CORNELII
IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

COMMENTARIORVM IN SVAM Concordiam, ac totam Historiam Euangelicam,

PARTES IIII.

Iam postremò summa diligentia reuisæ, ad Auctoris auctographum correctæ, plurimis mendis expurgatæ, multisque locis auctiores redditæ.

III. Indicibus, quicquid toto opere pertractatur, exactissimè demonstrantibus, superadditus est in gratiam Concionatorum quartus, isque locupletissimus locorum S. Scripturæ in hoc opere ab Auctore explicatorum.

Quæ huic editioni accesserunt Epistola ad Lectorem plenissimè demonstrabit.

Quid in vnaquaque contineatur Parte sequens pagina indicabit.

CORNELIVS IANSENIVS I. EPISCOPVS GAND.

ANTVERPIÆ,
EX TYPOGRAPHIA GISLENI IANSENII,
Ad intersigne Galli Vigilis. M. DC. XIII.

CVM GRATIA ET PRIVILEGIO ARCHIDVCVM.

QVÆ IN SINGVLIS PARTIBVS *huiusce Concordiæ habentur.*

PRIMA, præter pueritiam Christi, continet Acta eius à Baptismo vsque ad secundum Pascha, Acta scilicet vnius anni & aliquot mensium.

SECVNDA Acta Christi, à secundo Paschate, vsque ad tertium, hoc est, acta secundi anni prædicationis eius.

TERTIA autem complectitur Acta tertij anni prædicationis Christi, vsque ad resuscitationem Lazari.

QVARTA verò & vltima pars continet à resuscitatione Lazari, ea quæ ad Passionem, Resurrectionem & Ascensionem Christi pertinent.

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI, AC DOMINO, D.

IOANNI MALDERO

ANTVERPIENSIVM EPISCOPO,

VTRAMQVE FELICITATEM.

REVERENDISSIME DOMINE,

Scitè admodum Clarissimus vir Iustus Lipsius in epistolis: *qui gemmas vel aurum quærunt, non summam terræ cutem leuiter stringunt, sed in viscera eius penetrant, & immergunt: sic qui veram mansuramque doctrinam, altiùs necessum est in scriptorum loca & sensa sese immittant.* Egregiè id præstitit, dum viueret, Reuerendissimus Dominus CORNELIVS IANSENIVS, ex veterum Ecclesiæ Doctorum scrinio, absolutissimum hunc in CONCORDIAM EVANGELICAM, commentarium, totius Ecclesiæ Catholicæ bono, & in hæresum confusionem, concinnans. In quo ita desudauit, vt quotquot post eum Euangeliorum expositionem aggressi sunt, & non mediocri laude perfecerunt, non meo, sed omnium ferè professionis Theologiæ iudicio, ei velut innixi, eiusque operâ vsi fuerint. Prodit iam denuò sextùm in lucem edita eadem CONCORDIA, à typographicis mendis tersior, Scripturæ & Patrum verbis alio charactere distinctis, addito per me, bibliopolarum rogatu, Indice locorum Scripturæ: quod eò lubentiùs feci, quòd in quotidiano studio expertus sim quàm dilucidè, scripturæ quædam, præter ipsam CONCORDIAM, vtriusque testamenti exponerentur, quibus inueniendis seruiret hic Index. Restabat vt operi huic nouus deligeretur patronus, cuius patrocinio lucem aspiceret. REVERENDISSIMVM DOMINVM delegerunt typographi, quem iam vt communem fautorem, & protectorem habebant, cuius ductu & auspiciis, res eorum librariæ, totius reipub. bono, nouum vigorem acquirerent. Annui & ego, quòd me Reuerendissimæ vestræ Gratiæ pluribus titulis scirem debere ac potissimùm quòd in alma Vniuersitate Louaniensi, & auditor, & discipulus vester fuerim. Accedit quod iam sub tua Pastorali & paterna protectione in Ecclesia de RANST, mihi à vobis commissa, curam animarum agam, eoque Reuerendissimæ vestræ Gratiæ obligatus sim vt Pastori & Patri in spiritualibus obligatus, inquam, duplici obligatione, & Patris & Præceptoris, cui debito soluendo neminem sufficere, veterum est dictum. Meritissimo ergo iure hoc opus Reuerendiss. vestræ Gratiæ nuncupandum erat, ab Episcopo nimirum profectum, Episcopo consecrandum. Illius, inquam, Episcopi opus. quem in celeberrima illa Grudiorum Academia, summâ omnium cum laude, celebri nominis gloriâ sacras litteras voce & scriptis pertractantem, priuatam & publicam personam agentem; potentissimus Hispaniarum rex Philippus II. non passus Doctoralem dignitatem illi culmen esse, sed ad altiora gradum, ad maiora euocauit, eumque primum Gandauensium Episcopum nominans, Pontificali decorauit infulâ. Eadem in

populus te amet, omnes te obſeruent. *Ecce ſic benedicetur homo qui timet Dominum.* Tu nempe res illius curas, ipſe tuas; tu vis illum amari & coli à ſuis, ille te à tuis; tu populum fidelem illi præbes, ille tibi obſequentem; in qua denique menſura fidelis ſeruus ipſi metiris, ille tibi Dominus remetitur. Pſal. 127.

Hæc ſunt REVERENDISSIME DOMINE, quæ nos permouerunt vt tibi hanc IANSENII CONCORDIAM offerremus, alienum quidem opus, noſtri tamen, in Reuerendiſſimam veſtram Gratiam, affectus indicium, & perenne apud poſteros monumentum. Erit autem munus iſtud, vt ſpero, gratum, quod ſacris litteris eo tempore, quod Epiſcopalis officij oneri detrahi poteſt, ardenter incumbere non deſinis, iuxta Diui Pauli monitum, præcipientis Epiſcopum illis inſtructum eſſe, *vt potens ſit exhortari in doctrina ſanâ, & eos qui contradicunt arguere.* Tit. 1.

Accipe igitur ſereno, paternoque affectu, hoc quidquid damus, eo animo quo ſoles, & quo offertur: confido autem hanc CONCORDIAM, auſpicijs tuis editam, & patrocinio veſtro fultam, non parum Chriſtianæ reipublicæ ſacrarumque litterarum ſtudioſis profuturam. Deus Optimus Maximus, Eccleſiæ Te ſuæ, ſuorumque bono ac ſaluti; diu ſeruet incolumem & ſoſpitem. Ex Ranſt, duodecimo Kalen. Septembris, anno virginei partus, M. DC. XII.

Reuerendiſſ. veſtræ Gratiæ humillimus in Chriſto cliens,

Ioannes Buſius.

*3 Ad le-

AD LECTOREM.

CVM iam constitutum apud me esset (amice Lector) vt Commentarios in Euangelicam nostram Concordiam olim à nobis conscriptos, in publicum venire permitterem, in primis consilij factiq; nostri rationem aperiendam, & calumnijs, quibus obnoxium me fore videbam, occurrendum existimaui. Etenim nihil addubito, quin miraturi sint permulti, quòd hoc tam docto, delicato, & nasuto sæculo opus hoc nostrum in lucem ediderim, in quo, vt vereor, multi multa sunt habituri quæ non immeritò fortasse reprehendant. Offendet enim alios nimia paßim prolixitas: desiderabunt quidam non paucis in locis maiorem diligentiam, & curam exactiorem: erunt quos malè habebit neglectior stylus, & minùs elegans oratio. Deniq; nòn deerunt fortasse, qui in tanta Commentariorum turba totum hoc studium nostrum, velut superfluum & inutile rejicient. Verùm hos omnes, cognita quæ nobis fuerit scribendi edendique occasione, & placabiliores, & operi huic nostro æquiores fore confido.

Cùm ante annos complures in præclara Tongherlensi Abbatia Concordiam nostram Euangelicam prælegerem, multóque ibi otio: & magna optimorum librorum instructißimæ illic Bibliothecæ copia perfruerer, non inutile futurum iudicaui, si quæ omnigenum scriptorum lectione, & priuata meditatione in hanc rem colligere tunc temporis potui, ea ne diffluerent, chartis seu fidis sodalibus committerem, simul & in posterum ad manum habiturus, vnde de Euangelico aliquo loco ad populum verba facere, aut in scholis ex pulpito disserere possem. Quæ res quàm mihi fœliciter cesserit, ipsa me tandem experientia docuit. Etenim cùm post annos aliquot ad pastoralem Cortracensis ciuitatis curam euocatus, tot tantisq; illic negotiis in diuersa distraherer, vt vix respirandi spatium esset. Id mihi superior diligentia præstitit, vt ea sola adiutus, ad creberrimas quæ in Ecclesia habendæ mihi erant conciones abundè sufficerem, nec necesse haberem ad veterũ semper patrum prolixißimos tractatus commentariosq; recurrere: quod sanè nisi multi temporis studio, ac meditatione fieri non poterat. Quando enim tot tam diuersorum interpretum diuersas, adeóque aduersas interdum, & pugnantes sententias non tantùm vestigare, deprehendere, in vnum colligere, verùm etiam dijudicare inter eas possem, nisi ab aliis omnibus curis, negotiisq; feriatus, quæ vndique mihi tum caput circumstrepebant? At verò hoc labore confecto, nullum mihi vnquam arctum nimis vel angustum tempus fuit, quin ad sermones populo faciendos, maturè satis, quoties opus foret, instructus esse possem.

Cæterùm ad Academiam Louaniensem reuersus cùm essem, atque has commentationes amicis quibusdam nostris, discipulisq; nonnullis communicassem, efflagitare constanter illi cœpere, vt eas in communem studiosorum vtilitatem publicas facerem. Sed cùm non ignorarem multa adhuc illic inesse, quæ diligentiorem curam, & exactiorem limam desiderarent, nequaquam eorum postulationibus acquiescendum iudicaui: id tamen à me impetrarunt, vt quatenus per otium liceret, opus ipsum recognoscerem, & velut ad incudem reuocarem. Quod vbi agressus sum à capite perlegere, multa paßim occurrerunt, quæ animo nostro nequaquam satisfacerent: non pauca igitur compluribus in locis immutaui, addidi permulta, dispunxi nonnulla, quæ superesse alicubi & redundare videbantur. Hæc dum ago, ad Episcopalem subitò curam euocatus, castigationem hanc intermittere sum coactus, qua tamen nisi perfecta, premendum esse scriptum hoc, fixum constitutúmque habebam. Verùm aliquanto post cùm alia quædam iamdudum ad editionem præparata in lucem emisissem, rursum instare ijdem illi cœpere, vt eadem operâ & has Euangelicas enarrationes prælo excudendas traderem: neque vrgere priùs destitere, quàm reluctanti è manibus eas extorserunt: quibus facilius vt cederem, non minima inter cæteras causa fuit, quod tametsi perficiendæ vt cœperam recognitioni nullum mihi idoneum, ac iustum otium polliceri possem, mallem tamen me viuo scripta hæc nostra in hominum manus venire, quando quæ à doctis reprehenderentur, mutare possem, cuius præstandi nulla mortuo potestas foret.

Habes (amice Lector) & scripti & editi operis huius rationes, & occasionem, quæ si tibi non satisfaciunt, ijs imputa, qui molestijs ac penè quotidianis interpellationibus suis nolentem, volentem ad eius editionem pertraxere. Quanquam ad prolixitatem quod attinet, si omnes quæ cum ea coniunctæ sunt commoditates plenè cognoueris, nihil addubito, quin hoc quicquid est molestiarum, ac tædij abundè tibi pensatum censeas. Nam primum quidem habes hic varias in vniuersum Christi Euangelium selectißimorum, probatißimorumq; interpretum, præsertim vetustiorum, enarrationes ac sententias, quas omnes velut in Concilio quopiam audire propositas, vt est iucundißimum, ita magno sanè ijs commodo fuerit, qui harum rerum studiosi vel copia librorum, aut viua magistri voce destituuntur: aut quibus prolixos veterum tractatus vel non vacat, aut certè non lubet euoluere. Vbi ne quem fortasse varietas multa perturbet, suspensumq; teneat, quid sequi potißimum, & amplecti debeat, censuram quoque iudiciumq; nostrum adiunctum offendes, quo quæ nobis maximè probetur sententia aperimus. Qua in re etsi non temerè, nec sine summo

indicio

iudicio & examine versati sumus, genuinum vbique & germanum scripturæ sensum inuestigantes, liberam tamen cuique quod volet eligendi potestatem relinquimus. Neque verò litteralem hic tantùm scripturæ sensum, quem author Spiritus sanctus in primis propositum habuit, sed mysticum quoque non indiligenter tractatum inuenies, eumq́ non commentitium, coactum aut procul petitum, sed à Patribus ipsis acceptum, & primariæ sententiæ fundamento pulchrè innixum ac exædificatum. Quem vbiq́ exploratum habere, quantum profuerit Ecclesiasticis, & verbi Dei ad populum præconibus, quorum est Euangelicas omnes historias ad morum ac vitæ informationem accommodare, nemo est qui non facilè intelligat. Hæc itaque omnia dum præstare conor, & omnium vtilitatibus consulo, sicubi fortasse laudatam, in dicendo breuitatem, aut mediocritatem seruare non potui, dabis vt spero, candide Lector, veniam, opusq́ hoc nostrum, quod incredibili est nobis labore congestum, grato animo accipies, etiamsi non omnium palatis omnia fortasse conuenient. Neque enim propterea reprehendendus est splendidus quispiam conuiuator, qui mensam variis ferculorum generibus instruxerit, quòd singula singuli degustare, deuoraréque non possint: magnam enim & laudem, & gratiam meruit, si nihil eorum prætermisit, quibus desiderio & palato quisque suo satisfacere abundè possit. Ita & in hoc quoque opere nostro, si & doctores, & auditores, & Ecclesiastæ, & studiosi denique omnes pro suo quisque instituto inueniet, quod prodesse & iuuare eum queat, nihil video esse causæ, cur molesta cuiq́ prolixitas esse debeat. Sed nolo hac in re esse prolixior: spero enim causæ ipsius æquitatem facilè tibi persuasuram, vti satisfactionem hanc nostram non illibenter admittas.

Vnum restat, de quo mihi es admonendus. In texenda hac Concordia nostra, elementis, & notis quibusdam ad hanc rem necessariis vsi sumus, quorum vim & significationem probè cognitam habere oportet. In primis igitur occurrunt primæ quindecim alphabeti nostri literæ, in hoc à nobis assumptæ, vt ex iis intelligatur quid cuiq́ Euangelistæ proprium, quid cum aliis: & cum quibus, atque cum quo commune. Primæ enim quatuor, singulos Euangelistarum solos loquentes designant: A. Matthæum. B. Marcum. C. Lucam. D. Ioannem. Sex autem quæ sequuntur, E F G H I K, binos in aliquo conuenientes significant, è quibus, vt memoriam adiuues, vnicuique Euangelistæ tot adscribito, quot cum alij Euangelistæ in ordine Euangeliorum sequuntur. Matthæo scilicet E F G. E. cum Marco. F. cum Luca, G. cum Ioanne. Marco verò has, H & I. H cum Luca. I. cum Ioanne. Lucæ autem vnam, vtpote K, quæ eum significet cum Ioanne conuenire. Quatuor aliæ quæ restant, L M N O, ternos designant Euangelistas, quia quatuor modis, quæ quatuor sunt, triplicari possunt. Ex his ergo similiter pro memoria iuuanda totidem vnicuique adscribito, quoties ipsum duo sequuntur Euangelistæ, Matthæo scilicet tres, L M N, quia ter eum duo sequuntur, vt puta Marcus & Lucas, Marcus & Ioannes, Lucas & Ioannes. Itaque L. Matthæum, Marcum & Lucam designat: M. Matthæum, Marcum & Ioannem designat: N. Matthæum, Lucam & Ioannem designat: Marco verò vna tantùm deputari potest, quia ipsum semel tantùm duo sequuntur, Lucas scilicet & Ioannes, quare O Marcum, Lucam, & Ioannem signat. Postrema verò nota P, omnes simul idem loquentes signat.

*Cæterùm quum frequenter eueniat, vt plures Euangelistæ eandem sententiam diuersis verbis proferant, quæ in contextum relata narrationis consequentiam impediuissent quotiescunque id obuiam fuit, tum verbis aptioribus in contextu collocatis, alia in margine sunt posita, aliquo horum signorum, † △ ‖ vtrobique apposito, quò agnoscatur quibus verbis in contextu positis respondeant dictiones marginales. Quòd si, vt subinde accidit, non sit in originalibus Græcis ea quæ in nostra lectione, dictionum varietas, & ipsum tibi significabit cifra o, nam id nonnunquam profuerit agnouisse. Iam cùm quandóque vsu venerit, vt de nostro ob narrationis cohærentiam aliquid adjiciendum fuerit, quod tamen parcissimè factum est, nec ferè nisi in adiectione coniunctionis, & tum illæ dictiunculæ his duobus signis [] sunt conclusæ, ne Lector fallaris, sed adiectitias agnoscas. Cùm verò ob eandem causam aliquid ex Euangelistis omittendum fuit, quod frequenter contigit in dictionibus. Et, Autem, Ergo, signum asterisci * tibi notabit. Cùm autem sententiam Christi Euangelista quispiam pluries diuersis retulit locis, aut aliis alio loco commemorauit, marginalis adnotatio, & Euangelistæ & Concordiæ caput indicabit, ita vt priorem numerum intelligas, Euangelistæ, posteriorem Concordiæ caput designare.*

Porrò operi huic nostro adiecimus Euangelicam historiam, quatuor partibus per compendium comprehendentem ea quæ de Christo sunt in quatuor Euangeliis, iuxta ordinem in Concordia Euangelica obseruatum. Adiecimus quoque præter capitum Summaria (in quibus breuiter tota Euangelica historia continetur, & mox percipitur vbi quis à narrationis serie defecerit) tres Indices, non parum vtiles, Quorum primo deprehendi mox poterit, in quo Concordiæ capite singulorum Euangelistarum omnia sint quærenda. Altero, in quo Concordiæ capite inueniri possint Euangelia Dominicalia, & Festorum, per totum annum in Ecclesia decantanda. Tertio verò, de rebus & verbis maximè insignibus in hoc opere comprehensis agitur. Tu ergo, Candide Lector, nostris fruere laboribus, nec prius de ordinis serie iudicium proferas, quam rationes eius pressè apud te expenderis: quod si facis, futurum spero, ne posthac aliorum in hac causa labores magnoperè sis desideraturus. Bene vale, & nostri in precibus tuis apud Dominum Iesum memor esse digneris.

CANON AD INTELLIGENDAS LITTERAS,
quæ in huius Concordiæ textura occurrunt.

SINGVLI. { A Matthæus. B Marcus. C Lucas. D Ioannnes. }

BINI. { E Matthæus & Marcus. F Matthæus & Lucas. G Matthæus & Ioannes. H Marcus & Lucas. I Marcus & Ioannes. K Lucas & Ioannes. }

TERNI.		TACENTE
L	Matthæus, Marcus, & Lucas,	Ioanne.
M	Matthæus, Marcus, & Ioãnes,	Luca.
N	Matthæus, Lucas, & Ioannes,	Marco.
O	Marcus, Lucas, & Ioannes.	Matthæo.

QVATERNI. { P. Matthæus, Marcus, Lucas, & Ioannes.

Errata in numeris scripturarum citatarum, quæ in aliis editionibus Typographi inaduertentia irrepserant, iam vero in Indice scripturarum suis locis disposita.

Fol.		Corrige.
15.	*Isa. 49.*	*Isa. 52.*
	Ioel. 3.	*Ioel. 2.*
49.	*Ierem. 3.*	*Ierem. 13.*
88.	*cum venerit sanctus, sanctorum, cessabit vnctio,* corrige. *vngatur, sanctus sanctorum.*	
137.	*Isa. 52.*	*Isa. 53.*
149.	*Isa. 35.*	*Isa. 53.*
263.	*Act. 19.*	*Act. 20.*
330.	*Rom. 12.*	*Rom. 13.*
332.	*Galat. 4.*	*Galat. 6.*
348.	*Isa. 56.*	*Isa. 35.*
350.	*1. Cor. 11.*	*1. Cor. 15.*
355.	*1. Cor. 12.*	*1. Cor. 11.*
367.	*Isa. 34.*	*Isa. 43.*
391.	*Isa. 20.*	*Isa. 30.*
419.	*2. Cor. 9.*	*1. Cor. 7.*
459.	*Ephes. 4.*	*Ephes. 5.*
468.	*1. Pet. 1.*	*1. Pet. 2.*
478.	*Isa. 25.*	*Isa. 35.*
483.	*Isa. 36.*	*Isa. 35.*
506.	*1. Cor. 6*	*1. Cor. 15.*
538.	*1. Tim. 1.*	*1. Tim. 5.*

Fol.		corrige
563.	*Prou. 12.*	*Prou. 21.*
576.	*Isa. 13.*	*Isa. 14.*
593.	*Ierem. 13.*	*Ierem. 23.*
602.	*Ierem. 12.*	*Ierem. 17.*
638.	*1. Thess. 3.*	*1. Thess. 4.*
660.	*1. Tim. 4.*	*2. Tim. 4.*
677.	*Ierem. 26.*	*Ierem. 16.*
682.	*1. Tim. 2.*	*1. Tim. 3.*
694.	*1. Tim. 5.*	*2. Cor. 7.*
709.	*1. Cor. 10.*	*1. Cor. 15.*
719.	*1. Cor 6.*	*1. Cor. 7.*
	Philip. 2.	*Philip. 1.*
733.	*Apoc. 17.*	*Apoc. 13.*
782.	*Sap. 1.*	*Sap. 2.*
833.	*2. Tim. 2.*	*2. Tim. 3.*
941.	*Psalm. 55.*	*Psalm. 15.*
969.	*Isa. 23.*	*Isa. 13.*
985.	*Iacob. 1.*	*Iacob. 5.*
1011.	*1 Tim. 5.*	*1. Tim. 6.*
1034.	*Isa. 55.*	*Isa. 53.*
1046.	*1. Pet. 3.*	*1. Pet. 4.*

EVAN-

EVANGELICA HISTORIA, QVATVOR PARTIBVS PER COMPENDIVM COMPREHENDENS QVÆ DE CHRISTO SVNT IN QVATVOR EVANGELIIS, IVXTA ORDINEM in Concordia Euangelica obseruatum.

PRIMA EVANGELICÆ HISTORIÆ PARS, CONTINENS per compendium, quæ ad Christi infantiam & pueritiam pertinent, & ab eius baptismo, acta vnius anni & aliquot mensium.

CAPVT CONCORDIÆ I.

VErbum, quod apud Deum erat ab æterno, & ipsum Deus existens per quod omnia facta sunt, omnium item vita, sed hominum peculiariter lux, misso prius testificãdi gratia Ioanne, in mundum tandem venit, carnemque assumpsit, nobiscum conuersatus.

2. *Quod ad hunc accidit modum: In diebus Herodis regis Iudææ, Zachariæ sacerdoti seni per angelum Gabrielem, apud aram prædicitur, filiũ, qui Ioannes sit nuncupandus, ipsi ex vxore Elizabeth sterili & anu, nasciturum, ipsũmque vsque ad horam euentus, ob incredulitatem, mutum permansurum.*

3. *Itaque cùm post hæc verba mox concepisset Elizabeth, sexto ab eius conceptu mense, idem Gabriel à Deo, ad Mariam virginem desponsatam Iosepho, missus Nazareth, prædicit filium qui Iesus sit appellandus, ex ipsa nasciturum, idque illæsa eius virginitate, nimirum per Spiritus sancti superuentionem.*

4. *Ex quo nuntio, cùm item conceptum cognatæ suæ Elizabethis virgo intellexißet, atque ob id illã mox salutandi causa inuiseret, ad eius præsentiam mater fœtusque spiritu afflantur, letitiæque signa edunt: vnde & virgo ad magnificandum Deum celebri commouetur carmine.*

5. *Post tres ergo deinceps menses, quibus apud anũ virgo perseuerauerit, peperit Elizabeth filium, cui cùm octauo die aliis frustra renitentibus, nomen Ioannes impositũ à parentibus esset, recepta Zacharias loquela, magnificè Dei beneficium humano generi recens præstitum, Prophetico spiritu cantauit.*

6. *Secuta est suo tempore, hoc est, sexto dein mense, Christi generatio, nobile habens ex Abraham per Dauid exordium: per tres teßaradecades: In quarũ prima regnum Abrahæ promissum expectabatur. In secunda, idem in Dauide cœptum floruit. In tertia, idem collapsum, nouo modo per Christum expectabatur restaurandum.*

7. *Cæterùm priusquam virgo Christum pararet, Ioseph eius maritus, cùm animo fluctuaret, quòd à se neutiquam cognita grauidam aduerteret, angeli in somnis monitu confirmatus est, ne desponsatam sibi relinqueret vxorem, edoctus illam è Spiritu sancto concepisse.*

8. *Proinde cùm Cæsarei occasione edicti cum illa ascendisset è Nazareth in Bethlehem ciuitatẽ Dauid accidit vt tum ibidem virgo filiũ pareret, quẽ pannis inuolutũ, ac in præsepio positum, Angeli monitu.*

9. *Pastores primi inuiserunt, ac post hos Magi ex Oriente nouæ stellæ ortu exciti. Hierosolymis prius natiuitatis loco propheticis verbis instructi, ac deinde eiusdem stellæ ductu ad eundem locum delati, ex quo post sacra munera puero oblata, ne ad vafrum Herodem redirent, oraculo insomnis commonefacti, alia via redierunt ad sua.*

10. *Post hæc demũ ipso purificationis puerperæ die, oblatus tanquam primogenitus in templo puer primũ à Simeone iusto sene, post longam eius expectationẽ, deinde & ab Anna vidua, agnoscitur ac prædicatur.*

11. *Quibus peractis Ioseph angeli impulsu cũ puero, & matre fugiens in Ægyptum, eundem Herodis iniuriæ subtraxit, quam noui Regis metu impius ille in Bethleemiticos exercuit infantes. Quo extincto, rursum angeli monitu in terram Israel regreßus Ioseph, relicta metu Archelai Herodis filij Iudæa, oraculo secessit in Nazareth Galilææ, vnde Nazaræi nomen puer accepit.*

12. *Qui iam duodennis factus, cùm solenni Paschæ die, parentibus pro consuetudine Hierosolymam petentibus iunctus, & ipse eò ascendisset, ab ipsis desideratus, post triduum in templo est repertus inter doctores, cum quibus reuersus Nazareth, subditus illis profecit nõ tantum ætate, sed & sapientia ac gratia apud Deum & homines.*

13. *Cum autem iam virilem attigissent ætatem Ioannes, & Christus, tempusque esset prædicandi per ipsos Euangelij, anno quintodecimo imperij Tyberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam; prior Ioannes austeritate loci, vestitus, ac victus populo venerabilis, verbo ac baptismo ad pœnitentiam homines inuitare cœpit, seuere inceßens, ac terrens, præsertim Pharisæos ac Sadducæos, turbis misericordiæ opera, Publicanis iustitiæ tenorem, militibus iniuriæ abstinentiam præscribens: se nõ, vt putabatur, Christum esse contestans, sed alium, qui post se venturus eßet, fortior ac dignior.*

14. *Et ecce promissus Christus mox inter alios & ipse Ioannem adiit baptismi gratia quem ab eo licet aliquandiu reluctante, suspiciens, paterna voce ac Spiritus sancti in columbæ specie descensu declaratus est eße filius Dei cùm eatenus putaretur esse filius Ioseph iam tricesimum agens annum, per quem deinceps humanum genus reduceretur ad Deum, vt qui filius Dei existens homo factus est, homines per se Dei filios redderet.*

15. *Paterno ac spiritus testimonio declaratus quis esset Iesus, mox in desertum secessit, vbi post quadragenarium ieiunium, sine omni cibo peractum, tandem famis occasione variè est à Sathana tentatus, scire percupido, num is esse, qui cœlesti voce denuntiatus erat quo in omnibus superato, sancti angeli ministerium ei debitum obtulerunt.*

16. *Succeßit his Ioannis de ipso testimoniũ, qui & rogantibus missis ad se sacerdotibus respondit, se nequaquam*

quanquam eum quem putabant esse, sed alium iam venisse, qui is esset, sed dignior ac prior, & postera die præsentem Iesum digito demonstrans, denuntiauit ipsum esse, qui à se promissus erat & ab omnibus expectabatur.

17. Ac rursum, altera die eũdem discipulis suis demonstrando, agnum Dei prædicauit: quã occasione, quinque illum discipuli agnoscere, ac sequi cœperũt, Andrea ipsum fratri Simoni, Philippo eundem Nathanaeli insinuante.

18. Tertia de hinc die, discipulis vidẽtibus, per matris solicitationem, aquam in nuptiis cõuertit in vinum, hoc suorum omnium miraculorũ primo, Galilææ vicum, cui Cana nomen erat cohonestans, ac se tandem quis esset, post aliorum testimonia declarans.

10. Post hæc seipsum magis manifestaturus, è Capharnao, vbi aliquot diebus cum suis mãserat, ob instans pascha Iudæorum ascendit Hierosolymam, vbi flagello de funiculis facto, è templo abegit vendẽtes, rogatusq; signum vendicatæ authoritatis, mystico sermone templũ à Iudæis soluendum, & à se post triduũ excilandum denunciat, multisque eo loci patratis miraculis, plerosque ad credẽdum in se pertrahit.

20. De quorũ numero vnus Nicodemus, Pharisæus, princeps Iudæorum, nocturno cum ipso colloquio docetur regenerationis per aquam & spiritum mysterium, crucis item ac fidei vim.

21 Regenerationis necessitate denunciata, Dominus qui ad hoc vsque tempus in Galilæa commoratus fuerat cum suis discipulis, in Iudæa morari incipiẽs, cœpit & baptizare, cùm adhuc Ioannes baptizaret. Qua occasione, cùm discipuli Ioãnis quererẽtur apud ipsum, quòd plures ad Iesum cõfluerent, Ioannes rursum illum se lõgè superiorem non obscurè testatus est quem proinde necesse esset crescere, se autem minui.

22. Qui sub idem tempus, quasi suo defunctus officio Christo suã auspicãte legationẽ, ab herode tetrarcha ob reprehensum adulterium, cõiectus est in carcerẽ.

23. Huius captiuitatem, ac simul Pharisæorum contra sẽ ob populi ad suum baptismum confluxum, inuidiam intelligens Dominus, relicta Iudæa suam repetiit Galilæam. In quo itinere, cùm necessario inter iacentem Samariam pertransiret, occasione petitæ à se fatigato, aquæ, mulieri cuidam Samaritanæ, post longam vltro citroque collocutionem, tandem innotescit, ac per eam multis Samaritanorum, apud quos duos dies rogatus mansit, post quos cœptum prosecutus iter peruenit in Galileam, ab incolis benigne receptus, ob miracula Hierosolymis conspecta.

24. Rursum ergo inuisens vel in transitu Canam Galilææ, à se prius miraculo primo nobilitatẽ, Reguli filium in Capharnaum ex febri periclitãtem, à patre serio requisitus absens verbo sanitati restituit, fuitq; id secundũ iam miraculũ, ab ipso in Galilæa editum.

25. Cæterùm iam ingressus Galilæã, relicta ob causam ciuitate Nazareth, in qua enutritus ad hoc vsq; tempus habitauerat; Capharnaũ nobile Galilææ emporium, veluti commodã suæ prædicationis sedẽ, sibi pro mansione delegit in qua & ex qua deinceps post Ioannem palam ac clarè aduentũ regno Dei denunciauit, ad pœnitentiã ac fidem prouocando, quã prædicationem cùm per vniuersam Galilæam lõge lateq; spargeret, morborumque curationibus illustraret, per totam Syriam celebre factum est nomen eius, ita vt ad eum vndique cum ægris plerique confluerent.

26. Cùm autem opus illi esset perpetuis quibusdam suorum operum ac doctrinæ testibus, ac coadiutoribus, mox à prædicationis exordio, cùm fortè iuxta mare esset Galilææ, è mari fratrũ piscatorũ paria ad se sequendũ euocat, miraculo capturæ piscium priùs in sui admirationem raptos, qui & mox omnibus relictis constantes iam illi adhæserunt. Erant autem Petrus & andræas, fratres: Iacobus item & Ioannes, fratres, Zebedæi filij.

26. Cùm his Capharnaum ingressus in synagoga, sabbatho, post doctrinam spiritum immundum pellit à dæmoniaco, multis ob hoc ipsius potestatem, & doctrinam mirantibus.

28. Vnde egressus, & cum eisdẽ discipulis in domum Petri ingressus, febricitantẽ eius socrum suo imperio sanat. Quarũ rerum fama increbrescente ad vesperã eius diei, domus à multis lãguidis & dæmoniacis eò adductis obsessa est, quos omnes manibus impositis curauit. Postridie verò, summo mane egressus Dominus salus desertum petijt, orandi causa, vbi primum à Simone cùm suis ipsum requirente deinde & à turbis repertus est.

29 Itaque cùm se à turbarum multitudine circunseptum videret, iussit discipulos transfretare, ibi tum quidam ipsum sequi volentes reiiciuntur.

30. Cùm autẽ dimissis turbis nauim ascendisset, ipso inter nauigandũ obdormiẽte, grauis tẽpestas exorta metũ discipulis iniecit, à quibus excitatus post increpatam illorum diffidentiam, suo imperio trãquillum mare reddidit, cum omnium qui aderãt stupore.

31. Nauigio ergo delatus in regionem Gerasenorũ Galilææ oppositam, obuios duos dæmoniacos liberauit à dæmonibus quibus ipsius permissu in porcos ad duo milia ingressis, eósque in mare demergentibus, à perplexis incolis rogatus vt discederet, rursus eò vnde venerat transfretauit.

32. Egressus nauim, à turba cõfluẽte benignè excipitur, ac Capharnaũ rursũ ingreditur, vbi vna dierum in domo existẽs ac docens, paralyticũ per tegulas ob turbã ad se demissum, post peccatorũ remissionem sanat, Pharisæorum obmurmurationẽ cõfutans.

33. Post quæ rursum ad mare egressus, in via Matthæum ad telonium sedentem, ad sequelam suivocat à quo deinde conuiuio cum plerisque publicanis exceptus, secutam ob id Pharisæorum murmurationem sapienter repressit, sicut & eorundem cum discipulis Ioannis murmurationem aliam mox subsequentem ob neglectum à discipulis ipsius ieiunium.

34. Cui disputationi cũ adhuc esset intentus, à principe quodam synagogæ Iairo rogatur pro sananda moribunda eius filia duodenni, ad quam dum pergit curandam Hæmorrhoissam duodennem in via sanat: ac postea domum Iairi ingressus, eius filiam iam mortuam vitæ reddidit.

35. Vnde digressus, duobus cæcis se sequẽtibus visum reddidit, ac post eos mox dæmoniacum mutum curat, turbis quidẽ mirãtibus, ac Pharisæis calũniantibus.

Secunda

Secunda pars continens acta Christi, à secundo Paschate, vsque ad tertium, hoc est acta secundi anni prædicationis eius.

CAP. CONCORDIÆ XXXVI.

Post hæc cùm ob Pascha Iudæorũ, Dominus rursum ascendisset à Galilæa Hierosolymam, apud probaticam piscinam, sabbatho eum qui triginta & octo annos languerat, curat, iussum à se tollere suum grabatum, vnde Iudæorum insectationi obnoxius, prolixè dixerit de sua cum patre operatione ac potestate etiam mortuos suscitandi, & iudicandi omnes, pro quorum confirmatione testimonia profert patris, Ioannis, suorum operum, ac Mosis omniumque scripturarum.

37. *Sic cõfutatis semel Iudæis, cum deinde Pharisæi discipulos ac spicas sabbatho decerptas, confricatas ac comesas calumniarentur, rursum eorum calumniam confutat.*

38. *Itidem & tertiò faciens, cùm alio quodam sequenti sabbatho, in synagoga curans quendã habentem manum aridam, sentiret Pharisæos tacitè se criminari. Qua tamen satisfactione, cùm nihilo meliores illi efficerentur, sed consultarent de perdendo ipso, Dominus secessit ad mare: multa tamen eum sequente turba, ex omnibus collecta regionibus cuius ægros cunctos & dæmoniacos curauit.*

39. *Eo tempore cùm tribus relictis in monte orandi causa ascendisset, post noctem orando transactam, ex omnibus discipulis ad se vocatis, duodecim elegit, quos & Apostolos nominauit. Cùm quibus è monte descendens coram immensa hominum multitudine, insigni sermone summam Euangelicæ vitæ ac perfectionis complexus est, primum quidem docens quibus in rebus verè contra hominum sententiam sita sit fœlicitas, ac infœlicitas hominum.*

40. *Deinde veterem legem perfectioribus mandatis adimplens, per quorum obseruationem Pharisæorum iustitia superanda sit.*

41. *Tum & eleemosynam, orationem, ac ieiunium aliter à nobis exhibenda quàm à Pharisæis, docens.*

42. *Ab auaritia posteà, ac solicitudine rerum terrenarum auocans.*

43. *Abiiciens his, nec temere iudicandũ, nec temerè docendum, orationi instandum, à pseudoprophetis cauẽdum, suæque huic doctrinæ firmiter inhærendũ.*

44. *Doctrinam secuta leprosi mundatio quem mundatum ad sacerdotem misit.*

45. *Ingressus deinde Capharnaum, Centurionis ob raram fidem insigniter commendati, seruum absens paralysi liberauit.*

46. *Post quod ad ciuitatẽ Naim profectus vnigenitum viduæ filiũ sepulturæ proximũ ad vitã reuocat.*

47. *His autẽ miraculis ex discipulorum suorũ narratione auditis, Ioannes è carcere ad Christũ discipulos misit, per quos rogaret nũ ipse esset expectatus Messias. Quibus cum mandato ad Ioãnem remissis, cœpit Dominus & Ioannis prædicare dignitatem, & eorum exprobrare duritiam, qui nec per Ioannẽ, nec per se, ad resipiscentiam commoti fuissent. Pharisæos potissimum ac scribas notans, eisque apud Deum præferens publicanos, atque apud seculum abiectos.*

48. *Quòd ipsum insigni aliquando exemplo demõstratũ est, cùm rogatus à Simone Pharisæo ad conuiuium Dominus, peccatrici ob singularem doloris & amoris significationem multa peccata remissa, ac Pharisæo frigidè amanti ac parum humili prælatum esse testatus est.*

49. *Cùm autem post longum per diuersa loci circuitum sese aliquãdo domum recepisset, confestim rursum à turba circundatus, oblatum sibi dæmoniacum cæcum & mutum ab omnibus simul liberat malis. Quòd factum cùm admirãtibus turbis rursum quidam Pharisæorum ac scribarũ calumniarentur tanquam dæmoniacum, alij cœleste potius signum requirerent, Dominus primùm efficacibus ostendit rationibus, nequaquam illud debere videri diabolica factum virtute, sed potiùs contraria, diuina scilicet: atque ob id Pharisæorum calumniam tanquam in Spiritum sanctum commissam inexpiabilem, tum & negat illis dandum quale volebãt signum è cœlo, sed potiùs è terra, quo eos maximè sit cõdemnaturum.*

50. *Hac eius rationabili, ac plane diuina disputatione audita, mulier quædam è turba felicẽ proclamat tanti magistri matrem. At Dominus fœlices prædicat auditores & obseruatores verbi Dei. Quos eosdem mox matrem ac fratres appellat, cùm à quodam interpellaretur, suggerente matris fratrumque aduentum quærentium illi loqui.*

51. *Eodem die egressus domo rursum mare adiit, vbi congregata ad eum turba plurima iterum cœpit docere, sed in variis parabolis. Et imprimis parabolã proposuit seminantis, quadriformis seminis euentu, variam Verbi diuini in hominibus operationem indicans, quemadmodũ Apostolis suis seorsim aperuit.*

52. *Tum & subiunxit parabolã de Zizaniis, semini bono permixtis, quæ vsque ad cõsummationẽ sæculi, paterfamilias crescere voluit, significans in regno Euangelico malos semper permixtos fore, quemadmodum item Apostolis suis seorsum aperuit. Adiecit & tres parabolas, significantes modum ac vim incremẽti Euangelicæ doctrinæ, parabolam scilicet, de semine quod in terram iactũ sensim crescit, nocte & die: parabolam de grano sinapis, quod cùm minimum sit, crescit in arborem: parabolam de fermento, quod tribus farinæ satis cõmixtum totum fermẽtat.*

53. *Quibus apud populum habitis, sed domi seorsum apud discipulos explicatis, adiecit apud eosdem priuatim duas insinuantes eiusdem Euangelicæ doctrinæ pretiũ, de thesauro, scilicet, & margarita inuentis & omnium bonorum distractione emptis, tertiam addens de sagena bonos simul & malos pisces concludente, significans rursum malorum ac bonorũ in Ecclesia permixtionem.*

54. *Post quas parabolas, egressus in patriam suam Nazareth, postquam in synagoga die sabbathi obuium Isaiæ locum in se impletum exposuisset, ac deinde incredulitatis suos ciues condemnasset, ab eis ciuitate eiectus, subduxit se in medio eorum, cum conarentur è montis supercilio præcipitare.*

55. *Circũiens deinceps omnes ciuitates ac vicos cũ Apostolis, & aliquot mulieribus ei ministrantibus, misertus turbarũ, quòd pastoribus bonis destitutæ essent, mittit cũ certis mandatis ac præscriptis, duodecim*

cim Apostolos, pridē à se electos, prædicens eis mala, quæ ob Euangelicam prædicationem eos manebant, ac contra ea ipsos confirmans. Quibus ablegatis suóque officio fungentibus, per Euangelij prædicationem & morborum curationem, secutus est ipsos dominus quoquouersum.

56. Cùm hæc agerentur, Herodes tetrarcha fama nominis Iesu ad se delata, dubitare cœpit, num Ioānes à se decollatus, à morte reuixisset. Paulò antè enim Herodes, die suo natalitio Ioannem à se nuper incarceratum, ad petitionem saltantis filiæ Herodiadis, in carcere decollari iussit, capite eius in disco puellæ tradito.

57. Itaque cùm intelligeret Dominus, quàm de se suspicionem haberet Herodes, & simul quia ad ipsum reuersi erant Apostoli, peractis mandatis inuidiæ declinandæ ac simul quietis causa, cum suis iussit nauigio trans mare Galilææ, in desertum locum, vbi cùm item ad ipsum conflueret immensa hominum multitudo post doctrinam ac morborum curationem, quinque millia virorum quinque panibus hordeaceis, ac duobus piscibus pauit, duodecim cophinis fragmentorum, post refectionem collectis.

58. Accedit autem hoc instante iam alio Iudæorum paschate, ob quod miraculum, cùm aduerteret se à turba rapiendum in regem, discipulis iussis se transmare præcedere, ipse solus in montem fugit, vnde ad suos pedestri in mari itinere veniens, nocturno tempore consternatos, ob tempestatem ac phantasmatis existimationem confirmat, Petro facultatem faciens ambulandi super aquas, omniq; tempestate sedata, nauem in petitam ripam deferens. In quam reuersus vndiq; collectos ægros contactu fimbriæ sanauit.

59 Postera die, cùm occasione miraculi quinque panum ad ipsum plerique conuenirent à panus corporalis desiderio abducit ad quærendum panem celestem disserens de eo pane prolixè, quem iam pater misisset in mundum quem & ipse daturus erat pro vita mūdi, quem qui ederet, haberet vitam æternam: qui non ederet, viuere non posset.

Tertia Euangelicæ Historię pars, continens acta tertij anni, vsque ad Lazari resuscitationem.

CAPVT CONCORDIÆ LX.

Accidit autem post hæc vt cùm Dominus non in Iudæa ob Iudæorum odium, sed in Galilæa conuersaretur, quidam Pharisæorum ac scribarum ad ipsum è Hierosolymis descenderent, quibus offensis, ac cùm Iesu expostulantibus, quòd discipuli eius mãducarent illotis manibus, contra seniorum traditionem, Dominus vicissim obijcit neglectum mandatorum Dei, docens, quæ intrant in os, non polluere mētem, sed quæ de ore ex corde prodeunt.

61. 52. Hinc egressus in partes Tyri & Sidonis Chananææ filiam à dæmonio liberat, improbis matris victus precibus, vnde reuersus ad mare Galilææ, surdum & mutum, digitis in aures missis, ac lingua sputo contacta sanat.

63 Ascenso deinceps monte, multos ad se debiles delatos curauit, ac rursum multitudinis, quæ ipsum triduo secuta erat, misertus, eam in deserto pauit, septem panibus ac paucis pisciculis, ita saturans quatuor millia virorum præter paruulos & mulieres, vt superressent septem sportæ fragmentis plenæ. Quo miraculo peracto, statim conscensa naui, venit in fines Magedan.

64. Accedentes autem ad eum Pharisæi & Sadducæi, rursum tentantes signum cœleste ab eo requisierunt. Ipse verò rursum tale eis dandum negat, sed potiùs è terra. Eisq; dimissis, rursum ascensa naui transfretauit, ibi tum discipulos à se commonitos cauere fermentum Pharisæorum & Sadducæorum, cùm de panibus soliciti essent, diffidentiæ coarguit, in memoriam reducens duo superiora multiplicationis panum miracula.

65. Cùm autem venissent Bethsaidam, cæco ad se adducto, visum restituit priùs imperfectè, postea perfectè.

66. Illinc digressus in pates Cæsareæ Philippi, postquàm rogasset hominum de se sententiam, ac Petrus post multorum diuersas opiniones ab alijs indicatas, veram confessionem edixisset, beatū illum ob id pronunciauit, ac singulare illi Ecclesiæ suæ regimen addixit. Eundem tamen mox seuerè redarguit, cùm statim subijciens de sua passione Hierosolymis subeūda, Petrum reluctantem audiret, addens crucem omnibus post se tollendam, qui salui esse vellent.

67. Post quæ cùm gloriæ suæ, quæ crucem sequeretur specimen aliquod edere promisisset octauo deinde die, coram tribus Apostolis, in monte post colloquium cum Moyse & Elia transfiguratus est, paterna voce è cœlis ei testimonium rursus dante.

68. Quàm visionem cùm suis silentio ad tempus tegendam iussisset, ac è monte descendisset, postera die eiicit è puero dæmonium, quod ob imperfectionem fidei discipuli non potuerunt eiicere, contestans, tale dæmoniorum genus in ieiunio & oratione expellendum.

69. Inde profectus, cum adhuc in Galilæa diuersaretur, omnibus admirandus, secundò imminētem sibi prædicit passionem, apertis quidem, verbis, sed tamē à discipulis necdum intellectis. Post longam autem profectionem, rursum Capharnaum reuersus, ne quē scandalizaret, pro se ac Petro didrachma solui iussit, statere ex ore piscis recepto.

70. Eodē loci, quia intellexerat discipulos inter eūdum pro primatu inter se contendisse, eosdem puero in medium producto humilitatem docet, saluandi necessariam, ac per eam quemque maximum fieri.

71. Mox subiicit studiosè cauēdum, ne quis scandalū aut faciat (potissimùm) aut ipse alicunde patiatur.

72. Et quia fieri non potest quin aliquando scandala & offensiones orietur, docet deinde quo modo monendus frater peccans, quomodo item eidem condonandum efficaci ad hoc adhibita similitudine de patrefamilias, qui serui in conseruum immisericordis debitum decem millium talentorum semel remissum repetiit.

73. His dictis, profecturus Hierusalem, vbi quēadmodum prædixit, passurus erat migrauit in totum à Galilæa. Priusquàm tamē eam relinqueret, cognatis monen-

monentibus, vt ob instantē tabernaculorum festiuitatem, in Iudæam tranaret, non acquieuit, nec priùs ascendit, quam illi præcessissent. Cùm ergo iam pergeret Hierusalem, & inter eundum à Samaritanis quibusdā ciuitate excluderetur, noluit tamē, petentibus licet discipulis nonnullis, iniuriam, vindicari, sed patientiam docens, abijt cū eis in alium pagum.

74. Imò nec benefacere quidem in Samaria ob id destitit. Nam Samariæ quendam vicum ingressus, obuios decem leprosos curauit, collaudato Samaritano, qui solus ad ipsum gratias acturus redijt.

75. Ingressus autem Hierusalē, in media scenopegiæ solemnitate, post lōgam Iudæorum expectationē, cœpit docere in templo, contra quorundam calumniam, & doctrinæ suæ, & operum rationē reddens, adeò efficaciter hæc aliaq; disserens vt cùm eum quidem cōprehendere desiderarent atq; ad id etiā Pharisæi ministros mitterēt nemo illi manus injcere ausus fuerit.

76. Post hæc perrexit in montem Oliueti, ac vbi diluxisset, rursum regressus in templum docendi gratia, adulteram mulierem à Scribis & Pharisæis subdolè adductam absoluit, Scribis ac Pharisæis pudore affectis.

77. Tum & nouo sermone ostendit quis esset, ac post longam cum Iudæis contentionem, cùm eò tandem deuentum esset, vt tanquam blasphemum lapidare vellent, abscondit se egressus è templo.

78. Secuta est mox noua calumnia ob cæcum à natiuitate, quem in transitu Dominus sabbatho visu donauit, iussum priùs lutum à se oculis impositum abluere in Siloe, vnde cùm cæcus ipsum contra Pharisæos defendere pergeret, atq; ob id ab eis eijceretur, à Christo receptus est, & in fide plenius instructus.

79. Disserit deinde Dominus de veri pastoris ac mercenarij conditionibus, sibi veri pastoris conditiones competere astruens, Iudæorum verò principes mercenarios insinuans.

80. Post hæc etiam, alios septuaginta duos discipulos designauit, qui instar aliorum duodecim, ipsum bini præcederent ad quæuis loca, eadē illis mandata præscribens, quæ nuper ipsis duodecim. Quibus cum gaudio ad se reuersis etiam ipse fœlicitatem ipsorū prædicens, vicissim in spiritu exultauit, quòd diuina sapientia paruulis esset detecta, sapiētibus superbis tecta. Et quidem, quæ hactenus habita sunt, ordinem inter se consequentem habent: quæ verò sequuntur, aliquousque sine certo ordine referentur.

81. Cùm ergo aliquando turgidus quidā legisperitus tentandi gratia Dominum rogaret de commoda ratione consequendæ vitæ æternæ, ac Domini iussu ipse protulisset duo dilectionis mādata, arrepta hinc occasione, parabolam de Samaritano introduxit, qui hominis à latronibus vulnerati, à sacerdote autē ac Leuita neglecti, solicitam habuit curā, notans contēptos Samaritanos in dilectionis negotio Iudæos excellere.

82. Continet autem vt dum aliquādo Dominus iter faceret in Hierusalem, à Martha reciperetur hospitio in Bethania, quæ cùm Mariæ sororis interpellaret sanctum otium, cohibita est ab ipso, Mariæ parte præ ipsius collaudata.

83. Quodā tempore, cùm ab oratione cessasset, rogatus à discipulis orationis modum & breuem illis orādi formam præscripsit, & efficacem orationis perseuerantis vim ostendit, parabola introducta de eo, qui importunitate panes ab amico nocte impetrauit.

84. Alio tempore cùm inter loquendū à quodā Pharisæo ad prandium vocatus esset, ac ab eo ob neglectā lotionē reprehēderetur, liberè Pharisæorū ac scribarū taxauit præposteram & munditiam, & religionem, superbiam item, hypocrisim ac homicidalem animū.

85. Ab eorundem hypocrisi potissimum, aliquando coram multa hominum turba suos cauendum docet eosdem à timore hominum corpus occidentium auocans, & ad nominis sui confessionem confirmans.

86. Ab auaritia itidē, ac solicitudine rerum tēporaliū, eorū animos abduxit, occasione sumpta ab eo qui de hæreditate cùm fratre diuidenda solicitus erat similitudinem inducens, de homine qui cùm ob fructuum abundantiā solicitus esset de receptaculis, eadem nocte coactus est omnibus relictis hinc migrare.

87. Subiecit his officium fidelis serui erga venturū dominum, docens ob aduētus sui incertitudinē, semper suos paratos esse debere ad excipiendum ipsum.

88. Cùm autem inter loquendum hæc quidam nunciarent de Galilæis à Pilato occisis, illic occasione accepta ad penitentiam agendam inuitat, inducta similitudine de arbore ob sterilitatem amputāda, post longam fructuum expectationem.

89. Rursum autem, cùm in synagoga sabbathis aliquando doceret, ac mulierē dæmonis malitia contractam sanaret, Archisynagogum obmurmurantē reddita ratione repressit, & pudore cū alijs suffudit populo interim gaudente: vnde & subiecit duas illas à se nuper dictas parabolas, de grano sinapis, ac fermēto, significans rursum Euangelicā doctrinam ex humilibus initiis in summam amplitudinem processuram.

90. Cæterùm cùm aliquando per ciuitates ac vicos docens iter faceret in Hierusalem, rogatus num sint pauci saluandi, contendendum docuit ingredi per angustam portam, cuius ostium semel clausum nemo ingredi poterit, quodq; familiaritatem prætendentibus plerisque exclusis, exteros recipiet. Eodem tempore, monitus à quibusdam Pharisæorum, vt sibi ab Herode caueret, in Hierusalem sibi moriendū prædixit eius ciuitatis obstinatam incredulitatem & secuturam vindictam deplorans.

91. Alio aliquando tempore, ingressus ad sumendū sabbatho cibum in domum cuiusdā inter Pharisæos magni, hydropicum studio ante se collocatum sanat, tacitæ Pharisæorum reprehesioni ratione efficaci satisfaciens. Eodem deinde conuiuio, docuit & inuitatos, quam humilitatem in deligendo mensæ loco seruare debeant: & inuitātem, quos maxime inuitare conueniat. Cumque eo sermo præcessisset, vt à quodā mentio ingereretur de manducando pane in regno Dei, Dominus assumpta parabola de homine quodam qui inuitatis ad cœnam paratam sese excusantibus pauperes vndecunque collectos introduci iussit, significauit, superbis Iudæis exclusis ad cœleste conuiuium humiles ac Gentiles admittendos.

92. Quodam autem tempore, cùm multæ cum ipso irent turbæ, docuit, eum qui verus eius esse vellet discipulus, debere omnibus terrenis affectibus esse superiorem crucemque ei baiulandum, proinde quemque

apud se expendere debere, num is par sit, instar ædificantium aut militantium. Et hæc quidem variis sic locis ac temporibus acciderunt.

93. *Porrò cùm post tabernaculorum festiuitatem, quæ septimo quoq; mense celebrabatur, ob encæniorum festum, quod in fine noni mensis obseruabatur, Dominus rursum Hierosolymam ascendisset, atq; in templo ambularet, à Iudæis ipsum circunstantibus rogatus, vt palam ediceret num ipse esset Christus, opera dixit de se testimonium perhibere, sed per hæc illos ad fidem non adduci, quòd non essent ex ouibus suis. Eo tamen procedente sermone, vt se patri æquaret rursum Iudæi lapidare ipsum aggrediuntur, quorum conatum cùm irrationabilem verbis ostendisset: subtraxit se tandem manibus quærentium eum apprehendere, secessitq; in fines Iudææ, trans Iordanē, in locum Ioannis baptismo insignem. Nec tibi tamē latere potuit, quin ad ipsum plurimi conuenirent, quos pro more & docuit, & curauit.*

94. *Cùm ergo ad illum publicani ac peccatores plerique accederent, audiendi gratia, ac ob id Pharisæi & Scribæ murmurarent, tribus parabolis, scilicet, de oue, drachma, ac filio perditis, sed postea inuentis, ostendit quàm grata ac iucunda sit Deo angelisque sanctis peccatorum conuersio.*

95. *Subiecit deinde parabolam de dispensatore iniquo, qui cùm intelligeret se dispensatione priuandum, prudenter sibi de bonis Domini prospexit, insinuans bonis temporalibus amicos parandos, per quos postea bene nobis sit, ac eleemosynis insistendum, auaris Pharisæis hæc irridentibus.*

96. *Qui cum tentandi animo rogarent, num licitum esset diuortium, ostendit Dominus matrimonij omnimodam indissolubilitatem, ob quam cum discipuli colligerent coniugij difficultatem, disseruit de cœlibatu tanquam qui coniugio sit præferendus, sed quem non omnibus contingit præeligere.*

97. *Adiecit his, Pharisæorum auaritiam ac luxum notaturus, parabolam de diuite epulone, qui hic fœlix, cùm nullam pauperi Lazaro misericordiam exhibuisset, in alio seculo infelix nullam vicissim à Lazaro fœlici consecutus est.*

98. *De scandalo vitando deinde, ac fratre monendo ac in gratiam recipiendo, rursum sermonem infert apud discipulos: de fidei item virtute disserit, ac humilitate exhibenda post præstita multa opera bona.*

99. *Rursum autem quandoq; quò Pharisæorum retunderet superbiam, parabolam proponit de Pharisæo ac publicano, templum simul ingressis, quorum ille per superbiam iustitia excidit, hic per humilitatem iustitiam adeptus est.*

100. *Cùm autem inter loquendum paruuli ad ipsum deferrentur, ac discipuli ob id indignarentur, increpatis discipulis, paruulos suscipiens ac complexans, rursum docuit paruulorum simplicitatem & humilitatem imitandam ei qui saluus esse volet. Cæterùm cùm post hæc inde abijsset Dominus, in viam egressus, adolescentem quendam diuitem, qui de ratione obtinendæ vitæ æternæ solicitè inquirebat, post mandatorum obseruationem, ad perfectionem, omnium bonorum in pauperes distributione inuitat, quod cùm adolescenti durum videretur, disseruit Dominus de difficultate, quam diuitiæ afferunt hominibus ad obtinendum regnum Dei, & fœlicitate eorum, qui propter ipsum omnia relinquerent.*

101. *Post quæ parabolā proponit de patrefamilias, variis diei horis operarios in vineā conducente, quibus in fine diei eandē ille reddi voluit mercedem, concludens sic fore nouissimos primos, & primos nouissimos.*

Quarta pars, continens acta Christi, à Lazari resuscitatione, vsque ad Christi ascensionem.

CAPVT CONCORDIÆ 102.

CVm autem Dominus adhuc esset in finibus illis Iudææ (in quos, vt diximus, Iudæorum persecutionem fugiens secesserat, vbi superiora gesta sunt) ibiq; Lazari infirmitatē ex nuntio à sororibus misso intellexisset, non priùs in Iudæam pergere voluit, quàm sciret eum mortuum. Tunc enim in Iudæam profectus cum suis, post fiduciam Marthæ ac Mariæ sororibus ingestā, post turbationem ac lacrymas in se prouocatas, quatriduo mortuum è sepulcro suscitat, multis Iudæorum qui spectabant, per hoc ad fidem adductis.

103. *Id cùm quorundam narratione intellexissent Pontifices ac Pharisæi, collecto concilio, ex sententia Caiphæ pontificis, certò definiuerunt ipsum occidendum. Itaque Dominus publicum fugiens, secessit iuxta desertum in ciuitatem Ephrem, & iam pascha proximum erat cùm hæc agerentur.*

104. *Itaque cùm iam appeteret tempus subeundæ in proximo paschate passionis, Dominus è suo secessu, ascendens Hierusalē, in via duodecim discipulis seorsum sumptis, apertè iam tertiò prædicit quæ Hierosolymis passurus erat, nec tamen intellexerunt quæ dicebantur. Cùm autem suspicarentur adesse tempus regni ipsius, mater filiorum Zebedæi cum filiis Dominum accedens, filiorum nomine petiuit primas in regno ipsius sedes. At Dominus & ostendit imprudentem ipsorum petitionem, & ex ea suborientem aliorum indignationem repressit, docens rursum primò in regno Dei humilitatem maximè deberi.*

105. *Post hæc, cùm ciuitati Hiericho, quæ ad Hierusalem eunti obuia erat, iam proximus esset, cæcum constanter, licet à turba prohiberetur, misericordiā implorantem visu donat.*

106. *Hiericho ingressus, Zachæum se videndi cupidum ex arbore vocat, atque ab eo susceptum conuertit, salute illi ob conuersionem promissa.*

107. *Subiecit mox parabolam de homine nobili, qui traditis decem seruis suis decē minis, profectus in regionem longinquam, post reditū rationem init cum eis, collaudatis seruis frugi, inutili autē seruo reprobato, ac hostibus suis interfectis, significans in regno suo, quod iam instare existimabāt, similia euentura.*

108. *Quibus dictis cùm è Hiericho pergeret Hierosolymam, duos rursum cæcos, quorum alteri nomen erat Bartimæus, non longè à Hiericho digressus, cæcitate, post constantes illorum preces liberauit.*

109. *Cœptum ergo prosecutus iter, ante sex dies paschæ venit Bethaniā, vbi in domo Simonis leprosi honorifica exceptus est cœna, in qua Lazaro accūbente cū aliis, & Martha ministrante, Maria pretioso vnguento perfudit caput Domini recumbētis. Ob quod cum indignaretur discipulorum quidam, & præcipuè*

Iudas

Iudas, Dominus ab eorum calumnia mulierem vẽdicauit, contestatus factum bonum fuisse ac mysticum.

110. Postridie asino insidens, ab Apostolis iussu ipsius adducto, per viam ramis instratam, cum gratulabũda populi acclamatione, intrat gloriosè Hierusalem, deplorans ante ingressum futurum ciuitatis excidiũ.

111. Templum deinde ingressus, cæcos ac claudos sanauit, cumq; pontifices, Pharisæi, ac scribæ ob ea quæ vt debebant, & audiebant indignarentur, ac contabescerent, gentiles quidam contrà accendebantur desiderio videndi ipsum, qua occasione ad ipsius petitionem voce cœlesti eius claritas declarata est.

112. Post salutares deinde monitiones vesperi ciuitatem egressus, concessit cum suis in Bethaniam. Vnde cum mane reuerteretur in ciuitatem, ficulneæ fructibus carenti in via maledicit, ac maledicendo aridam fecit. Ingressus mox templum, zelo commotus, ementes, & vendentes eiecit, principibus sacerdotum ac scribis ob id grauiter turbatis. Rursum autem vespera facta, ciuitatem egressus est, cumq; mane reuerteretur, discipulis mirantibus ficum arefactam esse, fidei vim, & orationis exposuit.

113. Templo de hinc docẽdi gratia repetito, multis à Pharisæis, & Sadducæis impetitus subdole quæstionibus, ipse vicissim variis eos notauit, & quæstionibus & parabolis. Et imprimis rogatus à pontificibus ac scribis, qua authoritate faceret quæ faciebat, vicissim de baptismo Ioannis rogat ex cœlóne sit, an ex hominibus, illisq; ignorantiã profitentibus, negat itẽ se illorum responsurum quæstioni: subjiciens parabolã de duobus filijs, quorum is patris voluntatem peregit qui priùs recusauerat: alter neglexit, qui promiserat inferens peccatore, ipsis fore coram Deo priores.

114. Adiecit, & alteram parabolam de vinea, quæ cultoribus fructum negantibus, insuper ac seruos, ac filium domini occidentibus, alijs sit locanda, significans se ab eis occidendum post Prophetas, ac regnum Dei ab ipsis ad Gentes transferendum.

115. Tertiam deinde adiunxit de nuptiali conuiuio ad quod inuitatis venire recusantibus, ac etiam vocantes occidentibus, alij priùs non inuitati recepti sunt, significans rursum pro Iudæis Gentes ad gratiam admittendas Euangelicam.

116. Per hæc Pharisæi se notatas sentiẽtes, nec tamẽ vim inferre audẽtes, inito concilio vt eum caperent in sermone quæstionem per subornatos proponit de censu Cæsari persoluendo, qua sapienter soluta.

117. Accesserunt & Sadducæi, quæstionem de resurrectione, quam illi nequaquam credebant, inferẽtes, sed & hac prudenter discussa, ac resurrectionis fide.

118. Comprobata, successerunt & Pharisæi de primo legis mandato rogantes.

119. Ad quam interrogationem cùm Dominus duo dilectionis mandata respondisset: subintulit, & ipse vicissim quæstionem de Christo, cuius filius esset. Ad quam cùm non possent satis respondere desierunt ipsum vlterius ea die interrogare.

120. Illis ergo cessantibus, & confusis, Dominus ad plebem conuersus, docere cœpit audiendam doctrinã, sed vitanda opera scribarum ac Pharisæorũ, eorumq; vitia varia, vt & aliàs apertè depingit & insectatur.

121. His aliisq; dictis, cum sederet, & contra gazophylacium, in quo multi munera mittebant, viduæ duo minuta immittentis oblationem præfert omniũ oblationibus.

122. Post hæc egressus templo, discipulis mirantibus templi magnificam structurã, prædicit eiusdem perfectam destructionẽ. Cuius cùm ab ipso monte Oliueti sedente tempus simul, & aduentus sui tempus requirerent, longè repetito sermone, prædicit vẽtura post:

123. Se mala, falsos, scilicet, prophetas, & Christos, bella, famem, pestes, persecutiones, ac demùm templi, vrbisq; Hierusalem euersionem, atque post hæc tandem se in magna maiestate apertè venturum ad iudiciũ, terrificis signis præcedentibus, quæ impios conturbarent: pijs verò spem redemptionis præberent.

124. Proinde monet suos, vt ad hunc suum aduẽtum inopinatum sese parent sobrietate, vigilantia, oratione, cuius vim quò magis insinuaret, parabolam adjecit de iudice iniquo, quem cùm Dei hominumq; metus non moueret viduæ cõstantes preces vicerũt.

125. Quoq; ad vigilantiam ac diligentiam magis prouocaret, subjungit duas parabolas. Alteram de decem virginibus, quarum solum quinque prudentes in nuptiale thalamum cum sponso ac sponsa receptæ sunt, alijs quinque fatuis exclusis ob oscitantiam, & olei carentiam.

126. Alteram de talentis à Domino in seruos distributis, quorum qui lucrum fecerunt, laudati sunt, & honorati: qui inutilis fuit, non tantùm vituperatus est, sed in tenebras etiam eiectus exteriores.

127. Post hæc, modum prosequitur futuri nouissimi iudicij, nimirum quo modo filius hominis in maiestate magna aduenienс, separatione bonorum à malis facta, illos ob præstita misericordiæ opera ad æternam vocabit vitam, hos ob eorundem operum neglectum in ignem mittet æternum.

128. Hæc prolocutus, subjecit post biduum se in paschate crucifigẽdum. Quod postquam dixit, vt quod diuinitus constitutum erat adimpleretur, ecce mox potestate facta diabolo, & principes Iudæorum collecti concilium inierunt de capiendo, & occidendo Iesu, & ad eos consultantes ingressus Iudas, triginta argenteis pactus est seipsum eis traditurum.

129. Post quæ, cùm iam adesset dies prima azymorum, misso Petro, & Ioanne, Dominus paschalem agnum vesperi edendum parari iussit in Hierusalem, in domum eis nouo signo domonstratam. Itaque hora opportuna cum reliquis Apostolis veniens discubuit, agnumq; paschalem esitauit.

130. Post cuius esum suorum discipulorum, Petro licet aliquamdiu resistente, lauit pedes, in exemplum simul & mysterium. Exemplum quidem humilitatis ac charitatis, mysterium verò puritatis, eucharistiam sumpturis necessariæ.

131. Post agni ergo typici esum, ac pedum lotionem suum corpus ac sanguinem suis sumenda tradit, atque idem eis in posterum faciendum præcipit in memoriam eius.

132. Prædicit deinde se à discipulorum vno tradendum, omnibusq; perplexis, Ioanni quis esset intincto pane demonstrat, quo sumpto Iudas eius iussu egressus est.

133. Secuta mox rursum contentio inter Apostolos

pro primatu, quã non solùm vt olim sedat humilitatis præcepto, sed & communis honoris promisso. Post hæc, de suo discessu sermonem inferens, nouum dilectionis mandatum suis commendat, eosq; omnes in ipsa nocte scandalum in se passuros, ac Petrum, qui sibi id eventurum fortiter negauit, ter se ante secundum gallicinium negaturum prædicit.

134. Mox ad consolationem mœstorum discipulorum conuersus prolixo sermone variis modis eorum deiectos animos.

135. Erigit, & cõtra imminentia eos præmunit mala hæc agens partim inter accumbendũ partim à cœna.

136. Quo sermone completo, oratione ad patrem habita, suos omnesq; credituros illi commendat.

137. His omnibus in domo gestis, hymnoq; gratiarum actionis dicto, egressus Dominus cum suis ciuitate in hortum quendam à se frequentari solitum orationis gratia angorem animi sui ob instãtem mortem, primùm dilectis à se tribus Apostolis familiaribus, deinde patri in oratione quater mortem deprecatus est, aperuit, post quod ab Angelo cõfortatus, vltrò se hostibus Iuda prodente capiendum tradidit, Petrum à vi inferenda prohibens.

138. Captus ac vinctus post Annam Cayphi pontifici præsentatur, apud quem post acceptam ob liberũ respõsum alapam, post auditos falsos testes, sed reiectos tanquam blasphemus condemnatur, & illuditur.

139. Quæ dum geruntur, Petrus in eiusdem põtificis ædibus nocte ipsa ter Dominum negauit: ac Domino ipsum aspiciente, ad secundum gallicinium facinus suum agnoscens, egressus foras fleuit amarè.

140. Mane facto principes Iudæorum rursum Dominum, à se ob veritatis cõfessionem condẽnatum, vinctum tradiderunt Pilato præsidi. Quibus visis Iudas pœnitẽtia ductus laqueo se suspendit, proiectis prius in templo argenteis, quibus deinde decreto consilij emptus est ager in sepulturam peregrinorum.

141. Pilato præsentatus Dominus de varijs accusatur à Iudæis, quæ cum parum probabilia iudex existimaret, atq; innocentem ipsum iudicaret, intelligens Galilæum esse, ad Herodem Galilææ tetrarcham ipsum misit, qui ob silentium à se contemptum, indutumq; veste alba, eundem mox remisit ad Pilatum eidem ob honorem sibi exhibitum per hæc reconciliatus.

142. Pilatus de innocentia rei satis apud se persuasus atque ob id perplexus, variis illam absoluere pergit modis. Et primùm quidẽ, tentat num occasione festi possit dimitti populi fauore: deinde cùm id non succederet, & præ illo Barabbas latro eligeretur dimittendus, eundem grauiter flagellatum, ac corona vesteq; purpurea illusum, Iudæis videndum exhibet, si vel sic satiati desisterent. At cùm eo magis eius necem requirerent, ac metum Pilato injicerent, manibus aqua lotis, post innocentiam frequenter à se testatam crucifigendum Iudæis tradidit.

143. Traditus ducitur ad mortẽ, crucem suis gestans imprimis humeris, quæ deinde post ipsum portanda Simoni cuidam Cyrenensi imposita est, atque inter eum dum plorantes mulieres, non suam mortem, sed imminens ipsis excidium deplorare iubet. Ad montẽ de hinc Caluariæ progressus, vino myrrhato felle mixto potatur, ac crucifigitur inter duos latrones, cum affixo titulo. Pendens in cruce orat pro crucifixoribus suis, quanquam coram cerneret milites vestimenta sua sibi diuidentes, eosdemq; cùm principibus Iudæorum audiret sibi illudentes, & conicientes. Quod cùm vnus latronum itidem faceret, alter eo reprehenso, post fidei plenam orationem, obtinuit paradisi promissionem. Matrem deinde ex cruce discipulo commendat. A patre se derelictum quæritur, aceto sitim professus potatur, ac tandem omnibus consummatis, in manus patris spiritum tradens moritur circa horam nonam, cùm ante sextam in crucẽ fixus fuisset varijs interim signis ostensis, ex quibus, & Cẽturio, & omnis turba innocentiam eius intelligebãt.

144. Mortuo latus lancea aperitur, sanguine simul, & aqua inde profluente, honorifica sepultura eidẽ à Iosepho ac Nicodemo impenditur sepulchrumq; eius altera die principum studio custodibus munitur.

145. In cuius diei, quæ sabbathum erat, vespera sanctæ conuenerunt mulieres, emptisq; tum ac paratis aromatibus, cùm summo mane sepulcrum vngendi gratia adijssent, ab Angelo docentur Dominum resurrexisse, quod cùm eiusdem iussu discipulis, & imprimis Petro renunciassent, Petrus, & Ioannes ad monumentum excurrunt, sed illis abeuntibus, cùm Maria Magdalena ad sepulcrum persisteret, post Angelorum colloquium, prima meruit Dominum à morte resuscitatum videre, ac post eam mulieres reliquæ, quibus in via Dominus occurrit. Huius resurrectionem cùm satis ex Angelorum verbis cognoscerent custodes milites, pecunia tamen à pontificibus corrupti, mentio discipulorum furto texerunt. Eandem mulieribus quæ Dominum viderant prædicantibus nec discipuli crediderunt.

146. Itaque post hæc, eadem die, duobus discipulis in Emaus euntibus iunctus in aliena specie, post diuturnum cum eis colloquium agnitus est in fractione panis. Quibus in Hierusalem reuersis eadem vespera, dum apud Apostolos vndecim sibi narrant Dominum visum, ac

147. vicissim audiunt Petro visum, assistens in medio per ianuas clausas Dominus, videndum se al palpandum omnibus præbet, fidemq; edendo cum ipsis confirmat, potestate post hæc remittendi retinendiq; peccata eis concredita. Cæterùm cùm absens Thomas aliorum testificationi non acquiesceret, octauo post die rursus ianuis clausis ingressus Dominus, ipsum videndo ac palpando ad fidem adducit.

148. Post hæc à septem discipulis in mare Galilææ piscantibus, cum eius, licet incogniti, iussu immensam piscium vim conclusissent, tandem agnitus est vbi post communem cum eis mensam, Petro suas oues pascendas commisit, vtq; se sequeretur præcepit, excussa eius de Ioanne cura.

149. Visus deinde est à suis in monte Galilææ, quem olim eis constituerat, vbi, & negotium eis iniungit euangelizandi ac baptizandi eũ potestate signorum.

150. Dehinc post scripturarum explanationem, post promissionem Spiritus sancti, quem in Hierusalem eos expectare, iussit, cùm eduxisset suos foras in Bethaniam è monte Olivueti, ascendit in cœlum, vbi sedet à dextris patris, cum quo, & Spiritu sancto, est benedictus in secula. Amen.

SVM-

SVMMARIA OMNIVM CAPITVM CONCORDIÆ, QVIBVS BREVITER ORDINE

comprehenditur tota, quæ de Christo est, Euangelica historia.

† 3 lvij Quin-

Contin-

SVMMARIORVM FINIS.

INDEX QVO SINGVLORVM EVANGELISTARVM CAPITA, ORDINE, QVO AB EIS SVNT SCRIPTA IN SVBSEQVENTI CONCORDIA REPERIRI POSSINT.

CAPITA MATTHÆI.

CAPITA MARCI.

Caput primum.

Caput

CAPITA LVCÆ.

CAPITA IOANNIS

Poſt

INDEX EVANGELIORVM
QVAE DOMINICIS ET FESTIS DIEBVS
PER TOTVM ANNVM IN TEMPLIS LEGVNTVR IVXTA CONSVETVDINEM GALLICANÆ ET ROMANÆ ECCLESIÆ.

In quo animaduerte R, litteram (quæ vsum Romanum ex decreto Sacrosancti Concilij Tridentini restitutum significat) præpositam esse quando non conueniunt.

PROPRIVM SANCTORVM.

FINIS.

INDEX RERVM AC VERBORVM INSIGNIVM HOC OPERE CONTENTORVM.

D

E.

F.

Filij

G

H

Legio

P

Q

R

Siliquæ

T

INDEX

FINIS.

INDEX LOCORVM S. SCRIPTVRÆ, PRAETER QVATVOR EVANGELIORVM EXPLANATIONEM, IN HAC CONCORDIA EVANGELICA EXPLICATORVM.

Prior Numerus caput Concordiæ, secundus folium indicat.

7. Si

PROVERBIA.

ECCLESIASTES.

4. Væ soli,

14. Scan-

DANIEL.

OSEAS.

IOEL.

AMOS.

MICHEAS.

NAHVM.

HABACVC.

EPISTO-

EPISTOLA AD ROMANOS.

PRIMA AD CORINTHIOS.

SECVNDA AD CORINTHIOS.

Neminem

Omnium

EX

FINIS.

EX ELOGIIS BELGICIS

AVBERTI MIRÆI,

CANONICI ANTVERPIENSIS.

ELOGIVM

CORNELII IANSENII.

QVOT, Deus immortalis, quantæq; laudes CORNELII IANSENII nomen posteritati clarum reddunt? Fuit enim in hoc viro præstãs ingenium, exacta linguarum trium, Latinæ, Græcæ & Hebraicæ cognitio, singularis prudentia, eximius rerum vsus, in primis verò summum religionis ac pietatis studium. Hulstano in oppido apud Flandros honestè natus, Louanij Castrensi in gymnasio Philosophica, dein sacra studia in maiori Theologorum collegio (cui & magna cum laude postea præfuit) summâ animi contentione sectatus est. Ijs decursis, annos ipsos XII. in Tungerlœnsi Præmonstratensium nobili apud Brabantos Abbatia Professoris munere, totidemque Parochi apud Cortracenos in Flandria fungitur. Inde Louanium regressus, Doctoris laureâ, & Decani, ad D. Iacobi dignitate cohonestatur. Nemo sanè doctrinam sacram aut in scholis doctiùs interpretatus est, aut copiosiùs in concionibus explanauit, nemoq; in animis ad virtutem inflammandis & à vitijs reuocandis, acrior aut ornatior orator fuit. Quo factum, vt ad sacrum Tridentinum concilium, in quod ipsos omnis doctrinæ & sapientiæ Antistites ex tota Europa conuenisse scimus, à rege Catholico Philippo II. cum Michaele Baio & Ioanne Hesselio collegis, missus, tam excellenti de se iudicio abunde responderit. Mox à reditu, pestiferæ doctrinę lue in Flandria serpente, primus Gandauensium Antistes constituitur vt piorum dogmatum oppugnatoribus acer veritatis propugnator opponeretur. Quantus porrò Theologus fuerit, clamant doctissimi in CONCORDIAM EVANGELICAM orbis iudicio probatam, commentarij: qui & æquales aliquot in his Alf. Salmeronem, & Th. Beauxamum in eadem arena desudantes, à suis tunc edendis deterruerunt. Senio laboribusque confectus moritur Gandaui CIↃ IↃ LXXVI. III. Id. Aprileis, vel hoc nomine beatus, quod iterum exortum in Belgio Caluinisticum furorem non viderit. Eius ad tumulum hos versiculos cecinit *Max. Vrintius* S. P. Q. Gandauensi à secretis

Est tumulus sacer hic, procul hinc, procul impie abesto,
Et sacra depositi ne quate membra viri.
Si nescis, iacet hoc tumulo compostus, auitæ
Nuper qui fidei murus ahenus erat.
Hic veræ pietatis apex, & regula recti,
Hic sacri textus Harmonia vna iacet.
An satis hoc? Patriámne mones vt & insuper addam?
Et decora, & titulis nomina fulta suis?
Hic situs est Præsul IANSENIVS. *Haut pete plura;*
Cætera nam poterunt bruta vel ipsa loqui.

DE

DE SCRIPTIS EIVSDEM
EX BIBLIOTHECA SACRA
IOANNIS MOLANI,
Doctoris Theologi Louanienſis, quæ exſtat manuſcripta apud Aub. Miræum Antuerpiæ.

CORNELIVS IANSENIVS, Hulſtenſis, Flander doctor Theologus, Louanienſis, Primus Epiſcopus Gandauenſis, concilio Tridentino interfuit, ſcripſit doctiſſimos commentarios in ſuam CONCORDIAM EVANGELICAM. Ex quibus etiã extant ſeparatim Homiliæ in Euangelia illuſtratæ præfationibus *Georgij Brauij* Canonici Colonienſis. Item commentaria in Pſalmos, Prouerbia, Eccleſiaſticum, Annotationes in librum Sapientiæ.

SVMMA PRIVILEGIORVM.

ALBERTVS & ISABELLA CLARA EVGENIA Archiduces Auſtriæ, Duces Burgundiæ, Brabantiæ, &c. Sereniſſimi Belgarum Principes, diplomatibus ſuis ſanxerunt, nequis intra ſexennium citra voluntatem *Giſleni Ianſenij*, Typographi iurati Antuerp. *Cornelij Ianſenij Epiſcopi Gandauenſis Commentaria in concordiam & hiſtoriam Euangelicam*, vllo modo imprimat, aut alibi impreſſa in has regiones importet venaliáve habeat. Qui ſecus faxit, confiſcationis librorum & decem florenorum pœnâ multabitur pro vnoquoque exemplari, cuius pars altera cedet Fiſco noſtro, altera Librariorum Cameræ, vti latiùs in Archiducum diplomatibus expreſſum eſt. Bruxellis, In Conſilio Priuato, XXIV. Martij, Anno Domini M. DC. XII.

Subſignat

T. de Berti.

In Conſilio verò Brabantiæ ad totidem annos 11. Aprilis M. DC. XII.
Subſignat

I. Fourdin.

PROOE-

PROOEMIVM EX LVCA.

QVoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt rerum, sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis: visum est & mihi, assequuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile, vt cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.

CIRCA PROOEMIVM ANNOTATIONES.

CVm in præsenti opere statuerimus, ita totam Euangelicam nostram Concordiam exhibere vt singulis eius capitibus sui subjiciantur commentarij, necessarium video, vt cum verborum, & factorum Christi explanatione, etiam reddatur, ratio ordinis capitum à nobis dispositi, vt intelligatur, aptam esse capitum consequentiam. Imprimis itaque nemo facilè (credo) negauerit, præfationẽ illam, quam Lucas suæ præmisit historiæ, rectè etiam præmitti toti Euangelicæ historiæ ex quatuor Euangelistis contextæ; vt cui illa non minùs conueniat quàm proprio ipsius Lucæ libro. Nam etiam in hoc opere cuncta, quæ de dictis & factis Domini, ministri sermonis nobis tradiderunt diligenter affectati, vnicuique Theophilo, id est, Dei amico, in vnum redacta ordinem legenda reliquimus.

MVLTI CONATI SVNT.] Conari aliquid, vel tentare, & aggredi dicuntur, & qui præsumptuosè aliquid moliuntur, id tentantes quod præstare non valent: & qui honestè & bene aliquid pertractant. Euangelistam autem hoc verbum in malam accepisse partem, voluisseque notare eos, qui in scribendo Euangelio non præstiterunt quod promiserunt, ex eo apparet, quòd dicit, *multi conati sunt*, deinde quòd hanc dicat causam scribendi à se Euangelij, quòd ante ipsum multi id tentassent. Quæ certè causa conueniens non esset, si loqueretur de ijs, qui feliciter tentauerunt scribere Euangelia, quales fuerunt Matthæus, & Marcus. Vnde Ambrosius; Conati vtique illi sunt, qui implere nequiuerunt. Et iterum; Qui conatus est ordinare, suo labore conatus est, nec impleuit.

ORDINARE.] Hoc est, in ordinem disponere: Græcè ἀνατάξασθαι, id est, contexere.

QVÆ IN NOBIS, &c.] Res completæ, non possunt hic intelligi, res peractæ. Græcè enim est, πεπληροφορημένων πραγμάτων, id est, rerum certissimæ fidei, aut quarum certa est fides. Πληροφορέω enim rei alicuius certam fidem facere significat. Vnde *completæ* exponi debet pro eo, quod est, plenè & perfectè creditæ vel cognitæ sunt à nobis. Quam expositionem satis indicat Ambrosius Græcæ dictionis significationem probè aduertens, qui sic habet; *Quæ in nobis completæ sunt rerum*, vel, *quæ in nobis redundant*. Quod enim redundat, nulli deficit, & de completo nemo dubitat, cùm fidem effectus astruat, exitus prodat, &c. Significat ergo, se narrationem ordinaturum rerum, non quas vulgaris fabula iactabat, sed quas certè veras esse cognoscebat.

SICVT TRADIDERVNT.] Videtur hæc pars non referenda ad illud, *conati sunt ordinare*, sed potiùs ad id quod mox præcedit, *quæ in nobis completæ sunt*, vt hac parte ostendat, vnde fuerit in ipso rerum à Christo gestarum tam certa fides, ex traditione Apostolorum scilicet & fide dignorum testium. Sic Theophylactus. Non enim multi illi, quos conatos dicit, conati sunt scribere secundùm Apostolorum traditionem. Nam sic non essent reprehendendi. Ostendit autem hac parte satis Lucas se non visa, sed audita narrare. Porrò quod dicit, *qui ab initio ipsi viderunt*, videtur intelligendum de initio prædicationis & miraculorum Christi, nisi intelligamus, eum hìc notare non tantùm Apostolos, sed etiam Christi matrem Mariam.

MINISTRI FVERVNT, &c.] simpliciter istud intelligi posset de Apostolis, quòd ministri fuerint & præcones prædicationis Euangelicæ. Verũ apud Græcos genitiuus, λόγου, id est, sermonis, vel verbi, referendus videtur non solùm ad nomen, *ministri*, sed etiam ad nomen, pro quo nos legimus verbum, *viderunt*, Græca enim ad verbum sic habent, *qui ab initio ipsimet inspectores, & ministri fuerunt sermonis.* Vnde Hieronymus in Procemio super Matthæum sic legit hunc locum: *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt sermonem, & ministrauerunt ei.* Sed & Ambrosius & Origenes disputãt, quomodo Lucas dicat, quosdam vidisse sermonem & verbum, cùm sermo auditu nõ visu percipiatur, intelligũntque per sermonem vel verbum, verbum illud diuinum, de quo Ioannes; *In principio erat verbum*, &c. (*Ioan. 1.*) Quoniam autem hæc interpretatio coactior videtur, quidam sermonem vel verbum Hebraica phrasi putant debere accipi pro re à Christo vel circa Christum gesta. Huius enim verbi Apostoli fuerũt & inspectores & ministri, quia cooperatores in multis à Christo factis.

ASSECVTO OMNIA, &c.] *Assecuto*, non est hìc accipiendum quemadmodum vtuntur Latini, quibus assecutus dicitur is, qui aliud consecutus est, & nulla in re frustratus. Græcè enim est παρηκολουθηκότι. Significat autem παρακολουθεῖν, magis affectari aliquid, & alicui semper assidere & adesse. Proinde, *assecuto*, hìc accipi debet pro suo frequen-

frequentatiuo affectato. Illę autem dictiones *à principio diligenter*, non possunt sequentibus coniungi, vt communiter nostri libri distinguunt: sed vt patet ex Græcis, coniungi debent cum participio, *assecuto*. Sensus enim est, Visum est mihi, vt postquam omnia à principio sim peruestigatus, deinde tibi scriberem.

EX ORDINE TIBI, &c.] Cùm dicit ex ordine se scripturum, non hoc vult significare, quòd omnium, quæ narraturus est, ordinem sit seruaturus, cùm frequenter in recensendis Christi miraculis ordinem immutet: sed hoc vult, quòd priùs Ioânis, deinde Christi natiuitatem, postea prædicationem, passionem, & resurrectionem sit prosequuturus, ordinémque seruaturus inter ea, quę in euangelica narratione sunt præcipua. Græcè tamen est καθεξῆς, quod potiùs significat deinceps, quàm ex ordine, vt significet, se post diligentem inquisitionem factam, tum deinceps scripturum. Vnde & in nostra lectione *ex ordine*, accipi posset pro, deinceps; vt nomine ordinis non intelligatur hîc significari ordo narrandorum, sed ordo ille ab historiographis seruandus, vt priùs rerum gestarum diligentem exactamque inquisitionem faciant, ac deinde ad scribendum animum accommodent.

OPTIME THEOPHILE.] Colligit Theophylactus, Theophilum hunc primatem aliquem fuisse, quod huic epithetum tribuatur, quod magnis viris tribui solet: quemadmodum Festo dixit Paulus; Optime Feste. (Actor. 26.) In hac autem collectione attendit Theophylactus ad alteram significationem dictionis Græcę κράτιστε, quæ non solùm significat optimum, sed etiam potentissimum & fortissimum, à κράτος, id est robur. Vnde Theophylacti interpres vertit, strenue Theophile.

VT COGNOSCAS.] Non est, vt annotat etiam Theophylactus, γνῷς, id est, scias vel cognoscas, sed ἐπιγνῷς, id est, agnoscas, hoc est, secundò maiorem accipias scientiam: agnoscimus enim priùs vtcunq; cognita, cognoscimus autem incognita. Neque est Græcis simpliciter, eruditus es, sed ἀλήθειαν, id est viua voce eruditus es. Rursum non est ἀσφάλειαν, id est, veritatem, sed κατηχήθης, id est, securitatem, vel certitudinem. Proinde apud nos veritas pro certitudine accipi debet, vt nonnunquam accipitur. Porrò quod dicit, *vt cognoscas certitudinem eorũ*, &c. sic explicat Theophylactus: vt per scripturam hanc certiora iam ea esse credas, quæ priùs viua voce audiuisti. Solemus enim auditis certis fidem habere, dum videmus à fide dignis testibus etiam scripto committi, & omnibus legenda tradi. Verùm hæc explicatio non videtur satisfacere intentioni Lucę, si principium attendamus, ex quo magis apparet hoc voluisse, scripturum se euangelium, vt, quoniã diuersa sibique contraria falsorum Euangelistarum narratio incertitudinem generaret rerum verarum per hanc scripturam Theophilus agnosceret rerum à Christo gestarum certitudinem.

VERBVM DEI ÆTERNVM, VITA ET LVX CARO FACTVM, IOAN. I. CAPVT I.

IN principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est: in ipso vita erat, & vita erat lux hominum: & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes. Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. Non erat ille lux: sed vt testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mũdus eum non cognouit. In propria venit: & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et verbum caro factum est: & habitauit in nobis, (Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre) plenum gratiæ & veritatis.

PRimo hoc capite principium Euangelij secundùm Ioannem positum est, tum quòd Euangelica historia nõ aliud potest facilè videri conuenientius habere exordium, quàm eam partem, *In principio*, vnde suam cœpit Moyses historiam, tum quòd hoc sui Euangelij principio Ioãnes de æterna Christi natura & apud patrem subsistentia agat, nisi quòd missi à Deo Ioannis Baptistæ & incarnati pro nobis Christi summatim mentionem ingerat: quæ quomodo gesta sint, sequens ex Luca & Matthæo narratio distinctè explicat.

IN PRINCIPIO ERAT, &c.] Cùm rerum diuinarum nomenclatura desumatur à nominatione earum rerum, quæ sub nostra cadunt cognitione, & ob id appellatio verbi in diuinis desumpta sit à verbo humano, duplex autem sit humanum verbum, mentale scilicet & vocale; inquirendum, num à similitudine verbi vocalis an verbi mentalis, filius Dei verbum appelletur. Primùm itaq; sunt qui à similitudine verbi vocalis appellationem verbi acceptam sentire videntur. Theophylactus enim post Chrysostomum, filium Dei verbum appellari dicit, quia paterna nobis annunciauit, quemadmodum omne verbum vocale mentis voluntates annũciat. Et quidẽ Christus (inquit) dicitur λόγος, quòd quicquid loquitur pater, per filium loquatur. Atque ob hanc vel maximè rationem putat, pro λόγος, dicendum potiùs sermo, quàm verbum, quod verbum ferè non totam orationem, sed simplicẽ significet dictionẽ. Verùm si hac sola vel præcipua ratione filius Dei dicitur λόγος, vel verbum; iam hæc appellatio non conueniet ei nisi ratione assumpti hominis, & nõ ratione diuinitatis ipsius, quod non conuenire intentioni Euangelistæ, nemo non videt, cũ hac appellatione diuinitatẽ eius explicare voluerit. Nec satis propriè dictũ erit, in principio fuisse verbũ cũ secundũ illã explicationẽ filius Dei tunc nondũ fuerit verbum. Deinde nõ solùm in scripturis sacris appellatio verbi tribuitur filio Dei, sed, vt ostendit Theodoretus in libris de curatione Græcarũ affec. & latissimè Steuchus in libris de perenni philosophia, etiã vetustissimi philosophi, qui fuerunt apud Chal-

Chaldæos, Ægyptios, Græcos, & Italos, in diuinitate agnouerunt vnam personã, quã νόον, id est, mẽtem vocauerunt: & alterã, quam λόγον nominauerunt, filiũ ipsius mentis. Sic enim, vt ex multis primũ nominem⁹, scribit Mercuri⁹ ille Trismegistus, philosophiæ apud Ægyptios princeps: Intelligẽtia illa Deus, cùm maris ac fœminæ vim haberet, & vitam & lumen haberet, genuit verbũ, alteram scilicet mentem opificem. Et postea: Verbum eius procedens vndequaque perfectum, & fæcundũ, & opifex lapsum in naturam fœcundã, & fœcũdas aquas, fecit eas prolificas. Rursum loquens cum Ægyptio quodam sacerdote quærenti quid hæc, quæ dixisset significarent: Tu, inquit, nõ intellexisti. Natura mẽtalis, ipsius verbi natura est generatrix & opifex, &c. Eadem de νȣ & λόγȣ senserunt Orphæus & Plato, & omnes Platonici. At verò hos omnes constat verbum in diuinitate non appellasse ratione assumptæ naturæ humanæ, in qua patris voluntatem nobis annunciauit, cùm etiam Trismegistus apertè fateatur, verbum istud mentale esse. Vnde August. 15. de Trinitate: Quisquis potest intelligere verbum, non solùm antequam sonet, verùm etiam antequam sonorũ eius imagines cogitatione voluantur, iam potest videre per hoc speculũ, atque in hoc ænigmate aliquam verbi similitudinem, de quo dictum est: *In principio erat verbum.* Ecce apertissimè cõfitetur August. verbum in diuinitate à similitudine verbi mentalis dictum esse. Itaque filius Dei dicitur verbum, primùm quòd sicut verbũ mentale, id est, cogitatio mẽtis, qua sibiipsi mens loquitur, insensibiliter, atq; sine passione & corruptione à mente procedit, estq; mentis aut intelligentiæ, à qua procedit, perfectissima similitudo & imago: ita & filus Dei imperceptibilem, & ab omni passione liberam à patre trahit originem, expressissimã ipsius gerens imaginem & figurã. Deinde quemadmodum mens sibiipsi loquitur per verbum, & cognitionẽ suam, atq; in ea seipsam, & omnia quæ scit, videt & agnoscit: ita & in filio sibiipsi pater loquitur, inque eo tanquam speculo limpidissimo, & imagine verissima, se omnesq; creaturas contemplatur. Præterea quia (vt dicit Theophil.) sicut mens nequit aliquãdo esse sine verbo & cogitatione, & verbum esse non potest nisi à mẽte: ita & pater filio semper coæternus fuit, & filius patri. Differt autem verbũ istud diuinum à verbo mẽtali humano, præter alia etiã, in eo quòd verbum mentale hominis ad operandum inefficax sit: verbum autem diuinum efficax, &, vt verbis Trismegisti vtar, natura est generatrix & opifex, & λόγος δημιουργὸς, id est, verbum opifex. Proinde etiã ob id Dei filius verbum dicitur, quòd per ipsum omnia pater sine omni negotio quæ vult, quæque in filio facienda videt, facit, quemadmodum si quis rex omnipotens, quiduis suo solo iussu faceret. Atque hinc August. lib. 83. quæst. asserit, in nomine verbi significari non solùm respectum ad patrem, sed etiam ad illa quæ per verbum facta sunt operatiua potentia. Quemadmodum autem verbum mentale fit vocale, dum assumit, & (vt sic dicamus) induit sibi vocem, & sonum, ac tum mentem hominis etiã alijs notam facit, ita & verbum hoc diuinũ, ab æterna mente ab æterno procedens, per assumptionem carnis sensibile factum est, patremq; ipsum, & ea quæ patris sunt, mundo manifestare cœpit, vt iam & verbum dici possit à similitudine verbi vocalis. Ex his itaque constat, quando verbum suum pater loquutus sit, & dixerit. Dixit enim ab æterno, gignendo illud. Dixit secundò cùm per illud vniuersa creauit. Vnde Prudentius in hymno natiuitatis: Ex ore, quamlibet patris sis ortus, & verbo editus: Tamen paterno in pectore sophia callebas priùs. Dixit tertiò, cùm illud in mundum misit, vt quæ patris sui erant, annunciaret nobis. Constat ex his & illud, pro λόγος, etsi etiam rectè dicatur sermo, rectiùs tamen dici, verbum. Primùm quòd præcipuè nominetur verbum diuinũ à similitudine conceptus mentis, qui rectiùs propter suam simplicitatem verbum dicitur mentis, quàm sermo. Deinde quòd sic melius significetur simplicitatis naturæ filij Dei, quódque verbum istud simplex sit & vnicum, non constans ex multis verbis. Postremùm, quòd dictio illa, *verbum*, generalior sit, comprehendens sub se etiam sermonem. Frequenter enim etiam tota oratio & sermo verbum dicitur, vt: *Verbum quod factum est ad* Ieremiã. &c. Proinde quacunque ratione quis filium Dei sermonem dixerit, eadem & verbum dicere poterit, & non è contrario. Ratio autem quare Ioannes filium Dei hic potius verbum nominet quàm filiũ, à Chrysostomo & Theophylacto assignatur, propter auditorũ infirmitatem: ne scilicet, audito, statim ab initio, filij nomine, cogitarent natiuitatem corporalẽ, & ab affectionibus proficiscentem, sed intelligibilem & immaterialem à patre processum, qualem denotat dictio, verbum. Additur à D. Thoma & hæc ratio, quod quia de filio Dei hic tractaturus erat, quatenus manifestaturus esset patrem, ideo magis conueniebat eum vocari *verbum*, quàm filium. Potest & hoc addi, ob id eum dixisse, *verbum*, q̃ sciret secundam in diuinitate personã à philosophis excellentioribus (vt dictum est) cognitã & significatam nomine verbi. Notandum autem, non simpliciter eum dixisse, *In principio erat* λόγος, sed cùm articulo, qui hic emphasi non caret, ὁ λόγος, id est, illud verbum, quo intelligatur, eum notasse verbum illud vnicum, & singulare, diuinum, scilicet de quo in veteris testamenti scripturis, omnia dicuntur à Deo facta, & de quo plæraque philosophi ante scripsissent. Porrò quod dicit, *In principio*, variè à diuersis accipitur. Cyrillus enim omnino contendit, per principium debere intelligi patrẽ, tum quòd solus pater verè sit principium, quo nihil est prius. (Nam principium mundi & temporis aliud ante se habet principium, scilicet Deum) tum ne si intelligatur de principio tẽporis, intelligatur filius Dei esse temporalis. Itaque secundum eum sensus est. In patre erat verbum. Eandem autem interpretationem etiam reddunt Augustinus & Origenes, quorum hic etiam per principium putat accipi posse filium, quatenus sapientia est, vt verbum in principio quasi in sapientia sit, quomodo in ipso verbo postea dicitur esse vita. Augustinus verò etiã sic exponit: *In principio*, hoc est, ante omnia; sicut eadem oratio in principio Geneseos rectè exponitur. Nec ab hac interpretatione multum abest Chrysostomi & Theophilacti expositio, qua exponunt, *in principio*, pro eo quod est ab initio, eo quòd Ioannes in epistola sua prima quasi se ipsum expositurus, pro eo quod hic dicit: *in principio*, dicat: quod fuit, vel, quod erat ab initio, &c. Rursum ab horum interpretatione parum differt Ruperti aliorumque expositio, sic explicantium: In principio mundi vel durationis. Non est autem idem dicere,

Rectius verbi dictione quàm sermonis vsurpari.

Ierem. 7.

In principio quid.

Genesi.

Christum fuisse in principio durationis, & fuisse in principio temporis, quamuis horum duorum vnũ idémque fuit principium. Nam in principio temporis propriè non potest dici fuisse, sicut nec in tempore propriè Deus esse dicitur, nisi intelligamus, ipsum dici esse in tempore vel principio eius, quia est cum tempore, & cum principio temporis. In principio autẽ durationis veriùs dicitur fuisse verbũ. Duratio enim in se includit & tempus, & æternitatem. Itaque cùm eodem modo Ioannes ingressus sit historiam Euangelicam, quo Moyses Genesim, constat in Genesi illud, in principio, non posse accipi pro in filio, quemadmodum ibi quidam volunt, cùm hæc interpretatio huic loco non quadret,

Erat. Rectiùs autem dictum est: *In principio erat*, quàm fuit. Præteritum enim perfectum ita significat tempus præteritũ, vt non simul significet, rem quæ dicitur fuisse adhuc permanere, in illa duratione de qua est sermo. Præteritum verò imperfectum sic significat tempus præteritum, vt & simul consignificet rei perseuerantiam, & existentiã. Proinde dum dicitur, Verbũ erat in principio, significatur verbũ præcessisse principium illud, tamen cum ipso principio perseuerasse. Itaque hic significatur etiam ipsius verbi æternitas: non quidem per illam orationem solam, *in principio*, cùm & de cœlo & terra dictum sit: *In principio creauit Deus cælum & terram.* Neq; per solum verbũ, *erat*, sed quia verbum, *erat*, coniungitur illi, *in principio*, idque siue, *in principio*, exponatur secundũ Augustinum, pro, ante omnia, (nam si ante omnia quæ facta & creata sunt erat verbũ, nunquã verbum factum est, ac proinde æternum est) siue, *In principio*, exponatur, in primordio mundi, & omnium rerum conditarum. Ex eo enim quòd in hoc principio erat verbum, rectè infertur nunquam incepisse eius duratione & esse. Si enim incepisset, ergo esse ipsius non præcessisset principium durationis, & omnium rerum conditarum, quod tamen, vt dictum est, verbum, *erat*, significat.

Cyrillus. Cyrillus autem qui principium accipit pro patre, æternitatem verbi colligit hic significari solo verbo, *erat* hoc modo scribens: Principij autem vocabulo commodissimè verbum, *erat*, connectitur ne solùm decorus, verùm etiam æternus & ante secula filius intelligatur. In profundissimam enim, & incomprehensibilem generationem, quæ cuncta superat tempora, *erat*, istud cogitantis sententiam adducit. *erat* enim per se indeterminatè prolatum, nullis vnquam terminis circumscribetur, quum notum sit, scrutantem semper intellectum præcedere: adeò vt quocunque abieris, quasi ad vltimum exitum, & quietem ipsum *erat*, iam peruenisse, inde superioris cursus initium statim factum esse videatur.

Ex Thoma sup. Ioãnẽ. *Quomodo verbũ patri sit coæternum.* Quòd si autẽ quis quærat, quomodo verbum patri sit coæternum, cùm sit à patre genitũ. (Homo enim filius ab homine patre genitus, necessariò est ipso posterior) Dicendum, principium priùs duratione esse eo, cuius est principium, propter tria. Aut, scilicet, quia principiũ rei præcedit tempore actionem qua producit rem, cuius est principium. Aut quia actio successionem habet, propter quod etiam si simul cum agente incipiat, tamen terminus actionis est post agentem. Aut denique quia ex voluntate principij determinatur initium durationis rei, sicut ex voluntate Dei determinatũ fuit initium creaturæ. Nihil autem horũ trium inuenitur in generatione verbi diuini. Non enim generationis huius principium priùs fuit quàm generaret. Cùm enim generatio verbi sit quasi intelligibilis conceptio, sicut non potest mens nõ ligata esse sine conceptu & cogitatione, ita non potuit pater esse sine verbi generatione: Sed neque ipsa verbi generatio successiua fuit, sic enim ipsum verbum diuinum priùs fuisset informe quàm formatum, ipsiúsque generantis argueretur infirmitas & impotentia. Rursum dici nõ potest, patrem sua voluntate præstitisse filio initiũ durationis, cùm pater filium non generauerit voluntate, vt Arriani dixerunt, sed naturaliter. Proinde fieri non potuit, vt pater verbum à se genitum præcederet. Huius aliqualis similitudo apparet in luce, & splendore procedente à luce, quæ splendorem ipsum naturaliter & sine successione producit. Vnde si fuisset lux aliqua æterna, etiam splendor eius æternus cum ea fuisset. Atque ob id Paulus filium Dei, splendorem patris appellat, & catholica fides ipsum lumen de lumine confitetur: vt sic coæternitas ipsius, cum patre intelligatur. Vt enim exprimatur perfectiones & proprietates filij, quę vno nomine explicari nequeunt, diuersis ipsum nominibus appellamus. Vt enim connaturalis & consubstantialis patri ostendatur, filius nominatur: vt ostendatur in nullo dissimilis, dicitur imago: vt ostendatur coæternus, dicitur splendor: vt ostendatur immaterialiter genitus, dicitur verbum. Subtiliter autem Ioannes inde auspicatus est Euangelium suum, vnde Moyses Genesim, dicens: *In principio erat verbum.* Sicut ille: In principio creauit Deus, &c. volens significare, quòd in eo principio, quo Moyses creatum dicit cœlum & terram, verbum hoc non sit inter alia creatum, sed illis per creationem incipientibus, ipsum iam veraciter erat, & inuariabiliter persistebat. Ex his iam omnibus patet, varias hæreses hoc principio refelli. Et primùm quidem hæresim Ebionis, & Cherinthi, Samosateni, & Photini, contra quam ex intentione hæc scripta sunt. Deinde hæresim Alogianorum, qui sic dicti sunt, teste August. quòd negarent verbum & λογὸν diuinum, propter quod Ioannis Euãgelium non receperunt, quamuis horum hæresis non videatur diuersa ab Ebionitarum hæresi, Nam & hi, teste, Irenæo, solùm Matthæi Euangelium receperunt. Postremum hoc principio etiam refellitur Arianorũ & Eunomianorum secta, dicentium verbum aliquando incepisse esse, & fuisse, quando non erat.

ET VERBVM ERAT, &c.] Præcedenti parte, ostendit, quando erat verbum, hac verò parte, vbi erat. Quoniam enim dicere quis poterat, si in principio, & ante omnia erat verbũ ab æterno, vbi ergo erat, cùm adhuc nihil esset, cúmque nullus esset locus? propterea subiecit, *& verbum erat apud Deum*, significans illud loco non circunscriptum fuisse, sicut Deus incircumscriptibilis est. Occurrit autem hac oratione & alteri dubitationi, qua opinari quis posset, verbum illud, quod in principio fuisse dixit, esse quoddam accidens, non per se subsistens, quale est verbum nostrum, siue mentale, siue vocale. Propter hoc ergo non dixit, verbum erat in Deo, sed apud Deum, vt subsistentiam verbi significaret. Quod enim per se non existit, propriè apud aliud esse non dicitur, sed in eo. Præterquam autem quòd Euangelista per præpositionem, *apud*, duabus his satis facit dubitationibus, eadem præpositio adhuc tria hic designat. Primùm enim secun-

ſecundùm Cyrillum & Chryſoſtomum, ſignificat diſtinctionem perſonalem verbi à Deo Patre. Qui enim apud aliquem eſſe dicitur, diſtinctus ab eo ſecundùm perſonam & hypoſtaſim ſit neceſſe eſt, cùm nemo propriè dicatur eſſe apud ſemetipſum, atque ob hanc etiam rationem meliùs vſus eſt præpoſitione *apud*, quàm, in proinde hac parte Sabellij error refellitur, qui vnam tantùm in diuinitate perſonam prædicabat, quæ nunc pater, nunc filius, nunc diceretur ſpiritus ſanctus. Secundò hac præpoſitione ſignificatur ſocialis & amica coniunctio verbi cum Deo patre, vt ne quis exiſtimaret, verbum hoc Deo patri aliquando fuiſſe contrarium, quemadmodum de diis ſuis fabulantur Gentiles, & quomodo Marcion duo poſuit rerum principia inter ſeſe contraria. Ita enim verbum hoc à patre ſecundùm perſonam diſtinctum eſſe ſignificatur, vt tamen indiuulſum ſemper illi adhæſerit, nec à patre vnquam diſceſſerit. Nam ſicut, *erat*, indeterminatè, verbo attributum, æternitatem verbi vbique inſinuat. Ita dum indeterminatè dicit, *verbum erat apud Deum*, ſemper apud eum fuiſſe ſignificat. Poſtremùm hac locutione, ſecundùm Hilarium 2. de Trinitate, ſignificatur quædam in patre erga filium auctoritas, verbumque hoc, Dei patris tanquam proloquentis eſſe verbum. Non enim propriè rex dicitur eſſe apud militem, ſed magis propriè miles apud regem. Et verbum, quatenus verbum, non eſt apud aliquem magis, quàm apud dicentem illud. Itaque his pauciſſimis verbis, *Verbum erat apud Deum*, ſignificatur, verbum hoc habere Deum patrem auctorem, atque ab eo procedere, ſic vt per ſe ſubſiſtat, atque ab eo ſecundùm perſonam diſtinguatur: nunquam tamen ab eo diuulſum ſit, & ſeparatum, cumque eo ante mundi principium nullo loco circumſcriptum extiterit. Notandum autem eſt hoc loco rurſum addi articulum non ſolum dictioni, *verbum*, ſed etiam dictioni, *Deus*, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. Et verbo quidem additur, vt illud vnicum verbum intelligamus, de quo priùs dixerat, Deo vero, vt verè Deum, & non aliquem qui vel nomine ſolo vel participatione Deus dicitur, accipiamus, ſiue, vt certam in diuinitate perſonam, nempe patrem intelligeremus. Nomē enim, Deus, cùm aliquando totam ſignificet trinitatem, aliquando pro ſingulis accipitur perſonis, vt hoc loco pro perſona patris.

Hilarius.

ET DEVS ERAT VERBVM. Cùm priùs & quando, & vbi erat verbum explicauerit, nunc quidditatem eius explicat & eſſentiam. Cumque prima parte æternitatem verbi, ſecunda perſonalem eius à patre diſtinctionem ſignificauerit, hac tertia parte neceſſariò identitatem naturæ ipſius cum patre ſignificauit, ne ex ſecunda parte ita à Deo patre diſtinctum intelligeretur verbum, quaſi & natura illi ſit diuerſa, & Deus eſſe non crederetur, cùm & vnus ſit Deus, & apud Deum verbum fuiſſe dictum ſit. Debet autem in hac oratione præconſtrui dictio, *verbum*, vt ſit hic ſenſus, & verbum illud quod dixi, erat Deus, qui ſenſus in Græco manifeſtiùs deprehenditur, vbi nomini, *Deus*, iam non opponitur articulus, ſed tantùm nomini, *verbum*, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, id eſt, & Deus erat illud verbū. Eo verò quòd nomini, *Deus*, hic non apponatur articulus, ſicut, in ſuperiori parte, Arriani erroris ſui occaſionem vel confirmationem ſumpſerunt, dicentes, verbum, eſſe quidem θεόν, ſed non ſicut patrem τὸν θεόν, hoc eſt, non eſſe Deum verum & ſummum, ſed Deum participatione & gratia, ac per hoc minorem Deo vero. Verùm hoc eorum argumentū nullius eſſe efficaciæ ex eo conſtat, quòd nomini *Deus* frequenter non additur articulus, vbi de ſummo Deo conſtat eſſe ſermonem: quemadmodum bis accidit in hoc primo capite Ioannis, cùm ſcilicet dicitur: *Fuit homo miſſus a Deo, &c*: *Deū nemo vidit vnquam.* Rúrſum eidem nomini articulus alicubi additur, vbi filio tribuitur, vt ad Titu. 2. *Expectantes aduentum gloriæ magni Dei*, vbi præterquam quòd Chriſtus magnus Deus dicitur etiā additur articulus τοῦ μεγάλου θεοῦ. Iam vt omne ceſſet dubium, Chriſtum Ioannes vltimo cap. ſuæ epiſtolæ vocat verum Deum, dicens: *Vt credamus in vero filio eius Chriſto Ieſu. Hic eſt verus Deus: & vita æterna.* Quod autem hoc loco articulum non appoſuerit, coactus fecit. Si enim vtrobique addidiſſet articulum, dicens καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, iam confudiſſet perſonarum proprietates. Senſus enim fuiſſet, & ille Deus apud quem dixi eſſe verbum, erat illud ipſum verbum: vel ipſum verbum erat ille ipſe Deus pater, apud quem dixi eſſe verbum. Quòd ſi autem nomini, *Deus*, addidiſſet articulum, & non verbo, duo ſignificaſſet verba, ac ſenſus fuiſſet: & ipſe Deus, nempe pater, erat & ipſe verbum quoddam, & ſi non idem quod filius. Nunc quoniam verbo addidit articulum, & non Deo, Chriſtianam expreſſit ſententiam, ſic vt aliò detorqueri nequeat, nimirum hanc: Et verbum illud, quod modò dixi, erat Deus, id eſt, particeps diuinæ naturæ. Sicut enim dum ſignificare volo hominē eſſe ſpeciē animalis, dicere non poſſum ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ τὸ ζῶον, ipſe homo eſt ipſum animal, ſed ὁ ἄνθρωπος ἐστι ζῶον, id eſt, ipſe homo eſt animal: ita dū Euāgeliſta ſignificare voluit verbū iſtud cum patre in diuinitate communicare, neceſſariò omittere debuit articulum. Cæterùm ſatis ſignificat etiam hoc loco verbum eſſe verum Deum, & talem qualis eſt pater, dum abſolutè & ſine aliqua additione eum Deum vocauit. Aliàs enim cùm in ſcripturis nomen Dei tribuitur creaturis, ex additione aliqua & circumſtantia oſtenditur creatura per participationem nomen Dei accipere, vt cum Moyſi dictum eſt: *Ego conſtitui te Deum Pharaonis*, vbi non abſolutè Deus, ſed Deus Pharaonis dicitur: Et alibi dicitur: *Ego dixi dii eſtis*, &c. vbi quia additur, ego dixi, ſatis ſignificatur, deos hos eſſe reputatione Dei gratuita. Indicat autem Aug. 3. libro de Doct. Chriſt. cap. 2. quoſdam Arrianorum, ne ex hoc loco fateri cogerentur verbum eſſe Deū, locū hūc praua diſtinctione ſic peruertiſſe: *In principio erat verbum, & verbū erat apud Deum, & Deus erat*: vt deinde alius ſit ſenſus: *verbum hoc erat in principio apud Deum.* Tanta eſt hæreticorū peruerſitas, & contra omnem ſenſum peruicacia, vt quod aſtruunt, confirment. Notandum autem & quòd cùm verbum & filius Dei vnius dicitur eſſe naturæ cum patre, non poteſt id eodem omnino modo intelligi: quomodo dicimus inter homines, patrem & filium eiuſdem eſſe naturæ, omneſque homines vnius eſſe naturæ. Hic enim intelligitur de indentitate naturæ ſpecificæ. In diuinis verò perſonis pater cum filio non eſt intelligendus eiuſdem naturæ ſpecificæ, ſed naturæ indiuiduæ, propter quod in diuinitate diuerſæ perſonæ non

Exodi 7.

Pſal. 103.

Auguſt.

possunt dici plures dij, sicut diuersæ personæ in humana natura communicantes dicuntur plures homines. Itaq; ob hanc causam condemnatur in canonibus *titulo, de summa Trin. & fide cath. cap. Dānamus ergo*, &c. libellus abbatis Ioachimi, quem scripsit contra Petrum Lombardum de vnitate & essentia Trinat. asserens, sic patrem, & filiū, & spiritum sanctum, dici vnam essentiam & vnū Deum, quomodo multi homines dicuntur vnus populus, & quomodo Aristot. dicit, partitipatione speciei omnes homines esse vnum hominem. Proinde cautè legendus, & intelligendus, est Theophylactus hoc loco, sic scribens: vt exemplo manifestiùs faciamus, Petrus & Paulus sunt alius & alius, sunt enim duæ personę, sed non aliud & aliud. Vna enim eorum natura est humanitas. Sic igitur de patre & filio dicendū. Alius enim sunt, & alius, duæ personæ, non autē aliud & aliud, vna enim natura eorū deitas. Intelligendus enim Theoph. exēplū afferre non omnino simile, nec eodem omnino modo, vnam esse diuersis hominibus naturā, sicut diuinis personis eandē essentiā: sed tantùm exēplo quodam voluisse ostendere, quomodo alius & alius de diuinis dicantur personis, non autē aliud & aliud, quemadmodum & alij patres hoc exemplo vsi sunt sæpius. Videndum hic apud Thomam, aliósve scholasticos, cur non possit esse, aut intelligi identitas specifica in personis diuinis.

Hoc erat in principio, &c.] Ne intelligeremus, tria hęc antedicta sigillatim vera esse, & non simul eidem competere verbo, ad excludendas omnes cauillationes istud subiecit, per epilogum superiora omnia recolligendo, & demonstrādo, ea simul esse vera. Et est sensus: Hoc nempe verbum, quod dico esse Deum, hoc inquā, & non aliud, erat in principio apud Deum. Et necessaria quidem erat hæc collectio, tum ne erraremus intelligendo, verbum fuisse quidem in principio, sed non fuisse in principio apud patrem, verùm illi aliquando fuisse contrarium, quemadmodum de diis suis gentes fabulantur: tum ne putaretur aliud esse verbum quod dicitur Deus, & aliud quod in principio dicitur fuisse, & apud patrem fuisse. Futuri enim erant qui id assererent, quemadmodum de Eunomianis testatur Cyrillus, qui aliud asserebant verbum interius, atque insitum naturaliter in Deo, & aliud quod in scripturis filius Dei dicitur, per quod cuncta Deus creauit, interiori atque insito verbo simillimum. Tales itaque futuros prospiciens spiritus sanctus hæreticos, subintulit: Hoc ipsum verbum Deus erat in principio apud Deum patrem, per quod idem omnia facta sunt. Hactenus sermone quodam D. Basilius doctè procœmium istud explicauit.

Omnia per ipsum, &c.] Postquam superiùs de verbo locutus est considerato in seipso, & per comparationem ad Deum patrem, explicans ipsius æternitatem, distinctionem personalem à patre, & diuinitatem cum eodem communē: nunc ostendit quomodo se idem verbum habeat respectu creaturarum. Et priùs quidem ostendit quomodo se habeat ad omnes creaturas, deinde verò quomodo se habeat ad eos, qui inter creaturas præcipui sunt, homines scilicet. Itaque per ipsum verbū facta dicit esse omnia, quæ scilicet creata sunt, vel facta. Sic enim distributione, vt vocant, accommoda necesse est istud intelligere, ne & ipse pater,

A & verbum, & spiritus sanctus per verbum factus intelligatur. Hac autem oratione, non solùm verbi omnipotentiam cum patre communem significauit Ioannes, sed & æternitatem rursum contra Arrianos. Omnipotentiam quidem eandem cum patris potentia, quod per ipsum omnia iam facta dicit quæ Deum fecisse Moyses scripsit. Æternitatem verò etiam significat his verbis: Si enim omnia per ipsum facta sunt, ergo ipse nequaquam factus est, alioqui per seipsum factus esset Rursum: Si omnia per ipsum facta sunt, ergo & tempus omne per ipsum factū est, & proinde ante omnia tempora fuit,

B quare & æternū eum fuisse necesse est. Simul quoque & diuinitatē verbi his insinuat verbis, secundū Cyrillū & August. Si enim omnia per ipsum facta sunt, non potest ipse cū omnibus factis connumerari, ac proinde Deus sit necesse est, cùm inter Deū & creaturam nihil sit medium. Dicendo autē, *omnia*, non solùm vnico hoc verbo cōplexus est, quæ per multa Moyses speciatim enumerat, sed & inuisibiles creaturas simul cum visibilibus comprehendit, cùm Moyses rudibus adhuc scribens, de visibili tantūmodo creatura locutus sit. Vnde explicans istud, *omnia*, Paulus ad Colos. scribit: *In ipso condita sunt vniuersa, in cælis & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum & in ipso creata sunt*, &c. *Coloss. 1.*

C Porrò quod dicit, *per ipsum*, videndum quomodo accipi debeat. Cùm enim præpositio *per* denotet causam rei, & variis modis aliud contingat rei alicuius esse causam, variis modis intelligi potest, cùm dicitur aliquid fieri per aliud. Aliquando enim huiusmodi locutione significatur causa ministratoria, & instrumentalis, vt cū dicitur quid facere dominus per seruum suum, & faber per instrumēta sua. Aliquādo verò significatur causa efficiens vel formalis, quæ ipsi agenti est causa, quòd operetur, vt cùm dicitur quid homo facere per liberum suum arbitriū (hoc enim ad operandum hominē impellit & mouet) & cùm dicitur ignis calefacere per calorem: calor enim igni est ratio forma-

D lis qua calefacit. Rursum aliquando significatur ipsa principalis causa, quæ per seipsam aliquid facit, vt cùm dixit Paulus: *Fidelis Deus, per quem vocati estis*, i. à quo vocati estis. Et iterum, cùm se dicit Apostolum per voluntatem Dei, id est, à constitutione & electione voluntatis diuinæ. Itaque Arriani primo modo hic accipiunt præpositionem, intelligentes ex hoc loco verbum & filium Dei esse minorem patre & seruum vel instrumentū eius. Verùm respondent catholici, præpositionem *per* non semper significare minoritatem, cùm eadem etiam patri legatur in scripturis tribui, vt patet ex *Cor. 1.*

E locis iam citatis. Proinde putant aliqui, sic accipi posse quod hic dicitur, *omnia per ipsum facta sunt*, quomodo de Deo dictum est: *Fidelis Deus, per quem vocati estis*, vt sit sensus: Omnia ab ipso verbo facta sunt: atque in hunc modum accepisse Cyrillum apparet, verùm hic sensus, etsi verus sit, non videtur esse Ioannis, eo quòd dicens, omnia per ipsum facta, significare velle videatur omnia per ipsum facta à Deo patre, vt sic insinuet, verbum illud, de quo loquor, illud esse verbum per quod obscurè Moyses significauit vniuersa Deum fecisse, & quod Psalmista dicit cęlos firmatos. *Verbo domini* inquit, *cæli firmati sunt.* Vnde sensum hunc apertiùs explicauit Paulus, dicēs: *Per quē fecit & sæcula.* *Ibidem.* *Psal. 32.* *Hebr. 1.*

Itaque,

Itaque, vt annotauit D. Thomas, Origenes testatur, Valentium hunc locum sic intellexisse, vt præpositio, per, secundo modo accipiatur. Intellexit enim, verbum hoc præstitisse creatori causam mundanæ creationis. Verùm & hunc sensum catholica rejicit fides. Non enim pater quicquam accepit à verbo, sed cõtrà, omnia verbum à patre. Quare intelligendum, omnia per verbum facta esse a patre, tum quia omnia pater fecit per suam sapientiam, & potentiã, quæ duo verbo Dei appropriantur. Christum enim Paulus vocat Dei virtutem, & Dei sapientiam, tum quia omnia sic pater cum filio communiter fecit, vt tamen virtutem operandi, sicut & essentiam filius à patre acceperit. Secundùm priorẽ modum, quadam simili ratione per verbum omnia pater fecisse dicitur, qua homo dicitur operari per suam sapientiam, & artifex per artem. Sed in hoc est differentia, quòd sapientia & ars hominis est ipsi ratio & causa, cur operetur: sapientia autem patris, quæ filius est, non est patri ratio formalis operationis suæ, sed ipsa sapientia, quæ est ipsemet pater, ratio est patri suæ operationis. Verùm quoniam per sapientiam suam pater creasse omnia dicitur, & sapientia filio appropriatur, ideo etiam appropriatur ei, vt omnia per ipsum facta dicantur. Secundùm posteriorem modum, similitudo quædam est inter hanc Euangelistæ locutionem, & eam, qua per primam acceptionem præpositionis, *per*, dicimus aliquid fieri ab aliquo per instrumentum. Sicut enim tunc significatur, instrumentum accipere virtutem causandi ab alio, & mediatio quædam inter primum agens, & effectum: ita & hic significatur verbum à patre accepisse virtutem operandi per originem & deriuationem ab ipso, & medium esse inter patrem, & creaturas. Sed in hoc est dissimilitudo, quod ibi instrumentum non eandem accipit virtutem, quam habet primum mouens, & ob id minus est illo, sicque mediat inter primum agens & effectum, vt primum agens non immediata dicatur effectus causa. Hic autem verbum eandem accepit efficiendi virtutem, quam habet pater, quare illo minus non est, neque sic mediat, vt pater non sit causa omnium immediata, cùm mediatio hæc solùm secundùm originem sit accipienda. Quare cùm pater cum filio omnia operetur, & filius non sit res & natura à patre diuersa, æqualiter pat er & filius causa sunt omnium immediata, & principalis. Secundùm hunc ergo secundum modum non appropriatè sed propriè, per verbum omnia facta dicuntur. Postremùm etiam ideo omnia per verbum facta dicuntur, quòd ipsum, quatenus verbum, & sapientia dicitur, causa est exemplaris rerum factarum, non quidem ex parte operantis patris, sed tantùm ex parte rerum factarum. Quamuis enim verbum patri exemplar dici possit rerum factarum, non tamen ipsi potest dici causa exemplaris rerum factarum, cùm nihil à filio pater acceperit. Atque ad id significandum putat Caietanus Euangelistam hic potiùs dixisse: *omnia per ipsum facta sunt*; quàm, pater per ipsum omnia fecit. Ex his omnibus constat, quare potiùs dictum sit: *omnia per ipsum facta sunt*; quàm, omnia ipsum verbum fecit, vel omnia cum ipso facta sunt: vel, omnia ab ipso facta sunt. Cum his enim omnibus Euangelistæ locutio plura etiam in se includit.

ET SINE IPSO, &c.] Verba hæc duplicem habent distinctionẽ. Quidã enim sic distinguunt, *Et sine ipso factum est nihil*, vt deinde noua sequatur sententia: *Quod factum est, in ipso vita erat*. Atque hanc distinctionem ferè Latini sequuntur interpretes, & cum eis Cyrillus Græcus. Alij verò sic distinguunt, *Et sine ipso factum est nihil: quod factum, est*; vt puncto hic interposito deinde sequatur: *In ipso vita erat*. Secundùm priorem autem distinctionem, quidam orationem illam, *& sine ipso factum est nihil*; affirmatiuè accipiunt, vt sit sensus: Id quod est nihil, factum quidem est, sed factum est sine ipso. Atque hoc modo hanc orationem Manichæi acceperunt, intelligentes per *nihil*, aliquid quod factum sit, scilicet res corruptibiles, quòd earum esse continuè transmutetur in nihilum. Has enim non à verbo creatas dixerunt, sed ab altero principio contrario. Verùm Augustin. lib. de natura boni contra Manichæos ca. 15. ridet superstitiosam hanc Manichæorum distinctionem, & intelligentiam, quòd putarent per dictionem, *nihil*, sic positã debere intelligi aliquid quod factum sit, & negarent, negatiuum sensum reddi posse, si hoc ordine dicatur: *& sine ipso factum est nihil*, & non isto: & nihil factum est sine ipso; ostenditque, vtrouis modo dicatur, hunc esse sensum: Quicquid subsistit in rebus creatis, à verbo factum est. Idem super Ioan. Manichæorum ridet intelligentiam, dicens per *nihil*, non posse intelligi aliquid quod factum sit, sed si affirmatiuè quis velit orationem accipere, debere potiùs intelligere peccatum vel malitiã. Peccatũ enim quatenus peccatum est, hoc est, inordinatio quædam & defectus à recta regula, non est res & natura aliqua, nec est à Deo, sed à voluntate obliqua hominis. Huius expositionis meminit & Hier. exponens. 2. c. Micheæ, vbi quosdam dicit per *nihil*, intelligere hoc loco malitiam & diabolum, sed eam expositionem, tanquam coactã nimis, non probant. Nec, vt plerique putant, hoc modo Aug. super Ioan. intelligendũ voluit. Nam si diligẽter legatur, deprehẽdentur duo illa pro eodem accipere: *omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factũ est nihil*. Atque ex Græca veritate manifestè constat, sic accipi non posse. Non enim habent Græca οὐδὲν, sed οὐδὲ ἕν, id est, neque vnum, vel vt nos diceremus, ne vnũ quidem, vnde constat necessariò sic debere accipi negatiuè, vt sit sensus: nullã omnino esse rẽ, quæ sine verbo facta sit. Huic autem sensui id vnum obstare videtur, quòd secundùm eũ superflua videbitur hæc pars, cùm id quod ea significatur, satis præcedenti oratione explicatum sit, qua dictum est; *omnia per ipsum facta sunt*. Dicendum itaque adiũctam esse hanc partem, primùm vt quod priùs dictum est, fortiùs cõfirmaret, ne omnino aliquid putaretur non esse complexus dicendo, *omnia*, si quidem intelligere aliqui potuissent, tãtùm visibilia illa, quæ Moyses facta scribit, ipsum complexum esse: aut res noxias non esse cõplexum, quas quidã non à vero Deo, sed à diabolo factas asseruerunt. Deinde & ideo hanc dixit, vt explicaret illud quod dixit, *per ipsum*. Ne enim ex ea locutione quis filium patre minorem intelligeret, & à patre filium tanquam seruum omnia esse facta, subiunxit præpositionem denotantẽ societatem filij cum patre in creãdo mundum, vt vel sic occurreret prauæ intelligentiæ, quæ ex prioribus nasci poterat verbis. Dicendo enim; sine ipso nihil esse factum, significat cum ipso à patre omnia

esse facta. Iam & ipsa Græca, quæ non habet οὐδὲν, sed οὐδὲ ἕν, magis expostulant, vt illud, *quod factum est*, cum præcedentibus iungatur, queadmodum hodie Græci codices distinguunt, & Theophil. & Chrysost. Secundùm quã distinctionem hæc pars, *& sine ipso*, &c. præter dictas rationes ideo apposita est, vt ostenderet, per illud *omnia*, creata solum accipi debere, ne quis patrem vel spiritum sanctũ (vt dixerunt Macedoniani) intelligeret, per verbum factũ esse. Sic & Paulus explicans pro quibus distribuat omnia, cùm dicitur de filio. *Omnia subiecit sub pedibus eius, sine dubio* (inquit) *præter eum qui sibi subiecit omnia.* Indicat autẽ Ioannes per hoc quod adiecit, *quod factum est*, esse aliquid præter patrem & verbum, quod non sit factum, nempe spiritum sanctum. Nam ad excludendum patrem aut filium ab illo vniuersali, *omnia*, non om̃nino opus erat addere, *quod factum est.* Quis enim audiens per filium à patre omnia esse facta, non intelligeret ab omnibus excludi patrem & filium facientem? Proinde hoc loco refellitur nõ tantùm Manichæorum error, sed & Macedonianorum. Si autem illa pars, *quod factum est*, cum sequentibus legatur, rursùm & varia est distinctio, & sensus plures. Manichæi enim illud, *in ipso*, præcedenti coniungentes hoc modo distinxerunt, & intellexerunt: Id quod factum est in ipso verbo, id est, per verbum, erat vita, hoc est, habebat vitam, atque ob id asserebant, nullam esse creaturam quæ non viueret, lapidésque ac ligna vitam habere credebant. Augustinus autem ne in horum errorem quis incidat, vult sic orationem distingui, vt illud, *in ipso*, sequenti iungatur, hoc modo: *quod factum est*, deinde distinctiuncula interposita, *in ipso vita erat*, Et intelligit, omne quod factum est, etiam antequam fieret; non in seipso quidem, sed in ipso verbo fuisse vitam. Sicut enim artificis opus, etiam antequam fit, est in mente artificis secundùm speciem exemplarem, estque in ipso vita quædam, quia inest illi vitaliter & intellectualiter: ita & in ipso verbo omnis creatura, etiam antequam fieret, subsistebat, sed vitaliter & intellectualiter, atque ob id dicitur in illo fuisse vita. Secundùm hunc autem sensum postquam superiùs dictum est, omnia per ipsum esse facta, additum est istud: *Quod factum est, erat in ipso vita*: ne quis fortè crederet, mutabilem eius voluntatem, quasi qui subitò fecerit creaturam, quam antea nũquam fecisset, atque ob id factam quidem in tempore asserit creaturam, sed in æterna priùs sapientia fuisse; ibique vitam fuisse cum ipsa sapientia diuina, quæ omnia creata comprehendebat, vita sit. Porrò hic sensus vt à Platonicis idæis desumptus est, ita & obscurus, & coactus nimis apparet. Indicant autem Theodoretus & Chrysostomus, etiam Macedonianos locum hunc distinxisse, sicut distinxerunt Manichæi, ita tamen, vt per id quod factum dicitur in ipso verbo, intelligerent significari spiritum sanctum, & sit sensus; quod factum est in ipso, id est, spiritus sanctus, erat vita. Verùm spiritum sanctum hîc non vocari vitam, constat ex sequentibus, vbi ipsum verbum vita dicitur & lux. Cyrillus illud, *quod factum est*, etiam à superioribus separans, sic orationem hanc accipit, vt relatiuum, *ipso*, non referatur ad *verbum*, sed ad, *quod factum est*, vt hic sit ordo & sensus: Ipsum verbum erat vita in ipso quod factum est, hoc est, ipsum verbum vitam, vigoremque imper-

1. Cor. 15.

A tijt rebus creatis, & vitam, quam ex natura sua habet, etiam omnibus creatis infudit & communicauit: non quòd omnibus dedit propriè viuere, sed vita omnium dicitur, quòd ea conseruauerit in sua natura. Intelligit enim hanc partem superioribus subiunctam, vt ostendat, verbum non solùm omnia creasse, sed etiam creata in sua conditione conseruare, cùm ex sua natura durandi virtutem non habeant. Quòd si autem in simili sensu quis hunc locum sic intelligere velit; Quòd factum est, erat in ipso verbo vita, hoc est, vigorem suum & esse in ipso habebat. iam, *vita*, hoc loco non eodem modo accipietur, quo statim postea; *& vita erat lux hominum.* Diuus Hilarius aliam ab omnibus prædictis sequutus est distinctionem. Illud enim, *quod factum est*, præcedentibus iungit: & tamen etiam illud, *in ipso*, coniungit cum *factum est*, vt sit hæc distinctio: *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso*; ac deinde noua sententia incipiatur: *Vita erat.* Ne enim dum dicitur, *& sine ipso factum est nihil, quod factum est.* Intelligeretur aliquid per alterum factum, quod tamen non sit sine eo factum, ob id intelligit additum, quod factum est in ipso. Meminit & Theophylactus huius distinctionis, asserens, quendam sanctum orthodoxum in hunc modum distinxisse, & intellexisse omnia, quæ in verbo cundita sunt, non esse facta sine ipso. Verùm quomodo dubium esse potest, quòd ea quæ in verbo facta sunt, sine ipso non sunt facta? Neque hunc certè sensum Hilarius voluit, sed istum; *& sine ipso factum est nihil*, quod tamen omne etiam factum est in ipso. Cuius postea rationem reddi intelligit: Quia scilicet erat vita. Porrò quoniam secundùm omnes istas distinctiones nullus adfertur sensus qui satisfaciat, longè simplicior & facilior est distinctio Chrysostomi, & omnium penè Græcorum, qua, *quod factum est*, præcedenti: illud verò *in ipso*, sequenti iungitur. Secundùm quam distinctionem istud, *In ipso vita erat*, intelligunt Chrysost. & Theophyl. sic, vt postquam omnia per ipsum facta dixit, nunc eiusdem prouidentiam significet, qua non solũ omnia condiderit, sed etiam omnium creaturarum vitam, essentiam conseruauerit. Itaque etiam intelligunt tribui verbo respectu omnium creaturarum, non quòd omnibus vitam propriè dictam impertiatur, sed quòd omnium essentiam permanere faciat, estque sensus secundùm eos: In ipso erat vita omnium, id est vigor, qua omnia condita in sua cõditione conseruantur. Rectiùs tamen videtur accipi posse, vitã hîc tribui verbo solũ respectu viuentiũ, vt sicut priùs ostendit Euangelista, omnia suum esse accepisse à verbo, ita iam significet, omnia viuentia suam vitam ab eo quoq; accepisse, sicut mox postea idem verbum lucem dicit hominum, quòd ab eo homines lumen intelligibile acceperint. Sicut enim ordo quidam est inter esse, viuere, & intelligere, ita ordinatè procedens, tria hæc in creaturis à verbo esse declarat. Ita Caietanus. Itaq; sensus erit: In ipso verbo erat vita, hoc est, verbum ex sua natura vitam habebat, eratque vita ipsa ex sua natura, ac proinde non nisi ex hac fontali vita acceperunt suam vitam quæcunq; viuunt, aut vnquam vixerunt. Proinde cùm dicitur in verbo fuisse vitã, non debet intelligi vita à verbo diuersa, aut vita illi infuisse sicut accidens in suo subiecto, quomodo in nobis dicitur esse vita, cum in Deo non sit aliud essentia

essentia eius, & accidens quoduis. Neque rursum simpliciter intelligendum in verbo fuisse vitam, quia ei competit vita, sed quòd ex sua natura sit vita. Quomodo postea dicturus est. Sicut pater habet vitam in se manentem, sic dedit & filio habere vitam in se manentem.

Et vita erat lvx, &c.] Vitã, quæ est verbum, dicit esse lucem hominum, vt ostenderet, se loqui de luce non sensibili, quæ non hominum solùm est, sed & brutorum: verùm spirituali, quę propriè homini, quatenus homo est, hoc est, secundùm partem intellectiuam, conuenit. Hominum autem potiùs lucem dicit quàm angelorum, vt, per ea quæ nobis sunt nota, lucem illam nobis manifestaret. Dicens tamen esse lucem hominum, indicat, multo magis esse lucẽ angelorum. Si enim homo infimus inter creaturas rationales à verbo illuminatur, & suprema lux est infimi intellectus lux, multo magis est lux intellectuum superiorum mediorum. Et nõ dixit, lux Iudæorum, aut lux iustorum, sed *lux hominum*, omnium, scilicet; vt intelligeremus, vitam vocari lucem, non quia per legem à Moyse datam, aut per gratiæ suæ inspirationẽ quosdam illuminauit, sed ratione luminis naturalis, quod omnibus hominibus infundit. Lux enim aliquorũ dicitur id, quod eos illuminat. Ita lux hominum verbum dicitur, quòd eos illuminet. Illuminat autem, quia rationẽ & intellectum omnibus dat, quo honestum ab inhonesto, verumque à falso discernere valeant. Cùm enim in corporalibus rebus id lumen dicamus, in quo aliquid videmus, rectè per translationem à corporalibus ad spirituale lumẽ dicitur mens ipsa, & ratio, visque illa discernendi verum, & falsum, sicut & ipsum videre ad intellectum transfertur. Porrò, quod dicit de tenebris, in quibus lux lucet, & quæ non comprehenderunt lucem, variè intelligitur: Cyrillus enim considerans tenebras opponi luci, & solum Deum esse ex sua natura lucem, per tenebras intelligit omnem creaturam, quæ lucem quidem participare potest, tamen ex sese lucem nõ habet, sicut aër ex sese tenebra est. Itaque secundũ eum lux in tenebris lucet; quia lux diuina in mentibus rationalibus, quæ ex sese luce carent, lumen suum infundit, impartiendo eis intellectum, & sapientiam, qua videant. Et intelligit hanc partem superiori appositam, ne quis intelligeret, verbum non esse lucem omnibus, sed ijs tantùm, qui bene viuendo se eius illuminatione dignos fecissent. Secundùm quam expositionem quòd sequitur, *tenebræ eã non comprehenderunt*, quidam sic accipiunt, creaturæ rationales quantumuis illuminatæ, nequaquam tamen lucem illam comprehenderunt, vt quæ, scilicet, sit incomprehensibilis. Illud enim propriè comprehendi dicitur, quod totum concluditur, & cuius natura tota perspicitur, quod de Deo fieri nequit. Ecce enim (dicitur Iob 32.) *Deus magnus & vincens scientiã nostram.* Hic autem sensus huius patris indicatur in Homilia super hoc Euangelium, quæ inscribitur Origeni. Verùm, & si optimè conueniat superiori expositioni, tamen Cyrillus hanc partem sic non intelligit, sed in hoc sensu, tenebræ non cognouerunt ipsam lucem, quòd scilicet deserto veri Dei cultu plerique hominum creaturas coluerint. Caietanus autem sensu omnino diuerso intelligit, per tenebras, res omnes sensibiles, carentes lumine intelligibili. Atque in his lucere lucem, sed illas non comprehendere, vel apprehendere eam quòd lux diuina in rebus sensibilibus se visendam exhibeat, non tamen ab eis attingatur, neque cognoscatur, sed tantùm ab hominibus lumine intelligibili donatis. Verùm hic sensus à scripturæ vsu nimis est alienus, atque ab intentione Euangelistæ, qui omnino videtur significare voluisse, dum dicit lucem in tenebris lucere, lucem suo lumine tenebras dispellere voluisse. Theophylactus autem, post Chrysostomum, per tenebras intelligit mortem & errorem. In morte enim sua verbum Dei illuxit, dum mortem, tum suam, tum aliorum superauit, & claritatem suam resurgendo demonstrauit. Et in gentili errore fulsit, atque quotidie fulget per Euangelicam prædicationem. Hæ autem tenebræ lucem non potuerunt comprehendere, quia neque mors verbum Dei detinere potuit, neque error aliquis eum occupare, aut Euangelij lumen obscurare, & extinguere. Indicat autem idem autor, quosdam per tenebras intelligere carnem hanc nostram per peccatum obtenebratam, in qua luxit lux ista, dum veniens in similitudinem carnis peccati mundo prædicauit. Alios rursum aduersarias potestates, quæ tentarunt quidem lumen istud comprehendere, & extinguere, sed nequaquam valuerunt. Secundùm omnes autem istas interpretationes tres, intelligitur verbum Dei lucere in tenebris ratione eorum, quæ post incarnationem suam fecit. Ioannes verò magis videtur loqui de illuminatione ea, qua à principio mundi semper luxit in tenebris. Proinde aptiùs secundùm Augustinum, & Rupertum, per tenebras intelligimus mentes hominum per peccatum obtenebratas, at ipsos etiam homines ignorantiarũ & errorum tenebris offusos, quemadmodum de quibusdam dicit Paulus: *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Lux ergo diuina semper lucet, & luxit in tenebris, tum quia lumine naturali etiam peccatoribus infuso, dat eis ex rebus visibilibus inuisibilia Dei cognoscere, quemadmodum testatur Paulus ad Rom. 1. tum quia occultis suæ gratiæ inspirationibus, iustorumque prædicationibus, & alijs medijs plerosque semper peccatores in cognitione Dei, quantum in se est, illuminare voluit. Verùm tenebræ, hoc est tenebrosæ mentes, lucem hanc non comprehenderunt intellectu suo, hoc est, non cognouerunt eam, idque vel ob id, quòd in rebus vanis, & perituris huius mundi bonis, oculos mentis semper haberẽt intentos, & affectum affixum, oculos suos ad lucem illuminantem eos claudentes: vel quòd ingenij sui acumine confisi, ad veritatis diuinæ cognitionem peruenire contenderent. *Quia enim, inquit Paulus, cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis*, &c. Secundùm prædictam autem expositionem, quod hic dicitur de illuminatione lucis, intelligitur non solùm de illuminatione quæ fit per infusum lumen naturale, sed etiam de ea quæ fit per inspirationem Dei gratuitam: quod quidem aptè conuenit sequentibus, in quibus de ea cognitione lucis huius agitur, quæ sine inspiratione Dei gratuita accipi non potest. Iam quod dicitur, *tenebræ eam non comprehenderunt*, de tenebris accipi debet, quamdiu tenebræ fuerunt. Aut sic accipienda oratio, vt significetur, plerasque tenebras lucem non comprehendisse, non autem omnino nullas, sicut

Quid hic sint tenebræ.

Iob 32.

Ephes. 5.

ſicut intelligitur quod poſtea dicitur: *Mundus eum non cognouit, & ſui eum non receperunt.* Cùm autem ſemper alioqui verbis vtatur præteritis. Per præſens, dixit, *lux lucet in tenebris*, vt ſignificaret perpetuò & indeſinenter lucem hanc lucere à principio mundi vſque in hunc diem.

FVIT HOMO MISSVS, &c.] Poſteaquam ſuperiùs dictum eſt de ijs, quæ ad diuinitatem verbi ſpectant, Euangeliſta iam de verbi incarnatione dicturus, ſermonem de præcurſore interſerit. Quoniam enim verbum in ſua diuinitate ſolùm conſiſtens, quamuis in tenebris luceret, à tenebris tamen non eſt comprehenſum, neque cognitum, ob id carnem induit in qua luceret, & mundo maniſeſtiùs innoteſceret. Vt autem etiam in carne veniens agnoſceretur, præmiſſus eſt Ioannes Baptiſta, qui parta ſibi apud omnes ſumma per eminentiſſimam vitæ ſanctimoniam auctoritate, teſtimonium ferret de hoc lumine incognito, & carne velato. Ex quibus conſtat, quàm conuenienter hic ſermo de Ioanne & Chriſti incarnatione ſuperioribus ſubiunctus ſit. Cyrillus autem intelligit hic, Euangeliſtam ſermonem de Ioanne præcedentibus ſubiunxiſſe, ut eorum, quæ dixit, teſtem adiungeret grauiſſimũ, ſummæque auctoritatis, ne ea quæ dixit parui ſint momenti, & fidem non accipiant. Aduertendum autem idem Cyrillus admonet, quàm idonea vtatur Euangeliſta oratione, cùm de Ioanne loqui incipit. Nam cùm de verbo loqueretur, vſus eſt verbo, *erat*, vt æternitatem eius oſtenderet, & vltra omne temporis principium eſſe ſignificaret. De beato autem Baptiſta congruè nimirum, vt de mortali homine atque creato, *fuit*, exclamat. Vbi tamen notandum, quòd differentia inter, *erat* & *fuit*, non conſiſtit, ſecundùm Cyrillum & Euangeliſtam, in ratione temporis, quòd, ſcilicet, illud eſt præteriti imperfecti, iſtud verò præteriti perfecti. Nam apud Græcos verbum ἐγένετο non eſt præteriti perfecti temporis, ſed aoriſtus ſecundus. Verùm differentia illa potiùs conſiſtit in verborum diuerſitate. Nam verbo Dei tribuitur ſemper ἦν, erat, quod eſt verbum ſubſtantiale, nullam in ſe includens factionem eius, quod dicitur eſſe. Verbum autem ἐγένετο non eſt verbum ſubſtantiuum, & quamuis accipiatur frequenter pro ſubſtantiuo, ſignificat tamen quandam eius cui tribuitur factionem. Nam propriè γίνομαι, idem ſignificat, quod fio, & naſcor. Quod autem mox verbum, *erat*, Ioanni tribuitur, *cui nomen erat Ioannes*, Græca non habent, *erat*, ſed tantùm *nomen illi Ioannes*. Diuus Thomas autem, qui & ipſe annotauit de verbo dictum eſſe, *erat*: de Ioanne, *fuit*, tantum temporis diuerſitatem attendi, & non verborum, quę ſunt apud Græcos diuerſa. Neque contentus Euangeliſta horum verborũ diuerſitate ſeparare verbum Dei à Ioanne, tutiſſimè adiecit, *homo*, idque ſine articulo, tum vt hac nomenclatura & nota diſtingueret ipſum à filio Dei, quem verbũ, Deum, vitam, & lucem appellauit, quiq; homo eſt cum articulo, hoc eſt, inſignis & omnes excellens, tum vt temeritatem nonnullorum euerteret, teſte etiam Cyrillo. Iam enim rumores fuerãt, non natura hominem, ſed de numero ſanctorum angelorum Baptiſtam fuiſſe, ac humano corpore vſum prædicaſſe, quod inde infirmabant, quia dictum eſt Malachiæ 3. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Ignorantes, A nomen angeli, miniſterium magis, quàm ſubſtantiam ſignificare. Angelus enim Ioannes dictus eſt, non quia natura angelus eſſet, ſed quia ad nunciandum venit. Atque ob id etiam rectè ſubiecit, *miſſus a Deo*, tum vt oſtenderet, eum ratione officij ſui angelum dictum, tum ne alicui leue videretur teſtimonium eius, quem priùs ſolùm hominem vocauit, idque ſine articulo, vt à pſeudoprophetis eum ſepararet, qui à Deo miſſi non fuerunt. Quomodo autem miſſus ſit, ſcribit Lucas, ſcilicet, *anno quinto decimo imperii Tiberii Cæſaris*, Sed modus quo miſſus eſt, incertus eſt, B an, ſcilicet, viſibili apparitione, an ſola interna inſtructione, & deſtinatione. Cæterùm vt explicaret, quis ſit homo de quo loquitur, adiecit: *cui nomen erat* Ioannes, vel, vt habent Græca, *nomen illi Ioannes.* Nomen certè non vulgare, nec caſu impoſitum, ſed diuinitus inditum. Atque ob id miſſum hunc à Deo hominem nomine hoc ſuo notum facere voluit Euangeliſta, ſecundùm Cyrillum, vt ipſo nomine, quod ex Lucæ narratione conſtat eſſe diuinum, hominis huius auctoritatem magis attolleret. Quoniam autem varijs de cauſis vel homines vel angeli à Deo mittuntur, ſpeciale C miſſionis eius officium explicat, dicens: *Hic venit in teſtimonium*, hoc eſt, vt teſtaretur, aut vt eſſet teſtis, quaſi dicat, non venit vt eſſet lux mundi, non venit vt mundum hunc redimeret, ſed tantùm, vt eſſet teſtis. Et quoniam diuerſarum rerum ſunt teſtimonia diuerſa, explicat in cuius rei teſtimonium miſſus fuerit: *vt* (inquit) *teſtimonium perhiberet de lumine*, hoc eſt, vt teſtaretur, Chriſtum ſolum eſſe, vnde omnes lumen & notitiam veri Dei accipiant. Hoc autem dicens, ſignificat & Ioannem habuiſſe *Ioan 3.* certam, claramque notitiam huius lucis, (alioquin enim non veniſſet idoneus teſtis, nam quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur) & alijs ignoD tam fuiſſe lucem illam, alioqui enim non opus fuiſſet eius teſtimonio. Ne autem quis exiſtimaret, lucem hanc teſtimonio ipſius eguiſſe quaſi aliqua ex parte deficientem, adjicit, *vt omnes crederent per illum*, indicans, ob incredulitatem, & cæcitatem aliorum teſtimonium ipſius fuiſſe neceſſarium. Et bene quidem *crederent*, dicit: & non dicit, vt omnes cognoſcerent, vel ſcirent hanc lucem per ipſum. Aptè enim teſtimonio reſpondet fides, neq; aliud quàm fidem rei teſtimoniũ facere poteſt: nam ſcientia, & euidens rei cognitio non teſtimonio, ſed demonſtrationi, & euidẽtiæ innititur. Deinde quia non poteſt à nobis lux iſta in hac vita ſciri, aut clarè videri, ſed fide ſolo percipi. Porrò quod dicitur, *per* E *ipſum*, apud Græcos referri poteſt vel ad lumen, vel ad Ioannẽ, Nam ἀυτοῦ dum dicitur δι' ἀυτὸ poteſt accipi vel in maſculino genere, vt ad Ioannem referatur, vel in neutro genere, ut referatur ad τὸ φῶς lumen. Et Caietanus quidem putat potius debere ad τὸ φῶς referri, eo quòd Ioannes non videatur miſſus vt eius teſtimonio omnes crederent, cùm omnibus non ſit teſtificatus, ſed Iudæis tantùm, apud quos teſtimonium perhibuit Chriſto, vt parata Chriſto illius teſtimonio auctoritate, omnes deinde crederent Deo patri per Chriſtum, hoc eſt, Chriſti, Apoſtolorumq; eius prædicationẽ. Verùm reliqui omnes Doctores pronomen, *ipſum*, ad Ioannem referunt, & melius quidem, quòd huic Euangeliſtæ ſit familiare dicere, fides credere in Chriſtum, non per Chriſtum: quẽ ſenſum & hic voluiſſe ſatis ipſa verborum

verborum consequentia docet. Quod autem dicit, *vt omnes crederent*, intelligi potest accommoda distributione de omnibus testimonium eius audientibus, nempe Iudæis. Tamen cùm per eos, qui ex Iudæis testimonio Ioannis crediderunt, fides ad gentes propaganda erat, vt iam propagata est, simpliciter de omnibus accipi potest. Venit enim Ioannes, vt suo testimonio primùm quidem crederent omnes Iudæi, ac deinde per Iudæos crederent etiam omnes gentes, ac proinde venit, vt per ipsum omnes crederent. Iam quòd non omnes crediderint, non culpa testificantis est Ioannis, sed per auditorum duritiam id factum est: quemadmodum soli non est imputandum, quòd eos non illuminat, qui oculos suos volentes claudunt. Quemadmodum enim sol in hoc lucet, vt quãtum in se est, omnes illuminet, ita ad hoc missus est Ioannes & testificatus est, vt quantum in ipso erat, omnes per ipsum crederent. Itaque dicendo, *vt omnes crederent*, non vult significare fructum ex Ioannis testificatione consequendum, sed finem à Deo intentum voluntate antecedente, sicut dicit Apostolus 1. Timoth. 2. *Deus vult omnes homines saluos fieri*, & sufficientiam testificationis Ioannis, vt per eam omnes crederẽt, si vellent.

1. Timo. 2.

NON ERAT ILLE LVX, &c. Istud adiecit Euangelista, vt ostenderet, quanta sit inter verbum Dei & Ioannem differentia, & eorum refutaret opinionem, qui Ioannem putauerunt esse Messiam. Non contrariatur autem huic, quod Dominus Apostolis dixit; Vos estis lux mundi, & de Ioanne: Ille erat lucerna ardens & lucens. Non enim negatur simpliciter Ioannem fuisse lucem, sed dicitur non fuisse lux cum articulo, hoc est, summa & prima lux, quæque per naturam & non per participationem lux est, quemadmodum annotauerunt Chrysostomus & Theophylactus. Nam apud Græcos est οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. Deinde etiam neglecto articulo, propriè dictum est de Ioanne. *Non erat ille lux*. Nam, vt etiam annotauit Cyrillus, sicut creatura, quæ doctiorem sapientioremque alium reddit, non ipsa sapientia: sic creatura, quæ alios illuminat, non est ipsa propriè lux, sed lucem habens, lucisque, quæ in ea est, ministra: Deus verò, cùm simplicissimus sit, omnique cõpositione carens, sicut est ipsamet sua sapientia, ita est & ipsamet lux. Lucis tamen nomen etiam creaturis ratione participationis impropriè tribuitur Dei dignatione, sicut & nomen Dei, & Filij Dei. Ad excludendum autem omnem dubitationem, & explicandum apertiùs quomodo Ioannem dixerit non fuisse lucẽ, subjicit; *Erat lux vera*; significans, Ioannem lucem veram dici non posse, etiamsi quadam ratione lux dici possit. Notandum autem hic, apud Græcos duplicem poni articulum, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, vt ostendat per τὸ ἀληθινὸν, quod intellexerit per τὸ φῶς, & quare nomini φῶς articulum addiderit. Itaque sensus est, Is erat lux illa, de qua loquor, nempe lux vera, quæ illuminat, &c. Porrò vt intelligatur quomodo, verbum, dicatur lux vera, aduertendum verum in scriptura tribus opponi. Aliquando enim opponitur falso, vt cùm dicitur ad Ephes. 4. *Deponentes mendacium, loquimini veritatem*. Aliquando opponitur ei, quod est vmbratile & figurale, vt cùm postea apud Ioannem dicitur, *Lex per Moysem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est*. Aliquando verò opponitur ei, quod solùm per participationem est aliquale, vt cùm dicitur Ioan. vltimo; *Vt simus in vero filio eius*. Verum filium Dei dicit filium naturalem, qui non per gratiam & participationem est filius. Hic autem dum dicit veram lucem, quamuis accipi posset, verum, vt opponatur falso & figurali, ad distinguendum hanc lucem, de qua loquitur, tum à luce, quam se habere Philosophi iactabant, quæ erat lux falsa, tum à luce, quam se Iudæi habere per legem gloriabantur, quæ erat lux figuralis. Tamen ex intentione Euangelistæ magis est, vt verum opponatur ei, quod tantùm participans est, & lux vera sit lux naturalis: sicut filius verus, filius non per adoptionem, sed naturalis nisi si quis velit per hoc quod dicit, veram lucem, intelligere, superari hanc lucem etiam à luce sensibili, quę tantùm est vmbratilis quædam lux ad lucem diuinã cõparata.* Ita enim & Caietanus intelligit, per hoc quod adjecit, veram distinguit hanc lucem & à luce sensibili, & ab omni luce intellectuali citra supremam. Pergit autem explicare Euangelista, quæ lux sit lux cum articulo, & lux illa vera, dum dicit; *qua illuminat omnem hominem*, &c. Sicut enim id solum verè est, à quo omnia suum esse participant, ita id solùm est vera lux, à quo omnes creaturæ rationales illuminantur, neque potest id ab alio illuminari, quod omnia illuminat; ac proinde per naturam suam, & non per participationem debet esse lux, quæ omnia illuminat. Iam quod cum his verbis pugnare videtur, quòd multi in tenebris maneant, ac proinde non omnes ab hac luce illuminentur, variè soluitur secundùm diuersorum diuersas interpretationes. Cyrillus enim lucem hanc intelligit illuminare omnem hominem ratione luminis naturalis, hoc est, ratione, intellectus, quem simul cum anima infundit omnibus hominibus. Illuminat itaque (vt ipse ait) creatiuè, non docẽdo vt homines & angeli, sed potiùs creando, vt Deus, & vnicuique semen sapientiæ, atque intelligendi radices inserendo. Secundùm quam intelligentiã iam manifestum est, quare addatur, *veniente in hunc mundum*, nimirum vt per ea verba indicet, quando lux hæc hominem illuminat, dum scilicet nascitur in mundo. Quòd si autem intelligere quis velit de illuminatione gratuita superaddita lumini naturali, iam intelligendum est, vel sicut interpretatur Chrysostomus, *Illuminat omnem hominẽ quantum in se est*. Quòd enim quidam non illuminentur, ipsorum vitio imputandum est, qui oculos mentis suæ ad lucem hanc claudunt, nec eam recipere volunt. Vel sicut intelligit Rupertus, *Illuminat omnem hominem*, quia nullus est, qui sine eo illuminetur, sicut in Psal. dicitur, *Dominus* erigere omnes elisos, & alleuare omnes, qui corruũt, quia scilicet nemo erigitur, nisi ab ipso. Atq; hoc modo præsentem locũ intelligit & August. in Enchir. cap. 102, & lib. 1. de peccatorum meritis & remissione c. 25, vbi & disputat contra quosdam Pelagianos, qui propter additam hic particulam illam, *venientem in hunc mundum*, asseruerunt, in exortu corporali ab vtero matris illuminari mentes nascentium paruulorum. Secundùm has autem expositiones adiectũ est, *venientem in hunc mundum*, tum ad maiorem commendationem lucis huius, vt quæ non homines solùm quosdam in vno mundi angulo consistentes illuminet, vt Ioannes Baptista, sed omnem omnino hominem in quacunque totius mundi parte degentem, tam ad ostendendum (vt indicat

Matth. 5.
Ioan. 5.
Verum tribus opponitur.
Ephes. 4.
Ioan. vlt.
Quomodo lux illuminet.
Psal. 144.

dicat Aug.)quare homo indiget ab hac luce illuminari,nimirum quia venit in hunc mundũ, tenebrosum ſcilicet & caliginoſum. Si enim (inquit Aug.)illud non recederet,non eſſet illuminandus: ſed ideo hic illuminandus,quia illic receſſit,vbi homo poterat eſſe illuminatus. Ex quibus verbis patet, Aug. vim facere in eo quod dicitur, *hunc mundum*,intelligereq; mundũ hũc inferiorẽ à paradiſo & cœlo diſtinctum. Verùm notandũ Græca non habere pronomen, *hunc*, ſed εἰς τὸν κόσμον, id eſt,in mundum,cum articulo, loco cuius frequenter vertit interpres pronomen demonſtratiuũ,quod proinde accipitur,non vt diſtinguat vnũ mundum ab alio, ſed ſimpliciter demonſtret vniuerſam hanc mundi machinam. Sunt & aliæ huius loci expoſitiones, ſed minùs probabiles. In Homilia enim, quæ Origeni inſcribitur,ſuper hoc Euangelio, mũdus accipitur pro Eccleſia, vt ſit ſenſus: Illuminat omnem,qui ingreditur Eccleſia. Et Dionyſius hunc quoque addit ſenſum: *Illuminat omnem hominem*, quia quoſdam homines cuiuſq; nationis illuminat, vt ſit diſtributio,quemadmodum vocãt, pro generibus ſingulorum,ſicut in Enchiridio Aug.illud accipi poſſe dicit; *Deus vult omnes homines ſaluos fieri.* Porrò quoniam hic dicitur homo venire in hunc mundum, quidam intellexerunt, animas hominum fuiſſe apud Deum in cœlo ante corporum aſſumptionem,& has, quamuis perfectiore bono fruebantur, tamen ſaturitate melioris ſtatus, alteriúſque vitæ turpi cupiditate ad corpora eſſe delapſas.Cuius erroris auctor fuit Origenes, & contra hunc errorẽ prolixè & doctè diſputat hoc loco Cyrillus.Quòd enim non dicatur homo venire in hũc mundum,quia aliũde priùs exiſtens huc venit, patet,quia tunc ſignificaretur priùs non fuiſſe illuminatam animam, cùm extra corpus ſubſiſteret. Deinde,ſi ſupplicii loco corporibus coniunguntur animæ,quomodo venientes in hunc mundum illuminari dicetur?Illuminatio enim maiorem afferre gratiam videtur,& honoris eſt, non ſupplicii. Accedit his,quòd non habent Græca,*in hunc mundum*, vt ne quis putet de inferiori tantùm mundi parte accipiẽdum,ſed ſimpliciter, *venientem in mundum.* Vnde non poſſet tum primùm anima dici venire in mundum, cùm corpori vnitur, cùm & priùs in mundo fuerit. Proinde venire in mundum, non eſt aliud, quàm naſci in mundo. Dictum eſt autem, ſecundùm Thomam, potiùs venientem in mundum quàm naſcentem in mundo:ad indicandum, quòd anima,ſecundùm quam homo illuminatur, venit ab extrinſeco,hoc eſt,non ab eductione de potentia materiæ ſicut, animæ reliquorum animalium, ſed à ſimplici emanatione Dei, qui creando eam corpori infundit.

IN MVNDO ERAT, &c.] Oſtendit modò, quare neceſſe fuerit,vt Ioannes teſtimonium ferret de lumine,ſimulq; occurrit tacitæ obiectioni, qua dicere quis poſſet: Si verbum iſtud lux eſt, & illuminat omnem hominem, quid opus erat luci, rei ſcilicet per ſeſe clariſſimæ,teſtimonio?quare etiam tam longis temporum ſpatiis lux iſta ignorata eſt? Sequitur enim potiùs, quoniam ignorata eſt, nec ab ipſa mundum illuminari, nec ipſam lucem eſſe. Hoc itaque ne quis objiciat, oſtendit, non imputandum verbo ignorantiam ſui,ſed cæcitati & peruerſitati hominum, atque ob id, etiam opus fuiſſe teſtimonio cuiuſdam auctoritate inſignis,& à Deo ad hoc miſſi. Erat enim (inquit) ab initio ſemper in mundo, præſens vbique ſecundùm diuinitatem ſuam,& præterea mundus etiam per ipſum factus eſt, vnde ex creaturis agnoſci debuiſſet, & tamen mundus eum nõ cognouit. Quoniam ergo vbique exiſtens per diuinitatem, & per creaturas ſuas ſeſe inſinuans,non eſt agnitus,venit per aſſumptam humanitatem in propria,& nec ſic etiam proprii eum receperunt per fidem. Vides itaque non ipſum culpandum eſſe,quòd incognitus fuerit, ſed hominũ tantùm tarditatem vel obtenebrationem. Vides & quare illi opus fuerit Ioannis teſtimonio. Vt autem efficaciſſimè coarguat mundi cæcitatem, poſtquam dicit,lucem hanc illuminare omnem hominẽ,deinde duo illa ſubjicit:*In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt.* Quoniam enim illuminat omnem hominem,dicere nemo poteſt lucem hanc ob id incognitam fuiſſe, quòd vel radios ſuos ab hominibus retraxerit, vel per imbecillitatem ad homines vſq; pertingere non valuerit. Quia verò in mundo ſemper fuiſſe dicitur, dici non poteſt quòd propter lucis abſentiam ignorata ſit. Cùm autem etiam per ipſum mundum factum eſſe adjicit,oſtendit,nõ poſſe imputari inuiſibilitati & occultationi lucis huius ignorationem illius. *A magnitudine enim ſpeciei & creaturæ cognoſcibiliter poterat creator eorum videri*;& *inuiſibilia Dei per quæ facta ſunt,intellecta conſpiciuntur.* Cognoſci ergo debebat, tum quia illuminat omnes,tum quia in mũdo vbique præſens erat, tum quia per ipſum mundus factus eſt, & tamen mundus eum non cognouit. Porrò quod dicit, in mundo verbum fuiſſe, non eſt intelligendũ in mundo fuiſſe quaſi mundo concluſum, aut quaſi mundi pars, ſed tum quia per diuinitatem ſuam vbique erat præſens, tum propter prouidentiam & conſeruatiuam eius vim, qua omnia facta conſeruat. Accipitur autem, dictio,*mundus*,hic æquiuocè, prioribus enim duobus locis accipitur pro tota hac machina viſibili: tertio verò loco pro hominibus deditis mundo, hoc eſt, rebus huius ſeculi. Relatiuum autem *eum*,maſculini generis, non habet ad quod ſecundùm vocem referatur, neq; enim ad verbum, neq; ad lumen,vel lucem referri poteſt ſecundũ vocem, proinde oportet intelligere relationem ſecundùm rem,niſi velimus referre ad nomen Deus, dum dictũ eſt, *& Deus erat verbum.* Interpres enim,quoniam apud Græcos inuenit relatiuum maſculinum αὐτὸν, vertit etiam maſculinũ, non aduertens illud ad præcedentia nomina non poſſe apud nos referri, ſicut apud Græcos, apud quos refertur ad nomen λόγος maſculinum. Quod autẽ ſequitur; *In propria venit*, &c. dupliciter intelligitur, vt annotauit etiam Theophil. Cyrillus enim & Rupertus per *propria* & *ſuos*, intelligũt gentẽ Iudaicam populum ſibi olim peculiarem,de quo dixit; *Non ſum miſſus niſi ad oues,quæ perierant domus Iſrael.* Alii per *propria* intelligunt totam hanc mundi machinam,quam ipſe condidit: & per *ſuos*, ſimpliciter homines ab eo conditos. Ad maiorem autem exaggerationem malitiæ & incredulitatis dicit, potiùs eum veniſſe in ſua,& ſuos tamen eum non recepiſſe,quàm veniſſe in mundum,& mundum non recepiſſe eum. Veniſſe autem dicitur,non quòd inceperit eſſe,vbi priùs non fuiſſet,ſed quòd inceperit hic eſſe in aſſumpta carne, in qua hic non priùs erat, quódque inceperit hìc eſſe viſibilis, vbi priùs erat

Sapien.13. Roma.1.

Quid ſit in mundo erat, & propria venit.

in

inuiſibilis. Aduertendum autem quàm tutò contextus ſit hic ſermo. Prius enim dixit: *mundus eum non cognouit*: nunc autē, *& ſui eum non receperunt*. Itaque ante incarnationem verbi, ſimpliciter ignorantiam Dei in hominibus culpat, additq; eam appellationem quæ culpam minuit. Mundus enim, quia mundus erat, eum cognoſcere non potuit. Poſt incarnationem verò, impietatis crimen in infidelibus taxat, dicens, *non receperunt*: atque quo crimen hoc clariùs ob oculos ponat, proprios dicit non recepiſſe ſuum creatorem. Non recipere enim non eſt ſimpliciter non agnoſcere, ſed præſentem iam, ſeſéque offerentem, & palàm quis ſit declarantem, rejicere.

QVOTQVOT AVTEM, &c.] Oſtēdit incredulorum ſummam impietatem, dum dixit, *ſui eum non receperunt*: modò oſtendit credentium & recipientium vtilitatem & dignitatem, quam credendo conſequuti ſunt. Et primùm quidem, dicens, *quotquot*, ſignificat in fidei gratia nullam eſſe vel ſexus, vel ætatis, vel conditionis, vel nationis diſcretionem, ſed ſiue pueri, ſiue ſenes, ſiue ſerui, ſiue liberi, ſiue Iudæi, ſiue Græci ſint, qui eum receperint, eundem ex ſua fide conſequi fructum. Deinde & hoc hinc colligitur, quòd illud, *ſui eum nō receperunt*, non poſſit vniuerſaliter accipi, ſed indefinitè, quódque per ſuos, potiùs vniuerſos homines à Deo cōditos, quàm Iudæos intelligere debeamus.

Quid ſit, dedit eis poteſtatē. Verùm magnam difficultatem ingerunt ea verba, *dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*. Non enim ſibi conſtare ea videntur, vt, qui dicuntur recepiſſe eum, habeant datam poteſtatem, qua fiant filii Dei. Nam ſi receperunt eum, iam ſunt filii Dei, nec opus habent, vt fiant filii Dei. Et è contra, ſi poſſunt fieri filii, ergo iam non ſunt filii: ſi autem non ſunt filii, ergo non receperunt eum. Auget difficultatē, quòd iidem qui iam dicuntur accepiſſe poteſtatē, vt fiant filii Dei, mox poſtea dicuntur ex Deo nati. Non enim dici poteſt relatiuum, *qui*, cùm dicitur, *qui non ex ſanguinibus*, &c. debere referri ad filios Dei, & non ad eos, qui credunt in nomine eius, quemadmodum vult Caietanus, & alii quidam. Nā apud Græcos in neutro genere dicitur τέκνα θεȣ̃, cùm ſequens relatiuum ſit maſculinum οἱ. Præterea, nónne & illi, qui nondum receperunt eum, habent poteſtatem filios Dei fieri, cùm habeāt poteſtatem credendi? Theophylactus, hanc difficultatem tribus modis ſolui poſſe oſtendit. Primùm, vt hic ſit ſenſus, *dedit eis* (nempe credentibus) *poteſtatem*, hoc eſt, gratiā, qua poſſunt fieri filii Dei, vſq; in finem, hoc eſt, in diuina filiatione conſeruari. Secundò, vt recipientes eum intelligantur catechumeni, qui ante baptiſma ſuſceptum credunt, & per fidem accipiunt poteſtatem, vt per ſuſceptionē baptiſmatis regenerentur in Chriſto, & fiant filii Dei. Tertiò, vt accipiatur Euangeliſta hic loqui non de ea filiatione, quam conſequimur per fidem & baptiſma, de qua mox loquitur, cùm dicit, credētes ex Deo natos eſſe: ſed de glorioſa adoptione filiorum Dei, quæ erit in nouiſſima corporū reſurrectione, de qua loquitur ad Roman. Paulus, cùm dicit, *Adoptionem filiorum Dei, expectantes redemptionē corporis noſtri*. (Rom. 8.) Atque hunc tertium ſenſum approbat Caietanus, qui tamen in Ientaculo ſuo quinto etiam oſtendit, quomodo de priori adoptione filiorū Dei accipi poſſit, nempe vt intelligamus, iis qui recipiunt, & credunt, dari poteſtatem, non qua poſtea fiant filii Dei, ſed qua eo ipſo tempore vel momento, quo credunt, fiunt filii Dei. Fides enim ex ſe non poteſt filios Dei nos facere, ſed ex gratuito Dei dono habet hanc poteſtatem, vt mox filios Dei faciat, proinde credentibus data dicitur poteſtas, qua fiāt, & fiendo ſint filii Dei. D. Thomas autem videtur & hoc modo intelligere: *Qui receperunt eum*, his Deus dedit poteſtatem, non quidem poſteaquam receperunt, ſed antequam eum receperunt. Non enim recepiſſent, niſi Deus dediſſet eis poteſtatem filios Dei fieri. Hanc autem poteſtatem dedit ſecundùm eum, proponendo eis credenda, & per infuſionem gratiæ ſuæ corda eorum mouendo ad credendum, & recipiendum ipſum. Et ſecundùm tres primas interpretationes, maximè autem ſecundùm primam & tertiam, commendatur hoc loco liberi arbitrii vis: ſecundùm duas autem poſteriores non liberum arbitrium, ſed diuina gratia commendatur his verbis, *dedit poteſtatem*, & cæt. Nec eſt aliqua harum interpretationum, quæ propoſitæ difficultati, & intentioni Euangeliſtæ ſatisfacere videatur. Proinde annotanda diligenter Græca, quæ habēt: ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι. Porrò dictio ἐξουσία non ſignificat ſolum poteſtatem, vel facultatem alicuius rei faciendæ vel acquirendæ, ſed etiam auctoritatem, dignitatem, & ius. Deinde verbum γενέσθαι non tantùm per *fieri*, ſed & per *eſſe* verti poteſt, vt iam hic ſit ſenſus, dedit eis eam auctoritatem, ius, & dignitatem, vt ſint Dei filii. Atque hoc modo accepiſſe Chriſtum dictionem ἐξουσίαν, patet cùm ex aliis, tum ex his maximè verbis. Cùm poteſtatem ipſis datam, & ſerui naturam filio enodauerit, & adoptionem ac gratiam per poteſtatem hanc intellexerit, tutiſſimè poſtea intulit: *Ex Deo nati ſunt*, &c. atque hoc modo etiam accepiſſe quendam in Paraphraſibus conſtat, cùm ſic habeat. Quicumque receperūt ſermonem hunc, his viciſſim hoc dignitatis contulit, vt per fidem, & baptiſma inſiti Chriſto, fierent & ipſi filii Dei. Proinde nomen, poteſtatis hic accipietur, quemadmodum frequenter, pro dignitate & præeminentia, vt ad Romā. 13. *Omnis anima poteſtatibus ſubdita ſit*, &: *Non eſt poteſtas niſi à Deo*. (Rom. 13.) Et eſt ſenſus noſtræ literæ: Dedit eis hanc excellentiam & dignitatem, vt fiant filii Dei, non quidem poſteaquam eum receperunt, ſed eo ipſo quòd eum recipiunt. Itaque etiam ſecundùm hunc ſenſum nihil ex his verbis, *dedit eis poteſtatem*, colligere licet de libero arbitrio. Vt autem explicaret, qui ſint qui recipiant eum, adiecit: *his qui credunt in nomine eius*, vel vt habent Græca, *in nomen eius*. Hoc eſt ergo recipere eum, non quidem recipere eum in domum ſuam, ſed credere in nomen eius, hoc eſt, in ipſum credere. Poſtquam autem expoſuit, qui ſint qui eum receperunt, exponit iam etiam quod dixit, recipientibus eum datam eam dignitatem, vt fiant & ſint filii Dei, comparationémque facit carnalis & diuinæ generationis, non abſurdè nobis in memoriam reducens carnales partus, vt agnita vilitate & humilitate carnalis generationis, è contrario diuinę generationis dignitatem cognoſceremus. Dicit ergo: *Qui non ex ſanguinibus*, &c. per tres autē iſtas partes, *ex ſanguinibus, ex voluntate carnis, ex voluntate viri*, deſignari carnalem hominis generationem, ſatis inter omnes conuenit interpretes. Singulæ verò iſtæ partes non eodem modo ab omnibus intelliguntur. Primùm itaque circa dictionem, *ſanguinibus*, adnotandum, quòd quamuis non ſatis Latinè pluraliter dicatur

ſanguines, interpres tamen pluraliter vertit, quòd Grǽcè pluraliter dicatur αἱμάτων. Atque ob id exiſtimat Auguſtinus, interpretem numero plurali abuſum, vt declararet, ad communem hominis generationem & viri & mulieris ſemen concurrere. Intelligit enim per ſanguines non tantùm menſtruum ſanguinem mulieris, ex quo fœtus alitur, ſed & viri ſemen, quòd ſit reſiduum alimenti ſanguinei. Theophyl. tamen (& rectiùs videtur) per ſanguines ſolùm menſtrua mulieris accipit. In ſecunda verò parte caro ſecundùm Aug. pro femina accipitur: quæ ob id caro rectè dicitur, quòd affectibus carnalibus magis ſit obnoxia quàm vir, qui dicitur vir, quaſi virtus: mulier verò quaſi mollier, vt dicit Lactantius. De qua femina etiam dicit Adam: *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea.* Vtrobique autem voluntas iam accipi debebit pro concupiſcẽtia. Et ſenſus erit, fidelium regenerationem non eſſe talem, qualis eſt omnium hominum generatio: cuius ſi materiam attendas, ſanguis eſt vnde generantur: ſi cauſam impellentem, deprehendetur, eſſe concupiſcentia mulieris, & viri. Ideo autem ſecũdùm Theoph. dicit, *neque ex voluntate carnis*, id eſt, mulieris, *neque ex voluntate viri*, & nõ neque voluntate carnis, & viri: ſiue quia aliquando filius naſcitur ex deſiderio mulieris, ſicut Samuel ex Anna: aliquando verò ex deſiderio viri principaliter: ſiue quòd aliquando ad libidinem mulier ſit procliuior, aliquando verò vir. Secundò etiam ſecundùm eundem Theoph. per voluntatem carnis intelligi poteſt concupiſcentia carnis: per voluntatem autem viri, appetitus intellectiuus, qui niſi idem hoc velit, quod concupiſcit caro, iam generatio non erit: atque ideo vtrumque poſuit: & priùs quidem nominans voluntatem carnis, ſecundò verò voluntatẽ viri. Conſiderari autem poteſt & hoc, quòd cùm ſcriptura carnale aliquid vult ſignificare, per ſanguinem & carnem id ſolet ſignificare, vt patet in illis: *Caro & ſanguis non reuelauit tibi: Caro & ſanguis regnum* Dei *non poßidebunt*: *Non acquieui carni & ſanguini*: & ſic de aliis. Ita & hic accipi poteſt ſanguini iunxiſſe carnem, vt ſignificaret, generationem hominum communem planè carnalem eſſe, ſiue materiam ſpectes, ſiue cauſam impellentem: addidiſſe autem, *neque ex voluntate viri*, vt oſtenderet quòd (vt omittamus eam eſſe carnalem) ſaltem humana ſit. Quorundam enim hominum generatio videtur neque ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis fuiſſe, vt generatio Iſaac. Siquidem deſierant Saræ fieri muliebria. Sanguini ergo, carni, & viro Deum opponit, indicans ex contrario regenerationem credentium ſpiritualem eſſe & diuinam. Ex his patet, hoc loco præpoſitionem *ex* non eodem ſemper accipi modo. Nam primo loco denotat cauſam materialem, aliis verò locis cauſam efficientem. Perpendenda autem hic maxima filij Dei erga credentes in ipſum benignitas. Cùm enim vnicus eſſet Dei filius, & proprium ſibi eſſet, eſſe per naturam filium Dei, dedit etiam recipientibus ipſum per fidem, eam præeminentiam, vt ſint per adoptionem & ipſi filii Dei, & fratres ſui, eiuſdem cum eo hæreditatis comparticipes. Non enim timuit (inquit Ambroſius) habere cohæredes, quia hæreditas eius non ſit anguſta, ſi eam multi poſſideant. Quòd ſi fortè quis dixerit, quid maius Chriſti fideles quàm Iſraëlitæ conſecuti ſunt? nam & illi filii Dei in ſcripturis dicti ſunt: aduertere debet, magnum ſanè eſſe inter credentes & illos diſcrimen. Illi ſiquidem ſolùm ob id Dei filij dicti ſunt, quòd paterna eos cura proſequeretur, multiſque eos beneficijs præ aliis Gentibus donaret, & terram illam ſuam illis in hæreditatem dediſſet: credentes verò filij Dei dicuntur, & ſunt, eo quòd per fidem & baptiſma ſpiritum libertatis & vnigeniti filij Dei acceperint, per quem diuinæ participes facti ſunt naturæ, clamantes in illo, Abba, Pater. Itaque hi ex Deo nati dicuntur, cùm illi ſimpliciter filij Dei dicuntur, non autem ex eo geniti. Nec dicti ſunt illi filij Dei, quòd ſecundùm veritatem tales eſſent, cùm non acceperint niſi ſpiritum ſeruitutis in timore, ſed, vt annotauerunt Cyrillus, & poſt eum Theoph. hanc quæſtionem pertractantes, filij Dei dicti ſunt in typo & figura credentium, quemadmodum omnia alia illis in figura contigerunt. Iam nec illud prætereũdem, ſpiritus ſancti diuinitatem hic tacitè inſinuari: cũ hic dicantur credentes ex Deo nati, qui mox Ioan. 3. dicuntur renaſci ex ſpiritu ſancto.

ET VERBVM CARO FACTVM, &c.] Quoniam dixit ſuperiùs, verbum in propria veniſſe, & datam credentibus poteſtatem filios Dei fieri, aperit nunc & modum, quo venit in propria, nempe per aſſumptam humanitatem, & ſimul declarat, non debere eſſe incredibile, homines fieri filios Dei, eo quòd & ipſe filius Dei homo factus ſit, cuius aſſumpta humanitas adoptionis nobis in filios Dei cauſa eſt. Porrò quòd dicit, verbum carnem factum, quibuſdam diuerſorum errorum occaſio fuit. Quidam enim ex eo intellexerunt, verbum Dei nõ aſſumpſiſſe animam, ſed tantùm carnem. Cuius quidem erroris primus auctor fuit Arrius, teſte Auguſtino, in lib. de hæreſibus ad Quoduultdeum, c.49 ſic de Arrianis loquente: In eo autem quòd Chriſtum ſine anima ſolam carnem ſuſcepiſſe arbitrentur minùs noti, nec aduerſus hos ab aliquo inuenitur de hac re fuiſſe certatum: ſed hoc verum eſſe, & Epiphanius non tacuit, & ego ex eorum quibuſdam ſcriptis & collocutionibus certiſſimè comperi. Hæc ille. Poſt Arrianos, Apollinaris quidam eorum errorem ſectatus eſt, qui communiter huius erroris auctor dicitur, ita vt nomen dederit his qui hanc hæreſim amplexi ſunt, qui ab eo Apollinariſtæ dicti ſunt. Hic tamen, teſte etiam Aug. cùm apertiſſimis ſcripturis conuinceretur, Chriſtum habere animã (quales ſunt illæ ſcripturæ: *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*, &; *Poteſtatem habeo ponendi animã meam*: & ſimiles) fatebatur, Chriſtum habuiſſe quidem animam ſenſitiuam: ſed non rationalem, cuius locum ſupplere dicebat in Chriſto diuinitatem ipſius. Verùm & hanc ſententiam falſam eſſe aliæ ſcripturæ oſtendunt, nempe quibus dicitur Chriſtum profeciſſe ſapientia, & admiratum fuiſſe: quæ non poſſunt intelligi ei conuenire, niſi ratione animæ rationalis. Apollinaris errorem deinde magna ex parte ſecutus eſt Eutyches quidam abbas Conſtantinopolitanus, & huius imitator Dioſcorus epiſcopus Alexandrinus, qui tamen Apollinaris inſaniam multùm ſuperauerunt. Nam præterquam quòd negabant in verbo incarnato animam fuiſſe humanam, dixerunt etiam, verbum ſic carnem factum, vt ex verbi & carnis commixtione vna ſit facta natura, & nec verbum manſerit conſubſtantiale patri, nec humana natura in ipſo conſubſtantialis fuerit noſtræ naturæ. Quam hæreſim apertè refellit id, quod diuinitas omnino ſit immutabilis, ſecundùm illud Malachiæ 3. *Ego Deus, & non*

non mutor. Proinde contra hunc errorem celebratum est quartum generale concilium, scilicet Chalcedonense, sub pōtifice Leone primo, in quo concilio hic error cum eius auctoribus damnatus est, quemadmodum priùs damnatus erat in concilio Ephesino cum errore Nestorij & Apollinaris. Neque potest locus hic aut Apollinari aut Eutycheti patrocinari. Certissimum est enim, carnem hìc accipi synecdochicè pro toto homine, quemadmodū aliquoties alibi in scripturis, vt cùm dicitur Iohel 3. *Effundam de spiritu meo super omnem carnem*. Hic enim, nisi ex parte vna totus homo intelligatur, ridiculè nimis inanimatæ & brutæ carni spiritus dari dicitur: Rursū cùm dicitur: *Videbit omnis caro salutare Dei*, caro pro toto homine ponitur. &: *Ad te omnis caro veniet*, &: *Ex operibus legis nō iustificabitur omnis caro coram illo*. Ita & anima frequenter pro toto homine accipitur, vt in Actis cap. 27. *Eramus vniuersæ animæ in naui ducētæ septuagintasex*, id est, vniuersi homines. Sic autem hic debere accipi carnem patet. Nam si propriè quis accipiat, sensus consequetur absurdissimus, quem nec Apollinaris nec Eutyches recepissent. Id enim quod dicitur fieri aliquid; vel in illud conuertitur, & desinit esse: vt cùm aër dicitur fieri aqua, & dum postea dicitur aqua vinum facta, vel manens quod erat post factionem illud, quod dicebatur fieri, vt cùm aliquid dicitur fieri album. Proinde si caro propriè accipiatur, aut significabitur verbum in carnem esse cōmutatum, & verbo desinēte, nihil aliud fuisse quàm carnem, aut post factionem, de verbo verè dici posset, verbum est caro, quorum neutrū nec Apollinaris nec Eutyches admisisset, quādoquidem vterque dixit, carnem esse alteram partē personæ Christi. Superest igitur, vt intelligatur verbum factum caro, quia factum est homo, sic vt post factionem, & assumptionem humanæ naturæ verè iā de verbo dicatur, verbum est homo. Multis autem nominibus Euāgelista rectiùs carnem posuit quàm hominem, Primùm quidem secundùm Chrysost. & Theoph. ad insinuādam magnitudinem diuinæ erga nos benignitatis. Quia enim caro à diuina natura alienior est, volens significare Euangelista, immensam Dei misericordiam carnis meminit, vt ad benignitatem eius obstupescamus, quòd propter nostram salutē alienum à sua natura, & omninò peregrinum, carnem scilicet assumpserit. Secundò, quia sic conueniebat eum dicere, vt ostenderet, quod erat ostendendum, nempe incredibile non debere esse, quòd homines fiant filii Dei, & ex Deo nascantur, & quę sit huius natiuitatis causa. Nam dicere quis poterat: Si homines fiunt filij Dei, ergo spiritus fiant necesse est, cùm Deus sit spiritus. Si ex Deo nascuntur, ergo spiritus sint necesse est. Nam *quod natum est ex carne, caro est: quod natū est ex spiritu, spiritus est*. Proinde ne miraremur, homines vocari spiritus, & diuinæ fieri suo modo participes naturæ, simùlque huius causam explicaret, conuenienter dixit, verbum illud spirituale carnem factum. Tertiò, secundum Theophyl ob id etiam congruè nomen carnis posuit, vt veritatem assumptæ humanæ naturæ hoc modo astrueret, idque contra multos hæreticos futuros, qui phantasticum tantùm aut aëreum, non de virgine sumptum corpus Christo tribuerunt. Nam Christus post resurrectionem: veritatem naturæ humanæ Apostolis astruxit nomine carnis: Spiritus (inquit) carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere. Quarto, secundùm Cyrillum, nomine carnis congruè vsus est, ad insinuandum congruentiam humanæ reparationis. Quoniam enim, inquit Cyrillus, homo in mortē ex parte carnis solùm incidit, immortalitate animæ cōseruata, carnē nominat ex parte maximè corrupta, & vnione verbi viuificata, totius hominis reparationē significare volēs. Sic enim faciliùs & magnitudo vulneris & remedij vis conspicitur, sic ægrotans & medicus: sic quod lapsum in mortem est, & qui à morte ad vitam suscitat: sic quod corruptum est, & corruptionis expulsor: sic quod mors superauit, & qui mortem vicit: sic quod vita priuatum est, & qui vitā largitur, quasi oculis cernitur. Hactenus ille. Quintò etiam, nomen hominis non posuit, quia nomē est significans suppositum, ne intelligeretur, verbum assumpsisse personā hominis. Præterea ex huiusmodi locutione consecutum est, vt ne intelligeremus carnem, vt dicebat Manichæus, rem esse ex sua natura malam: deinde, vt intelligētes verbum carni in vnitatem personæ immediatè esse coniunctum, credere etiam possemus, diuinitatem à carne Christi non fuisse separatam in mortem ipsius. Quis enim id alioqui erat crediturus? Quòd si autem quis quærat, quare non potiùs dictum sit, verbum carnē assumpsit: sic enim ex his verbis nō fuisset Eutycheti occasio aliqua erroris: dicendum sanè, dixisse eum potiùs verbum factum carnem, quàm assumpsisse eādem, ad indicandum, eandem esse personam, quæ verbum dicitur & caro, hoc est, homo. Si enim verbū factum est homo, necesse est, eandem illā personam, quæ verbum dicitur, etiam esse hominē. Proinde hac locutione errorē Nestorij manifestè confutauit, qui erroris sui confirmationē desumpsisset ex hoc loco, si dictum fuisset, verbum carnē assumpsit. Si quidem is duas in Christo non solùm naturas, sed & personas esse asserebat, dicens quòd non Deus verbum fuerit homo ille ex virgine natus, sed virgo quidem hominem genuit: iste autem homo gratiam assecutus in omni virtutum genere, habuerit verbum Dei postea sibi coadunatū, quod potestatem ei dederit contra immundos spiritus: atque ita duos asserebat filios, vnum filium Dei patris, alterum filium virginis, cui adunatus quidem fuerit filius Dei inseparabiliter, sed non in vnitate personæ, verùm tantùm per gratiam & charitatem, quemadmodum & in alio virtutibus prædito homine. Damnatus est autem error huius in concilio generali Ephesino, in quo præfuit Cyrillus.

ET HABITAVIT IN NOBIS, &c.] Pars hæc tripliciter intelligitur. Secundùm Cyrillum enim, Chrysostomum, & Theophylactum, intelligitur verbum habitasse in nobis, hoc est, in nostra natura, quia, scilicet, diuinitas naturæ nostræ cognita est, eamque quasi tabernaculum suum inhabitauit. Pro, *habitauit*, enim Græcè est ἐσκήνωσεν, quod propriè est, tabernaculum fecit. Intelligunt ergo hanc partem superiori subiunctam, vt, quoniam ex illis verbis, *verbum caro factum est*, suspicari quis posset, vnam factam naturam ex diuinitate & humanitate, his verbis iam significaretur apertè naturarum distinctio. Nam sicut est alterius naturæ, tabernaculum, & is qui habitat in eo: ita alterius est naturæ, verbum & natura nostra, quam ipse tanquam suum tabernaculum inhabitat. Ne tamen ex huiusmodi locutione personarum etiam diuersitas intelligi posset, quemadmodum intellexit Nestorius, præmissum est, *verbum caro factum est*, quibus verbis personæ vnitas, sicut his iam verbis naturarum

Esaie 49. Psal. 64. Rom. 3. Ioan. 3. Luca 24.

rarũ diuersitas significatur. Dictũ est autem secundùm Cyrillũ: *habitauit in nobis*, quia dum vnam naturam assumpsit, in omnibus nobis per assumptionem vnius suo quodam modo habitauit, qui ad reparandam communem omnibus naturam venit. Secundùm aliquos, intelligitur simpliciùs, & verisimiliùs, *in nobis*, vt sit idem quod inter nos, & habitasse dicatur inter nos, quia inter nos sit conuersatus, quod ob id adiunctum iam intelligetur, ne quis putet verbum suscepisse corpus phantasticum. Si enim tale habuisset, non tam diu inter nos fuisset conuersatus, sitiendo, algendo, reliquásque calamitates humanæ vitæ subeundo, quo plenioré verè susceptæ carnis fidem faceret. Secundùm hunc auté intellectum rectè accipitur verbum Græcum ἐσκήνωσιν, significare temporariam Christi apud nos conuersationem. Caietanus, quod dicitur, *habitauit in nobis*, intelligit de habitatione Christi per fidem in cordibus nostris. Et adiũctum istud superiori dicit, ne quis audiens, verbum factum carnem, existimaret, impeditum esse per hoc ab inhabitando cor nostrũ. Verùm ex eo quod sequitur, *Et vidimus gloriam eius*, verisimilior est secunda interpretatio. Videri autem rectè potest, Euangelistam hoc loquendi modo significasse per Christi aduentum impletas eas prophetias, quibus se Dominus promittit venturum, & habitaturum inter homines, vt cùm dicitur Zachar. 2. *Lauda & lætare filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.*

Et vidimus, &c.] Diuus Chrysost. istud superioribus subiunctum intelligit, vt, post enarratum incarnationis beneficium, aliud iã collatum hominibus beneficium explicet, vt sit sensus: Non solùm verbum nostri causa caro factum est, & nos per hãc incarnationem Dei filij effecti, sed etiam datum est nobis videre gloriam eius, quam ante assumptam ab eo humanitatem videre non licuit. In eũdem ferè modum August. qui & ipse intelligit, his verbis significari beneficium per incarnationé verbi hominibus præstitum. Verùm rectiùs intelligitur, Euangelistam istud superiori adiecisse, tum vt secundùm Cyrillum ostenderet verbum, cùm se ad carnis humilitatem submisisset, conseruasse integram deitatis dignitatem, nec eandem, etsi carne velatam, omnino celatam fuisse, tum vt oculorum testimonio comprobaret, verum esse, quod dixerat, verbum carnem factum, quemadmodũ idipsum mox probat testimonio auditus percepto à Ioanne. Existimare enim quis potuisset, verbum indutum nube carnis nostræ non illuxisse, quemadmodum obductus sol nubibus radios suos ad nos vsque dimittere non potest. Deinde quærere quis poterat, vnde sciret, & probaret, verbum carnem factum. Itaque tum vt prauam illam existimationem eximeret, & tacitæ responderet simul quæstioni, *Vidimus* (inquit) *gloriam eius*. Nos, inquã, Apostoli vidimus, aut, vt magis sonant Græca, spectauimus, & cõspeximus. Est enim ἐθεασάμεθα, quod non simpliciter videre significat, sed spectare, hoc est, diligenter & fixè intueri aliquid ceu nouum & admirandum spectaculum. Viderunt autem gloriam eius, maximè quidem in monte Thabor, cùm transfiguraretur, & in ipsius resurrectione, atque ascensione, non tamen in his tantùm, sed & in omnibus quæ dicebat & faciebat. Ex cœlesti enim doctrina ipsius, miraculisq; crebris ab eo editis, viderunt & cognouerunt eximiam illius maiestaté atque præstantiam, quin & ex his quæ in morte ipsius contigerunt præter naturam, mirabiliter. Nã ex his motus Centurio, *Verè* (inquit) *filius Dei erat iste.* Quoniam autem in magna gloria etiam Moyses visus est Israëlitis, & reliqui Prophetæ & Angeli gloriosi apparuerunt, vt ostenderet, quam singularis fuerit conspecta gloria verbi, quantóque interuallo distet ab illorum gloria, subdit, *Gloriam quasi vnigeniti.* Vbi aduerbium, *quasi*, non denotat assimulationem, sed id quod rei conueniens est, & decẽs. Cùm enim dicitur: Hic incedit quasi vel tanquam rex, sensus esse potest, hunc cùm rex non sit, regio tamen more incedere, regémque suo incessu imitari: aut hunc cùm rex sit, incedere sicut decet ipsius personam regiam. Hoc itaque secundo modo hic accipitur, vt sit sensus: Gloriam talem qualis decebat vnigenitũ. Talem sanè gloriam in eo spectauerunt, cùm audiuerunt de eo dictum à patre: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui, ipsum audite.* Et cùm propria virtute resurgentem, & in cœlum ascendentem viderunt, dúmque doceret quasi potestatem habens, & non sicut scribæ, & miracula propria, & non aliena, vt reliqui, operaretur potestate. Non dicit autem, vidimus gloriam vnigeniti, nam hæc videri non potest, quamuis bene gloria & claritas digna vnigenito. Porrò *vnigeniti* dicit, & nõ filij Dei, ad distinctionem eorum, quos priùs dixit filios Dei, inter quos hic est primogenitus & vnigenitus. Cæterùm illud, *à patre*, cohærere potest vel cum accusatiuo, *gloriam*, vt sit sensus: Vidimus gloriam eius exhibitam illi à patre, vel cum genitiuo, *vnigeniti*, qui cùm nomen sit, & nõ participium, oportebit commodum subintelligere participium, vnigeniti procedentis à patre.

Matth. 27. Matth. 3.

Plenvm gratiae et, &c.] Ex Græcis constat, plenum non esse accusatiui casus, sed nominatiui. Sic enim habẽt, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας, refertur autem πλήρης ad λόγος etiam masculinum. Vnde & apud nos hæc verba non sunt cum superioribus iungenda, vt sit sensus: *Vidimus eum plenum*, &c. sed cum eo quod præcessit, *verbũ habitauit in nobis*, ita vt Faber dicat, illud se vt parenthesim habere, quemadmodum impressi codices iam habent. Sic & per parenthesim legendum videtur aliquid in principio primæ epist. Ioann. vbi simile quid cum hoc loco habetur. Nam si *illud*, & vita manifestata est, & vidimus, legatur per parenthesim, prima epistolæ sententia, alioqui obscura, clarior erit, ordinabitúrque hoc modo: *De verbo vitæ quod fuit ab initio, quod audiuimus auribus nostris, sed & oculis nostris vidimus, imò & manus nostræ contrectauerunt, (etenim vita ipsa manifestata est, & vidimus eã) de hoc, inquam, verbo vitæ & testamur, & annuntiamus vobis.* Dicitur autem verbum plenum gratia, tum quòd in ipso esset omnium donorum & gratiarum plenitudo, cùm in aliis Sanctis tantùm sint donorum Dei participationes: tum quòd in omnibus verbis & factis suis gratiam summam præ se ferret. Sic & veritate plenum dicitur, non solùm quod ab omni esset falsitate & errore alienissimum, sed & quòd detectis veteris legis vmbris, veram salutis rationem doctrina sua aperiret, & re ipsa præstaret quicquid lex & prophetæ adumbrarunt. Proinde quamuis & sanctos legamus dici plenos gratia, vt legitur de Stephano in Actis, longè tamen aliter verbum incarnatum plenum fuit gratia. Illi siquidem solùm dicuntur gratia pleni, propter gratiæ, quæ est in illis, abundantiam, cùm alioqui nemo sit qui non

1. Ioan. 1. Actor. 6.

non habeat eam in mensura. Neque enim quisquã sanctorum maximam habuit gratiam, quæ in natura humana esse potest: neque quisquã omnia simul habet charismata, sed vnus quidē sic, alius verò sic. Quoniam autem hæc verba duriusculè cohærent cum superioribus, expendendum relinquo, num cū eo quod sequitur potiùs sint iūgenda apud Græcos, vt significetur Iesus plenus gratia & veritate. Itaque hanc connexionem omnino putat Caietanus esse ex intentione Euangelistæ. Verùm cùm mox postea Euangelista, velut declaraturus hæc verba, plenitudinem, gratiam, & veritatem Christo tribuat, magis sequitur recepta ab omnibus patribus distinctio. Sequitur enim, *De plenitudine eius omnes nos accepimus, & gratiam pro gratia, quia lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum facta est.* Iam nec illud prætereundum, quàm congruè dixerit, verbum esse plenum gratia & veritate, ad perfectam enim commendationem verbi humani facit, & gratia sit plenum, & simul etiam veritate: ita & commendaturus verbum diuinum, plenum illud dicit, non solùm gratia, sed & veritate.

ANNVNCIATVR IOANNIS CONCEPTIO ZACHARIÆ, ET CONCIPITVR AB ELIZABETH. LVC. I. CAP. II.

FVit in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia, & vxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elizabeth. Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela, & nō erat illis filius: eo quòd esset Elizabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis. Factū est autem, cùm sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante Deum, secundùm consuetudinem sacerdotij, sorte exijt, vt incensum poneret ingressus in templum Domini, & omnis multitudo populi erat foris hora incensi. Apparuit autem illi Angelus Domini, stans à dextris altaris incensi. Et Zacharias turbatus est, videns, & timor irruit super eum. Ait autem ad illum Angelus: Ne timeas Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua, & vxor tua Elizabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Ioannem: & erit gaudium tibi, & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt. Erit enim magnus coram Domino: & vinum & siceram non bibet, & spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ: & multos filiorum Israël conuertet ad Dominum Deum ipsorum, & ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ: vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam. Et dixit Zacharias ad angelum: Vnde hoc sciam? ego enim sum senex, & vxor mea processit in diebus suis. Et respondens angelus dixit ei: Ego sum Gabriel, qui asto ante Deum: & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare. Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vsque in diem quo hæc fiant, pro eo quòd non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo. Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo. Egressus autem non poterat loqui ad illos, & cognouerunt quòd visionem vidisset in templo. Et ipse erat innuens illis: & permansit mutus. Et factum est, vt impleti sunt dies officij eius, abijt in domum suam. Post hos autem dies concepit Elizabeth vxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens: Quia sic fecit mihi Dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.

FVIT IN DIEBVS HERODIS, &c. incipit Lucas à natiuitate Ioannis, quòd huius mirabilis natiuitas magnam addat auctoritatem testimonio Ioannis de Christo exhibito, & quæ ab Angelo Zachariæ prædicta erant, manifestè ostendant, Ioannē à Deo missum fuisse in testimonium Christi. Deinde quia noua natiuitas Ioannis, admirandæ natiuitatis Christi fidē confirmauit. Quoniam enim virgo paritura erat, præordinauit Deus, vt & vetula præter naturam pareret, vt absconditus virginis partus per manifestū vetulæ partū credibilior fieret. Facit autem mentionem regni Herodis, tum vt historiographorum morem seruãdo, certius faceret Euangeliū quod scripturus est, dum ostēdit tempus, quo, quæ scripturus est, gesta sunt: tum vt indicaret, iam tempus fuisse aduentus Christi, cùm iam Iudæis alienigena præesset, iuxta prophetiam Iacob, qui nō priùs sceptrum defecturum à Iuda prædixit, quàm veniret Messias. (Gen. 49.) Id autē regnante Herode primùm factum est. Cùm enim ad ea vsque tempora in tribu Iuda permansisset collegium Sanchedrim, id est, regiorū consiliariorum, penes quod erat regni autoritas, Herodes circiter 30 annum regni sui collegium istud planè sustulit, ac mox postea Iudæi sub eius imperio, quod contra voluntatem ipsorum in eos eatenus habuit, fessi eum in legitimū suum regem susceperunt, iuramentum fidelitatis illi posterisque eius exhibentes. His ergo temporibus natus est Ioannes, natus est & Christus, qui primo anno legitimi principatus Herodis, Philone teste, natus est. Porrò cùm tres fuerint dicti Herodes, adjecit Euangelista, *regis Iudææ*. Per nomen enim *regis*, distinguit, eū de quo loquitur, ab Herode Tetrarcha filio huius Herodis, & germano Philippi ex matre Cleopatra Hierosolymitide. Per *Iudææ* verò distinguit eum ab Herode Agrippa, qui in Actis Iacobum occidisse dicitur, (Act. 12.) filius Aristobuli filij Herodis istius maioris, pater verò Agrippæ iunioris, qui in fine Actorum cum Paulo locutus scribitur. Hic enim Herodes Agrippa, sicut & filius eius, rex fuit, non tamen Iudææ, sed Traconitidis, & Itureæ, & Galilææ regionum. Hic tamen per Iudæam non intelligitur solùm ea pars, quam tribus Iuda inhabitauit, sed tota ea terra, quæ inhabitabatur ab omnibus tribubus, & quæ suberat Iudæis.

DE VICE ABIA, &c.] Dauid, considerans sacerdotum multitudinem ad quotidianum ministerium non necessariam, diuisit omnes sacerdotes in vigintiquatuor familias, vt patet 1. Paral. *24*, constituitque vt vicissim familiæ vna deseruirent hebdomada.

mada. Singulis enim ſabbathis ad miniſteriũ acceſſerunt noui ſacerdotes, vt patet ex his quæ ſcribuntur 4 Reg. 11. & 2. Paral. 23. Miſit autem ſortem ſuper familiis, vt quis eſſet ordo, inter eos ſorte terminaretur, exiuitque ſors octaua Abia. Hoc eſt ergo quod hic dicitur, Zacharias fuiſſe de vice Abia, nempe quia de illius fuerit familia. Notandum tamen, quòd dictio Græca ἐφημερία euidentior eſt, & amplius quid ſignificat quàm vicem. Indicat enim, certos dies fuiſſe præſcriptos, in quibus certi ſacerdotes adminiſtrarent. Proinde Theoph. interpretatur, hebdomadam.

Et vxor eivs, &c.] Commendatur Ioannes primùm à parentum nobilitate, & generis ſanctitate, cùm vterque de genere dicatur eſſe ſacerdotali, & celebrium perſonarum nomen referant. Deinde verò à ſanctitate conuerſationis parentum, cùm ſubditur: *Erant autẽ ambo iuſti* &c. Adiecit autẽ, *ante Deum*, vt ne coram hominibus per ſimulationẽ iuſti fuiſſe putẽtur. Porrò, *ſine querela*, accipi hic debet pro eo quod eſt, vt de eis nemo conqueri potuerit, cùm propriè *ſine querela* is eſſe dicitur, qui non conqueritur. Additur autem hoc, vt oſtenderetur (quod maximæ laudis eſt) ſic eos mores & vitam temperaſſe, vt & hominum iudicio ſatisfacerent. Prouidẽdum enim in primis, vt Deo placeamus, ſed tamen ſecundo loco & illud curandũ, vt quantũ in nobis eſt, omnibus placeamus hominibus. Ita, *ſine querela*, accipitur etiã alibi, vt ad Philip. 2. *omnia facite ſine murmurationibus, vt ſitis ſine querela ſimplices filii Dei.* Eſt autem Græcis ſemper vna dictio ἀμέμπτοι, quod eſt, irreprehenſibiles. Ex hoc tamẽ loco nõ eſt intelligendũ, quẽquam ſine omni peccato viuere poſſe in hoc mũdo, quemadmodũ hinc intellexiſſe quoſdam indicat Aug. epiſt. 95. Non enim qualecunque etiam tentationis humanæ, ſed graue peccatum eſt, quod in querelã venit, vt illo loco dicit Aug. Porrò ſanctitatem parentum non tantùm deſcribit ad cõmendationem Ioannis, ſed etiam ne (quoniam dicturus eſt, illis nõ fuiſſe filium) intelligeretur, vicio illorum & maledictione diuina illis ſterilitatẽ obueniſſe. Inueniuntur autem aliquando etiam in veteri teſtamẽto ſancti ſteriles, idq; primùm generali ratione, vt in illis gloria Dei manifeſtaretur, quæ in procreatione prolis contra naturã magis eluceſcit. Deinde, vt ſanctorum pietas magis innoteſcat: hæc enim magis declaratur, cùm non ſolito naturæ ordine, ſed diuino munere proles ex illis generatur. Præterea vt prolis præter naturæ curſum natæ ſingularis indoles inſinuaretur, vnde nato Ioãne dixerunt vicini: *Quis putas puer iſte erit?* Poſtremùm, vt illis declarari inciperet, corporalem fœcunditatem Deo non admodum probari, proque pietate in Deum alia quàm temporalia bona expectanda.

Philip. 2.

Sorte exiit, &c.] Græca habent, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, hoc eſt, ſortitus eſt vt adoleret incenſum, vel ſuffitũ. Porrò interpres intellexiſſe videtur, quaſi ſortitio iſta facta ſit per ſortes in vrnam miſſas, cùm Græca dictio genus ſortitionis certum non ſignificet. Atque ob id putat quidam, interpretem vertiſſe, *ſors exiit*, quòd ſortibus in vrnã miſſis, ſors huius aut illius exiiſſe dicatur. Verùm rectè in eodem ſenſu vertiſſe intelligitur, *ſorte exiit*, ſecundũ eum modum, quo dum per ſortes in vrnam miſſas aliquis ad aliquid eligitur, non ſolùm ſortem illius exiiſſe dicimus, ſed etiam ipſum per ſortem exiſſe, quòd ex altera vrna nomen eius ſcriptum depromatur. Itaque quòd hic dicitur ſorte Zacharias exiiſſe, nõ intelligendum, quòd ex aliquo loco, aut congregatione aliqua exierit, ſed ſimpliciter quòd ſorte illi obuenerit. Sortem autem iſtam Beda putat, nõ nouam aliquam fuiſſe, qua electus fuiſſet cùm incenſum eſſet adolendũ, ſed priſcam, cùm ex ordine pontificatus in vicem Abia ſucceſſit. Verùm in vicẽ Abia, nemo per ſortem ſucceſſit, ſed per propagationem. Deinde apertè hic dicitur, tunc ſortitum eſſe, cùm ordine vicis ſuæ, id eſt, in ſua habdomada ſacerdotio fungeretur. Proinde intelligendum, inter plures ſacerdotes eiuſdem vicis, eadem hebdomada miniſtrantes, ſortem mitti ſolitam, quo ſciretur, quòd ex variis ſacerdotum officiis quiſque obiret, hoc eſt, quis offerret in altari holocauſtorum, quis in altari incenſi, &c. & ita Zachariæ obtigiſſe per ſortem vt incenſum poneret. Ex quo iam conſtat, Zachariam hunc nõ fuiſſe ſummum ſacerdotem, vt vult Amb. ſic enim non per ſortẽ incenſum adoliturus ingrederetur tẽplum, ſed pro ſui officij proprietate. Rurſum cõſtat, Zachariam non obiuiſſe iam ſummi ſacerdotis officium, hoc eſt, Lucam non loqui de incẽſo, quod in die expiationis intra ſancta ſanctorũ accendebatur, vt vult Caietanus. Nam præterquam quòd hac ratione Zacharias contra legem feciſſet, quem priùs dixit Euangeliſta, inceſſiſſe in omnibus mandatis Domini, non opus fuiſſet, ſortem mittere ad ponendũ incenſum hoc, ſi, vt ille vult, Zacharias iſte fuiſſet ſummus ſacerdos, non ſimpliciter, ſed in vice Abia. Dum enim dicitur, per ſortẽ incenſum adoleuiſſe, ſignificatur manifeſtè, idem iſtud officiũ ab aliis eiuſdem vicis ſacerdotibus peragi potuiſſe, ſi ſors illis obueniſſet. Proinde incenſio thymiamatis, de quo hic loquitur, non ea erat quæ in die expiationis fiebat, ſed quæ ſingulis diebus manè & veſperi: de qua Exod. 30.

Et omnis mvltitvdo, &c.] Iſtud eſt additum, non vt vult Caietanus, ad inſinuandũ eũ de eo incenſo loqui, quod in die expiationis incendebatur, tunc enim Leuit. 16. præcipitur, ne quis ſit intra templum, ſed ad indicandum, angelum Zachariæ apparuiſſe cùm ſolus eſſet in templo, atque ob id iuſtiorem turbationis cauſam ipſum habuiſſe.

Apparvit avtem, &c.] Græca non habent ἐφάνη, qua dictione Matthæus vtitur, dum angelum Ioſepho apparuiſſe dicit, ſed ὤφθη, hoc eſt, viſus eſt, ne intelligatur imaginaria & phantaſtica apparitio, ſed corporalis viſio. Apparere enim dicuntur & ea, quæ non ſunt, quamquam rectè ſatis interpres verterit, ſi modò rectè intelligatur.

Zacharias, &c.] Turbatus nõ quòd quicquã formidabile præ ſe ferret angelus, ſed tum propter inopinatam præſentiam alicuius in eo loco, vbi neminem adeſſe ſciuit, tum propter angelicam maieſtatem, quam humana infirmitas ſine turbatione in primo aſpectu non admittit. Fortè autem & ideo turbatus eſt, quòd ob conſpectum à ſe angelum Domini malè ſibi metueret, quemadmodum legitur de Gedeone & Manue, Iudic. 6. & 13.

Ne timeas, qvoniam, &c.] Quaſi dicat: Nõ eſt cur timeas, ſed potiùs cur gaudeas, ob precem tuam à Deo exauditam. Porrò quæ fuerit hæc deprecatio, in quæſtionem vertitur: Nam videri poteſt propter ſequentia fuiſſe illam, qua prolem à Deo precatus ſit: verùm obſtat, quòd veriſimile non ſit, Zachariam prolem aliquam ampliùs ſperaſſe, multo minùs precatum fuiſſe, maximè cùm angelo etiam promittenti prolem non crediderit ob ſterilitatem ſenectutis. Niſi intelligatur, angelum

lum loqui non de precatione aliqua, quam tunc precatus fuisset, sed qua olim, cùm adhuc spes prolis esse potuit, prolem obtinere à Deo contendit. Sed si de ea loqueretur, non subiunctum fuisset, *Et vxor tua*: sed causalis oratio, *exaudita est precatio tua, quia vxor tua pariet*, &c. Itaque potiùs intelligendũ de oratione qua precatus est, quemadmodum exigebat sacerdotale officium, pro salute populi, & peccatis populi: aut specialiùs, pro aduentu Messiæ, & remittendis peccatis populi per eiusdem aduentũ. Quòd enim Messiæ aduentum precatus sit, ipsius gratiarum actio testari satis videtur, qua nato iam filio suo, Deum laudat pro nasciturі mox, imò iam nati Messiæ salutifero aduentu: id enim precatum eũ modò est verisimile, pro quo tam celebres Deo laudes postea decantat. Iam quod sequitur, *Et vxor tua*, secundùm Theophil. intelligitur à quibusdam adiunctum superiori, quasi in signum exauditæ precationis, vt per puerperium Elizabeth, credibile faceret, exauditam orationem pro populo fusam. Secundùm Ambrosium verò hæc est cohærentia, vt quoniam diuina bonitas vota supplicum excedit, Angelus non solùm annunciet, impetratum esse quod pro se & populo precatus erat, sed etiam adiectum esse illi, quod petere non audebat, & impetrare desperabat. Rectiùs autem intelligitur secundùm August. & Theoph. postquam dixit, *exaudita est deprecatio tua*, adiunxisse promissionem eius, qui digito monstraturus esset illum, qui peccata, pro quibus Zacharias orabat, tolleret, quique viam pararet illi, pro cuius aduentu orauerat. Dicit autem, *Pariet tibi*, quia scilicet ex te concipiet, & non ex alio. Illi enim mater parit, ex quo concipit.

ET VOCABIS NOMEN, &c.] Nomen Ioannes, vel, vt dicerent Hebræi, Iehohanna, vel Iehohanam, componitur ex duabus dictionibus, nempe ex nomine Dei tetragrammaton, & verbo chanam, quod precari & misereri significat, vel nomine inde deriuato, quod gratiam significat & misericordiam. Proinde malè quidam interpretantur hoc nomen, in quo est gratia: rectiùs verò illi qui interpretantur, Dei gratiam. Dei autem gratiam Ioannẽ dictum Beda vult, tum quòd Dei gratuita bonitate parentibus datus esset, tum quòd gratia Dei plenus esset, quòd filius Israël datus esset à Deo in salutem eorum: quæ tria sigillatim postea explicantur. Alij verò interpretantur nomen Ioannes, pro eo quod est, Deo gratiosus & charus. Verùm adnotandum, apud Hebræos, substantiuum regens alterum, aut, vt ipsi dicunt, nomen in regimine positum, non postponi, sed præponi: vnde Hanania significat quidem gratiam Dei, sed non ita Iehohanna. Deinde & illud adnotandum, in impositione nominis, siue per angelum, siue per homines, in scripturis ferè semper haberi respectum ad vocabulum aliquod rei priùs gestæ, aut nomen priùs dictum, vnde nominis proprij fit deriuatio, quemadmodum patet in impositione nomiuis Isaac, & omnium filiorum Iacob, & aliis. Ita & in proposito videtur, in impositione nominis Ioannes, respectus habitus ad hoc quod dixit, *exaudita est deprecatio tua*. Nomẽ enim Ioannes omnium rectissimè significare intelligitur idem quod Dominus misertus est, quod optimè conuenit cũ eo quod dixit, *exaudita est deprecatio tua*. Et vt apertiùs intelligatur ad illud habitus respectus, sciendum, nomen illud, quod apud Hebræos significat deprecationẽ, scilicet Tehinna, deriuari ab ea radice, quę ponitur in nomine Ioannis, aut à qua deriuatur nomẽ quod in nomine Ioannis gratiam significat. Ex his autem iam meliùs intelligitur cohærentia promissionis filii, qui nominandus erat Ioannes, cum eo quod dixit, *exaudita est deprecatio tua*. Deinde & illud constat, nomen *Ioannes* debere scribi cum aspiratione in medio, si velimus Hebraïcam & veram sequi etymologiam, quamuis Græci eam aspirationem scribere vel notare non potuerunt, quòd aspirationis nota non superscribatur vocali, nisi in principio dictionis. Iam & mysterium quod in tribus his nominibus, Zacharias, Elizabeth, & Ioannes tectum est, facilè cognoscitur nempe quòd iuramentum Dei & memoria eius peperere nobis eiusdem misericordiam & gratiam; Zacharias enim sonat memoriam Dei: Elizabeth verò, vel, vt dicunt Hebræi, Elischeba, sonat Dei iuramentum, vel, Deus iurauit. Tria hæc coniungit Zacharias in suo cantico, cùm dicit: *ad faciendam misericordiam cum patribus nostris: & memorari testamenti sancti sui: Iusiurandum quod iurauit*, &c.

ET ERIT TIBI, &c.] Tibi qui ob orbitatẽ, & sterilitatẽ vxoris hactenus doluisti, iam erit gaudiũ non solùm quòd filius tibi natus sit, idq; præter spem & naturæ ordinem cœlesti miraculo: sed etiã quòd in illo desideratum à te Messiã adesse cognosces, cuius hic futurus est præco, & veluti anteambulo. Sic & multi gaudebunt in natiuitate eius, non solùm quia vicini & cognati congratulabuntur nouo partui, sed quòd & hi & alij iusti, audientes nouum hunc partum, intelligent, aduentum Messiæ in foribus esse. Porrò dubium, an suppositum verbi *erit* sit gaudiũ, an Ioannes, vel filius, vt sit sensus: Et filius iste erit tibi gaudiũ, hoc est, gaudij occasio & materia: quomodo accipiendum videtur, eo quòd sequitur, *gaudebũt in natiuitate eius*, scilicet quia erit tibi gaudiũ.

ERIT ENIM MAGNVS, &c.] Secũdùm Caietanũ redditur hic ratio nominis quare scilicet dicendus erat Ioãnes, hoc est, Dei misericordia, & donum. Sed rectiùs accipitur reddi ratio eius, quod mox præcessit, nempe gaudii. Ideo enim & pater & multi cum eo gauisuri erant, quod ex nouitate partus intelligerent, eum magnum fore. Additum est autẽ, *coram Domino*, secundùm Ambrosium quidem, vt declararet Euangelista, se loqui non de magnitudine corporis, neque de magnitudine potentiæ secularis, sed de magnitudine animæ, quæ in donis spiritus & sanctimonia vitæ consistit. Secundũ Theophyl. verò additum est ad distinctionẽ Ioannis ab hypocritis, qui coram hominibus magni & sancti videntur.

VINVM ET SICERAM, &c.] Non est sicera idem quod apud nos ceruisia. Neque per c scribendum est in principio, cùm non sit à cicere leguminis genere, aut à cerere: sed vox est Hebraica deriuata à verbo שכר shechar, quod inebriari significat. Theophyl. autem siceram significare vult, omnem potum inebriatiuum præter vinum, sed rectiùs omnem potum inebriatiuum significare dicitur, quandoquidem sæpe in scripturis etiam pro vino ponitur. Post nomen enim speciale, generale nomẽ posuit, vt sit sensus: Vinum, & quicquid inebriare potest, nõ bibet. Vnde Num. 6. pro sicera vertit Hier. omne quod inebriare potest. Nã vbi nos habemus: *Vir siue mulier cùm fecerint votum vt sanctificentur à vino, & omni, quod inebriare potest, abstinebunt*: pro omni quod inebriare potest, Hebrę̃is est, שכר shechar, hoc est, Sicera, sicut hoc loco. Hæc autẽ Ioãnes non bibit, non solùm vt per austeritatem vitæ credibilius fieret ipsius testimonium de Christo perhibendum,

bendum, aliósque exemplo à deliciis huius seculi auocaret, & ad pœnitentiam inuitaret: sed etiam vt ostenderetur secundùm morē veteris legis esse penitus ipsum Domino cōsecratum omnibus diebus vitæ suæ. Proprium enim Nazaræorum in lege erat, à vino & sicera abstinere tempore consecrationis, vt patet Num. 6. Vnde Ioan. vt semper Nazaræus, id est, consecratus Domino maneret, semper his abstinuit. Rectè autem postquam vini vsum Ioanni ademit, subiungit, *& spiritu sancto replebitur*, vt cui vini ebrietas tollitur, spiritus sancti gratia mentem inebrians cumuletur. Sic & Paul. ad Eph. cùm dixisset: *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria*, subiunxit, *sed impleamini Spiritu sancto*. Porrò Ambr. legit *replebitur adhuc in vtero matris*, cùm tamen Græca habeat, ἔτι ἐκ κοιλίας. Quod interpres ad verbum quidē reddidit, cùm latiniùs & explicatiùs dicendum esset, *iā inde ab vtero*: sic enim significamus longè repetitum initium. Dum tamen dicitur, *replebitur spiritu sancto iam inde ab vtero*, non sic intelligendum est, quasi tum primùm replendus sit Spiritu sancto, cùm vterum matris egressus est: sed quòd spiritum acceptum in vtero seruaturus esset vsque in finem: perinde enim est, ac si dixisset, spiritu sancto replebitur in vtero, & deinceps semper. Proinde ex his verbis constat, Ioannem antequam in lucem editus esset, sanctificatum fuisse in vtero, ac à peccato originali fuisse purgatum, quod plerique etiam Ieremiæ concessum fuisse intelligunt, eo quòd de eo dixerit Dominus: *Antequam exires de vulua, sanctificaui te*. De vtriusque tamen in vtero sanctificatione dubitat Augustinus in epistola quadam ad Dardanum, quæ est 57, imò ratione quadam in speciem efficaci contrà argumentatur, hac scilicet: Sanctificatio qua efficimur Dei templum, non nisi renatorum est, nemo autem renascitur nisi priùs nascatur, ergo nemo sanctificatur priusquam ex vtero nascatur. Itaque sanctificationem illam, qua sanctificatus dicitur Ieremias, antequam exiret de vulua, putat conuenientiùs intelligendam de sanctificatione secundùm prædestinationem: sicut filios Dei scriptura Ioan. 11 vocat nondum regeneratos, sed secundùm Dei prædestinationem adhuc regenerandos. Verùm argumentum illud August. etsi satis valeat ad probandum secundùm communem legem, neminem sanctificari nisi iam natum ex vtero, non tamen efficax est ad probandum, neminem posse in vtero sanctificari: nam, vt concedatur, neminem sanctificari nisi per regenerationem, nec renasci aliquem posse qui non sit natus: tamen nasci aliquis dicitur, etiam si ex vtero nondum natus sit. De Christo enim nondum in mundum edito dictum est: *Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est*. Itaque qui in vtero iam natus est, etiam in vtero renasci potest, quamuis non per baptisma: ad quod probandum maximè argumentum suum Augu. adducit, & ad illum efficax est. Quamuis autem qua parte de Ioannis sanctificatione dubitare videtur, non rectè sentit, tamen ea parte qua, id quod dictum est de sanctificatione Ieremiæ, intelligit de sanctificatione per prædestinationem, rectiùs sentit, quàm ij, qui ex illis verbis Domini intelligunt Ieremiam re vera sanctificatum, antequam exiret ex vtero. Nam quod præcedit, *Priusquam te formarē in vtero, noui te*, intelligi manifestè debet de notitia prædestinationis: & quod sequitur, *& prophetam in gentibus dedi te*, de donatione per prędestinationem: ergo similiter quod in medio ponitur intelligendum est, & accipiendum eo modo quo de se ad Galatas dicit Paul. *Cùm placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ*. Et quomodo ad Ephes. dicit, sāctos electos ante mundi constitutionem. Vt autē sententia Aug. cautè legenda est, & commodè intelligenda, qua dicit, neminem renasci qui non priùs sit natus: ita rursum Ambr. sentētia commodè etiam intelligenda, qua contrario modo dicit, super hunc locum scribens de Ioannis sanctificatione: nondū erat illi spiritus vitæ, sed spiritus gratiæ. Intelligendum enim est secundùm Thomam in tertia parte q. 27. art. 2. ad 1. ipsum per spiritum vitæ intelligere exteriorem aëris spirationem. Aut non infuisse illi animam vitalem, cùm inesset illi spiritus gratiæ, quia manifesta operatione ostendebat, se Spiritum sanctum habere; cùm nondum manifestè & perfectè spiritum vitæ se habere monstrasset.

ET MVLTOS FILIORVM, &c.] Postquam dixit, eum replendum Spiritu sancto, iā & prædicit, quid per acceptum spiritū sit operaturus: Conuertit autem ad Dominum Israëlitas multos Ioannes, tum quia vitæ suæ austeritate & prædicatione pœnitētiæ regniq; cœlorum atque baptismo suo multos à Deo alienatos ad vitæ melioris frugē perduxit: tum quia testimonium perhibendo de Christo, eumque digito commonstrādo, multos in Christum credere fecit. Cùm autem sequitur, *Et ipse præcedet ante illum*, &c. manifestè significatur, Messiam ante quem præibat Ioannes, esse Dominū Deum Israëlitarum. Non enim aliò referri potest relatiuum *illum*, quàm ad Dominum Deum ipsorum. Proinde hic inter alios vnus locus est, vbi apertè Messias Deus dicitur, contra eos omnes qui Christi negant diuinitatem. Porrò notandum, quòd non dicit, præibit in anima aut in persona Eliæ, sed, *in spiritu & virtute Eliæ*, id est, cum spiritu & fortitudine Eliæ, vt non intelligamus, eum futurum verū Eliam, sed eundē habiturum spiritum, eandémque virtutem. Accipitur autem hic spiritus, pro dono spiritus sancti, cuius cùm in diuersis varia sint dona, promittitur hic simili gratia spiritus & fortitudine Ioannē præcessurum Dominum, qualis fuit vel erit in Elia. Dico autem, fuit vel erit, nam quòd Eliæ Ioannes hic comparatur, dupliciter intelligi potest, scilicet aut per comparationem ad Eliam, qualis olim fuit: aut per comparationem ad Eliam, qualis futurus est circa secundum Christi aduentum. Si priori modo intelligamus, iam ideo Ioannes Eliæ comparatur in spiritu & virtute: quòd similis sit vtriusque vitæ austeritas, & genus. Sicut enim ille in eremo versabatur, ita & iste: sicut ille zona pellicea cinctus fuit, ita & iste. Sicut ille à coruis pascebatur, & muliere paupercula, aquamque bibit: ita hic, spretis mundi illecebris, locustis pastus est, pauperem, cùm diues esset, eligens & sobriam vitam. Sicut ille Iordanis alueum diuisit, ita hic ad lauacrum salutare conuertit Iordanem. Vterque similiter iustitiæ feruens fuit zelator. Ille enim Israëlitas à Deo alienos studuit conuertere ad Dominum Deum ipsorum, vt patet 3. Reg. 18. quod ipsum & Ioannem hîc facturum prænunciatur. Ille ob iustitiæ zelum nō est veritus arguere Achab & Iezabel, & hic non metuit reprehendere Herodem & Herodiadem. Ille ob mulieris impietatem fugere compulsus est: hic ob Herodiadem capite truncatus. Similem ergo cum Elia habuit spiritum, eo quòd similis fuit vitæ eius ratio. Similem autem virtutem & fortitudinem, quòd similiter cum eo aggredi ardua & su-

Ephes. 5. Ierem. 1. Matth. 1. Galat. 1. Ephes. 1.

& sustinere persecutiones, & aduersa non detrectauerit, & quia talia, qualia ille, efficacia spiritus operatus est. Si verò intelligamus, Ioannē comparari Elię venturo ante secundum Christi aduentū, cōparatio in hoc consistit, quòd sicut Elias præcessurus est secundum Messiæ aduentum, ita Ioannes primum. Sicut ille ad hoc præcessurus est vt conuertat infideles, ita & hic. Itaq; simul spiritu & virtute iste præiuit, quibus ille præibit: quia & simile vtriusque est officium, & eadem fortitudo ad subeundum quæuis ardua, & operandum efficaciter similia. Magis autem videtur Ioannes ab angelo comparari Eliæ venturo quàm prætetito, tum quia dicens: *ipse præibit in spiritu Eliæ*, significat etiam, Eliam in eodem spiritu præcessurum Dominum: tū quia subiungit, *vt conuertat corda patrum in filios*, quibus verbis alludit ad vaticinium Malachiæ, quo ante secundum Messiæ aduentum Elias venturus promittitur vlt. cap. *Ecce ego mittam vobis Eliā prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis: Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum.* Itaque illis verbis, *vt conuertat*, &c. explicat angelus quare eū dixerit præiturū in spiritu Eliæ, nempe quòd eadem iste in primo, quæ ille in secundo aduentu sit operatus. Deinde & ex verbis illis quibus Christus Matth. 11. & 17. & Marc. 9. Ioannem Eliæ comparat, aut Eliam esse dicit, satis patet, Ioannem magis Eliæ venturo comparari quàm præterito. Proinde & hoc loco sic rectiùs intelligitur, quamuis simul etiam rectè intelligitur comparari Eliæ præterito. Porrò quòd Elias in propria persona aliquando venturus est, & quòd de eo, & non de Ioanne vaticinium Malachiæ ad literam sit intelligendum, contra plerosq; contrarium sentientes postea probabitur. Spiritum autem Eliæ & virtutem explicat Sapiens. Eccl. 48. *Et surrexit Elias propheta, quasi ignis, & verbum ipsius quasi facula ardebat.* Ita & de Ioanne dicit Saluator: *Ille erat lucerna lucens & ardens.* Præiuit autem Ioannes ante Dominum variis modis. Nam sua natiuitate pręcessit Christi natiuitatem: sua prædicatione, suoque baptismo, Christi prædicationem & baptismum; sua passione, Christi occisionem: suo ad lymbum descensu, Christi descensum ad inferos. Vnde Ambrosius: Bene (inquit) pręibit ante faciem Domini sanctus Ioannes, qui prænuntius natus est, & prænuntius mortuus est. Quamuis autē sic variis modis Ioannes Dominum præiuerit, potissimùm tamen intelligendum est, eum hìc dici præcessurum ratione prædicationis & baptismi, quibus conuertit corda patrum in filios, & parauit Domino plebem, quemadmodū & Zacharias postea dicit: *Praibis ante faciem Domini parare vias eius.* Cæterùm nec illud sine animaduersione prætereundum est, quod diligenter annotauit Ambrosius, nempe duo hæc coniuncta rectè esse, *spiritu & virtute.* Nunquam enim sine virtute spiritus, neque sine spiritu virtus, hoc est, potestas bene operandi, & aduersa quæuis fortiter perferendi. Vnde & alibi hæc coniunguntur, vt cùm dicitur: *Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi*, &c. &: *Accipietis virtutem superuenientis in vos spiritus sancti.*

Malach. vlt.

Luca 1.

Ibidem. Act. 5.

VT CONVERTAT CORDA, &c.] Variè istud intelligitur. Nam secundùm Theophyl. patres, Iudæi sunt; filij verò, Ioannes & Apostoli. Conuertit ergo corda patrum in filios, quia Iudæos, quibus prædicauit, credere fecit Christo & Apostolis eius. Alij verò, Patres intelligunt Patriarchas & prophetas: filios verò, ipsos Iudæos, quibus Ioannes prędicauit. Secūdùm quem ad modum dupliciter hic locus intelligitur. Beda enim intelligit, Ioānem conuertisse corda patrū in filios, quia antiquorum sciētiam sanctorum Iudæis prædicādo infudit, hoc est, quia filios eandem fecit habere mentem, cor, & sapientiam, qualē habuerunt patriarchæ & prophetæ. Quem sensum verisimile est, Bedam desumpsisse ex commentariis Hieronymi in Malachiam super eo loco, vnde verba hæc desumpta sunt. Nam hanc partē Hieronymus eo loco sic interpretatur. Aliter autem secundùm Dionysium Carthusianum intelligi potest, vt sit sensus: vt faciat ipsos patriarchas & prophetas bene affici filiis suis Iudæis, eosque pro germanis suis filiis agnoscant & recipiant. Hoc enim fecit Ioannes inducendo Iudæos ad fidē & pietatem maiorum suorum. Atque hic sensus videtur esse verior. Primus enim sensus non conuenit illi loco Malachiæ, vnde hæc verba de Elia dicta desumpta sunt, & secūdus nō est satis proprius. Propriè enim cor patrum conuerti in filios, vel, vt habent Hebræa & Græca, ad filios, non est filios accipere idem cor, quod habuerūt patres. Ad reddendum namq; hunc sensum, potiùs dicendum fuerat, vt conuertat cor filiorum ad patres. Sed illius propriè cor dicitur conuerti ad aliquem, qui illi incipit bene affici, vt patet, cùm dicit Deus: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Fuerunt autem corda patriarcharum ob vitæ dissimilitudinem à filiis suis carnalibus alienata, proinde studuit Ioannes, per resipiscentiam filiorum, patrum corda ad filios cōuertere, quemadmodum idem faciet Elias circa mundi finem pro concordādis Iudæis cum fide patriarcharum: atque hoc est quod dicit Dominus, eum restituturū omnia, sicut Christus venit instaurare omnia, quæ in cœlis & quæ in terra. Istud autem apertè egit Ioannes, cùm venientes ad baptisma suum vocauit *genimina viperarum*: notās, eos nō esse germanos sanctorum maiorum filios, ac deinde adiecit: *Nolite dicere intra vos: Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, quia potēs est Deus*, &c. Quibus sanè verbis studuit, eos reddere germanos patriarcharum filios, & sic conuertere corda patrum in filios. Iam autem quod adiecit angelus.

ET INCREDVLOS AD, &c.] videtur positū pro eo quod est apud Malach. *Et cor filiorum ad patres eorum*, vt explicaret angelus tum se tum prophetam loqui de filiis incredulis, de patribus autem iustis. Declaratur autem etiam hac parte quomodo conuertenda erant corda patrum in vel ad filios, nempe si increduli conuerterētur ad prudentiam iustorum. Porrò iustorum prudentia erat, & est, præ fluxis huius seculi bonis sectari magis & expectare cœlestia: Deinde nō in carnalibus legis vmbris, neque in propriis operibus confidere, sed in benignitate Dei, & iustitia Christi. Pro incredulis autem Græcè non est, ἀπιςίους, sed ἀπειθεῖς, quod nomen etiam significat inobedientes, quomodo magis hic verti conueniebat, cùm quòd mentionem faciat patrum & filiorum, tum quòd nō dicat ad fidem, sed ad prudentiam. Inobedientes itaque dicit Iudæos, quòd æquissimis maiorum suorum præceptis & doctrinæ non parērent, qua eadem ratione & incredulos eos dici rectè intelligimus, siquidem qui inobediens est, is se parum credulum declarat. Non enim de incredulis Christo posse intelligi hinc videtur, quòd cùm Ioannes prædicaret, nondum Christus prædicasset, ac proinde

inde non potuerunt increduli Christo, dici, quibus Ioannes prædicauit. In eo autem quod sequitur.

PARARE DOMINO, &c.] Interpres infinitiuum, quem apud Græcos inuenit, reliquit, cùm sicut priorē vertit infinitiuum, vertendū erat, *vt pa-ret Domino plebem*, Et pro, *perfectam*, in Græco est κατεσκευασμένον, quod magis est præparatā & instructam. Nō enim Ioannes perfectam plebē Domino parauit. Si enim eam parauit Domino, ergo imperfecta erat, & perficiēdā Domino tradidit. Itaq; nostrā literam Beda & Dionysius sic intelligūt, vt paret Domino plebē, quæ postea per fidē & spiritum Christi erit perfecta. Sed cōformius cum originali intelligamus plebē perfectam, hoc est, bene & perfectè adornatā, & instructā, ad suscipiendū, scilicet, fidē Christi, & sublimiorem eius doctrinam & baptismum. Ad hoc autē plebem parauit Ioannes per pœnitentiā, quam verbo & exēplo docebat, pérque baptismum pœnitētiæ, & demōstratione aduenientis Messiæ. Itaque hac parte, *parare Domino*, &c. describitur finis prioris operationis. Ad hoc enim conuertit corda patrū, vt pararet Domino plebem.

ET DIXIT ZACHARIAS, &c.] Iudæorum more signum petit, quē morem Iudæi desumpsisse videntur ab Abraham, qui promissionis sibi factæ de terra Chanaam, signum petiit dicens: *Vnde scire possum, quòd possessurus sum eam?* Non peccauit autem Abraham signum petens, quemadmodum peccauit Zacharias. Non enim ex incredulitate aut diffidentia signum postulauit, (cùm mox antea scriptū sit: *Credidit Abrahā Deo, & reputatū est ei ad iustitiam*) sed ex familiaritate quadam cum Deo, & in confirmationē promissionis apud posteros suos, ad quos promissio magis pertinebat. Non enim Abrahā in sua persona, sed tantùm in filiis suis promissam terram possessurus erat. Similiter nec Gedeon peccauit, dum loquēti sibi angelo dixit: *Si inueni gratiam in oculis tuis, da mihi signum quòd tu sis qui loqueris ad me.* Cùm enim nō sit credēdū omni spiritui, & necdum sciret, esse angelum Domini, qui loquebatur cum ipso, (vt patet ex his quæ illo loco sequuntur) circunspectè fecit petendo signum, quo personæ qualitas & autoritas patefieret. Sed & postea cùm signum bis peteret in vellere, non ex diffidentia fecisse videtur, cùm Paulo ad Hebręos de fide sua cōmendetur: sed potiùs ad imitationem Abrahæ, ex familiaritate aliqua, & audaci confidentia erga Deum, ad maiorem confirmationem animi sui, & militum suorum. Idē dicendum de Ezechia petente signum sanitatis sibi promissæ. At Zacharias non petit signum certificans personæ promittentis qualitatem, nihil dubitans, angelum Domini esse, tum quia præter ipsum illo tempore nullus in templo esset hominum, (propter quod significandum priùs dictum est: *Erat autem omnis populus foris*) tum propter loci sanctitatem, angelicámque maiestatem, & consolationem eiusdem, atque verborū sanctorum sublimitatem. Petiit ergo signum certificans promissionis veritatem, idque ex diffidentia, quemadmodum ex ipsius subiunctis patet verbis, quibus argumenta suæ incredulitatis contraria promissis diuinis profert. Atque hoc quidem nomine diffidētia ipsius culpabilior erat, quòd ex multis exemplis præcedētibus in Sara, & reliquis, promissi possibilitatē mox colligere debuisset, quodque sacerdos erat, qui fide alios meritò præcedere debuisset.

Gen. 15. Iudic. 6. Hebr. 11. 4. Reg. 20.

ET RESPONDENS ANGELVS, &c.] Quoniam Zacharias & de promissione diffidebat, & ex diffidentia signum postulauit, ob id angelus primùm quidē personæ suæ qualitatē aperit, ac deinde dat & signum, sed tale quale dignum erat incredulitate eius, & quod congrua diffidentiæ eius pœna erat. Qualitatē quidem personæ suæ aperit, partim, vt diffidentiā in fide confirmaret, partim vt incredulitatem eius condemnaret, & iniustam esse comprobaret. Explicat autem proprium suum nomen, dicens: *Ego sum Gabriel*, tum vt ipsa sui nominis significatione declararet possibilia esse ea, quæ promittebat, quamuis supra naturæ essent vires, (significat enim *Gabriel*, idem, quod fortitudo Dei, vel potiùs, fortitudo mea Deus) tum quia nomen hoc notum erat Zachariæ ex libro Danielis, in quo aliquoties Gabriel Danieli apparuisse scribitur, & potissimùm in mysterio de temporis aduentus Messiæ explicatione. Ex nomine ergo cognito datur intelligi, quàm meritò debeat illi credere, qui cœlestes illas & admirandas de nouissimis temporibus Danielis visiones explicauit, & annunciauit, & tēpus iam adesse, quo implenda erant, quæ idem ipse angelus Danieli futura prædixit. Atque his item rationibus conueniebat, Gabrielē nuntium esse natiuitatis tum Ioannis, tū Christi. Deinde verò & ad augendam magis suæ personæ autoritatem, adiecit, *qui asto ante Deum*, significans, se non esse vnum ex angelis qui eiecti sunt à facie Dei, sed ex his qui Deo semper sunt præsentes. Dicuntur autem angeli astare ante Deum, metaphorica locutione, ad similitudinem ministrorum astantium ante regem, nempe quòd vultum Dei assiduè contemplentur, paratique sint ad omne obsequium diuinæ voluntatis peragendum. Autoritati deinceps propriæ adiungit autoritatem diuinā, dum dicit: *Et missus tibi hæc læta & bona annuntiare*, significans se in hoc negotio non venisse à seipso: sed Dei agere negotium. Quamuis autem tunc missus esset à Deo, & astaret Zachariæ in terris: astare tamē se dicit ante Deum, quia cùm vbique præsens sit Deus, nullus locus impedit visionem & fruitionem Dei, ratione cuius astare Deo angeli dicuntur. Notandum tamen, Græca non habere tempus præsens, sed præteritum, ὁ παρεστηκὼς, id est, qui astiti, vt significetur præsens fuisse Deo in cœlis, & ab eo illinc in terras missum esse. Apud Tobiam tamen Raphaël in terris existens, se dicit astare Domino: *Ego*, inquit *sum Raphael angelus vnus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Porrò quòd angelus hic significare voluit, tale est: Si hæc tibi promitteret homo missus ab homine, meritò de promissis dubitares, quòd sint supra naturæ humanæ vires: Verùm cùm angelus sit, qui promittat, nec is vulgaris aliquis aut incognitus, sed celeberrimus, fideique probatæ: cumque & is non ex sese promittat, sed ex Dei mittentis nomine, cui nihil est impossibile, iustius sanè est, vt consideratione tum certitudinis nuntij, tum omnipotentiæ diuinæ, quam etiam nomen meum præ se fert, fidem promissis habeas, quàm vt respectu ad propriam ætatem, vxoris sterilitatem, naturæque infirmitatem habito diffidas.

ET ECCE ERIS TACENS, &c.] Aduerbiū *ecce* demonstrat nouum aliquid & insolitū, signum scilicet petiit, quo & petitioni eius in confirmationem promissionis satisfiat, & digna diffidentiæ pœna infligatur, quasi dicat: Quoniam petisti signum, ecce signum, quod ita sit præstandi in posterum promissi argumentum, vt & præsentis sit diffidentiæ pœna. Porrò notandum, Zachariam non solùm mutum

mutum videri effectum, ſed etiam ſurdum, vt colligere ſatis licet ex eo quòd poſtea dicitur: *Innuebant autem patri eius, quem vellet vocari eum.* Circa quæ verba Ambroſius: Incredulitas (inquit) ei affatum eripuerat & auditum. Vnde poſtea vbi habemus, *permanſitque mutus*: Græcis eſt dictio κωφὸς, quæ non ſolùm mutum, ſed & ſurdum ſignificat, imò propriè ſurdum, ac ex conſequenti mutum: quòd qui natura ſint ſurdi, neceſſariò etiam ſint muti. Et hoc ergo etiam loco, vbi Græca habent ἔσῃ σιωπῶν, pro quo nos, *Eris tacens*, videtur per dictionem σιωπῶν, non mutus ſignificari, vel non tantùm mutus, ſed etiam ſurdus. Ampliùs enim quid eſſe videtur σιωπάω, quã σιγάω. Nam teſte Varino σιωπὴ, componitur ex σιγὴ, id eſt ſilentium, & ὄψ, ὀπὸς, quod vocem aliquando ſignificat. Aufertur enim litera γ, & deinde craſi facta ex η & ο in ω, fit σιωπὴ, quod proinde idẽ eſt quod ſilentium vocis. Eſt autem ſilentium vocis perfectiſſimè in, eo qui nec audit nec loquitur. Hic ergo videtur propriè dici, σιωπῶν. Certè Theophyl. hoc loco hanc dictionem accepiſſe omnino videtur pro ſurdo. Sic enim ſuper his verbis ſcribit: Igitur quia diſcredis, ego te faciam ſurdum, & non poteris loqui. Meritò autem duo hæc paſſus eſt, & quòd non audiret, & quòd non loqueretur. Quia enim non obedierat, condemnatur vt ſurdus ſit: & quia contradixerat, vt ſileat. Hactenus ille. Cuius ſententiam diligenter annotauit & Thomas in Catena ſua, quamuis in impreſſis libris mendosè admodum citetur. Sic autem legendum videtur: Sed quia verbũ quod in Græco (libri habent, iugi animo) habetur, poteſt etiam ſurdum ſignificare, bene talis erit ſenſus, (libri habent, quia bene talis) eris ſurdus, & non poteris loqui: Conuenienter enim duo hæc paſſus eſt, tanquam enim inobediens, ſurditatem incurrit: & tanquam contradictor, taciturnitatem. Eſt autem & apud Hebræos verbum quoddam, quod & obſurdeſcere & tacere ſignificat, nempe *charas*, quo veriſimile eſt, hic angelum vſum fuiſſe. Ponitur autem hoc verbum Hebraicum Pſal. 27, vbi nos legimus: *Ad te Domine clamabo, ne ſileas à me*: vbi pro *ſileas* Hieronymus vertit ſecundùm Hebraicã veritatem, *ne obſurdeſcas mihi*. Græcè autem eſt comparatiuum à verbo hîc poſito, nempe παρασιωπήσῃς, quod verbum illo loco Euthymius Græcus interpres pro obaudire exponit. Sic enim habet eius commentarius: Ne obaudias me: metaphoricè dictum. Solent enim, qui obaudiunt, tacere, & nihil reſpondere petentibus. Porrò ſurditas & taciturnitas, non ſolùm in ſignum & pœnã, Zachariæ inflictæ ſunt, ſed etiã in myſterium, nempe vt ſignificaretur, Iudæorum ſynagogam propter incredulitatem ſuam & ſurdam futuram & mutam, ſicut iam in ea completum videmus. Surda enim eſt, quia non audit, nec recipit Euangelicam prædicationem: muta verò, quòd gratas Deo iam laudes non canit, nec interrogata ſalutarem aliquam doctrinam de ſcripturis ſacris proferre poteſt. Temperat autem commeritam pœnam miſeratio diuina, atq; ob id ſequitur, *Vſque in diem quo hæc fiant*, quaſi dicat: Cùm per euentus rerum, quod dico oſtendero, & noueris te iure punitũ, tunc te de pœna eripiam. Et demonſtrat pronomen, *hæc*, non omnia quidem de Ioanne prædicta, ſed natiuitatem eius cum impoſitione nominis, quæ facta eſt die circunciſionis. Circa natiuitatem enim pueri erat Zachariæ dubitatio, non circa alia. Poſtquam autem cauſam inflictæ pœnæ reddidiſſet, dicens, *Eo quòd non credidiſti, &c.* Adiecit, *quæ implebũtur in tempore ſuo*, vt oſtenderet verborum certitudinem, & Zachariæ diffidentiam, fidem Dei non euacuaturã, nec impedituram promiſſionis adimpletionem.

Pſal. 27.

COGNOVERVNT QVOD, &c.] Iſtud cognouerunt & collegerunt partim ex inſolita mora in templo, partim ex alteratione vultus, ex colloquio angeli, partim etiam ex loquelæ amiſſione. Innuebat autem populo, ſiue quòd rogarent ſilentij cauſam, ſiue volens eis benedicere, & data benedictione dimittere.

POST HOS AVTEM, &c.] Annotandus hic imprimis Euangeliſtæ in ſcribendo pudor & honeſtas, cùm tacito congreſſu Zachariæ cum vxore ſua Elizabeth concepiſſe dicit, docens ſuo nos exemplo, quàm verecundè de his rebus ſermo habendus ſit, quando nec illum congreſſum coniugalem, ſolo prolis deſiderio factum, imò ſecundùm diuinam promiſſionem neceſſarium, exprimere voluit. Dein & annotandus pudor ſanctæ matronæ Elizabeth, quæ cùm ex marito ſecundùm Dei iuſſionem tam illuſtrem concepiſſet prolem, tamen ſe occultabat menſibus quinque. Ideo enim ſe occultabat, tum quia verebatur, ne à vulgo diuini myſterii inſcio parum honeſta reputaretur, vt quæ in aliena ætate viri vacaſſet amplexibus: tum ne pleriſque ridicula haberetur, ſi ante noui conceptus certa indicia ſe grauidam exhiberet & prædicaret. Atque ob id non ſe diutius occultabat, quàm viſitante ipſam virgine, certis argumentis diuinum donum lucidè manifeſtaretur per exultationem infantis in vtero. Ex hoc autem ſuo pudore, quem occultatione præ ſe tulit, ſimul etiam datur intelligi, quòd iam non conueniebant inter ſe concubitu coniugali. Non enim (inquit Ambroſius) ea quæ ſenilem non erubeſceret coitum, erubeſceret partũ & conceptum. Docet autem ſuo exemplo Elizabeth, vt quod in nobis eſt, aliis malè de nobis loquendi vel ſuſpicandi occaſiones ſubtrahamus, & ne noſtra ipſi dona mox omnibus prædicemus, ſed tempus expectandum, quo ſua ipſe Deus dona nota fieri volet, & nota faciet. Porrò quamuis partim ex pudore, partim ex humilitate & prudentia ſeſe occultaret ad tempus, læta tamen de conceptu diuino, & opprobrio ſterilitatis ſublato, gratias egit Deo. Atque ob id ſignificandum adiecit, *dicens*: *Quia ſic*, &c. Nõ enim cùm adiecit, *dicens, quia ſic*, &c. ſignificare voluit cauſam quare ſe occultauerit, ſed inſinuare lætam etiam fuiſſe, & gratam Deo, etſi ob certas ſe occultaret cauſas. Proinde ſenſus eſt, occultabat ſe, dicens tamen, *quia ſic fecit*, &c. Sic (inquit) hoc eſt tam præclarè & magnificè mecum egit Dominus, vt ſcilicet, & ſupra naturam concipere, & tam illuſtrem concipere filium daret, tunc quando placuit eo auferre opprobrium ſterilitatis à me, quaſi dicat: Cùm viſum eſt ei, non ſolùm me liberauit ab opprobrio ſterilitatis, ſed ex conceptu tam nouo & illuſtri gaudium ſimul meum & gloriam auxit apud homines. Dicit autem, *opprobriũ inter homines*, & non dicit, maledictionem Dei: quòd bene conſcia ſibi eſſet, ſterilitatem non ex maledictione Dei ſe incurriſſe, quamuis opprobrium hominum effugere ob eam non potuiſſet. Vult autem quidam in verbo, *reſpexit*, ſubaudiri accuſatiuum, me, vt ſit ſenſus: reſpexit me, vt auferret, &c. Verùm rectiùs ſine ſubauditione intelligitur, reſpexit ad auferendum, hoc eſt, curæ ei fuit auferre. Ita enim accipitur nonnunquam, *reſpexit*, quemadmodum reſpectus pro cura ponitur.

NVNTIA-

NVNTIATVR MARIÆ CHRISTI INCARNATIO.

LVC. I. CAP. III.

IN mense autem sexto, missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen virginis, Maria. Et ingressus angelus ad eam dixit: Aue gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. Quæ cùm audisset, turbata est in sermone eius, & cogitabat qualis esset ista salutatio. Et ait angelus ei: Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum. Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius Altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Ideoq; & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, & hic mensis est sextus illi, quæ vocatur sterilis, quia non erit impossibile apud Deum omne Verbum. Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundùm verbum tuum. Et discessit ab illa angelus.

IN MENSE AVTEM SEXTO.] Propter certitudinem historiæ astruendum, distinctè omnia Lucas describit, tempus, locum, personam missam, personam ad quam missio facta est. Conueniens autem nostræ reparationis principium, principio nostræ perditionis correspondens, vt scilicet à Deo angelus ad virginem mitteretur, partu consecrandam diuino, sicut olim à diabolo serpens missus fuit ad virginem Euam spiritu superbiæ decipiendam. Sicut ergo Eua serpenti credens, libidine corrupta est: ita hæc virgo angelo credens, sine libidine fœtata est, vt filij Euæ, qui ex corrupta nascuntur corrupti, per filium virginis, qui ex incorrupta sanctus natus est, liberarentur & sanctificarentur. Aptè autem & virginem eam nominauit, & desponsatam viro, quia vtrumque esse debebat futura mater Domini. Virgo quidem quoniam sine virili commercio nasci debuit Dominus: ne duos haberet patres, & ne in peccato nasceretur, quod & diuinitate ipsius indignum fuisset, & nostram redemptionem impediuisset. Non enim tollere peccata mundi potuisset, qui ipsi peccato obnoxius fuisset. Deinde vt in Christi corporali natiuitate figura quædam exhiberetur nostræ regenerationis, qua ex virgine matre Ecclesia nascimur filii Dei: oportebat enim (inquit Augustinus) caput nostrum propter insigne miraculum nasci de virgine, quod significaret membra sua de virgine etiam secundùm spiritum nascitura. Desponsata autem viro esse debuit, ne impudicitiæ adureretur infamia, & Christus tanquam illegitimus à Iudæis rejiceretur, ne virginibus sinistra viuentibus opinione velamen excusationis relinqueretur, sed docerentur omnes, etiam infamiam vitare debere, ne etiam virginis verba suspicioni mendacij essent obnoxia: vtque Ioseph virginitatis testis esset & custos, virginisque & pueri curator & nutritor, atque per eiusdem genealogiam Maria cum filio ex familia Dauid esse cognosceretur, vt diuinus partus diabolo celaretur, typúmque præ se ferret Ecclesiæ, quæ virgo simul est, & desponsata Deo. Notandum autem desponsatam dici, & eam, quæ promissa tantùm est, & nec dum tradita viro, & eam, quæ iam tradita est viro, sed necdum ab eo cognita. Atq; hoc secundo modo intelligendum videtur, quod dicitur virgo desponsata viro, eo quòd apud Matthæum desponsata hæc virgo vxor Ioseph dicitur, & secundo capite Lucas dicit, Ioseph profectum in Bethlehem cum desponsata sibi vxore.

INGRESSVS ANGELVS, &c.] Dum ingressus angelus dicitur, significatur & corporali specie apparuisse, & in conclaui ac secreto loco cum sola locutum virgine. Dicit autem: AVE GRATIA PLENA,] Pro, *Aue*, Græcis est χαῖρε, quæ dictio significat, gaude, salue, vale. Dubium autem est, an hoc loco sit reddēda per salue, quę dictio imprecationem salutis significat, an per gaude, aut (quod teste Perotto idem est) per aue. Nam dubium est an angelus virginem salutans Hebraicè, vsus sit forma salutandi Hebræis familiari, nempe שלום לך, id est, pax tibi, an potiùs vsus sit verbo aliquo, quod gaudere significat, quorum posterius videri posset, eo quòd si dixisset שלום לך, vertisset potiùs Euangelista εἰρήνη σοί, sicut quando Euangelistæ referunt, Dominum præcepisse Apostolis, vt ingressuri domum dicerent, *Pax huic domui*, & quando post resurrectionem scribitur dixisse: *Pax vobis.* Noua ergo & necdum in scripturis vsitata (quæque soli Mariæ reseruata fuit,) salutatione ab angelo virgo salutatur. Et bene gaudium ei prænuntiat & imprecatur, vt quia Euæ dictum fuit, *In dolore paries filios*: tristitiam illam gaudium solueret: & vt, sicut Euæ primæ tristitia primò annunciata est, ita huic secundæ Euæ primò gaudium annunciaretur. Verisimilius tamen est angelum vsum forma salutandi Hebræis familiari, vt dixerit, שלום לך, quemadmodum & Iudam, cùm osculatus Dominum dixit: *Aue rabbi.* Et cùm Christus scribitur post resurrectionem dixisse mulieribus, *Auete:* vbi Græcis est, χαῖρε & χαίρετε. Porrò quod nos habemus, *gratia plena*, Græcè est κεχαριτωμένη, participium passiuum à verbo χαριτόω, quod est gratifico vel gratum facio, proinde ac verbum sonat, gratificata, hoc est, quam Deus singulari & gratuito suo fauore sibi gratam fecit, & gratam habet. Pro gratificata tamen melius est, si dicatur & vertatur, gratiosa. Gratiosi enim dicuntur Latinis, quibus fauetur singulari aliquo animi studio, quamuis ea dictio Græcæ vocis significationem non adæquet. Non enim angelus eam simpliciter salutat gratiosam (hoc est acceptam, placentem, & gratam) sed effectam gratiosam, vt donum Dei significetur, quo facta est gratiosa: non enim ex seipsa erat gratiosa, sed ex diuinæ benignitatis dono. Non tamen malè vertit interpres noster *gratia plena.* Cùm enim Gręca dictio significet eam, quæ facta est gratiosa, sua versione explicauit, per quid sit effecta gratiosa, nēpe ex plenitudine donorum diuinæ gratiæ in ipsa: & ita coram Deo coincidunt, esse gratiosum, & plenū gratia Dei. Aut intelligen-

A B C D

Matth.
Matth.

ligendum potius, in nostra versione, gratiam non accipi tantùm pro gratuitis Dei donis, sed quomodo pro eo quod dicimus sermonem alicuius esse gratiosum, dicimus etiam sermonem esse plenum gratia, quia, scilicet, omnibus modis audientibus gratus est, & placet: ita etiam gratia plenam virginem intelligamus, quòd vndecunque, omnibúsque modis Deo grata esset. Sic enim idem sunt, esse gratiosum, & esse plenum gratia, cùm adiectiua in osus per nomen plenus exponi soleant. Quòd si autem dum dicitur virgo plena gratia, nomen gratiæ accipiatur, & quatenus significat Dei donum, & simul quatenus significat fauorem & acceptionẽ alicuius, quæ duo ab inuicem sunt inseparabilia coram Deo, iã Græcæ dictionis significatio penè tota exprimitur: vt gratia plena idem sit, quod per plenitudinem donorum gratiæ Dei multam cõsecuta gratiam apud Deũ: hoc est, multum accepta Deo. Non explicat autem angelus apud quem sit reddita gratiosa, & plena gratia, tum quia secundùm veritatem absolutè erat gratiosa, & gratia plena, & non apud hunc aut illum, tum quia hoc explicandum sequentibus verbis seruabatur.

Dominvs tecvm, &c.] Familiare Hebræis aggredientibus quenquam est sic compellare eum. Ita enim & angelus Gedeoni: *Dominus* (inquit) *tecũ virorum fortissime.* Et Booz messoribus suis: *Dominus vobiscum.* (Ruth 2.) Dubiũ autem an debeat hoc loco, *Dominus tecum*, accipi imprecatoriè, vt sit sensus: *Dominus sit tecum*, quemadmodum Booz imprecando dixit messoribus: *Dominus vobiscum*, scilicet sit: an affirmatiuè, vt sit sensus: Dominus est tecum, quomodo accipiendum videtur, quod dixit angelus Gedeoni. (Iudicũ 6.) Nam mox respondit Gedeon: *Obsecro mi Domine, si Dominus nobiscum est, cur ergo apprehẽderunt nos hæc omnia?* Priori modo in salutantis more accipiendũ vult Caietanus, & item quod sequitur, *Benedicta*, &c. verùm rectiùs secundùm communiorem sensum affirmatiuè accipitur, vt triplex gaudij causa exprimatur. Gaude, & aue, quia gratia plena, quia Dominus tecum, quia benedicta tu, &c. Dicit itaque, Dominum cum ea esse, quòd ei faueret, eámque inhabitaret.

Benedicta tv in, &c.] Iudic. 5. etiam Iahel benedicta dicitur inter mulieres, ob id, scilicet, quòd laude digna esset ob insigne fortitudinis facinus. Atque hoc modo plerique etiam virginem Deiparam intelligũt dici benedictam, hoc est, laudatam & celebri nomine. Iam autem subintelligere oportebit verbum futuri temporis, benedicta eris inter mulieres, quomodo intelligit quidam. Aut secundùm Caietanum sensus erit: Benedicta sis inter mulieres. Verùm rectiùs secundùm veteres intelligitur, Mariã hìc prædicari & dici esse benedictam, non quidem apud homines, sed apud Deum & à Deo: quomodo ipsi Iudith dictum est: Benedicta es tu filia à Domino Deo excelso, præ omnibus mulieribus super terram. (Iudith 13.) Sic enim debere etiam hoc loco accipi, manifestè patet ex pronomine *tu*. Pronomina enim Hebræi vsurpant loco verbi substantiui præsentis temporis: proinde perinde ferè est ac si dictum fuisset: Benedicta es inter, &c. Longè autem excellẽtiori ratione benedicta inter mulieres virgo nũc dicitur, quàm olim Iudith: quæ vt huius virginis, sicut & Iahel typus fuit, ita eidem excellentia illa benedictionis non conuenit perfectè, nisi quatenus huius typum prætulit. Illa enim benedicta à Deo dicta est, propter singularem illam gratiam & fortitudinem, qua Holofernem perdidit. Hæc verò ob singulare priuilegium nulli vnquam præstitum mulieri, nec vnquam præstandum, quo, scilicet, Deum parere meruit, & virgo simul esse & mater. Proinde expendenda diligenter emphasis, quæ est in pronomine *tu*, & in præpositione *in*, vel *inter*. Non enim dicitur, quemadmodũ Iudith, Benedicta præ mulieribus, hoc est, magis quàm reliquę mulieres: sed, *benedicta* (inquit) *tu inter mulieres*, quasi dicat: Tu sola inter omnes mulieres maledictionis expers, reliquæ omnes maledictioni obnoxiæ. Quæcunque enim ex viro concipiẽs parit filiũ, maledictioni Euæ sit subiecta, cui dictum est: *In dolore paries filios tuos.* Quæ verò conceptus & partus expers fuit, legis maledictionem incurrit quæ sterilitatem maledictam pronunciat. Ante te ergo omnis virgo omnisque mater maledicta, sed tu sola benedicta, quæ virgo simul & mater futura es, quæ sine corruptione & libidine concipiens, sine corruptione & dolore paries, per quam etiam in posterum omnes mulieres benedicentur, quæ in Eua fuerunt maledictæ.

Qvae cvm avdisset, &c.] Græcè non est audisset, sed ἡ δὲ ἰδοῦσα, id est, *Illa autem cùm vidisset*, quomodo & Ambr. legit, sed pro *sermone*, habet, *introitu*. Sic enim legit: *Ipsa autem vt vidit eum, mota est in introitu eius.* Et versimile est, nõ interpretis, sed scriptorum vitio in nostris libris irrepsisse, *audisset*, pro *vidisset*, quòd offenderet quosdam sermonis in speciem absurditas. Absurdum enim videtur, eam quæ vidisse dicitur, turbatam in sermone dici. Porrò si legatur *vidisset*, vt (teste Valla) vetusti quidam codices Latini habent, dupliciter iam locus hic intelligitur. Primùm, vt intelligatur Maria, viso angelo, non turbata in illius visione, vt quæ fuerit angelorum visionibus assueta, sed tantùm turbata in sermone eius. Secundò, vt intelligatur etiam ex viso angelo nonnihil conturbata fuisse, sed magis tamen ex audito eius sermone, qui inchoatam turbationẽ ex visione angeli magis auxit. Qui sensus verisimilior est. Primũ quòd incertum sit, an angelorum visionibus assueta fuerit virgo: deinde quòd virginum sit ad omnem viri pauere inopinatũ ingressum, quod huic virgini accidisse intelligit Ambr. & laudi eius ascribit. Similiter & D. Hier. sic scribens ad Eustochium, de Custodia virginitatis: Propone tibi beatã Mariã, quæ tantæ extitit puritatis, vt mater Domini esse mereretur. Ad quam cùm Angelus Gabriel in viri specie descendisset, dicens: *Aue gratia plena, Dominus tecum*, consternata & perterrita respondere non potuit. Nunquã enim à viro fuerat salutata. Denique nuncium discit & loquitur. Et quæ hominem formidabat, cum angelo fabulatur intrepida. Turbatur autem in sermone angeli virgo, quia insolita erat salutationis forma, ob quam nouitatẽ metuebat, libidinosáne esset salutatio, an diuina: rursus, sermone fallax esset an verus. Quoniam enim pudica erat, suæ pudicitiæ metuebat, quia salutatio blandũ quid & amatorium pręferebat, quia gratiosa salutabatur. Quoniã autem humilis erat, & nihil de se magnificè sentiebat, nequaquam sibi conuenire putabat, vt benedicta inter mulieres salutaretur. Verùm quamuis turbatur, non tamen turbatio mentis iudicium ademit & vsum: vnde de ea non dicit, quemadmodum de Zacharia, *& timor irruit super eam*, sed vt constantiam animi eius & turbationis moderationem insinuaret, subiecit: *Et cogitabat*,

tabat, qualis esset ista salutatio. Per quod etiã prudentiam virginis notauit. Prudentiæ enim summæ erat, nouam, & insolitam, tamque magnificã salutationem secum expẽdere, & examinare, neque statim ei obsistere per incredulitatẽ, neque statim parẽre ex leuitate, vt sic & Euæ leuitatem euitaret, & Zachariæ duritiam. Itaque perpendẽs angelus iustã eius turbationem, & meticulosam cogitationẽ, nõ passus est eam diutius animo fluctuare, sed & pauorem blando ademit alloquio, familiariter eam proprio nomine compellans, & salutationis nouę causam exposuit, dicens: *Ne timeas Maria*, quasi dicat: Ne metuas quasi à me blanda atque magnifica hac salutatione soliciteris, vt aut à virginitatis aut ab humilitatis tuæ statu excidas. Ideo enim nõua hac & magnifica te compello salutatione, quòd inueneris gratiam apud Deum. Dicitur autem inuenisse gratiam apud Deum, non ob id, quòd perditam gratiam & à se quæsitam inuenerit, sed quoniam obtinuit Dei fauorem, & consecuta est vt illi placeret. Hebraica enim phrasi frequenter in scripturis, inuenire gratiam apud aliquem, significat fauorem illius consequi, idque solo ipsius beneplacito. Et verbum Græcum hic positum εὗρες non tantùm inuenire significat, sed etiam obtinere & adipisci, vt Græca etiam sic verti possint, *Consecuta es gratiam apud Deũ*. Exponit itaque his verbis, quare in salutatione gratiosam vel gratia plenam dixerit, amplius aliquid quàm tum dixerat addẽs: siquidem, tum non satis explicauerat apud quem esset gloriosa. Simul etiam & causam reddit, quare non debeat salutationem suspectam habere, quasi fallacem, & plus, quàm conueniat, ei tribuentem. Perinde enim est ac si diceret: Noli expendere merita tua: atque ob ea salutationis fallaciam metuere. Diuini enim fauoris est quod offertur, non tui meriti. Cùm autem commune virgini sit, cum multis aliis obtinuisse Dei erga se fauorẽ, exponit Angelus in sequentibus, quàm singularem & propriũ Dei fauorem cõsecuta sit, simulque declarat, quare dixerit, eam benedictam inter mulieres, dum dicit: *Ecce concipies*, &c. Quibus verbis alludere videtur ad prophetiam Isaiæ cap. 7, *Ecce virgo concipiet*, &c. Nam & illo loco pro eo quod nos habemus, *vocabitur nomẽ eius*, &c. Hebræa habent, vocabit nomen eius, *ipsa*. s. virgo. Itaque dũ dicit Angelus, *concipies, paries, & vocabis*, significat in ea vaticinium Isaiæ complendum. Per aduerbium ergo *ecce*, demonstrat nouum quid & admirandum in virgine adimplendum, quod ipsum Isaias demonstrare voluit, & pro nouo signo dedit domui Dauid. Adiecit autẽ, *in vtero*, siue vt ostendat ipsum Dominum ex virginali vtero incarnatum substantialiter, siue, quia Dominum virgo iam in corde conceperat, quem præterea etiã in vtero conceptura prænunciatur. Notandum autem, quòd cùm nomen Ioannis, & nomẽ Isaac, primùm patri eorum sit prænuntiatũ, nomen Iesu primùm virgini prænunciatur, & ab ea imponendum præcipitur, quòd ad eam potiùs quàm ad Ioseph filius hic pertineret.

HIC ERIT MAGNVS.] Quemadmodum suprà Zachariæ filij conditiones exposuit angelus: ita & hic virgini conditiones aperit, vt magis intelligat gratiam, quam inuenit apud Deum. Magnus quidem etiam Ioannes dictus est, sed ille (inquit Ambrosius) quasi homo magnus, hic autem quasi Deus magnus. Et ideo fortè magnus ille futurus dicitur coram Domino, per quod satis significatur eum non fore Dominum Deum, sed tantùm hominem: hic verò absolutè magnus fore prædicitur. Magnus itaque dictus est, tum propter diuinitatis summæ vnionem, tum propter potentiam eius maximam, quia in assumpta humanitate magna erat operaturus, docendo, miracula faciendo, & diabolum superando. Perfecta autem differentia inter hunc & Ioannem significatur per sequentia verba: *Et filius altissimi vocabitur*. Vocabitur autem non falsò, sed quia talis verè erit. Ac proinde Nestorij impietas hic apertè refellitur, cùm idem ille qui priùs filius virginis dictus est, filius etiam altissimi hìc dicatur: significatúrque duplex ipsius in vna persona natura, duplexque natiuitas. Dicit autem potiùs, *vocabitur*, quàm erit, quòd ab initio semper fuerit filius altissimi, non autem priùs talis apud homines vocatus sit, vt qui fuerit hominibus incognitus. Vocandus autem erat filius altissimi, primùm quidem à patre, qui primùm in baptismate, deinde in transfiguratione: *Hic* (inquit) *est filius meus dilectus*; deinde & ab hominibus diuinitatem eius ex doctrina eius cœlesti, & miraculis propria potestate editis, colligentibus & credẽtibus. Videri autem potest istud ab Angelo dictum fuisse, vt insinuaret, hunc filium esse eum, quem dixit Isaias vocandum Emmanuel, hoc est, nobiscum Deus. Quoniam enim non fuit iussa virgo nomen illud imponere, dubitare potuisset, num is esset futurus promissus filius, de quo Propheta vaticinatus est, ideo ostendit Angelus nomen hoc ei competere.

Matth. 3. *Matth. 17*

DABIT ILLI DOMINVS DEVS.] Cùm esse magnum, & vocari filium Dei, etiam aliis quadam ratione conuenire potest, & in scripturis quibusdã tribuatur, explicat iam aliam filij conditionem, qua ab omnibus manifestè separetur, ostenditque eum futurum Messiam illum iamdiu expectatum, atque in eo adimplendas eas scripturas, quæ de perpetuo regno Dauidis, Messiæ tradendo loquuntur. Videtur autem angelus his verbis potissimùm respexisse ad vaticinium Isaiæ cap. 9. vbi post promissionem paruuli cuiusdam filij, & nominum eius narrationem, sic sequitur: *Super solium Dauid & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & iustitia, à modo vsque in sempiternum*. Dicitur autẽ regnũ Messiæ, sedes, & regnum Dauid, non quòd temporale esset, sensibile, & terrenum, sed quòd in regno Dauidis adumbratum fuit, & Dauidi in proprio semine promissum sub typo regni sui. Ita & domus Iacob hic non potest accipi pro familia Iacob carnali, sed pro spirituali, quæ est omnium fidelium congregatio. Dicit autem, *dabit illi Dominus*, &c. Vt significet, hunc filium regnum Dauidis non vi occupaturum, sed à Deo acceptu-rum, postquam per tyrannidem terrenum regnum in carnali familia Iacob Herodes sibi vendicauerat. Porrò sedem hanc Deus Messiæ dedit post resurrectionem & ascensionem, cùm dixit ei, *sede à dextris meis*, daturus eidem regnum istud perfectius in nouissimo die, cùm omnia subjiciet sub pedibus eius. Nam sicut Dauid vnctus quidem fuit in regem longè antè quàm in solio regni resideret, quod solium non obtinuit nisi post multas persecutiones & afflictiones, per quarum patientem tolerantiam meruit tandem à Deo magnificè sublimari in regẽ, & primùm quidem super domum Iuda, deinde verò super omnes tribus Israël: ita & Iesus à natiuitate quidem sua vnctus fuit spiritu sancto à patre, & rex destinatus populi sui. Vnde & permisit à populo

pulo sibi acclamari, rex Israël, & Pilato dixit: *Rex sum ego.* Verumtamen regalis solij possessionem nõ obtinuit, nisi per patientiam in multis aduersitatibus, per quam meruit exaltari à patre, & accipere nomen quod est super omne nomen, & regnare primùm quidem Iudæos credentes, deinde verò etiam super gentes per decem tribus Israël præfiguratas, vt patet Ezechiel. 37. Sicut autem Dauidis regnum sese etiam ad externas gentes, & ab Israëlitis ad alienas extendit, & tamen peculiariter Dauid super Israëlitas regnare dicebatur, quòd ab externorũ eos tyrannorũ regno vindicasset, quòdque illi soli se illius regno sponte subiecissent, & illis libero, & nequaquam seruili, aut coacto imperio præesset, qui & cum ipso felicitate regni eius fruentes simul dominabantur externis gentibus: ita & Christus, quamuis omnino omnibus dominetur, secundùm quod homo etiam modò: *Data est enim* (inquit) *mihi omnis potestas in cælo & in terra*: & dominaturus sit omnibus perfectissimè, cùm subiecerit illi Pater omnes inimicos sub pedibus eius: tamen dicitur hic regnaturus in domo Iacob, quòd fideles esset asserturus ab omnibus tyrannis, quodque hi soli sponte illius se regno submitterent, & cum eo felicitatis regni eius participes essent. De regni autem eius perpetuitate apertè vaticinatus est etiã Daniel cap. 2. & 7.

Matt. vlt.

DIXIT AVTEM MARIA AD ANGELVM: QVOMODO FIET ISTVD, &c.] Quæsitiuum, *quomodo*, quandoque notat quærentium diffidentiam, & rem quæ asseritur haberi ab eis impossibilem, vt cùm dixerunt Iudæi: *Quomodo potest hic nobis dare carnem suam ad manducandum*, quasi dicat: Non potest omnino fieri quod promittit. Ita & in argumentatione nonnunquam negationem significat, vt cùm argumentatur Christus dicens: *Si Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius?* hoc est, non poterit stare regnum eius. Aliquando verò, *quomodo*, nõ diffidentiam quærentis, nec negationem rei significat, sed quærit de modo & ratione eius, quod paratus quidem est is, qui quærit credere, imò credendum nòn dubitat, sed modum quo fieri possit, nondum intelligit. Atque hoc modo quærere de re aliqua quæ à Deo asseritur futura, quomodo fieri possit, non solùm non imputatur in vitium diffidentiæ, sed etiã laudi ducendum est, & prudentiæ interrogantis ascribendum, si tamen modum illum cognoscere necesse sit, aut expediat. Sic Nicodemus ex affectu parato ad credendum, & discendi cupido interrogabat Dominum: *Quomodo potest homo nasci cùm sit senex?* Atque ideo meruit doceri à Christo modum quo hoc fieri posset. Ita & virgo hæc non quasi diffidens dicit, *Quomodo fiet istud?* sed vt prudens & intelligens, vt discat modum inquirit. Etenim cùm dixit, *Quomodo fiet istud?* non de effectu dubitauit, sed qualitatem ipsius quæsiuit effectus. Liquet enim quia faciendum crediderit, quæ quomodo fieret interrogauit. Itaque non fidem renuit, non se dubitare de facto significauit, vt Zacharias, non officium refutauit: sed accommodauit affectum, spopondit obsequium, tantùm de virginitatis adamato thesauro solicita, modum rei gerendæ necessarium sibi cognitu verecundè simul & prudenter quærit edoceri. Quod ergo dicit, tale ferè est: Nequaquam diffido de eo, quod futurum asseris, verùm ediscere quæro modum, quo futurum est, vt pariam filium: hũc enim modum sicut

Ioan. 6. *Lucæ 11.* *Ioan. 3.*

A necesse est vt cognoscam, ita non video qualis esse possit, cùm naturali istud perfici modo nõ possit, cũ expers virilis consortij permanere firmiter decreuerim. Nec enim existimo virginitatem, quam Deo maritoq; approbante elegi, quamq; perpetuam esse omnibus votis desidero, hoc, quẽ ex Dei nomine dicis, cõceptu & partu temerandam. Ex hac itaque Mariæ interrogatione intelligere licet, primũ quidem paratum animũ eius ad credendũ, & obediendum obsequium: deinde eiusdem prudentiam demonstratam in eo quòd modum quæsiuit, prætere & humilitatem eiusdem, quòd magnificis illis angeli verbis nihilo fieret insolentior, & postre-

B mùm votum virginitatis ab ea emissum, desideriumque eius ad seruandum illud solicitum. Quòd enim ex iis verbis, virum non cognosco, intelligi debeat dicata voto virginitas Mariæ, patet, quoniã alioqui ratio dubitandi de modo congrua nulla afferretur. Vnde August. lib. de sancta virgin. cap. 4. Profectò non diceret, *virum non cognosco*, nisi virginem se antè vouisset. Nec tantùm ex verbis virginis consequitur eam vouisse, sed & hoc ex eis consequi videtur, quòd idem votum siue per angelicam reuelationem, siue alia quapiam certa ratione cœlesti cognouerit à Deo approbatum fuisse, eique placere, cùm alioqui ex denunciato ipsi futuro conce-

C ptu existimare mox potuisset, votum illud Deo improbatum iri, nec ipsi seruandum. Huiusmodi auté votum aut propositum non potuit conuenientiùs quàm per præsens tempus exprimi. Sic enim solemus de iis, qui à cibo aliquo vel vino abstinent, siue ob naturæ fastidium, siue ob voti aut præcepti vinculum dicere: Non comedunt hunc cibum, aut non bibunt vinum. Proinde non rectè aut non piè satis quidam hunc locum intellexit, qui in Paraphrasibus indicat, inter Mariam & Ioseph non votum, sed solùm propositum fuisse virginitatis. Sic enim habet: Placet vtriq; castitas, & hanc felicitatem, si liceret, cuperemus esse perpetuam. Minùs

D autem rectè Caietanus hunc locum intelligit, qui hæc verba, *virum non cognosco*, sic accipi, vsque in præsens virum non cognosco, hoc est, adhuc virgo sum: dicitq; virginem verba angeli intellexisse tunc impléda, atque ob id quæsiuisse modũ, quo tũc erat conceptura, quòd adhuc expers esset virilis commercij. Qui intellectus absurdissimus est, tum quòd si dicendum fuisset: qua nondum cognoui virum: tum quòd inconuenienter pro causa suæ admirationis, & quęstionis, virgo adduxisset, quòd necdum cognouisset virum. Futuri enim conceptus futurum congressum potiùs, quàm præteritum debuit intelligere fore causam. Videtur autem hunc sen-

E sum ideo hic voluisse intelligere, ne ex iis verbis cogeretur intelligere virginem vouisse virginitatem, eo quòd huiusmodi votum vel propositũ videatur contrariari desponsationi eius. Verùm cùm verba virginis manifestè satis firmum animi eius propositum & votum significent, necessariũ est intelligere, virginem vouisse ante annuntiationem hanc angelicam: quamuis dubium sit, an etiam vouerit ante desponsationem. Aug. autẽ loco prædicto sentit, etiam ante desponsationem vouisse. Scribit enim: Sed quia Israëlitarum mores adhuc recusabant: desponsata viro iusto, non violẽter ablaturo, sed potiùs contra violẽtos custodituro, quod illa iam vouerat. D. Thomas verò in tertia parte existimat, non simpliciter eam vouisse, sed sub conditione, si Deo placeret, propterea quòd secundùm

Dist. 17 & 17. q. 1.

C 2 Hier.

Hier. vouentibus virginitatem non solùm nubere, sed etiam velle nubere damnabile sit. Et tamen verisimilior est Aug. sententia, secundùm quam intelligendum, virginem non consensisse in despõsationem, nisi sub conditione seruandæ virginitatis, ad quam se voto adstrinxisse, viro suo exposuit. Alioqui enim difficile est intelligere, quomodo salua virginitate mentis, virgo hæc consenserit in despõsationem & coniugium. Hier. autem verba intelligenda sunt de nuptijs, quæ includunt carnalem copulam. Nec incredibile videri debet, quòd illo tempore virginitatem vouerit. Nam iam illo tempore sicut bigamia, qua plures simul vxores aliquando habuerunt Iudæi, sublata videtur, ita etiam castitas & virginitas amari cœperunt, vt patet in Esseis ex Iosepho. Hæc tamen prima mulier est, quæ virginitatem perpetuã seruasse legitur, idque nouo exẽplo in matrimonio, per quod ipsius virginitas non solùm non est imminuta, sed etiam decorata, magisque commendanda, vt quæ mox suo exẽplo suaque probitate maritum ad castitatem amplexandã pertraxerit. Subjicit autem Aug. loco prędicto causam, cur non conueniebat virginitatem præcipi illi, quæ futura erat mater Domini, sed illam vltro priùs sibi eligere: Ne, inquit, putaretur sola virgo esse debuisse, quę prolem etiam sine concubitu concipere meruisset: sed exemplo esset futura sanctis virginibus, vt in terreno mortalique corpore, cælestis vitæ mutatio fieret voto, nõ præcepto, amore eligendi, non necessitate seruiendi. Ita Christus nascendo de virgine, quæ antequam sciret quis de illa fuerat nasciturus, virgo statuerat permanere, virginitatem sanctam approbare maluit, quàm imperare. Greg. Nissenus serm. de sancta Domini natiuitate intelligit illis verbis virginis: *Virum non cognosco*, demõstrari, veram esse historiam illam occultam, quam accepisse se testatur, fuisse virginem à matre sua Anna, antequam cõciperetur, instar Samuelis Deo dedicatam & traditam, & ideo sacerdotum consilio in virginitate permansisse, nec sponso desponsatam, nisi tanquam custodi virginitatis.

Vide Iosephum lib. 2. de bello Iudaic. c. 7.

ET RESPONDENS ANGELVS DIXIT EI: SPIRITVS SANCTVS.] Docet modum Angelus, & de seruanda virginitate securam facit. Quod autem dicitur, *superueniet*, quidam exponunt, vt sit idem quod, copiosus veniet in te, eo quòd iam spiritus sanctus venerat in Mariam. Verùm simpliciùs & secundùm exigentiam dictionis Græcæ intelligi debet, *superueniet*, hoc est, cœlitus illabetur in te: quemadmodum Apostolis dictum est, Act. 1. *Accipietis virtutẽ superuenientis spiritus sancti in vos*, pro quo Lucæ vlt. dicitur: *Donec induamini virtute ex alto.* Sicut autem etsi Apostoli iam à Christo priùs per insufflationem accepissent spiritum sanctum, rursum tamen in eos venire dicitur: ita etiã virgo & habuit spiritum sanctum, & promittitur in eam venturus spiritus, nimirum quòd secundùm alios effectus iam esset in ea venturus, quàm hactenus in ea operatus erat. Quod autem sequitur, *& virtus altißimi obumbrabit tibi*, variè intelligitur. D. Gregorius enim 18. mor. & 33. exponit, vt sit sensus: lumen incorporeum accipiet in te corpus humanitatis, & per assumptam humanitatem vmbram in te faciet. Quia enim vmbra non aliter exprimitur, quàm per lumen & corpus, virtus altissimi ei obumbratura dicitur secundùm eum, quia in eius vtero lux incorporea corpus erat sumptura. Adjicit autem, etiam obumbrationis vocabulo significari refrigerium mentis cælitus datum Mariæ. Ad quam vocabuli significationem respexit Beda, intelligens hic significari, virginem per obumbrationem spiritus sancti præseruandã ab æstu carnalis concupiscentiæ, vt sit sensus: *obumbrabit tibi*, hoc est, in modum vmbræ te circundabit, præseruans te à calore concupiscentiæ, quemadmodum nubes obumbrans defendit à calore solis. Sic & Amb. locum hunc intelligit in lib. de mysterijs c. 3. Theoph. quosdã intelligere subindicat, vt significetur ipse Dominus sibi carnem condens, primùm illam delineasse in vtero virginis, ac deinde figurasse, quemadmodum pictor primùm delineat, & vmbras inducit, & deinde perfectum colorẽ addit. Dionysius Carth. locum hunc sic interpretatur: *Virtus altißimi*, hoc est, omnipotens Deus pater *obumbrabit tibi*, id est, suam potestatem immensam tuæ capacitati contemperabit, vt eius influentiam ferre queas: Nec irradiabit tibi secundùm plenitudinem suæ claritatis, sed velut vmbram suæ claritatis causans exercebit in te effectum suæ potestatis. Quam interpretationem quidam in Paraphr. imitatus est, sic scribẽs: *Obumbrabit tibi altißimus*, sic immensam virtutem suam ad humanæ naturæ modum attemperans, vt congressum sustinere possit. Aliter adhuc exponit Greg. Nissen. in catena, & rursum aliter Caietanus, quas interpretationes, quòd minùs sint probabiles, omitto. Cæterùm cùm nulla præcedentium expositionum satisfacere videatur, simplicissimum fuerit ita interpretari, quomodo exponit Theophyl. vt sit sensus: Conteget te, & complexabitur, & vndique te circũdabit, sicut auis obumbrat pullos suos, & sicut dicitur in Psal. *Scapulis tuis obumbrabit tibi*, vbi in Hebræo positum verbum simpliciter significat, *tegere*, & operire, quo & hic vsum fuisse Angelum verisimile est, quandoquidem illo loco Psal. est apud Grecos, sicut hoc loco, ἐπισκιάσε σοι. Pro intelligendo enim vero huius loci intellectu, sciendum, quòd cùm in generatione hominis ex parte viri duo requirantur, nempe fortitudo viri generãtis, & amplexantis mulierem, & semen in mulierẽ immissum: pro semine virili spiritus sãctus promittitur, pro virtute autem viri, & complexu eius, fortitudo Dei, illiúsque complexus sanctissimus. Non enim in hac admiranda Christi conceptione spiritum sanctum intelligere debemus tanquam generantis patris supplere locũ, ne Christus filius spiritus sancti asseratur, quamuis alioqui indiuisa sint opera Trinitatis: sed, Deum patrẽ obtinere locum generantis, Spiritum sanctũ autẽ à patre procedentem, locum seminis. Cui concordat Chrys. in secunda expositione super Matthæũ, vbi sic habet: Vnigenito ingressuro in Dei virginem præcessit Spiritus sanctus, vt præcedente Spiritu sancto in sanctificationẽ nascatur Christus: secundũ corpus, diuinitate ingrediente pro semine. Nec huic contrarium est quod dicit Hier. in quadã expositione fidei, quæ incipit: Credimus in Deum patrẽ, in tomo 4. Non, sicut quidam sceleratissimi opinãtur, Spiritum sanctum dicimus fuisse pro semine, sed potentia ac virtute creatoris dicimus esse operatum. Hieronymus enim negat, spiritum fuisse pro semine, vt semen intelligitur substantia corporalis quæ in cõceptione transmutatur, cùm Chrysostomus semini spiritum comparet, quatenus in semine intelligitur virtus actiua. Iam virtus Altissimi non ipse filius, quemadmodum accipitur secundùm primũ & tertium sensum, nec Spiritus sanctus, quemadmodum acci-

Quid sit, Obũbrabit tibi.

Psal. 90.

accipitur secundùm secundũ sensum, est intelligendus, sed simpliciter potentia Dei patris, quæ virginẽ totam circundedit, & sanctè complexata est, id per spiritum suum sanctum in virgine operans, quod solet maritus per corporale semen. Porrò hæc oratio, *obũbrabit tibi*, est locutio Græca, pro obumbrabit te. Nam apud Græcos verbum ἐπισκιάζω datiuũ regit, ratione præpositionis ἐπὶ: idem tamen verbũ apud eos & accusatiuum regit vi transitionis, vt patet Matth. 17. vbi habetur: Nubes lucida ἐπεσκίασε αὐτοὺς, *obumbrauit eos*. Hæc autem Grecæ locutionis ignoratio in causa fuit nouatum & extranearum interpretationum, vt datiuus *tibi*, vel acciperetur tanquam datiuus communis, sicut videtur accepisse Dionys. vel vt exponeretur pro, in te.

IDEOQVE ET QVOD NASCETVR EX TE SANCTVM.] Dictio, *sanctum*, cum præcedenti verbo *nascetur*, iungenda est, non cum sequẽti, *vocabitur*. Dicitur ergo, *nascetur sanctum*, ad differentiam eius ab aliis hominibus omnibus, qui quoniam ex immundo nascuntur semine, immundi nascuntur. Non habent autem plerique Græcorum codices, sicut nec Latini aliquot vetustiores, *ex te*, sed tãtùm, *quod nascetur sanctum*: quo modo si legatur, iam hic Christo tribuitur aliquid magis proprium, quàm si addatur, *ex te*. Nam & Ioannes Bapt. sanctus natus est ex vtero, verùm non est sanctus natus natiuitate in vtero. Proinde vt eandem proprietatem, qua etiã à Ioãne Christus secernatur, nostra litera significet illud, *ex te*, sic accipi poterit: *ex te*, hoc est, ex tua substantia: Quamuis autem etiam Maria piè credatur nata sancta natiuitate in vtero, tamen hoc est inter Christum & Mariam differentiæ, quòd illa non est nata sancta ex propagationis suæ conditione, sed ex singulari Dei beneficio, præseruante eam à peccati immunditia. Christus verò sanctus natus est ex natiuitatis suæ proprietate, vt qui non ex libidine aut immundo semine, sed ex sancto spiritu conceptus sit & natus. Ex duobus autẽ præcedentibus duo hic inferuntur. Ex eo enim quod dixit, *Spiritus sanctus superueniet*, infertur hic, quod nascendum erat fore sanctum. Ex eo quod dixit, *virtus altißimi*, nẽpe Dei patris, obumbrabit & complexabitur te, infertur quod nascendum erat, vocandum filium Dei. Circa quod tamen oritur difficultas. Cùm enim Christus dicatur filius Dei ratione diuinitatis, quæ in vnitatem personæ coünita est humanitati, quomodo ipsum dicit vocandum filium Dei, propterea quòd nasciturus esset ex superueniẽte spiritu, & obũbratione altissimi? Potiùs enim à contrario, quoniam erat filius Dei, & talis vocandus erat, nasci debuit ex spiritu sancto & virtute altissimi. Huic difficultati locus quidem non est, si per virtutem altissimi intelligatur ipse Christus, sicut accipitur secundũ primum & tertium sensum superiùs positũ: sed secundùm alios sensus, & secundùm postremum sensum verisimiliorem oritur hæc de illatione difficultas. Verùm hæc soluitur, dicendo Christum, eo quòd ex spiritu sancto & virtute patris nasciturus erat, vocandum filiũ Dei. Primùm quia ratione temporalis suæ generationis filius Dei dicendus erat, vt qui naturam suam humanam non ex viro, sed ex Deo patre suo accepit, qui viri locum in virgine suppleuit. Deinde, quia temporalis hæc generatio arguit & æternam eius generationem, qua per naturam diuinã filius est Dei. Non enim hæc natiuitas alteri conueniebat, quã ei qui verè esset Dei filius, & rursum filium Dei aliter in tempore nasci non fuisset con-

A gruum. Itaque propter huiusmodi admirandam natiuitatem vocandus erat filius Dei, quia ex ea fideles intellecturi erant, illius diuinam ab æterno generationem. Necesse est enim id, quod ex aliquibus nascitur, cum vtriusque generantis natura cõuenire: quare cùm quod nascendum hìc erat, ex Deo simul & homine nascendum erat, Deus simul & homo futurus erat, & vocandus. Secundùm istud indicant Dionysius & Caietanus. Et glossa quædam, illud ad Rom. 1. *Qui prædestinatus vel declaratus est filius Dei*, intelligit, manifestari per id quod sequitur, secundùm spiritum sanctificationis, hoc est, ex eo quòd de spiritu sancto conceptus est. Primùm quidam

Rom. 1.

B in Paraphras. sic scribens: Vocabitur singulari ratione filius Dei, ex quo verè bis natus est, semel absque initio, ab æterno æternus: nunc in tempore, ex mortali mortalis. Notandum autem Græca non habere futurũ, *nascetur*: sed præsens tẽpus γενώμενον, quod nascitur, per quod significatur, in proximo esse vt nascatur, vt rectè per futurum verterit noster interpres, sicut & quidam. Vel significatur secundùm Theophylact. continuum augmentum nascituræ prolis. Sic enim exponit, τὸ γενώμενον ἅγιον, hoc est, quod particulatim in vtero crescit, & nõ statim perfectum existit. Considerandũ autem in hoc incarnationis dominicæ mysterio, explicari ab angelo tres in diuinitate personas cõcurrere. Spiritus

C sanctus enim in virgine labitur, altissimus pater obumbrat, filius verò nascitur. Non enim aliã personam incarnari conueniebat, quàm filium Dei, ne filiationis proprietas alteri etiam cõueniret, & plures essent in diuinitate qui dicerentur filij. Deinde, quia conueniebat, vt sicut per filium Dei mundus creatus fuit, ita & per eundem mũdus repararetur, perque verbum & sapientiam patris ab ignorantia sua homo reuocaretur. Postremùm quoniam per incarnationem Dei homines adoptandi erant in filios Dei, non per alterius personæ incarnationem id fieri congruum erat, quàm filij Dei. Cæterùm quamuis incarnationis opus toti trinitati ex æquo

D conueniat, tamen spiritui sancto tribuitur illabi in virginem, & in ea seminis locum supplere, vt prolis nascituræ insinuaretur sanctitas: & quia appropriatur spiritui sãcto illabi hominibus, vt qui à patre procedat, Deique donum dicatur: patri verò tribuitur obumbratio virginis, ne alius intelligatur prolis pater, quàm Deus pater, cui etiam virtus tribuitur, quia omnipotentia patri appropriatur, sicut sapientia filio, & bonitas spiritui sancto. Sicut autẽ & aliæ rationes, quare singulariter conceptionis opus & hic & alibi spiritui sancto tribuatur, nempe vt quia spiritus sanctus amor est & charitas, ex amore Dei erga nos filius Dei homo factus intelligatur, quodq; non sit natura diuina humanæ coünita ex aliquibus præcedentibus meritis, sed sola

E gratia quæ spiritui sancto appropriatur: quam rationem assignat August. in Enchiridio, cap. 40.

ET ECCE ELIZABETH COGNATA TVA.] Quoniam supernaturalis est modus concipiendi, quem dixit Angelus, eundem comprobat & confirmat angelus testimonio alterius modi etiam supernaturalis, licèt minùs. Nec hoc facit vt aliquid ambiguitatis in virgine tolleret, sed vt integram eiusdem fidem magis confirmaret humano more per sensibile exemplum. Habet enim hoc suauis diuinæ sapientiæ dispositio, vt hominem naturaliter per sensibilia cognoscentem sensibilibus quoque exemplis instruat, confirmet, & cõsoletur. Ita quo-

que Ezechiæ etsi credenti signum datum est confirmatiuum promissæ liberationis à Sennacherib, vt patet 4 Reg. 19. & Isaiæ 37. Aptissimum autē exemplum ab Angelo affertur, quo confirmet virginis fidem. Fides enim eius oppugnari potuit, partim ab eius humilitate summa, qua se indignam reputare potuisset tam diuino conceptu, partim à rei nouitate cum natura pugnante. Proinde exemplum affertur, quod vtrique occurrat. Quoniam enim natura simul & ætate sterilis concepit contra naturam, cōfirmatur virginis cōtra naturam conceptio. Quoniā verò cognata virginis fuit sterilis, illaque contra naturam concepit, meritò credere debuit virgo, simile Dei beneficium etiam sibi conferri posse. Solemus enim certiùs credere, ea nos accepturos ab aliquo principe, quę optamus, aut quę prómittūtur, dum in alios generis nostri beneficium eūdem intelligimus fuisse. Et bene quidem Angelus, Ioannis conceptum in testimonium adducit conceptus filii Dei, vt ostenderet, Ioannem non solùm testimoniū prædicando perhibiturum de venturo post se Messia, sed etiam suo conceptu confirmaturum conceptum illius. Quoniam enim virginis conceptus occultus erat, manifestari & cōfirmari debuit per aliū conceptum supernaturalem omnibus manifestum, quem nullius alterius esse conueniebat, quàm eius qui mittendus erat à Deo, vt testimonium perhiberet de Messia. Suo igitur ortu & conceptu confirmat Christi ortum & conceptum, qui sua prædicatione & baptismo conprobaturus erat eiusdē post se venientis prędicationem & baptismum. Quòd si cui videatur ad confirmandum conceptum virginis non congruere exemplum conceptus senis & sterilis, quòd non rectè magis mirabile per minus mirabile comprobetur: dicendum, huiusmodi exēplū fortasse non multùm valiturum apud infidelem, verùm apud credentem, vt fides eius augeatur, & magis confirmetur, frequenter magis admirandū cōprobari per minus admirādum: quemadmodū Eucharistiæ sacramenti fides confirmatur per Ambro. in libro de mysteriis, multis exemplis & signis inferioribus iis mirabilibus, quæ contingunt in Eucharistiæ sacramento. Deinde, quamuis magis nouum erat, virginem párere, quàm senem & sterilē, tamen sicut vtrumque erat cōtra naturam, ita vtrūque Deo æquè erat facile. In conceptu enim virginis defuit semen viri: in conceptu autem mulieris defuit naturaliter semen mulieris. Nam præ senectute desierant iam Elizabeth fieri muliebria. Cùm autem Elizabeth fuerit de filiabus Aaron, Maria verò de domo Dauid, non obstat tamen, quòd hîc Elizabeth cognata Mariæ dicitur. Nam quamuis Num. vlt. præceptum sit, vt omnes viri ducant vxores de tribu & cognatione sua, & cūctæ feminæ de eadem tribu maritos accipiant, tamen ex causa ob quam hoc præceptum scribitur, nempe ne commisceretur possessio filiorum Israël de tribu in tribum sed permaneret hæreditas in familiis, constat non semper illud præceptum fuisse necessarium, vt non tunc, quando ex tribuum commixtione nulla consequebatur hæreditatis de tribu in tribúm translatio. Proinde tribum Iuda domumq; Dauidis mixtam fuisse cum domo Aaron constat. Nam vxor Ioiadæ pontificis Iosabeth scilicet fuit soror Ochoziæ regis Iuda, vt patet 2 Paral. 22. Quoniam enim Leuitæ nullam consequebantur hæreditatem, licita fuit huiusmodi permixtio, quæ in his duabus tribubus frequentior erat ob earum dignitatē. Et tamen etiam aliter tribus permixtas fuisse legimus. Dauid enim de tribu Iuda, vxorem accepit Michol filiam Saulis de tribu Benjamin, quam nulla consequebatur portio hæreditatis, quòd feminæ hæreditatem non acciperent, dum fratres haberent. Itaque nihil obstat cognationi virginis & Elizabeth, quòd illa de tribu Iuda, hęc verò fuerit de filiabus Aarō. Creditur enim Elizabeth nata ex patre Aaronita, matre verò de familia Dauid. Traditur enim Emerentianam cum Solone de tribu Iuda duas genuisse filias, primam Annam, secundam Ismeriam. Annam ex Ioachim de domo Dauid genuisse Mariam, Ismeriam verò sacerdoti iunctam genuisse Elizabeth. Et bene spiritus sancti dispositione factū est, vt virgo paritura Messiam cognata esset filiæ Aarō, vt Messias, qui rex simul & sacerdos futurus erat, cū vtraque familia, sacerdotali scilicet & regia, cognationē haberet. Porrò angelus ipsius Elizabeth conceptum duabus rationibus admirandum ostendit, primùm cùm dicit, *concepit in senectute*, deinde cùm dicit, eam vocari sterilem. Est autem emphasis in eo, quòd dicit eam vocari sterilem: quasi diceret, eius sterilitatem ita omnibus esse notā, vt ob eam cum opprobrio vocetur vulgò sterilis. Tempus verò cōceptus aperit, dicens: *Hic mensis sextus est illi*: vt ostēdat, cōceptum huius sterilis iam certò cognosci posse, tum ex tumente vtero, tum ex motu viuētis in vtero infantis. Adiungit autem & communem fidei confirmandæ rationem, dicens: *quia nō erit impossibile*, &c. Quæ causalis nō est accipiēda, vt significet, causam eius quod dixit Elizabeth contra naturam concepisse. Nō enim rectè dicitur, *Elizabeth concepit, quia non erit impossibile*, &c. sed dicendum fuisset: Concepit, quia non est impossibile, &c. Proinde illud: *quia non erit*, sic superioribus videtur coniungendū: Ideo exemplum istud de Elizabeth tibi affero, ideóque in ea istud Deus operatus est, vt certiùs cognoscas, & tecum omnes intelligant, quòd non erit impossibile apud Deum omne verbum. Eadem autem sententia penè habetur Hier. 32. vbi sic legimus: *Domine Deus, non erit tibi difficile omne verbum.* Vbi per *difficile* secundū Hierony. verti etiā potest impossibile. Porrò sententia hęc dupliciter intelligi potest. Primùm, vt sit iste sensus: Omne verbum Dei. hoc est, quicquid Deus loquitur, prædicit, & promittit, non est ei impossibile, vt illud præstat. Qui sensus vt loco huic & Hieremiæ optimè conuenit, ita non admittit illas quæstiones de omnipotentia Dei, an scilicet omnia absolutè Deus possit, & præterita facere non præterita, & id genus alia. Alij tamen secundùm phrasim Hebraicam, verbum hic & in Hieremia accipiunt pro re. Vnde Septuaginta locum illum Hierem. verterunt: *Nihil apud te abscōditum est*, & Munsterus: nulla res occultata est à te. Itaque sensus esset: Nulla res impossibilis, vel nihil impossibile est apud Deum. Verùm iam de sententiæ huius vniuersali veritate quęstiones occurrunt. Non enim potest Deus quęcūque includūt in seipsis cōtradictionem. Deinde mori Deus non potest, peccare & fallere non potest, denique secundùm Paulum negare seipsum non potest. Ex Augustino autem patet, quomodo scripturæ illæ sint intelligēdæ, quæ Deo dicunt omnia esse possibilia, & nihil illi esse impossibile. Nam pluribus locis docet, Deū ideo vocari omnipotentem, quia potest quicquid vult, aut velle potest. Vnde libr. 21. de ciuit. Dei, cap. 7. Deus inquit certè non aliter vocatur omnipotens, nisi quoniam quicquid vult, potest. Itaque & cùm

Hiere. 32.

cùm dicitur nihil esse impossibile Deo, intelligi debet nihil eorum, quæ vult Deus, impossibile esse ei posse.

DIXIT AUTEM MARIA: ECCE ANCILLA DOMINI.] Edocta virgo modum, quem quæsierat, exemploque confirmata, nihil vlterius interrogat: sed fide plena atque ad obediendum promptissima humillimè & modestissimè paucis verbis respondit dicens: *Ecce ancilla Domini*. Quæ verba dupliciter explicari possunt. Primùm hoc modo: Ecce agnosco me esse ancillam Domini, cuius me obsequio totam dicaui, cuius proinde voluntati repugnare impium fuerit, quare fiat mihi sicut tu locutus es. Secundò sic: Ecce offero me in ancillam Domini, paratam ad omne obsequium eius. Itaque placet, imò opto vt fiat mihi, &c. Illud enim *fiat*, nō tantùm consentientis est, sed simul etiam optantis & deprecantis, vt tantum donum consequatur. Testatur itaque hæc virginis responsio in primis quidem sinceram animi eius fidem. Non enim dixisset, *fiat mihi*, nisi fieri posse & futurum credidisset. Deinde virgineam quandam modestiam in verborum paucitate demonstratam. Tertiò summam obedientiæ promptitudinem. Hanc enim illud, *ecce*, &, *ancilla* Domini, & verbum, *fiat*, demonstrant. Postremùm profundissimam & constantissimam virginis humilitatem, quam ex eius verbis dupliciter discere licet. Nam magnificis Angeli promissis non solùm non est elatior facta, quàm erat priùs, sed profundiùs sese humilians, quæ mater filii Dei futura prædicitur, nihil aliud quàm ancillam se Domini agnoscit. Deinde, vt inquit Ambrosius, ancillam se dicendo, simul etiam nullam prærogatiuam tantæ gratiæ sibi vendicauit, vt quæ nihil aliud faceret, quàm quod iuberetur, & ex conditione sua Domino deberet, nec meritis suis hanc gratiam tribuendam putauit, sed totum diuinæ bonitatis esse agnouit. Cùm autem ad hanc conceptionem diuinam ex parte quidem virginis nihil requirebatur præter assensum, vt post istius assensum nulla esset ex parte Dei dilationis ratio, firmissimè credendum, statim post virginis assensum spiritu sancto adueniente perfectam in vtero eius conceptionem filii Dei: quemadmodum etiam satis consequitur ex iis, quæ apud Lucam sequuntur. Porrò in hac conceptione non fuit talis ordo, qualis in reliquorum omniū conceptione, vt priùs scilicet per cōceptionem fuerit in vtero virginis informis quædam massa, quæ deinde formaretur per membrorum & organorum distinctionem, ac postremùm per infusionem animæ animaretur: sed in ipso conceptionis momento, quo purissimum sanguinem virginis, in locum conceptus, spiritus sanctus adduxit, simul fuit carnis formatio, eiusdem figuratio, animæ infusio, & carnis atque animæ à diuinitate assumptio. Quæ ita se habere patet. Nam in conceptione virginis nihil potest dici conceptum à virgine, quod non tunc, cùm conceptum erat, assumptum esset à diuinitate verbi. Vnde August. in libro de fide ad Petrum: Firmissimè tene, & nullatenus dubites, carnem Christi non fuisse conceptam in vtero viginis, priusquam susciperetur à verbo. Et Greg. 18. Moralium, Angelo, inquit, nunciante, & spiritu sancto adueniente, mox verbum in vtero, mox intra vterum verbum caro. Si enim caro Chri-

A sti concepta fuisset priusquam susciperetur à verbo, ergo habuisset aliquam hypostasim, & substantiam aliam ab hypostasi & subsistentia verbi Dei, ac proinde necesse fuisset, verbum Dei in assumptione destruere subsistentiam carnis præexistentem, cùm caro Christi non in propria, sed in verbi Dei subsistentia iam in Christo subsistat. Illud autem fore inconueniens nemo non videt, maximè cùm sic etiam tota cōceptio non posset tribui filio Dei. Si autem verum est, nihil in vtero fuisse conceptum, quod non simul esset à verbo assumptum, consequitur etiam idem illud fuisse ab initio animatum anima rationali, cùm caro humanæ naturæ non fuerit assumpta à verbo nisi ratione animæ rationalis, sine qua incongruum fuisset diuinitati assumere carnem. B Vnde August. in epistola ad Volusianum: ipsa magnitudine diuinæ virtutis animam sibi rationalem, & per eandem corpus humanum, totumque omnino hominem in melius mutādum coaptauit. Si autem mox quod conceptum erat animatum fuit, ergo etiam fuerat corpus figuratum, omnibusque suis membris & organis distinctum: nam ante huiusmodi figurationem anima corpori non infunditur, vt omittamus informe corpus à diuinitate assumi non fuisse conueniens. Itaque Damasc. lib. 3. Simul caro, simul verbi Dei caro, simul caro animata, anima rationali & intellectuali. C Præter hæc autē miracula, quæ in Christi conceptione concurrunt, etiā illud adnotandū & admirandū est, quòd mox vt cōceptus est, vsum habuerit liberi arbitrii, & perfectus in sapientia secundùm animam, quod ipsum per Iere. prophetatū est, c. 31. cùm dicit: *Creauit Dominus nouū super terram. Femina circūdabit virum.* (Ierem. 31.) Quod exponens Hieronymus, Femina (inquit) circundabit virum gremio vteri sui, qui iuxta incrementa quidem ætatis per vagitus & infantiam videbitur proficere sapientia & ætate, sed perfectus vir in ventre femineo solitis mensibus continebitur. D Quæ autem priùs dicta sunt, satis etiam probari possunt ex scriptura sequente, dum mox postea Elizabeth Mariam vocat matrem Domini, & fructum ventris eius dicit benedictum. Si enim mater erat etiam tum Domini, ergo tum caro & à verbo erat assumpta, & simul animata, alioqui enim mater dici verè non potuisset. Iam in hac diuina conceptione considerandum etiam, duplices concurrisse nuptias. Primùm enim ea, quæ desponsata erat viro, fit coniunx Dei, cui virginem quasi in coniugem copulauit ipse spiritus sanctus, hoc est, amor. Secundò quia diuina natura in vnitatem suppositi & personæ coünita est humanæ naturæ, qualis hypostatica vnio per inseparabilem coniugum coniunctionem, per quam vna efficiuntur E caro, significatur. Vnde & nuptiarum nomine designatur, secundùm Gregorium in parabola de nuptiis filii: Tunc enim, inquit, Deus pater Deo filio suo nuptias fecit, quando hunc in vtero virginis, humanæ naturæ coniunxit. De quibus nuptiis etiam in Canticis dictum est c. 3. (Cant. 3.) *Egredimini, & videte filiæ Sion regem Salomonē in diademate, quo coronauit eum mater sua in die desposationis illius, & in die lætitiæ cordis eius.* Et in Psalmis vterus virginis thalamo comparatur, in quo sponsus sponsæ cōiunctus est. *Et ipse* (inquit) *tanquam sponsus procedens de thalamo suo*, &c. (Psal. 18.)

VISITATVR A MARIA ELIZABETH. LVC. I. CAP. IIII.

Exurgens autem Maria in diebus illis, abijt in montana cum festinatione, in ciuitatem Iuda:& intrauit in domum Zachariæ,& salutauit Elizabeth: Et factũ est, vt audiuit salutationem Mariæ Elizabeth, exultauit infans in vtero eius, & repleta est spiritu sancto Elizabeth:& exclamauit voce magna,& dixit: Benedicta tu inter mulieres,& benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me? Ecce enim vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo,& beata quæ credidisti: quoniam perficientur ea, quæ dicta sunt tibi à Domino. Et ait Maria: Magnificat anima mea Dominum. Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo: Quia respexit humilitatem ancillæ suæ, ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes: Quia fecit mihi magna qui potens est:& sanctum nomen eius. Et misericordia eius à progenie in progenies timentibus eum. Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui. Deposuit potentes de sede,& exaltauit humiles: Esurientes impleuit bonis,& diuites dimisit inanes. Suscepit Israël puerum suum, memorari misericordiæ suæ. Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius in sæcula. Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus,& reuersa est in domum suam.

A EXVRGENS AVTEM MARIA IN DIEBVS ILLIS.] Audito noui conceptus Elizabethis exemplo, Maria ad visitandam cognatam pergit. Non, vt inquit Ambrosius, quasi incredula de oraculo, nec quasi incerta de nuntio, nec quasi dubitans de exẽplo, nec etiam quasi elata de beneficio, sed primùm quidem præ nimia mẽtis lætitia de suo cognatæq; admirando conceptu, præq; desiderio summo congratulandi & obsequendi cognatæ,& vt per vtriusque narrationem sese mutuò consolarentur & exhilararent. Secundò verò ex impulsu spiritus sancti factũ est, vt Maria visitaret Elizabeth, vt ad eius præsentiam Ioannes in vtero repleretur spiritu sancto, sicq; impleretur quod dictũ erat ab angelo: vtque miraculo nouo Ioannis in vtero exilientis,& Elizabeth prophetantis, fides virginis, eiusq; gaudium,& in Deũ deuotio cresceret. Theophylactus autem etiam putat, virginem tanquam prudentissimã visitasse cognatam, vt maiori certitudine certior fieret, num vera dixisset de Elizabeth conceptu, qui ei apparuerat, vt ex hoc & de suo confirmaretur magis. Sed vt istud dici non fuerit omnino inconueniens, dici tamen non potest eã angeli verbis nõ adhibuisse fidẽ, siquidem postea Elizabeth ex spiritu sancto dicit eam beatam, quòd crediderit. Porrò attendenda diligenter verba, quibus Mariæ actionem Euangelista describit. Commendant enim ea nobis plurimas virginis virtutes, ac dotes spiritus sancti. Et primùm quidem rursum ipsius humilitatẽ commendant. Quæ enim meruerat visitari ab angelo, ac tã magnificè ab eo salutari, quæ se matrem Domini & Messiæ factã esse cognouit, non dedignatur præcursoris filii sui matrem visitare, eamq; prior salutare, memor scilicet officii sui, quo decebat, vt iunior seniori deferret obsquiũ: idem certè humilitatis exẽplum relinquens, quod postea filius suus veniens ad baptisma Ioannis,& ab eo baptizatus. Deinde ea verba eiusdem sedulum studium cõgratulandi & obsequendi cognatæ insinuant, quod vtique studium ex pietate & charitate magna proficiscebatur. Maria enim (inquit Ambr.) quæ sola antè in intimis penetralibus versabatur, non à publico virginitatis pudor, non à studio asperitas montiũ, non ab officio prolixitas itineris retardauit. Itaq; hanc sedulitatem,& eiusdem charitatẽ tria illa insinuant, quòd abiisse dicitur in montana, quòd cum festinatione, quòd in ciuitatem Iuda, quæ à Nazareth multis distabat miliaribus. Rursum eiusdem lætitia de bono cognatæ commendatur in eo, quod cum festinatione profecta scribitur. In quo eodẽ etiã virgineus pudor ipsius indicatur. Virginei enim pudoris est, non demorari in plateis, non aliquos in publico miscere sermones, sed virorum hominumq;, quàm potest fieri citissimè, fugere conspectus. Ac postremum quòd festinasse dicitur, efficacẽ quæ in ea erat spiritus sancti gratiam, eiusdemque gratiæ conditionem designat. Nam, vt inquit Ambr. nescit tarda molimina spiritus sancti gratia. Iam nec mysterio caret, quòd Maria postquam spiritus in eam superuenisset,& Deum concepisset, in montana perrexisse scribitur,& in ciuitatem Iuda. Quò enim (inquit Ambr.) iam Deo plena, nisi ad superiora cum festinatione conscenderet? B Itaque insinuatur, ad superiora,& ad montem sanctum Dei, ac ciuitatem confessionis Hierusalem nouam contendendum ei, qui spiritum acceperit,& Christum habuerit per fidem habitantem in corde suo. Plerique enim ciuitatem Iuda existimãt Ierusalem, quæ etsi aliquando fuerit computata in tribu Benjamin, tamẽ postquam Dauid illinc Iebusæum expulit,& in ea sedem suam regiam constituit, cœpit annumerari tribui Iudæ, cui etiam tribus Benjamin semper cõiuncta mansit. Existimant etiam ad hanc ciuitatem Mariam non sine Ioseph C iam facto coniuge eius accessisse: quod eo potest videri verisimilius, quòd hæc Mariæ profectio circa tempus solennitatis Paschalis facta sit, ad quam omnes viri ascendere præcipiebantur.

ET FACTVM EST VT AVDIVIT SALVTATIONEM MARIÆ,&c.] Ostẽdit Mariæ salutationem non fuisse vulgarem, sed admodum efficacem. Ad eã enim duplex effectus subsequutus est admodum mirabilis. Nã audita salutatione ab Elizabeth,& Ioannes in vtero gestiens exiliit,& Elizabeth repleta est spiritu sancto. Proinde necesse est fateamur, per virginis vocẽ Deum, quẽ in vtero gestabat incarnatũ, operatum fuisse potentia suę diuinitatis. D Mirabiliter autem factum est, vt sicut vocẽ sensibilẽ Marię Elizabeth prior auditu percepit: ita latẽtis in vtero virginis Dei præsentiam & efficaciam, per vocem Ioannes in vtero senioris latens, prior perciperet. Itaq; Ambrosius: Vide, inquit, distinctionem, singulorumque verborum proprietates. Vocem prior Elizabeth audiuit, sed Ioannes prior gratiam sensit. Illa naturæ ordine audiuit: iste exultauit ratione mysterii. Illa Mariæ, iste Domini sensit aduẽtum, Femina mulieris,& pignus pignoris. Porrò cũ dicitur, *exultauit infans*, non est pro *exultauit*, idẽ verbum

verbum apud Græcos, quod poſtea cùm dicit Maria: *Exultauit ſpiritus meus*. Ibi enim eſt ἠγαλλίασε, hic verò ἐσκίρτησεν, quod non ſignificat, lætatus eſt, ſed ſaliit, aut exiliit. Ita mox poſtea, cùm dicitur, *exultauit in gaudio*. Verùm occaſione iſtius exultationis vel ſubſilitionis in quæſtionem vertitur, num Ioannes cognouerit Dominum & matrem Domini eſſe præſentes, ita vt in eo per gratiam ſpiritus ſancti ſit anticipatus rationis vſus. Et plerique quidem putant, Ioannem cognouiſſe. Ambroſius enim Ioannem dicit, Domini ſenſiſſe gratiam, & aduentum, imò & per os matris prophetaſſe, quemadmodum per os virginis prophetauit Chriſtus. Duplici (inquit) miraculo prophetant matres ſpiritu paruulorum. Et Theophil. Quæcunque (inquit) dixit Elizabeth propheticè ad Mariam, non verba fuerunt Elizabeth, ſed infantis: os autem Elizabeth tantùm miniſtrauit, ſicut & os Mariæ miniſtrauit filio Dei, qui in vtero eius erat, &c. Et in hymno eccleſiaſtici officij canitur de Ioanne: *Ventris obſtruſo recubãs cubili, Senſeras regẽ thalamo manentẽ*. Et in Antiphona quadam officij viſitationis Mariæ: *Acceleratur ratio in puero nondum nato, Inſtinctu ſacri pneumatis diuinitus ſibi dato. Nouit præſentem Dominũ in virgine clã latentem, Adorauit cum iubilo ad ſeruulum venientem.* Auguſtinus verò in epiſtola ad Dardanum, de qua ſuprà, magis exiſtimat, Ioannem nõ intellexiſſe cauſam exultationis ſuæ, ſed eam potiùs fuiſſe ſignificationem rei magnæ ab Elizabeth cognoſcendę, non autẽ à paruulo cognitæ, eamque ſicut ſolent miracula fieri, factam eſſe diuinitus in infante, non humanitus ab infante: quemadmodum diuinitus locuta legitur aſina Balaam, & quemadmodum in vtero Rebeccæ collidebantur gemini. Prior autem ſententia non poteſt efficaciter probari ex verbo, *exultauit*, cùm illud, vt dictum eſt, ſignificet ſubſilire, non autem lætari. Nam, vt bene demonſtrat Auguſtin. ſubſilitio hæc intelligi poteſt ſine cognitione infantis. Sed eadem ſententia videtur efficaciter probari poſſe ex eo, quod poſtea adjicitur, *exultauit in* (vel) *præ gaudio*. Si enim in eo fuit gaudium, ergo & cognitio aliqua, ſine qua non poteſt eſſe lætitia. Cumque nulla fuerit gaudij vel lætitiæ ratio quàm præſentia Domini, conſequens eſt, eum cognouiſſe Domini ſui præſentiam cognitione rationali, ac proinde tunc habuiſſe vſum rationis. Non tamen etiam hæc ratio ſatis efficaciter id probat, Nam Græcè pro, *in gaudio*, non eſt, ἐυχαρᾷ, ſed ἐν ἀγαλλιάσει, quod geſticulationem magis ſignificat, quàm gaudium. Itaque ſenſus eſſe poteſt: Exiliit cum geſticulatione, id eſt, geſtiendo. Sicut in Pſal. *bene pſallite in vociferatione*, id eſt, cũ vociferatione, & vociferando. Iam geſticulatio intelligi poteſt in Ioanne fuiſſe etiam ſine gaudio mentis, & cognitione præſentiæ Dei, ſicut intelligit D. Auguſtin. de exultatione. Et quanquam prior ſententia communior ſit, vt quæ etiam in eccleſiaſtico officio decantetur, tamen hac in parte ſententia D. Augu. veriſimilior videtur, etſi recipienda non videatur in ea parte, qua putat, Ioannem non eſſe ſanctificatum à ſpiritu ſancto in vtero, nec illius exultationem factam à ſpiritu ſancto inhabitante & ſanctificante Ioannem, ſed tantùm à ſpiritu ſancto operante in Ioanne, qui ſpiritus etiam miracula potentiæ ſuæ in peccatoribus & brutis operatur. Nam cùm hic locus, quo exultaſſe Ioannes dicitur, coniungatur cum eo, quo promiſſum fuit replendum cum ſpiritu ſancto adhuc ex vtero matris, ſatis patet, Ioannem ſpiritum ſanctum accepiſſe ad ſalutationem Virginis, qui inſenſibiliter eum ſanctificans, ſenſibiliter etiam in eo per exilitionem operatus eſt. Secundùm poſteriorem ergo ſententiam cùm dicitur, *exultauit in gaudio*, gaudium vel accipi debet pro gaudij ſigno, vt ſit idem quod geſticulatio, aut pro lætitia aliqua è ſpiritu ſancto diffuſa in parte ſenſitiua. Exultauit autem Ioannes ſecundùm priorem ſententiam, vt ſuo geſtu veluti reſalutaret ſalutantem virginem, & gaudium ſuum de præſentia Domini teſtaretur, eique velut occurrere & reuerentiam exhibere feſtinaret. Secundùm alteram autem ſententiam exiliit, vt ex nouo illo geſtu Elizabeth intelligeret virginis dignitatem & conceptum. Vbi autẽ Ioannes exiliit in vtero, tum etiam repleta eſt ſpiritu ſancto mater. Cuius ordinis ab Euangeliſta explicati occaſione interpretes matrem per fœtum dicunt afflatam ſpiritu ſancto, imò ipſum fœtum impleuiſſe matrem. Non (inquit Ambroſ.) priùs mater repleta eſt quàm filius, ſed cùm filius repletus eſſet ſpiritu ſancto, repleuit & matrem. Et quod his amplius eſt, in hymno officij eccleſiaſtici, meritis nati prophetaſſe Elizabeth canitur, dũ dicitur: *Hinc parens nati meritis vterque Abdita pandit*. Quæ tamen omnia commodè ſunt intelligenda. Dicitur enim, matrẽ impleuiſſe, aut per eum matrem ſpiritu afflatã, quòd illius exilitio occaſio fuerit, vt etiam mater abundantiùs ſpiritu ſancto repleretur, & intelligeret Meſſiæ conceptum. Niſi enim (inquit Theoph.) exultaſſet puer, non prophetaſſet illa. Quę ad hoc impleta eſt ſpiritu, vt per eum exilitionis rationẽ intelligeret, & explicaret. Meritis autem nati prophetaſſe dicitur vterque parens, eo quòd ob dignitatem filij datus ſit vtrique ſpiritus prophetiæ. Dignitatem, inquam, non quam ſuis actibus & operibus ſibi apud Deum parauit, ſed ad quam Deus eum iam elegerat, vt, ſcilicet, præcurſor fieret Meſſiæ. Meritum enim pro dignitate aliquando accipitur, ſicut mereri, pro dignum eſſe. Atque hoc ſecundo modo etiam intelligi poteſt, matrem impleuiſſe ſpiritu, aut per eam matrem impletam ſpiritu. Vnde Dionyſius: Ideo fertur, matrem impleſſe, quoniam priuilegio eius datum eſt matri ſuæ diuinorum chariſmatum incrementum. Porrò quod dicitur Elizabeth repleta ſpiritu ſancto, non ſic intelligendum, quaſi priùs non habuerit ſpiritum, *erant enim*, vt dictum eſt priùs, *ambo iuſti ante Deum*, &c.) ſed quòd abundantiorẽ gratiam ſpiritus acceperit, aut quòd iam acceperit ſpiritum ad prophetandum, ad quem effectum priùs eum non habuit.

ET EXCLAMAVIT VOCE MAGNA, ET DIXIT: BENEDICTA.] Quæ priùs tacita latitauerat, conceptũ pudore diſſimulans, mox vt repleta eſt ſpiritu ſancto, edocẽte eam quid portenderet filij exilitio, non iam diutius continuit animi ſui gaudia, ſed ex ſubita inflãmatione ſpiritus, & inſigni affectus lætitia, ac admiratione exclamauit, ea prõmens afflatu ſpiritus, quæ nec ab homine didicerat, nec ex vteri tumore ſuſpicari poterat. Mirabiliter autem factum eſt, vt Elizabeth perinde quaſi angelum audiſſet cum Maria loquẽtem, ita verbis angelicis auſpicaretur ſuam gratulationem. Sicut enim vno eodemque ſpiritu Angelus & Elizabeth locuti ſunt, ita eiſdem quoque vſi verbis, idque in maiorem confirmationem Angelicorum verborum. *Nam in ore duorum aut trium teſtiũ ſtabit omne verbum*. Nouit (inquit Ambroſius)

Vtrũ Ioannes in vtero fuit præditus vſu rationis.

Num. 22.

Gen. 25.

Pſal.

brosius)sermonem suum spiritus sanctus, nec vnquam obliuiscitur. Et prophetia non solùm rerum completur miraculis, sed etiam proprietate verborum. Adiecit autem ad verba angeli Elizabeth: *Et benedictus fructus, &c.* Quod secundùm Theoph. intelligi potest dupliciter, superiori esse adiectum. Primùm, quia multæ sanctæ mulieres pepererunt improbos, vt Rebecca Esau, ideo non solùm ipsa benedicta dicitur, sed etiam fructus eius. Secundò, intelligi potest adiecta hæc pars, vt per eam explicaretur causa benedictionis Mariæ, sicut & Angelus causam benedictionis explicauit, dicens: *Ecce concipies.* Ideo enim ipsa inter mulieres benedicta, quia fructus eius benedictus, ita vt coniunctio, Et, accipi hìc possit, sicut frequenter, pro quia, vt Psal. 59. & 17. *Da nobis auxiliũ de tribulatione, & vana salus hominis.* Græca enim & Hebræa habent ibi coniunctionem, &: quamuis nostra litera habeat, *quia.* Notanda autem differentia. Maria enim benedicta dicitur, sed cum limitatione, scilicet inter mulieres. Fructus autem ventris benedictus dicitur absque limitatione, & bene quidem. Solus enim Deus absolutè benedictus. Solus etiam hic fructus ventris benedictus, quia reliqui omnes ex concupiscentia nati, sub maledictione nascũtur, filij, scilicet, iræ natura. Solus hic benedictus, quia per ipsum omnes gentes benedicendæ, sicut de eo Abraham promissum fuit. Itaque benedictus dicitur hic fructus, non solùm tanquam Deus, sed etiam quatenus homo, eo quòd expers omnis maledictionis: apud Deum, plenus esset omnium diuinorum charismatum benedictionibus, ita vt de eius plenitudine omnes essent accepturi. Ipse enim ille benedictus est, de quo in Psal. *Benedictus qui venit in nomone Domini.* Quẽadmodum autem superiùs in Angelica salutatione, quòd dicitur Maria benedicta, exponit quidam de prædicatione & laudatione apud homines obtinẽda: ita & hic secundùm eum est sensus: Laudata eris inter mulieres, & laudatus erit ab omnibus fructus ventris tui. Verùm præter rationes superiùs dictas, etiam tempus præteritum, quo vtitur Euangelista, εὐλογημένη, & εὐλογημένος magis ostendit de benedictione à Deo obtenta debere intelligi. Nõ enim hic ponitur εὐλογητός. Nam & Paulus in epist. ad Galatas disputans de benedictione promissa omnibus gentibus in semine Abrahæ, intelligit per benedictionem Dei, beneficia per Christũ gentibus præstanda. Porrò in eo quòd Christum vocat Elizabeth fructum ventris Mariæ, plures refellit hæreses. Et primùm quidem his verbis eorum error refellitur, qui Christum asserunt, corpus suum non sumpsisse ex substantia & carne virginis, vt qui vel phantasticum Christo tribuunt corpus, vel Christum quasi per aquæductũ transisse per virginem asserunt. Illud enim, *fructus ventris*, apertè instruit, Christum productum ex virgine etiã naturalibus officijs ventris. Rursum error Eutychetis, qui Christum negabat eiusdem fuisse naturæ cum virgine, & nobiscum, refellitur. Omnis enim fructus eiusdẽ est naturæ cum planta, cuius est fructus. Propriè autem Christus fructus vteri virginalis dicitur, nã reliqui sunt plurium parentum fructus: Christus verò cùm patrem in terris non habuerit, vnius tantùm ventris fructus dicitur, sicut & à proprietate filius dicitur hominis. Eisdem quoq; his verbis significatur, non solùm virginem tum concepisse, sed etiam conceptum iam tum fuisse animatum. Sola enim anima benedictionis diuinæ capax est.

Gen. 21.

Gen. 12.

Psal. 117.

A ET VNDE HOC MIHI VT VENIAT, &c.] Non (inquit Ambr.) quasi ignorans hoc dicit. Sciuit enim esse gratiam & operationem spiritus sancti, vt mater Prophetæ à matre Domini ad profectum sui pignoris salutaretur. Sed quia nõ humani meriti, sed diuinæ gratiæ munus esse cognouit, ideo ex summa mẽtis humilitate, & admiratione dignationis Dei, & matris eius dixit: *Vnde hoc mihi*, quasi dicat, quibus meis meritis, quáve iustitia felicitas hæc mihi contigit? Agnosco sanè maiorem hãc felicitatem esse, quàm vt vllis meritis factisque meis ascribi possit. Itaque sicut postea Ioannes Christum cùm venisset vt baptizaretur, prohibuit, dicens: *Ego à te debeo baptizari*: ita & nunc ipsius mater indignã se reputat, quæ à matre Domini visitetur. Matrẽ autem vocat etiã antequam pepererit. Alias enim (inquit Theoph.) non solemus matres vocare priusquam pariant, propter metum abortiendi: in virgine autem nihil tale suspicari oportebat. Deinde aliarum conceptus non statim est animatus: virginis verò fœtus mox, vt conceptus fuit, animatus fuit. Ideo à conceptione mox mater dici verè potuit. Qua appellatione rursum earum hæresum falsitas, de quibus mox superiùs, commonstratur. Dicẽs autem, *mater Domini mei*, ostẽdit à spiritu edoctam se, vtramque fœtus naturam, Dei, scilicet, & hominis. Propter naturam enim humanam dixit: *fructus ventris tui*: propter diuinam, *Domini mei*. Itaque his verbis iam apertè Nestorij impietas conuincitur, qui negabat, Mariam dici verè posse θεοτόκον, id est, genitricem Dei. Cõstat enim ex his verbis in vnam personam conuenisse duas Christi naturas: simul & illud quod priùs dictũ est, humanam naturam, scilicet, à diuinitate à principio conceptionis fuisse assumptam. Dicta sunt enim hęc verba paucis diebus post annunciationem. Affert autem deinde Elizabeth causam, quare eam benedictam dixerit inter mulieres, & matrem Domini sui, nempe quòd hoc ita esse indubitato argumento didicerit ex gesticulatione filij sui, spiritu sancto, scilicet, edocẽte, quid ea portenderet gesticulatio, simulque intelligi potest, causam reddere, quare felicem se reputauerit ob aduentum Mariæ, quòd, scilicet, illius aduentũ & salutationem tam senserit efficacem. *Ecce enim* (inquit) *vt facta est*, &c. Iam quod sequitur: *Et beata quæ credidisti*, Græca meliùs habẽt per tertiam personam ad verbum sic: *Beata quæ credidit*, quoniã erit perfectio dictis ipsi à Domino. Porrò interpres noster pro αὐτῇ, legisse videtur cum aspiratione αὑτῇ, & sic potest totum per secundam verti personam, quemadmodum & vertit interpres in Theophylacto, viderique potest ea lectio esse verisimilior. Quòd si autem per tertiam legatur personam, intelligi debet Elizabeth hìc prophetantem, prophetico more mutasse personam, aut alias personas in hoc colloquio fuisse præsentes, ad quas conuersa Elizabeth beatam prædicauerit virginem, quòd crediderat. Illud autem, *à Domino*, si referatur ad participium, *dicta*, exponi debet, pro, ex nomine & auctoritate Domini. Alioqui referri posset ad verbum *perficientur*, vt sit sensus: quæ dicta sunt tibi perficientur à Domino. Iam in his Elizabeth verbis etiam aduertendum, quàm multipliciter se ostenderit spiritu prophetiæ donatam. Simul enim (inquit Gregorius super Ezechielem Homil. 1.) de præterito, & præsenti, atque futuro per prophetiæ spiritum tacta est, quæ & eam promissionibus Angeli credidisse cognouit: & matrem nominans, quia

B

C

D

E

Matth. 3.

Psal.

quia redemptorem humani generis in vtero portaret, intellexit. Et cùm omnia perficienda prædiceret, quòd etiam de futuro sequeretur, aspexit. Præterea ad propheticę spiritum pertinebat, quòd intelligeret causam & significationem gesticulationis infantis in vtero.

ET AIT MARIA: MAGNIFICAT, &c.] Audiens virgo Elizabeth afflatu spiritus eadem de se prædicare, quę ab Angelo prius audiuisset, consideransque ipsius & conceptus sui nomine & Ioannem in vtero exiliisse, & Elizabeth spiritu prophetico afflatam, cùm hactenus virginali pudore texisset animi sui gaudia, spiritu sancto correpta, quo dudū erat plena, nō sibi diutius tēperat, quin hymno gratulabundo prorūperet in gratiarum actionē & laudē Dei. In quo quidē hymno primùm prædicat Dei in se declaratā benignitatem & potentiam, deinde de his eisdē simul & sanctitate eius generatim canit, ac postremùm eiusdem veritatē pręstari in iam-iam cœptis per Messiā promissis olim ad patres factis collaudat, imitata ex magna parte argumentum cantici, quod Anna Samuelis mater simili occasione eodemque spiritu cecinit. Rursum autem in virgine hic admiranda offertur illius summa mentis humilitas, animi gratitudo, atque deuetio in Deum. Quæ enim laudata erat primùm ab angelo, deinde ab Elizabeth, quæq; didicerat quàm efficax fuerat præsentiæ eius aduentus, nihil tamen ob hæc omnia sibi in seipsa placens, nec quicquam suis tribuens meritis, tantùm ad laudandum Deum accenditur, totum eius benignitati ascribens, atq; è plena mētis deuotione illius in omnes misericordiam, potentiā, æquitatem, ac veritatem celebrans. Vt autem hæc caneret, non dicitur sicut Elizabeth repleta spiritu sancto, eo ꝙ prius dictus sit spiritus sanctus superuenisse in eam, quo eodē & ad visitandum Elizabeth profecta est, & ad hæc canendū afflata. Nec conueniebat dicere, eam repletā spiritu sancto, quæ Deo plena erat, & in qua habitabat plenitudo diuinitatis corporaliter. Dicit itaque.

MAGNIFICAT, &c.] Cùm autem Deus non possit maior fieri, nec aliquid ei à nobis accedere, intelligit Ambrosius cū Origene, tunc nos in nobis magnificare Dominum, cùm animam nostram, quæ formata ad imaginē Dei, maiorem in bonis operibus & virtutibus facimus. Tūc enim Dominus in nobis quodammodo maior fit, cùm imaginē eius magis participamus. Verùm simpliciùs, magnificare, hic accipi debet pro extollere laudibus, magnitudinemq; Dei agnoscere, admirari, & prædicare: quemadmodum & apud Prophetam: *Magnificate Dominum mecum.* Dicit autē *anima mea*, vt insinuaret, se non lingua tantùm, sed magis anima & ex præcordiis Dominum laudare & glorificare. Itaq; sensus est, Tu quidem, ô Elizabeth me laudas, & magnificas, verùm cùm totum hoc ego non lingua tantùm mea, sed & anima diuini gratuitique muneris esse agnoscam, totis præcordiis Dominum magnificat & extollit, magnitudinem bonitatis simul & potentiæ eius in me admirando. Nec tātùm magnificat illud anima mea, sed etiam exultauit, non quidē in seipsa, sed in Deo totius mihi salutis auctore. Porrò cùm exultare potiùs ad corpus pertineat, (significat enim quandam lętantis gesticulationē) hic tamen ad animam & spiritum transfertur, ad significandum lætitiæ magnitudinē, & spirituale quoddam mentis tripudium, quo anima extra se rapta in Deum fertur. *Exultare* autem, lætari in Deo est, de Deo gaudere, eumque gaudij nostri esse obiectum & materiam. Bene autē prius dixit: *Magnificat*: deinde, *exultauit*. Cū enim magnificare pertineat ad intellectiuam vim, exultare verò ad voluntatem & affectum, istud ex illo nascitur. Nam cùm magnitudinē diuinæ benignitatis expendimus, sequitur deinde in affectu lætitia & exultatio. Sciendum præterea, quòd anima & spiritus in scripturis, maximè apud Paulum, sic differunt, quòd quamuis vna eademque res sit anima & spiritus, tamen anima dicatur, quatenus animat, & viuificat corpus, & quæ humana sunt curat: spiritus verò quatenus superioribus & cœlestibus intendit, legesque naturę transscendit. Hæc tamen differentia hic locum habere non videtur. Neque enim conueniens aliqua ratio assignari potest, quare animam dicat magnificare, spiritum verò exultare, cùm æquè aptè dicere potuisset spiritum suum magnificare, animam verò exultare. Nam Psalmista: *Anima* (inquit) *mea exultabit in Domino, & delectabitur super salutari suo.* Proinde quod prius dixit animam, postea dicit spiritū, Hebręorum more: quibus solenne est, idē (in Canticis maximè) sub alijs repetere verbis. Aut animā simul dixit & spiritum, significans totam animam quanta erat, in Deum ferri, quatenus, scilicet, & humana & diuina respicit. Iam in his duobus versibus Dominum & Deum quidam pro filio accipiunt: alij sic distinguunt, vt vnum patrem designet, alterū verò filiū: verùm simpliciùs intelligitur per vtrumque significatum Deum communiter, hoc est, vt totam includat trinitatem. Pro *salutari* autem Græcis est σωτῆρι, hoc est, saluatori. Sed frequenter in scripturis salutaris vel salutare accipitur pro saluatore, vt *ipse Deus meus, & salutaris meus.*

QVIA RESPEXIT HVMILITATEM, &c.] Causam reddit suæ magnificationis & exultationis. Porrò dictio, *humilitas*, in scripturis tripliciter accipitur. Primò in scripturis veteris testamenti sæpe accipitur pro afflictione, vt: *Vide humilitatem meam, & eripe me.* &: *In humilitate nostra memor fuit nostri.* Hoc autem modo hic non accipi certum est. Secundò, significatione multum simili cū superiori accipitur pro abiectione, exiguitate, ignobilitate, & obscuritate, vt apud Paulum: *Reformabit corpus humilitatis nostræ*, &c. hoc est corpus nostrum vile & ignobile, Atq; in hoc solo significatu intellexit vocabulum humilitatis Cicero, sicut humilis apud Latinos propriè non significat nisi breuem, vilem, & abiectum. In his autem duabus significationibus semper apud Græcos correspondet ταπείνωσις. Tertiò, secundùm vsum proprium scripturæ & Theologis, accipitur pro virtute contraria superbiæ, qua quis seipsum abiectum & vilem agnoscit: quæ virtus latinis modestia dicitur, aut animi submissio. Atque in hac tertia significatione hoc loco pleriq; accipiunt, intelligentes hic significari virginem electam in matrē Domini propter virtutem humilitatis eius. Quamuis autem hoc verum sit, tamen hunc non esse huius loci sensum, primùm ex eo constat, quòd Græcis virtus humilitatis nunquam significetur per vocabulum ταπείνωσις, quod hoc loco ponitur, sed eam virtutem semper significāt per vocabulum ταπεινοφροσύνη, deriuatū á ταπεινοφρονῶ, quod est humiliter de se sentire: quemadmodū id patet ex omnibus illis locis, in quibus de virtute humilitatis loquitur Paulus. Deinde nō conuenit summæ modestiæ virginis, vt dicat, Deum respexisse ad virtutem humilitatis suæ, hoc enim esset gloriari de me-

Marginalia: Psal. 33. — Psal. 34. — Psal. 24 & 115. — Philip. 3.

de merito virtutis suæ, quod à verè humilibus lõgè abest. Proinde necesse est accipiatur dictio, humilitas, in secunda significatione, qua significat exiguitatem & abiectionem, quæ est eius vera & propria significatio. Nec est Græcis, respexit humilitatem, sed ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, respexit ad humilitatem: quamuis id ad sensum parum faciat. Itaque sensus est: Respexit exiguitatẽ ancillæ suæ, hoc est, me exiguam & infirmam ancillam suam. Secundũ quem sensum magis his verbis virginis modestia & humilitas animi nobis cõmendatur, quàm si nomen humilitatis hìc pro virtute accipietur. Non enim solùm Deum respexisse dicit ad ancillã suam, sed etiam ad infimam ancillam suã, imò, quod magis aliud est, ad exiguitatem ancillæ suę: quod intelligendum potissimũ de exiguitate quo ad merita. Existimabat enim, se nullius meriti, nulliusque virtutis. Nec id quidem fictè aut falsò, quoniam considerabat seipsam ex parte sui, non ex parte donorum Dei in ipsa. Huiusmodi enim consideratio, veræ humilitatis animi mater est. Porrò respexisse dicitur Deus eam, sicut respicere aliquid, vel ad aliquid, est contrarium ei quod est aduersari aliquid, vt sit sensus: Deus quamuis summus, & maximus, non est tamen aduersatus exiguitatem ancillę suæ, sed benigno fauore me infimam ancillam suam, imò exiguitatem meam prosecutus est, tanto me dignatus munere, ac tam sublimiter meam paruitatem subuehens & exaltans. Itaque magnitudinem diuini beneficij insinuat, dum non solùm se ancillam vocat, sed exiguitatem suam Deum respexisse dicit. Ostendit autem quantum Dominus se respexerit, dum addit.

Ecce enim ex hoc, &c.] quasi dicat: Tanto ille me prosequutus est fauore, vt ob eum non à te solùm, ô Elizabeth, beata sim prædicãda, aut ab huius ætatis Iudæis, sed felicem etiam prædicaturæ sint omnes generationes, quæ seculis omnibus sibi succedentibus vniuersum orbẽ inhabitabunt. Dum enim dicit, *omnes generationes*, simul cõprehendit & totius orbis nationes, & succedentes sibi mutuò omnes vsque in seculum futuras generationes. Prędicit autem istud prophetico spiritu, quo præuidebat futurum, vt filius eius omnium esset generationũ saluator, & in omni gente ac generatione semper futuros, qui in filium eius crederent. Non enim beata prædicanda erat, nisi à generationibus credentium. Porrò dum se beatam dicendam asserit, rursum significat, se nullum suorum meritorum habere respectum. Siquidem felices ab eo verè dicimur, quòd nobis non nostris meritis, sed gratuito Dei munere collatum est. Proinde rationem subdens quare beatam eam sint omnes prædicaturi.

Qvia (inquit) fecit, &c.] Vel potiùs significat dictio Græca μεγαλεῖα magnalia, aut magnifica, quasi dicat: Non propter meam virtutem existimo me ab omnibus prædicandam felicem, sed quia fecit mecum magnalia qui potens est. Adiecit autem, *qui potens est*, (pro quo Græcis est vna dictio, ὁ δυνατός, potens) vt ne quis minùs credat his quæ ab ipsa dicuntur, & incredibilem nouæ conceptionis modum per cõsiderationem omnipotentiæ diuinæ astruat.

Et sanctvm nomen, &c.] Hanc partẽ quidam cum superiori construunt, vt sit sensus: Qui potens est fecit mihi magna, & sanctum nomẽ eius fecit mihi magna. Ita enim & Beda se intelligere ostendit, dum explicans, quid sit sanctum, dicit: Singularis enim culmine potentię transcendit omnem creaturã, & ab vniuersis, quæ fecit, lege segregatur. Itaque *sanctum nomen* dictum intelligit, quòd sit ab omnibus separatum, omniaque potentia separans, quod Græca dictione magis significari ostendit. Verùm rectiùs hæc pars sic intelligitur: *Et sanctum est nomen eius*, quemadmodũ in Psal. *Sanctũ & terribile nomẽ eius*, supple est. Proinde Maria postquam de Dei in se declarata bonitate & potentia cecinit, hìc iam in generali de excellentia Dei canere incipit, ex plenitudine deuoti cordis prorumpẽs in celebrationem sanctitatis, misericordiæ, potentiæ, & iustitiæ diuinæ. Pro pleniori autem partis huius intelligentia aduertendum, nomen Dei in scripturis frequenter accipi, vt ferè non sit aliud quàm ipse Deus, ita vt dicatur nomen Dei admirabile, gloriosum, bonum, iustum, sanctum, &c. quia Deus admirabilis est, gloriosus, bonus, iustus, & sanctus. Sicut enim nomen alicuius dicitur esse admirabile & gratum, aut odiosum & ingratum, quia talis est qui nomine illo designatur, & in mentem hominis reducitur: ita etiam quæ Deo conueniunt, nomini eius tribuuntur, eo quòd mox audita quauis Dei appellatione concipiamus huiusmodi proprietates Deo conuenientes. Audito enim nomine Dei, mox cogitamus rem aliquam sanctissimam, iustissimam, optimam, & potentissimam, ideoque & nomen eius sanctum, bonum, & iustum dicitur. Porrò pro *sanctus*, Hebraica dictio correspondens, scilicet קדוש Cados, significat propriè id, quod ob puritatem suam à rebus prophanis, & immundiciam aliquam habentibus, separatum est. Cùm autem soli Deo perfecta conueniat puritas, propriè solus ipse, ob suam puritatem ab omni vitio & labe liberam, Cados dicitur. Iam cùm virtuti & integritati potissimùm honor & reuerentia debeatur, simul etiam cùm dicitur Deus Cados, significatur esse reuerendus, omnique honore prosequendus. Proinde huic dictioni optimè respondet apud Græcos dictio ἅγιος, quæ secundùm Bedam perinde valet ac si dicas, extra terram, vel sine terra, vt intelligatur componi ex particula priuata α, & γῆ, terra. Verùm cùm priuata particula α, in compositione non aspiretur, ἄλφα autem in ἅγιος aspirationem habeat, meliùs Græci putant ἅγιος deriuari à verbo ἅζομαι, quod est colo, veneror, vt sit ἅγιος pro ἄξιος. Itaque ἅγιος dicendus est, qui ob summam suam integritatem & perfectionem reuerendus sit omnibus. Iam & apud Latinos vtriusque prædictæ linguæ dictionibus aptè respondet dictio sanctus, quam à verbo sancire deriuatam constat. Est autem sancire propriè aliquid confirmare sanguine hostiæ, quemadmodum in pactis fieri solet. Nam à sanguine sancire deriuatum voluit. Quoniam autem sic confirmata violari piaculum erat, sanctum vocari cœptum est, quod inuiolatum esset, incorruptum, & integrum. In qua significatione omnino quadrat cũ significatione dictionis Hebraicæ. Bene autem postquam prædicauit Dei in se declaratam potentiam, prædicat etiam eius sanctitatem, quoniam & angelus per spiritum sanctum & virtutem patris conceptum filij Dei in ea perficiendum prædixit. Sanctum itaque Deum dixit meritò, quia in summa puritate per illius sanctitatem tam sanctum concepit filium.

Et misericordia eivs a, &c.] Post prædicatam Dei sanctitatem, commendat etiam communem eius misericordiam: communem, inquam

quam, & omnibus seculis, & omnibus sine discretione personis, quæ timent illum. Et ferè tale est quod vult significare: Misericordia eius non in me solùm est, sed etiam communis omnibus, qui reuerentur illum, idque per omnes sibi succedentes generationes, & secula cuncta. Illud tamen *a progenie in progenies*, vel, vt habent Græca, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, hoc est, in generationem & generationem. Theophylactus sic intelligit, vt significetur timentes Deum consequi misericordiam & in hac generatione, hoc est, in præsenti seculo, & in futura generatione, hoc est, futuro seculo. Nam hic centuplum accipiunt, & omnia eis cooperantur in bonum: illic verò longè amplius accipiunt. Verùm prior sensus magis germanus est. Quamuis autem misericordia Dei diffusa sit super omnia opera eius, & secundùm aliquos effectus communis timentibus & non timentibus eum, perfecta tamen Dei misericordia solis timentibus eum cōuenit, quæ consistit in subleuatione à vera miseria, hoc est, à miseria æternæ damnationis, & in eo quod in præsenti vita omnia eis in bonum Deus cooperari facit, post hanc vitam æterna felicitate gaudere donat. Aptè autem dicit potiùs, *timentibus eum*, quàm sperantibus in eum, aut diligētibus eum, quia priùs de Dei potentia & sanctitate cecinit, quibus respondet in nobis timor & reuerentia Dei. Nomine enim timētium significat piè reuerentes Deum, quod sanctitati Dei debetur. Vnde in Psalm. *Sanctum & terribile nomen eius*. Quibus verbis significatur, Deum, quia sanctus est, metuendum, & piè à iustis reuerendum. Habetur autem hic versus etiam Psalm. *102. Misericordia autem Domini ab æterno, & vsque in æternum super timentes eum.* Notandum autem, quòd in duobus his versibus (quos quædam Græca vnico versu complectuntur) tria epitheta Deo attribuuntur, potentia, sanctitas, & misericordia, quæ tribus in diuinitate personis facilè est approbare, & comprehendunt in se omnem Dei perfectionem, quæ etiam per sequentes versus ex ordine declarantur.

Psal. 110. Psal. 102.

FECIT POTENTIAM IN BRACHIO SVO, &c.] Tres iam sequentes versus dupliciter exponi possunt. Quidam enim in his intelligunt cani ea, quæ facta sunt, & iam facienda erant per incarnationem verbi, eaque hic cani spiritu prophetico tanquam facta, quòd iam-iam facienda erant, & iam erant facta inchoatiuè, & in sua radice. Itaque intelligunt Deum fecisse *potentiam in brachio suo*, quia per filium suum incarnatum diabolum superauit, totúmque mundum potenter conuertit: dispersisse superbos, tum dæmones, tum Iudæos, hos ambos etiam deposuisse de sede sua: exaltasse verò humiles gentes, easque esurientes impleuisse bonis spiritualibus, diuites verò Iudæos dimisisse inanes. Verùm simpliciùs & rectiùs hæc omnia intelliguntur in sua generalitate, & vt præterita, sicut ipsa verba sonant. Sicut enim Anna in suo Cantico, post prædicatam singularem Dei in se benignitatem, ex plenitudine deuoti cordis procedit ad laudandum generaliter Dei potentiam & iustitiam, frequenter in variis præcedentibus declaratam operibus, dum canit similia iis, quæ hîc habentur, dicens, *Arcus fortium superatus est*, &c. *Repleti priùs*, &c. *Suscitat de puluere egenum*, &c. Ita & in præsenti Cantico virgo fecisse videtur. Non tamen his versibus solùm intelligendum est cani ea, quæ tum erant præterita, sed sub intellectu literali, qui est de rebus temporalibus & sensibilibus, simul etiam conuenit, quemadmodum frequenter in Psalmis, & in ipso Annæ Cantico, intelligere mysticè spiritualia Dei opera, quæ præfigurata per facta sensibilia temporibus prioribus à Deo facta, iam-iam per Christum erant perficienda, vt ita hic intelligamus sic cani præterita, vt simul etiam futura propheticè canantur. Hæc est enim fertilitas verborum spiritus sancti, vt eisdem verbis simul plura ad diuersa tempora pertinentia significet. Itaque *fecit potentiam in brachio suo*, hoc est, per virtutem & fortitudinem suam frequenter potenter operatus est, & mirabilia designauit. *Brachium* enim conuenienter hic accipitur pro Dei virtute, sicut aliàs sæpe. Potentia verò hic accipi debet pro effectibus mirabilibus Dei potentia perpetratis. Alii verò per *brachium* intelligunt filium, per quem omnia Pater facit, de quo videtur intelligendū illud Isaiæ: *Brachium Domini cui reuelatum est?* Fecit autem potentiam Deus, dum mundum condidit, dum Israelitas à potestate Ægyptiorum liberauit, eósque expulsis Cananæis in terram promissam introduxit, aliaque multa eorum nomine designauit. Nouissimè autem spiritualiter per filium suum, vt dictum est, fecit potentiam, dum diabolum superauit, dum per Apostolos repugnante mundi huius sapientia & potentia, omnes gentes ad se conuertit. In eo autem quod sequitur.

1. Reg. 2. Isa. 53.

DISPERSIT SVPERBOS MENTE CORDIS SVI, &c.] Relatiuum, *sui*, non debere referri ad Deum, sed ad superbos, patet ex Græcis, quæ habent καρδίας αὐτῶν, cordis ipsorum. Nec est Græcis mente, sed διανοίᾳ, hoc est, cogitatione potiùs. Porrò ablatiuus iste *mente*, vel *cogitatione*, iungi potest vel cum *superbos* vel cum *dispersit*. Si priori modo intelligamus, sensus erit: Dispersit eos qui superbierunt in cogitatione cordis sui, quique apud seipsos de se magnificè senserunt. Et apparet hunc veriorem & simpliciorem esse sensum. Si verò coniungatur verbo *dispersit*, poterit exponi variis modis. Potest enim esse sensus, secundùm Caietanum: *dispersit superbos a cogitatione cordis eorum*, ne scilicet assequerentur, quod assequi cogitabant. Deinde sic dispersit eos merito cogitationis, & propter superbam cogitationem eorum. Postremùm secundùm quendam hic est sensus: *Dispersit superbos per cogitationem ipsorum*, vt significetur superbos suis ipsorum consiliis dissipari, quemadmodum olim per Iob dictum est: *Comprehendit sapientes in astutia eorum, & consilium prauorum dissipat.* Inter quos tres sensus postremus est probabilior. Dispergere autem dicitur Deus superbos, non solùm quia eos secundùm locum dispergit aliquando, quemadmodum nunc fecit Iudæis, sed quoniam eos perdit, conatus frustatur, viresque aufert. Id autem quàm frequenter fecerit & facit tam sensibiliter quàm insensibiliter in impiis spiritibus, manifestum est: sicut & quæ dicuntur duobus versibus sequentibus, in quibus, quoniam humana prosperitas præcipuè consistere videtur in honoribus potentatuum, & abundantia diuitiarum, ostendit vtrumque horum ex Dei distributione hominibus aut afferri aut donari. Itaque *deposuit potentes de sedibus suis*, dum potentes frequenter reges potestate exuit, dum & dæmones è sedibus regni cœlorum deiecit, ac demum dominium super fideles eis abstulit, dum & Iudæos in populo Dei primum obtinentes locū iā inferiores fecit

Iob 5.

cit translato ab eis regno ad populũ gentilẽ, *Exaltauit* proinde *humiles*, hoc est, abiectos & viles. (Nã cùm humiles hic opponantur potentibus, videntur humiles potiùs debere intelligi viles & ignobiles, quàm humiles corde, quamquam Græca dictio vtrumque significet, sed magis viles) quia frequenter viles ad regale solium euexit, vt patet in Saule, Dauide, aliisque: deinde quia homines ad regni cœlestis gloriam prouexit, eisque dæmonibus imperandi potestatem dedit: postremùm quia gentes in populo Dei primum iam dedit obtinere locum. Ita *& esurientes*, hoc est indigentes, impleuit omnibus bonis. Nam frequenter pauperes temporaliter diuites fecit, & facit, & Gentes omni gratia spiritus destitutas olim omnibus bonis spiritualibus per Christum impleuit, & omnes, qui esuriunt iustitiã & virtutẽ, & hic & postea saturat. Deinde verò contrà *dimisit*, vel, vt habent significantiùs Græca, ἐξαπέστειλε, hoc est emisit, scilicet à se, *inanes* & vacuos, quia frequenter omnibus bonis temporalibus abũdantes ad inopiam redegit, & Iudæos, qui per cognitionem legis & iustitiam, quæ in lege est, nullo se indigere putabãt apud Deũ reiecit, à se omnibus veris bonis vacuos. Et quotquot abundare se existimãt diuitiis: ingenii sapiẽtię, & potẽtię humanæ, indignos reputat, quos suis spiritualibus bonis ditet.

SVSCEPIT ISRAEL PVERVM SVVM, &c. Post generalem diuinæ potentiæ, pietatis & iustitiæ commendationem ad singularem Dei erga populum Israëliticum descendit benignitatem, iam declarari cœptam per verbi in vtero eius incarnationem. Per *Israelem* enim ad literam intelligit veterem populum Israëliticum, cui primùm natus & missus est saluator, & ex quo plerique credentes saluati sunt, quamuis populo illo magna ex parte Christum rejiciente, Gentilis populus in illius locum successit factus per spiritum Israël, & semen Abrahæ, de quo proinde mysticè istud intelligi debeat: *Israelem autem puerum suum vocat:* hoc est, seruum suum ad distinctionem gentium idolis seruiẽtium. Hunc itaque suscepisse Deum dicit, quia more succurrentis ac manum porrigentis eum saluandum ab hostibus suis & omni malo recepit, quanquam quidam intelligant Deum ideo dici suscepisse Israëlem, quia ex Israëlitico populo humanã sibi assumpsit & coüniuit naturã, vt concordet cum eo, quod dicit Paulus: *Nusquam enim angelos apprehẽdit sed semen Abrahæ apprehendit.* Porrò in eo, quod sequitur Memorari *misericordiæ*, interpretẽ vertisse infinitiuum, *memorari*, & non participium *recordatus*, vt cantatur in Ecceſiastico officio, patet & ex codicibus Latinis emendatis & Græcis, quæ habent infinitiuum, μνησθῆναι, quem in Cantico Zachariæ vertit per memorari. Debet autẽ infinitiuus ille vtrobique exponi pro eo, quod est, vt memor esset, & hoc rursum, sic, vt memorem se declararet. Tunc enim dicitur nobis Deus alicuius memor, dũ qui ad tempus visus est oblitus esse, memorem se ipso opere & effectu declarat. Iam postquam dixit, *sicut locutus est ad patres nostros*: explicat quos patres intelligat, nempe Abraham, & semen eius, Isaac, Iacob, & Dauid. Huic enim dictum est: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Illis verò: *In semine tuo benedicentur omnes Gentes.* Mutat autem constructionem Lucas: dicens in datiuo: *Abraham, & semini eius*, quia vtramque constructionẽ habet verbum, *locutus est.* Illud autem *in secula*, vel, vt habent Græci, *in seculum*, incertum cui coniungi debeat. Potest enim coniungi cum, *semine eius*, vt significetur semen Abrahæ duraturum in perpetuum. Aut cum, *misericordiæ*, & infinitiuo *memorari*, vt sit sensus, vt recordaretur misericordiæ in perpetuum exhibendæ, aut vt recordaretur in perpetuum misericordiæ suæ. Caietanus autem tum propter constructionis mutationem, tum propter hanc particulam, *in secula*, putat locum sic ordinandum: Suscepit Israël memorari misericordiæ suæ exhibendæ Abrahamo & semini eius vsque in secula: Sicut locutus est ad patres nostros. Verùm similis constructionis mutatio etiam est Psalm. 102. *Et iustitia illius in filios filiorum, iis qui seruant testamentum eius.* Et satis familiaris est linguæ Hebraicæ.

MANSIT AVTEM MARIA CVM ILLA, &c.] Mansit aliquamdiu cum Elizabeth Maria, vt colloquiis sanctis & amicis obsequiis subleuaret anum. Verùm cùm iam partus tempus adesset, discessit ab ea, tum vt multitudinem affluxuram ad puerperam fugeret, tum quòd virginem non deceat partui interesse: Ad quod indicandum videtur Lucas addidisse, *quasi* (vel ferè) *mensibus tribus*, vt significaret ante partum abiisse virginem, quæ cùm in sexto mẽse ad visitandum venerit Elizabeth, & apud eam nõ integris tribus permansit mensibus, significatur ante nonum mensem abiisse. Abiens autem non diuertit aliò, sed reuersa est in domum suam. Numerus autem ternarius hic positus mysticus est. Sicut enim Mariæ in montana post conceptum verbum Dei profectio docet in superiora debere conscendere eum, qui per fidem verbum Dei concepit, ita menses tres designat in superioribus permanendum esse in fide Trinitatis, aut in fide, spe, & charitate. Vnde Beda: *Anima casta, quæ spiritalis verbi desiderium concepit, necesse est vt alta cœlestis exercitus iuga subeat, & quasi trium mensium dies ibi demorata, quousque fidei, spei, & charitatis luce radietur, perseuerare non desistat.*

Hebr. 2. · Psal. 13[illegible] · Gen. [illegible] · Psal. 10[illegible]

NASCITVR IOANNES, ET ZACHARIAS RECEPTA LOQVELA BENEDICIT DEVM. LVCÆ I. CAPVT V.

Elizabeth autem impletum est tempus pariendi, & peperit filium, & audierunt vicini & cognati eius, quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa & congratulabantur ei. Et factum est in die octauo venerunt circuncidere puerum, & vocabant eũ nomine patris sui Zachariam. Et respondens mater eius dixit, Nequaquam, sed vocabitur Ioannes, dixerunt ad illam: Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine. Innuebant autem patri eius, quem vellet vocari eum. Et postulans pugillarem, scripsit, dicens: Ioannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi. Apertum est autem ilico os eius, & lingua eius loquebatur, benedicens Deum. Et factus est timor super omnes vicinos eorum, & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc, & posuerunt omnes, qui audierunt, in corde suo, dicentes: Quis putas

tas puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo. Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus Dominus Deus Israël, quia visitauit & fecit redemptionem plebis suæ, Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, prophetarum eius. Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti: Iusiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Et tu puer propheta altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, Ad dandam scientiam salutis plebi eius in remissionem peccatorum eorum, Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto, Illuminare iis, qui in tenebris & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Puer autem crescebat, & confortabatur spiritu, & erat in deserto vsque in diem ostensionis suæ ad Israël.

ELIZABETH AVTEM IMPLETVM EST TEMPVS PARIENDI. Quemadmodũ in scripturis de solis iustis dicitur, quòd impletis diebus vitæ suæ pleníque dierum mortui sunt: ita (quemadmodum hic annotant Ambrosius & Theophylactus) plenitudo dierum non ponitur in scripturis nisi in generatione iustorum. Plenitudinem enim habet iusti vita, dies autem impiorum inanes sunt. Et imperfecti nec completi sunt peccatorum partus, meliúsque illis fuisset, si nati non fuissent.

ET PEPERIT FILIVM. Adiecit istud, vt ostenderetur re ipsa promissionem angeli iam adimpletam, qui dixerat: *Vxor tua pariet tibi filium.*

MAGNIFICAVIT DOMINVS MISERICORDIAM CVM ILLA. Hoc est, non solùm fecit cum ea misericordiam: sed fecit misericordiam suam erga illam esse magnam, quòd scilicet non solùm à sterilitatis opprobrio eam liberauit, sed id etiam in senectute eius fecerit, prolemque insuper dederit nõ feminam, sed masculum. Ob quam insignem Dei misericordiam congratulabantur ei, aut vt potiùs habent Græca, συνέχαιρον αὐτῇ, congaudebant ei: in quo ostenditur iam impletum, quod dictum fuit ab angelo: *Multi in natiuitate eius gaudebunt.* Et bene quidem in natiuitate huius pueri multi gaudẽt, quia plurimorum bono natus erat, quare conueniebat, vt gratia secuturæ virtutis exultatione vicinorum præfigurante significaretur.

VOCABANT EVM NOMINE PATRIS SVI.] Hoc est, vocare cœperunt & voluerunt: quoniam enim pater elinguis erat qui solet esse auctor imponendi nominis, cognati suspicantes id patrem velle, quod vulgò solet esse gratissimum, appellare cœperunt eum nomine patris sui. Mater contrà contendit eum vocandum non Zachariam, sed Ioannem. Quod nomen non ab angelo, neque à Zacharia, sed à spiritu sancto, quo erat afflata, edocta fuit, attestante Ambrosio & Theophylacto. Si enim à Zacharia nomen illud didicisset, vtique eis dixisset maritum sic voluisse, nec opus fuisse Zachariam adire, qui contentionem finiret. Porrò mos iste imponendi nomina ipsa circuncisionis die videtur desumptus ab Abraham, qui cùm priùs diceretur Abram, accepit eadem die, qua circuncisus est, circuncisionis præceptum, & à Deo accepit nouũ nomen Abrahã. Et bene quidem non ante circuncisionem nomẽ imponebatur, sicut nec modò ante baptisma, quod circuncisioni successit. Nam circuncisio & baptismus signa sunt & symbola, per quæ quis inscribitur populo Dei. Proinde non antè nominari fœtum in populo Dei conuenit, quàm signum populi Dei assumpserit, sicut nec antè nomẽ eius in libro vitæ describi meretur. Mirè autem Euangelista (inquit Ambrosius) præmittendum putauit, quòd plurimi infantem nomine patris Zachariam appellandum putarent, vt intelligerentur, matri non nomen alicuius displicuisse sui generis, sed id puero imponendum, quod à sancto spiritu ob mysterium didicerat. Si enim humanum aliquod nomen imponendum fuisset puero, nullum vtique parẽti gratius fuisset, quàm nomen patris.

ET POSTVLANS PVGILLAREM.] Hoc est, Postquam postulasset non quidem per vocem, sed per nutum, tabellam scriptoriam. Est enim pugillaris, tabella in qua stylo scribitur. Quod autem sequitur, *scripsit dicens*, non sic intelligẽdum quasi scribendo etiam ore locutus sit. Quorsum enim opus erat scribere, si dicere iam potuit? Verùm dixisse intelligendus est, quia locutus sit non ore, sed per scripturam loquentẽ. Quod apertè indicat Ambros. dicens, quod voce non poterat, manu & literis est locutus. Non enim inter scribendum soluta est lingua eius, sed, vt ex sequentibus patet, mox à scriptura nominis impositione. Caietanus putat dictionem *dicens* esse accusatiui casus, vt sit sensus: scripsit scripturam dicentem. Verùm id absurdissimum est cùm Græcè sit λέγων. Non scripsit autem, Ioannes vocabitur nomen eius, sed, *Ioannes est nomen eius.* quasi dicat: Quid de nomine imponendo soliciti estis, cùm iam nomen sit ei impositum à Deo.

ET MIRATI SVNT VNIVERSI. Tum quòd in nomine tam nouo ambo inter se conuenirent parentes, tum quòd significaret Zacharias nomẽ illi iam priùs esse impositum. Admirationem auxit miraculũ solutionis linguæ, de quo sequitur. Vnde sequitur postea: *Et factus est timor*, præ admiratione scilicet, *Et super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba*, hoc est, facta hæc. Nẽpe quòd anus pepererat ex sene: quòd in nouo nomine inter se parẽtes conuenerãt, quòd filius hic ab angelo promissus esset, quòd pater priùs ex loquente mutus, factus rursum ex muto facundus in laudem Dei prorupisset, quòd vterque parens spiritu diuino afflatus esset. Quæ omnia ij, qui audierant, posuerunt in corde suo, hoc est, expressiùs apud se de his rebus cogitauerunt, ex his præludiis colligentes natum puerũ magna & inaudita patraturum, cuius natiuitas & conceptio iam tum prodigiis insinuaretur, atque ob hæc dixerunt apud sese, & ad inuicem: *Quisnam puer iste erit*: quasi dicerent: Cùm nemo prophetarũ tam prodigiosè natus sit: omnino apparet ad res summas delectum esse: & maius quid quàm in reliquis retro prophetis, in hoc perficiendum.

ETENIM MANVS DOMINI ERAT CVM ILLO.] Græca non habent, *etenim*, sed tantùm καὶ, &. Tamen cùm hæc particula videatur ab Euangelista apposita, veluti rationem volente reddere, quare de puero sic magnificè sentirent homines,

nes,videtur coniunctio, &, debere etiam hic accipi pro quia, vt bene verterit interpres, *Etenim*. Nam & quidam in Paraphras. causam hic reddi intelligit sic scribens: Nec verò temere hæc ratiocinabantur. Nã verè manus Dei cœlestem virtutem suam exerebat in puero, & per puerum in parentes.

ET ZACHARIAS PATER EIVS REPLETVS EST SPIRITV SANCTO ET PROPHETAVIT.] Vide (inquit Ambros.) quàm bonus Deus, & facilis indulgere peccatis. Non solùm ablata restituit, sed etiam insperata concedit. Ille enim dudum propter suam incredulitatem mutus iam fidelis & obediens factus, non solùm locutus est, sed etiam spiritu sancto repletus prophetauit. Prophetauit autem, tum quia futura (idque aliquando sub verbis præteriti temporis, prophetarum more) prædixit, priùs quidem de Messia, deinde verò de Ioanne: tũ quia præcedentium oracula Prophetarum prædicta de fœlicitate, ac salute per Messiam Israëli obuentura, iamiam adimplenda canit, spiritu prophetico intelligens, & explicans huiusmodi Prophetarum vaticinia spiritualiter esse accipienda de salute vera, quæ in peccatorum consistit remissione. Itaque hoc suo cantico primùm quidem canit laudandum Deum ob redemptionem secundùm promissiones Dei factas, partim per prophetas, partim ad patres, iã per Messiam præstitam, cum declaratione misericordiæ simul, & veritatis ipsius, idque in bonum tum defunctorum olim patrum, tum nostrum, qui adhuc viuimus. Deinde verò de nati iam recenter filii sui Ioannis officio prophetat, nempe, quod præcessurus sit Dominum, vt cognitione verę salutis populum imbuat, quæ in remissione peccatorum consistat per Dei misericordiam consequẽda. Dicit ergo: B*enedictus* D*ominus* D*eus* I*srael*. Pro *benedictus*, Græcis est εὐλογητὸς, quòd propriè est laudandus, vel benedicendus. Vnde nostra litera sic accipi debet: Benedictus est Dominus, vel, benedictus, id est laudatus esse debet Dominus, &c. Dicit autem *Dominum Deum* I*srael*: quamuis omnium esset gentium Deus, quòd ab Israëlitico populo singulariter agnosceretur & coleretur, idque in typum populi, qui ex gentibus omnibus Deum per Christum erat agniturus, qui iam verior Israël dicitur, cuius peculiariter Dominus est Deus. Porrò D*eum visitare hominẽ*, in scripturis quandoque in malam, quandoque in bonam partem ponitur. Et in malam quidem partem, *visitare* est castigare, punire, & vindicare. vt V*isitabo in virga iniquitates eorum*. In bonam verò partem, est eorum, qui neglecti visi sunt ab ipso habiti, se memorem declarare, eósque beneficiis afficere, à malis liberare: quomodo visitasse dicitur Dominus Saram; & Israëlitas dum ex Ægypto liberauit. V*isitans* (inquit Dominus Exodi 3.) *visitaui vos*, &c. In bonam autem hic accipi partem significatur, dum sequitur: E*t fecit redemptionem*. At verò etsi & aliàs in bonum Deus populum suum visitauerit, nũc singulari ratione visitauit, quia per filium suum in hũc mundũm ad nos liberandos venit. Potest etiam intelligi *Dominus nos visitasse*, quia per assumptam humanitatem ad nos venit, si per Dominum Deum Israël velimus accipere singulariter filii personam.

Psalm. 88.

Exod. 3.

ET EREXIT CORNV SALVTIS NOBIS.] *Cornu* apud Hebræos frequenter pro gloria, regno, & potentia accipitur, quòd gloria & fortitudo animalium cornutorum in cornibus sita sit. *Cornu autẽ salutis* hebraico tropo positum est pro cornu salutari aut salutifero. Itaque per istud *cornu* quidam intelligunt ipsum Messiam, vt intelligatur D*eum erexisse in domo*, hoc est, in familia Dauid, cornu salutare, quia in ea nasci fecit Messiam, qui ventilaturus esset hostes populi sui, eosque disperditurus. Verùm simpliciùs intelligitur D*eũ erexisse in familia Dauid cornu salutare*, eo quòd gloriam regni, & potestatẽ superandi hostes populi Dei iam ademptam è familia Dauid, rursus nouo modo resuscitauerit in Christo iam nato ex familia Dauid. Non enim secundùm scripturæ modum homo dicitur cornu, sed potestas eius & gloria. Apparet autem Zachariam respexisse ad prophetiam illam Psalmi 131. I*lluc producam cornu Dauid*. Est autem in hoc versu auxesis ad præcedentem. Plus est enim erectum esse cornu salutare, quàm datam plebi receptionem. De hoc eodem cornu prophetatur Ezech. 29. I*n illo die pullulabit cornu domui* I*srael*. Vbi pro pullulabit, Hebraicè est germinare faciam, idem scilicet verbum, quod est in prædicto loco Psalmi, pro quo nos legimus, producam. Rursum de hoc cornu est apud Micheam cap. 4. *Surge, & tritura, filia Sion, quia cornu tuum ponam ferreum, & vngulas tuas ponam æneas: & comminues populos multos, & interficies Domino rapinas eorum*.

Psal. 131.

Ezech. 29.

Mich. 4.

SICVT LOCVTVS EST PER OS SANCTORVM.] Ostendit hæc non casu contigisse, sed id nunc præstitisse, quod olim promiserat per omnium ora Prophetarum. Dicit autem, *sanctorum*, vt ostendat de iis loqui, qui sancto afflati spiritu locuti sunt. *Et qui à seculo sunt*: hoc est, qui fuerunt ab antiquis temporibus. Videtur enim loqui de prophetis illis, quorum prophetiæ sunt in scripturis traditæ. Vnde non potest, *a seculo*, accipi pro eo, quod est, ab orbe condito. Sunt autem promissiones Dei de mittendo Messia duplices. Quædam enim sunt factæ à Deo per prophetas in scripturis eorum, & de his loquitur in hoc versu: quædam verò sunt factæ à Deo per seipsum ad patres, Abraham, Isaac, & Iacob, quas notat postea cùm dicit de testamento Dei, & iureiurando. Porrò quæ hic dicit Deum iam adimplesse, priùs omnes Prophetæ prolocuti sunt, idque variis in locis, nempe Deum visitaturum populum suum. redempturum eum & producturum cornu salutis, idque in domo Dauid, vt ex multis locis patet.

SALVTEM EX INIMICIS NOSTRIS. Accusatiuum hunc, *salutem*, quidam cõstruunt appositiuè, cum, *cornu salutis*, vt sit sensus, *Erexit nobis cornu salutis*: hoc est, erexit nobis salutem. Verùm quoniã dura videtur ea locutio, *erexit salutem*, rectiùs videtur secundùm alios coniungendus accusatiuus, cum verbo, *loquutus est*, vt sit sensus: Sicut locutus est salutem per prophetas, ita iam fecit redemptionem, & erexit cornu salutare. Porrò accusatiuus, *salutem*, hìc accipi debet pro saluatione: alioqui enim durè cohæret, quod sequitur, *ex* (hoc est de) *inimicis nostris*. Sunt autem inimici nostri, de quibus loquitur, Satanas cum impiorum spirituum copiis, affectus praui solicitantes ad ea quæ Deo sunt inuisa, postremùm homines impii, amantes magis, quæ sunt huius mundi, quàm quæ Dei sunt, per quos velut organa vim suam exerit diabolus. Ab his autem omnibus saluamur per Christum in præsenti quidẽ seculo secundùm spiritum, in futuro autem etiam secundùm corpus & perfectiùs secundùm spiritum.

AD FACIENDAM MISERICORDIAM CVM PATRIBVS NOSTRIS. Pro eo ꝙ nos habemus, *ad faciendã & memorari*. Græcis vtrobiq; est infinitiuus ποιῆσαι, & μνησθῆναι. Vnde rectiùs vtrũq; similiter vertisset

tisset, vt faceret misericordiam, & recordaretur, hoc est, memorem se declararet. Referenda sunt autem hæc ad ea, quæ præcedunt verba, *visitauit, fecit redemptionem, & erexit cornu.* Explicat enim finem, ob quem hæc Deus fecerit, & primùm quidem ostendit Deum hæc fecisse propter patres iam defunctos, vt erga eos suam tum misericordiam tum veritatem seruaret. Nam veritatem Dei notat dum dicit, *& memorari*, &c. Deinde ostendit hæc item fecisse in bonum nostrum, cùm subdit: *Daturum se nobis, vt sine timore*, &c. Verùm obscuritatem facit dictio, *iusiurandum*, quæ cùm sit accusatiui casus, vt patet ex Græcis, non videtur cum quo construi debeat. Vnde interpres Theophylact. indicat subintelligendam præpositionem κατὰ. Vertit enim, *iuxta iusiurandum*, quidam verò addit verbum *præstaret*, vertens hoc modo: vt *memor esset testamenti sui sancti, præstaretque iusiurandum*, &c. Verùm rectiùs dicetur, accusatiuum hunc construendum cum verbo μνησθῆναι, memorari, & Euangelistam hic rursum Hebræorum more mutasse verbi constructionem, cùm vtramque admittat, quemadmodum fecit in Cantico Mariæ. Atque hoc modo satis patet etiam intellexisse Theophylactum ex commentariis. Dicit enim: Cuius autem testamenti, & cuius iurisiurandi, quòd Abraham factum sit meminit. Itaque sensus est, vt recordaretur testamenti sui, & recordaretur iusiurandum, quod iurauit ad Abraham. Accipitur autem hic *testamentum* simpliciter pro Dei promissione & pacto, quod proinde rectè ponitur ante iusiurandum. Nam priùs Deus Abraham pactum iniit sine iuramento, vt patet Genes. 17, postea verò Genes. 22 etiam iuramento pactum & promissiones confirmauit. Includebat autem pactum istud & iusiurandum Dei, quòd benedicturus esset Abrahæ, quòd semen eius multiplicaretur sicut stellæ cœli, & præualeret hostibus suis, quodque in semine eius benedicendæ essent omnes Gentes. Quæ omnia per aduentum Christi impleta esse constat. Dicitur autem *Deus cum patribus fecisse misericordiam*, tum quia sua benignitate præstitit posteris eorum quæ illis promissa erant, tum quia & ipsi defuncti Patriarchæ participes essent redemptionis per Christum factæ, & ab illis diu expectatæ, secundùm illud Zachariæ 9. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos de lacu, in quo nō est aqua.* Iam quod sequitur, *daturum se nobis*, secundùm nostram quidem lectionem omnino videtur coniungendum cum verbo, *iurauit*, vt sit sensus: Iuramentum, quod iurauit se daturum nobis. Verùm præterquam quòd locutio hæc non sit satis apta (non enim aptè satis dicitur quis dare iuramentum, quod iurauit) etiam apud Græcos, manifestè constat non cum mox præcedētibus debere coniungi, sed cum sequentibus. Sic enim habent Græca, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ, &c. Vbi τοῦ articulus, quem non videtur legisse noster interpres, infinitiuo præpositus manifestè conuincit non posse cum verbo, *iurauit* construi, sed subintelligendum ἕνεκα, & nouam hic esse sententiam, infinitiuumque hunc referendum ad illa præcedentia verba, ad quæ referuntur ποιῆσαι & μνησθῆναι. Incipit enim hic ostēdere, quomodo & propter nos, qui viuimus, redēptionem hanc Deus fecerit. Proinde quanquam hoc grammatica Latina non bene admittat, tamen vt habeatur aptus sensus & sensus Euāgelistæ, præstat ab illis verbis, *daturum se nobis*, noua incipiatur sententia, & exponatur pro eo quod est, vt ipse daret nobis, sicut *memorari*, exponi debet pro vt memoraretur. Quid autem daret nobis? Nimirum, vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus ei, vel vt potiùs vertendum erat, seruiremus ei. In hoc autem versu illud, *sine timore* potiùs coniungendum cum verbo, *seruiamus*, quàm cum participio, *liberati*, vt sit sensus: Vt nos liberati de manu, id est, potestate hostium nostrorum, deinceps ei seruiamus libere, & sine timore omni. Deinde verò explicatur, qua in re Deo seruire debeamus, nempe quòd non in sola corporali adoratione, & externo cultu, neque in cęremoniis legalibus, sed potissimùm *in sanctitate & iustitia.* Ad excludendum autem omnem fictionem in seruiendo Deo, adiecit, *coram ipso*, quo simul significatur debita in seruiendo Deo reuerentia, quasi scilicet illo semper præsente. Et quoniam non sufficit ad tempus Deo seruire, adiecit, *omnibus diebus nostris.* Itaque ex his verbis colligere licet conditiones gratiæ Dei, quæ per incarnationem Christi nobis viuentibus obuenit, quas suo ordine pulchre hic contexuit spiritus sanctus. Prima est libertas, propter quæ primò dicit, *vt liberati de manu inimicorum.* Secunda est, seruitus Dei, vnde dicit, *seruiamus ei.* Non enim sic gratia Dei liberat, vt ab omni exuat seruitute, sed seruitutem fœliciter mutat, seruilem & illiberalem seruitutem commutando seruitute libera & generosa. Tertia est exclusio timoris seruilis, vnde dicit, *sine timore*, scilicet seruili, in quo priùs seruierunt Deo Iudæi. Quarta, seruitutis qualitas mundissima & æquissima, vnde dicit: *In sanctitate & iustitia.* Quinta, exclusio omnis fictionis, quare dicit: *Coram ipso.* Sexta, perseuerantia iugis in seruitute Dei, quare concludendo dicit: *omnibus diebus nostris.* In quibus omnibus pręter ordinem eorum quæ in nobis operatur gratia Christi ostenditur, gratiæ Christi perfectio eiusque à veteri lege distinctio. In veteri enim lege, quoniā nō erant liberati de manu inimicorum, non poterant Deo seruire sine timore, neque seruierunt, potissimùm in iustitia & sanctitate, sed in externis maximè cæremoniis & sacrificiis: quare non tam coram Deo, quàm coram hominibus illi seruierunt: hoc autem modo non seruierunt omnibus diebus, sed certis diebus à lege præscriptis. Porrò pro *sanctitate*, nō est hic, ἁγιωσύνῃ sed ὁσιότητι, quod potiùs significat pietatem, virtutē qua debita reuerentia Deo parētibusque defertur. Itaque inter *sanctitatem & iustitiam* hoc loco illud interest, quòd sanctitas dicitur erga Deum, iustitia verò erga homines, dum vnicuique, quod iustum est, defertur.

ET TV, PVER, PROPHETA ALTISSIMI VOCABERIS.] Conuertitur iam in suo vaticinio ad filium, quem quia alloquitur, intelligunt Ambros. & Theophylact. etiam iam in puero fuisse vsum rationis, & patris verba intellexisse. Et Caietanus nonnullum hinc argumentum sumi posse putat, quo probetur vsum rationis Ioanni in vtero diuinitus concessum, deinceps semper in ipso permansisse. Verùm simplicius fuerit dicere Zachariam puerum etiam non intelligentem allocutum more prophetarum, qui etiam irrationabilia, & futuros quasi iam præsentes alloquuntur, idque ad instructionem audientium & legentium. Ad quem modum intelligit Beda. Reddit autem Zacharias rationem, ob quam vocandus sit Ioannes propheta Dei; *Praeibis enim*, inquit, *ante faciem*, &c. Quę quidem

Zachar. 9.

dem ratio apta est, & conueniens. Nam *parando vias Domini*, dicere debebat, iam approquinquasse regnũ cœlorũ, & mox post se venturũ fortiorẽ se, qui baptizaturus esset in Spiritu sancto. Deinde *parãdo vias Domini*, digito commonstrare debebat eum, quẽ à solo Spiritu sancto didicerat esse filium Dei, qui tolleret peccata mundi. Hæc omnia manifestè ostendunt, eum prophetico spiritu afflatum fuisse. Porrò *per vias Domini*, quidam (inter quos Theophilactus) intelligunt animas hominum, in quibus incedit dominus. Has itaque præparauit præcursor, vt in eis Christus ambularet. Alii verò vias has aliter explicãt. Verùm simpliciùs est hanc orationẽ, *parare vias Domini*, per tropum accipere, vt quid tota oratio significet explicetur, non autem pro quo singulæ dictiones accipiantur, vt sit idem quod abiicere quicquid aduenienti domino possit esse offendiculo, & efficere vt ab hominibus facilè recipi possit quemadmodum vulgò serui ante suos dominos gradientes, lapides, ligna, & quicquid eiusmodi viã Domini remorari, aut inexpeditam reddere possit, remouẽt. Itaque præparat Ioannes vias Domini, quia hominum vitia, falsamque sanctitatis, ac iustitiæ persuasionem redarguens ad pœnitentiã veteris vitę inuitauit, & quia docendo omnes esse peccatores, peccatorumq; remissionẽ sola Dei gratuita misericordia per venturum post se Messiam præstandam fore, omnes ad suscipiendum venturũ Messiam prædisposuit. Proinde explicaturus quomodo Ioannes paraturus esset vias Domini, adiecit,

Ad dandam, &c.] Sensus enim est: Præibis ante Dominum, vt pares vias eius, hoc est, vt des sciẽtiam salutis plebi eius. Non quidem vt des salutem populo Dei, quæ præstanda est per Messiam, sed vt facias populum Dei cognoscere, quæ sit vera salus, & qua in re sita sit. Porrò per *salutem* hìc intelligit Theophylact. Christũ, cuius cognitionẽ Ioannes Iudæis dedit indicãdo. Et quod sequitur, *in remissionem*, vel vt habent Græci, *in remissione*, coniungit cum *scientiam*, vt significetur cognitionem Christi accessisse hominibus per remissionem peccatorũ. Et hoc enim cognitus est esse Deus, & Messias, quòd peccata remisit, & eo signo demonstrauit Ioannes Iesum esse Messiã, quia ipse tolleret peccata mũdi. Verùm rectiùs per *salutem* intelligimus saluationẽ per Christum cõferendã, & illud, *in remissionem*, cõiungemus cum genitiuo, *salutis*, vt significetur salus hæc, cuius cognitionem illaturus erat Ioannes, consistere, in remissione peccatorum, si legatur, *in remissione*, vt habent Græci. Aut eam salutem parari per remissionẽ peccatorum. Sic enim & nostra littera intelligi potest, & Græcorum. Nam Hebræorum phrasi, *in*, frequẽter in scripturis pro per, accipitur, siue cõstruatur cũ accusatiuo, siue cum ablatiuo. Sunt autem qui illud *in remissione*, coniungentes cum, *ad dandam sciẽtiam*, sic intelligunt: vt tu des scientiam salutis, ad hoc vt consequantur tandẽ, per Christũ scilicet, remissionẽ peccatorum suorum. Verũ, cùm hunc sensum Græca habere non possint, alter iam dictus sensus præferendus est. Significatur itaque Ioãnem docturum populum salutẽ non per circuncisionẽ, aut per legem, aut per maiorem sanctitatem, quemadmodum Iudæi sibi persuadebant parari; sed per remissionem peccatorum, quibus nemo omnino caret. Deinde, vt ne remissio peccatorum ex circuncisione, lege, propriisque operum meritis parari posse putetur, mox adiecit: *Per viscera misericordiæ Dei nostri*, significans remissionẽ peccatorũ contingere per Dei misericordiam, eámque non simplicem, sed profundam, intimam ac præ nimia charitate nobis commiserentem. Quoniam enim ardenti aliquem amore prosequens conspecta illius miseria commouetur in visceribus suis super eo (sicut in 3. Regum 3. legitur matris viscera commota fuisse super filio) hinc in scripturis *per viscera* significatur affectus misericordiæ, & compassio ex vero proficiscens amore. Sic & 1. Ioann. 3. capit. Rursum vt explicaret per qualem misericordiam consequamur peccatorum remissionem (nam variis modis Dei misericordia potuisset peccatorum remissionem præstare) adiecit, *in quibus* (hoc est, per quæ viscera) *oriens nos visitauit ex alto cœlorum habitaculo*: significans per solam eam misericordiam nos consequi remissionem, per quam pater filium suum misit in mundum. Porrò dictio, *oriens*, non potest hic accipi, vt sit participium, sed vt sit nomen substantiuum. Est enim Græcis ἀνατολὴ. Accipitur autem pro Messia, & omnino respexisse videtur ad illud Zachariæ, *Ecce vir, Oriens nomen eius*. Et cap. 3. *Ecce ego adducam seruum meum Orientem*. Quibus locis Septuaginta verterunt etiam ἀνατολὴ. Sed & Malachias de hoc Oriente prophetat cap. 4. dicens: *Et orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ*. Et Isaiæ 60. *Super te orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur*. Verùm notandum, quòd duobus illis locis Zachariæ, quibus in nostra litera Messias dicitur oriens, dictio Hebraica non significat idem quod ἀνατολὴ, vel oriens, si hæ dictiones accipiantur sicut tribuuntur soli orienti. Ponitur enim apud Hebræos dictio stemach, quæ pro Messia apud prophetas tribus aliis locis accipitur, vt Isaiæ 4. *In die illa erit germen Domini in magnificentia*. Ieremiæ 23. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germẽ iustum*, &c. Rursum 33. *In diebus illis, & in tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiæ*, &c. In priori autem loco Ieremiæ Septuaginta similiter verterunt, sicut apud Zachariam dictionem ἀνατολὴ, in posteriori verò verterunt βλάστος quod est germen. Itaque videri posset, Septuaginta dictionem ἀνατολὴ, non accepisse in his locis vt tribuitur soli, sed vt tribui potest germini ex terra nascenti, & orienti, sicut ipsum verbum vnde nomen hoc deriuatur, frequenter ponunt pro germinari, & nasci, vt Psalm. 84. *Veritas de terra ἀνατολὴ, orta est*, hoc est germinauit. Vnde & Zacharias iste videri hic potest, si Hebraicam spectemus veritatem, magis respexisse ad testimonia illa ex Malachia, & Isaia citata, quàm ad loca illa Zachariæ. Nam ex sequentibus, dum dicitur, *illuminare*, &c. satis patet eum vocare Messiam Orientem, quòd ad similitudinem solis venerit illuminare hunc mũdum. Cùm autem vt iam dictum est, *oriens* sit nomen substantiuum; illud *ex alto*, nõ cum *oriens*, sed cum verbo *visitauit*, cõstruendum est.

Malac. 4. Isaiæ 60. Isaiæ 4. Ierem. 23. Psalm. 84.

Illuminare his, qui in tenebris, et in vmbra mortis sedent, &c.] Pro illuminare, Græcis est ἐπιφᾶναι, quod potest esse & imperatiui modi, & infinitiui, vt sit idem, quod illucesce, vel illucescere. Sic & verbũ nostrę lectionis, *Illuminare*, potest esse infinitiuus actiuus, aut imperatiuus passiuus. Itaque Caietanus accipiens vt sit imperatiuus, sic orationẽ putat esse ordinandam: Oriens ex alto, per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos, illucesce iis, qui in tenebris sedent. Verùm cùm hæc constru-

ctio dura sit, & illud, *ex alto*, omnino videatur construendum cum *visitauit*, patet potiùs suppositum verbi, *visitauit*, esse nomen, *oriens*, quàm nomen, *Deus*. Et tamen noster interpres videri potest verbum *illuminare*, accepisse in imperatiuo, eo quòd construxit cum datiuo, sicq; ab hoc verbo deberet intelligi incipere nouam sententiam, & canticum istud per orationem esse terminatum. Verùm rectiùs per infinitiuum intelligitur, estq; sensus nostrę litterę, *oriens visitauit nos illuminare*, hoc est, vt illucesceret iis, qui sedent in tenebris. Debet enim actiuum *illuminare*, accipi pro neutro, illucesco, alioqui enim accusatiuum exegisset. Nec significat verbum Græcum illuminare aliquos, sed illucescere, & apparere. Porrò ratio hæc; *vmbra mortis*: quam variè hîc diuersi interpretantur, locutio est Hebraicæ linguæ propria, qua propriè quidem significantur tenebræ sepulchri, & inferni, quòd eas mors adferat, & inducat; frequenter tamen generaliter significat ea oratio tenebrarum quantumuis intensionem, & densitatem. Sicut autem tenebrarum nomine in scripturis metaphoricè significantur nunc tribulationes, & aduersitates, nunc ignorantiæ, errores, & peccata: ita etiam hac oratione, *vmbra mortis*, & pro inferni quidem tenebris accipitur. Iob. 3. *Dies ille vertatur in tenebras. Obscurent eum tenebræ, & vmbra mortis*: & c. 10. *Antequam vadam, & non reuertar ad terram tenebrosam, &c. vbi vmbra mortis, & nullus ordo, &c.* Pro afflictionibus verò, in Psal. *Si ambulauero in medio vmbræ mortis*. Pro ignorātia, ac peccatis, Isaiæ 9. *Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam. Habitantibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis.* Proinde non rectè explicant, quid sit *vmbra mortis*, qui hîc peccatum dicunt vocari vmbram mortis, quòd sit mortis quædam similitudo: sicut nec qui in Psalmis dicūt vmbram mortis significare afflictiones, quòd illæ imaginem quādam mortis præ se ferant, & ostentent, cùm his modis non explicetur rectè locutionis huiusmodi ratio. Videtur autem hoc loco Zacharias ad locum iam dictum Isaię respexisse, ac proinde per *tenebras, & vmbram mortis* intelligere crassam hominū ignorantiam, in qua detinebantur ante Christum. Quidam tamen volunt *per tenebras & vmbram mortis*, hîc designari tenebras illas, in quibus fuerunt defuncti patres in limbo, cui sententiæ suffragari videtur verbum *sedent*. Illi enim verè sedebant in tenebris, qui ab omni actione inter homines quiescebant. Verùm, quia præcedit, *visitauit nos illuminare, &c.* & sequitur, *ad dirigendos pedes nostros*; satis patet illuminationem hanc potiùs referendam ad viuentes, quàm ad defunctos. Rectè autem etiam viuentes dicuntur in tenebris sedisse, ad significandum, quòd non potuerint propter ignorantiarum tenebras rectè ambulare, sed coacti fuerint à conuersatione iusta supersedere, & quiescere. Ad quid autem Christus venerit illuminare sedentes in tenebris, explicat cùm subjicit:

AD DIRIGENDOS PEDES NOSTROS IN VIAM PACIS.] Non enim sufficiebat illuxisse obtenebratis, sed ad hoc eis illuxit, vt qui propter tenebras sedebant, viamque pacis, in qua ambularent, non cognoscebant, iam illuminati dirigerent pedes animi, hoc est, affectus, & actiones ad viam pacis, hoc est, ad viam iustitiæ, & conuersationem iustam. Hæc enim via pacis dicitur, quia per eam & in præsenti vita pax cum Deo, hominibus, atque cum ipsis nobis paratur, & futura vita securissima ab omni malorum metu tranquillitas.

PVER AVTEM CRESCEBAT, &c.] Ostēdit Lucas quàm probè tā miris rerum exordiis progressus responderit, cōplectens breuiter historiam, quæ est de Ioāne vsque ad tempus prædicationis eius. Puer (inquit) crescebat iuxta staturam corporalē, & cum augmento corporis etiam magis, ac magis confortabatur secundùm spiritum, & mentem, vel cōfortabatur à spiritu diuino. Iamque augmentum aliquod corporis cōsecutus, & spiritu confortatus, relictis paternis ædibus, ab omni hominum frequentia se subducens, secessit in desertum, vt nè minimum labis contraheret ex vulgi cōmercio, qui fuerat in vtero sanctificatus, & vt neminem reueritus, liberè quemuis reprehēderet. Deinde vt multis annis soli contemplationi, & colloquio cum Deo vacans, rigidamque vitam degens, idoneus fieret, & testis aduenientis Messiæ, & prædicator pœnitentiæ. Itaque in deserto ad multos annos latitabat & silebat, vt suo tempore maiore cum auctoritate, & fructu prodiret, & loqueretur. Nec priùs ad prædicandum accessit, quàm iam venisset tempus, quo visum fuit Deo ostēdere illum populo Israëlitico: vnde subiecit; *vsque in diem ostensionis suæ ad Israël*; hoc est in diem, quo demonstrandus erat Israëlitis. Hic autem fuit annus vitæ eius vicesimus nonus, vt patet ex eo quod sequitur, Anno decimoquinto Tiberij Cæsaris, &c. Docemur autem Ioannis exemplo, eum qui prædicatoris munus obiturus est, primùm longa contemplatione discere, vitæque exercitatione præstare debere quod docturus sit, & ab aliis exacturus. Deinde non se ad munus, cùm ipsi videbitur, ingerere, sed tum primùm ad id accedere, cùm id intellexerit Deo visum, illiusque iussionem, & impulsum expectare debere. Deinde & quàm alienissimum esse debere à moribus vulgi, qui illius mores peruersos sit reprehensurus.

TEXITVR A MATTHÆO GENEALOGIA CHRISTI MATTH. I. CAPVT VI.

Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham. Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autē genuit Iudam, & fratres eius. Iudas autē genuit Phares, & Zaram de Thamar. Phares autē genuit Esrom. Esrom autē genuit Aram. Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autē genuit Salmon. Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autē genuit Obed ex Ruth. Obed autē genuit Iesse. Iesse autem genuit Dauid regem. Dauid autē rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ. Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Asa. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam. Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam. Ezecias autē genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam. Iosias autem genuit Iechoniam,

& fratres eius in transmigratione Babylonis. Et post transmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autē genuit Zorobabel. Zorobabel autē genuit Abiud. Abiud autē genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor. Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Mathan. Mathan autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus. Omnes itaque generationes ab Abraham vsque ad Dauid, generationes quatuordecim. Et à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim. Et à trāsmigratione Babylonis vsque ad Christū, generationes quatuordecim.

LIBER GENERATIONIS IESV CHRISTI FILII DAVID FILII ABRAHAM.] Dubitabit hic quispiam, cur liber iste intituletur liber generationis, cùm non solùm nec principaliter de Christi generatione hic tractetur, sed de eius prædicatione, conuersatione, & passione. Ad quod respondet Nicolaus de Lyra, Hebræorum more librum hunc intitulatum ab eo quod in eius exordio continetur. Nam (inquit) Hebræorum mos est libros appellare ab eorum principiis, sicut primus scripturæ sacræ liber dicitur Genesis, alter Exodus, & alius Numerorum. Verùm hæc solutio in multis deficit. Primùm enim verum non est, Hebræos appellare libros suos ab eo quod in principio librorum tractatur, sed vel à prima dictione, à qua liber incipit, sicut fit in quinque libris Moysis. Nam Genesim vocant Beresith, Exodum Vellesemoth, & sic de aliis. Vel à rebus, de quibus in ipsis libris tractatur: sic quosdam libros vocari Iudicum, Regum, Verba dierum, Parabolæ. Vel ab ipsis auctoribus, vt patet de libris prophetarum. Deinde primus Pentateuchi liber non dicitur Hebræis Genesis, nec secundus Exodus, vt patet ex dictis, sed hæ sunt Græcorum appellationes. Vnde potiùs dicendum erat, Græcorum more librum hunc à Matthæo intitulatum. Quod tamen ipsum etiam rectè non diceretur. Non enim Matthæus hoc suum Euangelium voluit vocari librum generationis, cùm nemo hactenus sic Euangelium istud vocauerit, neque istud quasi titulum totius libri præposuit, cùm titulus totius libri sit: *Euangelium secundùm Matthæum.* Vnde non rectè etiam quidam Græcus sic dicit librum hunc vocatum, quòd omnis conuersationis Christi caput & principium fuerit generatio ipsius, qua facta omnia, quæ pòst facta sunt, suo ordine consequantur. Non enim, vt dictum est, tanquam titulum & inscriptionem huius libri Euangelista istud præmisit, cùm sit libri ipsius pars aliqua, sed potiùs tanquam procemium, nō totum quidem respiciens librum, sed libri principium. Vult enim hoc procemium tantùm significare quid in principio iam dicturus sit, quòd deinde reliqua de Christo dicenda ordine congruo sequantur. Sicut & Marcus auspicatus suum Euangelium hoc modo; *Initium Euangelii Iesu Christi filii Dei*; non voluit illud libri sui esse inscriptionem, sed procemium, quo quid in principio dicturus esset, & vnde auspicaretur suam historiam, insinuaret. Ita & Moyses, quem hic imitatus videtur Matthæus, cap. 5. Genes. *Hic (inquit) est liber generationis Adam.* Non tamen voluit huiusmodi sermone insinuare nomen illius libri, sed tantùm quid illo capite esset, narratur. Quòd vt melius intelligatur, annotandum dictionem Hebraicam ספר Sepher, cui correspondet Βιϐλίον, id est liber, non tantùm id significare, quod apud nos propriè dicitur liber, sed omnem scripturam etiam & enarrationem. Deriuatur enim à verbo ספר Saphar, quod narrare aut numerare significat. Vnde illud Gen. 5. Rabbi Dauid etiam hoc modo exponi posse putat, teste Pagnino; Hæc est Enarratio generationis Adam. Et Ierem. 32. instrumenta illa, quibus confirmabatur emptio agri, vocantur libri, hoc est, scripturæ. Inde est & quod dicimus libellum repudij, cùm propriè non esset libellus, sed charta tantùm, in qua dabatur mulieri potestas nubendi alteri marito. Ita & principium huius sui Euangelij vocat Matthæus librum generationis, quòd sit scriptura, in qua describitur ab alto petita Christi genealogia, aut quòd sit enarratio genealogiæ Christi. Et bene quidem sicut de veteri Adam dictum fuit à Moyse: Hic est liber generationis Adam: ita hic de Christo dicitur; *Liber generationis Iesu Christi*; vt ostenderetur hunc esse secundum Adamum, per quem secundò essemus nasciturі, & quidem feliciùs quàm ex primo. Quanquam simpliciùs videri possit hoc genere locutionis vsum, quòd Hebræi, qui diligenter solebant suas genealogias conscriptas seruare, sic soliti essent genealogiarum inscriptionem auspicari. Sicut ergo nomen, liber, hìc impropriè accipitur pro scriptura, descriptione, enarratione, aut, vt vertit quidam, enumeratione: ita & nomen generationis impropriè accipitur pro genere, aut genealogia, hoc est, maiorum serie, cùm propriè significet gignendi actionem, sicut & Græca dictio γενέσεως, quæ significatio proposito non conuenit. In eo autem quod dicit; Iesu Christi, nomen Iesus, nomen est personæ: Christus verò, nomen est dignitatis, & accipitur hic pro singulari illo Christo, quem omnes Iudæi tunc expectabant. Nam alioqui nomen, Christus, nomē est generale, significans omnes reges, prophetas, & sacerdotes vnctos. Hoc itaq; nomine addito distinguit Iesum, de quo loquitur, ab aliis, qui eodem nomine nominati fuerūt. Hanc autem genealogiæ Iesu Christi descriptionem ideo Euangelista posuit in principio, vt Iudæis, quibus primū scribebat, ostenderet hunc ex semine Dauid natum esse, ex cuius semine Christum sciebāt secundùm Dei promissiones nasciturum. Nam, vt ex Euangeliis patet, ob id Iudęi Iesum pro Messia recipere noluerunt, quòd ex semine Dauid & in Bethlehem natum non putauerunt, eo quòd Galilæus esset & Nazaræus. Proinde dicebant: *Nonne è semine Dauid, & de Bethlehē castello, vbi erat Dauid, venturus est Christus?* &; *Scrutare scripturas, quia a Galilæa propheta nō surgit.* Itaq; primo quidem hoc capite ostēdit eum esse natū ex semine Dauid: secundo verò capite in Bethlehē natū ostēdit, simulque quòd ex accidenti quodam & propter mysterium factum est, vt in Nazareth educatus Nazaræus diceretur. Ob hanc ergo causam statim in principio vocat eum filium Dauid, quòd hoc audire sciret gratū esse Iudæis, quodque id iam genealogiæ descriptione ostendendum suscepisset. Quod autem adiecit; FILII ABRAHAM: nō nihil habet ambiguitatis. Potest enim hic esse sēsus: Filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abrahæ. Potest & sic accipi: Iesu Christi filij Dauid, & filij Abrahę: vt subintelligatur cōiūctio &, significeturq; Christum vtriusq; fuisse filiū: quomodo

modo si accipiatur, dicendum ob id meminisse Euangelistam horum duorum tantummodo: quia his duobus potissimùm facta est promissio de Christo ex ipsis nasciturо. Abrahæ quidem, cùm dictum est; *In semine tuo benedicentur omnes cognationes terræ.* Dauidi verò, cùm dictum est: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Ideo autem priorem Dauidem nominat, tum quo commodiùs citraque repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam affert Hieronym. tum quòd Dauidis esset apud Iudæos reuerentior & celebrior memoria, vt affert Chrysostom. aut potiùs quòd Christus Abrahæ filius non esset nisi per Dauidem. Prior tamen sensus verisimilior videtur, non solùm quòd iam coniunctio subintelligenda non erit, sed etiam quia nulli Iudæorum vnquam dubitauerunt an Iesus esset filius Abrahæ: & quia ex eo quòd dictum est, Iesum esse filium Dauid, statim consequitur etiam esse filium Abrahæ. Dicit autem Dauidem esse filium Abrahæ, vt iam deinceps aptè subiungeret Christi genealogiam, quam ab Abraham auspicari decreuerat. Porrò cùm scriberet Hebræis suum Euangelium, ideo ab Abraham incipere voluit genealogiam, tum quòd ille pater esset Hebræorum, in quo tanquam gentis suæ auctore semper gloriabantur, & à quo semper soliti essent texere suas genealogias: tum quòd ipse primus acceperit promissiones de nascituro ex ipso semine, in quo benedicerentur omnes gentes.

Genes. 23. Psal. 131.

IACOB AVTEM GENVIT IVDAM ET FRATRES EIVS.] Priùs quidem non dixit; Abrahã genuit Isaac & fratres eius. Nec rursum Isaac genuit Iacob & Esau; hic autẽ adiecit, *& fratres eius*, idque in gratiam Iudæorum, quibus scribebat, quia scilicet à duodecim filiis Iacob Hebræi descenderunt, fueruntque vnus populus; ex quo Christus nasciturus expectabatur.

IVDAS AVTEM GENVIT PHARES ET ZARAM DE THAMAR.] Inquirendum priùs, quare Zaræ mentionem faciat, deinde quare ipsius quoque Thamar, & aliarum trium mulierum, scilicet Rahab, Ruth, & eius quæ fuit Vriæ. Itemque Zaræ mentionem facit, quòd vno partu cùm Phares genitus esset cum mysterio magno ad Christum pertinente. Significat enim historia partus illorum sacramentum magnum, secundùm Theophylactum, Nam sicut Zara ostendit quidem primùm manum, & retraxit, deinde Phares egresso tunc & ipse integre exiuit: ita quoque Euangelicæ vitæ pars quidem temporibus Abraham apparuit: qua retracta, processit legalis, & post hanc perfectè apparuit Euangelica, coccino, hoc est, sanguine Christi signata. Itaque cum Phares Zaram posuit, quasi typum populi Christiani. Nam Phares Israëlitici populi typus erat. Quamuis autem simile mysterium esset in filiis Isaac vno etiam partu editis, tamen quoniam Esau cum sua posteritate non pertinebat ad eum populum, ex quo expectabatur Messias, ideo illum omisit. Cæterùm quatuor illarum mulierum meminit, quarum duæ illicito concubitu viris coniunctæ sunt, duæ ex gentilitate assumptæ, & conuersæ, tum vt manifestum faceret, Christum non dedignatum ex talibus nasci parẽtibus, quòd venisset peccatores saluos facere, & gentiles, idololatria relicta, populo Dei ascribere, suæque gratiæ participes facere: tum quia mulieres illæ viris suis coniunctæ erant nouo quodam accidenti, sacris scripturis diligẽter explicato, propter mysterium ad Christum pertinens. Fuerunt enim mulieres illæ figura Ecclesiæ ex gentibus congregandæ. Simul autem docemur nõ de progenitorum peccatis, sed de propriis erubescere, neque de maioribus gloriari, sed propriæ curã habere virtutis, neque eos repellere, qui ab iniquitatibus ad fidem accedunt.

SALMON AVTEM GENVIT BOOZ DE RAHAB, BOOZ AVTEM GENVIT OBED EX RVTH.] Putat Nicolaus de Lyra, Booz patrem Obed non fuisse filium Salmon immediatũ sed fuisse duos inter medios eodem nomine appellatos, & sub illo nomine simul comprehẽsos. Quod tamen non eo potest conuinci argumento, quo ipse vtitur. Siquidem illud probat ex eo, quòd Booz teste Ioseph genuit Obed ex Ruth tempore Heli sacerdotis. A tempore autem Iosue, cuius tempore Salmon Rahab duxit vxorem, vsque ad Heli, intercessit tempus circiter trecentorum annorum, vt patet computãdo tempora Iudicum intermediorum. Non potuit ergo Salmon esse immediatus pater illius Booz, qui genuit Obed, nisi quis fateri vellet, Booz trecentorum ferè annorum genuisse Obed, quod absurdum omnino videtur. Verùm hæc argumentatio nihil concludit, cùm nitatur præsupposito manifestè falso, nempe quòd tẽpore Heli sacerdotis contigerit historia Ruth: quemadmodum asserit Iosephus 5. antiquitatum. Id enim falsum esse, vel ex ipso Iosepho apertè constat. Secundùm eum enim Heli præfuit 40 annis, vt patet etiam 1. Reg. 4. Samuel autem secundùm Iosephum præfuit 12 annis, Saul verò 20. Dauid autem cùm post mortem Saulis regnare cœpisset, 30 erat annorum. Nam regnauit 40 annis, vixitque 70 annis, fuit ergo natus anno secundo Samuelis: Porrò cùm ipse inter octo fratres iunior esset, consequens est ipsum Isaï fuisse genitum ex Obed ante tempora Heli, aut saltem in principio principatus eius, etiam si fateamur eum generare cœpisse anno 30 vitæ suæ. Multo igitur ante tempora Heli, Booz genuit Obed ex Ruth, quemadmodum & Hebræi fatentur, quorum plerique putant Booz fuisse vnum ex Iudicibus, qui alio nomine dicitur Abesan. Deinde cùm liber Ruth mox consequatur librum Iudicum, & in principio dicatur historiam contigisse in diebus vnius iudicis, quando iudices præerant, manifestum satis, contigisse eam sub iudice aliquo in libro præcedenti descripto. Quamquam autem hoc Nicolai argumento non possit probari aliquos fuisse hic à Matthæo omissos, videtur tamen idem probari posse alio argumento. Nam ab introitu filiorum Israël in terram promissionis (post quem certum est Salmon accepisse Rahab in vxorem, & quidem non multo post introitum) vsque ad natiuitatem Dauidis fuerunt anni 366. Quod patet. Nam, vt dicitur 3 Regum 6, ab egressu ex Ægypto vsque ad annum quartum regni Salomonis, quo fundatum est templum, fuerunt anni 480. Tollendo autem ab hoc numero 40 annos, quibus populus fuit in deserto, & 70 annos, quibus vixit Dauid, cum 4 annis regni Salomonis, remanent anni 366, quos non licebit inuenire in illis quatuor, Salmon, Booz, Obed, & Iesse ab introitu in terram vsque ad natiuitatem Dauidis, nisi quis fateatur tres posteriores generasse circa 100 annum vitæ ipsorum, & Salmon genuisse Booz de Rahab 66 anno vel circiter post introitum in terrã, ac proinde Rahab genuisse Booz anno vitæ suæ vltra 80, cùm ad minùs 15 & ampliùs esset annorum, postquamà Salmon acciperetur in vxorem.

vxorem. Atque per hunc aliquem modũ putat Alphonsus Tostatus tempus illud in quatuor illis fuisse impletum, magis hunc modum approbãs, quàm vt asseratur hic aliquos à Matthæo esse omissos, eo quòd & apud Lucam, & in libr. Ruth, vbi à Phares vsque ad Dauidem genealogia texitur, & rursum in 1. lib. Par. c. 2. non plures numerentur inter Salmon & Dauidem quàm hoc loco.

IESSE AVTEM GENVIT DAVID REGEM, DAVID AVTEM GENVIT SALOMONEM EX EA, &c.] Quòd pater Dauid hic dicatur Iesse, cùm alibi dicatur Isai, non est intelligendum eum fuisse binominem apud Hebræos. Vnũ est enim apud eos nomen, quòd secũdùm sua puncta legitur Isai, & quod paululum variando puncta, Septuaginta interpretes Græci semper verterunt ἰεσσαὶ, Iesse. Porrò Dauid hic rex vocatur, quòd primus ipse esset rex in progenie Christi, quotque primus esset rex in populo Israëlitico, in cuius semine regnum diu permansit: & vult huiusmodi appellatione non solùm notare dignitatem prosapiæ Christi, sed etiam quòd sub Dauide cœperit esse nouus status in populo Israëlitico, status scilicet regni, sicut in Abraham cepit originem circuncisio. Volens autem significare Bethsabee matrem Salomonis, non proprio eam appellauit nomine, sed circunlocutione eam designauit dicens; *ex ea, quæ fuit Vriæ*, vt hac ratione in memoriam reuocaret & homicidium & adulterium Dauidis. Idque non solùm propter generales illas causas, ob quas priùs dictum est quatuor mulieres hic expressas, sed etiam vt ostenderet summam Dei clementiam, quòd non solùm propter crimina illa Dauidis non resciderit promissionem factam illi de Christo, quemadmodum aliqui fore suspicabantur, sed etiam Christum ex Dauide per eam mulierem nasci voluerit cum qua adulteratus erat; & propter quam homicidium perpetrauerat.

IORAM AVTEM GENVIT OZIAM.] Ex 4. Reg. & 2. Paral. constat Ioram non genuisse Oziam immediatè, sed intercessisse alios tres, Ioram enim genuit Ochoziam, qui alio nomine dicitur 2Par. 21 Ioachas. Ochozias genuit Ioas, Ioas verò Amasiam, Amasias autem Azariam, qui alio nomine dicitur Ozias, binonimis enim erat. Porrò illos tres Matthæus non per errorem omisit, deceptus scilicet nominum similitudine, quæ est inter Ochoziam & Oziam. Non est enim inter hæc nomina ea apud Hebræos similitudo, quæ apud nos, sed omnimoda dissimilitudo. Sed quia (teste Hieronymo) Euangelistæ propositum erat tres tessaradecades in diuerso temporum statu ponere, & Ioram generi se miscuerat impiissimæ Iezabel, (Athalia enim filia Achab erat vxor eius) idcirco vsque ad tertiam generationem memoria eius tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur: Et quidem meritò. Sicut enim Iehu, qui deleuit domum Achab, promeruit benedictionem à Deo vsque in quartam generationem: ita & Ioram, quòd se miscuisset ethnico generi maledictionem vsque in quartam generationem. Dicit enim Dominus se visitare iniquitatem patrum vsque in tertiam & quartam generationem.

IOSIAS AVTEM GENVIT IECHONIAM, ET FRATRES EIVS, IN TRANSMIGRATIONE BABYLONIS.] Iechoniam hunc non esse eundem cum eo, qui postea dicitur genuisse Salathiel, ex duobus constat. Primùm, quia si idem sit, ergo vel in secunda vel in tertia tessaradecade non erunt nisi 13 generationes. Si enim Iechonias connumeretur

A præcedentibus, in tertia solùm erunt tredecim. Si autem sequentibus, in secunda solùm erunt similiter tredecim. Secundò, quia illius Iechoniæ, qui genuit Salathiel, nullius leguntur in scriptura fratres, sed vnus tantùm, scilicet Sedechias. 1. Paralip. 3. cùm tamen certum sit, Matthæum fratrum Iechoniæ hic facere mentionem propter aliquid scriptum de eis, proposito suo conueniens. Proinde sciendum Iosiæ quatuor fuisse filios, vt scribitur 1 Paralip. 3, vbi sic legitur: *Filii autem Iosiæ fuerunt, primogenitus Iohanam, secundus Ioacim, tertius Sedechias, quartus Sellũ.* In quarto autem Regum & 2. Paralipom. tantùm fit mentio trium filiorum Iosiæ, qui post sese mutuò regnauerunt, scilicet Ioachaz, Eliacim, qui postea dictus est Ioacim, & Sedechiæ. Primogenitus enim Iohanan videtur mortuus fuisse ante patrem suum Iosiam. Non enim ipse est qui in 4 Regum dicitur Ioachaz, & mox post Iosiam regnauit. Nam Ioachaz ille iunior erat ipso Eliacim, qui & Ioacim. Ioachaz enim cùm regnare cœpisset, 23 erat annorum, tantumque tribus mensibus regnauit, post quem à rege Ægypti constitutus est rex Eliacim: qui cùm regnare cœpit, 25 erat annorum. Senior ergo erat ipso Ioachaz, vt apertè etiam testatur Iosephus Hic autem Ioachaz est, qui 1 Paralip. 3 vocatur Sellum quartus filius Iosiæ, vt patet ex Hiere. 22. c. vbi de Ioachaz sic dicitur: *Hæc dicit Dominus ad Sellum filium Iosiæ regis Iuda, qui regnat pro Iosia patre suo: qui egressus est de loco isto, non reuertetur huc amplius, sed in loco, ad quem transtuli eũ, ibi morietur.* Mortuus est enim in Ægypto, quò eũ transtulit rex Ægypti. Nec obstat, quòd Sellũ dicatur quartus filius Iosiæ, cùm Ioachaz vt erat iunior ipso Eliacim, ita senior erat Sedechia, quod patet ex eo, quòd Sedechias, qui plus quàm vndecim annis regnare cœpit post Ioachaz (ante eum enim post Ioachaz regnauit Eliacim 11 annis, & deinde Ioachim filius eius 3 mensibus) tamen cùm regnare cœpit, viginti solùm & vnius erat annorum. Istud, inquam, non obstat, quia ideo Sellum ponitur quartus filius, quòd paucis solùm mensibus regnasset, cùm Ioachim & Sedechias vterque regnasset vndecim annis. Idem autem Ioachas, qui & Sellum, vocetur 3 Esdra 1. Iechonias. Ibi enim eadem de Iechonia dicuntur, quæ in 4 Reg. & 2. Paral. de Ioachaz. Non videtur autem de hoc Iechonia accipi posse, dum dicit Matthæus Iosiam genuisse Iechoniam & fratres eius. Ille enim non erat pater alteriùs Iechoniæ, qui genuit Salathiel, nec ex illo Christus secundùm carnem natus est. Proinde per primum Iechoniam secundum Hie. debet intelligi Eliacim, qui mutato nomine, à rege Ægypti dictus est Ioacim, pater alterius Iechoniæ, qui genuit Salathiel. Hic autem Ioacim ille est, qui cùm regnasset 11 annis, & rebellasset regi Nabuchodonosor, occisus est ab eo in Hierusalem, & sine sepulturæ honore proiectus extra portas Hierusalem, sicut hoc de eo prophetatum erat priùs Hiere. 22, vbi sic dicitur; *Sepultura asini sepelietur, putrefactus & proiectus extra portas Hierusalem.* Nec obstat huic quòd 2 Paralip. 36 dicitur, Nabuchodonosor hũc vinctum catenis duxisse in Babylonem. Intelligendum enim, secundùm Nicolaum, Nabuchodonosor priùs quidem eum catenis vinxisse, ac statuisse eum ducere in Babylonem, postea verò mutato cõsilio, eundem Hierusalem occidisse. Aut secundùm Alphonsum, ductum eum semel in Babylonem, ac deinde reductum in Hierusalem, ibique occisum. Huius autem filius, qui pro ipso regnauit, dicitur in 4 Regum

B C D E

1. Paral. 3 Hiere. 22 Hiere. 22

4. Regum & 2. Paralipom. Ioachin differtque nomẽ filij à nomine patris, quo patris nomẽ scribitur per ק coph, hoc est k, & ם mem: nomen verò filij per כ caph, hoc est ch, & ן in fine. Et quidem filius frequẽter in scripturis dicitur Iechonias Hebraicè Iechoniah, & aliquando Choniahu, vt 1 Parali. 3. & Esther 2. Hiere. 22. & 37. Nec differt istud nomen à nomine Ioachin, quantum attinet ad principalem radicem, vnde nomen deriuatur. Vtrumque enim deriuatur à verbo כון Cun, quod est præparare, firmare, dirigere. Pater verò Ioachin, qui apud Matthæum etiã dicitur Iechonias, nunquã in scripturis dicitur Iechonias, sicut nec alter Iechonias, Ioachin scilicet, nusquã dicitur Neri, præterquam apud Lucam. Nam teste Philone etiam hoc nomen tributũ est ipsi Ioachin à populo, postquam ereptus è carcere, in precio habitus est apud Euilmerodach (de quo 4. Regum vltimo) eo quòd lucerna Dauidici generis, quæ videbatur extinguenda, in hoc iam esset reaccensa. Significat enim Neri Hebraicè lucernam meam. De hoc autem Ioachin dicitur 4 Regum 24, quòd regnare cœperit, cùm decem & octo esset annorum, cui obstare videtur, quòd 2 Paral. vltimo dicitur octo fuisse annorũ, cùm regnare cœpisset. Sed intelligendum eum fuisse octo annorum, supra decem scilicet, quos subintelligi ibi vult scriptura, cùm regnare nequeat, qui octo tantùm sit annorũ. Aut intelligendum octo fuisse annorum, quando simul cum patre regnare cœpit: decem verò & octo fuisse annorum, quando solus regnare cœpit. Ex his itaque constat tres istos Ioachaz, Ioachim, & Ioachin fuisse trinonimes. Nam Ioachaz etiam dicitur Sellum & Iechonias, Ioacim verò dicitur Eliacim & Iechonias. Ioachin autem Iechonias & Neri. Sic & Sedechias frater Ioachin, & Ioachaz, binonimis fuit: dicebatur enim priùs Matthanias. Verùm à Nabuchodonosor mutatum est ei nomẽ, cùm in regem Iuda pro Ioachin constitueretur. Constat etiam ex his, quare Matthæus hîc mentionem faciat fratrum Iechoniæ, quoniam scilicet describit hic eos, qui ex semine Dauid reges fuerunt, inter quos etiam fuerunt duo fratres Iechoniæ. Iam cùm certum sit Iosiã genuisse Iechoniam & fratres eius ante transmigrationẽ, (mortuus enim erat ante primam trãsmigrationem plusquam 11 annis) patet illud, *in transmigratione*, debere exponi pro eo quod est, circa transmigrationem, & ipsa iam imminente. Illud autem; *Transmigratione Babylonis*, nouè positum est, pro trãsmigratione Babylonica, vel in Babylonem. Fuit autem transmigratio in Babylonem triplex facta à Nabuchodonosor. Prima sub Ioacim, quando, occiso Ioacim, teste Iosepho, eos, qui erant in dignitatibus constituti, numero tria milia captiuos duxit in Babyloniam, inter quos erat & Propheta Ezechiel, cùm esset adhuc puer, Daniel quoque, & Ananias, Azarias, & Misaël. Secunda, sub filio illius, Ioachin, post tres mẽses, quando omnes iuuenes & artifices, qui erant in ciuitate, numero 10 milia octingenti & 32, simul & Ioachin cum matre & amicis abducti sunt, inter quos erat & Mardochæus, vt patet ex 2 cap. Esther. Tertia, sub Sedechia post 11 annos, quãdo facta est translatio perfecta simul cum Sedechia rege. Hoc autem loco nomine transmigrationis intelligere licet omnes has tres simul.

Aliter infra c. 12.

Quotuplex transmigratio in Babylonẽ facta.

ET POST TRANSMIGRATIONEM BABYLONIS. IECHONIAS GENVIT SALATHIEL, SALATHIEL AVTEM GENVIT ZOROBABEL.] Illud *post transmigrationem*, non potest intelligi post reditum è transmigratione. Genuit enim Iechonias Salathiel in Babylone, & Salathiel item Zorobabel qui egredientium è Babylone dux erat primus. Huic autem quòd Iechonias genuit Salathiel, & cum eo etiam alios, vt dicitur 1 Paralipom. 3, non contrariatur illud Ierem. 22. de isto Iechonia: *Scribe virum istũ sterilem, virũ, qui in diebus suis nõ prosperabitur.* Dicitur enim sterilis, non quia nullos habuit filios, sed quia nullos habuit, qui in regno Dauidis illi succederent, sicut vsque ad eum semper ex Dauide aliquis successerat. Vnde quasi explicare volens, quod dixit propheta, subiecit: *Nec enim erit de semine eius vir, qui sedeat super solium Dauid, & potestatem habeat vltra in Iuda.* Cui etiã non contrariatur quòd ex huius semine describitur esse Christus, quem angelus dixit sessurum super solium Dauid. Loquitur enim Ieremias de solio & regno Dauidis temporali, quali Christus non regnauit. Porrò dubium est, quomodo Zorobabel hic dicatur filius Salathiel, sicut & Aggæi 1. & 1 Esdræ 3, cùm 1. Paralipom. 3 dicatur esse filius Phadaia fratris Salathiel. Ad quod quidem tribus mòdis responderi potest. Primùm, vt secundùm Caietanum, & alios dicatur alius esse Zorobabel, cuius hic & apud Aggæum fit mentio: alius verò, qui dicitur in Par. filius Phadaia, cùm illius filii ibi dicantur esse Mosolla & Hananias, huius autem Zorobabel, & alius sit pater, & alii filii. Ex Matthæo enim constat hunc genuisse Abiud, Ex Luca verò Rhesam. Secundò dici potest Zorobabel fuisse filium naturalem Phadaia, legalem verò ipsius Salathiel. Tertiò, secundùm Hieronymum in quæstionibus super Par. idem est, qui in Par. dicitur Asir, Salathiel, & Phadaia. Secundùm quos duos modos dicendũ, quòd duo illi filii Zorobabel, nempe Mosolla & Hanania, iidem sint, qui à Matthæo & Luca dicuntur Abiud & Rhesa, quod ipsum testatur etiam Philo, qui ipsum Abiud dicit etiam vocatum Hananiam. Rhesam verò vocatum etiam Mosollam vel Misciollam. Verùm dubium magnum permanet, quomodo illo loco Par. in generatione Zorobabel, quę ibi protenditur vsque in 12 generationem, nullus inueniatur in nomine conueniens cum aliquo, qui describitur vel à Matthæo vel à Luca. Deinde cùm à Iechonia ibi describantur 13 generationes, quæ solùm à Matthæo numerantur à Iechonia vsque ad Ioseph, quomodo eas videre potuerit Esdras, qui libri illius auctor putatur. Nam 13 generationes trecentos annos penè continent necessariò secũdum communem generationis viam. Præterea quorsum generationes illæ ibi describantur. Deinde videndum num per 13 illas generationes, vltra quas nullius progenies in scripturis extenditur, significare voluerit Spiritus sanctus venturum Christum, qui finis est scripturarũ post 13 generationes à Iechonia, sicut hic manifestum facit Matthæus. Christus enim decimam quartam generationem compleuit à Iechonia.

Ierem. 22.

Vide hæc certiùs circa genealogiam Lucæ infr. c. 24.

IOSEPH VIRVM MARIÆ DE QVA NATVS EST IESVS, QVI VOCATVR CHRISTVS.] Ioseph dicit virum Mariæ, vt insinuaret se ob id genealogiam hanc ad Ioseph vsque deduxisse, vt ex genere Ioseph genus etiam virginis cognosceretur. Circa quod tamen grauis oritur quæstio; An scilicet Euangelista bene & efficaciter genus virginis ostendat ex genere Ioseph. Apparet enim quòd non. Nam, vt suprà patuit per Elizabeth, quæ cognata erat virginis, non semper necessarium erat mulieribus nubere viris de sua tribu & cognatione, vnde

vnde non efficaciter probatur genus & tribus mulieris ex genere & tribu mariti. Nam & Numerorum vltimo, vbi nostra litera sic habet; *Cuncta feminæ de eadem tribu maritos accipiet, vt hæreditas permaneat in familiis*, &c. Hebraica veritas lõgè restrictiùs habet hoc modo; Omnis filia, quæ possederit hæreditatem ex tribu filiorũ Israel, erit in vxorẽ vni ex cognatione tribus patris sui, vt possideant filij Israel vnusquisque hæreditatem patrum suorum. Deinde quare nõ potiùs à Dauide per Ioachin patrem Mariæ genus Mariæ & Christi Euangelista designare voluit, quàm per Ioseph, qui Christi naturalis pater non erat? Ad primam quæstionem dicũt aliqui, inter quos Tostatus, Matthæum hac genealogiæ descriptione non necessariò quidem probare genus Mariæ, sed solùm probabiliter, quòd communiter sic esset, vt mariti & vxores essent eiusdem tribus & cognationis. Verùm rectiùs dicetur Euãgelistam efficaciter satis probare genus Mariæ & Christi esse ex Dauide, quia dum genealogiam Christi ex Dauide esset commonstraturus, eandem deducit vsque ad Ioseph virum Mariæ, satis significat Ioseph iure propinquitatis fuisse virum Mariæ, quodque secundùm præceptum Num. vltimo, Mariã in vxorem acceperit, quo cum ea, & hęreditas illius ad ipsum perueniret. Maria enim erat vna de filiabus illis, de quibus lex ibi præcipit, vt sint vxores vni ex cognatione tribus suæ. Siquidem cum Ioachim Mariæ pater nullos habuerit filios, hæreditas eius necessariò debebat deuenire ad filiam, propter quod & vni de cognatione nubere debuit. Et fortè Matthæus id præsupposuit, quasi tunc Iudæis, quibus scribebat, satis cognitum, quòd Maria nullos habens fratres, erat vna ex filiabus, quæ hæreditatem consecuta erat. Ad secundam quæstionem dicendum, ideo per Ioseph debuisse Euangelistam deuenire ad Mariam, & filium eius, tum quia moris non erat apud Iudæos, mulierum coniugatarum genealogias nisi per maritos earũ texere, idque propterea, quòd per coniugium sicut vna effectæ erant caro cum suis maritis, ita etiam in eandem tribum translatæ etiam si priùs non fuissent de illa tribu, tum etiam, quia cùm Christus putaretur esse filius Ioseph, sicut re vera erat filius Ioseph non quidem naturalis, sed legitimus (vtpote legitimo matrimonio natus ex vxore) debebat etiam ostendere, & ipsum Ioseph putatiuum & legitimum Christi patrem esse ex semine Dauid. Alioqui enim & infideles mysterium virginei partus ignorantes, qui Ioseph putabant esse naturalem patrem Iesu, non credidissent filium Mariæ esse ex semine Dauid, quia apud Iudæos non reputabatur aliquis esse ex aliquo semine, nisi ratione patris sui: & hi, qui Iesum ex Maria de domo Dauid sine virili opera natum nõ abnuebant, dicere potuissent; Quandoquidem Ioseph nõ ex familia Dauid originem duxit, Mariam cum suo filio non in tribum Iuda, sed in tribum Ioseph rejiciendam, in qua fuisset matrimonio collocata. Porrò cùm additur, *qui vocatur Christus*, vocari non distinguitur contra esse, sed cognomen Iesu, de quo loquitur, insinuare voluit, quo distingueret eum ab alijs, qui vel prioribus temporibus, vel illis temporibus appellarentur nomine Iesus.

Num. vlt.

OMNES ITAQVE GENERATIONES AB ABRAHAM VSQVE AD DAVID, GENERATIONES QVATVORDECIM.] Dicit quatuordecim esse generationes ab Abraham vsque ad Dauid, non quòd quaterdecies dicatur ab Abraham vsq; Dauid vnus alium genuisse, cùm solùm terdecies hoc dicatur, (vnde propriè tantùm sunt tredecim generationes: nam generatio propriè nõ est, nisi cùm vnus alium genuit) sed quatuordecim dicit esse generationes, quia quatuordecim sunt personæ generantes & genitæ. Porrò præpositio, *ad*, cùm dicitur, *vsque ad Dauid, vsque ad trãsmigrationẽ, vsque ad Christũ*, semper debet accipi vt significet debere includi eum vsque ad quem generatio protenditur: sic & præposito, *a*, cùm dicitur, ab Abrahã, & *à transmigratione*, inclusiuè accipi debet: cùm verò dicitur, *a Dauid*, exclusiuè, cùm Dauid ad primam & non ad secundam pertineat tessaradecadem. Ideo autem in tres quaterdenas Christi genealogiam Matthæus diuidit, vt ostendat sicut ab Abraham vsque ad transmigrationem Babylonis bis mutatus est status Iudæorũ, binis quaterdenis completis: ita & tertiam illam mutationem status Iudæorum, quæ ab eis post transmigrationem expectabatur futura per Messiam conuenienter factam post tertiam ab Abraham tessaradecadem, ipsumque Messiam tunc nasci debuisse, ac sic Iesum Mariæ filium, qui finis est tertiæ tessaradecadis, esse expectatum Messiam, magis credibile faciat. Deinde vt ostenderet, sicut fuerunt quatuordecim generationes ab Abraham vsque ad Dauid, in quo cœpit stabile & liberum Iudęorum regnum, & deinde rursũ quatuordecim generationes à Dauide vsque ad deliquium regni, hoc est, exilium Babylonicum: ita ab hoc rursum tempore vsque ad nouam regni Dauidis restaurationem fuisse quatuordecim generationes. Ex quibus constat quare & Dauidem regem vocet, & mentionem faciat transmigrationis Babylonicæ.

ANGELVS IOSEPH NVNCIAT SACRVM VIRGINIS CONCEPTVM. MATTHÆI I. CAP. VII.

CHristi autem generatio sic erat: Cùm esset desponsata mater Iesu, Maria, Ioseph, antequàm conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto. Ioseph autem vir eius cùm esset iustus, & nollet eã traducere, voluit occultè dimittere eam. Hæc autẽ eo cogitante, ecce angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens: Ioseph, fili Dauid, noli timere accipere Mariam coniugem tuam: quod enim in ea natũ est, de Spiritu sancto est. Pariet autẽ filium, & vocabis nomen eius Iesum: Ipse enim saluũ faciet populũ suum à peccatis eorum. Hoc autem totum factũ est, vt adimpleretur, quod dictũ est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus. Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei Angelus Domini, & accepit cõiugem suam. Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum: & vocauit nomen eius Iesum.

CHRISTI

CHRISTI AVTEM GENERATIO SIC ERAT, &c. Postquam per descriptionem genealogiæ ad Ioseph vsque deductæ ostẽdit Euangelista Christum esse ex semine Dauid, ne ex ea descriptione putetur Ioseph naturalis fuisse Christi pater, iam conuenienti ordine ostendit per ipsummet Ioseph Christum non fuisse natum ex virili semine, sed ex spiritu sancto. Porrò dictio *generatio*, quæ hic iam tertiò ponitur in hoc primo Matthæi capite, non eodem modo hoc loco accipitur quo priùs, sicut & Græcis non eadem est dictio. Nam cùm dicitur, *liber generationis*, Græcis est dictio γενέσεως, quæ ibi accipitur pro genealogia. Cùm autem dicitur, *omnes generationes quatuordecim*, Græcis est dictio γενεαὶ, quę accipitur pro progenie aut genere. Hic verò est dictio γέννησις, quod est natiuitas, à γεννάω, genero. Sensus itaque est, Christi natiuitas sic se habebat, vt dicturus sum, quasi dicat, Ipsius natiuitas non se habuit vt reliquorum, de quibus dixit, sed nouo quodam & inaudito modo, quem iam explicabo.

CVM ESSET DESPONSATA MATER, &c. Quidam putant, cùm hæc agerentur, Mariam nondum fuisse à parentibus traditam sponso suo Ioseph, sed tantùm illi promissam, eo quòd hìc dicatur Maria desponsata ipsi Ioseph, & quia postea etiam dicuntur: *Noli timere accipere*: quasi nondum eam accepisset in domum suam. Hi itaque illud, antequam conuenirent, intelligunt de conuentione & congregatione ad cohabitandum, & illud quod postea dicitur, *& nollet eam traducere*, intelligunt de traductione è domo parentum ad domum propriam. Verùm verisimilior est Chrysostomi aliorúmque sententia, asserentium Mariam iam fuisse traditam Ioseph in vxorem, & iam in domo Ioseph habitasse. Desponsata enim dicitur non solùm quæ promissa est, sed & quæ iam tradita est viro. Nam & postea dicitur Ioseph iuisse in Bethlehem cum despõsata sibi vxore. Et Græcis μνηστεύειν potiùs est tradere sponsam proco, à quo verbo est participium his positum μνηστευθείσης. Nisi enim virgo iam viro tradita fuisset, eiq; antequam concepisset cohabitasset, ita vt sine infamiæ nota cum eo conuenire potuisset, non bene prouisum fuisset à Deo famæ virginis, vt quæ ante celebratas nuptias visa fuisset in domo paterna concepisse. Illud autem, *antequam conuenirent*, etiam secundum Hieronymum, intelligi debet de concubitu coniugali, quem hoc modo honestè & verecundè significat. Neque tamen secundùm hunc sensum hinc consequitur postea conuenisse inter se Ioseph & Mariam, quemadmodum ex hoc loco collegit Heluidius. Primùm enim quamquam dictiones hæ, *ante, antequam*, nonnunquam significent rei consequentiam, non tamen semper, sed quandoque tantùm quæ priùs cogitabatur ostendunt, Sicut si quis de Paulo dicat: Antequam in Hispanias pergeret Paulus, Romæ in vincula coniectus est, non vtique significat Paulum posteaquam in vincula Romæ coniectus est Hispanias petisse, sed tantùm cogitasse eum in Hispanias proficisci: interuenisse verò aliud quo impeditum est ne fierent quę cogitata erant. Ita & hoc loco Euangelista intelligi potest significasse, quòd cùm iam de cõueniendo cogitasse videri poterat, inuentam Mariam fuisse grauidam, & conueniendi quod videri poterat desideriũ, vteri conceptione sublatum fuisse. Deinde hæ dictiones, ante, antequam, & similes quandoque significant quid ante illud quod factum dicitur præcessisse debuerit secundùm debitum & consuetum ordinem: vt cùm dicit quis, iudices de causa aliqua pronunciasse priusquam causam cognoscerent: aut medicum medicinam porrexisse priusquam morbi genus cognosceret, significans hos non debito ordine de causa pronunciasse aut medicinam porrexisse. Ita & hoc loco rectiùs intelligitur, Euangelistam, quo inusitatæ rei miraculum significaret, dixisse Mariam inuentam grauidam antequam cõuenirent, cùm solito naturæ ordine priùs mulier cum viro conueniat, quàm reperiatur esse grauida. Itaque vt illic, priusquam causam cognoscerent, aliud non est, quem non cognita causa: ita hìc, *antequam conuenirent*, idem est quod sine congressu connubiali. Priorem intelligentiæ modum indicat Hieronymus libro contra Heluidium: secundùm verò quidam, & Valla. Quod autem dicit *inuenta est*, hoc est, reperta est, intelligendum indubiè significari eam repertam grauidam à Ioseph marito, qui (inquit Hieronymus) sponsæ vterum tumentem iam penè licentia maritali & curiosis oculis deprehendit, & omnino videtur id contigisse post tres menses à conceptione Christi, quando virgo reuersa à domo Elizabeth vterum habuit tumentem. Dicit autem εὑρέθη, hoc est, inuenta est, vel reperta potiùs, & non dicit, deprehensa est, propter inopinatum euentum. Porrò quod nos habemus: *In vtero habens*: bis est Græca locutio. Primum enim participium *habens*, pro infinitiuo, habere, ponitur. Deinde *in vtero habere*, Græco more est grauidam esse & concepisse. Sensus ergo est: Reperta est esse grauida & concepisse. Quemadmodum enim Latinis elegans est, gestare vterum pro grauidam esse: ita & Græcis habere in vtero. Ne verò quispiam turbetur eo quòd dixerit: *Reperta est esse grauida*: si hoc solum audiat, ideo adiecit, *e spiritu sancto*. Quæ tamen oratio non potest coniungi cum toto illo præcedenti, *inuenta est habens in vtero*, cùm Ioseph, qui reperit eam esse grauidam, non intellexerit eam grauidam esse ex spiritu sancto: sed coniungi tantùm debet cum participio, *habens*, vt sit sensus, inuenta est habens in vtero, habens, inquam, non ex viro quidem, sed de spiritu sancto.

IOSEPH AVTEM VIR EIVS CVM ESSET IVSTVS, ET NOLLET EAM, &c. Conuenienter Euangelista in confirmationem virginei conceptus inducit Ioseph de conceptu illo priùs dubitantem, & deinde angelica reuelatione confirmatum: sicut enim ad multum magis pertinebat castitatem virginis obseruare, quàm ad maritũ Ioseph: ita nullus eo certior esse poterat testis casti conceptus, qui iam recenter maritus virginis effectus, cùm solet amor zelotypiam, passionem omnium maximè impotentẽ, exasperare, aut stultè patiens fuisset, si domi aleret, curarétque cum puero, quam sciret esse adulterã, aut insigniter improbus vxoris suæ leno esse sustineret. Quorum neutrum ne de Ioseph quis suspicaretur, ostendit ipsum ob adulterij suspicionem iam diuortium meditatum fuisse, quem ob id Deus fluctuare secum, ac de virginis pudicitia dubitare permisit, quo sic angelicæ confirmationi locus fieret, ac per illius dubitationem omnis à mentibus nostris dubitatio tolleretur. Proinde non conueniebat vt ab angelo ante conceptum edoceretur ministeriũ virginei conceptus, quandoquidẽ per illius dubitationem maior facta

est fides noui conceptus. Rursum nec conueniebat vt à virgine doceretur. Illa enim cùm sciret sibi nō habendam á marito fidem, negotium totum Deo cōmisit, nihil dubitans ab illo maritum edocendū, à quo cognatam Elizabeth edoctam esse iam experta fuerat. Porrò *iustum* vocat Matthæus Ioseph : non ob vnam illam virtutem, quæ auaritiæ contraria est, & reddit vnicuique quod suum est, sed ob absolutam omnibus numeris probitatē. Iustitia enim aliquando certam virtutem significat, aliquando omnem in se generaliter complectitur. Cùm autem dicitur, *Ioseph, cùm esset iustus, & nollet eam traducere*, &c. Intelligendum explicari causam quare traducere eam noluerit, nempe quia iustus erat, vt sit sensus: cùm esset iustus, hoc est, bonus, & ob id nollet eam traducere, hoc est infamare, & in publicū proferre. Circa quam tamen causam oritur non parua quęstio. Nam quomodo iustus dicitur Ioseph, & tamen noluisse eam traducere, quam putabat adulteram, imò ideo noluisse traducere quia iustus erat, cùm (inquit Theophylactus) lex præcepit adulteram traducere, hoc est denunciare vt puniatur? Et in lege (inquit Hieronymus) præceptum est, non solùm reos, sed & conscios criminum obnoxios esse peccati. Deinde quomodo dicitur noluisse eam traducere, quia iustus erat, quasi iniustitiæ fuisset eam traducere, cùm secundùm legem saltem licitum fuisset eam traducere? Itaque quidam partim his quæstionibus permoti, partim quòd verbi *traducere* significationem hoc loco necessariam propter dictionem Græcam huic correspondentem ignorarent, exponunt illud *traducere*, pro eo quod est, è parentum domo in suam domum adducere, & in vxorem suam assumere. Sic enim videtur aptior esse ratio, si dicatur Ioseph quia iustus erat, noluisse eam in domum suam recipere, quam suspicabatur adulteram. Verùm præterquam quòd vt suprà probatum est satis, certum sit virginem iam in domum Ioseph receptam fuisse, quod ipsum & verbum *dimittere* satis significet. Nemo enim, inquit Ambrosius, quam non accepit, dimittit, & ideo quam volebat dimittere fatebatur acceptam): etiam dictio Græca παραδειγματίσαι ostendit, traducere pro infamare debere accipi, quod ipsum etiam ostendit aduerbium occultè. Proinde Theophylactus in vna ad propositam priùs quæstionem responsione dicit, Ioseph ideo noluit traducere virginem, sed voluisse eam occultè dimittere, quòd cognouisset eam concepisse de spiritu sancto, atque ob id indignum se reputasse qui eam haberet vxorem, quæ tantam haberet gratiam. Idque cognouisse Ioseph colligit ex eo quod priùs dictum est, virginem inuentam habere in vtero de spiritu sancto, quæ ab alio inuenta non fuit quàm à Ioseph. Similiter respondet & Hieronymus, dicens: Sed hoc (nempe quòd noluerit Ioseph iustus eam traducere) testimonium Mariæ est, quòd Ioseph sciens illius castitatem, & admirans quod euenerat, celat silentio cuius mysterium nesciebat. Exponit hunc locum & D. Basilius eo modo quo Theophylactus sermone de natiuitate Domini. Verùm ex eo quòd Ioseph postea ab angelo edoctus est, conceptum virginis non fuisse ex viro, sed ex spiritu, satis patet ipsum Ioseph priùs non cognouisse, sed contrarium suspicatum fuisse quemadmodum non verentur fateri Chrysostomus & Augustinus in libro de verbis Domini sermone 16. & epistola ad Macedonium quæstio. 54, vbi sic habet: *Vnde Ioseph*

Leuit. 5.

A *cui mater domini fuerat desponsata, cùm eam comperisset esse prægnantem, cui se non nouerat esse commixtum, & ob hoc nihil aliud quam adulteram credidisse, puniri tamen eam noluit, nec approbator flagitii fuit. Nam hæc voluntas eius etiam iustitiæ deputatur.* Notandum itaque in veteri lege non fuisse præceptum (quemadmodum videtur putare Theophylactus) maritis adulteras vxores traducere, sed permissum, sicut alia similia pleraque, vt maritus de vxore sua sinistre suspicans eam ad sacerdotem adducat, quò per aquas amaras & sacerdotis maledictionem rei veritas patefieret. Iam quod dicit Hieronymus in lege præceptum, Leuitici scilicet 5. etiam conscios B criminum si tacuerint obnoxios esse peccato, sciendum, Leuit. 5. sic haberi: Si peccauerit anima, & audierit vocem iurantis, vel, vt habent Hebræa, iuramenti, testisque fuerit quòd aut ipse vidit, aut conscius est, nisi indicauerit, portabit iniquitatem suam: Qua lege non est intelligendum omnes illos subjici peccato, qui crimen cuius sunt conscii non propalant. Si enim (inquit Augustinus) solus nosti quia aliquis peccauerit in te, & eum vis coram omnibus arguere, non es corrector, sed proditor. Sed secundùm Hebræos illa lege peccato subjiciuntur, qui adiurati à iudice, vt testimonium ferāt eius cuius sunt conscii, indicare renuunt. Vnde C per *vocem iurantis* ibi intelligere oportet vocem iudicis adiurantis conscium, aut audire vocem iurantis vel iuramenti, est audire quod debeat iurare. Deinde annotandum, quòd cùm Ioseph iustum dicit, non vocat eum iustum à iustitia legali, secundùm quam videbatur potiùs congruere traducere eam quam certò suspicaretur adulteram: neque rursum iustum vocat vt iustitia distinguitur à misericordia, & vt dicitur iudex iustus quòd crimina odiat, & puniat, sed, vt priùs dictum est, iustum vocat quòd in omni virtute absolutus esset, ita vt hoc nomine etiam significetur eius mansuetudo & lenitas. Itaque ostendit Euangelista eum su- D pra legem viuentem, & summa mansuetudine pepercisse illi, quæ non solùm traductioni, sed & pœnæ secundùm legem obnoxia videbatur. Ita ferè Chrysostomus super Matthæum. Et sanè raræ cuiusdam & prodigiosæ iustitiæ & bonitatis erat, cùm sponsæ tumentem vterum & indubitata conceptus signa videret, nec expostulare cum vxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discruciari, nec in ius ire & ad pœnam rapere, sed suos æstus apud semet premere: tantúmque in animo suo de secreto diuortio cogitare: idem tamen Chrysostomus in opere imperfecto intelligit Ioseph non sibi firmiter persuasisse virginem fuisse adulteratam, sed hæsitasse, & E ob quasdam rationes adulterium metuisse: ob alias rursus ab hac cogitatione reuocatum, nimirum quòd aduerteret inculpatissimos vxoris mores, spiritúmque diuinum vndique sese prodere in ipsius oculis, gestu, incessu, & sermone, fieríque posse vt ex Deo, à quo omnis pendet in mulieribus conceptus, nouo modo cōceperit, atque ob id eum vtrūque metuentem se offensurū Deum, si, scilicet, aut seruaret quam adulteratā timebat, aut traduceret, & pœnæ subiectam faceret, quam ex Deo cōcepisse potuisse credidit, nec voluisse eam traducere, nec seruare, sed elegisse medium, nempe vt occultè dimitteret eam. Secundùm quem posteriorem modum facile est intelligere quomodo Ioseph, quia iustus erat, noluit eam traducere: Neque enim iustè eam poterat traducere, quam credidit potuisse castè concepisse.

Leuit.

concepisse. Verùm alter modus dicendi videtur verisimilior, secundùm quem significatur tantam fuisse iustitiam Ioseph, (vt iustitia generalis est virtus) vt duo vellet; nempe & consulere sibi, ne cohabitando adulteræ videretur fauere crimini: & consulere coniugi, ne vituperaret eam, & pœnæ legis obnoxiam faceret, atque ideo medium elegisse, vtscilicet occultè dimitteret eã. Porrò modus dimittendi occultè fuisset non per exilium, vt opinatur Tostatus, sed per libellum repudij ei secretò datum. Neque enim necesse erat eum publicè dare, neque causas repudij in eo explicare.

HÆC AVTEM EO COGITANTE ECCE ANGELVS DOMINI APPARVIT IN SOMNIS EI, &c.] Deus qui passus est virum iustum ad tempus falsa de virgine suspicari, ac secum cogitare de diuortio, non diutius permisit eum in hac suspicione & cogitatione detineri, ne iustus ignorans iniustam rem faceret ex intentione & voluntate iusta, & ne dimissa virgo turpi suspicione obnoxia fieret apud homines, maritique sui solatio & cura destitueretur. Itaque cùm de dimittenda occultè vxore cogitasset, mox vt ab hac suspicione & cogitatione liberaretur, apparuit ei per somniũ angelus: & frequenter quidem in scripturis dicitur Deus plerisque multa reuelasse in somnis. Tunc enim cùm sit mens hominis libera ab omni circa externas res distractione, quam patitur in vigilia per exteriores sensus, aptior est ad recipiendum diuinas illuminationes, maximè de iis rebus, de quibus inter vigilandũ solicitè cogitauit. Vnde Iob.33. dicitur: *Per somnium in visione nocturna quando irruit sopor super homines, & dormiunt in lectulo: Tunc aperit aures virorũ, & erudiens eos instruit disciplina.* His tamen non obstat, quòd Deut.18. inter cęteras diuinationis species etiam prohibeatur obseruatio somniorum. Ibi enim prohibetur obseruatio somniorum naturalium, quæ ex varijs proueniunt accidentibus, eo quòd horum somniorum non sit certa significatio, sicut nec certa causa, similiter obseruatio somniorum quæ á dęmonibus immittuntur, eo quòd hæc includat pactum quoddam cum dæmonibus: nõ autem prohibetur obseruatio somniorum quæ à Deo immittuntur ad cognoscendum aliqua vel occulta vel futura. Porrò cùm Deus per somnium aliquid vult reuelare, ita id agit, vt homo etiam intelligat non esse falsum somnium, sed esse rem veram, aut tale esse somnium, quod verè aliquid futurum portendat. Ita enim & Abimelech per somnium à Deo admonitus de vxore Abrahæ, mox intellexit non esse falsum somnium, sed rem veram. Et Nabuchodonosor ac Pharao somnia illa, quæ interpretati sunt Daniel & Ioseph, talia esse intellexerunt, quæ futurum aliquid & rem aliquam veram præsignarent. Vnde Nabuchodonosor dicit somnium perterruisse eum. Ita & Ioseph iste certior factus est, apparitionem hanc & instructionem angeli verè à Deo esse, alioquin enim non certam habuisset fidem verbis eius. Atque à Deo esse eo magis credere debuit, quòd de iis doceretur, quæ ipse animo secum versabat, quæq; nulli alij dixerat, cùm solus Deus secretorum cordis inspector sit & cognitor, itaque vt significaretur Ioseph meritò credere debuisse apparenti angelo, dicitur ei apparuisse hæc eo cogitante. Per quæ verba notatur etiam Iosephi tum prudentia, quòd nihil temere aggredi voluerit, tum mansuetudo & lenitas, quòd nulli aperuerit suam suspicionem, ne ei quidem quam suspectam habuit. Verùm per hoc quod dicitur angelum illi apparuisse hæc illo cogitante, non debet intelligi, quòd inter cogitandũ angelus illi apparuerit: sed quòd postquã interdiu vigil hæc cogitasset, tum deinde in somnis angelus ei apparuit. Est enim Græcis tempus præteritum, ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, hoc est, hæc autem cùm ille cogitasset. Iam ex eo quod dicitur angelũ apparuisse Iosepho, & locutum illi in somnis, vel, vt habent Gręci, κατ᾽ ὄναρ, hoc est, per somnium, intelligendum angelum non apparuisse in propria sua persona neq; in assumpta visibili forma, nec locutum sensibili aliqua voce, sed visum & locutum illi per species in phãtasia formatas, quæ angelum præsentem & colloquentem repræsentarent. Non tamen ob hoc Deus vel Angelus, qui huiusmodi nouas species formauit, fefellit Ioseph eo quòd huiusmodi species formatæ non essent ad hoc, vt crederet angelũ in ea forma in qua repræsentabatur, esse præsentem, aut loquentem eis verbis, quæ species illæ præ se ferebant, sed tantùm ad hoc, vt crederet vera esse quę apparentibus illis verbis significabãtur, & verè illa ab angelo Dei denunciari. Quòd si quæratur, quare in somnis apparuit angelus ipsi Ioseph, virgini autẽ in vigilia manifestè: dicendũ virgini quidem manifesta opus fuisse visione propter rei quæ significabatur nouitatem, cui necesse erat ei prębere liberum assensum: Ioseph autem qui iam vteri tumorem viderat, & iam de iis rebus cogitarat, de quibus instruendus erat, facilè per solam in somnis apparitionem crediturus erat, maximè cùm ob probatissimos vxoris mores facilis proculdubio esset ad credendum illius puritatem & innocẽtiam.

Gen.20.

Exod.41.

Dan.4.

DICENS, IOSEPH FILI DAVID, NOLI TIMERE ACCIPERE MARIAM CONIVGEM TVAM,] Blandè illum angelus compellat, proprio eum nomine vocans & filium Dauid, vt magis persuadeat: nec increpat de suspicione falsa, eo quòd rationabilis esset. Filium etiam Dauid appellat, vt sic in memoriam illi reuocaret promissionem Dauidi factam de Christo ex semine eius nasciturо. Cùm autem dicit, *noli timere*, significat Iosephũ iam timuisse ne offenderet Deum quasi adulteram fouens. Porrò *noli* (inquit) *timere accipere*, non quòd eam nondum acceperit, sed quòd eam iam mente abalienauerat à se. Itaque *accipere* hìc est idem quod intus retinere, & sibi in consuetudinem vitæ adiungere, quam dimittere statuerat. Iam enim fuisse acceptam illud satis ostendit, quòd eam coniugem eius vocat, sicut priùs Euangelista Iosephum virum Mariæ bis appellat. Cùm autem Hieronymus contra Heluidium scribẽs dicit: *Nullum mouere debet quasi ex eo quòd vxor appelletur, spõsa esse desierit, cùm hanc esse consuetudinem scripturæ nouerimus, vt sponsos viros, sponsas appellet vxores*: vult Hieronymus Mariam non dici vxorem à re vxoria, & sponsas esse mulieres quamdiu copula carnalis cum marito non intercessit. Iam per hoc quod *coniugem tuam* dicit, magis Iosephum certiorem facit, quòd à nullo cognita sit alio viro. Reddit autem rationem quare metuere non debeat. *Quod enim (inquit) in ea natum est, de spiritu sancto est*, quasi dicat: Tu quidem metuis eam tibi adiungere, quod cùm concepisse eam, & tamen non ex te scias, ex alio viro per adulterium concepisse putes: verùm ego tibi affirmo eius conceptum sicut non est ex te, ita nec ex alio esse viro, sed de spiritu sancto, qui vt vxoris castitatem non temerauit.

rauit, ita longè ſanctiorem reddidit, vt meritò ob tantam vxoris tuæ diuinitaté gaudere debeas. Porrò quòd dicit *natum in ea*, quidam ſimpliciter accipiunt pro eo, quod formatum eſt & conceptum in ea. Natum enim dicitur etiam id quod quocunque modo cœpit eſſe. Alii tamen intelligunt ideo potiùs dictum, quod natum eſt in ea, quàm quod conceptum eſt in ea, vt ſignificaretur corpus Chriſti ſtatim à ſua conceptione perfectè fuiſſe formatum & animatum. Id enim propriè natum dicitur, quod formam ſuam eſſentialem acquiſiuit. Ita Baſilius in ſermone de natiuitate Domini. Ambroſius auté lib. 2. de ſpiritu ſancto, cap. 5. ſimiliter & Chryſoſtomus in opere imperfecto, legunt, *quod enim ex ea naſcetur.* Iam nulla ratio quærenda eſt, quare potiùs dictum ſit *de Spiritu ſancto*, quàm, ex Spiritu ſancto. Nam (inquit Ambroſius eodem libro & capite) licèt plerique habeant, *de Spiritu*, Græcus tamen, vnde tranſtulerunt Latini ἐκ πνεύματος ἁγίου dixit, hoc eſt, ex Spiritu ſancto. Et ſubjicit. Quod ergo ex aliquo eſt, aut ex ſubſtantia eſt, aut ex poteſtate eius. Ex ſubſtantia, ſicut filius qui ait, *Ex ore altiſſimi prodiui.* Ex poteſtate autem ſicut illud eſt: *Vnus Deus pater, ex quo omnia.* Quomodo ergo in vtero habuit Maria ex Spiritu ſancto? Si quaſi ex ſubſtantia: ergo ſpiritus in carnem & oſſa conuerſus eſt. Non vtique. Si quaſi ex operatione, & poteſtate eius virgo concepit, quis neget ſpiritum creatoré? Hactenus ille. Aliqui tamen moti verbis Aug. intelligunt plus ſignificari per hoc, quod dicitur Chriſtus de ſpiritu eſſe ſancto, quàm ſi diceretur ex ſpiritu ſancto. Aug. enim lib. de natura boni, cap. 26, ſentit ex aliquo rectè dici quicquid de illo ſit, at non retrorſum. Ex Deo ſiquidem omnia ſunt velut ab autore, at non de Deo, quòd res conditæ non ſint participes ſubſtantię diuinæ. Itaque intelligunt Chriſtum dici eſſe *de ſpiritu*, vt ſignificetur ſubſtantiæ diuinæ communicatio in Chriſto. Verùm, vt ex Ambro. patet, huic diſtinctioni hic non eſt locus.

Eccli. 24.

PARIET AVTEM FILIVM, ET VOCABIS NOMEN EIVS IESVM: IPSE ENIM SALVVM FACIET, &c.] Aperuit Angelus Ioſeph, vnde erat quod in virgine iam conceptum erat, deinceps verò qualis ſit futurus conceptus fœtus, nempe quòd filius, & talis filius, qui ſaluator eſſet populi Dei, inſinuans ſimul & humanam & diuinam eius naturam. Humanam quidem, cùm dicit: *quod natum eſt in ea*: &, *pariet filium.* Diuinam verò, cùm dicit, *ſaluum faciet à peccatis.* Solius enim Dei eſt à peccatis redimere & ſaluum facere. *Quis enim* (inquit Iob) *poteſt mundum facere de immundo conceptum ſemine? nonne tu qui ſolus es?* Et Eſaię 33. *Dominus iudex noſter, Dominus legifer noſter: Dominus rex noſter: ipſe ſaluabit nos.* Rurſum diuinam etiam eius naturam ſignificat, dum dicit *populũ ſuum.* Is enim populus, qui à prophetis dicitur ſaluandus & redimendus, vocatur populus Dei ab eis: quare cùm hìc idem ille populus dicatur populus Ieſu, conſequitur Ieſum Deum eſſe, cuius & alia ratione ſpeciali rectè dicitur populus eſſe, nempe quòd eum acquiſiturus eſſet, & redempturus ſibi ſanguine ſuo precioſo, & in ſuum regnum vendicaturus. Itaque ſimul inſinuat, quare eum ex ſpiritu ſancto naſci conueniebat. Non dixit autem, *pariet tibi filium*, quemadmodum dixerat Zachariæ. Non enim Maria Ioſepho peperit, quæ ex illo concepit. Deinde *non illi*, ſed toti orbi peperit eum, qui totius mundi ſaluator futurus erat.

Iob 14. Eſaia 33.

Vnde Iſaias inquit: *Paruulus natus eſt nobis.* Iam per hoc quod dicit, *pariet*, ſignificat quòd non qualitercũq; quod in ea natũ eſt, emittet: ſed quòd tanquam vera illius mater eum generabit. Ac proinde hoc verbo refellitur Valentini impietas, aſſerentis Chriſtum per virginem tanquam per canalem tranſiſſe. Cùm autem dicit, *& vocabis nomen eius Ieſum*, ſignificat eum, etſi pueri pater non eſſet, patris tamen officium & curam erga puerum ſubire debere: nec exiſtimare debere virginem à ſe dimittendam, quaſi eius conſortio indignus eſſet, ſed potiùs illi in omnibus ſubminiſtrare. Porrò ex ratione impoſiti nominis, Ieſu, conſtat primùm Iudęos noſtræ tempeſtatis in nomine Chriſti noſtri errare. Ipſi enim nomé eius tribus tantùm litteris ſcribunt, Iod, ſchin, & vau, dicẽtes ſemper ישו ieſchou, quod nomen nullo modo ſalutem ſignificat, neque ab eo verbo deriuatur quod Hebræis ſaluare ſignificat. Deinde patet & quorundam noſtrorum error, qui putant ſaluatoris noſtri nomen iiſdem debere ſcribi literis, quibus nomen Dei ineffabile tetragrãmaton, interpoſita tantùm littera ſchin, qua nomen illud ineffabile factum ſit effabile, poſtquam inuiſibilis olim Deus factus eſt mortalibus per aſſumptam humanam naturam conſpicuus. Hanc autem ſententiam, vt eſt valde plauſibilis, ita multis rationibus eam conatur aſtruere Oſiander quidam Germanus. Et primùm quidé id probat ex eo quòd Iudæi nomen ſaluatoris ſcribunt ſemper Ieſu, tribus literis, veluti abbreuiantes nomen Dei, tetragrammaton, & rejicientes, vt frequenter ſolent, literam he in medio & in fine, idque partim cauſa breuitatis, partim ne nomen Dei prophanis oculis ingeſtũ vileſceret. Non eſſe enim aliquam rationem quare literã ע Ain Iudæi ex nomine ſaluatoris reieciſſent, ſi nomen eius à verbo quod ſaluare ſignificat deriuatum fuiſſet. Idem colligit ex eo quòd Paulus dicat, Chriſto datum nomé quod eſt ſuper omne nomen. Hoc autem nomen nullum aliud eſſe poteſt quàm nomen Dei tetragrammaton. Rurſum ex eo quod dicitur poſtea: *Et vocabunt nomen eius Emmanuel.* Verùm quantumuis perſuadeat ſibi rationes ſuas concludere efficaciter quod vult, nobis tamen Angeli & Euangeliſtæ autoritas pluris eſſe debet quàm omnes humanæ eloquentiæ rationes quantumuis perſuaſibiles. Cùm enim dicat angelus *eum vocandum Ieſum, quia ſaluum faciet*, &c. oſtendit manifeſtè eum vocandum à ſalute. Nam quòd Oſiander putat angelum, dum reddit nominis rationem, non indicare radicé vnde nomen deriuatum ſit, ſed nomine illo Dei vocandũ, propterea quòd ei competat id, quod Deo ſoli proprium eſt, nempe ſaluare à peccatis, adinuentio eſt humani ingenii. In ſcripturis enim quandocũque nominis alicuius impoſiti ratio explicatur, ſemper indicatur radix vnde nomen deductum eſt. Et noui teſtamenti ſcripturæ frequenter Ieſum ſaluatorem vocant, coniungitq; Paulus aliquoties nomen, ſaluator, cùm nomine Ieſus, veluti nominis Chriſti ſignificationem explicãs, vt omittamus, quòd ab initio Eccleſiæ ſemper omnes ſenſerunt à ſalute Chriſtum dictum Ieſum. Itaq; vt ad illius principaliores rationes reſpondeatur, dicendum quòd ad primum pertinet, ex Iudæorum appellatione non rectè colligi verum ſaluatoris noſtri nomen, quod ipſi odiunt, & delere conantur. Veriſimile enim eſt, eos ſaluatorem noſtrum ſemper tribus litteris vocare Ieſu, partim quod viderét Latinos ferè ſemper eum vocare hoc modo, nempe in

in genitiuo, datiuo, vocatiuo, & ablatiuo casibus, partim quòd volentes litteram ע Ain reiecerint, vt nominis significatio iã cessaret, quia nobis salutẽ significat, inuidebant enim ei tam speciosum nomẽ. Iam quod ex Paulo affert ridiculum est. Cùm enim Paulus ibi loquitur de nomine dato Christo in ascensione, certum est eum non loqui de nomine, Iesus, cùm hoc ei in circuncisione sit impositũ. Quod autem ex nomine Emmanuel nihil etiam tale colligi possit, posteà patebit: vt autem intelligatur quibus litteris apud Hebræos scriptum sit & scribi debeat nomen saluatoris nostri, sciendum tres principaliter inueniri, qui in veteri Testamento dicuntur nomine Iesus à salute deriuato. Primus is qui dux post Moysen fuit in populo Israëlitico. Hic enim à Septuaginta semper vocatur ἰησοῦς, Iesus. Hieronymus autẽ vocat eum semper Iosue, scribiturq; nomen eius apud Hebræos quinque litteris Iehosuah, & significat idẽ quod Dominus salus, vel Dominus salus scilicet est. Sic enim eum vocauit Moyses cum priùs quatuor literis diceretur Hoseah, hoc est, salua vt patet Num. 13. Secundus est Iesus sacerdos filius Iosedech, qui cum Zorobabel reduxit populũ è Babylone. Et huius etiam nomen apud Hebræos eodẽ modo scribitur quo nomen Iosue, vt patet in libro Aggæi & Zachariæ; aliquando tamen scribitur quatuor tantùm litteris, Iod cum tsere, schin, vau cum sceurec, & ain cum pathath, ישוע Iechouag, vt 1. Esdr. 2. patet. Eodemq; hoc nomine sic quatuor litteris scripto legũtur, & alii sacerdotes appellati. Nã de vno legitur 1. Paral. 24. qui princeps fuit familiæ nonæ vocis sacerdotalis, vocaturq; in nostra littera. Iesua. De alio item legitur 2. Paral. 31. qui apud nos dicitur Iesue, sacerdos item, vel saltem Leuita. Tertius autẽ qui in scripturis dicitur Iesus, est autor lib. Ecclesiastici, filius Sirach, & nepos (vt putatur) secundi illius Iesu sacerdotis: verũ huius nomẽ non habemus expressum Hebraicè. Saluatoris autẽ nostri nomen non debere scribi quinque litteris, sicut nomen Iosue, quemadmodum putat Műsterus, sed quatuor tantùm litteris, quibus trium illorũ nomina de quibus secundo loco dictum est, scribuntur. in scripturis patet, queadmodum testatur Pagninus in interpretatione nominum Hebraicorum, ex tit. crucis Dominicæ, qui est Romæ in templo Crucis. Significatq; hoc nomen huiusmodi literis & pũctis scriptum, idem quod salus, vel saluator: non autem vt putat Osiãder, idem quod saluatus. Nõ enim est ישוע Iechouagh Paul. kal. cùm sub Iod non sit scheua, sed tsere, cùmq; & kal. istius radicis in scripturis non inueniatur. Itaque nomen illud, quo voluit Deus incarnatus vocari etiam est tetragrammaton: sicut illud quod in veter Testamẽto vocari voluit, tetragrammaton est, quod in aliud iucũdius nobis nomen commutatum est. Nam in veteri quidem Testamento, quoniam Deus cognoscebatur tanquam creator mundi, & is qui omnibus dat esse ipse per se solus existens, ab esse nomen accepit. In nouo verò, quoniã cognosci voluit tãquam redemptor, & saluator mũdi, à salute nominatus est. Iam quod nomẽ saluatoris nostri inueniatur etiam aliis fuisse attributum, non contrariatur illi quod dicitur Isaiæ 62. *Vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit.* Nam vt ex præcedentibus patet, non est hoc dictum de Christo, sed de Christi ecclesia. Et ex Hebræo constat pronomen, tibi, esse fœminini generis. Quamquam nomen Christi dicatur rectè nouũ, tum quia nouo modo impositũ, tum

Isaiæ 6.

A quia noua ratione illi conueniens. Non enim quisquam hac ratione sic appellatus est, quòd saluum fecerit aliquem à peccatis. Notandum enim, quòd non solùm dicit angelus, *ipse enim saluum faciet*, sed adiecit, *à peccatis eorum*, quasi dicat; saluum faciet non ab hostibus potissimùm visibilibus, sed à peccatis eorum. In quo tamen includitur, quod saluũ faciet etiam ab omni malo, cùm omne malum ex peccato proueniat; deinde, & quod æternam conferet salutem, à qua per peccatum excludebatur. Porrò nomen hoc, Iesus, per prophetas olim satis significatum fuit, vt apud Isaiam cùm dicit cap. 45. *Rorate cœli de super, & nubes pluant iustũ: aperiatur terra,* B *& germinet Iesuach*, hoc est, salutem vel saluatorem, Et apud Abacuc 3. cap. *Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo.* Apertè autem Messiæ nomen istud ponitur 4. Esdræ 7. cap. *Reuelabitur filius meus Iesus cum iis, qui cum eo sunt; & iucundabuntur qui relicti sunt in annis quadringentis. Et post hos annos morietur filius meus Christus, & conuertetur ad me sæculũ.* Quod testimonium citat Ambrosius super Lucam. Rabbinus etiam Haccados qui tempore Consulum Romanorum fuit, in lib. Gale razeia. Antonium Consulem alloquens, hæc de ipso nomine inter cætera dicit: Quia Messias homines saluabit, vocatur Iesuah. Gentes autem alterius nationis, C quæ fidem eius sectabuntur, vocabunt eum Iesum. Sed & Sibylla Erithræa, quæ circa tempora Ezechiæ vaticinata fertur, de Christo carmina Græca composuit, quorum primæ litteræ constituunt hæc verba: ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ υἱός, σωτήρ, hoc est Iesus Christus Dei filius, saluator, Testatur istud D. Aug. li. 18. ciuit. Dei, cap. 23.

Isaiæ 45.

Abacuc 3.

4. Esdræ 7.

Vide Galatinum lib. 3. cap. 18.

HOC AVTEM TOTVM FACTVM EST, VT ADIMPLERETVR QVOD DICTVM EST A DOMINO PER PROPHETAM.] Theophilactus secutus Chrisostõ. intelligit hæc adhuc esse verba angeli ad Ioseph, verũ rectiùs intelliguntur secundũ alios esse verba D Euãgelistæ, qui, quoniam Hebræis scripsit frequẽter gesta circa Christum prophetarum testimoniis comprobat. Dicit itaque *hoc autem totum factum est*, quasi dicat, Nihil istius rei fortuitò aut casu factũ est, neq; nunc tantũ hæc Deo placere cœperunt, sed longè ante à Deo præordinata fuerunt. Non dixit autem quod dictum est ab Isaia, sed *quod dictum est à Domino per prophetam*, vt ostenderet Dei magis quàm prophetæ esse sermonẽ. Verùm calũniantur Iudæi quòd legamus: *Ecce virgo concipiet*, volentes legendum, ecce puella, vel adolescentula, eo quòd Hebraicè non sit בתולה bethula, quod propriè significat virginem: sed est אלמה alma, quod propriè puellam significat. Contra quos dicendum, di-E ctionẽ, *alma* propriè quidem non significare virginem, nũquam tamẽ in scripturis dici, nisi de ea, quæ virgo sit: sic enim & Rebecca ante nuptias alma dicitur. Et lingua Punica quę de Hebræorũ fõtibus ducitur, propriè virgo, alma dicitur. Sed & Septuaginta verterunt hoc loco παρθένος, virgo. Isaias autẽ potiùs posuit alma quàm bethula, tum vt celaret impiis mysterium, tum quòd alma plus quid significet quàm Bethula. Potest enim esse Bethula, hoc est virgo, quæ non sit alma; sed non e contra. Nam *alma* cùm deriuetur à verbo abscondere, significat adolescentulam absconditam, quæ virorum non paruerit aspectibus; sed diligenti parentum cura seruata sit, hoc est, virginem in annis puellaribus vel adolescentiæ adhuc constitutam. Fatendum tamen

ex solis his Isaiæ verbis, non necessariò, cóuinci posse, virginem in virginitate permanentē concepturam: sed ita intelligendum esse constare ex eo, quod præ signo nouo domui Dauid dicitur: Ecce alma vel virgo concipet: non enim nouum est virginem per nuptias cócipere. Iam friuolū est quod ad Christum nostrum hanc prophetiam non pertinere arguunt Iudæi, ex eo quod sequitur, *& vocabunt nomen eius Emmanuel:* eo quòd Christus non Emmanuel, sed Iesus dictus sit. Scripturæ enim, mos est, dicere aliquem vocandum tali, vel tali nomine, dum vult significare eum talem & futurum, & ab hominibus agnoscendum, qualis nomine illo significatur. Sic Isaiæ 8. dicitur prophetæ de Messia, *Voca nomen eius, accelera spolia detrahere, festina prædari.* Et Isaiæ 9. *Vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus, fortis*, &c. Et Iere. 23. *Et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster, vel Dominus iustitia nostra.* Sic & Isaiæ 62. dicitur de Ecclesia: *Non vocaberis vltra derelicta, & terra tua non vocabitur vltra desolata: sed vocaberis, Voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata.* Porrò quòd Euangelista habet *vocabunt*, cum Hebraica veritas habeat, *vocabit* vel *vocabis* in fœminino genere, quod ab Hebræis putatur referendum ad virginem: vt sit sensus: virgo vocabit, vel tu virgo vocabis nomen eius: videri potest, secundum Matthæum, verbum illud, *vocabit* vel *vocabis*, in Hebraica veritate debere referri non ad virginem, sed ad Hierusalem, Sion, aut domum Dauid quam ibi Propheta alloquitur. Sic enim in sensu coincideret quod hic dicit Matthæus: vocabunt (nempe fideles) nomen eius Emmanuel, cùm eo quod Propheta diceret: Et tu Sion, vel Hierusalē vocacis nomen eius Emmanuel. Indicat autem hunc sensum Hieronymus in commentariis. Quòd si verò in Hebraica veritate verbum, *vocare*, referatur ad virginem, dicendum ideo Matthæum mutasse verbum, *vocabit* vel *vocabis*, in *vocabunt* ad indicandum quòd mater pueri nō dicitur ibi vocatura filium suum Emmanuel, quasi illud nomen ab ea imponendum esset illi: sed quòd talis esset agnoscendus à matre, qualis cùm etiam ab aliis sit agnitus, rectè dixit sensu non mutato. *Et vocabunt nomen eius.* Quod autem in Isaia noster textus habeat, *& vocabitur nomen eius*, mendum apparet, quod à scriptore alioqui irrepserit, occasione huius loci, quo videbatur alioqui discrepare locus Isaiæ. Nam Hieronymus in suis comment. satis testatur se vertisse, Et vocabit nomē eius, vel vocabis nomē eius, sicut etiam in illius contextu habetur. Emmanuel autem, vel Immanuel, quod interpretatur, nobiscū Deus, rectè à nobis Saluator dicitur; tum quia in eo diuina natura, nostræ humanę naturæ coniūcta est, & verbum Dei caro factum, atque apud nos aliquā diu conuersatum, tum quia in eo Deus suam erga nos benignitatē eximiam declarare cœpit, per ipsum recōcilians sibi mūdum, Scripturę enim phrasi Deus cum aliquo esse dicitur, dum in illum fauorem suum declarat. Itaque in confirmationem eius quod angelus dixit vocandum eum Iesum, eo quòd saluum faceret à peccatis, bene affert Euangelista illud: *& vocabūt nomen eius Emmanuel.* Nam ex eo quòd vocabatur Iesus ob id quòd saluum faceret à peccatis, necessariò consequitur eum simul esse, & Deum. Nullus enim homo saluum facere posset à peccatis, qui non idem esset & Deus, cùm illud solius sit Dei.

EXSVRGENS AVTEM IOSEPH A SOMNO FECIT &c.] His verbis magna nobis virtus obedientiæ, & fidei Ioseph commendatur, qui angelo tantum per somnium admonenti, & rem tam incredibilem, & nouam affirmanti, tam citò credidit & obediuit. Deinde & probitas virginis satis insinuatur, nempe quòd ea tanta fuerit, vt ob eam facilè quod in ea à Spiritu sancto factum dicebatur, Ioseph, crederet. Dicit ergo Ioseph fecisse sicut præcepit ei angelus, quod declarat cum subdit: *Et accepit coniugem suam*, in indiuulsam scilicet vitæ consuetudinem. Nam alioqui eam priùs acceperat. Ne autem ex eo quod dixit, *& accepit vxorem suam*, intelligatur carnaliter eam cognouisse, sed vt intelligeretur Mariam sicut virgo concepit, ita etiam & virginem peperisse, subiicit, *Et non cognoscebat eam* (verbo autem cognoscendi Hebraico more indubiè significat coitum) *donec peperit*, &c. Ex quibus verbis impius Heluidius, duplex sumpsit argumentum, quo errorem suum confirmaret, videlicet ex aduerbio, *donec*, & dictione *primogenitum.* Verùm illi, prolixè efficaciter & doctè respondet Hieronymus libr. contra ipsum edito. Docet enim variis prolatis testimoniis dictionem, *donec*, non semper significare certum tempus, quo completo fiat id, quod vsq; ad præscriptum tempus non fiebat, sed tantum id quod nunquam factum est, vsque ad certum tempus dici non factum, quo videri poterat illud factum, & quo necesse erat scire illud non esse factum. Vt enim intelligeretur Mariam virginem peperisse, quod omnino scire fideles necessarium erat dicitur, *Non cognoscebat eam Ioseph, donec peperit.* Quamquam ex eo satis intelligēdum sit reliquum, vt docet idem Hieronymus, nec postea Ioseph eam cognouisse. Si enim abstinuit ab ea, cùm in somno tantùm ab angelo didicit virginis excellentem conceptum, à quo angelo non est prohibitus ei congressus cum vxore, multo magis ab ea abstinuit cùm post partum, clariora excellentiæ virginis, & partus eius testimonia didicisset, à pastoribꝰ angelorum voces referentibus, à Simeone, Anna, & Magis. Alioqui si quis vrgere hîc velit, proprietatem dictionis, *donec*, necesse erit intelligat, Ioseph statim à partu cognouisse Mariam, quod impium est, & contra legem atque naturam ipsam. Cæterùm quod attinet ad dictionem, *primogenitum*, ostendit primogenitum in scripturis dici, non tantùm post quem alii, sed omnem eum ante quem nullus, vt patet ex lege quę præcipit primogenita Deo offerenda. Epiphanius & ipse prolixè contra hanc hæresim disputans, quā vocat Antidicomarianorum, lib. 3. hæresi 78. vult notādum esse, non esse dictum primogenitū suum, sed filium suum primogenitum, quod & fit cum articulo apud Græcos τον πρωτοτοκον, illum primogenitum, vt intelligatur Christū non vocari primogenitum Mariæ, sed absolutè primogenitum, quia est primogenitus ille insignis primogenitus scilicet omnis creaturæ, vt habet Paulus: hoc est ante creationem omnium genitus. Idem actor, verbum *cognoscendi* non ad coitum vult referri, sed ad cognitionem excellentiæ virginis, vt significetur Ioseph non sic cognouisse ante partum, quantæ esset excellentiæ sponsa sua, sicut post partum, per varia accedentia testimonia nosse cœpit. Sed hanc intelligentiam reiicit cum Heluidio etiam ipse Diuus Hieronymus.

NATVS

NATVS IN BETHLEEM CHRISTVS PASTORIBVS NVNCIATVR, ET CIRCVNDITVR. LVC. II CAP. VIII.

Factum est autem, in diebus illis, exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Hæc descriptio prima, facta est, à præside Syriæ Cyrino. Et ibant omnes vt profiterentur, singuli in suam ciuitatem. Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth, in Iudæam, in ciuitatem Dauid quæ vocatur Bethleem: eo quòd esset de domo & familia Dauid, vt profiteretur cum Maria desponsata sibi vxore prægnante. Factum est autem cùm essent ibi, impleti sunt dies vt pareret. Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregem suum: Ecce angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circumfulsit illos, & timuerũt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnũ quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid. Et hoc vobis signum, inuenietis infantem pannis inuolutum & positum in præsepio. Et subitò facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium Deũ & dicentium: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Et factum est vt discesserunt ab eis angeli in cœlum, pastores loquebantur ad inuicem: Transeamus vsque Bethleem, & videamus hoc verbum quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis: Et venerunt festinantes, & inuenerũt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in præsepio. Videntes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc, Et omnes qui audierant mirati sunt, & de his quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos. Maria autem conseruabat omnia verba hæc conferens in corde suo. Et reuersi sunt pastores glorificantes, & laudantes Deum in omnibus quæ audierant, & viderant, sicut dictum est ad illos, & postquam consummati sunt dies octo vt circuncideretur puer: vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab angelo, priusquam in vtero conciperetur.

FACTVM EST AVTEM, &c.] Declaratum promulgatũ est anno ab vrbe condita 752. ab orbe verò condito 3970. anno autẽ 42. vel circiter imperij Octauij Cæsaris, qui Augusti nomen primus accepit à populo Romano, cum occiso Antonio, & Ægypto subacta triũphans Romã rediisset. Hic itaq; multis vbiq; prouinciis Romano imperio subiectis. anno 42. imperij sui cùm Romanis, totique orbi ab omnibus bellis tãta esset pax, quanta priùs nunquã alicui monarchiæ contigerat, templum Iani tertiò clausit, mãsitq; deinceps clausum duodecim annis, vt iam fores rubigo corripuerit, teste Orosio. Igitur hoc anno altissima, ac generali pace orbi præstita, decretum est vt describeretur vniuersus orbis quo cognoscerẽt, quàm latè pateret Romanũ imperium. Errauit autem in tempore quò descriptio hæc facta est Iosephus. Siquidem vt patet lib. Antiq. 18. cap. 1. factam putat postquã Archelaus, qui Herodi patri successerat, priuatus regno Iudæorum in exilium Viennam missus fuerat, & iam Copenius primus factus esset preses Iudeę anno scilicet imperij Octauij 15. vel circiter. Porrò descriptio hæc orbis, cũ non satis eius modus & qualitas hic exprimatur, dupliciter intelligi potest esse peracta. Nã descriptio aliquãdo fiebat, vt cognosceretur numerus hominum, qui imperio vel regno subessent: sicque descriptio nihil aliud est, quàm numeratio, & annotatio, eorum qui principi nomen dant, subiectósque se profitentur, quomodo & militum solet fieri descriptio. Aliquãdo autem fiebat, vt cũ numeratione hominum etiã sciretur quantum quisq; haberet in facultatibus, vt secundũ diuitiarum proportionem, vnusquisq; tributum principi penderet. Vnde qui appretiabantur hominũ facultates, cẽsores dicti sunt à cẽsendo, hoc est, æstimando, & census bonorum æstimatio, aut id quod vnusquisq; pro suis diuitiis pendere cogebatur, & censum agere, idem quod recensere hominũ facultates, atque hoc secundò modo factam hanc descriptionem testatur Iosephus. Dicit enim libr. Antiq. 18. cap. 1. Porrò Iudæi, licet in ipsis initiis descriptionis, nomen dierum haberẽt, subjiciũtur tamen ne amplius resisterent, persuadente illis Pontice Iesaro. Et illi quidem, euicti ratione pontificis, depretiari suas permisère substantias, nihil hæsitantes. Priori tamen modo magis peractam hanc descriptionem, sine. s. appretiatione bonorum, apparet partim, ex Orosio, partim ex his quæ hic dicit Lucas. Si enim singulorũ bona, in hac descriptione appretiabantur, non conueniebat vnumquemq; ascendere in eam ciuitatem vndè erat oriundus; sed potiùs ibi describi vbi habitabat, & domum possessionesq; habebat. Verùm quoniam capita eorum, qui nomen darent Cæsari annumeranda erant, necesse erat Iudæis in unam conuenire ciuitatem vnde erant oriũdi. Nam Iudæorum mos erat, vt si quando numerarentur, describerẽtur in sua tribu & familia. Certum tamen est in hac descriptione à singulis, dum nomẽ suum darent, etiam nummum aliquem in subiectionis professionem datum, sed qui videri potest omnibus fuisse idem, qui etiam census dictus est, sicut in numeratione populi apud Hebræos debebat vnusquisque recensitus secundùm legem Moysi dare dimidium sicli, iuxta mensuram templi. Et quidem de nummo dato in signũ subiectionis in hac actione census patet. Nam, Iosepho teste, Iudas quidam Gaulonites, Sadocum Pharisæum sibi adiungens, cùm pontifex prædictus suaderet non repugnare Romanis, recessionem facere festinabat, dicens cẽsum nihil aliud esse, quàm integram seruitutẽ, quã populo Dei indignam, & illicitam putabat. Cuius meminit & Lucas in Actis cap. 5. in oratione Gamalielis, dicens: *Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis* (significat autem eam descriptionem de qua hic dicitur) *& auertit populum post se*, verùm vt ad propositum reuertamur, census ille qui in hac descriptione actus est, deinceps, vt apparet sin-

singulis annis exolui debebat. Atq; huius census & Iudæ Galilæi occasione, videtur deinde nata illa inter Iudæos quæstio, qua Christo aliquando proposuerunt, *Liceretne censum care Cæsari, an non.* Postea verò dicetur qualis fuerit iste nummus census. Iam quod dicit Euangelista, *Vniuersus orbis*, hyperbolica locutio est, qua aliquid per excessum dicitur, ad insinuandam rei magnitudinẽ, quomodo apud Ioannem Pharisæi dicunt de Christo: *Ecce mundus totus post eum abiit.* Nō enim vniuersus orbis paruit Augusto, cùm, Ambrosio teste, & similiter Suetonio, Gothis, Armeniis, & Indis, Augustus nō imperaret, quamuis iam illius amicitiam ambiissent. Proinde quod dicit *Vniuersus orbis:* per synecdochen intelligi debet, vt intelligatur maxima orbis pars, aut subintelligi debet orbis Romanus, vel Romano imperio subiectus. Putat autem Caietanus ideo à Luca positum, *vniuersus orbis:* quòd Augustus ad gloriam sui imperii scriberet vniuersum orbẽ describẽdũ, quasi totius mundi esset dominus. Ambr. verò trahit ad mysterium, nẽpe vt intelligeremus descriptionem hanc potiùs pertinere ad eum, qui tunc nascebatur, verùm totius orbis dominũ. Cui mysterio cōsonat, quod refert Orosius Augustum hoc tempore recusasse nomen. Dominus, quòd pleriq; ei tribuendum putabant, quasi præsagientem natum iam in terris eum, qui verè esset terræ cœlique dominus,

Matth. 22

Ioan. 12.

HÆC DESCRIPTIO PRIMA FACTA EST A PRÆSIDE SYRIÆ CYRINO, &c.] Non est sensus huius loci, quod præsens iste primus hanc scriptionem fecerit, & ab eo generalis ista descriptio cœpta sit primò, vt illud, *prima* referatur ad præsidem. Nam quamuis hunc sensum habere possit nostra littera, non tamẽ Græcorum quorum littera nō habet, præside Syriç; sed, ἡγεμονεύοντ@ τῆς συρίας κυρηνίου, hoc est, præsidente Syriç Syrenio, vt significetur hæc descriptio facta, cũ ille Syriæ præsidem ageret, quomodo & Ambros. legit, & interpretatur. Neque rursum etiam secundùm hanc lectionem sensus est hanc descriptionẽ, de qua modò loquor, primam esse inter eas, quæ sub hoc præside facta est, post quam & aliæ sub eodem præside postea factæ sint, quomodo intelligit quidam, referens etiam illud, *prima* ad præsidem. Sed, vt patet ex Orosio, intelligendum est hanc descriptionem absolutè dici primam, quòd etsi ante eam particulares aliquorũ locorum, aut regionũ præcessissent, nunquam tamẽ tam generalis fuerit descriptio etiã ab orbe cōdito, neq; similis cōtingit, aut in imperio Babylonico, aut Macedonico. Proinde sic locus iste distinguendus est: Hæc prima descriptio vniuersi orbis, ac deinde distinctiuncula interposita subiũgendũ, facta est præside Syriæ, hoc est, cũ esset præses Syriæ Cyrinus aut, vt habet nostra littera, *facta est à præside.* Ideo enim mentionem facit Lucas præsidis Syriæ, vt significaret descriptionẽ hanc factam in Iudæa ab illo, Romanorum nomine. Sub Syriæ enim nomine compræhenditur Plinio, & aliis etiã Iudæa, & hoc tẽporis necdum Iudæa propriũ præsidem habuit, cùm adhuc in Iudæa regnaret Herodes. Voluit autem Christus nasci hoc tempore quo generalis erat, & altissima toti orbi pax, & quo felicissimè rerum potiebantur Romani, vt per pacem hanc temporalem, daretur intelligi tempus iam esse, quo veniret is, de quo dictum erat: *Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis, donec auferatur luna.* Et Isaiæ 2. *Non leuabit gens contra gentem gladium nec exercebuntur vltra ad prælium.* Nam quamuis hæc,

Isaiæ 2.

A de temporali illa pace dicta non erant, cùm pax ea mox finem habuerit, tamen vmbra quædam erat pax illa temporalis pacis illius spiritualis, quæ per Messiam ventura promissa fuit. Deinde vt intelligeretur, is iam nasciturus, qui totius orbis verus esset futurus dominus, sicut de eodem. in Psalm. prædicto subditur: *Et dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum.* Proinde in descriptione orbis nasci voluit, primùm quidem, vt insinuaretur cũ tempus esset, quo veniret promissus liberator populi Israelitici, quando populus ille recensiturus fuit sub alieno imperio, & externo principi subiectionẽ professus. Deinde, B vt descriptionis huius occasioni, virgo è Nazareth in Bethleem ascendens ibi pareret: sicq; & demonstraretur virgo cum prole sua fuisse ex semine Dauid, & impleretur prophetia Micheæ, Christum in Bethleem Iudæ nasciturũ prædicens. Quod enim virgo descriptionis tempore, aliunde in Bethleem veniẽs peperit ibi, longè certius probat genus virginis ex semine Dauid, quàm si ibi habitans peperisset; cùm certũ sit multas in Bethleem habitasse, quæ ex Dauid originẽ non traxerunt. Deinde quòd sic nouo euentu in Bethleem natus est Iesus, magis arguebat prophetiam Micheæ ad ipsum pertinere quàm ad alium quemuis, qui in Bethleem cōmuni C euentu natus erat. Conueniebat & ideo virginem in Nazareth habitantẽ, in Bethleem veluti in transitu parere, vt locus natiuitatis Christi ad tempus impiis, & infidelibus occultatus esset furoremq; Herodis & Archelai, filius virginis meliùs effugere posset. Præterea vt peregrè natus & in vna ciuitate cōceptus, in alia verò genitus, ostenderet se in hoc mundo peregrinum esse, suoq; exemplo nos doceret tanquam peregrinos, & aduenas viuere in hoc sæculo. Tertiò in descriptione orbis Christum conueniebat nasci, vt in generali orbis descriptione etiã ipse ascriptus, veritatẽ assumptæ naturæ humanæ ostenderet, communioremq; sui faceret orbi, & vt cũ reliquis hominibus seruituti sese subiiciens, D seruitutem nostram aboleret, quemadmodum sub lege factus est, quo eos qui sub lege erãt redimeret. Postremũ, vt ostenderetur eum iã nasci, cui pleriq; ex omnibus totius mundi partibus nomen daturi erant, asscribẽdi per ipsum in regnũ æternũ. Vnde Ambrosius: *Professio ista fidei, census animorum est,* &c. Et Gregorius: *Quid est quòd nascituro Domino mundus describitur, nisi quia ille apparebat in carne qui electos suos asscriberet in æternitate.*

Psal.

Mich.

ET IBANT OMNES VT PROFITERENTVR SINGVLI IN SVAM CIVITATEM.] Pro, *profiterentur* Græcè idem est verbum nempe ἀπογράφεσθαι, quod priùs vertit, *describeretur:* proinde & hìc verti potuisset, *vt describerentur*, & prius, *vt* E *profiterentur.* Dictio enim Græca vtrumque significat: sicut etiam apud nos in idem coincidunt, profiteri, & describi, cùm quicunque profitebatur, etiam describeretur. Describebatur enim à censoribus, qui nomen suum dabant principi, & ei subiectionem profitebatur, proinde professio dicitur, respectu eorum qui censebantur: descriptio, respectu eorum qui censebant. Porrò quòd dicit, *in suam ciuitatem*, oportet per ciuitatem, vniuscuiusque intelligere non ciuitatẽ in qua quisque natus erat, aut habitabat, sed eam vnde quisq; erat oriundus, Ioseph enim in ciuitatem Bethleem ascendit, tanquam in suam ciuitatem, cùm tamen in ea non habitaret, & fortassis nec natus esset. Iam nec mysterio

ſterio videri poteſt vacare, quod Bethleem ciuitas Ioſeph, & Mariæ, ac proinde etiam Chriſti eſſe dicitur, & tamen in ea Chriſtus tanquam peregrinus & alienus natus ſit, nimirum quia in propria veniẽs tanquam peregrinus hic conuerſatus ſit, non habẽs vbi vel caput ſuum reclinaret.

ASCENDIT AUTEM ET IOSEPH A GALILÆA, &c.] Euangeliſta ſicut deſcribens locum vnde Ioſeph aſcenderit, priùs regionem nominat, dicens, *de Galilæa*: ac deinde regionis ciuitatem, dicens, *de ciuitate Nazareth*: ita deſcripturus locum quò aſcendebat, priùs regionem nominat, dicens *in Iudæam*, ac deinde regionis ciuitatem, dicens: *in ciuitatem Dauid*. Non enim legẽdum, Iudæã ciuitatem Dauid, ſed cum duplici præpoſitione: *in Iudæã, in ciuitatem Dauid*. Porrò neceſſariò adiecit: *quæ vocatur Bethleem*: ad diſtinctionem alterius ciuitatis, quę etiã ciuitas Dauid dicitur in ſcripturis. Nam & arx Sion, ciuitas Dauid dicitur, quòd eam ædificaſſet, & in ſedem regni delegiſſet. Bethleem verò ciuitas Dauid dicitur, quòd in ea natus eſſet: Apparet autem in hac deſcriptione etiam præceptum fuiſſe, vt & mulieres profiterẽtur, quia hic dicitur, *vt profiteretur cum deſponſata ſibi vxore*. Nam quamuis illud, *cum deſponſata*, referri poſſit ad verbũ *aſcendit*, vt ſignificetur Ioſeph aſcendiſſe cum vxore ſua: tamen non videtur veriſimile, Ioſeph cum vxore ſua tam vicina partui aſcenſurum, niſi & mulieres deſcribi neceſſe fuiſſet. Dicitur autem Maria adhuc deſponſata Ioſeph, cùm iam aliquot menſibus cum eo vixiſſet, ad ſignificandum eam adhuc incognitam fuiſſe viro, ac virginem peperiſſe, ſicut virgo conceperat.

FACTUM EST AUTEM CUM ESSENT IBI, &c.] Rectè impletos eſſe dies partus dicit, quo declararetur magis verum eſſe hominem qui naſcebatur. In Bethleem autem Chriſtum naſci conueniebat, non ſolùm vt impleretur prophetia Micheæ, & oſtenderetur eſſe ex ſemine Dauid, ſed etiam propter nominis ſignificationem. Bethleem enim ſonat domum panis. In Bethleem ergo, hoc eſt, domo panis, naſci debuit is, qui eſt panis ille verus de cœlo deſcendens, quẽ qui ederit, non morietur in æternum. In Nazareth tamen Galilęæ ciuitate concipi voluit, vt intelligeremus eum ad vtrumque pertinere populum, gentilem ſcilicet & Iudaicum. Vtrique autem rei, nempe & conceptui & natiuitati, humilis delecta eſt ciuitas, quia is concipiebatur & naſcebatur qui venerat, vt per humilitatis exẽpla ſuperbiam noſtram argueret, & reprimeret, & per ſuam humilitatem apud patrem pro noſtra ſuperbia ſatisfaceret, atque è vilitate ſumma ad maximã ſubueheret nos dignitatẽ. Quas eaſdem ob cauſas, & matrem pauperem, & pannos viles quibus inuolueretur, & præſepe in quo reclinaretur ſibi delegit. Iam ſicut per hoc quod dicitur virgo perperiſſe, ſignificatur eam tanquam vera illius mater edidiſſe in hunc mundum per genitalia mẽbra: ita cũ dicitur pannis inuoluiſſe, & reclinaſſe in præſepi, ſignificatur ſine dolore omni & languore pẽperiſſe, vt quæ ſine libidine cõceperat, nec aliquam ibi adfuiſſe obſtetricem, quæ genitũ paruulum exciperet, quemadmodum apocryphi quidam libri mentiuntur. Neque enim quòd ſine languore páreret, obſtetricibus aut nutricibus indigebat, ſed & ob pietatem eas nolebat, atque ob paupertatem non habebat. Ex his autẽ iam etiam cõſequitur, quòd filium ſuum virgo non omnino naturaliter peperit. Naturaliter enim partus nõ potuiſſet eſſe ſine apertione clauſtrorum femineorũ, quę ſine dolore & corruptione virginalis ſignaculi eſſe non potuiſſet. Atque ob id Eccleſiaſtica fides tradit, quòd Maria virgo fuerit in partu. Porrò, quòd in præſepio reclinatus ſit Dominus, eo quòd non eſſet ei (vel, vt habent Græca, eis) locus in diuerſorio & hoſpitio, primùm quidem factum eſt ob eas cauſas, quas priùs diximus, & vt per illius paupertatem nos diuites efficeremur, pérque hoſpitij egeſtatem nobis pararet multas in cœlo mãſiones. Deinde & in myſterio factũ eſt, vt deſignaretur mundum hunc, in quem peregrinari pro redemptione noſtra venerat, factum præſepe hominum, qui irrationabilibus aſſimiles facti erãt animalibus, ipſúmque ad hoc veniſſe, vt cibus hominum factus eos ab irrationabilitate liberaret. Vnde Beda: *Qui panis eſt angelorum, in præſepio reclinatur, vt nos quaſi ſancta animalia carnis ſuæ frumento reficiat*. Pulchre myſterium explicat D. Gregorius Nyſſenus, applicans ei locum Iſaiæ 1. cap. *Præſepe* (inquit, ſermone de Natiuitate) *rationis atque ſermonis expertium animalium domicilium eſt, in quo Sermo naſcitur, vt bos agnoſceret poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui*. Bos ſubditus legi, aſinus oneribus portandis deſtinatum animal: quod peccato ſimulachrorum cultus oneratum atque grauatum eſt. At brutis quidem conueniens cibus & potus gramen eſt ac fœnum, (qui producit enim gramen ac fœnũ pecoribus, inquit Propheta) rationale autem animal pane nutritur. Quamobrem idcirco præſepio, quod eſt habitaculum brutorum, is qui de cœlo deſcendit panis vitæ proponitur, vt etiam bruta rationali inuicem ſumpto cibo rationem adipiſcantur. Medius igitur inter bouẽ & aſinũ in præſepio vtriuſque dominus eſt, vt ſolito interſtitio legis, ambos in ſe creet in vnum nouum hominẽ, & ab hoc graue iugum legis auferat, & illum idololatriæ onere leuet. Nazianzenus item in duobus his animalibus ſimiliter philoſophatur, per bouem mundũ animal & ſacrificio aptum, intelligens mũdos & iuſtos: per aſinum, nec cibo nec ſacrificio aptum, immundos. Quòd autem non erat eis locus in diuerſorio, magis videtur fuiſſe propter multitudinem hoſpitum tunc occaſione deſcriptionis aduentantium, quàm propter paupertatem. Nam poſtea Magi inuenerunt puerum, cum matre in domo, verùm tẽpore partus non erat in diuerſorio locus aptus parienti, quæ ſolitudinem requirit. Paupertas tamen virginis etiam his verbis ſatis inſinuatur, vt quæ in ea ciuitate, vnde erat oriunda, nullam haberet domũ propriã, nullos amicos ad quos diuerteret: nec tam diues vt in illa hominũ frequẽtia ſecretum aliquod in domo cubiculum conſequi poſſet. Porrò pro eo quod habemus, *pannis inuoluit*, Græcè eſt ἐσπαργάνωσεν, quod eſt, infaſciauit, aut falciis inuoluit, ne quis imaginetur laceros pannos. Veriſimile enim eſt Mariæ paupertatem fuiſſe mundam.

ET PASTORES ERANT IN REGIONE EADEM VIGILANTES ET CUSTODIENTES VIGILIAS NOCTIS.] Poſtquam deſcripſit Lucas quando & vbi natus eſſet Chriſtus, & qua occaſione in Bethleem natus ſit, & in quanta paupertate & humilitate ſit natus: iam deſcribit quibus primùm natiuitas eis ſit manifeſtata, & quomodo quamque natiuitas eius humilitas plena fuerit magnificentiæ. Pro dictione autẽ, *vigilantes*. Græcis eſt ἀγραυλοῦντες, id eſt, in agro pernoctãtes, aut agẽtes, & ſtabulan-

Maria peperit ſine dolore, nec obſtetricibus opus habuit.

Quid per bouem & aſinum intelligatur.

Iſaia 1.

Pſal. 103.

ſtabulantes. Componitur enim ab ἀγρὸς ager, & αὐλὴ ſtabulum. Quidam verò dictionem Græcam exponunt ἐν ἀγρῷ αὐλεῖν, hoc eſt, in agro tibia vel fiſtula canere: ſed prior interpretatio conuenientior eſt, quamuis & ſecũdæ meminerit Theophylactus. Iam quod ſequitur, *cuſtodientes vigilias*, vel, vt habent Græca, φυλάττοντες φυλακὰς, hoc eſt, cuſtodientes cuſtodias, intelligendũ eſt ipſum loqui de quatuor illis vigilijs & cuſtodijs, in quibus olim nox diſtributa erat: & de quibus Euãgelia ſæpe meminerũt. Itaq; ſignificantur paſtores hi viciſſim vigilias has obſeruaſſe, propter incurſum luporum, aliarumque ferarum. Quoniam autem ſtatim vbi deſcripta eſt Chriſti natiuitas, ſequitur de paſtoribus, quòd erãt in agro excubantes, per quod ſatis ſignificatur quòd eodem illo tempore, quo Chriſtus natus fuit, hæc circa paſtores gerebantur, cõſequitur hinc, quemadmodum habet Eccleſiaſtica traditio, Chriſtum nocturno tempore natum eſſe, quod ipſum euidentiùs patet ex verbis angeli dicẽtis: *natus eſt hodie Saluator.* Non enim intelligi poteſt die noctem hanc præcedente natum, cùm dies apud Iudæos initium ſumpſerit à veſpera. Nocte autem naſci Chriſtum cõueniebat, tum vt natiuitas eius impijs magis eſſet occulta, tum ad inſinuandum tenebras huius ſeculi, quas ſol iuſtitiæ ſuo ortu venerat fugaturus. Itaque in ipſo tunc myſticè adimpletum eſt illud Sap. 18. *Cùm quietum ſilentium continerent omnia, & nox in ſuo curſu medium iter haberet, omnipotens ſermo tuus Domine exiliens de cælo à regalibus ſedibus, durus, debellator in mediam exterminii terram proſiliuit.* Simili ratione conueniebat Chriſtum hyemis tẽpore eo quòd iam dies creſcere cœperunt, naſci, vt hyemis quidem aſperitatem pro nobis ſuſcipiens, iam in infantili ætate pro nobis ſatisfacere, ſuamque erga nos charitatem declarare auſpicaretur: ipſorum verò dierum incremento oſtenderetur is naſci, qui tenebras eſſet diſcuſſurus, & per quem apud homines augenda eſſet lux diuina. Porrò paſtoribus non quidem dormientibus, ſed bono operi intentis, & vigilãtibus pro ouibus ſuis, Chriſti natiuitas primùm annunciata eſt, non autem regibus, pontificibus, Scribis, & Phariſæis. Primùm quoniam illi propter ſimplicitatẽ, & innocentiam morum, vitæque ſimilitudinem cum patribus quibus Chriſti natiuitas promiſſa & reuelata fuit, digniores erant huiuſmodi diuina reuelatione, faciliùs etiam propter ſuam humilitatem & ſimplicitatem crediturí in Meſſiam tam humiliter natũ. Scribæ verò & Phariſæi propter malitiam & ſuperbiam ſuam, indigni erant hac manifeſtatione, & in humilitate nati pueri offendiculum paſſuri. Secundò, factum iſtud eſt etiam ob id, vt Dei, etſi ſummi & maximi, dignationem ſummam aduertamus, intelligamusq; quàm ſint ei etiã viliſſimi homines chari, & oſtenderetur in ipſo iam Euãgelij primordio, qui potiſſimùm deligẽdi eſſent ad percipienda primùm Euangelij noui myſteria, alijs deinde communicanda, ſimplices ſcilicet, ignobiles, & contempti ſecundùm illud Pauli: *Quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes.* Tertiò, quia conueniebat vt paſtoribus humilibus, & vigilantibus, paſtor ille humillimus primũ annũciaretur, qui relictis nonaginta ouibus in deſerto, venit quærere eam quæ perierat, poſitus contra luporum rabiem animã ſuam pro ouibus ſuis. De quo paſtore multa Ezech. 34. Poſtremùm, in hoc facto myſticè ſignificatum eſt, neceſſe eſſe vt paſtoribus rationalium

1 Cor. 1.

ouium priùs diuina myſteria reuelentur, vt qui deinceps ea alijs annunciare debeant, non tamen ipſis paſtoribus reuelanda Dei myſteria, niſi in agro huius mundi pro cuſtodia creditarum ſibi ouium inuigilent. Putant autem quidam, paſtores iſtos fuiſſe, cùm hæc agerentur, circa turrim quandam vicinam Bethlehem, dictam Hebraicè עדר Æder, hoc eſt, gregis, quòd illic ob agros compaſcuos eſſet pecoris copia, circa quam Iacob rediens à Meſopotamia aliquando moratus eſt, vt ſcribitur Gen. 35. vbi ſic legitur: *Egreſſus Iſraël inde* (nempe à Bethlehem) *fixit tabernaculum trans turrem gregis.* Vbi pro gregis, Hebraicè eſt Æder. Cuius turris etiã intelligunt facere mentionẽ Micheam cap. 4. dicentem: *Et tu turris gregis* (vel Æder) *nebuloſa, filia Sion vſque ad te veniet: & veniet poteſtas prima in regnum filiæ Hieruſalem.* Verùm ex commentariis Hieron. ſuper Micheam, patet per turrẽ hanc gregis, de qua loquitur Micheas, intelligendam Sion & Hieruſalem. Ipſa enim turris gregis vna ex turribus ciuitatis Hieruſalem, videtur, fuiſſe conſtituta in aquilonari ciuitatis muro, ac dicta alio nomine Ophel, pro quo vertit Hieronymus in Michea, nebuloſa. In commentarijs enim ſuper Iſaię cap. 32. *Hebræi* (inquit) *duas turres in Hieruſalem* fuiſſe *arbitrantur, quæ his appellantur nominibus, Ophel & Bachan.* Quarum prior interpretatur tenebræ ſiue nubilum, quod vſque ad nubes erigeret caput: altera probamentum & firmitas, ſiue, vt Symmachus vertit, inquiſitio, eo quòd in contemplando culmine eius oculi fallerentur. Hactenus ille. Proinde. 2. Paral. 27. Hieronymus nomen dimiſit Hebraicum, turrim quandam ciuitatis Hieruſalem vocans Ophel. *Et in muro* (inquit) *Ophel multa conſtruxit.* Similiter 2. Paral. 33. & Nehemiæ 3. Et Brocardus monachus in deſcriptione terræ ſanctæ dicit, vbi occidentalis muri pars connectabatur aquilonari, fuiſſe turrim, dictam Nebuloſam (quod ſecundùm Hieronymum Hebraicè diceretur עפל Ophel) quæ admodum alta fuit, in alta rupe conſtructa, & propugnaculum valde firmum, cuius ruinæ adhuc viſuntur, vnde tota Arabia, Iordanis, mare mortuum, & alia plurima loca ſereno cœlo videri poſſunt.

ET ECCE ANGELVS DOMINI STETIT IVXTA ILLOS, &c.] Quod nos habemus, *ſtetit iuxta illos*, Græcè eſt ἐπέστη αὐτοῖς, quod propter ambiguitatem præpoſitionis ἐπὶ, poteſt etiam verti *ſupereminebat illis*: vt intelligatur angelus non aſtitiſſe illis in terra, ſed inhæſiſſe ex alto capitibus eorum, qui ſenſus videri poteſt magis cõuenire ex eo quod ſequitur. *Et ſubitò facta eſt cum angelo multitudo militiæ cæleſtis.* Hæc enim multitudo videtur potiùs in ea re ſubſtitiſſe. Quod autem habemus, *claritas Dei*, Græcè eſt δόξα κυρίου hoc eſt, gloria Domini. Non enim δόξα ſignificat ſplendorem & claritatẽ, quomodo dicimus ſplendorẽ ſolis, lunę, & ignis, ſed maieſtatem & gloriam, quæ & ipſa nobis dicitur claritas. Proinde non poteſt claritas Dei hìc exponi, vt ſit lumen diuinũ: & tamen in lumine & ſplendore angelum apparuiſſe patet ex verbo, *circumfulſit*: verùm maieſtas quædam diuina præferebatur per lumẽ iſtud, in quo apparuit angelus, atq; ob id dicitur maieſtas & gloria Dei circumfulſiſſe eis: per quod ſignificat non circumfulſiſſe eis lumen ſidereum aut igneum, ſed lumen à ſpecie quadam gloriæ Dei profectum. Porrò, vt & annotauit Beda, nuſquam in tota veteris teſtamenti ſerie reperimus

mus angelos, qui tam sedulò apparuere pastoribus cum luce apparuisse. Sed hoc priuilegiũ rectè huic tempori est seruatum, quando *exortum est in tenebris lumen rectis corde*. Cùm autem Græca habeant, Domini, nō Dei, δόξα κυρίȣ, & angelus Christum natum dicat Dominũ, videri potest Euangelistam significare voluisse, Dominum Christum, qui obscurus iacebat in præsepio obscuro, iam tum pastoribus sua claritate & maiestate circumfulsisse. Non enim dixit, claritas angelica, sed, *claritas & gloria Domini*. Dominum autem vocat angelus Christum. Iam hìc considerare conuenit, quàm tota natiuitatis Christi humilitas plena sit magnificentiæ. Nascitur enim ex paupere matre, sed tamē ex virgine. Putatiuum habet patrē fabrum, Ioseph, scilicet, sed idem patrem naturalem habet Deum fabricatorem cœli & terræ. Nascitur in obscuro stabuli loco, sed idem cœlesti lumine fulget, & ab angelis palā prædicatur pastoribus, atque à stella Magis in oriēte denunciatur. In præsepi collocatur, non inueniens locũ in diuersorio, sed eidē angelici famulantur exercitus, atque ab eis Dominus omniũ prædicatur. Humilibus pastoribus primùm manifestatur, sed ab angelo. Et omnino ita semper permixta sunt admiranda humilibus, vt simul & illius pro nobis suscepta humilitas, & eiusdem diuinitas commonstretur. Quamuis autem claritas hæc, in qua apparuit angelus, læti esset ominis, tamen ob insolitum ac subitum prodigium magno timore correpti sunt pastores. Verùm angelus solito suo more mox illũ timorem excutit, iubetque potiùs gaudere, dicens:

Psalm. 111.

NOLITE TIMERE, ECCE ENIM EVANGELIZO. Hoc est, annuncio vobis gaudium, non qualecumque sed magnum, hoc est, gaudii magni materiam. Dicit autem, *vobis*, cum emphasi significans illos præ Pharisæis, Scribisq; & alijs ad hoc nouum nuncium audiendum esse singulariter delectos. Sed addit: *quod erit omni populo*: quasi dicat: Vobis quidem annuncio, sed tamen non erit vobis proprium, verùm commune omni populo. Quod intelligi potest vel de omni populo Israëlitico, vel potius de omni populo mundi. Multi enim sunt ex vniuerso populo mundi, qui de natiuitate Messiæ gaudent. Explicat autē deinceps, quæ sit gaudij istius magni materia: *Quia* (inquit) *natus est vobis hodie Saluator*. Bene quidē dicit *natus est vobis*, hoc est humano generi, ad insinuandũ quòd nō angelis, sed nobis iam natus erat, cùm illi Saluatore opus non haberent. Potest & hoc quod dicitur, *natus est vobis*, intelligi significare natiuitatem Christi secundùm carnem, cum distinctione natiuitatis eius diuinæ, vt sit sensus: Et si priùs quidem natus sit in diuinitate, tamen vobis hodie natus est, quādo humanā ex vobis pro vestra salute naturā assumpsit. Et priùs quidem natus omnibus creator Deus, nunc verò natus est hominibus Saluator homo. Absolutè autem vocat eum Saluatorem, quòd non ab hoc vel illo malo saluaturus esset, sed ab omni malo, vt patebit in resurrectione iustorum. Iam sicut saluatoris huius humanitatem angelus apertè significat: dum dicit, *natus est vobis*: ita eiusdē diuinitatem, dum dominum eum vocat, dicens: *qui est Christus Dominus*. Adiecit autem: *in ciuitate Dauid*. tum vt certo loco demonstrato, occasio daretur quærendi puerum: tum quia omnes expectabant Messiam ex ciuitate Dauid, vt sic ad credendum quod annunciabatur faciliores redderentur. Adiecit autē & signum, dicēs: *Et hoc vobis signum*, &c. Circa quod tamen signum dubitari potest, quomodo conueniat ad confirmandum id quod dixit. Nam per hoc quòd inueniretur infans pannis inuolutus, & positus in præsepio, non potuit comprobari natum esse saluatorē, qui esset Messias & Deus: sed ex illo potiùs videri potuisset contrariũ, cùm panni illi & præsepe nō potentiam Christi & diuinitatem, sed tantùm infirmitatem humanæ naturæ declararent. Sed dicendum, signum hic non accipi pro miraculo aliquo, & re supra naturam adhibita ad confirmationem alicuius dicti, neq; sensus est: Et hoc est vobis signum, quo cognoscere potestis verũ esse quod dico natum esse saluatorem vestrum. Nam pro signo huius dicti confirmatiuo postea accessit multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum. Sed *signum* hic accipitur pro distinctiuo signo, quo, scilicet, natus iam infans internosci posset ab aliis, estq; sensus: Hoc sit vobis signum, quo adeuntes ciuitatē Bethleem dignosci possit à vobis infans, quem natum vobis hodie annuncio. Sunt tamen qui pio magis quàm vero intellectu intelligunt hic ab angelo signum dari, quo comprobetur quod asseruit, natum, scilicet, saluatorem mundi Messiam, nimirum quia infirmitas à Iesu suscepta, euidens fuit signum quòd ipse esset saluator mundi futurus, vt qui per infirmitatem hāc nos erat saluaturus. Vnde Bernardus: *Panni tui ò Christe positi sunt in signum, sed in signũ cui quotidie à multis contradicitur*. Verùm prior intelligentia simplicior est & verior. Iuxta quam tamen considerandum est, quod quemadmodum non puduit filium Dei infirmitatem nostrā suscipere, & in ea apparêre, imò per eam & in ea agnosci voluit: ita nec angelum puduit hoc humilitatis & paupertatis signo infantem tantum, quem Saluatorem & Dominum appellauit, demonstrare, per quod insinuatum est ab angelo humilitatem hanc infanti nato non ad ignominiam, sed ad gloriam cessuram, & Messiæ huius regnũ non in opulētia & fastu consistere, sed in infirmitate & humilitate, per quæ triumphaturus esset de hostibus nostris, & redēpturus nos. Proinde & nos cōuenit signũ istud ab angelo datũ, quo natus Saluator internosceretur, memori semper mente retinere, vt hoc signo semper dignoscamus quę Christo gratiora sint, & in quibus Christus inueniatur, quæq; illi nos magis commendent. Porrò ex eo quòd absolutè hic dicitur; *Inuenietis positum in præsepio*, apparet, præsepium istud fuisse aliquod præsepe notorium, & cōmune omnibus, quódque communiter sic diceretur, alioquin enim particularem aliquam conditionē angelus addidisset, dicens: in præsepio huius vel illius diuersorij. Quibus adstipulātur quæ scribit Brocardus, terræ sanctę diligens inspector & descriptor. Hic enim tradit in extremitate orientali ciuitatis Bethleem, sub rupe quadam quæ erat iuxta murum ciuitatis, fuisse secundùm morem illius terræ locũ pro stabulo, habentem præsepe in rupe excisum, vbi mundi saluator de virgine natus fuit reclinatus, vbi & hodie dicit extructum sacellum nobilissimũ stratum marmore, & marmoreis erectum columnis, vt vix inueniri possit locus sacer illo pulchrior.

Quod fuerit & vbi præsepe Domini.

ET SVBITO FACTA EST CVM ANGELO MVLTITVDO MILITIÆ COELESTIS, &c.] Ne parua videretur vnius angeli autoritas, & ne in paupertate nati pueri offenderētur pastores, postquā vnus sacramentũ nouę natiuitatis edocuit, statim multitudo cœlestiũ agminum affuit.

affuit. Intelligit enim per militiã cœlestem, exercitum angelorum, qui frequenter in scripturis dicitur apud Hebræos צבא tsaba (vnde est Dominus tsabaoth) hoc est, exercitus, & militiæ, ad significandum angelorũ multitudinem, eosque omnes certo quodam inter se ordine vni Deo subesse, & paratos esse ac fortes ad exequendum ipsius in omnibus voluntatem, atque ad debellandum aëreas potestates humano generi & diuinæ voluntati aduersas. Bene itaque hic dicit, angelo coniunctam esse multitudinem cœlestis militiæ, nimirum, vt significaretur natum illum puerum, quem angelus dixit Dominum, esse Dominũ illum tsabaoth, vel virtutum, fortem in prælio, cui, aduersus principes huius mũdi quos expugnare venerat, seruiturus esset & militaturus exercitus angelorum. Hi itaque angeli annunciationem non solùm approbantes, sed etiam ob rem hanc nouam & Deum laudantes, & nobis congratulantes dixerunt.

Gloria in altissimis Deo, &c. In quo angelorum hymno primũ annotandũ, Græca non habere, *hominibus bonæ voluntatis*, quomodo tamen constanter omnes Latini legunt & interpretãtur, sed, *in hominibus bona volũtas*. Et pro bona volũtate nõ est ἀγαθὸν θέλημα, sed vna dictio, εὐδοκία, quæ propriè idem est quod beneplacitum: & non tribuitur vnquam hominibus respectu Dei, sed frequenter Deo respectu hominum, cùm scriptura gratuitatem Dei erga homines beneuolentiã vult designare. Cùm autem apud Græcos non intercedat coniunctio, & inter duas has partes, *in terra pax, in hominibus bona voluntas*, vel bene placitum, sicut intercidit inter illas: *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax*: apparet cõuenientissimè duos illos nominatiuos, *pax & bona voluntas*, coniungi per appositionem, vt sit iste sensus: *in terra pax*, hoc est, bona voluntas Dei erga homines. Nihil enim aliud est pax Dei cum hominibus, quàm beneplacitum illius erga eos, quibus priùs offensus erat. Itaque nostra litera non potest intelligi, vt significetur pax promitti hominibus habentibus bonã volũtatem, hoc est, bene viuendi propositum bonũ: sed vt habeat nostra litera sensum Græcæ lectionis, genitiuus, *bonæ voluntatis*, construi debet cum nominatiuo, *pax*, & accipi pro bona Dei erga nos voluntate: vt sit sensus: Et in terra sit hominibus pax bonæ voluntatis Dei, hoc est pax & reconciliatio proueniens non ex hominũ meritis, sed ex gratuita & propensa Dei erga eos benignitate, aut intransitiuè *pax*, quę est bona voluntas Dei erga eos, quemadmodũ Psal. 5. *Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*; scutum bonæ voluntatis exponi debet pro scuto, quod est bona Dei voluntas. Potest tamen textus Græcus etiam sic accipi, vt hymnus angelicus tres distinctas contineat partes: vt prima parte gloria Deo tribuatur in cœlis, secunda significetur pax hominum inter sese in terra, religionum diuersitate per quam dissidebant sublata: tertia verò Dei erga homines beneplacitum. Sed prior sensus videtur conuenientior, secundũ quem intelligendum est angelus loqui de pace Dei cum hominibus, quam tamen sequitur & alia duplex pax, pax, scilicet, mentis, & concordia dissidentium inter sese populorum. Videndũ autem, quòd verbum subintelligi debeat in his nominatiuis, *gloria & pax*, indicatiui, scilicet, modi verbum, an optatiui. Hoc est, vt sit sensus: Gloria sit Deo & in terra sit pax, an gloria est Deo, & in terra facta est pax. Caietanus quidem intelligens in hoc hymno tres distinctas contineri partes, intelligit hic tres effectus incarnationis Domini designari, vt sit sensus: Per nouam hanc natiuitatem vobis annuntiatã erit gloria Deo in cœlis, & pax erit in terra, & in hominibus erit bona Dei voluntas. Verùm cùm his verbis dicat Euangelista angelos Deum laudare, (*Laudantiũ enim* (inquit) *Deum, & dicentium*) manifestum satis primæ partis hunc debere esse sensum: Gloria sit Deo in excelsis, aut gloria debetur Deo in cœlis. An autem & sequens pars similiter intelligenda sit optatiuè, Et in terra sit pax hominibus, non satis constat. Beda enim precatiuè accipit. Dicit enim: optant etiam pacem hominibus, cùm subdunt: *Et in terra pax hominibus*. Verùm si consideretur pacem hanc iam per Christi natiuitatem præstitam, aut saltem inceptam, vt potiùs pax hæc prædicanda fuerit quàm optanda: ac deinde consideretur & illud, quod his verbis Euangelista angelos laudare Deum insinuat, non precari, videtur secunda pars potiùs sic accipienda: & in terra pax iam facta est, vt hac parte iam causa reddatur, quare gloriam Deo optent, illique deberi prædicent, ac coniunctio, &, pro quia accipiatur. In quem sensum exponit Theophyl. sic enarrans: *Quid autem hymnus angelorum declarat? Vel omnino gratiarũ actionem supernorum exercituum & gaudium, eo quòd terreni beneficia tanta consequamur: gloriam enim Deo dicunt. Super terram autẽ pax nunc facta est, & cùm prius humana natura inimica fuerit* Deo, nũc adeò cõciliata est, vt & Deo adiuncta sit, & incarnatio vnita. Hactenus ille: ex quibus non obscurum est quid senserit. Simpliciùs tamen videtur vtramque partem hymni similiter accipere optatiuè per subintellectionem verbi, sit, non purè tamen optatiuè accepti, (non enim purè optasse hæc intelligi possunt, quæ iam saltem ex parte adimpleta erant & præstita) sed intelligendo angelos quæ iam fieri videbant, optasse, vt amplius fierent in signum lætitiæ eorum, & congratulationis ob beneficia humano generi impensa. Ita enim etiam in Apocalypsi sancti dicuntur dicere: *Sedenti in throno, & agno benedictio, & honor, & gloria, & potestas in secula seculorum*, scilicet sit. Quo hymno ita optant perpetuam Dei laudem, vt potiùs significent se gaudere in gloria & laude Dei, quam perpetuam esse sciunt. Itaque gloriam Angeli priùs Deo dicunt, deinde pacem terræ & hominibus, vt significarent nihil ex hoc negotio gloriæ deberi vel angelis, vel hominibus, sed vniuersam gloriam deberi bonitati diuinæ, cui soli tribuenda est pax, quæ in terris iam fieri cœpit. Et notandum quàm rectè Deo in cœlis gloriam canant, hominibus autem in terris pacẽ. Duo enim hæc vtrobique deerant. Nam nec Deo dabatur, quæ ei debebatur gloria, cùm apud gentes Dei gloria translata esset ad idola, & Iudæi in suis magis gloriarentur meritis, quàm in Dei gratia: & terris deerat pax cum Deo. Christus verò sua incarnatione & doctrina Deo reddidit suam gloriã, hominibus pacem, vt verè dixerit Paulus ipsum restaurasse omnia quæ in cœlis & quæ in terris sunt.

Et factum est vt discesserunt ab eis, &c.] Quòd dicit angelos in cœlum discessisse, declarat angelos fuisse bonos. His itaque recedentibus, pastores admiratione pleni propter ea, quæ audierant & viderant, sine mora relictis ouilibus suis, in Bethleem communi consilio properant: vt inuento per signum illis datum puero, certio-

certiores de nuncio & miraculo redderetur. Quod autem dicunt: *videamus hoc verbum:* &c. quidam per *verbum*, intelligũt ipsum Christum verbum Dei patris. Verùm huic interpretationi nõ conuenit quod sequitur, *quod factum est, & quod Dominus ostendit nobis.* Neque Græcè est hoc loco λόγος· sed ῥῆμα. Proinde Hebraica Phrasi, *verbum*, accipi debet pro re gesta, quemadmodum & 2. Regum 1. dicit Dauid: *Quod est verbum quod factum est, indica mihi.* Postea tamen cùm sequitur, *cognouerunt de verbo quod dictum erat illis, verbum* conuenientius accipitur propriè pro sermone. Vbi notandum, pro verbo, *cognouerunt*, Græcè esse διεγνώρισαν, quæ dictio anceps est: significat enim cognoscere, & diuulgare, quorum secundùm huic loco potiùs quadrare ex eo satis patet, quod sequitur: *Et omnes qui audierunt mirati sunt.* Pastores enim postquàm oculis testibus compererunt non esse vana, quæ angelus nunciasset, nihil offensi nati pueri paupertate non solùm crediderũt, sed etiam Mariæ, Ioseph, & aliis nota fecerunt, quæ ab angelo audierant de puero hoc, nimirum quòd hic ipse puer, quamuis in summa humilitate; & paupertate reclinatus in præsepio, dictus sit ab Angelo saluator Christus Dominus. Nec inefficax erat pastorũ prædicatio, etsi personarum humilium & simplicium. Sequitur enim. *Et omnes qui audierunt mirati sunt.* In horum enim simplicitatem, nulla cadebat vanitatis aut fuci suspicio. Non nouerant aliquid ex se comminisci, nesciebant affingere visis, sed quod audierant, & viderant, vt audierant, & viderant, bona fide nunciabant. Vnde Amrosius: *Non medıocre tibi hoc fidei videatur exemplum, non vilis persona pastorum. Certè quo vilior ad prudentiam, eo preciosior ad fidem. Non gymnasia choris referta sapientium, sed plebem Dominus simplicem requisiuit, quæ phalerare audita & fucare nesciret,* &c. Itaque in his primis Euangelistis ostensum est, non solùm quales delecturus esset Dominus ad euangelizandum; sed etiam quis fructus ex simplicium prædicatione sequeretur. Porrò quod nostra littera habeat, *mirati sunt & de his,* &c Græcè non est coniunctio, &, quæ sensui obstat, sed nec legitur in Catena. D. Thomæ antiquissimæ impressionis. Glossa tamen coniunctionem hanc exponit per, *etiam*, vt sit iste sensus: Nõ solùm mirati sunt de incarnationis mysterio, aut de his quæ in puero viderant, sed etiam de tantà pastorum attestatione, qui fingere inaudita nescirent. Lyra coniunctionem, *&*, exponit per, id est. Notanda autem & pastorum istorũ etsi humiliũ prudentia. Non enim protinus euulgarũt, quod audierãt, sed vbi rem certam cognouissent, tum confidenter quod audierant aliis prædicauerunt, suo exemplo docentes pastores spirituales, omnesque homines acceptam de Deo salutarem cognitionẽ, aliis communicare. Postquam antem Euangelista aliorum omnium admirationem, ex pastorum prædicatione secutam descripsisset; Mariæ singularem virtutem commemorat, dicens:

1. Reg. 1.

MARIA AUTEM CONSERVABAT, &c.] Quibus verbis virginis prudentia simul atque modestia mirè commendatur. Modestia quidem, quia à pastoribus discere nõ dedignetur: deinde & quòd sola taceat, nõ iactans suam fœlicitatem apud alios, nec magnifica de filio suo, quæ cognoscebat prædicans. Vnde Ambrosius. *Si Maria à pastoribus discit cur tu declinas discere à sacerdotibus? Si Maria ante præcepta apostolica tacet, cur tu post apostolica præcepta magis cupis docere quàm discere?* Prudentia verò eius commendatur in eo, quòd non obiter ad singula dicta, factaque animum aduertit, sed ea cõseruabat in corde suo, & adinuicem conferebat. Porrò in eo quod dicitur, *omnia verba,* hæc rursum *verba* secundùm Theophylact. rectiùs accipiuntur pro rebus gestis, vt sit sensus: conseruabat omnia hæc, quæ gesta esse dico. Non enim dicitur omnia verba angelorum, & pastorum, sed omnia verba hæc, cùm ante hæc verba nullius personæ verba ponantur, & potest pronomen, *hæc*, referri vel ad ea tantum quæ mox præcedunt, vel potiùs ad omnia præcedentia. Conseruabat autem hæc apud se virgo, relatura Apostolis post glorificationem Iesu. Contulit autem in corde suo hæc adinuicem, primùm quidem quæ angelus ei dixerat, comparauit cum his quæ dicta erant ab angelo pastoribus, inueniens in vtrisque eandem sententiam, nempe quòd filius eius Dominus esset, & Messias expectatus. Deinde quia vtilitatem præsepij contulit cum celsitudine angelorum, & verborum quæ illi de hoc puero dixissent, admirans vbique summam humilitatem, cum summa misceri sublimitate, & sic in omnibus declarari humanæ infirmitatem naturæ, vt simul & diuinitatis eius celsitudo non occultetur. Iam sicut pastores in fide, pietate, & euangelizandi officio, prius commendati sunt, ita nunc etiam in ipsorum gratiarum actione commendantur, cùm subditur, *Et reuersi sunt pastores glorificantes*, &c. Oportet enim eum qui cœlesti à Deo dignatus est illuminatione, nõ solùm quæ doctus est alios fideliter docere, sed & ob illuminationem diuinam Deum laudibus celebrare, secundùm illud Psalm. *Confitebor tibi in directione cordis, in eo quòd didici iudicia iustitiæ tuæ.* Itaque dicuntur laudasse Deum de omnibus quæ priùs audierant ab angelis, & postea viderant in Bethleem, sicut dictum est ad illos. Quæ vltima pars tantùm referenda est ad verbum, *viderunt*, vt significetur eos vidisse rem se habere quemadmodum eis dictum erat, & ob id glorificasse Deum, quòd non aliud venientes inuenerant quàm dictum erat ad illos. Subtiliori autem sensu intelligi potest laudasse illos Deum in humilitate, & paupertate saluatoris sui, quam viderant in præsepio, & non solùm in sublimitate eius, quam auditu perceperant ab angelo, sed laudasse eos Deum, quòd quem tam excelsum Dominum esse auditu didicerant, vidissent sese ad tantam humilitatem demisisse, cum magna vtique omnium pauperum, & viliũ hominum, quales ipsi erant consolatione. Porrò in his, quæ scripta sunt de pastoribus & Maria, exemplum nobis præscriptum est, quod imitemur, vt scilicet & edocti natum esse nobis Saluatorem, cum nondum transire possimus in Hierusalem, vbi regnantem Dauidem nostrum videamus, transeamus saltem relictis huius mundi vanitatibus in Bethleem, hoc est, Eccesiam, domum panis animæ nostræ, transeamus autem festinantes, inuẽturi ibi Christi pro nobis paupertatẽ, & infirmitatem susceptam, sed ornatum castitate integritatéque, & iustitia summa, inuenturi etiam Christum nobis ibi propositũ in cibum animarum nostrarum, & viaticum peregrinationis nostræ. Quę cùm certiùs didicerimus, & aliis ea diuulgemus, & Deum laudibus efferamus, & cùm Maria quasi animalia munda, & ruminantia semper ea in cordibus nostris conseruemus, conferentes per cõtemplationis deuotionem adinuicem, omnia ea, quæ nostræ salutis causa paracta sunt stupendo consilio Dei.

Psal. 118.

Morale

Mulieres in silentio discant & taceant.

F Et

Et postquam consummati, &c.] Dominus Deus postquam Abraham ab idololatris Chaldeis segregasset, præcipens ei vt exiens de terra sua veniret in locum ei demonstrandum, & obedienti multa de semine eius promisisset, pactum cum fideli Abraham initurus, ac confirmaturus, & nomen eius mutauit, & circuncisionis signum instituit, quo & distingueretur à reliquis gentibus Abrahæ posteritas, in qua promissiones Dei adimplendæ erant, & posteri Abrahæ recordarentur earum promissionum, admonerenturq; eius fidei, per quã Abraham iustificatus erat, vt & ipsi eam imitarentur, propter quod à Paulo circuncisio signaculum iustitiæ fidei Abrahæ dicitur. Proinde cõuenienter signum istud in membro generationis institutum fuit. Primùm quidem, quia promissiones illæ, quarum signum istud erat confirmatiuum, & fides illa Abrahæ signo hoc declarata erant de semine ipsius. Secundò, quia quandoquidem per hoc signum inscribebantur homines populo Dei, & proinde participes fiebant benedictionum Abrahæ, sequitur eos per hoc signum quodammodo consequutos remissionem originalis peccati, quod generatione cõtrahitur. Dicit enim scriptura, circuncisionem fuisse signum fœderis inter Deum & circuncisos, quòd scilicet esset Deus illorum. Tertiò, quia circuncisio illa vetus, typus fuit nouæ circũcisionis & spiritualis, qua per Christum secundùm vaticinium Moysis Deuter. 30. (*Circuncidet, inquit, Dominus Deus tuus cor tuum*) cor hominum nudandum & circuncidendum erat à vitiis. Membrum autem generationis similitudinem quandam habet cum corde. Nam vt illud seminarium est procreandorum hominum, ita illud omnis vitalis actionis, omniumq́ue cogitationum. Ex quibus etiam constat circuncisionem nostri babtismi figuram fuisse. Vtrumque enim signũ est iustificantis fidei, sed circuncisio aptum signum fidei, Saluatorem nasciturum expectantis; baptismus verò aptum signum salutis iam per Christum prę̈stitæ. Vtrumque populo Dei homines ascribit, & ab incredulis gentibus secernit. Et quomodo per circuncisionem superflua corporis amputatur particula, & talis ob quam Iudæorum iudicio immundi, & abominabiles habebantur, in quorum corpore erat, membrùmque generationis denudatur: ita baptisma superfluum tollit peccatum, ac spiritualis generationis membrum denudat, vt à vitiis mundati, nudo iam & simplici corde Deo viuamus; tollitque illud quod nos verè coram Deo facit immũdos & abominabiles. Itaque baptismi nostri typum prætulisse circuncisionem illam carnalem non obscurè Paulus insinuat, Colossensibus scribens, cap. 2. *Circuncisi, inquit, estis circuncisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circuncisione Christi: consepulti ei in baptismo.* Porrò circuncisio instituta fuit, vt octaua à natiuitate die fieret, & id quidem partim propter periculum, partim propter mysterium. Propter mysterium quidem, quia in octaua ætate, quæ erit ætas resurgentium, quasi in octauo die perficietur per Christum spiritualis circuncisio. Propter periculum verò, quòd ante illum diem, infantis teneritudo non pateretur tantam læsuram carnis. Septimus enim dies, teste Plutarcho in proble. maximè periculosus est infantibus si vexentur; nec ante eum terminum vmbilicus resoluitur, ante quem homo proximior est plantæ quàm animali. Propter quod & Romani Hebræos imitati diem septimum obseruabant, post quem apud eos sequebantur dies lustrici, quibus scilicet, infantes lustrabantur, hoc est, expiabantur, & eis nomina imponebantur; maribus quidem nono die (vnde Nundina dea apud eos colebatur) fœminis verò octauo, quia in maris conceptione plus esset temporis, teste Polydoro. Vnde & eodẽ teste, apud Italos plurimùm baptizantur paruuli octauo ab ortu die. Sed ad rem. Circũcidi Iudæorum more octauo die Christus voluit, etsi legi nequaquam subiectus. Primùm quidem, vt veritas humanæ naturæ assumptæ demõstraretur, cõtra Manichæum, Apollinarium, & Valentinianũ. Deinde & propter causas illas generales, ob quas & reliqua legis seruauit, nempe, vt approbaret circuncisionem, & legẽ, quã Deus olim instituerat, vt legis onus in se suscipiens, alios ab onere legis liberaret, vt nè propter præputium, & legis trãsgressionem à Iudæis iustè reiectus videretur, & vt virtutem obedientiæ nobis suo exemplo commendaret. Quorum postremum pertractans D. Bernardus sic pulchrè habet: *Nec vestigium quidem vulneris habens, alligaturam non refugit vulneris. Non sic impij, non sic, non sic agit peruersitas elationis humanæ. Erubescimus vulnerum ligaturam, qui de vulneribus interdum etiam gloriamur. Quem nemo potest arguere, ipse peccati remedium, & verecundum pariter, & austerum sine vlla necessitate suscepit. Nos è contra inuerecundi ac obscenitatem culpæ erubescimus agere pœnitentiam, quod extremæ dementiæ est, malè proni in vulnera, peius in remedia verecundi. Qui peccatum non fecit, non dedignatus est se peccatorem reputari, nos esse volumus, & nolumus æstimari.* Hæc ille. Postremum ob id circuncidi voluit, vt iam natus pro nobis Deo patri satisfacere inciperet, & his sanguinis sui primitiis, velut arrabonem effundendi pro nobis sanguinis daret. Vt autem circuncisio humanæ naturæ veritatem, & infirmitatem arguebat, ita nomen puero impositum diuinitatem eius insinuabat. Significat enim Iesus saluatorem, quæ significatio soli Deo conuenit, cùm secundùm Psalmistam, *Domini sit salus, & vana salus hominis.* Proinde bene hæc coniuncta sunt ab Euangelista, vt diceret puerum circunsisum, & vocatum nomen eius Iesus. Vide D. Barnardum sermone 1. de circuncisione. Et nè fortuitò aut casu puer iste Iesus vocatus putetur, ita vt significatio nominis ei non verè competat, quemadmodum aliis qui eodem nomine vocati sunt; additum, *quod vocatum est ab angelo priusquam in vtero conciperetur*, videlicet vt intelligeretur nomen illud non ab homine primùm impositum, sed à Deo, ac proinde nominis significationem in puerum verè quadrare. Circa literam autem notandum est, quod dicit consummatos fuisse dies octo, non sit intelligendum significari dies octo iam fuisse præter lapsos: sic enim nono à partu die significaretur Christus fuisse circuncisus; sed consummatos dicit octo dies, quòd iam octauus dies aduenisset, quo circuncidendus erat puer secundùm legem. Vnde adiungit, *vt circunciderетur puer*, vt sic consummatos octo dies significaret, quomodo requiruntur ad circuncisionem, quod non est aliud quàm aduenisse diem octauum. Deinde annotandum apud Græcos esse coniunctionẽ, *&*, quæ deest in nostris libris. Sic enim habent Græca: *postquam consummati sunt dies octo vt circunciderеtur puer, & vocatum est nomen eius Iesus.* Verùm secundùm quendam, qui coniunctionem hanc in sua versione omisit, Lucas hanc cõiunctionem sic aliquoties addit, idque ex Hebræa phrasi, vt vi

Deut. 30.

Coloss. 2.

Psal. 59.

vt videatur superesse, vt annotauit ille capit. 5. Lucæ. Caietanus autem intelligit orationem esse imperfectam, perficiendam hoc modo, *Postquam consummati sunt dies vt circuncideretur, circuncisus est, & vocatum est nomen*, &c. potest autem & sic intelligi, vt coniunctio, *&*, pro etiam accipiatur, quemadmodum Matt. 10. *Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.* Itaque sensus erit, Postquam consummati sunt dies vt circuncideretur, etiam vocatum est nomen eius, Iesus, hoc est, præterquàm quòd secundùm legem circuncisus est, etiam pro more nomen ei inditum est. Cæterùm diuus Bernardus pulchrum aduertit mysterium in eo, quòd post natiuitatem puer vocatus est ab hominibus Iesus, & ab angelo sic sit vocatus ante conceptum. Idē quippe, inquit, & angeli Saluator & hominis: sed A hominis ab incarnatione, angeli ab initio creaturæ. Ita serm. 1. de circunsione. Idem serm. 2. notat non sine mysterio nomen Iesus impositum puero in circuncisione. *Meritò*, inquit, *dum circunciditur puer, qui natus est nobis, Saluator vocatur, quòd videlicet ex hoc iam cœperit operari salutem nostram, immaculatum illum pro nobis sanguinem fundens.* Eodem sermone notat bene dictum esse bis, *vocatum est nomen eius.* Vocatum planè, inquit, non impositum, nempe hoc ei nomen ab æterno. A natura propria habet, vt sit Saluator, innatum est ei nomen hoc, nō inditum ab humana, vel angelica creatura. Apud eundem licet ex sermone primo discere non iniucundum, neque inutilem moralem intellectum, in eo quòd circuncisio imponitur nomen salutis ab angelo, & hominibus.

MAGI STELLA DVCE INVENTVM CHRISTVM ADORANT MATTHÆI 2 CAP. IX.

Cum ergo natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriēte venerunt Hierosolymam, dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, & omnis Hierosolyma cum illo. Et congregans omnes principes saderdotum, & Scribas populi sciscitabatur ab eis, vbi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei: In Bethleem Iudæ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda: ex te enim exiet Dux, qui regat populum meum Israël. Tunc Herodes, clàm vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ, quæ apparuit eis, & mittens eos in Bethleem, dixit: Ite, & interrogate diligenter de puero: & cùm inueneritis renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum. Qui cùm audissent regem, abierunt: & ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, vsque dum veniens staret supra vbi erat puer. Videntes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno valde. Et intrantes domum inuenerunt puerum cum Maria matre eius, & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Et responso accepto in somnis, ne redirent ad Herodem, per aliam viam reuersi sunt in regionem suam.

POST superiorem Lucæ narrationem, conuenienter, & necessariò subsequitur narratio Matthæi de Magis. Conuenienter quidem, quòd sicut superiori narratione Lucæ ostensum est quomodo Christus & in Bethleem natus sit, & pastoribus ostensus: ita similiter hac Matthæi narratione ostēditur, Christum & in Bethleem natum, & Magis demonstratum. Necessario verò, quia ante purificationem virginis, quam postea prosequitur Lucas, Magi in Bethleem Christum adorauerunt, secundùm Augustinum, & Ecclesiæ communem traditionem, qua creditur decima tertia die à natiuitate Dominum à Magis adoratum fuisse. Quæ sententia vel ex hoc satis probatur, quòd cùm Ioseph, & Maria peregrini fuerint in Bethleem, non sit verisimile eos post peracta omnia, quæ secundùm legem pro puero peragenda erant, diutiùs mansisse in Bethleem, ac proinde post purificationem non potuisse à Magis inueniri Christum in Bethleem, quantumuis contradicat Osiander.

CVM ERGO NATVS ESSET IESVS IN BETHLEEM IVDÆ, IN DIEBVS HERODIS, &c.] Locum simul, & tempus quo Christus natus est nominat Euangelista, non solùm propter historiæ certitudinem, sed locum quidem etiā propter prophetiam Micheæ; tempus verò regni Herodis alienigenæ, propter prophetiā Iacob Patriarchæ, nimirum vt ostenderet tempus tum fuisse, vt secundùm illius prophetiam Christus expectatus B nasceretur. Locum autem nominaturus adiecit, Iudæ, ad distinctionem alterius Bethleem, quæ fuit in Galilæa, in sorte Zabulon, vt patet Iosue 19. Et quidem Græca hìc habent ἰουδαίας, hoc est Iudææ, quomodo & aliquando lectum fuisse in Latinorum libris patet ex Hieron, qui putat corruptè & librariorum errore legi, *Iudææ*, eo quòd Iudææ appellatione contineatur tota Israëlitarum hereditas, ac proinde etiam Galilææ, ita vt nomine Iudææ addito, non possit distingui ista Bethleem, quæ erat in tribu Iudæ, ab ea, quæ erat in Galilæa: quare legendùm putat, *Iudæ*, vt ægnificetur terra tribus Iudæ, maximè cùm postea dicatur: *Et tu Bethleem terra* C *Iuda*, Sciendum tamen rationem Hieronymi non esse efficacem. Nam, quanquam nomine Iudææ nōnunquam significetur tota Israëlitarum hereditas; nonnunquam tamen sola ea pars hoc nomine designatur, quę sorte obuenit tribui Iudæ, vt cùm eodem hoc capite Matth. dicit, Archelaum regnasse in Iudæa, ac propterea Iosephum timuisse illò ire, & secessisse in Galilæam. Iam sicut, *Iudææ*, vel *Iudæa* additum est, ad distinctionem alterius Bethleem, ita cùm dicit, *in diebus Herodis regis*, additum est nomen, *regis*, ad distinctionem huius Herodis ab alio Herode, qui sub eodē nomine apud Iudæos præfuit Ga-D lilææ sine regis nomine.

ECCE MAGI AB ORIENTE VENERVNT HIEROSOLYMAM, DICENTES, &c.] Quoniam rem nouam est narraturus, præmonet lectorem ad-

 verbio,

uerbio, *ecce*. Et notanda quidem locutionis continuatio: *Cum natus esset Iesus, ecce Magi venerunt*, vt intelligas statim post Christi natiuitatem Magos venisse. Non parua autem quæstio est, quales fuerunt hi Magi. Quidam enim maleficos fuisse autumant, alij sapientes, plerique etiam reges. Similis quæstio est, à quo Orientis loco venerint, & qualis fuerit stella ea, quæ Christum eis natum demonstrauit, & quomodo id ex apparente eis stella innotuit. Quæ omnia vt certiùs intelligantur, de significatione, & vsu nominis, Magus, apud probatos scriptores altiùs quædam repetenda sunt. Et in primis annotanda ea, quæ de Magia, & Magis scribit Cælius libro 3. cap. 42. *Qui* (inquit) *accuratius introspicere ista enixi sunt. Magiæ species duas deprehenderunt. Altera infamis est, ac immundorum spirituum commerciis inauspicata. Reliquam si pensitatius explores*, dispiciásve, non ferè aliud est, quàm naturalis philosophiæ apex. *Priorem illam non magnopere magiam, sed Goetiam vocant Græci, incantationibus, & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis concinnatam, quam honestiore vocabulo etiam theurgiam nuncupare audent. Quæ verò propriè Magia nuncupatur, perfecta creditur, & summa scientiæ potestas, quando Persarum lingua est Magus non ferè alius, quàm diuinorum interpres & cultor. Goetiam omnium placita legum exterminant, execrantúrque. Magiam festo plausu sapientissimus quisque excipit, veneratur, & colit, vt quæ altior sit, sanctiórque philosophiâ, ex qua insignis profluat litterarum claritas. Pythagoram, Empedoclem, Democritum, Platonem quoque hanc equis velisq; conquisiuisse, nauigatione suscepta non longiore modo, sed & periculosa, constans opinio est. Huius veluti parentes celebrant Zamolxidem, quem posteà sit imitatus Abbaris Hyperboreus, & Zoroastrem, non quem vulgaris recipit opinio; sed Oromasi filium. Plato certè in Alcibiade apertiùs testatur non aliud sibi videri, Zoroastris Magiam, quàm, diuinorum scientiam, atque cultum, qua imbuantur Persarum Regum filij, vt ad mundanæ reipubl. imaginem, suam & ipsi rempub. administrare, distribueréque condiscant. Propterea M. Tullius in libr. de Diuinat. neminem apud Persas regio potiri fastigio scribit, qui priùs magicam non imbiberit scientiam. Hæc naturalium consensum, quem significantissimè Græci συμπαθείαν, vocant, indagine scrupulosa dum rimatur exploratiùs, inter sparsas mundo potestates rerum, alioqui quasi illatebratas, in naturæque quodammodo sanctuariis reconditas in apertum ita producit, vt per illecebras mutuas, quæ Magorum ἴυγγες nuncupantur, & cognationem quandam miracula consurgant maximè mira, non vtique Magia ipsa artifice, sed natura potius, cui se hæc mutuos copulando aptè consensus ministram exhibet, Ecclesiasticos multos nouimus hanc amplexatos. Hanc denique Albertus Magnus ita approbasse comperitur, vt sequeretur, & periclitando multa se deprehendisse non erubescat non inficiari. Denique ad inuisendum, adorandúmque Christum venisse Magos veritas testatur Euangelica. Eos opinor impium fuerit omnium suffragio damnatus illa adiecisse, quando & interpres quidam non maleficos ibi, sed Chaldæorum sapientes monuit intelligi oportere.* Hactenus Cælius, omissis quibusdam in medio quæ proposito huic non conueniebant. Cæterùm quoniam Ciceronis meminit, placet & illius verba quibus Magorum meminit, subscribere. Hic enim primo libro de Diuinationibus sic circa finem habet: *Omnino apud veteres, qui regum potiebantur, iidem auguria tenebant. Vt enim sapere, sic diuinare regula ducebant, vt testis est nostra ciuitas, in qua & reges augures, & postea priuati eodem sacerdotio præditi rempublicam religionum autoritate rexerunt. Et in Persis augurant & diuinant Magi, qui congregantur in fano commentandi causa, atque inter se colloquendi. Quod etiam iidem vos quondam facere Nonis solebatis. Nec quisquam rex Persarum esse potest, qui non antè Magorum disciplinam, scientiamque perceperit.* Hactenus ille, qui eodem libro ante hunc locum exprimit qui dicebantur Magi, & quanta in eis prædicendi futuri fuerit scientia *Quid ergo* (inquit) *quæ Magi Cyro illi principi interpretati sunt ex Persicis libris proferam? Nam quum dormienti ei ad pedes sol visus esset, ter eum scribit frustrà expetiuisse manibus quum se conuoluens sol elaberetur & abiret: ei Magos dixisse* (quod genus sapientum & doctorum habebatur in Persis) *ex triplici apparitione solis 30. Annos Cyrum regnaturum esse portendi. Quod ita contigit*, &c. Et post pauca: *Qua nocte templum Ephesiæ Dianæ deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum: atque vbi lucere cœpisset, clamitasse Magos, pestem ac perniciem Asiæ maximam proxima nocte natam.* Ex his autem patet, primùm Magos propriè non dici maleficos, & incantatores, sed eos, qui naturalis philosophiæ culmen assecuti sunt. Complectitur enim Magia teste Plinio libro 20. tres artes, nempe Physicam, Metaphysicam, & Astrologiam. Patet deinde nomine Magorũ nominatos potissimùm sapientes Persarum, quòd hi in primis magnã disciplinam percalluerint: quemadmodum proprio nomine sapientes Indorum, Gymnosophistæ dicti: & sapiẽtes Græcorum, Philosophi: Gallorum verò, Druidæ, vel δρυΐδαι à δρυὸς, hoc est, quercu. Vt autem ex Cicerone patet sapientibus Persarum proprium fuisse nomen Magorum; ita etiam ex Plinio lib. 6. cap. 27. vbi in descriptione Persiæ sic ait: Persia habet in extremis finibus Laodiceam ab Antiocho cõditam. Inde ad orientem Magi obtinent Passagardas castellum, in quo Cyri sepulcrum est, & horum Ecbatana oppidum traslatum à Dario rege ad montes. Idem testatur libr. 20. Magiam imperare regum regibus in oriente: quamuis eo loco Magiam oriẽtalium improbet. Itaque cùm Euangelista viros istos, qui ad adorandum Christum venerant, Magos absolutè vocet, & ab oriente venisse dicat, omnino videri potest hìc Persicos illos sapientes voluisse significare, quos certè hìc significatos intellexisset Cicero, & Plinius. Et Chrysostomus existimat Persas fuisse Magos istos, nimirum quòd illorum sapientibus id nominis proprium esset. Verùm his obstare videtur, quòd priùs dictum est, Magos antè purificationem virginis in Bethleem venisse, imò secundùm communem Ecclesiæ traditionem, die 13. à nato puero, iuxta quod tempus non potest videri verisimile ex Perside peruenire in Hierusalem potuisse Magos, cùm Persia 300. prope miliaribus ab Hierusalem distare, dicatur ad quod iter tantillo tempore absoluendum nec dromedarij certè suffecerint. Nam quòd dicitur à quibusdam miraculo hoc esse factum, vt tam breui temporis spacio tantùm iter absoluerent, tam facilè reiicitur, quàm astruitur. Quòd autem quidam asserunt eos ad iter hoc sese accinxisse vno aut altero anno, antequam Christus nasceretur, & stellam eis priùs apparuisse quàm Christus natus esset, quemadmodum sentit is cuius sunt homiliæ super Matthæum nomine Chrysostomus, & Augustinus in sermone de Epiphania, ex eo satis probatur non esse verum, quod dixerunt Magi: *Vbi est qui natus est Iudæorum rex? vidimus enim stellam eius in oriente.* Quibus verbis significant se ex apparente eis stella intellexisse natum regem Iudæorum: quod

quod certè falsum erit, si ante natum hunc regem multò ante stella ab eis visa fuit. Proinde notandum, non solùm genus quoddam sapientum, quod apud Persas erat vocatum, quasi proprio eis nomine, Magos; sed & sapientes Chaldæorum, quos Ciceronem, & Chrysostom. sub nomine Persarum etiam comprehendisse verisimile est, quòd aliquando vnum fuisset Persarum, & Chaldæorum regnum. Chrysostomus enim dicit Iudæos paulò ante fuisse liberatos captiuitate Persica: vbi proculdubiò per captiuitatem Persicam intelligit captiuitatem Babylonicam. Chaldæos autem Steuchus, & veteris Theologiæ principes meritò facit, & priùs Magos dictos fuisse, quàm sapientes Persarum testatur, Sic enim scribit libro de perenni philosophia 1. capitulo tertio. *Magi Persarum, & Chaldæorum* (nam priores sunt Persis Chaldæi & regno, & ortu, eòque doctrina potiùs erat Chaldæorum) *sapientes, ac sacerdotes eius nationis fuerunt, qui res regum gestas scriberent, secretiores quasdam scientias soli cognitas habentes. Hos constat non solùm res diuinas plurimas tenuisse, sed etiam dæmonum naturas, & euocationes adeò cognouisse, vt mira portenta eos euocatos cogerent in conspectu edere. Hinc Balaam horum è numero Magorum sua tempestate celeberrimus, creditus est posse veneficiis & incantationibus obesse populo Hebræorum ascitus à rege Moab ob hanc causam. Habitabat autem is, vt testatur Moyses, super fluuium filiorum Amon, hoc est, Euphratem: quo fit perspicuum, eum fuisse Aramæum, siue Chaldæum, vnum nempe ex his Magis.* Hactenus ille: qui deinceps ostendit inter hos Magos fuisse & Sibyllam illam nobilem Erythream, quæ fertur Chaldæa fuisse, filia Berosi Chaldæi, tum & Sambethen, quæ clara, & aperta de diuinis rebus, & filio Dei ediderunt testimonia: sed & Magorum horum quædam testimonia de filio Dei, & ab æterno genitamente recenset, sic scribens. *In dictis igitur Magorum, à Zoroastre descendentium (etsi, quod fieri solet, ad superstitiones, vanissimúmque dæmonum, & elementorum cultum nonnunquam deflexerint) hæc ad alia habentur,* πάντα ἐξετέλεσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλήζεται πᾶν γένος ἀνθρώπων. *hoc est, Omnia perfecit pater, & menti tradidit secundæ, quam vocant primam omne hominum genus.* Hactenus ille: qui deinceps capitul. 22. ostendit quomodo factum sit, vt ex stella apparente intelligerent Magi natum Christum. *Solos* (inquit) *Chaldæos, & Hebræos Apollo testatus est esse sapientes:* μόνοι χαλδαῖοι σοφίαν ἔλαχον, ἠδ᾽ ἄρα ἑβραῖοι. *Solis nosse datum Chaldæis, atque Hebræis. Nec aliunde euenisse putes, vt hi potissimum cognouerint ortum illius magnæ mentis, diuinæque prolis, creatricisque intelligentiæ, quam ex antiqua eorum Theologia, quæ prædicabat apertè fore vt filius ille Dei, omnium rerum creator, venturus esset aliquando in mundum: ostendendúmque ipsis Magis super hac re signum de cœlo. Itaque in eorum Theologia, quæ referta esset oraculis de filio Dei, & tempus aduentus declarabatur, & signum, quod locum indicaret ostendendum cœlitus. Propterea vigilantissimè obseruabant, totúmque ea fama Orientem repleuerant, vt Suetonius in Vespasiano, & Tito testatur. Præceperátque Sibylla, vt in cœlo signum conspicati, ducem stellam sequerentur, regémque magnum adorarent. More autem gentis suæ adorarent. Nemo autem apud Persas salutabat regem, nisi muneribus allatis. Munera erant, quorum regio esset ferax, Itaque & illi, quoniam auro (propter vicinam Arabiam) & thure, ac myrrha abundant Chaldæi, ac Persæ, his oblatis, regem illum deorum, creatorem mundi, filium Dei, primam mentem adorauerant.* Hactenus ille. Vt autem magis verisimile fiat Sibyllæ illius oraculis edoctos fuisse Magos de nascituro rege Iudæorum, & stella eius natiuitatem denunciante, notandum id, quod ex Cicerone idem Steuchus adducit. Hic enim sic scribit libro secundo, de Diuinationibus, *Sibyllæ versus obseruamus, quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salui esse vellemus.* Ex quibus verbis satis manifestum est publica tunc temporis fama creditum à Romanis, libros Sibyllæ continuisse, futurum aliquem circa illud tempus regem Romanorum, quem regem vocare deberet, quisquis saluus esse vellet. Hæc autem falsa Cicero asserit, nimirum quòd propter tyrannidem superiorum Regum, Romani abhorrerent à regis nomine, imperatoribus eorum, etsi verè regibus, nomen illud tamen denegantes. Verùm Sibylla ea (cuius versus fatetur compositos esse per ἀκροςιχίδος quales ostendit etiam Augustin. libr. 18. de ciuit. Dei, fuisse versus Sibyllæ Erythreæ) non de rege vaticinabatur, qui per tyrannidem libertatem erat ablaturus, sed per humilitatem asserturus nos in libertatem. Itaque simile vaticinium verisimile est, & Magos accepisse ab hac Sybilla, cuius in Chronicis Chronicorum hoc dicitur esse vaticinium, *In vltima ætate humiliabitur, Deus humanabitur proles diuina, vnietur humanitati diuinitas, iacebit in fœno agnus, & puellari officio educabitur.* Accedit his, quòd Magos istos verisimile sit, vt testantur Hieronymus, Chrysostomus, & alij, audiuisse, & didicisse vaticinium Balaam, vt cuius essent successores. Ille autem de stella quadam oritura, quæ potissimùm regem aliquem Israëlitarum significaret, vaticinatus erat, vt scribitur Numeri 24. hoc modo, *Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël, & porcutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth. Et erit Idumæa possessio eius, hereditas Seir cedet inimicis suis: Israël verò fortiter aget. De Iacob erit qui dominetur, & perdat reliquias ciuitatis.* Iam verisimile etiam est Chaldæorum, imò & Persarum Magos pleraque ab Hebræis maximè tempore captiuitatis Babylonicæ de expectato ab eis Messia audiuisse, vt etiam ob ea, ad inquirendum, & adorandum ipsum proniores fuerint, maximè cùm Hebræorum prophetarum vaticinia, viderent consentire cum vaticiniis Sibyllæ, & Magorum maiorum suorum. Ex his igitur omnibus constat, Magos istos fuisse sapientes Chaldæorũ, ex Chaldæa, locisve vicinis in Hierusalem venisse. Sic autem simul constat etiam quomodo ex oriente dicantur venisse, & quomodo fieri potuerit vt ante purificationem virginis, imò decima tertia die Bethleem peruenirent. Non enim quoniam ex oriente venisse dicũtur, necesse est intelligere venisse eos ex vltimis terræ finibus, aut ex Persia. Nam & Balaam Numeri 23. ab oriente se dicit venisse. *De Aram* (inquit) *adduxit me Balac Rex Moabitarum de montibus orientis.* Fuisse autem Magos hos sapientes Chaldæorum, testatur etiam Chalcidius Platonicus in commentariis in Timæum Platonis, sic de eis scribens: *Est quoque alia sanctior, & venerabilior historia, quæ perhibet ortu stellæ cuiusdam non morbos, mortésque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conseruationis,*

Magi vnde fuerunt

seruationis, rerumque mortalium gratiam. Quam stellam cùm nocturno itinere suspexissent Chaldæorum profectò sapientes viri, & consideratione rerum cœlestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertáque illa majestate pueruli venerati esse; & vota Deo tanto conuenientia nuncupasse, Hæc ille. Itaque, vt ad id reuertamur, vnde cœpimus, cùm magia, si propriè accipiatur, sit naturalis philosophiæ apex, & diuinorum scientia, atque in hac primum locum obtinuerint sapientes Chaldæorum, atque Persarum, factum est, vt illi proprio nomine dicerētur à Græcis Magi: quæ tamen appellatio etiam aliarum gentium sapientibus legitur attributa, vt cùm Plinius libr. 25. cap. 2. dicit Pythagoram, & Democritum de naturis herbarum scripsisse, peragratis priùs Persidis, Arabiæ, Æthiopiæ, Ægyptique Magis. Ex quo etiam satis constare videtur, nomen Magi non esse nomen Persicum, vt quidam putant, sed nomen Græcum, tributum sapientibus, maximè Chaldæorum, & Persarum, quemadmodum Indorum sapientibus, nomen Gymnosophistarum. Verùm, quoniam, vt fieri solet. Magi huiusmodi dum nimis essent curiosi, ad vanitates, & superstitiones declinauerunt, & illicitis se dæmonum pactis immiscentes noua quædam nouis rationibus facere aggressi sunt, factum videtur, vt Magorum nomen pro maleficis in vsu veniret: quomodo Astrologia, quæ Magiæ pars est, cùm priùs idem esset, quod Astronomia, per abusum eius venit in vituperium: quomodo & nomen Sophista abiit in inuidiam apud Græcos, & nomen item Tyrannus. In vtraque sua significatione inuenitur nomen Magus in sacris litteris. Nam Leuitici 19. vbi vertit Hieronymus. *Non declinetis ad Magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini.* Et rursus cap. 20. *Anima, quæ declinauerit ad Magos, aut ariolos, ponam faciem meam contra eam:* magis pro malefico accipitur. Sic & apud Lucam in actis, dum Simonem quendam, & Elymam, magum vocat. At in Daniele, vbi nomen Magorum frequēter ponitur, distinguitur à maleficis. Sic enim legitur cap. 2. *Præcepit autem rex, vt conuocarentur arioli, & magi, & malefici, & Chaldæi.* Vbi Hieronymus in cōmentariis sic scribit, *Magi sunt, qui de singulis philosophātur: Malefici, qui sanguine vtuntur, & victimis, & sæpe contingunt corpora mortuorum. Consuetudo autem, & sermo communis magos pro maleficis accipit, qui aliter habentur apud suam gentem, eo quòd sint philosophi Chaldæorum, & ad artis huius scientiam reges quoque & principes eius gentis omnia faciunt. Vnde & in natiuitate Domini saluatoris ipsi primum ortum eius intellexerunt, & venientes in sanctam Bethleem adorauerunt puerum, stella desuper ostendente.* Hæc Hieronymus. Dictio autem Hebraica, quam in Danieli Hieronymus semper vertit, per nomen Magi, secundùm Rabbi Dauid significat astrologum, teste Pagnino. Vtrùm autem magi isti, de quibus loquitur Matthæus, reges fuerint, & an tres numero, vt nunc habet communis opinio, non planè constat. Nam Euangelista eos reges non vocat, vocaturus, vt apparet, si tales fuissent, cùm id ad gloriam Christi non parùm pertinuisset. Sed nec veterum interpretum quisquam hos Magos reges vocat. Nam Chrisostomus quidem meminit, regis Persarum, scribens de Iudæis his verbis: *Oportuerat namque eos continuò sentire, quantùm sibi esset additum dignitatis, de tanti scilicet natiuitate regis, qui Persarum ad se regem ortu suo triumphante traxisset.* Verum apparet Chrysostomum ob id asserere Persarum regem tractum ad Christum, quòd illius consensu, aut etiam iussu Magi, qui apud Persarum reges maximi erant, venissent ad adorandum Christum. Theophylactus tamen semel hos magos vocat Persicos reges. *Oportebat* (inquit) *gaudere potiùs quòd rex suus à Persicis regibus adoraretur.* Videtur autem recepta hæc opinio de Magis istis primùm obtinuisse ex iis, quæ in Epiphaniarum die in Ecclesiastico officio canuntur, Tunc enim ex psalmis decantatur illud, *Reges Tharsis, & insulæ munera offerent, reges Arabum, & Saba dona adducent.* Et ex Isaia in epistola, *Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui. Omnes de Saba venient, aurum, & thus deferentes,* &c. Verùm hæc non propriè dicta esse de his Magis ex eo manifestum, quòd non venerint ex Saba, aut Arabia, cùm hæc loca respectu Hierusalem, planè sint in meridie, non in oriente. Canit enim hæc Ecclesia in die illo festo, quòd his prædicta sit gentium vocatio, quarum hi Magi primitiæ fuerunt: in quibus etiam pleraq; ad litteram competunt, quæ in prophetis mysticè accipienda sunt. Rectè tamen Magi isti reges dicuntur, quoniam scilicet potentes erant, & quoniam propter suam sapientiam, soleant semper regibus Persarum astare, sine quorum consilio nihil in regno gerebatur, nec statuebatur, imò ex quorum numero semper esset Persarum Rex. Siquidem priùs ex Cicerone patuit, neminem Persarum regem esse potuisse, qui non magicam scientiam perceperit. Et, vt dictum est ex Plinio, magia in oriente imperabat regum regibus. Et in libro Hester, septem illi sapientes, qui ex more regio semper aderant regi Persarum Assuero, quorum consilio cuncta fecisse dicitur, scientes leges, ac iura maiorum, duces Persarum, ac Medorum vocantur, quos & ipsos magos fuisse certum est. Et Plinius Magos Passagardas castellum, & Ecbatanam oppidum obtinuisse testatur. Ammianus quoque libr. 23 post miranda quædam de magis enarrata sic scribit, *Ex hoc magorum semine septem post mortem Cambysis regnum iniisse Persidos antiqui memorant libri, docentes eos Darii factione oppressos.* His itaque rationibus & Theophilactus videtur eos vocare Persicos reges. Sic enim & in bibro Tobiæ capite 2. & ab Ambrosio libro 1. officiorum. cap, 12. tres amici Iob reges vocantur: qui & ipsi Magi videri possunt, si eorum in disputando scientiam quis aduertat. Tres autem fuisse in suis sermonibus semper affirmat, Leo primus.

VBI EST, QVI NATVS EST REX IVDÆORVM? VIDIMVS ENIM STELLAM EIVS IN ORIENTE, &c.] Conueniens certè omnino erat Christi natiuitatem, & pastoribus Iudæis personis humilibus, & Magis gentilibus viris potentibus, & sapientibus manifestari, vt ostenderetur omnibus natus saluator, & ab vtraque gente testimonium acciperet. Si enim soli Iudæi illi testimonium perhibuissent nouo regi, visi fuissent cognationem suā honorare. Nunc autem & alieni à testamento Dei, testimonium eidem perhibuerunt. Inimicorum autem testimonium maioris solet esse fidei. Vide Basilium in sermone de natiuitate. Sed priùs quidē Iudæis manifestari debuit: quoniā & Iudæis primùm prædicari oportebat Euangelium. Deinde in pastoribus quidem demonstratum est, quibus Euangelii mysteria primùm, & maximè aperienda forent, quique

Margin notes: Leuit. 19. Leuit. 20. — Dan. 2. — Num magi reges fuerint. — Psal. 71. — Isa. 60.

quique potissimùm ad testificandum de Christo deligendi essent. Verùm, quoniam pastorum testimonium leue videri poterat, additum est, & Magorum, virorum scilicet, quos mundus admirabatur, & qui videri non poterant venturi è longinqua terra, in externum regnum ad adorandum regem extraneum, nisi persuasissimum habuissent natum esse regem, quem quærebant, eumq; dissimilem aliis regibus fore. Verùm pastoribus per angelum Christi natiuitas annunciata est. Magis autem per stellam: quoniam illi multa patribus angelos denunciare solitos cognouerunt, & hi cœlorum astrorũq; motum diligenter obseruabant, astris multum tribuentes. Habet enim hoc diuinæ sapientiæ dispositio, vt per ea in cognitionem sui homines ducat, quibus assueti sunt. Vtrobique tamen cœlesti signo Christi natiuitas declaratur, vt cœlorum, angelorumque pariter, & astrorum Dominus demonstraretur, qui in terris natus fuerat, vt cui, & angeli, & astra seruirent. Qui autem stellæ indicio Christum natum magis ostenderat, poterat & sine humana instructione locum natiuitatis demõstrare: sed magis conueniebat, vt Magi sciscitantes in Hierusalem vrbe regia, & præcipua Iudeorum, & natũ ipsorum regem nescientibus denunciarent, & locum natiuitatis Christi ab eis vicissim discerent: tum vt de Dhristo, quem quęrebãt, certiores redderetur Magi, discentes prophetæ vaticinium, cum stella Christum in Bethleem natum demõstrante consentire: tum vt gloria Christi clarius effulgeret, testimoniũ illi perhibentibus etiam Magis, & Iudæorum cæcitas, & desideria condemnarentur, dum gentes, vnico viso astro, crediderunt; ipsi autem neque ex tot prophetis tempus visitationis ipsorum agnouerũt: & gentibus regem ipsorum tanto desiderio ex longinqua religione quærentibus, ipsi dominatum non quæsierunt, imò regem suum, quem ex libris prophetarum aliis monstrauerunt, ipsi videre neglexerunt. Postremùm hac ratione demonstrauit Deus, non omnia omnibus manifestari, sed multa nos incognoscendis diuinis rebus egere opera, iamque in proximo fore eam gentium, & Iudæorum conditionem, vt vtrisque ab vtrique discere deberent. Itaque interrogant Magi dicentes, *Vbi est, qui natus est*, &c. Vnum quærunt, & vnum asserunt. Asserunt enim natum, sed quærunt nati pueri locum. Quærunt autem de rege Iudæorum, non qualicunque, sed eo, quem iam multis sęculis sciebant expectatum à Iudæis, cui ex vaticinio Balaam totum orbem subjiciendum non ignorauerunt. Vnde posteà dicitur Herodes occasione interrogationis Magorum quæsiisse ex Scribis, vbi Christus nasceretur, nimirum quòd de illo rege Iudæorum interrogassent, qui Messias, & Christus communi hominum appellatione dicebatur. Proinde Græci articuli vim conuenit non dissimulare, πȣ͂ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς ἰȣδαίων? hoc est, *Vbi est ille natus rex Iudæorum?* Quæ verba dupliciter intelligi possunt. Primùm simpliciter, vt sit sensus, Vbi est ille rex Iudæorum, qui iam natus est? Secundò, vt significetur rex iste, quem quærunt, esse natus rex, hoc est qui non ab hominibus in regem eligendus esset, & vngendus in legitima ætate, sed qui in sua natiuitate rex esset Iudæorum, ad distinctionem aliorum regum Iudæorum. Porrò etsi in Hierusalem regnaret Herodes, non metuerunt tamen alterius regis Iudæorũ mentionem facere, quia non putabant alicui Iudæorum, nec ipsi Herodi incognitum esse natum iam regem, eiusque claritatem apud eos quoque cœlestibus signis declaratam, nec in animum inducere potuerunt, non lubẽter omnes Iudæos, & Proselytos de eo rege audituros, quem iam multis expectassent sæculis, tanquam saluatorẽ ipsorum. Deinde & efficaciæ gratiæ diuinæ id adscribi potest, quæ vt non solùm eos instruxit de nouo rege nato, sed ad inquirendum eum, adorandumque commouit, & accendit, ita & effecit, ne præsentem metuerent regem ob amorem noui regis, quem quærebant. Proinde Chrysost. in secũda expositione super Matthæum, *O beati* (inquit) *Magi, qui ante conspectum crudelissimi regis priusquam Christum cognoscerent, Christi facti sunt confessores.* Addunt autem rationem, quare quærant de nato rege Iudæorum, & quo indicio eum iam natum esse recognoscant aperiũt, cùm sequitur.

VIDIMVS ENIM STELLAM EIVS, &c.] Stellam eius, vocant stellam nouam declaratiuam natiuitatis eius. Sicut autem his verbis satis significatur, magos ex ortu nouæ stellæ, intellexisse ortum Christi; ita quoque colligere hinc licet, non his Magis primùm reuelatum fuisse, stellam hanc portendere Christi natiuitatem, sed antiquam fuisse reuelationẽ hanc, atque à patribus Magos accepisse exorituram nouam stellam, quæ regis Iudæorum maximi ortum monstraret. Non enim dicunt, *vidimus stellam* quandam nouam in aëre, & fuit nobis reuelatum, quòd demonstraret natum regem Iudæorum, sed solùm, *Vidimus stellam eius*, & cum articulo τὸν ἀστέρα satis significantes se vidisse eam stellam, quam ex antiqua traditione non dubitauerunt esse ipsius. Non enim id noui sibi contigisse significant, vt docerentur quid apparens eis stella portenderet, sed id tantùm, vt viderent stellam, iam diù scilicet expectatam, & obseruatam. Deinde si non antiqua fuisset stellæ illius expectatio, sed ipsi Magi de seipsis dixissent vidisse se stellam, & de ea reuelatum tunc sibi portendere ipsam natiuitatem Messiæ, ex eorum verbis non multùm commoti fuissent Iudæi, & maximè Herodes; sed tanquam vana somnia reiecissent. Porrò stellam hanc, non fuisse veram stellam, vnamque de numero astrorum cœlestium, ex multis patet. Et primùm quidem ex motu. Nã, cùm reliqua omnia astra moueantur motu diurno ab oriente in occidentem, hæc mouebatur à septentrione versus meridiẽ. Talis enim est situs Hierusalem, respectu Bethleẽ. Secũdò ex splẽdore eius. Siquidem nulla astra in die apparent, propter excessiuum splendorem solis. Hanc solam in die apparẽtem sol occultare non poterat. Tertiò ex tẽpore apparitionis eius. Prout enim opus erat, apparebat, & rursum occultabatur, neque certo, statutoque tẽpore, reliquorũ astrorum more sese conspiciẽdam exhibuit. Quartò etiam loco situs eius. Siquidem non in cœlo sitam fuisse, sed terræ proximam fuisse constat. Alioqui enim neque dux viæ esse potuisset, neque domum, in qua erat cum matre infans, demonstrare. Postremùm & ex quiete eius. Stetisse enim dicitur supra vbi erat puer, cũ omnes cœlestes stellæ, continuo moueantur motu. Proinde non habẽt astrologi genethliaci, & Priscillianistæ hæretici, quòd ex hoc loco patrocinum artis suæ quærant, & proferant. Illi enim stellæ huius occasione, artẽ suã comprobare adnisi sunt, vnumquemque subiectum secundùm corpus, & animam asserentes constellationi illi (quam fatum vocant) quæ est in vniuscuiusque natiuitate, hac sua assertione, præter alia

Quod stella non fuerit de numero astrorum cœlestium.

Refutantur astrologi & genethliaci.

alia multa inconuenientia, tollentes ab homine liberam agendorum & omittendorum facultatem. Dubium autem an cùm dicunt, *se vidisse stellam eius in oriente*, intelligendum sit eos in oriente existentes, vidisse etiam stellam eius existentem in oriente: an potiùs eos in oriente existentes vidisse quidem stellam, sed in terra Iuda existentem. Non est autem huic dubio locus, secundùm receptam, & communiorem sententiam, qua creditur stella hæc, totius viæ dux fuisse ab oriẽte, vnde venerunt vsque Hierusalem: verùm hanc sententiam non esse verisimilem ex sequentibus patebit. Sequitur:

ET VENIMVS ADORARE EVM, vbi, *venimus*, esse præteriti temporis, Græca certissimè docent. Est enim ἤλθομεν. His autem verbis Magi & excludunt falsam suspicionem, qua videri poterant venisse ad perdendum regem, & certitudinẽ suam, ac persuasionem insinuant, nempe quòd tã persuasi essent natum esse hunc regem, vt non dubitarent eius adorandi gratia venire. Deinde, & quanti hunc facerent significant, vt quem solum præ omnibus regibus Iudæorum adoraturi venirent, non ignari scilicet felices eos futuros, qui illum sibi haberent propitium. Quamuis autem esse possit, imò verisimile secundùm prædicta sit, Magos agnouisse nati huius regis diuinitatem, id tamen non consequitur ex verbo, *adorare*, queadmodum plerique colligunt. Nam in scripturis frequenter homo hominem veneratus, adorasse illum dicitur. Hebraica enim dictio correspondens semper verbo nostro adorandi, simpliciter significat prosternere se coràm aliquo humi reuerentiæ causa. Hoc autem modo antiquitus veneratio exhiberi solebat regibus, quin & priuatus quandoque priuatum sic venerabatur.

AVDIENS AVTEM HERODES REX TVRBATVS EST, &c.] Herodes quidem, cum non intelligeret nisi terrenum regnum, iure turbabatur, metuens ne ipse, & filii sui, regno per hunc regem priuarentur. Verùm tota ciuitas cur turbabatur? Oportebat enim gaudere potiùs, quòd is natus esset, quem tam diù expectassent, cuius adorandi gratia exteri aduenissent. Sed turbatio non solùm ex timore, sed etiam ex admiratione, & nouæ rei etsi gratissimæ nuncio. Proinde intelligi potest Herodem quidem turbatũ præ timore, ciuitatis verò ciues, quosdam quidem præ timore, alios verò propter rei nouitatem solùm fuisse turbatos. Aut potiùs, *omnis Hyerosolyma*, accipi debet pro maiori parte ciuium Hierosolymitanorum. Nam cùm omnes gaudere deberent, tamen quæ fuit eorum carnalis cæcitas, multi eorum partim timore Romanorum, nè fortè opprimerẽtur huius noui regis occasione; partim quòd applauderẽt Herodi, eique amici essent, simili turbatione turbabantur, qua Herodes. Atque huic sensui magis conuenit illud additum ab Euangelista, *cum illo*; quasi per eam partem voluerit significare, similem ciuium fuisse perturbationem.

ET CONGREGANS OMNES PRINCIPES SACERDOTVM, &c.] Cùm vnus tantùm esset apud Iudæos, qui propriè erat princeps sacerdotum, in Euangeliis dum principum plurium fit mentio, oportet intelligere eos, qui sibi mutuò in põtificatu succedebant, & aliquando pontifices fuissent. Nam sub Herode cœpit pontificatus esse vænalis, & ante mortem ab vno ad alterum transferebatur. Aut potiùs ij intelligendi sunt vocari principes sacerdotum, qui principes erant illarum 24. familiarum sacerdotalium, de quibus 1. Paralipõ. 24. Nam & ibi legitur de principibus sacerdotum hoc modo, *Diuisit autem eos Dauid, hoc est, filiis Eleazar, principes per familias sedecim, & filiis Ithamar per familias, & domos suas octo.* Porrò Scribæ dicuntur, non qui simpliciter scribebant, sed erat hominum genus, quos Hebræi suo quodam nomine vocabant: quorum erat professio, ut, quemadmodum olim apud Romanos in rebus dubiis, ex Sibyllæ libris per aruspices, aut interpretes responsa petebantur: ita & isti consulti, ex prophetarum libris responderent. Proinde quos Matth. & huius imitator Marcus scribas vocat Lucas appellat legisperitos. Hebraicè enim dicebantur סופרים sophraim, quo nomine sunt appellati nõ à scribẽdo, sed à ספר sepher, quod est liber, aut litera, vt sint sopharim quasi librarii, ab euoluendis, enarrandisq; libris sacris: aut litterati, qualis fuit Esdras, de quo legitur 1. Esdræ 7: *Et ipse scriba velox in lege Moysi*, hoc est, librarius dexter, scitus, & expeditus in Moyse. Aut dicti sunt sopharim à verbo ספר Saphar, quod est recensere, narrare & nũciare, quòd illorum esset scripturas populo annunciare, prælegere, & exponere. Vnde apud Græcos pro nomine Scriba, semper est γραμματεὺς, quod nomen significat Scribam publicum, & cancellarium, cuius officium erat publica scripta, atque decreta seruare, eademque si poscerentur lectitare. Sic & Saraias dicitur Scriba regis Dauid, & Sobna Scriba Ezechiæ. Admiranda autem est in hoc negotio, diuinæ sapientiæ dispositio, mirabiliter omnia, quæ hìc genebantur, cedere faciens in gloriam nati humiliter pueri, & confirmationem fidei in illum. Gloria enim pueri erat, quòd illi exteri Magi viri & eruditione, & fortunæ strepitu nequaquam aspernendi, tam insigne testimonium ferrent, quodq; Herodes rex potentissimus, huius metu pueri conturbaretur. Deinde quòd ipse Herodes & principes sacerdotes cum Scribis, quamuis hostes essent Christi, tamen auctores essent, vt locus natiuitatis Christi, Magis innotesceret. Malitiosè enim Herodes inquirebat vbi Christus nasceretur, & tamen nesciens gloriæ Christi inseruiebat. Non quæsiuit autem Herodes, vbi Christus natus esset (dixissent enim se nescire) sed vbi nasci deberet secundùm scripturam. Hoc enim est, *vbi Christus nasceretur.*

AT ILLI DIXERVNT EI, IN BETHLEEM IVDÆ, SIC ENIM SCRIPTVM EST PER PROPHETAM,] Is qui sub nomine Chrysostomi auctor est secundi commentarii super Mathæum, dupliciter culpat Scribas, & pontifices ob eorum responsionem ad quęstionẽ Herodis. Primũ, quòd alienigenæ, & impio regi prodiderint mysteriũ prophetarum: deinde, quòd in prophetiæ testimonio id omiserint, *Et egressus eius à diebus æternitatis*; per quod ab impia sua cogitatione Herodes reuocari potuisset. Verùm non apparet eos hac in re culpandos cùm regi suo, cui subiecti erant, eidemque proselyto, & pietatem simulanti, non potuerint non pro suo officio respondere, illud in testimonio inre omittentes, quod propositæ quæstioni non seruiebat. Dubium autem hìc est non paruum, quomodo testimonium hic ab Euangelista, aut à Scribis probatum ex propheta consentiat, cum loco prophetæ. Non enim solùm est in verbis diuersitas, sed etiam contrarietas videtur esse manifesta. Hic enim dicitur; Bethleem nequaquam minima in principibus Iuda. In Michea verò, interprete Hieronymo,

nymo, dicitur: Et tu Bethleem Ephrata paruulus es in milibus Iuda. Proinde Hieronymus super Micheam, ascribit hanc diuersitatem ignorantiæ & negligentiæ Scribarum, arbitraturque Matthæum volentem arguere Scribarum negligētiam erga diuinæ scripturæ lectionem, sic scripturam posuisse vt ab eis prolata erat. Addit autem, quosdam asserere Euangelistas per errorem nonnunquam ex veteri testamento citare testimonia, vt qui non ex libro dum scriberent ea carperent, sed memoriæ crederent, quæ nōnunquam fallitur. De quorum sententia prolixè disputat quidam in Annotationibus. Verùm ea sententia tanquam eneruans veritatem, & autoritatem scripturæ sacræ, omnino rejicienda videtur. Sunt qui putant Scribas, & sacerdotes nō imperitè aut infideliter respondisse, sed ita adduxisse testimonium, & Scribas, & Matthæum, quomodo tunc legebatur in editione Syriaca, qua tunc magis quàm Hebraica veritate passim vtebantur. Alij Scribas, & Euangelistam non tam verba quàm sensum potiùs prophetæ voluisse reddere asserunt, ostenduntque hoc modo in eūdem sensum coincidere & prophetæ locum, & istud testimonium adductum. Nam Micheę loci hic est sensus: Tu Bethleem paruulus quidem nunc es vicus in milibus Iuda, sed ex te egredietur dux, &c. ac proinde significatur à propheta, futurā Bethleem non minimam, sed maximam. Itaq; cùm id intelligerent Scribæ, & Euangelista significatum à propheta, potiùs quod sensit explicare voluerunt, quàm ad litteram obscurū eius testimonium reddere. Quidam autem culpans Hieron. versionem in Michea, vt ostēdat testimonium hic citatum conuenire cum loco Micheæ, vnde desumptum est, sic putat Hebræa in Michea verti debere: Et tu Bethleem Ephrata, parùm est vt sis inter Chiliades, seu Chiliarchos Iudæ, &c. intelligens scilicet, nomen illud masculinum, quod Hie. vertit, paruulus, & Septuaginta ὀλίγεςος accipi pro neutro genere, quo cùm careant Hebræi, vtuntur pro eo masculino aut fœminino. Iam idem vult esse, parùm est vt sis inter principes Iudæ, & nequaquam minima es inter principes Iudæ. Qui enim simpliciter dicitur esse inter principes, non excellit alios, sed est quasi è vulgo principum. Verùm cùm Micheas secundùm eum dicat parum esse vt numeretur Bethleem inter principes Iudæ satis significatur eam maximam fore inter principes, ac proinde non minimam esse, vt asserit Matthæus, in principibus Iudæ. Sed vt in eo bene quidem dicit, quòd Hebraicam asserit veritatem non habere verbum, *es*, quod vertit Hieronymus, sed infinitiuum, *esse* vertendum *vt sis*: ita contra omnium sententiam masculinum nomen pro neutro accipi debere putat, vt omittamus Hebræa nullo modo illum sensum habere posse. Nam Isaiæ cap. 49. vbi talis est locutio, qualem hic esse vult. *Parùm est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob.* Et Isaiæ 7. *Num quid parum vobis est molestos esse hominibus?* longè alia est phrasis in Hebræo, quàm hoc loco apud Micheam. Itaque Septuaginta Hebraicam veritatem paulò rectiùs quàm Hieronymus reddiderunt. Sic enim verterunt: καὶ σὺ βηθλεὲμ οἶκος εὐφρατᾶ ὀλίλοςὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν ἰούδα, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ ἰσραήλ, hoc est, tu Bethleem domus Ephrata, minima es vt sis in milibus Iuda, ex te mihi exibit vt sit in principem Israëlis. Consentit huic versioni & sensui Chaldæus interpres, qui vertit in hunc modum: Et tu Bethleem Ephrata, quodammodo minor fuisti, quàm vt numerari potueris inter Chaliades domus Iudæ, &c. Quæ versiones quomodo cum testimonio hìc adducto, saltem secundùm sensum principaliter intentum à propheta conueniant, superiùs satis dictum est. Potest tamen & aliter locus hic concordari cum loco Micheæ; siue eum quis legat secundùm Hebraicam veritatem, siue secundùm Hieronymi versionem, quæ parùm differt in sensu ab Hebraica veritate: nempe si intelligatur locus Micheæ per interrogationem hoc modo: Tu Bethleem Ephrata, num, sicut haberis, minima es in milibus Iuda, aut minor es quàm vt numerari possis in milibus vel principibus Iuda? ac deinde per sequentia intelligatur negatiuè respondendum esse, quasi dicat, Nequaquam certè minima es, quia ex te mihi exibit, &c. Sic enim manifesta erit consonantia, Euangelista id per negationem affirmante, quod propheta per interrogationem insinuare voluit. Expendendum autem reliquit quidam num per hyperbolen accipi possit. *Nequaquam minima es*: pro eo quod est, adeò quidem humilis es, vt ne minima quidem vocari possis inter principes Iuda. Verùm huic intelligentiæ obstat subiuncta causalis: *Ex te enim exiet.* Reliquarum autem diuersitatum, quæ sunt in hoc testimonio à verbis Micheæ, facile est causam reddere. Nam quod dixit Micheas, Ephrata, hìc dicitur *terra Iuda.* Hoc enim certius & notius erat, ad distinguendam Bethleem de qua est sermo, ab altera ciuitate eiusdem nominis: ob quam distinctionem Micheas adiecit, Ephrata. Quod autem hìc dicitur: *in principibus Iuda*, & Græcè ἐν ἡγεμόσιν ἰούδα, cùm Hieronymus in Michea verterit in milibus Iuda, & Septuaginta, ἐν χιλιάσιν ἰούδα, in causa est æquiuocatio Hebraicè dictionis אלפ Aleph, quæ & mille, & ducem, aut principem significat. Sensus tamen secundùm vtranque significationem eodem recidit. Nam si intelligatur, *in principibus* vel *inter principes*, sensus est: nequaquam minima es inter principales, & præcipuas vrbes Iuda, quæ multa continent milia hominum. Et si intelligatur, *in milibus*, sensus est: in ciuitatibus aut familiis, quæ continent multa milia. Possent autem hæc verba, *nequaquam minima es in principibus*, sic accipi; vt in principibus, non accipiatur pro inter principes, sed significetur in Bethleem nequaquam minimam esse in producendo principes Iuda, aut nequaquam minimum habere principem Iuda. Nam quæque ciuitates, & tribus suos habebant principes. Verùm hic sensus etsi propositi optimè conuenit, non tamen potest intelligi significari in Hebraica veritate. Iam quare hìc additum sit, *ex te enim exiet*, &c. cùm non sit apud Micheam, facilè ex prædictis patet. Pronomen autem, *mihi*, quod est in Michea, etiam est hoc loco in Græcis codicibus, ἐν σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται, *ex te enim mihi exibit.* Per quod significatur in gloriam Dei Messiam nasciturum, & principem futurum. In sequentibus quædam pro explicatiore sensu de suo adiecit Matthæus. Nam Hebræa secundùm Hieronymum sic habent: *Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israël.* Aut potiùs: *Ex te mihi egredietur vt sit princeps in Israel*, quomodo & Septuaginta ferè verterunt. Apparet autem in Hebræo subticeri suppositum verbi, *egredietur*, ac significare voluisse Prophetam, ex Bethleem illum omnibus expectatum proditurum, vt sit dominator in Israël. Vnde Chaldæus interpres addidit nomen Messiæ, *ex te mihi exibit*

Isaia 49.

Isaia 7.

exibit Messias: nisi malimus sic accipere: ex te mihi eueniet vt sit aliquis dominator in Israël. Porrò pro, *regat*, Græce est ποιμανεῖ, quod potius est *reget*, & significat non simpliciter regere, sed pascere, & regere quomodo pastor gregem. Quanquam Græca vox non omnino respondet Hebraicæ, quæ dominatum magis significat. Dicit autem ducem hunc recturum populum Israël, non quod & gentiũ non esset futurus pastor, & rector, sed nomine *Israëlis*, vt & aliàs, omnes electos complectens: videturque nomen Israëlis opponi Iudæ, vt hic sit sensus: Tu Bethleem etsi minima, vilis, & contempta habearis, comparata reliquis ciuitatibus Iudæ, nequaquam tamen verè minima es, inter principes vrbes Iudæ. Nam quemadmodum olim ex te mihi prodiit in typo Dauid, vt esset pastor totius Israëlis, ita rursum ex te mihi proditurus est & alter Dauid, qui non more regum sequentium Dauid, & Salomonem, tantùm præsit tribui Iudæ, sed regat, & pascat vniuersum populum meum Israël, hoc est, vniuersos ex omnibus gentibus collectos, quorum primitiæ, & typus fuerunt duodecim tribus Israël.

TVNC HERODES CLAM VOCATIS MAGIS, DILIGENTER DIDICIT AB EIS, &c.] Postquam ex sacerdotibus didicisset Herodes locum natiuitatis Messiæ, tempus quoque natiuitatis eius per tẽpus apparitionis stellæ discere à Magis voluit, existimans hac ratione natum hunc nouum regem non posse effugere suas manus, sed his duobus indiciis facilè posse deprehendi, etiam si non contingeret Magos redire, & natum puerum demonstrare. Clam autẽ vocat Magos, quòd suspectos haberet Iudæos, metuens ne ex curiosa & diligenti inuestigatione temporis apparitionis stellæ putaretur insidiari velle nato regi, quem illi iamdiu desideranter expectauerant. Porrò in his, quæ hìc de Herode scribuntur aduertere licet malitiæ quanta sit versutia, quanta quoq; diligentia ad perficiendum quod cupit. Siquidem veluti piũ Magorum studium adiuuare volens, Scribis, & pontificibus congregatis: quærebat vbi, quem illi quęrebãt, nasci deberet, cùm re vera per hoc perniciem pueri moliretur. Deinde clã vocat Magos, nec discit tantùm tempus apparentis stellæ, sed diligenter discit, omnibus, scilicet, neruis in hon incumbens vt exactum tempus sciret, nec tamen proderetur illius impium molimen. Ad hæc quò faciliore negotio puerum, quem perditum obtabat, inueniret, mittẽs in Bethleem Magos, mandat de puero sibi renunciari; atque vt id ab eis impetraret, malitiam cordis sui humilitatis colore depingebat, deuotionẽ, Magorumque imitationem dolosè promittens: nec dicit solũ: *Ite & interrogate de puero*, sed *interrogate diligenter*, aut, vt habent Græca, ἐξετάσατε, hoc est, examinate: Nec dicit, renunciate nobis, sed *mihi*. Sibi enim primùm volebat innotescere puerum, vt eum priùs tolleret è medio, quàm populus Iudaicus eum planè rescisset natum esse. Verùm vt in his patet quæ sint malitię artes, quantum sit eius studium: ita rursum considerare in eis licet Herodis insipientiam, & malitiæ cæcitatem. Nam, cùm natum puerum tantùm esse iam didicisset, vt eius natiuitatem & scripturæ diuinæ longè antè prædixissent, & stella iam de cœlo manifestasset, putauit tamen suis consiliis diuinæ se posse resistere voluntati, & perturbandum suo furore diuinum consilium. Deinde non aduertit quàm parùm sibi constabant hæc duo, vt clam vocaret Magos, & pietatem prætexeret præcepto. Si enim verè adoraturus erat, quare hoc clanculò præcipiebat? Magi autem, eo quòd nõ est suspiciosa pietas, sed ex sese alios semper metitur, dolum Herodis præsentiscere nequibãt: proinde nihil illum celant eorũ quę quærebat, renunciaturi etiã de puero, nisi angeli monitione reuocati fuissent. Iã verò etiã hìc aduertas Dei in impiorum cõsiliis moderationem. Diuino enim nutu factũ est vt in Magorũ simplicitate confideret Herodes, sperans eos ad se reuersuros, vt sic nullum eis adiungeret comitem, vtque & ipsi incolumes in patriam redirent, annũciaturi suis regionibus Christum. Alioqui enim nisi spes hæc scelerato imposuisset, sæuiturus erat in Magos ipsos, qui nuntium tam inauspicatum ipsi attulissent. Deinde in suam, puerique nati gloriam tam callidis, variisq; consiliis permisit Deus Herodem pueri necem cogitare, vt ostẽderetur quàm nihil possint consilia hominum quãtumuis callida, & quantumuis potentium, contra dispositionem diuinã; & quantus esset puer iste natus, cui præualere nequiuit callidissimus simul & potẽtissimus Rex. Notandum autem & illud in verbis Herodis, non dixisse eum, interrogate de rege hoc, sed *de puero hoc*. Neque enim regis nomen ferre poterat satis insinuans quantum contra illum insaniret.

Quanta malitiæ versutia, quanta ad sua perficiendũ diligentia.

QVI CVM AVDISSENT REGEM, ABIERVNT: ET ECCE STELLA QVAM VIDERANT IN, &c.] Ex his apparet stellam non fuisse reliqui itineris ducem, quemadmodum communiter putatur. Alioqui enim non tam vehemẽter gauisi fuissent hac visa, nec dixisset Euangelista solùm, *& ecce stella quam viderant in oriente*, &c. sed, *& quæ comitata eos fuerat*. Et iidem ipsi Magi fatentur se in oriente quidem vidisse illam, sed non addunt se eam ducem itineris habuisse, quod vt maius fuisset miraculum, ita in primis fuerat commemorandum. Vt autem stella Magis egressis Hierusalẽ, & iam vicinis loco natiuitatis rursum appareret, eosq; præiret, duplex causa erat. Primùm, quia cùm iam plurimũ tentata esset Magorũ solida fides, eo quòd in regia vrbe nõ solùm non inuenissent quod quærebãt, sed ad nomen eius omnes vidissent Iudæos conturbatos, & quem quærebant planè illis esse incognitum, ita vt meritò potuissent se delusos cogitasse: iã tempus erat vt fidelis ille Dominus, qui, facit cum tentatione prouentum, quo sustineri possit, probatam illorum fidem corroboraret, & quasi præmio quodã collaudaret, comprobaretq;. Secũdò, id factum est, ne cogerẽtur de nato in Bethleem puero, sed adhuc Bethleemitis incognito sollicitè inquirere, sicq; per Magorum inquisitionẽ puero manifestato, quis improbo regi prodere pergeret recognitum regem, & ne in Bethleem venientes Magi offenderentur propter humilitatem, & obscuritatem nati pueri. Itaq; eadem illa stella, quæ tempus natiuitatis indicauerat locum quoq; demonstrat. Quam cum vidissent Magi, meritò gauisi sunt gaudio maximo. Nam sideris quidem spectaculo gauisi erant Magi in oriẽte, sed multo magis nunc, nimirũ quòd intelligerent spem suam non esse frustratam, nec frustrà tanti itineris se suscepisse laborem, idq; post apparentem negotii desperationem. Deinde quòd experirentur stellam ad eundem perducere locum, quem scriptura demonstrauerat, quodque ducem iam nacti essent nequaquam fallacem.

An stella comitata fuerit toto itinere.

ET INTRANTES DOMVM, INVENERVNT PVERVM CVM MARIA MATRE EIVS, &c.] Verisimile est iam Mariam cum puero fuisse

fuisse in diuersorio, digressa, scilicet, iam hospitum multitudine, ob quam non erat ei, dum pareret, locus in diuersorio: nisi per domum, hîc speluncam illam, & stabulum quis putet intelligendum. Cùm autem Magi quærerent regem Iudæorum, inuenerunt puerum, aut, vt habent Græci, παιδίον, puerulum, nihil, scilicet, specie à cęteris differentem, & in quo nihil, quod admirandum esset, aut adorandum apparebat. Competisse cum puero solam matrem dicuntur. Diuino enim consilio factum est, vt ne multi adessent, quò Herodi puer magis celaretur, & Magorum fides declararetur, qui puerulum omni satellitio destitutum tanquam regem adorauerunt. Deinde & ob id matrem tantùm Euangelista fortè repertam dicit, quò significaretur, hanc etsi recentem puerperam, non indiguisse obstetricibus, aut nutricibus, vt quæ sine dolore peperisset. Atque nè Ioseph quidem inuentus hîc describitur, sicut à pastoribus: nam diuino fortè nutu factum est vt & is abesset, nè gentibus suspicio esset communi generationis ratione hunc puerulum natum, qui ex Sybillinis libris aut aliunde discere potuerunt, regem quem quærebãt ex virgine nasciturum. Quamuis autem nihil quàm puerulum viderent, & matrem eius vestitam vt esse poterat vxor fabri peregrè constituta, tamen (quod fidei maximum erat argumentum) procidentes adorant, qui fortè etiam ipsum Herodem in regali suo residentem solio non adorauerant. Quo constat eos alia quædã de puerulo hoc sensisse) quàm vel de eo audierant, vel in eo viderant. Quod quidem in eis effecit, primùm stellæ indicium. Deinde & splendor quidam diuinus, qui animas illorum illustrabat. Hinc enim factum est nouum istud, vt nato puerulo non suo in regno, sed & paucis cognito, & longè distante regione, præterea non in arce, aut aula, sed humili hospitiolo, hoc honoris tribuendum putarent. Nec hac pietate cõtenti depromunt è repositoriis suis munera, eaque optima. Quod quamuis pro more patriæ suæ facerent (nam Orientalibus mos est cũ muneribus reges suos adorare) easq; res offerrent, quarum prouentu regio Persarum aut Chaldæorum præcipuè diues erat, fortasse non intelligentes quid his donis speciatim portenderetur: tamen dubitandum non est, quin his donis mysteria quædam Spiritus sanctus, etiam ipsis ignorantibus, significare voluerit. Ideo enim Matthæus tam distinctè videtur munerum numerum, & qualitatem explicuisse. Itaque his muneribus primùm quidem significatum est, puerulum hunc esse eum de quo scripturæ: *Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes,* &c. & *Reges Tharsis, & insulæ munera offerent.* &, *Dabitur ei de Auro Arabiæ, & adorabunt de ipso semper.* Deinde per tria hæc munera iam velut per ænigma significata est, ineffabilis in diuinitate trinitas, patris, filij, & spiritus sancti, simulque vno puerulo cõmprehendi humanitatem, diuinitatem, & regalem dignitatem ei conuenientem & humanitatis, & diuinitatis ratione. Aurum enim regi competit: Thus Deo: Myrrha homini morituro. Nam Iudæi suos mortuos myrrha sepeliunt, vt corpus maneat incorruptum. Myrrhâ enim cùm sicca sit, ar[...]cit, & exiccat humiditatem, nec sinit innasci vermes. Itaque, vt & Hieronymus annotauit, pulcherrimè munerum sacramenta Iuuencus vno versiculo complexus est: *Aurum, Thus, Myrrham, regique, hominique, deóque dona ferunt.* Quidam tamen thure significatum intelligunt Christi sacerdotium. Quid autem his muneribus significatum est à nobis offerri debere, postea dicetur. Porrò per factum horum Magorum conuellitur satis impius error Lutheri, asserentis Christum etsi in sacramento altaris verè præsentem, non tamen debere, nec posse ibi à fidelibus adorari, imò idololatricum esse cultum, qui hîc Christo exhibetur, eo quòd (inquit) Eucharistia non ad hoc est instituta, vt adoretur, sed vt manducetur à fidelibus, nec legimus in scripturis illic Christum se coli, & adorari velle. Ergóne idololatræ fuere Magi illi, qui Christum adorauerunt in cunabilis, & mysticis illis honorauerunt muneribus? Neque enim ad hoc incarnatus, & in mundum natus erat, vt hic adoraretur in mortali corpore, sed vt conspueretur, cæderetur, crucifigeretur: nec vllum Dei verbum ex scripturis proferri potest, quò à Magis ille cultus axactus fuerit. Vide Pighium controuersia octaua.

Isaiæ 60.
Psalm. 71.

Refellitur error Lutheri de adoratione Eucharistiæ.

ET RESPONSO ACCEPTO IN SOMNIS NE REDIRENT AD HERODEM, &c.] Eo quòd dicitur, *responso accepto*, satis significatur Magos iam secum agitasse, num redeundum esset ad Herodem, imò quoniam subdubitare incœperunt, desiderasse aliquod signum diuinæ voluntatis. Nam quòd quidam dictionem Græcam χρηματισθέντες, vertendam putãt potiùs, *oraculo accepto*, nec sic quod diximus significari, minus significatur. Nam χρήσμοι, dicuntur quidem oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed petẽtibus, & consulentibus, Itaq; eodem verbo Euangelista. postea vtitur, cùm Iosephum ex Ægypto redeuntem, & dubitantem, num in Iudęam secedendum esset, admonitum dicit vt in Galilęam iret: non vtitur autem hoc verbo cùm admonitum dicit, vt vel in Ægyptum fugeret, vel inde rediret. Eodem vtitur & Lucas, cùm Simeonem dicit respõsum accepisse à Spiritu sancto, &c. vbi etiam quidam vertit, responsum acceperat. Porrò Hieronymus putat χρήσμον dici, cùm Deus non per angelum, sed per se respondet. Responsum (inquit) quod Græcè dicitur χρηματισθέντες, non per angelũ fit, sed per ipsum Dominum, vt meritorum priuilegium demõstraretur. Iussi autem sunt non redire ad Herodem, non solùm nè Herodis impietati subseruirent sua simplicitate, & puer tueretur ab impii regis crudelitate: sed etiã vt frustrà se insidiari intelligeret, & ab incepto desisteret. In quo facto demonstratum est, quàm essent hi Magi Deo curæ, vt nè quis putet eos solo naturalis sapientiæ ductu intellexisse natum regẽ Iudęorum, aut admonitos à dæmonibus, vel inuitè Christum confitentibus, quemadmodum videtur sentire Hieronymus comment. in Isaiam 7. & D. Aug. libr. de dæmonibus. Discimus autem etiam in his Magis, eorum curam habere Dominum, qui ab ipso pendent, & simplici corde incedũt. ita *vt redimat animas seruorum suorum, & non delinquant omnes qui sperant in eo.* Non peccauerunt autem Magi rescindentes promissionem Herodi factam (promiserant enim, vt verisimile est, se reuersuros) tum quòd Deo iubente id fecerunt, à quo tanquam superiori domino fuerant à promissionis vinculo absoluti, tũ quòd etiam sine Dei speciali iussione promissio seruanda non sit, quã intelligimus in fraudem aut perniciem alicuius extortam. Porrò vt paucis attingamus, quæ mysticè in historia ista Magorum designata sunt, quòd Magi post pastores Christum incognitum Iudæis reliquis agnouerunt, idque partim stellæ, partim scripturarum adminiculo, significabat Gentes, quarum hi Magi primitiæ fuerunt, post paucos quidem

Psalm. 33.

Mystica prædictorũ interpretatio.

quidem Iudæos ad Christi cognitionem, & gratiam vocandas, atque in eadem Iudæis præferendas. Non posse autem nos in Christi cognitionem deuenire, nisi & cœlesti, diuinoq; lumine mens illustretur, & ab hominibus ex scripturis sanctis doceamus, scripturarumque instructionem cœlestis gratiæ lumen & præcedere debere, & subsequi. Præcedere quidē, vt ad scripturas nos mittat; subsequi verò, vt eiusdē credere, & obedire faciat. Iā quòd Magi nisi longe à patria recessissent, ac relictis Hierosolymitanis, cum doloso Herode, in Bethleem secessissent, Christum nequaquam vidissent, nobis significat agnosci Christum non posse, nisi longè à patrio ritu, & terrenis affectibus semoti, relictisque carnalibus Iudæorum cęremoniis, ac impiorum consortio, mundanoque tumultu, in Ecclesiam, quæ vera est Bethlehem, hoc est, domus panis, concesserimus. Munera verò Magorum cùm variis modis mysticè accipi possint, rectissimè acceperimus, vt ad tria illa quæ habemus bona referantur, nempe facultates, animam, & corpus, atque ad tres virtutes illas, fidem, spem, & charitatem. Aurum enim Deo offerimus, cùm externa fortunæ bona pauperibus per charitatem erogamus. *Beneficentiæ enim*, inquit Paulus, *nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus.* Thus verò offerimus, cùm ex fide feruēti oratione mēs nostra fertur in Deum, illiq; se deuotam exhibet. *Dirigatur enim* (inquit Dauid) *oratio mea sicut incensum in cōspectu*

Hebr. vlt.

Psal. 140.

A *tuo.* Myrrham autem offerimus, cùm spe cælestium bonorum carnem nostram mortificamus, & ieiuniis, abstinentia, omnique asperitate, à putredine vitiorum præseruamus. *Sacrificium* enim *Deo, spiritus cotribulatus.* Et Paulus precatur *vt offeramus corpora nostra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem.* Itaque in auro, thure & myrrha, significata sunt eleemosyna, oratio, & ieiunium, quæ tria vniuersa in se comprehendunt virtutum opera: quorum quidem trium vnum, proximum: alterum, Deum; iterum verò nosipsos respicit. Vbi autem in Bethleem semel Christum agnouerimus, nequaquam ad turbatam, carnalemque redeundum est ciuitatem Hierusalem, sed per aliam, nempe virtutis viam, regrediendum in cœlestem patriam nostram. Cæterùm in hac B. historia, & hoc aduerti potest, quòd tribus diuersis modis deprehendantur se alij & alij habere erga scripturas. Nam Scribæ in eis versantur, tantùm vt sciant, aliisque veritatem commonstrent, quam ipsi non sectabantur. Herodes scripturas quærit, vt veritatem quidem cognoscat, sed ad nocendum. Magi verò, vt agnitam veritatem amplexentur. Ita & hodie quidam in scripturis occupantur tantùm vt docti sint, aliosque docere valeant: alij, vt inde venentur per quæ suas hæreses stabiliant, Christumque adhuc tenerum in cordibus imbecillium occidant cum Herode: alij vt agnitam sectentur veritatem.

Psal. Rom.

OBLATVS IN TEMPLO CHRISTVS, A SIMEONE ET ANNA AGNOSCITVR. LVCÆ II. CAP. X

QVI cùm recessissent, & postquam impleti sunt dies purgationis eius secundùm legem Moysi, tulerunt illum in Hierusalem, vt sisterent eum Domino, sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vuluam, sanctum Domino vocabitur, & vt darent hostiam, secundùm quod dictum est in lege Domini, par turturum aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat in Hierusalem, cui nomen Simeon, & homo iste iustus, & timoratus, expectans consolationem Israël, & Spiritus sanctus erat in eo. Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi priùs videret Christum Domini. Et venit in spiritu in templum. Et cùm inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundùm consuetudinem legis pro ea: & ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum, & dixit: Nunc dimittis seruū tuum Domine, secundùm verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum. Quod parasti antè faciem omnium populorum, Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israël. Et erat pater eius, & mater mirantes super his, quæ dicebantur de illo. Et benedixit illi Simeon, & dixit ad Mariam, matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israël, & in signum cui contradiceretur. Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes. Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel de tribu Aser, hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua. Et hæc vidua vsque ad annos octoginta quatuor: quæ non discedebat de templo, ieiuniis, & obsecrationibus seruiens nocte, ac die. Et hæc ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus, qui expectabant redemptionem Israël.

ET POSTQVAM IMPLETI SVNT DIES PVRGATIONIS EIVS, &c.] Hoc est cùm impleti essent à partu dies quadraginta. Hi enim præscripti erant à Moyse, cùm masculum mulier peperisset, octuaginta verò dies, cùm pepererat fœmellam. Inter hos autem dies hæc erat diuersitas, quòd cùm masculus natus esset, mulier immunda erat septem diebus, iuxta ritus separationis menstruæ, reliquis verò 33 diebus non erat illo modo immunda, sed cogebatur domi permanere in sanguine purificationis, hoc est secundùm Lyram & Hesychium, in sanguine mundo: secundùm Tostatum autem sensus est per hypallagen, in purificatione sanguinis sui. Sed simpliciùs accipitur, vt sit sensus: in C sanguine, quo adhuc assiduè purgabatur. Neque enim fluxus humorum, & sanguinis cessat post septimum diem, sed multis etiam post diebus purgantur. Hos autem dies statutum fuit mulierem expectare, priusquam sanctuarium ingrederetur, & expiaretur, vt interea reformaretur, & restauraretur corpus eius eneruatum. Cùm verò fœmella edita esset cogebatur mulier dies istos duplicare, idque propter maiorem humorum fluxum & sanguinis corruptionem, & parientis maiorem languorem. Nam secundùm Aristotelem lib. de animalibus 7. capit. 9. Si mas nascitur, profluit sanies diluta pallidiuscula: sed si fœmina, cruenta. Deinde dierum istorum numerus præscriptus est ad imitationem naturæ,

turæ, quòd scilicet in maribus à conceptu circa quadragesimum diem corpus formetur, & animetur, in fœmellis verò propter seminis frigiditatem, atq; ob eiusdem tardiorem decoctionem, circa octuagesimum diem. Quod testatur Aristoteles libr. 7. de animalibus cap. 3. *Mares* (inquit) *fœtus magna ex parte circa quadragesimum diem dextero potiùs latere mouentur, fœminæ sinistro circiter nonagesimum.* Distinguitur etiam fœtus hoc eodem tempore, cùm antè caruncula informis constaret. Cùm itaque fœtus in vtero formatur, fœmina tardius quàm mas perfectionem quarundam partium accipit, & sæpius in decimum mensem, quàm mas protrahitur. Hæc ille. Postremùm, per hanc mulieris immunditiam significare voluit Deus omnes nos in peccato nasci, & quoniam à muliere peccatum magis inuectum est, ideo in fœmellæ partu tempus purgationis duplicabatur. Itaque addit; *secundùm legem Moysi*; quòd hi dies non essent ad purgationem necessarij ex natura partus, sed tantum ex lege Moysi. Quidam tamen volunt additam hanc partem à Luca ad insinuandum Mariam secundùm veritatem non debuisse expectasse dies purgationis, vt quæ purgatione non indigeret, sed eos tantùm obseruasse secundùm præscriptum legis, quòd alias tantùm concernebat mulieres, ne videretur legem negligere. Verùm prius simplicius est & verius, vt patebit ex sequentibus. Pro pronomine autem *eius*, quod habet nostra littera, quidam Græcorum libri habent αὐτοῦ, vt referantur dies purgationis ad Christum, sed hæc lectio omnino videtur deprauata. Alij habent αὐτῆς, vt referantur ad virginem. Alii verò communiter habent αὐτῶν, vt ad virginem simul, & puerum referantur. Quòd si legatur αὐτῶν, intelligendum pueros in die purificationis simul cum matribus purgari solitos, vt qui in sordibus nati fuissent corporalibus, propter quas simul cum matre prohiberentur ab ingressu templi. Aut primogenita saltem tunc purgari solita, eo quòd tunc Deo consecrarentur. Porrò purgationem hìc vocat cæremonias, quibus & mulieres, & fœtus secundùm legem lustrabantur, hoc est, rursum admittebantur ad ingressum templi, à quo priùs propter immunditiam corporalem quæ est in partu, prohibebantur. Quamuis enim Deus non abominetur nisi immunditiam spiritualem quæ est peccatum, tamen in veteri lege, cum non nisi carnalia populus saperet, per immunditiam corporalem adumbrare voluit spiritualem, constituens vt propter hanc, aut illam corporis immunditiam ab ingressu templi, & consortio populi excluderetur quis, idemque rursus certis cæremoniis admitteretur, quo intelligeremus nos spirituali immunditia excludi à conspectu Dei, sanctorumque consortio, ab ea tamen sacramentis ab ipso institutis virtute sanguinis Christi emundari posse. Vt autem rectè intelligantur quæ hìc dicuntur deinceps, sciendum, Lucam hic mentionem facere duorum veteris legis præceptorum, quæ ambo partum quidem respiciunt, sed tamen à sese omnino sunt diuersa. Vna enim erat lex, quæ omnem partum siue maris, siue fœminæ respiciebat, quæ traditur Leuitici 12. De illa intelligendum, quod dicit Lucas, impletos dies purgationis secundùm legem Moysi: & rursum cùm dicit; *& vt darent hostiam secundùm quod dictum est in lege, par turturum*, &c. Est & alia lex, quæ pertinebat solùm ad partum primogeniti

A cuiuscunque speciei, quæ ponitur Exodi 13. vbi præcipitur vt pro primogenitis Ægyptiorum occisis, Domino offerantur omnia primogenita masculini sexus tam in hominibus quàm in iumentis. De hac lege loquitur Lucas cùm dicit; *tulerunt illum in Hierusalem vt sisterent eum Domino, sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne*, &c. & rursum cùm dicit: *Cùm inducerent puerum Iesum vt facerent secundùm consuetudinem legis pro eo.* Itaque quod attinebat ad legem, quæ præscribit purificandæ mulieris modum, impertinens erat, quòd puerum Iesum parentes tulerunt in Hierusalem, vt sisterent Domino, quamuis verisimile sit eodem die, quo

B mulier purificabatur, etiam masculum, si primogenitus erat, Domino offerri solitum, vt eadem opera vtrique legi satisfieret. Rursum quòd dedisse dicuntur hostiam par turturum, &c. impertinens erat ad eam legem, qua præceptum fuit vt mas primogenitus Domino consecraretur, cùm hæc hostia pro quouis partu esset offerenda. Proinde quidam non bene discernens has diuersas leges, sed vt simul à Luca narrantur, etiam easdem confundens, turpiter errauit, (vt nonnunquam bonus dormitat Homerus) sic scribens in Paraphrasibus: *Exhibitus est veluti legi obnoxius in templo, qui Dominus erat omnium cœlestium ac terrestrium. Re-*

Erasmi error.

C *demptus est exiguo pretio, qui sui sanguinis pretio redempturus erat vniuersum mundum. Lex enim præscripserat, vt parentes primogenium masculum redimerent agno anniculo, qui dabatur in holocaustum, deinde adderetur columbus, aut turtur pro expiatione peccati, si quid labis, in coitu, aut pòst esset contractum: Debet enim vndequaque purum esse, quòd Domino sit offerendum. Quòd si rei familiaris angustia non patiebatur dari agnum, agni vice dabatur turtur aut pullus columbæ pro redemptione pueri. Altera auis offerebatur pro expiatione peccati.* Hactenus ille. In quibus verbis manifestus est error, dum dicitur alterum illorum duorum, quæ Leuitici 12. præci-

D piuntur offerenda, nempe id quod in holocaustum offerri debuit, datum pro redemptione pueri, cùm semper vtrumque offerendum esset, etiam si primo genitus non esset, neque masculus. Itaque & illud notandum, quod Leuitici 12. vbi nos legimus: *Cumque expleti fuerint dies purificationis suæ pro filio, siue pro filia; deferet agnum anniculum in holocaustum & pullum columbæ, siue turturem pro peccato*, &c. illud; pro filio, siue pro filia? non debet referri ad verbum, deferet, vt distinguunt communiter Latini, sed referri debet ad præcedentia, vt satis patet ex distinctione Hebræorum. Vt sit sensus: cùm expleti fuerint dies, quos siue pro filio, siue

Leuit. 12.

E pro filia partu ædita expectare debet vt purificetur, tunc deferet agnum, non quidem pro prole, sed potissimùm pro seipsa. Commodè ergo intelligi debet, quod in quadam antiphona canitur in festo purificationis. *Obtulerunt pro eo Domino par turturum*, &c. vt pro eo dicantur obtulisse, quia scilicet illum Maria peperit. Humanum aliquid etiam diuus Augustinus passus est, dum scribens in cap. 12. Leuitici dicit pro Christo oblatum par turturum, quia hìc dicitur vt facerent secundùm consuetudinem legis pro eo. Nam, vt dictum est, quod secundùm legem faciendum erat pro Christo tanquam primogenito, non erat illa turturum oblatio, sed ipsius pueri oblatio. Cùm autem primogenitum masculini sexus in hominibus, Domino offerri deberet, non tamen in conspectu

Domini permanere debebat, eo quòd illorum loco Dominus ex Israëlitis sibi delegisset Leuitas omnes, vt patet Numeri 3. atque ob id præceptum, vt primogenita filiorum Israël redimerentur, non quidem per commutationem alterius animalis, quemadmodum primogenitum asini redimebatur oue, sed pretio, vt dicitur Exodi 13. Quo autem pretio, ibi non exprimitur, sed idipsum satis patet ex cap. Numer. 3. vbi pro pretio ducentorum septuagintatrium, qui excedunt numerum Leuitarum de primogenitis filiorum Israël, præcipitur vt accipiantur quinq; sicli per singula capita ad mensuram sanctuarij, & detur pecunia Aaron, & filiis eius. Quod & in posterum vt fiat pro redemptione primogenitorum, qui nascendi erant, præcipitur Numer. 18. his verbis: *Quicquid primùm erumpet è vulua cunctæ carnis quam offerunt Domino, siue ex hominibus, siue de pectoribus, tui iuris erit: ita duntaxat vt pro hominis primogenito pretium accipias, & omne animal quod immundum est redimi facias: cuius redemptio erit post vnum mensem siclis argenti quinque pondere sanctuarij*, hoc est, Io. obolis aut. Io. Nam, vt sequitur, *siclus viginti obolos habet.* Siclus autem sanctuarii duplum continebat, secundùm Hebræos. Inquirendum autem deinceps quomodo duæ illæ leges quarum hîc fit mentio, sese habeant ad Christum, & Mariam; & an sub eis Christus, & Maria comprehenderentur. Itaque quod attinet ad eam legem, quæ erat de offerendo primogenito, quidam dicunt eam legem ad Christum non pertinuisse, eò quòd non adaperuerit vuluam matris suæ, sed clauso matris vtero prodierit in mundum, sicut clauso sepulchro resurrexit. Alii contrà, hanc legē propriè ad Christum pertinuisse asserunt, eò quòd ipse solus aperuit vuluam matris suæ, cùm aliis aperiat vir vterum. quæ est sententia Theophylacti super hoc loco. Similiter & Ambrosii sic scribentis: Non enim virilis coitus vuluæ virginalis secreta reserauit, sed immaculatum semen inuiolabili vtero Spiritus sanctus infudit. Hic ergo solus aperuit sibi vuluam. Nec mirum, qui enim dixerat ad Prophetam; Priusquàm te formarem in vtero, noui te, & in vulua matris sanctificaui te: qui ergo vuluam sanctificauerat alienam vt nasceretur propheta, hic est qui aperuit matris suæ vuluam, vt immaculatus exiret. Similia habet & Origines homilia 14. super Lucam: Sacratum (inquit) quippiam sonat. Quemcumque enim de vtero effusum marem dixerit, non sic aperit matris suæ vuluam vt Dominus Iesus, quia omnium mulierum non partus infantis, sed coitus viri vuluam reserat. Iam vt secundùm Ambrosium Christo proprium est aperire vterum matris, ita etiam quod sequitur in lege sanctum vocari Domino. Solus enim ipse verè sanctus inter primogenitos, cùm multi alioqui essent sceleratissimi. Porrò inter duas has sententias inter se in speciem contrarias, medium eligendum videtur; nimirum vt cum iis patribus, qui dicti sunt, non negemus Christū aperuisse vterum matris suæ. Nam omnino videtur Lucas hanc legem sic adduxisse, quasi etiam ad Christum pertinentem, & tamen etiam asseramus clauso virginis vtero natum esse, quia scilicet sic per naturalis generationis membra natus est, vt virginalis pudicitiæ claustra nascendo non conuelleret, nec dolorem parienti adferret: quem necesse est esse in huiusmodi vteri apertione, quali nascuntur reliqui. Proinde eleganter quidam Græcus: Solus (inquit) Christus nondum apertām supernaturaliter aperuit, & clausam naturaliter seruauit. Et D. Hieronymus lib. 2. contra Pelagianos: *Magis ad specialem natiuitatem saluatoris, quam ad omnium hominum referri potest hoc, quod dicitur: Qui per vuluam: sanctus Domino vocabitur. Solus enim Christus clausas portas vuluæ virginalis aperuit, que tamē clausæ iugiter permanserunt. Hæc est porta orientalis clausa, per quam solus pōtifex ingreditur, & egreditur, & nihilominus semper clausa est.* Hæc ille. Itaque neque negandū, quin & hæc lex ad Christū pertinuerit, quamuis quatenus Deus nulli fuerit legi subiectus: neq; dicendū propriè ad ipsum pertinuisse, cùm reliqua primogenita magis adaperiāt vterum matris suæ, quàm fecit Christus, quamuis cōsideratione eius quod aduerterūt Ambrosius, & reliqui, non ineleganter ostenditur aperire vterū Christo fuisse proprium: verùm, vt apparet, præter intentionem Lucæ aut Moysis. Nam simpliciter aperire vuluam Hebraica phrasi dicitur is, qui primò ex vtero matris nascitur, Vnde & brutorum promogenitis id attributum est. Iam quod primogenitum masculinum, *vocatur sanctum Domino*, non, accipitur sanctum, pro eo quod erat ab omni vitio immune, sed eo quod separatum à rebus prophanis consecrabatur Domino, à cuius tamen seruitute in templo præstāda, pretio redimebatur primogenitus hominis. Notandum autem, solum primogenita masculini sexus sibi consecrari voluisse Dominum, nimirum propter sexus perfectionem, docens nos mystico typo eos, demum animos esse sibi gratissimos, suòque conspectu dignos, qui masculo spiritus robore deuincunt effœminatæ carnis cupiditates. Quod verò attinet ad aliam legem, quæ est de purificanda muliere, etiam communiter dicitur eam legem ad matrem Domini uon pertinuisse: sed ab ea per ipsa legis verba ipsam fuisse exceptam, tum quòd propriè mulier dici non debeat, tum quòd non suscepto virili semine masculū pepererit, cum lex dicat: *Mulier si suscepto semine pepererit masculum, immunda erit septem diebus.* Alioqui enim frustrà videtur additum, suscepto semine, nisi significare voluisse Spiritus sanctus mulierem quandam futuram, quæ non suscepto virili semine paritura esset, atque eandem ab lege immunem fore. Verùm sciendum Hebræa non habere, si suscepto semine perpererit. Nam pro suscepto semine, est verbū, hiphil, quod significat seminificare, aut semen facere תזריע Tasriach, vt semen accipiatur non pro principio generationis, sed pro prole. Itaque sensus est: Mulier cùm seminificauerit (vt vertit Pagninus) aut si semen fecerit, vt vettit Munsterus. Septuaginta tamen verterunt, ἐὰν σπερματισθῇ, hoc est, semen susceperit, quos ob id secutus est Hieronymus (vt frequenter) vertens; *si suscepto semine*, quamuis & huius versionis idem ferè erit sensus, qui Hebraicæ lectionis, si *semen* acceperimus pro prole, vt suscepisse semen, sit prolem accepisse in vtero. Hebræa enim id quod generale est prius ponunt, ac deinde id per partes exequuntur. Proinde quod attinet ad verba huius legis, non fuit ab hac lege virgo immunis: quod & Lucas ipse satis significare videtur, dum dicit impletos dies purgationis Mariæ secundū legem Moysi. Si enim Moyses eam iis verbis à sua lege excepit, quomodo secundùm eius legē dies purgationis impleti sunt? aliis tamen rationibus ab eadem fuisse immunem facilè

Num. 18.

Maria nō fuit eam...

facilè probari poteſt. Primùm, quia cùm virgo eum pepererit, qui ſolus à ſuo conceptu ſanctus fuit, imò à quo eſt omnis ſanctitas, etiam templi; non potuit ob illius partum ſic immunda fieri, vt quod tangeret pollueretur, aut ingreſſu templi prohiberetur. Idem ſecundò probatur ex legis huius fine, & legiſlatoris intentione, ſecundùm quam de lege iudicandum eſt. Cùm enim lex hæc data eſſet ob ſordes eas corporales, in quibus mulieres pariunt, propter quod dicuntur in die purgationis mundari à profluuio ſanguinis ſui, & veriſimile ſit piúq; credere, Mariá vt ſine dolore, & virginalis clauſtri violatione, ita etiam ſine ſordibus peperiſſe: conſequitur eam legis huius vinculo abſolutè ſubiectam non fuiſſe. Nã & Ariſtoteles cap. 7. de animal. teſtatur fieri poſſe, etiam naturaliter, vt parientes fluxum ſecundarum non patiantur. Poſtremùm, cùm eum peperiſſet, qui ſupra omnem legem erat, non potuit non & ipſa hac lege ſuperior eſſe. Verùm quemadmodum Chriſtus ſponte legi ſubiectus eſt, ita & hæc ſanctiſſima virgo, nè quem ſuo facto ſcandalizaret, ſed humilitatis & obedientiæ omnibus exemplum præberet. Porrò cùm lege cautum eſſet, vt purganda mulier deferret agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ ſiue turturum pro peccato; duos autem turtures aut duos pullos columbarum, ſi præ paupertate agnũ offerre nequiret, Lucas abſolutè refert legem pauperibus præſcriptam, ſignificare ſcilicet volens paupertatem Mariæ & Ioſeph. Nõ enim dubium eſt, quin vberius munus allaturi fuiſſent, ſi non tenuitas obſtitiſſet. Duorum autem horum animaliũ id, quod in holocauſtum offerebatur in gratiarum actionem pro accepta prole, & pro felici partu offerebatur. Verùm alterum quod pro peccato offerẽdum dicitur, dubium pro quo peccato offerri debebat. Nã quòd quidam Hebræorum dicunt offerendum pro peccato periurii, quòd ſcilicet mulier in dolore partus conſtituta iurauit, aut ſecũ cõſtituit nõ amplius obedire marito congrediendi cauſa, nimis ridiculum eſt. Quod autem quidam noſtrùm dicunt pro peccato originali paruuli offerri ſolitum, probabile non eſt, imò planè falſum, cùm ſacrificia hęc pro purgatione mulieris fierent, non pro purgatione paruuli. Neq; rurſum rectè dicitur pro peccato quod in coitu ferè ſemper committitur, vt vult Lyra; nam & ſine peccato fieri poteſt coitus, & æquè in coitu peccat vir atq; mulier. Sciendum autem quòd idem ritus etiam in aliis purgationibus adhibebatur: Nam & in purgatione leproſi pauperis duo turtures, aut duo pulli columbarum offerebãtur, vt patet Leuitici 14. Rurſum in purgatione viri & mulieris poſt diuturnũ fluxum ſeminis, aut ſanguinis menſtrui, vt patet Leuitici cap. 15. Proinde quidam, inter quos Caietanus, dicunt in his purgationibus ſacrificium, quod pro peccato offerebatur, non pro certo aliquo peccato perpetrato ab eo qui purgabatur offerri ſolitũ, ſed pro peccatis in genere, vt nemo eſt ab omni peccato immunis. Verũ rectius diceretur, peccatum in his locis accipi pro immunditia illa corporali, quam ex quibuſdam rebus ſecundùm legis præſcriptum homines contrahebant, ita vt per eam prohiberentur ab ingreſſu templi, aut etiam conſortio hominum. Nã per hæc ſacrificia, & orationem ſacerdotis, dicũtur homines mundari, quod nihil aliud eſt, quàm auferri ab eis impedimentum ingrediendi templum & ſancta. Carnalia enim illa ſacrificia hanc virtutem

A purgandi habuiſſe, non autem virtutem purgandi mentem, & auferendi peccatum, propriè dictum docet ad Hebræos Paulus. Quamuis autẽ hæc reſponſio ſufficere poſſet, ex Hebræo tamen certior ſolidiorq; haberi poteſt. Ex Hebræo enim patet dictionem, *peccatum*, non accipi his locis pro vitio, & actu aliquo culpando, ſed pro certo ſacrificii genere, quod nos dicimus ſacrificium pro peccato. Eo enim nomine quo peccatum vocatur, Hebræis etiã dicitur & certum illud ſacrificii genus, vnde & Paulus Chriſtum dicit factum pro nobis peccatũ, hoc eſt, ſacrificium pro peccato. Sic autem his etiam locis accipi patet manifeſtiſſimè ex cap. 15. Leuitici. Nam vbi dicitur de mundato leproſo paupere: *Sumet duos turtures, ſiue duos pullos columbæ: quorum vnus ſit pro peccato, & alter in holocauſtum*: Hebræa habent, Et erit vnus peccatum, & vnus holocauſtum, vbi per peccatũ ſignificari ſacrificiũ aliquod, quod certo ritu peragebatur, manifeſtum eſt. Hoc autem ſacrificii genus, etſi diceretur peccatum, non tamen ſolùm offerebatur pro expiatione alicuius, quod verè erat peccatum; ſed etiam pro emundatione alicuius immundiciei corporalis, quę peccatum ſignificabat, aut ex peccato contracta erat. In huiuſmodi autem purgationibus offerebantur duo turtures, aut duo pulli collumbarum, quòd huiuſmodi animalia propter ſuam caſtitatem corporali illi immundiciæ purgandæ conuenirent; & propter ſuam manſuetudinem ac ſimplicitatem aptæ eſſent ad præfigurandum Chriſtum, per cuius oblationem auferenda erat omnis ſpiritualis immundicia per corporalem ſignificata. In eo verò quod duo offerebantur animalia, & vnum quidem in holocauſtum pro gratiarum actione, alterum verò pro peccato, vt per illud is, qui per immundiciam excluſus fuerat ab ingreſſu templi, ab illo impedimento abſolueretur, docemur & nos myſticè pro purgatione peccatorũ debere nos, & ſacrificium gratiarum actionis Deo per Chriſtũ offerre, & per ſacramentorum participationem, Eccleſiæ rurſum reconciliari, Chriſtum pro peccatis noſtris Deo patri offerendo.

2. Cor. 5.

Leuit. 5. 15

B

C

D

ET ECCE HOMO ERAT IN HIERVSALEM, CVI NOMEN SIMEON, &c.] Oſtendit in ſequentibus Chriſtum teſtimonium accepiſſe à ſenibus vtriuſque ſexus, eiſq; iuſtis, & ſpiritu prophetico afflatis, quorum proinde teſtimonium non poteſt non eſſe maximum. Hunc autem Simeonem quidam putant fuiſſe ſacerdotem, ſed nullo argumento idoneo. Nam ſi ſacerdos fuiſſet, vtique manifeſtaſſet id Lucas, tanquam magnam viri dignitatem, cùm alias eius conditiones tam diſtinctè exprimat. Itaq; prima conditio perſonam viri cõmendans eſt, quòd iuſtus fuerit: ſecũda, quòd timoratus, aut, habent Græca, εὐλαβὴς, hoc eſt, pius, ac religioſus. Videtur autẽ iuſtũ eũ dicere reſpectu hominum, cũ quibus iuſtè conuerſabatur: timoratũ verò & pium, reſpectu Dei, quem piè ac religioſè venerans offendere metuebat. Tertia viri conditio eſt, quòd expectabat conſolationem Iſraëlis tanquam iam ſcilicet imminentem, quo notatur quanta in eo publicæ ſalutis fuerit auiditas. Expectabat autem non temporalem potiſſimùm conſolationẽ Iſraëlis, ſed intelligebat ex hebdomadibus Danielis, prophetia Iacob, aliiſq; prophetis, tum & ex temporali illa oppreſſione, qua premebatur tunc populus Iſraëliticus, adeſſe tempus Meſſiæ, qui ab ea ſeruitute liberaturus eſſet Iſraëlem, quæ temporali

E

illa significabatur, nempe à dura seruitute peccati & diaboli, à qua tamen quicũque liberantur, simul etiam, & consolationem accipiunt à malis temporalibus, quæ hic præmunt. Nam qui sub regno est Christi, nullam sibi seruitutem duram existimat, imò potius verè liber est, nullius propriè dictus seruus. Voluit quidem Deus per temporalem illam populi Israëlitici seruitutẽ, in qua adueniens Christus eos inuenit, excitare Israëlitarum mentes ad desiderandum promissum illis Redemptorem, & credendum illum iam mox adfuturum, eo quòd ferè putarent eum fore redemptorem, & regem tẽporalem: verùm hunc senem, cùm Spiritu sancto fuerit plenus, verisimile est intellexisse spiritualem fore redemptionem per Messiam præstãdam, sicut ex cantico ipsius satis patet. Quarta conditio viri est, quod fuerit in eo spiritus sanctus, quòd omnino intelligendum videtur de spiritu prophetiæ dictũ. Alioqui enim quid opus erat dicere Spiritum sanctum fuisse in eo, cùm priùs dixerit eum iustum & timoratum, si de inhabitatione Spiritus sancti omnibus iustis communi loquitur? Porrò Galatinus existimat hunc Simeonem fuisse eum, qui à Iudæis in Talmud dicitur Simeon iustus, de reliquis synagogæ magnę, qui diuiniorem illam legis intelligentiam, quam Cabalam vocant, accepit à patribus, cuius multæ præclaræ sententiæ in Talmud continentur, eúmque fuisse filium, & discipulum Hillelis; magistrum verò Gamalielis illius, ad cuius pedes sedit Paulus. Verùm ex libro Pirke Aboth, quem versum nobis Fagius quidam dedit, ex quo tamen libro ille suam desumit sententiam, videtur quod dicit falsum esse. Nam Simeon Iustus in eo libro diu præcessisse dicitur Hillelem, cuius non ponitur aliquis discipulus nomine Simeon, sed Gamaliel quidam. Cùm autem iste Simeon exspectaret, desideraretque omnibus votis consolationem Israëlis, & spiritum haberet prophetiæ, factum est, vt per oraculum fuerit ei promissum, idque non ab angelo aliquo, sed ab inhabitante ipsum Spiritu sancto (vnde patet per interiorem inspirationem id didicisse) non moriturum se antequam vidisset oculis corporalibus quem exspectabat Christum, hoc est, vnctũ Domini Dei. Atque hæc est quinta conditio personam viri huius commendans. Est autem phrasi Hebraica, *videre mortem*, idem quod gustare mortem, & mori. Sic Psalmista: *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem*, hoc est, sentire corruptionem & corrumpi. Porrò etsi alii etiam reges Israëlis dicantur, Christi, & vncti Dei, propriè tamen saluator noster, Christus Domini dicitur, eo quòd non ab homine vnctus esset in regem, & sacerdotem, sed à solo patre per Spiritum sanctum.

Psalm. 15.

ET VENIT IN SPIRITV IN TEMPLVM, ET CVM INDVCERENT PVERVM IESVM PARENTES.] Venit, inquit, in spiritu, hoc est, actus à Spiritu sancto, non excitatus aut admonitus ab homine. Idem autem spiritus qui inspirauit vt templum adiret, signum quoque dedit quo puerum agnosceret. Itaque & ipse accepit eum in vlnas suas, complexans eum summo pietatis & amoris affectu, quo impellente continere se non potuit, quin eum amplecteretur, cuius alioqui contactu se indignum non dubitauit. In hac autem ratione, *& ipse accepit*, rursum videtur Lucas suo, Hebræorumque more coniunctionem, *&*, posuisse, ita vt nihil copulet, neque ad sensum faciat, nisi velimus significari, Simeonem hoc ipsum etiam fecisse, quod priùs fecisset sacerdos, vt sit sensus: Ipse quoque, sicut sacerdos, accepit eum in vlnas. Sic enim quidam in Paraphrasibus: Posteaquam, inquit, sacerdos oblatum puerum amplexus esset, eique benedixisset, non se continuit pietas senilis, quin ipse quoquè desideratum infantulum complecteretur. Benedixit autem Deum, hoc est, laudauit, & gratias egit, quòd promissionem suam adimpleuisset, & compotem voci fecisset.

ET AIT: NVNC DIMITTIS SERVVM TVVM DOMINE, &c.] Mox defectura vox senis, velut cygneam quandam cantionem his depromit verbis, D. Ambrosius legit: *Nunc dimitte*: & interpretatur Simeonẽ iam mortem optasse. Vide (inquit) iustum velut corporeæ carcere molis inclusum velle dissolui, vt incipiat esse cum Christo. Græca tamen habent, quemadmodum Latina, ἀπολύεις. Interpretantur autem quidam verbum istud per futurum, dimittes: aut deprecatiuè accipiunt, vt sit sensus: opto vt dimittas. Verùm rectiùs & simpliciùs sic intelligitur: Nunc Domine si quando me ex hac vita dimittis, dimittis certè non cum dolore, sed cum pace, hoc est, animo omnino quieto, tranquillo, & satiato suis votis. Est enim Hebraica phrasis in eo quod dicit, *dimittis in pace* quẽadmodum & Gen. 15. dicitur Abrahæ: *Tu ibis ad patres tuos in pace.* Et Tobias 3. capit. *optat in pace recipi spiritum suum.* Et Psalmista: *In pace, inquit, dormiam & requiescam*, hoc est: tanquillo animo, nec passionibus aliquibus aut desideriis distracto. Dictio enim Hebraica שלום Schalon, cui correspondet Latinis nomen, *pax*, non est tam constricta, quàm nomen pacis, sed illa Hebræi significant sanitatem, integritatemq́; successus, & votorum omnium adeptionem, animíque tranquillitatem, & lætitiam, Sic Ioseph fratres suos interrogauit de patre: *Est ne pax patri vestro?* Quod Hieronymus vertit: Sanúsne est pater vester? Et Helizeus dixit Naamã Syro, & Christus peccatrici. *Vade in pace*, hoc est, sis animo tranquillo, ac libero. Proinde Simeon dum dicit se dimitti in pace, significat se libenter moritum, quemadmodum Iacob viso Ioseph filio suo. *Iam (inquit) lætus moriar, quia vidi faciem tuam, & superstitem te relinquo.* Sicut autem verbo, *dimittis*, significat Deum dominum esse vitæ, ac mortis, ita etiam se corpus pro vinculo quodam habere, quod Græca dictio, ἀπολύεις, apertiùs significat. Est enim, absoluis: quasi à vinculo scilicet. Dicit autem, *secundùm verbum tuum*, propter oraculum quod acceperat, quòd scilicet non esset moriturus, nisi priùs vidisset Christum. Itaque sensus est: Sicut Domine promisisti te satis facturũ votis meis priusquam morerer, ita certè iam cùm voles me tranquillo hinc dimittes animo.

QVIA VIDERVNT OCVLI MEI SALVTARE TVVM, QVOD PARASTI ANTE FACIEM.] Emphasis est in eo quod dicit, *occuli mei*, quasi dicat: Non iam fide solùm, & mente vidi salutare tuum, quemadmodum patres mei; sed hisce etiam corporalibus oculis. Porrò Theophylactus intelligens Simeonem his verbis alloqui ipsum puerum, & illum vocare Dominũ, per salutare intelligi incarnationem vnigeniti, ex qua omnis salus electis prouenit. Verùm rectiùs intelligitur Simeon alloqui patrem Deum, & salutare Dei vocare ipsum Christum saluatorem à Deo destinatum hominibus. Quod autem dicit Deum hunc saluatorem parasse, dupliciter accipi potest:

vide

videlicet aut de præparatione, qua ab æterno & ante tempora secularia Deus hunc mittere disposuit, aut de ea, qua in tempore illum parauit nobis, dum filium suum pro nobis incarnatum misit in hunc mundum. Illud autem, *ante faciem omnium populorum*. Hebraica phrasi accipiendum est, vt sit, coram omnibus populis, aut pro omnibus populis. Itaque sensus est: parasti hunc saluatorem non solùm pro Israëlitico populo, sed ante faciem omnium populorum, & pro omnibus populis, vt scilicet omnes eũ agnoscant, & amplectantur, & per eum saluentur. Hinc notatur quanta sit Iudæorum cæcitas, qui à regno Christi gentes alienas habendas volunt, cùm vt hic Simeon, ita vates omnes Christo illas accessuras prædixerint.

LVMEN AD REVELATIONEM GENTIVM, ET GLORIAM PLEBIS TVÆ ISRAEL, &c.] Accusatiuus, *lumen* potest appositiuè construi, cum, *salutare*, aut cum verbo, *parasti*, vt sit sensus: parasti vt sit lumẽ. Sic & de accusatiuo, *gloriam*, dici posset. Verùm is rectiùs intelligitur cõstrui cum præpositione, *ad*, vt significetur Christus quatenus lumen erat, gentibus attulisse reuelationem, hoc est, illustrationem, depulsis errorum tenebris. Israëlitis verò gloriam & claritatem. Vocat enim Simeon Christum & saluatorem, & lumen: sed saluatorem omnium populorum ex æquo, lumen verò etiam omnium, sed quòd sit ad illuminationẽ gentiũ obtenebratarum, verique Dei & veræ salutis cognitione carentium ad gloriam verò populi Israëlitici. Luminis enim est & illuminare, & claritatem atque decorem afferre. Quanquam autem & populum Israëliticum hoc lumen illuminauit, tamen gentibus appropriatur illuminatio, quòd in densioribus detinerentur tenebris. Sic quanquam etiam gentium gloria sit Christus, tamen gloria Israëli appropriatur, quòd singularem illi ex Christo gloriam consequebatur, videlicet quòd ex eis Christus secundùm carnem natus, quòd eis in lege promissus, quòd apud eos tantùm corporaliter conuersatus, & ab eis lumen eius in omnes gentes diffusum. Pulchre autem Isaias cap. 49. ostendit Christum fore omnium populorum saluatorem, gentium lucem, Israëlis autem gloriam, ita vt ad illum locum respexisse videri possit Simeon. Sic enim ibi dicitur: *Et dixit: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redẽptor Israel sanctus eius, ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum dominorum: Reges videbunt, & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te.* Quibus vltimis verbis rectè intelligitur vaticinari propheta gloriam Israëlis futuram illi per Christum, ita vt populum illum reges & principes, gloriæ eius magnitudine exciti, veneraturi accederent, quemadmodum postea apertiùs illo capite prosequitur.

Isaiæ 49.

ET ERANT PATER EIVS ET MATER EIVS MIRANTES, &c.] Iosephum patrem Christi vocat, non solùm quoniam ad famam virginis conseruandam pater eius sit ab omnibus æstimatus, sed etiam quia ratione coniugij legitimus eius pater esset magis, quàm si ipsum aliunde gentium adoptasset. Mirabantur autem parẽtes in iis quæ dicebantur, non quòd hæc omnino eis noua essent, cùm & ab angelis & pastoribus similia audiuissent, aut etiam maiora, sed quòd etiam alia quædam non minùs miranda, & superioribus conformia, audirẽt per afflatũ spiritus dici de eo. Neq; enim iã primùm mirari cœperunt, sed iam dudum cœpta admiratio magis iam etiam aucta est. Admirationis verò parẽtum meminit Lucas, siue quòd illi magis aduerterent ad dicta Simeonis & Annæ, siue vt insinuaret, quanta de puero dicerentur, quando ob ea etiã parentes eius, qui iam de eo ab angelis multa audierant, sunt admirati; ex eo autem quod sequitur:

ET BENEDIXIT ILLIS SIMEON, &c.] Intelligunt quidam hunc virum fuisse sacerdotẽ, & Euangelistam hic loqui de ea benedictione sacerdotali, de qua Nu. 6. Verùm inefficax planè est argumentum, cùm simpliciter accipi possit, senem illis benedixisse, siue quia felicia illis precatus sit, siue quia felices eos prædicauerit, qui tanti pueri parentes esse meruerint. Videtur enim, *illis*, tantũ referri ad parentes pueri, quanquam nullũ sit inconueniens dicere, Simeonẽ etiam benedixisse Christo, hoc est, optasse ei felicem successum negotii eius, ad quod missus fuit. Huiusmodi enim benedictio nõ arguit excellentiam maiorem benedicentis, sed tantùm votũ animi eius. Iam quod dicit Paulus ad Hebręos *Sine vlla contradictione minus à maiore benedici*, intelligitur non de simplici benedictione, sed ea quæ fit ex authoritate diuina. Cùm autem Simeon & patri & matri benedixerit, tamen prædicturus, quæ circa puerũ euentura erãt, sermonẽ suũ tantũ conuertit ad matrẽ eius, vt ad quam non dubitauit puerum magis pertinere. Et quoniã dixerat eum saluatorem paratum corã omnibus populis, ostẽdit per eum tamen non omnes saluandos, sed quosdam eius occasione proprio vitio magis perdendos.

Hebr. 7.

ECCE (inquit) POSITVS EST HIC IN RVINAM, &c. Quibus verbis de Iesu contrarios effectus prophetat respectu populi Israëlitici. Et quoniam resurrectio proculdubio hic accipi debet resurrectio spiritualis, qua scilicet à peccatis per Christũ quidam resurrecti erant: consequens est, quod de ruina dicitur, non debere principaliter intelligi de ruina temporali, quia per Romanos perierunt occasione Christi multi Iudęorũ, sed de ruina spirituali, in cæcitatẽ scilicet & interitũ æternum. Verũ cũ Deus nolit interitũ hominũ, & priùs dixerit Simeũ, hunc in saluatorẽ & lumen omniũ esse paratũ à Deo, quomodo hic dicit positũ ipsum in ruinam multorum? Huius difficultatis occasione Origenes ad mysticũ conuersus sensum intelligit dę salutari ruina peccatorum, qua scilicet peccatores cadunt à peccatis suis morientes peccato, & deinde resurgũt ad iustitię opera. Quã interpretationẽ & Theophyl. ponit, adiungens & alterã, secundũ quã genitiuus, *multorũ*, nõ referatur nisi ad resurrectionẽ, & non ad ruinã, vt sit sensus: Positus est Dñs in ruinã sui ipsius, hoc est, vt cadat in mortem, & deinde per eum resurgant multi in Israël. Verùm cùm hæ interpretationes coarctiores sint, dicendum Christũ positum fuisse à Deo, & in multorum ruinam, & in multorum resurrectionẽ, quamuis non omnino similiter. Nam in resurrectionem positus est à Deo, quia voluit Deus per ipsum quorundã efficere resurrectionẽ. In ruinã verò positus erat, quia voluit Deus occasione eius quosdã sinere labi, tum quòd ita quidã mererẽtur, tum quòd ita videbatur gloriæ suæ illustrandæ conducere. Porrò cùm ruina non sit nisi stantium, aut eorũ qui profundiùs labuntur, & resurrectio iacentium atque lapsorũ, intelligendũ

quod hic dicitur de ruina multorũ, quosdam occasione Christi grauiùs casuros, quàm iam ceciderãt, aut potiùs quosdam, qui stare videbantur, & arcem iustitiæ obtinere in populo Israëlitico, prolapsuros iam in maximã cęcitatem & exitiũ æternum: resurrecturos autẽ, qui per aperta crimina, in quibus viuebant, omnibus iacere videbantur, sed credẽdo in Christum reuocandi erant ad frugem meliorem, & spem salutis æternæ. Itaque in ruinam fuit infidelibus, Scribis & Pharisæis, in resurrectionem verò publicanis & meretricibus. Idem ergo his verbis significat Simeon, quod postea Christus ipse Ioan. 9. aliis verbis dicens: *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident cæci fiant.* Videtur autẽ Simeon his verbis alludere voluisse ad illud Isaiæ 8. *Erit vobis Dominus in sanctificationem. In lapidem autem offensionis, & petrã scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Hierusalem. Et offendent ex eis plurimi, & cadent & conterentur, & irretientur & capientur.* Quod de Christo etiam Petrus & Paulus interpretantur dictum. Nam & ideo videtur dixisse Simeon, *ecce positus est hic*, vt significaret eum esse petram illam & lapidẽ, de quo Isaias illo loco, de quo etiam alibi: *Ecce pono in Sion lapidem probatum angularem*, &c. Iam quod sequitur:

Ioan. 9. — Isaiæ 8. — Lucæ 2. — Rom. 9. — 1. Pet. 2. — Isaiæ 28.

ET IN SIGNVM CVI CONTRADICETVR, &c.] ex eodem Isaiæ loco desumptum videtur. Nam mox post superiora verba in Isaia sequitur: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signũ & in portentum Israel*, quem locum etiam de Christo citat Paulus ad Hebræos 2. Est autem signum, generaliter quidem quicquid alicuius rei est significatiuum: sed speciatim, *signum*, frequenter dicitur, quod rei alicuius mirabilis & occultæ est indicatiuum, ita vt non ab omnibus à quibus videtur intelligatur, sed tantũ ab intellectu & sapientia præditis. Secundùm hãc ergo significationem, quidam hìc per *signum* intelligunt ipsam Christi crucem, aut crucifixionem, quę signum quidem est diuinæ recõciliationis cum hominibus, sed tale signum, cui & olim à Iudæis & nunc infidelibus contradicitur, tãquam rei probrosæ & infirmæ. Itaque sensus erat, Christum positũ esse in signum, hoc est, positũ esse vt crucis signum subeat, & mũdo exhibeat. Verùm quoniam videtur esse, vt dictũ est, allusio ad locum Isaiæ, rectiùs per *signum* intelligitur ipsemet Christus, secundùm eam significationem, qua res nouas & insolitas, & miracula, signa dicimus prodigia & portenta, quod ferè semper nouũ aliquod portendãt & significent. Sicq; sensus erit: Puer hic positus est in signũ, hoc est, vt sit signum, quomodo Psalmista dicit: *Esto mihi in Deum protectorem*, pro eo quod est, Sis mihi Deus protector. Sic & de Ezechiele, qui nouis quibusdam rebus portendebat quid euenturum esset Israëlitis, dicit Dominus Ezech. 24. *Erit vobis Ezechiel in portentum.* Zachariæ quoque 3. ca. amici Iesu sacerdotis magni dicuntur viri portẽdentes, vel vt habent Hebræa, viri portenti, hoc est, viri portentosi. *Signum*, itaque dicitur Christus, quòd res esset noua & insolita, qualis non fuerat ab initio mundi, vtpote Deus simul & homo, qui per nouam suam ex virgine natiuitatem, mirabiliũ patrationem, crucis ignominiam, ac deinde gloriosam resurrectionem & ascensionem in magnũ stuporem & admirationem homines erat adducturus, & noua quædam orbi iam esse præstita significaturus, vtpote promissam per prophetas salutem. Dicitur quidem Christus apud Isaiam cap. 11. etiam signum his verbis: *In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur.* Et post pauca: *Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor ventis.* Verùm hic paulo diuersa ratione *signum* dicitur Christus. In Hebræis enim hic iam est alia dictio quàm capitulo 8. nempe dictio נס Nes, quæ illis vexillum significat, quod etiam Latinis signum dicitur. Itaq; hoc loco *signũ* Christus dicitur, quòd in ligno crucis tanquam in vexillo subleuatus sit, vt ad eum confluant omnes filij Dei per vniuersum orbem dispersi, militaturi deinceps sub eo & illo duce superaturi. Sicut ipse de se dixit in Euangelio, *Ego, cùm exaltatus fuero à terra, omnia trahã ad meipsum.* Vnde pro eo, quod nos illo loco habemus, ipsum gentes deprecabuntur, Hebraica habent, ipsum gentes quærent. Pro eo autem quod nos habemus hoc loco, *cui contradicetur*, Græcè est præsens tempus, ἀντιλεγόμενον, hoc est, cui contradicitur: verùm, quoniam præsens tempus hic videbatur accipi pro futuro, sicut suprà, ideo, quod nascetur ex te sanctum, vbi Græcè est γεννώμενον, interpres siue scriptor scripsit, *contradicetur*. At *contradicitur*, legit etiam Augustinus & Origenes. Putat autem Caietanus dictum per præsens tempus, *contradicitur*, eo quòd iam ab Herode contradictio inchoata esset. Verùm cùm Herodis contradictionem Lucas non scripserit, non videtur ad eã respexisse, sed vel præsens pro futurò posuisse, aut potiùs præsens tempus posuisse, vt absolutè acciperemus, & ἀντιλεγόμενον σημεῖον, sit signum contradictioni obnoxium. Vnde Tertullianus libro de Carne Christi legit semel, *signum contradicibile.* Agnoscimus, inquit, ergo signum contradicibile, conceptum & partũ virginis. Videtur enim adiecisse Simeon ἀντιλεγόμενον, ad distinctionem huius signi ab aliis. Nam cùm Iudæi semper signa quærant, soleántque Dei signa lubenter amplecti, nec illis contradicere, istud *signum* tale fuit, vt ob suam admirandam nouitatem apud eos esset contradictioni obnoxiũ. Itaque per hanc partem insinuat non obscurè quomodo Christus esset futurus in ruinam multorum. Rectè autẽ intelligimus eũ loqui non solùm de contradictione, quæ fit lingua, sed etiam ea, quæ fit facto, per persequutionem scilicet, quomodo ad Hebræos Paulus ca. 12. *Recogitate eum, qui talem sustinuit aduersum se cõtradictionem.* Quamuis autem Simeon loquatur potissimùm de contradictione, qua huic signo cõtradiceretur apud Iudæos, vt satis patet ex iis, quæ præcedunt & sequuntur in ipsius verbis: tamen vsque hodie huic signo contradicitur non solùm ab infidelibus Iudæis, paganis, & hæreticis, sed etiam à Christianis plerisque saltem facto, quòd scilicet aliam viuendi normam amplectuntur, quàm ipse Christus suo nobis exemplo pręmonstrauit, propositus nobis in signum aliquod, in quod semper respiciamus, & ad quod omnia nostra instituamus.

Isaiæ 8. — Psal. 30. — Ezech. 24. — Isaiæ 11. — Hebr. — Ioan. 12. — Hebr. 12.

ET TVAM IPSIVS ANIMAM PERTRANSIBIT GLADIVS, &c.] Nihil dubium est quin hæc verba ad virginem pertineant, non ad puerum Iesum, tum quòd priùs dixerit Lucas, *& dixit ad Mariam matrem eius*, tum quòd pronomen, *ipsius*, sit Græcis generis feminini. Proinde locum etiam non habet illa quorundam interpretatio, *tuam ipsius animam*, hoc est, animam filii tui, quam vt propriam animam diligis, sed tuam ipsius, idem est, quòd si quis diceret, tuammet animam. Nec

Nec otiosè additur, *ipsius*, sed auxesin notat, significatque præter alios etiam Mariæ animam gladio feriendam: Ad quod magis significandum multum valet coniunctio δὲ, quæ est apud Græcos, καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς, *& tuam autem ipsius*, Vel, *sed* (aut quin) *& tuam ipsius*. Itaq; non conuenit huic loco Ambrosij interpretatio, qua per gladium intelligit prudentiam Mariæ non ignaram cœlestis mysterii, secundùm illud Pauli, *Viuus est sermo Dei, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* (Hebr. 4.) Cùm enim ante hæc verba præcedat, puerum positum in signum contradictioni obnoxium, non iam secundùm illum sensum aptè subiungeretur, *sed & tuam ipsius animã gladius pertransibit*. Neq; tamen rursum hoc loco conuenit accipere *gladium* pro scãdalo & dubitatione, quam cum Apostolis & aliis tempore passionis Christi passa fuisset, quemadmodum exponit Origenes hoc loco, & Aug. lib. de quæst. noui & veteris testamenti. Nã præterquã quòd *gladius* in scripturis sic nusquam accipiatur, nec sit illa sententia satis pia, etiam verbũ, *pertransibit*, huic intelligẽtiæ satis repugnat. Non enim potest hic, *pertransire*, accipi pro præterire, quemadmodum accipit Augustinus, intelligens dubitationem non sedisse in animo Mariæ, nec animam eius vulnerasse, sed sicut gladius pertransiens iuxta hominum timorem facit, non percutit: ita dubitationẽ in anima virginis fuisse quidem mœstitiam, non tamen occidisse, sed quasi per vmbrã pertransiisse. Non, inquam, sic verbũ accipi potest, cùm Grecè non sit, παρελεύσεται, sed διελεύσεται, hoc est, penetrabit, & per mediũ ibit. Iã certè falsum videtur & impium, si quis dicat gladiũ scandali & ambiguitatis non contigisse solùm, percussisse & vulnerasse animã virginis, sed etiã omnino penetrasse, & per medium eius pertransiisse. Id enim fuerit gladium hunc animã eius occidisse. Proinde rectiùs per *gladium* intelligimus dolorem, quem in passione filii pertulit mater acerbissimum, intima animæ eius penetrantem & possidentem, eritq; sensus iste: Adeò contradicetur ab impiis huic signo, vt gladius doloris non solùm sit penetraturus animã filii tui, aut eorum qui credent in eum, illiusq; nomen prædicabunt, sed & tuam quoque animam. Similis est locutio in Psal. cùm de Ioseph dicitur: *Ferrum pertransiit animam eius*, (Psal. 140.) vbi item per ferrum tribulatio intelligitur, vt annotat D. Aug. Epist. 59. Cùm autẽ eam partem, *in signũ cui contradicetur*, vnde hæc verba pendent, diligenter attendimus, fortasse conueniet magis per *gladium* hic intelligere gladium contradictionis linguarum, de quo gladio in scripturis sæpe. quale est illud: *Et gladius in labiis eorum*. (Psal. 56. & 58.) Et rursum: *Et lingua eorum gladius acutus.* Et alibi frequenter. Itaque sensus esset: Adeò contradicetur filio tuo, vt contradictionis gladius non illius tantùm animam & corpus sit percussurus, sed & tuam quoq; animam, etsi non corpus. Hæc autem prædici virgini debuerunt, quo animus eius ad futuros casus magis roboraretur. Iam quod sequitur, *vt reuelentur* (vel retegantur) *ex multis cordibus cogitationes*, quod plerique ad mox præcedentia referũt, & variis modis à diuersis exponitur, rectissimè videtur referri ad illud, *& in signũ cui contradicetur*, vt mox præcedentia quasi per parenthesim legantur interposita, & intelligatur sensus ille quem in Paraphras. indicat quidam, videlicet puerum hunc positum in signum, cui à multis contradiceretur, vt multorũ cogitationes, quæ priùs occultæ latebant in corde, (A) detegerentur & declararentur esse impij & Christo contrarij, qui priùs arcem iustitiæ obtinere videbantur, & pietatis doctrinam sibi vindicabant, Messiam & legem semper in ore habentes. Eo enim, quòd signo huic contradixerunt Scribæ, & Pharisæi cum aliis, declaratum est qualia illi de Christo, quem expectauerunt, cogitauerunt, quamque impiæ & ab omni vera iustitia, quam priùs simulauerant, alienæ essent eorum cogitationes. Neque necesse est secundùm hunc sensum coniunctionem, vt, accipere hoc loco non causaliter, sed tantùm consecutiuè. Posuit enim Deus hunc puerum in signum contradicibile, quia sinere voluit, vt ei cõtradiceretur, idque ob id vt hypocritarum cogitationes hac ratione detegerentur. (B) Quidam autem cum immediatè præcedentibus hanc partem coniungentes, & coniunctionem, *vt*, consecutiuè accipientes hunc intelligunt sensum: Adeò contradicetur huic signo, vt & tu non sis à gladio passionis eius futura immunis, vnde fit vt multorum cogitationes detegantur, dum apparebit qui Christum verè sint amplexi, qui verò non. In passione etiam Christi, multis á Christo deficientibus declaratum est, quales erga Christum fuerunt Ioseph & Nicodemus, & mulieres quæ permanserunt apud Christum.

(C) ET ERAT ANNA PROPHETISSA FILIA PHANVEL, &c.] Adiecit testimonio Simeonis, & alterius personæ, eisdem titulis commendatæ testimonium, vt in ore duorum testimonium de Domino Iesu firmiùs consisteret. Adiungitur autem Simeoni mulier in testem, quia vtrumque sexum Christus reparaturus venerat. Quod autem dicit Lucas: *Et erat Anna prophetissa*, non sic est ordinandum: Et Anna erat prophetissa, sed sensus est: Et in illis diebus erat mulier quædam, quę dicebatur Anna, propheticum habens spiritum, filia Phanuel de tribu Aser. Nam vt testimonio huius mulieris plus addat autoritatis, profert illius genealogiam, commemorans patrem & tribum propter historiæ certitudinẽ, (D) cùm illo tempore multi adhuc testes huius narrationis esse possent, qui anum hanc nouerant, & vt hãc distingueret ab aliis eodem nomine illo tẽpore vocatis. Deinde & multis eam cõmendat nominibus, non parum facientibus ad cõprobandum testimonium: primũ quia prophetissa, deinde quia processerat in diebus multis, hoc est, prouectæ admodum erat ætatis, pręterea quòd summæ continẽtiæ & castitatis. Id enim significat, cùm dicit, *vixerat cum viro annis septem à virginitate sua. Et hæc vidua vsque ad annos octoginta quatuor.* Nam his verbis insinuat castitatem eius virginalem ante matrimoniũ, castitatem quoque coniugalem in matrimonio, & vidualem post matrimonium iam morte diremptum. (E) Et quidem cùm septem tantùm annis primum habuerit maritum, ac proinde (vt verisimile est) multũ adhuc iuuenis vidua effecta esset, nec tamen coniugium repetierit, manifestum satis maximę castitatis indicium dedit, nec se priùs coniugem fieri voluisse, nisi mores illius temporis ita postulassent. Quod autem hæc dicitur vidua vsque ad annos 84, vel vt habent Græca, circiter annos 84, incertum an intelligi debeat numerus hic pertinere ad ætatem mulieris, an ad spatium viduitatis, nisi quòd priùs sit verisimilius, maximè cùm Græca sic potiùs verti debeant: *Et hæc vidua annorum ferme 84*, quamuis Ambrosius secundo modo intelligat. Quoniam verò parua laus est vidualis continentiæ,

 nisi

nisi adiunctam habeat pietatem & religionem. A (Quæ enim, inquit Paulus 1. Timot.5. *verè vidua est, speret in Deo, & instat obsecrationibus & orationibus nocte & die*) ostendit etiam hac laude præclaram fuisse hanc anum. *Quæ* (inquit) *non discedebat de teplo ieiuniis & orationibus seruiens die ac nocte*. Itaq; mortuo marito, ipsa quoq; velut mundo mortua, soli se Deo consecrabat. Non sunt autem hæc verba Lucæ sic intelligenda, quasi in templo habitauerit, & nunquam templum exierit, nihilq; aliud vnquam egerit, quàm precari. Non enim vitæ necessaria præteriit, cibo necessario & somno proculdubio vsa: sed intelligendum hæc fuisse præcipua quæ egerit, atque, vt dici solet, totam in his B fuisse. Quomodo & Dauid dicit se requisiturum, *vt inhabitet in domo* Domini, *& visitet templum eius omnibus diebus vitæ suæ* & iustus meditari dicitur in lege Domini nocte dieque. Et eũ qui frequentissimus in studiis est, dicimus, à libris non discedere, sed sine intermissione noctes diesque studere. Legimus autem etiam Exodi 39. de mulieribus quibusdam Hebræis similis pietatis, vbi dicitur de mulieribus quæ excubabant ad ostium tabernaculi vel, vt alii vertunt, quæ conuenerant & congregabant se ad orandum ad ostium tabernaculi. Incertũ autem, nec multum ad rem facit, an nomina illa, *ieiuniis & obsecrationibus*, sint casus instrumẽtales, vt C sint apud nos ablatiui casus, & sensus sit, eam seruiisse Deo per ieiunia & obsecrationes: an casus proprii, quomodo dicimus, seruio Deo, vt sint apud nos datiui casus, & sit sensus: eam deditã & intentã fuisse ieiuniis & precibus. Priori tamen modo sensus est cõuenientior, significaturq; quibus Deo maximè seruierit, victimis scilicet non tam legalibus, quàm Euãgelicis: quarũ vna quidem corpus, altera mentem spectat. ieiuniis enim crebris corpus immolabat Deo, precationibus verò pro se populiq; salute effusis, animũ Deo offerebat & cõsecrabat. Et respondent hæc duo sacrificiorũ Euangelicorũ genera duobus illis legalibus sacrificiorum generi- D bus, quorum alia quidẽ de animalibus offerebantur foris in atrio super altare holocausti, alia verò de incenso offerebantur intra templũ super altare aureũ. Et bene quidem priùs dixit, *ieiuniis*, & deinde *orationibus*. *Bona est enim*, vt dicitur Tobiæ 12. *oratio cum ieiunio*. Et omnino necesse est, vt mens ad orandum libera sit carnem ieiuniis & abstinentia macerari, ne menti obstaculo sit. Quòd si autem hæc anus tam multorum annorum ieiuniis vacauit, atq; ob id à Luca laudata sit, cùm habens iam corpus mortuum, non opus haberet mortificare, & macerare ieiuniis carnem, sed eis tantùm vacabat quo expeditiùs Deo vacare posset, quid dicendum E de his, qui rationem ecclesiasticorum ieiuniorum irrident & blasphemant? quomodo non multo magis ieiuniis debent vacare, qui & in iuuenili adhuc constituti ætate, & orationibus laudibusq; diuinis addicti, duplici iam nomine ieiuniorum remedio salubri indigent.

1.Tim.5.

Psalm.26.

Tob.12.

ET HÆC IPSA HORA SVPERVENIENS, &c.] Hæc inquit, tam multis scilicet nominibus commendata anus, eadem illa hora, qua, quæ dixi gerebantur, superueniens, eodem nimirũ spiritu quo venerat Simeon in templum, confitebatur Domino, aut, vt habẽt Græca, ἀνθωμολογεῖτο, quod verbũ non simpliciter confiteri significat, sed confessione respondere, vt referatur ad confessionẽ Simeonis. Itaque vertunt, *vicissim confitebatur Domino*, hoc est, quemadmodũ Simeon Dominũ laudauerat & benedixerat, ita & ipsa vicissim respondens confessioni illius, Domino gratias egit, laudibus efferens eius benignitatem, qua iam respexisset populũ suum. Hebraica enim phrasi confiteri Domino, positum est pro gratias Deo agere, illumque laudibus efferre. Nõ solùm autem collaudabat Dominum, sed (quem ordinem & Simeon priùs seruauerat) deinde etiam loquebatur de illo aliis. Hic verò Lucas Christi diuinitatẽ apertè rursum significat. Cùm enim priùs dixisset, *confitebatur Domino*, (vbi per Dominũ intelligendum esse Deũ constat) subiecit, *& loquebatur de illo*, nimirum Domino. Nõ enim aliud præcedit antecedens. Loquebatur autẽ (certũ est) de puero. Puer ergo de quo loquebatur Dominus erat, cui confitebatur. Nisi quis velit relatiuum, *illo*, referendum ad antecedens superiùs positum, ad puerum scilicet. Loquebatur ergo libere omnibus tunc in templo præsentibus, sed & postea aliis etiam tunc nõ præsentibus, sed his, qui expectabant redemptionem Israëlis tanquam iam imminentem. Loquendum enim verbũ Dei eis potissimùm, apud quos spes esse potest fructum facturum verbum Dei. Pro eo autẽ, quòd nostra litera habet, *Israel*, Græcè est, ἐν ἱερουσαλὴμ, in Hierusalem, & potest referri vel ad datiuum, *omnibus*, vt significetur omnibus, qui erant in Hierusalem locuta, aut ad redemptionem, vt significetur eos, quibus loquebatur, expectasse redemptionem perficiendã in Hierusalem. Ibi enim expectabant eam præstandam, quòd illa præcipua & regia esset Israëlitarum ciuitas. Porrò considerandum iam, quòd cùm à tribus hominum generibus testimonium acceperit Christus primùm natus, pastoribus scilicet, Magis, & istis duobus senibus, nulli horum sine cœlesti illuminatione Christum agnouerunt, sed tamen diuerso modo. Si quidem pastores ab angelis instructi sunt: Magi à stella cælesti, accedente & hominum ex scripturis demonstratione: senes verò isti à solo spiritu sancto mentem eorum illuminante. Si quidem his tribus modis diuersis cognitionem sui Deus impartit hominibus, quosdam quidem per angelos docens, alios verò miraculis, accedente hominum prædicatione, ad se vocans, alios autem etiam solo spiritus magisterio in sui cognitionem deducens, vt patet de Paulo, qui *Euangelium non ab homine se didicisse gloriatur*. Considerandum & illud, quàm probè nomina horum duorum testium conueniant personæ illorum. Simeon enim, si interpreteris, est obedientia, vel auditus. Anna, vel potiùs Hanna, idem quod gratia. Ob quorum etiam nominum significationem præter alia rectè secundùm anagogen his duobus testibus significari intelligimus duo testamenta, quorum vtrumque Christo testimonium perhibet. Simeon enim figura fuit veteris testamenti, Anna verò noui. Nam lex quidem vbique mandatorum suorum obedientiam exigit, Euangelium verò fidem in primis gratiæ Dei hominibus factæ. Et quomodo oraculo Simeon didicerat non moriturum se, priusquam Christum vidisset, illo autem viso dimitti se dicit in pace: ita Christus suo aduentu legem quidem absoluit, & mortuam fecit, viduam autem Annam, hoc est, gratiam in vita conseruauit, & iam emortuam penè resuscitauit. Deinde sicut Anna superueniens confessioni & testimonio Simeonis subscripsit, ita Euangelium legi succedens comprobauit ea, quæ de Christo lex testificata

ta fuerat. Et Simeon quidem, quæ de Christo erat prophetaturus, matri tantùm loquitur. Anna verò omnibus, qui expectabant redemptionem, quia & lex vetus vni tantùm populo ex quo Christus nasciturus erat, Christũ prædixit; Euangelium verò omnibus mundi nationibus Christum prædicat. Ad hanc eandem allegoriam trahi etiam potest, quòd Anna filia fuit phanuel (quod est, facies Dei) quòd de tribu octaua Aser, hoc est, beati, quòd septem annis cum viro, reliquis vidua, &c. de quo vide Bedam. Quòd verò ad moralẽ attinet sensum, præterquam quod rursum in his duobus senibus docemur, Christum agnosci non posse nisi cœlesti afflatu spiritus; deinde quòd agnito Christo & laudandus sit Deus, & eius gratia aliis prædicanda, etiam id nobis insinuatur non posse eundem amoris brachiis comprehendi à puerilibus animis, & adhuc leuibus huius mundi rebus deditis: sed tantùm ab his, qui senili sunt animo, & voluptatibus carnis superiores. Iam nec mysterio vacat, quod qui primi Christum viderunt pastores vidisse quidem puerum & cognouisse dicuntur, nõ autem adorasse: Magi verò etiam adorasse: Senes autem isti etiam brachiis suis ipsum complexi: nam id etiam verisimile est Annam fecisse. Is enim, & in nobis ordo est, vt primùm quidẽ Christum agnoscamus, deinde agnitum adoremus, postremùm etiam amoris brachiis conplectamur.

A ET VT PERFECERVNT OMNIA SECVNDVM LEGEM, REVERSI SVNT IN GALILÆAM, &c.] Incertum an reuersi sint statim postquam perfecissent hæc omnia, quæ dicta sunt, an ante reuersionem in Galilæam præcesserit fuga in Ægyptum, de qua Matthæus: vt aduentus in Galilæam, cuius hîc meminit Lucas, idem sit cum eo, cuius meminit Matthæus in fine c. 2. Sæpe enim dum aliquid post aliud factum narrant Euangelistę, ita id narrant, quasi mox post illud factum sit: cùm multa tamen intercesserint. Quoniam autem Lucas significare voluisse videtur, nullam aliam causam fuisse quare à partu non statim redierint in Nazareth, vnde venerant; quàm obseruatio dierum purificationis: & quoniam dicit reuersos postquam omnia perfecerunt; verisimile videtur in Nazareth reuersos fuisse antequam in Ægyptum fugerent. Rursus ex eo quòd Ioseph secundùm narrationem Matthæi rediens ex Ægypto cogitauit redire in Iudæam, admonitus autem in somnis, secessit in Galilęam, apparet, è Iudæa, & non è Galilæa ipsum fugisse. Alioqui enim, vt videtur, eò non dubitasset esse redeundum, vnde fugerat; maximè cùm ibi etiã domũ haberet propriam. Posteriorem sententiam in Concordia secuti sumus, tum quòd ea magis quam altera probabilis, tum quòd eam secutus sit D. Augustinus.

ANGELI MONITV FVGIT CVM PVERO IN ÆGYPTVM, ET REDIT IOSEPH. MATTHÆI 2. CAP. XI.

Et vt perfecerunt omnia secundùm legem Domini, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Ægyptum, & esto ibi vsque dum dicam tibi. Futurum est enim, vt Herodes quærat puerum ad perdendum eum. Qui consurgens accepit puerum, & matrem eius nocte: & secessit in Ægyptum. Et erat ibi vsque ad obitum Herodis, vt adimpleretur, quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ex Ægypto vocaui filium meum. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis, iratus est valde: & mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infra, secundùm tempus, quod exquisierat à Magis. Tunc adimpletum est, quod dictum est per Hieremiam Prophetam dicentem: Vox in Rama audita est, ploratus, & vlulatus multus, Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in Ægypto, dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israël: defuncti sunt enim, qui quærebant animam pueri: Qui consurgens, accepit puerum, & matrem eius, & venit in terram Israël. Audiens autem, quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis secessit in partes Galilææ: & veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth, vt adimpleretur quod dictũ est per Prophetas: Quoniã Nazaræus vocabitur

ECCE ANGELVS DOMINI APPARVIT.] Perpendendum hîc ante omnia, post tam multa, & præclara Christo perhibita testimonia, quanta humilitas sequuta mox sit, vt intelligeremus nullam huius mundi gloriam stabilem esse, ac proinde nec magni faciendam. Cùm autem multis modis, sine fuga filium suum Deus à furore Herodis seruare potuisset, imò Herodem cum omni sua potentia facillimè in nihilum redigere, tamen fuga consuli filio voluit; tum vt assumptæ naturæ humanæ veritas declararetur: (si enim in prima statim ætate miracula designare cœpisset, creditus fuisset non verus homo) tum vt indicaretur cuiusmodi vitam pater filio ordinauerat, plenam scilicet periculis, & ærumnis, regnumque eius non esse de hoc mundo iam in principio ostenderetur. Factum quoq; istud est, vt hac ratione magis accensus furor Herodis amplius seruiret gloriæ diuinæ. Sed & exemplum iustis datum, licere illis tempore persecutionis fugere, quemadmodum postea etiam verbo Christus

D docuit. Postremùm, iam tum hac fuga declaratum est, regnum Dei à Iudæis ad Gentes transferendum, relicto Iudæis suo Herode, tyranno sæuissimo. Porrò in Ægyptum fugere iussus est cum puero Ioseph. Primùm quidem propter causam, quam dicit Euangelista, scilicet, vt compleretur in puero illud Prophetæ: *Ex Ægypto vocaui filium meum*. Deinde etiam quia Babylonia, & Ægyptus maximè erant omnis vitii officinæ. Ab illa ergo Magos attraxit, in hanc autem intrauit, vtramque volens ad rectam viam reduci, & ostendens se fore saluatorem omnium gentium, siue quæ orientem, siue quæ occidentem habitabant: de quo vide finem capit. 19. Isaię. Postremùm, quoniam multa olim Deus Ægyptiis mala intulerat, filium suum mittit ad eos velut reconciliationis signum, qui omnia illis contraria his, quæ sub Moyse contigerant, adferret: lumen scilicet, pro tenebris: vitam pro morte, baptismum pro demergentibus eos aquis. Et ecce Moyses veteris legis auctor, metu Pharaonis fugit ex Ægypto ver-

versus Palestinam. Christus nouæ legis auctor metu Herodis fugit ex Palestina, & Iudæa in Ægyptum, spiritu Dei satis significante vicissitudinem nouam, qua Ægyptus vera futura erat Iudæa: Iudæa verò Ægyptus: quemadmodum & Apoc. 11. Hierusalem spiritualiter vocatur Sodoma & Ægyptus. Quidam autem etiam veteres, vt patet ex Hieronymo lib. 5. In Isaiam, putant hoc ingressu Christi in Ægyptum adimpletum illud Isaiæ 19. *Onus Aegypti: ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptū, & cōmouebuntur simulacra Aegypti a facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius.* Et intelligunt per nubem leuem, corpus humanum Christi nulla corruptione prægrauatum, atque propter Christi introitum corruisse simulachra Ægypti, præsentiam Domini non ferentia. Verùm tum ex Hieronymo, tum ex ipsis Isaiæ verbis satis manifestum est ad literam Dominum his verbis minatum esse Ægyptiis, se velocissimè illis adfuturum vltione sua per Assyrios, atque omnem idolorum fiduciam subuersurum, ipsosque adeò conterritos sine vlla spe auxilii, contra seipsos concitaturum. Secundùm mysticum autem sensum docet Hieronymus, per Ægygtum totum debere intelligi mundum, cuius omnis idololatriæ fraus, Christo adueniēte in ipsum detecta est & profligata. Nam, quæ dicuntur de simulacris Ægypti collapsis ad corporalem ingressum Christi, aliisque miraculis à Christo in Ægypto æditis, fabulosa planè videntur, ex loci huius malo intellectu desumpta, quamquam non omnino malè hic Isaiæ locus citatur pro introitu Christi in Ægyptum, quatenus scilicet hoc introitu significabatur eum à gentibus idololatris recipiēdum, & idolorum cultum per ipsum excludendum. Notandum autem in verbis angeli non dictum esse, accipe vxorem tuam quemadmodum priùs, sed *matrem eius.* Nam priùs vxorem eius nominauit, ad remouendam suspicionem, in quam inciderat. Nunc verò quoniam omnis sublata fuit suspicio, & Ioseph certior factus fuit partum esse diuinum, non vltrà vxorem eius eam nominat, sed nomine digniori: satis etiam significans non debere se habere illam quasi vxorem suam, potiùs quasi matrem Domini sui, quod ita Iosephū fecisse, & Euāgelista significat, cùm secundùm iussum angeli dicit accepisse puerū, & matrem eius. Notandum & illud in verbis angeli Græca non habere, *Surge, & accipe*, sed ἐγερθεὶς παράλαβε, hoc est experrectus accipe, vel, surgens assume. Itaque secundùm Caietanum non præcipitur vt surgat, sed tantùm vt postquam euigilauerit, & surrexerit, accipiat puerum & fugiat. Verùm ex facto Ioseph magis apparet intelligendū præceptū fuisse Ioseph vt etiam surgeret, vnde etiam quidam vertit *Surge & assume.* Idē accidit in secunda admonitione angeli.

Isa. 19.

Quid de miraculis quæ à Christo in Aegypto dicuntur edita sit sentiendū.

Qvi consvrgens accepit pvervm, &c.] Attendenda hìc Ioseph tum sincera fides, tum diligens obedientia. Nam quanquam priùs audisset, puerum hunc regem illum esse potissimum, qui regnaturus esset in domo Iacob in æternum, Saluator futurus Israëlis; nullum tamen passus est, sed nec Maria offendiculū, quòd iuberentur eum puerū in exiliū deportare: sed intelligens angelos esse ministros eorum, quæ circa puerum gerebātur simpliciter, parendum esse non dubitauit, nec putauit curiosum esse debere, sed omnia boni consulenda, etiam quorū inire rationē non poterāt. Neq; paruit tantùm angelico oraculo, sed & nocte omnibus relictis fugit, cùm fugere simpliciter iussus fuisset: hac in re diligentiam parendi oraculo præ se ferens, suoq; exemplo nos docens, cùm de volūtate Domini constat, omnem rationis industriam, ac vires omnes intendendas esse, vt quòd probari Domino cognouimus, cōmodissimè perficiamus, quibus id agentibus spiritus consilii nunquā deerit. Hic iam & paupertas parentum Christi satis notari potest, non enim ante fugam sarcinæ diu colligendæ erant, aut debitores adeundi, aut facultates disponendæ; sed omnibus, si quæ erant, posthabitis, id vnum agebant, vt diuino obedirent mādato, nihil dubitantes de prouidētia Dei, qui fugere mandauerat, qui iam pulchre donariis Magorū ad hoc exilium filium suum cum matre, & nutricio communierat. Ita enim temperat suis tentationes Dominus, vt ferre possint. Non prætereundem est & illud, in verbis angeli & Euangelistæ puerum semper nominari ante matrem, tum quòd negotium, quod hìc agebatur, ad puerum magis pertineret, tum ad significandam pueri diuinitatem, qua matre superior erat.

Vt adimpleretvr qvod dictvm est a domino per prophetam dicentem: ex ægypto.] Testimoniū istud dubium non est desumptum esse ex Oseæ cap. xi. secundùm Hebraicam veritatem, & non secundùm Septuaginta translationem. Nam hi transtulerunt: *Ex Aegypto vocaui filios eius*, Proinde Græci quidam, quòd non inuenirēt testimoniū istud in libris suis, dixerunt post publicatum Euangelium à Iudæis fuisse è scripturis sacris reiectum, cùm non Iudæis, sed Septuaginta interpretibus id sit imputandum. Hinc colligit Hieronymus bene, necessitatem suæ versionis & lectionis Hebraicorum voluminum. Verùm quæstio hìc est non parua, quomodo testimonium istud de Christo Matthæus dictum citet, cùm non solùm secundùm Iudæos, sed etiam secundùm omnes Catholicos, istud dictum sit à propheta de populo Israëlitico, vt etiam patet satis ex his, quæ in Propheta præcedunt & sequuntur. Israëlem enim non hoc solùm loco, sed etiam in Exodo filium suum Deus vocat, dicens, *Filius meus primogenitus, Israël.* Itaque calumniati sunt semper Iudæi hanc Matthæi citationem. Et Iulianus quoque apostata, vt docet Hieronymus super Osee, tanquam contortam & compositam ad illudendum simplicitati credentium, aut arguentem Euangelistæ ignorantiam. Cui respondens Hieronymus dicit: Quæ τυπικῶς præcesserunt in aliis, iuxta veritatem & adimpletionem referri ad Christum, quemadmodum Apostolum fecisse certum est in duobus montibus Sion & Sina, & in Sarra & Agar. Sic & hoc quod scriptū est: *Quia puer Israël, & dilexi eum: & ex Ægypto vocaui filium meum.* Dici quidem ad litteram de populo Israël, perfectè autem referri ad Christum. Hæc autem Hieronymi respōsio non satis apta videtur, eo quòd non videatur, quomodo populus Israëliticus possit dici typus Christi. Nec allegoria aliqua explicari potest, quæ consistat inter populum Israëliticum & Christum. Non enim videtur conueniens, vt populum, vnius personæ figuram prætulisse dicamus. Proinde Osiander hac ratione motus, nouum conatus est explicare Prophetæ sensum secundùm quem hæc autoritas solùm intelligatur de Christo, & non de populo Israëlitico. Verùm vt superbè nimis hic gloriatur se inuenisse verum Prophetæ sensum, omnes commentatores in ex

in explicando hoc Oseeloco hallucinatos esse asserens: ita certè nimis est contorta, quam excogitauit interpretatio. Satis enim, si inspiciamus Prophetam, patet his verbis Dominum exprobrare Israeliticis hoc beneficiū, quòd illos ex Ægypto vocasset: atque mox minatur, se non remissurum quidem eos in Ægyptum, sed traditurum iam Assyrijs, quòd noluerint conuerti. Itaque pro quæstionis huius & similium solutione commodiore, adnotādum duobus modis dici scripturam aliquam adimpleri. Primo modo, cùm id fit, quod illa prædicatur, aut cōmemoratur secundùm auctoris intentionē. Id autē rursum dupliciter contingit: nam cùm multæ scripturæ duplicem habeant sensum, litteralem scilicet, & mysticum in litterali recōditum, & per litteralem significatum, scriptura impleri dicitur; & cùm id fit, quod ad litteram significatur, & cùm fit, quod ex intentione Spiritus sancti per litteram, & historiam mysticè significatur. Sic Christo nato in Bethleem, impleta est prophetia Micheæ: *Et in Bethleem, &c.* quia quod per illam prædictum erat secundū vnicū & solutum scripturæ sensum, iam factum erat. Sic illud: *Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium,* impletum est in Salomone, & rursum in Christo per Salomonem præfigurato. Et illud: *Os non comminuetis ex eo*; quotannis in Paschate à Iudæis implebatur, & tamen Ioannes in Christo ad impletum dicit, vt pote, quòd de ipso mysticè dictum esset, tāquā vero Paschali agno. Altero modo impleri etiam quandoque scriptura dicitur, cùm quidem fit, quod illa cōmemorat, etiam si id non fuit propriè ab auctore intentum. Sic Christus dicebat Pharisæis Matt. 15. *Hypocritæ, rectè de vobis prædixit Esaias dicens: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Quanquam enim propriè aut primò de illis id dicere Propheta non intendebat, sed de hypocritis sui temporis, quibus id in os dixit; tamen cum æquè hypocritæ essent, quibus Christus tunc loquebatur, eademque agerent cum his, quos Propheta his verbis arguit: non minùs & in illis extitit impletum, hoc est, verificatum. Sic habet se & quod infra 13. c. Matth. legitur Dominus dixisse: *Et adimpletur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis & non intelligetis, &c.* Certè non erat de iis solùm hoc prædictum, quibus Christus tunc in parabolis loquebatur; sed primò quidem de obstinatis Iudæis, qui erant tempore Isaiæ, aut in genere de omnibus omnium sæculorum reprobis Iudæis. Vnde idem Paulus obiecit Romanis Iudæis, Act. vlt. Fuit ergo hoc dictum in illis Christi auditoribus completum quatenus de eis verè dicebatur, & in ipsos quadrabat. Ad hunc modum impletum in Christo fuit & præsens dictum Osee: *Ex Ægypto vocaui filium meum,* non quòd peculiare fuerit de Christo ex Ægypto vocando vaticinium, sicut illud Micheæ de nasci turo Christo in Bethleem, aut illud Isaiæ de nasci turo ipso ex virgine: sed quòd id, quod nominatim fuit scriptum de populo Israelitico, appositè etiam cōpetat in Christum, imò verius & perfectius in eo impleatur, & verificetur, vt qui verior sit Dei filius, à quo alij habent quod filij Dei censentur. Proinde quod Euangelista ait; *Secessit in Ægyptum. Et erat ibi vsque ab obitum Herodis, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam: Ex Ægypto vocaui filium meum:* perinde est ac si dixisset, vt de puero Iesu illud Prophetæ verificaretur: *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Vt si quis verba faciens de patre aliquo mirè sollicito pro filio diceret: Vidisses amore, desiderioque filij non posse consistere, omnia negligere, omnia posthabere, vt filium præsentem videret, vt impleretur in eo illud Maronis: *Omnis in Ascanio chari stat cura parentis*: Huius generis est, & quod infra cap. 13. scribit Matthæus, in Christo per parabolas alloquente populum impletum illud Psal. 77. *Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.* Hoc enim non de Christo dictum est, sed Asaph de seipso dixit, mirabilia Dei, & beneficia Israeli exhibita cantaturus. Nec dissimile est & dictum Ieremiæ, quod paulò infra ab Euangelista adducitur: *Vox in Rama audita est, &c.* Istud tamen in hac loquendi formula animaduertendum est, cùm Christus sit finis legis, & caput sanctorum, ad quem referuentur in scripturis omnia, in eo solo etiam omnia, quæ laudi dantur in scripturis, vera esse & solida, hoc est, impleta: quamquam pleraque etiam membris eius competant, atque de eis etiam secundùm primùm intentum sint dicta. Potest autem prosequendo sententiam Hieronymi aliter quàm iam dictum est dici, populum Israeliticum, quatenus in scripturis nomine filij Dei dilecti & primogeniti vocatur, typum quendam prætulisse Christi, in quem hoc nomen veriùs competit, ac proinde, quæ de Israele dicta sunt sub nomine filij Dei, etiam prædicta fuisse de Christo adumbrato per Israelem sub illa appellatione. Et alioqui non parua est inter Christum, & populum Israeliticum ex Ægypto vocatum similitudo. Nam, quemadmodum Israel propter mortem, quæ ex fame timebatur, exulans in Ægypto angelorum ministerio & vocatus est, & eductus ex Ægypto, ac introductus in Iudæ terram illis olim promissam, fluentem lacte ac melle: ita & Christus metu mortis ab Herode intentatæ fugiens in Ægyptum, per angelum euocatus in Iudæam venit, vbi prædicatione sua, & morte sibi, suisque paraturus erat possessionem nouæ Iudeæ, id est, regni cœlorum per iudæam præfigurati. Vnde Chrysostomus: *Nisi, inquit, aduenisset in Ægyptum Christus, nequaquam prophetia dignum finem habere potuisset. Considera igitur quemadmodum istud ipse Euangelista designet dicendo, vt impleretur. Ostendit enim quoniam nisi venisset iste, non vtique fuisset impletum. Quinimo & populus, & patriarcha cùm descenderent in Ægyptum, & inde rursus ascenderent, istius reuersionis signabant figuram. Nam & illi fugiendo mortem, quam comminabatur fames, descenderunt in Ægyptum, & hic mortem fugit, quæ per insidias imminebat.* Hæc ille. Porrò locus ille ad quem delatus fuit in Ægyptum Christus, etiamnum apud infideles celebris est. Nam inuenio apud quendam scriptum, hunc locum, quo Christus puer à crudeli regis Herodis infanticidio fuga subductus est, ab incolis Ægyptiis Mataræam vocari, & distare à Cairo decem millia passuum, qui etiam eum locum religionis causa inuisit anno 1502. prima die quadragesimæ. Mauros quoque eo in loco, vbi fertur virginis fuisse habitatio, perpetuò ardentem lampadem in pueri Iesu illic asseruati memoriam conseruare. Ibi insuper pretiosas balsami arbusculas Iesu beneficio olim increuisse, quæ sola aqua putei (qua ad obsequia Domini virgo mater vsa fuerat) irrigatæ vegetare, pullulare ac perdurare valebant, nunc autem funditus interiisse, incertū an custodū incuria, an fraude dolóve, & inuidia, an religione & pietate læsa. Hortum verò

Multis modis scriptura adimpleri dicitur. — *1. Reg. 7.* — *Ioan. 19.* — *Exod. 12.* — *Matth. 15.* — *Psal. 77.* — *Ierem. 31.* — *De celebritate loci vbi Christus in Aegypto habitauit.*

verò ipsum & putealē fontem adhuc videri, ex quo non pauci pio affectu peregrini & hauriunt & bibūt aquas nō insalubriter. Ipse enim, quamuis aqua ei interdictum esset à medicis ob quasdam valetudines, post esum piscium ter ad saturitatem vsque recogitando quisnam in eo lotus esset; ex aqua illa ita plenis faucibus potasse se asserit, vt hydropico similis turgidus effectus cingulum soluere coactus fuerit. Illicoque sensisse summopere sibi profuisse. Nec per totam quadragesimam illam stomacho, quo sæpissimè fatigari solebat, laborasse. Vide & Brocardum in fine descriptionis terræ sanctæ.

TVNC HERODES VIDENS QVONIAM ILLVSVS ESSET A MAGIS, IRATVS EST VALDE. Tunc, inquit hoc est, cùm iam Ioseph cum puero, & matre fugisset in Ægyptum. Nam quamuis ab aduentu Magorum vsque ad fugam in Ægyptum multi dies intercesserunt, tamen antea Herodes vel non aduertit se deceptum à Magis, implicitus scilicet, & distractus aliis negotiis; vel, quod est verisimilius, cùm nō statim ad ipsum secundùm promissionem redirent Magi, credidit illos spe sua frustratos præ pudore noluisse reuerti: sed cùm ex his, quæ quadragesimo die in templo dicta factáque erant rumorem nouum nati Messiæ sparsum audiret, intellexit à Magis sibi illusum, cumq; ob id timere potiùs debuisset, & cogitare non nisi per diuinam admonitionem factum esse, vt Magi ei illuderent, (alioqui enim verisimile erat tanto principi in re pia Magos obtemperaturos) ac proinde frustrà se diligentiam quamuis adhibere pro necando puero: tamē, quæ est insipientia malitiæ, iratus est, & valde iratus, ita vt qui priùs sæuitiam, & iram in puerum conceptam simulata pietate texerat, iam non vereretur inaudito facinore eandem palàm testari; hinc maioris sæuitiæ sumens occasionem, vnde debuerat metum, timoremq; concipere, nullum iam iræ suæ modum statuens, nullaq; pietatis iura præ oculis habens. Verùm hìc dubium est nō paruū, quare scilicet Herodes occiderit omnes bimulos & minores: idq; secūdùm tēpus, quod exquisierat à Magis. Dicunt quidam, stellam duobus annis aut circiter apparuisse Magis, priusquam Christus nasceretur, & ad iter sese Magos diu ante natiuitatē accinxisse, atque ob id Herodē omnes à bimatu pueros occidisse, quod putaret tum natum puerū, cum primùm stella eius visa fuisset. Sed hæc sententia priùs satis reprobata est. Nam ex verbis Magorum satis patet stellam signum eis fuisse nati pueri non nascendi; Alii ergo dicunt, stellam non apparuisse nisi iam nato puero, sed Magos ex extremis partibus orientis veniētes non adorasse puerū ante purificationis diē in Bethleem, sed anno primo, aut secūdo post natiuitatem. Cui sententiæ quoniam, vt priùs dictum est, contrarium videtur, quòd non videatur verisimile Mariam cum puero post annum repertā à Magis in Bethleem, vbi peregrina pepererat, dicunt quidam Mariam cum Ioseph post purificationē secessisse in Nazareth, sed vel primo anno, vt vult Faber, vel etiā secundo anno, vt vult Epiphanus, rediisse religionis gratia in Bethleem, ibiq; tum à Magis inuentam cum puero. Verùm sic vt ex narratione Matthæi apparet verisimilius Magos statim nato puero venisse in Bethleem, ita quoque verisimile non est Mariam cum anniculo puero, aut bimo rediisse in Bethleem; maximè cùm census ille, propter quem venerat in Bethleem, nō quotannis ageretur. Proinde tertii dicunt, inter quos Nicolaus, & stellam non nisi nato puero apparuisse, & Magos ante purificationis diem adorasse in Bethleem: Herodem autem grauissimis negotiis, domesticisq; tumultibus impeditum fuisse, ne mox à recessu Magorum infantes perderet. Romam enim ob filiorum suorum causam tractandam ad imperatorē concessisse, vnde rediens secūdo anno à nato Christo iusserit cōceptum priùs facinus in innocentes pueros patrari. Sed vt nullius historiographi testimonio probari potest, eodē illo anno quo Christus natus erat, postquam conceptū facinus compleret opere, Romam petiisse Herodem filiorū suorū causa, ita magis apparet ex narratione Matthæi, statim post discessum Magorum factū ab Herode innocentū interfectiōnē. Deinde, quemadmodum, tres prædictæ opiniones præsupponunt, iam Herodes nihil dubitauit, quin Christus natus duorū esset annorum, secundùm tēpus stellæ, quod indicauerunt Magi, quare etiam eos, qui infra bimatum erant, pueros occidi iussit: itaque dicendum potiùs videtur hoc, quod dicit Matthęus, Herodem sustulisse pueros à bimatu, & infrà, secundùm tempus, quod exquisierit à magis, sic esse intelligendum, vt verba illa; *secundùm tempus quod exquisierat*, &c. non referantur ad illud: *à bimatu*: sed tantùm ad illud, quod dicit, *& infra*. Ideo enim illud ab Euangelista adiectum videtur, vt significaret minores bimulis non quoslibet, sed qui essent circa, & ante, non autem post tempus stellæ æditi, iussos ab Herode occidi. Neq; enim natum hunc puerum regiū post stellæ apparitionem arbitrabatur. Sed quotquot bimatum attigisse viderentur, ideo voluit interfici, ne si fortè Christus, vel ante stellæ ortum natus, vel per miraculum maior quàm pro ætate, elaberetur tanquam ante ortum stellæ natus. Itaque sicuti loci latitudinem adiecit, occidens etiam omnes, qui erant in omnibus finibus Bethleem, ita & tempus ampliauit, occidens non tantum eos, qui nati erant, cùm stella apparuerat, sed & qui antè. Non ergo quod dicitur occidisse pueros, qui erant infra bimatum, intelligendum est occidisse eum omnes, qui erant minoris ætatis vsque ad pueros vnius diei: multò autem minùs intelligendum, vt, quidam volunt, occidisse. eum omnes qui erant vltra bimatum, vsque ad quinquennium: quo numero terminari volunt pueritiam *& infra*, hìc accipiunt vt denotet ordinem non temporis, sed numeri. Nam præter alia absurdum nimis est, *infra*, sic exponere. Quòd autem hanc suam sententiam brobant ex magnitudine ossium quæ dicuntur esse innocentū, maiore quàm vt videri possint esse solum bimulorum ossa, infirmum nimis est argumentum, cùm & illo tempore corpora hominum longiora esse potuerint, & certū non sit omnia esse innocentum corpora quæ tanquam illorū ostenduntur. Permisit autem Deus vt occasione filii sui multi occiderentur innocentes, vt ostenderetur & quanta esset Herodis sæuitia, & quàm nulla crudelitas quicquam possit contra eum quē seruatum Deus voluerit. Deinde vt & à pueris Christus testimonium acciperet, pro quorū etiā salute natus erat. Postremùm, vt in his typus quidam præcederet martyrum, qui pro confessione Christi sanguinem suum erāt effusuri. Nam & Herodis furor quærētis perdere Christum, forma erat omniū tyrannorum, qui beatorum martyrū cæde existimauerūt se posse Christi nomen, & fidem adhuc teneram, atque in piorum animis gliscentem extinguere. Verùm vt occisis

occisis pueris, Christus euasit, ita occisis martyribus, Christi tamen nomen illustre permansit, imò per illorum mortem illustrius redditum est. Itaque his rebus parabatur exemplum, ostendens & quid essent passuri fideles, & quid profecturi hostes Christiani nominis. Nec iniustè quidem Deus pueros nihil commeritos occidi permisit quamuis iniustè illos occiderit Herodes. Nam cùm omnes Dei simus, non iniustè facit Deus, si pro maiori gloria nominis sui quorundam corpora impiorum permittat potestati. Neque ab iniustitia solùm libera est hæc permissio cædis infantium, sed magni etiam beneficii loco habenda. Siquidem hæc illis mors cessit ad obtinendam palmam martyrii. In æternitatis enim profectum (inquit Hilarius) per martyrii gloriam efferebantur. Vnde & Ecclesia eorum mortem tanquam martyrum festiuam celebrat. Verùm hac occasione quidam (teste Thoma in secunda secundæ quæst. 124. articulo 1. ad primum) dixerunt in pueris istis acceleratum fuisse vsum liberi arbitrii, & rationis, eo quòd martyrium videatur debere esse voluntarium, cùm sit actus virtutis singularis palmæ meritorius. Et videri quidem potest eadem sententia probari per ea, quæ in homilia quadam de innocentibus sub nomine Chrysostomi leguntur in festo innocẽtium, in hunc modum: Fiunt interea pueri sine magistro diserti, docti sine doctore, periti sine eruditore. Agnoscunt Christum, prædicant Dominum, non quem persuasio humana docuerat, sed quem diuinitas innocentibus inspirabat. Sed quoniam hæc sententia nimis videtur voluntaria, nec aliqua scripturæ auctoritate aut alicuius patris nixa, ideò melius dicendum, secundùm Thomã, martyrii gloriam, quam in aliis propria voluntas meretur, hos paruulos Dei gratia esse assecutos. Effusio enim sanguinis pro Christo, aut gloria Dei vicem obtinet baptismatis. Vnde sicut baptismus in paruulis sola Dei gratia per meritum Christi operatur ad obtinendam gloriam vitæ æternæ: ita effusio sanguinis propter Christũ in paruulis sola Dei gratia per meritum Christi proficit ad consequendam coronam martyrii. Vnde Bernardus in sermone de innocentibus sic inquit: *An verò de innocentum coronis quis dubitet? Ille pro Christo trucidatos infantes dubitet inter martyres coronari, qui regeneratos in Christo non credit inter adoptionis filios numerari? Alioquin qaundo coæuos sibi pueros puer ille, qui natus est nobis non contra nos propter se pateretur occidi, quòd vtique solo nutu poterat prohibere: nisi meliùs aliquid eis prouideret, vt quemadmodum cæteris infantibus: tunc quidem circuncisio, nunc verò baptismus sine illo propriæ voluntatis vsu sufficit ad salutem, sic nihilominus pro eo susceptum martyriũ illis sufficere ad sanctitatem. Similia habet August. in sermone quodam* de Epiphania, sic Pueros hos alloquens: *Ille de vestra corona dubitabit in passione pro Christo, qui etiam paruulis baptismum prodesse non non æstimat Christi. Non habebatis ætatem, qua in passurum Christum crederetis, sed habebatis carnem in qua pro Christo passuro passionem sustineretis.* Hæc ille. Proinde notandum, secundùm Bernardum, triplices esse martyres, voluntate scilicet & opere simul, qualis fuit Stephanus: voluntate solùm martyres, vt Ioannes Euangelista: opere solùm martyres, vt hi pueri, & omnes Christianorum infantes, qui ab infidelibus propter Christianismum simul cum parentibus necantur. Nec obstat quòd martyr interpretetur testis, quasi od id martyres infantes dici non possint, eo quòd non perhibuerint Christo te-

A stimonium oris, aut cordis, Nam vt canit Ecclesia, innocentes hi præconium Dei non loquendo, sed moriendo confessi sunt. Quod nihil est aliud, quàm mortem illorum gloriam Dei illustrasse, Christumque pro quo moriebantur, quantus esset, demonstrasse, tantum scilicet, vt pro eo mortem illi meritò paterentur, & pro eo extinguendo impius hostis non dubitaret illos immerita morte condemnare. Iam quod dicitur in homilia prædicta pueros agnouisse Christum quem diuinitas illis inspirabat, commodè intelligendum est. Dicuntur enim ideo Christum agnouisse diuinitus, quia diuina dispensatione mors illorum Christum suo modo prædicabat, quomodo dicimus solem, & lunam eclipsantia in morte Christi, agnouisse Domini sui passionem, eamque mundo prædicasse. Ad hunc B modum & alia similia, quæ de infantibus istis dicuntur, intelligenda sunt, secundùm quem modũ & Ioannes in vtero rectè dicitur Christum agnouisse, & prædicasse.

TVNC ADIMPLETVM EST QVOD DICTVM EST, &c.] Testimonium illud legitur Ieremiæ 31. & ipsum nequaquam propriè de his infantibus propter Christum à Propheta prædictum est, sed de decem tribubus in captiuitatem cũ magno mœrore abductis: vt testatur etiam Hieronymus. Hæ autem tribus illo capite, & alibi sæpe nomine C Ephraim designantur, quoniam earum princeps erat tribus Ephraim. Itaque à Propheta, Rachel quæ auia erat Ephraim, dicitur deplorare Israëlitas tanquam filios suos, quo significatur populum Israëliticum amarè ploraturum ob captiuitatem, & necem suorum. Quoniam autem sub Herode nunc non minor tyrannis, & eiulatus factus est in Israëlitico populo, quàm olim, cùm populus in captiuitatem abduceretur, idq; eo loco vt propriè Rachel dici possit plorasse iam hos interfectos pueros tanquam filios suos, ob id Euangelista hunc Ieremiæ locum nunc dicit adimpletum, hoc est, nunc verè id D dici potuisse, quod olim dixerat Ieremias etsi de aliis, & in sensu nonnihil diuerso. Proinde non videtur dicendum, quemadmodum tamen communiter dicitur, testimonium istud à Matthæo hîc adduci, vt ostenderetur hanc infantum cædem non contigisse sine dispensatione diuini cõsilii, sed Deo ita prouidente, & per Prophetam prædicente, & sic fieri permittente secundùm suam gubernationem, vt adimpleretur quod prædixerat. Potiùs enim dicendum, Matthæum Hebræis scribẽtem, quod gratum illis esse sciebat fecisse, atque ob id scripturam quæ facto huic adaptari commodè potuit, desumpsisse, sicut & alibi. Non enim ad ostendendam diuinam dispensationem citasse hoc testimonium, E hinc constare videtur, quòd de his pueris hæc à Ieremia non sint dicta, neq; secundùm sensum litteralem, neque secundùm sensum mysticum, cùm calamitas ill de qua ad literam loquitur Propheta, non videatur allegoria apta posse ostendi fuisse figura huius cædis infantum. Dici tamen potest Spiritum sanctũ illo Ieremiæ loco sub typo calamitatis populi Israëlitici voluisse etiam significare martyrum omnium necem, & Ecclesiæ per Rachelem significare luctum, ac proinde rectè de his martyribus citasse, qui omniũ martyrum primitiæ sunt, & quibus locus iste propriè quodammodo competit. Nã & ea, quæ præcedunt ante hæc verba in Ieremia, magis pertinent ad Christianum populum, &

quæ sequitur consolatio subiecta ad calamitatem his verbis descriptam, magis est consolatio Ecclesiæ, ne propter occisos pro Christo fideles nimis doleat. Sequitur enim: *Hæc dicit Dominus, Quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lachrymis, quia est merces operi tuo, dicit Dominus. Et reuertentur de terra inimici* (scilicet filii tui ô Rachel) *erit spes nouissimus tuis, ait Dominus, & reuertentur filij tui ad terminos suos.* Super quo loco sic scribit Hieronymus: *Hoc iuxta litteram necdum factum est. Neque enim decem tribus, quæ in ciuitatibus Medorum exulant, atque Persarum, reuersas in Iudæam terram legimus; sed iuxta spiritum, & in passione Domini completum est, & hucusque completur, quando de toto orbe saluatur Israël, & Racheli dicitur: Quiescat vox tua à ploratu. Proinde melius intelligitur de paruulis istis, quòd mercedem habeant effusi sanguinis pro Christo, & pro terra inimicorum teneant regna cœlorum, & reuersuri sint in sedem pristinam, quando pro corpore humilitatis receperint corpus gloriosum: ista est spes nouissima, quando iusti fulgebunt sicut sol, & infantes quondam paruuli, atque lactantes absque ætatum incremento, & iniuriis, ac labore corporeo resurgent in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.* Hæc ille. Quamuis autem Hieronymus de paruulis rectè intelligi dicat, videtur tamen generaliter de omnibus debere intelligi dictum martyribus: nam alioqui non satis constat allegoria inter litteram, & spiritum. Et priùs dicit Hieronym. hanc scripturam hucusque completi, & Rachelis, hoc est, Ecclesiæ dici nè ploret ob mortuos suos filios, qui mundo quidem videntur extincti, sed è terra ista hostili, atque à regione mortuorũ reuertentur in viam æternã, aut ab idololatria in Ecclesiam. Porrò testimonium istud, teste Hieronymo nec iuxta Hebraicum, nec iuxta Septuaginta citauit Euangelista. Hebræa enim secundùm versionem Hieronymi sic habent: *Vox in excelso audita est lamentationis, luctus, & fletus, Rachel plorantis filios suos, & nolenti consolari super eis, quia non sunt,* Aut potiùs sic: *Vox in excelso audita est, planctus, fletus, & amaritudines, Rachel flens super filios suos, noluit consolationem accipere super filiis suis, quia non sunt.* Septuaginta verò teste & interprete Hieronymo, sic habent: *Vox in Rhama audita est, lamentatio, & fletus, & luctus Rachel plorãtis filios suos, & noluit cõquiescere, quia nõ sunt.* Ex quo inquit Hieronymus, perspicuũ est, Euãgelistas, & Apostolos nequaquã ex Hebræo interpretationẽ alicui⁹ secutos, sed quasi Hebræos ex Hebræis, quòd legebant Hebraicè suis sermonibus expressisse, non curãtes tamẽ easdem omnino voces annumerare, sed contẽti integritate sententiarũ Christum prædicasse, Græca tamen paulò aliter modò habẽt, quàm legisse videtur Hieronymus. nec multo dissimiliter à citatione Euangelistæ, quamuis codices Græci varient. Nam Cõplutensis editio sic habet in Ieremia φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη τοὺς υἱοὺς αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελεν παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. Aldina verò editio sic habet, φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκούσθη θρήνου καὶ κλαυθμοῦ, καὶ ὀδυρμοῦ, ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθέλεσε, &c. In Euangelista verò sic habetur omnino quomodo in Complutensi editione, nisi quòd pro, ἀποκλαιομένη τοὺς υἱοὺς αὐτῆς, habeatur hic κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, quod idem omnino est. Vnde videri posit interpres Euangelistæ respexisse ad translationem Septuaginta, maximè cùm præter alia ferè omnia eadem, etiam Rama dictionem non versam reliquerit, sicut Septuaginta, nec ad verbum παρακληθῆναι, id est consolari, adiecerit, super filiis suis: quod est in Hebræo. Est autem Rama aliquando, loci nomen: verùm hoc loco sic non debere accipi, quemadmodum tamen quidam putant, patet, quòd Rama dum loci nomen est, significat vrbem quandam quæ erat in sorte Beniamin iuxta Gabaa, vt patet Iosue 18. & Iudic. 16. quam Ramam Baasa rex Israël reædificauit contra Hierusalem, vt patet 3. Reg. 15. Itaque, vt docet enim Hieronymus, Rama hic appellatiuè accipi debet, vt sit idem quod excelsum. Itaque sensus secundùm Hieronymum est: *Vox in excelso audita est*, hoc est, longè latèque dispersa. Postquam autem dixit: *Vox in Rama audita est*: subdens declarat quæ vox fuerit, quia ploratus, & vlulatus multus. Vbi pro duobus quæ nos legimus, Græci tria habent θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς: καὶ ὀδυρμὸς, lamentatio, & ploratus, & fletus, sicut & Hebræa, & Septuaginta tria habent. Additur autem *multus*, ad explicandum quod dictũ est, *in excelso audita vox*, cùm non sit hæc dictio apud Septuaginta, aut in Hebræis, nisi fortè hac adiectione explicare voluerit tertiam dictionem, quæ est in Hebræo, quæ significat propriè amaritudines. Porrò per *Rachelem* hîc intelligi iam debet regio Bethleemitica, eo quòd iuxta Bethleem Rachel sepulta fuerit. Hanc itaque dicit plorasse filios suos, nec voluisse consolationẽ admittere, quia non sunt. Quod secundùm Hilarium sic debet intelligi: noluit cõsolari quasi non essent, qui secundùm corpus mortui erant, sciẽs eos in æternum viuere. Cuius interpretationis meminit etiam Hieronymus. Verùm simpliciùs fuerit intelligere, non esse dictos qui perierunt & mortui erant. Siquidem his verbis, *noluit consolari*, &c. Euangelista significare voluit, dolorem Rachelis inconsolabilem, & calamitatis magnitudinem. Videtur autem Hilarium offendisse, quòd non esse dicantur, qui pro Christo trucidati erant. Verùm phrasis Hebraica est, non esse, ponere pro, non superesse, & non viuere ampliùs in hac vita. Hæc autem crudelitas Herodi etsi notata non sit à Iosepho, qui cùm Herodis gesta exactè scripserit, incertum an volens, an ignorans factum istud præterierit; inuenitur tamẽ notata à Macrobio Gẽtili scriptore. Hic enim lib. Saturnalium 1. inter cæteros iocos Augusti sic scribit: Cùm audisset inter pueros, quos in Syria Herodes rex Iudæorum intrà bimatũ iussit interfici, filium quoque eius occisum ait: melius est Herodis porcum esse quàm filium. Dicit autem Macrobius in Syria occisos paruulos, quòd Iudæa, vt priùs est dictum, pars sit Syriæ. Iocus autem in eo consistit, quòd Herodes cùm esset proselytus sicut reliqui Iudæi, abstinebat ab esu carnis suillæ secundùm legis præscriptum. Idem tamen Iosephus non tacuit alia huius Herodis crudelitatis summæ facinora, quomodo scilicet præ aliis multis etiam familiaribus occiderit generum suum Iosippum, charissimam & innocentissimam vxorẽ suam Mariannem, ac postea etiam duos illius filios, Alexandrum, & Aristobulum, deinde quinto ante mortem suam die etiam tertium filium suum Antipatrum. Putatque Eusebius in Ecclesiast. hist. lib. 1. cap. 8. has domesticas clades accidisse Herodi post crudelitatem in pueros hos exercitam, cùm vsque ad illud tempus omni fœlicitate imperium eius polleret. Iam quam tandem pro omni sua crudelitate in alios exhibita persoluerit pœnam, idem testatur

ſtatur hiſtoriographus libro 17. antiquit. capit. 10. ſic ſcribens: *Herodem porrò amarior indies morbus vrgebat, ſupplicia Deo commiſſi ſceleris expetente. Ignis quippe lentus inerat, non tantum conſlagrationem in ſuperficie corporis agentem prodens, quantùm intrinſecus creſcens operabatur incendium. Auiditas quoque inexplebilis ſemper inerat cibi, nec tamen ſatietas vnquam rabidus incitatam faucibus valebat implere ingluuiem, Inteſtina internis viſceribus tabida putreſcebant, doloribus quoque coli ſæuiſſimis cruciabatur, humor liquidus ac luridus erga pedes tumidos oberrabat. Similis illi quoque & circa pubem erat afflictio. Sed & verenda ipſa putredine corrupta ſcatebant vermibus, ſpiritus quoque incredibilis inflatio, & lentigo obſcœna & ſatis execranda. His autem omnibus doloribus fœtor dirior, vel ex membrorum putredine, vel ex reſpiratione anhelitus reddebatur. Ita ex omni parte cruciatibus feſſo nullæ ſufficere vires ad tolerantiam poterant. Dicebant ergo ij, quibus diuinandi inerat peritia, has diuinitus pœnas ab eo ob multa eius impiè, & crudeliter geſta depoſci.* Similia idem Ioſephus ſcribit & lib. 2. de bello Iudaico cap. 21. oſtēdens eum febre, tuſſi, dyſenteria ſcabie, podagra, verendorum putredine, generatione vermium, ſpirandi difficultate, atque fœtore malam afflauiſſe animam, & quòd eandem ſibi paulò antequam moreretur, eripere conatus fuerit ob doloris ex morbo vehementiam, quodque inauditum facinus excogitarit, nempe collectos ex omni Iudæa nobiles in locum, cui nomen eſt Hippodromus, cuſtodiri fecit, præcipiens Salomæ ſorori, & Alexæ eiuſdem marito, vt ſimul ac animam efflaſſet: omnes illos occideret, quo ſic vel inuita omnis Iudæa, omniſque domus in morte eius illacrymaretur. Malè enim ſibi conſcius perſuaſus erat, feſtis gaudiis Iudæos mortem eius celebraturos. Nec ipſe Herodes in ſeipſo tantùm pœnas exoluit, ſed etiam in ſua progenie. Nam, vt teſtatur Ioſephus lib. antiq. 18. c. 11. intrà centum annorum ſpatium præter paucos (nam admodum multi erant) cuncta Herodis origo conſumpta eſt, vt in eum rectè quadrēt maledictiones illæ, quæ habentur Pſal. 108. inter quas eſt: *In generatione vna deleatur nomen eius, & nutantes transferantur filij eius*, &c. quod cōtigiſſe Archelao, & Herodi Antipatri & Ioſepho conſtat.

Pſal. 118.

DEFVNCTO AVTEM HERODE, ECCE ANGELVS DOMINI APPARVIT IN SOMNIS IOSEPH.] Regnauit Herodes 37. annis ab eo tempore, quo à Romanis regnum acceperat, 34 autem annis poſt occiſum Antigonum, vt teſtatur Ioſephus li. antiq. 17. cap. 10. Proinde cùm 32. anno regni eius natus ſit Chriſtus, & veriſimile ſit Chriſtum primo anno vitæ fuiſſe in Ægyptum, conſequens eſt eum circiter quinque annos vixiſſe in Ægypto, & quinque, vel ſex annorum fuiſſe, cùm ex Ægypto rediret. Redire autem Chriſtum ex Ægypto adhuc in ipſa pueritia cōueniebat, nec mortuo Herode diutiùs in ea permanere, vt inter Iudæos adoleſcens, & enutritus, multis ab ipſa pueritia eſſet cognitus, ne tanquam alienigena à Iudæis poſtea iure reiiceretur, nec haberet incredula illa gens, quod vel probabiliter ſuæ inpietati prætexeret. Conueniebat item vt mortuo Herode rege Iudæorū, puer Ieſus rediret in terrā Iſraël, tanquam ſcilicet verus rex Iudæorū, præter quem nullus pro vero rege Iudæorum agnoſci deberet. Vnde & Dei prouidentia factum videtur, vt poſt Herodem nullus conſtitueretur rex Iudæorum à Romanis, quanquam id filii Herodis, & potiſſimùm Archelaus, qui poſt eum regnauit, ſummè à Romanis impetrare contenderent. Itaque monetur ab angelo Ioſeph, relicta Ægypto, redire in terram Iſraël, hoc eſt Paleſtinam. Non dicit autem, in quam ciuitatē ire debeat, vt dubitatione ſuborta, ad Deum confugere cogeretur, & noua angeli, vel Dei allocutione magis conſolaretur, magiſque ſemper intelligeret Deum ſibi in curando, & cuſtodiendo puero non defuturum. Cùm autem dicit angelus,

DEFVNCTI SVNT ENIM, QVI QVÆREBANT ANIMAM PVERI.] Videtur numerus pluralis phraſi Hebraica accipiendus pro ſingulari. Nam quanquam plures cum Herode quæſierint animam pueri, nempe illius ſatellites, & amici; priùs tamen ſolum dicit Herodem defunctum, eoque defuncto angelum apparuiſſe. Sic, cùm vnum tantùm vitulum in Horeb conflaſſent Iſraëlitæ, dixerunt tamen: *Hi ſunt dii tui, qui eduxerunt te de terra Ægypti.* Sic cùm ſcriptura exodi 2. dicat ſolum Pharaonem quæſiſſe occidere Moyſen, tamen cap. 4. dicitur: *Vade, & reuertere in Ægyptum: mortui ſunt enim omnes, qui quærebant animam tuam*, Et bene quidem eiſdem iam verbis præcepit angelus Ioſepho reditum, quibus olim locutus fuerat Moyſi, quia Moyſes vt in aliis multis, ita etiam ſua fuga typùm prætulit huius pueri.

Exod. 32. Exod. 2. Exod. 4.

AVDIENS AVTEM, QVOD ARCHELAVS REGNARET IN IVDÆA PRO HERODE.] Herodes cùm in principio morbi ſui, iuniori filio ſuo. Herodi ſcilicet Antipatri, regnum teſtamento reliquiſſet, idque odio, quod circa Archelaum, & Philippum ex Antipatri accuſatione cōceperat vt teſtatur Ioſeph lib. 17. antiq. c. 8. iam inſtante morte teſtamentum mutans, Archelao regnum contribuit. Herodem verò Antipatrem, quem priùs ſibi in regno ſucceſſorem deſignauerat, tetracham facit Galileæ regionis, atque Berœæ. Gaulanitidem autem, & Trachonitidem, & Bathaneam, Philippo filio Tetrachiæ iure conceſſit, volens tamen teſtamentum non obtinere robur, niſi intercedente auctoritate Cæſaris. His itaque filiis Romam ad Cæſarem profectis, & coram eo de regno certantibus, tandem Cæſar Archelaum quidem non pronunciat regē ſed dimidiæ Iudææ regionis, quæ Herodi tributa pendebat. Toparcham cōſtituit, hoc eſt, Loci principē, ſpondens ei regiā quoque dignitatē, ſi laboribus, & fauoribus circa ſemetipſum maritus appareret. Alteram verò dimidiā, bifariā diſtribuit alteris duob. Herodis filiis, nēpe Herodi Antipatri, & Philippo, quemadmodum in teſtamento pater cauerat. Vnde Ioſeph cap. 10, & ſeq. 17. libri prædicti. Proinde quod hìc dicitur Archelaus regnaſſe in Iudæa pro Herode patre, nō ſic eſt accipiendū quaſi rex fuerit ſicut Herodes pater; ſed ſimpliciter regnaſſe intelligendus eſt, quòd poſt patrem Iudææ præfuerit, nō regio nomine ſed regia poteſtate: aut quòd à patre deſtinatus eſſet rex, & à populo rex in principio ſalutatus. denique & à Cæſare regiū nomē illi eſſet promiſſum. Patet etiā ex his Iudæam hoc loco accipi debere, vt diſtinguitur, cōtra Galilæam, quemadmodum etiā priùs dictū eſt. Verùm hic duplex occurrit quæſtio. Primùm: cur putauit eundum in Iudæam Ioſeph, cùm habitatio eius eſſet in Nazaret. Deinde, cur non ita metuebat ire in Galilæam propter Herodem fratrem Archelai, ſicut in Iudæam propter Archelaum. Ad primū dicendum,

Iosephum existimasse puerum in Iudæa educãdum, tum, quòd in ea natus esset, tũ quòd in ea sedes esset regni: aut voluisse quidẽ ire in Iudæam, non ad habitandum; sed vt gratias Deo solennes ageret in Hierusalem: metuisse autem, ne, quemadmodum tempore præsentationis ab aliquibus agnitus, Archelao manifestaretur. Ad secundum verò dicendum, magis metuẽdum fuisse ab Archelao, tũ quòd Bethleem, in qua natus erat Christus, in Iudæa erat, in qua ciuitate si venisset habitaturus Ioseph, facilè creditum fuisset, Christum fuisse vnum ex pueris illis, quos occiderat Herodes, tum quòd Archelaus aspiraret ad nomen regis Iudæorum, quod habuerat pater. Porrò pro eo, quod nos legimus, *admonitus*, Græcè est χρηματισθεὶς, quod non simpliciter admonitum significat, sed admonitum oraculo, &c, vt priùs vertit de Magis, accepisset responsum.

VT ADIMPLEATVR, QVOD DICTVM EST PER PROPHETAS: QVONIAM NAZARÆVS VOCABITVR.] Quidam inter quos Lyra, legunt, *per prophetiam*, referuntque istud testimoniũ ad certum scripturæ locum, nempe ad c. Isaiæ 11. Verùm & Græci, Latini codices omnes habent: *per Prophetas.* Putat autem Chrysost. testimonium hoc à Matthæo desumptum ex libris aliquibus Propheticis, qui negligentia, aut malitia Iudæorum, aut temporum, bellorùmque iniuria perierunt. Verùm, vt omittamus, non esse verisimile libros illos ratione aliqua tali periisse; ne tunc quidem, cùm hæc Matthæus scriberet, extitisse aliquos libros propheticos, in quibus istud apertè ponebatur, vt ab ipso citatur, vel ex eo satis patet. Nam, si extitissent, non est verisimile eos primoribus plebis, Scribis & Pharisæis non fuisse notissimos. Et tamen nihil tale eis notum fuisse ex eo satis colligitur, quòd totus senatus Iudæorũ Nicodemũ, qui in Christum propensus esse, beneque de eo sentire videbatur, his verbis obiurgat: *Scrutare, & vide quod à Galilæa Propheta non surrexit.* Quod vtique facturi non erant, si hoc testimonium legissent: aut certè à Nicodemo confutandi fuerant, qui tam impudenter garriebant. Proinde cum Hieronymo intelligẽdum est, Euangelistam, ob id, non dixisse: per Prophetam, sed, *per Prophetas*, vt non fixum aliquod, & vnum scripturæ testimonium designaret, sed à plerisque id dictũ indicaret, etsi non secundùm verba tamen secundùm sensum. Quomodo autem in scripturis id secundùm sensum dictum sit, non omnes consentiunt, idque, ob id, quòd dubitetur, quib. litteris Hebraicè scribi debeat nomen ciuitatis. Nazareth, à qua Christus dicitur Nazaræus: nã in scripturis veteris testamenti nomen illud ciuitatis scriptum non inuenitur, siue propter loci obscuritatẽ, siue quòd aliud priùs nomen habuerit. Si enim Nazareth, & Nazaræus Hebraicè scribantur per literã Zain, iam Nazaræus idẽ est, quòd separatus, & sanctus. Sanctum autem, & ab omni immunditia peccati separatum futurum Messiam, omnis scriptura commemorat, & apertissimè quidem Danielis 9. *Cũ venerit sanctus sanctorum, cessabit vnctio.* Iam secundùm hanc deriuationem quidam putant hîc ab Euangelista notari illud, quod de Samsone dixit angelus Iud. 13. *Quia Nazaræus* (Hebraicè Nezir) *Dei erit puer iste ab vtero*, & quod de Samsone ad litteram dictum est, Euangelistam in Christo per Samsonem adombrato, dicere completum esse, ideóque asserere dictum id esse per prophetas, quod in vno libro Iudicum dictum est, eò quòd liber ille, opus esset multorum Prophetarum sibi succedentium. Verùm manifestum satis est, nomen Nazaræi vt de Christo dicitur, non debere scribi Hebraicè per Zain, sed per litteram Tsade. Primùm quidẽ, quod teste Pagnino sic scribitur in titulo salutiferæ crucis Romæ asseruato, qui habet Iesuah, Hannotseri, Melech, Haiehudim: deinde quòd etiam sic scribatur cognomen Christi in veterum Hebræorũ cõmentariis. Et fieri potest, ciuitatem Nazareth eam esse, quæ in libro Iosue inter ciuitates tribus Nephtalim vocatur Hasor, vel Enhasor, litteris quibusdã postea mutatis, aut ablatis. Nam hæc nomina per Tsade in medio scribuntur. Secũdùm hanc itaque deriuationem nomen Nazaræi Christo apertè tribuitur, Isaiæ 11. Nam vbi nos legimus: *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet:* pro dictione, flos, Hebræis est Netser, per Tsade, quod significat florem, aut potiùs, vt verterunt teste Hieronymo, Symmachus, Theodotius, & Aquila, germen. Est enim secundùm Rabbi Dauid, Netser, planta nouella, & tenera. Vnde & Hieronymus c. 6. Isaiæ eamdem dictionem vertit per germen. Populus autem tuus omnes iusti in perpetuũ hereditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ, &c. Sic similiter Danielis 11. *Et stabit de germine radicum eius plantatio.* Illud autem Netser quod ponitur Isaiæ 11. de Christo debere intelligi, etiam Chaldæus paraphrastes testatur, sic vertens: Et egredietur rex de filiis Isai, & Christus de filiis filiorum eius crescet. Rectè enim Christus, germen, vel flos, aut tenera planta dicitur, quòd sine corruptione de Maria virgine natus sit, quemadmodum germen, aut flos de terra, quodque nullam habens peccati vetustatem, omni virtute viruerit, & floruerit semper, suauitatem odoris sui longè, lateque spargens: Itaque hac scriptura sicut satis designatur Christum in Bethleem nasciturum, cùm dicitur egressus de radice Iesse: ita rectè etiam designatur in Nazareth educandum, cùm Netser appellatur. Certè D. Hieronymus scribens in hunc Isaiæ locum, testatur eruditos Hebræorum putare de hoc loco sumptum, quod in Euangelio Matthæi omnes quærunt ecclesiastici, & non inueniunt vbi scriptum sit: *Quoniam Nazaræus vocabitur.* Quanquam horum sententiã non videatur probare, quòd nomen Nazaræi semper alibi scribatur per Zain, quasi Christus, sic dictus sit Nazaræus sicut alij hoc nomine appellati. Quamuis autem hoc solo Isaiæ loco Christus apertè Netser dicitur, Matthæus tamen dictum dicit per Prophetas ipsum hoc nomine vocandum, eo quòd alij Prophetæ ipsum hoc nomine idem significante appellauerint. Nam Zachariæ 6. vbi nos legimus: *Ecce vir Oriens nomen eius.* Et c. 3. *Ecce ego adducam seruum meum Orientem.* (quæ de Messia dicta esse dubium non est) pro nomine, Oriens, Hebraicè est צמח Tsemah, quod magis significat Germen, quomodo eam dictionem vertit Hieronymus Ieremiæ 23. & 33. & Isa. 4. In quibus omnibus locis Christus dicitur germen, vt annotatum est priùs circa illud, *In quibus visitauit nos oriens ex alto.* Porrò Osiander noua ab ipso inuenta ratione, scrupulum huius loci discutiendum putat, volens Matthæum hîc non loqui de Prophetis, qui sua de Christo testimonia litteris tradita reliquerunt, sed de huiusmodi Prophetis, de quibus & Paulus loquitur ad Corint. qui spiritus sancti vnctione interna edocti, litteras propheticas rectè intelligũt, easq; aliis enarrare, & ex eisdem, petentibus

Ioan. 7.

Quomodo scribẽdum sit Nazareth, vnde Christus Nazaræus pulchra deductio.

Dan. 9.

Iudith. 13.

Isa.

Dan.

Ioa.

Zach.

Zach.

Luc.

tentibus recta consilia dare, & quæ recta ratiocinatione ex eorundē dictis necessariò cōsequuntur perspicere valent, quos prisca ętas filios Prophetarum, Paulus autem simpliciter Prophetas appellat. Tria enim ille facit Prophetarū genera: Primum eorum, qui quandocunque res postulabat, oracula, visiones aut fatidica somnia impetrabāt; qualis fuit Moses, Samuel, & alii, quos prisca ætas vidētes, vulgus autē Iudæorū prophetas priores appellat. Alterū eorū, qui quamuis oracula, visiones aut somnia fatidica pro suo arbitrio non elicerent, tamen quoties Deo visum esset, per eos populum docere, aut admonere, aut obiurgare diuinitus inspirati prophetauerunt, atque hos Iudæi posteriores vocāt. Tertiū verò eorum qui priùs dicti sunt, de quibus, ob id Matthæū loqui ille vult quòd nō per prophetā, sed per prophetas, & non scriptū, sed dictum esse commemoret, eosq; ex scripturis, & potissimum ex Isaiæ cap. 11. intellexisse Christum habitaturum in Nazareth, atque ab ea Nazarenum dicendum. Verùm nō est verisimile de hoc tertio prophetarum genere Euangelistā loqui, cùm & aliàs semper cùm quæ à propheris scripta sunt citat, dicere soleat adimpletum esse, quod ab eis dictum est. Deinde si iam ab huiusmodi prophetis palàm dictum, & ex scripturis demōstratum fuit, Christum Nazarenū vocandum à ciuitate Nazareth, quare & Pharisæi, & Scribæ, & omnis populus Christum agnoscere noluerunt, quòd Galilæus esset; ita vt ipse etiam Nathanael admirando diceret: *A Nazareth potest aliquid boni esse?* Itaque secundùm priorem potius modum dicendum est, secundùm quem tamen modus difficultatis nondum omnino dissolutus videtur. Nam etsi in scripturis Christus dicatur Neser & Germen non tamen dicitur sic vocandus, aut saltem nō dicitur sic vocandus, à ciuitate in qua nutriendus erat, Nazareth. Matthæus verò dicit habitasse in ciuitate Nazareth, vt adimpleretur illud Propheticum: *Nazaræus vocabitur.* Proinde quod dicit Matthæus, in hoc sensu videtur accipiendum, Christum habitasse in ciuitate Nazareth, vt vel ex ipsa ciuitate à qua cognominandus erat, demōstraretur in ipsum verè competere nomen illud Neser & Germen quo prophetæ Messiam appellarunt: quoniam enim plerósque Iudæos offendebat quod Iesus diceretur Nazarenus, ostendit Euangelista quàm id conueniat scripturis, quæ passim eum vocant nominibus significantibus Germen, quod nomine Nazaræi etiam significatur. Quare cùm dicit, *vt adimpleretur*, &c. coniunctio, *vt*, potiùs est accipienda consecutiuè, quàm vt denotet causam finalem: quēadmodum etiam priùs, cùm dicit: *Vt impleretur quod dictum est: ex Ægypto vocaui filium meum.* Porrò quòd Christus, etsi in Bethleem nasciturus, non tamen in ea nutriendus, nec ab ea vocandus esset Bethlehemiticus, satis innuit Michæas dum dicit: *Ex te mihi exibit dux*, &c. Sic etiā quòd Hierosolymitanus vocandus nō esset non obscurè significat Zacharias dicens, Regem Sion sedentem super asinam, tanquam hospitem aliunde Hierosolymam venturum. Vt autem in Galilæa ciuitatem Nazareth diligeret habitationi, primùm conueniebat ob causam eam, quam indicat Matthæus: deinde & ob aliam causam, nempe quòd hæc ciuitas ob suam obscuritatem, & ignobilitatem opportuna esset latebra puero aduersus sæuitiam filiorum Herodis, quódque suo exemplo omnem nobis humilitatem, contemptúmque mundanæ celsitudinis docere venerat: postremùm, vt quanquam impiis hac ratione obtegebatur illius nobilitas, quam ex loco natali Bethleem verè habebat; pij, & fideles etiam ex hoc nomine cum scripturis prophetarum concordante magis in fide confirmarentur. Itaque apud hos nomen hoc factum est gloriosum, quòd apud infideles fuit abiectum & ignominiosum: & propter quod Iudæi minùs eum crediderunt esse Messiam, propter hoc Christiani magi eum esse agnoscunt. Omnia enim sic in Christo temperata fuerunt, vt pij quidem ipsum esse saluatorem non possent non agnoscere, impij verò atque reprobi nihil minus. Ita & diuinitas eius cruce, & humilitate tegitur. Positus enim fuit in ruinam, & resurrectionē multorum. Ex his autem omnibus dictis patet, Christū alia significatione dictum fuisse Nazaræum vel Nazarenum, quàm accipitur illud nomen Genesis 49. cum in benedictionibus Ioseph dicit Iacob: *Fiant benedictiones in capite Ioseph, & in vertice Nazarei inter fratres suos.* Et cum Threno. 4. dicitur: *Candidiores Nazaræi eius niue:* aut si quando & alibi in scripturis occurrit. Nam in illis omnibus locis est Hebræis illud Nezer, quod per Zain scriptum significat separatum, vel coronatum, aut consecratum. Sed nec Græcis eodem modo scribitur nomen Nazaræus, cùm Christo tribuitur, & cum illis legalibus Nazaræis. Nam cùm illis tribuitur, scribitur ναζαραῖος, vt patet Threnorum 4. per literam α scilicet in medio. Cùm verò de Christo dicitur, scribitur per ω in medio ναζωραῖος, vt patet hoc loco Matth. & Ioan. 19. cùm dicitur in titulo crucis scriptum: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum.* Rursùm Matthæi 26. cùm dicitur: *Et hic erat cum Iesu Nazareno.* Et Lucæ 18, cùm dicitur: *Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.* Sic & Ioannis 18. & Actuum 2. Marcus tamen Romæ Euangelium scribens, Latinos imitatus Christum vocat ναζαρηνόν. Docemur autem hìc præterea, quód Christo vsu venisse videmus, idem omnibus electis euenire, nempe nihil tam minutum esse, quod fortuitò, & non certa Dei prouidentia illis accidat: quòd meritò pios in omnibus rebus mirificè consolatur & cōfirmat. Res enim leuicula & nullius momenti carni videtur, quòd quis à loco educationis cognomen trahat: sed Christo id adeò temerè non contigit, vt etiam à prophetis sit indicatum.

Marginalia: Ioan. 1. — Matth. 21 — Genes. 49. — Thren. 4.

QVÆSITVS A PARENTIBVS IESVS INVENITVR IN TEMPLO. LVCÆ 2. CAPVT XII.

REuersi sunt (ergo) in Galilæam in ciuitatem suam Nazareth. Puer autem crescebat, & confortabatur plenus sapientia, & gratia Dei erat in illo. Et ibant parentes eius per omnes annos in Hierusalem in die solenni Paschæ. Et cùm factus esset Iesus annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundùm consuetudinem diei festi, consummatisq́; diebus cùm redirent, remansit puer Iesus in Hierusalem, & non cognouerunt parentes eius. Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant

rebant eum inter cognatos, & notos. Et non inuenientes eum regreßi sunt in Hierusalem, requirentes eum. Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, super prudentia, & responsis eius. Et videntes admirati sunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus, & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid est, quod me quærebatis? Nesciebatis, quia in his, quæ patris mei sunt oportet me esse? Et ipsi non intellexerunt verbum, quod locutus est ad eos. Et descendit cũ eis, & venit Nazareth, & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo. Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.

PVER AVTEM CRESCEBAT, &c.] Hactenus A cœlestis ille princeps noster, qui sese nostra causa vsque ad fascias, cunas, vagitus, & imbecillem corporis infantiam deiecit, alieno testimonio prædicatus est, & commendatus. Cæterùm nunc Lucas ostendere incipit, quomodo paruulus iste seipsum commendare cœperit, sapientiæ, omnisque diuinæ gratiæ ostensione. *Puer* (inquit) *crescebat*, corpore scilicet: *& confortabatur*, spiritu scilicet. Nam dictionem, spiritu, Græci codices hìc addunt, quemadmodum priùs cùm de Ioanne quoque dixit Lucas: *Puer autem crescebat, & confortabatur.* (*Lucæ 1.*) Apparet autem ab aliquo reiectam hoc loco dictionem, *spiritu*, quòd offenderetur illo quod Christus diceretur secundùm spiritum confortari, cuius spiritus ab initio plenus fuerit omni gratia. Verùm offendi hinc non oportet, cùm & posteà dicatur profecisse sapientia, & ætate. Recepta autem est apud omnes pæne ea sententia, quòd Christus secundùm animam non profecerit re vera, sed perfectus fuerit ab initio sapientia, & omni gratia. (*An Christus, verè secundùm animam profecerit, Ierem. 31.*) Ita enim Hieronymus sentire apertè videtur super eo loco Ieremiæ: *Fœmina circumdabit virum*: vt priùs ostensum est. Sic sentit manifestè Augustinus libro de peccatorum meritis, & remissione, capite 29. sic scribens: *Quis enim est, qui audeat dicere Dominum Christum tantum maioribus, non etiam paruulus factum Iesum, qui venit in similitudine carnis peccati, vt euacueret corpus peccati, in quo infirmißimo nulli vsui congruis, vel idoneis infantibus membris anima rationalis miserabili ignorantia prægrauatur? Quam planè ignorantiam nullo modo crediderim fuisse in infante illo, in quo verbum caro factum est, vt habitaret in nobis, nec illam ipsius animi infirmitatem in Christo paruulo fuerim suspicatus. quam videmus in paruulis.* Hæc ille. Proinde quòd dicitur *Christus confortatus spiritu, & profecisse sapientia*, sic communiter intelligitur, quòd in eo paulatim emicuit fortitudo spiritus, & sapientia, ita vt tantùm creuerit eius sapientia, in ostensione & opinione hominum. Quomodo debere intelligi videri potest ex eo, quod postquam dixisset: *confortabatur spiritu*: adiecit, *plenus sapientia*, quasi significare volens eum non vulgarium hominum more profecisse in fortitudine spiritus, & sapientia, vt qui semper fuerit plenus sapientia. Verùm ex isto hæc sententia probari non potest. Pro dictione enim, *plenus*, non Græcis nomen πλήρης, sed participium πληρούμενον, quod (vt annotauit quidam) indicat illum impleri sapientia accessu ætatis. Non potest hoc participium vna dictione benè correspondente exprimi apud nos, cùm sit præsentis temporis passiuæ significationis, tamen per circumlocutionem sic eius significationis vis exprimi posset: *confortabatur spiritu* accipiens plenitudinem sapientiæ: ex qua explicatione patet hìc à Luca non significari puerum hunc semper fuisse plenum sapientia, quod si etiam dictum fuisset, non tamen ex eo sequeretur Christum verè non profecisse. Plenitudo enim gratiæ non impedit profectum, cùm ea Ioanni, aliisque tribuatur, quibus gradus, & accessionem nihilo secius tribuimus. Itaque cùm scripturis sacris, & fidei synceritate obstare non videatur, si dicatur deitas per gradus quosdam dotes suas impartisse humanæ naturæ assumptæ, & Lucas id apertè hoc loco bis dicat, eisdem verbis nunc loquens de Christo, quibus priùs de Ioanne, putat quidam hæc Lucæ loca simpliciter accipienda, vt verè Christus significetur, profecisse sapiẽtia, sicut profecit ætate. Nam quod plerique veteres dicunt Christum ab initio fuisse plenum sapientia, nec potuisse proficere, magis B videntur respexisse ad sapientiam eius diuinam, quæ cõpetit Christo quatenus Deus, quemadmodum id patet in Hieronymo scribente super illud Isaiæ: *Butyrum & mel comedet*, &c. (*Isaiæ*) Licet, inquit, post multa sæcula de eo Euangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines*: (*Luc.*) & hoc dicatur, vt veritas humani corporis approbetur; tamen adhuc pannis inuolutus, & butyro pastus, ac melle, habebit boni malique iudicium, vt reprobans mala eligat bona. Non quòd hoc fecerit, aut reprobauerit, vel elegerit, sed quòd scierit reprobare, & eligere, vt per hæc verba noscamus infantiam humani corporis, diuinæ non præiudicasse sapientiæ. C Et Ambrosius hoc loco fatetur Christum secũdùm quod homo erat profecisse. Secundùm carnem (inquit) vtique sapientia Dei implebatur, & gratia. Et sub nomine Theophili in catena aurea sic legitur: Sicut verbum in carne passum fatemur, quamuis sola caro fuerit passa, quia caro verbi erat quæ patiebatur: ita proficere dicitur, ex eo quòd humanitas proficiebat in ipso. Verùm hæc à Scholasticis, & benè quidem intelliguntur dicta esse de sapientia Christi ipso vsu, & experientia acquisita, cùm priùs ab initio conceptionis fuerit infusa animæ eius omnium rerũ cognitio. Sicut enim ex prædictis authoritatibus Ambrosij, & Theophili patet in Christo ponendam sapientiam aliquam D tempore, & vsu rerum acquisitam, cõtra Magistrum sententiarum, qui eam non videtur agnoscere, distinction 13. libri 3. ita ex Augustino, aliorumque authoritate, ac ipsa denique ratione omnino videtur Christo etiam quatenus homini tribuendam perfectam omnium rerum à cõceptione cognitionem, ei infusam. Nam præter scientiam beatæ visionis, qua secundùm animam assiduè fruebatur sua diuinitate, ex qua multo pleniùs anima eius omnia cognoscebat quàm angeli, qui ex cõspectu, & fruitione diuinitatis omnium rerum habent cognitionem, maximè quantum ad se pertinet. Præter hanc, inquã, omnino verisimile est & congenitam quandam in eo omnium rerum fuisse scientiam, quam verbum Dei animæ suæ in ipsa creatione implantauit

plantauit ad eum modum, quo angelis suis ab initio naturalium rerum perfecta cognitio congenita est, sicut & ipsi Adam. Neque enim conuenit animam Christi, his esse inferiorem. Porrò quomodocunque intelligantur hæc loca Lucæ, illud certum his verbis: *Puer crescebat & confortabatur*, &c. ipsum voluisse ita notare veritatem assumptæ ab eo naturæ humanæ, vt tamen etiam significaret in eo aliquid homine maius apparuisse. Si enim statim ex vtero matris processisset in staturam viri perfecti, & si ab initio mox suam declarasset sapientiã, creditus fuisset fantasma fuisse, & prodigiosus aliquis homo. Esse tamen in eo aliquid homine maius, satis declaratum est, quòd simul cum ætate augebatur, & robur spiritus, & sapientia. Non enim obnoxius erat iis vitiis, quibus ea ætas solet laborare, ineptia, lasciuia, inconstantia, stultitia: sed robur spiritus, cœlestisq; sapientia indies magis ac magis sese exerebat vultu, incessu, sermone, & factis, in quibus nihil erat, quod non spiraret modestiam, castitatem, suauitatem, pietatem. In eo autem, quod sequitur, *& gratia Dei erat in illo*: nomen gratiæ accipitur rectè pro acceptatione Dei, & fauore quo filium suum, nósque per illum sibi gratos habet. Nam pro, *in illo*, Græcè est ἐπ' αὐτὸ, super illum, quod huic sensui bene cõuenit. Non enim videtur accipi posse pro gratuito Dei dono, cùm non vna aliqua gratia in ipso fuerit, sed gratiarum omniũ plenitudo. Itaque sensus erit: Dei patris fauorem fuisse super ipsum, donis suis illum ornantis, ac ipsum in omnibus moderantis, & componentis. Quidam tamen per *gratiam Dei* hìc intelligunt gratiam vnionis, hoc est, gratuitam illam coniunctionem verbi cum humana natura, qui humanam naturam omnibus charismatibus spiritus replebat. Potest quoque rectè & simpliciter per *gratiam Dei*, ipse spiritus sanctus intelligi, qui cum omnibus suis donis anima huius pueri inhabitabat. Nam illud ἐπ' αὐτο, rectè intelligitur, *in ipso*, quemadmodum prius cùm de Simeone dictum est: & Spiritus sanctus erat in eo. Bene autem dicit ipsum, & plenum fuisse sapientia, & habuisse in se gratiam Dei, vt ostenderet eum & admirabilẽ fuisse, ob sapientiæ augmentum supra ætatem, & amabilem fuisse omnibus, ob diuinam gratiam in ipso effulgentem, & omnes in amorem pueri pertrahẽtem. Neque gratiam solùm dicit in eo fuisse, sed *gratia*, inquit, *Dei*, vt ostenderet fauorem pueri nõ fuisse vulgarem, aut temporarium, quem sibi nonnunquam puerilis ætas humanis, & naturalibus dotibus colligit, puta formæ gratia, aut præcoci docilitate, aut alio denique simili munere.

ET IBANT PARENTES EIVS PER OMNES ANNOS IN IERVSALEM, IN DIE SOLENNI PASCHÆ.] Quæ dixit Lucas in commendationem pueri de plenitudine sapientiæ eius, & gratiæ diuinæ, ipso opere vera esse comprobat in sequentibus. Itaque ostensurus quomodo adhuc in ipsa pueritia suam Christus sapientiam, & gloriam manifestarit qua occasione id factum sit, primò præmittit. *Ibant* (inquit) *parentes eius*, &c. Quibus verbis pietatem & legis Mosaicæ seruandæ studium, quòd fuit in parentibus Christi, notat. Quanquam enim Nazareth longus abesset à Ierusalem, nempe trium dierum itinere, quotannis tamen se eò religiosi cõferebant. Præceptum enim in lege erat Iudæis, vt non solùm Pascha certo tempore celebrarent, sed etiam in certo loco, quem sibi Dominus delegisset. Verùm cùm præceptum fuerit, vt ter in anno

A omne masculinum appareret coram Domino in loco, quem elegisset, vt scribitur Exodi 23. & Deuter. 16. quare Lucas parentes Christi per singulos annos in die Paschæ ascendisse scribit in Ierusalem? Dicendum videtur istud Lucam dixisse, vel quòd eo solùm festo etiam Maria ascenderet, cùm tamen mulieribus præceptum non fuerit adire locum, in quo Dominus colebatur: vel secundùm Lyranum, quòd in aliis duabus solennitatibus dispensatum esset cum his qui longè aberant à Ierusalem. Nam & parentes Samuelis semel tantùm in anno ascendisse in Ierusalem magis est verisimile, præsertim cùm dicatur de Phenenna contristante Annam: *Sicque faciebat per singulos annos, cùm redeunte tempore* B *ascenderent ad templum Domini*: Erat autem inter omnes festiuitates præcipua, solennitas Paschæ: ad hanc itaque celebrandam in Ierusalem simul cum marito suo virgo deipara quotãnis pro sua in Deum pietate ascendebat.

1. Reg. 1.

ET CVM FACTVS ESSET IESVS ANNORVM DVODECIM, &c.] In quod Christus à parẽtibus simul ductus est in Ierusalem, & hac in parte parentibus obedierit, qui alieno non indigebat magisterio, paratum est exemplum parentibus castæ æducationis, nempe, quòd oporteat parentes ex sese prognatos statim, & ab ipsis (vt aiunt) incunabulis ercere ab omni lasciuia, sanctisque moribus, C ac pietatis studiis assuefacere: & omnibus filiis ostẽsa forma est, quomodo debeât morigeros sese præbere parentibus ad ea, quæ honesta sunt hortantibus. Quòd verò saluator duodenis consummatis diebus Paschæ, hoc est, septem diebus, cùm redirent parentes, remãserit in Ierusalem, volens cõmisceri doctoribus, indicium quoddam raræ suæ sapientiæ dare voluit, & velut radiolum aliquem sui splendoris spargere, ad confirmandã fidem, tum parentum, tum aliorum, qui ab ipso salutem Israëlis expectabant. Deinde, & ostendere voluit ad quid à patre in hunc mundum missus esset, quamque ad peragẽda patris sui mandata iam in tenera ætate prægestiret. Duodecimo autem anno id conuenienter factum D est, quòd eo tempore discretionis iudicium perfectum esse incipiat, & pueritia terminari. Porrò insciis parentibus istud Christus fecit, ne ab eis retraheretur, aut eos contemnere videretur, si retrahentibus non obediret: præterea quò doceret renunciandum esse parentum, cognatorumque affectibus ei, qui velit cœlestis doctrinæ professionem suscipere: mandataque Dei amicorum affectibus esse præponenda, & in Euangelico negotio nullam esse carnalium parentum autoritatem spectandam. Proinde rectè Hieronymus ad Heliodorum: *Licet* (inquit) *paruulus ex collo pendeat nepos, licet sparso crine, & scissis vestibus vbera quibus te nutrierat mater ostendat; licet in limone iaceat pater, per calcatum perge patrem, per* E *calcatam perge matrẽ & siccis oculis ad vexillum crucis euola. Solum pietatis genus est, in hac re esse crudelẽ.* Itaq; laudatur Deuteron 33. tribus Leui, *quòd dixerit patri suo & matri suæ: Nescio vos: & fratribus suis: Ignoro illos, & nescierũt filios suos.* Iam nec Parentes Christi culpari possunt negligentiæ, quòd illis nescientibus, puer remanserit in Ierusalem. Nam, auctore Beda, filiis Israël moris fuit, vt temporibus festis, vel Ierusalem confluentes, vel ad propria remeantes, seorsum viri & seorsum fœminæ incederent, pueri tamen indifferenter cum altero parentum cõiungerentur, atque ita factum, vt Maria puerum cum Iosepho esse, & contra Ioseph crederet Mariæ adesse-

Deut. 33.

Quòd si autem hic mos Iſraëlitis non fuit (nam de eo non conſtat) ſatis Euangeliſta parentes Chriſti excuſat, eo quòd dicit exiſtimaſſe ipſum eſſe in comitatu, inter amicos, & notos, quibus lubẽter ſolet ea ætas adhærere. Itaq; ſecuri de puero venerunt è Ieruſalem verſus Nazareth itinere vnius diei, veſperi illum requirentes inter cognatos, & notos. Nam quòd dicuntur veniſſe iter diei, non eſt intelligendũ de itinere, quo venerunt redeuntes è Nazareth ad quærendum puerũ, vt intelligit quidam in Paraphraſ. Vno enim die venerunt è Ieruſalem verſus Nazareth, & non inuento puero veſperi inter amicos, altero die regreſſi ſunt in Ieruſalem, ibi verò tertio deinde die ipſum in tẽplo inuenerunt. Proinde quòd dicuntur poſt triduũ inueniſſe puerum, non eſt intelligendũ tribus diebus iam finitis puerum inuentum; ſed poſt triduũ, hoc eſt, cùm iam tertius dies aduenißet, & tertio iam die: ſicut priùs dixit Chriſtum circunciſum, poſtquam cõſummati fuiſſent dies octo, hoc eſt, die octauo. Inuenerũt autem in templo, non ludentem, nec ocioſum, ſed *ſedentem in medio doctorum*, hoc eſt inter doctos. Inter quos ſeſe non ingeſſerat tanquam doctor, quanquam vnus eſſet omnium magiſter: nec cum faſtu & procacitate (quæ vitia ſolẽt adeſſe pueris præcocis ingenii) iactabat eam, qua plenus erat ſapientiã, ſed velut diſcendi cupidus inter eos ſederat, audiens ſcilicet eos, & viciſſim interrogans. Nõ quòd neceſſitas illi eſſet ſciſcitari ab hominibus, quod diſceret, ſed quò omnibus iunioribus exemplum modeſtiæ, & diſciplinæ præberet. Hic eſt enim rectus diſciplinæ ordo, primò diligenter audire doctos, & ſenes, deinde ab eis de auditis inquirere, iuxta illud Eccl. 32. *Audi tacens ſimul & quærens, & pro reuerentia accedat tibi gratia bona.* Simul etiam hoc ſuo exemplo ſaluator nos ad diſcendi ſacras ſcripturas ſtudium accendere voluit, ac docere nullam ætatem eſſe præproperam, & immaturam ad diſcendum ea, quę ſunt pietatis. Interrogabat etiam prudenter ſaluator, vt interrogando doceret eos qui legis ſcientiam profitebantur. Ex vno enim fonte doctrinæ manat, & interrogare, & reſpondere prudenter, teſte Origene. Non ſolùm tamen eum, & audiſſe, & interrogaſſe doctores, ſed etiam ab eis interrogatum reſpondiſſe, patet ex eo quod ſequitur.

Ecclesi.32.

STVPEBANT AVTEM OMNES QVI EVM AVDIEBANT SVPER PRVDENTIA, &c.] Et meritò quidem ſtupebãt, quòd tantillus puer interrogationibus, & reſponſis ſuis admirabilem quandam & pluſquam ſenilem declararet ſapientiam, in tenera illa, & indocta ætate ea promens, quæ doctores prouectæ ætatis non pigeret diſcere. Itaque imbecilli corporis ætate, ipſaque interrogatione ſe hominem eſſe declarabat: ipſa autem in interrogando, & reſpondendo prudentia, ſupra hominem ſe eſſe ſatis manifeſtauit. Veriſimile autem auditores non ſolùm admiratos eius prudentiam, ſed & raram vultus, geſtus, linguæque modeſtiam, quæ gratiam addebat intelligentiæ, & ſine qua exploſa fuiſſet à doctoribus eius in interpellando audacia. Proinde non obſcurè hæc pueri Ieſu modeſtia hic inſinuatur, cùm ſignificetur doctores non dedignatos & audire illum interrogantem, & viciſſim illum interrogare. Iam autem non vacat vtili myſterio, quòd non ſtatim cùm quęritur, inuenitur, quodque qui quæſitus inter cognatos, & notos inueniri non potuit, Hieroſolymis in templo repertus eſt. Id enim nobis ſignificat Chriſtũ inſtanter quærendum, cumque humana nec cognatione, nec cognitione comprehendi. Deinde eundem ibi inueniri nõ poſſe, vbi res agitur humanis affectibus, aut his rebus viſibilibus ſtudetur, quæ pereunt cum hoc mundo ſed in Ieruſalem tantùm, & in templo Dei, hoc eſt, in Eccleſia, idque tantùm inter eos, quibus rerum diuinarum cura eſt, quique non de iis rebus diſputant, quæ circa ſalutis diſpendium neſciuntur, ſed de cognitione ſacrarum litterarum, per quas Deus nobis viam oſtendit, qua poſſimus æternam aſſequi ſalutem. Porrò quòd inter doctores inuenitur Dominus audiens illos, meritò timorem incutere debet doctoribus omnibus ſanctarum ſcripturarum, vtpote in quorũ medio ſit Chriſtus attendens quomodo doceant. Quòd verò poſt triduum inuentus eſt, rectè ſecundùm Ambroſium referimus ad myſterium reſurrectionis, quę tertio à morte die facta eſt. Bene autem ratione iſtius facti quadrat in Chriſtum illud Pſal 118. *Super omnes docẽtes me intellexi, quia teſtimonia tua meditatio mea eſt. Super ſenes intellexi, quia mandata tua quæſiui.*

Mystica praecedentium interpretatio.

Pſal.

ET VIDENTES ADMIRATI SVNT, ET DIXIT MATER EIVS AD ILLVM: FILI, QVID, &c.] Non ſolùm ij, qui Chriſtum interrogantem, & reſpondentem audierunt admirabantur; ſed & parentes eius videntes puerum ſedentem in medio doctorum admirabantur. Nunquam enim in eo ſimile viderant, nec ſatis intelligebant facti huius noui rationem. Porrò modeſtia parentum Chriſti ſatis hìc notatur, cùm viſo puero ſedente in medio doctorum, qui omnibus erat admirationi, ſolùm admirati dicuntur, non ſibi placuiſſe, nec de tali ſeſe iactaſſe filio. Quam modeſtiam dum conſideramus, ſimul & venerationem parentum in puerum, veriſimilius eſt quæ ſcribitur mater dixiſſe filio, tum primùm illi dixiſſe, cùm dimiſſis doctoribus ſolus eſſet cum parentibus puer. Tacet autem Ioſeph, quòd ſibi conſcius eſſet nihil ſe habere iuris in partum ſponſæ ſuæ: mater verò pro peculiari ſua in filium autoritate loquitur, dicens: *Fili*, cur ad iſtum modum agis nobiſcum? Cur te clam ſubduxiſti à nobis? *Ecce enim pater tuus & ego* cum dolore animi te iam aliquot dies quæſiuimus. Hæc autem accipienda ſunt non dici increpando & obiurgando, ſed tãquam verba eius quæ querulosè affectum ſuum, & dolorem manifeſtat. Neque enim durè illi loqui potuit, quem tam vnicè amabat, quemque, quòd Chriſtum, & filium Dei eſſe ex angelo didicerat, reuerebatur; nec dubitabat nihil reprehenſibile admittere poſſe. Cum dolore autem puerum quæſierant, quòd metuerent ne illorum aliqua offenſus culpa, nollet vltra illis miniſtris vti, aut ne in grauem, & culpabilem negligentiam illis apud Deum imputaretur derelictio pueri, quem ſciebant ſuæ curæ commiſſum eſſe. Fortaſſe autem & ideo, quòd humano quodam affectu puero omnia metuerent, quæ ſolet parentum pietas amatis liberis metuere. Hic enim naturalis parentum metus non planè repugnat illi fidei, qua credidit Maria hunc eſſe Chriſtum & filium Dei, eiusque ſingularem curam gerere Deum, & angelos. Porrò in verbis Mariæ propriam animi eius humilitatem rurſus perſpicere licet. Non enim dedignatur Ioſephum patrem Chriſti nominare, quamuis ſciret ipſum ex illo non concepiſſe; ſed nec in ipſo ordine nominis ſe præferebat marito, vt diceret: Ego & pater tuus, *ſed, pater tuus*, inquit, & ego, non attendens vteri ſui dignitatem, ſed ordinem

ordinem coniugalem, omnibusque fœminis exemplum præbens honorandi suos maritos.

ET AIT AD ILLOS: QVID EST, QVOD ME QVÆREBATIS, &c.] Et hæc rursum verba accipienda sunt dicta à Saluatore non mordaciter, aut indignabundè, sed modestè, quemadmodum decet summam ipsius erga omnes, & maximè erga parentes modestiam, quamuis tamen duriusculum aliquid sonent. Nam parū blādè Christus matri respondit, quotiescunque in Euangelico aliquo negotio maternam suam auctoritatē interponere visa est: ac matris iure illum cōpellauit, vt ostenderet in eo negotio nō esse locū auctoritati alicui humanæ. Habet enim parentum auctoritas suos limites, cui renunciandū est, cùm agitur negotiū diuinum. Par est enim, vt humana cedant diuinis, & prior sit ratio Dei; cui debemus & corpus, & animam, & à cuius benignitate expectamus hereditatem vitæ immortalis, quàm eorum, à quibus iuxta carnem progeniti sumus, & educati, successuri in portionem aliquam facultatum terrenarum. Debemus & his sane plurimum, sed post Deum, cui longè plus debemus, cùm illi & ipsos debeamus parentes. Sic & postea parū blandè respondit matri, quum in nuptiis interpellaret de vino, materna quadam auctoritate videretur exigere miraculum, quod non nisi in gloriam patris erat promendum. Sic duriùs etiam respondit iis, qui ipsum à concione Euangelica quasi matris, & amicorum nomine euocarant: ita & nunc, quoniam iure materno expostulare videbatur, quamuis modestè, cum filio diuinis rebus intento, etiam ipse duriusculè respondet, seruata tamen modestia ei cōueniente. Neque enim Ambrosius veritus est dicere Christū arguisse matrem, scribens hoc loco his verbis: Duæ sunt in Christo generationes, vna est paterna, materna altera. Paterna diuinior, materna, quæ in nostrum laborem, vsumque descendit. Et ideo, quæ supra naturam, supra ætatem, supra consuetudinem fiunt, non humanis assignanda virtutibus, sed diuinis referenda sunt potestatibus. Alibi enim ad ministerium impellit mater, hic mater arguitur; quia adhuc, quæ humana sint, exigat. Vide autem, quàm apta sit responsio Christi ad verba matris. Quoniam enim expostulare videbatur cum illo, quasi auctor ipsius fuerit doloris, & seipsum purgat, dicens oportere eum esse in iis, quæ patris sui erant, quotiens scilicet ille vocaret ad munus delegatum, & in ipsos parentes doloris causam potiùs reiicit, vt qui hoc ipsum cogitasse debuissent, & per eam cogitationem omne deponere & metum, & solicitudinem. Quia enim sciebant Christum à patre cœlesti missum in hunc mundum pro satisfactione peccatorum cogitare debuissent meritò, eum non ab illis alia de causa se subtraxisse, quam vt quæ patris erant perficeret. Verùm humanus, naturalisque affectus, & pia erga tenerum puerum sollicitudo, quem didicerant contradictioni, & persecutioni multorum expositum, effecit vt illud minùs aduerterent. Non enim Christus assertiuè dicit eos nescisse, quia oporteret eum esse in iis, quæ patris sui erant; sed interrogatiuè dicit: *Nesciebetis*, &c. quasi diceret: Meritò vobis illud in mentem venire debuisset, quod alioqui sciebatis. Nec hæc dicens reprehendit eorum quærendi studium cùm illud omnino fuerit laudabile, vtpote à pio affectu profectum: sed tantum ostendit quantum erat ex parte sui, illud esse superfluum: nec sibi parentum doloremimputari posse. Rursum autē inuerbis Christi annotandum, quòd cùm virgo Deipara Iosephum patrem eius vocasset, ipse contra patrem suum Deum vocat, significans proinde se illius voluntati per omnia potiùs morem gerere debere. Vbi etiam notandum, Christum ab ipsa pueritia vocasse Deum patrem suum, vt confunderet, & Iudæos, & hæreticos, qui ex verbis matris vocantis Ioseph patrem eius scandalizari potuerunt. Ebionitæ enim dixerunt Iesum factum filium Dei 30. anno vitæ eius, cùm illaberetur in eum baptizatum spiritus sanctus. Verùm ipse annos natus duodecim Deum patrem suum vocat. Nec dicit, patris nostri, sed *patris mei*: quòd sibi soli Deus pater esset naturalis. Per ea autem, quæ patris sui erant, intelligit ipsum templum, aut potiùs quæcūque diuina exercitia: qualia erant, audire doctores, eosdemque interrogare, & interrogantibus respondere. Hinc verò discamus quàm sit res diuina, Deoque grata, in scripturis sacris piè versari, cùm ab hoc Christus auspicatus sit ea, quæ patris sui erant.

Ioan. 2. *Matth. 12* *Hebionitæ refellatur.*

ET IPSI NON INTELLEXERVNT VERBVM, QVOD LOCVTVS EST, &c.] Quoniam absurdum quibusdam videtur, Mariam non intellexisse hunc Domini sermonē, quo non obscurè locutus est, maximè apud eam, quæ illum sciuit esse Dei filiū, intelligunt istud dictum esse non de parentibus Christi, sed de cæteris auditoribus. Aut per synechdochē esse accipiendum, quia scilicet Ioseph non intellexerit verbum, qui de pueri diuinitate non tam perfectè instructus erat. Verùm nullum fuerit inconueniens dicere, etiam Mariam non planè intellexisse, quod à Domino dicebatur, quandoquidem id apertè Lucas asserere non est veritus: nam ad parentes istud referendum esse, nimis certū est. Quamuis enim ex iis, quæ præcesserant, scirent puerum esse Christum & planè diuinam prolē, imò filium Dei, nihilque mediocre, aut vulgare expectarent ab eo; tamen nondum ad plenum intelligebant sublimitatem diuinæ virtutis, necdum cognouerūt quàm admirabili cōsilio, quibúsve rationibus munus suum obiturus erat, ad quod missus fuit à Patre; atq; ideo perpetua quadam admiratione circa ipsum, & gesta eius tenebantur, si quando Dei spiritus sese clariùs in ipso proderet. Audiunt nomen Patris, quē sciunt non habere naturalem patrem in terris, quem sciebant solium vocare patrem Iosephum: Audiūt negotia patris in quibus oporteret eum esse, cùm, quæ illa essent nihil vnquam meminissent. Nec propterea, quòd pleraque eiusmodi ignorarent, infœliciores erant. Satis enim vnicuique, & talem de Deo habere cognitionem, vt ipsum unicè amet, & eius voluntati dextrè se accommodet. Ita satis Mariæ & Ioseph erat agnoscere Christū se habere præsentem, vt ipsi studiosè inseruirent, essentque Deo patri ex animo grati, qui orbem, præcipuè autem Iudæos, tanta gratia esset dignatus. Reliqua reuelanda eis in futurum differebātur. Hoc pacto & alios sanctos à Deo ductos legimus. Porrò non prætereundum quanta fuerit parentum erga Christum veneratio. Quanquam enim sermonem eius nō intelligerent, non tamen vlterius interrogant, sed obticescunt, reuerenturque non intellectum sermonem.

ET DESCENDIT CVM EIS, ET VENIT NAZARETH, ERATQVE SVBDITVS ILLIS, &c.] Posteaquam Dominus ad horam se parentibus subtraxisset, præludium quoddam futurorum exhibens, seseque parentibus superiorem ostendens, rursus ad solitam subiectionem reuer-

reuertitur, debitam parentibus à filiis illius ætatis. Itaque, qui priùs ostenderat suo exemplo, in quibus negotiis parentum potestati non subsimus, rursum ostendit quanta parentibus carnalibus debeatur reuerentia, & subiectio; quando & ipse, qui se iam parentibus superiorem ostenderat, non dedignatur etiam simulato patri deinceps morem gerere. Cumq; priùs diuinitatis suæ radios quosdã ostendit, nunc rursus sua subiectione humanæ naturæ veritatem astruere voluit. Ita enim visum est Domino Iesu omnia sua dicta factaq; attemperare, vt nunc diuinę virtutis suæ veluti scintillas quasdam promeret, nũc rursus ad humanam vtilitatem sese demitteret. Erubescant itaq; pueri, & adolescentes, qui negligunt honesta parentum monita, cùm Iesus non dedignatus sit subiici suis parentibus, templum etiam, patrisq; negotium ad tempus relinquẽs, ne quam speciem præberet filii immorigeri. Erubescant, & idiotæ rebelles aduersus Episcopos, suos videlicet patres spirituales, quum Iesus maior obsecundarit minoribus, Deus scilicet hominibus. Cùm autem Euangelista commendauit nobis virtutem obedientiæ in puero Iesu, matris etiam eius singularem tum modestiam, tum prudentiam rursum notat, dicens:

Obedientia commendatio.

ET MATER EIVS CONSERVABAT IN CORDE SVO OMNIA VERBA HÆC.] Hoc est, omnia hæc, quæ modò dicta, factaque circa puerum dixi. Modestiæ enim erat, quòd nihil muliebri loquacitate contra non satis intellecta effutiret, nihilque magnificum de se ob filii raras dotes iactaret. Prudentiæ verò, & magnificæ de puero existimationis, quòd non obiter singula pueri dicta, factaq; aduerteret, nihilque eius inobseruatum relinqueret, sed simul omnia reconderet in piissimo pectore suo, coniectans ex admirandis initiis, rerum exitus, volensque post singula hæc enarrare discipulis, Iesu nomen per vniuersum orbem prædicaturis. Atque od id videtur Lucas iam secundò dixisse Mariam omnia in corde suo conseruasse, quò indicaret vnde hæc ad infantiam & pueritiam Christi spectantia intellexerit. Satis autem ex hac virginis obseruatione intelligendum relinquitur, quanta cum modestia, & veneratione parentes huic puero, quid præciperent si quid ei mandarent.

IESVS AVTEM PROFICIEBAT, SAPIENTIA, ET ÆTATE, ET GRATIA APVD DEVM, &c.] Hactenus Lucas & Matth. Iesum ferè vocauerunt puerum, aut potiùs puerulum. Nam Græcè est παιδίον, notantes hoc vocabulo magnam Christi pro nobis dignationem, & fortè etiã alludentes ad illud Isaiæ: *Paruulus natus est nobis.* Nam & ibi Septuaginta verterunt παιδίον. Nũc verò, terminata scilicet pueritia, & declarata sapientia pueri, non ampliùs puerum, sed Iesum vocat Lucas. Itaque paucis complexus totam Christi vitam ab anno duodecimo vsq; ad tempus prædicationis Ioannis, nihil aliud insigne de eo prædicat, quàm quòd cùm continuo incremento ætatis profecerit etiam sapientia, & gratia, significans eum nunquam non radios quosdam diuinitatis suæ emisisse. Porrò quòd dicitur profecisse sapientia, & gratia, ab antiquioribus interpretibus ferè intelligitur, non quòd illi quicquam accesserit à tẽpore, quo in vtero matris diuinitas humanitati in ipsa conceptione est coünita; sed quòd sapientiam suam, & gratiam magis ac magis declarauerit, & declarando magis ac magis habitus sit ab hominibus profecisse. Quod idem est cum eo, quòd

Isaia 9.

A à recentioribus dicitur profecisse Christum non secundùm habitum sapientiæ, aut gratiæ, sed secundùm actus sapientiæ, & gratiæ, eo quòd processerit ab actibus sapientibus ad sapiẽtiores. Aliter tamen etiam à recẽtioribus explicatur hic locus de habitu sapiẽtiæ acquisitæ, qui auctus sit in Christo, cùm habitus sapientiæ illi infusæ, aut sapientiæ beatæ non sit augmentatus. Verùm cum sapientiam hanc, quæ Christo tanquam homini ab initio conceptionis sit infusa, quaque omnia ab initio cognouisset etiam vt homo, quidam putẽt non posse ex scripturis probari; putant, vt superius dictũ est, simplicius hunc locũ sic explicandum, vt dicatur Christum secundùm sapientiã diuinam, hoc est, eam, quæ ei cõpetit tanquã Deo, non profecisse: secundùm sapientiam autem humanam, hoc est, eã, quæ ei vt homini competit, verè profecisse, hominum quidem more, sed tamen supra modum humanum. De hac enim sapientia se locutum Lucas significat, dum Iesum, quem profecisse dicit sapientia, etiam ætate profecisse dicit. Nec metuenda hìc videtur Damasceni sententia, sic scribentis in 3. libro, postquàm dixisset Christũ profecisse sapientia, eo quòd per incrementum ætatis, sapientiam, quæ ipsi inerat in apertum deprompserit. *Qui verò*, inquit, *proficere ipsum dicunt sapientia, & gratia, vt horum accessionem additionemque subinde suscipientem, non extrema carnis experientia vnionem factam astruunt, neque secundùm hypostasim adorant vnionem. A Nestorio vana sapiente persuasi, habitudinariam vnionem, & nudum incolatum falsò prædicant, non cognoscentes neque ea, quæ dicunt, neque de quibus disserunt. Nam si verè vnita est Deo verbo caro extremæ existentiæ, magis profectò in ipso existet, & hypostaticam ad ipsum habebit identitatem. Quomodo ergo non perfectè ditata est omni sapientia, & gratia? Non ipsa quidem per gratiam participans vt nos, neque secundum gratiam ea, quæ verbi sunt participans, sed potius propter vnionem secundùm hypostasim, humana & diuina vnius Christi facta participat. Sed & quia ipse erat Deus simul, & homo, gratiam, & sapientiam, & omnium bonorum plenitudinem mundo irrigat.* Hæc ille. Verùm ex hac Damasceni ratiocinatione tantum consequitur, Christum non absolutè profecisse sapientia, quasi scilicet non fuerit ab initio plenus sapientia. Probat enim Christum hominem ratione vnionis hypostaticæ ab initio semper plenum, & perfectum fuisse in sapientia illa, quæ verbo propria est. De qua, vt ratio eius solùm concludit, ita etiã eum loqui, manifestum satis ex eo, quòd carnem dicit sapientiæ plenitudinem participasse, non per gratiam, sicut nos; sed per vnionem hypostaticam ea, quæ sunt verbi participasse. Proinde habito respectu ad hanc Christi sapientiam, non potest dici Christus profecisse sapientia, nisi quia maiorem semper sapientiam factis, dictisque demonstrauit. Verùm cùm præter hanc diuinam sapiẽtiam, necessariò oporteat Christo quatenus homini humanam etiam tribuere sapientiam, non consequitur ex Damasceni sententia impium esse, & Nestorianum, asserere hanc re vera quibusdam gradibus in Christo auctam fuisse. In vniuersum tamen Christo nullam tribuere humanam sapientiam, nisi acquisitam, supra satis ostensum est non esse verum: proinde locus hic & alter ei similis apud Lucam superiùs explicandus est catholicè altero illorum modorum priùs positorum. Porrò cùm dicit Lucas, Christum profecisse gratia, dictio, *gratia*, anceps est. Potest enim accipi quem

1. Re... Dam... de... fide.

quemadmodum priùs, cùm dixit: Et gratia Dei erat in illo, pro dono Dei, quo illi grati efficimur, & bene viuimus, & tunc eodem modo oportet intelligi Christum profecisse gratia, quomodo profecit sapientia: aut accipitur pro acceptabilitate & fauore, vt significetur eum gratiosiorem factum tum Deo, tum hominibus commendatione virtutum sese in eo proferentium. Quanquam & secundùm hanc acceptionem non potest intelligi profecisse gratia apud Deum, quasi acceptabilior, & gratior postea factus sit illi. Sicut enim non creuit in eo gratia habitualis, ita nec gratior factus est; sed tantùm, quòd semper magis ac magis fecerit acceptabilia, grata atque meritoria opera. Primùm autem dicit *apud Deum*: deinde, *apud homines*. Primùm enim oportet Deo placere, deinde hominibus. Simile autem scribitur. 1. Regum 2. de Samuele: *Puer autem Samuel proficiebat, atque crescebat, & placebat tam Deo quàm hominibus.* Porrò non ociosè legendum est quod dicitur Iesus cum ætate profecisse semper sapientia, & gratia. Id enim & ostendit quàm esset à vulgi consuetudine vita eius diuersa, & qualiter viuendum sit ei, qui Christi cognomine, & consortio gloriatur. Vulgò enim præpostero modo ferè fieri videmus, vt, scilicet, corpus quidem iuxta naturæ cursum semper in melius proficiat; anima verò per socordiam in peiora semper relabatur. Adolescentes enim ab infantiæ, pueritiæque puritate ad lasciuiam degenerant; iuuentus rursum ad lites, & ad pugnas proficit; virilis ætas ad ambitionem, & auaritiam. Itaque fit, vt quo quisque propiùs accesserit ad ætatem, hoc longiùs recedat ab innocentia. Cæterùm qui Iesum Christum semel induerunt, hos oportet ad illius exemplum semper ad meliora conniti, studereque vt vitæ sinceritate & se semper magis commendent Deo, & honestiorem sibi semper famam apud homines parent, vt qui in eis semel natus est Christus, in eis etiam semper grandescat & adolescat. Quanquam autem ab Euangelistis non exprimatur, quibus rebus vacauerit Christus vsque ad baptismum suum, omnino tamen verisimile est labore suo sibi parentibusque victum parando perdurasse. Nam Marci 6. faber & fabri filius à gentilibus suis vocatur. Certè litteris vacasse eum versimiliter dici non potest, cùm Io. 7. legamus, miratos Iudæos dixisse: *Quo modo hic scit litteras, cùm non didicerit?* multo autem minus verisimiliter dici potest, indulsisse illum ocio. Igitur cùm parentes Christi honesti essent & iusti, egeni autem, & necessariorum patientes, manifestum est, quòd labores corporeos continuò frequentabant, necessaria vitæ sibi quærentes, Iesus autem obediens illis, (vt Lucas testatur,) etiam in sustinendo labores subiectionem perfectam exhibebat. Ideo verò vsque ad tempus à patre præfixum, nempe vsque ad annum circiter trigesimum, nihil insigne gessisse scribitur, præterquam quòd continuò profectu sapientiæ, & gratiæ Dei commendabat se hominibus, vt nos suo exemplo admoneret, ne quis ad munus Euangelicum obeundum temerè & importunè sese ingerat; sed priùs ætatis accessu, moribus inculpatis, cœlestique vocatione docendi sibi colligat auctoritatem.

1. Reg. 2.

Finis eorumque duodecim capitibus de Christi infantia dicta sunt.

PRÆDICAT ET BAPTIZAT IOANNES.

MATTHÆI 3. MARCI 1. LVCÆ 3.

CAPVT XIII.

INitium [b] Euangelij Iesu Christi filij Dei: [a] In diebus autem illis, [c] anno quintodecimo imperij Tyberij Cæsaris procurante Pontio Pilato Iudæam, Tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius Tetrarcha Ituræ & Thraconitidis regionis, & Lysania Abilenæ Tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna & Caipha: [b] sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te, Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius: [c] factum est verbum Domini super Ioannem Zachariæ filium in deserto. Et [f] venit [a] Ioannes Baptista [c] in omnem regionem Iordanis [&] [b] fuit Ioannes baptizans [l] & prædicans [e] in deserto [a] Iudææ [h] baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum, [a] & dicens: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnũ cœlorum. Hic est enim de quo dictum est por Isaiam prophetam dicentem, [c] sicut scriptum est in libro sermonum Isaiæ prophetæ: [f] Vox clamantis in diserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius. [c] Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua indirecta, & aspera in vias planas, & videbit omnis caro salutare Dei. † [a] Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos: esca autem eius erat locustæ & mel syluestre. Tunc exibat ad eum Hierosolyma, & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanẽ. [e] & baptizabantur ab eo in † Iordane confitentes peccata sua. [a] Videns autem multos Pharisæorum & Sadducæorum venientes ad baptismum suum, ‖ [f] dixit [a] eis, [&] [c] ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipso: △ [f] Progenies viperarum, quis ‖ ostendit, vobis fugere à ventura ira? Facite ergo △ fructus dignos pœnitentiæ, & ne † cœperitis dicere [a] intra vos: [f] patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ, iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor △ non faciens fructum bonum, exciditur & in ignem mittitur, [c] Et interrogabant eum turbæ dicentes: Quid ergo faciemus? Respondens autem dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

Vene-

† b Erat Ioãnes vestitus pilis Cameli & zona pellicea circa lũbos eius, & mel syluestre edebat. Et egrediebatur ad eum omnis regio & Hierosolymitæ vniuersi.
† b. Iordanis flumine
‖ c. dicebat ergo.
△ c o. Genimina.
‖ a o demõstrauit.
△ a o fructũ dignũ.
† a velitis
△ a o quæ non facit.

Venerunt autem publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magiſter, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod conſtitutum eſt vobis, faciatis. Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus & nos. Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti eſtote ſtipendiis veſtris. Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus, Reſpondit Ioannes [b] & prædicabat [h] dicens [c] omnibus: [l] Ego quidem [b] baptizaui [&] [f] baptizo [l] vos [a] in [l] aqua [a] in pœnitentiam: † Qui autem poſt me venturus eſt, fortior me eſt, [l] cuius non ſum dignus [b] procumbens [h] ſoluere corrigiam calceamentorum eius [aut] [a] calceamenta portare. [Δ] [l] Ipſe vos baptizabit [f] in [l] Spiritu ſancto [f] & igni, cuius ventilabrum in manu ‖ ſua, & [Δ] permundabit aream ſuam, & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili. [c] Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.

† b venit autem fortior me. b. poſt me Δ b ille verò. l c o eius Δ c opurgabit.

INITIVM EVANGELII IESV CHRISTI FILII DEI.] Videri poſſet alicui principium iſtud Euangelii ſecundùm Marcum, hoc loco non aptè poſitum in Concordia, ſed ponendum potiùs fuiſſe in principio totius Concordiæ; eo quòd videatur poni iſtud à Marco tanquam titulus hiſtoriæ Euangelicæ. Verùm, vt ſatis dictum eſt circa illud Matthæi, Liber generationis, &c. non tanquam titulum hæc verba poſuit Euangeliſta, ſed procemii cuiuſdam vice, quò oſtendat vnde auſpicaturus ſit hiſtoriam Euangelicam, nempe non à generatione, & infantia Saluatoris, quemadmodum Matthæus, ſed à principio Euangelii, hoc eſt, prædicationis Ieſu Chriſti, quæ cœpit à prædicatione Ioannis. Proinde notandum quomodo Spiritus ſancti diſpenſatione factum ſit, vt ſinguli Euangeliſtæ proprium haberent ſui Euangelii exordium. Matthæus enim & Ioannes à Chriſto incipiunt, ſed ille à Chriſti humana generatione, iſte verò ab eius diuina generatione, & excellentia. Marcus, & Lucas à Ioanne incipiunt. Lucas quidem à Ioannis natiuitate, Marcus verò à Ioannis prædicatione, quam mox ſequuta eſt prædicatio Chriſti. Porrò poſita iam verba Marci dupliciter cum ſequentibus apud Marcum leguntur. Quidam enim hæc veaba cum ſequentibus coniungunt hoc modo, *Initium Euangelii Ieſu Chriſti, ſicut ſcriptum eſt in Iſaia Propheta*, vel *in prophetis*, vt ſignificent prædicationem Euangelicam Chriſti tale omnino ſortitam principium, quale eam habituram prophetæ iam olim prædixerant. Atque hoc modo diſtinguunt omnes Græci codices, & interpretes. Latini verò codices hæc verba, *initium Euangelii Ieſu Chriſti filii Dei*, ſeparant à ſequentibus, vt ibi: *ſicut ſcriptum eſt*, &c. principium ſicut nouæ ſententiæ, & illud, *ſicut*, pendeat cum eo quod ſequitur, *fuit Ioannes in deſerto baptizans*, & ſit ſenſus: Sicut ſcriptum eſt in prophetis, ita fuit Ioannes baptizans in deſerto. Hæc autem diſtinctio omnino aptior videtur, tum quòd illud, *initium Euangelii Ieſu Chriſti filii Dei*, abſolutè videatur poſuiſſe Marcus in exordio ſuæ hiſtoriæ, ſicut Matthæus illud abſolutè poſuit, Liber generationis Ieſu Chriſti filii Dauid, filii Abraham: tum quòd Lucas hìc dicat, *Factum eſt verbum Domini ſuper Ioannem*, &c. Et *venit in omnem regionem Iordanis prædicans baptiſmum* &c. *ſicut ſcriptum eſt in libro ſermonum*, &c. Cui loquutioni omnino conſentit hæc apud Marcum diſtinctio. Proinde hanc in Concordia ſequuti ſumus. Debet autem in verbis iſtis aliquid ſubintelligi hoc modo: initium Euangelii Ieſu Chriſti, tale fuit. Dicit autem, *filii Dei*, cùm Matthæus dixerit, *filii Dauid, filii Abraham.* Nam Matthæus quidem ſuſceperat in principio oſtendere Chriſti natiuitatem temporalem, quòdque ſecundùm eam ex Dauide natus eſſet; Marcus verò à prædicatione & miraculis Chriſti auſpicatur, per quæ demonſtratur non humanitas, ſed diuinitas ipſius. Bene itaque dicit, *Initium Euangelij Ieſu Chriſti filij Dei*, vt ſignificet ſe per Euangelium oſtenſurum, Ieſum & eſſe Chriſtum à Iudæis expectatum, & eſſe vere filium Dei. Conſtat autem ex dictis Euangelium hoc loco non accipi, quomodo dicimus, Euangelium Matthæi, aut Marci, pro ſcriptura ſcilicet hiſtoriæ Euangelicæ, ſed pro ipſa prædicatione Euangelica, & bona illa annunciatione de Chriſto, & per Chriſtum mundo illata.

ANNO QVINTODECIMO IMPERII TIBERII CÆSARIS, PROCVRANTE PONTIO PILATO.] Hiſtoriographorum, & prophetarum more propter narrationis veritatem confirmandam, diſtinctè deſcribit Lucas, quo tempore, & ſub quibus cœpta ſit prædicatio Ioannis, & Chriſti, & quidem non ſine Spiritus ſancti vtili diſpenſatione. Niſi enim hoc loco annum imperii Lucas expreſſiſſet, ignoraremus, quo anno cœpta fuiſſet vtriuſque prædicatio. Ex quo deinde cognoſcimus quoto anno imperii Auguſti Chriſtus, & Ioannes nati ſint, dum deſignato huic tempori addimus, id quod poſtea dicit Lucas, Chriſtum ferè annorum 30. fuiſſe cùm à Ioanne baptizaretur. Meminit autem Tyberii Cęſaris, quòd tum Iudæa Romano ſubeſſet imperio, & per annos Imperatorum tunc annum, & tempus rei geſtæ deſignari ſolitum eſſet. Deinde verò oſtendit, qui tunc apud Iudæos præeſſent, tum in temporalibus, tum in rebus diuinis. *Procurante* (inquit, vel præſidem agente) *Pontio Pilato in Iudæa.* Archelao enim poſtquam 10. annos præfuiſſet, ſublato ab Octauo Auguſto, & in exilium relegato Viennam Galliæ ciuitatem. Iudæa tributaria facta deſpenſationi Syriæ coniuncta eſt, nec ampliùs per principem, ſed per procuratorem, & præſidem gubernabatur. Primus itaque Iudæorum præſes ab Auguſto deſtinatur Coponius, quo poſt non multum temporis Romam reuerſo, ſucceſſor regendæ prouinciæ Marcus efficitur. Huic quoque ſucceſſit Annius Rufus, ſub quo Auguſtus imperator mortuus eſt. Cuius deinde ſucceſſor Valerius Graccus efficitur, qui Romam reuerſus poſtquam vndecim annis præfuiſſet Iudæis, ſucceſſorem à Tiberio accepit Pontium Pilatum, ſub quo Chriſtum, & Ioannem prædicaſſe etiam Ioſephus teſtatur, libro 18. Antiquit. Hic autem Pilatus poſtquam decimum in Iudæa compleſſet annum, Romam pergit. quo ſe de quibuſdam criminibus in iudicio Cæſaris expurgaret. Verùm priuſquam Romam venerat, Tiberius mortuus eſt, qui regnauerat annis 22. Ex quibus conſequitur, duodecimo anno Imperii Tiberii Pilatum cœpiſſe præſidere in Iudæa, & ipſius tertio aut quarto anno cœpiſſe Ioannis prædicationem. Poſt Pilatum autem Marcellus à Vitellio præſes conſtituitur

tuitur, post hunc verò fuit Maxillus. Deinde mortuo Herode Agrippa, à Claudio mittitur Iudææ præfectus, Cuspius Fadus Huic successor venit Tiberus Alexander. Et huic successor aduenit Tumanus, quo in exilium misso, Claudius Felicē præside in Iudæam misit; quo etiam ob Iudæorum accusationem pulso, præses datus est Iudæis Portius Festus, de quibus, duobus. Act. 24. Mortuo autem Festo, Albinus in Iudæam præses mittitur, qui successorem accepit Gessium Florum, sub quo cœpit Iudæorum per Romanos deuastatio, quemadmodū hæc omnia patent ex Iosepho. Porrò tres isti tetrachæ qui hîc à Luca ponuntur: Herodes, Philippus, & Lysanias, putantur à plerisque fuisse tres filii Herodis maioris, secundùm sententiam Eusebii in Chronicis, ac dicti Tetrarchæ, quòd quartā partem regni Herodis simul cū quarto filio Archelao, singuli gubernandam accepissent. Diuisisse enim putant Augustum regnum Herodis in quatuor partes & quatuor illis filiis, singulis vnam partem dedisse, quorum pars ea, quæ Archelao obtigerat, illo expulso Pilati procurationi assignata sit. Verùm hæc sententia, quæ occasionem sumpsisse videtur, partim ex nominis Tetrachæ significatione, partim ex numeratione istorum quatuor, Pilati scilicet, qui Archelai parti præsidebat; Herodis, Philippi & Lysaniæ, duplicem in se manifestè errorem continet. Primùm enim falsum est, Herodis maioris regnum in quatuor partes fuisse diuisum, cùm vt patet ex Iosepho, in tres tantùm fuerit ab Augusto secundùm testamentum patris diuisum, medietate, scilicet, assignata Archelao, duabus verò reliquis partibus distributis Herodi, & Philippo. Non enim Lysanias filius fuit Herodis, nec illius aliquā portionem possedit; sed, vt ex eodem patet Iosepho libr. 14. cap. 21. filius fuit Prolomæi Minæi Chalcidis iuxta Libanum montem tyranni, succedens patri in regno etiam priusquam Herodes maior regnum Iudææ à Romanis accepisset. Deinde falsum est, tres istos, qui à Luca tetrarchæ dicuntur sic esse dictos à quarta parte regni accepta, quamuis nomen tetrachæ à regni quarta portione omnino videatur esse desumptum. Nam Herodes maior, & frater eius Phaselus, priusquam Herodes rex à Romanis declararetur, ambo tetrarchę Iudæorum constituti sunt ab Antonio, vt scribit Iosephus libro & capite prædictis. Et Plin. libr. 5. c. 23. in Celesyria tradit fuisse tetrarchias 17. Et in Decapolitana regione tetrarchias sex numerat ca. 18. quæ sunt Trachonitis, Paneas, in qua Cæsarea, Abila, Arca, Ampheloessa, Gabe. Proinde videri potest Syriæ administrationem Græcis quadripartitam fuisse, atque in Tetrarchias ipsas regiones suis limitibus determinatas, & præsides earum Tetrachas appellatos fuisse. Deinde illis ampliùs diuisis, & aucto portionum numero, vetus interim & primò datum nomen permansisse. Esse autem Tetrarchiam principatum ad instar regni, patet ex Plinio libr. & cap. prædictis. Nam cap. 18. dicit: Intercursant cingūntque has vrbes tetrarchiæ regnorum instar singulę, & in regna contribuuntur, &c. Et capit. 21. tetrarchias 17. dicit in Syria in regna descriptas barbaris nominibus. Et Iosephus sæpè tetrarchias regna vocat. Et Cicero libro primo de diuinatione loquēs de Rege Deiotaro: Cuius (inquit) hoc præclarissimum est, quod postquam à Cæsare tetrarchiæ regno, pecuniaque mulctatus esset, negat se tamen eorum auspiciorum quæ, sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerunt, pœnitere. Esse tamen tetrarchæ nomen inferiùs nomine regis, vel ex eo satis patet, quòd, vt narrat Iosephus, Herodes iste tetrarcha videns Herodem Agrippam à Caio Cæsare regia dignitate donatum, Romam instinctu Herodiadis perrexerit, quò similem dignitatem ab imperatore obtineret. Porrò tres istas tetrarchias, Herodis, Philippi & Lysaniæ, postea à Caio, Agrippa obtinuit.

Qui dicuntur tetrarchæ.

c SVB PRINCIPIBVS SACERDOTVM ANNA ET CAIPHA, &c.] Herodes maior commisso sibi à Romanis regno, pontificatum qui per successionem debebat obtingere alicui perpetuo iure, ignobilibus sacerdotibus, qui non erant ex genere Asmoneorum tribuit, pro suo voto mutans quoties liberet. Similia quoque gessit in constitutione sacerdotum Archelaus, pariter & Romanī postea super Iudæos obtinentes imperium. Nam, vt scribit Iosephus libro antiquit. 18. capit. 4. Valerius Gratus Ananum quendam remouens pontificatu Ismaelem filium Iabi pontificem designauit, sed & hunc non multo pòst abiiciens, Eleazarum filium Annæ pontificis sacerdotio surrogauit. Post annum verò etiam hunc arcet officio, & Simeoni cuidam Camithi filio ministeriū pontificatus attribuit. Sed non ampliùs & ipse quàm vnius anni spacio eodem perfunctus officio, Iosephum, cui Caiphas nomen erat, habuit sucessorem. Vnde verisimile est temporibus Pilati Annam, & Caipham obtinuisse largitionib. vt vicissim pontificatus munus obirent, atque ob id dixisse Lucam, sub principibus sacerdotum Anna, & Caipha. Quòd autem Eusebius lib. 1. Ecclesiasticæ historiæ colligit ex illa, quæ iam dicta est substitutione pontificū facta per Gratum, an nos prædicationis Christi; vanum est, cùm Gratus præcesserit Pilatum, vt patet ex eodem Iosepho. Bene autem notat Lucas hac principum, & sacerdotum descriptione, autem fuisse istud tempus manifestationis Christi, & prædicationis regni cœlorum. Cùm enim terrenum regnum, & sacerdotium apud Iudæos tam malè haberet, vt præter sectionem principatuum profanorum, atque ob id multimodam tyrannidē in rebus externis, sacerdotii quoque dignitas scissa esset, Romanorum auaritiæ, sacerdotum ambitioni penitus prostituta, tum sanè aptissimum erat tempus, vt expectatus ille Iudæorum rex simul & sacerdos manifestaretur, & regno terreno atque sacerdotio legali abolito, succederet regnum cœleste, & sacerdotium spirituale. Tum & apta occasio prædicandi regnum cœlorum. Nunquam etenim ad percipiēda cœlestia magis capaces sumus; quàm vbi terrena omnia aduersa cadunt. Porrò Matthæus tempus prædicationis Ioannis indistinctè significauit, dicens: *In diebus illis.* Vbi tamen intelligendum est, Matthæum per dies illos, non voluisse certum illud tempus demonstrare, quod Lucas explicat: sed nec illos dies de quibus antè locutus est in secundo capite, sed totum illud tempus, quod fuit à Christi pueritia vsque ad Ioannis prædicationem. Mos enim scripturæ est in diebus illis sequentibus, ponere pro quolibet tempore. Proinde hæc verba Matthæi rectiùs præponuntur verbis Lucæ;

h SICVT SCRIPTVM EST IN ISAIA PROPHETA, &c.] Græci codices non habent, *In Isaia propheta*, sed, *in prophetis*, Verùm id apparet mutatum à doctis data opera, quòd deprehenderet

hoc testimonium ex duobus prophetis esse conflatum. Nam prior pars est ex Malachiæ cap. 3. Posterior verò ex Isaiæ cap. 4. Hieronymus enim in libro de optimo genere interpretandi, proponit tanquam insolubilem quæstionem, quomodo Marcus scripserit istud dictum in Isaia propheta, cùm ex diuersis desumptũ sit prophetis. Vnde apparet Hieronymi tempore etiam Græcos codices habuisse, sicut nunc habent Latini. Et tamen etiam Irenæus legit, *in prophetis*, lib. 3. cap. 11. Porrò dum legitur *in Isaia propheta*, dicendum ideo duo prophetarum testimonia sub Isaiæ nomine coniungi, quòd Isaias prior idem illud quod vaticinatus est Malachias, insinuauerit, *Sciens enim* (inquit Augustinus) *omnia ad autorem referenda, dicta hæc ad Isaiam reuocauit, qui sensum istum prior intimauerat. Denique post verba Malachiæ, statim subiecit dicens: Vox clamantis in deserto, &c. vt iungeret verba vtriusque prophetæ ad vnum sensum pertinentia, sub persona prioris prophetæ.* Hæc ille. Cùm enim Euangelista principaliter instituisset afferre Isaiæ testimonium de Ioanne, quemadmodum fecerat Matthæus, obiter interseruit, & alterum alterius prophetæ de eodem testimonium, quo prophetarum cõsonantiã ostenderet & Isaiæ testimonium magis explicaret, ostenderétque quis esset quem Isaias dixit clamaturum: *Parate viam Domini*, nempe quem dixit alter angelum Dei qui pararet viam eius. Porrò citatio Euãgelistæ nonnihil dissidet ab Hebraica veritate, & à Septuaginta. Nam Hebræa sic habent, interprete Hieronymo. *Ecce ego mitto angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam,* consentientibus per omnia Septuaginta, nisi quòd pro præsenti, *mitto,* verterunt futurum, *mittam.* Marcus autem: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te,* quomodo & Matthæus hoc testimonium cap. 11. citat dictũ à Domino de Ioãne. Neque enim Euãgelistis & Christo curæ fuit citare ad verbum prophetarum dicta, sed contenti fuerunt sententiarum transferre veritatem. Hæc itaque diuersitas verborum non præiudicat sensuum identitati; imò mysterii cuiusdam explicationem in se continet, & intelligentiam rectam prophetæ demonstrat. Apud Euangelistam enim certum est esse verba patris ad filium Apud prophetam autem siue intelligantur esse verba Christi de se loquentis, vt vult Hieronymus, siue verba patris, semper significatur Christi æqualitas cum patre, & diuinitas eadem. Nam si ipse ibi loquitur, cùm eundem ibi dicatur mittere, quem hìc dicitur mittere pater, satis significatur æqualis vtriusque auctoritas. Si verò & apud Malachiam pater loquitur, vt est verisimile propter ea quæ sequuntur: *Et statim veniet ad templum sanctum suum dominator quem, vos quæritis, & angelus testamenti quem vos vultis,* rursum diuinitas Christi significatur, cùm consequatur eandem esse faciem patris & Christi, atque in Christo venisse etiam ad nos Deum patrem, aut Christum esse faciem patris, vt quod dicitur apud prophetam, ante faciem meam, idem sit cum eo quod Euangelistæ habent, *ante te.* Ideóque etiam necessaria fuit huiusmodi mutatio, vt ne intelligeremus Deum patrem, qui ibi loquitur, venturum ad nos in propria sua persona, sed in persona filii sui: quod & apud prophetam satis significatur per hoc quod sequitur: Et statim veniet dominator, &c. Ceterùm Ioannes *angelus* dicitur, non natura, sed ratione officii quod ipso nomine magis significatur. Est enim angelus Latinè nuncius quamuis etiam angelus rectè ob id intelligitur nominari, quòd angelicam planè vitam in hoc mundo degerit. Altera prophetia, quæ ex Isaia desumpta est, postea explicabitur.

Malac. 3.

FACTVM EST VERBVM DOMINI SVPER IOANNEM ZACHARIÆ FILIVM IN DESERTO: ET VENIT &c. Prophetarũ more, atq; Hebraica phrasi Lucas Ioannem tanquam verè prophetam missum dicit à Deo ad prædicãdũ, *Factum est* (inquit) *verbum Domini,* hoc est iussio, ac inspiratio Domini, *super Ioãnem,* hoc est, ad Ioannem: quo significat quòd non ex seipso accesserit ad prædicandum, & baptizandũ, sed ex diuino mandato, siue illud acceperit per interiorem inspirationem, siue per externam & sensibilem aliquam vocem. Porrò quod Ioannes tam mirabiliter natus est, tam sanctè vixerit, à prophetis promissus sit, nec nisi à Deo iussus ad prædicandum accesserit: hæc, inquam, omnia faciunt ad commendandam nobis Christi, quem prædicauit, & Euangelii eius maiestatem. Vt autem in deserto lateret Ioannes ad prædicationis tempus præter causas superiùs dictas in fine capitis 5. etiam ideo conueniebat, ne suspicio esset hominibus, Ioannem gratia affinitatis cum Christo, aut consuetudinis à teneris annis, talia de Christo, testatum fuisse, propter quod & postea testificans dicit: *Et ego nesciebam illum.* Verùm cùm Lucas dicat factum esse verbum Domini ad Ioannem in deserto, indéque eum venisse circa Iordanem & ibi prędicasse & baptizasse; quomodo Matthæus dicit eum venisse & prædicasse in deserto Iudææ, sicut & Marcus in deserto eum baptizasse & prædicasse testatur? Intelligendum itaque, ex interiori & vastiori deserto, in quo multis annis vixerat, venisse Ioannem circa Iordanis regionem, eámque à Matthæo vocari *desertum Iudææ* quod in ea rari & sparsim homines habitarent, sicut in Hercynia sylua, aliísque incultis locis videre est. *In deserto autem,* non In templo (quod Christo deputatum erat secundùm prophetiam Malachiæ dicentis: *Statim veniet ad templum sanctum suum dominator,* &c.) Ioannes prædicabat. Primùm quidem, vt exordiũ nouæ legis corresponderet lationi veteris legis, quæ in deserto data est. Deinde quo significaretur, necesse esse vt ciuitatem corruptissimos mores deserat, ac carnalium veteris legis cæremoniarum, quarum in Hierusalem maxime erat obseruatio, fiduciam deponat, quisquis se ad pœnitentiam, ad baptismum, & Euangelii gratiam, quæ Ioannes prædicabat, parare vellet. Postremùm per hoc insinuatum est, Euangelicam gratiam maximè prædicandam in solitudine gentium, iámque implendum quod per Isaiã Dominus cap. 41. promisit dicens: *Ponam desertum in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum,* &c, De quo deserto frequenter idem propheta, vt capitulo, 32. *erit desertum Charmel,* hoc est, agrum bene cultum. Et capitulo. 35. *Lætabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo: & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans.* Pro quo Septuaginta habent: Florebunt, & exultabunt deserta Iordanis. Per quod secundùm Hieronymum demonstratur Ioannis in Iordane baptismus pœnitentiæ. Et capit. 54. *Lætare sterilis quæ non paris, quoniam multi filii desertæ magis quàm eius quæ habet virum.* Vnde Hieronymus, in Isaia super illud: Vox clamantis, &c. *Animaduertendum*, inquit, *quòd recta via Domini,*

De Iordane. *mini & semitæ Dei nostri non prædicentur in Ierusalem, sed in solitudine Ecclesiæ, & in deserta gentium multitudine, de qua suprà legimus: Lætare deserta sitiens, & exultet solitudo, & floreat quasi lilium.* Iordanis autem fluuius (iuxta quem conuersatus est Ioannes, quò baptizandis esset aquæ copia) effunditur duobus fontibus ex iugo Libani, quod Antilibanum vocant. Fontium alter Ior, alter Dan dictus, teste Iosepho, qui vt vndis, sic & nomine coeunt, & Iordanem faciunt, Hebraicè Iardan. Hic autem fluuius non procul à fontibus lacum fundit, quem Samochonitin vocant, à quo centum viginti stadiis delapsus, alium efficit priori maiorem, Tiberiadis cognominatum à Tiberiade, scilicet, oppido, quo Herodes Tetrarcha, paternum morem secutus, extructum Imperatoris nomine donauit. Vocatur & Genesar, & Genesaret in scripturis, & mare Galilææ. Hoc lacu dimisso Iordanis multa solitudine peragrata demum se Asphaltici lacui miscet, aquásque laudatas, vt ait Plinius, perdit pestilentibus mixtas. In eo enim lacu, quod & mare mortuum dicitur, ita absorberetur Iordanis vt vltra non erumpat. Hunc itaque Iordanis fluuium conueniens erat diligi exordiendo baptismo, tum vt ex fluuii celebritate, quòd nullus alius erat apud Iudæos maior & celebrior, nouo baptizandi ritui gloria quædam accederet: tum quòd in eo flumine iam præcesserant aliquot miracula ad baptismum pertinentia. Iordanem enim olim siccis pedibus transiens Israëliticus populus intrauit in promissam terram. Et Helias transito Iordane simili miraculo assumptus est igneo curru in cœlum. Sic & per baptismum introitus est in regnum cœlorum, ac regionem verè viuentium sanctis promissam. Deinde & Naamã Syrus iussu Elisæi in eo flumine septies lotus à lepra mundatus fuit, vt scribitur. 4. Reg. 5. ac ex idololatra factus Dei cultor. Quò significatum fuit gentiles baptismum septiformis spiritus à noxia lepra, carnis, scilicet, corruptione, mundatos adscribendos verò Dei populo. Iam & origo huius fluuii, & nominis significatio optimè conuenit baptismo pœnitentiæ, quem prædicauit Ioannes. *Iordanis* enim interpretatur secundùm multos, fluuius iudicii, vt sit Iordanis: quasi Ieordanis: Ieor enim Hebræis fluuius. Dan verò iudicium. Quid est autem aliud baptismus pœnitentiæ, quàm fluuius quidam iudicii, quo, scilicet, quis seipsum condemnat, & iudicat, ne iudicetur à Domino? Sicut autem ex duobus fontibus oritur Iordanis, ita & purificator fluuius baptismatis ex duobus scatet fontibus, nempe agnitione propriæ iniustitiæ, & recordatione bonitatis diuinæ.

Exod. 14. *4. Reg. 2.*

b FVIT IOANNES BAPTIZANS ET PRÆDICANS *c* IN DESERTO, *a* IVDÆÆ *b* BAPTISMVM, &c.] Ordo inuersus: Prius enim prædicabat pœnitentiam, deinde baptismum pœnitentiæ, ac postremùm baptizabat. Siquidem ab eis qui agnouerunt peccata sua, séque pœnitere testabantur, exegit baptismi susceptionem, in testimonium detestationis veteris vitæ, ac desiderii purgationis peccatorum suorum. Atque, ob id, baptismus illius dicebatur pœnitentiæ baptismus, quòd scilicet in testimonium pœnitentiæ susciperetur. Verùm difficultas est in verbis sequentibus. nempè, *In remissionem peccatorum.* Ex his enim verbis apparet per Ioannis baptisma collatam fuisse peccatorum remissionem. Et quidem fuerunt, & adhuc hodie sunt, qui id ex his verbis intelligunt, nullam, quod ad substantiam attinet, differentiam constituentes inter baptisma Christi, & Ioannis, vtrobique peccatorum remissionem, & Spiritum sanctum asserentes conferri, quamuis non æquè perfecto modo. In hac sententia fuisse Prudentium apparet, qui in hymno ieiunantium de Ioanne sic canit: *Hortator ille primus & doctor nouæ Fuit salutis, nam sacrato in flumine Veterum pietas lauit errorum notas. Sed tincta post quam membra defæcauerat, Cœlo refulgens influebat spiritus. Hoc ex lauacro labe dempta criminum. Ibant renati non secus quàm si rudis Auri recocta vena pulchrum splendeat: Micet metalli siue lux argentei Sudum polito prænitens purgamine.* Verùm hanc sententiam falsam esse, ex duobus potissimùm constat. Primùm quòd Ioannes ipse dicat, *Ego quidem baptizo vos aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, baptizabit vos in Spiritu sancto & igni*, significans se non baptizare in Spiritu sancto, sine quo non est remissio peccatorum. Quod & frequenter similibus verbis inculcat, vt patet apud Ioan. capit. primo. Secundò, idem patet ex actis Apostol. capit. 19. ex eo quòd baptizati solùm baptismo Ioannis, rursum baptizati sunt in nomine Domini Iesu, iussu Pauli Apostoli. Ita enim ex hoc facto colligit Hieronymus in libro aduersus Luciferianos dicens: *Ioannis baptisma in tantum imperfectum fuit, vt constet postea Christi baptismate baptizatos, qui ab eo fuerant baptizati.* Diuus tamen Ambrosius libr. primo de Spiritu sancto cap. 3. videtur sentire, eos qui in Actis dicuntur rebaptizati, quòd dicerent se baptizatos in Ioannis baptismate, non fuisse rebaptizandos, si rectè fuissent in Ioannis baptismate baptizati, ac Ioannem ipsum baptizasse in remissionem peccatorum. Sic enim habet: *Illi qui negauerunt se spiritum scire, quamuis baptizatos se dicerent in Ioannis baptismo, baptizati sunt postea; quia Ioannes in remissionem peccatorum, in aduenientis Iesu, non in suo baptizauit nomine. Et ideo spiritum nesciebant, quia nec baptismum in Christi nomine, sicut Ioannes baptizare solebat, acceperant.* Hæc ille. Verùm diuersum fuisse baptismum Ioannis à baptismo Christi, vt Ioannis baptismo etiam rectè baptizati, rursum baptizandi essent in Christo, nimis manifestum est. Primùm ex verbis Pauli dicentis illo loco: *Ioannes quidem baptizauit baptismo pœnitentiæ populum*, &c. Quibus verbis satis significat, Ioannis baptismum dictum esse proprio nomine baptismum pœnitentiæ, aliumque esse baptismum Christi, qui aliud proprium nomen haberet, nempe baptismus fidei, vel gratiæ, vel, vt ipse vocat ad Titum scribens, *lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti*, Idem secundò patet ex eo quòd capite præcedenti, nempe 18. Act. dicitur Apollo tantùm nouisse baptisma Ioannis, quo significatur fuisse & alterum baptismum quem ille ignorabat, cùm alioqui Christum edoctus esset & doceret. Sed & Ambrosius alibi apertè distinguit inter baptismum Christi & Ioannis. Sic enim scribit in præfatione in enarrationem Psalmi 37. *Et fortè supplicia præuidet, qui baptizatur baptismo pœnitentiæ. At verò ille gratiam spectat, qui baptizatur in Christo. Baptismus ergo Ioannis, oculus suppliciorum est: Baptismus Christi, oculus gratiarum.* Rursum in commentariis in Lucam super illud: *Ego vos aqua baptizo. Aliud fuit baptisma pœnitentiæ, aliud verò gratiæ est. Illud ex vtroque, nempe aqua & spiritu: illud ex vno, scilicet aqua.* Quare falsa etiam est sententia Magistri Sententiarum

An Ioannis baptisma cõtulerit remissionem peccatorum.

Matth. 3. *Act. 19.* *Tit. 3.*

tentiarum, qui distin. 24. sententiarum ex verbis Ambrosii motus, existimat non fuisse rebaptizandos baptismo Ioannis baptizatos, qui Spiritum sanctum agnouerunt, nec spem salutis in Ioannis baptismo posuerunt. Si enim, vt etiam ipse fatetur: Ioánis baptismus non delebat peccata, nec erat in spiritu, ergo necessarius erat etiam illis Christi baptismus, quia *nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest videre regnum Dei.* Proinde sciendum, locum hunc, quo dicitur Ioannes prædicasse baptismum pœnitentię, in remissionem peccatorum, dupliciter intelligi in orthodoxo sensu. Quidam, inter quos Gregorius in homilia 20. super Euangelia, & item Beda, intelligūt per *baptismum pœnitentiæ*, quem prædicauit Ioannes in remissionem peccatorū, non baptismum, quo Ioannes baptizauit, sed baptismum Christi, quem prędicauerit instare, & per eum tollenda peccata hominum. Secundùm quam sententiam recto ordine dictum esset à Marco: *Fuit Ioannes baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remißionem peccatorum.* Christi enim baptisma etiam rectè dici potest baptismus pœnitentiæ, quoniam etiam ille pœnitentiam prærequirit. Vnde Actuum 2. dicit Petrus: *Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi.* Verùm quoniam Paulus baptisma Ioannis vocat quasi proprio nomine baptisma pœnitentiæ, sicut & ipse Ioannes dixit se baptizare aqua in pœnitentiam, verisimile est & hoc loco per *baptismum pœnitentiæ*, debere intelligi baptismum Ioannis: eundémque illum prædicasse quo baptizabat. Itaque intelligendum prædicasse eum baptismū suum in remissionem peccatorum, hoc est, vt per pœnitentiam præparati tandem consequerentur per fidē in Christum & baptisma illius remissionem peccatorum, quomodo intelligitur à quibusdā, quod dicitur in cantico Zachariæ missus Ioānes *ad dandam scientiam salutis plebi eius in remißionem peccatorum.* Quare illud, *in remißionem*, non debet coniungi cum accusatiuo, *baptismum*, sed vel cum genitiuo, *pœnitentiæ*, vel potiùs cum participio, *prædicans.* Quamuis autem etiam Christi baptismus prærequirat in adultis pœnitentiam, & detestationem veteris vitæ, & Ioannes dum baptizaret, etiam doceret credendum esse in Christum post se vēturum vt patet ex verbis Pauli Act. 19. tamen Ioannis baptisma peculiariter dictur *baptisma pœnitentiæ*, quòd potissimùm ad pœnitentiam inuitaret, & in testimonium pœnitentiæ daretur maximè. Christi verò baptisma, rectè dicitur baptismus fidei, quòd hîc præcipuè sit signum fidei in Christum. Vterque enim baptismus ab eo, quod in ipso præcipuum est nominatur. Ita ad distinctionem, Ioannis baptisma, dicitur baptisma aquæ: Christi verò, baptisma gratiæ: vel spiritus. Et illud quidem dicitur Ioannis, quamuis à Deo esset, & non ex hominibus, tum quia Ioannes primus erat, qui eo baptizauit, tum quia nihil ibi gereretur quod non ageret homo. Baptisma verò gratiæ & spiritus, non dicitur eius qui baptizat, sed Christi, quòd ipse sit qui quod est potissimum in ipso, inuisibiliter operatur, per visibile hominis ministerium, quodq́ue Christus baptismum hunc primus instituerit. Porrò an Ioānes baptizauerit cum certa aliqua verborum forma, sicut præscriptis verbis confertur baptismus Christi, incertum est Ambrosius quidem videtur ex verbis superiùs positis ex lib. 1. de Spiritu sancto sensisse, Ioānem baptizasse in nomine aduenientis Iesu, sicut nos baptizamus in nomine trinitatis. Idem & Hieronymum sensisse apparet ex his quæ scribit super 2. cap. Iohelis, hoc modo: *qui dicit se credere in Christum, non credens in Spiritum sanctum, perfecta fidei oculos non habebit. Vnde & in Actibus Apostolorum qui baptizati erant baptismate Ioannis in eum qui venturus est, hoc est, in nomine Domini Iesu, quia respōderunt Paulo interroganti: Sed ne si sit quidē Spiritus sanctus nouimus, iterum baptizantur. imò verum baptisma accipiunt. quia sine Spiritu sancto, & mysterio trinitatis, quicquid in vnā, aut alteram personam accipitur, imperfectum est.* Hæc ille. Locus tamen ille scripturæ, vnde certū est Ambrosium, & Hieronymum collegisse istud, non necessariò illud arguit. Ex eo enim quod Paulus dicit Act. *19. Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui venturus esset post ipsum vt crederent*, hoc est, in Iesum, nō sequitur Ioannem baptizasse in nomine venturi Christi, sed tantùm Ioannem prædicasse baptizatis à se fidem in venturum Christum. Apollo enim qui tantùm sciuit baptisma Ioannis, & tamen docebat diligenter ea quæ sunt Iesu, non baptizatus fuit, nec baptizabat in nomine venturi, qui sciebat Christū iam venisse. Quamuis autem baptismus Ioannis, vt ex dictis patet, non contulerit remissionem peccatorum, multis tamen de causis conuenienter fuit institutus, & vtilis fuit. Primùm quidem, vt Ioannes suo baptismo homines ad pœnitentiam inuitaret, sicq́; præpararet ad suscipiendum Euangelicam gratiam. Vnde ipse dicit apud Matthæum: *Ego babtizo vos aqua in pœnitentiam.* Secundò, vt occasione baptismatis ipsius manifestaretur Christus, & cognosceretur quis esset qui baptizaret in spiritu. Quam causam etiam ipse Ioannes reddit dicens: *vt manifestetur in Israël propterea venit ego in aqua baptizans.* Et rursum: *Qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris spiritum descendentem, & manentem super eum: hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Tertiò, vt suo baptismo Ioannes assuefaceret homines ad baptisma Christi. Vnde Gregorius dicit homil. 7. in Euangelia: *Cur baptizat qui peccata per baptisma non relaxat, nisi vt prædicationis suæ ordinem seruans, qui nasciturum nascendo præuenerat, baptizaturum quoque Dominum baptizando præueniret?* Quartò, quia oportebat vt Christus à Ioanne baptizatus, baptismum consecraret, vt dicit Augustinus super Ioannem.

a POENITENTIAM AGITE: APPROPINQVAVIT ENIM REGNVM COELORVM, &c.] Breuissima verba, sed, quæ summam ferè totius Euangelicæ prædicationis complectuntur, vnde hisce eisdem verbis & Christus, & Apostoli eius euangelium suum auspicati sunt, vt patet Matthæi quarto & decimo cap. Porrò nomen *pœnitentia* (quod probabilius à pœna dicitur) generaliter quidem Latinis significat omnem displicentiam, & dolorem de re aliqua à nobis gesta, quam à nobis mallemus non fuisse factam: sed vt de pœnitentia frequens in scripturis est sermo dum ea laudatur, & à nobis exigitur *pœnitentia* pro displicentia, & dolore ob peccatum aliquod contra Deum commissum. Nonnunquam etiam in vsu ecclesiastico apud patres *pœnitentiæ nomen* pro satisfactione accipitur, & præscripta à sacerdotibus pœna, qua quis admissa peccata veluti compensat, quomodo accipitur ab Augustino in lib. de pœnitentia, & ab Ambrosio in illo

Rom. 11. illo Pauli ad Roman. xi. *Sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei.* Ne autem pro externa hac satisfactione putetur hic propter verbum, *agite*, nomen pœnitentiæ debere accipi, sciendum pro, *pœnitentiam agite*. Græcis vnam esse dictionem μετανοεῖτε. Est autem μετανοεῖν propriè, pòst intelligere, hoc est, resipiscere, & ad mentem redire, ac post lapsum animaduertere erratum suum. Quare illud, *agite pœnitentiam*, simpliciter accipi debet pro pœnitemini, quemadmodum vertitur Act. 2. hoc est, ducimini pœnitudine. Ita enim dicitur *agere pœnitentiam*, quomodo dicitur agere vitam pro viuere. Sed quoniam quidam antiquæ, & asperioris pœnitentiæ osores intelligunt hoc verbo, μετανοεῖα nihil hic aliud exigi, quàm resipiscentiam, & correctionem admissorum peccatorum: ideo animaduertendum dictiones illas, μετανοεῖν, μετανοίειν & pœnitentia, plus quid apud Apostolos, & Euangelistas significare, quàm ex sese significent. Quòd apertè patet ex Paulo sic scribente Corinthiis in Epist. 2. capitul. 7. *Gaudeo quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, ita vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Seculi autem tristitia mortem operatur* Hinc manifestum, *pœnitentiæ nomen* non significare solùm displicentiam & dolorem de admisso peccato. Sic enim ineptus erit sensus: Tristitia secundùm Deum operatur pœnitentiam. Nec quod est in Græcis nomen μετανοία accipi potest simpliciter pro resipiscentia, aut agnitione erroris, cùm tristitia non operetur hanc μετανοίαν, sed contra ipsa resipiscentia, & erroris agnitio, operetur tristitiam secundùm Deum. Quid autem Paulo significetur nomine μετανοίας, patet ex his quæ sequuntur, dum exemplo ostensurus quomodo tristitia secundùm Deum operatur μετανοίαν, vel pœnitentiã, subiicit, Ecce enim hoc ipsum secundùm Deum contristari vos quantam in vobis operatur solicitudinem, sed defensionem (vel, vt vertit quidam, satisfactionem) sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. Vnde satis paret, quæ illi cõprehendant nomine μετανοίας vel pœnitentiæ non solùm scilicet resipiscentia, aut tristitia de eo quod admissum est, sed etiam solicitudo corrigendi errata, purgatio, ac satisfactio, indignatio contra peccatum, eiusdémque vltio. Ita Ioannes, & Christus dum prædicabãt dicentes μετανοεῖτε, plus exigere voluerunt, quàm erroris agnitionem, aut quàm significat apud nos agere pœnitentiam, hoc est, duci pœnitudine admissorum delictorum. Nam cùm dixisset Ioannes, μετανοεῖτε qui obedire prædicationi voluerũt, susceperunt ab eo baptisma pœnitentiæ, confitebantur peccata sua, dictúmque est eis: *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Hæc ergo omnia includebantur eo quòd dixit μετανοεῖτε. Sic & Basilius in sermone habito in fame, & siccitate, μετανοίαν, & pœnitentiam vocat Niniuitarum, eam qua ieiunauerunt & plorauerunt, paruulosque & bestias secum coëgerunt ieiunare, spargentes cinere caput, &c. Proinde frustrà quidam contendunt, Theologos præter scripturæ morem tres constituere pœnitentiæ partes, contritionem, confessionem, & satisfactionem. Nam in eo quòd dixit Ioannes μετανοεῖτε, vel *pœnitentiam agite*, primùm includebatur, vt peccata sua agnoscerent tanquam offensiua Dei, & excludentia ab introitu regni cœlestis, deinde, quod eadem vt talia detestarentur, atque de eisdẽ ex animo

Pœnitẽtiæ nomine quid significetur.

2. Cor. 7.

Iona 3.

A dolerent: prætereà vt nihil non facerent quò sibi Deum reconciliarent, quod quidem fecerunt confitendo peccata sua, suspiciendo baptisma Ioannis, ac discendo ab eo, quis esset, à quo peccatorum expectarent remissionem quiq; baptizaret in spiritu. Ex his autem patet dictionem Græcam, μετανοεῖτε, quamuis propriè significet resipiscere, & ad mentẽ redire, rectiùs tamen vertit per pœnitentiam agere hoc est pœnitentia duci. cùm hac versione magis explicetur id quod intendebatur à Ioanne, & Christo. Deinde & Hebræa dictio, qua satis certum est vsum Ioannem & Christũ, nempe תנחמו Hinnachamu, magis significat affici pœnitudine, quam resipiscere, quamuis hæc ab inuicem non separentur. B Porrò causa ob quàm meritò sit ab hominibus pœnitentia agẽda, adiicitur cùm dicitur: *Appropinquauit enim* (sic enim legendum esse per præteritum, & non per futurum, constat ex Græca dictione ἤγγικε, & emendatis Latinis exemplarib.) *regnum cœlorum.* Et est sensus. Iam in proximo est, & instar regnum cœleste, fœlicissimum quidem illud, & exoptabile, sed in quod non patet introitus, nisi puris à sordib. terrenis. Quare pœnitentia vitæ prioris præparate vos, quò ad regnum illud admitti positis. Hic autem annotandum, Euangelicam prædicationem exordium sumpsisse à prædicatione pœnitentiæ, C quæ ab omnibus indiscriminatim exigebatur, quo ostensum est omnes eguisse pœnitentiæ remedio, & proinde etiam gratia Dei. Deinde declaratũ quantum sit inter veterem & nouam legem discriminis: illam enim pusceperturi olim Israëlitæ præcipiebantur sanctificare se lauando vestimenta sua, & segregando se ab vxoribus suis: Euangelii verò lucem, & gratiam suscepturi, iubentur animas suas pœnitentiæ nitro purgare. Et illic quidem omnia minis plena sunt, omniaque terribilia. *Omnus enim* (inquit) *qui tetigerit montem morte moriatur.* Et totus mons fumabat, ob præsentiam Domini, sonitúsque buccinæ paulatim crescebat in maius. Hic D verò promissione rei optatissimæ, idque non terrenæ cuiuscuius, sed cœlestis, ad pœnitentiam, vitæq; sinceritatem alliciuntur. Et benè quidem primus Ioannes regnum cœlorum annunciat, quod nullus adhuc promiserat Prophetarum, vt vel hac ratione ostenderetur verum esse, quod dixit Dominus, eum plusquàm Prophetam esset. Hac autem *regni cœlorum* prædicatione significatum est regnum illud Messiæ, quod vnum tunc expectabãt Iudæi, non futurum regnum quoddam terrenũ, sicut illorũ plerique somniabant, sed cœleste planè: ac proinde tãto præstantius omni regno terreno, quanto præstat cœlum terræ, tantópue solidius & optabilius, quanto E solidiora sunt, & magis optãda cœlestia terrenis. Cæterùm cùm *regnum cœlorum* variis modis accipiatur in scripturis Euangelicis, vt postea ostendetur, hoc loco duobus potissimùm modis accipi potest primò quidem, vt significet, queãdmodum sæpe fœlicitatem vitæ futuræ, qua in cœlis electi cũ Deo regnant in æternum, eritq; tum sensus: in proximo est vt fœlicitas illa, à qua hactenus omnes per pecatum exclusi fuerant ab exordio mundi, per Christi mortẽ iam omnibus in promptu sit, vt post mortẽ hanc corporalem, eam mox consequi liceat. Secundò *regnum cœlorum* hìc rectè accipitur pro eo regno quo Deus per Euangelicam doctrinam, & spiritum suum cordibus fidelium infusum, regnaturus erat in electis, fracta diaboli potestate, & electi simul cum Deo regnaturi in hoc mundo per fidem,

Exod. 19.

Regnum cœlorum dupliciter accipi potest.

dem, ſpem & charitatem, dominantes iam huic mũdo, diabolo, & carni. Tenuit quidem ſpiritus Chriſti & elegit etiam eos, qui ante aduentũ eius in carnem Deo, fide, & charitate adhæſerunt, ſed non tam potenter, nec tam apertè ac latè ſe in homines diffudit, cùm in ſola Iudæa notus eſſet Deus, tota verò diſperſio gentiũ verſaretur in tenebris multiplicis erroris & impietatis. Nunc autem omnis caro viſura erat ſalutare Dei, eiúſque imperium ſuſceptura, & implendum, quod prædixit Pſalmiſta: *Regnauit Deus ſuper gentes. Et principes populorum congregati ſunt. Cum Deo Abraham.* Hoc autem *regnum*, rectè *cælorum regnum* dicitur, quia regnum, cœleſte, quomodo regnum terrę dicitur regnum terrenũ, eò quòd omnia, quæ ad regnum iſtud pertinent cæleſtia ſint. Cœleſtis enim qui in eo regnat Deus, cœleſtis lex & ſpiritus per quem regnat, cœleſtes ſecũdùm conuerſationẽ, qui regni huius ſunt conſortes. Aut ſecundùm quoſdam, *cælorum regnum* dicitur quòd ſit in cœlis non quidẽ viſibilibus, ſed ſpiritualibus, cordibus ſcilicet fidelium, quorum conuerſatio in cœlis eſt. Atque hoc ſecũdo modo potiùs debere accipi hoc loco videri poteſt ex eo quòd pro eò quod Matthæus 10. ca. Apoſtolis dictum ſcribit, vt prædicarent *appropinquaſſe regnum cælorum*, Lucas 10. cap. ſcribit diſcipulis dictum, vt dicerent recipientibus Euangelium *appropinquauit in vos regnum Dei*, Niſi fortè conuenientius fuerit vtramque hanc acceptionem ſimul comprehendere appellatione regni cœlorum. Nam vt vna eſt ſanctorũ Eccleſia, partim in hoc mundo militans, partim in cœlo triumphans: ita vnum eſt regnum Dei, quo regnat in electis in terra adhuc corpore conſtitutis, & quo regnat cum ſanctis in cœlo, nec conſequitur tantũ hic ſecundus regni ſtatus priorem: ſed & in priore poſterior iam ſaltem in certa ſpe obtinetur, ſicut & vita æterna hic in electis incipit.

Pſal 46.

a HIC EST ENIM DE QVO DICTVM EST PER ISAIAM PROPHETAM DICENTEM: VOX, &c.] Rectè hic in Concordia teſtimonium illud Iſaiæ, quod ex Marco priùs ſemel poſitum eſt, iam ſecundò ponitur. Nam cùm à Marco dictum ſit, baptizaſſe & prædicaſſe Ioãnem ſecundùm Iſaiæ vaticinium, aptè iam ſubiungitur veluti vice probationis: *Hic eſt enim* &c. Nondum enim à Marco expreſſè dictum fuit de Ioanne iſtud vaticinatum fuiſſe Iſaiam. Porrò teſtimonii huius prima pars, à trib. Euangeliſtis Matthæo, Marco & Luca, citatur eiſdem omnino verbis, idque ſecundùm Septuaginta interpretes, non ſecundùm Hebraicam veritatem. Nam Hebræa ad verbum ſic habent: Vox clamantis, aut vox clamãs in deſerto, parate viam Domini, rectam facite in ſolitudine ſemitam Deo noſtro. Et iungitur in Hebræo, illud, *in deſerto*, cum ſequentibus, nempe ſic: Vox clamantis vel clamãs in deſerto, parate viam Domini, vel Domino vt reſpondeat ſequenti particulæ, rectam facite in ſolitudine ſemitã Deo noſtro. Septuaginta verò illud, *in deſerto*, præcedentibus coniunxerunt, & omiſerunt illud, *in ſolitudine*. Deinde quod Euangeliſtæ habẽt, ſemitas eius, pro quo in Hebræo eſt ſemitam Deo noſtro, etiam Septuaginta conſentiunt cum Euangeliſtis, ſecundùm editionem Complutenſem, ſecundùm editionem autem Aldinam apud Septuaginta eſt, τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν, hoc eſt, ſemitas Dei noſtri, quomodo etiam Hieronymus Septuaginta adducit. Videntur enim Euangeliſtę illud, Dei noſtri, data opera mutaſſe in pronomen, eius, ne quem offenderent vocando apertè Ieſum, Deum, qua appellatione rariùs Chriſtũ Euangeliſtę & Apoſtoli vocant, ſatis tamen ſignificantes eum verè Deum eſſe. Iam & quæ deinceps ſolus Lucas citat longiùs proſecutus Iſaiæ teſtimonium, ſecundùm Septuaginta, vulgatam & Græcam editionem adduxit. Nam eadem omnino ſunt apud Lucã verba, quæ apud Septuaginta, niſi quòd pro eo quod hîc habet Lucas, καὶ ἔσαι σκολία εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας, hoc eſt & erunt obliqua in rectam, ſcilicet viam, & aſperę in vias planas. Septuaginta in editione Complutenſi habent, εἰς εὐθεῖα, καὶ τραχεῖα εἰς πεδία λεῖα, hoc eſt, in recta, & aſpera in campos planos. Aldina tamen editio eodem habet modo quo hîc habent Græci codices. Ante autem vltima verba hæc, *& videbit omnis caro ſalutare Dei*, omittitur à Luca quod eſt apud Septuaginta, καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα κυρίου, & reuelabitur gloria Domini Ceterùm totum hunc locum Hebræa habent ad verbum hoc modo: Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabuntur, & erit prauum in rectum, & quæ aggerib. tument, in planitiem. Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quòd os Domini loquutum ſit. Hieronymus verò in ſua verſione in quibuſdam Septuaginta imitatus eſt, quòd ſenſus omnino eſſet idem. Porrò quo meliùs Iſaiæ prophetia de Ioanne intelligatur, videnda diligenter quæ præcedunt. Itaque Iſaias cùm multis & claris prophetiis prædixiſſet Iudæorum captiuitatem in Babylonici & imperii Babylonici ſuo tempore per Cyrum ceſſationem à principio cap. 40. vſque ad finem incipit prædicare liberationem per Cyrum futuram à Babylonica captiuitate, & maximè ſub illius typo liberationem electorum futuram per Chriſtum in Cyro adumbretum. *Conſolamini*, inquit, *conſolamini*, id eſt, conſolationem ſuſcipite, *popule meus dicit Deus veſter*. Aut potiùs actiuè, ſicut alii vertunt, & ſequentibus magis conuenit: Conſolamini, conſolamini populum meũ, vos ſcilicet Prophetæ, & doctores. Loquimini ipſi Hieruſalem ad cor, hoc eſt, blandè & benignè (eſt enim Hebraica phraſis, loqui ad cor) & aduocate eam, hoc eſt, vt habent apertiùs Hebræa, clamate ad eam, quòd completa ſit militia eius, ſic enim legendum eſſe, & non malitia, conſtat ea Hebræo: nam eſt eadem dictio quæ apud Iob: *Militia eſt vita hominis ſuper terram.* Completam autem dicit militiam, hoc eſt, tempus captiuitatis eius, quo cum multis malis infeliciter illi ſemper fuit confligendum. Ideoque hanc militiam, Chriſto ſcilicet pro nobis hoſtis noſtros ſuperante, completam dicit, quia dimiſſa eſt iniquitas ipſius Hieruſalem. Cuius remiſſionis cauſam ſubiicit: quoniam ſuſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis: hoc eſt, ſecundùm Hieronymum, abundè ſæuã caſtigationem. Secundùm quoſdam tamen ſignificatur pro omnibus peccatis noſtris contigiſſe ex gratuita Dei bonitate, nullis noſtris meritis, duplicia bona, nempe peccatorum remiſſionem cùm liberatione à malis, & adoptionem filiorum cum bonorum omnium cœleſtium plenitudine. Quoniã autem huius conſolatoriæ prædicationis, primus præco miſſus eſt Ioannes, mox de eo ſubiungit, dicens *Vox clamantis in deſerto*, ſupple, erit vel audietur. Intelligi autem poteſt ſignificari ipſum Ioannem eſſe vocem Dei clamantis per ipſum, quandoquidem ipſe de ſe apud Ioannem Euangeliſtã dicit interro-

Iſa. 40.

Iob. 7.

Ioan. 1. interrogatus quis esset. *Ego vox clamantis in deserto.* Aut potiùs intelligendum ipsum Ioannem esse eũ, qui dicitur clamare sua voce, vt sit sensus: Vox viri clamantis in deserto audietur. Nam quod dicit de se Ioannes: *Ego vox clamantis in deserto,* &c. sic potiùs secundùm interpretes accipiendum est: Ego sum de quo scriptum est, *Vox clamantis,* &c Hebræa tamen etiam verti possunt, *Vox clamans,* secundùm quam versionem rectè intellexerimus ipsum Ioannem vocari vocem, iamque locus magis erit distinctioni antiquorum etiam patrum, annotátiũ Ioannem vocari vocem, Christum verò verbum, eò quòd vox præcedit, verbum autem sequitur, voxq; ipsa verbo inferior sit, vt pote inarticulata. Vnde Ambrosius: *Bene Ioannes vox dicitur verbi prænuntiùs, quia vox præcedit inferior, verbum sequitur quod præcellit.* Idem Greg. & Theophyl. Clamare autem dicitur Ioannes propter publicam & lætam ipsius prædicationem Quid verò clamaturus esset subiicit, dicens: *Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.* Hic autem diuersi diuersimodè accipiunt viam & semitas Dei, quidam etiam intelligentes aliud per viam, & aliud per semitas: Nã Theophil. in Lucam, per viam intelligit vitam Christianam: per semitas mandata legalia. Aut per viam, animam: per semitas, operationes. Verùm simplicius est accipere vtramque partem pro eodem, cùm non sit Hebraicè semitas, sed semitam. Deinde accipere vtramque orationem tropicè, vt dictum est in cantico Zachariæ, vt parare viam Domini, & rectam facere semitam eius, nihil aliud sit, quàm auferre omnia quæcunque aduenientem Dominum remorari aut offendere possent, efficereq; vt expeditè recipiatur ac cupidè, Cùm enim reges cupidè excipiuntur, via illis magno studio præparatur, amouendo primùm quæcunq; in via occurrere possent & deinde obliquiores vias ad rectitudinem redigẽdo. Quę autem apud Lucam ex Isaia sequuntur, dupliciter intelligi possunt. Primùm enim, quoniã in eis ponuntur verba futuri temporis, sic accipi possunt, vt per ea significetur prædici, quæ per Domini aduentum erant euentura, & secundùm hũc sensum coniungit Theoph. hæc cum præcedẽtibus in hũc modũ. Quoniam interrogare quis posset, quomodo parabimus viam Domini, & rectas faciemus semitas eius? Virtus enim ardua est, & difficilis, multósque habet anfractus & obliquitates, tũ propter aduersarias potestates, tum propter affectiones in nobis habitãtes. Ob id respondet, docens non fore istud operosum, sed omnino facile, eo quòd valles sint implendæ, hoc est, naturales, nostræ inclinationes ad res infirmas propensæ per Euãgelicam gratiam sint perficiẽdæ adiecto eis quod deerat, nempe pietate & virtute: montes verò ac colles humiliandi ac deprimendi, hoc est aduersariæ potestates, quæ per superbiam sese erigebant, Christi virtute deiicientur Quidam verò intelligit exprimi ob id innouationem per Christi aduentum futuram, vt significaretur meritò parandam viam ei, qui tantam rerum mutationem erat inuecturus. Secundùm quẽ sensum, per valles etiam rectè acceperit quis idiotas ac peccatores contemptos apud homines, qui implendi erãt gratia Euangelica, & erigendi ad cõsortium regni cœlorum: per montes verò & colles, eos qui sublimes erant apud homines opinione sapientiæ, ac iustitiæ, qui humiliandi erant, siue quòd eorum falsa præsumptio per Euangelii prædicationem erat propalanda & redarguenda, siue quòd supercilium suum spontè posituri essent, quò capaces fierent diuinæ iustitiæ ac sapientiæ. Alii verò etiam aliter vallem & montem accipiunt, quomodocunq; autem accipiatur, *omnis* non potest accipi, vt significet vniuersum, sed tantùm vt significet multitudinem, secundùm phrasim scripturæ. Iam quomodo secundùm hos sensus, quæ sequuntur intelligi debent, satis manifestum est. Praua enim, hoc est, obliqua facta sunt per Christum in directa vel recta, & aspera in vias planas. cùm vitiorum ac cupiditatũm obliquitates, asperitates reductæ sunt ad rectitudinem, & planitiem virtutis; cumque obliquitas, & asperitas veteris legis immutata est, in rectitudinem & læuitatem Euangelii. Secundò, quę hic per futurum indicatiui dicũtur, quatuor primis membris accipi meliùs possunt dicta adhortando, quemadmodum id quod præcedit: *Parate viam domini,* &c. Hebræis enim frequens est futurum indicatiui ponere pro imperatiuo, maximè in tertia persona, eò quod apud eos imperatiuus careat tertia persona, pro qua proinde necessariò abutuntur tertiis personis futuri, Itaque sensus erit continuus & vnus: parate viam Domini, omnis vallis adimpleatur, omnis mons & collis deprimatur, & fint praua in recta, & aspera fiant in vias planas. Sic enim futurum est, vt omnis caro videat salutare Dei. Atque in hunc modum intellixisse Hieronymum hũc locum satis apparet, ex eo quod scribit in commentariis super Isaiam: Non solùm, inquit illo tempore clamabat Ioannes, qui sermonis Dei præcursor & præuius, rectè vox appellatur, sed vsque hodie in deserto gentium, Ecclesiarum clamant magistri, vt rectas faciamus vias, semitas in cordibus nostris Deo, impleamúrque virtutibus, & inclinemur humilitate, praua mutemus in recta, aspera vertamus in mollia, & sic gloriam Domini, & salutare Dei nostri videre mereamur. Secundùm hunc autẽ sensum lõgẽ probabiliorem, his verbis: *omnis vallis implebitur,* &c. ostenditur quomodo quod priùs dicitur peragi possit, nempe quomodo possint homines parare viã Domini, persistitúrque pulchrè in metaphora à qua cœptum est. Cùm enim principi alicui aduenturo via paratur quò sit expedita, valles, implentur terra montes complanantur, obliquiores viæ ad rectitudinem rediguntur, & asperitas omnis aufertur, quò recta simul & plana sit via principis. Ita ergo & modò dicitur, *omnis vallis adimpleatur,* &c. Per quas metaphoras, significatur tollẽda omnis vitiorum difformitas, pusillanimitas scilicet, superbia, iniustitia, & asperitas morum. Nec est secundùm hunc sensum necesse curiosiùs exprimere, quid per vallem, quid per montem aut collem significetur, cùm, vt satis patet, metaphoricæ sint locutiones significantes simpliciter se mouendum esse quicquid aduentum Domini ad nos inexpeditum facere posset, nihilque omittendũ quò declaremus eum nobis gratum esse & acceptũ: quanquã non malè metaphoras has quis explicauerit apertiùs secundũ modum in priori sensu indicatum, vt valles dicat impleri & eleuari, cùm pusillanimes & desperati sese erigunt ad spem gratiæ Dei, cumq; humilibus huius mundi rebus addicti ad cœlestium subleuãtur bonorũ desiderium: montes verò humiliari, cũ qui priùs præsumptione sapientiæ aut iustitiæ, turgebãt & eleuabantur, sese per humilitatem depri munt sicq; in reliquis. Videndũ autẽ quã hæc prophetia Isaiæ, qua dicitur quid clamaturus sit Ioannes, coincidat cum ea à quo Matthæus dicit Ioãnem auspicatum suam

prædicationem. Nam quod dicitur apud Isaiam: Parate viam Domini, & omnis mons humilietur, vallis autem impleatur, &c. nihil est aliud quàm, *pœnitentiam agite*, quodque dicitur in Isaia: Videbit omnis caro salutare Dei nostri, idem est cum eo, *appropinquauit enim regnum cœlorum.* Porrò emphasim habet quod dicit, *omnis caro videbit*, hoc est, non Iudæus tantùm aut Proselytus videbit, sed omnium omnino gentium nationes. Carnem verò synecdochicè pro toto posuit homine, vt alibi frequenter; nomen tamen carnis potiùs quàm hominis ideo videtur posuisse, quò significaretur Dei salutare videndum, non iam vt potiùs oculis solùm mentis & fidei, sed etiam oculis corporalibus, Deo scilicet saluatore hominum iam incarnato. Nam per *salutare Dei* rectissimè hìc intelligitur ipse Christus per quem salutem nobis Deus pater attulit: quemadmodum in cantico Simeonis, salutare istud dicitur paratum ante faciem omnium populorum, quamuis autem ad significandum istud rectè dixerimus huic dictum, *caro videbit*, certum tamen Prophetam potissimùm loqui de visione, qua per fidem mens hominis agnoscit Christum secundùm nomē suum verè esse salutare Dei, & saluatorem in Prophetis promissum.

e IPSE AVTEM IOANNES HABEBAT VESTIMENTVM DE PILIS CAMELORVM, &c.] Ostenditur hìc à Matthæo, & Marco quomodo loco, & prædicationi Ioannis responderit amictus, & victus ipsius. Quoniam enim pœnitentiam prædicabat, & in deserto viuebat, congruum erat, vt austero, vilique ac facilè parabili cibo, & vestitu vteretur, quòd & ob id conueniebat, vt Heliam, in cuius spiritu & virtute venerat, expressius referret. Quod autem dicit Marcus Ioannem vestitum fuisse pilis cameli, quomodo sit intelligendum, apertiùs ex Matthæo fit, qui dicit eum habuisse vestimentum, & vt habent Græca, suum vestimentum de, vel ex pilis camelorum. Vnde satis constat habuisse illum vestimentum ex cameli pilis contextum non autem pro vestimento illi fuisse pellem cameli, sicut Paulus ad Hebræos dicit quosdam circumiisse in melotis & pellibus caprinis, notans vt apparet Heliam. Itaque quoniam huiusmodi ex pilis camelorum contexta vestis, erat & facilè parabilis (abundat enim ea regio camelis) deinde & austeritati pœnitentiæ, quam prædicabat conueniens, eo vtebatur Ioannes. Zonæ autem Ioannis tam speciatim fit mentio, quod gentibus illis in more erat, vt nunc plerisque est pretiosas gestare zonas. Quem luxum zonarum fuisse illi genti vel ex Prouerb. vlt. notes, vbi de muliere proba canitur: *Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Chananæo*, id est, mercatori. Deinde quò vel sic ostenderetur Heliæ fuisse Ioannem similem. Nam & de Helia scribitur, quòd vir pilosus fuerit, & zona pellicea circa lumbos eius. Notandum autem cùm in Marco dicitur: *Et erat Ioannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius*, illud, *zona pellicea*, esse ablatiui casus, vt repetatur participium, vestitus. Est enim Græcè, ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, Proinde latiniùs fuisset, circa lumbos suos. In eo autem quod sequitur: *Esca autem eius erat locustæ, & mel syluestre*, aduertendum dictionem Græcam ἀκρίδες, pro qua apud nos est, *locustæ*, duo significare. Nam & significat insecti genus, quod nos locustam dicimus, & herbarum summitates. Proinde Perotus putat hìc potius intelligendum Ioannem victitasse herbarum summitatibus, quàm locustis, animali scilicet venenoso & noxio. Et Theophylactus asserit quosdam hìc per ἀκρίδας, intelligere genus quoddam herbarum, alios etiam intelligere fructus agrestes. Et Thostatus asserit Brocardum in descriptione terræ sanctæ affirmare, se fuisse in multis monachorum monasteriis, qui iuxta Iordanem habitantes vescerentur quibusdam herbis, easque dicerent esse eas locustas, quibus Ioannes vescebatur. Verùm in Brocardo hoc nondum inueni. Quòd si autem solis herbis vixerit Ioannes planè certè sic vixit, quomodo ante diluuium omnes homines, cùm adhuc carnium esus permissus non erat. Non est tamen cur putetur Ioanni indignum fuisse vt locustis animalibus vesceretur. Hæ enim inter munda animalia numerantur his verbis: *Quicquid ambulat quidem super quatuor pedes, sed habet longiora retro cura, per quæ salit super terram, comedere debetis, vt est bruchus in genero suo, & attacus & ophiomachus ac locusta, singula iuxta genus suum.* Plinius, testatur locustas Parthis etiam in deliciis fuisse. Idem refert quosdam Æthiopiæ populos, non alio cibo viuere, quàm locustarum, quas durarent fumo & sale, in annua alimenta. Et Hieronymus libro contra Iouinianum 2. *Orientales (inquit) & Libyæ populos, qui per desertum, & calidam eremi vastitatem locustarum nubes reperiuntur, locustis vesci moris est. Hoc verum esse Ioannes quoque Baptista probat.* Proinde verisimiliùs est, Ioannem locustas animalia edisse, non quòd hunc cibum sibi curiosè proprium fecerit, sed quòd hic vilis esset, minimeque sumptuosus, ac in deserto in quo viuebat facilè parabilis, quem & alii eiusdem deserti inhabitatores ederint, quamuis præ aliis omnibus eximiam quandam abstinentiam, luxus omnis contemptum Ioannes præ se ferret. Porrò mel syluestre, quod etiam esca Ioannis fuisse dicitur, Suidas putat fuisse rorem cœlestem, qui ab arboribus collectus, manna à multis nominatur. Faber autem putat esse illud mel syluestre, quod inter genera mellis Plinius tertium facit, vocarique dicit ericeum, quòd ab erica frutice colligatur autumnali tempore, viliusque esse ac insuauius melle verno aut æstiuo. Verùm simplicius fuerit intelligere *mel syluestre* hoc loco illud quod à feris & incultis apibus in arboribus, & petrarum cauernis conficiebatur eo loci abundè, quemadmodum testatur satis mel illud, quod in saltu inuenit & gustauit Ionathas. De potu autem nulla fit ab Euangelistis mentio, quòd ex tanta ciborum abstinentia satis constet eum sola aqua vsum, quòd & ex verbis angeli apud Lucam loquentis Zachariæ manifestum est. Iam quanquam descriptione hac asperitatis, victus, & amictus Ioannis, Euangelistæ generaliter nobis præter vitæ eius commendationem, exemplum sobrietatis, & contemptus rerum huius seculi commendent, tamen sigillatim in his tribus, amictu ex pili cameli, cinctura zonæ pelliceæ, ciboque locustarum, &c. tria nobis imitanda proponi rectè intelligimus: & in vestitu quidem illo vili, superbiæ fugam, quæ in preciosis ferè relucet vestibus. In cinctura verò zonæ pelliceæ circa lumbos, libidinis refrenationem, iuxta illud: *Sint lumbi vestri præcincti.* In cibo verò, temperantiam in nutriendo corpus. Quod autem attinet ad allegoriam, in locustis quibus vescebatur Ioannes typus Israëlitici populi, secundùm Hieronymum super Ionam,

Prou.31.

4. Reg.1.

nam, rectè intelligimus etiam indicatam escam intelligibilem, qua populus ille tum vescebatur nondum alta sapiens, sed tamen in altum saliens, iterum sese deprimens, quomodo locusta animal paruum, infirmas habens alas, de terra quidem consurgit, sed altiùs subuolare non potest. Sic & melle quidem vescebatur populus, quod erat ex apibus collectum, nempe ex Prophetis: non tamen satis cultum, sed comparatione ad mel Euangelicæ doctrinæ syluestre, & necdum depuratum à cera. Induebatur autem populus pilis asperis cameli animalis ad onera ferenda nati, propter legem illam asperam & onerosam, cui adimplendæ nunquam suffecerunt. Qui verò ad nouam pertinent legem, non locustis aut melle syluestri pascuntur, sed cibo solidissimo, suauissimo, ac purissimo, scilicet, Euangelicæ doctrinæ, ac corporis sanguinisq; Domini cibo, induti cādidissimo vestitu, de lana agni immaculati, qui tollit peccata mundi, contexto. *Perfectorum enim est solidus cibus. Et quicunque in Christo baptizati sumus, Christum induimus.*

Hebr. 5. Galat. 3.

TVNC EXIBAT AD EVM HIEROSOLYMA, ET OMNIS IVDÆA, &c.] Ostendunt Euangelistæ quàm efficax fuerit tum prædicatio Ioannis, tum exemplum pœnitentiæ, quod aspero suo victu & amictu præbuit. Cū enim apud omnes celebrari inciperet vitæ eius sanctitas, prędicationisq; eius ac promissionis nouitas, deinde & natiuitatis eius miracula admiranda in memoriā reuocarentur, factum statim, vt omnis Iudæa, id est, maxima pars hominum totam Iudæam inhabitantium, & regionem vniuersam quæ erat circa Iordanem, *& vniuersi*, hoc est, plerique Hierosolymitæ, ex omni ætate, conditione & sexu ad eum cōuenirent, baptismumq; ab eo susciperent in detestationem veteris vitæ, & protestationem mundioris vitæ posteà semper agendæ. Hierosolymitarum autem speciatim fit mentio, ad maiorem commendationem Ioannis, vt cuius fama excitati sunt ciues celeberrimæ ciuitatis, sanctitatis ac sapientiæ titulis præ aliis insignes. Neque mirum debet videri quòd baptismum rem tam nouam populus ille tam cito susciperet in signum pœnitentiæ, & desiderii remissionis peccatorum. Nam ad hunc baptismum satis præparati erant, partim per baptismata Pharisæorū, partim per potiones veteris legis, qua tam frequenter præcipitur, vt immundus lauet vestimenta sua, & corpus, aspergaturque aqua expiationis. Quod autem dicuntur hi qui baptizabantur confessi peccata sua, plerique non sic putant accipiendum, quasi explicauerint & apertè detexerint Ioanni peccata sua quæ fecissent, sed quòd in genere ea cōfiterentur, agnoscētes, scilicet, se esse peccatores. Verùm cùm non sit idem agnoscere se peccatorem, & cōfiteri peccata sua, rectè intelligimus eos sua peccata saltē maiora indicasse, & confessos esse apertè Ioanni, sicut & Act. 19. multi credentium dicuntur venisse ad Paulum, confitentes & annunciantes actus suos. Neque mirum videri debet, quòd confessionem fecerint peccatorum suorum, cùm ea tamen à Ioanne non exigeretur. Quem enim verè pœnitet suorum peccatorum quique tenetur desiderio remissionis eorundem, nihil cunctatur, nihil veretur ea exponere ei per quem sperat se optatam, cōsequi posse vel consolationem, vel remissionem, non minùs quàm ægrotus morbum suum detegere ei, à quo se sperat obtinere posse desideratā salutē. Deinde vt sic facerent, consuetæ etiam veteris legis cæremoniæ effecerunt. Secundùm legem enim præter confessionem Deo factam: quæ semper necessaria fuit, etiam confessio quædam publica fiebat in publica pœnitentia. Hæc autem erat duplex. Vna, quæ pro totius populi delictis agebatur, vt ea quæ quotannis agebatur in die expiationis, hoc est, decima die mensis septimi. In hac ergo, vt scribitur Leuitici 16, sacerdos super hircum emissarium cōfitebatur omnes iniquitates filiorum Israël, vniuersaque delicta & peccata eorum, præcipua scilicet, & quæ ad totam pertinerent communitatem. Alia autem erat publica pœnitētia quā priuata persona pro proprio aliquo peccato debebat, etiam cum confessione peccati sacerdoti facta, agere, quæ præcipitur Leuitici 5. his verbis: *Anima quæ iurauerit, & protulerit labijs suis, vt vel malè quid faceret, vel bene, & non fecerit, & idipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitaque postea intellexerit delictum suum, agat pœnitentiam pro peccato*, &c. Vbi pro eo quod nos habemus? Agat pœnitentiam pro peccato, littera Cyrilli sic habet, pronunciet peccatum quod peccauit. Cui consonat Hebræa veritas, quæ sic habet. Et confiteatur quòd peccauit. Huic confine est quod Numeri 5. legitur in hunc modum: *Vir siue mulier, cum fecerint ex omnibus peccatis quæ solent hominibus accidere, & per negligentiam transgressi fuerint mandatum Domini, atque deliquerint, confitebuntur peccatum suum.* Nec dubium videtur esse posse, quin id sacerdoti facere præcipiantur, cùm de ipso totum caput loquatur, eique Deus iubeat offerre pro peccato. De qua confessione sacerdoti aut homini bono, qui sua oratione possit opem ferre, omnino videtur loqui Ecclesiast. capitulo. 4. dicens: *Non confundaris confiteri peccata tua, ne subiicias te omni homini pro peccato.* A confessione enim Deo facienda non reuocat pudor, sed ab ea quæ homini fit. Hæc autem confessio, siue quæ fiebat secundùm legem sacerdoti, siue quæ fiebat à pœnitentibus Ioanni, non fuit sacramentalis, sicut nostræ confessionis ritus, sed eius quidam typus, & pręparatio ad eam, sicut veteris legis & Ioannis lotiones, præparatoriæ erant ad verum & efficacem Christi baptismum.

Leuit. 5. Num. 5. Eccles. 4.

VIDENS AVTEM MVLTOS SADDVCÆORVM ET PHARISAEORVM VENIENTES, &c.] Quatuor sectas apud Iudæos hoc temporis fuisse meminit Iosephus, Pharisæorum, Sadducæorum, Essenorum, & eorum qui authore Iuda Gaulonitæ exorti sunt tempore census. Horum dogmata pariter & mores satis describit belli Iudaici lib. 2. c. 7. lib. antiqu. 13. c. 8. & lib. 8. cap. 8. Pharisæi legis studiosiores fatum cum libertate tamen nostræ voluntatis agnoscebant, quædam dicentes à fato gubernari; alia verò quæ accidunt per se consistere. animam credentes immortalem, & corporis resurrectionem futuram. Sadducæi verò fatum quidem nihil esse existimabant, neque ab eo humana gubernari. sed omnia nostræ subiecerunt potestati, nósque solos nobis ipsis bonorum, vel malorum esse causas: animas hominum asserentes cum corporibus interire, nec esse aliquos angelos bonos vel malos: Genus autem Essenorum omnia sub fato esse confirmat, & nihil esse, quod hominibus non illius decreto proueniat: animam quidem fatentes esse immortalem, sed, vt apparet, negantes corporis resurrectionem, vtentes ea conuersatione quam apud Gręcos tradit Phythagoras, vt autor est Iose-

Secta Iudæorum quæ & quot.

Iosephus libro antiquitat. 15. cap. 13. Postremi illi cum Pharisæis conueniebant in vestitu, habitu, cæterisque aliis, sed in hoc solo ab eis discrepabant, quòd nefas assererent populo Dei præter Deum, alium etiam principem agnoscere, & censum ad quem agendum Cyrenius missus fuerat, affirmarent meram esse seruitutem, indignam, & illicitam populo Dei. Vnde nata illa quæstio Christo aliquando proposita: *Licerétne censum dare Cæsari, an non?* Inter has autem quatuor sectas duæ, nempe Pharisæorum & Sadduceorum, præcipuæ erant in populo, quare tantùm de his duabus Euangelistæ meminerunt: quæ quidem sectæ quamuis inter se plurimùm dissiderent, tamen concorditer semper restiterunt Christo, & verbo Dei. Et illi quidem Pharisæi dicti sunt secundùm Hieronymum (qui in libr. quæstionum super Genesim putat Pharisæorum nomẽ scriptum Hebraicè per Tsade, sicut nomen Phares) quòd diuisi essent à reliquo populo, à quo se quasi iustiores separauerunt per quasdam obseruationes superfluas, vt sentit idem Hieronym. libr. contra Luciferianos. Verùm ex libris Thalmudicis constat nomen Pharisæi scribi Hebraicè per Schin. Ita enim scribitur in eo libro Thalmudico, qui Sotah inscribitur, vbi septem Pharisæorum sectæ enumerantur, nempe, Pharisæus Sichimita, Pharisæus impingens, Pharisæus sanguinem effundens, Pharisæus mortarius, Pharisæus quid debeo facere, & faciam illud, Pharisæus ex amore, & Pharisæus ex timore. Secundùm hanc autem nominis scriptionem etsi secundùm quosdam etiam dicantur Pharisæi quia diuisi à cæteris hominibus, quorum victum & amictum reputabant immundum. (Nam & Pharas per Schin scriptum significat separare Hebræis) magis tamen secundùm aliorum sententiam apparet sic dictos, quasi expositores, & legis interpretes. פרש Pharas enim significat etiam Hebræis exponere & declarare: à qua significatione etiam dictos Pharisæos satis significat Iosephus lib: 2. belli Iudaici, de Pharisæis sic scribens: Pharisæi dicuntur, qui certiorem legalium rituum notitiam profitentur. Hos autem Pharisæos simul cum Scribis, Nazaræi, qui sic Christum receperunt vt legis obseruationes non amitterent, teste Hieronymo super Isaiæ cap. 8. originẽ suam traxisse dicunt ex Sammai & Hillel, qui non multò priùs quàm Dominus nasceretur, orti sunt in Iudæa, horumq; duas familias esse duas illas domus in quarum laqueum & ruinam Christus ibi ab Isaia dicitur esse positus. Verùm si Iosepho creditur, etiam tempore Machabæorum tres priores illæ sectę fuerunt in populo Iudaico. Qui verò Sadducæi vocabantur, sic dicti sunt quasi iusti, quòd seipsos iustos cognominarent צדיקין Sadic enim Hebræis iustus, vel ab hæresiarcha fortè qui Sadoc dictus sit. Traxerunt autem hi (teste Hieronymo contra Luciferianos) suam originem à Dositheo quodam Samaritanorum principe, qui Prophetas repudiauit, vnde & ipsi solùm quinque libros Moysi receperũt, quemadmodum & Samaritani. Vide etiam Tertullianum de præscript. vnde verisimile est Hieronymum illud de Sadducæis hausisse. Ex his itaque duabus sectis, cùm quàm plurimos Ioannes videret venientes ad baptismum suum, durè eos alloquitur, siue quòd simulata mente ad accipiendum cum aliis, Ioannis baptisma venirent, siue quòd falsa sanctitatis suæ persuasione & fiducia sanctitatis parentum suorum, arroganter inflati essent, homines supercilios, & veritatis semper contemptores inuidentes his qui apud populum præ eis sanctitatis nomine celebrarentur. Tales enim tam seuera salutatione conueniebat compellari, vt audientes maiorem sua opinione libertatem, deponerẽt supercilium atque maiorem etiam quàm appareret suspicerent obiurgantis authoritatem, eiusque in dicendo libertatẽ excitarẽtur ad audiendum cætera attentissimè. Quã quidem in arguendo seueritatem, qua & Prophetæ sæpissimè, & Apostoli, & Christus ipse est vsus, doctoribus, & prædicatoribus imitari licebit: sed videndum vt eodẽ spiritu & animo id faciant, hoc est, ex impulsu Spiritus sancti, & zelo iustitiæ; non autẽ ex affectu aliquo carnis aut vindictę cupiditate. Deinde in quos, quáue oportunitate, & loco id fieri cõueniat. Postremùm vt cùm decenti id fiat grauitate, vt intelligi possit ex odio potiùs vitiorum, quàm personarum profectã huiusmodi dicendi inclementiam. Plerique enim dum prætexunt se hanc imitari redarguendi libertatem, omnia sua tum dicta, tum scripta in aduersarios replent sannis & scõmatibus, nullam claritatis & honestatis rationem habentes: sed eò se magis Euangelicos existimantes, quò liberiùs in quemuis quiduis dicere ausi fuerint. Porrò quod Lucas dicit Ioãnem excepisse turbas tam duro sermone, sic intelligendum videtur, quòd audiẽte turba hæc dixerit, notans potissimũ Pharisæos & Sadducæos turbæ permixtos, quos ipso habitu ac vestitu facilè dignoscebat. Ipso enim Luca teste, etiam publicanos, & milites mitiùs excepit absque conuitio, respondens ad id quod rogabant.

f PROGENIES VIPERARVM, QVIS DEMONSTRAVIT VOBIS FVGERE, &c.] Vipera, serpentis genus est nocentissimum. non multùm dissimile à dipsade, quod & Tirus dicitur & Tirion & Marassus, ex cuius carnibus fit Theriace, contra omnia venena remedium pręsentissimum, vt testatur etiam Hieronymus lib. 2. cõtra Iouinianum: & Cælius lib. 3. qui inde dictũ putat Theriace, quod Arabes Græco vocabulo viperam vocarent θηρίον, quasi feram maximè noxiam. Cæterùm de viperæ proprietate non omnes eadem tradunt. Basilius enim Homil. 7. lib. Hexameron de vipera, sic scribit: *Vipera sæuissimum omnium reptilium, ad marinæ murænæ nuptias accurrit, & vbi sibilo præsentiam suam indicauit, euocat ipsam ex alto, ad nuptialem complexum, hæc verò obedit, & cum venenum iaculante bestia vnitur.* Hunc secutus Ambrosius eadem omnia eisdem plenè verbis, sed latiùs tradit in 5. Hexam. cap. 7. *Vipera* (inquit) *nequissimum genus bestiæ, & super omne quod serpentini est generis astutior, vbi coeundi cupiditatem assumpserit, murænæ maritimæ notam sibi requirit copulam, vel nouam præparat: progressáque ad littus, sibilo testificata præsentiam sui, ad coniugalem amplexum illam euocat. Murena autem inuitata non deest, & venenatæ serpenti expetitos vsus suæ impartit coniunctionis.* Secundùm has itaque viperarum conditiones, rectè intelligeremus viperarum progeniem vocari hìc à Ioanne Pharisæos, similiter & à Saluatore Matth. 12. & 13. quòd malitiosum simul & astutum maximè esset hominum genus, qui scirent summam impietatem maximæ pietatis specie obtegere. Verùm hanc non esse viperæ conditionem satis ex eo videtur, quòd vterque sexus inueniatur in genere viperæ. Nam fœmella Græcis ἔχιδνα dicitur, mas autem ἔχις, Plinius quidem lib. 32. capit. 2. tradit, Licinium Macrum murænas tantùm fœminini sexus esse asseruisse, & concipere ex serpentibus sibilo eas euocantibus, verùm

Matth. 22

Pharisæi unde dicti.

Sadducæi unde.

rùm viperarum nō facit mentionem. Et lib.9. c.23. dixit vulgum putare murænas coitu serpentiū cōcipere. Aristotelē tamen vocare marem qui generat, Myrinum. Cæterùm Plinius lib.10. c. 62. secutus ex magna parte Aristotelem, longè aliam viperæ naturam explicat his verbis: Viperæ mas caput inserit in os, quod illa abrodit voluptatis dulcedine. Terrestrium eadem sola intrà se parit oua vnius coloris, & mollia vt pisces. Tertia die intrà vterum catulos excludit. Deinde singulos diebus singulis parit, viginti ferè numero. Itaque cæteræ tarditatis impatientes perrumpunt latera, occisa parente. Idem de vipera scribitur in epistola quadam, quæ sub nomine Hieronymi legitur ad Præsidiū in Tom.4. Atq; huic sententiæ, cui tamen à multis cōtradicitur, subscribunt multi graues auctores, vt docet Cælius lib. 3.cap.37. vbi & ratione huiusmodi proprietatis viperæ quorundam coniectationem esse dicit, antiquarum legum scito patricidis id irrogari suppliciū, vt culeo insuti cum vipera præfocentur. Suppetere item Grammaticorum astipulationem astruentium ἐχίδναν dici, παρὰ τὸ ἔχειν ἐν αὐλῇ τὴν γόνην ἄχρι θάνατον, hoc est, quod habeat in seipsa fœtum vsq; ad mortē. Sicut & Latini viperā dici volunt, quòd vi pariat, vel potiùs quòd vi pereat. Idem tamē Cælius etiam testatur Apollonium apud Philostratū viperam esse visam referre, serpentes quos peperisset lambentē, quasiq; expoliētem. Non enim assentiri eum eorum sermoni, qui viperarum partū absque matre autumant prodire. Id naturam nō pati, nec recipere experientiam. Proinde magis credendum his, quæ de vipera scribit Aristoteles, quem etsi secutus videatur Plinius, non tamen satis illum assecutum ostendit Leonicenus. Nam Aristotelis narratio constare potest cum Aristophanis experientia. Sic enim scribit lib.6. historiæ anima. c.84. Vipera è serpentibus vna animal edit, cùm intrà se oua primùm pepererit. Ouum hoc vnius coloris, & molle vt pisciū est; fœtus supernè consistit, nec cortice continetur, sicut nec piscium quidem, parit catulos obuolutos membranis, que tertia die rumpantur: euenit interdū vt qui in vtero adhuc sunt, prorumpant, singulos diebus singulis parit, plures quàm viginti. Ex quibus intelligere licet, non quidem semper, sed quādoque viperarum catulos nasci cum morte parentis. Secundùm quam viperarum conditionem plerique intelligunt Pharisæos vocari *progeniem viperarum*, quòd sicut illæ patricidæ essent, matres suas dum nascuntur deuorātes: ita & isti patres suos spirituales, hoc est, magistros & doctores occiderēt, & matrem suam synagogam fœdè dilaniarent. Secundùm narrationem autem Plinii amplius significaretur, nempe quòd homicidæ essent homicidarū filii. Porrò Augus. serm.1. dominicæ tertiæ in quadrag. *progeniem viperarum* inuidos vocat, quòd sicut viperæ matrum suarum viscera exedant, ita & inuidus suam ipsius animam consumat, & vitam perdat. Qua etiam consideratione rectè dixerimus Pharisæos *progeniem viperarum* vocari, vt qui inuidiæ stimulis quàm maximè cruciarentur, conspectis aliis se melioribus. Verùm simpliciùs fuerit intelligere cum Hieronymo super Isaiæ cap.30. & Matt. cap.23. ideo dici Pharisæos *progeniem viperarum*, quòd pessimorum parentum pessimi essent filii, ac planè venenati, veneno linguæ suæ optimos quosque lethaliter lædere studentes, summaque calliditate præditi, vt illud, *progenies viperarum*, idem sit cum eo quòd habet adagium, Mali corui malum ouum. Sic & Greg. homil.20. Euan. *Notandum*, inquit, *quòd malæ soboles malorum parentum actionem imitantes genimina viperarum vocantur.* Quòd autem in Luca legimus genimina, in Matthæo verò progenies, Græcis vtrobique eadem est dictio, nempe γεννήματα, cuius sonum imitatus aliquando interpres vertit genimina ab antiquo verbo, geno, nomine deriuato.

f QVIS DEMONSTRAVIT VOBIS FVGERE, &c.] Quidam legunt per futurum: *Quis demonstrabit.* & apud Lucā, quis ostēdet; intelligūtque Ioannem significare voluisse, neminem illis, vt pote obstinatis persuadere posse, vt effugiāt venturam iram, vt quod dicit Ioannes sit idem cum eo quod apud Matth. capitulo 23. de eisdem dixit Christus, *Serpentes genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?* Verùm ex Græca dictione, que eadem est apud Matthæum & Lucam, nempe ὑπέδειξεν, constat debere legi per præteritum, quomodo & habent codices Latini emendatiores & vetustiores. Hanc itaque Ioannis interrogationem per præteritum prolatā dupliciter intelligere licet. Quidam enim sic eam accipiunt, vt ad eam respondendum sit, Nónne solus Deus vobis demonstrauit fugere? quasi dicat: Ne putetis ex vobis ipsis id vos habere, quòd fugitis à ventura ira, sed à solo Deo, Quomodo enim ex vobis id esse posset, cùm sitis generationes viperarum? Quem sensum indicare videtur Ambrosius sic scribens: *Ostenditur his Dei miseratione infusam prudentiam, vt gerant suorum pœnitentiam delictorum, futuri terrorem iudicii prouida deuotione metuentes.* Meliùs tamen secundùm alios hæc interrogatio sic accipitur, vt sit sermo admirantis. Cùm enim quis insperatò nobis aduenit, dicere solemus: quis te huc misit? & quùm videmus quosdam iam diu prauis assuetos moribus, ac pertinaciter suæ prauitati semper adhærentes, subitò ad pœnitentiam commutari, admirantes dicimus: Quis hos ad virtutem induxit? significare volentes, summè esse mirandum potuisse ipsos ad eam induci ac summum fuisse oratorem qui id persuadere potuit. Ita & hoc loco Ioannes perpendens eos, qui pœnitentiam præ se ferebant, esse progenies viperarum, ac in malitia iam inueteratos, miratur quomodo & à quo factum sit, vt deposita sua serpentina malitia, quàm velut à patribus suis naturā traxissent, meliora sequerentur. Proinde sensus est: cùm sitis progenies viperarum, malorumque parentum pessimi filii, iustorum rectàque docentiū persecutores, & interfectores, venturā iram, aut non credentes, aut nō metuentes ob falsam iustitiæ persuasionem, quid vobis accidit noui, vt credentes instarè ineuitabile peccatoribus supplicium, eóque & vos esse obnoxios, putaretis, etiā vobis vnà cum reliquis peccatoribus laborandum, vt venturam iram effugiatis, ideóque vos immiscueritis gregi pœnitentium, qui imminentis iræ metu in pœnitētiæ signum accurrunt ad baptismum meum confitentes peccata sua? Mirū sanè est potuisse quenquā mentibus vestris, & in malitia tā inueteratis, & de iustitia sibi placētibus id insinuare & persuadere esse faciendum. Et sanè mirum, quia neutri timebant pœnas alterius vitæ. Sadducæi quidē, quia non credebant illas: Pharisæi verò, quia iustos se existimabant. Potest autem simul cum hoc sensu etiam intelligi, Ioannem admirari Dei bonitatem, qua sola sciebat factum esse, vt præter expectationem etiam Pharisæi, & Sadducæi se agnoscerent pecca-

cato

catores quasi dicat vlteriùs: Scio quidem solius Dei gratuito dono factum esse, vt & vos putaretis vobis esse fugiendum; verùm mirari satis nequeo eum in vos tam potuisse esse benignum, vt & vobis obstinatè semper veritati resistentibus suggereret fugiẽdum imminens periculum. Porrò per *venturam iram* quamuis aliqui intelligant excidium Iudæorũ, quod per Romanos postea factum est, magis tamen debere intelligi ęternam post hanc vitam condemnationem, satis patet ex verbis Saluatoris dicẽtis Phariseis: *Quomodo fugietis à iudicio gehennæ?* Siquidem Ioannes non solùm prædicabat regnum cælorum, sed & gehennæ condemnationem. In Euangelio enim Dei, secundùm Paul. ad Rom. reuelatur & iustitia Dei, & ira Dei ventura de cœlo super omnem impietatem & iniustitiam. Sicut autem Ioannes primùm cœpit prædicare regnum cœlorum, ita etiam & ira, in hoc est, vindictam hanc Dei apertè primus cœpit annunciare, eamq; tanquam jamjam venturam. Antè enim temporales erant, & promissiones, & minæ. A Ioanne autem cœperũt manifestari bona, & mala æterna, idq; tanquam iam ventura, quia ab eo cœpit nouissima hora, in qua præter Christi postremum aduentum nihil expectamus.

Mat. 23.

Rom. 1.

FACITE ERGO FRVCTVS DIGNOS POENITENTIÆ.] Quamuis apud nos in Luca quidem sit pluraliter, *fructus dignos*, in Matthæo verò singulariter, *fructum dignum*, vtrobique tamen apud Græcos est pluraliter, καρπούς ἀξίους. Regitur autem genitiuus *pœnitentiæ*, non à nomine, *fructus*, sed ab hoc adiectiuo, *dignos*, suntque fructus digni pœnitentiæ vel pœnitentia, fructus qui decent veram pœnitentiam, eamque declarant. Hos autem fructus simpliciter quidem Theophylact. intelligit, opera virtutum. Vides (inquit) quòd dicat, quoniam non oportet solùm fugere malitiam, sed etiam facere fructum virtutis. *Declina* enim (inquit scriptura) *à malo & fac bonum.* D. tamen Greg. amplius quid per *dignos pœnitentiæ fructus* exigi intelligit, sic scribens in homil. Euangel. 20. *Notandum quòd amicus sponsi non solùm fructus pœnitentiæ, sed dignos fructus pœnitentiæ faciendos admonet. Aliud namque est fructum facere, aliud dignum pœnitentiæ fructum facere. Vt enim de pœnitentiæ dignis fructibus loquamur, sciendum est, quod quisquis illicita non commisit: huic iure conceditur vt licitis vtatur, sicq; pietatis opera faciat, vt tamen, si noluerit ea quæ sunt mundi, non relinquat. At si quis in fornicationis culpam, vel fortassis in adulterium, quod grauius est, lapsus est, tantò à se licita debet abscindere, quantò se meminit & illicita perpetrasse. Neque enim par fructus boni operis esse debet, eius qui minus, & eius qui amplius deliquit, aut eius qui nullis, & eius qui in quibusdam facinoribus cecidit, & eius qui in multis est lapsus. Per hoc ergo quod dicitur: Facite dignos fructus pœnitentiæ, vniuscuiusque conscientia conuenitur, vt tanto maiora acquirat bonorum operum lucra per pœnitentiam, quanto grauiora sibi intulit damna per culpam.* Ex hac autem Gregorij enarratione, etsi satis constet eum genitiuum, *pœnitentiæ*, coniunxisse cum substantiuo, *fructus*; tamen similem huius loci intelligentiam indicat quodam loco Chrysost. coniungens indubiè genitiuum illum cum adiectiuo, *dignos*: nam & sic eundem habere sensum potest. Sic enim scribit, hæc verba præcursoris explicans: *Facite dignos fructus pœnitentiæ. Quomodo dignè fructificare poterimus? Si vtique peccatis aduersa faciamus? Aliena rapuisti? incipe donare iam propria. Longo tempore es fornicatus? legitimo quoque vsu suspendere coniugii, ac perpetuam continentiam sæpius paucorum dierum castitate meditare. Iniuriã quempiam affecisti vel opere, vel verbo? refer benedictionis verba, conuitiis te percutientes, nunc officiis, nunc beneficiis placare contende, &c.* Porrò quanquã secundùm hanc istorum enarrationem rectè ostendatur *fructus dignos pœnitentiæ*, esse ea virtutum opera quæ commissis correspondent, & satisfaciunt peccatis, eàque veluti conpensant, atque in hunc sensum conueniat hanc sententiam explicari, cùm ad pœnitentiam post baptismum agendum fit adhortatio, tamen prior ille & simplicior intellectus huic loco, & proposito Ioannis est conuenientior, maximè cùm ad pœnitentiam adhortetur, quæ baptimum Christi præcedebat. Est autem sensus verborum Ioannis iste: Quãdoquidẽ vos exhibetis pœnitentes ac sollicitos vt fugiatis ab ira ventura, videte ne simulata, falsa, & sterilis sit vestra, quam præfertis, pœnitentia, vt omnia ferè vestra simulata sunt, & fucata: sed facite huiusmodi fructus, qui deceãt pœnitentiam, ac declarent vos verè resipuisse, atque ex animo detestari anteactam vitam. *Facite*, inquam, ipsi, & non solùm alios docete, & monstrate fructus pœnitentiæ. Non dico vt carnalium sacrificiorum victimas offeratis, in quibus nimiùm spem iustitiæ, & salutis hactenus collocastis, quæque ad tempus solùm imposita, pœnitentem per sese meliorem, Deoque commendatiorem facere nequeunt; sed ea post hac facite, quæ veram pœnitentiam producere dignum est, hoc est, corrigite deprauatos tum affectus, tum mores, omniaque contraria his facite quæ modò detestamini, & curate ne quando ea committatis, quorum modò præfertis pœnitentiam, sed persistite hæc deplangere, atque in vobis ipsis punire. Hac enim tantùm ratione solùm futurum est vt imminentem super impios iram effugiatis.

Psal. 16.

Gen.

Isa

[e] ET NE COEPERITIS DICERE [a] INTRA VOS, [f] PATREM HABEMVS ABRAHAM, &c. Quod in Luca dicitur: μὴ ἄρξητε λέγειν, in Matthæo dicitur, μὴ δόξητε λέγειν, hoc est, *ne videamini dicere*, vel, *ne decreueritis dicere*, hoc est, vt vertit noster interpres, *ne velitis dicere*. Quanquam autem in solo Matthæo sit, apud nos, *intra vos*, tamen & in Luca, sicut in Matthæo, Græcis est ἐν ἑαυτοῖς, hoc est, in vobisipsis. Iam cùm dicitur, *filios Abrahæ*, vtrobique additur Græcis articulus τῷ, significans nomen Abrahæ esse datiui casus vt construatur cum verbo, *suscitare*. Itaque quoniam Pharisæi, & Sadducæi fidebant in sanctitate patris sui Abraham, atque in promissionibus Dei Abrahę factis de benedictione & conseruatione seminis eius, ac ob hanc fiduciam securi erant, quasi à ventura ira essent immunes, ideóque & in impietate sua persistentes, à dignis pœnitentia operibus cessaturi erant, propterea hanc illis stultam fiduciam præscindere voluit Ioannes, dicens: Ne cœperitis dicere in cordibus vestris, hoc est, cogitare, quemadmodum cogitare apud vos soletis: Pater noster Abraham est, proinde cùm semini eius facta sit promissio salutis & hæreditatis, non poterit super nos venire ira Dei, quæ semen Abrahæ deserãt, succidat, & æternum perire sinat. Non enim abscindere poterit Deus promissa sua, tum propter suam iustitiam, tum propter Abrahæ patris nostri sanctitatem illi acceptissimam. Ne, inquam, huiusmodi cogitatione, solita vobis imponatis. Hoc

Hoc enim confirmo vobis, posse Deum omnibus etiam vobis perditis, adimplere promissiones Abrahæ de semine ipsius factas. Nam qui olim ex lapidea & sterili vulua Saræ excitauit Abrahę filium, cuius deinde posteritas arenæ maris coæquata est, is modò vel ex istis quos cernitis lapidibus, eidem suscitare poterit semen, in quo præstet quæ illi promissa sunt. In quibus verbis Ioãnis primùm aduertendum, ipsum cùm dicit, *Ne cœperitis dicere, Patrem habemus Abraham*, non prohibere, ne dicant se ex illo esse, sed ne in eo quòd filii secundùm carnem sint Abrahæ confidentes, resupini sint & securi. Deinde notandum, cùm dicit, *ex lapidibus istis*, & cæt. demonstrasse quidem lapides aliquos coram positos, quos quidam eos fuisse existimant qui de medio Iordanis aluea translati dicuntur Iosue 4. Ad litteram enim intelligendum Ioãnem id significare, quod verum est, Deum, qui ex nihilo omnia fecit, potuisse etiam ex lapidibus, filios Abrahæ suscitare. Hac tamen locutione amplius quid significare voluit, nimirum Deũ simili olim modo Abrahæ filios dedisse, & aliquando daturum. Dedisse quidem, cùm Saræ vuluam (quæ sanè lapis quidam erat, ratione sterilitatis) & emortuum corpus Abrahæ generare fecit. Vnde & Isaiæ 51. dicitur: *Attendite ad petram vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram quæ peperit vos.* Quare videri potest Ioannes, hac sua locutione voluisse ipsos illius Prophetiæ memores reddere. Daturum quoque Deum similiter filios significat, cùm ex gentilibus saxa pro diis colentibus, eisque secundùm Dauidem assimilatis, & in vitiis suis iam obduratis plerosque per fidei imitationem facturos esset filios Abrahæ, quemadmodum iam adimpletũ videmus. Præterea notandum quod dicit, ex lapidibus posse dari Abrahæ filios. Illo enim apertè significat, posse aliquos fieri filios Abrahæ, etiamsi ex illo non sint carnaliter prognati, imò ab eo sint quàm alienissimi, secundùm carnalem generationem. Quid enim à carne Abrahæ magis diuersum quàm lapides? Proinde significat quoque nullius apud Deum esse momenti carnalem cognationem, nec originis diuersitatem quicquam apud Deum posse officere. Tanto enim maior est cognatio virtutis & fidei, quàm sanguinis, quanto animę præstantior est corpore. Postremùm & illud non prætereundum, priùs quidem Ioannem significasse, parentum malitiam nihil obesse filiis ad meliora resipiscentibus, cùm scilicet Iudæos vocans progenies viperarũ, ostendit tamen quomodo venturam iram possint effugere. Nunc autem cùm dicit. *Ne velitis dicere*, &c demonstrat nihil prodesse filiis progenitorum sanctitatem si ipsi in malitia sua perstiterint.

Gen. 21.

Isaiæ 51.

f IAM ENIM SECVRIS AD RADICEM ARBORVM POSITA EST: OMNIS ERGO.] In Matthæo legimus, *arborum*: In Luca plerique libri habent, *arboris*. Græcis tamen vtrobique est plurale δένδρων, quomodo etiam in Luca habent vetustissimi Latini codices, & Ambrosius. Sed & quæ sequuntur omnino eam lectionem requirunt, quia sequitur: *Omnis ergo arbor*, Sic & pro eo quod in Matthæo legimus *quod non facit*: in Luca verò, *non faciens*, Græcis vtrobique est μὴ ποιοῦν, quamuis id ad sensum nihil faciat. Legendum autem esse per præsens tempus, *exciditur, & mittitur*, etiam ex Græcis vtrobique apertum est. Quamuis enim præsens pro futuro sit accipiendum, tamen præsens potiùs posuerunt Euangelistæ, vt sententia magis esset generalis, & cum maiori emphasi significaretur imminere periculum. Quod etiam significat cum epitasi coniunctio, *&*, quæ est apud Græcos: *Iam etenim & securis, &c.* Cùm itaque dicitur: *Iam enim*, &c. coniunctio, *enim*, referri potest vel ad illud, *Facite dignum fructum*, vt obiter exclusa vana illorum fiducia redeat ad prosequendum metaphoram à fructibus arborum desumptam. Aut ad illud: *Ne velitis dicere patrem habemus Abraham*, vt duas ab hac fiducia auocantes intelligatur adferre rationes, quarum priore succidat falsam eorum de filiis Abrahæ seruandis opinionem: posteriore verò imminens omnibus perditionis periculum proponat. Itaque sensus erit: Tantum abest vt fiducia Abrahæ tuti sitis, vt etim securis iam apposita sit radici, &c. Variè autem à diuersis hîc accipitur, *securis.* Nam Hieronymus Euangelii prædicationem intelligit, quòd & Hiere. 23. verbum Domini comparetur securi cædenti petrã: & Gregorius ipsum Christum, vt qui constet ex humanitate & diuinitate, velut ex manubrio & ferro incidẽte. Sic diuersi explicant variè quid sit radix arborum. Verùm cùm metaphoricus sit totus iste sermo, potius videndum quid tota oratio significet, quàm pro quo singulæ dictiones sigillatim accipiantur. Itaque per *securim* non trunco aut ramis apppositam, sed radici, tropicè significatur imminens excidium & vindicta Dei, qua funditus sit perdendus quisquis in bonis operibus sterilis fuerit. Porrò locus hic de imminente excidio dupliciter intelligitur. Quidam enim intelligi istud non posse putant de excidio, & perditione singulorum hominum improborum, quoniã ab initio semper fuit securis posita ad radicem arboris, secundùm hunc modũ, & nõ solùm tunc cœpit poni: Ioannes verò dicit, *nunc securis posita est.* Nec rursum posse intelligi de perditione impiorũ omnium in nouissimo die, eò quòd illa post tam multa sæcula à tempore quo hæc dixit Ioannes futura sit. Proinde intelligunt hæc dicta esse imminẽti excidio Iudæorum, facto postea per Romanos sensibiliter, per Christum verò intelligibiter, qui à gratia Euangelii eos abscidit, translato regno Dei ad gẽtes. Secundùm quem intellectum, notandum quòd dicitur securis ad radicẽ posita. Priùs enim securis diuina ramos illorũ aliquando amputauerat, sed truncum, hoc est gentem ipsam adhuc semper conseruauit. Iam verò aderat tempus, quo Iudæos simul cum tota pæne eorũ gente, sine restitutionis in terrram suam spe, esset perditurus. Itaque sensus erit: Iamdiu tolerati estis, hactenus expectauit vos Deus. quomodo rusticus tolerat infructuosam arborem, expectans vt aliquando fructum ferat: verùm quoniã perstitistis hucusque steriles, prædico vobis proximum esse vt penitus ac sine spe reparationis excidamini, ni maturè resipueritis, sterilitatẽ fertilitate commutantes. Similis ergo erit hæc allegoria Ioannis, parabolæ saluatoris, quæ habetur Lucæ 13. de ficu sterili plantata in vinea. Verùm vt superiùs per venturam iram rectiùs intelligitur cõdemnatio gehennæ, quæ singulis peccatoribus à morte contingit, & omnes simul secundùm corpus & animam in nouissimo die inuoluet: ita & hoc loco idem rectiùs accipitur per securim ad radicem arborum positam. Nam planè idem videtur Ioannes vtrobique significare voluisse. Deinde ex eo quòd sequitur. *Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum excidetur*, satis patet ipsum loqui non de

excidio vniuersæ gentis, sed singulorum peccatorū. Et cùm subiicit *& in ignem mittitur*, loqui ipsum de igne infernali satis ex eo constat, quòd postea dicit paleas comburendas igne inextinguibili. Nec obstat huic intelligentiæ, aliorum prædictum argumentum. Nam quanquam ab exordio mundi peccatores inciderint in iudicium gehennæ, & iudicium nouissimæ diei post tam multa secula à Ioannis tempore venturum esset, tamen iam dicit securim positam ad radicem arborum, quòd cùm priùs Deus dissimulare visus esset hominum peccata, tūc primùm supplicium æternum peccatoribus paratū cœperit palàm longè lateq; prædicari, & tanquam mox venturum prædicari, futurum deinceps longè grauius in eis, qui audita huius prædicatione nihilominus persisterent in suis peccatis. Nam antea error & ignorantia nonnihil veniæ merebantur. Verū sicut per Euangelii prædicationem Dei erga credentes bonitas priùs ignorata, manifestata est: ita & eiusdē seueritas, in infideles & impios reuelata est, cùm priùs lateret homines. Huic autem intelligentiæ etiam omnino cōuenit, quod dicit per præsens, *exciditur & in ignem mittitur*, significans hoc non solùm futurum esse, sed & modò fieri. Quemadmodum enim in frugiferis solet arborib. fieri, vt, quia nulli vsui sunt, quàm vt focum foueant, excidantur & comburantur: ita & homo sterilis in bonis operibus, ne frustrà terram occupet, exciditur, dum per mortem sine omni spe reparationis è terra tollitur, & mittitur in ignem gehennæ, in nullum alium idoneus vsum, quàm, vt in eius punitione potentiam, & iustitiam suam Deus claram faciat, vt dicitur ad Rom. 9. Itaque duplici eum vltione afficiendum significat, temporali scilicet, & æterna. Iustus autem dum per mortem è vita hac tollitur, non exciditur, sed potiùs vt frugiferis arboribus fieri solet, transplantatur ex sterili loco in terram fluentem vbertate omnis generis fructuum. Porrò notandum quòd dicit sine discretione, *omnis ergo arbor*, quasi dicat, etiam arbor quæ ex semine est Abrahæ. Deinde quòd dicit, *non faciens fructum*, & non quæ non facit fructum, significans oportere semper facere fructum bonum. Ex eo autem quòd dicit, *bonum fructum*, satis patet quos priùs vocauerit fructus dignos pœnitentia. Similitudo autem arboris nō in Euangeliis tantùm, vt infrà 7. & 12. & Luc. 13. sed in omni quoque scriptura, præcipuè autem in Psalmis, frequens est, vt Psal. 1. 38. 52. 92. Quæ verò deinceps à Matthæo continuè narrantur dicta à Ioanne, ex Luca patet, non dicta fuisse ab ipso continuè, quàve occasione ab eo dicta sint.

c ET INTERROGABANT EVM TVRBÆ DICENTES: QVID ERGO FACIEMVS? RESPONDENS AVTEM.] Non inefficax fuit Ioannis exhortatio. Mox enim hac oratione eius audita, territus populus rogabat, dicens: Vt ergo effugiamus venturam iram, & faciamus fructus dignos pœnitentia, quid censes nobis faciendum? Dixerat enim in genere Ioannes, fructus pœnitentiæ & fructus bonos faciendos, & ideo turba rogabat in specie, *quid faciemus?* Ioannes autem non ad victimas legales eos mittit, vt quæ Deo parùm commendabant homines: neque ieiunia exigit, quemadmodū à suis discipulis, nec graues carnis afflictionis, vt quæ non omnibus conueniant, nec ab omnib. facilè suscipi possent; sed ad charitatis omnia perficientis officia vocat, tum quòd sic decebat Euangelii prædicatorem, cuius proprium præceptum est charitas, tum quòd commune istud omnibus esset remediū efficax, vbique & ab omnia delēda peccata, Deo nos quàm maximè commendatos reddens. *Qui*, inquit, *habet duas tunicas* (notans quemuis superfluum necessitati propriæ vestitum,) *det alteram*, scilicet illarum *non habenti*. Vnde Græcè est μεταδότω, hoc est, impartiatur: *Et qui habet escas* (notans etiam numero plurali superfluum nobis cibum) *similiter impartiatur de eo quod superest, non habenti*. His autem duobus exemplis (quorum alterum ad vestitum, alterum pertinet ad nutrimentum, in quibus duobus externa egestas potissimùm consistit) crassam adhuc multitudinem docere voluit, efficacissimam esse rationem placandi Deum offensum, si modis omnibus benefici simus in proximum cuiuscunque rei inopiâ laborantem, siue vestis, siue cibi, siue potus siue hospitii, siue subsidii, siue solatii, siue doctrinæ, siue exhortationis. Similiter & Saluator docuit Pharisæos placandum Deum, dicens: *Quod superest date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis.*

VENERVNT AVTEM ET PVBLICANI VT BAPTIZARENTVR, ET DIXERVNT AD ILLVM: MAGISTER &c.] Publicani antiquitus dicebantur, qui vectigalia, aliósque populi Romani redditus exigendos certo constituto pretio redimebant, sic dicti à publico, quo nomine bona populi Romani significabantur. Horum ordinem & numero amplissimum, & personarum dignitate potentissimum fuisse constat. Sic enim de eis Cicero pro Plantio: Flos equitum Romanorū, ornamentum ciuitatis, firmamentum reipublicæ, Publicanorum nomine cōtinetur. Verùm quoniā huiusmodi hominib. in procliui fuit, vi & rapina peccare, vt propterea eorum auaritia peculiarib. legib. septa sit & notata. (Scribit enim Vlpianus in Pandectis, Titulo de publicanis & vectigalib. Quantæ audaciæ, quantæq; temeritatis sint publicanorū factiones, nemo est qui nesciat) ob id infame fuit apud Iudæos horum nomen. Neque solùm ob illorū auaritiam, & iniustam extorsionē, infame erat apud eos, ob quam etiam apud alias nationes malè audiebat; sed peculiariter etiam quod cùm Romanorum vectigalia apud eos exigerent, inseruirent tyrānidi, qua contra legem Dei se premi putabant, cumque alienigenis plus communicarent quàm concederet supercilium Pharisæorum. Atque easdem ob rationes, & militiū nomen apud eos infame erat. Nō solū ergo Pharisęi, & Sadducæi, ac simplicis turbę plerique Ioānis autoritate, & prædicatione cōmoti sunt ad pœnitētiam; sed & publicani ac milites quoque, hominum genera rapinis dedita, suaque cōmoda ex publicis comparātia incommodis, religionis rationem non habentia, magisque iussis principū obsequentia, quàm præceptis Dei: Ioannes autem nequaquā Pharisæorum more eos à se quasi indignos repulit, sed, vt decebat præcursorē eius, qui nullum, quantumuis coinquinatum grauibus peccatis reiecturus erat, placidiùs etiam eis respondit, & leniùs quàm Pharisæos excepit. Ab eis autem neque exegit, vt instituto decederent, quòd vtrorūque institutum vt est reipub. necessarium, ita sine peccato consistere possit. Neque rursum beneficentiam in proximum, quam à turba exegerat: sed tantùm vt à malis abstinerent, & aliena non raperent, si nondum sua largiri possent. Satis magnum enim profectus gradum in ipsis esse duxit, si temperarent à malefaciendo. Itaque vtrosque admonet ab his abstinere malis, quibus verè solent esse obnoxii, attemperans suam

ſuam admonitionem ſingulorum neceſſitati, & capacitati. Nam quoniam ſæpe publicani ſuprà quam conſtitutum eſt exigere ſolent, inquit, *Nihil amplius quam quod conſtitutum eſt vobis à principibus, exigatis è populo.* Sic enim vertendum potiùs fuiſſe, quàm verbum, *faciatis*, ſenſus expoſtulat, cùm alioqui dictio Græca πράσσετε vtramque habeat ſignificationem. Proinde quòd noſter vertit, *faciatis*, intelligendum eſt, nihil faciatis exigendo, ac velut officium veſtrum exequendo. Militum autem genus tribus potiſſimùm vitiis ſolet eſſe obnoxium, violentia, calumnia, & rapinis. Frequenter enim arma, quæ princeps dedit ad defenſionem publicæ tranquillitatis aduerſus hoſtes, vertunt in ipſos ciues, & eos quibus defenſio debebatur. Itaque frequenter vim inferunt, incendunt, vi conſtuprant feminas, perrumpunt fores, exigunt ac pulſant hoſpitem: proinde monet vt neminem concutiant. Rurſùm alii falsò deferunt apud principes, innoxios, quò pars facultatum confiſcatarum ad ipſos redeat, calumniæ ſcilicet præmium. Itaque dicit: *Neque calumniam faciatis*, falſum ſcilicet alicui imponendo crimen. multi autem, quod à principe nomine ſalarii datur, ſcortis, alea, temulentiaque prodigentes, rapto furtiſque rei iacturam ſarciunt, non ſolùm non ſoluentes quod debent, ſed extorquentes ab agricolis quod non debetur, atque ex publica calamitate diuitias ſibi parare ſtudentes. Propter quod dicit: *Contenti eſtote ſtipendiis veſtris*, oſtendens eis quid facere ſoleant, & quid poſthac vitare debeant ſi velint effugere Dei vindictam. Diuus Auguſtinus epiſtola ad Marcellinum, quæ eſt in lib. epiſt. 5. docet ex hoc loco, non eſſe Chriſtianis prohibitum militare. *Nam inquit, ſi Chriſtiana diſciplina, omnia bella culparet, hoc potius conſilium ſalutis petentibus in Euangelio diceretur vt abiicerent arma, ſeque militiæ omnino ſubtraherent. Dictum eſt autem eis. Neminem concuſſeritis*, &c. Quibus proprium ſtipendium ſufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit.

Chriſtianis licet militare.

c EXISTIMANTE AVTEM POPVLO, ET COGITANTIBVS OMNIBVS IN CORDIBVS SVIS, &c.] Hactenus ex Euangeliſtis ea poſita ſunt, quæ de agenda pœnitentia, & vitæ correctione à Ioanne prædicata ſunt. Iam verò ſequitur ex tribus Euangeliſtis quale de Chriſto teſtimonium perhibuerit. Ad hæc enim duo miſſus fuit Ioannes, vt & ad pœnitentiam, & ad fidem in Chriſtum homines adduceret. Hoc autem teſtimonium eius de Chriſto quod Lucas dicit datum á Ioanne, cùm populus cogitaret ne fortè ipſe eſſet Chriſtus, videri poteſt tunc Ioannem dediſſe, cùm, vt ſcribit Ioannes Euangeliſta, miſiſſent Iudæi ab Hieroſolymis ſacerdotes & Leuitas, qui interrogarent eum num eſſet Chriſtus, & quare baptizaret ſi non eſſet Chriſtus. Siquidem eis verbis tunc ſcribitur illis reſpondiſſe, quæ hìc à tribus ponũtur Euangeliſtis. Si autem eodem tempore teſtimonium illud datũ eſt quod eſt apud tres primos Euangeliſtas, & quod eſt apud Ioannem, fateamur neceſſe eſt, tres illos narraſſe illud Ioannis teſtimonium per anticipationem, cùm illud quod eſt apud Ioannem, datũ ſit poſt baptiſma Chriſti à Ioanne ſuſceptum. Vt autem intelligamus vnum idemque eſſe teſtimonium inuitat nonnihil quòd dicit Lucas, Ioannem, cùm cogitarent turbæ ipſum eſſe Chriſtum, reſpondiſſe, his videlicet, vt apparet, qui Iudæorum nomine ipſum interrogauerunt, vt ſcribit vltimus Ioannes, quia ab aliis omiſſa ſupplere ſolet. Quòd ſi diuerſum ſit ſecundùm tempus teſtimoniũ apud Ioannẽ & apud tres reliquos, (vt videri probabilius poteſt ex eo quòd hìc promittit venturum poſt ſe fortiorem, illic verò: *Medius*, inquit, *veſtrum ſtetit quem vos neſcitis. Hic eſt qui poſt me venturus eſt:* quaſi demonſtrare volens quem priùs promiſerat poſt ſe venturum) iam quod dicit Lucas, Ioannem reſpondiſſe omnibus, cùm turbæ tantùm de eo cogitarent num eſſet Chriſtus, nec illum de eo interrogarent, intelligendum eſt eum reſpondiſſe hominum cogitationibus, quas afflatu ſpiritus, aut indiciis cognouerit. Porrò diuina diſpenſatione factum aut permiſſum eſt, vt Ioannes crederetur à populo Chriſtus, nec priùs ille de Chriſto teſtimonium ferret, quàm eam de ipſo opinionem populus cõcepiſſet, tum vt ſumma animi Ioannis modeſtia hac ratione declararetur, qui adeò non ſibi alienam laudem vſurpauit, vt etiam ſpontè oblatã fortiter reiecerit? tum vt ſit teſtimoniũ de Chriſto redditum ab ipſo maioris eſſet autoritatis & ponderis. Dum enim is qui Chriſtus haberi poterat, ſe Chriſtum eſſe negauit, imò longè ſe illo inferiorem prædicauit, quantumuis magnus à populo haberetur, effectum eſt teſtimonium eius acceptius, dignitaſque Chriſti celebrior reddita per occaſionem erroris populi. Notandum autem, Græca non habere, exiſtimante autem populo, ſed προσδοκῶντος, expectante, ſeu ſperante, vt intelligi poſſit populum id deſideraſſe. Interpres verò legiſſe videtur δοκοῦντος.

l EGO QVIDEM b BAPTIZAVI (ET) f BAPTIZO l VOS a IN l AQVA, &c.] Teſtimonium perhibiturus de Chriſto Ioannes, comparat tum baptiſmum ſuum, tum ſuam ipſius perſonam, cum baptiſmo Chriſti & illius perſona, oſtendens & ſe & ſuum baptiſmum infinitò inferiorem eſſe Chriſto, baptiſmate eius. Quoniam enim propter nouum baptizandi ritum à ſe inſtitutum credebatur eſſe Chriſtus, eo quòd ex Prophetis Iudæi intellexerant inſtituendum à Meſſia baptiſmũ in ablutionem peccatorum, ob id baptiſmũ ſuum in comparatione ad baptiſmum proprium Chriſto vilem oſtendit & inefficacem, Idque duabus conditionibus. Primùm quidem quòd in aqua ſola ſit ipſius baptiſmus, quò ſignificat ſe tanquam purum hominem corpora tantùm ſuo baptiſmo abluere, nec penetrare baptiſmum ſuum, vt pote corporalẽ, vſque ad animas. Deinde verò, quòd ſit non in remiſſionem aut ablutionem peccatorũ, ſed tantũ in pœnitentiam, hoc eſt, ad hoc vt qui agnoſcentes ſe peccatores, & ablutione indigere, baptiſmum ſuſcipiant, pœnitentiam præteritorum agãt peccatorum. Qua adiectione præterquam quòd diſtinguit ſuum baptiſmum à baptiſmo Chriſti, etiam eundẽ ſeparat à vulgari, aut etiam à legali corporũ ablutione in aquis. Huic itaque parti, qua explicat baptiſmi ſui rationem, illud ex oppoſito correſpondet, *ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.* Porrò maximam quæ eſt inter ipſum & Chriſtũ differentiam aperit, cùm dicit: *Venit fortior me poſt me, &c.* Vbi *venit.* non præteriti eſt temporis, ſed præſentis. Eſt enim Græcis apud Marcum & Lucam ἔρχεται, quod tamen verbum etſi præſentis temporis, ſecundùm vocem, tamen etiam accipitur apud eos in futura ſignificatione, vt verti poſſit, *veniet*, quemadmodũ habent aliqui libri apud Lucam. Vnde & apud Matthæum eſt futurum: *Qui autem poſt me venturus eſt:* cùm etiam per præſens verti potuerit: Qui au-

tem post me venit. Est enim ἐρχόμενος, participium vtriusque significationis & temporis. Est autem sensus verborum hic: Post me iamjam venturus est alius qui etsi ætate minor, ac prædicationis ordine posterior me erit, tamen potentiâ & fortitudine longè me superior futurus est. Fortiorem autem se Christum meritò vocat. Nam Ioannes quidem sua prædicatione ac baptismo valebat ad præparandum Domino viam, & commutandum hominum corda ad pœnitentiam: verùm impotens erat ad debellandas aëreas potestates, & auferendum hominum peccata, mentésque eorum sanandas, quæ solùm per Christum præstita sunt. Ne autem quia dixit illum se fortiorem, existimetur excessus in certa consistere mensura, ostendit per sequentia adeò illum se fortiorem & præstantiorem esse, vt ad illum neutiquã comparari meritò possit. *Cuius* (inquit) *non sum dignus,* &c. quo secundùm simpliciorem, & proprium sensum nihil aliud significat, quàm indignum se esse & inidoneum, & qui inter omnes seruos ipsius vilissimum obtineat locum, & infimum illi seruitutis impendat obsequium. Itaque idem omnino significatur per id quod dicit Matthæus, *portare calceamenta,* & quod dicunt alij, *soluere corrigiam calceamentorum.* Et fieri quidem potest, vt vtrumque Ioannes dixerit, aut vno tempore, aut temporibus diuersis. Si verò etiam alterum illorum solum dixerit, non tamen ob id aliquis Euangelistarum mentitus est, aut errauit. Non enim necesse est ei, qui alterius dicta narrat eodem ordine, eisdémque verbis narrare, quo ordine & quibus verbis dicta sunt, vt docet August. lib. 2. de consensu Euangelistarũ; sed satis est quibuslibet verbis rem ab alio dictam explicare. Nec conueniebat Euangelistis potentia spiritus id concedi, vt nec in genere verborum, nec in ordine, nec in numero discreparent. Primùm quidem ne viderentur in vnum conuenisse, & habito consilio mutuò scripsisse, sicque eorũ authoritas suspecta haberetur. Deinde, vt per authoritatem Euangelistarum firmaretur cæterorum hominum vera loquentium securitas, vt pluribus eandẽ rem fortè narrantibus, nullo modo quisquam eorum de mendacio rectè arguatur, si ab altero in verbis tantùm discrepauerit: simulque intelligeremus, non tam verborum quàm rerum quærendã, vel amplectendam esse veritatem. Postremùm, hæc locutionum diuersitas ad hoc etiam vtilis est, vt ne vno modo dictum, minus intelligatur, & aliter quàm se res habet accipiatur. *Vtilis igitur* (inquit Augustinus) *modus, & memoriæ maximè commendandus, cùm de conuenientia dicimus Euangelistarum, non esse mendacium, cùm quisque etiam dicens aliquid aliud, quòd etiam ille non dixit de quo aliquid narrat, voluntatem tamen eius hanc explicat, quàm etiam ille qui eius verba commemorat. Ita enim salubriter discimus nihil aliud esse quærendum, quam quid velit ille qui loquitur.* Hæc Augustinus. Porrò quòd dicit se Ioannes indignum ad soluendum calceamentorum corrigiam, in mystico sensu variè accipitur. Quoniam enim calceamenta in extrema corporis parte sunt, atque ex mortuis fiunt animalibus, ideò secundùm Gregorium, & Hieronymum super Marcum, rectè per calceamenta incarnatio dominica intelligitur, cuius mysterio explicando se agnoscit Ioannes non esse sufficientem & dignũ. Secundùm Theophylactum verò super Matthæũ, & Lucam intelligi possunt per calceamenta Christi duo eius descensus à cœlis in terram, & è terra

Mysticus sensus.

A ad inferos. Secundùm eundem verò in Marcum intelligitur, Ioannem, qui omnium aliorum soluebat per pœnitentiam corrigiam calceamentorum, hoc est, vinculum peccatorum, Iesu corrigiam non voluisse soluere, quia in eo non inuenit peccatum. Hieronymus verò super Matthæum, & Gregorius rursum in homiliis etiam aliter intelligunt, nimirũ Ioannem non fuisse dignum qui Christi sponsi corrigiam solueret, ita vt vocaretur domus eius iuxta legem Moysi, & exemplum Ruth, domus discalceati, & Ioannes sponsam Christo deputatam sibi vendicaret. Mos enim apud veteres fuit, vt si quis eam quæ sibi competeret vxorem accipere nollet, ille ei calceamentum solueret, qui ad hanc iure propinquitatis veniret. Quod autem Matthæus dicit *calceamenta portare,* Ambrosius mysticè intelligit Ioannem agnoscere se indignum qui Christi gesta & opera (quæ gressus sæpe dicuntur & calceamenta) per vniuersum orbem prædicando deferat, quemadmodum postea fecerunt Apostoli. Pro eo autem quod nos legimus, *non sum dignus,* Græcè est, ἱκανός, hoc est idoneus aut sufficiens. Apud Ioannem tamen est ἄξιος, hoc est, dignus. Notanda autem tum summa Ioannis humilitas, tum incomparabilis Christi excellentia, quæ his verbis significatur. Ioannes enim vir tam sanctæ conuersationis, in matris vtero sanctificatus, qui se ad munus præcursoris obeundum sciuit esse à Deo destinatum, maximus à populo habitus, atque ab ipso Christo maximus inter natos mulierum prædicatus, à quo Christus etiam baptizari dignatus est: indignum se tamen reputat, qui vilissimum seruitutis obsequiũ Christo impendat, significans non obscurè eũ plusquam hominem esse, imò Deum, atque ad summam de Christo habendam opinionem homines prouocans, quando se tanti ab illis habitum, infinito inferiorem ipso agnoscit. Iam & apertiùs Christi diuinitatem insinuat, cùm dicit: *ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igne.* Quis enim in Spiritu sancto baptizare, & Spiritum sanctum dare posset, nisi qui simul Deus esset? Opponit autem Ioannes Spiritum sanctum & ignem, aquæ in qua baptizabat, significans Christi baptismum tantò esse excellẽtiorem, puriorem, & efficaciorem suo baptismo, quãtò Spiritus sanctus excellentior est & purior aqua sensibili, quantóque ignis aqua efficacior est. Porrò ex eo quod apud Lucam & Matthæum additur, *& igni,* (quamuis quidam Græci codices apud Matthæum non habeant) quidam hæretici, qui ab hæresiarchis Galatis, Seleuco & Hermia, Seleuciani & Hermiani dicti sunt, errorem desumpserunt, vt baptizarent suos non in aqua, sed in igne. Atque in detestationem huius erroris verisimile est in quibusdam Græcorum libris illud, *in igne,* fuisse omissum, quod tamen præter Hieronymum & Hilariũ etiã Chrysostomus in Matthæo legit, & Cyrillus item libro de recta fide ad reginas. Per ignem autẽ hîc intelligitur ipse Spiritus sanctus, de quo & saluator: *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur?* Ignis enim rectè dicitur propter vim & efficaciam ipsius. Totum namque hominem immutat, sordes peccatorum exurit, tenebras fugat, & ad virtutis opera, & promouendum Dei gloriam ardentes prorsus homines reddit, & inuictos, quemadmodum in Apostolis declaratum est. Dicitur quidem in scripturis Spiritus sanctus etiam frequenter aqua, vt Ioan. 7. *Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Et Ioan.

Deut. Ruth.

Re... Sel... & ...

Spir... ...

Ioan.4. *Quisquis biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Isaiæ 44. *Effundam aquas super sitientem, & fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam.* Et rursus aliis multis locis aquæ comparatur, idque ad significandum, vel quòd ab ipso est bonorum operum fœcunditas, vel quòd in æstu tentationis solus recreat, vel quòd sitim bonorum solus restinguit, vel denique, quòd à peccatis vnus repurgat, quarum scilicet rerum omnium similitudo in aqua est. Hoc autem loco potiùs ignis dictus est, tum propter oppositionem ad aquam in qua erat Ioannis baptismus, & ad significandum Spiritus efficaciam: tum quòd spiritus in quo Christus baptizaturus erat, in igne erat appariturus in die Pentecostes. Quamuis enim Christus in spiritu baptizauerit etiam eos quos baptizauit aqua, sicut & nunc quotidie in Spiritu baptizat eos, qui in nomine ipsius aqua tinguntur, tamen Ioannem potissimùm locutum de eo baptismo Spiritus, quo per visibilem missionem Spiritus primùm Apostolos, deinde & alios plerósque credentes Christus baptizauit, apparet ex eo quod Christus promittens Apostolis Spiritum sanctum, verba Ioannis de baptismo spiritus repetierit Actuum 1. dicens, *Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.* Etsi tamen de hoc baptismate solenni Ioannes videatur potissimùm locutus, simul tamen etiam intelligendum eum locutum de eo, quo per inuisibilem Spiritus missionem purgat animas eorum, qui in nomine trinitatis in aqua baptizantur. Siquidem ad hoc visibiliter Spiritus sanctus super credentes missus est, vt de inuisibili ipsius super baptizatos effusione in posterum semper certiores essemus. Itaque notandum multiplicem esse baptismum, de quo in scripturis fit mentio. Primò enim est baptisma typicum, quo s. Paulus Israëlitas à Moyse baptizatos dicit in nube & mari. 1. Cor. 10. Secundò, est baptisma secundùm morem Iudæorum, quo Iudith se ante orationem baptizasse legitur in fonte aquæ, Iudith 12. de quo etiam pleriq; intelligunt illud Nehemiæ 4. Vnusquisque tantùm nudabatur ad baptismum, quem tamen baptismũ alii intelligunt vulgarem ablutionem fuisse corporalium sordium ex labore & sudore contractarum. De baptismatibus autem Iudaicis etiam loquitur Paulus ad Heb. 9. *In variis,* inquit, *baptismatibus & iustitiis carnis vsque ad tempus correctionis impositis.* Et Ecclesiastici 34. *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit mortuum, quid proficit lauatio illius?* Tertiò, est baptisma Pharisaicum, baptisma scilicet calicum & vrceorum, de quibus Marci 7. Quartò, baptisma Ioannis in sola aqua præparatorium ad pœnitentiam. Quintò, baptisma Christi in solo Spiritu, quo sunt baptizati Apostoli in die Pentecostes, de quo & hoc loco & Actuum 1. quod à Theologis baptisma flaminis dicitur. Sextò, baptisma Christi in Spiritu & aqua. De quo Matthæi vlti. *Docete omnes gentes, baptizantes eos in, &c.* Dicitur autem à Theologis, baptisma fluminis. Postremùm, est baptismus martyrii & sanguinis, de quo Saluator: *baptismo (inquit) habeo baptizari, & quomodo coarctor vsque dum perficiam illud?* Addunt quidam & baptisma lachrymarum, de quo Dauid: *Lauabo per singulas noctes lectum meum, &c.* verum sub nomine baptismatis in scripturis non continetur. Porrò per *ignem* quo Christus baptizat, intelligunt quidam hic aliter tribulationes, quibus singulariter electos suos Christus in hoc mundo probat & purgat, de quo igne & illud Pauli quidam intelligunt: *Vniuscuiusque opus quale sit ignis probabit.* Alii verò etiam per *ignem* intelligunt ignem purgatorium, quo tanquã baptismate quodam per hanc vitam à leuibus quibusdam peccatis mundantur electi. Cuius intelligentiæ etiam Hieronymus super Matthæum meminit dicens: In præsenti Spiritu baptizamur, in futuro igne, Apostolo huic cõgruente sensui: Vniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. Hilarius simili ferè modo intelligit ignem iudicii, hoc est, vt apparet intelligendum, exactam probationem & examinationem iudicii diuini. Salutis igitur (inquit) nostræ & iudicii tẽpus designat in Domino, dicens: *Baptizabit vos in Spiritu sancto & igni,* quia baptizatis in Spiritu sancto, reliquum sit consummari igne iudicii. De igne autem purgatorio etiam Origenes intelligit, sic scribens hoc loco super Lucã: Quomodo Ioannes iuxta Iordanẽ fluuium venientes ad baptismum præstolabatur, & alios abigebat dicens: *Generatio viperarum,* & reliqua: porrò eos qui confitebantur vitia atq; peccata suscipiebat: sic stabit in igneo flumine Dominus Iesus iuxta flammeam romphæam, vt quemcunque post exitũ vitæ huius, qui ad paradisum transire desiderat, & purgatione indiget, hoc cum amne baptizet, & ad cupita transmittat: eum verò qui non habet signum priorum baptismatum, lauacro igneo non baptizet, &c. Itaque præter superiora baptismatum genera, essent secundùm intellectus hos & alia duo genera. Notandum autem, aliter nos dici baptizari in Spiritu sancto, aliter in Christo, & rursum aliter in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti. In Spiritu sancto enim dicitur baptizari, quomodo in aqua, nimirum quia Spiritus aquæ locum supplet, id efficiens in spiritu nostro, quod aqua in corporibus: atque in ea locutione, qua dicitur à Ioanne Christus baptizare in Spiritu, præterquam quod significatur abundantia gratiæ Spiritus sancti, alluditur ad illud Iohelis 2. *Effundam de spiritu meo super omnem carnem &c.* In Christo autem baptizari dicimur, quia in fide eius baptizamur, & quia per meritum passionis eius baptismus in illius fide susceptus in nobis efficax est. In nomine autem trinitatis, quia per inuocationem trinitatis super nos, & quia ipsa trinitas in baptismate operatur mentis puritatem. Porrò quoniam hic occurrit nomen Spiritus sancti, vt illud bene intelligatur, & ratio nominis huius, sciendum quòd & apud Latinos nomen spiritus, & apud Græcos πνεῦμα, & apud Hebræos רוח Ruah, propriè dicitur ventus, aer, aut spiratio illa, quæ ab animalium ore procedit. Cæterùm quoniam hæ res, etsi sensibiles, à crassitie tamen reliquorum corporum, multùm sunt semotæ, factum est vt omnis res non corporalis, spiritus diceretur. Itaque spiritus nomine vocantur, Deus, angeli boni simul & mali, anima hominis, & animalium quorumuis, voluntas item hominis ac mens, dona quoque Dei gratuita & spiritualia. Quamuis autem hac communi ratione, & Pater, & Filius dici possit Spiritus sanctus, nã & Pater spiritus est & Filius, & vterque sanctus, tamen tertiæ personæ in diuinitate appropriatum est vt dicatur Spiritus sanctus, tum quia, vt vult Augu. 15. de Trinitate, qui communis est ambobus, id vocatur ipse propriè quod ambo cõmuniter, tum, quia per modum spirationis à patre & filio procedit, eique appropriatum est vt dicantur

Marginalia: Esa. 44. — Act. 1. — Quotuplex baptismus. — Heb. 9. — Eccl. 34. — Luc. 12. — Psal. 6. — 1. Cor. 3. — Ioel. 2. — De nomine spiritus sancti.

per eũ pater & filius homines afflare & aspirare, dũ per scientiã à patre simul & filio pocedentẽ, mentes hominũ diuinitùs innouantur, illustratæ scilicet vt iã diuina queãt percipere, ad quæ natura alioqui stupent: & accensæ, vt ad eadẽ ardeant, quæ natura alioqui fastidiunt. Quã nominis rationem satis insinuat Petrus 2. Epistolæ suæ cap. 1. dicens: *Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.*

2. Pet. 1.

f CVIVS VENTILABRVM IN MANV EIVS, ET PERMVNDABIT AREAM SVAM, &c.] Hactenus prædicauit Ioannes Christum esse saluatorem, testatus ipsum esse spiritus iustificantis donatorẽ, quòd ad primum Christi aduentũ pertinet: his modò sequentibus annunciat & iudicẽ, quòd ad secundũ eius aduentum spectat. Et benè istud præcedentibus subinfert, vt qui promissione salutatis spiritus nõ prouocantur ad recipiendũ, & amplectendũ Christũ, metu seueri iudicis sint soliciti vt huic sese cõsecrent, & vt ne qui baptizati sunt à Christo in Spiritu sancto, torpeant audientes ipsum postquã baptizauit in Spiritu sancto, adhuc expurgare areã suam. *Ventilabrum* itaque quod est in manu Christi iustũ est ipsius iudiciũ, quòd in illius potestate pater tradidit. Omne enim iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filiũ sicut honorificãt patrem, Ioan. 5. *Area ipsius*, aut specialiter est populus Iudæorum (cùm enim hæc dicta sunt Iudæis, videri potest de ipsis hæc peculiariter dicta, sicut illud, in propria venit (aut generaliter vniuersa totius orbis Ecclesia, in qua paleæ cũ tritico, hoc est, mali cũ bonis permixti latẽt. Paleæ enim sunt impii quòd infructuosi, inanes, omniq; iniquitatis, & cupiditatũ suarũ vẽto huc illucq; agitẽtur, latentes tamen plerunq; ob permixtionẽ eorum cum bonis, qui ratione cõtraria triticũ vocantur scilicet quia ructuosi, pleni gratuesq; virtutibus. *Horreum* autẽ, est regnũ cœlorum. Porrò quòd hìc dicitur de purgatione areæ dominicæ, dupliciter potissimũ intelligitur. Origenes enim & post eũ quidã in Lucã, de ea intelligunt purgatione qua in hac vita Christus eos, qui sunt in Ecclesia probat, & ab inuicem nonnunquã separat, qualesq; sint ostẽdit per tribulationem motã contra Ecclesiam, vt ventus quo separantur paleæ à tritico, (sine vento enim nõ fit in vẽtilatione huiusmodi separatio) sit tribulatio, quæ confuso credentium aceruo, alios paleas, alios triticũ esse demonstrat. Nõ enim tentatio paleã facit aut triticũ, sed qualis quisque ante tentationem latenter erat prodit. Rectiùs tamen secũdùm Ambrosium & alios intelligitur hic locus de ea purgatione, qua in nouissimo die iudicio suo discernẽte singulorum merita, Christus separabit bonos, & malos iam inter se confusos. Secundùm quem intellectum notandum, quod nõ dicit Ioannes, mundabit aream suam, sed *permũdabit*, διακαθαριεῖ: sic enim est apud Græcos in vtroque Euangelista, quamuis nos in Luca legamus, *Purgabit.* Per hoc enim significatur perfecta purgatio, & separatio malorum à bonis, cum in hac vita frequenter aream suam purget Christus, nunquam autem perpurget. Messores autem qui triticum simul cum palea demetentes colligunt ea in aream Domini, sunt apostoli, cæteriq; doctores, qui ex agro huius mundi præcidentes omnes gentes in Ecclesiam cõgregant. Extra quam quicunque sunt, non necesse habent ventilabro Domini perpurgari. Non enim sunt tritico permixti, sed ab eo manifestè separati. Vnde Saluator: *Qui non credit, iam iudicatus est.* Proinde solùm areã suam Dominus permundaturus hic

Ioan. 3.

dicitur: Hæc autem lotutio, *cuius ventilabrum in manu eius*, videtur esse phrasis Hebraica, pro eo quod est: In cuius manu est ventilabrum, nisi potiùs intelligamus significari, fuisse quidẽ ab initio ipsi Christo iudiciariã potestatẽ, tanquam ventilabrum, verùm id ventilabrũ in accepisse illum iam manũ, videlicet quia iã paratus est ad diiudicandũ quomodo priùs dixit: *Iam enim securis ad radicẽ arborũ posita est.* Iam cũ dicit, *paleas comburet igni inextinguibili*, per hoc quod addit, *inextinguibili*, significat ignem inferni (de quo manifestè loquitur) etsi verè sit ignis corporeus, tamen multùm differre ab igne huius mundi, quòd scilicet non nutriatur per congesta fomenta, nec sic immissos reprobos comburat, vt penitus consumat & in nihilũ redigat, quemadmodum benè notauit Greg. 15. mor. c. 14. Alludit autẽ Ioãnes ad illud Isaiæ vltimo dictum de impiis: *Ignis eorum non extinguetur.* De quo igne & Iob 20. dicitur: *Deuorabit eum ignis qui non succenditur.* Proinde ex hoc Ioannis loco, similiter & ex loco Isaiæ refellitur error ille qui Origeni asscribitur, quo putauerunt quidam inferni pœnam non fore perpetuam. Contra quos etiã apertè est illud Iudith 16. *Dabit ignem & vermes in carnes eorum, vt vrantur, & sentiant vsque in sempiternum.* Et rursum illud Iob 20. *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur iuxta multitudinem adinuentiorum suarum, sic & sustinebit.* Paleis autem impii etiam assimilantur Iob. 21. *Erunt sicut palea ante faciem venti, & sicut fauilla quam turbo dispergit.* tritico assimilantur iusti in parabola zizaniorum, Matth. 13. De quo tritico etiam intelligi potest illud Isaiæ 62. *Iurauit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis: & si biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt, illud comedent, &c.* quamuis hìc per triticum & vinum videntur potius debere intelligi iustorum bona opera. Sicut & Ierem. 23. Dominus per metaphoram paleæ & tritici, significat differentiam inter falsam prophetiam & veram. *Propheta,* (inquit) *qui habet somnium, narret somnium: & qui habet sermonem meum, loquatur sermonem meum vere. Quid paleis ad triticum? dicit Dominus.*

g MVLTA QVIDEM ET ALIA EXHORTANS EVANGELIZABAT POPVLO.] Duo dicit, euangelizasse scilicet & exhortatum esse. Euangelizabat enim, cùm quæ de Christo erant, & quæ bona bonos iam manerẽt annunciabat, vt cùm dixit: *Appropinquauit regnum cœlorum, &c. Venit fortior me post me. Ipse vos baptizabit.* &c. Exhortabatur autem, cùm ad pœnitentiam eos prouocaret & bona opera, cumque vt ad venientem post se Christum accurrerẽt, & in eum crederent moneret, vt cùm dixit: *Pœnitentiam agite. Facite fructus pœnitentiæ.* &: *Qui habet duas tunicas, det non habenti.* Itaque significat ipsum inter exhortandum ad pœnitentiam, charitatem, bona opera, & fidem, simul etiam, quæ Christi erãt & cœlestium bonorum euangelizasse, Qui sanè prædicationis modus ab omnibus seruãdus est prædicatoribus, videlicet, vt ita diuinas promissiones annuncient, vt simul exhortentur populum ad eam vitã, qua illis promissionibus digni fiãt. Et rursum dum exhortantur, simul etiam cœlestia bona tam præstita quàm prestanda euangelizent, quò promptiores sint auditores ad obsequendum exhortationi. Et quoniam non omnes promissionibus trahuntur immiscendæ nonnunquam & graues futuri iudicii comminationes, quemadmodum Ioannem fecisse superiora testantur.

BAPTI-

BAPTIZATVR A IOANNE CHRISTVS, EIVSQVE A LVCA GENEALOGIA IN DEVM REDVCITVR, MATTHÆI 3. Marci 1. Lucæ 3.

CAPVT XIIII.

† a. Galilaa. || a. Et factũ est autem. † || apertũ est cœlum Dei. † a sicut. Δ e de cœlo. || a Hic est. † a in quo.

ET [b] factum est [a] tunc [b] in diebus illis, [e] venit Iesus à † Nazareth Galilææ [a] in Iordanem ad Ioannem vt baptizaretur ab illo. Ioannes autem prohibebat eum dicens: Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me? Respondens autem Iesus dixit ei: Sine modò, sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum, [b] & baptizatus est à Ioanne in Iordane [a]. Baptizatus autẽ Iesus confestim ascẽdit de aqua, [f] || & [a] ecce [e] factũ est cũ baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orãte, † [f] aperti sunt ei cœli, [c] & descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum. [e] Et [b] statim ascendens de aqua [c] vidit [b] cœlos apertos, & [e] Spiritum † sanctum tanquam columbam descendentem, [a] & venientem super ipsum, [b] & manentem in ipso: [l] Et [a] ecce [l] vox [h] facta est Δ de cœlis [a] dicens: [[l] Tu es filius meus dilectus † in te complacui [f] mihi. [c] Et ipse Iesus erat incipiens quasi annorum 30. vt putabatur filius Ioseph, qui fuit Heli, qui fuit Mattah, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Iannæ, qui fuit Ioseph, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Hesli, qui fuit Naggæ, qui fuit Maath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda, qui fuit Iohanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Helmadam, qui fuit Her, qui fuit Iesu, qui fuit Heliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Mattha, qui fuit Leui, qui fuit Symeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Iona, qui fuit Heliachim, qui fuit Melcha, qui fuit Menam, qui fuit Matthata, qui fuit Natham, qui fuit Dauid, qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson, qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abraham, qui fuit Thare, qui fuit Nachor, qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sali, qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxat, qui fuit Sem, qui fuit Noë, qui fuit Lamech, qui fuit Mathusale, qui fuit Enoch, qui fuit Iareth, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainam, qui fuit Enos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

ET *b* FACTVM EST TVNC *b* IN DIEBVS ILLIS, *e* VENIT IESVS A NAZARETH, &c.] Cùm Ioannes populum sua prædicatione, & baptismo ad pœnitentiam præparasset, & venturum post se Christum promisisset, reliquum erat vt Christus partim à Ioanne, partim à patre cœlesti demonstraretur, sicque demonstratus, suum mox negotium ad quod à patre missus fuit auspicaretur. Itaque *tunc*, inquit Matthæus, hoc est, cùm Ioannis testimonio fuit annunciatus, Iesus relicta Nazareth Galilææ materno loco, vbi hactenus delituerat tanquam purus homo, parentibus morem gerens, ac labore manuum victum cum eis parans, *venit in Iudæam*, patris sui cœlestis peculiare habitaculum, vbi auspicanda erat Euangelii prædicatio. Patris enim negotium auspicaturus maternam deserit Nazareth, atque è Galilæa gentium in Iudæam properat, significans Euangelium, primùm quidem Iudæis, deinde gentibus prædicandum. Venit autem *ad Iordanem*, vbi confertissimam turbam è diuersis Iudææ religionibus cõflatam, testem haberet eorum, quæ dicerentur ac gererentur. Quodque maximum est humilitatis & modestiæ exemplum, is qui solus omnium nulla peccati labe contactus fuerat, imò qui solus tollit omnia peccata mundi, in mediis peccatorum turbis, velut peccator pœnitens adit: *Ioannem*, flagitans ab illo pœnitentiæ baptismum, quo baptizabantur publicani, meretrices, & milites. Antequam enim regnum Dei euangelizare inciperet, munusque suum aggrederetur, baptizari eum conueniens erat ob varias rationes. Et primùm quidem, quoniam sicut olim circuncisio instituta fuit, vt esset signum & tessera populi Dei, ad quem pertinerent promissiones Abrahæ factæ, ita cùm nouum sibi populum noua ratione Deus paratus erat, nouumque fœdus cum eo per filium suum initurus, nouum etiam symbolum, nempe baptismum per Ioannem instituere cœpit: quò insciberetur qui ei populo, ad quem noui fœderis promissiones pertinerent. Vnde Ioseph. 18. antiquit. cap. 10. dicit Ioannem præcepisse populo, vt per baptisma in vnum coirent. Quemadmodum itaque circumcisus fuerat, eoque signo Iudæorum adscriptus populo: ita & modò communem Christianorum tesseram gestare, ac per eam sanctorum suorum corpori inseri voluit, quemadmodum decebat eum qui caput huius noui populi, & imperator noui exercitus futurus erat. Ita enim hac in re egit, quomodo si rex quispiam cuperet se ciuium suorum publico testimonio comprobari, ciuitateque eum donari, atque communi ciuitatis insigni insigniri. Quare voluit & in hoc fratribus assimilari: quibus in nullo, nisi in loco peccato debebat esse dissimilis, vt dicitur ad Hebræos 2. Nec obstat, quòd Ioannis baptisma erat pœnitentiæ baptisma, quódque eò in signum pœnitentiæ baptizabat, quasi ob id indignum fuerit Christo baptisma istud, vt cui non competebat pœnitentia, quòd omnis peccati expers esset. Nam quemadmodum venerat, non quidem in carne peccati, sed in similitudine carnis peccati: ita & conueniebat eum simile cum peccatoribus signum suscipere. Atque hinc patet & altera ratio, ob quam congruum erat Christum baptizari, idque à Ioanne, baptismo scilicet pœnitentium: videlicet vt factus ceu vnus ex ægrotis, eo gratior illis, quo similior, atque familiarior medicus admitteretur. Præterea vt suo baptismo nostro peccata

Christus cur baptizatus.

quæ in se susceperat ablueret, & vt tanquam peccator baptizatus diabolum falleret. Præter has & aliæ sunt rationes, quibus sancti patres ostendunt cōuenienter Christum à Ioanne baptismum suscepisse, videlicet vt Ioannis baptisma comprobaret, vt nobis fluenta mundaret, sanctificatasque aquas relinqueret postea baptizandis, quod est contactu corporis Christi omnes aquas accepisse vim regeneratiuam, & factas efficaces in ablutionem peccatorum. Deinde vt secundùm Hieronymum per descensionem columbæ, Spiritus sancti in lauacro credentium monstraret aduentum, & vt quod omnibus faciendum imperaturus esset, ipse prior faceret: vtque suæ humilitatis exemplo demonstraret, quanta cum alacritate omnes occurrere debeant ad baptisma Domini, quoniam ipse non est dedignatus accipere baptisma serui. Proinde hoc Christi exemplum mirè condemnat omnes eos, qui sacrum Ecclesiæ ministerium, & societatem fastidiunt, elementis, signisque gratiæ à Christo institutis subdi nolentes, & tanquam res viles ac egenas contemnentes.

Aliæ rationes baptismi Christi.

a IOANNES AVTEM PROHIBEBAT EVM DICENS: EGO A TE DEBEO BAPTIZARI, ET TV VENIS.] Ex his omnino apparet, Ioannēm priusquam Christum baptizaret agnouisse eum esse Messiam, cuius tamen contrarium apparet ex eo quòd Ioan. 1. legimus eum dixisse: *Ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit; Super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Cùm enim Ioannes dicat se non agnouisse Christum, datum autem sibi à Deo signum agnitionis illius, Spiritum sanctum descendentem super eum, Spiritus verò non nisi post baptizationem super Christum descenderit, vt patet ex Matthæo, Marco, & Luca, quomodo potuit ante baptismum illum agnoscere, adeò vt prohiberet, & diceret ei: *Ego à te debeo baptizari?* Hanc difficultatem diuersi variis soluunt modis. Quidam enim, inter quos quidam & Faber, dicunt, Dominum à Ioanne cùm ad baptismum venisset, non summum illum Messiam filium Dei agnitum, sed aliàs insigniter pium, quòd ipsis oculis, totoque vultu & incessu admirabilis eius probitas sese exereret: atque ob id Ioannem nullo certo elogio dignitatem Domini honorasse. Verùm hæc solutio non satis firma est. Nam quamlibet pius homo visus fuisset Ioanni, non potuisset tamen ei dixisse: *Ego à te debeo baptizari*, nisi certò sibi persuasisset ipsum esse Christum, cùm sciret neminem præter se & Christum ad baptizandi ritum instituendum missum à Deo fuisse. Simili ratione non probabiliter ab aliis dicitur, Ioannem ante baptismum cognouisse quidem Iesum esse Christum, ignorasse autem ipsum esse qui baptizaret in Spiritu sancto, atque id de eo didicisse per descensum Spiritus sancti super eum, quam sententiam refert Theophylactus super Ioānem. Cùm enim suo baptismo præpararet homines ad baptisma Christi, vt per illud consequerentur peccatorum remissionem, cumque priùs dixerit de Christo, *ipse vos baptizabit in Spiritu sancto*, constat id nequaquam ignorasse eum, si agnouit esse Christum. Probabilius autem Augustin. hunc nodum soluere conatus est super Ioannem, dicens Ioannem sciuisse quidem, Iesum esse Christum, quodque baptizaret in Spiritu sancto: ignorasse autem quòd solus ipse in Spiritu sancto baptizaret, hoc est, quòd auctoritatiuam potestatem baptizandi, quam potuit fidelibus communicare, sibi retinuit. Consistit autem illa propria Christo potestas in eo, quòd baptismus ex ipsius institutione & merito habet efficaciam, quódque sine sacramento effectum baptismi conferre possit. Verùm hæc solutio vt subtiliter ab Augustino inuenta est in odium Donatistarum, asserentium baptismum à malo ministro collatum nihil operari: ita sanè coactior videtur quàm vt genuinæ intelligentiæ conueniat. Proinde probabilior est conciliatio Chrysostomi, intelligentis Ioannem non agnouisse Christum priusquam ad baptismnm veniret, vt quem de facie prius non viderat, agnouisse autem tum cùm ad baptismum petendum venisset, idque afflatu Spiritus sancti, quo plenus erat ex vtero matris suæ: sicut & Elizabeth ex afflatu Spiritus nouerat Mariam ad se venientem, esse matrem Domini & Messiæ. Nec obstat quòd signum illi datum erat descendentis Spiritus, quod tum necdum viderat. Hoc enim signum ei datum fuit, non quò Dominum primùm agnosceret, sed quò confirmaretur de eo antea cognito ex reuelatione Dei, quoque certiùs aliis Christum demonstrare posset. Sic enim & Moysi legimus dixisse Dominum, cùm ipsum suo populo educendo præficeret. Exodi 3. *Hoc, inquit, habebis signum quòd miserim te: Cùm eduxeris populum meum ex Ægypto, immolabis Deo super montem istum.* Porrò Moyses longè ante quàm hoc fieret certus euasit se diuinitus missum. Ita, Ioannes ab eo, qui signum descendentis Spiritus sancti dederat, monitus fuit, Christum illum esse, qui tum baptismum ab ipso petebat, antequam signum datum ei appareret. Vtque Moysi illud ad fidei confirmationem, non tam sibi quàm toti populo, cui signum id præstitum prædicabat, seruiuit; ita & Ioanni vtile fuit hoc de Christo signum, & promitti, & postea reddi, vt non tam ipsi quàm omnibus credentibus fides in Christum per illud confirmaretur, qua causa Ioannes etiam illud signum prædicauit. Maluit enim eam Christi agnitionem populi testari, quàm simul & ex Dei indicatione, & signi exhibitione, tanquam pleniorem acceperat, quàm eam, quæ ex sola illi reuelatione interna contigerat, vt quæ inefficax fuisset ad faciendam fidem. Cæterùm cùm dicit Ioannes: *Ego à te debeo baptizari*, ne intelligatur significare voluisse se præcepto aliquo astrictum ad suscipiendum à Christo baptismum, aduertendum Græca non habere, *debeo* sed χρείαν ἔχω, hoc est, indigentiam habeo, vel indigeo. Proinde apud nos verbum *debeo*, accipi debet vt significet non debitum præcepti, sed indigentiæ, hoc est, vt sit idem quod indigeo. Indigebat autem Ioannes à Christo baptizari, quia opus ei erat, vt purgaretur à Christo à venialibus & lenibus peccatis, & spiritu Christi perficeretur. Videtur enim potissimùm debere intelligi dictum Ioannis de baptismo Spiritus, quo Iesus Christus baptizat. Nam etiamsi concedatur Ioannem eguisse, vt baptizaretur babtismo aquæ à Christo instituto, quia generaliter dictum est: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, tamen de eo non intelligendum esse quòd dicit, *Ego à te debeo baptizari*, ex eo patet, quòd illum baptismum ab Apostolis Christi, Ioannes æquè efficacem suscipere potuisset. Iam verò dicit, *à te debeo baptizari*, significans se loqui de baptizatione Christo propria. Sunt tamen, qui ex hoc loco intelligunt

Exod. 3.

Ioan. 3.

gunt Ioannem debuisse baptismum aquæ suscipere à Christo, & aut suscepisse, aut præuentum morte baptismo sanguinis sui baptismum aquæ compensare. Alii rursum verba Ioannis sic accipiunt: Adeò te sum inferior, vt necesse potiùs mihi esset, & magis decens, baptismum à te suscipere, quomodo si ditiori alicui mutuum petenti is qui tenuioris esset fortunæ responderet: Ego debeo vel opus habeo abs te mutuum petere. Verùm hic sensus videtur coactior, & à propria verborum significatione nimis recedens, quibus apertè Ioannes fatetur suam indigentiam. Porrò vt Ioannes prohiberet Christum, hoc est, baptizare renueretc, conueniebat, ne populus assistens existimaret pœnitentiæ baptismo Christum eguisse.

RESPONDENS AVTEM IESVS DIXIT EI: SINE MODO. SIC ENIM DECET NOS IMPLERE, &c.] A Ioanne, inquit Hilarius, prohibetur Christus baptizari vt Deus, ita autem in se fieri oportere vt homo, edocet. Permitte inquit, nunc vt à te baptizer. Pulchrè dixit, *modò*, significans tempus illud secundùm Dei dispensationem ita postulasse, vt tecta diuinitate humilitatem præ se ferret, futurumque aliquando vt suo tempore eius excellentia demonstraretur. Benè etiam dixit: Sine, non reprehẽdens quidem rationẽ ob quam modò Ioanni videbatur indecens vt baptizaret eum, sed potiùs approbans, ostendens tamen ob eam non omittendum baptismum. Et causam addit ob quam sinere deberet. *Sic enim* (inquit) *decet nos implere omnem iustitiam.* Quoniã enim Ioannes recusabat baptizare Christum, velut id indecens esset, Christus contrà ostendit id decens esse. Notandum autem Christum non dixisse: Decet me implere omnem iustitiam, sed *nos*, complectens se & Ioannem, quamuis quidam intelligant de se Christum pluraliter locutum. Nec dicit solùm, Decet enim nos, sed, *Sic enim decet nos*, Accipitur autem iustitia hîc pro eo quod iustum est, & Deo gratum. Itaque sensus est: secundùm hanc rationem, qua à te per humilem submissionem baptizari volo, decet vt nos quia à Deo patre missi sumus, quò ab omni iniustitia homines auocemus, populumq; doceamus, adimpleamus, & opere præstemus quicquid iustum est nihil quamlibet minutum aut leuiculum prætereuntes, quod diuinæ voluntati probari agnouerimus. Proinde non significat, quòd per baptismi susceptionem adimpleat omnẽ iustitiam, sed quòd secundùm hunc modum quicquid iustitię speciem habet non sit omittendum ab eis, quòd scilicet ipsis tanquam omnis iustitiæ magistris & doctoribus, nihil sit prætermittendum quod iustum sit, etiamsi ad illud non sint necessitate astricti, aut res illa ex sese leuicula videatur. Hæc est ergo præcipua & generalis causa, ob quam Christus baptizari voluit, nimirum quò impleret per humilitatem suam, iustitiam illam, quæ erat in susceptione baptismi Ioãnis à Deo instituti. Hæc autem generalis ratio includit in se aliquot particulares rationes priùs positas: nempe vt homilitatis exemplum nobis commendaret, vt ad baptismi susceptionem nos inuitaret, vt Ioannis baptisma approbaret, ne postea cùm redarguturus esset Pharisæos, quòd Ioannis baptismati nõ credidissent, retorquerent in ipsum quòd nec ipse illius baptismati credidisset. Porrò cùm non dixerit, decet nos facere, sed, *implere omnem iustitiam*, videtur & sic posse intelligi, vt implere iustitiam sit, id quod iustum est exemplo & opere declarare iustum esse, vt sit sensus: Decet nos, qui aliis docendis missi sumus, secundùm hanc rationem qua ergo nunc tuum baptisma suscipiendo, bonum, & iustum esse ostendo, comprobare & perficere nostro exemplo opere quicquid iustum est. Hac enim ratione maximè comprobatur aliquid esse iustum, si qui in aliorum præpositus est exemplum, illud ipse faciat. Certè Hilarius attendit diligenter dictum esse, *implere*. Erat (inquit) per eum implenda omnis iustitia, per quem solùm lex poterat impleri.

a BAPTIZATVS AVTEM IESVS, CONFESTIM ASCENDIT DE AQVA, &c.] Dubium hîc cur dictum sit, *confestim ascendit de aqua.* Quid enim adeò festinauit ex aqua sese recipere Iesus baptizatus, vt id Euangelista nominatim memorare duxerit operæpretium? Dicunt ergo aliqui, quòd vnumquemque baptizatorum in aquam ad collum vsque immissum Ioannes detinebat, quousque peccata sua confessus esset, & post confessionem ascendebat de aqua, Christum verò quoniam peccatum non habebat, non fuisse detentum in aqua: atque ob eam causam dixisse Euangelistas quòd statim ascenderit de aqua. Alii verò ad mysterium istud referunt, dicentes ideo Christum subitò, & alacriter ex aqua ascendisse, quò suo facto ostenderet, quid nobis faciendum esset à baptismo, videlicet vt deposita peccatorum sarcina, ac sepultis in baptismo commissis vitæ prioris, ad spiritualis vitæ munia festinemus. Sic quidam, & Chrysostomus in secunda expositione in Matthæum. Verùm simpliciùs videtur ad litteram: illud *confestim*, etsi positum sit ad verbum *ascendit*, referendum tamen magis ad subsecutam mox à baptismate cœlorum apertionem. Videtur enim hoc voluisse significasse quòd Iesu baptizato mox factum sit vt ascenderet, & aperirentur ei cœli. Quod apertiùs verba Marci significant, quæ sic habent: *Et statim ascendens de aqua vidit cœlos apertos.* Porrò ex narratione tum Matthæi, tum Marci, nihil aliud videtur posse intelligi, quàm Christum ipsum vidisse cœlos apertos, vel, vt habet Marcus, σχιζομένους, hoc est, discissos, & Spiritum descendentem. Verùm narratio Ioannis palàm explicantis Ioannem Baptistam vidisse, deinde & ipsa res magis postulat, vt intelligatur significari Ioannem hæc vidisse. Non enim referebat vt Christus hæc videret, quæ fiebant propter Ioannem cui hoc signum erat datum, & propter Iudæos, quò euidenti signo intelligerent eum esse Messiam. Cui etiam intelligentiæ illud omnino patrocinari videtur, quod apud vtrumque Euangelistam dictum sit per relatiuum non reciprocum, ἐπ' αὐτὸν, hoc est, super ipsum, vel, super eum. Si enim dicere voluissent Christum vidisse, dicendum erat per relatiuum reciprocum, ἐφ' ἑαυτὸν, hoc est, super se. Proinde secundùm hanc intelligentiam apud Matthæum cùm dicitur: *Aperti sunt ei cœli. Et vidit, &c*, relatiuum, *ei*, referendum esset ad Ioannem, quamuis priùs de Iesu statim sit facta mentio. Apud Marcum autem cùm dicitur: *Et statim ascendens de aqua vidit cœlos apertos*, participium, *ascendens*, accipi deberet absolutè positum, vt sit sensus: Et statim cùm ascendisset de aqua Iesus, Ioannes vidit, &c. Verùm cùm hæc coactiora videantur, rectiùs intelligimus significari id, quod nimis apertè Euangelistæ duo significant, Christum vidisse cœlos apertos, & Spiritum descendentem. Non enim obstat illud, ἐπ' αὐτόν. Nam

Marc. 1.

Nam aliquando apud Græcos Atticorum more relatiuum non reciprocum pro reciproco accipitur, vt apud Grego. ὁρῶν οὖν τὴν τοῦ δήμου κίνησιν ἐπ᾽ αὐτόν, hoc est, videns igitur in se motũ populi. Vnde & interpres noster in Matthæo vertit, *super se*, quamuis id iam ob annotationem cuiusdã mutatum sit in *super ipsum*. Cùm autem dicant Iesum hæc vidisse, non negant, quin & alii, & potissimùm Ioannes Baptista hæc viderit. Iesum autem hæc vidisse singulariter meminerunt, vt apparet propter mysterium quod ad Christianorum pertinet baptisma, significandum, quod alioqui nõ ita significaretur, si Ioannem hæc vidisse dictũ fuisset. Significandum enim erat, eum qui in Christo baptizatur videre oculis fidei cœlos sibi apertos, & spiritum in se descendentem, idque debere illum iam firmiter sperare. De apertione autem cœlorum primùm quidem sciendum, certum satis esse non fuisse cœlos verè apertos & diuisos, non quòd hoc propter cœlorũ soliditatem non fuerit possibile, cùm Deo nihil sit impossibile, sed vera cœlorum diuisio & apertio superfluè facta fuisset. Sunt ergo qui visionem apertionis cœlorum intelligunt hic de visione imaginatiua, quali Ezechiel vidit cœlos apertos, & similiter vt est verisimile, Stephanus, cùm ipse solus viderit cœlos apertos. Atque in hac sententia videtur planè esse D. Hieron. super Matth. sic scribens: *Cœli aperti sunt Christo baptizato, non reseratione elementorum, sed spiritualibus oculis, sicut & Ezechiel in principio voluminis sui cœlos apertos esse commemorat.* Idem quoque sentire videtur Chrysost. in secunda expositione in Matth. dicens, quòd si ipsa cataracta cœlorum rupta fuisset non dixisset, *aperti sunt ei cœli*, quia quod corporaliter aperitur, omnibus est apertum. Sed cùm visio spiritus descendentis in corporali specie columbæ non fuerit imaginatiua, sed corporalis, & similiter auditio vocis paternæ fuerit sensibilis; verisimilius est corporalem etiam fuisse visionem cœlorum apertorum. Videbantur itaque oculis corporalibus cœli aperti, quia in suprema aëris parte formata fuit species seu similitudo quædam aperturæ, & hiatus sensibilis. Quæ quidem ad hoc facta est secundùm litteralẽ rationem, vt columba, Spiritum sanctum referens, & vox patris non aliunde quam è cœlis proficisci viderentur. Vide ergo quàm variis modis dicantur cœli aperiri. Nam in Genesi cataractæ cœli apertæ dicuntur, & Ezechiel vidit cœlos apertos: & rursùm alio modo Christo cœli aperti sunt, rursum alio nobis dicuntur aperti per mortem Christi. Iam de columba illa, in cuius specie apparuit descendens Spiritus sanctus, etiam dubium est, verùmne fuerit animal, an non. August. enim omnino vult fuisse verum animal, non quidem ex communi columbarũ grege acceptum, sed de nouo à Deo creatum, & post officium suum esse desinens Sic enim scribit in libro de agone Christiano, c. 22. Neque hoc ita dicimus, vt Dominum Iesum Christum dicamus solùm verum corpus habuisse, Spiritum autem sanctum fallaciter apparuisse in oculis hominum, sed ambo illa corpora, vera esse credimus. Sicut enim non oportebat vt homines falleret filius Dei, sic etiam non oportebat vt falleret Spiritus sanctus: sed omnipotenti Deo qui vniuersam creaturam ex nihilo fabricauit, non erat difficile verum corpus columbæ sine aliorum columborum ministerio figurare. Sicut etiam non fuit ei difficile verum corpus in vtero Mariæ sine virili semine fabricare, cùm creatura corporea

An cœli corporaliter aperti fuerint.

Ezech. 1. Act. 7.

Genes. 7.

Columba in qua Spiritus sanctus descẽdit, an fuerit verum animal.

& in visceribus fœminæ ad formandum hominem, & in ipso mundo ad formandum columbam, imperio Domini voluntatique seruiret. Verùm sicut argumentũ Aug. efficaciter non concludit, ita quoq; & scripturæ, & ipsi rei magis congruit intelligere nõ fuisse veram columbã, sed tantùm similitudinem eius, ad hoc factam vt per eam proprietas columbæ Spiritum sanctum designaret. Scripturæ quidem, eo quòd dicatur Spiritus descendisse in corporali specie, hoc est, similitudine. Deinde, quòd tanquam vel sicut columba dicitur descendisse, vbi similitudo potius designatur columbæ quàm columbæ veritas. Rei verò, quia cùm hoc ipsum fieri potuerit per columbæ similitudinem quod per veram columbam, nec Deus quicquam faciat frustrà, sicut nec natura, frustrà fuisset hic de nouo creata vera columba. Columba enim hæc non aduenit, nisi vt signaret, & mox præteriret, vt etiam August. testatur lib. 2. de Trin. neque argumenta Aug. concludunt. Nã primùm non est simile de corpore in quo Christus apparuit, & columba in qua apparuit Spiritus sanctus. Filius enim Dei sic in corpore humano apparuit, vt verè dicatur & sit homo. Spiritus verò non dictus est nec fuit columba. Neque per hoc spiritus veritatis aliquem fefellit, quòd in apparenti & non in vera columba apparuit, quæ tamen à plerisque vera columba sit putata. Non enim fallit qui sine intentione fallendi aliquid dicit, aut facit, ad quod aliquis sequitur in alio error non perniciosus. Iam columbæ huius apparitio non ad hoc inducta est, quò homines crederent esse verã columbam, sed quo per eam Spiritus præsentiam & proprietates cognoscerent. Sicut ergo in die Pentecostes Spiritus sanctus dicitur descendisse super Apostolos tanquam ignis, cùm tamen secundùm omnes non esset verus ignis, sed ignis similitudo, nec ob id fallacia aut fictione aliqua vsus est spiritus Dei: ita & nunc veluti columba descendisse dicitur, quòd non in vera columba, sed in similitudine eius apparuit, nullam tamen falsitatem admittens. Est enim vtrobique similis loquendi modus per ὡσεὶ, tanquam, vel veluti. Certè Aug. epist. 102. in hanc magis inclinatur sententiam, docens non necesse esse vt columba hæc dicatur habuisse animam à qua moueretur, imò nec verũ fuisse corpus quod apparuit. Dicitur autem spiritus super Christum descendisse corporali specie veluti columba, non quòd re vera descen derit qui vbique existens moueri non potest, neq; rursum quòd per descensum speciei colũbæ cœperit Christũ per gratiã in habitare, qui ab initio semper fuit plenus, Spiritu sancto, vt in quo inhabitabit diuinitas corporaliter, sed quia per descensum illius columbæ manentis super Christũ, & spiritũ repræsentantis, declarata est præsentia spiritus in eo in quo priùs non declarabatur. Hęc autem declaratio Spiritus sancti statim à baptismo ob id facta est, quod ad Christũ quidẽ attinet, vt per eam ostẽderetur Christus baptizare in Spiritu sancto: & secundò, vt per eam discerneretur Christus à Ioanne, ne quis putaret vocem patris ad Ioannem factã, non ad Dominum. Sic enim voce paterna & aparitione Spiritus, Christus tunc demonstrari & commẽdari debuit: quia ab eo tempore iã auspicaturus erat suum negotium ad quod missus fuit. In columbæ autem specie apparuit Spiritus sanctus, primùm quidem ad designandum in Christo columbinam non solùm innocentiam, munditiam & simplicitatem, de qua ipse præcepit suis infrà, 10. cap. Matth. sed

sed summam etiam erga suos mansuetudinem, sollicitudinem & curam. Mansuetissimum enim animal est columba, vtpote felle carens flagrantissimæ quoque erga pullos suos affectionis, quos omnibus rebus posthabitis summo studio fouet. Ita & Christus tanta mansuetudine præditus, vt vnicè à se discere nos velit quòd mitis sit & humilis corde, in omni vita ardentissimum erga nos amorem exhibens, vt & mortem pro nobis oppetierit. Deinde & id ideo factum est, vt veritas figuræ responderet. Quoniam enim in diluuio hoc animal apparuit ramum ferens oliuæ, & communem orbis terrarum tranquillitatem annuncians, ideo & nunc etiam columbam apparere conueniebat, quæ liberationem & liberatorem nobis in salutari baptismatis diluuio demonstraret, & gratiam Patris per Christum orbi oblatam annunciaret. Ipse enim Christus ille erat, de quo Isaiæ 60. *Spiritus Domini super me, eo quòd vnxerit me, &c. vt prædicarem annum placabilem Domino.* Vtrobique autem ad nunciandum orbis tranquillitatem columba assumpta est, propter illius animalis mansuetudinem, & charitatem: quæ animalis proprietates simul cum aliis quoniam optimè exprimunt nobis proprietates Spiritus sancti, ob id etiam tertiò conueniebat ipsum in huius animalis specie apparere.

Gene. 8.

ET ECCE VOX FACTA EST DE COELIS DICENS: TV ES FILIVS MEVS DILECTVS, &c.] Vnde venerat columba oculis conspicua, indè venit & vox paterna auribus omnium insonās. Neque enim aut solius columbæ descensus, aut sola vox Patris satis Christum demonstrasset: sed vox quidem Patris quid pertenderet columbæ descensus significauit: columbam autem ad quem vox illa pertineret ostendit. Itaque & vterque sensuum nostrorum, per quos maximè in cognitionem rerum deuenimus, testimonium de Christo accepit, & mysterium trinitatis iam aperiri cœpit, vtpote quod deinceps Christi prædicatione aperiendum erat. Et benè quidem voce ædita Patris persona declarata est; quia ipse est qui de se genuit verbum illud diuinum per quòd manifestādus erat. Porrò quòd Marcus & Lucas dicunt dictum esse, *Tu es filius meus dilectus*, Matthæus verò: *Hic est filius meus*, nihil in se includit contrarietati. Nam quamuis alterum solùm dictum sit, vtrumque tamen in altero includitur. Cumque verisimilius sit dictum fuisse: *Tu es filius*, tum quòd duo ita dictum narrent, tum quòd Christus dicitur vidisse cœlos apertos, & Spiritum descendentem: Matthæus tamen dixit: *Hic est filius meus*, siue quòd ita dictum fuerat in transfiguratione, siue vt indicaret hanc vocem ad hoc factam, vt his qui audiebant indicaretur hunc esse filium Dei. Additur autem apud Græcos articulus duplex, emphasi non carens, σὺ εἶ ὁ ὑιός μου ὁ ἀγάπητος. Tu es ille filius meus ille dilectus, nimirum vnicus filius meus per naturam, non per adoptionem. Iam quòd sequitur, *in te complacui mihi*, quamuis hunc videatur debere habere sensum: in te òblector, & ipse mihi placeo; tamen si consideremus vsum verbi ἐυδόκησα, quod hoc loco ponitur, hic potiùs erit sensus: In te est mihi beneplacitum, hoc est, tu singulariter mihi places & gratus es, adeò vt præter te nemo placeat nisi per te, per quem etiam in hominibus iam erit beneplacitum meum quibus hactenus offensus fui. Est enim ἐυδόκησα verbum peculiare diuinis litteris, quo propensum animum ac præcipuum quendam erga alios affectum significant, construiturque cum ablatiuo & præpositione, *in*, idque phrasi Hebraica. Nam verbum Ratsa, huic correspondens apud Hebræos sic frequenter construitur, vt Psalm. 149. vbi nos habemus? *Bene placitum est Domino in populo suo*, Hebræa ad verbum habent: Complacet Dominus in populo suo: Græca similiter, ἐυδοκεῖ κύριος ὀν λαῷ ἀυτῆ, hoc est, Complacet Dominus in populo suo. Videtur autem in hac voce paterna allusum ad illud Isaiæ 42. vbi verbum istud, Ratsa, ponitur in hac cōstructione: *Ecce seruus meus, suscipiam illum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea.* Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Quoniam autem pronomen, *mihi*, quod apud nos est in Matthæo & Luca, in Græcis non est, sunt apud Græcos qui hanc partem sic exponunt: Hic est filius meus, per quē complacuit, & bona volui hominibus. Cyprianus autem & Tertu. legunt, in quem bene sensi, hoc est, de quo bonam habeo opinionē (nam ἐυδοκεῖν id etiam Græcis significat) vel cui bene affectus sum. Sic enim erit idem sensus cum superiore. Porrò præter rationes ad Christum pertinētes, ob quas cœlum apertum est ei baptizato, Spiritus descendit super eum, idque in specie columbæ, & vox Patris de cœlis audita est, oportet & alias horum assignare causas ad nos pertinentes. Ea enim quæ in Christi baptismo facta sunt, designabant ea quæ per baptismum à Christo institutum consequuntur fideles. Itaque per tria illa significatum est, baptizatis in Christo aperiri cœlum eis priùs clausum, Spiritum sanctum eis dari, & in adoptiuos Dei filios ipsos recipi. Quod autem in columbæ specie Spiritus demonstratus est, significabat, & quales requirat baptismum suscipientes, omni scilicet fictione carentes (*Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum*) & quales efficiat baptizatos, innocentes scilicet ac simplices in malo, mansuetos ac mundos, charitateque mutua flagrātes. Quòd trinitas in Christi baptismo manifestata est, significabat in fide & nomine trinitatis baptismum suscipiendum. Quòd verò Lucas scribit, Domino baptizato, & orante apertum esse cœlum, significat diuina hæc dona non nisi sitientibus donari ac planè esse gratuita. Deinde quòd à baptismo statim ad orationem se contulit Iesus, nos monet, vt restituta per baptismum innocentia, protinus vertamus nos ad ea studia quæ sunt Spiritus, inter quæ primùm locū habet deprecatio, per quā recepta innocentia est custodienda. Vt autem cum Christo hæc bona quæ dicta sunt quis consequatur, necesse est vt & ipse è Galilæa gentium veniat in Iudæam, hoc est, è gentilitate in Ecclesiam, in eaque non dedignetur à seruo Dei baptizari in Iordane, hoc est, ecclesiastico flumine baptismatis, præter quod nullus baptismus purgare potest.

Isaie 42.

Sap. 1.

ET IPSE IESVS ERAT INCIPIENS QVASI ANNORVM TRIGINTA. &c.] Quasi pro ferè positum est, quemadmodum ibi: *Discubuerunt viri numero quasi quinque millia*, vnde & Ambr. hìc legit, *fere*. Subaudiendus quoque infinitiuus, esse, pro quo apud Græcos est participium ὤν, quanquam hoc participium rectiùs referatur ad sequentia, vt sit sensus: existens vt putabatur filius Ioseph. Nostræ ergo lectionis sensus est, Iesus erat incipiens, hoc est, incipiebat esse ferè triginta annorum. Quibus verbis apertè nimis significatur, Christū cùm baptizaretur nondum perfecisse trigesimū annum ab eo tamen non multum abfuisse. Quodo hunc locū etiam Iræneus intellexit, scribens hoc modo lib. 2. cap. 39. *Ad baptismum venit nondū qui trigin-*

Ioan. 6.

Quando Christus fuit baptizatus.

tringinta annos suppleuerat, sed qui inciperet esse tanquam triginta annorum. Ita enim qui eius annos significauit Lucas posuit: Iesus autē erat quasi incipiens 30. annorum cū veniret ad baptismū. Hæc ille. Ex quibus cōsequitur nō posse esse verū quod à plerisque astruitur, Christum eadē die baptizatum, qua fuit Magis priùs demonstratus, & qua anno sequente ex aqua fecerat vinum. Nam, sicut hìc Lucas dicit, cùm baptizaretur, non multum abfuit à trigesimo anno, abfuit tamē, ergo aliquot diebus præcedentibus natalem eius diem baptizatus est. Non ergo ea die, qua Magis demonstratus, cùm illa credatur fuisse 13. post diem natiuitatis. Consentit huic quod Epiphanius Christum baptizatum dicit VII. idus Nouemb. Sic enim habet libr. 2. contra hæresim 50. Baptizato ipso mensis Athyr secundùm Ægyptios, id est, Nouembris, duodecima ante sextum Iduum Nouembrium, velut habet testimoniū Euangelii secundùm Lucā, *Erat autem Iesus incipiens esse annorum ferè triginta, filius existens velut putabatur Ioseph.* Erat enim reuera annorum viginti nouem & mensium decem quando ad baptismum venit, &c. Nec obstat quòd in officio ecclesiastico in die Epiphaniæ cantetur: Hodie à Ioanne in Iordane Christus baptizari voluit. Nam hodie dicitur quod baptismum Christi tunc Ecclesia celebret, sicut in die Paschæ canit Ecclesia ea die Christum surrexisse, cùm tamen dies Paschæ rarissimè incidat in anniuersarium resurrectionis dominicæ diem. Plerique tamen moti communi ac recepta sentētia, ac authoritate Maximi Episcopi in sermone de Epiphania, intelligunt illud, *quasi* vel *ferè*, non significare tempus paululum infra annum 30. sed parùm vltra, vt *quasi*, accipiatur pro circiter. Verùm obstare nimis videtur participium, *incipiens*, vt alia omittam. Afferunt tamen pro confirmatione Chrysostomi autoritatem, qui homilia 10. super Matth. *Quare* (inquit) *post 30. annos ad baptismum Christus venit:* Sed dici potest, ita Chrisost. dicere Christum venisse post 30. annos, quomodo post consummatos octo dies Lucas dicit Christum circuncisum, & post octo dies transfiguratum, quia scilicet trigesimo anno non quidem perfecto, sed bene completo. Qui verò dicunt Christum cùm baptizaretur compleuisse solùm 29. annū, tredecim verò diebus ingressum annum trigesimum, magis contortè debent exponere hæc verba Lucæ, obstat enim eis aduerbium ὡσεὶ, quasi. Nec patrocinatur his, qui alteram duarum posteriorum opinionum sequuntur, autoritas Maximi, vt ipsi volunt; imò si diligēter legatur, potiùs refragatur. Sic enim habet per coniunctionem disiunctiuam: *In hac dilectissimi celebritate, sicut relatu paterna traditionis instruimur, multiplici nobis est festiuitate lætandum. Ferunt enim hodie Christum Dominum nostrum vel stella duce à gentibus adoratum, vel inuitatum ad nuptias, aquas in vina vertisse, vel suscepto à Ioanne baptismo consecrasse fluenta Iordanis. Sed quid potissimùm præsenti hoc factum sit die, nouit ipse qui fecit.* Hæc ille. Vnde constat eum sensisse non tria hæc simul, sed aliquod istorum hoc die factum fuisse. Porrò omnium sententia qui putant eadem die Christum baptizatum, qua sequēti anno aquam in vinum conuertit, præterquā quòd hoc loco satis videtur refelli, etiam satis ex eo videtur improbari, quòd Act. 1. Petrus dicat Christum incepisse suam prædicationem & discipulorum collectionem à baptismo Ioannis, hoc est, eo quo à Ioanne baptizatus fuit. Propter quod, vt priùs dictum est, eo tempore ipsius autoritas diuinitus declarata est. Cùm autem ex Euangelio Ioannis constet Christum incepisse suum negotium cùm in Cana vinum fecit ex aqua, consequens esset totum annum à baptismo Christum transegisse sine prædicatione, & signis, & discipulis. Sciendum tamen quosdam Græcorum codices, vt notauit quidam, non habere, ὡσεὶ, hoc est, quasi vel ferè, sed tantùm: *Et erat Iesus annorum 30. incipiens esse.* Cuius lectionis duplex vel triplex potest esse sensus: Primùm, vt significetur idem quod primò dictum est, Iesum tum accessisse ad completionem anni trigesimi. Secundò, vt significetur id quod alij volunt, nempe vel cœpisse agere trigesimum annum, vel iam fuisse 30. annorum, sed sic vt inceperit esse tricenarius. Secundùm quos duplices posteriores sensus constaret recepta sententia, quòd quidem ad hunc locum attinet. Certè Nicolaus Lyra videtur non legisse particulam, *quasi*, cùm eius nullam faciat mentionem. Euthymius etiam Græcus non legit ἀρχόμενος, hoc est incipiens, sed ἐρχόμενος, hoc est incedens. *Erat Iesus fere 30. annorum incedens,* &c. Videtur is offensus noua hac locutione, *incipiens esse quasi 30. annorum*, cùm alterum videatur superesse, nempe vel *incipiens*, vel *quasi*. Notandum & illud, Origenem videri sic distinxisse hunc locum, vt post participium, *incipiens*, sit punctus, & deinde separatim legatur, *quasi 30. annorum.* Et sanè omnibus tandem perpensis videri omnino potest Lucam quòd dicit, *incipiens*, non ad annos retulisse, sed ad prædicationis & ostensionis suæ exordium, vt quod hìc dicit correspondeat ei quod dicit Act. 1. & 10. vbi eodem verbo vtitur, Græca enim ad verbum hoc habent ordine: *Et ipse erat Iesus quasi annorum triginta incipiens, existens vt putabatur filius Ioseph.* Itaque sensus erit: Et ipse Iesus erat ferè triginta annorum, cùm iam suscepto baptismo auspicaretur deinceps suum munus. Si enim participium, *incipiens*, ad annos pertinuisset, satis erat dicere: *Et ipse erat incipiens esse 30. annorum*, & omnino superesse videtur dictio, *quasi*, imò absurda videtur esse locutio. Ideo autem Lucas tempus designauit quo Christus baptizatus est, vt quoniam ab hoc tempore cœpit Euangelicam prædicationem, ostendat quàm conuenienti tempore cœperit, in matura scilicet & perfecta ætate, non quòd ætas æstimetur apud Deum, sed quòd conueniret in eo qui omnes esset ad se pertracturus, nihil esse quod quisquam probabiliter posset calumniari, aut quod aliquis traheret in malam imitationem. Fuit autem hæc ætas Christi in qua cœpit suam prædicationem præfigurata in Ioseph & Dauide, quorum vterque Christi figuram gerens, 30. vitæ anno regni gubernacula suscepit: ille quidem Ægyptum, hic verò super Israëlem. Sic & Ezechiel propheta trigesimo anno prophetare cœpit. Mysticè verò, quòd 30. anno Christus baptizatur, significat baptismum parere viros perfectos in Deo.

VT PVTABATVR FILIVS IOSEPH, QVI FVIT HELI, QVI FVIT MATTHAT. &c.] Duplex hìc occurrit scrupulus, dum genealogia Christi per Lucam descripta confertur cum ea, quę à Matthæo descripta est. Prior est, quòd Ioseph Mariæ maritus, quem Matthæus ex Iacob natum affirmat, hìc videatur censeri filius Heli, cū vnius non possint esse duo patres: posterior est, quòd Salathiel & Zorobabel, quos Matthæus in posteritate

posteritate Salomonis recensuit, hic inter nepotes ipsius Mathan, qui fuit Salomonis frater germanus, numerantur. Porrò his duobus scrupulis eximendis adhiberi solet lex, quæ de suscitando semine fratri scripta est Deut. 25. in hunc modum: *Quando habitauerint fratres simul, & vnus ex eis absque liberis mortuus fuerit, vxor defuncti non nubet alteri, sed accipiet eam frater eius, & suscitabit semen fratris sui: & primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Israële.* Ex hac enim lege communiter ab omnibus intelligitur, primo genitum talem duos habere patres, vnum naturalem, & alium legalem. Itaque quod ad priorem attinet scrupulum, plerique Ioseph dicunt fuisse filium naturalem vnius: legalem verò alterius, ipsumque Iacob & Heli fuisse vterinos fratres, ex eadem scilicet matre progenitos, diuersis tamen patribus. Modus autem quo istud factum sit, non idem narratur ab omnibus. Eusebius enim lib. 1. historiæ Euang. cap. 6. ex Aphricano (qui hæc à Christi consanguineis tradita asserit) hunc narrat modum: Mathan & Melchi diuersis temporibus de vna eademque vxore Estha nomine singulos filios procrearunt, quia Mathan, qui per Salomonem descendit, vxorem eam primùs acceperat, & relicto vno filio nomine Iacob, defunctus est. Post cuius obitum, Melchi, per Mathan genus ducit, cùm esset ex eadem tribu, sed non ex eodem genere relictam Mathæ accepit vxorem, ex qua & ipse suscepit filium nomine Heli, per quod ex diuerso patrum genere efficiuntur Iacob & Heli vterini fratres: quorum alter, id est, Iacob, fratris Heli sine liberis defuncti vxorem ex mandato legis accipiens genuit Ioseph, natura quidem generationis filium suum, secundùm verò legis præceptum, Heli filium. In hac autem narratione apertissimus est error, cùm Melchi dicatur genuisse Heli. Nam apud Lucam inter Melchi & Heli duo ponuntur intermedij, nempe Matthat & Leui pater eius qui fuit filius Melchi. Proinde apud Eusebium incertum an scriptorum incuria nomen Melchi positum sit pro Matthat. D. Hier. in catal. script. Ecclesiast. testatur Aphricani huius, ex quo hæc Eusebius desumpsit, extitisse suo seculo epistolam ad Aristidem, in qua planissimè scripsit de diaphonia, quæ in genealogia saluatoris videtur esse inter Matthæum & Lucam. Damascen. verò lib. 4. cap. 15. simili narratione, sed nonnihil diuersa, ostendit Ioseph fuisse naturalem filium Iacob, legalem verò ipsius Heli, dicens Leui genuisse Melchi & Panther: Panther autem genuisse Barpanther, & hunc genuisse Ioacim patrem virginis. Melchi autem fratrem Pantheris ex eadem vxore, ea qua Matthan priùs genuerat Iacob, postea generasse Heli: quo sine liberis defuncto, Iacob ex ipsius vxore genuisse Ioseph suum quidem filium natura, fratris verò filium lege. Sed & in hac narratione apertus similiter est error, cùm Melchi dicatur filius Leui. Nam apud Lucam contrà Leui filius Melchi dicitur, nisi & hic nomen Melchi positum sit pro Matthat. Amb. autem super Lucam narrat Ioseph fuisse filium naturalem Heli, legalem verò ipsius Iacob. *Traditur enim,* inquit, *Mathan quia à Salomone genus dixit, Iacob generasse filium, & vxore superstite decessisse, quam postea Melchi accepit vxorem, ex qua generatus est Heli. Rursus Heli, fratre sine liberis decedente, copulatus est fratris vxori, & generauit filiũ Ioseph.* Et in hac narratione, Melchi pro Matthat positum est.

Deut. 25.

Omnes tamen hæ narrationes in hoc conueniunt, vt ostẽdant Ioseph duos habuisse patres, vnum naturalem, & alterum legalem, eosque fratres quidem fuisse, sed vterinos tantùm, quorum patres descenderũt ex diuersis familiis quarum vnam reducit ad Rhesam filiũ Zorobabel, Lucas, alteram verò Matthæus ad Abiud, alterum filium eiusdem Zorobabel. Secundùm autẽ scrupulum similiter soluũt quidem dicentes, Salathiel patrem Zorobabel, quem Matthęus filium nominat Iechoniæ, fuisse eius filiũ naturalẽ, legalem autem filium ipsius Neri, quem ex Nathan descendentem ponit Lucas. Secundùm quem modum etiã oportet dicere, Neri & Iechoniã fuisse fratres, sed vterinos tantùm. Verùm hanc rationem soluendi hos nodos non esse probabilẽ nec sufficientem, facile fuerit ostendere. Nam legalem filium ex vxore defuncti nemo potest suscitare, nisi frater defuncti germanus: id quod apud Iudæos sine controuersia est, & ex verbis Moysis euidenter satis probatur. Inquit enim: *Quando habitauerint fratres simul,* quod quidem non contingit, nisi ex eodem patre natis. Nam qui diuersos habẽt patres, diuersas etiam capiunt hæreditates, in quibus cùm habitant, non habitant simul. Deinde sequitur, *vxor defuncti non nubet alteri,* vel, vt habent Hebræa ad verbum, Non erit vxor defuncti foris viro alieno. Nubit autem foris viro alino, cùm traditur marito, qui non sit è domo soceri sui prioris. Postremò iubet, vt accipiat eam frater eius. Pro, frater autem in Hebræo est יבם Iabam, quod nomen in vniuersa scriptura non significat nisi fratrem germanum, aut cognatum germanũ. Itaque rectiùs secundùm alios pro dissolutione prioris difficultatis dicitur, Eli, quem ponit Lucas fuisse patrem naturalem Mariæ virginis, qui proprio nomine dictus est Iehoiachim pro quo vulgò dicitur Ioachim. Sicut autem rex Ioachim, qui fuit in transmigratione Babylonis, dictus est etiam Eliacim, (nam hæc nomina idem Hebræis significant) ita fieri potest vt & pater virginis diceretur etiam Eliacim, & causa breuitatis Heli. Hic ergo quoniam socer erat Iosephi, ob id Ioseph eius esse dicitur filius vel gener, cùm naturalis esset Iacobi filius. Quare Lucas naturalem seriem genealogiæ secutus est, si Christum respicias, legalem verò si Ioseph respicias. Contrà Matthæus per naturæ lineam deuenit ad Ioseph, quæ ad Christum tendenti legalis est. Cur enim Lucas statim in ipso limine genealogiæ admoneat Iesum non fuisse filium Iosephi, sed tantùm putatum, non videtur verisimile eum voluisse naturalẽ Iosephi genealogiã contexere. Poterat enim aliquis non ineptè ita quærere, Quid agis Luca? cùm iam illustri narratione nobis persuaseris, Iesum angelo nunciante, Spiritu sancto obumbrante cõceptum, & ex Maria virgine natum esse, & iam idem commodè reperias Ioseph putatum quidem vulgò, sed rè vera tamen nequaquam fuisse illius patrem, cur nobis Iosephi genealogiam inculcas? ostẽde potiùs genealogiam virginis matris, vt certùm sit eum verum esse semen Dauidis. Porrò Ioannes Annius, qui hoc modo priorem scrupulum dissoluit, eos qui à Luca recensentur à Melchi vsque ad Rhesam filiũ Zorobabelis, ostẽdit ex Philone Israëlitico functos imperio, atque apud Philonẽ aliis designari nominibus. Ac deinde pro solutione secundi scrupuli dicit, Rhesam, quẽ filium Zorobabel facit Lucas, dictum alio nomine Mosollam, Abiud autem, quẽ filium Zorobabel facit Matth. dictum alio nomine

Verisimilior opinio.

Hananiam, de quibus legitur 1.Paral.3. Zorobabel genuit Mosollam & Hananiam. Ipsum autem Zorobabel vocatum etiam Barachiam, & ipsum Salathiel, dictum quoque Mezesebel, de quibus legitur Nehe.3.in hunc modũ: Iuxta eos ædificauit Mosollam filius Barachiæ, filii Mezesebel: qui verò à Neri patre Salathiel ponuntur à Luca vsque ad Simeonem inclusiuè, eosdem dicit fuisse cum his quos aliis nominibus nominat Matth. Neri enim dictum Iechoniam, Melchi verò ipsum Ioakim. Addi Iohanam, & sic deinceps vsque ad Simeonẽ, qui & Ioas dictus sit. Iam verò ipsum Ioas secundùm Philonẽ vult ex Dauide ortũ esse, non per Salomonem, sed per Nathã. Cùm enim Ochoziæ soboles ab Athalia extincta esset, ipsum Ioas dici in regnum successisse, & filium Ochoziæ dictũ secundùm legem Dauidicam, qua cautum erat vt si contingeret deficere stirpem Salomonis, surrogaretur in regnum stirps Nathan. Verùm sicut liber ille Philonis, vnde hæc conciliatio plausibilis desumpta est apud autores graues suspectus est, ita quoque hæc conciliatio nimis videtur esse contra scripturas. Primùm enim Zorobabel ille, qui 1.Paral.3. dicitur genuisse Mosollam & Hananiam, non potest dici idem cum eo Zorobabel, cuius meminit Matth. aut Lucas, cùm ibi ille dicatur filius Phadaia fratris Salathiel: Sic verò dicitur apud vtrumque Euangelistam filius Salathiel. Deinde figmentem esse quòd dicitur Ioas non descendisse ex Salamone, sed ex Natham, nimis manifestum est ex 4.Reg.& 1.Paral.1.& 2. Nam primum cùm in lib. Paral.1.cap.3. recensetur posteritas Salomonis, verbis nihil obscuris traditur Ioas fuisse filius Ochoziæ. Deinde lib.Reg. 4. cap. 11. ita legitur: *Athalia mater Ochoziæ videns mortuum filium suum, surrexit, & interfecit omne semen regium. Tollens autem Iosaba filia regis Ioram, soror Ochoziæ, Ioas filium Ochoziæ, furata est eum de medio filiorum regis qui interficiebantur.* Et aliàs frequenter Ioas dicitur filius Ochoziæ. Proinde omnibus istis intricatis perplexitatibus & nouis adinuentionibus nullum pondus habentibus reiectis, simplicius fuerit, & probabilius dicere, Zorobabel & Salathiel, quos ponit Matthæus, alios esse ab illis quos ponit Lucas. Vsitatissimum enim eadem nomina pluribus imponi, imprimis autem insignium & laudatorum virorum. Atque in hac sententia fuisse omnes antiquiores satis ex eo patet, quòd Aphricanus, Damascenus. Ambr. & reliqui qui in priore scrupulo soluendo multùm laborauerunt, secundi scrupuli non meminerunt, sed constanter omnes affirmarunt, Iacob ex Salomone descendisse, Heli verò ex Nathan. Consentit huic sententiæ quòd Hier. 22. dicitur de Iechonia, non futurus aliquis de semine eius qui sedeat super solium Dauid. Non enim Christus fuit de semine eius, sed Ioseph. Itaque Matthæus continuam generationem narrat Iosephi ex posteritate Salomonis. Lucas verò generationem virginis ex posteritate Natham, suntq; inter se omnes diuersæ personæ, quæ à Dauide numerantur per Lucam vsque ad Ioseph, & quos Matthæus narrat à Dauide vsque ad Ioseph. Et Matthæus quidem Iudæis scribens, eisque ostensurus Iesum descendisse ex Abrahã & Dauid, vnde Christum expectabant, ab Abraham descendit ad Christum, regalem Dauidis progeniem contexens, quòd Iudæis gratius id esset, si ex legali progenie Messias rex descendisse ostenderet. Lucas verò omnibus gentibus per Theophilum scribens Euangelium suum, veram Christi prosapiam contexit, idque nõ à principio sui Euangelii, sed post baptismum Christi, neque, vt Matthæus, descendendo, sed ascendẽdo vsque ad primum Adam, & ipsum Deum vt ostẽderet quot generibus nouus Adam distaret à veteri, quodque per nouum Adã reducerentur omnes baptizati & renati in Christo in Deũ, sicut per veterem omnes à Deo fuerant alienati. Nec mysterio caret quod in hac genealogia personæ 77. inueniãtur. Hic enim numerus & expressus est in punitione Lamech, & in Euangelio in remissione peccatorũ, cùm dicit Dominus: *Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.*

QVI FVIT CAINAM.] In huius generationis narratione secutus est Lucas Septuaginta interpretes. Nam in vulgata nostra editione, & Hebraica veritate hæc generatio non ponitur, sed Arphaxad dicitur pater Sale, qui genuit Heber. Quamuis autem hæc generatio abundet, excusatur tamẽ Lucas, quia recensuit genealogias vt inuenit eas descriptas à Septuaginta, quorum ille tempore apud omnes summa erat authoritas.

QVI FVIT ADAM, QVI FVIT DEI.] Adã dicit fuisse Dei, quòd à Deo factus esset, nullum habens generationis suæ autorem præter solum Deũ, qui illum ex limo terræ tanquam ex matre formauit. Bene autẽ respõdet finis huius genealogiæ principio, quoniam sicut Adam dicitur Dei esse, quamuis non illius propriè filius: ita & Ioseph dicitur fuisse Heli, quamuis non propriè illius filius, sed gener. Bene etiã ob id Adam, dicit fuisse Dei, vt credibilius faciat nouum Adam, quem dixit putatiuum solum fuisse filium Ioseph, natũ esse sine semine & patre terreno, quasi dicat: Si non credis nouũ Adã sine semine factum esse, ascende ad priorem Adam, inuenies & illum à Deo sine semine factum.

IEIVNAT ET TENTATVR IN DESERTO CHRISTVS.

MATTH. 4. MARCI I. LVCÆ 4. CAPVT XV.

IEsus [c] autem plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane, & [a] tunc Iesus† [f] ductus est à Spiritu [b] & statim Spiritus expulit eum in desertum [a] vt tentaretur à diabolo. [b] Et erat in deserto [h] quadraginta diebus [b] & quadraginta noctibus, [b] & tẽtabatur à Δ satanã [b] erátq; cum bestiis, [c] & nihil manducauit in diebus illis. [f] Et [e] consommatis illis, [a] cùm ieiunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea [f] esurit. [a] Et accedens tentator ‖ [c] diabolus [f] dixit illi: Si filius Dei es, dic† vt lapides panes fiant. Δ Et respondit ad illũ Iesus: Scriptũ est [c], quia [f] non in solo pane viuet homo, sed in omni verbo [a] quod procedit de ore [f] Dei. [a] Tunc assumpsit eũ Diabolus in sanctam ciuitatẽ, [c] & duxit illum in Hierusalem, [f] & statuit eum super† pinnaculum templi, & Δ dicit ei: Si filius Dei es mitte te [c] hinc [f] deorsum. Scriptum est enim, ‖ quia angelis suis † mandabit de te, [c] vt conseruent te, [f] & [e] quia [f] in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem

† c. agebatur in spiritu.
Δ c. diabolo.
‖ c. dixit autem illi diabolus
† c. lapidi huic vt panis fiat.
Δ i qui respondens dicit.
† e O pinnam.
Δ c dixit.
‖ c. O quod
† c. Omãdauit.

† e dictum est. Δ c. orbis terre. † ‖ c. ait ei. ‖ a hac omnia. † adicit ei Iesus. Δ a relinquit eum diabolus.

lapidem pedem tuum. ᵉ Et respondens ᶠ Iesus ait illi: ᵃ Rursum† ᶠ scriptũ est: Non tentabis Dominũ Deum tuũ. ᵃ Iterum assumpsit ᶜ & duxit ᶠ eum diabolus in montem excelsum ᵃ valde ᶠ, & ostendit ei omnia regna Δ mundi, ᵃ gloriam eorum ᶜ in momento temporis, ᶠ & † dicit ei: Tibi dabo ‖ potestatem hanc vniuersam & gloriam illorum ᶜ quia mihi tradita sunt, & cui volo do illa. Tu ergo ᶜ procidens ᶠ si ᵃ cadens ᶠ adoraueris ᶜ coram ᶠ me, ᶜ erunt tua omnia. Et ᵃ tunc ᶜ respondens † Iesus dixit illi: ᵃ Vade retro satana, ᶠ scriptum est ᵃ enim: ᶠ Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli serues. ᶜ Et ᵇ tunc ᶜ consummata omni tentatione Δ ᶠ diabolus recessit ab illo ᶜ vsque ad tempus. ᵉ Et ᵃ ecce ᵉ angeli ᵃ accesserunt, & ᶜ ministrabant ei.

IESVS *c* AVTEM PLENVS SPIRITV SANCTO REGRESSVS EST A IORDANE, *b* ET *a* TVNC *b* STATIM, &c.] Posteaquam Spiritus sanctus in specie columbæ super Christum descendisset, dicitur à Luca iam plenus Spiritu sancto. Regressus autem dicitur à Iordane, quò eius exemplo disceremus non esse baptizato persistendum circa baptismata & lotiones, sed connitendum esse ad sublimiora studia pietatis. Porrò quod statim à baptismo sese è turba subduxit saluator, atque in desertum secessit, primùm quidem fecit vt declinando turbam apud quam cœlestibus signis commendatus erat, humilitatis nobis exemplum relinqueret, deinde docere voluit eum, qui iam baptizatus est, & spiritu Dei donatus, sese subducere debere à tumultu vitæ carnalis, ac turbæ conuictu, qui frequẽter inquinat, precibusque ac contemplationi rerum diuinarum insistendum, potissimùm autem id faciendum ei, qui alios est docturus, quem necesse est à vulgi commercio ad tempus alienum esse, ne moribus illius coinquinetur, ne authoritas ipsius eleuetur, ac in solitudine contemplationi deditus robur Spiritus sibi colligat. Subductionẽ autem Christi à turba, Matthæus in Græcis pulchrè notat. Nam pro eo quod nos habemus, *ductus est à Spiritu.* Græcè est ἀνήχθη, quod quodam teste magis est, subductus est, & è medio ablatus, pro quo tamen simpliciter dicit Lucas, *agebatur,* hoc est ducebatur. Est enim ἤγετο, quamuis etiam possit accipi pro, impellatur. Nam Marcus dicit Spiritum, (non dubium quin sanctum, quo plenum eum dixit Lucas) expulisse vel eiecisse illum in desertum. Actus autem, & expulsus à Spiritu sancto dicitur, non quòd contra voluntatem suam eò adigeretur, quomodo aguntur bruta: sed quò efficacia Spiritus, quæ erat in Christo, quęq; est in his quos possidet Spiritus sanctus, significaretur. Non enim tantùm ducit Spiritus ostendẽdo quid sequendum sit, & faciẽdum, sed etiam ipse in Sanctis facit, vt illud faciant, idque cum omni alacritate sine cunctatione, ad quod significandum non solùm ductuu dicitur à Spiritu, sed & actus & expulsus. Sic & Paulus ad Romanos 8. *Quicunque Spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei.* Et bene quidem hoc loco à Spiritu actus & ductus dicitur, ne suo humano Spiritu aut homine aliquo impulsore mirandum ieiunii sui exemplum quod irrationabile videri posset, & omnia, quæ deinceps vel facturus esset, vel docturus, facere videretur, sed solo diuini Spiritus impulsu, vt doceremur, postquam per baptismum in filios Dei renati sumus, nihil iam nostro Spiritu tendandum, & secundùm carnem non amplius viuendum, sed vt decet filios Dei oportere nos eius Spiritu agi in omnibus. Desertum autem in quod Christus secessit, solitudo fuit nullis habitata hominibus. Vnde Marcus dicit eum egisse cum bestiis. Causam autem ob quam in desertum secesserit Christus, solus Matthæus reddit, dicens, *vt tentaretur à diabolo,* non quòd hæc sola fuerit causa. Nam & superiùs

Ioan. 8.

A aliæ dictæ sunt, sed quòd hæc fuerit præcipua inter multos. Ex hoc autem non est intelligendum licitum esse, & bonum exponere nosipsos tentationibus diaboli, & velle ab eo tentari. Non enim hìc dicitur Christus voluisse ab eo tentari, sed ductus dicitur à Spiritu vt tentaretur, quò significatur spiritum Dei id intendisse, qui & plerosque iustos aliquò impellit, vt ibi in bonum suum & Dei gloriam tententur à diabolo. Et tamen etiam verũ est Christum voluisse à diabolo tentari, ad quem superandum venerat. Velle enim id poterat, vt qui sciret se ab illo superari non posse. Tentari autem voluit à baptismo. Primùm quidem, quo ostenderet baptizatos postquam mundo, ac vitiis omnibus vale

An eorum sit exponere se tentationi dæmonis.

B dixerint, non debere esse securos; sed tunc maximè tentationes diaboli instare, vt cuius iam facti sint hostes: ac proinde tunc maximè vigilandum, ac arma contra eum sumenda, ne illi succumbant, nec turbari eos debere, si eum qui omnem odit virtutem, quemque sibi iam capitalem hostẽ reddiderunt, oppugnantem sentiant. Vnde Eccl. 2. dicitur: *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* Deinde, vt sicut morte sua mortem nostram superauit, ita & suis tentationibus nostras vinceret, atque in seipso nobis demonstraret deinceps vinci posse à nobis per

Eccl. 2.

C ipsum, eum qui hactenus hominum genus vicerat. Tertiò, vt & rationem qua illum superaremus nobis suo exemplo commonstraret, ieiunio scilicet, oratione, ac scripturarum meditatione, verboque Dei. Præterea vt per tentationes suas verum se hominem comprobaret, ac in tentationibus maiorem fiduciam nobis largiretur adiutorij & miserationis infirmitatum nostrarum. Vnde Hebr. 4. dicitur? *Non habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato.* Postremùm, quod attinet

Heb. 4.

D ad eos qui aliis docendis destinantur, tentari voluit priusquàm Euangelicum munus aggrederetur, quò doceret tum demum hoc negotium rectè obiri posse, cùm quis priùs probatus variis tentationibus, superior omni concupiscentia voluptatis, honoris, & diuitiarum fuerit. Desertum autem tentationi electum est, vt ostenderetur diabolum solitariis maximè insidiari, vt quibus cum solo diabolo pugna restat subacto scilicet mundo, & carne. Notandum quoque bene dictum esse, vt tentaretur à diabolo. Non enim sicut nos à concupiscentia sua tentari potuit, sed tantùm à diabolo & ministris eius.

E *b* ET ERAT IN DESERTO *b* QVADRAGINTA DIEBVS *a* ET QVADRAGINTA NOCTIBVS, *b* ET TENTABATVR.] Moyses legem à Domino accepturus, eamque populo traditurus, quadraginta dies ieiunauit, semel & iterum, ab omni humano tum consortio, tum cibo abstinẽs, idque quò sic apertè ostenderetur legem illam planè diuinam fuisse. Totidem dies ieiunauit & Helias, priusquam Dominum videret in Horeb, & ab

Exod. 24. & 34.

3 Reg. 19

 illo

illo mitteretur ad vngendum regem Syris, Israëlitis regem & Prophetam, per quos tota fere in regnis illi rerum facies fuit mutata. Christus ergo quem illi adumbrarunt, priusquam nouam legem, Euangelium scilicet orbi inuulgaret, atq; omnia innouaret totidem dies & consortia hominum secedere & humano abstinere cibo voluit, quò significaret se istis non minorem, & ad similia, sed maiora destinatum, ac Euangelium consentire, cum lege, ac Prophetis, vt vult Augustinus ad Ianuariū. Cæterùm quadragenarius numerus multis Dei operibus celebris factus est. Nam ter quadraginta annos dedit Dominus spatium resipiscēdi mundo, priusquam tempore Noë diluuio humanum genus disperderet: quadraginta postea dies inundauit diluuium: decies quadraginta annos peregrinatus fuit & seruiuit Israël in Ægypto. Quadraginta diebus duodecim exploratores circumierunt terrā Chanaan. Tot annis in eremo circūducti patres, cœlestis alimoniæ gratiam consecuti fuerunt, nec antequam mystici numeri tempus expleret, terram promissionis intrare meruerunt: Moses quadraginta dies apud Dominum bis pro lege recipiēda absque cibo mãsit. Elias quadraginta dies ambulauit vsque ad montem Dei Oreb. Tot diebus purificabatur mulier quæ peperit masculum. Quadraginta diebus dormiuit Ezechiel in visione super latus dextrū, assumpta iniquitate Iuda, vt est Ezech. 4. Post totidem dies euertēdam Niniuē prædicabat Ionas. Totidem diebus approbauit Christus discipulis suis resurrectionem suam. Quadragesimo anno post passionem Domini apprehēdit Iudæos vltio per Romanos autore Hegesippo. Ex his apparet, numerum quadragenarium factum ferè habitū in præparationibus & peccatorum expurgationibus, atque designare nobis tempus vitæ præsentis, quod pœnitentia, abstinentia, & lucta cum aduersitatibus & malis est transigendū, sicut numero quinquagenario tempus vitæ futuræ omnisque fœlicitatis designatur. Voluit ergo Dominus hunc quadragenarium numerum in hoc suo secessu complere, quia ad hoc præparabatur, vt regno cœlorum præpararet genus mortalium, salutémque æternam orbi annunciaret & adferret. Deinde quò suo exemplo nobis ostenderet toto vitæ huius nostræ tempore vacandum esse castigationi carnis, atque à vulgi opinionibus quàm maximè licet secedendum esse. Porrò ex Marco & Luca apparet Christum non solùm fuisse tentatum à diabolo post dies 40. quamuis eæ solùm tentationes expresse narrentur à Matthæo & Luca. Nam Marcus quidem dicit: *Et erat in deserto quadraginta diebus & tentabatur à satana*; nisi sic intelligatur, & post hos dies tentabatur à satana, sicut intelligendum est quod sequitur, *Et angeli ministrabant ei.* Ex Luca verò manifestiùs videtur etiam tempore dierum 40. Christum tentatum. Nam quod nos legimus in Luca, *agebatur in Spiritu in desertum diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo.* Græcè non est, *&* *tentabatur*, sed tantùm participium, πειραζόμενος, tentatus, vel tentationem patiens. Illudque, *diebus quadraginta* (pro quo Græcè est ἡμέρας τεσσαράκοντα, hoc est per accusatiuum, dies, 40.) ita positum est, vt possit vel ad superiora, vel ad inferiora referri. Verùm melius est vt ad inferiora pertineant, non quòd toto hoc tempore tentatus sit, sed quòd frequenter. Certè Origenes ita legit, vt sentiat eum quadraginta diebus tentatum fuisse. Si enim ad superiora referatur, non satis aptus erit sermo, *agebatur in desertum* 40. *dies*, vel *diebus*. Non enim tot diebus ad desertum agebatur, vnde multi legunt, *in deserto*, verùm obstant Græca & Latina emēdata. Quare si cum superioribus illud iungendum est, aliquid subintelligendum erit, agebatur in desertum, existens ibi quadraginta diebus.

3 Reg. 15.

Numerus quadragenarius celebris.

4 ET CVM IEIVNASSET QVADRAGINTA DIEBVS ET QVADRAGINTA NOCTIBVS, &c.] Non excessit Christus numerum quadragenarium ieiunando, tum quòd hic numerus sit pœnitentiæ & afflictionis, tum ne si diutiùs ieiunasset quàm Moyses & Helias, non videretur verus fuisse homo. Noctium autem etiam fit mentio, quemadmodum & in ieiunio Moysis, ad distinctionem ieiunii Christi à ieiuniis Iudæorum, qui toto die ieiunantes, in vespera & nocte cibum sumpserunt. Lucas verò noctes non ponens, loquitur de diebus naturalibus noctem complectentibus. Cùm autem post quadraginta dies esuriisse dicatur: satis significatur tempore quadraginta dierū nō esuriisse, diuinitate scilicet corpus sine esurie conseruãte. At expleto mistico numero, humanā naturam sibi relinquens Dominus, esurire voluit, tum vt se verū hominē comprobaret, tum vt Diabolum occasione esuriei ad dubitandum & tentandum lacesseret, ac lacessitum arte quadam diuina & pia fraude vinceret, qui priùs suis dolis vicerat genus humanum. Quanquam autē non ad hoc potissimùm ieiunauit Christus quadraginta diebus, vt nos ad illius exēplum eodem dierum numero ieiunaremus (quis enim Christum tot diebus sine omni cibo atq; esurie ieiunantem imitari posset?) sed ideo potissimū ieiunauit, vt tanto tempore quanto Moyses, cōtemplationi ac precibus vacās, atque ab omni humana actione segregatus, atque tētationibus probatus, sic demum procederet ad proferendum diuinum Euãgelium: tamen quò aliquatenus Christiani omnes hoc Christi factum imitarentur, statutum ab Ecclesia vt singulis annis omnes quadragesimæ ieiuniū obseruarent ante Pascha. In qua quidem obseruatione Christum imitamur, tum quòd sicut ille 40. diebus ieiunauit, ita & nos modo nobis possibili, tū quòd sicut ille tunc ab omni cibo abstinuit, quò assiduis vacans præcibus & contemplationibus veluti paratior prodiret ad Euangelicum negotium; ita & nos à soliti edendi more abstinentes, ac ieiunii occasione plus temporis orationi & piæ meditationi impendentes, paratiores & aptiores simus ad digniùs celebrandum dominicū Pascha. Ob hāc enim causam quadragesimale ieiuniū ante Pascha institutum fuit, quanquam præter hāc & aliæ coincidant, videlicet vt quoniam eo tempore Domini passio attentiùs celebratur, & nos ieiuniis nosipsos affligentes, carnemque crucifigentes cū illo patiamur. Deinde quoniam eo tempore omnia velut repubescentia acriùs ad mollitiem sollicitant, & medullarum calor efferuescens, carnem magis spiritui rebellem ac cōtumacem efficit, nullo alio tempore magis è publica fuit salute vt ieiunium istud institueretur, quò multæ peccādi occasiones homini quantum liceret præcideretur. Porrò obseruatio ista ex ipsa traditione Apostolorum manasse videtur, quæ etsi fortè non à principio omnes expresso præcepto astringebat, tamē omnibus seculis, atque in omnibus orbis partibus obseruata, robur & vim legis obtinuit. Vnde Hieron, in epist, ad Marcellam aduersus Montanum: Nos, inquit, vnam quadragesimam secundùm traditionē Apostolorum toto anno,

Quadragesimæ ieiunium seruandum ... Apostolis [partly cut off]

no, tempore nobis congruo, ieiunamus. Illi tres in anno faciunt quadragesimas quasi tres passi sint saluatores. Non quòd & per totum annum, excepta Pentecoste, ieiunare non liceat, sed quòd aliud sit necessitate, aliud voluntate munus offerre. In quibus verbis notãdum quòd dicit obseruare nos quadragesimam secundùm traditionem Apostolorum, idque necessitate. De quadragesima autem Augustinus ad Ianuarium Epist. 119 hoc modo: Quadragesima sanè ieiuniorum habet autoritatem in veteribus libris ex ieiunio Mosi & Heliæ, & ex Euangelio, quia totidem diebus Dominus ieiunauit, demonstrans Euangelium nõ dissentire à lege & Prophetis. In qua ergo parte anni congruentiùs obseruatio quadragesimæ constitueretur, nisi cõfinis atque contigua dominicæ possionis? Quia in ea significatur hæc vita laboriosa, cui opus est continentia, &c. Et post quædam: Vt quadraginta illi dies ante Pascha obseruentur, Ecclesiæ consensio roborauit. Ambrosius quoque in sermonibus de quadragesima asserit, ab Apostolis atque ipso Deo traditam obseruationem quadragesimæ, & potissimùm sermone 39, vbi quadragenarium ieiunii numerũ dicit non esse ab hominibus constitutum, sed diuinitus consecratum, nec terrena cogitatione inuentũ, sed cælesti maiestate præceptum. Et post pauca: Hæc autem non tam sacerdotum præcepta quàm Dei sunt. Idem sermone 34. Quisquis Christianus consecratam ieiunando non impleuerit quadragesimam, præuaricationis & contumaciæ reus tenebitur, quòd legem diuinitus pro salute sua datam prandendo ipse rescindit. Et post pauca: Sicut reliquo anno ieiunare præmium est, ita in quadragesima non ieiunare peccatum est. De quadragesima sic Ignatius epist. 5; Dies festos nolite inhonorare, quadragesimam verò nolite pro nihilo habere, imitationem enim continet Dei conuersationis. Hebdomadam etiam passionis nolite despicere. Vide & Chrysost. super Genesim homil. 30. Proinde non est verum, quod quidam asserunt Telesphorum primum instituisse ieiunium quadragesimæ, sed, vt satis patet ex Platina, illi ieiunio adiecit aliquot dies, statuens clericis esse ieiunandum septem hebdomadibus ante Pascha, vnde quinquagesimæ Dominica nomen accepit. Idem videre licet in decreto distin. 4. cap. statuimus. Idem & Gregorius Augustino Anglorum antistiti scripsit, vt habetur distin. 4. cap. Denique; vt sacerdotes & diaconi à quinquagesima ieiunare inciperent, quo aliquid ad sanctæ institutionis pẽsum adjiciant. A quo Gregorio aut circa eius tempora videtur statutum, vt patet in Homil. quadragesimæ, vt ieiunium omnium inciperet à quarta feria septimæ hebdomadæ ante Pascha, cùm priùs, vt satis apparet ex Ambrosio, sex tãtùm hebdomadibus ieiunaretur. Fuisse autem antiquissimis etiam morem abstinendi à carnibus in his ieiuniis, satis patet ex his quæ in historia Tripartita scribuntur cap. 10. lib. 1. de Spiridione episcopo Cypriorum.

a ET ACCEDENS TENTATOR *c* DIABOLVS *f* DIXIT ILLI: SI FILIVS DEI ES, DICVT, &c.] Cùm dicitur accessisse diabolus, significatur in visibili & humana forma diabolum apparuisse & aduenisse. Accedere enim est progressiuus motus. Ex quo & illud satis conuincitur, vniuersam hanc, quæ scribitur, tentationem foris fuisse, non intus: quemadmodum & tentatio ea quæ primos parentes ad peccatum solicitauit. Sicut enim hominem in statu innocentiæ diabolus tentare non potuit, nisi per externam suggestionẽ: ita etiam perfectionem Christi dedecuisset à diabolo tentari per interiores cogitationes phantasiæ cõtra spiritum, audire autem exteriores ad malum solicitationes non dedecuit, vt illas vinceret. Porrò nequam spiritus tribus hic ab Euãgelistis nominibus appellatur, scilicet tentator, diabolus, & satã, vel satanas. Est autẽ tentare propriè, rem incertã & incognitam explorare, experiri, & diligenter inquirere. Secundùm quam significationem in scripturis Deus dicitur homines præceptis & afflictionibus immissis tentare, quia scilicet quales sint probat, nõ quidẽ vt ipse cognoscat, sed vt quales sint ipsimet & alij cognoscãt. Sic & homo dicitur Deum tentare, cùm de diuina vel bonitate vel potentia diffisus experiri vult quid possit, aut quid facturus sit, quomodo tentauerunt Deum Israelitæ, dicentes: *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Hinc in scripturis tentationes dicuntur persæpe afflictiones, quia his homo probatur, sibique & aliis innotescit. Quoniam autem tentationes dicuntur afflictiones, ob id & tentari pro affligi ponitur, & tentare aliquem pro affligere, molestare, irritare, & ad iracundiam prouocare: secundùm quam etiã significationem nonnunquam in scripturis dicũtur homines Deum tentare, hoc est, prouocare & exasperare. vt in Psalm. *Et tentauerunt & exacerbauerũt Deũ excelsum, & testimonia eius nõ custodierunt.* Et in Actis: *Quid tentatis Deum imponere iugũ super ceruices discipulorum?* Tentare autem prout significat explorare & experiri, duobus modis contingit. Aut enim quis aliquid tentat solùm vt illud sciat, quomodo dicimur tentare alicuius scientiam aut amicitiam. Aut qui tentare aliquid dicitur, ita illud quod nescit cupit explorare, vt etiam aliquid conetur efficere: quomodo dicimur tentare aliquam rem quam aggredimur: & tentare aliquem de pudicitia, cùm conamur ipsum ad impudicitiam pertrahere. Atque secundùm hunc modum diabolus nos tẽtare dicitur, quia scilicet suis suggestionibus & oppugnationibus conatur experiri quales simus, & simul ad malum nos pertrahere studet. Itaque & tentatio pro solicitatione ad malum, & tẽtare pro sollicitare ad malum ponitur, quomodo apud Iacobum Deus neminem tentare dicitur. Hoc ergo respectu in scripturis diabolus appropriatè dicitur tentator, vt hoc loco. & rursum 1. Thes. 3. *Ne fortè tentauerit vos is qui tentat*, vbi Græcis est ea dictio, quæ hoc loco ὁ πειράζων. *Satan* autem Hebraica dictio est, quæ idẽ significat quod aduersarius & inimicus. Vnde 2. Reg. 19. Dauid dicebat: *Quid mihi & vobis filii Saruiæ? cur efficimini mihi hodie in Satã?* Ita & reuocanti à cruce Petro Christus dicebat: *Vade retro me satana.* At quia veterator ille spiritus nusquam non aduersatur nobis, ac pessima vbique suadet, tum & ad vltionem postulat, peculiariter & per antonomasiam satan vocatur, vt 1. Paral. 21. *Consurrexit autem satan contra Israel, & incitauit Dauid vt numeraret Israel.* Nomen autem, *diabolus*, dictio Græca est, quæ propriè calumniatorem & criminatorem significat, ac ferè nomen hoc à Septuaginta interpretibus ponitur, vbi in Hebræo est satan, vt loco Paral. iam dicto, & in Psalm. 108. *Et diabolus stet à dextris eius.* Vnde quem Hebræi vocant satan, Græci cœperunt vocare diabolum; quare Petrus Græco nomine dæmonem appellans, sed Hebrææ dictionis significationem explicans,

Tentare quid sit. — *Psal. 77.* — *Psal. 77.* — *Act. 15.* — *1. Thes. 3.* — *Satã quid significet.* — *2. Reg. 19.* — *Matth. 16.* — *1. Par. 21.* — *Diabolus quid significet.* — *Psal. 118.*

Aduersarius,inquit, *vester diabolus circuit*, &c. In Apocal.autē cap.12.explicatur ratio nominis,Diabolus, cùm dicitur: *Proiectus est accusator fratrum nostrorū,qui accusabat illos ante cōspectū Dei nostri die ac nocte*.Theophylactus tamen diabolum etiā dici vult, quòd accusauerit & infamauerit Deum apud Adam,quodque & nunc virtutem & quæ Dei sunt apud nos calumnietur.

1.Pet. 5.

Apoc.12.

SI FILIVS DEI ES,DIC VT LAPIDES ISTI, &c.]Hinc patet quare Christus esurire voluerit,nimirum vt diabolo occasio aggrediendi & tentandi daretur,obiecta ei infirmitate humanæ naturæ, veluti esca quadam, sub qua veluti hamus latens diuina virtus dæmonem superaret, & caperet. Quoniam enim audierat diabolus ex patris cælestis oraculo,& Ioannis testimonio,Christum dictum filiū Dei, & contrà iam eum videbat fame discruciari, quòd eum nihil aliud quàm infirmum hominē arguebat,ob id dubitare de ipso cœpit. Quare callida astutia aggressus est explorare, verúsne esset Dei filius,an non, vt si cognouisset eum esse Dei filium, omnes artes suas explicaret ad impediendum salutem hominum,per ipsum afferendam.Ita autē istud explorare conatus est, vt & simul in peccatum aliquod ipsum pertraheret,si fieri posset,quare dupli ci nomine Christum tentasse dicendus est. Nam quod ad primam hanc pertinet tentationem,ita secum cogitabat : Si solo iussu lapides hos in panem conuerterit,cùm id solius sit Dei opus, certum erit ipsum esse filium Dei.Si autem renuerit id facere, aut etiā dixerit sibi id impossibile, certum rursum non esse verum ac naturalem Dei filium. Neque enim dubiū quin si id facere possit, iam facturus sit, cogente eum ad hoc fame.Rursum tamen hac tentatione ad peccatū solicitabat, & partem quidē ad gulæ vitium, partim verò & magis ad inanē gloriā, & vanā suiipsius ostentationem,aut etiam ad diffidentiā diuini oraculi.Quamuis enim nō fuisset voracitatis,Christum cùm esuriebat comedisse panes ex lapidibus factos,tamen occasione famis obedire aliqua in re diabolo,gulæ vitio asscribendum esset.Magis tamen hac in re peccatum fuisset ob vanam sui ostentationem.Nunquā enim proferēdum est miraculum, nisi cùm id postulat gloria Dei, aut fraterna charitas, non hominum libido.Vnde nec Herodem dignatus est Saluator aliquo miraculo. Magorū enim & præstigiatorū est ad inanem ostentationem,& ad spectatorum curiosam voluptatem vel edere vel fingere miracula:vnde nec illustratur gloria Dei,nec vtilitas vlla redit ad proximū. Itaq; in hæc vitia præcipitandū credebat Iesum, si obedisset.Sin ob impotentiam non obedisset,sperabat eum diffisurum voci patris, qua filius Dei denunciatus erat.Itaque tantum Christo inuidens honorem,sicut & veteri Adam,nisus est hunc, sicut & illum, ab illo honore dejicere. Et quidem pulchre respōdet hæc tentatio ei,qua primos parentes aggressus est.Sicut enim tunc occasione prohibiti cibi,& illicibilitate arboris scientiæ boni & mali, ad gulositatem & vanam excellentiæ appetentiā prouocauit:ita nunc per cibi occasionem ad gulæ vitium & inanem excellentiæ declarationem adducere conatus est.Et quomodo tunc dubitationē de æquitate diuini mandati immisit mentibus eorum, quærendo : Cur præcepit vobis Deus, vt non comederetis de ligno paradisi?ita modò ad diffidentiam diuini oraculi pertrahere studuit: quare non dicit: Cùm sis Dei filius, dic, &c.sed per conditionem dubitatiuè pronunciat:*Si filius Dei es*.Qua locutione etiam adulatur, & pungit, vt si verè esset Dei filius,id modo necessario demonstraret,tanquā rubore suffundēdus si nō crederetur esse Dei filius. Est itaq; sensus verborū iste:Auditū est cœlesti voce,accedente etiam Ioannis testimonio, te denunciatum esse Dei filium.Id si verum est,cur sic fame discruciaris,qui vel solo verbo tuæ fami succurrere potes? Fac potiùs tuo iussu vt lapides hi in panē cōuertantur,habeasq; quo esurientē impleas ventrē. Id si facere recusas , frustra sanè vel tibi persuades te esse quod diceris,vel alios id de te credituros expectas.Ex his patet emphasis quæ est in verbo *dic*. Non enim dicit, ora patrem cælestem,nec dicit,fac sed *dic*,significās solo iussu id ab eo fieri posse. Notandum rursum quòd dicit,*panes fiant*.Nō enim lapides in delicatum cibum conuerti postulat, sed in cibum frugalem & necessarium, quo magis impetret quod postulat.Porrò cùm Lucas dicat singulariter:*lapidi huic vt panis fiat*,apparet apud Matthæū pluralem numerum pro singulari positum, vt & aliàs aliquoties,ac proinde superfluam esse annotationem Theophylacti,qui vult dæmonem instigasse Christum ad superflua,quòd cùm panis vnus sufficeret,postularet lapides in panes conuerti.

Luca 23.

ET RESPONDIT AD ILLVM IESVS:SCRIPTVM EST,QVIA NON IN SOLO PANE VIVET,&c.] Christus à diabolo tentatus neque est indignatus,sed per mansuetudinem patienter tolerauit eius improbum insultum : exemplum præbens tolerātiæ in oppugnationibus impiorum hominum:neque cùm posset diuinitatis suæ potentia eum superauit & repulit:Propositum enim ei erat, vt non tanquā Deus potentia vinceret,sed vt homo per humilitatem,idque testimoniis scripturæ: quo nos doceret, nulla contra diabolum efficaciora esse arma,quàm scripturarum meditationem, & verbū Dei,quod est gladius spiritus, omnes facilè rescecās cupiditates carnis, suggestionésque diaboli. Deinde quo & hominē plus honoraret, & diabolū plus puniret, cùm hostis humani generis non quasi à Deo, sed quasi ab homine vinci videretur. Itaque Dominus vt potentior diabolo, ita & prudentior, astutias diaboli scripturæ authoritate euicit,neque negans quod erat,neque prudens, sed tantùm absurdam esse ipsius suggestionem ostendens scripturæ inuincibili autoritate,quæ quàm pulchre respōdeat illius suggestioni, eumque suo frustret intento,videndum. Ille enim cupiebat explorare num Dei esset filius: Christus verò nihil se quàm hominem esse respondit, dicens: *Non in solo pane viuet homo*,cæteris se cōnumerans hominibus.per quod etiam absurdiorem demonstrat esse dæmonis suggestionem. Si enim quiuis homo non in solo pane victurus est, sed in omni verbo Dei, multo magis necesse non est filio Dei,vt pro fame pellenda lapides in panem conuertat. Itaque neque quia filius Dei erat,lapis in panem conurtendus erat: neque quia non conuertit, colligi potuit eum non esse filium Dei. Rursus ille cibi oblectamento esurientis patientiam illudere voluit, aut in diffidentiæ vitium adducere.Christus cōtrà, suam de diuina potentia & bonitate patientem confidentiam declarat, significans se certò confidere & expectare, vt etiam sine pane ex lapide facto diuinitus alatur & sustentetur.Quòd autem dicit hominem victurum in omni verbo,quod procedit ex ore Dei, dupliciter intelligitur. Quidam enim intelligunt de vita animæ,

animæ, quæ consistit in auditu & meditatione diuinorum verborum, ac Christum authoritate scripturæ demonstrare esse vitam animi, quæ pluris sit faciẽdam, quàm vita corporis: esse cibũ spiritualem, qui magis expetendus sit quàm cibus iste, qui vitam corporis aliquanto post morituri ad breue tempus prorogat, ac proinde famem corporis negligẽdam, ac alimentum verbi cœlestis acquirendum potiùs. In hunc sensum locum hunc intelligit Ambrosius super Lucam, & post eum quidam etiam super Lucam. Verùm hunc non esse præcipuum istorum verborum sensum & præsens locus, & is vnde desumpta est hæc scriptura, satis conuincit. Nam quod attinet ad præsentem locum, impertinens satis huic loco esset sermo introductus de vita animæ, cùm hic iam ostendendum esset quibus rebus sustentari posset vita corporis, & huius sustentationi non esse omnino necessarium panem. Et Deut. 8. vnde istud sumptum est, dictum est hoc testimonium occasione mannæ, quo pauit Dominus Israëlitas in deserto. *Dedit* (inquit Moyses) *tibi Dominus cibum mãna, quod ignorabas tu & patres tui, vt ostenderet tibi, quòd non in solo pane viuat homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Domini.* Quare per omne verbũ Dei, aut verbum, quod procedit de ore, hoc est, imperio Domini, oportet hic intelligere omne id quod Deus vult, ordinat, & iubet, vt vita hominis sustentetur: quomodo manna, quod non erat panis, nutriuit Israëlitas in deserto, & Helisæum cũ sociis suis herbis agrestibus pauit, & Mosen, Heliam, atque Christum 40 diebus sine omni cibo sustentauit. Notandum autem in Hebræo non esse dictionem, *verbum*, sed ea addita est ex editione Septuaginta interpretum vulgata, ex qua addita etiam est in vulgata nostra editione in Deuteronomio.

Deut. 8. Exod. 16. 4. Reg. 2. Exod. 34. 3. Reg. 19.

a TVNC ASSVMPSIT EVM DIABOLVS IN SANCTAM CIVITATEM, *e* ET DVXIT ILLVM IN HIERVSALEM.] Hanc tentationem quam Lucas tertio loco ponit secundam fuisse, sicut eam Matthæus ponit, satis patet ex Matthæo, qui descripturus etiam tentationem, dicit, *Iterum assumpsit eum diabolus*, significans eum tunc secundò assumpsisse Christum. Deinde cùm à Christo diabolo dictum fuisset, *Vade retro Satana*, subiecit Matthæus: *tunc reliquit eum diabolus.* Lucas verò ordinem tentationum non obseruans, huiusmodi dictionibus ordinem indicantibus non est vsus. Et Faber antiquos quosdam codices dicit in D. Luca eundem habere ordinem tentationum, quem habet D. Matthæus, vt ordinis mutatio quæ est in D. Luca, videri possit accidisse ex scriptorum vitio, maximè cùm in ea tentatione, quę in Luca secundo loco ponitur, Græci codices plerique etiam habeant, *Vade post me Satana.* Certè Ambrosius in Luca secundam ponit tentationem eam, quæ in Hierusalem facta est. Itaque Diabolus ancipiti responso elusus, ex quo discere non potuit, si filius Dei esset, an non, non quidem à tentatione abstinet, (ne semel victores tradamus nos securitati, sed animum semper ad nouos assultus paratum habeamus) verùm quoniam scripturæ autoritate superatus fuerat, conatur & ipse scripturarũ abusu vincere: cumque priùs occasione famis vincere non potuerit, experitur num per inanem gloriam superare valeat, per quam nonnunquam vincuntur Sancti, qui omnem iam carnis necessitatem vicerunt. Quanquam enim & in superiori tentatione Christũ tentabat ad vanam suiipsius ostentationem, hic tamen

A apertiùs, præterquam quòd explorare studet num sit Dei filius, etiam solicitabat eũ inanis gloriæ appetitu, in vanã sui ostensionẽ adducere, ac præterea in tentationem Dei & suiipsius perditionẽ per præcipitium, si obedisset. Si verò obedire recusaret, tum & demonstraret se non esse Dei filium, & diffideret cælesti voce asserenti ipsum esse filiũ Dei. Vide autem quàm astutè hanc tentationem subiecit superiori. Quoniam enim Christus sua respõsione indicauit suam in Deo confidentiam, per præsumptuosam & vanam confidentiam tentat superare, adducens scripturam, quæ efficax videretur, vt quæ pertineret ad confidentes in Deum, sicut principium B Psalmi indicat. Itaque quoniam per confidentiam ex scriptura desumptam superatus fuerat, occasione hinc accepta, per confidentiam, quam etiam scriptura suggerit, conatur secundò superare. *Assumpsit ergo eum in sanctam ciuitatem*, hoc est, in Hierusalem vt patet ex Luca. Hæc enim sancta ciuitas dicebatur, propter sanctum Dei templum, quod erat in ea. *Et statuit eum supra pinnaculum templi*, hoc est, supra supremam templi extremitatem. Nam pinnaculum dicitur fastigium siue summitas ædificij in acumen tendentis, quia veteres pinnam dixerunt quod acutum est, aut quia pinnaculis addi solet pinna, quæ facili motu, ventorum indicet flatum. Vnde & Grecè dicitur πτερύγιον, quod est diminutiuum à πτέρον, C ala, quòd in morem alarum mouetur. Cùm autem verisimile sit templum non habuisse fastigium acuminatũ, eo quòd in Palæstina domus tectũ habeant planum, & debet hic pinnaculũ & πτερύγιον accipi pro superiori parietis & tecti parte, aut angulo aliquo: Correspondent enim hæ dictiones Hebrææ dictioni כנף Canaph, quæ cùm propriè alam significet, etiam significat omnem rei extremitatem, & angulũ: vnde quatuor orbis anguli dicuntur eis Cenaphim, vel Cenaphet, Eze. 7. In sancta ergo ciuitate Hierusalem supra pinnaculũ templi, vbi multos haberet spectatores sui miraculi, Christum diabolus constituit, vt spectantiũ multitudine celebri magis permoueret ad ostendẽdũ se quis esset, eo loco, D quo maximè ipsum conueniebat demonstrari. An autem diabolus Christum corporaliter assumpserit, & in Hierusalẽ duxerit, an solùm in visione hæc facta sint, in quæstionem vertitur. Quidam enim in visione hæc facta putant, de quorũ sententia postea dicetur. Alij verò corporaliter hæc & verè facta existimant: Nihil enim mirum esse, si se Christus à diabolo permisit in Hierusalem & in montem duci, qui se permisit à membris illius crucifigi, vt dicit Gregorius. Et quanquã diabolus sic Christum assumebat, vt ab omnibus videretur, ipsum tamen diabolo nesciente sic egisse inuisibiliter vt à nemine videretur, vt dicit Chryso. super Matth. Porrò bene E aduertenda sunt diaboli verba, dicentis: *Si filius Dei es, mitte te deorsum.* Vox enim hæc verè diaboli est, *Mitte te deorsum*, vt annotauit Ambrosius & Hieronymus. Nam cùm ipse seipsum per superbiam ex altitudine cœlorum præcipitauerit, semper etiam quo homines sibi similes reddat, de altiore gradu meritorũ eos cadere desiderat. Verùm vt id suadere non potest, ita ipsos præcipitare non potest. Vt autem diabolus impetret quod suggessit, addit ex Ps. 90. scripturæ testimonium, quo ostẽdere vult Christum, si filius Dei sit, sine omni periculo sese missurum deorsum. Quam scripturam admodum malignè, impiè, & deprauatè adducit. Primùm quòd eam scripturam, quæ de quouis pio homine dicta

 est,

est interpretatus ad Christum propriè pertinere, ad quem tamen nō pertinere, vel ipsius dæmonis verba satis significare poterant. Si enim erat Dei filius, ergo angelorum ministerio opus non habebat, per quos custodiretur ab omni nocumento & læsione. Deinde, quòd ea scriptura, qua promittitur confidentibus in Deum securitas ab omni malo, abutitur ad persuadendum impietatem, tentationem scilicet Dei, & spontaneam malorum aduocationem.

c ET RESPONDENS *f* IESVS AIT ILLI, *a* RVRSVM *f* SCRIPTVM EST: NON TENTABIS DOMINVM, &c.] Rursū Christus dissimulans se esse Dei filium, id tantùm respondit, quod à quouis pio homine responderi poterat, & scripturā malè citatam, alia scriptura rectè adducta, ceu clauum clauo retudit: docens scripturā scripturæ conferendam, si ex scripturæ lectione errare nolumus. Quod bene notandum contra hæreticos, qui ad exēplum sui magistri, frequenter scripturas quasdam deprauatè citant, ad sensum aliquem stabiliendū, qui cum aliis pugnat locis. Sed è diuerso, inquit, scriptū est: *Non tentabis* Dominum *Deum tuum*. Est autē scriptū istud Deut. 6, citatur tamen magis secundū Septuaginta translationem quàm Hebræam veritatem, sicut & in nostra lectione Hieronymus Septuaginta translationem posuit. Hebræa enim pluraliter habent: *Non tentabitis* Dominū *Deum vestrum, sicut tētastis in loco tētationis.* Septuaginta verò οὐκ ἐκπειράσεις, quomodo hìc Euangelistæ. Cùm autem tentare Deum in scripturis dupliciter accipiatur, vt superiùs patuit, hìc in priori acceptione debet accipi, vt tentare Deum, sit experimentū sumere de Deo, & potissimùm de omnipotētia eius, bonitate, & fidelitate in seruandis promissis. Id autem dupliciter contingit. Primùm quidem, ex præsumptuosa quadam de Deo confidentia, vt cùm quis se citra vllam necessitatem injicit in aliquod manifestum periculum, præsumens sibi adfuturum Dominū. Vt si quis sese ex alto præcipitet, confidēs se seruandū à Deo: & quisquis prætermissa humana ratione, qua aliquid consequi posset, sese Deo cōmittit, expectans illud ab eo, vt qui neglecto labore manuum, aut alia humana via acquirēdo victui necessaria se otiosum & sedentem expectaret pascendum à Deo, quia præcepit Christus considerare volucres cœli, quas pater citra laborem aut solicitudinem ipsarum pascit. Rursum si qui ad docendum alios destinatus est, neglecto scripturarum studio expectaret sibi otioso suggerendum à Domino quid docere debeat, eo quòd dixerit Apostolis: *Cùm steteritis ante reges, nolite cogitare quomodo aut quid respondeatis, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.* Tales enim nihil aliud quàm experiri volunt, quàm sit potens, bonus & verax Dominus. Quemadmodum enim qui equi cursu vtitur, solùm vt cognoscat equi virtutem, tentare equum dicitur: non tentat autem equum, qui cursu eius vtitur ad transuectionem, etiamsi inter vtendum equi virtutem cognoscat magis: ita Deum tentant, qui nō ea ratione expectant Dei opem, qua debet expectari; non tentant autem, qui in necessitate aliqua constituti necessariam sibi Dei opem expectant. Secundò, etiam Deū tentare contingit ex diffidentia de Deo, aut incredulitate eius, quod de Deo credere deberet, vt cùm quis in necessitate aliqua constitutus non securè confidit de Dei potentia & bonitate, sed animo murmurante cum diffidentia quadam optat Deū declarare suam potentiam & auxilium, quomodo tentasse Deum dicuntur Israëlitæ, cùm in inopia cibi potúsve constituti murmurauerunt dicentes: *Estne Deus in nobis, an non?* Et *nunquid poterit* Deus *parare mensam in deserto?* Sicut enim diuinæ opis & potentiæ declaratio optanda non est, nisi cùm id nostra postulat necessitas, aut Dei gloria: ita in necessitate ab eo simplici animo nos pendēre oportet, certò confidentes eum liberaturum, si iudicauerit expedire saluti nostræ. Posse enim illud & omnino idem velle, si bonum nobis sit. Sic etiam Deum tentat, qui declarari sibi postulat Dei voluntatem in his rebus, in quibus Dei voluntas ex scripturis aut aliunde certò cognosci posset. Porrò his modis Deum tentare, graue peccatum est, siue quòd per diffidentiam, non ita de Dei sentiatur potentia & bonitate, sicut oportet, siue quòd non ea deferatur ipsi reuerentia, quæ debetur summæ ipsius autoritati & dignitati. Neglectus enim quidam Dei est, in rebus leuibus & non necessariis illius opem exposcere, quasi ad omnia quæ libuerit nobis paratus esse debeat.

Deut. 6.

Multis modis Deum tentari cōtingit.

Matth. 6.

Matth. 10

a ITERVM ASSVMPSIT, *e* ET DVXIT *f* EVM DIABOLVS IN MONTEM EXCELSVM *a* VALDE, &c.] Cùm iam Christum diabolus nec per concupiscentiam carnis, nec per superbiam & inanem sui ostentationem superare posset, aggreditur eum oppugnare per illud, quod inter omnia, quibus homines tentat, tertium est, nempe per concupiscentiam oculorum, & auaritiam, simul tamen ipsum etiam tentans de superbia per honores promissos. *Omne enim quod est in mundo, aut est concupiscentia carnis, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitæ.* Sicut autem in prima tentatione, non solùm in gulæ vitium, sed per illud in vanam sui ostentationem, & in secunda per inanem gloriam, etiam in Dei tentationem pertrahere voluit: ita in hac tertia per auaritiam, & ambitionem in idololatriam conatus est adducere, per id semper pergens tentare, quod mentem hominis magis natum est, & solet à constantia sua & virtute dimouere, semperque in grauiora crimina dejicere adlaborans. Hoc enim ordine diabolus tentare solet, vt à leuioribus incipiens, paulatim perducat ad grauiora, semper ea ordine proponens, quæ magis ac magis mouent. Iam plerumque fit, vt qui famem contemnere possunt & vanam gloriam, stabiles honores & multarum rerum gloriosam possessionem non possint contemnere. Porrò tertia hæc tentatio non parum differt à duabus superioribus. In eis enim dixit: *Si filius Dei es*, eo quòd ea quæ suggerebat videbantur Dei filio competere. In hac verò id adjicere non potuit, eo quòd id suggessit, quod nulla ratione Dei filio conuenire potuit. In illis apertiùs expiscari quærebat quis esset Christus, in hac verò apertiùs ad peccatum eum solicitat, quasi iam certior eum non esse Dei filium. Cùm enim videret eum semel & iterum detrectantem, vt ostenderet se Dei filium, tanquam purum hominem ipsum tentat, ea illi proponens, quæ adeò mouent homines, vt inuisibilibus bonis futuris ea præponant. Et tamen quemadmodum in illis tentationibus etiam intelligitur ad peccatum solicitasse, ita & in hac rectè intelligitur simul voluisse explorare num Dei esset filius. Sperabat enim eum, si non esset Dei filius, magnificis illis promissionibus superādum. Si verò esset, irritatum tanta tentatoris improbitate, dicturum se potiùs ab illo adorari debere, suaque esse omnia ea, quæ ille

tanquam

tanquam sua pollicebatur. Quemadmodum autem prius in altum templi pinnaculū Christum assumpserat, & casum suggesserat: ita & nunc in excelsum montē ducit, casumque rursum suadet, dicens, *se cadens adoraueris me.* Semper enim diabolus ad alta hominem per mentis superbiam deducere studet, sempérq; ad casum solicitat. Quomodo autem omnia regna mundi, & gloriam eorum è mõte quouis ostendere potuerit, idque in momento temporis, in quæstionem vertitur. Neque enim aliquis est mons tam altus, vnde liceat omnia regna mundi videre: neque si esset, oculus humanus posset ad omnium conspectum pertingere. Proindè quidam (inter quos Origenes homil. 30. in Lucam) intelligendum istud putant non de regnis corporalibus huius mundi, sed spiritualibus, quibus scilicet diabolus per varia vitia regnat in hominibus, vt vnum sit regnum gulæ, alterum luxuriæ, aliud superbiæ, & sic de reliquis peccatorum signis quæ Christo ostenderit, veluti dicere volens: Si vis regnare omnibus affectionibus istis, & in hoc venisti vt eos qui sub me sunt rapias, procide & adora me, & absque omni certaminis molestia accipe omnes qui gubernantur à me. Verùm hæc allegorica interpretatio litteræ omnino non videtur conuenire. Nam præter alia, ad hanc ostensionem non fuisset necessarium Christum in montem duci à diabolo. Itaque alij (inter quos Chrysost. in secunda expositione in Matthæum) intelligunt diabolum demonstrasse Christo omnia regna & gloriam eorum, non quòd singula regna & ciuitates oculis eius videnda exhibuerit, sed quòd partes terræ in quibus vnumquodque regnum vel ciuitas posita erat, digito demonstrarit, dicens: Versùs illam partem est Roma, aut Hispania, aut Alexandria: & in illo regno tales sunt diuitiæ & honores, in alio verò alia gloria. Verùm nec hæc interpretatio videtur conueniens, maximè quia addidit Lucas (*in momento temporis,* per quod satis significatur ostensionem hanc fuisse talem, quæ potestati diaboli fuit propria. Quare sunt, qui hanc ostensionem putant fuisse factam à diabolo in phantasia Christi, vt non fuerit sensibilis regnorum visio, sed imaginaria, quomodo & D. Benedictum totum mundum in lumine diuino intellectualiter vidisse testatur Gregorius lib. dialog. 2. cap. 37: Sed cùm non satis pium sit dicere, diabolum interiores Christi sensus commouisse nouis apparentium rerum speciebus: cumque certum satis sit insensibili & externa specie diabolum Christo apparuisse, verisimilius videtur, vt dicatur diabolum Christo ostendisse omnia regna mundi sensibiliter, quia omnium imagines nouo quodam modo repræsentauit humanis eius obtutibus, faciens per eas imagines omnia apparere oculis eius. Qua ratione neque fuit aliqua illusio in oculis Christi, neque Christus deceptus est, cùm sciret Christus obiectas imagines esse falsas. Atque in hunc modum intelligit Theophyl. istud contigisse. Cæterùm cùm hoc modo verisimile sit intelligendum esse illud, *ostendit ei omnia regna mundi;* atque ad huiusmodi ostensionem non fuerit necessaria corporalis transuectio in montem aliquem excelsum, apparet etiam probabilius secundùm prædictum modum intelligendum esse quod dicitur diabolus Christum assumpsisse in montem, & proinde etiam illud quod dicitur assumpsisse in Hierusalem, & statuisse super pinnaculum templi,

Quomodo ostenderit omnia regna mūdi.

A vt scilicet, hæc facta sint non reipsa, sed per visionem, quemadmodum absconsio lumbaris ad Euphratem à Ieremia, quæ scribitur cap. 13. & dormitio Ezechielis super latus sinistrum, & postea super latus dextrum, de qua Ezech. 4. Neque enim minùs apertè illic scribitur Ieremiam iisse ad Euphratem, atque illic lumbare suum abscondisse, secundóque rediisse, & reperisse illud iam corruptum: deinde Ezechielem supra latus suum sinistrum dies trecentos nonaginta, & super dextrum 40. dormiuisse, quàm hìc Dominum à Diabolo in pinnaculum templi, ac postea in montem assumptum. Et tamen Hieronymo & aliis non est dubium per visionem illa contigisse. B Vt autem sic intelligantur etiam quæ hìc dicuntur, satis insinuant Euangelistæ, qui videntur significare has tentationes in deserto contigisse in quod Christus secesserat. Nam Matthæus ob id in desertum iisse dicit vt tentaretur à diabolo, videlicet in ipso deserto. Et Lucas post tentationes dicit Christum regressum in virtute spiritus in Galilæam, videlicet in deserto in quod secesserat. Certè Christum non fuisse corporaliter translatum super templum & montem sentit Cyprianus, aut quisquis fuit autor, in sermone de ieiunio & tentatione Christi, vbi sic scribit: *A multis ambigitur vtrum fuerit hæc translatio corporalis, & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo* C *quo Abacuc de Iudæa in Chaldæam ductus est, & Philippus de Azoto in occursum Eunuchi. Sed quòd corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens, quòd humeris eius Saluator insederit, & pro vehiculo vsus sit quem præcipitatorem sciebat: vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque Spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem prima tentatio fuit in deserto, sed cæteras eo modo circumduxit tentationis astutia, vel circumduci passa est patientia Saluatoris, quomodo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in Spiritu ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc itaque modo* D *super culmen templi Christus erat in Spiritu, sciens quid antè Spiritus affectarit, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat.* Hæc ille. In quibus etsi rectè sentit Christum non translatum corporaliter, tamen quòd dicit Christum suo Spiritu translatum sicut Ezechiel Spiritu diuino, non conuenit satis Euangelistis, qui dicunt diabolum assumpsisse Christum. Proinde secundùm prædicta dicendum esset, translationem Ezechielis & Ieremiæ factam per visionem imaginariam aut intellectualem: Christi verò per visionem sensibilem & corporalem, ita, scilicet vt diabolus per nouas rerum imagines fecit Christo videri sensibiliter se esse supra templum & montem

Dan. 14. Act. 8.

Ezech. 40.

E c TIBI DABO POTESTATEM HANC VNIVERSAM, ET GLORIAM EORVM, QVIA MIHI TRADITA SVNT. Aduertendum in his verbis, quàm sit mendax, & arrogans nequam spiritus. Mendaciter enim & arroganter sibi arrogat, & quòd omnia sibi sint tradita, & quòd det cui voluerit. *Domini enim est terra, & plenitudo eius, & in manu eius sunt omnes fines & regna terræ, omnísque potestas* secundùm Paulum à Deo est. Dicitur quidem & ipse diabolus in scripturis princeps huius mundi, & Deus huius seculi: sed id solum propterea quia dominatur in hominibus mundana

Psal. 23. Psal. 94. Rom. 13.

mundana sapientibus & sectantibus, & quia autor est omnis abusus creaturarũ quæ sunt in hoc mundo, nihil habẽs iuris in cœlestibus. Verum quoque est diabolum Deo permittẽte dare quibusdam possessiones, & honores huius mundi, his scilicet, qui per nefas illa consequuntur, sed apertum mendacium est dare ipsum hæc cuicunque velit, cùm nulli dare possit, nisi cui Deus velit dari, multósque certum sit non à diabo, sed à Deo accepisse. Similis arrogantia est, & falsitas in eo, quòd promittit se hæc omnia daturum illi, cùm id non sit in ipsius potestate. Iam & antiquæ superbiæ eius erat, quòd diuinum sibi postulat deferri honorem, idque ab eo quem Dei filium cœlitus denunciatum didicerat. Qua diaboli suggestione significatum est vtop quàm efficax malum sit cupiditas, & ambitio quòd sæpe eò perducat hominem vt diabolo se prosternat, eùmque adoret. Et omnino quisquis cupiditate rerum huius mundi victus negligit Dei præcepta, fraudat, rapit, peierat, occidit, fásque nefásque miscet, is iam adorauit huius mundi principem, Deúmque abnegauit, inito fœdere cum aduersario Dei. Cui conuenit quod Paulus aliquoties auaritiam vocat idololatriam, & auarum, idolorum cultorem.

a TVNC *c* RESPONDENS *f* IESVS, DIXIT ILLI: *a* VADE RETRO SATANA. *f* SCRIPTVM EST, &c.] Christus cùm hactenus mansueto animo pertulerit diaboli tentationes, postea quàm ipsum diuinum patris sui honorem vsurpare audiuit exasperatus est, & increpans repulit eum, dicens: *Abi post me satana*, vt nos illius exemplo discamus nostras quidem iniurias magnanimiter tolerare, Dei autem iniurias nec vsquam ad auditum sufferre. Bis autem legimus Christum, hac vsum increpatione, *Vade retro Satana*. Semel, scilicet, hoc loco increpando diabolum, & secundò reprehendendo Petrum, ut patet Matth. 16. Huius itaque orationis non est sensus: sequere me à tergo, sed quia Satan significat Hebræis aduersantem, non qualitercunque, sed velut obsistendo coram & ante faciem: ideo alludendo ad vocabulum, eiicitur à facie, iubeturq; secedere post tergum, in quo non possit obsistendo aduersarium agere. Quare sensus est: secede omnino à me, nec diutiùs mihi aduerseris. Est enim locutio metaphorica, desumpta à similitudine corporalis situs eius qui aduersatur alicui. Quidem autem Græcorum codices non habent, *retro*, sed tantùm, *Vade Satana*. Vnde Origenes annotauit diabolo dictum: *Vade* (vel abi) *Satana*: Petro verò, Abi post me satana, quia hic ad sequelam vocatus est, non autem ille. Poterat autem Dominus Iesus improbitati dæmonis respondere: quid mihi polliceris quæ mea sunt? quid mihi vendicas quæ tua non sunt? qua fronte postulas vt tibi ad genua recidam, cùm sim Deus qui te condidi, qui te superbientem cœlo depuli, deiecturus in tartara, simulatq; mihi videbitur? Verùm id temporis fallendus erat diabolus nõ docendus. Nec admoneri debuit, qui corrigi non potuit. Proinde solùm patris sui honorem à diabolo vsurpatum scripturæ autoritate vindicat, rursus ex Deut. sicut superiùs, bis testimonium desumens, quò inquit Hieron. secundæ legis sacramento mõstraret: putatur autem desumpta hæc scriptura Ex Deut. 6. & 10. capitibus. Verùm illic non, adorabis, scriptum est, sed timebis. Nã & Hebræa illis locis habent verbum quod non significat adorare, sed timere, & Græca habent, φοβηθήσῃ timebis. Quare in citatione huius scripturæ videtur Christus non ad hæc tantùm loca respexisse, sed simul etiam ad ea quæ in sexto & quinto capite præcedunt ante hæc verba. Nam in quinto capite dicitur: *Non habebis Deos alienos in conspectu meo. Non adorabis ea, neque coles. Ego enim sum Dominus Deus tuus*, quo satis significatur solum Dominum Deum tuum adorandum. Quanquam non malè quis dixerit solùm respectum fuisse ad illud quod legitur Deut. 6. Nam cùm ante hæc verba, Dominum Deum tuum timebis, præcedat: *Cùm saturatus fueris, caue diligenter ne obliuiscaris Domini, qui eus duxit te de terra Ægypti, de domo seruitutis*, eisque verbis indubiè prohibeatur aliorum deorum cultus, ac deinde subiiciatur, *Dominum Deum tuum timebis*, satis patet per verbum, timere, significari omnem cultum & reuerentiam Deo debitam, ac maximè adorationem. Qui enim timet aliquem, & reueretur, eundem etiam adorat. Nam adoratio, timoris & reuerentiæ externum signum est. Verbum ergo timebis, Dominus mutauit in *adorabis*, quòd ita responsio postularet, eo quòd diabolus ad prostationem & adorationem sui inuitat. Quòd autem additum est, μόνῳ, soli etsi in Hebræo expressè non habeatur, includitur tamen in articulo, illi, qui cùm habeat intelligi cũ emphasi, significat soli Deo seruiendum. Vnde & in prima parte intelligi debet, Dominum Deum tuum solum adorabis. Ad quem intellectum significandum subditur in Deut. post hæc verba: *Non ibitis post deos alienos*, &c. Porrò, vt priùs etiam dictum est in capitulo de Magis, verbum Hebraicum correspondens in scripturis verbo, adorare, propriè significat se coram aliquo venerationis causa humi posternere aut inclinare: vnde frequenter etiam aliis à Deo tribuntur, secundùm generalem hanc suam significationem. Cùm autem huiusmodi venerationem Deus sibi soli exhiberi postulat, plus quid eo significatur, nempe talis veneratio exterior, quæ ex corde pio & religioso procedat, & qua ipse colatur tanquam solus autor vitæ, & omnis boni largitor. Sicque intelligendum quod hìc dicitur: *Solum Dominum Deum adorabis*. Quanquam & alioqui cùm homo hominem, vel sanctos Dei adorat & veneratur, in eis magis Deum quàm illos adorat. Nam cùm honor Deo sit proprius, nulli honos deferendus est, nisi propter Deum, quare maximè iis defertur, qui diuina quadam, virtute, aut potestate in hominibus præeminent, qui & ipsi dii quidam in scripturis dicuntur. Huic autem Hebraico verbo respondet apud Græcos verbum προσκυνεῖν, quod & ipsum significat exteriorem venerationem cum incuruatione corporis: sonat enim idem quod admoueo. Solent autem regem veneraturi sese inclinare, & manum deosculari, subiectionem protestantes. Huic ergo & apud Latinos bene respondet verbum, *adoro*, quod est quasi ad aliquem oro, hoc est capite inclinato aut corpore inclinato ad aliquem orare. De quo verbo doctè Valla lib. 5. capit. 11. *Adorare, inquit, ab oro, quod est ore precor, componitur. Supplico è à plico, quòd genu, poplitemque aut ceruicem plicamus, cùm à potentiore aliquo magnum quid precamur. Et tamen adorare, sine ore, hoc est, sine voce fit, non sine plicatione genuum ac gestu corporis. Supplicare, sine plicatione genuum ac gestu corporis, non sine ore ac voce. Hinc est, quare supplicare tantum homini datur, adorare etiam brutis: vnde elephas, & phœnix, & alia quædã irrationalia Solem adorare dicuntur. Nosque rebus mutis & sensu carentibus non supplicamus, sed adorationis*

rationis honorem exhibemus, vt regum statuis, signis, vestibus, litteris, aliisque similibus & præcipuè picturis imaginibusque tum Dei, tum sanctorum, tum ipsius etiam crucis, quæ sapientes adorant, stulti etiam orant. Quod de cruce, idem etiam de sudario dico, ceterisque similibus: idem te reliquiis sanctorum, quorum corpora præsentia adoramus, animas verò absentes oramus. Hæc ille. Ex quibus patet verbum hoc bene respōdere Hebrææ & Græcæ dictionibus, nec id propriè esse Latinis Adorare, quod Germanis est, *Anbidden*. Illo enim vtuntur ad significandum, animo in aliquem fixo orare, precarique quid ab aliquo, tanquam boni illius primo autore. Pro verbo autem hoc, *seruies*, quod in secunda parte ponitur, Græcis est λατρεύσεις. Est autem Græcis λατρεύω, idem quod δουλεύω, & λατρεία, idem quod δουλεία, vt ostēdit Valla in Annotationibus super D. Matthæum. Et patet ex Suyda, qui λατρεύω exponit per δουλεύω, & λατρείαν, δουλείαν ἐπιμίσθιον, hoc est seruitutem mercenariam. Nam & in Leuitico cùm dicitur: *Omne opus seruile non facietis in eo*, Græcis est λατρευτόν. Tamen quoniam Septuaginta semper aut ferè semper verbū hoc posuerunt vbi de cultu diuino est sermo, similiter & Paulus in suis epistolis, factum est vt λατρεία accipiatur à sanctis patribus pro ea singulariter seruitute qua colitur Deus, vt annotauit prolixè August. lib. 10. de ciuit. Dei cap. 1. quamuis ea seruitus, Græcis magis propriè dicatur θεοσέβεια, vel θεοσέβεια. Hinc deinceps facta est à Theologis triplex illa distinctio venerationis, latria, dulia, & hyperdulia. Porrò in Hebræo hoc loco est verbum commune seruituti diuinæ & humanæ: quod tamen cùm de seruitute diuina est sermo, rectius Latinis redditur per verbum, colere. In huiusmodi autem seruitute & cultu non tātum includitur externa veneratio, quæ exhibetur per adorationem & sacrificium, sed etiam interna, qua de Deo piè quis sentit, colens eum fide, spe, & charitate: deinde & ea quoque veneratio, qua obediendo mandatis ipsius reueremur illum, facientes quæ ab eo præcepta sunt nobis. Hic enim est perfectus Dei cultus, qui hoc precepto à nobis exigitur.

Leuit. 23.

c ET A TVNC c CONSVMMATA OMNI TENTATIONE f DIABOLVS RECESSIT AB ILLO c VSQVE AD TEMPVS.] *Tunc* (inquit Matthæus) hoc est, cùm dixisset Dominus: *Vade post me satana*, cumque, vt habet Lucas, omnis iam consummata esset tentatio. Omnē autem tentationem dicit consummatam, siue simpliciter, quia iam peracta erat omnis tentatio, qua voluit tētare Christum diabolus: siue quia hæ tres tentationes descriptæ, capita sunt omnium tentationum. Aut enim tentamur de illicita carnis voluptate, aut de inani gloria, aut de auaritia & ambitione: quia, vt priùs dictum est, *omne quod est in mundo, aut est concupiscentia carnis, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitæ*. Docemur itaq; Christi exemplo, non obediendum diabolo vel carni suggerenti cupiditatem alicuius horum trium, & per horum cupiditatem in vita quæuis præcipitare conanti. Possumus autem etiam aliter has tres tentationes, & responsiones Christi, in exemplum nostrum, & documentum accommodare. Aliquando enim cùm in inopia aliqua aut necessitate constituti sumus tentamur ad diffidentiam diuinæ opis, & ad requirendum illicitas rationes succurrendi nostræ inopiæ. Quod quando fit, cum Christo dicendum, *Non in solo pane viuere hominem*. &c. hoc est, confirmanda spes nostra in Deo, nec diffidendum est, quin ille, si ita iudicauerit expedire, ratione aliqua etsi nobis incognita, opem ferat. Contrà verò cùm per præsumptuosam confidentiam tentamur, expectare id à solo Deo, quod in nostra aliquatenus situm est potestate, cogitandum id quod Christus dixit, *Non tentandum esse Dominum Deum*, Iam cùm per superfluam concupiscentiam rerum istius seculi tentamur, vt impietatem aliquam committamus quò cupita assequamur, cogitandum quòd tertiò dixit Dominus. *Adorandum esse solum Dominum Deum*, &c. Ita fiet vt memores trium istarum responsionum Christi, neque superemur à diabolo per diffidentiam, aut desperationem, neque per præsumptionem, neque per cōcupiscentiam, in quibus tribus omnis tentatio consistit. Porrò *vsque ad tempus* dicitur recessisse diabolus, quia rediturus erat postea, vel ad tentationem, vel ad oppugnationem, alia accepta occasione. Vnde postea dixit Dominus: *Venit princeps mundi huius, & in me non inuenit quicquam*. Nam quem nulla rerum specie corrumpere potuit, hunc postea per suos satellites conatus est perdere, & occidere. Cùm autem iam recessisset diabolus, *ecce* (inquit Matthæus) rē nouam, *angeli* in uisibili specie *accesserunt ad eum, & ministrabant ei*, cibum scilicet adferentes, aliaque ministerii officia ei exhibentes. Qua in re iam significatur Christi diuinitas, sicut priùs per tentationem diaboli declarata est eiusdē vera humanitas. Quamuis enim non loquatur hîc Euangelista de eo ministerio angelorum, quo Christi diuinitati semper assistunt, & ministrant angeli: tamen ad testificandam excellentiam Christi supra angelos, non angelus vnus qui sufficeret ad cibandum vnum hominem, sed plures angeli describuntur, non quidem prouidentes ei, & necessaria suggerentes, sed ministrantes ei. Scripta sunt autem hæc omnia & propter nos, quo scilicet intelligeremus diabolum necessariò fugiturum à nobis, si in resistendo illi iterum & iterum perstiterimus, secūdùm illud Iacobi: *Resistite diabolo, & fugiet à vobis*. Ac tum quidem angelos qui in tentatione videbantur nos deseruisse, suscepturos nos ac stipaturos, & lætiora rebus tristibus, & molestis successura. Quemadmodum enim in humana militia vices rerū sunt, & labores otio, dura iucundis recreantur, & post diros conflictus epinicia celebrantur: ita in Christi militia, semper aspera lætiorum vicissitudine mitigantur. Nam sic Dei bonitas moderatur omnia, vt vicissim tentationibus, rebusque asperis exerceat, probetque militum suorum fortitudinem, & rursus solatio quopiam inuitet ad gratulationem, & gratiarum actionem. Verùm ne semel iam liberi ab oppugnatione diaboli, deinceps securi degamus, sed ad nouos potiùs illius insultus nos præparemus, ob id bene vsque ad tempus recessisse dicitur à Christo. Dum enim in mundo sumus, vbi satan princeps est, tentationibus eius sumus obnoxii. Docemur itaque hoc capite, qui maximè diaboli tentationibus sint obnoxii, nempe solitarii, & per baptismum ascripti regno Dei, cùm quàm potente, & callido hoste nobis res sit, quibus in rebus nos tentet, qua ratione illum superare possimus, quodque post triumphum cœlestia solatia simus experturi.

1. Ioan. 2. *Ioan. 14.* *Iacob. 4.*

IOANNES TESTIFICATVR DE CHRISTO

IOAN. 1. CAPVT XVI.

Ioannes testimonium perhibet de ipso,& clamat dicens: Hic erat quem dixi, Qui post me venturus est,ante me factus est,quia prior me erat. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus,& gratiã pro gratia: quia lex per Moysen data est,gratia & veritas per Iesum facta est,Deum nemo vidit vnquam:vnigenitus filius,qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Et hoc est testimonium Ioannis,quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes, & Leuitas ad eum,vt interrogarent eum:Tu quis es?Et confessus est,& nõ negauit, & confessus est,quia non sum ego Christus.Et interrogauerunt eum: Quid ergo?Elias es tu.Et dixit:Nõ sum. Propheta es tu?Et respondit:Non.Dixerunt ergo ei: Quis es,vt responsum demus his qui miserũt nos?quid dicis de te ipso? Ait: Ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et qui missi fuerant,erant ex Pharisæis. Et interrogauerunt eũ & dixerunt ei: Quid ergo baptizas,si non es Christus,neq; Elias neq; propheta? Respondit eis Ioannes dicens: Ego baptizo in aqua: medius autẽ vestrum stetit,quem vos nescitis.Ipse est,qui post me venturus est,qui ante me factus est,cuius nõ sum dignus vt soluam eius corrigiam calceamenti. Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanem,vbi erat Ioannes baptizans. Altera die vidit Ioannes Iesum venientẽ ad se,& ait:Ecce agnus Dei,ecce qui tollit peccata mundi. Hic est de quo dixi: Post me venit vir,qui ante me factus est,quia prior me erat, & ego nesciebam eum: sed vt manifestetur in Israël,propterea veni ego in aqua baptizans: Et testimonium perhibuit Ioannes,dicens: Quia vidi Spiritum descendentẽ quasi columbam de cœlo, & mansit super eum. Et ego nesciebam eũ: sed qui misit me baptizare in aqua,ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentẽ, & manentẽ super eũ,hic est qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi,& testimonium perhibui,quia hic est filius Dei.

IOANNES TESTIMONIVM PERHIBET DE IPSO, ET CLAMAT, &c.] Superioribus conuenienti ordine subiunguntur testimonia Ioannis Baptistæ, perhibita de Christo post baptismum ipsius ab eo susceptum, quæ quidem solus Ioannes recenset, cùm reliqui Euangelistæ ea Ioannis testimonia narrauerint quæ de Christo perhibuit ante baptismum, promittens post se venturum alium se fortiorem, qui in Spiritu baptizaret, Idem solus narrat quæ à baptismo Christi gesta sunt ab ipso in Iudæa, antequam Ioannes in carcerem traderetur, cùm reliqui his omnibus omissis,narrationem prędicationis, & factorum Christi auspicentur ab his, quæ tradito Ioanne in carcerem cœpit in Galilæa docere, & facere. Itaque vt ad Ioannem redeamus, cùm in superioribus sui Euangelij verbis magnifica de Christo prædicasset,nempe quòd vidissent Apostoli gloriam eius quasi vnigeniti, qui plenus erat gratia,&c.obiter introducit testimonium Baptistæ, quo ostendat quàm illud conforme fuerit suo testimonio. Ioannis enim testimonium frequenter assumit Euangelista, tum quòd priùs eum dixerit ad hoc missum quò testimonium de Christo perhiberet, tum quòd Ioannes apud populum summæ esset autoritatis. Dicit ergo, *Ioannes testimonium perhibet de ipso, & clamat*, hoc est, perhibuit & clamauit. Vtrumque enim per præteritum exponi debet, cùm Græcis priùs quidem verbum sit præsens μαρτυρεῖ, testificatur: secundùm verò præteritum, κέκραγε, clamauit. Verbo autem, *clamauit*, significat Ioannem non in secreto, nec discipulis tantùm suis, sed puplicè omni populo audiente, ac summa cum libertate prædicasse de Christo. *Hic*, inquit, *erat quem dixi*, hoc est, de quo dicebam vobis olim quod sequitur. Quibus verbis apertè significatur, hanc Ioannis testificationem factam Domino iam præsente, aut saltem declarato, ac priùs Ioannem de ipso dixisse quæ sequuntur, nempe: *Qui post me venturus est*,&c. Pro quorum (quæ frequenter hic repetuntur) intelligentia, ante omnia certum est Ioannem dicere Christum post se venturum, ratione prædicationis, quia, scilicet, post ipsum venturus erat ad prædicandum, baptizandum, & reliqua ad quæ à patre missus fuit. Deinde quòd dicit, Christum ante se factum, certum quoque est non posse intelligi Christum Ioanne priùs tempore factum esse, vt hoc intellexerunt Arriani, qui ex hoc loco intellexerunt, Christus quatenus Deus erat & verbum, factum esse à patre in principio mundi. Quoniam enim non potuit intelligi Christus quatenus homo antè factus, reliquum videbatur vt secundùm diuinitatem suam antè factus diceretur, ac proinde creatura,& patre minor. Sed hunc non esse sensum patet, quia secundùm eum ineptè subiceretur, *quia prior me erat*. Non enim aptè dicitur: Hic est creatus à Deo ante me, quia prior me erat, cùm id quod creatur, non sit antequam creetur. Intelligendum ergo quod dicit, *ante me factus est*, hoc est, anterior me effectus est, & superior me, mihiq; prælatus, vt, *ante*, non ad tempus, sed ad dignitatem pertineat. Non enim est Gręcis πρὸ, sed ἔμπροσθεν, quod magis significat præcedentem & excellentem. Neque Græcis est πεποίηται, aut κέκτισαι, quæ creationem manifestius significarent; sed γέγονεν: quod verbum quamuis anceps sit Græcis ad fieri & esse, hic tamen non rectè trãsfertur per fuit, vt vertunt quidam, *Ante me fuit*. Nam nec sic satis aptè subderetur *quia prior me erat*. Vertendum itaque, *factus est*, sed intelligẽdum est non absolutè Christum dici factum, sed factum ante Ioannem, hoc est, factum Ioãne superiorem. Verùm hìc iam occurrit quæstio, cùm eo tempore quò his Christum venturum promitteret, Ioannes notior esset hominibus, & maioris apud eos autoritatis, quomodo tunc dicit illum se factum superiorem? Chrysostom. putat prophetarum more præteritum positum loco futuri, hoc est, *Factus est*, pro futurus est. Verùm non est necesse omnino huc confugere. Nam etsi tum nondum apud homines tantam obtinuerit autoritatem Christus, quantam Ioannes, tamen à patre factus erat superior, hoc est, ei prælatus, vt qui ad maiora erat destinatus, quique ampliora gratiarum dona consequutus erat, pleni

plenitudinem scilicet eam, vnde, sicut postea dicitur, omnes accepimus, ad vnionem personalem diuinitatis cum humanitate. Secundùm quem sensum quod sequitur, *quia prior me erat*, intelligendum est de prioritate secundùm tempus, vt ideo dicat, priorem se fuisse, quia secundùm diuinitatem in principio erat verbum apud Deum, quomodo intelligit D. Aug. Ideo enim Christus Ioanni à patre prælatus est, quia etiam tempore prior erat Ioanne, vtpote verus existens Deus. Nam quoniam secundùm diuinitatem suam æternus fuit, ideo enim in assumpta humanitate nõ solùm Ioanni, sed & omni creaturæ prælatus est: Quidam tamen illud, *ante me factus est*, sic intelligunt, vt sit sensus: iam cœpit declarari me esse superior, venerabilior, & gloriosior, per miracula scilicet quæ circa ipsum acciderunt in partu, in adoratione Magorum, & testimonia quæ de ipso perhibita fuerunt à diuersis. Iam quod sequitur, *quia prior me erat*, referunt ad dignitatem Christi, quia etiam vt homo prior erat, hoc est, maior & superior Ioanne. Itaq; sensus erit: Is qui post me venturus est, iam multis modis declaratus est, me esse superior, idque meritò, quum re vera me omnibus dotibus prior sit. Ita quidam, & Cyrillus quoque ferè ad eum modum. Quoniam ergo periculum erat, ne Ioannes, qui apud Iudæos summam consecutus fuit authoritatem, maior Christo haberetur, vel ob id quòd prior cœperit prædicare pœnitentiam & regnum cœlorum, (nam qui in negotio aliquo primus est, ferè solet subsequentes præcellere, quemadmodum patuit in Mose) ideo clamabat Ioannes frequenter idem repetendo, eum qui post se venturus esset, sibi prælatum, seq; longè esse priorem. Atque hoc illud est quod apud tres alios Euangelistas dicitur ante baptizatum Christum de eo prædixisse: *Qui post me venturus est, fortior me est.* & *Venit fortior me post me*, &c.

ET DE PLENITVDINE EIVS NOS OMNES ACCEPIMVS, ET GRATIAM PRO GRATIA: QVIA LEX PER, &c.] Quidam, inter quos Origenes & Theophylactus, intelligunt, & hæc quæ sequuntur adhuc esse verba Baptistæ, vt sit sensus: Nos omnes Prophetæ qui hactenus fuimus accepimus de plenitudine eius. Verùm huic sensui multa obstant. Primùm enim illud, *Deum nemo vidit vnquam*, &c. planè videtur esse Euangelistæ. Deinde cùm ad declarandum id quod dicitur, *accepimus de plenitudine eius*, subjiciatur, *& gratiam pro gratia*, eamque gratiam per Iesum Christũ contigisse, cùm priùs per Mosen lex data fuerit, manifestum est significari fideles Christo iam manifestato, accepisse de plenitudine eius, nõ autem id dici de his qui fuerũt ante Christum. Proinde rectiùs secundùm Cyrillum & Chrysost. intelliguntur hæc esse verba Euangelistæ, qui cùm obiter inseruisset Baptistæ testimonium suis dictis consonans, redit ad declarandum & continuandum inceptum sermonem. Sicut ergo de Apostolis & fidelibus loquens dixit: *Vidimus gloriam eius, & plenum gratia & veritate*: ita nunc sub eorundem persona pergit dicere: *De plenitudine eius omnes nos accepimus*, declarans scilicet, quàm fuerat verbum caro factum plenum gratia & veritate, nimirum adeò, vt de plenitudine eius omnes acceperint Apostoli, accipiantque omnes fideles. Per quod significat, aliter à se dici Christum plenum fuisse gratia, quàm dicuntur aliquando in scripturis sancti quiuis. Nam & Stephanus dicitur fuisse plenus gratia & fortitudine, & Apostoli repleti spiritu sancto, & de Ioanne dicitur ab Angelo: *Replebitur Spiritu sancto ex vtero matris suæ.* Verùm hi tantùm pleni dicuntur gratia, quòd sufficientem gratiam consecuti fuerant ad id, ad quod à Deo deputati erant, aut potiùs quòd abundantiorem præ aliis gratiam nacti essent. Vnde illis competit plenitudo quædam sufficientiæ & abundantiæ: Christo verò propria est plenitudo redundantiæ & effluentiæ in alios, qualis est plenitudo fontis indesinenter fluentis, & tamen plenitudinem suam semper conseruantis. Hæc autem plenitudo Christi, de qua omnes accepimus, potest intelligi secundùm eius diuinitatem, quemadmodum accipit Cyrillus: secundùm hanc enim tanta est eius plenitudo, vt omne bonum ab eo manet & profluat, tanquam à primo auctore & causa efficiente prima. Potest tamen etiam secundùm alios intelligi de plenitudine Christi secundùm humanam naturam. Nam secundùm humanitatem quoque ita fuit plenus gratia omni, vt non nisi meritò gratiæ ipsius, fideles à Deo accipiant gratiam. Sed rectiùs apparet, vt intelligatur de vtraque plenitudine simul, & ea scilicet quæ ei secundùm diuinam naturam competit, & quæ secundùm humanam. Nam hæc ex illa profluxit propter vnionem personalem, & illa redundat in fideles per plenitudinem humanitatis Christi. Cumq; in vnam personam coünita sit diuinitas humanitati, frequenter scriptura simul cõplectitur, quæ sunt vtriusq;. Notãdum autem, quòd cùm dicat omnes accepisse de plenitudine, significet quandam partialitatem, nos scilicet accipere per partes & ad mensurã, quod in ipso est plenissimè & perfectissimè. Non enim plenitudinem eius, sed de plenitudine eius accipimus. Cùm verò dicit, *nos omnes accepimus*, significat neminem omnino esse, qui aliquid accepit, quod non ab eo acceperit: ad quod magis significandum videri potest non expressisse quod acceptũ sit. Postquam autem declarauit quãta sit plenitudo Christi, declarat consequenter, eum fuisse plenum gratia & veritate, cùm subjicit, *& accepimus gratiam pro gratia*, &c. Quæ pars variè exponitur. Augustinus enim *gratiam pro gratia*, intelligit vitã æternam, quæ redditur fidelibus pro fide & vita bene gesta, quæ & ipsa est Dei gratia, atque hanc partem cum superiori in hoc sensu connectit, Omnes nos de plenitudine eius accepimus gratiam, & præterea accipiemus, imò iam in spe accepimus gratiam vitæ æternæ, pro gratia fidei & bonæ conuersationis. Zacharias autem Constantinopolitanus duplicem alium adfert sensum. Priorem hũc: *Accepimus gratiam pro gratia*, hoc est, propter illam singularem donorum gratiam Christo collatam, etiã nobis, tãquam huius capitis membris, gratia qua saluemur collata est. Alter hic est: *Accepimus gratiam* ab eo *pro gratia*, hoc est, fidem & dilectionem pro vita æterna promerenda. Sed his quæ sequuntur magis conuenit Cyrilli & Chrysostomi interpretatio, qui *gratiam pro gratia* intelligunt legem Euãgelicam datam per Christũ pro lege Mosaica, quã etiam fuisse gratiam bene ostendit Psalmista dicens: *Qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.* Et Paulus ad Rom. 3. cùm quæsisset: Quid amplius esset Iudæo, quàm Gentili: *Multum*, inquit, *per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.* Sic ergo dictum est, *gratiam pro gratia*, sicut Iob 1. dicitur, *Pellem*

Act. 6. Luca 1. Psal. 147. Rom. 3.

Ioh. 1. *Pellem pro pelle*, hoc eſt, aliam pro ſua: quomodo & dicimus. Clauum clauo pellere, alium ſcilicet alio: Ita enim & hîc dicitur *gratiam pro gratia*, hoc eſt, aliam pro alia. Hunc itaque ſenſum declaraturus ſubdit, *quia lex per Moyſen data eſt*, vbi per hoc quòd dicit legem datam, à Deo ſcilicet, ſignificat, legem fuiſſe Dei donum, & proinde gratiam. Cùm verò ſubdit, *gratia & veritas per Ieſum Chriſtũ facta eſt*, ſignificat, gratiam legis fuiſſe gratiam quandam vmbratilem, & proinde non perfectam: gratiã verò Chriſti, quæ pro gratia legis data eſt, fuiſſe perfectam, vt quæ veritatem ipſam coniunctam habuerit. Proinde cùm hîc lex Euangelica dicitur, ad diſtinctionem à lege veteri, *gratia & veritas*, non accipitur veritas, vt opponatur falſitati, ſed vt opponatur vmbrę & figurę. Dicitur enim lex Euangelica veritas, quòd res eas exhibeat, quas obſcuris typis lex Moſaica figurabat. Neque ſic dicitur lex noua, gratia, quaſi vetus non ſit gratia, ſed quòd maior & perfectior ſit gratia, quàm illa, propter quod ſignificandum adiecit, *& veritas*. Lex enim noua non ſolùm ſicut illa commonſtrat quid agendum, ſed etiã confert peccatorum remiſſionem, filiorum adoptionem, regnum cœlorum, ac vitam illo dignam, perfectionem quoque, & veriorem Dei ac ſalutis veræ cognitionem. Cõſiderandum autem, quòd legem veterem dicit datam per Moſen, gratiã autem & veritatem non datam, ſed factam eſſe, hoc eſt, contigiſſe per Ieſum Chriſtum, ſignificans, Moſen tantùm fuiſſe ſeruum in legiſlatione, nõ dominum: Chriſtum verò in exhibendo nobis gratiam & veritatem non ſe habuiſſe vt ſeruum, ſed vt dominum. Factum enim aliquid eſſe per aliquem, authoritatem quandam ſonat: datum verò per aliquem, miniſterium indicat. Comparat ergo pulchre his verbis, & legem nouam veteri, & Chriſtum Moyſi, ſignificans quanta ſit inter illos differentia, & leges illorum; quanta ſcilicet eſt inter vmbram & veritatem, legem præcipientem & gratiam remittentem ac adiuuantem, dominum & ſeruum. Cùm autem priùs Baptiſtę teſtimonio ſignificatum ſit, Chriſtum Ioanne maiorem fuiſſe, quo tamẽ (teſte ſaluatore) *Luc. 7.* *inter natos mulierum maior non ſurrexit*, & nunc etiã oſtendatur Chriſtum ſuperiorem fuiſſe Moſe, cui *Exod. 33.* dictum fuit, *Inueniſti gratiam coram me, & te ipſum noui ex nomine*; ſatis etiam ſignificatum eſt Chriſtũ maiorem fuiſſe omnibus qui tunc vel ante ipſum fuerunt iuſtis.

DEVM NEMO VIDIT VNQVAM, VNIGENITVS FILIVS QVI EST IN SINV PATRIS, IPSE ENARRAVIT, &c.] Cõiunguntur hæc cum ſuperioribus dupliciter. Quidam enim hæc pertinere putant ad omnia ea quæ hactenus dicta ſunt de diuinitate verbi, eiſq; iſtud ſubintuliſſe, ne quis arbitraretur, ea quæ hactenus acutè diſſeruit de diuinitate, ab vllo homine tradi potuiſſe, quaſi mens humana ad tam ſublimiũ rerum contemplationem ex ſe aſſurgere potuiſſet, tanquam dicat: Nemo mortalium hæc quæ dixi de diuinitate, tradere potuiſſet ex ſeipſo, quia Deum nemo vidit vnquã, ſed vnigenitus ipſe filius nobis hæc enarrauit. Aliter tamen ſecundùm omnes penè interpretes, iſtud refertur ad id quod immediatè præcedit. Quoniam enim dixit, veritatem factam eſſe per Ieſum Chriſtum, non per Moſen, multo minùs per quemuis alium, oſtendit, quaſi neceſſarium fuerit vt veritas per Ieſum monſtraretur. Et eſt ſenſus iſte: Nihil mirum, ſi dixi per Moſen quidem datam eſſe

A legem, per Ieſum verò pro lege illa contigiſſe veritatem. Nam cùm Moyſes Deum non viderit, ſicut nec alius quiſpiam homo, nec ipſe, nec alius quiſpiam potuit nobis manifeſtam de Deo & liquidam narrationem dicere, nec nudam nobis veritatem Dei ſalutis atque iuſtitiæ referre. Chriſtus autẽ, qui & filius eſt & vnigenitus, & in ſinu eſt paterno, intimuſque conſiliis illius, hic vnus nobis enarrauit apertè omnem veritatem. Porrò ſententia illa: *Deum nemo vidit vnquam*, quam idem Euangeliſta repetit, alia tamen occaſione, epiſtola ſua prima capite 4, ne contrarietur illis ſcripturis quibus multi dicuntur, Deum vidiſſe, in primis intelligi B debet de diuina natura in ſeipſa. Nam qui dicuntur Deum vidiſſe, non eum viderunt in propria ſua natura ſicuti eſt, ſed in aliqua ſimilitudine propoſita, ſiue oculis corporalibus, ſiue imaginatione. Nam ſi ipſum ſecundùm ſuam naturam vidiſſent, non vtique variis modis vidiſſent, cùm ſimplex & vnica ſit eius natura. Nec obſtat quòd facie ad faciem quidam dicantur Deum vidiſſe, vt Iacob Geneſ. *Gen.* cap. 32. *Vidi*, inquit, *Deum facie ad faciem, & ſalua facta eſt anima mea*. Et de Moſe dicitur Exod. capite *Exod.* 33. *Loquebatur Dominus ad Moſen facie ad faciẽ*. Ideo enim *facie ad faciem*, quia in obiecta aliqua ſenſibili ſpecie humana. Cùm enim eodem capite poſtea C petiſſet, ſibi oſtendi faciem Dei, hoc eſt, videre Deum ſicuti eſt, reſponſum eſt ei: *Non poteris videre faciem meam. Non enim videbit me homo, & viuet*, hoc eſt, quamdiu vixerit vitam hanc mortalem. Deinde ſciendum, verbum, *videre*, hoc loco non ſolum includere viſionem corporalem, de qua loquẽs Paulus 1. ad Timo. *Quem* (inquit) *nullus hominum* *1. Ti.* *vidit, ſed nec videre poteſt*, vnde & priùs capite 1. Deum vocauit inuiſibilem: ſed etiã quamcunque aliam viſionem, ſiue imaginatiuæ potentiæ, ſiue intellectus. Significatur enim hîc à Ioanne, vnigenitum filium, Deum quẽ nobis enarrauit, vidiſſe, quẽ vtique corporalibus oculis non vidit. Deum autem D vt eſt in ſua natura, nullus hominum vnquam vidit, neque oculis corporis, neq; oculis mentis, quamuis his poſt hanc vitam, & in nouiſſimo die iuſti Deum *Ma.* videbunt, vt teſtatur ſaluator dicens, *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deũ videbunt*. Et Ioãnes capitulo 3. epiſtolæ. 1. *Videbimus*, inquit, *eum ſicut eſt*. Auguſtinus tamen, & Paulum intelligit in raptu vidiſſe Deum per eſſentiam, quia dicit, ſe raptum in tertium cœlum, *& audiſſe arcana verba, quæ non licet homini loqui*. Et Moſen quoque, quia dicit Dominus de eo Numer. 12. *Ore ad eos loquor ei*, palam, *Num.* & non per ænigmata & figuras, Dominum videt. Atque hoc iam putat Moyſi conceſſum, quod E Exod. 33. ei negabatur, quando dictum eſt ei: *Non poteris videre faciẽ meam*. Nec obſtare, quod dicitur *Exod.* ibi: *Non videbit me homo, & viuet*, eo quod cùm Paulus & Moyſes viderent Deum per eſſentiam, abſtracta fuerit eorum mens planè à ſenſibilibus, corporis. Itaque ſenſum eſſe: *Non videbit me homo* quãdiu non fuerit anima eius ſeparata à corpore vel per mortem, vel per abſtractionem à ſenſibilibus corporis. Et quod dicitur, *Deum nemo vidit vnquã*, debere ſic intelligi; Nemo nõ ſeparatus à corpore aliquo illorum modorum vnquam vidit Deum. Verùm cùm & hoc loco directè propter Moſen dictum ſit: *Deũ nemo vidit vnquam*: & in Exodo dicatur, *Non poteris videre faciem meam*, ſimplicius videtur & veriſimilius, neque Moſen vnquam in hac vita vidiſſe Dei eſſentiam, neque Paulum, neque alium quem-

quemuis. Neque enim locus ille Pauli hoc conuincit, neque illud Num. 12. dictum de Moyse. Nam ibi nihil aliud videtur Dominus de Moyse dicere velle, quàm de eo dictũ est Exodi 33. *Loquebatur Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet homo loqui ad amicum suum.* Vt omittam, Hebræa aliter habere quàm habet nostra littera. Habent enim sic: Ore ad os loquar ei, & in visione, non in ænigmatibus, & figuram Domini videbit. Non enim secundùm Hebræos negatur videre Dominum per figuras, sed asseritur, ipsum ad oculum videre figurã Domini. Notandum tertiò pro intellectu huius sententiæ: *Deum nemo vidit vnquam*, posse eam intelligi vel de solis hominibus in hac vita existẽtibus, & sic eius veritas ex prædictis patet. Vel etiã de angelis. Nam Græcè non est, nemo sed οὐδεὶς, id est, nullus, vt videantur etiam angeli cõprehendi, sicut intelligit Ambrosius super Luc. lib. & cap. *1.* Qui si intelligantur comprehendi, iam verbum, *videre*, accipi debebit, vt significet visionem perfectam, qua scilicet, id quod videtur totũ comprehenditur, ita vt eius quod videtur nihil lateat videntem, sed eius natura tota quanta est perspiciatur. Sic enim Deus qui infinitæ est naturæ & perfectionis, non solùm nunquam visus est ab homine, vel angelo, sed nec videri potest. Secundùm hunc autem sensum dicitur Ioan. 6. *Non quia patrem vidit quisquam, nisi is qui est à Deo, hic vidit Patrem.* Et Matt. 11. *Nemo nouit filium nisi Pater, neque Patrem quis nouit nisi filius.* Caietanus autem omnes has scripturas intelligit de visione & notitia Dei ex propriis naturæ viribus accepta. Nemo enim Deum in essentia vidit, aut nouit ex propriis naturæ suæ viribus. Atque his duobus modis etiam intelligi potest quod dicit Paulus, Deum inuisibilem, & nullũ hominem eum vidisse, nec videre posse. Notandum autem, quòd postquam dixisset Euangelista, *Deum nemo vidit vnquam*, significans, nullum satis idoneum fuisse qui Deum, & ipsam veritatem nobis annunciaret, pulchrè admodum & doctè ita personã Christi notat, vt ostendat, eum solum Deum nouisse, ac proinde per eum solum veritatem contingere potuisse. Neque enim solum filium nominat, sed vnigenitum filium, significans, eum esse filium connaturalem, consubstantialem patri. Nec his contentus adiecit, *qui est in sinu patris*: quo significat, eum & vnicè à patre diligi, & illi esse intimum, proximeque præsentem, ac proinde eum perfectè videre, omniaque eius exactè nosse. Quid enim patris latere posset filium, eumq; vnigenitum, ac deinde talem qui semper sit in sinu patris? Proinde rectè addidit: *Ipse enarrauit. Ipse*, scilicet qui talis est, ac proinde solus veritatem omnem perfectè nouit, *enarrauit.* Quo verbo explicatiorem quandam veritatis manifestationem insinuauit, quàm fuit annunciatio Prophetarum.

Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserunt Iudæi, &c. Quoniam superiùs suis dictis Euangelista inseruerat Ioannis testimonium, ob id iam explicatiùs illud describit, ostendens, qua occasione, & quando ac coram quibus de Christo testificatus sit, non scilicet coram credulo vulgo tantùm & humilibus arbitris, sed apud grauem & verendam legationem eorum, qui apud Iudæos erant primi, nempe Hierosolymitarum: quæ legatio constabat ex Leuitis & sacerdotibus, iisque ex laudatissima inter Iudæos secta Pharisæorum. Proinde sicut excellentia & mittentium & missorum, ostendit in quanta autoritate fuerit apud Iudæos Ioannes: ita testimonium Ioannis coram talibus legatis à populo Iudaico missis redditum de Christo, factum est celebrius, Domino negotium hoc ita dispensante, partim in gloriam filii sui, partim ne haberent Iudæi quod prætexerent suæ incredulitati, & impietati in Christum commissæ. Putat autem Chrysostomus legatos hos missos à Iudæis ex odio quodam & inuidia contrà Christum, quem vt humiliorem Ioanne præ ipso contempserint, cupientes ob id, Ioannem sibi vindicare nomen Christi, quò Iesu fama extingueretur. Sed cùm hoc tempore Iesus adhuc obscurus esset, & incognitus, verisimilius est, non hoc animo missos esse hos, ad Ioannẽ, sed simplici animo, quòd scilicet, vt testatur Lucas, omnes de Ioanne cogitare inciperent, ne fortè ipse esset Christus. Quandoquidem ergo de ipso vulgi variabat suspicio, quò in re dubia certiores essent, mittunt qui interrogarent eum: *Tu quis es?* Et quidem sciebant, eum esse filium Zachariæ sacerdotis, ideoque non venerunt interrogaturi nomen eius aut originem, sed personæ qualitatem & dignitatem.

Et confessus est, et non negavit, et confessus est: Quia non sum ego Christus: Illa: *& confessus est, & non negauit, & confessus est*: quidam ad diuersa referunt, intelligentes, *Confessus est*, quid non esset: *& non negauit* quid esset. Sed rectiùs idem hæ partes accipiuntur significare. Consueta est enim hæc verborum congeries huic Euangelistæ, nec hoc loco otiosa. Nam illa significare voluit constantiam & libertatem Ioannis in asserenda veritate, qui cùm tantus haberetur, vt si voluisset, Christus credi potuisset, cupiditate falsæ gloriæ superari non potuit, vt aliud quàm sciret, responderet. Sensus ergo est, *Et confessus est* veritatem, *& non negauit* eam. Quæ autem sit hæc veritas, quam non negauit sed confessus est, explicat dicens: *Confessus est* se non esse Christum. Verùm cùm non interrogaretur a n esset Christus, sed *tu quis es*; quare respondit se non esse Christum? Dicunt quidam, Ioannem sentientem quorsum id interrogarent, nimirũ vt scirent, num esset Christus, qui illis temporibus venturus exspectabatur, respondere potiùs voluisse eorum suspicioni, & præcipuę intentioni, quàm propositæ quęstioni. Sed rectiùs cum Caietano dicetur, legatos prima interrogatione quæsisse, num ipse esset Christus: hac autem interrogatione Euangelistam insinuasse per responsionem Ioannis, quæ talem interrogationem præsupponit. Cùm enim priùs dixit missos legatos vt interrogarent eum: *Tu quis es?* non voluit, eam fuisse primam quæstionem qua Ioannẽ aggressi erant, sed tantùm materiam legationis descripsit, verba autem interrogatoria quibus legati primò vsi sunt, omisit, satis tamen Ioannis responsione, & subsequentibus quæstionibus insinuans.

Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Helias es tu? Et dixit: Non sum.] Quoniã confessus erat, se nõ posse esse Christum; suspicabantur, eum esse Eliam: tum quod Malachiæ vltimo promittitur Elias vẽturus ante Christum, cuius aduentum tunc saltem instare non dubitant, tum quòd vita vestitusque Ioãnis, moribus Eliæ assimilarentur. Verùm cùm hi verisimiliter scierint, Ioannem esse Zachariæ filium, quomodo putare potuerunt eum esse Eliam: qui viuus translatus fuit, sine natiuitate rursus inter homines appariturus? Ad quod dici primò potest, hos vel dubitasse vel ignorasse ortum Ioannis ex Zacharia,

aut dubitasse, quo modo implenda esset illa prophetia Malachiæ Heliam promittentis. Sed rectiùs dicetur, creditam olim Iudæis, sicut & nunc, παλιγγενεσίαν, hoc est, iteratam generationem, quam & Pythagoras docuit. Ex qua opinione Herodes putabat, Ioannem quem decollauerat in vitam rediisse, & Iesum, iam vocari. Ex quo eodem errore, & vulgi pars Dominum Heliam, pars Ieremiam, aut alium quempiam ex prophetis esse putabat. Sic & nunc eadem ducti opinione interrogant, num Ioãnes sit Helias. Ipse verò respondet, se non esse Heliam, quamuis fuerit Helias in spiritu & virtute, propter quod à Domino dictus fuit Helias Matt. 11. Non enim erat, vt ipsi putabant, Helias in persona, & ille ipse Helias qui viuus raptus fuit in cælum. Atque ex eodem errore rectissimè intelligitur, eos tertiò interrogasse, *Propheta es tu?* aliquis, scilicet ex prioribus prophetis, quemadmodum Christus à vulgi parte habitus est. Obtinuerat enim apud Iudæos olim error, non esse sanctos aut prophetas nisi seculi superioris. Ideoque negauit Ioannes, se esse prophetam, talem scilicet de quo quæsierant: cùm alioqui secundùm testimonium Zachariæ & Christi, verè esset propheta. Simpliciùs & rectiùs Augustinus, qui intelligens, Ioannem simpliciter interrogatum, num esset propheta, sentit, eum negare se esse prophetam secundùm eum modum quo propriè dicitur propheta, qui futura prædicit, & quales fuerunt alii prophetæ, qui à longè venturum Christum prædixerunt, cùm Ioannes præsentem Christum digito demonstrauerit, ac ob id plusquàm propheta sit dictus. Chrysostomus verò, & Cyrillus intelligunt, propter articulum qui est in Græco ὁ προφήτης, non interrogatum Ioannem in genere, num esset propheta, sed an esset ille propheta, de quo Deut. 18, *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies.* Sicque dicendum, Iudæos tum non intellexisse, eundem fore Christum & prophetam ibi promissum, sicut non intellexerunt. Heliam non quidem ante primum Christi aduentum, sed ante secundum venturum. At hæc intelligentia parùm est probabilis, tum quòd si Iudæi de certo aliquo vate interrogassent alio à Messia, aliam vlterius subiecissent interrogationem, videlicet, si non ille vates, ésne alius vates? id quod non faciunt, sed quasi non habentes quod nominent amplius concludunt, *Quid ergo baptizas, si tu non es neque Helias, neque propheta?* tum quòd hic iam articulus in multis libris non addatur, vt magis dicendum sit, eum etiam priùs superuacaneum fuisse, vt sæpe est apud Græcos. Itaque simplicior est Augustini sentẽtia, quam & comprobat Ioannis responsio, qua declarat, se præcursorem esse Christi iam præsentis, quem prophetæ omnes prædixerunt venturum. Quæ sequuntur cùm dicitur: *Ego vox clamantis in deserto dirigite* (hoc est, rectam facite) *viam Domini*, superiùs sunt explicata. Bene autem Ioannes explicaturus quis esset, his maximè quibus scripturæ notæ erant, Isaiæ testimonium depromit, ne sibi videretur, quod erat, humana temeritate arrogare, simul etiam docens, se nihil aliud esse quàm præcursorem Christi, & ipsum iam Dominum adesse, quem oporteret purgatis cordibus suscipere.

Deut. 18.

ET QVI MISSI FVERANT, ERANT EX PHARISÆIS: ET INTERROGAVERVNT EVM, ET DIXERVNT.] Ex Pharisæis dicit fuisse qui missi fuerant, vt insinuaret arrogantiam eorum, & inuidiam in subsequentibus. Pharisæi enim propter religiositatem suæ sectæ, multũ sibi autoritatis arrogabant, nec quenquam præ se honorari patiebantur, atque ob id posteaquam Ioannes dixit, se neque Christum esse, neque aliquem ex prioribus prophetis, tantùm propriæ scientiæ & autoritati tribuebant, vt ausi essent Ioannem de baptismo eius reprehendere, ac decernere, non licere ei baptizare populum, non iam amplius loquentes ex nomine eorum qui miserunt eos, sed ex propria autoritate, negligentes ex insita eis arrogantia Baptistæ dignitatem, quàm ex prolato Isaiæ testimonio meritò intelligere debuissent. Itaq; quoniam ex scripturis intellexerant, baptisma quoddam in remissionem peccatorum instituendum tempore Messiæ: ac tale videretur esse baptisma Ioannis, culpãt eum quòd baptizandi nouum ritum sibi vsurparet, cùm neq; esset Christus, neque Helias, neque quisquam antiquorum prophetarum. Et est sensus: *Quid baptizas*, hoc est, Vnde tibi sumis authoritatem vt baptismo, re noua & inusitata, homines ad pœnitentiam anteactæ vitæ prouoces, cùm id non videatur posse competere nisi ei, qui vel sit Christus, vel quispiam priscorum prophetarum? Verùm horum arrogantiæ modestè simul & appositè respondet Ioãnes, indicans, & baptismum suum non esse se indignum, vt qui imperfectus esset, in aqua scilicet solùm consistens, & præparationem esse ad efficacem Messiæ baptismum: quod significat, cùm post se venturum dicit eum qui adeò sit ipso superior, vt indignus sit minimi serui locum apud ipsum obtinere. Ego inquit, baptizo vos tantùm aqua, ac proinde nihil facio quod non possit non competere ei qui neque sit Christus, neque quisquam antiquorum prophetarum. Verùm alius quispiam à me non iam procul abest, imò inter vos iam aliquãdiu conuersatus est, & conuersatur tanquam vnus ex vobis, quem ergo quidem quantus sit, satis noui; vos autem propterea quòd earum rerum pompa sese non venditat, ex quibus homines æstimant hominis excellentiam, non cognoscitis quantæ sit dignitatis & præeminentiæ. At ego vobis dico, ipse est ille de quo dixi aliquãdo, quòd post me vẽturus sit, dignitate tamen adeò me prior, vt agnoscam me indignũm qui infirmum seruitutis officium illi impendam. Vt igitur secundùm Isaiæ de me vaticinium mea prædicatione populum præparo ad suscipiendum illius prædicationem: ita ob id baptizo in aqua, vt meo quali quali baptismo vos præparẽ ad illius baptismum efficacissimum. Ipse enim vos baptizabit, non in aqua tantùm, sed etiam in Spiritu sancto. Hæc Ioannes. Verisimile enim est, cum postquàm dixisset: *Ego baptizo in aqua*: adiecisse in fine: *ipse vos baptizabit in Spiritu.* Alioqui enim non satis ostendisset quod quærebatur, videlicet cur baptizaret. Hanc tamen partem Euangelista Ioannes omisit, quòd ab alijs Euangelistis omnibus satis esset explicata.

HÆC IN BETHABARA FACTA SVNT TRANS IORDANEM, VBI ERAT IOANNES BAPTIZANS.] Bethabara legendum esse & non Bethania admonent Chrysost. Theophylactus, & Origenes, quod Bethania citra Iordanem esset prope Ierusalem, nisi quis fateatur, duas fuisse Bethanias. Porrò locum in quo hoc celebre de seipso & Christo Ioannes perhibuit testimonium, Euangelista descripsit, partim propter historiæ certitudinem, partim vt ostenderet multis præsentibus hæc Ioan-

Ioannem prædicasse, ideoq; adiecit: *vbi erat Ioannes baptizans.* Quibusdam videtur, locũ hũc *Bethabara* sic dictum, quòd in eo esset traiectus Iordanis. Nomen enim hoc significat locum vel domũ transitus Ideoq; in hoc loco Ioannem baptizare cœpisse, & quòd ob loci frequentiam multa illic semper esset hominum multitudo. Huc confugit Christus declinans Iudæorũ furorem, vt scribitur Ioan. 10. Bethabaræ etiam fit mentio Iosue 18. inter ciuitates tribus Beniamin. Animaduertendũ autẽ in his omnibus, idq; in exemplũ nostrũ, quanta fuerit Ioãnis in predicanda veritate constantia & libertas, quãta humilitas, quanta denq; in respondendo nõ solùm prudentia, sed etiã mansuetudo. Nihil enim asperũ his legatis respondit, quãuis insolẽtes essent, & increpare viderentur eius baptismũ, cuius rationem ex Isaiæ testimonio intellexisse oportuit: sed veritatem ipsam modestè non dedignatur aperire etiã his qui non simplici animo rogauerunt, idque tum nomine eorum à quibus missi erãt, tum eorũ caussa qui ex populi multitudine tunc aderant auditores, docens etiam impiis aliquando veritatem aperiendam, cùm ita aliorum stantium postulat vtilitas.

ALTERA DIE VIDIT IOANNES IESVM VENIENTEM AD SE, ET AIT: ECCE AGNVS DEI] Superiùs quidem descripsit Euãgelista testimonium, quod Ioãnes perhibuit de Christo interrogatus, quẽ tamẽ nondum quis esset, demonstrauerat: hìc autẽ iam describit testimoniũ quod spontaneus perhibuit, idq; demonstrando ipsum de quo priùs dixerat. Quoniã enim populus iã summo tenebatur studio cognoscendi eum, cuius dignitati, in tantũ cedebat Ioãnes, ne eã dignitatem per errorẽ alicui alteri tribuerent, conueniens fuit, vt altera die, hoc, est postridie (est enim Græcis ἐπαύριον) demonstraretur digito is, quem tantopere Ioannes cõmendauerat. Venit itaq; Iesus ad Ioannem vel ea de causa maximè, vt occasionẽ præberet clariùs testificandi de se, & ne baptismũ, quem olim susceperat, putaretur in ablutionẽ suorum peccatorũ suscepisse, quemadmodũ alii. Ioãnes autem cùm videret Iesum ad se venientem, admonitus spiritu quid esset agendũ, versusq; ad populũ digito commonstrat eũ, vt iam de facie quoq; agnitũ mirari & amare consuescerẽt, vt illum potius, quàm se sequerentur, & illius potiùs baptisma ambirẽt, quàm suũ. *Ecce*, inquit *agnus Dei.* Vocãs autẽ Christum agnum qui tollit peccata, respexit ad agnos legales, qui pro peccatis hominũ offerebantur: cumq; alia etiã animalia in veteri lege in typũ Christi offerẽtur, vt boues, capræ, hirci, agnũ tamen peculiariter vocat, quòd inter omnia, agni proprietates maximè Christum delinearẽt, propter quòd agnus immaculatus in quotidianũ sacrificiũ vespere & manè offerebatur, & Isaias agno singulariter Christum comparat, cap 53. dicens. *Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet.* Similiter & Ieremias cap. 11. *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam.* Ad quæ, & maximè ad locum Isaiæ, videtur Baptista respexisse, ideoq; additũ esse apud Græcos articulum ὁ ἀγνὸς ille agnus, de quo scilicet vaticinatus est Isaias propheta. Nam, & quod sequitur: *qui tollit peccata mundi*: ex eodem desumptum videtur. Dicit enim eodem cap. *Et Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum.* Et rursum: *Ipse peccata multorum tulit.* Dicitur ergo Christus agnus propter summã suam mansuetudinẽ, & innocentiã, ac voluntariã ad mortem obedientiam. Dei verò agnus, siue quia à Deo patre traditus in oblationem pro peccatis nostris, siue quia agnus diuinus propter eius diuinitatẽ, aut quia Deo deputatus in oblationem, vt distingueretur ab agnis prophanis. Quod verò dicit, *qui tollit peccata mundi*, dupliciter intelligi potest. Primò, intelligatur peccata tollere, quia in se recipit, secundùm illud 1. Pet. 2. *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo.* Et Isaiæ 52. *Languores nostros ipse tulit & dolores nostros ipse portauit.* Tollere enim dicimur onera, quæ nobis ipsis imponimus. Secundò intelligi potest tollere peccata, quia aufert ea. Nisi vtramq; acceptionẽ simul cõprehendamus, vt ideò dicatur tollere peccata, quia illa in se suscipiens à nobis aufert & abolet. Dicit autem potiùs *tollit*, quàm remittit, eò quòd de Christo loquatur tanquã de sacrificio expiatiuo, nõ tanquã de Deo remittẽte sua gratia. Et per præsens potius dicit, *tollit*, quàm tollet, quò magis significaret ab eo proficisci omnẽ criminũ purgationem: veluti si dicas: Elleborus purgat cerebrũ, significãs, illi perpetuam & natiuã inesse vim purgandi cerebrum. Itaq; his verbis separare voluit agnũ hunc ab agnis legalibus, qui & ipsi dicebantur agni Dei & sacri agni. Illi enim non solùm totius mũdi peccata auferre non potuerunt, sed ne Iudæorũ quidẽ. Iste verò ne Iudæorum tantùm, sed totius mundi tollit peccata. Porrò Græca non habẽt pluraliter, peccata, sed singulariter peccatum mundi, quomodo & Augustinus aliquoties legit, & Cyprianus in libro de duplici martyrio. Peccatum enim singulariter dixit, siue intelligẽs vniuersum corpus peccati, hoc est, omnium vitiorum mundi colluuiem: siue intelligens peccatum originis toti mundo commune, ac omnia reliqua vitia in se tanquã fonte quodam cõcludens, ad cuius abolitionem simul cum omnibus ex eo defluxis Christus passus est. Verùm quomodo peccata vel peccatum mũdi tollit, cùm in multis hominũ milibus peccatum adhuc dominetur? Ex prædictis sanè quæstio ista dissoluitur. Nõ enim tollere dicitur peccata, vel peccatum totius mundi ab actu; sed quomodo herba aliqua dicitur mederi huic vel illi morbo, videlicet quia per ea, quæ nostri causa pertulit, obediens Patri vsque ad mortem, solus idoneus est vniuersa nostra peccata abolere. Sed quomodo herba non medetur nisi ægro applicata: ita nec expiatiuæ virtutis Christi particeps quisquã esse potest, nisi fide & dilectione aut sacramento illi vniatur.

HIC EST DE QVO DIXIT: POST ME VENIT VIR, &c.] Notandus ordo, quo in Christi cognitionem Ioãnes populũ adduxit. Primò enim promisit post se venturum aliquem, qui fortior se esset. Secundò, eundẽ dixit in medio populi cõuersari: ac tertiò iã eundẽ quẽ promiserat digito commonstrat. Sic enim ordine quodã ad perfectiorem Christi cognitionẽ accenditur. Virum autem Christum vocat, nõ solùm ratione ætatis, sed multo magis ratione perfectionis omniũ virtutum quæ in eo fuerunt; ob quã etiã in vtero adhuc existẽns dictus est vir à Ieremia: *Fœmina*, inquit, *circundabit virum.* Deinde & ratione sponsæ Ecclesiæ iam Christo desponsatæ, qua ratione Paulus Corinthiis: *Despondi* (inquit) *vos vni viro, virginem castam exhibere Christo* Et Oseæ. 2. *Vocabit me vir meus, & non vocabis me vltra Baalim.*

ET EGO NESCIEBAM EVM, SED VT MANIFESTETVR IN ISRAEL, PROPTEREA VENI.] Nescisse se eum dicit, ne testimonium

Marginal notes: Is. 53. / Ierem. 11. / 1. Pet. 2. / Isa. 52. / Ierem. 31. / 2. Cor. 11. / Ose. 2.

ipsius de ipso suspectum haberetur, & vel propter cognitionem, vel familiaritatem, aut ex alio quopiam humano affectu redditum. Quanquam autem inquit nescirem eum, tamen mihi demõstratus per me deinceps manifestaretur populo Israëlitico, ideo missus sum ad baptizãdum, in aqua. Quibus verbis postea à se apertiùs explicandis significat, baptismũ in aqua institutum fuisse, tum vt ipse incognitum sibi Christum baptizatorem in Spiritu certiùs cognosceret: tum vt deinde per ipsum aliis innotesceret. Ideo enim baptizauit in aqua, vt aliquando inter alios ad baptismum veniens Iesus cœlestibus signis demonstraretur esse baptizator in Spiritu, & vt populo per nouum baptizãdi ritum congregato promitteretur ac demõstraretur à Ioanne omnibus præsentibus Christus. Itaque baptismus Ioannis ad manifestationem Christi duplici nomine rectè ordinatus fuit, nempe & quia eius occasione, maxima hominum multitudo confluebat, coram qua Ioannes de Christo testificaretur: & quia in baptismo aquæ maximè conueniebat demonstrari eum qui autor esset baptismi Spiritus, ad quem ille præparabat. Deinceps autem Euãgelista narrat, quo signo Ioannes incognitum Christum cognouisse se testatus sit, signumque illud cognoscendi Christi accepisse à patre, post reuelatum tum demum aliis se eũ demõstrasse. Qua narratione suam cognitionem ad Deum patrem referens suum testimonium ab omni suspicione liberum reddit. Quamquam autem secundùm probabiliorem Chrysostomi sententiam, vt priùs dictum, est Ioannes ante columbæ descensum interiori Spiritus reuelatione Christum venientem ad baptismum suum cognouerit, id tamen pugnat cum præsenti loco. Nam non dicit hic Ioannes sibi ignotum fuisse donec columbæ indicio illum agnouerit, sed tantùm hoc signum se diuinitus aliquando accepisse quo illũ agnosceret, certiùs vtiq; & sic vt per illud certò ipsum aliis manifestare posset. Quò enim suum elogium certum esse persuaderet, memorat quàm euidenti & infallibili signo ipse de Domino certiùs euaserit, tacens secretiorem reuelationem, quæ haud quaquam fidem tantopere testimonio suo apud populum fecisset. Signum namque illud non tam fuit Ioanni datum vt ipse Christum cognosceret, quàm vt per illud sine omni suspicione ipsum aliis posset demonstrare. Admiranda certè hîc Dei sapientia, qua per eum qui baptizauit in aqua, demonstrari voluit baptizatorem in Spiritu, idque per Spiritus descensum columbæ specie, isque sic demonstratus deinde institueret baptismum ex baptismo aquæ Ioannis proprio, & baptismo Spiritus sibi proprio, vt per visibilem externum baptismum intelligeretur & conciperetur inuisibilis interior baptismus.

DEMONSTRATVM A IOANNE CHRISTVM QVINQVE DISCIPVLI AGNOSCERE ET SEQVI INCIPIVNT. IOAN. I.

CAPVT XVII.

Altera die iterum stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo. Et respiciens Iesum ambulantem dicit: Ecce agnus Dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum. Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi (quod dicitur interpretatum, magister) vbi habitas? dicit eis: venite & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret, & apud eum manserunt die illo, hora autem erat quasi decima. Erat autem Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus qui audierunt à Ioanne & sequuti fuerant eum. Inuenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam, quod est interpretatum, Christus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit: Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur, Petrus: In crastinum voluit exire in Galilæam, & inuenit Philippum. Et dixit ei Iesus: sequere me. Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quem scripsit Moyses in lege & Prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nathanael, Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus. Veni & vide. Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo, Ecce verè Israëlita, in quo dolus non est. Dicit ei Nathanael: Vnde me nosti? respondit Iesus & dixit ei: priùs quàm te Philippus vocaret cùm esses sub ficu, vidi te. Respondit ei Nathanael & ait: Rabbi tu es filius Dei, tu es rex Israël. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis, maius his videbis. Et dicit ei: Amen amen dico vobis, videbitis cœlum apertum, & angelos Dei ascendentes & descendentes super filium hominis.

ALTERA DIE ITERVM STABAT IOANNES, ET EX DISCIPVLIS, &c.] Quò magis eluceret Ioãnis integritas & cõstantia, narrat Euãgelista, quomodo non sat habuerit demonstrãdo Christũ, populi studium à se diuertisse in ipsum, sed & discipulos suos quos habebat peculiares, à se alienatos Christo tradere studuerit, transitq; Euangelista, à testimoniis Ioãnis, ad testimonia quæ Domino ipsa eius dicta factaque perhibuerunt. Porrò quòd Ioãnem stetisse dicit, Christũ verò inambulãtem, nõ sine mystica rei significatione factũ est. Legis enim Mosaicæ typũ gerebat Ioannes, Christus Euãgelicæ professionis erat author. Lex igitur quæ ad summã lineam peruenerat, stabat veluti nõ progressura lõgiùs & mox cessatura, Christóq; veniẽti cessura, & suos illi discipulos traditura, sed interim cõstanter testificans de Christo, ac synagogã veluti tradens vero sponso, vt sit illi Ecclesia, Christus verò obambulat, veluti semper in maius progressurus, & vndiq; cœlestis doctrinæ discipulos colligens. Pro eo autem quod nos habemus, *respiciens* Iesum, &c. Græcè est ἐμβλέψας, hoc est intuitus: vt post ea vertit interpres. Id autem plus quid significat quã respicere; nẽpe quod Ioannes corporalibus oculis fixè in Christum

Christum intentus fuerit, non sine gaudio animi & A admiratione. Ioannes itaq; stans, cùm intuitus esset Iesum ambulātem, nec ignarus illū sitire salutē humani generis, ac iā captare discipulos idoneos sublimi doctrinæ, versus ad suos discipulos, qui præceptori abstabant, vt eos meliori se magistro traderet: digito demonstrans ambulantem, *Ecce*, inquit, *agnus ille Dei*, de quo iam ferè testificatus sum vobis frequēter. In quo Ioānis facto, præter imitandā veritatis asserendæ constantiā, etiā discendū, boni doctoris officiū esse non gratiam repetere ea quæ nondū satis auditores intellexerūt, propter quod Paul. ad Phili. 3 *Eadē inquit, scribere vobis mihi quidē nō pigrū vobis autem necessarium*. Porrò vt hac in parte commendata B est Ioannis in prædicando integritas, constantia & diligentia: ita in sequentibus ostēditur tum fructus prædicationis eius, tum simplex discipulorum credulitas. Hi enim mox vt audierunt Ioannem loquentē, intelligētes quid vellet, nimirū vt se relicto ad Iesum properarēt, simpliciterq; credentes illius sermoni, secuti sunt Iesum ambulantē: Sequebātur autē taciti flagrantes amore sublimioris doctrinæ, cuius spē ex Ioannis testimonio cōceperant: sed interpellare nō audēt eum, cui cùm nulla eis intercesserat familiaritatis, & cuius summā dignitatē ex Ioānis verbis intellexerāt. Iesus itaq; intelligens quo animo sequerentur, nō expectata interpellatione, vl- C trò subleuat & inuitat illorū verecundiam, ac versus ad illos, & conspicatus eos sequētes se, quærit quid quærerēt: nō quòd ignoraret quē quo animo sequerentur: sed vt sua interrogatione ad colloquiū, & familiaritatem inuitaret, & per exortā illorū responsionem, aliis ostenderet illorū affectum Euangelio dignum, ac sic horū nota cupiditas etiam aliorum animos accenderet. In quo Christi facto demōstratum, primùm quā sit prius Dominus obuius iis qui sinceris animis sitiunt Euangelicam doctrinā. Deinde quàm debeant, tum doctores tum omnes qui quauis in re prodesse cuiquā possunt, esse cūctis expositi, non expectantes semper donec interpellētur; D sed aliquando etiā anteuertētes aliorū petitionem. Iam in respōsione discipulorum veneratione simul & desiderium eorū spectare licet. Dum enim Rabbi vocant, profitentur se illius velle esse discipulos. Est enim, Rabbi, Hebraica dictio, plus quid significans quàm magister. Nam est idem quod magister mi. Rab enim Hebræis, magister dicitur & doctor ob scientiæ multitudinem. Nam deriuatur à verbo quod multiplicare significat. Similiter quod interrogati quid quærerent, nō responderunt se velle ab eo doceri, sed percontati sunt vbi illius esset domicilium, ostendit eorū & veneratione erga Christū, & discendi desiderium. Verebantur enim illi mole- E sti esse ea hora, quæ, vt testatur postea Euangelista, satis tarda erat, & tamen doceri ab eo cupientes, vt frequenter ad eum discendi causa conuenire possent, locum vbi maneret scire quærebant: simulque declarabant se familiarius secretiora quædam ab eo discere velle, quæ fortassis nō esset docturus in publico. Itaque Dominus Iesus delectatus illorū pio discendi ardore, non indicat signis domum suam, si quando per opportunitatem se vellet inuisere, nec excusans instantem noctem, iubet eos postridie redire, sed comiter ac blandè ad domesticum colloquium inuitat dicens: *Venite ac videte*. Qua quidem comitate non tantùm eos alexit ad amandum & sequendum se, sed etiam explorauit eorum desiderium. Nam si frigidi mente accessissent, nequaquā ad domum secuti fuissent ipsum. Simul etiam docuit secundùm Cyrillum, nullam esse in quæ rendis bonis moram laudandam, quum retardatio vtilitatis detrimentum afferat semper. Mysticè quoque instruimur, non sufficere si quis vbi Christi domus, hoc est, Ecclesia fundata sit didicerit, sed necesse vt in eam per fidem veniat, & quæ in ipsa peraguntur feruenti animo videat. Discipuli autem læti tam optato responso venerunt, & non solùm viderunt domicilium vbi manebat Iesus, sed & eo die commorati sunt apud eum, sacro illius colloquio inflāmati, & à benigno Domino humaniter detenti. Porrò quod ex hoc loco vidatur Christus habuisse domum vbi manebat, non contrarium ei quod alibi dicit Filium hominis non habere vbi caput suum recliner. Hoc enim cùm dixit, demonstrare voluit se nullam habere domum propriam, cui non obstat, quin in diuersorio alio quo & hospitio alicuius manere potuerit. Proinde cùm dicitur, *vbi habitas*: pro verbo, *habitas*, Græcis est μένεις quod verti potest, *vbi manes*, sicuti postea noster interpres vertit idem verbum per maneo, cùm subiicit: *Et manserunt apud illum*, Quod autem Euangelista explicet horam, qua discipuli à Christo inuitati adierunt eius domicilium, dicens: *Hora autem erat ferme decima*, ab exortu scilicet solis, indicare voluit & in discipulis discendi cupiditatem, & in Christo suscipiendi omnes humanitatem, quod neque illi propter tempus, quòd iam scilicet sol ad occasum vergeret, auersi sunt à sequela, neque Christus quicquā prætexerit, sedcùm etiam tempus docēdi inopportunum videretur, paratum & expositum se obtulerit. Qua in re & discipuli docentur, omne tempus aptum esse doctrinæ, nec quicquam prætexendum esse, cùm quæ salutis sunt discere oportet: & doctor instruitur, vt paratum semper exhibeat his qui auidi sunt doctrinæ.

Philip. 3.

Luca 9.

ERAT AVTEM ANDREAS FRATER SIMONIS PETRI, VNVS EX DVOBVS, QVI,] Pergit narrare quomodo sensim diuinæ benignitatis lumen sese explicauerit, & paulatim Christus innotuerit, tum alius alium ad eius cognitionem perduxit, ostendens & quàm efficax statim fuerit Christi doctrina in duobus discipulis Ioānis, qui paucis horis Christum docentem audierant, & quod sit Euangelicæ pietatis studium. Habet enim Euangelica pietas, & vera Christi cognitio illud longè diuersum ab ingenio humano, vt bonum quod nacta est, aliis non inuideat, sed gestiat omnibus esse cōmune, cùm contra multi se non possidere putent quod cum multis possident. Dicit ergo: *Erat Andreas*, &c. Solum Andream ex duobus nominat: siue quòd ipse Euangelista alter duorū esset, qui nomen suum frequēter supprimit: siue quia hic nominandus necessariò erat propter Petrum fratrē per ipsum adductum ad Iesum. Hic ergo tanta fœlicitate gestiens, quod ex indicio Ioānis, sed multo magis ex domestico Iesu colloquio comperisset iam diu exoptatū Messiam, cùm prior inuenisset fratrem suum Simeonem, magna animi sui gesticulatione dixit ei: *Inuenimus Messiam*. Quasi dicat: Gaude mecum frater: quem enim tam anxiè expectamus saluatorem, iam certò inuenimus. Porrò quod Andreas fratrem suum in Iudæa inuenit, siue à se quæsitum, siuè fortè occurrentem, argumentum est etiam illum religionis causa Ioannis Baptisma adiisse. Quod verò dicit Andreas, *Inuenimus Messiam*, innuit etiam Simeonē mirè flagrasse desiderio

 Christi,

Christi,atque ob id tanquã rem lætam Christi aduentum ei renunciasse. Est autem nomen, *Messias*, Hebraica dictio, vel Chaldaica, quæ tamen apud Græcos pro natura linguæ eorum nonnihil mutata est. Nam Hebraicè dicitur Maschiac, Chaldaicè verò Melchiha quod potiùs quàm Hebræũ secutus Euangelista, *Messias*, dixit. Nam si ex Chaldaico nomine aspirationem duriorem vel demas, vel leniùs, vt quidam, proferas, litteram verò Schin per duplex ſſ. exprimas, vt multi faciunt, resultabit Messia, cui Græco more addendo scilicet. Messias, quod Latinè vnctum significat. Cæterùm cùm multi apud Hebræos hoc nomine dicti sunt, additur huic nomini apud Græcos articulus τὸν, vt intelligatur de illo vnico Messia, quem tunc omnes solùm expectabãt, quemq; prophetæ promiserant, vnctum non oleo visibili, sed inuisibili, neque in regem solùm, aut in sacerdotem, sed in vtrumque simul, atque etiam in prophetam, & doctorem. Vngebantur enim olim apud Iudæos sacerdotes, reges, & prophetæ. Non satis autem fuit Andreæ renunciasse fratri Messiam inuentum, sed cupiens etiam illum fieri eius discipulũ, ac de Domini comitate & benignitate experta bene confisus, adduxit fratrem ad Iesum, cupidum nimirum etiam videndi & audiẽdi Iesum.

INTVITVS AVTEM EVM IESVS DIXIT: TV ES SIMON FILIVS IONA: TV, &c.] Dixit Iesum non solum respexisse, sed intuitum fuisse Petrum, ac tum dixisse ei: *Tu es Simon*, &c. vt intelligeremus eum sine iudicio cuiusquam, Simoni ignoto indicasse nomen proprium & patris. Itaque per hoc, quod intuitum Iesum dicit, significat solùm inspectione Iesum cognouisse. Simonem, ac non solùm faciem illius contemplatũ, sed & animum, simulq; significat delectatum ipsum sincero illius affectu, quem in ipso intuebatur. Ideo autem patris propriumq; nomen illi edicit, ac commutati nominis ænigmate, futuram ipsius dignitatem, stabilitatem, & officium prophetauit, vt per occultorum reuelationem, & futurorũ prædictionem ad diuinitatis suæ fidẽ illum adduceret ostenderétque, se eum esse, qui cuncta antequam, vel fiant, vel innotescant, nouit. De nomine autẽ patris Simonis diuersitas est. Sunt enim qui putant eum dictum esse Iona, quod sonat columbã, quia Matt. 16. dicitur Simon Bar-Iona, & corruptè vel hìc vel Ioannis vltimo legi Ioanna vel Ioannis. Alii verò putant eum dictum Hebraicè Iochanna, Chaldaicè verò Iohanna, vnde extrita aspiratione, & in fine adiecto ſ. factum sit Græcis Ioannes, quod idem postea cõtrahẽtes dixerint Ianas vel Iona. Significat autem Iochanna, vel Iohanna, quod nos dicimus Ioannes, gratiosum, quia à verbo Hannam deriuatur, quod misereri & gratiosum esse significat. Nequaquam autem absurda videtur eorũ obseruatio, qui istud, *Tu es Simon filius Iona*, non solùm dictũ putant à Domino, vt per occultorum reuelationẽ eueheretur Simon ad fidem diuinitatis, sed etiam emphaticὤς ad collaudandũ piam Simonis obedientiam, simplicitatem aut gratiositatem apud Deum, ex indicio proprii, & paterni nominis, in hunc scilicet sensum. Noui te qui sis, quo & gratior mihi aduenisti Simon non tam vocaris, quàm es, audiens scilicet & obediens, id quod Hebræis hæc vox sonat, & filius Iona hoc est, columbæ, aut Ioanna, hoc est, gratiosi, cui scilicet Deus fauet. Verè enim tibi aspirauit fauor Dei, qui te audire fecit vocem fratris tui ad vocantis. Gratulare autem tibi, quòd ad me veneris, faciam enim te rupẽ quandã pietatis, & salutis, ideoq; post hac Petri cognomentum habebis. Cæterùm Cephas Chaldaicum magis est quàm Hebraicum, sicut & aliàs frequenter libris noui testamenti multa leguntur nomina inspersa, quæ magis Chaldęa sunt & Syra quã Hebręa, eò quòd Chaldæa magis lingua vsos Hebræos tempore Christi verisimile sit: quæ hoc distat à pura lingua Hebræa: (quæ Bibliaca est) quod Italica distat à purè Latina: Bibliaca enim Hebræorum lingua Ceph dicitur petra; Chaldaica verò Cepha, cui à Græcis adiecta eorũ more litteras constituitur Cephas, quod Græca lingua interpretatur Petrus. Nam atticis ὁ πέτρος, idem est quod ἡ πέτρα. Itaque Petrus non sonat Latinis idẽ quod saxeus, sed potiùs idẽ quod saxum. Porrò quidã intelligunt hoc nomen Simoni iã non fuisse impositũ, sed promitti imponendũ: impositũ autem fuisse aut cùm Matth. 16. dicitur: *Tu es Petrus*, &c. aut cùm duodecim Apostoli eligerentur, tunc enim dicitur Marci 3. *Et imposuit Simoni nomen Petrus.* Alii verò, & rectiùs, cum Aug. intelligunt hoc loco nomẽ Simoni impositum à Christo, vt sit sensus, tu posthac vocaberis Cephas: sed Matt. 16. causam huius nominis primùm fuisse explicatam. Non est autem hoc nouo nomine, primũ eius nomen, vel mutatũ, vel sublatum, quemadmodum nomen Abrahæ, cui dictum est. *Non vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham*, & sicut nomen Saræ, de qua dicitur: *Sarai vxorem tuam non vocabis Sarai, sed Saram.* Non enim dicitur Petro: Non vocaberis vltra Simõ, sed priori nomini aliud, tanquã principale additum est, vnde & ipse seipsum vocat in epistolis suis, Simonem Petrum. Sic & patriarchæ Iacob dum dictum est ei: *Non vocaberis vltra Iacob, sed Israël erit nomen tuum*, non primum nomen penitus sublatum est, cùm postea frequẽter Iacob dicatur: sed significatur præcipuum nomen eius futurum Israël, à quo scilicet posteri eius dicti Israëlitæ & Israël. Itaque in scripturis aliquando legũtur quorundam nomina à Deo mutata, aliquãdo noua nomina prioribus addita, aliquando ab ipsa natiuitate imposita. Semper autem huiusmodi nominis imposito diuinitus facta, significat eos, quibus imponitur ad peculiarem aliquam inter homines excellentiam deligi. Porrò quod Simon filius Iona vel Ianna vocatus est Petrus, mysticè significat eum qui habet obedientiam, quæ filia est mansuetudinis columbinæ, ac gratiæ diuinæ, etiam fore Petrum, vt per obedientiam proficiens firmetur in bono.

IN CRASTINVM VOLVIT EXIRE IN GALILÆAM, ET INVENIT PHILIPPVM, ET DICIT.] Dies iste crastinus non videtur posse intelligi, fuisse crastinus respectu eius diei, quo Andreas cum altero discipulo secuti sunt Iesum à Ioanne demõstratũ. Illo enim die Andreas mansit apud Iesum, ac proinde post illum diẽ inuenit Simonẽ fratrem, & inuentum adduxit ad Iesum. Iste autem dicitur crastinus, respectu eius diei quo Simoni dictum est: *Tu vocaberis Cephas*, vt ipse litteræ contextus exigit: quare nõ secutus est immediatè diem illum, quo Andræas secutus est Christum. Quot autem dies intercesserint, scriptum non est: Epiphanius tamen libro contra hæreses in hæresi 5. eadem die putat Petrum adductum ab Andrea ad Dominum, quia ipse Dominum secutus fuit. Contigit, inquit, ipsa die vt incideret ipse in fratrẽ suum

suum Simonem, & diceret prædicta, &c. Pergit itaque narrare Euangelista quomodo per hos discipulos quos collegerat, etiam alios sibi duos adiunxerit. Postridie, inquit, visum est ei exire è Iudæa in Galilæam, ibique obuium inuenientes Philippum ad sequelam vocat. Bene autem dicitur *voluit exire*, hoc est, visum est ei, quò significaret libera electione dispofuisse eò concedere, ne fortuitò ac præter exspectationem videretur obuium sibi Philippum adiunxisse. Ideo autem exiuit Christus in Galilæam, vt ex subsequenti Ioannis narratione licet colligere, vt ex contempta illa præ Iudæa regione, humiles sibi, viles, ac rudes in discipulos asciisceret. ne quid virtutis Euangelicæ mundo tribueretur, vtque in ea (secundùm vaticinium Isaiæ) auspicaretur Christus suum Euangelium, & sui ipsius manifestationem. Porrò quòd Philippus ad vnam Christi vocem secutus est Dominum, quem nondum docentem audierat, nec miracula facientem viderat, leuitati non est ascribendum, sed efficaciæ vocis Christi. Quanquam verisimile sit, Philippum priùs ab Andræa, & Petro multa de Christo didicisse. Id enim videtur insinuare Euangelista, cùm Philippum dicit fuisse ciuitatis Andreæ & Petri: per cuius ciuitatis descriptionem etiam rectè intelligitur notare voluisse Euangelista è quàm humili ciuitate Dominus præcipuos sibi delegerit discipulos. Est enim Bethsaida parua admodum ciuitatula, sita iuxta lacum Genesareth, cuius nomen etiam optimè mysterio conuenit. Nam Bethsaida interpretatur domus venationis. Quemadmodum autem Andreas Petrum fratrem attraxit ad Christum, ita & Philippus inuento Messia non retinet bonum hoc apud se, sed & Nathanaeli communicat, eumque Christo adducere studet, qui & ipse ex humili erat Galileæ vico, nempe à Cana Galileæ, vt dicitur Ioannis vltimo: Animaduertendum sanè quàm fœlix fuerit nascentis Ecclesiæ auspicium. Frater enim fratrem traxit ad Christum, ciuis conciuem, amicus denique amicum: quæ certè omnia omen quoddã habuerunt Christianæ concordiæ, qua augenda erat Ecclesia Christi. Itaque Philippus lætiùs de inuento thesauro, cùm reperisset Nathanaelem, quem & ipsum sciebat incredibili Messiæ desiderio teneri, cùm animi gesticulatione dixit: *Inuenimus expectatum illum, quem scripsit & Moyses in lege sua, & prophetæ item omnes promiserunt, nempe Iesum filium Ioseph Nazarenum.* Ex quibus verbis coniectura est & Philippum, & Nathanaelem scripturarum studiosos fuisse, atque in eis de aduentu & regno Christi diligenter inuestigasse. Vnde Philippi renuntiatio, hunc videtur habere sensum: Legem & prophetas ô Nathanael diligenter excutis, vt de Christi aduentu certior fias. En modò inuenimus eum, quem scriptura promittit, & tu tam anxiè quæris. Nathanael autem Philippum audiens, fauebat quidem lætissimo nuncio, sed offendebat scrupulus quidam, quem illi mouebat prophetia Micheæ, promittens Messiam exoriturum ex Bethleem Iudææ, non tamen planè diffidens, discendi animo, non calumniandi, interrogabat dicens: Num à Nazareth potest aliquid eximium exoriri, cùm eius non meminerint prophetæ? Interrogatiuè enim debere istud legi: *A Nazareth potest aliquid boni esse?* & non assertiuè, vt quidam volunt, apertè satis patet ex subiecta responsione Philippi: *Veni & vide.* Cùm enim Philippus nodum hunc sibi propositum soluere non posset, inuitat eum ad fontem ipsum, non dubitans quin viso & audito Iesu, statim sit crediturus,

A VIDIT IESVS NATHANAEL VENIENTEM AD SE, ET DIXIT DE EO: ECCE VERE ISRAELITA. Nathanaelem ad se per Philippum venientem per occultorum relationem ad fidem trahere studet Dominus, quomodo priùs Simonem adductum per Andræam, ideoque secreta cordis de eo reuelat, asserens in eo non esse dolum, quod vtique cognoscere, solius est diuinæ virtutis *Homines enim vident quæ apparent, Deus autem intuetur cor.* 1. Reg. 16. Quod autem dicit, *vere Israelita*, ita tum dictum est, ac si quis modò dicat verè Christianus, de eo qui nomini suo, vita moribusque respondet. Quare autẽ verè Israelitam

1. Reg. 16

B vocat, indicant subiuncta verba, quia scilicet in eo nullus erat dolus, hoc est, simplex erat & rectus, simplicique ac sincero animo Deum colens, quẽadmodum Iacob, cuius nomen præferebat. Qua commendatione non tantùm Nathanaelem voluit Dominus prouehere ad magnificam de se existimationem, sed & sinistrã, quæ esse poterat de Nathanaele, in circunstantibus aut in nobis suspicionem tollere, ne, scilicet quia dubitando dixerat, *A Nazareth potest aliquid boni esse?* putaretur calumniandi animo accessisse Christum, & non solo discendi studio. Admiratus autem Nathanael vnde tam perfectam etiam cordis sui haberet Dominus cognitionem: *Vnde*, inquit, *me nosti?* Iesus verò euidentiùs etiam

C declarare volens diuinam suam virtutem, nec quicquam illum latere quamuis occultum: *Priusquam* (inquit) *Philippus te vocaret ad me, cum solus esses sub ficu, ego te vidi.* Quibus verbis optimè Saluator respõdet interrogationi Nathanaelis. Interrogatus enim vnde nosceret eum, non respondet se nouisse eum, cùm adhuc esset sub ficu: sed *vidi*, inquit, te, oculis nimirum diuinitatis, ac proinde mirum non est, si te nouerim intimè, etiamsi nec mecum sis conuersatus, nec mihi quisquam de te dixerit. Indè enim te noui, vnde te longè à me semotum vidi. Cæterùm duo occulta his verbis Dominus reuelat, nempe quòd Philippus illum vocarit, & quòd priusquam vocaret, sub ficu fuisset, quorum neutrũ

D ne ab aliquo didicisse putaretur, vidisse se eum asserit. Hæc autem simul atque Nathanael audisset, cui persuasum erat soli Deo perspicua esse cordium secreta, & homine maius esse, quòd audiret, nihil iam offensus scrupulo de loci natalis vocabulo, plena fide testimonium reddidit Christo, magistrũ filiũque Dei, atque expectatum illũ regem Israël, Messiam professus, declarans certè quàm non vulgarem de expectato Messia haberet opinionem, quod ex scripturarũ cognitione, didicisset illum, & doctorẽ fore & regẽ populi Israelitici, & filium Dei, quemadmodum in Psalmis frequenter nunc apertè, nunc sub typo Salomonis aut Dauidis promittitur Messias fore Dei filius. Quamuis autem Iudæi ex scri-

E pturis intelligerent Messiam suum singulari, & propria quadam ratione fore Dei filium (vnde & hîc Græcis additur articulus ὁ υἱός.) incertum tamen an Nathanael, & reliqui Iudæi putauerint eum fore filium Dei naturalem, & verum Deum, an solum filium Dei per singularem quandam præ omnibus gratiæ prærogatiuam: & tamen quòd Iesum aliquid supra hominem fuisse, crediderit Nathanael, dicẽs: *Tu es ille filius Dei*, ex eo manifestum, satis quod per occultorum reuelationem, quam Deo propriam non dubitauerit, in hanc fidei suæ confessionem proruperit. Iesus autem tam promptam & alacrem

alacrem viri fidem, ac profectionem tam Euangelicam libenter amplectens, confirmat etiam Nathanaelis, & aliorum de se opinionem, apertiùs iam indicans suam naturam diuinam, dum visuros eos dicit cœlos sibi aperiendos, & angelos ascendentes & descendentes, quod apertum futurum erat signum, eum esse non solùm regem Israël, sed etiam regem angelorum, ac verum & naturalem Dei filium, vt cui angeli obsequium essent exhibituri. Porrò dubium quando id viderint Apostoli, quod visuros Apostolos Christus testatus est. Dicunt quidam tunc istud adimpletum, quando in agone sudanti angelus animum addebat: dum item in resurrectione frequenter apparuerunt: dum denique Christo ascendente nunciabant sic rediturum quomodo abiisset. Verùm quoniam in istis factis angeli non descenderint super filium hominis, nisi, super, accipiatur pro propter: alij rectiùs dicunt ab Euangelistis, (quos certũ est multa prætermisisse,) etiam prætermissum esse quando istud viderint discipuli, quod tamen ex his Christi verbis certũ est aliquando vidisse. Rupertus verò mysticè hæc intelligit, vidisse, scilicet, discipulos cœlum apertũ, quando fide conspexerunt cœlum per mortem Christi fuisse nobis apertũ, angelos autem ascendentes, & descendentes super ipsum vidisse, quando intellexerunt angelos & ascendere ad contemplandum Christi diuinitatem, & rursum sese dimittere ad considerandum humilitatem passionis ipsius, ita vt in vno, Deum simul venerentur & hominem. Cæterùm quoniam Nathanaelem Dominus vocauit verè Israelitam, benè ei similis visio repromittitur, qualem aliquando Iacob, qui primus Israël dictus est, videat. Nam & hic quondam in somno vidit cœlum apertum, & Deum innixum scalæ, quæ à cœlo protendebatur in terram, angelosque per eam ascendentes & descendentes. Notandum & illud, quod Christus appellatus à Nathanaele filius Dei, suamque diuinitatem ei comprobans, se tamen non vocat nisi filium hominis, vt aliàs ferè semper, hac appellatione humilitatem suam, ac veram humanæ naturæ susceptionem nobis commendans. Est autem filius hominis, Hebraica phrasi idem quod homo, quanquam appropriatè etiam Christo potest intelligi, competere, vt dicatur filius hominis, eò quòd in terris matrem tantùm habuerit, non etiam patrem. Verùm ad istud non videtur Christus respexisse, cùm genitiuus, *hominis*, sit masculinus. Est enim τοῦ ἀνθρώπου. Quæri autem hîc solet, cur Nathanaelem Christus non etiam inter Apostolos elegerit, qui idem de Christo perhibuit testimonium, ob quod postea Petrus consecutus est primum inter Apostolos locum, & autoritatem. Et quidem dicunt plerique post Augustinum, factum istud, quoniam Nathanael peritus fuerit in lege, ne mundi cõuersio facta per Apostolos ascriberetur humanæ sapientiæ. Rupertus verò putat, & certè valde probabiliter, hunc Nathanaelem fuisse eum quem reliqui Euangelistæ vocant Bartholomæum, eò quòd apud eos semper coniungatur Philippo Bartholomæus, cùm recensentur Apostolorum nomina: quemadmodum Petro Andreas copulatur, Iacobo Ioãnes. Idem efficaciter satis videtur ex vltimo cap. Ioannis, in quo Nathanael numeratur inter discipulos Christi, & vt videtur, nõ alios, quàm qui apostoli dicebantur. Nam dicitur tertiò tunc apparuisse discipulis, eisdem ergo quibus priùs dicebatur apparuisse. Iam certum est priores apparitiones ab eo scriptas non factas nisi discipulis illis qui Apostoli dicebantur. Accedit his quòd Bartholomæus non videatur esse nomen proprium Apostoli, non Magis quàm Bar-Iona proprium fuit Petri nomen, vt ob id verisimile sit Ioannem solum eius proprium nomen voluisse explicare.

Genes. 28.

MVTATVR AQVA IN VINVM IN NVPTIIS.

IOAN. 2. CAPVT XVIII.

ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: Et erat mater Iesu ibi: Vocatus est autẽ & Iesus, & discipuli eius ad nuptias. Et deficiente vino dicit mater Iesu ad eũ: Vinum non habent. Et dicit ei Iesus: Quid mihi & tibi est mulier? nondum venit hora mea. Dicit eius mater ministris: Quodcunque dixerit vobis, facite. Erant autẽ ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundùm purificationẽ Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas. Dicit eis Iesus implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summũ. Et dicit eis Iesus: Haurite nunc & ferte Architriclino. Et tulerunt. Vt autem gustauit Architriclinus aquam vinum factam, & non sciebat vnde esset, ministri autem sciebant qui hauserant aquam: vocat sponsum Architriclinus, & dicit ei: Omnis homo primùm bonum vinum ponit, & cùm inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc. Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius.

ET DIE TERTIA NVPTIÆ FACTÆ SVNT IN CANA GALILÆÆ, ET ERAT MATER.] Cùm iam sibi aliquot Christus discipulos collegisset, ac occultorum reuelationibus suam illis diuinitatem insinuasset, tempus erat vt nouis miraculis suam excellentiam testificaretur: quod quomodo aut qua occasione factũ sit, iã narrare pergit Euãgelista. Porrò *dies tertia* qua nuptiæ factæ sunt variè accipitur. Rupertus enim diem hanc intelligit esse tertiam à testimonio nouissimo Ioãnis hoc est ab ea die qua primi discipuli Christum sunt secuti. Verùm istud non est probabile, maximè cùm priùs dictũ sit, illud In crastinum, nõ posse intelligi de crastino eius diei, quo dicit Ioannes: Ecce agnus Dei. Deinde si hæc tertia dies immediatè secuta est eum diẽ, quo Iesus exiens in Galilæam inuenit Philippum, cur non iam etiam dixit, vt superius, Altera die, vel in crastinum? Itaque secundùm alios meliùs dies hæc intelligitur dici tertia ab adita Galilæa, vel ab eo tempore, quo venit ad Iesum Nathanaël. Ita intelligit Epiphanius, qui etiã putat miraculum istud contigisse eadem die qua Dominus natus est, cùm iam scilicet complesset 30 annos, cùm communis iam sententia habeat illud factum decimatertia die post natiuitatis diem: sed errauit Epiphanius in eo quod putauerit Christi natiuitatem incidisse in quintã Ianuarii. In confirmationẽ autem eius quod hac quinta Ianuariia quã cõuerterit in vinũ, refert etiam

etiam suo tempore hac die fontes quosdam in vinum conuertit solitos. Quoniam autem duæ erant Canæ, (teste Hieronymo) vna maior iuxta Sydoné, altera minor in tribu Aser, ob id ad distinctionem alterius hic additum est, *Galilææ*.

VOCATVS EST AVTEM ET IESVS ET DISCIPVLI EIVS AD NVPTIAS: Vocatus est ad nuptias Dominus, non quòd magnum aliquid de eo iam ob visa miracula suspicarentur: sed simpliciter, tanquam notus & amicus, quod significans Euangelista dixit matrem Iesu ibi fuisse. Notat autem Epiphanius in hæresi 78, iam tum Ioseph fuisse mortuũ, quòd nec hic, nec alibi postea coniungatur Mariæ, aut fratribus Iesu. Itaque sicut illa vocata fuit tanquam nota, ita & Dominus. Non dedignatur autem Dominus etiam sic vocatus nuptiis interesse, vt humilitatis nobis exemplum suo facto commendaret, doceretque amicorum & cognatorum necessitudinem non negligendam, quãdo non obstat vitæ quæ secundùm Deum est. Deinde quo sua præsentia nuptias honorans, & nuptiale conuiuium miraculo insigni cohonestans, ostenderet contra futuros hæreticos, & matrimonium esse sanctum, & nuptialia conuiuia non esse tanquam illicita reprobanda. Quis enim sanctus non reprehenderet huiusmodi conuiuia, nisi Christi exemplo reprimeretur? At quomodo efficaciùs hæresis Tatiani Marcionisque refelli potest, quàm hoc Christi exemplo?

ET DEFICIENTE VINO, DICIT MATER IESV AD EVM: VINVM NON HABENT.] His verbis multiplex certè matris Domini virtus nobis commendatur. Et primùm quidem ipsius solicita pietas & misericordia, qua aliorum defectus subleuare studebat, idque adeò sollicitè vt vsque ad extremam necessitatem non distulerit, sed deficiente vino, id est, dum iam inciperet deficere, & nondum defecisset. Nam quod dicit, *Vinum non habent*, intelligendum videtur, sufficiens, & quantum est satis. Græcè tamẽ non est participium præsentis temporis, sed aoristus ὑστερήσαντος οἴνου, hoc est, cùm defecisset vinum. Secundò, insinuatur nobis ipsius eximia de Christo opinio & fides. Nam cùm nondum Christus miracula operatus fuisset, non dubitat tamen eum posse: Imò cùm iam discipulos sibi adiunxisse videret, credidit tempus esse, vt per miraculorum patrationem mundo sese manifestaret. Postremò & virginis modestia, reuerentia ad Christũ, ac multa spes indicatur, eo quòd paucis verbis defectum vini filio insinuauerit, nõ quòd ignorare putaret, sed quo ad subleuandũ inopiam amicorum prouocaret. Nouerat siquidem mater nihil minus ferre posse filium, quàm suorum inopiam etiam corporalem: quare satis habuit tantùm verbo inopiæ cõiuiuarum admonuisse: Sic se habet & omnis animus fide orans, qui satis habet suos defectus Deo exponere, nihil dubitans, quin pro sua potentia & bonitate possit & velit succurrere, sed tempus & modum quo subuenturus sit, in illius voluntate & prouidentia relinquens.

ET DICIT EI IESVS: QVID MIHI ET TIBI EST MVLIER? NONDVM VENIT HORA MEA.] Quod dicit saluator: *Quid mihi & tibi est, mulier*, quidam intelligunt vt sit sensus: Quid mea & tua interest, quòd non habeant vinum? Tu enim es mulier, & proinde non imputabitur tibi vini defectus, sed Architriclino tantùm & sponso. verùm rectiùs hæc oratio intelligitur secundũ phrasim Græcã aut Hebræam. Nam Græci per duos datiuos mediante cõiunctione καὶ ea proferunt, quæ Latini per vnum datiuum cũ aduerbio congregandi, siue cum ablatiuo, prædecente præpositione, cùm. Sic Matth. 8. vociferabant Dæmones, *Quid nobis & tibi Iesu fili Dei?* hoc est, quid rei est nobis tecum? Et capitulo 27. *Nihil tibi & iusto illi*, hoc est, ne quid rei tibi sit cũ iusto illo. Sic & hoc loco sensus est: Quid mihi rei est tecũ, quídve mihi tecum cõmune? Similis phrasis est apud Hebræos, à quibus Græci eam mutati videntur. Sic enim dicitur 2. Reg. 16. *Quid mihi & vobis filii Saruiæ*. Et 4. Reg. 9. *Quid tibi & paci?* id est, qui tibi cum pace? Et aliàs sæpe hæc loquendi ratio occurrit. Porrò duriùs matrem Christus alloquitur, non quòd illa in sincero affectu miraculum expetisset, quasi scilicet per miraculũ filii cupiuerit gloriã suã demonstrari, neque quòd illam nõ vnicè diligeret & piissimè veneraretur, sed vt miraculorum authoritatem ab humanis affectibus assereret, ac diuinæ virtuti totam gloriam vendicaret, hoc est, ne potissimùm videretur in gratiam amicorum facere, quæ fecit, & non potiùs in gloriam patris sui, & doceret omnes, nõ à matre se accepisse potestatem miracula operandi, atque in Euangelico negotio nullũ esse ius authoritatis parentũ, neque secundũ eam regi debere eum, qui ad id negotii à patre missus est. Itaque sensus est: In negotio edendorũ miraculorum nihil mihi tecum rei est, sed es mihi velut aliena mulier, non vt mater. Neque enim à te accepi vnde miracula operari possum, ac proinde neq; tui iuris est, præscribere patrandorũ miraculorum tempus & locum. Quod autem sequitur, *Non venit hora, mea*, Aug. intelligit de eadẽ illa hora, de qua capite 7. *Nemo misit in eum manus, quia nondum venerat hora eius*, nempe de hora passionis, vt sit sensus: Nondum venit hora passionis mihi à patre præscripta, quando ostendam quid à te acceperim, & tãquam matrem recognoscam. Verũ meliùs secundùm alios intelligitur de tempore operandi miracula, & per ea seipsum manifestãdi. Cùm itaque prioribus verbis ostenderit propter auditores, matrem non habere in ipsum aliquid iuris in negotio Euangelico, his iam verbis indicat se in omnibus obseruare debere oportunitatem, & tempus decretum à patre. Sed cùm hac hora & tẽpore fecerit miraculum, quomodo dicit nondum venisse horã edendi miracula: Dicit beatus Chrysostomus matrem petiisse miraculum, priusquam omnibus manifesta esset vini deficientis inopia, atque ob id dixisse Christum, *nondũ venit hora mea*. quia scilicet oportunum tempus edendi miraculum, quod petebatur, non erat, nisi cùm iam de vini inopia omnibus constaret. Tunc enim futurum erat gratiùs, credibiliùs, magisque liberum ab omni sinistra suspicione, cùm alioqui videri posset ad ostentationem sui & amicorum gloriã miraculum operatus Dominus. Aliter tamen etiam dici potest, nondum tunc venisse tempus passim & publicè edendi miracula, quod tempus cœpit primùm ab incarceratione Ioannis, vnde ab eo tempore reliqui Euangelistæ cœperunt eius prædicationem & miracula prosequi: tamen quo matrem ob repulsam filii non deficientem in fide & spe honoraret, præuenit illud tempus miracula faciendi, ostendens simul se temporibus non subjici, sed dominari eis: Mater enim etsi repulsam passa videretur à filio, tamen tum quòd diuina sua prudentia scopum

Marginalia: Matth. 8. — Matth. 27 — 2. Reg. 16. — 4. Reg. 9. — Ioan. 7.

scopum & rationem verbi intelligeret, videlicet quod nō impotentiæ excusatio neque matris contēptus erat, sed ne videretur sese miraculis ingerere, & spectaculo exponere: tum quòd spei fideiq; firmitate optimè cōfideret de filii sui & potētia & benignitate erga omnes, & maximè erga se matrē, mensæ ministros admonet, vt facerent quicquid iussi essent, pia solicitudine procurans ne famulorum inobedientia aut non paratum obsequium obstaret. quo minùs conuiuio subueniretur: cæterùm tēporis ac rei gerendæ arbitrium filio tacita relinquens, Itaque & hîc rursum præclaræ virginis dotes relucent, mansuetudo scilicet & reuerentia filii, cuius duriore responso non offendebatur, nec ei vicissim respōsabat. Item fidei fiduciæque cōstantia, deinde & in intelligendo verba filii, & in prospiciendo futuris prudentia, in subueniendo inopibus indefessa solicitudo, Greg. Nyssenus interrogatiuè legit illud, *nondum venit hora mea*? Sic enim interpretatur in ser. super illud: Tunc & ipse filius subiectus, quasi diceret, Quid mihi tecum est mulier? Nunquid etiam hanc meam ætatem regere vis? an nundum venit hora mea, quæ liberum arbitrium & suum ius ac libertatem ætati præbeat?

ERANT AVTEM IBI LAPIDEÆ HYDRIÆ SEX POSITÆ SECVNDVM PVRIFICATIONEM IVDÆORVM, &c.] Purificatio Iudæorum, de qua hîc loquitur, non ea intelligenda est, qua Iudæi secundùm legem Moysi purificabantur à quibusdam immunditiis per legis constitutionē introductis, vt à contactu morticini, vel leprosi, aut à pollutione seminis. Ab his enim immundi erant vsque ad vesperum, nec potuerunt ab his emundari in conuiuiis. Quare ea intelligenda est purificatio, quæ secundùm traditionem seniorum introducta fuit, & recepta apud Iudæos, de qua Marcus, *Pharisæi*, inquit, *& omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum: & à foro nisi baptizentur non comedunt, & alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum & lectorum.* In hunc ergo vsum aderant sex istæ hydriæ, hoc est, aquales. (Dicitur enim hydria ab hydor, aqua) *capientes duas aut tres metretas.* Est autem metreta & cadus eadem mensura, continens decem congios, vt ostendit Budæus lib. 5. de Asse, ex Dioscoride libr. 5. Congius verò sex continet sextarios. Nam & ob id sextarium dictum volunt, quòd sexta pars sit congii. Sextarius autem duas continet heminas vel cotylas: hemina autem appendit libram vnam, hoc est, sex cyathos. Nam cyathus liquoris vncias duas continet. Ex quibus colligere licet, quàm capaces fuerint sex istæ hydriæ, continentes metretas binas aut ternas. Vnde etiam intelligimus quàm largum fuerit Domini beneficium, & supposititias esse quasdam amphoras portatiles, quæ in locis quibusdam tanquam ex his sex hydriis ostenduntur, quæ absunt à mensura vnius metretæ aut cadi. Iuxta Robertum Senalem, qui post Budæum accuratiùs de ponderibus & mensuris scripsisse videtur, Metreta & cadus idem capit quod Batus, seu Ephi, quas mensuras ex Iosepho ostendit continere 72 sextarios Atticos, & proinde libras mensurales 108, cùm sextarius Atticus selibram capiat, idemque sit cū Log Hebraico, quæ mensura Hebræis capax dicitur sex ouorum. Ac iuxta collectionem ipsius Roberti, Metreta seu Batus continet quartarios Parisinos duodecim cum cheopina & dimidio eius, cum duabus drachmis. Quartarius autem Parisinus, qui capit quatuor cheopinas, aut duas pintas, minor est congio Romano hemina vna, minor item Choe Attico, quadrante heminæ vnius, paulo item minor Gomor, mensura Hebraica. Vnde colligitur aliquāto minorem esse nostro quartario, quem nos barbarè pottū dicimus. Proinde hydria, quæ duas metretas capiebat iuxta hanc collectionē, vigintiquatuor nostros quartarios aut circiter capiebat. Vnde reliqua colligi possunt. Certè non amphoras vulgares fuisse has hydrias, sed vasa aperta & ampla, patet ex eo, quòd Dominus non iubet effundi liquorem, sed hauriri, *Haurite*, inquit, &c.

(Marci 17.)

DICIT EIS IESVS, IMPLETE HYDRIAS AQVA: ET IMPLEVERVNT EAS VSQVE AD SVMMVM.] Consultò Dominus miraculum distulit, quo magis omnibus innotesceret vini defectus, ac sic non ostentationi, sed necessitati datum videretur. Igitur cùm iam tempus esset, vt matris petitioni condescendens amicorum inopiæ subueniret, seque in gloriam patris sui manifestaret, mandat ministris, vt sex illas hydrias implerent aqua. Non mandat vt vasa vinaria impleant, sed aquales illas pro purificatione Iudæorū sitas, quas omnes didicerant præter aquas nihil continuisse, vt miraculum esset appertius, & ab omni calumnia liberius. Cumque solo verbo & vinum creare potuisset ex nihilo, & hydrias replere aqua quam in vinum conuerteret, ministris iussit replere hydrias aqua, vt euidentius esset miraculum, ipsosque mensæ ministros faceret etiam ministros ac testes miraculi. Sicut enim ita omnia sua miracula gessit Dominus, vt non ad laudem humanam affectata, sed subleuandis hominum malis impensa viderentur: sic & rerum ordinem ita temperauit, vt maiore certiorique fide geri non pòssent, quo per ea videntium fides magis excitaretur & cresceret. Itaque & hac de causa iubet ministros haurire, & ferre Architriclino, hoc est, conuiuii præfecto, vt & per hunc miraculi fides & magnitudo pluribus certiùs innotesceret. Hic enim partim quia sobrius erat, (nam cui cura mandata est curandi conuiuium, is cæteris libentiùs abstemius esse consueuit) partim quia saporum peritus, maiore fide pronunciare poterat de vino, quàm cæteri conuiuæ, quorum palata iam multo vino videri poterant obsorduisse. Ministri ergo testes fuerunt aquam in vinum conuersam, Architriclinus autem testis fuit vinum illud optimum fuisse, qui cùm suspicaretur errore ministrorum, aut dispositione sponsi factum, vt vinum illud optimum vltimo loco apponeretur, sponsum vocat, disputans cum eo de vino tam bono, Deo ita ordinante propter miraculi maiorem fidem & claritatem astruendam. Porrò subintelligendum quòd ex sua narratione Euangelista reliquit nostræ intelligentiæ, postea re ex famulis inquisita, & reperto vino eiusdē generositatis in hydriis, miraculi veritatem, Architriclino, & sponso, & per hos omnibus innotuisse. Sicut autem ad insinuandū vini Christi liberalitate exhibiti quantitatē, Euangelista expressit hydriarum & numerum & capacitatem: ita ad significandum eiusdem vini excellentiam, & bonitatem, narrat tam accuratè verba Architriclini, quibus eius bonitas comprobatur, vt sic declaret Christum & copiosum & optimum vinum exhibuisse.

HOC FECIT INITIVM SIGNORVM IESVS IN CANA GALILEÆ, ET MANIFESTAVIT.] Hinc patet falsum esse librum de infantia saluatoris, qui & reprobatur in decreto Gelasij Papæ, tanquam ab hæreticis confictus. Atque hac de causa videri potest ex proposito illud Ioánes addidisse, vt rejicienda demonstraret miracula, quæ de Iesu iactabantur antea facta. Non enim intelligendum est, Ioannem noluisse significare istud miraculum non fecisse simpliciter primum, sed primum inter ea, quæ fecit in Cana Galilææ. Nam nulla videri potest ratione, quare potiùs diceret Euangelista primum miraculum, quod in Cana factum est, quàm primum miraculũ quod Capharnaum, aut in Hierusalem factum est. Deinde cùm additur, *& manifestauit gloriam suam*, hoc est, gloriam & claritatem potentiæ suæ diuinæ, apertè satis significatur priùs tali ratione nõ manifestasse gloriam suam. Et benè quidem dicitur manifestasse gloriam suam. Apertè enim ostendit se eũ esse, qui quotannis in vite aquã in vinum conuertit, ac creaturarum omnium dominum. Quod autem dicitur, *& crediderunt in eum discipuli eius*, intelligendum quod fidem ampliorem, & firmiorem acceperint. Quia & priùs quidem crediderant, sed non tam firmiter. Porrò præterquam quòd hoc miraculo, & matrem honorauit, & nuptias, amicorumque honori, & inopiæ prouidit, etiã mysticam habet rationem & intelligentiam omnis hæc Christi actio, & historia, cuius mysterii ratione omnino conueniebat hoc miraculum aquæ conuersæ in vinum in nuptiis, fuisse primum omnium, quæ fecit miraculorum. Hoc enim miraculo Christus veluti typo quodã nobis adumbrauit id, quod aggrediebatur. Iam enim tempus erat vt pro insipida, ac diluta legis Mosaicæ littera, biberemus generosum illud vinum Euangelicę doctrinę. Christo videlicet id, quod erat inutile nobis, & inefficax vertente in melius. Secundùm cuius mysterij hic significati exigentiam, licebit & totam hanc historiam mysticè interpretari. Spirituales itaque quædã sunt nuptiæ, quibus scilicet humana natura diuinæ reconciliata est, & coniuncta; & ad hoc coniũcta, vt deinceps spirituales Deo filios pareret. Hæ autẽ nuptiæ tertia die sunt factæ. Prima enim dies, fuit tempus ante legem: secunda, tempus sub lege: tertia verò, tempus Euãgelicæ doctrinæ. De quibus tribus diebus illud Oseæ non incommodè potest intelligi. *Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos.* Non autem in Iudæa aut in Ierusalem, sed in *Cana Galilææ* gentium factæ sunt hæ nuptiæ, quia ad gentes magis hæ pertinent nuptiæ, ad quas maior Iudæorum pars vocata venire recusauit, & contempsit. Astipulantur & ipsæ vocabulorum localium significationes. Cana enim Galilææ sonat pos-

Sensus allegoricus.

Osea 6.

A sessionem transmigrationis. In eo ergo populo hæ nuptiæ celebrãtur, qui pretio sanguinis Christi emptus transmigrat à littera legis ad spiritum Euangelicum, atq; à mundo ad cœlum. Interest his nuptiis castitas virginalis, adest & discipulorũ Christi simplicitas, venit & ipse Iesus è cœlo tanquam ex vera Iudæa descendens, inuitatus certè multorum retro sanctorum vocibus. Ipso autem veniente ad nos, iã deficere cœpit in vtribus omnium vinum. Nam & insita hominibus naturalis ratio variis erroribus, propemodum extincta erat, & cœlestis gratia, qua etiã olim mentes fideliũ irrigabantur, & potabantur, B hominum negligentia defecit in eis, abundante in omnibus iniquitate. Mater Iesu, Synagoga, cuius authoritas per Christum diminuitur, admonet quidem de vino, sed idem ipsa præstare nequit. Itaque cùm iam de vini, ac gratiæ diuinæ defectu constaret, Christus non ferens humanam naturam bonorum carẽtia deprimi, melius nobis quàm prius erat, vinum protulit, frigidas legis cæremonias in efficacissima, atq; saluberrima sacramenta, ac insipidam & quæ recreare non potuit legem, in Euangelicam doctrinam commutans, quæ mentẽ hominis & lætificat, & inebriat. Miratur autem tam bonum vinũ Architriclinus, quia põtificum quisque, quibus cura harum nuptiarum cõmittitur, huius mysterii ra- C tione stupescit, cui primum vinum afferri Christus imperauit, quòd per eum conuiuis omnibus sit dispensandum. Cæterùm orãdum & nobis, vt hæc in nobis, etiam impleantur, nunc, nempe vt fiant nuptię, hoc est, coniunctio Dei cum anima nostra, quãdiu sumus in Cana Galilææ, hoc est, in possessione istius mundi, vnde nobis transmigrandum est. Verùm hæ nuptię fieri non possunt siue præsentia matris Domini, discipulorúmque eius, & ipsius Christi. Castitas enim mentis adsit necesse est, atque simplicitas, & fides in Christum, qui per fidem habitans in cordibus nostris, cùm agnouerimus vinum nobis deficere, conuertet aquam, quæ est in sex hy- D driis nostris, hoc est, dissolutionem ac molliciem omnium virium animæ nostræ, in vinum sapidum, omnes nostras vires lætificans cœlesti sua gratia, vt qui prius verbo, & facto nihil præter aquam frigidam proferebamus, iam redoleamus fragrantissimum diuinæ sapientiæ, & gratiæ vinum, quo & alios recreemus, & inebriemus: atque incalescere faciamus. Orandum quoque: vt ad eas nuptias agni, de quibus Apocal. 19. perueniamus, à quibus stultæ virgines excluduntur: in quo simul cum Christo & Apostolis eius, pro contemptis huius mundi bonis (quę velut aqua frigida satiare nõ possunt) bibamus vinum illud nouum: de quo Christus in vltima cœna: *Vinum* inquam, *vindemiæ defæcatæ.* De quo Isaiæ 25.

Sensus moralis.

Sensus analogicus.

IN PASCHATE EIICIT DOMINVS VENDENTES ET EMENTES IN TEMPLO: MORTEM ET RESVRRECTIONEM SVAM IVDÆIS insinuans. Ioan. 2. CAPVT XIX.

Post hæc: descendit Capharnaum ipse, & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus. Et prope erat pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam, & inuenit in templo vendentes oues, & boues, & columbas, & numularios sedentes. Et cùm fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque, & boues, & nummulariorum effudit æs, & mensas subuertit. Et his, qui columbas vendebant dixit: Auferte ista hinc, & nolite facere domum patris mei domum negotiationis. Recordati sunt verò discipuli eius, quia scriptum est: Zelus domus tuæ comedit me. Responderunt

Psal. 78.

ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod signũ ostendis nobis, quia hæc facis? Respondit Iesus, & dixit eis: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & sex annis ædificatũ est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? Ille autem dicebat de templo corporis sui. Cùm ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat & crediderunt scripturæ, & sermoni, quem dixit Iesus. Cùm autem esset Hierosolymis in pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius videntes signa eius, quæ faciebat. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eò quod ipse nosset omnes, & quia opus ei non erat vt quis testimonium perhiberet de homine. Ipse enim sciebat, quid esset in homine.

POST HÆC DESCENDIT CAPHARNAVM, IPSE ET MATER EIVS, ET FRATRES EIVS, ET DISCIPVLI EIVS,] Hunc descensum in Capharnaum non esse eundem cum eo de quo Matth. 4. sicut nec exitum in Galilæam cum eo, de quo ibi Matthæus, patet, quòd ibi dicatur secessisse in Galilæam, & relicta Nazareth, venisse, & habitasse Capharnaum, postquam iam Ioannes traditus esset in carcerem, cùm id, quod hìc narratur manifestè factum sit, ante incarcerationem. Porrò quare in Capharnaum simul cum matre, & fratribus descenderit, Ioannes non explicat. Verisimile tamen ipsum, quoniam iam Euangelicum erat negotium incepturus, noluisse deinceps habitare in Nazareth, in qua hactenus enutritus erat, quòd, vt postea dicit, sciret se ibi non futurum in honore. Itaque hanc relinquens, aliò matrem simul, & cognatos transtulit, secedens potissimùm in Capharnaum celeberrimum totius Galilææ oppidum, Erat enim memoratissimum emporium situm iuxta Genesareth. Hic itaque propter loci celebritatem, ac corruptissimos mores, qui in celebrioribus ferè locis & maximè emporiis multum obtinent, habitare, & doctrinam suam auspicari voluit, vt sic doctrina eius latiùs spargeretur, & ibi potissimùm Dei virtus declararetur ad saluandum, vbi præcipuè viguisset vis Satanæ ad perdendum. Ne autem putaretur Christus tunc primùm cum matre, relicta Nazaret, descendisse Capharnaum cùm Ioannes traditus esset, quemadmodum ex aliis Euangelistis videri posset, ideò necessarium putabat Ioannes istud narrare. Quanquam nondum hoc primo descensu miracula fecerit in hac ciuitate, neque palàm adhuc in synagogis prædicauerit, neque tam fixam sibi, matrique habitationem delegerit, quam ab incarceratione Ioannis. Ideoque non multis ibi diebus mansisse eo dicit, nulla prædicationis facta mentione, quamuis verisimile sit, eũ priuatim multos docuisse, ac plures sibi adiunxisse discipulos.

Qui dicendi sint fratres Iesu. Fratres autem Iesu, de quibus hic & alibi frequenter fit mentio, primùm certum est non posse intelligi veros & naturales fratres ex Maria scilicet & Ioseph post Christũ progenitos, vt impius asseruit Heluidius. Nec rursum probabilis est eorum sententia, qui putant hos dictos fratres Domini fuisse filios Ioseph ex alia aliqua priore vxore. Nam ex c. Marci. 6, patet qui fuerint fratres Domini, vbi sic dicitur: *Nónne hic est faber filius Mariæ, frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis?* Hi ergo quatuor dicuntur fratres Domini: verùm hi neque filii fuerunt matris Domini, neque ipsius Ioseph, sed Alphæi cuiusdam ex altera Maria. Nam Iacobus ille qui inter quatuor illos numeratur, Matth. 10. & Mar. 3. dicitur Iacobus Alphæi. Et mater horum dicitur *Mariá Iacobi minoris, & Ioseph mater*, Matth. 27. & Marc. 15. Quæ eadem Maria dicitur apud Ioannem cap. 19. Maria Cleophæ, filia scilicet, soror Mariæ matris Domini. Itaque manifestum est fratres Domini dici cognatos eius, quomodo in Genesi Abraham se vocat fratrem ipsius Loth, qui fratris erat filius.

ET PROPE ERAT PASCHA IVDÆORVM: ET ASCENDIT IESVS HIEROSOLYMAM. &c.] Ostendit per quid factum sit vt non multis diebus manerent in Capharnaum, videlicet, quòd ob solennitatem paschalem ascendendum esset in Hierusalem. Benè autem dicit *pascha Iudæorum*, propter distinctionem à paschate Christianorum, quod tum passim à Christianis quotannis celebrabatur, cùm Euangelium istud Ioannes scriberet in Asia. Porrò eiectio ista facta circa pascha, non est eadem cum ea cuius meminerunt Matt. 21. Mar. cap. 11. & Luc. 19. Nam illa in fine prædicationis circa mortem, hæc verò in primo prædicationis Christi anno facta est. Necessariò autem istud factum à Ioanne narratum est, non solùm quia ab aliis omissum, sed magis quia sine ista narratione non satis intelligi potuit quod alij Euangelistæ dicunt, quosdam testificatos de Christo corã Caypha, dixisse illum aliquando: *Possum destruere templum Dei, & in tribus diebus reædificare illud.* Et rursum quosdam exprobrasse Christo in cruce pendenti: *Vah qui destruis templum Dei,* &c. Id enim quando videri potuit dictum à Christo fuisse, hic enarrat Ioannes, cùm alij omnes prætermiserint. Cùm autem dicitur tum hoc loco, tum apud alios Euangelistas, inuenisse Christum in templo vendentes oues, &c. *nomine templi* videntur etiam debere intelligi ipsa atria, in quibus sacrificia offerebantur, & orationi vacabatur, ac porticum ipsam templi, in qua etiam orabat populus, & docebatur. Non enim verisimile est in eo, quod propriè templum dicebatur, oues, & boues venditos, cùm ibi non offerrentur. Porrò hunc mercatum in templo Iudæi instituerunt prætextu aliquo ex lege desumpto. Nam Deut. 14. legimus mandatum, vt qui longius à templo habitarent, sua dona domi venderent, alia empturi ea pecunia in loco Domini. His ergo inseruire volebant videri illi, quos Dominus eiecit: quò commodius exteri inuenirent, quod offerrent, cùm rè vera prophano quæstui studerent. Putat autem Beda sacerdotes cum venditoribus pepigisse, vt animalia accepta ab his qui obtulerant, rursum ipsi venditores à sacerdotibus emerent, sed minoris, vt iterum cum lucro aliis hospitibus vendere possent. Ita & quidam. Verùm istud ex littera haberi non potest: nec multũ est verisimile: cum oblata animalia mactari mox debuerint, nec Christus aliud culpauerit: quàm quòd in loco sacris actibus deputato prophanos actus exercerent, turpi lucro intenti: hoc est ei lucro, quod in loco illicito quærebatur. Quòd autẽ paratior esset negotiatio, id, quod in prophano mercatu fieri consueuit, aderant & nũmularij: qui minutiore moneta mutarent magnam: aut aurũ argento, aut peregrinam pecuniam eius loci moneta verterent, quales & hodie dicuntur esse Romæ in gradibus D. Petri

Petri. Hi verò dicuntur hîc à Ioanne significantiùs κερματισαὶ & κολλυβίσαι. Nam κέρμα, Græcis, significat æris minutias, & congeriem nũmorum quibus fit permutatio, vnde vbi nos legimus, *numulariorum effudit æs*, pro æs, Græcè est τὸ κέρμα. Κόλλυβος autem significat obolum, qui pro permutatione datur, hoc est, vt vulgò dicitur, cambio. Itaque Christus, quo ostenderet zelum suum pro honore patris sui, & autoritatem suam cum summa coniunctam potestate declararet, simulque doceret in domo Dei nullum quærendum esse temporale lucrum, sed omne tale lucrum pro turpi & inhonesto lucro habendum: imò vt in vniuersum ostenderet in domo Dei nihil agendum præter sacros actus, facto flagello è funiculis, ibi fortè vbi erant oues & B boues repertis, abegit è templo omnes, tum oues, tum boues, veluti canes è domo Dei profligans. Nam hi funiculis ejici solent. Quanquam autem esse potuit, vt, quemadmodum apud Matthæum fecit, ejiceret etiam vendentes, non est tamen verisimile, quòd hos flagello expulerit, sed illo tantum oues eiecit & boues. Non enim cùm dicitur *facto flagello omnes eiecit de templo*, dictio, *omnes*, referri debet ad homines, sed ad oues & boues, non enim Græca habent, *oues quoque & boues*, quomodo nos habemus, (vnde communiter intelligitur significari Christum flagello eiecisse non solùm homines, sed etiam oues & boues) sed τά τε πρόβατα καὶ C τοὺς βόας, hoc est, ouésque & boues, ita vt explicentur ea, quæ sub dictione, *omnes*, comprehenduntur, vt sit sensus: *omnes eiecit de templo*, videlicet tum oues tum boues, adeò vt nullam ouem vel bouem in templo reliquerit. Et quidem ipsum aut non eiecisse vendentes, aut saltem non eiecisse flagello, manifestiùs ex eo patet, quòd vendentibus columbas dixerit: *Auferte ista hinc*, &c. Hoc enim demonstrat mansionem eorum, qui columbas vendebant post eiectionem ouium & boum. Flagello quidem vsus fuerat ad ejiciendum oues & boues, sed ad ejiciendum columbas inutile erat flagellum, (conclusæ enim erant in ligneis caueis, vt moris est) D ideóque monet venditores earũ: *Auferte ista hinc*: quasi dicat: Oues & boues ego eieci, vt vidistis, vos ergo similiter tollite ista hinc. Itaque in hoc Christi facto ac verbis mirabilis eius authoritas & potestas est declarata, cùm inter omnes vendentes nemo vni homini adhuc ignoto obsistere auderet, nemo qui non imperanti mox obediret, diuinitate nimirum ipsius mentes eorum perterrefaciente, & ad obediendum cogente. Præter prædictas autem facti huius rationes, & alias duas assignare licet. Et primùm quidem dicere possumus, Christum tum facto tum verbis suis voluisse designare iam in proximo esse, vt cessent omnia legis E sacrificia, ac pellantur è conuersatione Sanctorum Iudæi, quemadmodum priori facto demonstrauit gentium vocationem. Vnde Cyrillus: Perspice, inquit, quæso altiùs, quomodo futurus rerum habitus duobus his proximis Christi actibus designatur. A Galilæis enim, qui Canam habitabant, inuitatus ad nuptias, atque honoratus, & miraculo profuit, & vini lætitia repleuit, ac in eadem cum eis mensa & conuiuio fuit. Sic ab initio statim doctrinæ Christi, vniuersæ gentes fidem Christi suscepturæ monstrabantur, quæ per fidem in cœlestem thalamum peruenturæ, spirituali conuiuio vnà cum sanctis Apostolis & ipso Christo æternaliter perfruentur, nullo priuati gaudio. *Lætitia enim*, inquit, *sempiterna super caput eorũ*: quod expressiùs dicitur: *Multi enim*, ait, *venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob.* Iudæos verò incredulos à Sanctorum conuersatione retrudet, ac suppliciis, peccatorum suorum catenis deuinctos, tradet, nullo modo iniquè factis sacrificiis suis placatus. *Auferte namque*, inquit, *ista hinc.* Hæc Isaias mihi prædixisse videtur: *Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui*, &c. Hæc ille. Secundò, hoc facto etiam saluator præripuit Iudæis iustæ accusationis occasionem. Nam quia sabbatho curaturus erat, multáque similia facturus, quæ Iudæis legis transgressio videbantur, ne hæc tanquam Deo contrarius facere videretur, hinc primùm aufert huiusmodi suspicionem. Nam qui tantum zelum erga domum Dei demonstrauit, tantáque vehementia ac indignatione propter hanc vsus est, vt nulli omnino parceret, sed seipsum in periculum conjiceret, & tum caupones illos, tum Iudæos id ipsis permittentes in se exacuit: omnia sustinere paratus pro honore templi, nequaquam posset templi Domino esse contrarius. Sic ferè Theophylactus post Chrysostomum. Porrò cùm dicit: *Nolite facere domum patris mei domum negotiationis*, vel, vt habent Græca, ἐμπορίου, & significat se naturalem Dei, cuius erat templum, esse filium. (Non enim dicit, patris nostri, sed *mei*) rationem quoque sui facti indicat, videlicet, quòd filij sit, pro patris sui gloria & honore zelare. Et quidem nunc tantùm dixit eos facere domum Dei, domum mercatus. Circa autem mortem suam dicit eos fecisse speluncam latronum. Initium enim prædicationis & signorum adhuc erat, atque ob id iam mitiùs cum eis agit. Nam & tunc etiam vendentes & ementes eiecisse dicitur, & cathedras vẽdentium columbas euertisse, iam verò nihil horum fecisse dicitur.

Matth. 8.

Isaia 1.

RECORDATI SVNT VERO DISCIPVLI EIVS, QVIA SCRIPTVM EST, ZELVS DOMVS TVÆ COMEDIT ME.] Incertum, an discipuli huius scripturæ meminerint eo tempore, quo hæc gerebantur, an post resurrectionem, quando, Christo scripturarũ eis aperiente sensum, scripturas intellexerunt. Verisimilius tamen eo tempore hanc scripturam eis in mentem venisse, quo hæc agebantur. Alioquin & hìc addidisset: Cùm resurrexisset Christus à mortuis, quemadmodum postea adjecit. Videtur enim voluisse hìc significare Euangelista, quòd cæteris admirantibus rationem facti, imò offensis ipso facto discipulis, in mentem venit ea scriptura, qua facti rationem intellexerunt. Neque enim adeò rudes erant discipuli: vt scripturarũ planè essent inexperti, quas singulis sabbathis in synagogis legi audierant, quanquam illo tempore nondum intellexerant hanc scripturam: & totum Psalmum vnde desumpta est, pertinuisse ad Christum. Est autem sensus authoritatis iste: Ardentissimum studium gloriæ domus tuæ, tanquam ignis quidã intra præcordia conclusus vssit, torsit, & cõsumpsit animum meum, ferentem molestissimè neglectũ & inhonorationem domus tuæ. Estque similis huius orationis sensus ei, quod dicit Psalm. 118. Dauid: *Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquẽtibus legem tuam.* Et rursus: *Tabescere me fecit Zelus meus: quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Rupertus verò verbum, *comedit*, sic interpretatur: Zelus domus tuæ totum

Psal. 68.

Psal. 118.

me corripuit, vt velut oblitus humanę infirmitatis, quam susceperam, solam diuinitatem ostenderim. Quod enim comeditur, totum transformatur, & in nihilum redigitur.

RESPONDERVNT ERGO IVDÆI, ET DIXERVNT EI: QVOD SIGNVM OSTENDIS NOBIS, QVIA HÆC FACIS?] Videntes Iudæi Christum, & zelum magnum, & authoritatem summam præ se ferentem, zelum quidem eius improbare non potuerunt, nec negare, non decere domũ Dei fieri domum negotiationis, sed signum authoritatis exhiberi postulant, quasi dicant: Id quod agis declarat te vendicare tibi magnam aliquam authoritatem, cùm ita sæuis, & imperium exerces in eos, qui videntur iuuare negotium religionis, quorũ factum æquo hactenus animo pertulerunt sacerdotes & Pharisæi. Quòd si autẽ hæc facis tua authoritate, temeritas est; si diuina, profer signum aliquod vt credamus tibi. Itaque signum petunt, tum quòd moris sit Iudæis signa petere, vt dicitur 1. Corint. 1. tum quòd Moses populũ ex Ægypto educturus signum suæ authoritatis exhibuerit, vt patet Exod. 4. Existimãt autẽ Chrysostomus & Cyrillus hos interrogatores maligno animo signũ postulasse, videlicet, vt, si miraculũ exhibere nõ posset, cessare cogeretur ab his, quę faciebat, ipsiq; suis moribus vti, ac solitum quæstum facere possent. Et quidem stupẽdũ planè, & authoritatis diuinæ satis declaratiuum signum erat, quòd tam humilis in oculis eorum, tãquam adhuc incognitus, tantam exerceret potestatem: vt nemo ei quamlibet contempto auderet aut posset obsistere, ne ipsa quidem omnium vẽdentiũ multitudo, verùm id miseri non viderunt, nec aduertere voluerũt. Nondum autẽ eos malè habebat, quòd Deum patrẽ suum vocabat, siue quòd existimarent eum sic Deũ vocare patrẽ suum, quomodo omniũ israëlitarũ erat pater, omniumq; sanctorum, siue quòd ad id non aduerterent, sola facti nouitate commoti, quod ideo magis eos percelluit, quòd & vtilitati eorum & authoritati sacerdotũ & scribarũ derogaret. Porrò quòd Iudęi dicuntur respondisse, cùm nullus præcedat sermo ad quem responsio referatur, quidam intelligunt Iudæos respondisse nõ tam verbis quàm facto Christi. Verùm notandum, Euangelistas responsionem vocare, quemlibet ad alios factum sermonẽ, etiam si nullus ab illis pręcedat, ad quem referatur. Sic Luc. 14. cùm Dominus viso hydropico legisperitos & Pharisæos rogaret: *Num liceret sabbatho curare*, Euãgelista præmisit: *Et respondens Iesus dixit*, &c. Sic & in præsenti scribit Ioannes Iudæos respondisse, cùm nihil adhuc verborum ad eos fecisset Dominus: Vnde videntur Euangelistæ verbo respondendi abusi pro Hebræo Anath, quod ferè respõdere significat, accipitur tamen plerumque simpliciter pro loqui, sermonemque ordiri ad aliquem. Sic Isaiæ 14, *Vniuersi respõdebunt tibi, & dicent*, pro quo etiam Græci verterunt verbum ἀποκρίνειν, dicẽtes, πάντες ἀποκρίσονται, cùm sensus sit: omnes incipient loqui & dicent. Istud obseruatum liberabit à frustraneis quęstionibus, quibus torquentur quidam, dum apud Euangelistas verbũ respondere reperitur, cùm nihil tamen præcedat, cui responsio reddatur. Phrasis enim Hebræa est responderunt, & dixerunt, pro eo quod est, dixerunt, sicut & illa locutio, Dixit dicens, vel locutus est dicens. Hebraismus est.

Luca 14.

Isaia 14.

RESPONDIT IESVS, ET DIXIT EIS: SOLVITE TEMPLVM HOC, ET IN TRIBVS DIEBVS, &c.] Iesus sciens maligno animo eos signum postulare, & calumniaturos etiam si signum edidisset: deinde nolens vnquam ad solam ostentationem miraculum operari, sed tantùm ad subleuandum aliorum necessitatem, vt quod esset diuinæ virtutis argumentum, idem esset & humanæ necessitatis beneficium, signum quidem nullũ tunc ostendit, sed promisit sub ænigmate: quòd si tum fuisset palàm elocutus, non credidissent: quãdo nec tunc crediderunt cùm fuit exhibitum. Hoc autem signum, quod promisit, signum erat mortis & resurrectionis, signum scilicet Ionæ, quod solum etiam postea petentibus signum dandum respondit, dicens: *Generatio mala & adultera signũ quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ*, &c. Sed tunc quidem apertiùs, nunc autem obscuriùs idem respondit, sermonis occasionem à templo, in quo versabatur, & de quo erat quæstio, accipiens. *Soluite*, inquit, *templum hoc*, corpus suum intelligẽs, quamuis sciret illos intellecturos de templo illo, in quo erat. Indigni enim erant quibus veritas apertiùs annunciaretur, cùm non tã vt discerent, quàm vt calumniarentur, signum postulassent. Porrò benè hoc signum ostendit qua autoritate è templo eiecerat omnes. Hoc enim signũ diuinam eius virtutem manifestè arguit. Nam seipsum à morte excitare, diuinæ solùm est virtutis: ac Deum planè esse conuincit. Pulchre autem Christi responsio intelligi potest respondere facto illi, cuius occasione quæstio Iudæorum nata erat: in hũc modum vt indicauit Beda: Miramini qua autoritate tẽplum Dei inanimatum vestris commerciis contaminatum expio, & suæ sanctitati restaurare studeo: ego autem dico vobis, eadem id me facere potestate, quasi solueritis templũ hoc, (corporis scilicet mei: quod verius est Dei templum) & cuius templum materiale tantùm est figura: ego in tribus diebus illud rursum excitabo. Quod itaque dicit, *soluite*: non adhortantis est ad cædem: sed partim prædicentis, partim permittentis, quomodo & Iudæ dictum est: *Quod facis, fac citiùs*. Templum vocat corpus suum: propter habitantem in ipso diuinitatem, non solùm per gratiam, sed etiam per vnionem personalẽ. *In ipso enim*, inquit Paulus, *inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*. Colos. 2. Quoniam autẽ de templo corporis sui loquebatur sub metaphora templi materialis, vtitur verbis vtrique communibus: *soluite*, &, *excitabo*. Soluitur enim templum, cùm dissoluuntur lapidum lignorúmque coniunctiones: soluitur & corpus, cùm ab anima separatur. Sic & excitare dicimus ædificium, hoc est, extruere: & excitare dormientem vel mortuum. Vtramque significationem etiam habet dictio Græca hîc posita ἐγερῶ.

DIXERVNT ERGO IVDÆI: QVADRAGINTA ET SEX ANNIS ÆDIFIC. &c.] Iudæi nihil præter suum carnale templum, de quo summè gloriabantur, cogitantes, absurdam simul & præsumptuosam iudicabant Christi responsionem. *Quadraginta*, inquiunt, *& sex annis*: &c. Primum enim templum à Salomone constructum, consummatum fuit intra 7 annos: Secundum verò sub Zorobabel 46 annis: nõ quòd tot annis continuè Iudæi hoc templum ædificauerint, sed puta à tempore, quo cœperunt, vsque ad templi consummationem, tot anni fluxerunt. Nam intermedio tempore aliquandiu ab incepta ædificatione cessatum est propter impedimenta Gentium vicinarum, & regis

1.Esdr.5. regis prohibitionem, & tamen 1. Esdr. 5. dicitur: *Sassabasar venit & posuit fundamenta templi Dei in Hierusalem, & ex eo tempore vsque nunc ædificatur. & necdum completum est.* Cœpta est autem templi ædificatio, anno primo Cyri, consummata verò sexto anno Darii Longimani, vt dicitur 1.Esdr.6. Porrò à primo anno Cyri vsque ad sextum annum huius Darii, anni sunt 46.& paulò amplius. Nam Cyrus 20. annis imperauit, & paulò amplius, post hunc Assuerus etiam 20. annis. Ac deinde Darius Longimanus, cuius sexto anno templum fuit consummatum. Ad hanc autem Iudæorum obiectionem nihil respondit Dominus Iesus, sciens se nihil profecturum, si sermonis inuolucrũ explicuisset, quando nec, postea tot editis signis, & prædicationibus discipuli instructi potuerunt ferre mentionẽ mortis, nec credere mysterium resurrectionis. Hæsit tamen hoc dictum veluti semen quoddam in animis auditorum; sed in aliis alium fructum protulit. Siquidem Iudæi memores, hunc sermonem veluti capitale crimen obiecerunt illi apud sacerdotes impios. Discipuli, quòd assequi non poterant, tamen recondentes in pectore, quod sibi vellet admirabãtur, donec per resurrectionem re ipsa quæ promittebatur, præstita, ac scripturis explanatis per Christum Spiritus sanctus doceret eos Christum per tẽplum corpus suum significasse. Qua in re notandum, quomodo omnia certis tẽporibus Dominus dispenset, qui post resurrectionem, primùm discipulos perfectione Spiritu donatos intelligere fecit & scripturas, & sermonem Christi. Quòd autẽ dicuntur discipuli tunc credidisse scripturæ, & sermoni Christi, non sic intelligendum quasi prius nõ credidissent scripturam, & sermonem fuisse verum, sed quòd tum demum scripturas, quæ sunt de Christi resurrectione, & sermonem istum intellexerint, & in Domino verè agnouerint esse completa. Vnde sensus est, crediderunt scripturæ iam intellectæ, & in Christo completæ.

CVM AVTEM ESSENT HIEROSOLYMIS IN PASCHA IN DIE FESTO MVLTI CREDIDERVNT,] Quod dicit, *in Pascha in die festo*, idem est quod, in die festo Paschæ: vocatque Pascha, ac diem festum, totam illam solennitatem, quæ tempore septem dierum celebrabatur. Sic enim & postea frequenter accipit Ioannes diem festum, vt cùm capit. 6. dicit: *Erat autem proximum Pascha dies festus Iudæorum.* Et cap. 7. *Erat autem in proximo dies festus Iudæorum, scenopegia.* Quod verò dicit: *crediderunt in nomine eius*: vel vt habent Græca, *in nomen eius*, phrasis est Hebraica, idem significans, quod crediderunt in eum, vel in eo. Nam & hæc eadem sunt, credere in Iesum, & credere in Iesu. Quemadmodum enim apud Euangelistas verbum, credere, construitur cum præpositione εἰς, hoc est, *in*, sequitur accusatiuus, quem Latinus interpres nunc per accusatiuum, nunc per ablatiuum reddidit. Vnde patet nullam faciendam differentiam inter credere in Deum, & credere in Deo. Quod autem hæc tria, credere in nomine, vel nomen Christi, credere in Christum, & credere in Christo, idem significent, apertissimum est ex capite Ioannis sequenti, vbi indifferenter hæc tria pro eodem ponuntur, dum sic dicitur: *Exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui credi in ipso non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ac mox sequitur: *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filii Dei.* Porrò inter credere Deo, & credere in Deo vel Deum (quæ locutio scripturis propria est) multam vult Augustinus esse differentiam. Credere enim Deo, esse fidem habere verbis eius, quod & dæmonibus conuenit. Credere verò in eum, esse credendo amare, credendo diligere, credendo in eum ire, & eius membris incorporari. Sic enim habet Augustinus tum alibi, tum hom. 29. super Ioannem. Verùm non perpetuò cùm in scripturis dicuntur quidam credere in Christum, significatur fides per dilectionem operans. Nam Ioann. 12. dicitur: *Multi ex principibus crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eiicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm gloriam Dei.* Deinde etiam Euangelistæ indifferenter pro eodem ponunt, credere Christo vel Deo, & credere in Christum vel in Deum. Nam Ioann. 6. cùm dixisset Christus: *Hoc est opus Dei, vt credatis in eum, quem misit ille*: subiungitur, *Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, vt videamus & credamus tibi?* Idem est ergo credere in Christum, & credere Christo. Et cap. 5. *Si crederetis Moysi, crederetis vtique & mihi*: pro eo quod est, crederetis in me. Et rursum eodem cap. *Qui verbum meum audit, & credit ei, qui misit me habet vitam æternam*: vbi credere ei qui misit, non est aliud quàm quod alibi dicitur, credere in eum qui misit. Sic & 1. Ioan. 5. cùm sic dicitur. *Qui credit in filium Dei: habet testimonium Dei in se. Qui non credet filio, mendacem facit eum: quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de filio suo*: patet idem esse credere in filium & credere filio. Patet & illud quòd non solum dicimur credere in Deum, sed etiam in testimonium, quod nihil aliud est quàm credere testimonio Dei vnde videtur esse manifestum, hanc loquendi formam, credere in aliquem, quæ Latinis, Græcisque scriptoribus est inusitata, phrasim esse Hebræam. Nam pro eo quod Latini, Græcique cum datiuo dicunt, credere alicui, Hebræi semper dicunt, vt alia multa similiter, cum præpositione, *in*, credere in aliquo. Sic enim 2. Paral. 20. vbi legimus: *Credite in Domino Deo vestro, & securi eritis; credite Prophetis eius, & cuncta euenient prospera*, vtrobique verbum, credite, construitur cum præpositione, *in*, credite in Prophetis eius, sicut priùs credite in Domino. Vnde & septuaginta verterunt: ἐπιστεύετε ἐν προφήταις. Qua phrasi etiam dicitur in Psalm. 77. *In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius.* Sic Exod. 14. vbi nos habemus, *Crediderunt Domino: & Moysi seruo eius*: Hebræa habent: Crediderunt in Domino, & in Moyse sermo eius. Sciendum tamen quòd aliter intelligendum sit, dum dicimur credere Christo, & in Christo, & cùm dicimur credere Moysi, & in Moyse. Moysi enim aut in Moyse, similiter Petro, aut Paulo credimus, tanquam vera prædicantibus de Deo & Christo. Christo autem, & in Christo credere dicimur, quia scilicet credimus eũ esse illum, quem seipsum prædicauit, & ab aliis prædicatus est, Dei scilicet filium promissum & expectatum hominibus mundi saluatorem: qualem fidem consequitur ferè fiducia in Christum, ejusdemque super omnia dilectio. Quæ duo quoniam consequuntur fidem nostram quatenus Deum, & Christum respicit, atque secundũ nostrum loquẽdi morem videntur includi in præpositione, *in*, ob id apud nos ex sententia Augustini & aliorum patrum obtinuit, vt credere in aliquem, solùm tribuamus Deo patri, filio, & Spiritu Sancto. Quòd enim

Marginalia: Ioan. 6. — Ioan. 7. — Ioan. 3. — Ioan. 12. — Ioan. 6. — Ioan. 5. — 1. Ioan. 5. — 2. Para. 20 — Exod. 14. — Psalm. 77.

secũdùm scripturas nihil aliud sit, credere in Christum, quàm quod dictum est patet ex eo quod Actuum 8. cùm Philippus, Eunucho baptismum postulanti dixisset: *Si credis ex toto corde* (videlicet in Deum & in Iesum Christum) licet, *respondens* Eunuchus ait: *Credo filium Dei esse Iesum Christum.* Hoc ergo erat credere in filium Dei & in Iesum Christum. Porrò per quid hi, de quibus hic loquitur Ioannes, ad fidem adducti sint, ostendit cùm subdit: *videntes signa quæ fecit*, hoc est, quia videbant signa. Significat ergo miraculis magis commotos quàm verbis. Nam Iudæi non tam commouentur ratione quàm visis prodigiis.

IPSE AVTEM IESVS NON CREDEBAT SEMETIPSVM EIS, EO QVOD IPSE, &c.] Quid est quod Dominus non credidit seipsum his, qui crediderunt in ipsum? & quid est hoc, *non credidit semetipsum eis?* Non enim dici potest, vt quidam volũt: istos de quibus loquitur Euangelista, non veram, sed fucatam habuisse fidem, quia sic non dixissent, *multi crediderunt in nomine eius.* Fictè enim credere, non est credere. Proinde Augustinus, Cyrillus, & Chrysostomus intelligũt hos habuisse adhuc fidem imperfectam, & non satis stabilem, atque ob id Christum non credidisse se eis, hoc est, vt ipsi exponunt, non credidisse eis altiora mysteria suæ doctrinæ, vt pote adhuc rudibus & inidoneis. Atque hoc exemplo Christum docuisse, eos quibus mysteria saluatoris concredita sunt, non statim omnia mysteria doctrinæ sublimis, rudium animis committere, nec antequam firmiores catechumeni sint, Christũ eis, priusquam oporteat, in baptismo ac mensa diuina commendare. Secundùm quem sensum quod sequitur, *eo quòd ipse nosset omnes*, intelligendum cõsequenter est, eo quòd ipse nosset omnes, an idonei essent, an non, & capaces suorum mysteriorum. Euthymius autem sic locum hunc intelligit: Iesus non confidebat in eis tanquam legitimis, & constantibus discipulis, nec se eis concredidit, eo quòd ipse nosset omnes homines, an constantes essent an inconstantes. Caietanus verò rectiùs, vt apparet, intelligit pronomen, *eis*, non demõstrare eos, qui crediderunt in nomine eius: sed in genere illos, qui in solennitate Paschali Hierosolymis erant. Dixerat enim, cùm esset Hierosolymis, & multos quæsisse ab eo signum suæ authoritatis, & multos credidisse in nomine eius: nũc verò in genere dicit Christum non credidisse se eis, hoc est, non ita propter credentium multitudinem, de bono animo Iudæorum erga se fuisse securum, vt se tutò illis committeret, & de vita propria in eis bene confideret. Significat ergo Christum ipsis Iudæis in Hierusalem non exhibuisse diu sui præsentiam, sed sese mox ab illis subduxisse, non quidem timorem Christi his verbis notare volẽs, sed excludere potiùs falsam in eis cõfidẽtiam. Quoniam enim nondũ erat tempus mortis, nec sine periculo apud illos Iudæos Christus se sciret agere posse, humana scilicet via, non credidit se eis, sed se illis subduxit. Hoc autẽ periculum quomodo Christus intellexerit, cùm nulli adhuc odium suum cõtra ipsum declarassent. imò multi bonũ suũ erga ipsum animum ostendissent, explicat Ioannes cùm subdit, *eo quòd ipse nosset omnes*, rationẽ non credendi seipsum assignans, nõ timorem, sed notitiam omnium. Apertiùs autem explicans quomodo omnes nouerit, subiicit, *& quia opus ei non erat ad cognoscendum hominem, vt quis testimonium perhiberet de homine quouis.* Ipse enim nouit intimos quosque recessus humanæ mentis, ac proinde nouit quid de se plerique cogitarent, quomodo scilicet iam multi Pharisæorum, & sacerdotum inuidiam quandam & maleuolentiam in corde contra ipsum conceperãt, etsi eam nondum prodidissent. Huc enim tendunt hæc Euãgelistæ verba, vt significaret ex hoc tempore quosdam contra Christum concepisse odium quoddam, cùm viderent eum scilicet suis moribus contrariũ, & dignitati suæ, ac quæstui officere, quæ ille faciebat. Apertè autem hìc Ioannes significat Christi veram & humanitatem, & diuinitatem. Humanitatem quidem, cùm dicit, *non credebat se eis.* Nisi enim in eo fuisset vera humanitas, quam illi lædere potuissent, & occidere, non opus fuisset se illis subducere. Diuinitatem verò cum cordium cognitionem soli Deo propriam ei competere asserit. Iam ex eo quod dicit, *credebat se eis*, intelligendum significari ipsum relicta Hierusalem & Iudæa: rursum redisse in Galilæam. Nusquam enim alibi id dicit Ioannes, cùm tamen postea dicat: *Post hæc venit Iesus, & discipuli eius, in terram Iudæam*, quæ narratio præsupponit prius dictum esse, Christnm reliquisse Iudæam post aduentum in Hierusalem Paschæ tempore.

NICODEMVS DOCETVR MYSTERIA FIDEI,

IOANNES 3. CAPVT XX.

ERat autem homo ex Pharisæis Nicodemus nomine, princeps Iudæorum. Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister, nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Iesus, & dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit denuò, non potest videre regnum Dei. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci cùm sit senex? nunquid potest in ventrem matris suæ iterato introire, & renasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est. Non mireris quia dixi tibi: Oportet vos nasci denuò. Spiritus vbi vult spirat, & vocem eius audis, sed nescis vnde veniat, aut quò vadat, sic est omnis, qui natus est ex Spiritu. Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quomodo possunt hæc fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es magister in Israël, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur, & testimonium nostrum non accipitis. Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis? Et nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis qui est in cœlo. Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis, vt om-

vt omnis qui credit in ipso non pereat, sed habeat vitam æternam. Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret: vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Non enim misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Hoc est autem iudicium: quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem. Erant enim eorum mala opera. Omnis enim qui malè agit, odit lucem: & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius: qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.

ERAT AVTEM HOMO EX PHARISÆIS NICODEMVS NOMINE, &c.] Quoniam superiùs dixerat, multos ex conspectis à Christo factis miraculis credidisse in Christum, iam ex omnibus de vno quodam præcipuo recenset, quomodo discendi gratia Christum adierit. *Erat*, inquit, *homo quidam nomine Nicodemus*, qui & erat sectæ Pharisaicæ, & princeps Iudæorum, hoc est, vnus ex principibus, & primoribus Iudæorum. Quæ duo apposito sunt, eo quòd alioqui totus ferè Pharisæorum atque principum ordo, Christo semper fuerit contrarius. Vnde Ioan. 7. dicunt: *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? Hic* itaque *venit ad Iesum nocte*, partim quòd puderet eum, qui inter Iudaicæ gentis principes dignitate præeminebat, humilis Iesu discipulus videri, partim & magis, quòd timeret ne eius gratia in Pharisæorum, & sacerdotum inuidiam pertraheretur. Sciebat enim permultos sui ordinis, & sectæ, Iesu insidiari, & inuidere, quod hîc significare rursum voluit Euangelista. Quamuis autem nocturnus iste accessus satis declararet humanũ quendam tum pudorem animi non satis humilis, tum timorem animi non satis amantis Iesum, vt cuius gratia suæ existimationis & gloriæ iacturam facere nollet: Dominus tamẽ doctor mansuetissimus, qui calamum quassatum non comminuit, & linum fumigans non extinguit, non repulit timidum atque intempestiuum salutatorem, sed comiter accepit imbecillem quidem adhuc, sed malitiæ expertem, & ob hoc dignum, qui paulatim ad sublimiora proueheretur. Is itaq; primùm aperiens quantum ex conspectis illius miraculis profecerit hac præfatione captare cœpit beneuolẽtiam Iesu: *Rabbi*, inquit, iam persuasi sumus, ac certo credimus, te non ex teipso docendi munus suscepisse: sed à Deo te missum esse in hoc, vt viam salutis mortalibus perdoceas. Id, inquam, certo de te credimus: propterea *quòd nemo possit hæc signa facere quæ tu facis*, nisi Deus illi adsit, faueat, & cooperetur. Bene autem dicit, *hæc signa quæ tu facis.* Nam & diabolus cum suis ministris multa facere potest, quæ videntur esse miracula, & signa: idque partim per ludificationem sensuum, partim per coniunctionem occultarum causarum naturalium. Vnde Paulus 2. ad Thessaloni. 2. dicit aduentum Antichristi futurum *secundùm operationem satanæ in signis & prodigiis mendacibus.* Et Apocalyps. 13. dicitur de bestia secunda: *Et fecit signa magna: vt etiam ignem faceret descendere de cœlo in terram in conspectu hominum.* Verùm talia signa qualia Christus fecit, non ad ostentationem, sed ad vtilitatem hominum, facere nemo potest nisi diuina virtute: qualia sunt conuertere aquam in vinum verum, cæcis præbere visum, claudis gressum, & in vniuersum facere vera signa, & miracula: hoc est, quæ excedunt omnem potestatem rerum naturalium. Nec obstat huic dicto Nicodemi, quod Deus aliquando miracula huiusmodi vera facit per malos: vnde Matth. 7. dicit

2. Thess. 2.

Apoc. 13.

A Dominus in die illa multos dicturos: *Domine nónne in nomine tuo dæmonia eiecimus: & virtutes multas fecimus?* quibus tamen dicturus est: *Non noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.* His enim etsi Dominus non adsit per gratiam suam: nec sit cum eis in omnibus quæ faciunt, adest tamen eis in miraculorum patratione: quæ cùm non fiant ab eis in nomine ipsorum, non probat eos esse bonos, & Sanctos, sed Sanctum esse nomen illud in quo facta sunt: ac verè esse doctrinam, quam prædicant. sunt enim miracula vera; teste Gersone, veluti sigillum quoddam Dei, quo vtitur in testimonium, B & confirmationem veritatis: sicut in attestationem veritatis reges, & alii sigillo quodam apposito vtuntur. Bene itaque ex signis, quæ non nisi diuina virtute fieri potuerunt intulit Nicodemus cœlestem, & diuinam fuisse Christi doctrinam. Sic & 3. Reg. 17. dixit mulier Sarepthana ad Eliam: *Nunc in isto cognoui quòd vir Dei es tu, & verbum Domini in ore tuo verum est.* Et Marci vltimo dicuntur Apostoli *prædicasse vbique Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.* Porrò Nicodemus hanc suam de Iesu opinionem proposuit vt magnificam, ac præclaram, quum tamen longè esset infra eius dignita- C tem. His enim verbis satis significabat se nihil aliud eum fuisse suspicatum, quàm Prophetam aliquem aut doctorem veracem, cui Deus faueret, & adesset in edendis miraculis, quasi ea non ederet suaptè virtute. Nondum enim intellexit Deum sic fuisse cum Iesu quomodo nos intelligimus: quia scilicet in eo diuinitas humanitati coniuncta fuit in vnitate personæ, quanquam & hic singularis modus, quo Deus fuit cum Iesu, intelligi potuisset ex singulari illo modo, quo fecit miracula. Fecit enim non in nomine alterius, sed propria authoritate, & in confirmationem eius, quòd Deum patrem suum D asseruit.

Matth. 7.

3. Reg. 17.

RESPONDIT IESVS, ET DIXIT EI: AMEN AMEN DICO TIBI, NISI, &c.] Quemadmodum Dominus pro sua mansuetudine, non dedignatus est admittere ad colloquium, eum quem sciebat pudore quodam, ac timore accedere ad se nocturno tempore: ita pro sua humilitate, non indignatus est ei, qui imperfectam adhuc de se opinionem habuit, nec statim se iactabat qualis esset, sed blanda comitate docilem paulatim prouehit ad Euangelicæ doctrinæ penitiora mysteria, inci- E piens à regeneratione baptismali, quæ principium est Christianismi. Porrò cùm responsio Saluatoris impertinẽter se habere videatur ad verba Nicodemi, Theophylactus ad hũc modum eam respondere facit verbis Nicodemi. Quandoquidem Nicodemus humilem de Christo habebat opinionem, nempe quòd magister esset, & Deus esset cùm illo dicit ei Dominus: Meritò ita de me sentis. Nondum enim natus es supernè vel denuò, sed adhuc carnalis es, ac ob id, & tua de me opinio, carnalis & humana. Ego autem dico tibi, quod nisi tu aut quis-

quis alius fuerit, supernè & denuò nati fueritis, non poteritis dignam de me habere opinionem, nec videre regnum Dei, hoc est, cognoscere me vnigenitum Dei filium. Intelligit enim Theophylactus *regnum Dei* hìc vocari ipsum Christum, Cyrillus autem sic verba Christi intelligit subiuncta verbis Nicodemi, vt quoniam ille satis ad salutem esse putauit, si tantummodo admiratione digna admiraretur, propterea, quòd nihil à Domino quæsiuit, sed tantum cōfirmauit eum à Deo missum magistrum, ideo Dominum voluisse his verbis docere, non nudis verbis adipisci posse iustitiam. Nec omnem qui dicit, Domine, Domine, intraturum regnum cœlorum; sed qui fecerit voluntatem patris: eam autem esse, vt Spiritum sanctum homo suscipiat. Verùm simplicius fuerit intelligere, Nicodemū, postquam dixisset Dominum se credere à Deo missum in præceptorem hominum: deinde etiam interrogasse, qua ratione posset consequi vitam æternam, & regnum cœlorum, quod Ioannes, & Christus iam prædicauerant. Atque hanc interrogationem insinuasse Ioannem responsione Christi: quemadmodum superiùs interrogationem Pharisæorum indicauit responsione Ioannis dicentis, Non sum ego Christus. Aut certè intelligendum saluatorem, quoniam ex verbis Nicodemi satis intellexit quorsum spectaret, & propter quid ipsum adierit, videlicet vt sciret viam, & rationē salutis, mox incepisse eum instruere, exordiens ab eo quod in ordine salutis primum est: quasi dicat: Scio Nicodeme percupidum te esse, vt à me, quem à Deo missum magistrum credis, audias rationem consequendæ salutis. Quare illud habeto pro indubitato, ante omnia requiri ad consequendam salutem, vt quis denuo nascatur. Sciendum autem dictionem Græcam ἄνωθεν, quam noster interpres vertit, *denuo*, esse ambiguam. Significat enim quandoque supernè vel è supernis, quomodo accipitur postea hoc eodem capite, cùm dicitur: *Qui de sursum est, super omnes est.* Atque in hac significatione accipiunt hoc loco ferè omnes Græci, nominatim autem Theophylactus & Cyrillus, intelligentes significari debere hominem nasci è supernis, hoc est cœlesti generatione. Chrysostomus autem, & huius significationis meminit, & alteriùs, qua significat hæc dictio idē quod πάλιν, hoc est, iterum, vel ab integro, & à principio. In qua significatione debere hìc accipi patet ex responsione Nicodemi. Si enim Iesus dixisset, oportet nasci è supernis, non obiecisset Nicodemus ea quæ sunt generationis carnalis. Deinde cùm dicit Nicodemus: *Nunquid potest in ventrem matris iteratò*, vel, vt habent Græca, δεύτερον, secundò, *introire*, manifestè satis patet Christum dixisse oportere nasci denuò. Nam quod dicit Theophylactus, Nicodemum postquam audiuit illud ἄνωθεν, intellexisse ab initio, & iterum, cùm Dominus voluerit significare, è supernis, locum habere possent: si Christus Nicodemo Græcè locutus fuerit, in Hebræa autem lingua non est æquiuocatio: respondens æquiuocationi huius Græcæ dictionis. Vnde & in Syriaco Euang. est denuo. Porrò *Amen*, dictio Hebraica est habens apud Hebræos eum vsum, vt per eam aliquid confirment, idem valens quod apud nos aduerbium, verè venit enim à verbo Heæmin, quod est, credidit, firmauit, asseruit. Et aliquando quidam hac voce, *Amen*, optatur perfectio eorum quæ dicta sunt, quomodo lex cogebat mulierem adulterij infamatam respondere, Amen, Amen, post

Amē quid significet.

lectam imprecationem: vt est Num. 5. Sic quum recitabantur deuotiones & maledictiones contra trangressores legis Dei, respondebat populus Amen, vt legitur Deut. 27. Sic & Psal. 40. 71. 88. & 105. illud, Benedictus in seculum, clauditur per Amen Amen, pro quo Septuaginta bene verterunt, γένοιτο, γένοιτο, fiat: fiat, non quòd *Amen* hoc propriè significet. Non enim, vt quidam putant, verbum est, sed nomen vel aduerbium confirmandi. Tamen sic vertendam eam dictionem putauerunt Septuaginta, quòd quando sic ponitur, per eam optetur perfectio eorum, quæ dicta sunt, cùm eius vis apud nos meliùs exprimi nequeat. Aliquando autem hac voce confirmantur quæ dicenda sunt: vt cùm ea saluator vtitur in Euangeliis: & tunc rectè explicatur per verè aut certè. Vnde pro eo quod Lucæ 21, dicitur: *Verè dico vobis quia vidua hæc pauper, plus quàm omnes misit.* Marci 12. dicitur. *Amen dico vobis*, &c. Cæterùm geminatio huius dictionis, quæ semper inuenitur apud Ioannem, similiter & in fine Psalmorum, & numeri 5. confirmationem intendit, quare quamuis pro more Hebræorum Ioannes hanc dictionem geminauerit, tamen hæc geminatio ei potiùs competebat, quàm reliquis Euangelistis, quòd ea, quæ à Ioanne differuntur, magis sint cœlestia, & sublimiora, ideoque attentionem auditoris animū flagitantia, proinde maiori assertione confirmanda vt annotauit etiam Rupertus hoc loco. Aliquando verò hæc dictio, *Amen*, in scripturis accipitur vt sit nomen significans idem quod verus, vel veritas, vt Isaiæ 65. *Qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo amen: & qui iurat in terra, iurabit in Deo amen*, hoc est fideli & veraci. Illa autem oratio, *non potest videre regnum Dei*, quam sic multi intelligunt, vt per regnum Dei accipiatur Christus: alii, vt intelligatur doctrina Euangelica, & *videre* pro intelligere; rectius intelligitur esse Hebraismus, idem pollens quod, non potest esse particeps regni Dei, quod est vita eterna, Sic enim in Psal. dicitur, *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*: pro eo quod est sentire & subire corruptionem. Sic dicitur & videre mortem, Lucæ 2. & Joan. 8. Nam quod hoc loco videre regnum Dei sic accipi debeat, patet ex eo quòd postea pro videre regnum Dei, dicatur introire in regnum Dei.

DICIT AD EVM NICODEMVS: QVOMODO POTEST HOMO NASCI CVM SIT SENEX, &c.] Cùm potuisset Dominus adeò apertè, quod dicendum erat explicare, vt à Nicodemo facilè intelligeretur, tamen obscuriùs locutus est, tum, vt Pharisaicam superbiam comprimeret, tum vt hominis ruditatem eliceret, ac sic paulatim erudiret, & ab effectu carnali transferret ad intelligentiam spiritualem. Itaque cùm Nicodemus non intelligeret natiuitatem aliquam nisi carnalem, quæ iterari non posset, miratur quomodo Saluator denuo nascendum esse dicat. Quamuis autem omni ætati sit impossibile denuò nasci corporaliter, tamen meminit specialiter senectutis, tum, vt ab ætate omnino contraria nascenti obiectio esset euidentior: tum quòd ipsemet senex esset, ac ob id de se exemplum prompserit, ac si diceret: Ego sum senex, & meam quæro salutem, quomodo ergo fieri poterit vt renascar? Porrò quemadmodum bene intellexit Nicodemus corporalem natiuitatē repeti non posse, ita quoque intelligendum spiritualem non posse iterari. *Quomodo enim*, inquit Augustinus, *veterus repeti non potest: ita nec baptismus.*

Respon-

RESPONDIT IESVS: AMEN AMEN DICO TIBI, NISI QVIS RENATVS, &c.] Rursum Dominus non est offensus tam crasso hominis responso & interrogatione incredulitatem quandam præ se ferente, sed sciens eum animo discendi cupido interrogasse, non grauatur interpretari, quod obscuriùs dictum erat, & ostendere quomodo quis denuo nasci possit & debeat, non scilicet ex vtero matris, sed ex aqua & spiritu sancto. Significat ergo secundam hanc natiuitatem, quam exigit, non esse carnalem, sed spiritualẽ. Sicut enim necesse est hominẽ carnaliter nasci ex matre & patre, priusquam ingrediatur in vitã hanc temporalẽ, & regnum possessionemque huius mundi carnalem: ita, vt quis introëat in vitã illam æternam & regnũ Dei spirituale, necesse est priùs spiritualiter renascatur, idque ex aqua & spiritu. Et sanè vt regeneratio, omni tempore necessaria ad consequendum regnũ cœlorum, fieret ex spiritu, semper fuit necessarium: verùm, vt etiam ex aqua fieri deberet, à Christo primùm institutum est, qui baptismum Ioanni proprium, in aqua scilicet, coniungens baptismo sibi proprio, nempe in spiritu, Christianum constituit baptisma in aqua & spiritu, per quod regeneraretur homo ad nouam vitam & consequendum regnum Dei. Vt autem in aqua simul & spiritu regeneratio fieret, sapienter & conuenienter institutum est. Primùm, vt quoniam homo ex duabus constat partibus, altera visibili, altera inuisibili, etiã regeneratio, quæ ad totum spectat hominem, in duobus illis consisteret: quorum vnum visibile, corpus hominis visibile cõtingeret: alterum verò inuisibile, mentem hominis inuisibilem inuisibiliter renouaret. Secundò, vt quoniam pro statu huius vitæ adhuc crassi sumus, spiritualia non intelligentes nisi per corporalia, externa aquæ ablutione perciperemus interiorem spiritus purificationem & renouationem, quæ nullo alio symbolo sensibili conuenientiùs quàm aqua significari potuit, tum quòd suis proprietatibus & spiritũ nos lauantem regenerantemque, & sanguinem Christo in quo lauamur appositè significet, tum quòd per immersionem in ipsa factam & mysteria mortis ac resurrectionis Christi quibus renouamur repræsententur, & quòd nobis ad imitationẽ Christi fiat, videlicet, quòd cũ Christo commorimur & consepelimur mundo atque peccato, & rursum cum illo resurgimus ad nouitatem vitæ, vt docet ad Romanos Paulus. (*Rom. 6.*) Tertiò, vt regeneratio fieret per vnum sensibile & alterum insensibile, etiam ob id conueniebat, quoniam qui regenerantur, ex Ecclesia & Deo regenerantur filij scilicet matris Ecclesię & Dei patris: quorum illa per aquæ ministerium visibile regenerat, hic per spiritum suum inuisibiliter. Vt autẽ regeneratio nunc per aquam fieret & spiritum, cùm priùs solùm fieret per spiritum, conueniebat. Primũ eo quòd sicut sub Christo primùm cœpit prædicari apertè regnum cœlorum, & hæc spiritualis regeneratio: ita & ab ipso primùm instituendum erat huius ad consequendum regnum cœlorum regenerationis symbolum, quo tamen non solùm intelligeremus spiritualem hanc innouationem, sed eandem etiam efficaciter cõsequeremur, ac de consecuta certiores redderemur. Secũdò, quoniam iam ex omnibus gentibus plerique regenerandi erant ad vitam æternã, ob id iam conueniens erat signum quoddam institui, quo à se mutuò dignoscerentur, quicunque ad eam essent regenerati, & ascripti nouo illi populo, ad quem pertineret promissio regni cœlorum: quemadmodum olim circuncisionis signo dignoscebantur, qui ad eum pertinerent populum, cui promissiones terræ Chanaan aliæque veteris legis factæ erant. Atque ob hanc duplicem causam omnia sacramenta nouę legis instituta sunt, videlicet vt posteaquam per Christum exhibetur omnibus gratia Dei, per visibilia quædam signa gratia hæc & significaretur, & efficaciter communicaretur. Deinde, vt per huiusmodi signa nouus Christianorum populus in vnum coadunaretur, quemadmodum docet Aug. ca. 1. lib. 1. ad inquisitiones Ianuarij dicens: Deus sacramentis numero paucissimis, obseruatione facillimis, vsu saluberrimis, societatem noui populi inter se colligauit. Quam ob rem hæc sacramenta Græcis apposito vocabulo dicuntur σύμβολα, & vel etiam, συνθήματα: Dicuntur enim Græcis σύμβολα & συνθήματα, quæ Latinis dicuntur tesseræ, signa, scilicet, professiua communionis & societatis. Antiqui enim habebant tesseras, hoc est, signa quædam vel ex plumbo, vel corio, vel panno, vel simili re, quibus in bello milites significabant cuius erant exercitus, quæ dicebantur tesserę militares: aut quibus vtebantur alterutrum inter se confœderatæ ciuitates, quæ dicebantur tesseræ hospitales. Sic & per nostra sacramenta profitemur nos esse de exercitu Christi, & esse ciuitatis ac societatis in Christo collectæ, hoc est Ecclesiæ Dei: cuius professionis respectu, etiam à Latinis scriptoribus, videtur hæc signa dicta in primis sacramenta. Nam sacramentum propriè dicitur apud probatos autores iusiurandum, quo se milites astringunt suis ducibus fidelitatem promittentes, quod ob id sacramentum dicebatur, quia sacrum habetur & inuiolabile. Ita enim & nos sacramentis nostris obligamus nos ad cultum diuinũ & Dei seruitutem, sicut de circumcisione dicit Paulus: *Testificor omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.* (*Galat. 5.*) Porrò hæc nostra sacramẽta & symbola non sunt gratiæ Dei signa nuda, quemadmodum veteris legis, sed signa efficacia, vt quæ gratiam, quam significant, etiam efficaciter exhibeant. Cùm enim in veteri lege gratia Dei per Christum nondum esset exhibita, sacramenta illorum gratiam venturam adumbrarunt quidem & promiserunt, sed non contulerũt. Verùm quoniam iam hæc gratia exhibita est per Christum, signa talia sunt instituta, quæ non solùm gratiam hanc significarent, sed etiam conferrent, cooperante scilicet in eis spiritu Dei. Vt autem sic sint efficacia signa, cùm non habeant ex sua natura, habent ex beneplacito instituentis Christi, quemadmodum more solenni annulus aut purpura missa à principe, signum est efficax inaugurandi aliquem alicui magistratui aut authoritati, non quidem ex aliqua vi, quę hæreat in ipsis symbolis ex illorũ natura, sed ex voluntate principis, qui ea ad hoc instituit. Esse enim nostra sacramenta efficacia signa, præter alios scripturæ locos etiam ex hoc loco constat, cùm regenerationem non solùm Spiritui sancto, sed simul etiam aquæ tribuat Dominus. Aduertendum autem, saluatorem, dum dicit, *Nisi quis renatus*, &c. necessitatem imponere omnibus: ac proinde etiam paruulos debere renasci ex aqua & spiritu. Nam eos posse intrare regnum cœlorum nemo facilè negauerit, cùm talium dicat Christus esse regnum cœlorum. Nec obstat quòd quidam sine baptismo aquæ saluentur, vt qui catechumeni morte occupantur, aut qui in sanguine martyrij baptizantur.

ptizantur. Hi enim omnes renati sunt ex aqua, saltem in voto, etsi necdum re ipsa.

QVOD NATVM EST EX CARNE, CARO EST: ET QVOD NATVM EST EX SPIRITV, SPIRITVS EST.] Postquam ostendit secundam generationem à prima longè esse diuersam, vtpote, quæ ex aqua est & spiritu, ostendit iam quanta sit differẽtia inter id, quod priori & quod secunda nascitur generatione: ex qua differentia etiam satis indicat rationem ob quam necesse sit denuo nasci, idque ex aqua & spiritu ad cõsequendum regnũ Dei. Cùm enim spirituale & cœleste regnum Dei, caro & sanguis possidere nequeat, vt habet diuus Paulus, necesse est vt id quod ex carne tantùm caro natum est, deinde etiam ex spiritu nascatur spiritus, vt sic regnum Dei ingredi possit. Cùm autem hic dicitur, *caro est*, & *spiritus est*, caro accipi debet pro re vel homine carnali, quem Paulus vocat hominem animalem, qui non percipit ea quæ sunt cœlestia & spiritualia, sed tantùm ea quæ sunt carnis. Spiritus verò pro homine spirituali, vt dicit Paulus, *Qui adhæret Domino, vnus spiritus est.* Ac sic facilè soluitur difficultas, quę ex his verbis oriri potest de Christo, qui cùm secundùm carnis generationem natus sit ex carne, videtur dicendus caro: cumque secundùm eandem generationem natus sit ex spiritu, dicendus erit spiritus. Dicendum enim, totum Christum propterea quòd ex spiritu natus sit, esse spiritũ, non carnem, quomodo hîc eæ dictiones accipiuntur. Non enim hic substantiã denotant, sed qualitatem. Nec obstat quòd Christus etiam natus sit ex carne: nam istud, *quod natum est ex carne*, intelligi debet cũ exclusione spiritus, hoc modo, quod natũ est ex carne & non ex spiritu: aut quod natũ est ex carne, hoc est carnali generatione, id ipsum est carnale quatenus ex ea est, aut quod natũ est ex carne, tanquam principali principio productiuo. Itaque natiuitas ex spiritu est duplex. Quædam corporalis, ea scilicet qua Christus natus est homo ex spiritu sancto. Alia spiritualis, qua nos ad illius similitudinem nascimur inuisibiliter filij Dei, atque de hac potissimùm hic est sermo, quanquam & priorem illam natiuitatem ex spiritu debere comprehẽdi sub secundo mẽbro, satis patet ex his quę scribit Paul 1. Cor. 15. vbi Christum comparatum ad primum Adam vocat hominẽ cœlestem & habentem corpus spirituale. Cyrillus tamen hęc nomina, *caro & spiritus*, videtur accipere vt significent substantiã, carnem scilicet pro altera hominis parte, quæ à carne seminatur: spiritũ verò pro anima rationali, quam ex spiritu natã intelligit: tum quòd ab ipso ex nihilo ad esse producta sit, tum quòd per ipsum sit reformata, & diuinę naturæ particeps effecta. Verùm hic sensus vt non satis videtur proposito cõuenire, ita relinquit magnam difficultatẽ de carne Christi, & præterea Christus non vnã hominis partem ex carne natam vult dicere, alterã verò ex spiritu, sed totum hominem natum esse ex carne, & totum natum esse ex spiritu, vt patet ex eo quod sequitur: *Sic est omnis qui natus est ex spiritu.*

1. Cor. 2.

1. Cor. 6.

1. Cor. 15.

NON MIRERIS QVIA DIXI TIBI, OPORTET VOS NASCI, &c.] Hæc pars dupliciter accipi potest. Primò, vt ex superioribus inferatur in hũc sensum: Cùm iam Nicodeme intellexeris secundam natiuitatem non esse talem, qualem opinabaris, videlicet ex carne, sed ex spiritu, atque id, quod ex spiritu gignitur, longè diuersum esse ab eo quod ex carne, ne igitur mireris quòd dixerim necesse esse vt denuo nascamini. Secundò accipi potest, & melius, vt ad sequentia referatur, eo quòd inducto exemplo videatur Dominus, voluisse Nicodemum reuocare ab admiratione. Quæ tamen sequentia dupliciter quoque intelliguntur. Chrysostomus enim, Cyrillus, cæterique Græci cùm dicitur: spiritus vbi vult spirat: intelligunt per *spiritum*, ventum & aërem, qui spirare dicitur vbi vult, quia non coërcitus arbitrio hominũ, naturali impetu fertur quouis, quasi libertatem quandam habens voluntatis. Vocem autem eius audimus, hoc est sonum & stridorem, quomodo & tonitrui sonus frequenter in Psalmis vox dicitur. Nescimus verò vnde spiritus veniat, aut quò vadat, quia non videmus, nec sub sensum cadit vnde veniat, aut quò vadat, quamuis sciamus per aliqua externa signa vnde veniat. Aut quòd quamuis sciamus in generali ventorum principiũ, non tamen in speciali, hoc est, ignoramus certum & determinatum locum vnde incipiant, & vbi desistant. Itaque iuxta hanc intelligentiam simile istud sic est accommodandum proposito: Miraris Nicodeme, quòd dixi denuo nascendũ esse, eo quòd secundam natiuitatem nullo sensu comprehendas: verùm cùm iam dixerim secundam generationem esse ex spiritu, non debet te id perturbare. Nam sicut aëreus iste spiritus nullo obstante fertur quouis, & cùm strepitum eius audias, nescis tamen eius originem, aut finem quò tendat: ita quoque se habet omnis, qui natus est ex spiritu, ac tale quiddam in eo accidit. Spiritus enim sanctus ex quo renati sunt, quos vult afflat & aspirat arcanis suis afflatibus, cumque vis & efficacia huiusmodi afflatus sentiatur, tum ab eo, qui renatus est, qui se alium sentit effectum: tum ab aliis hominibus, qui quasi nouos iam suspiciunt, & admirantur homines sic renatos: tamẽ vnde eis vis illa noua adsit, aut quò eos agat, neque percipitur aliquo sensu ab iis, qui sic sunt renati: neque intellectu etiam comprehẽditur ab iis, qui eodem spiritu nondum sunt afflati. Intellige ergo quòd quomodo non est subiecta aliquibus legibus humanis, nec perceptibilis est via huius spiritus aërei, nec eum nisi ex effectu suo cognoscis: ita quoque natiuitas hæc, quam dixi ex spiritu, neque naturæ legibus subjicitur, nec humana ratione aut sensu percipi potest: percipitur autem ex efficacia spiritus agentis, & regentis eos, quos regenerauit suo afflatu. Porrò alij, inter quos Aug. ne nomen spiritus æquiuocè hic accipiatur: & quia vẽtus impropriè dicitur velle, ac deinde non videtur verum de vento, quòd nesciatur vnde veniat, aut quò vadat: intelligunt hic per *spiritum*, spiritum Dei ac saluatorem isto simili voluisse ostendere, aut in quo sensu dixerit eum, qui natus est ex spiritu, esse spiritum, vt intelligit Caietanus, aut potiùs eum, qui natus est ex spiritu, quod attinet ad eam natiuitatem, non posse sensibiliter cognosci: sicut nec ipse spiritus ex quo natus est. *Spirat* vtique *ille vbi vult*, nulloque creaturæ arbitrio moderari potest, nihil illum prohibere. Electos suos afflat, nouosque reddit, cùm ipsi visum fuerit. Huius vocẽ homines audiunt: nam in sanctis loquitur: verùm vnde ille sanctis adueniat, quoque eos agat ignorant. Prophetas vtique audiebat populus diuina disserentes: in quo vocem spiritus clarè percipiebat: at vnde ille spiritus eis adueniret, aut quo abiret, ignorabant. Saul regem antea spiritu vacuum Prophetiæ spiritus inuaserat, & vox prophetica ex eo audiebatur: verùm vnde veniret illi spiritus, & quò abiret, vulgò nesciebatur. Sicut ergo spiritus ille non nisi effectu cogno-

cognoſcitur, ita & ſpiritualis natiuitas non niſi effectu comprehenditur. Verùm prior intelligentia omnibus perpēſis multò videtur accommodatior. Nam interpretatio Caietani, qui vult in tribus conditionibus natum ex Spiritu aſſimilari Spiritui, coacta nimis & dura eſt. Secundùm aliorum autem intelligentiam, non videtur eſſe diuerſitas aliqua, aut non magna inter ſecundam partem ſimilitudinis, & primam.

RESPONDIT NICODEMVS ET DIXIT EI: QVOMODO POSSVNT HÆC FIERI?] Nicodemus craſſior, in Iudaica adhuc imperfectione ſubſiſtit, propterea iterum rogat, *quomodo poſſunt hæc fieri?* non repugnans quidem Ieſu, ſed non intellectum ſermonem planiùs cupiens ſibi explanari. Non dicit autem, quomodo poteſt iſtud fieri: ſed pluraliter, *quomodo poſſunt hæc fieri?* Tria enim dixerat Dominus, quæ non aſſequebatur Nicodemus, videlicet quòd oporteat renaſci ex aqua, & Spiritu, quòd ſic natus efficeretur Spiritus, quòdque hæc regeneratio imperceptiliter fieret. De his ergo omnibus modum, quo fieri poſſint, inquirit. Ieſus autem primùm quidem ei monſtrat ſuam inperfectionem, & tarditatem minus quàm in aliis tolerandam, non quidem volens illi inſultare, & exprobrare, ſed potiùs vt depoſito Phariſaico ſupercilio ſeſe humiliet, dum intelligere eum facit quàm ſit in his rudis ipſe, qui alios docere ſe poſſe profitebatur. *Tu* inquit, doctoris nomen & officium obtines in populo Iſraëlitico, *& hæc ignoras?* Verùm videri poſſet hæc ſaluatoris obiectio abſurda, quemadmodũ abſurdè diceretur iuriſperito: Tu es doctor legum, & ignoras quæ ſunt Theologiæ? Hæc enim quæ modò dixit ſaluator, ſunt nouæ legis dogmata, non veteris, cuius Nicodemus erat profeſſor. Itaq; Theophylactus intelligit Nicodemum doctorem legis veteris; ideo non debuiſſe hæc ignoraſſe, & necdum credidiſſe, quia ex miraculis maximis, quę in veteri teſtamento continentur, debuiſſet intellexiſſe hæc eo modo fieri poſſe, quo illa facta ſunt, vt ſit ſenſus iſte: Si in memoriam redigeres miracula veteris teſtamenti, quomodo ſcilicet Eua ex coſta Adæ formata ſit, quæ prodigia facta in Ægypto, quomodo ſterilis pepererit: & id genus alia, facilè deprehenderes id poſſe fieri, quod dico. Quemadmodum enim illa fuere miranda, & ſupra intellectum, & tamen credis ea ſic facta: ita quantumuis hæc ſint mirabilia, & ſupra captum, credas tamen neceſſe eſt. Secundùm quem ſenſum quod dicitur, *& hæc ignoras?* accipiendum erit pro eo, quod eſt, & hæc non credis, vel non aſſequeris quomodo poſſint fieri. Alii verò meliùs intelligunt, Nicodemum, eo quòd doctor eſſet Iſraëlis, non debuiſſe hæc ignoraſſe, tum quia in ſcripturis veteris teſtamẽti variæ continentur figuræ regenerationis, quæ fieri debebat per aquam & Spiritum, vt trãſitus per mare rubrum diluuium mundi, ac purgatio Naaman in Iordane: tum quia ſcripturæ prophetarum apertè ſatis loquantur de Spiritu Dei renouante, & regenerante, atque de aqua, quæ in diebus Meſſiæ peccata hominum ablueret. Dauid enim dicit: *Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.* Et rurſus precatur. *Cor mundum crea in me Deus, & Spiritum rectum innoua in viſceribus meis.* Sic & Ezech. 11. promittitur cordis innouatio quæ futura ſit per Spiritum Dei: *Dabo ait, eis cor nouum, & Spiritum nouum tribuam in viſceribus eorum &, auferã cor lapideum de carne eorum, & dabo eis cor carneum.* Similia habentur & cap. 36. Iam & de aqua baptiſmali multi loquuntur Prophetæ, vt Zachar. 13. & Ezech. 36. vbi promittitur pro innouatione aqua munda & Spiritus Dei.

Geneſ. 2. Exod. 7. 1. Reg. 1. Pſal. 102. Pſal. 50.

AMEN AMEN DICO VOBIS, QVIA QVOD SCIMVS LOQVIMVR, ET QVOD VIDIMVS TESTAMVR.] Poſteaquam Dominus reprehendit craſſam, & culpabilem tarditatem Nicodemi, propter vindicatam legis intelligentiam, iam reprehendit ipſius, & aliorum Iudæorum tarditatem in credendo, propter teſtimonii certitudinem, oſtendere quoq; volens ea, quæ ſunt ſuæ, hoc eſt, cœleſtis doctrinæ, non percipi rationibus humanis, quibus ille ea percipere quęrebat; ſed fide ad intelligendum ea opus eſſe: ſibi autem huiuſmodi prædicanti meritò omnibus modis credendum eſſe vt qui non teſtetur, niſi de exploratis & viſis, hoc eſt, certò cognitis. Quod autem dicitur hìc pluraliter, *quod ſcimus loquimur,* &c. intelligũt quidam Chriſtum de ſe loqui & Ioanne, alii verò etiam de omnibus Prophetis qui ante fuerant: verùm quoniam vidiſſe cœleſtia mox ſoli Chriſto tribuitur, cum dicitur: *Nemo aſcendit in cœlum,* &c. rectiùs alii intelligunt Chriſtum de ſe loqui pluraliter. Aut potiùs ſimul comprehendi cum Chriſto, patrem, & Spiritũ Sanctum. Patrem enim ſecum teſtificantem facit c. 8. dicens: *Non ſum ego ſolus, ſed ego, & qui miſit me pater:* Et in lege veſtra ſcriptum eſt. Quia duorum hominum teſtmonium verũ eſt. Itaque, vt annotauit Rupertus, pluraliter hìc locutus eſt Dominus, idque in ſolo hoc verſu: eo quod teſtari ſe profiteretur, & ſermonem ſuum teſtimonium appellet, teſtimonium autem vnius legitimum & ratum non ſit, quare patrem, & Spiritum ſimul ſecum teſtificantes facit: Porrò cum teſtimonium dicit, ſignificat fide, quæ dicebantur ab ipſo percipienda eſſe, non ratione, & ſcientia. Teſtimonium enim non ad ſcientiam, ſed ad fidem faciendam pertinent. Senſus ergo eſt: Verè dico vobis, quòd non quemadmodum Prophetæ, quæ afflatu Spiritus didici, & audiui à Deo, hæc loquor vobis, ſed certa compertaque loquor. Nec ego ſolus, ſed & qui in me loquitur pater, ea vobis teſtificantes in terris, quæ certò perſpeximus in cœlis. Cumque duorum teſtimonium ſit ratum, ac receptiſſimum ſit teſtimonium teſtium oculatorum, vos tamen Iudæi teſtimonium noſtrum tam probatum, & certũ non accipitis, hoc eſt, non approbatis, humanis, ſcilicet rationibus id quærentes percipere, quod ſola fide comprehendendum eſt. Loquitur autem ad Nicodemum pluraliter: ſiue quòd cum Nicodemo quidam Iudæi vnà venerint ad Chriſtũ (vt intelligit Caietanus) eò quòd dixerit Nicodemus, Scimus quia à Deo veniſti magiſter) ſiue quia Nicodemus princeps erat Iudæorum ad quem tanquam ad omnes Iudęos, & Phariſæos maximè ſit locutus, Poſtquam autem arguit eorum in credendo tarditatem propter teſtimonii certitudinem, eãdem rurſum arguit propter eorum credibilium quæ dicta erant & teſtata facilitatẽ: *Si,* inquit, *terrena dixi vobis,* &c. Quæ ſententia cùm variè tractetur, dupliciter potiſſimùm exponi poteſt. Primò vt per *terrena* intelligantur ea, quæ ſuperius dicta ſunt de regeneratione ſpirituali: quæ etſi minus ſit quam res terrena, vt & omnia cœleſtis magiſtri noſtri cœleſtia erant, non terrena: tamen hìc *terrenum* dicitur, ſiue quòd in terris peragatur, ſiue potiùs per comparationem ad alia fidei noſtrę ſublimiora myſteria: de natiuitate ſcilicet æterna filii ex Patre, de proceſſione Spiritus: &c. & ad ea bona quæ poſt hanc

hanc vitam reuelanda sunt filiis Dei. Itaque *terrena* hìc dicuntur, quæ ad alia collata crassa sunt, longeque inferiora ipsis, vt sit sensus: Si non creditis mihi in his, quæ modò dixi crassioribus mysteriis, quæ doctrinæ euangelicæ sunt rudimenta, quomodo credituri estis, si alia longè sublimiora, quæ ab his quæ modò dixi tantùm distant, quantum cœlestia à terrenis, vobis aperire cœpero, illa scilicet regni Dei arcana planè cœlestia? Dùm enim uemo non sentiat, omnes sensus, & cogitationes humani cordis propendere ad malum, nemo quoque ignoret cœli municipatum non posse contingere nisi iustis & Sanctis, nec tales posse fieri homines nisi Spiritu Dei Sancto, nõ adeò abstrursum & cœlest erat, quod de renascentia ex Spiritu dictum fuit, sed quasi terrenum quid & crassum. In hunc sensum fere Chrysostomus, Theophyil. & Cyrillus Secundò, contrario modo secundùm Augustinum & Rupertum, intelliguntur hìc per *cœlestia*, ea quæ priùs de regeneratione spirituali dicta sunt: per *terrena* verò, ea quæ dixerat de edificando tẽplo in triduo. Aut secundùm Fabrum, parabolæ & similitudines à rebus terrenis, desumptæ: quibus docuerat fortè populum in solennitate Paschali. Itaque secundùm hanc intelligentiam Dominus hac sententia significat non esse mirum, quòd non crederet Nicodemus superioribus verbis: quando ne his etiam credissent Iudæi, quæ priùs dixisset in templo, longè inferiora his de regeneratione mysteriis Hæc expositio multum conuenit ei lectioni, quæ est in aliquibus Græcorum libris, οὐς ἐπιςεύσατε, id est, non credidistis.

ET NEMO ASCENDIT IN COELVM NISI QVI DESCENDIT DE COELO, FILIVS HOMINIS, &c.] Theophylactus hæc puat sic cum superioribus coniungenda: vt quoniam priùs Nicodemus significauit se Christum habere tanquam Prophetam aliquem, Dominus iam corrigat illius de se sententiam, ostendens se non esse de numero Prophetarum, qui de terra existentes à Deo missi fuerunt, sed è superuis esse, Prophetis omnibus superiorem: vt quorum nullus in cœlum ascenderit. Alii verò sic coniungunt cum superioribus, vt quoniam dixit Christus de credendis cœlestibus, iam quædam eorum, quæ planè necesse est credere explicat, videlicet se Deum esse & hominem, ac mysterium passionis ipsius. Melius autem secundùm Cyrillum intelligitur Christus his verbis voluisse indicare rationem, quare meritò sit habenda fides ipsi cœlestia prædicanti, etiamsi primus ipse hæc apertè cœperit prædicare, vt sit hæc cum superioribus connexio: Meritò mihi cœlestia vobis prædicanti credere debetis, etsi nemo ante me hæc sic apertè prædicauerit, nec multos mecum in testes deposcere. Nemo enim cœlestia ita nouit atque ego, quia nemo ascendit in cœlum, nisi, &c. Porrò illud, *nemo ascendit in cœlum*, cùm videatur falsum propter iustos, qui iam ex hominibus in cœlum migrant, dupliciter solet intelligi. Primùm, vt solus Christus dicatur ascendisse in cœlum, qui solus propria virtute, iure ac merito ascendit. Reliqui verò velut rapiuntur in cœlum, nec nisi iure ac merito Christi. Secundò, vt per hoc quòd solus ipse dicitur ascendisse, non intelligantur excludi iusti, vt qui sunt membra ipsius quemadmodum cùm dicitur solus homo aliquis esse in domo, non excluduntur ipsius hominis membra, sed potiùs includuntur. Neuter autem horum sensuum conuenit proposito. Non enim hic, *ascendit*, est præsentis temporis, vt præsupponunt prædictæ interpretationes, sed, vt patet ex Græcis, quæ habent ἀναβέβηκεν, est, præteriti temporis, ita vt de ascensione corporali, quæ tunc adhuc futura erat, non possit intelligi. Verùm iam remanet dubium, quomodo Christus iam tum ascenderat in cœlum. Neque enim ascenderat secundùm humanam naturam, sed neque secundùm diuinam, quia illi non competebat ascendere. Itaque Caietanus intelligit Christum iam ascendisse in cœlum secundùm animam, quia scilicet, illa iam ab initio conceptionis consecuta erat beatificam Dei fruitionem, ad quam nullus adhuc inter homines tum temporis peruenerat. Rectiùs tamen intelligitur Christus secundùm diuinam naturam ascendisse tum in cœlum. Non enim hìc, ascendere, motum aliquem denotat, sed ascendisse in cœlum, nihil aliud hìc est, quàm contemplatum esse omnia cœlestia, & quæcunque Dei sunt perfectè collustrasse & perdidicisse. Sic enim hoc loco hæc locutio est accipienda, quomodo in Psalm. similis locus, dum dicitur: *Existimabam vt cognoscerem hoc: labor est ante me, donec intrem in Sanctuarium Dei*, id est, donec à rebus terrenis abstractus cœpero diuinæ dispensationis rationes expendere. Idem ergo his verbis dicitur hoc loco quod superius cùm dixit: *Deum nemo vidit vnquam. Vnigenitus filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit.* Descendisse autem è cœlo dicitur Christus, non quòd cœlum reliquerit, (nam ne hoc putaretur, adiectum est, *qui in cœlo*: neque propterea, quòd, vt intellexit Valentinus, corpus cæleste attulerit è cœlo) sed tum quia diuinitas in cælo, existens, in terris naturam humanam assumpsit, tum quia & ipsum corpus, quod assumpsit conceptum sit ex Spiritu Sancto. Itaque & secundùm diuinam naturam, & secundùm humanam descendit è cælo, quamnis potissimùm hic sit habitus respectus ad diuinam naturam assumentem humanam. Notandum autem contra Nestorianos, hìc dici filium hominis esse in cœlo, & descendisse è cælo, atque ascendisse in illud, cùm tamen hæc non competant ei tanquam filio hominis, sed tanquam filio Dei, & Deo: per quod manifestè significatur vnam esse filii Dei, & filii hominis hypostasim, & personam, ita vt propter hanc vnitatem quæcunque dicuntur de filio Dei, etiam verè dicantur de filio hominis, & contrà. Hac ergo sententia paucorum verborum tria hæc credenda Christus astruit, naturæ, scilicet, humanæ assumptæ veritatem, cùm se dixit filium hominis, hoc est, hominem: diuinæ naturæ veritatem, dum se è cælo descendisse & in cælo esse asserit: ac harum naturarum in vnitatem personæ coniunctionem, dum filium hominis dicit esse in cælo.

ET SICVT MOYSES EXALTAVIT SERPENTEM IN DESERTO: ITA EXALTARI OPORTET FILIVM.] Secundùm quosdam illud sic coniungitur superioribus, vt quoniam priùs dixit filium hominis descendisse è cælo, hic causam huius descensus indicet. Secundùm quam connexionem coniunctio &, hìc causaliter accipi posset, quomodo sæpe accipitur etiam apud probatissimos autores. Alii verò aliter hanc partem superioribus connectunt. Verùm si consideretur processus Christi, hic videtur esse ordo, vt postquam superius Nicodemo quærenti quomodo possunt hæc fieri, Christus respondit, fide hæc

de hæc esse percipienda, ac meritò sibi fidem habēdam, etiamsi solus hæc noua prædicaret: iam doceat non solùm credendum sibi tanquam vera prædicanti, sed etiam tanquam autori salutis per crucem, fideique huius esse maximum fructum, simul indicans etiam per fidem hominem posse regenerationis ex aqua & spiritu fieri participem, atque regenerationem hanc pendêre ex merito passionis suæ. Si enim per fidem in exaltatum filium hominis fit, vt quis non pereat, sed habeat vitam æternam, ergo regeneratio, quæ fieri debet ex aqua & spiritu, vt quis habeat vitam æternam, à passionis Christi efficacia & merito pendeat necesse est. Bene autem saluator Nicodemo mysterium suæ passionis, quod illo tempore nondum apertè erat prædicandum, insinuauit nomine exaltationis, comparando eam cum exaltatione serpentis, vt quæ nudè dicta intelligere non potuisset, ex figura legis, in qua versatus erat, meliùs assequeretur. Est autem hæc figura inter omnes figuras crucis & passionis maximè aperta & apposita. Indicat enim Christi occisi, quasi seductor fuisset & populi corruptor, innocentiam, mortisque eius genus ac virtutem, nostros à veris serpētibus lethales morsus, ac modū, quo ab eis per Christum curari possimus, ita vt in hac figura totum adumbratæ passionis & incarnationis mysterium delinietur. Sicut enim olim, cùm in deserto oberrans Israëliticus populus à veris serpentibus lethalia vulnera accepisset, à quibus non nisi diuino beneficio curari potuerunt, qui percussi fuerant, Moyses non verum sed æneum serpentem ex præcepto Dei erexit in ligno, vt qui percussi fuerant, solo aspectu ab imminente eis certo interitu liberarentur: ita pro curandis nostris lethalibus vulneribus, quæ ex suggestione illius serpentis, qui primos momordit parentes, omnes cōtraximus in deserto huius mundi, Christus à peccato quidem omni & veneno alienus, sed tamen in similitudinem carnis peccati veniēs, ac tanquā serpentinæ malitiæ à Iudæis reiectus & habitus, in ligno crucis exaltatus est, vt solo aspectu oculorum fidei curati, ab imminente morte æterna liberaremur, ac vitam æternā consequeremur. Hinc ad hanc figuram alludens postea aliquoties Saluator suam crucifixionem, exaltationē vocat. *Cùm*, inquit, *exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioan. 12. & 8. cap. *Cùm exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum.* Non caret autem mysterio & ratione, quòd Moses non ligneum aut lapideum, sed æneum serpētem fecerit. Æneus enim serpens magis Christum exprimebat, tum propter suam soliditatem, tum quòd ex igne conflatus esset. Sic enim significabatur soliditas corporis Christi, quòd morte ipsa destrui non potuerit, sed in æternum efficax perseuerat, ac eundem charitatis igne excoctum, suspensum fuisse in cruce. Et quidem Moysi præceptum non fuit vt faceret serpentem æneum. Nam quamuis nos legamus Num. 21. dictum Moysi: *Fac tibi serpentem æneum*, pro serpentem æneum Hebræis est vnica dictio Saraph, quā priùs noster interpres vertit serpentes ignitos, hoc est vrentes. Id enim propriè significat ea dictio, cùm deriuetur à verbo quod accendere significat. Æneum ergo fecit Moyses serpentem, ex igne conflatum, quia sic meliùs figuram expressit serpentum ignitorum, à quibus percussus erat populus, ac vmbram Christi, qui & ipse ignitus fuit, sed alio igne, quàm quo igniti sunt veri illi serpentes, à quibus vulneratum fuit lethaliter genus humanū. Dicit autem Rabbi Ioseph, medicos asserere eum quem momorderit serpens, statim mori si inspexerit æs, ac propterea ex præcepto Domini, Mosem æneum serpentem fecisse, vt miraculum magnificaretur, dum cōtra communem naturæ cursum æs factum est salutare percussis à serpentibus. Quod & ipsum, si verum est, rectè mysterio crucis conuenit, eo quòd si ipsa crux, de qua priùs dictum erat: *Maledictus omnis qui pendet in ligno*, nobis iam conuersa sit in benedictionem: & quod priùs erat malefactoribus mors, factū est omnibus vitæ occasio & causa. Porrò ex eo quòd serpens æneus, qui ex sua natura non habuit curandi infirmitatem, solo conspectu sanabat, idque ex institutione diuina, discēdum quomodo symbola sacramentorū instrumenta sint salutis & gratiæ Dei, vt quomodo baptismus aquæ regeneret. Quemadmodum enim serpēs ille, quòd per aspectum sanabat, ex Dei erat institutione, qui credentibus verbo eius per huiusmodi serpentē læsos curabat: ita quoque aquæ tinctio, quæ ex sua nō habet virtutem mundandi mentem, ex Dei tamen institutione habet, vt per eam fidelibus mentis innouatio conferatur à Deo.

Ioan. 12. — Ioan. 8. — Num. 21. — Deut. 21.

SIC ENIM DEVS DILEXIT MVNDVM, VT FILIVM SVVM.] Redditur hic ratio, quare filius Dei descenderit è cęlo, & quare oporteat eum exaltari in cruce, & ostenditur quòd illud non fuerit necessarium absoluta necessitate, neque quòd merita nostra ita fieri exegerint, sed propter diligentis nos Dei patris beneplacitum, & præordinationem, cuius quanta fuerit dilectio, pulchre hac sententia nobis explicatur. Et in primis quidem magnitudinem amoris hìc explicare significat aduerbium *sic*, quæ magnitudo ex tribus hìc insinuatur. Primùm, ex comparatione amantis ad amatū, cùm dicit: *Deus dilexit mundum*, Deus scilicet immensus & infinitus, nullius egens, nullius debitor, dilexit homines istius perituri & caduci mundi, hominésque mundo huic deditos. Secundò ex muneris magnitudine. Cùm enim probatio dilectionis exhibitio sit operis, magnitudo doni testatur immensitatem amoris. Itaque dicit, *vt filium suum vnigenitum daret*, hoc est, adeò dilexit, vt non solùm non vlcisceretur admissa scelera, sed pro salute mundi gratuita sua benignitate daret, non angelum aliquem suum, aut Prophetam, sed filiū suum, eumque quem vnicum habuit. Angelum si quidem dedisset, non erat res parua: nunc autem dato filio, excellentiorē ostendit charitatem. Item si multos habens filios vnum dedisset, & hoc maximū fuisset, nunc verò vnigenitum dedit. Summa igitur fuit hæc dilectio, quæ tunc magis apparebit, si etiam addetur ad quid dederit Deus filium suum mundo, videlicet vt mortē, eamque amarissimam simul & ignominiosissimam, pro nobis pateretur adhuc impiis & peccatoribus. Tertiò verò cōmendatur magnitudo diuini amoris fructus magnitudine, & simul facilitate consequēdi maximum hunc fructum, cùm dicitur, *vt omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ad magnitudinem fructus primùm pertinet, quòd sine exceptione & discretione omnis, siue scilicet Iudæus, siue Græcus, siue Barbarus, siue seruus, siue liber, huius fructus particeps esse possit. Deinde quòd credens in eum & à perditione liberatur, & consequitur vitam non temporalem, sed æternam. Quod verò dicitur, *qui credit in eum*, ostēdit quanta facilitate fructum hunc maximum consequamur,

sequamur, dum sola fides, res scilicet facillima, exigitur, vt Christo incorporemur, & meritorum eius reddamur consortes. Hæc est enim summa Dei benignitas, vt tali medio dignetur nos sua gratia participes facere. Et quidem vetus lex innumerabiliũ præceptorũ suorũ obseruatoribus pro omni ipsorum labore vitam promisit, sed tẽporalem tantũmodo saltem expressè. Euangelium verò credenti vitam, eamq; æternam, quamuis id intelligatur de fide operante. Notandum autẽ, quòd ab hoc loco, *Sic enim Deus dilexit*, &c. vsque in finem, omnia hæc accipi possunt, vt sint verba Saluatoris cõtinuantis suum sermonem ad Nicodemum, & loquẽtis de seipso in tertia persona. Aut vt sint verba Euangelistæ prosequentis & explanantis sermonem, quem cœperat Iesus cum Nicodemo, vt intelligunt quidam.

NON ENIM MISIT DEVS FILIVM SVVM IN MVNDVM VT IVDICET, &c.] Declaratur hac sententia, quod priùs dictum est de dilectione Dei patris, Deum autem misisse filium suum in mundum, nihil aliud est, quàm ipsum voluisse filium humanam in mundo assumere naturam. Verbum autem, *iudicare*, hìc semper positum est pro condemnare, quomodo sæpe in scripturis accipitur. Sic enim acceptum opponitur verbo saluandi, quòd sequitur. Sensus itaque est: Non ob id hoc tempore Deus voluit filium suum venire in mundum, vt pro commissis sceleribus illum iam condemnaret, quemadmodum iustè facere potuisset: sed pro sua benignitate ideo misit, vt perditioni obnoxius mundus per ipsum salutem consequeretur. Verùm quid necesse erat hanc remouere dubitationem, quòd videlicet Deus non miserit filium suum in mundi condemnationem? Dicendum primò hoc ideo factum, quia in veteri testamento promittitur frequenter Dominus venturus ad iudicium, vnde dubitare poterit Nicodemus quomodo se dixerit datum, vt omnis, qui crederet, haberet vitam æternam. Dicit ergo se iam non esse missum ad iudicandum, sed ad saluandum, significans alium fore aduentum ipsius, quo impiis non misericordia & dilectio patris, sed potius iustitia declarabitur. Aut quoniam hoc aduentu Christi in carnem futurum erat, vt plerique Iudæi ob infidelitatem suam essent abjiciendi, quibus tamen seruandi Christus venerat, & res contrà esset casura, quàm ab omnibus expectabatur: ideo præueniens Dominus admonet, Deum quidem ob solam benignitatem suam & ob seruandos homines misisse in hunc mundum filium suum, quamuis hominum vitio futurum sit, vt condemnationi maiori fiant quidam occasione huius aduentus obnoxii. Idem dicitur Ioan. 12. *Si quis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni in mundum vt iudicem mundũ, sed vt saluificem mundũ.* Non contrariatur autem his locis, quòd in primo hoc Christi aduentu princeps huius mundi iudicatus est, de quo iudicio frequenter apud Prophetas. Non enim negat se Christus venisse in iudicium, hoc est, condemnationem diaboli, sed mundi, hoc est mundum istius seculi, quamquam in iudicio illo, quo condemnatus est diabolus, non tam Christus iudicis officium obtinuit quàm Deus pater, qui ad Roman. 8. *dicitur damnaße peccatum de peccato in carne.* Christus enim in hoc iudicio aduocati potiùs & vadis officium obiuit. Quomodo autem non contrarietur his locis, quod postea dicitur Ioann. 9 *In iudicium ego veni in hunc mundum*, &c. illo loco dicetur.

Ioan. 12. *Rom. 8.* *Ioan. 9.*

QVI CREDIT IN EVM, NON IVDICATVR: QVI AVTEM NON CREDIT, IAM IVDICATVS EST, &c.] Quoniam dixit filium missum vt saluetur mundus per ipsum, ne putentur omnes per ipsum saluandi, ostendit qui per ipsum salutem consequantur, qui verò non. *Qui*, inquit, *credit in eum*, fide scilicet, quæ per dilectionem operatur, *non iudicatur*, hoc est, non est obnoxius condemnationi, sed, supple, à condemnatione, cui ex natiuitate prima erat obnoxius, absoluitur. Plus enim vult dicere quàm exprimitur. *Qui autem non credit*, hunc non ego condemno modò, sed neque opus est vt à quoquam iudicetur, cùm à seipso iam etiam ante iudicij tempus condemnatus sit, *quia non credidit in eum qui vnigenitus est filius* Dei, cui proinde non minor fides debetur quàm Deo ipsi, adeò vt, qui illum spernit, spernat Deum, qui misit illum. Vult ergo quòd ipsa infidelitas condemnet ipsum, hoc est, æternæ pœnæ reddat obnoxium, eo quòd hoc à se repulerit, per quod licebat assequi vitam æternam. Et quidem omnis peccator quouis peccato iudicat & condemnat seipsum, hoc est, condemnationi facit obnoxium: verumtamen proprio quodammodo infidelis dicitur iam iudicatus, eo quòd manifestam habeat in se condemnationis causam, adeò vt in futuro iudicio non sit opus aliqua discussione, & quòd id repellat, per quod solùm salus obtineri potest. Sic & hæreticum hominem post vnam & alteram correptionem adhuc perseuerantem, proprio iudicio condemnatum testatur Paulus.

HOC EST AVTEM IVDICIVM, QVIA LVX VENIT IN MVNDVM, &c.] Quod dicit, *hoc est iudicium*, dupliciter intelligi potest. Primò, vt sit sensus: hæc est causa iudicii & condemnationis. Secundò, vt simpliciter accipiatur ipsa luminis & Christi reiectio esse condemnatio non credentium, quia scilicet manifestè arguit illorum impietatem. Qui sensus magis conuenit superioribus, vbi dicitur infidelis iam iudicatus & condemnatus. Pulchre autem exaggerat non credentium impietatem condemnantem eos. Primùm per hoc quod dicit: *Lux venit in mundum*, hoc est, non ipsi homines lucem ipsam quæsiuerunt, aut per sese inuenerunt, sed cùm mundus plenus esset tenebris, lux illa vera, quæ est Christus, vltro venit ad eos, & tamen nec sic ipsi ad eum accesserunt. Secundò per hoc quod dicit, *Dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem.* Cùm enim lux omnibus modis melior, gratior, & iucundior sit tenebris, & naturale sit homini, creaturæ rationali quæ meliora sunt præferre, imò nihil æquè amare soleat homo quàm lucem, nihil magis abhorrere quàm tenebras, dilexerunt tamen homines magis tenebras quàm lucem. Vnde notandum, quòd cùm priùs dixerit: *Lux venit in mundum*, nunc non dicat, vt videbatur exigere narrationis ordo, & dilexit mundus tenebras. Facit enim ad exaggerationem, quòd homines dicat dilexisse tenebras, sicut ad exaggerationem facit, quòd tenebras luci comparat. *Tenebræ* autem hic vocantur ignoratio veri, rerumque terrenarum illicitus amor. Quas tenebras quare plus dilexerint, causam reddit dicens: *Erant enim eorum mala opera.* Cuius causæ conuenientiam ostendit, subjiciens: *Omnis enim qui malè agit*, &c. Est autem in hac & sequenti sententia metaphorica locutio, desumpta ab his qui cum

cùm mala agunt, tenebras quærunt, & lucem fugiunt, vt sit sensus iste: Quemadmodũ qui dedecorosam rem patrat, noctem amat, ac solem fugit, ne prodantur eius facta: ita qui deditus est malis operibus, quamdiu talis est, odit lucem veritatis, quatenus affectui eius contraria est, & iniustitiam eius prodit, & ideo non accedit lucem, sed fugit eam, vt non arguantur, hoc est, manifestentur & reprobentur opera eius mala. Eiusmodi enim mali homines fugiunt doctrinam Christi: mallent omnes homines stipites esse, quàm veritatis sciẽtia multos pollere: imò sibi ipsis inuident recti scientiam, graueq; est, vbi vltrò sese illis insinuat, quòd eos, si illam admittant, tanto plus torqueat mali conscientia. Cæterùm quemadmodum is, qui honesta facit, amat solem, vt ex rectè factis laudem apud homines inueniat: ita, qui iustitiæ deditus est, & æquitati, is vltrò ac gaudens venit ad lucem Euangelicæ doctrinæ, vt huic luci exposita opera eius declarentur, quòd facta sint in deo, id est, per Deum & Dei instinctu, (est enim Hebraismus) ac proinde quòd bona sint. Bonum enim sit necesse est, quod à Deo proficiscitur, & Deo fit impulsore. Declarentur, inquam, tum sibi pro gaudio suæ conscientiæ, tum hominibus aliis in exemplum, tum ipsi Deo, cui se commendare studet, vt pro rectè factis præmium vitæ æternæ ab eo consequatur. Porrò notandum, quòd *malè agere* vel mala agere dicitur scripturæ more non omnis qui peccat, sed qui totum se iniquitati dedidit, quales Psalmista vocat operarios iniquitatis. Veritatem autem facere dicitur, qui iustitiæ dat operam. Nam Hebræorum more veritas sæpe accipitur in scripturis pro æquitate, & iustitia, quomodo accipitur in oratione Ezechiæ dicentis: *Obsecro Domine, memẽto quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate & corde perfecto.* His autem verbis saluator in primis Scribas & Pharisæos notare voluit, vt qui odirent lucem Christum, quòd contrarius esset operibus eorum malis, eaque proderet & argueret. Vniuersalis autem illa: *Omnis qui malè agit odit lucem,* formaliter (vt dici solet) est intelligenda, hoc est quatenus malè agit, Multi enim mala agendo appetunt lucem, atque in manifesto volunt mala agere: non tamen quatenus mala agunt, sed quatenus vindictam exercent, quatenus potentiam, gloriam, aut excellentiam suam manifestare sic vel sic quærunt. Quatenus verò malè agunt, omnino vellent occulti esse.

4. Reg. 20.

BAPTIZAT PER DISCIPVLOS CHRISTVS IN IVDÆA. IOANNIS 3. CAPVT XXI.

POst hæc venit Iesus, & discipuli eius in Iudæam terram, & illic morabatur cum eis, & baptizabat. Erat autem & Ioannes baptizans in Aenon iuxta Salim, quia aquæ multæ erant illic, & veniebant & baptizabantur. Nondum enim missus fuerat Ioãnes in carcerem. Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum. Respondit Ioannes & dixit, Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de cœlo. Ipsi vos mihi testimonium perhibetis, quòd dixerim: Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum. Qui habet sponsam sponsus est: amicus autem sponsi, qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est. Illum oportet crescere, me autem minui. Qui de sursum venit super omnes est. Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cœlo, venit super omnes est. Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit. Qui autem accepit eius testimonium, signauit quia Deus verax est. Quem misit Deus, verba Dei loquitur, non enim ad mensuram dat Deus spiritum. Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius. Qui credit in filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus est filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

POST HÆC VENIT IESVS ET DISCIPVLI EIVS IN IVDÆAM TERRAM, &c.] Hoc capite rursum vult Euangelista proferre aliud testimonium Ioannis de Christo, redditum occasione quæstionis discipulorum eius propter baptismum Christi. Itaque postquam Dominus docuisset Nicodemum (idque, vt verisimile est, in Hierusalem) necessarium esse baptismum aquæ, ac rursum in Galilæam rediisset, derelicta Galilæa venit habitaturus in Iudæam terram, ibi auspicaturus baptismum, vbi & Ioannes auspicatus erat. Ita enim conueniebat, vt sic apertiùs ostenderetur ipsum esse illum, quem Ioannes post se venturum dixit, & cui viam parabat. Quòd tamen dicitur *Christus baptizasse*, intelligendum non est ipsum per se baptizasse, cùm capite sequenti contrarium Ioãnes asserat, sed quia baptizarit per discipulos suos, qui eius iussu baptizauerunt. Baptizante autem Christo non desiit quidem baptizare Ioannes, tum ne inuidia aut ira quadam commotus cessasse videtur, tum quòd adhuc eius baptismus vtilis esset. Huius enim occasione per pœnitentiam, & prædicationem suam homines ad recipiendũ Christum, & credendum illi adhuc præparabat. Baptizabat tamen non iam in Iordane, vt priùs fecerat, sed Christo cedens, ac celebriori loco illi relicto, in obscuriore loco baptizare cœpit, *nempe in Ænon iuxta Salim.* Sunt autem hæc duo nomina, ciuitatum nomina. Et *Ænon* quidem secundùm Brocardum à Sichem ciuitatem distat quatuor miliaribus, procedendo versus orientem ad Iordanem, asseritque oppidum esse bene munitum, atque optimis abundans terræ nascentibus. *Salim* autem Hieronymus in epistola quadam ad Euagrium, quæ incipit: Misisti volumen. in tomo tertio, putat fuisse eam ciuitatem cuius fit mentio Genes. 33. cùm dicitur Iacob transiuisse in Salem vrbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, & Genes. 14. cùm dicitur Melchisedech fuisse rex Salem. Non enim hanc Salem, in qua regnauit Melchisedech, putat fuisse Ierusalem, eo quòd Abrahæ à cæde hostium redeunti Ierusalem non fuerit in itinere. *Nec refert* (inquit) *vtrum Salem an Salim nominetur, cùm vocalibus in medio litteris*

perrarò vtantur Hebræi, & pro voluntate lectorum, atque varietate regionum eadem verba diuersis sonis, & accentibus proferantur. Cæterùm videtur illud, *iuxta Salim*, additum ab Euangelista, ad distinctionem alterius loci qui eodem nomine sit dictus. Nam Ezech. 47. sit mentio alterius Enon, qui terminus fuit Damasci. Cùm autem dixisset Euangelista, Ioannem quoque baptizasse, cùm Christus baptizaret, adiecit causam dicens: *Nondum enim missus fuerat Ioannes in carcerem*, significans illum debuisse baptizare quandiu non fuisset à baptizando inhibitus: significans etiam se scribere ea Christi gesta, quæ contigerant ante Ioannis incarcerationem, cùm reliqui auspicati sint narrationem prædicationis Christi ab incarceratione illius.

FACTA EST AVTEM QVÆSTIO EX DISCIPVLIS IOANNIS CVM IVDÆIS DE PVRIFICATIONE, &c.] Græca non habent autem, sed οὖν, igitur, significat enim ortam hanc quæstionem ex præcedentibus, nempe quia etiam Dominus in Iudæa cœpit baptizare. Iudæi apud quos Christus baptizabat, partim propter testimonia Ioannis de Christo, partim propter miracula quæ fecit Christus, cùm Ioannes nullum ederet signum, præterito Ioanne, cœperunt adhærere Christo, illius baptismum præferentes baptismo Ioannis. Itaque cùm id conspicerent discipuli Ioannis, inuidia quadam contra Christum commoti, ex zelo gloriæ magistri sui, quam videbant per Christum obscurari, primùm quidem cum ipsis Iudæis præferentibus Christum Ioanni, disputationem inierunt de *purificatione*, hoc est, baptismo, conantes persuadere Ioannis baptismum efficaciorem esse peccatis abluendis, quàm baptismum Iesu, cùm Iesus etiam à Ioanne baptizari voluerit. Deinde cùm id populo non persuaderent, venerunt ad Ioannem, querelam apud illum deferentes, & existimantes illum indignè laturum, & aliquomodo cohibiturum hanc Iesu æmulationem. Itaque dixerunt ei: *Rabbi, qui erat tecum*, &c. Quibus verbis quò commouerent Ioannem, & rei indignitatem, quam putabant, explicarent, quatuor proponunt. Primùm enim commemorant humilitatem status præteriti ipsius Iesu, cùm dicitur, *qui erat tecum trans Iordanem*, hoc est, qui aliquando velut vnus ex discipulis te adibat, ac tecum conuersabatur, baptismum à te postulans. Non enim tu cum illo tanquam cum magistro, sed ipse tecum. Ideoque & locum nominant, notantes baptismum à Ioanne susceptum. Secundò commemorant beneficium à Ioanne impensum Iesu, cùm dicunt, *cui tu testimonium perhibuisti*, hoc est, quem tuo testimonio clarum effecisti, cùm antea esset obscurus & incognitus. Dicunt autem, *cui tu perhibuisti testimonium*, notantes Ioannem maiorem illo, eo quòd, qui alteri perhibet testimonium, maior illo esse soleat. Tertiò, commemorant vsurpatum à Iesu officium Ioannis. *Ecce*, inquiunt, *hic baptizat*, hoc est, cùm priùs à te baptizatus, se veluti pro discipulo gesserit, omnemque suam claritatem à te acceperit, nunc se tibi æquat, idem officium sibi vsurpando quod tu hactenus exercuisti. Quartò verò, quod maximè mouere poterat, commemorant detrimentum, quod ex baptismo Iesu prouenire Ioanni videbatur, cùm dicunt, *omnes veniunt ad eum*, te scilicet derelicto, quasi dicant: non solùm se tibi æquat, sed præfert, téque ac tuum Baptismum obscurat, ingratus certè pro acceptis à te beneficiis. Porro in hunc zelum ex humano prodeuntem affectu contra Iesum, diuina dispẽsatione permissi sunt incidere isti discipuli, in profectum gloriæ Christi. Elicuit enim hîc zelus euidentius, & cumulatius Ioannis de Christo testimonium. Animaduertendum autem hic quàm etiam in iustis nimius erga homines affectus, sectarum sit causa & origo. Adeò enim proni sumus, vt homines pluris æquo faciamus, proque eis contra veritatem æmulemur. Solet namque Satanas non minùs conari, vt omnia Sanctis malo sint, etiã quæ per se sunt optima, quàm Christus suis faciat bono esse quæ per se mala sunt. Æmulatio discipulorũ pro magistro suo contra Christum mala erat, vertit tamen eã in bonũ illorum Dominus, dum occasionẽ fecit vt veritatẽ pleniùs edocerentur. Sic optima res erat, quòd hi discipuli Ioannem colerent, verba enim Dei docebat: hoc autem studii satan conatus fuit in rem pessimam vertere, vt quem propter Deum cœperat colere, colerent contra Deum, dum eius præpostero studio Christo inciperent inuidere, atq; contra eum incitare cuperent & magistrum suum. Cauendum igitur ne plus equo homines admirẽtur, néve in quoquam mortalium gloriemur. *Omnia enim nostra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas.*

RESPONDIT IOANNES ET DIXIT: NON POTEST HOMO ACCIPERE QVICQVAM, &c.] Intelligens Ioãnes immodicum discipulorum suorum pro se zelum & studium, ita prauo affectui illorum mederi studuit, vt ostenderet sese non solùm non ægrè ferre quòd gloria Iesu suam obscuraret, sed etiam vehementer gaudere. Quod autem dicit: *Non potest homo*, &c. dupliciter accipi potest. Primùm secundùm Chrisostomum & Theophylactum, vt referatur ad Christum, in hunc sensum: Cùm nullus possit aliquid boni & perfectionis accipere, nisi fuerit ei datum è cœlo, credere debetis, à Deo hunc accepisse vt baptizet, & supra me crescat: non autem ei inuidere, nisi Deo velitis esse contrarii. Secundò, secundùm Augustinum & Cyrillum, & rectiùs istud accipitur dictum à Ioanne propter seipsum, vt sit hic sensus: Immodicè pro me zelaois, cupientes vt maiorem meipsum faciam quàm sim. Nõ enim possum nec velo quicquam mihi vsurpare, præter id quod datum est mihi cœlitus. Atque istud Ioannem potius voluisse patet ex eo, quod sequitur, in quo illos testes facit, *quod dixerit se non esse Christum*, cùm talis à multis crederetur, *sed missum se ante illum.* Quibus verbis apertè satis significat Iesum esse Christum, cùm ante illum missus fuerit, eumque dixerit esse qui post se venturus erat. Bene autem antiquum suum de Christo testimonium in memoriam reuocat, tum vt ostendat quàm semper fuerit ab alienæ laudis appetentia alienus, tum vt ostendat eadem illa authoritate sua, ob quam ad æmulationem discipuli contra Christum commouebantur, zelum illorum iam debuisse deponi. Si enim tanta illis erat autoritas Ioannis, vt non paterentur eam obscurari, meritò etiam tantùm apud eos valere eadem debuisset vt dictis eius fidem haberent.

QVI HABET SPONSAM, SPONSVS EST: AMICVS AVTEM SPONSI CVI STAT ET AVDIT EVM,] Parabolicus est hic sermo, quo per similitudinem quandam rerum terrenarum ostendit, & quanta sit inter se ac Christum differentia, illum enim esse sponsum, se verò amicum

amicum sponsi: & quàm sit alienus ab ea inuidia quæ vrebat discipulos. Et est sensus, Quemadmodum is solus sponsus est, cui sponsa in matrimonium destinata est, cæterùm, qui ipse sponsus non est, sed tantùm amicus sponsi, non inuidet sponso suam fœlicitatem, neque præripere illi sponsam suam cupit, sed pro amicitiæ affectu gratulatur ei, ac honoris causa astans sponso, vt sua præsentia illum ornet, in omne ministerium eius paratus, tacitus *audit eum*, cum sponsa sua colloquentem, idque cum magno animi gaudio: ita sanè res se habet, & in hoc negotio nostro. Is enim cuius gloriæ inuidetis, solus sponsus est, vt cui à patre cœlesti sanctorum multitudo in sponsam deputata est: ego verò non sponsus, sed tantùm amicus sponsi: quare tantum abest, vt vobiscum, ac cum Pharisæis inuideam eius gloriæ, vt summo gaudio perfundar propter vocem eius iucundissimam simul, & saluberrimam, qui iam cœpit alloqui sponsam suam, Cumque iam diu summo desiderio optauerim hoc gaudio perfrui, iam certè impletum est ac re ipsa exhibitum, non sine singulari Dei in me beneficio, cùm priscis patribus negatum fuerit hoc gaudio perfundi, summa licet auiditate cupientibus videre, & audire sponsum, cum sponsa sua colloquentem. Cùm enim dicit: *Hoc ergo gaudium meum impletum est*, significat hoc gaudium à se priùs semper desideratum, & sibi præstitum, quod aliis hactenus patriarchis & prophetis negatum fuit. Aptissima autem & mysteriis fœcundissima est ea metaphora, qua Christus dicitur sponsus humani generis. Nulla enim alia magis totum mysterium incarnationis Dominicæ significatur. Et quidem in vetere lege Deus dicebatur veteris populi sponsus, & maritus, quo significabatur charitas Dei summa erga eum populum, ac pacta fidelitatis cum eo populo inita. Deinde soli Deo adhærendum esse, atque ex ea coniunctione fructum bonorum operum producendos, quamque graue scelus sit Deo deserto alteri adhærere. Verùm cùm hæc coniunctio Dei cum eo populo nimis esset sterilis, arctius, & intimius sese humano generi coniungere voluit Dei filius, qui quoniam in sua veniens maiestate sciebat se humano generi terrori fore, exinaniuit seipsum, formam serui accipiens, vt seruans Ecclesiam sibi copularet. Cumque hanc alterius seruitute depressam inueniret, pretio sui sanguinis eam sibi redemit, & acquisiuit, per fidem & dilectionem eam sibi copulans, vt ex ea spirituales Deo filios procrearet. Vt autem eiusdem erga se fidelitatem comprobaret, atque in amore suo magis accederet, ac magis magisque purgatam suis complexibus dignam faceret, ea in terris derelicta, peregrè in cœlum profectus est, rediturus suo tempore, quando illam in cœlestibus suis thalamis recipiens, cupitis suis amplexibus perfrui in æternum concedet. Interim tamen spiritus sui arrabonem reliquit, ac mnemosynon corporis ac sanguinis sui, quo eam semper pascens non finit sui memoriã animo eius excidere. Vnde intelligere licet quare Ecclesia sponsa potiùs dicatur quàm vxor, & Christus sponsus potius quàm viri nimirum, quia primo suo aduentu Ecclesiam veluti sibi desponsauit, consummaturus cum ea nuptias secundo suo aduentu: quamquam & ideo sponsus dicatur, vt intelligatur coniunctio ista fieri citra corruptionem virginitatis sponsæ.

ILLVM OPORTET CRESCERE, ME AVTEM MINVI.] *Oportet*, ex decreto patris pro hominum salute. *Crescere* dicit, nõ quòd seipso maior futurus erat, sicut nec Ioannes in seipso imminuebatur: sed quòd maior esset futura eius autoritas, & contrà Ioannis minor. Quare autem illum oporteat crescere, ostendit cùm subdit: *Qui de sursum venit, super omnes est*, quasi dicat: Non solùm me superat, sed omnes omnino homines, omnésque creaturas. Pro dictione enim *omnes*, Græca dictio πάντων ambigua est. Potest enim esse masculini generis, vel neutri, vt sit super omnes, vel super omnia, hoc est, super omnes res, quomodo accipit Cyrillus. Significat ergo satis eum esse Deum, cùm nihil sit super omnia nisi solus Deus. Quanta autem sit inter eum qui de sursum venit differentia, & omnes alios, declarat cùm subiicit: *Qui de terra est*, hoc est, qui de terra natus est, in terra suam habens originem, *is de terra est*, hoc est, terrenum est, nihilque aliud quàm mortalis homo, atque ob id terrena, humiliaque loquitur. Contrà qui de cœlo venit, ita omnes excellit, qui de terra sunt, quomodo superat cœlum ipsum terram: & quoniam è cœlo venit, non terrena loquitur, sed ea testatur inuulgat, & prædicat quæ in cœlo vidit, & audiuit, hoc est, quæ certissimè & exactissimè cognouit, veluti si visu, & auditu certissimis sensibus ea percepisset, & tamen cùm tam certum sit testimonium eius, hoc est prædicatio, & doctrina, pauci admodum illud recipiunt credendo illi.

Quod ergo bis dicitur, *de terra est, de terra est*, non est nugatio, sed confirmatio humilitatis omnium. Quòd verò dicit *eum qui de terra est, loqui de terra*, non sic accipiendum, quasi Ioannes cæterique prophetæ non locuti sint diuina, sed quòd humilia locuti sunt, si comparentur cum his, quæ docuit Christus, quomodo superius & dixit Christus, *Si terrena dixi vobis*, &c. De terra enim loquebatur Ioannes, quoniam ad baptismum in aqua sola constitutum inuitabat, cum Christus prædicaret, & conferret baptismum Spiritus. Aut intelligendum est, *eum qui est è terra*, non nisi terrena loqui ex seipso atque ex sua origine, quamuis ex superno influxu loquatur quãdoque cælestia: Christum verò ex sua origine, hypostasi atque natura habere, vt loquatur cœlestia. Porrò naturalis notitia diuinorum, quam habuit Christus, explicatur per visum & auditum. Per visum quidem ad explicandum euidentiam: per auditum verò, ad explicandum ordinem originis, nẽpe quod omnem suam cognitionem à patre accepit, à quo accepit & esse. Quod enim audiuimus, ab alio ad nos deriuatur.

QVI AVTEM ACCEPIT EIVS TESTIMONIVM, SIGNAVIT QVIA DEVS VERAX EST.] Posteaquam excellentiam Iesu manifestauit Ioannes, ostendit etiam fructum, & necessitatem fidei in illum. qui inquit, *acceperit eius testimonium*, hoc est, crediderit ei, hic sigillauit & obsignauit, hoc est, fide sua certò demonstrauit, perinde ac si sigillo addito rem certam effecisset: Deum patrem esse veracem, quia, vt subditur, filius à patre missus loquitur verba Dei, proinde qui filio credit confirmat Deum patrem, qui in filio loquitur, esse veracem. Contrà ergo significat eum qui non acceperit eius testimonium, sua incredulitate commonstrare Deum non esse veracem, quo nihil potest esse magis impium. Sic 1. Ioan. 5. *Qui credit in filium Dei, habet testimonium Dei in se. Qui non credit filio, mendacem facit eum, quia* 1. Ioan. 5.

non credidit in testimonium quod testificatus est Deus de filio suo. Ne autem verbum, *signauit*, hic accipiatur simpliciter pro significauit, aut indicauit vt aliqui exponunt, notandum est Græca habere verbum ἐσφράγισεν, quod à sigillo deriuatur. σφραγὶς enim sigillum dicitur & signaculum. Christum autem singulariter dicitur misisse Deus, quamuis & alii prophetæ missi dicantur à Deo, quia solus Christus missus fuit è cœlo in terra, cùm alii dicti sint missi à Deo solùm, ideo quia ex autoritate Dei prædicationis munus sibi desumpserint.

NON ENIM AD MENSVRAM DAT DEVS SPIRITVM.] Dupliciter istud intelligitur: primò, vt subintelligatur pronomen, *ipsi*, & intelligatur Deus pater filio non dedisse Spiritum ad mensuram. Quod tamen rursum dupliciter accipi potest, nempe vel secundùm diuinam naturam, vel secundùm humanam: Secundùm diuinam enim naturam non dedit Deus filio *Spiritum ad mensuram*, quia dedit ei integrum Spiritum suum substantialiter. Secundùm humanam verò naturam non *dedit ei ad mensuram*, hoc est, non dedit ei parcè & mediocriter, sed largissimè, secundùm omnes scilicet Spiritus dotes, & omnem Spiritus capacitatem, quæ conuenire potest humanæ naturæ, cùm reliquis omnibus ad certum modum datus sit Spiritus. Secundùm quem sensum, *dare ad mensuram*, prouerbialis est sermo, pro eo quod est: parcè dare. Qui enim parcè dat, metitur aut numerat: qui verò effusè, absque mensura dat. Alioqui gratia Spiritus quæ fuit in Christo, cùm fuerit finita, mensurata dici posset. Si autem altero horum modorum accipiatur hæc sententia coniungetur secundùm Theophylactum cum illo dictum est, *qui acceperit eius testimonium*, hoc modo: meritò quidem accipiendum est eius testimonium, quia ei non ad mensuram, &c. Secundùm Cyrillum verò ad id quod immediatè præcedit, *verba Dei loquitur*, quod sic debet accipi, nihil loquitur *nisi verba Dei*, vt discernatur à reliquis Prophetis, qui & ipsi verba Dei loquebantur. A quibus quàm fuerit diuersus deinceps ostenditur, cùm subditur: *Non enim huic dat Spiritum ad mensuram*, sicut scilicet mihi & aliis. Secundò hæc sententia accipi potest, vt idem sit ac si dixisset: Non solet certa aliqua & definita mensura Deus Spiritum largiri, vt si cui multum de illo sit largitus, non possit alteri largiri amplius, aut vt omnibus æqualiter eum dispenset: sed pro arbitrio suo vnicuique eum tribuit, nec vlli tantum contulit, quin multo plus queat impendere aliis. Infinita est enim hæc Spiritus opulentia. Nolite igitur existimare Deum propterea quòd mihi plurimum sui Spiritus impertiuerit, non posse huic longè plus donare. Qui posterior sensus germanior videtur, tum quia non est adiectum pronomen, *ipsi*, tum quia non dicitur, dedit, sed *dat*.

PATER DILIGIT FILIVM, ET OMNIA DEDIT IN MANV EIVS.] Potest istud accipi ita coniunctum superiori sententiæ, vt declaret filio non datum Spiritum ad mensuram, cùm omnia sint data in manu eius. Aut potius quoniam superius dixit: eum qui missus est è cœlo, super omnes esse, eique tanquam verba Dei loquenti credendum esse: pergit ipsius excellentiam prædicare, docens iam non solùm illum esse super, omnes sed omnia etiam à patre illi commissa, credendúmque illi non solùm tanquam vera ex Dei nomine prædi-

A canti, sed etiam tanquam salutis & vitæ æternæ autori, *Pater*, inquit, *vnicè diligit vnicum filium*, quare quemadmodum solet dilecto filio facere pater, *omnia dedit in manu eius*, hoc est omnia commisit potestati eius. Est enim ea locutio Hebraismus. Porrò quòd dicitur *omnia filio dedisse pater*, quamuis possit intelligi de Christo secundùm diuinam naturam (secundùm eam enim omnio pater ei dedit generando illum, & dando illi essentiam, ac cum ea omnia quæ sua erant) tamen potiùs intelligi debet de Christo secundùm humanam naturam, cui per gratiam Deus pater omnium rerum potestatem dedit, quam priùs filii diuinitas habuit per naturam.

B Illud enim, *pater deligit filium*, videtur præmitti, tanquam causa quare omnia dederit filio pater. Dilectio autem patris erga filiũ non potest dici causa, ob quam omnia dederit filio secundùm diuinitatem. Sic enim dedisse omnia filio, nihil est aliud quàm illum genuisse. Generationis autem filii causa, & principium nõ potest dici esse dilectio. Nã cùm dilectio sit actus volũtatis, sequeretur patrem genuisse filium voluntate, non natura, quod est hæresis Arrianæ. Si tamen de diuina natura accipere placet id quod dicitur, *pater diligit filium*, non accipietur tanquam causa secundæ partis, sed tantùm vt signum eius.

C Dilectio enim perfecta, quã pater diligit filium, est signum quòd omnia illi pater tradiderit. Aut sic intelligendum, quomodo indicat Cyrillus: Pater diligit filium & non solùm diligit, sed etiam omnia commisit potestati eius, & omnia ei dedit quæ sibi inessent. Cæterùm cùm dicit patrem diligere filium, significat eos, qui filio resistũt, patri resistere, gaudereque patrem si filius honore maximo afficiatur ab hominibus. Sic & cùm dicit omnia data filio in manus, significat æqualem honorem filio deferri voluisse patrem, cũ ob potestatem honor alicui debeatur, & omnia quoque bona ab eo expectanda, cui credere quàm sit salutare, quamque contra damnosum non credere, dein-

D ceps docet, dicens, *Qui credit in filium, habet vitam æternam*, &c. Priùs quidem fructum fidei enarrauit pertinentem ad ipsum Deum; nunc verò fructum pertinentem ad eum qui credit. Quod autem dicit, *habet vitam æternam*, variè exponi potest. Primò enim intelligi potest credens habere *vitam æternam*, quia Christum habet per fidem habitantem in corde suo, qui est vita nostra, sicut ipse dicit. *Ego sum via, veritas, & vita.* Et Paulus, Cùm apparuerit *Christus vita vestra, tunc & vos apparebitis cum illo in gloria.* Secundò, *si vita æterna* accipiatur pro ea ratione fœliciter viuendi, quam expectamus post hanc vitam, quæ consistit in diuina frutione cum

E exclusione omnis mali, & adeptione omnis boni, intelligendum est credentem habere vitam æternã quia habet in radice, in semine, & certa spe. *Spe enim*, inquit Paulus *salui facti sumus.* Cùm autem vita illa beata quam expectamus, hic in Spiritu inchoetur, dum per fidem Christus habitans in nobis Spiritum viuificat, absolutè etiam accipi potest credentem habere iam in se vitam æternam, inchoatam scilicet, & occultam, nondum tamen perfectam, & manifestam. Cùm enim postea cap. 17. dicatur, *hæc est vita æterna, vt cognoscant te solum Deum, & quem misisti Iesum Christum*, certè qui iam fide viua Deum cognoscit, æternam vitam in se habet, sed inchoatam tantùm & necdum perfectam, sicut & gaudium, & pax pro fidei portione sunt in credentibus inchoata, & necdum perfecta. Vbi autem plena

plena erit Dei, & Christi cognitio, tunc & ista perfecta erunt, consummataque vita æterna, & omnibus modis beata. Sicut enim fœtum hominis iam animatum dicimus habere vitam humanam, & verè habet, quanquam admodum imperfectam: sic quibus certa Dei contigit cognitio etiam imperfecta, modò tanta vt amorem Dei accendat, vitam vtique æternam, & beatam habent, quæ cùm nunc in Spiritu tantùm sit, nō enim in corpore hoc mortali diffusa, neque in ipso Spiritu sit adhuc imperfecta, expectamus eiusdem in spiritu & corpore perfectionem: quam & ipsam iam per spem habemus, arrabone nobis spiritus dato à Deo, quò nihil ambigamus quòd ex parte Dei est. Cùm autem subdi- A tur: *Qui incredulus est filio, non videbit vitam.* Hebraica phrasi dictum est, *non videbit vitam*, pro eo quod est, non erit particeps vitæ, beatæ scilicet, quæ sola vera vita est. *Sed ira Dei manet super eum*, hoc est, vltioni diuinæ manet in æternum obnoxius. *Et quidem omnes nascimur filij iræ*, secundùm Paulum: Qui autem non credit filio qui missus est ad reconciliandum nos patri, hic iræ diuinæ sub qua natus est, manet in perpetuum subiectus. Duplicem autem significat non credentium pœnam, videlicet priuationem vitæ æternæ, quam vocant pœnam damni, cùm dicit, *Non videbit vitam*, & vltionis diuinæ seueritatem, quam vocant pœnam sensus, cùm dicit, *Sed ira Dei manet super eum.*

IOANNES AB HERODE OB REPREHENSVM ADVLTERIVM RECLVDITVR IN CARCEREM. MATTH. 14. MAR. 6. LVC. 3.

CAPVT XXII.

† a Herodes enim.
Δ b vinxit.
| a posuit.
† a illi.
Δ a eum.

H^c Erodes autem Tetrarcha cùm corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris sui, & de omnibus malis quæ fecit Herodes: adiecit & hoc super omnia. † *^c Ipse enim Herodes ^b misit ac ^c tenuit Ioannem, &* Δ *alligauit eum, ^f &* || *inclusit ^c Ioannem ^t in carcerem ^e propter Herodiadem vxorem ^b Philippi ^e fratris sui ^b quia duxerat eam. ^e Dicebat enim Ioannes* † *Herodi: Non licet tibi habere* Δ *vxorem fratris tui: ^b Herodias autem insidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat. Herodes autem metuebat Ioannem, sciens eum virum iustum & sanctum, & custodiebat eum, & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat. ^a Et volens eum occidere timuit populum quia sicut prophetam eum habebant.*

QVandoquidem secundus aut tertius potiùs aduentus Domini è Iudæa in Galilæam, cuius mentionem facit Ioan. cap. 4. sequenti, is est cuius reliqui Euāgelistæ meminerunt, omissis aliis, vt satis patet conferendo, & Matthæus cum Marco testatur hunc reditum è Iudæa in Galilæam factum post traditionem Ioannis: necessarium fuit hic inserere Ioannis incarcerationem, quam tres quidem Euangelistæ scripserunt, sed nullus suo loco. Lucas enim per præoccupationem cap. 3. postquam enarrasset variam Ioannis ad populum exhortationem, simul enarrandum duxit quanta libertate etiam Herodem corripuerit, quantaque Herodis fuerit impietas, qui cùm videret ad prædicationem Ioannis multos confluere, milites credere, publicanos pœnitere, ipse ècontrà Ioannem non solùm contempserit, sed vinxit, & occidit. Matthæus verò ca. 14. & Marcus cap. 6. per recapitulationem, dum alia occasione, & mortem Ioannis & captiuitatem describendam putauerunt.

HERODES AVTEM TETRARCHA CVM CORRIPERETVR AB EO DE HERODIADE VXORE FRATRIS.] Omnes quidem tres Euangelistæ Ioannem narrant ab Herode carceri inclusum, ob reprehensum illicitum cum Herodiade matrimonium, solus verò Lucas etiam de aliis malis, quæ fecit reprehensum narrat Herodem. Quæ verò hæc fuerint mala, etsi non narretur ab eo, tamen quædam eorum ex Iosepho colligere licet, videlicet reiectio legitimæ suæ vxoris quam priùs habuit, & tyrannis in populum. Cùm enim Iosephus lib. antiq. 18. c. 9. Philippum huius Herodis fratrem collaudet ob rectitudinem, æquitatem, mansuetudinem, & moderationem, satis significat fratrem Herodem contrarij fuisse ingenij. Certè malum fuisse virum satis patet ex eo, quòd postea eum Saluator vulpem appellet, atq; ex priuatione tetrarchiæ suæ, & exilio suo condemnatus fuit postea à Caio. Idem autem Iosephus eiusdem lib. cap. 10. cùm & ipse re- B censet Ioannem ab Herode incarceratum, & interfectum in castro Macherunta, quod in limite esse dicit Aretæ, Herodisq; regionis, quod & Plinio testè est secunda arx Iudææ ab Hierosolymis, aliam affert causam huius incarcerationis, & interfectionis, videlicet, quod suspicionem rerū nouandarum de eo concepisset, ac vereretur ne fortè doctrinæ eius persuasione à suo regno discederent, cùm videret populum illi adeò addictum, & ab ore eius tantopere pendere. Fieri autem potest, vt vtraque causa ad necem Ioannis scelestum tyrānum impulerit, & C vel ex eo maximè suspicionem eam de Ioanne conceperit, quòd se liberè adeò adulterij, aliorumq; criminum argueret, eamque suspicionem suę impietati prętexuisse, atque ob id eam, vt notiorem causam à Iosepho traditam. Porrò Herodias quę fuerit, non ab omnibus eodem modo dicitur. Iosephus enim filiam dicit fuisse filij Herodis maioris. Hieronymus verò filiam Aretæ regis. Ita enim scribit super Mat. 14. Vetus narrat historia Philippum Herodis maioris filium, sub quo Dominus fugit in Ægyptum, fra- D trem huius Herodis, sub quo passus est Christus, duxisse vxorem Herodiadem filiam Aretæ regis: postea verò socrum eius, exortis quibusdam contra generum simultatibus, tulisse filiam suam, & in dolorem prioris mariti, Herodis inimici eius nuptiis copulasse. Verùm cùm hæc vetus historia sit incerta, Iosephi autem certior, verisimilius est, quod dicit cum aliis probatis historiographis Iosephus, fuisse hanc Herodiadem filiam Aristobuli filij Herodis maioris, ac sororem Agrippæ maioris. Quod cùm tam apertè, & frequenter dicat Iosephus, manifestum patet esse in Eusebij historia Eccles. cap. 13. E lib. 1. mendum, cùm ibi dicatur Iosephus scripsisse Herodiadem hanc fuisse filiam Aretæ regis. Sic enim ibi legitur: Concordi verò testimonio etiam Iosephus de hoc scribit, nominatim etiam de Herodiade, commemorans velut de coniugio fratris Philippi viuentis violenter abstractę, & suis, ab Herode

incestis nuptiis sociatæ, propria & legitima vxore depulsa. Quam Herodiadem filiam dicit fuisse Aretæ regis Abrahæ, propter quam etiam Ioannē Baptistam ab eo commemorat interemptum. Bellum quoque exortum inter Aretam dicit & Herodem, tanquam ob ignominiam filiæ vindicandam, &c. In quo testimonio præter alia falsa, etiam illud falsum est, quòd Iosephus dicitur dixisse Herodiadē filiam fuisse Aretæ regis. Nō enim hoc dicit, sed propriam illam & legitimam vxorem depulsam, fuisse filiam Aretæ. Quare lectio nostra sic restituenda videtur vt deleto nomine, Herodiadem, post illud, propria & legitima vxore depulsa legatur: Quam filiam dicit, &c. Viderique potest & Hieronymi error ex mendoso loco Eusebii ortus, cùm Eusebii historiam libenter sequi soleat. Verùm idem Iosephus asserit frequenter, vt cap. 9. lib. 18. & 11. ca. aliisque locis, id quod enarrationi Euangelistarum videtur contrarium, videlicet quòd Herodias hęc non fuerit priùs vxor Philippi tetrarchæ Trachonitidis, germani fratris Herodi huius tetrarchæ Galilææ, sed fuisse vxorem alterius Herodis, qui & ipse fuerit filius Herodis maioris, ex alia matre progenitus quàm Herodes & Philippus tetrarchæ. Hos enim ex Cleopatra quadā natos. Illum verò ex Mariámne Simonis pontificis filia, ex quo Herodias filiam Salomen suscepit, eamque filiam fuisse vxorem Philippi tetrarchæ, quem sine filiis decessisse dicit, idque antequam Ioannes ob reprehensum adulterium vinciretur & decollaretur. Quæ si vera sunt, oportet fateri illum Herodem, cuius Herodias hæc priùs fuit vxor, etiam dictum fuisse Philippum, eumque Philippum, cuius apud Marcum fit mentio, non esse illum qui fuit tetrarcha Trachonitidis. Aut certè in Marco nomen Philippi ab aliquo adiectum, sicut & in Matthęo & in Luca adiectum est in quibusdam Græcis codicibus.

DICEBAT ENIM IOANNES HERODI: NON LICET TIBI HABERE VXOREM FRATRIS TVI.] Herodes iste, sicut & pater eius, quamuis Iudæus non esset, tamen quia proselytus, obligatus erat ad obseruationem legis Moysaicæ, Hac autem vetitum erat habere vxorem fratris. Nam Leuit. 18. sic legitur: *Turpitudinem vxoris fratris tui non reuelabis, quia turpitudo fratris tui est.* Et rursum Leuit 20 *Qui duxerit vxorem fratris sui, rem facit illicitam: turpitudinem enim fratris sui reuelauit, absque liberis erunt.* Cuius præcepti vltima pars, etsi à quibusdam sic intelligatur, vt significetur ex tali matrimonio nullos nascituros, aut natos non habendos pro legitimis, ita vt non successuri sint in hæreditate parentum: rectiùs tamen sic intelligitur, vt significetur eos, qui sic sunt coniugati occidendos, nec permittendum vt ex talibus nuptiis filios procreent. Videtur enim Deus in hoc & præcedenti præcepto voluisse constituere pœnam mortis hominibus inferendam, sicut in aliis omnibus præcedentibus præceptis. Porrò ex dictis illis duobus capitulis colligere licet, quæ personæ propter affinitatem à coniugio excludebantur, & quæ propter consanguinitatem. Propter consanguinitatem enim excludebantur, mater, soror, neptis, matertera, & amita. Propter affinitatem verò, nouerca, vxor patrui, nurus vxor fratris, filia vxoris, aut prolium eius, soror vxoris ea viuente, mater vxoris. Scribæ verò etiam alias personas signarunt prohibitas, vt sunt mater patris aut matris, mater & vxor aui, nurus filii, & nurus nepotis, &c, quæ ex precepto legis satis consequuntur. Cæterùm ea lex, quæ prohibuit ducere vxorem fratris, vnicam habuit exceptionem, nempe cùm frater decessisset absque liberis. Tunc enim non solùm licitum erat, sed etiam pręceptum Deut 25. vt frater fratris mortui ducens vxorē, semen illi suscitaret. Cùm itaque Herodis huius frater, cui priùs nupserat Herodias, adhuc superesset, atque ex eo Herodias puellam genuisset, nulla ratione licuit Herodi huic, ducere eam, sed accipiēs eam, duplex simul commisit peccatum, adulterium, scilicet & incestum: quorum vtrumque notat Ioannes, cùm dicit, *vxorem fratris tui.* Quoniam enim vxor erat alterius, adulterium erat, quoniam verò fratris vxor, incestus erat. Porrò hìc animaduertendum, quàm nihil principale fastidium Ioānes fuerit veritus, sed liberè & adulterii & aliorum quæ faciebat malorum Herodē monuerit, Eliam certè, in cuius Spiritu venerat, imitatus, qui simili zelo, & authoritate arguerat Achab & Iezabel, impios coniuges. Verisimile tamē est ipsum Ioānem opportunè monuisse, & citra procacitatem, nec denique sine spe fructus, ne quis credat eum Sanctum dedisse canibus, quod vel ex eo colligitur, quòd de Herodis erga Ioannem reuerentia Marcus narrat.

Leuit. 18. Leuit. 20.

Quæ personæ impediuntur cōtrahere simul.

d HERODIAS AVTEM INSIDIABATVR EI, ET VOLEBAT OCCIDERE EVM, NEC POTERAT, HERODES, &c.] Herodias velut altera Iezabel Herode peior, metuens ne aliquando Herodes Ioannis, quem libenter audiebat admonitioni acquiesceret, ipsaq; ab illo reiiceretur, cùm non posset ab Herode impetrare Ioannis occisionem, insidiis quærebat illum perdere, verùm nō succedebat. Quorum causam addit Marcus: cùm subiecit, *Herodes enim metuebat Ioannem,* &c. Nam coniunctionem, *enim,* habent Græca & antiqua quoque exemplaria Latina, pro quo plerique Latini legunt, *autem.* Non redditur autem hìc tantùm ratio, quare non potuerit Herodias occidere Ioannem, sed etiam quare insidiaretur ei, cuperetque occidere. Quoniam enim aduertebat Herodem bene existimare de Ioanne, ob id magis sibi metuens, per insidias illum tollere quærebat. Non poterat autem, quoniam Herodes etsi Ioannem ex animo non amaret, tamen reueritus eum ac metuens, eo quòd sciret virum esse iustum, custodiebat eum ne ab Herodiade interficeretur. Aut custodiebat eum, hoc est: obseruabat eum ac coluit, in honore eum habens. Qui sensus sequentibus magis conuenire videtur. Subditur enim: *Et audito eo, etsi nondum omnia, tamen multa faciebat, & libenter eum audiebat.* Vbi notandum, quanta sit veræ virtutis vis, vt qua efficiatur quis etiam regibus & principibus formidabilis, quaque fit vt etiam ab impiis multa quæ virtutis sunt impetrentur, etiamsi necdum omnia. Notandum rursus, quanta libidinosarum mulierum peruersitas inflexibilis, vt rectè dixerit Sapiens. *Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.* Breuis omnis malitia super malitia mulieris. Quamuis enim sanctitatis opinione commoueretur Herodes, Herodias tamen obstinatè machinabatur sanctissimi viri mortem, neque Dei consideratione, neque metu populi à studio suo impio reuocata. Verùm quomodo dicitur Herodes lubenter audiisse Ioannem quem propter adulterii admonitionem carceri inclusit, quomodo etiam lubenter audiuit, metuebat & custodiebat, cùm Matthæus dicat eum voluisse Ioannem occidere? *Et volens*, inquit, *eum occidere*

occidere, timuit populum, quia sicut prophetam eum habebant. Hæc dubitatio variè soluitur. Quidam enim, inter quos Caietanus, intelligunt ea, quæ Marcus in Herode prædicat, intelligenda non verè ita in ipso fuisse, sed apparenter tantùm, ita vt propter timorem populi simularet se metuere Ioannem, & lubenter eum audire ac obseruare, iuxta verbum Domini appellantis Herodem vulpem. Verùm hæc sententia non videtur satis conuenire narrationi Marci, qui absolutè asserit eum metuisse Ioannem, &c. Itaque alij dicunt, ea quæ Marcus dicit, primum facta fuisse: quæ verò Matthæus, postea contigisse. Primùm enim, inquiunt, Herodias negotium facessebat Ioanni, volebatque illum occidere: Herodes verò non permittebat, sciens eum virum iustum, & sanctum, ideo quoque audito eo multa faciebat, & lubenter eum audiebat. Quum autem vehementer illum vrgeret, arguens ac increpans, eum tandem Herodes, hinc quidem deuictus molestia, hinc autem quodammodo vim ab Herodiade perpessus, iam pudorem in iram commutauit, & omnino illi acquiescere nolens, volebat eum occidere, propter metum autem populi ab eo, quod volebat abstinuit. Alij verò, vt apparet, rectiùs dicunt, Herodem partim quidem voluisse occidere Ioannem, partim noluisse, ita vt fuerit in eo voluntarium permixtum inuoluntario, sicut de pigro dicit Sapiens, *quòd vult & non vult.* Cupiuisset enim eum occidere, ac Herodiadi obsequi, quatenus contrarius erat suæ libidini, & ab eo sibi malè timebat: verùm ne, quod hac ratione volebat, faceret, timor populi retraxit, vt dicit Matthæus, ac sanctitatis eius consideratio & veneratio, vt dicit Marcus. Duæ enim erant causæ, quæ ab occidendo reuocabant Herodem, quamuis id satis cuperet, quarum alteram diuiniorem recenset Marcus, volens comparare Herodiadis impietatem cum Herode: alteram carnalem Matthæus reddit, significans sanctitatis venerationem, non tantum habuisse apud eum pondus, vt ob eam necem viri sancti intermisisset, si non magis populi in se incursum metuisset. Hinc autem discendum, quàm pugnans ac portentosa res sit, impius à Deo reiectus, sibique relictus, dum partim conscientiæ suæ, partim mundo, partim libidini suæ satisfacere studet. Huius enim exemplum in Herode isto manifestè relucet.

Prou. 13.

IOANNE TRADITO CHRISTVS REDIENS IN GALILÆAM PER SAMARIAM, MVLIERI SAMARITANÆ INNOTESCIT.

Matth. 4. Marc. 1. Lucæ 4. Ioan. 4.

CAPVT XXIII.

[b] Postquam autem traditus est Ioannes, [a] cùm audisset Iesus quòd Ioánes traditus esset, [&] [d] vt* cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quod Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Ioannes (quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius) reliquit Iudæam, &† [m] abiit [d] iterum [c] & regressus est Iesus in virtute spiritus in Galilæam. [d] Oportebat autem eum transire per mediam Samariam. Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. Iesus autem fatigatus ex itinere sedebat sic supra fontem. Hora autem erat quasi sexta. Venit autem mulier de Samaria haurire aquam. Dicit ei Iesus: Da mihi bibere. Discipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus cùm sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coütuntur Iudæi Samaritanis. Respondit Iesus & dixit ei: Si scires donum Dei, & quis est, qui dicit tibi, Da mihi bibere: tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam. Dicit ei mulier: Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est, vnde ergo habes aquam viuam? Nunquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius? Respondit Iesus, & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autē biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi aquam hanc, vt non sitiam, neque veniā huc haurire. Dicit ei Iesus: Vade, voca virum tuum, & veni huc. Respondit mulier, & dixit: Non habeo virū. Dicit ei Iesus: Bene dixisti, quia non habeo virum. Quinque enim viros habuisti, & nunc quē habes, non est tuus vir, hoc verè dixisti. Dicit ei mulier: Domine, video quia propheta es tu. Patres nostri in mōte hoc adorauerunt: & vos dicitis quia Hierosolymis est locus vbi adorare oportet. Dicit ei Iesus: Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in mōte hoc, neque Hierosolymis adorabitis patrem. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est. Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt patrem in Spiritu & veritate. Nam & pater tales quærit, qui adoret eum. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in Spiritu, & veritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus: cùm ergo venerit, ille annunciabit nobis omnia. Dicit ei Iesus: Ego sum, qui loquor tecum: Et cōtinuò venerunt discipuli eius, & mirabantur quòd cum muliere loquebatur, nemo tamen dixit. Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatē, & dicit illis hominibus: Venite & videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcunque feci, nunquid ipse est Christus? Interrogabant eum discipuli, dicentes: Rabbi manduca: Ille autē dixit eis: Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis. Dicebant ergo discipuli ad inuicem, Nunquid aliquis attulit ei mādúcare? Ille autem dixit eis: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius. Nónne vos dicitis quòd adhuc quatuor*

* a autē. * d ergo † a recessit. † b venit Iesus.

menses

menses sunt, & messis venit? Ecce dico vobis: Leuate oculos vestros, & vidète regiones quia albæ sunt iam ad messem. Et qui metit, mercedem accipit: & congregat fructum in vitã æternam, & vt qui seminat simul gaudeat, & qui metit. In hoc enim verbũ verum est, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi vos metere quod vos non laborastis, alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis. Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibẽtis. Quia dixit mihi omnia quæcunque feci. Cùm venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eũ, vt ibi maneret. Et mansit ibi duos dies. Et multò plures crediderunt in eum propter sermonem eius. Et mulieri dicebant: Quia iam non propter tuam loquelam credimus. Ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est verè Saluator mundi. Post duos autem dies, exiit inde, & abiit in Galilæam. Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia propheta in sua patria honorem non habet. Cùm ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cùm omnia vidissent ea quæ fecerat Hierosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diem festum.

POSTQVAM *b* AVTEM TRADITVS EST IOANNES, ET *d* VT COGNOVIT IESVS QVIA AVDIERVNT.] Reditũ istum in Galilæam, quem Matthæus quidem, & Marcus factum dicant post traditum Ioannem: Ioannes verò Euangelista, postquam intellexisset Christus Pharisæos audiuisse de multitudine discipulum suorum, eundem esse, quamuis diuersa videatur occasione à diuersis narrari factus, vel ex eo satis patet, quòd sicut Matthæus in hoc reditu dicit Christum in Galilæã venientem reliquisse ciuitatem Nazareth: ita & Ioannes idem in suo quem describit reditu factum indicat, cùm dicit Iesum testimonium perhibuisse, quia propheta in sua patria honorem non haberet. Verùm obstare videtur quod dicit Ioannes, Pharisæos audiisse Iesum plures facere discipulos, & baptizare plures quàm Ioannem, vnde videtur significari Iesu iam parante abitum adhuc Ioannem baptizasse. Itaque illud non sic est intelligendum, quasi Iesus plures baptizaret, sibiq; adiungeret, quàm Ioannes tunc faceret, sed quàm Ioannes olim fecisset. Quidam tamen intelligunt Christo è Iudæa abeunti nondum fuisse traditum Ioannem, intellexisse autem eius traditionem, cùm in via esset. Verùm istud non cõuenit narrationi Matthæi & Marci, qui cùm Christi descripserint è Galilæa in Iudæã aduentum, deinde dicunt post traditum Ioannem secessisse in Galilæam, nimirum è Iudæa. Eundem quoque esse reditum in Galilæam, cuius meminit Luc. capit. 4. post tentationem Christi, quamuis reditus nullam occasionem exprimat, patet ex eo quod addit, *& fama exiit per vniuersam regionem de illo.* Non enim id primo in Galilæam reditu contigit, quando adhuc satis latebat Christus, sed secundo, quando apertè cœpit prædicare, ac miracula edere, Dubium autem hìc est circa occasionem recessus è Iudæa in Galilæam, quam describunt Matthæus, & Marcus, quomodo, scilicet, in seipsa conueniens fuerit, quomodo etiam conueniens cum occasione recessus quam reddit Ioannes. Cùm enim Herodes, qui Ioãnem vinxerat in carcere, tetrarcha esset nõ Iudææ sed Galilææ, quid est quòd Christus audita traditione Ioannis è Iudæa secedit in Galilæam, cùm tunc magis videretur in Iudæa permanendum fuisse? Deinde quomodo propter Pharisæos secessit, vt dicit Ioãnes, cùm alii duo propter Herodem secessisse videantur significare? Sanè cùm hæc quæ dicit Ioannes iunxerimus cùm dictis Matthæi & Marci, perpendemus Ioannem eundem hìc quem illi describentem reditum, voluisse insinuare à quibus Ioannes fuerit traditus, & propter quid, quod alii tacuerunt, videlicet quòd à Pharisæis fuerit traditus Herodi, idq; propterea, quòd per gloriam Ioãnis suam gloriam viderent offuscari, & per nouam

A sectam profitentium per baptisma pœnitentiam, suam Pharisaicam sectam contemptibiliorem fieri. Non enim causa inuidiæ Pharisæorum contra Christum, postquam audissent eum plures facere discipulos quàm Ioannem, fuit, quòd pro Ioanne zelarent, eumque cuperent maioris esse authoritatis, quemadmodum zelauerunt pro eo discipuli eius, cùm non receperint Pharisæi baptismum Ioannis: sed pro gloria sectæ propriæ, & sui nominis inuidebant Iesu, metuentes ne per Iesum magis offuscaretur authoritas eorum, quàm per Ioannem. Insinuat ergo Euangelista Ioannes, quòd Ioanne tradi- B to Herodi ab inuidia Pharisæorum, postquam cognouit Iesus occasionem maioris inuidiæ Pharisaicæ contra se ob maiorem discipulorum multitudinem, reliquisse Iudæam, vt inuidiæ illarum locum daret. Verisimile enim est Herodem, neque potuisse, neque ausum fuisse capere Ioannem, nisi consentientibus & cooperantibus Pharisæis, quorum tunc summa erat authoritas, vt ex Iosepho patet, quos verisimile item est suggessisse Herodi metum innouationis rerum, ob quam captum Ioannem Iosephus tradidit. Sed & verba Saluatoris Matthæi 17. satis testantur à Pharisæis Ioannem traditum, cùm C dicit: *Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt, sic & filius hominis passurus est ab eis.* Hæc enim verba significant eos à quibus filius hominis passurus erat, fecisse in Ioanne quæ voluerunt. Constat autem Iesum inuidia Pharisæorum traditum, vexatum, & tandem occisum. Ex his liquet etiam quæ sit in huius reditus narratione inter Euangelistas concordia, ac quomodo ex illorum inter se collatione sese mutuò dilucident, adeò vt sine huiusmodi collatione intelligi nec hic nec ille rectè possit. Liquet etiam quòd dicitur D Ioannes traditus, non sic intelligendum quomodo multi accipiunt, quòd traditus fuerit ab Herode in carcerem, quamquis & hoc verum sit, sed quòd traditus fuerit Herodi à Pharisæis, vt satis indicat Ioãnes, qui post alios scribens ea supplere voluit, quæ desiderari poterant.

d QVANQVAM IESVS NON BAPTIZARET, SED DISCIPVLI EIVS.] Hic iam Ioannes seipsum exponit, quomodo accipiendum sit quod prius dixit: Ioanne baptizante etiam Christum baptizasse in Iudæa, videlicet quòd baptizaret per discipulos suos, qui eius nomine & iussu E hoc fecerunt. Vt autem intelligatur ratio quare Dominus per se non baptizauerit, sciendum priùs de hoc discipulorum baptismo duplicem esse opinionẽ. Chrysostomus enim & post eum Theophylactus putant hunc baptismum non fuisse eum quo post resurrectionem suam Dominus præcepit eis baptizare omnes gentes in nomine Trinitatis,

tatis, sed eundem omnino cum baptismo Ioannis consistente in sola aqua. Dicunt enim non alia de causa baptizasse discipulos, quàm qua baptizauit Ioannes, nempe in pœnitentiam, vt per eam populum Christo præpararent. Necdum enim spiritum sanctum datum in baptismo, eo quòd hic post ascensionem Dominicam primùm esset mittendus, secundùm quod dicitur Ioan. 7. *Necdum spiritus erat datus, quia* Iesus *nondum erat glorificatus.* Itaque hac de causa dicunt Christum non baptizasse per sese, eo quòd ei proprium esset baptizare in spiritu, quod & Ioannes de eo prædixerat, & ipsemet Dominus se post ascensionem impleturum dicit. Nec est hæc sententia multum vero dissimilis. Augustin. tamen cum aliis dicit discipulos iam baptizasse baptismo, qui consistit in aqua & spiritu, cuius necessitatem Christus prius expressit, atque hominū peccata iam abluisse. Probatque hanc opinionem Lyranus, ex eo quòd de baptismo Ioannis & discipulorum Christi orta sit quæstio à discipulis Ioannis, cuius nulla fuisset occasio, si idem fuisset eorum baptismus, nec habuissent occasionem inuidiæ contra Christum, cùm id cessisset in honorem Ioannis, quòd eius baptismo discipuli Christi vterentur. Dicitque contrarium non posse probari ex loco Ioan. 7, cui altera sententia innititur, eo quòd ea autoritas sit intelligenda de visibili spiritus missione, quæ à glorificatione Christi primùm facta est. Secundùm hanc ergo sententiam dicendum, quòd Christus passim non baptizauerit vulgum (quamuis secundùm Augustin. verisimile sit eum baptizasse suos discipulos) eadem de causa, qua Apost. Paulus de se dicit: *Non misit me Christus baptizare, sed euangelizare*, videlicet, vt quæ sunt inferiora, & per ministros fieri possunt, eis agenda committerentur: ipse verò superioribus intenderet, prædicationi scilicet, orationi, & contemplationi. Sicut autem primæ sententiæ rationes non sunt efficaces, ita nec secundæ, vt vtramuis sequi liceat, quamuis posterior sit apud nos receptior, prior verò magis apud Græcos.

Ioan. 7.

RELIQVIT IVDÆAM, ET ABIIT ITERVM IN GALILÆAM.] Reliquit Iudæam Saluator secedens in Galilæam duabus de causis. Primùm, vt Pharisæorum declinaret furorem, etiam fugiendi humilitatem nostri causa non aspernatus. Nondum enim tempus erat, vt vel periclitaretur, vel miraculo ab hostibus seruaretur. Docuit autem hac sua fuga Saluator præter assumptæ naturæ humanæ veritatem, licitè instantia pericula fugere Christianum posse, atque exacerbatis inimicis nostris cedendum, ne illorum vel inuidiam vel iram magis magisque prouocemus. Secundò, vt iam tradito Ioanne, Euangelij negotium palàm aggrederetur, idque in Galilæa, quòd sic prædixissent prophetæ, vt testatur Matthæus, quodque sic ostenderetur humilia primo loco haberi apud Deum, atque futurum aliquando, vt Euangelij gratia à Iudæis repulsa ad profanos populos deferretur. Lucas autem regressum dicit *in virtute spiritus*, hoc est, per virtutem spiritus, aut cum virtute spiritus, vt intelligamus eum afflatu non humano sed diuino impulsu rediisse, & omnia sequentia fecisse, aut rediisse non cum ea infirmitatis ostensione, quam præ se tulit vsque ad baptismum Ioannis, sed cum magna potestate spiritus, quam etsi semper habuerit, iam primùm erat ostensurus prædicando, & miracula operando. Et quidem post spiritum sanctum delapsum in Christum baptizatum, & superatum à Christo spiritum malignum, in virtute spiritus regressum dicit: quo doceamur è tentationum victoria robur spiritus colligi, ac diuino spiritu confirmari eum, qui iam diabolum superarit.

OPORTEBAT AVTEM EVM TRANSIRE PER MEDIAM SAMARIAM.] Ex Galilæa petentibus Iudæam, transeundam Samariæ regionem indicant & alia euangeliorum loca, vt Luc. 5. vbi narratur Samaritas noluisse Iesum cum suis admittere, eo quòd peteret Hierosolyma. Hac autem adiectione Euangelista dissoluit obiectionem, quæ fieri potuit, videlicet cur Dominus, qui dixit postea discipulis suis: *In ciuitates Samaritanorū ne intraueritis*, & Tyriam illam mulierem, cùm salutē filiæ supplex peteret, rejecit dicens: *Non est bonū sumere panem filiorum, & mittere canibus*: iam ipse Samaritanos adierit & docuerit. Itaque dicit non huius gratia in Samariam abiisse, vt Samaritanos doceret, sed quoniam illac transeundum erat, sapientiæ opus etiam ibi necessarium obiter fecisse. Sic Cyrillus. Nomen autem Samariæ, pro quo Hebraice dicitur שמרון Schomeron, primùm quidem dicebatur de monte, quod in sorte Ephraim, qui nomen illud acceperat, (vt apparet) à suo quodam possessore, cui nomen Semer. A quo cùm mōtem hunc emisset Amri rex Israël, vt scribitur 3. Regum 16, ædificauit in eo ciuitatem eiusdem nominis, quam deinceps reges Israëlitarum pro regia vsi sunt, cùm prius regia eorum esset Sichem à Hieroboam ædificata. Vnde est istud Isaiæ: *Caput Ephraim Samaria.* Hæc ciuitas, mox post Hircani pontificis expugnationem ab Herode rege iterum ędificata in honorem Augusti, Græco nomine σεβάση, id est, Augusta, est appellata. In hac, teste Hieronymo in epitaphio Paulæ, sepulti sunt Ioannes Baptista, Helisæus, & Abdias prophetæ. Aliquando verò & maximè in nouo testamento, nomen Samariæ totam illam regionem significat, quæ à tribu Ephraim & dimidia tribu Manasse olim habitabatur, metropolim habens ciuitatem Samariam, atque in hac significatione etiam hoc loco accipitur. Hanc autem regionem pulcherrimo & vberrimo loco sitam esse Hieronymus super Michæam tradit, atque ob id dictum de ea Michææ 1. cap. *Transite vobis habitatio pulchra.* Non fuit tamen hæc regio aut Iudææ aut Galilææ conferenda magnitudine. In prophetis autem, teste eodem Hieronymo, sicut nomine Ephraim & nomine Ioseph, decem tribus nonnunquam significantur, ita & nomine Samariæ.

Matth. 11. Matth. 15. Isaia 7. Mich. 1.

VENIT ERGO IN CIVITATEM SAMARIÆ, QVÆ DICITVR SICHAR, &c.] *Venit in ciuitatem*, hoc est, ad ciuitatem. Nōdum enim eam intrauerat. Porrò hæc *Sichar* illa ciuitas est, quæ in Genesi & alibi dicitur Sichem: putat enim Hieronym. corruptè legi Sichar pro Sichem. Certè esse eandem ciuitatem, vel ex eo satis patet, quòd prædium illud, quod dicitur hìc Ioseph datum, fuerit iuxta Sichem, vbi quondam habitauit Iacob, è Mesopotamia rediens, vt legitur Genes. 33. Accedit & hæc coniectura, quòd Samaritis muliercula denuo dixerit: *Patres nostri in monte hoc adorauerunt*, quasi montem demonstrans, id quod arguit montem illum fuisse vicinum ciuitati Sichar. Mons autē, in quo adorauerunt Samaritæ, fuit mōs Gazirim, vt postea dicetur, at hic adeò fuit vicinus ciuitati Sichem, vt qui in vertice eius stans alta

vocc

voce loqueretur, intelligeretur ab his, qui erant in ciuitate, vt patet ex his quæ scribuntur Iudic. 9. Hæc Sichem, quæ nomen suum videtur accepisse à filio Emor, qui dicebatur Sichem, Genes. 34. destructa aliquando à filio Abimelech, ita vt sal in ea dispergeretur ab ipso, postea reædificata est à Hieroboam, atque delecta in regiam regni Israëlitici, quæ rursum quoque tempore Alexandri magni metropolis fuit Samaritanorum, vt scribit Iosephus. Hæc, teste Hieronymo, hodie dicitur Neapolis, sita in via, quæ ducit Galilæos in Hierusalem, inter montes in valle fertilissima & amœnissima, cui adiacet prædium, de quo hîc fit mentio, quod Iacob emit à filiis Emor centum agnis, quod & tradidit filio suo Ioseph, Genes. 48. his verbis: *Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quã tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo.* Quamuis enim prædium illud emisset centum agnis, tamen quoniam gladio & arcu filiorum suorum ac iure belli obtinuisset ciuitatem Sichem, cui prædium istud suberat, totum id quod filio suo Ioseph dedit, gladio & arcu se obtinuisse dicit. In huius ergo prædii parte sepulta fuerunt ossa Ioseph, vt scribitur Iosue vltim. capit. his verbis: *Ossa quoque Ioseph, quæ tulerant filii Israel de Aegypto, sepelierunt in Sichem, in parte agri, quem, emerat Iacob à filiis Hemor patris Sichẽ centum nouellis ouibus: & fuit in possessionem filiorum Ioseph.* Erat autem & in eodem loco fons, quem Iacob effoderat, cuius hîc fit mentio, qui secundùm Brocardum non longè fuit à porta ciuitatis australi, in via quæ ducit Hierusalem, vbi ob factum istud, quod hic describitur, Ecclesiam fuisse fundatam suo tempore, testatur Hieronymus in libro de locis Hebraicis. Porrò loci & fontis meminit tam distinctè Ioannes, tum quòd huius fontis occasione colloquium cœptum fuit inter Christum & Samaritidem, tum quòd loci sanctitas & celebritas conueniret facto Christi, vt vbi olim stuprata erat virgo Dina, ibi iam lubrica Samaritis ab immunditia sua ad sanctimoniam conuerteretur.

Iosue vlt.

IESVS AVTEM FATIGATVS EX ITINERE, SEDEBAT SIC SVPRA FONTEM. HORA AVTEM ERAT QVASI SEXTA.] Mira Domini benignitas & humilitas. Non enim in tam longinquo itinere equis vtitur aut vehiculis, sed pedes tantùm iter conficit, & fatigari non est dedignatus, assumptæ humanitatis declarationem exhibẽs, & simul exemplum præbens, qualem oporteat esse Euangelii præconem. *Fatigatus autem sedebat*, corpus fessum refocillans, atque discipulos è ciuitate expectans, & iuxta vel *super fontem* sedebat, veluti ex aura fontis refocillationem captans, ac fontis occasione Samaritanæ mulieris venans conuersionem. Ipse enim sciebat quid esset futurum. Quod autem dicit Euãgelista, *sedebat sic*, secundùm Chrysostomum intelligitur, *sedebat* simpliciter, vt scilicet sese locus offerebat. Secundùm Caietanum verò sensus est: *sedebat* tanquam fatigatus, & eo modo quo solent sedere lassi, ipso corporis habitu fatigationem præ se ferens. Porrò quòd etiam tempus more suo diligenter Euangelista adscripserit, dicens: *Hora erat quasi sexta*, ob id factum est, vt indicaret mirum non esse, si Dominus fatigatus ex itinere sederet supra fontem, ac pro cibo discipulos miserit in ciuitatem. Iam enim *sexta erat ferè hora* diei, secundùm Iudæorum supputationem, hoc est, circa meridiem, quando iam sol æstu suo laboris molestiam conduplicat, tempusque est, vt corpus & quiete & cibo reficiatur. Considerandum autem secundùm Cyrillũ non dixisse Euangelistam: hora erat sexta, sed *quasi sexta*, vt discamus vel in minimis non paruam veritatis curam habere.

VENIT MVLIER DE SAMARIA HAVRIRE AQVAM. DICIT EI IESVS: DA MIHI, &c.] Illud, *de Samaria*, non est coniungendum cum verbo, *venit*, sed cum nomine *mulier*, quæ erat è Samaria, hoc est, Samaritana. Non enim venerat de Samaria, cùm adhuc esset in Samaria. Ab hac ergo non dedignatur Dominus potum sibi poscere, idque veluti propter sedandam sitim, & alleuiandam fatigationem, quam præ se ferebat, sed multo magis per dispensationem quandam, vt aquæ sitisque occasione, colloquii præberet argumentum: & ex eo, quod partim ipsa partim ipse corporaliter agebat, spiritualem illius venaretur salutem. Quòd enim magis hac dispensatione, quàm sitis causa potum petierit, ex eo patet, quòd extorta collocutione, aquæ desiderium reliquerit. Sicut enim in ficu, quæ exaruit, ficus requirebat, non propter esuriem, sed dispensatoriè agens, vt accepta occasione ad mysticũ illud perueniret miraculum, ita & modò. Quod autem adiecit Euangelista, *Discipuli enim*, &c. causam reddere voluit, cur à muliere Dominns potum petierit, nimirum quòd omnes abessent illius discipuli, qui parandorum ciborum gratia in ciuitatem concesserant. Qua in re primùm quidem obseruanda Domini humilitas, quãque fuerit ab omni alienus fastu, vt qui solus iuxta fontem sederit: Deinde aduertenda prudentissima Domini dispensatio, qua factum est, vt abessent discipuli, quando arcana quædam dicturus erat mulieri, quæ apud alios dicta petulantiæ cuiusdam videri poterant, & in mulieris confusionem vergentia. Itaque ciuilitatis & mansuetudinis exemplum exhibuit Dominus Euangelicis doctoribus, cùm peccatricem non solùm non dedignatur alloquio suo, vt etiam pudori impudicę solitudine cõsuluerit. Notandum in isto præterea, quàm fuerint discipuli Christi à cura ventris & solicitudine alieni, vt qui viaticum secum non detulerint, sed tunc solùm ventris curam egerint, cùm ad hoc cogeret natura. Postremò ex isto discendum, Christum non ex mendicato vixisse, sed pretio cibum emisse, ac proinde cum discipulis suis proprium saltem in communi, vt dicitur, habuisse, quanquam nec prædia cum eis possederit, nec certos reditus, sed loculos tantùm habuerit, in quibus ea, quæ inferebãtur & mittebantur, portabantur.

QVOMODO TV, IVDÆVS CVM SIS, BIBERE A ME POSCIS, QVÆ SVM MVLIER SAMARITANA?] Mulier hæc ex cultu ac lingua agnoscens Iesum esse Iudæum, admiratur quòd vltro eam compelleret, & potum ab ipsa peteret, quòd sciret quantopere Iudæi soleant abhorrere à commercio Samaritanorum. Cuius causa vt intelligatur: sciendum Samariæ regionem priùs habitatam ab Israëlitis, cœptam habitari à Chaldæis sub rege Assyriorum Salmanasar, qui cùm capta Samaria decem tribus Israël transtulisset in Assyrios, adduxit multos de Babylone, & de Cutha, & de Ana, & de Emat, & de Sepharnaim, quos pro filiis Israël collocauit in vrbibus Samariæ. Qui cùm in terram alienam ingressi pro ritu suo viuerent, colentes idola patria, variis

variis afflictionibus attriti sunt, & præcipuè à leonibus diuinitus immissis deuorabantur, quo audito, rex misit sacerdotes gentis Israëliticæ, qui religionem Iudaicam docentes, plagam à ceruicibus eorum detorquerent. Vnde factum est, vt aliqua ex parte Iudaicam religionem amplecterentur, non tamen purè. Sic enim colebant Deum verum, vt simul etiam colerent deos suos patrios, vt scribitur fusiùs libr. 4. Reg. cap. 17. & apud Iosephum libr. 9. antiquit. circa fin. Hi ergo Chaldæi, quos Iosephus Chutæos vocat, sunt isti Samaritæ, de quibus hic & in Esdra fit mentio. Quoniam ergo idololatræ erant, ob id, Iudæi eo loco eos habebant, quo reliquas prophanas gentes, quarum consuetudo eis interdicta erat. Auxit autem odium Iudæorum in hos Samaritas, quòd exteros viderent regionem, eis, & patribus eorum promissam, possidere, quodq; & ipsi sibi legis possessionem vendicarent, ac templi secundi ædificationem, & ciuitatis Hierusalem restaurationem post reditum è Babylone semper conati essent impedire, vt patet in libris Esdræ. Iam & illud multò magis auxit dissidium inter Iudæos & hos Samaritanos, quod factum à Sanabalath scribit Iosephus libr. antiq. 11. cap. 7 & 8. Hic enim à Dario rege Persarum præfectus constitutus Samariæ, regionem administrabat. Dederat is vxorem filiam suam Isacham, Manasse fratris Iudæi summi sacerdotis, ob quam ille à fratre, & populo sacerdotio deiectus fuit. Quòd cum is plurimum doleret, & cogitaret vxorem ethnicam repudiare. Sanabalath promisit templum se ei instar Hierosolymitani ædificaturum in monte Garizim, qui super alios montes Samariæ eminebat, in quo posset sacerdotio fungi, adiecitq; se illi omnem ditionem, & potestatem suam cessurum, senio enim grauabatur. His ergo adductus Manasses, vxorem filiam Sanabalath retinuit, cui socer paulò post cùm à Dario ad Alexandrum defecisset, atque condendi templi facultatem ab eo impetrasset, iuxta quod promiserat, templum in prædicto monte cõstruxit. Qua occasione multi quoq; alii Iudæi, qui ob ethnicas vxores, & alias legis transgressiones non poterant Hierosolymis cõmodè agere ad Manassen confugiebant, quibus Sanabalath pecuniam ministrabat, & terram colendam deputabat, omnia hæc concedens gratiæ generi. Hinc factum est, vt mons, & templum hoc Samaritanorum, vocarentur mons & templum transgressorum, cuius occasione grauiùs iam cœpit esse dissidium inter Iudæos, & Samaritanos, his quidem docentibus immolationes secundùm legem faciendas in monte Garizim, illis verò suum templum in Ierusalem sanctum existere, & immolationes illuc oportere transmitti. Vnde exorta est aliquando in Alexandria disceptatio Iudæorum & Samaritanorum sub Ptolemæo Philometore, vtrisque contendentibus de religionis summa, & tẽpli sui autoritate, rege quidẽ tum pro Iudæis pronunciante, vt est videre in Iosepho libr. antiq. 13. c. 4. De hoc templo in Garizim fit mentio 2. Machab. 6. vbi dicitur ab Antiocho præceptum, vt contaminaretur & templum, quod erat in Hierosolymis, & templũ in Garizim, & vtrumq; Ioui consecraretur. Tradit idem Iosephus libr. 9. capit. vltimo, hoc ingenio fuisse Samaritas, vt quoties aduersis rebus Iudæa premeretur, Iudæos se esse pernegarent, nec genere eis communicari, sed transmigratos esse & alienigenas. Quando uerò videbant fœlices esse Iudæos, cognatos eos appellabant, quasi de Ioseph nati videantur, & ex illo habeant cum eis societatis initium.

SI SCIRES DONVM DEI, ET QVIS EST QVI DICIT TIBI: DA MIHI BIBERE &c.] Hinc manifestum euadit quod non tam sitis causa, quàm propter salutem mulieris, potum petierit, declaraturque quàm ardens fuerit in Christo desiderium salutis omnium peccatorum. Etsi enim fatigatus, etsi sitibundus, & famelicus, tamen velut oblitus suæ fatigationis, & sitis, non cessabat vacare prædicationi, & doctrinæ, postponens certè suas necessitates aliorum saluti. Itaq; ab aqua corporali occasionem sumens, respondet per ænigma, quo magis accenderet in muliere discendi studium. Et est sensus iste: Tu mihi quòd Iudæum putas, negas aquæ huius potum; verũ si scires quàm eximium sit donum quod nunc vobis offert Deus, & quis sit is, qui nunc aquæ potum abs te petit, tu vtique non solum non negasses ei aquæ huius potum, sed ipsa ab eo potiùs petisses aquam viuam, nec eam tibi negasset, quemadmodum tu negasti; sed certè mox tibi eam dedisset. Porrò *donum Dei* plerique hic accipiunt pro ipsomet Christo, vt quod sit donum Dei de quo loquitur, per sequentem particulam exprimatur cùm subditur, *& quis est qui dicit tibi*, &c. vbi de se in tertia persona loquitur modestiæ causa. Theophilactus autem duas partes accipit tanquam diuersas, vt per *donum Dei* intelligantur æterna & incommutabilia Dei dona, inter quæ est aqua viua, vt sit iste sensus: Si primũ nosses quale sit donum Dei quamque diuersa sint quæ donat Deus ab his quæ donat homo, ac secundò nosses quis sim ego, nempe quòd Deus sim potens dona illa Dei conferre, *tu petisses*, &c. Potest etiam *donum Dei*, intelligi: hic donum illud quod datum fuit mulieri videre Christum, & cum eo colloqui. *Aqua* autem *viua*, dicitur quidem aqua semper profluens nec vnquam quiescens quemadmodum in lacunis & cisternis. Aquæ enim vita, fluere est & moueri, verùm huius nomine saluator mysticam aquam intelligere voluit, quam quidam hic intelligunt Euangelicam doctrinam, quòd hæc sordes curet, refrigeret, sitimque sedet. At rectiùs secundùm alios intelligitur per *aquam viuam*, gratia Spiritus sancti. Nam de ea dicitur Ioan. 7. *Qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Itaque gratia Spiritus, aqua dicitur, quòd purget animum à sordibus peccatorum, quòd refrigeret æstum noxiarum cupiditatum: ac mentem fœcundet, sed ad propositum maximè quòd sitim carnalium rerum tollat. *Viua* autem dicitur, tum quòd in modum aquæ semper profluentis nũquam quiescat, sed assiduè procedat, ad vlteriorem virtutum progressum prouocans & extimulans; tum quòd viuificet nunc mentem hominis, atque ad æternam tandem vitam perducat. Nam & hac ratione Christum vocasse aquam viuam apparet ex eo quòd sequitur: *fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Cyprianus verò per *aquam* hanc intelligit baptismum, eumque qui biberit hanc aquam, non sitire in æternum, quia baptismus semel susceptus, rursus non iteratur, epistola 3. libri primi.

DICIT EI MVLIER: DOMINE, NEQVE IN QVO HAVRIAS HABES, ET PVTEVS ALTVS EST.] Magnificam orationem & hospitis & Iudæi non irrisit mulier, sed audiens illum dicentem, *si scires, quis est, qui dicit* &c. & pollicentem aquam quandam viuam, eximiam quandam de eo concepit opinionem, honoris causa iam eum Dominum appellans ac discendi studio

studio inquirens quid esset hoc, quod ceu nouum A & præclarum ostentabat. *Domine*, inquit, *neque habes in quo haurias* aquam ex hoc puteo, & puteus altior est quàm vt possis ex eo manu aquam capere, vnde ergo suppetere tibi posset aqua viua quã promittis? Neque enim circa hunc locum alia est aqua viua quàm huius putei. An fortè tu maior es patre nostro Iacob, quem etiam vos ob eius magnitudinem veneramini, vt possis aliam nobis dare aquam & meliorem ista, quàm ille nobis dedit? adeoque fuit hac cùm viueret contentus, vt & ipse ex ea biberet, & filii eius, & vniuersa pecorum multitudo. Eò siquidem spectat, quod adiecit, *Et ipse ex eo bibit*, &c. vt insinuaret aquæ huius tum bonitatẽ, tum abundantiam.

B RESPONDIT IESVS, ET DIXIT EI, OMNIS QVI BIBIT EX AQVA HAC, SITIET ITERVM, &c.] Cùm mulier quæsiuerit, num maior esset Iacob patriarcha, non respondit, Maior sum; ne videretur gloriari: sed per ea quæ respondet, significat se maiorem esse: quòd aquam meliorem, quàm ille, dare possit. Qua responsione saluatoris præterquam quòd humilitatem docemur, etiam instruimur in colloquiis, & disputatioribus de veritate, omnia missa facere, præsertim quibus nos impetimur, tantùm omnem quærere occasionem docendi proximum, quemadmodum hìc iam bis fecisse Dominum vidimus, qui non directè respondet ad ea, quæ ab eo quærebantur, sed ea respondet, quæ quæstionis occasione maximè conducebant instructioni quærentis. Porrò circa id quod dicit Dominus, eum qui biberit ex aqua sua, non sitire in æternum, duplex occurit dubium. Primùm enim videtur id contrariari illi quod dicit Sapiens Ecclesi. 24. *Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient.* Sed dicendum, aliter illo loco accipi sitim quàm hìc. Nam hoc loco sitis est desiderium rei nondum adeptæ, aut rei necessariæ ad vitam carentia. Ibi verò est sermo de siti, hoc est, desiderio, quò id quòd habetur imperfectè perfectiùs desideratur, aut quo id quod habetur perfectè, desideratur sine omni fastidio semper adesse, quomodo etiã sancti Deum semper sitiunt in patria. Vult ergo hoc loco per comparationem ostendere saluator aquæ suæ excellentiam, quòd aqua quam dedit Iacob, sitim ob quam pellendam sumitur, tollit quidem, sed ad tempus solùm, aqua verò quam ipse daturus erat, tollit sitim animæ in perpetuum, quia scilicet ea nunquam destituitur, sed per eam semper mens eius reficitur, & ab ariditate spiritus liberatur. Verùm iam secundò occurrit dubium de eo qui acceptam gratiam spiritus postea per peccatum perdit. Hinc enim etsi biberit ex aqua Christi, iterum tamen sitit. Non enim verum est, quod ex his aliisque locis scripturæ quidam post Iouinianum malè colligunt etiam hodie, eum cui semel Dei spiritus contigerit, nunquam posse Dei gratia excidere. Nam cùm certum sit spiritum non habitare in corpore subdito peccatis mortiferis, & rursum certum sit quosdam post acceptum spiritum mortaliter peccasse, vt patet de Dauide, qui etiam optauit spiritum rectum innouari in visceribus suis, & cor mundum creari in se, manifestum etiam spiritum semel acceptum amitti posse. Itaque dicendum differentiam inter aquas spiritualem & corporalem intelligendam quantum est ex parte aquarum. Aqua enim spiritualis, quantum est ex se, tollit sitim in perpetuum, quamuis ex parte liberi arbitrii euacuantis se gratia Dei, proueniat nunnunquam noua sitis: aqua verò corporalis tantùm ad tempus tollit sitim, quia ex sua natura deficit, & consumitur, vt alia iam opus sit. Sunt autem qui illud, *non sitiet in æternum*, sic intelligunt, etsi sitiet hic ad tempus, non tamen sitiet in æternum, quia saturabitur in futura via. Verùm hunc non esse sensum, patet ex eo quod sequitur, *sed fiet in eo fons aquæ*, &c. His enim verbis significaretur, aquam etiam in hac vita tollere sitim, eo quòd fiat in bibente fons indesinẽter profluens. Sicut namque is sitire nunquam posset, qui fontem in visceribus haberet continuò scaturientem atque potantem, ita saturum esse oportet bonorum omnium cui adest Spiritus sanctus. Hic enim fit in eo fons saliens in vitam æternam, hoc est, semper augescens, & ad bona opera profluens, vsque dum perducat hominem in vitam æternam.

Eccles. 24. — Psalm. 50.

DICIT AD EVM MVLIER: DOMINE, DA MIHI AQVAM HANC, VT NON SITIAM &c.] Quanquam iam Christus aquam suam præferens aquæ Iacob, se satis significauerit maiorem Iacob patriarcha, mulier tamen quæ magnificiebat tum Iacob, tum puteum eius, non indignatur, sed credula verbis Christi, quamuis nondum intellectis, vt oportebat, contempta aqua Iacob, aquam quam Dominus pollicebatur petere cœpit, id iam C faciens Domino nondum satis cognito, quod priùs Dominus dixerat eam facturam vbi se cognouisset: Si inquit, *scires*, *petisses*, *ab eo*, &c. Proinde hæc mulieris petitio quamuis arguat eius crassitiem, & verborum Christi non assecutam intelligentiam; simul tamen declarat eius in credendo simplicitatem, quæ mox non dubitauit aquam tam excellentem petere, idque ab eo quem non agnouit. Non enim ironicè eam hæc petisse, vt quidam volunt, satis ostendit illud, quòd Dominum eum vocat. Itaque longè hæc Iudæorum ingenium superauit, qui mox blasphemum clamauerunt Dominum, cuius iam multa viderant miracula, cùm se Abrahæ præferret, & scandalum passi sunt, cùm diceret: *Qui venit* D *ad me, non esuriet in æternum, & qui credit in me, non sitiet in æternum* Cùm ergo mulier declarasset se de Domino magnam concepisse opinionem & credulam se exhiberet, Dominus quò eam manifestioribus argumentis suæ diuinitatis ad altiorem de se existimationem perduceret: *Vade*, inquit, *voca virum tuum, & veni huc.* Quoniam enim moralis honestas hoc habet, vt nihil donetur mulieri nuptæ, nisi conscio viro, ob id mulieri quærenti aquam viuam sibi donari, consequenter respondet, vt virum suum accersat, veluti significare volens non conuenire, vt rem tantam marito absente ei communicaret. Verùm cùm sciret non habere ipsam vi- E rum, alio magis fine quàm quo dicere id videbatur, iubet virum aduocari, nimirum vt per occultorum reuelationem se aliquid supra hominem esse ostenderet. Mulier autẽ non intelligens quo fine id Christus dixisset, & existimans se apud hominem tantùm loqui, muliebri pudore dissimulans suam turpitudinem, respondit se non habere virum, matrimonium quidem inficians, sed dissimulans stuprũ. Hìc Iesus & suam declarans diuinitatem, & mulieris vitam comiter arguens, totamque breuiter complexus: *Rectè*, inquit, *dixisti*, *tibi non esse virum. Nam quinque viros* legitimos successiuè *habuisti*, at is cum quo iam copularis, non est tibi legitime coniun-

coniunctus, sed illicito illi coniungeris congressu. A Bene autem Dominus per occultorum reuelationem sese prodere volens, mulieris vitam qualis fuisset, & esset detexit, potiùs quàm quoduis aliud occultum, non solùm quòd commoda occasio sese obtulisset, sed etiã ne videretur ob id colloquium huius mulieris nõ spreuisse, quòd impudicam ignoraret, vtque vitæ eius impudicæ reuelatio, fieret ei occasio vitæ mundioris, & detestatio vitæ præteritæ, sine qua non potuit esse digna quæ audiret à Christo quis esset. Notat autem eius libidinem, tum quòd multis viris fuerit copulata, tum quòd post tam multos viros necdum libidini eius satisfactum fuerit, sed illicitos etiam ambierit coitus, cùm fortè vel non liceret tunc post quintum maritum alium superinducere, vel nemo illius maritus post tot viros fieri voluerit. B

DICIT EI MVLIER: DOMINE, VIDEO QVIA PROPHETA ES TV. PATRES NOSTRI IN.] Non indignè tulit se manifestè argui, nec irritata regerit contumeliam, nec resilit ab illo pudefacta: sed cùm intelligeret vitæ suæ domestica, & occulta probra non latere Iesum hospitem, & iudæum, qui quod narrabat, ex hominũ narratione scire non poterat, & ob id diuino Spiritu afflatum non dubitaret, omni iam terrena re neglecta, conuertitur ad religionis quæstionẽ, quæ tunc passim inter Iudæos, & Samaritanos diputabatur, quæq; animum eius, vt apparet, multùm torquebat, arbitrans se iam opportunam occasionem nactam, vti à scrupulo animi sui liberaretur. Cùm enim in lege Mosaica præceptum esset, vt non in loco quouis Deus adoraretur cum cæremoniis illis à lege præscriptis, sed in vno tantùm loco quem Dominus elegisset, Samaritani contendebant Deũ secundùm legem colendum in templo constructo super montem Garizim. Hunc enim esse locum à Deo electũ, tũ quòd in eo lectæ essent benedictiones ad eos pertinentes qui legem seruarent, vt præcipitur Deut. c. 37. tũ quòd in monte hoc Iacob cum suis filiis erecto altari Deum inuocasset, postquam reuersus fuisset è Mesopotamia Syriæ, vt scribitur Genes 33. Nam quamuis ibi non scribatur altare erectum fuisse in monte hoc, tamen quoniam ferè patres in montibus adorare soliti essent, & mons ille Garizim fuit in parte illa agri, quam emit Iacob à filiis Emor, verisimile est in eo monte Iacob cum suis adorasse Deum. Hunc ergo Iacob & filios eius, Samaritani patres suos vocabant, non solùm quòd eum locum, inhabitarent quem illi olim, sed etiam quia, vt patet ex Iosepho, dicebat se à Iacob & filiis eius prognatos, quoties id sibi prodesse posse viderunt. Fortasse autem dixerunt etiam montem hunc fuisse illum à Deo ostensum, montem in quo Abraham offerre paratus erat filium suum, vt non solùm de Iacob & filiis eius dixerit hæc mulier: *patres nostri in monte hoc adorauerunt*, sed etiam de Abraham & Isaac. Et his quidem rationibus suum tuebantur Samaritani templum: Iudæi verò Dauidis, & Salomonis omniumque Prophetarum sese tuebantur authoritate, quorum nulla erat apud Samaritanos autoritas, vt qui solùm libros Mosaicos recepisse dicantur, quemadmodum & Sadducæi. Vide autẽ huius mulieris in proponendo questionem, quæ in dubium vocabatur, prudentiam, & calliditatem. Non enim dicit: Nos dicimus in monte hoc adorandum, vos autem Hierosolymis, sed *patres*, inquit *nostri in monte hoc adorauerunt*, causam probabilem quidem suæ sententiæ efferens, nullam autem causam sententiæ Iudæorum, sed indicãs potiùs Iudæos patribus cõtrarios. Porrò adorationis nomine totus Dei cultus intelligendus est. Quoniã enim incuruatio vel prostratio corporis in testimonium animi reuerẽtis (quã solùm propriè significat verbũ adorare, vt priùs dictũ est) in publicis locis & precationibus fieri solet, hinc totus Dei cultus adoratio dici cœpit. Vnde cùm dicit, Iudæos dicere in Hierosolymis adorandum Deũ, non vult eos asserere nullo alio loco licere precari Deũ, aut, in reuerentiam eius se incuruare: (non enim verisimile est tam stupidos fuisse Iudeos) sed nullo alio loco colendum Deũ secũdùm modum cultus præscriptum à Moyse, in externis consistentẽ sacrificiis & cæremoniis. Sic & cùm postea Dicit Dominus. *Venit hora, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis patrem*, significare voluit, omnem illum externum cultum Dei, certum locum requirentem, ac situm in externis illis sacrificiis, abolendũ. Sensus itaque verborum Samaritanæ hic est: Domine, intelligo & aduerto ex eo, quòd occultorum sis cognitor, te esse Prophetã, diuino afflatum Spiritu. Proinde ex te audire gestio, quid de eo sentias, quod inter nos & vos longa contentione controuersum est, quodq; animum meum non sinit esse quietum. C Nos enim Samaritani in templo montis huius Garizim colendum Deum secundùm præscriptum legis Moysi cõtendimus, eo quòd in eo maiores nostri Deum sacrificiis oblatis coluerint: vos verò Iudæi contrarii, vt apparet, patribus in Ierusalem colendum Deum contenditis. Quid ergo hac de re tu iudicas? Notandum autem, in montibus non solùm patres, sed & Christũ orare solitũ. Patres præterea rem sacram in montibus fecerunt. Christus quoque in monte Hierosolymitano seipsum obtulit patri. Eytructo autem templo vetitum fuit in montibus rem sacram facere, quare excelsa reprehenduntur. Orare verò in montibus Sancti cum Christo soliti fuerunt, causa secessus, & excitandi se in Deum contemplatione cælorum, & omnium D operum Dei in montibus præclariùs apparentium, tum vt declararetur mentem orantis sublatam esse debere à terrenarum rerum cogitatione ad cœlestium rerum contemplationem.

DICIT EI IESVS: MVLIER, CREDE MIHI, QVIA VENIT HORA, &c.] Responsurus Christus mulieri de loco orationis quærenti, & Samaritanorum religionem præferenti religioni Iudæorũ, primùm quidẽ vtriusque loci dignitatem eleuat, ostendens vtriusq; loci religionẽ iamiam abolendam, ac proinde superfluè de præeminentia loci quẽquã contendere, ea ac solicitum esse: secundò verò Iudæos in regione & adoratione præferendos ostendit, ac postremùm diuini cultus E rationem veram & perfectam, quæ tum propalanda erat, manifestat. Verùm hæc Euangelicæ doctrinæ mysteria apertutus, priùs fidem exigit, quòd sine ea nemo sit idoneus audito Euãgelicæ doctrinæ, nec sine ea mulier hæc intelligere potuerit. Est itaque sensus verborũ Christi, Mulier si me verè Prophetam existimas: crede mihi iam instare & adesse tempus, quo omnis qui Deum verè adorare volet, neq; in hoc vestro monte, neque in Hierusalem adorabit, edoctus scilicet alia ratione Deum colendum, quàm qua in altero horum colitur locorum, templis item horum locorum per Romanos vastatis & destructis,

destructus, ac proinde superfluum modò est sollicitum multùm esse, vter locus altero pro cultu Dei præstet. Quanquam autem quod attinet ad abolitionẽ religionis vtriusque loci, nos Iudæi vobiscũ pares simus, tamẽ interim in hoc vobis præstamus, quòd vos quidem colatis id quod non satis cognoscitis, non rectè scilicet sentientes de Deo, quem colitis, cùm putetis eum solùm huius terræ Deum esse, ac talem qui etiam in diuino cultu dæmonum admittat consortium: nos verò colimus id quod probè & rectè cognoscimus, cùm Deum quem colimus agnoscamus vniuersorum esse Dominum, vt re vera est, eique soli diuinos deferendos honores. Quæ vtique veri Dei vera cognitio vnicè à Deo data est, quòd statuerit salutem veram quæ in Dei consistit cognitione, à Iudæis prouenire ad omnes, ex quibus & saluatorem mundi nasci voluit, Sed quanquam eum colamus de quo rectè sentimus, tamen quoniam & noster cultus adhuc imperfectus est, nec verus ille est quẽ Deus requirit & amat, ob id iam appropinquauit tempus, imò iam adest, quando veri synceriq; cultores colent Deum, non, vt hactenus in corporalibus potissimum locis & cæremoniis legalibus, sed in Spiritu; neque vt hactenus, in vmbris & figuris, sed in veritate. Siquidem Deus pater tales cultores requirit, etsi ad tempus propter hominum imperfectionem tolerarit potiùs quàm quæsierit cultum sui in pecudibus & vmbris. Deus enim res est non corporea, sed plane spiritualis, atque ob id, quò cultus ei qui colitur respondeat, necesse est eos qui adorant eum si modò velint eum colere vt colendus est, colere eum potissimùm in Spiritu: quod cũ fit, in veritate quoq; adoratur & colitur, verisimis scilicet rebus quæ illi placeant, quæque per corporales figuras adumbratæ sint. Ex his patet quomodò singula in verbis Domini sint intelligenda. Et primùm quidem notandum, quod quãuis dictio Greca, ἔρχεται quæ hìc ponitur, futuri temporis etiam habeat significationem meliùs tamen vtroque loco accipitur in tempore præsenti. Vult enim Dominus dicere tempus iam aduenire, hoc est, appropinquare. *Tempus* autem, *quo neque in monte* illo, *neque in Hierosolymis adorandus esset pater*, intelligunt aliqui illud quo postea per Romanos templa illa sunt deuastata, vnde tunc conuenit legere, *veniet hora*, Verùm rectiùs intelligitur. Christus loqui de eodem tempore, de quo postea, cùm dicit, *venit hora quando veri adoratores*, &c. Tempus ergo quo neque in monte, neque in Hierusalem adoraretur pater, tempus est Euangelicæ doctrinæ, per quam in vniuersum orbem dispersam docendum erat, ritũ colendi Deum secundùm præscriptum legis esse abolitum, ac pro ea alium priorem, veriorẽ, Deoq; conuenientiorem modum colendi Deum in omni loco desiderari. Quod autem dicit mulieri, *venit hora quando non adorabitis*, non id de Samaritanis propriè dictum voluit, sed de omnibus qui Deum rectè vellent colere, vt mulieri loquatur tanquam ad vniuersos homines, & sensus sit: Venit tempus, quo is qui Deum adorare volet, non requiret hunc vel illum locum, sciens scilicet in omni loco rectè coli posse Deum. Quod autem probaturus Dominus quod dixit: *Nos adoramus quod scimus*, subiecit. *quia salus ex Iudæis est*, dupliciter accipi potest. Primùm secundùm modùm priùs indicatum, videlicet vt intelligatur reddi causa, quare Iudæi vera Dei cognitione donati sunt. Secundò vt ex effectu intelligatur probare Iudæos colere quod sciunt. Si enim salus, quæ sine Dei cognitione esse non potest, est ex Iudæis, necesse est apud Iudæos esse veram Dei cognitionem. Sic Caietanus. Ex Iudæis autem dicitur esse salus, non solùm quòd Euangelii prædicatio ab eis dimanauit ad omnes gentes, secundùm illud Isaiæ. *De Sion exibit lex & verbum Domini de Hierusalem.* sed etiam quod ante Euangelium, in nulla alia gente publicitus doctrina Dei purè viguit, sed omnis vera Dei cognitio ab illis ortum habuit, adeò vt verisimile sit, quicquid sani de Deo sapientes gentium vnquam docuerunt, id à Iudæis, fuisse mutuatos: deinde quòd & saluator humani generis ex eis natus sit. *Veros adoratores* appellat, qui veram colendi Deum rationem perdocti illum colunt, quomodi verè conuenit eum venerari. Porrò illud, *in Spiritu & veritate*, quod varii variè accipiunt, conuenientissimè sic accipitur, vt priùs indicatum est. videlicet vt Spiritus opponatur corpori, veritas verò vmbris. Itaque in idem recidunt, adorare in Spiritu, & adorare in veritate. Adorat autẽ Spiritu, qui animo & his quæ animi sunt Deũ colit, qui scilicet curat puram illi exhibere mentem, quiq; fide syncera de illo optimè sentit, spem omnem suam in illum collocat, charitate fertur in illum, piè erga illum afficitur, atque ob hæc de commissis peccatis intrà se ex animo compungitur, corpus suum castigans, & in seruitutem Spiritus redigens, de acceptis bonis ex corde Deo gratias agit, necessaria adhuc bona fidenti animo postulat, nihilque prætermittit, quod Deo nouit beneplacitum, aut saltem ab eo præceptum. Non ergo per cultum hunc spiritualem excluditur omnis corporalis seruitus, quin potiùs multiplex includitur, nempe vt carnem nostram crucifigamus cum vitiis, *vt corpora nostra exhibeamus Deo hostiam viuentem & Sanctam*, vt beneficentiæ & communionis non obliuiscamur, quibus hostiis promeretur Deus, vt illum ore & laudemus & inuocemus. Hec enim, quatenus ex Spiritu, & animo procedunt, ad cultum pertinent spiritualem. Sic & externæ quædam cæremoniæ quatenus faciunt ad promouendum Spiritum in Deum, per cultum spiritualem non sunt exclusæ; sed tantum hìc à Christo excluduntur huiusmodi cæremoniæ quæ veritati repugnant, & secundò demonstratum est exteriorem quemuis cultum ex se non esse Deo gratum. Sed dicet aliquis: Si cultus Christianorum, quos hìc veros vocat Dominus adoratores, qui adorare debent in Spiritu & veritate, nõ excludit corporales cæremonias, & loca certa in quibus Deus colendus est, quomodo cultus horum differt à cultu Iudæorum? Non enim dici potest, vt apparet, Iudæorum cultum, vel solum, vel potissimùm situm fuisse in corporalibus rebus, cum & tunc præcipuè requireret Dominus cultum in Spiritu, toties apud Prophetas detestatus cultum illum corporalem absente pietate & veritate Spiritus. Dicendum ergo, Christianismum à Iudaismo, quod attinet ad cæremonias, sic differre, quomodo lex vetus, & Euangelium. Nam quoniam lex vetus, etsi nonnunquam ea quæ Spiritus sunt exigat, tamen diligentiùs, frequentiùs & apertiùs exigit ea, quæ corporalia sunt: ob id Iudaismus, cultus Dei est, in his rebus maximè consistens, quæ maximè & apertiùs lex exigit. Contrà cùm Euangelium ea quæ Spiritus sunt, vel solum, vel præcipuè exposcat, ideo Christianismus cultus Dei est, in Spi-

A in Spiritu potissimùm situs, quamuis nec Iudaismus absente Spiritu Deo gratus fuerit, nec Christianismus sine cæremoniis constare possit. Deinde & in eo est differentia, quòd Iudæorum cæremoniæ pleræque aut ad hoc institutæ fuerunt, vt vmbræ essent veritatis tunc nondum intellectæ, sed postea reuelandæ, aut per eas à cultu idolorum homines auocarentur: Christianorum verò cæremoniæ ad hoc solùm institutæ, vt quoniam per corporalia Spiritus noster hic interim indiget cómoneri, per eas cultus Spiritus excitetur, foueatur, atque augeatur. Vt omittam quod illorum cæremoniæ operosæ admodum erant, & simul numerosæ, parum tamen fructuosæ: nostræ verò præter summam vtilitaté & necessitatem, etiam faciles, & paucæ. Quarum quædam sed paucissimæ, etiam à Christo institutæ sunt, qui quod erat præcipuum Christianismi, præcipuè docens reliqua Apostolis & Apostolorũ successoribus disponenda commisit, quæ pro conuersatione cultus spiritualis essent necessaria. Quæ vt ab hominibus essent instituta, ita pro diuersitate temporis & loci mutari possent, quando ita ratio & vtilitas Spiritus exposceret, cùm Iudæorum cæremoniæ legales vsq; ad Christum semper deberent esse fixæ & inuariabiles. Non ergo quoniam Christianum in Spiritu & veritate adorare oportet, ideo omnes cæremonias externas negligere & contemnere debet: imò quoniam in Spiritu adorare debet, ob id & cæremoniarũ curã habere debet, eo quòd, vt dictum prius est, nobis in hoc mortali corpore existentibus, Spiritus pendeat à corpore, quodque corporales sint homines, inter quos est societas in cultu Spirituali. Vnde consequitur cæremonias non tantũ vtiles esse & necessarias pusillis & imperfectioribus, sed etiam perfectis, idque tum pro proprii Spiritus prouocatione in Deum, tum vt in illa societate, qua inter se Christiani in cultu Dei spirituali coniuncti sunt, cum aliis foueantur atq; consistant. Tantùm curandum vt ne alio fine cæremoniæ vel instituantur, vel suscipiãtur, quàm quatenus conducunt promouendo in Deum Spiritui nostro, aut alendę societati eorum, qui cultu spirituali consociati sunt, & vt ne credãtur illæ per sese Deo gratæ esse, sed quatenus seruiunt spiritui & charitati. Ita fiet, vt nec onerosæ nimis, nec numerosæ sint cæremoniæ nec illis ita affixi simus, vt quod pręcipuum est posteriori habeamus loco. Erit autem vbi Deum colemus longè purius in Spiritu & veritate quàm hic interim licet, nempe in futura vita, quando mortali hoc corpore exuti, & toti spirituales facti: veritatem ipsam nudè & apertè contemplabimur. Cuius cultus purissimi comparatione, noster cultus quo Deum hîc colimus veluti Iudaismus est, vt iam etiam liceat distinguere triplicem cultum veri Dei, quemadmodum Christus suo tempore distinxit hoc loco. Sunt enim qui quemadmodum olim Samaritani, Deum quem ignorant, malè colunt in monte, nimirum hæretici, Iudæi, & Turcæ, qui in superbis suis conciliabulis Deũ malè cognitum malè etiam adorant. Sunt qui, quemadmodum Iudæi adhuc in Hierusa[illegible] Deum adorãt, vt pote Christiani catholici, qui in Ecclesia hic militante Deum colunt, in Spiritu quidem & veritate si eorum cultus comparetur cum veteri Iudaismo, adhuc tamen in vmbris & ænigmatibus, si comparetur cum purissimo illo angelorũ & beatorũ Spirituum cultu, qui Samaritanorum & Iudæorũ cultum perfectissimè abolet, omnibus tum erroribus, tum vmbris depulsis. Notandum autem saluatorem dicere, *adorabitis patrem*, non autem adorabitis Deum vel Dominum, siue vt indicaret Deũ quem adorabant Iudæi & Samaritani, suum esse patrem; siue vt significaret in lege noua Deum non iam adorandum vt Dominum, sed tanquam patrem. Vnde in oratione dicimus, *Pater noster*. Et. *clamamus* iam *Abba pater*. Porrò Deum in Spiritu adorandum etiam à gentilibus Poëtis decantatũ est. Cato enim, *Si Deus*, inquit, *est animus, nobis vt carmina dicunt, Hic tibi præcipuè sit pura mente colendus*. Et Persius, *Quin damus superis, de magno quod dare lance. Non possit magni Messalæ lippa propago: Compositum ius, fasque animi sanctósque recessus Mentis, & incoctum generoso pectus honesto. Hoc cedo vt admoueant templis & farre litabo.*

Rom. 8.

B DICIT EI MVLIER: SCIO QVIA MESSIAS VENIT QVI DICITVR CHRISTVS, &c.] Quia quod dicebat saluator nec satis intelligebatur à muliere, nec admodum gratum illi fuit, resecat quæstioné, eamq; ab expectato tunc Messia soluendam reliquit. Hunc enim etiam Samaritani expectauerunt tanquam doctorem omnium quę ad salutem essent necessaria, vt qui à Moyse talis promissus erat, idq; Deut. 18. vbi dicitur. *Prophetam suscitabit vobis Dominus de fratribus vestris, sicut meipsum audietis.* Eundem ex prophetia Iacob, ac rumore

Deut. 18.

C qui erat inter Iudæos de Impleto tempore, quo nasciturus erat secundùm prophetiam Danielis, intellexit aut iam venisse aut mox venturum, & hoc est quod dicit, *Scio quod Messias venit*, hoc est quòd iamiam venturus est. Est enim præsentis temporis, venit, non præteriti. Cùm itaque mulier iam declarasset suam docilem credulitatem, & ardens discendæ veritatis studium, quale non repertũ erat in Iudæis, dignatus est Dominus tandem aperire quis esset, cùm Iudæis instantibus & petentibus: *Quousque animam nostram tollis, si tu es Christus, dic nobis palàm* id apertè noluerit respondere, eo quòd quærerent non discendi animo, sed reprehendendi. Hic autem videre licet prudentem Domini dispensationem. Si quidem in principio qualis esset

D & quis aperire noluit, ne per elationem aliquam, & vanitatem se attolere videretur. Verùm cùm iam doctrinę grauitate, & occultorum reuelatione sibi authoritatem aliquam apud mulierem collegisset, eaq; declarasset, tum studium discendi, tum fidem, tunc opportunè seipsum reuelauit. Quòd autẽ discipuli admirati sint colloquium Christi cum muliere, non erat ob id quòd sinisteriùs aliquid de magistro suspicarentur, sed admirabantur partim propter tantam, illius humanitatem, qua vir tantus cũ paupercula loqui dignabatur, eaque Gentili & Samaritana, partim propter ea quòd nunquã nisi grauia & de regno Dei sciebant Dominum loqui solitum, ad quæ videbatur discipulis hęc mulier mi-

E nimè esse idonea. Quamuis autem mirarentur qualia essent quæ cum muliere tractaret, tamẽ ob summam eorum erga Dominum reuerentiam nemo eum interrogare ausus est.

RELIQVIT ERGO HYDRIAM SVAM MVLIER, ET ABIIT IN CIVITATEM, &c.] Mulier stupefacta sermone Domini, nec dubitans esse veracem, nihil quidem respondit, sed relicta apud puteum hydria (iam enim aquæ corporalis sitis exciderat, gustata aqua spirituali) properans in ciuitatem populum omnem ad Dominum pertrahere conata est, ex Samaritana pec-

catrice subitò effecta apostola. Qua in re Euangelista pulchrè duplicẽ veræ fidei fructum explicuit, nempe neglectum rerum temporalium,& studium impartiẽdi aliis inuentam veritatem. Quod autem dixit: *Nunquid ipse est Christus*, non dubitantis erat, sed ex indicato miraculo inferentis Iesum esse Christum,& prudẽter proponentis id iudicio omnium examinandũ, quod Dominus dixerat, & ipsa crediderat. Non itaque dixit: Venite & videte hominem qui dicit se esse Christum, vel quem ego puto & credo esse Christum: sed prudentiùs dicit: *Num ipse est Christus?* nolens se iudicẽ tantæ rei constituere, sed alios, experientia potiùs id cognoscere volens. Vtque eos magis attrahat, offert eis veluti quandam escam, detectionem scilicet suorum secretorũ. Circa id autem quòd hæc mulier, licet libidini planè seruisse videatur, tam præclarè Euangelii cognitione & gratia donata fuit, obseruandum ita fieri solere, vt quos destinauit Deus Donare sua gratia, eos crassioribus quidem in peccatis ante sui illuminationem viuere sinat, eiusmodi tamen, quæ vt sunt fœdiora & notiora, ita faciliùs agnita pudorem incutiunt. Nam tectiora peccata, quæque vulgi non ita fœda sunt iudicio, qualia sunt arrogantia, hypocrisis, aliáque similia, magis obsunt, vt ne quis suum vitium agnoscat, ac ipsum sui pudeat & pœniteat.

EGO CIBVM HABEO MANDVCARE QVEM VOS VESCITIS.] Non negat Dominus quin esuriat,& cibum corporalem appetat, sed subindicat quid magis esuriat, cibum scilicet spiritualem. *Ego*, inquit, *habeo cibum quendam manducandum vobis incognitum.* Qua in re primum quidem annotandũ, quantus in Christo fuerit ardor euangelizandi & promouendi salutem hominum: cùm ob oblatam aut speratam docendi occasionem, noluerit corpori indulgere cibum, etsi multùm defatigatus. Notandum secundò, quod Dominus vndique captans occasionem ingerendi sermonem de rebus spiritualibus, hominesque à corporalium rerum cura euehendi ad studium spiritualium; quemadmodum priùs mulierem ex mentione aquæ pellexerat ad cognitionem Euangelicæ fidei, ita & nunc commodè discipulos adhuc rudes ex occasione cibi prouocauit ad studium Euangelicum. Et quemadmodum tunc etsi sitiebat aquam putei, magis tamẽ sitiebat hominum salutem, ob quam promouendam ex occasione suæ sitis, & aquæ quam quærebat mulier, captauit sacri sermonis initium, ita tametsi nunc esuriret secundùm carnis naturam, tamen maior illum habebat fames generis humani. Cùm autem discipuli dictum Domini de cibo sensibili intelligerent,& ob id inter sese hæsitarent (nam interrogare illum verebantur) dignatus est id quod obscuriùs dixerat, apertius facere, dicens, cibum suum quẽ maximè esuriebat, esse vt impleret patris voluntatem, quæ in eo sita erat, vt per Euangelicam prædicationem quamplurimi lucrifierent Deo. Cibus ergo eius erat, insistere doctrinæ, & prædicationi. Hoc enim & summè desiderabat propter profectũ gloriæ paternæ ac salutem hominum,& eodem illo opere tanquam cibo quodam in animo reficiebatur, pascebatur, & delectione perfundebatur. Sic & noster cibus esse debet quodus virtutis opus bonum, & adimpletio mandatorum Dei, ita vt & eam auidè desideremus, & in ea conquiescamus ac oblectemur, secundùm illud Psalmi in mystico sensu, *Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius, labores manuum tuarum quia manducabis.* Porrò facere voluntatem Dei, non tantùm dicitur ea ratione noster cibus, qua dicebat cibum suum esse Christum. Nam & ideo cibus noster dicitur, quòd per illud vita animæ nostræ conseruatur & crescit, quodque per illud fames spiritus, quæ est inopia gratiæ Dei, tollitur, ac tandem reficimur & pascimur eo in vita æterna, nullam vnquam passuri inopiam. Vnde postea de hoc cibo loquens saluator dicit, *Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam. Et operare iustitiam ante obitum tuum, quia non est apud inferos inuenire cibum.* Proinde notandum scripturam præter panem corporalem loqui de cibo, ac pane multiplici, nempe de pane beatorum regnantium in cœlis, qui est ipsa diuinitas: aut eius fruitio, qua dulcissimè reficiuntur,& in indeficiente vita atquæ vigore conseruantur. De quo pane Saluator apud Lucam; *Ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno.* Secundò, de cibo corporis Domini, vt cùm dicitur, *Caro meo verè est cibus.* Tertiò, de cibo internæ compunctionis & deuotionis, vt cùm dicitur: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panis die ac nocte.* Quartò, de pane bonæ & meritoriæ operationis, de quo superiùs. Quintò de pane verbi diuini & sapientiæ cœlestis, vt cũ dicitur, *Cibabit illum pane vitæ & intellectus.* Sextò panis afflictionis, de quo Psalmista, *Cibabis nos pane lacrymarũ*, &c. Bene autem dicit Dominus, *Meus cibus est*, &c. Nam quicquid diuinum est, illius propriè est: quicquid autem humanũ, nostrum propriè est: quicquid verò impiũ & malũ, diaboli est. Itaq; cibus diuinus, Domini cibus est, & sanè mirabilis cibus, quo scilicet ipse pascebatur dũ alios eodẽ pascebat. Noster autẽ cibus est corporalis cibus. Diabolicus autẽ cibus, delectari in rebus pessimis. Notandũ & illud, quòd dicit cibũ suum esse vt faciat, hoc est, nõ vt sciat tantùm aut cogitet mente, sed vt opere voluntatem Patris expleat. Quod autem sequitur, *vt perficiam opus eius*, quamuis quidam intelligant vt sit diuersũ à præcedẽti parte, sitque sensus, vt perfectũ reddam hominem, qui est opus Dei, rectiùs tamen accipitur vt idem significet cum eo, quòd præcedit, & sit illius declaratio. Quod enim priùs Dei vocauit voluntatem, hoc iam opus illius appellat, hoc est, opus ab illo sibi iniunctum, de quo opere postea: *Opus, inquit consummaui, quod dedisti mihi vt faciam.*

NONNE VOS DICITIS QVOD ADHVC QVATVOR MENSES SVNT, &c.] Postquam Dominus significauit suum pro curanda hominum conuersione desiderium, studet iam & discipulos ad idem studium extimulare, idque vt impetret, ostendit & promptitudinem hominum ad recipiendum veritatem, & mercedem quæ manet in hoc studio intentos, & laboris quoque facilitatem. Et rursum quidem vtitur anagogica allegoria, vt è rebus corporalibus ad spiritualia semper subduceret mentem eorum: deinde vt res spirituales, quæ per sese cognosci non possunt, sub similitudinibus quibusdam propsitæ reddantur manifestiores, atq; vt narrationis incũditate, quæ inest huiusmodi metaphoris, profundiùs cordi imprimãtur quæ dicuntur. Id verò quod hîc dicit tale est, Vos qui adhuc rebus corporis studetis dicitis post quatuor menses venturam messem, ego autem dico vobis, iam iam instare messem Euangelicam. Si enim oculos

Margin: Psal. 127. Ioan. 6. Eccl. 14. Luc. 22. Ioan. 6. Psal. 41. Eccl. 15. Psal. 79. Ioan. 17.

oculos & corporis, & mentis sustuleritis, & diligenter aduerteritis, intelligetis iam vniuersas regiones albescere ad messem, hoc est paratas esse omnes gentes ad recipiendũ Euangeliũ, per quod colligãtur in horreum Domini, in sanctorũ scilicet numerum, & congregationem. Proinde quemadmodum ipsa seges, & iam flauescens falcem & messorũ operam quasi flagitat, ita certè & promptitudinem humanarũ mentium existimare operam & studiũ nostrum efflagitare. Atque quò alacriores sitis ad hanc messem patri colligendã, scitote quòd queadmodũ qui metit messem corporalẽ, accipit mercedem sui laboris, ita & in hac messe contingit. Qui enim & hic metit, amplissimũ à patre in cœlis præmium reportat, congregatque fructũ demessum non in horreum terrenum, vbi aliquando consumatur; sed in horreum regni cœlorum, vbi æterna vita perfruatur: vnde futurum est, vt propter collectum fructũ pariter gaudeant, & qui messuerunt, & qui seminauerũt, hoc est, qui vnquam salutaris aliquid doctrinæ populis impertiuerunt, & per eam Euangelio eos præparauerunt. Gaudebunt enim & hi non frustrà se laborasse, sed fructum aliquando prouenisse ex suo semine & labore. Dico autem gauisuros & messores & satores. Nam quòd vulgò dici solet, & euenire nonnunquam, vt alius seminet, & alius metat. i. alius laboret, alius fructum percipiat, id in hac Euangelica messe maximè verũ apparet. Ego enim misi vos ad metendum segetem, in qua non subiistis labores sationis, sed alii ante vos laborauerunt, nimirùm Prophetæ omnésq; populorum doctores, qui satorum & arantium functi officio, grauiores pro futura hac messe labores perpessi sunt, dum rudes hominum animos & à veritate longè alienos, multis laboribus veluti stercorando, & arando, serendo atq; zizania euellendo, parauerunt recipiendo Euangelio: vos autem in labores eorum successistis, missi scilicet vt quæ ab eis inchoata sunt & laborata absoluatis, & perficiatis. Quare quo minùs sudoris & laboris vobis superest, & amplior tamen paratiorque fructus, quàm illis, (Non enim magno negotio demetitur matura seges, & alioqui paratus ipse fructus lenit laboris tædium) eo promptiùs ac confidentiùs quod restat operæ subeundum est vobis. Ex his satis patet sensus verborum Christi. Circa quæ primùm quidem notandum, quod cùm dicat Christus quatuor menses fuisse à messe cùm hæc diceret, patet satis hæc à Christo dicta circa Decẽbrem & Nouembrem. Nam inter Pascha & Pentecosten apud Iudæos fuisse messem satis constat ex Leuitico & Deuteronomio. Vnde cùm aduetus ille secundus in Iudæam, de quo scribit Ioan. cap. 3. statim fuerit à Paschate illo primo de quo Ioan. 2, consequitur Christum in Iudæa multos egisse menses, nempe octo vel nouem, vt mirum non sit quod hic dicit se misisse discipulos ad metendum. Intelligendum enim hoc fecisse spatio horum mensium. Notandum secundò, quod alibi, nempe Matth. 13. aliter vtatur metaphora messis, quàm hoc loco. Ibi enim messem dicit consummatio[illegible]n seculi, cuius messis messores sunt angeli, qui collectum ex vniuerso huius mundi agro dominicum triticum colligent in horreum regni cœlorum. Hic verò messem vocat collectionem fidelium in Ecclesiam Dei, cuius messores sunt Christus & Apostoli, qui falce Euangelicæ prædicationis promptos populos resecantes minimo sæpe negotio in horreũ Dei congregauerunt. Sic & Matth. 9. eadem vtitur metaphora, dicens, *Messis quidem multa operarij autem pauci.* Et rectè quidẽ tempus vtriusque aduentus Christi, tempus messis vocatur. Tempus enim messis, tempus est consummationis fructuum. Sicut autem in nouissimo aduentu erit consummatio seculi, ita in primo aduentu fuit plenitudo temporis à patre definiti, vt parati iam dudum homines doctrina imperfectiore, per Euangelicam veritatem vndequaque colligerentur in horreum Domini. Et quomodo messis tempus sit per præsentiã solis feruidè calefacientis, ita messis spiritualis vterque claræ lucidæq; præsentiæ solis iustitiæ conueniebat, vt non priùs sol hic lucère ac feruère inciperet, quàm ad messem faciendam satis essent omnes parati. Notandũ tertiò, quòd cùm dicit saluator: *Leuate oculos, & videte regiones*, &c. non loquitur solùm aut principaliter de oculis corporalibus: neque sub nomine regionum vult solùm insinuare Samaritanos, qui iam è ciuitate egrediebantur. Sic enim dixisset: Videte regionem. Sed occasione promptitudinis Samaritanorum illorum, voluit eos oculis mentis aduertere, omnes iam illarum regionum gentes paratas esse ad recipiendum Euangelium, in quibus iacta erant per Moysen, aliósque Prophetas semina quædam Euangelicæ veritatis. Imò & vniuersorum populorum gentes licet intelligere hic designari, dum dicuntur regiones albæ fuisse ad messem. Sciebat enim vniuersarum gẽtium promptitudinem, & maturitatem Dominus, quæ tamen in eis non tam est consideranda secundùm dispositionem quæ erat in eis, quàm secundùm dispositionem diuinæ prædestinationis, à qua iam & in aliis omnibus gentibus ordinati fuerant aliqui, qui sua doctrina paratiores redderent homines ad recipiendam veritatem ipsam. Philosophorum enim pleræque de veritate & iustitia traditiones multos præparauerunt in Gentibus Euangelio. Saluator tamen, dum, hic loquitur de satoribus in quorum labores Apostoli introierunt, potissimùm vel solùm videtur locutus de Propheta, eo quòd dicit. *vt & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.* Quod autem dicit: *congregat fructum in vitam æternam*: dupliciter intelligunt. Primùm vt sit sensus: Congregat fructum ad vitam æternam, hoc est, fructum vnde vitam æternam percipiat, vt indicetur differentia inter fructum huius messis & fructum messis temporalis. Hic enim non est ad vitam perpetuam, sed temporalem & momentaneam. Secundò, vt vita æterna referatur, non ad congregantem, sed ad ipsum fructum, & significetur locus in quem congregatur fructus, nempe regnum cœlorum, vbi collectus fructus vitam consequatur æternam. Sic alibi: *Posui vos vt eatis, & fructum afferatis, & fructus vester maneat.* (Ioan. 15.) Significat autem secundùm posteriorem sensum saluator triplicem vtilitatem laboris metentis. Primùm enim qui metit, mercedem sibi accipit: secundò fructum congregat, idque in vitam æternam: tertiò parit gaudium seminanti, dum videt laborem suum non fuisse infrugiferum.

EX CIVITATE AVTEM ILLA MVLTI CREDIDERVNT IN EVM SAMARITANORVM, &c.] Hac narratione declarat Euangelista, quàm res ipsa comprobauerit verum esse quod dixerat Dominus de messe albescente, cùm ad vocem vnius mulierculæ, & eius non satis probæ, multi statim nondum audito nec viso Christo crediderunt, idque Samaritani. Efficax enim erat mulieris de ipso testimonium, eo quòd suprà ho-

minem esse scirent occulta posse aperire, nec dubitabant de veritate testimonij, quòd contra honorem proprium audirent ex zelo veritatis occulta vitæ suæ dedecora mulierem detegentem. Porrò hæc subita Samaritanorum conuersio, præludium fuit, & primitiæ quædam vocationis gentium, ideo eam tam magnificam esse voluit Dominus, vti rèvera planè fuit. Itaque quia mulieris testimonium non irriserunt, sed fidem illi adhibuerunt, præoccurrerunt multi è ciuitate vt oculis cernerent, quem tanto affectu mulier prædicauerat, vtque ab eo pleniùs edocerentur, vt erant veræ doctrinæ auidi. Nec minuit præsentia opinionem, nec offenduntur humili cultu, raroque ac tenuium discipulorum comitatu, sed obsecrabant eum vt apud ipsos hospitari dignaretur, vt qui magnam iam de illo concepissent opinionem, & ob id pleniùs doceri ab eo percuperent. Qua in re ostenditur quàm cupidi doctrinæ salutaris reddantur, qui vel tenuiter eam gustârint, sicut & in facto mulieris tam cupidè ciues suos aduocantis, & quò permoueret eos etiam confitenti Dominum indicasse sua peccata, exemplum est, quomodo animus iusta Dei cognitione donatus, etiam sua errata lubenter confitetur, modò id videat cedere in gloriã Dei & Christi. Sic certè & Paulus multis locis ingenuè confessus est suam ignorantiam, atque etiam blasphemiam & Christianorum persecutionem, vt Dei erga se misericordiam magnificentiùs prædicaret.

ET MANSIT IBI DVOS DIES: ET MVLTO PLVRES CREDIDERVNT PROPTER SERMONEM, &c.] Quanquam postea suis discipulis præceperit ne ingrederentur ciuitates Samaritanorum, causa prædicationis scilicet, eo quòd primùm solis Iudæis esset prædicandum regnum Dei, gentibus autem & Samaritanis post glorificationem Christi, & Iudæorum obstinatam incredulitatem, tamen quoniam ab iis qui veritatis auidi erant rogabatur, vt apud ipsos diuerteret, non potuit non pro humanitate sua & cupiditate salutis omnium piæ eorum acquiescere petitioni, volens etiam hac ratione edere specimen vocationis Samaritanorum, quemadmodum vocationi gentium præluſit in magis, in Centurione, & aliis, volens etiam nobis (vt frequenter) humanitatis relinquere exemplum, & facilitatis ad docendum doceri cupientes. Ita tamen temperauit negotium istud Dominus, vt non haberent quod calumniari possent iustè Iudæi, quasi Samaritanorum consortio gauderet spretis Iudæis quibus Messias promissus erat, dum non nisi rogatus eos adit nec nisi biduo apud eos permanet. Porrò quæ fuerit Domini occupatio hoc biduo, ex sequentibus ostendit Euangelista, triplicem indicans fidei fructum ex prædicatione eius consequutum, primò quidem credentium multitudinem. *Multi enim crediderunt propter sermonem mulieris*: sed modò multò plures crediderunt, non propter visa miracula, sed propter solum sermonem Domini. Secundò fidei indicat certitudinem. Nam & hi qui priùs crediderunt mulieri, dicebant, iam non propter tuum sermonem potissimùm credimus. Nos ipsi enim audiuimus ab eo quòd à te priùs audiuimus, & scimus, hoc est, certò persuasi sumus, nihil amplius dubitantes, quod hic est verè Saluator non Iudæorum tantùm aut Samaritanorum, sed totius mundi. Per quam partem tertiò significatur fidei horum perfectio & plenitudo. Condemnat sanè hæc Samaritanorum in discendo auiditas, in credendo facilitas, Iudæorum malitiam. Illi enim exiuerunt ad eum vnius mulieris voce exciti: & orabant illum vt veniret ad se, quumque nullum vidissent signum, crediderunt in eum. Iudæi verò ad se venientem persequebantur, & apud se manere volentem grauiter ferebant, cumque & Ioannis audissent testimonia, & multa Christi vidissent signa, non tamen credebant. Cùm autem dicitur, *hic est vere Saluator mundi*, illud, verè, accipi potest vt opponatur falso. Nam fuerunt qui se Messiam & Saluatorem mundi falsò iactarent, inter quos Theudas quidam. Aut accipitur vt opponatur vmbratili & imperfecto. Fuerunt enim & alii quidam apud Iudæos saluatores, sed hi ad Christum comparati non erant veri saluatores. Christus verò solus verus saluator, quia veram & perfectam attulit salutem. Vt autem mysticus huius historiæ sensus paucis attingatur, vt nobis reiecta omni incredulitatis pertinacia, imitanda est horum Samaritanorum facilitas in credendo veritati: ita non tam propter prædicationem hominum & Ecclesiæ credere debemus, quàm propter vocem Christi, & spiritus loquentis nobis per scripturam & Ecclesiam suam. Hæc enim Samaritis mulier rectè typum gerere intelligitur humanæ naturæ, vel Ecclesiæ potissimùm primitiuæ, quæ ex Iudæis & Gentibus collecta erat, quemadmodum Samaritani medium quoddam genus erat inter Ethnicos & Iudæos. Gentes itaque simul & Iudæi aduenien te in hunc mundum Christo quærebant aquam Iacob, vnde sitim sedarent. Gentiles quidem habentes ex humana philosophorum doctrina, Iudæi verò habentes ex insipida legis littera, sed vtraque hæc aqua non potuit in æternum sitim auferre, vt quæ humana esset & carnalis. Iacob enim eam dederat, hoc est, homo & carnalis intellectus. Veniens itaque Christus, ac iuxta fontem hunc considens, ex eius comparatione ad perfectiorem aquam inuitauit, Euangelicam scilicet doctrinam ac gratiam spiritus, quam tamen hominibus dare nisi aduocato priùs viro voluit. Quinque enim viros humana natura habuerat, nempe Adam, Noë, Abraham, Moysen ac demum prophetarum ordinem, aut leges quinque Dei, quas per illos viros acceperat. Nam ad Rom. 7. marito lex comparatur. Verum adueniente Christo sine viro inueniebatur, dedita scilicet per adulterium & fornicationem carni & idolorum cultui. Iubetur itaque à Christo aduocare virum suum, hoc est, Deum verum pro vero suo marito agnoscere ac inuocare, & rationem, quæ in homine mariti locum obtinet, adhibere & abducere, qua capax fieret & doctrinæ & gratiæ cœlestis. Cùm autem errorem suum non diffiteretur, sed agnosceret, verum Dei cultum atque seipsum Christus illi aperire cœpit: qua cognitione gustata, neglecta iam aqua illa, qua priùs sitim extinguere quærebat, etiam alios quàm plurimos Christo suo testimonio adducere studuit.

POST DVOS AVTEM DIES EXIIT INDE ET ABIIT IN GALILÆAM, IPSE ENIM.] Ex subiuncta ratione ista, *Ipse enim*, &c. patet illud, *abijt in Galilæã*, intelligendum per antithesim, vt nomen regionis explicatum sit contra nomen patriæ, & sit sensus abiit non in Nazareth, quamuis ea & patria esset, & obuia occurreret, sed relicta ciuitate Nazareth, vt dicit Matthæus, in reliquam concessit Galilæam. Putant autem quidam istud

istud testimonium Christi esse illud quod scribitur Luc. 4. atque eam Lucæ historiam, quę in Nazareth contingit, accidisse mox isto ingressu in Galilæam, atque ob id Ioannē dixisse: *Ipse enim testimonium perhibuit, Prophetam in sua patria nō habere honorem.* Verùm cùm in ea Lucæ historia scribantur dixisse Nazareni, *Quanta audiuimus facta in Capharnaum: fac & hic in patria tua*, constat eam historiam non contigisse in principio ingressus in Galilæam in quo verisimilius est Christum in Nazareth non diuertisse, sed postquam aliquandiu in aliis ciuitatibus prædicasset, ita vt ea Lucæ historia sit eadem cum ea quæ scribitur de prædicatione Christi in Nazareth Matth. 13. & Mar. 6. Proinde aut dicendum, testimonium istud, cuius hìc meminit Ioannes, esse diuersum ab eo cuius meminerunt reliqui tres Euāgelistæ, vt scilicet Christus interrogatus iam cur nō diuerteret in Nazareth, responderit id quod dicit Ioannes, quod postea etiam ciuibus respondit. Aut si idem est istud testimonium, dicendum Ioannem per anticipationē illud posuisse, & voluisse ideo in ingressu in Galilæam non secessisse in Nazareth, quia sciebat se ibi non fore in pretio, quod & postea testatus est, cùm, scilicet, aliquando eò concedens à ciuibus rejiceretur. Cùm autem ratio quam Ioannes subiungit, dicens: *Ipse enim Iesus*, &c. valde parùm congruere videtur proposito, videndum est ánne istud Ioannes dixerit ad insinuandum cur Dominus relicta Iudæa abierit iam in Galilæam. Quia Iudæa verè erat eius patria ratione Bethleem, & in Iudæa primùm cęperat, vbi à Ioanne baptizatus fuerat, & ieiunauerat. Non est inconueniens Ioannem Euangelistam testimonium Domini citasse ad aliud propositum quàm alios Euangelistas. Ratio autem quare Propheta vt plurimum (sic enim oportet intelligere) non est acceptus in patria sua, duplex est. Primùm quidē propter ingenitam quandam inuidiam inter conciues, qua fit vt æqualis æqualē non ferat pro se honorari, & multò minus senior iuniorem, à quo aliquando priùs honoratus fuit. Secundò propter familiaritatē quæ contemptum & vilipēsionem parit duplici nomine, videlicet quòd per eam obseruātur & cognoscūtur humanę imperfectiones, aut quæ pro hominum iudicio habentur imperfecta, quodque eo sumus ingenio vt extranea semper præ domesticis admiretur, adeò vt pleraq; vel ob id solùm sint in pretio, quòd è lōginquo veniant. Vnde est illud in Eunuchio apud Comicum de fidicina: Ex Æthiopia est vsque hæc, per quod eam voluit commendare, quòd ex longinqua esset regione adducta. Quoniam ergo sciebat Christus se non habiturū honorē in Nazareth, reliquit eā; non quòd honorem suum quęreret (*Ego enim*, inquit, *gloriam meā non quæro*) sed quia dum despicitur doctor, prædicatio quoq; eius despicitur, atque ob id, nullum ibi fructum prędicationis expectaret. Qua in re etiam patriæ suæ bene voluit, dum cauit ne prædicatio contēpta pœnam incredulitatis conduplicaret. Docemur autem in Nazarenis quidem, quàm nocens res sit, externa tantùm & ea quę carnis sunt oculis carnis cōsiderare. Nam quòd Nazareni Dominum putabant fabrum, fabrique filiū, & filium Ioseph, impedimēto fuit ne illū agnoscere possent, aut prędicationem eius recipere. In Christo verò docemur, ibi non esse annunciandum verbum Dei, vbi propter nos contemnēdum scimus, ne per nos vilescat eius autoritas, ac incredulis & cōtemnentibus diuina vltio conduplicetur.

CVM ERGO VENISSET IN GALILÆAM, EXCEPERVNT EVM GALILÆI, &c.] Demonstrantur his verbis Iudæis Galilæi meliores. Samaritanis tamen inferiores. Iudæis quidem meliores, quòd exceperint eum cum honore & reuerentia, quem illi persequebantur. Samaritanis tamen inferiores, quòd per miracula ad aliquam de Christo existimationem adducti essent, cùm Samaritani nullo viso signo crederent in eum. Iraque demonstratum, vt quò quæque gens clarior esset apud mūdum, ac Deo gratior, veritatisque magis tenax, hoc lōgius abfuit à pietate Euangelica. Inferiores enim erant Galilæi Iudæis, sed his tamen reperti sunt capaciores Euangelicæ doctrinæ, vtrisque autem inferiores habebantur Samaritani, qui tamen fidem vtrorumque superauerunt, & Euangelicam doctrinam citiùs receperunt.

SANATVR A FEBRI FILIVS REGVLI.
IOAN. 4. CAPVT XXIIII.

VEnit ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum. Et erat quidā Regulus cuius filius infirmabatur Capharnaum. Hic cū audisset, quia Iesus aduenit à Iudæa in Galilæā, abijt ad eum, & rogabat eum vt descenderet, & sanaret filiū eius, incipiebat enim mori. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia videritis, non creditis. Dicit ad eum Regulus: Domine, descende priusquam moriatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus, & ibat. Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt ei dicentes, quia filius eius viueret. Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerat. Et dixerunt ei: Quia heri hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in qua dixit ei Iesus, filius tuus viuit, & credidit ipse & domus eius tota. Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, cùm venisset à Iudæa in Galilæam.

VENIT ERGO ITERVM IN CANA GALILÆÆ, VBI FE[C]IT AQVAM VINVM. ET ERAT, &c.] Ergo hoc est, quoniam ingressus erat in Galilæam, contigit eum repetere Canam, quam repetiuit, non vt ex miraculo illic edito laudem aucuparetur, sed vt ex semine quod ibi iecerat frugem aliquam vberiorem colligeret, & quos priùs non adduxit facto miraculo ad fidem (quandoquidem de solis discipulis dicitur, quòd tunc crediderint in eum) non cessaret ad fidem pertrahere. Porrò *Regulus* iste, de quo hìc fit mentio, non est intelligendus fuisse paruus rex: non enim est Græcè βασιλίσκος, quemadmodum tamen videri potest legisse interpres, sed βασιλικὸς, hoc est, regius vel regalis. Quo dictum nomine istum volunt, vel quòd esset ex regio genere Herodis, vel quod esset vnus ex ministris regis vel Tetrarchę Herodis, vel quòd dignitatē aliquam Regis aut imperatoris nomine gereret apud Iudæos. Quidam putant profanum aliquem magistratū nomine Cæsaris gessisse, & nec Iudæum fuisse, nec Samaritanum, sed Ethnicum, & ab omni religione

Iudæorum

Iudæorum alienum. Quod tamen ob id non est verisimile, quòd Dominus ei fidei infirmitatem exprobrans dixit: *Nisi signa*, &c. Nullis enim Ethnicis id opprobrij obiectum legimus, sed Iudæis, qui semper pro more signa petebant. Hieronymus tamen Ethnicum fuisse putat, scribens super Isa. cap. 65. quod Græcè dicitur βασιλικὸς, nos rectiùs interpretari posse palatinum, id est, de aula regia. Simpliciter accipi potest dictus βασιλικὸς, quòd potens esset & clarus. Hoc enim nomine Græci appellant quicquid magnificum est ac splendidum. Et videri potest Euangelista ob id viri huius potentiam insinuasse, vt indicaret causam quare ausus fuerit petere, vt Christus secum in Capharnaum per tam longum iter descenderet, nimirum quod diuitibus & potētibus propter suas diuitias nihil videatur denegandum. Notatur ergo per hoc quod *rogabat Iesum vt descenderet*, viri huius & confidentia in diuitiis suis, & fidei imperfectio. Fidei enim erat, quod è Capharnaum ad Iesum venerit, quodque rogauerit: sed imperfectio fidei erat, quòd putauerit nō posse Christum aut absentem curare, aut mortuum resuscitare. Dicebat enim, *Descende priusquam moriatur.* Iesus autem notare volens imperfectionem non solùm huius viri, sed & omnium Galilæorum deprimendo eos Samaritanis collatos, qui sine signo crediderunt, & docere volens se non ad ostentationem, sed coactum propter fidem hominum promouendam edere miracula: *Nisi*, inquit, *signa & prodigia videritis, non creditis*, me scilicet esse eum qui sum, nempe Messiam. Credidit enim priùs Regulus eum esse virum sanctum, qui posset id quod petebat præstare, sed nondum credidit, aut non firmiter credidit esse Messiam. Vbi notandum Christum priùs operā dedisse, vt curaret morbum patris quàm filij, vt qui grauior esset, & periculosior, & ad officium Christi magis pertinens. Magis enim venerat ad sanandum animas quàm corpora. Porrò Regulus vt erat totus intentus periculo filij morientis, ad hunc sermonē Domini nihil respondit, quòd existimaret huiusmodi colloquio tempus eximi, cùm morbus posceret præsens remedium. Vrget itaque vt properet venire Capharnaum priusquam moreretur filius. Iesus autem non obiurgans, nec contemnens fidem Reguli, etsi adhuc imperfectam, re ipsa ostendit se plus posse quàm ille cōfideret. Vnde respondit, &c. *Vade*, quasi dicat. Nihil opus est vt pro curando filio me conferam Capharnaum, sed *vade*, ecce enim filius tuus quem morientem reliquisti, viuit ac valet, curatus à mortifero suo morbo. Accipitur enim hîc *viuere*, secundùm Hebraicam phrasim, pro sanum & incolumem esse, quemadmodum in Psal. frequenter viuificare accipitur pro restituere à malis & periculis mortis: Hic autem notandum, Dominum cùm non rogaretur à Centurione vt descenderet curaturus seruum eius, vltrò voluisse venire: rogatus autem secundò à Regulo vt descenderet, acquiescere noluit. Et id quidem secundùm Chrysostomum, quoniam in negotio Centurionis fides erat confirmata, ideoq; promisit se iturum, vt per prohibitionem Centurionis, fides eius & deuotio manifestaretur. Hic autem Regulus adhuc imperfectus erat, & necdum nouerat quòd absens curare posset, vnde id addiscere debuit per id quod nō accedit Dominus. Et quidem mox Christi verbis aucta est viri huius fides, *Credidit* enim *sermoni Christi*, & qui priùs credidit quidem ipsum curare posse filium si præsens esset, credidit iam etiam absentem curare posse, quamuis videri possit non firmiter satis credidisse, ex eo quod seruis occurrentibus, & restitutam sanitatē annunciantibus, sciscitatus est, qua hora melius habuisset, veluti experiri volēs casúne an virtute Iesu conualuisset. Cùm autē certior iam factus esset de miraculo, rursum magis eius fides est aucta, tunc enim absolute credidit in Iesum, esse scilicet eum Messiā expectatū, ac aliquid supra hominem. Nec ipse tantùm credidit, sed per eum & tota eius familia, quam frequentem & numerosam esse oportuit, vt pote hominis diuitis. Hic enim fuit fructus miraculorum Christi.

HOC ITERVM SECVNDVM SIGNVM FECIT IESVS.] Nempe in Galilæa. Nam prius aliqua fecreat in Hierusalem. Ne autem ex his accipiatur Iesus bis fecisse secundum signum (quod non est satis intelligibile, & tamen prima facie videtur significari) oportet sic intelligere. *Hoc signum iterum fecit Iesus*, nempe secundum, vt illud, *iterum* non cohæreat cum *secundum*, sed cum *fecit*, solum. Et dixit istud Euangelista, vt intelligeremus etiam hoc miraculum factum à Domino ante ea miracula quæ scribuntur facta in Galilæa ab aliis Euangelistis. Sicque significat hîc finiri suppletionē gestorum Christi quæ gessit ante gesta narrate ab aliis Euangelistis. Quod autem ad moralem attinet sensum, *Regulus*, cuius filius febri vsq; ad mortem, laborat, est quisquis iam regno Christi per fidem ascriptus, animum veluti filium habet igne illicitarum voluptatum, & concupiscentiis ardentem, quæ gustum omnem rerum spiritualium adimunt, quemadmodum febris gustum carnalem intercipit. Vt ergo quisquis talis est, filio salutem procuret, Christum per fidem adeat, rogetque, vt descēdat, hoc est, commisereatur, priusquam mens voluptatum morbo in Capharnaum, hoc est, in fruitione rerum temporalium huius mundi laborans (est enim Capharnaum idem quod villa iucunda, fuitque emporium celeberrimum) moriatur. Postulet autem in fide, quæ quantum pro sanitate recuperanda valere nobis possit, si modò firma sit, hic satis demonstratum est, dum patris etiam imperfecta fides filio salutem impetrauit.

PRÆDICAT IN GALILÆA CHRISTVS, ET FAMA EIVS VBIQVE SPARGITVR. MATTH. 4. MAR. I. LVCÆ 4. CAPVT XXV.

† *b prædicans.*
Δ *b dicens ‖ pœnitentiā agite. appropinquauit enim regnū cœlorum.*

ET ᵃ*T relicta ciuitate Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima in finibus Zabulon & Nephtali vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, terra Zabulon & terra Nephtali, via maris trans Iordanem, Galilææ gentium, populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis. Exinde cœpit Iesus* † ᶜ*prædicare*, ᵇ *Euangelium regni Dei*, ᶜ *&* Δ *dicere*, ᵇ *Quoniam impletum est tempus*, *&* ‖ ᶜ *appropinquauit regnum*

Isaiæ

4. Re

regnum Dei, pœnitemini [b] & credite Euangelio. [c] Et fama exiuit per vniuersam regionem de illo [f]. Et [a] circuibat [c] ipse [a] ‖ Iesus totam Galilæam, † [f] docens in synagogis eorum, [a] & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo: [c] & magnificabatur ab omnibus. [a] Et abijt opinio eius in totam Syriam, & obtulerunt ei omnes malè habentes, varijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui demonia habebant, & lunaticos, & paralyticos, & curauit eos: & secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa & Decapoli, & Hierosolymis, & de Iudæa trans Iordanem.

† *t docebat.*

ET A RELICTA CIVITATE NAZARETH, VENIT ET HABITAVIT IN CIVITATE CAPHARNAVM.] Quamuis Lucas in principio statim prædicationis Christi, priusquam scribit eum venisse in Capharnaum, scribat gesta quædam in Nazareth, ac Dominum patriam suam propter eorum infidelitatem reliquisse, non tamen potest de ea derelictione intelligi, quod dicit Matthæus, vt satis patet ex prædictis. Lucas enim per anticipationem eam scripsit historiam, idque ideo vt apparet, vt ex eo quod postea contingit ostenderet Christum meritò in principio suæ prædicationis reliquisse Nazaret, & habitationem sibi alibi delegisse, quemadmodum scripsit Matthæus. Vide Aug. lib. 2. de consensu Euan. c. 42. Vnde quod dicitur hìc *relicta*, intelligendum est, præterita, non enim tunc ingressus est Nazareth, vt est probabibe. Porrò quare Capharnaum habitationi delegerit, priùs dictum est. Dicitur autem *Capharnaum* fuisse in finibus Zabulon & Nephtali, non quòd pro diuersis partibus fuerit in duabus istis sortibus, vt quidam putant, quemadmodum Hierusalem fuit in sorte Beniamin & Iuda, sed quia circa Capharnaum terminarentur hæ sortes, & quia ab illis sortibus Capharnaum non longè abesset. Meminit autem Zabulon & Nephtali, propter prophetiam Isaiæ, vt ostenderet eam magis huic loco conuenire. Circa quam prophetiam notandum, Euangelistam in citatione omisisse quædã proposito suo impertinentia, nec adduxisse in primo sensu à Propheta intento, sed in sensu mystico, æquè tamen intento etiam à Propheta. Habet enim Isaiç locus secundùm Hieronymi versionem in hunc modum. *Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephtali, & nouissimo aggrauata est via mari trans Iordanem Galilææ gentium Populus*, &c. Omisit ergo Matthæus: Primo tempore alleuiata est, & illud, & nouissimo aggrauata est. Hæ enim partes proposito suo non seruiebant. Intelligendum autem est istud vaticinium secundùm historiam de liberatione Hierusalem tempore Ezechiæ regis de manu Sennacherib, vt sit iste sensus: Non permittetur Assyrio in Hierusalem, quod permissum ei est in decem tribus, quas deuictas in terram suam transuexit. Primum enim ab Assyrio leniore malo afflicta est terra Zabulon & terra Nepthali, cùm, scilicet Tegletphalasar duas has tribus in captiuitatem abduxisset, vt scribitur 4. Reg. 15. posteriore verò tempore grauiore malo oppressa est vniuersa maritima regio, quæ est trans Iordanem Galilææ gentium, cùm, scilicet, Salmanasar reliquum vniuersum Israëlem captiuum abduxit, vt scribitur 4. Reg. 17. & 18. Sed populus Hierusalem agens in extremo periculo, ac ideo quasi in ipsis tenebris mortis ac regione vmbræ mortis, hoc est, apud inferos (quibus significatur grauissima obsidio, qua fuerunt à Sennacherib pressi Hierosolymitani) vidit lucem magnam, admirandam illam sui liberationem, cùm Dominus in vna nocte percussit in exercitu Assyriorum centum & octoginta quinque milia. Quoniam autem salus hæc populo Iudaico facta typus fuit redemptionis factæ per Christum, commodè præsens vaticiniũ de Christi luce mortalibus perditis illata adductum est. Nam & de ea luce non dubium est etiam tunc sub typo vaticinatum Prophetam qui mox postea omisso typo, nudè de Christo adumbratæ salutis auctore vaticinari incipit, dum dicit: *Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis*, &c. Cùm autem hæc Euangelica lux primùm spargi cœperit apud Galilæos, visum est Euangelistæ sic oraculum hoc adducere, vt præsenti loco conueniret, intelligens à Spiritu Sancto hoc significatum, vt quemadmodum tribus Zabulon & Nephtali, totáque Galilæa primum senserunt exterminium ab Assyriis: ita illis quoque primùm resplenderet lux vera orbis, Christus Dominus, & Euangelica eius prędicatio. Christum enim aut prædicationem eius, secundùm Hieronymum, vocat hìc non lucem solùm, sed magnã lucem, ad differentiam legis & Prophetarum. Notandum autem Græca non habere nominatiuum, ὁδὸς id est, via, sed accusatiuum ὁδὸν viam, vt subintelligatur præpositio κατὰ & sit sensus: Terra Zabulon & Nephtali, quæ est iuxta viam maris, hoc est, iuxta eum locum in quo fluit mare, Tiberiadis, scilicet. Secundùm Hebræa tamen, vnde hæc originaliter sunt desumpta, rectiùs legitur nominatiuus, via: qui, si locum spectemus vnde hæc sunt desumpta, & propositi loci exigentiam, non est per appositionem iungendus cum, *terra Zabulon & terra Nephtali*, sed subintelligenda coniunctio, *&*, vt per viã maris intelligantur hìc significari ea loca quæ erãt maritima, in quibus erant Capharnaum, Bethsaida, Tiberias. Quidam autem *terram Zabulon*, &c. dicunt vocari viam maris, quòd in ea esset via publica ad mare mediterraneum, ad Tyrum. Verum altera interpretatio ob id melior videtur, quod istam partẽ posuisse videatur Euãgelista propter Capharnaum, quam dixit maritimam. Quod autem dicitur, *trans Iordanem*, intelligendum respectu eorum qui Orientem habitabant, respectu scilicet, Assyriorum, de quibus ad literam est sermo apud Prophetam. Nam respectu Iudæorum, loca quæ hìc designantur erant citra Iordanem. Additur autem, *trans Iordanem*, quia Galilæa se etiam extendebat latè ab altera Iordanis parte, in qua rariùs Christus prædicauit. Cæterùm pro genitiuo, *Galilææ*, rectiùs legitur secundùm Græcos nominatiuus *Galilæa*. Non enim est cum quo iungatur genitiuus *Galilææ*, Nam neque aptè dicitur Iordanis Galilææ gentium, neque mare Galilææ gentium. Duplex est enim Galilæa, superior, scilicet & inferior. Et superior quidem vicina Tyriis, tribum Zabulon & Nephtali complectens dicitur *Galilæa gentium*, siue quòd in ea Salomon 20. ciuitates dedit Hiram regi Tyri, vt scribitur 3. Reg. 9. siue quòd extima esset Palestinæ in confinio vndique habens gentes, Inferior verò dicitur, quę circa Tyberiadem est & Lacum Genezareth, quæ terminatur Samaria

Isaiæ 9.

4. Reg. 19.

maria. Cùm igitur mare Tiberiadis non sit in Galilæa gentiũ, non poteſt genitiuus, *Galilææ*, coniungi cum, *mari*, aut cum, *via maris*, quare legendum *Galilææ*, vt per hoc, via maris trans Iordanem deſignetur pars Galilææ inferioris: per Galilæam autem gentium, Galilæa ſuperior, aut ſaltem pars eius. Niſi velimus genitiuum *Galilææ*, referre ad illud, *Terra Zabulon & terra Nepthali*. Nam ad ſequentia nõ poſſe referri vel genitiuum, *gentium*, vel totã hanc orationem, *Galilæa gentium*, vt quidam tamen voluit, eſt ex Hebræis manifeſtiſſimum. Videndum autem quàm conuenienter hanc ſcripturam accõmodet Euangeliſta ad ciuitatem Capharnaum. Erat enim ea vicina terræ Zabulon & Nepthali, hoc eſt Galilæa gentium erat, vt & via maris, quia maritima: erat demum & trans Iordanem, vt in nullam aliam ciuitatem hæc omnia ita competere potuiſſent. Porrò pro eo quod nos legimus, *Populus qui ambulabat in tenebris*: Græcè non eſt, ambulabat, ſed καθήμενος, hoc eſt, qui ſedebat. Noſtra tamen lectio Hebræis magis conuenit. Nam apud eos eſt verbum ambulandi, non ſedendi, vnde videtur ex Hieronymi in Iſaiam verſione huc deriuatum verbum ambulandi. Nec abſurdum videri debet populum qui dicitur ambulare in tenebris, poſteà dici ſedere. Primùm enim dictio Hebraica, pro quo vertitur, *ſedentibus*, etiam poteſt verti, *habitantibus*, quemadmodum vertit Hieronymus in Iſaia. Deinde verbum ambulandi hîc poſitum eſt ſecundùm Hebraicam phraſim pro agere & viuere, quemadmodum in illo Pſalmi: *Si ambulauero in medio vmbræ mortis*, hoc eſt, ſi vixero & conuerſatus fuero.

Pſal. 22.

a EXINDE COEPIT IESVS PREDICARE *b* EVANGELIVM REGNI DEI, *c* ET DICERE.] Quoniam Ioannes tanquam lucifer præceſſit Chriſtum ſolem iuſtitiæ, conueniebat vt Ioanne iam tradito ſeſe ſuumque lumen palam hominibus ingereret. Dicit ergo, ex eo tempore quo Ioanne tradito veniſſet Chriſtus in Galilæam, cœpiſſe eum prædicare, manifeſtè ſcilicet, & vbique. Nam & priùs prædicauerat etiam regnum Dei. Dicitur autem *Euangelium regni Dei*, bonum illud nuntium, quo prædicabatur adeſſe iam tempus, quo Deus humano generi reconciliatus regnare inciperet in hominibus, homines ſimul cum eo tum hîc tum in futura vitę ęternitate regnaturi eſſent in cœlis. Ab eodem autem exorditur Dominus ſuam prædicationem, vnde Ioannes, vt illius prædicationem confirmaret, ſéque idem ſua prædicatione conari oſtenderet, quod ille conabatur. Porrò initium prædicationis Chriſti Marcus quatuor partibus complexus eſt, quarum duabus prioribus bona Euangelii nunciãtur: duabus verò poſterioribus duo ad participationem illorum bonorum neceſſaria exiguntur. *Impletum*, inquit, *eſt tempus à patre*, ſcilicet ab æterno prædefinitum, à lege atque Prophetis, olim prædictũ, atque à vobis iam diu expectatum, tempus gratiæ, tempus ſalutis, tempus reuelandæ & exhibendæ veritatis. Declarãs autem quid velit, ſubiecit *& appropinquauit regnum Dei*, pro quo Matthæus habet, *regnum cœlorum*, quod quomodo intelligendum ſit, prius dictum eſt in prædicatione Ioannis. Quoniam ergo, inquit, iã regnum Dei adeſt, pœniteat vos vitæ prioris, & ſimul credite fœliciſſimo huic nuntio quod iam prædicatur. Hæc enim duo ita requiruntur ad participationem bonorum Euangelicorũ, vt neutrum

A ſine altero ſufficere poſſit: ita verò ſufficiunt, vt ſi ſint ſeria, omnia alia quæ requiruntur in ſe includant, aut ſecum afferant. Quem enim ſeriò pœnitet priſtrinæ vitæ malæ quæ cum Euangelico pugnat eandem non iterabit: & qui ſeriò credit Euangelio, nihil facere detrectabit quod Euangelium exigit. Theophylactus autem ſuper Marcum horum verborum. Chriſti alium adfert ſenſum, intelligens tempus quod impletum dicitur, tempus obligationis legis: & illud μετανοεῖτε nõ eſſe hoc loco, pœnitemini, ſed reſipiſcite, à lege, ſcilicet, ad Euangelium, vt Chriſti prædicatio non fuerit eadem cum prædicatione Ioannis, ſed Ioannes intelligatur

B exegiſſe reſipiſcentiam à peccatis, Chriſtus verò reſipiſcentiam à legis carnali intelligentia & obſeruatione. Verùm cùm Matthæus eiſdem omnino verbis vſus ſit in prædicatione Chriſti & Ioannis, magis prior intelligentia amplexanda eſt. Notandum autem quàm diuerſa à Prophetis ratione Ioannes & Chriſtus ad pœnitentiam inuitauerunt. Prophetæ enim cõminatione malorũ, aut promiſſione bonorum, ſed temporalium, è vitiis populum abducere, ſtuduerunt: Ioannes verò & Chriſtus pollicitatione bonorũ ſpiritualium, idque tanquam iã præſentiũ, à vitiis ad virtutes adducere. Sed Ioannes quidem tanquam confinium legis & Euangelii in ſua prædicatione terribiles minas æterni

C ſupplicii miſcet: Chriſtus verò in principio nihil niſi benigna & iucunda annunciat.

c ET FAMA EXIIT PER VNIVERSAM REGIONEM, &c.] Græca amplius quid habent & ſignificant καθ' ὅλης τῆς περιχώρου, hoc eſt per vniuerſam finitimam regionem, quo ſignificatur non tantùm fama eius peruagaſſe vniuerſam regionem illã in qua prædicauerat, ſed & eam, quæ circumiacebat vndiq;. Quod apertiùs & cum maiori exaggeratione Matthæus ſic dicit: *Et abiit opinio eius in totam Syriam*. Eſt enim Syria, regio multo maxima quæ ab occidente terminatur mari mediterraneo, ab oriente verò flumine Euphrate, quanquam & Meſopotamia quæ vltra Euphraten eſt, & Chaldæa quoque cum Aſſyria, nonnunquam etiam in

D ſcripturis Syriæ nomine includatur, & appelletur. Tripliciter enim accipitur nomẽ Syriæ. Quãdoque enim valde generaliter, vt etiam Meſopotamiã includat: quandoque vt terminetur Euphrate, & includat in ſe Palæſtinam, Phœnicem Damaſcenam, Cœlan, Decapolitanam, Antiochenam, Comagenam, Apamenam regiones. Propriè autem & ſtrictè dicitur Syria, quicquid eſt harum regionum præter Paleſtinam & Phœniciã, quod ſcilicet à Damaſco incipit, & Euphrate terminatur. Apud Matthæum autem videtur ſecundo loco accipi, vt Iudæam, Samariam, Galilæam, Phœniciam, reliquáſque omnes adiacentes complectatur regiones.

a CIRCVIBAT IESVS TOTAM GALILEAM, DOCENS, &c.] Quamuis hæc Matthæus narret poſt 4. Apoſtolorum vocationem, cõ-

E modum tamen erat, & neceſſarium hęc pręponere. Commodum quidem, vt hic in principio prædicationis Chriſti modus, & fructus ſummatim ſemel ſimulq; comprehenderetur. Neceſſarium autem quoniam vocationem illam Apoſtolorum non eſſe factam niſi turbis iam confluentibus ad Chriſtum, conſtat ex Luca, quare neceſſe erat præmittere quomodo ac qua ratione turbæ vndique ad eum confluere cœperint. *Circuibat* inquit, *Ieſus totam Galilæam*. Non enim, vt Ioannes vno aut altero in loco

loco hærebat, neque expectabat, vt fama nominis eius exciti conuenirent ad eum quotquot salutis essent auidi, sed velut decebat eum, qui venit quærere & saluum facere quod perierat, quiq; sine acceptione personarum omnes cupiuit saluti adducere, circumiit totam Galilæam, nullū quantumuis humilem aspernatus locū, quāquam pro præcipuo mansionis loco Capharnaum præcipuā loci vrbem sibi delegisset. Tria autem Christi opera in Galilææ circuitione facta scribuntur. *Docuit* enim, idq; in synagogis, non in angulis, aut in deserto, sed in iis locis quò discendi gratia populus conueniebat, vt plures lucrifaceret, ac doctrinā suam minus suspicioni obnoxiā faceret, imò cū lege & Prophetis consentire ostenderet. Legebantur enim in synagogis per sabbatha Moyses & Prophetæ. Docuit autē, tradendo quæ facienda omittendáve essent, atque aperiēdo quæ legis esset intelligentia. Non solùm tamen docuit, quod etiam Pharisæi & Scribæ in synagogis fecerunt, sed etiam *prædicauit Euangelium, regni cœlorum scilicet*, Hæc enim sunt duo officia prædicatoris Euangelici, quorum neutrum abesse potest. Docere enim quæ virtutis sunt, aut quæ ad scripturarum pertinent intelligentiā sine annuntiatione regni cœlestis, inutile est & inefficax ad salutem æternam. Et rursum annunciare regnū cœlorū sine doctrina, velut fabulosum habetur. Nec fieri potest vt quis non edoctus nec exequēs quę iustitiæ sunt cōsequatur regnū cœlorū, aut vt quis constanter, fructuosè ac debitè virtuti insistat, nisi fide ac spe cœlestium bonorū in officio contineatur. Tertium autem Christi opus, quo etiā à Ioanne Babtista, qui & ipse docuit & euangelizauit, distinguitur, est, quòd *sanauit omnem languorem, omnemque infirmitatem*. Et bene tertio istud ponitur loco, vt quod aliis duobus prædictis inseruiebat. Sicut enim prædicatio Euangelii regni cœlorū doctrinam eius cōmendabat, ac acceptionem reddidit: ita signorum operatio nouā eius tum doctrinā, tum prædicationem comprobabat. Atque hæc est vna ac prima ratio, ob quā Christus miracula operatus est, nimirum, vt sequentibus signis confirmaret veritatem nouæ suæ prædicationis. Secunda verò causa est, vt diuinitatem suam insinuaret. Cùm autem miraculis pro doctrinæ confirmatione opus esset, nequaquam ea edere vnquā voluit quæ præter admirationem & ostentationem nihil haberent fructus: qualia sunt quæ magica ac diabolica perficiuntur arte, sed quæ humanæ miseriæ subleuādæ conducebant. Sic enim conueniebat ei qui omnia semper facit ad salutem hominum. Sic etiam efficacius ad fidē suæ prædicationis homines adduxit. Deinde etiam ob id, miracula operatus est, idq; talia quę curādis hominū morbis corporibus consistebant, quò ostēderet se venisse vt ab hominibus vniuersa peccata tolleret, tempusq; iā aduenisse quo restitueretur genus humanum, quo aperirētur oculi cęcorum, & aures surdorū, saliret sicut ceruus claudus, laudaretque lingua mutorū sicut Isaias vaticinatus est, c.35. Nā morbi corporales [illegible] ex peccato ferè proueniunt, ita peccatorum hoc est, morborum animi quædam sunt figuræ & imagines. Vnde Matth. 8. illud Isaiæ: *Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit*, quod potissimùm dictū est de languoribus animi per Christum curatis, adducit de curatione morborum corporalium, nimirum quod horum curatio indicaret curatorē spiritus & animi ægroti. Quare cùm dicit Euangelista Dominum sanasse *omnem languorem*, hoc est, quéuis ac cuiuscunque generis morbum, præterquā quòd diuinitatem eius satis insinuauit, eo quòd nullus morbus ei erat incurabilis, simul etiam ostēdit nullum esse peccatum, imò nullum esse malū quod nō curari possit per ipsum. Porrò pro dictionibus, *languorum & infirmitatem*, Gręcè est νόσον & μαλακίαν. Est autem νόσος, diuturna peruersio habitudinis corporis, vnde rectè per morbum vertitur: μαλακία verò, principium est laxationis corporis, prænuncians morbum: recteque vertitur per languorem.

ET OBTVLERVNT EI OMNES MALE HABENTES, &c.] Caro certè carnalia beneficia quę sētit, spiritualibus quæ necdū agnoscit præfert, vnde turmatim hic Christū corporibus medentē adibāt, cùm rarissimus esset qui spirituale ab eo curam, ob quā potissimùm venerat, sibi peteret. Nihilominus tamen Dominus populi imperfectionem mansuetè tolerans, ac eius imperfectioni condescendēs, quos necdū spiritualiter curare poterat, corporaliter sanat, sciens quantū id cōduceret ad fidem in se excitādam, & cognitionem ac desiderium salutis spiritualis, docēs certè potissimum quidē operā dandā, ut spiritualibus beneficiis proximos afficiamus: tamen si qui illorum nondum sunt capaces, corporalia eis nō negāda beneficia, maximè vt per illa corporalia reddantur aptiores capiendis spiritualibus. Cùm autē generaliter omnis generis morbos cōplexus esset Euangelista, dicens, *omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis comprehensos*: deinde species quasdam morborum recenset, easque grauiores, ac ferè incurabiles, quæ contra medicorum artem ferè perstant inuictæ, quò sic diuinitatem & omnipotentiam Christi magis declararet. Porrò sint lunatici, de quibus hîc fit mentio, variæ sunt sententiæ. Secundùm Perottum enim lunatici dicuntur, morbo comitiali, hoc est, caduco laborantes sic dicti, quòd eos qui interlunio nati sunt, hunc morbum ferè pati compertum sit, citatque Serenum de hoc morbo sic canentem:

Est subiti species morbi, cui nomen ab illo
Quòd fieri nobis suffragia iusta recuset.
Sæpe etenim membris atro languore caducis
Concilium populi labes horrenda diremit,
Ipse Deus memorat dubiæ per tempora Lunæ
Conceptum, talis quem sæpe ruina profudit.

Huiusmodi ergo fuisse & hos qui hîc dicuntur lunatici, quidam intelligūt, ita vt fuerit morbus naturalis quo laborauerunt. Alii verò etiam intelligētes morbum horum lunaticorum fuisse naturalem, putant lunaticos dictos quosdam quo pro augmēto aut decremento Lunæ quæ humoribus dominatur affligebantur in cerebro, propter nimiam humorū vel abundantiā, vel tenuitatem & defectum. Verùm quoniā dicitur cuiusdam filius fuisse lunaticus, qui etiā dicitur habuisse dæmoniū, idq; surdū & mutū, aliis post Hieronymum videtur hos lunaticos fuisse verè dæmoniacos, non naturali, scilicet, morbo, sed à diabolo afflictos; non quidem omni tempore, sed certis tēporibus augmenti aut decrementi ipsius Lunæ. Cuius per certa tēpora afflictionis diuersæ à diuersis afferūtur causæ. Hieronymus enim super hoc loco in Matthæum de his lunaticis scribens: *Non verè, inquit, lunaticos, sed qui putātur lunatici ob dæmonū fallaciam, qui obseruantes lunaria tempore, creaturam infamare cupiebant, vt in creatorē blasphemia redundarēt.* Idē de his Lunaticis sentit & Theophylactus. Alii autē etiam afferunt rationem huic similem, videlicet vt homines à Luna credentes fieri huiusmodi

Matth. 17

Q mala,

mala, Lunam inciperet reuereri & colere pro Deo. Additur & tertia ratio, scilicet quia propter molliciem cerebri in nouilunio, quando abundant humida, super quæ Luna habet dominium, cerebrum est aptius vt in ipso dæmon aliquid operetur. Verùm de lunaticis amplius in Matth. cap. 17.

SECVTÆ SVNT EVM TVRBÆ MVLTÆ.] Quidā quidem secuti sunt ex curiositate cupientes nouis spectaculis oculos pascere: quidā verò vt curarentur, aut suis sanitatem impetrarēt: alij autē, &, vt verisimile est, maior pars dulcedine verborū ac veritatis cognoscendæ studio allecti. Quidam fortè etiā, vt ex sermonibus factisq; eius caperent aliquid quod capere possent. Porrò Decapolis regio, sic dicta à decē ciuitatibus, has secundū Brocardum cōplectitur ciuitates principales, Tiberiadē, Sephet, Cedes Nephtalin, Assor, Cæsareā Philippi, Capharnaum, Iouitera, Bethsaida, Corozaim, & Bethsan.

VOCATI E NAVI QVATVOR DISCIPVLI SEQVVNTVR.

MATTHEI 4. MARCI I. LVCÆ 5. CAPVT XXVI.

† h o Et præteriens. Δ b o' secus. ‖ b retia. ‖ b dixit. † b o. Et protinus. Δ b o. progressus. ‖ b o. componentes. † autem.

† c AMbulans autem a Iesus Δ c iuxta' mare Galilææ vidit a duos fratres, c Simonem a qui vocatur Petrus, c & Andream fratrem eius, mittentes ‖ rete' in mare (erant enim piscatores) & ‖ ait illis b Iesus: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum. † At illi continuò relictis retibus secuti sunt eum. Et Δ' procedens inde b pusillum c vidit a alios duos fratres, c Iacobum Zebedæi, & Ioannē fratrē eius, b & ipsos, c in naui a cū Zebedæo patre eorū ‖ c reficientes retia a sua c cū & b statim c vocauit eos, a Illi autē statim relictis retibus c & b relicto c patre b suo Zebedæo in naui cū mercenariis, c secuti sunt eum. c Factū est † [enim] cùm turbæ irruerent in eum vt audirent verbū Dei, & ipse stabat secus stagnū Genezareth. Et vidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia. Ascendēs autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum. Et sedens docebat de nauicula turbas. Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem: Duc in altum, & laxate retia vestra in capturā. Et respondens Simon dixit illi: Præceptor per totam noctem laborantes nihil cepimus, in verbo autem tuo laxabo rete. Et cùm hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam, rumpebatur autem rete eorum. Et annuerunt sociis qui erant in alia naui, vt venirent & adiuuarent eos. Et venerunt & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt penè mergerentur. Quod cùm videret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu dicens: Exi à me Domine, quia homo peccator sum. Stupor enim circundederat eum & eos qui cum ipso erant, in captura piscium quam ceperant. Similiter autem Iacobum & Ioannē filios Zebedæi qui erant socij Simonis. Et ait ad Simonē Iesus: Noli timere, ex hoc iā homines eris capiens. Et subductis ad terram nauibus, relictis omnibus secuti sunt eū.

AMBVLANS AVTEM IESVS IVXTA MARE GALILÆÆ, &c.] Hanc Petri & Andreæ vocationem non esse eandem cum ea cuius meminit Ioannes c. 1. sed illa longè posteriorem, manifestissimum est, cum hæc in Galilæa contigerit Ioāne Baptista tradito: illa verò in Iudæa Ioāne adhuc baptizāte in Bethabara, vt alia multa omittantur, quæ manifestum discrimen arguunt. Proinde intelligēdum hos factos quidē discipulos Christi post eā vocationem, quæ describitur à Ioanne, nondum tamē relictis omnibus illum perpetuò cœpisse comitari, nec se illius sequelæ totos addixisse, sed relicto illo rediisse ad artem qua soliti essent sibi parare cibū. Verùm difficultas non parua est, num ea vocatio, quam similiter describunt Matthæus & Marcus, sit eadem cum ea quam ca. 5. scribit Lucas. Et quidem plerique post Augustinum intelligunt non fuisse eandem. Nam apud Matthæum & Marcum dicitur binos vocasse. primò Petrum & Andream, deinde progressus pusillum alios duos fratres: & illos quidem dicitur inuenisse piscantes, hos autem resarcientes retia sua. Apud Lucam verò dicitur inuenisse omnes hos piscatores, lauantes retia sua, subductis ad terrā nauibus eósq; postea s[...]ul mirantes tantam multitudinem piscium quæ capta erat: cùm Petro tantùm dictum esset, *Noli timere*, &c. simul secutos fuisse Christum, subductis ad terram nauibus. Intelligunt ergo cum Augustino, quòd Lucas: scripsit, primò esse factum, nec tunc eos à Domino fuisse vocatos ad discipulatum, sed tantū fuisse Petro prædictum quòd vocandus esset. Nec sic dictum Petro, *ex hoc iam eris homines capiens*, quasi iam pisces nunquā esset capturus. Nam & post resurrectionem Domini leguntur piscati, ita & modò ad capturam pisciū ex more remeasse intelligunt, vt postea fieret quod Matthæus & Marcus narrant, quando eos binos vocauit Dominus, iubens vt se sequerentur. Itaque secundùm horum intellectum triplex fuit Petri & Andreæ vocatio prima ad notitiam, secunda ad familiaritatem, tertia ad discipulatum & sequelam. Verùm cùm Lucas dicat, post miraculum discipulos hos, subductis ad terram nauibus, ac relictis omnibus secutos esse Christum, non potest non videri probabiliùs eandem fuisse vocationem. Si enim tunc relictis omnibus Christum secuti sunt, quomodo mox postea ad piscationem redierunt derelicto Domino, vt deinde ad sequendum se derelictis omnibus vocandi essent rursus à Domino, vt narrant Matthæus & Marcus? *Nemo enim*, inquit postea Dominus, *mittens manum suam ad aratrum & respiciens retro, aptus est regno Dei.* Nam quòd quidam intelligunt apud Lucam subduxisse istos naues ad terram, veluti animo redeundi, ac reliquisse omnia, sed ad tempus, secutósque eos tunc Dominum, tantummodò causa reuerentiæ eum aliquousque deducendo, nimis videtur coactum, cùm ita dicat Lucas relictis omnibus secutos Dominum, quomodo id dicunt Matthæus & Marcus. Proinde sciendum Lucę narrationem cum aliis duobus posse dupliciter conciliari. Primò vt intelligatur Dominus ambulans iuxta mare Galilææ, vidisse primū Petrum & Andream adhuc piscationi vacantes, ac deinde progressus vidisse Ioannem & Iacobum resarcientes retia, postea verò stetisse iuxta illud mare, cùm audiendi illum desiderio turbæ irruerent in eam, ac interea nauibus illis duabus terram

terram adductis, piscatores decendisse, ac lauasse retia sua, tum ingressum Dominum in nauiculam Petri docuisse turbas, ac miraculum illud edidisse, quo attonitus cum aliis Petrus, omnium nomine precabatur Christi à se discessum. Tunc Dominum, postquam dixisset Petro: *Noli timere*, &c. omnes simul vocasse, eosque simul omnibus relictis secutos esse Dominum. Nam quamuis Matthæus & Marcus, postquam dixissent Iesum ambulantem iuxta mare, vidisse Simonem & Andream iacientes rete in mare, subiecerunt, *& ait illis: Venite post me*, &c. non sic tamẽ intelligendum est, quasi e uestigio vbi vidisset illos iacentes rete in mare, euocaret ad sequelam, sed post editum miraculum, quod breuitati studentes Matthæus & Marcus omiserunt: Lucas verò post eos scribens suppleuit, ea omittẽs quæ ab aliis in hac vocatione scripta erãt. Similiter quãuis Matthæus & Marcus seorsum scribant vocationem Petri Andreæ & vocationem Iacobi & Ioannis, intelligi tamen post simul eos vocatos. Nõ enim dicunt, Dominum vocasse eos tunc cùm videret resarcientes retia sua, sed intelligi potest quemadmodum de Simone & Andrea, ante miraculum vidisse eos resarcientes retia, post miraculum autem vocasse, quando vocauit & alios duos fratres. Secundò quod dicunt Matthæus & Marcus, Dominum ambulantem iuxta mare Galilææ vidisse Simonem & Andræam, mittentes rete in mare, intelligi potest nõ quod cùm adhuc iuxta mare Dominus ambularet, viderit eos piscantes, (nã secundùm Lucam Christo stante iuxta mare, piscatores qui nocte piscati erant, descenderant,) sed quòd postea eos piscantes viderit, cùm eius iussu laxassent rete, vt quæ non eodem facta sunt tempore, Matthæus & Marcus & breuitatis causa simul narrasse intelligantur. Deinde intelligatur facto miraculo postquam dixisset Dominus Petro attonito: *Noli timere*, &c. in suam stationem filios Zebedæi sese recepisse, tumque primùm ad sequelam vocasse Petrum & Andræam ac deinde cum Petri nauim terræ adductam exisset, illiq; duo sequerentur, progressum paululùm inuenisse filios Zebedæi cum patre in naui reficientes retia sua, quę nimia illa piscium multitudine erant rupta, & tunc demum & ipsi se sequerentur euocasse. Et hactenus quidem quod ad concordiam attinet, quam quoniã non licuit in ipso concordiæ Euangeliæ contextu insinuar, enecessarium fuit Lucæ narrationem seorsum ponere post narrationem Matthæi & Marci, veluti quæ per narrationem Lucæ fusiùs explicatur, quemadmodum fecit & Zacharias Constantinopolitanus. Porrò *mare Galilææ*, cuius meminerunt Matthæus & Marcus, illud est quod Lucas vocat stagnum, vel lacum Genezareth. Varia enim hic lacus sortitur in scripturis nomina. A regione enim dicitur Galilææ mare. Et mare quidem dicitur secundùm Hebraicam phrasim, quæ magnæ aquarum collectiones dicuntur eis Maria, quomodo & lacus Asphaltitis, mare desertum & salis dicitur in scripturis. Dicitur quoque & istud mare Galilææ, ab insigni quadam quæ in eis ripa est ciuitate, mare Tiberiadis. Propriore verò vocabulo dicitur Hebræis Cinneretz, vel Cinneroth (pro quo ex Hieronymi versione nos habemus Cenereth, vel Ceneroth, vt licet videre Num. 34. Deut. 3. Iosue 11. 12. Quo item nomine vocatum hunc lacum à regione adiacente eo nomine appellata, patet ex Iosepho lib. 3. de bello Iud. cap. 18. Nam & Iosu. 19. in ciuitate Nephtali, quæ huic lacui adiacebat, recensetur ciuitas hoc nomine dicta. Hanc ciuitatem putant cum Brocardo multi esse eam, quæ postea dicta est ab Herode Tiberias, à qua & mare Tiberiadis lacus dicitur. In qua sententia etiam est Hieronymus, vt patet super cap. Ezec. 48. Hoc autem nomen etiam tempore Christi, quo Syriacè magis quàm Hebraicè Iudæi loquebantur, non nihil deluxatum est & mutatum, ita vt pro Cinnereth. diceretur Genesar vel Genesareth. Vnde patet errare Hegesippum, qui lib. 3. de excidio Hierosolymitano cap. 29. scribit lacum hunc Græco vocabulo dictum Genesar, quasi generantem auram aquæ dulcis, cum sit potiùs Hebræum vocabulum nonnihil demutatum. Nam & Chaldæus interpres semper pro Cinereth ponit Ginosar. De hoc lacu sic scribit Pli. *Ergo vbi prima conuallium fuit occasio, in lacum se fundit, quem plures Genesaram vocant, sexdecim millium passuum lõgitudinis, sex mille latitudinis, amœnis circumseptum oppidis, ab oriente Iuliade & Hippo: à meridie Tarichæa, quo nomine aliqui etiam lacũ appellant: ab occidente Tiberiade aquis calidis salubri.* Iosephus verò lib. 3. de bello Iudaico, cap. 18. sic de hoc lacu scribit: *Lacus autem Genesar quidem à terra cõtinente appellatur, quadraginta verò stadiis in latitudine patens, centumq; in longitudine, aqua dulcis est atque potabilis. Pallustri enim crassitudine tenuiores habet latices, & vndique in litora & arenas desinens purus est, ac præter hoc temperatus ad hauriendum, & fluuio quidem siue fonte leuior est, semper autem frigidior, quàm lacus diffusio patitur, manet, æstiuisq; noctibus eius aqua sub diuo persiata nequaquam æstibus cedunt: id enim facere indigenis moris est. Varia autem sunt in eo piscium genera, ab alterius loci piscibus tam sapore quàm specie discreta, mediusq; fluuio Iordane secatur.* Hæc ille. Habuit hic lacus ab occidentali parte, in superiori littore ciuitatem Capharnaum, sic dictam, vt apparet, à fluuio quodam eius nominis, de quo apud Iosephum loco prædicto. A Capharnaum autẽ secundò lapide fuit teste Hieron. Corozaim, ciuitas etiam Christi miraculis clara. Infrà verò Capharnaũ fuit Bethsaida patria Petri & Andreæ, quam Philippus Herodes frater ædificatã & exornatam, Iuliam cognomine Iuliæ Cæsaris filię vocauit: sicut & Herodes aliam ciuitatem Betharama dictam, Iuliam, ex nomine Iuliæ vxoris Cæsaris nominauit, vt ait Iosephus cap. 3. lib. antiquit. 18. Non longè autem à Bethsaida ciuitas Magdalum. Post Tiberias inferius littus huius stagni addecorat. De quibus omnibus ciuitatibus in Euangeliis fit mentio.

Lib. 5 c. 15.

VIDIT DUOS FRATRES, &c.] Notandũ quales sint quos hic vocasse Dominus scribitur, videlicet quod rudes & crassi, quod fratres ac fraterna inter sese dilectione consentientes, mutuoq; studio se iuuantes, quod operi intẽtos, idque innoxio, quo scilicet è publico lacu tenuem sibi victum quærebant, deinde quòd piscatores, ac circa piscationem occupator. Rudes enim & crassos vocare voluit, quò significaret maximè delectari se humilibus, eosque Euangelio esse capaciores, & digniores præ his qui ob humanam sibi placẽt sapientiam. Deinde vt per ineruditos mundum ad fidem conuertens, sapientes huius mundi confunderet, atque Euangelicæ veritatis vim magis comprobaret, dũ humanæ vel potentiæ, vel sapientiæ mundi cõuersio adscribi nõ posset. Verùm hoc Christi facto hodie stultè nimis abutuntur. Sunt enim qui hoc Domini exemplum suæ socordiæ strenuè prætexãt, dumque pigritiæ arguuntur quòd non incumbant scripturis, negligant discere linguas, quò possint in scripturis versari inoffensiùs, perpetuò in ore habẽt, Non vocauit Deus

multos sapientes secundùm carnem, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, &c. Sunt secundo, qui rudes & laicos potiùs quàm in scripturis exercitatos malunt prædicationi Euangelii præficere, iactantes & Christũ rudes laicos delegisse. Quibus omnibus dicendum, rudes quidem delegisse, sed quos nõ reliquerit rudes, sed quos priusquam Ecclesiæ ministros designaret, paulatim suis doctrinis & exẽplis formauit, suo spiritu docuit omnem veritatem, ac linguarum donum impertiuit. Quæ vt tũc citra humanam eruditionem & operam semel illis donari & conueniebat & necesse erat: ita per illos euãgelica doctrina scriptis tradita, vt non est necesse scientiã vitæ ac Euangelii simili ratione omnibus docturis largiri: ita nec conuenit, sed ea potiùs amplectẽda media, per quæ adiuuante spiritu diuino cognitio scripturarũ ac veritatis prædicandæ aliis habeatur. Hæc autem sunt, exercitatio in scripturis ac patrum lectione, eruditio linguarũ peritia parta, &c. Quemadmodũ enim Dominus semel Israëlitas in deserto annis quadraginta pauit sine humano cibo, vt ostẽderet, à se solo cibũ & omnia donari, nec indigere se ad pascẽdũ hominis ac naturæ solita opera: sic semel citra humanam eruditionem, scientiam vitæ piscatoribus donauit per spiritũ, quò declararet à se solo omnem esse veram sapientiam, nec illum nostra eruditione opus habere, vt citra illam docere homines possit, quoties id necessariũ fuerit pro gloria Dei. Nihilominus tamen sicut atentasset Deũ, & iure optimo fame interiisset, qui ex Hebræis vbi ventum fuisset in terram promissam, exercere illã & serere agros neglexisset: ita rectè omnis diuinioris cognitionis expers manet, quisquis non diuẽditis omnibus, hoc est, cunctis aliis negotiis posthabitis, qui huc saltẽ vocatus est, margaritam scripturarum sibi comparare studerit, totisq; viribus in hoc incubuerit vt scripturam sinceriter intelligat, eaque de causa nihil omnino omittere curauerit quod ad istud adiumẽto esse possit. Certè Paulus Timotheũ suũ, licet à puero doctũ sacras literas hortatur tamẽ lectioni vsque incũbere, ac vult Episcopũ esse amplectentem eum qui secundùm doctrinam est fidelem sermonem, vt potens sit exhortari doctrina sua, & eos qui contradicunt arguere. Porrò quòd fratres Dominus vocauit symbolũ fuit cõcordię ac charitatis Ecclesiasticæ: quòd artis innoxiæ operi vacantes, denotabat innocentiã & diligentiã requirere Dominum ad his qui se digni esse vellent: quòd piscatores delegit, admonebat nouæ piscationis ad quã deligebãtur, quę nõ lineis textis captaret pisces in cibũ ventris, sed reti sermonis euangelici captaret homines immersos terrenis curis ad desideriũ vitæ cœlestis. Quod autẽ primi misisse in mare rete, secundi verò refecisse retia scribuntur, præter rationem literalem, ob quam hæc scripta videntur, videlicet ad insinuandum omnes intentos fuisse operi, eique innoxio vacantes, rectè mysticè significari intelligitur, primùm quidem fuisse, vt Euangelicũ rete in mare huius mundi mitter[...]r, sed quoniam multorum malorũ piscium improbitate grauatum istud rete, ruptum postea fuit, necessarios fuisse alios, qui illud resarcirent, hoc est, Euangelicam doctrinam per hæreticos & malos Christianorum mores deprauatam restituerẽt. Vnde bene Spiritu Sancto futura prædemonstrãte, Petro quidem cum Andræa fratre tribuitur proiectio retis in mare, quòd primus ipse post Christum Euangelium annunciare cœperit: Ioanni verò cum Iacobo fratre tribuitur restitutio retis, quòd Ioannes scripto à se Euangelio labefactatã ab hæreticis Euangelicæ prædicationis sinceritatem recuperauerit.

1. Tim. 4.

VENITE POST ME, &c.] Hoc est relictis his quæ modò sectamini, me sequamini, & docebo vos artem meliorem certè quàm à patre didicistis: quam tamen non omnino deseretis, sed in melius potius commutabitis. Siquidẽ efficiam post hac, vt pro piscatoribus piscium, efficiamini piscatores hominũ, vtque qui nunc pisciculis insidiamini in illorum perniciem, homines capiatis in salutem æternam. Hic autem primùm notandum, quomodo semper Dominus à rebus corporalibus quas tẽpus & locus exhibent, sermonem venatur sit de rebus spiritualibus, à terrenis semper ad spiritualia mentes hominum subducens, vt priùs etiam patuit in Samaritana. Hac autem piscationis metaphora etiam alibi vsus est Dominus, Matthæi 13. vbi regnum cœlorum simile esse dicit sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti, &c. Et quidem apta est metaphora. *Mundus* enim hic veluti mare est procellosum, in quo animalia pusilla cum paruis permixta sunt, in quo mundani homines velut pisces in mari circumuoluuntur & deliciantur, potẽtioribus infirmiores deuorãtibus. *Rete* autẽ, quo è mari isto homines capiuntur, Euangelica est prædicatio, è sacrorum voluminum præceptis, ac Christi dictis factisque ita contexta, vt quamplurimos inuoluat, nec sinat elabi inuolutos. Quemadmodũ autem rete iactum in mare varios capit pisces, ita & Euangelium prædicatũ in mundo varias ex omnibus gentibus adducit Ecclesiæ Dei homines, inter quos non pauci mali sunt, suo tempore rursum eiiciendi, sicut sæpe cum probis & putres pisces capi solẽt. Porrò de piscatoribus istis Euangelicis intelligendum vult Hierony. Illud Hierem. *Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, & piscabuntur eos. Et post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eis de omni colle, & de cauernis petrarum.* Cæterùm hac piscationis allegoria commendatur nobis diligens, & indefessum lucrandi quàm plurimos studium. Pigere enim & pudere nos debet nostræ ignauiæ, qui oscitantur adeò lucrari Deo homines studemus, cùm qui perituro ventri pisces item perituros venantur, omnes partes flexus & recessus fluminum & lacuum habeant exploratos, cœlum diligentissimè obseruent, frigus horridum perferant, magna pericula adeant, mille artes tentent, totas noctes, vbi alii indulgent somno, operentur & algeant. Notandum quoque secundò quod ait, *Faciam vos fieri piscatores hominum:* contra eos quibus ruditas tantopere probatur. Vocauit quidem eos cùm essent adhuc rudes & crassi: at quia plurimum spiritualis prudentiæ & industriæ ad hoc requirebantur ad quod vocabantur, adiunxit eos maturè sibi, quo per tempus fingeret formaretque ad munus hoc tam eximium, vt piscatores hominum esse possent, & cùm iam homines venari & capere deberent, nihil minus essent quàm rudes & crassi.

c FACTVM EST AVTEM CVM TVRBÆ IRRVERENT, &c.] Hanc historiã nõ suo loco Lucam narrare, vel ex ipso Luca patet. Dixerat enim superiori capite Dominum ingressum in domum Simonis, quod Marcus dicit factum comitantibus Dominum Simone, Andrea, Iacobo, & Ioanne. Igitur post illorum vocationem id factum esse constat. Proinde videtur Lucas per recapitulationem, cùm de domo Simonis priùs fecissent mentionem,

tionem, iā voluisse Petri aliorumque vocationē describere, cuius occasione contigit Dominū ingredi domū Petri & Andreæ. Porrò in hac Lucæ locutione: *Factum est autem*, &c. rursum Hebraica est phrasis illi satis visitata. Abundat enim coniunctio, *&*, aut ponitur pro tū, vt sit sensus: contigit autem, vt cùm turbæ irruerent in eū, tum ipse staret. &c. Notat autem Euangelista maximū turbarum desiderium audiendi verbū Dei, cùm dicit turbas irruisse in Christum, Ipsius verò Christi benignitatē, & ad docendum cupidos promptitudinē nobis cōmendat, dum eum testatur nihil offensum improbitate vrgentis turbæ, sed illorū desiderio satisfacere volentem, nauim conscendisse, è qua à tumultu & compressione populi liber, tranquilliùs docere, & melius audiri posset: Vbi & illud notandū, nullum locum Christo visum ideptum & indignū sua prædicatione. Modò enim in synagoga, modò in monte, modò in cāpo, modò in naui prædicat. Iam & Christi mansuetudo in eo relucet, quòd dicitur rogasse, vel, vt habent Græca, obsecrasse Petrum reducere nauim à terra, cùm posset præcipere.

VT CESSAVIT AVTEM LOQVI, DIXIT AD SIMONEM, &c.] Miraculum hoc variis de causis Dominus fecit. Et primùm quidem, vt doctrinam suam miraculo commendaret. Deinde, vt Dominū nauis remuneraret, vt habet Theophy. In quo admirāda est summa Dei munificentia, qui Petro pro modico labore, & nauis vsu tantam retribuit pisciū copiam. Pæterea hoc miraculo adumbrare voluit, quid per Petrum aliósque futurum esset. Omnia enim hic à Domino gesta, mysterii alicuius postea exhibēdi fuerūt quædam prædemōstrationes. Nam quòd in Petri nauim potiùs quàm alterā ingreditur Dominus, quod illi dixerit peculiariter, *Duc in altum*, id est profundum maris, nauim scilicet deinde quod illi quoque vnicè dixit: *Noli timere, ex hoc iam*, &c. Petri in ecclesia prærogatiuā, & primatū à Domino dandū indicant: quòdq; primùm ab eo iaciendū esset rete Euangelicū in mundo, & in ecclesia cuius Petrus caput esset, deberet esse quicūque iussu Domini rete esset iacturus. Iam quòd qui priùs tota nocte laborantes nihil ceperant, in verbo Domini, id est, propter iussum eius laxātes rete, concluserūt copiosam piscium multitudinem. significat eos qui sine iussu, & virtute Domini in docendo populos fundauerūt, atque in nocte ignorantiarum existentes laborauerunt, frustrà sudasse: eos verò innumeros comprehensuros, qui in luce quæ Christus est versantes, ipsius iussu Euangelicum rete mūdo immitterent, quemadmodum res ipsa postea in Petro declarauit, qui vnico sermone tria millia hominum cepit. Quòd *rete rumpebatur*, significabat malorum, qui simul cum bonis per euangelicam prædicationem in ecclesia congregantur culpa, rete euangelicum lacerandum, & quod in eis est rumpendū, hæreticis scilicet conātibus scindere doctrinā euāgelicam, ac improbis quibúsque Christ[illegible]is suis cupiditatibus & peruersis moribus euāgelicam doctrinam labefactantibus, quod etiam significatur per id quod pęne mergerentur nauiculæ piscium copia repletæ. Quod *Petrus & Andreas annuerunt sociis qui erant in alia naui*, (nam præ nimia admiratione non potuerunt voce eos aduocare) significat Apostolos colligendis in Ecclesiam Domini hominibus non posse sufficere, sed opus illis fore sociorum implorare & aduocare auxilium, vti postea factum est, cùm segregati sunt Paulus & Barnabas ad prædicandum gētibus. Quòd autem ambas impleuerunt nauiculas, significat synagogam Iudæorum quorum Apostolus erat Petrus, non posse comprehendere omnes qui colligendi essent & capiendi: sed & gentium ecclesiam fidelibus replendam, adiuuantibus Paulo & Barnaba, aliisque doctoribus. Quamuis enim vnica sit, per vniuersum orbem terrarum ecclesia, tamē ideò typus duas habet naues, vt significaretur ecclesiam ex duobus populis colligendam. Itaque ne Petrus cum suis diffideret se posse capere homines, quod illi postea promissurus erat Dominus, hoc miraculo præmunit eum, ostendens virtute sua facilè futurum vt innumeri homines per eos euangelico reti caperentur, quantūuis id videretur esse supra eorum facultatem, quēadmodum præter spem factum, vt qui tota nocte laborantes nihil ceperant, Christi verbo obedientes, multitudinem piscium cōprehenderēt. Postremùm hoc miraculo voluit Dominus hos animare ad sequendum se pauperem, vt ne metuerent inopiam, quòd relictis omnibus pauperem sequerentur, quando eum talem esse cognoscerent, qui suo iussu omnia posset. Hic autem admiranda est Domini dispensatio, vnumquēque trahentis ad se per propria & familiaria sua. Sicut enim Magos attraxit per stellas, ita & piscatores per pisces.

QVOD CVM VIDERET SIMON PETRVS, &c.] Petrus, qui priùs secundùm suum nomen (Simon enim obedientem sonat) obediētem se Christo semel & iterum exhibuerat, magnam iam animi sui ostendit humilitatem, dum ex viso miraculo Christi dignitatem cognoscens, & suæ contrà memor indignitatis, Domini à se discessum deprecatur, agnoscens se indignū eius consortio & præsentia, ac metuens ne ob commercium indignitatis suæ cum sanctitate Domini, vindicta sumeretur iniquitatum eius à Deo, quemadmodum mulier Sarepthana sibi accidisse putauit, ob ingressum Eliæ in domum suam. *Quid mihi*, inquit, *& tibi vir Dei? ingressus es ad me, vt rememoraretur iniquitates meæ, & interficeres filium meum?* (3. Reg. 17.) Huiusmodi enim aliquid metuisse Petrum, patet ex verbis Domini dicentis: *Noli timere*. Porrò hìc consideranda primùm Petri, aliorumque in credendo simplicitas, dum factum quod Pharisæi casu accidisse calumniati fuissent, non nisi diuina virtute contigisse simpliciter firmitèrque crediderunt. Deinde & animi eius summa modestia, non solùm in eo demonstrata, quod peccatorem se agnouit, ac indignum Domini consortio: sed etiam quòd nihil ex hoc facto laudis sibi arrogaret, quamuis & nauis in qua contigisset, sua esset, & rete ipse iecisset in mare, ac ipsemet præcipuus attraxisset: quin potiùs ex magnitudine successus, qui plerósque elatiores reddidisset, factus est modestior, totam facti huius gloriam Christo trāscribēs, se verò nihil agnoscens quàm peccatorem. Quo sanè suo facto docuit, quid Apostolico doctori sit faciendum, si quando fœliciter succedit opera prædicationis. Tametsi enim ea peragatur humanæ vocis & industriæ ministerio, tamen summa laudis totius, vni Christo tribuenda est, cuius auspiciis soluitur ad dicendum lingua, cuius spiritus afflat dicentis pectus, cuiusque occulta vis attrahit animos auditorum.

STVPOR ENIM CIRCVNDEDERAT EVM, ET EOS QVI CVM IPSO, &c.] Ostenditur hac parte Petrum dixisse superiora, non quòd cupiditas inesset ei discedendi à Domino, quem vnicè

cè diligebat & reuerebatur, ſed propter admiratio- A nem quãdam vehementem virtutis humana maioris. Oſtenditur itẽ & ſocios Simonis non aliter fuiſſe affectos, quàm Simon ipſe. Porrò hic ſtupor typus quidam fuit, ſtuporis conſecuturi poſtea ex ſucceſſu prædicationis, & piſcationis Euangelicæ. Quis enim non obſtupeſceret, conſiderans prædicatione paucorum humiliũ, & idiotarum hominũ, tot millibus hominum ex vniuerſis orbis nationibus intrà paucos annos fuiſſe perſuaſum, vt cõtẽptis affectibus cognatorum, contempto diſpendio rei familiaris, ſpreto ritu paterno, contemptis minis principũ, cõtemptis ſuppliciis ac morte ipſa, ſimplicẽ Chri- B ſti doctrinam ſequerentur, credẽtes ea, quæ humanis rationibus probari non poſſunt, ſperantes ea, quæ iuxta naturæ vires plane ſunt deſperanda?

ET AIT AD SIMONEM IESVS: NOLI TIMERE, &c.] Senſus eſt: Pone inanem hunc metum, quo tuæ conſcius infirmitatis, ac meam viſo miraculo expertus virtutem, totus perculſus es. Nõ enim exerui illam vt vos à me abſterrerem, ſed potiùs vt quid poſtea per vos futurum eſt, præſignificarem. In præſentia enim ſatis eſt iſtius piſcationis. Poſthac meo beneficio, Petre, ita homines eris capiens, quomodo iam cepiſti piſces. Tantumque abeſt, vt quia peccatorem te eſſe agnoſcis, metuere debeas ne à me condemneris, aut mali quid patiaris, vt etiam ex piſcatore piſcium, ſim conſtituturus captorem hominum, quos peccatis exemptos iuſtitiæ conſecres, ac in vitam æternam colligas. Itaque dum dicit Dominus: *Ex hoc iam homines eris capiens*, duplici nomine Petro aufert metum. Primũ exponendo illi quid miraculum portendat. Deinde aperiendo ad quid vocaretur, etſi peccator. Porrò pro, *capiens*, Græcè eſt, ζωγρῶν. Eſt autem ζωγρεῖν propriè viuum capere, dictione compoſita ex ζῶα, viuo & ἀγρεύω, venor, ſiue venatu capio. Proinde rectè intelligitur ſignificari, Petrum capturum homines, non quomodo hoſtis in bello hoſtes ſuos capere ſtudet, quos aut mortuos cupit capere, aut ad mortem & ſeruitutem; ſed quomodo aliquis redimere ſtudens captiuos de manu hoſtium, qui ceperunt eos. Is enim viuum capere ſtudet, ac vitæ libertatique reſtituere. Obſeruanda autem in hac reſponſione benignitas Domini, metum mox excutientis ab eo, qui ſe peccatorem humiliter agnoſcebat, ac pro malo, quòd metuebatur, inſignem dignitatem pollicentis. Vnde Ambroſius. *Dic & tu, exi à me Domine, quia homo peccator ſum, vt reſpondeat tibi Dominus: Noli timere indulgenti Domino peccatum fateri. Vides quàm bonus Dominus, qui tantum tribuit hominibus, vt viuificandi habeant poteſtatem.*

ET SVBDVCTIS AD TERRAM NAVIBVS, &c.] Hinc patet vocationis Chriſti efficacia, ac diſcipulorum horum ſimplex obediẽtia, & fides, qui nihil cunctati mox vocantem ſecuti ſunt, nihil diffidentes de adimpletione promiſſionis, quãtumuis ſublimis, nihil ſoliciti qua ratione ſuſtentari poſ- C ſent, ſed ſe totos vocantis prouidentiæ & poteſtati committentes: *Relictis*, inquit, *omnibus ſecuti ſunt eum.* Omnia ergo Chriſto poſthabuerunt, parentes, vxores, ac quæcunque in hoc mundo poſſederunt. Et mox ſecuti ſunt, non ſcilicet priùs de rebus ſuis diſponentes, ſed ſubductis ad terram nauibus. Porrò quomodo omnia iſti reliquerunt, & an licuerit his omnia relinquere, pòſt magis dicetur.

1. Cor.
2. Cor.

SANATVR IN SYNAGOGA DÆMONIACVS

MARCI 1. LVCÆ 4. CAPVT XXVII.

ET h † ingrediuntur Capharnaum c ciuitatem Galilææ, △ h ibiq; b ſtatim h ſabbathis b ingreſſus in ſynagogam h docebat eos: Et ſtupebãt || ſuper doctrina eius, c quia in poteſtate erat ſermo eius. b Erat enim docens eos quaſi poteſtatem habẽs, & non ſicut ſcribæ, h Et erat in ſynagoga b eorũ h homo || habẽs ſpiritum immundũ, & exclamauit c voce magna h dicẽs, b Sine, h quid nobis & tibi Ieſu Nazarene? veniſti perdere nos? Scio † te quia ſis ſanctus Dei. Et △ increpauit illum Ieſus dicens: Obmuteſce, & exi || ab homine. c Et cum proieciſſet illum dæmonium in medium, b & diſcerpens eum ſpiritus immundus, & exclamans voce magna, h exiit ab eo, c nihilq; eum nocuit. Et factus eſt pauor in omnibus, b & mirati ſunt omnes, ita vt conquirerẽt inter ſe, c & colloquebantur ad inuicem: h dicentes: h Quidnam eſt hoc? c quod eſt hoc verbum? b Quænam doctrina hæc noua? h quia in poteſtate & virtute h imperat ſpiritibus immundis, b & obediunt ei, c & exeunt? h Et † proceſſit rumor eius ſtatim in omnem regionem b Galilææ.

† c. deſcendi in.
△ b. &
|| c. o. in.
|| b. in ſpiritu immũdo.
† b o. quod
△ b o. comminatus eſt ei.
|| c. ab eo.
† c. diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.

Dæm quid prie ficet.

ET h INGREDIVNTVR CAPHARNAVM CIVITATEM GALILÆÆ, △ h IBIQVE b STATIM, &c.] Frequenter Chriſtus in Capharnaum deſcendiſſe, & veniſſe ſcribitur ab Euangeliſtis. Et primò quidem à Ioanne, poſt miraculum aquæ in vinũ cõuerſæ. Secundò à Matthæo, quãdo Dominus veniens in Galilæã, relicta ciuitate Nazareth, venit Capharnaum, habitationem ſuam in ea deligens. Vnde pòſt ex hac ciuitate loca Galilææ perambulans frequenter eò rediit. Et primùm quidem, vt hic deſcribunt Marcus, & Lucas, quando poſt prædicationem in variis locis Galilææ, & vocationem quatuor diſcipulorum, cũ eis ingreſſus ex Capharnaũ, docens in ſynagogis, quemadmodum priùs eũ feciſſe apparet ex Luca, & Matthæo. Non enim quod dicit Marcus, *ibique ſtatim ingreſſus in ſynagogam doce-* D *bat eos*, ſic intelligendum, quaſi tum primum ibi in ſynagoga docere cœperit. Porrò qualis fuerit doctrina Chriſti, & quã diuerſa à doctrina Scribarum, oſtendunt Euangeliſtæ, dicunt auditores obſtupuiſſe, vel, ſuper doctrina, hoc eſt, propter doctrinam eius; *quia ſermo eius erat in poteſtate*, hoc eſt, cum poteſtate, ac poteſtatem authoritatemque magnam præ ſe ferebat. Quòd Marcus apertiùs ſic dicit: *Erat docens eos quaſi poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ.* Quòd & Matthæus dicit per ſermonem habitum in monte, capit. 7. Variis autem de cauſis dicitur docuiſſe *cum poteſtate*, vel quaſi poteſtatem habens. Primùm quia non, ſicut Scribæ & Phariſæi, tantùm ea docebat, quæ lex dicebat nec interpretis loco ſolùm fungebatur, ſed etiã noua præcepta, & promiſſa ingerebat, idque velut non ex alieno, ſed ex

ſuo

suo nomine, dicens: *Ego dico vobis*, &c. Secundò, quia raram quandam energiam & efficaciam habebat eius sermo, Spiritu Sancto per eũ mira ratione corda auditorum permouente ad fidem & pœnitentiam, cùm doctrina scribarum frigida esset, & ad commouendum parùm efficax. Tertiò, quia sine omni metu docebat, magna libertate ac fiducia hominum vitia redarguẽs. Postremùm quia doctrinam suam miraculis cõfirmabat, quod nequiuerũt Scribæ, & Pharisæi. Quanquam autem ob hanc solam vltimã causam, quibusdam videatur dictum de Domino, quod docuerit, quasi potestatem habens: tamẽ ob præcedentes tres alias magis id dictũ videtur, eo quòd planè videantur Euangelistæ dicere voluisse ipsum inter docendum potestatem, & authoritatem præ se tulisse. Cæterùm hanc potestatẽ, etsi Christo longè inferiorem, mirificam tamen habuerunt etiam Apostoli, habéntque etiam nunc plerique, qui spiritu Dei pollentes ad docendum alios diuinitus delegantur. De hac enim potestate & virtute ait Paulus 1. ad Cor. 2. *Sermo*, inquit, *meus non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis.* Et 2. ad Corint. 10. gloriatur de potestate sibi data in ædificationem Ecclesiæ, non in destructionẽ: instructúmque se spiritualibus armis, potentibus Deo quibus demoliri possit omnem celsitudinem extollentem se aduersus cognitionem Dei, in promptu habens vlcisci omnem inobedientiam.

1. Cor. 2.
2. Cor. 10.

b ET ERAT IN SYNAGOGA EORVM HOMO HABENS SPIRITVM IMMVNDVM, &c.] Homo iste erat in synagoga, vel fortè eò veniens, vel potiùs ab aliis eò adductus, vt à Christo curaretur, Deo certè ita prouidente, vt prædicatio ipsius miraculo confirmaretur. Dicitur autem *spiritus* aliquis *immundus*, ad differentiam Spiritus sancti & spirituum bonorum, eo quod immũdis rebus delectetur, & ad eas hominum solicitet. Verùm pro spiritu immũdo Lucas apud Græcos habet spiritum dæmonii immundi, quod proculdubio intelligendum intransitiuè, vt sit sensus, spiritum, qui erat demonium immundum. Proinde sciendum nomen, dæmon, & dæmonium, Græcum esse, & propriè nihil malum significare, sed omnem rationalẽ mentem. Dicitur enim Græcis, δαίμων quasi δαήμων hoc est, peritus, & sciens, vt Aug. lib. 9. de Ciuit. Dei Et Plato in Timæo. Et Lactantius li. 2. Vnde & hoc nomine vniuersi moderatorem Plato appellabat. Et Budæo teste cũ δαίμονιον dicebant Græci, Deum supremum, mundique moderatricem diuinitatem significabant. Hinc & εὐδαίμονες, hoc est. boni angeli, & κακοδαίμονες, hoc est, mali angeli. Hinc etiam hominis spiritum δαίμονα dicebant, & cuiusque hominis genium, fortunæ vel bonæ, vel aduersæ conciliatorem. In scripturis autem sacris, vt eodem libro docet Augustin. nomina hæc, solis malignis spiritibus appropriãtur, idque ob id, vt apparet, quia gẽtes dæmones appellabant Deos suos, quos omnes constat malignos fuisse spiritus. Hi autem ex inuidia irreconciliabiles humani generis hostes, non tantùm externa impugnatione homines adoriũtur, quęrentes suis suggestionibus ad peccatum pertrahere, ac quomodocunq; in externis eorũ bonis nocere, sed etiã interius quandoque Deo permittẽte homines possident, varia & mirãda in eis, & per eos operantes, perturbando scilicet eorum sensus interiores & exteriores, appetitũ illorũ in hęc, aut illa impellẽtes ac omnibus eorum mẽbris pro sua voluntate vtentes, vt vel loquelam eis, & auditũ adimant, vel quæ velint per eo loquantur. Hæc enim fieri ab inhabitante in hominibus dæmone, & non extra homines constituto, patet ex eo quod in euangelio toties in curatione dæmoniacorum saluator præcepit dæmonibus exire ab hominibus. Deinde quòd pleraq; in dęmoniacis fiũt, quę non possunt fieri à dęmone nisi inexistente. Nõ tamẽ ita est spiritus immundus in hominibus, quomodo Spiritus Sanctus. Hic enim nõ solùm corpori illabitur, sed & animæ ac spiritui nostro. Ille verò corpus tantùm hominis ingredi potest, nõ autẽ menti hominis illabi, quod soli Deo proprium est. Nec ita tamen corpus hominis ingreditur, vt illi tanquam forma vniatur, quemadmodũ in corpore est anima, aut vt in illo sit quomodo in corpore Deus est, qui in illo essentialiter est, & intimè essentiã suam illi cõmunicans, sed in eo solum est vt in loco, & vt motor in suo mobili. Qui autem sic à diabolo possidentur, Latinis quidem dicuntur arrepticii, Græcis verò dicũtur propriè ἐνεργούμενοι quasi acti ab aliquo inexistente. Porrò non solum ob dictam causam dæmones homines possidere, & ingredi quærunt videlicet vt pro inuidia, & inimicitia sua contra homines illis nocumento sint, sed etiam vt per eos, quos obsident alios ad sui venerationem, timorem, & fidem alliciant, auertántque à veneratione ac fide soli Deo debita, dum per eos, & varia operantur, & occulta, futuraque quædam prædicunt. Itaque partim nocendi cupiditate, partim honoris diuini ambitione, homines obsidere quærunt. Permittit autem Deus quandoque dæmonis hanc obsessionem. Primùm quidem propter hominum peccata, iustitia scilicet exigente, vt qui propria voluntate sese ab optimo Domino subtrahentes, impio tyranno se subiecerunt, illius etiam tyrannidem perferant, & sentiant. Nam ferè ob peccata huiusmodi obsessio contingit. Secundò, vt hac ratione apertissimè declaretur dæmonum cum humano genere inimicitia, & odium. Nam reliqua mala, quæ à dæmonibus homines patiuntur, è quibusdam tribuuntur aliis causis. Tertiò, vt etiam ostendatur esse substantias quasdam insensibiles, ex quibus melius credere, ac intelligere possimus animas nostras esse immortales: esse proinde vitam aliquam post hanc vitam, ob quam in hac vita bene sit viuendum, quæ Christianæ doctrinæ prima quædã sunt fundamenta. Postremùm vt ex sensibili illa dæmonum in eis, quos secundùm corpus obsident, tyrannica operatione intelligeremus eorundẽ potestatem, & vim in eos qui secundùm spiritum per peccatũ illis sunt subiecti, & contrà suauissimum ac liberrimum ductũ, & impulsum Spiritus Sancti in his, qui illũ habẽt cordis sui hospitem. Cæterùm ex multitudine dæmoniacorum, de quibus in euangelio fit mentio, apparet in Iudęa tempore Christi plures fuisse hoc malo afflictos, quàm vel tẽporibus præcedentibus, vel hisce tẽporibus. Quod ob id cõtigisse videtur, vt ostẽderetur & tum inualuisse per peccatorum abũdantiam, dæmonum imperium, & tum venisse eum, qui diaboli potestatem frangeret, & ab ea homines liberaret. Nam & ob eam causam videtur Christus tam multos curasse à dæmonio, atque Euangelistæ id tã accuratè, & frequenter inculcare, vt declararetur Iesum esse eum, qui diaboli superaturus esset potentiam, eumq; mũdo eiecturus, vt postea saluator ipse parabolã quadam significat. Sic & in primitiuæ ecclesiæ temporibus multi etiam inter Christianos reperiebantur obsessi à diabolo, cui à Deo relinquebantur

Dæmon quid propriè significet.

bantur ob admissa peccata vexandi ad tempus, ad correptionem ipsorum,& terrorem aliorum,quando disciplina ecclesiastica, & peccantium punitio seuerior erat in Ecclesia, & esse conueniebat quàm modò sit. Tales enim putantur fuisse ij quos Paulus tradidit satanæ in interitum carnis,1.ad Corint.5.& 1.ad Timoth.1. De talibus quoque loquitur Dionysius in libro de cœlesti Hierarchia. Item & Cyprianus sermone de lapsis, dicens multos tunc fuisse energumenos ob indignam corporis Dominici sumptionem.

b EXCLAMAVIT *c* VOCE MAGNA, *b* DICENS: *c* SINE: *b* QVID NOBIS ET TIBI IESV.] Cùm in synagoga præsens esset homo iste arreptitius, vis diuinitatis Christi sese proferre cœpit in ipso dæmone,ita vt sentiret se pellendum ab homine: quare eius præsentiam, & vim non ferens, præ nimia tortura & pœna obsessum exclamare fecit. Obsessus enim exclamauit,non tamen suas, sed dæmonis voces per eum loquentis.Sic ergo exclamare illum Christus permisit, quamuis postea diceret: *Obmutesce*, vt vim & potestatem suam dæmonibus quantumuis petentibus non tolerandã ostenderet, atque vt ipsius cum illis inimicitia manifestè comprobaretur, idque in cõdemnationem Iudæorum, qui dicturi erant in principe dæmoniorum ejicere illum dæmonia. Porrò pro verbo, *Sine*, quod est in Luca, Græcis est non solùm in Luca, sed etiam in Marco, ἔα, quæ dictio ambigua est, cùm possit esse imperatiuus ab ἐάω, id est sino, quo modo accepit noster interpres: aut aduerbium exclamantis, respondens nostræ interiectioni,eia,vel ah,quomodo alij accipiunt, &, vt apparet, rectiùs. Quod si legatur, *sine*, iam sensus est. Dimitte nos, vel omitte nos torquere. Vtroque enim modo accipi potest. Quod autem sequitur: *Quid nobis & tibi Iesu Nazarene*, hoc est, vt priùs dictum est, quid tibi nobiscum rei est, non sic intelligendum est quasi dicere voluerit dæmon, nihil sibi cum Christo fuisse commune, vt quod hîc dicitur idem sit cum eo quod dicit Paulus: *Quæ participatio iustitiæ, cum iniquitate? Aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial?* Hic enim sensus proposito non conuenit, vt facilè est intelligere. Igitur istud intelligendum est dictum per expostulationem cum Christo, quomodo similis oratio frequenter in scripturis accipitur. Sic enim dicit Dauid expostulans cum Abisai: *Quid mihi & vobis filij Saruiæ*, hoc est, quid est vobis in me causæ vt me interpelletis, aut cur præsumitis vobis me interpellare, & contra hostem meum concitare? Sic & illud intelligi potest Saluatoris ad Mariam matrem, *Quid mihi & tibi est mulier?* Itaque in præsenti loco & aliis similibus sensus est: Quid tibi causæ est in nos, vt tua præsentia adeò nobis sis molestus, ideoque nos torqueas? Huic intelligentiæ optimè conuenit quod sequitur: *Venisti perdere nos?* Quod etsi à plerisque legatur assertiuè, meliùs tamen præcedenti quæstioni conuenit, vt & ipsum quæsitiuè & in hoc & in aliis locis legatur, vt sit sensus:Quid tibi nobiscum est negotij?An venisti ad perdendum nos? quasi dicat: Quoniam ex præsentia tua nos torqueri sentimus, & vrgeri ad exitum, quale nihil sensimus vnquam ex aliorum prophetarum præsentia, apparet te venisse ad perdendum nos, cùm tamen nondum sit tempus perditionis nostræ, quam scimus nos manere in extremo die.Quanquam enim plerique perditionem intelligunt dæmonem intelligere amissionem regni sui in hominibus, & potestatis suæ cohibitionem aut coactionem ad exeundum ab hominibus,quos obsidebat, tamen magis videtur intelligendum de perditione illa perfecta, quando mittentur omnes in abyssum inferni,tum quia Luc.8.dicuntur rogasse dæmones ne imperaretur illis vt in abyssum irent: tum quia Matth.8.dicuntur clamasse,*venisti ante tempus perdere nos:* quæ verba, scilicet ante tempus,etiam hic in Marco leguntur in libris quibusdam: verùm cùm nec Græca, nec Latina emendatoria eam partem habeant hoc loco, videtur ex Matthæo huc translata. Porrò quod sequitur: *Scio te quia sis sanctus Dei*,vel vt habent Græca: *Scio te quis sis,sanctus Dei*,accipi potest dictum partim ad expiscandum num verè esset Christus,si scilicet vendicaret sibi honorificum illum titulum: partim, & potiùs,per adulationem,vt per commendationem, & laudem Christus à contrarietate desisteret.Non enim putandum dæmones verè sciuisse quòd se scire dicebant. *Si enim*, inquit Paulus, *cognouissent, nunquam Dominũ gloriæ crucifixissent*, sed quod coniecturis quibusdam suspicabantur, id ob causas dictas se scire mendaciter asserebant, Deo ita volente, vt etiam à contraria potestate veritas testimonium acciperet. Non simpliciter autem Iesum, dæmon dixit sanctum Dei, sed cum articulo, quò ab aliis prophetis eum separaret, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ,ille sanctus Dei, de quo scilicet Prophetæ sunt vaticinati, & singulariter Daniel Propheta,qui ca.9.aduentus Christi tempus designans, vocat eum sanctum sanctorum.

b ET INCREPAVIT ILLVM IESVS, DICENS: OBMVTESCE, &c.] Idem est verbum,quod in Marco versum est,*comminatus est*, & in Luca,*increpauit*, nempe, ἐπετίμησεν, quod potiùs est, increpauit. Duo autem dæmoni Christus, suam potestatem declarans,præcepit,tacere scilicet,& exire. Et exire quidem præcepit ob causas priùs dictas: silere verò, tum quòd nollet videri eius testimonio gaudere, quòd non ex syncero affectu, sed malitiosa ac subdola voluntate profectum fuit: tum vt magis quis esset dæmonibus occultaret:ac postremùm, vt nos doceret ne dæmonibus etiam sponte vera dicentibus credamus, multoque minùs veritatem ab eis requiramus.Quum enim ament mendacium, sintque nobis inimicissimi,nunquam vera loquuntur,nisi vt ad fallendum veritate quasi quadam esca vtantur.

ET CVM PROIECISSET ILLVM DÆMONIVM IN MEDIVM, *b* ET DISCERPENS EVM.] Præterita sunt apud Græcos duo hæc participia, *discerpens & exclamans*,σπαράξαν & κράξαν, sicut pro illo, cùm proiecisset,illis est ῥίψαν. Sensus ergo est, cum discerpisset, & clamasset. Porrò discerptio hæc non potest intelligi scissio membrorum corporalium, cùm Lucas dicat dæmonem nihil nocuisse obsesso, sed scissio virium aut distractio eius huc & illuc.Clamauit autem non voces aliquas edens significatiuas, cùm præceptum illi esset à Christo vt taceret, sed voces nihil significantes proferens: quibus dolorem suum testabatur.Permisit autem Dominus hominem proiici, & discerpi, vt patesceret dæmonis malitia,eiusdemque indignatio ob expulsionem; ac miraculi magnitudo, quo à tanto malo homo liberabatur. Cæterùm etsi proiiceretur, & discerperetur, nihil tamen, quòd mirum erat, nocumenti ex eo pertulit, vt expellentis potentia agnosceretur, dæmonemque nihil plus in homines posse,quàm à Deo illi permissum fuerit.

1.Cor.6.

1.Reg.16. 19.

Ioan.2.

ET

[c]ET FACTVS EST PAVOR IN OMNIBVS, [b] ET MIRATI SVNT OMNES.] Pro dictione, *pauor*, Græcè est, θάμβος, quòd etiam & magis stuporem significat & admirationem, quàm timorem: à qua dictione deriuatum est verbum illud quod est in Marco, θαμβήθησαν, pro quo nos habemus, *mirati sunt*; quamuis rectiùs verti potuisset, obstupuerũt. Significat enim plus aliquid quàm timorem, vel admirationem. Proinde etiam in Luca pro pauore rectiùs versum fuisset, stupor, queádmodum alibi vertitur. Hoc enim loco videtur magis esse admirantium quàm timentium. Nam verba quę sequuntur, admirantium sunt verba. Quare *pauor*, de quo fit mentio in nostro textu, intelligendus est pauor stuporis qui scilicet ex stupore nascitur, eiq; semper coniunctus est. Porrò quòd habet Lucas, *Quod est hoc verbum*, variè intelligitur. Quidam enim Hebraica accipiunt phrasi, vt sit sensus: Quale est hoc factum, aut, quid est istud rei, vt sit idem cum eo quod habet Marcus, *Quid est hoc?* Alii, inter quos Theophylactus, verbũ accipiunt pro eo sermone, quo Christus imperauit dæmoni vt exiret, vt sit sensus: qualis & quàm potens est iste sermo, quòd imperat dæmonibus, & obediunt ei? Sunt & qui verbum, vel, vt est Græcè, λόγος, id est, sermo, accipiunt pro doctrina Christi, vt quod habet Lucas, *quod est hoc verbum*, idem sit cum eo quod habet Marcus, *quænam doctrina hæc noua*. Eo magis enim admirabantur nouam Christi doctrinem, quæ regnum cœlorum annũciabat, quòd tanta virtus eam comitaretur, ac tanta potestate docentis comprobaretur, quasi dicerent: Oportet huius doctrinam, quamuis noua sit, & inaudita, planè esse diuinam & cœlestem, quod is qui eam tradit, tanta cum authoritate, & virtute imperat dæmonibus, & obediunt ei. Vt enim potestas hæc non nisi diuina est, ita & doctrinam diuinam esse necesse est. Dicũt autem, in hoc est, cum potestate vel potiùs autoritate & virtute Dominum imperare dæmonibus, ad distinctionem eorum, qui magicis quibusdam artibus, aut precibus certis, aut inuocatione nominis diuini dæmonia expellebant, cùm Saluator solo verbo & iussu, idque non inuocato nomine alterius, dæmonia eiiceret, & ita eiiceret, vt nihil nocumenti relinqueretur in afflictis.

CVRATVR A FEBRI SOCRVS SIMONIS, ET ÆGROTI MVLTI

MATTH. 8. MARC. 1. LVCÆ 4. CAP. XXVIII.

*ET [h] † protinus egredientes de synagoga Δ venerunt in domum Simonis [b] & Andreæ cum Iacobo & Ioanne. [h] Socrus autem Simonis [c] tenebatur magnis febribus, [&] [b] decumbebat febricitans. [a] Et cùm venisset Iesus in domũ Petri, vidit socrũ eius iacentẽ & febricitantem, [b] & statim dicunt ei de illa [c] & rogauerunt illũ pro ea. [b] Et accedens, [c] & stans super illam imperauit febri, [a] & tetigit manum eius, [&] eleuauit eã apprehensa manu eius [l] & [b] cõtinuò [l] dimisit [c] eã febris. [f] Et [c] continuò ‖ [f] surrexit [i] & ministrabat eis. [c] Vespere autẽ facto [h] cum * occidisset Sol, † omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eũ, [b] & [a] obtulerunt ei multos [c] dæmonia habentes. [b] Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuã. [e] Et Δ dæmonia multa eiiciebat [a] verbo, [e] & [a] omnes malè habentes, [b] multos qui vexabantur variis languoribus, * [c] ille singulis manus imponens curauit [e] eos, [a] vt adimpleretur quod dictũ est per Isaiã prophetã dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit. [e] Exibant autem dæmonia à multis clamantia & dicentia: Quia tu es filius Dei. [h] Et [e] increpans [h] non sinebat ea loqui quia sciebant eum [e] esse Christum. Δ [h] Et diluculò valdè [h] egressus ‖ abiit in desertum locum, [b] ibiq; orabat. Et prosecutus est eũ Simon, & qui cũ illo erant. Et cũ inuenissent eum, dixerunt ei: Quia omnes quærunt te. Et ait illis: Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicẽ: ad hoc enim veni. [c] Et turbæ requirebant eũ, & venerũt vsque ad ipsum, & detinebant illum ne discederet ab eis. Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei, quia ideo missus sum. [h] Et erat prædicans in synagogis † eorum, & in omni Galilæa, [b] & dæmonia ejiciens.*

† c Surgẽs autẽ Iesus.
Δ c introiuit.
‖ c. surgẽs.
‖ * autem.
† b offerebàt ad eũ omnes malẽ habẽtes.
Δ a Eiicebat spiritus.
* At.
Δ c Facta autem die.
‖ cibat.
† c Galilæa.

ET [h] PROTINVS EGREDIENTES DE SYNAGOGA, &c.] Cùm miraculum istud curationis socrus Petri ex Marco, & Luca constet contigisse mox post pręcedens miraculum, imò eadem die, ac illud ex Marco cõstet factum in principio vocationis Petri & Andreæ, &c. manifestũ est Matthæum, qui hoc miraculum describit cap. 8. post sermonem Domini in monte, & post leprosum, seruumque Centurionis sanatum, non seruasse hìc ordinem, sed recapitulasse ab hoc loco vsque ad finem cap. 9. quæ prius omiserat: vnde & tali vsus est locutione, quæ non exigit necessariò intelligentiam consequentiæ eorum, quæ narrantur. Nam post commemoratam curationem serui Centurionis, subjicit: *Et cum venisset in domum Petri*, &c. nec dicit: *Post hæc cum venisset*, &c. Iam & ex ipso Matthæo satis colligi potest, quæ ab eo narratur ab hoc loco vsque ad finem c. 9. (quæ inter se ordine quodam hærent) debere intelligi contigisse ante sermonem illum in monte. Nam ex ipso sermone satis constat eum potissimùm pertinuisse, & habitum ad discipulos, aut Apostolos, quod ex Luca fit euidentius, qui etiam post vocationem, & electionem duodecim Apostolorum, sermonem habitum testatur. Iam capit. 9. in principio fit primùm mentio vocationis Matthæi, qui fuit vnus ex duodecim. Eum autem sermonem videri potest Matthæus ob id præposuisse, vt in principio prædicationis Christi, summam doctrinæ Christi semel complecteretur. Nam quæ à Luca sparsim ex verbis Christi ponuntur, ab ipso Matthæo hìc simul collecta sunt. Porrò circa narrationem istius miraculi inprimis obseruandum, quòd post editum prius miraculum, *protinus* dicitur *cum suis Christus egressus à Synagoga*. Hic enim fuit mos Domini, vt ferè semper cùm miraculo aliquo inclaruisset, turbis sese subduceret, contentus nimirum benefecisse, nec gloriæ humanæ cupidus: docens nos, vt bene mereri potiùs, quàm laudem venari studeamus, imò fugiendam, quod in nobis est, humanam laudem, ne vel ea afferamur, vel de ea gaudentes gloriam, quæ à solo Deo est, amittamus. *Ingreditur* autem *in domum Simonis*, fortè ab eo ad conuiuium vocatus. Nam iam hora erat sumẽdi cibum. Vbi obseruanda Domini tũ frugalitas

tas, tum humilitas, qui non sit dedignatus cibi gratia humilis piscatoris recipi hospitio. Apparet autem Simonem, & Andream fratres etsi essent ex Bethsaida ciuitate, vt dicitur Ioan. 1. tamen habitasse in Capharnaũ, nisi fortè domus Simonis, & Andreæ hìc dicatur ea in qua hospitio in Capharnaum recipi solerent. Nec quòd hìc dicuntur ingressi in domum Symonis, obstat ei quod priùs dictum est, hos discipulos omnia reliquisse. *Domum* enim *Simonis* vocat, quam hactenus possederat, non quam modò possidebat: nec sic omnia hi discipuli reliquerant, vt nullam ampliùs cũ suis haberent cõsuetudinem, sed quòd nulla eis ampliùs esset rerum suarum cura, nullaque possessio, omnibus quæ habebant relictis potestati propinquorum. Quomodo eos omnia reliquisse satis patet ex eo, quod postea cùm Dominus dixisset diuiti adolescenti, *Vade, & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, dixit Petrus, *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Vnde constat satis Petrum cum aliis omnia à se alienasse, queadmodum Dominus voluit omnia alienari ab adolescente illo. Miraculi autem, quod ab Euangelistis hìc narratur, magnitudo, quatenus ex omnibus colligere licet, in eo cõsistit, quòd cùm socrus Simonis, vetula scilicet cui à febri grauius erat periculũ, & quæ ægriùs curari potuit per naturã comprehensa esset febri, non leui, sed magna, adeò vt decumbert febricitans, Dominus solum verbo, vt dicit Lucas, & contactu, vt habent reliqui duo, ita eam curauit, vt non solùm febris eam relinqueret, idque continuò, sed nec vestigiũ morbi remaneret, adeò perfectè muliere sanitati restituta, vt surgens eis ministraret, cùm in his qui medicorum ope, vel naturæ vi subleuantur à febribus, paulatim soleat redire corporis vigor. Notandum autem aliorum precibus Dominum excitatum ad curandam hanc mulierem. Etsi enim ex se promptissimus esset ad benefaciendum omnibus, tamen quandoque aliorum vel precibus, vel fide excitari voluit, vt ne vbique se miraculis ingerens videretur captare humanam gloriam, vtq; locum daret quorundam charitati pro aliorum salute gerendi solicitudinem, ac postremùm ostenderet quantum apud Deum valeant aliorum, maximè iustorum preces pro impetranda peccatorum salute. Quod dicitur in Luca, *stans super illam*, non sic intelligẽdum quasi pede calcauerit mulierem, sed quòd illi astiterit, & inflexo capite incubuerit supra illam, velut appellans eam. Est enim Græcè, ἐπιϛὰς ἐπάνω αὐτῆς, hoc est, astans supra illã. Quod nos habemus, *imperauit febri*, Græcè est idem verbum quod priùs vertit interpres, increpauit, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ, increpauit febrem. Tamen vt annotauit quidam Græcus, increpare hic positum est pro imperare, eo quòd Christum increpasse febrem, nihil aliud erat quàm cum authoritate & comminatione præcepisse ei vt discederet. Quomodo verbum increpandi frequenter in Psalmis Deo tribuitur respectu creaturarum insensibilium, vt cùm Psal. 105. dicitur *increpuisse mare rubrum*, & Psal. 103. dicitur de aquis: *Ab increpatione tua fugient, à voce tonitrui tui formidabunt.* Proinde non malè interpres verbum, increpauit, mutauit in id quod mollius videbatur *imperauit*, & hoc loco, & aliis aliquot locis, vt cùm mox postea dicitur in Matthæo, imperasse vento, & mari, cum Græcè sit verbum increpandi. Nec putandum est scriptorum vitio pro increpauit scriptum *imperauit*, quamuis inter ea verba satis magna sit similitudo. Quòd autem febrem increpauit, vel ei imperauit, similiter & increpauit ventos & mare, etsi res insensibiles, diuinam naturam & virtutem significare voluit, dum id fecit, quod frequenter in scripturis Deus fecisse dicitur, quodque soli Deo propriè conuenit, vt qui omnium creaturarum verus sit dominus, cuius voluntati omnino promptissimè inseruiũt, cuius vox efficax est in omnia, cum nostra vox tantùm sit efficax ad commouendum eos qui intellectu sunt prædi ti. Quòd verò non solo verbo, sed etiam contactu manus curauerit, significare voluit carnis suæ sanctificatiuam & curatiuam virtutem propter inhabitantem diuinitatem: quodq; non solo verbo iam esset hominem spiritualiter reformaturus, & saluaturus, sicut priùs totum mundum, & hominem verbo creauerat, sed quòd præter salutarem eius doctrinam opus esset carnis eius pro nobis in cruce oblatæ contactu. Nam qui fide eã non manducat, non habebit vitam in se manentem. Porrò vt omnia Domini miracula in curatione corporum consistentia mysterium aliquod habent, & typi sunt spiritualium Dei beneficiorum, quæ mẽti præstantur: ita & miraculorum ordo quandoque rectè accipitur non vacare mysterio. Itaque quòd à synagoga venit in domum Simonis, significabat derelicta synagoga Iudæorum transiturum Christum ad Ecclesiam gentium. Quòd autem vna eademq; die priùs quidem virum curat, postea verò mulierem, secundùm Ambr. significat Dominum aduenisse ad curandum vtrumque sexum, atque ob id priùs virum curatum, quòd prior vir creator esset. Quod tamen secundùm eundem & aliter accipi potest, videlicet, vt per virum à dæmonio vexatum animus hominis diabolo per peccatum subiectus, ac erroribus variis ab eo detentus accipitur: per mulierem autem febricitantem, caro variis obnoxia concupiscentiæ æstibus. Itaque per duorum istorum curationem animi, debemus & corporis intelligere sanitatem, & priùs quidem necesse esse, vt anima à diabolicæ potestatis vinculis, atque erroribus, quibus occupatur, verbo Dei liberetur, ac deinde & carnem à suis morbis, hoc est, concupiscentiæ caloribus (nam hi propriè carnis morbi sunt) posse curare, sicque fit vt & Adam, & Eua curetur. In eo autem quòd curata socrus Simonis, surgens ministrabat illis, exemplum est, eum qui iam Christi beneficio sanitatem recepit, debere surgere ad opera virtutis, & ministrare sanctis, ac ipsi Christo, curando scilicet pauperes. *Quicquid enim*, inquit, *vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* In eo verò quòd Christus socrũ non solùm sanauit, sed, vt habet Marcus etiam eleuauit eam apprehensa manu eius, significatum est Christum non tantùm per gratiam suam dare nobis spiritualem sanitatem, qua deinceps surgere possimus, sed etiam sua gratia semper adiuuante, & concomitante nos erigere.

c VESPERE AUTEM FACTO *h* CUM OCCIDISSET SOL, &c.] Ideo vespere facto & cùm sol occidisset, videntur hi suos infirmos attulisse, quia sabbathum fuerat, quo putabant non licere afferre ęgros, quod licitum sciebant post occasum solis, quando iam opperari fas erat. Atque ideo videtur Marcus iam distinctè tempus indicasse, non contentus dicere, *Vespere facto*, sed etiam addens, *cùm sol occidisset.* Huius autem temporis explicatione, Euangelistæ & turbæ desiderium non à tempore impeditum significant & Christi expositam benignitatem, cùm neque excusa

Marginalia: Matth. 19 — Psal. 105. — Psal. 103. — Esaia — 1. P[...] — A, B, C, D, E

cusaret priuatum quod debebatur otium, neq; noctem intempestiuã rebus gerẽdis. Iam quòd omnes allatos, siue demoniacos, siue naturali aliquo morbo laborantes Dominus curauit, illos quidem solo verbo, istos verò solo contactu: primùm quidẽ diuinam eius potentiam cõprobat, dum cuiusuis generis mala etiã medicorum arte insuperabilia tam facili negotio, imò nullo depellit. Deinde verò eiusdem erga omnes sine discrimine expositam misericordiam demonstrat, cùm nullum curandorum delectum facit, non gratiam alicuius aut pręmiũ quærens, nec vllam fœditatẽ auersans, sed contactu suo etiam singulos dignatus, quantũuis fœdo laborantes morbo: quo contactu præter demonstrationem & salutificæ potentiæ carnis suæ & dignationis misericordiæ suæ, etiam demõstrata est puritas ipsius non metuentis ne ab alicuius morbi contagio contaminari posset. Sunt enim in corporum morbis quidam adeò fœdi, vt nec amici sustineant adesse: quidam adeo contagiosi, vt non sit tutum adesse: quidam rursum adeò vehementes, vt medicorum opem & artem superent. Sed maior est nostri medici vis, quàm vt illius morbi magnitudine sit inferior: maior est puritas, quàm vt vllis hominum malis possit inquinari: maior est misericordia, quàm vt vllam fœditatem auersetur. Admittit erga omnes optimus, contingit omnes ipse purissimus, sanat omnes potentissimus. Hac autem ratione & declarauit Dominus quàm paratus sit ac potens sanare morbos animorum, si modò veniant ad ianuam domus Petri, hoc est, ad Ecclesiam, & exemplum exhibuit episcopis maximè, ac pastoribus in Christi locum succedentibus, quanta cum mansuetudine recipere debeant peccatores à vitiis suis resipiscere conantes. Notandum autem illud Marci, *Multos qui vexabantur variis languoribus curauit*, non sic intelligendum quasi non omnes allatos curauit. Omnes enim curatos Matthæus testatu, sed id à Marco dictum est, quia omnes curati multi erant.

a VT ADIMPLERETVR QVOD DICTVM EST PER ISAIAM PROPHETAM.] Testimoniũ istud in Isaia sic vertit Hier. *Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit.* Quod testimonium etsi ab Isaia potissimùm dictum sit de infirmitatibus animorũ, hoc est peccatis, & pœnis quas pro his merebantur, vt satis patet ex iis, quæ apud ipsum sequuntur, atq; ex Petri interpretatione, qui secutus Septuaginta prædictam autoritatem sic interpretatur. *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum:* Matthæus tamen, qui Iudæis scribens frequenter veteris testamenti scripturas factis circa Christum adaptat, hoc testimonium citat de infirmitatibus & morbis corporũ, idq; apposité, nõ solùm quòd verba prophetę etiam quadrẽt in Christum ratione curationis corporaliũ morborũ, sed & ob id quod morbi corporales & peccatorum sunt effectus, & morborũ animi typi quidam ac figuræ: quare dum illis tollendis à quolibet se Dominus tam facilem præbuit ostẽdere voluit se multo faciliorem esse vt sanet morbos animæ eorũ qui ab ipso petunt. Quò itaq; Euãgelista insinuaret curatione corporali demonstratũ esse curatorem mentis, quòd de morbis animi præcipuè dictum fuit, adaptat morbis corporis. Secundùm tamen hanc authoritatem nõ eodem modo intelligi posse de morbis animi, & de morbis corporis. Nostras enim infirmitates spirituales, hoc est peccata Christus tulit, quia in se ea suscepit pro eis Deo in cruce nostro nomine satisfaciens. Sic & dolores nostros ipse portauit, quia quæ nos merebamur supplicia, ipse pro nobis pertulit, & perferendo persoluit. Vnde sensum hunc propheta in sequentibus elucidaturus: *Et nos, inquit, reputauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus*, &c. Cùm verò de morbis corporis intelligitur secundùm Matthæi citationem hæc authoritas, intelligendum Christum accepisse nostras infirmitates, non quia eas in se susceperit. Nã etsi quasdam infirmitates dignitati suæ non indecentes, quales sunt fames, fatigatio, mors & similes, in se susceperit, non tamen eas de quibus hìc est mentio, nempe morbos & languores, vt quæ dedecuissent, eius dignitatem. Sed *accepisse dicitur nostras infirmitates*, quia eas à populo abstulit, curando eas. Sic & ægrotationes nostras portasse dicitur, quomodo Paulus Galatis scribẽs dixit: *Alter alterius onera portate*, videlicet quia condolens ægrotantibus, eos subleuauit sublatis morbis. Quidã autem Græcus intelligit Christũ infirmitates coporales & morbos in se accepisse & portasse, eo quòd cum multos languores curauit, in se eorũ reatum transtulit, labores multos ac tãdem mortẽ pro eis perpessus. Verũ præterquã quod sensus hic nõ videatur vsq; adeo verus, proposito saltẽ non conuenit. Caietanus verò contendit sensum testimonii huius, vt à Matthæo citetur esse sensum literalem Isaiæ prophetæ. Idem in verbo, *portauit*, vult notari facilitatẽ qua curauit hominũ lãguores Dominus, nimirum qui tam facilè abstulit hominum morbos, ac si rẽ aliquam portatilẽ tolleret, veheretque in alium locum. In illo quod sequitur: *Increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant eum esse Christũ*, dictio, *quia*: non est causaliter accipienda, sed indefinitè pro quòd. Vt sit sensus. Non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum. Dicebant enim, vt patuit capite superiori, Scio quòd sis Sanctus Dei.

b ET DILVCVLO VALDE b SVRGENS b EGRESSVS ABIIT IN DESERTVM LOCVM, b IBIQVE.] Ex his quæ post præcedentia narrantur apud Marcum & Lucam, patent ea, quæ à Matthæo narrantur post dictã authoritatem, non statim eadem die contigisse, quasi propter eas turbas quæ congregatæ erãt ante ianuã domus Petri, iusserit Dominus discipulos ire transfretum, vt quidã intelligunt. Non est autem contrarium quod dicit Marcus, *diluculo valde* aut, vt habent Græca, mane multa adhuc nocte, ei quod dicit Lucas, facta die egressum Dominũ. Nam crepusculum, & valde mane est, & diei principium Aut intelligi potest Christũ summo mane, imò multa adhuc nocte surrexisse, vt dicit Marcus: facta autem die egressum, vt dicit Lucas. Nisi quod rectiùs intelligitur Dominus etiã ante exortam diem, sed imminentẽ è ciuitate discessisse, idq; solùm, vt satis patet ex marco. Rursum non est contrarietas aliqua quòd Marcus dicit Simonem & qui cum eo erant prosequentes Christum inuenisse eum: Lucas verò turbas requisisse eum & inuenisse. Vtrumque enim factum est. Nam primùm discipuli eius abitum percipientes, eum prosecuti sunt, dicentes de turbis: *Omnes quærunt te.* Deinde verò & turbæ quærentes eundem inuenerunt. Itaque summo mane Dominus relicta ciuitate solus abit in desertum locum, partim vt fugeret suspicionem humanæ laudis, vel præmii pro præstitis beneficiis expectati, partim, vt à turbæ tumultibus liber, in secreto loco patrem oraret, gratias agens pro beneficiis, quæ per ipsum huma-

humano generi iã largiri incepisset, & amplius dare decreuisset, ac deprecans, vt doctrina eius fructum faceret tum in his qui audierant, tum in his qui audituri erant. Secedit etiam ob id, vt sua absentia desiderium doctrinæ in turba accenderet, exemplum non simplex exhibens nobis, & maximè prædicatoribus, nimirum post collatam in alios beneficentiam, oportere secedere, ne præmium aut laudem ab his quibus benefecerimus videamur expectare. Deinde post doctrinam secessu & oratione opus esse, tum vt fructus prædicationis in auditoribus obtineatur à Deo, tum vt contemplatione ac mentis in Deum eleuatione, ad docendum & iuuandum quouis modò proximos, Spiritus reddatur alacrior. Postremò nonnunquam ad tempus intermittendam salutiferam doctrinam, quò magis irritetur in auditoribus appetentia verbi Dei.

EAMVS IN PROXIMOS VICOS ET CIVITATES.] Pro hac oratione, *vicos & ciuitates*, Græcis est vna dictio composita, κωμοπόλεις, quam quidam interpretantur, municipia: significat autem propriè oppida rusticana, quæ scilicet & vici & oppida videri possint. Interpres autem videtur duas legisse dictiones, κώμας καὶ πόλεις. Porrò ne leuitatis videri posset aut instabilitatis, quòd vagari voluit Dominus bene adiecit: *Ad hoc enim veni*, in hunc mundum scilicet, vt prædicem non vni solum ciuitati, sed omnibus. Turbis verò dixit, *ideo missus sum*, à patre scilicet; verbo quidem missionis, significans paternam authoritatem: verbo autem *veni*, suam authoritatem, humiliùs de se loquens apud turbas quàm apud discipulos. Obseruandum verò rursum, nihil Dominum indignatum turbæ detinere illum volentis improbitate, quamuis etiam sciret eos magis spectare & quærere eius miracula quam doctrinam, sed detinentibus ipsum placidè respondit: *Etiam aliis ciuitatibus*, &c. quasi dicat: Quod gratis in vos collatum est beneficij, boni consulite. Non aspernor vestrum hospitium, vestrumq́ue desiderium, sed pro officio mihi à patre delegato oportet etiam aliis ciuitatibus annunciare appropinquans regnum Dei. Missus enim sum ab illo, non tam ad faciendum miracula, quæ admiramini, quàm ad prædicandum nouum regni Dei Euangelium, idq́ue non vni, aut alteri ciuitati, sed omnibus etiam humilibus locis. Cæterùm & in turba hac ac discipulis Christum quærentibus, exemplum est nobis quærẽdi Christum, precibusq́ue illum reuocandi, dum è domicilio cordis nostri parat abire: & in Christo exemplum est pastoribus quòd semper debeant obambulare soliciti pro grege concredito, vt quod aberrauit reuocent, & quod est morbidum sanent, &c. non vni tantùm familiæ, sed omnibus etiam humilibus vigilantes.

REPREHENDVNTVR A CHRISTO TRES VOLENTES IPSVM SEQVI. MATTH. 8. LVC. 9. CAP. XXIX.

V[a] *Idens autem Iesus turbas multas circum se, iussit discipulos ire trans fretum.* [c] *Factum est autem, ambulantibus illis in via,* [a] *& accedens vnus scriba*† [f] *ait illi:* [a] *Magister* [f] *sequar te quocunque ieris. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet,* [c] *Ait autem ad alterum: Sequere me. Ille autem* [a] *alius de discipulis eius* [f] Δ *ait illi: Domine permitte* ‖ *mihi primum ire, & sepelire patrem meum.*† *Iesus autem ait illi:* [a] *Sequere me, &* Δ [f] *dimitte mortuos sepelire mortuos suos,* [c] *tu autem vade & annuntia regnum Dei. Et ait alter: Sequar te Domine, sed permitte mihi primùm renuntiare his qui domi sunt. Ait ad illum Iesus: Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retrò, aptus est regno Dei.*

† e dixit quidam ad illum.
Δ c. dixit.
‖ a o me.
† c dixit Iesus. ei Iesus.
Δ e o sine vt mortui sepeliant.

FACTVM EST AVTEM IN VNA DIERVM, & VIDENS IESVS TVRBAS MVLTAS, &c.] Hic primùm constituẽdus est ordo rerum, quæ ab Euãgelistis narratæ maximè videntur superioribus esse subijciendæ. Itaq; sciendum non potuisse superioribus mox connecti quod sequitur in Marco de curato leproso, quod & in Luca sequitur post vocationem quatuor discipulorum, per recapitulationem superioribus subiunctã Nam huius leprosi curationem contigisse post sermonẽ illum in monte, cõstat ex Matthęi. c. 8. Rursum quæ apud duos hos Euangelistas Marcum & Lucã sequuntur (nam hi duo per multa capita eundem ferè in omnibus rerum ab eis narratum ordinem seruant) de curato paralytico per rectũ demisso, & vocatione Matthæi, ac disputatione de ieiunio, superioribus immediatè cõiungi non possunt, cũ hæc omnia ex c. 9. Matthæi constet contigisse, postquã Christus è regione Gerasenorum, in qua dęmones permiserat porcos ingredi, eosq; pręcipitare in mare, rediisset Capharnaum. Itaque ex Matthæo manifestum euadit, per recapitulationem scripta esse quæ de traiectu ac sedata tempestate, dæmonibusq; porcos ingressis scribũt. Marcus quidẽ in c. 4. & 5. Lucas verò c. 8. ac postea subiungenda, quæ de curato paralytico, ac vocatione Matthæi, cum disputatione illa de ieiunio scribunt Marcus 2. c. & Luc. c. 5. Deinde verò connectẽda post hæc, quæ sequebantur post prædicta in c. 5. Mar. & 8. Lucę de curata hæmorrhoissa, & suscitata filia archisynagogi. Quæ enim Marcus & Lucas scribũt de Traiectu ac sedata tempestate, & dæmoniaco curato in regione Gerasenorum, ac rursum de muliere à profluuio sanguinis liberata, filiaq; archisynagogi resuscitata, eadem esse cum his quæ Matthæus scribit in c. 8. & 9. (interposita tamen curati paralytici, suæque vocatiouis narratione) præterquam quod ab omnibus semper creditum sit, etiã res ipsa, rerũq; narratarum similitudo apertè clamat, quantũuis id fortiter neget Osiander, sed rationibus nimis friuolis, ob id excogitatis, quòd semel animo suo induxisset Euangelistas in historiæ descriptione rerũ narratarum ordinẽ, vt gestæ sunt obseruasse, cũ ex ipsa Euangelistarum locutione satis liceat deprehendere in his quæ dicta sunt ordinẽ ab eis neglectũ. Sic enim Lucas descripturus miraculum curati paralytici. *Et factum est*, inquit, *in vna dierũ*, &c. Et rursum c. 8. descripturus traiectũ Christi per fretũ in regionẽ Gerasenorum: *Factum est autẽ*, inquit, *in vna dierũ, & ipse ascẽdit in nauiculam*, &c. Quæ locutiones satis arguũt, eũ res tantũ, non autẽ ordinem ac tẽpus rerum gestarũ voluisse describere, nimirũ quod sciret ex obseruato ordine parũ, aut nihil prouenturum vtilitatis, ac ob

ob id res ipsas simpliciter vt memoriæ occurrebāt recensens: secutus etiam, vt apparet, Marci ordinē, qui ante ipsum scripserat, sed sic vt ordinem rerum à se narratarū nō semper requireret in sua narratione. Porrò etsi, quæ Matthæus de traiectu Christi cū sequentibus iam dictis Christi factis scribit, non omnino immediatè contigerunt post ea quæ præscribit de curatis multis ægris vesperi oblatis, (nam vt priùs patuit ex Marco & Luca, post illos curatos abiit sequenti die Dominus, aliis etiam ciuitatibus euangelizaturus) tamen quoniam nihil est aliud ab aliquo Euangelista narratum quod ante hunc traiectum videri possit contigisse, rectè hæc narratio superioribus subiungenda iudicari debet, maximè cū mox sequatur vocatio Matthæi, quam in principio prædicationis Christi factam verisimile est, factāq; constat ante sermonem illum in monte solennem.

a ET *c* FACTVM EST AMBVLANTIBVS ILLIS IN VIA, *a* ACCEDENS, &c.] Quæ Matthæus hic scribit, postquam Dominus præcepit discipulis transfretare, de duobus Christum sequi volentibus, Lucas 9. cap. scribit adiungens etiam de tertio postquam dixisset Dominum, impletis diebus assumptionis suæ, firmasse faciem suam versus Hierusalem, eoque perrexisse. Vnde videri posset ex Luca, illa contigisse in ea via, qua Christus è Galilæa per Samariam proficiscebatur in Hierusalem. Verùm cùm Matthæus priùs dicat Dominum præcepisse discipulis vt transfretarent, ac deinde scribam hunc accessisse qui dixit: *Sequar te quocunque ieris*, satis significat scribam hunc occasione secessus quem videbat Dominum parare, accessisse Dominum, & illi suam sequelam obtulisse. Quare cùm iidem planè videantur esse hi, quorum meminit Lucas, intelligendum est illud quòd dicit factum istud *ambulantibus illis in via*, non de via cuius priùs fecit mentionem, sed absolutè ambulantibus illis in via quadam. Quæ autem fuerit hæc via ex Matthæo patet, nimirum ea qua Christus postquam discipulis præcepisset traiicere, accessit mare ad transnauigandum, vt docet etiam August. concordans Lucam cùm Matthæo. Porrò obseruandum, hic proponi tres volentes quidem Christū sequi, sed in quibus singulis aliquid desiderabatur, vt hinc intelligeremus qualem esse oporteat eum qui Christum perfectè sequi volet. Et imprimis proponitur quidam scribarum, qui non vocatus speciatim à Christo ad perpetuum comitatū, vltrò se ad illum obtulit. Verùm hunc non syncero affectu sequi Dominum voluisse, sed spectasse commodum aliquod temporale, omnino apparet ex responsione Domini. Qui enim aliàs quadraret eius responsio affirmantis nihil sibi loci esse, nec aliquod domicilium vbi vel caput reclinare posset? Videtur ergo cupiditatis & lucri gratia Domino voluisse coniungi. Quoniam enim videbat Christū miraculis suis gratiam magnam apud populum cōsequi, putabat Christum diuitias multas collecturum, sicque sperabat & sibi ex sequela Christi lucrum aliquod accessurum. Aut putabat Dominum tandem regnum secundùm carnem inuasurum, clarum iam tot miraculis turbisque tam admirabilem, ac ob id cupiebat regni huius consors fieri. Quàm cogitationem abrepsisse scribæ huic mirum non fuerit cùm ea discipulis post tot apertas de morte ac suppliciis prædictiones euelli non potuerit. Atque ad hunc hominis istius auaritiam & cupiditatem siue lucri siue gloriæ indicandam, videri potest Matthæus eum nominasse expresse scribam. Siquidem auaritiæ & cupiditati gloriæ passim in Euangelistis notantur scribæ. Commodè autem elegāter & prudenter hanc carnis spem & cupiditatem Dominus hoc responso, *Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos*, &c. retudi, quasi diceret: Scio quo animo me sequi desideres, verùm tantum abest, vt apud me regnum aut opes expectes, vt bestiis terræ ac volucribus cœli pauperior sim, nō habens nimirum vel exiguum hospitiolum proprium, in quo etiam caput reclinem, cùm vulpes foueas suas habeant, & volucres nidos. Bene autem vulpium meminit ac volucrum, fortè notare volēs hominis huius astutiam simul & cupiditatem gloriæ. Quidam verò intelligūt Dominum per vulpes ac volucres tropicè voluisse significasse dæmones mētem huius occupātes, propter ipsorum dolum & superbiam, quodque seminibus & fructibus virtutum insidientur. Itaque sensum esse, Dæmones quidem foueas ac nidos in te habent, ego autem ne minimam quidem requiē in animo tuo inuenio. Porrò Hilarius hæc verba scribæ, *Sequar te quocunque ieris*, intelligit per interrogationem, vt accipiatur hic scriba dubitasse an vtile esset sequi ipsum, & an esset verè Christus: ac deinde Dominū per vulpes intellexisse pseudoprophetas: per volucres cœli, dæmones. Itaq; intelligit Dominum contuentem paucitatem se sequentium, exprobrantem legisperito diffidentiam sequi debere, subdolis pseudoprophetis esse foueas, & immūdis spiritibus nidos quiescendi: se verò, cui caput Deus sit, non inuenire in quos collocata Dei cognitione requiescat. Cæterū in hac Domini respōsione obseruanda ipsius prudentia & modestia. Ita enim manifestat se cordis illius arcana nosse, vt eūdem tamen non manifestè argueret, sed ipsi soli reprehensionem aperiret, vt & pudorem effugeret & si vellet corrigeretur. Nec vetuit se sequi, quamuis is syncerum eius animum cognosceret, sed tantùm docuit quòd sequēs nō inuenturus esset quod quærebat. Obseruandū rursum in Domini verbis, quāta fuerit ipsius in hoc mundo suscepta pro nobis paupertas. Cùm enim prima apud homines cura sit, vt domicilium aliquod possideant in quo delitescant, ad hæc apud Iudæos persanctè hæreditates custodire solitum esset, adeò vt Naboth religione quadam commotus, ne regi quidem suum hortum quem hæreditate acceperat, vendere auderet, tamē tanta fuit Christi tenuitas, tantáque demissio, vt nihil omnino in hoc mūdo possideret. Quod certè variis de causis sic fieri conueniebat. Et primùm quidem ob id quòd regnum cælorum cœlestiaque bona sibi quodammodo propria annunciare venerat, atque horum spe, & expectatione homines ad contemptum huius mundi bonorum inuitabat, quod efficacius sanè fecit nihil hìc possidendo. Deinde hac ratione demonstrabat, se, vt aliquoties testatur, non esse de hoc mundo, sed aliūde huc velut in peregrinum locum venisse, atque illic vnde venerat, habere se sua propriaque bona, quæ & suis daturus esset. Decebat enim eum, qui generationis iure hæres erat cœlestium bonorum, nullam in hoc mundo possidere hæreditatem humano iure acquisitā. Præterea hoc ita congruebat officio prædicationis, propter quod se supra venisse dicit. Oportet enim prædicatores verbi Dei, vt toti vacent prædicationi omnino esse liberos à secularium rerū cura, qua carere non possunt, qui possident huius mundi facultates. Postremùm, sicut mortem corporalem assumpsit,

sumpsit, vt nobis vitam largiretur spiritualem, ita corporalē paupertatem elegit, vt nobis spirituales suas diuitias participaret. Vnde 2.Cor.8. inquit Paulus: *Scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter nos egenus factus est, vt illius inopia diuites essemus.* Porrò hoc Christi exemplum quamuis non sit eatenus ab omnibus Christianis necessariò imitandum, quin illis liceat domos, & alia bono iure parta possidere: tamen hactenus meritò imitandum est, vt non addicamur animo rebus præsentibus, quas Dominus dedit possidendas, ita vt iuxta Pauli monitionem vtentes hoc mundo sint tanquam non vtentes: & qui emunt, sint tanquam non possidentes. Vt autem hoc Christi facto refellitur hæresis eorum qui damnāt voluntariam paupertatem eorum qui propter Christum omnibus renunciantes, sola eleēmosyna contenti viuunt, intrantes religionem mendicantium, (cuius hæresis autor fuit quidam Desiderius Longobardus tempore Alexandri 4. & alius eodem tempore Guilielmus de S. Amore) ita duo fuerunt in Ecclesia errores huic Christi facto innixi. Primus eorum, qui docuerunt neminem posse peruenire ad vitam æternam, qui aliquid possideret proprium. Cuius erroris autores (teste Aug. libr. de hær. cap. 40.) vocati sunt Apostolici, quod nomen sibi arrogantissimè vendicauerunt, quòd dicerent se Christi & Apostolorum vitam sequi. Quem errorem præter alia multa illud Pauli satis refellit, quo Timothæo scribens dicit diuitibus præcipiendum, vt ne sublime saperent, ac facilè tribuerent pauperibus: non autem dicit præcipiendum vt omnia à se alienarent. Secundus error eorum est, qui docuerūt Ecclesiasticos viros non posse vllas possidere diuitias, nec agros, nec possessiones vllas, quòd talis fuerit vita Christi & Apostolorum. Cuius hæresis primi inuentores (vt refert Aug. lib. de hæ. c. 50.) fuerunt Vadiani siue Anthropomorphitæ, qui hac occasione se ab Ecclesia separauerunt, quòd dicerent episcopis non licere possidere diuitias. Post istos multos tempore secuti sunt Waldenses, qui & pauperes de Lugduno dicti sunt, qui teste Ænea Syluio lib. de orig. Bohe. ca. 35. dixerunt sacerdotes sola debere contentos esse eleemosyna. Quem errorē Marsylius quoque Paduanus docuit, & Ioannes Wiclef Waldensium in omnibus penè imitator. Verū hic error multis conciliis ac decretis etiā antiquissimis est reprobatus, vt licet videre 12. q. 1. & seq. 2. 3. 4. & 5.

2.Cor.8.

1.Cor.7.

1.Tim.6.

c AIT AVTEM AD ALTERVM: SEQVERE ME. ILLE AVTEM *a* DE DISCIPVLIS EIVS *f* DIXIT.] Proponitur hic ab Euangelista alius, qui non vltro se ad sequendum ingerens, vt præcedens, sed à Domino ad sequelam perpetuam, & inseparabilem comitatum vocatus, vt patet ex Luca, paratus quidem sequi fuit, sed dilationem aliquam postulauit, idque pietatis in patrem exhibendæ intuitu. Qui quanquam dicatur à Matthæo fuisse vnus ex discipulis Christi, tamen ad sequendum, hoc est, ad adhærendum perpetuò Christi omnibus relictis inuitatur. Non enim omnes qui discipuli Christi dicuntur in Euangeliis, perpetui erant comites Christi. Nam & Ioseph ab Arimathęa discipulus Christi dicitur, occultus tamen propter metum Iudæorum ob familiaritatem, scilicet, singularem quam habuit cum Christo. Sic & de isto discipulo credendum. Nisi velimus intelligere eum dici discipulum, quia postea talis erat. Porrò quòd precatur permitti sibi sepelire patrem dupliciter intelligitur. Quidam enim, inter quos Ambrosius intelligunt patrem hu-

A ius iam fuisse mortuum. Christum autem non permisisse huic etiam tanti temporis dilationem quantam poscebat sepultura, nec vel per dispositionem paterni testamenti aut bonorum eius, vel amicorū colloquio in totum à se sequendo auocaretur. Alii verò putantes Dominum omnino permissurum ei patris sepulturam, si iam fuisset mortuus, quòd res hæc paruum tempus desideraret, intelligunt per sepelire patrem, gerere curam patris vsque ad sepulturam, sicut Eutichia Lucię mater dicens filiæ: Tege primùm oculos meos, ab officio tegendi oculos petiit inducias totius temporis vitæ suæ. Secundùm quem intellectum quòd sequitur in verbis Saluatoris: *Sine mortuos sepelire mortuos suos*, hūc habet sensum: Sine vt mortui curam habeant mortuorum suorum iamque vtrobiq; mortui dicuntur homines mundo & secundùm mundum viuentes, sed Deo propter fidei carentiam mortui. His autem verbis Saluator noluit improbare officium sepulturæ mortuis exhibendum, aut curam patris filiis debitam: sed tantū docere voluit humana posthabenda diuinis, maximè cum illa humana officia ab aliis commodè satis præstari possunt, atque cùm ad diuiniora aliqua officia quisquam diuinitus vocatur, quemadmodum hic iam vocabatur. Non enim Deus ad cœlestius & diuinius vnquam munus quemquam vocat, quando id impediret eum ab officio aliquo aliis præstando necessario. Itaque quò significaret Dominus, quare sepulturam paternam ab ipso posthabendam vellet adiecit: *Tu autem vade, & annuncia regnum Dei*, annūciationem regni Dei, hoc est, vitæ æternę, opponens sepulturæ mortuorum, quasi dicat: Et si pium sit quod prætendis opus, tamen non conuenit vt mortuorum causa discedas à sequendo me qui vita sum, iis magis cōuenit mortuorum cura, qui & ipsi mortui sunt: tibi verò, qui me vitam sequi, & per me viuere cœpisti, conuenit vt eorum curam habeas quæ ad regnum Dei, ac vitam illam beatam & sempiternam pertinent, vt scilicet vadas, & annuncies hominibus regnum Dei. Notant autem Chrys. Amb. & Hilarius diligenter pronomen *suos*, quasi dicere voluerit Saluator, mortuis Deo relinquendam sepulturam eorum qui & ipsi mortui sunt Deo: Christianos verò viuentes Deo debere sepelire suos mortuos, nempe qui in Domino moriuntur: & non simpliciter eos debere sepelire, sed pro eorum salute Dominum deprecari, & oblationem corporis Domini facere, vt intelligunt Hilarius & Ambrosius. Dicendo, inquit Hilarius, dimitte, &c. admonuit nō admisceri memoriis sanctorum mortuos infideles. Et Ambro. *Et propria quædam sepultura iustorum, de qua dictum est: Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit. Est & illa prophetica, vt supra sepulchra maiorum quædam ponamus, quæ lector agnoscit, infidelis intelligere non debet, non quò cibus imperetur aut potus, sed sacræ oblationis veneranda communio reueletur.* Alludit autem Ambrosius ad illud Tobiæ 4. *Panem tuum & vinum tuum super sepulturam iusti constitue, & noli ex eo manducare & bibere cum peccatoribus.*

B

C

D

E

ET AIT ALTER: SEQVAR TE DOMINE, SED PERMITTE MIHI, &c.] Proponitur à Luca etiam tertius, qui & ipse, vt verisimile est à Domino ad sequelam vocatus paratum quidem se exhibuit, sed dilationem, honestatis prętextu postulauit, & talem dilationem, quæ nō multum temporis, quemadmodum superioris postulata dilatio requirebat, ob quod sibi putabat meritò con-

concedendum quod petebat. Illud autem: *renunciare his qui domi sunt*: in Græco ambiguum est. Potest enim illud pro quo nos habemus: *his qui domi sunt*, videlicet τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου, accipi in genere masculino, quomodo nos legimus: vel etiam in genere neutro, vt sit, *iis quæ domi meæ sunt*, quomodo etiam quidam Latini libri habent. Quod si accipiatur in masculino, quemadmodum videtur maximè accipiendum, iam, *renunciare*, accipi hìc debet pro valedicere. Nam hoc etsi verbum, *renunciare*, non propriè significet, dictio tamen Græca ἀποτάττω frequenter significat, vt in Actis cap. 18. fratribus vale faciens nauigauit in Syriam, ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος. Si verò accipiatur in neutro genere, iam verbum, *renunciare*, accipiendum est pro cedere, & resignare, quod Latinis etiam pulchrè illud verbum significat, quomodo accipitur apud Lucam cap. 14. cùm dicitur: *Qui non renunciauerit omnibus quæ possidet*, &c. Cùm autem illo loco Christus voluerit discipulos suos renunciare omnibus possessionibus, non est verisimile huius loci hunc esse sensum: permitte mihi renunciare omnibus domesticis negotiis & bonis, cùm id etiam facere potuerit non redeundo domum, nec respiciendo retrò. Proinde magis accipiendum est in masculino genere, vt sit sensus: permitte mihi valedicere domesticis meis, nempe filiis, amicis, & famulis, quanquam ἀποτάξασθαι, non est simpliciter valedicere, sed datis mandatis quæ fieri velis aliquem dimittere & valedicere, vt intelligatur iste petiisse tempus disponendi cum domesticis suis res suas. Cæterùm ex dictione Græca constat non posse verbum, *renunciare*, hìc accipi, quemadmodum frequenter accipitur, pro nunciare vel referre & reportare. Id enim non est, ἀποτάξασθαι, sed ἀπαγγέλλειν.

AIT AD ILLVM IESVS: NEMO MITTENS MANVM SVAM AD ARATRVM, &c.] Rursum hìc notandum quemadmodum in priori responsione, Dominum vsum trãslationibus. Similitudinibus enim & metaphoris delectabatur Dominus quod eæ efficaciores essent gratia sua & lepore ad persuadendũ animis vulgi quod dicebatur. Porrò hæc Domini responsio dupliciter intelligitur. Primò, vt ad aratrum misisse manũ intelligatur qui euãgelizandi officio sese addixerunt, ad quod vocabãtur, & addicebantur quotquot ad sequelã Christi vocabantur. Sic itaque per *aratrum* intelligetur metaphoricè significari Euangelica prædicatio, qua in agro Dominico corda hominum præparantur & excolũtur ad fructificandũ Deo, eritq; sensus: Quemadmodũ ineptus est ad arandum, quisquis missa manu ad aratrum respicit retro, eo quòd araturus, vt oportet semper debeat in anteriora respicere: ita quisquis sese iam addixit, euangelizandi officio, & respicit ad mundana negotia, quæ iam neglecta esse oportuit, ineptus est ad euangelizandum regnum Dei. Ita enim tunc illud, *aptus est regno Dei*, intelligendum est, videlicet vt illud prædicet, sicut priùs dictũ est. *Vade, & annuncia regnum Dei.* Verùm rectiùs responsio hæc Saluatoris generaliter accipitur, vt manum ad aratrum misisse intelligatur, quisquis se iam meliori vitæ, ac iustitiæ virtutisque laboribus cõsecrare decreuit. Hic itaque ineptus est regno Dei etiam consequẽdo, si respiciat retro, hoc est, animũ suum deflectat ad ea quæ relicta esse oportet, vt vitã iam, cui se addixit, prosequatur. Sic enim sententia hæc generaliter accepta & proposito optimè conuenit, & accommoda est ad redarguendũ omnes qui suscepto quouis sancto vitæ instituto, ad earum rerum curam animo deflectuntur quas relictas oportebat. Quoniam enim iste cui Dominus loquebatur, sese addixit sequelæ Christi, quę exigit vt iam omnia sint relicta, omnibusque sit valedictum, respiciebat sanè retro, dum renunciare postea domesticis voluit. Sic & monasterium ingressus respicit retro, dũ ad mundana negotia animum conuertit, desiderans ad ea redire, aut eis se implicare. Et Christianam religionem ac pœnitentiæ viam suscipiens, retro respicit, cùm ad vitia quæ reliquit, animo ac desiderio delabitur. Bene autem aratro hìc metaphoricè significatur vitæ melioris institutum & studium, ad significandum labores virtutis, quibus mens hominis excolitur, vt fructũ faciat Deo, vnde aliquando messis multa aranti colligatur. Cæterùm Paulus simili metaphora quamuis non eadẽ, docet, omnibus quibus semel valefecimus post habitis & neglectis, procedendum in suscepto vitæ studio, scribens Philip. ca. 3. *Quæ*, inquit, *retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ priora sunt extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauiũ supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.* Porrò hìc meritò quæri potest cur reprehensus sit iste qui voluit renunciare & valedicere suis, cùm non sit reprehensus Elizeus, qui secuturus Eliam orauit sibi permitti vt iret, & oscularetur patrem suum, & matrem suam, 3. Reg. 19. Permisit enim id ei Elias, dicens: *Vade & reuertere.* Dicẽdum verò, primùm iure Christum maiorem perfectionem requisisse à suis discipulis, quàm potuit à suis requirere Elias tempore veteris testamenti, quòd à maiori & ad maiora vocarentur. Deinde Elizeum ad sequendũ promptissimum nihil impulit nisi pietas quædam naturalis erga parentes. Hic verò satis notatur tum ex suis verbis, tum ex verbis Christi de solicitudine quadam mundana, promptitudinem sequendi Dominum nonnihil corrumpente & laxante. Ea enim solicitudo satis significatur dum voluit renunciare, & non simpliciter valedicere domesticis omnibus suis, & non solùm parẽtibus vel filiis: & cùm Christus significat eum respicere retrò, satis notat illum non fuisse satis promptum, sed affectum eius fuisse diuisum. Non scribunt autem Euangelistæ quid de istis tribus factum sit, quãdoquidem inde nulla nobis vtilitas. Satis enim eis fuit tres istas Christi responsiones, ac veluti apophtegmata plena gratiæ & prudentiæ recensere, & in his tribus significare nobis qualem oporteat esse eum, qui Christum est secuturus. Primùm enim docemur, non debere se quenquam ingerere euangelizandi officio, commodi temporalis consequendi gratiâ. Deinde eum qui vocatur diuinitus, nullam dilationem quærere debere, vel pietatis, vel honestatis prætextu, sed mox vocantem sequi debere, cura parentum ac domesticorum quorumcunque, & omnium bonorum aliis relicta. Quod si verò hi, qui parati erant sequi, sed dilationem aliquã postulantes, reprehensi sunt, qua reprehensione digni, qui vocati sequi planè renuunt, aut dilationem inhonestam prætendunt: aut postquam sequi cœperunt, non tantùm respiciunt retrò, sed & relicto aratro resiliunt, imò & recurrunt retrò, velut canes ad vomitum reuertentes? Eundum enim post vocantem Dominum, simplicique animo eundum, atque sine cunctatione. *Ne* (inquit scriptura Ecclesiastici 5.) *tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem. Subitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te.*

Philip. 3.

3. Reg. 19.

Ecclef. 5.

MARIS TEMPESTAS IVSSV CHRISTI SEDATVR

MATTHÆI 8. MARCI 4. LVCÆ 8. CAP. XXX.

F[c] *Actum est autem in vna dierum & ipse ascendit in nauiculam, [f]& [a] ascendente eo in nauiculam, secuti sunt eum [f] discipuli eius. [h] Et ait† ad illos [b] in illa die cùm serò esset factum: [h] △Transfretemus [b] contra, [c] trans stagnum. Et ascẽderunt [b]. Et dimittens turbã, assumunt eum ita vt erat in naui & aliæ naues erant cum illo. [c] Et nauigantibus illis obdormiuit. [a] Et ecce motus magnus factus est in mari, [h] & △ descendit procella [b] magna [h] venit [c] in stagnum [b] & fluctus mittebat in nauim. [c] ita vt nauicula operiretur fluctibus. [c] Et complebantur, & periclitabãtur. [a] Ipse verò dormiebat, [b] & erat ipse in puppi super ceruical dormiẽs [f]. Et† accesserunt [a] ad eum discipuli eius. | Et △ suscitauerũt eum dicentes illi: [h] Magister [b] non ad te pertinet quia perimus? [a] Domine salua nos, [f] perimus. | Et dicit eis [a] Iesus: [c] Quid timidi estis, [a] modicæ fidei? [c] Vbi est fides vestra? [c] [b] Necdum habetis fidem? † | Tunc [c] ille | surgens △ increpauit ventum, [f] & tempestatem aquæ, [b] & dixit Mari: Tace & obmutesce. [h] Et cessauit [b] ventus, | & facta est tranquillitas [c] magna † [f]. Porrò homines, [c] timente: [f] mirati sunt [b] & timuerunt timore magno, △ | & dicebant [h] ad alterutrum: † | Quis putas hic est, quia [c] & ventis & mari imperat, △ [c] venti & mare | obediunt ei?*

† *b. illis* △ *b. o. Transeamus.* △ *b facta est.* *b impleretur nauis:* † *e. accedẽtes autem* △ *b. excitant eũ & dicunt.* † *b. Et.* † *e. At* △ *b. o. imperauit ventis.* △ *a. o. comminatus est vento. e. & mari.* † *c. Qui.* △ *f. dicentes.* *e. o. inuicẽ.* † *a. Qualis.* △ *b. vẽtus.*

ET IPSE ASCENDIT IN NAVICVLAM, *f* ET *a* ASCENDENTE EO, &c.] Discipulos secutos Christum dicit, ad distinctionem turbæ quàm Christus reliquerat. Verùm ex Marci narratione collata cum aliis Euangelistis, & maximè cum Matthæo, duplex hic oritur difficultas ad concordiam pertinens Euangelistarum. Marcus enim transfretationem hanc videtur significare factam in vespera eius diei qua Christus è naui locutus est eas parabolas quæ habentur Matth. 13. Nam cùm eas parabolas etiam Marcus commemorasset cap. 4. postea subiungit: *Et ait illis in illo die cùm sero esset factum: Transeamus contrà.* Eam tamen transfretationem non eadem illa die contigisse est manifestissimum, non quidem ex eo, quod Matthæus longè ante eas parabolas describat hanc trãsfretationem (nam intelligi posset per præoccupationem hæc Matthæum scripsisse) sed primùm ex eo quòd ex Matthæo satis constet ea die, qua eas parabolas è naui Dominus fuit locutus, non illum transfretasse. Nam dimissis turbis dicit, eum venisse in domum, ac tunc discipulos interrogasse intellectum parabolæ zizaniorum. Deinde ex eodem Matthæo satis constat ante suam vocationem contigisse hanc transfretationem: parabolas autem illas Dominum è naui dixisse, non solùm post Matthæi vocationem, sed etiã post duodecim Apostolorum constitutionem, etiam ex Marco euidens est. Dicit enim Marcus, eos qui cum Domino erant duodecim, interrogasse eum, cùm esset singularis, quæ esset parabola seminantis. Postremùm non eadem die contigisse transfretationem qua parabolas illas è naui Dominus dixerat, ex Luca etiam satis patet. Is enim cùm etiam cap. 8. parabolas illas commemorasset: subiecit: *Factum est autem in vna dierum, & ipse ascendit in nauiculam,* &c. Si verò eadem die, qua superiora gesta fuissent quæ sequuntur, certè dicturus fuerat: Factum est in hac die: non autem, *factum est in vna dierum*, quomodo videri potest locutus Lucas studio, vt insinuaretur quomodo Marcus post quem ille scripsit, esset intelligendus. Itaque cùm dicit Marcus, *factum est in illa die, cùm serò esset factum,* intelligendum est diem positum esse pro tempore, vt sit sensus: factum est in illo tempore, quo scilicet Christus prædicabat in Galilæa. Aut sensus est: Factum est in tali aliqua die, qua scilicet è naui Christus docuerat turbas. Altera difficultas est, quòd Matthæus significet Christũ præcepisse discipulis suis transfretari antequam esset in naui: Lucas verò & magis adhuc Marcus si-

A gnificat id præcepisse illis cùm iam esset in naui. Lucas enim sic habet: *Ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius. Et ait ad illos: Transfretemus trans stagnum.* Quòd verò sequitur, *& ascenderunt*, non sic accipiendum vt sit sensus, & ascenderunt nauim, cùm priùs dixerint eos ascendisse. Et Græcè est ἀνήχθησαν, quod est, soluerunt à littore, aut potiùs, subducti sunt, videlicet in altum à littore soluẽtes. Vnde illud, *& ascenderunt*, accipiendum, & ascenderunt in profundũ maris. Marcus verò sic habet, *Et ait illis in illa die cùm serò esset factũ, Transfretemus contra. Et dimittentes turbam assumunt eum ita vt erat in naui,* &c. Ex quibus satis constat, Christum cùm in naui esset præcepisse discipulis vt transfretarent. Proinde B quò constet omnium Euangelistarum narratio, sic se videtur habere res gesta. Primò Christus in terra aut ciuitate aliqua existens, iussit discipulos parare nauim ad transnauigandum, ex quo loco cùm proficisceretur ad mare in via, accesserunt ij de quibus prius dictum est, Dominum sequi volentes. Deinde cùm nauim cum suis discipulis conscendisset, atque è naui turbam, quæ sequebatur quædam docuisset, vespera imminente iam rursum suis vt transfretarẽt prẹcepit: ac tunc, vt habet Marcus, discipuli dimittentes turbam, hoc est separãtes C se à turba, soluendo scilicet à littore, assumpserunt eum, in altum scilicet & profundum maris, sic vt erat in naui docens populum. Non enim illud, *in naui*, coniungendum est cum verbo, *assumpserunt*, quasi priùs non fuisset in naui. Nam sic dicendum fuisset, in nauim: sed significare voluit Euangelista, discipulos iussos transfretare Christum, ita vt sederet in naui docens populum, antequam situm illum mutaret, quem postea mutauit, assumpsisse in altũ, significãs hoc modo promptam, ac celerem executionem discipulorum, & neglectũ molliciei aut curę suiipsius in Christo. Quod autem sequitur, *& aliæ naues erant cum illo*, vel cum illa (nam apud Græcos D relatiuum αὐτῷ referri potest vel ad Christũ, vel ad datiuum πλοίῳ, id est, naui.) Caietanus intelligit naues illas fuisse cum naui in qua erat Christus: cùm iam discipuli Dominum in mare assumerent, verùm eas ibi derelictas, nec simul cum naui illa profectas. Verùm rectiùs secundùm alios intelligitur & has simul cum Christo profectas, imò & idem periculum passas. Nam Matthæus postea dicit homines miratos dixisse: *Qualis est hic?* Non dixisset autem *homines*, si soli discipuli hoc miraculum vidissent & admirati fuissent, & non etiam turbæ, quas per homines eum significasse, intelligit Chrysostomus. Illos

Illos ergo homines significat, qui in illis erant nauibus, quas cum naui Christi dicit fuisse Marcus.

c ET NAVIGANTIBVS ILLIS OBDORMIVIT *a* ET ECCE MOTVS, &c. Obdormiuit Dominus, partim quidem, vt ostenderet naturæ humanæ susceptæ veritatem, dum corpus diurnis fessum laboribus, vespertino tempore somno reficit: partim verò, & potissimùm, vt exorta tempestate, ipso dormiente, maior esset timoris, & inuocandi opem eius occasio. Si enim ipso vigilante tempestas hæc oborta fuisset, aut non timuissent discipuli, aut credidissent illo inuito eam contigisse. Dispensatoriè autem per immissam tempestatem, discipuli in hunc timorem permissi sunt incidere, per quem ad inuocandam Domini opem, coacti sunt confugere, tum vt imperfectionem fidei suæ agnoscerent, tum vt à magno illo timore, Domini potentiâ subitò ac mirabiliter liberati, maiorem de eo fidem, & existimationem conciperent. Itaque voluit Dominus & ipsos discipulos sibiipsis, & se illis magis innotescere. Quod verò ad mysticum attinet sensum, hæc tempestas, typus quidem erat tentationũ futurarum, ad quas suos discipulos athletas orbis futuros exercere iam Dominus voluit. Futurum enim erat, vt cùm discipuli Christum in mari huius mundi essent trãsuecturi, (quod fecerunt cùm prouehebant sermonem euangelicum) multi, grauesq; tumultus excitarentur contra eos. Aduersus quos tumultus ac tẽpestates suos Dominus confirmabat, docens nullam tempestatem aut oppugnationem quantumuis atrocem, metuendã iis qui toto pectore fiduciam haberent in ipsum: simulque ostendens omnes eos, qui se consecrarent illi, nõ fore ab omni tẽtatione, & periculo liberos, quin potiùs pericula illos manere quandiu in pelago huius mundi, cum ipso in naui, quæ est Ecclesia, nauigãt, & necdum in littus regni cælorum peruenerunt. Operæ pretium est autem hic videre quo pacto Deus suos soleat tẽtare, aut tentari permittere. Nam tentationis, quæ hic sanctos manet, natura hoc loco graphicè est depicta. Tempestatẽ enim immisit sæuam, neque hoc contentus, operiri etiã fluctibus nauim, ac impleri aqua sinit, ad hæc summè periclitãtes visus est prorsus negligere. Illis enim iã extrema expectantibus, securus ipse dormit stratus in puppi. Si sanè probãtur sancti, vt non solùm supra quàm videantur sibi ferre posse affligãtur, (nam Paulus Corinthiis scribens: *Nolo*, inquit, *vos ignorare fratres, quoniam grauati sumus supra virtutem*) sed simul ita Deus erga illos exhibet, etiã cùm actum de eis iam videtur, vt nullam eorum rationem habere existimetur. At nũ finit tamẽ Spiritus sanctos despondere animum, vtcũque omnia videãtur deplorata. Sicut enim hic discipuli, etsi nihil certius morte expectarent, nequaquam tamen omnem spem porsus abiecerunt, sed dominũ excitarũt, implorauerunt que opem, quo facto, mox tempestas mirabiliter sedata est: ita & omnibus sanctis vsuuenit, nobisque sic faciẽdum est, vt quoties periclitamur, & Christus nobis dormire videtur, vellicemus eum piis precibus, ac expergefaciamus eum assidua interpellatione, & illico tempestas vertetur in tranquillitatem. Contingit autem nos periclitari, Christumque nobis dormire, siue cùm prauis carnis concupiscentiis, aut diaboli suggestionibus ad peccatum sollicitamur, Christo per fidem in cordibus nostris habitante, non statim eas suggestiones expellente, sed sinente aliquandiu nos illis oppugnari: siue cum externis malis ita affligimur, vt

2. Cor. 1.

A nulla salutis spes videatur, nec diuini adiutorii consolatio sentiatur. Cæterùm vt hic discipuli tentati sunt ad hoc vt & seipsos, & Dominũ meliùs agnoscerent, ita in hoc sancti tentantur, & tentari permittuntur à Deo, vt Deus & ipsimet sibi meliùs innotescerent, vt & de seipsis sentiant modestiùs, & de Dei erga se declarata bonitate augustius.

l ET DICIT EIS *a* IESVS: *e* QVID TIMIDI ESTIS, *a* MODICÆ FIDEI? *c* VBI EST.] Increpauit Dominus, & discipulos suos, & ipsam maris tẽpestatem, sed incertum ex Euãgelistis, vtra increpatio fuerit prior, nisi quòd ex Matthæo magis apparet, atque ex ipsis verbis saluatoris, priorẽ fuisse discipulorum increpationem quãquam eam Marcus, & Lucas posteriori loco ponant. Matthæus enim magis ordinẽ videtur obseruasse, dum dicit: *Tunc surgens* &c. & illud, *quid timidi estis*, significat discipulos adhuc timore periculi præsentis correptos. Et prius certè conueniebat, vt tolleret animi eorũ turbationem, quàm turbationẽ maris, quòd fidei imperfectio, obesse posset faciendo miraculo. Semper enim ferè fidẽ Dominus antequam miraculum operetur exigit. Sic & in consolatione sanctorum, in tẽtationibus ipsorũ, priùs Dominus animos eorum suo afflatu, & inspiratione erigit, deinde à malis si expedit, liberat. Increpat autem Dominus discipulos, nõ quòd illũ excitauerũt, opemq; eius implorauerũt, id enim erat fidei, atque fiduciæ cuiusdam argumẽtum: sed quod tam anxii trepidarunt, consternatiq; penitus, ceu actum de eis fuisset, clamauerũt. Diffidentiæ enim erat quòd dixerunt, *perimus*: nimiã cõsternationẽ indicabat, quod cum geminatione clamauerũt: *Præceptor, præceptor*, vt est apud Lucam Græcis. Vnde dicit, *quid timidi estis?* & additur in Græcis apud Marcum οὕτως hoc est, sic vel adeò, vt intelligatur non simpliciter redarguisse omnem illorum timorem, (cùm fieri facilè nõ posset, quin in tali rerum statu, naturalis aliquis timor animum hominis, etiam in fide perfecti, inuadat) sed timorem illum magnũ, quo consternati erant. Hoc enim erat argumentũ infirmitatis fidei eorum, nempe quòd non crederent eũ Deum esse, qui etiamsi dormiret, curã illorum haberet: aut quòd non satis confiderent, se per illũ ab omnibus periculis & malis fore liberos: quemadmodũ tamen iam cõfidere debuissent propter illius promissiones, & conspectam in ædendis miraculis potentiam. Dico autem quòd non crederent, &c. aut quòd non confiderent. *Fides* enim hoc loco dupliciter accipi potest. Nam à quibusdã accipitur pro credulitate, vt ideo intelligatur, accusasse Dominus discipulos imperfectionis fidei, quia non crediderunt eum Deum esse, qui etiam dormiens posset eos periculo liberare. Ab aliis verò communiter hic & in similibus locis accipitur pro fiducia, vt intelligãtur discipuli ideo vocari ὀλιγόπιστοι, hoc est, parùm fidẽtes, & modicæ fidei, quia nõ satis cõfidebãt se esse tutos Christo dormiente, nec habuerunt perfectam illam in Dominum fiduciam, quam debuisset. Porrò cùm fidem habuerint, etsi imperfectam, illud Marci: *Necdum habetis fidem*, sic debet intelligi: Necdum habetis fidem illam perfectã in me, quam iam meritò de me concepisse debuissetis? Sic & illud Lucæ: *Vbi est fides vestra?* perfecta scilicet illa quã toties inculcaui, quamq; præ vobis tulistis, omnibus relictis me sequentes. Id enim rectè accipitur significare articulus apud Græcos appositus, ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; vbi est illa fides vestra? Vnde Augusti. in 2. de consensu Euangelist. cap. 42. exponendo

(Marginal letters B, C, D, E in right column.)

nendo illud, *Necdum habetis fidem?* id est, inquit, illam perfectam velut granum sinapis.

l TVNC SVRGENS INCREPAVIT VENTVM *f* ET TEMPESTATEM AQVÆ, *b* ET DIXIT MARI.] Pro eo quod in Luca est, *increpauit*, in Marco *comminatus est*, in Matthæo *imperauit*, Græcis vnũ idemque verbum, est, de quo priùs est dictũ, nempe πετίμησεν, quòd cùm propriè significet increpare, hic tamen aliisque multis scripturæ locis, accipitur pro præcipere, veluti cum comminatione & ira. Vnde Marcus declarans quomodo increpauerit mare, dicit Dominum dixisse: *Tace & obmutesce*: quæ verba præcipientis potiùs sunt quàm increpantis. Et Lucas postea dicit, discipulos admiratos dixisse *ventis & mari imperat*, vbi Græcis non est verbum ἐπιτιμάω, sed ἐπιτάττει, hoc est propriè, imperat & præcipit. Creaturis autem his Dominus imperauit, non quòd sensibiles essent, quemadmodum quidam hæreticorum crediderunt, omnia esse quædam animantia, sed ad ostendendum vocem suam, etiam esse efficacem has creaturas, easque se suæ voluntati, & imperio habere subiectas, quod solius est creatoris, & Dei. Bene Hieronymus super hoc loco: *Et ex hoc*, inquit, *loco intelligimus quòd omnes creaturæ sentiant creatorem. Quas enim increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem, non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed maiestate conditoris, quæ apud nos sunt insensibilia, illi sunt sensibilia.* Sentire autem creatorem has creaturas dicit, quòd vox eius in eas esset efficax. Porrò quod Dominus non solùm dicit: *Tace*, sed addit etiam, *obtumesce*, augmẽtum illud, etiam celeritatem indicat, veluti dicas: Mox obmutesce. Et mox quidem cessauit ventus, nec solùm facta est tranquillitas: sed magna etiam tranquillitas. Vbi duo notanda occurrunt. Et primùm, quod omnis confestim tempestas soluta est, & ne vestigium quidem turbationis remãserit, cùm naturale sit vt fluctibus, & tempestate cessantibus, vsque ad multum tempus aquæ cõcutiantur. Secundò, quod, cùm priùs dictum sit, facta est procella magna venti, nunc dicitur, facta est tranquillitas magna. Nam pro modo afflictionis, solet esse & consolationis modus, vt est Psalm 93. & 2. Cor. 1. Dauid enim sic habet: *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationes tuas lætificauerunt animam meã*. Paulus verò sic: *Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra.* Hic autem iam impletum est in Christo quod de Deo priùs dixerat Psalmista Psal. 106. *Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis, ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Dixit, & stetit spiritus procellæ, & exaltati sunt fluctus eius*, & reliqua quæ sequuntur.

Psal. 93. *2. Cor. 1.* *Psal. 106.*

PORRO HOMINES MIRATI SVNT, *b* ET TIMVERVNT *b* TIMORE MAGNO, *l* ET DICEBANT.] Marcus & Lucas discipulos timuisse & admiratos dicunt. Nam postquam dixisset Lucas Dominum discipulis dixisse: *Vbi est fides vestra?* subiicit, *Qui timentes mirati sunt, ad inuicem dicentes.* Matthæus verò homines miratos dicit, intelligens per *homines* secundùm Chrysostomum, Hieronymum, & Hilarium, turbas. Nam, vt dictum est, præter discipulos etiam aliis aderant in aliis nauibus, quamuis rectè accipiatur Matthæus per homines discipulos simul cum reliquis comprehendisse. Neque enim discipuli perfectam adhuc de Christo habebant fidem & existimationem. Videbant enim eum vti nauigio ad transfretationem ac dormire, quæ verũ hominẽ arguebãt: videbant rursum cum potestate imperantem his rebus, quæ nulli credunt, easque mox obsequentes habere, vnde plusquam hominem esse colligebant, proinde & magno timore continebantur metuens scilicet ne quem pro homine coluerũt, nõ satis dignè de eo sentirent, nec satis dignè venerarẽtur, & admirantes dixerunt: *Qualis est hic?* quasi dicant, oportet esse longè alium, longeque maiorem esse quàm eum hactenus habuimus, quia non solũ morbis, & dæmonibus, sed etiam vẽtis, & mari, rebus scilicet quibus nemo efficaciter imperare valet quarumque vim nemo cohibere potest, imperat, & ad solum eius imperium obediunt, oblitæ suæ naturæ. Et meritò sanè hoc miraculum in maiorem eos extulit timorem simul & admirationẽ, quàm præcedentia. Primùm, quia nullus vnquam tale quid operatus fuerat. Neque enim virgam extendit, sicut Moyses: neque se aquis admouit, aut preces ad Deũ fudit vt alii: sed cùm potestate imperabat, sicut dominus seruis, & creator creaturis. Deinde quia in scripturis pro volũtate commouere, & rursum cõpescere mare, Deo quasi proprium, & summæ potestatis eius declaratiuum tribuitur, & à Deo sibi vsurpatur. Nam Isaiæ 51. *Ego*, inquit, *sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius.* Et Psal. 64. *Qui conturbas profundum maris sonum fluctuum eius*, vel, vt habent Hebræa, qui compescis fremitum maris, & fremitum fluctuum eius. Hic autem animaduertendum, quis fuerit fructus miraculorum Christi. Per ea enim, ad potentiæ eius admirationem promouentur homines, vt videant quàm tutò se illi committant, qui omnium habet potentiã, quantoque timore, & reuerentia: vt Deũ ipsum, suscipere, & adorare debeant. Porrò vt quemadmodũ priùs dictum est quod attinet ad mysticum sensum huius tempestatis immissio, & sedatio, typus quidã erat tentationum, quæ discipulis Christum prædicaturis euenturæ erant, imò & earum, quæ singulis iustis accidũt in hac vita: ita & earum quæ Ecclesiæ Christianæ quouis tempore obuentùræ erant. Hæc enim illa nauis est, in qua vehitur in huius mundi pelago, cum suis Christus, quæ olim hæresibus ac persecutionibus agitata nonnũquã etiam vsque ad desperationem, nunc certè rursum miserè fluctuat, hinc concussa Turcarum impugnatione, hinc hæresum diuersarum inquietata vẽtis, hinc Christianorum inter sese belligerantium distracta discordiis. Atque in hac misera fluctuatione dormit Christus, non solùm quia oblitus videtur suæ Ecclesiæ, sed in puppi, vbi rector nauis vigilare debet, dormit super ceruical, quia in episcopis, & pastoribus, aliisq; populi sui rectoribus, quibus commissa est nauis huius gubernatio, dormit, dum voluptatibus dediti commissi sibi gregis curam non gerunt, neque cõmuni Ecclesiæ periculo adeò commouentur, vt expergefacti cogitent, quæ sint officii eorũ. Proinde cũ istud fieri videmus, nostrũ fuerit piis precibus inclamare Christum, nec cessandum si non statim audit inclamatus, sed stimulandus & vellicandus, donec expergefiat, vt dicamus cum Psalmista: *Exurge, quare obdormis Domine: exurge, & ne repellas in finem. Quare faciem tuam auertis, obliuisceris inopiæ nostræ & tribulationis nostræ? Exurge Domine, adiuua nos, & redime nos propter nomen tuum.* Nec dubium quid si nostro non defuerimus officio, naui Christi, quæ periclitari potest, mergi non potest, mox restituetur tranquillitas magna, Christo nobis precibus excitato, & solo suo iussu motus omnes compescente.

SANATIS

SANATIS IN REGIONE GERASENORUM DUOBUS DÆMONIACIS, DÆMONES PORCOS INGRESSI PRÆCIPITANTUR IN MARE.

Matth. 8. Marc. 5. Lucæ 8. CAP. XXXI.

E c *T nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.* b *Et venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum* h *Et cùm*† *de naui egressus esset* c *ad terram,* b *statim* h *occurrit* b *de monumentis* h Δ *vir quidam qui habebat dæmonium'* c *iã temporibus multis, & vestimento non induebantur, neque in domo manebat: sed* b *qui domicilium habebat* h *in monumentis.* b *Et neque catenis iam quisquam poterat eum ligare, quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus dirupisset catenas, & compedes comminuisset: & nemo poterat eum domare, & semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat clamans, & concidens se lapidibus:* h ‖ *videns autem Iesum* b *à longè, cucurrit &* h † *adorauit' eum, &* Δ *clamans' voce magna, dixit, Quid mihi & tibi* c *est* h *fili Dei altissimi?* c *Obsecro te,* b *adiuro te per Deum* h *ne me torqueas.* c *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine.* b *Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine isto.* c *Multis enim temporibus arripiebat illum, & vinciebatur catenis, & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.*† h *Interrogauit autem illum* c *Iesus, dicens:* b *Quod tibi nomen est?* Δ *Et dicit ei': Legio* b *mihi nomen est, quia multi sumus:* c *quia intrauerant multa dæmonia in eum.* h *Et* ‖ *deprecabantur eum'* b *multum, ne se expelleret extra regionem.* [&] c *ne imperaret illis vt in abyssum irent.* h *Erat autem ibi* b *circa montem* h *grex porcorum* † *magnus pascens'* b *in agris* [&] c *in monte.* h *Et* Δ *deprecabãtur eum* b *spiritus,* c *vt permitteret eis in illos ingredi,* b *dicentes: Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.* h *Et* ‖ *concessit' eis* b *statim Iesus.* c *Exierunt ergo dæmonia ab homine,* h *&* b *exeuntes spiritus immundi* h *intrauerunt in porcos: &* b *magno* h *impetu grex* † *præcipitatus est in mare* b *ad duo milia,* h *&* Δ *suffocati sunt* b *in mari.* c *Quod vt viderunt factum* h *qui* pascebant eos, fugerunt: & nuntiauerunt in ciuitatem & in* ‖ *agros'* †. *Et egressi sunt videre quid esset factum', & venerunt ad Iesum,* c *& inuenerunt hominem à quo dæmonia exierant,* b *& vident illum qui à dæmonio vexabatur* h *sedentem, vestitum, ac* Δ *sana mente'* c *ad pedes eius,* h *& timuerunt.* ‖ *Et narrauerunt illis' qui viderant* b *qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat,* c *quomodo sanus factus fuisset à legione:* b *& de porcis.*

QUÆ MARCUS ET LUCAS DE UNO NARRANT, MATTHÆUS DE DUOBUS SCRIBIT HOC MODO:

ET cùm venisset Iesus trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes sæui nimis, ita vt nemo posset transire per viam illam. Et ecce clamauerũt, dicentes: Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos? Erat autem non longè ab eis grex multorum porcorum pascens. Dæmones autem rogabant eum dicentes: Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum. Et ait illis: Ite. Et illi exeuntes abierunt in porcos, & ecce magno impetu abiit totus grex per præceps in mare: & mortui sunt in aquis. Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatẽ, nuntiauerunt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant. Et ecce tota ciuitas exiit obuiam Iesu. Et viso eo† ¹ *rogabant' eum* c *multitudo regionis Gerasenorum* Δ ¹ *vt transiret'* ‖ *à finibus eorum',* c *quia magno timore tenebantur.*† f *Ipse autem transcendens nauim* c *reuersus est* [&] a *transfretauit.* b *Cumque ascenderet nauim* Δ h *cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat' vt esset cum* ‖ *illo',* b *& non admisit eũ sed* c *dimisit * eum Iesus,* h *dicens'* b *illi. Vade,* c *redi* h *in domum tuam* b *ad tuos,* h *&* Δ *annuntia' illis quanta tibi Dominus* ‖ *fecerit'* b *& misertus sit tui.* h *Et abiit* c *per vniuersam ciuitatem prædicans,* b *& cœpit prædicare in Decapoli* h *quanta sibi fecisset Iesus,* b *& omnes mirabantur.*

Marginal notes: † b.o. exeũti ei de naui. Δ b. homo in spiritu immundo. ‖ c.o. Is vt vidit. † c. procidit ante. Δ c. Exclamans. † b. Et interrogabat eum. Δ c. At ille dixit. ‖ c. rogauerunt illũ. † c. multorum pascẽtium. Δ c.o. rogabant. ‖ c.o. permisit. † c. abiit præceps in stagnum. Δ c. & suffocatus est. b * autem. ‖ c.o. Villas. † c. exierũt autẽ videre quod factum est. Δ b.o. sanæ mentis. ‖ c. nũtiauerũt autẽ illis &c. ¹ c. Et rogare cœperunt. ¹ c. Et rogauerunt. Δ b. discederet. ‖ c. ab ipsis. † a Et ascendens in nauiculã. Δ c. Et rogauit eum vir à quo dæmonia exierant. ‖ c. eo autẽ. † b. ait. Δ c. narra. ‖ o. fecit.

ET NAVIGAVERUNT AD REGIONEM GERASENORUM, QUÆ EST CONTRA GALILÆAM, b ET, &c.] Pro *Gerasenorum*, apud Matthæum in Græco est γεργεσηνῶν, id est Gergesinorum. Apud Marcum verò & Lucam est γαδαρηνῶν, hoc est, Gadarenorum. Porrò Hieronym. in libro de locis Hebraicis, Gargasi dicit esse ciuitatem trans Iordanem Iunctam monti Galaad, quam tenuit tribus Manasse. Et hæc, inquit, nunc dicitur Gerasa vrbs insignis Arabiæ. Vnde patet idem esse siue dicatur Gergesinorum, siue Gerasenorum. Addit autem Hieronym. Quidam autem ipsam esse Gadaram existimant. Ex quibus verbis multi intelligunt vnam eandemque ciuitatem tria hæc habuisse nomina Gargasi, vnde est Gergesinorum Gerasa, vnde est Gerasenorum: & Gadara, vnde est Gadarenorum. Sed ex Iosepho manifestum est diuersas fuisse ciuitates, quarum altera dicta sit Gadara, altera Gerasa, ambas tamen trans Iordanem sitas non longè, vt apparet, ab inuicem, in regione Galilææ opposita, quam ipse vocat regionem Transamnianam, cuius metropolim validissimam dicit fuisse Gadaram lib. 5. de bello Iud. cap. 3. Itaque fieri potest vt eadem hæc regio ab vtraque ciuitate nomen acceperit, vt & diceretur regio Gerasenorum, & regio Gadarenorum. Interpres autem ideo videtur nomen Gerasenorum, posuisse in Matthæo, Marco & Luca pro Gergesinorum & Gadarenorum, quia illud suo tempore notius esset & cõmunius. Nam Hieron. in Abdiam scribit eam Arabiæ partem, quæ priùs Galaad dicebatur, suo tempore dictam Gerasam. Præter autem Gadaram quæ erat

trans Iordanem, erat altera citra Iordanem, vt apparet ex Iosepho lib. 3. cap. 6. belli Iudaici. Et Iosue 15. fit mentio cuiusdam Gadaræ in tribu Iuda.

b ET CVM DE NAVI EGRESSVS ESSET *c* AD TERRAM, *b* STATIM *b* OCCVRRIT DE, &c.] Quãuis Matthæus duos occurrisse Christo dæmoniacos scribat, quorum dæmones ingressi porcos præcipitauerunt eos in mare. Marcus tamen & Lucas vnius solius faciunt mentionem, non asserentes tamen vnum solũ fuisse, & ob id non contraria Matthæo scribentes. Vnius autem tantùm faciunt mentionem, siue quòd hic inter duos illos clarior esset & famosior, per cuius curationẽ fama Christi latiùs clariusque fragrauerat, vt vult August. siue, vt vult Chrysostomus, quod hic sæuior esset, vnde eius sæuitia latam descriptionem à Matthæo prætermissam hi duo Euangelistæ prosequuntur. Potest & ob id videri vnius tantùm ab eis factam mentionem, quòd fortè hic solus fuerit, qui curatus Christum sequi voluerit, & à Christo missus longè lateque ipsum prædicauerit. Nam de suis duobus nihil tale narrat Matthæus. Porrò apud Græcos in Luca duo adduntur verba quę desunt apud nos. Habent enim, *occurrit ei vir quidam è ciuitate*, quod tamen non sic intelligendum quasi è ciuitate occurrerit Christo, dicitur enim à Marco è monumentis occurrisse, & in desertis ac montibus habitasse, sed quia vir ille fuerit ex illa ciuitate oriundus. Diligenter autem Marcus & Lucas dæmoniaci huius statum & miseriam explanant, vt & dæmonum malitiam, & Christi potentiam magis exprimerent. Itaque dicunt eũ multis temporibus hoc malo afflictum fuisse, nudum incessisse, in domibus non mansisse, nullis catenis vinciri, nec vlla ratione domari potuisse, in deserta actum, in monumentis habitasse, ibique lapidibus sese concidisse, ad, vt habet Matthæus, omnibus transeuntibus timori, & horrori fuisse. Quæ omnia summam eius, qui sic à dæmonio agitabatur miseriam, Christi misericordiæ dignam, ac dæmonum insuperabilem malitiam, & sæuitiam in homines, sola Christi potentia superabilem significant. Vt autem intelligatur meliùs, quomodo hi dæmoniaci habitauerint in monumentis, idque in desertis & montibus, sciendum quòd Iudæi suos non sepelierunt in ciuitatibus, ne contaminarentur, sed extra ciuitatem, in agris, & maximè in montibus & desertis locis, vbi vnaquæque ferè familia suum habebat sepulchrum, in aliqua rupe excisum, aut in aliqua spelunca delectum, aut ex lapidibus & ex fossione extructum, tantam habens altitudinem & latitudinem, vt multi erecti illud ingredi possent, & multi in eo simul sepeliri. Patet istud ex variis scripturæ locis, videlicet ex sepulchro Domini, sepulchro Abrahæ, & sepulchris de quib. legitur 4. Reg. 23. vbi dicitur Ioas vidisse sepulchra, quæ erant in monte, misisseq; & tulisse ossa de sepulchris, & per ea polluisse altare in Bethel. Hinc etiam est quòd toties in scripturis dicantur quidam illati vel non illati in sepulchris patrum suorum. Itaq; mirum videri non debet, si dæmoniaci isti in sepulchris habitarent, idque in montibus & desertis. Vt autem hìc manerent, diabolus eos adegit, Primùm quidem, quoniam summè gaudent crudelitate, & sæuitia in eis & per eos omnem, quam permittebantur sæuitiam exercere volebant. Iam magnæ cuiusdam crudelitatis erat, sepulchra ingredi, atque in eis, inter mortuorum ossa, quę omnes religioso quodã metu, aut naturali aliquo horrore attingere abstinent, versari: maioris etiam crudelitatis erat, ex eisdem occurrere & inuadere viatores, qui sanè hac ratione magis percellebantur metu & horrore. Deinde secundùm Chrysostomum & Theophylactum hac ratione dæmones, perniciosum dogma persuadere hominibus volebant, videlicet quòd animæ morientium dæmones fiant: *vnde*, inquit Chrysostomus, *aruspices occidunt pueros, vt animam eorum cooperantem habeant, propter quod & dæmoniaci clamant, anima illius ego sum.* Certè Aug. lib. de hæres. cap. 86. Tertulliano eum tribuit errorem, quòd senserit animas hominum pessimas, post mortem conuerti in dæmones. Postremùm hac ratione declaratum est quibus rebus maximè dæmones delectentur, videlicet hominum morte: ac vbi sit illorum pars, videlicet nõ inter viuos, nec in terra viuentium, sed inter mortuos. Verùm hic queri potest cur dæmones, dæmoniacos hos adegerunt ad occurẽdum Christo, cùm potiùs fugiendum eis fuisset ab ipso? Dicunt quidam, dæmoniacos hos strepitu appellentium hospitum excitatos, procurrisse in occursum Domini, vt quemadmodum consueuerant impetum facerent in eum cum suis, sed postea dæmones sentientes illius in seipsis vim, agnouisse illum, ac prostratis istis dæmoniacis, illum rogasse ne eos torqueret. Verùm cùm Marcus de altero istorum dicat, quòd videns Iesum à longè cucurrit, & adorauit eum, &c. quo vtique satis significatur non occurrisse in principio, animo inferendi nocumentũ, rectiùs dicitur dęmones istos occurrisse Christo, & ad occurrẽdum dæmoniacos adegisse, partim quòd Christi virtute cogerẽtur aduenire, & occurrere, partim quòd sentiẽtes dæmones præsentiam alicuius, qui eos torqueret, sperarent se humili supplicatione aliquid quod vellent posse impetrare. Quoniam enim isti dæmoniaci adeò sæui erant, vt nemo eos ad Dominum adducere posset, ipsemet ad eos curandos venit in hanc regionem, atque in ea existens occurrere eos sibi. Neque enim conueniebat vt vsque ad eos iret, eosque requireret, ne gloriæ cupidus videretur.

b QVID MIHI ET TIBI EST *b* FILI DEI ALTISSIMI *c* OBSECRO TE, *b* ADIVRO TE.] *Non voluntatis*, ait Hieronymus *ista confessio est, quam præmium sequitur confitentis, sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos: velut si serui fugitiui post multum temporis Dominum suum videant, nihil aliud nisi de verberibus deprecentur. Sic & dæmones cernentes Dominum in terris repentè versari, ad iudicandos se venisse credebant.* Hæc ille, Porrò dæmon inter audaciam, & metum hærens per timorem veneratur, filiumq; Dei prædicat, ac ne expellatur, aut torqueatur obsecrat: per audaciam verò cum Domino expostulat, dicens: *Quid mihi & tibi?* ac etiam adiurare præsumit, id pro se sibi vsurpans, quòd contra ipsum vsurpari solitum est. Nam per adiurationes dæmonia expelluntur. Vt autem intelligatur, quid hic, & in aliis locis scripturæ sit adiurare, sciendum, verbum adiurare apud Latinos scriptores idem esse quòd simplex iurare, aut idem quòd valde iurare. Nam, adauctiuam particulam hic esse volunt, vnde Terentius in Hecyra, *Sanctè adiurat non posse apud nos Pamphilum se absente perdurare*, hoc est, iurat. In scripturis verò sacris hoc verbum aliam habet significationem. Correspondet enim Hebrææ dictioni השביע, quæ cùm sit verbum cõiugationis hiphil, significat propriè idem quod facio iurare. Sicq; accipitur cùm dicit Abraham seruo suo: *Pone manum tuam subter femur meum, vt adiurem te per Dominũ Deum*

cœli

cæli & terræ, &c. hoc est, vt iurare te faciam, quemadmodum etiam quidam vertunt. Sic & Genes. 50. cùm dicit Ioseph se adiuratum à patre vt sepeliret ipsum in terra Chanaam. Quomodo enim fuerit adiuratus, patet ex fine capit. 47. videlicet posita manu subter femur (qui iurantium mos erat) iurauit patri se sepulturum illum in terra Chanaan. Et Iosue 2. dixerunt exploratores ipsi Rahab post præstitum iuramentum ab ea exactum, *Innoxii erimus à iuramento hoc quo adiurasti nos*, id est, quod iurare nos fecisti. Itaque, *adiuro*, his locis est ad iurandum adigo, quomodo & hoc loco quidam interpretantur, vt sit sensus: peto à te vt iures mihi per Deum ne me torqueas. Sciendum tamen, in scripturis quosdam dici adiurari, etiam à quibus nullum exigitur iusiurandum, vt cùm dicitur 1. Regum 14. *Ionathas non audierat cum adiuraret pater eius populum.* Quomodo autem adiurârit priùs dicitur. Adiurauit autem Saul populum dicens: *Maledictus vir qui comederit panem vsque ad vesperam, donec vlciscar de inimicis meis.* Hic enim populus adiuratus non iurauit, sed Saul tantùm. Sic in lege zelotopiæ dicitur: *Adiurabit eam sacerdos, & dicet: Si declinasti à viro tuo, atque polluta es, & concubuisti cum altero viro, his maledictionibus subiacebis: Det te Dominus in maledictionem exemplumque cunctorum in populo suo*, &c. Quibus locis nihil aliud videtur esse adiurare aliquem, quàm iuramento execratorio & maledictioni diuinæ aliquem subiicere. Vnde pro eo quod nos legimus, his maledictionibus subiacebis, in Hebræo est, & audirabit eam sacerdos adiuratione maledictionis, dicetque ad eam, quod per parenthesin insertum est, verbis sacerdotis adiurantis. Iam nonnunquam occurrit in scripturis verbum adiurandi, vt neque commodè exponi possit per exigere iuramentum, neque per subiicere execrationi, vt cùm dicit ad Micheam Prophetam rex Achab: *Iterum atque iterum adiuro te, vt non loquaris mihi nisi quod verum est in nomine Domini.* Et cùm in Canticis dicitur: *Adiuro vos filiæ Hierusalem.* Rursum cùm dicit Caiphas Christo: *Adiuro te per Deum viuum, vt dicas nobis si tu es Christus:* Et in Actis: *Adiuro te per Iesum quem Paulus prædicat.* Hic enim neque iuramentum aliquod exigitur, neque maledictio aliqua explicatur, nihilque aliud videtur esse his locis adiurare, quàm religione aliqua obstringere hoc est, metu religionis & pietatis temeratę aut vltionis diuinæ adigere ad aliquid faciendum, quod pulchrè significat dictio Græca huic correspondens, ὁκρίζω vel ἐξοκρίζω. Quoniam enim iuramento præstito, aut maledictione interminata aliquem sic obstringimus, vt metu religionis contrà quàm velimus facere nõ audeat: hinc generaliter adiurare ponitur pro intuitu obedientiæ, & timoris Deo debitæ quemquam obstringere. Itaque hæc oratio: *adiuro te per Deum*, sic hoc & aliis locis est explicanda: Per gloriam, & obedientiam Deo debitam, te obstringo, quasi scilicet te iureiurando ad hoc adstrinxisset, ita vt temeratæ religionis, & inobedientiæ in Deum crimen incidas, nisi parueris. Hinc iam intelligi etiam potest, quomodo secundùm Ecclesiasticum vsum insensibiles quædam creaturæ dicantur adiurari, vt cùm in consecratione aquæ benedictæ dicitur: *Exorcizo te creatura salis*, &c. *Exorcizo te creatura aquæ*, &c. Nam, *exorcizo*, Græcum verbum, non est aliud quàm adiuro, secundùm vsum quem habet hoc verbum in scripturis. Vt autem etiam intelligatur quomodo dæmon primùm quidem vt apparet, rogauerit, deinde etiam adiurauerit Christum per Deum (nam cùm suis precibus nihil sciret meritò tribuendum, diuini nominis authoritate interposita quam grauissimam, esse Christo sciebat, sperabat se posse consequi quod volebat) ne ipsum torqueret, aduertendum dæmonem hunc iam quidem tortum fuisse & afflictum à Christo, idque & generali illa afflictione, quæ omnibus à damnatione dæmonibus semper fuit communis, & specialis, qua, scilicet ille affligebatur metu ex præsentia Christi: verùm neutram harum afflictionum hic deprecatur, cùm sciret fieri non posse, vt ab illis liber esset, & immunis, sed duplicem adhuc aliam metuebat afflictionem, quam intelligi potest hic deprecatus. Metuebat enim expelli ex homine, quẽ possidebat, quę expulsio magna illi futura erat afflictio, eo quòd pro summa eius superbia pœnosum sit, alterius imperio debere cedere, proque maxima eius malitia, & in homines inuidia, volupe illi sit homines affligere: quo certè affectu multi etiam sunt hominum impiorum, qui iam ad extremum malitiæ deuenerunt, quibus voluptati est aliis, vel suo malo malefacere: & si coërceantur à licentia facinorum, vehementer animo discruciantur. De hac itaque afflictione plerique intelligunt, cùm dicitur: *obsecro te ne me torqueas*, quia sequitur apud Lucam: *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine.* Et apud Marcum: *Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine isto.* Quibus orationibus causalibus omnino videtur significari hoc afflixisse dæmonem, quòd exire cogeretur ab homine. Metuebat autem etiam expelli extra regionem, & mitti in abyssum inferni, torquendus ibi ea condemnatione, quam sciunt manere ipsos in nouissimo iudicii die, & hanc torturam magis videri potest deprecatus dæmõ, quia dicitur apud Matthæum: *venisti ante tempus torquere nos:* Et postea dicitur in marco, quòd rogabat eum ne se expelleret extra regionem: & in Luca, ne imperaret illis vt in abyssum irent. De hac igitur tortura si intelligatur quod dicit dæmon: *obsecro ne me torqueas*: quod sequitur: *præcipiebat enim spiritui immundo*, &c. sic est accipiendum, vt reddatur ratio quare precabatur, ne torqueretur: videlicet quia metuebat, ne eo quòd imperabatur illi vt discederet ab homine, simul etiam imperaretur illi, vt discederet extra regionem in abyssum inferni. Porrò ex Luca & Marco constat priùs Dominum præcepisse dæmoni, vt exiret ab homine, quàm ille diceret: *obsecro te ne me torqueas.* Nec tamen mirum videri debet, si non omnino statim exierit ad Christi præceptum. Non enim ei Christus præcepit vt omnino statim exiret, nec adhuc eius præceptum planè vrgebat, sed quemadmodum supra, cùm dixisset dæmoni cuidam *Obmutesce, & exi ab homine*, promisit illi Christus priusquã egrederetur, proiicere dæmoniacum in medium, & discerpere illum: ita vt modo permisit ante egressum adhuc quædam orare, & respondere quoniam ita vtile erat propter auditores. Neque inefficacia præcepti Christi ex eo inferri potest, sed potiùs è contrariò efficacia præcepti Christi declaratur, dum Christo præcipiente adeò trepidè, & multum precabatur ne torquerentur, non refugiens quidem obedientiam, sed maius malum deprecãs. Cùm autem subiungit Lucas: *Multis enim temporibus arripiebat illum*, &c, causam reddit, quare Dominus, etsi à nemine rogatus, præceperat dæmoni exire, nimirum quòd ob mali diuturnitatem, & magnitudinem Dominus illius misereretur.

Interrogavit autem illum *e* Iesus dicens: *b* Quod tibi nomen est, &c.] Interrogat Dominus non quaſi ignorans, ſed vt ex diaboli reſponſione, pateſceret præſentibus dæmonum inhabitantium multitudo, vt hinc illis etiam conſtaret, & cauſa raræ illius crudelitatis, ac ſeuitiæ quæ deſcripta eſt, & miraculi magnitudo, quo à tanta dæmonum poteſtate Chriſti potentia homo poſtea liberatus eſt, ſicq; cognoſceretur Chriſti potentiam, non ſolùm ſuperiorem eſſe ſingulorũ dæmonum potentia & malitia, ſed etiam omniũ quantumuis multorum, ac ſimul coadunatorum, & conſpirantium. Prætereà ad noſtram inſtructionem voluit Dominus multitudinem dæmonum vnum hominem poſſidentium innoteſcere, vt agnoſceremus non eſſe nobis ſingulis negotium cum ſingulis dæmonibus, ſed multos ſimul dæmones frequenter vnius ſaluti inſidiari quò cum maiori metu conuerſemur, in ſolo Domino cõfidentes, cuius vnius poteſtas lõgè ſuperat omnium aduerſariorum noſtrorum vim & potentiam. *Maior eſt enim*, inquit Ioannes, *qui eſt in nobis, quàm qui eſt in mundo*. Interrogat autem Dominus de nomine, non quòd ſinguli dæmonum ſpeciale habeant nomen ſibi proprium, ſed interrogatione nominis exigens notificationem eius dæmonii quod loquebatur. Nomine enim rem notiorem facimus. Locutus autem hactenus fuerat dęmon veluti vnus aliquis, dicens: *Quid mihi & tibi*, &c, *obſecro te ne me torqueas*. Proinde vt notũ faceret Dominus cuius fuiſſet vox hactenus audita, videlicet quòd nõ vnius alicuius, ſed totius cuiuſdam multitudinis. *Quod* (inquit) *tibi nomen eſt*? hoc eſt, indica nobis quis ſis tu qui in homine loqueris. Et dicit ei: *Legio mihi nomen eſt*, addẽs & cauſam vſurpati nominis, *quia* (inquit) *multi ſumus*. Non enim putãdum nomen hoc vſurpatur quòd verè ibi eſſet plenæ legionis numerus qui eſt. 12250, militum, nõ autem, vt multi putant, 6666. Nam legio in decem diuiditur cohortes: cohors verò in 50 manipulos, manipulus in 25. milites. Vſurpant igitur nomen militare, bonis angelis magis conueniens, quo inſinuatur, & dæmonum ſuperbia, imperium, ac aſſimilationẽ cum angelis bonis ſibi vendicantium, & eorundem in nos hoſtile bellum, quodq; in perniciem noſtram ſpurca colluuies coniurata ſit. Cùm itaq; priùs dixerunt Euangeliſtæ hominem occurriſſe, qui habebat dæmoniũ & ſpiritum immundum, nomen, demonium & ſpiritus, collectiuè debet accipi, pro tota hac cõgregatione dæmonum, de quibus iam poſthac ferè ſemper loquuntur hic Euangeliſtæ pluraliter.

1. Ioan. 4.

Legio quãtum numerũ in ſe comprehẽdat.

Et deprecabantur eum *b* multum ne se expellere extra regionem, et *c* ne, &c.] Quòd dicit Marcus dæmones rogaſſe ne expellerentur extra regionem, quidam intelligunt extra regionem, hoc eſt, extra mundum habitatum, ſed rectiùs intelligitur extra regionem illam. Quemadmodum enim diuerſi dæmones, aliis & aliis vitiis magis delectantur, ita diuerſi dæmones ad diuerſas magis afficiuntur regiones, & ad eas maximè, in quibus mores hominum propter longam conſuetudinem perſpectos habent, ac vbi eis maior nocendi ſpes eſt, & occaſio. Itaque duo intelligendum eſt petiiſſe dæmones: vnum ne expellerentur extra regionem: alterum, ne mitterẽtur in abyſſum, hoc eſt, in infernum, locum, ſcilicet damnatorum, ad quem ſe ſaltem in nouiſſimo iudicii die ſciunt mittendos. Propriè enim abyſſus, pro quo Hebraicè eſt תהום ſignificat aquarũ profunditatem: accipitur tamen quandoque, maximè in nouo Teſtamẽto, pro inferno, propterea quòd ſub terra ſit, mortuos damnatos penitus ita abſorbens, vt emergere illinc non poſſint. Sic enim accipitur frequẽter in Apoc. ſic & ad Rom. 10. & præſenti loco. Sunt autem qui intelligunt dæmones (qui, vt patet ex Paulo, in aere hoc caliginoſo detinentur vſq; in indicii diem) certis etiam locis ſic diuino iudicio addici, vt eũ non ſint exituri niſi præcipitentur in abyſſum, atq; ob id dæmones modò precatos ne expellerentur extra regionẽ. Secundùm quem intellectũ, eadem erit illorũ petitio, quæ eſt apud Lucam & quæ apud Marcum. Porrò ad has dęmonum petitiones nihil reſpondit Dominus, neq; illorum petitioni verbis aliquibus annuens, que relictãs, quod tantùm veniſſet ad ſaluandum, & liberandũ homines à poteſtate diaboli, nondum autẽ ad condẽnandum dæmones extrema ſua condemnatione, quę ad ſecundum eius pertinet aduentum. Diſpẽſatoriè autem fiebat, vt dæmones mutu perculſi ea rogarẽt, vt præſentes omnes intelligerent tantã fuiſſe Domini poteſtatem, vt illos nõ ſolùm ex hominibus eiicere poſſet; ſed tota etiam pellere regione, ac in abyſſum præcipitare ſolo ſuo iuſſu, quod vtique iudiciariam eius ac diuinam poteſtatem planè demoſtrabat.

Erat autem ibi *b* circa montem *b* grex porcorum magnus pascens *b* in agris, &c.] Quòd Marcus dicit circa mõtem fuiſſe hunc gregem, paſcentemq; in agris, non eſt contrarium ei quod dixit Lucas gregem hunc fuiſſe in monte. Nam, vt inquit Auguſt. grex porcorum tam magnus fuit, vt aliquid eius eſſet iuxta montem in agris, aliquid in monte. Aut totus etiam grex circa montem fuiſſe dicitur, & tamen etiam in monte quia in inferiori fuit montis parte, quæ in agros & campos diffundi cœperat. Dæmones ergo, quoniam exeundum illis erat ab hominibus, nec permittebatur eis nocere amplius pro illorum volũtate hominibus, cupiuerunt ſibi concedi, vt malitiam ſuam permitterẽtur exercere in ea, quæ hominum erant, re ipſa declarantes, ſcilicet, quanto odio, & furore contra homines inſaniant: accaſionẽq; ſumpſerũt à præſente ibi tum grege porcorum, quos quia ſciebant eſſe Iudæis abominabiles, ſperabant Dominũ, vtpote Iudæum, & legis Moſaicæ obſeruatorem, facilè eorum petitioni conſenſurum. Videri autẽ poteſt, dæmones & alia de cauſa cupiuiſſe nocumentum iſtud hominibus illius loci inferre, nimirum vt perditis porcis, domini gregis aliique homines, horum damno conſternati Ieſum non ſuſciperent, ſicque fructu prædicationis priuarentur, quemadmodum pòſt ex parte euenit. Rurſùm autem diſpenſatoriè factnm eſt vt dæmones ingreſſum in porcos peterent, vt conſtaret nihil omnino eos poſſe niſi ipſius permiſſione. Sed Mirum videri poſſet, cur Chriſtus, qui hoc quod dicebatur, hoc eſt Saluatorẽ, ſeſe in omnibus geſſit, permiſerit dæmones porcos inuadere & perdere, quanquam nullum ſit dubium, quin iure id concedere potuit, cùm eſſet Dominus omnium. Verùm dicendum, variis de cauſis id Dominum permiſiſſe admodum conuenienter non quidem vt dæmonibus cõplaceret, ſed diſpenſatoriè alia intendẽs hominum inſtructioni & eruditioni vtilia. Primùm itaque id conceſſit, vt re ipſa conſtaret, quod priùs dixerunt dęmones, multitudinem dæmonum inhabitaſſe hunc hominem, ac iam eandẽ expulſam eſſe. Deinde vt refelleretur & conuinceretur pertinacia eorum, qui negantes dæmonum

num naturã, quales erant Sadducæi, & ob id etiam negantes dæmoné vexare hominem, attribuunt vexationé ægritudini naturali. Fingi enim non potest, ægritudiné eius hominis statim migrasse in gregem porcorum, vt præceps se submergeret. Præterea demõstrare voluit Dominus, dæmones atrociora cõmissuros in hominibus quàm in porcis, nisi in eo, quod tyrannicè agunt à Deo impedirétur, non permissi facere quæ volunt. Manifestum enim eos magis odire homines quàm irrationalia, quũ hæc propter homines perdere studeant, & per illorum perditioné his inferre tristitiã, vt patet in his quę circa Iob. Quartò verisimile est hos Gadarenos fuisse Israëlitas, tum quòd alioqui ad prædicandũ eis, non sit probabile Dominum accessurum, cùm dicat se missum tãtùm ad oues quæ perierunt domus Israël, tũ quod hęc regio iure pertineret ad Israëlitas, inhabitata enim olim erat à dimidia tribu Manasse & à tribu Gad, à quo nomine putant quidã ciuitati nomen Gadara datum. Et ex Iosepho omnino satis cõstat Gadarenos fuisse Iudæos. Quoniã itaq; his non licebat vesci carne porcina, cuius esum lex Mosaica interdixit permisit dęmones porcos ingredi, & perdere, vt pœnas conteptæ vel neglectæ legis darent, amittendo porcos quos contra verbum Dei aluerant. Addi & hoc potest, Dominum hac ratione demonstrare voluisse, se ad saluãdum homines venisse, non autem illi curæ esse porcorum, aut quarumcunq; rerum temporalium saluté, atq; vel ob vnius hominis salutem cæterarum rerum quãuis grauem iacturam esse negligendã. Postremùm, quod ad mysticum attinet sensum, permissum istud à Domino vt ostenderetur dæmones permitti possidere, atque optare possidere eos qui in vitiorum cæno volutantur porcorum more, qui furia quadã dæmoniaca in omnia vitia prolabentes tandem cum dæmonibus pręcipitabuntur ac suffocabuntur in abysso inferni. Porrò stagnũ illud, in quod Lucas dicit præcipitatos porcos, Zieglerus quibusdam cõiecturis cõmotus putat non fuisse stagnum Genezareth, sed alium quendam lacum longè minorem, non procul à Gadara ciuitate existentem, cuius meminit Strabo, dicen eum aquæ esse adeò noxiæ, vt potum in eo pecus, & vngues & pilos amittat. Hunc itaq; putat ille fuisse in quem porci sunt præcipitati: vt quemadmodũ Christus pro ostẽsione expulsæ multitudinis dæmonum, & confutatione eorum, qui spirituũ negant naturam, porcos delegit, animal scilicet immundum, & lege Mosaica vetitum: ita & stagnũ delegerit, quod ex cõditione rerũ erat inutile humanis vsibus. Non enim conuenisse, vt in stagnum Genesaret, quod aquæ erat saluberrimæ, teste Iosepho, & hominibus valde commodum, porci bis iam immundi simul cũ dæmonibus mitterétur, quod hinc aquas polluendas putaret, & hominibus eis vtentibus abominabiles. Suspicaturq; lacum hunc nõ diu post hoc factum à vicinis terra obstructum, timentibus, scilicet, ne ex fœtore cadauerum pestis aliqua oriretur, ac eundem obpræsentiam horridorũ dæmonium magis iam obominantibus, atque ob id factum vt huius lacus non meminerint historiographi qui post Strabonem & Christum contemporaneos scripserunt, Iosephus, scilicet, Plinius, Ptolomæus, Hieronymus, Eusebius. Verùm vt hæ coniecturæ non satis firmæ sunt, ita non concordat hæc sententia cum Euangeliis. Nĩ quod Lucas stagnum dixit, Matthæus & Marcus mare vocauerunt. Hi autem lacum Generazeth, mare appellare solét, quem Lucas stagnum ferè vocat. Accedit his quod Hieronymus in libro de locis Hebraicis post descriptioné ciuitatis Gadaræ scribit: *Hodie*, inquit, *supra montem viculus demonstratur iuxta stagnũ Genesareth, in quod porci præcipitati sunt.*

f ROGABANT EVM *c* OMNIS MVLTITVDO REGIONIS GERASENORVM, *l* VT TRANSIRET A, &c.] Non ex cõtemptu, & superbia, vt annotauit Hiero. Geraseni Dominum volũt à se discedere, sed ex humilitate, &, vt dicunt Euangelistæ, ex timore, videlicet quia conscii suæ fragilitatis agnoscebant se eius præsentiã indignos, ac metuebant ne qui transgressionem legis in porcis punire visus fuit, etiam in aliis eorum animalibus ipsorũ peccata vindicaret. Itaque minus fuit horum peccatum quàm Nazarenorum. Hi enim etsi damno affecti, rogant tamen Christũ humiliter, vt discedat. Nazareni verò nullum damnum passi eiecerunt, & præcipitare voluerunt. In eo tamen grauiter peccauerunt hi Gadareni, quòd magis timebãt Domi tui potentiam, in expulsione dæmonũ & perditione porcorũ declaratam, quàm amarent eiusdé bonitatem in restitutis relucentem dæmoniacis: quòdque magis soliciti erant de perditione animalium, quàm de salute animarum suarum, & veritatis cognitione. Siquidé videntes Dominum eos curasse dæmoniacos, qui toti etiam regioni erãt infesti, existimare meritò debuissent venisse illum ad saluãdum, non ad perdendum ac proinde amandum magis quàm metuendũ. Quare cùm malo hoc timore indignos se facerét Christi præstantia, & doctrina, facilè eorum annuit precibus Dominus, nolens, scilicet cuiquam esse molestus, ac docens re ipsa margaritas ac rosas Euangelici sermonis non esse spargẽdas ante porcos, nec discipulos prædicare debere vbi non essent recepti, quéadmodum post c. 10. Matthæi docuit. Et quidem priùs Petro simili timore correpto, ac dicente: *Exi à me Domine, quia homo peccator ego sum*, nõ discessit ab eo Dominus, sed metu depulso etiã summæ dignitatis addit promissionem: Gadarenis verò timentibus, & præcantibus vt discedat, acquiescit eorũ petitioni, nimirum quia timor ille Petri reprehensione carebat, eo quòd ex sola animi humilitate natus fuisset: horũ verò timor nõ ex simplici synceraq; humilitate nascebantur, sed partim etiam, & magis ex nimio amore rerum temporalium quibus malè timebant.

Luc. 5.

b CVMQVE ASCENDISSET NAVIM, COEPIT ILLVM DEPRECARI, &c.] Ostẽditur hinc perfecta sanati huius viri sanitas. Nõ solùm enim corpore sanatus est, sed & corde adeò sanatus est vt Iesum perfectè agnosceret, orans vt cum illo sibi esse liceret, eo quòd expertus esset eius in se bonitatem, ac potentiam, ac verborũ eius, quæ ad pedes eius sedés audiuit suauitatem. Itaq; illi quidem Christõ precãtur, vt discedat, hic precatur vt cũ ipso, sibi semper esse liceat. Verùm non permisit Dominus, idq; tum ob id, vt vult Theophil. vt indicaret ei Dominus, quod licet nõ sit secũ, gratiã tamen eius protectus à dæmoniacis insultibus liber futurus esset: timebat enim fortè ne elõgatus à Iesu iterũ inuaderet à dęmonibus: tum vt hi qui humano quodã timore Christi præsentiam adhuc ferre non poterant, haberent sui ad gloriæ diuinæ aliquem præconem eis gratiorem. Vbi notanda mira Domini in ipsos Gerasenos quãlibet ingratos benignitas, dũ eis relinquit eum per quem ad sui cognitioné & admirationé, ac veritatis à se discendæ desiderium prouocari possent: monemurq; hoc Domini exéplo, ne mox desperemus

mus, si qui Euangelium non illico recipiant, sed tẽtandã potiùs omnia, & per alios, & per nos, vt vel quosdam saltem lucremur, experturi indubiè fructum aliquem hinc tandem obuenturum, quemadmodum ex huius prędicatione prouenisse verisimile est. Dicitur enim: *& mirabantur.* Obseruandum rursum, non dixisse Dominum: Narra quanta ego tibi fecerim, verùm, *quanta tibi fecerit Deus*, humilitatis certè formam nobis tribuens, vt omnia nostra bona opera Deo tribuamus. Ille autem tamquam gratus narrabat quæcunque illi fecisset Iesus. Sic certe oportet & nos, quando cuipiam bene facimus nolle hoc prædicari, sed Dei solùm gloriam quærere: at illi qui benefici o affectus est, etiam nolentibus nobis prædicare debet. Quomodo autem huic Dominus præceperit acceptum beneficium prędicare, aliis autem multis à se curatis præceperit silere post dicetur: Porro quod ad mysticum attinet sensum, in homine isto dæmonaico, exemplum est hominis sceleratissimi, qui multo tempore vitiis assuetus, nõ ab vno solùm possidetur dæmone, sed multis, dum omni malitiæ genere scatet, luxu perditus, in scorta furens, in aleam insaniens, temulentia vesanus, rixosus, prædator, violentus in omnes, qui miserabili & horrendo sub oculis Dei & sanctorum spectaculo, incorruptionis stolam exutus, omniq́ue virtu-

Mysticus sensus.

A tum ornatu nudus, neque in domo, neque in ciuitate, quæ est Ecclesia, manet, nullis iam nec Dei nec hominum legibus coërcendus, nec amore, nec pudore, nec reuerentia, nec metu cohibendus; sed in agros & deserta vagatur, inter eos scilicet degens, qui agrestem & sterilem vitam agunt, habitatq́ue in monumentis, hoc est, mortuorum operum receptaculis, vt in prostibulis, aliisq́ue scelerum officinis, atq; adeò in sui corporis sepulchro nihil quàm fœtidum halitũ, & pestiferũ per guttur eructantis. Verùm neq; de huiusmodi quidem desperandum est. Curabitur enim, si modò & Christus ad eum venire dignetur, & ipse vicissim Christo trahente accurat B ad eum, priùs à se fidei oculis conspectum: & sic quidem curabitur, vt proiiciantur in profundum maris omnia peccata eius, vt dicitur Mich. 7. Is autem vbi à legione dæmonum & vitiorũ curatus fuerit, ac sanæ mentis factus fuerit, priùs quidem ad pedes Iesu sedere aliquandiu debet, discens, scilicet, qua ratione vitam deinceps viuat Deo acceptã, deinde prædicare Dei in se misericordiam, idq; maximè apud suos. Non enim ita pudere debet vitæ prioris, vt nõ ea palàm qualis fuerit prædicetur, quantum ad id illustrandam Dei misericordiam profuerit, cui soli & non meritis aliquibus metuendum est quòd quis subitò alius redditur, ex peccatore factus iustus.

SANATVR PARALYTICVS PER TEGVLAS DEMISSVS.

MATTH. 9. MARC. 2. LVCÆ 5. CAP. XXXII.

C. 8. B. 5. B. 2. C. 5. † a offerebant. † h a offerentes. a Paralyticũ in lecto iacẽtẽ. Δ b cùm non possent offerre eũ illi † b grabatum in quo paralyticus iacebat Δ a fit videns Iesus fidem illorum dixit. Δ c. quorũ fidẽ vt vidit, dixit. c hom. h cogitãte. Δ a dixerunt. a intra se. † a Vt cùm Iesus cogitationes eorum. † Vt autem cognouit Iesus cogitationes eorum. Δ b grabatum. b statim. † c surrexit. b sublato grabato. h ita vt mirarẽtur omnes & honorificarent. a Et glorificauerũt.

F[c] *Actum est autem cùm rediisset Iesus,* [b] *& cùm transcendisset in naui rursum trans fretum, conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare, [&]* [c] *excepit eum turba; erant autem omnes expectantes eum.* [a] *Et venit* [b] *& intrauit iterum* [a] *in ciuitatem suam* [b] *Capharnaum post dies aliquot.* [c] *Et factum est in vna dierum,* [b] *& auditum est quòd in domo esset, & confestim conuenerunt multi, ita vt non caperent neque ad ianuam.* [c] *& ipse sedebat docens,* [b] *& loquebatur eis verbum.* [c] *Et erant Pharisæi sedentes, & legis doctores qui venerant ex omni castello Galilææ, & Iudææ & Hierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.* [l] *Et* [f] *ecce* [b] *venerunt ad eum* [c] *viri* † [l] *portantes* [a] *ei* [f] *in lecto hominem* [l] *qui erat paralyticus* [h] *qui à quatuor portabatur.* [h] *Et* Δ *non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba,* [c] *ascenderunt supra tectum, &* [b] *nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes,* [c] *per tegulas* [h] *submiserunt* † *eum cum lecto* [c] *in mediũ ante Iesum.* Δ [l] *Cùm autem vidisset Iesus fidem illorum, ait* [c] *paralytico:* [d] *Confide fili* [l] *remittuntur tibi peccata tua:* [a] *Et ecce* [b] *erant illic* [c] *quidam de scribis* [b] *sedentes,* [h] *&* † *cæperunt cogitare* [c] *Scribæ & Pharisæi* Δ [f] *dicentes* [c] *in cordibus suis:* [b] *Quid hic* [c] *blasphemat.* [c] *Quis est hic qui loquitur blasphemias?* [h] *Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?* † [b] *Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se,* [c] *respondens* [l] *dixit* [h] *ad illos.* [a] *Vt* [l] *quid cogitatis* [b] *ista* [c] *mala* [l] *in cordibus vestris? Quid est facilius dicere* [b] *paralytico.* [l] *Dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: Surge,* [b] *tolle grabatũ tuũ,* [l] *& ambula: Vt autẽ sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittẽdi peccata (* [a] *tunc* [l] *ait paralytico.)* [h] *tibi dico,* [l] *surge, tolle* Δ *lectum tuum, & vade in domũ tuã. Et* [h] *confestim* † [l] *consurgens* [b] *ille corã illis tulit lectũ in quo iacebat, &* [l] *abiit* [b] *inde corã omnibus* [f] *in domũ suam,* [c] *magnificans Deũ.* [a] *Videntes autem turbæ timuerunt.* [h] *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant* [l] *Deũ* [c] *qui dedit talem potestatẽ hominibus.* [c] *Et repleti sunt timore* [h] *dicentes; Quia* [c] *vidimus mirabilia hodie.* [b] *Nunquam sic vidimus.*

FACTVM EST AVTEM CVM REDIISSET IESVS, ET CVM TRANSCENDISSET IN NAVI.] Relictis his qui discessum ipsius præ timore precabantur, ad eos redit Dominus quibus se gratum fore non dubitauit, quiq; illum auidè expectabant. Ita enim videas Dominum nunquam ab Euangelico negotio vacasse, vt à quibusdam repulsus nãuseabundis, mox ad sitientes & esurientes conuerteretur, vt eos vitæ cibo pasceret. Porrò de ordine rerum gestarum hîc nonnulla est difficultas. Nam post reditum Christi Marcus simul & Lucas commemorant miraculum de filia archisynagogi resuscitata, & curata Hæmorrhoissa, & ita narrant, vt videantur hæc gesta statim à reditu, postquam

C adhuc in domum suam, aut in ciuitatem descenderet. Nam Lucas quidem sic habet: *Factum est autem, cùm rediisset Iesus, excepit illum turba, erant autem omnes expectantes eum. Et ecce venit vir, cui nomen Iairus,* &c. Vbi propter aduerbium, *ecce*, videtur satis significari miraculum hoc contigisse statim cùm nauim Dominus egressus esset. Quod ex Marco magis apparet. Is enim sic habet: *Et cùm transcendisset in naui rursus trans fretum, conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare. Et venit quidam de Archisynagogi nomine Iairus,* &c. Vbi etiam Græcis est aduerbium, *ecce. Et ecce venit quidam*, vnde plane significari videtur, Iairum hunc accessisse Dominum, cùm adhuc circa mare consisteret rediens à Gerase-

Gerasenis. Non posse tamen intelligi hunc rerum gestarum ordinem ex Matthæo, nimis manifestum est: non quidem quia post trāsfretationē cōmemorat eum venisse in suam ciuitatem, ac sanasse paralyticum (intelligi enim posset hæc facta post transfretationem, sed quibusdam in medio gestis) verùm quia Matthæus principem illum, qui pro filia sua præcabatur (quem eūdem esse cum eo cuius meminerunt Marcus & Lucas, nemo facilè negabit, quātumuis id neget solus Osiander) Dicit Christum accessisse, cùm loqueretur & disputaret de ieiunio cum discipulis Ioannis & Pharisæorū. Quā disputationem habitam post vocationem Matth. & hanc factam esse post curationem paralytici, nō ex Matthæo solùm, sed etiā ex Marco & Luca constat, quorum vterq; tria illa, videlicet curationem paralytici, vocationem Matthæi: & disputationem de ieiunio eodem ordine cum Matthæo describunt, quāmuis alio loco, sed sic, vt eorum narratio non requirat rerum narratarū immediatū cum superioribus ordinem. Siquidem Marcus tria illa descripturus sic incipit cap. 2. *Et iterum intrauit Capharnaum*, post dies scilicet aliquot. Non enim legendum est, post dies octo, vt habent quidam libri. Diebus ergo illis intermediis post quos venit iterum Capharnaum, ab illo discessu cuius facta fuit mentio supra 28. capite Concordiæ, facta sunt hæc quæ narrata sunt cap. seq. 29. 30. & 31. Lucas verò eadem illa descripturus sic auspicatur: *Et factum est in vna dierum, & ipse sedebat docens.* Quæ narratio non solùm non requirit immediatam ad superiora sequelam, sed ne sequelam quidem. Itaque quantumuis videantur Marcus & Lucas significare Iairum accessisse ad Christum statim post transfretationem, intelligendum tamen quibusdam in medio gestis tum primū accessisse: quæ quoniam à duobus his Euangelistis priùs narrata fuerunt, ita Iairi accessum superioribus connexuerunt, quasi nullo intermedio hoc gestum fuisset. Videri potest ideo post transfretationē eos descripsisse Iairi accessum, eo quod Iairus accesserit ad Christum circa mare existentem, non quidem eo die, quo post reditum à Gadarenis circa mare erat, sed alio quodam Nam & Marcus iam dicturus est, Dominum cùm Matthæum inter eundum vocaret, rursum accessisse ad mare. Iairum enim accessisse Christum circa mare existentem, omnino videtur ex Marco, cùm dicit, *& erat circa mare. Et ecce venit*, &c. Frustrà enim videbitur ibi positum, *& erat circa mare*, nisi intelligatur significare eum voluisse Christum ab Iairo circa mare inuentum. Igitur quoniam post reditum à Gerasenis Iairus Christum circa mare adierit, quamuis non eadem illa die qua venerat à Gerasenis, historiam quę est de Iairo duo Euangelistæ post reditum describunt, omissis his quæ in medio gesta sunt, quod illa priùs descripsissent.

Ciuitas Christi quæ dicatur. Lib. 2. de consensu Euangelistarū.

a ET VENIT, *b* ET INTRAVIT ITERVM *a* IN CIVITATEM SVAM *b* CAPHARNAVM, &c.] Diligenter inquirit D. August. quam vocet hic ciuitatem Domini Matthæus. Non enim posse intelligi Nazareth patriam Christi, manifestum videtur ex Marco, qui miraculum hoc curati paralytici factum testatur in Capharnaum. Proinde putat per ciuitatem suam posse intelligi totam Galilæam, in qua erat Nazareth: sicut, inquit, vniuersum regnum Romanum in tot ciuitatibus cōstitutum dicitur modò Romana ciuitas, vt ideo dicatur Dominus venisse in ciuitatem suam, quia venit in Galilæam, in quodcunque oppidum Galilææ venerit, Hierony. verò in comment. *Ciuitatem*, ait, *eius non aliam intelligimus, quàm Nazareth: vnde Nazaræus appellatus est.* Quòd si quis hanc Hierony. sequatur sententiam, necesse erit intelligere, vt docet eodem loco, quo supra August. prætermisisse Matthęū quæ gesta sunt posteaquam venit in ciuitatem suam Nazareth, donec veniret Capharnaum, & huic adiunxisse de sanato paralytico, *sicut in multis*, inquit, *faciunt Euangelistæ prætermittentes media, tanquam hoc continuò sequatur quòd sine vlla prætermissionis significatione subiungunt.* Nam non in Nazareth, sed in Capharnaum, quod sequitur miraculum contigisse ex Marco constat, vt priùs dictum est. Cùm autem Matthæus scribens venisse in ciuitatem suam, & deinde subiicens: *Et ecce offerebant ei paralyticum*, &c. perspicuè satis significet paralyticum hunc oblatum in ciuitate ea, in quam Dominum venisse dixit, in quam ideo solùm venisse eum videri potest dixisse, vt indicaret vbi miraculum hoc factum sit, rectiùs secundùm Chrysostom. *per ciuitatem Domini* hic intelligitur Capharnaum. Quoniam enim suprà Matthæus dixit dominum relicta ciuitate Nazareth, venisse & habitasse in ciuitate Capharnaum, iam deinceps ciuitatem Domini vocat Capharnaum, eo quòd in ea principalem iam sibi delegisset habitationem, quamuis neque in ea vel tantùm proprii habuerit, vt esset in quo caput suum reclinaret. Parùm autem habet ponderis quòd dicit Lyra, Capharnaum ideo dici ciuitatem Christi, quia erat ciuitas præcipua Galilææ, respectu cuius Nazareth paruum fuit oppidum illi subiectū quemadmodum, inquit, *Parisiis dicitur ciuitas alicuius nati in aliquo oppido iuxta Parisios.*

a ET AVDITVM EST QVOD IN DOMO ESSET, ET CONFESTIM, &c.] Cùm dixit, *auditum est quod in domo esset*, satis significatur Dominum latenter ingressum fuisse in domum, priusque ipsum abdidisse se in domum, quam aduētus ipsius innotesceret vulgo. Verū vt non potest latere sol, ita nec Dominus Iesus, Rumor enim, vt fit, à paucis exortus, iam per omnē ciuitatē sparserat, Iesum esse in ædibus. Vnde sine mora tanta vis hominū eo cōfluxit, vt non solū tota domus impleretur, sed etiā non caperent multitudinē ea loca, quæ sunt circa ianuā. Ita enim intelligendum quod nos habemus, *vt non caperent*, neq; ad ianuam, quod Gręcis est dilucidius propter articulum τὰ sic enim habent ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, hoc est, vt nequaquam caperent eos, neq; ea quæ erant circa ianuam. Obseruādum autē, Dominum rursum neminem reiicientem à domo, neq; offensum improbitate irruentiū, expositum se illis, vt aliàs semper, prębuisse, ac in hac multitudine, duo illa sibi propria officia exhibuisse, nempe doctrinam & curationem. Siquidem Lucas dixit, *& virtus Domini erat ad sanandum eos*, in qua locutione Hebraismus est pro eo quod est, Virtutem suam exercebat Dominus ad sanandum eos, nēpe quotquod aderant egentes eius ope. Quanquā autem propter miracula maior pars potissimùm conflueret, priùs doctrinæ tamen Dominus vacauit, deinde & ægrotos sanauit, docens scilicet vbique primam rationem animorum habēdam, posteriorem corporum: ac insinuans se non tam venisse ad edendum miracula, quàm ad docendum, cùm illa propter doctrinæ ederet confirmationem.

l ET *f* ECCE *a* VENERVNT AD EVM *c* VIRI *c* PORTANTES *a* EI *f* IN LECTO, &c.]

Pulchrè Euangelistæ hîc insinuāt primū quidē magnitudinē morbi in hoc paralytico. Nā præterquam quòd paralysis morbus sit incurabilis, erat hic non in quibusdā solum membris paralyticus, sed in omnibus suis mēbris ita morbo solutus, vt lecto affixus à quatuor baiulis portaretur. Deinde verò & fidei magnitudinē, quā in Christo habuerūt hi qui portabant paralyticū, & ardens ac indefessum iuuandi proximū desideriū ac studium, nobis meritò imitādum, & ægri huius patientia simul cū fide, dum hæc omnia quæ hic narrantur patienter tulit. Porrò sequitur: *Videns autem Iesus fidē illorum*, quidā intelligunt relatiuum, *illorum*, tantùm referri ad portātes. Vnde Hierony. Videns autē Iesus non eius fidem qui offerebatur, sed eorum qui offerebant. Verùm rectiùs cū Chrisost. intelligitur simul referri, & ad portantes, & ad eū qui portabatur, aut saltē ita referri ad portantes, vt non excludatur fides ægri. *Neque enim*, inquit Chrysost. *se portari, & per tectum dimitti sustinuisset, nisi salutem sperasset*. Adde, quòd maximè mouere debet quòd nequaquā dixisset illi Christus: *Dimittūtur tibi peccata tua*, nisi & ipse fidem habuisset. Nam quanquam sanitas corporalis cōferri alicui possit à Deo, & collata sit aliquando à Christo, soli intuitu fidei alienæ: spiritualis tamen sanitas, quæ in peccatorum consistit remissione, in adultis accipi nō potest sine propria fide. Quod ergo dicitur à quibusdā fidem alienā saluare aliquē, si quidē intelligatur de salute corporali, nullā habet difficultatē, quia fides aliena, sicut impetrat à Deo sanitatē etiam sine eius qui sanatur fide. Si verò de salute mentis accipiatur, maximè in adultis rationis vsum habētibus non potest intelligi fidē alienā saluare aliquē, nisi vel quia impetrat ei à Deo fidem qua saluator, quomodo multi cū Augustino putāt Stephanū impetrasse Paulo, vt ex prosecutore fieret Apostolus, vel quia cōtēplatione fidei alienæ, Deus credēti eā confert gratiā, quā eidē aliàs non erat collaturus ob fidei eius imperfectionem, aut vitæ demeritum. Ex quibus patet quomodo sanè intelligi debeāt autoritates quædam sanctorū, qualis est ea quæ in Catena Thomæ tribuitur Ioanni episc. dicēti, *Quantum valet apud Deum fides propria, apud quem sic valuit aliena, vt intus & extra sanaret hominem?* Similiter sententia Ambrosii super Lucam, *Magnus*, ait, *Dominus, qui aliorum merito ignoscit aliis, & dum alios probat, aliis relaxat errata. Cùm apud te homo collega non valeat, cùm apud Deum seruus & interueniendi meritum, & ius habeat impetrandi?* Intelligendum enim hos patres ita loqui de fide aliena, peccatorum remissionem impetrāte, vt non excludant fidem eius qui salutē consequitur. Quod ex Ambrosio est perspicuum, subdit enim: *Disce qui æger es impetrare. Si grauium peccatorum diffidis veniam, adhibe precatores, adhibe Ecclesiam pro te precetur, cuius contemplatione quod tibi Dominus negare posset, ignoscit*. Atque in hunc modum intelligendum est quod hîc dicitur, Dominum propter fidem portantium remisisse peccata paralytico. Quæri autē potest cur dicatur: *videns fidem illorum*, potiùs quàm videns hominis huius patientiam aut miseriam, aut videns indefessum studium eorum ad iuuandum proximū, eorumque in proximum dilectionem. Et dicendum, nō dubiū quin gratissima Christo fuerit offerentiū charitas, & ægri patientia, cuius etiā miseria ad misericordiam misericordē Dominū promouit: fidei tamē tribuitur sanitas mētis & corporis collata huic ægro, non solùm ad commendationem fidei in Christū, sed etiam ob id, quòd fidei propria merces

Quomodo de fide aliena salua ri dicamur

sit cōsequi id quod credit & sperat. Vnde postea frequenter dicit, Fides tua te saluum vel saluā fecit. Cū autē in Euāgeliis Saluator toties fidem commendat non debet nomen, fides, quod varium habet vsum & significationē accipi simpliciter pro credulitate, firmoq; assensu eorū quæ de Deo & Christo credēda sunt, qualē fidem etiā dæmones habēt. Neq; rursum accipi debet vt idem sit quod fiducia, quæ à spe aut nihil differt, aut perparum, vt multi in multis locis exponūt, & quomodo videtur acccipi cùm dicit Saluator. *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi, &c.* Et, *Si fœnum agri quod hodie est & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei?* Nem cùm dicitur de Centurione: *Non inueni tantam fidem in Israël*, fides Centurioni tribuitur non tam propter fiduciam quam habuit, quàm propter opinionem & existimationem, quam habuit de Christo, credens illū tantæ esse virtutis, vt absens ægrū sanare posset. Sic & postea. 9. isto cap. Matth. cùm duobus cæcis dixisset *Creditis quia hoc possum facere vobis?* & deinde illis dicentibus, *Vtique Domine*, responderet, *Secundùm fidem vestram fiat vobis*, manifestum est nomine fidei credulitatem & firmam persuasionem potentiæ Christi significari. Non enim fiduciæ, quæ ad volūtatē pertinet, est credere quòd Christus posset cæcos illuminare, sed credulitas, quæ ad rationē & intellectū pertinet. Proinde rectissimè, vt apparet, dicetur nomine fidei in Euangeliis, cùm ei tribuitur salus aut cōsecutio omnium quæ volumus, cōplecti vtrumq;, nēpe & assensum illum firmum in credendis de Deo ac Christo, & fiduciam ex illius omnipotēte bonitate cōceptam, quamuis in quibusdā locis magis videatur haberi respectus ad credulitatem, & assensum illum mentis, in quibusdam verò ad ipsam fiduciam. Ita enim duo hæc adinuicem cohærent, vt nec fiducia esse possit sine credulitate, nec credulitas sine fiducia quicquā impetret à Deo, vtq; fiduciæ magnitudo ex credulitatis perfectione nascatur. Certò dum dicimus, confido huic verbo Dei dicto sacerdotibus, *Quorum remiseritis peccata, remittūtur eis*, in verbo, confido, duo illa simul comprehendi videntur. Est enim sensus, adeò persuasus sum illud esse verum, vt indè etiam mihi certò sperem per sacerdotes peccatorū remissionē. Nō enim idē videtur esse credo huic verbo Dei, si verbum, credo propriè accipiatur, & cōfido huic verbo Dei. Sic ergo & hoc loco *fides* accipitur, cùm dicitur Dominus vidisse eorum fidē. Magnā enim de Christi potētia simul & bonitate cōceperant opinionem, atque ex hac opinione, firmaque credulitate magnam etiam fiduciā atque spē cōsequēdæ salutis, quàm desiderabāt, quā de Christo opinionem & fiduciā declarabant, dum tantum laboris & molestiæ non dubitarent subire, omni postposito pudore vt ægrū Christo præsentarent. Dubitari tamen hîc vlterius poterit, quomodo remissio peccatorū hic tribuatur fidei illorum cū, vt est verisimile, de impetrāda peccatorum remissione nihil cogitauerit, nihilque solliciti fuerint. Et primùm quidē dici potest Euangelistas noluisse significare Dominum remisisse huic peccata propter fidem illorum, sed quòd cùm vellet propter illorum fidem sanitatem corporis quam illi sperabant conferre, priùs illi remiserit peccata, quibus dimissis, desideratā sanitatem ordine congruenti consequeretur. Secundò dici potest, & rectiùs, in hoc ægro & offerētibus ipsum, fuisse etiam implicitam fidem consequendæ remissionis peccatorū, etsi de

de ea fortè nihil actu cogitarent, eo quòd crederent Dominum posse cuncta sanitatis corporalis impedimenta tollere, inter quæ erant & peccata, quodq; crederent eum esse Christum, qui promissus erat fortè Saluator à peccatis hominum. Obseruanda verò hic rursum Domini benignitas. Non enim factum horum offerentium calumniatur, velut improbitatem quandam perfringentium alienam domum, ac sermonem interrũpentium, aut velut declarationem imperfectæ in se fidei, quasi absentem absens curare nõ posset, sed velut fiduciç erga se declarationem piè illud & benignè suscepit, quamuis illorum fides nondum maxima esset, nec talis qualis erat Centurionis.

A

a CONFIDE *f* FILI, REMITTVNTVR TIBI, &c.] *Cõfide*, inquit, hoc est, bono animo esto, certò sperans te consecuturum desideratam corporis sanitatem. Nam remittũtur tibi peccata tua ob quæ in morbum hunc incidisti. Dicit ergo, *confide*, non quia non habeat fiduciam, sed vt ea fiducia non temitteretur, imò potiùs augeretur. Pro, *remittuntur* autem Græcis est ἀφέωνται, quod verbum quidã vertendum putant per, remittantur, vel remissa sint: ita tamen, vt non tam optantis quàm remittentis efficaciter, verba intelligãtur, vt sit sensus: Volo vt peccata tua sint tibi remissa. Alioqui enim non fuisset occasio Pharisæi insimulãdi Christum blasphemię. Verùm mirari satis nequeo huius versionis rationẽ, cum pugnet & cum grammatices Græcè ratione, & cum sensus verborum congruentia. Nam ἀφέωνται, Græcis dicitur esse Atticum præteritum perfectum pro ἀφεῖνται, vndè magis vertendum fuerat, remissa sunt tibi peccata, quomodo quidam vertunt, & cohærentia apta in his verbis nulla est: *Confide, remitãtur*, cùm videatur reddi ratio quare fidere debeat, sicut cùm posteà dicitur mulieri hæmorroissæ: *Confide filia, fides tua te saluam fecit*. Vbi cùm fit mentio de remissione peccatorũ mulieris peccatricis, idem verbum ponitur, non est aptus sensus si legatur, *remittantur*. Nõ enim aptè postquam dictum est quæ fuerint mulieris in Christum pia officia, infertur: Propter quòd dico tibi, remittantur ei peccata multa, sed vel remittuntur, vel remissa sunt. Et videri meritò potest verbo præteriti temporis & hoc & illo loco abusos Euangelistas pro præsenti, quemadmodũ accepit noster interpres, quia postquam illo loco dictum esset, Remittuntur ei peccata multa, quoniã dilexit multum subiicitur. Cui autem minus dimittitur, minus diligit, vbi pro dimittitur, Græcis est verbum præsentis temporis ἀφίεται. Porrò duplici de causa Dominus priusquam hunc paralyticum corporaliter sanaret, eidem dixit, *remittuntur tibi peccata tua*. Primùm quidem vt significaret eum propter peccata in morbum hunc incidisse, ac priùs animæ quàm corporis sanitatem quærendam. Passim enim scriptura indicat plerisq; morbos ob peccata immitti. Vnde & Christus illi quem in probatica piscina sanauerat, dixit, *Ecce sanus factus es, iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat*. Et Paulus ob indignam corporis Dominici sumptionem multos apud Corinthios laborasse, ac quosdam fuisse mortuos testatur. 1. Corint. 11. Secundò his verbis Dominus paralytico remissionem peccatorum polliceri voluit, vt occasione obmurmurationis Pharisæorum de sua potestate & diuinitate apertiùs dissereret, nec iam simplex ederet curationis miraculum, sed quòd multipliciter attestaretur diuinitati eius. Nam obmurmurantibus in corde suo

B

C

Luca 7.

D

E

Ioan. 5.

Pharisæis, tribus modis factum est vt diuinitatem suam, & potestatem declararet, videlicet demonstrando se videre cogitationes eorum, & sanitatem corporalem subitò solo iussu largiendo, & per collatam sanitatem comprobando se habere potestatem dimittendi peccata.

b ET ERANT ILLIC *e* QVIDAM DE SCRIBIS *b* SEDENTES ET COGITANTES *e* IN CORDIBVS SVIS.] Vulgis etsi Iesum nihil aliud quàm hominem esse suspicaretur, tamen occasione illorum verborum nihil sinistrum de ipso cogitauit. Simplicitas enim id adfert, vt ad calumniandum quis minus sit propensus. Contrà verò scientia cum superbia coniuncta facilem reddit hominem ad calumniandum. Vnde Scribæ & Pharisæi legis scientia sibi placentes, & suam gloriam obscurari fama Iesu dolentes, mox in verbis Domini inuenerunt quod culparent. Ex Prophetarum enim & Moysi libris didicerant soliùs esse Dei condonare peccata. Dicitur enim Isaiæ 43. *Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me*. Itaque quoniam non nisi hominem scribæ putabant, arguunt eum blasphemiæ. Et sanè ita temperauit suũ sermonem Dominus, vt si æquo fuissent in ipsum animo, meritò non accepturi fuissent criminandi occasionem. Non enim dixerat Dominus: Remitto tibi peccata tua, sed quò minorem occasionem impiarum cogitationum præberet, ac arrogantiæ notam effugeret, *remittuntur* (inquit) *peccata*, quæ etiam prophetæ & sancti cuiuslibet ex spiritu Dei loquentis verba esse poterant. Deinde sicut in scripturis remittere peccata soli Deo tribuitur, ita & facere miracula. Frequenter enim in Psal. occurrit de Deo, qui facit mirabilia magna solus. Quare sicut intelligebant non obstantibus scripturis homines etiam miracula facere, Deo scilicet potestatem suam eis communicante aut per eos operante, ita quoq; intelligere debuissent Deum huic communicasse potestatem absoluendi peccata, qui propriam sibi potestatem miracula operandi communicauerat ei. Accedit quòd scripturæ veteris testamenti passim per Christum promittunt peccatorum remissionem, quodq; & Ioannes Baptista palàm & frequenter inclamauerit Iesum esse agnum Dei, qui tolleret peccata. Malitiæ ergo Pharisaicæ fuit ex scripturis calumniandi quęrere occasionem, ex quibus inuenire potuissent quod malis cogitationibus obiicerent, idque in peiorem interpretari partem, quòd sic dictum erat vt apud æquum auditorem omni facilè esset criminatione liberum. Porrò quoniam blasphemiæ Dominum insimulabant, dicentes absolutè: *Hic blasphemat*, notandus hoc loco vsus verbi, blasphemare, in scripturis. Sicut enim in propria significatione vocis, blasphemia non solùm in Deum est, ita quoque in scripsuris nõ solùm blasphemia ad Deum referetur. Est enim βλασφημεῖν, hoc est blasphemare, generaliter idem quod maledicere, non solùm superiori, quamuis illi maximè, sed tamen etiam æquali, & conuitiis aliquem incessere. Vnde non solùm homo dicitur blasphemare Deum, sed etiam homo hominem. Sic. 1. Cor. 4. Paulus dicit. *Blasphemamur & obsecramus*. Et Christum in cruce pendentem scribæ dicuntur blasphemasse: *Blasphemabant*, inquit, *mouentes capita sua*. Ad Ephes. 4. blasphemia pro maledicentia ponitur: *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis*. De blasphemia autem in Deum scriptura dupliciter loquitur,

Blasphemare quid sit.

1. Cor. 5.

Ephes. 4.

Vno modo, dum quis de Deo malè loquitur, tribuendo illi, quod eius dignitati derogat, aut negando de eo quod ei competit. Atque dum huiusmodi blasphemia, quæ directè in Deum est significatur, verbum blasphemandi construitur vt aliàs solet, cum accusatiuo, ita vt dicitur quis blasphemare Deum. Sic Leuit. 24. *Qui blasphemauerit nomen Domini, morte moriatur*, Isaiæ. cap. 1. *Blasphemauerunt sanctum Israël*, Et dicitur Ezechiæ: *Noli timere à facie sermonum quos audistis, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me.* Altero modo de blasphemia in Deum loquitur scriptura, dum quis derogat honori diuino, tribuendo sibi vel alteri, quod Deo proprium est. Atque dum de huiusmodi blasphemia est sermo, verbum blasphemare absolutè ponitur, vt hoc loco, & Matth. 26. cùm princeps sacerdotum scissis vestimentis suis exclamauit dicens, *Blasphemauit.* Aut cum accusatiuo & præpositione, in vel contra construitur, vt Marci 3. *Qui blasphemauerit in Spiritum Sanctum, non habebit remissionem in æternum.* Dicitur enim ibi blasphemare in vel contra spiritum, qui derogat potentiæ & operationi Spiritus Sancti, tribuendo eam dæmonibus, quæ manifestè Spiritus Sancti operatio erat. Proinde hoc loco dum dicitur apud Matthæum: *Hic blasphemat*, sic est intelligendum, Hic blasphemat in Deum, tribuendo scilicet sibi, quod Deo soli competit, & ob id derogando diuinæ dignitati.

Leuit. 24. Isa. 1. 4. Reg. 19.

l QVO STATIM COGNITO IESVS SPIRITV SVO QVIA SIC COGITARENT INTRA SE, *c* RESPONDENS.] Quoniam scribæ, & Pharisæi Dominum tanquam blasphemum apud se condemnabant, eo quòd videretur sibi arrogare, quod Deo proprium esset, mox ostendit sibi competere, quod etiam scripturæ Deo proprium esse passim docent, dum declarat se cordium esse inspectorem, quod similiter Deo propriũ est, sicut remittere peccata. Scriptum est enim, *Tu solus nosti corda filiorum hominum.* Et in Psalm. 7. *Scrutans corda & renes Deus.* Et. 1. Reg. 16. *Homo videt ea quæ parent, Deus autem intuetur cor,* Proinde bene Lucas Christi diuinitatem insinuauit dicens, *Vt autem cognouit Iesus cogitationes illorum:* perfectius verò eadem significat Matthæus, dicens, *Cùm vidisset Iesus cogitationes illorum.* Plus est enim videre cogitationes quàm cognoscere, cùm cognoscamus etiam cogitationes aliquorum ipsis nobis reuelantibus. Perfectissimè verò eandem significauit Marcus, dicens Dominum cognouisse cogitationes eorum statim, & suo spiritu, hoc est, non alieno spiritu, quemadmodum prophetæ spiritu non suo, sed diuino quorundam cogitationes cognoscere & videre potuerunt. Quanquam autẽ sola cogitationum reuelatione satis Dominus confutauerat eorum de se malam cogitationem: quódq; non immeritò sibi vendicauerit potestatem relaxãdi peccata, non dedignatur tamen, & alia ratione idem ostendere manifestiùs, sanitatem ægro subitò, solo iussu conferens in confirmationem potestatis dimittendi peccata. Et sanè non apertè sibi vendicauerat Dominus hanc potestatem, tamen quoniam eã sibi vendicasse Pharisæi intellexerant, ostẽdit euidenter eãdem verè sibi cõuenire. Vbi obseruandum, quomodo semper Dominus aliorum malitia in bonum aliquod utitur. Quod enim imprimis apertè dicere non conueniebat, id iam occasione cogitationum talium, commodum erat ostendere, & euidens facere. Porrò hæc saluatoris quæstio:

2. Paral. 6. Psal. 7. 1. Reg. 16.

A *Quid est facilius dicere, &c.* dupliciter distingui potest ex parte verbi, *dicere.* Primo modo communiter distinguitur sic: *quid est facilius dicere*, vt infinitiuus, *dicere*, construatur cum, *facilius.* Secundò sic vt coniungatur cum sequentibus, *Quid est facilius dicere, Dimittuntur, &c.* Atque hæc distinctio aptior videtur, imò ea conuincitur ex Marco, qui addit, *Dicere paralytico*, ac sensum videtur habere paulò diuersum à sensu prioris distinctionis, quamuis in idem coincidere possit. Intelligitur autẽ hæc quæstio dupliciter. Theoph. enim ita eam intelligit, quasi Christus putauerit difficilius videri Pharisæis, dicere, *surge & ambula*, quàm dicere, *dimittuntur tibi peccata tua*, eò quòd horum verborum B effectus obscurus esset, & incognitus, atque obid, dominum voluisse per id quod difficilius videtur ipsis, probare quod facilius eis videretur, quamuis re vera esset difficilius. Nam secundùm eum dimittere peccata difficilius est re vera, quàm sanare paralyticum. Itaque secundùm eum, illud, *dicere*, videtur sic debere accipi, dicere sine reprehẽsione, hoc est, ita aliquid dicere, vt de efficacia verborum redargui non possis. eritq; sensus: Vtique dicetis mihi facilius esse, dicere alicui, Remittuntur tibi peccata, quàm dicere, Surge & ambula, eo quòd illorum verborum veritas & efficacia obscura sit, Ego quod difficilius vobis videtur faciam, vt quod facilius apparet & magis obscurum est, cognoscatis etiam C esse verum. Verùm hæc interpretatio non videtur conueniens. Non enim apparet Pharisæos apud se cogitasse, facilius esse dicere, *dimittuntur tibi peccata*, quàm dicere, *surge & ambula*, cùm illud tam difficile existimarent, vt Deo proprium esse putarent, & ob id, Dominum blasphemiæ insimularent. Proinde rectius intelligitur Dominũ voluisse vtrúque horum esse æquè difficile, eiusdemq; virtutis esse, vt habet Hierony. & corporis & animæ vitia dimittere. Verbum autem, *dicere*, accipi tunc debet pro seriò & efficaciter dicere. Quo verbo hic necessariò saluator vsus est, nec dicere potuit: Vtrum est facilius remittere alicui peccata, an conferre solo iussu paralytico sanitatem, eo quòd de blasphemia arguebatur, quæ in dicendo consistit: D quare vt aliorum calumniam directè responderet, dicendum erat, quid est facilius dicere, & non, quid est facilius facere, est ergo hic sensus: Vos me arbitramini blasphemum, quòd dicendo, *remittuntur tibi peccata*, iudicetis me vendicare potestatem Deo propriam. Sed vestrum requiro iudicium, vtrum horum duorum maioris est potestatis serio & cum efficacia dicere, *remittuntur tibi peccata* an dicere, *surge & ambula?* Non dubitem quin vtrumq; sit æqualis, imò eiusdem potestatis, idq; diuinæ, cùm solius Dei sit verbo præstare quicquid E voluerit. Itaq; eandem sibi potestatem arrogat, qui hoc seriò dicere præsumit, quàm sibi vendicat, qui dicit, *remittuntur tibi peccata*, vt æquè blasphemus sit, qui illud dicit, atque qui hoc dicit. Hoc tantum interest, quòd ex conspecto ipso effectu secuto manifestè deprehendi potest, non falsò & arroganter potestatem vendicatam, si quis dicat, *Surge & ambula:* non autem ita deprehendi potest, quod si quis dicendo *remittuntur tibi peccata*, eandem potestatem sibi vendicet Quare vt certissimò cognoscatis me non arrogãter vsurpare potestatem remittendi peccata, sed eam, verè habere quam ante hac nullus hominum in terra habuit, etsi & ego homo sim in terra conuersans vobiscum, ecce efficaciam horum verbo-

verborum, *surge & ambula*, vobis exhibeo, verbo hunc paralyticũ sanũ adeò reddens, vt ipse suum lectũ auferens, integra valetudine sit à nobis abiturus in domum. Itaq; si non potestis me ob id blasphemũ iudicare, quod dicere præsumã huic: *Surge & ambula*, ipsa videlicet re declarante me habere eam potestatẽ quã verba præ se ferũt: nec ideo blasphemũ condemnare debetis quod dicam, *remittuntur tibi peccata*, sed potiùs ex externo signo probare verum esse spirituale, & oculis nõ patens remissionis peccatorũ signũ. Ex qua explanatione patet, quã& cõueniẽter Christus illorũ calumniæ responderit, & quàm aptè eorum crassum, cęcumq; iudiciũ notauerit, eo quod ea verba nõ calumniarẽtur tanquã blasphema, quibus solo iussu ægris frequẽter sanitatẽ contulisset, cùm eandẽ potestatem præ se ferrent, idq; apertiùs quàm verba illa quibus promisit remissionem peccatorũ. Aduertenda autem hìc prudentia saluatoris. Cum enim scribæ cogitarent apud se: *Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?* Non respondet: Vt autẽ sciatis me esse Deũ, & ob id posse dimittere peccata, sed, *vt sciatis quia filius hominis habet potestatem*, &c. efficaciter probans ex ipsa cogitatione scribarum, se verum esse Deũ, nec tamen id ob humilitats exemplum, ac inuidiã declinandam exprimẽs, & simul se verum hominẽ comprobans, potestatemq; dimittendi peccata cõpetere sibi etiam quatenus homo est, & nõ solùm quatenus Deus. Remittit autẽ Christus quatenus homo aliter peccata quã sacerdotes. Sacerdotes enim solùm remittunt tanquã ministri Christi, Christus verò remittit autoritatiuè & meritoriè sua morte expians hominũ peccata. Illud autem, *in terra*, auxesin facit, significat enim filium hominis non solũ habiturum potestatem cùm in cœlo esset regnaturus, sed etiã habuisse cùm adhuc in terris versaretur in forma serui. Offendit enim Pharisæis, quod is qui homo erat, & in terris versaretur, sibi vendicaret potestatẽ remittendi peccata, quod solius Dei est, qui in cœlis est. Vnde ostendit filium hominis habere potestatẽ hanc, idq; in terra. Porrò hæc verba, *Vt autẽ sciatis quia filius hominis*, &c. quidam accipiunt vt sint verba Euangelistæ, quasi diceret: Ipsi dubitabant eũ posse dimittere peccata, sed vt vos lectores sciatis ipsum habuisse hanc potestatẽ, tũc ait paralytico. Verùm rectiùs accipiuntur vt sint verba Christi ad Scribas, quæ continuata fuerunt cũ verbis quæ subiunxit, conuertendo sermonẽ ad paralyticũ, dicens, *Surge & ambula*, sed Euangelistæ interposuerunt illa verba, *tunc ait paralytico*, per parenthesin legenda, vt demonstrarent Dominũ conuertisse se ad paralyticũ, dirigendo sermonem ad ipsum postquã priorem sermonis partẽ direxit ad Scribas. Itaq; Christi locutio imperfecta fuit, efficaciã maiorem habens quàm si perfecta fuisset. Habet enim aliquid vehementiæ oratio in qua subitò fit trãsitus à persona in personã. Supplenda est autẽ oratio hoc vel simili modo, respicite & aduertite. Cæterùm hic duplex occurrit difficultas. Primò quomodò efficaciter Dominus probat se habere potestatẽ remittendi peccata, ex potestate curãdi aliquẽ verbo, cùm multi sanctorũ hãc habuerint potestatẽ, illã verò nõ habuerint. Secundò, quomodo Dominus significat æquè difficile esse dicere, *Surge & ambula*, & dicere, *remittuntur tibi peccata*, cũ Theoph. post Chrys. dicat, re vera difficiliorẽ esse animæ quàm corporis curationẽ? & Aug. super illud Ioã. 14, *Maiora horum faciet*, maius esse opus asserat vt ex impio quis fiat iustus, quàm creare cœlum & terram. Ad primũ dicendũ, Christum non simpliciter ex potestate curãdi paralyticum probare se habere etiam potestatem remittẽdi peccata, sed ex eo quod sine nominis alicuius inuocatione, solo iussu, & cũ autoritate præcipiendo curaret: quam potestatẽ non habuerunt aliqui sanctorum, sed nec habere possunt, cùm sit solius Dei. Deinde cùm miraculum curationis paralytici ediderit Dominus in cõfirmationem potestatis remittendi peccata, efficaciter cõsequebatur eandẽ ipsum habere, cum miracula vera efficaciter comprobent id in cuius attestationem fiunt. Sunt enim quasi sigillum quoddam Dei, quo aliquid Deus verùm esse comprobat. Ad secundùm dicendum, maius quoddam opus ex sese esset iustificare impium quàm sanare ægrotum, cùm illud ad spiritum, hoc verò ad corpus pertineat, ac ob id etiamsi hæc duo in seipsis tantùm considerentur, faciliùs esse sanare ægrotum paralyticum, cum id, aut simile, naturali aliqua virtute fieri possit. Verùm sanare paralyticũ hoc modo, nempe solo iussu, remittere peccata, si referantur ad eam causam à qua sola hæc fieri possunt, æquè sunt & facilia, & difficilia; Diuinæ enim potentiæ vtrumque æquè est facilè, à qua sola hæc fieri possunt.

Christus quatenus homo quomodo peccata dimittit.

l SVRGE, TOLLE LECTVM TVVM, ET VADE IN DOMVM TVAM, ET *h* CONFESTIM, &c.] Non solũ surgere præcipit: sed etiã tollere lectum, vt quod fuit testimonium infirmitatis fieret probatio perfectæ sanitatis. *In domum* quoque abire præcepit, vt ne gloriam suam quærere videretur, si illum apud se retineret: vtq; non solũ pręsentes, sed etiam omnes obuii miraculi euidentiam probarent, & sanitate sua domesticos lætificans fidei eis fieret occasio. Porrò editũ sermonem mox manifesta præsentaneaque vis consecuta est. Non enim paralyticus paulatim ac tandẽ, ægreq; cœpit se mouere, sed ad Iesu vocẽ statim erexit sese, quasi nullã vnquã sensisset paralysim, ac sublato in humeros lecto per cõfertam hominũ multitudinẽ egressus est, nouũ, & antehac inuisum omnibus spectaculum exhibẽs, vt qui paulò antè velut exanime cadauer à quatuor baiulis lecto affixus portabatur, nunc gestiẽs, & alacer, tãtæ etiam sarcinæ gestandæ solus sufficeret. Cumq; negatus fuisset locus aduenięti, datus est exeunti. Sic enim dispensatione quadam diuina vtrumq; expediebat, vt veniẽti obsistẽs turba, fidei magnitudinẽ omnibus faceret manifestam, & datus per mediam multitudinẽ exeunti locus, miraculi spectaculum omnium oculis subiiceret. Quid autem his visis Scribæ vel cogitauerint, vel dixerint, Euangelistæ non commemorant, nisi eos intelligamus etiam comprehensos à Marco & Luca, qui dicunt omnes obstupefactos. Ceterùm Matthęus turbarum solum meminit, nimirũ, quod vulgus hoc miraculo conspecto magis obstupefactum sit, ac simplici animo Deum glorificauerit, cũ scribas fortè & Pharisæos inuidentię quidam zelus occultæ torqueret. Tria autẽ in pręsentibus turbis cõsecuta commemorant, nempe stuporem, & admirationẽ summam, quam Lucas ἔκςασιν vocat timorem magnum ex stupore rei nouæ prodeuntẽ, ad glorificationẽ Dei, Pro eo tamẽ, quod habet Matthæus, *timuerunt*, Græcè est, ἐθαύμασαν, hoc est, admirati sunt, vnde videtur interpres legisse ἐφόβηθησαν. Porrò timoris apertè mentionẽ fecit Lucas dicens: *Et repleti sunt timore*. In huius autem paralytici curatione sensum aliquẽ spiritualem requirendum, præterquã quod superius generaliter est ostensum, etiã

præsens locus satis indicat. Docet enim hîc Dominus sevoluisse per corporalem curationem morborum confirmare potestatem suam ad remittendũ peccata. Itaque sicut est paralysis quædam corporum, quæ humore noxio neruos corporis, qui motus sunt organa, occupat, ac torpefacit, sic vt qui laborat hoc malo, viuum cadauer esse videatur, cum ad nullum vsum habeat membra corporis sui: ita quædam est paralysis animæ, cum scilicet voluptates, ac frigissima rerũ fluxarũ sic occupãt omnes animæ vires, vt tota torpeat ad omnia pietatis officia, ita affixa infœlici grabato cupiditatum carnis, in quibus conquiescit, vt viuens mortua sit, atque ex sese nullum habeat robur erigendi se à rebus terrenis ad cœlestia, aut adeundi medicum animarum. Talis igitur anima, si agnito morbo suo humana arte immedicabili, cupida fuerit sanitatis, seipsam curet cum summa fiducia prædicatorum, pastorũ, & iustorũ hominũ institutione & oratione deferri ante Christum, eique commendari: & quoniam turba carnalium hominum, & carnalium cogitationũ, impedimentũ præstat accedendi, curet se subuehi à carnalium comercio, sicq; humiliter demittit ante Iesum, morbũ suum omni deposito noxio pudore illi planè & palã detegens. Qui non dubium omnipotente sua bonitate, non solum peccata remittet, vnde paralysis illa, & dissolutio virium nata est, sed & vires largietur tantas, vt non tantùm surgat, sed etiam lectum, hoc est, corpus in quo requiescebat languescens ad omnem operationem tollat veluti in humero suos, dominans iam illi cui priùs seruiebat, non iam vt prius baiulis opus habens, sed suis pedibus ambulans quocunque agit illam spiritus Christi, nec aliò ambulans quàm quo iussa est. Ambulat autem, idque coram omnibus, atque in domum suam vadit, dum virtutum profectibus semper ad meliora, aliis etiam videntibus progeditur, ingrediens in requiem cõscientiæ, secundùm illud Psalmistæ: *Conuertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi*, expendens apud se beneficii accepti & bonitatis diuinæ magnitudinem, ac ob eam & priuatim, & publicè Deum glorificans. Porrò nostrũ fuerit, non Scribarum, sed simplicis turbæ sequi exemplum, vt & ipsi glorificemus Deum, non solùm quãdo nobis sua clementia adimit morbos animi, verumetiam cum alios videmus eiusdem bonitate à pristinis vitiis resipiscere, admirandumq́um & nobis, quod talem potestatem dedit hominibus, vt & ipsi possint remittere peccata:

VOCATVR MATTHÆVS, ET DE IEIVNIO DISPVTATVR CVM DISCIPVLIS IOANNIS ET PHARISÆORVM. MATTH. 9. Marc. 2. Luc. 5. CAPVT XXXIII.

E c T post hæc a exijt b rursus ad mare, omnisq; turba veniebat, & docebat eos, l Et Δ cũ transiret, inde Iesus, l vidit a hominẽ c publicanum h nomine Leui b Alphæi l sedentem || ad telonium, a Matthæũ nomine l Et ait illi: Sequere me. Et c relictis omnibus l surgens secutus est eũ. c Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua. l Et e factum est† cũ accumberet in domo b illius, a ecce Δ l multi publicani & peccatores a venientes b simul || discumbebant cum Iesu & discipulis eius. b Erant enim multi & sequebantur eum. l Et c videntes l Pharisæi b & Scribæ c eorum b quia manducaret cum publicanis & peccatoribus, c murmurabant† l dicentes ad discipulos eius: Quare cum publicanis & peccatoribus c manducatis & bibitis, e manducat b & bibit e magister vester? c Et† e hoc audito Iesus c respondens l Δ ait h illis " l Non necesse habent sani medico, sed qui male habent. a Euntes autem discite quid sit. Misericordiam volo, & non sacrificium: l Non e enim l veni vocare iustos, sed peccatores c ad pœnitentiam. a Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis: b & erant discipuli Ioannis & Pharisæorum ieiunantes: & veniunt, & Δ l dicunt ei, Quare discipuli Ioannis ieiunant f frequenter, c & obsecrationes faciunt, similiter l & Pharisæorum: tui autem e discipuli non ieiunant, [sed] e edunt & bibunt " e Et ait illis Iesus. Nunquid Δ possunt† filij sponsi lugere [&] h ieiunare l quamdiu cum illis est sponsus? b quanto tempore habent secum sponsum non possunt ieiunare: l Venient autem dies e cùm auferetur ab eis sponsus, l & c cùm ablatus fuerit ab eis sponsus, l tunc ieiunabunt h in illis diebus. c Dicebat autem & similitudinem ad illos: Quia l nemo || immittit commissuram e panni rudis, c [aut] c l à vestimento nouo† l in vestimentum vetus, h alioquin c & nouum rumpit, & veteri non conuenit commissura à nouo, [&] Δ aufert supplementum a eius b nouum e à a vestimento b veteri, e & " peior scissura fit. l Et† nemo mittit vinum nouum in vtres veteres, alioqui† dirumpet vinum nouum vtres, & vinum Δ effundetur, & vtres peribunt: sed vinum nouum in vtres nouos Δ mitti debet, f & || ambo conseruantur. c Et nemo bibens vetus, statim vult nouum. Dicit enim, c vetus melius est.

ET c POST HÆC b EXIIT b RVRSVS AD MARE, &c.] Quoniam superiùs narrauerunt Euangelistæ quomodo Christi verba, & factũ calũniati sint scribæ, & Pharisæi, iam & aliam eorũ calumniam occasione cõuiuii à Matthæo parati natã subtexunt. Vnde & Matthæi vocatione, quæ huius calumniæ occasio fuit, intersuerunt, quã non contigisse ante paralytici curationẽ, vt quidã putant, sed post eam ex Luca est manifestissimũ, qui habet: *Et post hæc exijt, & vidit publicanum, &c.* Quòd autẽ exierit, solus Marcus narrat, nimirũ ad mare rursum, vt, scilicet doceret in eo loco, vbi hominũ multa confluere solebat multitudo. Verisimile autem est Christũ iam circa mare existentẽ, & ibi in littore transeuntem, inuenisse ibi Matthæum sedentẽ ad telonium. Solent enim esse telonia circa maria, vbi à prænauigantibus aut applicantibus vectigalia exigũtur Certè circa mare contigisse Matthæi vocationem Marcus satis innuit. Nã quorsum alioqui præmisisset Dominum ad mare concessisse? Et terræ sanctæ scruta,

|| b egressus est. Δ b o cum preter || a o in telonio. † a discũbente eo in domo. Δ c erat multa turba publicanorũ & aliorum. || e qui cum illis erant discumbentes. † a dicebant discipulis. a dixerunt discipulis. † a At Iesus o audiens Δ c dixit ad illos || a o non est opus valentibus medico, sed male habentibus. || c non egent qui sani sunt Δ c At illi dixerunt ad eũ Δ a dicentes: quare nos & Pharisæi ieiunamus? || Quibus ipse ait. † b o filij nuptiarũ Δ c Potestis filios sponsi facere ieiunare dum || b aßit || o assumentum † b vestimento veteri. Δ a tollit enim plenitudinem || b e maior † a neque mittunt † a rumpũtur vtres. Δ a effunditur. || a pereũt. Δ a mittũt Δ e o mittendũ est. || c o vtraque.

scrutatores dicunt extra Capharnaũ circa mare demonstrari locũ vnde vocatus sit Matthæus. Est autẽ teloniũ Græca dictio. deriuata à τέλος, quòd est vectigal, vel mensa ipsa vestigalis, quomodo accepit noster interpres in Marco & Luca dũ vertit, *sedentem ad telonium*. vel ipse locus & domus in qua sedẽt publicani, hoc est, publicorũ vectigalium redẽptores, & exactores. Et sic videtur interpres accepisse in Matt. dũ vertit, *sedentẽ in telonio*, quamuis hic Græcè eodem modo habeatur quomodo in Marco & Luca, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, sedentẽ ad telonium. Porrò quod Matt. propriũ suum nomen ponit Lucas verò & Marcus nomen Leui; intelligendum est ipsum fuisse binominẽ, & Lucã quidem ac Marcũ, vt habet Hieronymus, propter honorẽ Matthęi noluisse eũ nominare nomine vulgato: Matthæũ verò vulgatũ suum nomen expressisse, vt Dei in se benignitatẽ declararet, ac legentibus ostenderet nullum debere salutẽ desperare, cum ipse de publicano repentè factus sit Apostolus: vnde & cùm Apostolorum catalogum recenseret, nomen publicani adiecit, dicens: *Matthæus publicanus.* Verisimilius autẽ videri potest, Matthæũ priùs quidem dictum Leui, ac deinde à Christo mutatum ei nomen, vt diceretur Matthæus. Neq; enim facilè est inuenire quosdam binomines in scripturis, nisi ferè per mutationẽ nominis primi, ac per expressionem eiusdem nominis per alterius linguæ nomẽ idem significans, quomodo Cephas. Petrus dicitur. Atque ideo videntur potius Marcus & Lucas, Matthęum Leui vocasse, quod eo vocaretur nomine cùm à Domino vocaretur.

l ET AIT ILLI: SEQVERE ME, ET *c* RELICTIS OMNIBVS, *l* SVRGENS SECVTVS EST.] In hac vocatione, primũ quidẽ relucet Domini cleméntia & bonitas: qui sicut priùs non dedignatus est viles ac rudes piscatores in discipulorum numerum aduocare, ita nec iã dedignatur veluti publicũ peccatorẽ à Iudæis contemptũ vocare, ostendens se nullũ aspernari hominum genus, quantũuis mundo contemptũ. Deinde verò eiusdẽ patescit diuina virtus, & efficacia ad cõmouenda hominũ corda solo verbo. Nam quod mox postquam dixit Dominus publicano quæstui penitus adducto, *sequere me*, omnibus relictis Dominũ secutus sit, etsi minus homines mirarẽtur, tamẽ erat multo prodigiosius illo quod paulò ante demirati erãt in sanato paralytico. Grauissima enim paralysi animi laborat, cuius mẽs tota affixa est pecuniæ studio, nec aliquid difficilius quàm auarum ad contemptum lucri terreni pertrahere. Vnde Dominus dixit. *difficilius esse intrare diuitem in regnum cœlorum, quam camellum*, &c. Iam & obedientia magna vocati Matthæi hic cõmendatur quem ad vnã vocem Domini omnibus statim relictis, non dubitauerit Dominum sequi. Quod vtique leuitati non potest tribui, sicut calũniabantur Porphyrius & Iulianus, cùm iam fama Christi celebris esset, & tanta esset Christi potentia cum maiestate quadã in vultu relucẽs, vt sicut magnes ferrum, ita & ipse quos vellet etiã primo aspectu attrahere posset vt habet Hieronymus.

c ET FECIT EI CONVIVIVM MAGNVM LEVI IN DOMO SVA, *c* FACTVM EST.] Matthæus quidẽ modestiæ causa non dicit à se paratum Domino conuiuiũ, aut in domo sua Dominũ discubuisse, dicens tantùm, *factum est dicumbente eo in domo*, virtutẽ quidẽ suã tacens, vitiũ autem suum apertius quàm reliqui Euangelistæ manifestãs. Vnde nõ rectè quidã in Matt. vertit *in illius ædibus*, cum Græcè tantùm sit ἐν τῇ οἰκίᾳ, Marcus autem Dominũ in Domo Leui rècubuisse dicit, & Lucas à Leui cõuiuium, idq; magnum paratum Domino cõmemorat. Porrò conuiuium istud non dicitur ob id potissimum magnum, quod in eo multi fuerint cõuiuæ, sed potius quod opulentum esset & prætiosum. Est enim Græcis pro cõuiuio δοχὴν, hoc est, exceptionẽ. Itaque fecisse magnũ conuiuiũ, hic est quod latinè dicitur splendidè excepisse Dominũ. Conuiuiũ autẽ hoc Matt. Domino fecit, tum vulgarẽ sequens modum quo discedentes ab amicis & familiaribus per conuiuiũ eos solent relinquere & valedicere, quale exemplũ est in Helisæo: tum vt Dominum honoraret, à quo se propter vocalionem honoratum & beneficio affectũ iudicauit. Verũ dubium hic est quomodo Matthæus iã dicatur fecisse Domino cõuiuiũ idq; in domo sua, cùm priùs dictũ sit quod post vocationem relictis omnibus secutus sit Dominum. Nam ex hoc loco hæretici colligunt, Apostolos, & discipulos Christi non sic omnia reliquisse, vt quæ possidebant planè à se alienarent, sed ad eorum vsum & curam quoties per euangelicum negotium licuerit, redisse. Sed hæc sententia superius satis reiecta est, in sequentibus apertius refelletur. Quidã ergo intelligunt Matthæũ mox post vocationem secutum quidem Dominũ, ita vt adhæserit ei multa coniunctus familiaritate, nondum tamen factum eius indiuiduum comitem: sed hoc tunc factum, cum in monte ex omni discipulorum multitudine factus est vnus Apostolorum. Verùm adhuc obstat quod Lucas non solùm secutum dicit, sed etiam relictis omnibus secutum. Itaque Caietanus intelligit, relictis omnibus, negotiis scilicet, nõ autem omnibus adhuc rebus & possessionibus, vt significetur post vocationem Matthæum quantumuis perplexæ essent negotiorum eius rationes, omnibus tamen illis relictis mox Dominum secutum. Verum non videtur hic esse sensus Euãgelistæ, cum videatur hic velle significare id fecisse Matthæum quod postea Dominus requirit ab omnibus discipulis suis: *Nisi ait, quis renunciauerit omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.* Proinde vel intelligendum est per antipationem dictum esse, quod relictis omnibus secutus sit Dominum, quodque mox vt vocatus fuerit cœperit parare Domino conuiuiũ, quo peracto, & rebus suis vtcumque dispositis, secutus sit Dominum. Vel intelligendum, omnia illum negotiã pudlicanorum, quæ tum cùm vocaretur tractabat, mox reliquisse, omnes item possessiones animo saltẽ promptissimè reliquisse, postea tamen permissum à Domino, vt de rationibus suis, & rebus disponeret, ac tum parasse Domino conuiuium in domo sua. De Publicanis autẽ & peccatoribus, qui dicuntur simul cum Christo venisse, & discubuisse in Domo Matt. incertum an à Matt. fuerint inuitati propter familiaritatem. Marcus enim veluti rationem redditurus ob quam hi aderant in conuiuio subiicit: *Erant enim multi qui sequebantur eum.* Quod sic videtur accipiendum, multos videntes Christi in vocando Matthæum benignitatem, ac videntes Matthæum sequentem, siue exemplo eius, siue etiã voce eius prouocatos, simul cum ipso secutos esse Dominum. Vnde quidam libri legunt, *qui & sequebantur eum.* Porrò peccatores, qui hic & alibi publicanis comparantur, videntur, fuisse homines vitę apertè malæ, qui forsan ob aliqua crimina eiecti erant extra synagogam, habiti à Scribis & Pharisæis velut excommunicati.

ET VIDENTES *l* PHARISAEI *b* ET SCRIBAE *c* EORVM *b* QVIA MANDV.&c.] Memoriabile sané Pharisæos & scribas, quorum hi de scripturarum scientia, illi de vitæ religione gloriabantur, eoq; nomine populo insigniores erant, Domino præ omnibus aliis obtrectasse magis, & optima quæq; eius dicta factaq; damnasse. Sed est hæc natura humanæ siue iustitiæ, siue sciẽtiæ, quæ charitate & humilitate destituta est, vt cũ sit imperfecta, & tamen perfectã se iudicet, omnia quæ à suo instituto sunt aliena quantumuis perfecta & bona, præ se contemnat & condemnet, vtque superstitiosa sit, omnia facilè in peiorẽ partẽ rapiens, & leuia quæq; grauiter exaggerãs. Scribæ ergo & Pharisæi de scientia, & sanctitate sibi placentes, illicitũ iudicabant cũ publicanis & peccatoribus conuersari, & potissimùm mensam habere communem: quæ summũ est familiaritatis indiciũ. Primùm enim putabant hinc hominem iustum pollui, quemadmodũ secundùm legis præscriptum, polluebatur homo ex contactu animalis immundi, aut hominis secundũ legis ordinationẽ immundi. Nullam enim maiorem esse immunditiam quàm peccatum. Deinde metuebant ne ex conuersatione cum peccatoribus similes eius efficerentur. Nam, vt dicitur Prouer.13. *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit, amicus stultorum similis efficietur.* Et Ecclesiast.13. *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea: & qui communicauerit superbo, induet superbiam.* Postremò, metuebãt ne consuetudine cũ peccatoribus adderent animos ipsis, qui vitati fortè resipiscerent. Verùm inter has causas primam verisimile est eos maximè mouisse, pro ingenio præposteræ & humanæ sapientiæ & iustitiæ eorũ. Vt autem in obmurmuratione scribarum & Pharisęorum perspicuè apparet superstitiosa, & præpostera eorũ religio, ita rursum hic obseruãdũ quàm meticulosa fuerit & subdola. Dominũ enim corã monere miseri non audebant, siue quod conscii essent propriæ maleuolẽtiæ, siue quod illius in refellẽdis calũniis experti essent prudentiã, metuentes ne audirent ab eo quod nollent. Discipulos adeunt rudes adhuc, qui & maleuolentiam minus persentiscerent, & rationẽ facti, quã quærebant reddere non possent. Hos captãt venenato susurro, sperantes se eos posse adducere à præceptore quem sequebantur. Quod autem à Luca dicuntur dixisse: *Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?* è Marco verò & Matth. *quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester?* nihil habet contrarietatis. Intelligi enim potest vtrumq; dixisse, & tamẽ si alterum solum dixerint, vtrumuis dixisse censendi sunt. Cõmunis enim erat & discipulorum & Domini culpa si quæ erat, Dominũ tamen calumniari volebãt, vt culpę huius authorem. Vnde si vero innocẽtiæ zelo moti fuissent, Dominũ ipsum monuissent. Non est autem intelligendum discipulis adhuc in conuiuio existentibus hæc dicta à Pharisæis: non enim interfuerunt Pharisęi conuiuio quod adeò detestabantur: sed post conuiuium hæc dicta sunt, cùm alicubi eos cõmodo aliquo loco cùm Christo reperissent. Non enim quòd habent Matth, & Marcus, *videntes dicebant discipulis eius:* sic est intelligendum quasi & ipsi conuiuio interfuerint, & cum hæc viderent discipulos istud interrogare sed videntes dicebant, hoc est, postquam vidissent, & intellexissent. Est enim Græcis non participium presentis temporis, sed aoristus ἰδόντες qui nullum participium habet apud nos sibi correspondens, proinde coactus est sepe inteprres præsenti tempori abuti pro præterito.

Prou.13. Ecclesi.13.

c ET HOC AVDITO *l* IESVS *c* RESPONDENS *l* AIT *b* ILLIS: *a* NON NECESSE, &c.] Cum ad Pharisęorũ interrgationem, discipulis adhuc rudibus nõ esset in promptu quod respõderẽt, qui tantum simplici fiducia pendebant à Domino, Dominus siue ex Discipulorum relatu intelligens Pharisæorum subdolã & maleuolã interrogationẽ, siue potiùs per se illa audiẽs, cũ etiam voces clanculariæ illum latere nõ possent, sicut nec cogitationes occultæ, pro discipulis respondit. Et primùm quidẽ à communi exemplo, officio medici eos confutat, accusationẽ eorũ ad virtutis opus conuertẽs, atque ostendens irrephensibile esse, imò potius laude dignum quòd ab eo agabatur. Esse enim se medicũ, atque ob id pro officio adesse peccatotibus, & cùm eis conuersari, non vt eos in peccatis foueat, sed vt à peccatis sanet: non sic autem Scribarum & Pharisæorum requirere consortium, quòd se sanos existimarent, & ob id medico opus non haberent. Porrò quòd dicit, *Non opus est valentibus medico,* intelligendum, vt curentur & sani sint. Indigent enim medico, vt sanitatem cõseruent. Aut intelligendum quatenus sani sunt; Quatenus enim male habere possunt, quod infirmitatis est, aut quatenus aliqua in parte malè habent, medico opus habent. Sic quantumuis sani sunt iusti in hac vita, medico tamen Christo opus habent, qui & acceptam seruet sanitatem, & quotidianas imperfectiones ac infirmitates curet. Deinde verò scripturæ testimonio eos confutat, ostendens ex scriptura se quidem rem facere Deo gratissimã, dum infirmis & medici cura egentibus miseretur, & subuenire studet: illos verò notãs & de scripturarum ignoratione, prauaque intelligẽtia, quantumuis de scientia scripturarum glorientur, & de neglectu eius, quod est præcipuũ, ac præpostera religione, quam scilicet sitam potissimum putabant in sacrificiis, aliisq; legis ceremoniis (quæ sub sacrificio tanquam principaliori continentur) ita vt misericordiæ, & pietatis in proximos nulla ab eis aut rata cura haberetur. Est autem testimonium desumptum ex Oseæ 6. capite, idque magis secundùm Septuaginta quam Hebraicam veritatẽ. Siquidem Hebræa habent præteritum, *volui,* quemadmodum etiam vertit Hieronymus. Septuaginta verò ἔλεος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. Cæterùm hoc intelligendum esse in hoc sensu, *Misericordiam volo plusquam sacrificium,* patet ex eo quòd sequitur, & *scientiam Dei plusquam holocaustum,* quamuis possit etiam intelligi misericordiam per sese Deo gratam esse, sacrificia autem legis ex sese Deo non placere nec vnquam placuisse, sed tantùm ex deuotione offerentium & significatione Christi. Tertiò verò eos confutat ex proprio suo officio. Nam priùs quidem ex communi offico medici ostendit se rectè facere, quod ipsis relictis, cum peccatoribus conuersaretur: nunc autem idem docet ex proprio officio, quod erat, annunciare verbum Dei, & ad Deum homines conuertere. Porrò sententia illa, *Non veni vocare iustos, sed peccatores,* quæ videtur significare quosdam fuisse quibus Christus non venerit, qui tamen omnibus venit, variè intelligitur. Quidam enim sic intelligunt. Non veni vocare iustos, quia tales nullos inuenio, cùm omnes sint peccatores, & egeant gloria Dei. Alii post Chrysostomum intelligunt Dominum ironicè locutum, & per iustos intellexisse Pharisæos, eo quòd seipsos iustificarent, & iustos reputarent, vt sit sensus:

Non

Non veni vocare tales iustos quales vos estis. Verũ neutra harum interpretationum conueniens videtur. Non prima, qui præsupponit Christum voluisse significare nullum tunc inuentum qui iustus dici posset, quòd non est verisimile, cùm de Nathanaele dixit, *ecce vere Israëlita, in quo dolus non est*, & de Ioanne: *Inter natos mulierum*, &c. Nec dubium quin verè tunc essent multi alii iusti secundùm eum modum, quo in scripturis dicuntur quidam iusti. Neq; secunda, quia etiam ad vocandum Pharisæos venerat Dominus, cùm tam frequenter illis eorum vitia aperiret, si fortè conuerti vellent. Proinde rectiùs intelligitur simpliciter Dominum, etsi venerit ad docendum perfectiùs iustos eosq; saluandum, & in iustitia confirmandum, non tamen venisse ad vocandum eos, hoc est, conuertendũ eos. Est enim hîc *vocare*, ad Deum inuitare. Aut illud, *in pœnitentiam*, quod à Luca adiectum est, & ponitur etiam apud Græcos in Matth. & Marco, non solùm referatur ad peccatores, sed ad iustos etiam, vt sit iste sensus: Ad hoc veni, vt prædicem pœnitentiam, à qua auspicatus sum cum Ioanne prædicationem, dicẽs: *Pœnitentiam agite*. Ad hoc autem non veni vt vocarem iustos, vt qui non indigent pœnitentia, sed peccatores: proinde mirum vobis esse non debet, quòd vobis desertis, qui iusti esse videmini, peccatoribus adhæreo, & cum illis conuersor. Non enim ob id cum eis consuetudinem habeo, vt illorum malitia abutar, aut in malo eos foueam, sed tantùm ob id, vt ad pœnitentiam adducam. Non obstat ergo veritati sententiæ Christi, quòd Nathanaelem iustum vocauerit Dominus. Non enim loquitur hîc de vocatione ad sequelam, sed de vocatione ad Deum & ad pœnitentiam. Porrò quemadmodum in eo quòd Dominus dignabatur manducare cum publicanis, & peccatoribus, obseruanda est ipsius erga peccatores benignitas, & humanitas: ita in hac eius responsione, discenda primùm ipsius mansuetudo, quia tam blandè respondet maleuolis obtrectatoribus: deinde quatenus cum peccatoribus sit congrediendum, nimirùm quatenus congressu nostro possit morbis eorum mederi. Idem namque scopus pio esse debet, & cum peccatoribus congrediendi, & eos vitandi, nempe vt peccatores & mali esse desinant. Si ad hoc congressus conducit, vitandi planè non sunt: si vitatio ad hoc conferri, diligenter vitandi. Itaque non contrariatur istud factum Domini doctrinæ Pauli dicentis: *Si is qui frater nominatur inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi nec cibum sumere.* Videndum enim & de quibus loquatur, & qua de causa illud præcipiat. Et quidem quod ad primum pertinet, non ad præceptores illud præceptum pertinet, sed ad eos, qui fratres inter se erant. Præterea de fratre hoc dicit ille, hi autem publicani & peccatores nondum facti erant fratres. Deinde de illis hoc dictum est, qui in peccatis suis perseuerabant: hi verò publicani & peccatores sanabiles se præbuerunt. Quod verò ad præcepti illius causam pertinet, duplex est causa, quare vel Paulus illo atque aliis locis, vel alii in scripturis vetent conuersationem cum peccatoribus, his maximè qui pertinaciter in peccatis persistunt. Primùm ne contagio suo peccatores alios inficiant, vnde Paulus incestum illum eiici ex ecclesia præcipiens: *Nescitis*, inquit, *quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Altera causa est, ne approbari sua peccata putent, sed potiùs vitari ab omnibus, & ob id confusi, resipiscant. Ob quam etiam causam incestuosum Corinthium Paulus tradidit satanæ, & 2. ad Thess. 3. Vetat cũ immorigero haberi cõmercium, vt inquit, *confundatur*. Cùm ergo Dominus non solũ nullo modo peccatorum cõtagio corrũpi potuerit, sed etiam alios seruare potuerit: cumq; hoc propriũ ipsius esset officium, vt mederetur animis, & hi peccatores desperati non essent, cùm sanãdos se offerrent, nec sic cum eis conuersatus sit Dominus, vt ex ea conuersatione in peccatis suis cõfirmari possent, sed potiùs sic, vt ab eis liberarentur, nihil est quòd in hoc facto Domini reprehendi possit, & non potiùs summè laudari, tanquam opus proprii officii & misericordiæ. Mirè verò consolari meritò debet, quòd se medicum vocat ac vocatorem peccatorum.

1\. Cor. 5. — Mali quatenus vitandi. — 1. Cor. 5.

b ET ERANT DISCIPVLI IOANNIS ET PHARISÆORVM IEIVNANTES, &c.] Post superiores duas calumnias Domino à Pharisæis illatas, tertiam iam consecutam describunt Euangelistæ, quam Lucas quidam tribuit Pharisæis, Matt. verò discipulis Ioannis, Marcus autem & discipulis Ioannis, & discipulis Pharisæorum. Intelligendum enim vtrosq; simul conuenisse, Lucam tamen tantum Pharisæorum meminisse, quòd huius expostulationis essent autores: Matth. verò discipulis Ioannis tribuisse hãc expostulationem, quòd fortè hi soli verbum nomine etiam Pharisæorum facerent. Pharisæi enim nõn se aut suos discipulos tantùm Domino obiicere volunt, sed & Ioannis discipulos secum adduxerunt, per quos & loquerentur, quò causam Christi vel Ioannis authoritate, quæ Christo & populo grauis erat, deprimerent, dum non solum suam, sed & Ioannis sanctissimi viri institutionem demonstrarent cum Christi institutione non conuenire. Vide autem hîc Pharisæorum versutiam, non solum in eo quòd discipulos Ioannis sibi adiunxerunt, & per eos loquebantur, quodque calumniam suam in discipulos Christi mouent, cum tamen Dominum nõtare potiùs vellent: sed etiam in eo quòd sperabant se hac quæstione posse conuincere Christum, quasi cum peccatoribus non ederet ea de causa, quam illis explicauerat, sed potiùs vt gulæ suæ satisfaceret, vnde postea exprobando dixerunt: *Ecce homo vorator, amicus publicanorum.* Sperabant ergo Dominum vel condemnaturum Ioannis institutionem, quòd populo sciebant fore ingratum: vel si illam approbaret, seipsum manifestè condemnaturum. Et quidem discipuli Ioannis facilè adducti sunt, vt cum Pharisæis Christum accederent. Nam & illos liuor quidam humanus ac zelus malus arripuerat, quòd Ioãnis famam Dominus. Videtur obscurare per miracula, doctrinam sublimiorem ac discipulorum multitudinem maiorem. Peccauerunt autem hac in parte multis nominibus. Primùm quidem, quòd Pharisæis eorumque discipulis se se coniunxerunt ad calumniandum Christi institutionem, cùm tam grauiter culpasset Pharisæos magister eorum Ioannes, ob falsam sanctitatem. Deinde quod Christi institutionem calumniari ausi sint, quodque zelo malo pro magistro suo contra Christum mouerentur, quem audierant à suo magistro tantopere sibi prælatum. Postremò, quòd in suis ieiuniis & præcibus tantopere sibi placerent, & de eis sese iactarẽt arroganter dicentes: *Quare nos & Pharisæi ieiunamus?* Duabus enim rebus hisce externis eximiorem sanctitatem contineri putabant, ieiuniis & præcationibus prolixis, quæ ieiunia commendant, hisque duobus Pharisæi potissimùm opinionem sanctimoniæ

Luca 7. — Matth. 9.

ctimoniæ captabant apud populum. Est autem scopus calumniosæ quæstionis iste: Singularem præ te fers sanctimoniam, & vitæ perfectioris doctrinam videris serere: qui fit igitur, vt cùm Ioannes & Pharisæi suos discipulos ieiuniis, & præcibus incumbere instituũt, tu cõtra sinas indulgentiùs viuere, & quouis tẽpore edere, & bibere? Nã vt demus te rectè cũ peccatoribus, & publicanis edere, & bibere, videlicet vt eos, quemadmodum dicis, sanes, & ad pœnitentiam adducas, quomodo non tamen discipulos tuos, quos ad perfectiorem vitã instituere suscepisti, certis temporibus more nostro abstinere doces? Apparet sanè, quòd qui cibum, & potũ nimis indulges tuis, etiam tibi indulgeas communionem mensæ cum peccatoribus, non tam ea causa, quam prætexis, quàm vt gulam tuam expleas.

l ET AIT ILLIS IESVS, NVNQVID POSSVNT FILII SPONSI *a* LVGERE, ET *b* IEIVNARE.] Quãuis arrogantiam manifestam, & iactantiam præ se ferret calumniosa hæc interrogatio, eam tamen Dominus illis non exprobrat, sed quoniam sciebat se potiùs impeti quàm discipulos suos, responso admodum vrbano humanissimè respondit, sic vt nec taxaret Ioannis institutionem, nec aliorum ieiunia damnaret, sed tantùm ostenderet indulgentiam, qua in suos vteretur, non esse negligentiæ, sed & esse tẽpori præsenti debitam, & esse artificii cuiusdam, quo paulatim illos ad meliora formaret. Duplici enim ratione satisfacit propositæ quæstioni, quarũ prior desumpta est à sua persona, aut à conditione temporis præsentis, quia scilicet, tempus prẹsens non congruit ieiunio discipulorum, quod ostẽdit ex similitudine ad tempus gaudii vacantium lætitiæ nuptiali. In qua similitudine reuocat in memoriam discipulorum Ioannis, testimonium Ioannis de se, quo priùs testificatus erat Iesum esse sponsum, cui à patre cœlesti sponsa esset deputata, vt vel ob hunc locum vtiliter & necessariò Euangelista Ioannis testimonium istud Baptistæ ab aliis præteritum narrauerit. Mirè autem in hoc parabolico sermone relucet Christi in dicendo suauitas, & ferendis calumniis mansuetudo, dum iam hilariter & vrbanè calumniatoribus respondet. Porrò pro eo quod in Matth. & Luca est, *filij sponsi*, in Marco verò, *filii nuptiarum*, Grẹcè apud omnes est, υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, hoc est, potiùs, filii thalami nuptialis. Significat enim νύμφω, teste Suida, magis thalamum nuptialem, cùm sponsus dicatur hìc & alibi νύμφιος, & nuptiæ, γάμος. Filii autem nuptialis thalami, Hebraica phrasi dicuntur, ad quos pertinet versari cum nouo marito in nuptiali thalamo. Hebræa enim phrasi id filius cuiusq; rei dicitur, quod vlla ratione ad illam attinet. Sic filii iræ & maledictionis dicuntur, qui iræ Dei & maledictioni sunt obnoxii. Sic Isa. 5. locus pinguis dicitur filius olei. Et cap. 21. vocatur Rabel filius areæ Dei, quòd ita vt frumentũ in area, eã vellet conterere. Sic dicũtur filii lucis, & tenebrarum, & filii regni. Si ergo & in nostra lectione filii sponsi, & nuptiarum non debent intelligi, qui ex sponso in nuptiis geniti sunt; sed ad quos pertinet sponso adesse, & nuptialibus gaudiis perfrui. Est ergo sensus: Vos qui sedulò audistis, Ioannem, meminisse debetis, quòd ille me prædicârit esse sponsum. Itaq; quemadmodũ non conuenit vt lugeant, & ieiunent qui à sponso ad nuptias vocati sunt: ita rem planè absurdam requirit, qui ab his qui mihi sponso adhærent, & nouis nostris nuptiis intersunt, ieiunium, quod lugentibus cõpetit, exigi quamdiu cum illis sum. Futurum est autem, vt aliquando ab eis corporaliter, & visibiliter auferar per mortem & ascensionem, & tunc destituti voluptate, quam ex corporali mea præsentia capiũt, destituti item meo præsidio, quo assiduè iam illis prouideo ne quid desit necessariũ, & sponte ieiunia aliaque luctus indicia suscipient, non solùm cibi inopiam, verùm & grauiora mala perferre cogentur. Quemadmodum enim apud Matth. sub verbo, *lugere*, comprehenditur ieiunare, eo quòd ieiunium luctus quidam sit: ita cùm dicitur, *& tunc ieiunabunt*, sed verbo, ieiunare, omnis luctus, afflictio, & inopia comprehẽditur. Porrò quod Lucas dicit Dominum dixisse, *Nunquid potestis filios sponsi facere ieiunare*, &c. Notare voluit interrogatores illos, rẽ planè absurdã requirere. Aut secundùm Aug. significatur, quòd illi ipsi facturi essent aliquando, vt lugentes ieiunarent discipuli, quoniam ipsi essent sponsum occisuri. Bene autem non dicit, abibit ab eis sponsus, quod significasset amoris in sponso imperfectionem, sed *auferetur ab eis*, siue per mortem à vobis inferendam, siue per ascensionem à patre. Cæterùm prꝫterquã quod hoc responso Dominus ostendit suis discipulis non conuenisse ieiunium, ita etiam satis ex opposito ostendit, quare ieiunium conueniret discipulis Ioannis & Pharisæorum, nimirum quòd non essent filii sponsi, & thalami nuptialis, sed filii seruorum, nempe Ioannis, austeram & tristem vitã degentis, & Moysis onerosam legem suis imponentis. Ex huius autem occasione responsi, teste Hieronymo, Montanus, Prisca, & Maximilla, qui tres in anno faciunt quadragesimas, secundam post Pẽtecosten faciunt quadragesimã, quòd ablato sponso, filii sponsi debeant ieiunare. Verùm secundùm horum intellectum sequeretur, quòd nõ solũ quadragesimam, sed & omnem diem ieiunare oportet. Iuxta tropologiam verò ait Hierony. sciendum quòd quamdiu sponsus nob iscum est, & in lætitia sumus, nec ieiunare debemus, nec lugere. Cùm autem ille propter peccata à nobis discesserit, tunc indicendum ieiunium est, tunc luctus suscipiendus. Secundùm Hilarium verò & Ambrosiũ significatur eos, qui iam regenerati sunt per baptismum, & sponsum iam præsentem habent, non itiunare, sed assiduè pasci corpore, & sanguine Domini. Eos verò quibus sponsus non est præsens, ieiunare & esurire, quòd cibo vitæ careant.

c DICEBAT AVTEM ET SIMILITVDINEM AD ILLOS, QVIA *l* NEMO IMMITTIT.] Alterã iã addit rationem ad quẹstionẽ respõsiuam, qua per duas similitudines ostendit se arte, & sapientia quadam abstinere ne ieiunium à discipulis suis exigeret. scilicet ob imperfectionẽ discipulorũ. Prior enim ratio desumpta erat à cõgruẽtia temporis; secunda, ab imperfectione discipulorum, quæ ratio, vt bene intelligatur, aduertendũ imprimis quòd prior similitudo nõ eodẽ omnino modo narratur à Luca. atq; narratur à Matth. & Marco. Nã Matth. quidẽ & Marcus habent de cõmissura panni rudis, hoc est, panni adhuc impoliti & impexi, qui scilicet nondũ à fullonibus apparatus est, veluti cum pannus à textore venit. Hoc enim significat dictio Græca ἄγναφος, cõponitur enim ex priuatiua particula, ἀ & γναφεὺς, quod fullonem significat. Lucas verò habet, *de commissura vestimenti noui*, sic enim habent Græca pro eo quod nos habemus, *commissuram à nouo vestimento*, scilicet, acceptam. Fieri enim potest, vt vtrumque Dominus disiunctiuè dixerit,

quam

quãuis si alterum solùm dixerit, alterius sensus etiã in illo includatur. Illud autem Matthæi, *tollit enim plenitudinem eius à vestimento*, nonnihil habet obscuritatis, & ab omnibus penè malè intelligitur. Quidam enim sic intelligunt. Commissura siue assumẽtum illud tollit plenitudinẽ, hoc est, perfectionẽ, & integritatẽ à vestimẽto veteri, quia scilicet sua firmitate illud discindit aut sic. Is qui immittit huiusmodi cõmissuram, hoc est, particulam panni, vel vestimẽti noui, tollit plenitudinẽ à vestimento veteri, quia scilicet deformat illud. Verùm his sensibus obstat pronomen, *eius*, cum dicitur, *plenitudinem eius*, non enim habet ad quod referatur cõmodè. Itaq; aliqui legunt per nominatiuum, *plenitudo eius*, vt sit sensus: plenitudo & supplementũ panni noui tollit aliquid à veteri vestimento, & sic fit peior scissura. Nã dictio Græca πλήρωμα cùm sit neutri generis, indifferẽs est ad nominatiuum & accusatiuum casus. Verùm iam oportet fateri orationem esse imperfectam, & subaudiẽdum illud aliquid. Vnde quidam vertit. *Auferet id eius supplementum, partem vestis*. At id est de suo, quod videtur addere. Absurdius verò intelligunt, qui sic accipiunt: Is qui sic immittit cõmissuram, tollit plenitudinem à vestimento nouo, & fit in panno nouo peior scissura quã fuerat in vestimento veteri. Nam Marcus apertè habet, *aufert plenitduinem à vestimento veteri*. Si autẽ Lucas cõferatur cum reliquis, qui hoc dicũt quod ab eo est omissum, sicut ipse ea dicit, quę illi præmiserunt, deprehẽdetur hic esse sensus: Is qui immittit huiusmodi cõmissura, postea, quia (vt dicit Lucas) non cõuenit cõmissura à nouo, offensus dissimilitudine noui panni, aufert plenitudinem suam, hoc est, supplementum suum quod assuerat, à veteri vestimẽto, & sic fit maior & peior scissura in veteri veste. Apertior autẽ esset sensus, si pro *eius*, vertisset interpres reciprocũ relatiuum, suam. Refertur enim ad eum qui immittit cõmissuram, quod tamen nec à quoquã animaduersum est: nisi velimus pronomẽ *eius*, referri ad pannum rudem: Itaque omnes Euãgelistæ, simul collati significant ex cõmissura noui panni vel noui vestimenti cum veteri veste, duplex sequi incõmodum: quemadmodum, & in sequenti similitudine significatur duplex incõmodum sequi, si vinum nouum mittatur in vtres veteres. Primùm noui panni ruptura cũ perditione illius partis, quæ assuebatur: secundùm, maior scissura in vestimento veteri, ex ablatione assutæ partis nouæ, propterea quòd non conueniat veteri cõmissura à nouo pãno accepta. Prius incõmodum apertius expressit Lucas, secundùm apertius reliqui, quamuis & ille, & isti vtrumq; satis insinuent. Porrò duæ istæ parabolæ nõ eodem modo ab omnibus applicãtur ad propositũ. Quidam enim ipsos Pharisæos & discipulos Ioãnis intelligunt hìc cõparari à Christo vestimẽto veteri & vtribus veteribus, vt intelligatur hìc Christus significare, quare Pharisæis qui in ceremoniis veteris legis inueterari erant, non cõmiserit, aut tradiderit noua Euangelicæ legis suæ præcepta, sed ea capienda delegerit sibi rudes, simplices ac nouos homines qui hominum traditionibus non essent deprauati aut assueti. Quem sensum sequitur quidam, nimirũ secutus Hier. qui sic scribit in cõment. super Matth. *Veteres vtres debemus intelligere Scribas & Pharisæos, plagula vestimenti noui, & vinum nouum præcepta Euangelica sentiẽda, quæ nõ possunt Iudæi sustinere, ne maior scissura fiat*. Sic & Hilarius in Matth. Certè hunc sensum videri posse exigere id quod additur in fine apud Lucã: *Et nemo bibens vetus, statim vult nouũ, Dicit enim: Vetus melius est*, quod videri posset Dominus significare eos, qui Iudaismo consenuerunt Pharisæos non desiderare gustũ doctrinæ nouæ Euangelicę, sed requirere potiùs vetera quibus assueuerunt. Verùm hæc applicatio parabolarũ nullo modo est ad propositũ saluatoris, quod exigit, vt ostẽdat quare ieiunij pręcepta nec dũ tradiderit suis, non autẽ quare Euãgelica præcepta Pharisęis, non tradiderit de quo nõ quętebatur. Proinde rectiùs secundũ alios intelligit Christus discipulos suos voluisse cõparare vtribus veteribus & vestimẽto veteri, ob eorũ imperfectionẽ & infirmitatẽ. Sed iã noua est difficultas. Si enim Christus veluti cõmissuram panni noui immisisset vestimento veteri, & nouum misisset in vtres veteres, exigẽdo à discipulis suis ieiunia, & alia austerioris vitæ opera, quemadmodũ hìc significat, ergo & Pharisęi & Ioãnes ipse culpãdi in eo erant, quòd ieiunia suis imponerẽt, cum & eorũ discipuli vtres essent veteres. Ad quod primũ quidẽ dici potest, Dominũ his parabolis nihil aliud voluisse quã se veluti assuturũ nouum pannũ veteri, & vinũ nouum immissurũ vtribus veteribus: si noua ieiuniorũ pręcepta suis indixisset, eo quod illa suis ob illorũ vetustatẽ, hoc est, infirmitatẽ non cõgruerent: sed futurũ esset vt & nouæ doctrinæ, quæ etiam noua ieiuniorũ præcepta contineret vtilitas omnis periret, & ipsi simul deterriti austeritate nouorũ præceptorum, resilirẽt penitus à virtutis perfectioris via quã sectari cœpissent, amittẽtes etiã id boni quod habebãt. Sic, inquam simpliciter intelligi potest applicatio harũ parabolarum, ita vt nõ intelligatur Dominus voluisse significare Ioannẽ & Pharisæos cõtrà fecisse, noua scilicet veteribus cõmisisse. Ioannẽ ea tantũ præcepisse, suis, quæ putaret & sciret illos præstare promptos, & potẽtes, se verò cõscium infirmitatis discipulorũ suorum, quos vndique rudes sibi delegisset, quã infirmitatem hìc vocat vetustatẽ eorum. Secũdò, intelligi potest, Christum etiã significare voluisse Ioannem & Pharisæos suis indicẽtes ieiunia, neq; noua veteribus, neq; noua nouis cõmisisse, sed vetera veteribus: Pharisæorum enim, imò & discipulorum Ioannis ieiunia, erat adhuc aliquid vetus, quia nõ præstabãtur per libertatẽ spiritus, sed tantũ ex præscripto aut metu quodam, aut deniq; ob consequendã maioris sanctitatis opinionẽ apud homines. Et talia certè ieiunia conueniebant illis adhuc veteribus, ac veteris legis ceremoniis multũ addictis, quibus à malo saltẽ cohiberẽtur, etsi per ea nondũ perficerentur. & à Ioanne quidem etiã suis talia ieiunia præscribi cõueniebat vt qui confinium esset legi, quique spiritũ nouitatis non posset suis dare, sed tantùm ad eum suscipiendum hisce institutis præparare. Perfecta autem Euangelicæ legis doctrina noua quædã exigit ieiunia, quæ scilicet sponte, & non velut ex coactione per libertatem spiritus suscipiantur, quoties ita vel cõmune præceptum, vel carnis castigandæ ratio, vel quęuis necessitas exigit. Talia autem ieiunia ad perfectam Christi doctrinam pertinentia non potuit Christus in principio suis indicere, vt quia adhuc essent veteres, infirmi, & necdum Spiritu sancto renouati, cùm talia ieiunia requirãt homines fortes, & vetustate prioris conuersationis deposita, renouatos Spiritu Christi. Est ergo sensus à Christo intẽtus iste. Tantum abest vt indulgentis sit negligentiæ quod discipulos meos non onerẽ ieiuniis, quẽadmodum vos calumniamini, vt idipsum maximæ sit prudentiæ & artificij. Sicut enim nemo prudenter partem panno nouo aut vesti nouæ ablatam, assuit

assuit vestimento veteri, alioqui enim fit vt duplex incommodum reportet, dum offensus inconcinna cõiunctione dissimilium, aufert assutam partẽ, perdens simul partem nouo panno ablatam, & scissuram veterem ampliorem faciẽs. Et sicut nemo prudenter vinum nouum, & ob id, adhuc ferueſcens & forte, immittit veteribus vtribus, ne effractis vi vini vtribus, & effuso vino, duplex ferat dispendiũ: ita nec ego prudenter facturus essem, si nouã ieiunandi rationem, quã noua mea doctrina exigit, discipulis meis adhuc infirmis, & incapacibus indicarem. Sic enim vsu veniret, vt doctrinæ meæ fructus periret, & ipsi à virtutis perfectiore via, quàm sectari cœperunt alienarentur. Expectãdum proinde quousque innouentur Spiritu cœlesti, vetustate ac infirmitate deposita, quando nouis noua cõgruent. Porrò Ambros. has parabolas videtur sic intellexisse quasi significare eis Dominus voluerit, non commiscenda præcepta nouæ legis cũ veteris legis & Pharisæorum traditionibus, inter quæ erant ieiunia illa tristia, & coacta. Sunt qui duabus de veste & vino similitudinibus nihil aliud significatum velint à Domino, quàm quod antè docuerat de filiis sponsi, scilicet, tam ineptum esse discipulos ipso adhuc præsente ieiunare (quæ tristitiæ res est, cũ magis lætari debeant) quàm si quis ita vestem resarciat, vt dicit, aut vinum nouum in vtres veteres recõdat, vt fit, quemadmodum prouerbio dicimus, In lente vnguentum, quo rem significemus absurdam. Sed quòd sequitur apud Lucam de potu vini noui & veteris, satis indicat Dominum in prædictis parabolis plus voluisse,

c ET NEMO BIBENS VETVS STATIM A VVLT NOVVM, DICIT ENIM, VETVS] Hæc est tertia ratio qua respõdetur quæstioni, reddita à solo Luca, & est desumpta ab indispositione discipulorum propter consuetudinem. Est autem perinde ac si diceret, Quemadmodum is qui assuetus est gustui veteris vini, recusat mox bibere nouũ, eo quod illud in principio sit austerum, quodque propter consuetudinem vetus nouo preferat, paulatim autem assuefactus nouo incipit sapere suauitatem noui, & illud veteri præponere: ita & discipuli mei assueti veteri legi, non possunt statim gustare suauitatem nouæ legis, & perfectioris meæ do- B ctrinæ, sed paulatim assuefacti, incipient suauitate eius percepta delectari, ac præponere eam legi veteri. Hac ergo similitudine Dominus comparat legis suæ perfectionem vino, nouo veterem autem legem vino veteri. Et bene quidem. Nam vt vinum nouum in primis quidem austerius est, postea tamẽ & suauius est veteri & efficacius, ita vt magis delectet, & inebriet: ita & noua lex primo quidem intuitu carni grauior videtur, sed vbi quis assueuerit paululum, per eam magis inebriatur diuino amore, ac maiori dulcedine fruitur, alacer factus ad omnia pietatis officia. Vnde de Apostolis Spiritu sancto repletis dictum quidem per iocum est, sed tamen C præter intentionem loquentium verè dictum: *Musto pleni sunt*. Porrò hic parabolis docemur veteri consuetudini aliquando aliquid donandum, ac peccatoribus conuersis, non statim sublimia quæque perfectioris doctrinæ tradenda, nec ieiunia grauiora precésque longiores quàm eorum vires ferant, eis iniungenda, ferendam fouendamque eorum imperfectionem, vt ad perfectiora adolescant.

SVSCITATVR FILIA ARCHISYNAGOGI, ET CVRATVR HÆMORRHOISSA. MATTH. 9. MAR. 5. LVCÆ 8. CAPVT XXXIIII.

*Δ * & Δ b venit. b quidã de archisynagogis nomine Iairus. || a adorabat eum. || c cecidit ad pedes Iesu. † a. & viuet. Δ b & abijt cũ illo. || comprimebant eũ. † b. erat in profluuio sanguinis. † o. erat in fluxu sanguinis ab † c quæ in medicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab vllo potuit curari. Δ successit retro || b. vesti.*

*H[a]Æc illo loquente ad eos, *[f] ecce [a] princeps vnus Δ[h] accessit [b] vir, cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat’, [l] Et [b] videns eum" [l] procidit ad pedes eius’, [c] rogans eum vt intraret in domum eius. quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim. & hæc moriebatur. [b] Et deprecabatur eum multum dicens: [b] Quoniam [a] Domine [c] filia mea [a] in extremis est, [aut] [a] modo defuncta est: sed veni: impone manum tuam super eam.† [b] vt salua sit & viuat’. Et [a] surgens Iesus Δ [e] sequebatur eum’, [a] & discipuli eius, [b] & sequebatur eum turba multa. [h] Et [c] contingit dum iret, à turbis || [h] comprimebatur’ [l]. Et [a] ecce [l] mulier [c] quædam [e] quæ† | fluxum sanguinis patiebatur’ duodecim annis, [b] & fuerat multa perpessa a complurimis medicis † [h] & erogauerat omnia sua, nec quicquam profecerat’, [b] sed magis deterius habebat: cùm audisset de Iesu [l], Δ [f] venit in turba retrò’, & tetegit" fimbriam vestimenti’ eius. [e] Dicebat enim. [b] Quia [c] si [b] vel vestimentum eius [a] tantùm [c] tetigero, salua ero. [h] Et confestim † siccatus est fons’ sanguinis eius, [b] & sensit corpore quia sanata esset à plaga, Δ [e] Et statim Iesus [b] in semetipso cognoscens virtutẽ quæ exierat de illo, conuersus [b] ad turbam" [h] aiebat’: Quis [c] est qui [h] tetigit † vestimenta mea’? [c] Negantibus autem omnibus Δ [h] dixit Petrus & qui cum illo erant’: [c] præceptor," [h] turbæ te comprimunt & affligunt’: & dicis, quis me tetigit? [c] Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis, nam & ego noui virtutem de me exisse. [b] Et circunspiciebat videre eam quæ hoc fecerat. [c] Videns autẽ [b] mulier* [c] quia non latuit, timens, ac [b] tremens [b] sciens quod factum eßet in se, [h] venit & procidit ante† pedes eius’, [e] & ob quam causam tetigerat eum, indicauit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata est, [b] & dixit ei omnem veritatem. Δ [l] Ille autem [a] videns eam [l] dixit [h] ei: Confide | filia, fides tua te saluam fecit. [h] Vade in pace, [a] Et esto sana à plaga tua. [a] Et salua facta est mulier ex illa hora. [h] Adhuc illo loquente † veniunt nuntij ab archisynagogo. dicentes’. Quia filia tua mortua est, [b] quid vltra vexas magistrum? [c] Noli vexare magistrum. [h] Iesus autem audito verbo [c] hoc [b] quod dicebatur, Δ [h] ait’ [b] archisynagogo [c] patri puellæ, [b] Noli timere, || tantum modo crede’ [c] & salua erit. Et veniunt in domum archisynagogi: [l] Et [f] cùm venisset [a] Iesus in [f] domum [a] principis, † [h] non permisit intrare secum quenquam’ nisi Petrum & Iacobum, & Ioannem [b] fratrem Iacobi, [c] & patrem, & matrem puellæ. Flebant autem omnes, & plangebant eam, [e] & Δ vidit [a] tibicines & || [e] turbam tumultuantem, [b] & flentes & eiulantes multum, Et ingressus † [l] ait illis: [b] Quid turbamini & ploratis? [e] Nolite flere. [a] Recedite, [l] non est [a] enim [l] mortua puella, sed dormit. Et † deridebant*

ridebant eum c *scientes quòd mortua esset.* △ c *Ipse verò eiectis omnibus* b *assumit patrem & matrẽ puellæ, & qui cum eo erant, &* ‖ c *ingrediuntur* b *vbi puella erat iacens.* † l *Ipse autem tenens manum puellæ, clamauit* △ *dicens:* b *Talitha cumi, quod est interpretatum: Puella (* b *tibi dico) surge. Et reuersus est spiritus eius, & surrexit* c *puella* ‖ h *continuò,* b *& ambulabat: erat autem annorum duodecim.* h *Et obstupuerunt* b *stupore magno* c *parentes eius,* † h c *Et præcepit illis* h *vehementer vt nemo id sciret [&]* c *ne alicui dicerent quod factum erat.* h *Et iussit* † *dari illi manducare.* a *Et exiit fama hæc in vniuersam terram.*

HÆC ILLO LOQVENTE *f* AD EOS ECCE *a* PRINCEPS VNVS *c* ACCESSIT *b* VIR, &c.] Post descriptas tres diuersas Pharisæorum calumnias, Marcus quidem, & Lucas pergunt commemorare alias duas eorundem calumnias, quibus sabbathum violatum primùm à discipulis, deinde à Christo calumniabantur: Matthæus verò id subiungit quod præcedentia mox subsecutum est, quẽadmodum significat dum dicit: *Hæc illo loquente ad eos:* vbi etiam Græcis est participium præsentis tẽporis λαλοῦντος, vt ne quis putet præsens hic, vt frequenter in nostra versione, positum pro præterito & sensum esse: Hæc cùm locutus esset ad eos. Porrò duo hæc miracula Matthæus quidem breuitati fere in recensendis miraculis Christi studens, Christi verò verba, & sermones accuratius describens, paucis complexus: Marcus & Lucas latius prosecuti sunt, vt sunt ferè in explicandis miraculis Christi prolixiores, & diligentiores. Itaque quæ à Matthæo breuitatis causa omissa sunt, ab eis diligenti studio explicata sunt. Diligenter autem explicant hunc, qui pro filia rogaturus venerat, fuisse principem synagogæ, significantes in condemnationem Pharisæorum, & Scribarum quanta iam esset fama, & opinio nominis Christi, quando non solùm simplex turba, sed etiam principes Iudæorum tanti Christum facerent, vt desperatam suorum salutem non dubitarent ab eo petere, etiam adorando ipsum, hoc est, vt habent Marcus & Lucas, procidendo suppliciter ante eum, quanquã ferè omnes Pharisæi & Scribæ Christo contrarii essent, eumque calumniarentur. Indicat autem Lucas tria principem hunc de filia dixisse, quæ dolorem eius augebant, salutisque desiderium, quæ putabat ad misericordiam posse flectere benignum alioqui Dominũ nimirum vnicam fuisse sibi filiam, eamque annorum fere duodecim, quando incipit flos ætatis, & hanc iam agere animam, ac de vita extremè periclitari. Natura enim luctuosior est mors adultæ virginis, quæ iam marito nubilis esse incipit, ita vt Iuuenalis. Satyra 15. cecinerit: *Naturæ imperio gemimus cum funus adultæ virginis occurrit.* Verùm difficultas nonnulla est, quomodo Marcus quidem, & Lucas dicant eum dixisse filiam eius in extremis fuisse, Matthæus verò: *Domine filia mea modò defuncta est.* Intelligunt ergo quidam vtrumque eum simul dixisse sub disiunctione, hoc modo: Domine filia mea in extremis est aut etiam modò verè mortua est, sed veni, &c. Quoniam enim cùm domo discederet agebat animã, metuebat ne interea tẽporis mortua fuisset. Chrysostomus autem intelligit eum dixisse defunctam fuisse filiam, non quòd hoc existimaret, sed vt augeret calamitatem suam sicque magis ad misericordiam prouocaret Dominum. Est enim rogãtibus consuetudo, extollere sermone propria mala, & amplius aliquid eo quod est dicere, vt magis attrahant eos, quibus supplicant. Itaque secundùm eum, sensus verborum Matthæi esset: filia mea adeo periculosè laborat, vt nihil inter eam & mortem intersit. August. verò intelligit Matthæum breuitati studentem, non posuisse ea

A verba quibus Dominum princeps iste rogauit, sed ea potiùs, quæ voluntatem patris significarent. Ita enim desperasse eum de filiæ vita, vt potius vellet eam resuscitari à Domino, non credẽs viuam posse inueniri, quam morientem reliquerat. Nam si voluisset dicere quod dixerit Domino Iairus, debuisset vlterius narrare, quemadmodum alii fecerunt quomodo factum est vt ad mortuam resuscitãdam Dominus pergeret. Nulla autem harum respõsionũ videtur satisfacere difficultati, cum parũ sit verisimile, principem hunc id primò aggressũ sperasse à Domino vt filiam mortuam resuscitaret, cùm accepto mortis nuntio à Domino confirmari debuerit, dicente: *Noli timere, tantummodo crede.* Proinde verisimiliùs, vt apparet, dicetur Matthæum breuitati

B studentem posuisse, nõ tã eam petitionẽ, quã primo agressu Dominum precatus est, quam eã, qua postea nunciata filiæ morte Dominũ precabatur, idque non verbis, sed fide potiùs & desiderio animi, quod ostendebat credendo verbis Domini salutem filiæ pollicentis, eumque deducendo, & sequendo in domũ. Qui enim breuiter aliquid narrare gaudet, cogitur nonnunquam ob narrationis conuenientiam aliter aliquid narrare, quàm quomodo gestum est quod tamen facit sine falcitatis, & mendacii nota, si modus ab ipso narratus in rei gestæ ordine saltem comprehẽdatur. Ergo quoniã paucis narrare voluit Matthæus rogatum esse Dominum vt faceret, quod

C eum postea fecisse manifestum est secũdã principis huius petitionem signo magis quàm verbis expressam cũ prima eius petitione cõiunxit. Qua in re secundùm August. docemur, non mentiri quenquam si aliis verbis quid dixerit quod aliquis voluerit cuius verba non dicit: neque veluti miseros aucupes vocum, putare nos debere apicibus quodãmodo literarum ligandam esse veritatem, cùm vtrique, non in verbis tantùm, sed etiã in cæteris omnibus signis animorum non sit nisi ipse animus inquirendus.

ET *a* SVRGENS IESVS *c* SEQVEBATVR EVM, ET DISCIPVLI EIVS: *b* ET SEQVEBATVR, &c.] Quanquam bis imperfecta esset fides huius archisynagogi, (nam & putauit Dominum ægrum filiam non posse sanare, nisi & præsens

D adesset, & manum ei imponeret. Dixit enim, *sed veni, impone manum tuam super eam, & viuet,* hoc est, sana erit, liberaque à morte imminenti) tamen quia pro tempore illo satis magna illa erat de Domino fides, non reiicit eam Dominus, sed obsequi volens, sequebatur eum. Hæc autem Domini facilitas docet, nihil frustra ab eo orari posse, quod quidem orantibus bonum sit, & imperfectiones nostras illum benignè tolerare, ac decere item nos, qui Christi esse volumus, vt pari facilitate omnibus simus exorabiles. Quòd si quæratur quare Dominus paratum se exhibet ad sequendum hunc

E principem, cùm regulo simile quid petenti ac similem de Domino habenti fidem, hac in parte non acquieuerit. Dicendum primò, Dominum in edendis miraculis & præcibus aliquorum exaudiendis, non semper eandem debuisse sequi rationem, sed nunc hanc nunc illam, prout vel temporis, vel loci, vel per-

mentum. † *c. stetit fluxus.* △ *a. At.* ‖ *c. Ei ait Iesus.* * *c. me.* △ *b. Et dicebant ei discipuli sui.* ‖ *b. Vides turbã comprimẽtẽ te.* * *b. vero.* † *b. eum.* △ *a. Et c. At ipse.* † *c. venit quidam.* o *ad principẽ synagogæ, dicẽt ei.* △ *c. respondit.* ‖ *c o crede tantum.* † *b nõ admisit quẽquã se sequi.* △ *a vidisset.* ‖ *b. tumultum.* † *a. dicit illis.* † *c. At ille dixit.* † *b. o. irridebant.* △ *a. Et cũ eiecta esset turba.* ‖ *a intrauit.* † *a. & tenuit.* *b Et tenẽs* △ *a. & dixit.* *b. ait illi.* ‖ *b. confestim.* † *c. quibus præcepit.* † *c. b. illi dare.*

personarum conditionẽ illius prudentia inexplicabilis expetere iudicauit. Hinc aliquando, absens sanat, aliquando præsens: & nũc verbo solo, nũc tactu solo, nunc verbo & tactu simul, nũc fidem respicit, nunc citra cuiusquam fide sola misericordia motus curat. Secundò, ideo potiùs iam ad sequendum se promptum exhibuit, quia sciebat fore mortuã puellam, priusquã in domũ principis perueniret: vt autem mortuam absens resuscitaret nõ conueniebat: ne miraculum hoc, quod maximum apud homines habetur, & quale adhuc non ediderat, vt est verisimile, nõ sibi ascriberetur, aut diuinę virtuti, sed putaretur à profundo quodam somno puella tandem naturaliter excitata ad se rediisse. Nemo enim ob miraculi magnitudinem, crediturus erat absentem Dominum potuisse mortuum excitare. Sequebatur autem Christum cũ discipulis etiã turba multa, cupida, scilicet, pro maiori parte euẽtum rei spectare. Vbi rursum mira Domini relucet clemẽtia, mansuetudo, & humilitas, qui cùm tantus esset, & multos haberet discipulos qui à turbarum compressione eũ possent liberare, patitur se à turbis comprimi, tam humiliter scilicet cũ eis conuersans sine omni fastus indicio, vt turbæ non vererentur eum comprimere.

ET *a* ECCE *l* MVLIER *c* QVÆDAM *e* QVÆ *l* FLVXVM SANGVINIS, &c.] Adeò semper & vbiq; vtilitatem aliquam de se proferre hominibus voluit Dominus, vt neq; inter eundum otiosus esse voluerit, quin fructum aliquẽ faceret. Porrò diuina dispensatione factum est, vt iam hæc mulier in via curaretur, quò per hoc miraculum fides archisynagogi cresceret & confirmaretur. Bene autẽ pro maiori miraculi cõmendatione, Euangelistæ, maximè Marcus & Lucas, morbi magnitudinem & mulieris miseriam describunt, dum primò significant morbum valde fuisse diuturnũ, & secundò tam incurabilem, vt arte medica non solùm non potuerit curari, quanquam & complures id tentassent medici, & ab eis multa perpessa esset mulier, idque cùm facultatum omnium dispendio, sed etiã in peius semper proficeret, vt iam mulier hæc multis nominibus fuerit misera & miseranda: primùm quod morbum adeò abominabilem apud Iudæos pateretur: secundò, quòd tã diu eũdem passa esset: tertiò, quòd à compluribus medicis multa perpessa esset: quartò, quòd omnia sua erogasset, nouum malum veteri adiicens, videlicet profluuio sanguinis paupertatem: postremò, quòd etsi multa perpessa, & omnia erogata essent, non solùm nihil proficeret, sed magis deterius haberet, à medicis suis triplex malũ reportans, nempe multas pœnas, paupertatẽ, & morbi incrementum. Quæ omnia clariorem reddunt Christi, tum potentiam, tum bonitatem. Ostendũt enim ipsum solùm esse qui iuuare & possit, & velit, vbi cessauerit omnis creaturarum vis. Colligunt autem quidam, videlicet Anabaptistæ, ex hoc loco, damnandũ esse vsum medicinæ, ad quod etiam cõprobandũ adducũt locum 2. Para. 16. de Asa, quem scriptura, vt iactant, propter vsum medicinæ reprehendit. Verùm non sanius illi agunt, quàm si etiam vsũ cibi interdicerẽt. Cibus enim magni morbi, nẽpe famis, remedium est. Certè si inuisa Deo res esset vti medicis, si modò id rectè fiat, non omnium plãtarum & animaliũ cognitionem, quæ medicæ artis præcipua portio est, tanquam eximiũ donum Salomoni regi contulisset, quemadmodum scribitur 3. Reg. 4. contulisse. Proinde rectè scripsit Ecclesiast. ca. 38. *Honora medicum propter necessitatem, etenim illum creauit altissimus*, & postea: *Altissimus creauit de terra medicinam, vir prudens non abhorrebit illam.* Nec Asa ob medicinæ vsum in scripturis culpatur, verùm quòd Dominum non quæsierit, sed medicos. Sic enim scribitur: *Nec in infirmitate sua quæsiuit Dominum, sed vtique magis in medicorum arte confisus est.* Itaque quòd Domino medicos prætulerit culpatur, nunquam culpandus, seipsum Domino reconcilians, & spem in illum in primis collocans, medicorum postea opera, tanquam quodam beneficio Dei per medicos sanantis, fuisset vsus. Pius enim morbo correptus, sicut agnoscere debet se à Domino corripi, ne cum hoc mundo damnetur, ita & ad percutientem patrem in primis se conuertere, illique peccata sua confiteri, ac veniam orare, sicque sanitatem ab eo precari, quatenùs ad illius gloriam facit, & suam salutẽ, vel proximorum vtilitatem. Tum in nomine ipsius quæ ad medelam corporum cõdidit, cum gratiarum actione vtetur: omni tamen fiducia collocata in bonitate Dei, *à quò*, vt eodem loco dicit Ecclesiast. *est omnis medela.* Hunc sanè ordinem docet Decretalis illa: *Cùm infirmitas*, de pœnitentiis & remissionibus. Neque hoc loco Euangelistarũ intentio fuit medicinæ vsum improbare, sed tantùm indicare morbi incurabilitatem, quæ diuina quadam contingit dispensatione, videlicet tum in gloriam Dei, tum vt ne medicorum ope nimis confidamus. Obseruãdum autẽ hic quantum frequenter prosit desperatio salutis ab hominibus consequendæ. Posteaquam enim cœpit diffidere medicis, cœpit mulier hæc saluti vicinior esse, & facta est illi salus, eo quòd non sperauerit salutem. Deus enim nulli lubentius opitulatur, quàm qui se agnoscit humanis destitutum præsidiis. Sic & in salute animæ, quo quis minus de se fidit, hoc est saluti vicinior.

b CVM AVDISSET DE IESV *l* VENIT IN TVRBA, &c.] *Cùm audisset*, inquit, *de Iesu*, quę, scilicet, & quanta fecisset miracula, curando hominum infirmitates, quodque circa illa loca esset. Quo significatur subita, & facilis fides huius mulieris. Nõ enim viderat adhuc Christi in curandis morbis potentiam & benignitatem, sed tantùm audierat de Iesu, & mox admirabilem fidem de illo concipiens miscet sese confertæ multitudini, accedens Dominum, sed retro, & latenter. Vt enim nõ faceret quod fecerat archisynagogus, obstabat tum pudor, tum metus. Quoniam enim fœdo morbo laborabat, & tali qui iuxta legem excludebat laborantes è ciuitatibus, quique secundùm legem polluebat eos qui tali morbo laborantem contingebant, puduit eam huiusmodi morbum palàm apud Christum detegere: simulque metuebat ne à turba ob immunditiam suã repelleretur, redargueretur, veluti suo congressu totam turbam contaminãs. Et sanè mirabilis admodum fuit mulieris huius fides. Cùm enim morbi sui malitiam iamdiu experta esset nulla humana arte potuisse superari, nec Christi in sanando facilitatem oculis conspexisset, tamen tantã ex solo auditu de Domino concepit fiduciam, vt speraret se solo contactu vestium fore saluam à tam diuturno, & incurabili malo, quamuis adhuc hac ratione neminem audisset à Christo sanatum. Dicebat enim intra se, scilicet: *Si vel tantum vestimentum eius tetigero, sana ero à plaga mea*, quasi dicat: Alios passim sanat, vt audio, solùm contingens eos manu sua: ego vero cùm non ausim optare vt me immundam manu sua saluifica contingat, tantam tamen eius credo esse & potentiam, & sanctitatem, vt si illum

2. Para. 16

Eccl. 38.

Zac

lum ego contigero, idque non solùm in nuda carne ipsius, sed in vestiméto: nihil addubité, sed firmiter confidam me cōsecuturá desideratá salutem. Porrò fimbria, quam tetigisse hanc mulieré scribunt Matthæus & Lucas, ea erat, quá Dominus, sicut omnes Iudæi, gerebat in inferiori parte vestis, in quatuor angulis ipsius, secundùm præceptū Moysi, quod habetur Num. 15. & Deu. 22. Quemadmodū enim per circuncisionis signū Dominus, suū populū distinxit in carne ab aliis gétibus: ita & externa quadam nota in vestitu voluit esse separatū vt ea nota admoniti Israelitæ suæ ab aliis separationis, memores etiā essent mādatorum Dei, quæ illis singulariter tradita erant, quomodo & hodie religiosis certum vestitus genus deputatum est à religionum authoribus. Verùm de fimbria Iudæorū postea latius, cum agetur de fimbriis ampliatis ab ipsis Pharisæis. Quòd autem mulier hæc cū constituisset vestimentū tangere, fimbriā vestiméti tetigerit, quæ cùm circa pedes Domini esset, difficilius ab ea in turba contingi potuit, pleriq; causam dicūt, quod indignā se iudicarit quæ vestimentū ipsum cōtingeret, voluisseq; ob id cōtingere quod in vestimento minimū erat. Sed meo iudicio videtur magis ob id fimbriā voluisse cōtingere quàm aliā quāuis vestis parté, quod ea insigne esset Iudæorū sanctitatis, ac distinctionis illius populi à reliquis gétibus indiciū: vnde Pharisæi tāti fimbrias has à lege præscriptas fecerūt, vt quò sanctiores cæteris viderentur, fimbrias suas magnificarét. Certè de fimbria Iudaica veluti sanctitatis nota mentionem facit Zacharias, cùm in diebus Messiæ decem homines ex vniuersis linguis gentium dicit apprehensuros fimbriā viri Iudæi, dicentes: *Ibimus vobiscum, audiuimus enim quoniam Deus vobiscum est.* Vbi per virum Iudæum Hieronymus intelligit Christū, ita vt quod ibi dicitur de appreheńsione fimbriæ viri Iudæi, hic iam ab hac muliere sit etiam ad literam impletum. Cuius exemplo postea plerique offerentes Christo ægros suos, orabant vt liceret vel fimbriam vestis eius tangere, vt scribitur Matth. 14. Et videri potest mulieré hanc ad huiusmodi fidem cōmotam per miraculosam illam resuscitationem mortui cuiusdā ex contractu ossium Helisæi, de quo scribitur 4. Reg. 13. Non est auté putandum mulierem hāc existimasse fimbriæ aut vesti virtutem aliquā sanandi inesse, hoc enim vt falsum erat, ita superstitiosum fuisset credere, ac proinde non fuisset ipsius fides tantopere à Domino laudata: sed Christum credidit tam sanctū, tamq; per omnia saluificum, vt vel hactenus illi appropinquans confideret se ab ipso, aut à Deo per ipsum consecuturam salutem: quemadmodum ossa Helisæi in sese nō habuerunt eam virtutem, vt solo contactu resuscitarent mortuum, sed ad declarationé sanctitatis Prophetæ, Deus cadauer contingens, Prophetæ ossa resuscitauit. Porrò his iam exéplis manifestè refellitur impia hęresis Vigilantii, & eorum qui eius errorem hodie velut ab inferis resuscitarūt, clamātes superstitiosum esse venerari sanctorum reliquias, atque eorum contactu sperare salutem aliquam desideratam. Quem erroré præterquàm quod hæc scripturarum exempla & alia similia, nempe quibus dicitur vmbra Petri, & semicinctia Pauli sanasse, apertè refellunt, etiam varia miracula edita ad martyrum memorias condemnat, vt docet Hieronym. scribés contra Vigilantium, & Aug. lib. de Ciuit. Dei 22. vbi varia & admiranda signa partim à se, partim ab aliis fide dignis conspecta recenset.

Zach. 8.

Act. 5. & 19.

D. Hier.

D. August.

b ET STATIM IESVS IN SEMETIPSO COGNOSCENS, &c.] Virtus dicitur exiisse è Domino nō corporaliter, & localiter, quasi, scilicet, illū reliquerit, sed ratione effectus, videlicet quia virtus sanandi quæ erat in Christo, extra ipsum operabatur in muliere: aut quia effectus ille miraculosus causatus sit à Christo. Dupliciter enim explanari potest, quòd dicitur virtus exisse à Christo, quia virtus accipi potest aut pro ipso effectu, aut pro virtute actiua quæ erat in Christo. Loquitur autem Euāgelista, similiter & Christus dicens apud Lucam, *ego noui virtutem de me exisse*, materialius iuxta captum simplicium, qui intelligebant Christi corpus esse veluti vas quoddam plenum virtute, & efficacia sanandi, ex cuius plenitudine aliquid difflueret ad eos qui curabantur: quemadmodū à calore intenso calor diffunditur. Dicit autem Euangelista, Christum in semetipso cognouisse virtutem de se exisse, & idem Dominus de se dicit, non quòd hic cognouerit ex corporis sui sensibili aliqua mutatione, sed quod hoc cognouerit spiritu suo diuino, quē nihil latere potuit. Quanquam hic rursus Euāgelista & Christus locutus sit iuxta captum simplicium, quasi in seipso ex aliqua mutatione senserit efficaciam. Porrò quanquam alias fere Dominus voluerit edita à se miracula non prædicari, istud tamen latere noluit, idque variis de causis. Primū, propter gloriam Dei, que ex hoc miraculo omnino abscondito nulla aut pauca fuisset. Deinde, pro confirmatione & increméto fidei archisynagogi. Tertiò, pro cōmendatione fidei mulieris huius cuius exemplo & alii excitarentur ad similem fidem. Quartò, ad perficiédum fidem mulieris. Quanquam enim magna esset illius fides, tamen eam habebat imperfectionem, vt putaret se Christo nesciéte posse sanitatem consequi, quemadmodum satis significat Lucas dicens: *Videns autem mulier quia non latuit*, putabat ergo se posse latere. Quam imperfectam de se existimationem Dominus in muliere correxit, maiorem se declarans hoc ipso, quòd nihil ipsum latere posset, quàm curando fimbriæ contactu. Postremò, voluit Dominus, secundùm Theophy. mulierem liberare à timore, & cōscientiæ scrupulo, quo postea potuisset metuere Dei iram, ob sanitatem furtim, & sine gloria Dei acceptam, eandemque securam facere de cōsecutæ sanitatis cōseruatione. Noluit autem Dominus ipse indicare quis se tetigisset, nec miraculi modum, sed ipsam mulierem voluit aperire omnem veritatem, vt sic miraculum esset commendatius, præclariusque & verius esse crederetur. Itaque quò cōfessionem miraculi extorqueret, primùm quidem cōuersus dixt, *quis me tetigit*, loquens nō de vulgari tactu, de quo intellexit Petrus, & alii sed de tactu cum fide, quo tactu, cùm turba omnis Christum premeret, sola hæc mulier Christum tetigit. Deinde verò etiam circumspiciebat videre eā, quæ hoc fecerat. His autem signis mulier intellexit statim, Dominum etsi interrogantem & circumspicientem, non ignorare eam, quæ tetigisset, sed tantùm requirere confessionem, ac Dominum perinde fecisse, ac solet præceptor, veritatis à se cognitę spōtaneam confessionem à discipulis extorquens huiusmodi interrogationibus: proinde timens animo, ac tremés, corpore, nimirū quod metuebat ob furtim acceptam sanitatem Dominum offensum, malum morbi reuocaturum, aut etiā peius inflictutū, aut saltem acriter obiurgaturum eam, procidit ante eum omnem veritatem ei aperiens. Itaque quod di-

cit Matthæus breuitati studens: *At Iesus conuersus & videns eam, dixit*, &c. non sic esse intelligendum quasi Dominus tunc eam viderit & allocutus sit mox cùm se conuertisset, sed postquam conuersus esset, & ea contigissent quæ postea narrant Marcus & Lucas, & illa tandem se prostrasset ante Dominum, tunc demum Dominus eam videns dixit: *Confide filia*, hoc est, bono esto animo, nec metuas tibi à me sanitatem eripiendam, adeo enim non displicet tua in me ista fides, vt hæc ipsa res tibi salutis causa fuerit, impetrando scilicet, & promerendo eam. Sic enim solum dicitur fides saluum facere, & non effectiuè. Fidei autem hic Dominus sanitatem tribuit, cùm ipse eius esset principalis causa, tum in commendationem fidei in se, tum in humilitatis exemplum, tum etiam vt doceret fimbriam contactam ex se non sanasse, sed sanitatem potiùs ex contactu consecutam propter simplicem tangentis fidem. Quòd verò sequitur: *Vade in pace*, &c. hunc habet sensum: Abi animo existens posthac tranquillo, quæ ob morbi malitiam, ac metu furatæ sanitatis intranquillo fuisti animo, volo tibi acceptam sanitatem ratam esse & perpetuam. Cùm enim dicit: *esto sana à plaga tua*, non sanitatem confert quam iam acceperat, sed acceptam se ratam habere declarat, eamque confirmat. Quare cùm subjicit Matthæus: *Et salua facta est mulier ex illa hora*, non sic est accipiendum, quasi ab eo tempore quo Christus eam allocutus fuit, sanitatem receperit, sed salua facta est ex illa hora, qua scilicet hæc gesta sunt. Obseruanda autem hic quædam mysteria. Et primum quidem, vt annotauit Theophyl. eos, qui turbulento sunt animo, cum turbis non tangere quidem Christum, sed premere eum: eum verò qui cum fide, animoque tranquillo accedit illum, tangere eum, non premere. Secundò, si tam salutaris fuit tactus fimbriæ cum fide, saluare etiam esse valde contactum, & perceptum cum fide totum corpus Dominicum in Eucharistia. Postremò, docemur eos qui per fidem, & contritionem apud sese in occulto cordis sui consecuti sunt peccatorum remissionem, & mentis salutem, debere tamen in conspectu Ecclesiæ sese manifestare coram Christo, & variis eius sacerdotibus, & humili confessione morborum, & peccatorum, expectare ratificationem & confirmationem adeptæ salutis, & remissionis peccatorum. Excutiendum pudorem quem postea excussum gaudebunt, posteaquam senserint ex confessione maiorem animi tranquillitatem. Porrò hanc mulierem D. Ambrosius videtur sentire fuisse Martham sororem Mariæ & Lazari. Sic enim scribit de Salomone capit. 5. *Dum largum in sanguine fluxum siccat in Martha, dum dæmones pellit ex Maria, dum corpus rediuiui spiritus calore constringit, & quod mors sibi vendicauerat ad pœnam, lux denuo recepit ad vitam. Notans scilicet tria miracula in tribus.* Sed de muliere ista, quæ qualisque fuerit, certiora scribit Eusebius digna certè quæ legantur. Sic enim habet: *Quia vrbis huius* (loquitur autem de Cæsarea Philippi) *fecimus mentionem, iustum videtur commemorare etiam illud in ea quod historia dignum duximus: Mulierem quam sanguinis profluuio laborantem, à Saluatore curatam Euangelia tradiderunt, huius vrbis ciuem constat fuisse, domusque eius in ea etiam nunc ostenditur. Pro foribus verò domus ipsius basis, quædam in loco æditiore collocata monstratur, in qua mulieres ipsius velut genibus prouolutæ,*

Libr. 7. eccle. hist. c. 14.

A *palmasque suppliciter tendentis imago ære videtur expressa. Adstat verò alia ære nihilominus fusa statua, habitu viri, stola compta circundati, & dextram mulieri porrigentis. Huius ad pedem statuæ, è basi herba quædam noua specie nascitur. Quæ cum exorta fuerit, excrescere vsque ad stolæ illius ærei indumenti fimbriam solet. Quam cùm summo vertice crescens herba contigerit, vires inde ad depellendos omnes morbos, languoresque acquirit, ita vt quæcunque illa fuerit infirmitas corporis, haustu exiguo madefacti salutaris graminis depellatur, nihil omnino gerens virium, si antequam æreæ fimbriæ summitatem crescendo contigerit, decerpatur. Hanc statuam ad similitudinem vultus Iesu formatam tradebant, quæ permansit ad nostra vsque tempora, sicut ipsi oculis nostris inspeximus.* B Hæc ille. Qui & subiunxit quædam de imaginibus Petri, Pauli, & aliorum. Hanc autem imaginem à Iuliano apostata sublatam, scribitur à Socrate in Tripartita historia lib. 6. cap. 41. vbi sic legitur: *Cùm Iulianus cognouisset in Cæsarea Philippi ciuitate Phœniciæ, quam Paneada vocabant, insigne Christi esse simulachrum, quod mulier illa sanguinis profluuio liberata constituerat, eo deposito, suam ibi statuam collocauit. Quæ violento igne de cœlo cadente circa eius pectus diuisa est, & caput cum ceruice vna parte deiectum, atque in terra fixum: reliqua verò pars hactenus superfuit, & fulminis indicium reseruauit. Statuam verò Christi tunc quidem pagani trahentes confregerunt: postea verò Christiani colligentes in Ecclesiam recondiderunt, vbi hactenus reseruatur*, &c.

C *b* ADHVC ILLO LOQVENTE VENIVNT NVNTII, &c.] Constanter quidem Græci codices habent non solum in Marco, sed etiam in Luca, *ab archisynagogo*, hoc est, ab archisynagogi domo, quomodo Terentius dixit: exit à nobis, id est, à nostra domo. Vnde verisimile est & interpretem in Marco vertisse, *ab archisynagogo*, quomodo etiam Latinorum codices quidam antiqui habent: & in Luca vertisse, *à principe synagogæ*, verùm scriptorem aliquem offensum absurditate, quam prima fronte præ se fert sermo (videtur enim significari nuntios hos missos ab archisynagogo cùm ille Christo iam adesset) mutasse in, *ad ar-* D *chisynagogum*, quomodo multi libri habent, &, *ad principem synagogæ*) quomodo omnes Latini codices constanter habent. Porrò dispensatione quadam factum est, vt nuntii isti filiæ mortem non nunciarent ante miraculum sanationis mulieris, sed tum cùm adhuc cum muliere Christus loquebatur, quando, scilicet, iam ex recenti memoria, aut potiùs præsenti contemplatione inauditi miraculi, princeps iste magis posset à Domino confirmari in fide alterius etiam inauditi miraculi. Itaque cum ad desperandum prouocaretur à nuntiis, non credentibus Dominum mortuam posse suscitare, quod eum nondum fecisse audierant, à Domino ad fidem a- E nimatur: *Noli* (inquit) *timere, tantùm crede. & salua erit.* quasi dicat: Vidisti quàm efficax fuerit mulieris huius fides, audisti dictum ei, fides tua te saluam fecit: & tu ergo etiam tantùm crede, & propter fidem tuam salua erit. Non enim difficiliùs mortuam resuscitare, quam incurabili morbo laborantem sanare. Est autem imago quædam proposita tentationis, qua suos Dominus subinde probat. Afflictos enim, qui Domino fidere, & eius consolationem sentire cœperunt, nonnunquam Dominus in probationem fidei eorũ, priusquã penitus liberet, sinit tristibus quibusdã pulsari, & mox tamẽ sua consolatione adest, omnem metum, & diffidentiam pellẽs.

Ita

Ita enim videre est hunc principem, simul atque afflictus erat, Christum adiisse, remedium orasse, & pro Domini facilitate exemplò impetrasse. Sed vt fides eius amplius probaretur, tristi adeò nuntio rursus mentem eius pulsari Dominus voluit, noluit tamen illum deiici, quare mox illum sua consolatione erigebat, hortatur, vt misso timore, tantũ crederet.

b ET VENIVNT IN DOMVM ARCHISYNAGOGI. *l* ET CVM *f* VENISSET *a* IESVS, &c.] Marcus priusquam Dominum dicat venisse in domum, dicit, *& non permisit quanquam se sequi, nisi Petrum & Ioannem, &c.* Lucas verò postquam Dominum dixit venisse in domum, dicit, non permisisse eum quemquã sequi se nisi Petrũ, &c. Quæ tamen nihil in se habent repugnantiæ. Non enim Marcus vult Dominum à se turbam & reliquos discipulos dimisisse, cùm adhuc longè esset à domo principis, sed cùm iam ingressurus esset Dominus domũ, non permisisse quenquam se sequi, in domum, scilicet, hoc est, quemadmodum dicit Lucas, non permisisse quenquam intrare secum. Noluit tamen Dominus multos tanto miraculo interesse, sed & priùs omnem turbam cum discipulis dimisit: & ingressus domũ eiecit omnem turbam tumultuantem & plangentem, non solùm in humilitatis exẽplum, & vt ostentationis notam effugeret, sed etiam vt Pharisæorum inuidiam declinaret, à quibus nõdũ tempus erat vt pateretur, atque ne in se turbæ fauorẽ nimis accenderet, raperentq; illum ad creãdum sibi in regem Nõdum enim erat tempus suæ glorificationis, & agnitionis perfectæ, quæ ordine quodam, & temporis successu erat hominum mentibus installanda. Iam videre eum esse Dominum mortis, erat præcipuum quod de illo sciri poterat, vnde tãquam insignius mysteriũ noluit id multis simul in principio reuelari. Cùm autem successu temporis sese magis ac magis reuelare deberet, cumque morti vicinior fieret, tum præsente turba ad vitã reuocauit filium viduæ, & Lazarum palam euocauit ex sepulchro. Paucos tamen quosdam interesse huic miraculo voluit, qui scilicet suo tempore certi essent, & fide digni patrati miraculi testes. Itaq; ex sua quidem parte in futuros testes delegit tres discipulos præcipuos, quos sic aliis prætulerat, vt statueret illis ad maiora vti, apertiorem sui cognitionẽ insinuare, & secretiora quæque illis committere, cõmunicanda suo tempore etiam aliis: ex parte autem puellæ eos delegit, qui ad eam maximè attinerent, nimirũ parentes. Neque certè fideliores testes adhibuisse potuisset. Porrò tibicines, quos Dominus dicitur inuenisse in domo, erant, qui conduci solebant, vt suis modis excitarent luctũ in vicinis & amicis, ad quorum modos, vt testatur Lucianus in dialogo de luctu, gentes à quibus Iudæi hũc ritum videntur mutuati, solebant eiulatus emittere, & pectus pulsare. Hos ergo simul cum omnibus plangentibus eã, eiecit Dominus dicens, *Recedite: Non est enim mortua, &c.* quasi dicat: Lugetis hanc, & ad lugendum commouetis veluti mortuam, at non est mortua, mittite igitur luctum vestrum, & tumultũ. Et quidem verè mortuã esse sciebat, dicit tamen non esse mortuam, quòd sibi nõ esset mortua, quodque mox esset velut somno excitanda, nec ita esset mortua sicut illi existimarũt. Quanquã autem peculiariter huius puellæ mors, somnus hic dicatur, quòd mox esset resuscitanda, tamen in scripturis frequenter omnium non solùm sanctorũ, sed etiam impiorũ mors somnus vocatur. Quare trãslatione vtitur scriptura, partim vt molliore metaphora quod horrori est hominibus, minus illis fiat terribile, sicut in omnibus linguis duce natura videmus ea, quæ sunt horrori, aut pudori, periphrasi, aut alio non suo nomine nominari, partim & principaliter ad significandam futuram mortuorum resurrectionẽ. Nam ob priorem rationem etiam gentilibus resurrectionem nõ credentibus mors somnus vocatur. Sic enim cecinit quidam, *Stulte quid est somnus, gelida nisi mortis imago? Longa quiescendi tempora fata dabunt.* Secunda verò ratio scripturis propria est. In quibus quandoque mors sanctorum peculiariter somnus dicitur, eo quòd illi ad vitam resurgant, vt cùm dicit Paulus: *Nolo vosignorare de dormientibus, vt non contristemini, &c.* (1. Thess. 4.) Aliquando etiam dicitur de impiorũ morte, quòd & ipsi resurrecturi sint, sed ad iudicium. Æquè enim de impiis regibus scriptum legimus: *Dormiuit cum patribus suis*, atque de piis: *Multi de his qui dormiũt in puluere terræ, euigilabunt, alii in vitam æternam, alii in opprobrium.* (Dan. 1.) Sicut ergo hoc loco Dominus flere mortem puellæ prohibuit, quòd non esset tam dicenda mortua quàm dormire: ita etiam hic docemur mortem maximè iustorum, & Christianorum, non immoderatè saltem deflere, quòd illorum mors re vera somnus quidam sit. Nam omnino amicorum mortem deflere peccatum non est, sed immoderatè deflere: Duplici enim nomine iustè ob amicorum mortem dolemus, duplici rursum nomine dolor iste moderandus est. Nam, vt doleamus, naturæ, & charitatis effectus exigit. Naturæ quidem, quia naturalis effectus est condolere malo amici, & dolere ob desiderium eorum quos amauimus. Non enim Deus à suis ἀπάθειαν requirit, de qua Stoici disputarunt, sed nunquam præstierunt. Charitatis verò, quia non potest non esse molestum desideriũ eorum, quos pietatis habuimus socios, & adiutores quósve Ecclesiæ Dei cognouimus esse vtiles. Sic Paulus scribens, fatetur si mortuus esset Epaphroditus, dolorem super dolorem id sibi allaturũ fuisse. (Philip. 2.) Amabat enim illum in Domino, & Ecclesiæ vtilem esse agnouerat. Rursum tamen duplici nomine dolor moderãdus est, videlicet & spe futuræ resurrectionis ac vitæ beatioris, quæ à vita hac sanctos excipit, & contemplatione diuinæ dispositionis, cui omnes nostri affectus sunt subiiciendi, ac cogitandum optimè Deum omnia disponere, etiamsi secus nobis videatur. Sicut autem dispensatione factum vt iam tibicines essent in domo, vt domus iam plena esset luctu; ita quoque factum, vt Dominum asserentem puellam non esse mortuã turbæ redirent, nimirũ quò miraculum clarius fieret, dum his rationibus mors puellæ certò comprobata fuit.

l IPSE AVTEM TENENS MANVM PVELLÆ *c* CLAMAVIT *l* DICENS: *b* TALITHA CVMI.] Quod clamauit, sicut & cùm Lazarum excitabat, significat se non præsentem vocare animam, sed absentem, itemque mortis potentiam omnium quidem creaturarum viribus maiorem, sed verbo, & iussu suo inferiorem. Sicut enim quis alium à somno excitaturus, manum eius apprehendit, vt erigat, & eidem vt excitetur inclamat: ita & Dominus declarare volens verè se dixisse, quòd domiret, sibi scilicet, & manum puellæ apprehendit, & clamore veluti excitauit, clamore suo tamen etiam, vt dictum est, & animæ absentiã, & mortis potentiam significans. Marcus autem ipsa verba Domini recenset, *Talitha cumi*, quorum alterum germanè Hebræum est, nempe *cumi.*

quod ſurge ſignificat:alterum verò, nempe *Talitha*, Chaldæum eſt,aut Syriacum, & puellam ſignificat, qua voce vſus eſt Thargum,hoc eſt,Chaldaica paraphraſis lib. Heſter c. 2.Hinc & ex aliis pleriſq; locis Euãgeliorum colligitur, Dominum plebeis hominibus locutum fuiſſe non purè Hebraicè,ſed Syra lingua, quã tum in Iudæa vernaculã fuiſſe certiſſimum eſt.Quòd autẽ quidã codices deprauatè pro *Talitha* habent *tabitha* deſumptum videtur ex Act.9. c.vbi Petrus ſuſcitaturus etiam puellã nomine Tabitham,dicitur illi dixiſſe:*Tabitha ſurge*. Porrò videtur Marcus peculiariter delectatus fuiſſe,in ſua lingua verba Domini,quibus miraculum aliquod operatus eſt,referre. Nam & 7.c.ſcribit Dominum ſanaturum mutũ,& ſurdũ, dixiſſe Hephpheta, quod eſt adaperire, non quod ſignificare voluerit verbis Hebraicè prolatis,peculiarem ineſſe virtutem, ſed potius quod voces humiles & è medio vulgi ſermone deſumptæ,à Chriſto autẽ dictæ,tantum virtutem habuerunt.Cùm autẽ Marcus expoſiturus Hebraica illa vocabula dicit,*quod eſt interpretatum.Puella,tibi dico,ſurge*,non eſt putandum etiam illa verba, *tibi dico*,includi in duabus illis dictionibus,ſed Marcus illa de ſuo adiecit,quò ſenſum vocantis,& imperantis exprimeret,vt docet Hiero.in lib.de optimo genere interpretandi.Bene autem Lucas ſubiunxit:*Et reuerſus ſpiritus eius*, ſignificans non aliam illi infuſam animam,ſed eandem illam, quæ corpus dimiſerat,in corpus rediiſſe.In ſignum autem verę vitæ, & perfectæ ſanitatis, & ambulare puellam voluit, & cibum illi dari à parentibus.Quod verò præcepit parentibus,& diſcipulis,ne cui dicerent quod factũ erat,quamuis ſciret factum nõ poſſe occultum eſſe, eiſdem de cauſis fecit,quibus turbam omnẽ eiecit, nec niſi paucos voluit eſſe comites,videlicet, vt effugeret tum apud eos qui aderant, tum apud eos, quibus illi narraturi erant,notã captatæ & quæſitæ gloriæ humanæ,doceretque nihil nos dibere facere ad oſtentationem;Deinde vt & Phariſæorum inuidiam declinaret, & populi fauorem non nimis in ſe accenderet, qui diſcretione nonnunquam & ordine carens, ſeditionum author eſt. Quantumuis autem Dominus,quantum in ſe erat,occultum hoc miraculum eſſe voluit, exiit tamen miraculi fama in vniuerſam terram illam.Sequitur enim gloria & laus maximè fugientes.Iam quod ad myſticum duorum horum miraculorum attinet intellectum, ſciẽdum hæc duo miracula dupliciter poſſe myſticè intelligi,videlicet allegoricè,& morialiter.Allegoricè enim tractantur ab Hilario,Ambroſio.Hieronymo & Beda, qui per duas has mulieres, quarum altera duodecim annis laborauit profluuio ſanguinis altera duodecim annis exiſtens mortua eſt,intelligunt Eccleſiam ex gentibus collectam,& ſinagogam Iudæorum. Per mulierem enim hæmorroiſſam, quæ ſecundùm Euſebium fuit gentilis, rectè gentium populus ſignificatur, in quo ſanguinis fluxus ſecundùm Bedam dupliciter poteſt accipi, ſcilicet vel ſuper idololatriæ proſtitutione, vel ſuper his, quæ carnis,& ſanguinis oblectione patrantur. Per filiam autem archiſynagogi, rectè Iudæorum populum ſignificari nemo non videt.Ergo quo tempore filia archiſynagogi nata eſt in mundum, mulier illa ægrotare cœpit, quia ſcilicet, ex quo populus Iudæorum à gentibus ſeparatus fuit, gentes amplius,& manifeſtius idololatriæ ſeruire, & voluptatibus omnibus cœperunt,ac tandiu earum languor perſeuerauerit,quamdiu viguit ſynagoga. Et quidem gentiũ populus à multis medicis fruſtra curari quæſiuit,dum multorum Philoſophorum dogmatibus,aç falſorum deorum ritibus deditus, & naturæ ingeniique dotes in eis conſumens,morbum etiam ſuum auxit, à nullo curabilem quàm à ſolo Chriſto. Cùm ergo Chriſtus ipſius legis, & Patriarcharum interceſſione, in mundum hunc veniret ad curandum ſynagogam adhuc puellam & in annis pubertatis exiſtentem (*nihil enim ad perfectum adduxit lex*, quæ ſynagogam velut à pueritia educauerat, præparaueratque Chriſto in ſponſam) veluti in via Eccleſia gentium curatur cõtactu fimbriæ, quia paratam Iudæis ſanitatem fide incarnationis Dominicæ præripuit.Vnde dicũt & Apoſt. de Iudæis:*Vobis oportebat prædicari verbum Dei,ſed quia indignos vos iudicaſtis ſalute,tranſgredimur ad gentes.*Cùm autem curatur hæmorrhoiſſa, moritur filia archiſynagogi: quia cùm credere cœpit gentium populus, ſinagoga Iudæorum vigorẽ ſuum perdidit,lege ipſius per Chriſtum antiquata & mortificata, atque per infidelitatem à vita gratię excidit,ſuſcitanda tamen a Chriſto,poſtquam intrauerit plenitudo gentium,idq; per imitationem fidei gentium,quẽadmodum hic à Domino princeps ſynagogæ,ad æmulationem fidei mulieris prouocatus eſt.Secundùm moralem autem ſenſum, rectè per mulierem profluuio ſanguinis laborantẽ, &c.intelligitur anima quæuis, quæ concupiſcentiis variis multo tempore diffluxit,ita vt iam euitiata,ſit eiſque turpiter maculata,quæ ſi morbi ſui curationem ab aliis quàm à Chriſto quæſierit, nihil aliud quàm morbi augmentum, & paupertatem lucrifaciet.Non enim leuis eſt paupertas,ætatis & ingenii iactura.Non poteſt ſanare lex Moſaica,nõ Philoſophorum dogmata,nõ falſorum deorum cultura,nõ denique temporalium rerũ copia & fruitio. Quòd ſi autem fide Chriſti fimbriam,hoc eſt,incarnationem contigerit, idq; à tergo,nimirum parata ſequi veſtigia Chriſti,mox curabitur,ac ſiſtetur fluxus ille immundus quo diffluebat, hoc eſt, inſatiabilis illa cõcupiſcentia ceſſabit in opera ſanguinaria animã turpiter conquinantia diffluere.Verum quò ſanitas illius ſic certior,& ſecurior ſit cõſcientia,neceſſe eſt vt etiam poſt acceptam aliquatenus ſanitatem,pudore omni poſito, morbus ac Dei beneficium palã agnoſcatur, vt prius dictum eſt. Per puellam autem quæ 12. annos nata ac vixdum pubeſcẽs mortua eſt, ſed tamen antequàm efferretur, aut ſepeliretur, à Chriſto in domo reſuſcitata eſt, ſignificatur anima quę in principio vitę ſpiritualis per imbecillitatem prolapſa eſt in crimen aliquod occultum:quæ quoniam nondũ perfricuit frontem & necdum aſſuetudine colligit habitũ,facilè ſanari, & reſuſcitari poteſt, maximè ſi pro eius ſalute, & vita ſollicitus ſit princeps:hoc eſt,paſtor eccleſiæ,animæ huius ſpiritualis pater,qui certè de eius ſalute deſperare non debet,etiamſi plerique clament nullam eſſe ſalutis ſpem ac planè deſperatum eſſe.Tria enim ſunt peccatòrum genera.per tres à Domino reſuſcitatos deſignata.Quidam enim ſunt qui per imbecillitatem occulto aliquo peccato aut latẽte cogitatione,peccati ſibi mortem conſciſcunt, quales vt Dominus reſuſcitare poſſe ſignificaret,reſuſcitabat filiã hanc adhuc in domo iacentem. Alii verò ipſum malum quo delectantur publicè agendo, mortuũ ſuũ quaſi extra portas efferunt,& hos quoque ſe ſuſcitare demonſtrans, ſuſcitat adoleſcentẽ filium viduæ extra portas ciuitatis. Quidam verò per peccandi conſuetudinẽ iã velut in vitiis ſuis ſepulti ſunt, *corrupti & abo-*

Psal. 15.

Senſus allegoricus.

Psal. 15. *& abominabiles facti in iniquitatibus suis*, quos etiam se velle & posse suscitare ostendens, resuscitauit Lazarum tres dies in monumento habentem. Quoniam autem primus lapsus, qui per imbecillitatem accidit, facillimè corrigitur, difficilior verò est curatio eius cuius malitia iam in publicum emanauit, difficillima eius qui longa peccandi consuetudine callum obduxit, ideò Dominus puellam facili negotio erigit, solo, scilicet, verbo & manus contactu: adolescens autem, qui per baiulos efferebatur, maiusculo negotio reuocatur ad vitam. Primùm enim audit mater: *Noli flere*, nec additur, non est mortuus, A sed *dormit*. Deinde contacto loculo sistuntur baiuli, mox inclamatur adolescens. Ille primùm erigit sese, ac residet in loculo, post incipit loqui, tandem exiliens redditur matri. Cæterùm in resuscitatione Lazari, semel atque iterum Dominus turbatus infremit spiritu: soluitur in lachrymas, iubetur tolli lapis, validaque voce euocatur. Ioan. 11. Notandum & illud, publica crimina publico egere remedio: leuia peccata & occulta debere occulta pœnitentia deleri. Vnde puellam Dominus in priuatis ædibus paucis arbitris suscitat, adolescentem verò & Lazarum palam multis circunstantibus populis.

DVO CÆCI CVRANTVR, ET VNVS DÆMONIACVS, MATTHÆI 9. CAPVT XXXV.

Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes & dicentes: Miserere nostri fili Dauid. Cùm autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci. Et dicit eis Iesus: Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Vtique Domine. Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem vestram fiat vobis. Et aperti sunt oculi eorum, & comminatus est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi autem exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa. Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem. Et eiecto dæmonio locutus est mutus, & miratæ sunt turbæ dicentes: Nunquam sic apparuit in Israël. Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum eiicit dæmones.

ET TRANSEVNTE INDE IESV SECVTI SVNT EVM, &c.] Cùm è domo principis Dominus transiret in domum suam, duo cæci, qui rumorem miraculorum acceperant, atque ex eo conceperant spem adipiscẽdæ sanitatis, præsertim cùm audissent illius beneficentiam nulli non expositam, quantumuis humili, sequuntur Dominũ, appellantes eum procul ingenti clamore, quo desideriũ sanitatis, & ardorem fiduciæ exprimebãt. Porrò quod filium Dauid vocant, nõ est intelligendum eos simpliciter significare voluisse illum esse natum ex regio semine Dauid, vt fuerit hæc appellatio Christo cum multis aliis eo tempore communis, sed illa periphrasi significare voluerunt ipsum esse Messiam. B Quoniam enim celebre erat apud Iudæos Messiam nasciturum ex semine Dauid, ipsum propria periphrasi vocabant filium Dauid. Sic & alij duo cæci de quibus Matth. 20. Marc. 10. & Luc. 18. Christum vocabant filium Dauid. Sic & mulier Cananæa, de qua Matth. 15. Vnde non parua hìc Pharisæorum est accusatio, cùm cæcis ex solo auditu fidem percipientibus, ipsi Christum agnoscere noluerunt, post tot etiam oculis conspecta miracula. Dicunt autem tantũ, *miserere*, nimirũ quod crederẽt sola misericordia opus esse, vt à Christo visum reciperent: tantã enim esse eius potentiam, vt si accedat gratuita misericordia, mox cõsecuturi sint quod quærebãt. C Dominus autẽ patitur cæcos, istud post se clamare, donec venisset in domũ, differens aliquãdiu miraculũ, non quod difficilem se præbere illis voluerit, sed vt si desiderium, & fidẽ eorum probatiorem omnibus redderet, vt ostentationis notã effugeret, & effugiendã doceret suo exemplo, & vt ne miracula nimis vilescerẽt, si semper subitò desiderata salus collata fuisset, vtque nos doceret instanter orandum esse, nec mox desistendum ab oratione, aut desperandum, si non statim, quæ volumus à Deo consequamur.

ET DICIT IESVS: CREDITIS QVIA HOC, D &c.] Sciuit Dominus eos credere, & illi satis declarauerunt suã fidem, dum, etsi non statim exaudirentur, Dominum indesinẽter sequuntur clamantes, & tamen Dominus rogat num credant, tum vt fidẽ eorum aliis notiorem faceret, quam & ipsi imitarentur: tum vt ostẽderet fidem omnia perficere, nec se tam miseria eorũ quàm fide permoueri ad sanandum. Et vide quàm perfectã, & magnam declaret fuisse illorum fidẽ. Non enim dicit, creditis quia hoc possum impetrare vobis? aut creditis quia istud potest fieri per me? sed *quia hoc possum facere vobis*, significãs penes se esse authoritatiuam sanandi potestatem, quod & credere se cæci professi sunt. Notãdum rursum non dicere Dominum, creditis quia hoc faciã vobis? sed *quia hoc possum facere*? Hinc enim patet primùm, quẽadmodum & priùs dictum est, verbum credere, & nomen fides, non significare in Euangeliis simpliciter fiduciam, sed assensum intellectus, quo firmiter alicui tanquam vero assentimur. Secundo etiã patet fide iustificante non debere peccatorem credere se consecuturum peccatorũ remissionem, aut cõsecutum esse, sed credere, posse se consequi à Deo eam, ex quali potẽtiæ credulitate nascitur fiducia, & spes consequendæ, vel consecutæ remissionis peccatorum. Credimus enim posse nos iustificari, speramus autem, & confidimus nos iustificandos, vel iustificatos. Hæc tamen duo, nempe credulitas, & fiducia, simul videntur includi in nomine, fides, cùm subditur dixisse Dominum: *Secundùm fidem vestram fiat vobis*, vt sit sensus. Sicut creditis me posse vos sanare, & ob hoc confiditis me curaturum vos, ita fiat vobis. Non enim efficax est fides sine fiducia.

ET COMMINATVS EST ILLIS, &c.] Pro verbo *cõminatus*, non est hic ἐπετίμησεν, quod interpres alibi vertit per increpare, aliquãdo per cõminari, sed est hic ἐνεβριμήσατο, quòd propriè significat acriter, & velut iracundè cõminari, ac cum austeritate. Vox est enim à fremitu dicta. Quare autẽ Dominus acriter hoc illis iniunxerit, priùs dictũ est. Verùm dubium est, an isti, & alii quibus etiam Christus silentium indixit, peccauerint diffamando, hoc est, diuulgando eum, & famam eius vbique spargendo. Nam aut fecerunt contra voluntatẽ Domini, & manifestè videtur esse peccatum, aut, si etiã voluit Dominus & approbauit quod fecerunt, ergo alia dixit quàm voluit, quod ludentium est, & fictorum: deinde aut bonum

num fuit vt Christus ab eis prędicaretur, & non debuit à Domino prohiberi, cum non potuerit Christus quę verè sunt bona vetare, aut non fuit bonum, & rursum consequitur eos peccasse. Itaq; quidã his moti argumẽtis intelligunt, istos, & alios quibus silentium Dominus præcepit, peccasse, quamuis illorum malo in suum bonum abusus sit. Certè Hilarius videtur eos notasse de peccato. Dicit enim: *Silentiũ imperat eis Dominus, quia Apostolorum erat proprium prædicare. Videntur ergo peccasse vsurpando sibi quod Apostolus proprium esse voluit Dominus.* Hieron. tamen & Theoph. & alii non putant hos peccasse, quemadmodum certè longè est probabilius. Sic enim habet Hier. Dominus propter humilitatem fugiens iactantiæ gloriã, hoc præceperat: & illi propter memoriam gratiæ non possunt tacere beneficium. Et Theoph. *Vides,* inquit, *quomodo fastum fugerit, illi verò non vt inobedientes, sed vt grati diuulgauerunt.* Proinde dicẽdum, Christum cùm silentium patrati miraculi quibusdã præcepit, non præcepisse hoc tanquam habentem potestatem & autoritatem obligandi aliquem, sed solùm ex humilitate, ita vt ostendere tantùm voluerit se suam non quærere gloriam ex factis miraculis, & instruere sanctos, vt quantum in se est, declinẽt humanã gloriam. Quare cùm omnes hoc præceptum intelligerent esse humilitatis desiderium, non malè fecerunt prædicantes Dominum, cùm ad id tum ex naturali gratitudinis debito, tum ex debita virtutis laude tenerentur. Iam quod dicitur Christum non potuisse vetare, quæ bona erant, verum quidem est eum non absolutè, quæ bona erant, prohibuisse: sed tamen quædam bona prohibuit ea ratione, qua cõsiderabantur tanquam mala. Sic enim suorum miraculorum prædicationẽ vetuit nonnunquam, quatenus, scilicet, considerabatur ab eo prædicationem illorum cedere in propriam gloriam, aut in captatã à se gloriam hominum. Quatenus verò considerabatur ab eo illorum prædicatio cedere in Dei patris gloriam, & hominum vtilitatem, volebat eam prædicationẽ: atque hoc intuitu præcepit dæmoniaco, vt iret ad suos, & prædicaret quãta illi fecisset Deus, & miraculum mulieris hæmorrhoissæ noluit esse occultum. Docemur ergo ex factis Christi quandoque quidem bona nostra opera occultare debere, quandoque verò palam facienda: semper tamen vnicam Dei gloriam quærere, nostram negligere.

EGRESSIS AVTEM ILLIS, ECCE OBTVLERVNT EI, &c.] Fides fidem prouocat, nec benefaciendo defatigatur Dominus. Quo discere debemus, quæ sit vita Deo digna, & quid liceat à tam benefico Domino sperare. Itaque mox egressis è domo cæcis, offertur Domino miserrimus homo, qui obnoxius dæmonio, quod illi linguæ vsum adimebat, nec mentis erat compos, vt salutem optare posset: nec linguæ vt postularet. Quare Dominus nullam fidem ab eo requirens, sed ad offerentium fidẽ respiciens, nihil cũctatus, nec interrogãs quicquam eiecit dæmonium, & protinus locutus est mutus. Non enim erat natura mutus, sed dæmon linguam eius ligauerat. Pro dictione autem, *mutus*, Græcè est κωφὸς, quod nomen, vt annotauit Hieron. magis tritum est sermone communi vt surdum significet, quàm mutum. Sed moris, inquit, est scripturarum, κωφὸν, indifferenter vel surdum vel mutum significare. Porrò cùm dicitur, *obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem*, non potest accusatiuus *mutum*, indifferenter construi vel cum accusatiuo *hominem*, vel cum accusatiuo, *dæmonium*, vt vult Caietanus. Nam Græcè pro, *dæmonium habentem*, vnica est dictio δαιμονιζόμενον, hoc est, dæmoniacum. Notandum & illud, hunc mutum dæmoniacum non esse eundem cum illo cuius fit mentio cùm dicitur: *Et erat eiciens dæmonium, & illud erat mutum.* Nam de illo agit Matthæus cap. 12.

ET MIRATÆ SVNT TVRBÆ DICENTES: NVNQVAM APPARVIT SIC IN ISRAEL PHARISÆI, &c.] Ratio istius admirationis in turbis, vt dicerent: *Nunquam apparuit sic in Israël*, non erat vnicum illud curati dæmoniaci miraculum, sed quia videbant eum tam multa tamque magna cum tãta celeritate, & facilitate, & autoritate patrare miracula. cum reliqui prophetæ pauciora fecerint miracula, & non nisi per inuocationẽ nominis diuini, & præces. Videtur autẽ verbũ, *apparuit*, hìc poni impersonaliter, vt sit sensus, nunquam visa sunt huiusmodi mirabilia in gente Israëlitica, quam solã præ omnibus gentibus variis magnisq; illustrauit miraculis. Aut in verbo, *apparuit*, oportet subintelligere nomen, aliquis, vt sit sensus: Nunquã in gente Israëlitica, in qua insignes orti sunt plerumq; viri miraculis clari, exortus est aliquis huic comparãdus, qui, scilicet tam multa prodigia tam facilè patraret. Cæterum turbis præferẽtibus Christum omnibus prophetis, Pharisæi inuidiæ stimulis concitati, è contra detrahebant calũniantes eum ejicere dæmonia non virtute diuina, sed ope Beelzebub principis dæmoniorum, notantes eũ arte magica dæmones ejicere. Atq; hæc est quarta Pharisæorum calumnia à Matthæo capite suo nono comprehẽsa. Primò enim calũniati sunt quòd peccata dimitteret, secũdò, quòd cum peccatoribus ederet: tertiò, quòd ieiunia non indiceret discipulis suis: nunc verò quartò inuidiam suam, & malitiam cæcam planè ostẽdentes, non verebantur opus sanctissimũ dæmoniacæ virtuti ascribere, malitiã quam corde gerebant semper augẽtes. Nam primæ calumniæ speciem aliquam sanctitatis præ se ferebant, hæc verò cùm nullam habeat vel apparẽtem rationem, inueteratæ inuidiæ est manifestum argumentũ. Nihil enim veretur quantumuis absurdum effutire inuidus, quò calumniari possit eum cuius inuidet laudibus. Proinde calumniæ huius & absurditatem, & irremissibilem malitiam pulchrè postea Dominus, & prolixè ostẽdit. Nam quòd modò non confutarit Dominus hanc calumniam, in causa esse potest, quod in absentia Domini dicta sit à Pharisæis. In istis autem miraculis, quæ hoc ca. continentur, adimpletum est etiam ad litteram illud vaticinium Isaiæ: *Tunc aperientur oculi cæcorũ, & aures surdorum patebunt, & aperta erit lingua mutorum.* Quod & spiritualiter Christus in nobis implet, cùm lumen cœlestis sapientiæ cæcis nostris mentibus infundit: ac linguam nostram, quæ à diabolo priùs tenebatur ligata, promptam reddit ad prædicandas Dei laudes: quod eum posse spiritualiter in nobis præstare, corporalium istorum morborum curatione significatum est. Et bene quidem ob mysterium priùs cæci illuminantur, deinde muti lingua laxatur, quia priùs necesse est, vt apertis oculis mentis fide Christum conspiciamus, & cognoscamus, deinde in laudes eius lingua nostra soluenda est.

Finis Primæ partis, quæ continet explanationem captiuum Concordiæ trigintaquinque, hoc est præter pueritium Christi, acta eius à baptismo vsque ad secundum Pascha, acta, scilicet, vnius anni & aliquot mensium.

CORNELII

IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS

COMMENTARIORVM IN SVAM CONCORDIAM, ac totam Historiam Euangelicam.

PARS SECVNDA,

Continens Acta CHRISTI, à secundo paschate vsque ad tertium, hoc est, Acta secundi anni prædicationis eius

SANATO IN SABBATHO HOMINE QVI LABORAVERAT XXXVIII. ANNOS, DISPVTAT CVM IVDÆIS DOMINVS IOAN. V.

CAPVT XXXVI.

Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam. Est autē Hierosolymis in Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethesda, quinq; porticus habēs. In his iacebat multitudo magna languentiū, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motū. Angelus autem Domini descendebat secundùm tempus in piscinam, & mouebatur aqua. Et qui priùs descendisset in piscinam post motionē aquæ, sanus fiebat à quacunq; detinebatur infirmitate. Erat autē quidam homo ibi triginta & octo annos habens infirmitate sua. Hunc cū vidisset Iesus iacentē, & cognouisset quia multum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominē non habeo, vt cū turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: dum venio enim ego, alius ante me descendit. Dicit ei Iesus, Surge tolle grabatū tuum & ambula. Et statim sanus factus est homo ille & sustulit grabatū suum, & ambulabat. Erat autē sabbathum in die illa. Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat: Sabbathū est, non licet tibi tollere grabatum tuū. Respondit eis: Qui me sanū fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatū tuū, & ambula. Interrogauerunt ergo eū. Qui est ille homo, qui dixit tibi: Tolle grabatum tuum, & ambula? Is autem qui sanus effectus fuerat, nesciebat quis esset. Iesus enim declinauit à turba constituta in loco. Postea inuenit eū Iesus in tēplo, & dixit illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat. Abiit ille homo, & nuntiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eū sanū. Propterea persequebantur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbatho. Iesus autē respondit eis: Pater meus vsq; modo operatur, & ego operor. Propterea ergo magis quærebant eū Iudæi interficere, quia non solū soluebat Sabbathū, sed & patrem suū dicebat Deum, æqualē se faciens Deo: Respondit itaq; Iesus, & dixit eis: Amen, amen dico vobis, nō potest filius à se facere quicquā, nisi quod viderit patrem facientē: quæcunq; enim ille facit, hæc & filius similiter facit. Pater enim diligit filiū, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & maiora his demōstrabit ei opera, vt vos miremini. Sicut enim pater suscitat mortuos, & viuificat, sic & filius, quos vult viuificat. Neq; enim pater iudicat quenquā sed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrē. Qui non honorificat filiū, non honorificat patrē qui misit illū, Amen, amē dico vobis. quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitā æternam, & in iudicium non venit, sed transiit á morte in vitam. Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocē filij Dei: & qui audierint viuent: Sicut enim pater habet vitā in semetipso, sic dedit & filio habere vitā in semetipso, & potestatem dedit ei iudiciū facere, quia filius hominis est. Nolite mirari hoc, quia venit hora in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei: & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionē vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionē iudicij. Non possum ego à meipso facere quicquā. Sicut audio, iudico, & iudicium meum iustum est, quia non quæro voluntatē meam, sed voluntatē eius qui misit me. Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimoniū meū non est verū. Alius est qui testimoniū perhibet de me, & scio quia verum est testimoniū eius quod perhibet de me. Vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit veritati. Ego autem non ab homine testimonium accipio, sed hæc dico vt vos salui sitis. Ille erat lucerna ardens & lucens. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius. Ego autem habeo testimonium maius Ioanne. Opera enim quæ dedit mihi pater vt perficiam, ea ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me quia pater misit me, & qui misit me pater, ipse testimonium perhibuit de me, neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis, & verbum eius non habetis in vobis manens: quia quem misit ille, huic vos nō creditis. Scrutamini scriptu-

ras, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere. Et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Claritatem ab hominibus non accipio. Sed cognoui vos quia dilectionem Dei non habetis in vobis. Ego veni in nomine patris mei. & non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Quomodo vos potestis credere qui gloriam ab inuicem accipitis? & gloriam quæ à solo Deo est non quæritis? Nolite putare quia ego accusaturus sum vos apud patrem, est qui accusat vos, Moyses, in quo vos speratis. Si enim crederitis Moysi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?

POST HÆC ERAT DIES FESTVS IVDÆORVM &c.] Imprimis hic constituendus est ordo sequentium cum præcedentibus. Pro quo sciēdum non posse præcedentibus subiungi, quæ sequuntur apud Matthæum. Apud hunc enim sequitur, quomodo Dominus circumierit omnes ciuitates & castella, ac videns turbas non habentes pastorem, dixerit messem quidem multam esse, operarios verò paucos atque ob hoc conuocatis duodecim Discipulis miserit eos ad prædicandum. Certum autem est missionem hanc Apostolorum esse factam, post sermonem illum solemnem, qui dicitur sermo Domini in monte, quem habet Matt. ca. 5. 6. & 7. quandoquidem paulo antè illum sermonem Dominus in monte ex omnibus Discipulis, duodecim illos elegit, & ordinauit Apostolos, vt patet & ex Marco capit. 3. & ex Luca cap. 6. quos postea misit ad prædicandum. Igitur necesse est ante missionem Apostolorum interserere & præmittere sermonem illum, & ordinationem Apostolorum. Sed hanc ordinationem constat ex Marco & Luca consecutam post duas illas reprehensiones, quibus Pharisæi primum Discipulos Christi carpebant, quod vellerent spicas in sabbatho: & deinde ipsum Christū, quod in sabbatho curasset hominem habentem manum aridam Igitur & hæc duo facta oportet ex Matt. 12. desumere, & præmittere sermoni illi in monte. Sicut enim iam ex Matt. narratione didicimus, Marcum & Lucam non suo loco narrare traiectionem in regionem Gerasenorum, curationem hæmorrhoisse, & resuscitationem filiæ Archisynagogi: itē ex illis duobus Euangelistis iam intelligimus, Matthæum duo illa, quæ narrat in principio cap. 12. non suo loco posuisse: sed etiam illa intelligenda esse facta ante sermonem in principio positum, sicut ex eisdem duobus Euangelistis didicimus que hactenus narrata sunt à Matthæo post illum sermonem, cōtigisse ante sermonē. Porrò ante factum discipulorum euellentiū spicas die sabbathi, & comedentium, inserendum esse totum capit Ioannis quintum, manifestà satis probari potest. Nam quòd Discipuli sabbatho spicas vellebant, necesse est contigisse inter pascha & pentecostē, imò statim post pascha. Nā ante pascha nullo modo licuit Iudæis vellere spicas, aut quicquā edere ex noua segete, cum priusquā id liceret, manipulus spicarū in primitias messis offerendus esset Domino, quod fiebat altera die paschę, vt scribitur Leu. 23. Post pentecostē autē non facilè inueniebantur in agris euellendæ spicæ, cùm iam messis esset perfecta, & panes primitiui Deo in festo pentecostes oblati, Quòd si negetur tūc messem fuisse perfectam, illud saltem, quod dicit Lucas discipulos spicas euulsisse in sabbatho secundò primo, conuincit statim à paschate illud contigisse, vt patebit ex explicatione sabbathi secundò primi. Iam admodum verisimile est, vt non dicam certum, festū Iudæorū, cuius quinto suo capite meminit Ioannes, sed non exprimit quale fuerit, fuisse iam alterum paschæ festum, quòd, scilicet, proximè secutum est illud paschæ festum, cuius meminit

A cap. 2. Cyrillus quidem & Chrysostom. putant hoc festum fuisse festum Pentecostes, moti, scilicet, hac ratione, quòd hoc festum proximè sequatur Paschę festum, ac proinde cùm cap. 2. Ioannes meminerit paschæ, & iam subiungat: *Post hæc erat dies festus Iudæorum*, debere intelligi de festo proximè sequente paschalem solennitatem. Sed ex verbis Christi, Ioan. 4. perspicuum est, (vt etiam colligit Rupertus, asserens fuisse Paschæ festum, de quo hic agitur) non posse festum hoc accipi festum pentecostes, saltem illud quod proximè secutum est illud paschæ festum, cuius fit mentio Ioan. 2. cap. Nam ibi Dominus dicit discipulis suis, quatuor menses adhuc fuisse à messe, cum è Iudæa per Samariam B irent in Galilæam. Erat ergo tempus Nouembris aut circiter, cùm messis apud Iudæos inciperet post pascha in Aprili nostro: ac proinde iam festū pentecostes, imò & festum tabernaculorum illius anni iam transactum erat priusquam in Galilæam rediret Dominus. Proximum autem à reditu erat festum paschæ, inter ea saltem festa, quæ iuxta legem celebranda erant. De eo ergo omnino verisimile est locutum hoc capite Ioannem, quod certe intelligit Irenæus, qui lib. 2. cap. 10. sic scribit: *Post hæc iterum secunda vicè ascendit in diem festum paschæ in Ierusalem, quando paralyticum, qui iuxta natatoriam iacebat triginta octo annos curauit, iubens vt surgeret, & auferret grabatum suum.* Certè nisi fateamur istud festum fuisse pascha C non poterimus ex Euangeliis colligere Christum tres annos cum aliquod mensibus prædicasse, quod tamen à Daniele vaticinatū fuisse intelligitur, cùm dicit c. 9. *Christum confirmaturum pactum multis hebdomada vna, & in dimidio illius hebdomadæ defecturam hostiam & sacrificium*, per mortem scilicet Christi antiquantis omnia legis sacrificia. Et tamē ad designandū annos & tempus prædicationis Christi quod (ab aliis fuit prætermissum) videtur Ioannes tā accuratè paschata annumerasse, quæ inciderunt in tempus prædicationis Christi. Quę ergo hactenus contigerunt, acta sunt primo integro anno & aliquot diebus vel mēsibus manifestationis & prædicationis Christi: quęque ex Matthæo, Marco & Luca iam legimus facta D in Galilæa, contigerunt tribus vel quatuor illis mēsibus qui intercesserunt inter reditū Christi in Galilæam, & festum paschæ reditum illū proximè subsequens, ac proinde duorum reliquorum integrorum annorum acta sequuntur.

EST AVTEM HIEROSOLYMIS IN PROBATICA PISCINA, &c.] Apud Græcos dictio, *probatica*, est datiui casus, cui additur præpositio ἐπὶ, hoc est, in probatica, vel super probatica, quomodo, quodam teste, antiqui quidam codices Latini habent. Vnde & iam emendatiores codices Latini habent, *in probatica*. Sonat autem, probatica dictio Græca, idem quòd ouilla vel pe- E cualis. Nam πρόβατον Græcè, dicitur ouis. Hoc ergo nomine secundùm hanc lectionem intelligitur significari locus aliquis in Hierusalem, in quo fuit forum ouium, vel potiùs in quo colligebantur, & asseruabantur oues offerendæ à sacerdotibus

tibus in templo. Nam singulis diebus pro sacrificio matutino, & vespertino offerebantur duo agni. Vnde oportebat in ciuitate esse locum aliquem ad conseruandos agnos, saltem pro iugi hoc sacrificio. In hoc autem loco iam oportet intelligere fuisse piscinam quandam, quæ Hebraicè dicebatur Bethesda, non autem ipsam piscinam dictam probaticam. Diuus tamen Hieronymus planè ostendit se legisse dictionem, *probatica* sine præpositione in nominatiuo casu, vt sit adiectiuum substantiui, *piscina*. Sic enim scribit libro de locis Hebraicis: *Bethesda, piscinam in Hierusalem, quæ vocabatur* προβατικὴ, *& à nobis interpretari potest, pecualis. Hæc quinque quondam porticus habuit, ostenduntúrque gemini lacus, quorum vnus hybernis pluuiis adimpleri solet: alter mirum in modum rubens, quasi cruentis aquis, antiqui in se operis signa testatur. Nam hostias in eo lauari à sacerdotibus solitas ferunt, vnde & nomen accipit.* Hæc ille. Ex quibus perspicuum est eum dictionem, *probatica*, coniunxisse cum substantiuo, *piscina*, quomodo & Theophylactum ex commentario suo legisse apparet. Sic enim habet: *Probatica autem dicebatur piscina; eo quòd oues illic ad sacrificium congregabantur, & intestina eorum abluebantur.* Porrò locus iste non vocatur hîc piscina, eo quòd in eo pisces viui asseruarentur. Est enim Græcè hîc κολυμβήθρα, quæ dictio propriè significat natatoriam aut natabulum: deducitur enim à κολυμβέω, quod est, natare: vnde & capite 9. Ioannis eandem dictionem noster interpres vertit natatoriam: *Vade, laua in natatoria Siloe.* Nec tamen hic malè vertit. Nam quanquam initio piscinæ dictæ sunt à piscibus, qui viui in eis seruabantur, tamen generaliter postea Latini piscinam pro natatoria acceperunt, imò & vasa lignea ampliora à Plinio piscinæ vocatæ sunt. Hebraicum autem huius piscinæ nomen, nempe Bethesda, (Sic enim legendum est, & non Bethsaida, quæ fuit patria ciuitas Andreæ & Petri) si vt est omnino verisimile, compositum sit ex בית & אשרה significat domum effusionis, hoc est, locum effusionis. Nam idiotismus Chaldaicæ linguæ, est loca ferè domus vocare. Sic agrum vocant, domum seminis. Bethesda ergo dicebatur hæc piscina, quòd è tectis, & aliis editioribus locis aqua effunderetur in eam, siue quòd ex altero illo in lacu, quem hybernis aquis adimpleri solitum scribit Hieronymus, aqua inundaret nonnunquam, & effunderetur in hanc piscinam. Quidam dictionem, *piscina*, vult coniungendam cum *probatica*, vt sit apud Græcos datiui casus, & sit sensus: Apud probaticam piscinam fuisse domum quandam, quæ dicta sit Bethesda, vt relatiuum, quæ, non referatur ad piscinam, sed subaudiatur, illa vel ea. Alioqui enim adiectiuum, *probatica*, non habebit substantiuum. Et piscina ipsa non videtur dicta Bethesda, cùm hæc sit domus quinque porticus habens. Vult autem Bethesda dictam à Beth בית & חסד Hesed, vt sit domus benignitatis, in qua benignè fit pauperibus, quæ dicitur, πτωχοδοχεῖον. Huic concordat quod habet Syriacum Euangelium: Est autem in Ierusalem locus quidam baptisterij, qui vocatur Hebraicè Beth Ghesdo, hoc est domus misericordiæ. De piscina hac sic scribit Brocardus: *Ab area templi contra Aquilonem quantus scilicet est iactus lapidis, est porta vallis, quæ ducit in vallem Iosaphat, & hæc etiam vocatur porta gregis, quòd*

D. Hier. de locis Hebr.

Brocardus

A *per eam introducebantur greges immolandi in templo. Proinde intrantibus portam vallis siue gregis, ad sinistram occurrit piscina probatica, in qua Nathinæi lauabant hostias, quas tradebant sacerdotibus in templo offerendas & hæc porticus habuisse ostenditur, in quibus secundùm Ioannem iacebant infirmi, aquæ motum expectantes. Ad dextram verò ostenditur alia piscina grandis, quæ dicebatur piscina inferior, facta ab Ezechia,* &c. Variæ enim sunt piscinæ Hierosolymitanæ, de quibus fit in scripturis mentio, videlicet piscina superior, quæ erat extra ciuitatem in via agri Fullonis, de qua Isaiæ 7. & 4. Reg. 18. Piscina inferior, de qua Isaiæ 21. quam cōstruxisse Ezechiam scribitur 4. Regum. 20. & 1. Paralip. 32. & Ecclesiast. cap. 48. Piscina vetus, B quæ Isaiæ 22. scribitur fuisse inter duos muros. Piscina Bethesda, de qua hoc loco, quæ à Salomone constructa dicitur pro ministerio templi, ita vt fortè ea sit, quam Iosephus in descriptione Hierusalem vocat stagnum Salomonis. Piscina denique Siloe, de qua Ioan. 9. & 2. Esdræ 3. vbi & mentio fit piscinæ, quæ grandi opere constructa fuit. Quinque autem istæ porticus, hoc est, vacuæ domus, quæ erant veluti ambulacra, in circuitu laci videntur extructæ fuisse, vt in illis ægroti demorarentur, vt apparet ex sequentibus. Dicitur enim: *In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum,* hoc est, contractorum, aut, qui aliquam partem corporis habuerunt aridam, quomodo Matthæi 12. C dicitur homo quidam habuisse manum aridam, & quomodo arida fuit manus Hieroboam, vt scribitur 3. Reg. 13. Quidam in Paraphrasibus pro aridorum ponit mancorum, & Græcè ξηρὸς, significat etiam mancum, hoc est, eum qui manum habet eneruatam, & veluti manu caret. Est enim mancus, quasi manu carens.

Piscinæ variæ.

ANGELVS AVTEM DOMINI DESCENDEBAT SECVNDVM TEMPVS IN PISCINAM, &c.] Græcè non est, *autem*, sed *enim*. Nam redditur ratio, quare ibi aderat languentium multitudo. Nec est, *Domini*, sed tantum *Angelus enim*. Porrò qua occasione, & quando primùm istud cœptum est fieri, vt aqua hanc haberet virtutem, non scitur. Nam quod dicitur de ligno crucis Dominicæ D natante in hac piscina, parum aut nihil habet autoritatis. Probabile autem est quòd habet Theophylactus, diuina dispensatione in hac aqua istud factum, partim in commendationem sacrificiorum legalium, quæ in hac aqua abluebantur, partim & principaliùs ad astruendam fidem instituendi à Christo baptismi. Quemadmodum enim priùs in lege imaginem quandam huius baptismi instituerat, cùm ordinaret eis aquam expurgantem corporales sordes, quæ quidem non veræ erant sordes, sed opinatè solùm, vt quæ ex lepra vel con-E tactu funeris, & aliis similibus contrahebantur: ita postea propinquius volens Iudæos ad baptismi fidem adducere, per aquam cœpit non inquinamenta solùm mundare, sed etiam ægritudines sanare, vt quemadmodum ad præsens videbant vi quadam arcana diuinitus assistente aquam hanc cuiusuis generis morbos depellere, licet eam vim ex se non haberet (alioqui enim perpetuò sanasset) ita postea quoque exorta lege Euangelica non absurdum iudicarent, si aqua baptismi à Christo instituti vi quadam cœlesti morbos animi profligaret, licet ex se eam vim non haberet. Proinde obseruanda hîc figuræ istius ad baptismum similitudo.

Theophyl.

Baptismi figura.

litudo. Non in quauis aqua ægri curabantur, sed in ea in qua abluebantur legis sacrificia, quæque vt patet ex Hieronymo, à sanguine sacrificiorum rubea erat, quasi ab illis virtutem quandam diuiniorem accepisset. Nec in ea curabantur, nisi Angelo mouente aquam. Sic & aqua baptismi omnem suã habet virtutem à sanguine veri sacrificii in cruce oblati, nec alioqui sanat nisi accesserit gratia Spiritus Sancti aquam mouens, & efficacem reddens. Sed ibi corpora sanabantur, hic verò animi: illic Angelus in cuius etiam dispositione lex vetus data est, aquis virtutem donat, hic verò ipse Spiritus Sãctus legis nouæ actor: illic vnus tantùm sanabatur, hìc verò etiamsi totus confluat orbis, non minuitur gratia. Quòd autem dicitur *Angelus descendisse secundùm tempus*, hoc est, certo tempore, non sic videtur accipiẽdum, quasi certum aliquod tempus in anno hominibus cognitum, obseruatum fuerit ab Angelo. Nam si tempus illud hominibus fuisset cognitum, non adfuissent illic æri, nisi certo illo die, & omnino curasset iste æger illo die sibi aliquem, qui ipsum in aquam misisset, aut non accessisset. Itaque illud, *secundùm tempus*, sic est accipiendum, vt significetur non semper quidem Angelum mouisse aquam, sed certis quibusdam temporibus, quæ tamen hominibus erant incognita, idque non solum semel in anno, sed frequenter, vt est verisimile. Ideo enim in porticibus decũbebat multitudo magna languentium. Vnde quod Græcis, κατὰ καιρὸν & noster vertit, *secundùm tempus*, Syriacum Euang. vertit, *aliquando*.

ERAT AVTEM QVIDAM HOMO IBI TRIGINTA ET OCTO ANNOS HABENS IN INFIRMITATE SVA.] Hunc ex omnibus languentibus hic iacentibus, quò miraculum esset insignius, vnum delegit dominus, qui & erat maximè deploratus, & maximè miserandus, vt qui & immedicabili, & vetustissimo morbo tenebatur, & humano subsidio destitutus erat, quò tempestiuè deferretur in aquam. Hunc ergo Dominus sanans, illustriorem reddidit suam tum potentiam, tum bonitatem, & misericordiam, ostenditque se eorum maximè curam habere, quos hominum inhumanitas negligit, ac nullum esse morbum animi tam capitalem, tamque inueteratum, quem non tollere & possit, & velit. Sicut autem Euangelista Domini notat benignitatem, & misericordiam, dũ bis miserum hominem sanasse commemorat, ita satis notat Pharisæorum, Sacerdotum & omnium vicinorũ summam inhumanitatem, qui huic tandiu ægroto non aliquando prouiderint aliquem, qui ipsum maturè deferret in aquam. Interrogat autem Dominus ægtum, num velit sanus fieri, quamuis id notissimum esset. Primùm quidem, vt ægri patientia omnibus manifesta fieret. Deinde, vt ex eius verbis, morbi vis, ac humani subsidii inopia conspicua fieret: ita enim conueniebat ad miraculi commendationem. Postremùm, vt illum excitaret ad petendum aliqualiter opem à se, sicque disponeret ad perceptionem beneficii, ac ostenderet neminem ab animi vitiis sanari posse, nisi & morbum suum agnoscat, & salutis desiderio teneatur, ac suæ sanationi cooperetur. Non dixit autem Dominus, Vis te sanem: tum, quia erat ab omni arrogantia alienus, tum, quia æger ipsum nequaquam agnosceret, quare nec fidem ab eo requisiuit. Itaque æger etsi Iesum con cognosceret, (nam Dominum eum vocat tantùm honoris causa Hebræo more) tamen aliquid bonæ spei concipiens ex tam alacri & benigna interrogatione, indicat sibi non deesse voluntatem, & desiderium salutis, deesse autem opem baiuli, per quem maturè deportaretur in aquam: huiusmodi responsione verecundè à Domino petens: vt ipse, qui validus esset, ac, vt videbatur ex compellatione, misericors, sese deferret, quum esset tempus, in piscinam, non ausus tamen id à Domino explicitè & apertè petere. In qua ægri respõsione elucescit ipsius, & verecũda paupertas, digna misericordia diuina, & patientissima tolerantia. Idque tum in eo quòd adeò mansuetè Christo respõdit, neque arguens eum velut stultam interrogantem quæstionem, neque maledicens diei natiuitatis suæ, quemadmodum pusillanimes facere solent: tum in eo quòd tot annis frustratus, adhuc tamen perseuerabat, nec desperabat, quia aliquando per aliquem iuuari posset.

DICIT EI IESVS: SVRGE, TOLLE GRABATVM TVVM, ET AMBVLA.] Et statim quemadmodum alteri paralytico præcepit Dominus, tollere lectum suum in testimonium perfectæ sanitatis, ita & huic ægro. Et quanquam esset sabbathum, in quo secundùm legem alicui non licuisset alioqui lectum tollere, voluit tamen in sabbatho istud Dominus fieri, tum quia in hoc facto licebat, cùm esset ob gloriam Dei, sicut ob eam licebat sabbatho cædere victimas: tum quia per istud factum, quod Iudæi putabant sabbathis esse illicitum, voluit se demonstrare esse Dominum sabbathi. Id quod fecit, & cum ipso facto demonstrauit se esse Dominum naturæ, ac proinde etiam Legis, & cum occasione huius facti disseruit de æqualitate sua cum patre. Nec metuit hìc scandalum Iudæorum quorundam, cùm esset acceptum, non datum, & scandalum Pharisaicum, non infirmorum scandalum. Si enim æquo animo expendissent miraculum factum, æquis auribus Christi sermonem excepissent, facilè intellexissent factum illud, & opus non repugnasse præcepto legis. Porrò Iudæis sanatum languidum reprehendentibus, quòd grabatum suum tolleret in sabbatho, pulchrè ille respondit, *Qui me sanum fecit*, &c. Emphaticè enim dicit, *qui me sanum fecit*, notare volens illius autoritatem quasi dicat: Qui tantum edere miraculum potuit, vt sanitati verbo restituerit me, hominẽ desperatæ valetudinis, morbo grauissimo iam 38. annos implicitum, is certè tantæ auctoritatis homo, mihi, quod ago, præcepit: quare cùm illius potentiam, & autoritatem in meipso maximam esse expertus sim, meritò illi pareo, persuasus scilicet eum, qui tantæ est auctoritatis, etiam necessitate seruandi sabbathi absoluere posse, nec posse aliquid contra Deum præcipere, qui tantam Dei in me virtutem declararit. Itaque emphasis est in pronominibus, *me*, & *ille*. Cùm autem hoc audito responso Iudæi ob tantum miraculum debuissent Deum glorificare, sanato gratulari, & miraculi auctorem suscipere, contrà eò quòd peruerse essent religiosi, salutis auctorem requirunt ad nocendum ipsi. Et vide hìc Iudæorum istorum malignitatem. Cùm enim sanatus dixisset duo, nempe *qui me sanum fecit*, &, *ille mihi dixit*, &c. hi non nominant Christum ab eo quod in eo commendari poterat, vt dicerent: Quis est, qui te sanum fecit, sed describunt eum ab eo quod videbatur calumniæ esse obnoxium, dicentes: *Quis est homo ille qui dixit tibi: tolle*, &c. Is autem qui factus fuerat

rat sanus, etsi iam de facie Iesum nosse poterat, non tamen nouerat eum de nomine, vt ipsis eum nominare posset. Cuius causa redditur, cùm subditur: *Iesus enim declinauit à turba*, &c. Quoniam enim Iesus mox seipsum subtraxit, non potuit languidus, qui videtur priùs Dominum nunquam vidisse, vel à Domino, vel ab aliis intelligere quis esset. Sciendum autem Græca non habere præpositionem ἀ. *declinauit à turba*, sed ἐξένευσεν ὄχλου τοῦ ὄντος ἐν τῷ τόπῳ hoc est potius, delicnauit cum turba, vel eo quòd turba esset in illo loco, quanquam genitiuus, ὄχλου, regi posset à verbo ratione præpositionis, sed tunc additus fuisset articulus. Et est perfectior sensus, si intelligatur genitiuus absolutus. Si enim declinauit è turba, ergo turba miraculum vidit, vt nõ esset opus à languido sciscitari quis esset qui eum sanum fecisset. Ergo vt nostra lectio habeat sensum Græcæ lectionis, præpositio, à, exponatur, per propter, vt sit sensus: Iesus declinauit ab ægro sanato propter turbam in loco existentem vicino. Notandum secundò, dictionem Græcam ἐξένευσεν, esse ambiguam. Potest enim esse à verbo ἐκνεύω, & significat declinare, aut verbo ξενεύω, & significat peregrinum esse. Quomodo si hic accipiatur, sensus erit: ideo nesciebat languidus quis esset, quia Iesus fecerat se veluti alienum & peregrinum, vt neque à languido, neque à turba agnosceretur. Qui certè sensus ob id videri potest conuenientior, quòd postea languidus iste mox Iesum quis esset, agnouerit, cùm ei locutus fuisset in templo. Quomodo enim alioqui Iesum loquentem secum in templo agnouit quis esset, non cognouit autem loquentem secum priùs in porticu? Dominus autem sic declinauit, aut peregrinum se fecit, partim vt laudem humanam se fugere declararet, partim vt Iudæorũ in se inuidiã amputaret, quæ ex præsentia acui solet. Deinde vt ipso absente, testimonium sanitatis maiori cum fide reciperetur, dum non videretur is qui sanatus fuerat, in gratiam præsentis aut cogniti à se testificari, sed solius veritatis amore. Insuper vt priùs beneficium innotesceret quàm ipsemet, sicque diuinum opus non grauaretur ea inuidia qua ipse laborabat.

POSTEA INVENIT EVM IESVS IN TEMPLO, ET DIXIT ILLI: ECCE SANVS FACTVS ES.] Cognito iam ac diuulgato miraculo, Iesus volens etiam autorem esse cognitum, & quem secundùm corpus sanauerat, eius quoque animam meliorem reddere, occurrit ei qui sanatus fuerat. Reperit autem eum in templo, orantem videlicet, vt est probabile, & Deo pro accepta sanitate gratias agentem, & dicit ei: *Ecce sanus factus es*, &c. significans scilicet propter peccatũ ipsum incidisse in morbum, sibique occulta etiam hominum peccata præterita nota esse, docens item eos (qui post dimissum & punitum semel peccatũ rursus delinquunt, magis postea puniendos, tanquam insensatos, & contemptores. Quod autem homo iste abiens nuntiauerit Iesum fuisse qui se sanasset, non videtur ex maleuolentia fecisse, vt quidam putant, sed potiùs pio affectu, volens Iesum tanquam diuinum hominem, & omnibus colendum Prophetam commendare. Vnde non respondit quod Iudæi interrogauerant, quis scilicet dixisset ei, *tolle grabatum*, &c. sed quis se sanum fecisset, beneficium nominans non factum, quod calumniari posse videbatur. Iudæi autem cognito iam miraculi huius auctore, partim quòd inuidia gloriæ Iesu succensi essent, partim quòd caput veræ religionis non tenerent, nec intelligerẽt, sed speciem solùm religionis externam amplecterentur, non iam solùm calumniabãtur factum, & facti autorem, sed etiam persequebantur eum, & quærebant eum occidere (vt habetur in Græcis codicibus) non ob aliud quàm quia hæc fecisset, & faceret in sabbatho, cùm meritò intelligere debuissent, eum qui hæc facere potuit legibus sabbathi teneri non posse, & deinde ea quæ fecit, talia esse, quæ lege sabbathi non essent prohibita, vt quæ cedebant in gloriam Dei, & salutem hominum promouebant. Cùm enim sabbathũ constitutum fuerit in gloriam Dei, & propter hominem, non autem homo propter sabbathum conditus sit, perspicuum hæc tam sancta tamq; salutaria hominibus opera lege sabbathi nõ fuisse interdicta, aut illis legem debere cedere, cùm sanctioribus officiis cedere debeãt officia minùs sancta. Porrò cùm historia hæc variè tractetur allegoricè, simpliciùs fuerit eam accipere allegoricè secundùm eum ferè modum quem indicant Theophylact. & Ambros. lib. 2. de sacramen. vt scilicet per piscinã hãc accipiatur baptisma Christi sanguine rubicundum, à quo multitudo magna languentium ex omnibus gentibus expectatura, & quæsitura erat suam sanitatem, sed vt intelligeretur, omnem salutem, quæ per baptismum expectabatur, à Christo expectandam, nec potuisse humanæ naturæ iam multo tempore laboranti, salutarem esse baptismum, nisi per aduentum Christi in carnem, ob hoc vnum, Dominus circa hanc piscinam sanat, qui & multos annos decubuerat, quærens ab hac aqua sanitatem, & hominem non habebat, qui eum in piscinam deferret cui & præcipitur vt surgat, tollat lectum suum, & ambulet, quia scilicet qui à Christo iã sanatus est, à vitiis exurgere debet, atq; corpus suum leue, & expeditum facere, sustollereque à terra ne grauetur terrenis curis, & in virtutis via semper ambulare, proficiendo scilicet de virtute in virtutem.

Allegorica expositio.

IESVS AVTEM RESPONDIT EIS: PATER MEVS VSQVE MODO OPERATVR, &c.] Aliàs frequenter Dominus accusatus quasi sabbathum violasset, defendit se per gesta à Dauide, à sacerdotibus, ab ipsimet Iudæis extrahentibus ouem, aut asinum die sabbathi, aut ducentibus ad aquam. Has autem defensiones, quoniam humanæ erant, nec Christum nisi hominem arguebant, reliqui tres Euangelistæ perscripserunt, qui simpliciora Christi verba factaque prosecuti sunt. Ioannes verò, cuius intentio fuit diuinam Christi ostendere naturã, eam solus Christi defensionem perscripsit, qua seipsum defendit ex operatione patris etiam in sabbathis, per quam Christus ostenderat se patri æqualem. Est autem in hac Domini responsione, occupatio eius quod Iudæi fuerant Domino obiecturi, & simul retorsio calumniæ in Deum, cuius autoritate putabant se Iudæi Christum rectè calumniari. Nam Exodi 20. cùm in sabbatho interdicitur omne opus, adiicitur pro causa, quod Deus post opera sex dierum, requieuerit die septimo: vnde colligere poterant Iesum non esse ex Deo, quòd non cessauerit operari in sabbatho, in quo etiam Deus requieuerit, & ob hoc etiam requiescere homines voluerit. Contrà ergo Dominus se defendit, eò quòd etiam Deus operatur in sabbathis, ostendens verum intellectum scripturæ asserentis Deum requieuisse die septimo. Non enim sic dicitur requieuisse, quasi nihil omnino opere-

 tur,

tur, ſed quia non operatur noua genera, & ſpecies creaturarum. Et propterea non abſolutè dixit Moyſes, *requieuit die ſeptimo:* ſed appoſuit *ab vniuerſo opere quod patrarat.* Præter autem hanc Dei operationem, qua ab initio nouas creaturarum ſpecies condidit, eſt alia eius operatio, gubernatio ſcilicet & prouidentia creaturarum, & conſeruatio earum, ob quam alia ex aliis progenerat, collapſa reſtaurat, cœleſtia in continuo ſuo motu & influentia continet, &c. atque hæc eſt operatio, quam dicit patrem vſque modò operari. Eſt ergo ſcopus verborum Chriſti iſte: Dicetis vtique, non eſſe mihi operãdum in ſabbatho, quia ſcriptura memorat etiam Deum ſeptimo die requieuiſſe ab omnibus operibus, eoque diem illum ſanctificaſſe, ac præcepiſſe ne quid operis eo die populus ſuus faceret. Sed noueritis patrem meum non ita ceſſaſſe ab omni opere, vt non ab initio mundi vſque ab iſtud temporis ſemper operetur, conſeruando creata, gubernando, reſtaurando, ac alia ex aliis progignendo: quare cùm non poſſit non imitari patrem filius, etiam ego operor quouis die etiam ſabbathi quæ ille operatur. Nam quod modò in ſanatione huius languidi feci, ex iis eſt operibus, quæ pater etiam in ſabbatho operatur. Tunc enim bene facit rebus à ſe conditis, ac potiſſimùm hominibus gloriam ſuam, & bonitatem nunquam non declarans. Quare ſi me facientem, quæ ad ſalutem pertinẽt humani generis, & ad gloriam patris faciunt dãnatus tanquam ſabbathi violatorem, eadem opera damnatis, & patrem meum, qui mihi exemplum eſt, & auctor hæc agendi. Quòd ſi illum abſoluitis, & glorificatis ob ſalutem homini deplorato reſtitutam, cur mihi idem quod ille agenti ſabbathi violati crimen impingitis, & non potiùs agnoſcitis virtutem ſabbathi religione maiorem? Notandum autem illud, *& ego operor,* dupliciter poſſe accipi. Primò illatiuè, vt ſit ſenſus iam datus: Quia pater operatur etiam in ſabbatho, propterea & ego operor. Secundò, vt ſit ſenſus: pater meus vſque modò operatur, & ego vſque modò ſimul cum eo operor, quia quæcunque operatur, per me operatur. Quare quandoquidem mihi ſemper operandum eſt cum illo, non debui iam ab hoc opere ceſſare quod calumniamini, cùm ſit vnum ex his quæ pater mecum ſemper & quouis die operatur.

Gen. 2.

PROPTEREA ERGO MAGIS QVÆREBANT EVM IVDÆI INTERFICERE, &c.] Non ſolùm ſoluebat ſabbathum, ſecundùm ipſorum ſcilicet ſententiam. Nam re vera non ſoluebat. Sic re vera etiam non faciebat ſe æqualem Deo, ſed ſecundùm illorum ſententiam. Nam ab initio erat natus Deo æqualis. Iudæi Domini reſponſione non ſolùm non ſunt mitigati, ſed multò magis exacerbati, duo iam in verbis eius culpantes. Primùm quòd ipſum Deum faceret patrem ſuum, vel, vt habent Græci ſignificantiùs, ἴδιον, hoc eſt proprium. Intellexerant enim Ieſum non vocare Deum patrem ſuum, quomodo omnium Iudæorum erat pater, ſed patrem ſibi veluti propriũ. Ad quod magis ſignificandum vult Cyrillus in verbis Chriſti additum articulum, ὁ πατήρ μου. Secundò, culpabant quòd æqualem ſe Deo faceret. Id autem Secundùm quoſdam ex eo intellexerunt, quòd Deum vocabat patrem ſuum & proprium. Nam, vt habet Cyrillus, cuius verè ac propriè Deus pater eſt, is ſecundùm naturam Deo æqualis eſt. Sed ſimplicius fuerit intelligere, Iudæos ideo intellexiſſe Chriſtum ſe feciſſe æqualem Deo, quia ſeipſum æquabat Deo in operibus, & authoritate faciẽdi, quæ vellet quouis tempore, eò quòd dixit ſe operari, quæ ille operabatur, aut ideo operari in ſabbatho, quia ille operabatur. Certè rectius Iudæi in verbis Chriſti intellexerunt ſignificari ab eo æqualitatem cum Deo, quàm poſteà Arriani, qui imparem patri filium faciebant, quos oportebat vel Iudæos iſtos in magiſtros aſſumere. Nam ſi fuiſſet in Iudæis error opinionis, correxiſſet illum vtique Ioannes, nec paſſus fuiſſet nos in re tanta falli. Nũc verò per ſequentia id quod ſentiebant verum eſſe approbat, velle ſcilicet Chriſtum intelligi ſe æqualem eſſe Deo.

Cyril.

RESPONDIT ITAQVE IESVS, ET DIXIT EIS: AMEN, AMEN DICO VOBIS, NON POTEST FILIVS.] Cùm Iudæis non iam ſolùm Domini factum, ſed etiam facti defenſionem calumniarentur, Dominus nihil veritus illorum furorem, liberiùs, & explicatiùs iam pergit demonſtrare defenſionis ſuæ à patris operatione petitæ conuenientiam, & ex conſequenti etiam licitam fuiſſe, ſuæ in ſabbatho curationis operationem. Atque hoc eſt quod dicit Euangeliſta: *Reſpondit itaque Ieſus*, &c. reſpondiſſe enim dicit Iudæis impugnantibus ipſum de illius duobus, videlicet ipſo facto, & facti defenſione. In qua Chriſti reſponſione imprimis annotandum, quod quoniam hi quibus loquebatur veritatem ipſam apertè explicatam intelligere non potuiſſent, condeſcendit imbecillitati eorum, loquens quandoque de ſe humilia diſpenſatiuè, vt ſic, quæ dicebantur faciliùs ſuſciperentur. Rurſum tamen mox ad ſublimia ſermonem reducit, ac denuo hunc ad humilia demittit, iterumque ad id quod ſublimius eſt ac rurſum ad id quod humilius, & ita per ſublimia ſimul & humilia verba, quæ & æqualitatem demõſtrabant, & minoritatem demonſtrare videbantur, ſuum texit ſermonem, atque hunc iudicio diſpenſat, vt & qui mente ſunt acutiores & benigni, ſumant à ſublimibus intellectum conuenientem etiã de humilibus, & qui obtuſiores ſunt, aut animo iniquiores, ab humilibus conſolationem accipiant, & quaſi de homine hæc intelligentes non turbentur. Veruntatem quanquam quandoque videantur humilia eſſe verba, ſub his tamen occultæ latent res ſummæ, ita vt verbis quidem videatur tradi hæreticis quibuſdam argumentum ſui erroris, ſenſibus verò nequaquam. Notanda & altera cauſa, ob quam quandoque Dominus videatur de ſe humiliùs loqui, videlicet quia explicaturus conditionem, quæ eſt inter ipſum & patrem: vti debuerit verbis humanis, quæ cùm creaturis propriè conueniant, earumque imperfectam naturam, conditionem vel qualitatem aliquam ſignificent, non poſſunt omnino propriè quadrare in rebus diuinis. Proinde cùm de rebus diuinis per verba humana eſt ſermo, ſi quæ occurrat dictio imperfectionem aliquam inſinuãs, id quod imperfectionis eſt ſecludentes, tantùm quod eſt perfectionis retinere debemus. His in genere præmiſſis, ad ſingulorum explanationem deſcendendum. Itaque quod dicitur, *Non poteſt filius à ſe facere quicquam*, dupliciter accipitur. Nam ſecundùm Hilarium & Auguſtin. ſenſus eſt filium non habere ex ſe potentiam faciendi aliquid, ſed eam potentiam habere illum à patre, à quo habet & ſubſtantiam ſuam atque naturam. Ergo ſecundùm hunc intellectum, illud, *ex ſe*, debet

Hilar. August.

coniun-

coniungi cum verbo, *potest*, vt sit: ex se non potest quod potest. Verùm huic intelligentiæ, & constructioni obstat quod sequitur, *nisi quod viderit patrem facientem*. Cùm enim hìc exceptiuè dicatur quid possit filius facere, consequitur priori patre significari quid non possit facere, & proinde illud, *ex se*, coniungi debet cum verbo, *facere*, vt sit sensus: Filius non potest aliquid facere ex se, sed tantùm (debet enim, *nisi*, hìc accipi pro, sed tantùm) id potest facere quod viderit patrem facientem: quem sensum & constructionem sequitur Chrysostomus & alii. Iuxta hunc autem sensum notandum non dictum esse, Non licet filio aliquid facere ex se, sed *non potest filius*, &c. Non enim intelligi potest ideo dictum non posse filium facere aliquid ex seipso, quia non potest licitè, vt sit idem, non potest, & non licet. Nam si hìc intelligeretur, nihil singulare diceret de se Dominus, cùm hoc de omnibus hominibus & Angelis dici posset: nam nec illi possunt licitè facere quicquam ex se. Possunt tamen absolutè facere aliquid ex se, etiamsi nunquam ex se quicquam faciant, vt Angeli boni, cùm absolutè possunt peccare, quod si faciunt, ex se faciunt. Ex se enim facere dicuntur aliquid, qui illius non habent sibi alium quàm se autorem. Sic & filius faceret aliquid ex se, si aliquid faceret, cuius illi autor non esset pater: qui cùm illi autor sit, eiusdem secum naturæ, & proinde etiam omnium, quæ cum ipso inseparabiliter operatur, bene dicitur, *non potest filius à se facere quicquam*. Itaque illud, *non potest*, non solùm non arguit potentiæ defectum, quomodo nec cùm dicitur Deum non posse peccare, sed etiam summam filii perfectionem declarat: Nam præterquam quod hac oratione, *non potest filius à se facere quicquam*, significatur filium non posse Deo esse contrarium, quod summæ est perfectionis, & primò est à seruatore his verbis intentum, significatur etiam satis identitas naturæ patris, & filii. Nam quod non potest filius facere aliquid ex seipso, hoc ipsum est propter identitatem naturæ, quam à patre accepit. Sicut è contra omnis rationalis creatura ideo potest aliquid ex se, quia habet aliam à Deo naturam. Cùm verò sequitur, *nisi quod viderit patrem facientem*, non sic illud intelligendum est, quasi filius ad opus patris velut ad archetypum respiciens, imitetur illud, quomodo intellexerunt hæretici, qui ex hoc loco acceperunt occasionem derogandi dignitati filii, tanquam inferioris, & patris instructione egenti. Nam si hic esset sensus, consequens erit, & filium mundum aliquem nouum distinctum à mundo, quem pater fecit, vel creasse, vel creaturum. Deinde quo exemplo Christus purgauit à lepra, à dæmoniis, & morbis liberauit, super mare ambulauit, & alia multa similia fecit: num hæc pater aliquando antea est operatus? Proinde filius facit, quod videt patrem facientem, quia id facit, quod scit patrem etiam secum & per se facientem. Notandum enim, quod non dicit, nisi quod viderit patrē fecisse, sed *facientem*: nec dicit, nisi quale viderit, &c, *sed nisi quod*, vt intelligamus filiū vnum & idem facere cum patre. Dicit tamen, *nisi quod viderit*, & non, nisi quod pater facit, ne casu euenire putetur quod in operatione coincidit filius cum patre, aut ne non liberè, sed naturaliter putetur facere filius. Nam & de naturalibus agentibus rectè dicitur, quod non possunt facere aliquid ex se, sed tantum quod Deus facit. Rursum non dicitur, nisi quod sciuerit patrem facientem: sed potius verbo videndi vsus est, vt sic significaret patrem primum operis auctorem, & ipsi filio esse auctorem vt etiam operetur. Quoniam eum discipulus magistri sui diligens sectator, id dicitur facere quod videt magistrum facientem, ideo quò significaret Dominus patrem operum suorum auctorem esse, dicit, *nisi quod viderit patrem facientem*, tanquam eius quod facit auctorem. Sic enim declarare debuit se nihil ex se facere posse. Nam ad hoc vt in agentibus liberis, non dicatur agens agere ex se, non satis est eius, quod facit habere ipsum aliquem auctorem, sed etiam requiritur vt hoc ipsum cognoscat, & videat. Alioqui enim quasi ex se censetur operari. Quasi enim ex se operatur etiam bonum, qui quod fecit bene, non ex Dei vel præcepto vel consilio facit, sed propria tantùm electione.

QVÆCVNQVE ENIM ILLE FACIT HÆC ET FILIVS SIMILITER FACIT.] Superiorem sententiam his verbis Dominus apertiorem facit, transiens ab humiliori sermone ad sublimiora, & omnem prauam intelligentiam, quæ esse posset in sententia superiori, iam planè resecans. Debet autem hæc sententia, vt bene probat, & explicet superiorem, sic intelligi. Quæcunque enim pater facit, hæc eadem omnia, & sola etiam filius similiter facit. Sic enim ex hac sententētia consequitur, filium nihil facere ex se, sed tātùm id quod pater facit: plus tamen dicitur, videlicet quòd omnia illa faciat, quæ facit pater. Notandum autem, quod non dicitur, quæcunque enim ille fecit, hæc & filius, &c. Nec: Quæcunque ille facit talia & filius facit: sed, *quæcunque ille facit*, hæc eadem scilicet etiam filius facit, vt intelligeremus vnam omnino patris, & filii esse operationem, nec filium patrem imitari, sed vnus idemque cum eo in omnibus operari. Et ne rursum intelligeretur patrem, & filium in omni opere, quod communiter faciunt concurrere sicut causam superiorem & inferiorem, aut sicut causas duas partiales, aut sicut agens & instrumentum, adiectum etiam est aduerbium, *similiter*, quo significatur filium non solùm eadem facere quæ facit pater, sed etiam simili modo. Similitudo autem modi faciendi non consistit in eo quod quocunque modo dicitur pater facere, etiam dici potest filius facere. Non enim filius dicitur facere ex se, sicut pater ex se facit: neque filius per patrem operatur, sicut pater per filium. Sed similitudo consistit in qualitatibus agentis ad ipsum opus. Quanquam enim pater, & filius non similiter se habent adinuicem, similiter tamen se habent ad communia ipsorum opera. *Similiter* ergo *facit filius*, quia cum æquali libertate, scientia, dominio, & potestate. Non ergo illud *similiter*, aut, vt est Græcè, ὁμοίως, hìc simpliciter ac vulgari modo accipi debet positum, videlicet vt sit idem quod, quoque, & sit sensus: hæc & filius quoque facit, quomodo videtur accepisse quidam, dum vertit, *hæc itidem & filius facit*, & dum in Paraphrasibus suis sic explicat: Quicquid igitur fecerit pater hæc eadem pariter operatur & filius. Ex hac ergo sententia consequitur filii potestatem patris potentiæ non solùm esse æqualem, sed etiam planè eandem. Sicut enim ex adæquatione faciendorum cognoscitur æqualitas potentiæ, ita ex identitate operum, si adsit idem omnino faciendi modus, à posteriori consequitur potentiæ identitas. Vbi autem potentiæ est identitas, necesse est & naturæ esse identitatem.

PATER ENIM DILIGIT FILIVM

ET OMNIA DEMONSTRAT ET.] Declarat modò vtramque ſupradictam ſententiam, oſtendens, vnde fiat, vt omnia faciat, & videat filius quæ Pater facit, nimirum quia pater diligẽs filium, demonſtrat ei omnia, quæ facit. Quæ ratio deſumpta eſt ab his, quæ videmus fieri inter patrem, & filium apud homines. Quia enim pater carnalis filiũ diligit, ideo non patitur aliquid ſuorum illi eſſe occultum: & quo magis illum diligit, eo minùs patitur illud: ita & hìc ſignificat Dominus, quòd quoniam Pater cœleſtis vnicè diligit filium ſuum ſibi ſimillimum, & in nullo contrarium, demonſtrat etiam ei omnia quæ facit. Sed difficultas hìc eſt, quid ſit demonſtrare patrem filio, quæ facit. Non enim intelligi poteſt patrem demonſtrare filio, quomodo præceptor demonſtrat quædam diſcipulo, aut quomodo alicui demonſtramus depicta in tabulis. Hoc enim argueret magnam in filio imperfectionem. Itaque Auguſt. intelligit patrem demonſtrare filio, nihil aliud eſſe, quàm patrem generare filium, vt ideo dicatur demonſtrare filio, quæ facit, quia gignendo eum, dedit ei cum natura etiam cognitionem omnium quæ facit. Quomodo & Cyrillus intellexit, qui ſic explicat: *Pater*, inquit, *filio demonſtrat quæ facit, totum ſeipſum in natura filii ſic pingens, vt quæcunque in ſe habeat, in filio demonſtret.* Verùm huic intelligentiæ primùm videtur obſtare, quod illud, *pater diligit filium*, videatur hìc poſitum tanquam cauſa, ob quam pater pater filio omnia demonſtrat. Iam dilectio filii, ſicut non eſt cauſa generationis filii, ita nec cauſa ob quam demonſtrat omnia filio pater, ſi demonſtrare ſit generare filium. Deinde ſi propter æternam generationem dicitur pater filio demonſtrare omnia, quomodo ergo dicitur mox in ſequentibus *& maiora demonſtrabit*, quaſi nondum illa ei demonſtrauerit? Et quidem ad primum horum dicit D. Thomas illud, *pater diligit filium*, non debere accipi vt cauſam, ob quam pater filio omnia demonſtrat, ſed tantùm vt ſignm, ex quo à poſteriori colligitur, & conſtat patrem omnia filio demonſtrare. Quòd enim omnia illi demonſtrarit, & ipſi ſuam naturam, & poteſtatem communicauerit, ſignum eſt ſingularis illa erga filium dilectio. Ad ſecundùm dicit Diuus Auguſtinus quod cùm hactenus Dominus de ſe locutus ſit ſecundùm ſuam diuinitatem, ab hoc loco, *Et maiora ei demonſtrabit*, incipit loqui de ſe quatenus homo eſt, quomodo certè in tempore quædam filio demonſtrat pater, quæ priùs non demonſtrauerat. Addit D. Thomas poſſe iſtud ſic accipi, quomodo in ſcripturis dicuntur quædam fieri cùm innoteſcũt, vt ſit ſenſus: Maiora his ſe demonſtrare vel demonſtraſſe ei, oſtendet in futurum. Verùm ſimplicius fuerit, demonſtrare, cùm de patre dicitur reſpectu filii ſic accipere, vt ſit idem, quod facere aliquid, filio illud cognoſcente, ea cognitione quam à patre accepit. Additur eutem, ea cognitione, &c. quia non rectè diceretur filius demonſtrare, patri quæ facit, quia pater ab illo non habet ſuam cognitionem. Itaque verbum, *demonſtrabit*, non ſignificat actum illum æternum: qui eſt communicare filio ſuam naturam, cum ea omnem cognitionem: nec ſignificat actionem aliquam quæ ſit monſtratio, ſed tantùm modum quo pater omnia facit. Ideo enim omnia pater dicitur demonſtrare filio quæ ipſe facit, quia quæcunque facit, non facit ſic vt filio ſint vel eſſe velit occulta: ſed ſic facit, vt filius per cognitionem ſibi communicatam ab æterno, omnia cognoſcat. Verùm ergo eſt, quòd quia pater diligit filium, ideo ſic facit omnia, vt ſint filio manifeſta, non quòd vnum alterius propriè ſit cauſa, cùm hæc ambo, videlicet, diligere filium, & facere omnia filio cognoſcente, ſint in Deo naturalia. Inter naturalia autem diuina, unum propriè non eſt alteriùs cauſa, cum ſint vnum & idem cum eſſentia diuina, ſed tamen ex naturalibus quæ ſunt in creaturis declarantur, velut vnum cauſetur ex altero, velut voluntas ex intellectu, intellectus ex eſſentia, & ſimilia: quia ſi iſta cauſarentur, hoc modo cauſarentur, quomodo etiam dicimus Deum æternum, quia immutabilem, non quia in Deo æternitas cauſatur ex immutabilitate, ſed quia cauſaretur ex ea, ſi cauſaretur. Verum etiam eſt, quod pater demonſtrabit filio maiora, quia faciet maiora, eo modo vt filius ea cognoſcat per cognitionem ab illo acceptam. Sunt autem qui intelligunt patrem ideo filio omnia dici demonſtrare, quia eadem filio facere donat, ſecundùm eum ſcilicet modum loquendi ſcripturis familiarem, quo videre accipitur pro habere, aut accipere: & demonſtrare vel oſtendere pro dare, quomodo Exod. 33. dicit Moyſi Dominus: *Oſtendam tibi omne bonum*, hoc eſt, dabo. Et Pſalm. 4. *Quis oſtendet nobis bona?* pro eo quod eſt, quis dabit frui bonis? Et ſuprà Ioann. 3. Dominus negauit viſurum regnum Dei eum qui non eſt renatus. ſignificare volens, non ingreſſurum aut accepturum. Et certè videri poſſet probabilis huiuſmodi explanatio, eo quòd Dominus poſtquam dixit, maiora patrem demonſtraturum filio, id declaraturus ſubiungit: *Sicut enim pater ſuſcitat mortuos*, &c. quæ declaratio exigere videtur, vt in eo quòd pater dicitur demonſtrare quædam filio intelligitur etiam ſignificari patrem dare filio eadem facere, quæ ipſe facit. Sed ſi hanc interpretationem ſequamur, iam redeunt eædem difficultates, quæ ſequebantur ex Augu. interpretatione. Et tamen propter declarationem ſequentem videtur amplius aliquid includi in eo quòd dicitur pater demonſtrare filio, quæ facit, videlicet, quòd ſic facit ea quæ facit, vt filius per ipſum eadem cognoſcat, & in faciendo cooperetur. Loquitur enim Dominus ita de patre ſuo cœleſti, quomodo ſi pater aliquis apud homines filium ſuum vnicè à ſe dilectum, vellet omnium ſuorum operum eſſe, & cognitorem, & cooperatorem, volens illum etiam hac ratione eiuſdem ſecum gloriæ eſſe conſortem.

ET MAIORA HIS DEMONSTRABIT EI OPERA VT VOS MIREMINI.] Hactenus in communi oſtendit Dominus, opera filii eadem eſſe, quæ patris demonſtrantis filio, quæcunque facit: ac proinde in curatione languidi, non feciſſe ſe contra Deum, nec æqualitatem cum patre ſe ſibi arroganter vſurpaſſe. Nam duo hæc criminabuntur in Domino Iudæi, Nunc verò vt hæc magis confirmaret, oſtendit in ſpeciali illa opera, quæ omnium iudicio ſolius ſunt Dei patris, etiam filii eſſe opera, ſic rurſum oſtendens, & concordiam & æqualitatem cum patre. Maiora ergo opera, quæ pater filio eſt demonſtraturus, vt ex ſequentibus patet, ſunt reſuſcitatio mortuorum, & iudicium omnium viuorum, & mortuorum, quæ ſunt maiora opera quàm fuerant, quæ hactenus apud Iudæos Chriſtus fecit, ſanando paralyticum, aut quoſuis alios morbos curando, & eiiciendo è templo ementes, & vendentes. Reſuſcitationis autem opus pater demon-

D. Auguſt. D. Cyril. D. Thom. D. Auguſt. D. Thom.

1. Reg. 1. Deut. 32. Pſalm. 67.

demonstraturus erat in resuscitatione Lazari, vnde consecutura erat in Iudæis admiratio maxima. Et rursum in generali corporum resurrectione, ac animarum per gratiam suam viuificatione. Nam cùm sequitur, *Sicut enim pater suscitat*, &c. videtur propter sequentia triplicem simul hanc Deo propriam resuscitationem complexus. Circa hanc autem sententiam primò notandum, in veteri testamento Dei virtutem ab eo maximè commendari, quòd sit auctor & restitutor vitæ. Nam 1. Regum 1. dicitur: *Dominus mortificat & viuificat.* Et Deuteronom. 32. *Ego*, inquit *Dominus*, *occidam*, *& ego viuere faciam.* Et Psalm. 67. *Deus noster Deus saluos faciendi*, *& Domini Domini exitus mortis.* Ad quod respiciens Dominus: *Sicut* inquit, *Pater suscitat mortuos secundùm scripturas*, &c. Notandum secundò, quòd dicit filium sic viuificare sicut pater viuificat, & viuificare quos vult: per primùm quidem, significans potentiæ æqualitatem: per secundùm, libertatem potentiæ in agendo, vt non possit intelligi patri filium in his, quæ agit subiectum, vt ad eius imperium faciat, quæ facit, quemadmodum filius inter homines. Miro ergo modo hac sententia significatur ita filium, quam habet potentiam, à patre accipere, vt tamen patre in potentia non sit inferior. Quia enim filius est, necesse est à patre habeat quod potest, à quo habet & naturam. Quia verò sic viuificat sicut pater, & æquè liberè, necesse est potentiam eius non esse inferiorem. Non est autem sensus, patrem quosdam seorsum viuificare, ac filium item simili modo alios seorsum quos vult viuificare, sed sicut pater mortuos viuificat, idque ei proprium est secundùm scripturas: ita & filius cum eo quos vult viuificat.

1.Reg.1. Deut.32. Psalm.67. Exod.33. Psalm.4.

NEQVE ENIM PATER IVDICAT QVENQVAM, SED OMNE IVDICIVM DEDIT FILIO, &c.] Caietanus intelligit hic coniunctionem, *enim*, non probare immediatè præcedens, videlicet filium quos vult viuificare, sed referri eam ad explicandum maiora opera, & accumulare opus iudicii operi viuificationis, vt sit sensus: Sed neque etiam pater iudicat. Quomodo etiam Cyrillus accepisse videtur sic scribens: *Aliud quoddam diuinum & præcipuum affert argumentum, quo se natura & vere Deum ostendit.* Potest tamen rectè accipi hæc sententia, vt per eam superior probetur. Nam ex eo quòd omne iudicium filio sit commissum, quæ summa est potestas non nisi Deo conueniens, consequitur eum etiam viuificare posse quos velit. Iudiciariam enim potestatem etiam Deo propriam faciunt scripturæ. Nam in Psalmis dicitur, *Exurge Deus, iudica terram.* Et rursus, *Deus iudex est*, *hunc humiliat*, *& hunc exaltat.* Illud autem, *omne iudicium dedit filio*, Hilarius, Chrysostomus & Theophylactus intelligunt sic, vt pater dicatur filio dedisse iudicandi potestatem, gignendo eum, & dando ei naturam, quomodo etiam secundùm Augustinum postea dicitur pater, filio dedisse vitam habere in semetipso. Secundùm quem sensum quærendum non est quando pater filio iudicium dederit, cùm non in tempore aliquo, sed ab æterno illi dederit, ante omnia quæ fuerunt vel cogitari possunt secula. Hunc tamen sensum hoc loco non conuenire ostendit Augustinus sic scribens libro primo de Trinita. *Quod dicitur, omne iudicium dedit filio, non secundùm illam locutionem dictum est qua dicitur: Sic dedit & filio habere vitam in semetipso, vt significaret quia sic filium genuit. Si enim sic diceretur, non vtique diceretur, Pater non iudicat quenquam. Secundùm hoc enim quòd pater æqualem genuit filium, iudicat cum filio. Secundùm hoc ergo dictum est quòd in iudicio non in forma Dei, sed forma filij hominis apparebit.* Quomodo & Cyrillus intelligit: *Datum, inquit, sibi à patre ait iudicium, non quia potastatem hanc ipse natura non habeat, sed per dispensationem, vt homo.* Itaque intelligere oportet datum filio iudicium in incarnatione ipsius, quando assumpta forma in qua ab omnibus videri posset, dedit ei potestatem iudicandi homines sensibiliter, & illud: *Pater non iudicat quenquam*, sic intelligendũ, Pater non iudicabit quenquam sensibiliter, cùm non sit homo, qui videri ab impiis iudicandis possit, & sensibili sententia iudicare. De illo enim iudicio est sermo, quo mundus in nouissimo die est iudicandus. Proinde ex his verbis neque sequitur, patrem seipsum euacuasse iudicandi potestate, cùm simul cum filio mundum sit iudicaturus, quamuis solus filius erit iudex sensibilis: neque sequitur, filio aliquam potestatem quam ab æterno non habuit accessisse, sed eam quam ab æterno habuit tanquam Deus, accepisse quatenus homo erat singulari modo exercendam. Omne autem iudicium vocat vniuersale iudicium, vel omnes tam bonos quam malos iudicandi potestatem. Quòd verò sequitur. *vt omnes honorificent filium*, Cyrillus ad omnia præcedentia refert vt iam hic causa reddatur omnium quæ dicta sunt, vt sit sensus: Hæc omnia de æqualitate patris, & filii ideo dicta sunt, vt omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Rectiùs tamen secundùm Theophylactum & alios refertur tantùm ad immediatè præcedens, vt sit sensus: Ideo pater dedit filio omne iudicium, vt omnes ob iudiciariam potestatem filium reuerentes honorificarent. Iudici enim honor debetur. Huiusmodi autem iudici, cui omne iudicium traditum est, debetur honor diuinus, cùm necessario oporteat eum, qui talis sit iudex, præter hominem etiam Deum esse. Proinde bene dicit, *sicut honorificant patrem*, honore diuino & cultu quem vocant latriam. Aduerbium enim, *sicut*, hic & superius non similitudinem, sed æqualitatem potiùs, imò & identitatem significat, hoc est, similitudinem omnimodam. Quandoque enim similitudinem imperfectam denotat, vt cùm dicitur: *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est.* Et cùm ad patrem dicit de discipulis suis: *Et dilexisti eos sicut dilexisti me*, Pro quo notanda regula Cyrilli: *Quando inquit, aduerbium, sicut, de rebus dicitur diuersis & natura differentibus, tunc non æqualitatem, sed similitudinem significat. Quando verò de his dicitur, quæ eiusdem naturæ sunt, tunc vltimam similitudinem imò identitatem & æqualitatem ostendit. Nam si quis candorem argenti miratus, sicut solem splendere argentum dixerit, quoniam diuersa hæc natura sunt non æqualiter soli splendere argentum intelligemus, sed similitudinem quandam splendoris concedemus. Sin verò de Petro. & Paulo natura hominibus & discipulis Christi aliquis dixerit oportere honorari Paulum, sicuti & Petrum, nemo ambiget quin æqualem, velit vtrique honorem contribui.* Hæc ille. Ei autem quod dicitur filius honorandus sicut pater, non obstat quòd non possumu filium honorare, tanquam patrem in diuinitate, ita vt eum appellemus patrem sicut personam patris. Non enim similitudo consistit in eadem appel-

D.Cyril. Psalm.81. Psalm.74. D.Hilar. D.Chrys. D.Theoph. D.August. D.August. D.Cyril. D.Cyril. Theophil. Luca 6. D.Cyril.

appellatione, sed in honore, & in honoris qualitate ac magnitudine, quamuis & filium patrem vocare possimus, sicut & totam diuinitatem, ob opus creationis & odoptionis omnibus commune.

QVI NON HONORIFICAT FILIVM, NON HONORIFICAT, &c.] Postquã dixit patrem velle filium honorari sicut seipsum, iã etiam amplius dicit, significans primùm quidem non solum decere vt filius honoretur sicut pater, sed etiam necessarium esse debitum. Si enim non honorare filium, est non honorare patrem, ergo sicut debitum est honorare patrem, debitum etiam est honorare filium. Secundò his verbis significatur, non solùm æqualem debere esse filii & patris honorem, quod superiori sententia significabatur, sed etiam eundem & indiuisum esse vtriusque honorem. Si enim qui nõ honorat filium, non honorat patrem, ergo à contrario qui honorat patrem, etiam honorat filium, & proinde vnus est vtriusque honor, vna ergo etiam substantia. Non dicit, qui dehonorat filium. dehonorat patrem; sed, *qui non honorat*, vt intelligamus, non solùm iniuriã dehonorationis, sed etiam negationem honoris esse culpabilẽ. Significatur autem hac sententia etiam Deum non dare gloriam suam alteri, cùm vult filiũ suum honorari sicut seipsum, eò quod vnus idemque sit vtriusque honor, sicut ipsi vnum sunt. Additur, *qui misit illum* in mundum, scilicet, hominem eum faciens vt indicet rationem eius quod dixit. Qui enim non honorat legatum alicuius, hoc ipso etiam non honorat, sed dehonorat mittentem. Additur, *& patrem*. Nam hæc est altera ratio honorationis filii. Honorandus enim est filius, tum quia filius patris honorandi, tum quia legatus eius, qui ab omnibus colendus est.

AMEN, AMEN DICO VOBIS, QVIA QVI VERBVM MEVM AVDIT, ET CREDIT EI, &c.] Dixit priùs filium quos vult viuificare, dixit illum etiam accepisse iudicandi potestatem: hic ergo hæc latiùs prosequitur, ostendens quod ad primum attinet, quomodo filius viuificet, & astruẽs enim quosdam viuificaturum. Et primùm quidem agit de viuificatione animæ. Secundò de viuificatione corporis. Ostendit ergo modum quo viuificari potest anima per filium, si scilicet audiat verbum, hoc est, doctrinam filii, & credat. Duo enim hæc, ad animæ viuificationem concurrere debent. Nam ex parte filii, requiritur primò prędicatio doctrinæ Euangelicæ: ex parte autem viuificandi, requiritur fides, quæ est ex auditu. Dicit autem, *credet ei qui misit me*, potiùs quàm credit mihi, fidem scilicet referens ad personam patris, quò per humilitatem sermonem suum faceret susceptibiliorem Iudæis, nec illi tanquam iactabundum ipsum reiicerent, significans præterea eum, qui crederet verbis eius, non tam sibi credere, quàm patri qui misit eum, ac sic ad fidem verborum suorum magis auditores attrahens. Deinde dicendo, *credit ei qui misit me*, totum ferè fidei mysterium complexus est apertiùs, quam si dixisset, credit mihi vel patri meo. Nam qui credit patri mittenti filium, credit & in patrem & in filium, credit etiam patrem misisse filium, & filium missum à patre: in quibus & mysterium trinitatis, & mysterium incarnationis includitur. Cùm autem subditur, *habet vitam æternam*, & non dicit, habebit, manifestum est eum loqui de vita animæ, quam per fidem iustificatus consequitur in præsenti vita fidelis. Habet enim is inchoatiuè vitam æternam in se manentem, quæ in

A Dei cognitione & adeptione consistit, quæque perficietur deposito mortali isto corpore, atque eodem resumpto etiam in illud diffundetur, ab omni miseria & malo illud liberans. In eo verò quod sequitur: *Et in iudicium non venit, sed transiit à morte in vitam*, sciendum apud Græcos pro, *venit*, esse verbum ἔρχεται, quod cùm sit præsentis temporis, accipitur nonnunquam pro futuro, vnde vertit quidam hìc & bis postea, *veniet*, quamuis rectè verterit noster interpres. Pro *transiit* autem, pro quo plerique legunt *transiet*, aut *transit*, Græcis indubiè est præteritum tempus μεταβέβηκε, quod tamẽ etiam à quibusdam Græcis exponitur per futurum, vt prophetico more præteritum accipiatur pro futuro

B positum. Itque hìc duplex consurgit sensus. Nam si præteritum, *transiit* (sic enim constát esse legendum) accipiatur præteritiuè, sensus est: Non venit, hoc est, non est venturus in iudicium, hoc est, condemnationem mortis æternæ, sed iam etiam ante iudicii tempus transiuit à morte animæ, atque à mortis æternæ obligatione, in quam per peccatum inciderat, ad vitam æternam. Itaque secundum hunc sensum hæc adiuncta sunt, vt quoniam Deus priùs omne iudicium sibi datum dixit, à iudicii metu fidelem absolueret. Si verò præteritum pro futuro accipiatur, sensus est: Non veniet in condemnationem, hoc est, non cõdemnabitur morte, scilicet, æterna, quam peccatis suis promeruerat, sed

C transibit à morte corporis ad vitam æternam, vt intelligatur hæc verba adiecisse Dominum, ad explicandum quod dixit, credentem habere vitam æternam, ne putaretur ob id non moriturus, quasi dicat, Morietur quidem secundùm corpus, sed tamen propter vitam in se manentem non veniet in iudicium, sed à morte corporis migrabit in vitam. Verùm prior sensus, quem & Augustinus sequitur, videtur verisimilior, maximè cùm Ioann. 3. capit. epistol. dicat: *Nos scimus quoniam translati sumus à morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Vbi notandum dilectioni tribui vitam, quæ hìc tribuitur fidei: quia nec dilectio sine fide esse potest, nec fides vitam adfert, nisi quæ dilectionem habet adiun-

D ctam, & per eam operatur. Notandum autem non dici, & ad iudicium non veniet, (hoc enim manifestè esset scripturis contrarium. *Omnes enim*, inquit Paulus, *nos manifestari oportet ante tribunal Christi*) sed, *in iudicium non veniet*. Venire autem in iudicium, est incidere in iudicium & condemnationem mortis commeritæ.

AMEN, AMEN DICO VOBIS, QVIA VENIT HORA ET NVNC EST, &c.] Postquam declarauit modum, quo filius viuificet animas, astruit etiam filium viuificaturum corpora, & modum viuificandi ostendit. Videtur autem omnino probabiliter hìc nondum loqui de generali corporum resurrectione, de qua postea apertè

E loquitur, sed de resurrectione quorundam ad vitam hanc mortalem, facta à Christo in Lazaro, & aliis per Christum aut alios sanctos reuocatis ad vitam: qua resurrectione Dominus hìc confirmare voluit, quod dixit de inuisibili animarum viuificatione, quodque dicturus est de generali corporum resurrectione, cuius specimen quoddam fuit resuscitatio quorundam ad vitam mortalem. De qua is hìc loqui videtur ex eo quod dicit hìc, non solùm venire horam, sed etiam nunc esse, quod non addidit, cùm de generali resurrectione loquitur. Deinde quia non dicit hìc, omnes mortui, sed

sed indefinitè, *mortui audient.* Et debere id accipi non de omnibus: sed de quibusdam solùm, apparet, quia sequitur, *& qui audierint viuent*, quo significatur satis, quosdam mortuos non audituros. Dicuntur autem mortui corpore audire vocem filii Dei, quia sentiunt vim vocis eius: aut quia veluti si audirent, ita voci eius obediunt, quemadmodum patuit in resuscitatione filiæ archisynagogi, filii viduæ, & Lazari, quos Dominus allocutus est tanquam auditum habentes, & dormientes, quia omnia ei viuunt, & ipse vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt.

SICVT ENIM PATER HABET VITAM IN SEMET IPSO, SIC DEDIT ET FILIO, &c.] Ostendit modò vnde possit filius mortuos viuificare. postquam dixit eum aliquando viuificaturum mortuos: & potest ista ratio referri vel solùm ad immediatè præcedens, vbi agitur de viuificatione corporum mortuorum: vel etiam simul ad alteram partem, in qua agitur de viuificatione animarum per fidem. Videndum autem quàm hæc ratio differat ab eo, quod priùs dixit: *Sicut enim pater suscitat mortuos & viuificat*, &c. Hic enim significatur ratio, ob quam pater potest mortuos viuificare, nimirum quia habet vitam in semetipso, & ostenditur vnde filius habeat, vt & ipse possit mortuos vificare, idque eo modo quo pater, nimirum quia pater dedit ei etiam habere vitam in semetipso. Habere autem vitam in semetipso in præsenti loco est, habere eam in sua potestate constitutam, ita vt & ab aliena non dependeat potestate, & eam impartiri possit, quibus velit, tanquam fons, & author omnis vitæ, quomodo fons aliquis dicitur habere aquam in semetipso, quia habet eam in sua origine. Paulus enim vitam se habere significat, non autem in semetipso, sed in Christo, cùm dicit: *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus.* Et superius Ioan. de filio Dei dixit: *In ipso vita erat.* Hac ergo sententia apertè significatur diuersitas personarum patris, & filii simul cum origine huius ab illo, eo quòd dicitur pater dedisse filio, & simul significatur vnitas naturæ vtriusque. Nam si vterque habet vitam in semetipso, necesse est vtriusque vnam esse naturam, Si enim filius esset alterius à patre naturæ, vitam suam haberet in alio, nempe in patre, qui vitam illi dedit. Deinde vitam in semetipso habere in præsenti loco, nihil aliud est, quàm esse ipsam vitam per essentiam, & non per participationem habere vitam. Si ergo per participationem filius non habet vitam, est ergo ipsamet vita per essentiam suam, ac proinde eiusdem cum patre naturæ, cùm non possint duæ esse vitæ per essentiam. Sic enim sequæretur duo esse principia vitæ in omnibus viuentibus, cùm in vnoquoque genere id quod est per essentiam, causa sit omnium quæ sunt aliqualia per participationem, vt ignis causa est omnium ignitorum. Quod autem pater dicitur dedisse filio habere vitam, Cyrillus hic rursus intelligit, quomodo cùm superius diceretur patrem dedisse filio omne iudicium, & cùm mox subditur patrem dedisse filio potestatem faciendi iudicium, videlicet quia dedit ei in tempore secundùm humanitatem eius. Quando enim homini Christo dedit esse Deum, quod fecit quando diuinitatem humanitati coniunxit, tunc dedit filio homini vitam habere in semetipso. Verùm secundùm Augustinum, Chrysostomum, & alios, intelligitur pater dedisse non gratuito, sed naturali dono. habere vitam in seipso, gignendo scilicet eum per omnia sibi similem.

Gal. 2.

Ioan. 1.

D. Cyril.

D. August.
D. Chrys.

ET POTESTATEM DEDIT EI IVDICIVM FACERE, QVIA FILIVS HOMINIS EST.] Locus iste dupliciter distinguitur. Secundùm Chrysostomum enim, & multos ipsum sequentes, illud, *quia filius hominis est*, coniungitur cum sequentibus: *Nolite mirari hoc*, vt sit sensus: Nolite mirari quod dixi ob id quòd me hominem esse videtis. Nam etsi sim filius hominis, sum tamen etiam filius Dei, quod declaratur satis ex sequentibus. Hanc autem distinctionem Chrysostomus ob id elegit, quia Paulus Samosatenus, qui purum hominem fuisse Christum asseruit, coniungens illud: *quia filius hominis est*, cum præcedenti, intellexit ex hoc loco hunc sensum. Ideo pater dedit filio potestatem iudicandi, quia filius est homo, & ob id potestatem illam ex se non potuit habere, sed debuit illi ab alio dari. Itaque Chrisostom. hanc distinctionem improbat hoc argumento: Si pater dedit filio potestatem iudicandi ob id quia homo est, ergo cùm eadem sit ratio in omnibus hominibus, omnibus fuerat danda potestas iudiciaria. Et tamen illa distinctio videtur esse omnino verisimilior, non solùm quia hæc altera videatur à Chrysost. inuenta solùm propter falsum Pauli intellectum, cùm illa possit etiam catholicum habere sensum: sed etiam quia aliqui hìc planè idem dicetur, quod semel priùs dictum est nempe quòd dedit filio pater potestatem faciendi iudicium. Priùs enim dictum est, *omne iudicium dedit filio*, Itaque Augus. aliam sequitur distinctionem, vt illud: *quia filius hominis est*, coniungatur cum præcedenti, & intelligit hunc catholicum sensum: Pater filio potestatem iudicandi, quam ab æterno habuit quatenus Deus, dedit in tempore, quia filius hominis est, hoc est, quatenus est homo. Sed & Cyrillum hanc distinctionem & eundem sensum secutum patet ex eius commentariis, quamuis contrarium putet quidam. Sic enim scribit. Causam quare hæc sibi data à patre dixerit, ilico subiecit dicens, *quia filius hominis est*, vt intelligamus omnia sibi data fuisse, vt homini, qui quum creatura sit, nihil habet à seipso, Potest & alius dari huic distinctioni sensus à sensu Aug. paululum diuersus, & proposito magis conueniens, iste scilicet, dedit ei potestatem iudicandi omnes sensibiliter in nouissimo die, idque propterea, quia ipse est homo, qui ob id sensibiliter solus potest iudicare. Quoniam enim priùs dixerat patrem neminem iudicare, sed omne iudicium dedisse filio, hic iam illius assignat rationem, Patrem scilicet ob id neminem iudicare, quia non est filius hominis, ac proinde videri eum non posse à iudicandis hominibus: Filium autem constitutum iudicem mundi, quia scilicet iudicium sensibiliter exequatur, propterea quòd cum eo quòd est filius Dei, etiam est filius hominis. Atque hic videtur loci huius verus esse intellectus, indicatus à Caietano. Sunt & qui sic intelligunt: Dedit ei potestatem iudicandi, propterea quòd seipsum adeò humiliauerit, vt filius hominis hominum causa fieri dignaretur, vt hìc id significetur quod ad Philip. 2. nempe potestatem iudiciariam filium accepisse, in præmium suæ humilitationis. Quomodocunque autem locus hic vel distinguatur, vel intelligatur, semper illud, *filius hominis*, non potest hìc accipi quomodo fere semper in Euangeliis, vt sit scilicet appropriatum Christo: sed simpliciter accipi debet, vt sit secundùm phrasim Hebraicam idem

D. Chrys.

D. August.

D. Cyril.

idem quod homo, atque ob id etiam hoc loco apud Græcos neque dictioni, *filius*, neque dictioni *hominis*, additur articulus, quomodo tamen aliàs solet, cùm certum filium hominis significare vult Dominus, nempe seipsum. Notandum autem, quòd cùm hic pater dicitur dedisse aliquid filio, quod ter hîc dicitur, Chrysostomus semper intelligit patrem dedisse filio secundùm eius diuinitatem, propter eius scilicet à patre originem. Contrà Cyrillus semper intelligit patrem dedisse filio quatenus homo est, ob vnitam, scilicet, humanitati diuinitatem. Augustinus verò primo & tertio loco intelligit filio patrem dedisse quatenus homini: secundò verò loco, quatenus Deo, propter originem.

D.Chrys. D. Cyril. D.August.

NOLITE MIRARI HOC, QVIA VENIT HORA IN QVA OMNES QVI, &c.] Quoniam magna erant & stupenda quæ sibi arrogauerat, videlicet mortuos, qui audituri essent vocem ipsius, victuros, datam sibi à patre potestatem viuificandi & iudicandi, ideo vt admirationem imminueret, fidemq; eorum faceret, affirmauit se facturum quod longe maius esset, & plus stupendum, & opere ipso aliquando declaraturum se eam habere potestatem, quam sibi vendicauit, cùm voce sua olim in nouissimo die, non solum iam quosdam, sed omnes mortuos in vitam sit reuocaturus, reddens vnicuiq; pro meritis. Itaque illud, *hoc*, cùm dicitur, *Nolite mirari hoc*, non solùm refertur ad probandum ipsum habere potestatem iudicandi, sed & alia superiora, & *mirari*, hîc positum est pro discredere, aut minus credere. Caietanus autem non intelligit Christum hic probare per maius, habere se potestatem viuificandi vel iudicandi, sed reddere rationem eius quod dixit, sibi, propterea quòd filius hominis sit, datam potestatem iudicandi, idque ex modo iudicij futuri, videlicet quòd quia congregatio iudicandorum erit sensibilis, & iudicium erit sensibile, ideò pater dedit filio iudicium, quia filius hominis est. Itaque quod dicitur, *nolite mirari hoc*, secundùm eum habet hunc sensum: Nolite mirari quòd filius est constitutus iudex, quia filius hominis est, vt enim non miremini propter rationis ignorationem, dicam vobis huius causam, &c. Cyrillus verò, qui etiam superius cùm diceretur: *Amen amen dico vobis, quia venit hora & nunc est, quando mortui*, &c. Intellexit Dominum loqui de generali resurrectione, pronomen, *hoc* refert ad curationem languidi, vt sit sensus: Cùm hæc quæ dixi sic se habeant, nolite ergo mirari, quod vnus longo morbo dissolutus, verbo corroboratus grabatum tulit, & abiit, cùm mortem omnino sim destructus, & orbem terrarum iudicaturus. Porrò per eos qui in monumentis sunt, intelliguntur omnes mortui. Ab his enim, qui sunt in monumentis, & naturaliter sepulti sunt, etiam eos significauit, qui non sunt naturaliter sepulti. Vox autem filij Dei, quam audituri dicuntur omnes qui sunt in monumentis, à quibusdam simpliciter accipitur virtus eius, vt audire vocem filij, non sit aliud quàm sentire vim filij volentis mortuos viuere. Sed rectiùs intelligitur vox ista esse ea, de qua dicit Apostolus 1. Thessaloni. 4. *Ipse Dominus in iussu & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo*: Et 1. ad Corinthios 15. *In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.* De qua voce etiam apud Matthæum capit. 25. *Media autem nocte clamor factus est, ecce sponsus venit, exite obuiam ei.* Et rursum Matth. capit. 24. *Mittet filius hominis Angelos suos cum tuba & voce magna.* Ex quibus satis patet vocem

B

D. Cyril. 1.Thess.4. 1.Cor.15.

A aliquam sensibilem Angelorum, aut vnius Michaelis Archangeli ministerio formatam, quæ etiam tuba dicitur, tunc futuram, qua mortui excitabuntur, quæ hîc vox filij Dei dicitur, eo quòd eius iussu facta, & ab eo habens suam efficaciam. Quod autem sequitur, *& procedent qui bona egerunt*, &c. sic debet distingui, vt post verbum, procedent, sit distinctiuncula, & intelligantur processuri quotquot sunt in monumentis. Deinde subnectuntur duæ partes, altera bonorum, altera malorum, & est sensus: Et procedent, hoc est, prodibunt omnes è monumentis, qui quidem bona egerunt, prodibunt *in resurrectionem vitæ*, hoc est, prodibunt ad hoc vt resurgant ad vitam æternam, scilicet & beatam, quæ sola verè vita est: *qui verò mala egerunt*, prodibunt *in resurrectionem iudicij*, hoc est, vt resurgant ad iudicium, hoc est, condemnationem à Domino contra eos mox ferendam. Idem dicitur & Daniel. 12. *Multi de his qui dormiunt in puluere terræ, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper*, vel, vt habent Hebræa, in contemptum sempiternum.

Psal. Tit. 3

NON POSSVM EGO A MEIPSO FACERE QVICQVAM: SICVT AVDIO IVDICO, &c.] Hæc eò spectant, vt, quoniam dixit iudicandi potestatem sibi datam, quia filius hominis est, nemo putet aut metuat iudicium eius fore iniquum, eo quòd omnis homo sit mendax & falli possit. Ad quod excludendum asserit idem quod priùs, se non solùm nihil facere à seipso, hoc est, cuius pater à seipso non sit auctor, aut præter voluntatem patris, sed nec posse facere, ac proinde nec iudicaturum à seipso, sed omnes iudicaturum secundum patris voluntatem & testimonium, ac ob id iudicium suum fore iustum. Duo enim sunt quæ iudicium peruertunt, nempe causæ iudicandæ ignoratio, quam vt excludat dicit, *Sicut audio* (hoc est, à patre accipio iudicandum esse, qui falli non potest) *sic iudico*: & voluntatis humanæ corruptio ac iniustitia, quam vt excludat, adiecit, *quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem patris mei*, quæ certum est, non potest esse iniusta. Porrò totus iste locus declarari potest de Christo, tam ratione naturæ diuinæ, quàm ratione naturæ humanæ. Nam secundùm diuinam naturam nihil potest facere Christus à se, quia illam non habet à se, sed à patre, idque eandem cum patre. Secundùm item humanam naturam nihil potuit facere à se, propter confirmationem animæ in bono consecutam ex vnione diuinitatis cum humanitate. Secundùm vtramque etiam iudicaturus est, sicut à patre audit. Audit enim etiam secundùm diuinitatem à patre, quia à patre habet ab æterno omnium cognitionem. Vt autem intelligatur quod dicit, *non quæro voluntatem meam*, &c. sciendum Dominum istud & similia de se dicere per imitationem. Imitatus est enim Iudæos quibus loquebatur, qui alium natura eum putabant à patre, & proinde aliam etiam habentem voluntatem, cùm secundùm diuinitatem omnino eiusdem esset cum patre voluntatis, & secundùm humanitatem ita voluntati diuinæ humana sua voluntate consentiens, vt nihil vellet contra Deum. Intelligendum ergo non voluisse Christum significare, priuatam sibi esse voluntatem à patris voluntate diuersam, quèm tamen non voluerit quærere & implere: sed potiùs ideo dictum esse, non quæro voluntatem meam, quòd non sit ei voluntas propria diuersa à patris voluntate. Sensus ergo

C D E

D. D.

ergo est: *non quæro voluntatem meam*, hoc est, voluntatem nihil soli propriam, & non communem cum patre, quia talem voluntatem non habeo, cùm secundùm diuinitatem vna mihi sit cum illo volũtas, sicut & vna natura: secundùm humanitatem verò voluntas cum eius voluntate per omnia cõsentiés. Idem dicendi modus est & in eo quod dicit Dominus de se in Psalmis: *neque iniquitas mea, neque peccatum meum.* Non enim hoc dicit quasi adsit ei peccatum, sed quia non adest. Simile est illud: *Non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos.* non enim fecimus, sed multa in hunc modum dicuntur; non quòd aliquid ponant, sed quod auferant. Proinde non oportet hic confugere ad volũtatem humanam, quæ etsi sit potentia diuersa numero à voluntate diuina, non est tamen in actibus suis: & desideriis à voluntate diuina diuersa, & dissona. Hic autem magis est sermo de actibus, & desideriis voluntatis, quàm de ipsa potentia qua volumus. Illud autem: *Sicut audio iudico*, etiam alter sic à quibusdam intelligitur: iuxta conditionem, & cognitionem causæ iudico, ita vt probem probanda, condemnem damnanda: quomodo dicitur iudex proferre sentẽtiam iuxta audita, & allegata.

Psal. 85. Tit. 3.

SI EGO TESTIMONIVM PERHIBEO DE MEIPSO, TESTIMONIVM, &c.] Postquam de seipso mira, & stupenda dixit, vocando se filium Dei, & quanta sit sua potestas prædicando, hic iam consequenti ordine confirmat, quæ dicta sunt testimoniis irrefragabilibus, & simul redarguit eorum in recipiendo huiusmodi testimonia tarditatem. Sed difficultas occurrit, circa hanc sententiam: *Si ego testimonium perhibeo*, &c. Primùm etiam frequenter Dominus de seipso testimonium perhibuit, sicut Samaritanæ dixit: Ego sum Messias, & tamen certum est huiusmodi testimonia esse vera. Quomodo enim testimonium eius non erit verum, qui de seipso dicit: *Ego sum veritas?* Deinde infra cap. 8. de se Dominus planè contrariam profert sententiam: *Etsi*, inquit, *ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum verum est.* Proinde quidam præsentem locum sic intelligunt, vt repetatur illud quod præcedit à meipso, vel subintelligatur, solus, & sit sensus: Si ego à meipso, vel, si ego solus perhibeo de me testimonium, &c. vt sit hæc sententia conditionalis, cuius & antecedens, & consequens est impossibile, quæ ob id necessariò est vera, similis huic: Si leo volat, habet alas. Impossibile enim est filium Dei à seipso aut solum testificari de se, hoc est sine patre testificari. Verùm rectiùs secundùm Cyrillum & Chrysostomum intelligetur Christus istud dicere non ex propria sententia, sed ex sententia, & opinione eorũ quibus loquebatur. Quoniam enim cognouit Iudæos iam apud se cogitasse & dicere potuisse: Tu de teipso testimonium perhibes, & ideo testimonium tuum non est verum. Nemo enim qui de seipso testificatur, fide est dignus apud homines, propter suspicionem proprii amoris: ideo anteuertens illos, quod illi dicturi erant, dixit ex eorum sententia. Itaque sensus est: Scio vos dicturos, tu de teipso perhibes testimonium, ac ideo testimonium tuũ non est verum, nec vllius est momẽti. Nec libet hac in parte iam vobiscum contendere, sed condescendens vestræ imbecillitati & opinioni, nõ requiro vt propter meum testimonium mihi fidem habeatis. Alius est autem qui testimonium perhibet de me, &c. Potest & sic intelligi, quamuis eodem ferè recidat. Si ego solus testificor de me, patiar meum testimonium vobis pro non vero haberi, vt illud, *testimonium meum non est verum*, non intelligatur affirmando dictum vel illatum, sed cõcedendo. Sic quidam.

D. Cyril. D. Chrys.

ALIVS EST QVI TESTIMONIVM PERHIBET DE ME, &c.] *Alius* iste accipi potest vel ipse pater, quomodo accipit Cyrillus, vel potiùs ipse Ioannes baptista, secundùm Chrysostomum. Nam de illo mox sequitur. Dicit autem, *scio quia verum est testimonium eius*, & eorum incredulitatem notans, & rationem subindicans, ob quam ausus est hæc tam magnifica de se superius prædicare, nimirum quòd certò sciret vera esse, quæ de ipso perhibita sunt testimonia. Est ergo sensus: Quanquam vos non velitis illius recipere testimonium de me, ego tamen certissimè cognoui verum esse ipsius de me testimonium, atque ob id non dubitaui hæc quæ hactenus dixi de me prædicare. Testes autem de seipso producturus Dominus, primùm adducit Ioannis testimonium, vtpote debilius: deinde verò alios tres maiores Ioanne, nempe opera, patrem, & scripturas. De Ioanne ergo apertè locutus dicit: *Vos misistis ad Ioannem*, significans autoritatem magnam apud Iudæos Ioãnem habuisse, ita vt etiam iudicio eorum testimonium eius non possit refelli. Est ergo sensus: Non potestis tergiuersari, leue pondus habere apud vos testimonium Ioannis. Nam quòd illum fide dignum haberetis, vos ipsi graues viros misistis ad illum, non ille vltrò aut me procurante accessit ad vos, vt à certissimo teste per certos homines cognosceretis, num ipse esset Messias. Ille autẽ à nuntiis vestris interrogatus, cùm haberi potuisset tanquam Messias, non vendicauit sibi falsam laudem, sed palàm professus est veritatem, testificans se non esse, qui putabatur, me verò esse filium Dei, & expectatum Messiam, qui tolleret peccata mundi. Huius ergo testimonium vel solum apud vos pondus habere deberet meritò. Cùm autem dicitur, *testimonium perhibuit veritati*, sensus esse potest: testimonium perhibuit mihi qui sum veritas, quomodo intelligit Cyrillus. Aut potiùs simpliciter intelligendum est: Ingenuè testificatus est veritatẽ, & id quod re vera testandum erat. Et quidem potiùs dicit, *testimonium perhibuit veritati*, quàm mihi, tum quòd sic magis commendetur Ioannis testimonium, tum quòd Ioannes non solùm de Iesu testificatus est veritatem, sed etiam de seipso; dicens se non esse Messiam, sed eum de quo dicit Isaias: *Vox clamantis in deserto.*

EGO AVTEM NON AB HOMINE TESTIMONIVM ACCIPIO, SED HÆC DICO, &c.] Verba hæc, *Ego non ab homine*, &c. Obscura sunt primo aspectu, & pugnantia cum scripturis. Quomodo enim non ab homine accipit testimonium, qui Ioannem misit vt testimonium perhiberet de se lumine, qui & Apostolis suis dixit: *Vos eritis mihi testes in Hierusalem, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ?* Verùm sensus satis apparet ex subiuncta aduersatiua, *sed hæc dico vt vos salui sitis.* Cùm enim ibi dicat se vti & aducere testimonium humanum, propter eorum salutem, satis patet præcedenti sententia voluisse significare se non accipere ab homine testimonium necessarium sibi, aut ex parte sua. Et verè sic. Nam cùm Christus verus sit Deus, ac veritas infallibilis, ac proinde omni humano testimonio superior ac certior, in-

Act. 1.

X dignum

dignum est, quantum est ex parte sua, ipsum vti testimonio humano, quod constat esse fallibile. Propter hominum autem salutem, qui pro ipsorum intellectu non nisi per humana testimonia, diuina capere possunt, vtitur hominum testimoniis. Est ergo sensus huius loci: Ioannis testimonium non ob id vobis profero, quòd, quantum ad me pertinet, ego opus habeam commendari Ioannis testimonio. Ego enim à nullo homine ex parte mea necessariò accipio testimonium, cùm nihil mihi claritatis accedat ex illorum testimonio, omniq́ue illorum testimonio sim superior, claritatem habens apud patrem priusquam mundus fieret. Nec, quod ad me attinet, cupio commendari ab hominbus, cùm nihil morer humanã gloriam. Sed ideo Ioannis de me testimonium vobis ingero, & recipio, vt vos, qui illi magis quàm mihi attendistis, & tanti fecistis: vt illius requireretis testimonium, salui sitis, credentes illius testimonio, cùm nolueritis fidem adhibendo mihi condemnationem effugere. Hac ergo sententia Dominus duplicem excludit sinistrã de se opinionem. Suspicari enim poterant, Ioannis testimonium à Christo inductum, quasi ab illo omnino penderet eius claritas, & authoritas: suspicari item poterant ob id inductum, quòd per illud gloriam sibi apud Iudæos venaretur. Itaque ob solam illorum salutem inductum asserit.

ILLE ERAT LVCERNA ARDENS ET LVCENS, VOS AVTEM VOLVISTIS, &c.] Commendationem Ioannis subiicit, tum ne parui fieri à se Ioannes putaretur, quia dixit se non accipere testimonium ab homine (sic enim coniungit Cyrillus hæc superioribus) tum vt significaret meritò illius testimonium à Iudæis fuisse recipiendum, & eorum incredulitatem per oppositionem magis notaret. *Lucernam* autem vocat, primùm quoniam non suo, sed alieno lumine præfulsit apud eos qui in caligine versabantur & tenebris. Lucerna enim quæ adhibetur pro tenebris noctis, non propriam, sed adiectam & forinsecus aduenietem lucem possidet. Secundò, quia adueniente, & lucente sole iustitiæ, Ioannis erat cessatura lux. Et putat hic Cyrillus saluatorem ad illud Psalm. 131. allusisse, vbi secundùm mysterium sensum de Ioanne est vaticinium: *Paraui lucernam Christo meo.* Atque ob hanc causam potest videri additus apud Græcos articulus ὁ λύχνος, illa lucerna. Dicitur autem *lucerna ardens & lucens*, ardens quidem per internam charitatem, quia in Deum flagrabat, qua & alios accendere studuit: lucens verò, per exteriorem doctrinam & vitæ exempla. Sunt enim quædam lucernæ neque ardentes, neque lucentes, sed extinctæ, sunt etiam ardentes sed non lucentes, vt quæ sunt positæ sub modio: sunt rursum lucentes, sed non ardentes, videlicet prædicatores, bene quidem docentes, sed igne charitatis in seipsis nequaquam succensi. Quod autem sequitur: *Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius*, hunc habet sensum: Quamuis Ioannis esset lucerna tam insignis, vos tamen non nisi ad breue tempus voluistis exultare in luce doctrinæ ipsius. Nam etsi imprimis exultantes quòd vir tantus vobis cœlitus contigisset à Deo, illius doctrinam probaretis, mox tamen per inconstantiam veluti fastidio affecti, eum contempsistis, ipsius de me testimonia nihil facientes, eiusque conuersationem improbantes, adeò vt diceretis dæmonium habere. Quidam autem in Paraph. hunc locum aliter intelligit in hunc modum: Cùm Ioannes solùm in hoc præluxerit, vt ad veram lucem suscipiendam prępararemini, vos tamen maluistis ad breue tempus in illius luce gloriari, quàm veram amplecti lucem, quæ gloriam largitur perennem, nec vnquam obscuratur, occiditve. Sed prior sensus videtur proposito magis conuenire, & aliis locis, vbi saluator Iudæos redarguit de non recepto Ioanne.

D. Cyril.

Psal. 131.

EGO AVTEM TESTIMONIVM HABEO MAIVS IOANNE, OPERA ENIM, &c.] Interpres illud, *maius Ioanne*, reddidit bona fide, vt habent ad verbum Græca. Nam illa habent, μείζω τοῦ ἰωάννου. Verùm videtur in Græcis debere subintelligi alius articulus fœmininus, scilicet μείζω τῆς τοῦ ἰωάννου, vt sit sensus: maius testimonio Ioannis. Non enim confertur testimonium cum Ioanne, sed cum testimonio Ioannis. Est autem sensus: Magnum quidem fuit Ioannis testimonium, ac meritò à vobis qui illum tanti fecistis suscipiendum: verùm quandoquidem illum cœpistis contemnere, & testimonium eius tanquam hominis qui falli possit non recipitis, deinde vt sciatis me non pendere à testimonio humano, ecce profero vobis testimonium maius Ioannis testimonio, quod & meam magis decet personam, & minus est contradictioni vestræ obnoxium. Imprimis enim ipsa opera miraculorum, quæ ego tanta cum potestate facio, quæq́ue constat à patre mihi data, qui solus facit mirabilia, manifestè testificantur & declarant de me quòd pater miserit me, & proinde vera esse omnia quæ illius nomine vos doceo. Idem etiam postea dixit Dominus, *Opera*, inquit, *quæ ego facio in nomine patris mei, hæc testimonium perhibent de me.* Et postea eodem cap. *Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi. Si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite.* Et Nicodemus superius ostendit manifestè quàm efficax fuerit operum testimonium. *Scimus*, inquit, *quia à Deo venisti, magister. Nemo enim potest hæc signa facere, nisi fuerit Deus cum eo.* Porrò pater filio dicitur dedisse opera, secundùm diuinitatem quidem, quia ei dedit cum natura etiam potestatem operandi: secundùm humanitatem verò, quia ei iniunxit, & facere dedit. Non ociosè autem repetitur, *ipsa opera quæ ego facio*, fecit enim ad maiorem asseuerationem huiusmodi repetitio, & pronomen, *ipsa*, emphasim auget. Est enim sensus: etiam si nullus hominum testetur, tamen ipsa opera per sese & vltrò testantur de me.

Ioan. 8.

ET QVI MISIT ME PATER, IPSE TESTIMONIVM PERHIBVIT DE ME.] Adducit secundum testimonium maius, nempe testimonium patris. Est autem triplex testimonium patris de filio, præter testimonium operum, & testimonium scripturarũ, quæ etiam patris sunt testimonia. Primùm est, quod sensibili voce redditum est, primùm in baptismo, deinde in transfiguratione, quando audita est vox patris de cœlo, dicens: *Hic est filius meus dilectus*, &c. Secundum est, quod per internam reuelationem & inspirationem redditur à patre de filio omnibus credentibus, de quo dictum est Petro: *Caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui est in cœlis.* De quo etiam Ioann. 1. suæ epist, cap. 5. *Qui credit*, inquit, *in filium Dei, habet testimonium Dei in se.* Tertium est, quo testificatur per ipsa filii à se missi verba. De quo supra capit, 3. *Qui accepit eius testimonium, signauit quia Deus verax est. Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur.* Et quan-

quanquam hoc loco videatur potissimùm loqui de testimonio patris in baptismo perhibito, propter verbum præteriti temporis, *perhibuit*, rectè tamen etiam alia duo testimonii genera hic simul comprehenduntur, vt ex sequentibus patebit. Quæ cùm à diuersis aliò & aliò referantur, videntur ex collatione huius loci cum aliis similibus locis in Ioanne potissimum eo spectare, vt significet Christus Iudæos patrem suum non cognoscere, quamuis de eius cognitione gloriarentur, & testimonium quoque eius non recipere. Sic enim dicit cap. 7. *Est verus qui misit me quem vos nescitis. Ego autem scio eum, & si dixero quia nescio eum, ero similis vobis mendax, sed scio eum, quia ab ipso sum, & quia me misit.* Si cap. 8. *Est pater meus qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus noster est, & non cognouistis eum, ego autem noui eum*, &c. Est ergo sensus huius loci: Pater qui misit me, ipse quoque testimonium perhibuit de me Hunc autem quantumuis vocis cognoscere putetis, & de eius cognitione gloriemini, dicentes eum esse Deum vestrum, non tamen re vera cognoscitis. Neque enim vnquam vel vocem eius audistis, vel speciem eius vidistis. Nam cùm sit spiritus, nec habet vocem quæ audiri possit humanis auribus, nec speciem, quæ cerni possit oculis corporeis. Moysi enim non talis visus est & auditus, qualis est suapte natura, sic enim soli filio visus est & auditus, præter quem Deum nemo vidit vnquã aut nouit. Accedit hîc, quod magis declarat vestram gloriationem esse vanam, nimirum quòd verbum, & sermonem eius quo testificatur de me, non recipitis, nec sinistis hærere & locum habere in animis vestris quod hinc patet, quia non creditis huic quem ille misit, de quo palàm voce cœlesti testificatus est esse filium suum, & per quem assiduè vobis loquitur & testificatur, quem & multis interna sua inspiratione ostendit esse suum filium. Ex his patet quomodo intelligendum sit quod dicitur: *vocem eius nunquam audistis*, & quomodo non sit contrarium scripturis asserentibus vocem Dei auditam à Iudæis, qualis est quæ habetur Deut. 4. *Vocem verborum eius audistis, & formam penitus non vidistis.* Et postea eodem cap. *Si facta est aliquando huiusmodi res, vt audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti & vidisti.* Non est autem intelligendum, dictum ideo vocem Dei patris Iudæos non audisse, quòd vocem illam in baptismo factam è cœlo Iudæi non audiuerint, quòd scilicet absentes essent. Dicitur enim nunquam eos audiuisse, & non solùm tunc cùm pater testimonium perhiberet voce quadam sensibili: sed, vt satis patet ex prædictis, intelligendum Christum loqui de voce, quæ propriè vox patris esset, quomodo est vox aliqua animalis vox facta scilicet corporis propriis naturalibus instrumentis: sicut quod de specie patris dicit, intelligendum est de specie, quæ patris naturam in seipsa repræsentaret. Voluit enim Dominus his verbis significare quod alibi dicitur: *Deum nemo vidit vnquam.* &: *Nemo nouit patrem nisi filius.* Patet etiam ex superiori paraphrasi quid sit: *Verbum eius non habetis in vobis manens.* Videtur enim simile illi quod dicitur capit. 8. *Sermo meus non capit in vobis*, hoc est, non habet locum in vobis. Habebant enim Iudæi verbum Dei in se, quia in eis pater testificabatur: sed non habebant in se manens, quia illud non habebat locum in eis, hoc est, non recipiebatur ab eis, nec fixum fuit in cordibus eorum. Intelligitur autem rectè per Dei patris verbum, triplex illud, de quo priùs dictum est patris testimonium.

Ioan. 8. | Deut. 4.

SCRVTAMINI SCRIPTVRAS: QVIA VOS PVTATIS IN IPSIS, &c.] Tertium iam adfert de se testimonium, maius testimonio Ioannis, Iudæis satis apertum, magnæque authoritatis, & quod tergiuersari omnino nequeant, nimirum scripturarũ authoritatem. Porrò & nobis, & Græcis dubium est an verbum, *scrutamini*, sit indicatiui modi an imperatiui. Est enim Græcis verbum, ἐρευνᾶτε. Et communiter quidem accipitur vt sit imperatiui modi, & intelligitur Dominus Iudæos remittere ad scripturarũ scrutationem: Secundùm quam acceptionem notandum, quòd non dicat, legite scripturas, sed *scrutamini*. Multa enim sunt in scripturis obscurè dicta de Messia, multa mysteria sub litera latentia, quæ non simplici lectione, sed diligenti perscrutatione sunt capienda. Et Iudæi quidem semper legebant scripturas, at non satis eas scrutabantur, quemadmodum nec modò, nimirum quòd in litera semper hæreant, thesauros altè defossos non potentes inuenire. Notandum etiam, secundùm hunc sensum absolutè dictum esse, *scripturas*, non has, aut illas, sed omnes, scilicet legales, & propheticas. Nullam enim scripturarum refutauit Dominus, nullam suspectam aut falsam asseruit, quemadmodum faciunt hæretici. Cyrillus verò vult verbum, *scrutamini*, non debere hoc loco accipi imperatiuè, sed indicatiuè, propter sequentia, quibus certè magis conuenit modus indicatiuus. Si enim imperatiuè dictum fuisset, dicendum fuerat, Scrutamini scripturas, quia illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. Bene autem dicitur, *vos putatis in ipsis habere vitam æternam*, non quòd Dominus velit eorum existimationem & expectationem reprehendere, sed quòd vellet notare inane esse studium legis in ipsis, neque eos hoc consequi in eis quod exspectabant, eo quòd spiritu fidei destituti tantùm literæ inhærerent, nec ad verum scripturarum intellectum, per quem vitam æternam assequerentur, peruenirent. Dicitur autem eos putare habere vitam æternam in scripturis, hoc est, per scripturas, scilicet, per earum intelligentiam, fidem, & obseruationem. Sicut 2.ad Timoth.3. dicitur: *Ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem.* Est ergo sensus huius loci, accipiendo verbum *scrutamini*, secundùm Cyrillum indicatiuè, quomodo magis conuenit huic loco: quamuis idem penè sit sensus, si etiam imperatiuè accipiatur: Vos diligenter versamini in scripturis, assiduaque lectione earum intellectum exquiritis, eo quòd putetis per earum instructionem cõsequi vitam æternam: id quòd rectè putaretis, si eas rectè intelligeretis. Iam illæ ipsæ scripturæ, quas putatis factis meis esse contrarias, sunt quæ testificantur de me, quòd ego sum author illius vitæ quam in scripturis quæritis. Et tamen non vultis venire ad me per fidem (fide enim acceditur ad me) vt habeatis per me vitam eam, quam in scripturis vobis videmini quærere. Ex qua explicatione patet quare dixerit: *non vultis venire ad me vt vitam habeatis*, nimirum quòd priùs dixisset eos in scripturis quærere vitam, significans eos sibiipsis esse contrarios, qui cùm vitam in scripturis quærerent, authorem tamen vitæ à scripturis demonstratum nollent recipere.

2.Tim. 3. | D Cyril.

Claritatem ab hominibus non accipio sed cognovi vos,&c.]Postquam Dominus prætulit ea, quæ sunt de se testimonia, pergit Iudæorum redarguere incredulitatem: & quoniam zelo Dei, ac legis Mosaicæ se putabant contra Dominum sanantem in sabbatho commoueri, Dominus contra ostendit eos, & Deo, & Moysi esse contrarios. Porrò illud, *Claritatem ab hominibus non accipio*, dupliciter potest connecti cum superioribus. Primò enim accipi potest, vt ex superioribus inferatur; vt sit iste sensus: Videtis ex his quæ modò dixi, me non accipere gloriam ab hominibus, sed à Deo patre meo, qui glorificat me operum ac suo ipsius, scripturarumque testimoniis: verùm cognoui vos destitutos dilectione Dei; & ob id hæc quantumuis efficacia Dei de me testimonia, non habitura suam apud vos authoritatem, nec fidem vobis factura. Secundò, accipi potest illud dictum per præoccupationem, videlicet vt quoniam Iudæi suspicari poterant ob id adducta hæc à Domino testimonia, quò sibi gloriam aliquam apud illos pararet, hanc de se excludat suspicionem. Itaque sensus erit: Nequaquam ob id, quæ sunt de me adduxit testimonia, quòd cupiam apud vos in pretio haberi, & laudem aliquam humanam mihi cōciliare velim. Ego enim non accipio gloriam aliquam ab hominibus, cùm sim ex meipso plenus gloria, quam à patre accepi, sed hæc solo amore vestræ salutis adduxi, videlicet vt ad Dei dilectionem perueniretis, quam cognoui vos non habere, quantumuis id opinemini. Aut potiùs sic: Non ob id vobis contemptum mei in scripturis tam apertè commendari exprobraui, dicens nolle vos venire ad me, quòd vener laudem humanam: sed exploratum habeam destitutos vos esse dilectione Dei: quam si haberetis, obuiis vlnis me exciperetis, & simul cùm Deo ex quo processi diligeretis. *Si*, inquit capite octauo, *Deus pater vester esset, diligeretis vtique me. Ego enim ex Deo processi*, & cætera. Sic ferè Cyrillus. *D. Cyril.* Patet autem illud, *Claritatem vel gloriam ab hominibus non accipio*, variè intelligi. Primò, vt sit sensus: Non indigeo accipere aliquam gloriam ab hominibus, quomodo intelligit Theophylactus. *Theophyl.* Secundò absolutè, vt intelligatur nullam gloriam ab hominibus vnquam accipere, quemadmodum nec pater accipit, nec accipere potest. Sicut enim nox quidem accipit aliquam claritatem ab accensis lucernis, dies verò non accipit ab eis, quia clarus est claritate maiore solis: ita Dominus cùm esset clarus diuina gloria, non accipit aliquam claritatem gloriæ à laudibus hominum: à quibus homines suam accipiunt claritatem, & gloriam. Tertiò sic, non requiro gloriam ab hominibus, vel gloriam quæ est ab hominibus, non accipio, hoc est, non magnifacio. Atque hoc tertio modo videtur potissimùm debere accipi, quia postea accipere gloriam humanam, opponitur ei quod est, quærere gloriam à Deo.

Ego veni in nomine patris mei, et non accepistis me.]Ostendit per ista non habere eos dilectionem Dei in seipsis, hoc est in cordibus ipsorum, quantumuis eam haberent in ore. *Venire* autem *in nomine* alicuius, est ab illo missum esse, & omnia quæ quis facit, illius nomine facere, hoc est, illius authoritate, & ad illius gloriam & commodum. Est ergo sensus: Quòd non habeatis Dei dilectionem, hinc manifestum est, quia cùm ego venerim missus à patre meo, omniaque ex illius authoritate, & ad illius gloriam faciā, non tamen recepistis me. *Si alius venerit* sua authoritate, nullum habens à Deo mandatum, sed in omnibus suam quærens gloriam hunc recipietis. Istud frequenter impletum est. Nā non multo post Christum, fuit apud Iudæos Ægyptius quidam magus, quem vocarunt Ben Chuziba, qui triginta hominum milia sibi congregārat, Christum se esse mentitus, de quo Iosephus lib. de bello Iudaic. 2. cap. 12. Fuit postea & alter Ben Chuziba sub Adriano Imperatore, qui innumerabilem turbam seduxit, vt ipsi Iudæi scribunt. De quibus duobus prolixè mira scribit ex libris Thalmudicis Petrus Galatinus lib. 4. c. 21. Nouissimè autem istud saluatoris dictum implebitur in nouissimo Antichristo, qui extollet sese supra omne quod dicitur Deus. De Iudæis enim potissimùm dictum esse vult Cyrillus illud Paul. 2. Thess. 2. *Eo quòd charitatem veritatis non receperunt, vt salui fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio.*

Quomodo vos potestis credere qui gloriam ab invicem accipitis,&c.]Ostendit causam incredulitatis eorum, retorquens in eos id quod de se ne suspicarentur priùs, præoccupans à se exclusit, nempe appetitum laudis humanæ, quo quantum tenebantur Pharisæi, contra quos hæc maximè dicta videntur, ostendit illud saluatoris: *Omnia operá sua faciunt vt videantur ab hominibus.* & : *Amant autem salutationem in foro, primos recubitus in cœnis: & primas cathedras in synagogis.* Quod autem huiusmodi gloriæ apertiùs obstiterit fidei multorum, declarat bene postea Ioan. cap. 12. dicens: *Et ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eiicerentur, dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm gloriam Dei.* Itaque gloriæ humanæ appetitus fidem multorum impediuit. Multi enim ob id Christo credere, aut illum confiteri noluerunt, qui nolebant videri humilis Iesu, cum humilibus discipulis discipuli, nec ob eius sequelam, & susceptionem, infidelium irrisionem, persecutionem, aut contumeliam perferre. Et speciatim Pharisæi obsurdescebant ad Christi verba, quòd nollent illum præ se honorari à multitudine. Est ergo sententiæ huius cum superioribus ista connexio. Non mirum certè si me etsi venientem in nomine patris non recipiatis. Quî enim possetis credere mihi vos, qui, postposita gloria illa vera, & solida quæ à Deo est, venamini vanam, & futilem laudem apud homines, & ob id dedignamini, humilis hominis esse discipuli, cupientes potiùs ipsi magistri dici, & hominibus placere? Si enim, quemadmodum ego, contempta humana laude, vnicè quæreretis gloriam illam veram, quæ est à solo Deo, à quo solo qui commendatur, is demum verè probatus est, facilè mihi crederetis, tum quòd sublata esset incredulitatis vestræ causa, tum quòd aliud non doceam, quàm qua ratione possit homo ad gloriam illam, quæ à Deo est, peruenire, quodque ex multis, quæ dixi testimoniis mox intelligeretis me à Deo esse missum, & proinde recipiendum ab his, qui Deo vellent esse commendati. Hìc autem obseruandum: quantum malum sit vanæ gloriæ appetitus, cùm non solùm affectum deprauet, sed etiam intellectum excæcet, vt non possit quod verum est cernere: non solùm pugnans cum charitate, sed etiam fidem impediés, sine qua nulla potest esse vera virtus.

Nolite

NOLITE PVTARE QVIA EGO ACCVSATVRVS SVM VOS APVD PATREM: EST QVI.] Quoniam iam de carentia dilectionis diuinæ, & appetitu laudis humanæ, atque incredulitate Iudæos reprehendit, excludit à se suspicionem quæ venire in animum Iudæorum poterat, & retorquet in eos contemptum Moysi, quem illi in Christo reprehendebant, dicentes eum soluisse sabbathum, & simul punitionem infidelitatis eorum significat per accusationem Moysi. Nam accusatio ad punitionem ordinatur. *Nolite*, inquit, *putare* quòd ego cupiens vlcisci contemptum mei, *sum vos accusaturus apud patrem*: Nihil enim opus erit me delatore, nec accusatio vestri mihi reseruatur. Nam etiam nunc accusat vos ipse Moyses, in quo tamen salutis vestræ spem collocatis, quia per illius scripturas, & per intercessionem speratis consequi salutem. Accusat, inquam, propter iniuriam sibi illatam per vestram incredulitatem. *Si enim ex animo rectè crederetis Moysi, crederetis vtique etiam mihi, cùm ille de me scripserit.* Dicitur autem Moyses accusare Iudæos, quia declarat eos suis scriptis esse puniendos. Se verò Dominus dicit non accusaturum, non quòd nulla ratione eos accusabit, sed vsitato loquendi more significare voluit non opus fore sua accusatione, aut se non primùm accusaturum Iudæos. Deinde significare voluit, sibi non competere accusationem, cùm sit à patre omnium iudex constitutus. Quòd si quæratur, quomodo Iudæi dicuntur sperare in Moyse, & tamen non credere illi: respondendum, credidisse illos Moysi in genere, non credidisse autem in singulari, hoc est, credidisse vera esse, quæ Moyses scripsit, non credidisse autem ipsius vaticinia in isto singulari homine Christo impleri, quod tamen tenebantur credere ex tam apertis & multis testimoniis. Scripsit autem Moyses de Domino dupliciter. Primùm, figuris quibusdam & vmbris illum depingen-

A do, quod fecit historiarum & ceremoniarum legis descriptione. Secundò, illum vaticiniis suis promittendo, atque de hoc genere scripturarum maximè dictum videtur à saluatore: *De me ille scripsit.* Apertè enim de Christo scripsit in celebri illa promissione facta Abrahæ: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Et Gen. 49. cùm dicit: *Non deficiet sceptrum de Iuda, donec veniat qui mittendus est*, vel, vt habent Hebræa Schiloch, hoc est, fœlix & fortunatus, aut secundùm aliquos, sospitator & fœlicitatis author. Deinde Deuter. 18. *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies*, &c.

Gen. 22.
Gen. 49.
Deut. 18.

B Ad quod Moysi testimonium hic singulariter videri potest respexisse Dominus, quia & ibi fit mentio de Propheta veniente in nomine Dei, & veniente in nomine suo. Sequitur enim: *Qui autem verba eius quæ loquitur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. Propheta autem qui arrogantia deprauatus voluerit loqui in nomine meo, quæ ego non præcepi illi, vt diceret, interficietur.*

SI AVTEM ILLIVS LITTERIS NON CREDITIS, QVOMODO VERBIS MEIS CREDETIS?] Argumentum est à maiori, quod in duobus consistit, nempe in comparatione Mosis ad Iesum, quorum ille maiorem apud Iudæos autoritatem

C obtinuerat: & in comparatione scripturarum ad verba. Sicut enim firmius est quod mandatur litteris, ita est culpabilius & maius non credere scriptis, quàm non credere verbis. Est ergo sensus: Si non creditis etiam scriptis Mosi, quorum tamen authoritas, sicut & authoris semper apud vos fuit sacrosancta, quomodo credetis non scriptis verbis meis, qui tum exigua apud vos sum authoritate? Significat ergo Dominus diffidentiam inter se & Mosen in hoc quòd Moses scripsit, ipse verò Dominus nihil

D scripsit. Ita enim conueniebat diuinitati eius. Nam diuinitatis est scribere non in membranis, sed in cordibus, & reuelare scribenda per alios.

PHARISÆOS OB CONFRICATAS A DISCIPVLIS SPICAS IN SABBATHO OFFENSOS CONFVTAT DOMINVS.

Matth. 12. Marci 2. Lucæ 6. CAPVT XXXVII.

E † [h] *T factum est* [b] *iterum'* [a] *in illo tempore abiit Iesus per sata* [c] *in* [f] *sabbatho* [c] *secundo primo,* [&] [h] *cùm* [b] *sabbathis* Δ [h] *ambularet per sata* [l] *discipuli eius* [a] *esurietes,* [c] *cœperũt* [b] *progredi &* ‖ [l] *vellere' spicas* [f] *&* † *manducare'* [c] *confricantes manibus.* Δ [l] *Quidam autem Pharisæorũ'* [a] *videntes* [c] *dicebant illis: Quid facitis quod non licet in sabbathis?* [Et] ‖ [b] *dicebant' ei: Ecce* † *discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis'.* Δ [c] *Et respondens Iesus ad eos dixit:* ‖ *Nunquam' legistis quod fecerit' Dauid quando* [b] *necessitatem habuit, &* † [l] *esuriit ipse & qui cum eo erãt, quomodo* Δ *intrauit' in domum Dei* [b] *sub Abiathar principe sacerdotum,* [l] *& panes propositionis* [c] *sumpsit, &* ‖ [l] *manducauit,* [h] *& dedit his & qui cum ipso erãt,* [l] *quos non licebat* † *manducare'* [a] *ei, neque his qui cum eo erant,* [l] *nisi* Δ *solis' sacerdotibus?* [a] *Aut non legistis in lege quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violãt, & sine crimine sunt? Dico autem vobis, quia templo maior est hic. Si autem sciretis quid est: Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.* [h] *Et dicebat eis:* [b] *Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter sabbathum.* ‖ [l] *Itaque Dominus' est filius hominis etiam sabbathi.*

† c. Facta est autem. Δ c. transiret. ‖ c. vellebant. † manducabant. Δ b pharisæi autem. ‖ a dixerunt. † b quid discipuli tui faciũt sabbathis quod non licet. Δ a. At ille dixit eis. b. Et ait illis. ‖ a. Non c. Nec hoc legistis quod fecit. † c. o. cum essurisset. Δ b o. introiuit. ‖ a. o. comedit. † a. o. edere Δ c. o. tantum. ‖ a. Dominus enim. c. Quia Dominus.

ET FACTVM EST *b* ITERVM *a* IN ILLO TEMPORE ABIIT IESVS PER SATA IN SABBATHO, &c.] Illud, *iterum*, quod est in Marco apud nos, cùm non sit apud Græcos, non est accipiendum vt significet secunda vice Dominum per sata transisse, sed referri debet ad calumniam Pharisæorum. Cùm enim apud Marcum præcedant aliquot Pharisæorum calumniæ, significatur iam alteram sequi, alia occasione Domino obiectam. Porrò quod sit sabbathum secũdo primum, de quo Lucas, certum haberi non potest: propterea quod huiusmodi sabbathi nusquam alibi fiat mentio. Itaque fit vt plerique de hoc nihil omnino scribãt, plerique etiam variè de hoc sentiant. Ambrosius enim

Sabbathũ secũdo primũ quid.

D. Ambr.

enim ſuper Lucam nihil explicat præter allegoriam dicens hac dictione ſignificari ſabbathũ Euangelicum, quod eſt ſpirituale: ſecundum quidem, quia præceſſit legale: primũ verò, quia dignius. Et Hieronymus ad Nepotianũ narrat ſe cùm verſaretur apud Nazianzenum, hãc illi propoſuiſſe quæſtionẽ, quid ſibi vellet apud Lucam ſabbathum ſecundò primũ. At illũ cùm, vt veriſimile eſt, non haberet in prõptu quod reſpõderet, eluſiſſe ioco. *Docebo*, inquit, *te apud populum, vbi acclamantibus & applaudentibus cunctis, velis nolis cogeris nobis aſſentiri.* Vt autem intelligantur eorũ opiniones, qui videntur aliquid probabiliter diſſerere de ſabbatho ſecundò primo, primùm dicendũ de ſignificatione vocabuli, Sabbathum. Sciendum ergo Hebræam eſſe dictionem, qua ſignificatur propriè quies. Dicunt autem Hebræi שבת & שבתון hoc eſt, Sabbath vel ſabbathon, differtque hoc ſabbath à ſabbathon, quod Sabbath vt primitiuum propriè ſignificat requiem: Sabbathon autem, vt deriuatiuum, & denominatiuum propriè ſignificat feſtũ, in quo requieſcendũ erat ab operibus: ſed hæc differentia non ſeruatur vbique nã Sabbath frequenter ponitur pro ipſo feſto. Ab iſtis duobus nominibus videtur ortũ, quòd apud Græcos nomen σάββατον aliquando declinetur in tertia declinatione, & aliquando in quinta. Nam in Euangeliis frequenter inuenitur datiuus σαββάσι, qui videtur deriuatus non à σάββατον, ου, ſed à σαββάτ, σάββατος, per quintam. Errauit itaque in hoc nomine Plutarchus, qui, vt teſtatur Cœlius lib. 4. cap. 15. putauit nomen iſtud tanquam natura Græcũ deriuari à verbo Græco σαβάζειν, quod ſignificat bacchari, & more bacchantium tripudiare: vnde & Bacchus Græcis dicitur σαβάσιος, eo quòd Iudæis, ſecundùm eum, die ſabbathi ſolebant ſeſe inuitare ad largius bibendũ. Sciendum ſecundò nomen ſabbathi non ſolùm dici de ſeptimo hebdomadæ die Iudæis celebri, qui propriè tamen dicitur ſabbathũ, ſed etiã de aliorum feſtorũ celebribus diebus, vt de prima die menſis ſeptimi, feſto propitiationis, prima & ſeptima die feſti azymorũ, prima & octaua die feſti tabernaculorum, ac die Pentecoſtes. Nam etiam in his diebus ab operibus erat requieſcendũ. Sed hoc erat differentiæ, quòd in vulgaribus ſabbathis, quæ ſeptimo quoque die recurrebant, adeò nihil operis erat licitum, vt nec cibum parare liceret, vt patet Exod. 35. vbi dicitur: *Non ſuccendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diem ſabbathi.* In aliis verò licebat ea parare quæ ad cibum pertinebant, vt patet Exod. 12. vbi dicitur de feſto azymorum: *Dies prima erit ſancta atque ſolemnis, & dies ſeptima, eadem feſtiuitate venerabilis, nihil operis facietis in eis, exceptis his quæ ad veſcendum pertinent.* Vocari autem huiuſmodi feſta etiam ſabbatha, patet Leuit. 23. cap. Ibi enim prima dies azymorum vocatur ſabbathum, cùm dies ſequens, in quo offerendus erat manipulus ſpicarum, vocetur alter dies ſabbathi, vel, vt habẽt Hebræa, craſtinum ſabbathi. Eodemque capite de die expiationis dicitur: *Sabbathum requietionis eſt, & affligetis animas veſtras.* Et ſequitur: *Die nono menſis ſeptimi à veſpere vſque ad veſperam celebrabitis ſabbatha veſtra.* Et ſequitur de feſto tabernaculorum: *Die primo & die octauo erit ſabbathum.* Reliqui autem dies, qui ſunt inter primum & vltimum diem alicuius feſti conſtantis ex plurimis diebus, non dicũtur in ſcripturis neque à Iudæis ſabbatha, quoniam in illis non erat requies ab operibus. Præterea per κατάχρησιν nomen ſabbathi accipitur nonnunquã pro eo tempore, quod eſt inter ſabbathum & ſabbathũ, hoc eſt, tota hebdomada, & pro ſingulis etiam hebdomadæ diebus. Hieronymus enim frequenter nomen Sabbath Hebraicum vertit per hebdomadam, vt Leuit. 23. vbi ſic vertit: *Numerabitis ab altero die ſabbathi in qua obtuliſtis manipulum primitiarum, ſeptem hebdomadas plenas vſque ad alteram diem expletionis hebdomadæ ſeptimæ.* Hic enim pro nomine, hebdomada, ſemper eſt Sabbath. Vnde Hebræi dicunt prima ſabbathi, ſecunda ſabbathi, &c. Et Paulus 1. Corinth. vlt. vult collectas fieri in vna ſabbathi, hoc eſt, prima hebdomadæ, quanquam illo loco Græcè ſit, σαββάτων, hoc eſt, ſabbathorum, ſicut & Matthæi vltimo, & Lucæ vltimo, & Ioan. penult. vbi nos habemus, vna vel prima ſabbathi, Græcè eſt σαββάτων, hoc eſt ſabbathorũ, quomodo etiam nos habemus in Marco: *Et valde mane vna ſabbathorum.* Ex quibus locis patet, nomen ſabbathi, etiam ſingulos hebdomadæ dies ſignificare. Ad hæc in ſcripturis fit mentio de ſabbatho terræ quo terra ſcilicet debuit quieſcere apud Iudæos ſeptimo quoque anno, vt ſcribitur Leuit. 25. Deinde de ſabbatho Chriſtianorũ, de quo Iſaiæ vlt. & in epiſt. ad Hebr. 4. cùm dicitur. *Relinquitur ſabbathiſmus populo Dei.* Et hactenus quidem de vſu vocabuli, Sabbathum, in ſcripturis. Vt autem iam præcipuas ſententias de ſabbatho ſecundo primo afferamus, & expendamus, imprimis ſciendũ quoſdã *ſabbathum ſecundo-primum* aſſerere, fuiſſe primam diem azymorum, ſic dictam, quòd prima quidem eſſet ab azymis, ſecũda verò dies eſſet paſchæ, quia paſcha incepit decima quarta luna: prima dies verò azymorũ decimaquinta luna. Sed pręter multa alia abſurda quæ complectitur iſta ſententia, etiam hinc conſtat nõ poſſe hũc diem intelligi, quia prima die azymorũ nondum licebat ſpicas carpere & comedere, vt priùs dictũ eſt. Theophilactus autem putat *ſabbathum ſecundo-primum* dici ſeptimam aliquam hebdomadæ diem, quam in paraſceue, id eſt, ſexta hebdomadæ die feſtum aliquod præceſſerit. *Iudæi, inquit, omne feſtum ſabbathum nominabant. Sabbathum enim quies dicitur.* Sępe igitur occurrebat feſtum in paraſceue, & vocabant paraſceuen ſabbathum propter feſtum. Deinde quod propriè eſt ſabbathum, nominabant ſecundo primũ, eo quòd ſequatur feſtum & ſabbathum quod præceſſerat. Verùm quo minus probari hæc Theophylacti ſententia poſſit, fortiter obſtat, quòd Iudæi à tempore finitæ captiuitatis Babylonicæ nominatim cauerũt vt annum ſic temperarent, ne ſabbatha magnorũ feſtorũ vulgaribus ſabbathis coniungerẽtur immediatè, vt poſteà latius oſtẽdetur, cùm tractabitur de paſchate illo vltimo quo Chriſtus mortuus eſt. Itaque tullius quidam Criſpoldus ex quibuſdã gloſſis Iudæorum, colligit ſabbathum ſecundoprimum fuiſſe diem, qui primum diem azymorum propriè ſequeretur, hoc eſt, decimam ſextam lunam, quo die Leuit. 23. præcipitur offerri manipulus. Oſiander verò, & Caietanus putant ſic appellari dies, qui ea feſta concludunt, quæ pluribus diebus aguntur, vt ſunt ſeptimus dies azymorum, & octauus dies feſti tabernaculorum. Rectè enim hos dies vocari ſabbathi ſecundo prima, eo quòd pari honore obſeruandi eſſent cum primo, & primo per omnia ſimiles, primumque ſic referentes, vt videri poſſent ſabbathum primum ſecundariò repetitũ, atque ob id ſecundo primum. Secundùm omnes autem ſententias conſtat hanc hiſtoriam rectè ſubiunctam ſupe-

D.Hieron. — Sabbathũ qui ſignificet. — Exod. 35. — Exod. 12. — D.G[...]

ſuperiori facto, & ſermoni Chriſti quem deſcripſit Ioannes. Nam illa probata ſunt contigiſſe in feſto Paſchæ. Iam ſecundùm omnes prædictas ſententias ſabbathum iſtud ſecundò primum ſtatim fuit à Paſchæ primo die. Nam ſecũdùm vltimam ſententiam tantùm duo fuerunt ſabbatha ſecundò prima, nempe vltimus dies feſti azymorum, & octauus dies feſti tabernaculorum. Certum eſt autem hîc non ſignificari octauum illum diem feſti tabernaculorum cùm tunc omnes ſegetes eſſent ex agris collectæ. Significatur ergo ſecundùm eam ſententiam ſeptimus dies azymorum, vt intelligi poſſit hæc de ſpicis confricatis contigiſſe in eo itinere quo Chriſtus à feſto paſchatis, cuius Ioannes proximè meminit, è Iudæa in Galilæam rediit. B Sed his duabus poſterioribus ſententiis præter alia quæ obiici poſſent, illud videtur maximè obſtare, quòd ſecundùm eas *ſabbathum ſecundò primum* non neceſſariò fuerit ſabbathum propriè dictum, hoc eſt, ſeptima hebdomadæ dies. Iam, vt ex prædictis patet, nullis aliis ſabbathis interdictum fuit parare ea, quæ ad veſcendum pertinebant, præterquam in ſabbathis propriè dictis: quale ſabbathum ſi non fuiſſet ſabbathum de quo hic fit mentio, veriſimile non eſt Phariſæos culpaturos diſcipulorum factum, vtpotè pertinens ad veſcendum. Quidam volunt *ſabbatum ſecundò primum*, eſſe ſabbathum aliquod non primum, hoc eſt, principale, quale erat ſeptima hebdomadæ dies, ſed minus principale, ſolemnitatem ſcilicet aliquã nouilunii, vel ſimilem, vt intelligatur C Lucas dixiſſe in ſabbatho ſecũdò primo iſtud cõtigiſſe ad ſignificandum non contigiſſe in ſabbatho celeberrimo, ſed tali in quo factum minus fuerat calumniandum. Verùm vt non eſt veriſimile Phariſæos id criminaturos, quod omnes ſciebant in lege apertè permitti: ita non videtur Lucas illud adieciſſe, ſecundò primo, quò ſabbathi iſtius celebritatem minueret, ſed potiùs vt augeret, oſtenderetq; ſcandali Phariſæorum occaſionem etſi non omnino iuſtam, tamen quæ iuſta videretur ſecundùm legem eſſe. Proinde cùm nihil planè certum adferri poſſit. probabiliſſima videtur Chryſo. ſententia, qui Hom. 40. ſuper Matthæum dicit, *ſabbathum ſecundò primum* dictum, quando quies & otium duplex erat, tam videlicet ſabbathi propriè dicti, quàm ſolẽnitatis alicuius incidentis, vt ſabbathum ſecundò primum tale fuerit, quale fuit illud de quo dicit Ioannes: *Erat enim magnus ille dies ſabbathi.* Et ob id videri poteſt dictum in Marco, & ſimiliter in Matthæo apud Græcos, Dominum tranſiiſſe in ſabbathis per ſata, videlicet quòd dies illa bis eſſet ſabbathum, niſi velimus potiùs phraſi Hebraica intelligere pluralem numerum pro ſingulari poſitũ, vt in ſabbathis, ſit, in aliquo ſabbathorum. Secundũ hãc autem ſententiam ſabbathum iſtud, fuit ſabbathum aliquod propriè dictũ, cui incidit vel feſtũ nouilunii, vel feſtum Pentecoſtes, neq; neceſſe erit ſabbathum iſtud accipere fuiſſe tam vicinũ paſchati quomodo alii accipiunt, quando non eſt multũ veriſimile, inueniri facilè potuiſſe paſſim in agris ſpicas maturas quas vellere potuiſſent diſcipuli, & comedere. Quid autem ſibi velit quidam in Paraph. explicans hunc locum, omnino nõ intelligo, cùm ſic ſcribit ſuper Lucã: Accidit itaq; ſabbatho quidam, quod Iudæi δευτερόπρωτον, hoc eſt, ſecundò primum vocant, propterea quòd incidens inter duo ſabbatha, videatur geminam habere religionem, quòd & finis ſit ſabbathi præcedentis, & initium ſequentis.

D.Chryſ.

A *l* DISCIPVLI EIVS *a* ESVRIENTES *c* COEPERVNT *b* PROGREDI ET *l* VELLERE SPICAS, &c.] Quod dicit Marcus, *cœperunt progredi & vellere ſpicas*, ſic eſt intelligendum, cœperunt progrediendo vellere ſpicas, vel vt habent Græca, cœperunt iter facere vellendo ſpicas. Non enim ſignificatur, quòd cùm Chriſtus tranſiret per ſata, diſcipuli cœperunt progredi, quaſi tunc primùm cœperint ambulare: ſed quòd inter ambulandum vellebant ſpicas, vt intelligeretur citra magnũ ſtudium, & occupationem obiterque diſcipulos ſpicas vulſiſſe. Vbi & hoc notandum, quomodo in diſcipulis auidis doctrinæ Chriſti, corporalium ciborum non fuerit cura, vt aut priùs ſumptis epulis ſe contra famem munirent, aut ſibi de cibo ſecum in via ferendo prouiderent, aut ſi exquiſitos cibos requirerent eſurientes, contenti ſcilicet populari leuandæ famis ſolatio, nec præparatos cibos, ſed ſimplices cibos quærentes, præ ſe ferentes ſatis vitam auſteriorem, vt annotauit Hieronymus. Notandum & illud, Dominum, etſi ſciret ex hoc facto diſcipulorum ſcandalizandos Phariſæos, permiſiſſe tamen, imò eius diſpenſatione factum vt eſurirent diſcipuli, & eſurientes per ſata tranſirent, vt haberet occaſionem ſuperſtitioſam Phariſæorum ſententiam de ſabbathi obſeruatione refutandi, & demonſtrandi ſe Dominum eſſe ſabbathi, qui cum ſuis ſabbathi lege non planè teneretur. Hæc enim duo ſunt quæ poſtea docet Dominus. Non carpunt autem Phariſæi quòd Chriſtus cum diſcipulis in ſabbatho ambulabat. Licebat enim aliquãto ſpatio ambulare in ſabbatho, vnde Act. 1. dicitur mons. Olіueti diſtare à Hieruſalem *habens iter ſabbathi.* Nec carpunt quòd alienas ſpicas decerperent. Nam id licitum fuit ſecundùm legem. Sic enim præcipitur Deuter. 23. *Ingreſſus vineam proximi tui, comede vuas quantum tibi placuerit, foras autem ne efferas tecum. Si intraueris ſegetem amici tui, franges ſpicas, & manu conteres, falce autem non metes.* Sed quòd in ſabbatho id faciebant, quod alioqui erat licitum, carpebant, circa minutiſſima nimis ſuperſtitioſi, commiſerationis affectu deſtituti, atque etiam ex minimis vndequaque contra Dominum occaſionem criminandi quærentes. Hæc eſt enim natura eorum, qui quærentes videri ſancti apud homines, vera Dei & proximi dilectione carent. Quòd autem apud Lucam dicantur Phariſæi locuti diſcipulis, apud Matthæum & Marcum ipſi Domino, nihil habet repugnantiæ. Rectè enim intelligitur priùs quidem locutos diſcipulis, deinde mox etiam Domino, volentes in eum torquere diſcipulorum eius crimen & in diſcipulis ipſum calumniari. Nam quemadmodum diſcipulorum probitas commendat præceptorem, ita malefacta eorum ſolent imputari his qui inſtituerunt.

D. Hierony.

Deut. 23.

D

E ET RESPONDENS IESVS AD EOS DIXIT: NVNQVAM LEGISTIS QVID FECERIT DAVID.] Dominus ſuo more ſic patrocinatus eſt ſuis diſcipulis ab ipſo omnino pendentibus, vt legis Moſaicæ peritos, ex ipſa lege, & ſcripturis refelleret, docens, qui potiùs reprehendi mererentur. Quoniam enim Phariſæi de ſcripturarum intelligentia gloriabantur, hîc frequenter dominus eos notat de ſcripturarum ignorantia, & non recto intellectu. Id enim notat cùm dicit: *Nunquam legiſtis.* Aut, *non legiſtis*, Et, *ſi ſciretis quid eſt*, &c. Duobus autem exemplis diſcipulorum factum hîc defendit, quæ deinde ſententiis apertis

& scripturis confirmat & comprobat. Et primum quidem exemplum desumptum à facto Dauidis, ostendit discipulorum factum licitum esse propter vrgentem necessitatem. In quo exemplo duo sunt notanda. Alterum, quod exemplum affertur nō solum ex facto Dauidis, sed etiam eorū, qui cum ipso erant, ad excludendum singularitatem Dauidis, ne scilicet dicerentur Pharisæi Dauidi id licuisse tanquam regi, & Prophetæ Domini. Hoc enim non potuerunt dicere de his qui cum ipso erant. Alterum est, quòd exemplum sumptum est à facto maiori. Nam longè maius est laicos vesci panibus propositionis, quos soli sacerdotes poterant edere, vt scribitur Leuit. 24. quàm operari in sabbatho, vt patet ex eo quòd multis de causis excusari potest operatio in sabbatho, & sæpe accidit: semel verò tantùm accidit, vt laici vescerētur panibus sanctis, quādo etiam esurientiam mundicitium sacerdos exquisiuit, vt patet 1. Reg. 21. Est ergo sensus: Qua fronte me meosque discipulos defertis, quòd coacti fame spicas aliquot fortè obuias in sabbatho decerpant quò famem subleuēt, cùm scriptura, cuius vos scientia gloriamini, commemoret Dauidem in simili necessitate deprehensum fecisse quiddam, in quo etiam magis videtur temerata religio, nec tamen eius factum vel à scriptura, vel à quoquam vestrum reprehenditur? Is enim cùm necessitate famis vrgente confugisset in domum Dei, nec haberet sacerdos laicos panes, non veritus est accipere non solùm pro se, sed etiam pro his, qui cum ipso erant panes sanctos, quos propositionis vocant, quos secūdùm legem solis sacerdotibus licitum erat edere, idque in loco sancto. In quo facto Dauid ipsum etiam summum sacerdotem, legis vtique non ignarum, habuit consentientem & cooperantem. Hoc si nescitis, aut non meministis, qua fronte profitemini scripturarum scientiam? Si scitis ac meministis, cur in simili causa Dauid & sacerdotem qui panes dedit absoluitis, me autem meosque tanquam nefarii criminis reos culpatis? Ex qua explicatione patet præter duo illa, quæ in hoc exemplo dicta sunt annotanda, etiam illud obseruandum, hoc exemplo Dominum non tantùm discipulos, sed etiam se directè defendere. Porrò circa hoc exemplum duo occurrunt dubia, de concordia narrationis historiæ huius in hoc loco, & in eo loco vnde est desumpta, scilicet 1. Reg. 21. Primum enim ibi dicitur istud Dauidis factum contigisse sub Achimelech, pro quo malè legitur in Græcorum libris, Abimelech: hic verò è Marco dicitur contigisse sub Abiathar principe sacerdotum, qui fuit filius Achimelech. Secundò hic dicuntur fuisse quidam cum Dauide, quibus etiam dederit Dauid edendos panes propositionis, cùm in historia Regum apertè dicatur Dauidē fuisse solum. Ideo enim obstupefactus Achimilech sacerdos dixit ei: *Quare tu solus, & nullus est tecum?* Et ad primum quidem horum dicunt quidam, vt indicat Theophylactus, cùm istud factum Dauidis contigit Achimelech quidem fuisse sacerdotem, qui tunc in domo Dei ministrabat: Abiathar verò, non eum qui filius fuit Achimelech, sed alium aliquem, fuisse summum sacerdotem. Verùm satis cōstat, Achimelech fuisse summum sacerdotem, ex historia Regū. Aliter ergo dici potest filium positum hìc potiùs quàm patrem, eò quòd patre mox post factum illud à Saule occiso, filius diu, imò omnibus diebus Dauidis fuerit princeps sacerdotum. Itaque quòd dicitur hìc istud contigisse sub Abiathar principe sacerdotum, non sic erit intelligendum, quasi Abiathar tunc fuisset princeps sacerdotum, cùm hæc cōtingerent, sed quòd sub Abiathar & eius tempore hæc contigerūt, qui postea fuit princeps sacerdotū. Verùm cùm secundùm Hebræam phrasim illud, *sub Abiathar principe sacerdotum*, videatur omnino debere sic intelligi: Cùm Abithar esset principes sacerdotum, rectiùs dicetur Achimelech sacerdotem fuisse binominem, & dictum etiam nomine filii sui Abiathar. Videntur enim hæc duo nomina, Achimelech & Abiathar, patri & filio simul fuisse cōmunia. Nam 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18. dicuntur in diebus Dauid fuisse principes sacerdotum Sadoch filius Achitob, & Achimelech filius Abiathar: vbi per Achimelech non videtur posse accipi nepos ipsius Achimelech qui occisus fuit à Saul. Nam huius Achimelech filius, Abiathar scilicet fuit cùm Sadoch omnibus diebus Dauid summus sacerdos etiā vsque ad regnū Salomonis, à quo Abiathar reiectus fuit à sacerdotio, vt iam solus Sadoch esset sacerdos primus, vt scribitur 3. Reg. 2. Vnde qui 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18. dicitur Achimelech. is est qui in 1. Reg. dicitur Abiathar: & qui dicitur Abiathar, is est qui dicitur in 1. Reg. Achimelech. Nam & 1. Paral. 15. Sacoch & Abiathar dicuntur fuisse sacerdotes primi tēpore Dauidis, cùm alibi dicatur Sadoch, & Achimelech filius Abiathar. Ad secundam difficultatem Nicolaus intelligens quosdam fuisse cum Dauide, tum ex hoc loco, tum ex eo quòd in historia Regum quærat Achimelech an mūdi essent pueri à mulieribus, dicit illud, *Quare tu solus, & nullus est tecum?* intelligendum non quòd nulli fuerint cum ipso, sed quòd admodum pauci, quodq; non esset comitatus pro dignitate & more suo. Verùm nimis apertè ibi dicitur Dauidem fuisse solum, cùm non solùm dicatur: Quare tu solus; sed etiam addatur, & nullus est tecum? Nam quòd Achimelech quærit si mundi essent pueri, non quærit de pueris tunc cum Dauide præsentibus, sed de quibus Dauid dixerat se condixisse in illum vel illum locum. Itaque Thostatus intelligit Dauidem quidem omnino solum venisse ad Achimelech, sed eos hìc dici fuisse cum eo, qui in statuto aliquo loco latebant, expectantes Dauidis ad eos reditum, ac his Dauidem participasse etiam de panibus sanctis. Sed nec ex præcedentibus, nec ex sequentibus videtur aliquos habuisse Dauidem comites fugæ suæ, sed potiùs contrarium. Nam & solus venerat ad Ionatham, vnde fugit ad Achimelech, & ab Achimelech solus venit ad Achis regem Geth. Quòd autem Dauid dicit de pueris quibus condixerit in hunc vel illum locum, videtur dixisse mendacio quodā sibi officioso, quò magis fugæ suæ rationē celaret ipsum Achimelech, quomodo intelligunt omnes Hebræi, & textus ipse satis significat. Hoc ergo sic recipimus, quod hìc dicitur de his qui erant cum Dauide, oportet intelligere nō de his qui re vera illi aderant, sed de his, quos Dauid finxit se habere comites in certo loco cōstitutos, quibus & finxit se daturum postulatos panes, quos non solùm pro Dauide ipso, sed etiā pro sociis eius, quos se finxit habere, nō dubitauit dare sacerdos. Id enim ad propositum saluatoris sufficit, quod & Dauid non dubitauit postulare etiam pro seruis suis, & sacerdos illi non dubitauit dare. Porrò panes propositionis Hebraicè dicuntur panes facierum, hoc est, panes qui ponebantur ante faciem domini, ante scilicet sanctum sanctorum & propitiatorium, in quo Deus velut pręsentiam suam specialem exhibe-

Leuit. 24.
1. Reg. 21.
Theophyl.
Num. 18.

exhibebat. Dicuntur autem panes propositionis Hebraica phrasi, pro eo quod est, panes propositi, videlicet ante faciem Domini, & propitiatorium.

AVT NON LEGISTIS IN LEGE, QVIA SABBATHIS SACERDOTES IN TEMPLO, &c.] Alterum hic affertur exemplum desumptum ex facto sacerdotum legis authoritati innitente. Quo quidem exemplo iam certius ostenditur factum discipulorum vacare crimine, quàm superiori exemplo, quod tanquam debilius præmittitur, idque ratione seruitii diuini. Sacerdotes enim in sabbathis occidunt in templo, hoc est, atrio templi, animalia, detrahunt pelles, ligna componunt, ignemque accendunt, & alia multa similia opera seruilia faciunt, idque legis authoritate, quæ in multis locis præcipit sabbathis offerri sacrificia huiusmodi, & nominatim Num. 28. Huiusmodi autem operationem sacerdotum vocat violare, vel prophanare sabbathum, quia re vera huiusmodi opera sunt seruilia ex suo genere, & proinde per ea ex se prophanatur sanctitas sabbathi. Quòd autem hoc exemplum sacerdotum faciat ad excusationem facti discipulorum, ostendit cùm subdit, *Dico autem vobis, quia templo maior est hic*, hoc est, in hoc loco. Est enim, *hic*, aduerbium, non pronomen. Intendit ergo, quòd quemadmodum sacerdotes sine crimine sunt dum in sabbathis violāt sabbathum, eo quòd eorum opera templi excuset sanctitas, cui per huiusmodi opera seruiunt, ita & discipuli sunt innocentes, eo quòd præsente, & permittente eo, & ad seruitium eius facerent, quæ fecerunt, qui maior est templo, vt pote templi Dominus. Si enim templi sanctitas non excusat modò, sed exigit opus à sacerdotibus in sabbatho, magis debuit discipulos excusare comitatus eius qui templo sanctior erat, ac eius causa plus merito licere quàm causa templi. Probè autem notandum, Dominum hic comparare factum discipulorum, facto sacerdotum in templo. Datur enim intelligi eos qui cibum corpori parant, vt Christo & Euangelio seruiant quomodo fecerunt discipuli, qui vrgente fame obuium cibum sumpserunt, quò commodius Christum comitarentur, facere rem non minùs Deo gratam, quàm erant grata sacrificia legis. Hactenus ergo duplici nomine suos defendit Dominus discipulos videlicet, tum ratione necessitatis, quæ ab omni lege liberat, maximè cæremoniali, tum ratione seruitii diuinioris, quàm erat seruitium sacerdotum in templo.

Num. 28.

SI AVTEM SCIRETIS QVID EST, MISERICORDIAM VOLO, &c.] Testimoniū istud Oseæ, quod etiam supra obiecit Pharisæis, notans eos, & hic & ibi de falsa gloriatione peritiæ scripturarum, ac de præpostera religione, bene adductum est post duo superiora exempla. Nam in primo fit mentio de statu eorum, qui misericordia sunt digni, in secundò verò de sacrificiis legis. Adducit ergo testimonium Dominus, quod ad vtrumque exemplum pertineat. Cùm enim Deus ab hominibus magis exigat misericordiam proximis exhibendam, quam sacrificium sibi offerendum, aut quemuis alium cæremonialem cultum, qui nomine sacrificii hic comprehenditur, debuissent Pharisæi potiùs misericordiæ affectu absoluisse discipulos, miseria famis vrgente, leue opus facientes, quàm zelo sabbathi seruandi, eos condemnare, cùm eodem zelo tamē non condemnarent sacerdotes in templo sacrificia offerentes. Hoc ergo Oseæ testimonio & redditur generalis ratio eius, quod primum exemplum intendit, videlicet quare necessitate aliqua constrictis permittendum sit potiùs aliquid, quod alioqui est contra legis cæremonias, quàm exigenda ab eis exacta legis obseruatio, & etiam ostenditur, quàm rectè in secundo exemplo per factum sacerdotum excusetur discipulorum factum. Si enim propter sacrificium sinenda sacerdotibus est sabbathi violatio, multo magis sinenda est miseris propter misericordiam proximis debitam, quia gratior est Deo misericordia quàm sacrificium.

b ET DICEBAT EIS: SABBATHVM PROPTER HOMINEM FACTVM, &c.] Duabus iam sententiis omnem suam explicat intentionem quarum prior, priùs respicit exemplum, posterior verò secundum. Priori enim sententia, quæ est apud solum Marcum, reddit rationem eius quod prius exemplum intendebat, nempe quòd ob necessitatem nō esset seruanda lex sabbathi, eò quòd non homo propter sabbathum factus sit, sed cōtrà, sabbathum propter hominem, ob cuius proinde necessitatem, vel magnam vtilitatem, lex sabbathi cessare deberet. Et quidem poterant discipuli hoc die sine magno periculo abstinere à cibo maximè isto: sed cùm sabbathum propter hominem erat, ne leui quidem incommodo debebāt eius causa affici, maximè cùm paruulo labore incommodum illud vitare possent. Temerè quidem in illo operatos esse impietas fuisset ac Dei contemptus: verùm dum ita res ferebat, fames vrgebat, & ad manum erat, vnde paruulo labore necessarium sibi cibum pararent, quò cōmodiùs Christum comitarētur, iure optimo tantillum laboris sibi in sabbatho indulserunt. Vt autem melius intelligatur quod dicitur *sabbathum propter hominem factum*, hoc est, institutum, annotandum in scripturis quatuor indicari literales rationes institutionis sabbathi. Primò, in commemorationem eius quòd Deus postquam sex diebus omnes condidisset creaturas, septimo quieuerit à condendis nouis creaturis, Sic enim scribitur. Exod. 20. *Memento vt diem sabbathi sanctifices. Sex enim diebus fecit Deus cœlum, & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt, & requieuit die septimo, idcirco benedixit dominus diei septimo & sanctificauit eum.* Per hoc autem quod dicitur Deus benedixisse diei septimo, & sanctificasse, nihil aliud significatur, quàm quòd Deus illum suo cultui deputauerit. Hoc enim est sanctificare aliquid, diuino cultui illud deputare. Tunc ergo eum diem sanctificauit, cùm populo Israëlitico per Moysem præcepit, vt eum diem sanctum haberent. Nam quòd Genes. 1. dicitur Dominus benedixisse diei septimo, & sanctificasse illum, per anticipationem dictum est. Non enim significare voluit Moyses Deum sanctificasse illum diem statim post opera sex dierum, sed tunc sanctificasse, cùm illa ipse Moyses scriberet. In principio enim sanctificatione diei alicuius certè opus non erat, cùm homines parùm aut nihil distracti curis rerum temporalium, quę facili negotio omnibus abundè satis prouenerunt in prima terræ fertilitate, & hominum raritate, satis per sese in consideratione diuinæ bonitatis, & potentiæ in conditis creaturis relucentis exercebantur. Cùm verò in mundo veri Dei cognitio cœpit extingui, & homines rebus istis temporalibus cœperunt toti esse addicti populo Israëlitico, quem ex omnibus gentibus sibi delegerat in populum quem sui cognitione, suis que præceptis imbueret, statuit obseruare religiosè diem septimum, vt qui aliis diebus curis huius vitæ distractiores essent illo

Rationes instituti Sabbathi.

Exod. 20.

illo Dei potentiam,& bonitatem in creaturis, quas hominum causa condidit, relucentem considerarent,ac sic ad pietatem, venerationemque Dei formarentur. Hoc enim fine in commemorationem suæ quietis, indixit Iudæis quietem ob omni opere, videlicet, vt quiescentes vacarent contemplationi diuinæ potentiæ, sapientiæ,& bonitatis. Non solùm autem pro recordatione beneficiorum in creatione hominibus exhibitorum, sabbathum institutũ fuit, sed secundò etiam in commemorationẽ eius quòd à seruitute Ægyptiaca ipsos Iudæos liberasset. Sic enim scribitur Deute.5. *Memento quòd & ipse seruieris in Ægypto, & eduxerit te inde dominus Deus tuus in manu forti, & brachio extento. Idcirco præcepit tibi Dominus vt obseruares diem sabbathi.* Quo loco etiam tertia redditur ratio institutionis sabbathi, ex superiori ratione consequens, videlicet, vt æquè atque herus quietè fruerentur serui & ancillæ. *Non facies*, inquit, *in eo quicquam operis, tu, & filius tuus, & filia, seruus, & ancilla, bos & asinus, & omne iumentum tuum, vt requiescat seruus tuus, & ancilla tua sicut & tu.* Porrò Exod.31. etiam quarta ponitur ratio institutionis sabbathi: cùm dicitur: *Videte vt sabbathum meum custodiatis, quia signum est inter me, & vos in generationibus vestris, vt sciatis quia ego dominus, qui sanctifico vos*, &c. Per sabbathi enim obseruationẽ dignoscebantur Iudæi à reliquis gentibus,& ipsi quidem demonstrabant se esse cultores eius Dei, qui post creata omnia in sex diebus, septimo die quieuit: Deus verò, qui diem illum sibi sanctificauerat, demonstrabat se illius populi esse sanctificatorem. Ex his manifestum est, quomodo *sabbathum propter hominem sit factum*, & institutum, videlicet tum vt secundùm corpus quiesceret, nec perpetuis laboribus frangeretur, aut auaritiæ totus deseruiret: tum vt mente Dei beneficia siue in creatione, siue in redẽptione exhibita cõmemorãs, in pietate erga Deũ institueretur, & ab ipso sanctificaretur.

Deut.5.

Exod.3.

ITAQVE DOMINVS EST FILIVS HOMINIS ETIAM SABBATHI,] Hæc est secunda sententia, qua declaratur secundum exemplum, videlicet cur rectè discipulis se sequentibus permiserit dominus sabbathi violationem, quemadmodum sacerdotibus permittitur ob sanctitatem templi cui seruiunt Aduertendum autem, quòd hęc sentẽtia cùm à tribus Euangelistis ponatur, à singulis tamen diuersimodè ponitur. Lucas enim eam absolutè ponit, hoc est, vt nec inferatur ex superioribus, nec superiora probet. Nam postquam posuisset exemplum de Dauide, subiicit, *Et dicebat illis, Quia dominus est filius hominis etiam sabbathi.* Vbi coniunctio, *quia*, pro quòd posita, ad sensum superest, addita ex phrasi Græca. Matthæus verò eam ponit tanquam causam probatiuam alicuius præcedentis. Nam postquam posuit duo illa exempla,& deinde subiecisset scripturam Oseæ, addidit, *Dominus enim est filius hominis etiam sabbathi.* Vbi cõiunctio, *enim*, reddit rationem quare discipulos suos dixerit innocentes, respiciendo ad exemplum secundum. Marcus verò hanc sentẽtiam ponit inferendo eam ex superiori sententia. Ex eo enim quòd sabbathum propter hominem factum est bene consequitur filium hominis, hoc est, ipsum Christũ esse dominum etiam sabbathi, præsupposito quòd sit Dominus omnium hominum,& quòd propter hominis vtilitatem promouendam in hunc mundum venerit. Ex eo enim quòd filius hominis est dominus omnium, quę ordinantur ad humanam salutem, consequitur eum etiam esse dominum sabbathi ordinati propter hominũ vtilitatem, ac proinde ipsum rectè sinere violationẽ sabbathi, quando ita hominum exigit vtilitas. Nec ob hanc diuersam huius sentẽtiæ positionem aliqua est inter Euangelistas discordia. Quoniam enim Matthæus omisit illud ex quo hanc sententiam Marcus infert, ideo non posuit iam inferendo, sed cum causali coniunctione, nimirum indicans ad quid probandum dominus hanc sententiam, & conclusionem adduxerit, videlicet ad probandum innocentiam discipulorum, ad quam etiam probandam Marcus eam intulit, ex superiori sententia. Aduertendum secundò omnes Euangelistas, etsi non omnia eadem afferant, duas tamen rationes adducere, quibus Christus suos excusauit nempe ratione necessitatis, & ratione suæ authoritatis, omnes etiam vltimo loco adferre eam sententiam, *Dominus est filius hominis etiam sabbathi*, quòd ea præcipuam contineret rationem excusantem discipulos,& ob quam dominus, & nũc permisit hoc factum suis,& aliàs frequenter in sabbatho operatus est, aliosque quædam operari iussit, videlicet, vt Iudæi intelligerent ipsum esse sabbathi, ac totius legis,& authorem,& dominum, qui venerat sabbathum commutare in spirituale sabbathum. Sic enim temperauit Dominus ea, quæ in sabbatho operatus est, vel operari alios fecit, vt meritò non possent ea calumniari Iudæi, cùm seruirent gloriæ Dei,& vtilitati hominum, propter quæ sabbathum fuit institutum,& simul ex ipsis intelligere possent ipsum esse dominum sabbathi ac totius Mosaicæ legis. Porrò factum istud discipulorum, vt alia omnia, etiam antiquissimi patres mysticè interpretãtur, idque dupliciter, videlicet & allegoricè,& moraliter. Et allegoricè quidem Diuus Hilarius, Ambrosius,& Beda intelligunt significatum huiusmodi facto discipulos, Apostolos,& doctores Euangelicos in sabbatho, hoc est in otio legis,& sabbatho secundo primo, hoc est, in sabbatho Euangelico cum Christo ituros, in agro huius mundi cœlestis doctrinæ semine seminato, atque segetes ex hoc semine natas ac maturescentes ad messem ipsos esurientes vellicaturos,& manibus confricaturos, quia, scilicet, doctores Euangelici hominum salutem esurientes, ex agro huius mundi decerpturi erant eos, qui præordinati erant,& prædestinati horreo regni cœlorum, quiq; iacto semine verbi Dei in hunc mundum facti sunt seges bona, quæ digna esset horreo cœlesti, quos etiam sua institutione,& exemplis satagerent à terreno contagio mundare, eorumque salute sese pascere, ac sanctorum se alere profectu ipsos curaturos. Quod videntes Pharisæi,& Iudæi reprehensuri erant, existimantes illicitum in sabbatho legis, Apostolos per totius mundi agrum discurrentes sese pascere gentium profectu. Moraliter autem hoc factum pulchrè Beda sic tractat: *Per sata ambulant cum Domino, qui eloquia sacra meditari delectantur. Esuriunt cùm in eis panem vitæ inuenire desiderant, & hoc in sabbathis, cùm sopita mente à turbulentis cogitationibus vacare gaudent. Vellunt spicas, & contritas purgant, donec ad escam perueniant, cùm testimonia scripturarum ad quæ legentes perueniunt, meditando assumunt, & tam diu discutiunt, donec in his medullam dilectionis inueniant: verùm hæc mentium refectio stultis displicet, sed à Domino approbatur.* Hæc ille.

PHARI-

PHARISÆOS OB SANATAM IN SABBATHO MANVM ARIDAM OFFENSOS, RVRSVM CONFVTAT DOMINVS. MATTH. 12. MARC. 3. LVCÆ 6.

CAPVT XXXVIII.

E[c]T [a] cùm inde trãsijsset, factum est[*] [c] & in alio sabbatho[†] | vt intraret [b] iterũ[†] | in synagogam [a] eorum, [c] & doceret. Et [c] ecce, erat ibi homo, [c] [Δ] & manus eius dextra erat arida, [h] Et obseruabãt [b] eum [c] Scribæ & Pharisæi, [h] si[†] in sabbatho curaret, vt [c] inuenirent vnde [h] accusarẽt eum. [a] Et interrogabant eũ dicẽtes: Si licet sabbathis curare? vt accusarent eum, [c] Ipse verò sciebat cogitationes eorũ, [h] & ait homini [Δ] qui habebat manũ aridam: Surge, [c] & sta [b] in medium. [h] Et surgẽs stetit: [c] Ait autẽ ad illos Iesus, Interrogo vos si licet sabbathis benefacere, an malè? animã saluã facere, an perdere? [b] At illi tacebant. [a] Ipse autẽ dixit illis: Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnã, & si ceciderit hæc sabbathis in foueã, nónne tenebit & leuabit eam? Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere. [h] Et [†] circumspiciens eos [b] cum ira, contristatus super cæcitate cordis eorum, [a] tunc [l] dicit homini: Extende manũ tuã. Et extendit, & restituta est [b] manus [Δ] eius [a] sanitati sicut altera. [c] Ipsi autem repleti sunt insipiẽtia. [c] Exeuntes autẽ Pharisæi [b] statim cum Herodianis [c] concilium faciebant aduersum eum quomodo perderent eũ, [c] & colloquebantur adinuicem quidnam facerent de Iesu. [c] Iesus autem [a] sciens [b] cum discipulis suis [c] secessit, [a] inde ad mare, [b] & multa turba secuta est eũ [b] a Galilæa & Iudæa, & ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanẽ, & qui circa Tyrum & Sidonem multitudo magna, audiẽtes quæ faciebat venerunt ad eũ. Et dixit Iesus discipulis suis, vt nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne cõprimerent eum. Multos enim sanabat, ita vt irruerent in eum, vt illũ tangerent quotquot habebant plagas. [a] Et curauit eos omnes, & præcepit eis ne manifestum eum facerent, [b] Et spiritus immundi cùm illum videbant, procidebant ei, & clamabant dicentes, Tu es filius Dei. Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum, [a] vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem: Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam Spiritum meũ super eum, & iudiciũ gentibus nunciabit. Non cõtendet neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, donec eiiciat ad victoriam iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt.

[*] autem. [†] a venit. b & introiuit. [Δ] a manũ habẽs aridam. c obseruabant autẽ. [†] b sabbathis. [Δ] b o habenti. b Et dixit eis. [†] c circunspectis omnibus. o. ait c. dixit. [Δ] 6. illi a. secutę sunt eum multi.

ET CVM INDE TRANSTVLISSET, c FACTVM EST ET IN ALIO SABBATHO l VT INTRARET b ITERVM, &c.] Superiori Pharisæorum calumniæ aliam iam longè iniquiorem, & absurdiorem eorundem calumniam occasione sabbathi etiam natam subiungunt Euangelistæ, quò apertè constaret, & maxima eorum in diiudicando cæcitas, & implacabilis factorum Christi inuidia, cui nullis rationibus, quantumuis efficacibus satisfieri potuit, sed potiùs semper in peius profecit. Et quidem ex Matthæo intelligi potuisset eadem die istud contigisse, qua superius factum. Sic enim narrat quasi sine aliquo medio mox istud consecutum sit superius, sed ex Luca, qui in alio sabbatho factum narrat, constat alio die rem hanc gestam. Nihil autem est repugnantiæ, quòd apud Matthæum dicuntur Iudæi rogasse Dominum, si liceret sabbathis curare: apud Marcum verò, & Lucam legitur Dominus interrogasse eos. Intelligendum enim secundùm Augustinum in libro de consensu Euangel. 2. quemadmodum indicat Concordia, quòd illi priùs interrogauerint Dominum, *Si licet sabbathis curare?* deinde intelligens cogitationes eorum, aditum accusandi quærentium, constituit in medio illum, quem erat sanaturus, & interrogauit, quæ Marcus & Lucas eum interrogasse commemorant, & tunc illis tacentibus proposuit similitudinem, quam habet Matthæus, de oue, concludens alterum eorum, quæ interrogauerat nempe quòd liceret sabbathis benefacere. Cùm enim illi interrogassent, si liceret curare sabbathis: Dominus contrà talem proposuit quæstionem, qua manifestum erat quid ad ipsorum respondendum esset quæstionem, quæstionem scilicet, altera quæstione soluens. Aut intelligi potest Matthæum Euangelistam, Pharisæis tribuisse quæstionem, si li-

A ceret Sabbathis curare, eò quòd ipsi obseruantes Dominum si sanaret in sabbatho, huiusmodi quæstionem animo voluebant. Notandum autem, & Marcum cum Luca dicere, obseruasse Pharisæos Dominum, si in sabbatho curaret, non vt inde eius potentiam, & bonitatem agnoscerent, & admirarentur, sed vt accusarent eum. Et Matthæum similiter dicere, interrogasse eos Dominum, si in sabbatho liceret curare, non vt discerent, sed vt accusarent eum. Non enim aut meliores, aut doctiores esse quærebant, sed toti in hoc vno erant, vt occasionem aliquam calumniandi Dominum etiam ex re optima inuenirent. Et quidem hac sua

B quæstione, putabant Dominum capiendum vtrumuis responderet. Si enim diceret curare licere, quod eum omnino dicturum putabant, tanquam contrarium Moysi, & legi erant accusaturi: si verò diceret non licere curare, accusaturi erant eum crudelitatis, aut impotentiæ: aut obiecturi erant, multo ergo minus licuisse discipulis in sabbatho vellere spicas, nec filium hominis esse Dominum sabbathi. Verùm Dominus spiritu diuinitatis suæ, sciens cogitationes eorum, pulchrè ipsorum versutiam confutauit. Et primùm hominem habentem manum aridam & mancam, surgere, & in medium

C stare præcepit, idque tum vt omnes attentos faceret edendo miraculo, tum vt miserabilis hominis calamitas ad misericordiam Pharisæos prouocaret, & à tam iniquo, & sæuo iudicio reuocaret. Ille autem surgens dicitur stetisse, quod certè illius demonstrabat in Dominum fidem. Deinde cùm sciret eos non moueri affectu pietatis, vincere studet interrogatione duas continente partes inter se contrarias, vt ex contrariorum inter se comparatione veritas elucesceret, Non enim quærit solùm si liceat sabbathis benefacere, sed si liceat sabba-

ſabbathis benefacere, an malefacere, hoc eſt, prodeſſe alicui an nocere: hoc enim ſignificant Græcæ dictiones, ἀγαθοποιῆσαι, & κακοποιῆσαι. Et augendo quæſtionem adiecit, *animam ſaluam facere aut perdere*, hoc eſt, vitam alicuius cōſeruare an occidere. Nam anima hic pro vita poſita eſt. Ex oppoſitione enim contrarii quod abſurdum erat admittere, inſinuat neceſſariò concedendum eſſe alterum quod voluit aſſerere, & tam conuenire ſabbatho benefacere quàm nō conueniebat malefacere. Cùm enim nullo die liceret malefacere, multo minùs licebat illud die ſabbathi ob diei ſanctitatem: ac proinde contrà cùm omni liceret die benefacere, multò magis die ſabbathi licebat, & dicebat ob diei ſanctitatem. Sic aliquo reprehendente bonum aliquod opus quod facimus, dicere ſolemus: An non licet mihi hoc facere? aut oportebit me facere quod malum eſt? Poteſt, & aliter intelligi in quæſtione à Domino appoſitum eſſe, *an malefacere, & an perdere liceret*, videlicet vt ſignificaret non benefacere alicui miſero cùm quis poſſit, eſſe malefacere: & non ſeruare vitam alicuius cùm quis poſſit, eſſe perdere ipſum, vt ſit huiuſmodi quæſtio planè cornuta interrogatio, hunc habens ſenſum: Libens à vobis didicerim, qui profitemini legis ſcientiam, vtrum liceat ſabbatho beneficio iuuare proximum, an potiùs deſerere proximum in calamitate, cui poſſis ſubuenire? Et vtrum fas eſt, ſeruare vitam hominis in ſabbatho, an perdere, hoc eſt, ſinere eum perire cùm poſſit ſeruare. Perdit enim vitam alterius, qui cùm poſſit ſeruare non ſeruat. Sic quidam. Secundùm autem vtrãuis intelligentiã patet, quomodo nō potuerint reſpondere Phariſæi, nec licere in ſabbathis prodeſſe, nec licere nocere, ſed ad alterum concedendū aſtrictos fuiſſe. Cùm autem nec reſpondere auderent licere ſabbathis malefacere, aut ſinere perire proximum: nec rurſum repondere vellent licere prodeſſe proximo, ne ſuis ipſi verbis ſibi calumniandi præriperent occaſionem, tacere elegerunt. Vbi obſeruanda malitioſa Phariſæorum verſutia, qui prouocati interrogatione, nec reſpondere potuerunt, nec tamen etiam calumniandi animum deponere. Verùm Domini interea mira bonitas illuxit, qui quãlibet obſtinatis rationem etiam præterea quòd ſanãdus iſte ſibi eſſet, ſumma cum manſuetudine reddidit. Sicque quæſtionem tum ab illis, tum à ſe propoſitam, adducto exemplo quodam ab ipſis petito, ſoluit vt illos, & auaritiæ condemnet, & immiſericordiæ ac cæcitatis extremæ, dum id non permiſerunt fieri in homine, quod ſibi permiſerunt in oue. Et eſt ſenſus à Domino intentus iſte. Cùm ne vnus quidem veſtrum ſit, qui etiamſi vnicam tantùm habeat ouem tamen eam cadentem ſabbatho in foueam, eo quòd aliena ope indigeat, non ſit ſua manu ſubleuaturus è fouea, idque non tam animali quàm ſuæ auaritiæ, & commodo conſulere, volens tanto magis licebit in ſabbatho, pietatis affectu ſuccurrere homini miſero, quanto homo melior eſt oue. Notandum ergo, argumentum à minori, hoc eſt, ab eo quod minus videtur licitum in ſabbatho, quo argumento hic Dominus vtitur, ſuam vim & efficaciam habere in duobus, videlicet, & in comparatione ouis ad hominem, & in eo quod in ſubleuatione ouis concurrit affectus proprii lucri, in curatione autē hominis, affectus miſericordiæ. Et auaritiæ quidem aut proprii lucri affectum notat ſatis ſaluator, cùm dicit dominum ouis ſubleuaturum ſuam ouem, etiam ſi vnicam eam habeat, ex cuius amiſſione paruum damnum incurreret. Videri tamen poſſe exemplum hoc à Domino adductum non eſſe propoſito conueniens, eo quòd in caſu, quo ouis aliqua in foueam prolapſa eſſet, concurrat conditio neceſſitatis talis, vt peritura ſit ouis, ſi non ea die ei ſuccurratur, qualis neceſſitas non erat in præſenti ægro, cuius curatio potuiſſet differri in diem ſequentem ſine aliquo periculo. Sed dicendum, ob id conuenienter adductū hoc exemplum, quòd in ſubleuatione ouis non ſpectabatur à ſubleuantibus neceſſitas animalis morituri, ſed neceſſitas, damni non ſecuturi. Iam maius damnum, maiuſq; malum eſt hominem vno aliquo die miſerum eſſe, & malo aliquo affligi, quàm ouem aliquam perire: ergo ſi ad effugiendum damdum ouis licuit eam in ſabbatho ſubleuare, multo magis licuit eadem die homini miſero ſubuenire, ad pellendum ab eo maius malum. Vnde ſatis intelligere licet quando & quomodo licuit medicis, & chirurgis Iudæorum ſubuenire ægris, vulneratis. Idem dicendum eſt de duobus exemplis ſimilibus, quæ ſimili de cauſa affert Dominus poſtea Luc. 13. & 14. cùm curaſſet mulierem contractam, & hominem hydropicum.

b ET CIRCVMSPICIENS EOS *b* CVM IRA, CONTRISTATVS SVPER CÆCITATE, &c.] Circumſpexit omnes Dominus, ſi ſcilicet aliquis eſſet, qui quidquam vellet reſpondere. Circumſpexit cum ira, & indignationis declaratione, vt eos hac ratione ad erubeſcentiam & reſipiſcentiam permoueret. Fuit autem in Chriſto, quatenus homo erat, vera ira, ſicut & vera triſtitia: quibus à ſe aſſumptis paſſionibus docemur, virum bonum non debere ab omni paſſione eſſe alienum, vt voluerunt Stoici. Fuit tamen in Chriſto ira, paſſio non turbans rationem, ſed potiùs propaſſio non redundans in alias vires, & nec impediens, nec turbans alias animæ actiones, quemadmodum turbat ferè in aliis. Bene autem additur, *contriſtatus*, vel potiùs condolens (eſt enim Græcè συλλυπούμενος) *ſuper cæcitate cordis eorum*, vt intelligatur non iratus fuiſſe in ipſos homines, ſed potiùs vitio ipſorum, ipſis autem hominibus condoluiſſe. Hoc eſt enim perfectæ virtutis, vt ita quidem quis peccanti ex zelo Dei, & virtutis iraſcatur, vt ſimul, & affectu charitatis, & miſericordiæ condoleat, ira ſcilicet, commota contra vitium, condolentia verò erga homines. Condolebat ergo de cæcitate cordis eorum, quòd, ſcilicet qui ſe profitebantur duces cæcorum, ipſi haberent cor inuidia & odio adeò excæcatum, vt clariſſimam veritatem etiam poſtquã ob oculos poſita eſſet, & explicata eis, non cernerent. Porrò Græcè pro ablatiuo, *cæcitate*, eſt πωρώσει, quæ dictio etiam ſignificat duritiam, idque propriè. Poteſt ergo ſenſus eſſe extenſior, Dominum ſcilicet contriſtatum de duritia cordis eorum, nimirum quòd nec aſpectu miſerabili placarentur, nec ſermonem, & rationem cui contradicere non poſſent, reciperent. Itaque cùm iam Dominus nihil prætermiſiſſet, quo potuiſſet Phariſæorum malignos animos placare, iamque ſatis conſtaret eos, non tam ignoratione veri quàm obſtinata malitia volentes errare, quò nos doceret ob deploratam quorundam malitiam non eſſe abſtinendum à iuuandis proximis, aut à quibuſuis bonis operibus, maximè cùm ratio noſtri facti illis eſt expoſita, conuertit ſe ad hominem, & populo ad rei euentum inhiante dixit homini: *Extende manum tuam.* Vixque ea vox audita eſt, & homo exten-

extendit manum subitò, sic mutatã, vt suis omnibus officiis fungeretur, sicut altera, quæ nunquã manca fuerat. Vbi & hoc notandum, quòd solo verbo hũc sanauit, non admotã manu, aut alia re, quemadmodum aliàs solet, sed nec homini sanato præcipiens facere aliquid operis, quemadmodum priùs præceperat paralytico, vt Pharisæi iam minus haberent causam insaniendi contra ipsum. Quomodo enim sabbathum violasset verbo? An verò extẽtio manus sabbathum potuit violare, cùm quisque Iudæorum in sabbatho frequenter extendat manus, portans etiam cibos, calicemq; porrigens, & cætera quæ erant victui necessaria? Eò sane nos docuit, non satis habere quod benefaciamus, sed omnem etiã lapidem mouendum, quod id fiat cum gratia quorũlibet. Sic enim videmus hic Christum egisse. Nam primùm malè habẽtem in mediũ statuit, vt vel eius conspecta miseria, illi moti agnoscerent pium esse eum etiam sabbatho curare, tũ interrogatione cõmoda monuit, vt nunquam non liceret benefacere, ita multò magis sabbatho. Postremò & ab ipsorum exemplo idẽ comprobauit. Cumq; hæc omnia illos non possent mouere, vt rectè sentirent, & ferrent misero benefieri, neque liceat ob illorum peruersitatẽ indigenti beneficium negare, ita rẽ attemperauit, vt iuuaret quidem laborantẽ, & illis tamẽ quàm minimum daret occasionis succẽdendi, curãs morbidum solo verbo. Verùm hæc omnia non solùm nihil profecerunt in obstinatis Pharisæis, sed etiam his omnibus sceleratiores facti sunt. Qui enim priùs nec miseria hominis, nec rationibus efficacibus placari potuerunt, iam quoque nec miraculi magnitudine, quod diuinam planè testabatur virtutem, & ipsum curatorem dominũ esse legis & sabbathi, nec eiusdem miraculi modestia, quæ adhibita erat, flecti nequiuerunt, sed potiùs inuidia iam crescente efferati sunt, adeò, vt etiam de perdendo ipso consilium captarẽt, idq; cum Herodianis, quibus, vt potè fauentibus Romanorum parti, nihil magis, odibãt aliàs. Vnde bene scripsit Lucas ipsos repletos esse insipientia, aut potiùs (quod peius est) amentia. Est enim Græcè ἀνόια quod propriè amentiam significat. Nam quid amentia fuerit si hæc nõ erat, post facti rationem tanta cum modestia redditam, ob beneficium planè diuinũ, tanta etiam cum moderatione præstitum, tanto potuisse odio, Dominum prosequi? Hic obseruandum, quantum malum sit inuidia, quod non potest beneficiis superari vt alia mala; sed potiùs irritatur, de quo pulchrè Basilius in sermone de inuidia. Et Marcus quidem dicit Pharisæos exeuntes statim captasse consilium cum Herodianis de perdendò Iesu, vt intelligere liceat sabbatho hoc consilium ab eis captatum, quo iam præpostera eorum religio, & amentia magis elucescit. Ipsi enim cùm religionis essent proceres, licitum sibi putabant in sabbatho de nece innocentis tractare, cùm illicitum putarent homini miserabili conferre verbo salutem sabbatho. Certè ipso iam opere demonstrauerunt se aliter respõdere ad quæstionem propositã à Domino, quam dominus ostẽderat esse respõdendũ, vt videlicet quod liceret sabbathis malefacere, & perdere animam. Porrò de Herodianis, de quibus solùm hoc loco sit mentio, & in eo loco vbi proponitur Christo quæstio de soluendo tributo Matt. 22. & Marci 12. variè sentitur. Quidam enim putant Herodianos dictos, qui Herodem regem putabant esse Christum. Sic enim sentit etiam Tertul. lib. de præscript.

Herodiani qui sint.

Sed horum sententiam tanquam ridiculam reiicit Hieronymus in commentariis supra Matthæum cap. 22. Vbi Hierodianos esse dicit, milites Herodis, siue quos illudentes Pharisæi, quia Romanis tributa soluebant. Herodianos vocabant, eo quòd Herodes præfectus esset à Romanis, ipsis tributis recipiendis. Sed harum duarum sententiarum prior est verisimilior, quòd scilicet Herodiani dicti sint, Herodis milites & serui, non quidem Herodis regis, qui iam mortuus erat; sed Herodis tetrarchæ Galilææ. Cum his ergo consilium captant, eo quòd Dominus esset Galilæus, ac proinde sub potestate Herodis præfecti Galilææ, vbi verisimile est hæc contigisse. Nam tres primi Euangelistæ tantùm describunt gesta in Galilæa, vsque ad tempus passionis proximum. Cæterùm de hoc homine, qui hìc sanatus scribitur, sic scribit Diuus Hieronymus, *In Euangelio quo vtuntur Nazareni & Hebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone transtulimus, & quod vocatur à plerisque Matthæi authenticum homo iste qui aridam habet manum, cæmentarius scribitur, istiusmodi vocibus auxilium petens: Cæmentarius eram manibus victum quæritans, precor te Iesu, vt mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.* Hæc ille. Quæ si vera sunt, magis certè hominis miseriâ cõmoueri debuissent, minùs etiam vel hac ratione indignari Domino, quòd præcanti opem tulisset. Quod si autem illa vera non sunt, vt videri potest ex eo quod verisimile non sit hunc mancum ausum fuisse tale quid in sabbatho præsentibus Pharisæis postulare, obseruanda Domini misericordia, & pietas, qui etiam non rogatus misero opem tulerit. Satis enim ad commouendam Dei misericordiam est, vel miseriam suam illi proponere. Quod autem ad mysticum attinet huius facti intellectum, allegoricè quidem, secundùm Hieronymum, significatum est, quod vsque ad aduentũ saluatoris arida manus, eaque dextera, fuerit in synagoga Iudæorum, & Dei opera non fiebant in ea: postquam autem illi venit in terras, reddita est in Apostolis credentibus dextera, & operi pristino restituta. Quem sensum etiam indicat Hilarius adiiciens Dominum docere, Pharisæos non oportere ægrè ferre operationem humanæ salutis in Apostolis, cùm ipsis ad officii eiusdem mysterium manus sit reformanda, si credant. Secundùm Bedam autem & Rabanum secutos sensum quẽ indicat Ambrosius, allegoria generalis accipitur, vt scilicet homo iste indicet genus humanum in fœcunditate boni operis arefactum, sed Domini miseratione curatum, cuius dextera in primo parente dum vetitę arboris poma decerpserat; aruerat, quia à bonis operibus faciendis homo torpebat: sinistra verò sana erat, quia suæ vtilitati intendebat, & ad mala operanda facilis erat & expeditus, sed per gratiam redemptoris, reddito bonorum operum loco restituta est etiam dextera sanitati, vt iam per gratiam Christi curati non segniores sint ad bonum quàm priùs erant ad malum. Moraliter autem aridam habet manum dexteram, quisquis non operatur quæ sunt dextræ partis, hoc est, quæ sunt virtutis, aut peculiariter quisquis per auaritiam contractam habet manum, & ab omni misericordiæ sensu vacuam, ita vt egenti auxiliarem non porrigat manum. Quisquis autem manus dextræ ariditate labore: si sanari cupit, veniat in conspectum Iesu, qui suo illum afflans spiritu quod mancum erit animabit. *Audi* (inquit Ambrosius) *vocem dicentis: Extende manũ tuam,*

D. Hieron.

D. Hieron.

Mysticus sensus.

tuam, Communis ista generalisque medicina est, & tu qui putas manum te habere sanam, vide ne auaritia vel sacrilegio contrahatur. Extende sæpius eam, vt proximum iuues, vt viduæ præsidium feras, eripias iniuria quem vides contumeliæ iniustæ subiacere, extende ad pauperem, qui te obsecrat, extende ad Dominum pro peccatis tuis. Sic manus extenditur, sic sanatur. Sic Hieroboam manum cùm idolis sacrificaret, contraxit, & rursum cùm Deum rogaret, extendit. Hæc ille.

c IESVS AVTEM a SCIENS b CVM DISCIPVLIS SVIS, c SECESSIT a INDE b AD MARE, &c.] Iesus non ignarus quod molirentur Pharisæi (quid enim eum latere posset?) rursum sese subduxit eo quòd nondum esset tempus quo seipsum traderet voluntati ipsorum. Qua sua subductione veritatem & infirmitatem humanæ naturæ à se assumptæ demonstrare voluit, ac exemplo docere licitum esse persecutiones impiorum declinare. Rursum hoc suo recessu, non tam sibi quàm impiis Pharisæis consulere voluit, videlicet vt eis occasionem impii facinoris subtraheret, ac illorum furori cedens, sedationis, & resipiscentiæ occasionem præberet. docens suo exemplo, nonnunquam ad tempus cedendum esse immedicabili malorum peruicatiæ, ne prouocati reddantur sceleratiores, sed potiùs mitigentur, & resipiscant. Hac eadem de causa sanatis à se præcepit, &, vt habent Greca, interminatus est, ne manifestum facerent eum. Præterquam enim quòd hac ratione demonstrare voluit se à gloriæ cupiditate alienum esse: idem præcepit ne latiùs increbrescente rumore, Pharisæis magis ac magis accenderentur. Quòd verò Marcus postquam de expulsis dæmonibus dixit, subiecit: *Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum*, si relatiuum, *eis* ad dæmones referatur, intelligenda est præcepti ratio illa quæ superiùs est dicta, videlicet quòd nollet se à dæmonibus prædicari, quibus etiam cùm vera dicunt credendum non est. Potest tamen, & fortasse meliùs, relatiuum, *eis*, referri ad omnes, quos sanabat, vt quod dicit Marcus, idem sit cum eo quod dicit Matthæus. Obseruandum autem Domini recessum factum non solum circa Euangelii dispendium, sed etiam cum magno Euangelici profectus incremento. Secedentem enim Dominum secutæ sunt turbæ à quinque regionibus collectæ, nempe à Galilæa, à Iudæa, ab Idumæa, à regione trans Iordanem, regione quæ est circa Tyrum & Sidonem: quo tanquam typo quodam significatum est, Euangelium gentibus prædicandum, & recipiendum, postquam illud reiicerent. Ideo enim omnino videtur Marcus etiam earum regionum fecisse mentionem, quæ habitabantur à gentibus. Obseruandum secundò quanta fuerit accurentium turbarum fides, cùm quotquot habebant plagas, vt solo contactu Christi confiderent se sanãdos: quãta rursum Christi benignitas, qui etsi videret eos magis sanitatis corporalis cupidos, quàm doctrinæ spiritualis, ob quam potissimùm venerat, tamen eorum in se fiduciam non reiecit: sed omnes etiam languidos eorum sine discrimine sanare dignatus est. De quo amplius superiùs cap. 28.

VT IMPLERETVR QVOD DICTVM EST PER ISAIAM PROPHETAM DICENTEM: ECCE PVER MEVS.] Testimonium istud Isaiæ, quòd habetur capite 42. à Matthæo potissimùm adductum est, ad testificandum Domini mansuetudinem in superioribus demonstratam, tum in eo quòd illorum furori cessit, quos potuit à multis apertisque verbis obtundere, quósque potuit etiam perdere: tum in eo quòd manifestum se nollet fieri ab his, quos sanabat, ne Pharisæorum animi magis irritarentur: ostendens hac ratione, Euangelicam philosophiam non terroribus, non conuitiis, aut contentionibus esse defendendam aduersus rebelles, sed mansuetudine scripturarum. Idenim est quòd apertè satis hoc Isaiæ testimonium prædicit. Potest tamen etiam videri adductum hoc à Matthæo testimonium, ad ostendendum Euangelium Iudæis repellentibus deferendum ad gentes, per turbas multas sequentes Dominum significatas, vt satis insinuat Marcus. Porrò testimonium hoc neque omnino secundùm Septuaginta, neque omnino secundùm Hebraicam veritatem adduxit Matthæus, sed in quibusdam magis consentit cum Hebraica veritate, in quibusdam magis cum Septuaginta: quædam etiam omisit in medio, quædam rursum mutauit, quibusdam ad sensus explicationem additis. In principio enim magis cum Hebraica consentit veritate. Nam Septuaginta habent. *Ecce Iacob puer meus, assumam eum, Israël electus meus, suscepit illum anima mea.* Quasi testimonium hoc pertineret non ad Messiam, sed ad populum Israëliticum, cùm in Hebræo non sint illa nomina, Iacob & Israël. Certè etiam Chaldæus paraphrastres (sicut & omnes Iudæi) de Christo hunc locum intellexit, vertit enim: Ecce seruus meus Meschia, &c. In vltima verò testimonii parte cum Septuaginta magis consentit. Nam & illi habent, in nomine eius gentes sperabunt, cùm Hebræa habeãt & legem eius insulæ expectabunt, quomodo etiam vertit Hieronymus, vel, & in lege eius insulæ sperabunt. Aduertendum deinde, quòd quanquam totum testimonium possit intelligi de Christo, quatenus homine, quædam tamen esse quæ ei magis competunt secundùm diuinitatem ipsius, vt illud, *dilectus meus in quo complacuit animæ meæ.* Porrò cùm dictio, *puer*, ambigua sit, vt quæ dicatur, & de seruo, & de filio, quemadmodum & Græca dictio hoc loco posita, παῖς, quibusdam placet hîc puerum accipi pro filio, quòd nomen filii potiùs quadret in Dominum quàm nomen serui. Verùm obstat Hebraica dictio עבד hoc loco posita, quę eam non habet ambiguitatem, quamuis id putet quidam, sed tantùm seruum, & ministrum significat, nunquam verò filium. Vnde Hieronymus vertit: *Ecce seruus meus.* Et seruus quidem rectè Christus dicitur, tum propter assumptam humanitatem, ratione cuius Paulus, *Exinaniuit*, (inquit) *semetipsum, formam serui accipiens*, tum propter mysterium illud, ad quod in assumpta humanitate nobis exhibendum missus fuit à patre. Sensus ergo est: Ecce seruus meus quem elegi, præ omnibus scilicet creaturis rationalibus, (pro quo Hebraicè est, innitar in eo: Hieronymus verò vertit, suscipiam eum) ecce dilectus meus in quo vnicè & singulariter bene animæ meæ (hoc est, mihi) complacuit, sine scilicet admixtione alicuius displicentiæ, & sic vt per eum solum in multis hominibus complaciturum sit mihi. Dicit autem, *anima mea*, metaphoricè sibi animam tribuens, vt significaret sibi ex intimo affectu optimè complacitum in filio. Sequitur. *Ponam* (pro quo Septuaginta & Hebræa habent præteritum, posui) *spiritum meum super eum*, secundùm illud Isaiæ 11. *Et requiescat super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus*, &c. Quòd etiam visibiliter impletum

impletum est, cùm in Iordane super Christum in specie columbæ descendit Spiritus sanctus, patre dicente quæ hic præcedunt in Isaia: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Per hunc autem spiritum meum proferet, & annunciabit non solùm populo Israelitico, sed etiam omnibus gentibus, quæ anteà in vanitate sensus ambulauerunt, *iudicium*, hoc est, id quod iustum est & æquum per legem, scilicet, suam Euangelicam eos instruens de iustitia solida quam priùs ignorauerunt. Quoniam autem istud futurum erat summa cùm mansuetudine, placiditate, & suauitate, & non per vim aut tumultum, sicut Zacha. 9. prædictum est: *Ecce rex tuus venit tibi mansuetus*, &c. ob id vates subiicit: *Non contendet* (hoc est, non litigabit, neque clamabit aduersus contentiosos) *neque vocem eius tumultuosam aut iactabundam quisquam audiet in plateis*, quemadmodum solent facere qui lingua belligerantur aut seipsos iactant: sed audietur vox doctrinæ ipsius in synagogis, circà mare, in deserto aliisque locis doctrinæ accommodis. Hanc partem ex Hebræo vertit Hieronymus: *Non clamabit: neque accipiet personarum nec audietur vox eius foris* In Hebræo tamen non est, *neque accipiet personam*, sed tantùm verbum: ישא quod significat, vel accipiet, vt subintelligatur personam, vel tollet, vt subintelligatur vocem suam, quemadmodum in commentariis indicat etiam posse accipi Hieronymus, & quomodo vt accipiatur locus iste postulat. Et quod Hieronymus vertit foris, Hebraicè est חוץ quod potiùs est, vt hîc habet Matthæus, *in platea.* Hæc ergo est potissima huius testimonii pars, ob quam testimonium hoc Matthæus adduxit, quam etiam per sequentia confirmat dicens: *Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet:* quæ cùm valde variè exponantur à diuersis, rectè accipiuntur simpliciter secundùm Chrysostomum, & Theophylactum, vt significetur Dominum noluisse hostes suos perdere, quos tamen tam facile ei perdere fuisset, quàm est facile arundinem quassatam confringere, & conterere aut, linum tantùm fumigans extinguere, vt ad significandum infirmitatem Pharisæorum, & omnium hostium Christi cõparatam ad potentiam Diuinitatis Christi, hostes Domini arundini, eique quassatæ hic comparari intelligitur, & lino fumiganti. Et bene quidem lino fumiganti, ad designandum etiam furorem eorum, quo accensi erant contra Dominum: sed quorum furorem tam facile fuisset Christo extinguere, quàm facile est linum non ardens, sed fumigans tantùm extinguere. Vel secundùm Hieronymum, & Hilarium, significatur dominum infirmos, & imbecilles, in quibus adhuc est aliquid bonæ spei reliquum, ac scintilla aliqua fidei vel cognitionis, ac charitatis diuinæ, non oppressurum contentione, clamore, & indignatione, sed contrà potiùs mansuetudine sua ipsum eos foturum, vt firmiores fiant, & in Dei cognitione atque amore magis illuminati, & accensi. Iã verò in his, quæ sequuntur quædã omissa sunt, quædam mutata. Nam Hebræa veritas secundùm Hiero. versionem sic habet in veritate educet iudicium. Non erit tristis, neque turbulẽtus (pro quo rectius Hebræa sic vertuntur: Non caligabit, nec frangetur viribus, vel non festinabit, hoc est, non præcipitanter proferet sententiam) donec ponat in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabunt. Septuaginta verò sic: In veritate reducet iudicium. Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt, D. Hierony. existimans illam partem, *donec eiiciat ad victoriam iudicium*: positam hic pro eo quod est in Hebræo, in veritate educet iudicium, vt in veritate educere iudicium, sit efficere, vt iudicium verum appareat omnibus, quod est facere, vt iudicium, & cognitio veritatis vincat, putat super Isaiam, & in quæstionibus ad Algariam omnia hæc: *Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium*, omissa vitio primi scriptoris, qui (quod sæpenumero fit) quæ intercesserunt inter iudicium & iudicium, oblitus omiserit. Verùm cùm propter aduerbium, *donec*, hæc pars, *donec eiiciat ad victoriam iudicium*, videatur potiùs respondere illi parti, donec ponat in terra iudicium, non videtur scriptoris vitio tribuendam illorum omissionem, sed potiùs Euangelistam de industria illa omisisse, quòd suo proposito non seruirent, sicut etiam illud, donec ponat in terra iudicium, mutauit prout magis proposito suo conueniebat, non tamen à sensu originalis loci recedens. Quid est enim aliud facere vt iudicium in terra vincat, & vbique obtineat quàm ponere in terra iudicium, nisi quod illud est efficacius? Porrò pars hæc, *donec eiiciat ad victoriam iudicium*, à Chrysostomo & Theophylacto sic intelligitur, conuenienter ad sensum quem intelligunt in verbis præcedentibus, Tamdiu tolerabit mansuetè, & patienter Iudæos hostes suos, donec produxerit iustum suum iudicium ad victoriam; hoc est donec manifestum fecerit, iustè se abiecisse Iudæos, nec illos habere aliquam iustam contradicendi suo iudiciò occasionem, vesania scilicet, ipsorum eò prorumpente, vt omnes intelligant eos meritò repulsos. Tamdiu, inquam, tolerabit eos, quia postea de eis sumet vltionem, conterendo arundinem, & extinguẽdo linum fumigans, quemadmodum fecit in Iudæis per Romanos sub Vespasiano, & Tito. Secundùm Hieronymum autem, & Hilarium consequenter ad sensum quem intelligunt in verbis superioribus sic intelligitur: Tandiu Dominus infirmos & imbecilles in tẽpore isto pænitentiæ fouebit, inuitans eos ad maius robur, ac lumen, charitatemque perfectiorem, donec sublata mortis potestate redeat ad iudicãdum orbem, quanto eius iudicium deducetur ad victoriam: cùm interea temporis videatur iam suppressum esse. Verùm si & locus Isaiæ diligenter spectetur: & scopus item Euangelistæ, videtur rectius aduerbium, *donec*, hîc non accipiendum, vt significet certum temporis spatium: post quod futurum sit quod vsque ad illud tempus dicebatur non factum esse: sed quomodo frequenter accipitur in scripturis: vt tantùm significet rei alicuius euentũ & consecutionem, vt sit sensus: Infirmos, & imbecilles sua mansuetudine fouebit, & tolerabit: ita vt hac ratione tandem futurum, sit vt iudicium eius quod gentibus annunciare venerat: ad victoriam perducatur, veritate scilicet vbiq; obtinente, & in toto orbe recepta. vnde subiicitur. *Et in nomine eius gentes sperabunt*, tunc scilicet, postquam ad victoriam iudicium deductum est, quod idem est cum eo, quod habent Hebræa: legem eius in sulæ expectabunt: hoc est, desideranter suscipient. Qui enim legem eius suscipit, & in ea sperat saluari, sperat etiam salutem consequi per nomen eius.

Zach. 9. — D. Chrys. — Theophyl. — D. Hieron. — D. Hilar. — D. Hieron.

ELECTIS DVODECIM APOSTOLIS, DISSERIT DOMINVS IN QVIBVS SITA SIT BEATITVDO. MATTH. 5. MAR. 3. LVCÆ 5. CAPVT XXXIX.

*autem
† b. ascendens.
Δ b. venerunt.
‖ b. Et imposuit Simoni nomen Petrus. Marcus nō per paria recēset Apostolos, sed post tres primos Petrū, Iacobum, & Ioannē, sic continuat: Et Andream & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæū & Thomā & Iacobū Alphai, & Thadæum, & Simonē Cananæū & Iudā Iscariotem qui & tradidit illū.
† c. dicebat.
Δ c. quia vestram.
‖ c. Dei
† c. qui nunc fletis quia ridebitis.
Δ c. nunc esuritis, quia saturabimini
† o. eritis.
Δ a o maledixerint.
‖ a quoniā
† c o multa.
Δ e. o. cælo.
‖ e secundū hæc enim faciebant prophetis.
B. 9. 71.
C. 14. 92.
B. 4. 52.
C. 8. 51.
C. 11. 94.

F[c] *Actum est autem in illis diebus, exiit,* [b] *&* [a] *videns* † *Iesus turbas,* [a] † *ascendit'* [l] *montē orare,* [c] *& erat pernoctans in oratione Dei. Et cùm dies factus esset,* [h] *vocauit* [b] *ad se quos voluit ipse* [c] *discipulos suos* [a] *& cùm sedisset,* Δ [a] *accesserunt' ad eum* [a] *discipuli eius.* [c] *Et elegit duodecim ex ipsis,* [b] *& fecit vt essent duodecim cum illo, vt mitteret eos prædicare. Et dedit eis potestatem curandi infirmitates, & eÿciendi dæmonia,* [c] *quos & Apostolos nominauit.* ‖ [c] *Simonem quem cognominauit Petrum' & Andræam fratrem eius, Iacobum* [b] *Zebedæi,* [h] *& Ioannem* [b] *fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges, quod est, filÿ tonitrui* [e] *Philippum & Bartholomæum, Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi & Simonem, qui vocatur Zelotes, & Iudam Iacobi,* [b] *Thadæum,* [h] *& Iudam Iscariotem, qui fuit proditor.* [c] *Et descendens cum illis stetit in loco campestri, & turba discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Hierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à languoribus suis. Et qui vexabantur à spiritibus immundis, curabantur. Et omnis turba quærebat eum tangere, quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.* [f] *Et* [c] *ipse eleuatis oculis in discipulos suos,* [a] *aperiens os suum, docebat eos,* † [f] *dicens: Beati pauperes* [a] *spiritu,* Δ [f] *quoniam ipsorum' est regnum* ‖ *cælorum'* [a] *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* [f] *Beati* † *qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur'. Beati qui* Δ *esuriunt* [a] *& sitiunt iustitiam,* [f] *quoniam ipsi saturabuntur'.* [a] *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati pacifici, quoniam filÿ Dei vocabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam quoniam ipsorum est regnum cælorum.* [f] *Beati* † *estis cùm vos oderint homines, & cùm superauerint vos, &* Δ *exprobrauerint vobis homines,* [c] *& eiecerint nomen vestrum tanquam malum, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos mentientes,* [f] *propter me* [c] *filium hominis. Gaudete in illa die,* [f] *& exultate,* [c] *ecce* ‖ [f] *enim merces vestra* † *copiosa' est in* Δ *cælis:* ‖ *Sic enim persecuti sunt prophetas' qui fuerunt ante vos* [c] *patres eorum. Veruntamen væ vobis diuitibus, qui habetis consolationem vestram. Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis. Væ cùm benedixerint vobis omnes homines. Secundùm hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum:* [a] *Vos estis sal terræ.* ‖ *Quod si sal euanuerit, in quo salietur? Ad nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus. Vos estis lux mundi. Non potest ciuitas abscondi supra montem posita,* ‖ *neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.*

FACTVM EST AVTEM IN ILLIS DIEBVS *a* VIDENS IESVS TVRBAS, *c* EXIIT, *b* ET *c* ASCENDIT.] Vt constituatur ordo sequentium cum superioribus, imprimis sciendum non posse superioribus statim subnecti, quæ apud Matthæum sequuntur, quãquam vtatur Matthæus dictione, quæ continuam ad superiorem sequelam significare videatur, cùm dicat: *Tunc oblatus est ei dæmonium habens,* &c. Nam huius dæmoniaci curationem, non in secessu superiori factam, sed in domo, ac Pharisæorum, & Scribarum præsentia, patet satis ex his quæ sequuntur in Matthæo & multo magis ex Marco, qui etsi non faciat mentionem istius dæmoniaci, tamen cùm non tacuerit calumniam Pharisæorum natam dæmoniaci huius occasione, & responsionem Christi, satis ex eo etiã patet, ante dæmoniaci huius curationem, factam esse in monte Apostolorum duodecim electionem, quam superioribus subiungit Marcus, sicut, & Lucas: quorum vterque satis significat in secessu illo de quo superius, factam esse in monte, (quò Dominus ascenderat, turbas vitare volens) illam Apostolorum electionem. Proinde quemadmodũ cùm Matthæus dicit, *in illo tempore,* non debet accipi certum illud tempus, quo, quæ apud ipsum præcedunt gesta sunt, sed frequenter, generaliter totum tempus prædicationis Christi demonstratur: ita & hîc dicendum est de aduerbio, *tunc,* quod idem est quod, *in illo tempore.* Cùm autem ex Marco simul, & Luca multum sit verisimile in secessu illo

A superiori contigisse Apostolorum electionẽ, atque mox post eam electionem Lucas describat habitũ sermonem à beatitudinibus incipientem, similem prolixo illi sermoni quem persequitur Matthæus cap. 5. 6. & 7. videndum num sermo quem habet Lucas, idem sit cum sermone Matthæi, vt hinc constet an hoc loco inserenda sint illa Matthæi capita, necne. Et quidem plerique diuersum putant, eo quòd Lucas omnino videatur significare, Dominũ suum sermonem habuisse non in monte, sed in loco campestri, idque stando: Matthæus verò sermonem à se descriptum videtur significare habitum in monte, idque à Domino sedente. Meritò tamen videtur non debere esse dubium, quin vnus idemque B sit sermo, eodem & tempore, & loco habitus, cum vtriusque idem sit & principium, & finis, & quæcumque in medio habet Lucas, eadem & Matthæus habeat, quamuis latius & plura complectens. Vterque enim à beatitudinibus incipit, vterque desinit concludendo suum sermonem de homine prudente, quia ædificauit supra petram, vterque etiam post suum sermonem seruum Centurionis sanatum' describit. Quæ adeò mouerunt D. Augustinum, vt dum lib. 2. de consensu Euangelist. disputat de hoc C argumento, omnino putet, si modo diuersi sint sermones à Matthæo & Luca descripti (quod tamen ibi non asserit, sed & modum ostendit quo intelligi potest sine Euangelistarum repugnantia, eundem esse sermonem) habitos tamen vno eodemq; die, & Matthæi quidem sermonem priùs habitum in

in monte præsentibus tantum discipulis. Lucæ verò sermonem deinde habitum in loco campestri post descensum è mõte, audiẽtibus omnibus turbis. Sed hanc sententiam non esse verisimilem, ex eo satis probatur, quòd post sermonẽ à Matthæo descriptũ subiungatur: *& factum est, cùm consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.* Vnde constat illum sermonem turbis audientibus habitum. Itaque quo dissoluatur dissonantia illa, quæ videtur esse inter Matthæum, & Lucam, dum quis asserere vult eundem vtriusque esse sermonem, sciendum ea quæ è Matthæo breuitati ferè studẽte in recensendis factis Christi, verba verò Christi prolixius referente, omissa sunt, à Luca, vt & aliàs, fusius esse explicata. Nam quod Matthæus dixit: *Videns autem Iesus turbas, ascendit in montem*, latius exposuit Lucas, indicans ad quid ascenderit, quidve in monte egerit, dicens. *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.* Quòd verò Matthæus subiicit, *& cùm sedisset accesserunt ad eum discipuli eius*, latiùs explicat Lucas, exponens quando, & qua ratione factum est vt ad Christum accederet discipuli. *Et cùm (inquit) dies factus esset, vocauit discipulos suos.* Quod & Marcus sic habet: *Et ascendens in montem, vocauit ad se quos voluit ipse, & venerunt ad eum.* Postea describunt hi duo electionem duodecim Apostolorum, quam Matthæus omisit, vt descensum de monte cum suis discipulis in locum campestrem tacuit, quem Lucas descripsit. Quod autem Matthæus subiungit, *Et aperiens os suum docebat eos dicens*, id Lucas post descriptum descensum sic extulit: *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat.* Sic nihil erit pugnantiæ, aut de loco in quo sermo sequens est habitus, aut de corporis statu, & dipositione in qua sermonem habuit Dominus, videlicet an stando, an sedendo. Matthæus enim in montem conscendisse Dominum scribit, quemadmodum & Lucas, & sedisse cùm accederent ad eum discipuli; non asserit autem ipsum aut in monte, aut sedendo habuisse hunc sermonem, sed tantùm dicit, *aperiens os suum docebat eos dicens*, quod vbi fecerit, & quo corporis habitu, omnino videtur explicuisse Lucas, videlicet stans in loco campestri. Et sané ex ipso Matthæo satis colligere licet, non habitum sermonem à Domino sedente in monte. Nam cùm dicit: *Videns turbas ascendit in montem*: significat eum declinasse turbas, cùmque subiicit, *& cùm sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius*: significat vtique turbas non accessisse ad Dominum sedentem in monte, & tamen in fine significat etiam turbas audisse hunc sermonem: non ergo in monte, quò non accesserunt turbæ, habitus est sermo, sed in loco campestri, quò ad eas Dominus accessit. Quod si quæratur, quorsum ergo Matthæus scribit Dominum in montem ascendisse, & sedisse in eo, si non voluit significare, in eo habitum sermonem à Domino sedente? Nihil enim alioqui significabitur ab ipso factum in monte, nihilque significabitur propter quid sederit: dicendum, Matthæum volentem in principio prædicationis Christi ponere summã Euangelicæ prædicationis, & imperfectionis, non potuisse electionem Apostolorum in mõte factam proponere, eo quòd nondum suam vocationem ad sequelam Christi descripsisset. Montis tamen, & accessus discipulorum ad Christum fecisse mentionem, vt significaret legem Euangelicam, quæ sermone hoc continetur, è monte profectam, sicut & veterem legem, & potissimum hũc sermonem dictum esse discipulis & Apostolis quibus quædam partes propriæ sunt. Quod & Lucas significare volens dixit: *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat.* Aut dicendum aliter, secundùm Augustinum, in aliqua excelsiore parte montis, primò cum solis discipulis Dominum fuisse, quando ex eis duodecim elegit, deinde cum illis descendisse non de monte penitus, sed de ipsa montis celsitudine in campestrem locum, id est, in aliquam æqualitatem, quæ in latere montis erat, & multas turbas capere poterat, atque ibi stetisse, donec ad eum turbæ congregarentur, ac postea cùm sedisset, accessisse propinquius discipulos eius, atque ita illis cæterisque præsentibus vnum habuisse sermonem, quem Matthæus & Lucas narrauerunt. Secundùm priorem modum illud Matthæi: *Et cùm sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius* in Concordia collocandum est ante illud quod in Luca & Marco dicitur de electione Apostolorum. Secundùm posteriorem verò modum, illud collocandum esset post electionem & descensum à monte, ante illud Lucæ: *Et ipse eleuatis oculis*, &c. Iam ad singula enarranda descendamus.

D. August.

c FACTVM EST AVTEM IN ILLIS DIEBVS, EXIIT, b ET a VIDENS IESVS TVRBAS, c ASCENDIT.] Quod dicit Lucas Dominum exiisse, videtur intelligendum de illo secessu, quem superius latius explicauerunt Matthæus & Marcus: proinde quod dicit Lucas: *Exiit in montem orare*: non sic accipiendum, quasi sine omni intermedio oratio exitum secuta sit, cùm Marcus eum superius è nauicula dixerit post exitum è ciuitate, & synagoga docuisse turbas, & sanasse languidos: sed intelligendum post sermonẽ è nauicula habitum, vespere adueniente Dominum ascendisse in montem, ibique orasse. Obseruãdum autem, Dominum cùm orare vellet, turbas deseruisse, in montem ascẽdisse, & noctem orationi delegisse. Sic enim docuit orantem debere quærere secretum locum, tumultum fugere, mentem à terrenis ad sublimia subleuare, ac noctem orationi esse accommodam: sicut dies docendis aliis, ac quouis modo iuuandis proximis est accommoda. Nocturno enim tempore ipsa quies corporis à suis officiis mentem distrahentibus, ipsæque tenebræ, ac denique silentium ipsum, aptiorem faciunt animã ad orationem, & spiritus in Deum eleuationem, ac contemplationem rerum diuinarum, & expensionem nostrorum operum, ac voluntatis diuinæ. Quòd autem nunc Dominus orauerit, atque in oratione etiam pernoctauerit, præter generalem illam rationem ob quam frequenter solitus fuit orare nimirum propter electorum salutem, & Euangelii profectum, nunc speciali etiam ratione ideo orabat, idque tam instanter, quoniam è discipulis suis multis, duodecim iam electurus erat, quos Euangelicæ prædicationis haberet cooperatores, & docturus iam erat Euangelicæ prædicationis, & perfectionis summam. Cùm enim iam cooperariis sibi opus esset, tantis hominum turbis accurrentibus, & futuro cœlorum regno fœliciter præludentibus, agnoscens patris donum esse, extrudere in messem suam idoneos operarios, ad ipsum secessit, precatus vt instantem Apostolorum electionem dirigere, & prosperam reddere dignaretur. Qua sua oratione dispensatoriè propter nos suscepta primùm declarauit quàm fuerit sibi cordi nostra salus, qui tam anxiè & instanter patrem

orauit, vt naſcentis nouæ Eccleſiæ idoneos miniſtros, & duces ſibi deſignaret, vtque illos ſuo ſpiritu donaret, vt quamplurimi per prædicationem ipſorum regno Dei adducerentur. Si autem noſtra ſalus tam fuit cordi Chriſto, quàm eadem nobis cordi eſſe debet? Quid enim (inquit Ambroſius) te pro ſalute tua facere oportet, quando pro te Chriſtus in oratione pernoctat? Secundò, docuit quanta cura, & circumſpectione eccleſiarum miniſtri ſunt deligendi, quatáve religione Deo ſit ſupplicandùm, vt oſtendat quos delegerit. Quod ab Apoſtolis ſtudioſè factum legimus Act. 1. cùm in locum Iudæ alium ſubrogare vellent. Et in genere quidem docuit, obnixè orandum Deum quotieſcunque pietatis aliquod officium eſt aggrediēdum: & ſi quid voluerimus auſpicari, quòd fœlix fauſtumque eſſe volumus, à deprecatione auſpicandum, vt Deus noſtris cœptis dexter ac fauens aſpiret.

D. Amb.

Act. 1.

c ET CVM DIES FACTVS ESSET *b* VOCAVIT *b* AD SE QVOS VOLVIT IPSE *e* DISCIPVLOS.] Hinc patet, quare Dominus conſpectis turbis in montem conſcenderit, ibique per noctem orauerit, nimirum pro deligendis Apoſtolis in ſalutem turbarum. Quod autem ex multis adeò diſcipulis ſuis, quorum, vt Lucas poſtea dicit, turbam habuit, duodecim ſelegit, quos apoſtolos nominauit, & conſtituit, quos & voluit peculiariter ſecum eſſe, hoc eſt indiuiduos habere comites, & deinde emittere primùm ad prædicandum Euangelium regni, cum poteſtate curandi infirmos, & eiiciendi dæmones, præcipua cauſa eſſe videtur, vt ſicut duodecim erant tribus populi Dei, ad quem ſuos mittere voluit: ſic & eſſent duodecim, qui mitterentur, voluit principes duodecim tribuum Iſraël. Quamuis autem ad prædicandum tribubus Iſraël primùm miſſi ſint, ſunt tamen etiam ad prædicandum poſtea gentibus ordinati, idque in numero duodenario, ideo conuenienter, quia duodecim tribus Iſraël, typus quidam erant totius populi Dei ex omnibus gentibus colligendi. Sicut ergo per duodecim tribus deſignatus eſt vniuerſus Dei populus, ita duodecim eſſe conueniebat, qui primi eſſent authores congregandi verum Iſraël, hoc eſt, quicquid vbique erat filiorum Dei. Sunt qui dicant, morem Iudæis fuiſſe, in rebus grauioribus conteſtandis duodecim teſtes adducere. Sic ergo & Dominum ad conteſtandum Euangelium ſuum, hos duodecim teſtes deputaſſe. Verùm prior ratio ſatis ſubindicata eſt à Domino, cùm dicit Apoſtolos ſuos, veluti duodecim principes populi Dei ſeſſuros ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſraël. Hic autem duodenarius Apoſtolorum numerus per multas figuras in veteri teſtamento præſignatus eſt, videlicet per duodecim filios Iacob, per duodecim principes Iſrael, per duodecim fontes inuentos in Helim, per duodecim adoleſcentes offerentes hoſtias pacificas, & holocauſta poſt lectam legem Domini, per duodecim lapides in rationali Aaron, per duodecim panes propoſitionis, per duodecim exploratores miſſos à Moyſe, per duodecim lapides. Vnde 3. Reg. 18. factum eſt altare ab Elia, per duodecim lapides ſublatos de Iordane, per duodecim boues qui ſuſtinebāt mare ęneum per duodecim iudices quorum meminit liber Iudicum, qui præfuerunt populo Iſraëlitico poſt Ieſum Naue. Similes enim ſunt duodecim Apoſtoli

Electio duodecim diſcipulorum.

Numerus duodenarius Apoſtolorum ſignatus.

A adoleſcentibus illis duodecim, de quibus Exodi 24. Nam prædicando Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum, factumque holocauſtum & hoſtiam pacificam pro electis, quo gratiæ fœdus inter Deum & illos confirmatur, qui recipiūt ſe victores ſecundū legem Dei, electi noſtri ſacerdotes ac ceu præſules fuere. Sunt & ſicut gemmæ, quas in pectore ſuo verus Aaron noſter ſummus ſacerdos, geſtauit, in ipſis & per ipſos declarans, verè ſe in pectore geſtare omnem populum Iſraël, charitate ineffabili, qua & pro eodem mori voluit. In nouo etiam teſtamento numerus hic duodecim Apoſtolorum deſignatus eſt, per duodecim ſtellas in corona ſponſæ, per duodecim fundamenta, perque duodecim portas nouæ Hieruſalem, quæ in ſpiritu vidit Ioannes. Notandum autem quòd dicit Marcus *elegiſſe Dominum eos quos voluit ipſe.* Id enim ſignificat & Chriſti in deligendo diuinam autoritatem, & non fuiſſe eorum, qui vocati ſunt meriti, & ſtudii vt vocarentur, ſed diuinæ tantùm dignationis. Videndū autem quales diuina dignatio deligere voluerit, humiles ſcilicet, tenues, ac idiotas: non potentes, ſapientes, aut nobiles, ne intuitu diuitiarum, vel nobilitatis aliquos ad ſuam gratiam traxiſſe videretur, neque Euangelii victoria humanæ prudentiæ vel potentiæ tribueretur, ſed tantùm prædicationis veritati, & crucis ſuæ efficaciæ, & vt per ſtulta & infirma mundi, ſapientes & fortes cōfunderet. *In montem* autem *vocat* quos ordinaturus erat Apoſtolos, atque in monte eos Apoſtolos conſtituit, eo quòd eos euocabat ad ſublimitatem Euangelicæ perfectionis, quam & mox erat traditurus, quodque eos iam cōſtitueret velut ciuitatem in monte ædificatam, quæ abſcondi non poteſt, ſed omnium ſemper oculis expoſita, vt in ſequenti ſermone dicitur. Non veniunt autem in montem niſi vocati à Chriſto. Nemo enim ad ſublimitatē Euāgelicæ perfectionis aſcendere poteſt, niſi vocante Domino. Quòd ſi quæratur cur etiam Iudam proditorem in numerum Apoſtolorum delegerit maximè cùm orationem præmiſerit: qua, vt dictum eſt, precabatur electionem ſuam dirigi à patre vt idonei eſſent qui deligerentur: dicendum ſingulari id Dei diſpenſatione factum eſſe. Et ſecundum Theophylactū id factum eſt, eo quòd pro illo tempore Iudas bonus eſſet, & apoſtolatu non indignus, vt diſcamus quòd non propter futuram malitiam Deus quenquam aſpernetur mala operaturum, ſed propter præſentem virtutem etiam honorat, quem ſcit futurum malum. Verùm incertum an tempore electionis Iudas fuerit bonus, an potiùs ab ipſo principio malus, cùm multò antequam de tradendo Domino Iudas cogitaret, dixerit de ipſo Dominus: *Ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis diabolus eſt.* Proinde omiſſa illa ratione, quæ tamen latius expendetur circa illum Ioannis locum dicendum primò ideo à Domino factum, quia patri viſum fuit, & in ſcripturis prædictum, vt ab intimo ſuo diſcipulo in mortem traderetur. Secundò, vt oſtenderet fieri non poſſe, quin in Eccleſia bonis mali ſint præmixti, nec ita nos cautos eſſe poſſe in deligēdis ad ſacra munia miniſtris, quin & eos aliquādo deligamus qui vel ſunt mali, vel futuri ſunt mali: ferendos tamen eſſe, donec ipſi ſe perdāt, aut prodant, nec eos, quorum inter eſt in Eccleſiam aliquos recipere, aut ad ſacra miniſteria aliquem deligere culpandos eſſe, ſi poſt expenſationē eorū, quæ humanitus illis patere poſſunt, & preces ad Deum fuſas

D. A...

D.

Iudas ...

Ioan. ...

fusas, quidam deligantur fucati, aut postea mali futuri. Has duas rationes paucis complexus est Augustinus libr. 18. de ciuitate Dei, sic scribens. *Habuit inter Apostolos vnum, quo malo vtens bene, & suæ passionis impleret dispositum: & Ecclesiæ suæ tolerandorum malorum præberet exemplum.* Indicat & Ambrosius alias duas rationes electionis Iudæ, videlicet in commendationem veritatis Euangelicæ, & in commendationem charitatis Christi erga nos, ac pietatis erga malos, & hostes suos, dum illum sibi tam familiarem fecit, à quo sciebat se morti tradendum pro salute nostra. Sic enim Amb. super Lucã, *Eligitur. & Iudas, nõ per imprudentiam sed per prouidentiã. Quanta est veritas, quã nec aduersarius minister infirmat! Quanta moralitas Domini, qui periclitari magis apud nos iudicium suum quam affectum maluit! Susceperat enim hominis fragilitatem, & ideo nec has partes recusauit infirmitatis humanæ. Voluit deseri, voluit prodi, voluit ab Apostolo tradi, vt tu, si à socio desertus, si à socio proditus fueris, moderatè feras tuum errasse iudicium, periisse beneficium.* Hæc ille.

D. August.

D. Amb.

Porrò Marcus duodecim Apostolos electos explicat propter duo, videlicet, vt essent cum illo, hoc est, vt familiarissimè illi adhærerent, & velut fidi satellites magni principis, & regis, nunquam à latere eius discederent: & vt cùm posceret res Euangelica, mitteret eos, veluti legatos à latere prædicaturos, quæ à rege didicissent. Quorum duorum primum quidem pertinet ad proprium Apostolorum profectum, quem consecuturi erant ex familiari conuersione cum Christo, per quam familiarius mysteria regni cœlorum discere, & sanctos Domini mores conspicere dabatur: secundùm verò ad profectum, & vtilitatem populorum pertinet, quòd necessariò præsupponit primum. Quoniam autem quos delegerat Dominus, erant ignobiles, tenues, & idiotæ, nihil regale præ se ferentes, quum promissuri tamen essent regnum Dei, ne contemneretur eorum authoritas, addidit eis potestatem sibi alioqui propriam, quomodo legatis suis principes contradere solent suam potestatem, quatenus ad legationem eorum est necessarium. Addidit enim potestatem, quàm nulli huius mundi monarchæ suis legatis dare possunt, nimirum vt in nomine Iesu, & curarent omnem infirmitatem, & eiicerent dæmonia. Vnde dicit Marcus, *Et dedit eis potestatem*, &c. Sciendum tamen Græca non habere, *Et dedit*, sed καὶ ἔχειν, hoc est, habere, vel vt haberent. Pendet enim à superioribus, *vt essent secum*, &, *vt mitteret*, &, *vt daret eis potestatem* &c. ita vt tria significentur ad quæ delecti sunt isti duodecim, sed quorum tertium pertinet ad secundùm, eique annexum est. Non enim videtur intelligendum, in hac electione datam Apostolis potestatem curandi infirmitates, quemadmodum nostra littera significat, sed electos hos esse vt suo tempore daret eis hanc potestatem, nimirum cùm eos esset missurus. Tunc enim, vt habet Matthæus cap. 10. & Marcus capite 6. & Lucas capite 9. dedit eis hanc potestatem, non ergo eandem priùs ipsis dederat. Obseruandum autem, Dominum nouo horum delectorum ministerio, nouum etiam indidisse nomen, & id quidem conuenientissimum, nimirum quòd non tam esset dignitatis nomen quàm officii, quodque & ipsos electos sui commonebat officii, & ipsis populis, quibus erant prædicaturi, ipsos commendatiores reddidit, tanquam non suam, sed Dei, & Christi à quo missi erant, gloriam quærentes, neque è seipsis prædicandi officium vendicantes. Apostolus enim Græca dictio. Latinis sonat idem quòd, missus nuntius. Non tamen omnis nuntius ab aliquo missus, Græcis dicitur Apostolus, vt non tabellio, sed qui ore negotium agit quod accepit in mandatis, quique ore aliquid nũtiat, qualem Latini legatum vel oratorem vocant. Vnde Paulus & Petrus se vocant Apostolos Iesu Christi, quia scilicet in mandatis habebant à Iesu Christo prædicare de ipso. Sicut autem nomen, episcopus, factum est ex vsu Ecclesiastico nomen dignitatis: ita, & nomen Apostoli, ex hac Domini impositione factum est in scripturarum vsu dignitatis nomen: sicut & apud Athenienses aliquando nomen hoc fuit nomen principatus, cuius officium erat rectè atque ordine curare instruereque classem. Nam & verbum ἀποστέλλω, vnde deriuatur ἀπόστολος, significat cursum nauis dirigere, & de dirigendis nauibus disponere, & constituere.

Apostolus quid.

Ponitur autem à Marco simul & Luca catagogus Apostolorum, vt extra hos, qui pseudo-apostoli futuri erant, excludãtur, & qui veri sunt dignoscãtur: sed à Luca quidem per paria recensentur Apostoli quemadmodum, & postea à Matthæo cap. 10. quo significata videtur iugalis Apostolorum inter se societas, & charitas; aut quomodo coniuncti essent Apostoli cùm mitterentur. Nam binos eos fuisse missos testatur Marcus cap. 6. Ab ipso verò Marco hoc loco non recensentur per paria. Voluit enim tres illos Apostolos præcipuos primo loco ponere, quibus Dominus noua imposuit nomina, scilicet Petrum, Iacobum, & Ioannem: quibus tribus potissimùm noua indidit nomina Dominus, eo quòd eo ex omnibus duodecim singularius sibi delegerat, quorum opera ad Euangelium prædicandum præcipuè erat vsurus, vnde & eos peculiariter præ aliis familiares habuit, Et quidẽ quamuis hoc loco Marcus dicat: *Et imposuit Simoni nomen Petrus*, & Lucas, *Simonem quem cognominauit Petrum*, non est tamen intelligendum necessariò iam in hac electione impositum hoc nomen quemadmodũ multi intelligunt, cùm possit intelligi Euangelistas aut per recapitulationem, aut per præoccupationem, istud scripsisse, vel impositum ei nomen Cephæ, hoc est, Petri, quando suprà dictum est ei Ioan. 1. *Tu vocaberis Cephas*, aut postea cum dicitur Matth. 16 *Tu es Petrus*, &c: Ex quo loco patet quare dictus sit hoc nomine, videlicet tum ob firmitatem fidei ipsius, tum quòd super eũ, tanquam super firmum fundamentum fidei, ædificanda erat peculiariter Christiana Ecclesia. Cognomen autem filiorum Zebedæi Græcè βοανεργες habetur, & videtur potiùs Syriacum esse quàm Hebraicum. Nam Hebraicè diceretur כנו רגש Bene regesch, at Syriaca lingua qua constat Dominũ magis vsum, vt pote vulgari, dicitur כניארגש Beniia regesch, quod propius ad Boanerges accedit, quamuis videatur dictio Græca corrupta esse, præpositis scilicet vocalibus quæ postponi deberẽt, Boanerges scilicet pro Bonareges. Siue autẽ Hebraicè dicitur, siue Syriacè, nõ significat ea dictio propriè filios tonitrui, sed filios tumultus, & strepitus: ideoque Diuus Hieronymus in commentariis super primum caput Danielis, putat legendum non Boanerges, sed Benereem, quod significaret filios tonitrui. Sed non est verisimile tantam potuisse huius nominis esse corruptionem, Nec obstat

quod רגש regesch, non propriè significat tonitruum sed tumultū, & strepitum. Tonitru enim cū fiat cum magno tumultu, & strepitu, rectè dicitur, regesch. Vnde, & Homerus Ioue ὑψιβρεμέτην, vocat, hoc est ex alto frementem, idque ob tonitrua. Itaq; Euangelista Marcus aduertens eos, nō à quouis tumultu, vel sonitu dici Boanarges, sed à tumultu vel sonitu simili tonitruo, interpretatus est nomē Hebraicum per υἱοὶ βρόντης, hoc est, filii tonitrui, quāquam Græcis βροντὴ nonnunquam simpliciter accipiatur pro tumultu, & magno strepitu, vt illud υἱοὶ βρόντης, accipi possit, filii strepitus. Est autem in hac ratione, filii tonitrui, vel strepitus, Hebraica phrasis. Sicut enim filius iniquitatis, dicitur qui iniquus est: & filius perditionis, qui perditus est: & filius pacis, pacificus: ita quoque filii tonitrui, qui tonant. Sic ergo dicti sunt filii Zebedæi eo quòd diuina dogmata mundo intonauerunt, velut tonitruum quoddam de zelo auditum, id à Iacobo factum esse, argumento est quod eum Herodes ante omnes alios neci dedit, eo gratificaturus Iudæis, indubiè quod post Petrum præ aliis Apostolis infestior Iudæis esset Euangelii prædicatione. De multo maximo tonitru, quod edidit Ioannes huius frater, abundè præter ipsius prædicationem testatur historia Euangelica, in qua veluti è cœlo intonans, omnesque sua voce percellens hæreticos, inclamat dicens, *In principio erat verbum*, &c. Dicendum autem & de aliorum quorundam Apostolorum hominibus. Itaque ad distinctionem Iacobi fratris Ioannis alter Iacobus dicitur, Iacobus Alphei, scilicet filius, non illius tamen Alphei, cuius filius fuit Matthæus. Nam & ille dicitur Leui Alphei, scilicet filius, sed alterius Alphei, qui fuit maritus Mariæ Cleophæ, sororis matris Domini. Hic ergo Iacobus est, qui dicitur Marci 15. Iacobus minor, qui & frater Domini dicitur à Paulo, & scripsit epistolam Catholicam primam. Huius frater fuit alter Iudas: qui ad distinctionem ab Iuda proditore dicitur Iudas Iacobi; scilicet frater. Qui Iudas, & Thaddæus, & Lebæus quoque dicitur, ita vt trinomium ipsum fuisse credat Hieronymus. Sed huius diuersæ nomenclaturæ, quidam hanc assignant rationem admodum verisimilem: institutum fuisse apud Iudæos, quod & hodie apud eos obseruatur, ob reuerentiam nominis tetragrammati, vt si quis in suo nomine proprio tres vel quatuor literas eius nominis possideat, non temerè corū nomine à quoquam nominaretur, præsertim in familiaribus, & quotidianis colloquiis, sed alio quodam factitio, quod vel idem cum proprio significet, vel certè proprium insigni aliqua notatione insinuet. Hinc quisquis apud eos nomen Iehuda, pro quo nos dicimus Iudas, sortitus est, vulgò appellari solet Leo, quia Genesis quadragesimo nono scriptum est: *Catulus leonis Iuda.* Et eum qui dicitur Iohaiacim, pro quo nos dicimus Ioacim, quod nomen significat extollendum, vulgo vocant Eli, id est, altum. Itaque & sic factum putant in isto Iuda, vt etiā diceretur Lebæus, & Thaddæus. Lebæus quidem, לביא Labi, vnde hoc nomen deriuatur, leonem significat: Thaddæus autem, quia תודה Toda ferè idem significat quod יהודה Iehouda, nisi quod sanctum, & ineffabile nomen in eo nusquam apparet. Hinc, & pro Iehouda, contrahendo dicere & scribere solent יודה Iouda, scilicet pro Iehuda, Alter autem Iudas ad distinctionem huius, dictus est Iudas Iscariotes. Et secūdùm Hieronymū, vel à vico, vel ab vrbe in qua ortus est, vel à tribu Isachar hoc cognomen sumpsit, non sine vaticinio facinoris ab eo perpetrādi. Isachar enim interpretatur merces; ita vt hic significetur merces proditoris, propter quod tam seriò videntur Euangelistæ nomen illud expressisse. Dicitur autem iste Iudas Ioan. 6. cap. etiam Iudas Simonis scilicet filius. Cæterū alter Simō, qui ad distinctionem Petri dicitur Cananæus, dicitur etiam Zelotes, non quòd diuersa hæc sint nomina, sed quòd Zelotes dicebatur Græco nomine, cùm Hebraico nomine diceretur Cananæus sicut alter Simon Hebraicè quidem Cephas, Græcè autem Petrus dicitur. Zelotes enim Græca dictio, expositio est Hebræi nominis, Cananæus. Nā קנא Cana interpretatur Zelus. Non ergo idem est huius cognomen cum cognomine populi, qui dictus est Chananæus à Chanaan filio Cham. Illius enim populi nomen scribitur in principio per Caph. huius verò Apostoli per Coph, præter alias differentias. Putat autem Hieronymus hunc dictum Cananæum à Cana vico Galilææ, vbi Dominus conuertit aquam in vinum. Fuit autem frater Iacobi minoris, & Iudæ Thaddæi, vt patet Mar. 6, atque ob id coniungi videntur apud Lucam tres isti simul. Dicit enim, Iacobum Alphei & Simonem qui vocatur Zelotes, & Iudam Iacobi, cùm aliàs inter duos tantùm coniunctionem ponat. Itaque inter Apostolos duo fuēre Iacobi, duo Iudæ Simones. Quemadmodum autem accidit in nomine Cephas, & in nomine Cananæus, vt scilicet pro eis nominibus Græcè diceretur Petrus & Zelotes, ita quoque accidit in nomine Thomas, vt pro nomine illo Hebraico, diceretur Græco nomine Didymus, vt est apud Ioannem. Nam Græca dictio, Didymus, quæ geminum significat, explicatio est nominis Hebræi Thomas, quod etiam geminum significat. Deriuatur enim à radice תאם Thaan, quod significat duplicare & geminare. Cæterùm Bartholomæum qui & apud Matth. 10. cap. & his locis apud Marcum, & Lucam coniungitur Philippo, esse eum qui à Ioanne dicitur Nathanael suprà ostensum est. Itaque obseruari potest in catalogo Apostolorum, illos septem primò recenseri, de quorum vocatione memorabili Euangelia meminerunt. Item, & illud, cognatos etiam quosdam Dominum inter Apostolos suos delegisse, docens episcopum sine personarum acceptione ad sacra mysteria rectè assumere carne sibi propinquos, modò illi æquè atque alii ad ea idonei sint: non tamen inter primos Apostolos cognatos suos constituisse, ne videretur carnalis consanguinitatis habuisse rationem, & respectum.

¶ ET DESCENDENS CVM ILLIS, STETIT IN LOCO CAMPESTRI, &c.] Quemadmodum Moyses acceptam in monte veterem legem, descendens de monte attulit promiscuæ multitudini in pede montis constitutæ, quæ in montem cum Moysi ascendere non potuit, ita, & nunc Dominus nouam legem è monte expectanti populo adfert. Et quanquam discipulos, & Apostolos potissimùm erat docturus, tamen tum quod ad omnes electos pertinebant, quæ docturus erat, tum vt satisfaceret desiderio turbæ præsentiam eius expectantis, & audire ipsum cupientis, descendit cum Apostolis ad turbas etsi maxima eius pars consequendæ potiùs sanitatis quàm doctrinæ desiderio teneretur, tam bonus enim

enim & expositus omnibus est Dominus, vt non possit diu fraudare præsentia, & ope sua, qui expectant eũ, vtq; ad eos ipse veniat qui adhuc per infirmitatem humanã ipsum accedere nequeunt, quod expẽsum fidem nostram in bonitatem eius suffulciet, atq; ad inseruiendũ similiter proximis, & captandam occasionem lucrandi quos poterimus accendet: porrò turba hæc, cuius hîc meminit Lucas eadem omnino videtur esse cum ea quam suprà descripsit Marcus circa mare apud Dominum congregatam, quamuis verisimile sit nouos semper accessisse, & continuis argumentis increuisse, vt mirũ nõ sit, si etiam iã aliquos dicatur sanasse, cùm priùs dicatur omnes sanasse ægros. Dicit autem, maritima Tyri & Sidonis: scilicet regione, significans tantam iam Domini fuisse famã, vt externas quoq; ciuitates ad sanitatem, doctrinamq; capessendam accerseret. Erant enim Tyrus, & Sidon ciuitates gentiũ sitæ iuxta mare non Galilææ, sed iuxta mare mediterraneum, quod scriptura mare magnum vocat. Et si enim Tyrus olim fuerit insula, totaq; mari circũdata, septingentorum passuum interuallo à litore remota: tamen eam Alexander aggere immisso adiunxit continenti, ita vt facta sit peninsula & maritima ciuitas. Notandum autem quod dicit Lucas, *virtus de illo exibat.* Illo enim significare voluit, non aliena virtute Dominum sanasse, sed propria, quàm habuit quatenus Deus erat. Neque enim de aliis ita diceretur virtutem exisse ab eis. Aduertendum & illud, in monte peracta esse, quæ perfectissimam puritatem desiderant, inter quæ primũ locum obtinet deprecatio; proximum, delectus eorũ quibus committenda est dispensatio sermonis Euangelici. In pede autem montis & loco campestri ea peracta sunt, quæ imperfectis competunt, videlicet infirmorũ curatio, & indoctiorum instructio. Cùm descendisset enim Dominus, inuenit infirmos. Nam in excelsis infirmi esse non possunt. Vnde in Euangeliis neq; reperiuntur turbæ Dominũ sequẽtes in excelsa, neq; quenquam debilem aut demoniacum in monte curatum. Obseruandum illud quoque, Dominũ quamplurimos sanasse, priusquam sublimem hunc sermonem auspicaretur, vt signa quę viderant, auditoribus fidem facerent dicendorum: quorum pleraque planè sunt paradoxa, & à communi sensu aliena vtque auditores non dubitarent quin verbis idem ageret, quod opere ipsum agere videbant, nimirum saluatorem hominum.

f ET *c* IPSE ELEVATIS OCVLIS IN DISCIPVLOS SVOS, *a* APERIENS OS SVVM DOCEBAT.] Eleuauit in discipulos suos oculos, quòd ad eos multa singulariter pertinerent, quæ dicenda erant. Quod autem dicitur, *aperiens os suum docebat*, vbi videtur superfluum esse illud, *aperiens os suum*, quidam intelligunt significari, Dominum, qui priùs docuerat per os prophetarum, iam cœpisse docere proprio ore. Chrysostomus verò, & Theophylactus intelligunt ideo adiectum, *aperiens os suum*, quia Dominus etiã docuit non aperiendo os suum, videlicet vita sua, & miraculis. Sed simplicius fuerit accipere illud ab Euangelista additum pro more scripturæ, ad significandum grandia, & prolixa iam Dominum locuturum esse. Sic enim & de Iob dicitur: Post hæc aperuit Iob os suum: & maledixit diei suo, & locutus est. Et Daniel 10. *Aperiens os meum locutus sum, & dixi*, &c. Est enim huiusmodi locutio

Iob 3.
Dan. 10.

Hebraica phrasis, quemadmodũ & hæc, & locutus est dicens, aut respondens dixit. Hîc tamen rectè accipitur significare voluisse Matthæum magna quædam prolixè dicturum Dominum, cuius priùs nisi pauca tantùm verba recensuerat, nempe: *Penitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum.* Hoc enim sermone, secundùm Augustinum, cõprehenditur quidquid pertinet ad perfectum Christianæ vitæ statum, & summam Euangelicæ doctrinæ, quantùm quidem pertinet ad mores, Nihil autem in hoc sermone deprehenditur, quod sit iuris positiui, quod scilicet antequam hîc statueretur fuerit indifferens, sed omnia, quæ hîc statuuntur per se sunt bona, ac proinde nullo vnquam tempore immutanda, quod legis Christianæ ostendit perfectionem, in quam illud singulariter competit; *Fidelia omnia mandata eius, confirmata in sæculum sæculi, facta in veritate & æquitate.* Porrò scopus huius sermonis est, auocare homines ab his, quæ mundus magni facit, & sedulò sectatur, ac docere veram iustitiam, quæ Christianorum est, non esse sitam in externis cæremonijs, nec ad eam satis esse Pharisæorũ more, exterius tantùm vitam ad legis præscriptum composuisse: sed sitam esse in affectu potissimùm, in sincero Dei cultu, & secura in illum fiducia, in vera proximi dilectione, quæ etiam ad inimicos se extẽdat, & expositum hominem faciat ad inseruiendum & subueniendum quibusuis: denique in humilitate, mansuetudine, misericordia, patientia, contemptu rerum periturarum, atq; id genus animi virtutibus, Quoniam autem beatitudinem expetunt omnes cuiuscunque status, aut conditionis. propter quam agimus & patimur quicquid voluntariè agimus & patimur, (est enim finis omnium actionũ & passionum) eamque omnes pollicentur qui se sapientiæ profitẽtur doctores, sed de ea multa est inter philosophos controuersia, multus in vita mortalium error, ideo rectè Dominus docturus de actionibus & passionibus exorditur suum sermonem & legem Euangelicam à beatitudine, quemadmodum & Dauid librum Psalmorum: docetque in rebus lõgè diuersis sitam beatitudinem, quàm vel vulgus autumat, vel philosophi docent. Quibus etiam sentẽtiis suis de beatitudine propositis, carni quidẽ paradoxis, sed summa cum authoritate traditis reddebat turbas, & attẽtos, & beneuolos auditores. Mira enim dicebat, sed pollicebatur fœlicitatem, rationem semper promissæ fœlicitatis inopinabilis adiiciens. Quid enim æquè insolens, atque beatum dicere, qui pauper sit, lugens & afflictus? Rursus quid obtabilibus quàm audire eum, qui tam certo ostendit quibus rebus quis euadat beatus?

Matth. 1.
D. August.
Psal. 110.

f BEATI PAVPERES *a* SPIRITV, *f* QVONIAM IPSORVM EST REGNVM COELORVM.] Tripliciter à diuersis accipitur hæc oratio, *pauperes spiritu*, iuxta quod in scripturis tripliciter accipitur dictio, pauper. Aliquando enim pauperes dicuntur, qui laborant rerum necessariarum penuria, vt nomen, pauper, opponatur diuiti. Aliquando pauperes dicuntur, quouis modo, afflicti, & destituti ope aliena, quomodo accipitur frequentissimè in Psalmis. Aliquando pauper dicitur, qui de se humiliter sentit nec est inflatus, quomodo videtur accipi Isaiæ vltim. Cap. *Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & termentem sermones meos?* Itaque non desunt qui secundùm acceptionem secundam hîc intelligunt

Qui pauperes spiritu.
Isa. vlt.

gunt pauperes ſpiritu, qui animo ſunt afflicto, quos ſcriptura frequenter vocat contritos vel humiles ſpiritu, vt Pſalm. *Iuxta eſt Dominus ÿs qui tribulato ſunt corde, & humiles ſpiritu ſaluabit.* Sed hanc interpretationem non conuenire huic propoſito, patet tum ex eo quòd pauperibus apud Lucam opponantur diuites: cùm dicitur ex oppoſito huius ſententiæ. *Ve vobis diuitibus*, &c. tum quòd ſi pauperes ſpiritu nihil differrent à lugentibus, vt fruſtrà dictum eſſent: *Beati qui lugent.* Alii ergo, inter quos Auguſtinus, ſecundùm tertiam vocabuli, *pauper*, acceptionem intelligunt pauperes ſpiritu, eos, qui non habent ſpiritum magnum & inflatum, ſed modeſtè de ſe ſentiunt, omni ſuperbia & arrogantia depoſita. Sed & huic intelligentiæ obſtat, quòd pauperibus, de quibus hìc eſt mentio, opponantur à Domino diuites. Proinde rectiùs accipitur hoc loco nomen, *pauperes*, ſecùndùm primam acceptionem, vt reſpondeat Hebraicę dictioni רשים raſchim. Nam & Græca dictio hìc poſita πτωχοὶ, propriè mendicos ſignificat. Secundùm hanc tamen acceptionem adhuc dupliciter intelligitur illud, *pauperes ſpiritu.* Primò enim per *pauperes ſpiritu*, poſſunt intelligi hi qui re vera ſunt pauperes, ſed tales effecti proprio ſuo ſpiritu, hoc eſt, propria ſua voluntate, eaque ſpirituali, ita vt intelligatur beatos pronuntiare Dominus eos, qui re vera ſunt pauperes, non tamen effecti tales neceſſitate aliqua, nec quauis voluntate, ſed ſpirituali voluntate. Secundò, *per pauperes ſpiritu* poſſunt intelligi hi, qui etſi habeant diuitias, non tamen cor eis apponunt, ſed parati ſunt eas abiicere, & ſi quando expediret, vt ablatiuus, *ſpiritu.* intelligatur determinatio diminuens, adiecta ob diſtinctionem ab his, qui re ipſa ſunt pauperes. Quamuis autem hæc ſecunda intelligentia propinqua ſit priori ſenſui, & ad eum reductiuè pertineat, poſſitque ſimul cum priori intelligi & comprehendi, tamen prior intelligentia eſt ſimplicior, & videtur potiſſimùm eſſe ex intentione Domini, cuius intentio omnino videtur fuiſſe, diſcipulos ſuos ob id prædicare beatos, quòd propter ſe iam omnia abieciſſent & reliquiſſent. Proinde Diuus Baſilius quæſt. 205. bene explicat, qui ſint pauperes ſpiritu, dicens. *Hi ſunt pauperes ſpiritu, qui non ob aliam cauſam pauperes facti ſunt, niſi propter doctrinam Domini qui dixit : Vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus. Si verò quis etiam quomodocunque accedentem paupertatem, ſuſceptam gubernet ad voluntatem Dei, velut Lazarus, nec hic à beatitudine alienus eſt.* Hæc ille. Ex quibus coniunctis cum ſuperiori colligere licet triplices pauperes ſpiritu, ſecundùm tertiam vocabuli, *pauper*, acceptionem. Primò, quidem qui propter Chriſtum omnia ſua reliquerunt. quales erant Apoſtoli, & de his præcipuè Dominus locutus eſt. Secundò, qui incidentem paupertatem propter Deum patienti animo ſuſcipiunt, diuitiis eam præferentes ſpe regni cœlorum. Tertiò, qui parato ſunt animo abiiciendi facultates, vbi pietatis ratio exigeret, Vnde Eccle. 31. *Beatus diues qui inuentus eſt ſine macula, & qui poſt aurum non abÿt, nec ſperauit in pecunia, & in theſauris*, &c. Bene autem obſeruandum non eſſe dictum, beati pauperes voluntate, ſed, *ſpiritu*, quòd à Diuo Bernardo in ſermone primo de feſtiuitate omnium ſanctorum diligenter eſt annotatum. *Diligenter*, inquit, *attende, quòd non ſimpliciter pauperes nominat propter plebeios pauperes neceſſitate miſerabili, non laudabili voluntate. Spero equidem profuturam eis apud diuinæ bonitatis miſericordiam hanc ipſam afflictionis ſuæ miſeriam, ſcio tamen Dominum hoc in loco non de huiuſmodi fuiſſe locutum, ſed de his qui poſſunt dicere cum Propheta. Voluntarie ſacrificabo tibi. Attamen nec voluntaria quidem paupertas omnis, laudem habet apud Deum. Nam & Philoſophi omnia ſua reliquiſſe leguntur, vt expeditiùs mundabilibus curis, ſtudio vanitatis poſſent vacare liberiùs, & nolebant cenſu abundare terreno, vt abundarent magis in ſenſu ſuo. Hos diſcernit quòd dictum eſt, ſpiritu, id eſt, ſpirituali voluntate, ſpirituali ſcilicet intentione, deſiderio ſpirituali, propter ſolum beneplacitum Dei & ſalutem animarum.* Hæc ille. Indicauit idem & Baſilius in verbis ſuperioribus, cùm dicit, qui non ob aliam cauſam facti ſunt pauperes quàm ob Domini doctrinam, &c. & præmiſit : Quum Dominus dicat, nunc quidem, *Verba quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus ſunt & vita: nunc verò Spiritus ſanctus docebit vos omnia, & commonefaciet de ÿs quæ dixero vobis. Non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunque aufert à me, hæc loquetur* : Hi ſunt pauperes ſpiritu, &c. Ex quibus apparet Diuum Baſilium ablatiuum, *ſpiritu*, hìc accepiſſe pro ſpirituali Chriſti doctrina, aut Spiritu ſancto, vt ſit ſenſus : pauperes ſecundùm ſpiritualem Chriſti doctrinam, aut ſecundùm inſtinctum Spiritus ſancti. Redit tamen ſenſus eodem quò tendit ſenſus Bernardi, ſecundùm quem ſpiritus hìc accipitur pro ſpiritu noſtro, hoc eſt, mente noſtra, à Spiritu ſancto inſpirata, & ſpirituali intendenti. Alioqui enim mens noſtra non eſt ſpiritus. Sic & Diuus Hieronymus explicans qui ſint pauperes ſpiritu, *Qui*, inquit, *propter Spiritum ſanctum voluntate ſunt pauperes*, non quidem ſignificare volens ablatiuum, *ſpiritu*, hìc accipi pro Spiritu ſancto, ſed pro voluntate ſpirituali, quam ſcilicet inſpirauit Spiritus ſanctus. Quamuis autem in hac beatitudine commendetur primò & principaliter voluntaria paupertas pro Chriſto ſuſcepta, ſimul tamen etiam rectè intelligitur ex conſequenti commendari virtus humilitatis, quàm primò & ad litteram ſignificari intelligit Auguſtinus, ob id maximè, vt apparet, vt prima beatitudine accipiatur commendari ea virtus, quæ omnium eſt fundamentum virtutum, quomodo & intelligit Theophylactus poſt Chryſoſtomum, ſic ſcribens: *Primum modeſtiam & humilitatem animi ceu fundamentum, iacit. Nam quoniam propter ſuperbiam Adam cecidit, per humilitatem erigit nos Chriſtus. Significatur, inquam, etiam hæc cum voluntaria paupertate. Nam abiectio omnium facultatum propter Chriſtum, neceſſario prouenit ex animi humilitate, eamque coniunctam habet. Sicut enim diuitiæ ferè appetuntur propter mundi honorem, ita qui omnes abÿcit facultates, omnes item honores ſe contemnere declarat.* Atque hæc videri poteſt ratio, quare Diuus Hieronymus in commentarijs vtramque interpretationem videatur miſcuiſſe, & qua intelligitur hìc ſignificari voluntaria paupertas, & qua intelligitur humilitas animi. Sic enim ſcribit: *Beati pauperes ſpiritu, &c. Hoc eſt quod alibi legimus, & humiles ſpiritu ſaluabit. Ne quis autem putaret paupertatem, quæ nonnunquam neceſſitate portatur, à Domino predicari, adiunxit ſpiritu, vt humilitatem intelligeres, non penuriam: Beati pauperes ſpiritu, qui propter Spiritum ſanctum voluntate ſunt pauperes.* Hæc ille. Bene ergo ab hac

Pſalm. 33. D. Auguſt. D. Baſil. Eccl. 31. D. Bern.

ab hac beatitudine cœptus est hic sermo, tum quia quemadmodum initium omnis peccati est superbia, & radix omnium malorum est cupiditas; ita virtutum omnium fundamentum, & basis, est humilitas, ac perfectionis Euangelicæ origo est rerũ periturarum contemptus, & voluntaria paupertas, tũ quia in diuitiis, & honoribus vulgus maximè sitam beatitudinem existimet, proinde conueniebat vt illo reiecto quod maximè sectantur homines, contrarium eius primo loco induceret, & indè inciperet beatitudo iudicio diuino, vbi ærumna æstimatur humano, vt habet Ambrosius. Quoniam autem ipsa paupertas per se non facit hominem beatum, sed tantùm medium est perueniendi ad ipsam beatitudinem, ideo rationem adiicit Dominus, quare beatos pronunciauerit pauperes spiritu, *quoniam* (inquit) *ipsorum est regnum cœlorum.* Vbi obseruandum, quòd quamuis omnium beatitudinem vna sit ratio, nempe merces fœlicitatis. æternæ, tamen hæc variè significatur in diuersis beatitudinibus pro exigentia singularum beatitudinum. Pauperibus ergo spiritu promittitur regnum cœlorum, quia conuenit his, qui contempserunt regnare in hoc mundo, & elegerunt hìc haberi viles & abiecti, vt postea regnent in cœlis cum Deo. Itaque mundus quidem dicit: Beati diuites, quoniam ipsorum est regnũ terrarum, Christus verò contrà: *beati pauperes, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Nec dicit, ipsorum erit, sed ipsorum iam est regnum cœlorum, quòd illud in secura iam possideant spe, vnde etiam non dicuntur fore beati, sed iam esse beati, in secura scilicet spe quæ non cunfundit. Non enim cùm dicitur: *Beati pauperes*, intelligendum est verbum futuri temporis erunt, sed præsens, sunt. Nam postea dicitur: *Beati estis cùm maledixerint vobis homines*, &c. Porrò quanquam id quod hic promittitur beatis, potissimùm sit referendũ ad vitam futuram: in qua perfectè in ipsis implebuntur hæ promissiones, tamen etiam singulæ promissiones ex parte implentur in beatis in hac vita, quemadmodum in singulis patebit. Quod enim ad hanc primam pertinet beatitudinem, pauperes spiritu etiam in hac vita iam re ipsa regnant, regno planè cœlesti longè fœlicius, quàm reges, & principes terræ. Hic enim vt in plurimum, verius grauissimam seruiunt seruitutem, quàm regnant: Multos enim patiuntur tyrannos, discruciati auaritia, ira, liuore, cupiditate bonorum ac vindictæ, metu, spe. At homo humilis, terrenarumque facultatum, ac honorum contemptor, liber est ab huiusmodi curis, tranquillo semper existens pectore, securè expectans bona cœlestia, pestibus animorũ auaritia, atque superbia imperans, & dominans, honoribus atque omnibus huius mundi bonis longè superior. An non ergo talis obtinet regnum longè pulchrius, ac magnificentius regno tyrannorum? Sed hic dubium aliquod esse potest, quomodo saluator præferat paupertatem sufficientiæ, aut diuitiis, quoad beatitudinem, cùm Sapiens dicat Ecclesiasti. cap. 7. [*Eccles. 7.*] *Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus solem.* Et idem prouer. 30. [*Prou. 30.*] precatur Deum: *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo necessaria.* Deinde videtur ad beatitudinem consequendam accommodatius organum esse, diuitias aut saltem sufficientiam rerum temporalium quàm indigentiam, & paupertatem, quoniam indigentes necessariis oportet vacare, vt habeant necessaria, nec possunt se totas impendere his quæ sunt beatitudinis. Dicendum ad beatitudinem quidem naturalem præsentis vitæ conuenire magis aut diuitias aliquales, aut sufficientiam rerum temporalium, sed ad beatitudinem supernaturalem magis conuenire paupertatem voluntariam, Paupertas enim ex spiritu, lætissima est, expeditum reddens hominem ab omni solicitudine, certumque, ac securum hominem faciens quòd Deus ipsius curam gerat, qui non sinet ipsi deficere omne bonum, quemadmodum experientia in multis sanctis viris monstrauit. Sapiens autem non absolutè dicit vtiliorem esse sapientiam cum diuitiis, sed adjicit, *& magis prodest videntibus solem*, quo satis significat diuitias quidem aliquid conferre ad beatitudinem vitæ præsentis. Vnde & subiungit: *Sicut enim protegit sapientia, & sic protegit pecunia.* Oratio verò illa, quæ est Prou. 30. cap. est ratio sapientis ex parte imperfectionum, sicut satis patet ex sequentibus. Deinde illo tempore nondum erat infirmo, & rudi populo via perfectionis aperiẽda, cuius doctrina Christo magistro perfectionis reseruanda erat.

4 BEATI MITES, QVONIAM IPSI POSSIDEBVNT TERRAM.] Bene pauperibus adiunguntur mites. Duo enim hæc vt ferè se consequuntur, & coniuncta sunt; ita etiam in scripturis coniungi solent. Vnde Saluator de se dicit, *Discite à me quia mitis sum, & humilis corde.* Et Iudith. 9. [*Iudith 9.*] *Humilium, & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio.* Et Iob. 24. [*Iob 24.*] *Subuerterunt pauperum viam, & oppresserunt pariter omnes mansuetos terræ.* Qui enim animo est humilis, non facilè irascitur: nec contemptum se haberi & inglorium indignatur. Sic, & qui voluntariè pauper factus est, cùm honores simul, & diuitias contemnat, non facilè irascetur ob iacturam vel honoris, vel bonorum ab aliquo illatam. Vnde apud Hebræos summa est affinitas, & similitudo inter עני ani & ענו anau, quarum prior significat humiles, & pauperes, secunda verò mansuetos. Bene ergo subiicitur, *beati mites*, tum quòd mansuetudo humilitati, & paupertati coniuncta ferè sit, tum quod coniuncta esse debeat, adeo vt sine ea paupertas spiritu laudabilis non sit. Quid enim prodest externas contẽnere diuitias, si non etiam teipsum contemnas: & superiorem esse ipsis pecuniis, si non etiam tui animi commotiones superare possis, quod fit per mãsuetudinem? Apud Græcos tamen secundò loco ponitur: *Beati qui lugent*, ordine etiam non incongruo. Sic enim prima beatitudine excluditur appetitus bonorum, & diuitiarum, secunda verò appetitus voluptatũ, in quibus tribus comprehendũtur omnia quæ mundi sunt. Est autem istud: *Beati mites*, &c. desumptum à Dauide ex Psalm. 36. [*Psal. 36.*] vbi dicitur: *Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Nam inter mansuetos, & mites nulla constituenda est differentia, quemadmodum tamen quidam constituunt, cùm vna sit apud Græcos, & Hebræos dictio, quàm Latinus nunc vertit mansuetum, nunc mitem. Est enim Græcè πραῢς, vel πρᾷος, Hebraicè verò ענו Anau. Pertinet autem ad mansuetum vel mitem non quidem omnino nunquam irasci, hoc enim est insensatorum, & insipientium, sed ita passionibus iræ, & zeli imperare, vt nec indignetur, vel

vel murmuret contra Deum, vel ob iniquorum fœliciores ſucceſſus, vel proprias aduerſitates ab illo immiſſas, neque contentioſè cum improbis pugnet verbis, nec iniurias ab eis illatas cupiat vendicare, ſed vt ita ſe gerat, erga Deum, quidem, vt benigno animo Dei iudicia ſuſtineat, erga homines verò, vt vel taciturnitate, vel placida reſponſione, vel malorum illatorum patienti tollerantia, improbitatem hominum ſuperare contendat. Non ſolùm enim ad mitem pertinet, non quærere vindictam, ſed etiam placita ſuauitate exteriorum morum vtilem ſe omnibus exhibere, hoc eſt, non ſolùm non vinci à malo, ſed vincere in bono malum. Pertinere autem ad manſuetum huiuſmodi animi erga Deum diſpoſitionem, patet ex Pſalmo 36. vbi Pſalmiſta dehortans ab æmulatione, & zelo impiorum, & zelantium eos pœnam deſcribens per oppoſitionem dicit, *Manſueti autem hæreditabunt terram*, pro quo priùs dixit, *Suſtinentes autem Dominum ipſi hæreditabunt terram.* Pertinere autem etiam ad manſuetum placidam reſponſionem, illud Pauli docet, *Seruum autem Domini non oportet litigare, ſed manſuetum eſſe ad omnes docibilem, patientem, cum modeſtia corripientem eos qui reſiſtunt veritati.* Magna ergo eſt virtus manſuetudinis, quæ hominem ſui ipſius dominum facit, Deoque in omnibus ſubditum ac optimè affectum, omnibus item hominibus, etiam improbis, vtilem & commodum. Ideoque & in ſcripturis paſſim commendatur, idque variè. Primùm, quòd ſingulariter Deo placeat, & ſingulariter ei curæ ſunt manſueti. Vnde Eccleſiaſti. *Beneplacitum eſt Deo fides, & manſuetudo.* Et Spalm. 149. *Exaltauit manſuetos in ſalutem.* Et Iſaiæ 11. *Arguet in æquitate pro manſuetis terræ.* Et ſanè tam grata Deo, & perfecta eſt hæc virtus, vt Dominus huius exemplum, & magiſtrum ſe ſpecialiter exhibuerit, dicens: *Diſcite à me*, &c. Secundò, quòd hæc virtus aptiorem faciat mentem vt ſit capax cognoſcendi diuinam voluntatem, & audiendi eloquia diuina. Vnde Pſalm. 24. *Diriget manſuetos in iudicio, docebit mites vias ſuas*, Et Pſal. 33. *Audiant manſueti, & lætentur.* Et Iacob. 1. *In manſuetudine ſuſcipite inſitum verbum quod poteſt ſaluare animas veſtras.* Et Eccleſi. 5. *Eſto manſuetus ad audiendum verbum Dei, vt intelligas.* Vnde Moyſes, de quo ſcribitur Numer. 12. *Quòd erat mitiſſimus ſuper omnes homines qui morabantur in terra*, creditur à Dionyſio ob hanc virtutem habuiſſe cum Deo tantam familiaritatem. Tertiò, quòd hæc virtus vt nos commodos, & vtiles omnibus facit, ita etiam gratos. Vnde Eccleſiaſt. 3. *In manſuetudine opera tua perfice, & ſuper hominum gloriam diligeris.* Hic autem à Domino ideo prædicantur beati manſueti, *quoniam* (inquit) *ipſi poſſidebunt terram.* Vbi pro, *poſſidebunt*, Græcè eſt κληρονομήσουσι, idem ſcilicet verbum quod eſt Pſal. 36. vnde iſtud deſumptum eſt, vbi nos legimus: *Manſueti autem hæreditabunt terram*, Plus eſt autem hæreditate vel in hæreditatem accipere terram, quàm poſſidere terram, Multi enim poſſident, non hæreditario iure. *Terra* autem cuius poſſeſſio hìc promittitur mitibus, variè à diuerſis accipitur. Bernardus enim intelligit corpus, quòd poſſidet anima hominis manſueti, regnans ſuper carnis motus: & omnibus ſuis membris per manſuetudinem imperans, Et Diuus Ambroſius quoque per terram videtur corpus intelligere, verùm intelligit manſuetum non hìc poſſidere corpus ſuum, ſed

Pſal. 36.
2. Tim. 2.
Eccl. 1.
Pſal. 149.
Iſa. 11.
Pſal. 24.
Pſal. 33.
Iacob. 1.
Eccl. 5.
Num. 12.
Eccl. 3.
D. Bern.
D. Ambr.

A post reſurrectionem. *Poſt reſurrectionem*, inquit, *terram tuam incipiens poſſidere abſolutus à morte ille enim cui dicitur: Terra es, & in terram abis, non poſſidet terram ſuam. Non enim poteſt eſſe poſſeſſor, qui non capit fructum.* Diuus Hilarius videtur intellexiſſe corpus Dominicum, aut potiùs corpus noſtrum configuratum corpori claritatis Chriſti, vt ſit idem ſenſus ipſius cum ſenſu Ambroſii. Sic enim ſcribit, *Mitibus terræ hæreditatem pollicetur*, id eſt, *eius corporis quod ipſe Dominus aſſumpſit habitaculum. Et quia per manſuetudinem mentis noſtræ habitauerit Chriſtus in nobis, nos quoque gloria clarificati eius corporis veſtiemur.* Diuus Hieronymus terram intelligit hìc eam de qua Pſalmiſta, *Credo videre bona Domini in terra viuentium*: cœlum, B ſcilicet, quòd terra eſt viuentium, cùm terra hæc ſit potiùs terra mortuorum vel morientium. Chryſoſtomus verò etiam hanc terram intelligit. Huius certè terræ poſſeſſio rectè intelligitur promitti mitibus, tum quòd frequenter contingat vt tales ſtabilius, & quietiùs ſua poſſideant, quàm immites, qui multoties animam, & hæreditatem paternam contentionibus ſuis perdunt, tum quia manſueto homini totus mundus patria eſt, totque locis habet fundum, quot locis reperit amantes Euangelicæ manſuetudinis, atque ex omnibus, quæ habet mundus voluptatem, & fructum capit, velut illius poſ- C ſeſſor: cùm contrà immitis, & ferox nec hoc poſſideat quod habet. Itaque ſecundum Chryſoſtomum, quoniam vulgò æſtimatur eum qui mitis eſt, omnia ſua perdere, contrarium promittit Dominus, ſpiritualibus temporalia immiſcens: vtens ad hoc verbis Pſalmiſtæ. Veriſimiliùs autem eſt omnia hæc promiſſa pertinere potiſſimum ad futuram vitam, & ideo veriſimilior eſt, & ſimplicior Hieronymi interpretatio, quamuis vt omnia hæc promiſſa ex parte etiam in hac vita impleri rectè intelliguntur, ſimul poſſit intelligi, & ſenſus Chryſoſtomi. Aut *terra* hìc ſimpliciùs accipietur pro terra hæc, quam iam ex parte poſſident mites, ſed perfectiſſimè cum Chriſto poſſeſſuri ſunt, cum facta erit terra noua, D hoc eſt, de ea terra potiſſimum hìc loquitur Dominus, quam Paulus ad Hebr. 2. vocat orbem terræ futurum ſubiiciendum Chriſto. Itaque quoniam mites hìc frequenter pelluntur ſuis poſſeſſionibus, promittitur eis verbis Pſalmiſtæ hæreditaria poſſeſſio totius terræ. Cùm enim ſint futuri hæredes Dei, cohæredes autem Chriſti ſimul cum ipſo hæreditario quodam, & proprio iure poſſidebunt vniuerſam hanc terram, cum dominabuntur iuſti omnibus impiis in matutino. Et mundus quidem dicit: Beati potentes qui iniurias ſuas vendicare valent, quoniam tales poſſidebunt terram. Chriſtus contrà. *Beati mites quoniam ipſi poſſidebunt* E *terram.*

f BEATI QVI LVGENT, QVONIAM IPSI CONSOLABVNTVR.] Cùm vulgus exiſtimet etiam in deliciis, & voluptatibus huius vitæ ſitam beatitudinem: Dominus poſtquam prima ſententia reiecit vulgi ſententiam, diuitias, & honores magnificientis: hac iam ſententia etiam refelli falſam vulgi de voluptatibus opinionem, aſſerens è contrario in luctu potiùs ſitam beatitudinem. Mundus enim dicit. Beati ab omni luctu liberi & omnibus deliciis affluentes. Dominus contrà. *Beati qui lugent.* Cùm autem non omnes qui lugent ſint beati, imò multorum luctus ſit vituperandus, vt qui lugent, eo quod non honorentur in

mundo

mundò: aut qui lugent damnum rerum temporalium, aut impotentiam vindictæ, aut denique qui immodicè dolent amicorum suorum amissionem, aut simile quid: omnes ferè sententiam hanc intelligendam volunt singulariter de sancto luctu sponte à viris iustis suscepto, vt est luctus, quo vel propria, vel aliena deflent peccata. Denique quo exilium, & vitæ huius miserias, ac tentationes deplorant, desiderantes esse cum Christo, & eo esse statu in quo nihil committant Deo ingratum. Verùm si consideretur sententia quæ apud Lucam huic opponitur, nimirum: *Væ vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis*, videbitur Dominus non solùm beatificasse huiusmodi luctum à viris sanctis, iustis illis & piis de causis susceptum. Sicut enim diues epulo comprehenditur sub illo *væ*, quod huic beatitudini opponitur: ita & hæc beatitudo videtur etiam ex intentione Saluatoris pertinere ad Lazarum Euangelicum, vt satis patet ex verbis Abrahæ, quibus respondit diuiti, dicens: *Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.* Proinde intelligenda hæc sententia non solùm de his qui ob sanctas illas causas spretis huius mundi voluptatibus, sponte luctum suscipiunt, sed etiam de his, qui calamitates aliquas à Deo sibi immissas æquo animo hic perferunt, vt sub hac beatitudine comprehendatur illud Iacobi: *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ.* Lugentes enim hic dicuntur, non solùm qui lachrymas emittunt, sed etiam quotquot in rebus tristibus, & calamitatibus agunt, maximè his quæ fortunæ esse videntur. Quòd si obiiciatur, non omnes huiusmodi lugentes esse beatos: dicendum, Dominum etiam has sententias non extulisse catholicas, ac proinde noluisse significare: omnes lugentes esse beatos, sed tantùm voluisse significare in genere, id quod omnes miserum putant, viam parare ad solidam fœlicitatem, si modò tamen quis eo bene vtatur, & nihil alioqui desit quòd felicitatem æternam impediat, quomodo ferè oportet generales huiusmodi sententias intelligere. Sicut enim dum postea in genere dicit: *Væ diuitibus, væ vobis qui ridetis, qui saturati estis, & væ: cùm benedixerint vobis homines*, non vult vniuersaliter omnes diuites, aut ridentes, aut commendatos ab hominibus condemnare, sed ex circumstantiis, aliisque locis facilè patet de quibus veræ sunt generales illæ sententiæ, ita etiam hoc loco censendum. Ex aliis enim scripturis, atque ex hoc ipso loco videndum, quibus lugentibus hæc beatitudo conueniat, nimirum his qui mites sunt, vt præmittitur: quique esuriunt & sitiunt iustitiam, vt sequitur. Beati ergo qui lugent propria delicta, cum Psalmista dicente: *Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum*, &c. Beatiores, qui etiam aliena deflent peccata, ob Dei inhonorationem, malorumque perditionem, & pusillorum scandala, quomodo Samuel luxit Saulem, & Dauid impios, dicens: *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam.* Et Paulus Apost. flere se dicit eos qui post fornicationem & immunditiam non egerunt pœnitentiam. Beati qui cum Ieremia lugent vastitatem spiritualis Ierusalem. Beati qui voluptates huius mundi spernentes dicunt cum Dauide: *Renuit consolari anima mea*, & præ desiderio cœlestis patriæ, ac tædio carnis repugnantis spiritui exclamant cum Paulo: *Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Et cum Dauide: *Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est.* Beati denique quibus non contingit terrena hic frui fœlicitate, sed omnia eis in hoc mundo aduersa eueniunt, si modò patienter immissas à Deo miserias sufferant, & cum Psalmista dicant: *Ego in flagella paratus sum.* Et cum Ieremia: *Corripe me Domine, veruntamen in iudicio, & non in furore tuo.* Omnes hi lugentes beati, inquit Dominus, quoniam ipsi consolabuntur. Idque potissimùm & perfectissimè in futura vita, quando, vt habet Isaias: *lætitia sempiterna erit eis, & auferet Dominus Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors non erit vltra, neque luctus, neque clamor, neque dolor, quia prima abierunt.* Sed tamen & in præsenti etiam vita non aberit cœlestis ille consolator, Spiritus sanctus, qui temporarium luctum inæstimabili mentis gaudio pensat, vt possint dicere cum Paulo: *Quasi tristes, semper autem gaudentes.* Et cum Dauide: *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt animam meam.* Proinde non contrariatur huic sententiæ beatificanti lugentes, quod habet Sapiens, de hortans à mœrore, Prouerb. 17. *Animus gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exsiceat ossa.* Luctus enim iste, quem hic Dominus beatificat, suam habet coniunctam aut comitem ferè mentis hilaritatem, superantem omnem sensum & omnem sermonem secundùm illud Psalmi mysticè intellecti: *Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte*, &c. *Cibabis nos pane lachrymarum, & potum dabis nobis in lachrymis.* Sic nec contrariatur quod dicitur Ecclesiast. 30. *Tristitiam longe expelle à te. Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.* Loquitur enim de tristitia mundana, quæ secundùm Paulum mortem operatur. Porrò de consolatione sempiterna, quæ manet sanctos in cœlis, prolixè habetur Isaiæ vltim. cùm dicitur: *Lætamini cum Ierusalem, & exultate in ea omnes qui diligitis eam, gaudete cum ea vniuersi qui lugetis super eam, vt sugatis & repleamini ab vberibus consolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini.*

BEATI QVI ESVRIVNT ET SITIVNT IVSTITIAM, &c.] Benè hæc beatitudo superioribus tribus subiungitur. Nam contemptis diuitiis, honoribus, & voluptatibus, quorum trium contemptus, superioribus tribus significatus est, superest vt homo iam etiam esuriat, & sitiat iustitiam, & virtutem. Sed hîc difficultas occurrit, quomodo Matthæus addat, *iustitiam*, quod non additur apud Lucam, nec subintelligi posse videtur, cùm illi, *Beati qui esuritis*, opponatur, *Væ qui saturati estis, quia esurietis*, quod quemadmodum intelligitur de saturitate corporali, ita etiam contrarium videtur debere accipi de fame, & siti corporali, & non de fame iustitiæ, quæ est fames spiritualis. Dicendum, quod quemadmodum Lucas in prima beatitudine non apposuit ablatiuum *spiritu*, eò quòd induceret Dominum alloquentem discipulos, ita vt facilè ex eo intelligi posset, quales pauperes Dominus beatificaret, nimirum qui similes essent Apostolis voluntariè paupertatem eligentibus

Marginalia: Luc. 16. — Iacobi 1. — Psal. 6. — Psal. 118. — 1. Re. — 2. Cor. 12. — Tren. 1. — Psal. 76. — Rom. 7. — Psal. 119. — Psalm. 37. — Ierem. 10. — Isa. 35. — Apoc. 21. — 2. Cor. 6. — Psal. 93. — Prou. 17. — Eccles. 30. — 2. Cor. 7. — Isa. vlt.

eligentibus: ita & in hac beatitudine non addidit accusatiuum, *iustitiam*, quo exprimeretur quales esurientes Dominus beatos pronuntiaret, eo quòd id satis intelligi posset ex iis quibus Dominus loquebatur. Et quamuis quod dicit Lucas, *Beati qui nunc esuritis*, omnino videatur debere accipi de esurie corporali: Matthæus tamen, qui generaliter proposuit beatitudines: expressit hanc beatitudinem de esurie spirituali, eo quòd esuries corporalis non sit beatificata nisi propter adiunctam etiam spiritualem esuriem iustitiæ: quemadmodum econtrà saturitas corporalis ob id maximè condemnatur, quod adiunctum habeat fastidium aut neglectum iustitiæ. *Beati* ergo pronunciantur *qui sic esuriunt & sitiunt iustitiam*, vt eius desiderio frequenter esuriant & sitiant corporaliter, negligentes pascere corpus, imò corporali alimentorum copiam subtrahentes, ieiuniisque carnem macerantes, vt mentem pascant, & impinguent iustitia. Beata esuries corporalis, si modò talis sit qualis fuit discipulorum Domini. Accipitur autem hìc *iustitia*, vt sit generalis virtus: & esurire iustitiam, sit desiderare quæcumque sunt virtutis & æquitatis. Id autem contigit dupliciter, videlicet aut desiderando propriam innocentiam, & rectitudinem in omnibus actionibus, aut optando vt id quod æquum & iustum est, apud omnes obtineat, & ab omnibus præstetur quod debitum est & rectum. Atque vterque hic modus rectè intelligitur comprehendi sub hac beatitudine vt esurientes iustitiam, sint desiderantes id quod rectum est & debitum exhiberi, tum à se, tùm à quocunque, fastidita omni iniquitate, tùm in se, tùm in quocunque. Et quidem desiderium iustitiæ, rectè hic non per desiderii nomen, sed per famem & sitim designatur, idque multiplici ratione. Primùm, vt ostendatur vehementia desiderii. Fames enim & sitis desideria sunt longè superantia quoduis aliud desiderium vel bonorum, vel diuitiarum. Deinde, vt ostendatur quasi naturalitas, quòd scilicet quemadmodum tam fames quàm sitis ex natura prouenit, ita desiderium vehemens iustitiæ, vt naturale inest iustis secundùm naturam spiritualem maximè, secundùm quam ex Deo nati sunt, Præterea ad ostendendam qualitatem indigentiæ, quòd scilicet iusti desiderant iustitiam, & rectitudinem, tanquam cibum, & potum, indigent ad vitæ conseruationem esurientes, & sitientes. Sic enim & iustitia velut cibus est & potus spiritualis, animam pascens, reficiens, & viuificans, aut in vita spirituali conseruans. De hoc cibo dicit Dominus: *Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui est in cœlis.* Dicit ergo, *qui esuriunt iustitiam*, hoc est, qui eo amore eam prosequuntur, quo ardore prosequimur cibum & potum, quique eam veluti ad vitæ conseruationem necessariam requirunt, atque in ea oblectantur, quomodo homo in cibo & potu. Non dicit autem: Qui esuriunt & sitiunt scire vel facere iustitiam, sed absolutè, qui esuriunt iustitiam, vt intelligamus vtramque iustitiæ esuriem, qua scilicet desiderant eam iusti & scire & perficere. Nec dicit: Beati qui amant iustitiam, aut qui sectantur, aut faciunt iustitiam, quemadmodum dicit & Psalmista Psalm. 105. *Beati qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam, & in omni tempore*, quia, vt habet Hieronymus, non nobis sufficit velle iustitiam,

Ioan. 4.

Psal. 105.

nisi & iustitiæ patiamur famem, vt sub hoc exemplo, nunquam nos satis iustos, sed semper esurie iustitiæ opera intelligamus. Iusti enim quoniam nec se nec alios vident in hac vita præstare quicquid debitum est, cùm in multis offendamus omnes, etiam habita iustitia non sunt contenti, sed vlterius semper esuriunt & sitiunt perfectiorem tum in se, tum in aliis iustitiam. Iam & illud notandum, Dominum, cùm dicit beatos qui esuriunt & sitiunt iustitiam, auocare ab esurie & siti rerum temporalium, ac significare voluisse leuiter appetenda ista, quibus aliter & fouetur corpus, in quorum cura vulgus miserè torquetur, quorum saturitas nonnunquam plus cruciat, quàm priùs cruciabat fames, & mox à saturitate recurrit fames subinde satianda. Fœlices esse qui famem ac sitim à rebus prætereuntibus transferunt ad iustitiam Euangelicam expetendam, vbi semper est quod esuriatur & sitiatur. Bene autem pro mercede promittitur huiusmodi esurientibus, quòd ipsi saturabuntur, quasi dicat: Miseri qui esuriunt & sitiunt temporalia, quoniam tales non continget vnquam saturari: sed fœlices qui esuriunt & sitiunt iustitiam, non enim semper esurient, sed aliquando fœliciter & beatè saturabuntur: In cœlesti scilicet patria, secundùm illud Psalmistæ: *Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo, satiabor cùm apparuerit gloria tua.* Ad vitam enim futuram, saturitatem hanc referre potissimùm oportet, eo quòd in hac vita non sit saturitas plena, propterea quòd semper desit aliquid iustitiæ, quòd esuriamus. In futura autem vita sicut omnium bonorum, ita & iustitiæ erit satietas, cùm sublata erit omnis iniquitas simul morte. Et tamen etiam in hac vita ex parte saturitas esurientibus iustitiam contingit longè fœlicior & verior quàm sit diuitum satietas, secundùm illud Saluatoris: *Qui venit ad me non esuriet: & qui credit in me, non sitiet in æternum.* Et rursum: *Qui biberit ex hac aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam.* Porrò duarum iam prædictarum beatitudinum promissiones, simul cum oppositis condemnationibus saturorum & ridentium, pulchrè habet Isaias: *Ecce*, inquit, *serui mei comedent, & vos esurietis. Ecce mei bibent & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei laudabunt præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis.*

BEATI MISERICORDES, QVONIAM IPSI MISERICORDIAM CONSEQVENTVR.] Bene hæc beatitudo in qua beatificatur misericordia, subiungitur superiori in qua iustitia beatificatur. Sicut enim hæ duæ virtutes, quarum altera respicit debitum, altera gratuitum, frequenter in scripturis coniungitur, ita in eo qui beatus esse volet, coniuncta debet esse misericordia iustitiæ: & priùs quidem iustitiæ, deinde etiam misericordiæ habenda est ratio. Iustitia enim sine misericordia, veluti crudelitas est: misericordia verò sine iustitia, dissolutio est, quare ab inuicem hæc separari non debent. Vnde in Psalm. *Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas.* Et: *Misericordiam & veritatem diligit Deus.* Et: *Misericordia & veritas præcedent faciem tuam.* Et Prouerb. 20. *Misericordia & veritas custodiunt regem*

Prou. 16. gem. Et cap. 16. *Misericordia & veritate redimitur iniquitas.* Et infinitis aliis locis hec coniunguntur. Ad misericordem autem pertinet, ex animo compati alienis miseriis, easque velut proprias ducere, ac proinde appetere tollere illas, easdemque tollere si potest. *Qui misericors.* Dicitur enim misericors, quasi miserum & afflictum habens cor ob conspectam alterius miseriam. Vnde constat misericordem præcellere beneficum, aut munificum, cùm præter exteriorem subuentionem, in nomine misericors, includatur interior ille compassionis, & condolentiæ pius affectus, qui non includatur in nomine beneficus aut munificus. Est autem tantæ eminentiæ hæc misericordiæ virtus, vt sola inter virtutes Deo propria dicatur, iuxta illud: *Deus cui proprium est misereri.* Vnde & in scripturis à misericordia maximè Deus prædicatur, & postea in hoc sermone singulariter ad imitationem misericordiæ diuinæ Dominus adhortatur, dicens apud Lucam: *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est*, pro quo Matthæus habet: *Estote ergo perfecti sicut & pater vester cœlestis perfectus est.* Vnde significatur ad perfectionem diuinam, per misericordiam & benignitatem nos peruenire: Quamuis autem misericordia quædam sit etiam erga nos ipsos, qua scilicet studemus miseriis nostris propriis subleuandis, iuxta illud Ecclesiastici cap. 30. *Ecclesi. 30.* *Miserere animæ tuæ placens Deo*, tamen sicut propriè misericordia dicitur ad alterum, ita etiam de huiusmodi misericordia intelligenda est hæc beatitudo. Porrò huiusmodi misericordia in eleemosynarum largitione non tantùm consistit, sed etiam in his omnibus, quibus iuuatur aliqua proximi miseria, & alterius onus portamus: vnde bene non dixit Dominus: Beati eleemosynarum largitores, aut beati miseratores, sed id quod omnibus competere potest: *Beati misericordes.* Misericors enim est, qui vel tantùm indolescit fraterna, charitate alterius calamitatibus, si non possit subuenire. Misericors est, qui monet errantem, docet ignorantem, cons[illegible]ur afflictum, vestit nudum, pascit esurientem, condonat peccanti in se debita, orat pro peccatoribus, aut denique qui quicquid habet dotis, aliis subleuandis ac refocillandis impendit. Quis ergo ab hac beatitudine conqueri poterit se necessitate esse exclusum? Considerandum autem & illud, Dominum cùm beatos misericordes pronunciat, contra vulgi sententiam significare, quod à Domino dictum testatur Paulus Actuum 19. *Act. 19.* *Beatiùs esse dare, quàm accipere: & subuenire, quàm aliena opera subueniri.* Porrò ob quam causam beati sint misericordes, ostendit Dominus subdens, *quoniam ipsi misericordiam consequentur*, à Deo, scilicet. Et id quidem patet ex parte in præsenti tempore, id quo ob assidua peccata nemo non indiget Dei misericordia remittente peccata, quam maximè misericordia fraterna impetramus, iuxta illud Prouerb. 16. *Misericordia & veritate redimitur iniquitas.* Et Danielis 4. *Dan. 4.* *Peccata tua eleemosynis redime.* Sed perfectissimè Dei misericordiam consequentur misericordes in futura vita, quando gratuita Dei bonitate liberabuntur ab omnibus huius vitæ miseriis & malis. De qua misericordia Psalmista: *Psal. 102.* *Qui coronat te in misericordia & miserationibus.* Et Iudas in epistola sua: *Vosmetipsos in dilectione Dei serua[illegible], exspectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.* Ex quibus scripturis discimus non nisi per misericordiam Dei saluari nos posse, secundùm illud Pauli: *Gratia Dei vita æterna.* Si enim exacta iustitia nobiscum agere volet Dominus, non iustificatur in conspectu eius omnis viuens. Idem cum hac sententia Domini habet & Dauid Psalm. 40. dicens: *Psal. 40.* *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Et Tobiæ 4. *Tob. 4.* *Quomodo potueris, ita esto misericors, & ne auertas faciem tuam ab vllo paupere. Ita enim fiet, vt nec à te auertatur facies Domini.* Ex opposito verò dicitur Iacobi 2. *Iacob. 2.* *Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Superexaltat autem misericordia iudicium.* Et prouerb. 21. *Prou. 21.* *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit, & non exaudietur.* Videtur autem cùm dicitur solùm, *ipsi misericordiam consequentur*, esse æqualis retributio, sed est multo maior. Non enim est æqualis misericordia diuina & humana. Condonasti proximo delictum aliquod leuiusculum? tibi Deus condonabit omnia delicta. Remisisti fratri vindictam temporariam? tibi Deus remittet æternam. Subleuasti tua pecunia fratris inopiam? tibi Deus reddet opes sua cœlestes. Theophylactus autem non solùm de misericordia Dei dictum putat: quoniam misericordiam consequentur: sed etiam de misericordia hominum, vt ob id intelligi possit absolutè dictum misericordiam consequentur. Qui enim heri misericors fuit, si hodie inops sit, ab omnibus misericordiam consequitur, Itaque sensus erit: *Misericordiam consequentur*, partim quidem hìc à Deo & ab hominibus, perfectissimè autem postea à Deo.

BEATI MVNDO CORDE, QVONIAM IPSI DEVM VIDEBVNT.] Quemadmodum immunditia dupliciter accipitur in scripturis, & aliquando quidem specialiter pro venereis actibus illicitis, quibus non tantum anima, sed & corpus polluitur, vt cum Paulus numerat inter opera carnis fornicationem & immunditiam: *Galat. 5.* aliquando verò generaliter pro omni vitio mentem hominis coinquinante. Sic dupliciter intelligi possunt aliqui dici *mundo corde*, vel, vt habent Græca, καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, hoc est, mundi corde, pro quo Augustinus legit dictione composita, mundicordes. *Duplex mundicies cordis.* Aut enim specialiter dicuntur *mundo corde*, quorum cor castum est ab omni concupiscentia venerea, aut saltem ab illicita concupiscentia alienum. Atque hoc modo hic accipit Theophylactus, intelligens ideo munditiam cordis subiunctam post misericordiam, eo quòd quidam inueniantur misericordes, qui tamen scortantur, & aliàs immundi sunt, atque ob id Christum iubere cum aliis virtutibus etiam esse mundos, hoc est, castos, non solùm corpore, sed etiam corde, & adiecisse, *quoniam ipsi Deum videbunt*: quia vt nihil æquè hebetat mentem atque deditum esse veneri, sic castitas & continentia mentem maximè capacem reddunt visionis & cognitionis diuinæ. Aliter dicuntur *mundo corde* generaliter, quorum cor nullis vitiis est inquinatum, purum scilicet & à malis cogitationibus, & à prauis desideriis, & singulariter ab omni duplicitate, quomodo Dauid precatur cor mundũ creari in se. *Psal. 50.* Atque hoc modo accipit hìc D. Ambrosius, & similiter Basilius, qui quæstione 280. explicans quis sit mundus corde, dicit:

cit: Qui non reprehendit seipsum in reprobatione, aut defectu, aut negligentia mandati Dei. Et quidem potiùs debere sic generaliter accipi, verisimilius est ex loco Psalmi 23. ad quem hic allusum videtur à Domino, vbi sic dicitur: *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde*, &c. Et subditur: *Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.* Hic enim cor mundum accipitur, vt generaliter omne mentis vitium excludat. Sic etiam dupliciter accipi potest locus ille Pauli similis huic sententiæ, qui est ad Hebr. 12. *Pacem sequimini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.* Potest enim per sanctimonium accipi castitas, quemadmodum intelligunt Chrysostomus & Theophylactus: potest etiam accipi generaliter omnis virtus mentem hominis sanctificans: Porrò si generaliter accipiatur munditia cordis (ad quam inuitat Isaias cap. 1. dicens: *Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.* Et Iacobi cap. 4. *Purificate corda vestra, duplices animo*) rectè hæc beatitudo superioribus subiungitur, vt significaretur non satis esse si quis pauper sit mitis, lugens, iustitiæ & misericordiæ deditus, nisi etiam mundo sit corde. Nam illa videri possunt exterius ab aliquo præstari, qui tamen cor habeat vel cogitationibus, & desideriis malis, vel sinistra bonorum operum quæ facit, intentione deprauatum, aut ideo hæc beatitudo superioribus subiungitur, quod ex illis consequatur: cordis enim munditia effectus est præcedentium virtutum. Nam per luctum & misericordiam purgatur cor. Accipitur autem hic *cor* sicut frequenter in scripturis, metaphoricè pro mente, propterea quòd sicut cor principium est omnium vitalium operationum, ita mens principium omnium cogitationum & affectuum. Vnde Sapiens præcipit omni custodia custodiri cor, quia ex ipso vita procedit. Et aliquando quidem *cor* metaphoricè accipitur tantùm pro parte mentis intellectiua, vt cùm cordi adduntur renes, sicut cùm dicitur, *scrutans corda & renes Deus.* Nam per renes pars appetitiua designatur. Aliàs verò pro tota mente accipitur. Verùm apparet nullos esse huius beatitudinis capaces. Dicitur enim Prouerb. 20. *Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato?* Et Iob. 15. *Cœli non sunt mundi in conspectu eius, quanto magis abominabilis & inutilis homo, qui bibit quasi aquas iniquitatem:* Et cap. 25. *Nunquid iustificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere? Ecce luna etiam non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius.* Rursum: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nosipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* Dicendum, quòd quemadmodum scriptura iustos vocat, non eos qui nullum committunt peccatum, sed qui ab omni crimine sunt liberi: ita & mundus corde dicitur, qui etsi cor habeat leuibus maculis aspersum, purus tamen est à criminalibus peccatis, quæ hominem in Dei ira constituunt. Dicuntur ergo quidam mundo corde, non absoluta munditia, sed à munditia fragilitati nostræ possibili. Si enim sit via aliqua multum lutosa, per quam difficilè quis possit transire nisi multum luti contrahat, transeat autem aliquis, qui pauculas, & paruas maculas contrahat, dicemus illum mundum esse. Benè autem mundis corde promittitur: quoniam ipsi Deum videbunt. Nam cùm Deus oculis corporalibus videri non possit, sed tantum oculis mentis & cordis, requirit ad visionem sui puros oculos mentis, hoc est, puram mentem, quemadmodum sol sensibilis requirit puros oculos corporales. Quod enim sol est puris oculis, hoc Deus est puris mentibus. Quod pituita aut squamæ sunt oculis, hoc peccata sunt animis. Nec parua est huiusmodi promissio posse videre Deum. Nam in visione Dei consistit fœlicitas vitæ æternæ, iuxta illud Saluatoris: *Hæc est vita æterna, vt cognoscant te Deum verum.* Adimpletur autem hæc promissio potissimùm in futura vita. Nam in hac vita Deum nemo vidit vnquam, in propria eius essentia scilicet. Et tamen etiam ex parte adimpletur in hac vita, quandoquidem puri corde capaciores sunt cognitionis Dei, quæ hìc de ipso haberi potest. Sicut enim (inquit Theophylactus) speculum si mundum fuerit, recipit imagines: sic anima pura Dei faciem & scripturarum scientiam suscipit. Notandum & illud, dum mundis corde hic promittitur videre Deum doceri nos, præparationem humanæ mentis ad videndum Deum non cōsistere in perfectione patris speculatiuæ, quemadmodum Philosophi tradiderunt, ponentes sapientes maximè appropinquare Deo, sed in perfectione mentis, & partis affectiuæ, quæ vocatur cor, ac proinde hanc præparationem & viam omnibus esse communem, quantumuis ineruditis. Nam mūditiam cordis etiā vetulæ, & anus indoctæ habere possunt. Itaque philosophi quidem beatos prædicant sapientes corde, quasi illi Deū sint perfectius visuri, & cognituri. Christus contra mundis potius corde id competere pronunciat. Iudæus & Pharisæus prædicabat, & beatificabat eum qui mundus esset corpore, quòd talis possit ingredi templum, & apparere cum sanctis coram Domino. Dominus contrà mundos corde beatos prædicat, tanquam idoneos visionis Dei, docens corporalem illam, quam sectabantur Pharisæi, munditiam non ita magnopere sectandam. Rursum mundus commendat eos qui student mundiciei corporis & vestium, quòd tales digni fiant, qui versentur cum regibus & principibus, & videant faciem illorum. Dominus contrà beatificat mundos corde, quòd visuri sint, non terrenum aliquem regem, sed Deum ipsum. De immundis verò contrarium dicit Psalmista, *Non habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos tuos.* Et Apocal. 21. *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens & mendacium.*

Beati pacifici, qvoniam filii Dei vocabvntvr.] Dupliciter accipitur in scripturis dictio, *pacificus.* Aliquando enim correspondet dictioni Græcæ εἰρηνικὸς, vt semper extra hunc locum, & dicitur pacificus, qui corde est pacato, quive cum omnibus pacem seruare studet, quomodo accipitur Psalm. 36. *Quoniam sunt reliquiæ homini pacifico.* Et Psalm. 119. *Cum his qui oderunt pacem eram pacificus.* His enim locis ponitur εἰρηνικὸς: hoc verò loco non sic accipitur. Nam hic pacificus parum aut nihil à miti differt. Vnde non est hoc loco εἰρηνικοὶ, sed εἰρηνοποιοὶ, hoc est, pacem facientes, & pacis conciliatores. Beatificantur ergo hic, qui non solùm in seipsis pacem iam habent, quales sunt qui mundo sunt corde: nec solùm cum

Psalm. 23 — Heb. 12. — D. Chrys. Theophyl. — Isa. 1. — Iacobi 4. — Prou. 20. — Iob 15. — Iob 25.

cum omnibus pacem, quantum in eis est, habere student, quales sunt qui mites sunt dicti: sed qui etiam student alios à se dissidentes sibi reconciliare, aut eos, qui inter se discordant sibi mutuo pacificare, aut eos, qui à Deo sunt alieni reconciliare Deo. Quamuis enim secundùm August. *pacifici* hic etiam possint intelligi, qui omnes animi sui motus componunt & subiiciunt rationi, & etiam student cum omnibus habere pacem, quomodo intelligit Chrysostomus, tamen secundùm intentionem Saluatoris potissimùm his tribus modis contingit esse εἰρηνοποιόν, hoc est, pacis conciliatorem. Primò enim *pacifici* sunt, qui etsi ab alio offensi sunt, omnem tamen dant operam quò is qui iniuriam dedit, sibi reconcilietur: cuius exemplum habemus in Dauide, retribuente Sauli bona pro malis. Secundò *pacifici* sunt, qui discordantes inter se ad concordiam redigere conantur. Vbi notandum, bene ob perfectionem pacificorum hîc septimo loco poni pacificos, sicut econtra post sex quæ odit Dominus, septimum quod anima eius detestatur ponitur, seminare inter fratres discordias, Prouerb. 6. vbi etiam inter ea quæ odit Dominus, primum ponitur sublimitas oculorum, quæ contraria est ei quod hic in principio, beatum à Domino pronũciatur. Tertiò verò *pacifici* sunt, qui alienos à Deo student illi reconciliare, quales erant Apostoli, qui Euangelium pacis omnibus annunciabant, quo pacem inter ipsos & Deum componerent. Atque de huiusmodi pacificis maximè hîc videtur locutus Dominus, quòd huiusmodi pax sola verissima sit pax, ad quam prædicandam Apostolos, quibus hæc potissimùm dicta sunt, missurus erat. Certè D. Basilius de huiusmodi pacificis dixisse Dominum istud intelligit, dum quæst. 215. proponens, quis sit pacificus ille qui à Domino beatus prædicatur, respondet: *Qui Domino cooperatur, iuxta Apostolum qui dixit: Pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo.* Et rursus: *Iustificati ex fide pacem habeamus ad Deum. Nam pax quæ aliter se habet, negata est à Domino, vbi ait: Pacem meam do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Hæc ille. Pacifici ergo sunt illi, de quorum beatitudine etiam vaticinatus est Isaias, dicens cap. 52. *Quàm pulchri super montes pedes annunciantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit Deus tuus?* Hanc pacem etiam Dauid precatur prædicandam committi montibus, hoc est, perfectioribus, dicens Psalm. 71. *Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam.* Ex his autem iam intelligere licet, quare post superiores beatitudines septimo loco conuenienti ordine sequatur hæc beatitudo, nimirum quòd postquam quis mundus corde factus est, superest vt & alios Deo reconciliare studeat, ac dissidentes componere, quemadmodum iam suarum virium partes composuit. Id enim vt est maius quid omnibus prædictis, ita omnibus superioribus adeptis, est adjiciendum. Bene autem pacificis promittitur, *quoniam ipsi filij Dei vocabuntur,* quod tamen potest intelligi dupliciter, videlicet, vel respectu habito ad Deum patrem, vel respectu habito ad filium. Quoniam enim Deus pater maximè pacem amat (vnde & Deus pacis dicitur) adeò vt & filium suum in mundum miserit, *In quo complacuit sibi reconciliare omnia in ipsum pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt,* vt dicitur Coloss. 1. pacifici dicuntur vocandi filij Dei, vtpote ei simillimi, & eius imitatores, quomodo statim postea dicitur: Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est. Aut respectu habito ad filium, dicuntur pacifici vocandi filij Dei, eo quòd vnigeniti filij Dei opus peculiare fuerit reconciliare nos Deo, ac dissidentes populos pacificare. *Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in semetipso in vno nouo homine, faciens pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso.* Ephes. 2. Non dicit autem, quoniam filij Dei erunt. Qui enim tales sunt, iam sunt filij Dei, nec expectare debent vt fiant filij Dei, sed vt tales vocentur, hoc est, manifestentur, & ab omnibus habeantur. In hac enim vita nondum manifestum est, qui sint Dei filij dicendi, cùm multi eorum viles hic sint & abiecti, non aliter tractati quàm serui aut mercenarij. Dicit ergo, *vocabuntur,* non falsò, sed verè, ita vt & tales sint, & tales agnoscantur. *Charissimi* (inquit Ioannes) *nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus.* Ex superioribus autem satis patere potest, quàm conueniens sit ordo beatitudinum istarum septem adinuicem, & esse quosdam gradus inter virtutes in beatitudinibus designatas. Primùm enim requiritur, vt quis secundùm primam beatitudinem honores & diuitias contemnat. Deinde vt dum despicitur, aut iniuriam in suis facultatibus patitur, vincat in bono malum per mansuetudinem; tum vt contemptis etiam mundi voluptatibus lugeat hanc peregrinationem: de hinc vbi bene affectus fuerit & dispositus respectu triplicium huius mundi bonorum, scilicet erga honores, diuitias, & voluptates, superest vt iustitiam, & misericordiam sectetur, quibus virtutibus bene erga proximum disponatur: hinc restat vt ad munditiam cordis ascendat, qua in seipso optimè disponatur, ac tum quemadmodum ipse pacem secum, cum omnibus & cum Deo habet, studeat & alios inter se, & cum Deo reconciliare. Hinc ergo satis intelligere licet, in posterioribus beatitudinibus semper aliquid poni, quod sit perfectius priori. Quamuis autem hæ beatitudines diuersis sententiis pronunciatæ sint, non est tamen putandum ad consequendam beatitudinem cœlestem sufficere, si quis vnum præstet eorum, quæ hic beatificantur: nec similiter putandum has beatitudines pertinere tantùm ad perfectos, sed ad omnes qui salui esse volent omnes pertinere: ita tamen vt beatior sit cui beatitudines istæ perfectiùs competunt minus beatus cui minus cõpetunt: omnino autem nõ beatus, sed miser, qui ab his virtutibus quæ hic beatificantur, planè est alienus. Itaque in vnũ sic has beatitudines contrahere paucis licet. Beatus qui contemnens huius mundi bona, honores, diuitias, & voluptates, iustitiam insuper & misericordiam sectatus, peruenit ad munditiã cordis, ac insuper & alios ad exemplum sui inter sese & cum Deo pacificare adlaborat. Sicut autem secundùm Ambrosium sunt in his beatitudinibus incrementa virtutum, sic secundùm eũdem sunt etiam in eis incrementa præmiorum. Primum enim præmium est, quòd beatorũ sit regnum cœlorum, sed cùm nostrum possit esse aliquid quod non possidemus, maius quodammodo est possidere terram: & quia multa possidemus cum tristitia, tertio loco ponitur consolatio: & quia consolatio non vsque ad saturitatem aliquando contingit,

Marginalia: 2. Cor. 5. | Rom. 5. | Ioan. 14. | Isaias 52. | Psalm. 71. | Coloss. 1. | Ephes. 2. | 1. Ioan. 3. | Ordo inter beatitudines.

git, quarto ponitur saturitas: & ne saturi metueremus aliquem defectum, quinto sequitur misericordiæ promissio, ab omni miseria liberans, & securos reddens: & quoniam parũ est conregnare, nisi conuersatio cum rege habeatur, sexto promittitur visio Dei: & quoniam videre regem etiam seruitoribus conceditur, dignitas filialis superadditur septimo loco. Itaque beati regnum cœlorum non tantùm consequentur, sed etiam possidebunt, consolati, saturati, & ab omni miseria liberi, videntes Deum vt filii Dei. Cæterùm his septem primis beatitudinibus, quæ consistunt circa aliquã operationem, adaptat D. August. pulchrè septem dona Spiritus sancti, quæ sunt apud Isaiam cap. 11. vt licet videre prolixè in 1. lib. de sermone Domini in monte, & lib. 2. de doct. Christ. cap. 7. Primum enim donum, nempe timor, congruit, inquit, humilibus, de quibus dicitur: *Beati pauperes spiritu.* Secundum, pietas, conuenit mitibus. Qui enim piè quærit, honorat scripturas, non reprehendit in eis quod nondum intelligit, nec resistit, quod est mitem esse. Tertiũ, scientia, conuenit lugentibus, qui didicerunt quibus malis nunc vincti sint, quæ quasi bona petierũt. Quartum, fortitudo, conuenit esurientibus, & sitientibus, quia desiderantes gaudium de veris bonis, laborant à terrenis cupientes auerti. Quintum, cõsilium competit misericordibus, quia vnicum remedium est de tantis malis erui, dimittere & dare aliis. Sextum intellectus, conuenit mundis corde, qui purgato oculo possunt videre quod oculus non vidit, &c. Septimum sapientia, conuenit pacificis, in quibus nullus est motus rebellis, sed obtemperant spiritui. Ita ferè Augustinus.

D. August.

BEATI QVI PERSECVTIONEM PATIVNTVR PROPTER IVSTITIAM, QVONIAM IPSORVM, &c.] Post septem beatitudines superiores, quæ in actione aliqua consistunt, iam subiunguntur duæ beatitudines consistentes in laudabili passione, sed quarum posterior includitur in priori, sicut speciale in generali. Et quidem rectè hæ duæ beatitudines sequuntur superiores, tum quòd maiorem adhuc perfectionem præ illis contineant, imò absolutam perfectionem, qua non est maior (maioris enim est perfection[is] pro præstita & adimpleta iustitia tolerare persecutiones, quàm quæ sunt iustitiæ facere, & maiorem charitatem nemo habet, quàm vt animam suam ponat pro iustitia & pro Christo) tum quòd ferè contingere soleat, vt qui superiores consecutus est beatitudines, propter iustitiam suam incidat in hominum impiorum persecutiones. *Beati* ergo *qui persecutionem patiuntur*, si modò tamen *propter iustitiam*, suam scilicet, patiuntur hoc est, propter bonum aliquod à se factum. Neque enim beati sunt qui persecutionem patiuntur propter peccata sua, etiamsi eam patiuntur propter iustitiam communem, videlicet vt satisfiat iustitiæ & æquitati communi. Vnde Diuus Petrus epist. 1. capite 4. *Nemo*, inquit, *vestrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem vt Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine.* Et capite 3. *Si quid patimini propter iustitiam, beati.* Et capite 2. *Hæc est gratia si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias patiens iniustè. Quæ est enim gratia si peccantes & colaphizati sufferetis? Sed si benefacientes patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum.* Accipitur autem hic pati persecutionẽ generaliter, pro pati quamuis iniuriam, siue

1. Pet. 4.
1. Pet. 3.
1. Pet. 2.

A verbo siue facto illatã, cùm in sequenti mox beatitudine specialiter accipiatur, significans tantũ persecutionem, quæ fit facto. Cæterùm qui sic ob iustitiam patitur persecutionem, à duplici virtute qua præditus est commendandus venit, nimirum à tolerantia patienti, & constanti prosecutione iustitiæ quam præfert ipsi liberationi malorum, quod etiam satis includitur in eo quod dicitur, *propter iustitiam.* Quòd si quæratur, an beatitudine huius capaces sint, qui vera fide destituti, ob iustitiam aliquam malè affliciuntur, vt Philosophi, qui apud gentiles ob iustitiam aliquam, vel morte, vel alio malo affecti sunt aut hæretici, qui ob nomen Christi ab infidelibus

B persecutionem sustinent: dicendum primũ quemadmodum superiùs dictum est, sententias generales semper intelligendas esse cum huiusmodi subintelligentia, si nihil alioqui desit. Deinde non esse perfectam aliquam iustitiam in eo qui, vel errore, vel vitio aliquo aliàs contaminatus est. Vbi enim, inquit Augustinus, non est fides, similiter vbi non est charitas, non potest esse iustitia. Rectè autem istis qui persecutionem patiuntur, promittitur regnum cœlorum, nimirum pro humiliatione apud homines, exaltatio apud Deum. Conueniebat enim vt qui in terris ab hominibus conculcantur, & nihil minus quàm regnant, omnium facti peripsema, his promitteretur regnum cœleste, quod prius

C etiam pauperibus spiritu promissum fuit. Considerando enim in regno cœlesti omnium bonorum diuitias & abundantiam, rectè ponebatur pauperum merces. Considerando verò in ipso exaltationem & potestatem, rectè afflictorum & oppressorum ponitur iam merces. Vnde & Petrus 1. cap. 4. *Si*, inquit, *exprobamini in nomine Christi, beati eritis, quoniam quod est honoris & gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius spiritus, super vos requiescit.* Augustinus autem intelligit ideo primæ beatitudinis mercedem hic in octaua repeti, vt per hoc quod reditur ad caput, ostendatur perfectio eorum qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quodque eis tanquam omnino perfectis competant omnia illa septem quæ posita sunt, quibus homo perficitur.

D Ambrosius verò intelligit ideo iam repeti promissionem regni cœlorum, quòd regnum cœlorum bis iustus consequatur: primùm secundùm animam, in depositione corporis: secundò etiam secundùm corpus post resurrectionem. Itaque pauperibus spiritu competit quatenus sunt tales, habere regnum cœlorum secundùm spiritum, quo hic sunt pauperes: passis verò persecutionem etiam secundùm corpus competit regnum cœlorum, vt qui in eo persecutionem sunt passi. Et bene quidem octauo loco constituitur hæc beatitudo hominem perficiens ob numeri huius perfectionem, obseruati in veteris legis circuncisione, & nouæ legis resurrectione Dominica. Hæ octo beatitudines in-

E telligi possunt designatæ per octo illos gradus, quibus describitur Ezech. 40. esse ascensus in spirituale illud & mysticum templum quod ibi mensuratur. Quem octonarium numerum obseruauit & Petrus, describens quibus rebus ministrabitur nobis introitus in æternum regnum Domini nostri Christi, *Ministraret*, inquit, *in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem, in pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.* Et subiungit: *Sic enim abundanter ministrabitur vobis*

2. Pet. 1.

bus introitus in æternum regnum, &c. Quæ octo videntur etiam ferè per omnia correſpondere iſtis octo quæ Dominus hic beatificat.

f BEATI ESTIS CVM *e* VOS ODERINT, ET *d* MALEDIXERINT VOBIS *f* HOMINES, &c.] Superiorem beatitudinem generaliter propoſitam, conuerſo iam ſermone applicat ad Apoſtolos, tum vt doceret eos ab hominibus inſectandos, ſicque ad mala toleranda redderet paratiores: tum quòd perſecutiones propter iuſtitiam noua iam ratione eſſent incepturæ in ipſis Apoſtolis, qui ob prædicationem Euangelii, & confeſſionem nominis Chriſti affligendi erant, ob quam eatenus nemo fuerat perſecutionem paſſus. Ideoque & tam explicatim exponit mala varia in perſecutionis nomine ſuperius comprehenſa, vt dum hæc illis euenirent, rei nouitate non offenderentur nec ſcandalizarentur. Vnde Ioan. 15. *Hæc*, inquit, *locutus ſum vobis, vt cùm venerit hora eorum, reminiſcamini quia ego dixi vobis.* Et Lucas quidem quatuor membra malorum poſuit: *cum vos oderint homines, & ſeparauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malum.* Quorum primum pertinet ad interiorem affectum: ſecundùm & quartum ad externam operis perſecutionē: tertium verò ad linguæ iniurias. Loquitur autem in ſecundo membro de ſeparatione è ſynagoga, aut generaliter à conſortio ſuo. Eiicere autem nomen tāquam malum, eſt memoriam aliquorum vel prorſus abolere, vel abominabilem poſteris reddere. Matthæus autem tria ponit malorum membra, dicens. *Cùm maledixerint vobis homines, & perſecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduerſum vos.* Quorum primum idem eſt cum eo, quod habet Lucas, *& exprobrauerint*, hoc eſt, probris affecerint. Eſt enim Græcis eadem dictio, nempe ὀνειδίσωσιν, hoc eſt, probra in vos iecerint. Quod ſic à tertio membro vult differre Auguſtinus, vt maledictio, vel opprobrium referatur ad eos, qui præſenti contumeliam verbis inferunt. Dicere autem omne malum aduerſum aliquos, referatur ad eos qui abſentibus detrahunt, omne criminum genus illis imputando. Sanè opprobria ſuſtinere, magnum eſt, & graue admodum. Nam & Iob poſtquam alias tentationes patienter tolerauerit, tunc maximè turbatus eſt cum ab amicis opprobriis impetebatur, tanquam ob peccata ſua pateretur. Quod autem dicitur hic à Matthæo: *& perſecuti vos fuerint*, ad operis, & facti iniurias hic ſingulariter pertinet, nec accipitur tam generaliter, quàm vel in ſuperiori beatitudine, vel poſtea cùm dicitur, *Sic enim perſecuti ſunt Prophetas*, &c. Porrò Dominus hæc propter ſe patientibus, non ſolùm præmium beatificans eis promittit, quemadmodum in aliis fecit beatitudinibus, ſed & ad gaudium, & exultationem eos inuitat, quaſi dicat: Cùm hæc experiemini, non ſolùm non frangamini animo per huiuſmodi mala, nec deploretis veſtram conditionem veluti etiam à Deo neglecti, ſed potiùs gaudete animo, animique lætitiam exteriori geſtu, & exultatione oſtendite, eo quòd propter hæc multam mercedem aſſequemini & in cœlis, in quibus iam merces veſtra repoſita eſt. Vbi notandum, Dominum mercedem, & præmium horum beatorum non finiuiſſe, quemadmodum in aliis beatitudinibus, ſed indeterminatè dixiſſe: *merces veſtra multa eſt in cœlis*, ad ſignificandum immenſitatem ipſis præmii, quod nulla nominata menſura exprimi poſſet.

Ioan. 15.

D. Auguſt.

A Quæ quidem promiſſionis excellentia ſingulariter huic beatitudini reſeruata eſt, propter ſingularem perfectionem eorum, qui non ſimpliciter propter iuſtitiam patiuntur ſimplicem perſecutionem, ſed qui tam varia qualia ſunt dicta patiuntur, idque ob confeſſionem nominis Chriſti, quæ vt planè eſt paradoxum quid, & omnem excedens intellectus facultatem, ita debuit ſingulari huius promiſſionis priuilegio decorari. Alias enim virtutes, & iuſtitias ob quas quis patitur, intellectus etiam naturali ſuæ virtute percipit, & approbat: at confiteri vnum eundemque Deum eſſe & hominem, & per crucē omnes ab eo liberari, non poteſt non videri intellectui ſibi relicto abſurdum, & incredibile. Hac autem

B Domini ſententia: *Gaudete & exultate, quoniam merces veſtra multa eſt in cœlis*, duplex Lutheranorum refellitur error. Dicunt enim nullum eſſe meritum bonorum operum, nec iuſtum intuitu mercedis vitæ cœleſtis poſſe facere opera bona. Hic verò & mercedis fit mentio, quæ merito reſpondet tanquā ſuo correlatiuo, & eius intuitu excitat ſuos Dominus ad fortiter ferendum aduerſa, atque ad gaudium, & exultationem. Sic & Moyſes, (ſi Paulo credimus,) *aſpiciebat in remunerationem, cùm Chriſti improperium præferret Ægyptiorum diuitiis.* Et Dauid *inclinaſſe ſe cor ſuum ſcribit ad faciendas iuſtificationes propter retributionem.* Cæterùm quo rectè intelli-

Eſſe meritum bonorum operū

Hebr. 11.

Pſalm. 118

C gatur quomodo mereamur aliquid apud Deum, & quale ſit noſtrum meritū, aduertendum duplex eſſe inter homines meriti genus, quoddam ſcilicet liberale & quoddam ſeruile. Et liberale quidem adhuc duplex eſt. Nam quoddam eſt, cui ſine omni pacto, & conuentione aliqua remuneratio debetur, tantùm debito gratitudinis, quale eſt meritum, quo amicus beneficiis ſuis amico impenſis dicitur mereri apud illum viciſſim ſimile vel etiam maius beneficium. Quoddam eſt, cui pacto, & promiſſione præcedente, aliquid debetur tantùm debito fidelitatis, quale eſt meritum ſeruorum àpud Dominum ſuum, ſi benignus, & liberalis herus ſeruos ſuos ad opus inuitet, propoſitis cuique pro ſua diligentia, & labore præmiis liberalibus, ad

Duplex genus meriti.

D quod tamen opus æque ſine vllo præmio obligarētur ex ſua conditione. Seruile autem meritum eſt, quo quis opera ſua alteri non debita meretur ex pacto, & cōuenientione certā mercedem. Quale meritum à liberali merito multum differt. Nā in merito liberali, non commenſuratur datum accepto, nec æquale æquali conamur reddere, ſed omnino liberalitatis eſt quod damus, ſtudemusq; bene merentem beneficio vincere. Nec eſt in illo meriti genere aliquod ius aut actio viciſſim petendi aliquid ab eo de quo eſt quis benemeritus, cùm vel liberaliter de eo ſit benemeritus, vel ex ſua conditione id facere debuerit, quo dicitur meruiſſe. In

E merito ſeruili, certa mercede certam operam nobis non debitam paciſcimur, ſtudemusque pro vtilitate, quæ ex opera alterius nobis prouenit, æquale aut etiam minus alteri reddere, competitque merenti ius & actio petendi pactum mercedem à tergiuerſatore. Poſtremum hoc meriti genus non habet locum inter Deum, & homines, tum quòd vniuerſum quod ſumus, facimus, aut poſſumus, illi ex conditione noſtra debeamus: tum quòd ex noſtris operibus nihil illi accedat vtilitatis. Merito verò liberali hic locus eſt, maximè illi quod eſt ſecundi generis, quod ſimilius erit merito hominis ad Deum, ſi quis proponat herum præmiis promiſſis

seruos suos inuitantis ad honestos labores, non suæ vtilitatis gratia, sed solùm illorum ipsorum causa, quia cum ipse sit bonus, suos omnes sibi similes reddere studeat. Similiter si quis proponat patrem munere aliquo promisso filium ad feruens litterarum studium prouocantem. Non est tamen omnimoda similitudo adhuc inter meritum filii, vel seruorum, & meritum hominis apud Deum. Nam ibi nulla est dignitas operis ad ipsam mercedem, quæ redditur liberaliter, aut saltem nõ respicitur ad operis dignitatem: in merito verò hominis apud Deum dignitas quædam est operis correspondens præmio, & mercedi, quam quidem dignitatem humanum opus habet ex eo quòd ab ipso Spiritu sancto procedat, quodq; ab ipso fiat, qui membrũ est corporis Christi: hoc enim duplici respectu diuinam quandam dignitatem habet humanum opus, ita vt non solùm iam debeatur ei præmium vitæ æternæ propter Dei promissionem, sed etiam propter operis dignitatem quemadmodum in republica virtuti hominis iustè viuentis debetur præmium aliquod ciuile, ob ciuilem & naturalem operum eius dignitatem. Quod enim sit aliqua condignitas inter bona opera, & mercedem vitæ æternæ, patet ex ea sententia, qua toties dicitur in scripturis Deus redditurus vnicuique secundùm opera sua vel laborẽ: ergo sicut reddit impiis digna factis eorum, ita & iustis. Proinde quò habeatur meritum aliquod inter homines consistens proximè accedens ad meritum hominis apud Deum, proponatur princeps aliquis ciuitatis, ad hoc institutus quò singulis ciuibus pro ipsorum virtute præmia dispenset, qui peregrinos aliquos seruos suos sua bonitate, ciuium numero inscribat, & eis donet quibus insignia aliqui designare valeant, ac promissionem insuper adiiciat de remunerando eos veluti ciues, non seruos suos. Huiusmodi enim princeps, debitor erit præmiorũ reddendorum seruis suis, si strenuè virtuti operam dederint, suaq; opera & virtute ciuitatẽ cohonestauerint. Debitor, inquam, tum ratione suæ promissionis, tum ratione publicæ iustitiæ, cuius est administrator, quamuis si seclusa eius promissione, ipse consideretur tanquam Dominus ipsorum seruorum, nihil est quod ab eo serui possint exigere, nihil quod illis debeat Dominus. Sic enim etiam Dominus Deus, tanquam fidelis in promissis suis, & æquus iustitiæ administrator, non potest non debitam bonis operibus mercedem reddere, quamuis eam iusti ab ipso, si tanquam ipsorum Dominus consideretur non possit sibi velut ab eo debitam exigere. Vnde Paulus Deum quasi iudicem considerans: *In reliquo*, inquit, *reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.* Dominus autem apud Lucam consideratione seruilis nostræ conditionis: *Cùm*, inquit, *feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, quia serui inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* Ex quibus etiam patet quare vita æterna dicatur Dei gratia vel donum, & dari ex misericordia Dei. Vita enim æterna etsi sit debita bonis operibus, tamen quatenus à Deo domino omnium datur, gratia est, quia illum nobis debitorem constituere non potuimus tum quia omne quod possumus, illi ratione dominij debeamus: tum quia ipsa bona opera nostra illius sunt dona, vt dum nostra coronat merita, sua coronet dona, quod proculdubio magnæ est misericordiæ & gratiæ: tum etiam quòd ex nostris operibus nihil illi accedit vtilitatis. Accedit his quod

2.Tim.4.

multa etiam simul à iustis committuntur, ob quæ si iudicium exactum cum eis inire vellet, negare eis posset bonis operibus debitam mercedem. Porrò non tantùm mercedis futurę intuitu Dominus suos ad gaudium in tribulationibus & persecutionibus inuitat, sed & alia ratione: dum subiicit: *Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos*, qua sententia multùm quidem animat discipulos. Primùm enim significat nihil eos nouum passuros: deinde eos æquandos significat Prophetis, viris insignibus, quibus assimilari & ęquari nemo non pulchrum duxerit: imò secundùm Chrysostomum, significat ipsos Apostolos etiam esse Prophetas, cùm dicit: *Prophetas qui fuerunt ante vos*, quamuis id nõ sit necesse intelligere significatum. Præterea eadem de causa passuros eos significat qua Prophetas, vt ne putarent cõfessionem nominis Christi inferiorem esse functione Prophetarum Itaque non obscurè etiam insinuat suam cum Deo patre à quo mittebantur Prophetę, æqualitatem. Postremùm, significat ex persecutione Apostolos etiam in terris futuros gloriosos, quemadmodum & Prophetæ facti sunt. Est ergo sensus: Deum hæc vobis euenient, ne conturbemini quasi noui aliquid vobis contingat, sed potiùs gaudete tanquam communicantes passionibus sanctorum, quos iam etiam mũdus admiratur & veneratur. Sic enim, hoc est, eisdem modis, nempe maledictis & probris insectando, iniuriisq; variis afficiendo, atq; eadẽ de causa persecuti sunt Prophetas qui fuerũt ante vos. Illos enim persecuti sunt odio patris, vos persequentur odio mei.

¶ VERVNTATEM VÆ VOBIS DIVITIBVS, QVI HABETIS, &c.] Lucas Euangelista quatuor tantùm posuit beatitudines, nimirum eas quæ planæ essent, & vulgo, & huius mundi sapientibus paradoxæ. Omnes enim in paupertate, esurie, luctu ac vituperio hominum sitam iudicant miseriam. E contra Christum Lucas inducit docẽtem, in his potiùs hominis fœlicitatem sitam esse, & propter contraria horum quæ mundus sectatur, hominem potiùs miserum censendum esse. Reliquæ verò quatuor beatitudines à Matthæo positæ, quibus beatificantur mites, misericordes, mundi corde, & pacifici, non sunt ita paradoxa, quin sensus communis virtutem approbans eas facilè sit accepturus. Itaque quatuor illis à [illegible] positis beatitudinibus, quatuor etiam *Væ* Lucas opponit. Est autem interiectio, *væ*, pro quo malè aliqui dicẽdum putant, Vah, deriuata à Græco οὐαὶ, & hoc videtur deriuatum ab Hebræo הוי Hoi, quod idem significat, & est interiectio minantis, vel execrantis, aut prædicentis malum aliquod imminere. Et aliquando quidem in scripturis est interiectio prędicẽtis imminere damnationem æternam, vt hoc loco, & aliis ferè locis noui testamenti: aliquando verò est prædicentis tantum malum aliquod temporale, vt frequẽter in veteri testamento, & in illo item Euangelii. *Væ prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus.* Sunt autem generales hæ sententiæ non de omnibus diuitibus, saturis ridentibus, & laudatis apud homines intelligendæ, sed de his, qui hæc præsentia bona sua dicunt, eaque ex affectu, & corde studiose sectantur. Prima ergo sententia, de diuitibus illis accipienda est, qui similes sunt diuiti illi Euangelico epuloni, qui scilicet diuitiis quibus miserorum subleuationem vti deberent, abutuntur ad proprias voluptates, oblectantes scilicet se in earum possessione, & honoribus, atque deliciis, quas diuitiis sibi parãt.

Hoc

Hoc enim sentire Dominum patet ex eo quòd adiecit, *qui habetis consolationem vestram.* Quòd non debet intelligi appositũ velut determinatio diuitum, quibus hic væ Dominus interminatur, sed vt causa cõdemnationis diuitum. Non enim est Græcè, qui, sed, quemadmodum in sequentibus duabus sententiis, ὅτι, id est, quia. Et videri potest à scriptore aliquo, quia, mutatum in qui, eo quòd durum videretur sine restrictione diuitibus væ dominum interminari, nisi fortè interpres pro ὅτι, legit οἱ. Pro habetis, autem Græcè est ἀπέχετε, quod potiùs est, accipitis, nimirum ab ipsis diuitiis, vel ab ipso Deo permittente, quemadmodum diuiti epuloni dictum est: *Fili recepisti bona in vita tua.* Reprobis enim Deus ferè in hoc mundo concedit consolationem aliquã pro ipsorum portione, reseruans iustorum consolationem reddendam in futura vita. Quoniam autem diuitias sequitur saturitas ventris: & omnium in hoc mundo desideriorum, risus quoque & gaudium, rectè subiungitur: *Væ vobis qui saturati estis,* qui scilicet esurie, & siti non affligimini in hoc mundo, & omnibus huius mundi voluptatibus pleni estis, nihil cœlestium, & spiritualium rerum desiderantes, quia miserè in futura vita esurietis, omnium rerum desideratarum inopia laborantes. *Væ vobis qui ridetis nunc,* hoc est, qui in hac vita in qua sunt mille flendi causæ (emphasim enim habet illud, nunc) gaudia sectamini, & risui, omnique lætitiæ vacatis. Mox enim versis rerum vicibus, *lugebitis, & flebitis,* toti scilicet intus & interius occupati à tristitia. Luctus enim ad animum spectat, fletus ad corpus. Iam quoniam diuites & deliciis affluentes ab omnibus prædicari solent, & laudari, rectè vltimo loco subiicitur: *Væ cùm benedixerint,* hoc est, laudauerint, & magnificauerint vos omnes homines, mundani scilicet, & qui nihil quàm humana sectantur. Non ergo omnes subiiciuntur condemnationi, qui laudantur ab hominibus, sed qui eas laudes ambiunt, aut potius qui à mundanis laudantur, qui laudare solent eos, qui falsa fœlicitatis specie clari sunt in hoc mundo, qui ea agunt, quæ & ipsi sectantur, aut ea dicunt & docẽt, quæ ipsis sunt grata. Sic enim intelligendũ patet ex his quæ sequuntur: *Secundũ hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorũ.* Vbi, eorũ, refertur ad ipsos homines benedicentes: & dicuntur patres eorum, prædecessores eorum, quorum ipsi sunt imitatores. Hactenus Dominus sententiis quibusdam breuissimis simul, & grauissimis, cœlestis & arcanæ Philosophiæ dogmata tradidit, sententiarum breuitate, & pondere tum authoritatem suam declarans, tum auditorum animos magis erigens. Necdum autem præceptis egit, sed sententiis tantùm quibusdam grauiter ostendit, quibus rebus fœlicitas vera paretur, quibus contra amittatur, suauiter, & blandè allectans ad ea, quæ carni sunt ingrata, atque auocans ab his quæ caro sectatur. Et certè cum hæc tanta cum authoritate in principio suæ doctrinæ, Christus tanquam præcipua dogmata nouæ legis pronunciarit, cumque, vt priùs dictum est, ad omnes hæc pertineant Christianos, & non ad eos tantùm qui perfectionẽ profitentur in Christianismo, & tamen vulgus Christianorum hæc antiquari sinat apud se, ante omnia hæc auribus omnium semper essent inculcanda. Quæ si animis nostris persuasa essent, non ita passim omnes pro rebus friuolis, pro pecuniola, pro vanissimis titulis, pro quauis iniuriola digladiaremur: non ita ad ea quæ veræ pietatis sunt frigidi essemus. Orandus autem Dominus, vt hæc carni planè paradoxa apud nos fidem obtinere faciat, mẽti nostræ ea persuadens.

Luc. 16.

a VOS ESTIS SAL TERRÆ, QVOD SI SAL EVANVERIT, IN QVO, &c. Hic iam Dominus quò ad præferendas persecutiones, & sectanda omnia quæcunque vel superiùs commendauit, vel postea præcepturus est, magis incitaret electos iam à se Apostolos, aperit quam iam illis personam imposuerit & ad quid delegerit, docens functionem ipsorum planè exigere, vt in his, quæ vel dicta sunt, vel dicenda aliis se duces præbeant, & ante omnes hæc ipsi præstent. Et quidem conditionem personæ illis impositæ tribus similitudinibus explicat. Primùm vocando eos sal terræ, vniuersæ scilicet quo functionem ipsorum excedere etiam functionem prophetarum denotauit, cum Prophetæ, sal tantùm essent Iudææ: ipsi verò sal vniuersæ terræ hoc est, vniuersis hominibus terram inhabitantibus aut hominibus terrenis. Accipitur autem hic *sal,* sicut, & postea *lux,* parabolicè. Mos est enim scripturæ & Syris, ac Palestinis, parabolis vti, & metaphoris, quibus dulcius menti veritas instillatur. Dicuntur ergo *sal terræ,* quòd hominibus essent vice salis, aut ad id delecti, vt id essent hominibus, quòd sal est carni, & omnibus cibis. Habet autem sal duas præcipuas proprietates. Primùm enim cibum insipidum, ac insuaui sanitate nauseã prouocantem, sapidum acrimonia sua reddit. Secundò, vi sua, & acrimonia carnem à corruptionibus præseruat, consumendo humores sanguineos à quibus caro corrumperetur. Sic ergo secudùm duplicem hanc salis conditionem doctores Euangelici sunt sal terræ, tum quia homines abominabiles Deo, & quos vt dicitur in Apocalypsi, *euomit ex ore suo,* reddunt gustui Dei, & bonorum omnium sapidos, & gratos, aspergendo, & imbuendo illos cœlesti sua doctrina ac vitæ sanctissimæ exemplo: tum quia per hæc eadem præseruant homines à corruptionibus vitiorum, cœlestis doctrinæ vi exedentes, & consumentes in hominibus sanguineos carnis humores, hoc est, carnis desideria, mentis corruptionem, nisi eximantur, adferentia, & reseruantes eos æternæ incorruptioni, Et quidem ad priorem salis conditionem hic respexisse videtur Dominus ex eo quod sequitur: *Quod si sal euanuerit in quo salietur?* Ratione cuius conditionis salis, etiam apud prophanos authores sal accipitur pro sapientia, vt in illo Terentii: Si quis haberet salem quod in te est, & insulsus homo dicitur vir insipiens. Sic & Paulus ad Colos. 4. per sal sapientiam significat dicens: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus.* Proinde ob id maximè dicuntur Apostoli sal terræ, quòd constituti essent vt sua sapientia insulsos homines, insulsamque eorum vitam condiendo, sapidam Deoque gratam redderent. Nam, vt dicitur Iob 6. *Non potest comedi insulsum, quod non est sale conditum.* Dominus ergo Apostolos suos paucos vocans salem terræ, primùm quidem significat eos non debere solùm esse mediocres, vel tolerabiles, sed ipsos, etsi paucos totum debere condire mundum: non enim opus esse multo sale, sed efficaci, cùm paululum salis admixtum, plurimum cibi sapidum reddere possit. Deinde hac appellatione eos præfert, & prophetis, qui, vt dictum est, sal erant Iudæorum tantùm, & ipsis gentilium philosophis, & sapientibus, Iudæorum Scribis & Pharisæis, quorum omnium sapientia inefficax

Tribus similitudinibus describitur functio Apostolorum.

Salis similitudo.

Salis proprietates.

Apoc. 3.

Colos. 4.

Iob 6.

ficax fuit, nec condiendæ vitæ hominum sufficiens, Prosequitur autem hanc similitudinem salis Dominus: dicens: *Quod si sal euanuerit, in quo salietur?* Vbi pro, *euanuerit*, Græcè est, μωρανθῇ, hoc est, infatuatum fuerit. Nam sicut insulsum à cibo transfertur ad hominem, ita fatuum ab homine transfertur ad cibum. Vnde Martialis betas, quòd insipidæ sint, fatuas vocat. Illud ergo, *euanuerit*, est, inefficax factum fuerit, sapore suo & acrimonia deperdita. Quòd verò sequitur, *in quo salietur?* dupliciter accipi potest. Primò, vt *salietur*, accipiatur personaliter, & sit sensus: in qua re ipsum sal corruptum & insipidum iam salietur? quasi dicat: non est vnde sali possit restitui deperdita vis & sapor. Secundò, vt verbum, *salietur*, accipiatur impersonaliter, & sit sensus, per quid fiet salitio, & conditura? Non erit vnde reliqua insulsa condiantur & saliantur, sale iam corrupto. Atque hoc modo accepisse patet quendam, cùm in Paraph. sic explicet, quid tandem erit reliquum quo multitudinis insulsa vita condiatur? Quamuis autem hic sensus etiam verus sit, & ex re ipsa consequatur, tamen priorem sensum potiùs amplectendum patet ex eadem hac sententia Domini, vt eam Marcus extulit capite 9. vbi sic legimus, *Si sal insulsum fuerit, in quo illud*, nempe sal, *condietis?* vel vt habent Græca, in quo illud condietur? est enim ἀρτύσεται. Hanc enim eamdem de sale parabolam Marcus illo capite alio tempore aliaque occasione prolatam à Domino affert & rursum alio tempore prolatam Lucas affert capite 14. Sed & ea quæ hîc sequuntur apud Matthæum, & illic apud Lucam, indicant priorem sensum sequendum. Sequitur enim, *Ad nihil valet vltra*, scilicet. quòd, & insulsum est, & non potest reparari. Qua parte significaretur iam corrupti salis etiam inutilitas, sicut priore parte eiusdem irreparabilitas, nempe quòd, quemadmodum Lucas explicat, non sit vtile vt in agrum aut in sterquilinium mittatur, ad quod vtilia ferè sunt alia quæque corrupta ciborum genera, eo quòd sterilitatem afferret agris, proinde eiicitur è cellis salariis in plateas, & conculcatur ab hominibus. Porrò intendit per hæc docere Apostolos, & successores eorum Dominus, studiosè illis adlaborandum vt in officio salis perseuerent, & viuidum illum Euangelicæ perfectionis vigorem conseruent. Alioqui si vel amore laudis, vel cupiditate pecuniæ, vel studio voluptatum, vel metu infamię damnorum, aut mortis denique, vel errore aliquo debitum illum vigorem amiserint, infatuati secundùm insipientis mundi iudicia, & mores, futurum vt duo hæc simul mala incidant. Primùm, vt sint irreparabiles, vtpote carentes pastoribus reparantibus eos: alterum, vt perdito condiendi alios officio ad nihil vtiles, eiiciantur è dignitatis suæ gradu & veneratione, atque in extremum inueniant contemptũ apud homines, quod per conculcationem significatur, aut vt eiiciantur ex hoc mundo in tenebras exteriores, & ibi præ cæteris hominibus malis viliùs tractentur, & affligantur inhumaniùs à diabolis. Experimur hodie, proh dolor! nimis verum esse quod hîc Dominus futurum prædicit. Siquidem quoniam planè maior pars Episcoporum, Pastorum, & eorum qui sunt gradus Ecclesiastici, adeò sunt infatuati, vt nec micam salis, quod dicitur, vita, & doctrina se habere ostendant, hinc in tantam hodie conculcationem, direptionem, & contemptum incidit ordo Ecclesiasticus, nec spes ob eorum fatuitatem

A aliquando insulsam vitam Christianorum restitui, ac corruptiones eorum tolli posse, cùm corrupti sint irreparabiliter penè, quorum sanitate alii essent curandi. Et vtinam hi qui sal sunt infatuatum, eo essent loco quo infimæ plebis malus quisque, qui vt sibi malus est, certè non perinde aliis. Nunc verò cùm sal sint infatuatum, nec tamen omnino foras proiiciantur, sic vt alii qui sint falsum sal, in eorum locum substituantur, sed suscipiant etiam munus stercorãdi agrum Dominicum, quid aliud multis locis euenire potest, quàm si inutile sal agro iniicias? nimirum vt non solùm sint, & sibi, & aliis inutiles, sed etiam omnibus perniciosi.

B VOS ESTIS LVX MVNDI, NON POTEST CIVITAS ABSCONDI, &c.] Quos priùs dixit esse sal, significans eos delectos ad condiendum mores, & affectus hominum, iam lucem vocat, quòd delecti essent ad pellendum verbo, & opere tenebras hominum. Nam, & gentiles in tenebris versabantur, verum Deum ignorantes, & Iudæi quoque vmbris legis affixi nondum ad veram, & claram lucem peruenerunt, necdum cognoscentes quæ esset vera iustitia, quæ nos Deo commendaret. Lucem autem eos vocat, non qualis est sol (sic enim esse lucem Christo proprium est) sed qualis lux est lucerna ab alio lumen suum mutuans, vnde mox Dominus explicans hanc parabolam, lucernæ accensæ eos comparat, dicens: C *Neque accendunt lucernam*, &c. Nec mirum si Apostolos suos Dominus vocet lucem, cùm etiam Ephesios, & omnes fideles Paulus vocet lucem. *Eratis*, inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*. Quorsùm autem eos vocauerit lucem mundi Dominus, patet ex sequentibus, videlicet non tam commendandi eos intentione, quàm extimulandi eos ad ea, quæ ipsorum essent officii. *Non potest* (inquit) *ciuitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam*, &c. Vbi præterquam quod explicat quorsùm eos vocet lumen mundi, tertiò suos etiam ciuitati in monte constructæ comparat, & vult significare, quòd quomodo ciuitas supra montem posita abscondi non D potest, sed necessariò omnium oculis est exposita propter montis altitudinem: ita Apostolos propter status, & officii sui altitudinem non posse latere hominibus, sed necessariò omnium oculos conuertendos in ipsos. Et quomodo noctu lucernam nemo ad id accendit vt sub vase occultat, sed vt candelabro imponat, quò lumen præbeat omnibus qui in domo sunt: ita ipsos cogitare debere, ob id cœlesti lumine accen[illegible] à se, vt propositi palàm omnibus, illustrent in nocte huius sæculi omnes qui sunt in domo Dei, vel ingrediuntur in eam, quę est Ecclesia Dei viui, (vt docet Paulus) & proinde neque persecutionum metu libertatem prædicandi aliis veritatem, esse ipsis deponen- E dam, sed tota fiducia quod audierunt in domo, prædicandum in tectis, neque solùm citra maculam debere ipsos degere, ne aliis sint offendiculo, sed præ aliis maiori debere præditos esse perfectione, quò ab eis omnes quod imitentur discant & accipiant. Bene autem Dominus ciuitati in monte constructæ suos hîc comparat, secutus scilicet scripturæ morem, quæ Ecclesiam Dei, cuius præcipua portio & primi ædificatores fuerunt Apostoli frequenter hac similitudine exprimit, peculiariter autem Psalm. 45. 47. 86. Isaiæ 60. 65. Ezech. 40. Quo loco Propheta memorat se adductum, in

visio

visionibus Dei in terram Israël, & suauiter demissum super montem excelsum valde, super quo sibi visum sit velut ædificium ciuitas ab austro. Quod certe est Ecclesiæ fidelium ædificium, quod cùm Christo fundamento nitatur, in celsissimo monte situm est, summaque cum admiratione ab omnibus conspicitur, omnes ad se alliciens, omnesque ad contemptum rerum terrenarum, & desiderium cœlestium bonorum inuitans, inconcussum, & inseparabile persistens contra omnes hostium insultus. Fieri itaque non potest, vt qui huius ciuitatis sunt præcipui & primi, quales erant Apostoli, absconditi sint. Christus enim mons altissimus, super quo ædificati sunt, manifestos & conspicuos eos omnibus facit, per mirabilem potestatem eis traditam, per prædicationem & conuersationem longè à terrenis semotam, quæ non possunt non esse hominibus admirabiles, vt quę diuersæ omnino sint à sapientia & moribus filiarum Adæ. Quòd autem Dominus suos comparat lucernæ accensæ, & super candelabrum positæ, significans per candelabrum Ecclesiam, simile est cum illo Apoc, 1. vbi septem candelabra aurea septem interpretantur, Ecclesiæ quibus Ioannes scripsit. Quod autem dicit depositione lucernæ sub modio, simpliciter videtur accipiendum, vt tantùm significetur occultatio lucernæ. Nam Marci 4. & Lucæ 8. vbi hæc sententia alio tempore etiam dicta citatur, additur de positione lucernæ sub lecto, & apud Lucam pro modio ponitur vas. *Nemo, inquit, lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit.* Et idem cap. 11. *Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit neque sub modio.* Augustinus tamen altiori & tropologica intelligentia accipit dictum de non ponenda lucerna sub modio, ad significandum, lucem bonæ doctrinæ non esse obscurandam, & tegendam propter commoda temporalia. Modius enim cùm sit mensura rerum temporalium, rectè significat retributionem commodorum temporalium. Ambrosius verò, & Beda intelligunt significatam lucem Euangelicam sub mensura legis non esse concludendam, nec intrà terminos vnius gentis esse cohibendam: Sic & Hilarius: *Synagogam, inquit, dignè Dominus modio comparat, quæ susceptos fructus intrà se tantùm receptans, certum modum dimensæ obseruantiæ cōtinebat. Nunc tamen fructu omni adueniente se vacauit, non tamen potens luminis occulendi atque ideo iam lucerna Christi non recondenda sub modio est, neque operimento occultanda synagoga,* Hæc ille.

D. August. D. Amb. Beda. D. Hilar.

SIC LVCEAT LVX VESTRA CORAM HOMINIBVS, &c.] Superioribus similitudinibus ostendit lucem eorum debere lucere coram hominibus: hîc vero adjicit modum quo lucere debeant, & finem propter quem debeant lucere, videlicet non in propriam gloriam, sed in Dei Patris gloriam, & hominum videntium profectum. Quod autem dicitur, *vt videant opera vestra bona, & glorificent,* intelligendum est phrasi Hebræis familiari, pro eo quòd est, vt videntes opera vestra bona glorificēt. Sicque vitatur absurditas quæ videtur esse in ipsis verbis (quomodo enim lucere posset lux coram hominibus, quin eam viderent?) & apparens cōtrarietas huius sententiæ cum ea quæ sequitur: *) Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis:* quamuis etiam aliter soluatur illa in speciem contrarietas. Porrò cùm dicitur: *Sic luceat vestra lux,* paulò iam aliter lux accipitur quàm superiùs, cùm dicitur: *Vos estis lux mundi.* Ibi enim ipsi Apostoli à Domino luce abundantiore donati, dicuntur lux: hîc verò perfectio sapientiæ, & vitæ lux illorum esse dicitur. Bene autem notandum, quòd dicit, *vt videant opera vestra bona*: quasi dicat, vt non solùm audiant sanam vestram doctrinam, sed etiam videant opera vestra bona, significans eos qui constituti sunt pro lucernis Ecclesiæ, non lucere, si tantùm doceant bene, nec vita doctrinæ respondeat, & ab hominibus Deum non glorificandum, nisi viderint etiam bona opera doctrinæ correspondentia, sed potiùs blasphemandum. Proinde contra hanc Domini sententiam faciunt, qui talentum sibi traditum abscondunt viuentes in otio. Deinde qui verbo quidem prælucere videntur, opera verò non addunt. Tertiò, qui ex sua prædicatione & conuersatione suam apud homines quærunt gloriam. Notandum, & illud, quod non dicit: vt glorificent Deum, sed potius, *vt glorificent patrem vestrum qui in cœlis est.* Sic enim & suauius eos inuitat ad id quod facto opus est, eò quòd patris honor & gloria naturaliter quæritur à filiis, in quos etiam patris gloria redundat: & rursum significat, nō satis esse vt quæratur Dei gloria, sed eam filiali amore quærendam. Iam & illud, *qui in cœlis est,* etsi sit additum ad distinctionem patris terreni simul tamen eam includit rationem ob quam Dei gloria sit quęrenda, nimirum ratione dominij eius, quod habitatio eius in cœlis significat. Porrò quanquam hæc peculiariter pertineant ad Apostolos, ac Ecclesiæ pastores & Doctores, tamen ex nonnulla parte etiā ad omnes pertinent Christianos. Siquidem Paulus Philippensibus scribens, sic præcipit: *Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus, vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione, in medio nationis prauæ, & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo,* &c.

Phil. 2.

PRÆCIPITVR ABVNDANTIOR IVSTITIA QVAM SIT PHARISÆORVM. MATTH. 5. LVCÆ 6. CAPVT XI.

Nolite putare quoniam veni soluere legem, aut prophetas. Nō veni soluere, sed adimplere. || Amen quippe dico vobis, donec transeat cœlum & terra iota vnum aut apex vnus non præteribit à lege, donec omnia fiant.] Qui ergo soluerit vnum de mādatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum. Qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum [a] Dico autē vobis, quia nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorū. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio: qui autem dixerit fratri suo, racha, reus erit concilio: qui autē dixerit fatue, reus erit gehennæ ignis. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris,

C. 16. 95.

fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade, prius reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum. Esto consentiens aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris. Amen dico tibi, non exies inde donec reddas nouissimum quadrantem. [Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo. Quòd si oculus tuus dexter scãdalizat te, erue eum, & proijce abs te: expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehẽnam. Et si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam & proijce abs te, expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam.] Dictum est autem: Quicunque dimiserit vxorem suam, det illi libellum repudij. Ego autem dico vobis, quia omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat. Iterum audistis quia dictũ est antiquis: Non periurabis, reddes autem Domino iuramenta tua. Ego autem dico vobis, non iurare omnino, neque per cœlum, quia thronus Dei est: neque per terram, quia scabellum est pedũ eius: neque per Hierosolymam, quia ciuitas est magni regis. neque per caput tuum iuraueris: quia non potes vnum capillum album facere aut nigrum. Sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem his abundantius est, à malo est. Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente. Ego autem dico vobis, non resistere malo. † [f] sed si quis te percusserit, in [a] dexteram maxillam tuam, [f] præbe illi & alteram. Et △ ei qui vult tecum iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium, [a] & quicunque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo. [c] Omni ‖ [f] autem qui petit à te, da ei: [a] & volenti mutuare à te, ne auertaris: & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas. ‖ [c] Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis: similiter.] [a] Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. [f] Ego autem dico vobis, qui auditis: [f] Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos. [c] Benedicite maledicentibus vobis, [f] & orate pro [a] persequentibus & [f] calumniantibus vos, [a] vt sitis filij patris vestri qui in cælis est, qui Solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. [f] △ Si enim diligitis eos qui vos diligunt, ‖ quam mercedem habebitis? Nónne & publicani hoc faciunt? [c] Nam & peccatores diligentes se diligunt. Et si bene feceritis his qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt. Et si mutuum dederitis his à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? Nam & peccatores peccatoribus fænerantur, vt recipiant æqualia. [a] Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nõne & ethnici hoc faciũt? [c] Verumtamen diligite inimicos vestros, benefacite, & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filij altissimi, quia ipse benignus est super ingratos & malos. [f] Estote ergo [a] vos perfecti [&] [c] misericordes, [f] sicut & pater vester [a] cælestis perfectus [&] [c] misericors [f] est.

C.12,87.

A.8.7. B.9.71.

† c. & qui te percutit.

△ c. ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.

‖ c. Qui autẽ petit, e petẽti te. tribue.

△ c. Et est,

‖ c. quæ vobis est gratia?

NOLITE PVTARE QVONIAM VENI SOLVERE LEGEM AVT PROPHETAS, NON.] Daturus Dominus nouæ legis quædam præcepta celsiora his quæ erant in veteri testamento, amputat suspicionem falsam, quæ de se haberi posset: tanquam veteris legis destructore, docens quæ præcepturis est non aduersari legi aut prophetis, sed potiùs supplere quod legi deerat. Nomen autem legis (quod aliquando pro scriptura totius veteris testamenti accipitur, vt in illo: *Sed vt impleatur sermo qui in lege eorum scriptus est: Quia odio habuerint me gratis*) hîc accipitur tantùm pro quinque libris Moysi, quos singulariter vocant Hebræi תורה torach, hoc est, legem. Porrò dupliciter dicitur quis *soluere legem*, videlicet & dum eam transgreditur, & dum eam abolet & destruit. Atque hoc secundò modo debere hîc accipi, ipse scopus Christi satis indicat, sed & dictio Græca hîc posita. Est enim hîc verbum καταλύσαι, quod est dissoluere & destruere, non autem simplex λύσαι, quod mox postea ponitur: *Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis*, &c. & Ioan. 7. cùm Dominus dicit non solui legem Mosaicam per circuncisionem in sabbatho factam. His enim locis soluere legem, est eam transgredi. Hic verò præcipuè Dominus loquitur de doctrina, quamuis rectè etiam simul & primus modus soluendi legem hîc intelligatur includi, vt soluere legem sit, aut vita eam transgredi, aut doctrinam ipsam abolere & destruere: Sic etiam *adimplere legem* accipitur tripliciter. Primò, vt sit seruare legem, vt in illo Pauli: *Qui diligit proximum, legem impleuit.* Secundò, vt sit promissiones legis ipso facto exhibere, quomodo frequenter Euangelistæ dicunt aliquid in lege promissum, impletum esse, vt cùm dicitur Luc. 24. *Necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege, & prophetis, & Psalmis de me.* Tertiò, implere legem, est eam perficere, eiusque imperfectionem supplere. Et tribus quidem istis modis Dominus adimpleuit legem. Nam & præcepta legis in omnibus seruauit, factus sub lege, vt eos qui sub lege erant redimeret, & promissa legis & prophetarum opere compleuit, legisque imperfectionem suppleuit, idque dupliciter, videlicet per suam passionem & fidem, iustificando homines, quod lex præstare non potuit, sed tantùm ad illud præparare & disponere. Vnde Paulus dicit, *Dominum de peccato damnasse peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis.* Et secundò, addendo præceptis legis id quod minus habere videbatur. Hic verò cùm Dominus se dicit venisse ad implendum legem, videtur potissimùm loqui de impletione legis quæ fit exhibitione & completione promissorum legis, & quæ fit additione præceptorum legem perficientium. De priori enim illa impletione Dominum locutum patet ex sequenti sententia. *Amen dico vobis, Iota vnum aut apex vnus non præteribit à lege donec omnia fiant.* De secunda item locutum patet ex sequenti eius doctrina, qua supplet ea quæ legi ad perfectionem hominis deesse videri poterant, dicens: *Nisi abundauerit iustitia vestra*, &c. Verùm hîc occurrit diffici-

Ioan. 15.

Dupliciter soluitur ex.

Tripliciter lex impletur.

difficultas quomodo saluator dicat se non venisse ad soluendum legem, cùm certum sit eum sustulisse legem quo ad cæremonialia & iudicialia eius præcepta. Vnde & Paulus dicit, *ipsum medium parietem maceriæ soluisse, & legem mandatorum decretis euacuasse.* Et ad Hebr. 7. *Reprobatio quidem fit prioris mandati, propter infirmitatem eius & inutilitatem: introductio verò melioris spei per quam proximamus ad Deum.* Ad quam difficultatem respondet Caietanus, Dominum dixisse se non venisse ad soluendum legem, quia non venerat vt in propria persona legem solueret & abrogaret, quam per Apostolos constat esse per Christi ascensum abrogatam, sicut dicit se non esse missum nisi ad oues quæ perierunt domus Israël, quia scilicet in sua persona solis Israëlitis venerat prædicare. Verùm ad istud non posse confugi, patet primùm ex eo quod Dominus hæc de se dicat, vt & Apostolos habeat hac in parte imitatores, vnde mox infert *Qui ergo soluerit* &c. Deinde quia illi quod est soluere legem opponitur implere legem, ita vt significetur Dominum si legem soluisset, hoc est abrogasset, non eam impleturum, cùm tamen nihilminus adimpleuisset legem, si legem quam abrogauit per Apostolos, in sua persona abrogasset. Proinde rectiùs dicetur, quemadmodum indicat Rupertus, scripturam dupliciter loqui de lege Moysaica. Quandoque enim dum de ea est sermo, respectus habetur ad ea quæ sunt illi legi propria, quæque per solam illam legem sunt introducta, qualia sunt iudicialia & cæremonialia. Sic de lege loquitur Paulus in prædictis locis. Quandoque verò respectus habetur ad ea, quæ sunt in lege præcipua, & maximè à Deo intenta, qualia sunt decalogi præcepta, & alia moralia, quibus Dominus docet quomodo piè, iustè & sobriè quis hic viuere possit. Nam cæremonialia & iudicialia sunt veluti accessoria quædam præcepta, quæ pro ratione temporis & hominum Deus indicauit ad tempus conuenire vni illi populo, tanquam vtilia ad obseruationem eorum quæ præcipuè requirebantur. Vnde Ieremiæ 7. sic dicit Dominus: *Holocaustomata vestra addite victimis vestris, & comedite carnes, quia non sum locutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustomatum, & victimarum, sed hoc verbum præcepi eis dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus, & ambulate in omni via quam mandaui vobis, vt benè sit vobis.* Qua sententia satis indicauit se cæremonias in lege præscriptas non per se exegisse, sed coactum populi conditione, quem videbat idololatriæ deditum. Vnde & Ezechielis. 20. dicit Dominus dedisse se primum Israëli præcepta & iudicia sua quæ faciens homo viueret in eis significans præcepta decalogi: postea tamen propter populi peccata dedisse etiam præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuerent, significans secundùm Hieronym. & Rupertum cæremonialia. Et in Psalmis cùm de lege fit mentio & mandatis eius, ferè intelligendum de ipsa lege secundùm id quod est in ea præcipuum. Vt cum dicitur: *Lex domini immaculata conuertens animas*, &c. Et: *Fidelia omnia mandata eius, confirmata in seculum seculi.* Et cùm in Psalm. 118. toties precatur doceri legem Dei, aut in ea deduci. Ita & in hoc loco, cùm Dominus dicit se non venisse ad soluendam legem, sed ad implendum, potissimum locutus est de lege secundùm ea quæ in ipsa lege sunt præcipua. Vnde postea cum suis præceptis legem perficit, tantum adfert præcepta moralia: & nulla cæremonialia, Legem ergo, quæ ad dilectionem Dei, & proximi, atque temperantiam in omnibus seuandam inuitat, Dominus non soluit, sed impleuit, quia perfectiùs docuit quomodo præstari debeant, quàm lex vel exigit, vel intelligebatur exigere. Et tamen etiam legem, quatenus cæremonialia continet, non oportet hoc loco fateri Dominum soluisse, sed etiam impleuisse eã. Nam quamuis cæremonialia ad literam abrogauit, vt vim obligandi amplius non habeant, tamen non penitus ea soluit, (quod fecisset si docuisset ea mala fuisse, nec à Deo profecta) sed adimpleuit ea, tum, quia in se hoc ipsum exhibuit, quod per illas cæremonias adumbratur; tum quia docuit quomodo ea præcepta spiritualiter intellecta perfectiùs obseruari à Christianis deberent. Deinde hoc ipso quòd soluit obligationem præceptorum cæremonialium secundùm literalem ipsorum intelligentiam, non soluit ipsam legem, sed adimpleuit eam, quia hoc ipsum à lege fuit prædictum, & promissum in multis locis. Quod autem Dominus hîc loquens de adimpletione legis, etiam comprehendat cæremonialia, & non solùm moralia, patet ex sententia sequente, qua dicitur nihil præteriturum à lege donec omnia fiant, vbi manifestè Dominus loquitur de lege, quatenus continet non solum præcepta, sed etiam promissa & prophetias. Iam autem cæremonialia præcepta prophetiæ quædam erant spiritualiter intellecta. Sic certè hunc locum intellexerunt etiam de cæremonialibus Hieronymus & Augustinus.

AMEN QVIPPE DICO VOBIS, DONEC TRANSEAT COELVM ET TERRA &c.] Ostendit hac sententia quanta sit legis insolubilitas, quam simili quoque sententia Luc. 16. extulit dicens: *Facilius est cœlum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem cadere.* Est autem sensus iste. Verè enim illud vobis affirmo, quòd vsque ad consummationẽ seculi quando transibunt cœlum & terra, non quidem secundùm substantiam suam, sed secũdùm statum suum, ne minimum quidem ex vniuersa lege est periturum, sed perficientur vniuersa quæ in ea sunt scripta. Quod enim dicit, *Iota vnum aut apex vnus non præteribit à lege*, per hiperbolem & tropum est accipiendum. Non enim laboratur de literarum apiculis, cùm constet quædam volumina veteris testamenti intercidisse, quorum nomenclaturam adhuc videmus in canonicis voluminibus, sed asseueratur nihil omnino promissum aut prodìtum in lege Mosaica, quod non impleatur. Cùm autem dubium nõ sit quin Dominus locutus sit Hebraicè, dubium etiam non est quin quod hîc *Iota* vocatur, ea sit litera quam Hebrai Iod appellant inter omnes literas longè minimam, nonnunquam sic appositam vt videatur superuacanea, à cuius nomine etiam Græci suum *Iota*, correspondens Hebraicæ literæ Iod, vocauerunt. *Apicem* autem hîc vocat non accentiunculrum notas, cùm hæ & apud Græcos & apud Hebræos serò sint receptæ, vt nec tempore Hieronymi in Hebræorum libris fuerint vel notæ accentuum, vel notæ vocalium quas puncta vocant. Sed *apicem* vocat summum elementi fastigium vt est verisimile. Non est autem intelligendum propter aduerbium, *donec*, hic bis positum, significari mi-

Ephes. 2. | Heb. 7. | Caiet. | Rupert. | Duplex in Scriptura legum mentio. | Ierem. 7. | Psal. 18. | Psal. 110. | D. August. | D. Hieron.

nima legis peritura, postquam transierit cœlum & terra, aut postquam omnia facta sunt, sed per prius, *donec*, significatur ipsum cœlum & terram: quæ firmissimæ sunt orbis partes, aliquando transitura, cũ adhuc non transibit aliquid legis: per posterius verò, *donec* significatur euentus & perfectio omnium quæ lex promisit. Neque significatur ista sententia omnia quæ lex habet perficienda esse antequam cœlum & terra immutabuntur. Multa enim legis implenda sunt post transitum cœli & terræ, & in ipsa consummatione sæculi, sed tantum quòd nullo vnquam tempore seculi lex sit dissoluenda, futurumque vt omnia impleãtur. Significatur ergo hac sententia legem esse quid diuinum, quod non sit falsitati & solutioni obnoxium cum verbis hominum, & rebus corruptibilibus huius sæculi.

QVI ERGO SOLVERIT VNVM DE MANDATIS ISTIS MINIMIS, ET DOCVERIT.] Variè exponitur quæ sint *mandata minima* de quibus hic loquitur Dominus. Augustinus enim per *mandata minima* intelligit ipsa mandata legis, quæ per Iota & apicem sunt significata, & quæ Dominus postea mox perficit. Sunt enim illa minima, quia minus hominem perficientia & beatificantia. Domini verò præcepta, quæ illis addit rectè maxima dicuntur, eo quòd sint perfectiora. Et quidem de illis legis mandatis videtur esse intelligendum, eo quòd hæc sententia ex superiori sententia pendeat & inferatur, in qua de his quæ legis sunt dicitur. Chrysostomus verò per *mandata minima* intelligit ea præcepta quæ Dominus addidit præceptis legis, eaque putat, in prima sua expositione, dici minima à Domino, humilitatis & modestiæ causa: in secunda vero expositione quæ etiam nomine Chrysostomi legitur, eo quòd minor esset illorum transgressio, & minus necessaria eorum obseruatio. Et de his mandatis magis Dominum locutũ esse verisimile est, tũ propter pronomen demonstratiuum, *istis*, quod non videtur quid posset aliud demonstrare quàm ea quæ mox Dominus est præcepturus, vt sit sensus: Qui soluerit vnum de mandatis istis minimis, quæ modò sum præcepturus: tum quia dum sequitur ex opposito, *Qui autem fecerit & docuerit*: subintelligendum indubiè sit, mandata ista. Iam quæ sint illa mandata, quæ qui fecerit, & docuerit, magnus vocandus sit in regno cœlorum, patet ex subiuncta ratione: *Dico enim vobis: Nisi abundauerit iustitia vestra plusquam, &c.* Inde enim patet magnum non vocandum in regno cœlorum, nisi qui fecerit & docuerit illa mandata quibus Christus legem perfecit, & adimpleuit. Non est tamen necesse: omnia præcepta Christi hic vocari minima, cum hic videatur esse sensus Domini. Qui soluerit vnum etiam tantum de mandatis istis, etiamsi illa sint minima, hoc est, vnum mandatorum etiam minimorum, vt significetur maximum fore, non solum eum qui multa mandata soluerit, sed etiam qui vnum tantum soluerit, etiamsi illud non sit ex maioribus, sed ex minimis: aut ex minimis esse putetur, vt minima quædam dicat Dominus per concessionem. Quare intelligi etiam potest Dominum, cùm dicat, *de mandatis istis*, demonstrare non tantùm sua præcepta, sed etiam legis præcepta, quæ adducturus est, & omnino omnia præcepta quæ traditurus est, quamuis non omnia sint dicenda minima. Infertur autem hæc sententia secundùm hanc intelligentiam ex superioribus hoc modo: Quoniam veni ad perficiendum & implendum legem, quæ animo dissolui non potest, ideo quicunque soluerit vnum quantumuis minimum ex his mandatis quibus ego sum legem perfecturus, aut quæ lex præcipit, minimus vocabitur, &c. Iam quod sequitur: *& docuerit sic homines* dupliciter etiam exponitur. Quidam enim intelligunt de eo, qui bene quidem docet, & ab aliis obseruandum exigit, quod ipse per infirmitatem non præstat, vt sit sensus: Qui soluerit vnum mandatum, etiamsi sit minimum, & sic, hoc est, transgressor legis existens, docuerit homines id seruare quod ipse non præstat. Aut, & docuerit sic homines: hoc est: etsi docuerit homines ita vt ego iam præscribo. Secundùm quem sensum quòd sequitur, *minimus vocabitur in regno cœlorum*, sic videbitur accipiendum, vt significetur talem non eiiciendum quidem è regno cœlorum: sed in eo non habiturum eum locum quem habiturus est qui & fecerit & docuerit omnia hæc præcepta etiam minima. Non enim qui temere irascitur, mox excludendus est è regno cœlorum: si modò nõ doceat licere temere irasci. Aut si de tali solutione legis dictum Domini accipiatur: quæ sit grauis & criminalis: tunc quod sequitur, *minimus vocabitur*, accipiendum est, vt postea in sequenti sensu: pro nullus vocabitur: & nullum habebit locum in regno cœlorum. Interpretatur hanc partem: *docuerit sic homines*, in hunc sensum quidam in Paraph. quem sensum etiam Hieronymus indicauit: sic scribens. *Possumus intelligere: quòd magistri eruditio: etiam si paruo peccato obnoxius sit, deducat eum de gradu maximo, nec prosit docere iustitiam: quam minima culpa destruat. Et beatitudo perfecta sit: quæ sermone docueris, opere complere.* Aliter hæc pars secundùm Augustinum intelligitur de eo qui malè docet: vt sit sensus: & docuerit sic homines sicut ipse soluit, hoc est: docuerit etiam non seruare alios quod ipse non seruat: & tum vita, tum doctrina legem aliquam soluerit. Atque hic sensus videtur esse verisimilior: tum quod nimis durum sit dicere eum, qui rectè docet: si vnum aliquod ex minimis mandatis transgressus fuerit, minimum fore in regno cœlorum: cùm nemo omnino sit, qui non in multis offendat: tum quia ex superioribus istud Dominus infert, in quibus dixit se non venisse ad soluendum legem quæ est insolubilis, sed ad implendum eam suis præceptis perfectioribus. Vnde suo exemplo etiam alios doctores prouocare volens, & sua præcepta, quæ legis sunt perfectio, stabilire, infert, qui ergo solue[illegible] vnum mandatorum horum, & docuerit sic homines, hoc est, qui ita soluerit aliquod horum mandatorũ, quomodo ego dixi me non venisse ad soluendum legem. Quomodò enim in fine huius sermonis duo ponit Dominus auditorum genera aliud bene, aliud malè audientium: ita hic in exordio sermonis antequam præcepta sua tradat volens ostendere Apostolis, quæ docere debeant, & agere duo ponit docentium genera, vnum bene, aliud malè docentium. Notare ergo hic voluit Scribas, & Pharisæos, qui ea mandata quæ legi iam erit additurus, aut etiam quædam legis mandata & soluebant transgrediendo ea, & docebant ea non esse seruanda, vt satis Dominus postea significat. Vnde Hieronymus. *Sugillat, inquit, Pharisæos, qui contemptis mandatis Dei statuebant proprias traditiones, quod non eis*

prosit

prorsus doctrina in populis, si vel paruum quod in lege præceptum est, destruat. Secundùm hunc autem sensum quod sequitur: minimus vocabitur in regno cœlorum, dupliciter accipi potest. Aut enim *regnum cœlorum* accipitur pro regno cœlesti, quod post hanc vitam expectatur: & dicitur talis vocandus minimus, qui contemptus habebitur à Deo, & sanctis eius, & indignus planè qui recipiatur in regno cœlorum. Aut *regnum cœlorum* hic accipitur, quemadmodum sæpe, pro republica credentium in Christum quomodo & ibi videtur accipi: *Quis putas maior est in regno cœlorum?* Et similiter dicitur vocandus minimus in regno cœlorum, quia etiamsi connumerentur inter ciues regni cœlorum, inter eos tamen infimo erit loco, tali scilicet loco, vt è numero ciuium sit eiiciendus ni resipiscat. Omnes enim hi dicuntur in regnum cœlorum minimi, qui eo sunt loco in populo Dei, vt in eorum numero non sint semper permansuri. Sicque cessat obiectio, quæ hic fieri posset de his qui soluunt grauiora Dei mandata: aut de his qui pessima docent, an ne illi sint dicendi in regno cœlorum minores his qui tantùm soluunt vnum mandatorum minimorum, & sic docent. Sequitur: Qui autem primum quidem fecerit, non iam vnum aliquod solum de mandatis istis, sed omnia simul mandata ista quæ modò traditurus sum: deinde verò etiam alios docuerit, hic non erit solùm in regno cœlorum, sed magnus ibi vocabitur, maior scilicet his qui vel tantum faciunt, vel tantum docent, secundùm illud Danielis: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Bene ergo notanda est correspondentia inter minimis & minimus, quasi dicatur: Qui vel vnum istorum mandatorum minimum duxerit, cùm nullum sit paruum habendum, ita vt & ipse illud soluere audeat, & alios docere illud soluere, ipse vicissim minimus vocabitur & habebitur, &c. Qui verò adeò hæc mandata magnifecerit, vt & faciat ea, & doceat, ipse vicissim magnus vocabitur. Omittit autem dominus duos gradus medios inter duos gradus docentium hic positos, videlicet eos qui faciunt sed non docent, & eos qui docent sed non faciunt, eo quod hi tanquam medii in extremis comprehendantur. Qui enim faciunt, & non docent, quia non spectat ad illorum officium, vocabuntur & ipsi quodammodo magni in cœlorum regno. Qui verò docent, sed nō faciunt, ad eos frequenter pertinent, qui minimi vocabuntur in regno cœlorum. Deinde qui faciunt etiamsi non doceant verbis, docent tamen conuersatione. Contrà qui non faciunt etiamsi verbis doceant, tamen factis suis docent non faciendū quomodo ipsi non faciunt, ac proinde bene reducuntur medii gradus ad duos illos extremos.

D.Hiero. Dan.12. Augu.

a DICO AVTEM VOBIS, QVIA NISI ABVNDAVERIT IVSTITIA VESTRA PLVSQVAM SCRIBARVM.] Græca non habent autem, sed coniunctionem causalem γὰρ enim: Quomodo & Augustin. legit in expositione huius sermonis, & Dionysius item Carthusianus, ac Rupertus. Redditur enim ratio quare dixit se venisse ad implendum legem, & quare seruanda sint mandata sua quibus legem est perfecturus & impleturus. Proinde rectiùs caput istud quadragesimum incœpimus iam ab eo loco. *Nolite putare quoniam veni soluere legem*, &c. quo loco incipit Do-

A minus iacere fundamentum præceptorum suorum, quæ hic legi addit, aut quibus legem explanat. Redditur autem superius dictorum ratio, cum asseueratione quadam terribili, qua ita confirmat quæ præmisit, vt etiam simul paret transitū ad exegesin aliquot legum Moysis, & fundamentum dicendorum iaciat, ne mirentur auditores quod quædam præcipiat, quæ non præcipiunt nec præstant scribæ Iudæorum doctores, & Pharisæi alii religiosiores. Est ergo hic sensus, Dixi me non venisse vt legem soluerem, sed vt implerem, & minimum fore in regno cœlorum, qui vel minimum aliquod eorū quæ dicturus sum soluerit ac soluendum docuerit. Id adeò verum est, vt certò affirmem nisi B iustitiam vos consecuti fueritis abundantiorem & pleniorē ea qua se Scribæ & Pharisæi vēditant, qui tamen omniū iustissimi in populo habentur, municipatus regni cœlorum nequaquam fore participes: potest autem hæc sententia intelligi dicta specialiter ad Apostolos, & eorum locum in Ecclesia tenentes, doctores scilicet, ad quos superiora singulariter pertinent, vt ideo comparetur iustitia doctorum Euangelicorū cum iustitia Scribarum & Pharisæorum, quoniam & isti erant populi doctores, & significetur doctores Euangelicos perfectiora & facere, & docere oportere, quàm faciebant & docebant Scribæ & Pharisæi. Verùm quoniam præcepta illa, quibus postea statim explicat C quæ sit iustitia illa abundantior quam requirit, ad omnes pertineant Christianos, rectiùs hæc sententia intelligitur dicta toti populo & omnibus Christianis. Ideo autem iustitia Christianorū comparatur iustitiæ Scribarum, & Pharisæorum, quoniam & apud Iudæos optimi habebantur, ac iustissimi, & sibiipsis placebant tanquam consecuti iustitiam perfectam. Itaque significat nos optimis & pro sanctissimis habitis apud Iudæos, debere esse meliores. Notādum autem non dicere Dominum. Nisi abundauerit iustitia vestra, plusquam iustitia legis aut prophetarum, sed Scribarum & Pharisæorum. Omnia enim ferè præcepta quæ Dominus subiungit, erant in lege & prophetis, sed non erant D apud Scribas & Pharisæos, qui ex lege ea non intelligebant. Vnde non contrariatur hic locus illi dicto Saluatoris: *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata*: legis scilicet & prophetarum. Quod autem id velit hoc loco Dominus: ex eo etiam constat, quod cum toties repetit: *Audistis quia dictum est antiquis*, allegat eo modo scripturam quo Scribæ & Parisæi illam interpretabantur, vt illud: *Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum*, cùm de o... nullus sit euidens scripturæ locus. Notandum secundò, non comparari iustitiam nostram cum hypocrisi Pharisæorum & Scribarum, aut quouis alio eorum vitio: sed cum earum iustitia, E hoc est virtute & æquitate, quam ex aliqua parte habebant. Ideoque non dicitur: Nisi meliores sitis Scribis & Pharisæis, sed *nisi abundauerit*, &c. significans nos debere præstare eorum iustitiam, & tamen etiam illi aliquid debere superaddere. Iustitia autem maior quæ à nobis requiritur, primum quidem consistit in iustitia non solùm exteriorum operum, quam solam sectabantur Scribæ & Pharisæi, vt patet ex oratione Pharisæi, *Ieiuno bis in sabbatho*, &c. sed etiam internarum affectionum Secundò, consistit in eo, vt non faciamus quæ in lege veteri necessitate quadam permissa sunt, vt patet de libello repudii, vsura & vindicta sumen-

Matth. 19. Matth. 5. Luca 18.

da. Tertiò in eo, vt non cortici legis inhærentes, legem impleamus secundùm intellectum & explanationem Scribarum & Pharisæorum, vt patebit infra de odio inimici. Et in summa, maior iustitia quæ à nobis requiritur, est qua legē seruamus non secundùm explanationem Scribarum litteræ nimis inhærentium, sed secundùm legis præcipuam intentionem, quam hic Saluator explicat. Debet quidem iustitia nostra etiam in eo excedere iustitiam Scribarum & Pharisæorum, vt eam non solùm in operibus collocemus, sicut illi, sed etiam & ante omnia in fide Iesu Christi: Deinde vt eam non in externis cæremoniis potissimùm sitam existimemus, quemadmodum illi, sed in spiritu. Verùm ad hæc non videtur hic respexisse Dominus, qui hic de iustitia solùm locutus est, quatenus ad opera siue interna, siue externa pertinet, & ad conuersationem cum proximis.

AVDISTIS QVIA DICTVM EST ANTIQVIS: NON OCCIDES, &c.] Postquam per superiora Dominus auditores parauit ad audienda & recipienda sua præcepta, incipit iam quod promisit præstare, implere scilicet legem, & docere quomodo abundare debeat iustitia nostra. Incipit autem ab eo mandato, quod in decalogo primum est inter mandata negatiua secundę tabulæ: docens non satis esse cauere ab homicidio, quemadmodum illo præcepto Scribæ & Pharisæi tantùm putabant esse prohibitum, sed & ab omni ira in fratrem abstinendum. Quoniam autem rudibus turbis & ex media plebe delectis discipulis Dominus loquebatur, ideo magis, vt vulgo iactata apud maiores præcepta Dei acceperant, quàm vt legebantur in scripturis, explicanda & perficienda præcepta legis suscepit. Quòd si Scribis & Pharisæis locutus fuisset, potiùs scripturam quàm vulgo dicta citasset: sicut legisperito roganti quid faceret vt vitam æternam possideret, dicebat: *In lege quod scriptum est, quomodo legis?* Dicit itaque: Audistis quòd dictum sit olim à Deo in monte Sinai priscis patribus. *Non occides*, hominem scilicet, propria authoritate. Et quod sequitur. *Qui autem occiderit reus erit iudicio* cum in lege Moysi non sit ad verbum: satis indicat Dominum voluisse hæc præcepta, vt vulgus recepta ea à veteribus & Scribis tenebat, perficere partim explanando & addēdo, partim corrigendo. Habetur autem hæc sententia in sensu Exodi. 21. vbi non vnum, sed varia sunt instituta iudicia iuxta varios homicidii casus, quæ omnia hac vna sententia comprehenduntur. Cæterum iudicii nomine, scribæ hac sententia in docendo populo, vt est verisimile, vtentes, forte intellexerunt, diiudicationem qua de homicida explorabatur, an sciens vel insciens, data opera vel per casum proximum suum occidisset, de quo etiam habetur Exodi 21. & latius Deuteron. 19. Vel per iudicium intellexerunt pœnam, & condemnationem, quod tamen non perinde quadrare videtur sequenti sententiæ, in qua iam aliter illa oratio: *reus erit iudicio*: accipienda erit, quamuis id non videatur esse absurdum.

Lucæ 10.

Exod. 20.

EGO AVTEM DICO VOBIS, QVIA OMNIS QVI IRASCITVR FRATRI SVO, &c.] Impleturus Dominus homicidii legem tres facit gradus peccantium citra homicidium per iram, & indignationem; & tres item pœnarum gradus. Leuius enim est irasci tantùm fratri, & iram in corde retinere compressam, quàm si

A erumpente ira dicat quis fratri racha, vel fatue. Ita leuius quid sonat reum esse iudicio, quàm reum esse concilio: & hoc rursum leuius, quàm reum esse gehennæ ignis. Quod autem trium istorum peccatorum leuissimum est, nempe irasci fratri, par facit in condemnatione homicidii in lege, non quod æquè graue sit peccatum irasci tantum, & occidere hominem: sed vt doceret Euangelicæ doctrinæ perfectionem, sic Christiano studendum esse effugere omnem iram in fratrem, quomodo Scribæ & Pharisæi vitabant homicidium. Dicit autem: *Ego dico vobis*, & non sicut Prophetæ: Hæc dicit Dominus Deus, insinuare volens suam authoritatem, æqualem authoritati eius, qui veterem dederat legem. B Porrò in Græcis codicibus additur iam passim in primo gradu εἰκῆ, hoc est, temerè, vel, sine causa. quod & D. Chrysost. legit, intelligens non omnem iram interdici, sed tantùm iniustam, & importunam. & similiter legit Diuus Augustinus in expositione huius sermonis, volens eandem partem repeti etiam, & subintelligi in sequētibus duobus membris. Verum D. Hieron. eam partem omnino vult eradendam è libris, nec haberi in emendatioribus libris, sed & Augustinus lib. Retract. 1. cap. 19. in Græcorum libris non inueniri dicit in quibus tamen solis iam inuenitur. Verisimile est autem ab aliquo hanc partem adiectam explanationis causa, quòd durius videretur omnem, C qui irascitur fratri reum dici iudicio. Ab euangelista enim non appositam, nec ipso Saluatore hinc satis constat: quod etiam iustam iram, hoc est, quæ iustam videtur habere causam, Dominus hic prohibere voluerit. Peccat enim, qui etiam ab alio læsus & iniuria affectus irascitur. *Si enim* inquit Hieronymus, *iubemur verberanti alteram maxillam præbere, & inimicos nostros amare, omnis iræ occasio tollitur.* Nec obstat quòd aliquando sine peccato quis alteri irascatur, aut etiam racha, & fatue dicat. Primùm enim non prohibentur hic primi iracundiæ motus, qui in nostra non sunt potestate, sed ira deliberata & perfecta, cui scilicet consensus accedit. Deinde nec huiusmodi ira, qua D quis vitia hominis offenditur ad quod significandum quidam putant dictum: *qui irascitur fratri*, hoc est non vitio hominis, sed homini, quem quòd frater sit diligere deberet. Ita quæ per datiuum, *fratri*, satis significatur Dominum loqui de ira tali, quæ pugnat cum dilectione fraterna. Aut si non hac ratione dictum est: *qui irascitur fratri*: sed potiùs secundùm Hebraicam phrasim, fratris nomen hic positum est pro quocunque homine, & pro proximo, dicendum Dominum hic loqui de ira vulgari, quæ est motus animi maleuolentis alteri, aut vltionem doloris cupientis. Huiusmodi enim ira semper, etiam si sit in iudice iustè puniente nocen- E tem, peccatum est. Atque ob huiusmodi iram designandam intelligunt, additam partem illam εἰκῆ apud Græcos, aut sine causa apud Latinos, hi qui illam partem hoc loco legunt, vt ne quis putet intelligere, illum irasci εἰκῆ, vel sine causa, qui nulla accepta irascitur iniuria. *Addens temere*, inquit Euthimius secutus Chrysostomum, *non omnimodam abstulit iram, sed intempestiuam.* Dicitur autem opportuna, quæ sumitur aduersus eos, qui contra Dei præcepta viuunt, quando non ad vindicandum nos, sed ad vtilitatem eorum, qui malè viuunt ex dilectione, & amore fraterno irascimur, cum congrua honestate. In sequentibus autem duobus

bus membris quò sint sententiæ vniuersaliter veræ, subintelligendum ex primo membro: Si quis iratus dixerit racha, si quis iratus dixerit fatue, accipiendumque semper de ira ea, de qua primum membrum intelligitur. Nam & Christum suprà Marci 3. iratum Iudæis legimus, & sæpe grauiter quoque conuitiatum Pharisæos. Sed vt Petrum duriusculè increpuit ob summam erga ipsum dilectionem, cùm ei diceret. *Abi post me satana*; quod paulò plus erat, quàm, abi post me fatue: sic studio paternæ gloriæ ac correctionis malorum, odioque vitiorum suis nominibus appellauit Phariseos, nullo erga eos motus affectu malo. Sic Dominus Lucæ vltimo discipulos duos stultos vocat & tardos corde, & Apostolus Galatas insensatos. Porrò quid sit *racha*, quod in secundo ponitur membro, triplex est sententia aliquam habens probabilitatem. Augustinus enim edoctus, vt ipse asserit à quodam Hebræo, putat dictionem *racha* nihil certi significare, sed Hebræis interiectionis instar esse, qua animi tantum indignatio significatur, addens quosdam existimare dictionem *racha* deriuatam, à Græca dictione ῥάκος qua pannosus significatur & homo nihili, sed eorum deriuationem reiiciens, eo quod certum sit *racha* non esse dictionem Græcam. Et quidem secundùm hanc dictionis acceptionem, manifesta est ratio quare interpres hanc dictionem reliquerit non versam, videlicet quòd interiectiones quibusdam linguis sic sunt propriæ, vt in aliam linguam verti non possint commodè. Item optimè constat gradatio in his membris. Primum enim est vt quis irascatur, & eum motum retineat corde conceptum. Huic proximum est, si commotio indignantis extorserit vocem, non significantem aliquid, sed illum animi motum ipsa eruptione testantem. Hoc verò grauius est, si non solùm vox indignantis audiatur, sed etiam certum conuitium & vituperatio eius, cui quis irascitur, vt si fatuum vocet: aut alio quodam conuitii nomine. Chrysostomus autem lingua Syriaca putat *racha* significare idem quod, *tu*. Itaque etiam secundùm eum per *racha* non significatur graue & atrox conuitium, sed indicium contemptus, veluti cum seruis heri stomachosiùs loquentes dicunt: Abi tu, dic illi tu. Verum hæ duæ sententiæ quantumuis conueniant huic loco, tamen hac ratione parum sunt probabiles quòd nusquam apud Hebræos *racha* pro huiusmodi interiectione accipiatur, nec in Syrorum lingua, qua scriptæ sunt Bibliorum paraphrases, quas thargum vocant, *racha* vllo modo significat, tu. Proinde probabilior est Hieronymi sententia tertia, vt *racha* (vel potius raca sine aspiratione saltem in secunda syllaba, cum Græcè sit ῥάκος) sit dictio Hebraica, vel potiùs Chaldaica, deriuata ab Hebræa, certum aliquod cōuitium significans. Hebraicè enim רק Rec, inanem significat, vanum aut pauperem, à verbo quod significat euacuare, attenuare & pauperem esse. Inde pro more Chaldæorum adiectione litteræ Aleph fit רקא reca vel raca. Non significatur tamen hac dictione isto loco, cerebro carens siue vacuus, quemadmodum tamen vult Hieronymus. Sic enim nihil interesset inter dicere fratri raca & dicere fratri fatue. Sed per raca significatur potiùs homo inops & pauper, vacuus omnibus bonis, quomodo accipitur Iudic 11. vbi nos legimus: *Congregatique sunt ad eum viri inopes* & 2. Paralip. 13. *Congregatique sunt ad eum viri vanissimi.* His enim locis pro inopes & vanissimi, Hebraicè est רקים recim. Sic & 2. Reg. 6. vbi Hieronymus eandem dictionem vertit, scurram. *Nudatus est Rex quasi si nudetur vnus de scurris.* Itaque idem conuitium nomine Hebraico raca significatur, quod Græcis nomine ῥάκος, quamuis vnum nomen ab altero verisimiliter non deriuetur. Et facilè quidem iam licet ostendere gradationem, quæ est inter duo membra vltima. Minus enim est obiicere alicui inopiam aut vanitatem, quàm stultitiam. Vnde autem iam etiam gradus trium reatuum, iudicii, concilii, (per, c, enim scribendum & non per s ostendit dictio, Græca συνέδριον, quæ consessum iudicum significat) & gehēnæ ignis. In iudicio enim, quod interdum ab vno solo peragitur in causis leuioribus, & in quo facti fit discussio, adhuc datur locus defensioni, multaque spes est elabendi, & effugiendi condemnationem. Ad concilium autem non nisi graues causæ deferuntur, quemadmodum Athenis in curia Martis grauiores causæ agitari solebant, atque in eo non tam de damnādo reo quàm de supplicii genere, & modo deliberatur. Gehenna verò ignis nec damnationem habet dubiam, quemadmodum iudicium nec damnati pœnam habet dubiam, sicut concilium. In gehenna enim ignis carta est & damnatio & damnati pœna. Sic ferè Augustinus. Vnde constat secundùm eum, illud: *reus erit iudicio:* non accipiendum sic vt sit sensus: obnoxius erit condemnationi vel condemnabitur, sed potiùs vt sit sensus: obnoxius erit discussioni & examinationi, hoc est, iam tale quid commisit, ob quod pertrahendus est in iudicium. Sciendum autem Dominum in tribus istis gradibus iræ, & reatuum attemperasse doctrinam suam ad captum simplicium. Non enim semper minùs peccat qui tacitus irascitur, quam qui conuitijs debacchatur: sed pro captu vulgi per eum, qui tantùm irascitur, proposuit exemplum iræ leuis quæ nondum decreuit vltionem: per *racha*, iræ grauioris, & per *fatue* iræ grauissimæ citra homicidium. Sic quòd *irascentem dicit reum iudicio: dicentem racha, reum concilio: dicentem fatue, reum gehennæ ignis*, significare voluit, eum qui vel tantùm irascitur, tale quid commisisse, vt metuere debeat condemnationem, quamuis illa omnino nec dum videatur certa, & definita: qui verò leuiori conuitio fratrem impetierit, tale quid cōmisisse, vt metuere iam non debeat solùm ne condemnetur: sed veluti certus de promerita condemnatione, metuat grauem aliquam condemnationem: qui verò grauiori conuitio alium incesserit, iam certò expectet debitum sibi grauissimum, æterni cruciatus supplicium. Porrò quod in euangeliis à Christo per gehennam sæpe significetur infernus aut supplicium æternum damnatorum, hanc habet rationem. Fuit iuxta Hierusalem ad radices montis Moria, vallis quædam fontibus Siloe irrigua, ac nemorosa, plenaque delitiis & amœnitate quæ dicebatur Geben Hinnom, id est, vallis filii Hinnom, vel omisso nomine ben, Ge Hinnom, id est vallis Hinnom, vel, vt nos habemus, Ennom. Vtroque enim nomine vocatur Iosue 15. & 18. Iudæi autem à loci amœnitate captantes occasionem, in hac valle erexerunt excelsum idolo Moloch, cui filios exustos igni deuouebant, & immolabant, quemadmodum Ethnici Saturno facere solebant, vt verisimile sit nomine Molochi, qui Deus erat Ammonitarum, Saturnum in scripturis intelligi.

Marginalia: Matth. 16 · Galat. 1. · D. August. · Quid racha. · D. Chrys. · Hieron. · Iudic. 11. · 2. Para. 13. · 2. Reg. 6. · Infernus cur per gehennam significetur. · A · B · C · D · E

intelligi. Hinc excelsum illud, & vallis item illa, dicta est Tophet, à ritu scilicet sacrificantium Moloch, cui cùm adolebantur infantes, pulsabantur tympana, ne audirentur eiulatus eorum dum exurerentur, & parentum corda commouerentur, Toph enim Hebræis tympanum dicitur. Hunc locum pius Iosias postea contaminauit, coniectis in eum mortuorum ossibus, vt scribitur 4. Reg. 23. vbi sic legimus: *Contaminauit quoque, Topheth quod est in conualle filij Ennom, vt nemo consecraret filium suum aut filiam suam per ignem, Moloch.* Sed & Dominus Hierem. 7. & 19. minabatur Iudæis venturum tempus, quo excelsum illud non vocaretur ampliùs Tophet & Geben Hinnom, id est vallis filij Hinnom, sed vallis occisionis, & sepelirentur occisi in Tophet, eo quòd non esset alibi locus. Hinc ergo duplici ratione factum est, vt nomen illius loci, nempe Gehinnom, acciperetur pro inferno, & supplicio æterno. Primum, quia huiusmodi locus iam à Iosia, & per vltionem Domini à Iudæis sumptam contaminatus, summæ erat deinceps abominationis, in quem cadauera, & quæque abominanda rejiciebâtur è Hierusalem. Secundò, quia eo loci crudeli, & grauissima pœna exurebantur infantes. Hoc enim etiam respectu factam esse nominis translationem, ad significandum inferni supplicia, hinc patet, quod Isaiæ 30. nomen excelsi, nempe Tophet, ad inferni ignem transsumitur, priusquam locus redditus esset abominabilis. Sic enim Isaias. *Præparata est ab heri Tophet, à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius, ignis & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Quod autem dicit Hieronymus super Matth. cap. 10. nomen gehennæ in veteribus libris non inueniri, sed à saluatore primùm poni, sic accipiendum, in veteribus libris non inueniri in eo significatu, sed à Saluatore primùm sic vsurpari, quamuis verisimile sit iam apud Iudæos etiam ante Christum in eo significatu vsurpari solitum. Nam nomen ipsum in veteri testamento frequenter occurrit. Vbicunque enim nos legimus, vallis Ennom, Hebræis est Ge Hinnom. Nam Ge vallem significat. Aspiratio autem quæ est in Hebræo nomine, necessariò à Græcis omissa est, dicentibus γεέννα. Quod autem Dominus aliquando addit nomini gehennæ dictionem ignis, facit propter exaggerandam incredibilem vim cruciatuum: qui impios manent: intelligenda est autem hæc oratio, *gehenna ignis* Hebraica phrasi, pro eo quod est, gehenna ardens & ignita.

4.Reg.23.

Isa.30.

SI ERGO OFFERS MVNVS TVVM AD ALTARE, ET IBI RECORDATVS FVERIS, QVIA,] Postquam tribus sententiis docuit Dominus non solum ab homicidio abstinendum, sed etiam ab ira ac minima fratris læsionæ, quæ verbali fiat conuitio: hic iam duabus sententiis docet, quid sit faciendum ei, qui fratrem in aliquo læsit, conuenientem certè seruans ordinem, eo quòd sciret fieri non posse, quin inter fratres nonnunquam offensæ quædam oriantur, & vnus alterum læderet, saltem vel racha vel fatue dicendo. Videtur autem hæc prior sententia, quam ex superioribus inferri indicat coniunctio, *ergo*, sic cum superioribus hærere: Cùm charitatis fraternæ tanta sit habenda ratio, vt cauendum sit ne vel fatue vel racha dicendo, aut etiã tacita ira eam violes, cumque fraternæ charitatis violatorem adeò detestatur Deus, vt eum qui vel fatue tantùm dixerit fratri, addicat gehennæ ignis, igitur si, vt fit, contingat aliquem fratrem suum quauis in re læsisse & offendisse, ante omnia ei opera danda vt scissa concordia resarciatur, & fratri reconcilietur, adeò vt huic rei etiam sacrificij oblationem postponat, quæ non potest Deo esse accepta ab eo qui fraternæ charitatis violator est, gehennæ ignis apud Deum obnoxius. Diligenter autem aduertendum, quàm efficaciter Dominus hac lege, & sententia impellat ad studium reconciliationis. Remedium enim daturus ei, qui fratrem offendit, non sat habuit dicere: Si ergo offendisti fratrem tuum reconciliare ei, sed necessitatem satisfaciendi fratri offenso demonstrat ex displicentia diuina, dum offensam in fratrem docet esse impedimentum ad offerendum munus Deo, vt intelligamus non solum in fratrem nos peccasse, sed etiam in ipsum Deum, nec tamen posse nos nostris sacrificiis Deo recõciliari, quamdiu non fuerimus reconciliati fratri. Rursum non dixit: reconciliare fratri tuo priusquam offeras munus Deo, ne tempus reconciliandi concedere videretur vsque ad tempus offerendi munus Deo, sed vt ante omnia negotia quàm citissimè, doceret incumbendum reconciliationi: *Si* inquit, *offeras, & ibi recordatus fuerit,* &c. Si enim diuinum negotium, etiam cum in manibus est, intermittendum est, & posthabendum reconciliationi fraternæ, multo magis alia negotia: & si tunc dum quis ante altare recordatur offensæ, recurrendum est ad fratris reconciliationem, multo magis id prius agendum erat. Efficax est ergo valde hæc sententia ad suadendum studium reconciliationis, eo quod doceat primum concordiam fratrum Deum malle quàm sacrificia & oblationes. Deinde non esse Deo accepta sacrificia, ac proinde nec quæuis alia opera nostra, si desit charitas mutua, ac ob id ante omnia studendum reconciliationi, si læsa est charitas. Nec solum efficax est hæc sententia, vt quærat reconciliationem qui læsit, sed etiam ad hoc qui læsus est, facilè fratri reconciliationem quærenti condonet, ne Dei honorem & sacrificia illi offerenda remoretur & impediat. Aduertenda hic mira Dei benignitas, qui vt promoueat mutuam fratrum charitatem, cum alioqui liber sit, sui iuris, nec vlli astrictus, suam gratiam vult pendere à fratris gratia, ita vt suam impertiri nolit, nisi fratris gratia impetrata. Aduertendum item quomodo Dominus etiam hoc mandato iustitiam nostram abundantiorem facit iustitia & Scribarum & Pharisæorum, siquidem hi statim ad sacrificia confugiebant & vacabant, quasi per ea cuncta statim crimina expiarentur, etiam neglecta fratris reconciliatione: contra quos vt alibi Dominus dicit, Deum malle misericordiam quam sacrificium: ita hic significat eundem malle charitatem fraternam quàm sacrificium. Figura quædam huius præcepti & exemplum præcessit in Iacob Patriarcha, qui non nisi fratre Esau sibi reconciliato legitur altare erexisse, in quo sacrificium obtulit. Porrò quòd dicitur, *frater tuus habet aliquid aduersum te*, dupliciter intelligitur. Augustinus enim intelligit eum habere aliquid contra alium, qui ab eo læsus est, hoc est qui habet vnde cum alio expostulet: & causam habet de eo conquerendi. Itaque non dicitur: si tu habes aliquid contra fratrem tuum, sed, *si frater tuus habet aliquid aduersum te*: quia non præcipitur ei qui ab alio læsus est, vt ante oblatio-

lationem reconcilietur fratri, quamuis id magnæ sit perfectionis, si quis læsus fratrem inducat ad reconciliationem secum ineundam. Quamuis tamen non sit necesse ei qui læsus est, vt reconciliationem quærat, necesse est tamen, vt ante oblationem dimittat iniuriam fratri. Aliud est enim reconciliari fratri, aliud dimittere fratri. Chrysostomus verò, & post eum Theophylact. intelligunt eum habere aliquid aduersus alium, cui cum alio non bene conuenit, sed qui inimicitias cum illo gerit siue iustas, siue iniustas, & ob id absolutè dictum, *si frater tuus habet aliquid aduersum te*, nec additum, iustè, vt intelligatur etiam ei qui læsus est præceptum esse vt reconciliationem eius quærat, qui ab ipso diffidet, & se læsum ab eo putat, etiamsi non sit. Atque ob id etiam Chrysostomus putat non esse dictum, reconcilia tibi fratrem tuum: sed, *reconciliare fratri tuo*, quod tam offenso conuenit, quàm offendenti. Et hæc quidem intelligentia videtur magis conuenire perfectioni Euangelicæ quam hic tradit Dominus. Videtur tamen Chrysostomus, dum reconciliationem quæri à læso, tantùm requirere remissionem delicti in se commissi, ita vt sententia eius ferè coincidat cum Augustini. Vnde Euthymius Chrysostomi sectator & explanator: *Fertur*, inquit, *indifferenter sermo, & ad eum, qui affectus est iniuria, & ad eum qui iniuriam irrogauit. Et si quidem male passus es, iniuriam remitte illi & patiens esto: quod si iniuriam irrogasti, medere iniuriæ, nihilque relinquas eorum quæ ad reconciliationem faciunt.* Hæc ille. Verùm quid sit *fratrem habere aliquid aduersum aliquem*, patet ex Apocalyps. 2. vbi simili locutione dicitur: *Habeo aduersus te pauca*, pro eo quod est, sunt quædam de quibus tecum expostulem. Porrò si ante oblationem sacrificium legalium, de quibus ad litteram loquitur Dominus, (hæc enim cùm Christus diceret, ista adhuc offerenda erant vigente adhuc lege Moysi) recôciliatio quærêda erat, multò magis ante oblationem sacrificii nostri nouæ legis, eoque magis, quo hoc est charitatis & mutuæ concordiæ symbolum, vnde & communio & synaxis dicitur. Sunt autem etiam laudes, gratiarum actiones, orationes, & eleemosynæ, quædam sacrificia quæ Deo offerimus, & omnino omnia bona opera in Dei honorê facta, sacrificia quædam sunt. Proinde docemur sacrificium laudis, orationis, aliorumque bonorum operum Deo placere non posse, nisi reconciliati hæc Deo offeramus. Vnde Paulus *vult viros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione*. 1. Timoth. 2. Et Petrus viros vult muliebri sexui *tanquam infirmiori vasculo impertiri honorem, vt non impediantur orationes*, per contentiones scilicet & disceptationes. 1. Petri 3. Cæterum hæc Domini sententia non sic est accipienda, quasi semper necessario sit agendum secundùm eam, vt verba sonant. Contingit enim aliquando, vt vel non expediat adire offensum, & reconciliationem quærere, vel tempus & locus non permittat, vt si frater offensus eo sit loco quo non facilè adiri possit. Itaque intelligenda est cum eo sale discretionis, cum quo similia præcepta affirmatiua debent intelligi, si scilicet tempus, locus & prudentiæ ratio ita permittat: nec tam spectanda sunt præcepti huius verba, quàm scopus, & intentio Saluatoris, qui est, vt quantum in nobis est, omnia postpositis omnibus faciamus, quod offensum, fratrem reconciliemus nobis, adeò vt etiam sacrificium Deo iamiam offerendum intermittamus, eam ita fieri potest, quo memores offensæ fraternæ, eum qui offensus est placemus, priusquam sacrificium absoluamus. Quod si autem fieri non potest vt offensum adeamus, illive reconciliemur, animo saltem & cordis bono proposito, istud quod hic præcipitur peragendum est, videlicet vt pro virili, & iuxta offensæ qualitatem offensum placare proponat priusquam oblationem suam Deo offerat. Proinde ad mysticam huius præcepti intelligentiam confugit Augustinus, intelligens eum qui læsit alium, non pedibus corporis, sed animi motibus pergere debere ad offensum, eique humili affectu se prosternere in conspectu Dei, ac inde venientem, hoc est, intentionem suam reuocantem ad id quod agere cœperat, offerre munus suum Deo. Sed simpliciùs fuerit præceptum istud intelligere, vt dictum est.

Esto consentiens adversario tvo cito, dvm es in via cvm ipso, &c.] Diuus Hieronymus significat quosdam per aduersarium, de quo hic fit mentio, intelligere animam carni repugnantem: alios diabolum, de quo Petrus: *Aduersarius vester diabolus circuit*, &c. sed vtramque interpretationem tanquam & proposito minimè conuenientem & absurdum continentem sensum reiicit. Non enim intelligi potest animam tradere carnem iudici, vt quæ cum carne simul sit torquenda. Neque conuenit vt intelligamus Dominum præcipere vt diabolo simus consentientes, aut, vt alii vertunt dictionem Græcam εὐνοῶν, beneuoli. Et Augustinus inquirit prolixe quis sit aduersarius de quo hic loquitur Dominus, an diabolus, an homo, an caro, an Deus, an potiùs præceptum eius. Et per singula discurrens concludit non diabolum posse intelligi, eo quòd ei consentire non debeamus: nec hominem, eo quòd is non possit nos tradere iudici Christo: nec carnem, quòd nec huic consentire debeamus, sed vel ipsum Deum, qui aduersatur nostris prauis desideriis, & non consentientes sibi tradit iudici filio suo, qui eosdem tradit ministris Angelis suis proiiciendos in carcerem inferni: vel si obsit quod non rectè videatur dicit Deus nobiscum esse in via, aduersarium nostrum esse Dei præceptum, quod peccare volentibus aduersatur, & nobis datum est ad hanc vitam, vt sit nobiscum in hac via, cui non oportet contradicere, ne nos tradat iudici, sed, ei oportet consentire cito. Verùm huiusmodi intelligentia quamuis nullam contineat in seipsa absurditatem, tamen proposito etiam non conuenit, eo quòd & ex præcedentibus & ex sequentibus manifestum sit, Dominum hac sententia cohortari voluisse ad concordiam ineundam cum aduersariis nostris hominibus, quamdiu in seculi huius via currimus, vt bene annotarunt Hieronymus & Chrysostomus. Proinde quo exacta huius loci intelligentia habeatur, sciendum hunc Domini sermonem esse parabolicum, similem illi parabolæ quæ est Lucæ 14. qua monet vt cum quis inuitatus fuerit, nô recumbat in primo loco, ne forte superueniente honoratiore dicatur ei: *Da huic locum*, sed potiùs in nouissimo loco recumbat, vt dicatur ei *Amice, ascende superius, & sit ei gloria coram simul recumbentibus*. Sicut enim illo sermone per exemplum quoddam humanum, aliud quid docere voluit, quam quod ad litteram docuit, videlicet, vt postea explicatur, hu-

Marginalia: D. Chrys. Theophyl. — Euthym. — Apoc. 2. — 1. Tim. 2. — 1. Pet. 3. — D. Hieron. — 1. Pet. 5. — D. August. — D. Hieron. D. Chrys.

miliandum à Deo qui ſeipſum exaltauerit, & contrà exaltandum qui ſeſe dimiſerit: ita & hoc loco, exemplo quodam humano docere voluit Chriſtus, quanto ſtudio quærenda ſit in hac vita reconciliatio cum his qui nobis ſunt offenſi. Eſt ergo exemplum allegoria inuolutum, cuius res à Domino præcipuè intenta magis ſignificatur quam exprimitur. Habet autem hunc ſenſum: Si creditor aliquis, aut aduerſarius quiſquam, qui habet iuſtam aliquam aduerſus te querelam, te in ius vocaſſet, iamque cum illo ires ad iudicem, conſultiſſimum faceres, ſi cùm adhuc eſſes cum illo in via, ipſe mox cum illo conuenires. Nam ſi iudicium velles experiri, quando debitum inficiari non poſſes, nihil aliud expectandum tibi, quàm vt pro officio ſuo iudex te traderet miniſtro, qui te coniiceret in carcerem, è quo non liceret egredi niſi omni debito vſque ad extremum quadrantem perſoluto: ſicque duo ſimul incommoda reportares, nimirum carceris pœnas ac dedecus, & extremam exactamque debiti perſolutionem, cùm alioqui ante iudicium ab ipſo creditore ſperare licuerit aliquam debiti remiſſionem. Hæc parabola ſiue exemplum eſt. Ἀνταπόδοσις, vero, id eſt, redditio ſiue res exempli, quam ſignificare Dominus, potiùs quàm dicere, maluit, ſic ſe habet: Sic ſi quem offendiſti, & per hoc debitorem te illius conſtituiſti, da operam vt dum adhuc es in via, hoc eſt, priuſquam iudici Deo qui vindex eſt horum tradaris, citò cum eo in gratiam redeas. Id enim ſi feceris, iam & veniam quoque ab ipſo iudice Deo impetraſti. Si verò neglectius, vbi iuſto iudici traditus fueris, non eſt quòd vllam ab eo veniam ſperes, id quod iuſtum eſt iudicabit, nullam concedens debiti relaxationem, ſed exigens, vt ad plenum perſoluas debitum: quod fiet inflictione æterni ſupplicii, & cruciatus æterni ignis, debiti his qui fraternam charitatem violauerint. Itaque qui priùs cùm adhuc in vita eſſes, facili negotio potuiſſes cum aduerſario cōponere, precibus ſcilicet ſolis, aut diſpendio ſolum pecuniario: iam cogeris præter dedecus carceris, extremũ exoluere quod iuſtitia exigit. Secundùm hanc ergo loci huius intelligentiam & explanationem, non eſt curioſè inquirendum quomodo aduerſarius homo tradat ſuum debitorem iudici Chriſto, nec quis ſit nouiſſimus quadrans ad cuius vſque exolutionem ſit manendum in carcere. Nam in parabolis non ſunt ſingula applicanda rei ſignificatæ, ſed totius ſermonis potiùs ſcopus & intentio ſpectanda eſt. Quod enim de aduerſario tradente debitorem ſuum iudici, & de ſolutione extremi quadrantis dicitur, ad parabolam debiti pertinet, quæ huiuſmodi ſermonem exigebat, non autem ad rem parabolæ, niſi quatenus per ea ſignificatur, quod quemadmodum in exemplo illo humano ſummum ius exigitur à debitore carceri incluſo: ita & ei qui non dederit operam vt redeat in gratiam cum læſo à ſe fratre, continget apud Deum, vt carceri inferni traditus, ſine aliqua debiti remiſſione exactum ius experiatur. Quare neque hoc loco rectè quis vrgere poteſt purgatorii probationem, ſicut nec ex parabola de conſeruo, qui noluit paruum debitum denariorum remittere, cùm ipſe à Domino ſuo impetraſſet remiſſionem decem talentorum. Qui etiam dicitur recluſus in carcerem, donec redderet vniuerſum debitum. Vbi per, *donec*, ſicut & hoc loco, non ſignificatur quod ad rem parabolæ attinet, debitum aliquando perſoluendum, & tunc debitorem liberandum, ſed locutione parabolæ conuenienti, ſignificatur extremum ius, & debitum ab eo requirendum, nec priùs è carcere liberandum quàm omne debitum perſoluerit. Semper autem manet damnatorum debitum, nec vnquam ab eis exolui poteſt: ſemper ergo neceſſe eſt, maneant in carcere, æternum ſoluentes ſupplicium. Quamuis autem Saluator iſtis locis videatur maximè ſignificare voluiſſe pœnam æternam perſoluendam, non tamen neceſſariò ſolùm intelligitur hæc ſignificata, ſed vt dictum eſt ſignificatur non priùs aliquem è carcere liberandum quàm omne debitum perſoluerit, & debiti ſolutionem coæuam eſſe tempori incarcerationis. Si ergo debiti ſolutio nunquam finiatur, vt fit in his qui cum mortali peccato decedunt, non reconciliati fratri læſo, ſaltem in animo & propoſito ſatisfaciendi illi, in perpetuum detinebuntur in carcere inferni: ſignificatque tunc dictio, *donec*, tempus æternum. Si verò debiti ſolutio talis ſit vt finiri poſſit, vt fit in his, qui veniali tantum peccato fratrem offenderunt, necdum ei reconciliati, è carcere ſuo purgatorii liberabuntur, debito perſoluto, ſignificatque tunc, *donec*, tempus finitum. Dominus ergo ſicut ſuperiore ſententia ad quærendam reconciliationem inuitauit, iudicando mutuam concordiam Deo gratiorē eſſe omnibus ſacrificiis, imò ſine ea nullum ſacrificium illi gratum eſſe: ita hoc ſimili ad eandem magis compellit, oſtenſo periculo in quod ſe coniicit, qui hanc reconciliationem negligit. Luc. 12. legimus Dominum eodem exemplo vſum, ſed alia occaſione & alio fine, vt ibi patebit. Vnde apparet hoc ſimile Domino nō infrequens ac ferè prouerbii vice fuiſſe. Porrò pro *aduerſario*, ſicut nos legimus, Græcè eſt, ἀντίδικος, quod non abſolutè aduerſarium ſignificat, ſed aduerſarium cauſæ & litis, quem noſtri ſubinde accuſatorem vocant & actorem qui iudicio rerum conuenit. *Quadrans* autem, pro quo & Græcè hic dicitur κοδράντης, dictione ſcilicet Romana ab Euangeliſta vſurpata, quemadmodum & aliàs nonnunquam, genus eſt nummi duo minuta continentis, vt patet ex cap. Mar. 12 vbi dicitur vidua miſiſſe duo minuta, & additur quod eſt quadrans, Græcè κοδράντης. Eſt autem quarta pars aſſis, quam à tribus vnciis Plinius triuncem vocat, Cicero verò teruncium. Atque cùm nummum vulgò ceu minutum contemptui fuiſſe prouerbio quoque teſtatum eſt quo dicitur: Ne teruncium quidem inſumpſit. Putatur autem à quibuſdam quadrans valere eum nummum, quem Flandri vocant duodenarium, & aſſem valere eum nummum, quem vocant ſtuferum. Pro nouiſſimo quadrante. Lucas loco prædicto habet nouiſſimũ minutum, dimidium ſcilicet quadrantis. Idē tamen vtrobique ſignificatur, nempe extremum & exactum debitum.

AVDISTIS QVIA DICTVM EST ANTIQVIS: NON MOECHABERIS, &c.] In lege poſtquam dictum eſt, *Non occides*, ſequitur, *Non mœchaberis*. Itaque poſt perfectionem prioris mandati conſequenti ordine ad perfectionem ſequētis procedit Dominus: & poſtquam irā correxit, etiam concupiſcentiam moderatur. Sunt enim hæ duæ paſſiones maximè homini naturales, & ob id imprimis eas Dominus temperandas & reprimēdas docet: Porrò ſicut præcepto homicidii prohibetur etiā omnis mutilatio, læſio, percuſſio hominis: ita hoc præcepto ſub nomine mœchiæ, quod propriè

propriè adulterium significat, prohibetur omnis A illicitus veneris vsus, sub crassiore scilicet, grauiore, & notiore peccato, cæteris etiam leuioribus comprehensis. Dominus autem hoc præceptum adimplens, docet etiam concupiscentiam cuiuscunque mulieris non suæ, mœchiæ, & fornicationis reatu teneri apud Deum. In decalogo quidem prohibita etiam fuit concupiscentia vxoris alienæ, vt non potuerint Iudæi ignorare, quin & huiusmodi concupiscentia illicita esset: verùm vel Iudæi huiusmodi præceptum malè intelligebant, vt quibusdam placet, nimirum aut de ablatione alienæ vxoris, vt existimat Augustinus, aut de exterioribus concupiscentiæ signis, nempe osculis & tractibus, vt vult Lyranus, vel potiùs etsi putarent etiam interiorem concupiscentiam esse vetitam, non putauerunt per eam hominem mœchiæ & fornicationis crimen incurrere, maximè cùm diuersa essent decalogi præcepta: *Non mœchaberis*, &: *Non concupisces vxorem proximi tui.* Ita que Dominus hoc addidit legi, quod docuit sola concupiscentia hominem reum fieri mœchiæ, & fornicationis. Deinde quoniam in lege dictum fuit *Non concupisces vxorem proximi tui*, fortè crediderunt plerique non prohibitam concupiscentiam mulieris, quæ nullius esset vxor. Itaque & hunc errorem excludere volens Dominus absolute dicit, *omnis qui viderit mulierem*, siue scilicet vxor sit alterius siue non, modò sua non sit vxor. Quare hoc suo præcepto Dominus dupliciter perficit veterem legem. Illud autem, *qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, dupliciter accipi potest. Primò vt præpositio, *ad*, coniunctiue tantùm & consecutiue accipiatur, sitque sensus: Qui viderit mulierem, ita vt etiam concupiscat eam, vel qui viderit concupiscendo eam. Verisimile est enim Matthæū in Hebræo scripsisse, pro illo, *ad concupiscendum*, infinitiuum cum litera Lamed, qui verti potest, vel ad concupiscendum, vel concupiscendo. Quod si verò locus iste sic accipiatur, iam quemadmodum superiori illa sententia, *Omnis qui irascitur fratri suo*, &c. non potest accipi de omni ira, sed de ira perfecta & deliberata: ita & hæc sententia intelligenda erit non omnino generaliter, sed de concupiscentia cui consensus accedit, hoc est, quæ non sit propassio, sed passio, vt habet Hieronymus, qui hanc diuisionem à Græcis mutuatus est. Nam alioqui nomen, propassio, apud nullum inuenitur. Dicunt autem πάθος & προπάθεια, & πάθος quidem dicitur ets morbus aliquis, προπάθεια verò morbi præludium & aduentatio, vt habet Suidas. His ergo nominibus ad animum translatis, πάθος dicitur morbus animi, affectio scilicet aliqua, qua animus perturbatur & ægrotat: προπάθεια vero prior motus affectum, & deliberatum alicuius rei desiderium præcedens. Ergo (vt inquit Hieronymus) *qui viderit mulierem, & anima eius fuerit titillata, hic propassione percussus est. Si vero consenserit, & de cogitatione affectum fecerit, sicut scriptum est in Dauid, Transierunt in affectum cordis, de propassione transiuit ad passionem, & huic non voluntas peccandi defuit, sed occasio.* Secundò vero hæc pars accipi potest, vt sit sensus: Qui ad hoc viderit mulierem, vt inde occupiscentiam eius in se accendat, quo modo accipiunt hunc locum Augustinus, Hieronymus, & Chrysostomus, & verba ipsa exigunt vt intelligatur: Sic ergo non omnem mulieris concupiscentiam damnauit his verbis Dominus, sed eam quæ affectata, deliberata & procurata est. Vnde Augustinus: Considerandum est, inquit, quòd non dixit, omnis qui concupierit mulierem, sed, *qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, id est, hoc fine & hoc animo attenderit vt concupiscat eam, quod iam non est titillari delectatione carnis, sed plenè consentire libidini, ita vt iam non refrenetur illicitus appetitus, sed si facultas data fuerit, satiatur. Quod autem Dominus dicit de visu, tanquam de sensu notiore, & vnde vt plurimum maximè nascitur in animo concupiscentia, hoc idem & de aliis sensibus est intelligendum, nimirum quòd qui tetigerit mulierem, aut audierit, aut etiā absens cogitauerit de ea vt concupiscat eam, & tactu, auditu vel cogitatu concupiscentiam in se collegerit, mœchatus est eam, hoc est, adulterium vel fornicationem commisit cum ea, etsi non in corpore suo, tamen in corde suo: ac proinde quanquam apud homines non teneatur reus adulterii, apud Deum tamen est, qui scrutatur corda & renes. Quoniam ergo tantum criminis reatum vel sola concupiscentia mulieris affert, eaque concupiscentia & mulierum aspectu, etiamsi non affectetur, & procuretur; tamen latenter etiam subrepit, quoad fieri potest vitandus est mulierum curiosus saltem & lubricus aspectus, imitandusque Propheta Iob, qui de se dicit cap. 31. *Pepigi fœdus cum oculis meis vt ne cogitarem quidem de virgine*, & obediendum consilio Sapientis: qui ait Ecclesiast. 25. *Ne respicias in mulieris speciem: & non concupiscas mulierem in specie.* Et Prouerb. 6. *Non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius.*

[Marginalia: D. August. — B — Iob 31. — C — Eccles. 25. — Prou. 6.]

QVOD SI OCVLVS TVVS DEXTER SCANDALIZAT TE, &c.] Cum certum sit hunc sermonem Domini esse parabolicum, eo quòd certum sit ipsum nolle membrorum corporalium amputationem præcipere: tum quod ipsa per se mala non sint, nec ad pietatem obstaculo sint, tum quòd non minus sinister oculus scandalizet quam dexter, nec minus sinistra manus quam dextera, hinc à variis interpretibus parabolicus iste sermo diuersimodo explicatur, dum inquirunt D quid per oculum, eumque dextrum, quid deinde per manum, eamque dextram significetur. Augustinus itaque per oculum dextrum intelligendum putat eum, qui alicui in rebus diuinis consiliarius est, eumque à consortio resecandum, si in aliquam hæresim pertrahendo scandalizet. *Manum* verò *dextram*, eum qui in rebus diuinis coadiutor est: qui & ipse à consortio excludendus est, si impietatis alicuius nobis author esse velit. *Oculum* verò *sinistrum*, intelligit consiliarum in rebus terrenis. *& manum sinistram*, coadiutorem in rebus terrenis, & ex consequenti significat etiam hos multo magis abiiciendos, quando etiam oculus dexter & manus dextra sint abiicienda dum scandalizant. E Chrysostomus vero intelligit non significari aliud per *oculum dextrum*, & aliud per *manum dextram*, sed per vtramque idem, nempe fratres, vxores, parentes, & quoscunque amicos, quos quis tanquam res charissimas & necessarias maximè, (quales sunt oculus maxime dexter, & manus maxime dextra) & tanquam sua membra diligit. Hos enim si impedimento nobis esse nouerimus ad pietatem truncare oportet, ne simul cum ipsis in æternum pereamus. Quem sensum etiam Hieronymus hic reddit: Secundùm hos autem sensus, oculus dexter & manus dextra extra nos intelliguntur. In secunda

[Marginalia: D. Hieron. — Psalm. 72. — D. August. — D. Chrys. — D. August. — D. Chrys. — D. Hieron.]

cunda verò expoſitione Chryſoſtomi ſuper Matthæum duo ſenſus redduntur, ſecundùm quos hæc in nobis intelligentur. Prior, *vt oculus dexter & manus dextera* intelligatur voluntas animæ, oculus verò ſiniſter & manus ſiniſtra voluntas carnis. Itaque dextrum oculum eruere, & dextram manum abſcindere, ſi nos ſcandalizent, iubet Dominus, non autem ſiniſtram, quia malam quidẽ carnis voluntatem omnino eiicere à nobis non poſſumus, quamuis comprimere poſſumus: malam autem animæ voluntatem, quæ in arbitrio noſtro ſita eſt, ſicut præcidere poſſumus, ita & debemus. Alter ſenſus eſt, vt per *oculum dextrum* intelligatur voluntas & intentio alicuius boni operis faciendi: per *manum verò dexteram,* operis boni operatio. Contingit enim aliquando vt huiuſmodi oculus dexter aut manus dextera quibuſdam ſcãdalo ſit, vt ſi quis religionis gratia ægram mulierem viſitet, aut orphanam pietatis intuitu domi educet, & tamen per familiaritatem decidat in laqueum illicitæ concupiſcentię eius. Tunc ergo oportet huiuſmodi oculũ dextrum, aut manum dextram à ſe abiicere, hoc eſt bonum huiuſmodi opus intermittere. Hunc ſenſum etiam Hieronymus priore loco indicat. Verum ſecundùm omnes hos alioſq; ſimiles ſenſus, aut omnino nulla videtur cohærentia huius loci cum ſuperibus, idque maximè ſecundùm primam & tertiam intelligentiam, aut coactior eſt cohærentia. Nam ſecundùm ſecundam & quartam intelligentiam, quam vtramque habet Hieronymus, aliqua cohærentia videri poſſet, non tamen ſatis conueniens. Videtur enim Dominus in hunc ſermonẽ de oculo, & deinde de manu, incidiſſe occaſione eius quod dixit prius de oculo: *Qui viderit mulierem ad concupiſcendum eam.* Contra quod ab auditoribus ipſis obiici potuiſſet. Quomodo ergo quis reatum adulterii effugere poterit, cùm, facillime ex conſpecta muliere animus cuiuſque in amorem & concupiſcentiam mulieris rapitur? Neque enim licet ſemper clauſis incedere oculis. Huiuſmodi ergo obiectioni velut per præoccupationem reſpondet Dominus. *Si oculus tuus dexter*, &c. quaſi diceret: Ergo fugienda eſt omnis occaſio cõcupiſcentiæ imò & præſcindendum quidquid omnino mali cuiuſpiam occaſionem præberet. Vt enim inoffenſi & citra peccati impactionem & caſum in via Dei pergatis, par eſt vos omnibus cedere, omniaque facere & pati. Vnde quemadmodum nemo nõ vellet oculi etiam dextri, aut manus etiam dextra iacturã facere, quo totum corpus à perditione ſeruaret: ita & vos moneo vt quicquid demum eſt, etiamſi ſit vobis tam charum & neceſſarium quàm ſunt oculi & manus, imò oculus dexter & manus dextra, id reſecetis & abiiciatis, ſi offendiculo vobis ſit, quantumlibet incommodi & doloris id vobis inferat. Nihil eſt quo non infinito magis præſtet carere & vitam conſequi æternam, quàm id retinere & abiici in gehennam. Sic explicata hæc parabolica atque hyperbolica Chriſti verba & cum ſuperioribus habent multum affinitatis, & omnes prædictas & omiſſas interpretationes in ſe includunt. Dominus enim occaſione viſus mulieris qui frequenter ſcandalizat, generalem his verbis inducit ſermonem, quo docet omnia quantumuis chara & neceſſaria abiicienda pro vitando offendiculo pietatis quem ſermonem etiam repetit Matth. 18. idem docere volens. In hoc ergo intellectu includitur, vt quis omnium membrorum ſuorum abuſus comprimat, improbum ſcilicet conuictum, verba parum pudica, vagum viſum, contractum lubricum, & quęcunque ſimilia pietati ſunt obſtaculo. Deinde, vt omnes animi affectus erga quantumuis charas & vtiles res abiiciat, ſi pietati obſtaculum præbeant. Præterea, vt etiam omne in ſpecie bonum à nobis præſcindamus & intermittamus, ſi ſcandalizet, vt pudicum etiam mulierum aſpectum aut cõtractum. Poſtremùm, vt etiam quorumuis amicorũ ſocietatem à nobis præſcindamus, ſi impedimento nobis eſſe cognouerimus ad pietatem. De ſcandalo autem dicetur prolixè cap. 18. Matthæi.

DICTVM EST AVTEM, QVICVNQVE DIMISERIT VXOREM SVAM, &c.] Poſt perfectionem legis, *Non mœchaberis*, congruo ordine ſubiicitur perfectio alterius legis, quæ etiam ad mulierem pertinet, docens iam propriam vxorem non eſſe dimittendam, poſtquam ſuperius docuit alienam non eſſe concupiſcendam, & aliud iam mœchiæ genus oſtendens, Scribis & Phariſæis inopinatum. Bene autem Dominus adducturus legem diuortii, dicit *dictum*, *quicunque dimiſerit vxorem ſuam*, ſignificans ſatis legem non præcepiſſe, ſed permiſiſſe coactum diuortium: præcepiſſe autem, vt qui dimittere vellet, non dimitteret, niſi dato libello repudii, hoc eſt, charta quadam & ſceda, quæ repudiatam vxorem teſtabatur. Hæc enim phraſis Hebraica libellus dicitur, vt ſupra declaratum eſt circa illud, *Liber generationis Ieſu Chriſti.* Huiuſmodi autem libellus ideò ſcribi, & mulieri tradi præcipiebatur ſecundùm morem aliarum gentium, vt marito huiuſmodi ſcriptura reſignante ſuum ius, quod habebat in vxorem, libere ſine reprehenſione & calumnia alteri viro nubere poſſet, ac vir prior ius non haberet repetendi eam. Vnde libelli huius conſcriptone ſatis lex ipſa auocabat à diuortio, quòd durum eſſet viro & iure tali ſeipſum priuare, cuius in poſterum facilè fœnitere eum poſſet & alteri viro poteſtatem ſuę vxoris & ſuæ carnis facere. Deinde ſecundùm Auguſtinum per hoc auocabat à diuortio, quòd conſcriptionis moram interpoſuit, vt in diſſidiũ præceps animus libelli conſcriptione refringeretur, & mutaretur. Vtuntur autem Iudæi in libellis cõſcribendis hodie huiuſmodi forma, teſte Munſtero: In quarta ſabbathi, in vigeſima menſis Sinan, anno quinquies milleſimo, ducenteſimo nonageſimo tertio, à creatione mundi, hic & in hac ciuitate. Ego Iacob ſic cognominatus, filius Rabbi Iis hac, volui ex animo, & citra vllam coactionem dimiſi, & eieci hanc, quæ hactenus fuit vxor mea, filia illius Rabbi, & concedo ei licentiam, & poteſtatem: vt pro libito ſuo vadat quò voluerit: ducique poſſit ab omni viro: nec eam quiſquam prohibere præſumat. In cuius rei teſtimonium dedi ei librum repudii & ſchedam dimiſſionis, atque ſignaculũ diuortii, iuxta conſtitutionem Moyſi & Iſraël. An autem ſine peccato in veteri lege maritus dimiſerit vxorem, dicetur cap. Matth. 19. in quo latius Dominus exponit locum iſtum. Hanc itaque legem diuortii Dominus perfectionis, quam lex exigere non potuit magiſter hoc loco in duobus perfecit. Primùm, quòd non permittat niſi ob vnam cauſam marito dimittere vxorem, videlicet ob fornicationem, adeò vt ſi ob aliam cauſam dimiſerit, mœchiæ autor ſit vxori, dum occaſionem illi præbet alteri ſe coniungendi: cui ſine adulterio coniungi non poteſt: cùm alterius permaneat vxor.

Secun-

Secundò, quod non permittat dimissæ etiam iuste, videlicet ob fornicationem, alteri nubere, quemadmodum tamen licebat in veteri testamento. Nunc enim qui dimissam duxerit adulterat, ac proinde penitus sustulit Dominus repudii libellum, quòd nec ob fornicationem dimissæ conscribi & tradi potest. Tertiò verò, etiam in eo lex vetus de diuortio perfecta est per Christum, quod cum in veteri testamento vir potuerit dimittere vxorem, non autem contra vxor virum, in nouo testamento non magis vir dimittere possit vxorem, quàm vxor virum. Vterque enim ob solam fornicationis causam alterum dimittere potest. Quòd de muliere apertè quidem hic Dominus non dicit, aperte autem dicit Paulus, vbi mulierem & virum pares facit, quoad dimissionem & potestatem sui corporis. Obseruandum autem, ob solam fornicationem Dominum permittere dimissionem vxoris, quamuis alia possint esse vitia vxoris, etiam grauiora, eo quòd hoc vitium directè sit contra fidem matrimonialem, & pugnet cum ipsa natura coniugii, excidere faciens coniugem à iure coniugij, cætera verò non sic. Quicunque ergo ob hanc causam eam dimiserit, non facit eam mœchari, cum ipsamet seipsam priùs fecerit mœcham & adulteram. Sed quæstio hìc est: an fornicationis nomine hic oporteat tantum intelligere fornicationem corporalem, an etiam fornicationem spiritualem. Augustinus primo libro de sermone Domini in monte, disputando probat etiam fornicationem spiritualem debere hic intelligi nomine fornicationis, eo quòd Paulus permittat viro fideli dimittere vxorem infidelem, nimirum propter infidelitatem, quæ fornicatio quædam est spiritualis. Ex quo deinceps sic colligit: *Si infidelitas est fornicatio, & idololatria infidelitas, & auaritia idololatria est, non est dubitandum & auaritiam fornicationem esse. Quis ergo iam quamlibet concupiscentiam potest rectè a fornicationis genere separare, si auaritia fornicatio est? Ex quo intelligitur, quòd propter illicitas concupiscentias, non tantum quæ in stupris cum alienis viris aut fœminis committuntur, sed omnino quaslibet, quæ animam corpore male vtentem à lege Dei aberrare faciunt, & perniciosè turpiterque corrumpunt, possit sine crimine & vir vxorem dimittere, & vxor virum, quia exceptam facit Dominus causam fornicationis: quam fornicationem, sicut suprà commemoratum est, generalem & vniuersalem intelligere cogimur.* Hæc ille. Sed idem lib. Retract. capite 19. hunc locum retractat, nolens secundùm hanc suam disputationem nomen fornicationis necessariò sic debere accipi sed inquirendum relinquens quomodo accipi debeat. Et certe non posse sic generaliter accipi apertissimum est, cum sic sequeretur ob quoduis peccatum mortale posse fieri diuortium: quod certum est falsum esse, & contra diffinitionem canonum. Nam capite, *Quæsiuit*, *De diuortiis*, dicitur quod mulier pro furto vel alio crimine viri sui, nisi fidei suæ religionem corrumpere velit, ab eo separari non debet. Proinde alii propter locum illum Pauli, fornicationem accipiunt quidem hoc loco pro fornicatione spirituali: sed per fornicationem spiritualem tantum intelligunt idololatriam & infidelitatem, quæ aliquando in scripturis dicitur singulariter fornicatio. Sed simplicius fuerit fornicationem hìc accipere propriè pro fornicatione corporali, generaliter tamen accepta, ita vt etiam adulterium & omnem illicitum concubitum includat. Nec aliter accipi cogit locus Pauli, eo quòd Dominus hic loquatur de coniugio fidelium, quorum ambo fidem, & Euangelium susceperunt. Rursum tamen obiicietur, quia etiam ab alias causas, quàm solam fornicationem, potest vir fidelis separari ab vxore fideli. Nam si alter coniugum incidat in hæresim, potest fieri separatio, vt patet de Diuortiis, capite *De illa*, & sequenti. Et suprà præcepit Dominus oculum scandalizantem erui, & manum scandalizantem abscindi & abiici: ergo & vxor abiicienda erit, si impedimento sit homini ad pietatem. Dicendum, ex aliis Euangelii locis colligi duas adhuc causas, ob quas vxor à marito dimitti possit & debeat, præter causam fornicationis. Primum, cùm vxor marito impedimento est ad virtutem, ita vt ei non possit quin peccato ipsius consentiat cohabitare, tunc enim vxor est deserenda, secundùm illud: *Si oculus tuus* &c. &: *Qui non odit patrem, & matrem, & vxorem,* &c. *non est me dignus, & non potest meus esse discipulus.* Secundò, si Ecclesiam audire nolit. Omnem enim talem Dominus haberi vult sicut Ethnicum & Publicanum. Hinc ergo permittitur ob hæresim separatio coniugum. Et si quid peccat in coniugem, coniunx, & secundùm præceptum Saluatoris post trinam admonitionem noluerit sese corrigere, poterit, imò debebit secundùm idem præceptum reiici, & haberi sicut Ethnicus, accedente tamen Ecclesiæ iudicio, sine quo neque ob fornicationem dimitti potest coniunx. Vnde satis patet quid agendum sit marito qui habeat veneficam, aut homicidam, aut furtis deditam, & similibus criminibus obnoxiam, de quali disputat Origenes super Matt. cap. 19. an possit dimitti, an necessario sit retinenda præcepto scilicet Domini vrgente partem negatiuam quod non possit dimitti, æquitate autem contrarium postulante, vt apparet. Quamuis autem etiam ob has causas vxor dimitti possit, solam tamen fornicationis causam Dominus excepit, quod hæc sit propria causa diuortii in coniugio, cum reliquæ causæ sunt generales à quauis societate Christianum liberantes. Deinde quòd ob fornicationem liceat in perpetuum separari, etiamsi qui peccauit pœniteat: ob alias autem causas non licet separari, nisi quandiu durat separationis occasio: ita vt ea sublata, qui peccauit rursum in consortium recipi debeat. Quod autem Dominus permisit coniugem dimitti propter fornicationem, concessit proculdubio in pœnam illius, qui fidem fregit, & in fauorem illius qui fidem seruauit, vt non sit astrictus ad reddendum ei debitum, qui non seruauit fidem. Quare recipiuntur aliquod casus, in quibus non licet viro vxorem fornicantem dimittere, nimirum, quod vel vxor à culpa sit immunis, vel vterque æquè est culpabilis. Primò, si & ipse vir similiter fornicatus fuerit. Nihil enim, inquit Augustinus, est iniquius quàm fornicationis causa vxorem dimittere, si & ipse conuincitur fornicari: occurrit enim illud, In quo alterum iudicas, teipsum condemnas. Secundò, si ipse vxorem prostituerit. Tertiò, si mulier virum probabiliter mortuum credens propter longam eius absentiam alteri nupserit. Quartò, si est latenter ab aliquo cognita, sub specie viri lectum subintrante. Quinto, si fuerit vi oppressa. Sexto, si reconciliauit

1. Cor. 7.

Quid intelligitur per fornicationem.

D. August.

D. Aug.

Libellus repudii.

Duæ illæ causæ dimittendi vxorem.

Matth. 5.
Luc. 14.
Matth. 18

liauit eam sibi post adulterium perpetratum, & à se cognitum, carnaliter eam cognoscens. Porrò quanquam exceptis his causis licitum sit marito vxorem dimittere, non tamen tenetur. Non enim dimittere eam Dominus præcepit, sed permisit. Dimittere tamen deberet, quando per dimissionem & non alia ratione, spes esset correctionis eius. Deinde dum metueretur scandalum aliorum, qui putare possent ipsum esse patronum turpitudinis vxoris suæ.

ET QVI DIMISSAM DVXERIT, ADVLTERAT.] Hanc partem hodie quidam, inter quos etiam Caietanus, pessime intelligunt, existimantes repetẽdam etiam hic illam exceptionem, excepta fornicationis causa, vt sit sensus: Et qui dimissam duxerit, excepta fornicationis causa, adulterat. Itaque intelligunt dimissam ob fornicationem alteri nubere posse, & similiter eum qui dimittit ob fornicationem, alteram vxorem ducere posse. Et probant hanc suam intelligentiam, ex eo quòd cum Dominus dicit, qui dimiserit vxorem, excepta fornicationis causa, &c. (significans ob fornicationem licitum dimittere vxorem) non videatur de alia dimissione vxoris locutus, quàm de tali, qualis est de qua ex legis præcepto prius dixit, quicunque demiserit vxorem, det ei libellum repudii. Dimissio autem vxoris in veteri lege soluebat etiam vinculum coniugale, ita vt mulieri liceret alteri nubere, ergo & dimissio vxoris ob vnam causam licita in noua lege, soluet vinculum coniugale. Verùm hæc intelligentia & sententia pugnat cum communi totius Ecclesiæ ab initio per orbem diffusæ sententia, & cum apertissimis scripturis, & cum rationis æquitate. Primùm enim ab initio Ecclesiæ nemo inuentus est orthodoxus Christianus, maximè apud Latinos & Græcos antiquiores, qui repudiata vxore ob fornicationem aliam duxerit illa viuente: aut qui repudiatam ob fornicationem duxerit, aut cui hoc facere tentanti Ecclesia permiserit. Sed & patres antiqui omnes concorditer docuerunt & scripserunt, vinculum coniugale manere etiam facto diuortio legitimè. Vnde Augustin. lib. de bono coniugali, capite 7. & citatur 32. quæst. 7. Interueniente, inquit, diuortio non aboletur illa confederatio nuptialis, ita vt sibi coniuges sint etiam separati, cum illis autem adulterium committant, quibus etiam fuerint post suum repudium copulati, vel illa viro, vel ille mulieri. Iam & æquitas rationis cum illa ipsorum pugnat intelligentia. Absurdum enim foret, si adultera & iustè dimissa à viro, quo ad hoc esset liberior proba matrona & iniustè repudiata, vt huic non liceret, illi verò liceret alteri nubere. Pugnat etiam cum apertis scripturis, quibus docetur vinculum coniugale planè esse indissolubile, vt primùm illo quod Paulus frequenter citat, *Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius viuit.* Itaque vocabitur adultera, si viuente viro fuerit cum alio viro. Quo loco etiam habet. *Iis qui matrimonio iuncti sunt præcipio, non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari.* Quæ pars posterior, vt docet Augustinus, non potest intelligi, nisi de ea quæ discedit iusta causa, nimirum ob eam vnicam causam quam Dominus concessit. Nam discedenti iniusta causa non dedisset Paulus optionem vt aut maneret innupta, aut viro suo reconciliaretur, sed alterum præcepisset, vt scilicet viro suo reconciliaretur. Si ergo discedenti, etiam ob causam concessam, à Domino præcipitur vt aut maneat innupta, aut viro suo reconcilietur, manet ergo etiam inter separatos coniuges matrimoniale vinculum. Idem probabitur & ex verbis saluatoris circa cap. Matth. 19. Itaque quod hic dicitur *qui dimissam duxerit, adulterat*, intelligendum de dimissa ob fornicationem, quemadmodum intelligit Chrysostomus & Theophyl. Aut certè generaliter de dimissa ob quamuis causam, siue licitam, siue illicitam, Iam si quis dimissam ob fornicationem duxerit, adulterat, sequitur eam adhuc permanere vxorem dimittentis, alioqui enim non esset adulterium. Si autem adhuc permanet vxor, ergo dimittens ob fornicationem, permanet eius maritus: ac proinde nec ei licitum erit viuente dimissa vxore aliam ducere, cùm non possit in noua lege duarum vxorum esse maritus. Quare nihil hìc valet quorundam commentum, quo adulteræ, & eam ob causam dimissæ, interdictam à Christo hìc volunt nubendi licentiam, & proinde mœchari dicatur quisquis illam duxerit: qui verò eandem dimisit ob fornicationis causam, velut liber à prioris matrimonii vinculo, licitè cum alia contrahere possit.

D. August.

Rom. 7.

1. Cor. 7.

ITERVM AVDISTIS QVIA DICTVM EST ANTIQVIS: NON PERIVRABIS, &c.] Pergit Dominus & alia quædam legis præcepta perficere & adimplere. Quod autem dicit *dictum esse antiquis*: *Non periurabis*, potest intelligi dictum esse Exodi cap. 20. in decalogo, & Deuter. 5. in repetitione decalogi. Exodi enim 20. sic legimus: *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Et Deuter. 5. *Non vsurpabis nomen Domini Dei tui frustra.* Hebræa tamen vtrobique eodem modo habent. His autem locis etsi periurium prohibeatur, non tamen solùm periurium. Non enim solum tunc assumitur nomen Dei in os nostrum frustrà & temerè, cùm peieramus, sed etiam cùm irrisoriè de Deo loquimur, & absque vlla necessitate in re leuissima per nomen eius iuramus. Proinde istud: *Non periurabis*: magis videtur desumptum ex Leuit. 19. capite: vbi sic legimus: *Non periurabis in nomine meo: nec pollues nomen Dei tui*: pro quo Hebræa habent: Non iurabis in nomine meo falsò vel in falsitate: Iurare autem falsò, nihil est aliud quàm peierare. Porrò quod sequitur: *Reddes autem Domino iuramenta tua*, dupliciter intelligitur. Primùm, vt sit sensus: Quod iurasti, id persolues veluti Deo debitum, vt sit explicatio eius: Non periurabis sicque hæc pars ex eisdem locis intelligenda est esse desumpta, vnde illud, Non periurabis. Aliter intelligitur à Caietano & quibusdam aliis hæc pars in isto sensu: si quando iuraueris, per nomen Domini iurabis, & non per creaturas, nec per nomina falsorum deorum, vt hìc duo diuersa intelligantur præcepta iuramentum spectantia ad duci. quorum secundùm desumptum sit ex Deuter. 6. cap. vbi dicitur: *Dominum Deum timebis, & illi soli seruies, & per nomen illius iurabis.* Verũ huic intelligentiæ obstat verbum ἀποδώσεις, hoc est, persolues & reddes, quod omnino videtur accipiendum de exhibitione eius quod iuratum est. Deinde Scribas & Pharisæos non intellexisse interdictum in lege iuramentum per creaturas, sed tantum iuramentum per falsos deos, patet, tum ex eo quod Dominus hìc tantum

tùm distinctè docet, neque etiam per creaturas licere iurare: tum quòd passim etiam sancti iurare solebant: *Viuit anima mea*: & Scribæ ac Pharisæi rata esse docuerunt iuramenta per aurum templi & per donum altaris facta, vt patet Matth. 23. Igitur potiùs prior sensus est amplectendus, nisi quòd plus aliquid hac parte significari videtur quàm sit explicatum. Videtur enim istud; *reddes autem Domino*, &c. cùm expressè non habeatur in lege, fuisse δευτέρωσιν Pharisæorum & Scribarum, significare volentium Domino iam deberi, quod quis se facturum per nomen Domini iurasset, qui hac ratione aperiebant fenestram non præstandi iuramenta quæ per nomen Domini non essent facta, sed per aliquas creaturas. Quod fortè collegerunt ex eo quòd Leuit. 19. dicitur: *Non periurabis in nomine meo*; quasi per creaturas peierare liceret. Et quia in Exodo dicitur: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, quasi liceret nomina creaturarum in vanum assumere. Quod enim per creaturas facta iuramenta putarent non esse obligatoria, satis docet Matth. capite 23. vbi traducit eos Dominus docentes, qui iurauerit per templum aut in altari, nihil est. Sicut autem duplex est iuramentum, scilicet assertorium & promissorium: ita etiam duplex periurium, videlicet assertorium, quo scilicet iuramento affirmatur esse verum aliquid quod falsum est: & promissorium, quod scilicet iuramento promittit quis se facturum, quod vel non intendit adimplere, vel etiam si intendat, tamen postea non adimplet. Inter quos duos postremos modos hoc interest vt semper periurus sit, qui quòd iurando promittit, non intendit præstare, etiam si quod promittit, tale sit vt impleri non debeat, nec possit: non semper autem periurus sit qui non præstat quod adimplere intendebat. Quatuor enim modis contingit non adimplere iuramentum promissorium sine peccato. Primò, ex parte materiæ, si scilicet materia iuramenti non sit capax vinculi obligatorii, nimirum si sit res mala quæ promissa est, aut si promissa sit omissio boni alicuius supererogationis, vt si iurauerit quis se aliquem occisurum, aut non ingressurum religionem. Talis enim etsi iuramento grauissimè peccet, non tamen periurus est, non implendo quod iurauit. Secundò propter euentum, videlicet si euentus sit malus, vt patet de iuramento Herodis, aut impeditiuus maioris boni, vt si quis iurauerit contrahere matrimonium. Tertiò, propter modum iurandi, cui scilicet consueto more aliquid subintelligitur, vt cùm aliqui honorare se volentes, iurant, non præcedam per Deum, &c. In his enim & similibus secundùm communem & sanum sensum subintelligitur, quantum est ex me. Quartò propter relaxationem eius cui promissio facta est, aut superioris qui possit relaxare. Vide Caietanum in Summula vbi tamen periurium ab ipso large accipitur, videlicet non solum pro iuramento falso cui deest veritas; sed & pro iuramento iniquo & indiscreto cui scilicet desunt reliquæ duæ iuramenti comites, iustitia & iudicium. Qua in parte Caietanus & recentiores Theologi sequuntur Diui Hieronymi authoritatem, qui super illud Hierem. 4. *Iurabis, viuit Dominus, in veritate, & iudicio & in iustitia. Animaduertendum*, inquit, *quod iusiurandum hos habeat comites, veritatem, iudicium, atq; iustitiam: si ista defuerint, nequaquam erit iuramentum, sed periurium.*

Leuit. 19.

Iuramenti obligatio quando cesset.

EGO AUTEM DICO VOBIS, NON IURARE OMNINO, NEQUE PER COELUM, QUIA TRONUS DEI.] Iustitiam Pharisæorum Dominus hic in duobus perficit. Primùm, quia non solum periurium, sed etiam omne iuramentum prohibet. Deinde, quia docet illicitum esse per creaturas temere iurare & peierare, æque atque per Deum, cùm, vt dictum est, Pharisæi non putarent peccatum per creaturas & vane iurare & peierare. Verùm ex hoc loco quo dicit Dominus, *non iurandum omnino*, & ex simili loco Iacobi capitis 5. *Ante omnia autem fratres mei nolite iurare, neque per cœlum, neque per terram, neque illud quodcunque iuramentum*, &c. quidam hæretici olim dicti Waldenses, sicut & hodie Anabaptistæ, collegerunt nullum omnino iuramentum Christianis esse licitum, quomodolibet & quacunque causa fiat. Et ante hos etiam Pelagiani negabant licitum esse iuramenmentum, asserentes tamen non esse iuramentum, si quis dicat: Testis est Deus vel testem inuoco Deum in animam meam, quia sic Paulum constat locutum, sed tantum si dicatur, Per Deum, vt patet ex epistola 89. Diui Augustini in responsione ad 5. quæstionem. Quorum omnium errorem primùm quidem conuincit, quòd Dominus in veteri testamento toties non tantum permisit, sed etiam præcepit in casu iuramentum. Deuter. enim 6. dicit, *Dominum Deum tuum timebis, & illi soli seruies, & per nomen illius iurabis*, Et Exod. 22. mandat Dominus, si quæ res deposita apud quempiam periisset, lateret vero quis eam vel perdidisset, vel alienasset, vt is apud quem deposita fuisset, iureiurando attestaretur, se manum ad rem proximi haud extendisse, ac Dominum suscepturum iuramentum eius. Ex quo etiam error Wiclefitarum conuincitur asserentium illicita esse iuramenta quę fiunt ad roborandos humanos contractus & commercia ciuilia. Sed ad hæc respondent, Iudæis, quidem iure permissum fuisse, Christianis verò per hoc præceptum Christi planè interdictum. Quam suam sententiam confirmant verbis Hieronymi, sic super hunc locum scribentis: *Hoc quasi paruulis in lege fuerat concessum, vt quomodo victimas immolabant Deo. ne eas idolis immolarent: sic iurare permitterentur in Deum, non quòd rectè hoc facerent, sed quòd melius esset Deo id exhibere, quam dæmonibus. Euangelica autem veritas non recipit iuramentum, cum omnis sermo fidelis pro iureiurando sit.* Sic & Theophylactus super hunc locum: *Disce*, inquit. *quòd tunc non erat malum iurare, post Christum autem malum est, sicut & circumcidi & in summa quicquid est Iudaicum. Sugere enim puero conuenit, viro minimè.* Sed hæc responsio reiicitur ex eo, quòd Dominus ipse toties iurasse in scripturis legatur, qui omnino non iurasset, si adeò per sese iuramentum malum esset, vt ex sola permissione Iudæis iurare licuisset. Cui obiectioni rursum respondent dicentes. Deo soli conuenire iuramentum, quoniam ille solus verax est, & mentiri nequit. *Omnis autem homo mendax.* Et hanc sententiam confirmant testimonio Ambrosii in Psalm. 118. sic scribentis super illo versu. *Iuraui & statui, &c. Nemo bene iurat, nisi qui potest scire quod iurat. Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum. Iuret ergo ille quem sacramenti sui pœnitere non potest.* Et postea. *Noli vsurpare exemplũ sacramenti, qui implendi sacramenti non habes potestatẽ.* Vnde asserũt Anabaptistæ nõ

Iacob. 5.

Error Anabaptistarũ.

Deut. 6.

BB esse

esse ipsorum, vt quicquam iurent se facturos vel non facturos, eo quòd nihil sit in ipsorum potestate, sed omnia in manu Dei, cui nequeant quicquam adiurare. Verùm hæc refelluntur ex eo quòd etiam in nouo testamento Angelus iurauit in Apocalypsi per viuentem in secula seculorum. Et ante legem Abraham, cùm Abimelech iurauit pro puteo quem foderat, qui ex eò dictus est Bersabe, hoc est puteus iuramenti. Sed & Paulum certum est epistolis suis frequenter iurasse. Nam scribens Romanis: *Testis*, inquit, *mihi est Deus*, &c. Et 2. ad Corinth. 1. *Ego autem testem Deum inuoco in animam meam, quod parcens vobis non veni vltra Corinthum*, Et: *Testis mihi est Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi*. Certum est autem nihil aliud esse iurare per Deum, quàm Deum inuocare in testem eorum quæ dicuntur. Quod si quis requirat locum vbi Pauli sit consueta iurandi forma quæ est per præpositionem, per etiam illum reperire poterit. Nam 1. ad Cor. 15 dicit: *Quotidie morior per vestram gloriam fratres*, &c. Vbi vt annotauit Augustinus, ne quis putet sensum esse, vestra gloria facit me quotidie mori; sciendum Græca, habere, νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν quod non nisi à iurante certum est dici. Præterea iuramentum non esse de se malum, imò bonum, si modo adsint ea quæ requirúntur probatur, quia per illud exhibemus Deo reuerentiam, dum testamur illum & omnia scire, & adeò veracem esse vt mentiri nequeat. Vnde in Deuter. iuramenti præceptum subiungitur præcepto adorationis & cultus diuini, vt patet ex loco capitis sexti supra citato. Et rursum capite 10, *Dominum Deum tuum timebis, & illi soli serуies, illique adhærebis, iurabisque in nomine eius*. Et Psalmista: *Laudabuntur*, inquit *omnes qui iurant in eo*, significans certè bonum esse iurare in Deo, si modò rectè fiat. Tunc autem rectè fiunt iuramenta, cùm secundùm præceptum Hieremiæ fiunt in veritate, in iudicio, & in iustitia. In veritate quidem, cùm nihil iuratur nisi quod verum est: In iustitia, cùm iuratur quod iustum est & bonum: In iudicio verò, cùm fiunt cum discretione, nimirum cùm ita vel necessitas, vel magna vtilitas exposcit. Licita ergo sunt maximè ea, quæ ob Dei gloriam aut proximorum salutem spiritualem fiunt, qualia erant Pauli iuramenta: licita tamen etiam ea, quæ ob temporalem aliquam necessitatem, vel vtilitatem magnam fiunt, quamuis ea rariora meritò esse debeant. Vnde concilium Constantiense, inter reliquos articulos Ioannis Wiclef, etiam illum damnauit, quo asseruit. Illicita esse iuramenta quæ fiunt ad roborandum humanos contractus & ciuilia commercia. Superest ergo videre quomodo intelligendus sit hic locus Saluatoris, quo præcipit *non iurare omnino*. Dicunt ergo quidam Dominum hic non omne iuramentum interdixisse, sed tantum iuramentum per creaturas factum, idque duplici de causa vetitum. Primùm ne per eas homines iurantes, tanquam numina quædam ipsas venerarentur. Secundò ne per eas temerè & falso iurare sibi licitum esse putarent ad quam secundam rationem respexisse Dominum patet ex contextu. Hanc responsionem indicare videtur Hieronymus dicens: *Considera quod hic Saluator non per Deum iurare prohibuerit, sed per cœlum & terram, & Hierosolymam, & per caput tuum*. Sed hæc responsio non sufficit, tum quòd non conueniat verbis quæ sequuntur: *Sit autem sermo vester, est est, non non*, quibus satis significatur etiam iuramentum per Deum hic prohiberi, tum quòd etiam liceat per creaturas iurare, sicut per Deum, si modò per eas iuretur tanquam Dei creaturas, & non tanquam per eas quas diuino colimus obsequio. Minùs autem conuenit noua quorundam interpretatio, quòd verbum, *iurare*, hic volunt positum pro periurare, vt hic Dominus intelligatur tantùm prohibere periuria per creaturas, quòd hæc Pharisæi putentur existimasse nihili facienda, nec esse peccata. Quam suam interpretationem quo faciant verisimilem, quædam in scripturas notant loca, in quibus iurare videtur positum pro periurare, cùm hoc nusquam verum sit, sed ex circunstantia loci in verbo iurandi subintelligendum sit, in vanum vel mendaciter, ea scilicet pars quæ additur, cùm Leui. 19. prohibetur iuramentum, dicendo: *Non iurabis in nomine meo mendaciter*. Vnde Zacha. 5. cum priùs simpliciter dicatur, *omnis iurans iudicabitur*, mox subiicitur de iurante mendaciter. Hoc autem loco Dominum non tantum periurium prohibuisse, præterquam quod ex omnium patrum constet interpretatione, etiam satis patet ex decursu Christi, qui hic intendit aliquid perfectionis adiicere legi, & ex verbis illis: *Sit autem sermo vester, est est*, &c. quibus verbis iuxta omnium interpretationem Dominus ad simplicem sermonem inuitat, qui scilicet fit sine iuramento. Itaque quidam dicunt hanc Domini prohibitionem non inter præcepta, sed inter consilia habendam, sicut pleraque quæ sequuntur. Non enim hic appositus est reatus pœnæ, vel criminis, sicut in prohibitionibus superioribus. Sic D. Bernardus sermo. 65. super Cantica, inuehens in quosdam hæreticos dicentes: non esse licitum iuramentum, esse tamen illis licitum peierare ne secreta suæ sectæ ab aliis scirentur, hunc locum accipit dicens: *Patet vos & superstitiosè obseruare de iuramento, & flagitiosè præsumere de periurio. O peruersitatem! Quod ad cautelam consultum est, videlicet non iurare, hoc isti mandati vice tam contentiosè obseruant: & quod immobili iure sancitum est, non perierandum scilicet, hoc tanquam indifferens pro voluntate dispensant*. Sic & Christianus Dhruthmarus super Matthæum scribit. *Ne Iudæi, inquit, per idolorum nomina iurarent permisit eis Dominus iurare per nomen suum. Nec nobis etiam inhibuit, sed perfectionem nos docuit, quòd ea fides sit habenda inter Christianos, vt non sit necesse testem nomen Domini interponere. Periurium & illius & vobis prohibitum est*. Hæc ille: qui, si Trittemio credimus, ante septingétos annos scripsit. Sed nec hæc solutio videtur satisfacere, vt dicatur consilium esse hæc Domini prohibitio tum quòd certum sit Dominum hic aliquid voluisse prohibere tanquam illicitum quod licitum putabant Scribæ & Pharisæi: tum quod sequetur, Paulum aliquoties iurantem non secutum Christi consilium, & à perfectione excidisse, etiam in illis scripturis quæ in exemplum perfectionis à Spiritu sancto propositæ sunt. Proinde absolutior est Augustini responsio sic in hunc locum scribentis: *ita ergo intelligitur præcepisse Dominum ne iuretur, ne quisquam sicut bonum appareat iusiurandum, & assiduitate iurandi ad periurium per consuetudinem delabatur. Qua propter qui intelligit non in bonis, sed in necessariis iurationem habendam, refrænet se quantum potest, vt non ea vtatur, nisi necessitate, cum videt pigros esse homines ad credendum, quod eis vtile est credere*, nisi

Rom. 1. 2. Cor. 1. Philip. 1. 1. Cor. 15. Deut. 10. Psalm. 62. D. Hieron. Leu. Zach.

nisi iuratione firmetur. Hæc Augustinus. Quoniam ergo Iudæi à veteribus acceperant satis cum proximo ex fide actum esse, si quod quis iurasset per Dominum, etiam præstitisset, & huiusmodi iuramentum in Dei cultum & honorem cedere: deinde à Scribis edocti fuerunt, non timeri quempiam iuramento per creaturas facto: Dominus legem perfecturus & iustitiam Scribarum, docet iuramentum non esse per se bonum, nec appetendum, cùm semper à malo aliquo procedat, nec satis debere esse Christianis, neminem peierando fallere, sed merito ea ipsos inter se esse fide & dilectione, vt nulli omnino iuramento apud eos locus relinqueretur. Ad hæc omnem creaturam esse potiorem, quàm vt per eam licere possit temerè aut falso iurare, ac proinde ab omni iuramento etiam per creaturas quantum fieri posset abstinendum esse. Itaque quod dicitur: *Nolite iurare omnino*, cum huiusmodi subauditione, vt ex Augustino patet, est intelligendum: quantum scilicet id fieri potest, vt quantum in vobis est, omne iuramentum fugiatis, ideoque sic absolutè dicitur; *nolite iurare omnino*, vt ostenderetur iuramentum nudè acceptum saltem non esse bonum aut amandum, sicut absolutè dicitur: *Non occides*, eo quòd absolute accepta hominis occisio est per se mala, Sicut autem illo præcepto? *Non occides*, non prohibetur occisio hominis vestita circunstantiis iustitiæ, ita nec hoc præcepto, *Ne iuretis omnino*, prohibetur iuratio ornata suis comitibus, nempe iudicio, iustitia, & veritate: sed præter iuramenta iniqua & falsa, prohibentur ea quæ nulla aut non sufficienti fiunt necessitate aut vtilitate, videlicet quæ pro rebus caducis & nihili, qualibet occasione hominis seculi à se mutuo exigunt & præstant quæque nulla causa in quotidiano sermone leuissime profundunt. Ex his colligere licet hanc Christi doctrinam partim esse præcepti, partim esse consilii. Præcepti enim est quatenus prohibentur omnia iuramenta falsa, iniqua, & temeraria, etiam per creaturas facta. Consilij vero, quatenus docemur fugere iuramenta, quantum omnino fieri potest, vt etiam vbi causa esse videtur rationabilis iurandi, non iuremus, nisi omnino magna sit aut necessaria. Colligere item licet tres causas, ob quas summopere vitanda sunt iuramenta. Primò, ne per assuetudinem iurandi decidatur aliquando in periurium. Ad quam causam Augustinus & super hunc locum scribens, & in aliis locis respexit. Similiter & Ambrosius in Psalm. 18. hac ratione vult istud præceptum maximè pertinere ad infirmos, qui sibi non [illegible] conscii sunt an præstare possint quod iurant. Hac de causa etiam Sapiens sic præcepit: *Iurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa. Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quia non eris immunis ab eis. Sicut enim seruus interrogatus assiduè à liuore non minuitur, sic omnis iurans & nominans in toto à peccato non purgabitur. Vir multum iurans replebitur iniquitate: & non discedet à domo illius plaga*, &c. Secundo, ob reuerentiam nominis diuini, quod tam sacrosanctum esse debet, vt non nisi in re grauissima illud in testimonium adhibeamus, cùm in re leui ne virum quidem aliquem honestum in testem vocare decorum esset. Ad quam causam respexisse hic Dominum patet, cùm dicit per cœlum non iurandum, quia thronus Dei est, &c Tertiò ob fidem, quæ deberet meritò inter Christianos esse mutua, qua & nemo etiam iniuratus quenquam fallere vellet, & vnusquisque de alio etiam iniurato optimè sentiret & speraret. Quam causam satis innuit Dominus, cùm dicit: *Sit autem sermo vester*, &c. Porrò ad Hieronymum, Theophylactum, & alios qui videntur sentire nullum omnino iuramentum Christiano licitum, dicendum, eorum verba intelligenda secundùm exigentiam loci Euangelici quam exponunt, videlicet quòd iuramenta non sunt Christianis licita sicut Iudæi sibi licita putabant, quodque veritas Euangelica nullum recipit iusiurandum tanquam per se bonum & appetendum: cùm quodlibet ex malo sit.

Eccles. 25.

NEQVE PER COELVM, QVIA THRONVS DEI EST: NEQVE PER TERRAM &c.] Animaduertendum hic imprimis, Dominum probare volentem per creaturas non esse iusiurandum, in tribus primis membris adducere scripturarum testimonia, quibus ostendit huiusmodi creaturas Dei esse, & proinde per Deum iurare, qui per eas iurat. Illud enim, *cœlum est thronus*, id est, sedes Dei: illud; *terra est scabellum pedum eius*, desumptum ex Isaiæ vlt. capite, vbi sic dicitur ex persona Domini: *Cœlum sedes mea: terra autem scabellum pedum meorum.* Illud vero. *Hierosolyma est ciuitas regis magni:* ex Psalm. 47. desumptum est: *Mons Sion latera aquilonis, ciuitas regis magni.* Quod autem dicitur: *cœlum sedes Dei*; *terra* autem *scabellum pedum eius*, non sic est accipiendum, quasi sic habeat Deus collocata membra in cœlo & in terra, vt nos cùm sedemus: sed huiusmodi locutione significatur metaphoricè Dei immensa & incomprehensibiles magnitudo, eiusque in omnibus creaturis, quæ cœlo & terra continentur, præsentia, atque in easdem imperium. Animaduertendum secundò, in quatuor istis membris omnes creaturas comprehendi. Solent enim homines per triplices creaturas iurare. Primùm, per communes creaturas, inter quas primum locum obtinent cœlum & terra, quæ reliquas omnes creaturas in se continent. Secundò per res Deo sacras, inter quas primum locum tunc obtinebat Hierosolyma, vt pote in qua omnia diuina seruabantur & peragebantur. Tertiò, per res ad nos pertinentes, inter quas primum locum obtinet caput nostrum. Nihil enim magis nostrum quam caput, à quo & reliqua membra, & tota vita nostra pendent. Causam autem, ob quam per caput etiam non sit iurandum, hanc reddit: *quia non potest vnum capillum album facere aut nigrum* quasi dicat: quia hoc adeo tuum non est, nec in tua situm potestate, vt possis etiam vnum capillum album facere aut nigrum. Quod intelligendum est ab intrinseco & naturaliter. Fucato enim artificio sciebat id facere homines posse. Itaq; per nullas creaturas, siue communes siue sacras, siue etiam ad nos pertinentes vult nos iurare, quod omnes Dei sint, qui est in omnibus præsens, & in omnia solus habens plenam potestatem, ac proinde etiam per Deum iuret, quisquis per creaturas quascunque iurauerit. Quod si quis dicat, se non intelligere Deum in illa per creaturas iuratione, nec se intendere Deum huiusmodi iuramento in testem inuocare: nihilo tamen minùs, imò grauiùs peccat, dum diuinam

Isa. vlt.

Psalm. 47.

quandam dignitatem rei creatæ iurandæ tribuit *Homines enim per maiorem se iurant*, & quicunque iurat, infallibilem veritatem aliquam in testimoniũ adducere vult.

Hebr. 6.

SIT AVTEM SERMO VESTER, EST EST, NON NON.] Pro, est est, Græcè est ναὶ ναί. Est autem Græcis, ναὶ abuerbium affirmandi, vsurpatum etiam à Latinis, & valet idem quod etiam, verè vel certe, & Hebræis Amen, quo verisimile est hoc loco Christum vsum fuisse, vnde Dominus ipse hoc loquendi modo vti solitus fuit, vt diceret: *Amen amen dico vobis.* Vnde patet non iurare eos, qui cùm affirmant dicunt: Verè sic est. Aut, in veritate sic est: nec Dominum iurasse, quemadmodum quidam putant cùm Dixit: *Amen dico vobis.* Huic enim ναὶ respondere Amen, etiam ex Paulo Patet 2. ad Corint. 1. Vbi ναὶ & amen idem esse satis significat, dicens, vt habent Græca: *Quæcunque enim promissiones Dei, in ipso sunt* ναὶ & *in ipso, Amen Deo, ad gloriam per nos.* Porrò hæc pars, *Sit autem sermo vester, est est, non non*, duplicem habet distinctionem. Quidam enim vult post primum, *est*, & primum, *non*, fieri distinctiunculam, & sic duplex poterit esse sensus: Alter, vt prius, *est*, & prius, *non*, ad interrogantem pertineat: posterius verò ad respondentem: vt sit sensus: Sit talis inter vos sermo, vt qui interrogat, non requisito iuramento simpliciter quærat, est sic, aut non est sic, qui respondet, non adhibito, iureiurando simpliciter dicat, est sic, aut non est sic. Alter sensus est, vt ad eundem pertineat vtrumque, est aut vtrumque non, hoc modo: si sermo vester aliquid simpliciter, & sine iuramento affirmat, verè affirmet: & si sermo vester aliquid simpliciter neget, verè neget. Quod secus habet apud istos qui quod pollicentur non præstant: & quod se facturos negant, faciunt: Atque in hunc posteriorem modum accepisse hanc sententiam videtur Theophylactus, sic scribens in hunc locum: *Vt ne dicas, & quomodo fidem mihi habebunt, inquit: Si semper verè locutus fueris, & nunquam iuraueris. Nulli enim minus creditur quàm ei, qui frequenter iurat.* Hæc ille: qui intelligit his verbis dari consilium quomodo efficere possimus, vt homines fidem habeant nobis non iurantibus, quod hic non significabitur, nisi illo posteriori modo locus iste accipiatur. Similis distinctio & sensus videtur debere esse in loco, qui est apud Iacobum, quo omnino videtur Iacobus ad hunc locum allusisse. Nã pro eo quod ibi habemus: *Sit autem sermo vester, est est, non non, vt non sub iudicio decidatis*; Græca sic habent: Sit autem vestrum est est, non non, vt non in simulationem cadatis. Cuius lectionis propter adiectionem illam, vt non in simulationem cadatis, hic videtur esse necessariò sensus distinctio: Vestrum est, hoc est, vestra affirmatio sit, est, id est, sit vera: & vestrum non sit non, id est, quod negatis verà negetis, ne incidatis in simulationem, aliud scilicet ore promittentes aut asserentes, & aliud cogitantes. Hanc lectionem & intelligentiam fortiter sectantur, qui vt supra est annotatum, intelligunt cùm dicitur: *Nolite iurare omnino*, prohiberi tantùm periurium, ideoque his verbis: *sit sermo vester, est est*, intelligunt à Domino non excludi iuramentum, sed tantùm falsitatẽ in affirmatione & negatione, contra communem omnium aliorum intelligentiam & apertam Christi intentionem. Hunc enim sensum, & hanc istius loci distinctionem non conuenire præsenti

2. Cor. 1.

Theophyl.

A loco, omnino apparet ex eo quod additur. *Quod autem his abundantius est à malo est.* Ex eo enim patet Dominum superiori sententia voluisse significare, quo modo loquendi vti debeamus, cùm affirmare quid volumus, aut negare, nimirum sine iuramento. Quod non significabitur, si eo sensu & ea distinctione sententia accipitur. Proindè vel prior sensus illius distinctionis erit sequendus, vel potiùs cõmunis distinctio, & sensus amplexandus, secundùm quem vtrumque, *est*, & vtrumque, *non*, coniunctim leguntur, & duplicatio intelligitur pro affirmationis vel negationis certitudine posita, quomodo & ipse Dominus duplicando dicere solitus fuit. *Amen amen dico vobis.* Est ergo sensus. Quum

B quid affirmandum est, simplici affirmatione affirmare: cùm quid negandum est, simplici id negare negatione, Atque in hũc sensum accepisse & distinxisse hũc locum etiam Chrysostomum patet, ex eo quòd expositurus illud: *Quod autem his abundantius est:* sic scribit: Quid igitur suprà, est est, non non, esse dicimus, haud dubiè iuramentũ. Cumque locus Iacobi ex hoc loco desumptus videatur, poterit, & ille sic distingui etiam secundùm lectionem Græcorum, vt sit iste sensus: Vestrum sit, non iuramentum, quod est Iudæorum & Paganorum, sed, est est, non non, vt ne frequenter iurando cadatis in aliquam simulationem, iurantes id quod non

C estis præstituri. Collato enim Iacobi loco cum Matthæi, vnde desumptus erat, patet illud, vestrum, positum esse pro, vester sermo: quod noster intelligens rectè vertit sermo vester. Et notat Oecumenius ὑπόκρισιν positum pro κατάκρισιν hoc est, condẽnationem, vt noster interpres intellexit vertens, iudicium sicque optimè constat sensus, docens simpliciter sine iuramento loquendum, ne incidatur in peccatum & condemnationem.

QVOD AVTEM HIS ABVNDANTIVS EST, A MALO EST.] Pro *quod his abundantius est* Græca habent, τὸ δὲ περισσὸν τούτων, id est, quod supra hæc est, aut quod supra hæc accesserit, ad maiorem scilicet confirmationem. Intelligit autem, vt patuit ex Chrysostomo, iuramen-

D tũ. Non enim si addantur alia aduerbia affirmandi, id à malo vult esse Dominus. Porrò notandũ, quod non dicat malum esse quidquid his accesserit, sed à malo esse. A malo, inquam, siue proprio siue alieno, idque leuitatis & irreuerentiæ diuinæ, aut infidelitatis & diffidentiæ. Occurrit ergo hic quæstio num liceat vnquam iuramentum ab aliquo exigere. Nam quòd aliquando sine omni peccato iuramentũ quis emittat, excusatur ob id quod fiat non ex proprio malo, sed ex malo alieno. Quod autem quis exigit iuramentum, semper videtur ex proprio malo proficisci, nempe diffidentiæ. Dicendum, non omnem diffidentiam esse tale malum vt sit peccatum: quædam enim est discreta, iusta, &

E rationabilis, vt diffidentia de eo cuius fides non est explorata, aut cuius infidelitas est rationabiliter suspecta. Deinde non semper petitio iuramenti fit ex diffidentia petentis. Aliquando enim magistratus iuramentum exigit, & quidem licitè à viro bono, cuius fides illi satis spectata est, ob diffidentiã aliorum, quorum causam iudicandã suscepit. Neq; exactio iuramenti, quæ fit per magistratus, & principes, hic interdicitur à Christo, quemadmodum volunt Anabaptistæ. Si enim omnes Christiani tales essent quales esse deberent, meritò superuacaneum esset & exigere, & præstare iuramentum.

Verùm

Verùm quoniã eis multi mali permixti sunt, multi etiam imperfecti, non potest non licitum esse vel propter eos magistratui exigere iuramentum pro finiendis controuersiis, & aliis causis vtilibus rei publicæ, pro cuius trãquillitate tuenda bonus quisquæ in omnibus licitè sese aliis conformans, non detrectabit iurare vbi respublica exegerit, certus id in Dei gloriam cedere. Veruntamen vti parcissimè iurandum, nec nisi pro bono aliquo magno, propter diuini nominis reuerentiam: ita parcè sanè vir bonus iuramenta exiget, quæ etiam gentilis Isocrates parcissimè fieri vult, sic scribens suo Demonico: *Iusiurandum coactum propter duas admitte causas vel vt te ipsum turbi crimine exoluas, vel vt amicos tuos in magnis periculis serues. Pecuniarum autem gratia per nullum Deum iuraueris, etiam si sis vere iuraturus. Videberis enim aliis peierare aliis pecuniarum cupidus esse*, Et priùs: Docet bonos viros exhibere se fideliores iureiurãdo. Et D. Basilius in sermone ad adolescentes, quomodo ex Græcis, &c. refert de Clinia, vno ex familiaribus Pythagoræ quòd cùm liceret ipse per iusiurandum trium talentorum mulctã effugere, exoluit potiùs quàm iurauit, & hoc eùm rectè iureiurando vsurus esset.

AVDISTIS QVIA DICTVM EST: OCVLVM PRO OCVLO, &c.] Lex ista, quæ talionis, atque contra passi, vel repassionis dicitur, quæquæ truncatim hìc à Domino adducitur, habetur in Exodo & Leuitico. Ibi quidem hæc lex præcipitur contra eos qui læsionem alicui intulerunt Vnde in Leuitico sic scribitur: *Qui irrogauerit maculam cuilibet ciuium suorum sicut fecit, sic fiet ei, fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet. Qualem inflixerit maculam, talem sustinere cogetur.* In Deutero. vero hæc lex statuitur contra testificantes falsum, à quibus præcipitur exigi idem quod fratri suo inferre cogitauerunt. Videri autem potest hæc lex esse valde iniqua, eò quòd ex repassione eius qui iniuriam intulit, nullam consequeretur vtilitatem is qui damnum accepit. Deinde, quòd non sit æquum eum qui principem aliquem damno oculi, vel dentis affecit, simili tantùm damno puniri, sed potiùs occidi. Itaque communiter dicunt Iudæi præceptum istud talionis non esse intelligendum ad literam, sed quòd debeat compensatio per bona externa fieri, secundùm qualitatem & quantitatem damni illati. Sed ex Iosepho patet verus huius præcepti intellectus. Is enim commemorans legis præcepta cap. vltimo lib. 4. sic inter cætera scribit: *Qui excæcauerit quenquam, similia patiatur, priuetur quo priuauerit alios, nisi fortè pecunias accipere voluerit qui excæcatus est. Leges enim illi dant licentiam, qui passus est æstimare causam passionis suæ, & concedentes sunt, si seuerior esse voluerit.* Hæc ille. Nec, est huiusmodi lex censenda iniqua, cùm multum habeat æquitatis: siue spectetur is qui lædit, siue qui læditur. Nam quod ad lædentem pertinet, efficacissima est huiusmodi lex ad comprimendum noxias manus dum metuitur eiusdem mali passio quod aliis infligitur. Et quod ad læsum pertinet temperat in ipso cupiditatem vindictæ. Cùm enim læsus semper soleat grauiorem expetere vltionem quàm sit accepta iniuria. Dominus hac lege, vt annotat Augustinus, immoderatæ vltioni iustum modum fixit, vt qualem quisque iniuriam intulit, tale supplicium rependat, misericordiam certè iustitiæ admiscens, cùm grauiori pæna dignus sit, qui iniuriam dedit, quàm sit malum quod intulit. Et tanta quidem est huius legis æquitas, vt Pithagorei teste Aristotele, Et hic, asseruerint repassionẽ esse simpliciter iustam absolutè definientes iustam esse repassionem, eamque dicẽtes esse ipsius Rhadamãthi iustitiam, quam hoc carmine exprimebant: εἴκε πάθοι τάδ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο. Hoc est, *Si quæ quis fecit, eadem patiatur & ipse, Iudicium fuerit perfectum, & exitus æquus.* Certùm tamen hanc legem à Domino datam pro vulgaribus qui inter se sunt æquales, aut penè æquales. Nam non oculi priuatione tantum puniebantur àpud Iudæos, qui principem excæcasset, cùm secundùm aliud præceptum morte plectendus esset qui principi maledixisset tantùm. Porrò obseruandum, Dominum hanc legem magis velle perficere & adimplere secũdùm explicationem, & δευτέρωσιν Pharisæorum & scribarum, quam secundùm verum intellectum legis. Apparet enim Scribas ita hanc legem explicuisse, quasi liceret; & iustum esset vindictam petere, & acceptam iniuriam propria authoritate retaliare. Quod lex Dei non solùm non permittit, sed nominatim etiam vetat. Nam Leuit. 19. ita legimus: *Non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum.* Magistratui enim, non iis qui læsi erant, vlciscendam iniuriam Dominus illo præcepto, *Oculum pro oculo*, &c. commendauerat, vti clarè patet? Huius vero etiam hodie est malos ac nocẽtes sua vindicta vel coercere, vel prorsus è medio tollere, *in hoc enim gerit gladium*, vt habet Paulus. Igitur perficere potiùs Dominus hoc præceptum voluit secundùm explicationem Scribarum, quàm legi veteri quicquam hìc adiicere.

EGO AVTEM DICO VOBIS: NON RESISTERE MALO.] Prædictam Dominus legem perficit in eo quod cùm Scribæ & Pharisæi putarent secundùm eam se iustè facere, si non grauiorem accepto malo vltionem quærerent & inferrent, ipse nos velit & non rependere malum pro malo, & tam patienti animo illata mala perferre, vt ad alia ferenda promptos nos exhibeamus. Dictio, *malo* (quæ posset esse ablatiui casus, vt intelligatur sensus: Ne resistatis alicui per malum vicissim redditum, sed potiùs accipi debet vt sit datiuus) referri potest ad rem hoc est, ipsam iniuriam quæ infertur, vel potiùs ad ipsum hominem iniuria quenquam afficientem. Chrysostomus ad diabolum refert, qui in malis hominibus operatur. Quòd si ad rem referatur, *resistere malo*, id est, nociuo, est nolle illud pati, aut nolle illud sinere inultum, sed vi aut iure agere, vt malum illud à se quis depellat, aut vt iam illatum vlciscatur. Itaque non resistere malo, est non parare se vel ad repellendum malum quod infertur, vel ad vindicandum malum iam illatum.. Sic similiter si ad hominem referatur datiuus, *malo*, vt magis videtur propter additum apud Græcos articulum, τῷ non resistere malo, est non opponere se nocenti vel nocere volenti, vt nec malum quod ad eo infertur depellatur, nec illati mali vltio quæratur. Nihil ergo aliud hoc præcepto vult Dominus, quam quod malitiam alicuius in nobis, patienti animo sustineamus sine reluctanti defensione, & vltionis desiderio. Vt autem non putetur hoc præcepto Christiano homini omnis interdicta vltio, vt non liceat ei gerere magistratum aliquem secularem, vt volunt Anabaptistæ, eò quòd huic ex officio incumbat scelerum vltio, aut vt priuato homini nulla ratio-

Exod. 21. Leui. 24. Deut. 19.

Qui voluerit lex retaliatio-nis.

Iosephus.

Leuit. 19.

An vltio sit licita.

ne liceat vindictam exposcere, aduertendum & quibus, & quo tempore, quaque ratione & occasione hoc, & alia similia præcepta data sint à Christo. Primum ergo certum est hæc priuatis dicta esse personis, & peculiariter discipulis, qui nullum secularem magistratum erant administraturi. Quoque certiores essemus his præceptis, non publicis personis prohiberi vindictam iniuriarum, mox postquam dictum est pluraliter, *ego dico vobis, non resistere malo*, subiunxit Dominus singulariter mutato numero, *sed si quis te percusserit*, & sic de similibus, ipso loquendi modo satis significans exigere se vt propriarum iniuriarum simus negligentes. Cui non obstat quod naturalis lex exigit, & leges item reipublicæ bene constitutæ, ac lex vetus à Domino tradita, vt quis alterius iniuriam à proximo depellat aut vindicet, maximè si sit publica persona: aut publicæ personæ authoritate faciat. Quod tamen à Christo expresè doceri non debuit, sicut nec prohiberi potuit. Nam sicut tantùm docere, & tradere debuit ea, quæ ad regnum suum pertinebant, quod non est de hoc mundo; ita nihil voluit immutare eorum quæ Deus pater per naturales, & æquissimas leges instituerat, regno mundi necessaria, qualia etiam in veteri lege Deus pater multa instituerat, temporalem scilicet statum populi Israëlitici disponens. Proinde Christianus, qui rectè in hoc mundo viuere volet, cùm ad duplex pertineat regnum, Christi scilicet & huius mundi. ante omnia quidem studebit vitam suam ad Christi præcepta componere, non tamen negligere poterit leges terrenorum principum, legi Dei non contrarias, & reipublicæ vtiles, aut necessarias. Iam & tẽpus si consideremus quo Christus hæc præcepta suis dedit, videbimus melius quos & quatenus hæc præcepta ligant. Instabat sanè vt velut oues in medium luporum in mundum extruderentur regni cœlorum prædicatores, obquòd cùm odio futuri essent omnibus hominibus, ac crudelissimam experturi persecutionem, summa tollerantia illis opus erat. Itaque ad hanc tollerantiã ipsos Dominus voluit præparare, quæ vtique imprimis eris, & Euangelio erat necessaria. Nihil autem propterea ordinatæ à Deo potestati, aut iis quos ex suo grege ad id dilectos contingeret illa fungi, ademit, quò minus iudicare secundùm leges gubernando externè populum possent. Postremùm, sicut vetando iuramenta, noluit nulla de causa fieri licitè posse iurationem, sed malam vulgi iuratione abutentis consuetudinem corrigere voluit, ac docere à iuramentis abstinendum quantum fieri posset: ita & hic dum præcipit non resistere malo, noluit nullo casu, aut nullo tempore licere etiam priuatæ personæ, vt malum quod infertur à se depellat, aut mali illati vltionem deposcat, sed vulgarem consuetudinem resistendi malis, amputare à suis voluit, ne scilicet esset in eis animus per iram, & impatientiam vindictæ cupidus. Quo prohibere noluit resistentiam mali iustis & sanctis de causis factam, qualis est dum quis repellit cum moderamine inculpatæ tutelæ à se malum ex cuius tollerantia nullus fructus consequetur: aut dum quis iam inter Christianos solo iustitiæ seruandæ intuitu, aut propter mali alicuius correctionem, & malitiæ repressionem iniuriæ sibi illatæ, vindictam requirit, per eos inferendam, quorum negotiorum est malos cõprimere. Sicut ergo à præcepto illo *Nolite iurare omnino*, excipiuntur iuramenta iustis aut necessariis de causis facta: ita ab hoc præcepto, *Non resistere malo*, huiusmodi iusta resistentia excipitur: Vbique enim non tam Christi verba, quàm ipsius scopus, & præcipua intentio spectanda est, semperque in præceptis eius cogitandum, nihil illum vetare aut præcipere voluisse, quod sit contra rectæ rationis iudicium & prudentiæ discretionem, ac proinde subintelligendum, nisi si alicubi alteri fieri recta ratio dictet. Itaque, vt concludamus, præceptum istud, *Non resistere malo*, similiter & sequentia, ad priuatos pertinet, non ad publicas personas, quatenus publicæ sunt. Deinde ad discipulos etiam Christi singulariter pertinet, omnesque Christianos, quid apud Ethnicos conuersantur, quos exteriori sua tolerantia ad fidem Christi, & religionis Christianæ commendationem inuitare debent maximè quibus Euangelii prædicatio concredita est. Pertinet autem etiam & ad Christianos cum Christianis conuersantes, quatenus rectæ rationi consonat, habetque partim præcepti vim, partim consilii naturam. Præcepti enim vim habet, quatenus prohibetur ne vnquam iniuriam nobis illatam ipsi vindicemus, aut ex ira ab aliis vindicari cupiamus, & quatenus præcipitur vt iniurias malorum patienti animo toleremus. Consilii verò naturam habet, quatenus prohibetur, vt tanta cum mansuetudine illatam iniuriam sustineamus, vt etiam vbi sine omni scandalo possemus, vltionem modo licito non requiramus. Aut sic: Præceptum est, cùm propter gloriam Dei aut proximorum ædificationem necessarium fuerit non resisterere malo, Consilii verò cùm expediens fuerit, etsi non necessarium. Ex duobus autem præcedentibus præceptis negatiuis patet, non vsque adeò verum esse quod communiter dicitur, Præcepta negatiua obligare ad semper & pro semper.

SED SI QVIS TE PERCVSSERIT IN DEXTERAM MAXILLAM TVAM, PRÆBE ILLI, &c.] Plus iam adhuc Dominus exigit, quàm superiori pręcepto. Siquidem illo pręcepit sustinere malum illatum, hoc vero exigit, vt quis se etiam offerat ad ferendum alteram iniuriam. Atque id tribus explicat sententiis, propter triplicem rationem iniuriarum quæ irrogari possunt alicui. Quædam enim sunt iniuriæ, quæ corpori inferuntur, qualis est maxillæ percussio, quæ cùm maxima sit iniuria, quæ ferè corpori hominis inferri possit, sub se etiam alias minores comprehendit. Aliæ sunt iniuriæ, quæ externis bonis inferuntur, qualis est vestimenti iniqua oblatio. Has ergo sub secunda sententia Dominus comprehendit. Aliæ sunt iniuriæ quæ operibus, & laboribus nostris inferuntur, qualis est coactio ad ambulandum mille passus, itaque Dominus, qui priùs generali illa sententia, *Dico vobis non resistere malo.* præcepit in genere quoduis malum patienter tolerari, tribus iam sequentibus sententiis explicandò tria iniuriæ genera, sub quibus omnes iniuriæ continentur, vlteriùs exigit ad omne malum sustinendum nos offerre paratos. Verùm circa hæc præcepta occurrit difficultas, tum quòd non conueniat cum factis sanctorum & Christi ipsius: tum quòd cum æquitate, & prudentia conuenire non videantur. Nam & Dominus ipse percussus in maxilla coram iudice non obtulit alteram, sed responsione, facti iniquitatem probauit: & Pau-

Paulus iussu principis sacerdotum alapa percussus, seuerè respondit dicens: *Percutiet te Deus paries dealbate.* Deinde quid conuenit percutienti alteram maxillam præbere, cùm hac ratione ad cædendum percussor sit irritandus? Sic quid ad pietatem profuerit exigenti & auferenti vnum aureum, duos proferre, & maioris impietatis illi occasionem præbere. Proinde Diuus Augustinus docet hæc Domini præcepta non ad litteram esse intelligenda & obseruanda, sed accipienda de promptitudine animi ad nouas iniurias perferendas, vt hæc, quibus Dominus præcipit alteram maxillam præbere, pallium dimittere, duo miliaria ire, sint hyperbolæ, quibus significauerit Dominus talem debere esse [illegible]erantiam, qua ab vltione petenda adeò abh[illegible]reat animus, vt plura etiam ferre non grauetur, & omnino ferre iam paratus sit, potiùs quàm vltionis aliquid, ob acceptam iniuriam meditari. Nec mirabimur quòd modò præcepta hæc intelligenda dicantur, si memores simus Dominum vulgo locutum, eoque vulgari vsum sermone qui tropis maximè abundat, præcipueque metaphoris & hyperbolis. Deinde teneamus, quod priùs dictum est, intentionem potiùs Domini in verbis ipsius spectandam, quàm, verborum rigorem. Iam certum est, Dominum his præceptis voluisse non solùm ab odio lædentis, nos & ira alienos esse debere, sed & talem ostendere tolerantiam, qua proximum nobis demereamur, sine cuius boni intentione nihil profuerit percutienti maxillam alteram obuertere, quod multi, inquit, August. facere externa ostensione nouerunt, qui diligere illum à quo feriuntur, ignorant. Vide item Augustinus epistola quinta, quæ est ad Marcellinum, in qua pulchrè respondet ijs qui propter hoc præceptum & huic similia calumniabantur Christianam reli[illegible]onem quasi contrariam bono reipublicæ, in qua hęc seruari non possent. Vbi item ostendit similia etiam à gentibus laudata esse. Explicat mysterium quod est in dextera maxilla, & sinistra, cur scilicet dictum sit *qui te percusserit in dexteram præbe illi & alteram*, cùm magis sinistra primò percutiatur, quod in eam partem potiùs ferientis ictus pronior sit. Chrysostomus verò ita tractat hæc præcepta, quæ si intelligat ad litteram hæc obseruanda, idque eo intuitu & spe tali, & vt iniuria afficiens, tolerantiæ declaratione cohibeatur è suo facinore, ac resipiscat. Quomodo intelligendo hæc præcepta, dicendum est ea cùm sint affirmatiua, non quouis tempore & loco obseruanda, sed quoties circunstantiæ temporis, loci, & personarum ita exigent, nimirum quando spes est per externam huiusmodi patientiæ & dilectionis proximi ostensionem, proximi malitiam cohibendam, & non potiùs ad nocendum grauius prouocandam. Imò conuenientissimè duæ istæ traditiones horum præceptorum simul comprehēduntur, ita vt intelligamus per hęc Dominum exigere, vt semper quidem ad hæc præstanda animo parati simus potiùs quam vindictam requirere, eadem quoque etiam ipso opere exterius faciamus, vbi locus, & tempus, ac proximi vtilitas, vel Dei gloria ita postulauerint. Sicut enim qui aliquos diligunt, multa sæpe ab eis patienti animo tolerant, quandiu vel per ætatem, vel per morbum illi ignoranter mala inferunt, quibus etiam sese præbent vt plura a b eis patiantur, donec vel ætatis, vel morbi infirmitas transeat: ita qui propter Deum omnes diligunt, & omnium salutem quærunt, ita debent illorum improbitates ex imbecillitate animi prodeuntes æquo animo tolerare; vt etiam ad plura se [illegible]nda sese offerant, spe sanitatis eorum. Quod autem dicitur. *si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam*, non est vis aliqua facienda in eo quòd dexteræ meminit maxillæ, sed accipiendum dexteram maxillam positā hic pro altera maxilla. Alioquin enim magis conueniebat sinistræ priùs fieri mentionem, quod primus ictus magis excipiatur in eam. Vnde Lucas absolutè dicit: *Et qui te percutit in maxillam.* & testatur August. multa Latina exemplaria etiam in Matthæo non habuisse suo tempore, dexteram. Idem dicendum est in secunda sententia, qua dicitur apud Matthæum, *Et qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei, & pallium.* nimirum quod sit sensus: Et qui vult vnam aliquam vestem à te tollere dimitte ei potiùs & aliam quam habes, quàm cum eo contendas. Nam alioqui præposterus est sermo. *Pallium* enim, quod Græcis dicitur ἱμάτιον cùm sit exterior vestis, priùs detrahitur: deinde tunica, quæ Græcis dicitur χίτων, id est, vestis interior. Apud Lucam verò hæc nomina ordine conuenientiori ponuntur. Priùs enim apud eum est ἱμάτιον, quod interpres vertit vestimentum, cùm vertat in Matthæo pallium, & posterius est χίτων. Ab eo, inquit, qui a[illegible]fert tibi vestimentum, exterius scilicet, nempe palliū, etiam tunicam noli prohibere. Ex hoc autem secundò exemplo patet apertissimè in præceptis istis tolerantiæ Dominum ad duo respexisse, videlicet, vt & nos ipsi in nobis animi tranquillitatem conseruemus, quæ omnibus temporalibus bonis aut quauis iniuria non est commutanda, (ideo enim vult vestem potiùs dimitti, quàm iudicio pro veste contendere) & malos in bono vincamus quod fit partim patientiæ, partim contemptus bonorum temporalium declaratione, vt pulchrè declarat Chrysostomus. In tertio autem exemplo notandū, Græca non habere *alia duo*, sed tantùm, *vade cum eo duo*, miliaria scilicet, & significetur etiam hic duplum debere concedi simplum petenti quemadmodum & in duobus exemplis superioribus.

c OMNI AVTEM f PETENTI A TE DA EI, a ET VOLENTI MVTVARE A TE NE AVERTARIS.] Superioribus tribus præceptis, quibus docet Dominus quomodo nos habeamus erga violentos, duo addit præcepta, quibus docet quomodo nos habeamus erga supplices, qui vel donari vel mutuari sibi aliquid postulant. Quibus apud Lucam additur tertium præceptum quo iubemur ablata non repetere. Summa autem horum est, vt ita habeamus nostra proximorum vtilitati addicta, vt siue sit gratis, siue mutuò aliquid dandum: siue egenus proximus aliquid subducat, vel palàm etiam auferat, non grauemur necessaria illis communia esse, sed gaudeamus per ea necessitatem aliorum subleuari. Quod enim illud quod est apud Lucam, *& qui aufert quæ tua sunt, ne repetas*, intelligendum sit de ablatione rerum quas extorquet quodammodo egestas, non autem imperat auaritia impudens, apparet primùm ex eo quod de ablatione rerum, quæ vi aut malo dolo fit, proximè præmissa loquantur, cùm dicitur: *Et ab eo qui aufert tibi pallium, etiam tunicam noli prohibere.* Deinde ex eo quia subiicitur apud Lucam veluti in probationem præcedentem. *Et prout vultis vt faciant vobis homines*, &c. Nemo enim bo-

nus optaret à se non reposci, quod vi proximo abstulisset. At certè si pressus egestate rem aliquam proximi vsurpasset, id profectò condonari, sibi nō iniuria peteret. Porrò quod in Luca dicitur. *Omni petenti abs te*, perinde est ac si dixisset, cuilibet vt circa personarum delectum vnicuique egenti dandum significaret, nec tantum iis qui rependere queant, Verùm cùm certum sit Dominum his præceptis nos velle subuenire egestati proximi, & quibusuis nos benignos præbere: deindè certum sit ipsum nihil præcipere vel consulere velle, quod rectæ rationi non consonat, tunc ad litteram non sunt seruanda hæc præcepta, vel consilia, cùm rectæ ra[ti]oni non consonaret externa ipsorum obseruatio, aut rectæ rationi præiudicat illorum obseruatio. Maximè enim his exigere voluit Dominus promptitudinem animi ad subueniendum quibusuis quauis ratione: quæ si adfuerit, non poterit non Christianus etiam externo opere proximis subuenire, cùm rectæ rationi consonum fuerit, hoc est, cùm vel necessarium fuerit vel expediens. Proinde non est dandum petacibus scurris, aut decoctori non egenti, nec vt aliis sit remissio, nobis autem tribulatio, & egestas. Nec si quis nostra nulla necessitate abstulerit, non libebit ea amicè repetere. Habent autem hæc omnia, sicut & præcedentia præcepti vim, quoties necessitas aliqua occurrit vel illustrandæ gloriæ Dei, vel iuuandi proximum, & salutis eius promouendæ: Consilii autem naturam, quoties non necessitas aliqua talis, sed vtilitas tantùm sic facere exegerit & suaserit. Vbi verò recta ratio hæc non probauerit tanquam vel necessaria, vel expedientia, nec præcipiuntur, aut consuluntur. Sicut ieiunium quidem præcipitur aut consulitur cùm virtuosum est, cùm autem secundùm rectam rationem necessarium nō est ieiunium aut expediens, nec præcipitur, nec consulitur. Quòd autem in nostro textu dicitur: *Volenti mutuare à te ne auertaris*, sic accipiendum est, vt sit sensus: cupientem mutuare à te ne auerseris aut reiicias. *Auertaris* enim deponentaliter accipiendum est, quemadmodum apud Boetium: *Eheu quàm surda miseros auertitur aure.* Et datiuus *volenti*, pro accusatiuo positus est, nisi fortè interpres *auertaris* passiuè accepit, vt datiuus sit positus pro ablatiuo cum præpositione, à, & sit sensus: Ne auertaris ab eo qui vult mutuare à te. Augustinus autem legit: *Et qui voluerit accipere mutuum à te ne auersatus fuerit.* Benè autem dicit, *ne auertaris*, vel *ne auersatus fueris*, & non dicit, ne neges, vt significet benigno & lubenti animo id faciendū, & si in nostra non sit sitū facultate mutuare non tamen auertere se à petente, imò etiam à nondum petente, sed quem sentimus petere velle. Ideo enim non dixit: & petentem à te mutuum, sed, *volentem à te mutare.* Præcipimur ergo non solùm mutuare petenti, sed etiam volenti, & necdum præ verecundia aut alio respectu petere audenti.

c ET PROVT VVLTIS VT FACIANT VOBIS HOMINES, ET VOS FACITE ILLIS, &c.] Eandem sententiam & Matthæus in hoc sermone habet cap. 7. sed quoniam non eodem loco ab vtroque Euangelista posita est, & vterque conuenienti reposuit loco, ita vt fieri potuerit bis in hoc sermone eandem à Domino dictam, semel eam simpliciter asserendo, deinde post multa eam rursus inferendo, visum fuit congruum eam illis locis in hoc contextu ponere, quibus posita fuit ab ipsis Euangelistis. Bene autem Euangelista Lucas eam subiunxit post illas sententias, *omni petenti tribue, & qui aufert quæ tua sunt ne repetas*, vt generali iam sententia etiam reliqua complecterentur, quæ dicenda erant & huius sententiæ æquitate (nam est iuris naturalis) ostenderet prædictarum sententiarum æquitatem & rationem & veluti regulam daret omnis donationis, mutui & cessionis. Sic enim dandum, sic mutuandum, sic cedendum etiam egenti, dum aufert nostra, quemadmodum nobis ab alio fieri vellemus. Porrò quod dicitur, *Prout vultis*, intelligi debet de voluntate rationabili, vel de voluntate naturali, id est, quæ regulata sit naturali iure rectæ rationis, vt excludantur omnes voluntates inordinatæ. Verùm cum Dominus rectè velit à subditis suis seruitutem & subiectionem, nec tamen eandem debeat illis, & pauper rectè velit subsidium & eleemosynam à diuitibus, quam tamen eisdem non debeat nec possit impartiri, quomodo dicitur, *prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter* Caietanus intelligit illud *similiter*, non de similitudine operum in specie, sed de similitudine proportionali, vt scilicet Dominus qui vult debitum sibi à seruis obsequium, se etiam illis exhibeat qualem oportet: & sic de reliquis conditionibus disparibus. Verùm cùm apud Matthæum dicatur *Omnia quæcunque vultis vt faciant vobis homines*, &c. quibus verbis exigitur operum identitas satis manifestè, hoc modo potiùs intelligenda est saluatoris ista sententia: Quemadmodum rationali voluntate vultis aut velletis aliquid fieri vobis ab hominibus, sic quoque facite hominibus tale aliquid simili voluntate volentibus, & cupientibus à vobis. Hic enim intellectus seruit intentioni Christi, quæ est, vt dum aliquid à nobis desideratur videamus num nobis in simili conditione tale quid rationabiliter impendi vellemus. Includitur autem in hac affirmatiua sententia etiam negatiua huic correspondens videlicet. prout vultis vt non faciant vobis homines & vos non facite illis similiter. Quæ sententia est apud Tob. cap. 4. dicentē. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Quibus duabus sententiis optimè explicabitur quid sit diligere proximum sicut seipsum.

AVDISTIS QVIA DICTVM EST: DILIGES PROXIMVM TVVM, ET ODIO HABEBIS INIMICVM.] Iam tandē procedit Dominus vt vltimo loco perficiat primum & maximum, erga homines seruandum præceptum, quod plenitudinem legis vocat D. Paulus. pro cuius perfectione etiam priores præceptorum explicationes dedit, sed in superioribus perfecit quantum ad hoc quod dicitur, *diliges*, aut *diliges, sicut teipsum*: hîc, verò perficit quantum ad hoc quod in eo dicitur, *proximum tuum.* Hoc autem præceptum Dominus perficit, partim repurgando à falso Iudæorum intellectu, & Scribarum, ac Pharisæorum noxio commentario, partim exigendo amplius quam lex vetus exegerat. Nam quod dicit, audisse dictum esse: *odio habebis inimicum tuum*, cum in lege nusquam legatur præceptum δευτερώσις & traditio fuit Scribarum, hoc in lege interpretantium significari, primùm quod determinatè præcipiatur diligendus proximus vel amicus. Nam pro dictione, proximus, Hebraica dictio etiam significat amicum: idque propriè, Vnde Diuus Hieronymus Leuit. 10 vbi hoc præceptum inter

Exo. Tob. D. Hier.

inter cætera ponitur, vertit: Diliges amicum tuum A sicut teipsum. Deinde idem interpretabantur significari in lege, quod toties in ea præcipiatur ne fœdus inirent cum gētibus habitantibus in terra Chanaan, sed eas sine omni miseratione delerent è terra. Verùm neque has, neque alias gentes iussi sunt odisse, nec in genere vsquam præceptum legimus odio habere inimicum, cùm inimici ex fratribus quotidie existant. Imò contrà alicubi lex præcepit, inimico qui ex gente Israëlitica esset, aut inter Hebræos habitaret, amicitiæ signa exhiberi. Nam Exodi 23. sic præcipitur: *Si occurreris boni inimici tui, aut asino erranti reduc ad eum. Si videris asinum odientis te, iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis cum eo.* Non exigit tamen lex vetus signa amicitiæ similiter aliis gentibus exhiberi, imò quibusdam gentibus voluit odii signa, qualia sunt occidere & persequi, ostendi. Itaque Dominus & aufert peruersam legis additionem factam per Scribas, & hoc adiicit legi veteri quòd velit etiam diligendos esse à nobis, quantumuis externos & alienos Vnde dicit: *Si salutaueritis fratres vestros tantùm*, &c. nimirum quod sic Iudæi facerent. Cùm enim dicitur in lege. *diliges proximum tuum*, nomine proximi non solùm significatur, qui est nobis sanguine propinquus, vel amicus, quemadmodum intellexerunt Scribæ, sed secundùm Hieronymum, Augustinum, & Theophilactum nomin[e] proximi significatur omnis homo, eo quod ex eodem parente omnes simus nati, atque ad eandem facti Dei similitudinem & ad eandem omnes vocati hæreditatem cœlestem. Verum quanquam his rationibus rectè omnis homo proximus alteri dicitur, tamen si vsum nominis Hebraici correspondentis nomini, *proximus*, in scripturis obseruauerimus, videbitur in hoc præcepto per proximum non significari omnis homo aut saltem non his rationibus. Est autem pro nomine, proximus, in hoc præcepto apud Hebræos רע Reach, vel רע Ree, quod nomen propriè quidem significat amicum tamen sicut nomen fratris apud Hebræos ponitur generaliter pro quouis: ita & nomina illa pro quouis ponuntur socio, aut quouis cum quo aliqua societas aut conuersatio contingit, adeò vt & de inanimatis inter se iunctis, vel aliquem ordinem habentibus dicatur. Nam Genesis 15. vbi nos legimus de Abraham, quod tollens vaccam, capram, & arietem triennes diuisi ea per medium, & vtrasq; partes contra se altrinsecus posuit: Hebræa habent, quod vnumquodque membrum posuerit è regione proximi sui, id est alterius medietatis. Sic Genesis 11. vbi nos legimus: *Dixitque alter ad proximum suum.* Hebræa habent: Et dixerunt vir ad proximum suum, id est vnusquisque socio suo, vel alius alij. Itaque Ree Hebræis ὁ πλησίον Græcis & Latinè proximus, est propriè is qui tibi qualibet ratione coniunctus fuerit ratione cognationis, siue alias arctioris amicitiæ, sicut Ionadab dicitur Reach Ammonis, siue quia amicus, siue quia etiam consanguineus: erat enim filius fratris Dauid: sic & dicitur fuisse Ree Dauidis, hoc est, amicus eius. Ratione sodalitatis quomodo Iudic. 14. sodales dati Samsoni dicuntur מרעהו Mereæhou, id est proximi eius ratione vicinitatis, quomodo Exod. 11. iubebantur Hebræi egressuri ex Ægypto, petere vasa argentea & aurea, & vestes, quilibet à proximo suo & quælibet à proxima sua. Nam & ibi idem vocabulum ponitur. Et in summa, cum quo quicquam tibi negotij fuerit, quique quauis ratione tibi adiunctus fuerit, eum scriptura vocat Reach, proximum. Ita qui inciderat in latrones, vbi conspectus fuit à Sacerdote atque Leuita, iam factus fuerat ipsis proximus: ita & Samaritano, licet iste solus illū agnouerit, esse proximum. Itaque dum præcipit Dominus diligere proximum, intelligendum ipsum velle, vt quemuis quacunque ratione nobis adiunctum diligamus. Iam adiunguntur nobis quidam vinculo cognationis, & affinitatis. alii vinculo ciuitatis, aut religionis, alii sodalitatis, alii vicinitatis, alii officii vinculo, nonnulli tantùm fortuito B congressu, denique plerique necessitatis vinculo, vt quorum necessitatem subleuandam Deus offert, quemadmodum Samaritano vulnerati illius & diuiti epuloni Lazari fuit oblata necessitas. Ergo vt quisque Christianus cognatum, ciuem, vicinum, sodalem, comitem, aut tantum fortuitò incidentem nactus fuerit, sic dilectionis officia illi tum pro sua portione, tum pro illius necessitate, & loci exigentia exhibere præcipitur, idque cuius alteri præstare quod sibi ab aliis præstitum vellet.

Exod. 23.

[V]nde consequitur, & eos qui ex professo hostes nostri sunt, proximos esse nobis secundùm scripturæ vsum, imò ideo iam sunt proximi, quia inimici. Nam hac ratione fit vt cum eis intercedat C nobis, aliquod negotium & conuersatio. Porrò quanquam hæc sit phrasis linguæ sanctæ, vt quemuis cum quo aliquid nobis intercedit, fratrem vel proximum vocet: videri tamen potest diuina prouidentia factum vt hæc esset linguæ huius ph[ra]sis vt nominibus illis admoniti ad amandum quosuis prouocaremur, cogitantes nimirum id eos verè esse quod dicuntur, idque non solùm ob coniunctionem & consuetudinem vitæ, sed etiam ob eas causas quæ superius dictæ sunt, ad quas respiciunt nostri Catholici scriptores. Itaque cùm in hoc præcepto dictio Hebraica pro qua nos proximum habemus, ex sese sit ambigua, & nunc amicum significet, nunc quemuis alium, Scribæ in D priori significatione illam interpretabantur: at noster cœlestis Magister in altera significatione docet accipiendam, vt intelligatur præcipi dilectio quorumuis.

Qui proximus.

EGO AVTEM DICO VOBIS ᶜ QVIA AVDITIS: ᶠ DILIGITE INIMICOS VESTROS.] Quoniam nouis artibus opus est, vt hæc integræ dilectionis doctrina præcipiatur, adeo vt qui illis carent, etiam si hæc audiant, nequeant tamen intelligere, bene dicit Dominus: *Vobis dico, qui auditis.* Tria autem præcepit inimicis exhibenda, quorū primum nempe diligere, ad cor pertinet: secundum, nempe benefacere, ad opus: E tertium, nempe benedicere, id est, bene precari & orare, ad linguam. Neque enim vera est dilectio, quæ operibus non demonstratur: neque dilectionis externa indicia Deo sunt accepta, si non ex vera interioris animi dilectione procedant. Porrò quoad nouam hanc dilectionem à qua natura vitiata satis abhorret, extimularet, duabus vtitur rationibus efficacissimis ad id persuadendū, quarum prior est ex imitatione patris cœlestis desumpta. Quid enim optari possit diuinius atque beatius, quam esse filium cœlestis; patris eumque operibus referre? Id autem consequimur per dilectionem inimicorum. Proinde dicit, *vt sitis filii patris*

patris vestri. Quod quidem vel accipiendum est in hoc sensu: vt declaratis vos esse filios patris vestri, referentes scilicet illum vestris operibus. Vt hoc modo per imitationem sitis filii patris vestri, qui iam hoc facti estis per gratiam & adoptionem. Nemo enim iam rectè diligere potest inimicos, qui non sit factus Dei filius: sed qui iã filius factus est, id quod est, esse se declarat dilectione inimicorum: & qui per gratiam factus est Dei filius, noua iam ratione filius fieri dicitur dum patrem imitatur: Nam ratione imitationis dicitur quis filius, quomodo nos dicimur filii Abrahæ. Altera ratio est, quia qui inimicos non diligit, sed tantum amicos, nihil præclari facit, nec mercedem aliquam meretur à Deo, cùm nihil faciat quod non idem faciant publicani, peccatores, Ethnici quique. Et quidem quos prior ratio non mouet, ita vt putent se non posse perfectissimi Dei perfectionem imitando præstare, efficaciter mouet secunda ratio, vt illis se meliores declarent, præ quibus meliorem post hanc vitam expectant mercedem, & gratiã, & illis nolint esse similes, quorum mores, & nomen detestantur. Quod autem in priori ratione Dominus declaraturus Dei patris benignitatem erga malos, profert ortum solis, & pluuiæ descensum super bonos, & malos, non ideo fecit, vt ostendat tantum communia dilectionis indicia non subtrahenda inimicis, quamuis hæc minimè sint subtrahenda. Nam & singularia ac propria beneficia exigit, vt videlicet salutationem, & complexũ, mutui donationem & orationem. Sed ideo illorum Dei beneficiorum singulariter meminit, quòd illa rudibus qualibus loquebatur, apertissimè constabat iustis, & iniustis esse communia. Deinde quòd nulla alia sint Dei beneficia, quæ magis ex æquo omnibus sunt communia. Postremùm, quòd illa omnium aliorum beneficiorum Dei temporaliũ sint causæ. Nam quicquid terra nobis profert, solis calore ac pluuiæ irrigatione producitur. Quod autem in secunda ratione dicitur, *Si diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis*, vel, vt habent Græca, *habetis*, non sic est accipiendum, quasi dilectio amicorum non possit esse meritoria; sed cum exclusione est accipiendùm: Sic tantum diligitis eos qui vos diligunt. sicut eam exclusionem postea exprimit dicens, *Si salutaueritis fratres vestros tantum* &c. Dilectio enim amicorum, quæ se ad inimicos non extendit non est apud Deum meritoria, tum quòd iam hic suam recipiat mercedem, nempe mutuam eorum, quos diligit dilectionem: tum quòd diligere diligentem se, est potiùs rependere vicem quam mereri mercedem. Illa autem oratio quæ apud Lucam ter occurrit, *quia vobis est gratia*, dupliciter accipi potest. Primò, vt sit sensus: quæ vobis gratia habenda est, hoc est quid debetur vobis à Deo beneficii & laudis: sicque idem erit cum eo quod habet Matthæus, *quam mercedem habebitis.* Secundò, vt sit sensus: quam gratiam fecistis quidve gratuitum, aut quod beneficium præstititis, cùm id quod facitis, vel eo faciatis animo vt paria recipiatis, & proinde non sit gratuitum, sed meritorium ac seruile, vel vt vicem debitam rependatis: Sicque acceptum coincidit cum eo quod habet Matthæus, *quid amplius facitis* id est, quid eximium aut quid supra cæteros facitis.

MVTVVM DATE, NIHIL INDE SPERANTES.] Hac sententia Dominus non exigit, vt dum mutuum damus, ne speremus quidem id rursum nos accepturos quod mutuò dedimus. Nisi enim id speraremus, iam non mutuum dicendum esset, sed donatiuum. Nec rursum Dominus his verbis vsurarium quæstum directè interdicere voluit, qui etiam in veteri lege fuit prohibitus, sed verus huius sententiæ sensus petendus est ex sententia præcedente, cui opponitur. Dixit enim prius: *Si mutuum dederitis his à quibus speratis recipere, quæ vobis est gratia? Nam & peccatores, peccatoribus fænerantur*, id est, mutuum dant: (est enim Græcis δανείζουσιν, idem verbum quod prius transtulit. *mutuum dederitis*) vt recipiant æqualia, vel paria & similia. Ex qua posteriore parte patet illud; *si mutuum dederitis, à quibus speratis recipere*; sic debere accipi, à quibus speratis recipere similem vicem, videlicet vt & ipso suo tempore vobis mutuum dent, aut aliud simile beneficium præstent. Quare quod postea ex opposito dicitur: *Mutuum date, nihil inde sperantes*, intelligendum de spe similis vicis & beneficii. Vult enim mutuum dandum etiam his à quibus, præter ipsam mutui redditionem, non speremus similem vicem aut quoduis aliud beneficium consequi. Non quòd sperare aliquid tale sit peccatum, nisi speretur tanquam debitum, (sic enim incurretur peccatum vsuræ mentalis) sed quod nihil mereamur apud Deum: cùm his tantùm mutuamus à quibus speramus recipere, sicut nec cùm quouis modo cum tali intentione aliquibus benefacimus. Nam hæc pars; *nihil inde sperantes*; non solùm referenda est ad, *mutuum date*, sed etiam ad verbum, *benefacite*. Vult enim nos benefacere etiam his à quibus nullum beneficium expectamus, similiter & mutuare, vt dum non accipimus hic mercedem ab hominibus, acccipiamus mercedem multam & magnã à Deo.

ESTOTE ERGO VOS *a* PERFECTI ET *c* MISERICORDES, *f* SICVT ET PATER VESTER.] Ex omnibus præcedentibus hanc iam Dominus infert conclusionem, argumentum hoc totum complectentem & finientem, in hunc sensum: ergo vt verè sitis filii altissimi, ac benignitate vestra superetis eos præ quibus meliorem expectatis mercedem estote vos perfecti. Quod Lucas habet; *estote misericordes.* Dominus enim locutus fuit de perfectione dilectionis pertingentis ad quoslibet quam æmulandam in Patre cœlesti proponit, ne contenti scilicet essent mutila & imperfecta filiorum huius seculi dilectione & benignitate, qui benigni tantùm sunt in eos à quibus sperant vicem rependendam. Nam in aliis quomodo præstare possimus perfectionem Patris cœlestis, Hæc autem perfectio dilectionis nihil aliud est, quàm misericordia & benignitas, propensum reddens hominem ad commodandum & iuuandum omnes nostra ope indigentes. non enim hic misericordis nomen accipi videtur strictè, vt virtutem illam singularem, quæ misericordia dicitur, significet, qua alienis miseriis & necessitatibus indolescimus, sed quomodo frequenter accipitur in scripturis, vt sit idem quod beneficus & benignus: & respondeat apud Hebræos dictioni, חסיד hhasid. sicut etiam misericordia sepe accipitur pro quouis beneficio, respondens scilicet dictioni Hebraicæ חסד hhesed: Vnde qui ratò & egregio beneficio se adfectum à Domino

Gen. 20
Gen. 21.
Prou

Domino vel homine voluit significare, cùm memorat scriptura dicere solitum, (vt nostra quidem versio reddere solet) fecit mecum misericordiam; quod tamen perinde est atque; adfecit me singulari beneficio. Sic Genes. 20. dicit Abraham Saræ: *Facies mecum misericordiam.* Et Genes. 21. dicit Abimelech Abrahæ: *Iuxta misericordiam quam feci tibi, facies mihi.* Et hic enim postquam Lucas dicit patrem cœlestem benignum esse erga malos & ingratos, deinde infert; *Estote ergo misericordes, sicut & Pater vester misericors est.* Vnde satis patet illi idem esse, benignum & misericordem esse. Et tamen etiam propriè accipiendo misericordiam, ad eam pertinet diligere & benefacere inimicis, vt scilicet quis misertus graui ipsorum quo laborant malo odii, studeat eos beneficiis sibi demereri & sanare, secundùm consilium Sapientis, qui dicit: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: & si sitierit, potum da illi, hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Porrò, cùm dixit Dominus *estote ergo vos perfecti*; non intelligendum est Dominum tantùm loqui de perfectione tali, quæ est consilii Euangelici, qualis est illa de qua dicitur: *Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus*; quasi omnia quæ præcesserunt de dilectione etiam speciali inimicorum, sint purè consilii, & non præcepti. Sunt enim & hæc partim consilii, partim præcepti, quemadmodum de præcedentibus quibusdam dictum est, & talia planè, vt nisi ea obseruemus, & sic iustitiam Pharisæorum & Scribarum perficiamus ac superemus, non ingressuri simus regnum cœlorum, quemadmodum Dominus in principio præmisit. Sciendum ergo omnes sub peccati reatu obligari ad dilectionem inimicorum, quod attinet ad communia dilectionis indicia: quod verò ad specialia indicia pertinet, etiam obligari, cùm necessitas vel promouendæ gloriæ Dei, vel iurandi eos occurrit: extra verò huiusmodi necessitatis causam, consilii est, & eximiæ perfectionis Euangelicæ, specialia eis dilectionis indicia & beneficia exhibere. Qui autem ex animo omnium quærit salutem omnibusque prodesse cupit, quique etiam suæ saluti securè cupit prospicere, is apud se non anxiè pensabit, num necessitas exigat benefacere amico, an vtilitas tantum suadeat, sed quantum in se est, pro viribus, omni oblata occasione, quibuslibet prodesse studebit, certus hac ratione se Deo fieri simillimum, illumque se sibi demereri, quantumuis ingrati vel impotentes ad remunerandum sint homines quibus benefacit. Et quidem in hoc maximè præcepto deberemus Christiani id præstare, quod cuiusque sectæ homines faciunt, quomodo Platonici ea maximè tuentur, quæ peculiariter Platonis sunt dogmata. Hic enim locus Christianæ philosophiæ proprius est. Vbi enim obsecro, & apud quos alios homines inuenitur, vt quis conuitiis affectus bene precetur, maledictus lacessitus oret si spolietur vna veste, alteram spolianti addat? Quæ igitur propriè nostra sunt, in hæc accuratiùs incumbamus. Et tamen quod ruborem nobis meritò iniiciat, à quibusdam philosophis gentilibus, inuenire licet hæc Christi præcepta, quamuis imperfectè, adimpleta & præstita esse, quemadmodum narrat D. Basilius de Pericle, de Euclide Megerensi, de Socratè, qui percussus alteram præbuit maxillam. De Alexandro, virginū pulcherrimarum conspectum fugiente, ne ab earum aspectu caperetur. De Clinia, iusiurandum etiam verum recusante

Gen. 20. Gen. 21. Prou. 25. D. Basil. lib. de cap. vtilitate ex Gentilit libri 6.

DOCET QVOMODO FACIENDA ELEEMOSYNA, QVOMODO ITEM ORANDVM ET IEIVNANDVM. MATTH. 6.

CAPVT XLI.

Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis, alioquin mercedē non habebitis apud patrem vestrum qui in cælis est. Cùm ergo facis eleëmosynā, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciūt in synagogis & in vicis, vt honorificētur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedē suam. Te autē faciente eleëmosynā, ne sciat sinistra tua quid faciat dextra tua: vt sit eleëmosyna tua in abscondito, & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. Et cū oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amāt in synagogis & in angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus. Amen dico vobis: receperūt mercedem suam. Tu autem cùm oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora patrem tuum in abscondito, & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. Orantes autem nolite multum loqui, sicut Ethnici faciunt, putant enim, quòd in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo assimilari eis, scit enim pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum. Sic ergo vos orabitis: Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cœlo, & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen.|| Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis pater vester cœlestis delicta vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.] Cùm autem ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ: tristes extermināt enim facies suas, vt pareant hominibus ieiunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam. Tu autem, cùm ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua, ne videaris hominibus ieiunans, sed patri tuo qui est in absconso: & pater tuus qui videt te in absconso, reddet tibi.

ATTENDITE NE IVSTITIAM VESTRAM FACIATIS CORAM HOMINIBVS, &c.] Postquam Dominus in superioribus ostendit, quibus in rebus Christianorum iustitia excellere debeat iustitiam Scribarum, & Pharisæorum, nunc docet quomodo eandem iustitiam excellere debeat, in modo, & intentione faciendi ea, quæ sunt discipulis suis cum illis communia. Erat enim tacita quædam pestis, quæ fere vitiabat omnia Pharisæorum benefacta, sic vt apud Deum nullam

nullam omnino laudem promererentur, quòd, quemadmodũ poſtea dicit Dominus, omnia opera ſua facerent, vt viderentur ab hominibus. Ab hac igitur peſte ſuos iam ſtudet Dominus immunes facere, ordinem ſanè ſeruans conuenientem. Siquidem, vt habet Chryſoſtomus, ſuperfluum fuiſſet, ſi priuſquam aliquid ſanctorum operum facere ſuaſiſſet, quomodo ea facerent, & quemadmodum ſingula exequerentur doceret: poſtquàm verò in ſtudium philoſophiæ induxit, tunc iam peſtem, quæ bona operantibus aſſiſtere, & latenter etiam obrepere conſueuit interimit. Non enim vanæ gloriæ peſtis fere gignitur, niſi cùm plurima præceptorum fecerimus. Docet autem de modo eleëmoſynæ, orationis, & ieiunii, quod hæc ſunt præcipua religionis externa opera, in quibus ferè ſolet vanæ gloriæ peſtis naſci, & cohabitare, & ſub quibus omnia externa virtutum opera, facilè comprehenduntur. Nam eleëmoſyna, præcipuum eſt eorum operum, quæ ſunt ad proximum: oratio præcipuum opus cultus diuini: ieiunium verò præcipuum eorum operum, quibus in nobiſipſis carnem caſtigamus, & ſpiritui ſubiicimus. Priùs autem quam de ſingulis horum tractet, in genere docet iuſtitiam, hoc eſt, iuſtitiæ opera non facienda, pro aucupanda humana gloria, idque ſecundùm noſtram lectionem. Nam pro iuſtitiam Græci habent eleëmoſynam, ſed noſtram lectionem ſequuntur Auguſtinus, & Hieronymus. Bene autem in hac Domini ſententia annotandum imprimis quod dicit *attendite*. Illo enim nos monere voluit, cauere nobis à vanæ gloriæ ſtudio, veluti ab inſidioſiſſimo, periculoſiſſimo, & pernicioſiſſimo ſimul ſerpente, cuius nocumentum effugere non poſſit, niſi qui tota mente prorſus vigilet. Nam, vt habet Auguſtinus in regula, *alia quæcunque iniquitas in malis operibus exercetur vt fiant: ſuperbia verò etiam bonis operibus inſidiatur vt pereant*. Et, vt habet Chryſoſtomus in 2. expoſitione in Matthæũ, præ omnibus vitiis carnalibus, periculoſius eſt in hominibus vanæ gloriæ vitium Cùm enim omnia mala ſeruos diaboli vexent, concupiſcentia vanæ gloriæ magis vexat ſeruos Dei, quam ſeruos diaboli. Notandum ſecundò, non vetare Dominum ne iuſtitiam noſtram faciamus coram hominibus. Hoc enim contrarium eſſet illi, quòd ſuperius præcepit? *luceat lux veſtra coram hominibus*. Sed vetat iuſtitiam facere coram hominibus, eo fine, eaque intentione, vt videamur ab eis, quod iam non eſt contrarium ſuperiori præcepto quo dicitur? *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona*. Non enim hoc voluit eſſe finem operum bonorum factorum coram hominibus, ſed id quòd adiecit, nimirum vt *glorificent patrem cœleſtem*. Deinde non dixit ibi: *Sic luceat lux veſtra coram hominibus*, vt videamini ab eis, ſed, *vt videant opera veſtra bona*. Aliud eſt autem velle ſe videri, & aliud velle opera ſua videri. Nam qui ſe vult videri ab hominibus, quemadmodum hic quidem accipitur videri ab hominibus; ſuam quærit gloriam ab hominibus, ita vt in ea propter ſe delectetur & quieſcat. Alioqui enim qui rectè operatur etiam vt videatur ab hominibus atque ab eis laudetur & eis placeat, ſed eodem fine quo priùs voluit Dominus opera noſtra videri ab hominibus, nimirum vt glorificetur in illo Deus, & per ipſum ad imitationem virtutis alii pronocentur, rectè facit. Itaque quærendum vt videamur ab hominibus, & non quærendum vt videamur ab eis, ſicut Paulus dicit ſe hominibus non placere, & rurſum per omnia omnibus placere. Porrò quomodo non poſſimus rectè operari vt videamur ab hominibus, oſtendit ſatis Dominus in eo quod addit: *Alioquin mercedem non habebitis*, &c. In hoc enim demonſtrat illud nos cauere oportere ne humanam laudem pro noſtrorum operum mercede quærramus: Senſus enim eſt: Alioqui ſi feceritis iuſtitiam eo fine vt videamini, non habebitis mercedem apud patrem, vt qui ei nõ laboraſtis, quique iam operum veſtrorum mercedem ab hominibus accepiſtis, & expectaſtis. Non dicit autem Dominus: Alioqui damnabimini, vel rei eritis gehennæ ignis, ſiue quòd frequenter non ſit damnabile, ſed veniale tantùm peccatum, appetitus humanæ laudis ex bonis operibus: ſiue potiùs quòd proprium damnum boni operis ſit amiſſio mercedis à Deo reddendæ. Sic enim oſtendit huiuſmodi bona in ſpeciem opera vana eſſe, & fruſtrà fieri, vt quæ eam non conſequãtur mercedem, ad quam conſequendam ex natura ipſa ſunt ordinata. Bene autem non dicit, mercedem non habebitis à patre, ſed *apud patrem veſtrum*; ſignificans ſcilicet bonorum operum mercedem iam apud Deum repoſitam eſſe etiam antequam detur, vt tuti de mercede in bonis operibus minùs ſimus ſegnes. Et bene quidem *patrem* ſemper potiùs nominat quam Deum, vt hoc nomine magis nos excitet ad ſtudium placendi Deo. Quis enim bonus filius non patri potiùs ſuo eique cœleſti placere ſtudeat, quam quibuſlibet hominibus, qui cùm ſint mortales neceſſe eſt & mercedem ac laudem illorum mortalem eſſe, vanamque & caducam, cùm contra mercedem quæ apud patrem qui in cœlis eſt reponitur, neceſſe ſit cœleſtem eſſe immortalem ac ſolidam?

CVM ERGO FACIS ELEEMOSYNAM, NOLI TVBA CANERE ANTE TE, &c.] Speciatim iam de tribus his externis acturus bonis operibus, eleëmoſyna, oratione, & ieiunio, in ſingulis priùs docet quomodo hæc non ſint facienda more Phariſæorum, & hypocritarum: deinde docet modum, quo rectè ſint facienda, Et de eleemoſyna quidem auſpicatur, quòd in fine præcedentis capitis ad benefaciendum, & miſericordiam inuitauerit exemplo miſericordis patris qui ſolẽ ſuum oriri facit ſuper bonos & malos. De hac ergo vetat, ne eam facturus more hypocritatum, tuba canat ante ſe. Mos enim erat antiquus, tubæ ſonitu pauperes conuocare ad locum & tempus eleemoſynę. Et rationabiliter hic mos erat inſtitutus, ad tollendam incertam mendicantium vacationem, & vt nemo egenus à beneficio excluderetur: ſed abutebantur hoc more Phariſæi, hac ratione captantes ſeſe commendare hominibus tanquã miſericordes Vnde non ſimpliciter vetat Dominus tuba canere, ſed eo modo quo hypocritæ faciunt, nimirum vt honorificentur ab hominibus. Intentionem enim Dominus magis vult prohibere quàm externam illam actionem. Eſt autem nomen hyprocrita, Græca dictio, ſignificans idem quod ſimulator. Vnde hoc nomine apud Græcos dicebantur ſingulariter mimi & hiſtriones, commœdias, & tragœdias agentes aliud ſe eſſe ſimulabant quàm re vera erãt. Hoc ergo nomine in ſcripturis maximè Euangelicis appellantur à Domino ſimulatores ſanctitatis, ſiue quòd nomen hypocrita, generaliter quemuis ſimulatorẽ ſignificet, ſiue etiam reſpectu habito ad fabularum

bularum actores. Nam quemadmodum hi apud populum in theatro alienam personam mentiuntur, captantes sua actione popularem fauorem: ita sanctitatis simulatores, sese veluti in theatrum exponunt, alienam personam exprimentes. ac hominibus ficta illa persona sese commendare studentes. Certè quod ad histrionicam gesticulationem attinet, bellè quadrat quod modò dixerat, πρὸς τὸ θεαθῆναι, id est, vt spectentur, quod actorum & mimorum est, vnde & theatrum dicitur. In veteri autem testamento cùm occurrit nomen hypocritæ, vt in Iob sæpe, & aliquando in Isaia, non necessariò significat huiusmodi simulatorem sanctitatis, cum Hebræa dictio significet etiam apertè impium hominem, vnde quidam illis locis quibus Hieronymus vertit hypocritam semper vertũt impium. Sanè in proposito benè *hypocrita* dicitur & simulator, qui eleemosynas largitur vt honorificetur ab hominibus. Non enim id est in corde quod exterius simulat, hoc est, misericors, sed crudelis potiùs & immisericors, vt qui non motus misericordiæ affectu, sed laudis auiditate agit quod agit, eoque magis est crudelis, quod ex aliena miseria, & ignominia propriam laudem, & gloriam venatur. Nomen autem, *synagogis*, hoc & sequenti loco vbi de oratione fit sermo quamuis possit accipi pro certis illis domibus in quibus conuenerunt Iudæi ad audiendam legem, rectius tamen videtur accipi generalius pro quibuslibet conuenticulis, qualia etiam in foro & plateis fieri solent. Quod autem sequitur *Amen dico vobis, receperunt mercedem suam:* laudem scilicet humanam, ob quam consequendam operati sunt, non sic accipiendum quasi illorum fallacia & simulatio non sit acceptura à Deo mercedem ei debitam, supplicium scilicet æternum, sed quod opus eorum, quatenus bonum est, nullam accipiet à Deo mercedem, præter eam quam ab hominibus tulit: fallacia verò quæ coniuncta est ei operi, à Deo, qui eam cognoscere potest solus, punietur.

TE AVTEM FACIENTE ELEEMOSYNAM: NESCIAT SINISTRA TVA, &c.] Tropus quem certum est esse in his verbis, *nesciat sinistra tua:* variè explicatur. Augustin. enim postquam reiecit triplicem interpretationem eorũ qui per sinistram intelligunt, vel infideles, vel inimicos vel vxorem, intelligit per sinistram hic significari delectationem, vel appetitionem laudis humanæ, per dexteram verò, intentionem implendi diuina præcepta, ac tunc sinistram scire quid fecit dextra cum conscientiæ facientis eleemosynam miscet se appetitio laudis humanæ. *Nesciat ergo sinistra tua quid faciat dextera tua*, id est, inquit, non se misceat conscientiæ tuæ laudis humanæ appetitus, cum in eleemosyna facienda diuinum præceptum contendis complere. Eundem sensum indicat & Hieron. in comment. dicens: Quodcunque feceritis boni operis, debet sinistra nescire: si enim illa scierit, statim dextera opera commaculantur. Habet & similem interpretationem Chrysostom. in 2. expositione, intelligẽs rursum, quemadmodum superius per sinistram manum, carnis voluntatem: per dexteram, voluntatem rectam animæ. Adiicit autem eodem loco, in libro Canonum, qui est de episcopis, interpretari dexteram, eos qui sunt ad dexteram Christi: sinistram verò, eos qui sunt ad sinistram Christi, infideles scilicet, & iniquos, coram quibus non sit facienda eleemosyna, cùm Augustinus tamen & ipse Chrysost. in 1. expositione, quæ verè eius est, hanc interpretationem omnino reiiciant. Nec inuenitur illa interpretatio in Canonibus Apostolorum qui iam habentur. Porrò secundùm dictam Augustini interpretationem quod sequitur: *vt sit eleemosyna tua in abscondito:* consequenter sic ab ipso Augustino intelligitur, vt sit eleemosyna tua in ipsa conscientia, quæ oculis hominum abscondita est, in qua non est eleemosyna eorum, qui appetitu laudis humanæ eam faciunt. Illa enim tantùm est in externo opere: Secundùm ergo hanc interpretationem in illa tropica locutione, *nesciat sinistra*, &c. est metaphora. Quo tropo quidam etiam hoc modo intelligunt, vt per sinistram, familiares quique homini proximi esse solẽt, accipiantur. & sit sensus: Adeò secretè eleemosynam facito, vt ne familiares quidem tibi conscii sint eius quod agis. Verum simplicius fuerit hanc orationem accipere cum Chrysostomo per hyperbolem, vt sit sensus: Tantum abest vt aliis ostentes quod agis: vt si fieri potest ipse nescias, ac tui facti obliuiscaris, vt eleemosyna tua sic planè sit in abscondito, id est, sit omnino secreta. Secundùm has autem duas posteriores explicationes, hæc doctrina Saluatoris dupliciter accipi potest, videlicet vt præceptum, vel vt cautela. Si accipiatur vt præceptum, ad intentionem referri debet. Non enim præcipitur vt omnino secreta sit eleemosyna: sed vt intentio facientis aliena sit ab eo, vt quærat videri ab hominibus, & quantum ad se spectat, in abscondito fiat, ita non fiat in publico, propter causam ad se pertinentem, sed vel propter Dei gloriã aut aliorum ædificationem, aut proximi occurrentis in publico subleuandam inopiam. Si autem accipiatur vt cautela, instruimur vt nostræ infirmitati consulentes, nec obrepat in eleemosyna vana gloria, studeamus quàm secretissime fieri potest eleemosynas facere. Dicendum ergo de hac Christi doctrina, esse quidem eam secundùm literæ sensum, cautè iam, & consilium conueniens maximè infirmioribus, omnibus tamen etiam accommodum, nisi iusta aliqua ratio exigat in manifesto fieri eleemosynam, secundùm verò Domini præcipuam intentionem. pręceptum esse omnibus seruandum, qui Deo placere voluerint. Sic & de his dicendum, quæ in sequentibus dicuntur de orantibus, & ieiunantibus. Hac autem sua doctrina plus iam exigit, quàm prius, cùm vetuit iustitiam fieri coram hominibus, vt videamur ab eis. Cùm enim plerumque quis recta intentione bonum opus incipiat sed inter agendum, aut postea obrepat cõplacentia laudis humanæ, cautos nos esse vult, & prouidos, vt etiam vanæ gloriæ locus non sit obrependi, ac proinde si quãdo propter opus necessario publicè factum obrepat, mox eam menti extirpandam. Porrò vt de secretæ eleemosynæ mercede securi simus, adiicit: *Et pater tuus qui videt in abscondito:* id est, qui videt conscientiam tuam, & quæcunque in abscondito facis, reddet tibi mercedem quam non expectasti ab hominibus. Græca verò addunt, *reddet tibi in manifesto:* & in isto loco, & duobus sequentibus locis, quomodo etiam legit Chrysost. & Theophyl. cùm tam contrà. Augustinus hanc partem dicat suo tempore repertam in libris Latinorum: nõ autem in libris Gręcorum, vnde nec exponendam arbitratur. Habet autem aliquid momenti ea pars, si adiiciatur. Sic enim significatur futurum, vt qui hìc

humanam fugit gloriam, eandem longè celebriorem & auctiorem cõsequatur. Nam qui hìc gloriam hominum venatur, à paucis quidem illam cõsequi poterit: qui verò eam fugerit, prçter mercedem cœlestem quam à Deo obtinebit, omnibus etiam hominibus in nouissimo die reddetur conspicuus.

ET CVM ORATIS, NON ERITIS SICVT HYPOCRITÆ. &c.] De oratione, altera partes religionis, quam & ipsi Pharisæi strenuè simulabant, vt patet ex iis quæ Matthæi 23. dicuntur à Domino, similia docet his, quæ tam docuit de eleemosyna, nisi quod in precatione non solùm doceat suos alienos esse à vitio hypocrytarum Pharisæorum, sed etiã ab altero vitio, Ethnicorũ scilicet. Quod ergo attinet ad priorem partẽ: in qua docet non ad ostentationem precationi insistendum, sed secretè coram Deo orandũ, eisdem vtitur argumentis, quibus vsus est contra eleemosynæ ostentationem, nimirum quòd hypocritatum esse dicat sese ostentare hominibus, ipsa nominis abominatione ab imitatione vitii longissimè auocans, quodque mercedem aliã non sint recepturi, quàm eam quam ab hominibus quæsierunt, qua nihil est vanius & inanius. Contra verò docens, secreta oratione Deo nos commendari, cui meritò studendum, vt placeamus: tum quòd pater sit, tum quòd solidior & augustior sit merces, quam suis cultoribus redditurus est. Bene autem Dominus explicare volens affectatam à Pharisæis humanam laudem, dicit: *amant stantes orare*. Non enim hic φιλοῦσι pro solent, positum esse videtur, quemadmodum vult quidã, sed sic dictum videtur: *Amant stantes orare* : quemadmodum postea dicitur à Matthæo *Amant vocari ab hominibus rabbi.* & : *Amant primos recubitus:* &c. Porrò anguli platearum, de quibus hic est sermo non sunt platearum recessus, vt quidem volunt, sed flexus platearum, veluti iuxta compita & triuia. Bene ergo dicit, *in angulis*, & in angulis non vicorum, sed *platearum*, hoc est latarum viarum. Ibi enim maximus est diuersorum hominum concursus. Quod dicit *stantes orare*, vel significare voluit per stationem eos quæsisse videri à pluribus, vel potiùs ideo stantes dicit, quòd stare inter orandum communis tunc esset orantium situs, quemadmodum apparet ex parabola de Pharisæo, & publicano orantibus in templo. Quod autem Dicit Dominus. *Cum oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio. ora Patrem tuum in abscondito,* non sic accipiendum quasi in publico orare vetet, sed si simpliciter secundùm literæ sensum istud accipiatur, dicendum, hanc Christi doctrinam cautelam esse & consilium, quo quis effugere possit vanæ gloriæ pestem: quod quidem consilium, dum seruari non expedit ad litteram, vtpotè cùm publicè orandum est in fidelium congregatione, pro officio publicè preces habendæ sunt, seruandum istud est secundùm præcipuam Domini in hac doctrina intentionem, nimirum, vt veluti soli existẽtes in publica oratione Deum solum spectemus, alieni à laudis humanæ desiderio. Nam sine hac intentione nihil etiam pro fuerit in conclaui clauso ostio Dominũ orare, veluti si quis cubiculũ ipsum fuerit ingressus, ostiumq; occluserit, vt intelligatur ab hominibus secretè oraturus. Conuentus enim fidelium ad orandum publicè in certis locis, vt non est nouus mos, sed à veteri lege primum institutus exemplis Dauidis, Salomonis, & aliorum confirmatus, ac Pauli institutione commẽdatus, vt patet 1. Cor. 14. & 1. Timoth. 2. sic certè est Ecclesiæ Christianæ summè vtilis ac necessarius. Primùm vt ex solenni diuinorum beneficiorum commemoratione, omnium animi ad agendas gratias & precandum Dei misericordiam accendantur ardentiùs. Hinc toties in Psalmis Dauid se promittit in Ecclesiis benedicturum Dominum. Deinde, vt feruentioris alicuius exemplum tepidorum socordiam excitet & dispellat. Prçterea, vt communibus precibus fraterna charitas foueatur & crescat. Postremùm, vt multorum consentientium simul oratio apud Deum sit acceptior & magis exaudibilis. Consultissimum tamen & summe expediens cuique, priuatas sæpe preces (de quibus se dominus loqui satis significat, dum singulariter dicit: *Tu autem cùm oraueris*) in secretis fieri locis, idq; non solùm, ob eam causam, quam hìc indicat Dominus, sed & ob alteram, nempe vt mens ab omni distractione libera, ardentius, purius, & familiarius cum Deo colloquatur. Augustinus autem hunc locum, quo præcipimur oraturi intrare in cubiculum, & claudere ostium per metaphoram piissimè, & doctissimè intelligit, simili scilicet sensu, quo intellexit eleemosynam debere fieri in abscondito, non conscia manu sinistra, vt scilicet intrare in cubiculum, sit in ipsum cor descendere. Nã & Psalmista corda, cubilia videtur appellasse, cùm dicit: *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini.* Quoniam autem parum est intrare cubicula, si ostium pateat importunis, claudendum etiam est ostium cubilis nostri, hoc est, carnali sensui resistendum est, per quem tanquam ostium ea quæ foris sunt improbè se immergunt & interiora nostra appetunt. Hoc, inquam, ostium claudẽdum est, vt oratio spiritalis dirigatur ad patrem, quæ fit in intimis cordis, hoc est, in abscondito. Quem sensum priori tamen etiam intellectu posito Diuus. Hieronymus quoque approbat, nisi qnod per clausum ostium intelligit cõpressa labia. Sic enim scribit: *Et simpliciter intellectum erudit auditorem, vt vanam orandi gloriam fugiat. Sed mihi videtur hoc magis esse præceptum, vt inclusa pectoris cogitatione, labiisque compressis oremus Dominum, quod & Annam in Regum volumine fecisse legimus.* Verùm hic sensus, etsi pius & ædificatorius, non est tamen præcipuè à Domino intentus, cùm propositum Domini sit docere quomodo citra ostentationem fiat oratio, non autem quomodo fiat citra distractionem, cum debita attentione, & deuotione. Porrò in eo quod dicitur, *& pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi:* Dei misericordia cum admiratione obseruanda, quòd pro eo quoque quod rogatur à nobis, merces promittitur bonis à Deo dãda. Quis enim princeps mercede dignum putat quod à quibusdam rogatur, & non potius summum beneficium deputat se impendisse, quod oranti aurem suique copiam exhibuerit? Hic verò non dicitur, *pater tuus* donabit tibi, sed *reddet tibi,* veluti scilicet debitor nobis factus, & quia illum honoramus orando, magno vicissim nos honore remuneratur. Sic hìc philosophatur Diuus Chrysostomus.

ORANTES AVTEM NOLITE MVLTVM LOQVI, SICVT ETHNICI FACIVNT. &c.] Ab altero orationis vitio quo Ethnici laborant, (hoc est externæ gentis homines veri Dei religione distituti. Nam nos scriptura Græca voce Ethnicos vocat) scilicet futuli verborum profusione,

Matth. 23

Cõuentus publici ad orandum mos antiquus & vtilis.

fusione, auocat duobus argumentis vno, quod temere in oratione verba prodigere, Ethnicorum sit, stultè putantium, super multiloquium exaudiri. Sicut enim priùs fugienda à simulatione hypocritarum, ita hic Ethnicorum vilitate & contemptu, auditorem Dominus absterrere voluit. Alterum argumentum quo vtitur, est, quòd apud Deum patrem non opus sit multis verbis, vt qui antequam precemur, nouerit quæ nobis sunt necessaria. Circa primam autem partem obseruandum, Dominum non præcipere ne multum diuque oremus. Alibi enim docet semper orandum, & ipse aliquoties in oratione Dei pernoctauit. Rursum non præcipit vt orantes non loquantur, nec rursum absolutè vetat multum loqui in oratione, sed sicut Ethnici faciunt, qui multiloquio suo putãt suã causam Deo notiorem fieri: aut sicut hominem iudicem, verbis adduci in sententiam & flecti, ideoque orationem versibus mille cõpositam deferunt ad eum, eique recitant. Deinde obseruandæ dictiones Græcæ, correspondentes dictioni, *multiloquium* & illi orationi, *nolite multum loqui*. Non enim hic est, πολυλογεῖν, & πολυλογία, quæ dictio est apud Septuaginta in Prouerbiis, vbi nos legimus: *In multi loquio non deerit peccatum:* sed βαττολογεῖν & βαττολογία, quæ dictio non simpliciter multiloquium significat, sed nugacitatem, & futilem verborum profusionem, qualis est, cùm idem frequenter sine causa repetitum inculcatur. Deflexæ sunt enim hæ dictiones quodam à Batto Poeta, qui in hymnis à se conscriptis, eadem subinde inculcauit. Ad quod allusit Ouidius lib. 2. Metamorph. cùm Battum iudicem facit eadem iterantem. *Sub illis montibus* (inquit) *erant, & erant sub montibus illis.* Cuius battalogismum ridiculè imitatus Mercurius: *Et me mihi perfide prodis, Me mihi prodis, ait.* Patet ergo non omne multiloquium hic prohiberi, sed futile, & quòd Ethnicorum more, & errore fiat, nempe quod eligit quis veluti vtile sibi ad exauditionem. Chrysostomus autem, & hunc secutus Theophyl. intelligunt battologiam etiam esse nugacitatem, & loquacitatem eam, qua non vtilia poscimus, sed temporalia, regnum terrenum, diuitias, honores, & similia. Verùm huc non respexisse Dominum patet eo quòd dicit: *Putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur.* Porro circa secundam partem, illam scilicet: *Scit enim pater vester*, &c. sic scribit Hieronym. *Consurgit autem in hoc loco quædam hæresis, philosophorum quoque dogma peruersum dicentium, Si nouit Deus quid oremus, & antequam petamus scit quo indigeamus, frustra scienti loquimur. Quibus respondendum est, nos non narratores esse, sed rogatores. Aliud est enim ignoranti narrare, aliud petere scientem.* Hæc ille. Sed rursum alia occurrit hic quæstio, quam & August. proponit. Si ideo quia Deus pater omnia scit, multis verbis in oratione vtendum non est, cur etiam paucis verbis vtendum est, vel his saltem quibus mox postea orare patrem docet? Deinde quomodo conueniens hæc oratio qua reiicit multiloquium? *Scit enim pater vester*, &c. Dici enim posset, quòd quamuis sciat, tamen multis verbis vtendum est, vt flectatur ad dandum id quod opus est. Dicendum ad primum, nullis quidem verbis opus esse simpliciter in oratione, ad hoc vt quid à Deo impetremus, Deus enim cùm vt spiritus, non verba attendit, sed ardens animi desiderium, sine quo vocalis oratio non est apud Deum oratio. Paucis tamen verbis

Prou. 10.

D. Chrys.

Theophil.

D. Hier.

A orandi formam nobis Dominus præscripsit: tum vt illis verbis nos doceret quas res animo petere deberemus à Deo, & quo ordine tum quòd vtile, & aliquando necesse, sit nobis in oratione verbis saltem paucis vti, quibus animus excitetur ad eleuandum se in Deum aut animi iam in Deũ elati deuotio augeatur, & continuetur. Ad quod quatenus etiam prolixæ preces vocales adiuuant, eatenus certè laudandæ sunt, nec hic à Domino nomine multiloquii: & battologiæ comprehendũtur. Ad secundùm dicẽdum, Dominum satis significare multis verbis non esse opus ad flectendum Deum, eo quòd patrem cùm vocet nostrũ: & scire quæ opus sint nobis. Non potest enim pater bonus rogatus à

B filiis non facilè inclinari ad dandum ea quæ scit esse opus eis. Verùm hic rursum quæritur, cùm Deus & sciat quæ sunt necessaria, & pro pristina sua bonitate non possit non paratus esse ea dare etiam non rogatus, quid opus est ad Deum fusa oratione? Cur etiam frequentem & assiduam requirit Dominus orationem: maximè cum nihil aliud sancti possint velle, quàm quæ Deus facere ab æterno decreuit, quæ facturus sit, si etiam nemo eum roget? Dicendum, facile quemque intellecturum quis sit orationis piæ fructus, & necessitas, si modo aduerterimus quid sit verè Deum orare. Cùm enim verè orare aliquem, sit ab illo aliquid petere, nemo autem petat aliquid, qui non idem desideret, & desiderium sit animi affectus, nõ orat verè Deum qui

C sine mente orationes vocaliter profert, nec qui etiã cum attentione mentis eas pronunciat, si non adsit eorum quæ verbis significantur desideriũ, sed is demùm verè Deum orat, qui ex animo aliquid ab illo desiderat, siue illud desiderium verbis exprimat, siue nõ. Quamuis enim sine verbis homo hominẽ communiter non dicatur orare, eo quòd non aliter constare possit facilè homini hominis desiderium: hominis tamen oratio ad Deum in solo interioris desiderii affectu, consistere potest, quòd Deus internos recessus animi nostri perspectos habeat, animumque in omnibus, vt est purus animus consideret, nec opus sit ei verbis quibus desideria no-

D stra cognoscat. Vt autem ad desiderandum aliquid à Deo animus noster, qui terrenis curis, & corpore isto quod corrumpitur degrauatur, excitetur, & accendatur, primum & ante omnia necessaria est terrenarũ curarum depositio, & abiectio, ac auocatio mentis ab omni alia cogitatione. Quod quò commodius fiat, expedit vt locus secretus deligatur imò & obscurus, vnde quam minimum externarum cogitationum per sensus menti illabatur. Proximũ fuerit, diligenter Dei beneficia, quæ tum vniuerso hominum generi, tum peculiariter nobis contulit atque quotidie confert, expendere, vt sic in gratiarum actionem, & laudẽ animus accendatur, & præterea in fiduciam impetrãdi quibus opus erit. Tum

E conuenit vicissim in memoriam reuocare nostram infirmitatem, vilitatem, ac lapsus, & inopiã nostram probè cognoscere: vt sic & fiducia collecta, de Dei bonitate, & cognita nostra necessitate fiducialiter à Deo impetremus quæ necessitas petenda suggesserit, siue pro nobis, siue pro aliis. Quod si per sese animus exurgere non possit ad expendendum Dei bonitatem, & agnoscendum suam, aliorumque pro quibus orandum est necessitatem, ad hæc promouenda non exiguum momentum habet præter reliquam scripturam, psalmorum maximè, nec non

Colloſ.3 & aliarum ſanctarum precum recitatio, preſſaque conſideratio. Hinc & D. Paulus in cœtu fratrum Pſalmorum, & hymnorum vſum inſtituit, ſed ſic, vt in cordibus caneremus & pſalleremus. Et Tertul. *Tertul.* in Apologetico ſuo ca.36. memorat poſt ἀγάπας, id eſt, conuiuia, quæ alendæ & exercendæ mutuæ dilectionis gratiâ olim Chriſtiani celebrabant, morẽ fuiſſe vt poſt aquam, manualem & lumina, in medium prouocaretur canere, vt quiſque de ſcripturis ſanctis, vel de proprio ingenio poſſet, & hinc probatũ fuiſſe quomodo bibiſſet. Meminit & Plinius Iunior in epiſt. ad Traianum de Chriſtianis, narraſſe ſibi eos qui Chriſtiani fuerant, ſolitos fuiſſe ſtato die ante lucem cõuenire, carmenque Chriſto quaſi Deo dicere. Pace Eccleſiis data creuit hic pſallendi vſus, rationabiliter certè ob cauſam ſuperiùs dictam inſtitutus, quamuis apud multos, proh dolor! in multos abuſus videamus abiiſſe. Itaque vt ad inſtitutum recurrat oratio: patet ex vera orationis ratione, quàm varia ſit eius & vtilitas, & neceſſitas. Primùm enim ad hoc eſt vtilis, & neceſſaria, vt moneamur omnia in manu Dei eſſe, eumque bonorum omnium authorẽ, à quo ſolo aſſueſcamus ſperare quibus egemus, & gratias agere ob ea quæ accepimus. Secundò vt quæ ſolicitatione precum obtinuimus, cũ maiori ſolicitudine ſeruare ſtudeamus. Tertiò vt deſiderium vitæ cœleſtis, quod per occupationẽ rerũ terrenarũ tepeſcit in nobis, ſubinde excitetur quod maximè fit in oratione. Quartò vt mens hominis per auerſionem à rebus terrenis, & conuerſionem ad Deum purgata, ſpiritualium donorum Dei fiat capax, & ex colloquio cum Deo in fide, ſpe, & dilectione Dei magis magiſque creſcat, animaque Deo per interpellationis frequentiam familiaris effecta, diuinitatis quadam ratione particeps efficiatur. Quintò ad hoc confert, quòd inter orandum nobis velut Deo & conſcientia exbrobrante occurrunt, quæ contra Deum bonorum omnium authorem commiſimus, vnde oritur humilitas animi, veraque animũ ſubit pœnitẽtia, & ſanctum puriùs deinceps viuendi propoſitum concipitur, & omnibus modis ſtudium innocentiæ & veræ pietatis animo noſtro incenditur. Poſtremùm, cùm etiam externa oramus, habet id quoque in ſe fructum ampliſſimum. Nam ſi impetrantur ea, orantes præcepta Dei in ſe indulgentiſſima bonitate, mirum quàm hinc oblectentur: atq; in Dei amore accendantur. Si verò non impetrantur, mirificè conſolantur, cùm quæ præmunt mala Deo exponunt, ac viciſſim diſcunt inter orandum non eſſe ipſis mala, ac proinde & ad ferendum ea fortiter durantur: Ex quibus omnibus conſtat frequentes ſanctorum preces nec declarare Dei imperfectam bonitatẽ: vt more hominum flectẽdus ſit ambitione precum: nec præiudicare immutabili Dei voluntati, & præfinitione omnium futurorũ. Nam præfiniuit etiam Deus quædam non dare niſi ſolicitatus noſtris precibus, ad quas proinde ſuis, præceptis nos adhortatur, & ſuo ſpiritu excitat. Patet & illud, nonnumquam prolixas preces vtiles eſſe, nonnunquam vero breuiſſimas ſuper quo eſt grauiſſima beati Auguſtini ſententia in epiſt. ad Probam, quæ eſt numero 121. de orando Deum, in qua ſic ſcribit, *Dicuntur fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes: ſed eas tamen breuiſſimas, & raptim quodammodo iaculatas, ne illa vigilanter erecta (quæ oranti plurimum eſt neceſſaria) per productiores moras hebetetur intentio, ac per hoc ipſi ſatis oſtendunt hanc intentionem, ſicut non eſt obtundenda, ſi perdurare non poteſt, ita ſi perdurauerit: citò non eſſe rumpendam.* Hæc ille, vbi & alia multa doctè & grauiter tractat ad orationem ſpectantia. Poſtremùm, patet quàm ſit deteſtanda multorum Chriſtianorũ peruerſa conſuetudo, qui non ſolùm laborant eo vitio, quod hìc in Ethnicis Saluator notat, ſed huic, & aliud etiam grauius addunt, exiſtimantes nõ ſolum in multiloquio Deum exaudire, ſed etiam ſolis verbis ſine mente prolatis, idque cum tanta celeritate ac linguæ volubilitate, vt nec ſi vellent ſeſe ipſi intelligere poſſent, ac prætere a cum tali animi diſtractione, & exteriori corporis irreuerentia, vt planè oſtendant ſe nulla Dei pietate, nulloque timore capi, ſic orantes, quomodo, nec Ethnici ſuos Deos orare auſi fuiſſent, nec quiſquam homo hominem etiam ſibi parem, nedum Principem, aut Regem. Hac autem ratione orantes aut orare ſe putantes, quid aliud quàm Deum contemnunt, & irrident, dum quam parui illum faciant re ipſa declarant, & cùm illo loqui videre volunt, à quo mente longiſſimè abſunt? illum precari, cuius nihil animo deſiderant? Sicut enim pia deuotaque oratione nihil ſanctius, nihil ſalubrius: ita oratione neglectim habita nihil irreligioſius, nihil animæ hominis nocentius, vt quæ ex tali oratione aridior euadit, magis magiſque deſtituta eius præſentia, & fauore, quem oportebat pia prece ſibi promerere, & familiarem reddere. Porrò obſeruandum in ſcripturis, nomine orationis non ſignificari ſolùm votum illud animi quo aliquid à Deo petitur, aut verba illa quibus votum illud exprimitur, ſed aliquando totum illud cum Deo colloquium, quo Sancti aliquando longo tempore detinentur, Dei opera & beneficia expendentes, ac viciſſim ea, quæ in ipſis deſunt gloriæ Dei, nunc gratias agentes tum neceſſaria ſibi aliiſque poſtulantes, ac poſtremùm ſeſe totos diuinæ voluntati reſignantes, & deuouentes, vt ſcilicet hos omnes actus in ſe includat orationis nomen, qui ſeriæ, & abſolutæ orationi coniuncti ſunt. Sic enim Paulus in epiſtolis ſic frequenter dicit ſe gratias agere pro quibuſdam in orationibus ſuis, nimirũ gratiarum actionem partem orationis faciens, quam orationi frequenter præcipit coniungi. Tales erant etiam Chriſti orationes, in quibus dicitur pernoctaſſe.

Sic ergo vos orabitis: Pater noster qui es, &c.] Quoniam multiloquium & battologiã ab oratione abeſſe voluit, breuem nobis Dominus orandi formam tradit, qua etiam docuit, quæ. &, quo ordine à Deo ſint petenda, atque qua fiducia ad Deum accedendum ſit in oratione, nimirum quomodo ad patrem accedit filius. Dicit autem, *ſic vos orabitis*, non exigens vt his verbis neceſſariò ſemper inter orandum vtamur: cùm neque vllis verbis neceſſariò vtendum ſit in oratione, ſed demonſtrare volens, & res quæ à Deo ſint petendæ, & quali verborum breuitate ſint petendæ. Non enim dicit: His ergo verbis vos orabitis, ſed, ſic, id eſt, ad hunc modum. Liberum enim eſt (vt verbis Auguſt. ad Probam vtar) aliis atque aliis verbis, eadem tamen quæ hæc oratio continet, in orando dicere: ſed non debet eſſe liberum alia dicere. Cum tamen verbis in oratione opus eſt, (vt frequenter opus eſt) nulla conuenientior eſt oratio quàm quæ hic à Domino præſcripta eſt, nec aliam frequentiùs nos in ore habere conuenit: idque ob varias

varias causas, videlicet ob authoritatem eius qui A eam tradidit, quæ etiam authoritas nobis hac oratione vtentibus reuerentiam auget, & fiduciam impetrandi à patre ea quæ filij eius oratione precamur. Deinde ob orationis huius admirandam breuitatem, vtque in tanta verborum paucitate complectatur & omnia quæ precanda sunt, & ordinem quo precanda sunt. Postremùm ob summam vtilitatem eius quæ ex prædictis causis sequitur. Vtilis enim est ad petendum quæuis, quia omnia petenda continet: vtilis est doctis & indoctis, quia breuissima, vtilis & efficax ad impetrandum, quia B authoritatem filij dilectissimi præ se ferens. Proinde doctissime D. Cyprianus orationis huius excellentiam explicauit, sic scribens in expositione huius orationis: *Inter cætera salutaria sua monita, & præcepta diuina, quibus populo suo consulit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit, ipse quid precaremur monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate scilicet qua & cætera dare & conferre dignatus est, vt dum prece & oratione quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur. Iam prædixerat horam venire, quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu, & veritate, & impleuit quod ante promiserat, vt qui spiritum & veritatem de eius sanctificatione percipimus, de traditione quoque eius verè & spiritualiter adoremus. Quæ enim potest magis spiritualis esse oratio, quàm quæ à Christo nobis data est, à* C *quo nobis & Spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio, quàm quæ à filio qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quàm docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa, quando ipse posuerit & dixerit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus itaque fratres dilectissimi sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba cùm precem facimus. Qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cùm ipsum habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis nostris, quando peccatores pro delictis nostris petimus aduocati nostri verba promamus. Nam cùm dicat, quia quodcunque petieritis à patre in nomine meo dabit vobis, quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi no-* D *mine, si petamus ipsius oratione?* Hæc ille, qui his verbis pulchrè ostendit orationis huius & authoritatem, quòd sit propter eum qui dedit maximè spiritualia & vera, & efficaciam apud Deum patrem. Idem autem circa finem commendat eius breuitatem & vtilitatem hinc sequentem, sic scribens: *Quid mirum fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem pacem nostram salutari sermone breuiauit? Hoc iam per Isaiam Prophetam fuerat antè prædictũ, cùm plenus Spiritu sancto de Dei maiestate ac pietate loqueretur. Verbum consummans, inquit, breuians in iustitia, quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cùm Dei sermo Dominus noster Iesus Christus omnibus* E *venerit, & colligens doctos pariter, & indoctos, omni sexui, & ætati præcepta salutis adiderit, præceptorũ suorum fecit grande compendium: vt in disciplina cœlesti discentium memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium velociter disceret.* Hæc ille. Porrò notanda emphasis pronominis, *vos*, quæ magis aperta est apud Græcos, qui habent, οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, id est, sic ergo orate vos. Pronomen enim in fine appositum maiorem facit emphasim, discernens illos & nos ab Ethnicis, & Iudæis, qui non edocti fuerant dicere in oratione, *Pater noster* sed Domine Deus noster. Pulchrè autem Dominus Christianæ orationis istud fecit esse principium & veluti prœmium:

D. Cypr.

4. Ioan.

A *Pater noster qui es in cœlis.* Primùm enim hoc principio captatur beneuolentia, quam qui oraturus est, cõciliare sibi semper in principio studet, idq; per laudẽ eius ad quẽ oratio derigitur. His enim etsi paucissimis verbis perfecta Dei laus continetur, quæ maximè cõsistit in prædicatione bonitatis, & potẽtiæ ipsius, Bonitas autẽ Dei in eo maximè relucet, quod pater noster esse, & dici voluit. In eo enim cõprehenditur & creationis beneficiũ, & regenerationis atque adoptionis filiorum Dei, & vocationis ad cœlestem hæreditatem, in quibus omnia omnino eius in nos beneficia cõprehenduntur. Potentia autem eius in eo exprimitur, quòd in cœlis esse dicitur. Hoc enim arguit ipsum omnium esse Dominũ, omniumque habere plenam potestatem, & dominium. Itaque hoc prooemio comprehenduntur duo illa epitheta, quæ Deo tribuere solemus, dicentes: *Deus optimus maximus.* Secundò, cùm orationi gratiarum actio iungenda sit, eaque orationem præcedere debeat, quò sit efficacior ratio, hoc principio voluit Dominus mentes nostras ad gratiarum actionem excitare, cùm cogitamus quod, qui tantus est vt cælum impleat, omniũ dominus existens dignatus est sua gratia, noster & esse & dici pater: in quo, vt dictum est, omnia dignationi eius beneficia comprehensa sunt. Tertiò, hoc principio excitatur, & impetrandi fiducia filialis, & reuerentia Deo digna. Cùm enim his verbis concipimus Dei & potentiam, & paternam erga nos pietatem, nihil non facilè confidimus ab eo nos impetraturos: cumque rursum & dominium eius in omnia, & paternum in nos affectum perpendimus, admonemur non irreuerenter quidem illum accedere, sed cum timore magno, non tamen seruili sed filiali. Quartò, his verbis commonemur & charitatis, quæ tum Deo tum proximis debetur, & contẽptus rerum terrenarũ cùm desiderio atque spe cœlestium. Nam cùm dicimus, *Pater*, admonemur illum super omnia diligere, eique tanquã patri velle placere. Quid enim clarius filiis esse debet quam pater? aut cui magis studendum esse filio vt placeat quàm patri? Cùm verò dicimus, *Noster*, admonemur mutuæ charitatis, & fraternitatis, quodque generalem pro fratribus orationẽ facere oporteat, nec possit ditior, vel genere nobilior, aut sapientior præ se contemnere pauperiores, ignobiliores aut indoctiores, cùm omnes, vnum eundemque patrem habeant, ac proinde omnes inter se sint fratres. Quanquam enim videri possit Dominus ideo dixisse orandum esse, *Pater noster:* non autem, Pater mi: quod multos simul præsentes doceret orare, ob id exprimẽs eam formam, quæ est commoda multis simul orantibus: tamen simul quoque in eo admonuit & fraternæ dilectionis, quod ita in genere nos vnumquemque priuatim orare docuit. Cùm autem dicimus, *qui es in cœlis*, admonemur postpositis terrenis rebus eò intendere animum vbi patrem nostrum esse dicimus, ac cœlestia tantùm quærere, cœlestemque hæreditatem filiali iure securè sperare. Deinde etiã terreno patri, & matri renunciare, postquam per regenerationem patrem cœpimus habere in cœlis: quomodo dominus in Euangelio præcepit, ne vocemus nobis patrem in terris, quòd sit nobis vnus pater in cœlis. Et Leuitæ laudantur quòd dicerent *patri, & matri, non noui te, & filios suos non agnoscerent.* Non enim dicitur: *qui es in cœlis?* quasi solum esset in cœlis, sed

Deute. 33.

ob causas iam dictas, videlicet ad significandũ Dei patris super omnia dominium, & ad subleuandum mentes nostras ad cœlestia, atque ad discretionem patris terreni: quod apertiùs significatur articulo qui est apud Græcos, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Potest autem, vt & in aliis locis scripturæ etiã hic mysticè intelligi quod dicitur Deus esse in cœlis, nimirum de cœlis spiritualibus, qui sunt iustorum animæ: quẽadmodum hic vult intelligendum esse Augustinus, vt qui orat dum dicit Deum esse in cœlis, ipse quoque cupiat Deum quem inuocat in se habitare. Iam verò videamus quæ sint petenda.

D. August.

Ordo petitionum.

SANCTIFICETVR NOMEN TVVM, &c.] Oratio hæc breuissima, ordinatissima, absolutissima, diuinissima, efficacissima, ac proinde etiam vtilissima iuxta receptam diuisionem, septem continet petitiones, sub quibus comprehenduntur omnia quæ licitè à Deo optari possunt, quarum petitionum hic est ordo, vt tribus primis petantur quæ Dei sunt: vnde dicitur, *nomen tuum*, *regnum tuum*, *voluntas tua:* reliquis quatuor precamur aut deprecamur quæ nostra sunt, vnde dicimus, *panem nostrum*, *debita nostra*, &c. Potest & sic conuenientiùs oratio hæc secari, & petitionum eius ordo conueniens ostẽdi, vt dicamus eam diuidi in precationẽ bonorum, & deprecationem malorum. Precatio quatuor continet partes, quarũ prima ad Deũ spectat, cui ante omnia optandum est, quod solum ei potest optari, scilicet gloriam, & honorem ab omnibus impendi: reliquæ tres ad nos pertinent hoc ordine, vt primò precemur nobis summa bona, videlicet vitam æternam: secundò media bona, gratiam scilicet, qua Dei impleamus volũtatem, & virtutes ac bona opera: tertiò infima nempe corporis bona: sicque impletur Christi doctrina dicentis: *Primùm quærite regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.* Deprecatio verò malorum tres etiam continet partes simili ordine, videlicet, vt primò nobis deprecemur summa mala, vt sunt peccata: secundò media, vt peccandi occasiones & tertiò infima, vt afflictiones. Aut si, est vt verisimilius, in duas tantum diuiditur deprecatio partes, priori deprecamur mala preterita quæ commisimus, & quæ maxima mala sunt: posteriori verò mala tum præsentia, tum futura, per quæ periculum est ne peccatũ cõmittamus. Porrò quod ad primam attinet petitionem, cùm nomen Dei in seipso non possit esse aut fieri sanctius, videndum quomodo iubemur precari vt nomen Dei sanctificetur. Itaque Cyprianus intelligit non optare nos Deo, vt sanctificetur orationibus nostris, sed vt nomen eius sanctificetur in nobis, sic vt sanctificatio, qua in nomine eius sanctificati sumus in baptismo, & perseueret in nobis, & quotidie in nobis renouetur. Opus est enim nobis continua sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus delicta nostra sanctificatione assidua purgemus. In hunc modum exponit etiam Ambrosius. libr. 5. de Sacramentis. vbi paucis dominicam hanc orationem explicat. *Sanctificetur*, inquit, *in nobis*, *vt ad nos possit eius sanctificatio peruenire.* Verùm secundùm hunc intellectum preterquã quod oportebit subintelligere in nobis, cùm absolutè dictum sit: *Sanctificetur nomen tuum*, etiam hæc petitio eadem videbitur esse cum tertia: *Fiat voluntas tua. Hæc est enim,* inquit Paulus, *volantas Dei, sanctificatio vestra.* Deinde omnino videtur Dominus his verbis nos docere voluisse, vt ante omnia Dei gloriam quæramus, vt quæ præ omnibus est optanda, & ad quam omnia sint referenda quæ optamus. Proinde rectiùs Chrysost. sic interpretatur *Sanctificetur*, hoc est glorificetur nomen tuum per nos, hoc est, eam da nobis viuere vitam, vt per nos nomen tuum glorificetur, & sanctum habeatur apud omnes homines. Sed rursus rectiùs intelligitur in sensu generaliori, quem explicauit August. hoc scilicet; Da vt nomen tuum sanctum habeatur ab hominibus, nec quicquam homines putent esse nomine tuo, hoc est, teipso sanctius, hoc est, augustius, integrius, ac proinde nihil magis reuerendum, colendum, & glorificandum, Prius enim circa illud Lucæ: *Et sanctum nomen eius:* dictum est, quid sit sanctus, & quomodo hoc Deo propriè competat. Ex quibus etiam intelligi potest, non esse omnino idem sanctificari, quod glorificari; sed glorificari veluti speciẽ comprehendi in sanctificari, aut ex eo sequi, sicut causam ex effectu. Itaque in hac petitione optamus, primùm vt nomen Dei inclarescat, & cognoscatur apud gentes nomen Dei ignorantes, imò quantum in ipsis est, polluentes illud, & ignominia afficientes, dum illud blasphemant, & gloriam vni Deo debitam vanissimis idolis atque dæmonibus deferunt. Optamus secundò, vt nomen Dei quod trinum est & vnum, apud Iudæos celebre fiat, & sanctum, qui Deum se agnoscere putantes, assiduè illum in synagogis suis blasphemant in filio Dei. Hæc autem nominis diuini apud incredulos sanctificatio per Euangelii prædicationem perficienda erat, quemadmodum id multis prophetarum oraculis prædictum erat, inter quæ est illud: *Et nomen meum sanctum notum faciam in medio populi mei Israël, & non polluam nomen sanctum meum amplius, & scient gentes, quia ego sum Dominus sanctus Israël.* Optamus tertiò, vt & apud eos qui nomen Dei agnoscunt fideles, sanctum habeatur nomen Dei: nimirum vt illud veluti sanctum, vita, moribusque colant, lingua prædicent, cordeque pio venerentur. Postremùm in genere optamus, vt cui soli omnis debetur gloria & sanctitas, in omnibus & per omnes, & apud omnes sanctificetur, ita vt nemo omnino sit, qui gloriam illi debitam sibi vsurpet, aut alteri tribuat, nec sit qui sacrosanctum nomen eius, vel vita, vel lingua, aut quauis ratione dedecore afficiat, & vt ipse dominus per Euangelii prædicationem, per iustitiæ, misericordiæ, sapientiæ, ac potentiæ suæ declarationem se sanctum haberi faciat. Dicitur enim frequenter in hunc modum Deus vel nomen Dei in scripturis sanctificari, & nunc per se, nunc per homines, hoc est, nunc dicitur sanctificare seipsum nunc homines illum sanctificare. Et aliquando quidem dicitur sanctificari per seipsum, dum declarat iustitiæ suæ seueritatem, vt cùm dicit Leuit. 10. occisis duobus filiis Aaron alienum ignem offerentibus: *Sanctificabor in his qui his qui appropinquant mihi, & in conspectu omnis populi glorificabor. Sic, Dominus sanctus sanctificabitur in iustitia*, hoc est, sanctus apparebit propter iustitiam, vel per iustitiæ declarationem. Sic & Ezech. 38. propter vindictam sumptam de Greg. dicit Dominus: *Magnificabor, & sanctificabor, & notus ero in oculis multarum gentium, & scient quia ego Dominus.* Aliquando verò dicitur sanctificari à seipso per misericordiæ suæ declarationem, vt. *In odorem suauitatis suscipiam vos, cùm eduxero vos de populis, & congregauero vos de terris in quas dispersi estis, & sanctificabor in vobis in oculis nationum.* Aliquando verò homines dicuntur illum sanctifi-

Matt. 6. D. Cypr. D. Amb. 1. Thess. 4. Isaiæ 8. 1. Petri. 3. Ezech. 36. Psal. Regnum quo modo tur. Ezech. Isaiæ 5. Ezech. 38. Ezech. 20.

Isaiæ 8. sanctificare, vt in illo: *Dominum exercituum ipsum sanctificate, ipse sit timor vester.* Quod imitatus Petrus dixit: *Dominum Iesum Christum ipsum sanctificate in cordibus vestris.* Et Deuter. 32. culpat Dominus Moysen per Aaron, quòd ipsum non sanctificassent inter filios Israël. Sic & Ezech. 36. dicuntur Israelitæ polluisse nomen Domini, vbi & nomen suum se sanctificaturum Dominus, promittit. *Polluerunt*, inquit *nomen sanctum meum, cùm diceretur de eis: Populus Domini iste est & de terra eius egressi sunt. Et peperci nomini sancto meo quod polluerat domus Israël in gentibus ad quas ingressi sunt. Idcirco dices: domui Israel: Hæc dicit Dominus Deus: Non propter vos ego faciam domus Israël, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus ad quas introistis. Et sanctificabo nomen meum magnum, quod pollutum est inter gentes, quod polluistis in medio earum, vt sciant gentes, quia ego Dominus, ait Dominus exercituum, cùm sanctificatus fuero in vobis coram eis.*

1. Petri 3. Ezech. 36.

ADVENIAT REGNVM TVVM.] Et hic quoque videndum quomodo precemur aduenire vel venire (Nam Græcè est ἐλθέτω, quod non est, adueniat sed veniat) Regnum Dei, cùm Deus semper regnauerit in omnes à constitutione mundi, secundùm illud Psalmistæ: *Regnum tuum, regnum omnium sæculorum: & dominatio tua in omni generatione & generationem.* Pro cuius planiori intellectu aduertendum in scripturis de regno Dei quadrupliciter fieri mentionem. Primò enim eis fit sermo de *regno Dei* quatenus ipse dominum habet in omnes omnino creaturas, gubernans eas & conseruans, & de singulis disponens, quod ei placitum fuerit, quomodo in prædicta sententia, aliisque frequenter locis de regno Dei loquitur Propheta. Quod Dei regnum, cùm ab eo nulla creatura excipiatur, licebit appellare regnum Dei generale vel vniuersale. Secundò verò est *regnum Dei* quoddam speciale, quo scilicet ab initio mundi semper in quibusdã regnauit iustis, & quo per priorem Christi in hunc mundum aduentum, cœpit palàm regnare in vniuersis gentibus: quæ per fidei obedientiam sese subiecerunt sponte Deo, agnoscentes illum pro suo rege, & domino. Atque hoc quidem est *regnum* quod contrarium est regno diaboli, qui prius in vniuerso mundo regnauit: contrarium item regno peccati, quod prius in singulorum penè hominum corporibus regnauit, tyrannidem sæuam exercens. Dicitur autem rectè huiusmodi *regnum*, spirituale, quòd in spiritu inuisibiliter peragatur per Christum sua morte diabolum superantẽ, & suo spiritu in terras, & in corda hominum misso, idola destruentem, peccati regnum perdentem, & ad superandum omnes contrarias regno Dei potestates, vires præbentem. Tertiò, *regnum Dei* dicitur, quo iam in cœlis cum sanctis spiritibus & iustorum animis fœliciter regnat, sine omni inimicorum contrarietate, quod rectè vocatur regnum Dei beatum. Et quartò, in scripturis frequens fit sermo de regno Dei, quo noua quadam ratione regnare incipiet in secundo Domini aduentu, quo iudicaturus est viuos, & mortuos, quando sublata morte, ac omni principatu siue hominum, siue malignorum spirituum in terris ablato, separatisque omnibus qui ad regnum suum beatum pertinent, à reprobis, subiectisq; omnibus inimicis Dei & sanctorum, solus Deus cum suis iam perfectè beatis perfectissimo regnabit regno, nullis existentibus in regno eius scandalis, nullo

Psal. 144. Regnũ Dei quatuor modis dicitur.

A existente qui regno desit, aut cui quidquam in fœlicissimo illo regno desit. Quod proinde Dei regnum vocari potest, regnum perfectissimum. In præsenti ergo loco cùm iubemur precari vt veniat regnum Dei, certum est non accipi primo modo, sed debet accipi aliquo trium modorum sequentium. Nam quouis illorum trium accipi potest. Sunt enim qui primo modo ex illis tribus accipiunt, vt intelligamur precari, regnum Dei venire in mũdo, & in singulis nobis, hoc est, vt generaliter pro toto mundo rogemus vt diabolus in mundo regnare desistat, & vt in vnoquoque nostrum regnet Deus per gratiam suam, ne regnet peccatum in mortali nostro corpore. Alii verò secundo modo accipiunt, vt intelligamur precari, venire nobis regnum Dei, hoc est, vt B contingat nobis post hanc mortalem vitam peruenire ad regnum Dei beatũ, quomodo saluator præcipit, vt primum quæramus regnum Dei. Et rursum alii accipiunt tertio modo, vt intelligamur precari, vt destructo penitus regno diaboli, destructa morte atque peccato, omnique principatu ac regno terrestri sublato, citò veniat regnum illud Dei perfectissimum, quo perfectè beati regnabunt cum Deo omnes filii eius. Atque hoc tertio modo intelligunt istam petitionem Augu. & Chrysost. quẽ sequitur Theophyl. Secundò modo videtur intellexisse Cyprianus, primo verò modo intellexerunt Ambros. & Hieronym. Sic etiam Caietanus, qui eam C partem quæ in tertia petitione ponitur; *sicut in cœlo & in terra*, vult etiam referendam ad duas partes præcedentes; *sanctificetur nomen tuum*; & : *Adueniat regnum tuum.* Et quidem tertio potiùs modo esse accipiendum videtur, de eo scilicet regno, de quo quæsierunt discipuli. *Domine si in tempore hoc restitues regnum Israël?* quod absolute iubeat Dominus precari: *Adueniat regnum tuum*; cùm secundùm primum intelligẽdi modum oporteat intelligere, adueniat in nobis regnum tuum: secundùm verò, *adueniat nobis regnum tuum.* Deinde si primo modo accipiatur hæc petitio, nõ erit diuersa non multùm à præcedente *Sanctificetur nomen tuũ*, aut sequente, *Fiat voluntas tua*, &c. Quanquam re- D gnum illud Dei perfectissimum quod incipiet & declarabitur in nouissimo Domini aduentu definito tempore veniet siue velimus, siue nolimus, voluit tamen Dominus nos precari illius regni aduentum, vt (quemadmodum habet Augustinus ad Probam) desiderium nostrum àd illud regnum excitaremus, vt nobis veniat, & in eo regnare mereamur. Deinde hac precatione suos Dominus admonere voluit, debere ipsos eius esse conuersationis, conscientiæ, & fiduciæ vt non formident regni Dei aduentum, sed confisi testimonio conscientiæ suæ & bonitati paternæ, securè illud expectent, non dubitantes se eius fore consortes. E *Grandis enim*, ait. Hieronymus *est audacia & puræ conscientiæ, postulare regnum Dei, iudicium non timere.* Itaque nemo dicere rectè potest, *Adueniat regnum tuum*, nisi qui contemptis rebus, omnibus terrenis, ex animo desiderat, veluti bonus filius, patri in regno suo coniungi, quiq; fiduciam habet se illud consecuturum. Quomodo, Paulus certè precari se per singulos dies significauit, cùm dixit: *Nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionẽ filiorum Dei expectantes, redemptionẽ corporis nostri* Qui verò ob imperfectionem nondũ audet in hoc sensu precari *Adueniat regnum tuum*, istud

D. August. D. Chrys. Theophyl. D. Amb. D. Cypr. D. Hieron.

Rom. 8.

precetur in primo, vel secundò sensu, qui rectè simul cum tertio, qui principalis videtur, intelliguntur à Domino hac petitione comprehensi, sicut etiã regnum Dei spirituale, regnumq; beatum, inchoatio quædam est regni perfectissimi.

Psal. 113. Hest. 13 Prou 19. Isaia 46.

FIAT VOLVNTAS TVA SICVT, &c.] Et in hac etiam petitione videndum quomodo iubeamur petere vt fiat Dei voluntas, cùm scriptura dicat: *Omnia quacunque voluit, fecit*, &, *Non est qui possit resistere tuæ voluntati.* Sic, *Multæ cogitationes in corde viri: voluntas autem Domini in æternum permanebit.* Et: *Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet.* Et quibus scripturis sequitur Dei voluntatem semper impleri, vt frustra videamur precari vt illa fiat. Proinde sciendum scripturam sacram dupliciter loqui de Dei voluntate. Aliquando enim loquitur de voluntate Dei efficace, qua scilicet Deus absolutè, & simpliciter disposuit quædam facere aut quædam finere fieri. Quæ voluntas Dei vocari solet à Theologis, voluntas beneplaciti, aut voluntas dispositionis. Atq; hæc est ea de qua prædictæ scripturæ & similes loquuntur. Quod enim dicitur: *Omnia quæcunque voluit fecit*, hunc habet sensum. Omnia quæcunque voluit facere, fecit. Sic enim ostenditur omnipotentissima Dei voluntas. Et cùm dicitur, *nemo potest resistere tuæ voluntati*, additur *si decreueris saluare Israël.* Aliquando verò loquitur de voluntate Dei optatiua, vel imperatiua, qualis Dei voluntas non semper impletur. Optatiua enim voluntas est, de qua dicitur: *Deus omnes homines vult saluos fieri.* &: *Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti?* Et ex contrario: *Nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur, & viuat.* Et *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Imperatiua verò voluntas est, qua præscribi[illegible] quæ sint hominibus facienda, vel non facienda. Sic etiam tertio licet ponere voluntatem Dei promissoriam, & comminatoriam qua scilicet impiis comminatur se frequenter hæc vel illa mala illaturum, & commouetur ad inferendum, quæ tamen voluntas non semper impletur, Deo scilicet hominũ pœnitentia, vel precibus placato. Hæc autem triplex voluntas, non est accipienda quasi sit actus aliquis in Deo existens, hoc est, quasi sit in Deo aliquid desiderium, quod non impleatur, aut imperium & propositum. sed quemadmodum ira Deo tribuitur propter vindictam quę in nobis iræ est effectus, sic & volũtas huiusmodi Deo tribuitur, propter affectus quosdam ab eo procedentes, qui in nobis proueniũt ex desiderio, aut imperio, aut proposito alicuius rei faciendæ. Sic optare dicitur Deus omnium salutem, quia multa facit ad omnium salutem pertinentia, dũ omnium menti inscribit legem naturalẽ, omnibusq; præcipit prædicari Euãgelium salutis & pro omnium salute nos vult esse solicitos. Sic similiter & imperare dicitur, quia præscribit nobis quæ facienda, & quæ nõ. Dicitur velle perdere hanc vel illam gentem, quam tamen postea non perdit, quia illi comminatur perditionem. Itaque huiusmodi *voluntas Dei* dicitur à Theologis voluntas signi, cuius voluntatis impletio consistit in libertate hominum, qui dum huiusmodi Dei voluntatem non implent semper necessariò siue velint, siue nolint, adimplent voluntatem Dei, quæ beneplaciti aut dispositionis dicitur. Nunquam enim faciunt nisi quod Deus disposuit permittere & finere fieri. In proposito ergo dum iubemur precari, vt fiat voluntas Dei, potissimùm sermo est de voluntate Dei imperatiua. Voluit enim nos precari, vt quod Deus iussit aut consuluit nobis, id omnes obediendo præstarent. Intelligitur tamen etiam à plerisq; de volũtate beneplaciti, quam fieri precamur, dum quid à Deo precantes solemus adiicere, *Non mea voluntas, sed tua fiat.* quomodo Christus orabat cùm calicis amaritudinem deprecaretur. Hic enim non est sermo de voluntate Dei imperatiua, sed dispositiua. Nam sensus est: fiat id quod disposuisti futurum, aut fieri oportere. Precari autem vel potiùs optare, vt hæc voluntas fiat, nihil aliud est quàm hominem suam voluntatem conformare, & subiicere diuinæ voluntati. Sed de hac voluntate principaliter non esse intelligendam hanc tertiam petitionem satis patet ex eo, quod additur, *sicut in cœlo & in terra.* Nam ea adiectione ostendit Dominum nos precari voluisse, vt quemadmodum in cœlis Angeli Dei iussa integrè & alacriter perficiunt, ita & homines in terris ea exequerentur. Vnde Cyprianus: *Dicimus*, inquit, *fiat voluntas tua, non vt Deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod Deus vult. Nam Deo quis obsistet quo minus quod velit faciat?* De quacunque tamen voluntate Dei intelligatur hæc petitio, oportet semper hanc orationem; *fiat voluntas tua*; intelligere phrasi Hebraica in scripturis frequentissimè obuia, vt sit sensus: Fiat id quod vis. Nam propriè voluntas Dei, cùm sit æterna, & ipsemet Deus, non sit: Ideo autem oramus, vt fiat voluntas Dei quia vt ea fiat à nobis, opus est nobis gratia & protectione Dei. Hanc ergo gratiæ diuinæ necessitatem hac profitemur petitione, deinde & abdicamus carnis, diaboli ac mũdi voluntatem, vt sit sensus: Da vt à nobis fiat, non quod caro concupiscit, non quod diabolus suggerit non quod mundus suadet, sed quod tu vis à nobis fieri, cuius solius voluntas rectissima est & sanctissima. Non simpliciter orare nos Dominus voluit, vt fieret voluntas patris, sed sicut in cœlo, & in terra, hoc est vt ab omnibus fiat in terris, sicut in cœlo nemo est qui diuinæ eius voluntati resistat, deinde, vt integrè fiat Dei voluntas, ac non quædam præcepta, quædam non: postremum vt ex charitate alacriter, & lubẽter Dei voluntas impleatur. Nec obstat quòd nunquam futurum sit, vt sic in terris fiat Dei voluntas. Piorum enim est etiam ea desiderare, quæ non futura sciunt, & tamen fieri debere sciunt. Deinde huiusmodi voto precamur, vt si non omnis inobedientia cesset in mundo, patris tamen benignitate fiat vt minor sit inobedientia, & pauciores sint, qui eius voluntati per inobedientiam resistant. Porrò de obedientia cœlestium pulchrè & apertè cecinit Psalmista: *Benedicite Domino omnes angeli eius potentes virtute, facientes verbum illius ad audiendam vocem sermonum eius. Benedicite Domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius.* Ad quem locum videri potest Dominus hic allusisse. Hanc autem partem, *sicut in cœlo & in terra* (quæ simpliciter intellecta hunc habet sensum, vt dictum est, sicut in cœlo fit ab Angelis, ita etiam in terra fiat ab hominibus) Diuus Cyprianus aliter mysticè intelligit duos afferens sensus: quorum prior est, vt per cœlum intelligatur spiritus noster, & per terram caro. *Nam*, inquit, *cùm corpus è terra, & spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra, & cœlum sumus, & in vtroque, id est corpore & spiritu, vt Dei voluntas fiat oramus.* Ex quo patet ipsum hanc orationem, *sicut in cœlo & in terra*, non accipere, vt sit sensus: sicut fit in cœlo ita

Duplex in scriptura fit mentio de Dei voluntate.

1. Timot. 2 Matt. 23. Ezech. 33. 2. Pet. 3.

ita fiat in terra: sed hoc modo æquè & in cœlo, & in terra. Alter sensus est, vt per cœlum, iusti iam spirituales facti intelligantur: per terram verò, impii, & infideles adhuc terrena sapientes, & intelligamur precari, vt quomodo, inquit Cyrillus, *in cœlo*, id est, in nobis per fidem nostram Dei volūtas facta est, vt essemus in cœlo: ita & in aliis nondum credentibus fiat Dei voluntas, vt qui adhuc sunt prima natiuitate terreni, incipiant esse cœlestes ex aqua & spiritu nati. Has interpretationes adfert, & August. adiiciens & aliam, vt per cœlum Christus intelligatur, per terram Ecclesia. Sed prima intelligentia simplicior est, & plus habet ponderis. Bene autem postquā precati sumus: *Adueniat regnum tuum*; subiicimus: *Fiat voluntas tua*, &c. tum quòd regnum Dei nobis venire & contingere non possit, nisi hic interim Dei adimpleamus voluntatem, tum vt moneamur hic cœlestem meditari conuersationē, dum adhuc non datur beato illo regno perfrui. Atque etiam ob eam causam rectè hic additur; *sicut in cœlo*; quemadmodum pulchrè annotauit Chrysostomus sic scribens, *Vidésne optimam conuenientiam? Nam cùm desiderium imperauit futurorum, atque ad perfectionem illam nos iusserit semper vrgeri, quamdiu tamen illuc non pergimus, etiam hic degentes iubet conuersationem cum cœli habitatoribus habere communem. Nam desiderari quidem conuenit cœlos, & ea quæ habentur in cœlis, tamen antequam superna illa præstetur habitatio cœlum quodammodo fieri iussit e terra, vt scilicet tales sint etiam dum degunt, ita & omnia faciant, & loquantur, quasi prorsus conuersentur in cœlo.* Hæc ille. Et hactenus tribus petitionibus desiderantur bona spiritualia, in quibus petendis quàm prudēter verba ipsa Dominus moderatus est, obseruandum certè. Non enim quemadmodum in sequentibus dicit, *da nobis, dimitte nobis*, &c. ita etiam in istis dicitur: Sanctificetur in nobis. Adueniat nobis. Fiant in nobis vel à nobis, sed absolutè, *Sanctificetur*, *Adueniat*, *Fiat*: idque tum, vt generalior esset horum bonorum petitio, tum ne in horum petitione nostrum tantum bonum quærere videremur, & non potiùs ipsius Dei gloriam. Nam cùm dicimus *Adueniat regnum tuum*, & *Fiat voluntas tua*, nostram quidem fœlicitatem, & salutem desideramus, sed prætereà etiam simul & Dei gloriam. Nec rursum dicitur, Da sanctificari nomē, aduenire regnum tuum, fieri voluntatem tuam; sed impersonaliter, *sanctificetur, adueniat, fiat*, quòd huiusmodi locutiones magis conueniant optanti, desideriique vehementiam explicent. Est enim ferè ac si dicatur vtinam sanctificaretur, vtinam adueniret, vtinam fieret, vt bene annotauit D. Basilius super Psalmum, Eructauit: annotans imperatiuum pro optatiuo in scripturis frequenter poni. Sanè si bene aduertamus, tres primæ petitiones saluberrimæ huius orationis, sunt potiùs grati animi desideria quædam, quam petitiones rerum impetrandarum, vt postquā procemio testati sumus Dei bonitatem, & omnipotentiā, tribus deinde petitionibus testemur grati animi nostri erga Deum affectum, optando ei & desiderādo nominis eius sanctificationem, regni eius dilatationem, & voluntatis eius adimpletionem, quæ omnia pertinent ad eius gloriam, quam solam ei optare possumus. Hæc tamen non præstantur nisi singulari Dei gratia, & cedunt omnia in nostram vtilitatem. Itaque dum hæc Deo optamus: etiam nostrum bonum precamur: ita vt nos spectando, dum hæc Deo grati optamus, verè etiam nostra bona precemur, iuxta superiorem explicationem.

Panem nostrvm qvotidianvm da nobis hodie.] Quoniam variè hæc petitio intelligitur, sciendum imprimis pro *quotidianum* vel, vt Hieronymus vertit, *supersubstantialem*, Græcis esse ἐπιούσιον quæ dictio propriè Græcis non significat quotidianū, quomodo ante Hieronymum semper legerunt Latini, sed aliud quid significat, de quo nō satis conuenit inter scriptores. Hieronymus enim putat hanc dictionē Græcis idem significare quod περιούσιον, qua dictione Septuaginta aliquoties vtuntur, pro qua apud Hebræos est סגלה Segulla, quod Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est, eximium & præcipuum, quanquàm alicubi verterit peculiare, quod significat περιούσιον. Itaque Hieronymus ἐπιούσιον vertendum putat supersubstantialem, ab ἐπὶ super, & οὐσία, substantia: vt panis supersubstantialis sit, qui est super omnes substantias & vniuersas superat creaturas: nimirum is de quo Dominus in Euangelio, *Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi.* Secundùm hanc enim acceptilationem idē erit ἐπιούσιον & περιούσιον, id est panis supersubstantialis & peculiaris. Eandem vocabuli Grȩci explicationem reddit & Ambrosius libr. de sacramentis quinto, sic scribens. *Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον hoc est, supersubstantialem. Non iste panis est qui vadit in corpus, sed ille panis vitæ æternæ qui animæ nostræ substantiam fulcit. ideo Græcè ἐπιούσιον, dicitur.* Addit autem eo loco Ambrosius, dictionem Græca ἐπιούσιον significare Græcis etiam aduenientem, quia ἐπιοῦσαν ἡμέραν, dicunt diem aduenientem, hoc est crastinam, quomodo accipitur apud Lucam, in Actis Apostol. cap. 7. Atque ratione huius significationis, dicit. Ambrosius Latinum interpretem vertisse, quotidianum. Cum hac etiam Græcæ dictionis significatione consentit quod dicit Hieronymus, se reperisse in Euangelio appellatur secundùm Hebræos pro ἐπιούσιον מחר Machar, hoc est, crastinum quam intelligentiam maximè probat quidam, vt sit sensus: Panem nostrum crastinum da nobis hodie, hoc est, quemadmodum patres terreni prospiciunt filiis suis panem quo corpus alatur etiam in posterum diem: ita tu nobis prospice panē, cœlestem animi cibum. Nec enim putat in hac precatione tam cœlesti Christum de pane corporali locutum, quem à suis parentibus accipiunt & Ethnici. Secundùm hanc autem vocabuli ἐπιούσιος, acceptionem, qua dicitur significare aduenientem vel crastinum, non deriuatur hæc dictio ab οὐσία, & à verbis εἰμὶ quod est sum, sed ab altero εἶμι quod est eo, vnde dicitur ἔπειμι, id est, accedo, & aoristus secundus ἐπιόν, & in fœminino, ἐπιοῦσα, vnde ἐπιοῦσα ἡμέρα, dies adueniens, vel crastinus. Verùm si victum crastinum dominus hic petendum doceret, pugnantia doceret; cùm paulo post vetet in crastinum suos esse solicitos. Et tamen verisimile est eos qui verterunt *quotidianum*, hanc significationem secutos, vt annotat. Diuus. Ambrosius, vt intellexerint significari panem aduenientem vel aduentitium, hoc est, qui semper nobis aduenire debet ideoque verterint, *quotidianum*, hoc est, quem non sufficit semel sumpsisse, sed qui in hac temporis vicissitudine quotidie nobis est necessarius. Quoniam tamen huiusmodi nomina in οὔσιος, non solent deriuari à participiis fœminis, ideo magis verisimile est nomen ἐπιούσιος, quod Euangelista

gelista vtitur, deriuari ab οὐσία, id est, substantia: vnde deriuatur & illa, περιούσιος & ὁμούσιος, ac similia. Nec tamen necesse est distinctionem hanc significare idem quod supersubstantialis, sed accipi rectiùs potest vt omissa præpositione, super, tantùm sit idem quod substantialis, vel essentialis, vt sit ἐπιούσιος, quasi τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν ἁρμόζων, id est, substantiæ nostræ congruens, aut ad substantiam nostram pertinens. Atque hoc modo accepisse Theophylactum, patet ex eius commentario. Nam explicaturus quis dicatur ἄρτος ἐπιούσιος, *Panem*, inquit, *dicit, qui substantiæ & constitutioni nostræ sufficit.* Vnde satis patet eum non accepisse hanc dictionem, vt valeat idem quod supersubstantiale, id est, id quod est supra omnes substantias, sed simpliciter idem quod substantiale, & essentiale. Sic & diuus Basilius in quæstionibus compendio explicatis quæstio. 252. ἄρτον ἐπιούσιον, exponit eum qui ad quotidianam vitam essentiæ siue naturæ nostræ necessarius est. Eundem certè sensum habet nostra lectio, dum legimus, quotidianum. *Panem* enim *quotidianum* vocamus, qui quotidie nobis ad vitæ sustentationem est necessarius. Vnde rectius dici puto, *Panem nostrum quotidianum*, quàm, *Panem nostrum supersubstantialem*, &, vtroque rectius, *Panem nostrum essentialem vel substantialem*, nisi quòd interpres magis iudicauit vtendum vocabulo magis trito. Nam substantialis aut essentialis, non ita sunt vsitata Latinis vocabula. Potest autem οὐσία vnde deriuatur ἐπιούσιος, etiam accipi, non vt significet essentiam aut naturam, sed opes, facultates & victum, quemadmodum accipitur Lucæ 15. vbi nos legimus, *portionem substantiæ*: vt ἐπιούσιος, sit substantialis, hoc est, ad substantiam hominis & victum pertinens. Inquirendum deinceps, de quo pane potissimùm hæc petitio sit intelligenda. Itaque Augustinus inquirens, an accipienda sit de pane quo corpus alitur, an de sacramento corporis Christi, an de spirituali cibo, qui est verbum Dei & doctrina euangelica, tandem concludit potiùs debere accipi tertio modo, pro cibo illo spirituali animæ, quo quotidie opus habet, & quo quotidie pascitur per meditationem, & operationem mandatorum Dei. Non enim rectè posse accipi pro pane corporali, quòd iubeat Dominus ne soliciti simus quid edamus aut bibamus. Quod autem oramus, pro eo sanè demonstramus nos esse solicitos. Nec rursum accipi posse pro sacramento corporis Christi: quòd si hic panis vocetur à Domino quotidianus, consequens erit eum ab hominibus Christianis quotidie sumendum esse, cùm tamen etiam Augustini tempore orientales illum non quotidie sumerent, idque sine reprehensione Episcoporum & Ecclesiæ. Cyprianus tamen de vtroque posteriori pane interpretatur hanc petitionem. Et primum quidem interpretatur de sacramento corporis domini, quod tunc à fidelibus quotidie frequentabatur, quemadmodum & Augustini & Ambrosii tempore in occidente. Quòd etsi hodie non sumatur sacramentaliter ab omnibus fidelibus, rectè tamen etiam iam panis quotidianus dicitur, quod quotidie ab Ecclesia omnium fidelium nomine frequentetur, quòd etiam omnes boni fideles singulis diebus sibi saltem spiritualiter illud dari meritò petere debeant. Dari, inquam, ne, quemadmodum plerique illud indignè sumant, non accipientes illud de manu Domini, & ne peccato aliquo intercedente separati à corpore Domini vitæ sint expertes, cùm Dominus dixerit: *Nisi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Et quidem bene ac propriè hic panis noster dicitur, quia, panis est filiorum, non communis nobis cum impiis & infidelibus. Deinde verò Cyprianus & aliam ponit interpretationem, qua simpliciter hæc petitio intelligitur de pane corporali, de quo potissimùm videtur omnino cum Chrysostomo intelligenda. Nam si intelligatur de pane illo spirituali, de quo Augustinus, & post eum Caietanus, & quidam volunt intelligi, iam hæc petitio eadem est, vel saltem apertè includitur in præcedente: *Fiat voluntas tua.* Spiritualis enim animæ cibus nobis, est facere voluntatem Dei patris: sicut Christus de se dicit: *Meus cibus est, vt faciam voluntatem patris mei, qui est in cœlis.* Deinde orantes spiritualem animæ cibum potiùs dicere debemus: Da nobis in æternum, quàm, *da nobis hodie*, sicut Domino disserenti de pane cœlesti, dixerunt quidam: *Domine, semper da nobis panem hunc.* Quòd autem non possit intelligi Dominus hìc potissimùm locutus de pane corporis sui, non solùm conuincit argumentum Augustini superiùs positum, sed etiam multò magis quòd cùm hæc Dominus suos doceret orare, panis nondum erat institutus, nec de eo quicquam vel Apostoli ipsi cogitabant. Nec obest argumentum Augustini quo minus intelligatur de pane corporali. Non enim prohibetur à Domino omnis solicitudo cibi, sed solicitudo mundana, & carnalis, non autem pia illa qua in oratione nostram necessitatem à Deo subleuari precamur, quæ solicitudo propriè non est solicitudo. Nec rursum indecens est hac oratione quàmlibet cœlesti, victum corpori necessarium petere, quemadmodum vult quidam, cùm cœlestis pater non ducat se indignum illum nobis suppeditare, imò postulet eius solicitudinem sibi committi. Magna denique pietatis portio est, victum corporis solida fide à cœlesti patre orare cùm videamus tam multis solam ventris solicitudinem obstaculo esse, quo minus Christum verè sequantur: vnde priscos sanctos nequaquam puduit vitæ huius necessaria enixè à Deo petere, vbi vel ex precatione Iacob, Genes. 28. & Salomonis. 3. Reg. 8. & Prouerb. penult. patet. Ergo per ἄρτον τὸν ἐπιούσιον, hic rectissimè intelligamus panē corpori sustentando necessarium, quomodo etiam intelligit Augustinus in Epistola ad Probam 121. Bene autem panem iam nobis necessarium, quotidianum dicimus, ad distinctionem panis, quem in cœlis semel sumemus nunquam iterandum, vt qui semel sumptus, sic perpetuò saturabit, vt nullum homo defectum patiatur. Nomine autem panis phrasi Hebraica intelligitur quicquid ad victum pertinet. Hic verò sub nomine isto etiam significatur & comprehenditur quicquid præsenti vitæ necessarium est, siue in victu, siue in vestitu. Sed adhuc est quod huic intelligentiæ videtur obesse. Nam si de pane corporali est sermo, videtur hæc oratio non posse conuenire omnibus Christianis, etiam bonis, vt non illis qui iam habent paratum sibi cibum, non solùm hodiernum, sed etiam crastinum, & multorum dierum; imò & annorum. Nō enim illis conuenit dicere: *Da nobis hodie*, cùm stultè petatur quod iam possidetur. Deinde non poterit hæc oratio cuiuis Christiano, quantumuis in diem viuenti, omni tempore conuenire, vt non

tempore

tempore vespertino, cùm iam ad necessitatem refectus est. Ad quæ primum quidem dici potest, illud *hodie*, posse accipi quemadmodum interpretatur Augustinus pro tota hac temporali vita, quomodo interpretatur Apostolus ad Hebræos in illo Psalmistæ: *Hodie si vocem eius audieritis:* dicens quandiu dicitur hodie. Cui intelligentiæ consentit quod in Luca pro *hodie*, quidam Græci codices teste quodam habent καθ' ἡμέραν, id est, quotidie: vt sit sensus: Panem nostrum essentialem da nobis quotidie. Sic enim hæc petitio satis conueniet omnibus quouis etiam tempore. Verùm per hoc quod iussit Dominus nos orare: *Da nobis hodie*, videtur omnino Dominus solicitudinem crastini nobis voluisse excutere, & id voluisse exigere, quod aperte post ea exigit, dicens: *Nolite soliciti esse in crastinum, crastinus enim dies solicitus erit sibipisi, sufficit diei malitia sua.* Quare non potest hîc, *hodie*, accipi pro quotidie, & toto tempore vitæ huius, vt etiam crastinum, & dies sequentes includat. Proinde dicendum, Dominum dum nos in oratione dicere voluit, *da nobis hodie*, non quidem significare voluisse, non licere Christiano habere aliquid vltra cibum hodiernum, sed perfectionis Christianæ esse vltra illum non requirere alium, & in diem viuere: omnes autem debere esse tales, vt mundana crastini victus solicitudo absit, & vt singulis diebus ad patrem pro quotidiano cibo recurrant, cogitantes illum semper homines pascere, & nisi illo singulis diebus dante, non posse nos viuere etiam de hisquę iam habemus. Vnde Diuus August. in quodam sermone: Quando dicis; *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; profiteris te mendicum Dei. Sed noli erubescere, quantumlibet quis sit diues in terra, mendicus Dei est. Stat mendicus ante domum diuitis, & ipse diues stat ante domum magni diuitis. Petitur ab illo, & petit. Si non egeret, aures Dei oratione non pulsaret. Et quid eget diues? Audeo dicere: ipso pane quotidiano eget diues. Quare enim abundant illi omnia? Vnde nisi quia Deus dedit? quid habebit, si Deus subtrahat manum suam? Nonne multi dormierunt diuites, & surrexerunt pauperes? Et quod illi non deest, misericordiæ Dei est, non potentiæ ipsius. Hæc ille Deinde intelligendum, quemadmodū docet Chrysostomus in secunda expositione, non solùm ideo nos orare panem nostrum dari nobis, vt habeamus quod manducemus, sed vt quod manducamus, de manu Dei accipiamus, hoc est, vt manducemus de iustè acquisitis, aut vt panis quem manducamus, sanctificatus accipiatur, vt sit salubris corpori ad seruiendum spiritui, & sine peccato sumatur. Nec necesse est dicere hanc orationem, quo ad partes ipsius singulas, sic esse à Domino traditam, vt omni hora diei voluerit eam conuenire Christianis sed demonstrare eum voluisse, quid singulis diebus, cùm est oportunitas, præcandum sit. Cùm autem cōuenire volumus hanc petitionem omnibus diei horis, quomodo hanc orationem passim Christiani quauis hora dicimus, licet illud, *hodie*, accipere pro quotidie & pro tota temporali hac vita, quanquam etiam singulis horis aliquid nobis ad vitam hanc sustentandam sit necessarium, vt merito semper dicere debeamus, *da nobis hodie panem*, id est quod huic vitæ est necessarium. Dormituris enim custodia est necessaria. Animaduertendum autem quòd Christus etiam orare nos vult panem nostrum & quotidianum, vel essentiam. Et quidem per *nostrum* significare voluit eum qui ex Dei institutione nobis competit, vt secernatur noster panis à cibo reliquorum animalium. Aut etiam per *nostrum*, alienum cibum resecare voluit, quem manducat qui ex acquisitis per iniustitiam, & qui omnino in ocio viuunt. Vnde Paulus hortatur Thessalonicenses, *vt in silentio operantes panem suum manducent.* Per *quotidianum* verò vel essentialem panem, resecare voluit luxuriosos & superfluos cibos, volens nos quotidiano & parabili cibo, qui ad sustentandam naturæ essentiam sufficit, esse contentos. Hac ergo petitione vide quàm multa docemur, panem scilicet à Deo requirere, sed sine solicitudine crastini, nec nisi naturæ necessarium & facile parabilem: deinde non nisi nostrum præterea vt quem habeamus panem, de manu Domini sanctificatum salubriter accipiamus. Porrò quanquam, vt dictum est, primò & principaliter de pane corporali Dominus in hac petitione sit locutus, rectè tamen per anagogem factam à pane corporali ad spiritualem, sub his verbis etiam præcamur panem spiritualem, cùm verisimile sit, Dominum eius panis desiderium, etiam ex consequēti significare voluisse. Nam dum docuit nos petere panem corpori necessarium, tanto magis significauit etiam desiderandum panem spiritualem, quanto magis quærenda vita spiritus quàm vita corporis. Etenim & panis spiritualis quotidie nobis petendus est à Deo in hac miseria, in qua non sufficit semel refectum esse spiritualiter, sed sicut nos semper non solum corpore, verum etiam spiritu deficere contingit: ita ad virium restaurationem noua & subinde repetita refectione opus est per verbum Dei; atque Eucharistiæ, aliorumque sacramentorum sumptionem: vnde & hæc rectè nomine panis quotidiani veniunt, ad distinctionem panis illius quem sine iteratione sumemus in cœlo. Est autem panis mentis spiritualis potissimū ipse Christus homo factus eiusque incarnatio atque passio, sine quibus fide participatis, nullum Dei verbum, nec ipsa Eucharistia mentem verè satis pascit & nutrit.

ET DIMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, SICVT ET NOS DIMITTIMVS DEBITORIBVS, &c.] Postquam orare docuit pro bonis, orare etiam docet pro malis: & primum quidem pro malis præteritis quæ commisimus: deinde & pro malis quibus vel detinemur, vel occupari metuimus præsentibus scilicet vel futuris Sunt autem varia nostra debita. Nam est debitum gratiarum actionis debitum obedientiæ, debitum dilectionis. Verùm dum docemur hîc orare remissionem debitorum nostrorum, per *debita*, peccata intelliguntur, sic dicta, eo quod hominē apud Deum debitorum pœnæ vltionis, aut impetrandæ gratię constituant. Vnde Lucas pro ὀφλήματα, id est, debita, posuit ἁμαρτίας: id est peccata. Est autem hæc locutio frequens apud Christum: vt peccata debita vocet: vt in parabola conserui, Matth. 18. & in parabola duorum debitorum. Lucæ 7. & cùm debitores appellauit eos, qui erant extincti ruina turris, quando dixit: *Putatis quod ipsi debitores fuerint præter omnes homines*? proinde cùm dicitur: *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris:* non exigit potissimum pecuniam dimittere debitoribus: sed quæcunque in nos alius peccauerit. Porrò quod in oratione quotidiana docet

Marginal notes: D. August. — Hebr. 3. — Psalm. 94. — D. August. — D. Chrys. — 2. Thess. 3. — Luc. 13.

docet orare; *Et dimitte nobis debita nostra*; de duobus nos instruit, videlicet vt cogitemus nos semper esse peccatores, nec sine peccato in hac vita quenquam viuere contra Pelagianos, & vt quotidianam & indeficientem patris indulgentiam securè speremus, ac post baptismum peccatorum nos posse confidamus consequi remissionem. Non enim nisi baptizatorum, & fidelium est hæc oratio, quibus solis competit Deum vocare patrem suum. Ita hac petitione Dominus salubriter nos memores esse voluit, & nostræ infirmitatis, ne efferamur: & paternæ misericordiæ, ne vnquam desperemus. Per hoc autem quod adiecit: *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* & significare voluit rationem qua maximè possimus Dei indulgentiam obtinere, & charitatis fraternæ necessitatem nobis commendare, dum nos orantes peccatorum nostrorum remissionem hac conditione constrinxit, vt sic nobis debitum dimitti postulemus, sicut ipsi dimittimus debitoribus nostris, id est, his qui in nos peccauerint. Quoniam enim sciebat Dominus nec vitam nostram coram Deo posse carere offensionibus, nec conuersationem fidelium inter se, semper nos precari voluit peccatorum remissionem, sed ea lege qua aliis remittimus peccata, vt mutuis offensionibus, quæ quotidiè incidunt, fraterna charitas, qua maximè Deus delectatur, non corrumperetur, nec vnquam in ignoscendo aliis fatigaretur, qui quotidiè sua à Deo hac lege ignosci peteret. Liquet ergo quàm grauiter peccent, qui hac oratione apud Deum vtuntur, nec tamen debitoribus suis dimittere volunt in se commissa. Non enim solùm in mendacii crimen coram Deo incidunt, sed etiam suæ condemnationis fiunt pronunciatores, apertè significantes, iustè sibi à Deo non remitti sua peccata. Et certè vt saluberrima nobis & vtilissima fraternæ charitati seruandæ est hic à Domino apposita conditio, ita & æquissima est. Nihil enim iniquius, & impudentiùs esse potest, quam optimi patris deprecari vindictam, in quem multa & magna delinquimus, cùm ipse non nisi beneficiis nos semper afficiat. & tamen leuem offensam in fratre nolle remittere, in quem & nos subinde peccamus, vt hic sit potiùs mutua veniæ permutatio quàm ignoscentia. Duplici enim nomine par est nos fratri ignoscere, si velimus Deum nobis ignoscere, tum scilicet quòd minor sit fratris offensa quæuis in nos, quam nostra in Deum: tum quòd illius etiam indulgentia nos vicissim quandoque indigeamus. Hic certè obseruandum, quòd cùm omnia vitia studiosè cauere debeamus, maximè odium fraternum nobis vitandum est, vtpote per quod singulariter id perditur, vnde & pro cæteris delictis veniam accepturi eramus. Vnde Augustinus in quodam sermone super orationem Dominicam: *Si quid aliis sensibus, aliis cupiditatibus peccaueras, hinc erat sanandum, quia dicturus eras: Dimitte nobis, sicut & nos dimittimus. Qui te instigat vt vindiceris, perdet tibi quod dicturus eras sicut & nos dimittimus. Illo perdito, cuncta tenebuntur, omnino nihil dimittitur.* Hæc ille. Porrò quòd dicitur; *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, non sic intelligendum, quasi satis sit nos dimittere debitoribus nostris, cùm ab eis rogamur, sicut nos Deum pro remissione rogamus. Nam etiam antequam rogemur, dimittere nos ex animo debere debitoribus nostris, docet illud Marc. 11. *Cùm stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, dimittat vobis peccata vestra.* Proinde cautè legendus Diuus Augustinus in Enchirid. capite 73. sic scribens: *Quia hoc tam magnum bonum* (scilicet diligere inimicum) *tantæ multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cùm in oratione Dominica dicitur: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris: proculdubio verba sponsionis huius implentur, si homo, qui nondum ita profecit vt diligat inimicum, tamen quando rogatur ab homine qui peccauit in eum, vt ei dimittat: dimittit ex corde, quia etiam sibi roganti vult vtique dimitti, cùm orat & dicit; sicut & nos dimittimus debitoribus nostris, id est, sic dimitte nobis debita nostra rogantibus nobis, sicut & nos dimittimus rogantibus debitoribus nostris.* Intelligendus est enim Augustinus de exteriori remissionis significatione, quemadmodum secundùm Thomam in Summa loquitur de exteriori dilectionis signo, aut speciali dilectione inimicorum. Certè in commentario super sermone Domini in monte, disputans num satis sit dimittere rogantibus, tandem concludit, quapropter fatendum est, omnia peccata dimittenda esse quæ in nos admittantur; si volumus nobis à patre dimitti quæ admisimus. Est autem *dimittere debitoribus*, ex corde iniuriam illatam remittere, sic vt pro ea non cupiamus ex ira aliqua vindictam illis inferre, aut ab alio, etiam ab ipso Deo, inferri. Dicimus, ex ira aliqua. Nam aliquando fraterna charitas, aut ordo iustitiæ requirit, vt vindicta inferatur aut requiratur: maximè à prælatis, & iudicibus. Rursum & illud annotandum, aduerbium, *sicut*: non denotare hic omnimodam similitudinem. Neque enim petimus æqualem misericordiam Dei cum ea quam fratri exhibemus, sed longè maiorem, cùm frequenter imperfecta satis sit dilectio, qua fratri ignoscimus. Denotat ergo tantum, *sicut*, hic simplicem similitudinem, videlicet vt & nos nostris debitoribus dimittamus, & Deus nobis, non autem æquali dilectione. Quem sensum indicat satis quod postea explicans Dominus subjicit: *Si enim dimiseritis hominibus*, &c. Et quod Lucas habet: *Dimitte nobis peccata, siquidem & nos dimittimus omni debenti nobis.* Annotandum præterea, quòd per *debita* hoc loco non propriè intelliguntur pœnæ peccatis commissis debitæ, cùm, vt prius dictum est, pro debitis peccata posuerit Lucas, tamen dupliciter dimittuntur nobis peccata, videlicet vel secundùm culpam, vel etiam secundùm reatum pœnæ post remissionem culpæ permanentem: quo vtroque modo intellexisse Augustinum hanc petitionem patet ex his quæ scribit in Enchiridio capite 71. *Delet*, inquit, *omnino hæc oratio minima & quotidiana peccata. Delet & illa à quibus vita fidelium etiam sceleratè gesta, sed pœnitendo in melius mutata, discedit.* Dum enim dicit delere illa peccata à quibus discedit vita iam in melius mutata, omnino videtur loqui de dimissione non tam quo ad culpam, quàm quo ad pœnæ reatum. Et proinde in hac petitione etiam includitur sensus illorum qui per debita volunt intelligi pœnam peccato debitam.

ET NE NOS INDVCAS IN TENTATIONEM; SED LIBERA NOS A MALO. AMEN.] Pro, *inducas*, Augustinus legit *inferas*, annotans tamen quosdam codices habere, *inducas*, ac dictionem Græcam εἰσενέγκῃς vtrunque significare, quæ tamen magis significat inferre, quam

D.August.

quam inducere. Nam inducitur in aliquid etiam volens amicus, εἰσενέγκῃς verò magis est vi inducere: in aliquid quod est inferre Latinis. Idem Augu. notat multos sic legere; *Ne nos patiaris induci in tentationem*, exponentes videlicet quomodo dictum sit. *Ne nos inducas.* Sic enim Cyprianus legit: Porrò his præscriptis verbis communiter intelliguntur duæ contineri petitiones, vt septem sint huius orationis petitiones, quarum duæ postremæ sic distinguuntur secundùm Augustinum, vt priore petamus non induci in malum quo caremus: posteriore verò, liberari à malo in quo iam inducti sumus. Itaque tribus postremis petitionibus tria mala deprecabimur, præterita, futura, & præsentia. Ad quod significandum videtur in Ecclesiastico missæ officio post orationem Dominicam subiici: *Libera nos quæsumus Domine ab omnibus malis præteritis: præsentibus & futuris.* Piè certè & doctè in his tribus petitionibus postremis philosophatur Diuus August. lib 2. de peccat. merit. cap. 4. *Si ergo*, inquit, *desideriis concupiscentiæ carnis illicita voluntatis inclinatione consenserimus, ad hoc sanandum dicimus: Dimitte nobis debita nostra: adhibentes remedium ex opere misericordiæ, in eo quod addimus, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Vt autem non ei consentiamus, deprecamur adiutorium, dicentes: Et ne nos inducas in tentationem. Deinde addimus quod perficietur in fide, cum absorbebitur mortale à vita, Sed libera nos à malo. Tunc enim nulla erit talis concupiscentia, cum qua certare, & cui non consentire iubeamur.* Sic ergo totum hoc in tribus beneficiis positum breuiter peti potest. Ignosce nobis ea in quibus sumus abstracti à concupiscentia, adiuua ne abstrahamus à concupiscentia, aufer à nobis concupiscentiam. Alii, vt priùs dictum est, sic distinguunt postremas duas petitiones, vt priore deprecemur peccandi occasiones, posteriore afflictiones. Verùm simplicius & rectius dicetur, duas has vltimas partes vnam constituere petitionem, vt sex tantùm sint orationis huius petitiones. Hæc enim petitio: *Libera nos à malo*: cùm per aduersatiuam coniunctionem cum superiori connectatur, non rectè potest intelligi noua esse petitio à superiori diuersa, sed dicendum idem per eam rogari affirmatiuè, quod priùs rogabatur negatiuè, quemadmodum non sunt duæ diuersæ petitiones, si quis dicat: Domine ne in furore tuo arguas me, sed remitte clementer peccata mea. Semper enim in aduersatiua, secunda propositio asserit contrarium eius, quod priore negabatur. Videri autem potest sexta, & vltima petitio quoad priorem eius partem, non consona satis multis scripturis. Dauid enim optat tentari à Deo, dicens: *Proba me Domine, & tenta me.* Et Tobiæ dicit Angelus: *Quoniam acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te.* Et Iacobus: *Omne gaudium existimate fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis.* Cùm ergo Dauid cupiat tentari, cùm necesse sit eum tentari qui Deo est acceptus, cùm denique tentatio oborta gaudium sit reputandum; cur docemur tentationem deprecari? Pro apparentis huius difficultatis dissolutione, & petitionis istius recta intelligentia, sciendum, quòd cùm tentare propriè, sit quemadmodum dictum est circa caput Matth. 4. explorare, & probare aliquem, idq; & variis modis, & diuersa intentione fieri, contingat, variè etiam de intentione scripturam loqui vsu venit. Et quidem quod ad propositum spectat,

D. Aug.

D. August.

Psalm. 29.
Tobiæ 12.
Iacobi 1.

A duplex est tentatio, quædam scilicet per prosperitates & voluptates propositas, alia per aduersitates & afflictiones. Per vtraque enim hæc probatur qualis sit homo, sed alio fine per hæc tentat Deus, alio fine diabolus. Deus enim per illa tentat, tantùm vt homo sibi aliisque innotescat; diabolus verò eo fine, vt in peccatum hominem pertrahat: similiter mundus & caro tentat, quæ sunt diaboli ministri. Itaque tentatio, dum consideratur eo fine facta quo procedit à Deo, bona est, in scripturis commendata, nec viro iusto simpliciter deprecanda. Quatenus verò consideretur cum eo fine quo procedit à diabolo, mala est, & omnino deprecanda. Præterea sciendum, secundùm Augustinum,
B non doceri nos hic à Christo precari ne tentemur, sed ne à tentatione superemur. Aliud enim est secundùm Augustinum tentari, aliud induci in tentationem, quod secundùm eum, vinci à tentatione, idque consentiendo vel cedendo. Consentiendo, dum tentamur per suggestionem voluptatum: cedendo, dum tentamur per immissionem afflictionum. *Cùm ergo*, inquit, *ad Probam, dicimus: Ne nos inducas in tentationem, admonemur hoc petere ne deserti eius adiutorio: alicui tentationi vel consentiamus decepti, vel cedamus afflicti.* Ex commentariis autem Chrysostomi & Cypriani patet satis eos intellexisse his verbis nos iussos precari etiam, vt ne Deus sinat nobis tentationem ob-
C uenire, & non solùm, vt ne sinat nos à tentatione superari. Quæ quidem intelligentia simplicior est, & scripturæ magis consentiens. Nam cùm dicitur in psalmis: *Induxisti nos in laqueum, posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra*, inductum fuisse in laqueum, non est superatum iam fuisse à malis, sed simpliciter incidisse in mala, quemadmodum satis patet ex his quæ sequuntur. Ita etiam iubemur precari ne nos Deus inducat in intentionem, hoc est, ne sinat nos incidere in tentationem, aut tentationem nobis obuenire, idque ideò secundùm Chrysostomum & Cyprianum orare iubemur, vt memores simus nostræ infirmitatis, nec de nobisipsis confidentes nos tentationibus ingeramus.
D Quamuis enim dum incidimus in tentationes, viriliter contrà standum sit, imò eæ secundùm doctrinam Iacobi pro gaudio ducendæ sint, tamen quamdiu in eas nondum incidimus, rectè memores nostræ imbecillitatis eas deprecamur. Proinde vt perfectus, & integer habeatur huius petionis intellectus, conueniens fuerit vtramque expositionem, nempe Augustini & Chrysostomi, simul comprehendere, vt dum dicimus: *Ne nos inducas*, &c, intelligamus nos peccari, ne Deus sinat nos incidere in tentationem, aut ne iam tentatione occupatos sinat ab ea superari. Vtroque enim modo inducimur in tentationem. Ducimur enim in eam,
E cùm illa primùm nobis immittitur, ducimur deinde in eam magis ac magis, cùm illa totos nos occupat superando, & perdendo. Bene autem iubemur precari, *Ne nos inducas* (quod tamen scripturæ more debet accipi, pro, ne sinas nos induci, nam propriè Deus in neutram tentationem prædictam inducit, considerando eam, vt est sollicitatiua ad peccatum, quomodo de ea hic est sermo) vt intelligamus aduersarium nihil contra nos posse, nisi Deus antè permiserit, ac proinde omnis noster timor, & deuotio conuertatur ad Deum, vt pulchrè

D. Chrys.
D. Cypr.

Psalm. 16.

DD annotat

annotat Cyprianus. Duorum ergo hæc verba nos commonefaciunt, videlicet & infirmitatis nostræ quæ metum nobis meritò incutere debet, & præter Deum nullum nobis metuendum, quantumuis nobis potentiorem, eiusque beneficium esse quicquid à diabolo non patimur, aut quicquid non delinquimus. Porrò hanc precationem iussit Dominus discipulos suos specialiter orare, instante passionis suæ tempore, cùm dixit: *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem.* Iam quod sequitur, *Libera nos à malo*, quomodo sit intelligendum, ex præcedenti patet explicatione, cùm, vt dictum est, idem iam petatur affirmatiuè, quod prius negatiuè petitum est. Atque hæc videri potest ratio quare hæc omissa sit à Luca, quòd scilicet in superioribus verbis includeretur. Itaque sicut dupliciter inducimur in tentationem, sic dupliciter liberamur à malo. Liberamur enim à malo, dum præseruamur ne in malum incidamus. Et rursum, dum occupati à malo, eripimur ab illo, vt ne nos superet & perdat. Potest autem hic ablatiuus *malo*, accipi pro diabolo, quomodo accipit Chrysostomus, & suadet articulus Græcus τοῦ πονηροῦ Diabolus enim per antonomasiam rectè malus singulariter dicitur, eo quòd in extremo malitiæ positus sit, irreconciliabili odio nobis, & Deo contrarius, à quibus tamen læsus non est, atque vt ab hoc quidem singulariter liberemur, iubemur precari, vt erudiamur aduersus proximos non commoueri acerbiùs propter mala quæ patimur ab eis, sed ab istis in illum transferre inimicitias quasi in cunctorum caput & causam malorum, vt philosophatur doctè Chrysostomus. Aliter etiam rectè ablatiuus *malo*, ad rem refertur, vt accipiatur pro re quæ mala est, hoc est, malitia, qualis est occasio peccati, & afflictiones quæuis, quas docemur deprecari non simpliciter, sed quatenus mala quædam sunt, hoc est, impeditiua eius quod verè bonum est. Secundùm quem sensum hæc pars etiam explicat superiorem partem, nimirum quòd tentationem non debeamus deprecari, nisi quatenus mala est. Igitur cùm quinta petitione deprecati simus mala præterita, hac sexta & vltima petitione deprecamur præsentia simul & futura. Ex omnibus autem quæ hactenus pro explicatione orationis Dominicæ dicta sunt, potest hæc oratio paraphrastica enarratione sic dilucidari: Domine Deus qui cùm cœlos inhabites, omnibusque creatis imperes, tamen ineffabili tua benignitate dignatus es noster, & esse, & dici pater, non tantùm ratione creationis, ob quam omnium es hominum, & Angelorum pater, nec ea solùm ratione, qua olim pater vocari voluisti Israëliticæ gentis, ob peculiarem nimirum eius gentis curam, & effusam tuam in eos benignitatem, sed multò magis ob cælestem regenerationem, qua nos prius ex communi patre terreno Adam infœliciter semel genitos, adoptasti in filios tuos, cœlestis tuæ hæreditatis futuros participes nomen illud dignissimum quod vnigenito tuo filio prius proprium erat, per ipsum filium nobis te per fidem agnoscentibus communicans, ac spiritu tuo misso in cordibus nostris fiduciam suggerens, vt noua iam appellatione te patrem inuocemus, & illiberali illo seruitutis timore deposito, filiali tibi deinceps seruiamus reuerentia, nec præter te alium iam in terris solito more patrem spectemus, postquam cœpimus te patrem habere in cœlis, fraternaque posthac nos mutuò prosequamur charitate, qui eundem sortiti sumus patrem, ac terrenis omnibus contemptis ad cœlestia mentes erigamus, vbi te verum patrem esse cognoscimus. Qui iam duplici nomine summè es nobis colendus, ac omni gloria, & laude prosequendus videlicet quod & pater noster sis, & in cœlis habitans veluti omnium Dominus. Qui rursum duplici hoc nomine fiduciam præbes quiduis à te impetrandi, quod iustè, & salubriter à te petitur, cùm nihil non possis, pro tua omnipotentia: & nihil nō nobis faueas, pro paterna tua in nobis beneuolētia. Et nos tua dignatione filii tui, fiducia bonitatis & potentiæ tuæ erecti, necnon filii tui vnigeniti, salutari præcepto prouocati, concordibus votis (sic enim ille nos orare voluit omnis concordiæ auctor & magister, sic docuit acceptas tibi fore preces nostras, & apud te efficaces) paternā tuam inuocamus benignitatem. Et quoniam & tuæ dignitati paternæ, & nostræ filiali conditioni par est, vt ante omnia, & in omnibus tuam vnius quæramus gloriam, tuique nominis celebritatem, imprimis optamus quod solū tibi potest à nobis optari, vt nomen tuū verè solum sanctissimum, quod à plerisque omnino ignoratur, à plerisque etiam blasphematur, variisq; modis ignominia (quantum in ipsis est) afficitur dono tuæ gratiæ passim sanctum habeatur, ac sanctitate eius cognita colatur ac glorificetur, vt dignum est. Tu enim, vt solus natura sanctus es, atque ab omni vitii corruptione alienissimus, ita solus es cui ab omnibus veneratio ac gloria deferri debet, quod etsi omnes tibi debeant, nequaquam tamen præstare possunt, nisi tua gratia & ad cognitionem sanctitatis tuæ proficiant, & ad dignam eius venerationem prouocentur. Vt autem nominis tui sanctitas apud omnes obtineatur, precamur & illud, vt sicut tibi soli competit regnare, qui omnium es Dominus: ita regnum tuum in hoc mundo adueniat, quo iam noua ratione per spiritum tuum regnes in cordibus omnium, destruens regnum peccati & diaboli, qui superbè contra te insurgens, occulti iudicii tui permissione totum hunc mundum tyrannica sibi vsurpare potestate ausus est. Ita autem iam regna per spiritum tuum in cordibus nostris, quandiu mortale hoc corpus circumferimus, vt illo deposito nobis contingat regnum illud tuum beatū, quo modò cū sanctis spiritualibus fœliciter regnas in cœlis. Veniat & tandem consummatissimum illud regnum tuum, quod securi filiali iure expectamus, tecum fœliciter ab omni malo liberi, in æternum regnaturi, quando destructa morte, exutoque sua potestate diabolo, omni denique terreno principatu abolito, solus cum tuis regnabis, nullis relictis, qui tuæ rebelles sint voluntati, quive regni tui tranquillitatem & fœlicitatē perturbent, ac nomen tuum non vel inuiti cogantur sanctum ac tremendum agnoscere. Consummatissimum enim illud tuum regnum omnibus votis optamus, non quòd præfinitum à te tempus anteuerti possit, sed quòd sanctificationem nominis tui, quæ tum passim obtinebit, desideremus: quodque nobis perfectam eam fœlicitatem, quæ tum sanctis tuis continget, optamus. Porrò quò priusquam regnum illud tuum reueletur, hic interim sanctificetur nomen tuum, ac nos hic interim cœlestis regni imitemur conuersationem, sicque tandem tui regni mereamur esse participes, da vt quemadmodum in cœlo omnes tuæ obtemperant voluntati facientes quicquid iusseris, & summa cum alacritate exequētes

Matt. 26. Marc. 14.

Paraphrasis orationis dominicæ.

tes: ita in terris à nobis hominibus fiat quicquid vis, hoc est, quicquid præcepisti nobis, qui nihil præcipere aut velle potes, nisi quod æquissimum est, & optimum, adeò vt ideò aliquid iustum sit & bonum, quod tua voluntas, sic decreuit. Dedisti quidem pater liberam nobis faciendi quæ iussisti voluntatis potestatem, verùm hæc nostro vitio ad eam recidit infirmitatem, vt ad amandum & exequendum, maximè constanter, ex integro atque alacriter tua præcepta, non sufficiat sibi, nisi tuæ gratiæ munere præueniatur, & adiuuetur cõtinuè. Hæc sunt clementissime pater præcipua nostra vota, quibus quæ spiritualia sunt bona, eoque ante omnia à nobis optanda, toto corde desideramus. Cæterum cùm mortali nos corpore indueris, quod vt spiritui seruire possit, quotidiano eget alimento, tuque non spiritualium tãtùm, sed & corporalium bonorum omnium sis author, & patris proprium officium sit filiis suis victum prospicere. Deinde cùm & volueris omnium temporalium necessitatum solicitudinem tibi nos committere, da etiam nobis filiis tuis in hac caduca vita, quãdiu dicitur hodie, panem qui è tua constitutione nobis competit. Da saltem in hac nobis die crastino enim die te rursum orabimus, qui nos per filium tuum docuisti non esse solicitos de crastino, sed veluti in diem viuere de tua prouida & potenti benignitate securos. Da autem quotidianum, & essentialem panem, hoc est, facilè parabilem, & ad quotidianum victum substantiæ nostræ necessarium: neque enim cum filiis huius mundi exquisitum, superfluum, ac luxuriosum cibum requirimus, quibus vetitum est carnis curam facere in desideriis, & concupiscentiis eius. Da pater hunc nobis panem, vt te donante, ex iniustitia non mãducemus panem alienum, & sanctificatum de manu tua, sine omni peccato accipiamus quem iustè parauimus, sine cuius etiam munere non fit vt partus cibus nobis conseruetur, ita vt quoties cibum sumimus, nouo munere à te nobis eum dari credamus. Cum autem non caducam solum hanc vitam viuamus, sed ad nouam, eamque spiritualem tuo munere regenerati simus, multò magis à te spirituum patre flagitamus, vt quotidie spirituale nobis panem, qui propriè noster est, vtpote non communis infidelibus nobiscum, suppedites, fulciendæ animæ nostræ adeò necessarium per singulos dies, vt nisi illum quotidie dederis, qui solus dare potes, spiritus noster inopia panis deficiens, in te subsistere non valeat. Hic autem noster panis animæ substantiam fulciens, est doctrina tua Euangelica, præceptorum tuorum assidua meditatio, & obseruatio, ac sacrosanctum filii tui corpus, in cibum tuis filiis relictum: quorum primum quidem frustrà nobis à doctoribus tuis proponitur, nisi tu per eos illum panem nobis dederis: secundum quoque non nisi tuæ gratiæ dono assequi nobis datum est, & tertium si quis sumpserit, te nõ inuisibiliter illud porrigente nihilo discedet vegetior quàm venerat. Porrò cùm vt bonorum omnium nobis es author, ita sis solus malorum omnium, sine quibus à nobis in hac non viuitur vita, liberator: sicut hactenus optanda omnia bona à te postulauimus, ita & deprecanda omnia mala tuo munere à nobis auerti precamur. Et quidem in primis ea deprecamur mala, quæ maximè mala sunt, quæque certum est nostra culpa iam nos incidisse, peccata scilicet quæ in te vel ignorantia, vel infirmitate humana, vel, quod absit, diabolica malitia commisimus, iræ tuæ & vltioni non constituentes obnoxios. Ea indulgentissime pater nobis filiis tuis clementer remitte, non imputans nobis ad punitionem & vltionem, eis secundùm iustitiæ tuæ rigorem debitam, sicut & nos ipsi tuis mandatis obedientes remittimus iniuriam iis qui deliquerunt in nos. Non enim audemus alia conditione, à te delictorum nostrorum quibus te offendimus, veniam postulare, quàm qua ipsi fratribus nostris in nos delinquentibus veniam dedimus. Impudentissima enim postulatio fuerit, si à te omnium Domino, in quem & multa & magna delinquimus, remissionem speraremus, cùm ipsi in conseruos nostros, ac fratres, tuosq; filios rigidi remittere recusemus, & pauca & parua ab eis in nos commissa, in quos subinde & nos quoque peccamus, vt hic sit potiùs mutua veniæ permutatio quàm ignoscentia. Omnes autem oramus delictorum nostrorum remissionem, & quotidie oramus, quòd in multis quotidie offendamus omnes, nec sit qui gloriari possit mundum se esse ab omni peccato. Et tamen cùm fiducia id quotidie orare non dubitamus, quòd persuasi simus, paternam tuã misericordiam sic esse perpetuam, quomodo experimur in nobis perpetuam esse miseriam peccandi necessitatem, aut verius infirmitatem. Postremùm cùm mille nobis impendeant in hac vita peccandi occasiones, à carne, à mundo, & à diabolo, & nunc quidem prosperitate ac voluptatum sugestione, nunc verò aduersitatibus, & afflictionibus solicitemur ad peccatum, nec tamen fieri possit nisi te permittente, vt vel à quoquam tentemur, vel tentati superemur precamur, vt qua benignitate cõmissa peccata remittis, eadem etiam non patiaris nos tali tentatione, oppugnari, quæ ad peccatum solicitet (hãc enim nostræ imbecillitatis conscii trepidè metuimus) aut iam tentatos tentationi succumbere, sic vt vel consentiamus decepti, vel cedamus afflicti, quin potiùs à malo quouis imminente nos libera, auertendo illud à nobis, ne veniat super nos, aut si occulto tuo iudicio malum aliquod nos occupauerit, sic nos ab eo libera, vt ab eo non deiiciamur superati non sinens nos tentari supra id quod possumus, sed faciens cùm tentatione fœlicem euẽtum vt possimus sustinere, & malum ipsum superare. Malum autem id demũ ducimus, quod quouis modo nobis impedimẽto sit ad virtutẽ, & peccati alicuius occasio sit, auocans nos à summi verique boni adhæsione & consecutione. A quali quidem malo scimus nos in hac vita non posse omnino esse liberos, sed tamen vt quàm minimum mali nos infestet precamur, cum gemitu desiderantes ad eãm transferri vitam, in qua ab omni tentatione, omnique malo liberi tecum fœliciter regnemus in secula seculorum. Quæ cuncta benignissime pater, vt impleantur, ardentibus votis paternam tuam benignitatem rogamus. Amen.

Quòd autem in Græcis codicibus ante Amen, legitur: *Quoniam tuum est regnum, & potestas, & gloria in secula*, cùm à Hieronymo, Augustino, Ambrosio, & Cypriano lectum non fuerit, apparet ex solenni consuetudine additum à Græcis: sicut & salutationi Angelicæ quædam adiecerunt, videlicet, quia peperisti saluatorem animarum nostrarum.

SI ENIM DIMISERITIS HOMINIBUS PECCATA EORUM, DIMITTET ET VOBIS, &c.] Declarat Dominus quare remissionem

missionem peccatorum petendam docuit, cum ea conditione, *sicut & nos dimittimus*, ostendens certè quantum desideret mutuam in nobis peccatorum condonationem, ad fraternæ charitatis conseruationem, & obtinendam peccatorum remissionem, planè necessariam, quod ex omnibus sententiis quibus nos orare præcepit, eam potissimùm commendandam & declarandam iudicauit, quæ pertinet ad remissionem peccatorum. Vnde Augustinus sermone quodam. *Prætermissis omnibus petitionibus quas nos docuit, illam maximè docuit, qua dicitur, Dimitte nobis debita nostra,* &c. Non multùm fuerant illa commendanda, in quibus si peccator est, vnde curetur agnoscat: commendanda cætera, in quibus si peccaueris, non est vnde saneris. Est autem hæc ratio consequendæ remissionis peccatorum, & æquissima, vt priùs dictum est, ita vt nemo de ea conqueri possit, cum quisque, iudicio quo iudicauerit, iudicetur à Deo, & simul est promptissima, facillima, atque misericordissima, cùm in nostra potestate constituatur consequi peccatorum remissionem, idque à Deo quem grauius offendimus, quàm quisquam nos offendere possit. Porrò quod dicitur pater cœlestis dimissurus, si nos dimiserimus proximis, intelligendum est, quemadmodum omnes aliæ similes promissiones, nisi quid aliud obsit. Non enim fornicario iniuriam aliis remittēti sua dimittentur peccata, quamdiu talis perseuerat, quamuis verisimile sit & bene sperandum, talem aliquando à Deo ob iniuriæ remissionem propter Deum factam, consecuturum misericordiam, vt resipiscens peccatorum suorum consequatur remissionem, atque ob id Dominus videtur iniuriæ condonationem singulariter promissionis huius priuilegio ornasse, quòd nulla sit alia ratio efficacior ad consequēdum remissionem peccatorum à Deo, quàm si ipsi iniuriam aliorum remiserimus ex animo: sicut contra nihil æquè obest ad remissionem consequendam, quàm iræ & odii reseruatio. Rursum quod dicitur: *Si vos dimiseritis, & pater vester dimittet*, non sic est accipiendum, quasi nostra remissione mereamur Dei remissionem, cùm hæc sit gratuita. Non enim dicitur, Si vos dimiseritis, & pater vester dimittit, sed *dimittet*, cùm scilicet illum rogaueritis. Latè autem & pulchrè hunc locum explicat Sapiens, sic scribens: *Qui vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans seruabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur. Homo homini reseruat iram, & à Deo quærit medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dum caro sit, reseruat iram, & propitiationem petit à Deo? quis exorabit pro delictis illius:* In qua lectione nostræ literæ, præter alia in quibus non satis consenti cum Græcis, annotandum pro eo quod dicitur, *Qui vindicari vult*, rectius legi debere actiuè, qui vindicare vult. Est enim Græcis ἐκδικῶν id est, vindicans, vel is qui vindicat. Et pro, *relinque*, rectiùs verteretur, remitte. Est enim Græcis ἄφες, idem verbum quod hic ponitur in oratione Dominica. Nec est in Græcis, *nocenti te*, sed ἄφες ἀδίκημα τῷ πλησίῳ, id est, remitte iniuriā proximo. Sed de his videre licet nostra in Ecclesiasticū commentaria.

D. August.

Eccle. 28.

CVM AVTEM IEIVNATIS, NOLITE FIERI SICVT HYPOCRITÆ TRISTES. EXTERMINANT, &c.] Eodem modo iam auocat ab ostētatione ieiunii, quomodò supra auocauit ab ostentatione eleemosynæ, & orationis, rectè doctrinam de oratione in medio tradens, quòd illa duas illas socias habere debet eleemosynam & ieiunium, quas Augustinus in quodam sermone duas esse dicit alas orationis, quibus subuehitur in cœlum. *Bona est enim*, inquit Angelus Tobiæ, *oratio cum ieiunio & eleemosyna.* Hic autem primum notandum, quod pro *tristes*, Græcis sit σκυθρωποὶ quod non tristitiam animi significat, sed tristitiam vultus, vt rectè verti possit, tetrici. Non enim fieri potest vt non sit tristis animo qui rectè ieiunat, cum tristitiæ & mœroris alicuius gratia ieiunium suscipiatur vt in plurimum. Sed vetat Dominus ne tristitiam vultu præferamus, nec id tamen simpliciter, sed ne simus tristes vultu sicut hypocritæ, qui scilicet ea intentioue tristitiam vultu præ se ferunt, vt cognoscant homines illos ieiunare, quos ideo Dominus hypocritas vocat, hoc est, simulatores, siue quòd tristitiam quam vultu præferunt, non habeant in animo: siuè quòd velint videri carnis suæ castigatores, sobrii & casti, cùm suo ieiunio nihil intendant præter humanam laudem. Notandum secundò, quod pro *exterminant*, (quod verbum Hieronymus in scripturis vitio interpretum tritum esse dicit, aliam habens significationem quàm quæ ei propriè conuenit) hic Græcè est, ἀφανίζουσι quod est, corrumpunt, perdunt, vel secundùm Hieronymum, demoliuntur, atque in hac significatione ferè semper oportet in scripturis accipere verbum exterminare dum occurrit. Sensus ergo huius loci est, quod facies suas corrumpant & obscurent, hoc est, quod natiuum faciei colorem studiosè immutent, affectato scilicet pallore, ac vultus tristi seueritate. Quod verò sequitur, *vt pareant hominibus ieiunantes*, id est, vt videantur hominibus ieiunare, (nam participium Græcorum more positum est pro infinitiuo, sicut & postea, *ne videaris hominibus ieiunans*) non sic est accipiendum, quasi vellent videri ieiunare cùm non ieiunent, sed quòd ieiunium suum omnibus cognitum esse vellent. Vnde ad vitandam hanc amphibologiam quidam vertit, *quo conspicuum sit hominibus ipsos ieiunare.* Quòd si hypocritas vocat eos, qui cùm verè ieiunent, ieiunium suum conspicuum esse volunt hominibus: quanto magis sunt hypocrytæ, qui cùm non ieiunant, volunt tamen videri ieiunare? quales etiam suo tempore multos fuisse deplorat Chrysostomus. Quod autem subditur, *Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua*, non sic est accipiendum, quasi vnctionem capitis, & lotionem faciei præcipere velit Dominus ieiunanti: sed metaphoricā est locutio, qua significare vult dissimulandum esse ieiunium. Mos enim Palesthinæ terræ (vt notauit Hieronymus, & scripturæ vbique demonstrant) erat, vt qui lugerent, vnguentis & lotione abstinerent: contra verò qui lætiores erant, vngerentur, maximè in capite, facies suas accuratè lauarent. Sic Dauid post ieiunium & luctum pro puero quem pepererat Bethsabee, dicitur lotus & vnctus. Sic Ruth dictum est. *Lauare & vngere, & induere vestimentis cultioribus.* Et mulieri Theucuitidi dixit Ionadab? *Lugere te simula, & induere veste lugubri: & ne vngaris oleo, vt sis quasi mulier plurimo iam tempore lugens mortuum.* Igitur quoniam vnguentis delibuti & loti nihil minus quàm ieiunare &

Sensus mystic.

Tob.

Mos Palesthinæ.

2. Reg.

Ruth. 3.

2. Reg. 14.

re,& lugere videntur, dissimulationem ieiunii per- A hæc Dominus significare voluit. Itaque non tā quid litera significet obseruandum hic est, (quamuis ad literam obseruatum cautela sit vngere caput, & lauare faciem) quàm quid hoc loquēdi modo Dominus significare intenderit. Diuus Augustinus autem ab mysticum confugit hic rursus sensum, intelligens tunc nos vngere caput, cum interius lætamur mente: quia vngere caput, ad lætitiam pertinet. Lauare autem faciem, quando simplici & mundo intentionis oculo ieiunamus, quia lauare faciem: ad mundiciem pertinet. Alii etiam vngere caput mysticè intelligunt, per virtutum operationem, veluti per oleum quoddam spirituale, principale cordis nostri vngeri & impinguare, vt annotauit Hiero- B nymus. Aut oleo misericordiæ vngere & lætificare caput nostrum Christum, qui clamat in Euangelio. *Quod vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis:* quem sensum ponit Chrysostomus in secunda expositione, & Gregorius in homilia, addens: Illud enim ieiunium Deus approbat, quod ante oculos eius manus eleemosynarum lauat. Basilius sermone primo de ieiunio: *Vnge caput tuum, & faciem tuam laua. Ad mysteria te vocat sermo. Qui vngitur, chrismate perfunditur: qui lauatur, abluitur. Ad interiores partes assume legislationem. Ablue animam à peccatis, vnge caput chrismate, vel oleo sancto, vt particeps sis Christi, & sic accede ad ieiunium. Ne demoliaris faciem tuam sicut hypocritæ. Demolitur facies, cum interior dispositio ficto habitu externo obscuratur, tecta mendacio veluti quodam velamine expanso.*

Sensus mysticus

Matth. 25.

DOCET ABIICIENDVM CVRAM RERVM TERRENARVM.

MATTH. 6. CAPVT XLII.

Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furātur. Thesaurizate autē vobis thesauros in cœlo, vbi neque ærugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autē oculus tuus fuerit nequam, totū copus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quātæ erūt? Nemo potest duobus dominis seruire, aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnū sustinebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ. Ideo dico vobis, ne soliciti sitis animæ vestræ quid manducetis: neque corpori vestro quid induamini. Nōnne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum? Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt neque metunt, neque congregant in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nōnne vos magis pluris estis illis? Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescūt, non laborāt neque nent. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua cooperatus est, sicut vnum ex istis. Si enim fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei? Nolite ergo soliciti esse dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur, hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis. Quærite ergo primum regnum Dei & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Nolite ergo soliciti esse in crastinum, Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi: sufficit diei malitia sua.

C. 12. 86. C. 11. 49. C. 16. 95. C. 12. 86.

NOLITE THESAVRIZARE VOBIS THESAVROS IN TERRA, VBI ÆRVGO ET TINEA, &c.] Auocauit Dominus superiori capite à cupiditate laudis humanæ, hoc verò capite, quod est secunda pars capitis sexti apud Matthæum, multis iisdemque mirè vrgentibus argumentis, auocat à cupiditate possessionum huius seculi, & solicitudine habendi, docens & in hac re quàm debeant suorum mores alieni esse à moribus Scribarum & Pharisæorum qui erant auari, atque à moribus vulgi passim superflua & cupiditate & solicitudine laborantes. Et conuenienti sanè ordine hac doctrina superioribus subiicitur, non solùm quòd sicut superius, ita & hic mala cupiditas amputatur, sed etiam quod postquam dictum est de modo faciendi eleēmosynam, commodè subiicitur exhortatio ad faciendam eleēmosynam, idque post doctrinam de oratione & ieiunio, quæ sine eleemosyna apud Deum sunt inefficacia. Deinde quoniam in oratione Dominica iussi sumus quotidianum tantùm aut essentialem panem petere, idque hodiernum, rectè, velut in declarationem illius petitionis, subiungitur hæc doctrina, superfluam & cupiditatem & solicitudinem resecans. Superius quidem etiam ad rerum terrenarum contemptum inuitauit, cùm dixit: *Et qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere:* C *dimitte ei & pallium. Et qui aufert quæ tua sunt ne repetas,* & hic similia. Sed illic illa præcepit propter misericordiam, & dilectionem etiam inimicis exhibendam: hic verò ipsum per se stabiliuit facultatum contemptum, ostendens non solùm contemnendas rerum terrenarum possessiones propter eos in quos fit misericordia, sed & propter nos ipsos, adeò vt etiamsi nemo fuerit lædens, nemo in iudicium pertrahens, nihilominus præsentia contemnamus, eaque indigentibus dispensemus. Ad quod vt mentes hominum extimularet, primùm pulchra, eaque efficaci antithesi vtitur. *Nolite* (inquit) D *thesaurizare*, id est, ne reponatis vobis thesauros, &c. Quasi dicat. Si libet thesauros reponere, si animus est ditescere, agite, ostendam vobis quomodo id longè rectiùs assequamini quàm vulgus hominum studet. Non recondite vobis thesauros in terra perituros vtique, & variis obnoxios periculis, sed potius in cœlo, in æternum scilicet permansuros, atque ab omni periculo alienos. Efficacissima sanè est hæc persuasio, idque duplici nomine quemadmodum doctè ostendit Chrysostomus. Primùm quòd terrenum thesaurum ostendat facilè E patere noxæ: & propterea quia terrenis est, non posse nobis esse perpetuum: cœlestem verò, tutissimum esse: & propterea quod cœlestis sit, nobis fore cùm cœli possessione perpetuum. Quis autem

non omnibus modis mallet thesauros tutos & perpetuos, quàm periculis obnoxios, & omnino aliquando amittendos? Secundò huius persuasionis efficacia in eo relucet, quòd inde Dominus ad eleëmosynam cohortatur, vnde homines sibi metuentes ab eleëmosyna maximè abstinent. Cùm enim homines metuant, ne per elargitiones eleemosynarum decoquatur & perdatur pecunia, hac ratione contrà docet, tum demum maximè eam nos recondere, ac tutam nobis seruare, cùm in eleëmosyna distracta fuerit, imò non solùm nos conseruare thesaurum cùm in pauperes erogauerimus, sed etiam è contrario perdere nisi erogauerimus. Similis hortatio est apud Paulum. *Diuitibus*, inquit, *huius seculi pracipe, non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo, bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.* Porrò *thesaurizare thesauros in terra*, non est solùm eos in terra defossos recondere, sed quomodolibet terrenas facultates hic in mundo colligere, aut collectas apud se seruare. *Thesaurizare autem thesauros in cœlo*, est apud Deum comparare & colligere futurorum præmiorum merita. Quod quidem speciatim fit per eleemosynarum largitionem, generaliter verò per quæuis opera bona, vt *thesaurizate in cœlo*, sit diuitem fieri in operibus bonis. Hic verò dum ad thesaurizandum in cœlo Dominus cohortatur, videtur specialiter de ea locutus thesaurizatione, quæ per eleemosynas fit, vt patet ex eo quod cùm Lucæ 12. similibus verbis ad thesaurizandum in cœlo cohortetur, præmittat de eleemosyna, dicens: *Vendite quæ possidetis, & date eleëmosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis, quo fur non appropiat, neque tinea corrumpit.* Sic & per eleemosynam thesaurizare docuit Tobias filium, suum, dicens: *Si multum tibi fuerit, abundanter tribue: si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum lubenter impartiri stude. Præmium enim bonum tibi thesaurizas in die necessitatis.* Et postea Angelus Tobiæ: *Bona est*, inquit, *oratio cum ieiunio, & eleëmosyna, magis quàm thesauros auri recondere.* Ideoque & Psalmista de viro iusto dicit: *Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi.* Et, *Fœneratur Domino qui miseretur pauperis.* Notandum autem, quod Dominus indicaturus incertitudinem terrenorum thesaurorum, tria ponat, secundùm tres diuersitates diuitiarum. Metalla enim ærugine, vestres. tinea demoliuntur. Sunt autem alia, quæ neque æruginem, neque tineam timent, vt lapides pretiosi, & ideo ponit generale detrimentum, scilicet fures. Sciendum tamen quòd pro illo, *ærugo & tinea demolitur*, Græcè est σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Dictio autem σὴς, non æruginem significat, sed tineam potiùs, vt ex omnibus illis locis patet, vbi nos in veteri testamento tineam legimus. Nam ibi Græca semper habent σὴς. & apertissimum id quidem est ex illo Ecclesiastici: *De vestimentis procedit tinea*, vbi Græcè est dictio σὴς, & ex illo Iacobi: *Vestimenta vestra à tineis comesta sunt.* vbi Græca habent ἱμάτια σητόβρωτα. Dictio verò βρῶσις, significat propriè comesturam, vel comestionem. Vnde alia litera habet: *Vbi tinea & comestura exterminant*, quæ lectio est apud Cyprianum lib. 3. ad Quirinum, & in secunda expositione Chrysostomi, vbi locus iste sic explicatur: Omnia bona mundi triplex tollit interitus. Aut enim à semetipsis veterascunt & tineant, sicut vestimenta, aut ipsis dominis luxuriosè viuentibus comeduntur, aut ab extraneis, vel dolo, vel vi, vel calumniis, vel quolibet alio iniquo modo diripiuntur, qui omnes fures dicuntur, quia per iniquitatem festinant aliena facere sua. Quidam verò Græci sic distinguunt inter σὴς & βρῶσις, vt σὴς sit vermis, qui vestibus aliisque possessionibus innascitur: βρῶσις verò putrefactio, qualis est rubigo, omnisque similis corruptio rei ab ipsa re nata. Sed probabilissimum est quod indicat Theophylactus, vt σὴς referatur ad vestes, βρῶσις, verò ad cibos. Sic enim ille distinguit, vt nos quidem legimus eum nobis versum: Ærugo & tinea corrumpunt cibos & vestes, fures autem aurum & argentum. Lucæ autem 12. solùm tineæ fit mentio, pro quo ibi ponitur σὴς.

VBI ENIM EST THESAVRVS TVVS, IBI EST ET COR TVVM, &c.] Græcè non *thesaurus tuus*, nec, *cor tuum*; sed, *thesaurus vester*, &, *cor vestrum.* Nec habent Græca, *est cor tuum*, sed *erit*, Atque sic legitur apud Lucam: *Vbi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.* Alterum hic iam Dominus argumentum profert, à thesaurizando in terra auocans, ad thesaurizandum verò in cœlo prouocans, quod argumentum petitum est à prouerbiali sententia, quales plurimum semper veritatis obtinent & efficaciæ. Omnino enim videtur prouerbialis tunc fuisse sententia, quemadmodum & hodie est: *Vbi est thesaurus, ibi & cor.* Et quidem hac sententia idem iam agit efficacius, quod prius egit ostensione damni thesauri terreni, & lucri thesauri cœlestis, significans iam quòd etiamsi tuus permaneret in terra repositus thesaurus, nec illo tutior esset thesaurus cœlestis, non paruum tamen consequatur homo incommodum si thesaurizet in terra: magnum verò è contrariò bonum, si thesaurizet in cœlo. Porrò cùm non totum quod intelligi Dominus voluit, verbis explicetur, potest argumentum totum explicari hoc modo: Meritò negligere debetis thesaurizandi in terra studium, & contrà potiùs intenti esse studio thesaurizandi in cœlo, etiamsi quæ diximus de securitate thesauri cœlestis, & periculis thesauri terreni, nõ ita sese haberent, eo quòd secùdùm verissimam sententiam prouerbii vice vulgo iactatam, *vbi est thesaurus vester, ibi & cor vestrum erit*, quare si in terra thesaurizaueritis, simul cum thesauro vestro, cor vestrum fixum erit in terra, quo nihil potest esse vel iniquius, vel infelicius. Quid enim iniquius, & magis indignum, quàm mentẽ, quæ naturæ cœlestis est, terræ affixam esse ac vos qui cœlestem habetis patrem, & ad cœlestia vocamini mente totos addictos caducis huius mundi rebus? Quid infelicius, quam diuinã hominis mentem tali subiectam esse seruituti & tyrannidi, vt terrenis rebus alligata non possit ea exequi, quæ eius sunt propria, diuinis scilicet rebus intendere & occupari? Quòd si verò contrà in cœlo fuerit thesaurus vester, iam vobis etiamnum in terra corpore detentis, mens vestra tota in cœlo erit, in quo vt iam mens vestra degat & fixa sit mentis diuinæ conditio requirit, & vocatio vestra, si modò velitis promissorum cœlestium præmiorum aliquando esse participes. Et profectò si nihil aliud, hoc vnum satis esse debebat ad eximendam nobis omnium rerum mundi cupiditatem: quòd animus (hunc enim per cor hic significat) qui Deo, æterno bono: oblectari debebat, prorsus alligetur nihili huius

huius seculi rebus. Quæ enim miseria, quódve tormentum simile, quàm si homo ita dementaretur, vt sciens humanos cibos salubriores & delicatiores, non posset tamen nisi stercoribus vesci & oblectari?

LUCERNA CORPORIS TUI EST OCULUS TUUS. SI OCULUS TUUS FUERIT SIMPLEX.] Græcè non est *corporis tui, & oculus tuus*, sed absolutè, *Lucerna corporis est oculus*, quæ absoluta sententia plus habet gratiæ & dignitatis. Est enim sensus: Quod lucerna est in domo, hoc est oculus in corpore, non in tuo solùm, aut in meo: sed in quouis hominis aut animantis corpore. Ex qua generali sententia iam infertur singulare quod erat docendum; *Si ergo oculus tuus fuerit simplex.* Nam coniunctionem illatiuam, *ergo*, & Græca habent, & Augustini lectio. Est autem totus hic Domini sermo parabolicus & metaphoricus, quo per conditionem oculi corporalis ostendit conditionem oculi spiritualis, hoc est, mentis: quare primùm videndum quomodo litera cõueniat oculo corporali, ac deinde quomodo eadem illa applicanda sunt oculo spirituali. Nõ enim quoniam Dominus oculum vocat simplicem & nequam, ideo non potest ad literam intelligi Dominus locutus de oculo corporali, vt quidam argumentantur. Nam etiam oculus corporalis rectè dicitur simplex, quia scilicet purus, vt exponit Hieronymus, nec habens admixtionem alicuius humoris impedientis & perturbantis visum. Et quanquam Latina dictio, *nequam*, non bene conueniat oculo corporali, Græca tamen dictio πονηρός, id est, malus, peruersus, rectè dicitur de oculo corporali qui vitiatus est. Verum tamen est quòd Euangelista illis sit vsus dictionibus, quæ oculo spirituali magis conueniunt, quam corporali, vt intelligeremus transitum debere fieri ab oculo corporis ad oculum mentis. Oculus ergo corporalis, est lucerna corporis totius, hoc est fungitur vice lucernæ, quia sicut lucerna lumen præbet volẽtibus quid agere, sine quo nihil rectè agere possent ita oculus omnibus membris corporis veluti lumẽ præbet, vt possint singula suis ritè fungi officiis. Si ergo oculus corporis fuerit purus, totum corpus erit lucidum, quia vniuersa corporis membra ita illuminabuntur, vt possint singula rectè sua peragere officia. Si verò oculus fuerit vitiatus & deprauatus, eius vitium cedet in totius corporis perniciem, quia omnia eius membra versabuntur in tenebris, hoc est, nullum clarè & non impeditè suum munus obibit, sed veluti in tenebris totum corpus palpitabit & errabit. Porrò parabola hæc variè transfertur ad oculum mentis, propter quem certum est exemplum istud de oculo corporali Dominum attulisse. Chrysostomus enim per oculum intelligit mentem ipsam, quæ hoc est animæ, quod oculus est corpori. Hæc si fuerit pura, erit etiam totum corpus lucidum, hoc est, etiam omnes vires & operationes hominis erunt claræ, & à peccato puræ. Si verò mens ipsa quæ reliquis viribus ex sese tenebrosis lumen præbere debet, quæque omnium operationum est causa, fuerit, vitiata, omnes animæ vires tenebrosæ erunt, quia nihil rectè agent, omnesque operationes erũt tenebrosæ, quia tenebris peccatorum inuolutę, & lumine rectæ rationis destitutæ. Iam quod sequitur, *Si ergo lumen quod in te est*, &c. hunc habet sensum: Si ergo mens quæ data est ad hoc, vt animam totam illuminaret, fuerit tenebrosa, reliquæ animæ vires, quæ ex sese sunt tenebrosæ, quàm iam erunt tenebrosæ totæ, hoc est, quàm multipliciter & grauiter omnino versabuntur in tenebris peccatorum. Hanc autem generalem doctrinam, quæ variis locis deseruire posset, Chrysostomus præcedentibus sic intelligit subiunctam, vt per eam demonstraretur quantum malum sit cor habere defixum in terra. Quoniam enim dixit: *Vbi est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum*; significans cor eorum defixum esse in terra qui thesaurizant in ea: ostendit deinceps ab externis rebus sumpta similitudine quantum hoc sit malum, nempe quòd mente, cupiditate rerum terrenarum, quibus affixa est, corrupta & maculata, ac ob id claritate sui luminis destituta, omnes iam reliquæ hominis vires efficiuntur magis tenebricosæ, omnesque operationes peccatis magis inuoluuntur. *Qui enim* (vt habet Paulus) *volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli, & desideria multa, inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Secundùm Augustinum autem per oculum intelligitur intentio hominis, quæ si munda est & simplex, nihil quàm Deum respiciens, omnia opera nostra quæ secundùm eam operamur, clara sunt & lucida: si verò sordidata fuerit appetitu rerum temporalium, tenebrosa erunt omnia opera nostra; quantumuis in speciem lucida, & bona, omnesque similiter animæ vires tenebris replebuntur. Secundùm quàm intelligentiam hæc Saluatoris doctrina referri potest ad superiora, hoc modo, vt quoniam superiùs docuit thesaurizandum in cœlo per eleẽmosynarum largitionem, iam doceat Dominus quod qui eleẽmosynas faciunt, cor debeant habere ad Deum & simplici intentione eas facere. Sic enim hæc doctrina refertur ad superiora in secunda expositione Chrysostomi, quanquam etiam ibi per oculũ mens intelligatur. Proinde intelligi potest hæc doctrina referri & ad id quod immediatè præcedit secundùm eum modũ qui supra ex Chrysostomo ostensus est, & simul ad omnia quæ in 4. capit. Matthæi dicta sunt de modo & intentione eleẽmosynæ, orationis & ieiunii. Omnia autem hic concisè dicta sunt, multaque relicta sunt intellectui auditorum, siue quòd sic loqui magnam præ se ferat autoritatem dicentis, & soleat mirè audiẽtibus cogitationem mouere, aculeosque non vanis in mentibus illorum relinquere, siue quòd Euangelistæ breuiter perstringere voluerunt quæ à Domino apud vulgus dicta erant fusiùs. Non enim Euangelistæ conscribere instituerant singula Domini facta & dicta, sed breuem tantùm commentarium dictorum & factorum Domini, idque in multis miscellaneè, non seruato dictorum & factorum ordine. Cæterùm quòd hic dicitur; *Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:* non sic est intelligendum, quasi nihil erroris aut peccati sit in eo qui mentem habet puram, sed quòd nihil horum sit dominaturum ei, & absorbendum sit à prædominante luce, quicquid adhuc remanet tenebrarum, ratione cuius Ephesiis scribens Paulus dicit, *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.*

NEMO POTEST DUOBUS DOMINIS SERVIRE. AUT ENIM UNUM ODIO HABEBIT, ET &c.] Iam tertio alio argumento à diuitiarum studio auocat, superioribus etiam efficaciore, quo simul excludit cogitationem, qua quis

D. August. | D. Chrys. | 1. Tim. 6. | D. August. | Ephes. 5.

obuiam ire dictis posset. Cogitare enim quidam poterant, quid si & in cœlo & in terra thesaurizemus, sicque cor & in cœlo & in terra habeamus? sic enim videbimur non incidere in dãna tenebrarum. Huiusmodi ergo cogitationi his verbis apposite Dominus respondet, ostendens non posse animum in diuersa esse distractum, & simul ostendens quantum malum sit studium pecuniarum, & contrà quantum lucrum, illarum contemptus, eo quòd propter pecunias doceat nos ex Dei seruitute excidere, & indigno seruitutis iugo subiici, & contrà pecuniarum contemptu tota illi nos mente & dilectione posse coniungi. Non autem statim apertè & nudè dixit : *Non potestis Deo seruire & mammonæ?* sed priusquam illud inferret, generalem præmittit sententiam apud omnes vulgatam & receptam. Videtur enim etiam hæc sententia : *Nemo potest duobus dominis seruire*; desumpta à Domino è sententiis prouerbialibus apud vulgum receptis, & proinde non est specificandum qui sint illi duo Domini, quibus nemo dicitur posse seruire, eosque esse Deum & mammonam, vt expressit Diuus Augustinus. Generalis est enim sententia, ex qua concluditur quod erat ostendendum; *Non potestis Deo seruire & mammonæ.* Nec necesse est subintelligere aut addere dominis contrariis, eo quòd Dominus hanc sententiam assumpserit, vt vulgò iactabatur, qua significabatur, non facilè reperiri posse duos tam commodis moribus, tamque voluntate vnanimes, vt idem seruus duobus possit satisfacere, & pari studio seruire. Itaque satis habuit Dominus hanc sententiam in vulgo veram esse, & vt in plurimum aut semper sic vsu venire apud homines. Porrò illud; *Aut enim vnum odio habebit,* &c. in quo videtur vnius & eiusdem esse repetitio, cum satis fuisset dicere: *aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget*, vt bene intelligatur, oportet per *vnum*, in vtroque membro certum aliquem quem voles ex duobus intelligere demonstratum, & similiter per *alterum* intelligere vtrobiq; secundum ab eo quem mente concipimus demonstratum per vnum. Ad quod significandum vtrique dictioni videtur apud Græcos additus articulus τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον. Itaque hic est sensus: Aut enim hunc odio habebit & alterum diliget: aut contra, illum sustinebit, & alterum contemnet. Adeò autem fuse hæc à Domino sunt dicta, vt id cuius similitudinem explicant, animis auditorum magis infigeret. Aut secundùm Chrysostomum ideo vtramque hanc partem Dominus posuit, vt ostenderet facilem esse ad meliora mutationem. Ne enim quis diceret, semel sum seruitio pecuniarum subiugatus, ostendit non esse impossibile conuerti, & quemadmodum inde huc ventum est, ita hinc quoque illuc posse reuerti. Secundùm quosdam geminatio ista significat duplex seruitutis genus. Nam quidam seruiunt liberaliter & spontè, quidam seruiliter & coactè. Si ergo spontè seruiat, vnum Dominorum odio habebit, & alterum diliget. Si verò coactè, vnum sustinebit; & alterum contemnet. Augustinus verò *vnum & vnum*, ad mammonam referens: *alterum & alterum* verò ad Deum, sic explicat: Aut mammona odio habebit, & Deum diliget : aut mammona sustinebit, & Deum contemnet. Ideoque vult in secunda parte non esse dictum: Aut vnum diliget, & alterum odio habebit, sed sustinebit & contemnet, quod durum patiatur Dominum quisquis seruit mammonæ, nec Deum quisquam propriè odisse potest. Verùm, vt dictum est, hic sermo Domini generalis est, non explicandus de duobus aliquibus certis dominis. Deinde Pro illo; *vnum sustinebit*, aut, vt velit Augustinus, *vnum patietur* Græcè est τοῦ ἑνὸς ἀνθέξεται quod magis est, vni adhærebit. Non enim hic ponitur actiuum ἀντέχω quod sustineo significat, & tolero, sed deponens ἀντέχομαι quod cum genitiuo constructum significat adhærere, vnde est τῶν βίβλων ἀντέχεσθαι id est, libris adhærere & affixum esse. Est ergo hic totius huius loci sensus: Scitis vulgò celebratum adagium, ac experientia multa comprobatum. Neminem posse duobus dominis rectè seruire, quod non facilè duo reperiantur moribus tam similibus & commodis, vt vtrique quis satisfaciat, aut pari affectu sit addictus. Si enim sit, cui duo contingant Domini is vel morum vel imperiorum diuersitate offensus, vel non sustinens affectum suum in vtrumque pari studio ferri, aut vnum eorum odio habebit, & alterum diliget : aut contrà illum amplectetur, ac sustinebit, & istum contemnet. Ita & scitote non posse vos, quantumuis id plerique frustra conentur, Deo simul & mammonæ seruos esse, maximè cùm sint hi duo domini inter se summè contrarii, & contraria planè iubentes, adeò vt qui vnum eorum diligit, alterum necessariò odio habeat : & contrà qui vnum eorum odio habet, alterum diligat. Proinde videte, quantum malum sit diuitiarum studium, cùm & Dei seruitio vos excludat, cui profectò supra omnes seruire, necessarium pariter ac commodum est vobis, & tam indigno vobis domino seruire compellat, ac grauissimum mammonæ tyrannidem subire. Videte vtrum dominum amplecti malitis, nam vtrique seruire non potestis. Est autem, mammona, dictio Chaldaica, significans idem quod Græcis πλοῦτος hoc est, diuitiæ. Vnde & lingua Punica Mammon dicitur lucrum, teste Augustino. Bene autem Dominus mãmonam veluti dominum quendam componit cum Deo, tum vt indicaret studiũ huius esse veram seruitutem, tam indignam libera & generosa natura hominis, quàm ea dignior est mãmona, re scilicet mortua, terrena, & cui homo dominari deberet: tum vt indicaret eos qui studio pecuniarum occupantur, mammonam sibi pro Deo colere, quomodo & Paulus auaritiam vocat idolorum seruitutem. Non dixit autem Dominus: non potestis Deo placere, & habere diuitia. Nihil enim vetat Christianum habere diuitias, si eas habeat vt habuerunt Patriarchæ, hoc est, si eis non seruiat, sed imperet, & dominetur. Seruit autem eis qui animum suum illis apponit, qui earum gratia facit ferè quicquid facit, qui ab eis pendet, & fœlicitatem suam hinc sperat, qui cùm recta ratio dictat, non expendit eas in Dei gloriam, in suam & proximi vtilitatem, qui per fas ac nefas congregat, nihil graue ducens, modo liceat lucrum facere.

IDEO DICO VOBIS, NE SOLICITI SITIS ANIMÆ VESTRÆ, QVID MANDVCETIS, &c.] Ex his quæ superiùs dicta sunt de non thesaurizando in terra, & non seruiendo mammonæ, infert Dominus etiam solicitudinem rerum necessariarum abiiciendam esse, obuians cogitationi qua iam auditis prædictis cogitare quispiam posset : Non est animus thesaurizare in terra, nec cor in terra fixum habere, sed nec seruire mammonæ, hoc est,

penitus

penitus me congerendæ pecuniæ addicere volo, A Tantùm solicitus sum pro his quibus ad vitam sustentandam opus est. An etiam hic quicquam iniquè à me committitur? Rursum etiam excludit præceptum necessitatis humanæ, quo plerique excusare solent auaritiæ suæ morbum, dicentes sese consulere fami, & nuditati: illi, inquam, cogitationi respondet, & hunc prætextum excludit, dum inferendo ex superioribus dicit: *Ideo dico vobis, ne soliciti sitis*, &c, significans huiusmodi solicitudinem etiam cor in terra figere, & proinde lucernam mentis vitiare, pertinere etiam ad seruitutem mammonæ, acproinde Dei puram seruitutem impedire. Sic B ergo istud ex superioribus infertur: Cùm cauendum sit, ne corde in terra defixo, oculus mentis corrumpatur, ac vni Deo sit seruiendum, non satis est non incumbere congerendis diuitiis, sed etiam excutere oportet vulgarem hanc hominum solicitudinem rerum ad victum & vestitum necessariarum: eo quòd & hæc cor hominis terrenis infigens, oculum mentis vitiet, ac obscuret, atque ad seruitutem mammonæ pertineat, vti eam plerique suæ auaritiæ prætextum faciunt, & synceræ seruitutis Dei impedimentum præbeat. Obseruandum autem hic Dominum in principio quidem non intulisse hunc sermonem de excutienda solicitudine. Sic enim onerosus fuisset & importunus: sed priùs mise- C riam ac distentionem animi de pecuniæ amore nascentem ostendens, tum deinde intulit de abiicienda solicitudine sermonem, vt iam eisdem de causis quibus pecuniarum amor facilè cognoscitur esse perniciosus & noxius, etiam solicitudo necessariorum cognosceretur esse mala. Cumque sciret Dominus solicitudinis morbum in omnium ferè mentibus nimis hærere, non satis fuit ex superioribus inferre, non oportere nos esse solicitos, sed multis, idque efficacibus argumentis prosequitur solicitudinis huius vanitatem & indignitatem ostendere. Cùm autem homo ex duabus fit compositus partibus, anima scilicet & corpore, & ob id duplex solici- D tudo homines teneat, eorum scilicet quæ ad animam in corpore sustentandum sunt necessaria, & eorum quæ sunt necessaria tegendo corpori, vtramque simul solicitudinem similibus resecat argumentis. Illud tamen quod dicit, *ne soliciti sitis animæ vestræ quid manducetis*: non sic est accipiendum, quasi anima indigeat cibo ad sui sustentationem, cùm sit incorporea sed secundùm Chrysostomum, communi more hoc Dominus locutus est, quòd etsi anima alimentis non indigeat, tamen, vt in corpore permaneat, alimentis indiget à corpore sumptis. Aut secundùm Augustinum, anima more scripturæ & phrasi Hebraica pro vita E ponitur, quemadmodum & illud: *Qui amat animam suam, perdet eam.* Porrò priusquam argumenta quibus Dominus vtitur, declarentur, videndum qualis solicitudo hic prohibeatur. Fuerunt enim olim hæretici quidam dicti Euchitæ, à precibus quibus instanter vacabant, qui teste Augustino de hæresibus, opinabantur, inducti his verbis Domini, non licere monacho sustentandæ vitæ suæ causa aliquid operari, quales fuisse quosdam monachos etiam tempore Augustini testatur libellus de operibus monachorum ab eo editus. Quos malè intellexisse hunc locum, nec omnem

Qui solicitudo prohibeatur.

Ib. 20.

solicitudinem prohibitam esse, multæ docent scripturæ. Nam & Paulus manibus laborabat *vt victum sibi & aliis pararet*, & Ephesiis scribens, *præcepit vt qui prius otiosi erant, laborarent operantes manibus; vt haberent vnde tribuerent necessitatem patienti.* Et ad Galatas dicit *se solicitum fuisse, vt quod de prouisione pauperum qui erant in Hierusalem, Petrus, Iacobus & Ioannes ei commendauerant, exequeretur.* Itaque Diuus Augustinus & in secundo libro super sermonem Domini in monte, & libro de operibus monachorum, vult hoc loco Dominum eam prohibere solicitudinem, qua ideo quis Deo seruiret, vt quæ ad victum & vestitum pertinent, sibi compararet, veluti si quis Euangelium prædicaret eo fine, vt hinc victum sibi paret. Hoc est secundùm Augustinum, prohibetur talis solicitudo, qua quis vitæ necessaria, veluti finem suarum omnium operationum præstitueret, & prius haberet victum & vestitum comparare, quam regnum Dei quærere. Verùm ex toto contextu patet non solùm hanc solicitudinem planè malam Dominum hic reprobare, nec rursum solùm solicitudinem superfluam, qua quis scilicet plus quàm necesse est, solicitus esset sibi comparare. Nam hanc satis resecauit suprà, dum præcepit non thesaurizare in terra. Sed omnem solicitudinem anxiam & timidam rerum quantumuis necessariarum. Solicitudo enim variis rationibus potest esse vituperabilis. Et primùm quidem si sit inordinata, videlicet si præpostero ordine pro quibusdam rebus simus soliciti, vt si quis euangelizet propter parandum cibum. Secundò, si sit superflua, vt si pro pluribus simus soliciti, quàm necessitas, vel honestas personæ postulauerit. Tertiò, si sit præoccupata, vt dum hodie de his sumus soliciti, quæ futuro tempore sunt curanda. Quartò, si sit anxia, & timida, vt dum quis variis in seipso distrahitur cogitationibus de futuro operationum & laborum suor[um] euentu metuens anxiè ne non consequatur quod erit vitæ necessarium, aut quod expectat. Atque à duobus his postremis solicitudinis vitiis hic Dominus potissimùm vult dehortari, & priùs quidem ab anxietate solicitudinis, deinde verò etiam a solicitudine præoccupata, cùm subiicit: *Nolite ergo soliciti esse in crastinum.* Huiusmodi enim solicitudo anxia, præoccupata de rebus temporalibus, mala est, tum quòd declarat hominem destitutum esse debita fide diuinæ prouidenti[æ], tum quòd terrenis rebus faciat animum hominis nimis esse addictum. Nec solùm anxia illa solicitudo vituperabilis est, dum in rebus temporalibus occupatur, sed etiam in rebus spiritualibus, cùm æquè tunc arguat diffidentiam diuinæ bonitatis. Vnde Paulus huiusmodi anxietatem & timiditatem in omnibus rebus volens abesse, dicit: *Nihil soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione cùm gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.* Et Petrus: *Omnem*, inquit, *solicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Laudabilis autem est solicitudo, qua quis secundùm exigentiam rei quæ curanda est, diligentiam adhibet perficiendi illud. Atque huiusmodi solicitudo ad distinctionem solicitudinis quæ hic & in Apostolorum sententiis superioribus prohibetur, rectè vocatur solicitudo diligentiæ, nec propriè est solicitudo dicenda, sed potiùs diligentia. Itaque laudabilis est etiam terrenarum rerum solicitudo, qua quis diligens

1. Thess. 2.

Ephes. 4.

Galat. 2.

Quatuor de causis vituperatur solicitudo.

Solicitudo anxia & præoccupata.

Philip. 4.

1. Pet. vlt.

Laudanda solicitudo diligentiæ.

ligens est pro parandis ad vitam necessariis, operando manibus, sic tamen vt non plura quærat quàm necesse est, aut non præpostero ordine quærat, sed vt habens vitæ necessaria, commodè Deo & proximis seruire possit. Ad hanc solicitudinem, aut potiùs sedulitatem, adhortatur Sapiens exemplo formicæ. Verùm sicut maior diligentia adhibenda est in rebus spiritualibus quàm temporalibus, & rursum laudabilior est diligentia qua quis prospicit alienæ indigentiæ, quàm propriæ: ita etiam huiusmodi solicitudinem scriptura magis commendat & præcipit. Hinc Paulus: *Soliciti, inquit, seruare vanitatem spiritus in vinculo pacis.* Et se dicit solicitum fuisse, vt prospiceret pauperibus qui erant in Hierusalem. His tamen locis non est ea dictio quæ hoc loco, sed verbum σπουδάζω, quod propriè significat studere & diligentem esse. Hinc verò est μεριμνάω, quod propriè significat corde anxium, & distentum esse ob aliquam rem. Deriuatur enim τὸ μέριμνα ἀπὸ τοῦ μερίζειν τὸν νοῦν, aut ὡς μερίδνα conuersione τοῦ δ in μ vnde verbũ μεριμνάω. Vnde propriè significat internam illam cogitationem circa varia distractam non externam diligentiam quam σπουδάζω significat. Hinc in multis locis apud Paulum, vbi nos legimus solicitudinem, vel solicitum, Græcè est, σπουδὴ, & σπουδαῖος, vt cùm dicitur: *Qui præest in solicitudine.* Et eodem capite: *Solicitudine non pigri.* Et: *Ecce secundùm Deum contristari vos quantam in vobis operatur solicitudinem.* Et: *Abundatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine.* Et eodem capite: *Gratias ago Domino meo, qui dedit eandem solicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit, sed cùm esset solicitior, sua voluntate profectus est ad vos.* Et rursum. *Misimus cum illis & fratrem nostrum*, quem probauimus in multis sæpe solicitum fuisse, nunc autem multo solicitiorem. Et ad Hebr. 6. *Cupimus vnumquemque vestrum eandem ostentare solicitudinem.* Sic & Lucæ 7. *Rogabant eum solicitè*, Græcè est σπουδαίως, & 2. Timoth. 1. *Solicitè me quæsiuit*, σπουδαιότερον ἐζήτησε, studiosius quæsiuit me. Et capite secundo. *Solicitè cura teipsum probabilem exhibere*, pro solicitè cura, Græcè est σπούδασον, id est, stude & diligens sis. Semel tantùm, quod sciam, apud Paulum occurrit vocabulum μέριμνα in bonum, vt 2. Corinth. 11. *Solicitudo omnium Ecclesiarum.* Sic & verbum μεριμνάω in bonum accipitur, ad Philippenses. 2. *Neminem enim habeo tam vnanimem qui syncera affectione pro vobis solicitus sit.* Vbi Græca habent, τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει. Correspondet autem solicitudo & μέριμνα, vt vitium notat & malitiam aliquam aut afflictionem animi, verbo Hebraico דאג Daag, quod ponitur Hierem. 17. vbi legimus: *In tempore siccitatis non erit solicitum.* Et 42. *Fames pro qua soliciti estis adhærebit vobis.* Et Ezech. 12. *Panem suum in solicitudine comedent.*

Ephes. 4. — Rom. 12. — 2. Cor. 7. — 2. Cor. 8. — Heb. 6. — 2. Tim. 1. — 2. Tim. 2. — 2. Cor. 11. — Philip. 2. — Hier. 17. — Hier. 42. — Ezech. 12.

NONNE ANIMA PLVS EST QVAM ESCA, ET CORPVS PLVS QVAM VESTIMENTVM?] Solicitudo alicuius vana ostenditur ex duobus. Primò, si habet aliquem, qui & paratus sit & sufficiat illi in omnibus prospicere, quod rursum ex duobus colligitur nimirum si is maiora præstiterit, quàm sint ea pro quibus solicitudo habetur, aut si is extraneis & minus dilectis ea subministret, de quibus ille solicitus est. Secundò, vana comprobatur solicitudo alicuius, dum de his, quæ est solicitus quæ in ipsius non sunt potestate, quæque solicitudine sua assequi non potest. Itaque Dominus his omnibus argumentis auocat à solicitudine cibi & vestimenti. Et primùm quidem duobus argumentis ostendit nos habere qui & paratus sit, & potens prospicere victum, & vestimentum, priùs quidem ostendens, maiora Deum patrem nobis præstitisse. *Nonne*, inquit, *anima plus est quàm esca?* &c. quasi dicat, (est enim intellectio.) Si Deus nobis sine merito & labore nostro animam & corpus vltrò largitus est, an non etiam cibum & vestimentum largietur, quæ illis multo sunt minora, maximè cùm illa sic condiderit, vt istis indigeant? Qui enim maiora præstitit, declarauit se, & minora præstare, & posse, & velle. Qui animam, & corpus esse dedit, vtique & ea dabit, sine quibus illa voluit non posse subsistere. Nisi enim voluisset conseruare quod erat, non creasset vt esset: quòd autem sic creauit vt per escam, & tegumentum conseruetur, necesse est, vt det ei illa quamdiu vult esse quod fecit. Et hæc quidem ratio communis cibo, & vestimento, sumpta est à maiori. Sequens verò ratio cibo propria, sumitur à minori, Ostenditur enim etiam nobis Deum velle prospicere de cibo, quia illum lagitur volatilibus cœli. In qua ratione cauendum ne intelligamus Dominum nos voluisse monere ne meteremus, neque seminaremus, neque congregaremus in horrea, cùm præceptum sit à Deo homini: *In sudore vultus tui pasceris pane tuo.* Sed intelligendum est Dominum voluisse, vt nos respiciendo ad Dei prouidentiam circa pastum auium, anxiam animi solicitudinem excuteremus, certò persuasi quòd cùm Deus illarum conditor, noster verò etiam pater illas pascat citra illarum laborem, dum tantùm id faciunt ad quod naturæ instinctu impelluntur, etiam nos sit multo magis pasturus, dum id facimus quod ex eius voluntate, & præcepto nobis incumbit, adeo vt si ex eius voluntate aliis melioribus operibus intenti simus, quàm iis, quæ ad victum parandum directè ordinantur, qualia sunt serere, & metere, metuere tamen non debeamus ne nobis non serentibus, nec congregantibus in horrea, desit vnde viuamus. Consistit autem vis huius argumenti non solùm in comparatione hominum ad aues, sed etiam in diuersa dispositione & relatione Dei ad vtrosque quam indicat, cùm dicit: *Et pater vester cœlestis pascit ea.* Non enim dicit: Et Deus pascit ea, sed, *pater vester & cœlestis.* Cùm enim dicit, *& pater vester*, significat Deum, qui volatilia pascit; cùm illorum tantùm sit Dominus, non pater, multo magis nos, quorum etiam pater est, pasturum, cùm proprium patris officium sit, filiis alimenta prospicere. Cùm verò, *cœlestis*, dicit, id sanè rectè intelligitur significare, non putandum esse, patrem nostrum eo quòd cœlestis est, se indignum ducere temporalia, & terrena nobis dispensare, cùm nec indignum se putet prouidentiam suam extendi ad volatilia. Simul etiam his verbis Dominus philosophorum commenta demolitur, qui negabant Dei prouidentiam in istis inferioribus metuentes ne diuina prouidentia violaretur, si ad hæc se inferiora demitteret, propter quod videtur Theologus appellasse Aristotelis parcam prouidentiam. Nullo autem argumenro probat Deum pascere volatilia cœli, quòd id ex scripturis persuasum satis esset, iis quibus loquebatur. Dauid enim dicit: *Aperis tu manum tuam, & imples omne animal benedictione.*

Psal. 149. — D. Au[...] — Psal. [...]

Et

Et rursum: *Qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum.* Porrò auium potiùs quàm aliarum bestiarum mentionem facit, siue quòd hæc sint minima animalium, siue quòd omnium hæc maximè à solicitudine videntur libera, occupata ferè circa cantum, & veluti obiter cibum sumentia. Fortè & ob id, vt nos transferat ad auium imitationem, etiam in eo, vt terrenis omnibus supergressi cælestia petamus. Tertiò verò Dominus ostendit vanitatem solicitudinis ex eiusdem inefficacia. *Quis* (inquit) *vestrum cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?* Vbi notandum pro, *cogitando*, Græcis esse μεριμνῶν, id est, solicitus existens: participium enim est eius verbi quod hic sæpè vertitur per solicitum esse. Est ergo sensus. Quis vestrum anxia sua & solicita cogitatione, aut sua solicitudine potest adiicere, &c. Ex quibus verbis satis patet qualem solicitudinem hic Dominus improbet. Hanc autem rationem quam hac interrogatione Dominus vult insinuare Augustinus refert ad sequentia, videlicet ad improbandum solicitudinem vestimentorum, vt sit sensus: Cùm vestra cura non sit factum, vt ad hanc staturam veniret corpus vestrum, quemadmodum ex eo patet, quod quantumuis intendatis omnem solicitudinem, non possetis vel cubitum vnum adiicere staturæ, illi relinquite curam tegendi corporis, cuius cura factum est vt esset tantæ staturæ. Verùm magis apparet hanc rationem pertinere ad superiora, vt quemadmodum superius exemplo auium peculiariter à solicitudine cibi auocauit, ita & hic ratione propria à cibo auocet, Nam mox subiicit: *Et de vestimentis quid soliciti estis?* significans se, postquam dehortatus est à solicitudine cibi, velle & à solicitudine vestimentorum dehortari. Apud Lucam quoque cap. 12. vbi eadem, quæ hic, habentur, hæc tertia ratio sic ponitur, vt non possit referri nisi ad dehortationem solicitudinis cibi & vitæ conseruandæ. Perficitur enim hoc modo: *Si ergo nec quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?* Vnde patet Dominum hic voluisse insinuare argumentum à minori. Non est autem minus solicitudine cubitum corpori adiicere, quam solicitudine vestire corpus, cùm istud sit quodammodo in hominis potestate, illud verò nullo modo. Sensus ergo à Domino intentus est iste: Vultis videre quàm non sit solùm im[illegible] diffidentiæ, sed etiam vanissimæ stultitiæ, d[illegible] cruciari cura rerum ad victum pertinentium? Quis est vestrum, qui quamuis magna solicitudine possit etiam vnum cubitum addere staturæ suæ? Cùm ergo nemo rem tam paruam possit sua solicitudine, frustra soliciti estis de victu, & vitæ vestræ conseruatione. Quare illi potiùs vitæ vestræ curam committite, qui sicut citra vestram solicitu[illegible]nem corpus ad præscriptam magnitudinem p[illegible]ducit, ita quoque sine illa prospiciet de victu, quo corpus augescit & roboratur, vitamque vestram ad præscriptum ab eo terminum perducet, sine cuius prouidentia tam est inanis omnis vester conatus, & labor, pro vita conseruanda insumptus, quàm est inanis solicitudo augendi corpus, vltra mensuram à Deo concessam. Quanquam autem, nec palmum, nec digitum homo staturæ addere possit, tamen cubitum dicit, eo quòd propriè mensura staturæ sit cubitus, vt annotauit quidam Græcus. Omnis enim homo suorum cubitorum quatuor habet in latitudine, quatuor in altitudine.

Psal. 149.

D. August.

Euthymius in commentariis super hunc locum.

ET DE VESTIMENTIS QVID SOLICITI ESTIS? CONSIDERATE LILIA AGRI, &c.] Postquam monstrauit quòd non oportet nos pro cibo esse solicitos, ad id quod leuius est pertransit, non enim ita necessarium est indumentum sicut cibus. Sicut autem prius exemplo quodam animalium auocauit à solicitudine cibi, ita & nunc etiam exemplo quodam à solicitudine vestimentorum. Nō autem hic vtitur exemplo volucrum vt induceret pauum aut cygnum: sed potiùs exemplo florum: vt ex variis rebus exempla desumens, & viliora etiam proferens, in quibus Dei prouidentia relucet mirè, efficaciùs solicitudinem excuteret. Deinde, quia in floribus maximè spectatur pulcritudo, quæ illis loco vestimenti est. Liliorum autem inducit exemplum quod hæc inter omnes flores singularem obtineant gratiam, & decorem. Sed agri, adiecit, quòd hortensia lili[illegible] [illegible]onnihil debere videri poterant curæ human[illegible], sicut & priùs videri potest ideo dixisse de volatilibus cœli, vt distingueret ab alitibus. Quum autem sit sermo de indumento, quo modo mentionem fecit de incremento, dicens, *quomodo crescunt*; Quia dictionem illam, *crescunt*, propter folia posuit, quæ horum vnicuique sunt indumentum. Est ergo sensus: videte quomodo lilia agri sine omni ipsorum solicitudine, sola Dei prouidentia crescendo in foliis decorem maximum assequuntur. Quod autem sequitur, *Non laborant, neque nent*, rectè accipitur, vt priùs propter viros sit dictum, secundùm propter mulieres, vt vtrosque Dominus hoc exemplo confortet, vt sit sensus: *Non laborant*, quemadmodum viri pro prosequendis vestibus: *neque nent* quemadmodum mulieres. Quibus verbis ostendit lilia libera esse ab omni solicitudine, deinde, adiungit quanta tamen sit eorum pulchritudo, qua veluti amiciuntur & vestiuntur, dicens: *Dico autem vobis* quod rectius vertitur: *Dico tamen vobis*, vel, *attamen dico vobis.* Sic enim ingerit maiorem admirationem: & comparationem immensæ, & insuperabilis pulchritudinis, cum carentia omnis solicitudinis. Salomonis autem mentionem intulit, quòd is gloriosissimus omnium regum apud Iudæos fuerit, omnis pulchritudinis amator, & studiosus inquisitor, vt testatur de seipso in Ecclesiaste. Dicit autem ad maiorem exaggerationem, *in omni gloria sua*, hoc est secundùm Chrysostomum, toto tempore regni sui, vt non solùm semel, atque iterum significetur Salomon superatus à florum decore, sed etiam tota qua regnauit ætate. Et certè verissimè dictum est ipsum Salomonem non sic amictum fuisse sicut vnum liliorum, aut quorumuis florum. *Reuera enim*, inquit Hieronymus, *quod sericum, quæ regum purpura, quæ pictura textricum potest floribus comparari? Quid ita rubet vt rosa? Quid ita candet vt lilium? Violæ verò purpuram nullo superari murice, oculorum magis quàm sermonis iudicium est.* Nam, vt habet Chrysostomus, quantum distat à veritate mendacium, tantum illorum amictus, & horum florum discrimen interiacet. Porrò hæc comparatio gloriæ Salomonis cum pulchritudine florum, non solùm valet ad id quod Dominus hic agit, nempe ad excutiendam vestimentorum solicitudinem, sed etiam ad comprimendam hominum in vestitus elegantia superbiam. Quid enim in ea superbit homo, cùm à vilissi-

D. Chrys.

D. Hieron.

à vilissimis floribus longè in decoro superetur, à quibus etiã gloriosissimus Salomon superatus est? Postquam autem Dominus maximam liliorũ pulchritudinem sine omni solicitudine partam ostendit, deinde ex ea pergit inferre vanitatem solicitudinis nostræ de parandis vestimentis. Idque vt efficacius faceret, vilitatem liliorum maximam cum summa illorum pulchritudine componit. Atque ob id quæ priùs lilia vocauit, nunc fœnum agri vocat, hoc est, gramen vel herbam agri. Sic enim hic fœnum accipi debet, quemadmodum & aliàs sæpe in scripturis. Dictio enim Græca χόρτος, significat gramen, herbam, & fœnum, Nec hac contentus appellatione, rursum etiam aliam addidit illis vilitatem, dicens: *quod hodie est.* Et non dixit, & cras non est, sed multò adhuc inferius & vilius; *Et cras* (inquit) *in clibanum mittitur.* Decorem quoque pulchritudinis ipsorum similiter amplificans, non dixit simpliciter, quòd Deus ea vestiat, sed quod sic vestiat. Nam dictio *sic*, hoc loco denotat incrementum pulchritudinis. Emphasim etiam non paruam habet quod dicit, idque interrogando; *quanto magis vos.* Pronomen enim, *vos*, hic est honoris demonstratiuum quasi dicat: Longè magis vos vestiet, qui estis pretiosa eius possessio, propter quos totum mundum, & omnia quæ in eo sunt condidit, quos non creauit, vt breui tantùm tempore subsisteretis more liliorum, sed vt in æternum cum ipso viuatis. Quod verò addit: *Modicæ fidei*, vel vt habent Græca ὀλιγόπιστοι hoc est, parum fidentes increpatiuum est, quo ostendit vulgarem solicitudinem nasci ex diffidentia diuinæ prouidentiæ intolerabili, vt sic obiurgatos confunderet, ac fidentiores faceret solicitudine excussa. Quemadmodum autem superius non ad hoc induxit de auibus quod non seminent neque metant vt doceret etiam nobis non seminandum: sic & hic non ideo dixit de liliis. quod non laborent, neque nent, vt prohiberet laborare & nere, sed tantùm vt ostendat Deum illa vestire & ornare suo decore, & vt significaret nobis ex Dei voluntate viuentibus, illius prouidentia non defore nobis vestitum necessarium, etiamsi ad illud vitæ genus vocati fuerimus, quòd non sinat nos pio vestitu parando laborare aut nere, quemadmodum qui ad euangelizandum vocantur; Obseruandum autem in his exẽplis auium, & florum, Christianæ philosophiæ & pietatis esse à creaturis desumere exempla, quibus stabiliãtur, quæ sunt huius philosophiæ, atque hinc discere Dei sapientiam, bonitatem, ac prouidentiã, & omnia id genus alia, quæ de Deo nos credere conuenit.

NOLITE ERGO SOLICITI ESSE DICENTES, QVID MANDVCABIMVS, &c.] Postquam Dominus multis argumentis ostendit Dei erga nos prouidentiam, nostræq; solicitudinis vanitatem, infert rursum quod prius proposuerat: sed iam planiùs explicans naturam & conditionem solicitudinis a se prohibitæ, aliaque rursus adiiciens argumenta. Cùm enim dicit, *nolite soliciti esse dicentes, quid manducabimus*, satis significat, quam solicitudinem, & curam prohibeat, videlicet timidam, & anxiam, quæ huiusmodi cogitationibus, ceu continuis quibusdam æstibus, hominem exagitat: Quid edemus, aut quid bibemus &c. semper timorem suggerens ne ista aliquando desint. A quali solicitudine rursum duobus auocat argumentis. Primum, quod trepidè & solicitè [illegible]irere, quæ ad victum & vestimentũ pertinent, Ethnicorum sit, hominum scilicet Deum ignorantium, quiq; cum meliora ac veriora bona ignorent, ista potissimum inquirunt, à quorum moribus dissimillimos esse omnino conuenit eos, qui in filios sunt adoptati, Dei cognitione iam donati, & ad cœlestia bona vocati. Sicut enim suprà cùm ad dilectionem inimicorum adhortaretur Ethnicorum diligentium diligentes se commemoratione, ad id quod erat perfectius incitauit: ita nunc quoq; eosdem adducit in medium, ostendens necessarium à nobis debitum se flagitare. Si enim nos etiam iustitiam Scribarum, & Pharisæorum vincere debeamus, vt intremus in regnum cœlorum, qua pœna digni erimus si non solùm illos non vincimus, sed in gentium etiam vtilitate permanemus? Secundum argumentum ductum est à persona ineffabiliter benigni patris nostri cœlestis, cùm dicit: *Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis.* Quæ certè sententia magnam habet energiam ad propulsandam solicitudinem necessariorum. Nam ad hoc vt quisquam posita solicitudine totũ se alicuius prouidẽtiæ committat: nihil aliud requiritur, quàm vt certus sit de illius beneuolentia, ac potestate, & scire il[illegible] suas necessitates. Porrò Dei in nos beneuolentiam [illegible]gnificat, cùm patrem nostrum vocat, de cuius omnipotentia nemo est qui addubitare possit quanquam & hanc satis hic significet: cùm vt habent Græca, addit, *cælestis.* Et ne quis putet benignum quidem esse & potẽtem, sed ignorare nostras necessitates; scit (inquit *pater vester quia his omnibus indigetis.* Quis autem inuenitur pater, qui non subuẽturus est filiis suis, cùm eorum necessitates agnoscit & in ipsius potestate est subuenire? Quod si talis omnino reperiri possit apud homines, non conuenit [illegible]le quid suspicari de patre cœlesti, qui quod cœlestis sit, longè vincit bonitatem cuiusuis patris terreni. Bene autem notandum cum Chrysost. quod dicit, *quia his omnibus indigetis.* Sic enim hoc ipsum quod plerique prætexunt suæ solicitudini ostendit idoneam esse causam excutiendi omnem curam. Cùm enim ideo dicant se homines debere esse solicitos de victu, & vestitu quia sunt necessaria, Dominus è regione ostendit ob hoc ipsum nõ debere esse solicitos, quia sunt necessaria. Si enim essent superflua, non ita possemus de eorum suppeditatione cõfid[illegible]e: nunc verò cùm sint necessaria, prorsus nõ oport[illegible]mbigere, Quis enim inuenitur pater, qui filiis suis à se dilectis necessaria quidem se non præstare patiatur?

QVÆRITE ERGO PRIMVM REGNVM DEI, ET IVSTITIAM EIVS, &c.] Post præceptum negatiuum, quo prohibuit dubiam & anxiam curam necessariorum ad victum & vestitum, subiungit præceptum affirmatiuum, quo demonstrat, & quòmodo à moribus Ethnicorum in quærendo debeamus differre, & quomodo sine nostra solicitudine, Dei prouidentia nobis necessaria assequamur. Non habent autem Græca coniunctionem illatiuam, *ergo*, sed ζητεῖτε δὲ hoc est, quærite autem. Est enim oppositio ad illud, *Hæc enim omnia Gentes inquirunt*, quasi dicat: Gentes quidem illa inquirunt, vos autem qui Deum vocatis patrem, quærite regnum Dei. Quod autem dicit, *primum quærite*, dupliciter accipi potest. Vno modo, vt per hoc quod dicit *primum quærite*, intelligatur significare quid posterius quærendum sit, videlicet temporalia nobis necessaria. Altero modo vt

vt primum non referatur ad secundùm, sed vt purè negatiuè accipiatur, & primum dicatur quo nihil est prius, quomodo primogenitus dicitur, ante quem nemo genitus est, etiam si nullus sit secundò genitus. Atque ad hunc modum accipiendum vult Caietanus, eo quòd subiiciat Dominus, *& hæc omnia adiicientur vobis*, quibus verbis videtur significare, neque secundò loco temporalia esse quærenda. Verùm rectiùs cum Augustino priori modo accipitur: Non enim ideo dixit, *& hæc omnia adiicientur*, vt significaret, hæc non esse quærenda, cùm in oratione à se præscripta docuerit hæc à Deo quærere, sed vt significaret, his quod primũ regnum Dei quęrunt, temporalia veluti secundaria quædam bona obuentura à Deo, & præcipuè eorum desiderio accessura, tanquam quædam necessaria. Igitur *primùm quærite*, hoc est, ante omnia, non tempore, sed dignitate, hoc est, maximè & præcipuè quærite. Quod tum fit, cùm ita regnum Dei præponimus cæteris rebus, & ita regnum Dei toto corde quærimus, vt reliqua ad vitæ huius sustentationem necessaria, non quærimus, nisi propter regnũ Dei. Non dicit autem, soliciti primũ sitis de regno Dei, sed, *quærite regnum Dei*, nam etiam circa regnum Dei non vult nos Dominus dubiam & timidam adhibere curam, sed securam, vt potè innixam fidei & spei infallibili. Vnde dicit Paulus, *Nihil soliciti sitis*, &c. Verùm quomodo primùm regnum Dei vult esse quærendum, cùm in præscripta precatione docuerit, primùm quærere sanctificationem nominis Dei, ac secundò loco regnũ Dei. Responderi potest dupliciter, iuxta quod duobus modis accipitur quod dicitur, *quærite regnum Dei*. Quidam enim intelligunt, vt sit sensus: Operam date ante omnia, vt Dei regnum latissimè pateat, & tum in vobis, tum in quam plurimis aliis Deus regnet. Sic autem quærere regnum Dei non est aliud, quàm quærere sanctificationem nominis diuini. Alii verò sic intelligunt: Ante omnia quærite consequi regnum Dei, hoc est, in hoc præcipuè [curas] vestras conferte, vt digni efficiamini participes esse regno Dei beato & cœlesti, quomodo satis patet intellexisse Diuum Augustinum. Iam quod dicit, *primum quærite*, intelligendum eum voluisse ostendere quid in bonis nostris primùm nobis quærendum sit, quamuis in eisdem quærendus sit ante omnia Dei honor, & nominis diuini sanctificatio. Quærite ergo primùm regnum Dei, præcipuè illud à Deo in orationibus postulando, & eò omnia vestra studia imprimis conferendo, vt illud assequamini. Cùm autem additur, *& iustitiam eius*: relatiuum, *eius*, non potest referri ad regnum, vt iustitia regni Dei sit quam regnum Dei requirit, quomodo quidam intelligunt: sed referri debet ad iustitiam Dei, vt manifestè patet ex Græcis, vbi βασιλεία, id est, regnum, fœmininum, cùm relatiuum αὐτοῦ sit masculinum. Est autem iustitia Dei, qua coram Deo iusti sumus, per fidem & mandatorum Dei operationem. Coniunxit, iustitiã Dei quærendam cum regno Dei, vt significaret non alia ratione regnum Dei posse obtineri quàm per iustitiam eius. Porrò non dicit, & hæc omnia dabuntur vobis, sed, *adiicientur vobis*, (vel, vt habent Græca, προστεθήσεται, id est, apponentur potiùs, quomodo & Augustinus legit) ne horum temporalium suppeditatio videretur esse merces quærẽtium regnum Dei. [Vt] disceremus, inquit Chrysostomus, eorum quæ in præsenti dantur nihil esse magnum,

D. Chrys.

si futurorum magnitudini comparentur, cùm temporalia, veluti accessoria solùm sint & accedentia. Rursum notandum, vt habet Augustinus, quòd postquam dixit: *primùm quærite*, non subiunxerit, deinde ista quærite, ne duos fines putaremus nobis constitutos, & propter se appetenda, tum regnum Dei, tum hæc necessaria temporalia. Nihil autem obest veritati huius promissionis, quod quosdam sanctorum Deus etiam vsque ad mortem fame & nuditate premi permiserit, & permittit. Non enim promittuntur temporalia, nisi tãquam [adiu]toria salutis: proinde cùm Deus ea subtrahit, quod sic expedire saluti quorundam iudicat, non promissionem suam irritam facit, sed diuersa ratione eandem salutis eorum curam gerit, quomodo & homo cùm iumento suo cibaria subtrahit, quod sic illi expediat, non deserit, illud cura sua, sed potiùs curando illud facit. Proinde in generali huiusmodi promissione, tacita huiusmodi subintelligetur conditio, quantum id saluti vestræ expedit. Idem sentiendum de aliis scripturæ sententiis huic loco similibus, qualis est illa Psalmi, *Inquirentes Dominum non minuentur omni bono, Et non est inopia timentibus eum.* Cùm autem Dominus postquam prohibuit solicitudinem econtrariò præcipiat quærere regnum Dei, satis, rursum significat, qualem solicitudinem prohibeat, & aliam quoque indicet rationem, ob quam propulsanda sit solicitudo temporalium, nimirum quod impedimentum præstet, ne cui regnum Dei & iustiti[a] eius quærat, quemadmodum oportet. Et certè efficax quidem hic ratio à solicitudine auocans insinuatur: quia significatur, non solicitis multo abũdantiùs danda esse quæ sunt necessaria: solicitos verò, præterquam quòd inutilem patiantur solicitudinem, non tantum necessariis excidere, sed etiã cœlestibus bonis. Perinde ergo est ac si diceret, vt annotauit Chrysost. Propterea iubeo, ista non quęri, non ne accipias, sed vt abundantius accipias. Dumque ea quæ tibi competit vtilitate etiam presentia consequaris, nec solicitudinibus afflictus, & curarum morsibus sæpe discerptus, non modò istis, sed etiam spiritualibus bonis te facias indign[um], ne & superfluam patiaris ærumnã, & quod est amplius, propositam tibi amittas coronam.

NOLITE ERGO SOLICITI ESSE IN CRASTINVM. CRASTINVS ENIM DIES, &c.] Duplex circa hunc locum occurrit difficultas. Primo quomodo istud infertur ex superioribus, cùm superiùs non solum videatur prohiberi solicitudo crastini, sed etiam de rebus præsentibus: hic verò videatur permitti solicitudo præsentis diei, cum dicatur: *Crastinus dies solicitus erit sibi ipsi. Sufficit diei malicia sua* Secundò, quomodo prohibeatur solicitudo crastini, cùm Ioseph rectè fecerit, solicitè prouidendo septem annis sterilitatis venturis in Ægypto post septem annos fertilitatis. & ipse Dominus loculos habuerit, quibus vtique sibi, & suis etiam de crastino prouidit, & Apostoli propter imminentem famem solicitè procurauerunt ea quæ in futurum essent ad victum necessaria, vt scribitur Actuum vndecimo. Non erit autem aliquis locus his difficultatibus si quis locum hunc velit intelligere eo modo quo intelligitur vel ab Augustino, vel ab eo quo auctor est secundæ expositionis in Matthæũ, quæ titulo Chrysostomi legitur. Augustinus enim per crastinum intelligit, temporalia, eo quòd crastinus

dies non dicatur, nisi in tempore in quo futurum succedit præterito. Ergo quod dicitur, *ne sitis soliciti in crastinum*, vel vt ipse legit, *de cractino* est secundùm eum, idem quod, ne soliciti sitis de temporalibus; ita vt cùm boni aliquid operamini, non temporalia, sed æterna tantùm bona cogitetis. Quòd verò dicitur, *crastinus dies solicitus erit sibiipsi*, secundùm eum hunc habebit sensum: ipsa temporalia pro seipsis erunt solicita, ita scilicet vt adsint tibi cum illis opus erit. Et quod sequitur *Sufficit diei malitia sua*, sic exponit: sufficit quod sumere vrgebit necessitas. Quam ideo hic intelligit vocari malitiam, quia pænalis est nobis, propter peccatum inflicta homini. In secunda verò expositione Chrysostomi, per crastinum intelligitur quidquid quotidianæ vitæ, quæ per hoc hodie significatur, est superfluum. Itaque quod dicitur, *nolite soliciti esse in crastinum*, hunc habet sensum: nihil curetis super id quod habere necessarium est vobis ad vitam quotidianam. Et quod sequitur, *Crastinus enim dies*, &c. sic intelligitur superflua quæcunque congregaueris, ipsa se curabunt, ita vt te eis nõ fruente, ipsa inuentura sint dominos multos qui ea procurent, sicut placuerit ipsi. Quòd autem subditur, *Sufficit diei malitia sua*, secundùm eũ idẽ est, ac si dicatur, Sufficit tibi labor & miseria, quam pateris in vita propter vsus quotidianos, quos necessariò habes. Noli itaque pro superfluis laborare, ne labor quidẽ fiat tuus, fruitio autem alterius. Verùm vtraque hæc expositio manifestè nimis coactior est, quàm vt possit videri verus huius loci intellectus altero sensuum explicari. Simpliciter enim intelligendum videtur, quomodo verba significant, solicitudinem non esse extendendam in crastinum, quòd quæque dies, sufficientem afferat solicitudinis afflictionem. Infertur autem istud ex superioribus, in quibus dictum est vniuersaliter de solicitudine necessariorum, vt hac adiectione manifestius fieret quam solicitudinem prohibuerit, nimirum anxiam & superfluam, qualis est solicitudo crastini, hoc est, futuri temporis. Ne enim putaremus quoniam præcepit ne simus soliciti, non debere nos laboribus parare quæ ad victum & vestitum sunt necessaria, quales labores non possunt omnino esse sine aliqua cura & solicitudine, totam hanc de abiicienda solicitudine doctrinam terminaturus, tandem infert. *Nolite ergo soliciti esse in crastinum*, quasi dicat: Laborandum quidem est, & operis cui incumbendum est cura habenda, verum hæc cura non est in futurum tempus extendenda, vt anxiè soliciti sitis, quem fructum in posterum labores vestri vobis adferant, aut quid sequens tempus, vobis est allaturum. Tantum ea quæ in præsens facienda incumbunt, curate, deponentes curam crastini, hoc est, futuri temporis. Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi, hoc est, crastinus dies afferet secum solicitudines conueniente his rebus, quæ tunc occurrent. Græca efficacius habent, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, id est, solicitus erit pro his quæ ipsius sunt, aut curam habebit sui, aut curabit sua: Has ergo solicitudines ne præoccupetis, ne superflua cura vos ipsos discrucietis, Sufficit enim afflictio & labor quem quæque dies secum affert Ex qua explicatione patet, non omnes eos solicitos esse in crastinum, qui ea in præsenti tempore curant, quæ in futurum erunt necessaria, sed qui in præsenti tempore occupantur ea cura, quæ secundùm rectam rationem non congruit tempori præsenti, sed futuro. Itaque cura incumbens præsenti tempori de prouisione futurorum etiam post multos annos, non est cura crastina, sed hodierna: quomodo cura Ioseph non fuit crastina cura, quia cognoscenti talem temporum successionem incumbebat deinceps prouidere de eis quæ succedentibus annis essent necessaria. Et similiter non est, solicitum esse de crastino, prouidere annuas prouisiones, & similia. Porrò obseruandum, Dominum pulchrè per prosopopœiam dixisse, *Crastinus dies solicitus erit sibi.* & *Sufficit diei malitia*, id est, afflictio sua. ipsi diei tribues solicitudinem, quæ propriè homini competit, Quæ locutio etsi sit ex vulgari modo loquendi mutuata à Domino, hoc loco tamen habet non paruam energiam. Ne enim quis diceret, se velle cura præsentis diei paulùlum intensa, excutere curam quam sequenti die subire deberet, Dominus diei tribuit solicitudinem, significans, ipsum diem crastinum necessariò curas suas secum allaturum. quantumuis præsenti cura ab illis nos studeamus liberare, & iniuriam facere diei præsenti qui eam onerat curis diei crastinæ, cùm ei satis grauis sit afflictio sua. Re vera tamen significare voluit, eum qui de crastino est solicitus, seipsum superfluo & nimio curarum onere præmere, cùm supra afflictionem præsentis diei, sibi & sequentis temporis afflictionẽ imponat, qua tamen adiectione non sit alterius diei onera facturus leuiora. Atque hæc iam rursum noua ratione à solicitudine auocans, qua satis ostendit Dominus, suã in prohibitione solicitudinis erga nos dilectionem, vt qui ideo significet se prohibere eam, quod velit nos à superflua & inutili afflictione esse liberos. Ob quam certè rationem hic nouissimo loco indicatam non solum excutienda est solicitudo crastina rerum necessariarũ ad victum & vestitum, sed etiam omnium aliorum quæ futuro tempore vel expectamus accipere, vel incumbent nobis facienda quantumuis bona, vt occupationis studiorum, aliorumque bonorum operum quorum non alia cura habenda est, quàm ratio præsentis temporis exigit. Singulis enim diebus curãdum de his quæ ipsis diebus erunt facienda pro Dei gloria, pro proximorum vtilitate, & propria salute corporis, tum animæ: reliquorumque omnium cura excutienda, diuinæ prouidentiæ omnibus commissi. Summa ergo eorũ quæ Dominus intendit, est, vt ne diffidentes de diuina erga nos prouidentia, vulgi & gentium more soliciti simus de rebus ad vitam corporalem necessariis, ita vt timidis cogitationibus nos ipsos discruciemus, metuentes ne aliquando desit quid necessariorum, aut immodicis laboribus studeamus parare ea, quibus necessitatem in futurum subleuemus; sed contra potiùs, diuinam prouidentiam in multis creaturis considerantes, ac sic persuasi multò maiorem Dei erga nos esse prouidentiam, vt qui noster sit pater, deponamus timidam, & illam immodicam temporalium solicitudinem, ac pro ea ante omnia & in omnibus studiose quæramus regnum Dei, & toti in hoc, vt quæ illi placita sunt, faciamus. Sic enim futurum, vt diuina prouidentia nobis etiam necessaria suppeditentur sine nostra solicitudine, cum contra solicitudo illa vulgaris, præterquam, quod grauissimum quoddam sit malum sponte susceptum etiam plenè sit inefficax ad suppeditandum necessaria, & adhæc etiam impediens; ne

regnum

regnum Dei & iustitiam eius quis consequatur, declarans eum, quem possidet indignam de diuina A prouidentia habere opinionem, aut terrenis rebus ita esse affixum, vt eas cœlestibus præponat.

DOCET TEMERE NEC IVDICANDVM, NEC DOCENDVM, AD HORTATVR AD ORATIONEM, VT VITATIS PSEVDOPROPHETIS, HVIC doctrinæ inhæreatur Matthæi 7. Lucæ 6. CAPVT XLIII.

N [f] Olite iudicare, & non iudicabimini. Nolite condemnare, & non condemnabimini. [c] Dimittite, & dimittemini. Date, & dabitur vobis. Mensuram bonam & confertam, & coagitatam, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum. [a] In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini† [f] & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. [c] Dicebat autem illis & similitudinem ‖ Nunquid potest cæcus cæcum ducere? Nonne ambo in foueam cadunt?] ‖ Non est discipulus super magistrum, perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius. [f] Quid autẽ vides festucã in oculo fratris tui, [Δ] trabẽ autẽ, quæ in oculo tuo est, non cõsideras? Aut quomodo ‖ potest' dicere' fratri tuo: Frater, sine eiiciam festucam de oculo tuo, [a] & ecce trabs est in oculo tuo, [&] [c] ipse in oculo tuo trabẽ nõ vides? [f] Hypocrita, eiice primũ trabẽ de oculo tuo, & tũc† perspicies vt educas festucã de oculo fratris tui. [a] Nolite sanctũ dare canibus: neque' mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis, & cõuersi dirũpant vos. ‖ Petite, & dabitur vobis. Quærite, & inuenietis. Pulsate, & aperietur vobis. Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit, & pulsãti aperietur. Aut quis est ex vobis homo, quẽ si petierit filius suus panem, nunquid lapidẽ porriget ei? Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei? Si ergo vos, cùm sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris: quanto magis pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se?] Omnia ergo quæcũque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. ‖ Intrate per angustam portam, quia lata porta & spaciosa via est, quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta porta & arcta via est, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt eam. Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cognoscetis eos. [c] Non est enim arbor bona, quæ facit fructus malos, neque arbor mala, faciens fructum bonum. Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur:† [f] Neque enim de spinis colligunt ficus, neque de rubo vindemiant vuam', [a] Sic omnis arbor bona fructus bonos facit, mala autem arbor, malos fructus facit. Nõ potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala, bonos fructus facere. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. [c] Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Quid autem vocatis me Domine, Domine, & non facitis quæ dico [a]? Non omnis qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum. Multi dicent mihi in illa die: Domine, Domine nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, [f] Omnis [a] ergo [f] qui venit ad me, & [f] audit [Δ] verba mea' [a] hæc [f] & facit ‖ ea', [c] ostendam vobis cui similis sit† [f] Assimilabitur viro' [a] sapienti, [Δ] qui ædificauit' domum [a] suam super petram, [c] qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram: ‖ [f] & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti: & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat† super petram. [Δ] Et omnis qui audit [a] verba mea hæc, [f] & non facit [a] ea, [f] similis ‖ erit viro' [a] stulto, † [f] qui ædificauit' domum suam [Δ] super arenam [c] sine fundamento, [a] & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti & ‖ [f] irruerunt in domum illam' [c] continuò [f] cecidit, & † fuit' ruina [c] domus [f] illius magna. [a] Et factum est cùm consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius. Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

† c Eadem quippe mensura, qua. A.15.60. A.10.55. D.12.30. Δ a. o. & trabem in oculo tuo non vides. ‖ a. dicis. † a. o. videbis eii. cere. C.11.23. C.13.90. † a. Nunquid colligunt despinis vuas aut de tribulis ficus. A.12.49. C.15.90. Δ c. o. sermones meos. ‖ c. o. eos. † c. similis est homini Δ c. a. ædificanti. ‖ c inundatione autẽ facta, illisum est flumẽ domui illi, & non potuit eam mouere. † vt supra Δ c. Quæ autem audit. ‖ c. est homini. † c. ædificanti. Δ c. supra terram. ‖ c. in qua illisum est fluuius. † c. facta est.

NOLITE IVDICARE ET NON IVDICABIMINI, NOLITE CONDEMNARE, &c. Qui certam & expeditam dictorum & factorum Domini, vt ea Euangelistæ conscripserunt volet intelligentiam habere, eum necesse est probè meminisse illos nihil aliud spectasse, quàm vt ex paucis quæ de Christo narrant, doctrinæ & vitæ ipsius imaginem aliquam nobis proponerent, ex qua illum esse Christum & Saluatorem agnosceremus, & ante oculos quæ vita digna Deo sit haberemus. Ideo nequaquam annumerare verba illius, aut suo ordine singula recensere curæ illis fuit: breuiter annotasse quædã, ex quibus reliqua conÿcere quis posset, contenti fuere. Hinc ergo non B dubitandum, Dominum in hoc prolixo sermone fusius & explicatius multa dixisse, ac pleraque alio etiam ordine quàm Euangelistæ conscripserunt, simul eadem sæpe aliàs quoque docuisse, quando in his summa pietatis sita sit. Proinde non est curiosè nimis adlaborandam, vt singula superioribus certo ordine obseruato connectantur, aut ex ordine seruato ab vno Euangelistarum, reliquorum narrationes æstimentur. Quod ideo hic monere visum est, quod omnino caput hoc Matthæi septimum miscellanea quædam contineat, quæ si quis velit certo ordine, aut inter se, aut cum superioribus studiosius aut curiosius connectere, is sibi vltro tenebras effuderit, & implicabit potiùs, quàm expli-

explicabit: habet tamen principium huius capitis ad superiora non omnino nullum ordinem. Continuatio enim est eius quod dictum est in fine cap. 5. Vnde hæc doctrina de non iudicando quequam, à Luca statim subiungitur, postquam dixisset, *Estote ergo misericordes, sicut & pater vester misericors est.* Pertinet enim ad idem ad quod ea quæ illam sententiam præcedunt, nimirum ad dilectionem proximo exhibendam. Itaque postquam Matthæus interposuisset doctrinam Domini de vitanda cupiditate laudis humanæ in bonis operibus hypocritis propria, & vitanda cupiditate & solicitudine rerum terrenarum, qua vulgus hominum ferè laborat, redit ad doctrinā dilectionis proximi, qua iam resecatur & aliud vitium Pharisæis & Scribis peculiare, necnon & hominum vulgo passim commune. Siquidem Pharisæi quum sibi ignoscerent in grauissimis peccatis, tamen aliorum indices erant inclementissimi, etiam ea calumniantes quæ recta erant, sinistrè interpretantes quę erant dubia, exaggerantes quæ erant leuia, & omnino vt Dominus illis exprobrat, excolantes culicem, camelum autem glutientes. Sic & ingenio vulgi inter reliqua vitia penitissimè insitum est, in alienis factis curiosum esse eaque censere, vt cum in seipsis verè iusti & laudati homines esse nequeant, aliorum saltem collatione nonnullam probitatis vmbram sibi concilient. A quo sane morbo suos docet hic Dominus debere esse alienissimos. Porrò quo doctrina ista Saluatoris rectè intelligatur, certum imprimis, non prohiberi hic christianis omne iudicium. Non enim prohibetur seculari magistratui, & Episcopis iudicare facinorosos, cùm Paulus ipse fornicarium Corinthium iudicauerit, & dixerit: *Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare, Nonne de his qui intus sunt vos iudicatis?* Et Dominus toties condemnauit Pharisæos, dicens, væ vobis Scribæ & Pharisæi. Nec rursum omne iudicium hic priuatis personis prohibetur, cùm mox in sequentibus Dominus admonens vt caueamus à falsis prophetis: *A fructibus* (inquit) *eorum cognoscetis eos.* Ad quemmodum dicit & Ioan. *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint*, quod vtique sine iudicio quodam fieri non potest. Prohibetur ergo hic primùm, iudicium quo quis curiosius obseruans aliena dicta, vel facta, in animo suo ea censet. A verbis etiam probatis condemnat tanquam mala, cùm sint dubia, aut etiam apertè bona. Deinde iudicium quo priuatus alterius dicta & facta etiam apertè satis mala notat, non vt emendet, aut illum, aut alios, sed vt famæ eius dettahat, denigratoque proximo sibi probitatis opinionem conciliet. Postremùm prohibetur iudicium quo quis hominem quædam apertè mala committentem condemnat. veluti desperatæ salutis. Nam prohiberi potissimum iudicium de rebus dubiis (de quibus etiam propriè dicitur esse iudicium) patet ex illo Pauli: *Nolite iudicare ante tēpus, quoadusque veniat Dominus, qui & illuminauit. abscondita tenebrarum.* Et rursus ad Rom. 14. dum iudicium prohibet, de his rebus loquitur quæ incertum erat quo animo fierent. Quod autem etiam iudicium detractorium prohibeatur, satis ostendit illud Iacob. 4. *Nolite detrahere alterutrum, fratres mei. Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi, & iudicat legem.* Iudicium autem quo fratris iudicatur desperata salus, etiam prohiberi docet illud Pauli: *Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat, aut cadit. Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.* Prohibetur ergo iudicium proximi malignum & temerarium, quod scilicet ex curiositate noxia, aut inuidentia, & odio ac peruersitate animi ex alieni ignominia voluptatem capientis, aut denique superbia captante ex aliorum collatione opinionis propriæ augmentum, de singulis iudicare præsumente, gignitur. A quali iudicio Christianus triplici nomine meritò abstinere debet. Primò quòd conueniat cum sua facta & dicta diligentius attendere, atque in his suos lapsus, errata, & defectus perspicere, vt non liceat ei aliena curiosiùs obseruare, aut obseruata carpere. Secundò, quòd fraternæ charitatis sit aliena vitia occultare, eaque extenuare, & ad ea conniuere, dubia verò candidè interpretari. Tertiò, quòd agnoscere se debeat proximi sui conseruum esse, non iudicem, & ob id iniuriam etiam Deo facere, cuius officium sibi vsurpat. Ad quam causam respexit & Iacobus & Paulus: hic verò Dominus potissimum videtur respexisse ad causam secundam, volens, abstinendum ab huiusmodi temerariis & malignis iudiciis, quòd cum fraterna charitate pugnent. Postea tamen etiam primam respicit rationem, cū subjicit: *Quid autē vides festucam*, &c. Porrò iudicare, est sententiam de re aliqua ferre: verùm quoniam hic in malam partem accipitur, quomodo iudicare non est aliud quam condemnare, ideo explanationis gratia additum est: *Nolite condemnare vt non condemnemini*, quæ tamen pars in Græcis non inuenitur, nisi apud Lucam, sicut nec in antiquis Latinis exemplaribus inuenitur apud Matthæum, in quem videtur ex Luca translatum. Quoniam autem eiusdem charitatis, ac similis premij est, non condemnare proximum, aut proximi dicta vel facta, & peccanti in se fratri ignoscere, atque ob indigentiam aliquid petenti dare quibus opus est, ideo apud Lucam bene subiicitur. *Dimitte, & dimittemini*, hoc est, remittetur vobis. *Date, & dabitur vobis.* Hæ autem promissiones, *non iudicabimini, non condemnabimini: dimittemini, dabitur vobis*, dupliciter possunt intelligi. Quidam enim eas referunt ad ipsos homines, vt sit sensus: Ne iudicetis alios, sic fiet, vt ipsi vicissim non iudicemini ab hominibus, & sic de reliquis, vnde pro eo quod nos legimus impersonaliter, *remetietur vobis*: quidam vertit, *remetientur alij vobis.* Cui sensui satis consonum est quod apud Lucam dicitur: *Mensuram bonam & confertam dabunt in sinum vestrum.* Ideò autem secundùm hunc intellectum Dominus ab iniquo & prauo iudicio auocat, ea ratione, ne & nos quoque illud experiamur, quod natura mirè inuisa res omnibus sit, sua ab alijs curiosè & odiosè vestigari, ac sinistrè arbitrari. Commodè igitur monuit, vt sicut ab aliis permolestum est, nostra inamice & citra candorem accipi aut etiam improbè diiudicari: ita vicissim in æstimandis censendisque alienis, æquitatem & candorem non posthaberemus. Qui enim aliquam æquitatis portiunculam retinet, à prauo & odioso iudicio vitæ alienæ facilè absterrebitur, si cogitet, quàm graue & permolestum sibi sit, se & sua ad hunc modum iudicare. Porrò secundùm hunc intellectū promissiones istæ non sic sunt accipiendæ, quasi generaliter & vniuersaliter veræ, & in omnibus sic se habentes. Non enim si quis candidè de proximis & factis ipsorum sentiat, ob id à nullo ei iniquum iudiciū est expectandū. Quis enim ab iniquo iudicio vnquam

1. Cor. 5.

2. Ioan. 4.

Quod iudicium sit prohibitū à Domino.

1. Cor. 4.

Iacob. 4.

Rom. 14.

vnquam fuit alienior Christo, & quis tamē id æquè passus est ab aliis? Sed dominus rudibus & vulgaribus locutus hæc dixit, quod vulgò ad ferè sic fieri solebat. Omnino enim qui candidè facta aliorum interpretantur, apud plurimos vicem merentur, licet non omnes. Ita contrà qui omnium censores se faciunt & citra æquitatem, ii plenè & aliorum iudiciis iniquioribus sese reddunt obnoxios. Sic qui facilem se vel in remittendo, vel in dando præbuerit, ei vt in plurimum vicissim ab aliis remittetur, & dabitur, bene fiet, idque cumulatissimè, quod per mensuram bonam, confertam, concussam, & exundantem intellexit Dominus. Sunt enim hæ sententiæ à vulgi sermone mutuatæ, quibus. Dominus hortari ad id voluit, quod infra mox subiecit, vt omnia quæcunque voluerimus vt faciant nobis homines, & nos faciamus illis. Tum monere, ita comparatum esse diuinitus, vt quales ipsi fuerimus in alios, tales alios experiamur erga nos, iuxta illud: *Anima quæ benedixit, impinguabitur: & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur.* Similes sententiæ in scripturis frequenter occurrunt, quibus bene vel malè operantibus promittitur aliquid temporale bonum vel malum obuenturum, non quod semper contingat, sed quod vt plurimum. Hinc est illud centuplum, quod in hac vita promittitur iis qui propter Christum aliquid reliquerint. Et illud: *Qui dat pauperi non indigebit.* Diuus Augustinus autem & Chrysostomus, aliique veteres, has omnes promissiones ad Deum referunt, vt sit sensus: Nolite condemnare vestros proximos, & non condemnabimini à Deo. Remittite aliis quæ commissa sunt in vos, & remittentur vobis peccata vestra à Deo. Date indigentibus & petentibus, & vicissim dabit vobis Deus quæ postulaueritis ab eo. Sic enim sententiæ istæ sunt absolutiores. Et conueniens omninò videtur, vt vtraque intelligentia simul comprehendantur, & sit sensus. Nolite iudicare alios, sic fiet vt aliorum iniquius iudicium effugiatis, aut saltem, vt Dei seuerum iudicium non experiamini.

Prou. 11.

b MENSVRAM BONAM ET CONFERTAM, ET COAGITATAM, &c.] Quatuor conditiooibus mensuræ materialis significare voluit Dominus remunerationem & copiosissimā, ob venturam his qui superiora præstiterint, hoc est, qui non condemnauerint, qui remiserint, & dederint. Prima enim mensuræ optimæ conditio est vt sit bona, hoc est, iusta, nec ad amussim iusta, sed liberaliter iusta. Secunda, vt sit conferta, hoc est, vt magis significat Græca dictio, πεπιεσμένον pressa. Sic enim fit vt plus capiat vas. Tertia, vt deinde sit coagitata, hoc est, bene concussa. Nam & hoc pacto fit vt plus contineat vas quo metimur. Quarta, vt præterea etiam superfluat, nec post cōpressionem & concussionem vas contineat totam mensuram. Si autem superiores sententiæ accipiantur secundùm priorem intelligentiam, facilè est intelligere quòd sit suppositum verbi, *dabunt*, nempe homines quibus benefecistis. Sed si promissiones istæ secundùm posteriorem intelligentiam ad ipsum Deum referantur, quæritur qui sint illi de quibus hic dicitur, *dabunt in sinum vestrum.* Caietanus intelligit hunc sensum, vestra merita, vestrum non condemnare, vestrum dimittere & dare, hæc dabunt mensuram bonam, Verùm rectiùs accipitur secundùm Augustinum lib. 2. de quæst. Euangel. cap. 8. secundùm eum loquendi modum qui postea de pauperibus dicitur, *Recipiant vos in*

D. August.

A *æterna tabernacula*, quia scilicet Deus propter illos quibus bene fit, suo nomine recipit in sua tabernacula, & dat præmium copiosum. Aut quod dicitur, *mensuram bonam dabunt*, impersonaliter accipitur, pro, mensura bona dabitur. Sunt autem qui hāc sententiam intelligunt, non solùm de remuneratione bonorum operum, sed etiam malorum, quorum vltio veluti mensura quædam superfluens grauissima erit. Sed videtur magis hæc sententia solùm dicta de remuneratione bonorum operum. Quoniam enim dixit: *Date & dabitur vobis*, eam promissionem exaggerare volens, subiicit: *Mensuram bonam*, &c. quasi dicat: Non solum dabitur vobis, sed etiam copiosa & abundans vobis remuneratio fiet, proportionata tamen vestræ liberalitati. Ad hoc enim significandum, remunerationem vocauit mensuram.

B

IN QVO ENIM IVDICIO IVDICAVERITIS, IVDICABIMINI, ET QVA MENSVRA, &c.] Et hæ duæ sententiæ facilem habebunt & apertam intelligentiam, si superiores illæ sententiæ priori modo accipiantur. Erit enim sensus: Quali iudicio alios iudicaueritis, vicissim ipsi ab aliis iudicabimini Si enim æqui fueritis in iudicando aliorum dicta & facta, sentietis alios quoque ferè vestrorum factorum & dictorum æquos iudices. Contra, si iniquiores æstimatores alienæ vitæ fueritis, tales quoque alios experiemini in vos. Est in summa, quomodo vos aliis feceritis, siue iudicando, siue remittendo, siue dando, aut contra retinendo iniuriam, & bene facere negligendo, sic fiet ab aliis vicissim etiam vobis. Verùm si ad Deum referantur promissiones in superioribus sententiis positæ, quomodo dicitur, *in quo iudicio iudicaueritis*, &c. An qui iniquo iudicio aliquem iudicat, iniquo etiam iudicio iudicabitur à Deo? Et qui iniqua mensura mensus fuerit, iniquam etiam mensuram à Deo accipiet? Itaque secundùm August. non est sensus: Quali iudicio iudicaueritis, tali iudicabimini: sed in quo iudicio, hoc est, per hoc ipsum iudicium quo alios iudicaueritis, iudicabimini apud Deū, quia scilicet, hoc iudicium iudicabit vos apud Deum, eritque ratio quòd iudicabimini à Deo siue ad præmium, siue ad pœnam. Sic, *in qua mensura mensi fueritis remetietur vobis*, quia illa ipsa quæ aliis vel bene vel malè feceritis, erunt vobis remunerationis vestræ causa. Prosequitur præsentem locū etiam Diuus August. epist. 49. in solutione 4. quæstionis, vbi respondet calumniæ gentilium, quam captabunt ex his verbis Christi, *in qua mensura mensi fueritis*, quod pro temporali peccato æterna inferantur supplicia. Vbi, per mensuram intelligit hominis voluntatem, in qua iuxta quod mensurauerunt sua facta, Deus reddit siue beatitudinem, siue miseriam. Verùm hic sensus videtur coactior, nec vulgari modo loquendi, vnde secunda sententia desumpta, est conueniens: Illud enim *in qua mensura*, &c. prouerbii vice etiam ab Ethnicis scriptoribus iactatum ostendit quidam in Chiliadibus. Significatur autem eo beneficii aut maleficii relatio. Proinde si ad Deum hæc referantur, intelligendum ideo dictum: *In quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini*; quia qui curiosè alienam vitam excusserit; illius vita etiam à Deo exactè diiudicabitur, & qui proximum condemnauerit, ipse quoque condemnabitur à Deo. Qui verò æquus fuerit proximorum iudex, æquum quoque & benignum experietur Dominum. Et in genere, quali

C

D. August.

D

E

mensura mensi fuerimus, remetietur nobis à Deo, quia si benefecerimus, bona recipiemus ab eo: mala verò, si malè fecerimus. Hac enim solum ratione dictum est: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Quare non est hic locus quæstionibus, quomodo iam dicatur: *Eadem mensura remetietur vobis,* cùm priùs dictum sit, *mensuram supereffluentem dabunt in sinum vestrum.* Deinde quomodo pœna æterna punitur peccatum temporale, si eadem mensura fit remuneratio. Ideo enim solùm dictum est: *Eadem mensura remetietur vobis,* quia, secundùm Psalmistam, Deus dicit, *cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris.* Et secundùm Paulum: *Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet:* Et secundùm Iacobum. *Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam.* Vnde Augustinus libr. 21. de ciuitate Dei. capite 11. tractans hanc sententiam contra eos qui ex ipsa inferebant, absurdum esse, supplicium impiorum esse æternum: *Non attendit*, inquit, *non propter æquale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali, id est, vt qui mala patiatur, eandem dictam fuisse mensuram*, &c. Porrò hæc sententia: *In qua mensura*, &c. Dominus Marci 4. ad aliud propositum vsus est, vt ibi dicetur. Cum enim sit prouerbialis sententia, variis locis aptari potest.

Psal. 17. 2.Cor.9. Iacobi 2. D.August.

DICEBAT AVTEM ILLIS ET SIMILITVDINEM: NVNQVID POTEST CÆCVS CÆCVM DVCERE, &c.] Solus Lucas hic introducit à Domino dictas duas similitudines de cæco cæcum ducente, & discipuli perfectione, quibus similitudinibus alio etiam loco vsum Dominum narrat Matthæus. Nam commemorat, Dominum dixisse de Pharisæis: *Sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorum: cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.* Et cum Apostolis prædiceret obuenturas illis persecutiones, Dominus dixisse scribitur: *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super Dominum suum. Sufficit discipulo vt sit sicut magister eius, & seruo sicut Dominus eius.* Sed his locis ad alium finem & ad aliud propositum istis vtitur parabolis, quàm in præsenti loco, vt parabolæ & adagia variis locis aptari possunt, vt iam dictum est. Nam illud de cæco cæcum ducente, inducitur contra Pharisæos, qui cùm cæci essent & imprudentes aliorum imprudentium quoque & cæcorum se magistros præbebant. Et illud de discipulo Matth. 10. dicitur discipulis, vt animæquiores perferrent aduersitates & persecutiones, quod ab his viderent non esse liberum magistrum suum. Hic verò cùm vario modo similitudines istæ aptentur proposito diuersis interpretibus, conuenientissima videtur connexio indicata à Theophylacto vt his similitudinibus intelligatur Dominus docere voluisse, eum qui alios est iudicaturus & reprehensurus, debere ab huiusmodi vitiis quæ in aliis est reprehensurus, aut aliis similibus vitiis esse immunem. Ad hoc enim propositum hæc esse dicta, patet ex tertia parabola apertiore quæ subiungitur: *Quid autem vides festucam, &c.* Quoniam ergo superius Dominus præcepit non iudicare, nec condemnare, & iam occurrere quis posset & dicere, se iudicare & condemnare fratrem suum vt corrigat & emendet, docet deinceps, qualis esse debeat qui hoc fine alium volet iudicare & reprehendere, & quale iudicium prohibuerit, nimirum quo quis alienæ vitæ seuerus est censor, suæ interim negligens, Nunquid, inquit, potest cæcus cæcum ducere? Quod si tentet, nónne ambo in foueam cadunt? Quasi dicat: Si quis sit, qui alterius vitia reprehẽdere vellet, & demonstrare veram virtutis viam, atque in eam ipsum deducere, videndum ei imprimis num & ipse mentem habeat siue errore veritatis, siue praua cupiditate & affectu aliquo excæcatam. Nam si ipse cæcus existens parat alterius se ducem præbere, futurũ certè quod solet contingere, vbi cæcus cæco fit viæ dux, videlicet vt vterque cadat in foueam æternæ perditionis. Ad idem propositum subiicit: *Non est discipulus supra magistrum: perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius*, quasi dicat. Si igitur tu qui doctorem te aliorum præbes, ipse fueris in vitio, non est spes meliorem te posse fieri quem docere paras, cum secundùm vulgare prouerbium, discipulus non possit esse perfectior magistro suo, in eo scilicet in quo est discipulus. Eiusdem argumenti est & quod deinde subiicitur. *Quid autem vides*, &c. Qua parabola redarguit Saluator maius quoddam vitium quorundam, qui non solùm alium reprehendunt in eo in quo & ipsi culpabiles sunt, sed minima in aliis notant, cùm ipsi ad grauiora sua peccata perspicienda sint cæci, quos bene hypocritas vocat, vel quia sibi sumunt partes iustorum & sanorum, cùm iniusti sint & ægroti, aliena persona id quod rè vera sunt, occultare studentes: vel quia prætextu correctionis aliena vitia notant, cùm rè vera id agant proposito cõdemnationis. Si enim curandi fratris desiderio hoc agerent, priùs grauiora sua crimina curarent. Magis enim quisque seipsum amat quàm fratrem, quem rectè diligere non potest: si non seipsum priùs rectè diligat, cum propria dilectio regula esse debeat fraternæ dilectionis. Per festucam ergo minora peccata, per trabem grauiora peccata hic designantur. Est enim festuca, secundùm Calepinum nitentem autoritati Augustini, arboris nouellæ & cuiuscunque sati pullulus, Augustinus enim de verbis Domini sermo. 16 *Festuca*, inquit, *initium trabis est. Nam trabs quando nascitur, priùs festuca est.* Dictio tamen Græca quæ hoc loco ponitur, nempe κάρφος, putatur magis significare breuissimam aliquam ligni particulam, quam vulgari lingua vocamus *eene splintere*. Vnde dicitur Græcis καρφολογία hoc est, collectio huiusmodi particularum, quam Galenus recenset inter signa phrenesis. Atque hoc certè modo, κάρφος pulchrè apponitur trabi, cum festuca in ea significatione quam indicat Augustinus, magis componi debuisset cum arbore. Significat autem Saluator, hypocritas, de quibus loquitur, duplici nomine peccare: primùm, quòd aliorum vitia, ad quæ, quòd parua sint, conniuendum esset, curiosiùs obseruent, & seueriùs notent: deinde, quòd sua vitia maiora dispicere negligant. Quod dum fit, duplex vlterius iam malum committitur. Nam qui peccantem in paruis admonet, cùm ad grauiora sua vitia conniueat, & sibi ex aliena correptione falsam sanctimoniæ opinionem parare studet, vnde & hypocritam vocat & veritatem ipsam reddit ei qui admonetur odiosam. Proinde admonet Dominus vt qui aliorum vitia notare volet, priùs saltem apertè sua vitia curet. *Et tunc*, inquit, *perspicies*, & quando scilicet cum fructu id poteris facere & syncera correctionis intentione. Non prohibetur ergo his verbis Domini, simpliciter, ne quis alium corripiat, qui ipse vel eisdem, vel maioribus obnoxius est criminibus. Si enim quis in minutioribus pecca-

Matt. 15. Idem 10. Matt. 15.

peccatis ex syncera charitate proximorum fiat monitor, fitque eisdem vel aliis obnoxius, non contrauenit præcepto Christi. Non enim talis sese iustificare, & alios condemnare, sed se pariter ac illos quoad fieri potest, peccatis purgare annititur. Dominus autem præcipuè voluit vt ne ex aliorum correctione & condemnatione sanctimoniæ opinionem quæremus, aut ne veritatem odiosam redderemus, quod fit, cùm apertis criminibus obnoxius est qui alium de paruis corripit.

NOLITE SANCTVM DARE CANIBVS, NEQVE MITTATIS MARGARITAS ANTE, &c.] Obscurum est quomodo hæc superioribus subiiciantur. Et quidem in secunda expositione Chrysostomi non malè sic cum superioribus hæc connectuntur, vt quoniam superiùs iussit Dominus diligere inimicos, & benefacere his qui peccant in nos. hic iam amputare intelligatur malam cogitationem quæ ex illis præceptis oriri posset. Nam ob ea præcepta cogitare possent Apostoli etiam indignis & hostibus Dei communicanda secreta Dei mysteria. Quam connexionem etiam sequitur in Paraphrasibus quidã: Verum rectiùs hęc ad immediatè præcedentia referuntur hac ratione subiecta, vt quoniam mox superiùs docuit qui non debeant alios iudicare, corripere & docere, hic iam doceat qui non debeant corripi & doceri. Dixerat enim, *eiice primum trabem de oculo tuo, & tunc perspicies vt educas festucam de oculo fratris tui.* Ne ergo is qui purus est, & trabem iam eiecit è proprio oculo, putaret se quosuis corripere & docere debere quos videt vitiis aliquibus obnoxios, commodè hanc doctrinam generalem subiecit, ne sanctum daretur canibus, significãs abstinẽdum ab admonitione illorum qui admoniti euasuri sunt peiores, & potiùs sunt irritandi quã sanandi. Porrò sanctũ & margaritæ sic in secũda expositione Chrysostomi distinguuntur, vt per sanctum intelligantur res sacræ, qualia sunt Sacramenta, Baptismus, Eucharistia, &c. per margaritas intelligantur mysteria veritatis, quæ in scripturis sacris inclusa sunt, quẽadmodum margaritæ inclusæ cochleis positæ sunt in profundum maris, vt sicut has è profundo maris non potest tollere, nisi artifex qui habet eius rei vsum: ita illa inuenire & explicare non possit, nisi vir spiritualis, qui habet sensus bene exercitatos. Verùm huiusmodi mysteria non solùm non sunt communicanda porcis, sed nec etiam bonis quibusdam, adhuc tamen infirmis. Vnde Saluator Apostolis suis dicebat: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.* Et paulus Apostol. *Ego*, inquit, *cùm venissem ad vos, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed tanquam carnalibus. Tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis.* Proinde rectiùs idem intelligemus vocari sanctum & margaritã, nempe doctrinam veritatis, doctrinam nimirum euãgelicam, quam & postea margaritæ comparat Dominus. De hac enim etiam hic potissimum locutus videtur, quamuis simul, vt est generalis sententia, rectè intellexerimus per sanctum & margaritas significari & sacras quasque res, qualia sunt Sacramenta. Dicuntur autẽ hæc, nempe doctrina Euangelica, atque Sacramenta simul & sancta, & margaritæ. Sancta quidem, quia diuina & sanctorum tantùm vsui deputata, quæ corrumpere & prophanare nephas est, quomodo in vete-

1. Cor. 3.

A ri lege sancta dicebantur, quæ prophanis vsibus adaptare nephas erat. Margaritæ verò, propter inæstimabile eorum pretium. Nam margaritis siue vnionibus olim summum fuisse pretium abũde testis est Plinius. Cæterum per canes & porcos, per quos quidem diuersos intelligunt, per canes accipientes significari infideles omnino immundos: per porcos verò, Christianos carnalibus voluptatibus deditos, vt habetur in secunda expositione Chrysostomi. Aut contra. teste Hieronymo, per canes, Christianos reuersos ad vomitum: per porcos, eos qui necdum Euangelio crediderunt, versantes in luto peccatorũ, simplicius fuerit accipere eosdem, nempe eos qui immedicabili tenentur impietate, quos generali quidem ratione canes vocat & porcos propter ipsorum immunditiam, specialiter verò canes, quod veritati oblatrent, bene loqui nescientes, quomodo canis non emittit ferè vocem nisi iræ significatiuam. Porcos verò, eo quod viles carnis & mundi cupiditates spiritualibus & diuinis rebus præponat, quomodo porcus lutum præfert margaritis. Quoniam enim canis secundùm legem est immundissimum animal, vt pote quod nec ruminet, nec findat vngulam, ac præterea illius est immundiciei, vt ex fœtidis cadaueribus pascatur, ac ad vomitum suum reuertatur, aliquoties in scripturis per canes peccatores significantur, ratione immundiciei suæ, vt cùm postea dicit Saluator: *Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.* Sic: *Quæ communicatio sancto homini ad canem?* Et: *Foris canes, & venefici, & impudici.* Vnde est & illud: *Canis reuersus ad suum vomitum.* Quoniam verò idem animal ad nihil aliud ferè vocẽ vtitur quàm ad latrandum, & in homines insurgit ad discerpendum, ponitur nonnunquam in scripturis pro impugnatoribus veritatis, aut persecutoribus iustorum. Sic Paulus de Iudæis hostibus Euangelii loquens. *Videte*, inquit. *canes, videte malos operarios.* Et Dauid hostes suos vel Christi implacabiles canes vocat. *Circunderunt* (inquit) *me canes multi*, Et, *De manu canis libera vnicam meam.* Cùm autem sequitur, *Ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conuersi disrumpant vos*, quidam duas has partes, sic accipiunt, vt prior ad porcos pertineat: posterior verò ad canes. Vnde & quidam libri Latini habent, *& canes conuersi disrumpant vos*, cùm tamen *canes*, non sit aut in Græcis, aut Latinis codicibus emendatioribus. Et quidam vertit, *Ne quando hi conculcent eas pedibus suis, & illi versi in vos, lucerent vos*, addens scilicet de suo pronomina illa diuisiua, hi & illi, cùm non sint in originalibus, & proinde tollens liberam illam intelligentiæ facultatem quàm Græca præbent. Potest enim sicut conculcatio, ita & laceratio ad porcos referri. Nam sæuiunt etiam apri. De canibus autẽ idem intelligendum reliquit Dominus, videlicet ne & ipsi conculcarent sanctum pedibus suis, & cõuersi disrumperent: nec opus fuit hoc sigillatim de vtrisque dicere, cùm secundùm sensum à Domino intentum per canes & porcos iidem intelligantur. Significare enim voluit Dominus, duò mala consecutura, si diuina & spiritualia proponantur canibus & porcis. hoc est immundis hominibus, veritatis oblatratoribus, & contemptoribus. Primùm quod illa quantum in ipsis est, prophanabunt & contaminabunt. Deinde, quod illorum præbitorem persequentur, calumniis ipsum impetentes, & iniuriis afficientes. Et bene quidem dicitur, *& conuersi*

B C D E

Matt. 15. Eccle. 23. Apoc. 22. 2. Pet. 2. Philip. 3. Psal. 21. Ibidem.

uersi disrumpant vos, Primùm enim impii audito sermone veritatis, cognoscentes illum suis affectibus contrarium, sermonem cõtemnunt, illique detrahunt: deinde verò acuuntur in sermonis authorem. Verùm circa istud Domini præceptum oritur difficultas, quomodo ergo Christus & Apostoli obstinatis Iudæis, verè canibus, de sacris mysteriis frequenter verba fecisse leguntur, vnde sane illi maiore perciti furore: conuersi dilacerare ipsos conati sunt, & perdiderunt, vti patet de Stephano cuius oratione adeò accensi fuere, vt mox corriperent ipsum, vrbeque eiectum lapidarent. Deinde quomodo Iudæ Dominus dedit corpus & sanguinem suum, si non licet sanctum dari canibus? Ad primum quidem dicendum, veritatem Euangelicæ doctrinæ nonnunquam coram canibus & obstinatis peccatoribus, Dominum, & Apostolos proposuisse, sed non nisi præsente multitudine, idque nonnunquam vel sponte, vel interrogati. Et quidem cùm spontè id fecerunt, duabus de causis fecerunt, videlicet partim ad contestationem impietatis reproborum, partim propter vocationem electorum, qui impiis illis permixti erant, aut vt qui iam vocati erant & crediderant, corroborarentur & monerentur. Quod enim ad contestationem impietatis improborum, & vt nullam excusationem haberent, illis prædicauerit Dominus satis docet illud quod dicit: *Si non venissem, & locutus fuissem illis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.* Cùm verò interrogati fuerunt, veritatem ipsam frequenter proposuerunt, tum propter duas prædictas causas, tum etiam vt perhiberent testimonium veritati, & gloriam Dei illustrarent, nec iustam haberent malitiosi interrogatores occasionem blasphemandi doctrinam Euangelicam, quasi non haberent prædicatores eius quid ipsis responderent. Aliquando autem Christus ab obstinatis Iudæis interrogatus, non respondit quod interrrogabatur, sed aliud interrogauit: quòd si respondebant, habebant ipsi suæ quæstionis responsionem, vt cùm quæsitus esset, num tributum esset pendendum Cæsari. Si verò respondere noluerant: vt cùm quæreretur in qua potestate operaretur. iustissimè illum vicissim non respondere quod quærebatur omnibus notum fecit, docens scilicet, qua ratione debeamus sanctum abscondere canibus, cùm ab eis vtile aliquid malitiosè interrogamur, & astantium vtilitas non exigit veritatem aperiri. Cùm autem propter electorum & bonorum vtilitatem, aut propter Dei gloriam sacra proferuntur coram canibus & porcis, quemadmodum Christus & sancti frequenter fecerunt, non iam canibus & porcis sancta dantur, sed potiùs Deo & electis eius. Vnde Augustinus: *Quod Dominus quædam dixisse inuenitur, quæ multi qui aderant vel resistendo, vel contemnendo non receperunt, non est putandus sanctum dedisse canibus, aut margaritas ante porcos misisse. Non enim dedit eis qui capere non poterant, sed eis qui capere poterant, & simul aderant, quos propter aliorum immunditiam negligi non oportebat.* Hæc ille. Cùm autẽ prædicatio veritatis nullum momentum allatura est, vel ad salutem proximorum vel ad gloriam Dei; sed appareat canes tantum illam impugnaturos, aut porcos contempturos, non est proferenda Sic Christum nunc Pharisæis tanquam canibus, nunc Herodi & Pilato tanquam porcis mysteria

An liceat aliquando sanctũ dari canibus.

Ioan. 15.

Matt. 22.
Matt. 21.

Matt. 26.
Matt. 27.

A sua promere noluisse legimus. Quod verò ad secundùm attinet de Iuda, præsupposito quod Iudæ Dominus dederit corpus suum, vt est verisimilius, dicendum primò, quod cùm Iudæ malitia nondum fuerit prodita, nec adhuc habebatur à præsentibus pro cane, non debuisse Dominum sacramentum corporis sui subtraxisse illi, sed potiùs cum aliis communicasse, vt suo facto doceret pastores Ecclesiæ Sacramenta non denegare occultis peccatoribus, sed tantùm publicis & manifestis, qui iam pro canibus habentur. Secundò dicendum, hunc locum propriè non pertinere ad Sacramentorum administrationem, sed vel solùm vel potissimùm ad verbi Dei dispensationem & B doctrinam, quod patet tum ex præcedentibus quibus hæc subiunguntur, tum quia sequitur, *Ne forte conuersi disrumpant vos.* Non enim periculum est, ne si petentibus peccatoribus dentur Sacamenta, conuersi disrumpant largitorem, sed contra potiùs, periculum ne disrumpant negantem, Ad alium verò locum pertinet, quod Sacramenta indignis, si manifesta sit eorum indignitas & condemnata, non sint communicanda, nempe ad illud: *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.* Et illud Pauli: *Si is qui frater nominatur inter vos, & fornicator, aut auarus, &c. cum huiusmodi nec cibum sumere.* Et. *Nemini citò manus imposueris, ne communicaueris peccatis* C *alienis.*

PETITE, ET DABITVR VOBIS, QVÆRITE, ET INVENIETIS, &c.] Cùm variè diuersis hæc superioribus coniungantur, conuenientissima videtur connexio quam indicat Diuus Chrysost. nimirum, quòd quia magna erant, & humanæ naturæ, propter infirmitatem & corruptionem difficilia quæ hactenus Dominus præceperat, hic iam doceat, qua ratione quæ dicta sunt præstare possimus, videlicet, si oratione auxilium & gratiam Dei implorauerimus: quem orantibus ipsum, daturum quæ petũt promittit. Simul etiã per hæc docet, ne audita pręcepta putemus nostris nos viribus posse implere, sed ad perficiendum ea, necessarium nobis esse Dei adiutorium precibus impetrandũ. Ideo- D que non dixit quid petendum aut quærendum sit: sed tantùm, petite & quærite, quia quæ petenda sunt in præcedentibus memorata sunt, & in his ostensum, pro quibus oporteat rogare. Porrò tres illas sententias, *Petite, quærite, pulsate*, &c. subtiliter Diuus Aug. sic distinguit in expositione huius sermonis Domini, vt petitio pertineat ad impetrandam sanitatem, firmitatemq; animi, vt ea quæ præcipitur implere possimus: inquisitio autem, ad inueniendam veritatem: pulsare verò, propter beatæ vitæ possessionẽ & introitum regni cœlorũ, dictum sit. Alii etiam sic distinguũt: petite fide, quærite spe, pulsate charitate. Aut: Petite orando, quærite rectè E viuendo pulsate perseuerando. Verùm idem Augu. lib. 1. Retract. cap. 19. hãc suam expositionẽ retractãs, inquit. *Operosè quidem ista tria quia inter se differant exponendum putaui, sed longè melius ad instantißimam petitionem omnia referuntur: Hoc quippe ostendit, vbi eodem verbo cuncta conclusit, dicens, Quanto magis pater vester qui in cœlis est. dabit bona petentibus se? Non enim dixit, petentibus, quærentibus, pulsantibus.* Hæc ille. Itaque tribus illis sententiis vnum & idem significatur, nisi quòd congeries sententiarum commendet fidentem, instantem, & ardentem precationem

tionem. Nam ipsum petere, fiduciam in oratione A necessariam significat: quærere verò, diligentiam, pulsare ardorem & perseuerantiam. Nemo enim petit aliquid, qui non illud ex animo desideret, & impetrare se posse confidat. Qui verò quærit, cuncta alia à mente proiiciens, vnum illud quod solum requirit, intendit. Qui verò crebro pulsu ostium ferit, ardens desiderium ostendit. Itaque, vt habet Chrysostomus per hoc quod adiecit, *quærite & pulsate*, non obiter postulandum esse docuit, sed cum sedulitate multa, & magna patientia, crebroq; pulsu. Sunt autem hæ sententiæ è vulgi sermone mutuatæ. Nam vulgò dici solet, nihil ferè dari, nisi petentibus, nihil inuenire ferè nisi quærentes, non aperiri ostium, nisi pulsantibus. Perinde ergo est ac si diceret Dominus: Vulgò non nisi petentibus dari solet, & quærentes duntaxat inueniunt, neque intromittuntur in ædes, nisi qui ostium pulsarint, ita, cum maxima sint quæ à Deo expectanda sunt bona, par sanè est vt illa ab eo petatis desideranter, quæratis sedulò, ac ob ea impetranda pulsetis ardenter, & pertinaciter, hoc est, vt ea petatis votis multò ardentissimis: Quod si feceritis, procul dubio voti vestri compotes efficiemini. Quod iam generalibus sententiis Dominus confirmat, subdens: *Omnis enim qui petit* &c. quasi dicat: Non omnis quidem qui petit ab homine etiam iustissimè, accipit: nec omnis qui quærit terrenum aliquid, illud inuenit: nec pulsanti ostium domus semper aperitur ab hominibus verum omnis qui desideranter petit patrem cœlestem, accipit ab eo quod petit: & qui sedulò quærit ab eo, inuenit, & qui assiduis illum precibus pulsat, aperietur ei, hoc est, sine discretione quisquis Deum ex animo diligenter & assiduè precatus fuerit, consequetur omnino quod petit. Porrò generalis illa sententia, *Omnis qui petit, accipit*, sic primùm est accipienda, omnis qui petit recta, & rectè, vel qui petit quæ oportet, & quomodo oportet. Recta enim esse petenda vt exaudiamur, docetur in sequenti exemplo modus autem quo rectè est petendum, partim hic indicatur, partim alibi. Hic enim insinuatur per tria illa, petere, quærere & pulsare, cum fiducia sedulo instanter petendum esse. Præter hæc verò in orante requiritur vt non sit in eo legitimum impedimentum quo se indignum faciat exauditione apud Deum, quòd primùm fit si temporalia mala intentione quæramus. *Petitis*, inquit Iacobus, *& non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis*. Secundò, si ipsi in alios inclementes fuerimus. *Qui enim obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit, & non exaudietur*. Et suprà: *Si autem non dimiseritis hominibus peccata, &c*. Postremum generaliter, si quis in peccandi proposito perseueret, nec studuerit cor suum purificare: *Qui enim declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis*. Et, *Si omnipotentem fueris deprecatus, si mundus & rectus incesseris, statim inuigilabit ad te*. Et: *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus accipiemus*, Nec mirum si huiusmodi conditio sit intelligenda in hac generali sententia, cùm in omnibus similibus generalibus locutionibus sit intelligendum, nisi aliunde aliquid impediat, vt quando dicitur: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur, & Omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit*, & sic de similibus. Rursum cùm dicitur: *Omnis qui petit, accipit*, intelligendum, acceptutum, quod petit, nisi magis expediat, non accipere. Qui enim bona temporalia, aut liberationem ab afflictionibus petit, etiam rectè, non ea semper consequitur, quòd aliquando præstet non consequi. Vnde Paulo optanti liberari à stimulo carnis dictum est: *Sufficit tibi gratia*. Nam & huiusmodi conditio intelligenda est in omnibus illis sententiis, quibus temporale aliquod bonum iustis promittitur. Hac enim sententia, *omnis qui petit accipit*, Dei benignitatem significare Saluator voluit. Iam hoc ipsum summæ benignitatis est, quod quæ præcamur temporalia bona non det Deus, quomodo aliter, saluti nostræ magis expedire iudicat: quanquam non B omnino necesse fuerit, hanc conditionem hic subintelligere. Qui enim huiusmodi temporalia rectè petit, sic ea petere debet, vt non velit ea sibi dari, si Deus iudicet magis expedire, vt non accipiantur, & vt aut quæ petit temporalia Deus det, aut patientiam saltem in malis, si illa perdurare Deus voluerit, proinde talis semper impetrat, & accipit quod petit.

Iacobi 4. — Prou. 21. — Prou. 28. — Iob 8. — 1. Ioan. 3. — Math. 5. — Rom. 10. — 2. Cor. 12.

AVT QVIS EST EX VOBIS HOMO, QVEM SI PETIERIT FILIVS PANEM, &c.] Generales illas promissiones de exorando Deum confirmat exemplo patris terreni, vsus scilicet argumento à minori, quæ ad orandum cum spe exorandi hortatur, & simul docet, quæ petere Deum oporteat, nempe bona necessaria vel C vtilia. Ideo enim introducit in exemplo, patrem filio petenti panem necessarium non dare lapidem inutilem, & petenti piscem vtilem, & delectabilem, non dare serpentem nociuum, vt intelligamus, Deum nobis necessaria & vtilia petentibus non daturum inutilia, aut noxia: & rursum intelligamus, ideo Deum non dare quandoque quæ petimus, quia si daret quæ petimus, daret inutile aliquid, aut nociuum, quáuis nos putemus nos petere aliquid, necessarium, vel vtile. Cùm autem ex nuda comparatione patris terreni ad patrem cœlestem, constare posset patris cœlestis in exaudiendo D facilitas vt eo quòd nemo dubitare posset quin maior sit patris cœlestis benignitas, quam cuiusuis patris terreni quantumuis benigni, tamen quò efficacius eos certiores redderet de patris cœlestis facilitate, adiecit: *Si ergo vos, cum sitis mali, nostris bona data date filiis vestris*, non simpliciter à minori argumentans, sed etiam à contrario: Malos autem homines vocat, non quòd natura mali sint conditi, vt asseruerunt Manichæi, sed vel comparatione diuinæ bonitatis, respectu cuius humana etiam bonitas quodammodo malitia est, propter magnam dissimilitudinẽ, vel potiùs tum quia ad molem omnes propensi sumus ab adolescentia iuxta illud: *Sensus & cogitatio humani cordis ad ma-* E *lum prona sunt ab adolescentia*, tum quia nemo inuenitur liber ab omni peccato. *Non est enim iustus quia faciat bonum, & non peccet*, Sensus ergo est: Cum tantum valeat affectus ille, vulgo patribus erga suos liberos insitus: vt quamuis mali sint patres, tamẽ filiis bona petentibus compellat non præbere mala, sed bona quæ petunt: multo magis pater vester cœlestis natura sua solus bonus, omnisque malitiæ expers, à quo & affectus ille beneuolentiæ in terrenis patribus proficiscitur, facile daturus est bona his qui rogant eum,

Gen. 8. — Eccl. 7.

OMNIA ERGO QVÆCVNQVE VVLTIS

VT

VT FACIANT VOBIS HOMINES, &c.] Postquàm obiter Dominus inseruisset de orando Deum sermonem, redit ad id vnde digressus est, generali iam sententia concludendo, præcipiens quæ priùs diuersis præceperat ad dilectionem proximi pertinentia: qua sententia demonstrat, omnium illorum præcedentium præceptorum quæ pertinent ad dilectionem proximi, æquitatem. Nam est hæc sententia iuris naturalis, per sese æquissima, vt priùs dictum est. Porrò testatur Augustinus, quosdam Latinos codices habuisse additum: bona, hoc modo *omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines bona.* Verùm hoc putat additum à quoquam ad manifestationem sententiæ. Non esse enim apud Græcos, sed nec necesse esse, vt addatur aut subintelligatur, cum voluntas hic, secundum eum, accipi debeat vt destinguatur contra cupiditatem, hoc est, vt priùs dictum est, pro voluntate rationabili, & non pro corrupta & inordinata cupiditate. Additur tamen dictio & apud Cyprianum in expositione orationis Dominicæ. Quod autem sequitur: *Hæc est enim lex, & propheta*: hunc habet sensum: Istud est quod lex Mosaica, & prophetarum scripta variis præceptis exigunt. Sed quæritur quomodo hic Dominus dicat, præceptum istud dilectionis proximi esse legem, & prophetas, cum posteà dicit, in duobus mandatis pendere totam legem, & prophetas. Respondet Augustinus in expositione huius sermonis: Non dicit hic præceptum istud esse totam legem, sed tantum, *hæc est lex, & propheta*, quia scilicet istud præceptum à lege & prophetis per varia præcepta præcipitur. Idem tamen libr. 8. de Trinitate capite 7. intelligit Dominum voluisse totam legem & prophetas in hoc præcepto consistere, sicut & à Paulo dicitur, *Qui diligit proximum legem impleuit.* Et: *Omnis lex in vno sermone impletur, in eo quod scriptum est, Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Cùm enim (inquit Augustinus) *duo præcepta sint, in quibus tota lex pendet & propheta, dilectio Dei & dilectio proximi, non immeritò plerumque scriptura pro vtroque vnum posuit, nimirum quod neutra sine altera esse possit. sed vtraque in altera includatur.* Videtur tamen in illis locis Paulus non locutus de lege in vniuersum) sed tantum de lege, quatenus tradit ea quæ ad proximum pertinent, vt patet ex declaratione quæ est ad Roma. 12. Et certè prior intelligentia huius loci est simplicior. Non enim rectè intelligi satis potest, quomodo tota lex præcipiat, vt quæcunque volumus nobis fieri, eadem & nos faciamus aliis. Sunt autem quidam Græci codices, qui non habent. οὗτος γάρ ἐστι νόμος, id est, hæc est enim lex: sed οὕτως, id est, Sic est enim lex, id est, sic lex prophetæ determinant & præscribunt. Quæ etiam lectio dictæ intelligentiæ bene conuenit.

Rom. 12. Gallat. 5.

INTRATE PER ANGVSTAM PORTAM, QVIA LATA PORTA ET SPATIOSA VIA EST, &c.] Post varia dilectionis proximi & contemptus rerum huius mundi præcepta, iam deinceps vsque ad finem sermonis adhortatur Dominus ad præceptorum horum obseruationem & acceptationem. Et imprimis, quia præscripta hactenus ab ipso viuendi ratio absolutissima, arcta est, angusta & rara, ne ab ea auditores abhorrerent & alienarentur, tū obviæ huius angustias & difficultates, tum ob paucitatem sectantium hanc vitæ rationem, hortatur, vt angustam potiùs hanc viam, amplectamur, quàm spaciosam illam impiorum viam, quod hæc ad gehennam, illa ad vitam perducat. Et quidem suprà docuit, gratia diuina opus esse ad impletionem horum præceptorum, cùm orare docuit: hic verò etiam liberi arbritrii, & nostri conatus esse insinuat, vt quę dicta sunt præstemus, cùm nos intrare præcepit per angustam portam, significans, conatu & labore opus esse vt angustias portæ superemus, quod apertiùs significauit, cùm, secundò hac similitudine vsus est: quando, vt habet Lucas capit. 13. respondit legisperito interroganti, si pauci essent qui saluarentur, *Contendite intrare per angustam portam.* Quanquàm autem quidam hic aliud intelligant per portam & per viam, simplicius tamē fuerit, idem per vtrunque intelligere: per portam quidem, & viam angustam, & arctam, virtutum operationem: per spatiosam verò, & latam, viam iniquitatis, hoc est, rationem viuendi iniquè. Verum quomodo hic dicitur via virtutis arcta & angusta, cùm posteà dicat Dominus, *Iugum meum suaue est, & onus meum leue.* Et *mandata eius grauia non sunt*? Et Psalmista dicat, quod apertè huic loco videtur contrarium, *Latum mandatum tuum nimis*? Deinde Sapiens dicit de viis sapientiæ, *Via eius, viæ pulchra.* Ad pulchritudinem autem viarum pertinet, vt latæ, sint quemadmodum Homerus appellat interdum vrbes quas laudat, εὐρυαγυίας. hoc est, latiuias, vt sic dicam. Pro huius explicatione annotandum, variis rationibus posse intelligi, viam virtutis vocari hic arctam & angustam. Primò, quia paucos recipit & admittit, si fiat comparatio ad numerum eorum qui ambulant viam iniquitatis, quæ ob id etiam spatiosa dicitur. Atque hac ratione vocari hic viam virtutis arctam satis significare videntur verba Lucæ, quibus Dominum dixisse commemorat: *Contendite intrare per angustam portam, quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt.* Si autem hac ratione intelligatur via virtutis arcta dici, non est quod scripturæ illæ, quæ asserunt iugum Domini esse leue videri possint huic loco esse contrariæ. Secundò via virtutis rectè dicitur arcta, consideratione habita ad ipsam virtutis naturam. Cum enim virtus sit in medio vitiorum, arctis quibusdam iustitię legibus conclusa, & deinde virtutes inter se connexæ esse debeant, adeò vt qui delinquat in vno factus sit omnium reus, bene certè arcta est virtutis via, eo quòd facilis sit digressio ex ea, declinando ad dextram, vel ad sinistram. Contra verò spatiosa est via iniquitatis, quia expanditur per omnia vitia, hinc & inde. Nam, vt habet philosophus, *Vno quisque modo bonus est, multisque nefandus.* Tertiò, via virtutis arcta dicitur, consideratione habita ad carnis & mundi concupiscentiam, quia scilicet illam infinitatem, & liberam regendi quæuis quæ lubent facultatem, quam sensus expetunt amputat in nobis, certis quibusdam pietatis legibus nos arctans & contrahens. Atque hæc tertia ratio satis coincidit cum secunda. Quoniam enim virtus in seipsa arcta est & angusta, hinc etiam & nos coarctat, & liberam agendi quiduis facultatem à nobis excludit. Porrò ex tertia & secunda rationibus patet, viam virtutis non solum carni esse difficilem, & arduam, sed etiam in seipsa. Dicuntur tamen mandata Domini non esse grauia, & iugum eius esse suaue, & leue onus eius, quia tum fides cœlestium præmiorum, tum amor Dei ea leuia videri

1. Ioan. Mat. 11. Psal. Prou. Luc.

videri facit iustis. Carni enim & carnalibus gratia sunt, non spiritui, nec secundùm spiritum viuere assuetis. Vnde cùm Ioan. dixit: *Et mandata eius grauia non sunt*. subiecit: *Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum, & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.* Per quæ satis declarauit quibus & quatenus Dei præcepta sunt facilia, nempe natis ex Deo & credentibus, qui per fidem cœlestium bonorum, omnia quæ sunt huius mundi bona facilè contemnunt. His certè via virtutis non videtur secundùm spiritum esse arcta, sed habet in eis iustam suam latitudinem, longè pulchriorem illis huius seculi viis, eo quòd mentem hominis dilatet, atque ad benefaciendum omnibus indesinenter sese extendat. Atque ob hanc causam intelligi potest dixisse Psalmistam, Latum esse mandatum Domini, quanquam ex parte præcedenti, cui hæc sententia opponitur non obscurum sit, quid voluerit significare Psalmista, nimirum quòd cùm omnis res huius seculi, quantumuis consummata, & perfecta, habeat finem, Dei mandatum finem nesciat, sed extendat in æternitatem, perducens suos sectatores ad vitam æternam, vt dictum est in expositione Psalmorum. Potest autem quartò declarari quomodo via & porta quæ ducit ad vitam, sit arcta & augusta, nimirum qui non capit huius mundi gloria turgidos, fastu elatos, luxu distentos, diuitiarum sarcinis oneratos, aut reliquas huius mundi copias secum trahentes, sed nudos, & ab omnibus huius mundi cupiditatibus liberos, ac veluti exutis corporibus in spiritum extenuatos. Porrò notandum ex Hieronymo quàm signanter Dominus de vtraque via locutus sit. Per latam enim viam dicit multos ambulare, arctam verò paucos inuenire. Latam enim non quærimus, nec inuentione opus est, nam sponte se offert. Angustam verò nec omnes inueniunt, nec qui inueniunt ingrediuntur statim per eam, aut non perseuerant in ea: siquidem multi inuenta veritatis via capti voluptatibus seculi, de medio itinere reuertuntur. Bene ergo dicit, *pauci sunt qui inueniunt eam*, significans etiam, pauciores esse qui ambulent per eam. Docuit ergo Dominus hac parabola duarum viarum, non respicere ad multorum conuersationem, sed potiùs paucorum nos fieri imitatores: nec tam attendere ad peruersæ vitæ latitudinem, & viæ virtutis angustias, quàm quònam hæc vtraque perducat.

1. Ioan. 5.

ATTENDITE A FALSIS PROPHETIS, QVIA VENIVNT AD VOS, &c.] Post traditã veræ & absolutæ pietatis summam, & adhortationem ad ingrediendum viam arctã, commodè nunc subiicitur de vitandis falsis prophetis, quòd hi abducere studeant à vera pietate, & via illa stricta quæ ducit ad vitam, cum tamen sese profiteantur viæ huius doctores esse, & ductores, idque callidè simulata quadam sanctimonia præ se ferant à quibus proinde summa cum vigilantia cauendum esse admonet: quòd sicut perniciosissimum est si recipiantur, ita dignosci non possunt, nisi adhibita diligenti quadam cautione & attentione. Dicit ergo *Attendite* (hoc est, diligenter & prouidè cauete vobis) *à falsis prophetis*, vel, vt habet Græca, vnica dictione, *à pseudoprophetis*. Hos vocat omnes falsos doctores, qui officium videndi ea quæ aliis non sunt manifesta, profitentur: siue futura prædicant, siue non. Nam & prophetæ veri dicũtur in scripturis, qui spiritu prophetico prophetarum scripta aliis explicare possunt, etiam si nulla futura ipsimet prædicant. Sunt ergo pseudoprophetæ duplices. Quidam enim apertè Christianismum impugnant, Christum negantes, & quæ apertè sunt fidei, in illum contraria docentes, qualis fuit Mahumetes, qualis erit ille Antichristi pseudopropheta, de quo in Apocalypsi. De qualibus loquitur etiam Dominus infrà: *Surgent pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ita vt in errorem ducantur (si fieri potest) etiam electi.* Alii sunt qui Christianismum & Christi nomen professi, sub Christianæ & Euangelicæ doctrinæ prætextu docent quæ sunt Euangelio & veritati contraria, quales sunt quos communiter hæreticos appellamus, de quibus apertè Paulus, *Spiritus manifeste dicit*, &c. Hos autem falsos doctores pseudoprophetas hìc vocat, vel ob id, quod hactenus sic vocati erant apud Iudæos, quotquot falsa docerent, & vt huiusmodi appellatione commonefaceret eos malorum illorum, quæ patribus eorum cõtingerent per pseudoprophetas. De his ergo hominibus dicit: *Qui veniunt ad vos*, ex se scilicet, non missi à Deo. Id enim significat verbum, *veniunt*. Porrò vestimenta ouium sunt, quæcunque pertinent ad externam sanctitatis declarationem: qualia sunt miracula, ieiunium, eleemosyna, oratio, castitas, diuitiarum contemptus, inclamare semper euangelium, vti sacramentis Ecclesiasticis, & alia quæcunque sanctitatem & integritatem præ se ferunt. Intrinsecus autem sunt lupi rapaces, quia cùm sanctitatem & simplicitatem foris ostentent, intus, hoc est, in animo & latenter nihil aliud sunt quàm lupi, nimirum qui re vera gregem Dominicum & oues Christi simplices & innocentes dilacerare student, De qualibus & Paulus: *Attendite, (inquit) vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo. Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi. Et ex vobisipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se.* Et quidem sunt aliqui extrinsecus lupi, veluti apertæ veritatis hostes, de quibus infra loquitur Dominus, dicens: *Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum*: verùm ab istis intrinsecè lupis plus est periculi, quod habitu ouis lupum agant. Nihil est negotii lupum ab oue dignoscere, si vterque edat suam vocem, si vterque sua pelle tectus veniat. Verùm quid facias, vbi lupes ouillo vellere, ouilla voce, ouem simulans irrepserit in ouile, non vt ouis fiat, sed vt crudelius oue laniet. Certè vigilanter attendendum & maximè pastoribus, vt aliquo signo deprehensum lupum ab ouibus separent condigno supplicio sumpto de ipso, vt fiat quemadmodum legimus in Æsopicis fabulis: Lupus enim ouis pelle indutus, ouium se immiscuit gregi, quotidieque aliquã ex eis occidebat. Quod cum pastor animaduertisset, illum in altissima arbore suspendit. Interrogantibus autem cæteris pastoribus, cur ouem suspendisset, aiebat. Pellis quidem vt videtis, est ouis, opera autem erant lupi. Cæterum quoniam huiusmodi lupi latent, & oues se esse mentiuntur, docet Saluator, quomodo dignosci poterunt ab his qui propiùs eos, & quæ eorum sunt inspexerint: *A fructibus*, inquit, *eorum cognoscetis eos.* Circa quod tamen oritur difficultas. Si enim veniunt in vestimentis ouium, hoc est, exterius se oues esse

Pseudoprophetæ qui.

Matt. 24.

1. Tim. 4.

Vestimenta ouium.

Act. 20.

esse ostentent, nec de absconditis & internis homo iudicare possit, quomodo ex fructibus suis cognoscentur occulti isti lupi? Dicendum, quòd quantumuis se lupi isti occultare studeant, tamen facilè deprehendi poterunt ex aliquibus eorum fructibus quanquam non ex omnibus fructibus. Sunt autem fructus eorum ex quibus cognosci possunt duplices, nempe doctrina, & opera. Et quidem ex doctrina eorum nonnunquam apertissimè cognoscuntur, videlicet cùm manifestè contraria doctrinæ veritatis prædicant. Vnde Ioannes hoc iudicio docet cognoscere pseudoprophetas, dicens: *Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint, quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum. In hoc cognoscitur spiritus dei, omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est, & omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est*, Sic & nobis semper videndum cùm nouus aliquis prædicator exurgit, qui noua aliqua inculcat, num illius doctrina conueniat cum recepta veritatis doctrina, ad quam tanquam ad Lydium lapidem omnium doctrina examinari & probari debet. Et quidem de huiusmodi fructu, doctrinæ scilicet, locutum hic etiam Dominum cùm dixit: *A fructibus eorum cognoscetis eos*, patet ex his quæ hoc loco subiicit Dominus apud Lucam, *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona*, &c. Alii autem fructus per quos cognosci possunt non esse ex Deo, sunt opera exteriora. Nam quantumuis simulent & dissimulent, tamen alicubi produnt, se spiritu diuino esse distitutos, dum si quis vitam & mores eorum attentiùs obseruet, reperiet illos sibi placentes, gloriæ sitientes; assentatores, inuidos, maledicos & obtrectatores, nonnunquam & ventri deditos, & suis temporalibus commodis seruientes, & omnino suum negotium agentes potiùs quàm veritatis, Huiusmodi enim notis ferè notantur in scripturis: & maximè apud Paulum: *Nam rogo*, inquit, *vos fratres vt obseruetis eos, qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum.* Ad Galat. notat pseudoprophetarum tum superbiam, tum persecutionum pro veritate recusationem. *Quicunque*, inquit, *volunt placere in carne, hi cogunt vos circuncidi tantum, vt crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur, legem custodiunt, sed volunt vos circuncidi, vt in carne vestra glorientur; & æmulamur vos non bene, sed excludere volunt vos, vt illos æmulemini.* Et: *Multi*, inquit, *ambulant, quos sepe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, quorum Deus venter est & gloria in confusione ipsorum.* Sic & aliis multis locis. ii. 1. Timo. 4. & ad Tit. 1. 2. Pet. 2. notantur ambitionis, auaritiæ, supercilii, doli & inuidentiæ. Cùm autem pseudoprophetæ & ex doctrina, & ex operibus suis cognosci possint, aliquando quidem apertius eos prodit doctrina, vt quando apertè Euangelio contraria, & manifestè impia docent: aliquando verò ipsa opera doctrinæ eorum falsitatem declarant apertius, vt cùm talia docent, quorum falsitas non ita facilè à quouis aduerti possit. Itaque si eorum doctrina & opera exactè perpendantur, aut doctrina condemnabit eorum opera, quantumuis in speciem bona, aut opera condemnabunt eorum doctrinam, quantumuis in speciem vera.

Fructus duplices. doctrina & opera. — *1. Ioan. 4.* — *Rom. 16.* — *Galat. 4.* — *Philip. 3.*

¶ NON EST ENIM ARBOR BONA QVAE FACIT FRVCTVS MALOS, NEQVE ARBOR MALA, &c.] Lucas hanc similitudinem de arbore bona & mala ponit post parabolam de trabe & festuca, subiiciens per coniunctionem causalem, *Non est enim arbor bona*, ita vt videatur necessariò debere referri ad ea quæ dicta sunt de eo qui festucam ex alieno oculo vult eiicere, cùm ipse trabem habeat in proprio. Quomodo ergo Matthæus hanc similitudinem ponit post doctrinam de vitandis pseudoprophetis, ad ostendendum quomodo illi ex fructibus suis cognosci possunt? Certè dicendum, Lucam, qui sermonem hunc breuiter descripsit, multa etiam hic in medio omisisse, & tamen rectè per coniunctionem, *enim*, hanc similitudinem de arbore bona & mala coniunxisse cum eo, quod Dominus dicit de hypocritis: *Hypocrita eiice primùm*, &c. quia hæc similitudo dicta est à Domino contra hypocritas. Nam & pseudoprophetæ, pro quibus dignoscendis, hanc similitudinem Matthæus ostendit Dominum dixisse. sunt hypocritæ, valetque hæc similitudo ad omnes hypocritas redarguendos & dignoscendos, etiam eos qui quasi iusti essent, alios volunt docere, cùm ipsi grauioribus sint criminibus obnoxii. aduertendum autem, Dominum volentem declarare quomodo pseudoprophetæ & hypocritæ ex fructibus suis dignosci possint, ostendere id ex similitudine arborum dupliciter. Nam in specie id ostendit, cùm dicit: *Nunquid colligunt de spinis vuas, aut de tribulis ficus?* Pro quo Lucas: *Neque de spinis colligunt ficus, neque de rubo vindemiant vuam.* Neque curandum vtrum horum dixerit Dominus, cùm sensus vtriusque idem sit. In genere verò id ostendit, cum dicit: *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.* Loquitur autem de aboribus fructiferis. Nam alioqui non omnis arbor, ex fructu suo cognoscitur. Ne autem putaretur arbor bona bonos simul & malos posse proferre fructus, subiecit per exaggerationem. *Non potest arbor bona malos fructus facere*, &c. Porrò inter arbores bonas & malas potest fieri comparatio, vel secundùm genus, vel secundùm speciem, vel secundùm indiuidua. Secundùm genus quidem, vt cùm dicimus pomum esse bonam arborem, malam autem rubum, & pomum meliorem esse ceraso. Secundùm speciem verò, vt cùm dicimus, pomum huius speciei meliorem pomo alterius speciei. Sic etiam de indiuiduis. Verùm circa applicationem huius parabolæ, est nonnulla difficultas. Quomodo enim applicabitur illud. *Neque enim colligunt de spinis ficus*, &c. Nam de malis hominibus sæpe præcipitur doctrina veritatis, Domino præcipiente de Pharisæis & Scribis, *Omnia quæcunque dicunt facite, secundùm opera vero eorum nolite facere.* Deinde quomodo dicitur mala arbor non facere bonos fructus, cùm mali frequenter bene prædicent, vt bene docendo frequenter in auditoribus bonum fructum fidei & charitatis producant? quomodo etiam bona arbor non facit fructus malos, cùm nullus sit quantumuis bonus, qui non subinde mala faciat sicut nullus ferè tam malus, qui non faciat aliquando bona quædam opera? Ad primam & secundam quæstionem

Quomodo mali prosint.

D. August.

stionem respondet hoc loco Augustinus: Quòd si aliquando malus sit vtilis, non hoc ipse facit, sed fit de illo diuina prouidentia procurante. Impii enim per diuinam prouidentiam legem Dei prædicantes, possunt esse audientibus vtiles, cùm ipsi non sint sibi vtiles. Non ergo qui eos audiunt, & faciunt quæ ab eis dicuntur, de spinis colligunt vuas, sed per spinas de vite legunt vuas, tanquam si manum aliquis per sepem mittat, aut certè de vite quæ sepi fuerit inuoluta vuam legat, non spinarum est iste fructus, sed vitis. Ita ferè Augustinus. Ad tertiam verò quæstionem, qua quæritur, quomodo arbor bona dicitur non facere malos fructus, & contra arbor mala bonus, cùm malus homo bona, & bonus mala faciat, facilis etiam est responsio, secundùm Augustinum. Nam, vt ipse in variis locis docet, per arborem bonam, voluntas bona est intelligenda: per arborem malam, voluntas mala. Iam manifestum est, bonam hominis voluntatem mala non facere, nec contrà malam voluntatem bona facere. Nam quæ bonus homo mala facit, à malo procedunt, quod est in homine: & quæ malus bona facit, à bono procedunt quod est in ipso. Verùm si diligenter attendamus, hæ responsiones non videntur satisfacere. Nam quod ad primam attinet, doctrina veritatis à malo homine prædicata, æquè est fructus, & opus ipsius, atque prædicata à bono, cum sit vtriusque libero arbitrio profecta. Et quod ad secundam pertinet, per arborem bonam & malam, Dominum voluisse intelligere homines bonos & malos, non autem voluntatem malam & bonam, patet: tum ex eo quòd per hanc similitudinem velit ostendere, quomodo possimus homines ex factis eorum cognoscere, sicut arbores ex suis fructibus: tum quòd subiiciat, *omnis arbor, quæ non facit fructum bonum excidetur, & ignem mittetur*, significans, hominem infructuosum è mundo tollendum, & proiiciendum in ignem inferni: tum quòd apud Lucam veluti pro explicatione parabolæ dicitur à Domino: *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, & malus homo,* &c. Pro difficultatum ergo solutione sciendum, Dominum hic non vocare fructus hominum, ea quæ consequuntur ex dictis vel factis ipsorum in aliis hominibus, sed tantùm ipsorum dicta vel facta fructus ipsorum vocat: vt exempli gratia, si malus aliquis veritatem prædicet propter quæstum vel vanam gloriam, auditores tamen ex ea prædicatione ædificentur, ipsa ædificatio non vocatur hic fructus ipsius mali, sed ipsa prædicatio veritatis, quæ quamuis vtilis sit audientibus, & in sese bona, tamen quatenus à malo homine mala intentione procedit, malus est fructus, malæ arboris. Sic si quis praua intentione pauperi det eleemosynam: subuentio non est fructus eius, sed ipsa elargitio quæ praua intentione vitiata est. Quod autem dicit Dominus, homines non colligere vuas de spinis, non voluit significare, homines nihil boni sibi colligere ab impiis hominibus, sed ideo dixit, homines non colligere vuas de spinis, quia spinæ non proferunt de se vuas, quemadmodum patet ex eo quod sequitur: *Sic omnis arbor bona bonos fructus facit*, &c. Proinde significare tantùm voluit illa sententia, malos non producere fructus bonos, quamuis ex malis illorum fructibus quidam nouerunt sibi bonos fructus colligere, Deo ex malis bona eliciente. Secundò aduertendum, quòd inter arborem, & hominem, qui hic per similitudinem arboris parabolicè designatur, quamuis multa sit similitudo, multa tamen etiam est dissimilitudo. Nam cùm arbor sit per naturam suam bona, vel mala, eaque natura sit inuariabilis, arbor bona solum profert fructus bonos, & mala solum malos. Et rursum, arbor bona sicut non potest mutare speciem suam, & fieri mala, ita non potest vnquam facere malos fructus, & similiter est de mala arbore. Homo verò cùm per voluntatem suam sit malus aut bonus, sitque voluntas ipsa mutabilis, imò duplex sit in eo voluntas: vna spiritus, quæ ad bonum fertur: altera carnis, quæ ad malum semper propendet hinc fit vt propter voluntatis mutabilitatem homo bonus possit fieri malus, & sic facere malos fructus, & propter voluntatis duplicitatem, homo qui dicitur bonus, propter voluntatem spiritus prædominantem etiam faciat malos fructus propter voluntatem carnis non omnino in homine mortuam. Et similiter dicendum est de homine malo. Quæ cùm ita se habeant, ea quæ Dominus dicit ad litteram de arbore bona, vel mala, non debent in applicatione parabolæ omnia eodem modo hominibus occommodari. Non enim cùm dicit. *Sic omnis arbor bona bonos fructus facit*, &c. Et: *Non potest arbor bona malos fructus facere*, &c. Per arborem significat hominem metaphoricè, sed parabolicè. Hoc est, ad literam loquitur quidem de vera arbore, sed vult vt simile quid intelligamus de homine, quale experimur in arbore. In parabolarum autem applicatione non oportet in hoc studere, vt quæcunque rei tribuuntur, vnde sumitur in parabola exemplum, eadem eodem modo rei adaptentur & conueniant, propter quam parabola assumpta est. Itaque per hoc quod hic dicit Dominus: *Non potest arbor bona malos fructus facere. nec arbor mala bonos fructus facere.* quod simpliciter & absolutè verum est de arboribus veris, de quibus ad literam est sermo, non est intelligendum, Dominum voluisse significare, ita etiam hominem bonum nunquam facere, aut non posse facere malos fructus, malum quoque nunquam facere, aut non posse facere bonos fructus, sed tantùm significare voluisse, non posse fieri, vt hominis boni fructus omnes vel plures & potiores sint mali, sed contrà potiùs debere eius fructus omnes vel plures & potiores esse bonos. Et similiter non posse fieri, quin hominis mali omnes vel plures & potiores fructus sint mali, ita vt facilè sit saltem ex quibusdam fructibus eius dignoscere falsitatem, & malitiam eius, quantumuis eam multis conetur tegere virtutum speciebus. Hunc enim esse sensum à Domino intentum, patet ex eo quòd posita similitudine arborum infert, *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Certum est enim cum non velle, ex singulis fructibus posse discerni pseudoprophetas, sicut ex singulis fructibus potest cognosci arbor, cum veniant in vestimentis ouium, per quæ dignosci non possunt. Deinde idem satis patet ex eo: quòd Dominus explicans parabolam apud Lucam dicit. *Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum,* &c. Non enim vult, quòd solùm profert bonum. Aliquando enim ex eo quod adiacet ei malo profert malum: verùm cùm thesaurus cordis eius bonus sit, hoc est plenum fit cor eius sapientia & virtute, fieri non potest, quin saltem potiores & plures eius sermones sint boni, Sic malus non semper profert mala ex malo thesauro cordis sui, sed aliquando ex adiacente sibi

Fructus sunt ipsorum hominum facta vel dicta.

Lucæ 6.

adhuc bono, aut ex thesauro scripturarum profert bona, fieri tamen non potest, quin frequenter è plenitudine deprauati cordis loquatur mala, & peruersa, quia vt plurimum os loquitur ex abundantia cordis. Bene ergo concludit Dominus: *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos*, Ex qua tamen sententia non consequitur, omnes eos doctores esse pseudoprophetas, quorum fructus sunt mali. Omnes enim quorum fructus sunt mali, ex hoc ipso deprehenduntur esse mali, sed falsi doctores tunc esse deprehenduntur, cùm hi qui nouam aliquam doctrinam adferunt, iactant eam proficisci à spiritu, aut se afflatos spiritu eam proferre: doctrina tamen eorum, & vita inuenitur veritati & virtuti esse contraria, ac proinde non profecta à Spiritu sancto. Ex falsitate enim quæ inuenitur in eorum doctrina cum scripturis pugnante, deprehenduntur falsi doctores, & rursum, ex mala vita cognoscuntur non esse afflati spiritu, quemadmodum gloriantur. Non enim hic à Domino datur signum ex eo dignosci possunt omnes veri doctores, sed tantùm quo prophetæ possunt dignosci, veri sint, an falsi, hoc est, qui se venditant Spiritu sancto afflatos, ex quo noua quædam & inaudita proferunt. Vnde hæc non pertinent ad eos prædicatores qui non se tanquam Spiritu sancto afflactos exhibent, sed tantùm tanquam discipulos Ecclesiæ, ea docentes quæ lectione, studio & auditu ab Ecclesia didicerunt, qui an veri, an falsi sunt, non ex eorum vita deprehenditur, sed ex regulis, & doctrina Ecclesiastica. Cæterùm sunt qui illud quod dicitur de fructibus per quos pseudoprophetæ sunt agnoscendi, intelligunt, non de fructibus personæ & vitæ cuiusque, sed de fructibus doctrinæ, vt cùm Christus dicit, *à fructibus eorum*, intelligatur de fructibus eorum, non quatenus sunt homines, sed quatenus sunt doctores. Sicque facilior erit responsio ad ea quæ hic obiiciuntur, & generale erit signum quo omnium doctrina poterit dignosci, & ex quo omnium hæreticorum doctrina, & maximè nostri seculi, facilè poterit confutari. Secundùm quem intellectum, pulchrè distinguitur inter fructus & folia, vt intelligatur Dominus dicere voluisse: Nolite attendere ad folia eorum, ad verborum probabilitatem, & ornatum aut reliquam virtutum speciem quam ostentant, sed ad fructum qui ex doctrina ipsorum consequitur: siquidem & arboris bonæ vel malæ distinctio non precipitur satis ex foliis, sed euidentissimè ex ipsis fructibus. Qui autem hunc indicant intellectum, similitudinem arboris bonæ & malæ applicant, non ad voluntatem, aut hominem bonum vel malum, sed ad doctrinam malam aut bonam, hoc modo: Sicut non potest arbor mala bonos, nec bona malos fructus proferre: ita non potest esse doctrina mala, ex qua verè boni fructus tantùm procedunt: nec potest esse bona, ex qua mali fructus prodeunt. Verùm hæc applicatio non conuenit ei quod sequitur, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur*, vt alia multa prætereantur. Proinde deberet applicatio fieri hoc modo: Sicuti arbor bona deprehenditur ex eo quòd fructus bonos profert, & contra mala ex eo quod malos facit: sic verus propheta cognoscetur ex eo, quòd sua doctrina in auditoribus bonos fructus producit, falsus autem, si sua prædicatione malos fructus progignat. Nec videtur improbabilis huiusmodi explicatio, nisi quos illud quod subiicit

A Lucas de bono & malo homine, magis conuenire videtur superiori enarrationi. Iam ex illa enarratione etiam patet, mala & illo loco, *Non potest arbor bona malos fructus facere*: &c. & Manichæos intellexisse duas naturas, quarum altera bona esset, altera mala: & malos quosdam hæreticos, inter quos Iouinianus, hinc collegisse, hominem natum ex Deo nunquam posse peccare. Non enim per arborum bonam & malam, naturarum diuersitatem, sed voluntatem, aut hominum diuersitatem significare voluit Dominus. Deinde sententia illa, *non potest arbor*, &c. debet intelligi, quamdiu permanet bona, non solùm vt applicari possit homini, sed etiam vt ad litteram sit vera. Nam arbor bona aliquando per naturæ defectum fit mala, & sic profert malos fructus.

B Quoniam autem Dominus pro dignoscendis pseudoprophetis induxerat similitudinem arboris bonæ & malæ, obiter etiam adiicit eam sententiam, qua prius vsus fuit Ioannes Baptista: *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum*, &c. qua sententia simul consolari voluit eos, qui à malis arboribus diuexantur, & exterrere eos qui malis arboribus sunt similes. Notandum autem circa hanc sententiam, Græca non habere futurum *excidetur & mittetur*, sed præsens exciditur & mittitur, quemadmodum & suprà in verbis Ioannis Baptistæ. Quò magis iam manifestum sit quod prius dictum est, Dominum non metaphoricè per arborem significare homines, sed parabolicè, vt

C quod videmus fieri in arboribus, idem de hominibus intelligamus, vt sit hic sensus: Videtis vulgò fieri quotidie, vt arbor quæ non facit bonum fructum excidatur è terra, ne frustrà terram occupet, & in ignem mittatur: ita certè & hominibus infructuosis euenturum est, vt excisi è terra, mittantur in ignem inferni.

QVID AVTEM VOCATIS ME DOMINE, DOMINE, ET NON FACITIS QVÆ DICO? NON OMNIS, &c.] Quod sequitur in Matthæo, *Non omnis qui dicit mihi, Domine*, &c. Augustinus sic coniungit superioribus, vt quoniam dixit, à fructibus suis cognosci pseu-

D doprophetas, hic iam doceat, inter fructus per quos cognosci possunt, non esse censendum si innocent, & prædicant nomen Christi. Pertinet enim & hoc ad vestimenta ouium, sub quo maximè decipere solent hæretici. Sed ex Luca magis apparet Dominum hæc dixisse de auditoribus. non autem de pseudoprophetis. Iam enim conclusurus sermonem, docet non satis esse credere in ipsum, & audire verba ipsius, sed ad salutem necessarium esse, vt quis audita opere præstet. *Quid autem*, inquit, *vocatis me, Domine Domine*, &c. Est autem hæc geminatio ex proprietate sermonis Hebraici; qui quod exaggerat, congeminatione auget: sicut in Psalmis frequenter hæc geminatio reperi-

E tur, effectus vehementiam significans, & est huius interrogationis sensus: Quid ore subinde me compellatis Dominum, cùm non faciatis quæ præcipio? Si enim Dominum verè agnoscitis, obtemperate iussis meis, quemadmodum debetur à seruis dominis suis: si verò non agnoscitis, quid sibi vult in me Domini vocabulum; Nihil sanè profuerit honorifica compellatio, si desit debita obedientia: imò potiùs condemnabit, cùm arguat aut hypocritam, aut infidelem seruum, qui ore Dominum confiteatur, factis autem neget. Porrò quod apud Matthæum dicitur: *qui facit voluntatem patris*

trũ mei: Lucas verò dicit: *& non facitis quæ dico*, manifestè significat, vnam eandemque esse patris & filii voluntatem, & patris verba esse quæ filius dicit. Voluntas autem patris quam facere debet ingressurus regnum cœlorum, in duobus consistit, nempe in fide filii Dei, & dilectione, quæ non potest esse sine obseruatione externa mandatorum Dei, Quæ duo coniunxit Ioannes: *Et hoc est*, inquit, *mandatum eius, vt credamus in nomine filii eius Iesu Christi, & vt diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.* Cùm autem dixisset, non omnem credentem ingressurum regnum cœlorum, nisi & vitam condignam habere curauerit, id declarat per aliud quoddam mirabilius quod addit, dicens, neque eos qui signa edunt, eo regno dignos futuros, nisi vita correspondeat fidei. *Multi*, inquit, *dicent mihi in illa die*, nempe iudicii, quo reuelabitur regnum cœlorum. Hunc enim diem, quasi cognitum & ab omnibus expectatum, vocauit illam diem, nisi fortè aliquid à Matthæo omissum est, in quo mentio facta fuit diei iudicii. Cæterùm circa hunc locum duo sunt annotanda. Primùm, quòd prophetæ & virtute eiiciendi dæmonia, sanandique quemlibet morbum donata, possunt esse mali, & à Christo alieni. Non enim intelligendum, eos qui tunc dicturi sunt, prophetauimus in nomine tuo, & virtutes, hoc est, miracula multa fecimus in nomine tuo mendaciter id dicturos, & non in nomine Christi prophetasse, aut miracula fecisse, sed diabolica virtute. Nam sic his verbis Dominus non ostenderet quod ostendere volebat, nimirum quòd non omnes qui dicunt. Domine Domine, intrabunt in regnum cœlorum: & quòd neque fides, neque miracula valent, si desit bona vita. Verisimile autem est, sicuti Iudæ, ita aliis multis in initio nascentis Ecclesiæ datam gratiam operandi in nomine Christi miracula, qui tamen fide per dilectionem operante erant vacui: quod vel ob id factum est diuina quadam dispensatione, vt ne sibi displicerent qui hoc donum non assequerentur, quasi Deo parùm grati, cùm illud non tantùm bonorum sit, sed etiam malorum, quod nec Ioanni Baptistę, quo *inter natos mulierum non surrexit maior*, datum est. Nam de hoc dicitur quòd nullum signum fecerit. Porrò hinc licet euidens satis argumentum colligere contra eos qui negant veram fidem sine operibus & charitate posse consistere. Nam hic patet vera miracula posse fieri ab eo qui non habet charitatem, quæ tamen non posse fieri ab eo qui non habet fidem, & Christianam fidem, variæ scripturæ docent. Nam Marci vltimo de credentibus dicitur: *Signa eos qui crediderint, hæc sequentur. In nomine meo dæmonia eiicient*, &c. Sic Saluator propter incredulitatem ipsorum, Apostolos suos dixit non potuisse eiicere dæmonium quoddam. Prophetare autē, quamuis hoc loco accipi posset propriè pro eo quod est futura prædicere, rectiùs tamen accipitur generaliùs, quemadmodum apud Paulum pro eo quod est, differere ex afflatu spiritus de mysteriis Dei quomodo prophetiam expilcare videtur Paulus 1. ad Corinth. 13. vbi etiam significat, & prophetiam & fidem quæ miracula operatur, posse esse sine charitate, & sine ea non prodesse. *Si*, inquit, *habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam, & si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* Quod autem hic dicitur. *in nomine tuo*: (quæ oratio in diuersis locis diuersimodè explicari debet pro exigentia

1. Ioan. 3.
Ioan. 10.
1. Cor. 13.

locorum) hic accipitur pro eo quod est, per virtutem tuam, & numen tuum, nisi quod cùm additur verbo, *prophetauimus*, videantur rectiùs debere exponi pro eo quod est, ex autoritate & commissione tua, quomodo dicitur ecõtrariò Hierem. 27, de quibusdam pseudoprophetis: *Non misi eos, & ipsi prophetant in nomine meo mendaciter.* Secundò hic annotandum, quòd dicturum se dicit Dominus malis Christianis, *nunquam noui vos*, hoc est, inter meos non agnoui, nec approbaui. Notandum enim quod dicit, *nunquam*, hoc est, ne tunc quidem vos noui, cùm miracula in meo nomine faceretis, & meam causam agere videremini. Quod potest intelligi Dominus dixisse de his qui semper fuerunt mali, nec vnquam Deum ex corde dilexerunt, qualem quidem fuisse Iudam proditorem existimant, vt ideò intelligatur Dominus addidisse, *nunquam*, quo significaret eos de quibus loquitur non ideo damnari, quia post miracula facta sunt iniqui, sed etiam quia iniqui erant, cùm miracula facerent, & prophetarent. Aut si intelligatur etiam de illis dictum, qui cùm aliquando essent boni, exciderunt ab illa bonitate, vt omnibus impiis in die iudicii inuentis conueniat illud, *Nunquam noui vos*, dicendum, ipsum loqui de notitia absolutæ prædestinationis. Tripliciter enim scriptura loquitur de Dei notitia. Aliquando enim loquitur de simplici Dei cognitione, quæ ad omnia bona & mala sese extendit. Aliquando verò loquitur de singulari quadam Dei cognitione, qua scilicet dicitur cognoscere ea quæ approbat, & eos homines quos amat, & inter suos agnoscit, quomodo vulgariter dicimur illum agnoscere quem familiarem habemus illum verò nobis ignotum esse qui nobis est extraneus etiam si eius nonnullam habeamus cognitionem. Sicut autem de dilectione Dei dupliciter loquitur scriptura, ita & de hac singulari Dei notitia. Aliquando enim dicitur diligere omnes iustè viuentes etiam qui è Iustitia sunt lapsuri, quia scilicet approbat eorum pro illo tempore conuersationem. Aliquando verò solùm dicitur diligere electos & prædestinatos: quæ dilectio nihil aliud est quàm prædestinatio, qua æternam vitam eis certò præparauit. Sic & singulari ista notitia dicitur aliquando nosse omnes iustos diligentes ipsum, vt cùm dicit Paulus: *Si quis diligit Deum, hic cognitus est ab eo.* Aliquando verò dicitur nosse tantùm electos & prædestinatos, etiam qui adhuc non sunt spiritu eius donati. Sic dicit Dominus de Heremia, *Priusquam te formarem in vtero, noui te.* Et Paulus: *Nouit Dominus qui sunt sui.* De quali notitia etiam potest præsens locus accipi. Cæterùm non otiosum est quod dicit Saluator: *Tunc confitebor illis.* Nam, vt annotauit Hieronymus, dicit, *tunc*, quia multo tempore antè dicere dissimulauerat. Quod autem sequitur: *Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem*, desumptum omninò videtur ex Psal. 7. vbi eadem verba, quamuis ex persona Dauidis, leguntur, & conueniunt ista cum iis verbis quæ infrà Matth. 25. se dicturum impiis pronunciant: *Discedite à me maledicti in ignem æternum.* Non dicit autem: qui operati estis iniquitatem, ne, vt annotauit Hieronymus videretur tollere pœnitentiam: sed, *qui operamini iniquitatem*, non ob peccata, quæ tempore iudicii peragent, quorum facultas eis erit adempta, sed vel ob affectum peccandi qui tum in eis reperietur, vt vult D. Hier. vel potiùs quia in hac vita toti addicti fuerunt

Hierem. 27.
Triplex Dei notitia.
1. Cor. 8.
Hier. 1.
2. Tim. 2.
D. Hieron.
Psalm. 7.

fuerunt peccatis. Nam cùm in nostra lectione fit mentio de his qui operantur iniquitatem, vel qui dicuntur operantes iniquitatem, significantiùs verteretur, opearii iniquitatis, quod competit his qui iniustitiæ addicti sunt, etiam dum nihil iniqui committunt. Vnde Luc. 13. vbi eadem habetur sententia, est ἐργάται τῆς ἀδικίας, id est, operarii iniquitatis.

OMNIS ERGO QVI VENIT AD ME, ET AVDIT VERBA, &c.] Pergit Dominus concludendo suum sermonem, ostendere quod cœpit, scilicet quantum prosit audiuisse hæc ipsius præcepta si opere quis ea præstet, & contrà, quàm nihil prosit, ea audiuisse, & in ipsum credere, nisi vita respondeat fidei, & auditis præceptis: idque ostendit per similitudinem duorum, quorum alter sapienter, alter stultè ædificat domum suam. Quæ similitudo ad litteram satis aperta potest variè proposito Saluatoris applicari. Primò enim simpliciter intelligi potest, eum qui audit Christum, & facit præcepta eius, similem dici viro prudenti ædificanti domum suam in profundo super petram, &c. quia talis prudenter sibi prospicit, & spe nititur firma, non commouendus vnquam, neq; in præsenti seculo, neq; in futuro. Eum verò qui audit quidem & credit, sed non facit præcepta Christi, assimilari viro stulto, qui ædificat domum suam sine fundamento super arenā, &c. quia talis etiam stultè agit, & malè sibi prospicit, nitens fundamento vano, nempe fide, & præceptum diuinorum auditione, vnde sit subuertendus vel tentationibus huius vitæ, vel saltem condemnatione extremi iudicii. Secundùm quam explicationem non erit sigillatim exquirendum, quid domus, petra, arena, imbre, flumina, venti significent, quæ non esse curiosiùs explicanda in hac parabola, sicut nec in aliis parabolis singula accommodanda sunt, vel illud satis docet, quod Lucas pluuiæ, & vētorum, & arenæ non facit mentionē, sicut nec Matthæus fossionis in profundum. Potest tamen secundò similitudo ista sic applicari, vt plurima ipsius particulariter accommodentur, videlicet ideo qui audit & facit assimiletur viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram, quia & ipse suam conuersationem & vitæ institutum, quod non in vna operatione, sed in constructione vniuersæ vitæ consistit, fundat super solidum fundamentum, nēpe super obseruationem doctrinæ Christi Euangelicæ, fodiens priùs in altū, hoc est, intimè & in profundo cordis Christi doctrinam recipiens, & illius profunditatem in spiritu perscrutans. Proinde cùm descenderit pluuia, & flauerint venti, & flumina inundauerint, hoc est, omnis generis tentationes illi vel à carne, vel à mundo, vel à diabolo obuenerint, non subuertetur conuersatio eius, eo quòd nitatur firmo fundamento. Sed nec per horridam illam nouissimi diei tempestatem deiicietur, sed immobilis persistet ob fundamenti cui innititur firmitatem. Qui verò audit, & non facit, similis est stulto qui ædificauit domum sine fundamento super terram, A quia talis suam conuersationem & vitæ institutum fundat super auditione diuinæ doctrinæ, & fidem suam mortuam, vnde ad tempus eius cōuersatio habet aliquid decoris, & apparentis stabilitatis: verùm cùm ingruerint tētationes huius vitæ, tum demum à fide cui innitebatur, facilè talis dejicietur. Et cùm descēdet è cœlo horrida illa nouissimi iudicij tempestas, tum declarabitur quàm nōn firmo nixus sit fundamento, quod illum tunc à ruina protegere nō poterit. Quod enim in parabola dicitur de pluuia, fluminibus & ventis, potest in applicatione vel referri ad tentationes huius vitæ, quæ illis nominibus frequenter in scripturis significantur: vel ad terribilem Domini aduentum, de quo Isaias: *Introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ, à facie formidinis Domini: & à gloria maiestatis eius, cùm surrexerit percutere terram.* Isai. Sanè vt ad tempestatem aduentus Domini potiùs referatur, multum inuitat quod dicitur: *& facta est ruina domus illius magna.* Magna enim re vera erit ruina illa, qua impij dejicientur in tenebras exteriores. Sunt autem qui in secunda parte similitudinis, dum explicant quomodo is qui audit, sed non facit, ædificat super arenam, aut super terram, intelligunt per arenam & per terram, amorem voluptatum, & rerum huius seculi, super quam suam construunt conuersationem impii. Alii etiā aliud quid simile intelligunt. Sed secundùm hunc intellectum, non solùm de audiente, & non faciente dicendum fuisset, quòd ædificat domum suam super terrā, sed etiam de eo qui nec audit, nec credit, nec facit, hoc est, de omnibus impiis. Saluator autem videtur specialiter de audiente & non faciēte dicere voluisse, quòd audiendo & non faciendo, ædificat quidem super fundamentum, sed infirmo, nimirum quia innititur auditioni, & fidei suæ. Hic enim sensus vt propriè à littera significatur, ita conuenit illi quod præcedit, in cuius declarationem hæc parabola assumpta est: *Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum,* &c. Distinctior autem explicatis pluuiæ, & fluminum, & ventorum, videtur hoc loco negligenda, cùm hæc in mystico sensu à variis variè explicentur, ac Lucas tantùm inundationis faciat mentionem. Illud tantùm quo ad litteram pertinet annotandum est, tria à Matthæo posita sic distingui, quòd pluuia de super domum obruat, flumina ex inferiori loco erumpant, venti verò latera domus concutiant: sicque rectè per tres has species rerum aduersantium domui, significantur omnia mala vndique occurrentia. Considerandum autem, quia cùm dixit: *Qui audit verba mea hæc:* satis significauit istum sermonem omnibus præceptis quibus Christiana vita formatur, esse perfectum: quem, vt adimplere possimus, eius nobis sequendum consilium qui in eodem sermone dixit, *Petite & accipietis.* Porrò quod apud Matthæum sequitur de admiratione turbarum, & potestate, hoc est authoritate Domini in docendo dictum est circa verba Marci in cap. Concordiæ 27.

CVRATVR LEPROSVS.

MATTH. 18. MARC. 1. LVC. 15.

CAP. XLIIII.

C. 7. C. 5. † a veniēs Δ e leprosus.

C[f]Vm autem [a] descendisset, & [c] implesset omnia verba sua in aures plebis, [a] secutæ sunt eum turbæ multæ. [c] Et factum est, cum esset in vna ciuitatum, [l] & [f] ecce † [e] venit ad eum Δ [l] vir plenus lepra, [c] & videns Iesum, [h] & [b] genu flexo [c] procidens in faciem suam, [a] adorabat eum, & [h] rogauit eum [l] dicens: Domine, [l] si vis, potes me mundare. [b] Iesus autem misertus eius, † [l] extendit manum

num suam: & tangens eum, ait illi: Volo mundare. Et [b] *cùm dixisset,* † [l] *statim discessit ab eo lepra,* [h] *& mundatus est. Et comminatus est ei, statimq; eiecit illum,* [c] *& ipse præcepit ei, vt nemini diceret.* Δ [e] *Et ait illi* [a] *Iesus. Vide nemini dixeris,* [l] *sed vade, ostende te sacerdoti, & offer* [h] *pro emundatione tua* † *munus tuum quod præcepit Moyses in testimonium illis.* [b] *Et egressus cœpit prædicare, & diffamare sermonem.* [c] *Perambulabat autem magis sermo de illo,* [b] *ita vt iam non posset manifestè introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis esse.* [h] *Et conueniebant* [b] *ad eum vndiq;* [c] *turba multæ vt audirent & curarentur ab infirmitatibus suis. Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.*

l deprecãs eum dicit ei. † f. Et extendens Iesus manũ tetigit eũ dicens. † f. confestim mundata est lepra eius. Δ b. Et dicit ei. l b principi sacerdotũ. † b Quæ

CVM AVTEM DESCENDISSET DE MONTE, SECVTÆ SVNT EVM TVRBÆ MVLTÆ.] Quandoquidem & ex Luca constat, Dominum postquã è monte descendisset, in loco campestri habuisse hunc sermonem præcedentem, & ex ipso Matthæo, qui in fine superioris capitis significat turbas audiuisse hunc sermonem, cùm tamen in principio significet, turbas in montem non ascendisse, oportet ergo quòd Matthæus hic dicit de descensu Domini è monte, non sic accipere, quasi finito hoc sermone tum primùm descenderit, sed intelligendum est, eum iam commemorare quod priùs præteriuerat, & à Luca positum est. Cùm enim priùs ascensus in montem meminisset, & necdum descensus, & iam vellet narrare, Dominum aliò migrasse sequentibus se turbis, necessariò iam discensus à se prætermissi mentionem facit. Itaque sensus est: Cùm descendisset Dominus è monte, & deinde sermonem hunc præsente turba habuisset, ac illo completo aliò migrare vellet, secutæ sunt eum turbæ multæ, nempe illæ quæ prædicantem audierant: & miracula facientẽ viderant, & aliæ quæ fama nominis eius excitatę confluebãt. Porrò non caret mysterio quòd turbæ Dominum secutæ dicuntur, postquam è monte descendisset, cùm non potuerint cum discipulis sequi Dominum in montem ascendentem. Id enim nobis significat, Dominum cùm in cœlis adhuc apud patrem maneret, paucos habuisse qui ad illum accederẽt: at postquam de monte suæ diuinitatis descendit, & humanitatis nostræ fragilitatem assumpsit, magnam turbam nationum secutam eum. Deinde & illud significat, paucos esse qui cum ipso ad perfectionem Euangelicam conscendere valeant, multos tamen esse qui illum sequantur in inferioribus consistentem, & præcepta sua infirmitati multitudinis attemperantem. Notanda est autem hic vis diuini verbi à Christo prædicati, cùm illud post ipsum tot turbas traxerit: commodum autẽ Dominus à prædicatione verbi ad miracula sese recepit, eorumq; narrationem commodè Matthæus iam subtexit, vt per virtutum, miracula, præteritus apud audientes & legentes sermo firmaretur. Hic enim vel præcipuus erat miraculorũ Christi vsus, vt ad suscipienda Dei verba, & admiranda, hominum animi excitarentur Omnino autem apparet ex Matthæo, statim post descensum occurrisse occasionem miraculi curationis leprosi, proinde quod scribit Lucas, Dominum postquam implesset omnia verba sua in aures plebis, intrasse Capharnaum: non potest intelligi, statim intrasse, cùm oporteat ex Matthæo intelligere priùs contigisse curationem leprosi, quam Marcus & Lucas quoque, narrant sed alio loco. Nam Marcus cap. 1. eam narrat post curationem socrus Simonis, subiungens cap. 2. introitum in Capharnaum: & curationem paralytici: Lucas verò cap. 5. similiter post curationem socrus, & vocationem Petri, subiungens curationem paralytici. Verùm neuter sic narrat hoc miraculum, vt aliquem ordinem cum præcedentibus, aut sequentia cum ipso habere significent, sed vterque simpliciter narrat miraculum contigisse. Quare cùm Marcus & Lucas curationem sui leprosi eisdem adeò verbis ac circunstantiis describant quibus Matthæus sui leprosi curationem, vt dubium non sit idem miraculum ab omnibus tribus narrari, & Matthæus miraculi huius tempus & ordinem hic omnino significare videatur, commodè & necessariò narratio Lucæ & Marci hoc loco cum Matthæo inferta & coniuncta est.

A

ET FACTVM EST CVM ESSET IN VNA CIVITATVM, l ET f ECCE c VENIT.] Ex Luca constat, miraculum hoc non contigisse omnino statim ab habito sermone in pede montis, vbi putant quidam, leprosum expectasse descensurum Dominum. Lucas enim in vna ciuitatum contigisse apertè dicit. Nec obstat quòd secundùm legem leprosi excludebantur ab vrbibus, vt patet Leuit. 13. Nam lex exclusionis, quantum ad habitationem intelligenda est, nec tam rectè excludebantur ab vrbibus leprosi, quin per modum transitus via publica incedere potuerint: sicut etiam iam apud nos illis permittitur. Nam & nunc vrbibus excluduntur, non tum lege aliqua quam generali consuetudine, quæ legis veteris constitutionem de leprosorum separatione, etsi cæremonialem, & ob id non obligantem, recepit tamen & renouauit, eo quòd ea lex communi bono sit vtilis. Consuetudine enim potiùs quàm certa aliqua lege iam excludi leprosos, patet ex cap. 1. de coniugio leprosorum, vbi dicitur. Cùm hi qui lepræ morbũ incurrunt, de consuetudine generali à communione hominum separentur. Thostatus tamen vult, illud quod dicit Lucas, in vna ciuitatum, debere accipi pro eo quod est, iuxta vnam ciuitatum, & affert simile ex Iosue 5. cap. vbi in Hebræa veritate dicitur Iosue, priusquam vrbem Hiericho cepisset, in Hierico pugnasse cum Angelo. Nam vbi nos legimus: Cùm autem esset Iosue in agro vrbis Hierico, &c. Hebræa habent: Et factum est cùm esset Iosue in Hierico. Quod autem hic leprosus, quem pro exaggeratione miraculi Lucas plenum lepra dicit fuisse, dicitur à Matthæo adorasse Dominum, quomodo sit intelligendum, patet ex Marco & Luca. Nã Marcus quidem dicit, γονυπετῶν αὐτόν, id est, accidẽs ei ad genua, vel, vt nos habemus, genu flexo: Lucas verò πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, id est, procidens in faciẽ. Hæc enim propriè significat verbum adorare, vt dictũ est circa ca. Matt. 4. Nõ ergo adorasse dicitur, quia ipsum vt Deũ agnoscebat, & precabatur, sed propter exteriorem illã venerationem, quam per corporis inclinationem & prostrationẽ exhibebat ei, quamuis certum sit, magnificã ipsum de Domino habuisse opinionẽ, vt patet ex verbis quibus ipsum rogabat. Dicebat enim: *Si vis potes me mundare,* Non dixit: Si rogaueris Deũ: aut si hæc vel illa feceris, sed, si tantùm vis, agnoscens potestatem curandi in ipsius voluntate consistere, & proinde

B C D E

 procul-

proculdubio credēs, ipsum esse Christū Dei filium. Itaque fidei magnitudinē verbis expressit, desiderii verò etiam feruorē, ipsa supplici prostratione. Considerādum autē, quod cùm hæc verba, *Domine si vis, potes me mundare*: nullius rei petitionē significent, sed tantùm immensæ & liberæ potentiæ agnitionem, tamen illis verbis dicitur à Luca Dominū leprosus rogasse, eo quòd tacita tum verbis, tum humili prostrationi inesset petitio sanitatis, quam cōfitebatur esse in manu Domini. Et sanè efficacior erat huiusmodi tacita precatio, quàm si expresè dixisset, mūda ergo me. Nam tacita illa precatio & maiorem præ se ferebat modestiam ac humilitatē, & submissionē quandam totius negotii sub voluntate Domini exprimebat. Non enim dixit, *si vis*, quasi de eius benignitate dubitaret, quā ex eisdem omnino didicerat quanta esset, ex quibus didicerat potentiæ ipsius magnitudinem: sed quòd eius voluntati modestè submitteret negotium, quem solùm sciebat, nosse quid maximè expediret facere.

b IESVS AVTEM MISERTVS EIVS, *l* EXTENDIT MANVM, &c.] Bene certè adiecit Marcus: *Iesus misertus eius*, non enim ad ostētationem sui ipsius curauit leprosum Dominus, sed quòd misericordiæ affectu moueretur in ipsum. Quòd autem contactu hunc sanauit, & non solo verbo, primùm quidem factum est propter generales illas rationes superiùs positas, ob quas frequenter legitur Dominus contigisse morbidos quos sanauit, videlicet, vt ostenderetur benigna eius curatio, & salufica virtus carnis eius, à qua etiā nobis omnis spiritualis sanitas est expectanda. Et fortè ob id tam studiosè Euangelistæ meminerunt extēsionis manus, cùm satis fuisset dicere, tetigit eum, quod vtique sine manus extensione fieri non potuit, vt significarēt extensione manuū in cruce, saluandos omnes credentes. Secundò verò hic speciali ratione leprosum tangendo sanat, vt ostendat, se supra legē esse. Nam hæc vetuit leprosos contingere, ne ex eis quis pollueretur: Dominus verò ostendit se ex cōtactu eorū non pollui, cùm contactu suo illorum tollat immundiciam. Præterea hac ratione factum est, vt curatio huius leprosi à maleuolis & inuidis gloriæ Christi non posset alteri alicui causæ ascribi. Contingendo autem leprosum, simul etiam dixit Dominus, *Volo, mundare.* Quibus verbis magnam humilitatem præ se ferentibus, confirmauit fidem leprosi credentis potentiam curandi in sola voluntate consistere, pulchrè respondens illius verbis. Quoniam enim ille dixit, *Si vis*: dicit, *volo*: & quoniam dixit, *potes me mundare*, adiicit imperatiuè, *Mundare*. Imperatiuè enim accipiendum, nec posse coniungi tanquam infinitiuum cum verbo, *volo*, Græca apertè testantur, quæ habent, καϑαρίσϑητι, id est, mundus esto. Itaque duobus his verbis Dominus suam bonitatem & potentiam significauit: bonitatem quidem & promptitudinem ad subueniendum, dum dicit, *Volo*: potentiam verò per, *mundare*. Porrò cur Dominus præceperit leproso ne cui diceret, & quòd non obstante huiusmodi præcepto rectè fecerit curatus leprosus prædicando miraculum, superius dictum est: tantùm restat videre cur ad sacerdotem mittit à se curatum, & quid sit illud, *in testimonium illis*. Itaque ad sacerdotem mittit, &, vt habet Marcus, principem sacerdotum, (nam verisimile est, hunc solùm solemnem sibi purificandi leprosi ritum reseruasse) vt ostendat se legis esse obseruatorem nec haberent iustam Pharisæi & sacerdotes occasionem criminandi illum tanquam legis præuaricatorem. Deinde, vt mundatus leprosus non prohiberetur consortio hominum à sacerdotibus. Præterea vt videntes sacerdotes leprosum Domini beneficio curatum, si quidem crederent, saluarentur: si verò non crederent, inexcusabiles fierent. Quas rationes intelligunt plerique designari in illo quod additur, *in testimonium illis*. Hoc enim quidam sic intelligunt, vt hoc ipsum quòd meo iussu accedis ad sacerdotem, & offers munus tuum, sit illis testimonium pro me, quòd legis non sum destructor, quemadmodum calumniantur. Alii sic, *in testimonium illis*, hoc est, vt hæc tua oblatio pro emundatione tua testetur illis meam potestatem, vt aut credant, aut sint inexcusabiles. Nam hunc sensum indicat Diuus Hieronym. & sequitur Caietanus: quidam verò sic explicant, *in testimonium illis*, hoc est, vt tua oblatio ab illis accepta redarguat eos, si post odio mei velint calumniari factum, & dicere, te vel non fuisse leprosum, vel necdum curatum. Idem ferè sensus indicatur in secunda expositione Chrysostomi. Secundùm omnes autem hos sensus, illud, *in testimonium*, coniungendum est non cum verbo, *præcepit*, sed cum verbo *offer*. Potest tamen hæc pars rectè intelligi coniungi cum verbo, *præcepit*, in hoc sensu: Moyses præcepit in testimonium illis, hoc est, vt esset illis in legem & statutum. Siquidem legem, μαρτύριον & testimonium vocari, vel ex 118. Psal. abundè liquet. Itaque sensus erit. Et si verè mundus sis, volo tamen, vt quæ Moyses ex iussu Dei sacerdotibus & toti populo in testimonium & legem statuit, sancta habeas: itaque abi ad sacerdotem, & offer munus tuum, vnde illi partem suam habeant, vt neque authoritatis, neque commodi ex meo beneficio iacturam faciant, nec me culpent tanquam legis transgressorem, & te veluti immundum abiiciant. Certè Diuus Hilarius, *in testimonium*, coniungit cum verbo, *præcepit*, intelligens Moysen præcepisse in testimonium, quia munera offerenda signa erant & vmbræ verorum sacrificiorum quæ à nobis Deus magis requirit. *Donum*, inquit, *illud non sit ex auibus, sed vt homo ipse à sordibus peccati corporis emundatus, in Dei sacrificium transeat. Quia quòd Moyses in lege præceperit, testimonium sit, non affectus.* Hæc ille. Quod autem habent Marcus & Lucas *offer pro emundatione tua*, dupliciter potest intelligi. Primùm, vt sit sensus: offer in gratiarum actionem pro emundatione tua tibi per me exhibita. Secundò, vt sit sensus: pro emundatione tua legali, qnia leprosi curati adhuc mundari debebant, & expiari quibusdam sacrificiis, priusquam cum mundis habitare & conuersari possent. Nam Leuitici 14. leprosus sanatus adhuc mundari dicitur sacrificiis. Primo enim die purificabatur duorum passerum, vel potiùs quarumuis auium oblatione, quas licebat edere. Nam dictio Hebraica, quam interpres noster vertit, passeres, significat etiam quasuis aues, quomodo ibi accipiendum videtur eo quod adiicitur, quos vesci licitum est. Interpres Origenis in Leuitico vertit, gallinas. Nam ὀρνίϑια verterunt Septuaginta: quæ dictio aliquando quidem gallinas significat, sed tamen generaliter etiam quasuis aues significat. Deinde loto corpore, & rasis pilis corporis post septem dies quibus adhuc separabatur, octauo die offerebat duos agnos & ouem

& ouem vnam: aut, si pauper erat, agnum & duos turtures, aut duos pullos columbarum. At tum primùm ritè mundatus habebatur. Huiusmodi autem mundatio erat mundiciei declaratio, & restitutio leprosi ad conuersandum cum hominibus, ac ingrediendum templum Dei. Quæ mundatio fiebat, tum vt non horrerent homines eius conuersationem, quem videbant tanta probatione, ac sacrificiis mundum declaratum à sacerdotibus: tum propter sanctitatem templi, quod pro illo statu nemo pollutus corporaliter ingredi potuit, nisi corporalibus expiatus sacrificiis aut ceremoniis. Videtur autem quod hic dicitur à Marco & Luca de emundatione, posteriori modo potiùs debere accipi, eo quòd planè alludere videantur ad locum Leuitici, vbi ritus mundationis leprosi describitur. Illic autem frequenter dicitur, sacrificia illa offerri pro purificatione aut mundatione leprosi, & apertè quidem illud eodem modo quo dicitur hic, *pro emundatione tua*, dicitur de paupere cui præcipitur, vt pro agno & oue offerat duos turtures, aut duos pullos columbæ. Nam vbi nos legimus; *offeret ea die octauo purificationis suæ*; Hebræa habent, Et offeret ea in die octauo pro mundatione sua. Porrò, cùm sacerdotium veteris testamenti vmbra quædam fuerit sacerdotii nouæ legis, & quæ de iudicio & mundatione lepræ statuuntur in veteri lege, manifestè vmbra sint eorum quæ circa peccatum sunt veriùs facienda, (nam lepra corporis, peccatum, quod lepra est animæ, significat,) bene tum ex veteris legis statuto, tum ex præcepto Domini, qui & hoc loco & alibi præcipit etiam curatis à se leprosis vt ostendant se sacerdotibus, sancti patres collegerunt, peccatori conuerso, imo etiam coram Deo per fidem & contritionem cordis mundato, necesse nihilominus esse vt sacerdotem adeat, illi se inspiciendum tradat, atque per eum expiatus, sic demum Ecclesiæ & sacris ipsius restituatur, aut tradatur. Sicut enim olim Deus carnale sacerdotium instituit, cui commisit iudicium & mundationem lepræ: ita nunc magis spirituale sacerdotium in Ecclesia instituit, cui spiritualis lepræ iudicium & mundationem concredidit, dum dedit sacerdotibus potestatem litigandi & soluendi. Et vt meliùs cognoscatur quàm per omnia vmbra veritati conueniat, sciendum, in veteri lege duplices fuisse immunditias corporales, cæremoniis quibusdam legalibus expiandas. Quædam enim erant leuiores, vt quas frequenter effugere non liceret, quæque vt in plurimum sine omni peccato contrahebantur, idque quotidie: quales erant quæ contrahebantur ex contactu morticinij, ex pollutione nocturna, & semine coitus. Atque has immunditias quisque per se expiare poterat, lotione scilicet vestimenti, aut corporis, aut sola aspersione aquæ aspersionis. Aliæ verò erant immunditiæ grauiores, quæ non expiabantur nisi sacrificijs per sacerdotem oblatis, quales erant quæ in partu, aut lepra, aut diuturno fluxu seminis & menstrui sanguinis contrahebantur. Itaque priores immunditiæ venialium peccatorum vmbram præ se ferebant, quæ vt effugere nobis non planè licet, ita facilè expiantur per eum qui ea commisit, sola oratione, lachrymis, & gemitibus. Posterioris verò generis immunditiæ, vmbram præ se ferebant grauiorum peccatorum, nempe mortalium, quæ sacerdotali opus habent expiatione. Inter grauiores autem immunditias nulla expressiorem & apertiorem figuram peccatorum mortalium, saltem manifestorum, præ se ferebat, quàm immunditia lepræ, vnde & ritus curandi lepram præ cæteris solennior, expressiùs etiam adumbrat omnia mysteria ad purgationem peccatorum concurrentia. Lepra enim peccatum significat, non solùm quia res est per se immunda & abominabilis, sed & quia ægrum, tardumque corpus reddit, ac contagio alios quoque inficit, non nisi diuino ferè beneficio curabilis. Ritus autem curationis lepræ multiplex erat, vt dictum est. Nam primo die duæ aues offerebantur, non quidem in templo super altare in sacrificium, sed extra castra aut ciuitatem, vt patet ex his quæ scribuntur Leuit. 14. Circa duas has aues fiebant tales cæremoniæ, vna occidebatur in vase fictili super aquas viuentes, ita scilicet vt sanguis ipsius aquis viuentibus permisceretur: alia verò auis viua alligata ligno cedrino, cum cocco & hyssopo tingebatur in sanguine passeris occisi, sicque aspergebatur septies is qui mundandus erat, & viua auis dimissa vt auolaret. His autem duabus auibus, quæ similitudinem aliquam habent cum hircis duobus qui offerebantur à populo in die expiationis, rectissimè videtur intelligi duplex natura in Christo: diuina, quæ mori nesciens Christum in cœlum subuexit: & humana, qua pro nobis mortua, sanguine Christi cum aqua profluente ex latere ipsius purgantur peccatores, qui per fidem & sacramentorum participationem hoc sanguine asperguntur. *Christus enim*, inquit Ioannes, *venit per aquam & sanguinem*. Non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Porrò aspersio non fiebat aut hic aut alibi sine ligno cedrino, hyssopo, & cocco: quoniam sine fide passionis Christi in cruce non fit peccatorum expiatio. Lignum enim cedrinum imputribile, & odoriferum lignum crucis significat: hyssopus verò Christi corpus, virtutem habens curatiuam pectoris & omnis inflationis: coccus verò charitatem, quæ Christi humanitatem cum diuina per auem viuam significata, cruci affixit & alligauit. Quòd autem post huiusmodi expiationem non statim leprosus mundatus in castra Domini recipiebatur, nec ad altare Domini admittebatur, sed adhuc multiplici indigebat expiatione, (nam rasis priùs capillis omnibus, & loto corpore, post septem dies recipiebatur intra castra, oblaturus certam oblationem octaua die) significat secundùm Origenem homil. 8. in Leuiticum, profectus quosdam purgationum, & quòd etiamsi mundetur quis à peccato, & iam non sit in opere peccati, ipsa tamen vestigia sceleris commissi purificatione indigent. Postquàm enim per fidem aspersus est peccator sanguine Christi, lauanda sunt vestimenta & corpus aquis lachrymarum, radendi omnes pili corporis, hoc est, quicquid mali siue in mente, siue in verbo, siue in opere ortum est, abiiciendum est cum omnibus superfluis, ac sic demum ad altare Domini dignus erit accedere, & corpus ac sanguinem Domini offerre in perfectè expiatiuam oblationem. Proinde hoc ordine in primitiua Ecclesia ad altare Domini & fidelium communionem admittebantur pœnitentes, vt post confessionem, & contritionis declarationem, non nisi completa satisfactione iniuncta, qua veluti pili abradebantur, & corpus abluebatur, admitterentur ad altaris communionem. Itaque his sic constitutis,

Sacerdotium veteris legis fuit vmbra nostri.

Allegorica expositio purgationis lepræ.

1. Ioan. 5.

stitutis, cùm etiam, vt priùs dictum est, corporalium morborum curatio facta à Christo, typus quidam fuerit curationis spiritualium morborum: hoc miraculo curationis leprosi mysticè docemur, eum qui lepra animæ infectus est, si sanitatis desiderio tenetur, imprimis sese humiliter & magna fide debere prosternere coram Iesu, à quo tamen sanitatem consecutus, non debet conscientiæ suæ iudicio aut testimonio stare, aut temerè se Sacramentorum communioni ingerere, sed sacerdotis expectare iudicium, & absolutionem, ac gratitudinem animi piis sacrificiis ac deprecatione gratiæ diuinæ testari, quemadmodum hic leprosus fecisse hoc loco narratur. Cæterùm cùm, vt patet ex dictis, sacerdos legalis leprosum in scripturis mundare dicitur, non solùm quia mundum declarat, sed etiam quia effectiuè aliquid operatur ad munditiam eius, nimirum quia tollit impedimentum ingrediendi templum, & habitandi inter homines, ex lepra secundùm legis constitutionem contractum, multò magis sacerdos noui testamenti etiam effectiuè concurrit ad mundationem lepræ spiritualis, hoc est, ad remissionem peccati, non tantùm declarans illud esse remissum, sed etiam remittens, vt postea latiùs dicetur circa capit. Matth. 18. & 16. Notandum autem & illud, quòd quanquam lepra mysticè significet peccatum in vniuersum, tamen ob

A certas causas rectè per eam specialiter intelligitur hæresis & doctrina mala, vt docet Augustin. lib. 2. quæst. Euangel. & de verbis Apostoli sermo. 10. videlicet quòd in erronea doctrina, vera falsis sint permixta, quemadmodum in leprosis colorum est varietas. Deinde, quòd hæretici vitium suum abscondere non possint, sed pro summa peritia, imperitiam suam in lucem proferant, & iactantia sermonis ostentant. Postremùm, ob contagiosam pestem & corruptionem malæ doctrinæ è castris Domini recedentis.

PERAMBVLABAT AVTEM MAGIS SERMO DE ILLO, *b* ITA VT IAM NON POSSET INTROIRE, &c.] Quoniam ex prædicatione huius leprosi fama nominis Christi adeò in claruit, hæc videri potest ratio, quare duo Euangelistæ Marcus & Lucas in principio miraculorum Christi istud miraculũ non suo loco descripserunt. Quòd autem dicitur, *vt iam non posset manifestè introire in ciuitatem*; intelligendum, quomodo voluit, aut solitus fuit, sine scilicet turbarum concursu & affluentia. In eo verò quòd sequitur; *sed foris in desertis esse*, subintelligi debet, cogeretur, quod tamen non est subintelligendum in Græcis, quæ non habent infinitiuum, esse, sed ἦν, id est, erat. Porrò de secessu Christi in desertum, & oratione eius, dictum est circa caput Concordiæ 28.

B

SANATVR SERVVS CENTVRIONIS. Matth. 8. Lucæ 7.

CAPVT XLV.

E[T] [c] *intrauit Capharnaum. Centurionis autẽ cuiusdam seruus malè habens erat moriturus, qui illi erat preciosus.* [a] *Cùm autem introijsset Capharnaum,* [c] *& cùm audisset de Iesu,* [a] *accessit ad eum Centurio.* [c] *Misit ad eum seniores Iudæorum,* [f] *rogans eum* [c] *vt veniret & saluaret seruũ eius,* [a] *& dicens: Domine, puer meus iacet in domo paraliticus & malè torquetur:* [c] *At illi cùm venissent ad Iesum, rogabant eum sollicitè, dicẽtes, ei: Quia dignus est: vt hoc illi præstes: diligit enim gẽtem nostrã, & synagogam ipse ædificauit nobis.* [a] *Et ait illi Iesus: Ego veniam & curabo eum.* [c] *Iesus autẽ ibat cum illis. Et cùm iam non lõgè à domo, misit ad eum Centurio amicos* [a] *& respondens Centurio* † [f] *ait, Domine, noli* [c] *vexari.* [f] *Non* [c] *enim* [f] *sum dignus vt intres sub tectum meum.* [c] *Propter quod meipsum non sum dignum arbitratus, vt venirẽ ad te,* [f] *sed* [a] *tantùm* [f] *dic verbo, & sanabitur puer meus. Nam & ego homo sum sub potestate* [c] *constitutus,* [f] *habens sub me milites, & dico huic: Vade, & vadit, & alij, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.* [Δ] *Audiens autem Iesus, miratus est, &* [c] *conuersus* [f] *sequentibus se* [c] *turbis* [f] *dixit: Amen dico vobis,* † *nec in Israël tantam fidem inueni.* [a] *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum: filij autem ejicientur in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium.*] *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.* [c] *Et reuersi, qui missi fuerant domum, inuenerunt seruum qui languerat, sanum.*

Io. dicens

c. quo audito.

† *a o. non inueni tãtam fidem in Israel.* C. 13. 90.

ET *c* INTRAVIT CAPHARNAVM. CENTVRIONIS AVTEM CVIVSDAM SERVVS MALE HABENS.] Non sine mysterio factum est vt istud miraculum curationis serui Centurionis contingeret, & à Matthæo describeretur post superius. Illic enim Iudæus, fide non mediocri præditus, assecutus sanitatem describitur: hic verò beneficium describitur exhibitum Ethnico, qui præter alias virtutes, fide etiam præstãtiore fuit insignis. Ille enim sibi sanitatem quærebat, hic seruo: ille coràm existentem credidit se posse sanare, hic etiam absentis verbo hoc tribuit. Ille ex animi submissione in faciem procidens, insigni profectò modestia orauit: *Si vis, potes me mundare*, hic adhuc submissiùs egit, indignum se se ducens qui vel ipse Dominum appellaret, aut ad se venire sustineret. His sanè adumbratum

Mysticus sensus.

E fuit, Euangelicam gratiam Iudæis primùm ex promissione offerendam, nec defuturos qui illam per fidem acceptarent: sed mox multo cumulatiore cum fructu transferendam etiam ad gentes de quo & ipse Dominus horum occasione mox monuit. Et benè quidem lepra sanatur in Iudæo, paralysis verò in Gentili. Nam Iudaicus populus veluti lepra laborabat, quòd ex parte sanus esset, ex parte languidus. Gentilis verò populus veluti paralysi laborabat, lecto decumbens, & iam proximus morti, quia nihil in eo sanum, sed omnia ægrota erant & dissoluta. Iam quòd leprosum præsens sanat Dominus, domum autem Centurionis corpore non intrauit, sed absens corpore, præsens maiestate puerum eius sanauit, significabat, eum in solo Iudaico populo corpore fore, apud alias verò gentes corporaliter non conuersaturum, & tamen

men implendum quod dictum erat: *Populus quem non cognoui seruiuit mihi, auditu auris obediuit mihi.* His conuenit quòd seniores Iudæorum causam Centurionis Domino commendant, eumque ad domum illius adducunt, quem erant è templo suo profligaturi, nam hoc typus erat, à Iudæis & Iudæorum opera Euangelicam gratiam profecturam ad gentes. Itaque magni cum significatione mysterii Matthæus inter omnia miracula Christi quæ scribit, primùm Iudæum leprosum curatum, deinde verò Centurionis seruum sanatum describit: in quo Centurione gentium vocatio & fides præfigurata est, sicut & in altero Centurione eadem gentium vocatio & fides cœpta est, vt scribitur Actuum 10. Portò quanquam in narratione Lucæ, & Matthæi sint quædam diuersitates, ob quas quidam putant, alium esse Centurionem de quo Matthæus, & alium de quo Lucas recenset: tamen rursum ob multas similitudines incidentes non potest probabiliter existimari, aliud esse quod Lucas narrat, & aliud quod Matthæus. Ambo enim Centuriones, & ambo Capharnaum commorantes: ambo eandem fidem verbis demonstrantes, ambo æquali beneficio affecti, eisdem verbis à Domino commendati: ambo voti sui compotes effecti post sermonem illum in monte, vel circa montem habitum. Nec obstat quòd Matthæus puerum Centurionis languisse & sanatum commemorat, Lucas verò seruum. Non enim apud Matthæum nomen pueri pro filio, vt quidam putant, accipitur, sed pro seruo. Nam & dictio Græca, παῖς, quæ hoc loco ponitur, vtrũque significat, sicut Latinis nomen, puer. Rursum non obstat quòd Matthæus videatur significare, Centurionem per seipsum accessisse ad Christum, Lucas verò apertè testetur, suum Centurionem non per sese accessisse, sed misisse Iudæos qui suo nomine Dominum rogarent. Intelligendum enim, Matthæum hic, & alibi, breuitati studentem in recensendis miraculis id tribuere Centurioni quod eius nomine alii fecerunt & dixerunt. Itaque accessisse eum dicit ad Christum, & dixisse: *Domine, puer meus,* &c. quia eius nomine & iussu accesserunt seniores Iudæorum, vt explicat Lucas. Et Dominum dicit illi respondisse: *Ego veniam*, &c. &, *Vade, sicut credidisti fiat tibi?* quia tale quid dixit illi non in propria eius persona; sed in amicis ab ipso missis: quare necesse est, Christum dixisse pluraliter: Ite, & sicut credidit, fiat ei; verùm Matthæus coactus fuit dicere: *Vade, & sicut credidisti,* eo quòd breuitati studens introduxit Cẽturionem veluti in propria persona accedentem Dominum. Et certè in diuersa narratione Lucę & Matthæi obseruanda mirabilis Spiritus sancti dirigentis Euangelistas dispensatio. Cùm enim pro maiori confirmatione miraculum hoc à diuersis describi conueniebat, ita tamen à diuersis describitur, vt vnus alterum explicet, & quæ ab vno sunt prætermissa, alter commemoret, ita vt neutrius narratio possit videri superflua. Ex solo enim Matthæo dicitur fuisse paraliticus: ex solo verò Luca intelligitur fuisse seruus, cùm ex Matthæo potuisset videri filius. Rursus ex Luca discitur, Centurionem per sese non accessisse. Ex Matthæo verò quibus verbis Dominus sanitatem promiserit: & quomodo occasione fidei Centurionis cœperit disserere de vocatione & fide gentium, quæ à Luca sunt omissa. His sic cõstitutis, animaduertendum hic imprimis, quàm variæ fuerint & eximiæ virtutes huius Centurionis, quę hìc nobis in exemplum proponuntur. Primùm enim in eo notantur dilectio & eximia quædam humanitas, quia seruum adeò charum habuit, maloque eius fuit tantopere motus, ac pro eius sanitate adeò solicitus. Bonorũ enim dominorum est, vt cognoscentes se Dominum habere in cælis, summa æquitate & humanitate suos seruos pertractent, de quo monet Paulus Ephes. 6. & Colossen. 4. Videtur autem hic seruus fuisse domino suo admodũ fidelis & vtilis, & ob id singulariter de eo dictum qui erat ei ἔντιμος hoc est pretiosus, vel potius charus aut in pretio habitus. Proinde circa hunc impleuit Centurio illud Sapientis: *Si est tibi seruus fidelis, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta. Et seruus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua.* Secundò, in eo notatur humillima quædam submissio, & modestia. Et humilitas quidem, quòd neque adire ipse Dominum, neque eum in suas admittere ædes fuerit ausus, agnoscens sese indignum Domini consortio, tum quia gentilis erat, tum quia miles. Modestia verò quòd primis illis verbis quibus Dominum dicitur rogasse tantùm malum suum & serui sui proponit, dicens: *Domine, puer meus iacet in domo*, &c. non explicitè addens quid à Domino petat, modestius certè orans quam præcedens leprosus, quamquam & ille singularem præ se tulit modestiam. Tertiò, in eo notatur incomparabilis fides, quòd non dubitarit, Dominum etiam absentem posse solo verbo restituere sanitatem seruo quamlibet vicino morti, imò iam animam agenti, hoc enim significatur dum dicitur *erat moriturus?* hoc est, animam iam agebat, & morti proximus erat, vt non ad illam quorundam interpretationem confugiatur? erat moriturus, nisi Domini curatione fuisse à morte præseruatus. Postremũ notatur in eo admiranda quędam in gẽtili & milite religio erga Deum, non ab heri & nudiusterius, sed ab antiquo tempore, eo quòd dicatur diligere gentem Iudaicam, & synagogam ædificasse Iudæis, vt non possit putari religione accensum tum primùm fuisse, cùm malo serui quem amabat affligaretur, quemadmodum multis vsuuenire solet. Id consideratum magis admirandam facit ipsius humilitatem, vt qui post tam magna beneficia populo Iudaico collata, adhuc putauit, se indignum esse aspectu Domini, & cum tam eximio Iudæorum propheta non arbitrabatur sibi verba communicanda. Vt autem his omnibus dotes huius Centurionis obseruantur, ita rursum obseruandum ingenium Iudaicum, in his qui missi à centurione, solicitè Dominum rogabant pro illo, dicentes: *Dignus est, vt hoc illi præstes, diligit enim gentem nostram*, &c. His enim verbis declarant arrogantiam quandam, & amorem potiùs sui, quàm Dei. Dicendum enim potiùs fuerat: Timet Deum quem & tu colis, quod amore & studio gentis & religionis nostræ declarauit. Nunc verò beneficium in ipsos collatum, dignum facere dicunt Centurionem cui præstetur quod petit, amorem sui declarantes, & arrogantiam, quasi qui illis benefecerit dignus esset cui Christus benefaciat. Hic comparat Centurionis orationem cum oratione Iudæorum. Hi enim dignum eum pronunciant ob beneficia in ipsos collata: ille verò omnis pietatis suæ in Deum immemor, indignitatem verò suam tantùm ob oculos ponens indignum

Eccle. 33. Eccl. 7.

gnum ſe dicit, non ſolùm vt impetret: ſed etiam vt ipſum adeat, & in domum recipiat. Verùm ante omnia hìc Chriſti exemplum, propter quem hæc omnia ſcripta ſunt, perpendendum, incomparabilis ſcilicet bonitatis & humilitatis: Etſi enim Ethnicus eſſet, cuius negotium agebatur, & pro humili ſeruulo rogaretur, & eſſent legati non ſatis apti oratores, præſertim apud Chriſtum, vt oratio ipſorum ſatis probat, tamen illico non tantùm ſanitatem exorari paſſus eſt, ſed & inuiſere Ethnici ſeruulum volebat, idque ſine mora. Nam ita ſcribit Lucas: *Ieſus autem ibat cum illis.* Quid queat fingi & benignius & facilius? Ad filium reguli ſanandũ cùm rogaretur vt deſcenderet, & bis rogaretur, deſcendere noluit: ad ſeruum Centurionis ſanandum cùm ſciret, id Centurionem non petere, vltrò adire voluit, hoc ipſo declarans, illum ſua præſentia dignũ, qua ſe putauit Centurio indignum: oſtendens item ſuam erga pauperes benignitatem, ac docens, non contemnendos eos qui humilis ſunt conditionis. Hic tamen & alia eſt ratio quare ſe Dominus mox obtulit, vt adiret domum Centurionis, nimirum vt eius fides turbis declararetur. Quoniam enim qui miſſi erant ſeniores Iudæorum, rogabant Dominum vt deſcenderet, intelligi non potuiſſet fides Centurionis, niſi Dominum venientem per alios ab ingreſſu Centurio prohibuiſſet Nec obſtat quòd Lucas dicat, Centurionem miſiſſe ad Chriſtum ſeniores Iudæorum, rogans eum vt veniret, & ſaluaret ſeruum eius. Nam Lucas petitionem Iudæorum, attribuiſſe Centurioni intelligendus eſt, eo quòd ipſius nomine rogarent, quamuis non erant iuſſi à Centurione rogare vt veniret, ſicut Matthæus reſponſionem Chriſti factam his qui miſſi fuerant, refert veluti factam Centurioni, cùm dicit Dominus dixiſſe: *Vide*, &c. Centurio ſiquidem miſit ſeniores ad Ieſum, nec aliud eis iniunxit, quàm quod Matthæus refert dictum à Centurione, ſcilicet, *puer meus iacet*, &c. ſed ſeniores Iudæorum, deſtituti illa magnitudine fidei, quæ erat in Centurione, nec ſcientes magnitudinem fidei, & humilitatis in Centurione, petierunt Dominum vt veniret, exiſtimantes idem velle Centurionem. Ideoque Lucas petitionem Iudæorum Centurioni adſcribit, eo quòd eius nomine feciſſent, & exiſtimaſſent Centurionem idem petiſſe. Nec enim conuenit intentioni & verbis Centurionis ſubiunctis, vt credatur hæc petitio aduentus Domini iniuncta fuiſſe ipſis à Centurione.

f DOMINE *c* NOLI VEXARI: *f* NON ENIM *f* SVM DIGNVS, VT INTRES SVB TECTVM MEVM, &c.] His verbis Centurio declarabat & modeſtiam opinionis de ſeipſo, & incredibilem fidem de Ieſu, & magnum affectum erga ſeruum ſuum. Quòd autem dicit: *Dic verbo*, Hebraica phraſis eſt, pro eo quod eſt, impera. Et Matthæus quidem habet εἰπὲ λόγον, id eſt, dic verbum. Lucas verò ſicut nos, εἰπὲ λόγῳ, id eſt, dic verbo. Porrò ex ſeipſo coniecturam fecit Centurio poſſe Dominum ſolo verbo abſentem ſanare, dicens: *Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus.* Quæ pars dupliciter intelligi poteſt. Primò, vt intelligatur Centurio ſe velle comparare Chriſto, in eo quòd ſicut dominus eſt homo ſub poteſtate Dei conſtitutus, ita & ipſe quoque: ac deinde voluiſſe ſignificare, quòd ſicut ipſe quamuis ſub alterius poteſtate conſtitutus, non tamen prohibetur quin ſolo verbo, quæ velit, perficiat per ſeruos ſuos: ita & Dominum, etſi ſub Dei poteſtate conſtitutum, poſſe tamen verbo quæ velit perficere. Secundùm quem intellectum in ſecunda expoſitione Chryſoſtomi latiùs indicatum eſt argumentum à ſimili, & per illud, *ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus*, excludit quod videri potuiſſet obſtare, quo minùs ſolo verbo abſens curare potuiſſet Dominus. Secundò, rectiùs accipitur hæc pars, vt per eam intelligatur Centurio ſignificare voluiſſe diſſimilitudinem ſuæ dignitatis & potentiæ, ad dignitatem & potentiam Chriſti, vt indicetur hìc argumentum à minori. Et proinde aptiùs verti potuiſſet: Etenim ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus. Non enim Græca habent ὅτι καὶ ἐγὼ, ſed καὶ γὰρ ἐγώ. Iam quod ſequitur *habens ſub me milites, & dico huic, vade*, &c. dupliciter poteſt intelligi, Centurionem retuliſſe ad Chriſtum. Primò, vt intelligatur ſignificare, ita Chriſto ſubeſſe inuiſibiliter Angelos eius iuſſa perficientes, quo modo ipſi ſuberant milites & ſerui, quæ iuſſerat exequentes. Secundò, & rectiùs, vt intelligatur ſimpliciter ſignificare ſolo verbo & iuſſu Dominum poſſe quæ vellet, cùm ipſius verbum tam eſſet efficax, qui tamen longè erat illo dignitate & potentia inferior. Itaque ſenſus eſt: Domine non ſolùm indignum exiſtimo, vt tu tantus ac talis, laborem hunc & moleſtiam ſuſcipias, curandi vilem ſeruulum cauſa, ſed & meipſum indignum iudicio, cuius vel tectum ſubeas, cùm ſim homo gentilis & peccator. Nam cùm noſtrum conſortium ſimplex etiam Iudæorum genus ſolet deſpicere, exiſtimans ſeſe noſtro congreſſu contaminari, multò magis indignum eſt, vt tu totius populi doctor, propheta planè diuinus & ſanctiſſimus gentilis hominis domum ſubintres. Atque hac ſola de cauſa non ſum auſus ipſe venire ad te, quantumuis cupidus ſalutis pueri mei. Vt autem nequaquam dignus ſum cuius domum ſubeas, ita nec neceſſe id eſt, vt voti mei compos fiam. Si enim verbo ſolùm imperaueris, mox ſanabitur famulus meus. Cuius rei vel ex me ipſo coniecturam facere poſſum, Etenim ego qui ſum alterius poteſtati maiori ſubditus, cuius iuſſis mihi obtemperandum eſt, tamen non neceſſe habeo, vt per meipſum omnia obeam, ſed per milites & ſeruos meos multa ſolo iuſſu perficio. Si ergo tantum authoritatem & vim habet mea iuſſio, vt me quieſcente peragatur per homines mihi ſubditos, quod malo: multo magis tu tantus, qui naturę dominaris, nihil non ſolo imperio poteris. Si dixeris morbo, recede, mox recedet ſi iuſſeris vt veniat, mox aderit. Ex quibus verbis manifeſtũ, Centurionem afflatu diuino crediſſe, Chriſtum verum eſſe Deum, aut ſaltem habere poteſtatem homine maiorem, & omni creatura ſuperiorem cui nihil reſiſtere poſſet.

f AVDIENS AVTEM IESVS, MIRATVS EST, ET *c* CONVERSVS *f* SEQVENTIBVS SE *c* TVRBIS, &c.] Cùm admiratio propriè ſit de rebus priùs non cognitis, ac deinde hanc Centurionis fidem Dominus ipſe cordi illius infuderit, quomodo admiratus dicitur Ieſus. Dicẽdum primùm, in Chriſto fuiſſe exteriorem admirationem, qua ſignis quibuſdam exterioribus declarauit, ſe admirari pro cõprobatione tantæ fidei hominis gentilis. Secundò, fuit etiam in Chriſto interior quædam admiratio, non ex ea parte qua omnia ei erant cognita, ſed ex ea parte qua experimentali notitia hactenus ei incognita fuerat tam noua

noua & insolita fides Centurionis. Potissimum tamen videtur ideo dici admiratus, quia in modum admirantis vultum suum composuit. Quod autem dicit Dominus; *Nec in Israël tantam inueni fidem*, emphasim habet propter dictionem, *nec*. Dicere enim voluit, ne in populo quidem Israëlitico, qui prophetarum libris & suis doctrinis edoctus meritò in fide præcellere debuisset, tantam se reperisse fidem, quantam in homine isto gentili. Quod tamen intelligendum est cum subintellectione, videlicet à tempore prædicationis meæ, propter fidem patriarcharum, prophetarum, Ioannis Baptistæ, & Diuæ virginis. Nisi quis velit intelligere: *Non inueni in Israël tantam fidem* in proportione. Nam proportionaliter maior erat huiusmodi fides in gentili qui in scripturis non erat exercitatus, & Iesum tantùm ex fama cognouerat, quàm fides quorumuis quantumuis magna, qui in scripturis erant versati, & multis visionibus cœlestibus donati, quomodo vidua plus dicitur posteà misisse in ærarium, quàm omnes diuites. Verùm prior intelligentia est simplicior. Porrò ex hoc loco potest colligi argumentum sanè efficax, contra eos qui calumniantur inuocationem sanctorum, quasi arguat diffidentiam diuinæ bonitatis. centurio enim iste ob suam fidem multum à Domino laudatus est, quamuis per alios rogauerit, non quidē diffidens de Christi benignitate quam æquè discere potuit ex fama atque potentia eius. sed ex reuerentia prodeunte, è fide quam de Domino concepit, credens se ob ipsius magnitudinem eius colloquio indignum. Sic ergo & nos rectè Deum per sanctos ipsius interpellamus, si non id tam ex diffidentia, quàm ex reuerentia facimus,

a DICO AVTEM VOBIS, QVOD MVLTI AB ORIENTE ET OCCIDENTE VENIENT, &c.] Quoniam hæc Centurionis fides excellens omnium Iudæorum fidem, præludium & specimen quoddam fuit fidei gentium Christus huius fidei occasione, incipit disserere de gentium vocatione, & Iudæorum reiectione, de quibus prophetæ, & maximè Isaias, in variis locis sunt vaticinati. Per eos autem quos dicit venturos ab oriente & occidente significat gentes credituras ex omnibus etiam extremis terræ partibus, quemadmodum apertè vaticinatur Isaias: *Ab oriente*, inquit, *adducam semen tuum, & ab occidente congregabo te. Dicam aquiloni: Da; & austro: Noli prohibere, affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum. in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum, Educ foras populum cæcum, & oculos habentem: surdum, & aures ei sunt.* Porrò Dominus suo more etiam hic gaudia regni cœlestis significat per conuiuium, dum dicit; *recumbent cum Abraham*, &c. significare volens, eos perfruituros in summa quiete & securitate gaudiis regni cœlestis, Abraham autem, Isaac & Iacob mentionem facit, tum quòd his primis legantur famæ promissiones regni, sub typo terræ promissionis: tum quòd his patriarchis Iudæi gloriabantur, reliquas gentes præ se contemnentes, quòd ex illis non essent prognatæ, quas quò magis morderet & commoueret Iudæorum animos, docet contrà patriarchis coniungendas, ipsos verò separandos ab illis. Quos Iudæos vocat filios regni, quòd nati essent ex iis, quibus & quorum semini fuit regnum peculiariter promissum. De tenebris autem exterioribus, de quibus solùm inuenitur apud Matthæum, idque tribus locis, videlicet hoc loco, & capit. 22. ac 25, varia est sententia. Quidam enim, inter quos Caietanus, tenebras exteriores intelligunt dici ad distinctionem tenebrarum interiorum hoc est, spiritualium, vt sint tenebræ exteriores, tenebræ sensibilis lucis priuatiuæ. Secundùm quam acceptionem comparatiuus exterior pro positiuo accipitur, vt sint tenebræ exteriores, tenebræ externæ, sicut exterior homo est externus homo. Augustinus verò & in epistola ad Horonatum quæ est 120, & in expositione Psalm. 6. intelligit tenebras exteriores dici, comparatiuè ad tenebras quasdam quæ dicuntur per positiuum tenebræ exteræ vel externæ, sed nondum exteriores. Et quidem in epistol. ad Honoratum, vbi hunc locum prolixè tractat, per tenebras exteras intellexit infideles qui sunt in hac vita: per tenebras exteriores diabolum & angelos eius, qui infidelibus peiores sunt & à verà luce Dei magis sunt auersi ac elongati: Itaque intelligit eos, qui hic inter tenebras exteras numerati fuerint, mittendos in tenebras exteriores, quia coniungendi sunt in pœna & supplicio dæmonibus, cum dicetur eis: *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.* In expositione vero Psalm. 6. simplicius hæc tractat, intelligens per exteras tenebras, cæcitatem mentis, in quam traditi sunt impii, vera luce mentis destituti & extra eam positi: per exteriores verò tenebras, summam illam mentis cæcitatem quæ erit in damnatis, vt mitti in tenebras exteras, sit tradi in reprobum sensum mitti verò in tenebras exteriores, sit penitus fieri extra Deum, sine spe scilicet correctionis. Simplicius autem fuerit comparatiuum, *exteriores*, accipere pro superlatiuo, quemadmodum Græcis familiare est, vt tenebræ exteriores intelligantur tenebræ extremæ vel potiùs extimæ. Nam Græcis est ἐξωτέρας. Sunt autem tenebræ extremæ, vel potiùs extimæ, quæ ab ipsa luce quàm longissimè absunt, hoc est, tenebræ obscurissimæ & profundissimæ. Quò enim magis tenebræ absunt à luce, eo sunt maiores & grauiores. Dicuntur ergo tenebræ damnatorum exteriores vel extremæ, in comparatione ad tenebras huius seculi, siue spirituales, siue corporales, vel certè in comparatione ad tenebras purgandorum. Hoc enim satis significat Diuus Hieronymus super Isaiæ cap. 14. circa illud: *Veruntamen ad infernum detraheris in profundum laci*; sic scribens: Qui per superbiam dixerat, *in cœlum ascendam, ero similis altissimo*, non solum ad infernum, sed inferorum vltimum detrahitur. Hoc enim significat laci profunditas, pro quo in Euangelio tenebras exteriores legimus, vbi est fletus & stridor dentium, Sic & Theophyl. in hunc locum scribens: *Dicens*, inquit, *tenebras exteriores, monstrauit esse pœnas quasdam tolerabiliores & leuiores. Sunt enim & in suppliciis gradus.* Quibus verbis apparet, omnino secundùm duos hos interpretes, tenebras exteriores dici tenebras damnatorum in comparatione ad tenebras alias inferni, nisi fortè quis putet, eos voluisse comparare supplicia damnatorum inter se, vt non omnes damnati intelligantur fore in tenebris exterioribus, quod tamen non conuenit Euangelio, quod omnibus damnatis videtur attribuere tenebras istas exteriores. Porrò tenebræ istæ exteriores, non solum intelligendæ sunt tenebræ sensibilis lucis priuatiuæ,

Isaie 43.
Tenebra exteriores.
D. August.
Matth. 25.

tiuæ, ſed ſicut lux regni cœlorum intelligenda eſt & ſenſibilis & ſpiritualis, ita tenebræ iſtæ infernales intelligendæ ſunt & ſenſibiles & ſpirituales. Nam & erit ibi ſumma obſcuritas oculis corporalibus perceptibilis, & ſumma mentis cæcitas, mente ſcilicet à vera luce, quæ Deus eſt, maximè elongata. Nec obſtat quòd in inferno erit ignis corporalis qui naturaliter eſt lucidus. Nam, Baſilio teſte, illuminandi vis ab illo igne diuina virtute auferetur. Sic enim ille ſcribit in priore expoſitione Pſalm. 28. ſuper illud, *Vox Domini intercidentis flammam ignis: Arbitror*, inquit, *quòd ignis præparatus in ſupplicium diabolo & angeli eius, diſſecatur voce Domini, vt quoniam duæ ſunt in igne facultates, vſtoria & illuminatoria, acris quidem & punitoria vis ignis permaneat apud eos qui digni ſunt vt vrantur. Illuminatoria verò ac ſplendida ipſius facultas, ad exhilarandos beatorum gaudio fruentes cedat. Vox igitur Domini diſſecantis ac diuidentis flammam ignis, vt ſupplicij quidem ignis obſcurus ſit, lux verò requiei expers vrendi permaneat.* Hæc ille. Quòd ſi autem inferno aliquid luminis futurum ſit: quanquam hoc conueniet pro augmento pœnæ damnatorum, dicuntur tamen tenebræ eius extremæ, quia maximè elongatæ à luce regni cœlorum. Fore enim ibi aliquid luminis teſtatur Diuus Gregorius libr. 9. Moralium ſuper illud Iob: *Vbi nullus ordo, ſed ſempiternus horror inhabitat: Flamma*, inquit, *comburit, ſed nequaquam tenebras diſcutit, quamuis illic ignis & ad conſolationem non lucet, & tamen vt magis torqueat ad aliquid lucet. Nam ſequaces quoque ſuos ſecum in tormento reprobi flamma illuſtrante viſuri ſunt, quorum amore deliquerunt quatenus qui eorum vitam carnaliter contra præcepta conditoris amauerunt, ipſorum quoque eos interitus in augmentum ſuæ damnationi, affligat.* Hæc ille. Ne autem in tenebras exteriores proiecti putarentur, hoc ſolo puniendi quòd in loco tenebroſo concludentur, quò atrocitatem pœnæ Dominus ſignificaret quam in tenebris ſunt perpeſſuri, adiecit: *Ibi erit fletus, & ſtridor dentium.* Qua ſententia frequenter Dominus in Matthæo vſus ſcribitur. Nam præter hunc locum quinquies apud eum inuenitur, nimirum bis cap. 13. & cap. 22. 24. 25. Semel etiam inuenitur apud Lucam, capite ſcilicet 13. Intelligitur autem variè. Haymo enim poſt Hieronymum per fletum & ſtridorem dentium, intelligit duplicem inferni pœnam, videlicet ignis per ſummum fletum cauſantis & nimij frigoris cauſantis ſtridorem dentium. Et ſolet ab his pro duplicis huius infernalis pœnæ cõprobatione afferri illud Iob: *Ad calorem nimium transeat ab aquis niuium.* Circa quem locum in commentariis ſuper Iob ſic ſcribit Diuus Hieronymus: *Quaſi duas gehennas ſanctus Iob dicere mihi videtur, ignis & frigoris, per quas diabolus, hæreticus & homo impius commutetur. Fortè in ipſa gehenna talis ſenſuum cruciatus fiet his qui in ea torquebuntur, vt nunc quaſi ignem ardentem ſentiant, nunc nimium algoris incendium: & pœnalis commutatio, nunc frigus ſentientibus nunc calorem, ſit, vt quaſi de loco ad locum tranſire æſtimentur. Et fortaſſe inde Dominus ait in Euangelio: Mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus & ſtridor dentium; vt hic ſtridor dentium de rigore frigoris oriatur.* Hæc ille. Et ne fortè putetur hic commentarius non eſſe Hieronymi, idem ſuper Matthæum, capit. 10. diſſerens de nomine Gehennæ, tandem ait: *Duplicem autem eſſe gehennam, nimij ignis, & frigoris, in Iob, pleniſſimè legimus. Ideo enim vult nomini gehenna, addi aliquando genitiuum ignis, quòd ſit & gehenna frigoris.* Verùm ſicut Hieronymus hæc tantùm dubitando dicit, ita certè ex loco illo Iob nihil ſtatui poteſt de frigoribus infernalibus, de quibus nullæ aliæ ſcripturæ proferri poſſunt. Primum enim non dicitur, quemadmodum multi locum illum citant, *ad calorem nimium tranſient ab aquis niuium*, ſed *tranſeat*, imprecationis modo. Deinde ſcriptura illa alium ſenſum conuenientiorem recipit. Nam Diuus Gregorius non hic intelligit deſignari pœnas infernales, ſed deſcribi impiorum in omnibus immoderationem, qui à frigore infidelitatis tranſeunt frequenter ad calorem hæreſis, nec in infidelitate, nec in fide modum ſeruare ſcientes. Et intelligi poſſet hic ſenſus, impios tranſire à nimia frigiditate huius vitæ ad calorem nimium infernalem. Sequitur enim, *& vſque ad inferos peccatum illius.* Poſtremùm non ſolùm Septuaginta interpretes, ſed & Hebræa veritas longè aliter habet hunc locum. Nam ad verbum Hebræa ſic habent: *Arida & calor rapiunt aquas niuis, infernus eos qui peccauerunt.* Et eſt ſenſus: Sicut terra arida & calor ſolis abſorbent aquas niuis, ſic infernus eos qui peccauerunt. Nec ex eo quod dicitur gehenna ignis, ſignificatur & alia gehenna frigoris, frequenter enim nomen gehennæ Saluator abſolutè ponit: aliquando verò Hebraica phraſi additur ignis, vt ſit gehenna ignis, gehenna ignita, vt priùs dictum eſt. Itaque alij in ſtridore dentium intelligunt ſignificari indignationem damnatorum tum contra Deum, tum contra ſeipſos, ſerò iam ſibi iraſcentium, quòd tam pertinaci improbitate deliquerint. Verùm ſimpliciùs fuerit intelligere, Dominum doctrinam ſuam auditorum carnalium captui attemperantem, per fletum & ſtridorem voluiſſe ſignificare dolorem & horrorem ſummum. Dolorem quidem per fletum, horrorem verò per ſtridorem & concuſſionem dentium. Niſi quòd ſimul etiam intelligendum eſt, vt annotat Hieronymus, ſignificari veram corporum reſurrectionem. Nam fletus & ſtridor corporum ſunt, quamuis ibi non erit verus fletus, qui in lacrymarum reſolutione conſiſtit, poterit tamen eſſe verus dentium ſtridor.

Ioan. 10.

Haymo.
D. Hieron.

An duplex pœna inferni.

Iob 24.

a ET DIXIT IESVS CENTVRIONI: VADE, ET SICVT CREDIDISTI, &c.] Sic & aliis pleriſque reſpondit Dominus, volens notare fidei vim & efficaciam apud Deum. Notandum autem, Chriſtum non præcepiſſe huic Centurioni tantopere à ſe laudato diſcedere à militia, ſicut nec Petrus præcepit ſuo Centurioni, nec Ioánes militibus ipſum interrogantibus, quòd ſicut Magiſtratu & legibus, ita & militibus opus ſit ad pacem tuendam. Centuriones autem non ſolùm ſingulis centuriis præerant, ſed aliquando etiam pluribus, vt author eſt Vegetius libr. 1. de re milit. Porrò quid in hoc miraculo allegoricè ſit ſignificatum, ſatis ſupra eſt indicatum. Moraliter verò per hunc Centurionem rectè intelligimus exprimi prælatum & quemuis bonum & fidelem principem, cuius ſi ſubditus quiuis in anima langueat, ita vt morti etiam ſit proximus, ſolicitus eſſe debet, vt ſi non per ſe, ſaltem per iuſtorum hominum preces, Chriſti gratiam imploret, qui conſpecta, ipſius fide, humilitate & charitate, mox ſubuenturus eſt periclitanti. Et aliter quoque per Centurionem, quilibet homo exprimitur, cùm ſit omnis hominis vita militia ſuper terrã, habeatq; quiſque

Moralis ſenſus.

ſub

sub se varias vires quibus imperat & militat. Cuius ergo seruus paralysi laborat, hoc est, corpus & carnalis appetitus ad omne malum propendet, & ad omne bonum agendum languet, non cesset priusquàm mortem incidat pro seruo suo esse solicitus, A sed Iesum adeat saltem per sanctorum intercessiones. Adeat autem cum fide & humilitate, nec dubium quin à benigno Domino recepturus sit seruum sanum, & ad omnia agenda vtilem & commodum.

RESVSCITATVR FILIVS VIDVÆ Lucæ 7.

CAPVT XLVI.

Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ vocatur Naim, & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa. Cùm autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur, filius vnicus matri suæ: & hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa. Quam cùm vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi: Noli flere. Et accessit & tetigit loculum. Hi autem qui portabant, steterunt. Et ait: Adolescens, tibi dico surge. Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: Et dedit illũ matri suæ. Accepit autẽ omnes timor, & magnificabant Deũ dicentes: Quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia Deus visitauit plebẽ suã. Et exiit hic sermo in vniuersam Iudæã de eo, & in omnẽ circa regionẽ.

ET FACTVM EST DEINCEPS, IBAT IESVS IN CIVITATEM QVÆ VOCATVR NAIM, &c.] Cùm apud Matthæum nihil sequatur quod præcedentibus sit subiungendum, (nam quæ apud illum sequuntur, sicut non narrantur cum ordinis consequentia ad superiora, ita ante sermonem illum prolixum contigisse priùs ostensum est, narrantur tamen à Matthæo post sermonem, ob id, vt videtur, vt multis miraculis Christi doctrinam ante omnia miracula à se descriptam comprobaret legentibus) Lucas verò post miraculum curationis paralytici serui Centurionis, aliud miraculum subiiciat cum consequentiæ significatione, dicens, *Et factum est deinceps*, necessariò hæc Lucæ narratio hoc loco in Concordia erat subiicienda. Et bene quidem præsens miraculum post duo superiora & contigit, & descriptum est. Sic enim progressus quidam factus est à mirabilibus ad mirabiliora. Magnum enim fuit miraculum, leprosum incurabili laborãtem morbo curare verbo & tactu: maius verò, absentem paralyticum iam iam moriturum solo verbo sanitati restituere: sed omnium maximum, mortuum & iam sepeliendum resuscitare. Itaque hoc miraculo obstruebatur os eorum qui dicere poterant, seruum Centurionis non moriturum fuisse, etiamsi Christus sanitatem illi, verbo non contulisset, & proinde nihil magni Dominum in illo operatum fuisse. Porrò Naim, vel, vt habent Græca, ναΐν, Naein, ciuitas Galilææ, non longè à Capharnaum, duobus miliaribus distans à monte Thabor contra meridiem, teste Hieronymo in lib. de locis Hebraicis, D. Hieron. vbi & suo sæculo perstitisse adhuc ciuitatem hanc scribit. Igitur Dominus qui circuibat ciuitates, & castella, quo latiùs spargeret semen Euangelicæ doctrinæ, & sanaret languidos multorũ, è Capharnaum ciuitate, in qua potissimùm residebat, & habitabat, ibat aliquando in proximam ciuitatẽ hanc. Nam, volens etiam hanc, quamuis humilem & obscuram, præsentia sua doctrina & miraculis illustrari. Diuina autem prouidentia factum, vt & Dominum concomitarentur discipuli multi (nam Græca non tantùm discipulos isse cum Domino habent sed discipuli ἱκανοί, hoc est, sufficientes & multi) & turba copiosa, & viduæ quoque cui Dominus occursurus esset, multa adesset turba, vt miraculum in medio turbarum duarũ gestum multos haberet testes, qui illud in Dei gloriam vbique diuulgarent. Quòd autem ex portis ciuitatis efferebatur defunctus sepeliendus, hinc fuit, quòd apud Iudæos mortui non sepelirentur in ciuitatibus sed foris in agris & montibus, vt dictum est circa caput Concordiæ 31. Bene autem iustam miraculi faciendi occasionem, imò necessitatem indicat Euangelista, cùm quàm flebile esset funus Domino obuians describit. Flebile enim erat triplici de causa. Primùm, quòd adolescens esset mortuus, in B ipso flore vitæ ereptus. Deinde quòd filius viduæ, quæ filii præsentia sese consolabatur de morte mariti: Postremùm, quòd vnicus esset filius, & quod est maius, vnigenitus. Græca enim habent, μονογενής. Proinde apud nos vnicus filius dici intelligendus est, qui solus ei fuit natus. Non parùm enim auxit viduæ dolorem, quod destituta viro, etiam orbata esset eo quem solùm genuerat, & ob id tenerrimè dilexerat, ex quo etiam nondum nepotes susceperat, priuata iam non solum omni consolatione, sed & omni spe posteritatis. Itaque fieri non potuit quin casu tam miserando & iustissimis fletibus viduæ moueretur misericordissimus Dominus, cuius occursus & obtutus semper fœlix est & C faustus. Occurrit enim demoniacis in regione Gerasennorum, & curati sunt. Vidit Petrum & Andreã piscantes, & fecit piscatores hominum. Vidit Publicanum nomine Leui, & ex publicano fecit Apostolum. Vidit in probatica hominem paraliticum, & mox sanitatem contulit. Vidit cæcum à natiuitate, & visum præbuit. Respexit in atrio Petrum, & ad pœnitentiam commouit. Sic & modò occurrens viduæ, eamque flentem videns, misertus est eius, & qui viduarum maximè curam gerit, sese illi quæ consolatorem non habuit consolatorem efficacem præbuit, & verbis & re opitulans. Quique ferè fidei quorundam & precibus ad miraculum commo- D ueri solet, hic iam sola misericordia mouetur, quẽadmodum & in curatione paralytici in probatica. Primùm ergo verbis eam consolatur, dicens: *Mulier, noli flere.* Non enim deflenda erat mors eius, qui mox maiori cum gloria & lætitia matris erat victurus. Deinde, quoniam exiguæ aut vanæ, est misericordiæ verbis tantùm consolari, cui possis re & opere subuenire, ne vana esset eius consolatio, *accessit, & tetigit loculum*, in quo efferebatur defunctus repositus. Perfectam ergo misericordiam Dominus hic exhibet, dum & in corde mouetur misericordia, & verbis eam consola-

tur, & ipso facto miseriam viduæ subleuare studet. Christo tangente loculum, ilico funeris portitores restiterunt, Domini autoritatem vel prius cognitam habentes, vel iam ex turba ipsum sequente cognoscentes. Hic vtraque erat turba erecta in rei euentum, tum ea quæ comitabatur Dominum, tum ea quæ comitabatur viduam. Iesus autem versus ad adolescentem exanimem, qui vocare potest ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt, cum imperii autoritate dixit: *Adolescens, tibi dico, surge*: quemadmodum suprà filiam Archisynagogi suscitans dixit: *Puella tibi dico, surge*. Qua in re incomparabilem sanè potentiam suam planè æqualem patri demonstrauit. Qui enim hic in parte Eliæ similis fuit, quòd, quemadmodum ille, viduæ filium vnicum resuscitauit, longè se dissimilem aut Eliæ aut aliis demonstrauit, quòd non frequenti extensione corporis sui super corpus mortui quemadmodum Elias & Elizeus, nec longa oratione, quemadmodum Petrus, sed simplici contactu & imperio mortuum ad vitam reuocauit, omnino declarans, se verum Deum esse, apud quem solum est imperium vitæ ac mortis. Itaque adolescens ad vocem Domini ilico: velut excitatus à somno, resedit in loculo, quoque certius esset vitæ redditæ argumentum, cœpit loqui, sermone non solùm vitam, sed etiam vigorem animi declarans. Quumque iam adolescens à loculo exiliisset, ac, vt est verisimile, Iesu adhærens, per quem intelligebat, sibi vitam esse restitutam, gratias ageret, non illum sibi retinuit quemadmodum iure potuisset, vt qui vitam iam donauerat quàm à matre non acceperat, sed reddidit illum suæ matri, propter quod bene dicit Euangelista: *Et dedit illum matri suæ*: vt cuius iam non erat nisi benignitate Domini, illi fuisset nouo dono datus. Porrò ex conspecto miraculo tria in præsentibus turbis consecuta narrat Euangelista, nempe primò timorem, non quo malè sibi à Domino metuerent, sed qualis nasci solet ex stupore magno, dum noua aliqua & insolita res accidere videtur. Deinde glorificationem Dei. *Magnificabant*, inquit, *Deum*, hoc est, glorificabant, (nam Græce est ἐδόξαζον,) dicentes: *Propheta magnus surrexit in nobis*, &c. Dicunt autem, magnus, vel quia ex miraculi magnitudine videbãt eum aliis prophetis potentiorem, vel quia intelligebant, eum esse illum prophetam à Moyse promissum, Deutoron. 18. hoc est, esse Messiam expectatum. Dicunt, *Deus visitauit plebem suam*, hoc est, curam se plebis suæ habere iam declarauit, cùm nullos longo tempore nobis mittens prophetas, visus sit nostri oblitus, nec singularem nostri rationem habere. Aut si turba Dominum fuisse Christum credebat, visitasse dicunt Deum plebem suam, quòd promissa sua in populo Iudaico iam complere cœperit. Verùm verba magis videntur significare, populum, nihil altius de Domino suspicatum, quàm quod propheta quispiam esset insignis. Non enim Græci hic habent articulum, ὁ προφήτης μέγας. Postremùm narrat Euangelista & tertium, quod ex conspecto miraculo consecutum est, nimirum quod exierit *hic sermo*, hoc est, rumor miraculi huius, vel hic sermo, hoc est Hebraica Phrasi. hoc factum *exiit in vniuersam Iudæam*. Vbi nomen Iudææ generaliter videtur accipiendum, vt scilicet etiam Galilæam comprehendat, in qua erat ciuitas Naim. Circa hanc historiam primùm obseruandum, Dominum ex omnibus mortuis, vnum tantum excitasse, sola misericordia ipsum commouente. nulliusque precibus interpellatum idque filium viduæ. Hoc enim demonstrauit se viduarum maximè esse consolatorem, ac viduarum lachrymis maxime commoueri, quemadmodum id vbique de Deo scripturæ prædicant. Sic & viduæ solius filium suscitauit Elias & Elisæus viduæ inopiam miraculo olei multiplicati subleuauit, & Petrus precibus viduarum flexus puellam nomine Dorcadem suscitauit. Quibus omnibus & nos docemur, viduis & desolatis potissimum hominibus adesse. Secundò obseruandum, quòd Dominus suscitaturus filium viduæ, eidem prius fletum prohibet, dicens: *Noli flere*: docens scilicet, ob spem resurrectionis, mortem amicorum non deflendam immoderatè. De quo plura circa cap. 34. Concordiæ. Vnde Paulus: *Nolumus vos ignorare de dormientibus, vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent*. Obseruandum tertiò, quòd Dominus non verbis tantùm se viduæ exhibuit consolatorem: sed & re ipsa docens scilicet non verbis tantùm miserorum afflictionem leniendam, sed & opere, quatenus in nostra est potestate. Iam quod ad mysticos attinet sensus, allegoricè quidem hac vidua significatur secundùm Ambrosium Ecclesia sanctorum, quæ populum iudiorem iam amissum & mortuum & ligno concupiscentiæ, quod primùm mortem inuexit, ad inferni veluti sepultarum delatum, Christo, in mũdum adueniente, recepit, postquàm lignum Dominus tetigit. Contactu enim loculi intelligit Ambrosius significatum, salutem populo per crucis patibulum refundendam. Moraliter verò in hac vidua exprimitur, quod quotidie mater Ecclesia facere debeat, cùm aliquem adolescentium suorum quos genuit Christo, hoc est, eorum qui nondum virile in virtutis profectu collegerunt robur, contigerit letali aliquo peccato è vita spiritus excidere, imo iam per manifestam ipsius impietatem, à mundi cupiditatibus, deferri è porta ciuitatis, quæ est ecclesia, ad sepulchrum æternæ desperationis. Vidua enim modo est Ecclesia, vt quæ destituta est corporali præsentia sponsi sui in cœlos sublati. Habet hæc filios multos. & inter hos quosdam viros, quosdam adolescentes, sed quos singulos ita diligere debet, ac si quisque vnicus esset. Habet portas suas, per quas eiicit mortuos, ne fœtore cadaueris inficiantur & alii. Habet portas, per quas recipit à Domino reuocatus ad vitam. Itaque si quis adolescens adhuc aperte iam mortuus, à suis cupiditatibus extra portas Ecclesiæ defertur ad sepulchrum æternæ perditionis, mater Ecclesia necdum planè desperans, multis comitata suis ciuibus, prosequi debet funus lachrymis, gemitu, lamentis declarans quod optat. Sic fiet vt Ecclesiæ suæ occurrens prius Dominus plorantem consoletur, & eius solius permotus lachrymis, primùm quidem manu sua contacto loculo, stare faciat funeris baiulos, hoc est, finem imponat impiis cupiditatibus, quæ cessaturæ alioqui non fuerant donec mortuum sepeliuissent in profundum malorum, aut inferni. At tum quidem spes bona est redituræ vitæ, siquidem primus gradus ad resipiscentiam est, non progredi in malis, sed non redit vitæ vigor, nisi mortuo loquatur Dominus. Idque secundò Dominus etiam ad mortuum conuersus voce sua illum resuscitabit, quam quicunque audierit, etiamsi mortuus fuerit, viuet. Resuscitatus autem

tem & vitæ restitutus qui mortuus fuerat, erigere se debet ad virtutum opera, & certissimum vitæ documentum loquendo præbere, confessione scilicet peccatorum suorum, & gratiarum actione de diuina in se clementia. Sic demum cùm est matri redditus, sequitur maius gaudium, quàm erat prior luctus, sequitur admiratio & prædicatio diuinæ bonitatis in multis. Hanc historiæ moralem tractationem videre est latiùs in Paraphrasi cuiusdam, qui eam pulchrè & prolixè prosequitur. Theophylactus autem & aliam moralem tractationem indicat, nimirum vt in vidua hac animam intelligamus, iam verbo Dei aut Christo suo sponso orbatã per peccatum, cuius filius, hoc est, mens iam mortua effertur extra portas supernæ ciuitatis Hierusalem, quæ tãtùm viuentium regio est, hæc ergo anima si funus suum defleuerit, & maximè si aliorum piorum lachrymas sibi adiunxerit, Iesum sibi occurrentem habebit, qui contacto corpore, quòd veluti loculus est & sepulchrum mortuæ mentis, ipsam mentem viuificabit, vt iam & surgere possit, & loqui quæ vitam spiritualem testentur. Porrò

Theophyl.

A in tribus iam prædictis miraculis & illud obseruari potest ad moralem instructionem conueniens. Primus leprosus per se Christum accedens, & rogans, sanitatem consecutus est. Secundus paralyticus per se accedere non valens, aliorum precibus impetrat sanitatem. Tertiùs mortuus, non nisi lachrymis multorum ad vitam reuocatur. His enim tribus, triplex peccatorum genus designatur. Nam sunt qui vitam quidem habent malis operibus contaminatam, sed non omni ex parte malam, qui necdum inciderunt in eam infirmitatem, vt non possint ipsi Christo accedere, & piis ac humilibus precibus sanitatem impetrare. Sunt alii qui in omnibus animæ suæ viribus dissoluti, paralyticorum more, non valent ad Christum accedere, sed tamen morbi sui magnitudinem sentientes, alios ad Dominum mittunt qui pro ipsis deprecentur, & sanitatem prosequantur. Sunt tertiò qui iam velut mortui, nullum mali sui sensum habent, qui vt ad vitam reuocentur, maioris negotii est. Opus enim non solùm piorum precibus, sed & lachrymis.

Triplex peccatorũ genus.

B

MITTIT IOANNES E CARCERE DISCIPVLOS.

MATTHÆI 11. LVCÆ 7. CAPVT XLVII.

E[c]T nunciauerunt Ioanni discipuli eius de omnibus his. [c] Ioannes autem cũ audisset in vinculis opera Christi, [c] conuocauit duos de discipulis suis Ioannes, & misit ad Iesum [&] [a] mittens duos de discipulis suis, ait illi, [c] dicens: [f] Tu es qui venturus es, an alium expectamus? [c] Cùm autem venissent ad eum viri, dixerunt: Ioannes Baptista misit nos ad te, dicens: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? In ipsa autem hora multos curauit à languoribus suis, & plagis, & spiritibus malis, & cæcis multis donauit visum. [f] Et respondens [a] Iesus† [f] ait illis': Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & vidistis. [c] Quia [f] cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur, & beatus† est Δ quicunque non fuerit scandalizatus in me. || Et cùm discessissent nuntij Ioannis cœpit [a] Iesus [f] dicere ad turbas de Ioanne. Quid existis in desertum videre? aurundinem vento agitatam? Sed quid existis videre? hominem mollibus [c] vestimentis† [f] indutum? Ecce qui Δ in veste preciosa sunt, & delitiis' in domibus regum sunt. Sed quid existis videre? prophetam? || Vtique' dico vobis & plusquam prophetam. 'Hic est [a] enim [f] de quo scriptum est: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.† Amen dico' vobis, Δ non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista': qui autem minor est in regno† cœlorum' maior est illo' || [a] A diebus autem Ioannis Baptistæ vsque nunc, regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Omnes enim prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.] Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est. Qui habet aures audiendi audiat. [c] Et omnis populus audiens & publicani, iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Ioannis. Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo. Ait autem Dominus: [f] cui Δ ergo similes dicam homines generationis huius? [c] & cui similes sunt? || Similes sunt' pueris sedentibus in foro, † qui clamantes coæqualibus suis dicunt': Cantauimus vobis [c] tibiis, [f] & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis. Venit Δ enim' Ioannes [c] Baptista [f] || neque manducans [c] panem, [f] neque bibens [c] vinum, [f] & † dicunt': dæmonium habet. Venit filius hominis manducans & bibens, & Δ dicunt': Ecce homo || vorax & potator vini', publicanorum & peccatorum amicus. Et iustificata est sapientia ab [c] omnibus [f] filiis suis. [a] Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius, quia non egissent pœnitentiam. || Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Verumtamen dico vobis: Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij, quàm vobis. Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cœlum exaltaberis? vsque in infernum descendes:] quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem. Verumtamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij, quàm tibi. In illo tempore respondens Iesus, dixit: " confiteor tibi pater, Domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ita pater, quoniam sic fuit placitum ante. Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo nouit filium, nisi pater neque patrem quis nouit, nisi filius, & cui filius voluerit reuelare.] Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & discite à me: quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.*

** &*
† c o dixit
Δ a o qui.
" à Illis autẽ abeuntibus.
† a o. vestitum.
Δ qui mollibus vestiũtur.
|| a o. etiã.
† c Dico enim.
Δ c maior inter natos mulierum propheta Ioãne Baptista, nemo est.
† c Dei.
C. 16. 95.
Δ a autem o similem æstimabo generationẽ istam.
|| a Similis est.
† c & loquentibus adinuicem & dicentibus.
Δ c. o. autẽ.
† c. dicitis.
Δ c. o. deuorator, & bibens vinum.
C. 10. 81.
C. 19. 82.

ET NVNCIAVERVNT IOANNI DISCIPVLI EIVS DE OMNIBVS HIS A IOANNES AVTEM CVM.] Matthæus hanc historiam describit cap. 11. post missionem duodecim Apostolorum, sed sic, vt non significet ordinem necessarium cum præcedentibus. Lucas verò eam sic subiungit præcedentis miraculi narrationi, vt & ordinem indicet, proinde hoc loco necessariò Matthæi narratio cum Luca inferenda erat. Et ex sequentibus manifestissimum erit, missionem hanc discipulorum Ioannis ad Christum, contigisse ante missionem Apostolorum, ante quam etiam patebit Ioannem in carcere fuisse decollatum. Porrò de ista Ioannis interrogatione varia est apud interpretes sententia. Tertullianus enim libro de præscript. dicit Ioannem desiisse certum esse de Christo. Sed satis certum est etiam non iam dubitasse Ioannem, num Iesus esset Christus, qui venturus erat, & promissus à Prophetis. Nam id edoctus à Deo, testificatus priùs fuerat de ipso. Aut ergo temeritatis fuisset crimini obnoxius, si eum prædicauit quem nesciuit, aut perfidiæ, si dubitauit de eo, quem aliquando cognouit, idque diuina reuelatione. Quare oportet responsionem adinuenire, cuius rei gratia interrogatum Ioannes misit. Itaque Ambrosius quosdam scribit intellexisse, Ioannem pietate quadam dubitasse num quem sciebat esse Christum, esset moriturus, tanquam id ipsi esset indignum, quomodo Petrus pietate permotus Domino mortem suam prædicenti dixit: *Absit à te Domine, non erit tibi hoc.* Gregorius verò & Hieronymus intelligunt simili ferè modò, Ioannem interrogasse num Christus per seipsum esset venturus ad inferos, vt sciret, num illum etiam inferis deberet nunciare venturum, quem nunciauit terris venisse. Quibus intelligentiis in idem ferè coincidentibus, videtur suffragari participium, venturus. Illius enim occasione videntur quidam permoti, vt de futuro aliquo aduentu Ioannem interrogasse putent. Alioqui enim quorsum quærit, num venturus sit quem iam venisse sciebat? Verùm has intelligentias Diuus Chrysostomus planè reiicit, & meritò, quod non possit videri probabile, Ioannem qui maximus Prophetarum dicitur à Domino, id ignorasse, aut de eo tam dubitasse, quod alii Prophetæ non solùm cognouerunt, sed & Prophetarum scriptis reliquerunt, cùm etiam ipsum esse agnum Dei aliquoties testatus fuerit, idque non alia de causa. quàm quòd pro hominum redemptione offerendus esset Deo in ara crucis. Itaque rectiùs cum Chrysostomo, Hilario, Ambrosio, & aliis intelligitur, Ioannem hac interrogatione non suæ, sed discipulorum ignorantiæ consulere voluisse. Quoniam enim videbat discipulos sibi quàm Christo esse addictiores, & inuidere gloriæ Christi crescentis quotidie, ac enunciare sibi Christi miracula cùm quadam inuidia, pro discipulorum suorum correctione simulat ignorantiam, mittitque duos ex discipulis suis quos fideliores habuit, ad Christum, non dubitans quin in illo visuri essent & audituri quædam, vnde eos certiùs docere posset, & Iesum esse verum illum Christum expectatum ostendere, ac rursum credens, maiestate dictorum & factorum Christi commouendos esse ad excellentiorem de ipso quàm de se opinionem, sicque prouocandos ad sequendum Christum se relicto qui iam erat moriturus. Discipulis enim nunciantibus opera Christi quæ fama didicerant, noluit adhuc Ioannes de Iesu magnifica loqui, præferendo illum sibi, quòd sciret illos existimaturos humilitatis causa sese Iesu inferiorem agnoscere, quemadmodum frustrà illis sæpiùs Iesum commendauerat. Voluit ergo ipsos maiestate dictorum & factorum Iesu conuinci, & quandoquidem ipse moriturus esset, in amicitiam Iesu insinuari. Qua in re pii præceptoris affectum in se suscepit Ioannes, vt qui cum ignorantibus voluit videri ignorans, quemadmodum Paulus omnibus omnia fiebat. Sciebat enim illos pro seipsis Dominum accedere nolle, nec suam dubitationem aut ignorantiam profiteri apud Dominum nolle, proinde suo illos nomine mittit, & illorum ignorantiam in se suscipit. Deinde officii sui munus adimpleuit, mittendo suos ad Christum, docens à lege, cuius ipse typum gessit, ad Euangelium secedendum, nec præter Christum alium magistratum habendum. Quod autem Ioannes interrogare iussit, an Iesus esset qui venturus esset, non est intelligendum, eum interrogare voluisse de futuro aliquo aduentu, sed an ipse is esset qui iam diù à Iudæis venturus est expectatus. Non enim quærere iussit: Num ipse esset venturus, sed an esset qui venturus esset; aut, vt habent Græca, an esset ὁ ἐρχόμενος, hoc est, ille venturus. Porrò diuina prouidentia factum est, vt postquam discipuli Ioannis iam aduenissent, Dominus illis præsentibus multa miracula operaretur, ex quibus conuenientem haberet occasionem respondendi quæstioni illorum. Non enim conueniebat, vt interrogatus, num ipse esset Christus, apertè diceret: Vtique ego sum: ne dicere possent cum Iudæis: *Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum:* sed testimonium rerum & miraculorum, quod efficacius testimonio vocis, profert, remittens eos ad Ioannem, non vt ille hinc instrueretur, sed vt hinc haberet certum argumentum quo illis ostenderet, Iesum esse verum Christum. Ita tamen respondit, quasi hinc Ioannes docendus esset. Nam vt magna prudentia, ac charitatis studio Ioannes in se discipulorum suorum suscepit dubitationem & ignorantiam: ita Christus magna eius respondet prudentia, eorum dissimulans inscitiam, nec eam apertè incessens, vt sic ad se eos suo tempore magis traheret. *Euntes,* inquit, *renunciate Ioanni quæ audistis vidistis. vidistis,* dicit, aut, vt habet Matthæus apud Græcos, *videtis,* propter miracula quæ oculis suis præsentes viderant. *Audistis* verò vel *auditis* dicit, tum propter auditam à Christo prædicationem, tum propter miracula quæ à præsente turba audierant Christum etiam priùs fecisse. Nam quod dicit: *Mortui resurgunt:* non tum oculis viderant, sed alios narrantes audiuerant. Itaque hæc tum visa, tum audita Ioanni vult eos renunciare, quæ secundùm Prophetarum vaticinia, manifesta erant signa, ipsum esse Christum. Ad Prophetarum enim vaticinia in his verbis: *Cæci vident, claudi ambulant, &c.* allusum est à Christo. Nam prior pars, nempe *cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt,* videtur alludere ad illud Isaiæ, quo signa aduentus Christi notantur. *Ecce Deus vester vltionem adducet retributionis: Deus ipse veniet, & saluabit vos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes*

[Margin: Tertul. — D.Amb. — D.Greg. — D.Hieron. — Isaiæ 35.]

tes in solitudine. Quanquam enim hoc vaticinio magnifica quædam & læta rerum immutatio, & lætitia eorum qui deplorati habebantur prædicta sit, eius tamen cùm velut specimen quoddam in præsenti Dominus exhiberet, corporalem adeò multis salutem restituens, non minus hic locus cùm præsentia miracula faceret, impletus intelligi potuit & ipse ex eis Christus agnosci, quàm supra Matthæus scripsit impletum illud Isaiæ, *Ipse infirmitates nostras tulit*, cum multorum morbos curaret atque depellendo morbos corporis, animorum quoque se saluatorem declaret. In illo verò quòd dicitur: *pauperes euangelizantur*, omnino allusum videtur ad illud Isaiæ: *Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me.* Sic enim Isaiæ autoritatem citans Lucas capit. 4. quam ex Hieronymi versione sic legimus: *Spiritus Domini super me, eo quòd vnxit me, ad annunciandum mansuetis misit me.* Itaque omissis variis expositionibus huius partis, *pauperes euangelizantur*, omnium rectissimè accipitur hæc oratio secundùm phrasim Græcam, pro eo quod est, pauperes suscipiunt & audiunt Euangelium, vel pauperibus prædicatur Euangelium. Cuius Græcanicæ phrasis hæc est ratio, quòd Attici vsurpant accusatiuum loco datiui acquisitiui, maximè vbi significant bene vel malè fieri cuipiam, vnde dicunt: νὺ με ποιῇς, pro ἐμοὶ. Sic Matth. 27. τί οὖν ποιήσω ἰησοῦ τὸν λεγόμενον χριστὸν, id est, quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Hinc fit vt ad imitationem Græcorum passim legatur in sacris litteris, benedicere & maledicere, cum accusatiuo significante eum de quo quiuis benè aut malè loquitur. Cùm ergo in passiua locutione accusatiuus mutatur illis in nominatiuum, sicut & Latinis, hinc loquuntur passiuè. Nam vt dicunt εὖ ποιήσω σὲ, id est, benefaciam te: sic etiam passiuè dicuntur, σὺ εὖ ποιηθήσῃ παρ ἐμοῦ. Hinc cui quis benedicit aut malè loquitur, dicitur in scripturis benedici & maledici. *Maledicimur*, inquit Paulus, *& benedicimus.* Sicut autem Græci dicunt, benedico te & benedico tibi, ita dicunt εὐαγγελίζω σὲ, καὶ σοὶ, euangelizo te & tibi quare sicut dicunt, quendam euangelizare pauperes, ita dicunt pauperes euangelizari ab illo, pro eo quod est, pauperibus Euangelium prædicari. Potest & aliam habere rationem hæc phrasis etiamsi non diceretur Græcis εὐαγγελίζω σὲ, sed tantùm, εὐαγγελίζω σοὶ. Nam Græci in passiua locutione etiam datiuum acquisitiuum verbi actiui, mutant in nominatiuum, seruato accusatiuo eiusdem verbi. Nam quod dicunt, πιστεύω σοὶ τὸ πρᾶγμα, id est, credo tibi hanc rem, passiuè sic efferunt, σὺ πιστεύῃ τὸ πρᾶγμα, id est, tu concrederis hanc rem. Vnde primæ Timoth. primo dicitur, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ, id est, secundùm Euangelium quod concreditus sum, pro, secundùm Euangelium quod creditum est mihi. Sic quòd dixit Angelus pastoribus: *Euangelizo vobis gaudium magnum*, passiuè sic illis dici posset, vos euangelizamini gaudium magnum. Et similiter quod dicunt, euangelizo pauperibus, passiuè sic dici potest, pauperes euangelizantur. Non est ergo sensus quem multi hic reddunt, pauperes Apostoli euangelizantur, hoc est actiuè prædicant Euangelium. Porrò quòd Lucas citans autoritatem prædictam Isaiæ, habet *pauperes*, quomodo & hoc loco habetur, vbi ad illam autoritatem alluditur, cùm Hieronymus verterit, mansuetos, in causa est quòd apud Hebræos parua sit differentia inter dictionem quæ significat pauperem, & eam quæ significet mansuetum. Nam עני Ani, est pauper, & ענו Anau est mansuetus, deriuaturque vtrumque nomen ab eadem radice; ac pro altero alterum ponitur, quòd ferè mansuetudo sequatur paupertatem, sicut contrà, diuitias comitatur ferè ferocia. Itaque pauperes quibus dicitur prædicari Euangelium, sunt pauperes spiritu, hoc est, animo afflicti, ac de sese humiliter sentientes qui iidem necessariò etiam sunt mansueti, & nequaquam contensiosi, quemadmodum erant Pharisæi. His pauperibus & mansuetis dicitur singulariter prædicari Euangelium, tum quòd Euangelica prædicatio consoletur eos qui animo sunt mœsto, vnde sequitur apud Isaiam. *Vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam*, &c. tum quòd hi soli capaces sunt Euangelicæ doctrinæ, & obedientiæ fidei. Vt enim superbia & ferocia contensiosa est, & ob id indocilis, ita contrà mansuetudo docilem reddit. Vnde Iacobi 1. *In mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest saluare animas vestras.* Et Eccles. 5. *Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, vt intelligas.*

Isaiæ 35. Isaiæ 61. Lucæ 2. Iacob 1. Eccles. 5.

f ET BEATVS EST QVICVNQVE NON FVERIT SCANDALIZATVS IN ME.] Secundùm D. Gregorium, qui intelligit in proposita Christo quæstione Ioannem interrogasse de aduentu Domini ad inferos, intelligitur hac sententia beatus pronunciari, qui in morte quam perpessurus erat posteà Dominus, non esset scandalizandus, vt sit sensus: Mira quidem facio, sed abiecta perpeti non dedignor, quia ergo moriendo te subsequor, cauendum valde est hominibus ne in me mortem despiciant qui signa venerantur. Verùm secundùm rectiorem prædictæ quæstionis intelligentiam hac sententia Dominus percutere voluit & mordere conscientiam discipulorum Ioannis qui in ipso Domino scandalizabantur, offensi humilitate conuersationis eius, quod non seorsum ab hominibus illa vitæ seueritate viueret, sicut ipsorum magister, ac hæc nullo alio, præter illa miracula, vitæ splendore insignis esset. Obseruanda autem mira Christi benignitas in hac sententia. quia discipulos Ioannis notat. Nam sic eis hac sententia diuinitatem suam prodit, cùm ostendit se occultorum esse cognitorem, vt tamen eorum passionem apertè aliis non detegeret, sed conscientiæ ipsorum qui sibiipsis conscii erant, totam rem relinqueret, vt occulta huiusmodi redargutione, declarans simul & suam diuinitatem & benignitatem, illos magis ad se traheret. Porrò in Christo variis de causis contigit & contingit adhuc, quosdam scandalizari. Quidam enim in communi conuersatione fuerunt scandalizati, quemadmodum hi discipuli Ioannis, & Pharisæi, ex quibus quidam aliquando Dominum rogauerunt quare non ieiunarent discipuli ipsius, sicut discipuli Ioannis & Pharisæorum. Alii rursum in conuersatione ipsius cum peccatoribus aut in eo quod externarum cæremoniarum legis, & traditionum à maioribus traditarum non videretur esse studiosus obseruator, sed ab externa legis obseruantia, ad interna potiùs reuocaret. Sed omnium maximè plurimi cruce Domini scandalizati sunt. Hac enim & Apostoli offensi sunt, sed ad tempus. Hac & Iudæi maximè alienati sunt à Christo, de quibus dicit Paulus, *Nos*, inquit, *prædicamus Christum, Iudæis quidem scandalum, gentibus verò stultitiam.* Hodie quoque in Christo multi

D.Gregor. Lucæ 5. 1.Cor. 1.

ſcandalizantur, vt qui non poſſunt approbare humilitatem eam quam docet in Euangeliis, & in ſuis exhibet Chriſtus. Hanc enim non poteſt non mundi arrogantia faſtidire. Deinde qui cruce, quam ille imponit omnibus diſcipulis ſuis, ab eo alienantur, qui hic perdere animam ſuam timentes Chriſtum repudiant, atque ita iacturam faciunt vitæ æternæ. Bene ergo generali ſententia dicit: *Beatus qui non fuerit ſcandalizatus*, hoc eſt, offenſus *in me*, hoc eſt, qui nulla in re abſterretur ac repellitur: ne mihi tãquàm vero ſeruatori fidem habeat, mihique indiuulſus adhæreat. Beatus certè talis, quia in ſeipſo Chriſto ſolo ſalus ſita eſt, ita vt vitam æternam habeat qui ei adhæſerit: contrà verò damnatus ſit, qui ab illo alienus fuerit.

f ET CVM DISCESSISSENT NVNTII COEPIT *a* IESVS *f* DICERE AD TVRBAS DE IOANNE, &c.] Poſtquam Dominus per præcedentia ſatis egit pro curatione diſcipulorum Ioannis reſtabat vt & multitudinem curaret, quæ ex diſcipulorũ interrogatione intelligere potuit, Ioannem iam dubitare de Ieſu, num eſſet Chriſtus cui priùs tam eximia & multa perhibuerat teſtimonia, & ob id à Chriſto dictum iam fuiſſe contra Ioannem: *Beatus eſt qui non fuerit ſcandalizatus in me.* Itaque ne ex illa interrogatione Ioannes iam putaretur dubitare de eo quod priùs aſſeruerat, & illa Saluatoris ſententia putaretur propter Ioannem dicta, cum Ioannis diſcipuli abiiſſent (nam illis præſentibus Ioannem laudare non conueniebat, ne multitudo putaret aſſentiunculis gratiam Ioannis Chriſtum colligere) cœpit Ioannẽ multùm cõmendare, eximendo eam de Ioanne ſuſpicionem, quæ propter prædicta in auditorum mentem venire potuit. Et primùm quidem inſtabilitatis & leuitatis ſuſpicionem tollit, idque non ex ſua ſtatim ſententia, ſed ex ipſorum priùs auditorũ opinione oſtendens eos non verbis ſolùm, verum etiã factis ſtabilitatem Ioannis atteſtatos fuiſſe. Dixit ergo: *Quid exiſtis in deſertum videre? Arundinem vento agitatam?* ac ſi diceret: Cur omiſſis ciuitatibus atque domibus veſtris ad deſertum omnes cucurriſtis? An vt videretis hominem ſimilem calamo, qui omni vento circumfertur, & leuitate mentis nunc hæc, nunc illa ſentiret: Certè non potuiſſetis tanto ſtudio in deſertum impelli, tot tantarumque ciuitatum populi, nec ita facilè omnes ex vniuerſa Iudæa effuſi ad Ioannem fuiſſetis: niſi magnum quendam & mirabilem virum, & adamantinis lapidibus firmiorem Ioannem putaſſetis. Arundini certè mobili ſimiles ſunt, qui non ſemper idem aſſerunt, ſed huc atque illuc facilè pulſi, modò hæc, modò illa ſentiunt. Sic & qui ab impetu paſſionum à rectitudine rationis facilè proſternuntur, vt pro occaſionum diuerſitate nunc illa velint & faciant. Contra quod præcipit Apoſtolus: *Stabiles eſtote & immobiles, abundantes in omni opere Domini ſemper.* Et: *Optimum eſt*, inquit, *gratia ſtabilire cor.* Et Sapiens, *Non te ventiles in omnem ventum, eſto firmus in via Domini, & in veritate ſenſus tui.* Et: *Iam non ſimus paruuli, nec circumferamur omni vento doctrinæ.* Deinde ne quis putare poſſet, Ioannem ſiue ambitionis, ſiue cupiditatis, ſiue laſciuiæ ſtudio excidiſſe à ſua ſtabilitate, & opinione quam de Chriſto priùs habuit, oſtendit deinceps, ipſum ab his omnibus alienum fuiſſe, idque ex veſtitu rigido quo amiciebatur, & deſerto quod incolebat. Si enim ambitionis ſtudioſus fuiſſet, aut terrenorum commodorum, nequaquam deſertum inhabitaſſet, ſed regum & principum potiùs aulas. Et quod laſciuia eius animum non emollierit & mobilem fecerit, declarat etiam deſertũ, declarat veſtitus, declarat poſtremò & carcer, quamuis de eo Dominus tacuerit. Poſtquam autẽ Dominus efficacibus interrogationibus oſtendit, quid Ioannes non eſſet, nec obnoxium illum eſſe poſſe ſuſpicioni, vel inſtabilitatis & leuitatis, vel ambitionis & laſciuiæ: oſtendit deinceps quid ſit, priùs quidem opinionem populi quam de Ioanne habuit comprobans, cùm dicit: *Etiam* hoc eſt, vtique, & certè dico vobis, deinde & ſuam de Ioanne ſententiam pronunciat, cùm dicit: *& pluſquam prophetam.* Quod teſtimonio ſcripturæ probat dicens: *Hic eſt enim de quo ſcriptum eſt: Ecce ego*, &c. Ex quo patet, quare Ioannem dicat eſſe pluſquam prophetam, nimirum quod reliqui prophetæ venturum poſt ſe Chriſtum, & ſalutem ab eo ſperandam obſcurius prædixerunt, Ioannes verò ſubingredienti Chriſto viam muniuit, populum ad pœnitentiam prouocans, eique præſentiam Chriſti atteſtans. Deinde quod Angelus Dei meruit in vaticinio prophetæ appellari, nomen commune ſortitus cum ſpiritibus cœleſtibus, quod dignius eſt nomine prophetæ. Tertiò, quòd non ſolùm ipſe prophetarit, ſed etiam de eo ſit prophetatum. Has enim cauſas videtur indicare voluiſſe Saluator, cùm probaturus, Ioannem eſſe pluſquam prophetam, adducit hoc teſtimonium de quo teſtimonio latè ſatis dictum eſt circa cap. Marci 1. in cap. Concordiæ 13. Plus ergo quam propheta Ioannes, quia etiam præcurſor Chriſti, paranymphus ſpõſi, regni cœlorum primus prædicator, baptiſmi primus inſtitutor, Angelus Dei, ab ipſis etiam prophetatus idque verbis & factis. Itaque bene ob Ioannis excellentiam Dominus poſt prophetæ teſtimonium, ſua iam ſententia Ioannis præeminentiam paucis eſt complexus dicens: *Amen dico vobis, non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptiſta*: hoc eſt vt bene exponit Chryſoſtomus, non peperit mulier Ioanne vnquam maiorem. Lucas verò dicit: *Maior inter natos mulierum propheta nemo eſt.* Proinde & quod habet Matthæus ſic oportet intelligere, vt non cum omnibus hominibus, ſed cum omnibus prophetis intelligatur comparari Ioannes, & ſubintelligatur: *non ſurrexit maior propheta inter natos mulierum.* Vel potiùs ideò à Matthæo dictum eſt abſolutè. nullum natum maiorem Ioanne, etiamſi Dominus tantùm dixit quod habet Lucas, quia cùm nulli maiores fuerint prophetis ante Ioannem, ſi Ioannes non habuit maiorem ſe prophetam, nullum etiam abſolutè ſe maiorem habuit. Qui autem Græci etiam in Luca non addunt nomen προφήτης. Porrò hac ſententia Domini non neceſſario intelligitur Ioannes omnibus prophetis & patriarchis prælatus, vt annotauit Hieronymus. Non enim ſtatim ſequitur, vt ſi alii maiores eo non ſunt, ille maior aliis ſit, cùm poſſint alii ipſi eſſe æquales. Itaque ad veritatem huius ſententiæ ſufficit, Ioannem fuiſſe æqualem excellentiſſimis prophetis. Verùm quoniam ſuperiùs Dominus dixit, Ioannem eſſe pluſquàm prophetam, deinde veluti in illius declarationem ſubiiciat hanc ſententiam, omnino videtur hac negatiua ſententia affirmatiuam voluiſſe ſignificare, Ioannem ſcilicet maiorem fuiſſe omnibus prophetis & omnibus hominibus. Alioquin enim non ſatis hic declarabitur, Ioannem eſſe plus quã prophetã. Ambroſius

certè

1. Cor. 11.
Hebr. 13.
Eccl. 1.
Epheſ. 4.
D. Chryſ.

D. Chrys. certè & Chrysostomus intelligunt, Dominum significare, Ioannem omnibus esse maiorem, quorum hic pulchrum affert simile, videlicet quòd quomodo maior est in aula qui regi vicinior est, ita & Ioannes. Dupliciter autem intelligi potest, Ioannem dici aliis maiorem, videlicet vel ratione prærogatiuarum quibus diuinitus decoratus fuit, vel quòd abundantiore spiritu esset donatus, sic vt perfectior esset cognitione diuinorum, in conuersatione, & meritis. Et quidem si prærogatiuæ Ioannis considerentur, nihil dubium quin Ioannes non solùm maior fuerit omnibus prophetis, sed & Apostolis. Prærogatiuæ enim eius sunt, quod Angelico promissus fuit oraculo, quòd conceptus miraculo, sanctificatus in vtero, atque in illo Christum adorans, quòd ab ineunte ætate semper cum Deo & Angelis in deserto conuersatus fuerit, nulla hominum consuetudine vitiatus vnquam, quòd primus regnum Dei prædicauerit, quòd baptismi autor, quòd Dominum suum baptizauerit, quòd primus agnitum Christum aliis digito demonstrauerit, quòd solus à prophetis sit promissus & adumbratus, promissus quidem à Malachia, adumbratus verò in Elia, quòd Angelus Dei dici meruerit. Cæteri enim prophetæ, non sunt nati prophetæ, sed postquam aliquamdiu humanam & communem vixissent vitam, in prophetas assumpti sunt. Hic verò planè ad nihil aliud in hoc mundo natus est, quàm vt spiritualia Dei mandata perficeret, velut Angelus quidam cœlestis, humanam naturam supergressus, & nec necessarium aut conuenientem naturæ humanæ cibum ac vestitum amplexus, vt in eo nihil penè humani appareret, sed cuncta velut Angelum esse sub humano corpore latentem arguerent. Si autem spectemus spiritus donum, quo Ioannes fuit illuminatus & accensus, ac vitæ eius conuersationem ac merita, quanquam temerè non sit asserendum de eo quod soli Deo cognitum est, qui, vt habet Sapiens, *spirituum ponderator est*: tamen non videtur dubitandum quin perfectiore spiritu donatus fuerit præ aliis prophetis, ita vt clariùs cognouerit mysteria incarnationis Christi, sicuti Christo vicinior erat, & mysteria Christi ac regni cœlorum apertiùs explicauit & docuit. Sanctior etiam fuerit in conuersatione, & maior in meritis. Nam quis prophetarum vnquam tam incorruptam, tam rigidam, tam planè diuinam vixit vitam, atque Ioannes, ab ipsa pueritia mitissimus simul & acerrimus: quorum alterum ex conuersatione sua cum discipulis: alterum ex libera reprehensione Iudæorum & Herodis discere possumus. Quis plures sua prædicatione & vitæ exemplo ad Dominum verè conuertit? Apostoli tamen posteà videntur perfectiore spiritu donati, & maiores fuisse in meritis, vt qui mysteria Euangelica videantur apertiùs cognouisse post acceptum Spiritum sanctũ in die pentecostes, & plura pro veritate perpessi, ac plures sua prædicatione Christo lucrifecisse. Nec negat Dominus surrecturos quosdam qui maiores forent Ioanne, sed non surrexisse aliquem qui sit maior. Nondum enim Apostoli tunc erant Ioanne maiores. Non obstat autem huic saluatoris sententiæ quod dicitur de Moyse: *Et non surrexit vltra propheta in Israël sicut Moyses.* Primùm enim intelligendum, Moysen ibi præferri prophetis veteris testamenti. Deinde non dicitur ibi, non surrexisse vnquam prophetam maiorem vel æqualem Moysi,

(Margin: Malac. 3. — Quare Ioannes plus quam propheta. — Prou. 16. — Deut. vlt.)

A sed similem Moysi, idque in his quæ sequuntur. Subditur enim *quem nosset Dominus facie ad faciem in omnibus signis atque portentis, quæ misit per eum vt faceret in terra Ægypti*, &c. Porrò virgine Deipara non voluit Dominus hac sententia Ioannem pronunciare maiorem. Nam fit comparatio Ioannis potissimùm cum prophetis & viris. Nec ex ea sequitur, Ioannem maiorem Christo pronunciari. Non comprehenditur enim Christus inter natos ex mulieribus, siue quòd nomen mulieris hic accipitur pro fœmina corrupta, vt distinguatur à virgine, quemadmodum quidam intelligunt: siue quia per natos mulierum intelligit hic Dominus eos qui tãtum sunt nati ex mulieribus, hoc est, tantùm sunt B homines, aut qui communi more ex concubitu viri & mulieris sunt nati, quomodo intelligit Diuus Hieronymus. Aut Christus simul & Deipara virgo facilè excludentur ab hac sententia, si intelligamus Dominum dicere voluisse, ante illa secula nullum maiorem Ioanne natum fuisse. Ne itaque ex hac magnifica Ioannis commendatione auditores etiam Christo Ioannem putarent præponendum, seipsum apertè excipit, subiungens: *Qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo.* Qua sententia intelligunt quidem aliqui, Christum præponere in beatitudine & dignitate minimum Angelorum aut sanctorum qui est in cœlo, Ioanni. Sic enim intelligunt Ambrosius & Hierony- (D. Ambr.) C mus, quorum iste sic scribit: (D. Hieron.) *Nos autem intelligamus simpliciter, quòd omnis sanctus qui iam est cum Domino, maior sit illo qui adhuc consistit in prælio. Aliud est enim victoriæ coronam possidere, aliud adhuc in acie dimicare.* Verùm magis conuenit proposito vt cum Chrysostomo intelligatur istud Dominum de seipso dixisse, (D. Chrys.) qui seipsum non apertè præfert Ioanni, humilitatis causa loquens de se in tertia persona. Cùm autem secundùm priorem intelligentiam illud, *in regno cœlorum*: coniungendum sit cum superiori, nempe cum, *minor est*, secundùm posteriorem intelligentiam potest vtrolibet referri. Et quidem si ad præcedens referatur, hoc modo: Qui in regno cœlorum minor est, maior est illo, per regnum cœ- D lorum iam secundum Augustinum intelligitur in- (D. August.) choatum in terris regnum Dei, Ecclesia scilicet iustorum, in qua Christus minorem se dicit, tum quia minor erat ætate, tum quia multorum opinione minor erat Ioanne. Aut secundum Caietanum Christus se minorem vocat in regno Dei, quia secundus fuit qui regnum Dei prædicauit, Ioannes verò primus. Secundus enim sonat quandam minoritatem à primo. Si ad sequẽs referatur, hoc modo, qui minor est Ioanne, maior est illo in regno cœlorum, iam secundùm Chrysostomum per regnum Dei designantur bona spiritualia, & vniuersa quæ ad cœlum pertinent: vt sit sensus. Qui autem E minor est Ioanne ætate, & minor opinione hominum, hic tamen maior est in rebus cœlestibus & spiritualibus aut maior reputatus in regno cœlorũ, ab Angelis scilicet & Deo qui nouerunt quanta sit mea excellentia supra Ioannem. Atque hæc videtur genuina loci intelligentia.

a A DIEBVS AVTEM IOANNIS BAPTISTÆ VSQVE NVNC REGNVM COELORVM VIM PATITVR. &c.] Quoniam in superiori sententia regni cœlorum facta est mentio, etiam ab illo occasionem sumit commendandi Ioannem, quia Ioannis commendatione

etiam ostendere; iam esse tempus illud gratiæ & salutis, quod ab hominibus prophetis fuit prædictũ ac proinde non ampliùs Messiam esse expectandum, sed certum habere ipsum iam aduenisse. Ioannem itaque in eo commendat, quòd priùs ipse regnum cœlorum prædicauerit, idque cum tanto fructu, vt illud vim patiatur, sed eo simul significat, doctrinæ nouitatem & fructum arguere impletionem & cessationem legis ac prophetarum, ac tempus aduentus Messiæ. *A diebus*, inquit, *Ioannis Baptistæ*, id est, à tempore prædicationis eius, qui primus regnum cœlorum prædicauit, vsque ad istud tempus, regnum cœlorum vim patitur. Dicit autem vsque nunc, non quòd post illud tempus regnum cœlorum vim non esset passurum, sed vt significaret violentiam illam quæ cœpit Ioanne prædicante, semper ab eo tempore perseuerasse, nec per prædicationem suam desiisse, sed continuatam esse: & proinde significatur, eam etiam vlterius semper continuandam, quamdiu eius prædicatio durauerit. Quod autem hic dicitur de vi quam patitur regnum cœlorum, dupliciter intelligitur. Quidam enim intelligunt de vi quam sibiipsis inferunt qui regnum cœlorum sunt accepturi. Oportet enim eos contemptis huius seculi bonis, abnegatis carnis concupiscentiis, carnem affligere, cruces & mortem patienter pro regno cœlorum suscipere. Itaque quod dicitur, *regnum cœlorum vim patitur*, sic intelligunt: regnum cœlorum per violentiam quandam acquiritur, & qui sibiipsis violentiam inferunt, hi rapiunt illud. Verùm quoniam impropria est locutio, vt dicatur regnum cœlorum vim pati, quia vi quadam acquiritur, nec conuenit hic sensus cum eo quod Lucas capit. 16. dicit: *& omnis in illud vim facit*, cùm vis de qua isti intelligunt, non regno inferatur, sed ipsis qui regnum cœlorum quærunt obtinere, rectiùs secundùm alios intelligitur Christus hic metaphorica locutione significare voluisse, quòd plerique audita prędicatione regni cœlorum auidè cupiebant & contendebãt prædicatum regnũ cœlorum obtinere, imò rapere. Itaque regnum cœlorum vim pati dicitur, primum propter multitudinem & feruorem confluentium ad consequendum regnum cœlorum. Hãc enim rationem indicat Diuus Chrysostomus. Secũdò, quia illi regnum cœlorum contendebant obtinere, quibus non videbatur debitũ & promissum. Nam cum illud expectarent Pharisæi & Scribæ qui sibi videbantur iusti, illis exclusis, peccatores, Publicani & meretrices illud veluti præripuerũt, & postmodùm etiam gentes fide occupauerunt, quod Israëli tantũ, aut potiùs, videbatur debitum. Quam rationem indicat Diuus Hilarius & Ambrosius hoc loco super Lucam. Sed rectè & Chrysostomi & Hilarii ratio simul comprehenditur. Sic ergo regnum cœlorum dicitur vim pati, quomodo merx aliqua noua, ad quam turmatim magna mercantium multitudo accurrit, vt quasi vi irruant in mercem illam desideratam, & quisque alium præuertere studeat præ desiderio. Est & tertia ratio, ob quam regnum dicitur vim pati, quam vi detur indicare Diuus Hieronymus, & Ambrosius quoque in sermone 15. videlicet, quia regnum cœlorum nobis per naturam nõ competit, sed est supra nostram naturam, & alienum à nobis vt ob id non possit nisi vi quadã à nobis obtineri. Sic enim scribit Hieronymus: *Grandis est enim violentia, in terra nos esse generatos, & cœlorum sedem quærere, & possidere per virtutem quæ non tenuimus per naturam.* Et Ambrosius serm. 15. *O beata violentia, quæ non indignatione percutitur, sed misericordia condonatur. Beata, inquam violentia, quæ vim patienti bonitatem elicit, & vtilitatem tribuit inferenti. Mala res admittitur, & de iniuria nemo causatur: vis admittitur, & religio propagatur. Quisquis enim violentior Christo fuerit, religiosior habebitur à Christo. Aggredimur ergo in itinere Dominum, siquidem ipse est via, & more latronum suis eum spoliare nitimur, cupimus illi auferre regnum, thesauros & vitam, sed ille tam diues & largus est, vt non adimat, non resistat, & cùm omnia dederit, nihilominus omnia ipse possideat.* Hæc ille. Itaque hanc tertiam rationem sequitur etiam Caietanus. Quare cum sequitur, *& violenti rapiunt illud*, violenti dicuntur, qui vim illam inferunt regno Dei, de qua in tribus rationibus iam dictum est. Hæc tamen violentia præsupponit aut includit & illam primam violentiam quam sibi ipsi quis inferre debet. Vnde Ambrosius in sermone superiori post verba prædicta sic subiungit: *Aggredimur, inquam, illam non ferro, non fuste, non saxo, sed mansuetudine, bonis operibus, castitate. Hæc sunt arma fidei nostræ, quibus in congressione certamus. Vt autem his armis vti in vi inferenda possimus, ante corporibus nostris vim quodammodo faciamus, expugnemus membrorum vitia, vt virtutum præmia consequamur. Prius enim ipsi regnare debemus in nobis, vt regnum possimus diripere Saluatoris.* Hæc ille. Vnde patet, non omninò extrà propositum esse quæ hic à quibusdam dicuntur, de vi nobis inferenda. Sciendum autem Diuum Ambrosium & in prædicto sermone & super Lucam pro vim patitur, legere cogitur, intelligitque regnum cœlorum cogi, quia regnum cœlorum, quod prius fluidum & remissum apud Iudæos iacebat, credentium populorum cœpit assiduitate densari, & omnis illa regni raritas prædicationum frequentatione solidari. Cogi enim propriè tunc aliquid dicitur, cùm res aliqua rarior densatur & colligitur. Verum in hoc sensu non posse hic accipi verbum, cogitur, si quis sic legat cum Ambrosio, patet ex dictione Græca βιάζεται, quæ significat cogi. quomodo is dicitur cogi qui vim patitur. Porrò regnum cœlorum hoc loco sic accipi debet, quomodo accipiebatur in eo quod Ioannes auspicando prędicationẽ suam dixit: *Appropinquauit regnum cœlorum.*

OMNES ENIM PROPHETÆ ET LEX VSQVE AD IOANNEM PROPHETAVERVNT.] *Enim*, hic dicit causam, quare à diebus Ioannis cœpta sit prædicatio regni cœlorum, & vim illud cœpit pati. In hac sententia non parua est obscuritas. Primùm enim quomodo omnes prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt, cum vsque ad Ioannem nemo viuendo prouenerit, nec omnium dicta aut scripta ad Ioannis tempora sunt conseruata? Deinde quomodo vsque ad Ioannem prophetæ prophetauerunt, cùm & ipse Ioannes propheta fuerit, & prophetauerit, dicens: *Veniet fortior me post me*, &c. Et, *illum oportet crescere, me autem minui.* Et in Actis legantur quidam prophetasse? Præterea quomodo vsque ad Ioannem omnes prophetauerunt, cùm multorum prophetiæ extendant se vltra Ioannis tempora? Itaque solet hæc sententia variè intelligi. Primò modo sic: Omnes prophetæ & lex prophetauerunt de venturo

Marginalia: D. Chrys. — D. Hilar. — D. Ambr. — D. Hieron. — D. Ambr. — Caiet. — D. Ambr. — Matth. 3. — Act. 11.

turo Messia, & his quæ ad Messiam spectant, vsque ad Ioannem, qui primus non tantum prophetauit Messiam venturum, sed præsentem etiam digito demonstrauit. In Ioanne ergo desiit prophetia de venturo Christo. Quem sensum indicat Hieronymus, simul indicans sententiam hanc de prophetis illis debere intelligi quorum scripta legimus. Nam fuerunt prophetæ quidam in populo Israëlitico, vt est verisimile, qui etsi multa futura prædixerint, aut occulta, nihil tamen de Messia sunt vaticinati. Secundò sic intelligitur, *omnes prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt*, hoc est, obscurè multa prædixerunt de Christo, regnóque cœlesti, & aliis mysteriis noui testamenti: Ioannes verò primus cœpit apertè Christum ostendere, & regnum cœlorum prædicare. ac mysteria noui testamenti aperire. Sunt & qui sic intelligunt, *omnes prophetæ, & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt*, hoc est, prophetando ad Ioannis tempora respexerunt, ad tempus scilicet gratiæ, quod cœptū est à prædicatione Ioānis, à quo cœperunt impleri omnia illa mysteria, quæ de venturo Christo vaticinati sunt prophetæ. Non ergo dicuntur prophetasse vsque ad Ioannem, quia illorum prophetia non se extendit vltra Ioannis tempora, sed quia illorum prophetia omnis potissimùm tendebat ad tempora Ioannis, in quibus Christo adueniente, qui finis est prophetarum & legis, cœperunt omnia impleri. Ita ferè Caietanus, & Titelmanus. Verùm studioso nullus fortè horum sensuum videbitur satisfacere, nec quisquam horum satis videtur congruere cum eo Lucæ loco, quo hæc eadem à Domino dicta alibi describuntur. Nam capit. 16. habet Lucas: *Lex & prophetæ vsque ad Ioannem ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit.* Vbi omnino apparet significare voluisse Dominum, vsque ad Ioannem populum Iudaicum lege & prophetarum scripturis debuisse instrui, & doceri de voluntate Dei, sed doctrina quadam rudi, & quæ nondum absolutam veritatem & voluntatem Dei aperiret, eo quòd externas cæremonias multum requireret: terrena bona promitteret, & ad timorem potiùs Dei, quàm amorem prouocaret. A tempore verò Ioannis nouam doctrinam exortam, qua iam non terrena, sed cælestia bona annunciabantur, & perfectior quædam iustitia exigebatur. Sic enim illum Lucæ locum Theophylactus & alii interpretantur, & proposito Saluatoris ibi conuenit, vt sic intelligatur, quemadmodum ibi videbitur. Itaque per prophetas in illa sententia, non intelliguntur homines prophetantes, sed prophetarum scripta, quemadmodum semper solet ea dictio accipi, quando coniungitur nomini legis, vt cùm dicitur: *Hæc est enim lex & prophetæ.* Et. *Oportet impleri omnia quæ scripta sunt in lege, & prophetis, & psalmis de me.* Cùm ergo omnino sit verisimile, etiam in hoc loco eundem sensum Dominum significare voluisse, quem in dicto loco Lucæ, sensus huius sententiæ erit: Omnes prophetæ, hoc est, omnium prophetarum scripta & lex prophetarunt vsque ad Ioannem, hoc est, Dei voluntatem homines docuerunt, cum futurorum promissione quæ ad Messiam pertinerent. Verùm à diebus Ioannis cœpit noua quædam perfectior & efficacior doctrina, qua scilicet regnum Dei prædicatur iam appropinquasse non sine multo fructu. Atque hæc est maxima commendatio excellentiæ Ioannis, qua demonstratur iam apertè, esse aliquid plus quàm prophetam & maiorem omnibus prophetis, qua & demonstratur iam venisse Messiam, qui promissus erat futurus autor nouæ legis & noui testamenti. Nec mirum videri debet quod verbum, *prophetauerunt*, exposuimus prædicto modo. Nam paulò post patebit, nomen prophetæ, & verbum prophetare, in scripturis non solùm poni vbi significatur futurorum prædictio, vel occultorum reuelatio, sed etiam cùm significatur doctrina morum & voluntatis diuinæ, maximè quæ ex singulari afflatu spiritus procedit.

[Margin: Amb. — Theophyl. — Matth. 7.]

ET SI VULTIS RECIPERE, IPSE EST ELIAS QVI VENTVRVS EST. QVI HABET AVRES, &c.] Aliam iam Dominus Ioannis addit commendationem, simul ostendens & alio signo iam aduenisse tempus Messiæ. Quoniam enim propter vaticinium Malachiæ 4. expectatur Elias ante aduentum Messiæ, secundùm doctrinam Scribarum & Pharisæorum, qui non distinguebant inter duplicem Messiæ aduentum, ideo ne ob hanc quoque causam putaretur nondum venire Messias, quia nondum venerat promissus Elias, Ioannem dicit esse Eliam qui venturus est, id est, qui venturus fuit promissus & expectatus. Quomodo autem & quare Ioannes dicatur Elias, satis patet ex his quæ dicta sunt circa illud Lucæ quod dictum est ab Angelo: *Ipse præcedit ante illum in spiritu & virtute Eliæ.* Dicit autem, *si vultis recipere*, siue vt significaret se neminem ad fidem cogere velle, vt indicat Chrysostomus, siue vt significaret, opus esse animaduersione & æquitate animi, vt sit sensus: si attenta & sana mente iudicare volueritis, & animo facili ac minimè contentioso considerare vtriusque gesta. Nam & hunc sensum indicat Chrysostomus, & sequitur Theophylactus. Sed potiùs ideò intelligendum, Dominum dicere, *si vultis recipere*, quia Ioannes non erat Elias, secundùm sensum literalem & proprium illius testimonii Malachiæ, quo promittitur mittendus Elias ante aduentum Messiæ. Ibi enim potissimùm est sermo de aduentu Domini secundo, ante quem venturus est Elias in propria persona, iuxta receptam sententiam. Dicitur enim ibi, *Antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.* Et: *Ne fortè veniam & percutiam terram anathemate.* Quæ manifestè satis pertinent ad secundùm Domini aduentum. Tamen quia Ioannes præcessit Domini aduentum, primum in spiritu & virtute Eliæ quod præcessurus est secundum Domini aduentum, ob id Dominus, etiam eam scripturam in Ioanne adimpletam dicit, constituens tamen id in libera auditorum acceptatione, quo nos docuit optimus magister, ne ad sensus mysticos maximè in scripturis non satis expressos sacræ scripturæ, cogeremus auditoris, sed eis vteremur ad ædificationem eorum, qui libenter audiunt & proficiunt ex sensibus mysticis, quique veritatem sensuum sacræ scripturæ iam sunt edocti. Quoniam autem quod dixit Ioannem esse Eliā, mysticum est, & magna eget intelligentia, ideo quoad illius intellectum quærendum prouocaret, adiecit suo more: *Qui habet aures audiendi*, hoc est, ad audiendum, *audiat.* Loquitur autem de auribus mentis, quas non omnes habent expeditas ad audiendum, id est, intelligendum veritatem. Non solùm autem hac sententia prouocare vult auditores, vt intelligant quomodo Ioannes dicatur Elias, sed etiam ex eo deinceps vult intelligere, aduenisse iam Christum. Nam dicens Ioānem

[Margin: Lucæ 1. — D. Chrysost. — D. Theoph. — Malach. 4. — Ibidem.]

nem esse Eliam, demostrauit simul Messiam aduenisse. Porrò pro explicatiore intelligentia eorum quæ hic iam dicta sunt, videlicet quomodo Ioannes & propheta fuit, & tamen plusquàm propheta, & quomodo omnes prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt, non abs re fuerit hic annotare vsum nominis, prophetæ, & verbi, prophetare, quem habent in scripturis. Itaque Græca vox προφήτης propriè & peculiariter illum significat, qui diuina mente rem præsumens, antequam eueniat, edicit atque profatur. Composita est enim ex πρὸ quod præ vel ante significat, & φημὶ, dico siue loquor, non autem vt quidam ineptè existimant, ex πρὸ & φαίνω, vt sit propheta, cui priùs aliquid apparet quàm fiat. Hinc factum est, vt à Græcis simul cum rei vocabulo communis & vulgaris accepta sit opinio, prophetas duntaxat esse præscios, quique res sequentibus temporibus euenturas prædixerunt & denunciarunt, adeò vt vbicunque fit mentio alicuius qui propheta dicitur, mox quæratur quæ futura prædixerit, ob quæ propheta dictus sit. Cæterùm Hebraica dictio נביא Nabi, cui apud Græcos & nos, semper correspondet nomen prophetæ, non dicitur à prædicendo, nec eum tantùm significat qui res in sequentibus temporibus euenturas præscit & prænunciat, sed omnem qui haud vulgariter conscius est mentis diuinæ, interpres videlicet & internuncius cœlestis numinis, quique arcana & abstrusa voluntatis, ingeniique diuini perspecta habent, seu occulta inspiratione sacri flaminis, seu per visa tum vigilantibus tum dormientibus obiecta, seu voce cœlesti per Angelos, vel alio quouis arcano modo ad sensus perlata, non solùm de futuris, sed etiam de rebus præteritis & præsentibus, idque non solum de his quæ Deus fecit vel facit, sed etiam de his quæ ab hominibus fieri Deus vult. Quod vt exemplis fiat manifestum, Genes. 20. legimus Dominum dixisse Abimelech de Abraham: *Nunc ergo redde viro suo vxorem, quia propheta est, & orabit pro te, & viues.* Ex quibus verbis satis apparet, hominem Deo charum cum quo Deus colloqueretur, prophetam in scripturis vocari, Talis enim erat Abraham, & omnes patriarchæ, de quibus Psalm. 104. *Noli tangere Christos meos, in prophetis meis nolite malignari.* Deinde Exodi 7. ita Dominus loquitur Moysi: *Ecce constitui te Deum Pharaonis, & Aaron frater tuus erit propheta tuus.* Hic quid propheta significat, nisi interpretem & internuncium voluntatis diuinæ? Præterea Numer. 12. sic loquitur Dominus: *Si quis fuerit in vobis propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, ore enim ad os loquor ei, palàm & non per ænigmata & figuras Dominum videt.* Ex his rursum patet prophetam dici, qui vel visione aliqua, vel in somnis, vel oraculo obscuriore, vel apertiore apparitione & colloquio diuina percipit, vt & ipse ea cognoscat, & ad alios ea deinde proferat: quod quid est aliud quàm Dei esse interpretem? Itaque prophetia vera, sancta, & propriè dicta, quantum coniici potest ex variis scripturæ locis, facultas quædam videtur, Dei consilia & placita pleniùs ac certiùs tum cognoscendi, tum enarrandi ad Ecclesiæ profectum, instinctu, afflatuque diuini spiritus aliquibus data. Huius pars quædam est, præsensio ac prædictio futurorum, aut etiam quorumuis reconditorum, siue præsentium, siue præteritorum

Propheta quid sit. Genes. 20. Psal. 104. Exod. 7. Num. 12. Propriè dicta prophetia.

A Pars altera, & quidem diuinior, ac principalior, de Deo, déque pietate & virtutibus dexterius disserendi facultas solo Dei beneficio accepta. Sunt enim qui prophetæ dicuntur, propter futurorum vel occultorum prædictionem: sunt rursum qui tales dicuntur, propterea quòd homines afflatu quodam diuino doceant voluntatem Dei, quod prophetarum præcipuum est officium. Quanquam perrarò inuenias prophetæ nomine insignitos, quibus non esset simul datum præsentire, prædicereque futura, aut certè nunciare occultiora quam vt humano ingenio cognosci possent: vti erat, quod Samuel Sauli dicebat, quid quæreret: & Helizeus suo Giezi, quid à Naaman Syro accepisset: B & Christus Nathanaeli, vbi fuisset cùm à Philippo vocaretur. Vnde nota veri prophetæ Deutero. 18. hæc diuinitus data fuit, si euenisset quod prædixisset. Et muliercula Samaritana in Euangelio Christum proclamat prophetam, quòd secreta cordis ipsius reuelasset ei. Porrò huiusmodi prophetas, qui vel arcana enunciare potuerunt, vel afflatu diuino docere homines Dei voluntatem, vt multos habuit ferè semper populus Israëliticus, ita nec primæ Ecclesiæ defuerunt: nam & fuerunt qui futura & occulta diuino spiritu prædicerent, qualis erat Agabus, qui prædixerat famem magnam futuram, & Pauli vincula. Petrus item hanc C prophetiæ partem exhibuit, cum dolum proderet Ananiæ & Sapphyræ. Fuerunt item qui diuino spiritus afflatu & reuelatione, ad pietatem instituerunt homines mysteria Christianæ religionis, ac scripturarum obscuros locos explicantes quales erant illi prophetæ de quibus Paulus 1. Cor. 11. & 14. & ad Ephes. 5. de quibus sic dicit capit. 14. epist. 1. ad Corinth. *Qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem & consolationem.* Quamuis & hi Prophetæ, de quibus illis locis loquitur Paulus, non caruerint altera etiam prophetiæ parte, qua scilicet prædicuntur futura, aut reteguntur occulta, sicut non facilè (vt dictum est) D prophetæ nomine in scripturis quisquam celebratus inuenietur, qui non valuerit præsentione ac prædictione futurorum, vel cognitione, ac renunciatione occultorum. Huc enim & Paulus videtur respexisse, cum ait: *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota, conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus occulta enim cordis eius manifesta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuncians quòd verè Deus sit in vobis.* Quid hoc est, *conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus, occulta enim cordis eius manifesta fiunt?* nisi quòd prophetæ ex spiritus instinctu occulta cordis illius proferunt, quod cum humanitus nemo possit, incredulus vel indoctus certo argumento agnoscit Deum in illis agere & loqui. Proinde prophe- E tæ isti Euangelici non dissimiles fuere multum à veteris testamenti prophetis, quorum ij quos scriptura insigniores celebrat, non ob id tantùm prophetæ dicti sunt, quòd futura prædicerent, sed multò magis ob id quòd populum ad pietatem ex reuelatione instituerent. Videntur autem prophetæ à doctoribus (nam hos inter se apertè Paulus distinguit, & 1. Corinth. 12. & ad Ephes. 4. asserens Deum constituisse in Ecclesia primum Apostolos, deinde prophetas, tertio doctores) in hoc differre, quòd doctores quæ per scientiam consecuti sunt, quæ & ipsa tamen donum spiritus est, Ecclesiæ tradunt, Prophetæ verò quæ per reuelationem. Id præ-

1. Cor. 14. Ibidem. Galat. 1. Doctores in quo differant à prophetis.

Id præter locum Numer. 12 suprà adductum, atque A exempla omnium prophetarum quos scriptura celebrat, & illud probat, 1. Corinth. 14. *Nunc autem fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?* Hic enim videtur reuelatio coniungenda cùm prophetia, sicut scientia cum doctrina, vt sicut scientia tenetur, quod communicatur aliis per doctrinam, ita reuelatione percipiatur, quod per prophetiam aliis differtur. Quis enim loquatur aliis in reuelatione, aut in scientia? Non ergo Paulo dicuntur prophetæ, quicunque explanant obscura prophetarum, & qui homines exhortantur, vt quidam existimant, sed qui id agunt solo afflatu Dei, non B autem ex eruditione per homines accepta, & humano studio ex sacris libris. Quod certè apertissimum euadit ex eo quod eodem capite subiicit Paulus: *Prophetæ autem duo vel tres dicant, & cæteri diiudicent. Quod si alii reuelatum fuerit, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, vt omnes discant, & omnes exhortentur, & spiritus prophetarum prophetis subiecti sint.* Itaque Diuus Paulus, qui *Euangelium suum neque ab homine accepit, neque didicit, sed per reuelationem Iesu Christi illud consecutus fuit*, perpetua potiùs prophetia, quàm doctrina prædicauit. Et hactenus quidem de proprio vsu nominis Prophetæ. Ex quibus patet, quàm rectè verbum prophetare, exponi possit prædicto modo, cum dicitur: *Omnes prophetæ vsque ad Ioannem prophetauerunt*, vt sit scilicet sensus: docuerunt populum diuinam voluntatem, non sine futurorum prædictione, quomodo & suprà diximus accipiendum, circa illud, *Nonne in nomine tuo prophetauimus*, quomodo & videtur accipi Apocalyps. 11. cum de duobus Dei prophetis qui resistent Antichristo, dicitur, quòd *prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta.* Est autem & alius vsus nominis prophetæ in scripturis, sed superiori significationi non absimilis. Nam. 1. Regum 10. & 19. legimus de choris prophetarum, ad quos cùm Saul venisset, *insiluit in eum spiritus Domini, & prophetauit pariter factus vir alius.* Et 19. cap. scribitur, vestes deposuisse, & nudus cecinisse per diem & noctem. Istud autem prophetare, nihil aliud videtur fuisse, quam hymnis Deum celebrare, populumque ad pietatem prouocare, sed ita vt apparet tamen certa vis spiritus, quo arripiebantur, & excitabantur ad hymnorum decantationem. Sic enim legitur 1. Reg. capite 10. dictum Sauli à Samuele: *Obuium habebis gregem prophetarum descendentium de excelso, & ante eos psalterium, & tympanum, & tibiam, & cytharam, ipsosque prophetantes. Et insiliet in te spiritus Domini, & prophetabis cum eis, & mutaberis in virum alium.* Non est autem verisimile illis prophetis omnibus facultatem adfuisse vel prædicendi futura, vel recondita alia, & diuiniora enarrandi, etsi semper aliquos tales inter illos fuisse probabile sit, vt gens illa peculiariter dono prophetiæ insignis extitit, vt haberet semper qui de diuina voluntate responderent. Sic & in fine tertii libri Regum, & præsertim in prioribus aliquot capit. libri 4. vbi de Helizeo scriptura narrat, crebra fit mentio filiorum prophetarum. Hi, sicut & prophetæ, de quibus sub Samuele fit mentio, videntur fuisse viri religiosiores, qui certis temporibus decantandis psalmis & prædicando Deo, tum docendo & excutiendo legem Domini, præ aliis fuerunt studiosè occupati, qui tum singulari afflatu spiritus interdum arripiebantur: vnde ille qui ad vngendum Iehu missus fuerat, per conuitium insanus aut arreptitius à proceribus dicebatur. Iam quoniam quicunque afflati spiritu diuino insolentiùs quædam loquebantur, & ob id à carnalibus tales pro insanis habebantur, & arreptitiis, (eo quòd caro insanum indicet, quicquid suum captum excesserit) prophetare dicebantur, hinc prophetare aliquando in scripturis ponitur pro delirare, insanire, & afflatu maligni spiritus quædam insolentius eloqui. Sic de Saul legimus: *Inuasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus.* Hic enim prophetare nihil est aliud, quàm delirare, & insolentia loqui, vt enthusiasmo acti solent. Vnde & apud prophanos scriptores quamquam vates Latinis, & προφῆται Græcis, propriè dicantur antistites deorum, diuinorumque oraculorum interpretes vocãtur tamen etiam omnes poetæ, vates & prophetæ, eo quòd & ipsi credãtur musarum quodam furore agi in decantandis carminibus. Hinc Paulus Epimenidem poetam vocat, prophetam Cretensium, vt minùs mirãdum sit in scripturis prophetas quosdam dici non ratione futurorum ab eis prædictorum. Sicut autem Saul malo spiritu afflatus prophetare dictus est, sic & pseudoprophetæ aliquando prophetæ vocantur in scripturis, & prophetare dicuntur, vt: *In die illa confundentur prophetæ, vnusquisque ex visione sua cum prophetauerint, nec operientur pallio saccino vt mentiantur.* Postremùm, videtur verbum, prophetare, in scripturis etiam his quandoque tribui, qui hymnos & laudes Dei decantabant, sine afflatu spiritus singulari, vt cum 1. Paralipo. 25. tribuitur omnibus cantoribus à Dauide ordinatis, vt compositos psalmos certis horis decantarent, quamuis inter hos fuerint etiam veri nominis prophetæ. Nam principes cantorum Asaph, Iditum & Heman satis illo cap. significantur fuisse veri prophetæ, qui ex psalmorum quorundam inscriptione omnino videntur ex afflatu spiritus psalmos quosdam composuisse, in quibus futura quædam, & ad Christum etiam pertinentia canuntur. In principio tamen capitis verbum, prophetare, omnibus cantoribus tribuitur, cùm sic dicitur: *Igitur Dauid & magistratus exercitus segregauerunt in ministerium filios Asaph. Heman & Idithum, qui prophetarent in cytharis, & psalteriis, & cymbalis secundùm numerum suum, dedicato sibi seruitio seruientes.* Vbi, prophetare, nihil aliud videtur esse, quam sacros hymnos decantare. Postea enim sequitur, *Vniuersi sub manu patris sui ad cantandum in templo Domini distributi erant in cymbalis, in psalteriis & cytharis.* Sic & 1. paralip. 15. prophetia accipitur pro hymnorum decantatione, cum dicitur. *Chonenias autem princeps. Leuitarum prophetiæ præerat, & ad præcinendam melodiam, erat quippe valde sapiens.* Vbi illud, *ad præcipiendam melodiam*, cùm non sit in Hebræo, additum videtur ad explicandum quid per prophetiam significetur. Sic videtur accipiendum verbum, prophetare, & apud Paulum, cùm dicitur: *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum.* Loquitur enim de his quæ facienda sunt in publico conuentu fidelium, in quo mulieri Paulus non permittit loqui docere: vnde non potest ibi prophetare, accipi pro eo quod est ex afflatu spiri-

Marginalia: 1. Cor. 14. — 1. Reg. 1. 4. Reg. — Vidsíem. — Galat. 1. — 1. Reg. 10. — 1. Reg. 18. — Titum 1. — Zach. 13. — 1. Par. 25. — 1. Cor. 11.

tu ſpiritu loqui ad ædificationem fidelium, quomodo accipitur cap.ſequenti 12. Frequenter autem Paulus orationi coniungit gratiarum actionem, & Dei laudem, vnde ſenſus videtur eſſe: Mulier orans, aut hymnis & pſalmis Deum laudans. Quod autem hodie, quidam, prophetare, hic putant accipi pro audiendis prophetis & doctoribus intentum eſſe, vt prophetare dicantur quicunque ſacris doctrinis audiendis ſunt dediti, nulla ſcripturæ authoritate nititur. Ex his conſtat, prophetare variis & potiſſimùm quinque modis debere exponi pro loci exigẽtia. Quandoq; enim eſt futura vel occulta enunciare, afflatu ſpiritus vel boni, vel mali. Quandoque eſt ex afflatu ſpiritus docere & exhortari ad pietatem. Quandoque ex aflatu Spiritus ſancti laudes Dei inſolentiùs decantare. Quandoque ex afflatu ſpiritus mali delira & inſana proloqui. Quandoque ſimpliciter Dei laudes etiam compoſitis Pſalmis perſonare. Eſt & alia noua huius verbi acceptio in Eccleſiaſtico c.48 & 49. Illic enim dicitur mortuum corpus Helizei prophetaſſe; hic verò dicuntur oſſa Ioſeph poſt mortem prophetaſſe. Quibus locis: ſi Lirano creditur, prophetare accipitur pro oſtendere aliquem fuiſſe verum Prophetam. Quoniam enim ad tactum oſſium Helizei ſurrexit mortuus, declaratum eſt, Helizeum fuiſſe verum Prophetam. Et cum oſſa Ioſeph viſitarentur & aſportarentur ab egredientibus Iſraelitis & Ægypto, oſtenſum eſt, eum fuiſſe verum prophetam, quia illud futurum prædixit. Sciendum tamen, Græca non habere hanc partem de oſſibus Ioſeph: & illud de Helizeo ſic habet: ἐν κοιμήσε, προεφήτευσε τὸ σῶμα ἀυτοῦ, id eſt, in dormitione prophetauit corpus illius. quanquam bene verterit ſenſum interpres noſter. Intelligunt autem illud de Helizei corpore quidam ſic, vt dicatur prophetaſſe, quia reſuſcitatio mortui contingentis corpus mortuum Helizei fuit myſtica, ſignificans viuificãdos eos qui fide tetigerint mortuum pro nobis Chriſtum, cuius vnum geſſit Helizeus. Et alioqui ſimpliciter accipi poteſt prophetaſſe corpus eius, quia fecit quod erat prophetæ. Nam non niſi prophetæ opus fuit, reſſuſcitare mortuum, & alia mirabilia operari. Ex his patet, veram & propriè dictam prophetiam, qualis erat ante Chriſtum & in primitiua Eccleſia, iam vel omnino ceſſaſſe, vel apud pauciſſimos ſaltem inueniri. Eorum enim donorum frequentia, quæ miraculo homini contingebant, qualia erant loqui linguis, prophetare, & ſimilia ferè, cum Apoſtolis finem acceperunt. Cùm enim tam receptum in orbe Euangelium fuit & literis demandata ea quæ neceſſaria forent, ad fidei & morum conſtitutionem, voluit Deus ſolita docendi perſuadendique ratione Eccleſiam ſuam ædificare. Miracula enim illa maximè propter infideles ad Euangelii inquiſitionem & confirmationem Dominus coruſcare fecerat.

Vocabulũ, prophetare quinq; modis exponitur.

4. Reg. 13.

¶ ET OMNIS POPVLVS AVDIENS, ET PVBLICANI IVSTIFICAVERVNT DEVM BAPTIZATI.] Duplex hic eſt intelligentia in his Lucæ verbis: Nam quidam intelligunt ea quæ hic dicuntur de populo & Phariſæis, eſſe verba Chriſti: alii eſſe verba Euangeliſtæ, cuius diuerſæ intelligentiæ hæc eſt ratio, quòd poſt hæc verba, ante illud: *Cui ergo ſimiles dicam homines generationis huius?* quidam codices Græci & Latini habent: *Ait autem Dominus*, quidam verò non habent. Exemplar enim Complutenſe non habet, ſicut nec Dionyſius Carthuſienſis. Exemplar verò Aldinum & Frobenianum habet hæc verba, ſicut & omnes ferè Latini, quanquam & Ambroſius, videatur hæc verba non legiſſe: quæ ſi deſint, videtur hic à Luca contexi continuus ſermo Saluatoris: ſi verò adſint, apertè ſatis ſignificatur, hæc verba eſſe Euangeliſtæ Chriſti ſermonem interrumpentis pro ſequentium declaratione. Et quidem ſi intelligantur eſſe verba Saluatoris hic erit ſenſus: Et omnis populus audiens Ioannem prædicantem antequàm traderetur in carcerem, & Publicani iuſtificauerunt Deum, cognoſcendo ſcilicet ſuam iniuſtitiam, & ſolum Deum agnoſcentes eſſe iuſtum & iuſtificantem, & ob id baptiſmum à Ioanne recipientes, quem ille prædicauit in pœnitentiam & remiſſionem peccatorum. Contra verò Phariſæi & legiſperiti dum nolunt agnoſcere ſuam iniquitatem, ſpreuerunt Dei conſilium, quo ſcilicet Deus per Ioannem cœpit ad pœnitentiam prouocare, & oſtendere qua via peccatorum remiſſio parari poſſet, & ob id noluerunt baptiſmum à Ioanne ſuſcipere. Quem ſenſum ſequitur quidam, & ſatis indicatur à Diuo Ambroſio. Patet autem ex his, quid ſit hoc loco iuſtificare Deum, dum hæc intelliguntur eſſe Domini verba, nimirum illum ſolum iuſtum & iuſtificãtem agnoſcere. Et quod additur, baptizati baptiſmo Ioannis, cauſam indicat, vel modum quo iuſtificauerunt Deum. Senſus enim eſt: Iuſtificauerunt Deum, eo quòd baptizati ſunt, vel ſuſcipiendo baptiſmum à Ioanne, vt ſignificetur per baptiſmum ipſos iuſtificaſſe Deum quomodo intelligit Ambroſius. Et ſimiliter cùm dicitur de Phariſæis, quòd ſpreuerunt Dei conſilium non baptizati à Ioanne, ſenſus erit: quòd ſpreuerint Dei conſilium, eo quòd non ſint baptizati ab eo. Si verò intelligantur eſſe verba Euangeliſtæ, quemadmodum potiùs debet intelligi, adeò vt ſi non legantur ea verba, *Ait autem Dominus*, tamen ſubintelligi debeant, ſenſus erit iſte: Et omnis populus & Publicani audientes hanc à Domino Ioannis commendationem, Publicani, inquam, baptizati baptiſmo Ioannis, iuſtificauerunt Deum, hoc eſt, iuſtum, æquum & rectum eum prædicauerũt, quod ferè aliud non eſt, quàm glorificauerunt Deum, tanquam qui bene & rectè fecerit, mittendo eis talem virum per quem ſaluti ipſorum prouidit. Phariſæi verò & legiſperiti non quidem omnes, ſed qui non erant baptizati à Ioanne, cùm hanc commendationem Ioannis audirent, nõ commoti ſunt ad pœnitentiam, quòd tali Prophetæ non paruerint ſed conſilium illud Dei iuſtiſſimum & rectiſſimum, quo per baptiſma & pœnitentiam inuitauit homines ad remiſſionem peccatorum, aut conſilium Dei, quo iam poſt legem & Prophetas ſtatuit noua prædicatione regni cœlorum mundum donare, contempſerunt, Chriſti verba ſuperiùs dicta non approbantes. Ex his patet, iam paulò aliter exponendum ſecundùm hunc ſenſum, iuſtificare Deum, quod quomodo ſit accipiendum patet clariùs ex oppoſita parte, ſpreuerunt Dei conſilium. Cùm enim ex oppoſito iuſtificantium Deum, dicantur quidam ſpreuiſſe Dei conſilium, patet eos hic dici iuſtificaſſe Deum, qui eius conſilium approbauerunt, & tanquam iuſtum, æquum & bonum illud laudauerunt. Proinde non dicitur hic iuſtificari Deus, quia iuſtus & verax in promiſſis ſuis agnoſcebatur, quomodo de eo dicit Pſalmiſta, *vt iuſtificeris in ſermonibus tuis*, ſed à generali illa iuſtitia dicitur iuſtificari, quæ nihil eſt aliud quàm rectitudo

æquitas, & bonitas relucens in omnibus quæ Deus facit. De qua Psalmista *Iustus Dominus, & iustitiam dilexit.* Et *Deus solus iustificabitur, & manet inuictus rex in æternum.* Porrò illud, *in semetipsos*, intelligi potest, contra semetipsos, vt significetur in propriam perniciem ipsos spreuisse Dei consilium. Aut potiùs, *in semetipsos*, positum est pro in semetipsis, aut intra semetipsos, εἰς ἑαυτοὺς pro ἐν ἑαυτοῖς, vt significetur, Pharisæos apertè non ausos contradicere verbis Domini.

Psalm. 10. Eccli. 18.

f CVI ERGO SIMILES DICAM HOMINES GENERATIONIS HVIVS, c ET CVI SIMILES SVNT, &c.] Post magnificam illam Ioãnis cõmendationem, propter eos quos diuinitatis suæ spiritu sciebat illam non approbare, cõuertitur iam ordine conuenienti ad increpationem Iudæorum incredulorum, à ioco puerorum ludentium desumpta parabola, humili quidem, sed qua non puduit tantum magistrum vti, quòd sciret eam audientium fragilitati: & ruditati esse accõmodam, ac huiusmodi notis exemplis rem magis auditorum animis insigi, vndique docens colligenda exempla quibus rudium animi formentur & excitentur. Pro explicatione autem huius exempli dicit Theophylactus super Lucam, fuisse quoddam ludi genus tale apud Iudæos, vt in duas partes pueri multi diuiderentur, qui rerum præsentis vitæ deridentes repentinã transmutationem, hi quidem canebant læta, hi verò lamentabantur, sed nec gaudentibus congaudebant mœrentes: nec qui gaudebant, conformabant se flentibus, vnde deinde arguebant se inuicem improperantes incompassionis malitiam. Quæ sentẽtia & Cyrilli nomine citatur in Cathena. Verùm vt ludi genus hoc incertum est, ita nec conuenit literæ. Non enim in litera dicuntur hi quidem dicere, *cantauimus vobis, & non saltastis*, alii verò; *lamentauimus, & non plorastis*, sed vtrumque eisdem tribuitur. Et vana est Nicolai interpretatio, qui ideo dictum putat, *coæqualibus suis dicunt*, quia pueri diuisi erant in duas æquales partes. Coæquales enim propriè dicuntur coætanei, & Græcè in Matthæo, est ἑταίροις id est, sodalibus. Proinde simpliciùs fuerit, sine specialis alicuius ludi imaginatione exemplum hoc intelligere secundùm consuetudinem communem puerorum, qui in foro & latioribus locis ciuitatum congregati inter se student ludendo effingere, quicquid ab aliis vident seriò agi. Itaque aliquando nuptias effingunt, & nuptiales lætitias tibiarum aut aliorum instrumẽtorum cantu imitantur, aliquando verò funeralia obsequia exprimunt, in quibus apud Iudæos planctibus & lamentatione quorundam ac lugubrium decantatione, solent homines ad tristitiam & fletum prouocari. Hæc dum imitantur pueri, fit frequenter vt quod ioco agunt, non sit efficax vel ad tripudia nuptialia, vel ad fletus funerales prouocandos. Huc respiciens Dominus dicit pueros dicere: *Cantauimus vobis*, tibiis scilicet, vt habemus in Luca, quomodo & Matthæus Græcè habet. Nam eadem dictio est in vtroque Euangelista ηὐλήσαμεν id est, tibia cecinimus vobis, læta scilicet. Lamentauimus, hoc est, lamentati sumus, & planctum fecimus, vel lugubria cecinimus vt prouocaremus ad fletum. Est enim Græcè ἐθρηνήσαμεν. Sed occurit circa exempli huius applicationẽ quædã difficultas. Nam per homines generationis huius qui comparantur pueris istis, proculdubio intelliguntur Iudæi, quibus Ioannes & Christus prædicauerũt. Applicatio autem parabolæ requirit vt pueris illis qui dicunt: *cecinimus & lamentauimus* intelligamus comparari Ioannem & Christum: quorum ille veluti lamentatus est, hic verò veluti tibia cecinit. Itaque Caietanus per homines generationis huius, non vult intelligendos Iudæos cum exclusione Ioannis & Christi, sed cum horum inclusione, & generationem hanc assimilari non parti puerorum iocantium, sed toti ludentium cœtui: ita vt sicut inter iocantes pueros aliqui sunt prouocantes alios diuersis viis, & aliqui neutra via prouocati, ita in generatione illa Iudæorum, erant aliqui diuersis viis prouocantes ad regnum cœlorum, vt Ioannes & Iesus, & alii nec à Ioanne, nec à Iesu prouocati ad regnum cœlorum. Sed nec istud videtur propositæ difficultati sufficere. Dicit enim litera: Generationem illam similem fuisse pueris dicentibus, *cantauimus*, &c. quod non potest applicari toti generationi. Proinde & de hac oratione: *Generatio hæc similis est pueris*, vt habet Matthæus, vel *homines generationis huius similes sunt pueris*, &c. vt habet Lucas, dicendum est, sicuti de multis aliis. similibus locutionibus sequentibus. Cùm enim posteà dicitur: *Simile est regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exiit primo mane conducere operarios: Aut homini regi qui fecit nuptias filio. Aut decem virginibus*, &c. sensus est, in regno cœlorum tale quid contingere. Ita & hic sensus est: in generatione vel hominibus generationis illius tale quid contigisse, quale contingit cùm pueri in foro dicunt sodalibus suis, cantauimus & lamentauimus. Hunc enim sensum indicat Saluator, exemplum proposito suo applicans. Itaque sensus est: Quemadmodum vsuuenire solet in cœtu puerorum ludentium, vt quidam morosi & præfacti, aliorum nec tibiis, nec lamentatione prouocentur vel ad lætum tripudium, vel ad tristem fletum: ita & in hac generatione contingit, vt plerique ne seuerioris, nec laxioris vitæ exemplo prouocari potuerint ad pœnitentiam & pietatem. Venit enim Ioannes Baptista in tanta vitæ seueritate degens, vt more hominum non manducauerit panem, nec biberit vinum vel siceram, & non solùm non estis eius vitæ exemplo commoti ad voluptatum contemptum & vitæ resipiscentiam, sed insuper etiam dicitis ipsum dæmonium habere atque dæmonii inhabitantis virtute ea posse quæ humanam superant naturam, ac per illud sensu communi carere. Venit & post Ioannem filius hominis, qui diuersa vitæ ratione aggressus est vos ad meliora prouocare, edens & bibens more cæterorũ, versans inter quoslibet, nec cibo aut vestitu differens à reliquis. Sed & huius ciuilitate blanda non solùm non estis ad meliora prouocati, sed eandem etiam vertitis vobis in occasionem calumniæ, dicentes, eum esse comedonem, vini potorem, peccatorum & publicanorum fautorem. Itaque in explicatione parabolæ ostendit Dominus, non solùm Ioanni & sibi euenisse quod pueris in foro canentibus & plorantibus, sed etiam aliquid deterius, videlicet quod non solùm frustrà prouocauerunt iudæos diuersa via, sed quod etiam calumniam ex beneficiis suis & prouocatione ad meliora retulerunt. Bene autem Dominus se & Ioannem pueris comparat, propter vitæ innocentiam & simplicitatem. Ipse enim dicit apud Isaiam *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus*: Porrò quare Ioanni conueniebat vita illa seuerior

Theophyl. Caiet. Isaiæ 8.

D. Chrys. Christo verò vita communior, bene hoc loco indicat Chrysostomus. Quoniã enim vniuersum genus humanum maximè ieiunantes solet admirari, & duritiem viuendi nimium approbare, idcirco diuina dispensatione statim à teneris vnguiculis duriter vixit Ioannes, vt ad credendum verbis suis populus duceretur, autoritatem eius suscipiẽs propter externam illam vitæ sanctitatem, quam homines maximè admirari solent. Non enim missus fuit Ioannes ad hoc potissimùm vt vitæ eius exemplum omnes imitarentur, sed ad hoc, vt testimonium perhiberet de lumine, quod quò esset acceptabilius conueniebat ipsum sibi parare authoritatem ex stupendo hominibus genere vitæ. Non enim conueniebat, vt authoritatem sibi Ioannes pararet miraculis, ne Christus esse putaretur, vnde alia ratione debuit sibi eam parare. Christũ verò conueniebat communem cum hominibus vitam degere, eo quod eius conuersatio in exemplum proposita sit quod omnes imitarentur, quodque eius officium proprium erat omnes ad se trahere, quod nulla re efficaciùs facere potuit, quàm attemperatione sui, & condescensione cum omnibus. Autoritatem autem quam non habuit apud homines ex vitæ seueritate sicut Ioannes, hanc sibi excellentiori ratione peperit apud non obstinatos ex miraculis, quorum Ioannes nullum fecisse dicitur, Ioannis 10. Deinde pœnitentiæ prædicatorem conueniebat, tristem quandam grauitatem præ se ferre: remissionis verò peccatorum largitorem, humanum esse ac benignum.

f ET IVSTIFICATA EST SAPIENTIA AB *c* OMNIBVS *f* FILIIS SVIS, &c.] Hæc sententia ex variis interpretationibus diuersorum, duplicem potissimùm habet conuenientem expositionem. Priori enim modo rectè intelligitur, *iustificata*, hîc etiam accipi pro honorata & laudata, quemadmodum supra, iustificauerunt Deum, & erit sensus: Quanquam vos præfracti iudæi, Dei consilium & sapientiam contemnitis, qua diuersis viis per me & Ioannem vos conatus est ad meliora adducere: tamen hæc Dei sapientia suscepta est, obseruata & honorata ab omnibus filiis sapientiæ, hoc est, his qui verè sunt prudentes & intelligentes, vel his qui à patre sunt electi, vt sapientiæ Dei sint participes. Hi enim dicuntur filii sapientiæ, sic filius pacis, qui electus est à Deo vt pacis sit particeps. Vel dicitur ab his filiis sapientia Dei iustificata, magis secundùm propriam vocabuli exigentiam, quia ab eis habita est iusta & irreprehensibilis, vt quæ nihil omiserit eorum quæ ad salutem hominum conducere potuerunt, feceritque quod debuit, vt qui pereunt non possint iustè de Dei sapientia conqueri. Altero modo per filios sapientiæ intelligi possunt Ioannes & Christus, à quibus Dei sapientia iustificata est, hoc est, absoluta ab impiorum condemnatione & reprehẽsione, dum nihil prætermiserunt quod vtile esset saluti hominum. Atque hic sensus videtur esse magis genuinus, ac superioribus magis conueniens. Tãtùm obstare videtur illud, *omnibus*, à Luca additum. Illo enim constat, non tantùm hic Christũ locutum de se & Ioanne. Sed rectè intelligitur etiã reliquos prophetas & doctores simul comprehendere voluisse, quorum quidam blandis promissionibus, alii asperis comminationibus ad pietatem prouocantes, nihil apud multos profecerunt. Ab his ergo omnibus & per hos Dei sapientia sic est iustificata,

vt non sit locus expostulationis cùm ea. Illi enim competit illud Isaiæ: *Quid vltra facere debui vineæ meæ, & non feci?* Si enim sapientiam Dei culpare quidam velint in Ioanne, quòd doctorem dederit quem humana fragilitas imitari non queat, cur Christo non crediderunt? Quòd si in hoc offendit eos vitæ communitas, quare ego Ioanni non adhæserunt?

a TVNC COEPIT EXPROBRARE CIVITATIBVS, IN QVIBVS FACTÆ, &c.] Quæ deinceps inc cap. 11. sequuntur apud Matthæum, ex magna parte habentur & apud Luc. 10. dicta à Domino post ordinationem 70. discipulorũ. Vnde vel dicendum est, Dominum hæc bis diuersis temporibus dixisse, vel Matthæum superiori sermoni coniunxisse quæ alio tempore sunt dicta, propter eorũ cum præcedentibus optimam conuenientiam & connexionem. Nam hæc tum esse dicta cùm ea Lucas narrat dicta, satis patet ex ipsa Lucæ narratione. Dicit enim, reuersis discipulis, & gloriantibus in miraculis quæ fecissent, in ipsa hora Dominum dixisse: *Confiteor tibi pater*, &c. vt si hæc tantùm semel à Domino sint dicta, non possit dici, Matthæum ordinem seruasse, Lucã verò non. Quoniam autem hæc cum superioribus optimam habent connexionẽ, & Euangelista Matthæus aduerbio, *tunc*, videtur significare eodem tempore habitam sequentem cõfessionem quo hanc exprobrationem, cùm à Luca narretur exprobratio & confessio diuersis habita tẽporibus (nam exprobratio narratur in missione 70. discipulorum habita, confessio verò post reditum) ideo maluimus eam sequi sententiam qua bis hæc putaretur Dominus dixisse. Non tamen hæ rationes efficaciter mouent. Nam per hoc quod dicit Matthæus: *Tunc & in illo tempore*, non necessariò intelligitur designasse idem illud temporis punctum quo præcedentia dicta sunt. Potest enim accipi designare tempus latius quo multa dicebantur & gerebantur à Christo, quomodo his demonstrationibus frequentibus vtitur Matthæus. Et in Matthæo obseruare licet, quòd cum incœpit narrare quædam a Domino dicta tempore aliquo, adiũgat & alia, illis quidem consona & conformia, quæ Lucas diuersis temporibus dicta cõmemorat. Verũ parum refert quo tempore hæc dicta sint, & an bis an semel tantùm, modo intelligamus, nullam esse in Euangelistis ob diuersam narrationem discordantiã. Itaque post generalem Iudæorum reprehensionem, subiungitur hic à Matthæo specialis quarumdam ciuitatum reprehensio, & exprobratio, nempe Corozaim, Bethsaida & Capharnaum, quod post multas virtutes & miracula in ipsis à Domino facta, non essent commoti ad fidem & pœnitentiam. Erant enim hæc opida lacui Genesareth adiacentia, in qua parte Galileæ Dominus frequentiùs egit. Et quidem de miraculis factis in Capharnaum, vbi suã mãsionem Dominus potissimum delegerat, frequenter meminerunt Euangelistæ: miracula autem in Chorozaim & Bethsaida facta, conprehensa sunt superius in generali narratione, qua frequenter dicitur Dominus circuisse ciuitates & castella, curãs omnem infirmitatẽ. His ergo præfert Tyrũ & Sidonem ciuitates gentilium, Galileæ cognitas & vicinas, quod pœnitentiã acturæ fuissent, si contigisset, apud eas miracula illa fieri quæ in his facta erãt, ideoque & tolerabilius fore ipsorum iudicium pronũciat, quòd pauciores & minores pœnitentiæ occasiones habuerint quodque legẽ tantum

Matth. 3

D. Aug.

natu

naturalem transgressi sint: hi verò præter præuaricationem legis & naturalis & scriptæ, etiam prædicatione Christi, & miraculis prædicationem confirmantibus, non sunt ad pœnitentiam commoti. Et bene nota Dominum culpare has ciuitates, non in eo quòd non crediderint, sed quòd non egerint pœnitentiam. Multi enim, vt est verisimile, in illis ciuitatibus crediderunt, Iesum esse Messiam, qui tamen non studuerunt vitam suam in melius commutare, quibus fidem nihil profuturam significat. Quòd autem dicit, *in cilicio & cinere pœnitentiam egissent*, respexit ad modũ pœnitendi tunc receptum, quo pœnitentes, se & sua capita aspergere solebant cinere, humilitatis causa, & induere se cilicio vel sacco, vt habent Græca, causa afflictionis & castigationis: qui pœnitendi antiquus ritus hic à Domino approbatus, confirmat id quod priùs dictum est circa illud: *Pœnitentiam agite*, in pœnitentiæ actione non tantùm comprehendi & significari in scripturis nudam resipiscentiam, sed etiam suiipsius afflictionem & castigationem carnis. Vbicunq; autem in veteri testamento interpres vertit cilicium, Hæbraicè est Sac, dictio Germanis etiam vsitata, vnde & Græci & Latini nomen σάκκος saccus, mutuati sunt. Significatur autem vestis aspera, & carnis afflictiua. Porrò quod non dicat solùm Tyrum & Sydonem pœnitentiam acturas fuisse, sed addit, *olim & in cinere & in cilicio*, significans, & mox & insigniter pœnitentiam acturas, ad maiorem exaggerationem obstinationis harum ciuitatum dictum est. Ex his autẽ verbis Domini, *Si in Tyro & Sydone facta essent virtutes*, &c. D. August. lib. de bono perseuerantiæ, cap. 9. & 10. aliisque libris refellit doctè eorum opinionem, qui asserebant, homines iudicandos secundùm ea quæ facturi erant, confirmatque hinc gratuitæ prædestinationi Dei tribuendam Dei electionem & vocationem non præuisis hominum meritis.

Matth. 3.

D. August.

A B C

ET TV CAPHARNAVM NVNQVID VSQVE IN COELVM EXALTABERIS? VSQVE IN, &c.] In Luca sine interrogatione legimus: *Et tu Capharnaum vsque ad cœlum exaltata vsque ad infernum demergeris*, Quomodo etiam habent hoc loco Græca, & Diuus Hieronymus testatur, sic scriptum fuisse in alio exemplari. Diuersitas autem hæc contigit ex eo, vt annotauit quidam, quòd cùm Græca hic & apud Lucam habeant, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, pro articulo ἡ, interpres legerit κ, an vel nunquid. Porrò Græcè lectionis, quæ apud Lucam est nobis integra, hic est sensus: Et tu Capharnaum, quæ præsentia mea & miraculis vsque ad cęlum es exaltata, hoc est, maxima gloria & honore decorata, propter impœnitentiam tuam vsque ad infernum descendes, maxima scilicet ignominia pro summo honore affecta. Nostræ autem lectionis in præsenti loco iste est sensus commodus: Et vos habitatores Capharnaum, num putatis vos, vestramque ciuitatem apud homines & Deum sublimes semper forè, meisque miraculis claros & insignes semper permansuros? Vtique dico vobis, quod quantumuis iam clari sitis, tamen propter impœnitentiam vestram à summa vestra gloria qua ornatæ estis per me, & à salute vobis proposita detrahemini vsque ad inferos, extrema ignominia & æterna damnatione afficiendi, eoque grauiore quàm Sodomitæ vt quibus estis peiores & magis inexcusabiles. Sodomorum autem hic mentionem inducit, comparans Capharnaum cum Sodomis, quòd Sodomitarum scelera propter horribilem de eis sumptam vltionem celebratissima essent, tanquam ipsi pessimi omnium fuerint vt huiusmodi comparatione grauitatem peccati Capharnaum ostenderet. Hanc condemnandi legem & rationem Ezechiel quoque secutus est capite 16. dicens de Hierusalem: *Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, sed vicisti eas sceleribus tuis, & iustificasti sorores tuas in omnibus abominationibus tuis quas operata es.* Notandum autem quòd Græca non habent, fortè mansissent, sed ἔμειναν ἄν, ἂν mansissent vtique. Nam ἂν coniunctio est non dubitantis, sed expletiua aut potentialis, quam suprà interpres reliquit intactam, cùm vertit, *olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.* Nam & ibi est hæc coniuctio, πάλαι ἂν μετενόησαν. Sed interpres hanc coniuctionem & in Psalmis, & in nouo testamento vertit per fortè, vel forsitan, abutens aduerbio dubitandi pro confirmandi. Proinde superflua hic est quorundam adnotatio, qua notant, dictum esse, fortè. propter libertatem arbitrii homini concessam, & euentus incertitudinem. Verùm hic cogitare & admirari quis poterit, si Tyrus & Sidon pœnitentiam egissent, si modò facta fuissent in eis miracula, & Sodoma vsque in præsens mansissent, cur ergo non potiùs in illis vrbibus prædicauit, & signa fecit? Nam si dicatur ideo ad Tyros non diuertisse, quia ex ordinatione patris tantùm Iudæis prædicare debuit; nec illorum fines excedere, ne iustam Pharisæis occasionem persecutionis daret, rursum quæretur, quare sic Deus ordinauerit, cùm præsciret Tyrios credituros, si facta eis fuissent huiusmodi miracula? Dicendum certè, non esse dubitandum, quin & Tyro & Sodomis non defuerit Deus, vt non eis multa fecerit quæ eos promouebant ad eorum salutem, cætera verò silentio veneranda: temerarium enim est hominem velle omnium iudiciorum Dei scire rationem, quæ reueritus magnus ille Paulus exclamauit: *Quàm incomprehensibilia iudicia eius*: inter quæ est hoc mirandum iudicium, quod hic à Saluatore significatur. Cui simile est apud Ezechielem; *Non ad populum profundi sermonis & ignotæ linguæ tu mitteris, & si ad illos mittereris, ipsi audirent te. Domus autem Israël nolunt audire te, quia nolunt audire me*: Dici etiam potest, Dominum hæc de pœnitentia & conuersione Tyri & Sodomorum non dicere, tanquam præscium eorum quæ futura essent si illis prædicatum fuisset, sed tantùm, vulgariter hæc vulgo locutum, quomodo frequenter solet, vt huiusmodi comparatione insignem obstinationem animi ciuitatum quibus prædicauerat, significaret, quomodo dicere solemus: Si tantùm beneficii alteri exhibuissem, gratiorem proculdubio expertus fuissem. Vt vt est, sat fuerit hinc nos perpendere, quàm singulare beneficium his à Deo conferatur quibus Euangelii prædicatio offertur, sed hos tamen, nisi resipiscant & meliores illinc euadant, peius habituros quàm Sodoma, ac quique deploratissimi.

D E

Ezech. 16.

Rom. 11.

Ezech. 3.

a IN ILLO TEMPORE RESPONDENS IESVS DIXIT: CONFITEOR TIBI PATER DOMINE, &c.] Quoniam hic respondisse Dominus dicitur, intelligunt quidam hæc quæ Matthæus hic narrat, eo tempore dicta quo ea dicta esse narrat Lucas, vt ideò dicatur respondisse, qui hæc dixerit 70. discipulis redeuntibus à prædicatione, & de miraculis quæ fecerant gloriantibus. Verùm frequenter in Euangeliis verbum, *respondere*, ponitur, vbi non solùm nulla præcessit

quæstio, sed nec cuiusquam verba, quibus respondeant ea quæ dicitur quis respondere. Sepe enim respondere tantùm est, occasione aliquorum dictorum vel factorum aliquid dicere, aut subiūgere dictis. Sic, vt ex multis locis vnum afferamus, in trāsfiguratione Domini, cùm Moyses & Elias apparerent cum eo loquentes, dicitur : *Respondens autem Simon Petrus dixit ad Iesum : Domine , bonum est , nos hic esse*, &c. Ita & in proposito respondisse Dominus dicitur, quòd hæc superioribus commodè subiecerit. Vbi enim secum reputasset æquissimum & saluberrimum mundo Dei iudicium, quo Euangelicæ doctrinæ mysteria nolēs reuelare Scribis & Pharisæis, & superbis Capharnaitis, dignatus est reuelare humilibus discipulis & Publicanis, vt verus homo fuit, & affectibus viuis, sed ad gloriā Dei comparatis, exiliit præ lætitia, ac gestiit animus eius, erumpens ilico in gratiarū actionem erga patrem. Vnde cùm Lucas hæc Dominū dixisse commemorat, dicit: *In ipsa hora exultauit in spiritu Iesus, & ait : Confiteor tibi*, hoc est, gratias ago tibi, vel laudo te. Hebraismus enim est frequenter in Psalmis occurrens, vt confiteri accipiatur pro gratias agere & laudare. Cùm enim Hebræum ידה Iada aliquando confessus est, significet, aliquando laudauit, vel prædicauit, Græci constanter illud per ὁμολογεῖσθαι, id est, confiteri reddiderunt. Cōfitetur enim & agnoscit beneficium, qui gratias agit, & benefactorem laudibus effert. Verùm hic occurrit quæstio, quomodo Christus tātus humani generis amator, patri gratias agit, quòd cognitionem sui quibusdam absconderit, cùm id potiùs lacrymis dignum esset. Ad quam quæstionem respondit Diuus Chrysostomus, confessionem hāc nō debere referri ad vtrumque ? *abscondisti, & reuelasti*, sed tantùm ad secundùm, vt non intelligatur gaudere & gratias agere, eo quòd sapientes non agnouerint, sed quòd paruuli perceperint, vt sit Hebraismus hunc habens sensum : Gratias ago tibi pater , quod cùm absconderis hæc à sapientibus & prudentibus, reuelasti tamen ea paruulis. In quali sensu intelligendum est illud Pauli : *Gratia autem Deo, quoniam fuistis serui peccati , obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis*, Sensus enim est : Gratias ago Deo , quòd cùm fueritis serui peccati, iam obedistis ex corde Euangelio. Estque huiusmodi locutio frequens apud Hæbræos. Potest tamen, & quidem (vt apparet) rectiùs intelligi, Dominum etiam de vtroque gauisum, & gratias egisse, aut laudasse patrem. Impiorum enim & superborum excæcatio , ac condemnatio, quamuis tristitia afficiat sanctos, quatenus considerāt, illos esse homines ad imaginēDei creatos, tamen quatenus considerant illorum excæcationem ac condemnationem, iusto optimoque Dei iudicio ordinatam, & ad gloriam Dei illustrandam non parum facere, non possunt non de ea gaudere, cùm Dei voluntatem, qua nihil potest excogitari melius, adimpleri vident. Hinc in Psalmis frequens precatio ob vindictam malis inferendam, & exultatio ob vindictam illis illatam. Neq; repugnāt hoc dilectioni proximi, sed indicium est animi æquitatem iudiciorum Dei animaduertentis & commēdantis. Et videri hic omnino potest, Dominum ex tristitia, atque animi perturbatione, quæ eum ex consideratione insuperabilis impœnitentiæ suæ gentis & patriæ perculuerat, sese extulisse in considerationem iudiciorum patris, quæ nunquam nō iusta, laudandaque sunt, ac inde in hanc tam lætam confessionem paternæ voluntatis atque iustitiæ erupisse, discusso interim dolore, quem immensa illa suorum dilectio ex consideratione pressiore perditionis eorum hauserat. Sunt autem illa: *Domine cœli & terræ*, & repetita vox patris, indicia animi sancta voluptate perfusi, diuinaque quadam lætitia gestientis. Cumque Dominus patrem vocat Dominum cœli & terræ, significat, illum & omnia quæ vult in cœlo & in terra facere posse, & nihil iniustum esse posse quod de quibuscunque creaturis decreuerit, vt qui omnium sit Dominus, omnia habens in manu sua. Per sapientes autem & prudentes, intelligit Scribas & Pharisæos, & omnes similes, qui sapientia & prudentia rerum diuinarum vel humanarum apud homines clari habebantur. Et siquidem intelligendum est, omnibus sapientibus abscondita hæc fuisse, oportet intelligere de his qui sapientes sunt in oculis suis; aut qui acquisita sapientia sibi placent , & inflati sunt. De qualibus sapientibus & prudentibus loquitur Isaias cap. 5. dicens : *Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes.* Si verò in genere loquitur de sapientibus, intelligendum est vt in plurimum hæc sapientibus fuisse abscondita, quòd vt in plurimum sapientes sibi præ aliis placeant, & res sola fide apprehendendas secundùm rationes suæ sapientiæ & prudentiæ discutere velint. Vnde Paulus veluti explicans hunc sensum: *Videte*, inquit, *vocationem vestram fratres , quia non multi potentes , non multi sapientes , non multi nobiles* &c. Abscondere autem sapientibus dicitur Deus, non apponendo velamen, sed subtrahendo lumen, hoc est, abscondit, quia non reuelat. Porrò pro paruulis, Græcè est νηπίοις, quæ dictio propriè quidem infantes significat, & eos qui per ætatem adhuc loqui non possunt nec sapere. Transfertur tamen & ad animum, & significat stultos, ineruditos, ac vsu rerum carentes. Et videri potest ea dictio magis hic vertenda per, stultis aut insipientibus, quòd opponatur sapientibus & prudentibus. Quomodo si accipiatur hic dictio Græca , intelligendum est Dominum loqui non de verè stultis, sed de his qui mundo sunt stulti : sicut non de verè sapientibus loquitur, sed, de his qui mundo tales sunt. Sic enim & Paulus. *Quæ stulta*, inquit. *sunt mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes.* Interpreti verò magis placuit propriam vocabuli sequi significationem, quam & Chrysostomus sequitur, qui annotauit: dictum esse non stultis, sed paruulis, hoc est, simplicibus, vt ostenderetur quibus sapientibus & quare abscondita sint Euangelica mysteria, scilicet ob superbiæ fastum. Paruuli enim & infantes, de quibus Christus loquitur, sunt qui humiles erant in oculis suis, quique veluti infantes, ineruditi erant in mundo , quales erant piscatores quos delegerat Dominus.

ITA PATER: QVONIAM SIC FVIT PLACITVM ANTE TE.] Pro ita, Græcè est ναὶ hoc est certè, vtique , vel etiam, vt interpres vertit in Luca. Pro , *placitum*, est Græcis nomen substantiuum εὐδοκία id est, bona voluntas, vel beneplacitum, dictio scripturis sacris propria & familiaris. Quod dicit : *Ita*, vel certe *pater*, est vehementer approbantis & confirmantis id quod dictum est. Sic & aliàs aliquando pro confirmatione dictorum huiusmodi repetitione , vt cùm Lucæ 12. dicit : *Timete eum , qui postquam occiderit , habet potesta-*

potestatem mittere in gehennam. Ita dico vobis, hunc timete. Et Luc. 11. *Ita dico vobis, requiretur à generatione ista.* Porrò illud: *quoniam*, dupliciter hic potest accipi. Priori modo, vt Græco more abundet, & sit sensus: Certè pater, sic fuit placitum ante te. Altero, vt accipiatur causaliter, & sit sensus: Certè pater sic factum est, eo quod sic fuerit beneplacitum tibi. Secundùm vtrumq; autem sensum, sed apertius secũdùm posteriorẽ, docemur his verbis exẽpla humilitatis, ne temerè superna cõsilia de aliorũ vocatione, aliorũ verò repulsione præsumamus discutere, persuasi, iniustũ esse non posse quod placuit Deo, atq; contenti hac suprema causa, quoniam sic placuit, imò beneplacuit Deo: Ex scripturis tamen licet colligere quasdã rationes huius beneplaciti diuini, quibus intelligitur etiã quòd placitũ hoc fuerit beneplacitum & bona voluntas. Primò enim discimus id factum ad ostensionẽ suæ tum iustitiæ, tum benignitatis erga humiles, videlicet quod superbis resistat humilibus autẽ det gratiam. Deinde in vtilitatem hominum, & illustrationem diuinæ potẽtiæ, atque commendationem veritatis Euangelicæ. Nam quod Euangelium prædicandum commissum est rudibus, & per eos tam latè sit disseminatum, declarauit & diuinam potẽtiam per stultos redarguentem, ac superantem potentes, & Euãgelicæ prædicationis veritatem, cuius victoria non potest sapientiæ & eloquentiæ ascribi, sicque factũ est Euangelium omnibus magis credibile. Præsentibus autem & audientibus discipulis, hanc gratiarum actionem habuit ad patrẽ, tum vt intelligerent, summum Dei beneficium ipsis gratuitò præstitum, tum vt studiosè omnem inflationem vitarent, ob quam significauit Dominus, sapientibus mysteria diuina esse abscondita, & reliqui omnes auditores intelligerent, opus sibi esse vt deposito fastu, paruuli fierent in oculis suis, si vellent mysteriorum diuinorum esse participes. Quoniam enim consequens erat, vt de se magna saperent qui dæmones abigebant, hac cõfessione discipulorum animos reprimit & præmunit, dum quod eis factum est reuelatione eis contigisse dicit, non eorum studio: & Dei beneplacito, non ipsorum merito, & sapientibus idem negatum ob ipsorum inflationem.

Rationes beneplaciti Dei.

a OMNIA MIHI TRADITA SVNT A PATRE MEO, ET NEMO NOVIT FILIVM.] Ne ob id quòd patri gratias egit, & illum dixit reuelasse mysteria paruulis, putaretur ipse hac virtute priuatus, ob id hæc subiecit, quibus significat patrem non reuelare sine filio, imò non nisi per filium. Porrò, illud, *omnia mihi tradita sunt à patre meo.* variè intelligitur. Chrysostomus enim sic: omnia mea tradita sunt mihi à patre meo. Hilarius verò & Augustinus, omnia quæ patris sunt, tradita sunt mihi à patre meo, vt hac sententia apertè significetur identitas naturæ & potestatis in patre & in filio, & idem significetur quod per illud Ioan. 16 *Omnia quæcunque habet pater, mea sunt.* Sed melius intelligitur hac sententia idem significari quod aliis multũ similibus sententiis Euangelicis, quales sunt: *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius.* Et: *Sciens quia omnia dedit ei pater in manus,* & *Dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.* Et: *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Itaque sensus huius sententiæ est: Omnium rerum potestas & dispensatio mihi tradita est à patre meo, omniaque meæ potestati & voluntati sunt ab illo subiecta, vt nihil nisi per me faciat pater nec quicquam sit quòd à me perperam & iniquè fieri possit. Iam quòd dicuntur omnia tradita filio à patre quanquam possit intelligi de filio secundùm eius diuinitatem, secundùm quam omnia filio tradita sunt non in tempore, sed ab æterno, per generationem tamen, vt dictum est circa illud Ioan. 3. *Omnia dedit in manu eius*, rectiùs intelligimus his sententiis etiam significari omnia filio tradita secundùm ipsius humanam naturam diuinitati vnitam in vnitate personæ. Filio enim Dei, cui tanquam Deo omnia ab æterno tradita sunt per æternam ex patre generationem, eidem etiam tanquã homini omnia in tempore tradita sunt per hypostaticã vnionem deitatis cũ humanitate, sed nõ essent omnia homini tradita, nisi ea ab æterno tanquam Deus habuisset, vnde in vltimo sensu priores etiam includuntur. Quoniam autem propositum Saluatoris erat ostẽdere, quare patri tribuerit reuelationem mysteriorum Euãgelicorum, & quomodo pater reuelat ea quibus beneplacitum fuerit ei, nempe per filium, ideo commodè post prædictam generalem sententiam subiecit: *Et nemo nouit filium nisi pater, &c.* Cùm enim solus pater filium noscat bene ei tribuitur reuelatio filii, & eorum mysteriorum quæ ad filium pertinent: & cum solus filius patrem cognoscat, eique, vt cætera omnia, etiã hoc concreditum est vt reuelet quibus vult solus ergo filius est per quem pater paruulis reuelat quæ reuelat. Solus autem pater filium & solus filius patrem nouit notitia naturali, quæ scilicet est ex natura, & non ex gratia reuelationis; notitia item perfectè comprehẽsiua re, qua scilicet rei natura intimè & absolutè cognoscitur, vt dictum est circa illud Ioannis: *Deum nemo vidit vnquam.* Hic tamen in verbo, *nouit*, non potest subintelligendo addi, notitia comprehensiua aut naturali. Nam sic non posset addi, *& cui voluerit filius reuelare.* Hic enim repetendum est verbum, *nouit.* Et tamen adiecta particula satis significat, illam esse notitiam qua filius cognoscit patrem, & pater filium: & aliam qua homines cognoscunt patrem & filium, videlicet quod horum sit per reuelationem, non per naturam: illorum per naturam. Lucas autem hanc sententiam paulo significantiùs extulit, dicens: *Nemo nouit quis sit filius, nisi pater, & nemo nouit quis sit pater, nisi filius.* Nam cum dicit, quis sit, significat quidditatem & essentiam patris à filio, & filii à patre solùm comprehendi. Cùm autem dicitur, *& cui voluerit filius reuelare*, referendum est ad vtramque sententiæ præcedentis partem, vt sit sensus: *& cui voluerit filius reuelare patrem* & seipsum. Ideoque priori parti qua dicitur, *nemo nouit filium nisi pater* non additur, & cui voluerit filium pater reuelare, sed filio iam appropriatur reuelatio vtriusque, tum, quòd priùs reuelatio patri fuerit tributa, tum quòd pater non reuelet nisi per filium, ad hoc in mundùm missum, vt nomẽ patris manifestaret hominibus, sicut ipse dicit Ioan. 17. *Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi.* Proinde hæc sententia dupliciter ostendit filii cum patre æqualitatem. Si enim ita nouit filius patrẽ, quomodo pater filium, oportet eos inter se esse æquales. Et si ita cõuenit filio reuelare quibus vult sicut patri, æqualis necesse est sit filius patri. Non enim dicit filium reuelare quibus iussus est à patre: sed cui vult reuelare, sicut priùs dicit patrẽ reuelasse quibus placitum fuisset ei. Porrò cùm vel solus filius dicitur nosse

Ioan. 1. Ioan. 3. Ioan. 13. Ioan. 17. Mat. vlt. 1. Cor. 1. Isa. 5.

patrem, vel solus pater filium, nõ excluditur Spiritus sanctus: sicut nec significatur, patrem non nosse seipsum, aut filium seipsum. Regula enim theologica est, quòd dictio exclusiua vel exceptiua addita vni personæ, non excludit in essentialibus alteram personam, sed tantùm creaturas.

a VENITE AD ME OMNES QVI LABORATIS ET ONERATI ESTIS, &c.] Rectè Dominus, postquàm omnia sibi à patre tradita dixit, & vt solùm donaret homines cognitione Dei & diuinorum mysteriorum, iam ad se inuitat, vtpote bonorum omnium largitorem, & illius doctrinæ autorem, quæ requiem præstat animæ. Inter laborare autem, & oneratum esse, quidam sic distinguunt, vt laborare pertineat ad eos qui in aliqua actione & operatione occupantur: oneratum verò esse, ad passionem pertineat, quæ ex actione consequitur. Et Theophylactus laborare refert ad Iudæos, in legis obseruatione occupatos; oneratum verò esse, refert ad gentiles, peccatorum pondere grauatos. Sed rectiùs & simpliciùs hæc duo accipientur sine discrimine, vt laborare hìc, quemadmodum sæpe in scripturis, accipiatur pro affligi, defatigari, aut molestias aliquas perpeti, vt cùm dicitur: *Laboraui in gemitu meo. Laboraui clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ. Laboraui sustinens.* Sicuti labor etiam frequenter ponitur pro afflictione & molestiarum perpessione. Itaque laborantes & oneratos vocat ad se, hoc est eos qui quacunque ratione defatigati sunt & miserè affecti. Est autem triplex potissimùm onus à quo alleuiat Dominus venientes ad se, & de omnibus quocunque huiusmodi onere oneratis rectè intelligitur hic, Dominus locutus. Primò enim est onus afflictionum, miseriarum & curarum huius vitæ onus item carnis aggrauantis animam, de quali onere Ecclesiast. 40. *Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam à die exitus de ventre mortis eorum, vsque in diem sepulturæ, in matrem omnium.* Ab hoc onere suos alleuiat Dominus doctrina sua ac spiritu suo, quia & miserias præsentis vitæ illos patienter & æquo animo perferre donat, & curas vel penitus tollit, vel saltem temperat & imminuit, ita vt oneri non sint. Secundò est onus peccatorum, & malè sibi consciæ de quo Psalmista: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Vnde Zachariæ. 5. *Iniquitas sedens in medio amphoræ talento plumbi iacto super eam deprimitur.* Ad duplex prædictum onus etiam pertinet onus vltionis diuinæ, de quo frequenter apud prophetas, & de quo Psalmista: *Quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua.* Et: *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, &c.* Ab hoc onere alleuiat suos Dominus, cum dimissis peccatis conscientiam eorum quietam in se facit, ita vt dicat cum Psalmista: *Conuertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Tertiò est onus legis Mosaicæ de quo Petrus: *Quid tentatis, inquit, Deum imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus?* Et Paulus ad Galatas: *State, & nolite iterum iugo seruitutis contineri.* Ab hoc onere etiam liberat Dominus *factus sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret.* Ad hoc oneris genus etiam pertinet onus Pharisaicarum traditionum, de quo posteà Dominus: *Alligant onera grauia & importabilia in humeros hominum.* Onus item Philosophicarum opinionum quibus iam tum gentes erant delassatæ in veritatis inuestigatione. Dicit ergo: *Venite ad me omnes qui* vel afflictionibus, vel curis, aut vitiorum conscientia, aut Mosaicæ legis onere *degrauamini, & delassaminini.* Omnes vocat cuiuscunque conditionis aut gentis, significans se sine personarum discrimine paratum quosuis suscipere, siue Iudæos, siue gentiles. Quò autem veniant, blanda promissione inuitat, dicens, *& ego reficiam vos*, significans se solum esse qui illos exonerare & recreare possit. Porrò quoniam in nostra litera dicitur, *reficiam vos*, & refectio communiter intelligitur fieri per cibum; quidam hìc intelligunt, *reficiam vos*, esse interno pabulo mentes hominum saturare, aut recreare. Verùm hoc loco verbum reficere non esse referendum ad cibum, sed ad remedium lassitudinis, præterquam quòd sensus exigat; etiam Græca docent, quæ habent ἀναπαύσω hoc est, requiem vobis præbebo, requiescere vos faciam, recreabo & reforcillabo. Etenim hìc verbum vnde mox deductum est nomen quod interpres reddit, requiem ἀνάπαυσιν quod in Psalmis quoque interpres vertit refectionem: *Super aquas refectionis educauit me.* Itaque reficere hic simpliciter debet exponi per recreare, quæ est propria verbi significatio, quamuis rectiùs verteretur, requiẽ vobis præbebo, vt sit correspondentia cum sequenti, *& inuenietis requiem.* Nam postquam dixit ἀναπαύσω ὑμᾶς requiem præbebo, docet, quomodo requies illa parari possit per ipsum & ab ipso: *Tollite* (inquit) *iugum meum super vos, &c.* & hac ratione inuenietis requiem quam promitto, ab omnibus laboribus & oneribus vestris. Iugum vocat legem suam & Euangelicam doctrinam, quam ideo iugum vocari quidam intelligunt, quia coniungit discipulos Christi inter se: coniungit etiam illos ipsi Christo tãquam aurigæ, sed simplicius iugum vocari intelligitur, quia in iugi modum superponitur accedentibus ad Christum, comprimens eos & vincens, vt non quocunque vult caro, vagentur, sicut quæcunque lex & imperium, iugum dicitur in scripturis, vt *Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.* Et: *A seculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea, & dixisti: Non seruiam.* Itaque quod dicit: *Tollite iugum meum super vos*, nihil est aliud, quàm subiicite vos Euangelicæ meæ doctrinæ. Quod autem sequitur, *discite à me, quia mitis sum & humilis corde*, dupliciter intelligi potest. Communiter enim intelligitur; Dominum his verbis velle, vt hoc ipsum quod mitis & sit humilis corde, ab eo discamus, hoc est, vt discamus in illo imitari mãsuetudinem & humilitatem, vt coniunctio quia, pro quòd posita sit, & non accipiatur causaliter. Bene autem Dominus omni plenus virtute, harum duarum virtutum in se proponit exẽplum, tum quia his singulariter in tota sua conuersatione expressit; tum quia hæ virtutes & omnibus sunt parabiles, & requiem animabus vnicè præstant, & maximè sunt necessariæ his qui iugum Domini constanter sunt portaturi. Quanquam enim Dominus miraculorum gloria clareret, tamen non solum ex illis honorem sibi ambiuit, sed & vbiq; se eũ vitare ostẽdit, neminẽ quantũuis magnũ peccatorem, aut quãtumuis humilem & abiectum more Pharisæorũ fastidiens. Et quãquam vbiq; indignissimis afficeretur & contumeliis & iniuriis, nunquam tamen regessit conuitia, non reprecatus est malè

Marginalia: D. Theoph. — Psalm. 6. & 68. — Eccli. 40. — Psam. 37. — Zach. 5. — Psalm. 31. — Psalm. 3. — Psal. 114. — Act. 15. — Galat. 5. — Galat. 4. — Matt. 23. — Psalm. [22] — Psalm. 2 — Ierem. 2

male precantibus, non vltus est iniuria afficientes quin potiùs pro persequentibus & orauit, & orare docuit. Quas virtutes sicut omnes imitari possunt, ita quicunque à Christo didicerint sic vt imitentur, per eos placidissimam mentis requiem & tranquillitatem consequentur. Siquidem ex superbia & animi ferocia totus ferè mortalium tumultus nascitur. Hinc enim scatet ambitio, studium peccuniæ, vindictæ libido, simultas, liuor, bella, seditiones, impietates in Deum, quibus rebus quid potest esse tumultuosius, aut turbulentius? Qui humilis est, non inquietatur honorum mundanorum cupiditate, non effertur in rebus prosperis, non commouetur contra Deum in aduersis. Qui mitis est, non perturbatur iniuriis sibi illatis, non cogitat de vindictæ illatione, nec contentionibus disceptat, sed pacem mentis quæ omnem sensum exuperat, in omnibus semper retinet, & vt in plurimum minùs hominum vexationi patet. Vnde Psalmista: *Mansueti hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Sicut ergo ex duobus illis vitiis maximè omnis tumultus & inquietudo mentis oritur, ita ex duabus his virtutibus, animarum quies potissimum paratur, ideoque à requiem animæ quærentibus singulariter hic exiguntur. Rectè etiam & ob id singulariter exiguntur, quòd necessariæ maximè sint, vt quis constanter iugum Domini super se tollat. Nihil enim æquè constantem facit hominem in via Domini, ac humilitas animi, & mansuetudo: quæ duæ virtutes vt inter se habēt maximam cognationem & cohærētiam, ita in scripturis frequenter coniunguntur, vt dictum est circa illud Matthæi: *Beati mites.* Bene autem notandum secundùm hunc sensum, quod Dominus omnes ad se vocans, omnesque alloquens non dicit, discite à me mundum fabricare, aut miracula facere: aut discite à me quòd ieiunem, quod pedes discurram, quòd prædicem, quod nihil in hoc mundo possideam, &c. sed id à se disci vult, quod omnibus in manu est, & omnibus necessarium ad salutem, sine quo reliqua omnia prodesse non valent. Alter sensus horum verborum, *discite à me quia mitis sum & humilis corde*, est, vt coniunctio, *quia* accipiatur causaliter, & intelligatur Dominus per mansuetudinem & humilitatem suam omnes prouocare ad suscipiendum iugum suum, & doctrinam suam, vt sit iste sensus: Ne vereamini qualescunque sitis venire ad me, nec molestum vobis sit tollere iugum meum super vos, & suscipere disciplinam à me. Nihil enim me est demissius, nihil æquè cuiuis maius expositum, nihil in me arrogantiæ aut morositatis, vt quisquam metuere possit, ne à me sit repellendus propter suam indignitatem, aut ne quicquam ei sim impositurus quod grauet magis, & oneret. Atque hunc esse veriorem huius loci sensum, ex eo videtur, quòd per illud, *discite à me*; velit explicare quod dicit, *tollite iugum meum super vos.* In suscipiendo autem iugum Christi non solum includitur vt humiles simus & mites, quamuis in his maior pars iugi Christi consistat, sed etiam vt sobrii simus & casti, & super omnia vt Deum præ omnibus, & omnes propter Deum amemus, ita vt si quid à se discendum esset singulariter explicare voluisset, dicendum potiùs fuerit; discite à me quòd charitatem ad omnes habeam. Nam hoc est vnicum illud mandatum, quod in nouissima cœna discessurus Dominus sui exemplo discipulis commendauit, & in quo Paulus dicit adimpleri legem Christi. Deinde cùm dixit, *& inuenietis requiem animabus vestris*, non loquitur de ea requie & tranquillitate mentis quæ consequitur directè & naturaliter humilitatem, & mansuetudinem, sed de ea quæ partim in hac vita habetur in Deo, ex fiducia remissionis peccatorum, & benignitatis diuinæ: & quæ perfectè obtinetur in futura vita, quando liber erit homo ab omni malo. Opponitur enim requies ista de qua est sermo, illis oneribus quibus onerati sunt qui vocantur ad Christum. Hæc autem requies ex vniuersæ Euangelicæ legis obseruatione paratur, non sola humilitate & mansuetudine. Postremum hic intellectus magis conuenit illi Ieremiæ loco, vnde ex parte videtur Dominus hæc desumpsisse. Sic enim habet Ieremias: *State super vias, & videte, & interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus vestris.* Vbi pro *refrigerium*, Hebræi habent Margoah, quod propriè significat requiem. Et Ecclesiast. 51. Sapiens per iugum Domini susceptum & disciplinam eius, docet parari requiem animæ, dicens: *Collum vestrum subiicite iugo, & suscipiat anima vestra disciplinam, in proximo enim est inuenire eam. Videte oculis vestris quia modicum laboraui, & inueni multam requiem.* De hoc iugo & Thren. 3. *Bonum est homini cùm portauerit iugum ab adolescentia sua.* Notandum autem, quod Dominus postquàm dixisset, *venite, ad me onerati, & ego reficiam vos*, docturus quomodo requiem sit oneratis præbiturus, non dicit, ponite onus vestrum in me, ac crucem meam, quomodo hodie docent plerique onus conscientiæ deponi, & requiem conscientiæ parari sola fiducia Christi pro nobis in cruce satisfacientis: sed, *tollite* (inquit) *iugum meum super vos, & sic inuenietis requiem.* In iugo autem Christi primum quidem includitur, vt captiuemus nostrum intellectum in obsequium fidei quæ parit fiduciam in Christum: sed deinde etiam includitur, vt captiuemus & voluntatem in obedientiam præceptorum eius. Notandum etiam quod dicit, *requiem animabus vestris*, siue quia sola mentis requies, vera est requies, siue quia sequentibus Christum non est requies corporibus. Cùm illis multa corporis mala obuentura prædixit, sed per quæ requies mentis non sit turbanda. Vnde Ioan. 16. *Hæc inquit Dominus, locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum. Iugum enim meum suaue est, onus meum leue.* Ostendit hac sententia Dominus, quomodo dixerit, requiem inuenturos eos, qui iugum ipsius super se sumpserunt. Alioqui enim dicere quis poterat, quomodo mihi onerato præcipis pro inuenienda requie iugum tuum tollere? Nam & illud etiam onerabit, & grauius fortè quã onus quo iam pressus iaceo. Dicit ergo, iugum suum suaue esse, & onus suum leue, ita vt non graue suscipientes, sed sua suauitate & leuitate ipsis requiem mentis præbeat. Porrò sunt qui inter iugum Christi, & onus eius sic distinguant, vt per iugum præcepta, per onus consilia doctrinæ Christi intelligant. Verùm commodius & simplicius est, eandem doctrinam Euangelicam & iugi & oneris nomine significatam accipere. Iugum enim est, quatenus ea veluti vinculo quodam ligamur, vt secundùm ipsam viuere & incidere debeamus: onus verò

Psalm. 35. Ierem. 6. Eccl. 51. Thren. 3.

est, quatenus ipsam ferendi, siue implendi nobis impoſita eſt neceſſitas. Quod autem dicitur iugum Domini ſuaue, quidam intelligunt ideo ſuaue dici, quòd palato mentis ſit delectabile, eo quòd ſuauè propriè ad guſtum pertineat. Et quidem ſic ſuauè eſſe iugum Domini, ſed his qui palato non ſunt infecto febricitanti, docet Pſalmiſta dicens. *Iudicia Domini vera, iuſtificata in ſemetipſa: Deſiderabilia ſuper aurum & lapidem pretioſum multùm, & dulciora ſuper mel & fauum.* Et rurſum: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, ſuper mel ori meo!* Sed ſciendum hoc loco Græcis non eſſe nomen γλυκὺς, quod eſt in prædictis locis, ſed χρηςὸς, quæ dictio non ſignificat dulcedinem illam ad guſtum pertinentem, ſed propriè ſignificat commodum, placidum, benignum & humanum, qualem hominem vocamus & nos ſuauem aut dulcem, quomodo frequenter interpres Latinus vertit hanc dictionem, vt Pſalm. 24. *Dulcis & rectus Dominus.* Hic enim pro dulcis eſt χρηςὸς. Et Pſal. 30. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine*, pro dulcedinis eſt χρηςότητος. Et Pſalme. 118. vbi nos legimus: *iudicia tua iucunda*, Græcè eſt, κρίματα σοῦ χρηςά. Itaque idem ibi dicitur à Pſalmiſta, quod hic à Saluatore. Dicitur ergo hic iugum Domini ſuaue, quia commodum & humanum: vnde iam intelligere licet, quàm aptè Dominus & iugo & oneri ſua addidit epitheta, dicens iugum non leue, ſed ſuaue vel commodum: onus verò non ſuaue, ſed leue. Solet enim iugum magis aſperitate & incommoditate vexare animalia ſub ipſo incedentia, quàm grauitate, cùm ſit iugum non magni ponderis. Onus verò grauitate ſolet eſſe moleſtum. Vnde difficultatem omnem volens adimere Saluator, ne quiſquam deterreatur, dicit, iugum ſuum nō eſſe moleſtum aſperitate, ſed ſuaue & commodum eſſe: onus etiam non eſſe grauitate moleſtum, ſed leue, & portatu facile. Dicit autem Dominus ſuum iugum ſuaue, & ſuum onus leue, ad diſtinctionem illorum onerum & iugorum de quibus ſuprà dictum eſt, nempe oneris afflictionem & curarum huius ſeculi, quod Eccleſiaſticus *iugum graue vocat impoſitum filiis Adæ*, & vocari poteſt iugum mundi. Oneris quoque legis Moſaicæ, quod Petrus dicit fuiſſe importabile. Oneris Phariſaicarum traditionum, quod Saluator teſtatus eſt fuiſſe importabile: oneris quoque diaboli aut peccati, de quo impii Sapientiæ. 5. *Laſſati ſumus in via iniquitatis, & perditionis, & ambulauimus vias difficiles.* Poſtremùm oneris conſcientiæ ex agnitis peccatis, quo grauatum ſe conquereretur Pſalmiſta. Iugum enim diaboli & peccati, quamuis prima ſpecie blandum ſit, & carni ſuaue; tamen reuera moleſtum & aſperum eſt, & graue, vt quod grauiſſimos ſæpe labores & pericula hominem ſubire cogat, & conſcientiæ moleſtiſſimos aculeos infigat, & tandem vſque ad inferni profundum hominem demergat ſua grauitate: vnde hoc iugo ſuauius & leuius eſt iugum Domini, his potiſſimum qui ſpiritui non carni ſunt addicti, vt dictum eſt circa illud, *Intrate per anguſtam portam.* Verùm hic moueri ſolet quæſtio, mota etiam ab Hieronymo, quomodo lex Euangelica leuior ſit lege veteri quùm illa ſit hac perfectior, addens aliquid ſupra legem veterem, ita vt puniat etiam voluntatem cùm hæc tantùm puniat effectū. In lege enim homicidium & adulterium, in Euangelio verò ira & concupiſcentia etiam puniuntur. Deinde qui conuenit, vt infirmis Iudæis & adhuc paruulis iugum aſperum, & onus graue impoſitum ſit à Deo, Chriſtianis verò quibus virile competit robur, iugum ſuauius, & onus leuius? Ad has quæſtiones quò certius reſpondeatur, videndum in quo conſiſtat leuitas & commoditas Euangelicæ legis. Conſiſtit ergo primò hæc in præceptorum paucitate, æquitate, commoditate, & vtilitate. Pauciſſima enim ſunt Euangelicæ legis præcepta, vt quæ omnia duobus præceptis contineantur, fidei ſcilicet & dilectionis. Æquiſſima quoque, eo quòd rationi & ſpiritui maximè conſentanea, vt quæ omnia penè ad naturalem pertineant legem omnium mēti inſcultam. Commodiſſima quoque, eo quòd in nobis planè ſit eorum adimpletio. Quid enim magis in nobis eſt ſitum, quàm credere & diligere? Poſtremùm ſunt & vtiliſſima, cùm in præſenti vita donent hominem pacatiſſima mentis quiete, & poſt hanc vitam ad æternam vitam perducant. Conſiſtit prætereà Euangelici iugi ſuauitas in clementia erga peccantes. Non enim mox morte afficit tranſgreſſores, ſed patienter ad pœnitentiam expectat, & inuitat, remittens non ſepties tantùm, ſed vſque ſeptuagies ſepties. Secus verò fuiſſe de lege veteri, facile eſt intelligere ex comparatione, vt hoc interim omittatur quod quæcunque ferè Euangelica lex præcipit, eadem ſicut in lege naturali, ita & in lege veteri præcipiuntur, ſi quis eam non in cortice tantùm legat. Nam additiones legi veteri factæ à Chriſto pro magna parte explicationes potiùs legis fuerunt, vt dictum eſt ſuprà. Itaque nemo in veteri teſtamento Deo per legis obſeruationem placere potuit, niſi eadem illa omnia pæne præſtaret quæ exigit Euangelium, quem tamen oportebat & multa alia quæ ſingulariter lex præcipit præſtare, quæ & parùm habebant vtilitatis, & multum incommoditatis, quæ ſita erat in lotionibus, ſacrificiis, profectionibus & id genus ſimilibus rebus. Conſiſtit tertio Euangelii leuitas & ſuauitas, vel commoditas in abundantiore Spiritus ſancti diſtinctione & participatione, quàm erat ante Chriſti aduentum. Hic enim ſpiritus per fidem cœleſtium præmiorum, & charitatem Dei diffuſam in cordibus fidelium, facit omnia quantumuis carni aſpera & grauia, ſpiritui noſtro leuia haberi, & eſſe, ita vt hac ratione etiam quoad conſilia ſua, Euangelium ſuaue ſit & leue. Ex his patet reſponſio ad prædicta argumenta. Nam quod ad punitionem pertinet, lex vetus rectè intellecta etiam voluntatem puniuit & damnauit: & quod ad corticem legis pertinet, in hoc eius ſeueritas relucet, quòd ſicut effectum tantùm puniuit, ita effectum tantùm præmio & laude affecit, cùm Euangelium ſicut voluntatem damnat: ita & eandem coronat, ſi effectus propter impotentiam deſit: & effectum malum non punit, ſi non adſit voluntas mala. De quo eleganter Diuus Hieronymus: *In lege opera requiruntur, quæ qui fecerit, viuet in eis. In Euangelio voluntas quæritur, quæ etiamſi effectum non habuerit, tamen præmium non amittit. Euangelium ea præcipit quæ poſſumus, ne ſcilicet concupiſcamus, hoc in arbitrio noſtro eſt. Lex cùm voluntatem non puniat, punit effectum, ne adulterium facias. Finge in perſecutione aliquam virginem proſtitutam. Hæc apud Euangelium, quia voluntate non peccat, virgo ſuſcipitur, in lege quaſi corrupta repudiatur.* Hęc ille. Quod autem lex Euangelica leuior & facilior infirmo populo Iudaico in principio non fuerit tradita, fuit propter populi illius pro illo tempore incapacitatem

Pſal. 18. Pſal. 118. Pſalm. 24. Pſalm. 30. Pſal. 118. Act. 15. Sap. 5. Matth. 23 Pſalm. 37.

tem & indispositionem, non admittentem Euangelicæ legis perfectionem. Nec hinc sequitur hanc legem absolutè esse grauiorem, quòd illi populo fuerit grauis & importabilis: sicut nec ob id dicenda est absolutè grauis & insuauis, quòd carni sit grauis & insuauis. De pondere enim rei iudicandum est, non secundùm vires ægroti, sed hominis sani: & de suauitate non secundùm gustum febricitantis, sed sani, & palatum non infectum habentis. Et vt meliùs intelligatur quomodo rectè Euangelica lex leuis & suauis tradita sit perfectiori populo: Mosaica verò lex grauis & importabilis populo infirmiori, adhibeatur simile de vita virili, & vita puerili. Vita enim virilis in se quidem leuior est, & commodior, vtpote quæ libera sit, & virtutem sponte prosequens & amans, non tamen pueris conueniens, imò illis admodum grauis & fugienda: vita verò puerilis sub parentibus, tutoribus & pædagogis constituta, & à seruili parùm diuersa, in sese quidem grauior est, & tamen pueris accommoda & necessaria. Hoc enim simili vtitur Diuus Paulus ad Galat. 4. Iniustè autem queruntur hodie quidam suaue & commodum iugum Christi nimis grauatum esse per confessionis necessitatem, quam ob id volunt non profectam ex diuino præcepto, sed humano, clamantes insuper, constitutionum humanarum multitudine factum, vt grauius iam sit iugum Christianorum, quàm olim fuerit Iudæorum, atque id confirmantes authoritate August. in epist. 2. ad inquisitiones Ianuarii, quæ habetur inter epistolas numero centesima decimanona, vbi dicit, ipsam religionem, quam paucissimis & manifestissimis celebrationum sacramentis misericordia Dei liberam esse voluit, seruilibus operibus premi, vt tolerabilior sit conditio Iudæorum, qui etiam si tempus libertatis non agnouerint, legalibus tamen sarcinis, non humanis præsumptionibus subiiciuntur. Primùm enim, quod ad confessionem pertinet, non magis hæc debet videri grauis & incommoda, quàm alia multa legis Euangelicæ præcepta. Quamquam enim carni superbæ sit molesta & grauis, tamen spiritui leuis est, & commodissima, vt quæ rectæ rationi maximè sit consona, & vtilitatem summam homini adferens, & inter alia quidem securitatem & alleuiationem mentis ab onere conscientiæ mordentis. Quomodo enim incommoda censenda est huiusmodi confessio, qua non punitur qui confitetur, quemadmodum in confessione ciuili, sed absoluitur, quaque de peccatorum remissione certior quis euadit? Non ergo grauiorem facit legem Euangelicam præ veteri sed leuiorem, vt quæ ad hoc instituta est, quò ab onere illo conscientiæ molestissimo quis alleuietur certiùs & efficaciùs. Quod verò pertinet ad constitutiones humanas Euangelicis præceptis additas, non est quod quis queratur, iugum Christianorum aggrauatum. Præcepta enim Ecclesiastica Euangelicis præceptis superaddita, quæ vniuersaliter omnes concernunt, & paucissima sunt, & simul Christianorum vel saluti, vel congregationi summe vtilia, & in Euangelica doctrina fundata. Vniuersa, enim quæ omnes concernunt, in tribus ferè continentur, nempe in sabbathismo & solemni obseruatione certorum dierum festorum, in diuino cultu, in auditione scilicet sacrificii Missæ, & verbi Dei. Secundò, in ieiunio quadragesimæ, & aliorum quorundam dierum & abstinentia ab esu carnium in certis hebdomadæ diebus. Tertiò, in præscripto pœnitentiæ & Eucharistiæ sumendæ semel in anno, nempe semel in Paschate. Augustinus autem in prædicta sententia non loquitur de præceptis & constitutionibus ab vniuersa Ecclesia receptis vel institutis, sed de variis cæremoniis, quæ pro locorum varietate apud diuersos variæ erant in diuino cultu, quarumque causæ vix aut omnino nunquam possunt inueniri, quas in eis instituendis homines sunt secuti. De talibus enim se loqui manifestè declarat & exponit.

MVLIERI PECCATRICI REMITTVNTVR PECCATA. LVCÆ 7. CAPVT XLVIII.

Rogabat autem illum quidam de Pharisæis vt manducaret cum illo. Et ingressus domum Pharisæi, discubuit. Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd Iesus accubuit in domo Pharisæi, attulit alabastrũ vnguẽti: & stans retrò secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius & vnguento vngebat. Videns autem Pharisæus, qui vocauerat eum, ait intrà se, dicens: Hic si esset propheta, sciret vtique quæ, & qualis est mulier quæ tãgit eum, quia peccatrix est. Et respondens Iesus dixit ad illum: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait: Magister, dic. Duo debitores erant cuidam fœneratori vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta. Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eum plus diligit? Et respondens Simon, dixit: Æstimo, quia is cui plus donauit. At ille dixit ei: rectè iudicasti. Et conuersus ad mulierem dixit Simoni: Vides hanc mulierem? Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit. Osculum mihi non dedisti, hæc autem, ex quo intraui, non cessauit osculari pedes meos. Oleo caput meum non vnxisti, hæc autem vnguento vnxit pedes meos. Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm. Cui autem minus dimittitur, minus diligit. Dixit autem ad illam, remittuntur tibi peccata. Et cœperunt qui simul discumbebant dicere intrà se: Quis est hic, qui etiam peccata dimittit? Dixit autem ad mulierem. Fides tua te saluam fecit, Vade in pace.

ROGABAT AVTEM ILLVM QVIDAM DE PHARISÆIS, VT MANDVCARET CVM ILLO, &c. Rectè à Luca hæc historia superiori sermoni Christi subiuncta est, quanquam fortè non ita statim post prædicta contigit, sicuti ab eo etiam narratur sine temporis & loci significatione. Hac enim historia, iam reipsa ob oculos ponit, quod Dominus verbis docuerat, videlicet, Publicanos & peccatores in gratia Euangelica prælatos Pharisæis, ac illos in Christo Dei sapientiam approbasse, hos verò reprobasse. Hæc enim apud Lucam præcesserant. Deinde & hac historia

ſtoria aſtruitur, quod proximè præceſſit ex Matthæo, Chriſtum ſcilicet reficere & refocillare omnes oneratos venientes ad ipſum. Notandum autem imprimis circa hanc hiſtoriam, Dominum etſi à Phariſæo ſanctitatis opinione ſibi placente vocaretur, non tamen dedignatum adire eius conuiuium, tum vt quibuſuis ſui copiam faciens declararet ſuam erga quoſuis humanitatem, tum quod nullam docendi occaſionem ſibi præterire vellet. Hinc enim ad quoſcunque à quibus nulla ſpes fructus erat, ire ſuſtinuit, cõuiuaq; minimè deirectauit, nunquam tamen apud aliquem conuiuans, niſi cum doctrinæ aliquo fructu, vt manifeſtè declarauerit, ſe non voluptatis gratia acceſſiſſe, nec hoſpiti adulatum eſſe, ſed eius aliorumque ſalutem quæſiſſe: quemadmodum hoc loco, cùm Phariſæus qui illum inuitauerat, & fortè alii quoque Phariſæi qui ſimul aderant in conuiuio, fiducia propriæ iuſtitiæ turgebant, eos curare ſtuduit, tum exemplo peccatricis, tum verbis ſuis, vt nihil ſibi ab illis quærens, ita nihil quoque ad eorum morbos conueniens.

ET ECCE MVLIER QVÆ ERAT IN CIVITATE PECCATRIX, &c.] Græca non ſignificant, mulierem hanc fuiſſe peccatricem in ciuitate, ſed γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς id eſt, mulieri in illa ciuitate, quæ erat peccatrix. Additur enim articulos dictioni πόλει ſignificans in ea ciuitate fuiſſe hanc mulierem, in qua Phariſæus Chriſtum vocauerat ad conuiuium. Porrò etiam apud veteres magna fuit quæſtio de hac peccatrice, num fuerit eadem cum ea muliere quam Matthæus capite 29. & Marcus capite 14. & Ioan. capite 12. vnxiſſe Dominum ſcribunt, imminente iam paſſionis eius tempore. Quidam enim, Græci maximè, inter quos Origenes homil. 35. & poſt eum Theophylactus putant fuiſſe tres diuerſas mulieres, quæ Dominum in Euangeliis vnxiſſe ſcribuntur, vnam ſcilicet peccatricem innominatam, de qua hic Lucas, quæ diu ante paſſionis tempus Domini vnxerit pedes in Galilæa, in domo Simonis Phariſæi: alteram quoque mulierem innominatam, quæ ſecundùm Matthæum & Marcum biduo ante paſſionem Domini vnxerit caput Domini in Bethania, in domo Simonis leproſi: tertiam, quæ dicta eſt Maria ſoror Marthæ, quæ ſecundùm Ioannem, ante ſex dies Paſchæ vnxerit Domini pedes etiam in Bethania, ſed in domo Marthæ. Chryſoſtomus verò in Matthæum ſcribens, homil. 81 putat duas tantùm fuiſſe vnctrices mulieres, & eandem quidem eſſe de qua Lucas, Matthæus & Marcus, quòd hæc apud omnes ſit innominata, & in domo Simonis vnxiſſe omnes ſcribant: alteram verò eſſe de qua Ioannes, quæ dicta ſit Maria ſoror Marthæ & Lazari. Contrà verò D. Hieronymus, nihil addubitans quin eadem fuerit mulier quæ à Matthæo & Marco dicitur vnxiſſe Dominum, cum ea quæ à Ioanne, vult tamen hanc de qua hic Lucas, eſſe ab illa diuerſam. Sic enim ſcribit ſuper Matth. capite 26. Nemo putet, eandem eſſe quæ ſuper caput effudit vnguentum, & quæ ſuper pedes. Illa enim & lachrymis lauat, & crine tergit & manifeſtè meretrix appellatur. De hac autem nihil tale ſcriptum eſt. Nec enim poterat ſtatim capite Domini meretrix digna fieri. Ambroſius verò ſuper Lucam nonnihil, vt videtur etiam addubitans, quin vna ſit & eadem de qua Matthæus, Marcus, & Ioannes, dubitatiue loquitur de iſta peccatrice. Nam propoſitis his ob quæ

Quæſtio de vnica Magdalena.

D. Chryſ.

D. Amb.

A videntur, Euangeliſtæ diſcordare in narratione, infert: *Poteſt ergo non eadem eſſe; ne ſibi contrarium Euangeliſtæ dixiſſe videantur, poteſt etiam quæſtio meriti & temporis diuerſitate diſſolui, vt adhuc illa peccatrix ſit, iam iſta perfectior. Etſi enim non perſonam mutat Eccleſia vel anima, tamen mutat profectum.* Quæ ſecunda ſententia, videlicet quòd vna fuerit mulier, ſed quæ tamen diuerſis temporibus Dominum vnxerit, non eſt aliena à ſententia Hieronymi. Dicit enim: Nec enim poterat ſtatim capite Domini meretrix digna fieri, ſignificans ſatis, ſe non omnino negare quin eadem eſſe poſſit, ſed quòd non eadem fuerit vnctio de qua Lucas, & de qua reliqui. Itaque hanc ſententiam ſequitur Diuus Auguſtinus, exiſtimans, vnam eademque eſſe mulierem quæ ab B omnibus quatuor Euangeliſtis ſcribitur Dominum vnxiſſe, ſed hanc bis Dominum vnxiſſe, quam ſententiam probat ex illo Ioannis: *Maria autem erat quæ vnxit Dominum vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis.* His enim verbis vult Auguſtinus, Ioannem notare vnctionem illam cuius meminit Lucas, non autem eam quæ facta eſt in Bethania circa tempus paſſionis. Nam hæc tum necdum facta fuit, cum ea contingerent quæ eo capite ſcribit, cùm præteritam aliquam vnctionem videatur Ioannes notare velle. Sequitur & hanc ſententiam Diuus Gregorius, nihil dubitans quin peccatrix iſta fuerit Maria Magdalena ſoror Marthæ. Secuta eſt hanc ſententiam poſt Gregorium, imò & ante C Gregorium, vniuerſa per orbem Eccleſia, in Eccleſiaſtico etiam officio Mariæ Magdalenæ tribuens ea quæ hic à Luca narrantur. Et tamen cùm quæſtio hæc olim dubia vſque ad Auguſtini tempora, poſteà multis ſeculis ſopita fuerit, creditumque ſit in toto orbe maximè occidentali vnam fuiſſe mulierem, de cuius vnctione omnes ſcribunt Euangeliſtæ, hoc noſtro ſeculo dubitare rurſum quidam cœperunt, inter quos primi fuerunt Iodocus Clictoueus, & Iacobus Faber, qui libellos ediderunt de tribus Magdalenis, de quibus confutare ſtudent receptam ſententiam, velut errorem ridiculum, confirmantes ſuam ſententiam veterum prædictorum ſententia, Origenis ſcilicet, Chryſoſtomi, Theophylacti, Ambroſii & Hieronymi. Roffenſis verò editis aliquot contra eos libellis, valide D conuincit eorum rationes, Eccleſiaſticam & communem ſententiam defendens, atque oſtendens illorum opinionem non longè ab hæreſis crimine abeſſe, eo quòd communem illam ſententiam, omnium fidelium conſenſus, ſaltem tacitus, videatur approbaſſe, imò & Eccleſiam officio ſuo Eccleſiaſtico palàm definiuiſſe, vt de quo aliquando licitè dubitatum eſt, iam ampliùs non debeat, nec poſſit in dubium reuocari. Præter autem hoc argumentum, quod deſumptum eſt ab Eccleſiæ approbatione & communi conſenſu fidelium, & argu- E mentum inſuper Auguſtini, affert venerabilis ille Epiſcopus alia argumenta, quibus, communem hanc ſententiam comprobet. Et primùm illud idem valde probabiliter colligit ex verbis Domini, quibus apud Matthæum dicitur mulierem illam, quæ vbi dicitur vnxiſſe Dominum, fore celebrem in vniuerſo mundo, vbi prædicaretur Euangelium Chriſti. Vbicunque enim Euangelium Chriſti prædicatur iam, vna eſſe mulier prædicatur, quæ bis vnxit, & peccatrix aliquando fuerit: igitur cùm veracem oporteat eſſe Dominum, vna ſit neceſſe eſt. Deinde idem probat receptiſſimis hiſtoriis, & fama

D. Hier.

D. Aug.

D. Gre.

D.

D.

fama eorum apud quos Maria soror Marthæ vixisse creditur ab ominibus, Massiliensium scilicet ac Prouincianorum, qui sic semper de ea crediderunt, insuper & antiqua monumenti eius inscriptione, quod ei Miximinus vnus ex 70. discipulis extruxisse creditur, in qua cuncta ei tribuuntur, quæ nunc Ecclesia vni tribuit Magdalenæ. Nec mouere debet contraria Græcorum antiquorum opinio. Cùm enim Græci Orientales à Massilia longe satis dissiti essent, non ita potuerunt certiores fieri eorum quæ fama certa de ea referebat, & tamen etiam ex Origene constat, semper apud Græcos etiam fuisse, qui vnam mulierem asseruerunt de cuius vnctione meminerunt omnes Euangelistæ. Sciendum tamen quod ratio Augustini non est omnino efficax. Nam Ioan. cap. 11. dicens Mariam fuisse quæ vnxit Dominum vnguento, &c. videtur magis id dixisse vnctione illa, quam ipse posteà scribit capit. 12, Ibi enim eisdem iam vtitur verbis, fuitque illa tum facta, cùm ea scriberet Ioannes quæ habentur cap. 11. quamuis nondum facta fuerit, cum ea fierent quæ ibi describit. Sic enim Matthæus capit. 10. dicit in catalogo Apostolorum de Iuda Iscariote, quod tradiderit Dominum, non quòd tradiderit illum cum illa fierent quæ ibi scribit, sed quia tradiderat eum, cum illa Matthæus scriberet. Potest tamen ex eisdem verbis Ioannis, Augustini & communis sententia aliter probari. Nam cùm Ioannes ad specificationem personæ dicat, Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, &c. satis significauit, solam Mariam Domini pedes vnguento vnxisse, & capillis capitis sui extersisse. Si enim alia etiam mulier id fecit, non satis hac nota personæ qualitas significatur. Itaque cum Origenis opinio non sit probabilis vel ob id quod verisimilius omnino sit, eandem esse vnctionẽ de qua Matthæus & Marcus, cũ ea de qua Ioannes, vt post probabitur, & Chrysostomi opinio eadem ratione sit improbabilis quatenus diuersam dicit vnctionem, de qua apud Matthæum ab ea de qua apud Ioannem, quatenus verò eandem putat mulierem de qua Matthæus & de qua Lucas, cum communi faciat sententia, Hieronymi verò & Ambrosii sententia à communi sententia non abhorreat, Augustinus & Gregorius eam apertè asserant & confirment, eademque scripturis non aduersetur, sed magis consentiat, & communi consensu sit recepta, Ecclesiastico officio approbata: fama eorum qui à patribus suis vitam moresq; cum corpore susceperunt, sit celebrata, & tituli sepulcralis inscriptione corroborata, non est ab ea sententia temerè recedendum, aut contra eam contensiosè disputandum. Quam sententiam etiam illud approbat, quòd ob id videri possit, Lucam solùm eius vnctionis quæ circa Domini passionem contigit circa quàm traditionis Iudæ occasio non potest intelligi, nullam fecisse mentionem, nimirum, quod eiusdem mulieris alteram vnctionem priùs enarrasset, quomodo Matthæus & Marcus, quia meminerint illius eiectionis vendentium è templo, quæ circa passionem contigit, alteram prætermiserunt quæ facta est in principio prædicationis Christi, vt narrat Ioan. capit. 2. & similiter Ioannes qui alteram narrauit, alteram prætermisit. A D. sanè Cypriano lib. de duplici mart. Maria Magdalene intelligitur fuisse peccatrix ista. Et similiter à Diuo Ambrosio, in præfatione missæ festi S. Mariæ Magdalenæ. Quod autem Lucas hanc mulierem nõ nominet loco isto, honestatis causa fecit, quemadmodum suprà Matthæum non vocauit proprio suo nomine, cùm de vitio eius fieret sermo. An autem Simon Pharisæus, in cuius domo à Luca narratur hæc vnctio, sit idem cum illo Simone qui dicitur leprosus, in cuius domo in Bethania Matthæus & Marcus scribunt suam vnctionem factam, non constat, sed nec multum refert. Augustinus enim magis vult non esse eundem Simonem, eo quòd hæc historia videatur non contigisse in Bethania, sed in Galilæa. Alii verò eundem volunt esse Simonem, ex personæ identitate & familiaritate huius vnctricis mulieris, colligentes, etiam fuisse eandem mulierem de qua Matthæus, & de qua Lucas. Nisi enim fuisset huic peccatrici mulieri familiaritas aliqua cum hoc Simone, nequaquam (vt est verisimile) ausa fuisset intrare conuiuii tempore domum eius. Dum autem hæc mulier, peccatrix vocatur, significari videntur peccata carnis, à quibus propriè infamari solent mulieres. Putatur tamen Magdalena non publica fuisse meretrix, sed primùm traditam viro in castello Magdalo, cum eo aliquamdiu vixisse, postea verò voluptatibus seductam marito aut derelicto, aut mortuo, captam fœdo & alieno amore, non publicè quidem se prostituentem, sed illicitis deditam amplexibus. Porrò obseruandæ hic peccatricis huius virtutes, quas Euangelica narratio in exemplum hic nobis proponit. Et primùm quidem in ipsa hoc admirandum est, quod cùm reliqui omnes à Christo sanitatem corporalem requirerent, hæc sola in omnibus Euangeliis mentis sanitatem & peccatorum remissionem requisiuit, quam à nullo propheta quenquam requisisse scriptura commemorat, nec requisiuit verbis, sed solis lacrymis satis putabat, Dominum cogniturum quod petebat. Quæ res declarat, qualem fidem & existimationem de Domino hæc peccatrix habuerit. Proculdubio enim Christum esse credidit, qui ab Isaia dicitur ablaturus peccata multorum, & fortè verum etiam Deum esse credidit, qui sibi apud Isaiam propriam dicit peccatorum remissionem. *Ego, inquit, sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.* Fortè Ioannem audierat dicentem: *Ecce qui tollit peccata mundi*, aut ab ipso Domino audiuit illud quod proximè habitum est ex Matthæo: *Venite ad me omnes onerati & ego reficiam vos.* Secundò, in hac muliere obseruanda est pœnitentiæ ipsius veracitas & perfectio, quæ in eo ostenditur, quod præ nimio remissionis peccatorum consequendæ desiderio nihil cunctata, & neminem verita, super conuiuantes ingressa sit, quod præ summa verecundia & humilitate retrò stabat iuxta pedes Domini, quòd præ doloris magnitudine, & per detestationem peccatorum largiter adeò fleuit, vt lacrymis etiam rigarit pedes Domini, quod præ nimia erga Dominum charitate, & affectus pietate, capillis capitis tersseris eius pedes, eósque ex via puluerulentos osculata sit, atque vnguento pretioso, quo capita vngi solitum erat, vnxerit, plusquam humano modo eum honorans, hui plusquam homo erat. Postremùm, quòd illis omnibus in obsequium Christi & pœnitentiæ suæ declarationem vsa sit, quibus priùs abusa erat ad seruitium peccati & carnis. Hæc etiam est viuæ pœnitentiæ vis, vt qui gratia diuina commouente, peccati aculeum sentiens, nullo humano pudore retrahatur, quin mox posita omni dilatione accedat eum, à quo sperat conscientiæ, conso-

Marginalia: D. Hieron. — D. August. — D. Greg. — D. Cypria. — D. Amb. — D. August. — Peccatricis virtutes. — Isaia 34. — Ioannes 1. — Matth. 11.

consolationem, & tamen apud hunc de peccatorum suorum fœditate erubescens, omnem humilitatem præ se ferat, lacrymis dolorem testetur, piissimo affectu erga Deum commoueatur, à quo expectat peccatorum remissionem, denique iuxta Apostoli præceptum, *sicut exhibuit membra sua seruire immunditiæ & iniquitati: ita eadem exhibeat seruire iustitiæ in sanctificationem.* Circa literæ autem verba sciendum, quod *alabastrum*, dictio Græca, significat vas vnguentarium, factum ex alabastrite lapide marmorei generis, quem lapidem etiam onychen vocari, & cauari ad vasa vnguentaria, author est Plinius lib. 36. qui lapidem quidem vocat alabastricem: ipsum verò vas ex lapide factum, alabastrum, qualia vascula seruandis vnguentis idonea esse scribit libr. 13. cap. 11. Dicitur autem alabastrum ab a priuatiua particula, & verbo λαβεῖν apprehendere, interposita per pleonasmum litera ρ, quòd ob læuorem comprehendi non possit. Sic autem dictum est alabastrum vnguenti, sicut Horatius dixit: *Nardi paruus onyx*, vt annotauit quidam in Matthæum. Quia autem dicitur, quod stans cœpit lacrymis rigare, coniicere licet, triclinium more veterum in edito fuisse, ita vt stans tetigerit pedes Iesu. Caietanus verò intelligit, hac locutione significari fletus magnitudinem videlicet quòd in tantum proruperit fletum, vt priusquàm seipsa inclinaret, & cùm adhuc staret, cœperit lacrymis rigare pedes eius, quos pleniùs rigauit prostrata. Notandum tamen Græcè non esse participiũ præsens, stans, sed præteritum στᾶσα, vt Græca sic verti possint: cùm attulisset alabastrum vnguenti, & stetisset iuxta pedes eius retro flens, cœpit rigare, &c. Nam Græca habent etiam κλαίουσα, flens. Itaque non est necesse intelligere quod stando cœperit rigare. Non est autem existimandum, tantam fuisse lacrymarum copiam, vt potuerint pedes Christi lauari veluti in situla, sed tantas fuisse lacrymas, vt per eas pedes Domini sint multum humectati, vt maiores sordes ablui potuerint. Vnde dicitur, quod rigauerit pedes Iesu, non quòd lauerit. Porrò vnguenti pretiositas quo hæc mulier est vsa, ex vasis preciositate colligi potest. Solet enim vulgare & vile vnguentum reponi in vasis vilioribus, preciosum in preciosis. Hinc ergo etiam colligi satis potest, non fuisse hanc mulierem plebeiam, vt aliqui putant.

Alabastrum.

VIDENS AVTEM PHARISÆVS QVI VOCAVERAT EVM, AIT INTRA SE DICENS: HIC SI ESSET. &c.] Quemadmodum in muliere ista peccatrice declaratur exemplum & vis viuæ pœnitentiæ, ita in hoc Pharisæi cognoscere licet supercilii Pharisaici arrogantiam, qua Pharisæi sibi de iustitia placentes, peccatores fastidiebant, & contemnebant. Cùm enim hic Pharisæus fauere debuisset mulieri tanto affectu se ingerenti, tanta modestia se deiicienti, indiciis testanti vitæ prioris pœnitudinem, cumque amare debuisset Domini mansuetudinem, nullum hominem à se repellentis, prouocatur contrà ad vtriusque calumniam & condemnationem, mulierem quidem adhuc condemnans esse peccatricem, Iesum verò iudicans non esse prophetam, qualis ab omnibus habebatur, quod videretur nescire quæ & qualis esset mulier quæ illum tangeret: nimirum quia ex suo ingenio iudicans Dominum, putabat illum nõ admissurum mulieris huius contactum, si sciuisset qualis fuisset. Existimabant enim Pharisæi, virum iustum contaminari colloquio & contactu peccatoris. Vide autẽ iudicii huius multam iniquitatem, prodeuntis ex falsa opinione mentem præoccupante. Quomodo enim contactus peccatoris iustum contaminabat, cùm omnis immunditia spiritualis à voluntate sola contrahatur? Quomodo autem peccatrix hæc habenda erat, quæ tot ostendit pœnitentiæ non vulgaris signa? Et vt detur, peccatoris contactum, iustum contaminare, & hanc adhuc habendam peccatricem, quomodo huius contactus Iesum contaminare potuisset, qui contactu suo omnes immunditiàs & morbos depellere, & curare potuit? Quomodo ideo non videtur propheta, quia non videtur scire qualis esset mulier quæ tangit ipsum? An prophetæ est, omnium hominum scire mentem, & discernere posse omnes bonos & malos? Non enim omnes prophetæ omnia occulta cognoscunt, sed quantum illis à Deo conceditur. Quomodo autem ideo nõ videtur scire qualis sit mulier, quia admittit contactum? Nam contrà quia admittit mulieris huius portentosam & inauditam contingendi se rationem, nec turbatur nouitate rei, & lacrymarum profusione, declarat se scire, quæ & qualis sit, quidve petitum venerat. Non erga quia peccatrix erat, aut ipsa non accedere: aut à Domino repelli debuit: sed contrà, quia peccatrix erat, ideò & Dominus non sanorum, sed ægrotorum medicus, contactum eius admittendum iudicauit, & illa se ob id Iesum contingere debere putauit. vt eius contactu peccatrix esse desisteret.

ET RESPONDENS IESVS DIXIT AD ILLVM: SIMON, HABEO TIBI ALIQVID DICERE, &c.] Vide iam tertio loco mirabilẽ Domini in respondẽdo prudentiam. Quia enim Pharisæus in corde suo illum iudicauit non esse prophetam, Dominus quò certissimo argumento declararet se esse prophetam, respondit ad tacitam illius cogitationem. Et quoniam iudicabat Pharisæus, non admittendam peccatricem ad contactum Dominus contrà ostendit, æquius à se illam admitti, quàm passus est se à Pharisæo ad conuiuium suscipi, cum vterque illi esset debitor, vterque illius misericordia indigens, sed hæc plura & maiora dilectionis signa exhiberet. Rursum quoniam indicabat Pharisæus mulierem esse peccatricem, Dominus contra ostendit illam magis iustificatam Pharisæo. Itaque & suam admissionem iustam esse ostendit, & mulierem ab iniquo iudicio liberat, & Pharisaicæ superbiæ medetur, indicans illum quoque peccatorem esse, & venia indigere, & longè in dilectione superari à muliere quam præ se contemnebat. Reprehensurus autem Dominus Pharisæum qui ipsum inuitauerat, non mox, in illum inuehitur, sed hospiti suo ciuiliter deferens, priùs dicendi potestatem postulans, paradigma deinde proponit, sub quo re quæ generabatur expressa ipsemet Pharisæus sententiam pronuncians, & seipsum condemnaret, & Iesum ac mulierem absolueret. Qua in re exemplum ciuilitatis etiam viris Ecclesiasticis non negligendæ Dominus reliquit, simulque docuit, conducere nonnunquam, vt quis alium reprehensurus sub similitudine aliqua ipsam rem tegens extorqueat ab illo sententiam, qua deinde ex proprio illum ore conuincat. Est autem parabola aperta satis, nisi quòd nomen fœneratoris hic magis accipi debet simpliciter pro mutuatore vel creditore, quemadmodum sæpè in scri-

pturis

pturis verbum fœnerari. Græca enim dictio δανεί-στης vtrumque significat & eum qui mutuat ad vsuram, & qui sine vsura: sicut δανείζω verbum significat, & ad vsuram, & sine vsura mutuare. Magis autem hic conuenit nomen creditoris, quia de beneficio remissionis debiti agitur, quale non solent fœneratores suis debitoribus conferre. Deinde vbi nos habemus verbum præsentis temporis, diligit, Græcè est verbum futurum ἀγαπήσει diligat, vt sit sensus: Ergo vter horum eum plus diliget? Nam, quis, hic pro vter positum est. Porrò denarius genus nummi Romani est æquiualentis drachmæ Atticæ, secundùm Budæum: secundùm verò Robertum, paulo plus valentis, vt suo loco dicetur. In applicatione autem parabolæ, Dominus significat, se esse similem illi creditori de quo parabola, qui veluti duos debitores habuit, Simonem scilicet & Mariam: quorum hæc plus dilexit Dominum, quod maius debitum agnosceret, & sibi remitti postularet: ille verò maius, quòd minus debitum suum esse putaret. Dominus tamen parabolam; quatenus ad se spectat humilitatis causa non apertè attingit, sed tantùm indicat, se vtriusque veluti creditorem esse: apertè autem & eleganter ostendit maiorem dilectionem peccatricis quã pharisæi, idque tribus pulcherrimis oppositionibus, quarum prima est: *Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti, hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.* Vbi antithesis consistit in aqua, simplici scilicet, & communi & lacrymis. Deinde vis est in eo quòd non dicat, aqua pedes meos non abluisti, sed nec dedisti enim, vt per tuos, vel meos, pedes mei lauari possent: vis item in eo quòd dicit, capillis suis tersit, re scilicet cuius ornatum maximè quærunt mulieres, & quàm minimè sustinent fœdari. Secunda antithesis est: *Osculum mihi non dedisti, hæc autem ex quo intraui, non cessauit osculari pedes meos.* Vbi antithesis consistit in osculatione pedum, & osculo propriè dicto, quod est oris basium, quod apud Iudæos vulgare erat amicitiæ signum. Deinde oppositio quædam significatur in eo quòd dicitur, *non cessauit osculari*: significat enim illud, ne vnum quidem dedisse osculum ori, cùm hæc frequentia oscula pedibus infixerit. Quidam autem Latini codices habent deprauatè, hæc autem ex quo intrauit, cùm Græci codices habent omnes εἰσῆλθον & Latini codices antiquissimi scripti, & impressi emendatiores, intraui. Verùm scriptor aliquis offensus sensu, primam personam in tertiam mutauit. Nam videtur incommodum habere sensum, quòd peccatrix non cessauerit osculari pedes Iesu, ex quo ipse intrauisset, cùm tempus aliquod medium fuerit inter ingressum Christi, & peccatricis. Sed ideò videtur Dominus dixisse, *ex quo intraui*, vt significaret, mulierem, post preceptum Domini introitum, mox sine omni dilatione accessisse ad oscula pedum: & introitum Domini in ædes Pharisæi extraneam mulierem honorasse suis osculis, quem Pharisæus suis osculis honorare debuisset. Tertia antithesis est: *Oleo caput meum non vnxisti*, &c. vbi oppositio duplex est. inter oleum scilicet simplex, & vnguentum, quod non simplex est oleum, sed oleum odoriferum, & vt in plurimum diuersorum odorum commistione confectum. Et inter caput & pedes. Notandum & illud, quòd ad contemplandam mulierem vocat Simonem, dicens: *Vides hanc mulierem*, quasi dicat: Non poteris hanc velut adhuc peccatricem auersari, & indignam meo contactu censere, si eam probè contemplatus fueris, imò te lõgè ab ea superari inuenies, si conferas tua in me officia cũ eius officiis. Vidésne lacrymis oppletam, sparsis capillis, prodigam vnguenti sui, prodigam osculorum ac toto corporis habitu pœnitẽtis imaginem præ se ferentem? quomodo ergo vt peccatricem aspernaris? Vidésne quot indiciis suum in me amorem testetur, ac tuum amorem quantopere superet? Quomodo ergo meo contactu indignam censes, qui te non indignum putas me hospitẽ habere?

PROPTER QVOD DICO TIBI, REMITTVNTVR EI PECCATA MVLTA, QVONIAM, &c.] Circa hanc Domini conclusionem duplex occurrit difficultas non parua. Primò enim applicatio parabolæ videtur exigere conclusionem inuersam, hanc scilicet, quoniam remittuntur ei peccata multa, ideo dilexit multum. Nam in parabola dictum est, maiorem dilectionem consequi debere in eo cui maius debitum remissum est. Hic verò in applicatione dicitur, remissionem magni debiti consequi dilectionis magnitudinem: rursúmque in frequenti sententia quæ huic opponitur, significatur dilectio consequi remissionem. Non enim dicitur, qui autẽ minus diligit, minùs ei remittitur, sed, *cui minus dimittitur, minus diligit.* Deinde quomodo ideò remittuntur ei peccata, quia dilexit, cùm remissio peccatorum sit gratuita, nec possit obtineri humano merito? Quomodo item dicitur hæc per dilectionem consecuta peccatorum remissionem, cum mox posteà fidei tribuatur peccatorum remissio? dicitur enim: *Fides tua te saluam fecit.* Itaque & de veritate sententiæ est quæstio, & de conuenientia eius cum parabola. Est autem his temporibus de dilectione Dei, quomodo se habet ad iustificationem hominis, hoc est, remissionem peccatorum, duplex error natus: quorum alter manifestè refellitur per hanc sententiam, sed videtur iuuari per parabolam, alter contra refellitur per parabolam, & probari videtur posse per hanc conclusionem. Nam Bucerus cum suis dicens, iustificationem hominis non consistere in infusa aliqua homini iustitia, sed in sola imputatione meritorum Christi per fidem, asserit dilectionem sequi iustificationem tanquam affectũ eius. Cui sententiæ patrocinari videtur parabola, repugnat autem hæc conclusio à Domino illata. Pighius verò in libro de controuersiis, contendit, dilectionem Dei se habere ad iustificationem, tãquam dispositionem proximam, quam mox consequatur in homine iustificatio: quæ sententia videtur posse probari per hanc Domini conclusionem; sed repugnat parabolæ, qua Dominus vsus est. Non dissimilis sunt sententiæ hodie quidam doctores, asserentes charitatem, (quam ex Augustino nihil aliud esse volunt quam bonam voluntatem) præcedere remissionem peccatorum, quã non nisi per sacramenta conferri volunt. Secundùm quos nulla est difficultas in hac Domini sententia. Ecclesiastica verò doctrina communis habet quòd iustificatio non sit motus diuersus ab infusione gratiæ diuinæ, quæ est charitas, vel saltem non est sine charitate, ita vt charitas neque se habeat vt affectus consequens iustificationem: neque vt dispositio præcedens: sed sit iustificationis causa formalis, sic in ea se habens, quomodo caliditas in calefactione. Hoc ipso enim quis est iustificatus,

Dilectio quomodo se habet ad iustificationem.

tus, quo illi per fidem infusa est charitas Dei ex merito Christi. Quod ergo attinet ad veritatem huius conclusionis, dupliciter responderi solet: Nam quidam intelligunt, hic Dominum loqui de plena & perfecta peccatorum remissione, qua scilicet peccata remissa quo ad culpam, remittuntur etiam quoad pœnam omnem. Remissionem autem pœnæ meretur dilectio magna. Alii verò intelligunt etiam hanc sententiam de remissione culpæ, & hanc tribui dilectioni tanquam causæ, non quia meritoria sit, aut disponens ad remissionem, sed quia perficit eam tanquam causa formalis, vt sic dictum sit: *remittuntur ei peccata, quoniam dilexit*: quomodo diceremus, aqua desiit esse frigida, quia facta est calida. Itaque secundùm priorem intelligentiam, sermo est de dilectione quæ consequitur iustificationem: secundùm posteriorem, sermo est de dilectione quæ infunditur in ipsa iustificatione. Quod verò attinet ad huius conclusionis congruentiam cum parabolæ exigentia, doctè respondet Caietanus, potuisse quidem Dominum etiam inferre: quoniam remittuntur ei peccata multa, ideo dilexit multum. Nam vtrumque verum est, & quòd remissio peccatorum multorum sit causa multæ dilectionis, & quòd magna dilectio sit causa remissionis multorum peccatorum: sed dilectio tanquam causa perficiens remissionem, remissio verò tanquam causa disponens, & prouocans dilectionem. Prouocamur enim ad amandum eum, quem consideramus benignitate sua nobis remittere debita nostra. Quoniam ergo in materia remissionis hæc duo sese conuertibiliter consequuntur, vtrumque inferri potuit, imò vtrumque Dominus intulit. Nam in priori sententia dilectionem causam facit remissionis: in secunda verò: *cui autem remittitur*: remissionem facit causam dilectionis. Et quamquam parabola videbatur exigere vt inferretur: quoniam remittuntur ei peccata multa, ideo dilexit multùm, maluit tamen Dominus inuersam facere conclusionem, vt ostenderet, similitudinem de remissione debitarum pecuniarum non per omnia conincidere cum remissione peccatorum. Remissionem enim debitarum pecuniarum amor non perficit, sed eam tantùm consequitur ex nostra voluntate. Remissio verò peccati non perficitur sine dilectione, & dilectionem ipsam auget & prouocat. Itaque ad hoc solùm adhibita est à Saluatore parabola illa de duobus debitoribus, vt ostenderet, etiam in remissione peccati, esse maiorem dilectionem, vbi est maioris debiti remissio: minorem verò, vbi est minoris debiti remissio: non autem ad hoc, vt significaret dilectionem vtrobique eodem sese modo habere. Sciendum autem, quòd si secundùm priorem intelligentiam sit hic sermo de remissione pœnæ, optimè conuenit verbum præsentis temporis, *remittuntur*: si verò de remissione culpæ intelligatur, verbum, *remittuntur*, pro præterito accipi debet, remissa sunt, quomodo & Græca habent. Nam ἀφέωνται est præteriti temporis, de quo dictum circa caput Concordiæ 32. Et præstat de vtraque remissione complexim accipere vt dilectioni hic ideo tribuatur remissio, tanquam causæ, quia ad eam concurrit & tanquam causa perficiens, & tanquam meritoria. Tollit enim inimicitiam inter Deum & homines, tollit & pœnæ reatum ex iustitia debitum pro commissis peccatis. Sic 1. Petri 4. *Charitas operit multitudinem peccatorum.* Et Prouerb. 10. *vniuersa delicta operit charitas.* Sunt autem, qui quò tollant difficultates quæ sunt circa veritatem & illationem huius sententiæ, aliquid putant subintelligendum in hac sententia, hoc modo: *Remittuntur ei peccata multa*, vnde factum est quoniam, pro quòd, dilexit multum. Alii sic: *Remittuntur ei peccata multa*, quòd hinc constat, quia dilexit multùm. Sed hæ interpretationes nimis sunt violentæ, vnde prædicta expositio scripturis etiam aliis conueniens, potiùs sequenda est. Potest autem explicatio parabolæ ad propositum Saluatoris fieri hoc modo: quemadmodum Simon tuo iudicio duorum debitorum ille meritò magis dilecturus est creditorem, cui maius debitum remissum est: ita in peccatrice hac, & te vsuuenit. Hæc enim mulier, quoniam multum se debere existimauit, maiorem gratiam à me expectauit, ob id etiam multum me dilexit, quemadmodum indiciis multis declarauit. Tu verò, qui minùs te debere existimasti, gratia minore te putasti indigere, & ob id minùs etiam diligis. Propter quod dico tibi, huic quidem remittuntur multa peccata, eo quòd multum dilexerit: tibi verò, quia parùm diligis, parùm etiam remittitur. Hac explicatione & ostenditur quomodo parabola proposito deseruiat, & dispellitur obscuritas quæ est in illatione Domini. Cùm enim inferendum fuisset, plus debentem plus diligere, & plus diligenti plus remitti: & contrà, parùm debere se agnoscentem, ac paruam remissionem requirentem, parùm diligere, & parùm diligenti, parum remitti, Dominus, vel Euangelista, breuitati studens multa omisit, & in priori quidem parte conclusionis tantùm dicit, plus diligenti plus remitti, tacens vnde plus dilexit: in secunda vero parte tantùm dicit, vnde parua dilectio illa in Simone sit nata, nimirum quia parum remitti sibi postulauit, tacens illam dilectionis tenuitatem causam esse remissionis exiguæ. Ex illa autem explicatione patet quomodo intelligenda sit illa sententia: *Cui autem minus dimittitur, minus diligit*: circa quam variæ alioqui oriuntur quæstiones, nempe quomodo veritas illius sententiæ constet cum eo quod Ioannes Baptista multùm Deum dilexit, cùm tamen parum sit ei remissum, vt qui parum peccauerit: & aliæ similes quæstiones aliquot. Non enim Dominum hic voluit generalem proferre sententiam, sed Simonem aliosque ei similes notare voluit, quòd quia parum sibi remittendum putarent, parum etiam diligerent eum, à quo, vel per quem remissionem expectabant. Notaturus autem Dominus Simonem, in tertia loquitur persona, ciuilitatis causa hospiti suo deferens, nec acerbiùs inuehens in eum quem videbat non omnino malum. Itaque sensus est: Tu qui parum tibi remittendum putas, ob id parum etiam diligis: & quia parum diligis, parum etiam remittitur tibi. Quòd si autem placet, sententiam hanc accipere veluti vniuersalem: oportet intelligere, vt in plurimum sic fieri, vt qui pauca admisit peccata, & minori indulgentia opus habet, minùs etiã diligat, segniusque ad Deum conuertatur, & conuersus frigidiùs Deo seruiat. Aut secundùm Caietanum intelligendum, eum cui minùs dimittitur, minus etiam diligere, quantum attinet ad beneficium remissionis, quam ex alia causa possit magis diligere. Et tamen nonnunquam, imò frequenter fit, vt generosus animus plus diligat propter exiguam veniam, quàm alius ob magnam. Proinde prima loci huius explicatio

Caiet.

Accommodatio conclusionis.

1. Pet. 4.

Prou. 10.

explicatio & minus habet difficultatis, & magis conuenit proposito Domini. Porrò occasione parabolæ Domini potest hic moueri quæstio tractata à Diuo Thoma in secunda secundæ quæst. 106. art. 2. Verùm ad amandum Deum, & gratias agendum ei plus teneatur innocens, an pœnitens. Cuius quæstionis solutio patet ex his quæ scribit Diuus Augustinus. libr. 2. Confess. cap. 7. *Gratiæ tuæ*, inquit, *deputo & misericordiæ tuæ, quòd peccata mea tanquam glaciem soluisti, gratiæ tuæ deputo, & quæcunque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amaui? Et omnia mihi dimissa esse fateor, & quæ mea sponte feci mala, & quæ te duce non feci. Quis est hominum, qui suam cogitans infirmitatem: audet viribus suis tribuere castitatem, atque innocentiam suam, vt minus amet te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua condonas peccata conuersis ad te: Quis enim vocatus à te, secutus est vocem tuam, & vitauit ea quæ me de meipso recordantem & fatentem legit, non me derideat ab eo medico ægrum sanari, à quo sibi præstitum est vt non ægrotaret, vel potiùs vt minus ægrotaret? Et ideo te tantumdem: imò verò amplius diligat, quia per quem me videt tantis peccatorum meorum languoribus exui, per eum se videt, tantis peccatorum languoribus non implicari.* Hæc ille.

D.Thom.

D.Ambr.

DIXIT AVTEM AD ILLAM: REMITTVNTVR TIBI PECCATA, ET COEPERVNT QVI SIMVL ACCVMBEBANT, &c. Tempus erat vt Dominus postquàm admonuerat & correxerat Pharisæum, iam consolaretur mulierem. Dixit ergo ad illam *Remittuntur*, (vel remissa sunt) *tibi peccata*. Absolutè dicit, *peccata*, nec iam addit, multa, significare volens, omnia, ei simul remitti peccata. Non enim alia condonat Deus, alia reseruat, sed semel condonat omnia, nihil prioris vitæ imputans ex animo pœnitenti. Nam quòd priùs dixit, *remittuntur ei peccata multa*, non ideo dixit multa, quasi non omnia: sed quòd omnia quæ ei remittebantur, essent multa. Cùm autem ita verba sua Dominus hic rursum, quemadmodum cùm remitteret peccata paralytici, temperaret, vt apertè non significarent, ipsum sibi potestatem remittendi peccata vendicare, tamen rursum Pharisæi qui simul cum Domino accumbebant, calumniari cœperunt Dominum, & tacitis apud se cogitationibus obmurmurare: dicentes, *Quis est hic*, qui tantam sibi sumet autoritatem, vt etiam peccata remittat, quod nemo prophetarum sibi vendicarit, cùm sit soli Deo proprium, *qui solus potest mundum facere de immundo conceptum semine*? Posset tamen cum Caietano accipi istud dictum non calumniosè, sed admiratiuè, à discipulis potissimùm, qui fortè in conuiuia aderant, vt sit sensus: Oportet hunc esse magnum aliquem, qui non solùm tollit morbos corporis, sed etiam peccata, morbos animi. Sed probabilius est, calumniosam fuisse hanc cogitationem. Virtus autem & pondus autoritatis Christi in eo relucet: quòd Pharisæi isti, sicut & supra Simon Pharisæus, etsi facta Christi condemnarent, tamen intra se condemnant, nihil audentes contra eum apertè dicere, quanquam sermo Græcus ἐν ἑαυτοῖς anceps sit. Accipi enim potest, intra sese, vt cogitarint: aut inter sese, vt collocuti sint: sed frequenter Euangelistæ illud, ἐν ἑαυτοῖς, vsurpant pro intra se, vt cùm dicitur. *Quo cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se*: est ἐν ἑαυτοῖς. Cùm autem Dominus horum cognosceret cogitationes, & mulier adhuc hæreret in vestigiis Christi, expectans quid ab eo facere præciperetur, rursus Dominus illam alloquitur, magis eius animum confirmans, & pro mœsta lætam remittens domum *Fides* (inquit) *tua te saluam fecit. Vade in pace.* Quibus verbis inuidiam illorum contra se minuere voluit, dum non se, sed fidem illius salutis causam facit: & simul docere, quæ sit fidei vis, vt sic ad fidem & alii inuitarentur. Et quidem frequenter curationem morborum corporalium fidei Dominus tribuit, hic verò etiam sanitatem animæ, eidem fidei tribuit, eisdem hic vsus verbis quibus priùs ad curatam à se mulierem à profluuio sanguinis: significans, scilicet, ad vtramque curationem fidem similiter concurrere. Fides autem quæ dicitur saluam fecisse hanc mulierem, est qua credidit, Iesum esse Christum, & eum qui possit tollere peccata, simul cum fiducia consequendæ remissionis ab eo. Ergo cùm huiusmodi fides etiam spem in se includat, & suprà dominus remissa dixerit peccata propter dilectionem docemur hic remissionem peccatorum nō fieri, nisi concurrant fides, spes, & charitas, hoc est, non fit nisi per fidem quæ per dilectionem operatur, qualis fortè fides non erat necessaria in assequenda sanitate corporali. Cùm autem priùs dilectioni Dominus remissionem tribuerit, quòd sic propositum exigeret propter assumptam parabolam: hic iam eam tribuit fidei, propterea quòd hæc omnis salutis sit origo, vt pote ex qua spes & charitas procedunt. Item ideo hic tribuitur fidei, quòd hæc opponitur infidelitati eorum, qui intra se cogitabant: *Quis est hic etiam qui peccata dimittit?* Quod autem dicitur: *Vade in pace*: quem habeat sensum dictum est in cap. 34. Est enim Hebraismus hunc habens sensum: vade, iam animo consistens tranquillo, quæ ob peccata tua fuisti multum solicita, & multo dolore sauciata. Theophylactus autem, quia Græca habent, πορεύου εἰς εἰρήνην, hoc est ad verbum, Vade in pacem, vel ad pacem: intelligit, hic post remissionem peccatorum, præcipi operationem boni & iustitiæ per pacem significatæ secundùm eum vt sit sensus. Vade in pacem, vel iustitiam, hoc est, fac ea quæ ad pacem Dei te ducunt, & quæ te Deo concilient. Verùm Græcis nonnunquam εἰς pro ἐν ponitur, vt Marci 2. καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκον ἐστὶ, & auditum est, quòd in domo esset. Sic & suprà, Pharisæi spreuerūt cōsilium Dei in semetipsis, Græcè eis εἰς ἑαυτοὺς, pro ἐν ἑαυτοῖς. Porrò quod ad moralem pertinet doctrinam, obseruandum hic primò, in hac historia proponi nobis in exemplum duo genera hominum, Christo obsequium dilectionis exhibentium: videlicet, quàm quidam quoniam minus agnoscunt se peccasse, aut quia etiam minus peccauerunt, minorem etiam dilectionem opere declarant: alii verò, vbi grauia & manifesta sua peccata cognouerunt, eaque sibi remissa esse confidunt, feruentioris charitatis argumenta edūt, superantes mox eos qui priores Christum receperunt. Secundò obseruandum, in hoc conuiuio personas tres fuisse: inter quas admirandum quoddam iudicium velut in foro quodā peractum est. Fuit enim Pharisæus sese iustificans, & peccatricem mulierem condemnans. Fuit & mulier peccatrix, nihil aliud quàm ream se esse omnibus modis agnoscens. Fuit & Christus, qui inter has duas personas iudicem agens, hanc quidem penitus absoluit, illum verò pro hac condemnat, longè alia declarans esse diuina iudicia, quàm

Caiet.

Theophyl.

Morali expositio.

erant Pharisaica. In qua Christi mansuetudine docentur omnes, & potissimùm Episcopi, ac pastores Euangelici, quanta cum mansuetudine debeant suscipere ex animo pœnitentes, eosque fouere ac consolari. In condemnato autem Pharisæo docentur hi qui sibi minùs conscii sunt peccatorum, non aspernari peccatores, cùm meminisse debeant & se quoque Dei gratia opus habere, & facilè futurum, vt illi Dei gratia conuersi, ipsorum vincant dilectionem, & tarditatem. In peccatrice verò docentur quotquot sibi malè conscii sunt etiam de quantumuis multis & magnis criminibus, qua ratione possint peccatorum suorum remissionem & conscientiæ tranquillitatem consequi, nimirum si ad Christum veniant, idque posito omni humano pudore & dilatione, sed tamen verecundantes de admissis peccatis, lacrymis ac gemitibus dolorem testantes, ac piis officiis, dilectionem in Christum declarantes, si cùm priùs contra pedes Domini steterunt, iam incipiant state retro secus pedes Domini, parati scilicet vestigia eius insequi, si indignos se iudicantes qui caput Christi osculentur, hoc est, qui diuinitatis eius mysteriis fiant participes, pedes eius osculentur, hoc est, incarnationem eius pro nobis factam admirentur, atque eius contemplatione sese reficiant: si denique vnguento bonorum operum Christum vngant: quod tum singulariter fit, cùm pauperibus Christi nomine benefit, qui sibi factum deputat quicquid vni ex minimis eius fit. Quod verò ad allegoriam attinet, in duobus his qui Christo obsequium impenderunt, duo populi significari rectè secundùm Ambrosium & Gregorium intelliguntur, Iudaicus scilicet & Gẽtilis, idque eò magis quòd parabola illa de duobus debitoribus Dominus hic vsus est. Iudaicus enim populus inuitauerat ad se Christum, multis seculis clamitans: *Veni Domine noli tardare.* Verùm vbi venit, nec ipsi receperunt eum, sicuti oportuit, freti persuasione falsa sanctimoniæ ex obseruatione legis concepta, & aliis salutem oblatam amplecti volentibus obstrepuerunt. Deum enim conantur suam statuere iustitiam, iustitiæ Dei non sunt subiecti, At verò gentium populus, ad quem non venerat Iesus, quum esset præter idololatriam omni vitiorum generi deditus, nec vllam haberet fiduciam ex suis operibus, sed sibi penitus displiceret, vbi cognouit de Iesu velut irrupit ad eum, idque in domo Pharisæi, hoc est in domo legis & prophetarum & fidei simplicitate, ac charitatis ardore consecutus est peccatorum suorum remissionem, ac Dei donum, quod Iudæi vel spreuerunt, vel frigidè amplexi sunt, studiis ardentissimis exosculatus est. Vide latiùs in Ambrosio & Grægorio. Diuus Bernardus doctè & piè explicat quid mysticè significetur triplici vnguento quod in Euangelio tribuitur Magdalenæ, nempe quòd hic vnxit pedes, & quòd postea fudit super caput recumbentis, & quòd postremò præparauit toti corpori Christi iam sepulta, quod sibi implendi ab ea noluit. Vide sermonem eius in festo beatæ Mariæ Magdalenæ.

D. Amb. & D. Greg. — D. Bern.

CVRATO DÆMONIACO CÆCO ET MVTO CONFVTANTVR Pharisæi. Matth. 12. Marci 3. Lucæ 11.

CAPVT XLIX.

E[b] *T veniunt ad domum: & conuenit iterum turba, ita vt non possent neque panem manducare.* [a] *Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus.* [c] *Et erat eiiciẽs dæmonium, & illud erat mutum. Et cùm eiecisset dæmonium, locutus est mutus,* [a] *& curauit eum, ita vt loqueretur & videret,* [c] *& admiratæ sunt,* [a] *& stupebant omnes* [f] *turbæ,* [a] *& dicebant: Numquid hic est filius Dauid?* [b] *Et cùm audissent sui, exierunt tenere eum: dicebant enim: Quoniam in furorem versus est* [f] † *Pharisæi autem* [a] *audientes* [b] *& Scribæ qui ab Hierosolymis descenderant,* [l] △ *dixerunt:* [b] *Quoniam Beelzebub habet, & quia* [f] *in Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.* [a] *Hic non eiicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorũ,* [f] *Iesus autẽ sciens cogitationes eorũ,** [b] *conuocatis eis, in parabolis* △ [l] *dixit eis:* [b] *Quomodo potest satanas satanã eiicere?*" [l] *Omne regnum diuisum contra se desolabitur: & omnis ciuitas vel domus diuisa contra se, non stabit': [sed]* [c] *domus supra domũ cadet.* [b] *Et si satanas consurrexit in semetipsum,* [a] *& si satanas satanam eiicit, aduersus se* † [c] *diuisus est.* [c] *Si autem & satanas in seipsum diuisus est,* [f] *quomodo* [a] *ergo* [f] *stabit regnum eius,* [e] *quia dicitis in Beelzebub me eiicere dæmonia?** [b] *Non poterit stare, sed finem habet.* △ [f] *Et si ergo in Beelzebub eiicio* || *dæmones' filij vestri in quo eiiciunt? Ideò ipsi iudices vestri erunt.* † *Si autem' ego in* [a] *spiritu [&]* [c] *digito* [f] *Dei eiicio* △ *dæmones, igitur peruenit in vos regnum Dei.* || [e] *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere', nisi priùs* † *alligauerit' fortem, & tunc domum eius diripiet?* [c] *Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior illo superueniens, vicerit eum, vniuersa arma eius auferet in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.* [f] *Qui non est mecum, contra me est: & qui non* † *congregat' mecum,* △ *spargit.* [a] *Ideo* [h] *amen* [e] *dico vobis,* [b] *quoniam* | [b] *omnia dimittentur filijs hominum peccata & blasphemiæ* [b] *quibus blasphemauerint:* [a] *spiritus autem blasphemiæ non remittetur.* || *Et quicunque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei:* [c] *qui autem* [a] *dixerit contra Spiritum sanctum [&]* [b] *blasphemauerit in Spiritum sanctum,** [c] *non remittetur ei] neque in hoc seculo, neque in futuro,* [b] *sed reus erit æterni delicti, quoniam dicebãt: Spiritum immundum habet.*" [a] *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malã, & fructum eius malum: siquidem ex fructu arbor cognoscitur: progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui cùm sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur: Bonus homo de bono thesauro profert bona, & malus homo de malo thesauro profert mala. Dico autem vobis, quoniam omne verbum otiosum, quod locuti fuerint*

†c. Quidã autẽ ex eis △ b. dicebant. † e. Ipse autem. o. vt vidit || b. & △ b. dicebat. || b Et si regnum in se diuidatur, non potest regnũ illud stare. Et si domus super semetipsam dispertiatur, non potest domus illa stare. † b o dipartitus. || & △ c. Si autẽ || c o, dæmonia. † c o Porrò si. △ c. o. dæmonia. profectò. || b. Nemo potest vasa fortis ingressus domum diripere. † b. alliget. † c. o. colligit. △ c. o. dispergit. || a. omnia peccatũ & blasphemia remittitur hominibus C. 12. 85. || b; non habebit remissionem in æternũ. C. 6. 4. 3.

fuerint homines reddent rationem de eo in diem iudicij. Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis,[c] *Et alij tentantes signum de cœlo quærebant ab eo.*[a] *Tunc responderunt ei quidam de Scribis & Pharisæis, dicentes: Magister, volumus à te signum videre.*[c] *Turbis autem concurrentibus,*[*][a] *respondens*[†][f] *cœpit dicere*[a] *illis*[f] *Generatio*[c] *hæc, generatio nequam est,*[a] *mala & adultera:*[f] *signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ.*[c] *Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis: ita erit & filius hominis generationi isti.*[a] *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*[f] *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione*[Δ] *ista, condemnabunt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ, & ecce plus quā Ionas hic. Regina austri surget in iudicio cum*[†] *viris generationis*[*] *huius, & condemnabunt*[Δ] *illos, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hic.*[c] *Nemo lucernam accēdit, & in absconditō ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videant. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Vide ergo ne lumen quod in te est, tenebræ sint. Si ergo corpus tuum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum,] & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*[f] *Cùm*[a] *autem*[f] *immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca*[†] *arida, quærens requiem, &*[Δ] *non inuenit. Tunc dicit: Reuertar in domum meam vnde exiui. Et veniens, inuenit eam*[a] *vacantem, scopis mundatam*[a] *& ornatam.*[f] *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, &*[†] *intrantes habitant ibi. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.*[a] *Sic erit & generationi huic pessimæ.*

† a Qui. † a. ait. 4.16.94. B.8.64. Δ c.o. hac. c.o. Ionæ. † a. generatione ista. Δ a. eam. A.5.39. B.451. c.8.51. A.6.43. † c.o. inaquosa. Δ c. non inueniens dicit. c.o. cum venerit. † c.o. ingressi.

D. Ambr. D. Greg. D. Bernar.

A ET VENIVNT AD DOMVM, ET CONVENIT ITERVM TVRBA, ITA VT NON POSSENT, &c.] Imprimis hic rursum constituendus est ordo aliquot capitum sequentium. Itaque non licebat præcedentibus subiungere quæ vel apud Matthæum, vel apud Lucam post superiora sequuntur. Nam apud Matthæum quidem in principio cap. 12. narratur de reprehensione Pharisæorum, propterea quòd discipuli in sabbatho vellerent spicas: & rursum de altera eorundem, quòd in sabbatho Dominus sanasset manum aridam. Verùm hæc duo contigisse ante habitum sermonem illum prolixum, qui dicitur sermo in mōte, suprà ex Marco & Luca probatum est. Apud Lucam verò in capite 8. sequenti sequitur, quomodo Christus circuierit ciuitates & castella, & quomodo congregata ad ipsum turba multa, proposuerit parabolam seminantis. At hanc parabolam ex Marco, & apertiùs ex Matthæo videtur proposuisse Dominus post curatum illum dæmoniacum, de quo Matth. 12. & disputationem quæ illius miraculi occasione habita est à Domino contra Pharisæos. Nam post hæc omnia quæ habentur in Matthæo, vsque ad finem capit. 12. sequitur in principio capit. 13. *In illo die exiens Iesus de domo sedebat secus mare.* Et subiicitur parabola seminantis cum aliis multis. Quem eundem ordinem seruauit & Marcus. Ex quo Marco satis constat oportere, antequam alia quædam hic subiiciantur hoc loco inserere totam illam narrationem Matthæi, quæ est à medio cap. 12. vbi incipit commemorare miraculum curati dæmoniaci, vsque ad finem cap. 13. vt tunc deinceps subiungatur missio duodecim Apostolorum, quam discribit Matthæus cap. 10. Nam Marcus post descriptam electionem duodecim Apostolorum in monte factam, subiungit Christum venisse iterum in domum cum suis, & confutasse Pharisæos, calumniantes per virtutem dæmonis ipsum pellere dæmones: ac deinde eundem narrationis ordinem cum Matthæo prosequitur, donec eò perueniat, vt dicat, Dominum postquàm circuisset castella, misisse Apostolos binos & binos, nisi quòd interponit curationem dæmoniaci in regione Gerasenorum, & mulieris hæmorrhoissæ, & resuscitationem filiæ archisynagogi, quæ omnia ante sermonem in monte, & electionem duodecim Apostolorum contigisse priùs ostensum est. Et alioqui etiam certum est, totam illam narrationem Matthæi à medio cap. 12. vsque ad finem 13. ponendam ante missionem apostolorum. Nam post reditum Apostolorum statim ea contigisse quæ Matthæus narrat capit. 14. euidentissimum esse ex Marco & Luca, vt non possit cap. 14. Matthæi sic coniungi cum capite 13. vt nihil in medio sit inserendum ex Matthæo. Hoc autem miraculum curationis dæmoniaci, & disputatio hinc nata, scripta sunt à Luca capit. 11. etiam post missionem 70. discipulorum, sed sic, vt nullum significet ordinem vel tempus. Dicit enim: *Et erat eiciens dæmonium, & illud erat mutum.* Non dicit autem: & post hæc erat, &c. Quare Lucæ narratio nihil obstat huic nostro contextui. Nec putandum, aliud esse miraculum de quo Lucas, & de quo Matthæus, quanquam ille dæmonium mutum tantùm dicat, hic verò mutum & cæcum. Nam quæ sequuntur dicta à Pharisæis & à Christo, manifestè satis ostendunt, vnam & idem esse miraculum. Vnde dæmoniacus iste, quem mutum dicit fuisse Lucas, diuersus est ab illo cuius meminit Matth. capit. 9. in capit. Concordiæ 35. vt & ibi dictum est. Hinc enim dæmoniacus, non tantùm mutus, sed & cæcus fuit. Chrysostomus verò etiam surdum fuisse intelligit. Nam dictio κωφὸς, quæ hoc loco est apud Matthæum & Lucam, Græcis & surdum significat, & mutum. Sed pro muto debere hic accipi, patet satis manifestè ex eo quod dicitur: *Et cùm eiecisset dæmonium, locutus est mutus.* Quibus verbis etiam significatur, quòd cæcitas & sermonis impedimentum non fuerit in hoc homine aut naturaliter, aut ex alio simili defectu, sed tantùm ex præsentia dæmonis, qui illi & oculorum vsum & linguæ sustulit, atque ob id dæmonium illud Lucas mutum vocat, quòd scilicet in homine illo non loqueretur & hominem illum mutum fecisset. Tria ergo simul in hoc homine perpetrata sunt miracula. Nam possessus à dæmone liberatur, cæcus videt. & mutus loquitur. Non enim ex parte tantum Dominus curat, vt expulso dæmone, relinqueret ea impedimenta quæ, oculi & linguæ dæmon attulerat, sed expulsa

D. Chrys.

pulſo priùs dæmone, ſimul etiam & impedimenta, ſuſtulit. Quo & oſtenſum eſt, quomodo ſpecialiter Dominus electos ſuos è dæmonis poteſtate liberet, qui quandiu ab illo poſſidentur, nec vident, nec audiunt, nec loquuntur quæ recta ſunt, nimirum quòd expulſo priùs dæmone, & lumen fidei aſpicere eos facit, in laudes Dei tacentia priùs ora laxat. Porrò obſeruanda eſt triplex hominum diuerſitas ab Euangeliſtis ſignificata, quorum vna pars Dominum propter ſuam doctrinam & miracula eſt admirata, reliquæ verò duæ in Domino ſunt ſcandalizatæ. Vulgus enim & turbæ quæ Ieſum priùs familiariter non nouerant, nec ſcripturarum ſcientia, aut opinione ſanctitatis ſibi placebant, admirabantur Dominum, & filium Dauid, hoc eſt, Meſſiam eſſe facilè crediderunt. Cognati verò Chriſti (eos enim ſignificat Marcus cùm dicit: *& cùm audiſſent ſui:* vbi pro *ſui*, Græcè eſt *οἱ παρ᾽ αὐτοῦ*, id eſt, qui ex illius erant familia aut cognatione) ob familiaritatem quam cum ipſo habuerant, nihil magnificum de ipſo ſentire valentes, quòd experti eſſent, ipſum priùs communem vixiſſe vitam, & à reliquis nihil differentem, cùm audirent quæ de ipſo nuntiabantur inſolita eſſe, & ſupra modum humanarum virium, furore quodam & dæmone agi dixerunt, atque hinc fieri, vt noua atque inaudita doceat & faciat. Itaque quoniam erant cognati, iuxta leges humanas putabant eſſe ſui officii, vt mentis impotem & à ſpiritu quopiam arreptum cohiberent, metuentes fortè etiam ne rebus per Ieſum nouatis, tota ſimul cognatio perderetur & profligaretur, cū meritò hi Chriſtum primùm ſuſcipere debuiſſent, vt qui eius innocentiam à puero cognouiſſent, & eius gloria magnificè erant illuſtrandi & cohoneſtandi. Phariſæi ſimiliter & Scribæ, quorum illi ſibi placebant ſanctitatis opinione, hi ſcripturarum intelligentia, & ipſi quoque, cùm primi debuiſſent agnouiſſe, vt cuius vita & doctrina omnis ſanctitatis erat exemplum, & cui ſcripturæ teſtimonium perhibebant, contra Dominum inuidia ſunt commoti, adeò vt non vererentur, miraculum illud quod vulgus admirabatur, adſcribere poteſtati dæmonis, grauiùs certè peccantes quàm cognati. Siquidem illi vulgari potiùs craſſitudine peccabant, quàm impietate, quòd ſcilicet nihil præclari de Ieſu ob familiaritatem ſentire poſſent: hi verò inuidia & odio excæcati dolebant ſuam gloriam Chriſti gloria obſcurari. Et illi quidem non tam in miraculis offenſi videntur, quàm in nouitate doctrinæ, quæ multos poſt ſe trahebat. Solent enim furioſi & amentes noua & inſolita loqui, quæ nunquam didicerunt, & nouitate illa rudem plebem ad ſe trahere. Phariſæi verò & Scribæ miracula apertiſſima calumniabantur, & quoniam negare non potuerunt quin humanis viribus maiora eſſent quæ Dominus fecit expellendo dæmones, nec tamen voluerunt diuinæ virtuti adſcribere, dæmoniacæ virtuti attribuunt, aſſerentes eum potentem & inſignem aliquem dæmonem habere, in quo, hoc eſt, per cuius virtutem eiiciat dæmones. His docemur, duo maximè obſtitiſſe, quo minùs Chriſtus ab omnibus agnoſceretur, nempe quorundam cum Ieſu familiaritatem in præcedentibus annis, & ſuperbiam quorundam ſibi placentium in ſanctitate & ſcripturarum intelligentia, ac ſuam gloriam apud homines quærentium; quæ duo etiam omni tempore ſemper obſtiterunt & obſtant, quo minùs egregius aliquis veritatis prædicator à quibuſdam recipiatur, & in pretio ſit. Docemur item in Chriſto, non debere eos qui Chriſtum ſequentes, virtutis & perfectionis viam amplectuntur, ob hominum calumnias diſcedere à via ſemel arrepta. Nam & eos ferè duplices calumniæ conſequuntur, ſimiles duabus his calumniis quas hic Chriſto legimus irrogatas. Quidam enim eos velut inſanos reputant, alii verò, qui peiores ſunt, eos calliditate quadam diabolica nempe hypocriſi, vti clamitant. Qui enim contemptis rebus omnibus terrenis, atque ipſa tota vita cœleſtem philoſophiam toto pectore amplectuntur, inſani videntur iis, quibus nihil ſapit niſi terrenum, & caducum. Qui patrimonium infundit in vſus pauperum, inſanit ei, qui vitæ præſidium in diuitiis collocauit. Qui ob Euangelium volens ſemet in exilium, paupertatem, cruciatus, ac mortem immittit, ſpe fœlicitatis æternæ, furit ei, qui poſt hanc vitam non credit eſſe vitam fœliciorem piis. Qui ſpernit principum ac populi honores, vt gloriam aſſequatur apud Deum, inſanit his qui verè inſaniunt, largitionibus, fraudibus, per fas nefasque regnum ac dignitates mox eripiendas ambientes. Rurſum alii, qui huiuſmodi opera negare non poſſunt in ſpeciem eſſe, bona calumniari ea ſtudent, veluti ſiniſtra intentione & hypocriſi diabolica fiant, dum nolunt, illos videri & haberi ſe meliores. Porrò Marcus Scribas, qui Chriſtum calumniabantur in principe dæmoniorum eiicere dæmonia, dicit ab Hieroſolymis deſcendiſſe, ſiue ſignificare volens, hoc præcipuos fuiſſe Scribarum, quos ob inſigniorem legis cognitionem oportuiſſet magis ex factis Ieſu intellexiſſe illum eſſe Chriſtum, ac ſic horum impietatem exaggerans, ſiue ſignificans, illos ob id è Hieruſalem deſcendiſſe in Galileam, vt populum quem audierant bene affici Ieſu, & in magna multitudine illum ſequi, ab eo auerterent. De Beelzebub autem, qui hic à Scribis vocatur princeps dæmoniorum, quidam abſurdam habent ſententiam. Exiſtimant enim, nomen hoc, quoad primam eius partem, nempe Beel, deriuatum à Belo patre Nini regis Aſſyriorum, à cuius imagine facta à filio creditur probabiliter orta idololatria, ac ea occaſione factum putant, vt omnia idola ab illo Belo nomen ſortirentur, quamuis pro diuerſarum regionum varietate nomen illud ex parte ſit mutatum, ita vt Babylonii dicerent Bel, alii Beel, alii Baal. Sciendum enim quòd nomen hoc quod tam variè profertur, vnum ſit, & purè Hebraicum, quod pro diuerſitate Punctorum nunc Beel, nunc Baal (quæ vera eſt lectio) legitur, & ſignificat propriè maritum vel Dominum, ideoque dii gentium hoc nomine appellati ſunt, quòd domini eſſent illarum gentium à quibus colebantur. Pro diſtinctione autem diuerſorum idolorum quæ colebantur ab aliis, & aliis gentibus, huic nomini varia opponuntur, ita vt dicatur Baalphegor, vel Beelphegor, Deus ſcilicet Moabitarum, qui tamen in Numeris etiam abſolutè dicitur Baal. Sic Baalberith nomen idoli, Iudicum 9. Sic & Beelzebub, Deus erat Accaronitarum, vt patet ex primo Reg. capite quarto, interpretaturque hoc nomen, idolum muſcæ. Nam zebub muſcam ſignificat. Itaque, vt inquit Hieronymus Iu-

D. Hiero.

Iudæi principem dæmoniorum ex ſpurciſſimi idoli appellabant vocabulo, qui rectè muſca dicitur, quia exterminat ſuauitatem olei. Nomen autem Baal abſolutè poſitum in ſcripturis, nonnunquam ſignificat ſingulariter Deum Tyriorum & Sidoniorum, vt cùm in 3. & 4. lib. Regum fit mentio de Baal quē colebat Achab in gratiam vxoris ſuæ Iezabel, quæ fuit filia regis Sidoniorum. Nam, teſte Ioſepho, Baal erat Deus Tyriorum. Quod autem Lucas dicit: *Et alii tentantes, ſignum de cœlo quærebant ab eo?* per præoccupationem dictum eſt ab eo. Ex Matthæo enim conſtat, quando à Domino ſignum tale quæſierint.

f IESVS AVTEM SCIENS COGITATIONES EORVM, *b* CONVOCATIS EIS, IN PARABOLIS DIXIT.] Quamuis Phariſæi & Scribæ de Domino non ſolùm malè cogitarent, ſed etiam apud populum calumniarentur, & dicerent, in principe dæmoniorum eum eiicere dęmonia, dicitur tamen Dominus ſcire cogitationes eorum, & ipſis cogitationibus reſpondere, quia quod huiuſmodi dicebant, non aliunde ſciuit quàm quia ſciuit eorum cogitationes: deinde quia perpendit quo animo hæc dicerent, nimirum vt populum auerterent ab ipſo. Proinde quandoquidem calumnia hæc non in ſuam tantùm perſonam recidebat; ſed & blaſphemia erat in Deum, & ad populi ſubuerſionem vergebat, non potuit Dominus eam ſilentio præterire, ſed validis & variis rationibus calumniæ huius abſurditatem oſtendere voluit. Vtitur autem quatuor potiſſimùm rationibus, quæ omnes penè à communibus & popularibus exemplis ſunt deſumptæ. His enim apud populum veritas erat manifeſtiùs aperienda. Prima ergo ratio deſumpta eſt ab experta frequenter & ab omnibus cognita inſtabilitate regni, vel domus diſſidiis & ſeditionibus diuiſæ, habetque hunc ſenſum. Experientia ipſa paſſim docet, omne regnum, quamuis bene munitum ac firmum fuerit, mox collabi & deſolari, ſi factionibus inteſtini diuiſum fuerit. Et quid de regno loquitur? Adeò nihil eſt ſtabile vbi regnat ſeditio, vt nec ciuitas, nec priuata quidem domus diu conſiſtere poſſit, ſi mutuis odiis inter ſe diſſideant inhabitantes. Diſcordia enim & priuatum & publicum regnum mox deſtruitur. Si ergo, quemadmodum vos calumniamini, ſatanas ſatanam eiicit: conſequitur dæmones inter ſeſe ſeditionibus diuiſos eſſe: quod ſi verum eſt, iam ſatanas ipſe ea aget quæ ad proprii regni deſolationem faciunt, cùm tamen ipſe callidiſſimè & ſtudioſiſſimè regnum ſuum confirmare ad laboret, cùm omnibus ſuis in hoc vnum conſpirans, vt hominibus dominetur, eoſque ſibi ſubiectos detineat. Ex hac explicatione patet, quomodo intelligi debeat illud quod pro inconuenienti Dominus infert: *quomodo ergo ſtabit regnum eius?* Quoniam enim illud non videtur inconueniens, eo quòd Chriſtus venerit ad deſtruendum regnum diaboli, hinc videtur in illa ratione aliquid eſſe difficultatis, intelliguntq́; quidam, ideo inferri tanquam inconueniens, *non ſtabit regnum eius*: quòd regnum diaboli debeat perſtare ex parte vſque ad conſummationem ſeculi. Nam hunc ſenſum indicat Hieronymus. Alii intelligunt, non de regno quo diabolus hominibus dominatur, ſed quo dominatur ſubiectis ſibi dæmonibus. Alii rurſum intelligunt, Dominum non velle inferre hic aliquid tanquam inconueniens, ſed ex falſa Phariſæorum calumnia, inferre id quod verum erat, nempe regnū diaboli mox caſurum. Sic enim intelligit quidam in Paraphra. & Diuus Auguſtinus ſermone 11. de verbis Domini. Sed ſimpliciùs fuerit, cum Theophylacto ſuper Lucam intelligere, quemadmodum priùs eſt indicatum, vt Dominus pro inconuenienti intelligatur inferre, ſatanam ipſum ſuum regnum deſtruere velle, quod omnibus modis ſtudet ſtabilire. Verùm contra hanc rationem obiici poſſet ſatanam eiicere ſatanam, non ob diſcordiam aliquam quæ inter eos eſſet, ſed magis ob mutuam concordiã, vt hac ratione homines in errore aliquo vel pertraherent, vel detinerent: quomodo ſcribitur Appollonius Thyanæus Magus varia feciſſe miracula, & inter ea etiã dęmones eieciſſe. Ad quod primo dici poteſt, hac ſola ratione Dominum non putaſſe ſe calumniæ Phariſæorum ita reſpondiſſe, vt nihil contrà obiici poſſet: vnde & alias ſubiũgit rationes, quibus diluitur quod contra primam rationem obiici poſſet. Oſtendit enim in ſequentibus, ſe nihil habere commune cum ſatana, imò planè ab illo diſſidere, vt non poſſit dici inter ipſum & dæmones quos expulit, eſſe aliquam colluſionem. Secundò dicendum, Dominum etiam hac ratione ſatis feciſſe calumniæ Phariſæorum. Illi enim dixerunt, Dominum non virtute cuiuſlibet dæmonis, ſed principis dæmoniorum eiicere dæmonia, quo ſignificabant, contrarietatem quandam inter dæmones, & quòd ſuperior inferiorem etiam inuitum expelleret. Si autem dæmones aliquando cedunt dæmonibus ex colluſione aliqua, non iam poteſtati cedunt inuiti, nec tam expelluntur quàm ſponte exeunt, & ideò exeunt, vt eos quos poſſederant, & alios etiam plures firmiùs poſſideant, in errore aliquo firmiter detentos. Porrò quod hoc loco legimus apud Lucam: *& domus ſuper domum cadet* Græcè eſt οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει, Præpoſitio autem ἐπὶ ponitur & in præcedenti ſententia: *Omne regnum in ſeipſum diuiſum deſolabitur* vbi ea prępoſitio manifeſtè ponitur pro contra, ſicut & apud Marcum, cùm legimus: *Si regnum in ſe diuidatur, non poteſt regnum illud ſtare. Et ſi domus ſuper ſemetipſam diſpartiatur*; in vtraque ſententia, pro in & ſuper, eſt ἐπὶ, pro contra. Vnde ſicut apud Marcum, ſuper, apud nos pro contra accipiendum eſt: ita & apud Lucam, vt illorum verborum; *Domus ſupra domum cadet*: ſit ille ſenſus, qui ex Marco colligitur apertè: *Domus ſi ſit contra ſeipſam, cadet.*

f ET SI EGO IN BEELZEBVB EIICIO DÆMONES, FILII VESTRI IN QVO EIICIVNT?] Hæc ſecunda eſt ratio qua iam manifeſtiùs Phariſæos refellit, dum oſtendit, vnum idemque opus in ſe calumniari eos quod in aliis laudarent, & diuinæ virtuti adſcriberent, ſatis iam etiam ſignificans, vnde calumnia hæc proficiſcebatur, nimirum: quòd non ex ignorantia veritatis, ſed ex ſola malignitate & inuidia. Per filios Iudæorum dæmonia etiam eiicientes, quidam intelligunt Apoſtolos ex Iudæorum ſtirpe progenitos, quos intelligunt non ſimilem paſſos calumniam ob dæmonum eiectionem, qualem pertulit Dominus, quibus bene competit quod ſequitur: *Ideo & ipſi iudices veſtri erunt.* Sedebunt enim ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſraël. Rectiùs autem per iſtos filios intelliguntur exorciſtæ gentis Iudaicæ, qui & ante Chriſtum fuerunt apud Iudæos, ex inſtitutione Salomonis, quales fuerunt illi, de quibus Act. 19. ſeptem filii cuiuſdam

D. Hieron.

D. Auguſt. Theophyl.

dam Sceuæ principis sacerdotum. De Salamone enim sic scribit Iosephus antiquitat. libro octauo capite secundo. *Præstitit autem ei Deus, vt etiam contra dæmones artem ad vtilitatem hominum & eorum curas edisceret, & incantationes instituit, quibus ægritudines soleant mitigari. Modos etiam coniurationum, quibus obstricti dæmones, ne denuò redeant, effugantur, inuenit: & hæc cura hactenus apud nos multùm præualere dignoscitur.* Et subiungit exemplum à se visum, *Vidi etenim*, inquit, *quendam Eleazarum de gente nostra, præsente Vespasiano, & eius filiis & tribunis, alioque simul exercitu, curantem eos qui à dæmonibus vexabantur. Modus autem medicinæ fuit huiusmodi: Intulit naribus eius qui à dæmonio vexabatur annulum, habentem subter signaculum radicem à Salomone monstratam, deinde dæmonium per nares odorantis abstraxit, & repentè cecidit homo. Posteà coniurauit eum, iuramentum obiiciens Salomonis, ne ad eum denuò remearet, id est, cantica quæ ille composuit dicens super eum. Volens autem satisfacere, atque probare præsentibus Eleazarus, hanc se habere virtutem, ponebat ante eos aut calicem aqua plenum, aut peluim, & dæmonio imperabat, vt egressus ab homine hæc euerteret, & videntibus præberet indicium quòd hominem reliquisset.* Hæc ille. De huiusmodi ergo exorcistis (qui quantum distabant à modo eiiciendi quem Christus cum suis obseruabat, facilè patet ex prædictis) intelligendus videtur hic locus, tum quia cùm hæc diceret Christus, nondum missi fuerant Apostoli ad prædicandum, vt satis patet ex constitutione ordinis superiùs facta: tum quia etiam similem calumniam passuros Apostolos suos Christus pronunciat, dicens: *Si patrem familias Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius?* Hi autem exorcistæ dicuntur fore iudices Iudæorum, quia per eos condemnabuntur, & declarabuntur iusto Dei iudicio condemnandi, vt qui in Christo noluerint commendare quod in ipsis commendauerunt. Est ergo sensus, Quomodo me per virtutem dæmonis dicitis eiicere dæmones, cùm idem opus in filiis vestris agnoscatis esse opus diuinæ virtutis? Manifestum certè hinc est, vos non condemnare personam propter operis iniquitatem, sed odio personæ, ipsum opus quod in aliis laudatis. Proinde non necesse est, meo iudicio condemnemini. Ipsimet enim filii vestri vos condemnabunt, dum declarabunt vestro de se iudicio, quàm iniqua, maligna, & inexcusabilis sit vestra in me calumnia. Postquàm autem Dominus prima ratione probauit, se non in satana eiicere dæmonia, secunda verò ratione ampliùs etiam probauit, videlicet quòd per spiritum Dei eiiceret per quem omnes confitebantur exorcistas Iudaicos eiicere, iam ex secunda hac ratione obiter infert & aliam conclusionem, contrariam ei conclusioni quam statuere volebant Pharisæi. Si quidem hi asserentes ex virtute dæmonis Dominum eiicere dæmonia, volebant, eum regnum dæmonis velle statuere & confirmare. Contrà ergo Dominus ex eo quod probatum est, ipsum eiicere in spiritu Dei, infert, per se regnum diaboli destrui, [illegible] regnum Dei adferri, significans, non solùm nullam esse dignam causam odii contra se, sed potiùs se omnibus modis ab ipsis amplectendum esse, promissum regnum Messiæ, quod illi agnoscere noluerunt, iam aduenisse. Porrò pro eo quod habet Matthæus, *in spiritu Dei*, qui opponitur principi dæmoniorum, hoc est, spiritu malo, Lucas habet: *in digito Dei*, quæ locutio videri potest deriuata ab eo quòd Magi Ægyptii, cùm non possent arte sua magica imitari Moysen & Aaron, educentes cyniphes, dixerunt: *Digitus Dei est hoc.* Sicuti autem in scripturis secundùm simpliciorem sensum per manum & brachium Dei, significatur Dei potestas & virtus, secundùm sensum autem secretiorem & altiorem, ipse Dei filius, eiusdem cum patre naturæ: ita similiter dicendum est de digito Dei, quòd secundùm primum & simplicem intellectum significatur Dei potestas, hoc enim significare voluerunt Magi, dum dixerunt: *Digitus Dei est hoc.* Secundùm mysticum tamen sensum per digitum Dei significatur Spiritus sanctus, quia hac appellatione designatur etiam eiusdem esse naturæ, substantiæ, & potentiæ cum Deo, & à patre simul & filio procedere. Itaque secundùm mysticam acceptionem digiti Dei, idem est in spiritu Dei, & in digito Dei: secundùm simplicem autem acceptionem, etsi non idem sit omnino spiritus Dei & digitus Dei; tamen coincidunt, in spiritu Dei eiicere, & in digito Dei eiicere. Vnde rursum significatur, spiritum Dei eandem habere cum Deo potentiam. Cæterùm Dominus hac locutione vtens, videri potest insinuasse Scribarum malitiam, vt qui digitum Dei agnoscere noluerunt, quem agnouerunt Magi Ægyptiaci. Regnum autem Dei Hieronymus indicat, accipi posse vel pro ipso Christo, quomodo & Chrysostomus accipit, vel pro ipsa scriptura sacra & doctrina Euangelica, de qua dicitur: *Auferetur à vobis regnum & dabitur genti facienti fructus eius.* Rectiùs tamen accipitur in ea significatione quam propriam habet, & in scripturis frequentem, pro eo scilicet regno quo Ioannes & Christus prædicauerunt venisse, dicentes: *Appropinquauit regnum cœlorum.* Verùm quæri potest, quomodo Christus ex eo infert venisse iam inter Iudæos regnum Dei, cùm & ante Christus exorcistæ Iudæorum eiecissent dæmonia in spiritu & digito Dei. Ad quod dicendum, Dominum ex eo velle inferre aduentum regni Dei, quòd passim tam multos eiiceret dæmones. Eo enim demonstrabatur diaboli regnum iã noua & insolita ratione destrui, ac proinde contrà Dei regnum nouo iam modo incipere apud homines. Deinde corporalis & sensibilis illa dæmonum eiectio ad hoc fiebat, vt per eam omnes intelligerent, ipsum esse eum qui ex animis hominum venerat eiecturus dæmones, per incredulitatem & peccatum dominantes mentibus hominum, ac ob id infert, regnum Dei venisse, non solùm ob sensibilem illam dæmonum eiectionẽ, sed multò magis ob spiritualem, quam illa sensibilis adumbrabat.

e AVT QVOMODO POTEST QVISQVAM INTRARE IN DOMVM FORTIS, ET VASA, &c.] Tertia hæc est ratio, posita ab omnibus tribus Euangelistis, qua non solùm probatur id quod præcipuè erat probandum, videlicet satanam non eiicere satanam, sed etiam peruenisse iam in iudæos regnum Dei, quod proximè præcedit. Vnde bene Matthæus continuando subiicit: *Aut quomodo, &c.* pro eo quod est, Alioqui nisi sic sit quemadmodum dixi: quomodo potest, &c. Potest autem hæc ratio paraphrasticè sic explicari: Eiicere me in spiritu Dei dæmonia, & peruenisse in vos, sublato dæmoniorum regno, Dei regnum, vel ex his cognoscere possetis, quæ

experientia

experientia ipsa docet, solere accidere inter duos duces sibi contrarios, vtrosque potentes, vtrosque feroces, & quibus omnis fiducia in armis sita est. Quamdiu enim potens aliquis armatus contra hostes suos custodit aulam suam, in tranquillo & in tuto sunt omnia quæ possidet in aula sua. Quòd si autem alius fortior illo superueniens diripere voluerit quæ illius sunt, id nequaquam poterit, nisi priùs fortem illum alligauerit, & vicerit. Tunc enim ingressus in domum, à qua prohibebatur alterius fortis custodia, & arma illius auferet in quibus confidebat, & spolia ab eo direpta distribuet militibus suis. Itaque cùm simili modo videatis me ingressum in regnum diaboli, & arma eius auferre in quibus hactenus confisus est, potentiam scilicet, & vim ipsius ac vitia, quibus contra omnes homines fortior fuit hactenus, quàm vt à quoquam superari posset, & spolia eius diripere, homines scilicet, quos ille ceu spolia à Deo subrepta possedit, certum argumentum est, me tanquam fortiorem illo quantumuis alioqui potente, iam illum alligasse, & superasse. Vnde rursum constat, me in spiritu Dei, qui solus fortior est principe dæmoniorum, eiicere dæmonia, & regnum Dei iam in vobis cœptum, noua ratione constitui, facto regno diaboli. In hac autem parabola primùm obseruandum, Dominum comparare satanam forti principi, qui aulam spoliis plenam custodit longo tempore in pace, se verò comparare principi fortiori. *Maior est enim* (inquit Ioannes) *qui est in vobis, quàm qui est in mundo.* Nam vsque ad Domini in hunc mundum aduentum, nemo fuit sanctorum qui fortem illum principem superare posset, ac humanum genus (quod ille velut spolium quoddam vi & tyrannide vsurpatum possidebat) eripere posset è manibus eius. Secundò obseruandum, Dominum in hac parabola significare se eripere spolia diaboli, quod tamen non solùm nec potissimùm dicit ob eiectionem dæmonum è corporibus obsessorum, sed multò magis, quia doctrina sua multorum animus illius tyrannidi eximebat, ad fidem & virtutem eos instituens, cuius spiritualis liberationis specimen quoddam fuit corporalis dæmonum eiectio. Iam ingressus in regnum diaboli, quamuis communiter intelligatur ingressus Christi in hunc mundum, rectiùs intelligetur manifestatio Christi per prædicationem & miracula. Tunc enim veluti ingressus est in regnum diaboli, ad diripiendum & spoliandum, tuncque primùm illum cœpit alligare, & potestatem illius comprimere. Quòd autem iam tum Dominus significat se diabolum alligasse, & arma illius abstulisse, intelligendum est iam ex parte illud factum, & tunc cœptum fieri, quòd postea per crucem & Apostolorum prædicationem perfectiùs facit. Porrò distributio spoliorum diaboli, quæ significatur facta à Christo, dum dicitur, *& spolia eius distribuet*; vel intelligenda est facta patri, cui Christus spolia illa obtulit, & assignauit: vel intelligenda est facta Angelis bonis, aut Apostolis, eorumque successoribus, quibus oues suas Dominus custodiendas commisit, quanquam non oporteat omnia quæ in parabolis dicuntur, applicare rebus ad quas assumuntur, sed satis est, potiores & principaliores partes applicare. Potest etiam spoliorum distributio intelligi de distributione fidelium, quorum quidam in Apostolos, alii in doctores, alii ad alia officia sunt destinati, in communem tamen omnes Ecclesiæ profectum. Quod autem ad litteram pertinet, illud *spolia eius*; vel potest intelligi, spolia quæ ipse diripuit, vel spolia quæ ab eo sunt direpta.

f QVI NON EST MECVM, CONTRA ME EST: &c.] Quarta hic ponitur ratio, vt omnium breuissima, ita & efficacissima, vt qua dissoluitur quicquid contra præcedentes rationes obiici posset. Sed circa veritatem huius sententiæ occurrit difficultas. Quomodo enim qui non est cum Iesu, contra ipsum est: & qui non congregat cum eo, spargit, cùm inter hæc duo sit medium, vt quis neque cum alio sit, neque contra eum? Deinde qui conuenit hæc sententia cum ea qua apud Lucam capite 9. dicit Dominus de eo qui non sequebatur discipulos, & tamen in nomine Christi eiecit dæmonia: *Qui non est aduersus vos, pro vobis est.* Dicendum, hic Dominum non voluisse generalem sententiam pronunciare, sed, quemadmodum docet Hieronymus, de diabolo dicta est singulariter hæc sententia, videturque Dominus hunc sensum voluisse significare: Diabolus, cuius virtute dicitis me eiicere dæmonia: non solùm non est mecum, sed etiam contra me est: & non solùm, non congregat mecum homines in horreum Dei, sed eosdem etiam dispergere studet per varios errores, elongando eos à Deo. Vnde ex operum diuersitate, & contrarietate constat inter me & inter satanam nullam esse concordiam. Et tamen etiam generaliter vera est hæc sententia: *Qui non est mecum, contra me est*, &c. eo quòd non sit medium inter amare Deum, & aduersari Deo. Quicunque enim illum non amat, necesse est mundo, diabolo, & carni seruiat, ac proinde necessariò aduersatur Deo. Itaque rectè hæc sententia, quamuis non ex præcipua intentione Domini, vsurpatur contra hæreticos & malos Christianos, Paganos & Iudæos. Diuus Augustinus ex hac sententia cōtra Pelagianos ostendit, paruulos necdum baptizatos esse aduersum Christum, quod fieri non posset, nisi ratione alicuius peccati, quia etiam, secundùm Pelagianos, non poterant esse cum Christo, nisi per baptismnm. Vide lib. 1. de peccat. merit. cap. 28.

IDEO *b* AMEN. *c* DICO VOBIS, *b* QVONIAM OMNIA DIMITTENTVR FILIIS HOMINVM.] Postquam variis rationibus Pharisæorum impietatē coarguit; modo quāta sit eorum impietas ostendit, asserens, eam, quòd sit in Spiritum sanctum blasphemia, irremissibilem esse. Circa quem locum grauis occurrit difficultas, adeo vt Diuus Augustinus sermon. de verbis Domini, vbi hunc locum prolixè tractat, putet, in omnibus scripturis nullam fortè maiorem quęstionem aut difficultatem inueniri. Primò enim quomodo grauior est blasphemia in Spiritum sanctum, quàm in filium hominis, cùm filius hominis Christus non sit inferior Spiritu sancto. Deinde quomodo blasphemia in Spiritum sanctum est irremissibilis, cùm pagani quique, & hæretici Spiritum sanctum negantes, dum pœnitent, passim recipiantur ab ecclesia, cùm etiam scripturæ vbique doceant, omnia peccata remitti pœnitentibus ex animo? Videndum ergo & quid dicatur blasphemia in Spiritum sanctum, & quomodo ea sit irremissibilis. Itaque D. Augst.

Marginalia: Exod. 8. — 1. Ioan. 4. — D. Hieron. — D. August. — D. August. — De blasphemia in Spiritum sanctum.

Vna sententia.

Augustin. libr. 1. super sermone Domini in monte, dubitanda asserit, blasphemiam in Spiritum sanctum esse, cùm post agnitionem Dei per gratiam Christi, quisquam oppugnat fraternitatem, & aduersus ipsam gratiam, qua reconciliatus est Deo inuidentiæ facibus agitatur. Secundùm quam acceptionem locus iste satis erit similis duobus illis locis quæ sunt ad Hebræos, quorum alter est capite sexto. *Impossibile est eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes.* Alter est capite decimo. *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia*, &c. Et post pauca: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit.* Augustinus tamen libr. Retract. capite decimonono hanc suam sententiam retractat, dicens, addendum fuisse, si in hac tam scelerata mentis peruersitate finierit hanc vitam. Proinde sermone 11. de verbis Domini, aliisque multis locis, vbi hunc locum tractat, videlicet in Enchirid. capite 83. & epistol. 50. dicit, blasphemiam in Spiritum sanctum quæ non remittitur vnquam, esse impœnitentiam, quam Græci vocant ἀμετανοίαν, & duritiam cordis vsque ad finem huius vitæ, qua homo recusat in vnitate corporis Christi, quod viuificat Spiritus sanctus remissionem accipere peccatorum. Iuxta quam intelligentiam, peccatum in Spiritum sanctum, illud erit peccatum de quo 1. Ioan. 5. *Est peccatum ad mortem, non pro eo dico vt roget quis.* Quibus verbis etiam significatur peccatum quoddam quod non remittitur: vnde præcedit: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita, peccanti non ad mortem.* Idem Augustinus intelligit non significari à Domino omne peccatum in Spiritum sanctum esse irremissibile, sed tantùm esse aliquod peccatum in Spiritum sanctum, quòd nunquam remittitur: quemadmodum cùm dicitur, *Si non venissem, & locutus eis fuissem, peccatum non haberent?* non significatur, nullum eos peccatum habituros, sed aliquod esse peccatum quod non habuissent Iudæi, si Christus non venisset. Ex his autem tractationibus Augustini euenit, vt recentiores Theologi sex assignauerint species peccati in Spiritum sanctum, nempe desperationem, præsumptionem impœnitentiam, obstinationem, impugnationem veritatis agnitæ, & inuidentiam fraternæ gratiæ. Nam duæ posteriores species desumptæ sunt ex priori tractatione Augustini, quatuor verò primæ ex posteriori eius tractatione. Nam qua ratione impœnitentia est peccatum in Spiritum sanctum, eadem & desperatio, & præsumptio, & obstinatio, vt omittam, quòd hæc impœnitentia includuntur. Dicuntur autem hæc peccata esse singulariter in Spiritum sanctum, eo quòd per hæc peccatur directè in ipsam bonitatem Dei, quæ appropriatur Spiritui sancto, sicut patri appropriatur potentia, filio sapientia. Vnde consideratione appropriatorum diuinis personis tres faciunt non indoctè peccati species, nempe peccatum in patrem, peccatum in filium, peccatum in Spiritum

Hebr. 6.

Altera.

1. Ioan. 5.

Ioann. 15.

Peccata in Spiritum sanctum.

A sanctum, appellantes peccatum in patrem, quod fit ex infirmitate: peccatum in filium, quod ex ignorantia: peccatum in Spiritum sanctũ, quod ex certa malitia, cuius illæ sex sunt species. Et peccatum quidem in patrem & filium dicunt esse remissibile, quia in se includit aliquid quod ipsum peccatum excuset, nempe infirmitatem, vel ignorantiam: peccatum verò in spiritum esse irremissibile quodammodo, non quia nullum vnquam remittitur, sed quia nihil habet quod ipsum excuset, & quantum de se est, meretur vt non remittatur. Vnde Diuus Paulus se dicit misericordiam consecutum: quia per ignorantiam persecutus fuit Ecclesiam Dei. Hæ autem omnes tractationes etsi sint veræ, Catholicæ & subtiles, tamen non conue-B niunt præsenti loco. Primò enim certum est, Dominum hic loqui non de quouis peccato, quod dici possit singulari aliqua ratione commissum in Spiritum sanctum, sed peccato quod in verbis consistit. Blasphemia enim propriè est contumelia alicui verbis illata. Nec dicit; omnis qui peccauerit in Spiritum sanctum, sed, *qui dixerit verbum contra Spiritum sanctum.* Aut, vt habet Marcus, *qui blasphemauerit in Spiritum sanctum.* Quod non intelligendum de verbo cordis, sicut Augustinus intelligit, patet ex eo quod Marcus adiiciat, *quoniam dicebant, spiritum immundum habet.* Deinde C ex iisdem Marci verbi certum est, Dominum notare voluisse Pharisæos, quòd in Spiritum sanctum peccauerint, non tamen ob impœnitentiam, aut impugnationem veritatis semel acceptatæ, aut desperationem, aut præsumptionem, sed quoniam spiritui immundo tribuebant eiectionem dæmonum factam virtute Spiritus sancti. Itaque magis amplexanda Hieronymi, Chrysostomi, Ambrosii, aliorumque veterum expositio, qui intelligunt, blasphemiam in Sanctum spiritum esse eam, qua quis malitiâ aliqua permotus, quæ manifestè sunt Dei, tribuit dæmonibus, vt erat eiectio dæmoniorum. Itaque nomen Spiritus sancti nõ necessariò hìc accipi debet, vt significetur singulariter tertia in diuinitate persona, & discretio in-D sinuetur inter peccatum in spiritum, & peccatum in patrem aut in filium. Sed nomen Spiritus sancti ponitur pro tota diuinitate, vt blasphemare in Spiritum sanctum, sit pæne idem quod blasphemare in Deum. Ideo autem positum est nomen Spiritus sancti, quòd hoc directè opponatur spiritui immundo, cuius virtute dicebant, Dominum eiicere dæmonia. Item quòd Spiritui sancto propriè tribuitur in scripturis operatio virtutum, & miraculorum. Blasphemia autem in filium hominis, est qua aliqui calumniabantur Christum tanquam vipotorem & voracem, amicum Publicanorum, offensi scilicet humanitate eius, hoc est, blasphemia E in filium hominis fuit, qua calumniabantur facta eius humana: aut quæ speciem aliquam mali videri habere poterant, qualia erant, edere cum peccatoribus, soluere sabbathum, remittere peccata: blasphemia in spiritum, qua facta calumniabantur quæ apertè erant diuina, tribuentes ea dæmonibus. Sicut autem quod dicitur, *omne peccatum & blasphemia in filium hominis remittetur hominibus*: non sic est intelligendum, quasi semper cunctis hominibus remittatur, sed quòd facilè remittatur, ita quòd dicitur blasphemia spiritus, id est, in Spiritum sanctum non remittenda, intelligendum est

D. Augus.

Theophy.

D. Hiero. D. Chrys. D. Ambr.

D. Gr.

D. C.

est quòd regulariter non remittuntur, & quòd difficulter eius venia obtineatur. Vbi notandum non dicere Dominum, blasphemia spiritus est irremissibilis, sed *non remittetur*, non negans remissionis possibilitatem, sed euentum. Vt in plurimum enim non sequitur tale peccatum remissio, eo quòd ob criminis ipsius enormitatem qui sic peccant, tradantur ferè in reprobum sensum, aut quòd huiusmodi crimen ex reprobo sensu in quem traditi sunt, procedat, vnde fit, vt dignam non agant pœnitentiam, ac proinde nec remissionem consequantur. *Tanta est enim*, inquit Augustinus, *illius peccati labes, vt deprecandi humilitatem non subeat qui peccauit, etiamsi peccatum suum mala conscientia & agnoscere & annuntiare cogatur cum Iuda.* Aut blasphemia in filium hominis dicitur remittenda, quia venia digna est, eo quòd habeat causam excusantem, nempe infirmitatem hominis assumpti, qua offenditur quis: blasphemia verò spiritus non remittenda dicitur, quia nullam habet causam excusantem, ac proinde non meretur veniam. Theophylactus autem intelligit blasphemiam in filium hominis dici remittendam, quia remittitur hominibus etiam sine pœnitentia: blasphemiam verò in spiritum non remittendam, quia non remittitur sine pœnitentia. Quod videtur intelligendum, eum dixisse de pœnitentia seueriore. Porrò hoc loco refellitur imprimis error Nouatianorum negantium remissionem lapsis, Refellitur item error qui Origeni tribuitur, quo asseritur omnes peccatores aliquando in futuro seculo veniam consecuturos. Refellitur tertiò error negantium statum purgatorii post hanc vitam. Cùm enim dicatur hic, quoddam peccatum neque in hoc seculo, neque in futuro remitti, manifestè satis datur intelligi, quemadmodum colligit Diuus Gregorius, quasdam culpas etiam in futuro relaxari. *Nam si dixero, aliquem excipiens è multis, hic in futuro seculo non morietur, aut nihil dico, aut significo aliquos in futuro seculo morituros.* Hic tamen intelligentiæ videtur obesse, quòd illud, *in futuro*, videatur additum esse ad exaggerationem, quasi plus sit peccatum non remitti in futuro, quàm non remitti in præsenti, cùm commune sit omnibus peccatis quæ dicuntur mortalia, vt quæ non sunt remissa in præsenti, non remittantur etiam in futuro. Sed dicendum, Dominum, cùm significare vellet peccatum hoc nullo tempore remitti, ideo post posuisse, neque in futuro, quòd futurum seculum sequatur præsens. Deinde hac conduplicatione significatur, quòd sicut non remittetur hoc peccatum in præsenti seculo propter sui enormitatem: ita multo minùs remittetur in futuro, quod non est seculum gratiæ, sicut præsens. Non enim conueniens est eorum explicatio, qui hac duplicatione nihil aliud significatum volunt quàm quòd est apud Marcum *in æternum.* Nam hac in re non Matthæus per Marcum, sed contrà, Marcus qui breuiùs, per Matthæum, qui copiosiùs scripsit, est explicandus, Diuus Chrysostomus alium indicat huius loci intellectum, nimirum, vt illa peccata dicantur neque hîc, neque in futuro remitti, quæ & in præsenti vita, & in futuro puniuntur, vt non remitti, sit puniri, & remitti sit non puniri. Sic enim habet: *Nisi pœnitentiam egeritis, nec in præsenti vita, nec in futura punitionem effugietis. Vniuersorum enim hominum alii, & hic, & ibi supplicia dabunt, alii in præsenti solummodo vita, alii in futura tantùm, alii nec in præsenti, nec in futuro. Et hic & ibi. vt hi de quibus nunc agitur. Nam & hic ipsos vltus est, quoniam intolerabilia passi sunt à Romanis: ibi autem acerbissima eos expectant tormenta, vt Gomorrhæ ac Sodomorum ciues, aliique complures. Ibi verò solummodò, vt diues ille, qui nec guttæ vnius aquæ Dominus est. Hic autem tantum, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi, sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob, cæterique huiusmodi. Non enim ad punitionem aliquas passiones hic susceperunt, sed vt clariùs in passione vicisse cognoscerentur.* Hæc ille. Cùm autem apud Marcum redditur ratio, quare Dominus notauerit eos blasphemiæ in Spiritum sanctum, & dicitur, *quoniam dicebant, spiritum immundum habet*; videtur supplendum, quoniam dicebant, spiritum immundum habet, in cuius virtute eiicit dæmones. Nam alioqui simpliciter acceptum, videtur esse blasphemia in filium hominis, potiùs quàm in Spiritum sanctum. Hic iam postremùm operæ pretium est obseruare, quid circa hunc locum annotauerit Diuus Basilius, sic scribens in quæstionibus compendio explicatis. *Ex ea quæ tunc facta est blasphemia à Pharisæis, ob quos etiam hoc iudicium prolatum est: manifestum est, quòd etiam nunc, ille blasphemus est in Spiritum sanctum, qui actiones & fructus Sancti spiritus contrario defert, id quod plerique facimus, probum quidem sæpe vanæ gloriæ cupidum periculosè appellantes: eius verò qui bonam æmulationem ostendit, iram mentientes, & alia huiusmodi in prauis suspicionibus falsò producentes.* Hæc ille. Vnde sicut intelligendum relinquitur, non tantùm crimina sex, quæ communiter dicimus peccata in Spiritum sanctum, hoc nomine iuxta verbum Domini nuncupanda: ita quanquam de illis sex peccatis Dominus non sit propriè locutus, rectè tamen etiam eo nomine appellantur; quòd eis communis sit ratio & malitiæ, & irremissibilitatis, cum eo peccati genere de quo hic Dominus loquitur, quia & peculiari ratione sunt contra bonitatem diuinam ac gratiam Spiritus sancti, & non facilè eorum remissio obtinetur. Eximiè etiam hæc appellatio & irremissibilitas conuenit ipsi impœnitentiæ, ideoque mirum non est, illi hunc locum D. Augustinum sæpe tribuisse, quòd eo magis fecit, quia de peccato ad mortem, eoque solo Ioannes significat, ipsum non remitti.

AVT FACITE ARBOREM BONAM, ET FRVCTVM EIVS BONVM, &c.] Locus hic dupliciter intelligitur. Augustinus enim sermon. 12. de verbis Domini: quod dicitur de arbore bona & mala, refert ad Pharisæos, vt intelligatur Dominus significare, bona eos loqui & facere debere, si modò boni esse & haberi vellent. Alioqui contrà necessariò eos malos habendos, si pergerent malos fructus proferre. Itaque intelligit illud. *Facite arborem bonam*, &c. esse præceptum, quo præcipitur, vt & bonæ arbores simul & bonos fructus producamus. Illud verò, *facite arborem malam*, &c. non præceptum esse intelligit, vt illud exigatur fieri, sed monitionem vt caueatur, vt sit sensus: Necesse est, vt fateamini, arborem bonam bonos proferre fructus: malam autem malos: quare necesse similiter est, vt si boni haberi velitis, bona etiam loquamini & faciatis: si verò mala loquimini, vt verè facitis, consequitur, vos malæ arbori similes esse, ac frustrà de iustitia vestra gloriari. Qui sensus etsi sequentibus bene conueniat, tamen coactior videtur, proinde magis sequen-

ſequenda aliorum interpretatio, qui arborem bonam, & fructum ad Chriſtum referũt, in hunc ſenſum: Cùm iuxta communem etiam ſenſum de fructu dignoſcatur arbor, cur vos arborem calumniamini, cuius fructum non approbare non poteſtis? Aut me ſimul cum operibus laudate, aut me tanquam arborem malam vna cum operibus damnate. Iam verò contrà, cum eiicere dæmones, reliquaque miracula quæ facio, non poſſitis negare: quin bona ſint opera: me tamen veluti malum calumniamini. Aut ſecundùm Hieronymum, ſic paulo aliter: Si diabolus malus eſt, bona opera facere non poteſt: ſi autem bona ſunt quæ facta cernitis, ſequitur non eſſe diabolum qui illa fecit, ſed bonum eſſe eorum autorem. Neque enim fieri poteſt, vt ex malo bonum, aut ex bono malum oriatur. Itaque Dominus poſt priores redargutiones rurſum hic alio argumento Phariſæorum improbam calumniam conuincit, conſtringens eos, vt notauit Hieronymus, ſyllogiſmo quem Græci vocant ἄφυκτον, hoc eſt, ineuitabilem. Porrò poſt hanc parabolam de arbore bona, & mala commodè iam ſubiecit Dominus, vnde hæc improba & irrationabilis calumnia proiecta ſit, nimirum ex eo quòd cùm arboribus malis ſimiles eſſent, non, poſſent non malos fructus proferre, & mala loqui, eo quod mali eſſent. Sanè autem Dominus, ſicut & Ioannes, eos vocat progeniem viperarum, quòd in parentibus gloriarentur, ſignificans, eos nihil minùs eſſe quam progeniem Patriarcharum & Prophetarum. Illud autem; *quomodo poteſtis bona loqui, cum ſitis mali*, ſimile eſt illi ſententiæ quæ eſt Ierem. 3. *Si mutare poteſt Æthiops pellem ſuam, & pardus varietates ſuas, & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Quibus ſententiis ſignificatur potiùs difficultas, quàm impoſſibilitas bene faciendi vel loquendi. Illi autem ſententiæ; *ex abundantia cordis os loquitur*, conſonum eſt illud Eliu Iob 12. *Plenus ſum ſermonibus, & coarctat me ſpiritus vteri mei. Et venter meus quaſi muſtum abſque ſpiraculo quod lagunculas nouas diſrumpit.*

D.Hieron. — Ierem. 3. — Iob 12.

DICO AVTEM VOBIS, QVONIAM OMNE VERBVM OTIOSVM, &c.] Otioſum verbum dupliciter accipitur, vt annotatum eſt à Chryſoſtomo. Nam ipſe quidem verbum otioſum, intelligit, verbum calumnioſum & mendax, quaſi vacuum veritate. Alii verò intelligunt verbum otioſum quod vanum eſt, etiamſi non planè ſit ſceleratum, Nam inter otioſum & criminoſum verbum diſtinguit Diuus Hieronymus, ſic ſcribens *Otioſum verbum eſt, quod ſine vtilitate loquentis dicitur, & audientis: ſi omiſsis ſeriis, de rebus friuolis loquamur, & fabulas narremus antiquas. Cæterùm qui ſcurrilia replicat, & cachinnis ora diſſoluit, & aliquid profert turpitudinis, hic non otioſi verbi, ſed criminoſi tenebitur reus.* Sic Diuus Gregor. libr. 7. Moral. capite 25. & rurſum in libr. de cura paſtorali: admonitione 15. *Otioſum*, inquit, *verbum eſt, quod aut ratione iuſtæ neceſſitatis, aut intentione piæ vtilitatis caret.* Et Diuus Baſilius: *Omne*, inquit, *verbum quod non conducit ad propoſitam vtilitatem, vanum & otioſum eſt. Et tantum eſt huiuſmodi verbi periculum, vt etiamſi bonum fuerit, non autem ad fidei ædificationem ædificetur, non propter verbi bonitatem is qui locutus eſt periculum effugit, ſed ob id quòd nõ ædificet id quod dictum eſt, Spiritum ſanctum Dei contriſtat & offendit:* &c. Secundùm hãc autem verbi otioſi acceptionem: Chriſtus quò magis terreret blaſphemos Phariſæos, argumento vtitur à minori vt ſit hic ſenſus: Cùm tanta ſit verborum hominis apud Deum ratio, vt etiam de otioſis verbis ſint homines Deo reddituri rationem, quanto magis vos qui opera Spiritus ſancti calumniamini, reddituri eſtis rationem calumniæ veſtræ? Porrò quanquam verbi otioſi nulla poſſit reddi ratio (nam ideo otioſum dicitur quòd ratione careat) dicuntur tamen de eo homines reddituri rationem, quia de eo examinabuntur, & ratio ab eis exigetur, quam quia reddere non poterunt, condemnationem accipient. Sic & Paulus dicit: *Vnuſquiſque pro ſe rationem reddet Deo*, hoc eſt, ab vnoquoque exigetur ratio propriorum dictorum & factorum. Verùm ſi verbum otioſum dicitur omne verbum vanum, quomodo de verbo otioſo ratio exigetur in nouiſſimo iudicii die, quando ſolùm punientur mortalia crimina damnatione æterna? Dicendum ergo, vel intelligendum, hunc locum de particulari vniuſcuiuſque iudicio quod excipitur in morte, vel ſi ad nouiſſimum iudicii generalis diem iſtud referatur, intelligendum, malos quidem & damnatos etiam puniendos in æternum pro venialibus peccatis quæ commiſerunt, ſicut perpetua quadam carnificina mentis torquebuntur, rogitantes non ſolùm impiè & peruerſe ab eis dicta vel facta: ſed etiam otioſa quæ locuti ſunt verba: bonos verò quòd iam ſatisfecerint Deo ſiue per pœnitentiam, ſiue in purgatorio, non reddituros tum rationem otioſi verbi, niſi intelligamus, ideo eos etiam reddituros rationem, quia minor erit eorum beatitudo qui plura otioſè locuti ſunt. Merito autem nos hæc Domini ſententia terrere deberet qui plerumque adeò capimur ineptiis & nugis. Si autem otioſa tantùm verba in celeberrimo illo totius orbis conuentu examinabuntur, quid ſcurrilibus & obſcœnis verbis fiet? Vbi manebunt obtrectatores, & quæque candida in nigra vertentes, aut temerè ſaltem proximorum famam arrodentes? Proinde bene admonuit Paulus: *Omnis ſermo malus ex ore veſtro non procedat, ſed ſi quis bonus eſt ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.* Et: *nolite contriſtare Spiritum ſanctum Dei, in quo ſignati eſtis in die redemptionis.* Et capite quinto ſequenti: *Fornicatio & omnis immunditia aut auaritia nec nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos, aut turpitudo, aut ſtulti-loquium & ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinent, ſed magis gratiarum actio.* Comprobat autem prædictam ſententiam Dominus, cùm ſubiicit: *Ex verbis enim tuis iuſtificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis*, cuius ſenſus eſt: Non tantùm ea operibus quiſque vel iuſtificabitur, vel condemnabitur, ſed etiam ex verbis ſuis, vt ne quis putet verborum non habendam rationem, vt plerique ſibi perſuadent. Et accipitur hìc *iuſtificari*, non pro iuſtum fieri, ſed pro pronunciari & declarari iuſtum, quemadmodum patet ex oppoſito verbo condemnandi. Porrò Theophylactus putat iſtud, *ex verbis enim tuis*, &c, eſſe teſtimonium deſumptum à Chriſto ex ſcriptura, ſed ex quo ſcripturæ loco non aperit. Videri autem poteſt Theophylactus reſpexiſſe ad illud Iob: *Condemnabit te os tuum, & non ego, & labia tua reſpondebunt tibi.* Nam & ibi præcedit de verbo otioſo cùm dicitur: *Arguis verbis eum qui non æqualis tibi, & loqueris quod tibi non expedit.* Quam ſententiam Hebræa & Septuaginta ſic habent:

D.Chryſ. — D.Hieron. — D.Greg — D.Baſil. — Rom. — Ephe. — D.Theo. — Iob 15.

Arguis

Arguis verbo quod non proderit, & sermonibus in quibus nulla est veritas. Aut respexit Theophylactus ad illud Prouerb. *Propter peccata labiorum, ruina proxima malo, effugiet autem iustus de angustia. De fructu oris sui vnusquisque replebitur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.* Cui simile est quod dicitur: *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.*

Prou. 12. Prou. 13.

a TVNC RESPONDERVNT EI QVIDAM DE SCRIBIS ET PHARISAEIS, DICENTES: MAGISTER, &c.] Istos fuisse alios ab his qui calumniabantur eiectionem dæmonum, tanquam factam virtute satanæ, testatur Lucas, qui & maligno spiritu petisse signum significat, cùm dicit: *Et alij tentantes, signum quærebant*: proinde quòd magistrum vocant Christum, certum est per simulatam venerationem & hypocrisim eos dixisse. Illud autem, *tunc*, quòd habet Matthæus, sic videtur accipiendum, vt sit sensus: Cùm iam multis & apertis rationibus calumniam primam Dominus redarguisset, nec haberent quod contradicere possent, tunc quidam Scribarum & Pharisæorum, qui æquiores videri volebant, alia ratione Christum aggressi sunt, animi furore dissimulato, blandioribus verbis ipsum alloquentes, & simulantes se paratos ad credendum ipsi, si modò faceret quod iustè videbantur petere. Chrysostomus tamen illud, *tunc*, intelligit, dictum ab Euangelista admiratiuè, quasi dicat: Tunc cùm flecti eos oportebat, cùm admirari, & obstupescere, à malitia tamen non desistunt. Quòd autem dicunt, *volumus*, intelligit Caietanus notari horum arrogantiam, potest tamen simpliciùs accipi, *volumus*, positum pro cupimus, quia sequitur: *Generatio hæc signum quærit*, &c. Porrò cùm dicitur: *volumus à te signum videre*: non est intelligendum eos simpliciter quærere miraculum aliquod. Nam & priùs frequenter, & iam tum vide, aut miraculum à Christo factum. Sed intelligendum, eos quærere signum aliquod, quo declararetur, ipsum esse Deo charum, Messiam, & virtute Dei facere, quæcunque mirabiliter faceret, quomodo Ioann. 2. dicuntur dixisse: *Quod signum ostendis nobis quia hæc facis?* Rursum ex Luca constat, eos non qualecunque huiusmodi signum petisse, sed signum aliquod à cœlo, quod & alio tempore rursum eos petisse scribit Matth. cap. 16. & Marcus capit. 8. Quanquam enim ea ipsa opera quæ Christus fecit, testimonium euidens præberent de ipso, & quis esset, & qua virtute faceret quęcunque mirabiliter fecit: tamen aliud signum requirunt, quod præterita miracula, & autoritatem Domini confirmet, idque cœleste, quasi omnia signa quæ in terris fiunt, præstigiis & diaboli virtute fieri possent, eo quòd mundi huius inferioris princeps, & rector sit diabolus, signa verò cœlestia nequaquam fieri possent nisi à Deo qui cœli esset Dominus: aut quasi signa quæ Christus fecit non essent similia aut æqualia multis signis quæ à cœlo fecisse leguntur in veteri testamento prophetæ. Itaque petunt, vt vel in morem Eliæ ignem de sublimi venire iubeat, vel in similitudinem Samuelis tempore æstiuo contra naturam loci faciat mugire tonitrua, coruscare fulgura, imbres ruere, vel manna de cœlo pluat, vt apud Moysen: aut solem sistat, vt Iosue & Esaias: aut simile aliquod signum edat è cœlo, quasi non illa quę Christus fecerat, his essent maiora, & vtiliora, aut quasi non possent & illa cœlestia signa similiter, & magis calumniari, & dicere, ex occultis & variis aëris passionibus ea accidisse, aut certè diabolica virtute ea perfecta esse, quemadmodum & fiunt aliquando. Tentantes autem petiuerunt huiusmodi aliquod signum, nimirum quia periculum facere voluerunt potentiæ Christi, vt si tale signum edere non posset, iam haberent iustam occasionem calumniandi ipsum.

D. Chrys. Caiet. 3. Reg. 1. 1. Reg. 12. Exod. 19. Iosue 10. Isaia 38.

c TVRBIS AVTEM CONCVRRENTIBVS *a* RESPONDENS AIT ILLIS: *f* GENERATIO HÆC, &c.] Quoniam Pharisæi ex variis Domini miraculis satis intelligere potuissent, si voluissent, eius autoritatem: & non pro affectu, sed animo tentandi signum cœleste petierunt. Deinde quoniam etiam Dominus noluit aliqua miracula facere ad ostentationem, & quæ hominibus nullam adferrent vtilitatem & salutem, vt qui suis miraculis voluit singulariter se declarare saluatorem esse hominum, noluit Dominus horum petitioni satisfacere, sed quemadmodum supra in exordio prędicationis (vt scribitur Ioan. 2.) postulatus signum, promisit signum suæ resurrectionis: ita & nunc, & rursum posteà tertiò idem rogatus, vt scribitur Matth. 16. Sed oritur hic nonnulla difficultas: Quomodo enim dicitur, *non dabitur ei signum, nisi signum Ionæ Prophetæ*: cùm multa alia signa sint data à Christo, quibus Iudæi potuissent intelligere ipsum esse Messiam? Ad quod quidam respondent intelligẽdum esse, Dominum etsi signa & multa fecerit, non tamen ea dedisse generationi malæ, quia non propter illos signa fecit, sed ad aliorum vtilitatem. Alii verò intelligunt illud: *signum non dabitur ei*, hoc modo: Non dabitur ei signum quale petunt, nempe de cœlo. Vtrique autem intelligentiæ obsistit exceptiua particula quæ subiungitur: *nisi signum Ionæ Prophetæ*. Nam cùm id quod excipitur, comprehendi debeat sub eo à quo fit exceptio, consequetur, significari signum, Ionæ factum ad generationis malæ vtilitatem, ob quam non sint facta alia signa: aut signum Ionæ fuisse signum quale petebant Pharisæi nempe de cœlo. Posteriori verò intelligentiæ etiam obest, quòd posteà Dominus quædam dederit signa de cœlo, quale petebant Pharisæi. Nam posteà Ioan. 12. scribitur vox de cœlo audita, dicens: *Et clarificaui, & adhuc clarificabo*: de qua voce Dominus, *Non propter me*, inquit, *hæc vox venit, sed propter vos.* Et rursum ascensio Christi in cœlum, ac missio Spiritus sancti è cœlo, signa certè fuerunt è cœlo, apertè testificantia, Iesum esse promissum Messiam. Proinde intelligendus hic locus hoc modo: Non dabitur ad petitionem generationis huius, signum aliquod è cœlo quale petunt. Et dictio exclusiua, *nisi*, accipienda est simpliciter pro sed, quomodo accipitur cùm dicit Paulus, *Scientes quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi.* Sensus ergo est: Non dabitur eis petentibus signum quale petunt, sed aliquando dabitur eis signum omnino diuersum ab eo quod petunt, nimirum non signum è cœlo: sed è profundo terræ. Aut si dictio exceptiua, *nisi*, propriè accipienda est, intelligendum est Dominum in hac responsione respexisse ad illud quod olim Iudæis petentibus signum, (vt scribitur Ioan. 2.) signum hoc Ionæ eis dederit: dicens *Soluite templum hoc, & in tribus diebus reædificabo illud.* Itaque sensus erit iste, qui omnium videtur conuenientissimus, Generatio hæc rursum quærit signum

Galat. 8.

gnum, ego verò dico, eis aliud ſignum à me nō aſſignandum aut conſtituendum, præter illud quod olim eis conſtitui. Hoc autem eſt ſignum reſurrectionis, quod vocat ſignum Ionæ, quia in Iona præfiguratum. Quod ſignum ſolùm Dominus petentibus Iudæis ſignum ſemper aſſignauit, eo quòd illud omnium efficaciſſimè demonſtraret, quiſnam ipſe eſſet, & vt prædictione huiuſmodi ſigni reſecaret probabilem occaſionem ſcandali Iudæorum in cruce, & morte ſua, ac reſurrectionis ſuæ infidelitatem. Sciebat enim, Iudæos in cruce ſua maximè ſcandalizandos, & nihil minùs credituros quàm reſurrectionem ſuam, ideoque vtrumque prædicendo, ſubtrahit iuſtam occaſionem ſcandali & infidelitatis. Deinde & ideo videtur Dominus petentibus calumnioſè ſignum, ſemper iſtud ſignum dediſſe, vt quoniam indigni erant quorum petitioni Dominus annueret, & daret ſignum quale petebant, daret ſignum planè diuerſum ab eo quod petebant, quod & certiùs comprobans diuinitatem Chriſti, minus eſſet calumniæ Phariſæorum expoſitum, & malitiæ ipſorum in ſe exercendæ eos commonefaceret. Porrò quomodo dixerit ſignum Ionæ dandum Iudæis, declaratur apud Lucam hoc modo: *Nam ſicut fuit Ionas ſignum Niniuitis, ita erit & filius hominis generationi iſti.* Apud Matthæum verò ſic: *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ſic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus* Ex qua diuerſa duorum Euangeliſtarum collatione patet, quomodo vtriuſque declaratio debeat intelligi, videlicet quòd Ionas fuit ſignum Niniuitis, per hoc quòd fuit in ventre ceti tribus diebus, ac deinde viuus redditus, & quòd ideo fuit in ventre ceti tribus diebus vt eſſet Niniuitis ſignum, ipſum miſſum eſſe à Domino ad prædicandam pœnitentiam: ſicque ſignificatur etiam filium hominis ob id ſepulcro tribus diebus quieturum, ac deinde reſurrecturum, vt ſit ſignum Iudæis, ipſum miſſum fuiſſe à Deo ad prædicandam pœnitentiam. Non tamen in hoc ſolo eſt ſimilitudo inter Ionam & Chriſtum, ſed etiam in aliis, videlicet quòd quemadmodum Ionas ſponte ſeſe tradidit in montem pro ſedanda tempeſtate: ita & Chriſtus ſeſe vltrò obtulit in mortem pro placanda ira patris. Et quomodo Ionas, relictis Iudæis, ſua prædicatione Niniuitas ſubitò conuertit: ita & Chriſtus poſt reſurrectionem ſuam, relictis obſtinatis Iudæis, per Apoſtolorum prædicationem multas gentes ad fidem & pœnitentiam ſubitò conuertit. Cùm autem dicit Dominus, ſe futurum in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus, (quæ verba multam dederunt diuerſis diſputandi occaſionem) intelligendum eſt illud: *tribus diebus & tribus noctibus:* Hebraiſmum eſſe, valentem perinde ac ſi dixiſſet tantùm, tribus diebus naturalibus, quibus ſynecdochicè Chriſtus fuit in ſepulcro, cùm fuerit in eo vno die integro, ac duorum dierum aliqua parte. Sicut & illud: *in corde terræ*: Hebraiſmus eſt, pro eo quod eſt, in imo terræ, aut in ima terra: quomodo dicitur in Pſalmis: *Transferantur montes in cor maris*: pro eo quod eſt, in profundum maris.

Pſal. 41.

f VIRI NINIVITÆ SVRGENT IN IVDICIO CVM GENERATIONE ISTA, &c.] Poſtquam Dominus ſe Ionæ, & Iudæos Nihiuitis comparaſſet, oſtendit iam quanta ſit diuerſitas inter ſe ac Ionam, & inter Iudæos, ac Niniuitas. Ne enim aliquis exiſtimaret talia per Chriſtum futura in Iudæis, qualia per Ionam contigerant Niniuitis, vt ſicut Ionas illos conuertit, & ciuitas fuit liberata, ita iſti poſt reſurrectionem conuerterentur: Dominus nunc contrarium oſtendit, videlicet non ſecuturum talem fructum in Iudæis, per ſe longè maiorem, & maioribus ſignis commendatum, qualis fructus ſecutus fuit in Niniuitis per Ionam longè Chriſto inferiorem. Atque ob id videri poteſt Dominus ſignum reſurrectonis ſuæ, hic vocaſſe ſignum Ionæ cùm priùs Ioan. 3. vocauerit illud reſuſcitationem templi, eo quòd à templo in quo illa gerebantur, ſumebatur ſermonis occaſio, nimirum vt iam hinc deſumeret occaſionem declarandi impietatem & obſtinationem Iudæorum, ex comparatione illorum cum Niniuitis, & ſuiipſius cum Iona. Et vtraque enim comparatione oſtenditur, quanta ſit Iudæorum obſtinatio & incredulitas. Niniuitæ ſiquidem erant Barbari & gentiles, Iudæi verò diuinis enutriti ſcripturis. Et illi nihil à Iona audierunt præter id tantùm: *Adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur*: & ſtatim ei crediderunt. Iſti verò variam à Chriſto ac profundiſſimam acceperunt doctrinam, nec tamen crediderunt. Iam quanta erat inter vtriuſque gentis prædicatores diuerſitas? Ionas enim ſeruus tantùm erat, Chriſtus verò dominus ipſe. Ille è ceto egreſſus eſt, iſte ab inferno. & è terra: ille inuitus prędicauit, iſte, ſponte: ille peregrinus erat, iſte cognatus ſecundùm carnem: ille ſubuerſionem prædicauit & iſte regnum cœlorum: ille nullam fecit ſignum, iſte innumera: de illo nullus prædixit, de iſto omnes Prophetæ. Proinde bene dicitur: *Et ecce pluſquam Ionas hic*, hoc eſt, in hoc loco. Bene etiam dicitur, Niniuitas condemnaturos generationem Iudæorum, nimirum quia ſuis factis & pœnitentia declarabunt, iuſtam eſſe Iudæorum condemnationem. Porrò ad apertiorem declarationem impietatis Iudaicæ, addidit Dominus & aliud gentilis pietatis, & religionis exemplum, videlicet quod ea quæ mulier erat, & gentilis, & regina, ac ob id multis negotiis occupata, tamen amore ſapientiæ etiam à remotiſſimis terræ partibus Salomonem adierit; ſola fama excitata, cùm Phariſæi veritatis & ſapientiæ ex profectione ſtudioſi coram admonentem, & diuina virtute conteſtantem ſe eſſe filiū Dei, non audirent. Hæc autem regina Auſtri ea eſt, quæ 3. Reg. 10. vocatur regina Saba, non illius quidem Saba quæ eſt in Arabia, ſed alterius quæ eſt in Æthiopia. Duplex enim fuit Saba, cuius meminerunt ſcripturę. Reginam autem hanc quæ ad Salomonem venit, Ægypto & Æthiopiæ imperaſſe teſtatur Ioſephus. Æthiopia autem inter cætera inſignia, inſulam habet Medianinem, fertilitate & incredibili hominum frequentium nobilem, quam Nilus ambitu ſuo complectitur, dictam Meroe. In hac inſula vrbs eſt vetuſtiſſima, quæ totius Æthiopiæ regia erat, nomine Saba, quam poſteà Cambyſes Rex denominauit Meroen, in ſororis ſuæ memoriam, vt teſtatur Ioſephus lib. antiquit. 2. Et Strabo lib. 17. hanc fuiſſe regiam Æthiopiæ commemorat his verbis: ἐςὶ δὲ τὸ μέγιςον δ᾽αἰθιοπίας βασίλειον, ἡ μερόη πόλις, ὁμώνυμος τῇ νήσῳ id eſt, Eſt autem maxima Æthiopiæ regia vrbs Meroe, eiuſdem nominis cum inſula. Aduertendum autem, Meroenos fœminis parere ſolitos, vt etiam teſtatur Strabo lib. 16. ſicuti & Scythæ reginas ſuas habebant, & Aſſyrij ſuam Semiramidem. Secuta autem ætatę

Saba duplex.

reginæ

& reginæ Meroes, Candaces appellatæ ſunt, voce perinde communi illis atque Pharaonum & Ptolomæorum nomen commune fuit Regibus Ægyptiorum. Vnde Plinius de Æthiopiæ regno (ſcribens quomodo Neronis exploratores de eo renunciauiſſent) lib. 6. cap. 29. ſic inquit: Regnare (ſcilicet retulerunt) fœminam Candacem, quòd multis iam annis nomen ad reginas tranſiit. Hinc cùm Act. 8. Lucas memoret Eunuchum illum, quem è Iſaiæ lectione edoctum Philippus baptizauit, fuiſſe ex aula Candaces Reginæ Æthiopum, intelligi datur, illi genti ſcripturarum lectionem ab ætate huius reginæ quæ Salomonem adiit familiarem atque vſitatam fuiſſe, neque alia de cauſa Hieroſolymam ceu famigeratum religione locum quotannis, quãuis diſtante itinere, viſitare conſueuiſſe.

e NEMO LVCERNAM ACCENDIT, ET IN ABSCONDITO PONIT, &c.] Adiungit ſuperioribus Lucas duas parabolas de lucerna, quas & Matthæus in ſermone illo qui dicitur ſermo in monte, commemorauit, non tamen contextim, ſed diuerſis locis. Quarum parabolarum ſenſum ex his quæ circa Matthæum dicta ſunt, intelligere licet, tantùm videndum, quomodo propoſito loco hæ parabolæ ſeruiant. Nam id obſcurum ſatis apparet. Itaque Theophylactus vtranque parabolam intelligit dictam contra Phariſæos in hunc ſenſum. O Phariſæi, mens vobis & ſcientiæ lumen datum eſt, non vt illud ſub vitio occultetis, ſed vt per illud & aliis præluceatis, ac monſtretis opera mea non eſſe Beelzebub, ſed Spiritus ſancti opera. Nunc verò id nequaquam facere vultis, ſed oculum mentis veſtræ obſcurum feciſtis & obtenebratum quem ſi haberetis ſimplicem & purum, eſſent & iudicia veſtra, ac opera ſimiliter pura & lucida, quemadmodum cùm oculus corporis lucidus eſt, totum quoque hominis corpus lucidum redditur. Quia autem oculum mentis veſtræ, inuidia, faſtu, auaritia, cæteriſque vitiis obtenebratum habetis, hinc fit, vt omnia veſtra cæca ſint & tenebroſa. Verùm quoniam priorem illam parabolam de lucerna ſuper candelabrum ponenda, Saluator apud Matthæum ſuperiùs, & infrà apud Marcum cap. 4. Lucam cap. 8. vſurpat ſemper non contra Phariſæos ſed vt oſtendat quid ad diſcipulos ſuos pertineat, rectiùs apparet ſecundùm alios, hanc parabolam dictam à Saluatore de ſeipſo, vt ſignificaret lucis ſuæ claritatem non occultari debuiſſe Iudæis, propter illorum impœnitentiam & obſtinationem, de qua ſuperiùs dixit: Quoniam enim obiicere quis poterat quorſum prædicaret Iudæis obſtinatis, ideo videtur ſubieciſſe hanc parabolam, oſtendens ob quorundam excæcationem non ſupprimendam veritatem, cuius cognitio plurimos eſſet adductura ad ſalutem æternam. Lucernam enim accenſam non ponendam ſub modio, ſed ſupra candelabrum, vt lumen præbeat, ſi non his qui ingredi domum nolunt, ſaltem illis qui ingrediuntur domum, aut qui ſunt in domo. Quoniam autem lucernæ facta eſt mentio in hac parabola, ob id Dominus hinc capta occaſione aliam parabolam de lucerna adiungit, qua notat Phariſæos, ſignificans ex vitiato oculo mentis eorum proficiſci iam iniqua iudicia, nec poſſe fieri vt benè vel loquantur vel faciant, quamdiu oculum illum non purificauerint. Vbi aduertendum de alia lucerna locutum Dominum in priore parabola, & de alia in poſteriore. Siquidem in priore ſermo eſt de lucerna cõmuni, accenſa ad illuminationem aliorum ingredicentium domum: in poſteriore verò ſermo eſt de lucerna vnicuique propria: non relata ad aliorum illuminationem, ſed ad propriis corporis claritatem. Nec in eo ſolùm differt lucerna hæc à ſuperiore, ſed etiam in illo, quòd lucerna illi ſolùm eſt lux, lucerna verò hæc poteſt eſſe lumen & tenebræ. Porrò quoniam apud nos concluſio illa: *Sic ergo corpus tuum totum lucidum fuerit: non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te*, videtur eſſe abſurda, ea quòd idem inferatur ex ſeipſo, ſciendum eſt, Græca habere aliter vltimam illam partem, nempe hoc modo: ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζει σε, id eſt, erit corpus totum ſic lucidum, vt cùm lucerna fulgore illuminat te, ita vt inferatur modus quo corpus erit lucidum. Proinde videri poteſt, interpretem pro, *& ſicut*, vertiſſe, vt ſi cum.

f DVM IMMVNDVS SPIRITVS EXIERIT AB HOMINE, AMBVLAT PER LOCA ARIDA, &c.] Parabolam hanc de immundo ſpiritu Lucas recenſet ante reſponſionem Domini ad eos qui petierunt ſignum, ſicut & exclamationem mulieris quæ ſubiungitur, verùm quoniam Matthæus magis videtur ſeruaſſe ordinem, & magis conuenit vt intelligatur dicta poſt redargutionem vtriuſque calumniæ Phariſæorum, ideo hoc loco magis erat reponenda, quanquam parùm referat, & ſuperfluò quæratur, quo ordine hæc dixerit Dominus. Porrò pro intellectu huius loci de ſpiritu immundo exeunte & redeunte, quandoquidem valdè variè tractetur, ſciendum imprimis ex intentione Saluatoris, ea quæ hic dicuntur non referenda eſſe ad quoſuis homines, ſed ad populum Iudæorum, quemadmodum patet ex eo quod Matthæus in fine ſubiecit. Sic erit & generationi huic peſſimæ, cuius partis omiſſio apud Lucam dedit quibuſdam occaſionem aliter explicandi hunc locum, quàm intentio Saluatoris requirit. Ex qua parte etiam patet, hunc ſermonem eſſe parabolam, vel exemplum, nec illud potiſſimùm ſignificare quod ſignificare Saluator voluit, ſed aliud propter quod parabola vel exemplum aſſumitur. Cæterùm occaſionem huius parabolæ vel exempli deſumpſiſſe videtur Saluator ex facto miraculo præcedenti, vt ex quo facto Phariſæi de ſumpſerunt occaſionem calumniandi, ex eodem Dominus deſumpſerit viciſſim occaſionem redarguendi Phariſæos, & demonſtrandi potiſſimam illorum conditionem, & iam indicauerit ipſos potiùs ſpiritum immundum habere, quos falsò demonſtrauit ſibi tribuiſſe ſpiritum immundum. Priùs autem quàm oſtendatur quomodo parabola hæc propoſito conueniat, ipſa parabola explicanda eſt, in qua duo potiſſimum occurrunt, quæ habent non parum difficultatis, & ob id variam diuerſorum expoſitionem, videlicet quomodo dicatur diabolus expulſus ab homine ambulare per loca arida, ibique non inuenire requiem, cùm ariditas loci diabolum, vt pote in corporeum, non poſſit offendere. Deinde quomodo dicitur inuenire domum ſuam vacantem, ſcopis mundatam, & ornatam, ac tum ingreſſum rurſum cum aliis, cùm dæmonibus non ſit opus purgare domus, & ornare, vt qui huiuſmodi corporalibus non capiantur elegantiis. Itaque quoniam in his locutionibus certum eſt ſubeſſe tropum, plerique myſticè hac ex-

ponunt metaphoram ſcilicet intelligentes eſſe in his locutionibus: & per arida quidem loca intelligit Hieronymus gentium ſolitudines, deſtitutas olim ab omni humore ſalutarium aquarum Spiritus ſancti, quæ cùm Domino credidiſſent, diabolus non inueniens amplius locum in gentibus, reuerſus eſt ad Iudæos, à quibus olim expulſus erat in datione legis. Domum autem vacantem, purgatam & ornatam, intelligit ſynagogam Iudæorum iam deſertam, & Dei Angelorumque præſidio deſtitutam, ornatam obſeruationibus legis ſuperfluis, & traditionibus Phariſæorum. Verùm huiuſmodi explicatio parabolæ, potiùs eſt applicatio parabolæ, quam nuda parabolæ explicatio. Si enim ſic in primo ſuo ſenſu parabola eſt explicanda, fruſtrà videtur ſubiici à Matthæo: *Sic erit & generationi huic peſſimæ.* Minùs verò etiam conuenit propoſito Saluatoris eorum intelligentia, qui per loca arida intelligunt corda iuſtorum, quæ exiccata ſunt ab omni carnalis concupiſcentiæ humore: per domum verò vacantem, purgatam & ornatam, conſcientiam hominis, vacantem à bonis actibus per negligentiam, purgatam à priſtinis vitiis per baptiſmum & pœnitentiam, ornatam ſimulatis virtutibus. Hæc enim parabolæ explicatio etſi optimè conueniat ſenſui morali, quod ad noſtram exhortationem, hanc parabolam accommodamus, non tamen conuenit intentioni Domini, tum quòd propter gentem Iudæam hæc potiſſimum Dominus ſit locutus, tum quòd & illa explicatio non ſit ſimplex parabolæ intelligentia, tanquam exempli ad aliud explicandi, ſed myſtica parabolæ applicatio noſtris moribus & inſtructioni deſeruiens. Proinde pro ſimplici & genuino & parabolæ poſteà applicandæ intellectu ſciendum, Dominum in duabus illis locutionibus loqui de dæmone tanquam de homine per anthropopathiam, Arida enim loca, hoc eſt, deſerta & ſqualida, inepta ſunt loca vt habitentur ab hominibus: domus verò vacans, purgata & ornata, non ſolùm eſt parata vt habitetur ab homine, ſed etiam prouocatiua & illicitiua ad ſui in habitationem. Itaque ſimilitudine ab hominibus mutuata ſignificatur, quemadmodum homo non inuenit ſibi requiem in locis arentibus & deſertis, ſed mauult in ornata domo agere: ita dæmones nullam ſibi requiem inuenire, cùm ab hominibus ſunt expulſi, niſi rurſum inueniant hominem aliquem qui diabolo parauerit in ſeipſo locum, eumque veluti inuitauerit. Priori ergo illa locutione allegorica ab homine deſumpta ſignificatur, omnem habitationem immundo ſpiritui ſqualidam eſſe & deſertam præ habitatione hominis, nec aliud malle dæmones, quàm agere apud homines vt illos infeſtent: poſteriori verò locutione ſignificatur, non eſſe diabolo locum in homine, niſi homo domum ſuam aliis vacuauerit, ac diabolo locum fecerit & inuitauerit: veluti ſi quis cupidè excepturus aliquem hoſpitem, domum aliis vacuauerit, tum & ornauerit: ac purgauerit, quo magis illi libeat in eam ſeſe recipere. Quod autem dicitur, *Tunc vadit, & aſſumit ſeptem*, hoc eſt, multos alios ſpiritus nequiores ſe, &c. intelligendum ad literam, dæmonem inuenta commoda habitatione, à qua ſemel erat expulſus, alios multos ſibi adiungere, ſiue quòd inuenta commoditate ſolus noluit frui, ſiue potiùs ne iterum ibi expellatur facilè. Iam quod ad applicationem parabolæ ad gentem Iudaicam pertinet, D. Hieronymus intelligit, Dominum hac parabola ſignificare voluiſſe, populum illum ſemel à diabolo liberatum in traditione legis, iam propter ſuam malitiam à pluribus dæmonibus firmiſſimè poſſidendum. Chryſoſtomus verò duo intelligit, Dominum ſignificare, videlicet & populum Iudaicum peiùs iam ſe habiturum ſub Romanis, quod ad externas attinet calamitates, quàm vnquam priùs vel ſub Ægyptiis, vel ſub Aſſyriis, vel ſub Antiocho: & ſecundò, eum populum à paruis ſpiritibus magis & firmiùs occupãdum, quàm vnquam priùs. Itaque paraphraſticè parabola hæc ſic explicari & applicari poteſt: Sic erit cum generatione hac peruerſa, ac ſi immundus ſpiritus pulſus ab homine, habitatione ſibi percommoda, vagetur aliquandiu per loca deſerta, nec inueniat tamen vſquam requiem, vt cui omnis locus aridus ſit, & ſiccus, hoc eſt, incommodus habitationi ſuæ, extra hominem ſolùm: ac proinde reuertatur ad hominem vnde pulſus fuerat, inueniatque ſibi apud illum locum paratum non minus commodè, quàm ſi quis cupidus excipere hoſpitem aliquem, & domum aliis vacuet, & deinde purgatam etiam ornet. Qua commoditate reperta, ſiue quòd ea ſolus frui nolit, ſiue cauere volens ne inde rurſum pellatur, abeat, & adducat quàm plurimos alios dæmones ſe nocentiores, atque cum eis inuadat rurſum locum priſtinum. Quo ſanè pacto hominis huiuſmodi poſtrema multo erunt primis peiora, hoc eſt, calamitoſiora & miſeriora. Sic ſanè & vobiſcum vſuueniet, qui cùm me ſpiritum immundum habere calumniemini, ipſi potiùs ab eo poſſidemini aut firmiſſimè poſſidendi eſtis. Cùm enim olim ex Ægypto liberaremini, & ab aliis gentibus ſeligeremini, donati cognitione Dei per acceptam legem, expellebatur è vobis immundus ſpiritus. Expellebantur item à vobis, cùm à tyrannorum diuerſorum oppreſſione, atque ab idololatria veſtra, & aliis peccatis veſtris per prophetas & reges optimos diuinitus vobis datos liberaremini. Verùm is cum malit apud vos imperare, ſicut quis mauult habitare in commoda domo, quàm vagari per deſerta & arentia loca ſemper quæſiuit & quærit vt priſtinum apud vos locum recuperet. Eum vos illi pridem, ſed nunc multo maximè non ſolum permittitis, ſed etiam paratis, vltro etiam illum ad vos inuitantes, ac cuncta apparantes per quæ ille commodiſſimè vobis dominetur, dum meæ doctrinæ ac factis fortiter reſiſtitis, ac me hoſpitem ac Dominum veſtrum habere recuſatis. Proinde futurum, vt iam non ſolus ille, ſed innumeris comitatus vos repetat, & ſæuiſſima ac firmiſſima tyrannide vobis imperet, multoque calamitoſiores reddat quàm vnquam, cùm & grauioribus ſitis premendi externis afflictionibus, & quod his grauius eſt, diutina imò perpetua ſitis percutiendi cæcitate, non ſolùm occupandi à pluribus & grauioribus vitiis, ſed etiam cum minori liberationis ſpe. Hæc parabola ſic explicata nos deterrendo docet, cauendum ne, & nos ſemel à diaboli tyrannide liberati per agnitionem Dei rurſum locum demus diabolo. qui nunquam non in hoc inuigilat, maximè vt rurſum poſſideat eos à quibus ſemel pulſus eſt, idque adeò ſtudioſè conatur, quaſi nuſquam ſit alibi ei requies, ſed omnia loca alia ſint ei velut arida & incommoda habitationi. Quòd ſi voto ſuo compos fiat, vel locum ſibi paratum & commodum apud nos rurſum inueniat, iam indubiè poten-

potentiùs quam priùs occupabit, grauiorque erit pœna posteriorum peccatorum, propter quod paralytico Christus dixit: *Ecce sanus factus es, iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat aliquid.* Sicque valet hæc parabola per accommodationem & ad hæreticos, & ad quosuis prolapsos in peccatum Christianos deterrendum. Quanquam autem iam dicta explicatio parabolæ, quod attinet ad mentionem locorum aridorum, & domus vacuæ, purgatæ & ornatæ, videatur esse simplicissima & A maximè genuina, nequaquam tamen superiores illæ intelligentiæ, aut aliæ aliorum planè sunt rejiciendæ. Nam frequenter Saluator videtur studiosè tales proposuisse, & nobis reliquisse parabolas, quæ vt & nobis eas seruire voluit, & nō tantùm iis propter quos primùm dictæ sunt: ita etiam varium & diuersum ab eo qui conuenit primo proposito, sensum admittere possent, pro varia auditorum instructione, & accommodatione conueniente diuersis locis & temporibus.

MATRI ET FRATRIBVS CARNALIBVS PRÆFERVNTVR VERBI DEI OBSERVATORES. Matth. 12. Marc. 3. Luc. 11. & 8.

CAPVT L.

F[c] *Actum est autem cùm hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba dixit illi: Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti. At ille dixit: Quinimò beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.* [a] *Adhuc illo loquente ad turbas, ecce*[*]† [b] *veniunt'* [c] *ad illum*[*] [l] *mater eius & fratres, & [&]* [a] *stabant foris quærentes loqui ei:* [c] *& non poterant adire eum præ turba.* b *Et foris stantes miserunt ad eum vocantes eum. Et sedebat circa eum turba.* || [l] *dixit autem ei quidam.* [a] *Ecce* [l] *mater tua, & fratres tui foris* f *stant,* c *volentes te videre, [&]* † [c] *quærentes' te* [a] *alloqui.*[*] [l] *At ipse respondens dicenti sibi ait'* [c] *Quæ est mater mea, &* [a] *qui sunt* [c] *fratres mei?* b *Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant,* [a] *& extendens manum in discipulos suos,* || [c] *dixit': Ecce mater mea, & fratres mei.*† *Quicunque enim fecerit voluntatem* b *Dei* [a] *patris mei qui in cœlis est,* [c] *ipse frater meus* b *&* c *soror* b *mea* [c] *& mater est.* c *Mater mea, & fratres mei hi sunt, qui verbum Dei audiunt, & faciunt.*

C. 11. *b & †c venerūt autem *ei mater & fratres eius. C. 8. ||b. Et dicunt ei. c. Et nūtiatum est illi †b quærunt. *b. Et respondens eis ait. c. Qui respondēs dixit ad eos. ||b. ait. †b. Qui.

F[c] ACTVM EST AVTEM CVM HÆC DICERET, EXTOLLENS VOCEM QVÆDAM MVLIER, &c.] Scribis & Pharisæis Dominum tentantibus, & blasphemantibus mulier simplex, doloque carens illum celebrat, cùmque illi nec miraculorum magnitudine commouerentur ad admirationem: hæc sola sapientiæ & efficaciæ quæ in verbis Domini percipiebatur consideratione in tantam perducta est admirationem, vt in media turba ac hostium Christi præsentia non vereretur illum exclamando prædicare, quem audiebat Scribas & Pharisæos vituperare. Demonstratum certè etiam in hac muliere rursum, Deum spretis superbis, sapientibus & potentibus huius seculi, humiles potiùs erigere voluisse, quibus Euangelii veritatem aperiret, & per infirmos & stultos pudefacere potentes & sapientes. Sed & typus quidam Ecclesiæ gentium in hac muliere expressus est, ac commonstratum, quòd Iudæorum synagoga illa docta Christum blasphemante, stulta & contempta Ecclesia gentium contra calumniatricem synagogam palàm & apertè Christum & matrem eius esset prædicatura: Aptissimè autem mulier muliebri more beatificat vterum, & vbera, quòd hæc sint muliebria, volens hac ratione beatificare matrem, & nutricem, quæ talem ac tantum virum protulit & aluit. Porrò hac commendatione mulier ista & veram Christi humanitatem ac incarnationem confessa est, & aliquid etiam homine maius in ipso admirandum esse, ob quod beata dicenda sit eius & mater, & nutrix: vnde cùm nihil dubium sit, quin non ex seipsa, sed ex suggestione Spiritus sancti hoc testimonium tantum Christo perhibuerit, per hanc vocem Spiritus sanctus non solùm præsentium Pharisæorum calumniam confudit, sed & futurorum hæreticorum perfidiam, qui vel purum essent hominem asserturi, vel negaturi, ipsum verum fuisse hominem, aut ex carne virginis ipsum non sibi sumpsisse carnem suam. *Si enim* (inquit Beda) *caro verbi Dei à carne virginis matris pronunciatur extranea, sine causa venter qui eum portasset, & vbera quæ lactassent, beatificantur. Quæ verò consequentia eius lacte credatur nutritus, ex cuius semine negatur conceptus, cùm ex vnius & eiusdem fontis origine, secundùm Physicos, vterque vigor manare perhibeatur?* Obseruandum certè & illud, quod cùm Spiritus B sancti hæc fuerit vox, non parentes Iesu à muliere beatificantur, sed venter tantùm portantis & vbera lactantis, quòd vnum tantùm in terris haberet parentem. Itaque mulier quidem muliebri more muliebria laudat, Spiritus verò sanctus per eam & veram Christi humanitatem, & vnius parentis singularitatem astruit. Quid autem Dominus ad hæc? *Quinimo, Beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.* Generosè certè, de more parum semper tribuens cognitionis affectui. Est autem: *quinimo*, (pro quo Græcè est μὲν οὖν γε quod etiam verti potest, certè) coniunctio, qua non negatur quod dictum est, sed dum affirmatione dicti infertur quod est certius. Itaque non negat hoc responso Dominus, matrem ob conceptum sui & enutritionem esse beatum. Nam suprà Angelus ei C dixerat: *inuenisti gratiam apud Deum. Ecce concipies in vtero*, &c. Elizabeth repleta Spiritu sancto: *Benedicta tu*: inquit, *inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Sed confirmans mulieris sermonem, subiungit potiorem beatitudinis rationem, quæ nisi beatæ virgini competiisset, nihil ei partus Christi ad veram beatitudinem profuissent. Verùm quoniam hæc beatitudinis ratio omnibus communis diuæ virgini maximè conueniebat, ideò quæ singulariter est beata ob partum & educationem tantæ prolis, in communi illa & certiore beatitudinis ratione, omnium etiam est bea- D tissima. Quare beata virgo per hæc filii verba magis est beatificata, in genere tamen, quàm fuerit in specie beatificata per verba mulieris, quoniam verbis Iesu ea laudata est ex parte animæ

 verbis

D.Chrys. verbis verò mulieris, ex parte corporis. Cæterùm (inquit Chrysostomus in Cathena Diui Thomæ) *Si Mariæ non proderat sine virtutibus animæ, Christum ab ea ortum traxisse, multò magis nobis siue patrem, siue filium, siue fratrem virtuosum habeamus, nos autem absistamus ab illius virtute, nequaquam hoc prodesse valebit.* Obseruandum autem, quàm apta fuerit Christi respõsio ad exclamationem mulieris. Illa enim occasione verborum Christi, quæ audiebat, prorupit in beatificationem eius quæ illum peperisset & lactasset: ipse verò eorundem verborum occasione beatitudinem, quam illa vni appropriauit, omnibus volentibus docet esse communem, consolans hac ratione mulierem hanc, & omnes præsentes, quasi dicat: Propter sermones quos ex me audis, singulariter beatam prædicas eam, quæ me in vtero concepit, & vberibus suis aluit: at verò ne tu aut quisquam desperet, se nomen beati assequi posse, ego certiùs tibi assero, per eosdem sermones, propter quos illam beatam prędicas, quemlibet, si modò velit, beatum esse posse. Deinde & in illo responsionis conuenientiam considerare licet, quòd cùm illa beatificarit eam, quæ verbum Dei corporaliter in vtero gestauerit & aluerit, Dominus beatificat omnes qui verbum Dei spiritualiter in corde concipiunt, quod fit audiendo: & conceptum etiam pariunt, & veluti vberibus alunt, quod fit auditum verbum custodiendo & adimplendo. Sic enim conceptus in nobis Christus veluti in lucem editur, & in nobis, imò & à nobis quodammodo alitur. Bene antem, dicit: *qui audiunt & custodiunt:* eo quòd neutrum sine altero beatificare possit. Nec dicit, qui audierunt & custodierunt, sed, *qui audiunt & custodiunt*: vt intelligamus, solos perseuerantes in audiendo & custodiendo, esse beatos.

a ADHVC EO LOQVENTE AD TVRBAS, ECCE *b* VENIVNT *c* AD ILLVM *l* MATER EIVS.] Quanquam Lucas huius historiæ narrationem longè ante prædicta narrauit nempe cap. 8. tamen eam gestam post immediatè præcedentia, patet satis tum ex eo quòd Marcus & Matthæus concorditer eam subiiciunt superioribus, tum ex eo quòd Matthæus dicat: *Adhuc eo loquente ad turbas.* Proinde intelligendum, vt & Augustinus annotauit, Lucam non tenuisse in huius descriptione ordinem rei gestæ, sed præoccupasse eam, atque antè recordatam narrasse, quam nec conuenienter hoc loco narrasset, quòd similem sententiam iam à Domino dictam commemorasset, qua beatificauit eos qui audiunt & custodiunt verbum Dei. Hæc enim similis omnino est ei qua Matthæus & Marcus beatificasse Dominum eosdem iam narrant. Noluit ergo Lucas eandem propemodum sententiam, etsi eodem tempore & loco diuersa occasione pronunciatam, eodem loco referre, sed diuersis: sicut & alii duo Euangelistæ, id quod Lucas hoc loco dictum à Domino commemorat occasione mulieris illius, subticuerunt, quòd simile illud esset cum eo quod narrandum susceperunt. Porrò circa hanc historiam dicuntur à quibusdam aliqua, dum singulos Euangelistas exponunt, quæ si ad inuicem comparentur, omnium Euangelistarum narrationes, parum vel nihil habent probabilitatis. Chrysostomus enim scribens super Matthæum, elationi tribuit, quòd fratres Domini foris starent, cùm potiùs ingredi deberent, & audire cum turba, culpatque eos, quasi monstrare voluerint, quòd cum potestate aliqua Domini imperare possent. Sed hanc annotationem esse superfluam & impertinentem, patet ex Luca, qui indicans causam quare foris starent, dicit: *Et non poterant eum adire præ turba.* Proinde non in ea culpandi erant quòd foris starent, nec ingrederentur. Rursum Diuus Hieronymus existimat, eum qui Domino nuntiabat matris ac fratrum præsentiam ac desiderium, non simpliciter nuntiare, sed insidias voluisse tendere, ac experiri vtrum spirituali operi carnem & sanguinem præferret. Verùm ex Marco magis apparet, simpliciter istum nuntiasse Domino, siquidem dicit fratres foris stantes misisse ad eum qui eum vocarent. Quare autem mater & fratres Domini, hoc est, consanguinei Christum accesserint, vt non satis ex Euangelio constat, ita variè à diuersis dicitur. Chrysostomus enim putat, & matrem & fratres Domini ambitione quadam commotos accessisse, & colloquium Domini desiderasse, vt cognosceretur, eos in talem ac tantum virum habere aliquid potestatis. Sed id vt de quibusdam Christi consanguineis intelligi posse (siquidem, Ioanne teste, nec fratres Domini credebant in eum) tamen pietas non finit, vt de sanctissima ac humillima matre Domini sentiatur, de qua Augustinus libr. de natura & gratia cap. 36. nullam vult habere quæstionem cùm de peccatis agitur. Vbi obiter restituendus est locus in Augustino, qui planè videtur deprauatus etiam in nouissima editione. Sic enim legitur: *De sancta virgine Maria propter honorem Domini nullam prorsus, cùm de peccatis agitur, volo habere quæstionem. Vnde enim scimus quòd ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum ex omni parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum quem constat nullum habuisse peccatum?* At in antiquo quodam codice Catenæ aureæ sic legitur: *Inde enim scimus, quod ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum ex omni parte peccatum, quòd concipere ac parere meruit*, &c. Alioqui si legatur, vnde, & quæ, nullus videtur esse sensus, maximè cùm illud, vnde, legatur sine interrogatione, vt passim imprimitur. Sed ad rem. Non est pietati satis consona sententia illa Chrysostomi: Absurda autem magis ea quæ habetur in secunda expositione super Matthæum titulo Chrysostomi, qua dicitur: Diabolum metuentem ne Dominus persuaderet auditoribus suam diuinitatem, quia dixerat: *Ecce plusquam Ionas hic*: ad conuincendos sermones eius subintroduxisse parentes eius carnales, vt per illorum præsentiam diuinitatis eius obscuraret naturam. Alii dicunt, matrem, & fratres Domini: quòd iam diu ab eo abfuissent, vt qui habitarent in Nazareth, Christo magis agente in Capharnaum, ex amore erga eum, desiderio videndi eum, & colloquendi cum ipso, iam accessisse. In hanc enim sententiam citatur à Thoma Titus quidam in Catena aurea. Verùm si præcedentia considerentur, maximè ea quæ Marcus dicit, nempe quòd ob multitudinem affluentis turbæ non esset Christo otium cum suis manducare panem, & quòd exierunt sui tenere eum, verisimile est, quosdam consanguineorum ob id iam adiisse Dominum, vt quem in furiam versum putabant, è turba tollerent ob causas superiùs dictas: matrem verò Domini, in quam pietas non finit talem cadere suspicionem, cum quibusdam fortè consan-

Marginalia: D.August. (beside "dum, vt & Augustinus annotauit"); D. Chrys. (beside "enim scribens super Matthæum"); D.Hier. (beside "Rursum Diuus Hieronymus"); D.Aug. (beside "libr. de natura & gratia"); D.Thom. (beside "cus dicit"). Section letters A, B, C, D, E between columns.

consanguineis meliùs de Domino sentientibus, amoris magis compassione accessisse, nimirũ quòd malè illi pro affectu metueret à calumniantibus eum inuidis Pharisæis, quodque à laboris onere cuperet eum alleuiare, ac sumendi cibi occasionem præbere. Negari tamen non potest, quin importunitatis cuiusdam speciem habere videbatur: quòd interpellabant doctrinæ diuinę prædicationi intentum: sed si cuius mali speciem interpellatio videri poterat habere, id in virgine saltem matre ab omni peccato liberat, & excusat materna pietas, nisi fortè interpellatio hæc fratribus tantùm Domini tribuẽda sit, quamuis ab Euangelista etiam matri tribuitur, quòd fratribus Domini coniuncta esset.

D. Hier.

| AT IPSE RESPONDENS DICENTI SIBI AIT: c QVÆ EST MATER MEA, ET QVI, &c.] Dominus velut indignatus interpellanti se duriùs respondit, & primùm quidem sic respondit quasi matrem secundùm carnem & cognatos non agnosceret, quo doceret in negotio Euangelico non agnoscendam aut spectandam cognationem carnis, nec ob vllos humanos affectus sermonem Euangelicum interrumpi debere. Deinde verò aperit quos potiùs in eo negotio quod tum agebat, matris & fratrum loco haberet, nimirum Discipulos suos, & quotquot Dei patris sui voluntatem cognoscere cuperent, & cognitam adimplerent. Quo nos docuit, vt & nos in comparatione dilectionis carni spiritum præferamus, ac intelligamus cognationem spiritualem potiorem esse cognationi carnali. Non ergo iuxta Marchionẽ & Manichæum matrem negauit, vt de phantasmate natus putaretur, nec fastidiuit matrem suam, quasi puduerit eum ipsius, & cognationis suę, nec maternæ refutat obsequium pietatis, sed ideò solùm illa dixit, vt Apostolos carnali cognationi perferret, &, vt Ambrosii verbis vtar, paternis se ministeriis ampliùs quam maternis affectibus debere demonstraret. Legendum enim in Ambrosio puto, ministeriis, pro mysteriis, quomodo omnes tamen libri habent. Porrò quòd Saluator dicit, eos qui faciunt voluntatem patris sui, esse fratres, sorores, & matres suas; simpliciter sic est intelligendum, vt ideo dicat, fratres & matres, quòd non solùm eos diligat tanquam fratres & matrem, sed quòd eos etiam fratrum & matrum loco habeat, ob cognationem spiritualem, quæ contrahitur cum ipso ex adimpletione voluntatis patris cœlestis. Vt enim per Euangelium non est natiuitas, ita & noua cognatio. Subtiliùs autem: Qui facit voluntatem Dei frater Christi est, quia eisdem patris cœlestis iam filius factus, ac cohęres Christi: mater verò est, quia Christum in corde suo parit & nutrit, aut prædicando in cordibus audientium infundere & generare studet: quomodo Paulus scribens Galatis, significat se Christi esse matrem, cùm dicit: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus.* Significatur autem etiam illa locutione, *Ipse meus frater, & soror, & mater est*, in cognatione spirituali nullam esse sexus rationem, quod & Paulus testatur scribens Galatis, *in Christo Iesu non esse masculum, neque fœminam*, sed omnes vnum esse. Cæterum in hoc facto Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Gregorius, & horum imitator Beda intelligunt mysticè significatum, synagogam per matrẽ & cognatos Domini denotatam, Christo in domo Ecclesiæ docente turbas nationum & gentium, foris stare, nec ob turbam gentium credentium intrare posse. Præoccupans enim turba gentilitatis Iudæos, ad Christum ingressa est: illi verò vel gentium maximè occasione quæ ad gratiam Euangelicam recepti sunt, indignati ingredi non possunt. Quia verò synagoga foris sese per custodiam legis sistens, Christi spiritualem doctrinam interpellat, ac foras eum potiùs ad carnalia docenda exire vult, ob id à Christo non agnoscitur, etsi ex ea carnem sumpserit, sed fides gentium carnali consanguinitati Iudæorum cum Christo præponitur.

D. Aug.

Galat. 4.

PROPONITVR PARABOLA SEMINANTIS.

Matthæi 13. Marci 4. Lucæ 8.

CAPVT LI.

*[a] IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare, [b] & iterum cœpit docere ad mare.† [c] Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt △ in nauiculam ascendens sederet [b] in mari [e] & omnis turba stabat in littore. [c] Cùm autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarent ad eum, * [a] locutus est eis, [b] & docebat eos [e] in parabolis multa, † [l] & dicebat [b] illis in doctrina sua [c] per similitudinem [b]: Audite, [e] ecce [l] exiit △ qui seminat seminare [c] semen suum. [l] Et dum seminat, † aliud cecidit secus viam, [c] & conculcatum est, [l] & [e] venerunt [l] volucres cœli, [e] & [l] commederunt || illud. Et aliud cecidit super † petrosa, [e] vbi non △ habuit terram multam, & || statim exortum est quia non habebat altitudinem terræ. △ Et quando exortus est sol, exæstuauit, [l] & [c] natum † [l] aruit, △ [e] eo quod non habebat radicem [&] [c] quia non habebat humorem. | Et aliud cecidit inter spinas, [b] & ascenderunt [a] & creuerunt [e] spinæ, [l] & c. simul exortæ spinæ [l] suffocauerunt † illud: [b] & fructum non dedit △ [l] Et aliud cecidit in terram bonam, & [c] ortum || [l] dabat fructum [b] ascendentem & crescentem, & afferebat † [c] vnum trigesimum, & △ vnum sexagesimum, & " vnum [l] centesimum [c] Hæc dicens clamabat, [b] & dicebat: [l] Qui habet aures audiendi audiat. [e] Et [b] cùm esset singularis [a] accedentes Discipuli dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis? † [h] interrogabant [c] autem [h] eum [c] Discipuli eius [b] hi qui cum eo erant duodecim, & △ [h] quæ esset hæc parabola. * [l] Qui respondens ait illis: [a] Quia [l] vobis datum est nosse † mysteria regni cœlorum, [c] reliquis autem [e] illis [b] qui foris sunt, [a] non est datum [sed] [h] in parabolis [b] omnia fiunt, [h] vt videntes [b] videant, & [h] non videant, & audientes [b] audiant: & [h] non intelligant, nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata. [a] Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit:*

† b. congregata est ad eum turba multa. △ b. o. nauim. || b circa mare super terram erat. * a Et † a dicens c. dixit △ b o. seminat ad seminandum. † c quædam ceciderant. b o circa || a. ea. Alia autem ceciderunt b. o. aliud autem. † c. petram △ a habebant. || a. continuò exorta sunt, quia non habebant || a. Sole autem orto æstuauerunt. b o. exaruit. a & quia non habebant. || a. Alia autem ceciderunt c. in † a. ea △ a. Alia autem ceciderunt. || a. ducebāt c. facit. † a. Aliud △ aliud || a. aliud. c. centuplũ

dabit: & qui non habet, & quod habet, auferetur ab eo. Ideò in parabolis loquor eis, quia videntes non vi- dent, & audientes non audiunt, neque intelligunt: & adimpletur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt: ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos. Vestri autem beati oculi, quia vident: & aures vestræ quia audiunt. Amen quippè dico vobis, quia multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non vide- runt: & audire quæ auditis, & non audierunt. b *Et ait illis: Nescitis hanc parabolam? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? Vos ergo audite parabolam seminantis.* c *Est autem hæc parabola: Semen est verbum Dei.* b *Qui seminat, verbum seminat.*† h *Qui autem secus viam, hi sunt'* c *qui audiunt* b *vbi seminatur ver- bum: & cùm audierint,* c *deinde* b *confestim* h *venit* Δ *satanas', &* ‖ *aufert' verbum* b *quod seminatum est in cordibus eorum* c *de corde illorum, ne credentes salui fiant.*† h *Et hi sunt similiter qui super petrosa seminan- tur': qui cùm audierint* b *verbum, statim* h *cum gaudio* Δ *accipiunt'* b *illud verbum,* ‖ h *& non habent radi- cem' in se, sed temporales sunt,* c *quia ad tēpus credunt,* b *deinde orta tribulatione vel persecutione propter verbum, confestim scandalizantur,* c *& in tempore tentationis recedunt.* † h *Et alij sunt qui in spinis semi- nantur, hi sunt, qui verbum audiunt, & ærumnæ seculi & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cōcupiscen- tiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur. Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui* b *audiunt verbum, & suscipiunt [&]* c *in corde bono & optimo audientes verbum, retinent,* b *&* Δ *fru- ctum afferunt* c *in patientia,* b *vnum trigesimum, vnum sexagesimum, & vnum centesimum.*

† h interrogauerunt. Δ b parabolam. Et dicebat eis. ‖ c. quibus ipse dixit. † h. mysterium regni Dei. C. 10. 80. † b. Hi autē sunt qui circa viam Δ c. diabolus. ‖ c. o tollit. † c. Nam qui supra petram. Δ c. suscipiunt. ‖ & hi radices non habent. † c. Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt & à solicitudinibus & diuitiis, & voluptatibus vitæ euntes suffocātur & non referūt fructū. Quod autē in terram bonam, hi sunt. Δ b. o fructificant. A. 5. 39. C. 11. 49. † c. o. occultam. Δ c. o abscōditum. ‖ b. qui * h. habet.

Quæ Marcus & Lucas pluraliter, Matthæus singulari numero narrat hoc modo.

OMnis qui audit verbum regni, & non intelligit (venit malus, & rapit quod seminatum est in corde illius) hic est qui secus viam seminatus est. Qui autem super petrosa semina- tus est, hic est qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud: non autem habet in se radicem, sed est temporalis. Facta autem tribulatione & persecutione propter ver- bum, continuò scandalizatur. Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbū Dei audit: & solicitudo seculi istius & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur. Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum & intelligit: & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud sexagesimum, aliud verò tricesimum. b *Et dicebat illis: Nunquid venit lucerna vt sub modio ponatur, aut sub lecto? Nónne vt super candelabrum ponatur?* c *Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit: sed super candelabrum ponit, vt intrātes vi- deant lumen.* h *Non est enim* b *aliquid* † h *absconditum, quod non manifestetur: nec* b *factum est* Δ h *occul- tum' quod non* c *cognoscatur &* h *in palàm veniat.* b *Si quis habet aures audiendi audiat. Et dicebat illis* h *Videte* c *ergo* h *quid audiatis.* b *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, & adiicietur vobis. Qui enim habet, dabitur illi: &* ‖ *quicunque' non habet, etiam quod* † *putat se habere' auferetur ab eo.*

IN ILLÒ DIE EXIENS IESVS DE DOMO SEDEBAT SECVS MARE, & ET ITERVM, &c.] Quoniam quæ sequuntur Matthæus, simul & Marcus superioribus subiungunt, & Matthæus dicit, *In illo die*; ideo omnino apparet, hæc consequenter gesta esse, quanquam illud, *in illo die*; non necessariò sic accipi debeat, vt quæ sequuntur eodem die, quo præcedentia, facta intelligere sit necesse, cùm posset dies accipi more scripturarum pro tempore. Habet autem hæc parabola seminantis optimam connexionem cum eo quod mox dictum est à Christo de beatitudine eorum qui faciunt voluntatem Dei, & auditum Dei verbum etiam custodiunt. Vnde etiam Lucas hæc coniunxit, quanquam diuerso ordine ab aliis duobus Euangelistis. Porrò occasio huius parabolæ videtur fuisse nimia hominum frequentia, qui accurrebant vndique, & de ciuitatibus properabant ad ipsum. Voluit ergo hac parabola significare, non satis esse, adiuisse verbum Dei, neque omnes qui illud audiunt, illinc meliores fieri, sed variè illud recipi, atque in paucis suos facere fructus, idque non ex vitio seminantis, aut seminis, sed ex vitio eorum qui semen excipiunt. Adiungit au- A tem & alias etiam huic parabolæ similes, quibus omnibus natura, vis, fructus & pretium verbi Dei declaratur. Cùm autem in principio doceret adhuc in littore, vt ex Marco satis patet, posteà ob nimium hominum confluxum, conscensa naui ex ea cœpit docere, quoniam à turba premebatur in littore, & vt ab omnibus conspici & audiri posset. Mare autem istud proculdubio lacus est Genesar, in cuius littore legitur crebrò Dominus docuisse fortè quia opportunus erat locus in quo multi conueniebant. Alioqui non carent mystica intelligentia, quòd Dominus è domo exiens, vbi paucos docere potuit, circa mare multas turbas docere cœperit, idque è naui. Nam ea re significatum B est, Dominum relicta Iudæorum synagoga exiturum ad docendum gentes, è naui illa Petri, quæ fluctuare potest, mergi non potest. Quanquam enim domum illam, Ecclesiam significare suprà diximus, alia tamen ratione eadem domus synagogæ typum gerit. Nam ecclesiæ quidem domum significat, si consideremus matrem & fratres Domini foris stantes, & irrumpentes Domini doctrinam: Synagogæ verò typum gerit, si consideremus paucitatem eorum qui ibi doceri poterant, & Phari-

Pharisæorum calumniam ac blasphemiam. Pro parabolæ autem primæ literali intelligentia obseruandum, quòd prima pars seminis, quæ scilicet cecidit circa viam, infructuosa est duplici nomine, videlicet tum quia conculcatur ab itinerantibus, tum quia volucres cœli veniant, & auferant illud, ita vt semen illud nihil germinauerit, nec vel spem aliquam fructus dederit. Secunda verò seminis pars, germinans quidem ac spem fructus præbens, sed solis calore arescens, duplicem etiam habet causam suæ infructuositatis, videlicet quia non habet profundam terram in qua firmam mittat radicem, & quia non habet humorem sufficientem, quanquam hoc ex priori consequatur. Cuius seminis & illa conditio notanda, quod statim exoriatur. Loca enim saxea cooperta modica terra citò vegetant semen in herbam ex magnitudine caloris, quia calor ibi non imbibitur in profundo sicut in reliqua terra, sed reflectitur à saxo. Deinde quoniam non potest deorsum radices mittere, sursum erumpit, Nam hanc causam indicant Euangelistæ Matthæus & Marcus. Tertia seminis pars, quæ & ipsa exurgens spem dat fructus, perit ob spinas suffocantes. Quarta verò sola pars fructum expectatum profert, sed eum varium. Nam quædam centesimum, quædam sexagesimum, quædam tricesimum, hoc est, quædam magnum; quædam mediocrem, quædam paruum fructum proferunt. Nec est quòd quis putet, quintam etiam seminis propositionem apponendam, vtpote eam quo in terram bonam cadens, pluuiæ tamen deiectu arescit, nec peruenit ad frugem. Nam de ea tantùm varietate seminis loquitur, quæ prouenit potissimum ex varietate terræ in quam proiicitur, quemadmodum intentioni etiam Domini propter quam parabola dicta est, omnino conuenit. Quoniam autem hæc parabola opus habet diligenti animaduersione ad intelligendum eam, nec potuerit intelligere eam nisi cui datum esset, ob id Dominus suo more, cum dixisset parabolam, clamabat: *Qui habet aures audiendi audiat*, hoc est, audiatis cui à Deo datum est vt audita intelligat. Quibusdam enim non dari aures audiendi docet Moyses, Deuteronom. 29. *Non dedit*, inquit, *vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes, & aures quæ possint audire.* Porrò discipuli non quidem statim audita hac parabola, sed postea cùm soli essent cum Christo, vt patet ex Marco, duo quærunt. Nam & pietate quadam commoti pro auditoribus soliciti quæsierunt, vt habet Matthæus, quare Dominus in parabolis loqueretur, non dubitantes, illas rudi populo non esse intellectas, quas nec ipsi intelligebant: & desiderio intelligendi rogant Dominum, vt testantur reliqui duo, quæ esset parabola iam dicta, hoc est, quid illa significaret. Est, enim hic ponitur pro significare, quemadmodum & ibi: *Petra autem erat Christus.* Interrogatus ergo Dominus de duobus, ad vtrumque suo ordine respondet, & primùm quidem aperit quare in parabolis loqueretur turbis. Vbi aduertendum est, Dominum non tamen reddere causam, ob quam loqueretur per parabolas, sed tantùm quare loqueretur in parabolis, quatenus attinet ad reprobos & desperatos qui erant in turba. Pro varietate enim auditorum, variæ etiam sunt causæ ob quas in parabolis Dominus loquebatur. Nam quod attinebat ad bonos & fideles, quales erant discipuli, parabolis Dominus vsus est, vt hac ratione magis accenderet eorum animos desiderio discendi, ac mysteria Euangelica dulciùs menti eorum instillaret. Quod verò attinebat ad non omnino malos, vel ad electos, nondum vocatos tamen, proderant etiam parabolæ, tum vt non intellecta potiùs venerantur, quàm intellecta fastidirēt. Quod autem pertinebat ad reprobos, quales erant Scribæ & Pharisæi turbæ permixti, ea de causa Dominus locutus est in parabolis quam hic reddit, videlicet quoniam indignis mysteria erant abscondenda. Si autem quæratur; quare ergo in sermone illo prolixo, qui dicitur sermo Domini in monte, turbis Dominus tam apertè locutus est, sine omni fermè parabolico sermone? Dicendum, ibi Dominum tradidisse præcepta Euangelica, quæ neminem ignorare fas est. Hic verò disserere de mysteriis regni cœlorum, sicut ipse testatur, quæ non est necesse omnes scire. Quoniam ergo discipuli quærebant, non quare in parabolis loquebatur, sed quare in parabolis loquebatur eis, turbis scilicet quæ Domino non credebant, quas à se Discipuli separabant, Dominus appositè non reddit rationem quare in vniuersum vteretur parabolis, sed tantùm quatenus pertinebat ad reprobos, & infideles: hac ratione etiam demonstrans fœlicitatem Discipulorum, qua præ aliis Dei munere sunt donati. Verùm circa rationem redditam à Domino apud Euangelistas, est non parua difficultas. Primùm enim, quomodo apud Marcum, & Lucam dicit Dominus, se ideò loqui in parabolis, *vt videntes non videant, & audientes non intelligant?* Hoc enim videtur significari, Dominum nouisse eos cernere & intelligere, quod de Deo credere impium est, qui non vult mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur, & viuat. Deinde quomodo ratio reddita apud Marcum & Lucam conuenit cum ea quæ redditur apud Matthæum: *ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt?* &c. Nam vt omittatur quòd rationes istæ diuersæ sunt omnino, videtur etiam posterior priorem destruere. Si enim ideo Dominus loquebatur in parabolis, quia videntes non videbant, non ergo propter ea vt videntes non viderent, quandoquidem iam non videbant. Ad priorem ergo difficultatem, rectè dicunt quidam, coniunctionem, vt, non accipi hoc loco vt denotet causam, sed tantùm consecutionem & euentum, quemadmodum frequenter in scripturis. Alii causam quidem denotare intelligunt: sed cùm dicit Marcus; *ne quando conuertantur, & sanem eos*; illud, *ne quando*, pro quo Græcè est μήποτε, accipiunt pro, *si quando*, quomodo accipiunt 2. Timoth. 2. *Cùm modestia corripientem eos qui resistunt veritati, ne quando Deus det illis pœnitentiam*; pro, si quando vel, si fortè. Non enim μὴ apud Græcos semper est negantis aut prohibentis coniunctio, sed aliquando dubitantis, valens idem quod, num, vel si. Itaque sensus esset: Ideo Dominus in parabolis locutus est quibusdam, vt non intelligerent mysteria regni cœlorum, ac non intelligentes non crederent ad tempus, si quando vel hac ratione conuerterentur, ac sanarentur, cùm scilicet suæ incredulitatis, ac obstinationis malum, agnoscentes humiliarentur. De quo sensu prolixè disputat Diuus Auguguſtinus lib. de quæst. Euangel. ex Mattheo capite 14. Sed hic sensus nō videtur esse germanus sensus, eo quòd obstinatio & impœnitētia reproborum omninò significari videatur

Marginalia: Deut. 26. — Quare in parabolis locutus sit Dominus. — 2 Tim. 2. — D. August.

videatur. Ad ſecundam difficultatem dicendum eſt, prouidentia ſpiritus ſancti factum eſſe, vt Marcus quidem & Lucas dicerent in parabolis Dominum locutum, vt videntes non viderent: Matthæus verò, quia videntes non viderent: ſicut & vtrumque veriſimile eſt Dominum dixiſſe, quò intelligeremus, partim demerito hominum, partim iuſtæ voluntati diuinæ tribuendum, quòd reprobi iſti auditores non illuminarentur. Quod autem Marcus & Lucas dicunt, *vt videntes non videant*, non ſic accipiendum, quaſi iam tum non tales fuiſſent, ſed vt tales eſſe perſeuerarent. Vtramque hanc cauſam videlicet & finem propter quem in parabolis Dominus loquebatur, & cauſam ob quam illi hoc meruerant, Matthæus complexus eſt in illa ſententia, *Qui enim habet, dabitur illi, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo.* Quoniam enim Dominus dixerat, *vobis eſt datum: illis verò non eſt datum*, (quod ſignificat à diuinæ gratiæ dono pendere myſteriorum cognitionem, ne eam ſuis meritis tribuere poſſent diſcipuli) ne intelligeremus, donum illud gratiæ contingere ſine libero noſtro arbitrio, ideo commodè hanc ſententiam Dominus ſubiunxit, qua oſtendit, hanc diuinæ voluntatis diſpoſitionem eſſe congruam ex parte ipſorum hominum, & quodammodo eos qui myſteriorum cognitione donantur, eam promereri: illos verò qui ea non donantur, eam demeruiſſe. Cùm ergo dicit: *qui non habet, & quod habet auferetur ab eo*, per hoc quod dicit, *qui non habet*, ſignificat cauſam demeretoriam: per hoc autem quod dicit, *auferetur*, ſignificat, ſe ideo turbis loqui in parabolis, vt non donarentur illumanatione quam demeruerant, hoc eſt, vt videntes non viderent. Cæterùm illa ſententia; *Qui habet, dabitur ei*, &c. videtur à Domino prouerbialibus & vulgò iactatis ſententiis deſumpta, qua ſignificare voluit, etiam in regno ſuo aliquouſque impleri quod vulgò dici ſolitum fuit. Communis autem illa & vulgaris ſententia, cùm ad propoſitum Domini variè à diuerſis explicetur, commodè ſic videtur explicanda: Qui habet id quod debet habere, dabitur ei amplius, ita vt etiam abundet: & qui non habet quod debet habere, id etiam quod habet, aut habere videtur, auferetur. Sic enim explicata hæc ſententia deſeruit & huic propoſito, omnibus aliis locis, vbi à Domino hæc repetitur. Nam & hoc eodem capite inuenitur poſteà apud Lucam & Marcum, & rurſum apud Matthæum capite 25. & Lucam capit 19. quibus duobus locis talentum vel mna ablata ab otioſo, datur ei qui quinque talenta lucratus fuerat & decem mnas. Præſenti quidem loco deſeruit explicata illo modo ſententia in hunc modum: Vobis, quoniam habetis fidem & ſtudium diſcendi, perfectior myſteriorum diuinorum cognitio dabitur: illi verò qui foris ſunt, quoniam ſuo vitio non habent illam in me fidem quam meritò habere deberet, nec ſimplex illud cognoſcendi veritatem ſtudium & deſiderium, ob id auferetur ab eis etiam id quod habent, aut videntur habere diuinæ cognitionis, vt magis magiſque cæci fiant traditi in reprobum ſenſum. Sic explicata hæc ſententia includit etiam omnes aliorum explicationes. Chryſoſtomus enim & Hieronymus ſic intelligunt (D.Chryſ. D.Hieron.) Qui habet fidem, dabitur ei amplior Dei cognitio: qui verò non habet fidem, etiamſi quid per naturale bonum poſſidet, auferetur ab eo. Quidam ſimili ferè modo: Qui habet ſtudium diſcendi, dabitur ei & facultas intelligendi: & qui non habet diſcēdi ſtudium, priuabitur etiam naturalibus bonis. Aut: Qui habet charitatem, dabuntur ei cæteræ virtutes & contrà qui eam non habet, auferetur ab eo quod habet aliud bonum. Diuus Au[gu]ſtinus intelligit, eum habere, qui donatis [be]ne vtitur: eum verò non habere, qui acceptis non vtitur, ac ſi ea non accepiſſet. Porrò Iſaiæ teſtimonium, quod in reprobis Iudæis adimpletum teſtatur Dominus, adducitur hic à Matthæo non ſecundùm Hebraicam veritatem, ſed ſecundùm verſionem Septuaginta, quemadmodum idem teſtimonium citatur & à Luca Act. vlt. & ex parte aliqua à Ioanne capit. 12. & rurſum ex parte à Paulo ad Romanos 11. Nam Hebræa veritas ſic habet ſecundùm verſionem Hieronymi. *Audite audientes, & nolite intelligere, & videte viſionem, & nolite cognoſcere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat, & conuertatur & ſanem eum.* Ad verbum autem Hebræa ſic habent (Nam ſunt quædam quæ rectiùs verti poſſunt quàm habet verſio Hieronymi, Audite audiendo, & ne intelligatis: videte videndo, & ne cognoſcatis. Impingua cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat, & conuertatur, & ſanatio ſit ei. Apparet autem Septuaginta (vt annotauit quidam) conſultò mutaſſe ſcripturam Hebraicam, ne impiis daretur anſa blaſphemiæ, quaſi Deus eſſet author malorum, ac ob id, ſenſum potiùs reddere voluiſſe, quàm verba. Itaque quoniam Hebraica veritas ſignificat, Deum iuſſiſſe vt videntes non viderent, & audientes non audirent, Septuaginta ſic verterunt, vt tantùm ſignificetur, Deum prædixiſſe, audientes non audituros, & videntes non viſuros, eo quòd ſermonis diuini ea ſit proprietas, vt mali alicuius iuſſio aut imprecatio, nihil ferè ſit aliud quàm prænuntiatio mali illius ab irato Deo permittendi: quomodo dictum eſt Iudæis: *Soluite templum hoc.* Et Iudæ: *Quod facis, fac citius.* Cùm autem Matthæus Hebraicé ſcripſerit ſuum Euangelium, mirum videri poteſt, teſtimonium hoc à Matthæo non citatum ſecundùm Hebraicam veritatem, niſi quòd omnino veriſimile ſit, Matthæum quidem in Hebraico ſuo Euangelio Hebraicam veritatem adduxiſſe: interpretem verò Græcum pro Hebraica veritate Septuaginta tranſlationem ſubſtituiſſe: tum quòd ea Græci, quibus ea tranſlatio fiebat, illi tranſlationi eſſent aſſueti: tum quòd Lucas eodem modo teſtimonium hoc adduxiſſet capite Act. vlti.

a' VESTRI AVTEM BEATI OCVLI, QVIA VIDENT, ET AVRES VESTRÆ, QVIA AVDIVNT, &c.] Perficit iam differentiam inter Diſcipulos ſuos, & alios, oſtendens ipſorum beatitudinem & fœlicitatem non ſolùm ex comparatione cum reprobis Iudæis, ſed etiam collatione ipſorum cum ſanctis prophetis, & iuſtis hominibus. Quæ beatitudo vt rectè intelligatur, oportet per oculos videntes, & aures audientes non ſolùm intelligere oculos, & aures corporales. Sic enim & incredulis Iudæis eadem competeret beatitudo quæ ipſis Apoſtolis. Nec rurſum tantùm oculos & aures ſpirituales, quia his prophetæ & iuſti etiam viderunt, & audierunt eadem quæ Apoſtoli:

stoli: *Abraham* enim (inquit Dominus) *exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est.* Sed oportet hic, quemadmodum & in præcedentibus, quod dicitur de oculis & auribus simul intelligere de auribus, ac oculis corporalibus, & spiritualibus, vt quemadmodum in superioribus oculi non videntes, & aures non audientes, sunt oculi & aures quibus corporaliter visa & audita non intelliguntur: ita oculi videntes & aures audientes sint quibus corporaliter visa & audita intelliguntur. Itaque discipulos Iudæis præfert incredulis ob mentis spiritualem visionem: prophetis verò ob corporalem visionem. Sed de vtraque visione intelligenda est hæc eadem sententia, dum rursum apud Lucam dicta à Domino scribitur postquam Discipuli eius à prædicatione Euangelij fuissent cum gaudio reuersi. Nam & ibi non de corporali tantùm visione Dominum locutum, patet ex his quæ ibi præcedunt, vbi gratias agit Deo patri, quòd reuelata essent illis ea quæ celata erant sapientes & prudentes. Notandum autem, quòd Dominus non dixerit solùm prophetas & iustos cupiuisse videre & audire quæ discipuli viderunt & audierunt, nec tantùm dicit multos cupiuisse videre, sed *multi* (inquit *propheta & iusti.* Lucas verò; *multi propheta & reges.* Sic enim significatur incomparabilis gratia Discipulis facta, vt quibus nulla vel dignitate eximia, vel rara sapientia, aut iustitia insignibus ea sint concessa, quæ plerique Domino commendati & hominibus, ac diuinorum cognitione, aut insigni iustitia, aut regali dignitate diuinitus eis concessa celebres non sunt assecuti, etiamsi illud summopere cuperent. Quia enim gloriæ Dei studebant, & salutis tum suæ, tum omnium auidissimi erant, ideo perpetuis, eisdemque ardentissimis votis aduentum Christi optabant & orabant, per cuius aduentum ampliore Dei cognitione reuelata, ac redemptione humani generis peracta, gloria Dei maximè erat illustranda, ac salus ad quamplurimos peruentura.

Ioan. 8. — D. August. — Luc. 10.

a EST AVTEM HÆC PARABOLA: SEMEN EST VERBVM DEI. *a* QVI SEMINAT VERBVM, &c.] Explicatio parabolæ abundè ab ipso Domino reddita est, quanquam circa eam intelligendam quædam à nobis obseruanda & dicenda sint. Imprimis ergo obseruandum, quàm apposite verbum Dei semen vocetur, aut per semen parabolicè significetur. Et quidem omnis sermo, maximè qui diuulgatur & spargitur, semen vocatur etiam à prophanis scriptoribus: vnde est disseminare sermonem, & Paulus ab Atheniensibus quibusdam dictus est σπερμολόγος, hoc est, seminiuerbius, aut potiùs verbisator, eo quòd nouos rumores spargeret in vulgus, vt legitur Act. 7. Verùm præter hanc communem rationem (quæ tamē ipsa peculiariter & insigniter conuenit verbo Dei quod prædicandum erat in agro totiùs orbis) sunt & aliæ rationes propriæ verbo Dei. Primùm enim quod semen est terræ, hoc verbum Dei est cordi, quod in medio hominis, velut terra in medio mundi constitutum, omnium spiritualium fructuum, siue bonorum, siue malorum principium est & veluti mater. Sicut ergo semen nusquam fructificat nisi in terra proiectum, sic nec verbum Dei nisi in corde susceptum. Nihil enim profuerit illud vel auribus tantùm, vel oculis suscepisse. Et quemadmodum terra, nisi in eam semen iaciatur, ex se non profert ferè nisi steriles & inutiles herbas; ita cor hominis nisi semine diuino seminatum fuerit, noxia tantùm proferet, aut saltem inutilia & sterilia. Iam quemadmodum vt semen in terram iactum fructificet, necesse est intra eam recipi, ac necesse est, terram eam non esse petrosam, nec spinis, vepribus, aliisque malis herbis consitam, sed mollem ac repurgatam: ita, quemadmodum hic Saluator explicando parabolam docet, vt fructum Dei verbum proferat in corde hominis susceptum, debet non leuiter tantùm corde aduerti, sed intra illud recipi & veluti occultari, ac necesse est, inueniat cor minimè lapideum, sed molle vt firmas in eo radices mittere possit, cor item iam repurgatum à spinis & zizaniis vitiorum, quæ verbum Dei alioqui suffocarent. Vt autem semen intra terram recipi possit, eaque sit repurgata, necesse est eam quantumuis ex sese bonam aratro proscindere, ac multo labore excolere, ita vt & cor hominis intrà se recipiat verbum Dei, ac sit ab omnibus vitiis repurgatum, cultura non parua opus est. Habet enim & cor opus aratione, stercoratione, ac agitatione sua reliquisque id genus culturis quæ terræ competunt. Vnde Hieremiæ quarto *Nouate*, inquit, *vobis nouale, & nolite serere super spinas*, Et: *Innouate vobis nouale.* Pro quo Hebræa significantiùs habent, Arate vobis arationem; quamuis eodem recidat. Deinde quomodo semen in terra receptum non fructificat, nisi in ea priùs moriatur, ita & semen verbi diuini in corde hominis veluti mori debet, hoc est, diu hærere & masticari, & confringi. Postremùm, sicut semen quantumuis in bonam terram proiectum, non virtute solius terræ ad frugem peruenire potest, sed opus est cœlestium corporum influxu, ac pluuiæ descensu: ita nisi cor hominis assiduæ gratia cœlesti ac pluuiis Spiritus sancti perfundatur, non poterit semen verbi diuini in eo esse fructiferum, ita vt hoc simili optimè possit intelligi concursus liberi arbitrii & gratiæ diuinæ, & vtriusque necessitas ad productionem boni fructus. Huic ergo diuino semini promittitur pluuia, Isaiæ cap. 20. vbi de fœlicitate regni Messiæ inter multa sic vaticinatur: *Et dabitur pluuia semini tuo: vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terra erit vberrimus & pinguis.* Ob hanc summam similitudinem verbi Dei cum semine, etiam in aliis multis scripturis verbum Dei semini comparatur. Vnde Iacobus: *Suscipite*, inquit, *insitum verbum, quod potest saluare animas vestras.* Et: *Sicut terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam, & laudem coram vniuersis gentibus.* Germinabit, dicit, vtique per semen Euangelicum sparsum in terra. Porrò cùm Dominus explicans quid per seminantem intelligat in parabola, dicit apud Marcum: *Qui seminat, verbum seminat*; patet, Dominum non voluisse hanc parabolam pertinere ad se tantùm, sed ad omnes prædicatores verbi diuini. Proinde frustrà quidam obseruant in principio parabolæ dici: *ecce exiit qui seminat, & semen suum*; volentes verbo, *exiit*, notari exitum Christi è cœlo in terras, & ideo dici semen suum, quia Dominus non alienum semen, sicut Phrophetæ & Apostoli, seminabat, sed proprium. De huiusmodi seminatoribus loquitur Isaias, cùm de regno Messiæ loquens tandem dicit: *Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.* Qua sententia significatur, semen Euangelicum diuino fauore sic

Ioan. 8. — Ierem. 4. — Osea 10. — Isa. 20. — Iacobi 1. — Isaia 61. — Isaia 32.

re ſic fructificaturum, vt etiam in locis aquoſis iactum creſcat, & ob multam copiam frumenti nihil obſit quòd in loco ſeminato dimittantur boues & aſini, Quod certè in Apoſtolis adimpletum eſt, qui in ſterilibus gentibus, velut in ſterilibus aquis, aut locis aquoſis, ſemen verbi diuini ſparſerunt, vbi tantam fructuum copiam [illegible]otulit, vt non obſit quòd in agro Dominico reli[illegible]uantur boues & aſini, hoc eſt, dæmones, hæreti[illegible], & infideles, qui depaſcere volunt agrum Domini. Porrò meſſores, Angeli hi ſunt quibus dicitur Ioel. 3. *Mitte falcem, quoniam maturuit meßis.* Ad quem locum videtur alluſum eſſe, cùm rurſum dicitur Apocalypſ. 14. vni ex iſtis meſſoribus: *Mitte falcem tuam, & mete, quia venit hora vt metatur, quoniam aruit meßis terræ.* Pro explicatione autem reliquorum quibus Dominus exponit cætera præaſſumptæ parabolæ, ſciendum imprimis, quòd cùm Dominus in parabola diuiſerit ſemen in quatuor partes, in explicatione parabolæ apud omnes tres Euangeliſtas non verbum Dei. quod eſt ſemen, ſed auditores verbi diuini diuidit in quatuor ordines, cùm tamen quadruplices iſti auditores verbi non propriè ſignificentur per quadripartum ſemen, ſed magis per terram quadriparitam, in quam ſemen cadit. Intentio enim Domini erat per parabolam hanc demonſtrare varietatem audientium vnum idemque verbum Dei. Nec eſt inter Euangeliſtas aliqua notabilis diuerſitas, niſi quòd Matthæus iam ſingulariter loquitur, reliqui verò duo pluraliter: cùm contrà in parabola ipſa Matthæus pluraliter, reliqui verò duo ſingulariter ſunt locuti. Huiuſmodi enim varietas nihil detrahit veritati narrationis. Quoniam autem apud Marcum & Matthæũ dicuntur homines ipſi ſeminati ſecus viam, ſuper petroſa, in ſpinis, in terram bonam, quæ locutiones duræ videntur: ſciendum ſecundò, quòd eſſe ſeminatum duobus modis dicitur. Dicitur enim & ſemen ſeminatum, & ager ſeminatus, quia ſcilicet ſemen in ipſum iactum eſt. Sic ergo & homo hic dicitur ſeminatus, quia ſemen verbi Dei in ſe ſuſcepit. Aut potiùs ſicut Hebraica phraſi dicitur, verbum Dei eſſe ſemen, quia per ſemen in ipſa parabola deſignatum: ita homo dicitur ſeminatus ſecus viam ſuper petroſa, &c. quia ſignificatur per ſemen ſeminatum ſecus viam, ſuper petroſa, &c. Hæc enim explicandi has orationes ratio & tollit incommoditatem illam quam afferunt illæ partes ſecus viam, in petroſa, &c. & magis conuenit cum eo quod Lucas in tertio & quarto membro dicit; *Quod autem in ſpinas cecidit, hi ſunt qui audierunt, &c.* Et, *quod autem in terram bonam, hi ſunt qui in corde bono, &c.* Vbi dicit ſemen ipſum eſſe homines, quod proculdubio intelligendum eſt, ſemen ipſum ſignificare homines tales vel tales, non quòd propriè ſemen homines ſignificet, vt dictum eſt, ſed quòd ſemen in hanc vel illam terram cadens, menti ſuggerat tales vel tales verbi auditores. Ex his patet quomodo intelligendum quod Lucas dicit in primo & ſecundo membro, Marcus etiam in primo; *Hi ſunt qui circa viam.* Et, *qui autem ſupra petram*, ſenſus enim eſt: Hi ſunt qui ſignificati ſunt per ſemen cadens circa viam, aut per ſemen cadens ſuper pretioſa. Reſtat tollenda vna orationis incommoditas, quæ eſt apud Matthæum in primo membro, cùm dicitur: *Omnis qui audit verbum regni, & non intelligit, venit malus, & rapit quod ſeminatum eſt in corde illius, hic eſt qui ſecus viam ſeminatus eſt.* Quam orationem vt annotatur in gloſſa, quam dicunt Ordinariam, ſic eſſe ordinandam: *Omnis qui audit verbum regni, & non intelligit*, vt hic ſuſpenſa ſit ſententia, & quod ſequitur per parentheſim legatur in hunc ſenſum: *Venit enim malus*, nempe diabolus, *& rapit quod ſeminatum eſt in corde illius.* Omnis inquam, qui talis eſt, hic eſt qui ſecus viam ſeminatus eſt. Græca verò non habent hanc incommoditatem. Sic enim eſt Græcè παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, &c. id eſt, quouis audiente verbum regni, & non intelligente, vel cùm quiuis audit, & non intelligit, tunc venit malus. Proinde apud nos illud; *omnis qui audit, & non intelligit* intelligendum eſt, poſitum abſolutè, pro, cùm quiuis audit, &c. His pro literæ intelligentia præmiſſis, ad totius explicationis tractationem deſcendendum eſt. Quatuor ergo facit Dominus genera auditorum Euangelii. Primi audiunt quidem, ſed nulla mente, nulla animaduerſione, aut intelligen[illegible]a, aliò nimirum per ſatanam detorto eorum animo. quo fit, vt nulla omnino auditi verbi adhæreat vel cogitatio, multo minus ex audito verbo naſcatur vel fides, vel indicium alicuius fructus. Hi ſimiles ſunt terræ quæ iuxta viam eſt, duræ & ab omnibus conculcatæ. Habent enim & ipſi cor induratum, vt intra illud non recipiatur verbum Dei, & conculcatur cor eorum, ſimul & verbum Dei, quia à ſtrepitu mundanarum cogitationum permittitur. Et quoniam ab eis obiter tantùm & oſcitanter auditur verbum Dei, nec intra cor recipitur, ſubitò aduolans diabolus, velut auicula quædam, ſublegit ex animis illorum quicquid audierunt, priuſquam inhæreſcat, immiſſis ſcilicet diuerſis cogitationibus aliò animum trahens, vt iam nihil referat, audiſſe. Bene autem què Lucas diabolum vocat, Marcus ſatanam, Matthæus antonomaſticè malum, appoſito apud Græcos articulo, per volucres cœli deſignatur, eo quòd in caliginoſo huius mundi aerè dæmones morentur cum volucribus cœli. Deinde propter ſubtilitatem naturæ ipſorum, velocitatem atque ſuperbiam, ſed omnium maximè ob eam cauſam quæ hic à Domino indicatur, quòd ſemini inſidiantes ſumma cum velocitate illud à cordibus hominum auferunt, cùm intra illa non recipitur. Alii, præter hoc quod Euangelium audiunt mente, etiam illud reuoluunt, bonumque iudicantes auidè illud arripiunt, idque aliquando nimis immaturè teſtantur, tum verbo, tum facto, ita vt ſemen in eis ſubitò enaſcatur, & per herbam fructum polliceatur. Verùm quoniam quod audierunt non penitus defixum eſt in cordibus eorum; ac in illis non eſt profundè radicatum, ob id ſunt temporales, vel temporarii, hoc eſt, ad tempus obtemperant ſermoni diuino, ſed ad exortam malorum procellam deficiunt, deſerentes bene cœpta. Hi ergo ſimiles ſunt terræ petroſæ non ob cordis duritiem, ſed tum quòd in eis verbum Dei nimis præproperè enaſcitur, tum quòd in eis non ſit ita radicatum, nec tantum habens humorem gratiæ diuinæ, vt ſuſtineat exortum perſecutionum & tribulationum, quæ vt in multis ſcripturæ locis, ita & hic per ſolem æſtuantem ſignificantur. Quemadmodum enim Sol ſuo æſtu herbas quidem non ſatis radicatas, nec ſat humoris habentes arefacit, bene autem radicatis & loco humido naſcentibus non ſolùm nihil obeſt, ſed etiam iuſtam augmenti & fructus perfectio-

Ioel. 3.

Apoc. 14.

perfectionem & maturitatem adfert: ita tentationes cùm imperfectos deiiciant, firmos etiam perfectiores reddunt. Proinde Paulus Ephesis precatur à Deo virtutem corroborari per spiritum eius in interiore homine, vtque sint in charitate radicati & fundati. Porrò illud, *propter verbum*, quod est in Matthæo & Marco, quanq[illegible]n posset coniungi cum sequenti verbo, *scanda[illegible]ntur*, vt significetur eos scandalizari in verbo semel recepto cum gaudio, rectiùs tamen coniungitur cum præcedēti orta tribulatione, vel persecutione, vt significetur tribulationem illis inferri propter verbum ab illis receptum. Id fit, dum vel eorum fides in Christum oppugnatur, vel cùm alioqui propter iustitiam quam sectantur, aliquid pati eis contingit. Quid autem sit illud, *scandalizantur*, quod est apud Matthæum & Marcum, Lucas exponit dicens, *& in tempore tentationis recedunt.* Scandalizantur ergo, hoc est, offenduntur & impediuntur quo minus verbo firmiter adhæreant. Tertii sunt, qui & ipsi verbum non audiunt solum, sed & intelligunt, & mente recipiunt, ac spem aliquam fructus præbent: sed quemadmodum illos, qui petrosæ terræ assimilantur, ab Euangelio crux auocat, ita in istis cupiditatis & cura superflua rerum præsentium facit vt prorsus enecetur & intereat verbum Dei antequam in herbam iustam enascatur. Vbi notandum, Lucam & Marcum tria numerare, quæ spinis comparantur, videlicet solicitudines, (pro quo apud Marcum legimus, ærumnas, cùm apud Græcos vna eademque sit dictio, μερίμναι) diuitias & voluptates, pro quibus apud Marcum, deceptio diuitiarum (hoc est, Hebraica phrasi, diuitiæ deceptrices) & circa reliqua concupiscentiæ, hoc est, reliquarum rerum concupiscentiæ, in quibus tribus comprehenduntur illa tria, quæ Ioannes dicit esse in mundo, nempe *concupiscentia carnis*, *concupiscentia oculorum*, *& superbia vitæ.* Matthæus verò duo tantùm ponit, solicitudinem sæculi, & fallaciam diuitiarum, hoc est, fallaces diuitias, rectissimè sic dictas, quod blanda quædam specie promittant id quod præstare non possunt, quodque homines frustrentur plerumque salute æterna. Mirum autem videri posset (vt habet Gregorius) diuitias & voluptates à Domino spinis comparari, cũ spinæ pungant, illæ autem delectent. Et tamen spinæ sunt, quia curarum, quas requirunt, punctionibus, mentem cruciant, & dum ad peccatum pertrahunt, quasi inflicto vulnere mentem cruentant, ac demum remorsu admissi peccati mentem torquent Notandum etiam cum Gregorio, duo diuitiis iungi, solicitudines scilicet & voluptates, & illas quidem præponi has postponi. Nam vt habeantur diuitiæ, vanæ præcedunt curæ, quibus mens hominis miserè torquetur, obtentæ autem ad voluptates pertrahunt, per quas anima vulneratur, & tanquam spinis per remorsum cruciatur. Quod autem apud Lucam dicitur, *à solicitudinibus & diuitiis & voluptatibus vitæ euntes suffocantur*, sciendum quod prò participio, *euntes* (quod obscuritatem aliquam fecit,) Græcè est πορευόμενοι quod quidam putat accipi posse non vt sit deponens à πορεύομαι, eo, sed passiuum à πορεύω quod significat duco, ago aut etiam abundare facio, vt sit sensus: Suffocantur acti, ducti, & possessi, hoc est, dum aguntur & obruuntur à curis diuitiis, & voluptatibus. At si, vt magis est verisimile, sit à πορεύομαι illud, *euntes*, sic accipietur: Suffocantur à curis, &c.

1. Ioan. 2.

euntes supple, post eas hoc est, dum sequuntur eas, vel *euntes*, hoc est, processu temporis, vt sit Phrasis Hebraica. Potest autem illud ὑπὸ μεριμνῶν, vt est, Græcè, verti, sub solicitudinibus, & diuitiis, vt sit sensus: euntes sub sollicitudinibus, hoc est, cum illis euntes & conuersantes, quomodo intelligit Euthymius Græcus. Quarti sunt, qui audientes verbum, suscipiunt illud in corde bono, & susceptum retinent, in quibus quinam radices agit, nec inuenit spinas, fructum profert etsi varium, secundùm quod alii aliis spiritu locupletius donantur. Sicut enim triplex est varietas audientium verbum Dei sine fructu, ita triplex etiam varietas audientium cum fructu significatur in quarto isto genere à Matthæo & Marco. Centesimum enim fructum afferunt, qui perfectam & summam vitam agunt. Sexagesimum verò, qui mediocrem. T[illegible]igesimum qui inferiores sunt, fructum tamen bonum afferentes pro suis viribus. Hinc factum est vt centuplum fructum Hieronymus virginibus, sexagecuplum viduis, trigecuplum coniugatis tribuerit, ostendens numerationem quæ in digitis fieri consueuit, huic mysterio conuenire, libro primo contra Iouinianum. Augustinus verò centesimum marty[illegible]ibus, sexagesimum virginibus, trigesimum coniugatis aptans etiam his numerationem. libro de quæstione Euang. Theophylactus centesimum tribuit anachoritis, qui perfectam vitam assecuti rebus diuinis tantùm vacant solitariè viuentes: sexagesimum cœnobitis: trigesimum coniugatis & laicis. Apud Lucam nulla graduum fit mentio, sed cùm in parabola centeni fructus fecerit mentionem, hic tantùm dicit, *& fructum afferunt in patientia*, hoc est, per patientiam vel patientem expectationem mercedis. Est enim Græcè; ὑπομονῇ quod magis significat expectationem & longanimitatem, quam aduersitatum tolerantiam. De ea ergo loquitur patientia, de qua alibi. *In patientia vestra possidebitis animas vestras*: obseruandum autem quàm pulchrè Lucas secernat quarti generis auditores à tribus aliis. Nam per hoc quod dicit verbum retinent, seperat eos à primis: per hoc quod dicit, *in corde bono*, separat ab his qui in spinis semen excipiunt: per hoc: quòd dicit, *fructum afferunt in patientia*, separat ab his qui in petrosa seminantur, qui non perseuerant. Porrò dubium hìc esse potest, an per fructus hic desinentur bona opera, an merces, quæ bonis operibus reddetur. Pro mercede enim, quæ maior reddetur perfectioribus debere accipi videtur, ob id quod etiam hi, qui in spinis, & petrosa terra semen excipiunt, fructus bonorum operum ad tempus proferunt, cum tamen hic non dicantur fructum adferre nisi dicamus bona opera non vocanda fructus nisi quæ vsque ad messis tempus, hoc est, tempus retributionis perdurant. Alioqui enim potiùs teneræ herbæ sunt similia.

D. Hieron.

D. August.

Theophyl.

b ET DICEBAT ILLIS, NVNQVID VENIT LVCERNA VT SVB MODIO PONATVR.] Parabola hæc lucernæ, rursum hic ponitur apud Marcum & Lucam, dupliciter potissimum à diuersis proposito Domini applicatur. Theophylactus enim intelligit hic alterius doctrinæ esse initium, vt hic intelligatur Dominus Discipulos suos, quibus suprà plus quàm aliis datum esse asseruit, admonere voluisse, vt honestæ & claræ sint vitæ eo quòd sint velut lucerna quædam aliis omnibus in exemplum proponendi, & vita

eorum omnibus futura conspicua. Iam quod sequitur, *Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur*, &c. sic intelligit: Velut lucerna super candalabrum ponendi estis, quia vniuscuiusque vestrum nihil poterit esse occultum, sed quicquid feceritis, manifestabitur non solum in futuro sæculo, sed etiam in presenti apud homines. Quod autem post adhortationem ad vigilantiam in audiendo, sequitur apud M[arcum]; *In qua mensura mensi fueritis*, &c. sic intell[igit]. Videte quid audiatis, vt nullum ex dictis meis vos fugiat. Qualem enim mensuram attentionis attuleritis, talis etiam vtilitas vobis dabitur, & secundùm mensuram auditus, & attentionis addetur vobis intelligenriæ gratia. Qui enim habet alacritatem & diligentiam, dabitur ei multa intelligentia: qui verò segnis fuerit, & non alacer, tolletur ab eo etiam quod habet, aut putat se habere Aliter autem totus iste locus intelligitur, vt per parabolam lucernæ Dominus significet, quare mysteria regni cœlorum sub parabolis latentia discipulis suis aperuit, nimirum vt suo tempore eadem Discipuli aliis, qui iam adhuc non erant capaces, reuelarent, vt non putarent illa quæ seorsum ipsis aperiebantur, semper à se occultanda esse. Est ergo sensus: Sicut nemo accendens lucernam operit eam vase, sed super candalabrum ponit, vt lumen præbeat ingredientibus: ita non putetis me, quæ secretò vos doceo, velle semper esse occulta. Ideo enim lumine diuinæ sapientiæ vos accendo & illumino, vt suo tempore veluti supra candalabrum positi lumine vestro alios etiam illuminetis. Non enim aliquid Euangelicæ doctrinæ meæ est, quantumuis adhuc hominibus incognitum & occultum, quod non sit toti mundo propalandum, idque per vos imprimis. Quoniam autem Dominus rursum hic parabolicè Discipulis locutus est, eaque locutus est, quæ animis eorum voluit esse infixa, iterum adiecit, *Si quis habet aures audiendi, audiat.* Et quo magis eos excitaret ad vigilantiam audiendo ea, quæ per eos aliis erant prædicanda, ac significaret prædictam parabolam propter eos esse dictam, rursum intulit: *Videte ergo quid auditatis*, hoc est, cutate vt quæ auditis memoriæ mandetis. *In qua enim mensura vos mensi fueritis aliis, remetietur vobis à Deo*

A *imò & adiicietur vobis.* Nam si fueritis ignaui, aut parci dispensatores doctrinæ, quam vobis impertio, parcam etiam sentietis in vos Dei benignitatem in cognitione diuinorum, aliisque Dei donis. Contrà verò si larga mensura aliis dispensaueritis, largam etiam experiemini in vos Dei remunerationem, & qui dedit sortem, larga item mensura adiicit incrementum, copiosiore vos donans cognitionis lumine, quo plurimis prodesse possitis. In regno enim cœlorum aliquousque etiam impletur quod vulgo dici & fieri solet, vt multum habenti multum detur: parum habenti non solum nihil detur, sed etiam ab eo tollatur quod habet.

B Nam qui dona diuina quæ ei offeruntur verè habet, (habet autem, qui quæ accepit se habere declarat eis vtens) ei amplius à Deo dabitur: qui verò quæ debet habere, & quæ offeruntur ei diuinitus dona non habet, (non habet autem qui defossum thesaurum apud se seruat) tolletur ab eo etiam quod videbatur habere. Hæc totiùs huius loci explicatio vt magis cohæret, ita etiam magis conuenit cum illis locis vbi apud Matthæum ponuntur duæ illæ sententiæ, quę sunt hic apud Marcum, de occulto reuelando & mensura: quarum est apud Matthæum cap. 7. illa cap. 10. vbi subiungitur: *Quæ dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quæ in aure auditis, prædicate super tecta.*

C Cæterum quod apud Marcum legimus: *Nec factum est occultum quod non veniat in palàm: Græcè habetur* οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, id est, neque factum est occultum, sed vt in palàm veniat, quomodo deprehendi scriptum in tribus Bibliis antiquis manu descriptis, vt non sit dubium quin locus iste Marci, ex lectione Lucæ sit à scriptore vel impressore mutatus, quod videretur nullus alioqui esse sensus. Est autem oratio imperfecta hoc modo supplenda. Neque factum est aliquid occultum vt maneat occultum, sed vt aliquando manifestetur. Videtur autem & hanc sententiam Dominus

D à vulgari sermone mutuasse, quam pro diuersa materia subiecta variè vsurpare possimus. Siquidem ea etiam rectè vtemur, dum significare voluerimus omnia quæ iam sunt occulta hominum facta, in nouissimo die propalãda coram omnibus quamuis ad hoc propositum non videatur vsurpata à Saluatore.

PARABOLÆ ZIZANIORVM, SEMINIS CRESCENTIS GRANI SINAPI, ET FERMENTI. Matthæi 13. Marci 4.

CAPVT LII.

[a] Aliam parabolam proposuit eis, dicens. Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminauit bonum semen in agro suo, cùm autem dormirent homines, venit inimicus eius & superseminauit zizania in medio tritici, & abijt. Cum autem creuisset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patris familias dixerunt ei Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei: Vis igitur imus & colligimus ea? Et ait: Non, ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum. Sinite vtraque crescere vsque ad messem, & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & alligata ea in fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum. [b] Et dicebat: Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem in terram & dormiat, & exurgat nocte & die, & semen germinet, & increscat dum nescit ille, Vltro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. Et cum ex se produxerit fructus statim mittit falcem, quoniã adest messis. [a] Aliam parabolam proposuit eis, † [e] & dicebat: [b] Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud? Δ [f] Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod [a] accipiens homo seminauit in agro suo, quòd [b] cùm semina-

† a dicens C. 12. 29. Δ b sicut granum. ǁ b. o. minus.

seminatum fuerit in terra || c *minimum* a *quidem est omnibus seminibus* b *quæ sunt in terra, & cùm seminatum fuerit* [*&*] a *creuerit,* † c *ascendit in arborem. & fit maius omnibus oleribus.* b *& facit ramos magnos,* c *ita vt* b *possint sub vmbra eius aues habitare,* [*&*] c *volucres cæli veniant & habitent in ramis eius. Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus donec fermentatum est totum. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas,* b *& talibus multis parabolis loquebatur eis verbum prout poterant audire,* c *sine parabola autem non loquebatur eis,* a *vt impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.* b *Seorsum autem discipulis suis disserebat omnia.* a *Tunc dimissis turbis venit in domum & accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri, Qui respondens ait illis: Qui seminat bonum semen, est filius hominis. Ager autem, mundus. Bonum verò semen, hi sunt filij regni. Zizania autem, filij sunt nequam. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis vero, consummatio seculi est. Messores autem, Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione seculi. Mittit filius hominis Angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus, & stridor dentium. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiendi audiat.*

|| autem Ramatus est omnib. & fit arbor. c. 13.8.9.

ALIAM PARABOLAM PROPOSVIT EIS, DICENS: SIMILE FACTVM EST REGNVM COELORVM.] Superior parabola desumpta est à semine quatenus significat verbum Dei: hæc verò parabola desumpta est etiam à semine bono, sed quantenus significat bonos homines, vt ipse Saluator etiam postea dignatus est aperire. Itaque sicut superiore significatum est vnum idemque semen non facere in omnibus fructum, & in quibus fructum facit, non eundem facere, ita hac significatur vsque ad consummationem seculi semper in Ecclesia Dei malos bonis fore permixtos, idque Deo permittente fieri in bonum electorum. Et quomodo illa valet, tum ad mouendum auditores, ne frustrà audiant verbum Dei: tum ad consolationem Discipulorum, ne ob id cessarent à prædicatione, quia in multis eam experturi erant fore infrugiferam: ita hæc valet etiam, & ad commouendum auditores, ne sibi ex eo placerent quod Christum videntur sequi, cuiusque gregi essent admixti, cùm semper mali speciem boni præferentes gregi suo essent admiscendi, & ad consolationem Discipulorum, & omnium bonorum fidelium, ne ex eo sibi displicerent ac scandalizarentur, quod suo gregi viderent malos esse admixtos. Proinde bene hæc parabola subiecta est superiori, tum quòd etiam à semine sit desumpta, sicut ex ea quæ sequitur ex Marco: tum ne semen illud quod non cecidit in spinas, sed in terram bonam, putaretur nullam mali seminis, vnde simul spinæ nascerentur an malæ herbæ habiturum admixtionem. Porrò imprimis hic dicendum de hac oratione. *Simile est regnum cœlorum homini qui seminauit &c.* quales multæ sequuntur postea, vt cùm dicitur regnum cœlorum simile grano sinapis, fermento, sagenæ, decem virginibus: homini qui facit nuptias filio suo: & sic de aliis. Itaque in his locutionibus plerique regnum cœlorum variè accipiunt, nimirum pro exigentia rei cui regnum cœlorum assimilatur, vt aliquando accipiant pro Rege cœlesti Messia, aliquando pro Rege cœlesti Deo patre, aliquando pro doctrina Euangelica, aliquando pro Ecclesia fidelium, aliquando pro fide, &c. Quare hoc loco intelligunt hunc sensum: Similis est Rex cœlestis Messias homini qui seminauit, &c. Cùm sequitur: *Simile est regnum cœlorum grano sinapis,* sic explicant: Doctrina Euangelij similis est, & sic de aliis. Verùm quoniam durum est, vt qui regit, aut lex regni dicatur regnum, ideo cõuenientius quidam sic has locutiones explicant, vt intelligatur regnum cœlorum dici simile alicui rei, quantum ad aliquid sui. Regnum enim cœlorum varia in se complectitur, nempe regem suum, legem suam, ac regni ciues. Itaque intelligunt regnum cœlorum aliquando ratione istius, aliàs ratione alterius dici alicui simile. Conuenientior autem, & facilior est explicandi eas locutiones ratio, qua suprà est indicata, circa caput Concordiæ 47. vt regnum cœlorum dicatur simile huic vel illi rei, quia in regno cælorum tale quid contingit, quale de huiusmodi narratur. Hinc Marcus in sequenti parabola dicit: *Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo jaciat sementem in terram,* pro quo Matthæus dicturus erat: Simile est regnum cœlorum homini qui iecit sementem in terram. Sunt enim huiusmodi locutiones ex phrasi Hebraica: qualis est in illo Isaiæ loco: *Nisi Dominus exercitum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus,* hoc est tale quid nobis contigisset quale contigit in Sodoma & Gomorrha. Cæterùm quoniam in parabola hac à se explicata, quædam Dominus reliquit intacta, quæ variè explicantur à diuersis, videlicet quid significet dormitio hominum, cuius occasione inimicus venit, & super seminauit zizania: quid significet abitus inimici: qui sint illi serui patris familias, qui ignorant vnde sint in agro zizania, & quærunt num velit ea colligi: ideo quò certiùs & solidius in huius, & aliarum parabolarum explicatione versemur, quædam hinc sunt annotanda, & imprimis, quod cùm omnis parabola obliquo, & figurato modo rerum quarundam naturam, & conditionem manifestet, ideò quemadmodũ in his, qui typum Christi gesserunt in veteri testamento, non oportet hunc typum exprimere in singulis eorum factis: & quomodo in allegoricis locutionibus non oportet singularum dictionum mysticam requirere intelligentiam, sed satis est explicare quid tota oratione significetur: ita & in parabolis non oprtet (teste etiam Chrysostomo) nimia cura in singulis earum verbis anxium esse, neque ea quæ in eis dicuntur, secundùm totum quod dicitur inuestigare, & singula velle accommodare ei rei ob quam parabola assumitur. Quanquam enim in parabolis nihil ponitur superfluè, non tamen necesse est, ob id omnia mysticum aliquid significare, quod ad eam rem pertineat, de qua est parabola. Quædam enim in eis admiscentur, tantùm vt expleatur, & constet narrationis ordo. Proinde ante omnia perspiciendum est, quid per parabolam autor ipse intenderit significare, & quorsum, ac qua

D. Chrys.

occasione dicta sit: hinc generali quodam modo vnum alteri comparare oportet, nec nimia curiositate de singulis coaptandis solicitum esse, sed eatenus ea, quæ in parabolis dicuntur rei ob quam dicuntur coaptare, quatenus conueniunt intentioni propositæ. Alioqui enim si singula quis velit exactè perscrutari, ac similia cuncta inuenire in rebus ob quas parabolæ assumuntur, & laboriosa admodum res erit, & animis curiosa forsitan, imò & in argutias quasdam a[illegible] hominem continget, quæ seipsas euertant, vt parebit in plerisque parabolis sequentibus. Itaque & in præsenti parabola, non opus est pro explicatione sensus, quem intendit Saluator, singula accõmodare, & excutere quomodo rei ad quàm spectat parabola, conueniant, sed satis est secundùm ea quæ Dominus pro parabolæ explicatione aperuit, generaliter adaptare exemplum parabolæ ad eam rem propter quam assumpta est, hoc nimirum modo: Sic contingit in regno Dei, quemadmodum si homo aliquis seminet bonum semen in agro suo, contingit inimicum eius inuidia commotum posteà superseminare zizania, nec tamen ille velit ea postquam apparere cœperint, à seruis suis eradicari, sed vult ea sinenda crescere vsque ad messem, ne in eradicandis zizaniis, conculcetur, & pereat, aut etiam simul eradicetur & triticum: qui, cùm messis tempus aduenerit, iubeat messoribus suis, vt triticum à zizaniis separantes, zizania quidem alligent in fasciculos comburendos, triticum verò congregent in horreum ipsius. Sic enim & in regno Dei filius hominis tum per se, tum per suos seminantes, passim in hoc mundo tanquam in agro suo, homines ad cæleste regnum prælectos veluti semen bonum, diabolus infestissimus hostis humanæ salutis, passim etiam superseminat, semperque seminabit impios homines velut zizania vbique eos iustis permiscens, qui etsi indigni sint iustorum societate: tamen propter eorum bonum sinendi sunt semper in congregatione eorum vsque ad consummationem sæculi, quando omnibus hominibus ex agro huius mundi per sanctos Angelos demessis & collectis, iusti ab impiis separati recondentur in horreo cœlestis regni: impii verò veluti in fasciculos collecti, tradentur igni infernali comburendi. Sic explicata hæc parabola eam adfert vtilitatem, ob quàm priùs dictum eam assumptam esse. Et tamen etiam sanctissimi, doctissimi, & antiquissimi patres, Hieronymus, Augustinus, & alii, pleraque imò singula huius aliarumque parabolarum excutiunt, vt ea diligentia non possit omnino reprehendi. Itaque per hoc quod dicitur in parabola, inimicum venisse ad superseminādum zizania cùm dormirent homines) per quod in parabola significatur noctu eum venisse, tempore scilicet oportuno) intelligunt significari zizania à diabolo seminata in mundo negligentia Episcoporum & præpositorum Ecclesiæ. Verùm cùm in parabola nō significetur illis verbis hominum negligentia, cumque etiam Christo, & Apostolis agentibus in terra, diabolus superseminauerit zizania, Iudam scilicet proditorem, Simonē Magum, & alios, simplicius fuerit illum tātùm intelligere significatum, diabolum superseminare zizania, cùm tempus & locum oportunum inuenerit, & omnem oportunitatem obseruare, quo Dei operibus noceat, etsi nullo sub bono: quanquam rectè intelligatur, quod iam ex illa intelligentia consequitur, tum maximè superseminare zizania, cùm videt dormientes Ecclesiæ prælatos. Quòd dicitur inimicus zizaniis superseminatis abiisse, significat diabolum quàm potest maximè studere vt lateat. Quòd dicitur zizania tum primùm apparuisse cùm ex bono semine herba creuisset, & fructum fecisset, quando scilicet, ex fructu dignosci potuerunt zizania à tritico, cùm priùs ob similitudinem dignosci non possent, significat ad tempus quidem plerunque, malos bonis permixtos ob sacramentorum, & nominis Christiani communionem, non posse statim discerni, cognosci autem tandem ex eo quòd non eosdem fructus proferant cum bonis. Porrò serui, qui dubitant num eradicanda sint zizania, rectè significant homines Deum timentes, & potissimùm ministros iustitiæ, qui desiderant impiorum eradicationem, qui ne præcipiti zelo peccent, docentur tolerare ad tempus, malos bonis permixtos agere. Ex eo autem quòd in parabola paterfamilias vetat eradicari zizania, & præcipit vt sinantur vtraque crescere, intelligit Diuus Chrysostomus significatum esse, non esse occidendos hæreticos, quos per zizania intelligit esse significatos, sicut & Augusti. & Hieronymus. Hinc & post Chrysostomum hodie plerique colligunt non esse comburēdos & occidendos hæreticos. Sed quàm malè hoc hinc colligatur, patet primùm ex ipsa Saluatoris explicatione, ex qua constat per zizania non tantùm hæreticorum dogmata, aut hæreticos esse intelligendos, sed in genere omnes malos, omnia, scilicet, scandala, & eos, qui faciunt iniquitatem. Quare non magis ex hoc loco colligi potest hæreticos non occidendos, quàm fures, homicidas, & id genus homines, quos nemo negauerit, iure, & pro vtilitate reipublicæ occidi. Nec id intelligendum est hoc loco prohibitum esse. Nam primùm, vt dictum est, non est necesse singula parabolæ applicare rei ob quam dicta, est, satis enim hìc est intelligere Dominum significare voluisse, vsque ad consummationem sæculi semper malos bonis permiscendos. Deinde si, hanc partem parabolæ, readaptare velimus, dicendum his verbis non prohiberi extirpationem huius vel illius mali, sed omnium simul malorum in genere, quod nihil aliud est, quàm non studendum, vt omnes simul malià consortio bonorum tollantur. Postremùm obseruandum, quòd additur, *ne fortè eradicantes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.* Ex eo enim intelligi datur, vt colligit Augustinus libr. 3. cap. 2. contra epistol. Parmen, quod cùm metus iste non obest, sed potiùs contrarium metuitur, videlicet, ne pereat, & triticum, nisi quædam zizania eradicentur, non solùm licitè eradicari ea, sed etiam necessariò eradicanda esse. Si enim propter conseruationem tritici non sunt eradicanda zizania, rursum eradicanda erunt, vbi conseruando tritico ita erit necessarium. Satis (inquit Augustinus) ostendit Dominus cùm causam præmisit dicens: *Ne forte colligentes zizania, &c.* quod cùm metus iste non subest, sed omnino de frumentorum certa stabilitate certa securitas manet, id est, quando ita cuiusque crimen notum est omnibus, & omnibus, execrabile apparet, vt vel nullos prorsus, vel non tales habeat defensores, per quos possit schisma contingere, non dormiat seueritas disciplinæ. &c. Proinde etiamsi specialiter per zizania hic hæretici intelligerentur, tamen ex prædictis patet quomodo ex hoc loco non consequatur illos non esse occidendos,

D.Hieron.
D.August.

D. Chry
D.Hiero

D. Ch[illegible]
D. Au[illegible]
D. Hiero[illegible]

dos. Imò quomodo potiùs contrarium ſequatur. Ideo autem Chryſoſtomus, & Hieronymus per zizania peculiariter intelligendo, putauerunt hæreticos, quòd per bonum ſemen ex prima parabola intellexerunt ſynceram Euangelicam doctrinam, cui contrariatur hæreticorum doctrina à diabolo ſuperſeminata in mundo, poſt Euangelii prædicationem. Auguſtinus verò ob id, hæreticos peculiariter hic ſignificatos intel[illegible], quòd Catholici malè viuentes, ſed per hæreſim aut ſchiſma ab vnitate Eccleſiæ nondum ſeparati, paleæ potiùs ſint ſimiles quàm zizaniis, quia palea etiam fundamentum habet cum frumēto, radicemque communem, vt videre licet libr. 2. quæſtio. Euang. cap. 10. Qui Auguſtinus in principio quidem, ſicut ipſe de ſe teſtatur in epiſtola ad Vincentium 48. & epiſt. ad Bonifacium comitem 50. eius fuit ſententię, vt non ſolùm putaret hæreticos non eſſe occidendos, ſed nec quauis ratione puniendos, vel cogendos, cùm iam tum à Conſtantino primùm, & deinde à ſequentibus Catholicis Imperatoribus ſtatutum eſſet, vt multa pecuniaria, aut etiam exilio plecterentur. Neque tamē commouebatur Auguſtinus multum hoc loco, ſed potiſſimùm, ne Eccleſia fictos Catholicos haberet, quos apertos nouerat hæreticos. Poſtea tamen exemplis edoctus, quàm leges illæ imperiales vtiles eſſent Eccleſiæ, & multorum ſaluti, eaſdem leges in multis locis defendit, & iuſtas eſſe oſtendit, frequenter tamē iudices ab occiſione hæreticorum auocans, non quòd eam iniuſtam exiſtimaret, ſed quod ea necdum ab imperatoribus ſtatuta eſſet hereticis, & quòd non viderentur lenitati Chriſtianæ competere, quam tamen etiam poſtea proſpexit, & docuit eſſe iuſtam: vt videre licet in lib. contra epiſt. Parmen. Ex quibus omnibus patet quàm nō ſatis Catholicè hoc tempore in Paraphraſibus quidam hunc locum de hæreticis tātùm expoſuit, intelligendum legentibus relinquens, eos non eſſe extinguendos, ſed tolerandos: Ex his etiam diſcere licet, parabolas duplici modo explicari poſſe. Vno modo, generaliter eas applicando ei rei, ob quam aſſumuntur, quantum id requirit Saluatoris intentio. Secundò ſingulas partes diligentiùs excutiendo. Vbi tamen cauendum, ne per nimiam curioſitatem, in ineptias aliquas incidatur. Eſt & tertiùs modus explicandi parabolas, quo ſcilicet parabolæ explicantur non ſecundum illam primam & præcipuam intentionem, ſecundùm quàm à Domino ſunt dictæ; ſed ſecundùm eum modum quo accommodantur à ſanctis doctoribus ad inſtructionem morum, pro exigentia diuerſorum locorum, & temporum. De quo modo dictum eſt ſuprà circa parabolam de immundo ſpiritu exeunte, & redeunte. Proinde in ſequentibus frequenter tres iſtos modos ſecernentes ſingulos proſequemur.

D. Chryſ. D. Hieron.

D. Chryſ. D. Auguſ. D. Hieron.

b Et dicebat: sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat, &c. Tertia hæc parabola, quæ eſt apud ſolum Marcum, etiam à ſemine deſumpta, & è præcedenti differt, quòd in hac nulla zizaniorum fit mentio: deinde quòd illa aſſumpta eſt ad ſignificandum permixtionem malorum cum bonis, hæc verò ad ſignificandum modum, quo Euangelicum ſemen fructificet. Et in illa quidem, ſemen accipitur pro filiis regni, hic verò rurſum, quemadmodum in prima, potiùs accipitur pro verbo regni, hoc eſt, doctrina Euangelica. Propter ſimilitudinem tamen huius parabolæ cum præcedenti videri poteſt neuter Euangeliſtarum vtrumque poſuiſſe. Porrò in hac parabola. Quod attinet ad literam, nihil eſt obſcuritatis, niſi quod verbum exurgat, cùm dicitur, *& exurgat nocte & die*, variè refertur. Poteſt enim referri ad hominem, ad quem refertur præcedens verbum, *dormiat*, quomodo intelligit Theophyl. vt ablatiuus, *nocte*, referatur ad verbum, *dormiat*, & *die*, referatur ad, *exurgat*, vt vult Caietanus, & ſignificetur ſemen creſcere tam dormiente in nocte, quàm ſatagente in die eo qui ſeminauit, hoc eſt, ipſo interim aliis ſuis negotiis vacante, citra omnem ipſius operam ſemen creſcere, poſtquam ſemel in terram iactum eſt. Poteſt & referri ad ſemen, vt ſignificetur illud exurgere nocte, & die homine dormiente, hoc eſt, illo, amplius nihil agente, imò neſciente aut non ſentiente. Hoc præmiſſo, parabola hæc primùm generali applicatione poteſt intētioni Saluatoris ſic accommodari, vt nihil aliud intelligatur per eam ſignificare voluiſſe, quàm præter hominum opinionem, ac ne ſentientibus quidem illis, Euangelicam doctrinam paſſim enaſcituram, & fructificaturam, non ſubitò quidem, ſed ordine quodam, donec ad perfectum ſuum fructum perueniat. Itaque hic erit ſenſus: Ita in regno Dei vſuueniet, quemadmodum cùm ſemen ab homine iactum in terra, vltrò citra eius qui ſeminauit operam, imò eo ignorante, nec ſentiente & aliud quiduis, ſiue die ſiue nocte, agente, è terra enaſcitur, & quidem primùm in herbam, mox in ſpicam vacuam, demum in ſpicam frumento plenam fructificans, quo facto demetitur. Sic enim, & Euangelica doctrina per me iam cœpta ſpargi, ac latius per meos ſpargenda in cordibus hominum, & agro mūdi huius, præter hominum opinionem ſubitò fructificare incipiet, ſenſim tamen ad perfectum: & prædeſtinatum à patre, omnium electorum fructum pertinget, quo iam producto, conſummatio ſæculi veluti meſſis aderit, quādo demeſſus Euangelicæ prædicationis maturus & perfectus, fructus, collectis ſcilicet iam omnibus electis, reponetur in horreum cœleſte. Secundùm hāc explicationem non eſt inquirendum quis ſit ille homo in parabola ſignificatus, qui ſemen iacit in terram, quo dormiente, imò neſciente ſemen ipſius fructificat. Sequitur autem hæc explicatio eam cōſtructionem literæ, qua verbum *exurgat*, refertur ad hominem qui ſeminauit quamuis poſſit etiam ſimiliter parabola explicari ſequendo alteram conſtructionem, vt facilè patet. Aliter poteſt hæc parabola tractari, vt ſingula penè diligentius excutiantur, & applicentur rei de qua eſt parabola, ſi intelligamus Dominum huius parabolæ inuolucro rectè docere voluiſſe Euangelii exordium, progreſſum, & conſummationem quarum primam & poſtremam partem ipſe palàm viſibili corpore peracturus eſſet, medium, hoc eſt, progreſſum inuiſibili Spiritus ſancti gratia adminiſtraret. Siquidem ipſe Dominus per vniuerſam Iudæam ſparſit ſementem Euangelicam. Mox eo peracto obdormiit, moriēs primùm, deinde reſurgens in quietem æternam. Vbi eo qui primus ſemen iecit in terram, veluti dormiente, ſemen Euangelicum ſecretis auctibus increſcit, nocte ſimul ac die, hoc eſt, in proſperis pariter & aduerſis, per omnem occaſionem, & promouentium, & reluctantium. Quod vt Chriſto veluti dormiente accidere videtur, ita, & veluti neſciente, eo quòd ſinat mundum aduerſus Euangelium tumultuari,

Theophyl.

Caiet.

 & propter

& propter illud suos grauia pati. Et quidem paruis initiis exortum est Euangelii regnum, si rem quis æstimet iuxta mundi speciem. Huius ergo exordium velut herba erat prouenientis Euangelici seminis, quod deinde mox occupare cœpit vniuersum orbem, nec desinet succrescere, donec maturuerit vniuersa seges, quod tum erit, cùm omnes prædestinati per Euangelium erunt vocati, & bonum ac maturum frumentum effecti. Tum rediturus est, qui semen in terram primus iecit, mundo iam conspicuus ea specie qua ascendit in cœlum, mitterque falcem ineuitabilis sui iudicii, qua omnibus succisis purum triticum reponet in horreum suum. Sic ferè quidam in paraphrasibus. Hæc autem applicatio parabolæ sequitur eam litteræ constructionem, qua verbum, *exurgat*, refertur ad semen, quomodo intelligit Diuus Hieronymus in Marcum, quanquam & Theophylactus parabolam hanc ferè secundùm posteriorem hanc explicationem tractet, referens tamen verbum, *exurgat*, ad hominem seminantem, sed coactiùs. Porrò quanquam in hac parabola secundùm præcipuam Domini intentionem per messem significetur consummatio sæculi, & successiuum Euangelici seminis incrementum, significatum per herbam, spicam, & plenum frumentum, pertineat ad diuersa sæcula, tamen secundùm tertiam illam tractandi parabolas rationem, potest etiam aptè hæc parabola applicari cuilibet particulari prædicatori disseminanti Euangelium in terra, ac intelligi semen illud in singulis Christianis suam habere herbam, deinde suam spicam, ac postremum suam maturitatem ac messem. In herbam enim enatum est in his, qui iam per baptismum nuper in Christo renati, innocentiæ virore lætam de se spem præbent. Qui iam excelsiores facti Euangelicæ pietatis profectu, spicas suas habent, succidendi falce, hoc est, morte, cùm iam pro suo modulo quisque maturuerit. Nam post mortem, & messem illam, triticum neque crescit, neque decrescit amplius in meritis, & bonis operibus. Obseruandum autem, quod ad litteram pertinet, verbum καρποφορεῖν, aliter accipi à Marco in hac tertia parabola, & aliter in prima. Hic enim dicitur semen fructificare, cùm tantũ in herbam & necdum in spicam enatum est. In prima verò parabola solùm illud semen dicitur fructificare, quòd in terram bonam cecidit, cùm quæ in spinis, aut in petrosa cecidissent, etiam in herbam germinarent. Sic etiam in hac parabola, aliter accipitur produxisse fructum, quàm in secunda accipitur apud Matthæum, facere fructum. Hic enim produxisse fructum dicitur, cum iam plenum frumentum esset in spica, & messis tempus adesset. Ibi verò diu ante messis tempus dicitur fecisse fructum, videlicet cum iam ex spicis distingui posset à zizaniis.

D. Hieron. Theophyl.

ALIAM PARABOLAM PROPOSVIT EIS DICENS: SIMILE EST REGNVM COELORVM, &c.] Ante quartam hanc parabolam, præmittit Marcus, qui eandem cum Matthæo habet hoc loco: *Cui assimulabimus regnum Dei, aut cui parabolæ comparabimus illud?* Qua quæstione, dum veluti hæsitabat cui rei potissimùm conferendum esset regnum Dei, magis attentos voluit reddere Dominus auditorum animos. Cùm autem superiori parabola Dominus significauerit modum incrementi regni cœlorum, hac iam parabola & sequenti (quas duas & Lucas habet cap. 13. alio tempore rursus dictas) significat vim regni cœlorum in crescendo, nimirum quòd ex paruis, & humilibus initiis mox processurum esset ad maxima. Porrò circa litteram in priore parabola dubium est quomodo granum sinapis dicitur minimum omnium seminum, cùm semen papaueris, rutæ & aliarum herbarum multarum deprehendatur minus semine sinapis. Deinde, quomodo dicitur sinapi ascendere in arborem, & facere ramos magnos, ita vt in eis volucres cœli habitent, quorum nihil apud nos experimur? Ad priùs dubium respondet Albertus Magnus granum sinapis dici minimum non in re, aut in quantitate, sed in proportione, quia scilicet relatum ad id quod producit, minimũ est omnium, hoc est, minus est omnibus aliis, si id quod ex eo producitur, conferatur cum his quæ ex aliis producuntur. Potest etiam dici, quod minimum dicit omnium seminum, quia inter omnia semina est valde paruum. Non enim est Græcè, minimũ omnibus seminibus, vt nos legimus in Matthæo, cùm sit oratio non satis Latina, nec minus omnibus seminibus, vt legimus in Marco, & cum illa oratio ineptum habeat sensum, nisi subintelligatur, minus est omnibus aliis seminibus, sed vtrobique est, μικρότερον ἐστι πάντων σπερμάτων, quod vertendum est, minimum est omnium seminum, quomodo in Matthæo vertit quidam: cum in Marco vertat, minus est omnibus seminibus. Ponitur enim hic comparatiuus apud Græcos vice superlatiui, quemadmodum & in illo Pauli, *Maior horum est charitas*, pro maxima horum. Idem dicendum de oratione quæ sequitur, *Fit maius omnibus oleribus*, pro quo Græcè est, γίνεται πάντων τῶν λαχανῶν μεῖζον, id est, fit maximum inter omnia olera. Ad alterum dubium dicendum, sinapi dici fieri arborem vel arbusculam, tum quod lignescat eius stipes, tum ob ramorum multitudinem, quanquam Marcus arboris nõ faciat mentionem, sed tantùm dicat ascendere, & fieri maius omnibus oleribus. Nam illud, *in arborem*, quod habent plerique libri apud Marcum, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinis manu descriptis, vt ex Matthæo & Luca videatur asscriptum. Iam etiam verisimile est pro regionum diuersitate semen sinapi esse varium, & alterum altero minus, atque quoddam in maiorem exurgere altitudinem, quàm quod est apud nos, quandoquidem Plinius & seminis huius varietatem, & foliorum sinapi diuersitatem indicat libr. 19. cap. 8. scribens in hunc modum de sinapi: *Æquinoctio autumni seruntur coriandrũ, anethum, atriplex, malua, lapathum, cerephyllon, & acerrimum sapore, ignei affectu, ac saluberrimum corpori sinapi, nulla cultura, melius tamen planta translata.* Et post pauca: *Sunt autem eius folia trium generum. Vnum gracile, alterum simile rapi folijs, tertium erucæ. Semen optimum Ægyptium. Athenienses napij appellauerunt, alij tapsi, alij saurion.* Idem libr. 20. cap. 22. maximas & varias huius virtutes ostendit contra omnes ferè morbos corporis, vt ob id minus mirum videri debeat, regnum cœlorum hìc comparari grano sinapis, cui similem etiam fidem postea Dominus requirit à suis. Quod verò ad sensum à Saluatore potissimùm intentum spectat, dubium est quid pertinens ad regnum cœlorum hic voluerit significare per ipsum granum sinapi, an scilicet ipsam doctrinam Euangelicam, de qua intellexit Diuus Hieronymus, an ipsam Ecclesiam primitiuam, de qua D. Chrysost. an ipsum regnum Dei, quo per Euangelium cœperat tum Deus regnare in hominibus credẽtibus.

Psal. 7[illegible]

1. Cor.

Sinapi virt.

D. Hieron. D. Chrys.

Nam

Nam his tribus poteſt optimè exemplum ſinapis accommodari. Cùm enim eccleſia primitiua in principio, quando adhuc recens in terra fundata & veluti ſeminata erat, vilis eſſet & parua, ſubitò veluti in arborem magnam excreuit, *ita vt impleret terram, & operuerit montes vmbra eius & arbuſta eius cedros Dei, extenderitque ramos ſuos à mari vſque ad mare.* vt habet propheta David. Sic, quòd penè in idem redit, & regnum [illegible] in principio quidem humile, & paruum, breuiſſimo tempore totum mundum occupauit, omnibusque regnis mũdi euaſit ſuperius. Quoniam autem & præcedentes ferè parabolæ, & ſequentes dictæ ſunt de doctrina Euangelica, videtur & hæc potiùs de ea eſſe intelligenda, quanquam in hac intelligentia includantur & duæ ſuperiores explicationes. Siquidem in incremento doctrinæ Euangelicæ conſiſtit & incrementum Eccleſiæ, & regni Dei, vt parùm referat cui horum trium exemplum ſinapi accommodetur. Porrò applicatio generaliter ſic fieri poteſt: Sicut granum ſinapis quantitate quidem minimùm eſt inter omnia ſemina, tamen ſeminatum in terra exurgit ſupra omnia olera, fitque arbuſcula, in cuius ramis habitent volucres cœli: ita Euangelium regni cœlorum, à me iam ſeminatum in terra, vile quidem habetur, & contemptibile, & omnibus aliis diſciplinis inferius, ſed tamen breui exurget longè lateque, ita vt & omnium doctrinam ſuperet, & in eo quamplurimi quieſcant ei adhærentes. Vt autem ſignula parabolæ diligentius excutiantur, bene certè Euangelica doctrina grano ſinapis comparatur. Primùm quidem ob cauſam quam Saluator indicat, nimirum quod in comparatione aliorum ſeminum paruum ſit & exiguũ. Sic enim & prædicatio Euangelii minima videbatur imprimis omnium diſciplinarum. Prædicabat enim hominem Deum factum, Deum mortuũ, & crucifixum, & prædicabat verbis ſimplicibus & per ſimplices, ob quod longè inferior videbatur dogmatibus philoſophorum, & libris eorum plenis ſplendore eloquentiæ, ac ſermonibus arte compoſitis. Secundò grano ſinapis rectè, comparatur ob eius efficatiam, non ſolum in creſcendo, quam efficaciam Dominus attingit, ſed etiam ob efficaciam ſinapis, quæ tantùm ſentitur cùm conteritur, & quæ valet ad pellenda venena, & omnes pene morbos curandos, vt autor eſt Plinius. Sic enim & doctrinæ Euangelicæ tum primùm acrimonia, & efficacia percipitur, cùm bene maſticatur, & per meditationem veluti frangitur, nec aliquod eſt morbi genus, quod non iſta ſanetur, quæ ignea ſua vi frigiditatem mentis mox pellit, & curat. Iam quod cùm alia ſemina in herbas tantum aut oleo exurgant, ſemen ſinapis in arborem potiùs exurgit, quàm in olera myſteria etiam conuenit ſecundùm explicationem Hieronymi. Philoſophorum enim dogmata cùm creuerint, tantùm in olera, & herbas quæ citò areſcunt, & corruunt ebulliunt, eo quòd nihil ſit in eis firmum, & ſolidum, ſed totum flaccidum, & marcidum. Predicatio autem Euangelica non in olera, ſed veluti in arborem magnam creuit, longe ſcilicet & latè diffuſa, & firmiter ſtabilita. Quod autem dicitur de volucribus cæli, myſterio etiam maximè conuenit. Eò enim ſignificatum eſt, eos tantũ conquieſcere in vmbra Euangelii: qui terreni relictis ad cœleſtia poſſunt ſubuolare, quanquam Hieronymus velit etiam Angelos poſſe intelligi: & quidam etiam intelligant ſignificatos homines ſublimes ſcientia & ſenſu. Cæterùm rami ſecundùm eum ſignificant Euangelicorum dogmatũ varietates, in quibus ſingulis ſingulæ volucres ſpirituales requieſcunt, & nidificant. Aut, quemadmodum indicat Theophylactus ſuper Marcum, rami ſignificant Apoſtolos, & diuerſos Euangelii prædicatores per orbem expanſos & diſperſos. Porrò Hilarius & Gregor 16. Mor. cap. 1. per granum ſinapis ipſum Chriſtum ſignificatũ intelligunt. Vilis enim videbatur Dominus quia fabri filius, & pauperrimus. At vbi cecidit in cor terræ, id eſt, quum mortuus eſſet, & ſepultus in horto, vltra menſuram omnium olerum excreuit, dum exceſſit omnium prophetarum gloriam, fecitque ramos pulchros, Apoſtolos ſcilicet, in quibus quieſcunt hi, qui priùs ob mentis leuitatem volucribus erant ſimiles. Huius ſenſus meminit, & Theophylact. ſuper Lucam. Quæ explicatio etſi non videatur eſſe à Domino præcipuè intenta, tamen in ſuperiore etiam continetur. Significatur ergo hac parabola idẽ quod in viſione Nabuchodonoſor per lapidem ab ſciſſum de monte ſine manibus qui factus eſt mons magnus, & impleuit terram vniuerſam. Eſt autem, & alia huius parabolæ explicatio, quam indicat Hieronymus, ſed quæ per accommodationem applicatur ad ſingulos homines pro ædificatione morum, vt quiſq; homo intelligatur ſeminare granum ſinapis, hoc eſt, doctrinam Euangelii in corde ſuo, cum illam in corde ſuo ſuſcipit, & humore fidei fouet, in quo deinde ita pullulabit & creſcet, vt in ramis bonorum operum eius Angeli ſint quieturi, aut ramis doctrinæ ſuæ poſſit, & alios obumbrabre, ac habitandi locum præbere. Cæterùm quod Marcus dicit de grano ſinapis, quod cùm ſeminatum fuerit, minus eſt omnibus ſeminibus. non ſic accipiendum, quaſi antequam ſeminetur, non ſit minus aliis, ſed videtur Marcus reſpexiſſe ad id quod per parabolam ſignificatur. Tum enim doctrina Euangelica videbatur minor aliis, cùm ſeminata eſſet & prædicari cœpta, cùm priùs non agnoſcetur.

a ALIAM PARABOLAM LOCVTVS EST EIS: SIMILE EST REGNVM COELORVM FERMENTO, &c.] Eodem ſpectat iſta parabola, quò & præcedens, atque ob id & hic ſunt tam variæ intelligentiæ, quàm in præcedenti. Nam Chryſoſtomus per fermentum vult ſignificatos eſſe Apoſtolos, hoc eſt, primitiuam Eccleſiam, Hieronymus verò Euangelicam prædicationem, quanquam eodem recidat ſenſus. Per hoc enim quòd Euangelica doctrina mundo permixta, totum mundum immutauit, & ad ſe traxit, etiam Apoſtoli, etſi numero pauci, totum mundum ad ſuum habitum tranſmutare cœperunt. Si autem per fermentum intelligantur ſignificari Apoſtoli, conuenit hoc cum eo, quod Paulus accipiendo nomen fermenti, in malam partem, Corinthium illum inceſtuoſum vocat fermentum, dicens: *Neſcitis quia modicum fermentum totam maſſam corrumpit?* Si verò intelligatur ſignificari Euangelica doctrina, quemadmodum potiùs debet, conuenit cum eo quod è contrariò Dominus hypocriſim, & doctrinam Phariſæorum vocat poſteà fermentum. Quoniam enim immutatio alterius, ratione cuius nomen fermenti alicui tribuitur & in bonum & in malum fieri poteſt, hinc nomen fermenti nunc in bonum, nunc in malum accipitur, ſicut pleraque alia. Porrò quia in litera dicitur in

[Margin notes: Pſal. 79. — D. Hieron. — Theophyl. — D. Hilar. — D. Greg. — D. Hieron. — D. Chryſ. — D. Hieron. — 1. Cor. 5. — Luc. 12.]

farinæ ſatis tribus, ſciendum hic nomen, *ſatis* non eſſe participium à ſerendo, ſed nomen eſt ſubſtantiuum, quod neque Latinum eſt, neque Græcum, neque Hebræum, ſed potiùs Syrum, ſignificans Paleſthinæ menſuræ quoddam genus, cui nomini apud Hebræos correſpondet סאה Saah, quam dictionem Diuus Hieronymus in veteri teſtamento aliquando vertit ſatum, aliquando modium. Nam Geneſ. 18. vertit ſata, vbi etiam fit mentio trium ſatorum. Sic enim Abraham ait Saræ: *Accelera, tria ſata ſimilæ commiſce,* Et rurſum 1. Reg. 25. vbi legimus, quinque ſata polentæ Abigail attuliſſe Dauidi. His enim locis eſt סאים Seim à סאה Sea. At 4. Reg. 7. vertit modium, vbi legimus: *Cras modius ſimilæ vno ſtatere erit, & duo modij hordei ſtatere vno.* Hic enim habent Hebræa, Saah, id eſt ſatum. Quantus autem, & qualis fuerit iſte modius qui ſatum dicitur, non ex Hebræis tantum authoribus, ſed ex ipſius Hieronymi tranſlatione licet intelligere. Nam Ruth 2. capite ſic legimus: *Inuenit hordei quaſi ephi menſuram, id eſt, tres modios.* Vbi hæc verba, id eſt, tres modios, non ſunt in Hebræo, ſed addita ſunt explicandi gratia, *Ephi*: ergo, vel, vt dicunt Hebræi, Epha, tres continet modios, tales proculdubio qui in Paleſthina dicebantur Satum. Eſt ergo Satum tertia pars Ephi, ſicut Gomer eſt decima pars Ephi, & Ephi decima pars Cori, vel Chomer: Vnde ex verſione Hieronymi bene ſic legitur Iſaiæ 5. *Triginta modij ſementis facient modios tres*, cùm Hebræa habeant, & ſemen Cori (vel Chomer) faciet Ephi. Cùm enim Ephi tres continet modios, & Ephi decima pars ſit Cori, vt dicitur Ezechiel. 45. conſequitur Corum continere triginta eorum modiorum, quorum tres continet Ephi. Quod ergo hic dicitur, *in farinæ ſatis tribus*, idem eſt, ac ſi dixiſſet, in farinæ modis tribus, aut, in farinæ menſura Ephi, aut decem Gomer. Proinde mirum videri poſſet quod Hieronymus veluti ſui oblitus ſcribit hoc loco in commẽt. ſuper Matthæum: Satum, inquit, genus eſt menſuræ iuxta morem prouinciæ Paleſthinæ, vnum & dimidium modium capiens. Niſi veriſimile eſſet, Hieronymum illud ſumſiſſe ex Ioſepho, qui libr. antiquit. 9. capit. 4. ſic habet: *Satum fert modium vnum & ſemis Italicum.* Itaque de alio modio loquitur Hieronymus hic in comment. ſuper Matthæũ, nempe Italico, ſecutus Ioſephum, & de alio modio, cùm pro ſato vertit modium, vt diuerſæ ſunt menſuræ diuerſorum locorum & regionum. Et quoniam in menſuras hic incidimus, pro quorundam locorum explicatione obiter hic ſciendum eſt, Hieronymum in ſua verſione nomen modii ponere nonnunquam, non vt correſpondeat menſuræ, quæ Satum dicitur, ſed ei, qui dicitur Epha vel Ephi, vt cùm legitur, *Statera iuſta, iuſtus modius, æquuſque ſextarius.* Et, *Non erit in domo tua modius maior & minor, modius æqualis & verus erit tibi.* Et: *Coxit hœdum, & de farinæ modio azymo panes.* His enim aliiſque quibuſdam locis Hebræa habent Epha, quod, vt patet ex ſuperioribus, Hieronymus vertit aliquando, tres modios. Vnde neceſſe eſt intelligere, Hieronymum aliquando loqui de modio maiore, quod tria continet ſata: aliquando de modio minore: quod idem eſt cum ſato. Et quidem cùm Epha vocat modium. patet ex Ioſepho eum loqui de modio Attico. Siquidem Ioſephus libr. 15. antiquit. cap 11. Corum dicit habere modia Attica decem. Quare cum Epha

D. Hier. | Geneſ. 18. | 4. Reg. 7. | Ruth 2. | Iſaia 5. | Ioſeph. | Varietas modii. | Leuit. 19. | Deut. 25. | Iudic. 6.

A ſit decima pars Cori, conſequitur Epha vnum continere modium Atticum. Qualis autem ſit modius ille qui correſpondet ſato, incertum mihi eſt, niſi quòd Theophylactus ſcribat, Satum valere modium ſuæ regionis. Satum, inquit, menſura erat Hebræorum, ſicut apud nos eſt modius, vel decalitra. Hinc eſt quod 1. Reg. 1. Quidam libri noſtri habent, Annam poſtquam ablactaſſet Samuelem adduxiſſe eum Domino *in tribus vitulis, & vno modio farinæ.* Sic enim habent Biblia iam impreſſa veluti emendatiora. Alii habent *in tribus vitulis, & in tribus modiis farinæ.* Nam ſic etiam in libris ſcriptis antiquis legitur. Eſt autem hoc loco Hebræis Ephi, quod, vt patet ex prædictis, Hieronymus nunc vertit per modium, nunc per tres B modios. Illud mirandum in verſione Hieronymi, quòd nomen, *Satum*, aliquando ponitur pro Ephi, aliquando pro Batho, quæ duo menſuræ idem quidem continent, vt patet Ezechielis 45. ſed hoc differunt, quod Ephi aridorum, Bathus ſit liquidorum menſura. Nam Numeri 5. vbi legimus præceptum viro zelotypo, vt offerat pro vxore ſua *decimam partem ſati farinæ hordeaceæ*, pro Sati, Hebræa habent Ephi. Et 2. Paralip. 2. vbi legitur Salomon promittere operariis Thyriis vini viginti milia metretas oleique ſata viginti milia, pro Sata Hebraicè eſt Bath, hoc eſt, Bathus, ſicut & pro, metretas. Porrò quod ad propoſitum attinet, ex prædictis vtcunque ſuſpicari licet quare ad literam de tribus ſatis potiùs quàm quatuor C aut duobus fiat mentio, nimirum quod mulieris coctur æ panem vt in plurimum Ephi, hoc eſt, tria ſata commiſcerent. Sic enim tria ſata commiſcuit Sara, ſic de Ephi coxit panes azymos Gedeon. Sic Anna Ephi farinæ attulit Domino oblatura filium. Poteſt autem generalis applicatio parabolæ fieri in hunc modum: In regno cœlorum tale quid accidet, quale fit cùm modicum fermentum abditur ſub magna aliqua farinæ conſperſione, ibique relinquitur, donec exigua illa maſſa totam farinæ vim affecerit, atque in ſuam traxerit naturam. Sic enim & regni cœleſtis doctrina, etſi in ſpeciem exigua, ac paucos adhuc habens ſectatores, tamen permixta toti orbi, clanculum & D occulta quadam vi, eum totum transformabit in ſuam naturam: nec priùs deſinet vim ſuam exercere, quàm vi ſua omnes affecerit qui prædeſtinati ſunt, & electi. Itaque ſecundùm hanc explicationem non erit excutiendum quid per mulierem, cuius fit in parabola mentio, ſignificetur, quidve per numerum ternarium ſatorum farinæ. Secundùm tamen illam rationem fuſiùs explicandi parabolas, rectè fermento Euangelica doctrina comparatur, non ſolùm ob cauſam in ſuperiori explicatione ſignificatam, nimirum quod parua licet occulta vi multa transmutet, ſed etiam E quod totum mundum inſipidum priùs, ſapidum reddidit, ac diuerſas gentes in vnum Eccleſiæ corpus vniuit, quemadmodum, & modicum fermentum diuerſis farinæ menſuris commixtum totam conſperſionem in vnum ſimul corpus vnit. Deinde quòd homines mortuos ad virtutis opera, viuificet ad virtutum operationem, quemadmodum farinam, per ſe rem mortuam, fermentum quodammodo viuificat, ſurſum eam aſcendere faciens. Iam per mulierem, per quam quidam Eccleſiam primitiuam intelligunt, rectiſſimè intellexerimus cum Diuo Auguſtino ſignificatam Dei ſapien-

Theophyl. | D. Hilar. | 1. Reg. 1. | Theo. | D. | D. Aug.

sapientiam, quæ Euangelicum fermentum orbi prudenter & clanculum admiscuit. Per tria sata, quæ etiam variè accipiuntur, commodissimè intelligemus tres totius mundi partes. Nam & Hilarius testatur quosdam, tres istas mensuras ad trium gentium vocationem ex Sem, Cham, & Iaphet retulisse. Porrò posteritas Sem, Asiam inhabitauit: posteritas Cham, Aphricam: & posteritas Iaphet, ex magna parte Europam. Pro mysterii autem alicuius significatione videtur potiùs dictum à Domino de tritus satis quàm de Ephi, quæ mensura tria continet sata. Diuus Hilarius rursum hic per fermentum intelligit significatum Christum, eo quòd accepta à nobis natura, virtutem diuinitatis suæ, humanæ naturæ communicauerit. *Fermentum enim de farina est, virtutemque accepatam aceruo sui generis reddit. Hoc ergo fermentum, mulier synagoga per iudicium mortis abscondit, arguens legem & prophetas Euangeliis dissolutos. Hoc autem in farinæ mensuris tribus, id est, legis, Prophetarum, & Euangelicorum æqualitate coopertum, vnum omnia fecit, vt quod lex constituit, & prophetæ nunciauerunt, idipsum Euangeliorum profectibus expleatur.* Hæc ille. Cæterùm secundùm moralem intelligentiam, quam præter præcipuam intelligentiam omnes ferè habent parabolæ, per mulierem abscondentem fermentum in tribus farinæ satis, rectè intelligitur anima hominis, quæ prædicationem euangelicam occultat, & commiscet tribus suis partibus, quæ sunt rationalis, concupiscibilis & irascibilis, ita vt fiat vna ex his contemperatio per doctrinæ communionem, ac totus homo fiat spiritalis, ita vt nec rationalis eius pars labatur in dogmatibus, nec irascibilis, aut concupiscibilis, absque ratione ferantur, sed fermententur omnia, & assimilentur sermoni Dei, & ratione quidem possideat homo prudentiam, in irascibili odium contra vitium, in concupiscibili desiderium virtutum. Sic Theophylactus super lucam, & Diuus Hieronymus super Matthæum: quorum vterque indicat per tria sata intelligi posse etiam tres eas partes in quas Paulus hominem diuidit: spiritum, animam, & corpus, inter quas partes communione verbi Dei vna fit contemperatio, vt in vnum redactæ non discrepent inter se Diuus Bernardus lib. de considerat. 5. parabolam hanc Diuæ Virgini accommodat, vt ipsa sit mulier quæ fermento suæ fidei in vtero suo commiscuit tria sata, hoc est, coniunxit in vnitatem personæ tres Christi naturas.

a HÆC OMNIA LOCVTVS EST IESVS IN PARABOLIS AD TVRBAS b ET TALIBVS, &c.] Marcus hic alteram indicat causam ob quam Dominus in parabolis loqueretur ista turbis, cùm dicit, *prout poterant audire*, quo significat, Dominum voluisse aptare suum sermonem ad captum auditorum, & ob id locutum in parabolis, quòd nudi sermonis nondum essent capaces, ac parabolas suas desumpsisse à rebus vulgaribus, per quas idiotæ vtcunq; induci, & parari possent ad mysteriorum captum. Vnde constat rationem illam superiùs à Domino redditam, ad reprobos tantùm spectare vt dictum est. Multis autem loquebatur parabolis variè vnam eademque rem significans, vt (inquit Hieronymus) quasi diues paterfamilias inuitatos diuersis cibis reficeret, & vnusquisque secundùm naturam sui stomachi varia alimenta susciperet. Illud autem quod habent Matthæus, & Marcus, *& sine parabolis non loquebatur eis*, quanquam possit secundùm Augustinum intelligi, quod nunquam Dominus turbis locutus sit sine parabolis, quia scilicet in omni sermone ad turbas immiscuerit parabolas, rectiùs tamen Chrysostomo intelligitur significari Dominum tunc sine parabolis, hoc est, præter parabolas, nihil locutum, quanquam aliis temporibus pleraque sine parabolis doceret turbas. Sequitur enim, *seorsum autem discipulis suis disserebat omnia.* Omnia ergo quæ tum fuerat locutus, parabolæ erant, quæ explicatione opus habebant. Proinde cum priùs habitum est in Matthæo, *locutus est eis in parabolis multa*, non est intelligendum ideo dici multa, quia non omnia, sed quia omnia multa erant. Porrò quomodo Matthæus dicat in Christo illud Psalmi: *Aperiam in parabolis os meum*, &c. impletum, & locutum ideo in parabolis Dominum vt illud adimpleretur, cùm illud dictum sit in sensu longè diuerso ex persona Asaph prophetæ, qui his verbis præfatur prolixo illi carmini, in quo miracula Dei in populo Israëlitico exhibita decantat, dictum satis est circa caput Concordiæ 11. Ex his enim quæ ibi dicta sunt, patet dupliciter hunc locum, ac similes intelligi posse. Priori modo simpliciter, vt impleta in Christo dicatur hæc scriptura, quia in ipso verificata, eique competens. Itaque sensus erit. In parabolis loquebatur Dominus omnia, ita vt verè competeret, quod dictum est per prophetam, &c. Secundùm hunc enim sensum coniunctio, *vt*, debet accipi consecutiuè. Altero modo, magis propriè hæc scriptura intelligi potest dici impleta in Christo, si intelligamus Asaph prophetam sic quidem istud dixisse ex propria persona, vt tamen etiam hoc dicens typum Christi gereret, sicut Christus ferè in omnibus figuratus est, quæ in veteri testamento aliquibus laudi tribuuntur. Itaque sententia hæc quanquam suo modo impleta sit in Asaph, tamen perfectissimè impletur in Christo, vt cui excellentiori modo competit, & qui in Asaph fuit figuratus tanquam absolutissimus doctor. Ideo enim videtur Matthæus dixisse, *per prophetam*, vt significaret ex intentione Spiritus sancti ad Christum pertinere hanc scripturam, & non solùm per accommodationem. Secundùm hunc ergo sensum coniunctio, *vt*, potest accipi vt causam & finem denotet. Diuus Hieronymus certè intelligit hãc scripturã propriè pertinere ad Christum, & ob id omnia quæ in illo Psalm. 77. narrantur de exitu ex Ægypto, & signis à Deo patratis, esse parabolica, & significare abscondita sacramenta ad Christum pertinentia. Citatur autem testimonium istud, hoc magis secundùm Hebraicam veritatem, quàm secundùm septuaginta translationem, quanquam nec Hebræa ad verbum curauerit adducere Euangelista, contentus reddidisse sententiam. Septuaginta enim sic habent, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς, hoc est, Aperiam in parabolis os meum, loquar problemata (pro quo nos habemus, propositiones) ab initio, Hebræa verò habent: Aperiam in parabola os meum, eructabo ænigmata ab antiquo. Quò autem intelligatur in quo sensu ea sententia conueniet Asaph, qui in eo Psalmo nullas videtur assumere parabolas: & in quo sensu Christo, (nam non in eodem sensu vtrique conuenit) deinde quoniam hic, & in aliis multis locis frequens est vsus huius dictionis, *parabola*, scien-

Parabola quid sit. sciendùm in primis, dictionem Græcam, *parabola* propriè significare collationem, aut comparationem qua res diuersæ ostenduntur in aliquo esse similes. Dicitur enim *παραβολὴ* à *παραβάλλω*, comparo. Vnde frequenter vertit interpres eam dictionem per, similitudo. Differt ergo parabola propriè dicta à Parœmia, vel prouerbio: quod est celebre aliquod dictum, scita nouitate quadam insigne. Differt & ab alegoria, & ænigmate. Allegoriæ enim & ænigmata plus dissimulant: & collationem non habent: parabolæ verò per collationem manifestè quod tendunt explicant. Itaque *parabola* propriè est secundùm Quintilianum, cùm sic dicitur: Tam fortiter apud Hipponem fecit Scipio, quàm apud Vticam Cato. Sic *parabola* propriè est quod dicit Dominus: *Sicut in diebus Noe, ita erit & auentus filii hominis*, Allegoria verò, imò ænigma, hoc est, obscura allegoria qua aliud innuitur, aliud significatur, est quod habetur Iudic. 9. *Ierunt ligna, vt vngerent super se regem*, &c. & Iudic. 14. *De comedente exiuit cibus, & de forti egressa est dulcedo.* At in scriptura nomen parabolæ accipitur & pro parœmiis & pro ænigmatibus, & generaliter pro omni sermone tecto, ac sententiis grauioribus, quæ non cuiusuis intelligentiæ sunt expositæ, sed indigent apud imperitiores aliqua explicatione. Quæ scripturæ phrasis ab Hebræis manauit, qui per משל maschal (quæ dictio propriè parabolam significat & similitudinem,) significant omnem obscuriorem sermonem, & grauiorem sententiam, qui recorditi aliquid in se habere videatur, & enarrationem aliquam apud imperitos requirit, eo quòd huiusmodi sententiæ ferè cum collationibus efferantur & similitudinibus. Vnde parœmiæ Salomonis, Misle, hoc est parabolæ, dictæ sunt. Eodem modo accipiunt suum חידה hhida, hoc est, ænigma. Hinc Prouerb. 1. Parabolæ, interpretationes, verba sapientium, & ænigmata pro eodem accipiũtur. Propriè ergo accipitur parabolæ nomen, cùm Saluator dicitur dixisse parabolam comparans regnum cœlorum alicui rei, vt cùm dixit, simile esse regnum cœlorum fermento, grano synapis, decem virginibus, sagenæ missæ in mare, &c. Hic enim aperta fit collatio, quamuis non tam ob collationem & comparationem videantur huiusmodi sermones Domini, dici parabolæ, quàm ob tectam eorum significationem. Accipitur autem non pro sermone aliquo, sed re alicuius similitudinem gerente, cùm ad Hebræos 11. dicitur Abraham accepisse Isaac in parabola, hoc est in similitudinem & typum Christi occidendi & resuscitandi. Pro allegoria autem accipitur, cùm 14. cap. Lucæ dicitur Dominus dixisse parabolam ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent. Ibi enim nulla est collatio, sed per exemplum humanum aliud vult significare quàm dicit. Sic & pro ænigmate accipitur Ezechiel. 17. vbi parabola vocatur ænigma duarum aquilarum. Et prima parabola de semine, parabola quidem dicitur, cùm tamen allegoriæ vel ænigmatis magis habeat speciem. Absque enim aliqua collatione dicitur: *Ecce exiit qui seminat*, &c. Pro prouerbiis autem & grauioribus sententiis accipitur, cùm omnes parœmiæ & sententiæ dicuntur parabolæ: & cùm Petrus apertam satis illam sententiam Domini vocat parabolam: *Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod procedit de ore, hoc coinquinat hominem.* pro prouerbio rursum & vulgato sermone accipitur, cùm dicitur in Psal. *Et factus sum illis parabolam*, hoc est, factus sum illis fabula, ac mei passim cum irrisione mentionem fecerunt. pro prophetia accipitur Num. 24. cùm Balaam dicitur assumpta parabola de variis gentibus prophetasse, cum in quibusdam illis propheetis nulla sit vel collatio, vel allegoria. Hinc intelligi potest quomodo testimonium hìc citatum conueniat Asaph, & quomodo Christo. Asaph enim dicit se locuturum parabolas, & ænigmata ab initio, hoc est, quæ olim contigerunt, eo quòd admiranda essent, quæ narrabat, & recondita quædam in illis lateret sapientia, quæ per ea, quæ olim contigerunt, populum suum propheta instruere volebat, & quædam etiam ad futurum Messiam spectantia in typo canere, Christo verò competit veriùs hæc sententia: eo quòd in propriè dictis parabolis os suum aperuerit, & è plenitudine cœlestis suæ sapientiæ eructauerit ea quæ ab exordio mundi fuerunt abscondita hominibus. Vnde patet illud, *ab initio*, pro quo Euangelista habet, *à constitutione mundi*, hoc est, ab eo tempore quo mundus constitutus est, & fundamenta eius iacta sunt non eodem modo debere accipi, cùm hoc testimonium Asaph, & cùm Christo tribuitur. Euangelista enim parùm mutato testimonio sic illud citauit, quomodo proposito suo maximè quadrabat, & Christo peculiariter competebat.

Matt. 24. — Iudic. 9. — Matt. 15. — Psal. — Dan. 12.

TVNC DIMISSIS TVRBIS VENIT IN DOMVM, ET ACCESSERVNT AD EVM DISCIPVLI.] Explicatio hæc parabolæ satis est plana, vt non sit opus circa eam dicere multa, nisi quòd in ea quædam sint notanda. Et primum quidem quòd electi per bonum semen significati, dicuntur Hebraica phrasi *filii regni*, pro eo quod est homines ad regnum cœleste præparati, quodque filii regni non dicuntur hic iidem qui, Matth. 8. ita appellantur, cùm dicitur, filii autem regni eiicientur in tenebras exteriores. Ibi enim dicũtur filii regni secundùm hominum existimationem & iudicium, hìc verò secundùm diuinam prædestinationem. Deinde quod reprobi per zizania significati vocantur similiter Hebraica phrasi, *filii nequam*, hoc est, diaboli (nam nequam hìc esse genitiui casus Græca docent, τοῦ πονηροῦ) nimirum quia illius imitatores & sectatores, non autem quòd ab eo creati & geniti. Idem postea scandala vocantur. Quid enim per *scandala* intelligat, significat cùm subditur, *& eos qui faciunt iniquitatem.* Nam hic coniunctio & accipitur expositiuè, vt scandala sint hi qui operantur iniquitatem, hoc est, vt priùs dictum est, operarii iniquitatis, & dediti iniquitati qui ideo dicuntur scandala, quia siue verbo, siue vita valde offendunt, veritati vel pietati impedimẽtum præbentes. Vel quia ex eorum cum bonis permixtione & fœlicitate plerique scandalizantur, & humanum aliquid patiuntur: quemadmodum serui, de quibus in parabola, offendebantur quod viderent zizania permixta bono semini. Tertiò notandum quod dicit Dominus: *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris.* Duo enim hic obseruanda: alterum, quod iustos fulsuros dicit sicut sol, in quo videri potest allusisse ad illud Danielis, quod de doctis dicitur: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendo firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates* Et bene quidem dicit: *Tunc fulgebunt*, quia tunc liberati erunt à malorum permixtione, à miseriis huius

huius,vitæ,ab omni errore & peccato,per quæ omnia eorum fulgor,& gloria hic obſcuratur, Alterum eſt, quod dicit,*in regno patris eorum.*Cum enim prius dixit: *Mittet filius hominis Angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcandala*,regnum ſibi tribuit,hic verò regnũ Patri tribuit,ſignificans æqualem ſuam cũ patre poteſtatem cum quo habet regni conſortium. Sed de regno Dei loquens, quod in terris eſt vſq; ad iudicii diem,malos habens bonis permixtos, bene ſibi tribuit regnũ:patri verò, cùm loquitur de regno Dei quod erit poſt iudicium. Nam regnũ Eccleſiæ peculiariter à patre accepit filius,quãdiu in eo humanitatis ſuæ meritis agit,interpellãdo pro nobis,& ſpiritum ſuum impertinendo,mortemq; ſuperando, Cũ autem inimica mors deſtructa erit,& ſubiecta erũt ei omnia,& cuncta parata erunt ob quæ homo factus eſt,*tunc*,inquit Paulus,*& ipſe filius ſubiectus erit illi, qui ſibi ſubiecit omnia*,vocabiturq; deinde Dei regnum.

1. Cor. 15.

PARABOLÆ THESAVRI, MARGARITÆ, ET SAGENÆ. Matthæi 13. CAPVT LIII.

SImile eſt regnum cœlorum theſauro abſcondito in agro, quem qui inuenit homo, abſcondit: & præ gaudio illius vadit, & vendit vniuerſa quæ habet, & emit agrum illum. Iterum ſimile eſt regnum cœlorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas. Inuenta autem vna pretioſa margarita, abijt, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam. Iterum ſimile eſt regnum cœlorum ſagenæ miſſæ in mare, & ex omni genere piſcium congreganti, quam, cùm impleta eſſet, educentes & ſecus littus ſedentes, elegerunt bonos in vaſa, malos autem foras miſerunt. Sic erit in conſummatione ſeculi. Exibunt Angeli, & ſeparabunt malos de medio iuſtorum, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus, & ſtridor dentium. Intellexiſtis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam Domine. Ait illis: Ideo omnis ſcriba doctus in regno cœlorum, ſimilis eſt homini patrifamilias qui profert de theſauro ſuo noua & vetera.

SIMILE EST REGNVM COELORVM THESAVRO ABSCONDITO IN AGRO, QVEM QVI INVENIT HOMO ABSCON. &c.] Parabolæ huius capitis videntur dictæ à Domino in domo, præſentibus Apoſtolis tantũ aut diſcipulis,vt apparet ex eo quod Saluator in fine illius dixit: *Intellexiſtis hæc omnia?* Et ſanè ad diſcipulos magis quàm ad vniuerſos pertinent, vt ex explicatione ſatis patebit. Præcedentibus duabus parabolis vltimis declarata eſt vis Euangelicæ doctrinæ: at duabus iam ſequentibus eiuſdem pretium ſignificatur, & quanto ſtudio meritò eam quiſque ſibi parare debeat indicatur, nimirum quod omnibus omiſſis ad hanc vnam aſſequendam ſit conandum, quodque vel bonorum omnium temporalium iactura ſit comparanda. Quanquàm enim plerique ſimilitudinem theſauri, & margaritæ adaptent ad alia, nempe ad Euangelicam perfectionem, vel vitam, aut ad Chriſtum ipſum aptiſſimè tamen aptantur hæ ſimilitudines ad idem ad quod præcedentes, nempe ad Euangelicam doctrinam, vel ſapientiam, ad quam accommodari poteſt prior parabola, hoc modo: Simile quid in regno Dei accidere conuenit, quale eſt cum quiſpiam inuento theſauro abſcondito in agro alieno, vt illo potiatur, primùm diligenter eum abſcondit,ne illi præcipiatur,deinde omnibus ſuis bonis diſtractis,emit agrum illum. Sic enim & in regno cœlorum, veluti theſaurus quidam eſt in agro abſconditus, cœleſtis ſcilicet ſapientia,hominibus quidem tecta, & incognita,nec cuiuis facilè obuia, ſed tamen cum omnibus huius mundi bonis non conferenda. Hanc ergo qui inuenit(inuenit autem qui eam agnoſcit)ſi frugi homo fuerit, & ſolicitè proſpiciet ne eam ſemel inuentam amittat, & vt perfectè poſſideat, etiam omnium bonorum ſuorum temporalium diſtractione & renuntiatione eam ſibi comparare non ceſſabit, exonerans ſe ſæcularibus negotiis, vt intendere poſſit totus ſapientiæ Euangelicæ. Secundùm hanc explicationem non erit excutiendum,quid ſigillatim ſignificetur per agrum, in quo theſaurus eſt abſconditus,quemq; emit qui theſauri erat cupidus: deinde nec quomodo abſcondat quis theſaurum Euangelicum repertum. Per theſaurũ enim in agro abſconditũ, ſignificatur theſaurum Euangelicum tectum eſſe,& occultũ hominibus, per hoc quod inuentum theſaurum homo dicitur abſcondere, ſicut ad litteram ſignificatur illius ſolicitudo curantis ne ab alio theſaurus præripiatur,ita in ſenſu myſtico ſignificatur ſolicitam debere eſſe mentẽ eius qui inuenit theſaurum Euãgelicum, ne inuentum perdat. Alioqui ſi ſigillatiùs quis horum requirat ſignificationes, per agrum rectè quis intellexerit vel Chriſtum,in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſciẽtiæ Dei abſconditi,quemq; quodammodo ſibi emit qui omnium etiam facultatum diſpendio eum poſſidere ſatagit,vel Eccleſiam,in qua thæſaurus Euangelicus abſconditus latet incredulis. Hanc enim ſimiliter etiam ſibi quadam ratione emit, qui bonorum ſuorũ iactura illius ſe membrum facit. Per hoc quòd dicitur inuentum thæſaurum homo abſcondere,intelligi poteſt ſignificatum.thęſaurũ Euangelicum abſcondendum eſſe in corde, ne perdatur: quemadmodum intelligit D. Hierony.,aut abſcondendum eſſe ab humanis laudibus, & malignis ſpiritibus quomodo Greg. Non enim iactanter oſtẽtandus eſt, ſed de eo inuento, quiſq;apud ſe in ſinu gaudere debet. Porrò per hoc dicitur in parabola homo thęſauro inuento vendidiſſe omnia quæ habebat,idq; cum gaudio, & ſic emiſſe agrum illũ, videtur Dominus ſignificare voluiſſe, conuenire vt & propter Euangelicum theſaurum aſſequẽdum quis omnes facultates ſuas vendat & diſtrahat, idq; cum gaudio: perſuaſus ſe hac ratione non iacturã facere, ſed lucrũ,ac dicens cum Pſalm. *Bonum mihi lex oris tui ſuper milia auri & argenti*, vt hæc parabola & ſequens ad perfectionis ſtudioſos pertineat,quales erãt Diſcipuli, quibus hæc & ſequentes parabolæ vidẽtur eſſe ſeorſum dictæ. Vt autẽ etiam ad vniuerſos hæc referantur, qui Euangelicum thæſaurum poſſidere volũt,intelligendũ erit per illa ſignificari, proprias voluntates & paſſiones quas priùs quis habuit, abiiciẽdas eſſe gentilibus itẽ dogmatibus atq; Iudaicis, & mundi voluptatibus renunciandũ eſſe ei,qui volet Chriſtũ ac Chriſti doctrinã lucrifacere,ac paratũ illũ eſſe debere etiã facultates omnes abiicere & relinquere,ſi is caſus incidat,vt non poſſit eas ſimul cum

D. Hieron.
D. Greg.
Pſal. 118.

B. Virgil. cum Christo possidere. B. Vigilius libro tertio contra Eutychen per thesaurum in agro absconditum, intelligit Christi diuinitatem in carne eius latentem, atque ob id eum qui thesaurum receperat non statim illum abstulisse de agro, sed voluisse simul cum illo acquirere & agri possessionem, quòd non prosit agnouisse Christi diuinitatem, nisi cum ea etiam ipsius confiteamur humanitatem. Cæterum sequens parabola de vna pretiosa margarita omnium bonorum dispendio comparata, ad idem significandum assumitur ad quod præcedens: sed hoc interest, quod in superiori proponitur thesaurus casu inuentus: in hac verò proponitur margarita studio & inquisitione inuenta tandem. Itaque sicut superiore significauit cœlestem sapientiam non inueniri nisi ab eo cui veluti casu oblata fuerit, hoc est diuinitus monstrata: ita hac significauit vigiles, & solicitos esse debere ad inueniendum sapientiam. Et quidem bene parabolam margaritæ subiecit parabolæ thæsauri, volens ostendere pretium Euangelicæ sapientiæ. Nam pecuniarum thesauri, & lapides pretiosi, sunt quæ mundus maximè habet in pretio. Vnde hæc duo etiam Dauid aliquoties coniunxit, cùm pretium cœlestis sapientiæ ostendere voluit. De mandatis enim Domini sic canit, *Desiderabilia super aurum & lapidem preciosum multum.* Et rursum: *Ideo dilexi mandata tua super aurum & topazion.* Sic Prouerbiorum 8. dicit Sapientia: *Melior est fructus meus auro & lapide pretioso.* Et rursum eodem capitul. Sapiens: *Accipe disciplinam meam, & non pecuniam, doctrinam magis quàm aurum eligite. Melior est enim margaritu*, sic enim habent Hebræa, pro eo quod nos legimus, *cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.* Potest autem & huius parabolæ explicatio generalis quæ sufficiat intentioni Domini, fieri in hunc modum: Quemadmodum negotiator aliquis margaritarum bonarum studiosus, postquam inuenit pretiosissimam aliquam margaritam, non dubitat etiam vniuersam suam possessionem, si opus sit, vendere, vt eam sibi mercari possit: ita in regno cœlorum fieri conuenit, vt quisquis veritatis, & sapientiæ studiosus, post inuentum margaritum illud cœlestis sapientiæ, per Euangelicam prædicationem iam omnibus oblatum, quo non est aliud pretiosius, etiam vniuersorum bonorum temporalium dispendio illud non cesset sibi comparare: persuasus scilicet illud omnium facultatum pretium longè superare. Secundùm quàm explicationem non erit anxiè quærendum quis significetur per hominem illum negotiatorem, de quo in parabola: significatur enim quid quemque huius exemplo facere oporteat. Sic enim quid per bonas margaritas, quanquam rectè per eas intellexerimus cũ Hieronymo significatam legem & prophetas, aut omnia etiam dogmata in quibus sapientia aliqua continetur, quæ lõgè sunt postponenda Euangelico margarito. Contrà quod sanè non pauci stultè faciunt, qui veritatis & sapientiæ studiosi præferunt sapientiam, quæ in philosophorum & oratorum libris continetur, studio Euangelico, in illis totum tempus impendentes, in hoc nimis frigidi. Sic & Iudæi cùm velint sapientiæ videri studiosi, præferunt Euangelicæ gemmæ, legis & prophetarum doctrinas: quæ bonæ quidem sunt margaritæ, sed Euangelica longè inferiores.

Psalm. 18. Psal. 118. Prouer. 8.

A ITERUM SIMILE EST REGNUM COELORUM SAGENÆ MISSÆ IN MARE, &c.] Tertia hæc parabola non multum differt à parabola zizaniorum, nisi quòd in ea per zizania tritico permixta significantur omnes mali bonis in toto mundo permixti, etiam qui nunquam fidem & Euangelium susceperunt: hic verò de eis malis tantùm est sermo, qui sunt in Ecclesia, aut in ea aliquando fuerunt, quos scilicet sagena, hoc est, Euangelica prædicatio collegit simul cum bonis. Rursum etiam hìc rectè per sagenam intelligitur Euangelica prædicatio, quanquam quidam non malè intelligant per sagenam significari Ecclesiam quæ ex omni genere homines in se congregatos habet. Et bene quidem hæc parabola superioribus duabus subiuncta est. B Ne enim, quia Euangelicam doctrinam, & sapientiam comparauit thesauro & margaritæ inuentis, putaretur ipsa omnibus qui inuenerunt eam talis habenda, aut omnes tales suo pretio ditatura & saluatura, hæc parabola docet Euangelicam prædicationem quosdam etiam malos collecturam, quibus nihil procedit cum bonis coniunctos esse. Bene etiam hac parabola seorsum ad Discipulos vsus est, vt quorum quibusdam dixerat: *Faciam vos fieri piscatores hominum*, scilicet per sagenam quàm hìc significat, Euangelicam videlicet prædicationem, ne sibi displicerent dum experturi essent malos quosdam colligi cum bonis in Ecclesia. C Verùm cùm omnes homines, priusquam recipiant Euangelium & fidem, sint mali & peccatores, omnesque boni fiant & iusti dum fidem suscipiunt, & baptismum, quomodo Euãgelica prædicatio comparatur sagenæ, cuius pisces siue boni, siue mali, tales erant antequam in ipsa sagena, colligerentur? Dicendum, non opportere ex omni parte constare similitudinem inter sagenam & Euangelicam prædicationem; quod attinet ad colligendum bonos simul & malos, sicut & In eo est inter hæc duo differentia, quod sagena pisces capit inuoluntarios; non autem Euangelica prædicatio homines, saltem non omnes. Satis ergo est similitudinem constare eatenus, quatenus requirit intentio Domini, propter quàm parabola assumitur. Ea autem est, vt ostendant in Euangelico reti bonos simul cũ D malis permixtos fore, eosque in fine seculi demum separandos nullo habito respectu quales priùs fuerint antequam reti Euangelico caperentur. Itaque mali, qui cum bonis capiuntur, non tantùm hìc sunt intelligendi hi qui fictè aut coactè ingrediuntur Ecclesiam, & Euangelium ac fidem non ex animo suscipiunt, sed etiam qui bono animo & spõte suscipientes, deinde in cœpta virtutis via non perseuerant. Constabit tamen similitudo etiam in eo quòd pisces boni semper sunt boni, & mali semper mali, si homines bonos hic vocari intelligamus electos, etiam cùm adhuc non sunt iustifi- E cati, malos verò reprobos, etiam cum ad tempus sunt iusti, sicut supra semen bonum dicitur significare filios regni, & zizania filios nequam, & quomodo Ioan. 11. dicuntur filii Dei, qui nondum credunt. *Vt* inquit, *filios Dei qui erant dispersi congregaret in vnum.* Et Matth. 10. filius pacis dicitur qui necdum fidem suscepit, sed prædestinatus est & electus ad fidem. Porrò parabola hæc explicatione aut applicatione non eget, quoniam eam explicat & applicat Dominus, quanquam tantùm ex parte altera, scilicet qua dicitur in parabola quòd educta è mari sagena plena, piscatores eligunt bonos

bonos in vasa sua, hoc est repositoria: malos & inutiles esui hominum foras mittunt. Sed ex hac explicatione apertum satis reliquit, quid per alteram parabolæ partem sit intelligendum, qua dicitur *sagena missa in mare, ex omni genere piscium congregari*, vsque dum impleta fuerit, videlicet, quòd Euangelica prædicatio missa in mari huius mundi, pleno tempestatibus, instabilitate, ac multa amaritudine collectura esset, & captura ex omni genere hominum cuiuscunque gentis, conditionis, aut ætatis, vsque dum haberet plenum credentium numerum, quo impleto erit consummatio sæculi, ac rete Euangelicum è mari huius mundi educetur, quando cessabit capere homines. Reliqua huius parabolæ in applicatione sunt omittenda. tanquam intentioni propter quam parabola dicitur, impertinentia, vt quid significetur per littus, aut per sessionem eorum qui eligunt bonos in vasa sua, & malos foras mittunt, quanquam per *littus* rectè intelligi possit locus iudicii, maximè secundùm lectionem Græcorum, quæ non habet, vt nos, *educentes, & secus littus sedentes*, sed educentes secus littus, & sedentes.

INTELLEXISTIS HÆC OMNIA? DICVNT EI. ETIAM DOMINE. AIT ILLIS: IDEO OMNIS SCRIBA DOCTVS: &c.] Non interrogat Dominus num intelligant, quasi ignorans; sed vt ex eorum responsione commodam haberet opportunitatem eos docendi, hæc quæ intelligerent in fideli memoriæ penuario recondenda esse, quo aliis aliquando possent ea depromere. Proinde subiicit & alteram parabolam, qua illud docet, quæ hoc modo videtur intelligenda: Ideo (quia scilicet hæc intelligitis) *scitote quòd omnis Scriba doctus in regno cœlorum, similis esse debet patrifamilias, qui è thesauro & depositorio suo profert noua & vetera*: hoc est, qui affatim quæuis & varia profert, quæ diuersorum palato & desiderio satisfaciant. Hoc enim ad litteram significatur, per *noua & vetera* quæ profert paterfamilias cui assimulatur doctor Euangelicus. Sicut & Canticor. 7. dum sponsa dicit suo sponso: *Omnia poma noua & vetera, dilecte mi, seruaui tibi*: ad litteram significatur abundantia quæ cuiuis appetitui satisfaciat. Non ergo

A per *noua & vetera* hìc ad litteram significatur nouum & vetus testamentum, cum doctor Euangelicus non dicatur esse paterfamilias, qui profert noua & vetera, sed similis illis. Quæ similitudo in eo consistit, quòd quemadmodum paterfamilias diues simul & liberalis, ex abundantia diuitiarum suarum profert, cùm opus est, noua simul & vetera, hoc est, res varias, omnigenamque substantiam: ita bonus Euangelii doctor è corde diuite spiritualium opum debet in tempore suo proferre sermonem varium, copiosum, ac diuersis hominum ingeniis congruū, & nunc quidem apertum, nunc inuolutum variis parabolis, & similitudinibus. Non enim eadem semper dicenda, nec eodem modo, eo quòd non

B omnes eisdem commoueantur, atque ob id opus est diuite quodam thesauro, omni disciplinarum genere instructo. Hæc videtur esse genuina loci huius explicatio, optimè deseruiens proposito Saluatoris. Siquidem videtur hac parabola suos adhortari voluisse, vt se imitentur, vt quemadmodum ipse ad exemplum patrisfamilias vario modo doceret: ita & ipsi, quanquam valdè sit probabile ob id in parabola Dominum meminisse etiam nouorum & veterum quæ profert paterfamilias, vt significaret Euangelicum doctorem, & ex veteris testamenti libris vetera, & ex Euangelica philosophia debere depromere noua, etsi istud non præcipuè pertineat ad loci huius explicationem. Porrò *scriba do-*

C *ctus in regno cœlorum*, vel (vt habent Græca) ad regnum cœlorum, scilicet ad prædicandum. est prædicator Euangelicus, qui Scriba dicitur, non à scribendo, sed potiùs à scripturarū sanctarum intelligētia & enarratione, vt priùs dictū est circa caput Cōcordiæ 9. Additur autem *doctus in regno cœlorum*, ad differentiam Scribarum quos habuerunt Iudæi, qui tantùm vetera ex veteribus proferre potuerunt, vt intelligatur perfectior doctrina requiri à Scriba Euangelico. Obseruandum autem, hunc Scribam non comparari patrifamilias, qui proferre potest, sed qui profert, vt intelligatur Euangelico scribæ non satis esse debere, quòd cor habeat plenum spirituali eruditione, sed ex ea plenitudine aliis esse proferendum.

DOCENS IN NAZARETH DOMINVS, INCREDVLITATIS eam condemnat. Matth. 13. Marc. 6. Luc. 4.

CAPVT LIIII.

E[a]T *factum est cùm consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde,* [b] *& egressus inde abijt in patriā suam & sequebantur eum discipuli sui.* † [f] *Et venit'* [a] *in patriam suam* [c] *Nazareth, vbi erat nutritus, & intrauit secundū consuetudinem suam die sabbathi in synagogā,* [b] *& facto sabbatho cœpit* [c] *in* [Δ] *synagoga'* [a] *eorum* || [c] *docere' eos,* [c] *& surrexit legere. Et traditus est illi liber Isaiæ prophetæ. Et vt reuoluit librum, inuenit locum vbi scriptum erat: Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis. Et cùm plicuisset librum, reddidit ministro, & sedit, Et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum. Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris. Et* † [h] *omnes,* [b] *testimonium illi dabant, &* [Δ] *mirabantur'* [h] *in* [b] *doctrina eius,* [&] [c] *verbis gratiæ quæ procedebant de ore ipsius,* || [l] *& dicebant,* [c] *Vnde huic* † *sapientia hæc & virtutes'?* [b] *& quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?* [f] *Nōnne hic est* [c] *filius Ioseph* [a] *fabri filius?* [b] *Nōnne hic est faber filius Mariæ, frater Iacobi Ioseph, & Iudæ & Simonis?* [a] *Nōnne mater eius dicitur Maria, & fratres eius, Iacobus & Ioseph, & Simon & Iudas?* [Δ] *& sorores eius nōnne omnes apud nos sunt'?* [a] *Vnde ergo huic omnia ista?* [c] *& scandaliza-*

† a Et veniens.
Δ a synagoga.
|| a docebat.
† b multi.
Δ a ita vt mirarētur
|| a & dicerent.
b dicentes.
† b hæc omnia.
Δ b Nōnne & sorores eius hic nobiscū sunt?

dalizabantur in eo : || [l] *Ieſus autem dixit eis : [c] Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem : Medice, Cura teipſum, quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua. Ait autem. Amen dico vobis : [h] quia [c] nemo propheta acceptus eſt in patria ſua. [a] Non eſt propheta ſine honore, niſi in patria ſua, & in domo ſua, [b] & in cognatione ſua. [c] In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Iſraël, quando clauſum eſt cœlum annis tribus, & menſibus ſex, cùm facta eſſet fames magna in omni terra, & ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam. Et multi leproſi erant in Iſraël ſub Elizæo propheta, & nemo eorum mundatus eſt, niſi Naaman Syrus. Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes. Et ſurrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatē, & duxerunt illum vſq; ad ſupercilium montis, ſuper quem ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum. Ipſe autem traſiens per medium illorum ibat. [b] Et non poterat ibi virtutem vllam facere, niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit. [a] Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum, [b] & mirabatur propter incredulitatem eorum.*

ll b. Et dicebat illis Ieſus. c. & ait illis.

ET FACTVM EST, CVM CONSVMMASSET IESVS PARABOLAS ISTAS, TRANSIIT INDE, &c.] Tranſitum hunc Chriſti in Nazareth contigiſſe poſt prædictas parabolas, ex Matthæo manifeſtiſſimum eſt. Sed inter ſermonem hunc, & aduentum in Nazareth, alia adhuc interceſſiſſe in Euangelio poſita videri poſſet ex Marco, qui inter hæc dicta, & geſta, interponit transfretationem Domini in regionem Geraſenorum, videturque eodem die ſignificare eam contigiſſe, quo habitæ ſunt parabolæ: deinde curationem dæmoniaci in illa regione: curationem item mulieris hæmorrhoiſſæ, & reſuſcitationem filiæ archiſynagogi, quæ omnia etiam Lucas in cap. 8. ſubiungit poſt parabolam ſeminantis. Verùm ſuprà oſtenſum eſt in capit. Concordiæ 30. hæc omnia à Marco interpoſita contigiſſe ante ſermonem Domini in monte. Proinde præcedentibus nihil aliud ſubiiciendum videri potuit, quàm acceſſum Domini ad Nazarenos, quem Matthæus ſermoni parabolarum ſine aliquo medio adiunxit, quem & Marcus poſt illa interpoſita à ſe, ſubdidit, dicens : *Et egreſſus inde abijt in patriam ſuam.* Per *inde* ſignificans Capharnaum, vbi veriſimile eſt poſtremas parabolas dictas à Domino in domo: reſuſcitatam quoque filiam Iairi, de qua ante hæc verba meminit Marcus. Porrò ſupra etiam ſatis oſtenſum eſt, hunc aduentum Domini in Nazareth, eundem eſſe cum eo quem Lucas capite 4. per anticipationem, Auguſtino teſte, poſuit in principio prædicationis Chriſti, tum vt oſtenderet ex eo quod poſtea contigit, quam iuſta ratione patriam ſuam Dominus reliquerit: tum etiam quòd prophetia illa, quam commemorat à Domino lectam in Nazareth, optimè quadrat & facto illo quod priùs commemorauit de deſcenſu Spiritus ſancti in Chriſtum. & toti negotio Euangelicæ prædicationis, quam tunc narrare incipit. Fit enim in ea prophetia mentio de ſpiritu Domini in Chriſto quieſcente, & de Euangelio prædicando, ad quod miſſus eſt Chriſtus accepto ſpiritu. Non contigiſſe autem eam hiſtoriam in Nazareth tunc cùm eam Lucas narrat, euidentiſſimum eſt ex eo quòd dicit dictum à Domino ex perſona Nazarenorum: *Quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua* : cùm eo tempore nullum adhuc miraculum factum à Chriſto vel in Capharnaum vel alibi narratum ſit. Cæterùm circa hanc hiſtoriam primùm obſeruandum eſt, Dominum qui iam reliquerat Nazareth, & præſciuit ſe parum fructus facturum in ea, veniſſe tamen tandem ad eam, ſed poſtquam iam fama celebris eſſet. Venit enim ad eam, vt patriam ſuam etiam honoraret, & quæri non poſſent quòd patriam & propinquos ſuos faſtidiſſet, malens apud alienos venari gloriam : nec dicere poſſent, ſe credituros ſi ad eos quoque veniſſet. Sed venit poſt multa iam peracta miracula, quibus ſibi nomen celebre parauit, qui apud eos vilis habebatur, & abiectus, cùm autoritate iam parta veniret ad eos. Docere ergo hoc ſuo facto Dominus nos voluit, opportunitatem lucrandi quoſlibet obſeruandam eſſe, & ſalutis quidem patriæ percupidos nos eſſe debere: verùm non facilè expectandum, vt Euangelicus doctor ibi fructum faciat, vbi ab ineunte ætate eſt educatus. Dominus enim, qui hactenus, in tota Galilæa maximi fuit habitus, vbi ad domeſticam notitiam venit, inhonoratus eſt à ſuis.

e ET INTRAVIT SECVNDVM CONSVETVDINEM SVAM DIE SABBATHI IN SYNAGOGAM, ET SVRREXIT, &c.] In ſynagogis, quas ſingulæ ciuitates habebant apud Iudæos, Dominus ſolitus erat intrare, idque die ſabbathi, quo ſolo Iudæi illuc conuenerant, audituri legem, & prophetas, obſeruans ſcilicet & tempus, & locum doctrinæ accommodum. Quum autem Dominus audiſſet in ſynagoga alios de lege diſſerentes, ſurrexit & ipſe, hoc geſtu ſignificans, ſe quoque ex ſpiritu habere, quod loqui vellet apud multitudinem. Hic enim videtur apud Iudæos fuiſſe mos, vt in ſynagoga non vnus tantùm faceret verba ad populum, ſed liberum eſſet diuerſis ſucceſſiue concionari. Vnde & Paulus gentilibus Corinthiis ſcribens, ſtatuit, vt in Eccleſia prophetæ viciſſim dicant, & audiant, & ſi cui fuerit reuelatum aliquid dignum cognitu, cedat, qui prior dixerat, & det locum ſucceſſori. Porrò quòd Dominus ſtans legerit prophetam, datum eſt autoritati diuinæ ſcripturæ, cui æquum eſt omnem humanam dignitatem aſſurgere: quòd verò expleta lectione ſederit docturus, ſingularem eius in docendo autoritatem ſignificaſſe videtur. Apparet enim, alioqui morem fuiſſe Iudæis ſtandi, non tantùm cùm legerent, ſed & cùm lecta explanarent & docerent. Nam Actuum 13, Paulus poſt lectionem legis & prophetarum iuſſus in ſynagoga concionari ad populum, ſtans docuit: idemque Corinthiis præſcribens, quis in docendo modus & ordo ſit ſeruandus, ſic dicit : *Prophetæ duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent. Quòd ſi alij reuelatum fuerit ſedenti. prior taceat*, ſignificans ſatis eos debere ſtare qui loquerentur, ſedere verò qui audirent. Non autem fortuito accedit, ſed diuina prouidentia, vt & traderetur Domino liber Iſaiæ prophetæ, & aperienti occurreret locus iſte quem Dominus hic legiſſe memoratur. Nemo enim prophetarum clariùs eſt vaticinatus de Chriſto & de doctrina Euangelica, quam Iſaias, nec alius quiſpiam locus Iſaiæ

1. Cor. 14.

magis

magis quadrabat huic tempori, & loco, quàm iste in quo ipse propheta loquitur non in sua sed Christi persona,& per quem Dominus Nazarenis:commodè ostendere potuit se longè alium esse quàm opinarentur, imò esse expectatum Iudæis Messiam. Nam in hac prophetia cùm dicitur, *propter quod vnxit me*, ponitur pro verbo, *vnxit*, apud Hebræos verbum vnde dicitur Messias. Cæterùm mysterio non caret, quod Domino à ministro synagogæ traditur liber clausus, quodque eundem Dominus aperit & explicat: (hoc enim significatur cùm dicitur, *& vt retulit librum*, pro eo quod est, & vt explicauit librum. Nam Græcè est; ἀναπτύξας βιϐλίον) item quod hunc clausum Dominus rursum tradidit ministro. Scripturam enim B sanctam ante Christum Iudæi quidem habuerunt, sed clausam, & necdum intellectam, quam Dominus ab illis accipiens, ad illorum condemnationem, & refutationem, solus aperire potuit, & explicare, vt qui solus habebat clauem scientiæ & intelligentiæ, sed eandem nihilominus clausam à Christo magna Iudæorum pars accedit, qui pertinaci incredulitate Christum legis spiritum in ea non agnoscunt, etsi eam quotidie legant. Beda autem aliter mysterium totiùs facti, quod hic memoratur explicat, quid scilicet significet, quod Dominus stans librum explicatum audientibus legerit, eundemq; plicatum reddiderit ministro, ac post C redditum librum resederit, vt licet videre apud ipsum. Porrò circa prophetiam hanc primò notandum, quòd à Luca hic citetur magis secũdùm Septuaginta translationem, quàm secundùm Hebraicam veritatem. Siquidem Hebræa sic vertit Hieronymus: *Spiritus Domini super me, eo quòd vnxerit Dominus me, ad annotandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, vt prædicarem annum placabilem Domino, & diem vltionis.* Septuaginta autem eodem modo habent, quomodo hic legimus, nisi quòd Lucas de suo adiecit hæc verba, *dimittere confractos in remissionem*. Occurrit autem circa prophætiæ huius principium difficultas tam secundùm Hebraicam veritatem, quàm secundùm lectio- D nem Septuaginta. Nam siue legatur, *spiritus Domini super me, eo quòd vnxerit me*, vt habent Hebræa, siue propter quod vnxit me, vt habent Septuaginta, de locutionis veritate semper manebit quæstio. Nam quomodo ideo spiritus Domini erat in Christo, quia Dominus illum vnxerat: Vnxio enim Christi nihil aliud erat quàm spiritus inexistẽtia, proinde dicere spiritum fuisse in Christo, quia vnctus fuit à patre, ferè est idem ac suiipsius facere causam. Sed magis secundùm lectionem Septuaginta, dubium est quomodo verùm sit, quòd ideo Dominus vnxerit Christum, quia spiritus Domini erat in eo, cùm hoc ipso iam vnctus fuerit quo spiritus Dei fuit in eo. Iam quomodo constare potest lectio Septuaginta cum Hebraica veritate, cùm in Hebræa veritate vnctio dicatur esse causa inexistentiæ spiritus: in Septuaginta verò translatione, ipsa spiritus inexistentia dicatur esse causa vnctionis? Non enim videtur vtrumque simul posse esse verũ. Pro horum solutione sciendum imprimis locum huius prophetiæ non rectè satis distingui, siue dum eum hic legimus apud Lucam, siue dum legimus apud Hieronymum in Isaia. Nam vtrobique communiter verbum, *vn-*

A *xerit*, separatur per distinctiunculam à sequentibus, similiter & verbum, *misit*, separatum à sequentibus, coniungitur cum *ad annuntiandum*, vel cum, *euangelizare*, cùm recta distinctio quam indicant accentus Hebraici puncta, sic se habeat, vt verbum, *vnxerit*, coniungatur cum sequenti, *ad annunciandum*, in hunc modum: Spiritus Domini super me, eo quòd (vel propter quod) vnxit me ad euangelizandum (vel annuntiandum) pauperibus (vel mansuetis,) misit me, vt mederer contritis corde, vel sanarem contritos corde, &c. Quam distinctionem etiam Grammaticæ Latinæ & Græcæ ratio exigit, vt habeant infinitiui, sanare, prædicare, &c. verbum cum quo hæreant. Hanc distinctionem & Hieronymus indicat in Comment. dum sic scribit: *Vnctus est igitur Spiritu sancto, vt annunciaret pauperibus siue mansuetis. Et missus est ad sanandos eos qui corde contriti sunt*, &c. Eandem distinctionem indicat & Theophylactus sic scribens in Lucam: Quod autem scriptum erat, *Spiritus Domini vnxit me*, hoc est, consecrauit me, constituit me, *vt euangelizarem pauperibus*, hoc est, gentibus? &c. Secundùm hanc distinctionem apertior est & conuenientior prophetiæ huius sensus. Nam secundùm Septuaginta lectionem, quæ hanc distinctionem magis requirit quàm Hebræa, sensus est: Quoniam Spiritus Domini singulari ratione, & ex ipsa natiuitate est super me, ideo Dominus me suo spiritu vnxit, hoc est, consecrauit, & deputauit, ad euangelizandum pauperibus. Euangelium enim hoc non potuit primùm ab alio prædicari, quàm ab eo qui præuentus esset diuinis benedictionibus, & Spiritu Dei ommino plenus. Secundùm alteram autem distinctionem sensus est: Ideo spiritus Domini super me peculiariter requiescit, quoniam Dominus me suo spiritu vnxit, & consecrauit ad euangelizandum pauperibus. Vel ex eo constat spiritum Domini esse super me, quòd Dominus me vnxerit ad Euangelii prædicationem. Et quibus constat quomodo vtraque lectio habet verum sensum. Si enim legatur, *eo quòd*, (quomodo est magis vertendum, cùm non sit Hebræis עלכן alken, id est, propterea, sed יען Iaan) oportet per verbum, *vnxit*, intelligere significari vnctionem, qua in vtero matris Dominus est vnctus, cùm diuina natura humanæ est vnita. Si verò legatur, *propter quod*, intelligendum est verbo, *vnxit*, significari eam vnctionem, qua Christus baptismo visibiliter vnctus est, hoc est, consecratus, & deputatus ad Euangelii prædicationem, quando descendit in eum Spiritus sanctus visibiliter in specie columbæ. Simili distinctione oportet soluere difficultatem, quæ est in alio simili loco apud Dauidem, cùm dicit: *Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ con-* Psal. 44. E *sortibus tuis.* Non enim intelligi potest scripturam hic loqui de ea vnctione, qua ab initio Christus fuit vnctus in vnctione, in vtero matris, cum hâc non meruerit dilectione iustitiæ, & odio iniquitatis: sed tũc intelligendus est vnctus, cùm vel descendit in eũ in colũbæ specie Spiritus sanctus, & quod mox prædicandũ Euangelium à patre constitueretur, vel, cùm post resurrectionem suam acciperet à patre potestatem omnium quæ in cœlo sunt & in terra, & in dextra patris collocatus cœpit rex haberi, & agnosci ab omnibus. Sicut enim ter fuit vnctus Dauid Christi typus, ita intelligenda est triplex Christi in

D.Hieron.

regem vnctio. Vnctus enim fuit primùm Dauid, à Samuele secretò in domo, qua vnctione significata est Christi vnctio in vtero matris. Vnctus fuit secundò post mortem Saulis à tribu Iuda, vt scribitur secundo Regum secundo: qua vnctione significatum est regnum Christi, quo per Euangelicam prædicationem cœpit regnare in Iudæa. Vnctus fuit tertiò ab vniuersis Israëlitis, cùm & cœpit regnare in Hierusalem, qua vnctione significatum est regnum Christi in vniuersis gentibus, quando post ascensionem suam cœpit regnare in superna Hierusalem. Mirum autem cur quidam verterit, propterea quod, cùm annotauerit malè Latinos quosdam hic legere, eo quòd, & antiquos codices habere, propter quod, cùm etiam Græca habeant οὗ εἵνεκεν quod non video quomodo sit, propterea. Nam, propterea quod, idem est quod eo quòd. Ex his etiam patet quomodo Christus dicitur vnctus ad Euangelizandum. Dicitur enim ad hoc vnctus, quia per diuinam vnctionem consecratus, & deputatus ad illud officium: sicut dicuntur quidam vncti in reges, quia vnctione consecrati, & deputati ad regnandum. Sed alii quidem dicuntur vncti ab hominibus, quòd visibilis eorum esset vnctio: Christus verò à solo Deo vnctus dicitur, vnde significanter Hebræa addunt nomen, *Dominus*, eo quòd vnxerit me Dominus, non homo scilicet visibilis visibili vnctione, sed Deus inuisibilis inuisibili vnctione. Est autem oleum vel vnguentum, quo pater filium vnxit, ipse spiritus Domini, sicut hoc testimonio satis indicatur: ad quod proinde Petrus alludens Actuum decimo. *Vnxit* (inquit) *eum Deus Spiritu sancto & virtute.* Et Ioannes vnctionem vocat spiritum, dicens: *Sicut vnctio eius docet vos de omnibus, verum est, & non est mendacium.* Significatur autem Spiritus sanctus in scripturis per oleum vel vnguentum, quòd ei conueniant conditiones olei, & vnguenti, quas illa habent & in prophano vsu, & in sacro. Nam quod ad prophanum, & communem vsum pertinet, oleum & vnguenta adhiberi solebant ad recreationem, & virium confortationem vnde athletæ pugnaturi se vnguere olim solebant. Quod verò ad sacrum attinet vsum, antiquissima consuetudine obseruatum est, vt oleo, vel vnguento vngerentur, quæ Deo consecrabantur. Quæ consuetudo non ab ipso Moyse primùm sumpsit originem, qui diuina instructione vnguentum singulare didicit componere, quo templum & vasa eius ac sacerdotes inungerentur, & consecrarentur, sed antiquior etiam longè ea est consuetudo, vt ex eo patet, quòd Iacob in Bethel erecto lapide in titulum fudit oleum super ipsum, in consecrationem ipsius loci. Videri autem potest, quod ad humanam attinet rationem, ob id cœptum primitus oleo vngere, quæ Deo consecrabantur, quòd receptum esset vnctionibus vti ad lætitiam. Itaque oleo, & vnguento significatur Spiritus sanctus, tum quòd tristes consoletur, & gaudio perfundat, imbecilles fortificet: vt possint etiam pares esse ad congrediendum cum diabolo, faciatque omnes, quos replet bonum virtutis, & doctrinæ fragrantiam ad multos diffundere, tùm quòd omnes, quibus donatur, Deo consecret, reges, & sacerdotes eos Deo constituens. Singulariter autem significatur per oleum,

1. Reg. 16.

2. Reg. 5.

2. Ioan. 2.

Spiritus sanctus significatur per oleum.

Gen. 28.

A aut vnguentum, quo in sacris erat vsus, vnde omniū singularissimè significatus est per illud vnguentum, quod ex quinq; speciebus iubetur fieri Exod. c. 30. quo caro humana nō potuit inungi, nec simile ei confici. Solus Aaron, filii eius, tabernaculum, arca fœderis, & similia inungebantur. Quo significatum est, Spiritu sancto nō nisi Christum, & filios eius Apostolos cum reliquis credentibus, qui sunt templum Dei, & vasa gloriæ Dei, veraque diuini cultus instrumenta, inungendos, dimanante illo à Christo ad reliquos filios Dei. Pro intelligentia autem reliquorum quæ in prophetia sequuntur, sciendum, in sequentibus Christum de se loqui, tanquam de aliquo, qui missus esset ad consolandum læto quodam nuncio eos, qui omni humano essent destituti præsido, ac carceris, aliarumque miseriarum malis premerentur ab inimicis suis. B Quo allegorice significatur quòd Christus à patre missus fuit, vt Euangelii, lætissimi scilicet & optatissimi nuncii, prædicatione consolaretur eos, qui se vera iustitia, & salute agnoscerent esse destitutos, & ob peccata sua, ac iram patris, legisque Mosaicę onus, ac veri ignorantiam afflicto essent animo, quibus solis, non autem superbis: & mundi voluptates sectatibus, missus est Dominus ad prædicandum remissionē à captiuitate peccati, & diaboli, & liberationem à cecitate, in qua diu detenti fuerunt, & ad dimittendum eos in remissionem, hoc est, liberos, qui diabolico iugo grauatos se & confractos agnoscerent. Porrò C annum acceptum vocat propheta, tempus illud totum quo Christus docendo, & pro nobis patiendo opus nostræ redemptionis peregit, aut potiùs totum tempus Euangelicæ prædicationis à Christo, vsque in finem mundi. Nam Paulus dicit, *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Ideo autem tempus hoc intelligunt plerique vocari annum, vel tempus acceptum; quia gratum est, & iucundum, & fidelibus ob ea quæ in eo annunciantur. Sed Hebræa alium planè requirūt sensum, nimirum vt acceptum, vel, vt est Grecè, δεκτὸν, accipiatur potiùs actiuè, & annus acceptus sit, tempus quo Deus gratuita sua bonitate homines in gratiam recepit per mortem filii sui. Est enim Hebraicè dictio רצון ratson, quę idem significat D quod Græcis εὐδοκία: hoc est, beneplacitum, & gratuita voluntas. Vnde benè vertit Diuus Hieronymus, annum placabilem. Eadem dictio est in capite quadragesimo nono Isaiæ, vbi legimus etiam de tempore isto accepto: *In tempore placito exaudiui, & in die salutis auxiliatus sum tui:* Quem locum citat Diuus Paulus in prædicto ad Corinthios loco, vbi pro tempore placito, legimus, tempore accepto. Eadem rursum dictio est & in Psalmo sexagesimo octauo, cùm legimus, *Tempus beneplaciti Deus.* Benè autem Spiritus sanctus tempus istud vocat hoc loco annum. Videtur enim E alludere ad annum illud Iubilæum, quem olim Iudæi obseruabant, qui huius erat typus temporis. Siquidem quemadmodum in anno Iubilæo restitutio erat pristinæ libertatis ac possessionis, ita & in hoc tempore. Cæterùm illud, diem retributionis, quod Græca tamen hoc loco non habent, quāquam plerique intelligant de die iudicii, quo retribuetur vnicuique secundùm opera sua, vt prædecētia pertineant ad primùm Domini aduentum, hæc verò pars ad secundùm, tamen magis debet intelligi de retributione illa vltionis, qua Deus

2. Cor. 6.

D. Hier.

Isa. 49.

Psal. 68.

per

per filium vltus eſt nos de inimicis noſtris dæmonibus, iudicando principem huius mundi, & eiiciendo eum foras. De qua retributione idem Iſaiæ cap. 35. *Ecce Deus veſter vltionem adducet retributionis, Deus ipſe veniet, & ſaluabit vos.* Hebræa enim habent hoc loco, vt bene vertit Diuus Hieronymus, & diem vltionis Deo noſtro. Idem ergo tempus eſt annus acceptus, & dies retributionis: ſed annus acceptus, ratione fidelium: dies verò retributionis, ratione hoſtium populi Dei.

Iſa. 35. D. Hieron.

ET OMNIVM IN SYNAGOGA OCVLI ERANT INTENDENTES IN EVM. COEPIT AVTEM DICERE AD ILLOS: QVIA HODIE IMPLETA, &c.] Poſt lectionem prophetæ omnes in Ieſum intentè reſpiciunt, partim quòd admirarentur illum poſſe legere: quem ſciuerunt id non didiciſſe, quodque à diuino eius vultu gratia quædam fulgeret, omnium facilè in ſe conuertens oculos: ſed multo magis ob id, quòd auidè expectarent noua quædam audire ab eo de quo mira audierant, & cuius humilem conuerſationem priùs erant experti. Quod autem dicitur à Domino, *ſcriptura impleta in auribus veſtris,* phraſis eſt Hebraica, pro, impleta eſt vobis audientibus. Verùm quomodo hodie impleta dicitur, cùm iamdudum impleta fuerit, nimirum ab incarnatione ipſa, aut ſaltem à prædicationis tempore? Nam tunc fuit vnctus, & miſſus ad prædicandum. Sed dicitur ſcriptura tūc primùm impleta in illorum auribus, quia tunc primùm audiuerunt eam pronunciari ab eo de quo loquitur, & in cuius perſona erat ſcripta. Significare enim his verbis Dominus voluit, ſe eſſe eum de quo loquitur lecta ſcriptura, quaſi dixiſſet: Non eſt quòd quæratis quis ſit de quo prophetia eſt intelligenda. Quem enim audiſtis legentem, is eſt cui ſcriptura conuenit.

2. Cor. 6.

ET OMNES TESTIMONIVM ILLI DABANT, ET MIRABANTVR IN DOCTRINA EIVS.] Quod dicit Lucas *omnes teſtimonium illi dediſſe*, referunt plerique ad prædictam prophetiam, vt ſignificetur omnes atteſtatos prophetiam illam de ipſo dictam fuiſſe. Sed rectiùs & ſimpliciùs intelligitur, *omnes teſtimonium illi dabant*, hoc eſt, eum commendabant, & laudabant, & bonum de illo perhibebant teſtimonium tum ob miracula iam ibi, & alibi geſta, tum quòd audirent eum ſcripturas tanta cum authoritate, manſuetudine, & prudentia explanātem. Vnde additur, *& mirabantur in verbis gratiæ*, hoc eſt, de verbis gratioſis, aut gratia & acceptatione plenis. Verùm ſi omnes illi teſtimonium dabant, quomodo dicunt Marcus & Matthæus, ipſos ſcandalizatos in eo? Quomodo etiam Lucas mox ſubiungit Domini obiurgationem? Certè apparet in principio pleroſque auditis miraculis, & verbis Chriſti, rectè de ipſo ſenſiſſe, & promptos fuiſſe ad credendum illum eſſe verùm Meſſiam: quoſdam tamen inter eos fuiſſe, qui conſiderantes humilitatem familiæ, & generis ipſius, cœperunt doctrinæ, & miraculorum eius authoritatem eleuare, & à recta illa de Ieſu opinione auocare etiam eos, qui in principio rectè ſentiebant de ipſo. Cum ergo dicuntur omnes illi teſtimonium dediſſe, omnes pro pleriſque poſitum videtur, quemadmodum in ſcripturis ſæpe accipitur: & cùm hi qui teſtimonium illi dabant dicuntur apud Lucam dixiſſe: *Nonne hic eſt filius Ioſeph*, intelligendum quoſdam illud dixiſſe in laudem Ieſu, & admirationem eius, agnoſcentes planè diuinum eſſe debuiſſe, quòd homo tam alioqui ignobilis ſubitò ad tantam ſapientiam eſſet euectus: alios verò idem dixiſſe ex contemptu, & cum offendiculo, exiſtimantes ipſum non poſſe eſſe Meſſiam, qui tam humilem patrem, & progeniem haberet: nec doctrinam eius aut miracula poſſe eſſe diuina, qui inter doctos non fuerat verſatus. Vbi obſeruandum, quantum malum ſit inuidia, quæ cùm maximè ſit inter conciues, non ceſſat calumniari & detrahere eis, qui quantumuis manifeſtè & apertè, ſunt aliis excellentiores? deinde quam peſtilens res ſit iudicare ſecundùm carnem & ſecundùm externa. Hoc enim iudicio factum eſt, vt hi Nazareni non poſſent agnoſcere Ieſu excellentiam & diuinam authoritatem, cùm tamen eam, & miracula eius, & doctrina apertiſſimè vel ipſorum teſtimonio declararent. Porrò cùm Dominus non ſolùm hic dictus ſit à Nazarenis *filius fabri*, vt eſt apud Matthæum, ſed etiam *faber*, vt eſt apud Marcum in omnibus ferè libris, apparet Dominum cum Ioſeph fabrilem artem etiam exercuiſſe vſque ad prædicationis tempus: quanquam intelligi poſſet, vt indicat Diuus Auguſtinus, eum ideo vocatum fabrum, quia creditus filius fabri. Incertum autem eſt quam artem fabrilem exercuerit, cùm nomen, *faber*, ſicut & Græcis τέκτων, generale ſit ad omnes penè artifices, qui quauis materia aliquid faciunt, exceptis plaſtis. Hinc Hilarius ad fabrum ferrarium reſpiciens, dum myſticè oſtendit Ieſum eſſe filium fabri: *Fabri, inquit, erat hic filius, ferrum igne vincentis, omnem ſeculi virtutem iudicio decoquentis, maſſamque formantis in omne opus vtilitatis humanæ*, &c. Non enim ſine diuina prouidentia & myſterio factum eſt, vt Dominus & faber eſſet & fabri filus, nimirum quòd ipſa externa ars congrueret ei qui & conditor erat omnium, & conditoris omnium filius.

D. Auguſt.

D. Hilar.

IESVS AVTEM DIXIT EIS: VTIQVE DICETIS MIHI HANC SIMILITVDINEM, MEDICE, CVRA TE IPSVM, &c.] Matthæus & Marcus narrant Dominum dixiſſe, prophetam non honorari in patria ſua, occaſione ſcandali Nazarænorum, quo offendebantur in Chriſto ob progeniei humilitatem. Lucas verò huius ſcandali non tam apertè faciens mentionem, alia etiam occaſione illud Dominum dixiſſe ſignificat, nimirum quòd cognoſceret Dominus quoſdam Nazarenorum ſugillaturos ipſum, aut iam etiam ſugillaſſe, eo quòd longè & pauciora, & minora miracula in Nazareth patraret, quàm in aliis ciuitatibus prodidiſſet, quaſi vel non haberet vbique paratam poteſtatem, vel ſuis inuideret quod aliis largiter impendit. Duo ergo erant quę offendebant Nazarenos, ſcilicet humilitas generis, & miraculorum paucitas: quam ſecundam offenſionis cauſam Saluator præoccupans, dicit: *Vtique* hoc eſt, omnino & certè (eſt enim Græcè πάντως) *dicetis mihi hanc ſimilitudinem*, hoc eſt parabolam, & prouerbium. Interpres enim noſter hîc poſuit nomen ſimilitudinis pro prouerbio, ſicut ſupra dictum eſt nomen, *parabola*, in ſcripturis accipi pro prouerbio. Et bene quidem prouerbia vocantur ſimilitudines, quòd in eorum vſu, vt plurimum ſubſit occulta quædam comparatio, & collatio, vel ſimilitudo. Apparet autem

commune prouerbium fuisse apud Iudæos: *Medice, cura teipsum*, quo vsi fuerunt contra eum, qui quod aliis pollicebatur aut præstabat, sibi suisque præstare vel non potuit, vel neglexit. Quod prouerbium in quo sensu dicturi essent in se, Dominus exponit, cùm subiungit: *Quanta audiuimus facta in Capharnaum*, &c. Qua illorum calumnia proposita, responsionem subdit, dicens: *Amen dico vobis, non est propheta acceptus in patria sua*, hac sententia respondens simul vtrique prædicto scandalo. Quoniam enim in progenie Domini scandalizabantur, & calumniabantur paucitatem miraculorum, Dominus hac sententia significat nihil noui se ab eis pati, sed commune sibi hoc esse cum omnibus prophetis, quòd nō honoretur in patria à ciuibus suis. significat & ob id non facere se ibi multa aut magna miracula, quòd non esset ibi acceptus & honoratus, & proinde ipsi indigni essent, & incapaces miraculorum, vt postea dicitur. Hanc autem sententiam vehementiùs efferunt Matthæus, & Marcus, dicentes: *Non est propheta sine honore, nisi in patria sua*, &c. Cuius sensus est: Non est propheta vsquam contemptior & magis inhonoratus, quàm in patria sua, & inter notos. Cuius causa duplex superiùs est reddita, circa caput Concordiæ 23. Porrò generali hac sententia præmissa, duobus exemplis sacræ scripturæ desumptis, à duobus maximi nominis prophetis sibi mutuò succedentibus, & in miraculorum operatione alios omnes excellentibus, pergit ad calumniam secundam respondere, ostendens non ex sua impotentia prouenire paucitatem miraculorum in Nazareth, sed ex ipsorum demerito, & quòd non ita esset illis acceptus, & in pretio habitus, sicut in aliis ciuitatibus: quemadmodum etiam Elias, & Helizæus, ambo miraculis variis clari, prætermissis suis ob ipsorum demerita, exteris ea beneficia leguntur impendisse, quibus & sui indigebant. Itaque horum exemplo sese Dominus purgat, idque eo magis, quòd significat hos prophetas non propria, sed diuina voluntate, suis prætermissis, benefecisse exteris. Hoc enim significat, cùm dicit in priore exemplo: *& ad nullam illarum missus est Elias*. Proinde non tantùm se purgat, sed etiam ostendit diuinæ esse ordinationis & voluntatis quod agebat, & in ipsos calumniatores, calumniam eorum retorquet. In horum autem duorum exemplorum priore notandum, quòd tempus illud annorum trium, & mensium sex, quo dicitur hic cœlum fuisse clausum, non potest haberi ex scriptura veteris testamenti, vbi hæc historia scribitur: vnde dicendum est, quòd Dominus tempus hoc cognouit æterna illa sua cognitione, qua nullum præteritum ei fuit incognitum, vel quod ex antiqua traditione apud omnes vulgatum esset iam Iudæos, quantum fuerit tempus siccitatis in diebus Eliæ. Hinc & Iacobus in epistola sua, siue secutus hanc Domini traditionem, siue antiquam & receptam opinionem, dicit tempore Eliæ non pluisse annos tres & menses sex. Nec obstat his locis quod 3. Reg. 18. dicitur: *In anno tertio missus est è Sarepta Elias, vt daretur pluuia in terra Israël*, quæ & Mox postea data scribitur. Aut enim, vt vult Lyranus, loquitur ibi scriptura de anno tertio non à prohibitione pluuiæ, sed à tempore quo fuit in Sarepta, ante quod fuit aliquandiu in torrente Carith. Aut illud, *in anno tertio*, intelligendum de anno tertio cōpleto, vt sit sensus: in anno tertio, id est, postquam

Reg. 18. Lyran.

iam tertius annus esset completus, quod optimè dici potuit, cum iam quartus mensis esset inceptus aliquot diebus. In vtroque autem exemplo notandum: quòd coniunctio, *nisi*, debet accipi pro, sed tantùm, sicut & supr. cap. 49. Non enim exceptiuè potest accipi; cùm id quod excipitur, non contineatur sub eo vnde fit exceptio. Porrò conuenientissimè Dominus hæc duo exempla hic protulit, non solùm ob causam suprà indicatam, videlicet quòd celebres essent hi duo in miraculis (nam de miraculorum raritate erat calumnia) sed etiam ob id, quòd his significauit futurum, vt Euangelicæ virtutis munus non solùm à ciuibus incredulis, sed etiam ab vniuersis penè Iudæis *ad viduam Sareptham*, hoc est, Ecclesiam gentium, & Naaman Syrum, hoc est, ad gentes priùs idololatras migraret: quod idem & significauit, dum dixit prophetam inter suos non esse acceptum: quodque facto Nazarenorum significatum est, dum veritatis doctorem nō solùm receperūt, sed eiectum etiam è ciuitate præcipitare è monte tentauerunt.

Prou. 1
Amos
Eccles

ET REPLETI SVNT OMNES IN SYNAGOGA IRA, HÆC AVDIENTES, &c.] Mirabilis sanè mutatio. Cùm enim omnes in principio illum docentem, & explanantem scripturas admirarentur, & commendarent, & qui in illo vel ob generis humilitatem, vel ob miraculorum raritatem scandalizabantur, nondū auderent ipsum apertè incessere, postquam summa cum modestia, atque admodum ciuiliter, & se purgasset, & illos incredulitatis notasset, & indignitatis, non solùm non receperunt purgationem, nec ad resipiscentiam, & agnitionem sui morbi sunt cōmoti, sed mox deposito penitus erga ipsum animo bono, ac inuido murmure quorundam nō amplius sese continente, omnes in manifestam indignationem accensi sunt, atque ad extremam etiam impietatem designandam propensi. Tam pestilens, & impotens malum est superbia quæ vt non patitur alios præferri, ita non fert morbos suos detegi & notari, maximè ab eis quorū gloriæ inuidet. Hinc enim nata iam in his Nazarenis tanta ira, quòd notaretur à Domino suæ incredulitatis ac inuidiæ, & audirent alios sibi à Domino præferri, imò significare se etiam gentibus esse peiores. Vide autem impietatis ipsorum magnitudinem. Cùm enim pro debito ciuibus amore debuissent illum liberare ab aliorum iniuriis, si quos contigisset ipsum iniuria afficere, cùm celebri fama didicissent priùs, & iam re ipsa experti essent eius in doctrina gratiam, in miraculis faciendis potentiam, cùm per ipsum ciuitas eorum in tota Galilæa celebrata esset, & iam significasset, quantam in se esset, paratum se, & prōptum non minus prodesse patriæ doctrina, & miraculis suis, quàm aliis ciuitatibus ac iam quosdam illorum ægrotos curasset, primi hi non solis calumniis ipsum incessunt, sed extrema etiam iniuria afficere & cogitant, & ipso facto tentant, idque sabbathi die, quo non putassent licitum vel calceum suere, vel animal occidere. Tam impotenti scilicet malo detinebantur, vt nec diei religio, nec ratio amoris debiti ciui, & ciui tali, tam illis benefico, non retraheret eos à scelere tanto. Huiusmodi sanè exemplum etiam hodie, & semper in multis obseruare licet, qui cùm hominis cuiuspiam doctrinā & vitam non possint non commendare, tamen cùm vel leuiter, & modestissimè eorum mores ab eo notantur,

tantur, mox mutatis animis nihil non in illius perniciem moliuntur, cœlum terræ miscentes, in quibus impletur illud Prouerb. 15. *Non amat pestilens eum qui se corripit.* Et illud Amos 5. *Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfecte abominati sunt.* Et sapiens Ecclesiastic. 16. *In synagoga peccantium exardebit ignis, & in gente incredibili exardescit ira.*

Prou. 15. Amos 5. Eccles. 16.

A

[IPSE AVTEM TRANSIENS PER MEDIVM ILLORVM IBAT: b ET NON POTERAT IBI, &c.] Dominus qui passus est se eiici è ciuitate ne prædicaret indignis, quod idem vt facerent docuit Apostolos suos: non est passus se præcipitari è monte, quod necdum adesset tempus morti eius destinatum, nec locus iste esset prærordinatus neci eius, nec hoc esset genus mortis quam pro nobis pati debuit. Cumque eos qui indignè admodum ipsum præcipitare conabantur, solo nuti præcipitare posset, & perdere, omni tamen vltione omissa, ac pœnitentiæ tempore illis relicto, se tantùm seruat, & manibus illorum eripit, idque mirabili quadam potentiæ suæ ostensione, quæ illos, si vellent, ad pœnitentiam commouere posset. Seipsum autem mirabiliter liberaturus, non se vertit in auem, aut serpentem, aut aliud præstigii genus, sed diuinam plane, se dignam virtutem ostendit, quam significat Euangelista, dicens: *Ipse autem transiens per medium illorum ibat*, quæ oratio sic est ordinanda, vt illud, *per medium illorum* coniungatur cum participio, *transiens*, non cum verbo, *ibat*. Est enim Græcè hoc modo αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο, quod sic verti meliùs posset: Ipse autem cum transiuisset per medium ipsorum, ibat, vel potiùs abibat, quò scilicet voluit. Quibus verbis significatur quanta cum libertate & potētia elapsus sit è manibus illorum, non scilicet subuolando in altū, aut miraculosè currendo, sed intrepidè pertranseundo per ipsos medios. Potest autem hic transitus dupliciter intelligi contigisse, aut per hoc quòd mentem illorū aut mutauit, vel obstupefecit, vt vult Beda, adimēdo scilicet illis vires quemadmodū cùm ante captiuitatem suam prostrauit, eos qui cū Iuda venerant ad capiendū ipsum. Aut per hoc quod se illis inuisibilē reddidit qua ratione omnino videtur se bis liberasse apud Ioannem, semel scilicet cap. 8. cùm lapides volebant iudæi iacere in eū: & semel cap. 10. cùm volebant eum apprehēdere. Porrò Nicolaus Lyranus, & post eum Dionysius Carthusianus, narrant hoc loco Bedā dicere, quod cū Dominus de manibus istorū elapsus descenderet è vertice montis, & sub rupe latere vellet, subitò ad tactū Dominicæ vestis saxum illud subterfugerit & instar ceræ solutum quendam sinū effecerit in quo dominicum corpus receptum omnia liniamenta vestis, & vestigia pedum reliquerit. Verùm id nec inuenitur hoc loco in Beda, nec his verbis Lucæ multum quadrat: sicut nec illud quod Brocardus refert, Dominū elapsum è manibus Iudæorū, subitò in latere montis opposito inuentum fuisse, & ob id locum illum dictum, saltum Domini. Cæterùm cùm dicit Marcus, *non potuit illic virtutem vllam facere*, non significatur Christi imbecillitas, sed illorum incapacitas. *Non potuit* enim, non quòd deesset ei potentia & virtus, sed quia illi non erant capaces. Cùm enim ad curationem duo concurrere debeant, fides scilicet eius qui curatur, & curantis potestas, cùm alterum deesset, imò contrarium adesset, non potuit fieri quod quantum in ipso erat Domino facilè erat. Aut simpliciter, quod ferè in idem redit, non poterat, hoc est, non erat consentaneum, quemadmodum dicitur: *Non possunt filii sponsi ieiunare quamdiu cum illis est sponsus.*

B

C

MITTVNTVR AD PRÆDICANDVM DVODECIM APOSTOLI. Matthæi 9. & 10. Marci 6. Lucæ 8. & 9.

CAPVT LV.

ET factum est deinceps, [1] & [c] ipse [a] Iesus † circuibat [1] omnes [f] ciuitates & castella [b] in circuitu [c] docens [a] in synagogis eorum, & [f] prædicans [a] Euangelium regni, [c] & euangelizans regnum Dei, [a] & curans omnem languorem & omnem infirmitatem, [c] & duodecim cum illo, & mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant, & Ioanna vxor Chusæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ, quæ ministrabant ei de facultatibus suis. [a] Videns autem turbas misertus est eis, quia erant vexati & iacentes sicut oues non habentes pastorem. Tunc dicit Discipulis suis: Messis quidem multa, operarij autem pauci. Rogate ergo dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. [b] Et vocauit duodecim [c] & [f] conuocatis [c] Iesus [f] duodecim Δ Discipulis suis [b] cœpit eos mittere binos, & ‖ [1] dedit illis virtutem & potestatem † spirituum immundorum, [a] vt eiicerent eos, & [b] vt Δ [f] curarent omnem languorem [a] & omnem infirmitatem. Duodecim autem Apostolorum nomina sunt hæc: Primus Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius, Philippus & Bartholomæus, Iacobus Zebedæi, & Ioannes frater eius, Thomas & Matthæus Publicanus, Iacobus Alphæi, & Thaddæus, Simon Chananæus, & Iudas Iscariotes qui & tradidit eum. Hos duodecim misit Iesus, [b] & præcepit eis, ne quid tollerent in via nisi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs, sed calceatos sandalijs, & ne induerentur duabus tunicis. Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos. Et ait ad illos [a] præcipiens eis, & dicens: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis: sed potius ite ad oues quæ perierunt

A. 6 C. 8. † c. iter faciebat per.

C. 10, 80.

Δ c. Apostolis. ‖ b. dabat. † e. super omnia dæmonia. Δ c. languores curarent.

C. 10, 80.

† e. neque virgā, neque perā, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis. Δ h. quoscūque introieritis in domum illic. † c & inde exite. Δ a receperit vos neque audierit. ‖ b. illis. B. 13.12. 2.C.21.1. 22.B 13. 122.C.12. 85 & 121. 22.C.6.43 D.13 & 15 B.4.51. C.8.51.& 12.85. B.8.66. C.9.66. C.12.5. C.12.87. C.14.92. A.16 66. B.8.66. C.9.66. D 12.111. B.9.90. C.9.70. A.11. † b. Et exeuntes.

domus Israël. Euntes autem prædicate dicentes: Quia appropinquabit regnum cœlorum. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eijcite, gratis accepistis, gratis date. [c] *Nihil tuleritis in via.* [a] *Nolite possidere aurum neque argentum,* † [f] *neque pecuniam* [a] *in zonis vestris,* [f] *non peram* [a] *in via,* [c] *neque panem* [f] *neque duas tunicas* [c] *habebitis,* [a] *neque calceamenta, neque virgam'. Dignus enim est operarius cibo suo. In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit,* [f] *&* Δ [h] *in quamcunque domum intraueritis,* [l] *ibi' manete* † *donec exeatis* [b] *inde'.* [a] *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui. Et siquidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna pax vestra reuertetur ad vos.* [l] *Et quicunque non* Δ *receperint vos,* [c] *nec audierint'* [a] *sermones vestros,* [l] *exeuntes* [b] *inde* [a] *foràs de domo* [f] *vel ciuitate* [c] *illa, etiam puluerem* [c] *pedum vestrorum excutite* [c] *de pedibus vestris* [b] *in testimonium supra illos'.* [a] *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati. Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. Cauet autem ab hominibus. Tradent enim vos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt vos, & ad præsides & reges ducemini propter me in testimonium illis & gentibus. Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Tradet autem frater fratrem in mortem & pater filium, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient, & eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Cùm autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis ciuitates Israël donec veniat filius hominis.* ‖ *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum. Sufficit discipulo vt sit sicut magister eius: & seruo, sicut dominus eius.] Si patremfamilias Beelzebub vocauerunt, quantò magis domesticos eius? Ne ergo timueritis eos.* | *Nihil enim est opertum, quod non reueletur: & occultum, quod non sciatur. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta. Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehennā. Nónne duo passeres asse vaneunt, & vnus ex illis non cadet super terrā sine patre vestro? Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis vos.* ‖ *Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo qui in cœlis est.* ‖ *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram, non veni pacem mittere sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis, domestici eius.* ‖ *Qui amat patrem aut matrem plusquam me, non est me dignus: & qui amat filium* ‖ *aut filiam super me, non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.* ‖ *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eā. Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet, & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Et quicunque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ, tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* ‖ *Et factum est, cùm consummasset Iesus, præcipiens duodecim discipulis suis, transijt inde, vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.* † [b] *Egressi autem* [c] *' circuibant per castella euangelizantes & curantes vbique,* [&] [b] *prædicabant vt pœnitentiam agerent, & dæmonia multa eijciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabantur.*

ET [c] T FACTVM EST DEINCEPS, ET [c] IPSE [a] IESVS [f] CIRCVIBAT [a] OMNES CIVITATES, &c.] Inter caput Matth. 13. & ca. 4. inserendā esse missionem duodecim Apostolorū quam Matthæus scribit ca. 10. manifestissimum est, non solùm ex eo quod Marcus inter narrationē aduentus Dominici in Nazareth, & commemorationem decollationis Ioannis Baptistæ, inferat missionem illam, sed multo magis ex eo quòd Marcus, & Lucas, post descriptam admirationē Herodis de fama Iesu, subiungunt, Apostolos rediisse, & cum illis Dominum secessisse in desertum locum: quem secessum Matthæus factum scribit ob id quòd Dominus audisset occisum in carcere Ioannem ita vt hinc satis colligi possit, occisionem Ioannis factam tempore illo, quo iam Apostoli missi erant ad prędicandum, Porrò ante missionem illam Apostolorum, quæ scribitur à Matthæo capite 10. per totum, præmittendum esse quod habetur in fine capitis noni, quomodo A Dominus circuierit ciuitates, & castella, & quomodo videns turbas, misertus sit earum, &c. etiam certissimum est, quòd ea, quæ ibi narrantur, causa fuerint, & occasio missionis duodecim Apostolorum. Vnde & Marcus ante missionem Apostolorū præmittit, *& circuibat castella in circuitu, docens.* Videtur autem hic circuitus Domini, cuius meminerunt Matthæus & Marcus, idem esse cum illo quem describit Lucas capit. 8. in principio: post quam descriptionem, interpositis quibusdam, quæ ostēsum est priùs cōtigisse, etiā subiungitur in principio capitis noni missio Apostolorū. In huius autem circuitionis Domini descriptione primùm notanda Domini, & benignitas, & potestas. Benignitas enim eius, qua omnibus prodesse voluit, in eo relucet, quod circuierit non solū omnes ciuitates, sed & castella: non existimans aliquē locum, quantumuis humilem, se indignū, ac docens veri pastoris esse omniū sibi creditarū ouiū curā gerere, discurrēdo & visitādo singula, B loca,

loca, quantumuis humilia, & abiecta. Potestas verò eius simul cum benignitate rursum in eo notatur, quòd dicitur curasse *omnem languorem, & infirmitatem*, hoc est, quoduis genus morborum & ægritudinum. Animis enim simul, & corporibus mederi studuit tanquam bonus pastor, atque ob id docuisse simul, & curasse dicitur, sed priùs docuisse, ac deinde curasse, quòd illud esset principalis Domini scopus. Nam miracula potissimùm ob doctrinæ confirmationem & acceptationem edidit. Porrò duodecim Apostolos secum circunduxit Dominus, vt in se doceret eos, quomodo & ipsi paulò post sese in prædicationis Euangelicæ negotio gerere deberent. Quod enim pòst verbis eos erat docturus, iam priùs facto docet. Mulieres quoque aliquæ Dominus secum circumire passus est, quæ beneficiis ab ipso affectæ, ei de suis facultatibus ministrarent, sed vltro se ad hoc offerentes: vt ostenderet Dominus suam pro nobis susceptam paupertatem, & facto suo doceret quod mox erat docturus verbo, operarium, scilicet, Euangelicum dignum esse mercede sua, nec defuturam vnquam spontaneam liberalitatem bonorum, eis qui syncero animo toti essent in Euangelico negotio. Deinde vt ne videretur ipse, qui pauper erat, cibi gratia & ventris, & non ob solam cupiditatem salutis hominum, circuire ciuitates, & castella, aut ne quemquam omnino grauaret, qui cum tanto Apostolorum numero varia loca circuibat. Quod exemplum Domini posteà etiam imitatos esse Apostolos testatur Paulus dicens: *Nunquid non habemus potestatem mulierem sororem circunducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini & Cephas?* Hoc tamen exemplum, quoniam in gentibus scandalum aliquod parere potuit, Paulus se noluisse imitari dicit sed manibus victum sibi suisque parauit. Porrò ex eo quod prima earum mulierum, quæ hic nominantur, dicitur Maria quæ vocatur Magdalena, patet satis vnam tantùm esse mulierem, quæ in Euangeliis vocatur Maria Magdalena. Cùm enim dicit Lucas, *Maria quæ vocatur Magdalena* vtique ad distinctionem huius Mariæ ab aliis eodem nomine apellatis, adiecit illud, quæ vocatur Magdalena. Quod autem hæc Maria quæ in Euangeliis vocatur, Magdalena, sit ea Maria quæ fuit soror Marthæ, & Lazari, ex Euangeliis quidem apertè probari non potest, eo quòd illis locis in quibus fit mentio de Maria quadam sorore Marthæ, non vocetur illa Maria Magdalena: sed tantùm Maria, vt Lucæ decimo, & Ioannis vndecimo & duodecimo. Imò ex Euangeliis videri posset non esse eadem mulier, quòd Maria quæ dicitur Magdalena, fuerit Galilæa, vt ex hoc loco patet, & Marci decimoquinto, vbi numeratur inter mulieres quæ secutæ erant Iesum è Galilæa in Iudæam. Maria autem soror Marthæ videtur fuisse Iudæa, cùm Bethania Iudææ castellum, dicatur Ioannis vndecimo fuisse castellum Mariæ & Marthæ sororum Lazari. Verùm cum recepta ab Ecclesia sententia habeat, Mariam sororem Marthæ fuisse eam Mariam, quæ dicitur in Euangeliis Magdalena, & eam etiam, quæ apud Lucam capite septimo dicitur peccatrix, vt suprà ostensum est, non est temerè contra hanc sententiam sentiendum. Cui non obstat quod ex Euangeliis videri posset obstare. Creditur enim Mariam sororem Marthæ ex progenie quidem fuisse Iudæam ex paterna hæreditate simul cum sorore Martha & Lazaro fratre obtinuisse castellum Iudææ Bethaniam, sed eandem nupsisse marito, cuius erat castellum quoddam Galilææ nomine Magdalum, vbi habitauerit Christo in Galilæa prædicante, & vnde acceperit nomen vt diceretur Magdalena, vel Magdalene quæ Christum comitata in Iudæam, fecit eum etiam Marthæ, & Lazaro familiarem, vt sicut dicit Lucas capite 10. Martha exciperet eum in domum suam. Quod autem dicitur à Luca hoc loco, septem dæmonia Dominum eiecisse ab hac Maria Magdalena, quod idem & Marcus dicit capite vltimo Diuus Gregorius, & post eum plerique de septem vitiis capitalibus intelligunt, à quibus Dominus hanc mulierem liberauit, remittendo ei peccata multa, vt dicitur à Luca in capite præcedenti. Verùm potiùs intelligendum esse de corporali dæmonum eiectione, patet satis ex eo quòd in Luca præcedit, & mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis. Illud enim non videtur Lucas dixisse, nisi de huiusmodi curatione, & expulsione dæmonum, quales multæ leguntur in Euangeliis. de quali intellexisse Diuum Ambrosiũ patet ex eo quod scribit capite. 5. lib. de Salomone: Dum, inquit (largum in sanguine fluxum siccat in Martha, dum dæmones pellit ex Maria, dum corpus rediuiui spiritus calore constringit, & quod mors sibi vendicauerat ad pœnam, lux denuo recepit ad vitam) vbi Diuus Ambrosius inter reliqua corporalia Christi miracula connumerat etiam dæmonum expulsionem, vbi etiam dum Martham præmittit ante Mariam, & post miraculum in Maria factum, subiungit miraculum factum in Lazaro, satis significat se putasse eam Mariam de qua Dominus eiecit dæmonia, & quæ dicitur Magdalena, fuisse sororem Marthæ & Lazari. In qua sententia etiam fuisse Diuum Hieronymum, patet ex eo, quod quæstione quarta ad Hedibiam, quatuor vel tres dicit legi in Euangeliis Marias, sic scribens: (Quatuor autem fuisse Marias in Euangeliis legimus, vnam, matrem Domini Saluatoris, alteram materteram eius, quæ appellata est Maria Cleophæ, terram Mariam matrem Iacobi & Ioseph, quartam Mariam Magdalenã licet alii matrem Iacobi & Ioseph materteram eius fuisse contendant. Hæc ille). Si autem Maria soror Marthæ diuersa fuisset secundùm Hieronymum à Maria quæ dicitur Magdalene, debuissent quintam posuisse Mariam. Sed ad propositum. Cùm (vt habet communis sententia) eadem sit Maria ista Magdalena cum Maria sorore Martę, & peccatrice ea, quæ vnxit Dominum vnguento, & eiectio ista dæmonum intelligenda sit de corporali eiectione, dicendum videtur cùm Roffensi & aliis quibusdam mulierem hanc demerito peccatorum suorum à diabolis aliquando possessam, ac posteaquam à Domino fuisset liberata, peccatorum suorum magnitudinem cœpisse agnoscere, eorumdemque remissionem lacrymarum profluuio impetrasse, ac tum deinceps indiuulsam Christo adhæsisse, & opes suas in illius ministerium & vsum, cum aliis mulieribus quibusdam impendisse, pro duplici beneficio, corporali, scilicet & spirituali, quo affecit eam Dominus. Porrò mulier secundò nominata, nempe Ioanna, cuius Lucas meminit etiam in cap. vltimo inter eas quæ sepulcrum adierunt, Dominum vncturæ, dicitur à Luca fuisse vxor Chusæ procuratoris Herodis, vt significaret mulieris huius opes, & deuotionem non solùm ipsius, sed etiam mariti, qui permiserit vxorem suã in comitatu Iesu, in quo vtiq; eam Dominus

D. Greg.

D. Ambr.

D. Hieron.

D. Hieron.

Dominus non admiſiſſet,niſi viro permittente. Sic & Suſanna quædam nominatur, quòd eo tempore eſſet mulier nota & celebris nominis.

a VIDENS AVTEM TVRBAS, MISERTVS EST EIS, QVIA ERANT VEXATI, &c.] Non contentus fuit benignus Dominus, vt per ſe quantum fieri poſſet, omnium ſaluti conſuleret,ſed & alio quoque modo eis prouidere voluit. Cùm enim videret turbas vndique cõfluentes, & in dies frequentiores,iam auidas ſalutis & doctrinæ veritatis,gauiſus quidem eſt ob eorum promptitudinem,& deſiderium,ſed tamẽ pro optimi paſtoris officio, tactus eſt affectu miſericordiæ, quod videret eos ſimiles ouibus paſtore deſtitutis, & ob id, huc illucque temerè vagantibus, Nec otioſus atque inefficax fuit in Domino hic miſericordiæ affectus, ſed cùm corporali ſua præſentia non poſſet omnibus ſe præſentem exhibere paſtorem, Apoſtolos à ſe delectos ad id officium excitat,& ordinat. Porrò notandum, quod pro, *vexati*, Græca ferè habent ἐκλελυμένοι,quod eſt, diſſoluti,aut diſſipati,à λύω quemadmodum legit Theophylactus, & videtur maximè conuenire illi quod ſequitur *ſicut oues non habentes paſtorem.* Quædam tamen Græca habent ἐσκυλμένοι, hoc eſt, conuulſi & vexati, quomodo legunt Chryſoſtomus, Hieronymus & Hilarius. Et bene etiam conuenit ei quod ſequitur, *ſicut oues*, &c. Nam & oues paſtore deſtitutæ, variis malis vexantur. Iam pro, *iacentes*, Græcè eſt, ἐρριμμένοι, quod magis eſt, ſparſi, ſiue diſiecti. Eſt enim participium à ῥίπτω, quod eſt proiicio. *Vexati* ergo dicuntur hi quibus Chriſtus miſertus eſt, quia variis malis affecti, primùm à Scribis & Phariſæis,qui pro paſtoribus lupos potiùs agebant, & ſuis humanis traditionibus, & Iudaicis opinionibus onerabant, & à veritate Euangelica eos auocabãt. Deinde & à dæmone per ignorantiam veritatis & peccata ipſos ſuo imperio ſubiugante,& corporalibus morbis affligente. Diſſoluti verò aut diſſipati dicuntur, quia varia ſectantes,in modum deſtitutarum ouium,per diuerſa vagantium. *Iacentes* verò, quia ab omnibus neglecti Bene autem ouibus carentibus paſtore eos comparat,eo quòd non ſit aliud animal deſtitutius & magis pendens à præſidio paſtoris, quàm ouis. Deinde hac comparatione ſignificatur populi innocentia digna commiſeratione, &, Scribarum grauiſſima & maximè impia negligentia. Cæterùm cùm Dominus populi prouidere ex affectu miſericordiæ vellet,priùs diſcipulos ſuos excitat ad petendum paſtores hominum à Deo, non quòd hoc non eſſet in ſua ſitum poteſtate,ſed vt doceret diuinum eſſe donum quòd hominibus etiam varietatis auidis dentur boni paſtores, idque precibus à Deo obtinendum. Itaque dicit, *Meſſis quidem multa*, &c. Meſſem multam vocat homines multos iam promptos ad recipiendum Euangelicam doctrinam,per quam veluti demeſſi, inferantur in horreum Dei, quod eſt Eccleſia Dei, & conſortium ſanctorum. Operarios autem paucos dicit, quia ſolus Ioannes & Chriſtus ipſe tunc ſyncerè populum docebant. Necdum enim Apoſtoli miſſi fuerant ad operandum in meſſe Domini, & qui operariorum locum tunc obtinebant Scribæ & Phariſæi, operariorum officio non fungebãtur. Benè autem Dominus hoc allegorico vſus eſt ſermone, quo prædicatores vocat operarios: homines verò capeſſendæ veritatis cupidos, meſſem. Sic enim ſignificat prædicatorum & paſtorum officium eſſe operari, non otiari: & operari non in propriam gloriam aut commodum,ſed in gloriam, & lucrum Domini meſſis. Ne autem moleſtus ſit nimirum labor ſubeũdus, mentio meſſis adiuncta eſt. Nullus enim labor iucundior & vtilior, quàm qui pro colligẽda meſſe ſubitur, quaſi diceret: Non mitto vos ad arandi ſeminandique graues & iniucundos labores, ſed ad ſegetis iam præparatam ab aliis meſſem, Vnde dixit Ioann. 4. *Alii laborauerunt, & vos in labores eorum introiiſtis.* Notandum autem quòd dicit, *vt eiiciat operarios.* (Sic enim legendum eſſe, & non, mittat operarios, docent antiqua exemplaria ſcripta, & cõuenit Græcè dictioni ἐκβάλλῃ) Significatur ergo orandum vt citò mittat, ac vel inuitos & coactos extrudat in opus Dei: ſignificatur etiam vis imperii & gratiæ Dei, quæ cunctantes etiam ad hoc impellit, nec alios demum vtiles eſſe colligendæ huic meſſi, quàm qui ad hoc à Deo protruduntur. Qui enim non iuſſi nec vocati ad prædicandi munus ſe ingerunt, non aliter peccant, quàm qui in alienam meſſem irruunt, domino meſſis non præcipiente. Sciendum tamen quod ἐκβάλλειν, non ſemper eiicere, aut extrudere ſignificat, ſed etiam emittere aut depromere, vt Ioann. 10. *cum proprias oues emiſerit.* & Matth. 12. *Bonus homo de bono theſauro profert bona.* Illis enim locis eſt verbum huius loci, nec illis conuenit, extrudere aut eiicere. Nam nec paſtor oues ex caula, nec bonus homo ex cordis ſui repoſitorio extrudit, ſed emittit ac promit, hoc eſt προφέρει, vt eſt apud Lucam.

D. Chryſ.
D.Hieron.
D.Hilar.

b ET VOCAVIT DVODECIM, *e* ET *f* CONVOCATIS *c* IESVS *f* DVODECIM DISCIPVLIS, &c.] Dixerat rogandum Dominum meſſis, vt eiiceret operarios, plures, ſcilicet alios, in meſſem, mox tamen ipſemet non expectatis eorum precibus, præparat, & mittit operarios. Quare primùm quidem ſignificauit ſe eſſe verum Dominum meſſis, quod ex ſuperioribus verbis non ita potuit intelligi. Deinde & hoc ſignificatum eſt, Deum non idcirco velle rogari, quòd minorem is, quàm noſipſi, curam noſtri gerat, ſed vt aptiores ſimus agnoſcendæ, & recipiendæ diuinæ beneficentiæ. Præuenit enim Deus frequenter ſua beneficientia noſtras orationes. Itaque vocatis ad ſe duodecim Apoſtolis ſuis, quos olim ad hoc delegerat, ac deinde indiuulſe ſibi adhærentes ſingularius verbo, & exemplo ſuo formauerat ad prædicandum quandoque aliis, mittere iam cœpit eos, vt ſecundùm doctrinam, quam ab ipſo audierant, & ad exemplar vitæ, quod in præceptore conſpexerant alii alibi verbo & exemplo docerent populũ. Ac ne doctrina eorum propter nouitatem eius, & perſonarum idiotarum humilitatem contemneretur, imò pluris fieret quàm Scribarum doctrina, dedit etiam illis poteſtatem quàm à patre accepit, & ad eiiciendos dæmones in nomine ſuo, & ad curandos omnis generis morbos corporales, hac certè poteſtatis communicatione rurſum declarans ſe verè eſſe Dominum meſſis, patri æqualem, neque vſurpare ſibi præſumptuoſe poteſtatem mittendi operarios in meſſem diuinam. Et quidam ſolent monarchæ, reges, & principes ſuis legatis dum mittuntur aliquò, ardere ea, quæ eis autoritatem concilient apud eos ad quos mittuntur, verùm nihil tale dare poſſunt quale ſuis Chriſtus. Vim auri, copias militum, ſecures, machinas dare poſſunt, vt quibus ipſi abundent: ſolus verò Chriſtus ſuis

Eccleſ. 4.
Prou. 8.

D.Hi

impar

impartiri potuit planè diuinam hanc potestatem, quæ suos legatos eis ad quos mittebantur non redderet formidabiles, sed amabiles. Binos autem mittit Dominus Apostolos, vt testatur Marcus, sicut & septuaginta discipulos fuisse missos binos Lucas posteà tradit, idque fecit in commendationem fraternæ charitatis, in mutuam consolationem, mutuamque custodiam operum & doctrinæ. *Væ enim soli, quia cùm ceciderit, non habebit se subleuantem, & frater qui adiuuatur à fratre, quasi ciuitas firma.* [Eccles. 4. Prou. 8.] Deinde idem factum in certiorem prædicandæ veritatis contestationem, quia in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. Aliæ causæ à quibusdam traduntur, quia duo sunt præcepta charitatis, & quia animalia fuerunt in arca Noe bina & bina, verùm hæ causæ tantùm sunt adaptationis. Quoniam autem bini missi sunt Apostoli, ob id, vt priùs dictum est: videntur hic per iuga recenseri à Matthæo, quasi volente significare quomodo coniuncti fuerint per paria. Porrò in catalogo Apostolorum à Matthæo hic posito primò notandum, quòd Matthæus Petrum non solùm primo loco ponat, vt alii Euangelistæ, sed etiam primum vocat. Hinc enim efficaciter satis probari potest primatus & excellentia quædam Petri inter alios Apostolos. Cùm enim non possit dici primus ob vocationem, certè non videtur quomodo dictus sit primus, nisi ob peculiarem aliquam excellentiam. Cæterorum autem Apostolorum ordinem non sic significat Matthæus dicens, secundus & tertius, &c. quòd reliquorum ordinem non ita referret scire, atque ad Christianam religionem attinebat scire primatum Petri, imo quòd reliqui omnes in autoritate pares essent. Secundò notandum, quòd quanquam in plerisque Latinorum libris Philippus & Bartholomæus hic secundo loco ponantur, in Græcis tamen codicibus tertio loco ponuntur post Iacobum & Ioannem Zebedæi filios, quomodo & Hieronymus digerit Apostolorum numerum, quomodo etiam legitur in Catena Thomæ, & in Dionysio, quomodo item reperi in antiquis Bibliis manu descriptis. Notandum tertiò Matthæum, cum ab aliis Euangelistis Thomæ proponatur, seipsum hìc modestiæ causa ei post ponere, ac Publicanum sese vocare vt se deiiciat ac gratiam Dei in se prædicet, aditumque aliis parere ad Christum ostendat. Postremò notandum apud Græcos nomen Iudæ fratris Iacobi, non vnum tantùm poni, sicut apud nos, qui legimus, Iacobus Alphæi & Thaddæus. Græca enim habent. & Lebbæus, qui cognominatus vel nominatus est Thaddæus. Mirum autem quomodo Hieronymus in Commentariis super Matthæum dicit Thaddæum alibi vocari Lebbæum, cùm nullus alius sit scripturæ locus [D. Hieron.] in quo sic vocetur, quàm in solo hoc loco apud Græcos, nisi fortè dixerit alibi eum sic vocatum, quia extra sacram Scripturam à quibusdam sic fit vocatus. Verùm in libro de Hebraicis nominibus, inter ea nomina quæ in Matthæo interpretantur, ponit nomen istud, Lebbæus, interpretans illud significare corculum, vt magis verisimile fit eum in Commentariis dicere alibi eum vocatum Lebbæum, quia apud Græcos sic vocetur. De ratione autem & significatione horum nominum Lebbæus & Thaddæus & aliorum quoque nominum, dictum est supra capite Concordiæ 39.

e HOS DVODECIM MISIT IESVS, PRÆCIPIENS EIS, ET DICENS: IN VIAM GENTIVM NE, &c.] Missurus Dominus suos, priùs simul collectos omnes eodem instruit sermone, ne quid inter se discreparent ab eodem præceptore missi: & iisdem mandatis astricti: varia autem his præcepta dat ad negotium hoc pertinentia, quorum pauca tantùm, nimirum tria, Lucas & Marcus ponunt, nisi quòd Lucas quædam à Matthæo hìc posita in missione duodecim Apostolorum, ponit in missione septuaginta discipulorum. Sunt autem à Matthæo hic posita octo potissimum præcepta, peculiariter pertinentia ad hanc missionem: quorum primum est de loco prædicationis, quod præceptum solus Matthæus memorat. Inhibentur ergo prædicandi gratia ire *in viam gentium*, hoc est, quæ ad gentes ducit, *& in ciuitates Samaritanorum*, qui etsi re vera etiam essent gentes, tamen quia ex parte receperunt Iudaismum, & Deum Iudæorum videbantur colere, ideo de eis specialis fit mentio, tanquam qui essent medium quid inter gentes & Iudæos. Est autem Græcis tantùm εἰς πόλιν, hoc est, in ciuitatem Samaritanorum, quod tamen non de vna tantùm eorum ciuitate aut metropoli eorum est accipiendum, sed Hebraica phrasi dictum est pro, in nullam ciuitatem, quemadmodum Ioann. [illegible]. dicitur: *Os non comminuetis ex eo*, pro, Nullum os eius comminuetis, proinde non malè vertit noster interpres. *In ciuitates Samaritanorum.* Præcipitur autem eis vt potiùs eant *ad oues domus*, id est, populi *Israël*, *quæ perierunt* hoc est, ad oues perditas. Sic enim interpres hic & cap. 15. Matthæi, oues quæ perierunt, transtulit pro, oues perditas: quemadmodum in Psalm. 118. dixit, *Erraui sicut ouis quæ periit*, pro, sicut ouis perdita. [Psal. 118.] Oues autem perditas domus Israël vocauit Dominus electos ex Iudæis, Dei cognitione adhuc destitutos. Quòd electi essent, oues vocauit, quòd ignari adhuc Dei, oues perditas. Sic Ioan. 10. ait: *& alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, illas quoque oportet me adducere*, &c. vbi per oues quæ non erant de suo ouili, nihil aliud proculdubiò significat, quàm electos ex gentibus, qui quòd Deum nondum agnoscerent, nec adhuc vocati essent, necdum erant de Ecclesia credentium Iudæorum. Porrò certum est præceptum hoc tantùm pertinuisse ad illud tempus, quo Christus agebat corporaliter in mundo, qui se posteà missum tantum dicit ad oues quæ perierunt domus Israël. Post resurrectionem enim Apostolis dixit: *Eritis mihi testes in Hierusalem, & in Samaria, & vsque ad vltimum terræ.* [Act. 1.] Et *euntes docete omnes gentes*, &c. [Matth. 28.] Inter causas autem, ob quas Dominus noluerit in principio suos gentibus & Samaritanis prædicare, præcipua ratio est, quia secundùm Dei præordinationem in scripturis per prophetas prędictam, Iudæis primùm, Christus, & Euangelium debuit prædicari, tanquam filiis regni, ad quos peculiariter facta fuerat Christi & Euangelii promissio, nec prius hæc prædicatio gentibus fieri debuit, quam consummatum esset Christi mysterium, & ipso in cœlum recepto Spiritus sanctus datus esset Apostolis plenè, vt sic perfecta Euangelica lex à Iudæis, à quibus est omnis salus, deriuaretur ad gentes, & admiranda quadam iustitia diuina videretur facta à Iudæis ad gentes Euangelii translatio, cùm non prius ita passim & palàm gentibus Euangelium prædicaretur, quàm se Iudæi illo omnibus modis indignos reddidissent. Hac enim ratione, iustissima Dei ordinatio & prophetarum vaticinia

nia implebantur, Iudæis omnis excusationis prætextus ereptus est, ac gentibus diuina misericordia erga ipsas declarata est, ordoque ille seruatus, quo in omnibus ab imperfecto ad perfectum Deus ferè procedit: vt sicut ab Apostolis nondum perfectis Euangelium nondum perfectè prædicabatur, ita in vna tantùm mundi parte & vna gente ad hoc electa in medio mundi prædicaretur: deinde verò ab eisdem iam perfectis & multiplicatis Euangelica doctrina perfectius in vniuerso mundo prædicaretur, cùm iam omnia Euangelii mysteria Apostolis essent cognita. Hinc est quod Christus se dixerit tantùm missum ad oues perditas domus Israël. Hinc Paulus Iudæis testatus est, *Vobis*, inquit, *oportebat primùm loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes, sic enim præcepit nobis Dominus.* Quibus etiam obiecit ex parte locum Isaiæ, hunc ordinem prædicentem: *Et nunc hæc dicit Dominus, formans me ex vtero seruum sibi; vt reducam Iacob ad eum, & Israël non congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit, Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israël conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ*, &c. Sunt autem & aliæ quædam causæ huius præcepti Saluatoris à patribus indicatæ, sed quæ sunt potiùs accessoriæ aut accommodatitiæ, aut in superiori inclusæ, videlicet ne Iudæi haberent ansam dicendi se iustè illum non recipere, eo quòd suos mitteret ad hostes ipsorum, imò hostes Dei, ne videretur offensus iniuriis Pharisæorum, vindictæ gratia suos ablegasse ad exteros, vt legem, synagogam, & populum suum singulari priuilegio decoraret: vtque Apostolos suos aliquando mittendos ad agones orbis terrarum, priùs leuiore palæstra in Iudæa exercitaret.

Matt. 15. Act. 13. Isaia 49.

EVNTES AVTEM PRÆDICATE, DICENTES, QVIA APPROPINQVAVIT REGNVM COELORVM.] Secundum præceptum est de eo, quod prædicandum est, quod item solus Matthæus apertè explicat. Lucas tamen etiam indicat sicut & sequens, cùm dicit illos esse missos, vt prædicarent regnum Dei, & sanarent infirmos: qui septuaginta aliis discipulis idem mandatum apertè narrat datum, cùm dicit: *Et dicite illis, appropinquauit in vos regnum Dei.* Voluit ergo Dominus suos ad eundem modum Euangelicam prædicationem auspicari, quo & ipse & Ioannes eam auspicati erant. Nam etsi hîc non addatur, Dominum iussisse, vt ad pœnitentiam agendam inuitarent, & dicerent, pœnitentiam agite, tamen etiam hoc esse iussos à Domino patet ex Marco, qui post ea dicit: *Et exeuntes prædicabant, vt pœnitentiam agerent.* Nec putandum Dominum voluisse vt his tantùm verbis prædicarent: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum*, sed his verbis summam & caput prædicationis insinuauit. Includitur enim in eo, prædicatio contemptus regni terrarum, prædicatio vitiorum, & quorumcunque impedientium homines à regno cœlorum, declaratio quòd tempus regni cœlorum iam esset impletum, quanta item cum alacritate & diligentia se parare deberent ad gratiam iam oblatam, quamque graue supplicium maneat eos, qui oblatam gratiam non receperunt, & alia id genus similia.

INFIRMOS CVRATE, MORTVOS SVSCITATE, LEPROSOS MVNDATE, &c.] Tertium præceptum etiam à solo Matthæo expresse positum in duodecim Apostolorum missione, positum tamen etiam à Luca in 70. missione, cùm dicit illis dictum, *vt curarent infirmos qui essent in ciuitate in qua essent recepti*, quanquam istud præceptum non nudum est præceptum, sed simul efficax traditio potestatis factiuæ miraculorum. Benè autem & necessariò superiori præcepto subiungitur. Quoniam enim mittebantur homines illiterati, & rusticani, idque vt noua prædicarent, necesse etiam fuit vt noua facerent, quò fidem verbis faceret virtus ostensa, & magnitudinem promissiorum probaret magnitudo signorum. Non tamen quæuis signa eis facere præcepit, sed talia solùm, qualia ipsum fecisse viderant, quæ, scilicet, ad salutem corporalem hominum pertinentia, comprehẽdit sub quatuor his speciebus, non quæ ad curiositatem, aut terrorem hominum fierent. Non enim voluit doctrinam Euangelicam hominibus solùm admirabilem reddere, aut terribilem, sed gratam, & acceptam deinde miraculis tum suis tum suorum declarare, voluit adesse iam, qui sicut corpora ita & animas curare posset, & vellet. De quo fusius suprà circa caput Concordiæ 25.

1. Cor. 4. 4. Reg. 4

GRATIS ACCEPISTIS, GRATIS DATE.] Quartum præceptum à solo item Matthæo positum, necessariò autem superioribus adiunctum, tum ad superbiæ, tum ad detestandæ auaritiæ repressionem. Porrò referri potest istud ad vtrumque præceptum præcedens, vt significetur, & gratis prædicandum & gratis miracula facienda. Aut potest potiùs tantùm ad præcedens referri, vt significetur munera pro præstita sanitate non esse venanda aut accipienda. Nam eius maius poterat esse periculum quàm ex prædicatione. Itaque sensus erit: Accepistis potestatem faciendi miracula gratis, hoc est, sine aliquo pretio vel merito, gratis ergo etiam conferte per concessam vobis potestatem aliis sanitatem. Non enim quantum ad Domini propositum pertinet, significatur idem gratis dandum, quod gratis acceptum est. Nam non voluit Apostolos potestatem miraculorum acceptam gratis, aliis etiam gratis conferre: sed vt potestate illa gratis accepta, gratis etiam vterentur: Generali tamen vsus est sententia, non explicans quid acceperint, & quid gratis dare debeant, vt hæc sententia non huic tantùm seruiret proposito, sed per eam intelligeremus, omnia spiritualia sicut gratis accipiuntur, etiam gratis danda esse, Hac ergo sententia, vt bene annotauit Diuus Chrysostomus, & superbiam Apostolorum, omniumque qui diuina aliqua spiritus dona acceperunt, comprimit: cùm dicit: *Gratis accepistis*, & ab auaritia reuocat, cùm dicit, *Gratis date.* Nec id tamen tantùm hac sententia agit, sed & causas indicat ob quas non liceat spiritualia vendere, aut pretio impertiri, ita vt non simplex sit auaritia, vendere illa sed etiam irreuerentia & iniuria Dei. Tres enim sunt causæ, ob quas spiritualia vendi non possint. Primò, quia res spiritualis non potest terreno aliquo pretio compensari, sicut dicitur de sapientia. *Pretiosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur huic non valent comparari.* Ideo & Petrus dixit Simoni Magno: *pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possidere.* Secundò, quia id solùm potest esse

D. Chry. Prou. Act. 8.

dedita

debita venditionis materia, cuius venditor est dominus: iam spiritualium gratiarum nemo dominus est, sed tantùm dispensator, iuxta illud Pauli: *Sic nos existimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.* Tertiò, quia venditio repugnat origini spiritualium, quæ proueniunt ex gratuita Dei voluntate, vnde irreuerentiam Deo rebusque diuinis exhibet, qui vendit, cùm id quod Deus per ipsum gratis vult hominibus conferre, faciat non esse gratuitum. Has itaque duas postremas rationes satis indicat Dominus hac sententia. Cùm enim dicitur, *gratis accepistis*, satis significauit eos non esse illorum, quæ acceperunt dominos, sicut illorum sumus domini, quæ pretio & labore comparauimus, deinde significat diuina dona gratuita esse, & proinde non subiicienda venditioni. Non tamen hac sententia videtur Dominus tantùm voluisse prohibere spiritualium venditionem, sed etiam ne ab iis, quos curassent munera aliqua acciperent, etiam quæ ex grato tantum animo offerrentur: quomodo Helizeus à curato Naaman Syro noluit accipere munera, quæ ille non videbatur offerre tanquam pretium. sed tanquam grati animi testimonia. Dicebat enim: *Obsecro vt accipias benedictionem à seruo tuo.* Et tamen cùm ipse vim faceret, penitus non acquieuit Helizeus. Non enim conueniebat etiam gratuita munera accipere, ne pietas verteretur in quæstum, & quod institutum erat ad gloriam Dei, & ad salutem fidelium, fieret occasio satiandæ auaritiæ, aut saltem ne videretur quæstus gratia facere. Deinde, ne gratia Dei vilesceret, sed planè gratuita Dei beneficentia, & contemptu munerum, homines magis prouocarentur ad admirationem seruorum Dei & ad glorificandum Deum, atque ad acceptandum doctrinam, quam illi prædicauerunt. Solent enim homines ea beneficia minùs admirari, & magnificare, quæ putant se aliqua ratione compensasse, & nihil efficacius pertrahit auditores, quàm si videant doctores nihil præter auditorum quærere salutem.

1. Cor. 4.

4. Reg. 5.

NOLITE POSSIDERE AVRVM, NEQVE ARGENTVM, NEQVE PECVNIAM IN ZONIS VESTRIS, &c.] Quintum præceptum, quo statuitur, quomodo se gerere debeant in via, & quomodo ipsis sit eundum. Prohibentur autem quinque secum in via assumere. Primò, pretium pro viatico, cùm dicitur, *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris.* Vbi notandum non simpliciter prohiberi Apostolis possessionem auri, vel argenti vel cuiuspecuniæ, sed ne iam profecturi ad prædicandum, hæc haberent in via pro viatico. Vnde additur, *in zonis vestris*, hoc est, in crumenis vestris. Loquitur enim iuxta veterem morem, quo pecunia ab itinerantibus, & maximè à militibus solet deferri in zonis, hoc est, in cingulis. Porrò pro *pecunia*, rectiùs interpres vertisset, æs, cùm Græcè sit χαλκὸς. Tres enim pecuniæ species posuit Matthæus, secundùm tres species rerum ex quibus cudi solet moneta, quæ Budæo teste primùm fuit ærea, deinde argentea, postremò aurea. Prohibet ergo *nec aurum possidere*, hoc est, habere & ferre, vt habet Lucas, *nec* (nec quod minus est) *argentum*, & quod hic adhuc minus est, ne æs quidem. In Marco autem interpres dictionem Græcam χαλκὸς, vertit æs, cùm ibi tolerabilius vertisset, pecuniam: quandoquidem Marcus speciem posuit pro genere, sicut & Lucas, apud quem pro eo quod interpres vertit, pecuniam, est ἀργύριον, id est, argentum. Secundò, prohibet circunferre cibos, & repositorium ciborum, cùm dicit, *neque peram, neque panem.* Nam hoc postremùm addunt Lucas & Marcus, cùm posset panis circunferri pera. In his autem intelligendum est, Dominum prohibuisse non tantùm omnem cibum, aut ciborum repositoria, sed etiam potum, aut potus repositoria, ita vt & lenticulam vinariam prohibuerit, etiamsi non expresserit. Postquam autem his duobus prohibuit, quæ ad victum pertinent, prohibet deinde duobus præceptis, quæ pertinent ad tegendum corpus. Tertiò ergo prohibet duas tunicas. Quo non est intelligendum, Dominum prohibuisse ne duobus induerentur vestimentis in via, quandoquidem ipsum Dominum constat pluribus vestibus indutum fuisse, cùm tempore passionis suæ milites, præter vestimenta quæ diuiserunt in quatuor partes, inuenerint etiam tunicam inconsutilem. Sed per *duas tunicas* oportet intelligere secundùm Hieronymum, duplex vestimentum, aut, vt alii dicunt in eodem sensu, vestes mutatorias, vt nomen speciei *tunica*, accipiatur positum pro genere suo vestis: & *duas*, positum sit pro duplices, ac intelligatur prohibitum ne præter vestes quibus irent induti, alias secum deferrent quas induerent, alteris sordidatis, quemadmodum fieri passim solet ab hominibus. Atque hoc modo intelligendum videtur quod dicit Ioannes de duabus tunicis: *Qui habet*, inquit, *duas tunicas, det vnam non habenti.* Sed obstare videtur huic intelligentiæ, quod habet Marcus, & ne induerentur duabus tunicis. Illo enim videtur significari prohibitum fuisse non solùm ne mutatorias vestes circunferrent, sed etiam ne simul duabus induerentur vestibus. Verùm intelligendum est, Marcum significare voluisse, prohibitum illis fuisse, non ne simul duabus induerentur vestibus, pallio scilicet & tunica, nec etiam ne simul duabus tunicis induerentur. Quis enim apud nos etiam in frigidiori regione duabus simul induitur tunicis, in profectione præsertim? sed ne vicissim nunc hac, nunc illa induerentur tunica. Vnde non dixit duabus vestibus, sed duabus tunicis, vsus nomine speciei, & per illud significans non duplicandas cuiusuis alterius etiam speciei vestes, ita vt vna induatur, altera futuro tempori seruata deferatur. Quarto prohibet calceamenta. Cui contrarium videtur quod habet Marcus, permissum illis fuisse vt essent calceati sandaliis. Proinde intelligit Caietanus ad nomen, *calceamenta*, debere etiam repeti numerum binarium, vt intelligantur prohiberi duplicia calceamenta, sicut duplices tunicæ. Alii, quod in idem redit, intelligunt prohiberi calceamenta, præter ea quæ habebant in pedibus, quæ scilicet secum deportarent ad induendum, attritis vel sordidatis aliis. Verùm cùm Lucas dicens cap. 22. Dominum in vltima cœna, dixisse Apostolis, *Quando misi vos sine sacculo, & pera, & calceamentis*, &c. satis significet in totum calceamenta illis prohibita: & deinde Marcus dicens permissum vt calcearentur sandaliis, significet aliquod calceamentorum genus illis interdictum potiùs dicendum cum Augustino, calceamenta ea esse prohibita quæ totum pedem tegerent: sandalia verò concessa quæ plantam quidem pedis defenderent ab occurrentibus vitæ incommodis, verùm

D. Hieron.

Luc. 3.

D. August.

superiorem pedis partem ſinerent nudam. Nam huiuſmodi calceamenti genus vocari ſandalia indicat Auguſtinus. Non autem ideo prohibet calceamenta, & concedit ſandalia, quòd illi curæ fuerit quo calceamenti genere ſui vterentur. Neque enim conueniebat Chriſto Euangelicæ legis, quæ perpetua eſſe debuit, autori de rebus per ſe indifferentibus quicquam inſtituere, ſed ſi quid de illis pro locorum, perſonarum, & temporum exigentia ſtatuendum eſſet, ſuis id ſtatuendum relinquere. Sed quoniam, vt eſt veriſimile, Chriſtus & Apoſtoli pro more illius regionis, maximè recepto à pauperibus vtebantur ſandaliis, noluit Dominus ſuos iam profecturos mutare ſandalia: & quemadmodum itinerantes facere ibi ſolebant, calceamenta quæ totum defenderent pedem, aſſumere, volens eos non aliter ire inſtructos ad prædicandum, quàm ſicut cùm adeſſent illi, eumque concomitarentur. Dominum enim non planè nudis inceſſiſſe plantis veriſimilè eſt, quòd hoc non conueniſſet aſperitati & caliditati illius regionis, per quam aſſiduè diſcurrebat, & circum ambulabat, ſandaliis autem tantùm fuiſſe vſum vel ex eo conſtat, quòd peccatrix mulier quæ lacrymis rigabat eius pedes, vtique reperit ſuperiorem pedum Domini partem nudam. Certè Tertullianus libro de pallio ſignificat calceos totum tegere pedem, ac ſuo tempore Chriſtianos ferè ſine calceis inceſſiſſe nudis pedibus, aſſerens parùm virile eſſe calceos geſtare, ac ſutrinas venereas proſpexiſſe magnum inceſſui munimentum, perones effœminatos. Porrò Diuus Hieronymus in Iſaiæ capite vigeſimo, ſcribens, dicit *ſandalia*, quemadmodum ibi verterunt Septuaginta pro calceamentis, ſignificare caligas, quæ ſunt tibiarum tegumenta, idemque in Matthæum ſcribens, videtur intellexiſſe calceamenta in totum prohibita Apoſtolis, cùm Platonis præcepta veluti conformia præcepto Chriſti tradat: Et Plato (inquit) etiam præcepit duas corporis ſummitates non eſſe velandas, nec aſſuefieri molliciei capitis & pedum. Cùm enim hæc habuerint firmitatem, cætera robuſtiora ſunt. Prohibitis his quæ ad victum, & veſtitum pertinent, prohibet quinto quod ſpectat ad defenſionem in via, cùm dicit, *Neque virgam*. Cui turſum apertè contrarium videtur quod dicit Marcus, *niſi virgam tantùm*. Cuius apparentis contrarietatis diſſoluendæ triplex eſt modus. Auguſtinus enim ad myſticum confugiens ſenſum, dicit *virgam* aliter accipi apud Marcum quàm apud Matthæum. Apud hunc enim accipi propriè, apud Marcum verò myſticè, pro poteſtate accipiendi, quæ ad victum & veſtitum eſſent neceſſaria. Sic quod dicitur à Marco, prohibitum ne duabus induerentur tunicis, myſticè, intelligit ſignificare, ne dupliciter, ſed ſimpliciter ambularent, & quòd ſandalia dicat Marcus conceſſa, intelligit ſignificatum per genus illud calceamenti quod pedem deſuper non tegit, ſed tantùm plantam, Euangelium non eſſe occultandum, nec terrenis commodis innitendum. Euthymius verò Græcus hanc difficultatem quæ eſt de virga, ſimiliter & ſuperiorem de calceamentis, ita ſoluit, vt priùs quidem intelligat Dominum ita iuſſiſſe ſicut Matthæus & Lucas dixerunt: poſt modum autem permiſerit eis, vt calcearentur tantùm ſandaliis, & retinerent baculum, ad pedum cuſtodiam, & corporis ſuſtentationem: demittens ſe ad eorum imbecillitatem. Sed ſimplicius fuerit dicere de alia virga loqui Marcum, quàm Matthæum & Lucam. Eſt enim quædam virga, quam ſuſtentandi laſſi corporis cauſa aſſumimus, quæ Hebræis dicitur משען miſchan, à verbo שען Schan, quod eſt, inniti. Et eſt virga, quam nos vindicandi aut defendendi gratia gerimus, quæ dicitur Hebræis שבט Schebeth. Vnde eſt illud in Pſalmo: *Reges eos in virga ferrea.* Hanc ergo Apoſtolis interdictam accipiendum eſt, illam verò permiſſam. Vtrunque nomen Hebraicum côiunctum eſt Pſalm. 21. vbi legimus, *Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt.* Quòd autem virgam illam defenſoriam & vindicatoriam prohibere voluit Dominus, ſatis patet ex eo quod poſteà dicit Dominus, vbi in ſpeciem hanc ſuam conſtitutionem videtur reuocare, cùm dixit: *Nunc qui habet ſacculum, tollat, ſimiliter & peram: & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium.* Gladium enim hic opponit virgæ olim à ſe prohibitæ. Quòd autem noluerit Dominus prohibere virgam, quæ itineris laborem alleuiaret, ſatis patet, ſi ſcopum Domini in his præceptis ſpectemus. Non enim voluit profectionem illis reddere oneroſiorem, ſed expeditiorem. Itaque Marcus veluti præcauere volens, ne quod Matthæus ſcripſit malè intelligeretur, ſicut ſcripſit ſandalia Apoſtolis conceſſa, ſignificans qualia calceamenta eſſent eis prohibita: ita & virgam conceſſam ſcribit: ſed cùm non ſatis habuit dicere, *niſi virgam* ſed adiecit, *niſi virgam tantum*, ſatis ſignificauit ſe de alia virga loqui, quàm de qua locutus erat Matthæus, nempe de virga aliqua parui momenti, & quæ tantùm virga eſſet aut baculus. Eſt autem dictio Græca ῥάβδος, qua omnes Euangeliſtæ ſunt vſi, ambiguæ etymologiæ. Putatur enim dicta eſſe, vel ἀπὸ τοῦ ῥαπίζειν, quod eſt percutere, vel ἀπὸ τοῦ ῥαδίως ποιεῖν βαδίζειν, hoc eſt, quia facilè facit ambulare. Prior ergo etymologia conuenit ſignificationi quam habet in Matthæo & Luca; ſecunda verò ei quam habet in Marco, in quo proinde rectè verteretur, pedum vel baculus. Pedum enim propriè dicitur, quòd pedis vice ſtantem, eique innitentem ſuſtentet: & baculus cui imbecilles gradiendo innituntur, ob hoc ipſum imbecilles dicti, quòd baculo innitantur. Huiuſmodi ergo baculus Apoſtolis concedebatur, qualis fuit Iacob patriarchæ, quem legimus Geneſis trigeſimo ſecundo, dixiſſe, *In baculo meo tranſiui Iordanem iſtum.* Porrò quanquam res ipſa, in qua Euangeliſtæ videntur diſſonare, non ſit magni momenti, tamen diſſonantia ipſa non videbatur contemnenda. Siquidem vbi Euangeliſtas in recenſendis Chriſti præceptis ſemel memoria lapſos eſſe receperimus; quantumcunque leuibus in rebus, & nihil ad ſalutem noſtram pertinentibus, periculum eſt ne in dubium vocari incipiant quę oportuit eſſe certiſſima. Sed veniamus ad rem ipſam. Intentio ergo Saluatoris erat hoc præcepto ſtatuere, ne Apoſtoli ituri ad prædicandum, præter ea, quæ planè eſſent neceſſaria, pararent ſibi quæ ad victus, & veſtitus defenſionem ſolent ſibi itinerantes prouidere & coaſſumere, ſed his omnibus nudi abirent, nullis onuſti ſarcinis, nullis diſtricti curis terrenis, ſed in omnibus pendentes à Dei prouidentia, tum vt ad legationem ſuſceptam eſſent expeditiores, & toti vacarent delegatæ functioni, tum vt iam inciperent diſcere, quam tuta res ſit totam vitæ præſentis curam commendare

Tertul. D.Hieron. D.August. Pſal. 2. 2.Theſſ. Pſal. 1.Cor. Luc.

mendare optimo patri:tum vt declarantes suo exẽplo quàm essent à cupiditate lucri, ac vindictæ alieni, plures lucrifacerent ab omnibus habiti admirationi. Fuit autem præceptum hoc non solùm personale, pertinens scilicet ad Apostolos, sed etiam temporale, respectu earundem personarum, sicut & superiùs de loco in quo prædicare iussit. Non enim voluit vt Apostoli prædicaturi postea etiam in gentibus, etiam omnia sic obseruarent, imò à necessitate huius præcepti satis eos absoluit Lucæ vigesimo secundo, in loco priùs citato. Paulus enim testatur apud multos se suo ære prædicasse Euangelium, ne quenquam grauaret, quod non videtur facere potuisse, nisi pecuniam secum detulerit in crumenis. Idem Apostolus testatur secum solitos circunducere mulieres à quibus alerentur, quòd certè non potuerunt putare illicitum, cùm id viderent Dominum facientem, quem etiam videbat Iudæ tradidisse loculos, in quibus portabantur, quæ mittebantur. In præsenti ergo tempore voluit Dominus suos hæc obseruare, vt rudibus adhuc Discipulis crassa quadam ratione inculcaret eum, qui suscepit functionem Euangelicam, oportere vacuum & expeditum esse ab omni solicitudine rerum temporalium, inermem quoque ad vindictam, ac totam se committere diuinæ prouidentiæ, & protectioni, qua nihil illis esset defuturum, si suo fungerentur officio. Omnino enim specimen quoddam paternæ prouidentiæ illis voluit ostendere, vt satis significant illa verba. *Quando misi vos sine sacculo & pera, numquid aliquid defuit vobis*, vt animosiores in posterum (etiam siquando nihil adesset eorum quibus vitæ præsenti opus est, & econtrà imminerent eis omnia aduersa & hostilia) munus Euangelicum obirent. Igitur in præsenti profectione omnia vt iussi erant præstiterunt, posteà autem vbi deerat Domini iussio, non ita, sed relicti suæ libertati sat habuerunt præcipuum Domini his præceptis scopum spectare & obseruare, nimirum vt omnem solicitudinem mundanam, indignam certè Euangelico doctori, reiicerent, vt inermes sese vbique exhiberent, vt simplicitatis, sobrietatis, & paupertatis exempla præberent, vt semper à diuina prouidentia in omnibus pendere se declararent. Quæ si in his præceptis & nos spectauerimus, sic demum & ad nostram instructionem pertinent. Sic enim & in omnibus præceptis faciendum, quibus priuatis quibusdam aliquid præcipitur ad tempus seruandum, vt quæ externis sunt dicta circunstantiis, relinquamus iis quibus fuere præcepta: nos verò amplectamur quicquid in eis de vniuersali pietatis ratione, fide scilicet, spe, & dilectione præcipitur, quemadmodum declarari potest in præcepto circuncisionis, & cæremonialibus omnibus legis præceptis: Addit autem Lucas in missione septuaginta etiam aliud præter dicta obseruandum in via, videlicet vt neminem in via salutarent, quod non est dubium quin & his duodecim sit præceptum: sed de eo præcepto suo loco,

DIGNVS EST ENIM OPERARIVS CIBO SVO.] Quoniam Apostoli auditis superioribus præceptis dicere poterant: Si gratis vis nos & docere & sanare, nec tamen quicquam in via deferre, vnde ergo nutriemur, aut vestiemur? Num vis vt ex mendicato viuamus? Dominus præueniens eorum quæstionem, hac sententia apparentem præceptorum seueritatem temperauit, ostendens quare nudos illos mittat, nimirum quòd quæ ad victum & vestitum ipsis essent necessaria, eis deberentur à discipulis eorum, vt sine omni rubore & verecundia ab eis illa possent accipere, nec necesse esset harum rerum onere & solicitudine sese grauare. Verùm circa hanc sententiam quæri potest, quomodo conueniat cum superiori illa, *Gratis accepistis, gratis date*. Si enim operarius Euangelicus, quia operarius dignus est cibo suo, & ob id debetur illi, quia operatus est, non ergo gratis operatur & euangelizat. Auget difficultatem quod Lucas in missione septuaginta Discipulorum hanc sententiam sic affert: *Dignus est enim operarius mercede sua.* Ea enim significatur, mercedem operariorum Euangelicorum esse quòd à Discipulis suis aluntur. Quæ difficultas duobus modis solui potest. Primò enim intelligi potest duas sententias esse tantum parabolas, per quas similitudine desumpta ab operariis mercenariis, ostendatur per locum à simili, aut per locum à minori, etiã operariis Euangelicis deberi alimenta ab his in quorum vtilitatem operantur, vt sententiæ istæ parabolicæ sic applicentur. Sic operariis mercenariis debetur cibus, tamquam merces ipsorum ab his in quorum commodum laborant, multo magis & vobis debentur alimenta laborantibus. Vt similitudo inter operarios mercenarios, & Euangelicos ex parte constet, nempe ea qua vtrisque cibus debetur: ex ea verò parte non constat, qua illis debetur tamquam merces, his verò non. Secundò etiam rectè intellexerimus sententias has generaliter, vt pertineant & ad operarios mercenarios, & ad Euangelicos, & victus ac vestitus qui debetur prædicatoribus, etiam intelligatur vocari merces, non quidem omnino propriè accepto vocabulo, pro eo scilicet cuius gratia quis operatur, sed generaliter, vt merces dicatur omnino illud quod operanti debetur, quia operatur. Vnde Diuus Gregorius Homil. 17. super hæc Lucæ verba scribit: *Considerandum est, quòd vni nostri operi duæ mercedes debentur, vna in via, altera in patria, vna quæ nos in labore sustentat: alia quæ nos in resurrectione remunerat. Merces itaque quæ in præsenti accipitur, hoc in nobis debet agere, vt ad sequentem mercedem robustius tendatur. Verus ergo quisque prædicator non ideo prædicere debet, vt in hoc tempore mercedem accipiat: sed ideo mercedem recipere, vt prædicare subsistat, Quisquis nempe ideo prædicat, vt hic laudis vel muneris mercedem recipiat, æterna proculdubio mercede se priuat*, &c. Hæc ille. Ex quibus patet, ipsum intelligere mercedem vocari id quod debetur pro vitæ sustẽtatione prædicatoribus, quãuis propriè non sit merces. Dicitur autem propriore vocabulo id quod illis debetur, *stipendium*, metaphora desumpta à stipendio militari, ad quod respexit Paulus, dum probat Euangelico doctori deberi alimoniam, dicens: *Quis militat suis stipendiis vnquam?* Qui locus maximè videtur fuisse causa, vt Augustinus stipendium frequenter vocarit, alimenta pastoribus debita. Nam huiusmodi locutio frequens est apud Augustinum, & ab eo ad posteros videtur potissimùm dimanasse. Ratio autem quare stipendium propriè vocatur, quamuis hodie passim milites stipendium suum recipiant, tanquam mercedem propter quam militant, est, quia bonorum militum est non militare pro stipendio tanquam mercede, sed pro patriæ, & reipublicæ, aut

aut imperii bono & ſalute: ſtipendium autem accipere, vt militia illa poſſint perſiſtere. Sic enim antiquitus militabant Romani: ſic ſtipendia eis aſſignabantur annua. Alioqui qui pro ſtipendio militant, expectantes illud tanquam militiæ mercedem, magnam certè rem vili vendunt, vitam ſuam vænalem exponentes pro pecuniola exigua. Nomine ergo ſtipendii ſignificatur, Eccleſiaſticos operarios non debere operari & militare pro victu & veſtitu, ſed ea quæ ad alimoniam ſpectant accipienda ab eis, vt in ſancto opere perſiſtere queant. Hanc rationem ſanè indicat Diuus Auguſtinus libro ſecundò, ſuper ſermonem Domini in monte, ſic ſcribens: Sicut autem omnes militantes accipiunt annonam & ſtipendium, ſic omnes euangelizantes accipiunt victum & tegumentum. Sed non omnes propter ſalutem reipublicæ militant, ſed propter illa quæ accipiunt: ſic & non omnes propter ſalutem Eccleſiæ miniſtrant Deo, ſed propter hoc temporalia, quæ tanquam annonam & ſtipendia conſequantur, aut propter hoc & propter illud. Hæc ille. Porrò notandum, in ſuperiori Domini ſententia *ſolum operarium dici dignum*, vt intelligamus eos eſſe indignos ſtipendiis eccleſiaſticis, qui non operantur pro fidelium vtilitate. Secundò obſeruandum quod dicit, *cibo ſuo*, ſignificatur enim, præter ea quæ ſunt neceſſaria, non eſſe Euangelico operario requirenda, nec ſtudendum ei vt ex Euangelico ac ſpirituali operatione diteſcat, ſecundùm illud Pauli: *Habentes victum & veſtitum, his cotenti ſimus.* Notantum tertiò, quòd non dicat Dominus, debet operarius accipere cibum ſuum ab his quibus operatur, ſed *dignus* eſt, ſignificans licitum eſſe, imò ius eſſe ei vt accipiat, non autem neceſſariò accipere debere. Vnde Paulus: *Dominus*, inquit, *ordinauit his qui Euangelium annunciant, de Euangelio viuere.* Ordinauit vtique cùm hæc Apoſtolis diceret. Sed idem Paulus docet, eam Domini ordinationem non fuiſſe præceptum, ſed permiſſionem & poteſtatis traditionem, qua poſteà ipſe apud omnes ferè vti noluerit, malens manuum labore ſibi victum parare, quàm à Diſcipulis accipere quam potuiſſet alimoniam, vt maior eſſet ipſi gloria & merces apud Deum, ob prædicatum Euangelium ſine ſumptu. Proinde hic quæri poſſet, vtrum perfectius ſit prædicatorem viuere ex proprio ære, an vti poteſtate ſibi à Domino conceſſa. Nam quòd illud ſit perfectius, Pauli & factum & doctrina probat: quò verò iſtud ſit perfectius, exemplum Chriſti oſtendere videtur. Dominus enim omnis perfectionis magiſter, quoque nemo potuit eſſe perfectior, Euangelium prædicans, ex alienis facultatibus nutriebatur. Dicendum ergo imprimis, quòd cæteris quidem paribus, maioris ſit perfectionis, ex proprio & non ex alieno viuere prædicatorem, & tamen quòd Dominus ex alieno (ſi modò quicquam rectè dixerimus ei alienum) viuere dignatus eſt, non imperfectionem eius arguit, ſed potiùs perfectionem, eo quòd illam vitæ imperfectioris rationem in ſe ſuſceperit propter alios. Cùm enim (inquit Auguſtinus libro ſecundò de ſermone Domini in monte) ei miniſtrarent Angeli tamen propter exemplum, ne quis poſteà ſcandalum pateretur, cùm aliquem ſeruorum eius animaduertiſſet iſta neceſſaria procurare, loculos habere dignatus eſt, cùm pecunia. vnde vſibus neceſſariis quicquid opus fuiſſe præberetur. Sic ne quiſ-

D. Auguſt.

1. Tim. 6.

1. Cor. 9.

A quam ſcandalizaretur, videns prædicatores ex Euangelio viuere, & ipſe ex eo viuere dignatus eſt. Sic quanquam vita Ioannis Baptiſtæ cæteris paribus, perfectior ſit vita illa communi, tamen perfectionis fuit quod Dominus propter nos communem illam rationem viuendi ſuſcipere dignatus ſit præter hoc quòd perfectius Dominus in vita imperfectiore vixit, quàm Ioannes in vita perfectiore. Secundò dicendum, quòd ſicut ob circunſtantias quaſdam prædicator potiùs eligere debet viuere ex proprio quam alieno, videlicet ob vitanda quædam ſcandala, & impedimenta Euangelici profectus, ob quæ Paulus ſignificat ſed ex propriis voluiſſe laboribus viuere: ita contra quibuſdam concurrentibus circunſtantiis præſtat ex alieno viuere, cùm ſcilicet nullius ſcandali eſt periculum, ſed Diſcipuli etiam ſponte offerunt prædicatori mundo, quique omnibus ſuis bonis renunciauit, ea quæ ad victum & veſtitum ſunt neceſſaria, illeque ea accipit: tum vt illorum promptum obſequium apud Deum ſuam habeant mercedem: tum vt ipſe ab omni ſolicitudine, & labore liber, magis vacare poſſit totus actibus ſpiritualibus. Ita certè circa Chriſtum contigiſſe eſt non difficile intelligere, quem, quò ſe declararet planè eſſe cœleſtem, non conueniebat ab incœpto Euangelico negotio, labore manuum parare victui neceſſaria. Hac ratione non tantùm alii Apoſtoli ex Euangelio vixerunt, ſed & ipſe Paulus à Philippenſibus ſuſcepit in carcere conſtitutus, & antè quæ eſſent egeſtati ſubleuandæ neceſſaria, vt patet capite vltimo ad Philippenſes.

IN QVAMCVNQVE AVTEM CIVITATEM AVT CASTELLVM INTRAVERITIS, &c.] Sextum præceptum, quo ſtatuitur de eligendo & retinendo hoſpitio. Quoniam enim præceperat nihil viatici aſſumendum, eo quòd digni eſſent cibum accipere ab his quibus operarentur, ne exiſtimarent à quouis indiſcriminatim cibum accipiendum, & omnium ianuas ſibi à Domino patefieri, neceſſariò hoc præceptum ſubiecit quo primùm quidem docet, multùm faciendam diligentiam pro diligendo hoſpite, ac deinde hoſpitium non temere ſuſceptum, non etiam temere mutandum. Itaque iubet vt ingreſſi *ciuitatem* vel *caſtellum*, hoc eſt vicum, vel pagum, non intrent hoſpitia meritoria, ſed inquirant, non quis in eo loco ſit diues, aut quis habeat bonum hoſpitium, ſed *quis ſit dignus*, hoc eſt, quis ſit probitate vitæ commendatus, aut quis per teſtimonium probæ vitæ dignus eſt regno cœlorum, aut veſtro hoſpitio. Poteſt enim illud, *dignus*, dupliciter ſic exponi, videlicet aut abſolutè, vt nulla fiat explicatio alicuius rei qua ſit dignus: aut intelligendum, quis ſit dignus regno cœlorum, aut dignus vos recipere. Quæ inquiſitio & interrogatio potuit hoc modo fieri, vt aſſerentes Apoſtoli veniſſe ſe ad prædicandum regnum cœlorum, interrogarent ab incolis loci alicuius quis eſſet in eo loco vir religioſus, ſolitus pauperes & peregrinos hoſpitis ſuſcipere, auidus regni cœlorum, ac aduentus Meſſiæ. Ideo autem huiuſmodi viri hoſpitium deligere eos voluit, idque fama & iudicio populi, ne prædicatoris & prædicationis dignitas, ſuſcipientis infamia deturbaretur, ſed contrà potiùs & commendatione hoſpitis & prædicator & prædicatio eſſet commendatior. Deinde & ob id, domus quam ingrediantur Apoſtoli eligenda diſcernitur, vt hoſpitii

ſpitii mutandi cauſa non ſuppetat, talemque habeant hoſpitem, qui lubens ac promptus illis neceſſaria præbeat. Digno autem aliquo hoſpite inuento, iubet ſecundò *in eius domo eos manere*, hoc eſt, non mutare hoſpitium, donec exeant, ex illo loco, ſcilicet migraturi in aliam ciuitatem vel vicum, idque tum ne inſtabilitatis notarentur, & tanquam vagabundi habeantur: tum ne putarentur quærere delicatiora, nec contenti eſſe his, quæ primus hoſpes liberaliter offert: tum ne iniuria primus hoſpes afficiatur, & ſcandalizetur aut contriſtetur, ſi videat præter rationem eos ad alios traſire.

A

c INTRANTES AVTEM IN DOMVM SALVTATE EAM, DICENTES: PAX HVIC DOMVI, &c.] Septimum præceptum, quo ſtatuitur quid in inuentum hoſpitium ingredientibus ſit faciendum, quod præceptum, & Lucas habet in miſſione 70. vnde hic deſumpta ſunt probabiliter hæc verba, *dicentes: Pax huic domui*, cum non habeantur in Græcis, nec in Diuo Hieronymo. Eſt autem hæc ſalutandi forma, propria Hebraico ſermoni, ne quis eam nouam putet, & a Chriſto primùm inuentam. Nam Hieronymo teſte, quomodo Latini ſalutantes dicunt. Aue, vel Salue, & Græci χαῖρε: ita Hebræi & Syri dicunt, שלום לכ ſcalom lach, id eſt, pax tibi, quo imprecantur homini omnia læta, proſpera, & trãquilla. Itaque Dominus vulgata vſus eſt, & vti ſuos voluit ſalutatione, ſed quam tamen, vt patet ſatis ex ſequentibus, alio traheret, nempe ad imprecandum pacem Euangelicam & diuinam. Ita enim rebus & ſententiis vulgatiſſimis Dominus vſus eſt plerunque, vt tamen aliò eas traheret, diuinius his vtens quàm vulgus. Igitur Dominus ſuis ingreſſuris hoſpitium præcipit, vt non expectata ſalutatione patrisfamilias, ipſi priores domum ſalutent, partim volens eos per humilitatem præuenire alios in honore, partim volens eos per huiuſmodi imprecationem & benedictionem præuenire hoſpitem in benefaciendo, vt priùs illi impenderent ſpiritualia, quàm ab eo corporalia acciperent. Deinde & notam illis dare voluit, qua cognoſcerent hoſpitem dignum ab indigno. Quòd enim his verbis non ſimpliciter ſalutare eos voluit, & communem pacem communi more imprecari, ſed precari diuinam pacem, quam miſſi erant prædicare, & ſignum dare digni hoſpitii, patet ex ſequentibus. *Et ſiquidem fuerit domus illa digna*, pace ſcilicet Euangelica, quam illi precamini, *veniet pax veſtra*, hoc eſt, pax cœleſtis & diuina, non pax mundi, *ſuper eam domum*, hoc eſt, hi qui domum eam inhabitant, mox pacem veſtram acceptabunt, & ſimul vos lubenter excipient, ſi ſecundùm famam populi verè digni fuerint pace, hoc eſt, ad eam præordinati à Deo. Illos enim vocari dignos videtur ex Luca, qui dicit: *Et ſi ibi fuerit filius pacis*, hoc eſt, pacis ſectator, & ad veram pacem à Deo electus. Sequitur: *Si autem non fuerit digna*, *pax veſtra reuertetur ad vos*, quibus verbis communiter intelligitur ſignificari, non inutilem & infructuoſam fore huiuſmodi precationem pacis, ſed fructum eius peruenturum ad eos, quomodo intelligitur illud Pſalmi: *Oratio mea in ſinu meo conuertetur.* Verùm ſciendum eſt, Græca non habere, *veniet & reuertetur*, ſed imperatiuos, ἐλθέτω & ἐπιστραφήτω, id eſt, veniat & reuertatur, quomodo & antiqua Latinorum exemplaria teſtatur habere quidam. Itaque videtur ſignificari præceptum eſſe Apoſtolis, vt cùm pax imprecata nihil operatur in indignis, Apoſtoli pace ſua ſecum ſumpta exeant domum, illam derelinquentes, quomodo intelligit Euthymius. Et tamen Lucas ſimilia dicens in miſſione 70. non habet imperatiua verba, ſed futura indicatiui, ἀναπαύσεται & ἀνακάμψει, id eſt, requieſcet & reflectetur aut reuertetur. Proinde videri poteſt illud, *Veniat & reuertatur*, in Matthæo Hebraico more poſitum pro veniet & reuertetur, ſiquidem Hebræi imperatiuis vtuntur pro futuris. Aut imperatiuis illis verbis ſignificatur diuinum imperium, quo ſolo fit quicquid omnino fit, vt ſit ſenſus: Si fuerit domus digna pace, volo vt pax veſtra veniat ſuper eam: ſin ſecus, volo vt reuertatur ad vos. Itaque quod Lucas narrat dictum promiſſiuè, Matthæus imperatiuè dictum pronunciat, quia eiuſdem eſt promittere, cuius imperare vt fiat quod promittitur. Cùm autem vel præcipit tanquam Deus, vel promittit pacem reuerturam ad eos qui ipſam aliis imprecati ſunt, non tantùm videtur ſignificare pacis imprecationem inutilem & infructuoſam ipſis fore, ſed etiam quòd ab aliis repulſa, redibit ad eos vt deducat ipſos, & alterius hoſpitii faciat repertores, nec ex aliorum repulſione quicquam pacem illorum lædendam fore.

Psalm. 34.

Euthym.

B

C

l ET QVICVNQVE NON RECEPERINT VOS, *e* NEC AVDIERINT *a* SERMONES VESTROS, &c.] Octauum præceptum, quo ſtatuitur quid faciendum eis cùm non recipiuntur in domo aliqua vel ciuitate, nimirum vt egreſſi palàm excutiant puluerem è pedibus ſuis, cui Lucas in miſſione ſeptuaginta, vbi hoc præceptum repetit, addit, vt etiam *dicant egreſſi in plateas: etiam puluerem qui adhæſit nobis de ciuitate veſtra, extergimus in vos, tamen hoc ſcitote quia appropinquauit in vos regnum Dei.* Huius autem præcepti, quod Actuum 13. Paulus & Barnabas ſeruaſſe leguntur, cùm Iudæi excitantes perſecutionem in eos, eiecerunt ipſos de finibus ſuis, multiplex poteſt aſſignari ratio. Primò enim ideo conueniebat excutere puluerem è pedibus, vt oſtenderent laborem itineris ſe pro illis quidem ſuſcepiſſe, & prædicationem Euangelicam perueniſſe etiam ad ipſos, ſed ſine fructu. Secũdò, vt hoc pulueris excuſſione indicarent ſe in nullo cum eis communicare velle, propter maledictionem & condemnationem quæ maneret illos. Tertiò, in proteſtationem & ſignum quòd non cauſa terreni alicuius commodi acceſſerint ad eos. Quas duas rationes poſtremas eſſe potiſſimas, patet ſatis ex eo quòd Lucas adiecit dictionem, *etiam*, *Etiam puluerem* (inquit) *pedum veſtrorum excutite*, quaſi dicat, adeò eos deteſtemini & execremini tanquam maledictos, vt nec puluerem loci illius ſinatis vobis cum illis eſſe communem: vel adeò oſtendatis nihil vos deſideraſſe terreni commodi ab eis vt nec puluerem viliſſimum velitis vobis imputari. Proinde quod additur in Marco & Luca: *in teſtimonium illis*, vel *ſuper illos*, id eſt aduerſus illos, hunc habet ſenſum, vt huiuſmodi excuſſio teſtetur illis, nihil quæ illorum erant vos deſideraſſe, aut nihil vos cum illis tanquam execratis velle habere commune. Porrò ad iſtud poſtremum potiſſimùm Dominum reſpexiſſe in hac pulueris excuſſione, omnino apparet ex eo quod ſequitur apud Matthæum, *Amen dico vobis, tolerabilius erit*

Luc. 10.

D

E

erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati, vbi sub ciuitatis nomine quilibet locus intelligitur, & per locum synecdochicè homines ipsius loci: sicut per terram Sodomorum & Gomorrhæorum, ipsi incolæ Sodomitæ & Gomorræi. Nam terra illorum iam olim exusta est per diuinam vltionem, nec in nouissimo iudicii die singulari aliqua vltione vindicabitur. Verùm si grauiùs punientur hi, qui Euangelium & Apostolos nõ receperunt, quàm Sodomitæ, necesse ergo est grauius sit illorum peccatum, cui tamen contrarium videtur quod dicitur: *Homines Sodomitæ pessimi erant, & peccatores nimis coram Domino*, Et peccatorum magnitudinem videtur satis ostendere vindictæ horrendæ nouitas, qualis nulli terræ inflicta legitur. Proinde Nicolaus vult comparationem hanc repellentium Euangelium cum Sodomitis, non intelligendum quoad omnia Sodomitarum peccata, sed tantùm quoad peccatum inhospitalitatis & immisericordiæ, quod inter cætera Sodomitarum peccata vltimo loco numeratur Ezechielis 19. vt intelligatur inhospitalitas non recipientium Apostolos, grauius esse peccatum, grauiusque punienda, quàm inhospitalitas Sodomorum. Sed cùm absoluteDominus loquatur, potiùs intelligendum etiam grauiùs peccare eos, qui Apostolos, & Euangelium non recipiunt, quam peccauerunt Sodomitæ, siquidem hi non dicuntur fuisse pessimi, quasi nullo seculo peiores fuerint, cùm etiam suo seculo Ezechiel sceleratiores fuisse Iudæos asserat: *Viuo ego* (inquit) *dicit Dominus Deus, quia non fecit Sodoma soror tua ipsa, & filiæ eius, sicut fecisti tu, & filiæ tuæ. Et Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, sed vicisti eas sceleribus tuis.* Nimirum propter idololatriam, quæ non videtur fuisse apud Sodomitas, & prophetarum occisionem, qua non sic polluti fuerunt Samaritani sicut Iudæi. Sic & grauiùs peccauerunt, qui non receperunt Apostolos, quam Sodomitæ, atque ob id etiam grauius punientur. Primùm quia plures habuerunt occasiones pœnitentiæ, quàm Sodomitæ, qui si easdem habuissent, in cinere & cilicio pœnitentiam egissent vt supra dixit Dominus. Secundò, qnia tam salutarem prædicationem gratis illis oblatam & miraculis confirmatam reiecerunt, veluti Deo dicentes illud Iob: *Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus*, cùm Sodomitæ tantùm peccauerint in legem naturalem. Postremùm & ob id, grauiùs punientur, quòd longo tempore expectati ad pœnitentiam non resipuerint, cùm Sodomitas subitò vltio diuina exceperit, quæ ob id minor erit illis in die iudicii, quòd tam grauis fuerit illis in præsenti vita. Non enim ob id omnium maximè horrenda fuit eorum vltio, quòd nullo sæculo peiores fuerint, sed vt illorum supplicium exemplum esset eius supplicii, quod manet post longam Dei expectationem impios in die iudicii, vt habet Petrus 2. capite epistolæ secundæ.

Gen. 13.

Ezech. 16.

Iob 21.

a ECCE EGO MITTO VOS SICVT OVES IN MEDIO LVPORVM, ESTOTE ERGO PRVDENTES, &c.] Multa superioribus adiungit Matthæus, quibus Dominus Apostolos præmuniuit contra aduersitates, & persecutiones, quæ eis ob prædicationem imminebant: verùm hæc non pertinent ad primam istam Apostolorum legationem, sed ad secundam illam, qua post ascensionem Domini ituri erant ad prædicandum

A Euangelium longè lateque in vniuerso orbe. Prima enim legatio non solùm fuit sine periculis, & persecutionibus, sed etiam multa cum commoditate, vt nihil omnino desiderarint, vt patet satis, tũ ex loco Lucæ vigesimo secundo, suprà adducto, tum ex gaudio septuaginta discipulorum, qui reuersi à prædicatione gloriabantur sibi subiecta dæmonia, nihil quærentes de persecutione. Deinde in sequentibus dicitur, Apostolos ad reges, & præsides ducendos in testimonium etiam gentibus, & odio habendos ab omnibus hominibus, quæ primæ huic legationi, quâ prohibentur adire gentes, non possunt competere. Proinde si quis hæc perpendat, omnino videri poterit, quæ sequuntur non B esse hoc loco dicta Apostolis à Domino, maximè cùm omnia pæne sequentia & Marcus, & Lucas commemorent Apostolis dicta alio tempore, & diuersis locis. Vnde verosimile est Matthæum quæ aliis temporibus sparsim dicta sunt Apostolis, hic coniungere voluisse, propter rerum dictarum inter se, & cum superioribus cohærentiam, vt prophetarum more vltra præsens tempus dilapsus sit, coniungens quæ ad vtramque Apostolorum legationem pertinebant. Ad quem modum & in aliis locis Matthæus cùm sermonum Domini meminit, videtur cuniunxisse ob materiarum conuenientiã, C tanquam vno & eodem tempore, & loco dicta, quæ diuersis locis dicta erant. Hic enim tam prolixum texit sermonem Domini, qui dicitur sermo Domini in monte, cùm hunc breuem satis describat Lucas aliis locis omnia pæne commemorans à Domino dicta, quæ in eo sermone à Luca omissa, Matthæus contexuit. Quanquam autem non sit verosimile omnis sequentia hoc loco dicta esse à Domnio, tamen ob eorum cohærentiam aptissimam, & quia fieri potest vt hæc à Domino dicta sint Apostolis suis frequenter, & diuersis locis, deinde vt ne cõfundantur nimis Euangelistarum descriptiones, non est visum in Concordia quicquam omittere eorum, quæ hic narrat Matthæus. Satis taD men probabile est & certum, primam hanc sententiam quæ admonet suos ad prudentiam serpentinã, & simplicitatem columbinam, hoc loco dictum à Domino, quòd Lucas in missione septuaginta ea etiam verba commemoret imprimis dicta à Domino: *Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.* Vnde hic infertur: *estote ergo prudentes sicut serpentes*, &c. Itaque hîc rectè intelligimus poni nouum præceptum datum Apostolis in prima ista legatione, quo docentur quomodo sese gerere debeant inter eos ad quos mittebantur. Cui præcepto quoniam optimè conueniunt ea quæ sequuntur de persecutionibus, visum fuit Matthæo hæc adnectere. E Sed ad rem. Dicit ergo. *Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum.* Vbi primò notandum, Dominum suos, sicut & alibi, ouibus comparare, idque appositissimè. Ouibus enim ad prospiciendum sibi nihil & stultius & imbecillius, vnde natum prouerbium, *Ouili mores.* In stupidos & stolidos, de quo quidam in Chiliadibus, citans Aristotelem lib. 9. de natura animalium, ouium naturam explicantem, & inter cætera dicentem: *Ouium ingenium*, quemadmodum aiunt, *simplex ac stultum*: Quandoquidem est omnium quadrupedum inertissimum. Rursum, vt oues sibi minimè omnium prospicere norunt, ita aliis, nempe hominibus, nihil est commodius, quòd in ouibus vsui sunt omnia.

Deni-

Denique animal, est prorsus inerme, & iniuriæ omnium expositum, mansuetum planè ac placidum, minimeque ferox. Sic per omnia sese habere debent qui Christi esse volent, ac potissimùm Euangelicæ perfectionis prædicatores, & professores. Non enim sibi prospicere debent, sed committere simplici animo pastori suo Christo tum verbis & factis studere semper aliis esse commodo: postremò iniuriam neque inferre, neque referre, vindictã Domino relinquentes. Horum ergo memores facit suos Dominus, dum dicit: *Mitto vos sicut oues*, quasi dicat: Non mitto vos sicut canes inter lupos, aut vt lupos inter lupos, aut leones inter lupos, sed vt oues inter lupos, vt scilicet inter eos mansuetudinem, & simplicitatem exhibeatis, omnibus pro desse studeatis, ac pastoris vestri prouidentiæ vos totos committatis. Secundò notandum, *lupos* vocari hic veritatis hostes, quique in Apostolos & quosuis sanctos desæuituri erant, discerpere etiam & dilaniare eos quærentes. Itaque non ad hoc dicit se mittere oues suas Dominus, sed *inter eos*, Prius enim præcipit eos ire ad oues quæ perierunt domus Israël, quanquam quidam veluti lupos se imprimis gerentes, posteà oues facti sint. Dicens autem, *inter lupos*, aut in medio luporum, significat vndique & vbique lupos ipsis imminere, vt eo magis eos cautos, & prospectos esse debere insinuet. Nam ad eum finem potissimùm hanc sententiam dictam esse patet ex illatione sequenti. Postremò obseruanda est emphasis quæ est in pronomine, *ego*. Non enim frustrà non solùm dicit: Ecce mitto vos, sed, *Ecce ego mitto vos.* Quoniam enim durum videri poterat quòd oues mitterentur inter lupos, sui mittentis respectu eos consolatur, dum dicit: *Ecce mitto vos*, quasi dicat: Ego cuius erga vos charitatem, cuius item potentiam experti estis, qui proinde non essem missurus, nisi ita vobis & aliis expediret, quique pro mea potentia efficere facilè potero, vt nihil mali etiam inter lupos sustineatis, vtque non solùm non lædamini ab eis, sed multos etiam ex eis adducturi eò sitis, vt abiecta lupina feritate vobiscum oues reddantur. Alioqui illud, *ego*, etiam significat Christi diuinam autoritatem, quodque ipse sit ille dominus messis, quem orandum dixit vt mitteret operarios in messem suam. Vnde apud Lucam in missione septuaginta, post illa verba: *Rogate ergo dominum messis*, &c. mox subiungitur: *Ite, ecce ego mitto vos.* Porrò ad quem finem istud sit dictum, aperit sententia sequens: *Estote ergo prudentes*, &c. Quoniam enim inter lupos mittebantur, prudentia opus erat & astutia quadam: quoniam autem vt oues mittebantur, opus erat simplicitate. Proinde bene hæc duo ex superioribus veluti necessaria inferuntur, bene item hæc duo coniungenda præcipiuntur, quòd prudentia vitiosa ferè sit, si desit simplicitas: & rursum simplicitas vitiosa, si desit prudentia. Vnde & Martialis inter ea, quæ vitam faciunt beatiorem, requirit prudentem simplicitatem. Bene quoque serpentinam requirit prudentiam, & simplicitatem columbinam, potiùs quàm quorumuis aliorum animalium, eo quòd inter animantia omnia nihil sit prudentius & astutius serpente, vt dicitur Genes. 3. vbi cùm nos legimus: *Serpens erat callidior cunctis animantibus terræ*: Septuaginta interpretes pro, *callidior*, verterunt φρονιμώτατος, id est, prudentissimus, superlatiuum scilicet positiui qui hic ponitur φρόνιμοι. Quanquam enim quæ in eo capite dicuntur de serpente, sint potissimùm intelligenda de Satana, tamen etiam ad literam intelligenda, sunt de naturali serpente, in cuius specie satan apparuit, vel qui à satana fuerat afflatus: aut malum angelum aliquem sibi præsentem habens, vt per ipsum locutus sit satan, sicut Angelus aliquis in asina Balaan. Vt enim natura & damnatio Satanæ à nobis intelligeretur, in serpentis forma, aut in vero serpente Dominus permisit illum humanum genus astutia quadam tentare, & superare. Sic & inter omnia animantia nihil candidius, nihilque simplicius quàm columba, nulli nata struere dolos, aut insidiari, carens felle amaritudinis, nec opponens sese, aut insequens eos qui iniuriam inferunt, qui pullos subripiunt. Non ergo prudentiam vel astutiam requirit vulpinam, quòd hęc versipellis sit & subdola, nequaquam simplicitatem columbæ admittens: nec rursum simplicitatem asininam requirit, quòd hæc prudentiam excludat, sed temperie quadam conuenientissima prudentiam vel astutiam cum simplicitate vult coniungi. Et prudentiam quidem serpentinam requirit, tum ad hoc, vt sibi prudenter & astutè caueant ne ab impiis lædantur, ne eorum in se malitiam prouocent, & ansam præbeant calumniandi doctrinam: tum ad hoc vt prudenter circumspiciant, & solicitè captent occasionem, qua omnibus modis etiam pio quodam dolo captas à Satana mentes Christo adferant, regnique Dei pomeria proferant. Hæc est enim serpentis astutia, ad quam Dominus hic videtur respexisse, vt cautissimè sibi prospiciat ne lædatur, caput suum totiùs corporis inuolucro tegens & defendens, & ad incantatorum carmina aures suas obturans, perspicacissimum visum sortitus à natura quò sibi prospicere possit: Vnde natum adagium. Serpentis oculi, quorum debilitatem reparare nouit esu rutæ, vt autor est Plinius. Deinde & hæc eius est astutia, quod cùm corporis molem non habeat magnam, nec instrumenta valida ad pugnandum cum impetu & vi, sed tantum venenum, quo hostibus suis nocere possit, tacitè obseruat oportunitatem effundendi suum venenum, neque illud nisi commodissimo tempore, & modo effundit, vt sic præualeat, prudentia & astutia id supplens quod viribus deest. In his ergo duobus, suos Dominus prudentiam serpentis vult in bonum imitari, secundùm generalem illum modum supra explicatum. Atque hoc est, quod Paulus Ephesiis scribit: *Videte itaque fratres, quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei.* Et ad Coloss. 4. *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.* Super quo loco sic Ambrosius: Quoniam necesse est ambulare nos inter infideles, & colloquia miscere causa conuersationis mundanæ, hoc est quod commonet, vt cùm sapientia sit ipsa conuersatio, propter scandalum gẽtilium, ne occasionem accipiant per nos blasphemandi, & incitentur ad persequendum. Quid enim opus est loqui cum eo quem scias intractabilem, & obstinatæ mentis, paratum ad contumeliam faciendam? Ideo hæc monet vt oportuno & loco & tempore, magistra modestia, religionis verba promantur, aut si persona talis in medio est, quæ per-

Ephes. 5. Colos. 4. D. Ambr.

perstrepat reticendum: Aliter enim cum potentibus mundi; aliter cum mediocribus, aliter cum humilibus agendum est, Aliter iterum cum mansuetis, aliter cum iracundis, quibus credere oportet, hoc est redimere tempus. Cùm enim insidianti dominicis verbis, & furenti temporis audacia cedis, iniurias infesti temporis lucrifacis. Hæc ille: qui similia habet & in locum ad Ephesios. Ex his ergo Pauli locis, & Ambrosii explanatione, satis patet, quæ sit illa serpentina prudentia, Christianis & prædicatoribus maximæ digna, quam hîc Dominus requirit, nimirum qua ita à malis hominibus sibi cauent, ac Satanæ insidiis, vt obseruent commodas opportunitates Euangelium disseminandi, & insinuandi mentibus hominum. Vnde Diuus Basilius locum hunc explicans in quæstionibus compendio explicatis, quæ sit prudentia serpentina, quoad alteram saltem eius partem pulchrè ostendit, sic scribens: Paulus quidem vt serpens est, qui cum consideratione & cognitione virium & successus, ad persuasionem audientium doctrinam suam disponit. Simplex autem velut columba, qui ne cogitat quidem de vlciscendo eum qui insidias struxit, sed in beneficentia perseuerat, iuxta Apostoli præceptum: Vos autem ne fatigemini benefaciendo. Nam Dominus mittens Discipulos ad prædicandum, hæc ipsis præcipit, vbi & sapientia opus erat ad persuadendum, & tolerantia malorum erga insidiatores. Vt quemadmodum illic serpens nouit & facie blandiore accedere, & probabiliter loqui ad abducendum à Deo, & subiugandum peccato: sic & nos & personam, & locum & tempus deligamus, & omnibus modis doctrinas cum iudicio administremus, ad abducendum à peccato, & reducendum ad Deum. At verò patientiam in tentationibus vsque in finem perducamus, velut scriptum est. Hactenus ille. In quibus præterquam quòd discimus quæ sit serpentina prudentia, etiam hoc obseruandum, quòd Diuus Basilius intellexit Dominum alludere ad serpentem illum qui Euam seduxit. Nam ad locum Genesis vbi dicitur serpens callidior aut prudentior omnibus animalibus, omnino verisimile est Dominum respexisse, vt satis patet ex prædictis. Proinde cum illo loco & de serpẽte naturali sit sermo, & sub illo magis de serpente mystico Satana, non abs re intelligitur Dominum voluisse, vt in bono imitentur astutiã serpentis, tnm naturalis, tum mystici. Vnde ad serpentem hunc mysticum etiam Hilarius allusum esse putauit, sic scribens: Instructos igitur nos serpentis prudentia monet esse oportere. Hunc antequam Adam traduceret, iam sapientem Genesiis nuncupauit, & prudentiam eius malignantis consilii ordine docuit. Primùm enim animum sexus mollioris aggressus est, spe deinde illexit, & communionem immortalitatis spopondit: & per hæc tanta præmia opus consilii & voluntatis suæ gessit. Pari igitur opportunitate, introspecta vniuscuiusque & natura, & voluntate, verborum adhibenda prudentia est, spes bonorum futurorum reuelenda, & cœlestia perfectæ fidei præmia proferenda. Et quod ille mentitus est, nos prædicemus ex vero, secundùm sponsionem Dei, Angelis similes futuros esse qui credent. Hæc Hilarius ex quibus patet quomodo prudentia hæc serpentina, quam Dominus à suis exigit, possit etiam referri ad imitationem astutiæ illius diabolicæ, qua

Serpẽtina prudentia quænã sit.

D. Basil.

D. Hilar.

A in specie serpentis hominem decepit: quamuis simplicius sit eam referre ad imitationem astutiæ serpentis naturalis. Porrò præter duo illa superiùs dicta, in quibus potissimùm Dominus voluit suos & nos imitari prudentiam serpentum, à diuersis expositoribus pleræque serpentum conditiones prudentiæ ipsorum testes, aliter accommodantur ad imitationem hic Apostolis & nobis præceptam Primò enim quia serpentum astutia est, vt toto corpore caput occultent, aut foueæ immergant, quò illud in quo vita est protegant, & pro capitis custodia totum corpus persequenti obiiciant, cædique partem aliquam derelinquant, intelligitur hîc significari vt totiùs periculo corporis & omB nium bonorum, caput nostrum qui Christus est, custodiamus, hoc est, fidem integram & incorruptam seruare studeamus. Sic Hieronymus, Chrysostomus, & alii plerique. Secundò, quia serpẽs per angustias se coarctans veteri tunica exutus, innouatur, & senectam deponit, intelligitur significari, intrandum esse per angustam portam, ac sic veteri homine deposito nouum induẽdum, vt renouetur sicut aquilæ iuuentus nostra. Huius duplicis accommodationis meminit August. in lib. quęstionum ex Matthæo. De innouatione autem serpentum quomodo fiat, apertè satis scribit Aristot. libr. 8. ca. 17. de natura animalium, nisi quòd ibi non meminit C strictarum rimarum, quas sibi eligat serpens veterem pellem depositurus. Sic enim habet: Exuunt senectutem ea quibus cutis mollis nec prædura est, qualis stellioni, lacerto, & præcipuè serpentibus est. Exuunt enim hæc omnia, tum verè cùm egrediuntur, *tum* etiam in autumno. Vipera etiam exuit tam vere quàm autumno. Cùm serpens exuere incipit, ab oculis primùm detrahi aiunt, ita vt obcæcari videantur iis qui rem non intelligunt, tũ caput exuitur. Glabrum enim hoc omnium antè, quàm reliquum corpus apparet, atque vna fere nocte ac die senectus tota exuitur, à capite orsa ad caudam, & cute altera intus sub nascente ipsa renouatur. Vt enim fœtus inuolucro secundarum, quo contentus prodierit, exuitur, sic ista senectute D detracta renouantur. Tertiò, quia serpentum quorundam ea est prudentia, vt aures suas obturent incantatoribus, ne carminum suauitate educantur de cauernis, in quibus latitant, intelligitur hîc significari à quibusdam, vt aures nostras ad vanas fabulas sapientum huius mundi, ad cuncta mundi promissa, ad omnes hæreticorũ persuasiones obstruamus, nec vllis suasionibus aut promissis sinamus nos auelli à semel suscepta fide & doctrina veritatis, in qua velut in latibulo aliquo securè delitescimus. Postremùm, quia serpens totiùs corporis venenum in gutture colligit, & ibi prudenter docente natura seruare studet, vt cùm necesse fuerit, E in promptu habeat vnde se defendere possit, nec se vi aut palam de hostibus suis vlciscitur, sed clanculum opportunitate accepta, significari intelligitur doctorem Euangelicum doctrinam veritatis semper in promptu habere debere, vt eam tanquam salutare quoddam venenum, (quod vbi cor attigerit, hominem facit sibi, ac mundo salubriter mori) diffundat in eos, qui priùs veritatis erant hostes, cùm opportunum fuerit, nec potentia aut clamoribus tales esse superandos, sed pia quadam arte. Verùm huiusmodi accommodationes vt sunt doctæ & piæ, ita superior accommodatio & est simplicior

tior & magis proposito Domini conueniens. Itaque prudentiam serpentinam præcipit: & simplicitatem columbinam: vt per prudentiam caueant aliorum læsiones & insidias: per simplicitatem non lædant dum læduntur, nec malum malo rependant: & rursum vt per prudentiam captent oportunitatem alios lucrifaciendi, & pertrahendi veritatem: per simplicitatem verò id agant sine omni malo dolo.

a CAVETE AVTEM AB HOMINIBVS. TRADENT ENIM VOS IN CONCILIIS, ET IN SYNAGOGIS, &c.] Quoniam dixerat Dominus suos mitti inter lupos, & ob id prudentes esse debere: bene Matthæus iam suiungit pleraque ad Apostolos siue hoc tẽpore, siue alias dicta B de imminentibus persecutionibus, quas suis prædicere Christum conueniebat, vt discerent præscientiæ eius virtutem, nec suspicarentur ob imbecillitatem magistri, hæc eis superuenire mala: nec obstupescerent si inopinatò, & præter spem euenirent, nec turbarentur in tempore crucis. Vnde Ioann. 16. *Hæc* inquit, *locutus sum vobis, vt non scandalizemini.* Et: *Hæc locutus sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis.* Declarat ergo Matthæus, quorsum præceperit Dominus prudentes eos esse sicut serpentes, nimirum vt caueant sibi ab hominibus, hoc est, vt cautè sibi prospiciant quibus hominibus se credant, & cautè studeant hominum persecutiones deuitare, cautè etiam aduigilent ne hominum suasionibus, minis, aut persecutionibus à vero abducantur. Et ratio cauendi subiicitur, ob mala quæ eos ob prædicationem manent, quæ gradatim hìc describuntur. Primò enim, inquit, *homines* plerique mali, *tradent vos in suis conciliis* examinandos & iudicandos, ac deinde etiam *vos flagellabunt in synagogis suis.* Quod potissimum videtur dictum propter Iudæos, qui ex more in synagogis suis solent flagellare in legem peccantes, Vnde Paulus se quinquies ab eis flagellatum testatur: quamuis possit hìc nomen, *synagoga*, accipi vt non tantùm pertineat ad synagogas Iudæorum, sed ad omnes congregationes & conciliabula. Nam, *synagoga*, Græca dictio, idem est quod congregatio. Postremùm, inquit, quoniam nec flagellis homines impii erunt contenti, etiam præterea *ducemini ad præsides & reges*, vt mortis sententia ab eis contra vos dicatur. Nam hoc regum & præsidum à Romanis constitutorum erat. Quod autem additur, *In testimonium illis & gentibus*, dupliciter potest accipi. Primò simpliciter, vt sit sensus: Hæc vobis contingent, vt ipsis Iudæis & gentibus testimonium de me perhibeatis, quod eo erit maius, quo pro me plura pati fueritis parati. Secundò sensus esse potest: Hæc vobis contingent vt sint testimonium contra Iudæos & gentiles, & per hæc perspicuum fiat eos suopte vitio perire, qui tot beneficiis, ac miraculis, tam obuia doctrina tantaque vestra lenitate prouocati: tam odiosè eiecerunt salutem oblatã. Similia habentur Mar. 13. Luc. 21.

c CVM AVTEM TRADENT VOS, NOLITE COGITARE QVOMODO AVT QVID LOQVAMINI, &c.] Quoniam in conciliis tradendos, & ad reges ducendos homines idiotas & rudes duxerat, ne ob hoc turbarentur, securos eos facit de responsione, vetans de ea ipsos esse solicitos, ac promittens spiritum patris adfuturum, veritatique patrocinaturum. Verùm quoniam horum verborum occasione quidam ignauiæ suæ, & corpori patrocinium petunt, ab omni lectione ac diligenti scripturarum studio sibi temperantes, cùm tamen prædicatoris officio fungi velint, aduertenda hìc duo sunt. Primùm, quòd non semper cogitare quid loquendum sit prohibeat, sed *cùm*, inquit, *tradent vos* significans in huiusmodi periculo, in quo ignoratur quid à iudicibus quæretur, ad humanum studium non esse confugiendum, sed promptam tantùm voluntatem Christi & Spiritui sancto offerendum. Secundùm est, quòd non simpliciter Dominus vetet quamlibet de defendenda veritate cogitationem, aut etiam meditationem, sed solicitam tantum, anxiam, & trepidantem. Non enim Grecè simpliciter est, *nolite cogitare*, sed μὴ μεριμνήσητε, id est, ne sitis anxii & soliciti. Idem, scilicet, verbum quod etiam suprà interpres vertit capit. 9. Matthæi per cogitare. *Quis vestrum cogitans potest adiicere*, &c. Sic Marc. 13. vbi eadem habentur, cùm legimus, *nolite præcogitare quid loquamini*, Græcè est, μὴ προμεριμνᾶτε, id est, ne priùs sitis soliciti & anxii. Lucæ 12. est, μὴ μεριμνᾶτε vbi etiam interpres rectè vertit, nolite soliciti esse. Lucæ quoque 21. vbi similia rursum dicuntur, cùm legimus: *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari*, Græcè C est μὴ προμελετᾶν, quod plus quid significat quàm præmeditari, nempe cum cura & anxia solicitudine præcogitare. Itaque non cogitationem aut meditationem prohibet, sed solicitudinem. Nam priùs, dies noctesque in lege Dei meditatur, non tantùm vt ipse eam vita exprimat, sed etiam vt alios eandem doceat. Non ergo negligentes defensionis suos reddere voluit, sed securos: non meditationem veritatis fidelem eis eximere, sed diffidentem solicitudinem. Vnde rectè subiecit: *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri*, &c. quasi dicat: Causa non est vestra, vnde neque patrocinium vestrum erit, quare neque vos D pro defensione solicitos esse conuenit. Causa patris est, patronus Spiritus sanctus, qui in vobis sicut olim in prophetis, loquitur, ita vt vos eorum quæ dicitis non sitis præcipui autores, sed organa potiùs spiritus cœlestis.

TRADET AVTEM FRATER FRATREM IN MORTEM, ET PATER FILIVM: ET INSVRGENT, &c.] Prædicit etiam grauiora mala ipsos manere, idque dupliciter. Primùm, quia à consanguineis suis etiam propinquissimis persecutionem passuros prædicit, significans pietatis, aut charitatis naturalis non habendam rationem in his, qui diuersæ sunt fidei. Secundò, quia omnibus generaliter odio habendos esse asserit. Vbi intelligendum est, *omnibus*, positũ esse pro, multis, aut omnibus odio habendos dicit, E quia omni hominum generi. Iudæis, scilicet & gentibus & insipientibus, principibus & plebæis, consanguineis & extraneis. Non enim eo confugere licet vt dicatur non simpliciter dictum, *omnibus*, *sed omnibus hominibus*. Homines autem eos dicit qui mundana & humana sapiunt. Nam Græca non habent additum datiuum, *hominibus*, sicut nec in antiquis quibusdam Latinis codicibus inuenitur. Rursum autem duo Dominus adiicit, quibus consolatur eos contra prædictorum malorum grauitatem dum primùm dicit, *propter nomen meum*: ac deinde subiicit: *Qui autem perseuerauerit vsque*,

vsque, &c. Vbi notandum, Græcè non esse, *qui perseuerauerit*, sed ὁ ὑπομείνας, id est, qui sustinuerit, aduersitates & persecutiones, scilicet, nec illis aliquando cesserit. Vnde hæc sententia ex Domini intentione intelligenda est, de perseuerantia patientiæ, non perseuerantia bonorum operum, quamuis etiam de ea æquè sit vera. Mirum autem cur quidam in Matthæo verterit, *qui sustinuerit*, in Marco autem capit. 13. *qui perseuerauerit*, cùm eadem sit dictio, quam noster interpres in Matthæo vertit, *qui perseuerauerit*, in Marco, *qui sustinuerit*. Porrò hanc sententiam, quæ rursum reperitur apud Matthæum capit. 24. Lucas cap. 21. paulò aliter, sine mutatione tamen sensus, sic extulit: *In patientia vestra possidebitis animas vestras.* Vbi pro *patientia*, Græcis est ὑπομονῇ, dictio deriuata à verbo superiore ὑπομένω. Itaque hæc sententia significat duo esse necessaria saluando. Primum tolerantiam aduersitatum. *Omnes enim qui piè volunt viuere in Christo persecutionem patientur: & per varias tribulationes oportet nos ingredi regnum Dei.* Secundò, perseuerantiam vsque ad vitæ finem. Non enim inchoantibus, sed perficientibus præmium tribuitur: nec cœpisse, sed perfecisse, virtutis est, inquit Hieronymus. Horum primum expensum consolatur eos, qui sunt in afflictionibus: secundum verò eosdem præmunit, ne ob perpessas aliquando afflictiones, sint de salute securi, sed soliciti sint vt cœptam tolerantiam in finem vsque custodiant.

2.Tim.3. Act.14. D.Hieron.

CVM AVTEM PERSEQVENTVR VOS IN CIVITATE ISTA, FVGITE IN ALIAM: AMEN DICO, &c.] Quod hìc statuitur de fuga, dupliciter potest accipi, secundùm diuersas considerationes. Nam quatenus per fugam declinantur persecutiones, doctrina hæc Domini non tam præceptum est, quàm licentia, & permissio, nõ tantùm ad Apostolos, sed ad omnes etiam pertinens Christianos. Quatenus autem per fugam Euangelii prædicatio, indignis subtracta, dignis profertur, & latè disseminatur, non solùm permissio est, sed magis præceptum ad Apostolos: Apostolisque similes, nempe prædicatores pertinens. Verisimile autem est vtraque consideratione Dominum istud de fuga suis statuisse, quanquam magis videatur respexisse ad hoc, vt per fugam, aut migrationem Euangelium latè spargeretur, & indignis subtractum, dignis prædicaretur: tum propter sequentem sententiam, qua significatur semper locum aliquem inueniri posse, in quo prædicetur Euangelium: tum quia non absolutè dicitur, *fugite*, sed, *fugite in aliam ciuitatem*, vt in ea, scilicet, prædicetis Euangelium. Cùm tamen etiam Dominus videatur hac doctrina fugam suis suo exemplo permisisse pro declinandis persecutionibus, rectè Augustinus in variis librorum suorum locis, omnesque Catholici intellexerunt semper hac sententia permissam fidelibus fugam tempore persecutionis, quanquam licitam eam esse non hinc solùm probari possit, sed multò magis ex exemplo Christi, & Apostolorum. Porrò ex collatione huius loci cum alio qui est Ioann. 10. cùm dicitur: *Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Mercenarius autem, & qui non est pastor, videt lupum venientem, & fugit*, patet hanc sententiam de fuga non posse ab his, quibus potissimùm dicta est, semper obseruari, vt docet Augustinus prolixè & apertè in epistola ad Honoratum, quæ est 180. ex qua intelligere possumus fugam persecutionum propter fidem, aut iustitiam, quandoque esse illicitam, quandoque verò non solùm licitam & laudabilem, sed etiam præceptam, & necessariam: quandoque rursum licitam quidem tantùm, non autem vsque adeò laudabilem, aut necessariã. Quando enim ex fuga alicuius, alii grauiter scandalizarentur, iustitia opprimeretur, prædicatio & Sacramẽtorum administratio omitteretur, ac oues Christi periclitarentur, nequaquam est fugiendum illi, per cuius fugam hæc sequerentur. Cùm verò ex fuga alicuius non solùm nullum imminet periculum, sed potiùs bonum aliquod, nimirum quia non expedit Ecclesiæ priuari tali doctore, propter futurum profectum, & quia qui fugit, potest in alio loco fructum facere, ac in loco vnde fugit, alium idoneum relinquere, si ita sit necesse, non solùm licitè, sed etiam laudabiliter & necessariò fugitur, quomodo fugit è Damasco Paulus, per sportam demissus è muro ciuitatis. Idem dicendum de eo qui fugit tantùm ob id, vt det locum iræ, & saluti alterius consulat. Cùm autem quis fugit ex solo timore ruinæ propter propriam infirmitatem, licitè quidem fugit, quamuis vt in plurimum imperfectionem aliquam denotet. Proinde non est audiendus Tertullianus in libro de fuga in persecutione in qua persuadere contendit non esse fugiendum, sed fortiter pro Christo moriendum. Quem librum ob id Diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum, Tertulliani opera recensens, nominatim aduersus Ecclesiam testatur esse scriptum. Nam constat Christianos in persecutionibus passim fuisse. Vult autem Tertullianus, præceptum istud fugæ, tantùm ad Apostolos pertinuisse, & temporale quoque fuisse, seruandum scilicet, tantùm in prima ista legatione, quod probat tum ex præceptis præcedentibus, *in viam gentium ne abieritis*, &c. tum ex eo quod sequitur, *Non consummabitis ciuitates Israël*, quo videtur significari intra terminos Iudææ præceptum fugæ contineri. Ob quas rationes etiam Diuus Hieronymus & Chrysostomus præceptum hoc intelligunt tantùm referendum ad illud tempus, quo tunc ad prædicationem Apostoli mittebantur. Sic enim Hieronymus in comment. *Hoc*, inquit, *ad illud tempus referendum est, cùm ad prædicationem Apostoli mittebantur, quibus & propriè dictum est, In viam gentium ne abieritis, quòd persecutionem timere non debeant declinare.* Et Chrysostomus: *Non de his persecutionibus dicit, quæ post crucem fuerunt, sed de his quas ante crucem & passionem habuerunt, quod significanter expressit dicens: Non consummabitis ciuitates Israël donec venerit filius hominis.* Verùm hoc præceptum non tantùm ad tempus primę legationis pertinuisse patet ex eo quòd etiam post Ascensionem Domini frequenter leguntur Apostoli fugisse de vna ciuitate, in aliam. Deinde ex eo, quòd hoc præceptum ponatur inter ea quæ pertinent potiùs ad futuram legationẽ. Vnde bene Diuus Augustinus & alii, ad omnes saltem quodammodo hoc præceptum, vel permissionem pertinere arbitrantur, sicut & quod sequitur, *Nolite timere eos, qui occidunt corpus*. &c. Pro intelligentia autem diuersarum expositionum has habet sequens sententia, propter suam nimiam obscuritatem, sciendum primò illud, *non consummabitis* vel, vt habent Græca οὐ τελέσητε, hoc est ad verbum, non

D. August. Tertul. D. Hieron.

non perficietis, dupliciter accipi posse. Aut vt sit sensus: non perambulabitis, vel præcurreretis omnes ciuitates Israël: aut vt sit sensus: Vestra doctrina non reddetis perfectas omnes ciuitates Israël, nec ad fidem eas omnes conuertetis, quod est ea perficere. Secundò sciendum, quod si aduerbium, *donec*, non hìc positum sit vt significetur post aduentum filii hominis Apostolos consummaturos ciuitates Israël, sed pro, antequam sit positum, dupliciter etiam illud aduerbium potest exponi. Primò, vt significetur tum primùm consummatas fore ciuitates Israël, cum venerit filius hominis, hoc est, Apostolos aliquando consummaturos ciuitates Israël, sed non ante aduentum filii hominis. Secundò, vt non significetur aliquando Apostolos consummaturos ciuitates Israël, sed tantùm quòd priùs veniet filius hominis quàm ciuitates illas consummauerint, vt per negatiuam hanc locutionem, *non consummabitis*, *donec*, (vel antequam) *veniat*, significetur hæc affirmatiua: priùs veniet filius hominis quàm consummaueritis ciuitates Israël, & sit hic loquendo modus similis, ac si magna ferculorum abundátia proposita aliquis dicat. Non consummabis omnia hæc fercula, donec saties ad nauseam, pro eo quod est: priùs vsque ad nauseam satiaberis quàm singula degustaueris, aut finem gustandi feceris. Secundùm vtramque sententiæ intelligentiam magis pro *consummabitis* & *veniat*, vertenda fuerant verba coniunctiui modi, qualia sunt apud Græcos: Non consummaueritis ciuitates Israël donec venerit, vel priusquam venerit, Iuxta secundam autem intelligentiam pro *donec*, etiam verti posset, dum, vt sit sensus: Non consummaueritis ciuitates Israël, cùm venerit filius hominis. His præmissis, sciendum Chrisostomum accipiendo verbum, consummare priori modò, &, *donec*, posteriori modo, sententiam hanc explicare hoc modo: Non poteritis Palesthinam prius circuire, quàm ego ad vos veniam, pro, ego priùs ad vos veniam, vobisque adero vos consolaturus, & adiuturus, quam omnes ciuitates Israëliticas peragraueritis. Itaque intelligit Dominum hac sententia suos voluisse consolari, ne propter præceptum fugam metuerent, ne aliquando deessent sibi ad fugam ciuitates Israëliticæ, ad quas solas tum mittebantur. Verùm huic sensui obesse videtur quòd posteà reuersi Discipuli dicuntur conuenisse ad Iesum, non autem Iesus venisse ad eos. Vnde quidam quod dicitur de aduentu filii hominis, intelligunt de aduentu eius ad Apostolos post resurrectionem, vt sit sensus: non perfectè circumbitis omnes ciuitates Israél, nisi cùm rursum venero ad vos immortalis, De quo aduentu apud Ioannem dicitur: *Non vos relinquam orphanos, vado, & venio ad vos.* Secundùm hunc autem intellectum, aduerbium, *donec*, potest accipi propriè, vt significetur Apostolos consummaturos ciuitates Israel post aduentum filii hominis: potest etiam accipi quomodo Chrysostomus accipit, vt tantùm significetur priùs venturum ad eos Christum post resurrectionem & nouam illis legationem in omnes gentes commissurum, quàm perambulassent iam omnes ciuitates Israëlis, quomodo intelligit Gaietanus. His autem intelligentiis, aliisque, quibus variè accipitur aduentus filii hominis à diuersis, obstare nimis videtur, quòd cùm in Euangeliis alibi fit mentio de aduentu filii hominis, semper significetur secundus eius ad iudicium aduentus. Proinde Diuus Hilarius accipiens verbum, consummare posteriori modo, & *donec*, priori modo, intelligit significari ideo semper fugiendum de vna ciuitate in aliam, quòd ciuitates Israël, hoc est populus Israeliticus non sit perficiendus in fine: nisi postquam plenitudo gentium intrauerit, & iam adsit tempus secundi aduentus Domini. Rupertus verò & ipse de eodem aduentu locum hunc intelligens, per ciuitates Israël, accipit non tantùm pro ciuitatibus Israël carnalis, sed omnibus ciuitatibus fidelium qui sunt Israël spiritualis. Quoniam enim Dominus in solis ciuitatibus Israëliticis dixerit prædicandum esse, & rursum præcepit fugere de vna ciuitate in aliam, occurrere poterant Apostoli & dicere: In quam fugiemus, si ab omnibus expulsi fuerimus? Ideoque secundùm Ruperti intellectum, velut obiectioni satisfacturis respondet Dominus, vsque ad diem iudicii semper fore aliquas ciuitates Israel ad quas confugere possint, nec priùs eos omnes ciuitates Israel perambulaturos, quàm iam aduenerit tempus iudicii. Oportet enim Euangelium prædicare in vniuerso orbe, & tunc veniet consummatio. Quem sensum videri potest significasse Augustinus, cùm lib. 2. contra secundam epistolam Gaudentii cap. 12. intelligit hac sententia Dominum promisisse, vsque ad finem seculi non defutura loca quò confugiant prædicatores. Itaque de illis ciuitatibus Israel loquitur hìc Dominus, de quibus Psalmista: *Ædificabuntur ciuitates Iudæ, & inhabitabunt ibi, & hæreditate acquirent eam* Et: *In die illa erunt quinque ciuitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum.* At vt verum fateamur, Chrysostomi sententia simplicior videtur & verior: cui consonat quod Lucæ 10, dicitur de 70. quod *misit eos binos ante faciem suam, in omnem ciuitatem, & locum quo erat ipse venturus.*

NON EST DISCIPVLVS SVPER MAGISTRVM, NEC SERVVS SVPER DOMINVM SVVM, &c.] Postquam suis prædixit Dominus mala, quæ eis occursura erant: variis iam argumentis confirmat illos ad tolerantiam. Et primùm quidem confirmat eos exemplo sui, vulgares ad hoc sententias assumens, quarum vna etiam suprà vsus est Lucæ 6. sed ad aliud propositum. Siquidem ibi ea sententia, *Non est discipulus super magistrum*, vsus est ad significandum, non requirendam maiorem virtutis perfectionem à discipulo quàm sit in magistro. Hic verò eadem & sequentibus vtitur, ad significandum non expetendam à discipulo maiorem fœlicitatem, & honorem apud populum, quàm sit in magistro vel domino. Itaque ad quem sensum eis sententiis vulgaribus hìc iam vsus sit, aderit cùm subiungit: *Sic patrem familias Beelzebub* (hoc est, virum satanicum, quique Beelzebub propitium haberet) *vocauerunt, quanto magis domesticos eius similibus conuiciis incessent?* Vbi sententias illas generales apertè quidem tantùm accommodat ad ferendas contumelias exemplo sui: cùm Ioann. 15. vnam earum accommodet generaliter ad ferendas quasque iniurias & persecutiones, in memoriam illis reuocans quæ modò inculcat: *Mementote sermonis mei*, inquit, *quem ego dixi vobis: Non est seruus maior domino suo. Si me persecuti sunt: & vos persequentur.* Apud eundem Ioannem capit. decimotertio. Dominus ea sententia: *Non est seruus maior domino suo*, vtitur ad significandum, seruum non debere recusare facere quod

Marginalia: Tertul. — D.Hieron. — D.Chrys. — Ioan.14. — D. Hilar. — D.August. — Psalm.68. — Isaia 19.

quod videt dominum ſuum facientem. Loquitur enim de lotione pedum. Ita ſentētiæ illę vulgares & adagia variè poſſunt accommodari.

NE ERGO TIMVERITIS EOS. NIHIL ENIM EST OPERTVM QVOD NON REVELETVR, &c.] *Ergo*, inquit, quia ſatis eſſe debet diſcipulo vt ſit ſicut magiſter, &c. ne metuatis eorum conuitia, & perſecutiones. Porrò ſententia quæ ſequitur, dupliciter etiam hoc loco intelligi poteſt, quemadmodum & ſuprà, cùm habita eſt in Marco & Luca, capite Concordiæ 51. Nam Diuus Hieronymus, Chryſoſtomus, & alii intelligunt hìc Dominum noua ratione ſuos confirmare ad tolerandas contumelias & iniurias: nimirum quòd eorum innocentia & integritas ad tempus hominibus incognita & occulta, poſteà ſit vel in præſenti ſeculo, vel certè in nouiſſima iudicii die omnibus patefacienda, & ab omnibus collaudanda. In quem ſenſum omnino videtur Dominus vſus rurſum hac ſententia Luc 12. cap. cùm poſt dehortationem ab hypocriſi, ſubiicit, *Nihil enim eſt opertum quod non reueletur*, &c. vbi etiam ſubiiciuntur eadem, quæ hoc loco, de publicandis iis quæ in tenebris dicta vel audita ſunt, & de non timendis iis, qui tantùm corpus poſſunt occidere. Sed huic intelligentiæ videtur obſiſtere quod ſequitur: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine*, &c. vbi videtur Dominus generalem illam præcedentem ſententiam ſuo propoſito accommodare. Igitur videtur etiam hìc ea ſententia potiùs intelligenda, quomodo ſuperiùs in capit. Concordiæ 51. magis intelligendum diximus, vt per eam ſignificetur, nihil Euangelicæ doctrinæ eſſe quantumuis hominibus incognitum, quod non ſit ſuo tempore mundo detegendum, idque imprimis per Apoſtolos, atque ob id eos non debere metuere homines, quòd ex officio eorum eſſet tectam veritatem hominibus annunciare & manifeſtare. Niſi dicamus, quod quia Dominus generali ſententia vſus erat, ſignificans omnia hominum facta occulta aliquando manifeſtanda, ob id obiter intulerit de libera & manifeſta prædicatione eorum, quæ ſeorſum ab ipſo audierant, eo quòd & hoc ex generali illa ſententia conſequatur. Videtur autem & illam generalem ſententiam Dominus mutuatus à vulgo, vt ob id minus videri debeat mirum, ſi tam frequenter & ad diuerſum propoſitum ea ſentētia vſus ſit: vulgò enim huiuſmodi parœmia ſignificatur, omnia tecta tempus poſteà reuelare, vt ob id veritas filia temporis dicta ſit. Porrò in illis locutionibus, *in tenebris, in lumine, in aure, ſuper tecta*, hyperbole eſt, & metaphora. *In tenebris* enim dixit, *& in aure*, pro priuatim & ſecretò Sic *in lumine, & ſuper tecta* pro palam & omnibus. Loquitur autem ſecundùm morem prouinciæ Paleſthinæ, vbi ſolent in tectis reſidere, quia nō ſunt cacuminata, ſed æqualia.

D. Hieron.
D. Chryſ.

ET NOLITE TIMERE EOS QVI OCCIDVNT CORPVS, ANIMAM AVTEM NON POSSVNT, &c.] Poſtquam ſuperius exemplo ſui excluſit timorem infamiæ, iam etiā excludit timorem occiſionis & mortis corporalis, idque primùm facit ex comparatione hominum cum Deo, qua oſtendit hunc longè magis metuendum, qui plus mali inferre poteſt, & ob id potiùs ſtudendum, vt illi obtemperemus & placeamus quàm hominibus. Quod autem dicit, *animam non poſſunt occidere*, non eſt intelligendum dictum eſſe tantum propter animæ immortalitatem quam habet ex ſua natura, ſed etiam propterea quòd non poſſint auferre vitam animæ, quæ eſt per gratiam, nec mittere eam in damnationem æternam, quæ eſt animæ mors ſecunda. Eſt enim triplex vita animæ, nempe vita naturæ eius, ſecundùm quam eſt immortalis & incorruptibilis: vita gratiæ, quam ſibi ſolus homo per peccatum aufert: vita gloriæ & fœlicitatis æternæ, quam vt ſolus Deus confert, ita ſolus aufert, qui ſolus animam hominis condemnat & beat. Notandum autem quàm pulchrè Dominus oppoſuit animam corpori quò minueret, imò tolleret timorem occidentium corpus. *Occidunt*, inquit, *corpus, animam autem non poſſunt occidere*, quaſi dicat: Poſſunt quidem occidere corpus, viliſſimam hominis portionem, quæque alioqui, etiam ipſis non occidentibus breui ſit moritura quæ ab eis ſemel occiſa, amplius occidi non poteſt, eiſque inuitis aliquando eſt reparanda glorioſius per reſurrectionem: animam verò digniorem hominis partem, nulla in re lædere poſſunt, quæ illæſa permanente, nihil obfuerit corpori ſua mors, imò profuerit, vt quod pro animæ ſalute occiſum, cùm anima aliquando rurſum coniunctum, fœliciter viuet in æternum. Sic etiam notandum quòd quo magis Dominus timorem Dei in nobis excitaret, non dixit, timete eum qui poteſt animam ſimul & corpus occidere, quomodo vt diceret conſequentia ſermonis poſtulare videntur. Nam id pro nihilo facilè ducerent carnales homines, qui ſibi optarent mortem beſtiarum morti ſimilem. Dicit ergo quòd his eſt grauius, *qui poteſt animam & corpus perdere in gehennam*, æternæ, ſcilicet damnationis. Porrò cùm dicit: *Nolite timere eos qui occidunt corpus*, non omnem illorum timorem prohibet. Debetur enim illis timor reuerentiæ, ſed & naturale eſt, vt illos metuamus, ſicut & mortem ipſam. Verùm prohibet timorem inordinatum, quò ſcilicet, quis talibus cedat, & à veritate, ac virtute deficiat. Ita etiam cùm dicit, *timete eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam*, non vult ſuos ſeruili timore, qui non eſt in charitate, obtemperare patri cœleſti; ſed vult inordinatum illum mundi timorem reprimi & ſuperari, conſideratione & timore eorum malorum, quæ Deus infligere poteſt: qualis timor etiam eſſe poteſt in eo qui habet Dei charitatem, ſi modò non præcipuè, & potiſſimùm ob illorum malorum timorem à malo ſibi temperet, & bonum operetur. Vnde non abſolutè timorem Dei, quatenus damnationem æternam inferre poteſt, præcipit, ſed potiùs, inquit, *timete*, ſignificans illum, ſi quis timendus ſit, magis eſſe timendum, & illius timorem alium quemuis debere ſuperare.

NONNE DVO PASSERES ASSE VÆNEVNT, ET VNVS EX ILLIS NON CADET SVPER, &c.] Altera ratio, qua ſuos Dominus munit, & confirmat ad ferendam etiam mortem corporis ob teſtimonium veritatis, ſumpta eſt à prouidentia, & cura Dei, eo quod nihil illis poſſit accidere ſine voluntate optimi patris, quòd probat argumento à minori dupliciter: tum quòd etiam paſſerculi adeò viles, vt duo vendantur aſſe, nummo minimo, *non cadant in terram*, hoc eſt, nō moriantur aut capiantur ſine nutu & voluntate Dei, tum quòd etiam capillos ſanctorum, rem, ſcilicet, hominis, viliſſimam, omnes Deus habet numeratos, vt ſine eius volūtate, & cognitione nullum eis pereat.

Habet

Habet autem emphasim etiam illud, *Sine patre vestro*, quasi dicat: Pater vester est, non passerculorum: qui posset igitur minorem vobis quàm passerculis curam impendere? Porrò *as*, vel vt habent Græci nomine diminutiuo, assarion, nummi ærei genus est, qui libella etiam dictus est, quòd libræ pondus haberet, quales decem valebat denarius nummus argenteus. Huius nummi duplum dicebatur dupondius. Vnde apud Lucam capite 12. pro duobus assibus vel assariis, vertit noster interpres, dupondio: *Nonne quinque passeres vaneunt dupondio?* cùm Græcè sit ἀσσαρίων δύο. Conuenit ergo illud Lucæ cum isto Matthæi. Si enim duo passeres asse vendebantur, ergo quatuor vel quinque duobus assibus. Videntur tamen hæc loca non intelligenda de assibus talibus, quales primùm cudebantur pondere vnius libræ, sed de assibus sextantariis aut vncialibus, & ob id Euangelistas vsos voce diminutiua, quam quidam vertit per, minutum assem. Nam alioqui non valent assem duo passeres. Docet autem Budæus libr. 5. de Asse, aliquando apud Romanos ob penuriam asses factos sextantarios ac deinde etiam vnciarios. Et ἀσσάριον secundùm Euthymium non assem significat, cùm sit eius diminutiuum, sed genus minimi nummi, & oboli. Quod autem dicitur, *capilli numerati sunt*, debet intelligi cum exclusione imperfectionis, quàm significat verbum, numerare. Numeramus enim, quorum numerum & multitudinem successiuè cognoscimus. *Numerati* ergo dicuntur à Deo, quia Deus veluti numeratos habet, hoc est, perfectè & exactè eorum multitudinem cognoscit, sicut in Psal. dicitur, *numerare multitudinem stellarum*. Videtur autem Dominus istud singulariter dicere voluisse de capillis sanctorum: sicut & Psalmista dicit, *Deum singulariter nosse dies immaculatorum*, vt hìc non simpliciter Dei cognitio extendens se ad omnes capillos significetur, sed etiam prouidentia singularis, qualem gerere solemus de his quæ sub numero custodimus. Itaque sensus rationis quam hic Dominus prætendit, sic potest explicari: Non est quòd metuatis, ne dum occidimini, à Deo derelinquamini, aut immatura morte hinc decedatis. Nam auicularum nullæ ferè viliores habentur quàm passerculi, quorum tanta est vilitas, vt duo vendantur minimo asse, & tamē ne vnus quidē ex illis vel moritur, vel capitur sine cognitione & voluntate patris vestri. Si ergo circa hæc minuta, & vilia animacula, nihil sine Dei nutu contingit, quanto magis vestri curam gerit, qui præterquam quod communis vester, & illorum Deus sit, peculiariter vester non illorum pater est, ac paterna prosequitur charitate. Illud vobis affirmo, adeò illum nihil vestri ignorare aut negligere, vt non solùm capitis vestri curam habeat, sed etiam omnes capillos capitis veluti numeratos teneat, eorum multitudinem exactè cognoscens, ac custodiens, veluti quæ sub numero alioqui commendantur. Cùm igitur tanta sit eius erga vos prouidentia, nihil existimate sine illius nutu aut scientia vobis accedere. Cùm paterna vos prosequatur charitate, ac in vestram salutem sit propensissimus, persuasi sitis mala nequaquam esse posse, quæcunque illo sciente, volente, aut permittente vobis acciderint, nec illum passurum vos occidi, nisi cùm maximè vobis expediet mori. Ne ergo metuatis, nam infinitis passeribus præstantiores & digniores estis vos apud Deum.

Miram sanè hic locus habet consolationem, si eum quis fide perpendat. Omnia dispēsantur à Deo, sine cuius prouidentia ne vel tantillum vlla in re quamlibet minuta accidere potest. Is iam dignatur pater esse omnium in se credentium, & pater bonitate incomparabili, quid igitur queat incidere non optabile, nedum ferendum? Vnde Paulus: *Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* (Rom. 8.) Verùm circa hanc diuinam curam passerum, obiici posset illud Pauli: *Nunquid de bobus cura est Deo?* (1 Cor. 9.) Et illud Hieronymi in expositione 1. cap. Abacuc, vbi ait: (D. Hieron.) *Absurdum est ad hoc Dei deducere maiestatem, vt sciat per momenta singula, quot nascantur culices, quótve moriantur, quæ cimicum, & pulicum, & muscarum sit in terra multitudo, quanti pisces in aqua natent, & qui de minoribus maiorum prædæ cedere debeant.* Sed dicendum, D. Hieronymum, quemadmodum patet ex præcedentibus, & sequentibus, non negare, Dei scientiam & prouidentiam se extendere ad omnia quantumuis minima, sed non talem esse Dei prouidentiam erga irrationabilia, qualis erga rationabilia. Distinguit enim duplicem Dei prouidentiam, vnam generalem, qua scilicet Deus omnibus suis creaturis prouidet secundùm ordinem & cursum causarum naturalium à se institutarum, quibus indesinenter cooperatur: Alteram specialem, qua Deus solis hominibus prouidet, non tantùm secundùm generalem illam dispositionem causarum naturalium, sed præter illam Angelos singulis hominibus ad custodiam deputans, legesque præscribēs, & gratiam donans per quæ homo ad dignitatem, quæ suam naturalem & communem superat conditionem eleuetur. Vnde ante prædicta verba præmittit: Sicut ergo in hominibus etiam per singulos currit Dei prouidentia, sic in cæteris animalibus generalem quidem dispositionē & ordinem cursumque rerum intelligere possumus. Et post prædicta verba subiungit: *Non sumus tam fatui adulatores Dei, vt dum potentiam eius etiam ad ima detrahimus, in nosipsos iniuriosi simus, eandem irrationabilium quam rationabilium prouidentiam esse dicentes: ex quo liber ille apocryphus stultitiæ condemnandus est, in quo scriptum est, quendam Angelum nomine Tyri præesse reptilibus*, &c. Ita & Paulus dum negat Dei curam de bobus, de speciali illa cura locutus est, significans non esse eam curam Deo de bobus, vt propter eos legem aliquam dedisset, nisi quatenus illa etiam ad homines pertineret. Vide Magistrum sententiarum dist. 39. lib. 1. Vtraque Dei prouidentia hìc satis indicatur, dum significatur quædam Dei prouidentia tanquam creatoris & Dei; & quædam tanquam patris nostri. Nec obstat dictis illud Sapientiæ: *Æqualiter cura est illi de omnibus.* (Sap. 6.) Primùm enim de hominibus tantùm est ibi sermo. Deinde æqualiter, vel potiùs similiter (Nam Græcè est ὁμοίως) dicitur illi esse cura de omnibus, quia sine acceptione personarum singulorum habet curam, & quia & magnorum, & paruorum, & omnino omnium.

OMNIS ERGO QVI CONFITEBITVR ME CORAM HOMINIBVS, CONFITEBOR ET EGO EVM CORAM, &c.] Coniunctio, *ergo*, non tam accipitur hìc illatiuè quàm continuatiuè. Vnde apud Luc. cap. 12. est: *Dico autem vobis, omnis quicunque confessus fuerit me*, &c. Alia ergo hìc ponitur ratio, qua ad prædicandum intrepidè veritatem suos animat intuitu præmii & honoris incomparabilis, qui manet con-

 fitentes;

fitentes: ac supplicii & ignominiæ, quæ manet negantes. Habet autem magnam vim ad persuadendum, vt Christum liberè coram mundo confiteamur, ista comparatio, qua patrem hoc loco, & apud Lucam Angelos sanctos componit cum hominibus, tum quod se componit nobiscū etiam cū mortalibus. Nihil enim magni est, si nos Christum confiteamur, hoc est, prædicemus, & testimonium illi perhibeamus coram mortalibus: Nam hinc quantula illi gloria est? Verùm si ipse nos coram patre suo & Angelis confessus fuerit quod fiet si inter suos agnouerit, erimus in æternum beati. Rursus si Christus coram hominibus non laudetur, nihilo minor erit: at si nos ille neget coram patre, actum est de nobis in sempiternum. Non ergo redditurus est vices pares, sed longè excedentes nostra merita. Cæterùm quanquam hæ duæ sententiæ ad literam dictæ sunt à Domino de testimonio oris, quo testamur ipsum esse Christum & Deum, idque potissimum apud infideles & impios. (Nam Marc. 8. additur, *in generatione ista adultera & peccatrice*) tamen etiam generaliter sunt intelligendæ, tum de testimonio cuiusuis veritatis, quod ore fit: tum de testimonio operis, quo videlicet ipso opere testamus nos Christum agnoscere pro Domino nostro, cui præ aliis omnibus sit obediendum. Quicumque enim veritatem quamuis negat. Christum qui veritas est, quodammodo negat. Et qui præceptis Christi non obtemperant, factis suis illum negant. Non extorquet iam tyrannis negationem Christi, & ob id non iam tanti est meriti fideles confiteri Christum apud fideles, sed quoniam nusquam non desunt impii, plerumque extorquent illi neglectum præceptorum Christi. Qui ergo vel propter ruborem & irrisionem impiorum, vel propter lucrum mundanum, & amicitiam quorundam Christi mandatis obedire neglexerit, hominumque gratiam vel suum commodum temporale Christo prætulerit, quoniam factis illum negat, negabitur & ipse à Christo corā patre & Angelis Dei.

NOLITE ARBITRARI, QVIA VENERIM PACEM MITTERE IN TERRAM. NON VENI PACEM, &c.] Quoniam dixerat, confitendum nomen suum coram hominibus, atque ex ea re sciret in mundo varios tumultus & exorituros: rursum quia dixit superiùs, *tradet autem frater fratrem in mortem*, &c. ne ob hæc Apostoli scandalizarentur, potissimùm quòd parū cōuenire viderentur ista cum plerisque prophetarum vaticiniis, quibus mirifica pax, & rerū tranquilitas in regno Christi futura prędicitur, pręoccupat Dominus obiectionem, quæ fieri poterat, docēs ob pacem cum hominibus seruandam, non esse desistendum à confessione nominis sui, nec turbari debere ob exorta in mundo dissidia, quod ad illa mundo immittenda venerit. Cùm autem dicit: *non veni pacem mittere*, intelligendum pacem omnimodam, aut mundanam, & externam, quamque mundus desiderat. Atque ob id videri potest addidisse, *in terram*, vt significaret se de terrena loqui pace. Pax autem de qua prophetæ vaticinati sunt, pax est mentis, & pax fidelium inter se, & cum Deo ac Angelis eius, quam sequitur æterna illa pax cœlestis, quæ ab omni tumultu erit libera. Porrò *gladium* vocat bellum, separationem & discordiam. fidelium scilicet & infidelium inter se. Sic enim Lucæ 12. dicitur: *Putatis, quia pacem veni mittere in terram? Non dico vobis, sed separationem.* Hic gladium dixit se missurum venisse, eo loquendi modo, quo dicitur positus in ruinam multorum, & tradere aliquos in reprobum sensum, nimirum quia eius in hunc mundum aduentu, & prædicatione, secutura esset ipso sciente, & volente, aut permittente, huiusmodi separatio: Nam alioqui, quantum in se erat, ominum hominum concordiam in fide optasset. Si tamen separatio hæc tantùm intelligatur de ea, quā fidelis est separatus ab infideli; non ea, quā infidelis separat se à fideli, atque ab eo dissidet, rectè intelligitur etiam propria locutione Dominus venisse, vt pacem quorundam dirimeret, & quosdam ab aliis separaret. Quoniam etiam non omnes erant prædestinati ad vitam æternam, & ad prædestinatos tantùm vocandos Dominus venerat, qui vocati esse non poterant, nisi se in fide, religione & conuersatione separarent à reprobis, venit vtique vt illos à reprobis separaret. Quod ergo ad fideles attinet, separatio Christo est tribuenda tāquam authori, quod verò ad infideles malitiæ infidelium, Deo sic permittente & sinente ad gloriam suam & electorum salutem. Cæterùm quantum sit illud bellum quod missurus venit, aperit Dominus in subsequentibus, quibus aperit plusquam seditiosum & ciuile fore, nimirum etiam domesticum, *Veni (inquit) separare hominem aduersus patrem suum*, &c. In quibus verbis omnino allusisse videtur ad Micheæ locum capit. 7. vt rem paradoxam, & quæ scripturis videtur aduersari, scripturæ verbis commendationem redderet. Sic enim legimus: *Nolite credere amico, & nolite confidere in duce: ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui. Quia filius contumaciam facit patri, & filia consurget aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius.* In alio tamen sensu hæc dicta sunt à propheta, quàm hic à Domino. Siquidem propheta illa dixit, de conflictatione impiorum inter se in temporum suorum calamitate, & iniquitate, vt patet ex his, quæ apud ipsum præmittuntur. Dominus verò hæc dixit de discordia infidelium, & fidelium. Recenset autem tria dissidentium paria, in quibus quinque personæ continentur, quæ in vna domo familiariter, & arctissimo consanguinitati, & affinitatis vinculo cohabitare vt in plurimum solent, nempe filius, pater, filia, mater quæ eadem & socrus est vxor filii, hoc est, nurus. Vnde Luc. 12. dicitur: *Erunt ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres.* Porrò persona quæ dicitur separanda contra aliam, videtur semper esse intelligenda persona infidelis, vt sit sensus: Veni separare filium infidelem aduersus patrem suum fidelem, & sic in reliquis. Et illud: *Inimici hominis, domestici eius*, accipiendum de homine fideli. Nam fideles non gerunt se tanquam infideliū inimici, nec aduersus eos insurgunt aut bellum gerunt, sed quantum in ipsis est, pacem habent cum omnibus hominibus. Si tamen quod dicitur de persona separanda contra aliam, intelligere quis velit etiam de persona fideli, intelligendum personam fidelem separandam aduersus personam infidelem, non quòd cum ea contendet eamque persequentur, sed quia ab ea in sentētia, fide, & religione dissentiet. Sic etiam infidelis hominis domestici fideles sunt ei inimici, quia ei sunt in sententia contrarii nec acquiescere volunt.

QVI AMAT PATREM AVT MATREM

TREM PLVS QVAM ME, NON EST ME DIGNVS,&c.] Quia iam dixit: Non veni pacem mittere, sed gladium, & diuidere hominem aduersus patrem, & matrem, & socrum, nequis pietatem religioni anteferret, commodè subiecit: *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus*, hoc est, meo consortio & meo nomine indignus est. Itaque primùm affectum filiorum erga parentes, deinde etiam illo potentiorem affectum parentum erga filios docet esse suo amori postponendum: per hos duos affectus potentissimos significans, omnes affectus hominis ad hominem debere cedere suo amori. Tertiò posteà loco ad huc prædictis affectibus potentiorem vult suo amori cedere debere, dum subiicit: *Et qui non accipit crucem suam*,&c. quod significat amorem proprium,& propriæ etiam vitæ postponendum amori suo. Accipit autem crucem suam, qui quemuis cruciatum & mortem quantumuis contemptibilem, quæ illi propter Christum intentatur ab impiis Deo permittente, non recusat subire propter Christum. Quoniam enim crux, supplicii genus erat dirissimum & contemptibilissimum, in hoc nomine omnem cruciatum, ignominiam & mortem significauit, simul & ob id hoc nomine vsus, vt significaret se crucem portaturum, & in ea suffigendum. Vnde addidit, *& sequitur me*, quo significat, eos qui accipiunt crucem, quæ eis infertur, se hac in re secuturos, qui propriè dictam crucem non esset recusaturus. Significat etiam qua ratione crucē quis suscipere debeat, nimirum propter Dei gloriam, propter quam ipse crucifixus est. Porrò quanquam his verbis propriè & secundùm sensum primò intentum exigat Dominus tollerantiam cuiusuis cruciatus, ignominiæ & mortis propter nomen suum, tamen etiam secundùm sensum generalem rectè intelligitur hæc sententia de tollerantia quarumuis aduersitatum, & miseriarum, quæ in hac vita à Deo cuiuis immittuntur. Non enim dignus est Christi vocari Discipulus, qui non æquo animo accipit & tolerat quæ à Deo immittuntur aduersitates. Rursum secundùm mysticum sensum intelligenda etiam hæc sententia de martyrio spirituali, quo quis sponte suam carnem crucifigit cum Christo, cohibendo eam à vitiis & concupiscentiis suis. De tolerantia tamen cruciatuum propter nomen Christi locum hunc propriè intelligendum patet ex sequentibus: *Qui inuenit animam suam, perdet illam*,&c. Vbi Dominus, ne durum videretur quod dixit de accipienda cruce, ostendit, quantum sit homini lucrum, si propter ipsum contemnat etiam propriam corporis vitam: & contrà, quantum adferat homini detrimentum, si ipsam corporis vitam propter ipsum amittere nolit. Porrò quod dicit, *Qui inuenit animam suum, perdet illam*, quidam sic intelligi posse putant: Qui salutem animo suæ quærit æternam inuenire, talis non dubitabit eam perdere atque in mortem dare. Verùm quoniam, *inuenit*, hîc non est præsentis temporis, sed præteriti, vt patet ex Græcis, quæ habent ὁ εὑρὼν, deinde quia omnino videtur sequentem sententiam Dominus subiunxisse tanquam contrariam isti, potiùs intelligenda est hæc sententia in contrario sensu isto: Qui in periculo vitæ constitutus, vitam suam lucratus est per negationem nominis mei, is perdet vitam. Et contra, qui perdiderit vitam suam propter confessionem nominis mei, inueniet vitam in futuro seculo. In priori enim sententia oportet subintelligere, per negationem mei, aut qui inuenit animam suam posthabito me, aut simili aliquo modo. Nam tale quid subintelligendum indicat illa pars, *propter me*, in secunda sententia. Idem dicendum de similibus sententiis quæ postea occurrunt in Euangeliis, vt cùm dicitur postea Matt. 16. Mar. 8. Luc. 9. & 17. *Qui voluerit animam suam saluam facere, perdet eam. Qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam, vel saluam faciet eam.* Et cùm dicitur: *Qui amat animam suam perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.* Ex quarum sententiarum collatione patet animam in præsenti loco non conuenienter accipi pro vita, quemadmodum communiter hîc exponitur. Nam in iam dictis sententiis sic non potest accipi, & potissimùm apud Ioannem. Proinde vt in omnibus his sententiis anima eodem modo accipiatur, intelligendum eum inuenire animam suam, qui animæ suæ salutem comparat, siue corporalem, siue æternam: perdere autem animam, qui eius salutem amitti. Notandum autem quàm efficaces sint hæ sententiæ ad persuadendum contemptum vitæ præsentis propter Christum. Quoniam enim amor vitæ, & animæ maximè retrahit homines à tolerantia passionum propter Christum, & Euangelium, ab his quæ maximè retrahunt, inducit ad harum tollerantiam, quasi dicat: propter quid recusas meo nomine crucem accipere, & mortem propter Euangelium subire? an quia diligis animam tuam, eiusque salutem quæris? Vel ob id ergo, quia eam diligis, & eam saluam vis, perde eam in hoc seculo. Sic enim verè eius salutem assequeris, custodiens eam in vitam æternam. Cæterùm quanquam prædictis omnibus sententiis Saluator propriè velit nos dehortari ad vitæ præsentis contemptum, & ad subeundam mortem corporalem ob confessionem nominis ipsius: tamen sicut præcedens sententia de accipienda cruce, per accommodationem non alienam ab intentione Domini, intelligitur etiam de spontanea carnis mortificatione? ita & his sententiis rectè intelligitur Dominus etiam adhortari ad contemptum voluptatum vitæ præsentis, & ad mortificationem concupiscentiarum animæ carnalium, vt sit sensus: Qui in hoc mundo assecutus est contra me animæ suæ desideria, eamque per horum assecutionem saluam & beatam facere voluerit, ac sic eam amauerit vt illius concupiscentiis acquiescere velit, perdet eam in futuro seculo. Contrà verò qui propter mea præcepta, & mei amorem, animę suæ concupiscentias mortificauerit, animamque suam afflixerit ieiuniis, orationibus, ac omni carnis, ac passionum mortificatione, *inueniet eam*, & saluam faciet in futuro seculo. Sicuti enim duplex est martyrium, vt docet Cyprianus, ita hæ & similes sententię dupliciter accipiuntur: aut vt exhortatoriè ad subeundos cruciatus à tyrannis illatos; aut vt admonitoriè ad voluptatum contemptum, & crucifixionem carnis cum vitiis & concupiscentiis suis. D. Cypr.

QVI RECIPIT VOS, ME RECIPIT: ET QVI ME RECIPIT,&c.] Post præcepta & pericula ad legationem, & prædicationem pertinentia, conuenienter iam vltimo loco dicitur de præmio recipientium Apostolos. Dixerat enim viuere illos debere apud hospites suos, descripserat pœnam non recipientium eos, subiecit etiam grauissima ipsos à plerisque passuros: commodè ergo iam etiam tandem de præmio recipientium & honorantium

norantium eos differit: tum vt per hoc Apostoli alacriores & promptiores redderentur ad delegatum ipsis officium: tum vt ad recipiendum eos, eorumque similes omnes fierēt faciliores. Nam quòd qui Apostolos recipit, Deum recipit, efficax est & ad confirmandum Apostolos, ne detrectent tanta pericula & labores adire, consideratione suæ dignitatis & reputationis apud Deum, quantumuis ab impiis sint despecti, derisi & afflicti. Efficax item est ad persuadendum alacriter ab omnibus ipsos hospitio recipiendos. Primùm itaque manifestat præmium hospitum, à dignitate personæ receptæ quia qui eos recipit, ipsum Christum recipit, & non ipsum solùm, sed etiam ipsum Deum qui misit eum quo honore & præmio quid potest esse maius. Porrò qui Apostolos recipit, Christum recipit: & qui hunc recipit: recipit Deum patrem, non solum qui Christus erat in Apostolis, & Deus in Christo, sed potiùs ob id quòd Apostolis Christi negotium agebant & legatione pro eo fungebantur: sicut & Christus negotium patris sui egit: qui enim legatum regis, nomine regis suscepit, quodammodo regem suscipere dicitur, vnde regium illi defert honorem, eumque veluti sibi exhibitum rex mittens reputat, & acceptat. Atque ob id bene non dixit, qui me recipit, recipit patrem meum, sed, *eum qui misit me*, significās eum qui se recipit, ideo Deum recipere, quòd ab illo missus sit, qui proinde beneficium filio impensum veluti sibi præstitum acceptat. Deinde verò præter honorem recepti hospitis, manifestat hospitum prēmium, à mercede quam consequenter, significans non solùm magni esse honoris recipere Apostolos, sed etiam magnum parare homini fructum, & mercedem. *Qui*, inquit, *recipit prophetam in nomine propheta* (hoc est, eo nomine & titulo quia propheta est, non nomine consanguinitatis, aut alio simili) *mercedem propheta accipiet*. Quod dupliciter potest intelligi, Aut vt simpliciter accipiatur significari, hospitem prophetæ sua beneuolentia æquari illi propemodum in præmio apud Deum, vt sit sensus: talem accipiet à Deo mercedem qualem propheta. Aut vt accipiatur significari hospitem prophetæ participem fieri eorum quæ salubriter propheta docet & facit: vt qui cooperetur ipsis dum eum sustentat quò suum officium exequi possit. Sic & de sententia generaliori sequente (nam gradatim Dominus ascendit) dicendum: *qui recipit quemuis iustum*, etiamsi propheta non sit, eo nomine, quia iustus est *mercedem iusti accipiet*, siue quia hac sua beneuolentia æquat se iusto apud Deum, siue quia participem se facit meritis illius iusti. Itaque illud, *in nomine propheta*, *& in nomine iusti*, additum est ad excludendum alios titulos hospitii concessi. Sunt tamen qui intelligunt has partes appositas ad significandum eum recepturum suam mercedem qui aliquem recipit, eo nomine, quia putat eum esse prophetam aut iustum, etiamsi talis non sit qui recipitur. Ideoque à Domino hæc esse prædicta, ne nimium anxiè homines perquirerent quibus benefacere debeant, dum ignorant quis sit propheta aut iustus. Sed si hunc sensum Dominus voluisset, dicendum fuerat: Qui recipit aliquem in nomine prophetæ, & qui recipit aliquem in nomine iusti. Sunt item qui in illis orationibus, *in nomine propheta*, *& in nomine iusti*, accipiunt prophetam & iustum pro Christo, vt sit sensus, Qui recipit prophetam aut iustum in nomine meo. Et quod se-

A quitur, *mercedem propheta & iusti accipiet*, sic accipiunt: mercedem à me qui sum propheta & iustus accipiet. Sed quid sensui non conuenit quod dicitur in tertia sententia, *in nomine discipuli*, pro eo quod in præcedentibus dictum est, *in nomine propheta vel iusti*. Et tamen his tribus particulis significare voluit, Dei & sui respectum habendum in recipiendo propheta, vel iusto discipulo, quemadmodum patet ex eo quòd Marc. 9. id quod hic postremo loco dicitur, sic effertur: *Quisquis potum dederit vobis calicem aqua in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Nam sui causa propheta aut iustus aut discipu- B lus non est suscipiendus, sed propter Deum & Christum, hoc est, quia Dei propheta est aut Deo seruiens, aut Christi discipulus. Itaque cùm duabus sententiis præcedentibus significauerit, quantum sit præmium primum quidem recipientium prophetas, deinde generaliùs recipientium quosuis iustos, intuitu Dei, iam tertio loco magis prouehens suum sermonem, docet magnum præmium manere etiam eos, qui suo nomine infirmos fidelium vel minimo aliquo afficiunt beneficio: quale est præbere potum aquæ frigidæ, quod etiam pauperrimis est cōcessum, cùm recipere hospitio, & præbere vitæ necessaria, non sit omnium, C quasi dicat: Non solum habebunt mercedem apud Deum, qui Dei nomine magnis prophetis & insigniter iustis benefaciunt, nec hi solū qui magnis illos afficiunt beneficiis, vt qui hospitio suscipiunt: verùm etiam, qui meo nomine etiam vilissimis & minimis seruis meis vel exiguum aliquod beneficium impenderint. Dicit autem, *frigida aqua*, secundùm Hieronymum, ne & in calida sumptum lignorum causari quis posset, Memorabilis sanè hic locus est, quo monemur, & quanti nos Christo simus, quod fidem nostram in ipsum non parum debet confirmare: & quanti vicissim haberi conueniat eos qui quocunq; modo Christi fuerint, quod iure attendere debet charitatem. Porrò dictio, *tan-* D *tum*, referri potest vel ad superiora, vt sit sensus: sufficere si quis vel frigidam duntaxat aquam exhibeat: vel ad sequentia, vt intelligatur satis esse quiduis, modò id fiat tanquam discipulo.

ET FACTVM EST, CVM CONSVMMASSET IESVS PRÆCIPIENS DVODECIM DISCIPVLIS SVIS, &c.] Hanc partem etsi omnes penè libri faciant principium capit. 11. à quibusdam tamen coniungitur cum capit. 10. vt capit. 11. incipiat illinc: *Ioannes autem cùm audisset* &c. Illud, *consummasset pracipiens*, Græca est phrasis qua participium ponitur: pro infinitiuo, & est sensus: cùm finem fecisset præcipiendi. Quam E phrasim quidam non intelligentes, addiderunt hic de suo aliquid legentes hoc modo: *Cùm consummasset Iesus verba hac, pracipiens duodecim*, &c. Sic enim deprehenda in antiquo quodam exemplari scripto, cum non sint illæ duæ dictiones, *verba hac*, nec in Græcis. nec in omnibus penè Latinis, Et bene notandum non hic dictum esse, cùm consummasset verba hæc, vel sermones hos, vt alibi Matthæus dicere solet. Hoc enim obseruatum confirmat, id quod priùs dictum est, non omnia Christi verba superius à Matthæo iam posita, dicta à Domino in prima hac Apostolorum legatione, sed tantùm ea præcepta, quæ ad primam pertinebant legationem, vt ob id dixerit Matthæus: *cùm consummasset pracipiens*. Nam multa prædictorum

non

non sunt præcepta, sed malorum prædictiones, & bonorum promissiones. Sequitur in Matthæo, *Transiit inde, vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum. Transiit* inquit, *inde*, hoc est, à loco in quo hæc præcepta dederat, separans scilicet se ab Apostolis, vt semoti à præceptore sui periculum facerent. Porrò cùm dicitur *in ciuitatibus eorum*, si relatiuum, *eorum* refertur singulariter ad Apostolos, videtur significari Christum subsecutum Apostolos, vt in quibus illi ciuitatibus prædicassent, ipse deinceps veluti via sibi per Apostolos facta, prædicauerit: secundum quem sensum, hæc pars erat in Concordia collocanda post ea quæ de egressis Apostolis narrant Marcus & Lucas. Verùm rectiùs intelligitur relatiuum hoc referri ad Iudæos, vt significetur Christum in his ciuitatibus prædicasse, in quibus Apostolos prædicare præceperat, nempe Iudaicis. Frequenter enim sic ponitur in scripturis relatiuum, vt non referatur ad proximum, ad quod videtur referri debere, sed ad aliquid non satis expressum, sed quod facilè intelligatur, vt cùm dicitur: *Domine Deus noster, tu exaudiebas eos* (vbi loquitur de Moyse, Aaron, & Samuel) *Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens, in omnes adinuentiones eorum*: vbi eorum, refertur ad Iudæos qui fuerunt tempore Moysis, Aaron, & Samuel: Benè autem obseruandum, quòd Euangelista missis Apostolis ad prædicandum, dicat Dominum etiam transisse *vt doceret*, &c. Non enim etiam tunc voluit ipse otiosus desidere, quasi emissis vicariis securus, sed similiter & ipse ad opus, ad quod alios misit, se accinxit, de ciuitate in ciuitatem prædicationis gratia transiens, multum dissimilis multis nostri temporis pastoribus, qui satis esse putant quòd prædicationis officium vicariis quibusdam commiserint. Dicit autem, *vt doceret & prædicaret*, nulla miraculorum facta mentione, siue quia doctrina præcipuum Domini erat opus ad quod venerat: siue quia à miraculis faciendis abstineret, quamdiu prædicabant, & miracula edebant missi Apostoli, quò illorum maior esset autoritas, quomodo intelligit Theophylactus.

Psal. 99.

Theophyl.

b EGRESSI AVTEM *c* CIRCVIBANT PER CASTELLA, EVANGELIZANTES ET CVRANTES, &c.] Marcus explicatiùs narrat quid fecerint Apostoli, dicens quid prædicauerint, & quæ miracula fecerint: *Dæmonia*, inquit, *multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabantur*, vel potiùs sanabant. Sic enim habent Græca, ac sic in aliquot antiquis exemplaribus Latinis manuscriptis deprehendi, quomodo & impressa quædam Biblia iam habent. Porrò quod attinet ad vnctionem olei, qua Marcus dicit Apostolos vsos fuisse ad sanandum, primò certum est Apostolos id fecisse ex instituto & præcepto Domini, etiamsi non dicantur à Domino iussi vt sic facerent. Deinde & illud certum, quòd oleum hoc non naturaliter sanabat ægrotos, nec adhibebatur ab Apostolis veluti naturale pharmacum. Nam quomodo eodem pharmaco quis mederi possit omnibus morbis? Sed ex Domini institutione vnctionem hanc sequebatur sanitas, ac curādi virtutem habuit oleum, quod Dominus ad curationem adhiberi voluit: tum vt declararetur hac ratione Apostolos legatos esse Messiæ, qui ab vnctione sic dictus est: tum vt sicut sanitas corporalis ostendebat iam adesse eum qui hominum mentes sanare posset & vellet, ita per corporalem vnctionem ostenderetur, & qua ratione quoque pharmaco sanitas mentis reparari posset, nempe per vnctionem olei inuisibilis, qui est Spiritus sanctus. Verùm incertum est an hæc vnctio eadem fuerit cum ea qua nunc vtitur Ecclesia circa ægrotantes, quæ est vnum Ecclesiasticorum sacramentorum. Quod enim sit eadem, apparet ex Theophylacto & Beda, qui testantur, hanc vnctionem talem fuisse, qualis est ea cuius meminit Iacobus in epistola sua. Sic enim habet Theophylactus. *Quod vnxerint oleo Apostoli, solus Marcus narrat: quod frater Domini Iacobus dicit: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo*, Beda autem super Marcum sic scribit: *Dicit Apostolus Iacobus, Infirmatur quis in vobis, &c. Vnde patet ab ipsis Apostolis hunc sanctæ Ecclesiæ morem esse traditum, vt energumeni vel alij quilibet ægroti vngantur oleo pontificali benedictione consecrato.* Idem super Iacobum sic inquit: *Hoc & Apostolos fecisse in Euangelio legimus, & nunc Ecclesiæ consuetudo tenet, vt infirmi oleo consecrato vngantur à presbyteris, & oratione comitante sanentur.* Ex quibus patet hos sensisse vnctionem, cuius hìc fit mentio, eandem fuisse cum ea cuius meminit Iacobus, & quam hactenus seruauit Ecclesia. Cuius tamen contrarium videri potest tum quod hæc Apostolorum vnctio solum vel potissimum videtur facta fuisse propter sanitatem corporalem, cùm Ecclesiastica vnctio potissimum fiat pro remissione venialium peccatorum, & mentis alleuiatione, eo quòd sit vnum sacramentorum, quorum affectus præcipuè intentus debet esse spiritualis: tum quòd hac vnctione Apostolorum non tantùm fideles & baptizatos (qui soli sunt sacramentalis nostræ vnctionis capaces) verisimile sit fuisse perunctos, vt omittamus quòd nō tantùm, infirmos & lecto decumbentes verisimile sit eos vnxisse, sed & quouis morbo laborantes, vt leprosos, cæcos, ac similes. Itaque videtur verisimilius dici posse, hanc Apostolorum vnctionem, non fuisse eandem cum nostra sacramentali, nostram tamen ab illa sumpsisse originem: quemadmodum impositio manuum sacramentalis, quæ in plerisque sacramentis ab Apostolis adhibebatur, & hactenus adhibetur, originem verisimiliter desumpsit ab impositione manuum, qua frequenter Dominus languidos curauit. Quoniam enim sanitas corporalis, quam Dominus per se vel suos quibusdam præstitit, typus erat & vmbra sanitatis spiritualis, & nobis in collatione sanitatis spiritualis, sensibilibus quibusdam signis opus erat, conuenienter ea signa & symbola externa assumpta sunt ex institutione Christi, aut Spiritus sancti doctrina, quibus Christus & sui in collatione sanitatis corporalis vsi fuerant. Sic Ecclesia ad imitationem Christi, ex ritu antiquissimo sputo tangens aures & os baptizandi, dicit: Hephetah, quod est, adaperire. Quanquam autem hæc vnctio cuius hìc meminit Marcus, possit valde probabiliter credi non esse omnino eadem cum ea quam habet Ecclesia inter sacramenta, sed talis quali dicitur & diua virgo vsa, & Genouefa pro curatione infirmorum & presbyteri quidam in Ægypto legūtur oleum ad infirmos transmisisse, ac sanasse eos: tamē dubitari non potest, de vnctione cuius meminit Iacobus, quin sit sacramentalis, & ea quam secundum præceptum Iacobi ex institutione Christi aut Spiritus sancti seruat Ecclesia. Nam præterquam quòd ipsa Iacobi verba manifestè declarant vnctionem de qua loquitur esse sacramentum, quale baptismus & simi-

Vnctio olei qua hic vsi Apostoli an sit extrema vnctio.

Theophyl.
Beda.

Iacobi 5.

& similia (significant enim omnia ad sacramenti rationem necessaria, nępe signum sensibile à presbyteris, hoc est sacerdotibus administrandum solis fidelibus, subsequente effectu spirituali remissionis peccatorum) etiam hoc diffinitum est tum in concilio generali Florentino, tum ab Innocentio 1. ante annos mille & centum. Sic enim habet in epist. decretali ad Decentium Eugubinum Episcopum, capite vltimo. *Sanè quoniam de hoc sicut de cæteris consulere voluit dilectio tua adiecit etiam filius meus Celestinus diaconus in epistola sua esse à tua dilectione positum illud quod in Iacobi epist. conscriptum est, Infirmatur quis in vobis &c. Quod non est dubium de fidelibus ægrotantibus accipi vel intelligi debere, qui sancto oleo chrismatis perungi possunt, quod ab Episcopo confectum, non solùm sacerdotibus, sed omnibus vti Christianis licet in sua aut suorum necessitate inungendo. Cæterum illud superfluum videmus adiectum vt de Episcopo ambigatur, quod presbyteris licere dubium non est. Nam idcirco de presbyteris dictum est, quia Episcopi occupationibus aliis impediti, ad alios languidos ire non possunt. Cæterùm si Episcopus aut potest aut dignum ducit aliquem, à se visitandum & benedicere & tangere chrismate, sine cunctatione potest, cuius est ipsum* A *chrisma conficere. Nam impœnitentibus illud fundi non potest, quia genus est sacramenti. Nam quibus reliqua sacramenta negantur, quomodo vnum genus posse putatur concedi?* Hæc ille: quorum pars citatur à Gratiano dist. 95. Illud superfluum. Meminit huius diffinitionis etiam Beda, qui in Iacobum post superiora verba subiicit: Nec solùm presbyteris, sed, vt Innocentius Papa scribit, etiam omnibus Christianis vti licet eodem oleo, in sua aut suorum necessitate vngendo. Vbi videndum quomodo dicant Innocentius & Beda, non solis presbyteris, sed omnibus B Christianis licere vti hoc oleo, cùm solus sacerdos huius sacramenti sit minister, quemadmodum satis patet ex verbis Iacobi. Sed omnino videtur Innocentium voluisse licere laicis eo vti, quod eo vngi possent, nec hoc oleum proprium esset sacerdotibus quemadmodum vnctiones sacerdotales. Vnde dictio in vngendo, accipienda hîc est in passiua significatione, non autem actiua. Quod significatur satis, cùm dicit laicos eo vti posse in sua necessitate inungendo, nullo addito accusatiuo. Non enim verisimile est eum voluisse dicere quòd ex oleo ægroti seipsos vngerent.

DESCRIBITVR IOANNIS DECOLLATIO, ET FAMA IESV APVD HERODEM. Matt. 14. Marc. 6. Luc. 9.

CAPVT LVI.

[b]T[a] in tempore[1] audiuit[×] [b]rex[1] Herodes [f]tetracha [a]famam Iesu [&] [c]omnia quæ fiebant ab eo ([b]manifestum enim factum est nomen eius) [c]& hæsitabat eo quod[†] [h]diceretur à quibusdã. Quia Ioãnes [b]Baptista [Δ] [h]surrexit' à mortuis, [b]& propterea virtutes operantur in illo.[‖] [h]A quibusdam verò quia Elias apparuit: ab alijs autem, quia propheta vnus de antiquis surrexit. [h]Quo audito [c]ait Herodes: Ioannem ego decollaui, quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum. [a]Et [b]Herodes [c]ait [a]pueris suis. [b]Quem ego decollaui Ioannem, hic à mortuis resurrexit. [a]Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo. [Nam][×] [b]cùm dies oportunus accidisset, [a]die[×] natalis, [b]Herodis, [b]Herodes natalis sui cœnam fecit principibus & tribunis & primis Galilææ. Cúmque introisset [e]filia [b]ipsius [e]Herodiadis, [a]saltauit in medio, & placuit Herodi. Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo. [b][cùm] saltasset & placuisset Herodi simulq́ recumbẽtibus, rex ait puellæ: Pete à me quod vis, & dabo tibi. Et iurauit illi: Quia quicquid petieris dabo tibi, licet dimidium regni mei. Quæ cùm exiisset, dixit matri suæ: Quid petam? At illa dixit: Caput Ioannis Baptistæ. [a]At illa præmonita à matre sua[†] [b]cùm introisset statim cum festinatione ad regem petiuit [Δ] [e]dicens': Volo vt protinus des mihi [a]hic [e]in disco caput Ioannis Baptistæ. Et contristatus est rex. Propter iusiurandum [a]autem [e]& [Δ]propter simul discumbentes' [o]noluit eam contristare, sed misso spiculatore[†] [e]præcepit' afferri [&] [a]dari [b]caput eius in disco. [a]Misitque, & decollauit Ioannem in carcere. Et [Δ] attulit' caput eius in disco: & [‖] dedit illud puellæ, & [†] puella dedit matri suæ. [b]Quo audito [Δ] [e]Discipuli eius' venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento, [a]& sepelierunt illud, & venientes, nunciauerunt Iesu.

[×] c. autem
[†] b. & dicebat.
Δ b. o. resurrexit.
‖ b. Alij autẽ dicebãt: Quia Elias est. Alij verò dicebant. Quia propheta est. quasi vnus ex prophetis.
** b &*
× a. autem
† b. cunq́s
‖ a. Da mihi inquit.
‖ a o. iuramentum
Δ a o. eos qui simul recumbebant.
† a. o. iussit.
Δ a. allatum est.
‖ a datum est.
† a. illa attulit
Δ a. & accedentes discipuli eius.

IN ILLO TEMPORE AVDIVIT REX HERODES TETRARCHA FAMAM, &c.] Post Apostolorum missionem, subiungendam esse hanc de Herode, & Ioanne historiam, supra probatum est, non solum ob id quòd eam Marcus & Lucas subiungunt superioribus, sed etiam quia secessus ille Domini, de quo capite sequenti à Matthæo scribitur factus post auditam occasionem Ioannis, quem alii duo factam narrant post reuersionem Apostolorum. Porrò quod fuerit illud tempus, quo audiuit Herodes famam Iesu, patet satis ex sequentibus, nimirum quòd circa tempus Paschæ tertii, cùm iam plus quàm totum vnum annum in Galilæa Christus prædicasset post traditionem Ioannis in carcerem, vt mi- C rum sit post tantum temporis primùm Herodem de Christi factis audiuisse, nisi quod hinc aduertere liceat crassam tyranni huius negligentiam: quomodo multi in potestate constituti, quæ salutaria sunt tardè addiscunt, quia non multam eorum habent curam, & quia aliis distrahuntur negotiis, quemadmodum huic contigisse potuit. Nam vt testatur Iosephus, bellum fuit Herodi cum Aretha, quando repulsa ipsius filia quam in vxorem acceperat, superduxerat Herodiadem. Quòd autem Herodem hũc, qui fuit filius Herodis maioris, Marcus regem vocet, cùm Matthæus eum vocet tetrarcham, in causa est quòd tetrarchatus, quædam potestas erat, regiæ dignitati non multum absimilis: vnde tetrarchia Iosepho, Plinio & Ciceroni vocatur

tur regnum, vt ostensum est capite Concordiæ 13. Sed difficultas est quomodo Matthæus dicat Herodem dixisse pueris, hoc est, famulis suis Iesum esse Ioannem à mortuis redeuntem, quod & Marcus eum post aliorum sentẽtias auditas asserit affirmasse, cùm Lucas dixit eum hæsitasse, & hæsitando dixisse: *Ioannem ego decollaui, quis est autem iste de quo ego talia audio?* Ad quod tripliciter responderi potest. Aut enim dici potest, Herodem priùs quidem hæsitasse sed deinde confirmatum affirmasse ipsum esse Ioannem, & negasse, cùm vulgo loqueretur eum esse Ioannem, ne ad eum concurrerent, & cõtra se seditionem concitarent: affirmasse autem seorsum famulis suis, quibus confidenter sententiam suam atque timorem aperuerit. Verisimile est enim ipsum iam magis timuisse, ne Ioannes ex mortuis resurgẽs & potentior effectus, ipsum vehementiùs argueret, ac cum huiusmodi timore dixisse seorsum famulis suis quod narrat Matthæus. At dicendum, verba Herodis apud Matthæum & Marcum esse pronuncianda more hæsitantis & interrogãtis, vt sit sensus: Num hic est Ioannes Baptista? Num ipse surrexit à mortuis? Et quem ego decollaui Ioannem, num hic surrexit à mortuis? Aut, quòd eodem ferè recidit, intelligenda sunt verba Herodis apud Matthęũ & Marcum dicta esse per ironiam. Sic enim intelligit D. Hieron. in Marcum. Circa quem Marcũ notandum, quòd cùm passim in eo legamus in principio huius historiæ. Et *dicebat, Quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis*, &c. Augustinus lib. 2. de consensu Euange. legit pluraliter, *& dicebant*, vt non ad Herodem referretur, sed ad aliquos è turba. Quæ lectio magis congruit narrationi Lucæ, & ordini etiam, apud Marcum ipsum. Quomodo enim alioqui conuenit, vt postquam semel sententia Herodis de Iesu expressa fuit, deinde aliorum sententiis interpositis inferretur. *Quo audito Herodes ait*. Illa enim verba satis significant superius aliorum sententiam tantùm esse poetam. Et Diuum Thomam quoque ita legisse, *dicebant*, quamuis in contextu Catenæ habeatur, *dicebat*, patet ex ipsius commentario. *Et dicebant*, inquit, scilicet aliqui de turba. Apud Bedam etiam in contextu ponitur *dicebant*: atque illum sic legisse patet ex commentario, in quo hæc verba Iudæis tribuit, non Herodi. Et tamen Græci omnes codices habent verbum singularis numeri, ἔλεγεν: verùm facilè ἔλεγον potuit mutari in ἔλεγεν, ab aliquo qui putauit hæc verba Herodi tribuenda, tum quod non præcedat mentio de aliis quibus tribuãtur, tum quòd hæc verba apud Matthæum Herodi tribuantur. Porrò quomodo Herodes, & populus putauerint Iesum esse Ioannẽ à mortuis resuscitatum, aut vnum aliquẽ antiquorum prophetarum, quanquã D. Hieronymus nolit huius alieni erroris assignari rationẽ, tamẽ omnino ea videtur esse causa quæ dicta est circa caput Concordiæ 16. Nempe quod plerique Iudæorũ quæ de resurrectione mortuorum ex scripturis didicerunt, confundentes cũ philosophorum & Græcorum dogmatibus, crediderint παλιγγενεσίαν & μετεμψύχωσιν hoc est, iteratam generationem & transeminationem, secundùm doctrinam Pythagoræ, qui se primùm fuisse Euphorbum, secundò Callidem, tertiò Hermotimum, quartò Pyrrhum, ad extremum Pythagoram asseruit. Similem enim hæresim Iosephus tribuit Pharisæis, de quibus sic scribit libr. 2. de bello Iudai. cap. 7. Animam omnem quidem incorruptam esse dicunt, transire autem in alia corpora solas bonorum, improborum autem interminabili supplicio cruciari. Idem testatur Essenos secundùm Græcorum sententias pronunciasse, animas bonas vltra Oceanum degere, vbi, eis sit reposita perfruitio. Illic enim esse regionem quam Oceano oriẽs Zephyrus & leniter aspirãs amœnet. Malis autem animabus procellosa loca & hyberna deputata esse, plena gemitibus. Vt hinc intelligere liceat quam corrupta fuerit dogmatibus philosophorũ integritas fidei, quæ antiquitus fuit in patribus Iudæorum. Siquidem tẽpore Christi Iudæi passim Græcã magis intellexerunt quàm Hebræã linguam παλιγγενεσίας meminit Diuus Aug. lib. 22, de Ciuitate Dei ca. 28. referens verba M. Varronis in libris quos cõscripsit de gente populi Romani, vbi sic habet: Genethliaci quidam scripserunt esse in renascendis hominibus, quam appellant παλιγγενεσίαν Græci, hãc scripserunt cõfici in annis numero quadringentis quadraginta, vt idem corpus & eadem anima quæ fuerant coniuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in coniunctionem. Lactãtius quoque li. 7. verba Chrysippi Stoici ex eius de prouidentia libris refert, quibus ille reditum nostrum post mortem astruxit, καὶ ἡμᾶς, inquit, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλυμμένων χρόνου, εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. i. Et nos iam defunctos vita, certis temporum reuolutionibus exactis, rursum in eam quã nunc habemus faciẽ restitutum iri. Itaq; Herodes Ioannẽ credidit resurrexisse à mortuis, non quomodo nos credimus futurã mortuorũ resurrectionem in eodem corpore quod deposuerunt, sed quia anima ipsius aliud corpus esset, ingressa. Propter merita autem vitæ anteactæ, credidit ad vitam reuocatum, & tum propter ea merita, tum quòd ex alia vita diuiniore redisset: credidit eũ qui priùs nullum fecit miraculum, iam veluti diuiniorem effectum, edere opera quæ essent supra humanas vires. Vnde dicit, *& ideo virtutes operantur in illo*. In qua oratione quidam *virtutes* exponunt, præcedentia Ioannis merita, & opera bona, quæ intelligunt dici operari in Ioanne, eo quòd essent causa ob quam tanta miracula facere ei datum esset. Verùm non est Græcis hoc loco ἀρεταὶ sed δυνάμεις, quod non significat virtutem vitio oppositam, sed, infirmitati. Accipitur autem in scripturis frequenter pro miraculis. Vnde quidam sic exponunt: *virtutes operantur in illo*, hoc est: miracula patrantur per ipsum, quasi *operantur* accipiatur passiuè, cùm Græcis si verbum actiuum, plus etiam quid significans quam operari. Est enim ἐνεργοῦσιν, hoc est, agunt & efficaces sunt. Proinde per *virtutes* hìc oportet intelligere virtutes Angelicas, aut potiùs potestates edẽdi miracula. vt sit sensus, virtutes edendi miracula sunt in illo efficaces, & vim suam in illo vel per illum exerunt. Circa hæc autem notãdùm, quàm sint peruersa impiorum iudicia. Ioannem enim, qui nullis claruerat miraculis, facilè credunt reuixisse, nulla etiam cum ratione id attestante. Iesum verò *approbatum à Deo virtutibus & signis*, cuius resurrectionem Angeli, Apostoli, viri & fœminæ testabantur, pertinacissimè negant reuixisse. Deinde notandum, quanta sit impiorum stupiditas. Fatetur enim Herodes Ioannem reuixisse, fatetur eum nunc demum plus valere quàm priùs valuerat, & tamen nihil pœnitudinis indicat quod innocentem occiderit. Sic enim stupere solet impietas ad diuina, amare autem

tem

Marginalia: D. Hieron. — D. August. — D. August. — Act. 2.

tem non poteſt. Notandum & illud, quàm vanus ſit impiorum timor, & quanta virtutis reuerentia. Is enim qui interemerat, timet interremptum. Nam qui iniquus eſt, conſcientiæ remorſu exagitatus etiam mortuos timet: & qui virtutem colit, pauorem etiam poſt mortem immittit viuentibus. Nam, vt priùs dictum eſt, cum timore veriſimile eſt Herodem dixiſſe peculiariter ſuis ſeruis, quid de Ieſu ſentiret. Poſtremùm & illud obſeruandum, inquàm pueriles errores etiam Iudæi, vera pietate deſtituti inciderint tempore aduentus Chriſti, vt cũ abundauit ignorantia veri, ſuperabundaret & cœleſtis ſapientia.

b CVM DIES OPORTVNVS ACCIDISSET, *a* DIE NATALIS HERODIS, *b* HERODES, &c.] Quoniam ſuperiùs facta eſt mentio mortis & decollationis Ioannis, obiter iam Matthæus & Marcus occaſionem, & modum mortis eius enarrant per recapitulationem, captiuitatem, & occiſionem eius retexentes, ſed captiuitatem eius in Concordia ſuo loco poſuimus, vbi eius meminit Lucas: occiſionem autem alio loco commodè non licuit collocare, quàm iſto. In eo quod dicit Marcus, *cùm dies oportunus accidiſſet*, & oportunitas illa referri poteſt ad Herodiadem, vt ſignificet Herodiadem inſidiantem Ioanni obſeruaſſe diei huius oportunitatem. Aut oportunitas iſta referri poteſt ad Dei ordinationem, qui hunc diem ordinauit tanquam oportunum & idoneum nec Ioannis, Decuit enim impii regis natalem ſanctiſſimi viri morte funeſtari, luxumque ac delicias aulicas crudeli morte abſtinentiſſimi hominis inquinari. Cùm igitur magno luxu & faſtu cœna natalitia inſtructa exhiberetur principibus Galilææ, Deo ſic volente, vt plures haberet crudelitatis teſtes, ingreſſa eſt conuiuium puella, adulteræ matris inuerecũda filia, quæ nec de matris adulterio, nec de ignominia patri ac ſibiipſi illata erubuit, imò & gaudere ſe demonſtrauit, quæque cùm pro virginum honeſtarum more virorum aſpectus fugere debuiſſet, non ſolùm inuerecundè ſe omnibus videndam exhibuit, ſed etiam indecora laſciuaq; ſaltatione, ſtuduit delectare conuiuas, hiſtrionis viliſſimas partes ſuſcipiens cùm regis eſſet filia. Quo turpius *ſaltabat*, hoc eſt, tripudiabãt, & geſticulabatur (quemadmodum in choreis fieri ſolet) hoc enim ſignificat dictio Græca ὀρχῆσθαι hoc magis placuit conuiuis, & regi iam bis inſano, vt qui præter amorem inceſtæ mulieris, etiam vino incaluerat. Itaque regali magnificentia, ſed ſuperbè & temerariè, dixit puellæ: Poſce à me quicquid voles, & fruſtrà non poſces. Dabo enim tibi quicquid id fuerit quod poſtulaueris. Modeſtiæ certè & iuſtitiæ nimis oblitus, vt qui alioqui dicere debuiſſet, & ſi iuſtum fuerit quod popoſceris, atque in mea poteſtate fuerit, dabo tibi. Quoque maiorem fiduciam adderet puellæ petendi quicquid collibuiſſet, temulentum ac ſuperbum promiſſum iureiurando confirmauit, atque etiam ſe dimidium regni paratum petenti præbere ſignificauit. Rex ſanè præ temulentia, ſuperbia ac libidine planè ſtultus & inſanus, vt qui ludicra & lubrica ſaltatiuncula adeò eſt delectatus, vt pro ea etiam dimidium regni ſui præbere paratus fuerit, quique cùm valde videri voluit magnificus, nullum liberalitatis ſuæ modum poſuit, adeò vt & petitionem in manu puellæ poſuerit, & daturum ſe quicquid peteret etiam iurauerit. At puella, quemadmodum hanc fabulam inſtinctu matris agere cœperat, non audet illicò pronunciare quid peteret, ſed egreſſa è conuiuio conſulit matrem quid peteret. Illa iam nacta occaſionẽ id perficiendi à quo hactenus erat impedita cùm meritò hæſitandi locus eſſet, quid in tã expoſita regis liberalitate eſſet petendũ, ſine omni cunctione docet filiã, petendum eſſe caput Ioannis Baptiſtæ, declarãs nihil magis animũ eius cruciare, quàm huius vitã, nec quicquam charius illi eſſe poſſe morte ſanctiſſimi viri, nihil deterrita ſceleris vel magnitudine, vel horrore indigno lætitia cœnæ natalitiæ. Adeò excæcat libido, vbi ſemel animum hominis poſſiderit. Submonuit & hoc mater vt filia, & properaret, & ſine omni dilatione peteret ſibi dari caput Ioannis, metuens, ne quando feruor animi regii poſteà refrigeſceret, ac magis ſobrius factus, teſtibúſq; iuramenti remotis, à promiſſione reſiliret. Itaque filia nimis ad flagitium docilis ac morigera, ingreſſa in conclaue, inuerecũdè petit ſibi protinus dari caput Ioannis, idq; in diſco, vt ipſum velut miſſum vnum menſæ regiæ acciperet. Non enim ſatis fuit matri Ioannem occidi, ſed caput ſibi velut miſſum dari voluit: tum vt certior eſſet cædis ipſius: tum vt illuderet capiti illi, cuius lingua adulterium eius erat reprehenſum, ſeſeque ex illius conſpectu ſatiaret, quaſi quæ luxu regiæ menſæ quantumuis variæ ſatiari non potuit, ſed tãtùm viri huius iam dudum deſiderata morte. Iam autem vide præpoſteram impii regis huius religionem. Cùm enim nulla religione reuocaretur a bimpietate in fratrem & vxorem commiſſa, cùm pro re vaniſſima non horruerit promiſſionem iureiurãdo confirmare, hîc iam irreligioſa religione putat ſe ſtultiſſimi iuramenti vinculo ita conſtrictum, vt nõ poſſit negare quod petebatur iniquiſſimè, præſertim quoniam tot talibuſque teſtibus iuraſſet, apud quos noluit haberi periurus, cùm potuiſſet duplici via ſubterfugere petitionis conceſſionem, primùm dicens ſe promiſſione illa generali facta non aſtringi, niſi ad id quod licitum eſſet: deinde dicens etiam in malis promiſſis, quantumuis iuramento firmatis, reſcindendam eſſe fidem. Verùm ad hunc modum frequenter peccant principes quidam, quibus cùm ſit familiare omnia fœderum ac religionum vincula diſrumpere, tamen nonnunquam impii iuramenti prætextu ad horrenda facinora armantur. Porrò ſi Dei religio Herodem verè perpulit ad iuramenti impletionem, cur non eadem auocauit ab occiſione viri quem ſciebat eſſe ſanctum, quem metuebat, & ob cuius mortem deſideratam contriſtabatur? Si ab accumbentibus cõuiuis noluit haberi periurus, cur non horruit ab eiſdem haberi ad puellulæ ſaltatricis petitionem iniuſtæ cædis patrator? Contriſtabatur quidem partim quòd Ioannem ex parte reuereretur, & horreret virum Deo & hominibus clarũ nulla ex cauſa iuſta morte afficere: partim quòd ſeditionem aliquam à populo mouendam metueret, cùm res nota facta eſſet: ſed vicit hunc mœrorem partim libido & amor inceſtæ mulieris, cuius filiam noluit contriſtari: partim ſtulta perſuaſio iuramenti ſe conſtringentis, ex cuius adimpletione magis voluit hominibus quàm Deo videri religioſus, Vnde dicitur, *& propter ſimul diſcumbentes, noluit eam contriſtare*, vel. vt habent Græca, ſpernere aut contemnere: Diuus Ambroſius Herodis huius facinus pulchrè taxauit libr. de Nabuthe cap. quarto Diues,

Diues, inquit, *erat ille, qui ad mensam caput prophetæ pauperis iussit afferri, & aliud vnde saltatrici præmium solueret non inuenerat, nisi vt pauperem iuberet occidi.* Diuus Hieronymus autem existimat Herodem non verè, sed simulatè doluisse, atque ob id fortè iurasse vt futuræ occisioni machinas pararet, scripturam tamen dicere eum fuisse tristatum, quòd consuetudo scripturarum sit, vt opinionem multorum sic narret hystoricus, quomodo eo tempore ab hominibus credebatur, sicut Ioseph ab ipsa etiam Maria vocatur pater Iesu. Ita & nunc Herodem dici contristatum, quia hoc discumbentes putabant. Dissimulator enim, inquit, mentis suæ, & artifex homicidij sui tristitiam præferebat in facie, cùm lætitiam haberet in mente. Verùm prior sententia est verisimilior, vel ob id quòd Marcus dicat Herodem metuisse Ioannem, & custodisse eum contra insidias Herodiadis. Cæterum obseruandum quàm digni fuerint tali conuiuatore conuiuæ, quamque hic secundùm adagium, *similes habebant labra lactucas*, hoc est princeps crudelis nihilo humaniores conuiuas, quos offendi timuerit, si quod bis stultè, imò insanè iurauerat, per necem innocentis non præstitisset. Nullus erat regi aut æquitati adeò amicus, qui rem tam nefariam interpellaret, quam si quis interpellasset, verisimile erat regem destituturum, vt qui tristitiam ostendebat, quique propter præsentes conuiuas petitioni acquieuit iniquæ. Ad hunc certè modum reges frequenter nefaria audent, & vel inuiti patrant quòd tales habeant amicos conuictores, qui vel adeò sunt timidi, vt non ausint reprehendenda reprehendere, vel crudelitatis fautores, & iustitiæ negligentes. Itaque Herodes petitioni puellæ satisfacere volens, sine mora mittit carnificem, ac per eum decollauit Ioannem occultè in carcere, propter populum scilicet veritus illum publicè supplicio vltimo afficere, allatumque est caput innocentissimi viri velut missus, quidam in disco. Traditur puellæ, puella ad matrem horum malorum artificem & fontem defert, munus charius dimidio regni. Hoc tam funesto spectaculo stultus, & insanus rex gratificatus est incestæ mulierculæ, natalemque diem honestauit scilicet, quod quantum omnes conuiuæ exhorrere debuissent, etiam Ethnicorum facta docent. Nam, vt testatur Hieronymus, Flaminius dux Romanorum cùm accubanti iuxta meretriculæ, quæ nunquam se vidisse dicebat hominem decollatum, assensus esset, vt reus quidam capitis, in conuiuio truncaretur, à censoribus curia pulsus fuit, quòd epulas sanguini commiscuerit, & mortem quamuis noxii hominis in alterius delicias præstiterit. Quanto magis saltem arguendus erat à principibus Galilææ lege diuina instructis Herodes, quòd non horreret innocentem virum ad saltatricis petitionem obtruncare? Ideoque iusto Dei iudicio non tantùm ob hanc innocētis cædem Herodes punitus est, priuatus suo regno, ac missus in exilium. Lugdunum ciuitatem Galliæ, sed & tribunis ac toti exercitui Herodis Dei indignatio interitum intulit, cum Areta rex Arabiæ ob iniuriam filiæ, quæ legitima erat Herodis vxor, illatam, bellum inferret Herodi. Nam hunc interitum exercitus Herodis etiam Iudæi ex Dei indignatione pro vindicta occisi Ioannis accidisse crediderunt, teste Iosepho lib. 18. rerum Iudaic. cap. 10. Cæterùm Herodias accepto capite, illi illusit, linguam acu transfodiens, quæ illicitas nuptias arguebat, quemadmodum Fuluia capiti occisi Ciceronis illusit. Sic enim de his scribit Hieronymus contra Ruffinum, Nec magnopere glorieris, si facias quod scorpiones possunt facere, & cantharides. Fecerunt hæc & Fuluia in Ciceronem, & Herodias in Ioannem, quia veritatem non poterant audire, & linguam veriloquam discriminali acu confoderunt. Porrò cùm facti huius rumor peruenisset ad Ioannis discipulos, abstulerunt corpus eius, & honorificè dedêre sepulturæ. Fuit autem sepulcrum Ioannis in Sebaste ciuitate, quæ quondam Samaria dicta fuit, in qua, teste etiam Hieronymo. Helizeus & Abdias prophetæ sepulti fuerunt. De Ioannis autem ossibus postea tempore Iuliani a gentibus in Sebaste dispersis, & quibusdam collectis à viris religiosis, ac capite reperto vide in historia Ecclesiast. lib. 11. cap. 28. & inter opera Cypriani de reuelatione capitis beati Ioannis Baptistæ. Obseruandum autem circa hanc historiam, quam cæca ac impotens sit libido, præsertim in mulieribus, quarum ita omnem excedit furorem, quàm docilis ad flagitia sit tenera ætas, quàm præpostera impiorum religio: quam obsint iustitiæ principes principibus adulantes, aut criminibus fauentes: sed omnium maximè obseruandum, quis sit conuiuiorum petulantium fructus quis fructus tripudii, quis denique fructus illiciti amoris. His enim acceptum ferre debemus occisum sanctissimum virum contra iura Dei & naturæ, idque eo tempore, quo etiam nocenti impunitas speranda esse debuerat, nempe in natalitio principis, quo publica lætitia volebat omnes exultare. Præterea obseruandum, admirandum sanè Dei iudicium, quòd eum qui sanctificatus fuit in vtero matris, & quo inter natos mulierum non surrexit maior, pro lubricæ puellæ saltu capite trūcare sinit, obscuramque in carcere mortem pati, ac caput eius in præmium ferale & risum turpium tradi nimirum vt nemo quonis modo contemni, deprimi, ac rideri, & quantumuis humilem mortem ac ignominiā subire pro iustitia detrectaret. *Ideo enim Deus sic premit in infimis, quia videt quomodo eos muneret in summis*, vt habet Gregorius. Quanquam alioqui in genere mortis Ioannis latet aliquid reconditioris sensus, Ioannes enim tametsi legis typum gerebat, tamen vt Euangelii præcursor Euangelico dotatus est præmio, nempe gloriosa martyrii morte. Occiditur in natalitiis Herodis, ac dies quæ Herodem infœliciter in hanc lucem genuit, gignit fœliciter Ioannem in vitam æternam, conuiuamque facit cœnæ cœlestis, quæ nescit mœrorem aut finem. Diuersa moritur morte à Domini morte. Siquidem huic clam amputatum est caput, iam aliquandiu vinculis astricto in carcere: Christus palam sublatus est in crucē, in nullo corporis membro mutilatus aut imminutus. Carceris tenebræ congruunt legis vmbris ac figuris, eas oportebat cedere exorienti Luci Euangelicæ. Et imminui oportebat legis cæremonias, augescere autem spiritualem libertatem, & astringi oportebat quod erat timoris, latiùs autem sese pandere charitatem Euangelicam. Denique incarceratio & decollatio Ioannis signabat minorationem famæ eius & existimationis quam habuit apud populum: Christi verò in cruce exaltatio, fidei profectum. Vnde Ioannes dixerat, *illum oportet crescere, me autem minui.* Iam in amputato Ioannis prophetarum maximi capite, rectè etiam cum Hieronymo intelligimus significatum, Iudæos Christum, qui caput est prophetarum, perdituros.

D. Hieron. — *Ioannis caput postea repertum.* — *D. Greg.*

QVIN-

QVINQVE PANIBVS VESCVNTVR QVINQVE MILIA HOMINVM.

Mat. 14 Mar. 6 Lucæ. 9. Ioan. .6 CAP. LVII.

Q[a]*Vod cùm audisset Iesus,* [h] *& reuersi Apostoli* [b] *conuenientes ad Iesum,* † [b] *renunciauerunt ei omnia quæ egerant,* [b] *& docuerant. Et ait illis: Venite seorsum in desertum locum,& requiescite pusillum. Erant enim qui veniebant & redibant multi,& nec spatium manducandi habebant.* [h] *Et* [d] *post hæc Iesus* [c] *assumptis illis* Δ [f] *secessit* [a] *inde in nauicula* [&] [i] *abijt* [l] *seorsum in desertum locum* [c] *qui est Bethsaidæ* [e] *trans mare Galilææ quod est Tyberiadis.* [b] *Et viderunt eos abeuntes,& cognouerunt multi.* [e] *Quod cùm cognouissent,* [a] *& cùm audissent* [f] *turbæ,* [d] ‖ *secutæ sunt eum* [d] *multitudo magna,quia videbant signa quæ faciebat super his qui infirmabantur.* [b] *Et* [e] *pedestres de* [b] *omnibus* [e] *ciuitatibus* [b] *concurrerunt illuc,& præuenerunt eos.* [d] *Subijt ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis. Erat autem proximum pascha dies festus Iudæorum.* [e] *Et exiens vidit turbam multam* [b] *Iesus,* [c] *& misertus est* † *super eos,* [b] *quia erant sicut oues non habentes pastorem.* [c] *Et excepit eos,* [b] *& cœpit illos docere multa,* [c] *& loquebatur illis de regno Dei,&* Δ *eos qui cura indigebāt,sanabat.* [b] *Dies autem cœperat declinare.* [a] *Vespere autem facto.* [b] *Et cùm iam hora multa fieret,* [l] ‖ *accesserunt* [a] *ad eum Discipuli eius* [c] *duodecim* ‖ *dicentes* [c] *illi:* [c] *Desertus est locus* [b] *hic,* [c] *& hora iam præterijt,* [l] *dimitte* Δ *turbas* [e] *vt euntes in* ‖ [c] *castella, villasque quæ circa sunt,* [c] *diuertant & inueniant escas,* [&] [e] *emant sibi* † *cibos* [b] *quos manducent, quia hîc in loco deserto sumus.* [b] *Et respondens* [a] *Iesus* Δ [l] *ait illis.* [a] *Non habent necesse ire.* [f] *Vos* [l] *date illis manducare.* [b] *Et dixerunt ei: Euntes emamus ducentis denariis panes,& dabimus illis manducare.* [d] *Cùm subleuasset ergo oculos Iesus,& vidisset,quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum: Vnde ememus panes vt manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eum, ipse enim sciebat quid esset facturus. Respondit ei: Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis,vt vnusquisque modicum quid accipiat.* [b] *Et dicit eis: Quot panes habetis? ite & videte. Et cùm cognouissent,* ‖ [l] *dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simeonis Petri: Est puer vnus hîc qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces* [d] *,sed hæc quid sunt inter tantos?* [*Et*] † [f] *illi dixerunt: Non sunt nobis plus quàm quinque panes, & duo pisces* [c] *nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas. Erant autem ferè viri quinque milia.* [a] *Qui ait illis: Afferte mihi illos huc,* [b] *Et præcepit illis vt accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.* ‖ [k] *Ait autem,* [d] *Iesus* [c] *ad Discipulos suos:* [l] *Facite* † *homines discumbere* [b] *per conuiuia quinquagenos. Et ita fecerūt.* [d] *Erat autem fœnum multum in loco* Δ [o] *Et discubuerunt,* [c] *omnes* [d] *viri numero quasi quinque milia,* [b] *in partes per centenos & quinquagenos* [c] *Et* [a] *cùm iussisset turbam discumbere super fœnum,* [p] *acceptis* * *quinq; panibus,* [l] *& duobus piscibus,* Δ *aspiciens in cœlum* * *benedixit* [c] *illis,* [p] *&* [d] *cùm gratias egisset* [l] *fregit* [b] *panes,&* ‖ [d] *distribuit* [l] *Discipulis* [h] *suis* [a] *panes* [b] *vt ponerent ante* † *turbis* [d] *Discipuli autem turbis* [d] *discumbentibus. Similiter* Δ [i] *& duos pisces* [b] *diuisit omnibus* [d] *quantum volebant.* [l] *Et manducauerunt omnes,& saturati sunt.* [d] *Vt autem impleti sunt,dixit discipulis suis: Colligite quæ superauerunt fragmenta,ne pereāt. Collegerunt ergo & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis quæ superfuerunt his qui manducauerant.* [l] *Et* [n] *sustulerunt reliquias fragmentorum duodecim cophinos* [c] *plenos,* [b] *& de piscibus.* † [e] *Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum,* [a] *exceptis mulieribus & paruulis.* [d] *illi ergo homines cùm vidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant: Quia hic est verè propheta qui venturus est in mundum.*

*† c. narrauerunt. e ei quæcunque fecerunt. Δ b. ascendentes in nauim, abierunt. ‖ d & sequebatur eum. † a eis Δ a curauit lāguidos eorum. ‖ c & accedentes. † c. dixerunt. Δ b illos. ‖ b in proximas villas & vicos. † a escas * autem. Δ a dixit eis. c. Ait autē ad illos. ‖ b. dicunt: Quinque & duos pisces. † c. At. † a Respōderunt ei. Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces ‖ d. dicit ergo. † c. illo 5. Δ d Discubuerunt ergo. * c. autem ‖. Accepit ergo Iesus panes. Δ b o intuens. c. suspexit. * c. &. c. dedit. † b eos. Δ d. & ex piscib. ‖ c. n. tulerunt. c. sublatū est quod superfuit illis fragmentorum 12. cophini † b Erant autem qui manducauerant.*

QVOD CVM AVDISSET IESVS, *b* ET CREVERSI *b* APOSTOLI, &c. Cùm dicitur, *quod cùm audisset Iesus*, communiter intelligitur de audita morte Ioannis, vt sit sensus: cùm audisset Iesus à Discipulis Ioannis occisum ab Herode Ioannem. Ideoq; hinc intelligitur Ioannem occisum fuisse circa tempus Paschæ, eo quòd, vt testatur Ioannes, miraculū hoc quod mox post hunc Domini secessum factum est, contigerit circa Pascha. Verùm magis verisimile est aliquantulum, imò multum temporis fuisse inter Ioannis decollationem, & famam illam Iesu apud Herodem, ex qua putatus est fuisse Ioannes resuscitatus, & Iesum iam dudum audiuisse Ioannem fuisse decollatum, quod iam ita passim vulgò fuit cognitum, vt dicerent Ioannem resurrexisse à mortuis. Oportet enim intelligere omnia illa miracula quæ audiuisse dicitur Herodes facta à Iesu, contigisse post decollatum Ioannem. Nam ea Herodes & alii tribuunt Ioanni resuscitato. Proinde notandum Græca non habere, *Quod cùm audisset Iesus*, velut vertit quidam, *Id cum audisset Iesus*, vt fiat relatio ad id A quod immediatè præcessit de discipulis Ioannis, & *venientes nuntiauerunt Iesu*, quod de morte Ioannis annuntiata videtur intelligendum: sed tantùm habent, καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς, hoc est, & cùm audiuisset Iesus, sine aliqua relatione. Itaque propter prædictam rationem rectiùs hoc referetur ad id quod in præcedentis capitis principio dictum est, nempe quòd Herodes arbitratus est Iesum esse Ioannem resuscitatum, vt intelligatur Matthæus interpositâ obiter interfectione, & sepulturâ Ioannis, rediisse ad id vnde cœperat, & sit sensus: Cùm audisset Iesus, quod Herodes arbitraretur se esse Ioannem. In hunc sanè B modum apertè intelligit Theophylactus, Matthæus *Theoph.* ergo, qui missionem Apostolorum iam multo ante scripserat, & ob id non potuit ita commodè secessus huius Dominici occasionem tribuere reditui Apostolorum, tribuit eam existimationi Herodis de Iesu. Marcus verò & Lucas eam tribuunt reditui Apostolorum, quorum missionem paulò antè narrauerunt, vt hinc intelligere debeamus, duplicem occasionem secessus simul occurrisse, quam vtramque etiam

etiam Lucas satis significat, cùm præmittit ante secessum, Herodem cupidum fuisse videndi Iesum. Igitur partim propter Herodem, siue vt illius furorem declinaret, verum se hominem declarans: siue potiùs quia ab illo videri noluit, qui indignus erat videre, quem curiosè videre cupiuit: partim & multo magis propter reuersos Apostolos secessit Dominus, tum vt illis vanæ gloriæ occasionem subtraheret, & fugiendam doceret: tum, vt testatur Marcus, vt refocillarentur à tantis laboribus itineris & prædicationis, ac à turba vndique confluente aliquamdiu remissionem haberent, quæ adeò nullam quietem Apostolis ex itinere lassis permittebat, vt nec spatium manducandi haberent. Ioannes autem huius secessus nullam scribit occasionem: quòd eam ab aliis satis sciuisset expositam: miraculum tamen hoc etsi ab aliis scriptum, contra morem suum commemorare voluit, siue vt suppleret quæ ab aliis erãt prætermissa, siue potiùs, quia hoc miraculum occasio fuit illius diuinissimi sermonis qui sequitur apud Ioannem de manducando pane cœlesti, quem ab aliis omissum describere commodè non potuisset, nisi præmissa miraculi narratione. Porrò obseruandum quòd dicunt Marcus & Lucas, Apostolos, qui à Domino acceptis mandatis discesserant, iam rursum ad Dominum reuersos renunciasse ei quæcunque egerant, & docuerant, commemorantes nimirum quomodo res ex sententia successisset, & quãta in nomine eius patrassent, ac cupientes cognoscere an omnia ab eo probarentur. Hoc enim docemur, Euangelicum doctorem, sicuti Christum habet sui officii autorem, ita ad ipsum omnis suæ prædicationis fructum, profectum debere referre, illius solius gloriam spectare, & ab ipso approbationem suæ prædicationis, & operum quærere. Cuius contrarium faciunt, qui prædicationis suæ fructum, & opera apud homines superbè iactant, vt hinc populorum sibi venentur gloriam. Rursum obseruandum, Dominum à laboribus suos vocasse ad quietem, sed captandam in deserto loco. Non enim permisit eis laxare animum voluptatibus, ac corporis indulgẽtiori curâ, sed ad huiusmodi quietem vocauit, quâ ab externis laboribus vacantes, secretis, & intentis precibus vacarent, eisque vegetarent ac renouarent animum ad labores mox recursuri, docens certè Euangelicos doctores non debere continuè laborare, sed requiem quandoque eos promereri, verùm eam non quærendam in medio turbarum, & in voluptatibus carnis, sed in secessibus & secretioribus locis, vbi liceat mente tranquilla, precibus, ac diuinarum rerum contemplationi insistere, sicque vegetior redditus animus redeat ad priores labores.

b ET *d* POST HÆC IESVS *e* ASSVMPTIS ILLIS *f* SECESSIT *a* INDE *e* IN NAVICVLA, &c. Circa litteram & concordiam Euangelistarum duplex hîc oritur dubium. Alterum est de loco in quo miraculum istud multiplicationis quinqxe panum acciderit. Nam quod circa stagnum Genezareth. contigerit, videtur ex Luca, qui desertum locum in quo factum est miraculum dicit fuisse locum ciuitatis Bethsaidæ. Hæc enim ciuitas est citra stagnum. Cui consonat Brocardus in descriptione terræ sanctæ, vbi montem illum in quo miraculum contigit, describit non longè esse à Caphernaum. Quòd tamen vltra stagnum locus iste fuerit, manifestè patet, non solùm ex eo quòd Ioannes dicit, Dominũ abiisse trans mare Galilææ, sed etiã multo magis ex eo, quòd peracto miraculo Dominus iussit suis vt transnauigarent rursum ad Bethsaidam vt habet Marcus, post quam transnauigationẽ venerunt in terram Genesar, vt habet Matthæus, & in Capharnaum, vt habet Ioannes. Locus ergo ex quo trãsnauigauerunt, erat vltra stagnum. Alterum dubium est, quomodo turbę pedestres venerunt ad eum locum, ad quem Christus cum suis nauigio tẽdebat. Dicit quidem Beda, quòd cùm pedestres turbæ peruenisse dicuntur, ostẽditur non in aliam maris siue Iordanis ripam Discipulos cũ Domino peruenisse, sed proxima eiusdem regionis loca adiisse, ad quæ etiam indigenæ poterant peruenire, & pręuenire pedestres. Verùm quomodo tunc dicitur à Ioãne Dominum abiisse trans mare Galilææ? cumque ex superiori ratione manifestum satis sit miraculum factum vltra stagnum, non est verosimile illius regionis fuisse turbam istam, sed ex regione alterius ripæ in qua Christus ferè semper diuersabatur: ad quam etiam redeuntem Dominum sunt in Capharnaum secuti, vt docet Ioannes. Ad primùm horum omnino videtur dicendum, vltra lacum quidem fuisse locum ad quem Dominus secessit, eum autem dici fuisse ciuitatis Bethsaidæ, siue quia esset illi ciuitati ex opposito, siue quia ad illam pertineret ciuitatem, etsi in diuersa stagni ripa esset. Ad secundùm non video quomodo responderi possit: nisi dicamus è Capharnaum Dominum primò secessisse (nam ibi verosimile est ad Dominum congregatos Apostolos) ac in oppositã ripam nauigasse illumque nauigantem, & abeuntem multos vidisse, vt dicit Marcus: alios autem ab his qui viderant audisse, vt habet Matthæus, atque hos circumeundo paululum eam oram, in qua est Capharnaum, quod est in principio stagni situm, Iordanem deinde trãsiisse, siue per pontem aliquem, siue per ipsas fluuii aquas transuadendo. Interim hîc obseruanda auiditas turbarum in sequendo Christum, quæ in eo declaratur, quòd fugientem, aut sedentem Dominum etiam secuti sunt, idque pedestri itinere, & summa cum celeritate, relictis ciuitatibus, ac omni curâ prospiciendi sibi de victu deposita, in deserta loca festinantes? Secessus enim iste Christi hominum desideria non fecit tepescere, sed magis acuit & accendit.

b ET PRÆVENERVNT EOS, *e* ET EXIENS VIDIT TVRBAM MVLTAM IESVS, ET MISERTVS, &c.] Quomodo præuenire potuerunt pedestri itinere Apostolos nauigantes? maximè cùm tempus aliquod intercedere debuerit antequã rumor secessus Dominici ab his qui viderant in omnibus circumiacentibus ciuitatibus sparsus esset. Certè videtur omnino illud, *præuenerunt eos*, de quibusdam ex turba esse intelligẽdum, non de omnibus aut magna multitudine, ac Dominum cũ suis aliquandiu hæsisse in mari quietis gratia. Aut potiùs dicendum illud, *præuenerunt eos*, significare turbas citiùs quàm putassent Apostoli sibi adfuisse, & occupasse eos inopinatos. Iam quod dicunt Matthæus & Marcus, *& exiens vidit turbam multam*, dubium de quo exitu intelligi debeat, an de exitu è naui, sicut quidam intelligunt, eo quod dicat Marcus turbas præuenisse Dominum: an de exitu è secretiori deserti loco, ac è secessu Domini, vt intelligatur Dominus turbis venisse obuiàm: quod sanè magis conuenit ei quod dicit Lucas, *& excepit eos.* Vbi obseruanda Domini benignitas, & facilitas exposita ad docendum & iuuandum. Non enim indignaba-

gnabatur non relinqui sibi & suis quietem quæsitã, nec se à turbis quærentibus magis subduxit, aut importunos à se abegit, sed è secessu suo etiam obuiam illis venit, & solita illis doctrinæ & sanitatum beneficia impendit, docens suos omnesque Euangelicos doctores promptos esse debere sine cessatione ad promouendum Euangelicum negotium, cùm adest occasio.

a VESPERE AVTEM FACTO *b* ET CVM IAM MVLTA HORA FIERET *l*, ACCESSERVNT, &c.] Matthæus vesperam factam dicit, & ante miraculum, & rursum post miraculum, cùm dimissa turba, nauicula in medio mari iactaretur fluctibus, cùm inter duo illa tempora aliquot horæ necessariò intercesserint, sed priore loco *vesperam factam dicit*, eo quòd iam diu esset vltra meridiem hoc est, quia, vt dicit Lucas, *dies cœperat declinare & vergere ad occasum* : &, vt dicit Marcus, *hora multa facta erat*, hoc est, multum diei præterierat. Posteriore verò loco *vesperam factam* dicit, eo quòd iam sol occiderat : &, vt dicit Marcus, *serò factum erat*, quanquam etiam in Marco Grœci habeant illo loco sicut in Mattheo, ὀψίας γενομένης. Latè enim patet nomen vesperæ. Porrò Matthæus, Marcus & Lucas dicunt Apostolos suggessisse Christo de turbarum dimissione Ioannes verò videtur significare Dominum priùs de cibandis turbis fuisse sollicitum, cùm dicit eum conspecta hominum multitudine interrogasse Philippum : *Vnde ememus panes, vt manducent hi* ; Sed hanc apparentem historiæ & narrationis diuersitatem bene soluit Augustinus, docens intelligendum priùs quidem Apostolos Domino suggessisse, ac deinde dixisse : *Non habent necesse ire. Date illis vos manducare*. postmodum Dominum è monte in quo sedebat, cum suis sustulisse oculos, ac vidisse turbam multam venisse, & continuò venire ad ipsum, ac tunc humano more tentasse Philippum. Incertũ tamen an secessus ille Domini in montem, de quo mentionem facit solus Ioannes, intelligi debeat, antequam Dominus populum docuisset, an post doctrinam, sed ante suggestionem Discipulorum, an etiam post hanc suggestionem. Nec in eo iudicanda est aliqua contrarietas, quòd Ioannes Andream respondisse dicit de quinq; panibus & duobus piscibus, reliqui verò eam responsionem omnibus tribuant Apostolis, eo quòd etiamsi solus hoc dixerit Andreas, omnium tamen nomine hoc dixerit. Sic nulla contrarietas in eo est, quòd Marcus Apostolos dixisse refert: *Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare*. Ioannes verò dicit Philippum respondisse : *Ducentorum denariorum panes non suffecturos, vt vnusquisque modicum quid accipiat.* Verisimile enim est priùs Apostolos hoc dixisse quòd Marcus refert, veluti sentientes panes ducẽtorum denariorum posse eam turbam satiare, ac deinde Philippum quod illi dixerant magis auxisse, ita vt assereret, ne tot quidem panes posse sufficere. Deinde illis verbis apud Marcum non significare voluerunt Apostoli eam pecuniæ summam posse sufficere, sed tanta saltem opus esse, quantam satis sciebant Dominum cognoscere apud se non esse. Perinde enim est ac si dixissent: Præcipit vt nos demus illis manducare, id autem vt possemus, opus esset emeremus panes non minùs quàm ducentis denariis, cùm apud nos pecuniæ sit quàm minimum. Non enim, vt quidam intelligit, his verbis significauerunt Apostoli apud se tantùm esse pecuniæ, sed potiùs non esse tantum quantum ea turba requireret, quod satis patet ex Luca qui dicit. *Nisi fortè nos eamus, & emamus in omnem hanc turbam escas*, & subiicit : *Erant autem fere viri quinque millia*, significans Apostolos illud de eundo, & emendo escas dixisse præ nimio stupore, quod Dominus præcepisset illis turbam tantam cibare. Ita & verba illa Marci sunt accipienda, quasi ex stupore & per ironiam quandam dicta, quæ verba duplicem habent pronunciationem. Nam quidam ea volunt legenda esse per interrogationem; ac tunc pro, *emamus*, vertendum fuerat, ememus, vt sit sensus : An vis vt egressi emamus, &c. Rectiùs tamen leguntur sine interrogatione, eo quòd Græcis sint aoristi subiunctiui modi pro imperatiuis positi, ἀγοράσωμεν & δῶμεν emamus & demus quamuis nõ malè pro secundo verbo interpres verterit, dabimus. Porrò quò intelligatur quam bene dixerit Philippus *ducentorum denariorum panes non suffecturos, vt vnusquisque modicum quid accipiat*, supputatio iucunda est. Ducenti enim denarij, secundùm Budæi supputationem, efficiunt florenos auræos 25. aut, quod idem est. Rhenenses 35. Hi si diuidentur in eos nummos quos Brabanti nouenarios, Flandri senarios vocant, resultabit numerus 5600. Itaque cùm numerus manducantium virorum fuerit 5000. exceptis mulieribus & paruulis, vt testatur Matthæus (nam mos Hebræorum erat non recensere nisi viros) & verisimile sit non multo minorem fuisse numerum mulierum & paruulorum, vt non dicam eum fuisse maiorem, facilè patet singulis non tantùm panis ex ducentis denariis contingere posse quantum apud nos in commoda annona emi posset nouenario Brabantico, aut senario Flandrico. Quòd autem Dominus etsi maximè moueretur erga turbas misericordia, non tamen priùs ad miraculum venit, quàm à discipulis illi suggeretur turbæ necessitas factum est ob id, vt ne videretur ad miraculi operationem ostentationis gratia prosilire, atque vt miraculum ipsis Apostolis & aliis esset commendatius & testatius. Simili ratione Dominus non dicit Apostolis: Ego pascam eos, hoc enim arrogantiæ videretur fuisse, sed, *non habent necesse ire, vos date illis manducare*, vt illis se non habere testantibus, magnitudo miraculi notior fieret, & illis impotentiam obtendentibus ipse velut necessitate coactus faceret iam quod suum erat. Illo tamen dicto, *vos date illis manducare*. Dominus etiam significauit, quod sit nonnunquam boni pastoris officium, nimirum, vt non solùm pascat pane doctrinæ, sed etiam pane corporali cùm opus fuerit: deinde, quantam illi haberent potestatem si crederent, vt quibus datum esset tantam pascere multitudinem, quemadmodum credere id meritò potuissent, ex miraculis priùs perpetratis in nomine Christi. Cæterùm, quemadmodum Apostoli suam solicitudinem & misericordiam ostenderunt, cum Christo suggesserunt turbæ necessitatem : ita iam iussi à Domino pascere turbam, præ se ferunt promptum ad obediendum animum, sed dolent non adesse ipsis facultatem : dum dicunt: *Non habemus hic nisi quinque panes*, &c. Et per hanc item ipsorum responsionem Apostolos magis præparauit ad miraculi fidem & admirationem, vt qui iam testati erant ciborum penuriam, & turbam pascendam innumerabilem

D. August.

mirabilem. Quod autem Ioannes refert Andream dixisse, *Est puer hic vnus qui habet quinque panes*, &c. non est contrarium ei quod alii dicunt, Apostolos respondisse se habere illos panes. Primò enim intelligi potest à puero illo Apostolos emisse hos panes. Deinde, puer ille potest intelligi fuisse vnus ex Apostolis, quomodo Christus post resurrectionem suam Apostolos piscantes vocat pueros, dicens: *Pueri nunquid pulmentariam habetis?* Vbi obseruanda Apostolorum frugalitas, ac neglectus rerum corporalium. Cùm enim essent duodecim, & iam in desertum locum secederent, quinque tamen panes tantùm secum deferunt, eosque hordeaceos, & pro opsonio non carnes, sed pisces, & eos tantum duos. Videri autem posset etiam ideo hordeaceorum panum apertam factam mentionem, quò reuocaretur in memoriam miraculum Helizæi, qui viginti panibus hordeaceis pauit viros centum. Eorundem Apostolorum prompta obedientia declarata est, cùm iussi afferre quinque panes, quos solos habebat, non dicunt, vnde ergo subleuabimus famem nostram, sed confestim obediunt, suo exemplo nos docentes, quòd etsi pauca habuerimus, oporteat ea etiam communicare egentibus. Porrò quare Dominus præ cæteris Philippum tentauerit, hoc est, explorauerit fidem illius, rationem aliquam attingunt Chrysostomus & Theophylactus, sed apertius Cyrillus sic scribens: *Non est alienum considerare, quare ad Philippum: Libenter Philippus discebat, quærebatque sæpius, sed non erat adeò acutus vt altiora posset intelligere. Quod inde patet, quia magno tempore Saluatorem secutus, & varia Deitatis eius signa in dies aspiciens, & tam rebus quàm verbis ad cognitionem attractus, quasi nihil adhuc didicerit, in vltimo ferè dispensationis tempore dicit ad Iesum: Domine ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Vt ergo rudiorem ad sublimiora ingenio consequenda, & ad fidem vocans & roborans vocat*, &c. Bene autem Dominus Philippum tentans, dicit: *Vnde ememus panes*, hoc est, quibus pecuniis, aut ex quo loco, cùm simus in deserto? His enim verbis Dominus omnem viam emendi panes illis occlusam significans, ad eum cogit erumpere vt diceret: Si voluerit multitudinem eam alere, opus esse vt illa ineffabili potentia alimenta iam producat, qua olim viderat Dominum in nuptiis aquas conuertisse in vinum. Quòd autem Ioannes tempus huius miraculi designet, dicens: *Erat autem proximum pascha dies festus Iudæorum*, potissimum ob id factum videtur, vt ex supputatione pascharum & aliorum festorum Iudaicorum intelligeremus tempus prædicationis Christi, quod ab aliis non fuit significatum Euangelistis, quanquam etiam mysterio non vacat, miraculum hoc (quod occasio fuit illius sermonis, qui sequitur de manducando corpore Domini, & tradenda carne eius in cibum, id quod factum est circa pascha vltimum) factum fuisse etiam circa pascha præcedens, maximè cùm hoc miraculum specimen quoddam & typus fuerit illius spiritualis panis, qui sequenti erat paschate instituendus.

Ioan.21.

4.Reg.4.

D.Chrys. Theophyl.

Ioan.14

b ET PRÆCEPIT ILLIS VT ACCVMBERE FACERENT OMNES SECVNDVM CONTVBERNIA SVPER, &c.] Quòd nos habemus, *secundum contubernia*, Græcè est συμπόσια συμπόσια, hoc est, conuiuia conuiuia. Est autem Hebraismus, quo dictiones geminantur pro numero distributiuo, vt sit sensus: per singula conuiuia, aut per distributa conuiuia. Sic & postea cum in Marco habemus *in partes*, Græcè est πρασιαὶ πρασιαί, hoc est areolæ areolæ, pro eo quod est, per areolas singulas. Præcepit autem Dominus turbas discumbere, idque in sodalitia numero centum aut quinquaginta, tum vt omnia ordinatè & sine tumultu fierent: tum vt ex huiusmodi distributione numerus manducantium citò percipi posset ab Apostolis, quorum etiam ministerio ob hoc est vsus, vt ipsi etiam manducantes melius aduerterent miraculi magnitudinem & veritatem. Quòd autem Lucas dicit Dominum dixisse: *Facite homines discumbere per conuiuia quinquagenos*, non est contrarium illi quod habet Marcus in quibusdam sodalitiis fuisse centenos. Lucas enim partem tantùm dicit: Marcus verò totum. Et quod Ioannes dicit numerum virorum fuisse quasi quinque milia, & Lucas ferè quinque milia: non est contrarium illi quod in Matthæo & Marco legimus, eos qui manducauerunt fuisse quinque milia. Primùm enim mos scripturæ est in numerorum descriptione non anxiè certum ipsum ponere numerum, nec curare si paulo minus aut plus sit: vt cùm annos hominum describit, qui in aliquot mensibus aut defecerunt, aut exuperauerunt. Deinde sciendum, apud Græcos in Matthæo & Marco etiam addi eam dictionem quæ in Ioanne & Luca additur circa numerum manducantium, nempe dictionem ὡσεὶ, hoc est, ferme vel circiter. Eadem enim hæc dictio in omnibus est Euangelistis, qua significare voluerunt numerum quinque milium non fuisse completum. Porrò circa panes & pisces quos ab Apostolis Dominus accepit propter miraculi certitudinem, obseruandum est, Dominum quatuor fecisse. Primò enim *suspexit in cœlum*, ipso gestu demonstrans, vnde haberet potestatem huius miraculi. Secundò, vt habet Ioannes, *gratias egit Deo patri*, pro donis scilicet ipsius humano generi in cibum præstitis, & singulariter pro accepta ab illo potestate faciendi præsens miraculum, docens non tantùm post sumptum cibum, sed etiam antè Deo gratias esse agendas à nobis. Tertiò *benedixit*, quod quidam intelligunt idem esse cum eo quod dicit Ioannes gratias egisse, vt benedicere sit hic laudare Deum, sed obstat quòd Lucas dicit *benedixit illis*, nempe panibus. Hęc autem benedictio, erat imprecatio diuinæ gratiæ, quæ hic non simplex erat, sed efficiens panum benedictorum multiplicationem, quemadmodum benedictio panis in vltima cœna operabatur panis transmutationem in corpus Domini. Quartò *fregit panes ac distribuit Discipulis, vt distribuerent turbæ*. In qua fractione ac distributione, intelligenda est facta mirabiliter panum multiplicatio, ad eum modum quo per multiplicationem ex costa vna Adæ facta est Eua, & quo hydria farinæ non deficiebat, nec lecythus olei minuebatur in domo Sarephthanæ, & quo parum olei impleuit ad preces Helizæi multa vasa, quales multiplicationes non possumus intelligere, nisi per additionem materiæ, idque vel per creationem, vel per conuersionem. Vnde Augustinus dicit super Ioannem hoc loco, quod hoc modo Christus ex quinque panibus satiauit quinque milia hominum, quomodo ex paucis granis producit multitudinem segetum. Quod fit per conuersionem alimenti. Sunt autem Augustini verba hæc: *Vnde multiplicat de paucis granis segetes,* inde

In hoc miraculo Christus hoc fecit.

Genes 2. 4.Reg.4.

D.August.

inde in manibus multiplicauit quinque panes. Poteſtas enim erat in manibus Chriſti, panes autem illi quinque quaſi ſemina erant, non quidem terræ mandata, ſed ab eo qui terram fecit multiplicatam. Dicunt tamen vel ex quinque panibus turbas pauiſſe, vel ex coſta mulierem formaſſe, quia additio facta eſt ad materiam præexiſtentem panum vel coſtæ. Veriſimile autem eſt hãc multiplicationem panum, non ſolùm factam in manibus Chriſti, ſed etiam in manibus Diſcipulorum atque turbarum. Sic enim miraculum erat certius & maius. Cæterùm cùm iam cibo expleta eſſet multitudo, iuſſit Diſcipulis Dominus vt colligerent fragmenta & collegerunt duodecim cophinos: in quam fragmentorum multitudinem augeri voluit Dominus exilem commeatum quinque panum & duorum piſcium, tum vt & hoc argumento procuraret certitudinem & admirationem miraculi, tum vt doceret non oportere parcam eſſe in pauperes beneficentiam, & Dei benignitatem largam eſſe in ſibi fidentes, eamque largiter multiplicaturam bona eius qui in pauperes eſt beneficus, ſecundùm illud Pauli: *Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panem ad manducandum præſtabit, & multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ*: Porrò quod ad moralem ſpectat doctrinam, rectè intelligitur Dominus hoc miraculo ſignificare voluiſſe eis qui ſibi adhærent etiam in deſerto, hoc eſt, vbi nullum humanum auxilium adfuerit, nullum neceſſariorum bonorum defuturum: ac ob id prædicatoribus anxiam ſolicitudinem parandi commeatum eſſe tollendam. Quòd verò ad allegoricum pertinet ſenſum, ſatis fuerit ſimpliciter intelligere ſignificatum eſſe tempus iam aduenisse in quo panis ſpiritualis verbi Dei & corporis Dominici Dei gratia multiplicatus, à Chriſto primo authore per manus Apoſtolorum & Apoſtolicorum virorum eſurienti diuerſarum turbarum & gentium multitudini eſſet diſtribuendus, idq́ue in maxima copia, quam ſignificant fragmentorum reliquiæ. Itaque non ſine myſterio extra Iudæam, & in deſerto loco factum eſt hoc miraculum, idq́ue in panibus quinq;, eiſq; hordeaceis, nimirùm quia relictis Iudæis, gentes incultæ & eſurientes pane ſpirituali magis erant paſcendæ: ac doctrina Moyſis in quinq; libris conſiſtens, & adhuc parùm ſuauis, Chriſto frangente & aperiẽte ſcripturas, erat ſic multiplicanda, vt omnibus hominibus ſatiandis ſufficeret. Secundùm quem intellectum allegoricum, docetur hic moraliter, quomodo paſcendi ſint Euãgelici ſermonis pabulo homines à prędicatoribus, nempe vt Euangeliſtæ quãtumuis ſint multa lectione ac meditatione in ſacris inſtituti, tamen agnoſcant quàm ſit illis exilis commeatus, & eum quem habent, quantus quantus eſt, ſe Domino debere, eiq́ue illum ſeſe debere offerre, vt illius benedictione & fractione multiplicatum opponat populo, non tanquam ſuum, ſed tanquam Domini cibum. Ita enim fiet Euangelicum conuiuium, & ſalutari pabulo non tantùm omnes ſaturabuntur, ſed etiam ſupererit quod prædicatores ſibi colligant ac reponant in ſecreto cordis ſui.

2. Cor. 9.

Moralis ſenſus.

AMBVLAT IESVS SVPER MARE ET PETRVS

Matthæi 14. Marci 6, Ioannis 6.

CAPVT LVIII.

[d] *Ieſus ergo cùm cognouiſſet quia venturi eſſent vt raperent eum, & facerent eum regem* * [e] *ſtatim* † *compulit*' [a] *Ieſus* [e] *Diſcipulos ſuos aſcendere* △ *in nauiculam*, ‖ *vt præcederent eum transfretum* [b] *ad Bethſaidam*, † [e] *donec*' [b] *ipſe* [e] *dimitteret* △ *turbas*'. *Et cùm dimiſiſſet eos*', [b] *abijt*, [d] *fugit iterum* [&] [a] *aſcendit* [m] *in montem* [d] *ipſe* [g] *ſolus* [e] *orare*. [d] *Vt autem ſerò factum eſt deſcenderunt diſcipuli eius ad mare. Et cùm aſcendiſſent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum. Et tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Ieſus. Mare autem vento magnò flante, exurgebat*, † [e] *Et cùm ſerò eſſet*, [b] *erat nauis in medio mari & ipſe* [e] *ſolus* [a] *erat ibi* [b] *in terra*. [b] *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus*. [b] *Et videns eos laborantes in remigando* ([e] *erat enim ventus contrarius* [b] *eis*) *&* △ *circa quartam vigiliam noctis*' *venit ad eos ambulans ſuper mare*⁀. [d] *Cùm remigaſſent ergo quaſi ſtadia viginti quinque aut triginta, vident Ieſum ambulantem ſupra mare, & proximum naui fieri*, [b] *& volebat præterire eos*. † [e] *At illi vt viderunt eum ambulantem ſupra mare*, [b] *putauerunt phantaſma eſſe*, [d] *& timuerunt*, [&] [a] *turbati ſunt dicentes: Quia phantaſmata eſt*, [d] *&* [a] *præ timore* △ [e] *clamauerunt*' [b] *Omnes enim viderant eum, & conturbati ſunt*. ‖ [c] *Statimq́;*' [a] *Ieſus* [e] *locutus eſt* [b] *cum* [e] *eis* † [m] *& dixit eis*': △ [e] *Habete fiduciam*, [m] *ego ſum, nolite timere*. [a] *Reſpondens autem Petrus dixit illi: Domine ſi tu es, iube me ad te venire ſuper aquas. Et ipſe ait: Veni. Et deſcendens Petrus de nauicula, ambulabat ſuper aquam vt veniret ad Ieſum. Videns verò ventum validũ, timuit: & cùm cœpiſſet mergi, clamauit dicens: Domine ſaluum me fac. Et continuò Ieſus extendens manum, apprehendit eum, & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitaſti?* [d] *Voluerunt ergo accipere eum in nauim*. [b] *Et aſcendit ad illos in nauim*. [e] *Et* [a] *cùm aſcendiſſent in nauiculam*, [e] *ceſſauit ventus*, [d] *& ſtatim nauis fuit ad terram in quam ibant*. [a] *Qui autem in nauicula erant, venerunt & adorauerunt eum dicentes: Verè filius Dei es*. [b] *Et plus magis inter ſe ſtupebant. Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum*. [e] *Et cùm transfretaſſent, venerunt in terram* † *Genezareth*', [b] *& applicuerunt. Cúmque egreſſi eſſent de naui, continuò agnouerunt eum*. [e] *Et* [a] *cùm cognouiſſent eum viri loci illius*, [b] *percurrentes* [a] *miſerunt in* [e] *vniuerſam regionem illam*, [a] *& obtulerunt ei omnes malè habentes*. [&] [b] *cœperunt in grabatis eos, qui ſe malè habebant circunferre vbi audiebant eum eſſe. Et quocunque introibat in vicos, vel in villas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos*, [b] *&* △ *deprecabantur*' *eum vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent. Et* ‖ *quotquot tangebant eum, ſalui fiebant*'.

* &
† b. o. coegit.
△ b. o. nauim.
‖ a. & o. præcedere
† b. o. dum.
△ b. populum.
‖ a. dimiſſa turba.
† a. o. veſpere autẽ facto.
△ a. quarta autem vigilia.
† a. & o. videntes
△ b. exclamauerunt
‖ b. & ſtatim.
† a. dicens d. ille autẽ dicit eis.
△ b. o. Confidite.
† a. o. Genezar.
△ a. o. rogabant.
‖ a. Quicũque tetigerant ſani facti ſunt.

IESVS

IESVS ERGO CVM COGNOVISSET QVIA VENTVRI ERANT VT RAPERENT EVM: &c.] Dixerat Ioannes, turbas viso signo dixisse: *Hic est verè propheta, qui venturus est in mundum.* Vbi notandum, eos non simpliciter dixisse Dominum esse prophetam, ad eum modum quo Samaritana illa nondum Christum agnoscens dicebat: *Domine, video quia propheta es tu*: sed dicere voluerunt, ipsum esse insignem illum prophetam quē in Moyse & aliis prophetis sibi proximum audierunt, hoc est, esse ipsum Messiam expectatum. Id significat primùm articulus qui in Græco præmittitur, ὁ προφήτης, ac si dicatur: Hic est ille propheta. Deinde quòd sequitur, *qui venturus est in mundum*, hoc, est de quo à prophetis prædictum est quòd venturus esset in mundum. Hunc enim esse horum verborum sensum, dictum est circa caput 47. Proinde rectiùs versum fuisset, qui venturus erat in mundum. Obseruandum & illud, quod circa idem caput dictum est, prophetam in scripturis non dici solū à prædicendo futura. Christum enim prophetam dicunt, non ob futurorum quæ ab eo audierant prædictionem, sed propterea quòd ex miraculo intellexerant eum esse datum à Deo hominibus doctorem. Quoniam ergo putauerunt ipsum esse expectatum illum à Iudæis prophetam, vt verè erat, & ex scripturis intellexerant illum fore regem Iudæorum, hinc iam commouebantur turbæ vt Dominum etiam vi raptum in regem suum diligerent & agnoscerent. Verùm Dominus quoniam iamdudum à patre rex erat constitutus, ac natus erat rex Iudæorum, ab omnibus non debebat rex fieri aut ordinari, nec adhuc tempus erat vt à populo pro rege coleretur, maximè quòd regnum Messiæ isti somniarent regnum esse terrenum & corporale, quale fuit regnum Dauidis. Ideoque vt turbarum temerarium, insipiens & seditiosum factum impediret & regni sui manifestationem suo tempori reseruaret, Dominus dimissis Discipulis primùm, ac deinde etiam turba, abiit in montem secedens è turba, hoc suo secessu docens popularem laudem esse pastoribus affectendam, sed fugiendam. Non secessit autem Dominus vt inerti vacaret otio, sed vt orationi intentus esset, cui & tempus & locum conuenientem delegit pro suo more, nimirùm extra turbam, in monte, & in nocte orans, ac docens prædicatorem à prædicatione & externo ministerio ad orationem debere confugere, eaque se ab externis occupationibus in Deo colligere ac munire contra inanis laudis affectationem, & Deo commendare perfectum prædicati verbi Dei in auditoribus. Obseruandum autem quòd dicunt Matthæus & Marcus, *Dominum coegisse suos, vt præcederent eum trans fretum*, Eo enim significatur & Dominum festinasse vt à turba dimitti posset: Apostolos ab amabili Domino inuitè diuelli potuisse, tum quòd cuperent illi semper adesse, tum quòd sua naui illum secum vellent transuehere, præter quam sciebant nullam aliam esse qua transuehi posset. Quòd autem Ioannes postquam dixit Dominum fugisse, vel vt habent Græca, secessisse in montem, de Discipulis subiungit, *vt autem serò factum est, descenderunt Discipuli eius ad mare*, ne sit contrarium narrationi reliquorum duorum Euangelistarum, qui dicunt, Christum, antequam dimisisset turbas & in montem ascendisset, statim à peracto miraculo coegisse Discipulos vt præcederent eum transfretum, intelligendum est, Ioannem illud dixisse recapitulando, vt annotauit Augustinus, sicut & quod sequitur, *Et cùm ascendissent nauem, venerunt trans mare in Capharnaum*: dictum est præoccupando. Nam postea narrat quæ contigerunt in mari existentibus, priusquam venirent in Capharnaum, quanquam illud, ἤρχοντο, pro quo interpres vertit, *venerunt*, accipi possit esse præteritum imperfectum, vt vertatur per, ibant. Nec repugnat quòd de aduentu in Capharnaum dicit Ioannes, eo quòd dicit Marcus præceptum fuisse Discipulis vt præcederent ad Bethsaidam. Intelligendum enim, Ioannem non designasse primum locum in quam venerint post transfretationem, sed eum in quem venerunt ex Bethsaida & aliis aliquot vicinis locis. Vnde Matthæus & Marcus postea describentes locum in quem venerunt cum Domino Apostoli, nomen ponunt generale, *Genezareth*, quod est nomen regionis, in qua sunt Bethsaida & Capharnaum, à qua regione mare Tyberiadis suum habet nomen, vt dicatur stagnum Genezareth, quemadmodum priùs dictum est. Ideo autem Capharnaum venisse Ioannes commemorat, propter ea, quæ narraturus est gesta mox & dicta in Capharnaum, ciuitate in qua ferè Dominus cum suis manebat.

ET TENEBRÆ IAM FACTÆ ERANT, ET NON VENERAT AD EOS IESVS. MARE, &c.] Rursus Dominus, sicut olim priùs, suorum fidem probare per immissam tempestatem voluit, suamque illis virtutem demonstrare. & contra imminentes illis postea persecutiones animos illorum confirmare. Sed tunc quidem tempestatem maris passi sunt, habentes secum ipsum in nauigio, sed dormientem: nunc verò soli existentes ac in noctis tenebris constituti, multisque laboribus diu, nimirum vsque ad quartam noctis vigiliam, hoc est, sub diluculum defatigati, vt sic paulatim eos ad maiora duceret, & ad ferendum omnia viriliter instrueret. Obseruandum autem quod dicit Marcus, Dominum cùm iam descendisset rursum è monte, & staret solus in littore, vidisse, etsi tenebræ essent, Apostolos laborantes in remigando, cùm non videtur ab eis. Eo enim docemur, quòd quanquam ad tempus Dominus videatur suos destituere, eosque relinquat in multis periculis, & laboribus nequaquam tamen auertit oculos suos ab eis, sed eorum labores considerat, etiamsi seipsum illis necdum ostentet, vt ob id meritò nemo animum despondere debeat in rebus quantumlibet turbatis & commotis, hac fide animo concepta, quamuis nusquam se Dominus ostēdat, tamen ipsum curam suorum gerere, ac ob id non posse illis deesse cùm tempus postulabat. Itaque & hic tandem suos accedit, opem illis laturus, sed priusquam id faceret, rursum alia ratione timorem illorum auget, vt eorum fidem magis probaret, & suam virtutem declararet. Ideo enim ambulando super mare, ac simulando se eos velle præterire, permisit eos existimare se esse phantasma, hoc est, spectrum & terriculamētum aliquod, quale in nocte apparere solet ex dæmonis illusione, credentes non posse fieri vt graue & solidum hominis corpus liquidum elementum sustineret, ac ob id vulgari timore ac vano correpti exclamauerunt instar trepidorum & timidorum. Vbi autem hæc contigerint ostendit Ioannes dicens, *cùm remigassent*

sent ergo stadia viginti quinque aut triginta, vident Iesum, &c. quo significat eos emensos fuisse plusquam dimidium lacus, siquidem hunc Iosephus testatur fuisse stadiorum quadraginta in longitudine. Plinius verò sex mille passuum, hoc est, stadiorum 48. Stadium enim octaua est pars mllarii. Nam teste Plinio libro secundo stadium centum vigintiquinque nostros continet passus, hoc est, sexcentos & vigintiquinque pedes, quamuis quidam stadia faciant centum vlnarum, hoc est, sexcentorum pedum tantùm. Alia stadia ducentorum pedum, quale dicitur fuisse primũ stadium quod in Olympo cursu fecit Hercules. Cùm ergo Dominus duplici iam ratione suorum fidem tentasset, nempe immissa tempestate, & vana spectri nocturni existimatione, quorum illud, verum periculum afferebat: istud, vanum timorem incutiebat, volens eos simul & à periculo & timore liberare, statim allocutus est eos, ac voce illis non ignotâ significat quis sit, à cuius apparitione sibi metuebant: *Ego (inquit) sum, nolite timere.* Communi quidem more dicit, *ego sum*, quomodo solemus trepidos compellare qui nos ex voce agnoscere possunt, sed tamen quodammodo proprium illi fuit dicere, *ego sum*, non subiungendo quis sit, vt qui fuerit is qui olim dixerat Moysi: *Ego sum qui sum*, adeò, vt cùm postea quærentibus se capere diceret illud. *Ego sum*, illi timore correpti, virtute verborum Christi ceciderint retrorsum.

Exod. 3.

Ioan. 18.

RESPONDENS AVTEM PETRVS DIXIT: DOMINE SI TV ES, IVBE ME, &c.] In omnibus locis Petrus inuenitur ardentissimæ fidei & dilectionis. Eodem igitur fidei & dilectionis ardore quo semper, nunc quoque & credit se posse facere per voluntatem magistri, quòd non poterat per naturam, & mox cupit adesse magistro, nullas ferens dilationes. Ex verbis autem eius liquet quantus in eo fuerit & fidei, & dilectionis. Non enim dicit: Ora patrem & deprecare, sed *iube*, credens quòd non solùm ipse super mare posset ambulare, sed etiam aliis solo iussu hoc præstare. Deinde non dicit, iube me ire super aquas, sed, *venire ad te*, significans se miraculum hoc cupere in se fieri non propter ostentationem, sed propter amorem solùm, non periturus vtique si per aquarum profunditatem non fuisset prohibitus humano modo Dominum adire, sed, quemadmodum postea cùm non longè nauis esset à terra, prosiliturus in aquam vt Domino coniungeretur. Quoniam autem Petrus velut dubitans num esset Dominus, dixit, *si tu es*, Dominus vt se comprobaret quem videbant, & fidem Petri & aliorum in se erigeret, fidemque item Petri, quam verbis præ se ferebat, commendaret: iubet eum venire super aquas, ac sicut credidit solo iussu, accepit potestatem calcandi aquas. Quo miraculo etiam posteris Dominus prospexit ne ideo crederent Dominum habuisse corpus aërum, & non tale quale nos, quia super molles aquas ambulauit. *Qui enim*, inquit Diuus Hieronymus, *corpus Domini ideo putant non esse verum, quia super molles aquas quasi molle & aëreum incesserit, respondeant quomodo ambulauit Petrus, quem vtique verum hominem non negabunt.* Si autem quæratur quomodo Petrus excusari possit à temeritate, qui dicens, *iube me venire*, significauit se verbo præcipiendi habiturum fidem, cùm etiam phantasma loqui potuisset: quemadmodum putabant fieri potuisse, vt illud nomine Christi dixerit, *ego sum, nolite timere*. Dicendum, quòd Petrus petiuit non simpliciter præcipi sibi venire super aquas, quasi illi verbo esset habiturus fidem, sed petiuit illud sibi præcipi cum efficacia, quam præcipientis efficaciam sensit partim ex securitate nata in animo eius post præceptum, partim ex eo quòd dum tentauit aquam pedibus, sensit eam non cedere. Factum est autem istud miraculum ambulationis super aquas, vel per hoc quòd aqua manens quidem fluxibilis suspensa est diuina virtute à naturali sua cedendi & diuidendi se conditione: vel per hoc quod corpus Petri graue, manens graue non grauidauit aquam, sicut ignis in fornace suspensus fuit à sua actiuitate. Porrò vt ipsemet Petrus cognosceret, quàm fides illa, quæ eum fecit ambulare super aquas, infirma adhuc in ipso esset & alia rursum occasio daretur augendæ fidei, atque Domini potentiam & benignitatem in eos qui inuocant nomen eius in tribulatione agnoscendi: Dominus paululùm eum relinquit nouæ tentationi, ac immissa venti tempestate sinit incidere in metum & periculum submersionis. Vbi obseruandum quòd dicit Euangelista, *videns autem ventum validum, timuit.* Quamdiu enim Christum solùm habebat præ oculis, atque in illum fide respiciebat, sine omni periculo subseruiebat illi liquidum elementum. Cæterùm cùm dimotis paulisper oculis à Iesu, cœpit circumspicere ventorum vehementiam, aquarum tumultum, suamque imbecillitatem, rursus extimuit, ac ob id cœpit subsidere ac periclitari ne mergeretur. Verùm periculum ex diffidentia natum rursum excitauit igniculum fidei, ita vt clamaret dicens: *Domine, saluum me fac*, nihil scilicet addubitans quin posset saluare. Hic Dominus primùm Saluatoris officio fungens, extendens manum apprehendit eum, & deinde doctoris officio fungens, ait illi, *Modicæ fidei*, &c. significans quòd non venti immissio, sed illius modica fides periculum operata fuisset.

D. Hieron.

VOLVERVNT ERGO EVM ACCIPERE IN NAVIM. ET ASCENDIT AD ILLOS IN, &c.] Scrupulus quidam est in verbis Ioannis: nam dicens, *Voluerunt ergo eum accipere in nauim, & statim nauis fuit ad terram in quam ibant*, significare videtur Christum non esse receptum in nauim, quod apertè contrarium est narrationi Matthæi & Marci. Certè Chrysostomus vel ob hanc præcipuè causam existimat aliud esse miraculum Ioannis ab eo quod narrant reliqui duo. Verùm cùm id non sit probabile, dicendum Ioannem quidem non negare Christum ascendisse in nauim, sed tantùm dixisse, *voluerunt eum accipere in nauim*, vt significaret Apostolus cùm adhuc longè essent à terra, voluisse Dominum accipere in nauim, vt solito more cum illis nauigaret vsque dum peruenirent ad terram, non tamen necesse fuisse vt solito more nauigando peruenirent ad terram, eo quòd nouo quodam miraculo subitò nauis fuerit ad terram. Itaque secundum historiam mox cùm Christus Petrum erexisset, & in nauim rursus duxisset, ipseque pariter ingressus fuisset, simul & ventus quieuit, & nauis terræ appulit, duplici scilicet miraculo facto à Christo. Post quæ, qui erant in naui, accesserunt, & prosternentes se adorauerunt eum, dicentes: *Verè filius Dei es*, per hoc quod dicunt, *filius Dei es*, significantes

D. Chry.

cantes se credere ipsum Messiam, quemadmodum Nathanael hac circumlocutione Messiam significauit, per hoc quod dicunt, *verè*, significantes ipsum non tantùm secundùm opinionem, sed secundùm veritatẽ esse illum singularem Dei filium in scripturis promissum. Non enim verisimile est eos ideo dixisse, *verè*, vt significarent eum esse filium Dei naturalem, & secernerent eum à filiis Dei per adoptionem, cùm necdum illis esset trinitatis mysterium reuelatum. Quod autem dicit Marcus, *plus magis*, hoc est, vehementer valde, vel vehementer supra modum (Nam Græcè est λίαν ἐκ περισσοῦ, hoc est ad verbum, valde ex abundanti) *intra se stupebant, & non intellexerunt de panibus, quia cor eorum fuit obcæcatum*, non est contrarium ei quod dixit Matthæus, eos agnouisse ipsum esse filium Dei. Marcus enim non vult significare post peractum miraculum istud, cor eorum sic fuisse obcæcatum, vt non possent dignè de eo sentire, sed quòd tanta esset tarditas & cæcitas in eis, vt pro re maximè stupenda ducerent miracula, quæ iam Christus in aquis operatus fuerat, cùm longè prodigiosius esset quòd tantulo cibo pauisset tantam multitudinem, hoc est, quòd non sic agnouerant & stupebant Christi potestatem in multiplicatione panum atque nunc in eo quòd ambulauit super vndas, & tempestatem sedauit. Atque ob hanc causam bene in hæc pericula & timores, suos Dominus incidere permisit post multiplicationem panum, vt qui illum non satis agnouissent ex maximo illo beneficio: tùm demum meliùs agnoscere inciperent, vbi malis attriti fuissent. Sic certè & nobis vsuuenire solet, vt in multa fœlicitate non obseruemus Dei erga nos beneficentiam: attriti malis, tum demum agnoscamus. Proinde quod ad moralem pertinet doctrinam, præter ea quæ dicta sunt circa caput Concordiæ 30. hoc est, præterquam quòd docemur hac historia, quare, & quomodo Deus per aduersitates & pericula suos tentare, sed nunquam derelinquere soleat, hic vlterius ex priori parte historiæ discendum, quæ sit animorum nostrorum stupiditas, vt qui Dei erga nos bonitatem sæpe ex ipsius beneficiis non satis agnoscamus. Itaque optimus pater nostræ salutis causa immittere aduersa solet, vt videntes nihil salutis situm esse in omni creatura, sed in solo Domino, in fide, dilectione, & gratiarum actione crescamus & proficiamus. Sicque impletur illud Isaiæ: *Tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.* Præterea discimus Dominum aliquando suos in periculis relinquere, & se veluti ab illis subtrahere, vt suas vires experiantur. Sic enim modò à nauigantibus subtraxit Apostolis, qui si secum in naui Dominum habuissent, mox ad Dominum confugissent in tempestate exorta, quẽadmodum priùs fecerant. Quòd autem Dominus suos magis terruit priusquam liberaret & consolaretur, monemur cùm aduersitas summa fuerit, tum proximam adesse salutem. In secunda verò historiæ parte, quæ peculiariter est de Petro, docemur primùm fidei omnia esse possibilia, vt per quam aqua Petrum portauit priusquam hæsitaret. Docemur secundò, non satis esse credere aut confidere, sed opus esse constanti & perpetua fiducia: nec dispiciendum quantum sit periculum in quo agimus, aut quid vires nostræ possint, sed quid is possit cui fidimus. Postremum docemur, quæ sit naturæ nostræ in diffidendo stupida facilitas. Petrus enim, qui fide quod maius erat superauit, nempe vndas maris, à minori turbatur & superatur nimirum à venti impulsu. Sic multoties vsuuenit vt qui in magnis periculis sese rectè gesserunt, in minoribus superentur & perturbentur. Idem in priori historiæ parte videre licet. Apostoli enim tempestate maris afflicti non dicuntur timuisse, aut præ timore exclamasse, sed vtiliter laborasse in remigando contra ventum eis contrarium, cùm eidem propter vanam spectri opinionem præ nimio timore fœmineo more exclamauerint. Ad hæc in priori historiæ parte docemur, in periculis non ociosè pendere à diuino auxilio, sed omnia facere quæ sunt in nostra potestate, & cum Apostolis contra pericula certare & laborare. Cùm verò humanum planè defuerit auxilium, docemur ex secunda parte historiæ fidenter cum Petro Christi implorare opem. Itaque cùm demergi cœpimus tempestate vel afflictionum vel perturbationum animi, Iesum inuocemus, & continuò porriget etiam nobis manum auxiliarem & extrahet nos. Porrò allegoricum prioris historiæ sensum pulchrè tractat Diuus Augustinus lib. de verbis Domini sermone 14. ferè in hunc modum: Quod Christo in montem ascendente ad orandum, Apostoli ex illius præcepto transfretantes tempestatem grauem passi sunt, significat quòd post Christi in cœlum ascensionem, Apostolorum qui à Christo mandatum acceperant deferendi Euangelium per mare ipsius seculi, *nauicula*, hoc est, Ecclesia multis esset persecutionum fluctibus, & quasi contrariis ventis impetenda. Labor autem Discipulorum in remigando, labores sanctæ Ecclesiæ designat, quæ inter vndas seculi aduersantes, & immundorum flatus spirituum, ad quietem patriæ cœlestis peruenire conatur. Quoniam autem Christus orat in excelso, ac videt suos contra contrarios Euangelio ventos laborare, turbari quidem potest Apostolorum nauicula, sed mergi non potest. Turbabitur autem, vsquedum ad eam rursum veniat Dominus, qui solus fluctus maris calcare potest, quod fit circa quartam noctis vigiliam, hoc est, in fine seculi, nocte huius mundi penè finita. Sed priusquam clarè à suis conspici & agnosci poterit, nouis terroribus in suo aduentu multos percellet, vsque dum omni caligine huius seculi discussa, ac omni metu sublato cum tempestatis sedatione, ab his qui sunt in nauicula adorabitur tanquam verè filius Dei. Nam in nocte huius seculi, cum ingruit aduersitatum procella, frequenter multis vsuuenit ita perturbari, vt res Christiana eis quasi phantasma quoddam esse videatur. Quod verò ad secundam historiæ partem attinet, quæ de Petro est, D. Hilarius intelligit typum fuisse promptitudinis Petri ad commoriendum Christo, & mox secutæ negationis ex metu. Quòd enim solus ex omnibus precari audet iuberi sibi vt ad Dominum super aquas veniat, designabat affectum voluntatis ipsius tempore passionis, quando præ aliis primus se obtulit ad commoriendum Domino, vt quem & solus penè iam captum secutus est, sed mox metu correptus mergi cœpit: & submersus fuisset, nisi gemitu & lachrymis Christi opem inuocasset, & inuocatam eam impetrasset. Sic & Theophylactus in Matthæum.

c ET CVM TRANSFRETASSENT, VENERVNT IN TERRAM GENEZARETH, *b* ET, &c.] Videntur quæ hic narrant Matthæus & Marcus non omnia eodem die contigisse quo Dominus cum suis applicuit, sed Euangelistas paucis

PP 3 com-

complexos fuisse, quæ variis diebus contigerunt, significantes quomodo iam in fide profecerit multitudo, quæ non iam ipsum in domos suas trahunt, nec precantur, vt priùs, manus impositionem, neque verbi iussum exigunt, sed tantùm fimbriæ contactum, idque fortè permoti exemplo eius, quæ sanguinis profluuio laborauerat. *Nos autem* (inquit Chrysostomus) *non solum fimbriam aut vestimentum Christi habemus, sed etiam corpus eius comedimus. Si ergo, qui fimbriam vestimenti eius tetigerunt, tantùm acceperunt virtutem, multo magis qui totum ipsum sument.*

DISSERIT DE MANDVCANDO PANE COELESTI.

IOANNIS 6. CAPVT LIX.

Altera die, turba quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum Discipulis suis Iesus in nauim, sed soli Discipuli eius abiissent: aliæ verò superuenerunt naues à Tyberiade iuxta locum vbi manducauerunt panem gratias agentes Deo. Cùm ergo vidisset turba, quia Iesus non esset ibi neque Discipuli eius, ascenderunt in nauiculas & venerunt Capharnaum quærentes Ipsum: Et cùm inuenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti? Respondit eis Iesus, & dixit: Amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa; sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis. Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem filius hominis dabit vobis. Hunc enim pater signauit Deus. Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus vt operemur opera Dei? Respondit Iesus, & dixit eis: Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille. Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, vt videamus & credamus tibi? quid operaris? Patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem de cælo dedit eis manducare. Dixit ergo eis Iesus: Amen, amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo, sed pater meus dat vobis panem de cælo verum. Panis enim verus est, qui de cælo descendit, & dat vitam mundo. Dixerunt ergo ad eum: Domine da nobis semper panem hunc. Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis vitæ, qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet in æternum. Sed dixi vobis, quia & vidistis me, & non creditis. Omne, quod dat mihi pater, ad me veniet, & eum qui venit ad me non eiiciam foras: quia descendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Hæc est autem voluntas eius qui misit me patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die. Hæc est enim voluntas patris mei qui misit me, vt omnis qui videt filium & credit in eum, habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis qui de cælo descendi, & dicebant: Nónne hic est Iesus filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, quia de cælo descendi? Respondit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare in inuicem. Nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à patre & didicit, venit ad me. Non quia patrem vidit quisquam, nisi is qui est à Deo, hic vidit patrem: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Ego sum panis vitæ. Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis de cælo descendens, vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur. Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum, Et panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Litigabant ergo Iudæi ad inuicem dicentes: Quomodo potest hic nobis suam carnem dare ad manducandum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus. Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet & ego in illo. Sicut misit me viuens pater, & ego viuo propter patrem, & qui manducat me, & ipse viuet propter me: Hic est panis qui de cælo descendit. Non sicut manducauerunt patres vestri manna & mortui sunt. Qui manducat hunc panem viuet in æternum. Hæc dixit in Synagoga docens in Capharnaum. Multi ergo audientes ex Discipulis eius, dixerunt: Durus est hic sermo, & quis potest eum audire? Sciens autem Iesus apud semetipsum, quia murmurarent de hoc Discipuli eiusr dixit eis: Hoc vos scandalizat? Si ergo videritis filium hominis ascendentem vbi erat prius? Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam. Verba quæ ego locutus sum vobis spiritus & vita sunt. Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus, qui essent credentes, & quis traditurus esset eum: Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à patre meo. Ex hoc multi Discipulorum eius abierunt retrò, & iam non cum illo ambulabant. Dixit ergo Iesus ad duodecim: Nunquid & vos vultis abire? Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes & nos credimus & cognouimus quia tu es Christus filius Dei. Respondit ei Iesus: Nónne vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est? Dicebat autem de Iuda Simonis Iscariote. Hic enim erat traditurus eum, cùm esset vnus ex duodecim.

ALTERA DIE, TVRBA QVÆ STABAT TRANS MARE, VIDIT QVIA NAVICVLA, &c.] Solus Ioannes historiam præcedentem continuat deducens eam ad sermonem illum sublimem de pane spirituali, cuius occasione coactus fuit præcedentia narrare. Quæ autem in huius capitis exordio narrat Ioannes de turba, ob id narrat, vt significet etiam turbam suspicari cœpisse Christum pertransisse pedibus suis mare quem sciebat naui non transisse, atque ob id occasione transnauigandi inuenta, accessisse ad quęrendum ipsum. Nec aliud in litera est obseruandum, nisi quòd *altera die*, positum est pro, postero die. Est enim Græcè ἐπαύριον. Deinde quòd pro, *gratias agentes Deo*, Græcè est εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, hoc est, gratias agente Domino. vt gratiarum actio non referatur ad turbam, de cuius gratiarum actione nihil priùs dictum est, sed ad ipsum Christum, quem supra dixit Ioannes egisse gratias. Certè vetera exemplaria, & Augustinus legunt non, *Deo*, sed Domino, & facilè à scriptore in ablatiuo, agente, addi potuit litera, s, eo quòd inconueniens putauit Deo tribuere gratiarum actionem. Addita est autem ab Euangelista illa pars, *gratias agente Domino*, vt significaret de qua panum manducatione loquatur. Præterea sciendum, in principio huius capitis mācum esse sermonem. Nam cùm illum nondum quiescere fecerit Euangelista, rursus aliunde incœpit dicens: *Cùm ergo vidisset turba*, &c. Est autem forma hæc abbreuiationis. Quod sequitur, *Aliæ verò superuenerunt naues à Tyberiade*, interlocutio est, quæ fecit vt sententia præcedente non absoluta, aliunde cogeretur sermonem incipere Euangelista.

ET CVM INVENISSENT EVM TRANS MARE, DIXERVNT EI: RABBI QVANDO HVC VENISTI? Rusticè, stultè & pueriliter interrogabant, tum quòd vanum quid ab eo petebant, cuius diuinas virtutes viderant, à quo proinde seria tantùm petere & grauia debuissent, tum quòd potiùs interrogare debuissent, quomodo huc venisti, quanquam quærendo, *quando huc venisti*, simul etiam intelligere quærebant, quomodo illò venisset. Nam ex tempore, quo aduenisset intellecturos se fortè putabant num pedes eò venisset an non. Amorem tamen, aut assentationem quandam hæc verba præ se ferunt, per hoc quòd *Rabbi* eum vocant. Itaque quoniam vanam quærebant quæstionē, ex cuius responsione nulla consecutura erat vtilitas, nec conueniebat ipsummet Dominum exponere modum quo eò aduenisset, non respondet Dominus quæstioni, sed facto eorum qui quærebant eum: & respondet parum blande, imò cum reprehensione, ne videretur capi eorum blanditiis, & vt eximeret animis eorum hesternam cogitationē, qua cogitauerunt eum rapere & facere regem, docens Ecclesiæ præsides non decipi suauitate verborum & assentatiunculis, nec semper eos ad auditores vti debere blandiloquentia, sed aliquando sermone obiurgatorio, & reprehensiuo opus esse, ad tangendum & excitandum eos, qui desides sunt & tardi. *Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia*, &c. In quibus verbis est nonnulla obscuritas, Primùm enim in eis videtur esse repugnantia. Si enim quærebant Iesum quia manducauerant ex panibus, ergo etiam, quia videbant signa. Deinde in principio sexti capitis dicit Ioannes de his turbis, *quòd sequebantur eum, quia videbant signa quæ faciebat super his qui infirmabantur*. Proinde commodè verba Domini sunt intelligenda, in hunc modum: *quæritis me*, non quòd signa videritis, & hinc persuasi sitis diuinam in me esse virtutem. & à Deo vobis missum doctorem, à cuius proinde doctrina & verbis vobis pendendum credatis. Hoc est enim quærere Christum propter signa, quærere illum propter diuinam eius virtutem, & auctoritatem quam miracula edita significabant. Significauit ergo Dominus turbas non requirere illum propter illum, sed propter seipsas, non propter spiritum, sed propter carnem. Sperabant enim illum semper in posterum sequentibus se prospecturum de alimento, vt iam fecerat. Sciendum tamen quòd in hac hominū turba, vt semper fieri solet, verisimile omnino sit fuisse bonos cum malis, fuisse quos desiderium Iesu, vt prophetæ & præconis diuinæ volūtatis, post ipsum traheret. Fuerunt item, qui, vt supra dixit Euangelista, ob signa, ipsum sequebātur, magis attracti tum miraculorum curiositate, tum carnis vtilitate, quàm studio religionis. Fuerunt denique quos solus venter impellebat ad sequendum Christum qui semel satiati ab eo sine commeatu, idem & postea fore sperabant atque ad hos peculiariter sermonē hunc vertit Dominus, quorum verisimile est plurimos in hac turba fuisse, quibus tanquam bonus medicus duplex remedium adhibet, dum & mentem ac cogitationem eorum detegit, significans se occulta cordis eorum cognoscere, ac proinde vanam esse illorum assentationem, & oportuna reprehensione à ventris cura eos auocare studet. Docemur autem & nos hac sententia, non quærere Christum propter temporale commodum, quemadmodum plerique faciunt. Quàm multi enim, inquit Augustinus, non quærunt Iesum, nisi vt illis benefaciat secundùm tempus.

OPERAMINI NON CIBVM QVI PERIT, SED QVI PERMANET IN VITAM ÆTERNAM.] Reprehensioni subiungit doctrinam, eamque oportunam. Nam occasione accepta à cibo corporis, quem illi quærebant, anagogen fecit ad cibum spiritualem, docens illū potiùs esse quærendum: quemadmodum Samaritanam occasione aquæ quam quærebat, instruxit de potu spirituali, docens pastores à corporalibus ad spiritualia auditores debere traducere, atque occasionem disserendi de spiritualibus venandam à corporalibus rebus circa quas versantur. Quod autem dicit, *operamini cibum*, hunc habet sensum: operam vestram & laborum huc impendite, non vt assequamini cibum pereuntem, sed cibum semper permanentem. Dicit autem, *operamini*, vt ad similitudinem cibi corporalis qui operādo acquiritur, loqueretur de cibo animæ, ac significaret labore, opera, & cura nostra parari cibum animæ, sicut paratur cibus corporibus. *Cibum qui perit*, illum vocat de quo Matth. 15. *qui in ventrem vadit, & in secessum emittunt*, qui proinde non potest in æternum satiare. *Cibus qui permanet in vitam æternam*, cibus est incorruptibilis, perducens ad vitam æternam. Vbi aduertendum, quòd non quemuis cibum animæ quærendum præcipit. Est enim quidam animæ cibus, qui non permanet in vitam æternam, vt laus hominum, ac scientia humana, aut veritas non perducens ad vitam æternam. Porrò quoniam Christus præcepit operari, & non vult operari cibum qui perit, hoc est corporalem, quidam hinc intellexerunt non esse laborandum pro cibo corporali, hoc Domini verbo abutentes ad prætextum suæ pigritiæ, cùm Paulus contra-

contrarium facto & verbo docuerit, laborans pro victu manibus suis, & dicens: *Qui furabatur, iam non furetur, magis autem operetur manibus suis, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.* Et, *Si quis non vult operari, nec manducet.* Proinde commodè dictum Saluatoris accipiendum est, vel hoc modo: Operamini non tam cibum qui perit, quàm eum qui permanet. Aut, quod in idem redit, *operamini*, hoc est, toto pectore & animo curate non cibum perennem, sed cibum permanentem. Voluit enim Dominus his verbis non interdicere curam corporalis cibi, sed docere præponendum illi esse curam spiritualis, & illum obiter curandum: hunc autem puro animo quærendum, atque vt fidem omnium operationum, quomodo hi contra quos hæc dicit, quærebant cibum pereuntem. Vt autem scirent à quo cibum hunc quærere deberent, *Quem filius hominis dabit vobis*, de se modestè loquens in tertia persona: & filium hominis nominans, ac significans se non venisse ad pascendum corpora, sicut illi quærebant ab eo pasci, sed ad pascendum mentes. Et quoniam mirari poterant audientes, quomodo ipse, qui *filius hominis*, hoc est, homo erat, posset dare cibum permanentem in vitam æternam, subiicit: *Hunc enim pater signauit Deus.* In qua sententia verbum, *signauit*, tripliciter potissimùm exponitur. Augustinus enim intelligit, *signauit*, hoc est, signo aliquo ab aliis separauit, videlicet vngens eum oleo spiritus præ participibus suis. Cuicunque enim rei signum additur, ob id additur, ne cum aliis confusa dignosci non possit. Itaque sic sententiam hanc cum superiori coniungit Augustinus: Nolite me contemnere, quia filius hominis sim: sic enim sum filius hominis, vt Deus pater me signauerit, hoc est, proprium aliquid dederit quo ab aliis separaret, & agnosceret hominum reliquorum esse saluator. Verùm dictio Græca non simpliciter significat signare, aut signo aliquo notare. Est enim hic rursum ea dictio, quæ suprà capit. 3. Ioannis, ἐσφράγισεν, hoc est, sigillauit, quod Cyrillus hoc loco sic intelligit, vt significetur patrem filio dedisse omnimodam secum identitatem, quomodo signaculum simile est sigillo imprimenti, ac filium veluti signaculum esse patris, quomodo dicitur à Paulo *esse splendior & figura substantiæ eius.* Chrysostomus verò simplicius interpretatur, sigillauit, hoc est, veluti sigillo suo apposito, voce sua cœlesti & miraculis confirmauit & declarauit authoritatem eius, ostendens quis sit, & quòd possit dare cibum hunc permanentem. Quæ interpretatio, & accommodatior est ad mentem Euangelistæ, & magis conuenit illi loco prædicto, vbi hoc verbum priùs similiter positum fuit à Ioanne.

Ephes. 4. — 2. Thess. 3. — D. August. — D. Chrys.

DIXERVNT ERGO AD EVM, QVID FACIEMVS, VT OPEREMVR OPERA DEI? RESPONDIT IESVS, &c.] Pro *faciemus*, Græcè est, ποιοῦμεν, quod interpres accepisse videtur, vt sit futurum secũdum. Sed quoniam huiusmodi circumflexa verba carent futuro secundo, quidam & alii accipiunt, vt sit præsentis temporis, *facimus*, quod tamen exponi debet per, facere poterimus. Nihil quidem de operibus Dei, hoc est, Deo gratis, operandis Dominus dixerat, sed tantùm de operando cibo permanente, & tamen hi inferunt, *quid faciemus vt operemur opera Dei?* siue quia intellexerunt Dominum illis verbis exigere opera Dei, quasi illa sint cibus permanens in vitam æternam, siue potiùs quia intellexerũt ex eo quòd dixit operandum cibum permanentem, hoc est, opere & labore curandum illum cibum, non posse cibum illum operari & curari operibus humanis, sed operibus diuinis. Nã huic intelligentiæ consonat responsio Domini, qua significatur non quòd opus Dei sit cibus permanens, sed quòd opere curatur & acquiritur cibus permanens, qui est Christus. Obseruandum autem quòd Iudaico more de operibus quærunt, vt quæ sola ferè lex Moysis exigit, quæ ob id à Paulo dicta est lex factorum & operum. Et quanquã accipi possit hæc quæstio simplici animo proposita, ac studio discendæ veritatis facta, Cyrillus tamen intelligit eam non ex bono animo, nec ex discendi cupiditate, sed ex arrogantia potiùs prodiisse, ac quasi omnia scirent, & nihil sibi discendum restaret, ita rogasse, quasi dicant: Satis nobis præcepta Moysis sunt, non minus scimus, quàm oporteat illos scire, qui Dei opus facere volunt: quid igitur nouum & inauditum nos docere poteris, quod in scripturis dictum non sit? Hic sanè intellectus etsi non sit necessarius, bene conuenit responsioni Christi, qua docet de opere quodam Dei, de quo nõ ita docuit Moyses. Quoniam ergo Dominus suprà dixerat operãdum esse cibum, & illi de operibus Dei quæstionem intulerunt, bene Dominus imitatus eorum quæstionem respondet: *Hoc est opus Dei*, &c. Illi quidem de operibus Dei quæsierunt, Dominus verò singulatiter de vno opere Dei respondet, per quod lex Euangelica, quæ lex fidei dicitur Paulo, secernitur à lege Mosaica, quæ factorum & operũ dicitur. Perinde ergo est ac si dixisset: Non illa sunt opera quæ Deus à vobis nunc potissimũ exigit, quæ Moyses vobis præcepit de circuncisione, victimis & cæremoniis, sed hoc est singulariter Dei gratum opus, hoc peculiariter nunc à vobis exigit, vt credatis in eum quem misit ille. Credere enim opus Dei in proposito dicitur, non ob id quòd fides Dei sit donum (nam hoc non seruit proposito) sed quia illud Deus exigit, & illi gratum est. Singulariter autem opus fidei exigit, cùm alia multa etiam sint Euangelicæ legis opera. Primùm quia, vt dictum est, opus fidei secernit legem Euangelicam à lege Mosaica, cuius hi erant obseruatores & admiratores, cum quibus Dominus loquebatur. Deinde, quia fides est primum opus Euangelicum, quo operamur & curamus nobis cibum permanentem in vitam æternam. Nam de huiusmodi opere erat hic quæstio, non de quouis opere Dei. Et postremùm, quia fides vt est fundamentum omnium operum Euangelicorum, ita omnia huiusmodi opera in se quodammodo includit. Loquitur enim Dominus proculdubio de fide quæ per dilectionem operatur. Dicit autem non, vt credatis in me, sed potiùs, *vt credatis in eum quem misit ille*, non solùm modestiæ causa, sed etiam vt rationem fidei in se indicet. Ideo enim in Christum credendum, quia illum pater misit.

DIXERVNT ERGO EI: QVOD ERGO TV FACIS SIGNVM ET VIDEAMVS, &c.] Rursum Iudaico more signum petunt: & cùm iam mirabile signum multiplicatione panum vidissent, tamen illud extenuantes, & cõparantes cum miraculo, quo Moyses pauit Israelitas in deserto, non putant illud esse sufficiens ad hoc, vt credant ipsi sicut crediderunt Moysi. Est ergo sensus iste: Vis vt nos qui Moysi credimus etiam tibi sicut illi credamus, ac vt magistrum à Deo datum

tum recipiamus? Quod ergo tu facis signum authoritatis tibi à Deo traditæ declaratiuum: quid ita præclarum operaris, vt videntes tibi adesse Deum omnibus verbis tuis fidem habeamus? Pauisti quidem semel quinque milia è quinque panibus & duobus piscibus: verùm à Moyse circiter sexies centena patrum nostrorum milia alita sunt totis quadraginta annis, idque non communi pane, sed qui, vt testatur scriptura, fuit cœlestis panis ac de cœlo depluttus. Tale nihil adhuc tu designasti. Meritò itaque Moyses apud nos honoratur, & recipitur, nec adhuc videmus quare tibi sicut illi credendum sit, maximè cùm illius præcepta mutare studeas, & nouam nobis doctrinam inferre, teque illo maiorem haberi velis. Ex his apparet quàm verè dixerit Saluator, hos ventris gratia se quæsisse. Significat enim se cupere vt otiose cum Domino vagari possint, & ab ipso sine labore pasci, sicut olim populus in deserto quadraginta annis fuit alitus. Rursum apparet eos qui hæc quærebant, alios fuisse ab illis qui suprà viso miraculo dixerunt, *Hic est verè propheta*, &c. Aut certè pro vulgi instabilitate, cùm iam saturitas illa præteriisset, & à Domino iam reprehenderetur, vitio eorum detecto, à priori sententia & opinione excidetunt. Porrò, *manna*, vox est Chaldæa. Nam Hebraicè dicitur Man, quo nomine appellatus est cibus ille, quo Hebræi aliti sunt in deserto quadraginta annis, eo quòd cùm primùm cibus ille à populo visus esset, dixerant Man-hu. Quod dupliciter intelligi potest. Primò, vt Man-hu sit idem quod, quid hoc, scilicet est pro Man-hu, interiecta litera Num emphoniæ gratia. Quem sensum in sua versione secutus est Diuus Hieronymus, qui explanationis gratia de suo adiecit: quod significat, quid est hoc? Altero modo, vt sit idem quod, donum hoc, vel donum est. מנ Man à verbo מנה Manac deriuari potest, quod donare significat, vt intelligatur populus rei nouæ, & non cognitæ generale nomen indidisse, vocans eam donum, Dei, scilicet. Veruntamen cùm ratio impositi nominis iuxta, literam accepta sit ab ignorantia, ideoque prior expositio proximior vero videtur. Cùm autem hi dicunt, *sicut scriptum est: Panem de cœlo dedit eis manducare*, alludunt ad illud Psalmistæ: *Pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis.*

Manna quid significet.

D. Hieron.

Psalm. 77.

DIXIT ERGO EIS IESVS, AMEN AMEN DICO VOBIS: NON MOYSES DEDIT, &c.] Crassa hæc, & ingrata populi responsio non defatigauit Iesu mansuetudinem, ab alliciendis eis ad cognitionem rerum spiritualium. Nec indignatus Dominus Moysen sibi præponi obiecit quæ dicere potuisset, nimirum quòd Moyse maiora miracula fecisset, quodque scriptura nusquam Moysi miraculum illud Mannæ tribuit, sicut illi se tribuere significabant, nec componit miraculum à se factum, cum manna Mosaico, sed his omnibus omissis, salutis eorum magis auidus, quàm propriæ gloriæ, occasione acceptâ ex verbis quærentium, aggreditur explicatius tractare de cibo illo qui permanet in vitam æternam. Itaque quoniam tanti faciebant vetus illud manna, vel ob id quòd in scripturis vocetur panis cœli, contrà Dominus illud externat, & deprimit in corparatione panis, quem pater iam mundo offerret, cumque solita asseueratione, vt de re graui ac probè animaduertenda locuturus respondit: *Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cœlo*, hoc est, panem verè cœlestem, quique propria locutione è cœlo datus & descendisse dici possit. Non enim Dominus negare hic voluit quin Moyses dederit illum panem, quem Psalmographus vocat panem cœli, quanuis id negare potuisset: sed quòd ille panis non verè fuerit è cœlo: impropriâ autem locutione, & cœlo datus dicatur, quia, scilicet ex aëre pluebat, quomodo volucres aëris, aues cœli dicuntur. Hoc enim voluisse patet ex aduersatiua, *sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Inde enim patet priùs Dominum negare voluisse, Moysen dedisse panem de cœlo verum. Idem significat articulus apud Græcos appositus τὸν ἄρτον. hoc est, illum panem è cœlo, insignem, scilicet, & verum, quique verè è cœlo dici possit. Porrò cùm dicitur, *Panem de cœlo verum*, adiectiuum, *verum* posset referri quidem ad totum illud, *panem de cœlo*, vt significetur hunc panem verè, ac propriè esse è cœlo, cùm manna tantùm putatiuè, & impropriè esse è cœlo: sed melius refertur tantùm ad panem, vt sit sensus: panem de cœlo, panem inquam verum, vt significetur solum panem de cœlo, esse verum panem. Hunc enim sensum significat apud Græcos articulus appositus τὸν ἀληθινόν. *Verum* autem hic dicitur, non vt opponitur falso, nam & manna hoc modo fuit verus panis, sed vel vt opponitur figurato, & vmbratili, quomodo accepisse videtur Augustinus, dum scribit in hunc locum sic: *Sed quem panem? Fortè manna: Non, sed quem significabat manna, ipsum, scilicet Dominum Iesum.* Vel potiùs, vt opponatur imperfecto, & ei quod solùm per participationem est aliquale: quomodo Ioannis vltimo Christus dicitur verus filius Dei: & mox postea Dominus dicit carnem suam verè esse cibum, & sanguinem suum verè esse potum: quomodo item se postea vocat vitam veram. Panem enim verum separare vult à pane quouis corporali, qui imperfectè tantùm panis est, & conditionem panis, nempe viuificare, imperfectè habet.

D. August.

PANIS ENIM VERVS EST QVI DE COELO DESCENDIT, ET DAT VITAM MVNDO.] Græci non habent, *panis verus*, sed *panis enim Dei est*, quomodo & vetustissima habent exemplaria Latina, & inter recentiores Dionysius. In Augustino semel est, *panis verus*, & mox *panis Dei est*: Si legatur, *panis Dei*, iam hac sententia declaratur, quòd dixit solum patrem dare panem de cœlo, verum panem, quia scilicet panis qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo, non potest dici panis quàm Dei qui est in cœlo, non potest dici panis humanus aut terrenus, sed tantùm diuinus. Si legatur, *panis verus est*, explicantur conditiones panis veri quibus distinguitur à manna & quouis cibo corporali. Explicantur autem conditiones duæ. Altera, cum dicitur, *qui de cœlo descendit.* Nam manna nec est è cœlo propriè sed aere, nec descendit propriè sed datum tantum dicitur, à cœlo, cum descendere propriè sit eorum quæ per se mouentur. Altera, cum dicitur, *& dat vitam mundo*, per quæ verba etiam dupliciter separatur panis Dei, & panis verus à manna, & multo magis à quouis alio corporis cibo. Et primò quidem per illud quod dicit, *dat vitam*, absolutè, scilicet & cælestem, sicuti è cœlo descendit. Manna enim & quiuis alius corporis cibus, non dat absolute vitam, sed tantùm in habentibus vitam conseruat.

Panis cœlestis dignior manna.

ſeruat eam ad tempus: nec perditam poteſt reſtituere, aut à morte æterna præſeruare, & ſi quomodo dici poſſit dare vitam, non dat vitam quæ abſolutè ſit vita. Panis autem cœleſtis, de quo Dominus loquitur abſolutè dat vitam: tum quia non habentibus vitam, dat vitam, tum quia à morte præſeruat in æternum, ac vitam largitur, quæ verè vita ſola eſt, æternam, ſcilicet & cœleſtem. Ad hanc enim ſecundam rationem Dominum reſpexiſſe patet ex eo, quòd declaraturus poſteà quomodo panis iſte verus det vitam, & non manna. *Patres*, inquit, *veſtri manducauerunt manna, & mortui ſunt. Hic eſt panis de cœlo deſcendens*, &c. Secundò, ſeparatur panis verus à manna, per hoc quòd addit, *mundo.* Nam manna non mundo, ſed vni populo Iſraël datum eſt in cibum: panis autem verus, vniuerſo mundo, hoc eſt, omnibus electis per vniuerſum orbem diſperſis. Non enim hìc mundus accipitur, quemadmodum ibi: *Non rogo pro mundo*, &c: *Nolite mirari ſi odit vos mundus*, pro impiis, ſcilicet, mundanis hominibus, ſed vel pro vniuerſa hominum multitudine, vel pro electis in vniuerſo mundo exiſtentibus quemadmodum ibi: *Sic Deus dilexit mundum*, &c. Inter duas autem iſtas panis veri conditiones, prior cauſa eſt ſecundæ. Ideo enim panis aliquis dat vitam mundo, quia è cœlo deſcendit.

DIXERVNT ERGO AD EVM: DOMINE, SEMPER DA NOBIS PANEM HVNC, &c.] Quomodo Samaritana, cui dictum eſt: *Qui biberit ex hac aqua, non ſitiet vnquam*, ſecundùm corpus illud accipiens, & carere indigentia volens, dicit: *Domine da mihi de hac aqua*, ſic & iſti ſenſibilem adhunc panem ſomniantes, dicunt: *Domine, ſemper da nobis panem hunc* qui reficiat, & non deficiat. Carnaliter enim eos intelligere patet, tum ex eo quòd non ſemel, ſed ſemper eum ſibi dari poſtulant: tum ex eo quòd poſtea dicit Dominus eos non credere. Vnde rurſum conſtat verè Dominum priùs eis exprobraſſe curam ventris. Petunt autem hunc panem ſibi dari à Domino, cùm tamen priùs Dominus dixiſſet, *pater meus dat vobis*, quia intellexerunt patrem dare per filium, maximè quia priùs dixit, *quem filius hominis dabit vobis*, &c.

DIXERIT AVTEM EIS IESVS: EGO SVM PANIS VITÆ, QVI VENIT, &c.] Quoniam auidè panem de quo Dominus loquebatur petebant, & Dominus in hac turba ſciebat eſſe electos, qui cum fructu ſe audirent, etſi ſciret quoſdam deriſuros quæ diceret, cœpit iam apertè dicere, & quis ſit ille panis cœleſtis, & quo pacto eius poſſent fieri compotes. *Ego* (inquit) *ſum panis vitæ*, hoc eſt, panis verè viuificans, & vitam veram largiens. Eſt enim Hebraica phraſis. Declaraturus autem ſe eſſe panem, & modum item aperire volens quo panis hic obtineri poſſit, ſubiicit: *Qui venit ad me, non eſuriet*, &c. Quaſi dicat Quicunque alius panis, non eſt panis vitæ abſolutè, nec eſt panis verus, quia non tollit abſolutè famem, non tollit ſitim in æternum, ſed tantùm ad horam: ego verò tollo famem abſolutè, quia in æternum. Cùm autem conuenientia ſermonis videretur exigere, vt diceret, *qui manducat me, non eſuriet*, dicit hoc in principio, *qui venit ad me, & qui credit in me*, vt abſtraheret auditores à cogitatione panis corporalis, & à cogitatione manducandi & bibendi corporaliter, & erigeret eos ad

A cogitandum, & panem de quo loqueretur eſſe ſpiritualem, & manducationem eſſe ſpiritualem: Cumque priùs dixiſſet, *qui venit ad me*, poſteà dicit, *qui credit in me*, vt exponat quid ſit venire ad ipſum, nimirum credere in ipſum, vt ſatis patet ex ſequentibus. Et cùm tantùm dixiſſet ſe eſſe panem vitæ, non autem potum, declarat tamen ſe nō tantùm tollere famem, ſed etiam ſitim, vt intelligamus ea quæ ſunt diuiſa in alimētis corporalibus, vnita eſſe in alimento ſpirituali: nec eſſe hìc eam alimentorum diſtinctionem, ſed panem vitæ ſecum adferre plenam ſatietatem. Quomodo autem credens in Chriſtum non eſuriet nec ſitiet in æternum, ſatis patet ex his quæ dicta ſunt circa cap.

B Ioan. 4. in cap. Concordiæ 13. circa illud: *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* Non eſuriet enim nec ſitiet fidelis, quia nullus ad veram vitam neceſſarii inopiam habebit, vel in hac, vel in futura vita. Deinde, qui cognito Chriſto & bonis quæ per ipſum eſt aſſecuturus, nihil prætereà magnopere deſiderabit, ſed in Chriſto & bonis ipſius conquieſcet appetitus ipſius. Solus enim ipſe eſt, qui poſſit appetitui hominis ſatisfacere plenè.

SED DIXI VOBIS, QVIA ET VIDISTIS ME: ET NON CREDITIS.] *Creditis*, habent condices emendatiores, non autem, credidiſtis,

C conſentientibus Græcis, quæ habent πιστεύετε. Quoniam autem nuſquam legitur Dominus Iudæis dixiſſe, vidiſtis me & non creditis: hinc quidam hanc ſententiam ſic intelligunt: Sed hæc nunc locutus ſum vobis, propterea quòd quãquam videritis me, non tamen creditis adhuc in me. Verùm hæc intelligentia vt eſt extorta, ita non facilè apparet quomodo hæreat cum præcedentibus. Proinde rectiùs intelligitur Dominum ſignificare voluiſſe, dixiſſe ſe priùs illis quòd vidiſſent illum, nec tamen crederent. Et ſi quæratur quando id dixerit illis: dici poteſt, dixiſſe quidem illum ipſis aliquando etſi ſcriptum non ſit. Aut tunc dixiſſe illis, cùm diceret, *quæritis me non quia vidiſtis ſigna*, &c. Hoc enim erat dicere, vi-

D *diſtis me, & non creditis.* Senſus ergo hic eſt: Petitis à me dari vobis panem vitæ qui è cœlo deſcenderit, hunc iam vobis præſentem credendo quiſque accipere poteſt, ſed vos ideo non accipitis, quia, vt & aliàs dixi vobis, vidiſtis me; nec tamen creditis in me. Quòd autem dicit, *vidiſtis me*, non ſimpliciter de viſione corporali eſt accipiendum, ſed quomodo poſteà cùm dicitur: *vt omnis qui videt filium, & credit in eum*, &c. de viſione potiùs tali quæ non eſt, ſine viſione mentis, qua ex factis ipſius & doctrina ſatis aduertebant, aut aduertere debeant eum eſſe dignum fide, eum eſſe à Deo miſſum ac filium Dei.

E OMNE QVOD DAT MIHI PATER AD ME VENIET, ET EVM QVI VENIT, &c.] Dixerat ſe panem, & ſe ſaturare venientes ad ſe, hoc eſt, credentes, ipſos verò non credere: nunc exponit qui ad ipſum ſint venturi, & quomodo fit vt quidam veniant, indicans per hoc etſi non illi crederent, non defuturos tamen, qui crederent, & cauſam quare illi non crederent ſignificans, nimirum quòd non eſſent dati filio à patre. *Omne* (inquit) *quod dat mihi pater, ad me veniet.* Abſolutè & in neutro genere dicit, *Omne*, vt generalior eſſet ſermo & oſtenderet plenitudinem fidelium. Patrem autem dare aliquos filio, eſt ab

æterno

æterno eos prædestinasse in numero electorum, & in tempore eos vocare inter electos & filios Dei. Hi ergo proculdubio venient ad Christum, nec alii præter hos ad Christum fide & dilectione perseuerante venire possunt. *Quos enim prædestinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit.* Sicut autem prædictis verbis significauit infallibile esse donum patris, ita frequentibus, significat infallibilem esse expectationem venientium ad se: *Et eum* (inquit) *qui venit ad me, non eiiciam foras*, vel, vt habent Græca, *non eiicio foras*, hoc est, non abiicio à me, mea cura non destituam, sed suscipiam, alam, viuificabo, & saturabo. Non ergo solùm loquitur de illa eiectione, quia in nouissimo die eiicientur impii foras in tenebras exteriores. Itaque hac Domini doctrina ex duabus pendere docetur, quòd quis ab ipso recipiatur, saturetur, ac viuificetur: & primùm ex dono patris quod consistit in sola Dei gratia, & non in libero nostro arbitrio: secundò, ex fide hominis in Christum qua itur ad ipsum, quæ consistit in nostra voluntate. Quò autem venientes & credentes in Christum securi sint de sua receptione, subiicit in illius confirmationem: *Quia descendi de cœlo non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.* Hinc ergo patet quod non reiecturus sim eos, qui dati mihi à patre venerint ad me, cùm voluntas eius sit vt tales recipiam. Illud, *non vt faciam voluntatem meam*, &c. quomodo sit intelligendum, dictum est in cap. Concordiæ 36. circa illud Ioannis *Non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*

HÆC EST AVTEM VOLVNTAS EIVS QVI MISIT ME PATRIS VT OMNE, &c.] Plerique libri in duabus sequentibus sententiis habent, *enim*, quidam in priori sententia habent, *enim*, & in *secunda*, autem. Augustinus verò contrà in priori habet, *autem*, in secunda, *enim*, quomodo & reperi in antiquis Bibliis manu descriptis, atque in Dionysio. Græca vtrobique habent δὲ, autem. Et omnino necesse est in priori sententia legere, *autem*, quia est subsumptio sub præcedenti generali sententia, ita vt huiusmodi syllogismum hìc indicet Saluator: Veni è cœlo vt faciam voluntatem patris mei, *sed voluntas eius est: vt omne quod dedit mihi non perdam*, hoc est, non sinam perire, sed recipiam, & resuscitem in nouissimo die: ergo omne quod tamen à patre venerit ad me, recipiam & non abiiciam foras. Est autem Hebraica locutio in illo, *omne quod dedit mihi non perdam ex eo*, pro eo quod est, ex omni eo quod dedit mihi non perdam aliquid. Peculiariter autem resurrectionis per se præstandæ facit mentionem, & hìc, & frequenter in sequentibus, tum quòd in resurrectione demum electorum consummatio, & vita ex omni parte beata expectatur: tum vt occurrat cogitationi, qua quis cogitare posset, quomodo dicat nihil perire eorum, quæ pater illi dedit, & vitam æternam credentibus promittat, cùm illi tamen nihilominus moriantur. Itaque significat eos sic habere vitam æternam, vt iam quidem viuant secundùm spiritum, & licet secundùm corpus moriantur, aut potiùs dormiant, tamen resuscitandi sint in nouissimo die, quando iam secundùm spiritum simul & corpus, victuri sunt in æternam fœlicissimam vitam, ita vt ob spem istam resurrectionis, corporalis eorum mors non sit verè mors dicẽda: nec possit verè eorum dici interitus, sed potiùs somnus. Dicitur autem dies resurrectionis & iudicii, *dies nouissimus*, quia ille erit finis temporis, iuxta illud: *Iurauit per viuentem in secula seculorum, quia non erit amplius.* Cæterùm cùm subditur, *Hac est autem*, vel, *Hæc est enim voluntas patris mei*, &c. explicatio est & repetitio præcedentis sententiæ, differens ab illa in hoc, quòd in illa explicatur voluntas patris respectu datorum à patre: in hac verò respectu venientium ad Christum, hoc est. credentium in illum. Dixerat enim superiùs duo: *Omne quod dat mihi pater, ad me veniet, & eum qui venit ad me:* &c. Obseruandum autem in hac sententia, pro, *qui videt*, Græcè esse ὁ θεωρῶν, quod non simpliciter videre, sed considerare, contemplari & peruidere potiùs, significat. Significatur enim ipsum videre filium esse causam fidei: sed non simpliciter videre filium, sufficiens est causa fidei, verùm probè illum & quæ illius sunt considerare & contemplari, hoc demum ad fidem adducit. Annotandum & illud, quòd pro futuro indicatiui, quod hìc vertit interpres, *& ego resuscitabo eum*, rectiùs verti posset futurum optatiui, quemadmodum in præcedenti sententia, *& ego resuscitem eum*: vt ἀναστήσω, quod est hic, Græcis, non sit futurum indicatiui, sed aoristus subiunctiui, quemadmodum in præcedenti sententia.

MVRMVRABANT ERGÒ IVDÆI DE ILLO QVIA DIXISSET: EGO SVM PANIS VIVVS, &c.] Græca non habent: *viuus*, hoc loco, sed tantùm: *Ego sum panis.* Et mox postea: *Nonne hic est filius Ioseph*, habent vnam dictionem amplius quàm nos: *Nonne hic est Iesus filius Ioseph?* Nomen enim Iesu velut plebei hoc loco additum est per contemptum, quemadmodum & apud nos vulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine. Itaque in antiquo quodam exemplari manu descripto reperi abesse nomen, *viuus*, & adesse nomen *Iesus*, quemadmodum & quidam testatur se in plerisque antiquis inuenisse. Sic & inuenitur in Dionysio, authore licet recentiore. Iudæi ergo (nam hic etiam Galilæi vocantur Iudæi) vt erant carnales, & spiritualium rerum minimè capaces, cum intelligeret ademptam esse spem pastus corporalis, cuius spe hactenus ferebant, sermonem, vertuntur ad calumniam & murmur: cumque priùs eum recepissent pro expectato Messia, & regem eum facere voluissent: iam velut humilem contemnunt nec aliud possunt credere eum esse quàm purum hominem communi more genitum, cùm obædita ab eo miracula meritò credere debuissent eum plus quàm hominem fuisse, aut saltem eum talem fuisse, qui mentiri non posset, nec vellet, cuius proinde verba, etiam non intellecta, humiliter essent suscipienda, & intelligentia eorum requirenda. Adhuc tamen ob recens signum eum venerantes, non manifestè ei contradicebant, sed murmurando inter se suam ostendunt turbationem. Porrò cùm dicitur: *Murmurabant de illo quia dixisset*, illud, *de illo quia dixisset*, dupliciter potest. Accipi. *vel de illo*, scilicet Domino, vt sit sensus murmurabant inter se propter Dominum, eo quòd dixisset. *Vel de illo*, hoc est, propter illud quod dixisset, &c. Ex eo autem quòd Euangelista dicit hos inter se murmurasse, intelligi potest, quãuis hos si necesse, fuisse inter istos qui à patribus Domini steterint, sicut & eo quòd sequitur, *litigabant ergo Iudæi ad inuicem*, significatur alios aliis

aliis fuiſſe aduerſarios, nimirum aliis pro Domino, aliis contra Dominum loquentibus. Hoc primùm fiebat ſubmiſſius, indè Euangeliſta illud vocauit murmur: poſteà incaluit contentio, quam vocauit litem & certamen.

RESPONDIT ERGO IESVS, ET DIXIT EIS, NOLITE MVRMVRARE IN INVICEM, &c.] Compeſcit Dominus murmur Iudæorum, ſubiungens neminem credere poſſe in ſe, niſi cui hoc à patre datum fuerit, vt ſic qui pro ipſo erant, ſcirent ſe non debere contendere cum infidelibus, & infideles ſcirent cauſam quare non poſſent capere verba eius, ſed contra eum murmurent. *Nemo*, inquit, *poteſt venire ad me*, hoc eſt, credere in me, *niſi pater meus* ſui ſpiritus afflatu *traxerit eum ad me.* Porrò ex verbo, *traxerit*. Manichæi & omnes qui librum hominis arbitrium impugnant, deſumũt argumentum ſui erroris, probare ex eo volentes, nihil in nobis eſſe ſitum, ſed omnia in eo tantùm qui trahit nos. Verùm quid hoc loco ſit trahere, Dominus ipſe mox exponit, cùm ſubiicit: *Omnis qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me.* Audire ergo à patre, & ita audire vt homo perdiſcat, id eſt, eum trahi à patre. Quòd ſi homo venit ad Chriſtum, & tum venit cum à patre audierit & didicerit Chriſtum, vtique ſuo libero arbitrio, ſuaque ſponte venit, non minus quàm cùm aliud quippiam amplectitur de quo, *audiuit, & didicit*, hoc eſt, certò cognouit ſibi vtile fore. Non trahit igitur pater ad filium homines, velut homo ſaxum aut ſignum poſt ſe trahit, ita vt (ſi modò ſacra prophanis componere licet) Herculem Gallicum fabulæ memorant homines extraxiſſe catenis ab eo eius pendentibus, & auriculis hominum infixis, ſed iis laxis quo ſignificabatur illos ſolitos fuiſſe attrahi oratione Herculis perſuaſos, ac ita perſuaſos, vt iam vltrò accurrerent. Vt igitur nemo perſuadet certis quàm Deus, ita nemo verius debet dici homines attrahere, & attrahere ſimul liberiores & lubentiores. Quò enim certius & plenius hominibus vtilitas ingens in re aliqua oſtenditur, eo redduntur animo in eam rem proniores & ardentiores. Quare cùm pater ſuo ſpiritu monſtrat mentibus hominum Chriſtum eſſe hominum Saluatorem, & in eo æternam hominum fœlicitatem ſitam eſſe, vt non poſſint non cupidiſſimè illum amplecti, trahit quidem eos, & potenter ſanè, ſed ſimul tam liberè, vt in nullam rem ſua ſponte ferantur cupidius. Pulchrè quoque Auguſtinus oſtendit hoc loco quomodo pater trahit homines ad filium. *Si*, inquit, *Poetæ dicere licuit, Trahit ſua quemque voluptas, non neceſſitas, ſed voluptas: non obligatio, ſed delectatio; quanto fortius nos dicere debemus trahi homines ad Chriſtum, qui delectantur veritate, delectantur beatitudine, delectantur iuſtitia, delectantur ſempiterna vita, quod totum Chriſtus eſt?* Et poſt quædam: *Ramum*, inquit, *oſtendis oui, & trahis illam. Nuces puero demonſtrantur, & trahitur. Si ergo iſta quæ inter delicias corporales & voluptates terrenas amentibus reuelantur, trahunt, quoniam verum eſt, trahit ſua quemque voluptas con trahit reuelatus Chriſtus à patre?* Hæc ille. Sciendum tamen quod hæ ſimilitudines non planè declarant quomodo pater trahat ad filiũ. Non enim trahit tãtum oſtendendo, & docendo quod omnes deſiderant, aut ſuadendo, & perſuadendo ſicut homo, ſed etiam efficaciter excitando mentem hominum ad credendum in Chriſtum, & amandum eum. Eo

D. *Auguſt.*

enim diſtinguitur ab homine qui ſermone & prædicatione trahit ad Chriſtum. Vnde Saluator poſtea repetens hanc ſententiam, pro eo quod hic dixit, *niſi pater meus traxerit*, dicit, *niſi fuerit ei datum à patre meo. Propterea* (inquit) *dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum à patre meo.* Ergo quem pater trahit ad Chriſtum, illi dat vt veniat ad Chriſtum. hoc eſt, vt credat in eum. Excitat ergo eius mentem, infundẽs illi fidem. Vnde Auguſt. libr. 1. contra duas epiſtolas Pelagianorum capit. 19. *trahitur miris modis, vt velit, ab illo qui nouit intus in ipſis hominum corporibus operari, non vt homines, quod fieri non poteſt, nolentes credant, ſed vt volentes ex nolentibus fiant.* Hæc ille. Hoc modo trahi à Deo quærit ſponſa in Canticis dicens, *Trahe me, poſt te curremus.* Hoc & Chriſtus ſe tracturum dicit poſtea, *Cum*, (inquit) *exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.* Hic autem patri tribuitur attractio tanquam omnium bonorum primo fonti & auctori, iuxta illud: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum.* Rurſum autem hìc obſeruanda duo illa verba, *venit* & *traxerit*. Illud enim apertè oſtendit libertatem arbitrii in credendo: hoc verò, ſignificat diuinam gratiam præcedentem omnem noſtram voluntatem, & multo magis omne meritum. Non enim ait, inquit Auguſtinus loco quo ſuprà, niſi pater meus duxerit eum, ne illic aliquo modo intelligamus præcedere voluntatem. Quis enim trahitur ſi iam volebat? Et tamen nemo venit niſi velit. Proinde conuenienter, vt ex dictis patet Dominus hic vſus eſt verbo trahendi. Illo enim ſignificatur & gratuita Dei benignitas, omnem noſtram voluntatem & meritum præueniens: & gratiæ diuinæ efficacia, quæ ex nolentibus facit volentes: & noſtræ naturæ infirmitas ac grauitas ad inferiora ſemper deprimens. *Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit ſenſum multa cogitantem.* Proinde ſicut corpus graue vt aſcendat, ſurſum trahi debet: ita & nos vt ad Chriſtum & cœleſtia eleuemur, trahi debemus cœleſti gratia. Obſeruandum item quòd non dicitur ſolum. Nemo venit ad me, ſed, quod magis commendat gratiæ diuinæ neceſſitatem. *Nemo poteſt venire ad me*, quod tamen intelligi debet de potentia propinqua, quæ, ſcilicet, eſt elicitiua actus, & cui nihil deeſt niſi executio actus. Nam alioqui ſimpliciter quiſque poteſt credere in Chriſtum cum, vt in multis locis docet Auguſtinus, credere ſit gratiæ: poſſe autem credere, naturæ: Aut illud, *nemo poteſt venire ad me*, potiùs ſic eſt accipiendum, in ſenſu, vt loquuntur dialectici, compoſito; Fieri non poteſt, vt quis veniat ad me, hoc eſt, credat in me: vt non ſignificetur potentia credendi eſſe à tractu patris, ſed ipſum credere neceſſariò ab illo pendere. Verùm circa hæc verba dubitare aliquis poteſt: Si nemo poteſt venire ad Chriſtum, niſi pater hoc illi dederit, & illum traxerit, ergo quibus pater non dederit, & quos non traxerit, nullius criminis erunt rei. Ad quam quæſtionem à Chryſoſtomo etiam hoc loco motam, poſt Chryſoſtomum ſic reſpondet Theophylactus: *Hoc autem, nempe nemo poteſt venire: &c. dicit, non vt libertatem tollat arbitrii: abſit, ſed vt oſtendat quòd multa habet opus cooperatione à Deo is qui crediturus eſt.* Et aliter: *illos trahit pater qui habent*

Simile.

habent voluntatis aptitudinem. Eos autem qui seipsos non faciunt idoneos, non trahit ad fidem. Nam sicut magnes non omnia, sed solum ferrum attrahit, ita & Deus ad omnes quidem se appropriat: eos autem qui magis idonei, & familiaritatem erga ipsum præ se ferunt trahit. Hæc ille: quibus significare videtur, eos quos pater trahit ad filium promereri hoc præcedente aliquâ eorum bonâ voluntate, qua se ad tractionem patris idoneos fecissent. Quod apertiùs dicit Euthymius Græcus, Chrysostomi etiam sicut Theophylactus imitator. Sic enim habet super illo, *Omne quod dat mihi pater. Verùm si venit ad filium, qui datur à patre: culpa ergo carebit qui non venit, vt pote non datus à patre. Sed illos pater dat, in quibus præcedit bona voluntas*, &c. Sic & quidam in Paraphra. Non impertit ille tantùm munus, nisi volentibus & auidis. Quisquis autem promeruerit suâ promptâ voluntate, pioque studio vt attrahatur à patre, per me vitam æternam consequetur. Quæ dicta, à Chrysostomi locutione in variis locis fere desumpta, nisi cautè legantur & intelligantur, præbere possunt occasionem erroris Pelagii, qui asseruit initium fidei & iustificationis esse ex nobis, consummationē verò ex Deo, ac Chrysostomi variis sententiis, malè tamen intellectis, suam conabatur stabilire sententiam. Chrysostomus sanè optimè sentiens de Dei gratia, nempe quòd illa in nobis sit omnis boni fons, & quòd omnem nostram bonam voluntatem præueniat, tamen multa scripsit contra Manichæum in commendationem liberi arbitrii, pleraque illi tribuens sine commemoratione gratiæ diuinæ, quæ non sic scripsisset, si præuidere potuisset exorituram Pelagii hæresim, quæ tum adhuc non erat exorta, vel illi cognita. Proinde quoniam in illis dictis gratia Dei commemorata non erat, putabant pelagius suique complices, illum sensisse hominem per liberum arbitrium sine gratia posse talia facere, vt pote, incipere credere, benè viuere, orare, inuocare, cùm etiam hæc incipere non possimus sine gratia præueniente, nec Chrysostomus id negare voluerit, sed tantùm dicere quod hæc nobis incipientibus (non quidem sine gratia Dei) accedit rursum gratia Dei nos perficiens. Itaque Augustinus exorta iam heresi Pelagiana, exactiùs & expressiùs locutus est de gratia Dei, quòd hic trahatur, & non ille, non tribuens diuersæ dispositioni hominum, sed diuinæ prædestinationi & vocationi preuenienti omnem bonum mentis nostræ motum, quemadmodum probat ex doctrina Pauli ad Roma. de Esau & Iacob, & ex ipsa Pauli conuersione. Quare Augustinus ad prædictam quæstionem respondet profundiùs hoc modo: Quamuis solius gratiæ diuinæ sit quòd quis trahatur, tamen qui non trahuntur, non excusantur quòd non venerint ad Christum, eò quòd obicem & impedimentum posuerunt diuinæ tractioni, dum acceptis ab ea donis non benè vtuntur, aut media ad credendum illis data non sunt amplexi. Quòd si vlterius quæratur, cùm nullus mereatur à Deo trahi, imò omnes in seipsis habeant demeritum, quo merentur non trahi, cur vnum magis trahit quàm alium? obseruanda pro responsione sententia Augustini, scribentis hoc loco super Ioannem: *Magna*, inquit, *gratiæ commendatio: Nemo venit nisi tractus. Quem trahat, & quem non trahat, quare illum trahat, & illum non trahat, noli velle iudicare si non vis errare. Semel accipe & intellige. Si non traheris, ora vt traharis.* Quibus verbis Diuus Augustinus duplex consilium admodum salutare suggerit. Alterum, vt ne curiosè inquiramus quare vnum Deus trahat, & non alium. Hoc enim spectat ad inscutabilia illa Dei iudicia, ob quæ Paulus stupefactus exclamauit: *Ob altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei*, &c. Nec est quòd de his iudiciis quis conqueratur. Sicut enim quicunque trahitur, ex misericordia Dei trahitur: ita qui non trahitur, iusto Dei iudicio non trahitur. *Omnes*, inquit August. libr. de prædest. Sanctorum cap. 8. *quos docet, misericordia docet: quos autem non docet, iudicio non docet.* Alterum consilium est, vt ne considerantes omnia pendere ex diuina gratia, diffidamus aut torpeamus, sed ea faciamus, & aliis consulamus quæ scriptura nos docet ad impetrandam Dei gratiam esse media conuenientia, quæque in nostra sunt sita potestate, quamuis non sine Dei gratia.

D. Chrys. Theophyl. — D. August. — Rom. 11. — D. August.

EST SCRIPTVM IN PROPHETIS: ERVNT OMNES DOCIBILES DEI. OMNIS QVI AVDIVIT, &c.] Autoritate scripturæ declarat tractum paternum esse necessarium, ac simul declarat quis sit tractus patris, illius scilicet interna doctrina & persuasio. Est autem testimonium hoc potissimùm desumptum ex Isaiæ cap. 54. cùm dicitur: *Vniuersos filios tuos doctos à Domino*, supple, dabo vel ponam quod præcedit. Nam & ibi Septuaginta verterunt quod hic est διδάκτους τοῦ θεοῦ, hoc est, vt ibi vertit Hieronymus, discipulos Dei, vel doctores à Deo. Nam, dociles Dei non satis explicat sensum, multo minus docibiles Dei, cùm docilis, vox sit non satis Latina. Allusit ad hunc locum etiam Paulus in epistola ad Thessalonicenses, composita vsus dictione, αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε, hoc est, ipsi vos à Deo docti estis, vel *ipsi vos à Deo didicistis*. Proinde cùm dicitur, *est scriptum in prophetis*, pluralis numerus Hebraica phrasi pro singulari positus est, prophetis pro propheta. Aut *prophetis*, ideo dictum est, quia istud non solùm in Isaia, sed etiam in aliis prophetis, saltem secundùm sensum inuenitur, & maximè Ieremiæ trigesimo primo cùm dicitur: *Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit vltra vir proximum suum, & vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum*, &c. Porrò quoniam dicitur, *& erunt omnes docibiles Dei*, cùm certum sit non omnes doceri à Deo, Caietanus intelligit signum, *omnes*, hic distribuere pro singulorum generibus, non pro singulis generum, vt significetur cuiusuis gentis, conditionis & sexus quosdam docendos à Deo. Chrysostomus autem, & Theophylactus intelligunt, omnes qui volunt erunt docibiles. Cyrillus verò, omnes qui digni erunt, significat se intelligere. Augustinus libr. de prædest. Sanctorum cap. 8. intelligit sic dictum esse omnes docendos à Deo, quia scilicet nemo docetur Christum nisi à Deo, quomodo de eo qui in ciuitate solus docet pueros, dicere solemus: omnes iste hic literas docet, non quia omnes discunt, sed quia quisquis discit, ab illo discit. Sed verior est explicatio, quam sequitur Aug. super Ioannem, vt sic intelligitur: Omnes regni Dei homines, vel omnes Ecclesiæ filii. Nam sic intelligendum esse locus ipse docet, vnde hoc potissimum est desumptum. Non enim dicitur in Isaia vniuersos docendos à Domino, sed, vniuersos filios

Isaiæ 54. — D. Hieron. — Ierem. 31. — Theophyl. D. Chrys. D. Cyril. D. August.

tuos ponam doctos à Domino. Loquitur autem Ecclesiæ fidelium. Ex hac ergo scriptura Dominus ad suum propositum infert: *Omnis ergo* (nam coniunctionem illatiuam, *ergo*, habent Græca *qui audiuit à patre: & didicit venit ad me.* Dicit, *qui audiuit & didicit.* Nam sunt qui audiunt patrem non solùm foris, sed e[illegible] intus docentem de filio, qui tamen à patre n[illegible]nt, vt quibus non persuadetur Iesum esse [illegible]am Saluatorem mundi. Ne autem quoniam dixit aliquos audire & discere à patre, putaretur pater esse visibilis illis, quemadmodum magister videtur ab his quos docet, subiicit, *non* (supple, hæc dico) *quod patrem viderit quisquam, sed is tantùm qui est à Deo, vidit patrem,* hoc est, ego solus qui à patre natus sum, aut ab eo sum missus in hunc mūdum, vidi eum, ea scilicet visione qua dictum est suprà debere intelligi illud: *Deum nemo vidit vnquam.* Significare ergo voluit Dominus eos qui à patre audiunt & discunt, arcana quadam ratione ab eo doceri, nempe per afflatum spiritus sui quamuis non sine medio sensibilis vocis eius qui est à Deo, aut eorum quos ille instruxit.

1. Ioan. 4.

AMEN AMEN DICO VOBIS, QVI CREDIT IN ME, HABET VITAM ÆTERNAM EGO SVM. &c.] Postquam dixit vnde habeat homo quod ad se veniat, & credat, ostendit rursum quis sit fructus fidei in se, ac se esse panem vitæ, iterum atque iterum variis modis inculcat, vt tandem persuadere possit. Dixerat superiùs voluntatem patris esse, vt omnis qui credit in filium, habeat vitam æternam, id ergo ita se habere, solita asseueratione iam confirmat, dicens: *Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.* Vbi quare non dixerit habebit vitam, sed *habet*, & quomodo id verum sit, dictum est in cap. Concordiæ 21. circa illud Ioannis: *Qui credit in filium, habet vitam æternam*, & cap. Concordiæ 49. circa illud Ioannis: *Qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam.* Nihil ergo hîc præterea est dicendum, nisi quòd quidam hîc vertit, *Amen amen dico vobis. qui confidit mihi*, non rectè sanè, cùm Græca hîc habeant eodem modo quo priùs, vbi frequenter vertit, *credit in me*, nec idem sit credere in Christum, & confidere illi, quanquam verum sit fidem in Christum non saluare, nisi eam quæ includit aut potiùs adiunctam habet etiam fiduciam in Christum, & dilectionem eius. Oportuit tamen hæc inter se bene separare propter huius temporis hæreses. Quoniam autem Iudæi de suo manna superbiebant, & sentiebant magnificè, rursum Dominus ad distinctionem illius, & omnis cibo vocat se panem vitæ, ac explicatiorem iam inter manna, & se ponit differentiam, quod attinet ad præbere vitam. Sed oritur hic difficultas, de qua morte intelligi debeat quod dicitur, *patres vestri manducauerunt manna, & mortui sunt.* Nam si intelligatur de morte corporali, non constabit differentia inter manducantes manna, & panem vitæ manducantes, cùm etiam hi moriantur sicut illi. Si verò de morte spirituali, falsum est omnes eos fuisse mortuos qui manna manducauerunt. Comederunt enim illud etiam iusti. Moyses, Aaron, Iosue, &c. Proinde Diuus Augustinus intelligens dictum illud esse de morte spirituali, animæ scilicet morte, notat dictum esse: *Patres vestri*, hoc est, inquit, quorum vos estis similes, murmuratorum scilicet patrum murmuratores filii, sicut alibi dicit Dominus: *Implete mensuram patrum vestrorum.* Intelligit ergo Augustinus significari malos, qui tum erant in populo, eò quòd malè comederunt manna, nec fide intellexerunt id, quod per manna significabatur, & figurabatur, mortuos fuisse per suam incredulitatem. Bonos verò manna manducando, viuificatos, eò quòd sub visibile illo cibo etiam spiritualiter manducaueruut verum panem vitæ per manna significatum, quem & nos edendo viuificamur. Atque hoc intelligit significatum etiam ab Apostolo Paulo cùm dicitur: *Patres nostri eandem escam spiritalem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberunt.* Vbi vult à Paulo dictum esse: *Patres nostri*, non patres illorum, hoc est, quibus nos fideles sumus similes, non quibus sunt similes increduli & murmuratores Iudæi: & quòd dicitur, *eandem escam & eundem potum*, intelligit significare, quòd eandem escam spiritalem quam nos, nempe Christum, manducauerunt spiritualiter sub visibili manna, & sub visibili illo potu aquæ quæ fluebat illis è petra, biberunt fide eundem potum quem nos bibimus in altari sub specie vini, scilicet sanguinem Christi. Sed vt explicatio ista loci Paulini non cōuenit contextui Pauli, (nam sequitur, *sed non in pluribus eorum beneplacitum erat Deo: nam prostrati sunt in deserto:* vnde constat eum suprà etiam de malis patribus fuisse locutum, & voluisse omnes eandem escam inter se manducasse, non esse autem eandem nobiscum) ita & explicatio Augustini in hunc locum coactior videtur, nec conuenit litteræ. Secundùm illam enim explicationem non poneretur absoluta differētia inter manna, & panem vitæ, sed tantùm respectu malorum, vt alia multa prætercam. Itaque Caietanus aliam quærens explicandæ difficultatis rationem, dicit differentiam inter manna, & panem vitæ non esse penes omnino idem, sed penes idē proportionaliter, nempe penes manducantes respectiuè, hoc est, differentiam intet illa consistere respectu mortis non eiusdem, sed diuersæ, ob quam pellendam diuersi illi panes sumuntur, vt intelligatur Dominus hanc significare differentiam, quòd manna quod sumebatur propter vitam corporis, nō præseruauit à morte corporis: Panis autem vitæ qui sumitur pro vita spiritus, præseruat à morte Spiritus. Sed & hæc explicitio conueniens non est, eo quòd Dominus omnino videatur significare voluisse panem vitæ id præstare, quod nō præstare potuit manna, quodque panem vitæ etiam significare voluerit à morte corporis, liberare. Ideo enim toties adiicit, *& ego resuscitabo eum*, significans per hoc, vt priùs est dictum, mortem fidelium non tam esse mortem quàm somnum. Quare alia dissoluendæ difficultatis quærenda est via. Ea autem facilis erit, si non tā verba Domini spectauerimus, quàm scopum & intentionem eius, & secūdùm illam verba eius interpretati fuerimus. Est ergo intentio Domini proculdubio, hoc negare de manna quod pani vitæ conuenire affirmat, hoc est negare manna potuisse à morte præseruare, & vitam æternam manducantibus præstare, quod si competere asserit. Itaque hanc Domini intentionem significabant eius verba, si illud affirmatiuum, *mortui sunt*, exponatur negatiuè. per non vixerunt per illud manna, non consecuti sunt per illud vitam æternam. Iam enim pulchrè constat differentia quam Dominus voluit significare hæc scilicet: Per manna, manducantes

non sunt consecuti ne morerentur, sed haberent vitam æternam: Manducantes autem me, consequuntur per me, ne moriantur, sed habeant vitam æternam. Interdum enim quædam in scripturis sic sunt necessariò exponenda, vt affirmatiuum per negatiuum exponamus, aut contrà negatiuum per affirmatiuum. Nam quod ait Paulus: *Omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium*, si cùm sententia hæc applicatur proposito Pauli, præstet quis in verbo, *vanus*, videbitur iuxta prolatam similitudinem, vnum tantùm fore saluandum, & in vno illo cogemur philosophari. Sin pro vno dicas, non omnes, sublata erit omnes difficultas. Sic quod dicit Dominus. *Nondum venit hora mea*, quidam affirmatiuè sic explicant: Venient aliquando tempora declarandi mei, vel non deerunt aliquando tempora declarandi mei, Quomodo si interpretemur, non erit necesse torqueri, quo pacto Dominus cùm nondum venisset hora eius, tamen se manifestauerit. Ad hunc modum Diuum Cyrillum locum hunc intellexisse, satis patet ex commentariis, cùm sic dicit circa hæc verba: Mortui ergo sunt qui manna manducauerunt, quia nullam inde vitæ perpetuæ virtutem acceperunt. Non enim viuificabat, sed famem solummodo corporalem remouebat. Hæc ille. Sed & Dominus satis hunc sensum significat. Cùm enim in secunda differentiæ parte dicit: *Hic vel iste* (Nam, *hic*, non est aduerbium) panis de quo ergo loquor, *est panis de cœlo descendens*, ad hoc vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur, (vel, vt significantiùs habent Græca vt aliquis ex mundo manducet & non moriatur, significat se priùs voluisse, manna non datum ideo vt manducantes ex ipso non morerentur. In hac ergo differentia, sicut & in toto textu, sermo est de morte absolutè; de morte scilicet corporis & animæ, quâ vtraque moriuntur, qui Christum non mãducant; neutro autem moriuntur qui manducant. Quoniam autem Dominus de pane vitæ in superiori sententia obscuriùs locutus est, quia locutus est in tertia persona, ideo eandem explicatiùs iam effert, dicens: *Ego sum panis viuus*, &c. Cùm priùs dixerit bis, *ego sum panis vitæ*, hoc est, vitam largiens: nunc dicit: *ego sum panis viuus*, vel vt habent Græca, ὁ ἄρτος ζῶν, hoc est panis viuens, vnde videtur hic, viuens, positum pro viuificans, ζῶν, scilicet pro ζωοποιῶν: Aut potiùs per hoc quod dicit se panem viuum vel viuentem, significat ex consequenti se etiam esse viuificantem panem, ac ideo se posse viuificare, quia vitam in seipso habet: & contrà manna ideo non posse viuificare, quia ipsum in se non habet vitam. Quòd si quæratur, quomodo dicitur victurus in æternum, quisquis ex hoc pane manducauerit, cùm primùm plerique panem hunc in sacramento Eucharistiæ manducent, qui nunquam tamen vitæ spiritualis fiunt participes, ac deinde plerique semel quidem facti participes vitæ, quæ in Christo est posteà ab ea excidant, ac moriantur in æternum? Dicendum ad primùm, Dominum non loqui hic de manducatione sacramentali, maximè in hoc loco, sed de manducatione spirituali quæ, est per fidem non mortuam, sed viuam. Cùm enim hactenus dixerit ex se pane vitæ accipere vitam, eos qui credunt in ipsum, nunc dicit manducantes accipere vitam, apertè satis significans, idem esse manducare ex hoc pane & credere in se. Mirandum autem non est, quòd Dominus eo tropo est vsus, vt manducare se acceperit pro credere in se. Nam sicuti mãna de quo gloriabantur Iudæi, occasio fuit vt se panem de cœlo & panem vitæ vocaret: ita consequentia sermonis exigit, vt credere in se, vocaret manducare se, eo quòd fide hic panis sumitur, quomodo qui eum non sumunt, nihil eis prodest: quemadmodum panis corporalis non prodest ad vitam, nisi sumentibus eum ore. Et sicuti aptissimo tropo se panem vocauit, eò quòd conditiones panis ei perfectissimè conueniunt, quæ sunt viuificare, alere, & tollere famem ac satiare: ita aptissimè credere in se vocauit manducare se. Per fidem enim panis hic non simpliciter sumitur, sed velut dentibus quibusdam masticatus, dum probè quis sit & qualis expenditur & veluti frangitur, traiicitur cum quadam gustus spiritualis delectatione in viscera animæ nostræ, ac incorporatur nobis, ita vt nobis per fidem arcano modo vnitus *Christus habitet*, secundùm Diuum Paulum, *in cordibus nostris*, eaque sua præsentia viuificet, alat, omnemque ab eis esuriem pellat, dum & inopiam necessariorum ad vitam, & desiderium omnium aliorum bonorũ aufert. Nec est huiusmodi tropus nouus in scripturis. Nam Sapientia de se dicit: *Qui edunt me, adhuc esurient: & qui bibunt me, adhuc sitient*. Et cap. 15. *Cibabit illum pane vitæ & intellectus, & aqua sapientiæ salutaris potabit eum*. Hic enim iustus dicitur edere & bibere de sapientia, quia illius doctrinis per meditationem intrà se acceptis pascitur, viuit, & saturatur. Ad secundùm dicendum, sic dictum esse: *Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum*, quomodo suprà dictum est, *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in in æternum, sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*, nimirum, quia qui semel ex hoc pane manducauerit viuet semper quantum est ex parte panis ipsius. Quòd enim aliquis à vita illa cadit, non est ex panis illius impotentia, sed ex defectu liberi arbitrii panem illum amittentis vel relinquentis,

Et panis quem ego dabo, caro mea est, &c.] Diuus Chrysostomus intelligit, & post eum Theophylactus, & plerique recẽtiores, hactenus Dominum locutum de se quatenus panis est hominum secundùm suam diuinitatem: ab hoc verò loco deinceps loqui de se quatenus est panis secundùm suam humanitatem, idque non quouis modo, sed prout in Eucharistiæ sacramento caro eius sumitur sub specie panis, & sanguis eius bibitur sub specie vini. Itaque Rofensis in lib. contra Oecolampadium doctè docet non sine ratione bis dictum esse, *dabo*, quemadmodum habent Græca, in quibus est: *Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita*. Per prius enim, *dabo*, significari institutionem corporis Dominici in sacramento factam in vltima cœna: per secundum traditionem corporis Domini in cruce pro salute nostra. Et hic quidem dici, *dabo*, per futurum, cùm priùs dictum sit per præsens: *Pater meus dat vobis panem verum*, quod hic promissio sit panis instituendi in futurum. Verùm neutrum horum multùm est probabile, nẽpe quòd ab hoc loco loquatur de pane quatenus subsistit sub specie panis & vini, & sacramẽtaliter sumitur eius caro & sanguis, & quò aliter de pane iam loquatur quàm superiùs: Quòd enim etiam in sequentibus loquatur de spirituali manducatione potiùs, quàm sacramentali,

1. Cor. 9.
1. Cor. 13.
Ioan. 2.
D. Cyril.
Ephes. 3.
Eccl. 24.
Ioan. 4.

mentali, docebitur & patebit in ſequentibus, Quòd verò de pane iam non aliter loquatur quàm ſuperiùs, omnino ex eo videtur, quòd cùm mox dixiſſet: *Ego ſum panis viuus.* Et: *Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum*, ſubiicit: *Et panis quem ego dabo*, &c. quæ ſubiectio non indicat eum iam de alio pane loqui, ſed explicatius velle oſtendere, quomodo, & per quid ipſe qui ſe hactenus panem vocauit, ſit panis vitam hominibus largiens. itaque quoniam hactenus dixit ſe panem vitæ qui è cœlo deſcendit, & credentibus in ſe promiſit vitam æternam, ne intelligeremus ſufficere eã fidem qua crederetur è cœlo deſcendiſſe, & verus eſſe Deus, infert ſermonem de carne, & ſanguine ſuo, vt intelligeremus neceſſariam eſſe fidem in ipſius humanitatem pro nobis in cruce traditam, & paſſam. Hæc eſt enim fides qua manducamus panem vitæ, nimirum qua credimus Chriſtum & verum eſſe Deum, & ſe hominem tradidiſſe pro nobis carnem ſuam & ſanguinem. Nec Chriſtus in toto hoc capite ſe panem vitæ vocat, niſi ratione vtriuſque ſimul, ſcilicet & diuinitatis, & humanitatis in cruce traditæ. Sicut enim non potuiſſet eſſe Saluator humani generis, niſi ſimul & Deus fuiſſet, & homo pro hominibus paſſus: ita non vocat ſe peculiariter præ Patre & Spiritu ſancto panem vitæ, niſi quatenus Deus exiſtens per humanitatem in cruce paſſam credentes viuificat. Quòd autem bis dicit, *dabo*, vt habent Græca, vel ob id fecit, vt primo *dabo*, ſignificaret ſe daturum carnem ſuam in cibum, quando per ſpiritum ſuum docturus eſſet ſe nos immolatione carnis ſuæ redemiſſe: altero verò, *dabo*, ſignificaret ſe daturum carnem ſuam in mortem pro hominum vita. Vel ideò repetit verbum *dabo*, vt explicaret quomodo dixiſſet ſe daturum panem nempe pro mundi vita, vt ſit ſenſus: Panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego, inquam, dabo & in mortem, & in cibum pro mundi vita. Dicit ſe pro totius mũdi vita daturum, ſignificare volens ſe pro omnium hominum ſalute, & vita moriturum, non ſolùm pro vna gente, quamuis non omnes homines ex eius morte vitam eſſent percepturi, ſed hi tantùm qui in ipſum crederent. Per *dabo*, ſignificat voluntariè ſe traditurum, cumque priùs patri tribuiſſet dationem panis vitæ, idque per verbum præſentis temporis, nunc eam ſibi tribuit per futurum. Pater enim tum dederat panem vitæ, quia mundo iam dederat filium, & propoſuit credere volentibus. Filius verò daturus erat panem vitæ, quia carnem ſuam in mortem & cibum daturus erat hominibus.

LITIGABANT ERGO IVDÆI ADINVICEM DICENTES: QVOMODO POTEST HIC, &c.] Pro, *litigabant* Græcè eſt ἐμάχοντο, hoc eſt, pugnabant aut decertabant: verùm quoniam pugna iſta, & certamen verbis tãtùm peragebatur, bene vertit interpres, *litigabant*. Significantur autem, inter auditores ob verba Domini non intellecta, de quorum intellectu non auſi fuerunt Dominum interpellare, ortam eſſe diſſentionem, aliis aliter atque aliter interpretantibus quod dicebatur. Itaque carnales Iudæi, quoniam quod dixerat de carne ſua danda in cibum carnaliter intellexerunt, quaſi particulatim carnem ſuam Dominus edendam daturus eſſet, more communis carnis, eius verba tanquam friuola & falſa per arrogantiam reiiciunt, illud ſuum Iudaicum, *quo-*

A *modo*, obiicientes. Debuiſſent vtique ex verbis Domini intellexiſſe, quomodo caro eius edi poſſet, nempe per fidem, eo quòd ſuprà ſatis ſignificauerit credere in ſe eſſe manducare ſe. Debuiſſent præterea, eo quòd diuinam virtutem Domini ex miraculis perceperunt, etiam non intellectum ſermonem eius libenter & humiliter ſuſcipere, & quæ difficilia videbantur, eorum ſolutionem humiliter & ſtudioſè à Domino quærere. Nunc verò contrà faciunt: nam & quia carnales erant, non intelligebant ſpiritualiter, quod ſpiritualiter intelligendum eſſe Dominus ſatis ſignificauit, & quia ſuperbierãt: & animo maligno, quod non intelligebant, non requirunt ab eo qui ſolus eos docere potuit, ſed

B inter ſe altercantes reiiciunt tanquã falſum & impoſſibile. Imitantur hos noſtro ſeculo qui naturali ratione non valentes aſſequi modum quo Chriſtus eſt in ſacramento altaris, nec volentes intellectum ſuum captiuare in obſequium fidei, inclamant ſemper illud, quomodo, & ad altercationes conuertuntur. *Nos autem* (inquit pulcherrimè Cyrillus) *magnum quæſo à peccatis aliorum profectum faciamus, & firmam fidem myſteriis adhibentes, numquam in tam ſublimibus rebus illud quomodo, aut cogitemus aut proferamus. Iudaicum enim hoc verbum eſt, & extremi ſupplicii cauſa. Ideo Nicodemus etiam cùm diceret: Quomodo poſſunt hæc fieri? meritò audiuit: Tu es magiſter in Iſraël, & hæc ignoras? Aliorũ,*

C *igitur, vt diximus, culpa perdocti, cùm Deus operetur, non quæramus quomodo, ſed operis ſui vitam atque ſcientiam illi ſoli concedamus.* Hæc ille.

DIXIT ERGO EIS IESVS: AMEN, AMEN DICO VOBIS, NISI MANDVCAVERITIS, &c.] Dominus nõ ignarus de qua re diſceptarent, non oſtendit qua ratione poſſet dare carnem ſuam ad manducandum: nam id ex ſuperioribus intelligere potuiſſent, nec adhuc tempus erat latiùs modum illum explicandi: ſed quod illi iudicabant eſſe abſurdum & impoſſibile, hoc nunc confirmat eſſe neceſſarium, vt vel ſic humiliati cõuerterentur ad requirendam dictorum intelligentiam. Porrò quoniam hæc ſententia Domini de neceſſitate manducandi carnem eius, & bibendi ſan-

D guinem eius, varias habet intelligentias, & quarundam ſectarum occaſionem præbuit, diligenter diſquirendum eſt de vero huius loci intellectu. Itaque imprimis ſciendum, variis modis poſſe intelligi aliquem manducare carnem Domini, & bibere eius ſanguinem, præter illum carnalem modum, quo Iudæi hæc audientes putabant carnem Domini manducandum more communis panis. Primùm enim poteſt quis in malam partem dici *manducare carnem Domini, & bibere eius ſanguinem*, vt Iudæi, qui ſummo cum deſiderio anhelabant in mortem Chriſti, eoque iam in crucem adacto lætati ſunt & ſatiati, quod voto eorum ſatisfactum eſſet. Sic dicit de ſe & Chriſto in ſua

E perſona Dauid: *Dum appropiant ſuper me nocentes. vt edant carnes meas.* Et ipſe Dominus: *Aperuerunt ſuper me os ſuum, ſicut leo rapiens & rugiens.* Sic & Iob: *Si non dixerunt viri tabernaculi mei, Quis det de carnibus eius vt ſaturemur?* Hoc modo hic non accipi eſt extra omnem controuerſium. Secundò ergo in bonum *manducare carnem Domini, & bibere eius ſanguinem*, eſt hæc ſumere in ſacramento Euchariſtiæ, in quo verè continetur caro & ſanguis eius ſub ſpeciebus panis & vini, quem modum manducandi vocare ſolent plerique, mandu-

Psal. 26. Psal. 21. Iob 31.

care

care sacramentaliter. De hoc modo manducandi & bibendi, qui communis est bonis & malis, loquitur Paulus 1. Cor. 10. vt manifestum est. Atque de hoc modo manducandi contendunt plerique tum hæretici, tum Catholici locum istum esse accipiendum, confirmantes suam sententiam veterum plurimorum autoritate, qui de sacramentali manducatione locum hunc intellexerunt, vt patet apud Roffensem libr. 5. contra Oecolampadium. Sed alia ratione hæretici quidem student hunc locum ostendere intelligendum esse de manducatione sacramentali, alia ratione quidam Catholici. Bohemi enim ob illud contendunt, quia hinc volunt demonstrare Eucharistiam necessariò sumendam esse sub vtraque specie, ac deinde omnibus etiam paruulis Eucharistiæ perceptionem esse necessariam, eo quòd ita hic significetur necessarium esse edere carnem Domini, & bibere eius sanguinem sicut prius significauit Dominus necessariam esse regenerationem ex aqua & spiritu. Sicut enim dictum est: *Nisi quis renatus ex aqua & Spiritu sancto,* &c. ita nunc dicitur: *Nisi manducaueritis,* &c. Primum horum ex hoc loco etiam Lutherani quidam volunt colligere & asserere. Secundùm ex hoc loco quædam Ecclesiæ Catholicæ in principio videntur intellexisse, quæ paruulis etiam Eucharistiam præbebant, vt patet ex sermone Diui Cypriani de lapsis. Catholici verò quidam hũc locum cùm his quæ sequuntur ab illo loco, *Et panis quem ego dabo,* &c. contendunt de manducatione sacramentali esse intelligendum, vt ex hoc loco conuellant hæresim negantium in sacramento panis & vini verè subsistere carnem & sanguinem Domini, Hic enim apertè dicitur: *Panis quem ego dabo, caro mea est,* quod si intelligatur de pane Eucharistiæ, non potest adferri locus quo apertius illorum error confutatur. Vnde Theophylactus in hunc locum: *Attende autem quòd panis, qui à nobis in mysteriis sumitur, non est tantùm figuratio quædam carnis Domini, sed ipsa caro Domini. Non enim dixit panis quem ego dabo, figura est carnis, sed, caro mea est. Transformatur enim arcanis verbis panis ille per mysticam benedictionem, & accessionem Sancti spiritus, in carnem Domini.*

Theophyl.

Verùm quòd non debeat locus iste intelligi secundùm præcipuam Domini intentionem de manducatione sacramentali, primùm ex eo apparet, quòd prius dictum est verbis Domini superioribus, omnino videri idem esse manducare se & credere in se. Secundò ex eo quòd si de ea intelligatur, sententiæ sequentes non erunt vniuersaliter veræ: *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam.* Et: *Qui manducat meam carnem,* &c. *in me manet, & ego in illo.* Opus enim erit in his semper subintelligere, *dignè*, quod tamen non potest intelligi in præcedentibus sententiis, vt cùm dicitur: *Hic est panis de cœlo descendens, vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.* Nam si intelligendum sit, si quis dignè manducauerit, iam non constabit differentia inter manna, & panem vitæ. Nam & illud dignè manducantes non sunt mortui, secundùm Augustinum. Proinde intelligendum est ibi eum qui indignè manducat panem vitæ in sacramento, non verè manducare ex illo pane. Quod autem peculiariter pertinet ad sensum quem hinc colligere volunt hæretici prædicti, sufficere debet ad eũ refellendum autoritas Ecclesiæ, quæ & si in principio passim communicaret etiam laicis sub vtraque specie, nunquam tamen putauit vtriusque speciei sumptionem esse necessariam, sed ab Apostolorum temporibus semper quosdam communicauit sub vna panis specie: imò plerique patres, vt Augustinus Chrysost. Theophylact: & alii, existimauerunt Dominum ipsum in Emaus Discipulis duobus sub specie panis tantùm corpus suum tradidisse. Itaque post aliquot tempora inualuit communi fidelium consensu ob aliquot pericula fugienda, consuetudo tantùm sub vna specie communicandi laicos, quæ deinde, cùm Græci & Bohemi quęstionem inferrent de sumptione vtriusque speciei, duobus conciliis, Constantiensi, & Basiliensi, est approbata & corroborata, vt iam hæreticum sit asserere vtriusque speciei sumptionem in fideli esse necessariam salutem. Quòd verò peculiariter pertinet ad Catholicos, locum hunc de sacramentali manducatione intelligentes, difficilè est bene hunc locum explicare sic, vt tamen non significetur necessitas sumendi vtramque speciem. Dicunt ergo non dictum esse à Domino: Nisi manducaueritis panem, & biberitis calicem meum, quomodo Paulus dicit: *Quotiescunque manducabitis panem hunc, & calicem bibetis*, sed, *Nisi manducaueritis carnem, & biberitis sanguinem filii hominis.* Carnem autem manducari & sanguinem bibi, etiam cùm sumitur sola species panis, eo quòd sub ea & caro & sanguis, hoc est, totus Christus & contineatur, & sumatur. Itaque vno illo actu quo sumitur species panis, intelligunt hominem & manducare carnem, & bibere sanguinem Christi, vt verùm est. Verùm non facilè apparet quomodo apertè exterior illa sumptio possit dici bibitio. Manducatio enim rectè dicitur, quia sumitur ibi aliquid per modum cibi: sed quomodo bibitio, cùm nihil sumatur per modum potus? Non enim diceremus eum & manducare & bibere, qui panem tinctum vino sumeret, quamuis id sumat quod & famem tollit & sitim. Proinde secundùm horum sententiam videretur omnino dicendum, eum qui Christum sumit sub specie panis, dici & manducare & bibere, non ratione actus exterioris, qui manducationis tantùm speciem habet, sed ratione actus interioris, nempe ratione fidei, quæ fertur & carnem Christi passam, & in sanguinem pro se effusum & ita Christum hic loqui de manducatione sacramentali, sed quæ habet adiunctam etiam spiritualem manducationem. Sed secundùm hanc intelligentiam locus hic magis exponitur de spirituali quàm sacramentali mãducatione. Iam quod attinet ad alterum, quod ex hoc loco Bohemi dicuntur asserere, nempe etiam paruulis necessariam esse Eucharistiam: Dicendum, hoc præceptum tantùm pertinere ad adultos, rationis compotes, sicut & præceptum quo exigitur actualis fides, hoc est credere, à baptizandis. Nam etiamsi intelligatur hic locus de manducatione sacramentali, non tamen potest de alia intelligi, quàm ea, quæ spiritualem adiunctam habet, hoc est, quæ fit cum fide, per quam supra dixit Dominus se manducari. Ad illos ergo tantùm pertinet hoc præceptum, ad quod pertinet actualiter credere in Christum, & venire ad Christum. Porrò Diuus Augustin. & ob alias causas, & potissimum vt ostenderet hanc sententiam etiam infantibus baptizatis cõuenire, quemadmodum illis vbique etiã tribuit fidem quæ requiritur à baptizandis, propter fidem scilicet Ecclesiæ à qua offeruntur & recipiuntur,

Mãducare carnẽ Domini multis modis intelligitur.

Communio sub vtraq;

Species non est laicis necessaria.

D. August. D. Chrys. Theophyl.

cipiuntur, nouo modo accipit in multis locis, manducare carnem Domini & bibere eius ſanguinem, nimirum pro incorporari myſtico corpori Chriſti quouis modo, quod paruuli conſequuntur per baptiſmum. Vnde libr. 1. de pecatorum meritis & remiſſ. ſic habet cap. 20. Dominum audiamus, non quidem hoc de ſacramento lauacri dicentem, ſed de ſacramento menſæ ſuæ ſanctæ, quo nemo ritè niſi baptizatus accedit: Niſi manducaueritis carnem meam, & biberitis meum ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. Aut verò quiſquam etiã hoc dicere audebit, quòd ad paruulos hæc ſententia non pertineat, poſſintque ſine participatione corporis huius & ſanguinis in ſe ſabere vitam, &c. Et lib. 3. cap. 4. exponit, Niſi manducauerint homines carnẽ eius, hoc eſt, participes facti fuerint corporis eius, non habebunt vitam. Et mox ſubiicit de paruulis: *Nec vitam æternam poſſunt habere præter Chriſti corpus, cui vt incorporentur, ſacramento baptiſmatis imbuuntur.* Vnde & hoc loco ſuper Ioannem ſcribens ſic habet: *Hunc itaque cibum & potum ſocietatem vult intelligi corporis & membrorum ſuorum, quod eſt Eccleſia in prædeſtinatis, & vocatis, & iuſtificatis, & glorificatis ſanctis & fidelibus eius.* Sic & Innocentius quoque pontifex hunc locum paruulis tribuit, ſed ratione baptiſmi, vt nequis putet Romanam Eccleſiam paruulis Euchariſtiam communicaſſe. Sic enim habet in epiſt. ad patres Concilii Mileuitani, quæ eſt inter epiſtolas Diuus Auguſt. 92. *Illud verò quod eos veſtra fraternitas aſſerit prædicare, paruulos æternæ vitæ præmiis etiam ſine baptiſmatis gratia poſſe donari, perfatuum eſt. Niſi enim manducauerint carnem filii hominis, & biberit ſanguinem eius, non habebunt vitam in ſemetipſis. Qui autem hanc eis ſine regeneratione defendunt, videntur mihi ipſum baptiſmum velle ceſſare, cum prædicant hos habere quod in eos creditur non niſi baptiſmate conferendum.* Hæc ille. Itaque ſicut ex ſuperiori ſententia Auguſtini, qua dicit patres iuſtos in deſerto ſub manna idem per fidem manducaſſe, quod nos ſub ſacramento panis & vini, hi qui negant veritatem corporis & ſanguinis in ſacramento errorem ſuum conantur tueri, quaſi etiam Auguſtinus ſenſerit ſacramentum panis & vini ſolùm eſſe figuram corporis & ſanguinis Chriſti, ſicut manna fuit tantùm figura: ita & ex hac ſententia Auguſtini rurſum quidam illorum aſſerere non vetentur, de myſtico ſolùm corpore intelligenda eſſe quæ dicuntur de carne Chriſti manducanda, aut de corpore eius tradito nobis in cibum, adeò vt hoc noſtro ſeculo quidam, cùm dixit Dominus in vltima cœna, hoc eſt corpus meum, per corpus dixerit intelligendum congregationem Apoſtolorum ibi præſentium. Verùm de huiuſmodi carne aut corpore myſtico & hunc locum & illum in vltima cœna non eſſe intelligendum, ſed de vera & propriè dicta carne Domini, manifeſtum eſt ex eo quod hic dicitur: *Panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.* Et in vltima cœna non ſolùm dicitur: *Hoc eſt corpus meum*, ſed additur, *quod pro vobis tradetur.* Quibus additionibus manifeſtum fit eum de ea carne & eo corpore locutum, quod pro nobis in cruce eſt ſuſpenſum, Nec dubitauit Auguſtinus quin re vera Chriſti corpus verum contineretur ſub ſacramento & ſpecie panis quemadmodum ex variis locis ſcriptorum eius patet, & vt ex multis vnum proferamus, patet illud ex eo quod ſcribit ſuper titulo Pſalm. 33. concione 1. *Ferebatur*, inquit, *Chriſtus in manibus ſuis, quando commendans ipſum corpus ſuum ait: Hoc eſt corpus meum. Ferebat enim illud corpus in manibus ſuis.* Hæc ille, qui & eodem loco dicit de eodem corpore locutum eſſe hic apud Ioannem, cùm dixit: *Niſi manducaueritis*, &c. Quod autem quandoque hunc locum Ioannis Auguſtinus interpretatus ſit de corpore Chriſti myſtico, ratio videtur fuiſſe iſta, vt ſententias has Saluatoris oſtenderet ad omnes pertinere qui viuunt, & rurſum eas oſtenderet abſolutè veras eſſe, ac per eas ad vnitatem fideles hortaretur, atque à ſchiſmate & hæreſi auocaret. Videbat enim multos habere vitam ſpiritus, qui tamen non poſſunt adhuc manducare carnem Domini in ſacramento panis, aut etiam ſpiritualiter per actum fidei, vt infantes: videbat rurſum multos ſacramentaliter carnem Domini manducare qui vitam non aſſequerentur, vt indignè ſumentes: videbat & hæreticos & ſchiſmaticos ſacramenta corporis Domini frequentare: proinde attendens duplex eſſe corpus Chriſti, quorum vtrumque eſt res ſacramenti Euchariſtiæ, ſed alterum res ſignificata & verè contenta: alterum res ſignificata quidem, ſed non contenta: ac conſiderans eum demum eſſe potiſſimum fructum huius ſacramenti, vt per illud fideles coadunarentur in vnitatem corpori myſtici, ſecundùm illud Pauli: *Vnus panis & vnum, corpus multi ſumus omnes, qui de vno pane & de vno calice participamus*: viſum eſt ei huiuſmodi ſententias explicare de corpore Chriſti myſtico, quod qui illi quouis modo incorporatus eſſet, fructum eſſet aſſecutus ſacramenti Euchariſtiæ: qui verò non, nec fructum eſſet aſſecutus, etiam ſacramentum ipſum percepiſſet: Sed ad rem. Cùm vel non Catholicè, vel non ſatis commodè locus iſte intelligi poſſit de manducatione ſacramentali, nec ille ſit proprius ſcripturæ ſenſus, quo Auguſtinus hunc locum intelligit de carne Chriſti myſtica, reſtat totum hunc locum conuenientiſſimè intelligi de manducatione ſpirituali quæ eſt per fidem in carnem traditam in cruce, & ſanguinem effuſum pro nobis qui eſt quartus modus manducandi carnem Domini, de quo vt intelligatur, & præcedentia, & ſequentia ſatis exigunt & de quo ſi intelligatur, ceſſant omnes difficultates quæ oriuntur, ſi de ſacramentali manducatione accipiatur. Cartè de ſpirituali manducatione eſſe intelligendum docet Auguſt. lib. 3. de doctrina Chriſtiana cap. 16. ſic ſcribens: *Niſi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis, facinus vel flagitium videtur iubere. Figura ergo eſt præcipiens paſſioni Domini eſſe communicandum, & ſuauiter atque vtiliter recondendum in memoria, quòd pro nobis caro eius crucifixa & vulnerata ſit.* Hæc ille. Nec concludit quicquam argumentum eorum qui volunt neceſſario de ſacramentali manducatione intelligendum hunc locum, eo quòd duo præcipiat Dominus, nempe manducare carnem & bibere ſanguinem, quaſi duo diuerſi actus præcipiantur. Dicendum enim quòd etiam Dominus ſupra dicit de ſe: *Qui venit ad me, non eſuriet: & qui credit in me, non ſitiet in æternum*, vbi proculdubio non ſubditur de perceptione ſacramenti Euchariſtiæ, ſed vnico actu fidei dicit & famem tolli & ſitim: ac proinde vnico actu fidei dicimur & manducare & bibere. Quoniam autem hac fide oportet credere ſanguinis effuſi in cruce à carne ſeparationem, ideo diſtinctè fit mentio carnis & ſanguinis: & carni

& carni quidem tanquam solidæ tribuitur manducatio: sanguini verò tanquam liquido, potus, vt hoc significetur perfecta refectio. Quòd autem sancti patres vt plurimum, locum hunc interpretati sint de manducatione sacramentali, factum est ab eis, per extensionem & accommodationem valde vtilem simul & aptam, nec alienam ab intentione Domini. Vtilem dico, videlicet ad excitandum auditores & lectores ad frequentem sacramenti valde salutaris perceptionem. Aptam autem, eo quòd sub sacramento panis & vini verè contineatur caro Christi & sanguis, atque ob id quæ absolutè hìc dicuntur de carne Christi & sanguine, etiam competunt carni eius & sanguini, vt continentur in sacramento, maximè cùm caro & sanguis Christi ideo instituta sunt à Christo sumenda sacramentaliter, vt per sacramentalem perceptionem & excitaretur in nobis fides, qua manducatur Christus spiritualiter, & certiores redderemur de eo quòd Christus per fidem habitat in nobis, & manet in nobis. Accedit ad hæc, quòd ideo verisimile sit, Dominum hoc tropo manducandi carnem, & sanguinem bibendi, vsum eo lubentius, quòd aliquando carnem & sanguinem traditurus esset re ipsa in sacramento sumenda, vt etiamsi de sacramentali perceptione hic non sit potissimum loquutus, ad eam tamen etiam respexerit.

QVI MANDVCAT MEAM CARNEM, ET BIBIT MEVM SANGVINEM, &c.] Cùm dixisset, *Nisi manducaueritis, & biberitis, non habebitis vitam*, ac necessitatem manducandi ac bibendi significasset, commodè iam subiungit manducationis & potus certum effectum. E contrariò, inquit, *quicunque manducat & bibit, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum*, &c. Cùm dicit, *habet vitam æternam*, significat vitam quam per fidem anima in se habet: cùm verò dicit, *& ego resuscitabo eum*, significat vitam quam etiam habiturum est corpus. Quæ duo pulchrè etiam expressit Paulus: *Si*, inquit, *Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò viuit propter iustificationem. Quòd si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis: qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum in vobis.* Est autem semper sermo de resurrectione sanctorum, quæ sola verè est resurrectio: sicut & eorum vita beata, verè est vita. Porrò notandum hic obiter, & Diuum Irænæum totum hunc locum intelligentem de Eucharistia, intelligere carnem nostram accipere naturam quandam immortalitatis ex communione veræ carnis Christi immortalis in sacramento perceptæ atque ex veritate carnis, Christi, quam in sacramento percipimus, colligit contra hæreticos, contra quos scribit, & patrem Christi esse fabricatorem visibilium creaturarum, & resurrectionem carnis nostræ quam illi negabant. Sic enim scribit libr. 4. cap. 34. *Quomodo dicunt carnem in corruptionem deuenire, & non percipere vitam, quæ à corpore Domini & sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia Eucharistiæ, & Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt eius, congruenter communicationem & vnitatem prædicantes carnis & spiritus. Quemadmodum enim, qui est à terra panis percipiens vocationem Dei, iam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena & cælesti: sic & corpora nostra percipientia Eucharistiam, iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.* Et lib. 5. *Vani*, inquit, *omnimodo, qui vniuersam dispositionem Dei contemnunt, & carnis salutem negant, & regenerationem eius spernunt, dicentes non eam capacem esse incorruptibilitatis.* Sic autem, secundùm hæc, videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque calix Eucharistiæ communicatio sanguinis eius, neque panis quem frangimus, communicatio corporis eius est. Et post pauca: *Quando ergo & mixtus calix, & fractus panis percipit verbum Dei, fit Eucharistia sanguinis & corporis Christi, ex quibus augetur & consistit carnis nostræ substantia. Quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, qui est vita æterna, quæ sanguine & corpore Christi nutritur, & membrum eius, quemadmodum & Apostolus ait in ea quæ est ad Ephesios epistola: Quoniam membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius.* Quemadmodum autem Irenæus ex veritate carnis Domini in Eucharistia existentis colligit futurum aliquando carnis nostræ resurrectionem: ita Cyrillus contra Nestorianos, ex virtute eiusdem veræ carnis in sacramento perceptæ, quia scilicet confert vitam æternam & immortalitatem, sicut Dominus hic dicit, colligit carnem Christi vnitam fuisse verbo & diuinitati in vnitatem personæ, quod negabat Nestorius. Vnde sic scribit hoc loco super Ioannem capite 15. *Ineffabiliter & vltrà quàm possit mens humana intelligere, verbum humanitati coniunctum totam in seipsum ita reduxit, vt indigentia vitæ possit viuificare: sic interitum à natura humana expulit, & mortem quæ peccato plurimum poterat destruxit.* Similia habet capite 24. & in epistola quam scripsit nomine concilii Ephesini ad Nestorium. Sic & Hilarius ex hoc loco de Eucharistia intellecto, & maximè ex illo quod sequitur: *in me manet, & ego in eo*, contra Arrianos probat illud, *Ego & Pater vnum sumus*, non debere tantùm intelligi de vnitate voluntatum, sed etiam naturæ. Habet autem sic lib. 8. de Trinitate: Eos qui inter patrem & filium voluntatis ingerunt vnitatem interrogo vtrum ne per naturę vnitatem hodie Christus in nobis sit, an per concordiam voluntatis. Si enim verè verbum caro factum est, & nos verè verbum carnem cibo Dominico sumimus, quomodo non naturaliter manere in nobis existimandus est, qui & naturam carnis nostræ iam inseparabilem sibi homo natus assumpsit, & naturam carnis suæ ad naturam æternitatis sub sacramento nobis communicandæ carnis admiscuit? Ita enim omnes vnum sumus, quia & in Christo pater est, & Christus in nobis est. Quisquis ergo naturaliter patrem in Christo negabit, neget priùs non naturaliter vel se in Christo, vel Christum sibi inesse, &c. Nam multa sequuntur in hunc sensum. Hæc autem ideo hic annotare visum est, vt intelligamus & quàm magnos affectus huic sacramento vetustissimi illi tribuerũt, & quàm certa fuerit non solùm Catholicis, sed etiã hæreticis illius temporis sentẽtia illa, qua credimus in Eucharistia verè esse carnem & sanguinem Domini, adeò vt ex ea, tanquam ineffabili & præsupposita, conta hęreticos disputarent de his quæ tunc erant controuersa.

CARO ENIM MEA VERE EST CIBVS. ET SANGVIS MEVS, &c.] Probat manducantem, carnem habiturum vitam æternam ex eo quòd caro eius sit verè cibus, hoc est perfectè habeat cibi conditiones, nec deficiẽs aliquid sit in eo, quemadmodum in manna, & reliquis corporis cibis,

Marginalia: A, B, C, D, E; 1. Cor. 11; Rom. 8; D. August.; Ioan. 6; Ephes. 4; D. Cyril.; D. Hilar.

Panis spiritualis varius.

bis, vt suprà est expositum. Porrò notandum hic cur Christus singulariter se & carnem suam, cibum & panem vocet, cùm multiplex sit spiritualis & cęlestis panis animæ in scripturis significatus. Primum enim ipsa diuinitas panis dicitur, de quo Psalmista: *Satiabor*, inquit, *cùm apparuerit gloria tua.* Est & ipsa diuina sapientia scriptura canonica ac verbum Dei, panis animæ, de quo Sap. *Cibabit illum pane vitæ & intellectus.* Est & panis gratiæ cœlestis, virtutum ac bonarum operationum, vnde dicuntur: *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam.* Et *secura mens dicitur esse quasi iuge conuiuium.* Et viro iusto secundum mysticum intellectum dicitur in Psalm. *Labores manuum tuarum, quia manducabis.* His addi potest & panis piarum lacrymarum & deuotarum orationum, quibus singulari ratione mens hominis alitur & confirmatur. Verùm bene peculiariter Christus & eius caro panis dicitur, quòd sine fide in Christum è cœlo descendentem, & pro nobis passum in cruce, nihil illorum verè mentem hominis pascere potest, sed mentem hominis permittit ieiunam & languidam. Nam & Iudæi ipsum Deum creatorem cœli & terræ colunt legunt easdem scripturas quas nos, assiduis precibus Deum interpellant: verùm quoniam deest illis fides in Christum, nihil esuriētem illorum animam satiare verè potest. Per hanc enim fidem fit, vt & illa prædicta panis animæ dici possint, & sint.

Psalm. 16. Eccl. 15. Matth. 5. Prou. 15. Psal. 127.

QVI MANDVCAT MEAM CARNEM, ET BIBIT MEVM, &c.] Quòd dixit carnem suam verè esse cibum & sanguinem verè esse potū, & ob id sumentes hæc habere vitam æternam, id duabus iam probat sententiis, veluti duabus rationibus. Et primò quidem, quia qui edit carnem meam, *& bibit meum sanguinem, in me manet & ego in eo,* hoc est indiuisè & intimè mihi coniungitur, & ego illi: quare ex huiusmodi manducatione & potatione non consequitur vitam transitoriam, quemadmodum ex manducatione cibi corporalis, qui mox transit, nec manet in manducante, sed consequitur vitam permanentem & æternam. Hic iam manifestum euadit, non omnes hoc loco dici manducare carnem Domini, & bibere eius sanguinem, qui sacramenta corporis & sanguinis Domini sumunt, cùm non omnes tales Christum habeant in se manentem: sed hi carnem Domini manducant & bibunt. vt hîc quidem Dominus loquitur, qui credētes eius carnem & sanguinem in cruce pro hominum salute tradita, & quia diuinitati in vnitatem personæ coniuncta, esse viuificatiua, ipsum Dominum vel per huiusmodi solam fidem, vel simul etiā sub sacris Eucharistiæ symbolis intra se sumunt & amplectuntur, fideique compressu ita intra se tenent, & tanquam eum à quo omnia nobis optata veniunt & præstantur. Notandum autem videtur quòd Dominus semper dicat: *Qui manducat meam carnem,* vel me, & non dicit: Qui manducauit, nimirum significare volens, non satis esse si quis Dominum semel fide vel sacramento apprehenderit, sed opus esse vt continuè illum edamus renouato scilicet subinde fidei actu, ac Eucharistiæ sumptione repetita cum fide, qua beneficium Domini frequenter expendamus dignè, ac veluti munda animalia reuocatum cibum ruminemus. Iam & illud notandum, Ioannem in epistola sua prima ea tribuere charitati & obseruationi mandatorum fidei & charitatis, quæ Dominus hîc tribuit manducationi carnis suæ. Sic enim dicit capit. 4. *Qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.* Et capite 3. *Hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine filij eius Iesu Christi & diligamus alterutrum. Et qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo.* Vnde patet & hic eum solùm dici manducare, in quo est fides per dilectionem operans. Ex quo Ioanne etiam patet quid sit manere nos in Christo, & Christum in nobis, nempe quòd non solùm dicimur in illo manere, & ipsum in nobis, sicut amans dicitur communiter esse in amato, cogitando de illo, optando illi bona, sperando in illo, &c. sed propter veram vnionem nostræ naturæ cum diuina, per spiritum Christi, quo diuinæ efficimur naturæ consortes. *In hoc*, inquit Ioannes, *cognoscimus quòd in eo maneamus, & ipse in nobis, quoniam de spiritu suo dedit nobis.* Porrò singulariter Christus manet in nobis, qui illum fide viua sumimus in Eucharistia. Nam (vt priùs ex Hilario ostensum est) manet in nobis, non tantùm quia spiritu suo præsens, & vnitus spiritui nostro, sed quia & corpore suo corpori nostro ineffabili modo coniunctus.

1. Ioan. 1. Ioan.

SICVT MISIT ME VIVENS PATER, ET EGO VIVO, &c.] Quoniam Euangelista omisit particulam, sic, quæ respondet dictioni, sicut, hinc oratio ista obscurior est. Habet autem duplicem distinctionem. Quidam enim perfectū punctum faciunt post illud: *ego viuo propter patrem*, vt aduerbium, sic, subintelligatur ante, & ego viuo, hoc modo: Sicut misit me viuens pater: sic etiam ego viuo propter patrem, vt sit sensus: sicut pater viuit qui misit me, ita & ego viuo propter patrem. Et proinde qui mā-ducat me, etiam ipse viuet propter me. Sed rectior est distinctio aliorum, qui sermonem contexunt ex duabus partibus, quarum vtraque duobus constat membris: hoc modo: Sicut misit me viuens pater, & ego viuo propter patrem: sic qui manducat me, etiam ipse viuet propter me. Illud enim, &, cùm dicitur: *& qui manducat*, Hebraico more positum est pro sic, vel ita. Hoc modo distinxisse Augustinum satis constat, similiter & Theophylactum, quamuis eius interpres priorem distinctionem secutus sit in littera. Sic enim habet Theophylactus in Commentariis. *Igitur quemadmodum ego viuo propter patrem, ita & qui manducat me, viuet propter me.* Sic & Cyrillum distinxisse certissimum est ex eo quòd sic scribat: *Quemadmodum igitur*, inquit, *homo factus sum voluntate patris, qui è naturali vita emanui, & homo factus viuo, corpúsque meum vita repleui: non aliter qui carnem meam manducat, propter me viuet.* Ex quibus Cyrilli verbis præter distinctionem etiam intelligi potest satis, quis sit totius huius sententiæ sensus. Illud enim, *viuo propter patrem*, quamuis possit intelligi de vita qua Christus viuit secundùm diuinitatem, vt viuere dicatur quatenus Deus propter patrem, quia à patre vitam & naturam suam accepit, potiùs intelligendum est, de vita quam habuit secundùm humanitatem, quæ Deitati coniuncta in personæ vnitatem præter eam vitam corporalem quam habuit ab anima, etiam habuit vitam diuinitatis. Cùm enim præmittit: *Sicut misit me viuens pater*, & subdit: *& ego viuo propter patrem*, significat missionem viuentis patris, causam esse quare ipse missus, hoc est, homo factus viuat propter patrem, sicut in sequenti parte manducationē sui significat esse causam, quare quis viuat propter ipsum. Quoniam enim pater ex natura sua vitam habens, filium misit

D. Aug. Theoph. D. Cyril.

misit in mundum, hoc est, hominem esse fecit, ideo filius homo factus, eadem vita viuit propter patrẽ, nimirum quia à patre mittente humanitas diuinitati coniuncta est in vnitatem personæ. Augustinus autem illud, *viuo propter patrem*, si intelligatur de Christo secundùm humanitatem, intelligit de vita quam habet humanitas Christi ab anima viuificante: sed Cyrillus de vita quam habuit ex consortio diuinitatis, & rectiùs sanè, eo quòd propter hanc vitam Christus homo factus, & caro Christi viuificat, cùm Christus hic significare voluerit vnde habeat quòd caro eius viuificare edentes possit. Iam quòd dicitur, *propter patrem*, & *propter me*, quamuis aliqui intelligant *vt propter*, designet finalem causam (nam eam etiam propriè significat διὰ præpositio hic posita, dum construitur cum accusatiuo, vt hic) & sit sensus: propter gloriam patris viuo, & viuet propter gloriam meam: tamen rectiùs intelligitur præpositio, *propter*, posita pro per, vt frequenter accipitur, & apud Græcos διὰ habere accusandi casum pro paterno, eo quòd Dominus hic non videatur significare voluisse ad quẽ finem vel ipsemet viuat, vel is qui se manducat, sed à quo & ipse & ille vitam habeat. Nam hoc ostendere pertinet ad propositum. Ex prædictis autem & illud patere potest, quare non dixerit solùm: *Sicut misit me pater*, sed addidit, *viuens*, nempe vt significaret patrem per se viuentem, & non ab alio accipientem vitam, supremam causam esse vitæ à qua per filium vita ad manducantes perueniret. Itaque sensus est: Sicut pater per sese viuens misit me in hunc mundum, hominem me efficiens, & ob id quòd ab eo missus sum, & homo factus, vitam habeo à patre viuente, ita qui me viuentem manducat, etiam ipse à me viuente vitam accipiet: Non solùm tamen Saluator vult significare similitudinem, sed etiam priorem partem similitudinis causam vult esse secundæ: hoc est, quòd quia pater viuens misit filium viuentem per se, ob id manducans filium victurus esset per filium. Vt enim manducans filium viueret per filium, ideo pater viuens misit filium viuentem per se patrem. Hæc ergo sententia vt est nouissima, ita est demonstratio omniũ quæ priùs sunt dicta, nempe quòd caro Christi sit verè cibus, quòd illam manducans habet vitam æternam, quódque qui manducando carnem manet in Christo, & Christus in illo ex huiusmodi manducatione consequitur vitam æternam. Nec enim mirari quis posset quomodo is qui homo erat, vitam æternam se manducantibus polliceretur, ostẽdit se in seipso habere vitam à patre, & ad hoc habere vt eam manducantibus communicaret, ac se veluti esse medium, quo vita, quæ in patre est originaliter transfunderetur in homines. Notandum autem, quòd cùm in superioribus multis sententiis dixerit de manducanda carne, nũc rursum ad priorem locutionem rediens, qua vtebatur antequam carnis distinctam faceret mentionem, dicit, *qui manducat me*, sicuti & in sequentibus se rursum panem vocat, quemadmodum priùs, nõ iam carnem suam. Hoc enim obseruatum confirmat id quod priùs dictum est, Dominum non, vt plerique volunt, ante illa verba: *Panis quem ego dabo*, &c. locutum esse de se quatenus panis est secundùm suam diuinitatem, ab illo verò loco loqui de se quatenus panis est per suam humanitatem: sed in toto hoc capite loqui de se quatenus est panis per diuinitatem humanitatem, simul, & quatenus Deus simul est & homo, quanquam quandoque apertiùs significat suam diuinitatem, quandoque apertiùs de sua loquatur humanitate tradenda in cruce, volens significare vtrumque esse credendum ei qui vitam ab eo sit percepturus.

HIC EST PANIS QVI DE COELO DESCENDIT, NON SICVT, &c.] Conclusurus suum sermonem Dominus, quoſtquam declarauit quomodo verè ipse sit cibus cœlestis, rursum tertiò inculcat differentiam inter se panem, & manna Mosaicum, ex quo occasionem sumpserat iste sermo. Cùm autem dicitur: *Non sicut manducauerunt*, &c. oratio est defectiua, perficienda hoc modo vel simili, ita qui ederit ex hoc pane, morietur. Vnde sequitur veluti aduersatiua subintelligendæ partis: *Sed qui manducat hunc panem, viuet in æternum.* Quòd autem illud, *& mortui sunt*, negatiuè debeat exponi, quemadmodum priùs dictum est, etiam Augustinus hoc loco testatur, sic scribens: *Quòd ergo illi mortui sunt, ita vult intelligi, vt non viuant in æternum. Nam temporaliter & hi profectò moriuntur, qui Christum manducant: sed viuũt in æternum, quia Christus est vita æterna.*

HÆC DIXIT IN SYNAGOGA DOCENS IN CAPHARNAVM MVLTI, &c.] Locus sermonis describitur non tantùm propter historiæ certitudinem, sed etiam vt significaret Euangelista Dominum hæc palàm dixisse, & multis audientibus: vnde infert, *Multi ergo audientes*, &c. Sed quæri hic potest cur Dominus hunc tam sublimem sermonem publicè habuit, cùm sciret paucos eum intellecturos multos autẽ qui etiam ipsum priùs sequebantur scandalizandos. Ad quod dicendum primò Dominum in hunc sermonem coactum deuenisse. nimirum quia Iudæi obiecissent illi de manna, illudque adeò extulissent, vocantes panem de cœlo, vnde bonus magister eorum iactantiam carnalẽ reprimere debuit, & à carnalibus ad spiritualia eorum mentes & cogitationes auocare. Quòd autem quidam scandalizati sunt, illorum superbiæ aut amentiæ imputandum est, cùm si simplicem habuissent mentẽ, facilè ex verbis Domini intelligere potuissent, non illum fuisse sensum verborum, quem ipsi suspicantes offendebantur, atq; ex factis ipsius aduertere nihil illum sibi arrogare suprà quàm debuit. Deinde Dominus hoc sermone declarare voluit, qui verè & ex animo sibi crederent, & qui non. Qui enim ex animo illi credebant, etiam nondum intellecta eius verba humiliter suscipiebant, nihil minus opinantes, quàm ea esse falsa: qui verò ob huiusmodi verba à Domino desciuerunt, declarauerunt quàm frigido calore & fide non firma Christi hactenus Discipulis sese coniunxissent, cùm boni Discipuli & de præceptoris fide bene persuasi sit, non offendi verbis eius, sed non intellectum sensum ab eo requirere. Iam & ad hoc profuit hic sermo à Domino habitus, cùm subsecuto multorum scandalo etiam à Domino præscito, vt intelligeremus veritatem non ob id palàm non esse prędicandam cùm necesse est, quòd impii quidam ea audita magis sint contra eam efferendi & excitandi, ac solatium in ipso Domino inueniremus, si quando ex prædicata veritate à nobis deprehendantur quidam etiam boni priùs habiti, offensi & scandalizati, quemadmodum bene annotauit Augustinus sic scribens hoc loco: *Hoc factum est ad consolationem nostram, quoniam aliquando contingit vt dicat homo verum*

verum, & quod dicit non capiatur, atque illi qui audiunt, scandalizentur, & discedant. Pœnitet autem hominem dixisse quod verum est. Dicit enim apud se homo: Non debui sic dicere, non hoc dicere debui. Ecce Domino contingit. Dixit & perdidit multos, remansit ad paucos. Sed non turbatur ipse, quia ab initio nouerat & qui credentes essent, & qui non essent credentes: nos, si nobis contingat, perturbamur. Solatium in Domino inueniamus, & tamen cautè verba dicamus, ea quæ ille ad paucos qui remanserant. Hæc ille. Multi ergo etiam ex Discipulis eius, hoc est, his qui ipsum frequenter sequebantur, & habebantur in ordine Discipulorum, dixerunt: *Durus est hic sermo*, de comedenda, scilicet carne viui hominis, & bibendo sanguine eius. Et quoniam durum vocant hunc sermonem, hoc est, asperum, insuauem, & intolerabilem, hinc addunt: *Quis potest eum audire?* Sic enim legendum est sine coniunctione, &, quam nec habent Græca, nec Augustinus. Rupertus, aut vetera exemplaria scripta. Est autem sensus: Quis hæc sustineat audire? Cuius aures ferent hanc doctrinam? Hos sanè plerique hodie imitantur, qui non ferunt prædicationem mysteriorum & miraculorum quæ concurrunt in Eucharistia, aut aliorum quorumlibet, quæ illorum carnali sensui & appetitui aduersantur. *Animalis* enim *homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur.*

1. Cor. 2.

SCIENS AVTEM IESVS APVD SEMETIPSVM QVIA MVRMVRARENT DE HOC, &c.] Dicit Ioannes apud *semetipsum*, vt intelligamus Dominum non audiuisse murmur Discipulorum, sed diuinitus illud cognouisse. Itaque Deum se esse declarans, & se verè, quemadmodum dixit, è cœlo descendisse, respondet ad ea quæ humana ratione non audiuit inter ipsos iactari. *Hoc* inquit, *vos scandalizat*, hoc est, offendit, quòd dixi me è cœlo descendisse, & manducandam carnem meam vt quis viuat in æternum. *Si ergo videritis filium hominis ascendentem vbi erat priùs* (est autem oratio inabsoluta, perficienda hoc modo: Quid tum dicetis?) An etiam tunc videbor vobis plura mihi quàm par est arrogasse? An non potiùs tunc reipsa vel inuiti agnoscetis verum esse quòd è cælo descenderim? Hac enim intentione intelligit D. Dhrysost. istud dictum à Domino, vt per ascensum suum cōfirmet verè se dixisse quòd è cœlo descenderit, iuxta illud Ioannis: *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo.* Vnde Caietanus annotauit, quòd cùm duo fuerint, quæ in sermone prædicto offenderint auditores, nempe quòd dixisset se è cœlo descendisse. Vnde primò dixerunt: *Nónne hic est filius Ioseph, quomodo ergo dicit, quia de cælo descendi?* & quòd dixisset manducandam carnem suam: vnde secundò dixerunt, *quomodo potest hic nobis dare carnem suam ad manducandum?* Dominus vtrumque scandalum suo ordine tollere voluerit. Primò quidem declarans se è cœlo venisse: deinde ibi, *Spiritus est*, &c. ostendens quomodo intelligendum sit quod dixit de carne sua edenda: Augustinus verò rectiùs etiam hæc verba: *Si ergo videritis*, dicta intelligit ad tollendum scandalum de edenda carne ortum. Nam cùm statim præcesserit de illo scandalo, ad illud referendum videtur quod sequitur: *Hoc vos offendit.* Itaque hunc indicat sensum. Hoc vos offendit, quòd dixi edendam carnem meam, & ideo offendit, quia putatis eam particulatim edendam. Si ergo videritis

Ioan. 3.

D. August.

A filium hominis ascendētem vbi erat priùs, certè vel tunc videbitis, quia non eo modo quo putatis erogandum est corpus eius, nec carnali more manducandum, cùm integrum fuerit in cœlum receptum. Euthymius similiter intelligit Dominum hic significare ascensionem eius in cœlos, confirmaturum sermonem eius de edenda sua carne, vt sit sensus: Quid tum dicetis? An & tunc dubitabitis de veritate verborum meorum, cùm maiora his videbitis? Qui enim potest suam carnem cœlestem facere, cōtra carnis naturam, potest & eam cibum hominum efficere. Notandum autem hìc rursum contra Nestorianos, sicut & in illo Ioannis 3. cùm dicitur: *filius hominis qui est in cœlo*, dictum hic esse filium hominis fuisse priùs in cœlo. Hoc enim astruitur vnitas personæ in Christo, propter quam quæ filio Dei competunt, etiam de filio hominis prædicantur. Quòd autem dicitur filius hominis fuisse priùs in cœlo, dupliciter potest intelligi, nempe quia erat priùs in cœlo quàm è cœlo descenderet, sic tamen vt non intelligatur cœlum reliquisse, vel potiùs, quia erat priùs in cælo quàm in cælum ascenderet, iuxta illud: Filius hominis qui est in cælo. Ascendit enim eò secundùm humanitatem, vbi ante ascensum erat secundùm diuinitatem. Porrò conditionaliter Dominus loquutus est dicens: *Si ergo videritis*, & non. Cùm ergo videritis, ascensionem suam in cælum C indicans veriùs quàm explicans, tum quia nondum aduenisset tempus palàm profitendi gloriam suam, tum quòd non omnes Discipuli illi visuri essent eius ascensionem.

B

D. Aug.

1. Cor.

D. Th.

SPIRITVS EST QVI VIVIFICAT, CARO NON PRODEST QVICQVAM, VERBA, &c.] Ex eo quod hìc dicitur, *caro non prodest quicquam*, hi qui negant veritatem corporis Christi in Eucharistia, hodie conati sunt suum errorem defendere, inferentes ex eo inutiliter Christum suam carnem nobis in sacramēto reliquisse, eo quòd ipso teste, caro nihil prosit. Verùm verba hæc Domini non posse nudè intelligi vt sonant, etiam ex his quæ mox præcedunt est manifestum. Quomodo enim caro nihil prodest, si quis mādúcat carnem Christi, D habet vitam æternam? Ex his enim verbis nudè intellectis non tantùm sequeretur Christi carnem inutiliter esse in Eucharistia, sed etiam inutiliter verbum carnem factum esse vt habitaret in nobis. Proinde certum est, in his verbis opus esse commentario. Intelligitur autem à Catholicis duobus potissimùm modis. Augustinus enim & Cyrillus sic intelligunt, Spiritus Dei solus est qui vitam æternam præstare possit: caro autem sola aut caro per sese non prodest quicquam ad vitam æternam præstandam. Aut, quod in idem redit, caro quatenus caro, & prout distinguitur à spiritu, non prodest quicquam. Si enim Nicodemo admiranti quo- E modo homo renasci posset, Dominus dixit: *Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est:* significare volens id quod ex carne est, quatenus tale, esse carnale: & quod natum est ex spiritu, quatenus tale, esse spirituale: ita & nunc Discipulis admirantibus quomodo carnem suam edendam dixerit, dixit distinguendo spiritū à carne: *Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam.* Non dicit, caro mea non prodest, sed absolutè: *caro non prodest*, significans se singulariter carnem suam dixisse viuificam propter spiritum viuificantem, qui carni vnitus esset: vnde & suprà reddidit rationem

Ioan. 1.

Ioan. 3.

tionem quare caro sua esset viuifica, eo quòd descendisset è cœlo, & quia viueret propter patrem viuentem. Sic ergo, inquit Augustinus, dictum est: *Caro non prodest quicquam*, quomodo dixit Paulus, *Scientia inflat*, si, scilicet, sola sit & sine charitate. Vnde additur: *Charitas verò ædificat*, quo significatur, charitatem cum scientia, & scientiam cum charitate ædificare & prodesse. Itaque secundùm hunc intellectum directè Dominus ostendit quomodo caro eius possit manducantibus præstare vitam æternam, de quo illi admirabantur: ex consequenti verò etiam significat carnem suam non sic edendam quomodo illi intellexerunt quemadmodum, scilicet, & editur caro animalium mortua, & non ampliùs spiritu vegetata: significat & modum quo caro eius esset edenda, spiritualem esse, & spiritu edendam esse, non carnaliter. Spiritualis enim caro spiritualiter edi debet, non carnaliter. D. Chrysostomus autem, & post eum Theophylactus & alii hunc locum sic intelligunt, vt per spiritum & carnem intelligatur spiritualis & carnalis intelligentia dictorum, quomodo & Augustinus intelligit in quibusdam locis illud Pauli, *Litera, occidit spiritus autem viuificat.* Secundùm hunc ergo intellectum, Dominus sermonem habitum carnaliter intelligentibus, & ob id reputantibus durum, respondet quomodo eum intelligere debeant aliter quàm intellexerunt. Et sicut hæc verborum explicatio optimè respondet murmurantium verbis, ita & sequenti sententiæ congruit: *Verba quæ locutus sum vobis, spiritus & vita sunt*: hoc est, sunt spiritualia & spiritualiter intelligenda, ac sic auditori conferunt vitam. Sic enim hanc sententiam etiam Augustinus enarrat. Cyrillus verò eam aliter intelligit, prosequendo magis sensum, quem intelligit in præcedentibus verbis, hoc modo: *Verba quæ locutus sum vobis, sunt spiritus & vita*, hoc est, sunt spiritualia, vel sunt de spiritu viuificante: quasi dicat, Vos ea intelligitis de carne per sese accepta, quam etiam vobiscum fateor inutilem esse ad viuificandum: ego verò loquutus sum de carne spirituali, quę per spiritum viuificat.

D. August. — 1. Cor. 8. — D. Chrys. — Theophyl. — 2. Cor. 3. — D. Cyril.

SED SVNT QVIDAM EX VOBIS QVI NON CREDVNT. SCIEBAT ENIM, &c.] Postquam reddidit rationem suæ doctrinæ, reddit & causam scandali illorum qui murmurauerunt, significans causam non esse duriciem sermonis, sed illorum incredulitatem. Est ergo idem ac si dicat: Non duricies sermonis est occasio vestri scandali, sed incredulitas quorundam vestrum, per quam non estis capaces sensus verborum meorum. Ideoque (inquit Augustinus) non dixit: Sunt quidam in vobis, qui non intelligunt, sed causam dicit quare non intelligunt. Ideo enim non intelligunt, quia non credunt. Nam Propheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis*: Sic enim habent Septuaginta in Isaiæ capite 7. vbi nos habemus: *Si non credideritis, non permanebitis*: His ergo verbis Dominus rursum suam diuinitatem ostendit, per quam potuit reuelare occulta. Vnde hoc apertè significaturus Ioannes, subiungit: *Sciebat enim Iesus*, non tum primùm, sed etiam ab initio conuersationis suæ cum Discipulis, qui essent in turba omnium discipulorũ credentes, & quis inter duodecim traditurus esset eũ. Vnde & Iudas hic significatur tunc non satis credidisse in Iesum. Quod apertiùs significatur apud Græcos, qui vbi nos legimus, *sciebat Iesus qui essent credentes*, legunt, *qui essent non credentes*. Reddita causa quare Christus asserere non dubitauit quosdam non esse credentes etiam ex Discipulis, Ioannes redit ad verba Domini, quibus sua interposuerat. *Et dicebat*, inquit: *propterea*, quia scilicet sunt quidam vestrum qui non credunt, & ob id non recipiunt mea verba, *dixi vobis* paulò antè, *quòd nemo potest*, &c. Significat ergo & fide opus esse, & eam à patre petendam ac expectandam.

Esaiæ 7.

ET EX HOC MVLTI DISCIPVLORVM EIVS ABIERVNT RETRO.] Et, ex hoc scilicet tempore. Quòd dicit, *abierunt retro*: Augustinus intelligit, *abierunt retro* post satanam: sicut de quibusdam viduis dicit Apostolus, *Quædam conuersæ sunt retro post satanam.* Sed simpliciùs illud, *abierunt retro*, exponitur, per desciuerunt ab eo, nec amplius more solito illum sequebantur. Sequitur enim quod huius veluti est expositio, *& iam non cum illo ambulabant.* Itaque Dominus conuersus ad duodecim dixit: *Num & vos vultis abire?* Quærit autem istud, cùm sciret eorum voluntatem: tum vt ostenderet se non indignatum illis, qui ab eo defecissent, quasi ignominia ab eis affectus: tum vt significaret se non indigere eorum sequela, ne putarent se facere gratiam, quòd aliis relinquentibus, ipsi permanerent. Deinde, vt ostenderet eorum libertatem, ne putarentur necessitate quadam & verecundia detineri, atque vt huiusmodi interrogatione eos ad fidei suæ confessionem prouocaret. Itaque Petrus, tum quòd ardentioris esset semper fidei, tum quòd solitus esset omnium nomine respondere, pro omnibus loquitur, idem de Christo alios omnes sentire existimans quod ipse sentiebat: Domine, inquit, ad quem ire poterimus te derelicto, qui nos viam salutis melius quàm tu docere possit? Tu enim solus habes verba quæ vitam æternam conferre possunt credenti & suscipienti. Quibus verbis significat se agnoscere post Dominum nullum esse magistrum secundum illi: significat item se non vt turba illa terrena quærere, sed tantùm doctrinæ cœlestis esse cupidum. Alludit autem ad illa Domini verba superiùs habita, quibus multa dixit de vita æterna, & singulariter ad illa: *Verba quæ ego loquor vobis, spiritus & vita sunt.* Hic aduertenda differentia inter credentes & non credentes. Non credentes enim ob verba non intellecta offenduntur. Credentes verò, etiam non intellecta verba humiliter suscipiunt & admirantur. Neque enim verisimile est, Petrum tum prædicta omnia de manducanda carne & bibendo sanguine Domini intellexisse, cùm ignorauerit adhuc mysterium crucis, & tamen certissimè credidit vera esse quæ dicebantur, quòd persuasus esset ipsum Iesum verum esse Christum. Vnde sequitur: *Et nos credimus & cognouimus quia tu es Christus filius Dei viui.* Vbi pro credimus, Græcis est, πεπιστεύκαμεν, id est, credidimus, quomodo legit etiam Augustinus. significatur ergo quòd iam dudum crediderant & persuasi essent. Notant autem Augustinus & Cyrillus, priùs dictum esse, *credimus*, & secundò *cognouimus*, eo quòd fides cognitionem præcedat, secundùm illud Isaiæ: *Nisi credideritis, non intelligetis. Nisi enim*, inquit Cyrillus, *absque vlla dubitatione fidei ieceris fundamenta, non poteris paulatim cognitionem quæ in Christo est superædificare, ac ita in virum spiritualem euadere.* Videri tamen potest additum verbum, *cognouimus*, non ad hunc ordinem significandum, sed tantùm ad significandum certissimam animi persuasionem, per testimonium Ioannis, patris,

D. August. — 1. Tim. 5. — D. August. — D. Cyril. — Isaiæ 7.

tris, ac miraculorum. Hæc enim persuasi animi certitudo magis significatur verbo, cognoscere, quàm verbo credere. Annotauit autem hic rursum Cyrillus, in Græcis articulum addi & ad nomen, Christus, & ad nomen filius, vt sit ille Christus, ille filius, vt his articulis separaret Petrus Dominum ab aliis, qui etiam Christi dicuntur & filii Dei. Additur autem in Græcis & apud Augustinum, *viui*, scripturæ more. Nam hoc epitheto scriptura Deum verum separat à mortuis idolis. Vnde Psalmista: *Sitiuit anima mea ad Deum, fontem viuum.* Et: *Scietis quia Dominus Deus viuens in medio vestri est.* Vnde & Dominus per vitam suam in scripturis iurat, dicens: *Viuo go, dicit Dominus.*

Psalm. 41.
Iosue 3.

RESPONDIT EI IESVS: NONNE EGO VOS DVODECIM ELEGI, ET EX, &c.] Magnificam hanc Petri de se prædicationem Dominus non est iam admiratus, nec ob eam illum beatum prædicauit, quemadmodum postea Matthæi decimosexto, tum ne videretur eorum laudibus capi postquam ab aliis fuit derelictus, tum quia omnium nomine iam Petrus loquutus fuerat, & hanc fidem omnibus tribuerat quæ non omnibus conueniebat. Itaque Dominus corrigere volens Petri responsionem, atque ostendere non omnes hoc credere quod ille putauit eos credere, & ob id non sine causa interrogasse num & ipsi vellent abire, subiecit, *Nónne ego vos duodecim elegi*, &c. Quibus verbis etiam significat non mirum esse si ex Discipulis quidam abirent retrò, cùm etiam inter Apostolos inueniretur vnus incredulus. Deinde secundùm Cyrillum, his verbis acrioribus eos confirmat, & diligentiores fecit, periculo ante oculos posito. *Sic enim*, inquit, *dicere videtur: Magna vobis, ô Discipuli vigilantia, magnoque studio ad salutem opus est. Lubrica enim admodum perditionis est via, non imbecillam solummodo distrahens mentem, verùm etiam firmos nonnunquam animos voluptate decipiens: quòd autem ita sit, non eorum qui retro abierunt, sed vestro exemplo confirmatur. Ego enim vos vt bonos elegi, non ignorabam, sed cognoscebam vt Deus corda vestra, sed rapuit vnum vestrum auaritia deceptum diabolus.* Hæc ille. Intelligit ergo Cyrillus, sicut & plerique, Iudam cùm eligeretur, bonum fuisse, cùm dici etiam possit eum nunquam habuisse veram in Christum fidem, sicut & hæc verba & præcedentia apertè significant, eum hoc tempore, longè ante passionis tempus non credidisse in Christum. Nam & Augustinus & Beda in ea videntur fuisse sententia vt putent Iudam fuisse malum etiam cùm vocaretur ad Apostolatum, quamuis hanc sententiam reiiciat Lyra, sed non efficacibus rationibus. Porrò prudentiæ simul & mansuetudinis summæ fuit,

D. Cyril.

quòd suum hostem & aduersarium inter Apostolos tacitè notauerit, nimirum vt per declarationem suæ mansuetudinis & diuinitatis Iudam sibi conscium ad pœnitentiam prouocaret, & eodem sermone omnes faceret solicitos ad conscientiæ examinationem ac fidei perseuerantiam. Dubium autem hìc esse potest, quomodo Dicat Dominus hic se elegisse duodecim istos, inter quos fuit Iudas, cùm posteà Ioannis duodecimo dicat, *Non de omnibus vobis dico, ego scio quos elegerim*, significans se non elegisse Iudam. Sed dicendum, quòd hic sit sermo de electione ad Apostolatum: ibi verò de electione ad consortium sanctorum, & ad regnum cœlorum. Vnde hìc apponitur numerus duodenarius, ibi verò absolutè dicitur: *Ego scio quos elegerim*, vt intelligamus eum ibi loqui de electione simpliciter, qua aliqui dicuntur absolutè electi, alii verò reprobi. Cæterùm, *diabolus*, dictionem Græcam, quidam volunt, hic debere verti per Latinam dictionem, calumniator vel accusator, (hos enim propriè significat dictio Græca) vt ideo dicatur Iudas diabolus, quia calumniator erat operum Christi, & quia illum delaturus erat ad principes Iudæorum tanquàm mollem & effœminatum, eo quòd permisisset pretioso illo vnguento se vngi à Maria sorore Marthæ. Verùm valde verisimile est Dominum, qui Hebraicè hæc dixit, pro diabolo dixisse Satan, ac pro eo nomine Ioannem vertisse diaboli nomen, imitatum Septuaginta, qui semper pro satan, diabolum verterunt, vt priùs dictum est circa caput Concordiæ 15. eò quòd absimilis sit significatio dictionis Græcæ, diabolus, à dictione Hebraica, satan, quæ aduersariam significat. Iam & illud verisimile est, Dominum vocasse Iudam, Satan vel diabolum, non quomodo postea Petrum vocauit Satanam, dicens: *Vade post me, Satana*, hoc est, tu qui mihi in his quæ Dei sunt aduersaris, quomodo hæc nomina appropriantur per antonomasiam dæmoni hosti humani generis, vt nomine capitis Dominus vocauerit membrum eius, sicut intelligit Gregorius & Cyrillus, quorum iste sic scribit: Diabolum verò diaboli ministrum appellauit: nam sicut qui Domino coniungitur, vnus cum eo spiritus est: sic contrà quoque fieri non est negandum. Et Diuus Gregorius libro decimotertio Moralium capite decimo septimo. *Ita quippe vnum corpus sunt diabolus & omnes iniqui, vt plerunque nomine capitis censeatur corpus, & nomine corporis appelletur caput. Nam capitis nomine censetur corpus, cùm de peruerso homine dicitur:* Et *vnus ex vobis diabolus est.* Hæc ille. Itaque diabolum vocat Iudam, quia diabolicum & satanicum hominem.

Finis secundæ partis Commentariorum, quæ continet explanationem capitum Concordiæ vigintiquatuor, hoc est, Acta Christi à secundo Paschate vsque ad tertium, Acta, scilicet, secundi anni prædicationis eius.

CORNELII

IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

COMMENTARIORVM IN SVAM Concordiam, ac totam Historiam Euangelicam,

PARS TERTIA.

Continens acta tertij anni CHRISTI, *vsque ad resuscitationem Lazari.*

Cum rerum ac verborum copiosissimo Indice.

Iam postremò summa diligentia reuisa, ad Auctoris auctographum correcta, plurimis mendis expurgata, multisque locis auctiora reddita.

CORNELIVS IANSENIVS I. EPISCOPVS GAND.

ANTVERPIÆ,

EX TYPOGRAPHIA GISLENI IANSENII,

Ad intersigne Galli Vigilis M. DC. XIII.

CORNELII

IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS

COMMENTARIORVM IN SVAM Concordiam, ac totam Historiam Euangelicam, PARS TERTIA.

REPREHENDVNTVR PHARISÆI DISCIPVLOS CALVMNIANTES QVOD ILLOTIS MANDVCARENT MANIBVS.

Math. 15. Marci 7. CAP. IX.

*P[d]Ost hæc autem ambulabat Iesus in Galilæa, non enim volebat in Iudæa ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere. [b] Et [a] tunc† [e] accesserunt' ad eum △ Pharisæi, & quidam de scribis, venientes ab Hierosolymis'. [b] Et cùm vidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est, non lotis, manducare panes, vituperauerunt. Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum: & à foro venientes nisi baptizentur, non comedunt: & alia multa sunt illis seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum & lectorum. Et interrogabant eum Pharisæi & scribæ [a] dicentes: [e] Quare discipuli tui non ambulant iuxta' traditionem seniorum? [a] non enim lauant manus suas cùm panem manducant, [b] sed communibus manibus manducant panem. △ [e] Ipse autem respondens ‖ ait illis' [a] Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestrã? Hypocritæ, [e] bene prophetauit Isaias de vobis [b] hypocritis [a] dicens, [b] sicut scriptum est: [e] Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me, ‖ in vanum autem me colunt docentes doctrinas & † præcepta' hominum. [b] Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata vrceorum, & calicum, & alia similia his facitis multa. Et dicebat illis: Bene irritum fecistis præceptum Dei, vt traditionem vestram seruetis. Moyses enim† [a] [&] Deus [e] dixit. Honora patrem [b] tuum [e] & matrem [b] tuam, [e] & qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis: △ Si dixerit' homo patri vel matri [b] Corbam, quod est [e] donum, quodcunque [a] est [e] ex me tibi profuerit', [b] & vltrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri: [a] & nõ honorificabit patrem suum aut matrem suam, &† [e] irritum fecistis mandatum' Dei propter traditionem vestram ¶ quam tradidistis, & similia huiusmodi multa facitis. [e] Et [a] conuocatis' ad se [b] iterum [e] ‖ turbis, dixit eis'. [e] Audite [b] me omnes [e] & intelligite. † Nihil est extra hominem introiens in eũ quod possit eũ coinquinare, sed quæ de homine procedũt, illa sunt quæ cõmunicant hominẽ. Si quis habet aures audiendi audiat. Et cùm introisset in domũ à turba, [a] tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei: Scis quia Pharisæi audito verbo hoc scandalizati sunt? At ille respondens ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorum. | Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadent. [&] [b] interrogauerunt eum discipuli eius parabolam. [a] Respondens autem Petrus dixit ei. Edissere nobis parabolam istam. ‖ [e] At ille dixit [b] illis. Sic [a] adhuc [e] & vos † sine intellectu' estis? Non intelligitis quia omne [b] extrinsecus introiens in hominem [a] quod intrat in os, [b] non potest eum coinquinare, qui non intrat in cor eius: sed [e] in ventrem vadit & in secessum △ exit' [b] purgans omnes escas? Dicebat autem quoniam [e] quæ [a] de homine exeunt, [&] [a] procedunt de ore, de corde exeunt, & ‖ ea [e] coinquinant hominem: [b] Ab intus enim [e] de corde * [b] hominum malæ cogitationes † procedunt' adulteria, fornicationes, homicidia, furta, [a] falsa testimonia, auaritiæ, nequitiæ, dolus impudicitiæ, oculus malus. △ blasphemia, [b] superbia, stultitia. Omnia hæc mala ab intus procedunt, & [a] hæc sunt quæ [c] ‖ coinquinant, hominem: [a] non lotis autem manibus manducare, non coinquinant hominem.*

† b. communiunt.
△ a ab Hierosolymis scribæ & Pharisæi.
† a transgrediũtur.
△ b. at ille
‖ b. dixit
‖ a o sine causa.
† a o mandata.
† a nam
△ a Quicũque dixerit
‖ a proderit.
† b. rescindentes verbum.
△ b o aduocans.
‖ b o turbã dicebat illis.
† a. Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.
C. 5. 43.
‖ b. Et ait.
† b. o imprudentes.
△ a emittitur.
† a autem
‖ b illa cõmunicant.
* a enim.
† a exeunt
△ a blasphemiæ.
‖ b communicant.

POST HÆC AMBVLABAT IESVS IN GALILÆA: NON ENIM VOLEBAT, &c. Legendum est, *in Galilæa*, & *in Iudæa*, vt patet ex Græcis, non autem, in Galilæam & in Iudæam, & verbum, *ambulare*, accipiendum est pro conuersari, vt significetur Dominum post hæc conuersatum in Galilæa, nec voluisse conuersari in Iudæa. Non enim significare voluit Ioannes Dominum post hæc iuisse ad Galilæam, cùm dicta in præcedenti capite, gesta sint in Galilæa. Manet tamen dubium, quare A Ioannes, modo dicat Dominum post hæc ambulasse & conuersatum in Galilæa, quasi antè non fuerat in ea conuersatus, cum, vt ex præcedentibus patet, iampridem in ea sit conuersatus. Ad quod primò dici potest, quòd Ioannes sub initium sexti capitis indicauerit Pascha Iudæorum in propinquo fuisse. ad quod verisimile omnino est & satis certum, Christum Hierosolymam profectum fuisse, eò quòd lex ita mandarat. ideoque Ioannem hic indicasse causam, quare mox relicta Iudæa, ac repetita

Galilæa,in ea maluerit conuersari. Aut potiùs simpliciter intelligendum quod dicit Euangelista: *Post hæc ambulat Iesus in Galilæa*, hoc est, perseuerabat adhuc in ea conuersari. Cum enim sequitur, *quia quærebant eum Iudæi interficere*, non videtur id Ioannes dixisse propter necem quam parassent Domino Iudæi in Paschate mox præcedente, sed eam quam descripsit in capite quinto, occasione paralytici sanati in sabbatho. Vnde in his quæ apud Ioan. in hoc cap. 7. sequuntur, Dominus dicit: *Vnum opus feci & omnes miramini,* &c. significans causam intentatæ sibi necis fuisse ex occasione illius miraculi. Porrò quoniam in Concordia Euangelica hæc verba Ioannis necessario debuerunt superioribus subiungi, vt est manifestum, & ex his verbis certum sit Dominum aliquandiu post ea quæ hactenus contigerunt mansisse in Galilæa, antequam in Iudæam ascenderet, nec tamen Ioannes quicquam post hæc in Galilæa gestum cõmemorat, necessariò ante sequentia Ioannis verba, inserenda hoc loco erant ea quæ ab aliis Euangelistis post præcedentia narrantur gesta & dicta in Galilæa, quæ quam cõmodè sequantur hæc iam præmissa Ioãnis verba, quisque facilè videat. Sequitur enim in Matthæo & Marco post miraculum multiplicatorum panum, quod cum Ioanne concorditer narrarunt.

b ET *a* TVNC *c* ACCESSERVNT AD EVM PHARISÆI ET QVIDAM DE SCRIBIS, &c.] Cùm enim in Galilæa manere Dominum viderent Scribæ & Pharisæi Hierosolymitani, veniunt è Iudæa in Galilæam, sicut & supra eos fecisse aliquando habuimus. Veniunt autem non vt discant, sed vt calumnientur eum, quem iam audierant tanto vulgi fauore accipi & prædicari. Ideoq; valde opportunè & contigit hæc historia post prædicta, & eam Euangelistæ subiunxerunt his quæ de populi admiratione scripserunt: vt quemadmodum in comœdiis variantur scenæ, vt ex personarum ac rerum collata diuersitate singula magis elucescant ita ex collatione peruersitatis Scribarum & Pharisæorum cum populi simplicitate, liqueret omnibus quàm hi fuerant insanabiles, per quos aliorum incredulitatem corrigi conueniebat. Bene ergo hos calumniatores scribunt non tantùm fuisse Pharisæos & Scribas sed etiam fuisse Hierosolymitanos, atque à Hierusalem descendisse in Galilæam, vt sic duplici nomine exaggerarent horum impietatem, nimirum quod Hierosolymitani essent, & ob id iustiores ac doctores habiti, eò quòd Hierusalem fons pietatis, ac doctrinæ haberetur, & quòd à Hierusalem descendissent tantùm viæ, non dubitantes aggredi calumniandi causa. Quodq; maius argumentum est peruersitatis eorum & præposteræ religionis, cùm calumniandi ansam quærerent, nec iusta aliqua suppeteret, non verentur eam arripere ab externis quibusdam obseruationibus, non à lege Mosaica introductis, sed ex maiorum instituto eisque talibus, in quibus nulla erat vtilitas aut pietas. *Et cùm vidissent,* inquit Marcus, *quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est, non lotis manducare panem, vituperauerunt.* Exposuit autem Marcus ipse quid sit *communibus manibus*, eo quòd hæc locutio propria fuerit Iudæis. Hi enim cœperunt vocare commune, quod nos prophanum aut immundum appellamus. Quoniam enim non omnibus indifferenter vescebantur, sed quædam eis separata erant in cibum, quibus tanquam sanctis & sacris vescebantur, hinc κατὰ μετάληψιν, hoc est, per transsumptionem cõmune dixerunt quod prophanum est & immundum. Ita communicare hic frequenter apud Matthęum & Marcum positum est pro coinquinare, quemadmodum ferè semper vertit interpres, cùm Græcè sit verbum κοινοῦν. Hinc Act. 10. dicitur. *Quod Deus sanctificauit, tu ne commune dixeris.* Vbi satis indicatur ratio huius locutionis, quæ tamen non inuenitur, quod sciam, in veteri Testamento, sed tantùm in nouo. Porrò Pharisæi pleraque circa lotiones statuerunt, non quatenus faciebant ad ciuilem quandam mundiciem, sed quia putabant ea habere aliquid momenti ad pietatem & sanctitatem. Quoniam enim lex ex variis contactibus & accidentibus statuit contrahi immunditiam eamq; lotionibus purgari, & Dominus in lege toties ad sanctitatem, & munditiam Iudæos hortatus fuerat, dicens: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum.* Et: *Lauamini, mundi estote*, hinc ne fortè in congressu, inscii ex aliquo contactu immundiciam contraxissent: Pharisæi etiam à lege non præceptas lotiones diuersas, vt habet Marcus, induxerunt. Peculiariter autem lotionem manuum ante cibum, & inter edendum frequentem, ac eorum vasorum quibus vsus erat inter edendum superinduxerunt, quia metuebant ne ex horum immundicia cibus etiam pollueretur, aut non satis mundè sumeretur, quem iussi erant mundum manducare, atque ex polluto cibo, vel non satis mundè sumpto etiam amplius coinquinarentur, & Deo abominabiles fierent. Nam hanc rationẽ eos mouisse satis patebit postea ex verbis Saluatoris. Et sanè ipsa lex Mosaica satis prohibuerat huiusmodi lotionum constitutiones, cùm dicat Deutro. 4. *Non addas ad verbum quod loquor vobis, nec auferas ab eo.* Deinde iam tempus erat instante Messiæ aduentu, vt post longam legis & prophetarum lectionem, incipere meritò debuissent intelligere Scribæ & Pharisæi præcipuam sanctitatem non in externis, sed in interioribus esse sitam, nec externas illas, quæ à lege præscriptæ erant, cæremonias ad aliud magis fuisse præceptas, quàm vt per eas populus institueretur ad ea quæ sunt veræ pietatis. Verùm contrà planè euenit, vt cùm maximè intelligere debuissent scripturas, & ea in quibus vera pietas potissimùm sita esset, tum omnium minimè hæc intelligerent, ita vt tunc maximè opus esset inducere mundo lucem euangelicam, cùm qui ei luci debuissent esse maximè vicini, ab ea longissimè abfuerunt, Itaque Pharisei & Scribæ ex inutilibus illis maiorum institutis vendicabant sibi laudem sanctimoniæ, quodq; sceleratius est, ex his impietatis calumniam struebant proximo, seueriùs exigentes illorum obseruationem, quàm quæ Deus præceperat. Discipuli autem eas constitutiones negligebant, vt qui à Domino docebantur ea quæ verę pietatis essent, quorum cura & studio non libuit illis intentos esse Pharisæorum traditionibus, quas à Domino non didicerant, imo quorum neglectum ab eo didicerant satis verbo & exemplo. Itaque hoc videntes Pharisæi & Scribæ, cum discipulis non expostulant, sed velut in graui facinore Dominum ipsum adoriuntur, in illum torquere volentes totam suam calumniam. *Cur*, inquiunt, *discipuli tui* qui te sequuntur & ex tua pendent institutione, *transgrediuntur traditionem seniorum?* Traditionem enim legendum est, non traditiones pluraliter. Nam de

de vna traditione quæstio erat, & Græcè est παράδοσιν: sed & correctiores Latinorum libri habent, traditionem. Notandum autem quòd non dicant, *Non enim lauant manus suas* antequam panem manducent, sed *cum panem manducant*. Traditio enim seniorum non tantùm exegit ciuilem illam ablutionem manuum quę passim fit ante prandium & cœnam, sed crebram etiam inter manducandum. Vnde Marcus dicit Pharisæos & Iudæos non manducare panem, nisi crebrò lauerint. Pro, *crebrò* tamen legitur in Marco πυγμῆ, quod Theophylactus intelligit, vsque ad cubitum vel cubitaliter, vt significetur traditionem seniorum fuisse lauare manus etiam vsque ad cubitum. πυγμὴ enim Græcis duo significat, pugnum scilicet, hoc est, manum complicatam, à πτύσσω, plico, & cubitum, quem Græci magis πῆχυν vocant aut πυγῶνα. Nam hac parte brachium est complicabile. Verùm cùm πυγμῆ nusquam reperiatur apud Græcos positum aduerbialiter, quemadmodum hic accipere debet Theophylactus, nec à substantiuis fiant huiusmodi aduerbia à datiuo desumpta, verisimilius est, vt bene annotauit quidam, scriptum fuisse πυκνῆ, quòd frequenter sonat aut crebrò. Absolutè enim Pharisæi culpant discipulos, quòd illotis manibus sumerent cibum, ad cuius reprehensionis declarationem nihil erat opus aliquid dicere de cubitali lotione.

c IPSE AVTEM RESPONDENS AIT ILLIS: *d* QVARE ET VOS TRANSGREDIMINI, &c.] Clauum clauo retundit Dominus. Si enim discendi causa petiuissent rationem facti discipulorum, vtique Dominus eam illis aperuisset, verùm quoniã criminando & inuehẽdo in Dominum dicunt, *Quare*, ideo prætermissa causa ob quam discipuli hoc facerent, retorquet calumniam in calumniatores, simili modo eos criminans, sed non simili affectu. Et quidem non excusat suorum factum, nec adhuc dicit eos benefacere transgrediendo, ne eos irritaret magis: sed priùs interrogatione correspondente eorum interrogationi ostendit eos etiamsi quid peccassent discipuli transgrediẽdo traditionem maiorum, non rectè criminari ipsos, vt qui grauioris & minus tolerabilis transgressionis essent rei, idque in ea re in qua culpabant discipulos. Grauius enim peccabant seruando seniorum traditiones, quàm discipuli negligendo. Deinde & offendit non zelo iustitiæ eos ad arguendum consurrexisse, sed præposteræ religionis studio, ac zelo propriæ authoritatis tuendæ. Porrò Matthæus post interrogationem hanc: *Quare & vos transgredimini*, &c. quam solus ipse habet, subiungit mox declarationem, qua Dominus declarauit quomodo propter suam traditionem Pharisæi Dei præceptum transgrederentur, ac testimonium Isaiæ, à Domino citatum ponit in fine. Marcus verò contrà incipit à testimonio Isaiæ, ac deinde subiungit eam declarationem quam in principio habet Matthæus. Et quanquam incertum sit, nec multùm referat quo ordine hæc dicta sint, tamen cum idem testimonium bis ponendum non iudicaremus, vt fecit Osiander, Marci ordinem sequi in Concordia magis visum est, cùm ob alias causas, tum maximè quod Marcus post citatum Isaiæ testimonium applicando illud, conuenienti ordine ostendit dupliciter Pharisæos peccasse in mandata Dei, per obseruationem humanarum traditionum. Primùm, quia dum studiosi erant obseruationis quorundam humanorum præceptorum, quæ per se non erant mala, nec ita contraria legi Dei, negligentes erant mandatorum Dei. *Relinquentes enim*, inquit, *mandatum Dei, tenetis tranditiones hominum*, &c. Secundò quia constitutiones quasdam tradiderunt, quæ legi Dei aduersabantur, de quibus secundò loco locuturus Marcus, veluti nouam materiam exorsus, interposuit: *Et dicebat illis: Bene irritum fecistis*, &c. Testimonium, autem desumptum est ex capite 29. Isaiæ, & citatum hic more solito magis secundùm translationem Septuaginta quàm Hebraicam veritatem. Nam Hebræa sic vertit Diuus Hieronymus: Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me, & timuerunt me mandato hominum & doctrinis. Vltimam tamen partem Hebræa ad verbum sic habent: & est timor eorum erga me, mandatum hominum quod docti sunt. Septuaginta verò sic habent: Appropinquat mihi populus iste ore suo, & labiis suis honorat me, cor autem eius longè est à me: *Frustrà autem colunt me: docentes hominum præcepta atque doctrinas.* Atque hoc pæne modo per omnia legitur apud Græcos citatum hoc testimonium in Matthæo, nisi quòd vltima pars appositiuè legitur, *docentes doctrinas & mandata hominum* sine coniunctione sicut & in Marco legitur, & Latinis etiam quibusdam codicibus vetustissimis, teste quodam. In Matthæo enim apud Græcos legitur non solùm, Populus iste labiis me honorat, sed etiam; Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis suis honorat me. Verùm quædam verba adiecisse videtur scriptor aliquis, qui voluit absolutum reddere prophetæ testimonium, cùm Diuus Hieronymus enarrans hunc locum indicet Euangelistam decerpsisse quod præsenti loco commodum videretur, & neque retulisse per omnia vt in Hebræo, scriptum erat, neque vt à Septuaginta versum. Ideoque dicit, hoc testimonio Dominum abusum contra Pharisæos in Euangelio Matthæi: Abusum enim dicit, non quòd malè eo vsus sit, aut quod præter intentionem Prophetæ eo vsus sit, sed, quemadmodum aliàs loquitur, quia aliis verbis vsus est, nec per omnia prophetæ verba retulerit, contentus sensum reddere. Quod enim istud testimonium Dominus non citauerit præter intentionem prophetæ, & ex his quæ in propheta præcedunt, & his quæ sequuntur est manifestum. Præcedit enim & sequitur de excæcatione Iudæorum, & quomodo nec indocti, nec docti inter eos intellecturi essent scripturarum sacrarum librum, & auferenda sapientia à sapientibus eorum, quæ maximè impleta sunt in Iudæis & scribis eorum, tempore Christi. De quorum etiam hypocrisi, quam vbique toties notat Dominus, sequitur in Isaia, dum dicitur: *Væ qui profundi estis corde, vt à Domine abscondatis consilium*, &c, Itaque bene dicit Dominus, non solùm istud Isaiæ quadrare in Pharisæos & Scribas qui fuerunt tempore hoc: sed Isaiam prophetasse de illis istud, videlicet quia non dixit illud de Iudæis sui temporis, sed potiùs temporibus aduentus Messiæ, quando omnia plena erant hypocrisi, & inutilibus ac friuolis hominum constitutiunculis. Prima ergo huius testimonii parte Dominus significat notatam illorum hypocrisim, & rectè se eos vocasse hypocritas, eò quòd zelo iu-

Theophyl. D. Hieron.

ſtitiæ videri vellent calumniari diſcipulos, cum tamen iuſtitiæ non eſſent ex animo ſtudioſi. *Populus*, inquit, *hic labiis me honorat*, quia me Deum & Dominum omnium creatorem, & id genus ſimilia prædicat: *cor autem eorum longe eſt à me*, quia corde ſuo longè diuerſa à mea voluntate cogitat, deſiderat, & amat. Tales fuerunt & olim Iudæi illi, de quibus in Pſam. 77. *Et dilexerunt eum in ore ſuo, & lingua ſua mentiti ſunt ei: Cor autem eorum non erat rectum cum eo.* Sequenti verò teſtimonii parte ſignificat Dominus notatam horum præpoſteram & vanam religionem; *In vanum*, inquit, *colunt me*, non ſolùm facientes, ſed etiam *docentes doctrinas quæ ſunt mandata hominum.* Vbi notandum quòd pro, *in vanum*, Græcè eſt μάτην, quod in Matthæo quidem interpres vertit, ſine cauſa: in Marco verò vertit, in vanum, poteſt enim accipi dupliciter. Aut vt ſit ſenſus: in vanum, hoc eſt, fruſtrà colunt me, quia non aſſequentur finem & fructum cultus mei. Aut vt ſignificetur vanum & friuolum eſſe cultum illorum quo Deum colebant, quia non in rebus illis conſiſtebat in quibus oportebat. Secundùm quem ſenſum verti poſſet illud μάτην per vanè, quemadmodum in Pſalm. 38. vbi legimus: *Vanè conturbatur omnis homo.* Atque hunc ſenſum ſatis ſignificat quod vertit interpres in Matthæo, ſine cauſa. Cultus enim vanus eſt qui rationabili caret cauſa. Porrò quoniam hunc locum hæretici noſtri temporis ſemper in ore habent, eoque reiiciendas docent omnes Eccleſiæ conſtitutiones de diſcrimine dierum, ciborum, locorum, perſonarum, & aliarum rerum externarum, videndum quàm nihil hic locus eorum faueat errori. Primùm enim vel ipſis etiam fatentibus, traditiones, vel præcepta hominum non dicuntur hìc quęcunque in ſcripturis à Deo non ſunt apertè inſtituta, ſed ab hominibus ſunt præcepa & introducta. Nam quæcunque ad externam vitam decenter & cum commodo proximorum degendam à principibus conſtituuntur, quæcunque item à proceribus Eccleſiæ ordinata ſunt ad Chriſtianæ religionis profectum non tam humanæ quã diuinę ſunt traditiones vtpote dimanantes à lege Dei, & ab authoritate eis, à Deo tradita. Vnde Petrus ait. *Subiecti eſtote omni humanæ creaturæ propter Deum, ſiue regi, quaſi præcellenti.* Et Paulus præcepit vt in Eccleſia mulieres orent velato capite, viri reuelato, vt ad cœnam Chriſti alius alium expectet, quo in communi ea peragatur: & alia nonnulla, quæ nominatim in ſcripturis aliis non leguntur diuinitus eſſe præcepta. Quæ etſi ab hominibus ſunt conſtituta, hìc tamen inter humana mandata non cenſentur, quod ex ſcriptura & Dei mandatis originem habebant, inter quæ Dei mandata, etiam hoc eſt, vt ſubditi præpoſitis ſalutis eorum curam gerentibus obediant per omnia. Iam quæ Eccleſia præcepit de ieiuniis, delectu ciborum in certis diebus, feſtiuitatibus ſanctorum celebrandis, & id genus ſimilia, pius quiſque facile videt quam habeant ex ſcripturis originem, & quomodo eis conſonent, eò quòd faciant ad carnis caſtigationem & temperantiam, aut ad fidelium vnionem & ædificationem. Præcepta ergo hominum, quæ hìc reprobantur à Domino, ſunt quæ nihil diuinum pręcipiunt, ſed res merè humanas, qualia ſunt duplicia: Quædam enim ſunt, etſi non omnino mala, planè tamen inutilia & friuola, vt in quorum obſeruatione nulla eſt vtilitatis, quæ nihil faciunt ad pietatem Deo exhibendam, aut carnis mortificationem ſpiritus profectum, aut ad proximorum commodum & ædificationem, qualia erant baptiſmatum eorum, quorum meminit Marcus conſtitutiones. Alia ſunt, quæ præcipiunt aliquid mandatis Dei aduerſum, qualia erant de quibus poſt ea diſſerit Dominus. Atque de his mandatis hominum loquitur & Paulus ad Titum 1. cum præcipit, *vt ſani ſint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auerſantium ſe à veritate.* Secundò dicendum, hoc Iſaiæ teſtimonio nec Prophetam, nec Dominum culpare voluiſſe humana præcepta, aut eorum obſeruationem, ſed id tantùm quòd Iudæi iſti timorem & cultum Dei conſtituerunt in humonorum præceptorum obſeruatione, poſthabitis mandatis Dei. Vnde in Hebraica veritate ſecundùm tranſlationem Hieronymi dicitur, timuerunt me mandato hominum, quo ſignificatur eos timorem Dei conſtituiſſe in huiuſmodi præceptorum obſeruatione, non quòd præcepta Dei apertè contemnerent, ſed quòd tanto ſtudio occuparentur circa mandata humana, vt Dei mandata negligerent. Idem ſignificat & verſio Septuaginta, quæ dicit: Fruſtra vel vanè colunt me docentes mandata hominum: quo ſignificatur eos ideo fruſtra vel vanè Deum colere, quòd toti eſſent in docendis hominum præceptis. Vnde apud Marcum in declarationem teſtimonii infertur: *Relinquentes enim manducatum Dei, tenetis traditiones hominum.* Vbi Dominus non culpat eos, quòd tenerent traditiones hominum, ſed quod hoc facerent relictis Dei mandatis. Iam Eccleſia docet præcepta diuina primo loco habenda, humana verò ſecundò loco, nec cultum Dei potiſſimùm in humanis conſtitutionibus conſiſtere, ſed in diuinis, ad quas etiam humanæ ordinantur. Itaque cum Phariſæis reprehendẽdi ſunt, qui vel mere humana præcepta ſtudioſè obſeruant, vel etiam vtilia & ſancta hominum præcepta maiori ſtudio obſeruant quam diuina.

b ET DICEBAT ILLIS: BENE IRRITVM FECISTIS PRÆCEPTVM DEI PROPTER TRADITIONEM VESTRAM, QVAM TRADIDISTIS, &c.] Poſtquam dixit Dominus eos præpoſtere eſſe religioſos, vt qui, poſthabitis Dei mandatis. ſtudioſi eſſent inanium mandatorum: oſtendit iam, quod in primis eis obiecit etiam impiè eſſe religioſos, vt qui docerent mandata hominum non à ſenioribus accepta, ſed ab ipſiſmet inſtituta, quæ contraria eſſent mandaris Dei. Idque cum in multis facerent, tamen commodè declarat in mandato quo præcipitur honorandos parentes, quod primùm eſt inter ea, quæ ſunt ad proximum, & proximum his, quæ ſunt ad Deum. In primis ergo ipſum ponit Dei mandatum. *Deus*, inquit, aut, vt habet Marcus *Moyſes*, quia Deus per Moyſen dixit: *Honora patrem & matrem.* Vbi notandum, verbo honorandi non tantùm præcipi reuerentiam illam quæ in verbis & externo geſtu conſiſtit, ſed etiam vt filii de parentibus præclarè ſentiant, eiſque, niſi contra Deum aliquid iubeant, obediant, eorum etiam vitam, honorem, dignitatem omnibus viribus defendant, & eiſdem in omnibus periculis, in egeſtate, in ſenio, in aduerſa valetudine, quibuſcunque poſſunt remediis, operibus, conſiliis, conſolationibus ſubueniant. Subſidium enim

Hebraicus

Marginalia: Pſal. 77. — Pſal. 38. — Refelluntur hæretici noſtri temporis. — 1. Pet. 1. — 1. Cor. 11. — Tit. 1. — 1. Tim. — D. Hier.

Hebraicus sermo honorem vocat, id quod tum ex præsenti sermone Christi, qui inhonoratos censet parentes, quibus filii non bene fecerint, & necessaria vitæ non ministrauerint: tum ex Paulo abundè patet, quia 1 Timothæi 5. *Presbyteros qui bene præsunt affirmat duplici honore dignos*, ac idem rursum scribit: *Viduas honora quæ verè viduæ sunt*. Porrò quo Dominus ostenderet quàm necessaria sit huius mandati obseruatio, & quanta sit horum Pharisæorum impietas supplicio digna, addit mandato legis de honorandis parentibus, etiam aliam legem, quæ pœnam mortis ineuitabilem statuit, contra eos, qui vel tantùm contumeliosis & maledictis verbis parentes afficiunt, significans multò magis ipsos Pharisæos morte dignos, qui etiam opere & facto dehonorare parentes alios docerent.

VOS AUTEM DICITIS: SI DIXERIT HOMO PATRI VEL MATRI, CORBAN, &c.] Variæ hîc sunt istius Pharisäicæ legis commemorationes & interpretationes, dum diuersi aliter & aliter coniectant quid his verbis, quæ Dominus non explicat, significare voluerint Pharisæi. Sed ex variis interpretationibus duæ sunt præcipuæ, quæ præsenti loco & intentionibus saluatoris bene conueniunt. In primis autem certum est hic esse, ἀποσιώπησιν, hoc est reticentiam. Dominus enim initium ponit Pharisaicæ legis, sed eam non absoluit. Non tamen obscurum est quid reticeatur, nempe rectè facit aut legi satisfacit. Iam etiam certum est hac lege Pharisaica doceri quomodo filii parentibus egētibus, & subsidium à filiis postulantibus respondere debeant, & possint petitum sine crimine, imò piè & religiosè negare. Id verò dupliciter intelligi potest. Primò: vt illa verba, *Munus quodcunq; est ex me tibi proderit*, sint verba filii cum indignatione reiicientis parentum petitionem, in hunc sensum: Si quid petierint parentes egeni à filiis, vos dicitis eos rectè facere si dixerint suis parentibus: Munus offerre Deo decreui, an vis vt illud posthabito Deo cui dedicatum est & consecratum, in tuos vertatur vsus. Aut sine interrogatione, conquærendo in hunc modum: Pater tam es petax, vt quicquid etiam Deo eram oblaturus, in tuos cedere vsus debeat. Itaque fit, vt parentes rem filii quasi sacram reueriti abstineant ab ea, atq; sic indigentia conficiātur. Secundò meliùs accipi possunt illa verba non cum indignatione prolata, sed, vt hunc habeant sensum: Donum quodcunque in cultum Dei contulero, etiam tibi proderit, quia illud eo animo conferam, vt eo non minus te quàm meipsum adiuuare, & Deum propitium tibi reddere velim. Prꝗterquam enim quod hic sensus maximè ipsis verbis conuenit, etiam ipsum comprobat quod apud Marcum sequitur: *& vltra non dimittitis eum quicquam facere patri suo vel matri*. Quo satis significatur, filios doctos hactenus honorare & iuuare suos parentes, vt eos participes facerent suarum oblationum. Quod his rationibus verisimile reddere potuerunt Pharisæi, quia plus esset Deus honorandus quàm parentes. Et rursum si munus aliquod Deo offeratur, idque eo animo vt etiam parentibus prosit, iam vno eodemque actu duplex pietatis debitum persolueretur, & pietatis scilicet, quæ Deo debetur, & quæ parentibus, cum alioqui si illud munus parentibus daretur, tantùm simplicis pietatis opus exhiberetur. Deinde quia munus Deo etiam pro parentibus oblatum prodesset saluti corporis & animæ ipsorum, cum alioqui illis datum corpori alendo tantùm prodesset. Itaque his rationibus Scribæ & Pharisæi auari, sub prætextu religionis suo quæstui studebant: Nam sacerdotes ferè erant etiam Scribæ aut Pharisæi. Errauerunt autem in his suis rationibus, quantumuis sint in speciem probabiles. Primùm, quia Deus non vult honorari his rebus, nec ea sibi offerri, quæ alioqui debentur aliis: ergo quæ parentibus egentibus, & iure naturæ, & lege diuina debentur, non vult sibi offerri, sicut nec quæ alia quauis ratione aliis debentur, aut sunt necessaria: Et adeò quidem hęc sibi offerri non vult, vt etiam quę voto sibi iam sunt dedicata, aut consectata, aut pręcepto aliquo debita, debeant in aliorum vsum transferri, si decurrente casu aliquo sint aliis necessaria. Quod patet ex eo, quòd panes propositionis Deo consecrati, propter occurrentem Dauidis necessitatem licitè sunt assumpti, & dati ad necessitatis eius subleuationem. Vnde similiter si filius sua bona Deo, & Ecclesiæ dare voluisset, superueniente paterna necessitate, deberet ea transferre in patris subleuationem. Sicut enim pro tali casu non possent bona eius esse materia voti, ita & esse desinunt. Vnde etiam sicut filius per ingressum religionis sese Deo non potest licitè offerre, si sustentando patri in seculo sit necessarius: ita & exire monasterium teneretur etiam contra voluntatem sui superioris, si alioqui patri vel matri egenti non possit per se vel alios subuenire: vt habet probabilior opinio, quamuis nonnulla sit differentia inter ingressum, & egressum vt bene docet Caietanus in secunda secundæ, quæstione 101. articulo quarto ad quartum. Maior enim necessitas mouere deberet filium ad egressum, quàm quæ retrahere eum deberet ab ingressu. Et ratio omnium horum est, quia nullum Dei præceptum, nullum nostrum votum, nulla rei sanctificatio tollit necessarium naturæ vinculum, & ordinem, cùm illa non ad destruēdum, sed ad perficiendum naturæ ordinem sint superadiuncta. Hinc fit, vt eueniente articulo necessitatis nostræ, vel proximorum, vtamur licitè rebus præcepto alioqui vetitis, aut & voto consecratione Deo debitis. Secūdò, errauerūt in eo Pharisęi, quod filii offerentes munus Deo etiam pro parentibus, bis essent pii, in Deum scilicet & parentes: dantes autem illud parentibus simplicem pietatem exhiberent, quasi non qui in parentes egentes propter Deum sunt pii, etiam in Deum sint religiosi qui honorare parentes præcepit, quique etiam sibi factum reputat quicquid vni ex minimis suo nomine impensum fuerit. Sic errant & quidam nostrum, qui quasi semper magis pium sit exempla Deo extruere, eaque ornare, quàm in pauperes egētes beneficentiam exhibere, non dubitant ingentem pecuniæ vim in illas res insumere, cùm adduci non possint facilè, vt vel minima aliqua pecunia quorumdam pauperum inopiam subleuent. Pium enim proculdubio est templa extruere, ac hæreditarias pensiones & possessiones seruitoribus Dei relinquere, sed bis pium est, cùm illa non sunt necessaria, intuitu Dei pauperum succurrere necessitatibus. Certè cauendū nobis: ne pręcepta Dei de honorādis parētibus, de curādis domesticis & cognatis, de subleuandis & iuuādis pauperibus, irrita faciamus cum Pharisæis, suadentes iis, qui habent hæreditates

1 Tim. 5.

1. Reg. 21.

Caiet.

tes, ne relinquant aut dent eas parentibus aut cognatis, aut quibuſcunque aliis egenis, ſed Deo potiùs, & Eccleſiæ offerant, & addicant, & ſic ſuæ & ſuorum ſaluti apud Deum conſulant. Quanquam enim rectiſſimè ſua illi Eccleſiæ offerunt, qui non habent conſanguineos pauperes quibus prouideant, maximè in illis locis vbi deſunt clerici ſufficientes qui ſeruiant Eccleſiæ, aut vbi clerici ſunt egeni, nec habent vndè honeſtè ſuſtentetur, tamen neglectis egentibus cognatis, imò & aliis quibuſlibet pauperibus, quorum magnam cognoſcit quis inopiam, non rectè Eccleſiæ & eius miniſtris potiſſimùm non egentibus ſua offert. *Quicumque enim ſuorum & maximè domeſticorum curam non habet, fidem negauit, & infideli deterior*, inquit Paulus. Cæteris tamen paribus magis ſubueniendum pauperibus clericis Deo ſeruientibus, atque in Eccleſiarum neceſſariarũ reparationẽ diuitiæ ſunt inſumendæ, quàm in quorumuis aliorum pauperum ſubleuationem erogandæ. Sed vt ad litteram reuertamur, illud. *Et non honorificabit*, &c. quòd legitur in Matth. non debet accipi, vt ſint adhuc verba pertinentia ad legem Phariſaicam, quemadmodum quidam intelligunt. Non enim apertè Phariſæos veriſimile eſt dixiſſe, non honorificandos parentes : ſed ſunt verba Domini, quibus ſignificat filium ſecundum pręcedentem legem Phariſaicam facientem, ab honore, hoc eſt, ſubſidio parentibus debito impediri. Correſpondent enim illa verba in Matthæo illis quæ dicuntur in Marco, *& vltra non dimittitis eum quicquam facere*, &c. Itaque ſenſus eſt : & filius huic traditioni veſtræ obediens, non honorificabit parentes, ſicut ei à Deo eſt præceptum. Et quod ſequitur in Matthæo: *Et irritum feciſtis mandatum Dei*, &c. illatiuè intelligendum eſt eſſe ſubiunctum, vt ſit ſenſus : & per hunc modum irritum feciſtis, &c. Dicuntur autem irritum feciſſe mandatum Dei, quia ſuis traditionibus inualidã, & infirmam reddiderunt legẽ Dei, vt non haberet ſuum pondus, & vigorem quem deberet. Eſt autem Græcis verbum ἀκυρόω, quod in Matthæo vertit interpres, irritum facere, in Marco reſcindere. Significat autem propriè infirmare, inualidum reddere, ac ſuo robore priuare aliquid. Porrò *Corbam*, dictio eſt Hebraica, ſignificans, vt & Marcus vertit donum aut oblationem, quemadmodum ſæpe eam dictionem in Leuitico vertit Hieronymus. Nam deriuatur à Carab, hoc eſt, appropinquauit quod in Hiphil, ſignificat, facere appropinquare, hoc eſt, offerre. Dicitur autẽ Chaldaicè Curbam, vel Corbana, quæ dictio eſt infra Matth. 27. pro gazophylacio templi, in quod mittebantur pecuniæ Deo oblatæ.

a ET ADVOCATIS *e* AD SE *b* ITERVM *e* TVRBIS DIXIT EIS: AVDITE *b* ME OMNES, &c.] Græcè non eſt in Marco, *iterum*, ſed προσκασάλεμενος πάντα τὸν ἔχλον, id eſt, cum aduocaſſet omnem turbam. Poſtquam ergo redarguiſſet Dominus Phariſæos & Scribas, quemadmodum erant digni, eis neglectis rationem facti ſuorum diſcipulorum aduocata ad ſe turba cœpit reddere, conuenienrem ſeruans ordinem, vt priùs viciſſim accuſando calumniam Phariſæorum in ipſos retorqueret, idque ſeorſum & non audiente omni turba : deinde docendo oſtenderet factum diſcipulorum omni carere iuſta criminatione, idque non in ſolis Phariſæis audientibus, vt qui ex hac doctrina veritatis non ſolùm nullum erant accepturi fructum, ſed etiam ſcandalizandi: verùm præſente tota multitudine, in qua plerique fructum hinc percipete potuerunt. Non ſimpliciter autem turbam ad ſe vocat, ſed quoniam dogma excelſum, & à conſueta Phariſæorum doctrina alienum turbis propoſiturus erat prouocat eos ad diligentem animaduerſionem & expenſionem dicendorum. *Audite*, inquit, *me omnes, & qui audiueritis etiam intelligite.* Vbi emphaſi non caret quod dicit, *me & omnes*, vt eſt apud Marcum. Per, *me*, enim ſignificat ſe potiùs quàm Phariſæos audiendum : per *omnes*, ſignificat ſe de re attentione digna, & omnibus vtili locuturum. Itaque quoniam Phariſæi in duobus peccabant, nimirum quod ſuorum ſeniorum traditionibus friuolis nimis inhærerent, ac Dei interim mandata, quæque potiora erant negligerent. Dominus priore parte ſuæ ſententiæ refellit Phariſaicas illas lotiones: ſecunda verò parte docet, quæ potiùs velut coinquinatiua hominis ſint obſeruanda, & reputanda. Primò ergo dicit : *Non quod intrat in os, coinquinat hominem*, vel, vt eſt apud Marcum, *Nihil eſt extra hominem introiens in eum, quod poſſit eum coinquinare.* Ex quibus verbis dictis, proculdubio à Domino ad refutationem Phariſaicarum lotionum, patet quòd priùs dictum eſt. Phariſæos crebras illas lotiones, quas ante cibum, & inter manducandum obſeruabant, requirebant, obſeruaſſe ea perſuaſione, quòd putauerint cibum pollui manibus illotis contrectatum, ſicque pollutum cibum, etiam hominem apud Deum pollutum & immundum reddere. Alioqui enim hæc verba Domini nihil facerent ad refutationem Phariſæorum. Nunc autem apertè ad hoc faciunt, cum dicens generaliter cibum nullum qui intrat in os, coinquinare hominem, ſignificet, vt & poſtea concludit, nec cibum illotis manibus ſumptum coinquinare. Sed difficultas circa hæc verba Domini oritur, quomodo non aduerſentur ea legi Moſaicæ, quæ tum adhuc ſuum habuit vigorem, & cuius neceſſaria erat tunc obſeruatio. Hæc enim erat multa ciborum genera, quæ ſi quis Iudæorum etiam tunc ediſſet, coinquinatus certè fuiſſet apud Deum. Sicut autem aduerſari videtur hæc verba Domini legi Moſaicæ, ita & legibus Apoſtolorum interdicentibus eſum idolothytorum, de quibus dicit Paulus: *Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum.* Et rurſum legibus Eccleſiaſticis interdicentibus eſum certorum ciborum in quibuſdam diebus, ita vt Lutherani vel hoc potiſſimum dicto Domini clament, ruere quæcunque de delectu ciborum ſtatuerunt Romani pontifices. Sic enim illi loquuntur. Quibus id primùm dicendum eſt non magis huiuſmodi Eccleſiaſticis præceptis hæc Domini verba eſſe contraria, quàm vel legi Moſaicæ, vel legi Apoſtolicæ de non edendis ſuffocato & ſanguine & idolothytis. His autem legibus non eſſe verba Domini contraria, quantumuis id prima facie poſſit videri, etiam ipſi nobiſcum fateri coguntur, & proculdubio fanentur. Atque vt intelligatur quomodo non ſint hæc illis legibus contraria, imprimis aduertendum, Dominum hac ſententia noluiſſe ſaltem potiſſimum, refutare pręcepta legis Moſaicæ, certos cibos prohibentis, tanquam quorum eſu homines polluerentur, ſed vt patet & ex occaſione proferendi hanc ſententiam,

& ex

1.Tim.5.

1.Cor.

& ex nouissima conclusione, Pharisaicas traditiones de modo edendi mūdè & sine coinquinatione cibos à lege concessos refutare Dominus voluit. Itaque non dicit: Nullus cibus est qui possit hominem coinquinare: sed, *nihil introiens in hominem*, aut *quod intrat in os* potest eum coinquinare, quo aliud non significat quàm cibum qui editur non posse coinquinare. Non edebatur autem apud Iudæos nisi cibus à lege concessus, vnde talem cibum qui licitè editur, significat Dominus non posse coinquinare, quomodocumque sumatur, siue lotis, siue illotis manibus, siue ex vasis mundis siue immundis. Et hunc sensum etiam Pharisæos ac Scribas in his verbis intellexisse vel ex eo satis apparet, quòd cum studiosè obseruarent omnia Domini verba & facta, quærentes ex eis venari legitimam aliquam calumniandi occasionem, non tamen his verbis auditis calumniati sunt aduersa legi diuinæ eum docere, quem tanquam aduersarium legis calumniabantur, cum etiam plane diuina miracula in sabatho operaretur. Quia tamen verisimile est, quod Dominus, etsi præcipuè hac sententia voluerit refellere Pharisaicas obseruationes circa cibum sumendum, etiam hac occasione data voluerit refellere legales obseruationes circa ciborum delectum, non quidem absolutè, sed vt eas intelligebant & obseruabant Iudæi: ideo vlterius dicendum: Dominum non asserere, neminem quemuis cibum edendum, edendo coinquinari, cum variis modis contingat edentem coinquinari, nempe quia gulosè edit, vel quia contra legem, vel quia cum scandalo aliorum sed dicit cibum ipsum non coinquinare, quod pro omni tempore verum est de quouis cibo. Non enim vel in veteri lege cibus vetitus à lege, vel in noua lege cibus contra Apostolorum vel Ecclesiæ legem sumptus coinquinat edentem, sed ipsa inobedientia hominis, & inordinata eius concupiscentia hominem contaminat. Itaque nihil aliud voluit Dominus doceret, quam cibum ipsum per sese non contaminare, quod erat cōtra opinionem Pharisæorum, qui putabant cibos à lege vetitos & immundos vocatos per sese immundos esse, & ob id necessariò etiam homines polluere coram Dei, quemadmodum satis patet ex doctrina Pauli contra Iudæos passim scribentis, & obiicientis quod omnis creatura Dei bona est. Docens autem Dominus nullum cibum esse per sese immundum, ex consequenti etiam significauit ob certam causam cibos quosdam in lege immundos dici & prohiberi, qua cessante non esset delectus ille ciborum obseruandus: & ob id non contendendum Iudæis, obseruationem illam esse perpetuam debere sicque hac sua doctrina viam aperuit Euangelicæ luci, quam postea Apostolus Paulus & alii apertiùs predicauerunt. Nō est ergo quod eo hoc loco quidam insurgant contra Ecclesiasticas constitutiones de abstinentia quorundam ciborum in certis diebus. Non enim Ecclesia eos cibos vetuit, quasi per sese hominem contaminarent, aut alii cibi per sese hominem sanctificarent: sed quemadmodum Deus in veteri lege quosdam cibos vetui propter futurorum significationem, & Apostoli prohibuerunt in primitiua Ecclesia esum suffocati, & sanguinis, & idolothyti propter scandalum quorundam, vitandum: ita & Ecclesia quorundam ciborum esum in certis diebus propter castigationem carnis. Secunda sententiæ Dominicæ pars est: *Sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.* Quibus verbis sicut non voluit Dominus significare, omne hoc coinquinare quod procedit ex ore, cum ex ore procedant sputa, procedant & bona ac salutaria verba: ita nec voluit id tantùm coinquinare hominem quod ex ore præcedit, cum & cogitationes malæ & opera mala hominem contaminent. Sed eo loquedi more vsus est Dominus, vt contrariam sententiam opinioni Pharisæorum offeret. Illi enim quod intrat in os coinquinare dicebant. Dominus contrà, ea potiùs quæ ex ore procedunt, quanquam nec omnia, nec sola. Apud Marcum autem, qui oris nullam facit mentionem, sed pro ore semper ponit hominem, generalior ponitur sententia: *Quæ de homine*, inquit, *procedunt*, *illa sunt quæ communicant hominem.* De homine enim procedunt & cogitationes & operationes malæ. Rursum autem Dominus post hanc sententiam pro suo more ad expensionem dicti eius quod non omnes capiebant prouocans, subbiicit: *Si quis habet aures audiendi, audiat.*

a TVNC ACCEDENTES DISCIPVLI EIVS DIXERVNT EI: SCIS QVIA PHARISÆI AVDITO, &c.] Cùm prædicta à Domino audissent Pharisæi, nihil quidem apertè sunt ausi contradicere Domino, quia vehementer eos conuicerat, sed in seipsis indignatione repleti sunt, & fortè etiam indignationem exterioribus quibusdam signis demonstrauerunt. Vnde discipuli signa indignationi animaduertentes, aut ex seipsis coniicientes indignationem & offensionem Pharisæorum, quandoquidem & ipsimet discipuli in dictis verbis Christi nonnihil fuerunt turbati, quemadmodum ex eorum interrogatione satis patet, adeunt Dominum dicentes: An scis Pharisæos audito hoc sermone scandalizatos, hoc est, offensos? Quod quærunt, non quòd plane putarent Dominum id ignorare, aut non tam ipsum hoc obseruasse quam seipsos: sed tum quod mirarentur Dominum, qui toties inculcauit scandala proximorum esse vitanda studiosè, ea dixisse, vnde alios scandalizandos non posset dubitare: tum quòd & ipsimet nonnihil scandali passi essent, vnde liberari optabant. Ita enim hac interrogatione discipuli curam gerebant salutis Pharisæorum & honoris Domini, vt & sui scrupuli & scandali rationem haberent, quanquam alia ratione ipsi discipuli turbati fuerint in verbis Domini quàm Pharisæi. Discipuli enim turbabantur, quòd Domini verba viderentur aduersa legi diuinæ: Pharisæi verò, quod intelligerent per ea suas obseruationes à se senioribus acceptas refelli & irritas fieri. Itaque Dominus audiens discipulos Pharisæorum curam gerentes, ac pro se eiusque honore solicitos, docere volens quandoque offendiculum, & scandalum quorundam fortiter esse contemnendum, nimirum cum quidam obstinatè peruersi ex prædicatione veritatis, aut factis planè diuinis scandala sibi iaciunt, hoc est, occasiones alienandi se à veritate, & persequendi veritatem, aut iustitiam desumunt, respondit in hunc modum: *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.* Per plantationem non plantatam à Deo, intelligens reprobos, aut reproborum collectionem: qui etsi sint à Deo in hoc mundo creati & constituti, dicuntur tamen hic

non plantati à Deo quia non ad vitam æternam prędeſtinati & præparati, vt fructus Deo dignos proferant. Iuſti autem per diuinam prędeſtinationem & gratiam vocationis, ac iuſtificationis plantati ſunt à Deo ad vitam æternam, de quibus dicitur in Pſal. 61. *Plantati in domo Domini, in atriis domus Dei noſtri florebunt.* Tales non erant hi Phariſæi, vnde & eradicandos dicit, hoc eſt, perdendos, & ex hoc mundo extirpatos reiiciendos à Deo tanquam inutiles & deſperatas plantas in perditionem æternã, ac ob id ſignificat indignum eſſe magnam rationem offenſionis & ſcandali eorũ habere. Quid enim oportet curare ne illi ſcandalizẽtur & impingant qui etiã ſunt eradicãdi? Quidam, inter quos Hilarius, Chryſoſtomus & Theophylactus hanc ſententiam: *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus*, &c. intelligunt de dogmatibus, vt ſignificetur omnem doctrinam, quæ à Deo non eſt profecta, ſed vel à dæmone, vel ab inuentione humani cordis, deſtruẽdam & euellendam Euangelica prędicatione, atque ob id etiam Phariſaicas traditiones eradicãdas, nec ob eorum ſcãdalum ceſſandum eſſe à veritatis prædicatione, qua eorum traditiones deſtruantur. Secundùm quem ſenſum non iam licet inferre, quemadmodũ inferebant Manichæi, legẽ Moſaicam non fuiſſe plantatam à Deo, quanquam per hanc ſentẽtiam ex cõtrario ſenſu Dominus etiam ſignificauit omnẽ plantationem quam plãtauit pater cœleſtis, non eradicãdam. Nam, vt pulchrè habet Theophylactus, lex vt eſt plantatio Dei, ira non eſt eradicata. Manet enim inquit radix eius, ſpiritus qui in oculto eſt: Folia autẽ, hoc eſt, apparens litera, defluunt. Verùm quanquã generalitas ſententiæ bene ferat, vt hæc ſententia etiam ad dogmata accõmodetur, potiùs tamen videtur ſecundùm priorem intelligẽtiã, quam ſequitur D. Hieron. dicta eſſe de hominibus, quos frequenter Dominus metaphoricè per arbores ſignificat, vt quòd hîc dicit Dominus, idem ſit cùm eo quod dicitur Sapientiæ cap. 4. *Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec ſtabile firmamentum collocabunt. Et ſi in ramis in tempore germinauerint, infirmiter poſita, à vento commoueubuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur:* Quod ſi iam quæratur, ſi omnis plantatio non plantata à Deo eradicabitur, num etiam eradicabitur & illa plantatio, de qua Apoſtolus ait: *Ego plantaui Apollo rigauit?* Rurſum, ſi quod per contrarium ſenſum hîc ſignificatur, omnis plantatio plantata à Deo, non eradicabitur, quomodo toties in ſcriptura dicitur populus Iudæorum vinea plantata à Deo eradicanda tamen & ipſi impii plantati dicuntur à Deo, Iere. 12. *Plantaſti*, inquit, *eos & proficiunt*: Reſpõdet ad primum Diuus Hieron. ſic ſcribẽs: Soluitur, inquit, quæſtio ex eo quod ſequitur: *Deus autem incrementum dedit.* Dicit & ipſe: *Dei agricultura eſtis, Dei ædificatio eſtis*: Et alibi *Cooperatores Dei ſumus.* Si autem cooperatores, igitur plantante Paulo, & rigante Apollo, Deus cum cooperatoribus ſuis plantat & rigat. Ad alterum ſolutio patet ex prædictis, morum quòd hîc ſit ſermo de plantatione plantata ad vitam æternam. Variis enim modis dicitur Deus in ſcripturis quoſdam plantaſſe. Populũ enim Iudaicum plantaſſe dicitur, quoniam eum in terra ad hoc electa collocauit firmiter, vt in ea diuino cultui intenderet. Impios dicitur plantaſſe, qui, eos in hoc mundo fœlicitate donauit, & ad tempus fœliciter & ſtabiliter viuere dedit.

Pſal. 61. — D. Hilar. — D. Chryſ. — Theophyl. — D. Hieron. — Sap. 4. — 1. Cor. 3. — Ierem. 12.

A SINITE ILLOS, CÆCI SVNT ET DVCES: CÆCORVM CÆCVS AVTEM SI CÆCO DVCATVM.] Quod dicit, *Sinite illos.* hunc habet ſenſum: Omittit illorũ curam agere atque ſcandali eorum rationem habere, eo quòd deſperati ſint quidem, & omnino eradicandi. Nam infertur iſtud ex præcedenti ſententia. Quod ſi præcedens ſententia de dogmatibus accipiatur rectè tum hæc verba ſic intelligentur: Relinquite illos vt doctrinæ eorum nolitis eſſe ſectatores. Porrò quòd ſequitur, *Cæci ſunt & duces cæcorum*, Græca paulo aliter & feſtiuiùs habent: ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, id eſt, duces ſunt cæci cæcorum, & B eſt ſenſus: Ipſi cùm cæci, duces tamen cæcorum, ſe pollicentur. Et in Hieronymo ac Dionyſio, antiquiſque quibuſdam codicibus Latinis abeſt coniunctio, &, vt ſic legatur: Cęci ſunt duces cæcorum quæ tamen lectio ſic debet ordinari: Ipſi ſunt duces cæcorum, ſed cæci tamen. Quod ſi legatur coniunctio, &, hunc oportet ſenſum intelligere: Cæci ſunt, & tamen duces cœcorum. Iam ſi illud: *Sinite illos*, intelligatur ſignificare non audiendos nec ſequendos Phariſæos, facilè patet quomodo iſtud de cæcis ducibus propoſito conueniat. Ideo enim non ſunt ſequendi, quòd cæci ſint & proinde deducturi ſecum ſuos ſectatores in foueam. C Si verò illis verbis, *Sinite illos*, Dominus voluit ſignificare non habendam rationem ſcandali eorum, vt magis eſt intelligendum, iam per hoc quod dicit ipſos eſſe duces cæcos, videtur intelligendum eum ſignificaſſe, deſperatos eos eſſe, nec fieri poſſe, vt non ſandalizentur ex prædicatione veritatis, & ob id ſcandalum eorum nihili faciendum. Quoniam enim cæci erant, non poterant, etiam apertam veritatis lucem conſpicere, nec mirum quòd etiam in luce offenderent, quemadmodum corporaliter cæci facilè in die impingunt, non ex lucis defectu, ſed proprio vitio. Verum ſi tantùm cæci fuiſſent, & cæcitatem ſuam agnoſcentes illum acceſſiſſent ſupplices, qui ſolus poteſt cæcis viſum reſti- D tuere, ſanabiles fuiſſent. Nunc autem putantes ſe videre, cæcorum etiam duces ſe eſſe profitentes, nec agnoſcentes ſe alterius ducatu indigere, facti ſunt planè deſperati, nec aliud de eis expectari potuit, quàm vt ſe cum ſuis ſectatoribus præcipitarent in foueam æternæ damnationis, & ſeruitutis præſentis. Cæterùm his Chriſti tum factis, tum verbis confirmari debent quotquot verbo vel facto peruerſos offendunt, dum gloriam Dei prædicatione veritatis vel operum bonorum exhibitione promouere ſtudent. Omnia enim & facienda & omittenda ne puſilli offendantur & alienentur: ac propter peruerſorum ſcandalum non eſt ceſſandum E aut à veritatis prædicatione, aut à bonorum operum operatione. Cùm enim inquit Gregorius, ſcandalum de veritate oritur, rectiùs naſci permittitur, quàm veritas deſeratur. Cauendum tamen nequid etiam peruerſi à nobis audiant aut videant, vnde iure offendantur, ſed vt omnem offenſionis cauſam ex ſeſe habeant, licet ex bono noſtro accipere eam velint videri. Sed de ſcandalo latiùs circa cap. Matth. 18.

D. Hie. — D. Hier. — D. Gre.

a RESPONDENS AVTEM PETRVS DIXIT EI: EDISSERE NOBIS PARABOLAM ISTAM, *e* AT ILLE, &c.] Poſtquam intellexerunt Apoſtoli non habendam curã ſcandali Phariſæorum, ſui curam habent, atque vt à propria

turbatione liberarentur, petunt sibi explicari sermonem prædictum, quem, etsi nudus esset & apertus, tamen parabolam vocant, eo quòd putabant sensum aliquem reconditum, & alium ab eo quem verba præ se ferebant, sub eo latere. Quoniam enim non putabant eum posse esse verborum sensum quem verba nudè accepta significabāt, eò quòd his sensus videretur esse contrarius legi diuinæ, putabant Dominum pro suo more parabolicè locutum, hoc est aliud quidam, significasse voluisse, quàm verba sonabant. Vnde Petrus omnium nomine loquens cupit sermonem illum tanquam obscurum exponi & explanari. Hinc ergo patet verum esse quod priùs dictum est circa cap. 52. parabolam in scripturis vocari omnem obscuriorem sententiam ac sermonem qui reconditi aliquid in se habet. Quoniam autem discipuli parabolam putauerunt Domini sermonem, cùm tamen nudè esset accipiendus, nec intelligebant veritatem sermonis si nudè accipiatur & propriè, hinc Dominus reprehendit eorum tarditatem, dicens: *Adhuc etiam vos estis sine intelligentia*, qui tanto tempore versati in lumine doctrinæ meæ, & familiariùs à me edocti in quibus rebus verè sita sit hominis puritas, meritò præ aliis deberetis intelligere, sermonem meum non esse parabolam, sed nudè acceptum verum esse. Nec tamē dedignatus est Dominus explanationem sermonis sui subiungere dicens apud Matthæum sic: *Non intelligitis, quia omne quod intrat in os, in ventrem vadit, & in secessum emittitur?* De cuius sententiæ veritate ambigere quis posset, cum aliquid eius quod intrat in os transfusum per artus & venas conuertatur in corporis aliti naturam, ac proinde non omne in ventrem vadat. Vnde teste D. Hieronymo ex hac Domini sententiola quidam calumniati sunt Dominum quòd physicæ esset disputationis ignarus. Dicendum ergo, Dominum non dixisse, totum quòd intrat in os ire in ventrem: sed *omne quod intrat in os*. Vbi *omne* distribuit pro quouis cibi genere. Iam nullus cibus est, qui non secundùm aliquam sui partem, imo maiorem, vadat in ventrem, & in secessum emittatur. Quamuis autem sciret Dominus cuiuslibet cibi aliquam partem non descendere in ventrem, nec eieci, sed manere in homine: tamen nulla facta mentione eius partis ciborum quæ conuertitur in corporis naturam, tantum dicit cibum sumptum emitti in secessum, quòd hoc modo rudibus apertiùs ostenderet cibum non coinquinare, cùm nihil cibi cor hominis (à cuius solius pollutione homo coram Deo pollutus reputatur) ingrederetur, & id quod est immundi in cibo per secessum eiiceretur. Vnde apud Marcum additur, *purgans omnes escas*, hoc est, hac sui eiectione separans quicquid in omnibus cibis est immundum, à puris quæ in corpore remanent. Itaque hac additione significat tantum abesse, vt cibus possit hominem coram Deo coinquinare, vt etiam natura per excrementa reiiciat quod impurum est, seruatâ tantùm puriore materiâ. Declarata autem prima suæ sententiæ parte, declarat & secundam. *Quæ*, inquit, *de ore procedunt*, vel, vt habet Marcus, *quæ de homine exeunt, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem*, significans omnem hominis pollutionem coram Deo, pendere ex corde. Quod per multa declarat Dominus exempla, non tantùm enumerans quæ ex ore procedunt, sed & cogitationes & facta mala. Plura autem enumerantur apud Marcum nempe auaritiæ nequitiæ id est, malitiæ, dolus impudicitiæ variæ, scilicet extra naturalem concubitum, oculus malus, hoc est, inuidia. Non enim hìc oculus malus accipitur quemadmodum supra Matthæi 6. *Si oculus tuus fuerit nequam*, &c. sed qeumadmodum postea Matthæi 20. *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Ibi enim notatur inuidia, qua fit vt quis non possit æquo animo conspicere alterius fœlicitatem. Vnde Eccli. 14. dicit Sapiens: *Nequam est oculus liuidi, & auertens faciem suam, & despiciens animam suam*. Et capite 31. *Memento quoniam malus est oculus nequam. Nequius oculo quid creatum est? ideo ab omni facie sua lachrymabitur.* De cuius loci restitutione & correctione vide commentaria nostra in Ecclesiasticum. Porrò per blasphemiam significatur sermo derogans diuino honori, aut potiùs quoduis conuitium siue in Deum siue in homines. *Per stultitiam*, vanitas & petulantia quæuis, aut peculiariter stultiloquium. Concludit autem Dominus post enumerationem quorundam quæ hominem coinquinant. *Non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem*, significans quorsum & qua intentione dixisset prius, quod intrat in os non coinquinare ne putarent ea in derogationem legis Mosaicæ esse potissimùm dicta, quemadmodum superius est annotatum. Sicut autem Lutherani ea sententia: *Non quod intrat in os*, &c. abutuntur in derogationem Ecclesiasticorum præceptorum de delectu ciborum: ita eadem abutuntur Sacramentarii, & inter eos nominatim Oecolampadius, vt patet in quinto libro, ad probandum non esse corpus Domini verè in sacramento altaris, sic ex hoc loco arguens: *Quod intrat in os non coinquinat*: ergo simili ratione nec sanctificat, ac proinde inuiliter sub specie panis dicitur sumi ore corpus Domini. Sed vt demus Dominum ita dicturum, quod intrat in os non sanctificare, sicut dixit non coinquinare; tamen ex ipsa Domini declaratione patet quid sit obiiciendum. Dicit enim Dominus, quod intrat in os, non in cor vadit, sed in ventrem. Non ergo sub hac sententia comprehenditur cibus corporis Domini, qui non in secessum emittitur, sed in cor vadit, atque ob id hominem sanctificat. Vide etiam, si vis, D. Roffensem capite 29. libr. 5. contra Oecolampadium.

Eccli. 14.
Eccli. 31.

SANATVR FILIA CANANEÆ, Matth. 15. Marci 7.

CAPVT. LXI.

*b Et inde surgens, a & egressus inde Iesus † c secessit in partes Tyri & Sidonis, b & ingressus domum neminē voluit scire, & non potuit latere. * a Ecce △ b enim c mulier a Cananæa à finibus illis egressa, b statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, a clamauit dicens ei: Miserere mei Domine fili Dauid. Filia mea malè à dæmonio vexatur. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius, rogabant eū dicentes: dimitte eā, quia clamat post me. Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi*

† b o intrauit. * b. procidit ad pedes eius. b.o dicit. Δ a o etiã ‖ b &

nisi ad oues quæ perierunt domus Israël. At illa † *venit &* Δ *adorauit eum* (b *erat enim mulier gentilis, Syrophœnissa genere*) *& rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius,* a *dicens: Domine adiuua me.* e *Qui* a *respondens* ‖ e *ait* b *illi. Sine prius saturari filios.* e *Non est* b *enim* e *bonum, sumere panem filiorum, & mittere canibus. At illa* b *respondit &* a † *dixit* b *illi:* Δ b *Vtique Domine: nam & catelli* ‖ *comedunt* b *sub mensa* e *de micis* b *puerorum* a *quæ cadunt de mensa dominorum suorum. Tunc respondens Iesus* * *ait illi: O mulier, magna est fides tua, fiat tibi sicut vis.* b *Propter hunc sermonem vade, exiit dæmonium à filia tua* a *Et sanata est filia eius ex illa hora.* b *Et cùm abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmonium exiisse.*

ET EGRESSVS INDE IESVS, e SECESSIT IN PARTES TYRI ET SIDONIS, &c. Quoniam Iudæi offensi his, quæ Christus salutaria docuit, indignos se illis faciebant, & iam tempus appropinquabat, quo regnum Dei ab eis transferretur ad gentes, ideo Dominus relictis Iudæis secessit in partes Tyri, & Sidonis, hoc est, loca illis ciuitatibus gentilium vicina, aut ad eas pertinẽtia, hac loci mutatione significans quam sitiret etiã gentium vocationem, pertæsus infidelitatem Iudaicam, & veluti præsagium quoddam ædẽs eius quod pòst erat futurum, instruensque Apostolos, quid aliquando essent acturi, nimirum quomodo post ipsius resurrectionem Iudæis resistentibus Euangelio, ad gentes essent transituri. Hæc enim præcipua videtur fuisse ratio secessus Domini in has partes, quanquam & ideo videri posset secessisse, vt aliquandiu cum suis quiesceret. Ideo enim videtur Marcus dixisse, *ingressus domum, neminem voluit scire.* Quanquam & alia sit ratio eius quòd neminem voluit scire, videlicet ne videretur eo animo venisse, vt contrà quàm Apostolis præcepit, gentibus prædicaret, & palàm miracula apud eas faceret, qua re Iudæi occasionem desumere potuissent dicendi se iustè illum non recipere, qui cum prophanis gentibus haberet commercium. Quod autem dicitur, *neminem voluit scire*, de tali voluntate est accipiendũ quali frequenter vetuit etiam sua miracula prædicari, nimirum de voluntate non diuina illa quæ semper impletur, sed humana, qua Christus pleraque tãquam homo voluit quadam consideratione, & sine omni fictione voluit, quæ tamen tanquam Deus alia consideratione fieri aliter voluit. *Voluit* ergo *iam neminem scire*, quia tanquam homo fecit, vt lateret quãtum in ipso erat, ingrediendo, scilicet domum, nec palàm se manifestando, ac suis silentiũ præcipiendo. Et tamen non sine voluntate eius diuina factum est, vt à multis propalaretur, & mulier hæc ipsum accederet supplicatura. Sic & cùm dicitur, *non potuit latere*, non vult Euangelista absolutè potentiam latendi negare in Christo, quandoquidem absoluta potentia & diuina variis modis latere potuisset, sed significare eum non potuisse latere per ea omnia quæ fecit vt lateret. Nec mirum, quãdoquidem non tantùm fama eius etiam apud Tyros, & Sidonios sparsa fuit, sed & plerique eorum etiam de facie eum agnouerunt, cum supra sæpe dictum sit, ex Idumea & partibus quæ circa Tyrum & Sidonem sunt cõuenisse multos ad Iesum. Docemur autem hìc rursum virtutis efficaciam, quæ etiamsi quærat latibula, latere tamen nunquam potest. Docemur item honorem maximè sequi fugientes.

a ECCE b ENIM e MVLIER a CANANÆA A FINIBVS ILLIS EGRESSA b STATIM VT, &c.] Mulierem hanc, quam Matthæus Cananæam vocat, Marcus dicit fuisse gentilem, & genere Syrophœnissam. Sic enim legimus in Marco: *Erat enim mulier gentilis, Syrophœnissa genere.* Vbi primò

A notandùm Græca non habere cõiunctionem, *enim* quæ contextui non bene conuenit, sed ἦν δὲ, hoc est, erat autem. Deinde pro, *gentilis*, non est Græcis ἐθνικὴ sed ἑλληνίς, hoc est, Græca. Sed Græca dicitur à Marco, non quòd patria aut genere esset Græca (sic enim non fuisset Cananæa, nec Syrophœnissa,) sed pro consuetudine loquendi ipsorum Iudæorum, qui pridem cœperant omnes Ethnicos, & quotquot à religione Iudaica essent alieni, vocare Græcos, vt passim patet ex Actis & Pauli epistolis. Id autem factum ab eo videri potest quod Græci rerum apud Syros fuerunt potiti. Vnde bene hoc loco interpres vertit, *Gentilis*, pro Græca. *Chananea* autem dicitur, quia ex posteritate Chanaan erant gentium illæ reliquiæ, quæ in terra Israël atque vi- B cinia reliquæ factæ fuerant, vnde & tota illa terra priùs dicebatur terra Chanaan. Inter cuius Chanaan filios vndecim, quorum posteritas terram illã habitauit, filius primogenitus fuit Sidon, vt patet Gen. 10. qui ciuitati Sidon antiquissimæ & celeberrimæ nomen dedit. ex cuius finibus dicitur hic venisse mulier ista. Dicitur autem *Syrophœnissa*, & non solum Phœnissa, non, vt quidam volunt, ob id quod Phœnicia pars esset Syriæ, quamuis etiã Phœnicia Syriæ annumerari solet (sic enim omnis Phœnissa etiã esset Syrophœnissa) sed quia quædam Phœniciæ pars dicebatur Syrophœnicia, & eius habitatores, Syrophœnices, à quo loco etiam hæc Syrophœnissa dicta est, vel, vt quidã habent Græci libri, Syra Phœ- C nissa, per diuisionem. Phœnicia enim regio est angustæ latitudinis, ac tota fermè maritima, contigua Galileæ, quoadusque Libano monti appropinquat. Hic enim mons Syriam à Cœle & Galilæa gentium æditissimis iugis disterminans, Phœniciam & oram eam quæ Tyriis adiacet, ingreditur demissior iam & minùs arduus. Huius Phœniciæ pars ea, quæ vergit ad Boream, & est trans Libanum, dicitur Syrophœnicia, eò quod coniungatur Syriæ potiori, atque ob huiusmodi confiniũ factum est, vt voce cõposita diceretur Syrophœnicia, & habitatores Syrophœnices: perinde vt in aliis locis sæpe, vt Celtiberi in Hispania, Gallo-græci in Asia, Libiæthiopes in Aphrica. Phœniciæ præcipuæ ciuitates & maritimæ, erant Ptolomais, Tyrus, Sarephtha, Sidon, Serytus, D Byblos. Porrò in narratione Matthæi & Marci videtur esse repugnantia aliqua. Marcus enim dicit mulierem ad Dominum in domo latere volentem intrasse, ibiq; pro filia sua rogasse. Matthæus autem significat satis apertè mulierem hanc non accessisse Dominum in domo, sed in via aliqua ambulantem, cùm dicit discipulos Domino ita suggessisse: *dimitte illam, quia clamat post nos.* Illa enim verba significant mulierem post Dominum ambulantem, vocem deprecatoriam emisisse. Quæ apparentia contrarietatis dupliciter tolli potest. Primò secundùm Augustinum, vt dicatur mulierem hanc primùm in domo Dominum suppliciter orasse, vt habet Marcus: Dominũ autem nihil respondentem, mox egressum de domo

domo illa, ac tunc in via contigisse quę narrat Matthæus solus, & deinde Matthæus simul cum Marco. Secundò, & fortè rectiùs, si dicatur mulierem hanc primùm inuenisse Dominum in via ambulantem, postquam scilicet aliquandiu in domo latuisset ac in via contigisse primùm quæ narrat solus Matthæus, ac deinde mulierem secutam Dominum in domum ingressum, ibique supplicem orasse & exorasse Dominum, quemadmodum concorditer narrant Matthæus & Marcus. Alioqui oportebit intelligere aliam esse prostrationem mulieris, de qua Marcus, & aliam de qua Matthæus: & hanc extra domum, illam in domo contigisse, cum vterque Euangelista mulieri prostratæ coram Domino idem dicat à Domino responsum. Certè in hunc modum conciliauit Euangelistas Zacharias Chrysopolitanus, sic scribens: Post ambulantem Dominum mulier Chananæa deprecatorias voces emittit, & pòst in domo ad pedes eius procidit, vt Marcus commemorat. Hæc ille. Et omnino magis rationi consentaneum, quòd Dominus qui in miraculis suis ferè fugit hominum præsentiam quique iam maximè latere voluit, priùs in via solicitatus, posteà in domo exaudierit, quam quod priùs in domo solicitatus, deinde exiens in via operatus sit miraculum. Nec obstat huic intelligendi modo quod legimus in Marco: *Mulier enim statim vt audiuit de eo intrauit, & procidit*, quasi omnino statim intrauerit in domum in qua priùs dixit esse Dominum. Primùm enim illud, *statim*, non est apud Gręcos. Deinde etiamsi esset, referri posset ad participium ἀκούσασα, vt sit sensus: Mulier cùm audiuisset statim de eo, & significetur famam Iesu ad eam mox peruenisse. Præterea etiam si referatur ad verbum, *iurauit*, non ex eo consequitur nihil fuisse medium inter auditam famam Iesu, & ingressum mulieris. Postremùm non est Græcè, *intrauit*, sed tantùm ἐλθοῦσα προσέπεσε, id est cum venisset procidit, vt rectè intelligi possit nihil eius quod narratur circa hanc mulierem contigisse in domo. Vnde Græci nihil in Matthæi & Marci narratione senserunt quod contrarietatem videretur sonare cuius apparentia nata tantùm est ex verbo, *intrauit*. Sicut enim id quod in Matthæo legimus, *illa venit & adorauit eum*, Græcè est ἐλθοῦσα προσεκύνησεν ita quod in Marco legimus, *intrauit & procidit*, Græcè est ἐλθοῦσα προσέπεσε. Quoniam autem Euangelista Marcus mentionem fecerat domus quam Dominus intrauerat ideo interpres intelligens mulierem accedentem Dominum ingressam domum, pro, *venit*, vertit *intrauit*. Proinde Græcis diligentiùs perpensis, cum in Concordia nostra priùs Augustini sententiam sequi visum esset, aliam conciliandi rationem postea amplexi sumus quam in Concordia videre licet. Porrò cum historia hæc in se satis sit aperta, obseruandæ in ea tantum ad nostram instructionem multæ huius mulieris virtutes, & Domini erga eam dispensatio. Et imprimis quidem animaduertenda in hac muliere pietatis virtus erga filiam. Adeò enim, vt decebat veram matrem, tenebatur amore filiæ & cura eius, vt indignitatis suæ licet conscia, tamen non dubitaret Dominum accedere, ac clamore constanti illum palàm prosequi, nequaquam desistens, etsi frequenter passa repulsam. Rursum vt filiæ miseriam, suam duceret. Vnde non dicit: *Miserere* meæ, sed *mei*. Et postea: *Domine adiuua me*. Quibus verbis significat, quàm malè ipsam haberet filiæ calamitas.

A Secundò obseruandum, idque potissimum in hac muliere, quàm insignis & admiranda fuerit fides, Christi etiam testimonio singulariter comprobata. Credidit enim Iesum, esse filium Dauid, hoc est Messiam, & saluatorem à Iudæis expectatum. Nam filium Dauid, vt priùs est dictum, significabant tunc passim per circumlocutionem Messiam. Credidit in manu eius esse, ac item velle salutem adferre etiam quibuslibet: & quantumuis indignis. Credidit omni dæmoniaca virtute illum esse superiorem, neque oratione illi & precibus opus esse putauit reliquorum more, vt filiam sanaret, sed potestate illum hoc efficere posse, idque etiam absentem. Vnde non dicit, ora Deum tuum pro me, aut descende ad filiam meam, sed tantum, *adiuua me*. Credidit iam

B abnegato omni patrio dæmonum cultu, hunc vnicum esse hominum saluatorem datum diuinitus. Vnde non iuit ad homines seductores, non quæsiuit inanes ligaturas, sed omnes relinquens diaboli cultus venit ad Dominum, credens Domino parum esse ob magnitudinem potentiæ eius, insuperabile illud filiæ malum superare, vnde hoc miraculum tantum micam vocat. Iam ex magnitudine fidei huius secuta est in ipsa etiam animaduersione digna fiduciæ magnitudo & constantia. Quoniam enim eam habuit de Domino fidem, quam diximus hinc egressa ad eum opem eius implorauit omnino confidens se eam obtenturam, idque adeò certo, vt ab hac fiducia dimoueri non potuerit, neque

C primum Domini silentio, neque mox responso dato discipulis, quo sese in totum gentibus videbatur negare, neque denique responso sibi dato, quo gratiam suam saltem in præsens nondum saturatis filiis, negare videbatur. Nec dubium quin hæc, & fidei, & fiduciæ magnitudo fuerit in ea ex persuasione spiritus, & attractione atque reuelatione patris, in hac gentili iam id incipientis, quod mox passim in gentibus erat operaturus. Postremũ, obseruanda in hac muliere patientissima humilitas, qua indignitatis suæ consciam, non indignabatur & se toties reiici ab eo, qui tam facilem se aliis præbuerat semper, & se canibus comparari, quin potiùs se humiliter canem imò catellã agnoscens, tantum petiit beneficium canibus debitum, & con-

D ueniens impendi sibi. Quod autem Dominus paratissimus alioqui, & cupidissimus præstandi desideratam à se salutem, toties renuit exaudire mulierem aut potiùs distulit eã exaudire. duplicem habet causam alteram, ne Iudæi occasionem haberent calumniandi ipsum tanquam gentium fautorem quas abominabantur; alteram, vt ipsa repulsione & dilatione virtutes huius mulieris & magis magisque accenderentur, atque omnibus manifestæ fierent, Christo enim negante, & differente salutem optatam, ardor pietatis in filiam, feruorque fidei & fiduciæ in Christum magis accensus est, vt quo ma-

E gis ille videbatur negare, hoc ardentius illa semper oraret: primo enim clamabat post Christum, sed deinde etiam in conspectum eius procurrens procidit ad pedes eius adorans eum: Atque sic & prædictæ virtutes & humilitas eius patientissima omnibus sunt declaratæ, quando etiam catellæ cõparata non destitit illum prece solicitare. Ob has ergo causas Dominus & primùm non respondit ei verbum, & secundò discipulis partim misericordia motis, partim impatientia clamoris respondit, *Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël*, vel, vt habent Græca, ad oues perditas domus Israël,

Quæ

Quæ sententia dupliciter accipi potest. Primùm, vt sit sensus. Non sum missus corporali præsentia, nisi ad oues, &c. Alludit autem Dominus ad præceptum olim datum Apostolis. Secundò, intelligi potest Dominũ istud sic dixisse, quomodo in sermone, qui dicitur in mõte, protulit testimonia scripturæ in eum sensum in quem ipsi Pharisæi accipiebant. Sic enim omnes Christum expectabant, quasi soli Israëli mittendus esset, præterquam si qui prophetiæ spiritum fuerant assecuti. Et alioqui si mysticè accipiatur, *domus Israël*, absolutè verum est Christum tantùm Israëlitis, secundùm spiritum scilicet & electionem patris, fuisse missum, verùm hunc sensum non assequebantur iam Apostoli. Ob prædictas item causas, etiam tertiò mulieri causam agenti post repulsam precem Apostolorum respondit *Sine priùs saturari filios*, doctrina scilicet mea & miraculis. *Non est enim bonum.* hoc est non est honestum nec decorum, Græcè enim est κᾳλὸν quod magis significat honestum & pulchrum, quam bonum, quod Græcis dicitur ἀγατὸν *sumere panem filiorum, & mittere canibus*, vel, vt habent Græca: βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. id est, proiicere catellis. Est enim hîc etiam vox diminutiua. quemadmodum postea cum vertit interpres, *catelli edunt de mensa*, ne quis putet in huius vocis mutatione subesse aliquod mysterium, mulierem se magis depressisse quàm eam Dominus humiliauerit. Significat autem Dominus per *filios*, Iudæos: per *canes*, gentiles, ob idololatriæ & peccatorum spurcitiem. Loquetur tamen hæc magis pro publico Iudæorum affectu quam suo: Nam apud se mulier hæc fide iusticata non canis erat, sed filia Abrahæ. Iudæi verò se solos Deo charos & sanctos iudicabant, cœteros omnes canum loco habebant. Notandum autem in verbis istis Domini etsi duris, tamen non defuisse consolationem & spei materiam præbitam. Cùm enim dicitur: *Sine priùs saturi filios*, aliquid spei mulieri ac gentibus omnibus dabatur, cibum vitæ etiam ipsis, sed saturatis Iudæis, dicendũ, hoc est, fore, vt & ipsi Euãgelium regni audirent, & Christo fruerentur postquam Iudæis illud fuisset prædicatum.

e AT ILLA b RESPONDIT, ET e DIXIT b ILLI: e VTIQVE DOMINE, NAM ET, CATELLI, &c.] Illud, *vtique*, vel, vt in Matthæo legimus, *Etiam*, confirmantis est non refellentis: quemadmodum tamen videri posset ex eo quod sequitur: *Nam & catelli*, &c. Coniunctio enim, &, hîc posita videtur significare uon solùm filios edere panem, sed etiam catellos. Vnde quidam ante illud, *Nam & catelli*, aliquid volunt esse subaudiendum, in hunc modum: Hoc quidem verum est quod dicis, non debere sumi panem filiorum, &c. attamen non ob hoc ego repellenda venio. *Nam & catelli edunt*, &c. Verùm sciendum hic sursum pro, *Nam* &, Græcis esse, καὶ, γὰρ, quod quemadmodum supra dictum est cap. 45, circa verba illa Centurionis: *Nam & ego homo sum*, &c. potiùs verti debet per, etenim. Itaque hic est sensus: Vere Domine sic est vt dicis, Nam catelli tantùm edunt de micis puerorum cadentium è mensa. Qua responsione significat, se agnoscere Iudæos esse filios & dominos suos, se verò esse vilem catellam? significat item, & se non petere aliud beneficium quàm canibus suo iure competat, ac hoc ipsum quod peteret, non esse nisi veluti micam eorum miraculorum, quæ in Iudæorum gratiam Christus operari posset, Verba ergo hæc plena sunt humilitate, modestia, fide, ac prudentia. Humilitate quidem quòd per hæc significet se agnoscere catellam esse. Modestia, quòd canum ius proponens non expresse inferat, quòd etiam sibi meritò competat cõcede à Domino, sed id Domino relinquat colligendum. Fide, quòd filiæ curationem pro mica reputet consideratione, nimirum magnitudinis potentiæ eius, qua longè maiora posset Iudæis præstare. Prudentia autem & sapientia quia his verbis, gentilis licet mulier ipsam Dei sapientiam superauit eamque propriis sui oris verbis comprehendit, & illaqueauit, vertens in argumentum impetrandi quod dictum videbatur ad abigendum eam. Proinde enim est ac si dixisset: Canem me dicis, canem me fateor: ergo nutri me vt canem. Non enim requiro vt fraudatis Iudæis filiis integros accipiam panes, sed micam tantùm expeto, quam Iudæi abunde latis miraculorum tuorum magnitudine, & multitudine saturi, pro nihilo penè ducerent: nec indignari poterunt eam esurienti catellæ obiici in famis maximè releuamen. Itaque Dominus his verbis se, quantumuis priùs variis rationibus reluctãtem, superatum significans dicit, vt est apud Marcum: *Propter hunc sermonem vade*, &c. de rursum significans se priùs dissimulasse verius quàm negasse suam bonitatem, exclamando dicit, vt est in Matthæo: *O mulier, magna est fides tua, fiat tibi sicut vis* hoc est, petis. Hac enim exclamatione significat non tantùm admirationem suam, sed etiam quod non potuerit diutius sese continere, veluti anxiè laborauerit, dissimulando tam diu suam bonitatem *Magna* inquit, *est fides tua*, hoc est non simplex, nec communis, sed rara & eximia. *Magna*, quia constans: *Magna*: quia per eam magna de me credis & confidis. Iam vt hanc historiam ad nostram instructionem accommodemus, docemur hic primùm in hac muliere præter pietatem, & solicitudinem, quam debent parentes liberis, in omni nostra aut filiorum & aliorum, qui ad nos attinent necessitate, ad Christum confugere, atque ab illo auxilium petere, idque fiducia firma, & perseueranti, ac perfecta humilitate qua beneficiis eius nos agnoscamus indignos. Docemur secundò in Christo, cum quanto nostro profectu, & vtilitate differat nostras orationes exaudire, nimirum vt magis in nobis accendatur desiderii deuotionis feruor, atque eo magis inflammemur ad precandum, quo diutiùs differtur quod impensè cupimus, & obtentum multis præcibus bonum pluris faciamus ac eo plus exhilaremur. Docemur item quæ sit orationis indefinentis efficacia, nimirum quòd per talem id tandem impetratur, quod variis etiam iustisque rationibus meritò deberet negari, quódque per eam Deus cogitur quodammodo mutare semel conceptam sentẽtiam, ac mira ratione is qui est fortissimus, tamen ab homine superatur: quemadmodum id in typo demonstratum est in lucta Iacob cum angelo. Docemur postremo, quantum valeat aliena fides. & oratio, ad salutem eorum potissimum, qui suæ salutis per sese curam habere uon possunt. Itaque ad exemplum huius mulieris, Ecclesia sua fide, & oratione paruulos baptizandos, diaboli adhuc mancipia, Christo commendat, in se assumens paruulorum personas, & suam fidem pro illorum fide proponens, quemadmodum hæc mulier in se assumens miseriam filiæ dixit, *miserere mei, & adiuua me.* Vt autem mysticè etiam explicemus hanc historiam, primùm quidem

dem certum est satis ex prædictis, allegorice hanc A mulierem designasse Ecclesiam ex gentibus congregandam, quæ, Christo relictis Iudæis ad eam declinante, mox egressa de finibus suis, hoc est relictis patriis ritibus, & secundùm, Psalmistæ consilium *obliuiscens populum suum & domum patris sui* accessit ad Dominum fidei & feruore, & humili agnitione propriæ indignitatis, impetrans domum & familiam suam liberari à Diabolo, à quo diu miserè admodum fuit afflictata, in omne vitiorum & errorum genus pertracta & detenta. Et quidem Iudæi indignum iudicabant, vt qui paulò ante dæmonum arbitrio ad omnia flagitia rapiebantur, repentè per Euangelicam gratiam reciperentur ad consortium & dignitatem filiorum. At gentium Ecclesia, quum à salute excluderetur per Dei iustitiam, per misericordiæ fenestram irrupit, & fiduciæ pertinacia veluti telo quodam aditum sibi patefecit, effractis regni cœlorum portis. In qua iam mira facta rerum conuersio, vt qui priùs dicebantur filii, facti sint canes: & contra qui canes, facti sint filii. De Iudæis enim iam dicitur: *Circundederunt me canes multi*, &: *Videte canes: videte malos operarios.* Et quoniam canes sunt, ideo qui priùs tanquam filii mensæ Dominicæ assidebant, ex micis videntur pasci hoc est paruitate & vtilitate litteræ. Gentes verò in filiorum ordinem allectæ obtinuerunt panem corporis Domini, ac satiantur ex adipe frumenti spiritualis intelligentiæ. Moraliter autem mulier hæc rectè quamlibet animam peccatricem designat, cuius filia, hoc est, caro à dæmonio vexatur quia exagitatur etiam spiritu repugnante ad vitia varia. Hæc igitur sibi, suæque filiæ sanitatem exoptat, imprimis necesse est vt è suis egrediatur finibus, hoc est, priora suæ conuersationis vitia in quibus quieuit relinquat, tum ad Christum fide accidat, qui vnicus est salutis author. Ad quem cùm fide accesserit, opus est & fiducia firma, quæ feruidam & perseuerantem eliciat precem: & humilitatem, qua se velut catellam per confessionem peccatorum agnoscat, ac indignam plane iudicet cũ filiis, immaculatis mysteriis mensæ Dominicæ frui. Si enim desit humilitati fiducia, talis humilitas & indignitatis consideratio pariet desperationem: si verò desit fiduciæ humilitas, fiducia talis pariet præsumptionem. B Verùm vbi duo hæc coniuncta fuerint nec humilitas franget animum, nec fiducia temere quid sibi vindicabit, sed etiamsi conscientiæ inter orandum dicatur: Peccasti grauiter, indigna es quæ exaudiaris, æquum non est vt audiaris: tamen ita agnoscet suam indignitatem per humilitatem, vt per fiduciam de Dei bonitate conceptam non cesset orare, imò ex indignitatis suæ ratione, argumẽtum impetrandi à Deo colligat, ita vt dicat: Quoniam ergo Domine indignus sum, ideò miserere: quoque magis peccaui, eò tu, cui proprium est misereri magis miserere, & amplius laua me ab iniquitate mea, qui venisti peccatores saluos facere, & dixisti, non esse opus medico bene habentibus, sed malè. C Sic oranti continget filiæ sanitas, ac profligato malo dęmone, consequetur animi tranquillitas & quies quæ innocentiæ & gratiæ diuinæ comes est. Hanc enim significat recubitus puellæ sanatæ super lectum, inuentæ à matre.

Mysticus sensus. — *Psalm. 44.* — *Psalm. 21. Philip. 3.* — *Moralis sensus.*

SANATVR SVRDVS ET MVTVS. MARCI 7. CAP. LXII.

Et [a] cùm transisset inde Iesus, [b] iterum exiens de finibus Tyri, [c] venit [b] per Sidonem † [c] ad mare Galilææ [b] inter medios fines Decapoleos. Et adducunt ei surdum & mutum, & deprecabantur eum vt imponeret ei manum. Et apprehendẽs eum de turba seorsum misit digitos suos in auriculas eius, & expuens tetigit linguam eius, & suspiciens in cœlũ ingemuit, & ait illi Hephetha, quod est, adaperire. Et statim apertæ sunt aures eius, & solutum est vinculum linguæ eius & loquebatur rectè. Et præcepit illis ne cui dicerent. Quantò autem eis præcipiebat, tantò magis plus prædicabant, & eo amplius admirabantur dicentes: Bene omnia fecit, & surdos fecit audire, & mutos loqui.

† *a secus.*

ET a CVM TRANSISSET INDE IESVS, b ITERVM EXIENS DE FINIBVS TYRI c VENIT, &c.] Cùm Dominus suo ad Tyrios & Sydonios secessu prælusisset futuræ gentium vocationi, veluti gestiens aut euertere quod summopere cupiebat, mox illis relictis, quoniam nondum aduenerat tempus, vt palam gentes ad consortium regni cœlestis vocarentur, relegit iter, rursum proficiscẽs ad mare Galilææ circa quod frequenter diuersari solitus fuit. Sciendum autem, Græca non habere in Marco, *venit per Sidonem*, sed, *exiens de finibus Tyri & Sydonis, venit ad mare*, &c. quæ lectio & narrationi Matthæi magis conuenit, qui dicit: *Et cùm transisset inde*, nempe à finibus Tyri & Sydonis in quos dixerat Christum abiisse, & rursum non habet illam difficultatem quam nostra litera. Quomodo enim Christus venisset per Sydonem, qui vetuerat Apostolis ingredi ciuitates gentium? Deinde volentibus ire è finibus Tyri ad mare Galilææ, non est iter faciendum per Sydonem sed contra potiùs è Sydone per fines Tyri iter fieret ad mare Galilææ. Et tamen (quod mirum est) om- D nes libri Latinorum habent, *venit per Sydonem.* Rursum non est Græcis, *inter medios fines Decapoleos*: sed, ἀνὰ μέσον ὁρίων Δεκαπόλεως, id est, per medium finium Decapoleos. Non enim significare voluit Euangelista mare Galilææ esse inter medios fines Decapolis, sed Christum trãsiisse per medium illius regionis, post quam veniret ad mare Galilææ, quod etiam in nostra lectione significabitur, si illud, *inter medios fines*, referatur, ad verbum, *venit.* Est autem Decapolis, regio à decẽ potioribus ciuitatibus, quę in ea sunt sic dicta, quamuis de his ciuitatibus quæ sint non conueniat inter authores: sicut nec de situ huius regionis. Brocardus enim putat eam fuisse cis E Iordanem, citans authorem quendam Patriarcham Hierosolymitanum. Sic enim scribit: *De regione Decapoleos Iacobus Patriarcha Hierosolymitanus sic ait, in libro quẽ de terra sancta composuit: Regionis Decapoleos fines sunt mare Galilææ ab oriente, & Sidon magna ab occidente, & hæc est latitudo eius. In longitudine verò incipit à ciuitate Tyberiadis, & vergit per littus maris Aquilonare vsque in Damascum. Dicitur autem Decapolis à decem principalibus eius ciuitatibus, quarum nomina sunt hæc: Tyberias, Sepher.*

Decapolis regio quæ & vbi sita sit.

Cedes:

Cedes: Nephtalim, Assor, Cæsarea Philippi, Copharnaum, Iouitera, Bethsaido, Corozaim, & Bethsam, quæ etiam Scytopolis est appellata Hæc ille. Diuus Hieronymus autem libr. de locis Hebraicis dicit hanc regionem fuisse trans Iordanem circa Hippam, & Pellem, & Gadaram, Cui consonat, quod de hac regione scribit Plinius libr. 5. cap. 18. *Iungitur,* inquit, *ei lateri Syriæ Decapolitana regio à numero oppidorum: in quo non omnes eadem obseruant. Plurimi tamē Damascum, & Oppoton riguas amne Chrysorroa fertilem Philadelphiam, Raphanam, omnia in Arabiam recedentia, Scytopolim antea Nysan, à libero patre, sepulta nutrice ibi, Schytis deductis, Gadarā Hieromiace præfluente, & Hippodion Peltam aquis diuitem, Galasan Canathan.* Hæc Plinius. Cui etiam consonat, quòd Matth. cap. 4. separat Decapolim à Galilæa, quodque Marcus cap. 5. dæmoniacum illum, quem à se curatum apud Gerasenos Dominus noluit secum ascendere nauim, sed ad suos ire iussit, & prędicare miraculum dicat prædicasse in Decapoli. Obstat tamen quod ciuitas Bethsam, quæ Græcis Scytopolis est appellata, & etiam secundùm Plinium ad Decapolim pertinet: cuius secundùm Iosephum libr. 3. de bello Iudaico cap. 16. ex maxima ciuitatum, sit cis Iordanem non longè à Tyberiade, vt eodem loco testatur Iosephus. Vnde omnino apparet regionem Decapolis partim fuisse cis Iordanem, partim vltra, quod & locus iste omnino comprobat. Dominus enim è finibus Tyri dicitur venisse per Decapolim ad mare Galilææ: aliqua ergo saltem pars Decapoli est inter fines Tyri & mare Galilææ.

b ET ADDVCVNT EI SVRDVM ET MVTVM, ET DEPRECABANTVR EVM VT IMPONERET EI.] Eum qui pro se Dominum orare non potuit, pii pro illius salute soliciti, & illius calamitatem miserati, ad Dominum ducunt, ac pro illo deprecantur, sola manus impositione credentes, duo simul mala posse tolli ab hoc misero. Dominus autem sanaturus oblatum, primùm quidem apprehendit eum de turba seorsum, nolens miraculum hoc manifestè facere, ne videretur popularis laudis affectator, nosque docere vanam gloriam fugere. Deinde cùm solo verbo curare posset, vt ostenderet carnem suam esse viuificatricem, & omnia quæ illius sunt esse salutifera, misit digitos suos in auriculas eius: vnum quidem dexteræ manus in sinistram aurem, & vnum sinistræ manus in dextram autem. Tum sputo in digitis accepto, tetigit linguam eius, quemadmodum & post cap. 8. Marci, sputo vsus est ad cæci curationem, & rursum ad alterius cæci à natiuitatate, de quo Ioannis. 9. Hinc suspiciens in cœlum ingemuit, ipso quidem respectu in cœlum, significans virtutem sanandi se habere à Deo, atque ab illo quærendam omnem medelam: ipso verò gemitu significans quam miseretur humanæ naturæ, quæ tum à dæmonibus, tum ab aliis infirmitatibus variis modis impetitur, propter peccati transgressionem, ac gemendi nobis prębens exemplum, cum pro nostra nostrorumque salute supernæ pietatis subsidia inuocamus. Non enim ipse ingemuit, quòd opus illi esset cùm gemitu aliquid petere à patre, cùm cuncta petentibus donet cùm patre. Postremùm, qui se suscipiendo in cœlum, & ingemiscendo verùm hominem ostendit, iam & diuina se præditum potestate declarauit, cùm imperatiuo vsus verbo dixit, *Ephphethath*, quòd est, adaperire. Vbi sciendum imperatiuum hunc non esse Hebraicum, sed Chaldaicum aut Syriacum. Nam Hebraicè dicendum erat vel in Niphal חבתח hoc est, hippateath, vel in Hithpael חתפחח Hithpattheah. Quorum neutrum similitudinem habet cum eo quod habent Græca, ἐφφατὰ, & Latina exemplaria, *effetha*. Chaldaicè verò in imperatiuo passiuo dicitur אפפת Epphethath, quòd Græcæ illi dictioni simillimum est, nisi quòd nō videtur aspiratio Heth in fine, quòd eam non admittat Græcè scribendi ratio. Hic tamen imperatiuus Chaldaicus non est integer. Dicēdum enim Christo integre fuisset, אתקרר Ethpetha, sed ratio linguæ Chaldaicæ habet vt primùm ד per Daghes initiali litteræ inclusum absorbeatur, vt docet Munsterus in sua Grammatica. Hinc patet errasse quosdam qui putauerunt hunc imperatiuum esse Hebraicum ex verbis tertii ordinis. Sic enim dicendum erat Hiphthah, vel Hiphteath, ne esset passiuus, sed actiuus. Errant similiter qui putant hanc dictionem Latinè sic esse scribendam Hephethah, quomodo nunc inuenitur in libris nostro sæculo impressis. Nam, vt patet ex dictis, non debet scribi in principio cum aspiratione. Vnde Græcè est spiritus lenis, ἐφατὰ, pro quo Latinus non malè vertit effetha vel effata. Nam, φ, Græcum Latinis est f. Quare autem Euangelista Chaldaicam vocem hic posuerit, dictum est supra circa illud, *Talitha cumi*, nimirum non quod putauit Chaldaicæ voci aliquam inesse maiorem virtutem, quam cuiusuis alteriùs linguæ voci: sed ad admirationem vritutis Christi fecit, qui vana vocula communi, & per se nullius momenti tantum effecerit, vt duo simul mala auferret. Hæc enim dictio, quæ aperire significat, non ad aures tantùm referri debet, de quibus mox subditur: *Et statim apertæ sunt aures eius*, sed etiam ad linguam, quæ Hebraica phrasi dicitur aperiri, cum ad loquendum soluto eius vinculo, sit apta, iuxta illud: *Aperta erit lingua mutorum.* Et dicitur de Zacharia: *Apertum est illico os eius & lingua eius.* Hebraica enim phrasi quòd sublato vinculo soluitur, aperiri dicitur. Vnde Isaiæ 52. vbi nos habemus: *Solue vincula colli tui*, pro, *solue*, est Hebræis verbum quo hîc vsus est Dominus. Et hîc ergo postquam dixit Dominus: *Adaperire*, subiicitur: *Et solutum est vinculum linguæ eius*. Quæri autem potest quare Dominus tam singulari & speciali modo sit vsus in curatione huius surdi & muti. Et possunt eius duæ assignari rationes. Primò, vt ostenderet quam difficilis sit curatio eius qui secundùm animam surdus est, & mutus, quemadmodum ingemiscendo, & in cœlum suspiciendo, & lacrymando suscitauit Lazarum, significans difficilem esse ad meliorem vitam reuocationem eius, qui iam vitiis assuetus iacet veluti sepultus. Secundò, vt quæ deerant ex parte huius miseri & aliorum offerentium, Dominus suppleret gemitu suspectione in cœlum, & applicatione propriæ carnis & sputi, tanquam sancti instrumenta adhibendo, instrueretque discipulos suos supplere quandoque orationibus, & sacratum rerum adhibitione, ea quæ de sunt ex parte aliorum. Nihil enim de fide, & deuotione huius surdi apparet, & forte etiam offerentium fides fuit imperfecta. In hunc ergo vsum sunt instituta sacramenta Ecclesiastica, vt per ea suppleretur quod alioqui deest fidei, & deuotioni hominum, atque in ipso baptismatis sacramento à Christi facto desumptæ sunt ex antiqua traditione similes cæremoniæ his quæ Christus hic legitur seruasse

uasse, vt & baptizandi aures, & nares sputo digitis imposito contingantur, & dicatur ei: *Effetha, quod est, adaperire.* Et bene quidem huiusmodi cæremoniæ hic adhibentur ex imitatione Christi, quandoquidem & in baptismate id fit pro salute spiritus, quod hic pro corporis curatione factũ dicitur. Adducitur enim surdus & mutus, & pro eo deprecantur susceptores, vt per sacerdotalem manũ & verbum sacrum iam renatus, deinceps Dei verba & audiat & loquatur lubenter. Fit autem id extra turbam seorsum. Non enim oportet profanam multitudinẽ facere testẽ initiationis euangelicæ, ne rideat quòd nondum credit. Porrò apparet hunc surdum & mutum non planè fuisse mutum, ita vt nihil omnino loqui potuerit, ac proinde non à natura fuisse surdum, sed accidente. Nam supra pro muto, Græcè est, μογιλάλον, hoc est eum qui est impeditæ linguæ, aut balbum. Et hic post curationem dicitur, *solutum est vinculum* (hoc est, impedimentum) *linguæ eius, & loquebatur rectè.* Quo videtur significari, quòd priùs quidem loquebatur, sed non rectè, nec expeditè. Deinde si natura surdus fuisset & mutus, sublato vinculo linguæ, loqui adhuc nõ potuisset, nisi priùs didicisset.

ET PRÆCEPIT EIS NE CVI DICERENT. QVANTO AVTEM EIS PRÆCIPIEBAT (SCILICET MAGIS, &c.) De hoc Domini præcepto superiùs satis dictum, quomodo non seruantes illud nihil peccauerint, sed potiùs id fecerint quod debuerunt, eo magis suspicientes magnitudinẽ Iesu, ac magis per hoc prouocati, vt apud omnes prædicarent, quòd cum talia posset & præstaret, non solũ nihil exigeret præmii, sed ne gloria quidem tam insignis facti cuperet frui. Vt enim est hominis verè benefici, non exigere laudem aut gratiam aliquam pro beneficio: ita grati est hominis, hòc impensius referrre gratiam, quod qui beneficium dedit, nullam expectet gratiam. Itaque passim de Iesu isti prædicabant dicentes: *Bene omnia fecit.* Quòd certè elogium in solum Deum competit, Nemo est enim mortalium qui omnia bene facit. quia nõ est iustus qui non peccat. Vnde Eccl. 39. dicitur: *Opera Domini vniuersa bona valde.* Quòd autem pluraliter dicunt, *surdos fecit audire, & mutos loqui*, cùm vnius tantùm iam curati facta sit mentio, dicendum pluralem numerum pro singulari positum. Aut ideo pluraliter dixisse, quia, vt ex Matthæo mox patet, hoc tempore turbæ obtulerũt multos mutos, cæcos & claudos, eosque omnes Dominus curauit. Maximè autem dicendum Græca non habere, *fecit*, sed ποιεῖ id est, facit, vt sit: Surdos facit audire, quo significat eius potentiam ad efficiendum hoc quoties voluerit. Ex explicata autem hac historia secundùm literam, & his quæ priùs circa alias historias sunt dicta, patet satis quæ sint morales doctrinæ in hac historia. Docemur enim in offerentibus rursum, quid valeat aliena fides & oratio, & quam solicitudinem debeamus his maximè qui sibi non sufficiunt. Docemur in Christo bis, fugere plausus populares. Docemur in turba, Dei beneficia prædicare, & iustorum laudes etiam illis inuitis non reticere, atque de salute proximorum gaudere, ac Deum laudare. Quod verò ad mysticam historiæ pertinet tractationem, præterquam quòd allegoricè per hunc surdum & mutum rectè intelligimus humanum genus designatum, quod Christo in hunc mũdum turbido mari similem adueniente, Prophetis & Patriarchis orantibus recepit auditum & loquelam, idque per Spiritum sanctum aures mentis cõtingentem, tanquam digitum Dei, & per saliuam cœlestis sapientiæ prodeuntis ex ore altissimi qua factum est vt nobis sapiant quæ Dei sunt, & ea loqui libeat. Moraliter surdus iste & mutus designat eum qui nec aures habet ad audiendum sermonem Dei, sed obturatas habet in modum aspidis aduersus sapiẽtis incantatoris vocem: nec linguam habet ad professionem propriæ turpitudinis ac diuinę misericordiæ & bonitatis, sed tantùm ad obtrectationes, maledicentiam, stultiloquia, & id genus, ita vt loquatur quidem, sed non rectè. Talis igitur si sanãdus erit, necesse est ab his qui rectè audire & loqui sciũt, offeratur Domino & his qui in terris Domini vice funguntur, qui in primis illum apprehensum à turba abducere debent, hoc est, à turbulentis cogitationib. actibus & sermonibus inordinatis semouere, atque à lata via, per quam multi ambulant, reuocare ad pusilli gregis consortiũ: deinde inserere digitos suos in aures eius, atque saliua tangere linguam: quod fit cùm auocantes à fiducia rerum fluxarum, hortantur ad doctrinam cœlestem, & fidem in Christum quæ est ex auditu, cumque saliua Euãgelicæ sapientiæ ita afficiunt palatum eius & linguam, vt de rebus iam melius habeat iudicum, qui palatum priùs humana saliua vitiatum habens, peruersè de rebus iudicauit. Horum prætereà est ingemiscere potiùs ob peccata aliena, quàm sæuire in ea: dolere potiùs quàm irasci, ac gemitu piisq; precibus à Christo contendere miseri salutem: quæ tamen cuncta, nempe doctrinam & orationem, frustra facit doctor, nisi accedat Christi efficax illud præceptum, quo iubeat adaperiri aures mentis, & soluantur vincula linguæ, nempe peccata & peccatorum amor, vt iam fide per auditum suscepta obediens factus diuinis mandatis incipiat etiam iam rectè & recta loqui: qui priùs malè loquebatur, sua scilicet peccata agnoscere, & confiteri, ac quæ Dei sunt, palam prędicare. Iam sicut hinc discimus quosdam malè esse mutos & surdos, ita ex aliis scripturis discimus quosdam bene esse surdos & mutos, qui scilicet aures suas non apperiunt obtrectationibus, & prauis suggestionibus, nec os suũ aperiunt contra maledicos & contra iudicia Domini, quomodo se surdum & mutum fuisse prædicat Psalmista: *Ego, inquit, tanquam surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suũ. Et factus sum sicut homo non audiens & non habens in ore suo redargutiones.*

Moralis sensus.

Psal. 37.

SEPTEM PANIBUS PASCUNTUR QUATUOR MILIA

Matthæi 15. Marci 8. CAPUT LXIII.

E ᵃT ᵇ *in diebus illis,* ᵃ *ascendentes in montem, sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, cæcos, claudos debiles, & alios multos, & proiecerunt eos ad pedes eius & curauit eos, ita vt turbæ mirarentur videntes mutos loquẽtes, claudos ambulantes, cæcos videntes, & magnificabãt Deum Israël. Iesus autem* ᵇ *iterum cùm turba multa esset, nec haberent quod mãducarent,* ᶜ *conuocatis discipulis* ᵃ *suis* † ᶜ *dixit'* ᵇ *illis:* ᶜ *Misereor* △ *super turbam', quia* ᵇ *ecce* ᶜ *iam triduo* ‖ *perseuerant mecum & non habent*

† *a. ait.* △ *a. turbæ.* ‖ *b e sustinent me. nec.* † *a. dicunt.* △ *a. aut illis.* ‖ *l. qui.*

† b. o discumbere. Δ b. dabat. ‖ a. dixerūt populo. † b. o manducauerūt Δ b. sustulerūt quod superauerat de fragmentis. † b. ascendēs nauim

habent quod manducent. [b] *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via,* [a] *&* [ideo] *dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via,* [b] *quidā enim ex eis de longe venerunt,* [c] *Et* † *responderunt' ei discipuli* [b] *sui:* [a] *Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam?* [b] *Vnde istos quis poterit hic saturare panibus in solitudine?* [c] *Et* Δ *interrogauit eos' Iesus:* [c] *Quot panes habetis?* ‖ *At illi' dixerūt: Septē,* [a] *& paucos pisciculos.* [c] *Et præcepit turbæ* † *vt discumberent super terrā. Et accipiens septem panes* [a] *& pisces* [c] *gratias agens fregit, &* Δ *dedit' discipulis suis* [b] *vt apponerent,* [c] *&* [a] *discipuli* ‖ [c] *apposuerunt turbæ.* [b] *Et habebant pisciculos paucos, & ipsos benedixit, & iussit apponi.* [c] *Et* † *comederunt'* [a] *omnes,* [c] *& saturati sunt, &* Δ *quod superfuit de fragmentis tulerunt' septem sportas* [a] *plenas.* [c] *Erant autem qui manducauerūt,* [b] *quasi* [c] *quatuor millia* [a] *hominum extra paruulos & mulieres,* [b] *& dimisit eos,* [c] *Et* [a] *dimissa turba* [b] *statim* † [c] *ascendit in nauiculam'* [b] *cum discipulis suis,* [a] *&* [c] *venit* [a] *in fines Magedam* [b] *in partes Dalmanutha.*

ERAT *b* IN DIEBVS ILLIS *a* ASCENDENS IN MONTEM, SEDEBAT IBI. ET ACCESSERVNT, &c.] Frequenter Dominus turbas declinaturus, ac quietem & orationis commodum locum captans, & ad perfectiora suos facto vocare volens, in montem ascendit, quanquam hic videri possit in montem ascendisse, vt omnibus magis esset conspicuus, quia sequitur, *& accesserunt ad eum,* sedentem scilicet in monte, nisi velimus intelligere Christum suo more iam è monte, postquam in eo aliquantulum quieuit, descendisse ad turbas, cùm eas ad se accedere cognosceret. Incertum autem an mons & desertum, quorum hic fit mentio, eadem sint cum monte, & deserto in quibus priùs miraculum panum multiplicatorum est factum. Et videri potest quòd non, eo quòd videatur iste mons & desertum fuisse cis mare Galilææ, cùm mons, & desertum, de quibus ibi est mentio facta, fuerint vltra mare, vt ibi est probatum. Hæc autem loca fuisse cis mare patet, quia ex his locis dicitur Dominus conscensa naui venisse in partes Magedam & Dalmanutha, quæ loca esse vltra mare infra patebit: nisi quis dicat Dominum hac nauigatione non nauigasse ad oppositum littus, sed in eodem littoris latere circumlegisse oram maris. Porrò iam vt minimum quintò in Euangelistis habitum est, quòd Dominus vno eodemque loco & tempore, multos à variis curauerit morbis, præter eos quos sine certa miraculorum, & personarū explicatione aliquoties dictus est curasse inter deambulandum per totam Galilæam, vt hinc intelligere liceat & incomparabilem eius potentiam, & indeficientem ac omnibus semper expositam bonitatem, de quo suprà satis dictum est, vt hic aliud non sit admonendum, quàm quod diligenter annotauit Diuus Hieronymus, pro eo quòd nos habemus, *debiles,* Græca habere κυλλοὺς, quæ dictio non generale debilitatis nomē est, sed vnius infirmitatis: vt quomodo claudus dicitur, qui vno claudicat pede, sic κυλλὸς appelletur, qui vnā manum debilem habet, quem nos mancum aut mutilum dicere possumus. Vnde verisimile est Matthæum per κυλλοὺς eos significare voluisse, quos Ioannes capite 5. vocauit ξήρους, aridos. Atque ob hanc causam postea secundùm Hieronymum tacuit Euangelista de debiliū curatione, quia quid econtrariò diceret non habebat, quanquam Græci iam habent κυλλοὺς, ὑγιεῖς, id est, mancos, sanos. Itaque apud nos nomen generale, *debiles,* specialiter accipi debet, vt manuum significet debilitatem. Alioqui enim frustra subiiceretur, *& alios multos.* Quòd autem turbæ ægros suos proiecerunt ad pedes Iesu, significat, & cumulum, ac multitudinem oblatorum ægrorum, & magnitudinem fidei in turbis: quòd scilicet nihil dubitarent tum de eius potentia, tum bonitate, quam tantam credebant, vt si vel miseros tantùm conspiceret, non posset non illis mox subuenire.

a IESVS AVTEM, *b* ITERVM CVM TVRBA MVLTA ESSET, &c.] Eadem pleraque circa istud miraculum dicenda, quæ supra dicta sunt circa miraculum quo Dominus pauit quinque panibus quinque milia hominum. Post quod conuenienter etiam istud gessit secundò, hac iteratione ostendens, & indeficientem suam bonitatem, & sequentibus se nihil vnquam etiam temporalium defuturum. Se enim etiam temporalium rationem habere, & fame laborantibus misereri. Speciatim verò hic obseruandum, primò quidem in turba, quanto Domini desiderio tenerentur, quòd & è longinquo illum sint secuti, & triduo perseuerauerint apud illum, ne tunc quidem de habitu, & cibo curando cogitantes, cùm de fame periclitarentur. Adeò eos rapuit & miraculorum & doctrinæ gratia. Verisimile autem eos aliquid cibi secum sumpsisse, quod ad vnum aut alterum diem sufficere posset, quanquam illud, *dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via,* indicare videatur, toto triduo illos non multum cibi habuisse, quod & illud significat, *Nec habent quod manducent.* Non enim dicitur, non habent amplius quod manducent. Secundò verò obseruandum in Christo ingens miserationis & benignitatis eius exemplum. Cùm enim turbæ ob suā vtilitatem Domino adhærerent, & apud illum manerent, tamen misereri se dicit turbæ, eo quòd triduo perseuerarent secum. Quo docemur, Dominum ita misereri sequentium se, cùm in malum aliquod inciderint, ac si ab illis ipse commodum aliquod reportaret, cùm contrà res sese habeat. Quòd autem Dominus conuocatis discipulis exposuit priusquam miraculum faceret, & suam misericordiam ac voluntatem, & turbarum inopiam & periculum, ob id maximè fecit, vt tentaret eorum fidem, & ex memoria prioris miraculi excitaret in eis fiduciam petendi similem inopiæ turbarum subleuationem illi quam aliquando experti fuerant, vt dicerent: Si miserearis illorum inopiam, nec vis illos ieiunos ablegare, pasce ergo eos quomodo nuper. Simul tamen & his verbis ad discipulos habitis significauit, non ostentationis gratia se ad miraculum hoc prosiliisse, sed coactum iusta miseratione. Ob quod etiam non primo aut secundo die, sed tertio die ad miraculum hoc peruenit, quando iam certum habebatur, etiamsi quædam attulissent, omnia tamen tunc fuisse consumpta. Quanquam & ideo etiam in tertium diem miraculum hoc dilatum à Domino intelligatur, quò turbarum constans desideriū dignum tanto miraculo innotesceret. Postremò in discipulis obseruandū, quanta adhuc stupiditate tenerentur & diffidentia, qui cū prioris miraculi fuissent spectatores & ministri, iam tamen dicunt

Vnde

Vnde nobis in deserto panes tantos, hoc est, tam multos, *vt saturemus turbam tantam*, hoc est, tam multam: Ponitur enim quantitas continua (vt dicitur) pro discreta. Dicunt autem hæc verba, vel quia obliti erant priùs miraculum, vel potiùs quia præ nimia tarditate nondum intelligebant Dominum, quandocunq; vellet, semper posse quod semel potuit. Nam & priùs dixit Marcus: *Nondum enim intelligebant de panibus. Erant enim cor eorum obcæcatum*, & mox postea Dominus eos de panibus solicitos increpat de tarditate, dicens: *Nondum cognoscitis, nec intelligitis*, &c. Vide ergo quàm nihil externa omnia efficiant, cùm non docet intus spiritus. Nondum enim erat spiritus Apostolis, saltem perfectè datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. Cùm ergo Dominus iam exiguitatem fidei & fiduciæ Apostolorum expertus fuisset, interrogat quot panes haberent, non quasi ignorans, sed vt conuenienti ordine ad miraculum procederet, vtque miraculi certitudo & magnitudo ex confessione discipulorum notior fieret, propter quod etiam, sicut priùs, & turbam iubet discumbere, & per Apostolos cibum turbis apponit. Quod autem iam septem panibus quatuor tantùm milia pauerit, cùm priùs quinque tantùm panibus milia quinque saturauerit, demonstrat Deo perinde esse, multos vel paucos ex multo sine modico saturare, cùm necesse fuerit. Quare autem reliquiarum mensura nunc quidem numero panum, priùs verò numero Apostolorum responderit, conuenientem reddit Chrysostomus rationem, nempe vt ex huiusmodi diuersitate ac diuersa correspondentia, discipuli facilè rememorarentur & huius & illius miraculi, ita vt miracula hæc duo non tantùm sint admiranda, ob id quod post tantæ multitudinis saturationem ex tam paucis panibus multum reliquiarum superfuerit, sed etiam ob id quod tantùm vtrobique superfuerit reliquiarum, quantum Christus pro suorum vtilitate superesse voluit. Quanquã autem hic tantùm septem sportarum reliquiæ superfuisse dicantur, illic autem duodecim cophinorum reliquiæ, non tamen hinc cõsequitur reliquias nunc fuisse pauciores. Non enim idem significant sporta & cophinus, vt satis patet ex eo quod capite sequenti distinctè quæritur quot cophinos tulerint in priori multiplicatione, quot verò sportas in secunda. Cophinus autem Græca dictio, dicta putatur à leuitate. quasi κόφινος significatque, quòd Latinis dicitur corbis, à quo deriuata videtur vox Germanica Corf, quam certum est significare vas paruę magnitudinis & capacitatis. Nomine autem sportæ, pro quo Græcè dicitur σπυρὶς significari maius vas, vel illud satis arguit, quòd per sportam Paulus se demissum dicit per murum. Vnde fieri potest reliquias septem sportarum vel æquasse, vel etiam superasse reliquias duodecim cophinorum, cùm id quod nostra lingua sportam vocamus, nempe *Mande*, duplo maius aut etiam amplius sit corbe. Fuerunt autem hæc nomina, cophinus & sporta, apud antiquos certarum mensurarum etiam nomina, quomodo si hic accipiantur, non erit necesse inquirere, vnde in deserto aut cophinos aut sportas Apostoli sibi portauerint, cum dici possit 12. cophinos aut 7. sportas eos sustulisse, eo quòd reliquiæ eas mẽsuras duodecies, aut septies replere potuissent. Porrò quod ad allegoricam huius historię pertinet tractationem, id quod Dominus hic corporaliter fecisse legitur, etiam spiritualiter & fecit, & facit quotidie. Misertus enim hominum ob triduanum eorum ieiunium, quod scilicet passi fuerunt & ante legem & sub lege, dimittere eos tertio die, in aduentu scilicet suo, ieiunos noluit, ne penitus in via huius vitæ deficerent, sed septem panibus & paucis pisciculis additis pauit quatuor hominum milia, hoc est, vniuersos credentes in quatuor mundi partibus habitantes. In septem panibus, qui non dicuntur, vt quinq; illi, fuisse hordeacei, rectè intelligimus Euangelicã doctrinam propter spiritualis doctrina perfectionẽ quæ est in ea. Non enim Dominus tantùm quinque illos panes hordeaceos, hoc est, asperã legem Moysi in quinque libris contentam, sua fractione & benedictione reddidit satiandis hominibus sufficientem sed & alios septem panes apposuit, Euangelicam scilicet doctrinam in Euangelistarum scriptis contentam. Addidit autem & pisciculos paucos, nempe Apostolorum epistolas, velut obsonii loco. Sed hoc additamentum pusillum est, si ad apparatum Euangelicum respicias. Tale est conuiuium Euangelicũ, ex pane scilicet constans, & piscibus, nimirum humile quidem, frugale ac parcum, si speciem tantùm verborum spectes: sed tamen exhibens, & quæ ad vitam sunt necessaria, & quæ fastidium tollere possunt: ac rursum adeò copiosum & largum, vt & omnibus satiandis sufficiat, & semper abundè supersit quod colligatur à doctioribus. Copia enim & dapsilitas Euangelici conuiuii non est sita in multitudine disciplinarum, veluti ciborum generibus ad fastidium vsque multis, aut in condimentis ex omnium humanarum litterarum mixtura cõfectis, sed in virtute sermonis à Deo traditi ac bona fide dispensati, quẽ qui fide percipit, non discedit famelicus, sed satiatur, cum alię omnes disciplinę, quantũuis varię & occultę mentem hominis saturare nequeant. Quod turbæ pascendæ à se Dominus præcipit super terrã discumbere, mysticè significat quid facere debeat, qui spiritualibus panibus Iesu volet saturari, nimirum talẽ omni fastu deposito seipsum debere in terrã deiicere, agnoscendo quis sit, & vnde prodierit, ac componendos esse affectus eius, vt conquiescant in eo carnis cupiditates. Quod discipuli à Domino acceptos panes & pisces iussi sunt apponere turbæ, admonet quid facere debeant qui panes Euangelicos populo sunt propositi, nimirum vt a Christo illos accipiant consecratos, & fractos, & eius iussu populo apponant. Sunt enim qui panem scripturæ diuinæ nõ secundùm voluntatem Iesu populo proponunt, vt qui eam detorquent ad suorum errorum patrociniũ, aut ad cupiditates, & gratiã hominũ, aut qui sibi vendicant autoritatem dispensandi verbum Dei, ac pascendi alios. Itaq; docemur hic & quæ sit vis sermonis Euangelici, & qualis debeat eius esse auditor, & qualis eius dispensator D. Bernardus ser. 4. in festo omnium Sanctorum septem istis panibus putat intelligi posse mysticè bona septem quæ post hanc vitam expectamus, & in quorum expectatione hic interim reficimus, quorum tria animam spectant iuxta triplicem eius partẽ. Nã rationalis perficietur sapientia, concupiscibilis iustitia irascibilis lætitia. Quatuor verò ad corpus iuxta quatuor elementa ex quibus constat. Nã & donabitur immortalitate, ne rursum in terrã ex qua est redire cogatur & impassibilitate, ne ex inordinatis humoribus fit amplius passionibus obnoxium: & agilitate, quod aëri conuenit: & claritate, quod conuenit igni,

e ET *a* DIMISSA TVRBA, *b* STATIM *c* ASCENDIT IN NAVICVLAM *b* CVM DISCIPVLIS, &c.] Sanarat ægrotos, docuerat, pa-

SS 2 uerat

1. Cor. 33.

Mysticus sensus.

D. Bern.

uerat fame periclitantes. His rebus ita gestis nõ hæret in turba, ne videretur expectare aliquid gratiæ, sed mox laudem humanam declinaturus & declinare docens, secedit cum suis. Quod autem Matthæus dicat Dominum venisse in fines Magedan, aut, vt est Græcè, Magdala: Marcus verò in partes Dalmanutha, nullam habet contrarietatem. Nam præterquã quod dici posset vnum eundemq; locũ diuersis nominandum nominibus, quòd tamen hic non est verisimile, dici etiam potest vnum nomen esse regionis generale, alterũ verò ciuitatis vel vici. Aut etiamsi vtrumq; nomen diuersam ciuitatem aut vicum significet, in vtriusq; loci fines dicitur Dominus venisse, quia locus in quem venit vtriq; loco vicinus erat, quomodo suprà dictum est venisse in partes Tyri & Sidonis. Porrò August. teste multi libri in Marco etiã habent Magedan pro Dalmanutha, quomodo D. Hierony. legisse patet ex lib. de locis Hebraicis, in quo nullam facit mentionem loci, qui dictus sit Dalmanutha, & de Magedan sic scribit. *Magedan,* A *ad cuius fines Matthæus Euangelista scribit Dominum peruenisse sed & Marcus eius nominis recordatur, nunc autem regio dicitur Megedena circa Gerasam.* Ex quibus postremis verbis patet primùm Latinos meliùs legere, Magedan, quàm Græcos Magdala. Secũdò, patet eos multùm errare, qui loca hæc Magedan & Dalmanutha constituunt cis mare Galilææ, vt passim nunc fit in chartis. Hierony. enim testatur ea fuisse circa Gerasam, & proinde vltra mare Galilææ quod verum esse & ex Marco in sequentibus colligitur, qui scribit Dominum cùm petentes signum confutasset in hoc B loco, illis dimissis abiisse trans fretũ, & venisse Bethsaidam. Brocardus per Magedan hic significari putat locum quem Saraceni vocant Medan, hoc est, aquas Dan, nimirum fontem illum vnde primò oritur Iordanis, quem Iosephus Phialam vocatum testatur. Sed hoc non esse aliquo modo verisimile vel inde satis patet, quòd fons ille longissimè absit à mari Galilææ circa quod fuisse locum hic designatum manifestum est ex præcedentibus & sequentibus.

D. Hieron.

PPARISÆI SIGNVM QVÆRENTES REIICIVNTVR, EORVMQVE fermentum cauendum docetur. Matth. 16. Marc. 8.

CAPVT LXIIII.

E[b] T *exierunt,* [a] *& accesserunt ad eum* [c] *Pharisæi* [a] *& Sadducæi,* [b] *& cœperunt conquirere cum eo,* [c] † *quærentes ab illo signum de cœlo, tentantes eum.* [a] *At ille respondens, ait: Facto vespere dicitis, Serenum erit, rubicundum est enim cœlum. Et mane. Hodie tempestas, rutilat enim triste cœlum.* ‖ *Faciem ergo cœli diiudicare nostis, signa autem temporum nõ potestis?* [b] *Et ingemiscens spiritu ait. Quid generatio ista signum quærit?* [a] *Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei.* [b] *Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum,* [a] *nisi signum Ionæ prophetæ.* [c] *Et* [b] Δ *dimittens eos ascendit iterum nauim, &* [c] *abijt* [b] *trans fretum.* [c] *Et* [a] *cùm venissent discipuli eius trans fretum,* [c] *obliti sunt panes accipere &* [b] *nisi vnum panem non habebant secum in naui.* † *præcipiebat* [c] *eis, dicens.* ‖ *Videte & cauete à fermento Pharisæorum* [a] *& Sadducæorum,* [b] *& fermento Herodis.* † [a] *At illi cogitabant inter se dicentes. Quia panes non* Δ *accepimus. Sciens autem Iesus dixit illis. Quid cogitatis* [a] *inter vos modicæ fidei,* [a] *quia panes non habetis? Nondum* [b] *cognoscitis nec intelligitis?* [b] *adhuc cæcatum habetis cor vestrum? oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis:* ‖ [a] *Neque recordamini* [a] *quinque panum, & quinque milium hominum, & quot cophinos sumpsistis? neque septem panum & quatuor milium hominum, & quot sportas sumpsistis?* [b] *Quando quinque panes fregi in quinque milia, & cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei. Duodecim. Quando & septem panes in quatuor milia, quot sportas fragmentorum tulistis? & dicunt ei. Septem: & dicebat eis.* † *Quomodo* ‖ *non intelligitis,* [a] *quia non de pane dixi vobis. Cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum? Tunc intellexerunt quia non dixerat cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.*

† a. tentantes & rogauerũt eum vt signum de cælo ostẽderet eis. C. 12. 17. Δ a. relictis illis. ‖ b. panem sumere. † a. qui dixit illis. a intuemini. † b. Et cogitabant ad alterutrũ. Δ b. habemus. Quo cognito ait illis Iesus. ‖ b. necrecordamini. † a. o. quare. ‖ b o. nondum.

E[b] T EXIERVNT, *a* ET ACCESSERVNT AD EVM *c* PHARISÆI *a* ET SADDVCÆI, &c.] Quemadmodum suprà post multiplicationem quinq; panum, quidam apud Ioannem miraculum illud collatum cum Manna Mosaico quod è cœlo venit, extenuabant miraculum Christi, petentes satis apertè etiam signum aliquod è cęlo quale fuit signum Mosaicum: ita verisimile est & nunc istos Pharisæos, & Sadducæos, audita fama miraculorum Christi, & singulariter eius quod iam mox ędificat, multiplicando rursum panes, cœleste aliquod signum ab ipso petiisse, quo declararet suam autoritatem, & se esse verè Messiam, ac cœlestem habere virtutem, vt si tale edere nõ posset, reliqua omnia miracula eius calumniarentur tanquam non diuina, atque occasionem haberent extenuandi singulariter miraculum iam recens factum, & apud homines celebratum. *Cœperunt ergo,* inquit Marcus, *conquirere cum eo*, hoc est, disputare, (Græcè est enim συζητεῖν) quasi miracula quæ promebat non gererentur virtute cœlesti, quasi essent humilia nimis ac plebeia, ita vt per ea non satis declararet se D esse eum qui à populo habebatur. Proinde si vellet Pharisæos & Sadducæos, homines longè supra vulgus positos, quasique cœlestes sibi credere, ederet signum aliquod cœleste Christo dignum, ac simile his, quæ veteres prophetæ edidisse leguntur. Dicuntur autem signum tale petiisse, vt supra, tentantes Christum, quia non petebant signum ad hoc vt crederent illi, sed tantùm vt experirẽtur eius potentiam, vt si eam non demonstraret, calumniandi occasionem haberent. Porrò quare singulariter petierint hi cœleste signum, & quare Dominus tale petentibus dare noluit, sed semper signum Ionæ illis promisit, dictum est suprà circa caput Concordiæ 49. quare hic tantùm dicenda quæ hic sunt E specialia: inter quæ primò obseruandum quomodo impietas secum perpetuò pugnat, præterquam vbi illi cum pietate negotium est. Maximè enim inter sese diffidebant Pharisæi & Sadducæi, contra Christum tamen concorditer conspirabant. Sic & hodie videre est hæreticos inter se summè diffidentes opinionibus, ad ecclesiam tamen oppugnandam esse concordes maximè.

a At

4 AT ILLE RESPONDENS AIT ILLIS: FACTO VESPERE DICTIS, &c.] Quoniam tendandi tantùm gratia, & nullo veritatis cognoscendæ desiderio signum petebant, Dominus primò quidem ostendit eos præter necessitatem, & iustam causam petere signum cœleste, cùm sufficerent signa à se edita ad id intelligendum ad quod quærebant signum cœleste. Deinde verò negat se omnino daturum signum quod quærebant. conuenientem certè seruans ordinem, vt priùs petitionis ipsorum iniustitiã demonstraret, ac postea quæ iniustè petebantur denegaret. Ostensurus autem quòd absque iusta causa signum peterent cœleste, & tentandi tantùm non discendi gratia, cõmodè id facit argumento sumpto signis cœlestibus naturalibus, ex quibus, etsi fallacibus, nossent colligere dierum serenitatem aut pluuiam, cùm ex signis à se editis nollet intelligere tempus visitationis suæ, quod illa signa secundùm prophetarũ vaticinia certissimò & infallibiliter significabant. Dicit ergo. *Facto vespere dicitis, Serenum*, hoc est, serenitas *erit, die crastino*. s. quia cœlum est rubicundũ, quod ex obseruata consuetudine didicistis serenitatis esse indicium. *Et facto mane, dicitis: Hodie erit tempestas ventorum aut pluuiarum: quia cœlum triste rutilat*, hoc est rubicundum est. Græcis enim vtrobique idem est verbum πυρράζει. Dicitur autem cœlum triste, vel quia tristitiam sua dispositione hominibus adferens, vel quia in seipso turbulẽtum: sicut lætum dicitur cœlum, cùm est serenitas. Vt autem subsumptio quæ sequitur, bene intelligatur, sciendum imprimis quosdam eam legere affirmatiuè sine interrogatione, qualis lectio magis conueniret Græcis, quæ habet: Hypocritæ faciem quidem cœli, &c. Non autem sicut nos: *Faciem ergo cœli.* Hanc lectionem affirmatiuam secutus Nicolaus Lyranus, nouam huius loci affert interpretationem, intelligens Pharisæos neglecto legis, & scripturarũ studio, astrologiæ deditos, sicut & hodie illi sunt plurimùm dediti Iudæi, à Christo reprehensos, quòd putarent ex signis aliquibus cœlestibus intelligere aduentũ Messiæ, sicut ex illis prænoscerent futuram serenitatem aut pluuiam, cùm aduentus Messiæ ex scripturarum testimonio esset discendus. Itaque secundùm eum sensus est: Faciem quidem cœli iudicare potestis, sic vt ex ea possitis cognoscere quæ dicta sunt: sed signa temporũ diffinitorum in præscientia Dei de aduentu Christi, non potestis per cœlestia signa diiudicare. Verùm hæc interpretatio vt est contorta, ita nec proposito Domini conuenit, vt bene contra Nicolaum probat Burgensis. Petebant enim Pharisæi signum de cœlo declaratiuum aduentus Messiæ, non quidem naturale, sed supernaturale, vnde inconuenienter dixisset illis Dominus, per signa cœlestia quibus serenitatem & pluuiam præcognoscerent, non posse aduentum Messiæ cognosci. Itaque Caietanus secutus sensum priùs indicatum, & affirmatiuè legens hanc sententiam, illud: *signa temporum non potestis*, intelligit non potestis scire aut diiudicre propter vestram malitiam. Sed melius hæc sententia & apud nos & apud Græcos legitur interrogatiuè, vt Dominus non afferat eos non posse scire temporum signa, sed interroget, signa temporum non potestis diiudicare cùm possitis faciem cœli diiudicare? quasi dicat; Facilè possetis & meritò deberetis si velletis, & nisi vltro nolletis agnoscere veritatem. Sciendum vlteriùs, hanc vltimam partem sic interrogatiuè pronunciatam aliter intelligi à D. Hieronymo, & aliter à Chrysostomo & Theophylacto. Hieronymus enim simpliciter per *signa temporum*, intelligit signa primi aduentus Christi, signa. s. adimpletorum temporum, à parte prædestinatorum & promissorum in scripturis, vt sit sensus. Faciem, hoc est dispositionem cœli nostis diiudicare ex obseruata consuetudine fallaci, ita vt discernatis quæ dispositio cœli sit signum serenitatis, & quæ pluuiæ ac tempestatis, & non potestis ex scripturis infallibilibus discernere & cognoscere signa temporum, quæ vobis promissa sunt, hoc est, aduenisse iam vobis Messiam expectatum, meque eum esse. Chrysostomus verò, & post eum Theophylactus, subtiliùs per *signa temporum* intelligunt signa vtriusque aduentus Christi, & signa quidem primi aduentus debere fieri in terra, secundi verò in cœlo, vt sit hic sensus: Sicut in cœlo aliud cognoscitis esse serenitatis signum, aliud pluuiæ: ita si sapientes essetis, de me cogitare deberetis, quòd alia sint signa huius aduentus, & alia futuri. Nunc opus est miraculis in terris, quæ verò de cœlo fient, vsque in illud tempus reseruabuntur, quando veniet filius hominis in maiestate sua, quando sol & luna obscurabuntur & stellæ cadent de cœlo. Et quidem hæc Chrysostomi interpretatio magis conuenit ei lectioni quæ sic habent in libris correctioribus, *signa autem temporum non potestis?* vt reputatur verbum *diiudicare*. Hieronymi verò interpretatio magis conuenit ei lectioni quæ in plerisque est Latinorum codicibus, atque in ipso Hieronymo, *signa autem temporum non potestis scire?* & ei quæ est in quibusdam Græcis libris, teste quodam, qui pro οὐ δύνασθε, habent οὐ συνίετε, hoc est, signa temporum non intelligitis, quanquã Hieronymi interpretatio etiam probè quadrat ei lectioni, *signa temporum non potestis*, vt intelligatur rursum, *diiudicare*. Quæ Hieronymi interpretatio ob id, aliis est præferenda, quòd consentiat alteri simili loco qui est Lucæ 12. vbi similia Dominus obiicit turbis, dicens: *Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis?* Signa autem temporum, de quibus Dominus secundùm hanc interpretationem loquitur, sunt vel miracula quæ Dominus edidit. Nam hæc secundùm Isaiæ vaticinium demonstrabant ipsum esse Christum, quoniam ille dixit de temporibus Messiæ: *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt: Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum*, & alia his similia. Vnde & supra Dominus discipulis Ioannis interrogantibus num ipse esset expectatus Messias, respondit, *Dicit Ioanni: Cæci vident, claudi ambulant*, &c. signa aduentus sui proferens. Vel generaliùs *signa temporum* sunt omnia prophetarum indicia quibus significauerunt tempus Messiæ inter quæ præter miracula à Messia edenda, sunt & alia nempe finis hebdomadarum Danielis, translatio sceptri Iudaici ad alienigenas, & id genus alia. Vtrouis autem modo accipiatur, Dominus hac sua collatione ostendit supinam & crassam Pharisæorum negligentiam, & ignorantiam, vt qui ex signis parùm certis diligenter obseruarent ea quæ carnis erant, & parui erant momenti, cum ex signis certioribus ea negligerent & nollent obseruari, quæ maximi erant momenti, vt quæ ad salutem spiritus facerent. Proinde bene eos, vt est apud Græcos, vocat hypocritas, quemadmodum & in simili loco apud Lucam hypocritæ nomen legimus, eo quòd simulabant se cupidos esse discendæ veritatis, cuius si ex

D Cyril. Theophyl.

Isaia 36.

Matth. 11.

animo fuissent cupidi, potuissent vtique eam non minus ex certissimis cognoscere signis, quàm serenitatem & tempestatem ex signis minùs certis studiosè colligebant. Quoniam ergo non ex ignorantia tolerabili, sed malitia signum requirebant, cùm satis superque signorum habuissent, Dominus ob incurabilem eorum malitiam *ingemiscens spiritu*, hoc est, ex animo & intimo cordis, indignabūdè & præ indignatione cum iureiurando asseruit signum illis non dandum quale petebant: Vnde dicitur apud Marcum: *Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum*, hoc est non dabitur omnino. Ecclipsis est enim Hebræis admitti solita in iuramentis. Completur oratio si iubiungas quæ iurantes sibi imprecari solent, nisi id quod iurant sic se habeat vt iurant. Solet nonnunquam alia ecclipsis huic addi, hoc modo: Si non fecero hoc, aut si fecero, faciat mihi hæc Deus, & hæc addat: His autem modis præscindebatur oratio iurantis, propter maiorem vehementiam. Significabatur enim horror quidam prosequendi illas imprecationes. Et quidem quandocunque iurandi modo, ponitur. *si*, coniunctio affirmatiuè, nec sequitur secundùm membrum quo quis malum aliquod sibi imprecetur apertè, exponenda est oratio negatiuè, vt hoc loco: Quando verò coniunctioni, *si*, additur negatio, exponenda est oratio affirmatiuè, vt in Psal. 130. *Si non humiliter sentiebam sed exaltaui animam meam*, hoc est prorsus humiliter sensi de me, Expressum iuramentum imprecatorium est Psal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.* Porrò illud, *Facto vespere dicitis*, &c. D. Augustinus li. 1. de quæst. euāgeliorum, mysticè in hunc ferè sensum intelligit: Sicut ex vespertina rubedine cœli colligitis serenitatem ex matutina verò tempestatem: ita & sanguine passionis meæ in vespere mundi effuso intelligere deberetis peccatorum indulgentiam hominibus oblatam, & contra ex tristi rubedine ignis præcessuri aduentum Domini, horridam nouissimi diei tempestatem contra peccatores. Sed hic sensus vt est priùs ita non conuenit Domini proposito. Quòd si quæratur naturalis causa ob quam rubedo vespertina serenitatem, matutina verò tempestatem significet: dicendum, illam quidem significare nubium raritatem & aeris puritatem: hanc verò nubium densitatem, quæ à sole consumi non poterit interdiu.

Psalm. 130

Psalm. 7.

D. August.

b ET DIMITTENS EOS *b* ASCENDIT ITERVM NAVIM, ET *c* ABIIT *b* TRANS FRETVM.] Pro, *dimittens eos*, in Marco rectiùs vertisset interpres, *relictis illis*, quomodo vertit in Matthæo, vt sic & in Marco locus sit annotationi Diui Hilarii sic scribentis in Matthæum: *Non sicut alijs locis legitur, dimissis turbis abiit, sed quia infidelitatis error insolentium animos obtinebat, non dimisisse eos dicitur, sed reliquisse.* Non est enim hic verbum ἀπολύω, quemadmodum in superiori capite, sed participium καταλιπών, sicut in Matthæo est ἀφεὶς. Porrò cum in Matthæo legimus, *Et cum venissent discipuli eius trans fretum venissent, &*, vt est Græcè, ἐλθόντες, rursum videtur positum pro iuissent, quemadmodum dictum est accipi posse in capite Concordiæ 59. Primùm enim non est conueniens sensus vt dicatur, post transfretationem obliti panes sumere, quos ex ripa vlteriore secum sumere debuissent. Deinde quæ deinceps narrantur dicta à Domino ad discipulos non esse dicta post transfretationem, sed in ipsa nauigatione, patet ex

A Marco qui præmittit: *Obliti sunt panes sumere, & nisi vnum panem non habebant secum in naui.* Itaque Matthæus significare voluit, quòd apertè satis dicit Marcus, discipulos cùm nauim ascendissent, & ire cœpissent trans fretum, oblitos accipere panes secum, in nauim ac tum in naui ea quæ sequuntur dixisse. Ex eo autem quòd dicuntur discipuli hoc obliti, patet illis morem fuisse panem secum deferre, eo quòd frequenter Dominus in desertis locis aliquādiu hæreret. Rursum hæc eorum obliuio ostendit quàm toti essent spirituali doctrinæ Christi addicti quamque alieni essent à deliciarum appetitu, cùm tam paruam haberent necessariorum curam, vt etiā obliti sint panes accipere, sine quibus humana fragilitas non subsistit. Ideo autem Euangelistæ huius

B obliuionis meminerunt, quia naturali erant quomodo discipuli ob neglectos panes turbati fuerint ex verbis Domini. Itaque cùm Dominus cum indignatione Pharisæos reliquisset, & cum suis nauē ascendisset, ab ipsis Pharisæis, cū quibus negotium habuit, occasionem sumpsit instruendi suos, significans etiam se iustè Pharisæis indignatum, eosque contempsisse ac neglexisse, ac dicens: *Videte & cauete à fermento*, &c. Quod duplicando dicitur: *Videte & cauete.* cùm vtroque verbo idem hic significetur, facit ad epitasim cautionis, vt sit sensus, diligenter vobis cauete & attendite. Nam hic est προσέχετε in Matthæo, quod in simili sententia Lucæ 12. interpres vertit, *attendite.* Quòd Dominus non apertè sit locutus, sed metaphoricè loquens, vsus sit nomine fermenti, nec quid eo significare voluerit explicauerit, quemadmodum explicauit Lucæ 12. causa potissima fuit, vt discipulis audito hoc nomine turbatis ob neglectos panes, haberet nouam occasionem reprehēdendi eorum tarditatem, & confirmandi eorum diffidentiam. Deinde per hoc quod hic vtitur nomine fermenti pro doctrina Pharisæorum, Dominus secundùm Hieronymum docet etiā suos, quid mysticè significent quinque panes & septem. Si enim, inquit, fermentum Pharisæorum & Sadducæorum non corporalem panem, sed traditiones prauas, & hæretica significat dogmata, quare & cibi quibus nutritus est populus Dei, non veram doctrinam integramque significant? Cæterum

C

D fermēti nomine in scripturis significatur metaphoricè quicquid serpit, & alia inficit, aut ad se trahit vnde & in bonum accipitur, vt supra in parabola de fermento misto in farinæ satis tribus: & in malum, vt hoc loco, & 1. Cor. 5. & Galat. 5. Quid autem nomine fermenti hic significatum sit metaphoricè, in fine aperuit Matthæus, nimirum doctrinam Pharisæorum. Hanc autem doctrinam à qua Dominus vult caueri, Diuus Hieronymus & Hilarius intelligunt etiam doctrinam legalium mandatorum. Sic enim habet Hieronymus: Qui cauet à fermento

E Pharisæorum & Sadducæorum, legis ac literæ præcepta non seruat, traditiones hominum negligit, vt faciat Dei mandata. Sic verò Hilarius: Quod abstinere se fermento eo Apostoli iubentur: non admisceri doctrinę iudæorum monentur, quia legis opera in affectum fidei & præformationem rerum consequentium constituta sint, vt in quorum tempora atque ætatem veritas contigisset, nihil vltra in veritatis similitudine spei positum arbitrarētur, &c. Sed si huiusmodi Pharisæorum doctrina hic per fermentum cauendum significatur, quomodo pòst dicit Dominus: *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi? Omnia ergo quæcunque dixerint vobis*

D. Hieron.

Galat.

D. Hieron.

facite. Proinde ad literam Dominus fermento cauẽdo, non quamlibet Pharisæorum doctrinam significare voluit, sed eam de qua supra cap. Concordiæ 60. qua docebant, quæ verè ipsorum erant mandata hominum, aut inutilia planè, aut etiam mandatis Dei aduersa. Hieronymus autem & Hilarius intelligentes etiam legis Mosaicæ doctrinam, non voluerunt explicare hunc locum secundùm sensum à saluatore intentum potissimùm, sed secundùm sensum qui ipsorum & nostris conuenit temporibus, quemadmodum frequenter docendi gratia faciunt veteres interpretes. Post abrogatam enim Moysi legem, etiam legis litteralis doctrina, & obseruatio cœpit esse fermentum cauendum fidelibus. Vnde & à circuncisione Paulus tanquam à malo fermento dehortatur Galatas: dicens: *Modicum fermentum, totam massam corrumpit.* Verùm quomodo hic fermẽto dicitur significasse Dominus doctrinam malam Pharisæorum, cùm Lucæ 12. Dominus etiam à fermento Pharisæorum cauere præcipiens exponat illud esse hypocrysim? *Attendite,* inquit, *à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.* Non enim verisimile est, aliud hic quàm ibi significare voluisse, cùm eadem planè sint verba. Dicendum ergo in idem coincidere, siue fermẽtum Pharisæorum dicatur esse eorum doctrina, siue hypocrisis. Tota enim eorum doctrina ad hypocrisim spectabat & tendebat, quia ea tum verbo, tum facto docebant tantùm quæ externa erant, ac per quæ hominibus spectabiles essent, nullam interim curam habentes eorũ per quæ quis verè pius est, & Deo commendatus, hoc est, fidei, dilectionis, & misericordiæ, quemadmodum illis improperat Dominus apertè Matth. 24. ob id eos hypocritas vocans. Bene ergo & oportunè Dominus hoc loco à fermento illo Pharisæorum cauendum admonet, quoniam in superiori illa petitione Dominus eos arguerat hypocrisæos, eò quòd signũ petiissent cœleste, quasi studiosi percipiendæ veritatis, quam, si voluissent, facilè ex aliis signis aduertere potuissent. Porrò Matthæus addit, & à *Sadducæorum fermento* præceptum esse cauere: Marcus verò, *à fermento Herodis*, aut, vt habent quidam Græci, Herodianorum, vt videri posset Sadduceos eosdem esse cum his qui aliquando in Euangeliis dicuntur Herodiani, fortè quòd eorum sectæ fautor esset Herodes. Nam cùm per fermentum hic significetur doctrina, videtur vtique per eos à quorum sermone voluit Dominus suos cauere, significare sectas apud Iudæos. Iam Iosepho teste, tres tantùm fuerunt hoc tempore apud Iudæos sectæ, ex quibus de ea, quæ Essenorum est, nulla sit mentio in Euangeliis. Sed etiam ab horum doctrina & instituto viuendi cauendum suis voluit, quòd & Sadducæi, & Herodes in externis rebus iustitiam ponerent hominibus se commendare, non Deo, studentes.

D. Hieron. — Galat. 5.

¶ AT ILLI COGITABANT INTER SE DICENTES: QVIA PANES NON ACCEPIMVS, SCIENS. &c.] Quid est, *cogitabant inter se?* & multo magis, quid est quod in Marco legimus, *cogitabant ad alterutrum?* Græcè in Matthæo est, δογίοντο ἐν ἑαυτοῖς, quod potest verti dupliciter, vel cogitabant intra se, hoc est, in seipsis, vt significetur tacita eorum cogitatio: vel, disceptabant inter sese. Nam verbum διαλογίζομαι anceps est ad cogitare & disputare, similiter & illud ἐν ἑαυτοῖς. Et secundo modo magis accipienda videtur hæc oratio, quia in Marco legitur διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους. Vbi propter illud, πρὸς ἀλλήλους, id est, inter sese, verbum διελογίζοντο non potest significare, cogitare, sed debet exponi per disputare aut disceptare, vt significetur vnum voluisse alteri negligentiam imponere. Apud nos autem ne ineptus sit sensus illud, *inter se*, in Matthæo, & *ad alterutrum*, in Marco, coniungi poterit cum participio, *dicentes*, quamuis id non possit fieri, cùm sequitur in Matthæo: *Quid cogitatũ inter vos*, vbi, *inter vos*, pro intra vos est accipiendum. Cùm autem sequitur, *dicentes: Quia panes non accepimus?* quidam orationem putant imperfectam hoc modo perficiendam: Ideo Dominus hæc dicit, quia panes non accepimus, vt scilicet notet nos nostræ negligentiæ, & obliuionis. Verùm rectiùs intelligendum illud, *Quia*, superesse vt sæpius, & positũ phrasi Græca, qui suum ὅτι addere solent quoties recensentur alicuius verba. Itaque sensus est, dicẽtes, Panes non accepimus. Quod rursum non rectè accipit Nicolaus, qui putat his verbis discipulos sibi applausisse, quòd è loco illo in quo erant Pharisæi, non acceperunt panes quasi dicant: Bene cauimus quòd panes non acceperimus nobiscum. Dominus enim eos redarguit tanquam, solicitos & anxios ob neglectos panes. Quare dicendum, discipulis audita fermenti voce & non intellecta, in mentem venisse neglectos panes, &, vt fieri solet, aliud ex alio reuocatum eis in memoriã, vt quod dixerint, *Panes non habemus*, fuerit trepidantium, & veluti in hunc modum loquentium: Hei, quandoquidem fermenti fit mentio in mẽtem nobis venit panes nos non accepisse nobiscum pro commeatu. In hac ergo trepidatione bis erant reprehendendi discipuli, videlicet & quòd carnaliter intelligerent quod dicebatur de fermento Pharisæorum, cùm priùs dictum illis esset: *Non quod intrat in os coinquinat hominem*, & quod ex carnali illa intelligẽtia inciderint in solicitudinem victus, cùm secum eum haberent, cuius potentiam iam bis experti erãt in suppeditatione necessariorum. In hanc autem trepidationem permissi sunt incidere, ad illorum & nostrum profectum, vt scilicet iam noua occasione & illi & nos doceremur, nihil defuturum his qui toto pectore Christo adhærent, etiamsi eorum negligentia & incuria desint necessaria, modò eius negligentiæ causa sit studium pietatis. Rursum autem hic in discipulis docemur, quàm stupidum in rebus diuinis sit humanum ingenium, quamdiu per spiritum Dei non reformatur. In Christo vero exemplum habemus rursum mirandæ eius bonitatis, qua stupidos hos, etsi, vt par erat, argueret quò firmiùs hæreret eorum menti, nequaquam tamen abiecerit. Quo docemur & nos imbecillitates infirmorum sustinere, nec rudes mox abiicere, sed operam dare vt in fide adolescant, & perfectiores euadant. Dicit ergo Dominus. O vos pusillæ fidei homines, quid hoc est, cur soliciti cogitatis intra vos, & inter vos mussitatis, eò quòd non habeatis panes? Tot præceptis instituti, tot exemplis edocti, toties admoniti, nondum habetis eam quam deberetis intelligẽtiam? adhuc simul cum Pharisæis habetis cor obcæcatum, &c. Quod autem sequitur in Marco, *Nec recordamini quando quinque panes fregi in quinque milia, &c.* communiter apud nos sic distinguitur, vt interrogationis finis sit post verbum, *sustulistis*, & sit hic sensus: Annon recordamini quando quinque panes fregi in quinq; milia, & quot cophinos tunc sustuleritis? Verùm iam non rectè subiungitur; *Dicunt ei duodecim.* Non enim secundùm distinctionem illã quærebat Dominus quot cophinos sustulissent,

Ioan. 1.

ſed anne memores eſſent quot ſuſtuliſſent. Proinde reſpondendum illis fuiſſet: Etiam Domine meminimus, quia duodecim ſuſtulimus. Idem dicendum de ſequenti interrogatione. Itaque rectiùs Græci hunc locum in Marco diſtinguunt, qui poſt illud, *Non recordamini*, finem faciunt interrogationis, & deinde ab illo, *Quando quinque panes*, &c. nouam incipiunt interrogationem. Quare & nos eam diſtinctionem ſecuti, priùs in concordia poſuimus verba Matthæi cum illo Marci, *Nec recordamini*, ac deinde quæſtiones illas quæ ſunt in Marco, cum reſponſionibus diſcipulorum, vt intelligatur Dominus priùs quæſiſſe num eſſent duorum illorum miraculorum memores, ac deinde velut experiendi gratia de vtriuſque reliquiis eos interrogaſſe. Coniunctio ergo &, quam legimus in Marco, *& quot cophinos*, ad ſenſum eſt ſuperflua, nec eſt apud Græcos, & ex phraſi Hebraica ſæpe abundat.

CÆCVS SANATVR IN BETHSAIDA. Marci 8.

CAPVT LXV.

ET veniunt Bethſaidam, & adducunt cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret. Et apprehenſa manu cæci, eduxit eum extra vicum & expuens in oculos eius, impoſitis manibus ſuis, interrogauit eum ſi quid videret: Et aſpiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes: Deinde iterum impoſuit manus ſuper oculos eius, & cœpit videre, & reſtitutus eſt, ita vt clarè videret omnia. Et miſit illum in domum ſuam, dicens, Vade in domum tuam & ſi in vicum introïeris, nemini dixeris.

ET VENIVNT BETHSAIDAM, ET ADDVCVNT EI CÆCVM, ET ROGABANT, &c.] Circa hanc hiſtoriã, quæ ſint animaduertenda, pleraque iam aliquoties ſunt ſuperiùs annotata in aliis hiſtoriis, quæ quædam habent huic ſimilia, & potiſſimùm in cap. 62. in hiſtoria ſurdi & muti, adducta item ex Marco. Nam & illum Dominus è turba ſeorſum apprehendit, & ſputo ſimul cum tactu manuum ſanauit, quemadmodum & circa iſtum nunc feciſſe dicitur. Sicut autem ille ſurdus & mutus non fuit talis à natiuitate, ita nec iſte à natiuitate fuit cęcus, vt ſatis patet ex eo quòd nondum perfectè videns, dixerit ſe videre homines velut arbores ambulantes. Vnde obſeruandum Dominum in his miraculis, quæ faciliora videri poterant, difficiliùs curaſſe nonnunquam oſtendens non ex ſua impotentia, ſed ex alia cauſa procedere modum talem curãdi. Qui enim ſolo verbo mortuos excitauerat, potuiſſet & ſolo verbo cæcum illuminare. Habet autẽ hæc hiſtoria illud peculiare, cui non occurrit aliud ſimile in Euangeliis, quòd Dominus primo contactu non contulit cæco viſum perfectè, ſed priùs imperfectè, ac deinde perfectè ſanauit. Cuius cauſæ litterales potiſſimæ videri poſſunt fuiſſe duæ: Altera, imperfectio fidei huius cæci, quæ vel ex eo colligi poteſt quòd non legatur pro ſeſe Dominum oraſſe, ſed alios tantùm pro ipſo. Itaq; imperfectam habenti fidem, imperfectum primò viſum reddit, vt ſic accenſo eius animo perfectiùs credenti perfectius reſtitueretur viſus. Quo docemur, Dominũ rogatum non illico dare omnia, ſed paulatim nonnunquam ſua dona rogantibus impartiri, quò magis deſideriũ noſtrum frigidum & fidem accendat. Altera cauſa videri poteſt, vt cæcus ſenſim Chriſti virtutem in ſe ſentiens, tanto plus eam ſecum admiraretur, quo eã ſæpius & diutiùs in ſe operantem ſenſiſſet. Ne autẽ impotentiæ tribui poſſet, quòd ad primum contactum non perfectè curatus fuiſſet cæcus, Dominus interrogauit eum ſi quid videret, ſignificans ſatis ſe non ad hoc tetigiſſe oculos eius, vt mox omnia clarè videret, ſed tantùm, vt videret aliquid. His cauſis etiam illa generalis ratio addi poteſt, Dominum nõ vnum ſaluandi modum ſeruare voluiſſe: vt hoc ipſo nos doceret, ſimpliciter illius bonitati nos committere, nullum auxilii & gratiæ eius modum præſcribentes, qui varias nouit cuiq; expedientes rationes ſalutis & liberationis è malis. Deinde & hoc facto docuit nos Dominus non eſſe à miraculis exemptas curationes quæ procedunt de imperfecto ad perfectum, nec omnes tales naturali cauſæ, & non ſingulari gratiæ diuinæ tribuendas. Quòd autem cæcus dicit: *Video homines ſicut arbores ambulantes*, ſic eſt intelligendum quòd cæcus iſte viderit formam corporum humanorum veluti vmbras, ſic vt nulla membrorum lineamenta viſu adhuc caligãte diſcernere valuerit, quomodo arbores à longè aſpicientibus vel in luce nocturna ſolent apparere, ita vt non facilè homo ſit an arbor quod videtur, poſſit diſcerni. Ex motu tamẽ & ambulatione cognouit iſte homines eſſe quos videbat. Non enim participium, *ambulantes* ad arbores referendum eſt, ſed tantùm ad homines: vt patet ex Græcis. Quòd autem Dominus hunc cæcùm è vico eduxerit, & præceperit vt ſi in vicum introiret, nemini diceret: præter cauſam illã quę ſupra ſæpius eſt dicta, videlicet ad declinandum humanã laudem ſpecialis hæc videtur Theophyl. fuiſſe ratio incredulitas hominum huius loci, quam Matth. 11. Dominum eis exprobraſſe ſuprà habuimus. Nam per vicum hic videtur ſignificari ipſa Bethſaida, vt quæ eſſet ciuitas parua, quæ Græcis etiam dicitur κώμη. Vnde cùm Dominus ei præcipiat ire in domũ ſuam, & conditionaliter dicat, *ſi in vicum introieris*: aut vt habent Græci quidam, etiam prohibuerit ne ingrederetur vicum, coniectura eſt eum non fuiſſe ciuem huius vici vel ciuitatis, ſed aliunde huc adductũ fuiſſe. Iam quod ad myſticam pertinet hiſtoriæ tractationem, omiſſa allegoria, qua ſicut in aliis ferè miraculis generaliter vniuerſum humanum genus in hoc cæco intelligi poſſet, moraliter in iſto docemur quomodo is quem profunda veritatis tenet ignorantia quiq; in errore iam eſt inueteratus, illuminari & ad veri cognitionẽ adduci poſſit. Nam & ob eam cauſam Dominus quẽ verbo ſtatim curare poterat, curat paulatim, vt oſtenderet cæcitatẽ humani cordis rarò niſi per gradus quoſdam penitus tolli & curari, ac diſcipulis ſuis formam exhiberet quantopere laborandum eſſet, vt ad veri cognitionem adduci poſſent, qui iam in errore aliquo inueterauerunt. Itaque huiuſmodi cæcus cùm ob carentiam viſus per ſeſe Chriſtum agnoſcere & accedere non poſſit, à videntibus deductus eſt ad Chriſtum, & eos qui Chriſti vice funguntur in terris ab,

ab his ante omnia è vico educendus est, hoc est, à A pristinis vitiis discedere eum oportet nec amplius in multitudine hærere debet vt eius sequatur exépla, ac id faciat quod multi, sed Christum, eiusque doctores sibi quos sequatur duces recipere debet. Tum expuendum in oculos eius, hoc est saliua sapientiæ Euangelicæ cæca mens eius afficienda est, nec non & manibus tangendi oculi cæci: quod fit cum gratia baptismatis, quod sacramentum illuminationis est & dicitur, donatur. Hic si iam, vt ferè fit, nondum omnia Christianæ religionis mysteria clarè cognoscere possit, non est spernendus & abiiciendus Euangelico doctori, sed paulatim ad perfectam sanitatem prouehendus. Neq; enim in pri- B mis perfectiora Christianæ religionis mysteria eius oculis sunt proponenda, vt in quæ infirmam oculorum aciem figere non posset: sed primùm tradenda sunt rudimenta perfectionis euangelicæ, mox communicanda est secretior solidiorque doctrina, qua fiat vt clarè videat omnia, Et primùm quidem Baptismo, veluti primo contactu Iesu, cæcitas tollitur: confirmationis vero sacramento, quod manuum fit impositione, & quo Spiritus sanctus plenè confertur, veluti secundo Iesu contactu claritas confertur. Qui autem iam illuminatus est, non debet redire rursum id vicum vnde eductus est, & in quo cæcus erat, nec apud profanam multitudinem temerè iactare nostræ initiationis mysteria, quod ea infideles potiùs sint irrisuri quàm credituri, sed in domum suam concedere debet, hoc est, ingredi in penetralia cordis sui, secumque post acceptam gratiam cœlestem expendere qualis antea fuerit, qualis & modò sit per Dei gatiam, & quo relapsurus nisi Dei beneficio conseruetur.

PETRVS CHRISTVM CONFITENS COMMENDATVR.

Matth. 16. Marc. 8. Lucæ 9. CAPVT LXVI.

E† [c]*T egressus est Iesus*' [b] *& discipuli eius* [c] *in* [a] *partes* [&] [b] *castella* [c] *Cæsareæ Philippi.* [c] *Et factum est cùm solus esset orans, erant cum illo & discipuli eius,* [c] *&* [b] *in via* Δ [l] *interrogabat discipulos suos dicẽs* [b] *eis:* [l] *Quem me dicunt homines' esse filium hominis?* † [l] *At illi'* [h] *responderunt* [b] *illi,* [c] *&* [c] Δ [l] *dixerunt': Alij* [l] *Ioannem Baptistam, alij autem* [l] *Eliam,* [a] *alij verò Ieremiam,* ‖ [l] *alij' vero* [b] *quasi* [c] *vnum ex prophetis,* [&] [c] *quia vnus ex prophetis de prioribus surrexit.* [b] *Tunc* † [l] *dicit illis* [a] *Iesus:* [l] *Vos* ‖ *autẽ' quem me esse dicitis? Respondens* [f] *Simon* [l] *Petrus* † *dixit'* [b] *ei:* [l] Δ *Tu es Christus,* [a] *filius* [l] *Dei* [a] *viui. Respondens autẽ Iesus dixit ei: Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus, qui in cœlis est. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Et tibi dabo claues regni cœlorum. Et quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum & in cœlis: & quodcumque solueris super terram, erit solutum & in cœlis:* [c] *At ille* [a] *tunc* [f] *præcepit* [a] *discipulis suis,* [b] *&* ‖ [b] *comminatus est eis'* † *ne cui' dicerent* [b] *de illo* [c] *hoc* [c], *quia ipse esset Iesus Christus.* [b] *Et* [a] *exinde* [c] *cœpit* [a] *Iesus ostendere discipulis suis* [&] [b] *docere eos,* [c] *dicens:* [l] *Quia* Δ *oportet filium hominis'* [a] *ire Hierosolymam, &* [l] *multa pati,* [b] *& reprobari* [l] *à senioribus &* ‖ *principibus sacerdotum' & scribis, & occidi, &* † *tertia die resurgere.* [b] *Et palam verbũ loquebatur.* [c] *Et*″ *apprehendens eum Petrus cœpit increpare eum,* [a] *dicens: Absit à te Domine, non erit tibi hoc.* [c] *Qui conuersus,* [b] *& videns discipulos suos cõminatus est* Δ [c] *Petro, dicens': Vade* ‖ *post me' satana.* [a] *scandalum mihi es,* † [c] *quia' non sapis ea* [c] *quæ Dei sunt, sed ea* [c] *quæ* [b] *sunt* [c] *hominum.* [b] *Et* [a] *tunc Iesus* [b] *conuocata turba cum discipulis suis,* † [l] *dicebat* * *ad omnes: Si quis vult* Δ *venire post me'* ‖ *abneget' semetipsum, & tollat crucem suam,* [c] *quotidie* [l] *& sequatur me. Qui enim' voluerit animam suam saluam facere, perdet eam* †, *qui autẽ perdiderit animam suam propter me,* [b] *& Euangelium,* Δ [l] *saluam faciet' eam. Quid enim*″ *prodest homini' si* † *vniuersum' mundum lucretur, seipsum autem perdat,* Δ [l] *& detrimentum* † *animæ suæ faciat'?* [c] *Aut* ‖ *quam dabit homo cõmutationem' pro anima sua?*″ [h] *Qui enim me confusus fuerit & verba mea'* [b] *in generatione ista adultera & peccatrice, &* [b] *filius hominis* † *confundetur eum' cum venerit in* Δ *gloria'* [c] *sua, &* [b] *patris* [b] *sui*″ [b] *cum angelis sanctis'* [a] *Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundùm opera eius.* [b] *Et dicebat illis,* † [l] *Amen dico vobis'* [b] *quia* [l] *sunt* Δ *quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant* [h] *regnum Dei* [b] *veniens in virtute,* [&] [a] *filium hominis venientem in regno suo.*

| † a venit autẽ Iesus. Δ c interrogauit illos. ‖ turba. † b Qui Δ b dicẽtes. ‖ a aut † c Dixit autem. ‖ b o vero † b ait ei Δ c Christũ ‖ increpãs eos præcepit † a o Vt nemini. Δ a oporteret eum. ‖ b a summis sacerdotibus. † b post tres dies. ‖ a o assumens. Δ a dixit Petro. ‖ b o retro. † b o quoniam. † a dixit discipulis suis. † b dixit eis. * c autem Δ b me sequi. ‖ b o deneget. † c o Nam qui. A.15. 55. Δ a inueniet. ‖ b proderit homini. ‖ c proficit homo. † b totum Δ a animæ vero suæ detrimentũ patiatur. † c sui ‖ b quid cõmutationis ‖ c o Nam qui me erubuerit & sermones meos. ‖ e hunc erubescet. Δ c maiestate. ‖ c & sanctorum angelorum. 8. 9. † c Dico autem vobis verè. Δ c aliqui hic stantes.

ET EGRESSVS EST IESVS *b* ET DISCIPVLI EIVS *e* IN PARTES CÆSAREÆ, &c.] Hic rursum obseruandum quomodo Dominus nihil non perlustrarit, vt multos saluaret. Frequens & in circumeundo ciuitates Iudææ & Galilææ sitas in medio regionum: frequenter rursum excurrit ad omnes fines Galilææ, quæ sunt vel ad occidentem, vel ad septentrionem vel ad orientem, veluti gestiens etiam gentibus se offerre. Hæc Cæsarea cuius hic scriptura meminit, sita est ad fontem Iordanis, cumq; priùs Paneas vocaretur à Philippo filio Herodis, & fratre tetrarchæ eius qui Ioãnem decollauit, ampliata fuit, & in honorem Cæsaris Augusti Cæsarea vocata vt author est Iosephus Antiq. Iud. lib. 18. c. 3. Postea autẽ Phi- C lippi Cæsarea cognominata est, ad differentiã eius quàm in Iudæa iuxta mare Herodes maior magnis sumptibus extruxit etiam in honorẽ Cæsaris, in eo loco qui priùs dicebatur Turris Stratonis, vt scribit Ioseph. lib. Antiq. 15. c. 12. Cæsaream autem Philippi postea rex Agrippa magis exornans, & amplians in honorem Neronis vocauit Neroniam, teste eodem libr. Anti. 20. ca. 16. Terminus verò erat regionis Iudæorum, vnde pariter à Syris & Iudæis habitabatur, quod postea seditionis inter eos causam præbuit, vt est autor Ioseph. libr. 2 de bello Iudaico. Animaduertimus igitur Christũ nihil fecisse D reliquum, quo regnum Dei quàm latissimè, intra fines tamẽ à patre cõstitutos, propagaret: docẽs quale debeat esse studiũ, & quanta diligentia eorũ, qui ipsius

ipsius vices in terra sumpserunt. Cõmodè autẽ circa hæc loca discipulos suos interrogauit de aliorũ, & ipsorum de se opinione, vel longiùs à Iudæis abducti liberè dicerent quæcunque sentirent. Interrogauit autem idque priùs, vulgi de se sententiam, ac deinde discipulorum, non quòd eam ignoraret, sed vt relata vulgi de se incerta sententia, ac recta ipsorum existimatione audita, & vulgi incertas opiniones reiiceret, & eos in fide recta confirmaret, quod hoc potissimùm tempore erat necessarium, quia tempus erat vt suam illis prædiceret passionem. Docemur tamen & nos hac Domini interrogatione, vt annotauit Origenes, vt & nos semper scrutemur qualis opinio sit apud homines de nobis, vt si quid mali dicitur de nobis, occasiones illius præcidamus: si quid autem boni, eius occasiones augeamus. Porrò quod Lucas dicat hæc Dominum interrogasse, cùm esset solus orans, non debet videri contrarium ei quod Marcus dicit eum interrogasse in via, cùm intelligi possit ipsum etiam in via orasse: aut postquam alicubi orasset, tum reuersum ad discipulos interrogasse eos inter eundum. Non quærit autem. Quẽ me dicunt Scribæ & Pharisæi, sed *Quem dicunt homines*, &, vt habet Lucas, *turbæ*, quia Scribarum & Pharisæorum sententiam de Christo non opus erat refellere, vt quæ ipsis operibus per sese nimis apertè redargueretur. Turbarũ autem, & vulgi opinio, quæ à malitia libera erat, & videri poterat aliquid habere probabilitatis, corrigenda erat. Quærit ergo: *Quem dicunt homines esse filium hominis.* Sic enim cùm Diuo Hieronymo magis legendum puto in Matthæo: quã quomodo Græca iam habẽt, quomodo quidam vult libros nostros esse corrigendos. Quem dicunt esse homines filium hominis. Solet enim Dominus dũ se filium hominis vocat, loqui de se in tertia persona, vt videri possit illud, *me*, additum in Matthæo ex aliis Euangelistis. Nec probandum videtur quòd articulus additus in Græcis ad ὑιὸν, id est filium, explicetur, per pronomen, illũ, vt sit, filium illius hominis. Sic enim significatur Dominũ loqui voluisse de se, quatenus ab aliis, nempe prophetis demonstratus, aut quasi singulari ratione ab aliis hominibus separatus, cùm humilitatis causa semper se filiũ hominis vocet. Itaque additus articulus, Græcis, tantùm significat ipsum non loqui de quouis filio hominis, sed certo, nempe se.

l AT ILLI *b* RESPONDERVNT: *b* ILLI, *c* ET DIXERVNT: *a* ALII *l* IOANNEM BAPTISTAM, ALII, &c.] Erant in populo, idque non pauci, qui Iesum crediderunt esse Christum propter mira opera quæ edebat, quod illa appellatio filii Dauid, qua à plerisq; fuit inuocatus, satis testatur. Sed apud promiscuum vulgus semper plus obtinent opiniones minùs sanæ. Itaque quoniam Dominus neque ipse palã profiteretur se esse Christum, neque regalem illam pompam præ se ferebat, in qua plerique Christum apud Iudæos regnaturum expectabant, à paucis id quod re vera erat: Christus Dei filius, habitus est. Et tamen propter miraculorum multitudinem & magnitudinem videbant non quemuis esse, sed aliquem præcedentium prophetarum esse existimabant, qui in carnem reuersus esset, & ex vita illa diuiniore maiorem potestatem secum attulisset. Crediderunt enim Iudæi remigrationem animarum, vt dictum est circa cap. Concordiæ 16. & 56. sicut & hodie multi Iudæorum credere dicuntur, tertiò vnumquemq; renasci. Quidam ergo Ioannem Baptistam esse credebant, vt qui Herodis sententiam sequebantur. Alii Eliam, quòd scirent tempus Messiæ iam instare, intra quod prædixerat Malachias venturum Eliam, sicut ipsi intelligebant. Alii verò Hieremiam, fortè quòd tam liberè inueheretur in scribas & Pharisæos, quemadmodum fecerat olim Hieremias. Ex Iosepho filio Gorion, qui descripsit Hebraicè historiam Iudaicarum rerum à captiuitate Babylonica vsque ad Pilatum, licet colligere rationem quare de aduentu Hieremiæ fuerit apud Iudæos opinio. Dicitur enim libr. 1. capit. 17. Hieremias cùm arcam abscondisset (de quo & 2. Machab. 2.) dixisse: *Non sciet homo, neque cognoscetur locus, donec venero ego, & Elias propheta famulus Domini, tunc restituemus arcam in locum suum intra sancta sanctorum.* Alii indefinitè vnum aliquem antiquorum prophetarum esse credebant in carnem reuersum. Circa quas vulgi varias opiniones obseruandum, & quomodo vulgus semper magis pronum sit ad sequẽdum falsa, quam amplexãdum veritatem, & quàm multiplex sit falsitas, nec secum aliquo modo constans, cùm veritas sit simplex & vnica. Deinde quàm rectè dictum sit à Poëta: Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

l DICIT ILLIS *a* IESVS, *l* VOS AVTEM QVEM ME ESSE DICITIS? RESPONDENS, &c.] Postquam discipuli turbæ opiniones recitassent, euocat eos per secundam interrogationem ad opinandum aliquid maius de se. Est autem emphasis in pronomine, *vos*. Separat enim eos à turbis, significatque eos meritò aliam eamq; constantem de se debere habere existimationem, quasi dicat: Illa quidem de me turbæ opinantur, sed *vos* qui mecum estis semper, qui & miracula plura vidistis, & doctrinam meam indesinenter audistis, *quem me esse dicitis*? Profundiùs verò Diuus Hieronymus philosophatur in pronomine, *vos*, ac significari intelligit Apostolos non tam homines Christo dici quàm deos, quia cùm dixisset; *quem dicunt homines*, iam subiecit: *Vos autem*, quasi extra hominum numerum eos separans. Deinde notat in priori quæstione dictum esse, *filium hominis*: in hac verò, *me*, quia, inquit, qui de filio hominis loquuntur homines sunt: qui vero diuinitatem eius intelligunt, non homines, sed dii appellantur. Porrò quando Dominus de plebis opinione interrogat, omnes respondẽt, diuersis scilicet diuersorum opiniones referentibus, sed omnibus discipulis interrogatis, Petrus ferè semper aliis feruentior (quod diuina dispensatione ita factum est, propterea quòd primus Apostolorum & caput futurus erat) tanquam os Apostolorum pro omnibus respondet, dicens: *Tu es Christus filius Dei viui.* Vbi notandum, singulis istis quatuor dictionibus, Christus filius Dei viui; addi articulos, idq; non ociose. Nam articulus additus ad, Christus, significat eum non dici Christum, sicut in veteri testamento plerique, reges scilicet, sacerdotes, & prophetæ: sed ipsum esse illum singulariter expectatum Messiam. Sic & additus articulus ad, filius, significat ipsum singulari ratione dici filium Dei, & non sicut omnes sancti. Porrò articuli additi ad, Dei & viui, vel, vt habent Græca, viuentis significant eum non cuiuslibet Dei esse filium. Nãm sunt & gentibus sui dii & deorum filii, sed veri Dei, nempe eius qui solus dicere potest: *Viuo ego*; quique solus habet immortalitatem, cùm gentium dii sint mortui. Nam per illud epitheton,

epitheton, *viui*, & alibi frequenter in scripturis Deus verus à diis gentium secernitur. Notandum autem quòd Petrus duo dixerit, & ipsum esse Christum, & esse filium Dei, quamuis vtrumque in altero includatur. Christum enim dicit, contra turbæ varias opiniones: Filium verò Dei, quia Dominus ipse se filium hominis vocauit. Quasi dicat: Alii alium & alium te esse opinantur: nos te Christum esse confitemur. Tu te filium hominis vocas, nos verò etiã filium verum veri Dei. Et ideo solus Matthæus adiecit in Petri responsione illud, *filius Dei*, quia ipse solus Dominum induxit se in sua quæstione vocantem filium hominis. Lucas autem Petrum dixisse refert Christũ Dei, id est, qui à Deo est vnctus. Nã sunt & vnctitii hominum.

a RESPONDENS AVTEM DIXIT EI: BEATVS ES SIMON BARIONA, &c.] Beatum Christus Petrum, hoc est, fœlicem pronunciat, eò quòd singulari patris cœlestis beneficio & gratia cognitionem filii est assecutus, quam ab omnibus accipere non potuit. Beati enim in scripturis dicuntur, quibus aliquid peculiari Dei beneficio & debita gratia contingit, maximè si illud pertineat ad vitam æternam. Sic beati dicuntur, *quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* *Beatus*, inquit, *es*, quia hanc cognitionem ex sola patris mei cœlestis reuelatione accepisti: *Non enim caro & sanguis*, hoc est parentes tui aut necessarii, aut vlli omnino homines hoc te docuerunt, tibique persuauerunt, *sed pater meus cœlestis. Nemo enim nouit filium nisi pater*, &: *Nemo venit ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum. Omnis qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me*, hoc est, credit in me. Bene autem Dominus beatum Petrum pronuncians, Simonem vocat, & Bariona, id est filium Ionæ, idque primùm ob distinctionem eius ab aliis. Vice enim agnominis, quo carent Hebræi, ponitur, Bariona, Hebræorum more. Secundò, vt sic magis elucescat eius beatitudo, quia qui filius hominis tãtùm priùs erat, iam etiam factus sit discipulus patris Christi, id ab eo discens, quod à suo patre aut ab vllo homine discere non potuit. Et qui Simon tantùm vocatus erat, iam ob singularem eius beatitudinem, etiam alio nomine quod eius beatitudinem & excellentiam indicaret, vocandus esset. Perinde enim est ac si quis homini plebeio in aulam regis ascito, & singularem eius gratiam assecuto dicat: Felix tu quidem huius vel illius filius, quoniam rex te singulari donabit beneficio, dicerisque post hac regni cancellarius, aut alio quodam authoritatis nomine. Ibi enim & proprii nominis & parẽtis plebei commemoratio fœlicitatem apertius commendat & subindicat. Deinde secundùm Chrysostomum adiecit Dominus *Bariona*, vt significaret se sic esse filium Dei viui, quomodo Petrus fuit filius Ionæ, hoc est, filium naturalem. Porrò illud *Bariona*, duæ sunt dictiones, quarum Bar Chaldaica est, significans filium, qui Hebraicè dicitur Ben: Iona verò nomen fuit patris Petri, quamuis breuitatis causa (vt fere Hebræi nomina propria abreuiant, dum multas habent syllabas) Iona dictum sit pro Ioanna. Sic enim scribitur Ioannis vltimo ἰωαννᾶ, pro quo nos legimus Ioannis, cùm Ioannis primò scribatur ἰωνᾶ, vbi & nostri libri correctiores habent, filius Iona, quamuis aliqui habeant Ioanna. Potest autem & mysterii significandi causa intelligi

Psal. 31.

Ioan. 6.

A Dominum commemorasse nomen illud, Simon, & patris item nomen. Simon enim obediens dicitur, Ioanna verò gratia Dei, Iona columba. Itaque bene iam Simon dicitur & filius Iona vel Ioanna, quia patris reuelationi obediuit, factus filius grãtiæ Dei & Spiritus sancti. Bene item carnis & sanguinis hic Dominus mentionem ingerit, significans per hæc homines, quemadmodum & Paulus ad Galatas primo dicens. *Continuò non acquieui carni & sanguini*, vt hac ipsa appellatione elucesceret homines non potuisse hoc illi reuelare. Quomodo enim id quod cor est & sanguis diuinitatem alicuius agnoscere per sese, & alios docere posset; Caro enim per sese tantùm carnalia cognoscit.

B Diuus Hilarius autem per carnem & sanguinem significat se intelligere carnem & sanguinem Christi, vt sit sensus: Caro mea & sanguis non reuelauit tibi, hoc est, quod de me cognoscis, non percepisti ex his quæ oculis tuis corporalibus in carne mea vidisti. Sic enim habet Hilarius: *Beatus hic, quia vltra humanos oculos intendisse & vidisse laudatus est, non id quod ex carne & sanguine est continens, sed Dei filium cœlestis patris reuelatione conspiciens.* Hæc ille. Quæri autem hic potest primùm quare modò Dominus Petrum beatum dicit, cùm priùs Ioannis 6. idem confitentem, non dixerit beatum, nec alios item sic laudauerit, confitenter ipsum esse Christum & filium Dei. Nam & Nathanael in ipso principio ante conspecta miracula

C quæ modò viderat Petrus, dixit: Tu es filius Dei, tu es rex Israël, quod idem est cum eo quod hic Petrus confitetur. Deinde cur nunc Petrum peculiariter beatum pronunciat, cùm eandem fidem omnes Apostoli, aut pæne omnes videantur de Domino habuisse, cumque Petrus omnium nomine videatur respondisse, sicut Dominus non Petrum solùm, sed Apostolos omnes interrogauit, dicens: *Vos autem quem me esse dicitis?* Hinc enim apparet ipsum pro omnibus respondisse, quod apertè etiam Chrysostomus asserit, hoc loco sic scribens:

D *Quando Dominus de plebis opinione interrogat, omnes respondent: sed omnibus discipulis interrogatis, Petrus tanquam Apostolorum os & caput pro omnibus respondet.* Certè huiusmodi argumentatione hodie plerique colligunt hanc beatitudinem non pertinere ad solùm Petrum, sed sicut Petrus omnium nomine respondit, ita etiam hæc à Christo ad illum dicta, ad omnes in illo esse dicta, contra quos postea latiùs. Ad primum horum duo sunt respondenda. Primùm, quòd reliqui qui Dominum, Christum & filium Dei confessi priùs fuerant, non habueruntтam perfectam de ipso opinionem quam modò habuit Petrus. Nam Christum eum confitentes non habuerunt de illo opinionem supra communem illam Iudæorum opinionem carnalem de expectato illis Messia, quem putabant regnaturum in hoc mundo carnaliter, & in magna

E mundi gloria. Et filium Dei prædicantes, non naturaliter Dei filium existimabãt, sed quomodo sancti omnes Dei filii dicuntur, quamuis singulariter inter sanctos omnes eum Dei filium esse crederent ob eximiam eius sanctitatem. Petrus verò eum naturalem Dei filium hac confessione prædicauit, quemadmodum testatur Diuus Hilarius lib. 6. de Trinitate locum hunc excutiens: *Interrogo, inquit, quid illud sit, quod Petro neque caro, neque sanguis reuelauit, sed pater qui in cœlis est. Generalis*

professio

Mysticanominum Petri interpretatio.

Galat. 1.

D. Hilar.

Ioan. 1.

professio quid habet meriti? aut quæ reuelationis est gloria in publica conscientia? Si ex adoptione est filius, vnde hæc in Petro beata confessio est, hoc filio deferente quod est commune sanctorum? Vltra humanam autem intelligentiam se fides Apostolica protendit. Et post pauca: *Quid istud est quod nunc in Petro pater reuelat, quòd beatæ confessionis gloriam sumit? Nunquid patris & filij nomen nesciebat? At qui frequenter audierat. Sed loquitur quod vox humana nondum protulerat. Tu es Christus filius Dei viui. Nam tametsi in corpore manens, Dei filium se esset professus, tamen Apostolica fides nunc primùm in eo naturam diuinitatis agnouit*, & cætera quæ sequuntur eodem spectantia. Dicendum secundò, quòd non tunc cùm, vt scribitur Ioannes 6. Petrus diceret: *Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus filius Dei*, beatus dictus est, vel quia non tam excellentem adhuc de Domino habuit existimationem quàm modò: vel potiùs tum quia omnes id credere asseruit quod non omnes tum credere Dominus ibi ostendit; tum quia non interrogatus de fide quam haberet, Christum confessus est. Iam verò cùm interrogatus de fide, synceram illam & sublimem, ac reliquorum omnium hominum existimationem excedentem liberè profiteretur, tempus & locus exigebat vt beatus pronunciaretur, maximè cùm eo fine Dominus iam interrogasset omnium de se existimationem, vt reiectis falsis opinionibus rectam de se fidem in Apostolis confirmaret. Ex quibus etiam patet quid ad secundam quæstionem principalem sit respondendum, nimirum Petrum, si propriè loquamur, non respondisse pro omnibus, quemadmodum fecerat supra Ioan. 6. quando eius responsio à Domino non tam est approbata quàm correcta? sed suam fidem pro se professum esse, vt qui aliorum fidem cognoscere non potuerit, eò quòd cordis secreta non posset rimari, nec consultatione aliqua præuia ab aliis acceperit quid omnium nomine respondendum esset. Itaque quamuis Dominus pluraliter omnes interrogasset: *Vos autem quem me esse dicitis?* non tamen quemadmodum suprà respondet: Nos credimus & dicimus quia tu es Christus filius Dei viui, sed cæteris silentibus, & fortè dubitantibus quid esset respondendum, solito fidei feruore omnes præueniens, ac veluti cauere volens ne quis indignam Domino proferret sententiam, suam pro se sententiam proloquitur, quam omnes sequi & approbare optaret. Cùm enim Dominus turbæ opinionem ab Apostolis interrogaret, omnes aliorum opinionem respõdere potuerunt quam quisque à diuersis audiuerat: verùm cùm propriam eorum opinionem interrogaret, nemo vnus omnium nomine loqui potuit, nisi qui corda omnium nouisset, aut consultatione præuia eorum sententiam ab omnibus didicisset, quam consultationem hic præcessisse improbum fuerit dicere. Suam ergo suo nomine Petrus protulit sententiam & fidem, quam certum est ex verbis Domini non fuisse in omnibus Apostolis: verisimile quoque ex verbis Domini iam dictis Petro, eandem nunc saltem tam perfectam non fuisse nisi in solo Petro. Cùm enim singulariter Dominus Petro dicit: *Pater meus reuelauit tibi*, satis significat aliis nondum sic reuelasse quomodo Petro. Quod confirmat D. Hilarius, sic scribens loco prædicto, vbi hæc verba expendit: *In cunctorum* (inquit) *Apostolorum silentio, Dei filium reuelatione patris intelligens, vltra humanæ infirmitatis modum, supereminentem beatæ* A *fidei suæ confessione locum promeruit.* Quibus verbis apertè significat soli Petro id reuelatum fuisse modò ac per eam singularem fidem consequutum locum supereminentiorem aliis Apostolis. Quòd autem Chrysostomus & alii nonnunquam dicant Petrum fuisse os Apostolorum, & omnium nomine respondisse, non sic accipiendum quasi id responderit quod omnes sentirent: sed quia cùm omnes interrogati essent, ipse solus responderit quod omnes secum aut pęne omnes sentire putabat, & quod omnibus respondendum fuisset.

D. Hilar.

ET EGO DICO TIBI, QVIA TV ES PETRVS, ET SVPER HANC PETRAM.] Post commendatam Simonis confessionem, & beatitudinem quàm à patre acceperat, adiungit & promissionem supereminentiæ, & dignitatis quam à se erat accepturus propter hanc confessionem. Notandum autem quod dicat: *Et ego*, quasi dicat: Sicut tu dixisti mihi, Tu es Christus: ita ego vicissim dico tibi *quia*, id est, quòd *tu es Petrus*. Quibus verbis quidam intelligunt iam à Christo impositum Simoni nomen Petrus, antea ei promissum, cùm diceret Dominus Ioannis 1. *Tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus*, Alii cum Augustino intelligunt nomen Petrus ante illi impositum nunc confirmatum esse, & nominis priùs impositi rationem iam explicatam, cùm subditur: *Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Circa quæ verba videndum quid per petram hanc, super quam Dominus dicit se ædificaturum suam Ecclesiam, sit potissimùm intelligendum, maximè ob contentiosos quosdam nostræ tempestatis homines. Cùm enim communiter etiam ab antiquissimis & omnibus catholicis scriptoribus per petram hanc Petrus ipse intelligatur, ac inde colligatur Petri in omnes Apostolos primatus, quem in tota Ecclesia eius in sede Romana successores hæreditario iure obtineant, quidam hunc primatum in Petro aut successoribus eius tollere cupientes, omnibus neruis hunc non esse necessarium, nec genuinum huius loci sensum ostendere cònantur. Et imprimis Augustinum proferunt, qui doceat per petram hãc Christum ipsum intelligendum esse, scribens sic super Ioannem tractatu vltimo: Ecclesia fundata est super petram, vnde & Petrus nomen accepit. Non enim à Petro, petra: sed Petrus à petra: sicut non Christus à Christiano, sed Christianus à Christo vocatur. Ideo quippe ait Dominus: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, quia dixerat Petrus: *Tu es Christus filius Dei viui.* Super hanc ergo, inquit, petram, quam confessus es, ædificabo Ecclesiam meam. Petra erat Christus, super quod fundamentum etiam ipse ædificatus est Petrus. Fundamentum quippe aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Vnde idem Augustinus cùm in libro quodam contra epist. Donati interpretatus fuisset Petrum esse petram, in qua fundata sit Christi Ecclesia, locum illum sic retractat in libro Retractationum priore, capite vigesimoprimo. *In hoc libro*, inquit, *dixi in quodam loco de Apostolo Petro, quòd in illo tanquam in petra fundata sit Ecclesia, qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, vbi de gallo gallinaceo ait: Hoc, ipsa petra Ecclesiæ, canente culpam diluit. Sed scio me postea sæpissime sic exposuisse quod à Domino dictum est.: Tu es Petrus & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, vt super hunc intelligeretur*

quem

quem confessus est Petrus dicens : Tu es Christus filius Dei viui, ac si Petrus ab hac petra appellatus personam Ecclesiæ figuraret, quæ super hanc petram ædificatur : & accepit claues regni cœlorum. Non enim dictum est illi : Tu es petra, sed, tu es Petrus : petra autem erat Christus, quem confessus, Simon, sicut eum confitetur tota Ecclesia, dictus est Petrus. Harum autem duarum sententiarum quæ sit probabilior, eligat lector. Hæc ille. Quæ Augustini loca nouatores huius temporis diligenter annotauerunt, ac subinde ea proferunt, approbantes quidem Augustini sententiam, eatenus quatenus significat se malle per petram non intelligere Petrum: sed tamen ferè non sequentes eum, in eo quod per petram vult intelligendum esse Christum, quòd durior & coactior videatur interpretatio, subintelligere super hanc petram quam confessus est, & ob id per petram, fidem ipsam in Christum quam professus fuit Petrus intelligere malentes super quam ædificata Ecclesia, firma persistit contra omnes aduersarias potestates. Et huius suæ interpretationis auctores proferunt quosdam antiquorum patrum. Et imprimis Hilarium, qui libro 6. de Trinitate loco superius citato sic habet. Super hanc igitur confessionis petram, Ecclesiæ ædificatio est. Et post pauca loquens de fide Petri, quam hic confessus est: Hæc (inquit) fides Ecclesiæ fundamentum est, per hanc fidem infirmæ aduersus eam sunt portæ inferorum. Hæc fides regni cœlestis habet claues. Hæc fides quæ in terris soluerit aut ligauerit, & ligata sunt in cœlis, & soluta. Sic ille. Afferunt & Cyrill. libr. 4. de Trinitate sic scribentem: Petram opinor per agnominationem, aliud nihil quàm incussam & firmissimam discipuli fidem vocauit, in qua Ecclesia Christi ita fundata & firmata esset, vt non laberetur, & esset inexpugnabilis inferorum portis in perpetuum manens. His addunt & Chrysostomum & Theophylactum: quorum ille in hunc locum scribens, Petram interpretatur fidem & confessionem: iste verò sic habet. Quia confessus erat eum Dei filium Petrus, dixit quod hæc confessio quam confessus est, fundamentum erit futurum credentium, ita vt omnis homo extructurus fidei domum, hoc iacturus sit fundamentum. Probant autem etiam rationibus Petrum non posse intelligi petram super quam ædificata est Ecclesia, nempe eis quæ mouerunt Augustinum, vt magis in aliam inclinaretur sententiam, qua per Petram Christus intelligeretur nimirum quia Paulus dixit: *Fundamentum aliud nemo potest ponere, &c.* &: *Petra erat Christus,* & quia non est dictum Simoni: Tu es Petra, sed tu es Petrus, vnde volunt nomen, *Petrus,* sic esse deriuatum à petra, vt Petrus sit quasi petreius, ac si quis à lapide lapidonem diceret, aut à saxo saxeum. Et magis adhuc confirmant debere aliud intelligi per Petrum & per petram, quia dixit Dominus, ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ, id est, super hanc petram, non ἐπὶ τούτῳ πέτρῳ, id est, super hunc Petrum, cùm tamen saxum Græcis æquè dicatur ὁ πέτρος atque ἡ πέτρα. Verùm contra hos per petram hanc debere intelligi ipsum Petrum primùm quidem planus litteræ contextus demonstrat. Cùm enim pronomen, *hanc,* demonstret aliquam petram de qua fuit sermo, nec de alia petra habitus est sermo quàm ea qui dictus est Petrus, satis liquet aliam petram non monstrari per pronomen, *hanc.* Ex mutatione autem generis, quàm nihil potest colligi, euidens erit, si cogitemus Christum nec Græcè, nec Latinè hæc dixisse Simoni, sed lingua tunc Iudæis vulgari, nempe Syriaca. Non enim Dominus ei imposuit nomē Græcum? *Petrus,* sed quemadmodum patet ex Ioannis primo capite, nomen Cephas, quod Syriacum magis est, quàm Hebraicum, nisi quòd à Græcis est addita littera, s. Nam Hebraicè petra dicitur Ceph, Siriacè verò Cepha, quod nomen in Bibliis Chaldaicis ferè positum est, vbi in Hebraicis est סלע Selach, vt Psal. 39. *Et statuit super petram pedes meos,* & aliis locis, etiam his quibus mysticè per petram Christus significatur, vt Numer. 20. vbi dicitur Deus dedisse Hebræis aquam de petra, quam Paulus interpretatur significasse Christum. Si ergo cogitemus Christum dixisse pro Petrus & hanc petram. Tu es Cepha, & super hanc cepha ædificabo Ecclesiam meam, quomodo certum satis est eum dixisse, vt iam patet ex Syriaco Euangelio, nemo non mox certissimum esse videbit, aliud non esse intelligendum per id super quod dicitur ædificanda Ecclesia, quàm eum cui dictum est, Tu es Cepha. Sicut si apud nos diceretur, Tu es saxum, & super hoc saxum ædificabo, aliud nemo intelligeret significari per saxum & per hoc saxum. Istud si perpendisset Diuus Augustinus, non iudicasset esse dubitandum quid per petram debeat intelligi, sed certissimum habuisset, per petram debere intelligi Petrum. Sic enim dicit: Non enim dictum est ei, Tu es petra, sed, *tu es Petrus,* significans se non dubitaturum, si dictum fuisset ei, tu es petra, quomodo dictum esse Simoni in ea lingua qua Dominus vtebatur, ex dictis est luce clarius. Cepha enim petra interpretatur & saxum, quamuis Græci maluerunt commutando nomen Syriacum in Græcum dicere Petrus quàm petra, quod masculinum ὁ πέτρος, magis viro conueniat quàm fœmininum ἡ πέτρα, cùm alioqui vtrumque nomen illis idem significet. Quòd autem interpres Matthæi Græcus, quisquis is fuit, mutauit genus, hinc videtur factum, quòd sicut pro nomine proprio viri magis conuenit masculinum, *Petrus*: ita dum appellatiuè saxum significandum est, magis apud eos receptum est dicere ἡ πέτρα quàm ὁ πέτρος. Porrò hanc loci istius intelligentiam, quam primùm contextus litteræ indicat, ad deinde certissimam facit idioma quo Christus est vsus, postremò confirmat etiam concors omnium patrum interpretatio, quorum omnium sententias quoniam prolixum esset afferre, & alii, inter quos maximè Pighius libr. 3. de Ecclesiastica Hierarch. eas prolixè citant, aliquot tantùm in medium producemus. Itaque Tertullianus Apostolorum temporibus vicinis, libr. de præscriptione hæreticorum sic habet: *Latuit aliquid Petrum ædificandæ Ecclesiæ petram dictum, claues regni cœlorum consecutum?* &c. Origenes in Matthæum de Canone noui testamenti: *Petrus,* inquit, *super quem Christus fundauit Ecclesiam, duas tantummodo epistolas scripsit.* Iterum homil. 5. super Exodum: *Magno illi Ecclesiæ fundamento, petræque solidissimæ, super quam Christus fundauit Ecclesiam suam, vide quid dicatur, Modicæ fidei quare dubitasti?* Sic & Cyprianus in variis locis super Petrum dicit fundatam Ecclesiam. In epistola ad Iubaianum: *Manifestum est,* inquit, *vbi & per quos remissio peccatorum dari possit. Nam Dominus primùm Petro, super quem ædificauit Ecclesiam suam, & vnde vnitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit.* Et infra in eadem: *Christus Ecclesiam suam,*

Margin notes: 1. Cor. 3. 1. Cor. 10. — Psal. 39. — D. August. — Tertul. — Orig. — Cyprian.

ſuam, quæ vna eſt, fundauit ſuper vnum. Iterum ad Cornelium, *Petrus ſuper quem ædificata ab eodem Domino fuerat Eccleſia, vnus pro omnibus loquens, & Eccleſiæ voce reſpondens ait: Domine ad quem ibimus?* &c. Baſilius libr. 2. aduerſus Eunomium: *Per hanc*, inquit, *vocem intelligamus Ionæ filium, qui fuit ex Bethſaida, Andreæ fratrem, qui ex piſcatore in Apoſtolatus miniſterium vocatus eſt. Qui quoniam fide præſtabat, Eccleſiã in ſe ædificationẽ ſuſcepit.* Ambroſ. in ſermone ad commiſſam ſibi Eccleſiã de natali Petri & Pauli: *Diximus*, inquit, *frequenter ipſum Petrum à Domino petrã nuncupatam, ſicut ait: Tu es Petrus & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meã.* Longũ nimis eſſet & ſuperuacaneum cæteros adducere, cùm ex his Græcis & Latinis patribus ſatis pateat quæ fuerit ab initio Eccleſiæ ſemper in his verbis intelligentia. Quòd autem aduerſarii imprimis quidem Diuum Auguſtinum, eiuſque rationes pro ſe adferunt, dicendum, Auguſtinum quidem nuſquam aſſerere, non poſſe intelligi Petrum eſſe Petram ſupra quam ædificanda ſit Eccleſia, ſed expendendũ relinquit, vtrum ſenſum ex duobus quos ponit quis amplecti debeat, liberum ſtudioſo faciens vtrum amplecti malit. Rationes autem quæ mouent eum vt ſignificet ſe malle per petram intelligere Chriſtum, parùm ſunt efficaces. Nam quod mouet eum quia non eſt dictum: Tu es petra, ſed Petrus, priùs ſolutum eſt. Quod autem affert ex Paulo de fundamento, nihil etiam vrget cùm Paulus de primo loquatur fundamento cui omnes innituntur, cui & Petrus innitebatur. Alioqui enim & Apoc. 21. duodecim fundamenta ciuitatis nouæ Hieruſalem dicũtur eſſe duodecim Apoſtoli, & Paulus ipſe Epheſios ędificatos dicit ſuper fundamentum Apoſtolorum & prophetarum. Cæterùm authoritates quas afferunt aduerſarii ex Hilario, Cyrillo, Chryſoſtomo, & Theophylacto, nec illis patrocinantur, nec communi intelligentiæ quicquam obſunt, ſed eandem omnino confirmant. Nam præterquam quòd in aliis ſcriptorum ſuorum locis apertè dicunt ſuper Petrum fundatam Eccleſiam, etiam illis locis hoc dicunt, in quibus interpretantur petram, fidem & confeſſionem Petri. Et fidem quam intelligunt eſſe petram, quę ſit fundamentum Eccleſiæ, non intelligunt quemadmodum aduerſarii, fidem cuiuſuis hominis, aut fidem in genere acceptam, ſed ſingulariter fidem ipſius Petri, quam quandoque dicunt petram & fundamentum Eccleſiæ: aliquando ipſum Petrum, eo quòd hęc duo in idem coincidant, propterea quòd Petrus petra ſit dictus & fundamẽtum, ratione ſuæ fidei ſolidæ. Quomodo hos patres eſſe intelligendos patet euidenter ex Theophylact. qui ſic in hunc locum ſcribit. Remunerat Petrum Dominus, mercedem illi dans magnam, quòd ſuper eum ædificauit Eccleſiam. Quia enim confeſſus erat eum Dei filium Petrus, dixit quòd hæc confeſſio fundamentum erit futurum credentium, &c. Ex quibus verbis patet Theophylacto idem eſſe, Eccleſiam fundatam eſſe ſuper Petrum, & ſupra illius fidem & confeſſionem. Idem patet ex Chryſoſtomo, qui poſtquam expoſuiſſet, petram, hoc eſt, fidem & confeſſionem, adiecit: Hic apertè prædixit magnam eorum qui credituri & erant & ſunt multitudinem fore, & ſublimiora ipſum ſapere fecit, & Eccleſiæ paſtorem conſtituit. Ecce his verbis: *& ſuper hanc petram ædificabo*: intelligit ipſum conſtitutum paſtorem Eccleſiæ. Et mox ſubiicit, *Alium deinde honorem ei præbet, cùm dicit, & ego dabo tibi claues regni cœlorum.* Intellexit ergo illis verbis: *& ſuper hanc petram*, &c. quendam honorem illi delatum, quod non erit, ſi intelligas ſignificari ſuper fidem in genere fundatam Eccleſiam. Et tandem concludens dicit: *Tu verò mecum ex his omnibus quanta ſit poteſtas eius intellige. Ego tibi dico*, inquit, *Tu es Petrus, & ſuper te ædificabo Eccleſiam meam.* Idem obſeruare licet in locis citatis ex Hilario & Cyrillo, quorum ille in Matthæum ſuper hoc loco ſcribens apertè interpretatur per petram Petrum, eumque fundamentum vocat quamuis aliquis parum ſyncerus annotauerit in margine in libris à Frobenio excuſis, Eccleſiæ fundamentum fides: cum tamen ſic ſcribat Dignus iudicatus (de Petro loquitur) qui quod in Chriſto Dei eſſet, primus cognoſceret. O in nuncupatione noui nominis fœlix Eccleſiæ fundamentum, dignaque ædificatione illius petra quę infernas leges, & tartari portas, & omnia mortis clauſtra diſſolueret. O beatus cœli ianitor, cuius arbitrio claues æterni aditus traduntur. &c. Quomodo quæſo his verbis ſignificatur, quemadmodum notatur in margine, Eccleſiæ fundamentum eſſe fidem, & non potiùs ipſum Petrum? Cyrillus verò etiam apertiùs ſic interpretatur lib. 2. Comment. in Ioannem circa illa verba, Tu vocaberis Cephas, ſic ſcribens. *Nec Simon fore iam nomen ſibi, ſed Petrus prædicit, vocabulo ipſo commodè ſignificans, quod in eo, tanquam in petra, lapideque firmiſſimo, ſuam eſſet ædificaturus Eccleſiam.* Hæc ille. Ex quibus patet horum patrum ſententiam cum reliquis conſonam eſſe, nec eos fidem vocare Eccleſiæ fundamentum niſi Petri fidem propter quam ſicut Petrus dictus eſt, ita quoque petra & fundamentum Eccleſiæ. Etſi enim ſingulorum fides rectè dicatur fundamentum ſpiritualis ędificii, quod fidelis quiſque ſibi ędificat per virtutum operationem totius tamen Eccleſiæ Chriſtianæ fundamentum, nullius fides dici poteſt niſi ſolius Petri, qui primus inter Apoſtolos hanc fidem in Chriſtum ex patris reuelatione accepit & profeſſus eſt, quam excipiens ab eo tota fidelium Eccleſia contra omnes aduerſariorum inſultus fixa perſeuerat. Itaque ſicut Abram per ſuam fidem in Deum, factus eſt Abraham, huc eſt pater multarum gentium, quæ illius fidem erant imitaturæ: ita Simon per ſuam fidem factus eſt Petrus, hoc eſt, ſaxum, cui inædificanda erat fidelium Eccleſia, quæ illius fidii innixura erat, illiuſque fidem exceptura ac imitatura. Ex quibus etiam ſatis conſequi videtur, non ſic quod dicitur de ædificanda Eccleſia ſuper Petrum, pertinere ad ſucceſſores ipſius Petri in ſede Romana, ſicut ad ipſum Petrum. Succeſſores enim ſicut capita ſunt Eccleſiæ Chriſtianæ totius quæ illis in epiſcopatu exiſtentibus eſt in terris: ita etiam ſunt fundamenta & primi lapides, ſuper quos Eccleſia in terris exiſtens fundatur. Petrus verò non ſolùm fuit fundamentum fidelium qui cum ipſo fuerunt in terris, ſed totius omnino Eccleſiæ fidelium, qui poſt eum vel crediderunt, vel credituri ſunt in Chriſto. Vnde quanquam quæ ſequuntur Petro promiſſa: *Et tibi dabo claues regni cœlorum*, &c. æquè pertineant ad Petri ſucceſſores, atque ad ipſum Petrum, vt poſt dicetur, hæc tamen promiſſio, ædificabo Eccleſiam meam ſuper te, propriè ad ipſum Petrum pertinere videtur, ſicut illi proprium eſt nomen Petrus, & non commune cum ſucceſſoribus, cuius nominis ratio explicatur his verbis, *& ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam.*

ET PORTÆ INFERI NON PRÆVALEBVNT ADVERSVS EAM.] Dixerat se Dominus ædificaturum Ecclesiam suam supra Petrum, eiusque fidem: addit nunc quam erit huiusmodi ædificium propter suum fundamentum stabile. *Et portæ* (inquit) *inferi*, &c. Vbi videndum quid per portas inferi intelligi debeat. Quidam enim per *portas has*, vel vitia vel hæreticorum doctrinā intelligunt, quòd per hæc electi homines ducantur ad tartarum: alii dæmones ipsos singulos: alii tormenta persecutorum: sed vt non omnes in explicatione consentiunt, ita nec explicant satis rationem istius locutionis, qua portæ inferi dicuntur non præualituræ Ecclesiæ Christi. Cuius locutionis ratio vt percipiatur, notandum quòd Dominus in superioribus verbis de Ecclesia sua loquitur tanquam de domo aliqua, aut ciuitate, dum dicit eam ædificandam supra petram. Huic ergo domo aut ciuitati, in qua Dominus, quem Petrus regem & Messiam confessus erat, regnaturus erat, Dominus opponit veluti alteram ciuitatem in qua diabolus regnabat & regnat, quam Hebraica phrasi per portas inferi significat. Mos enim Hebræorum est, *per portas*, ciuitates & regna significare, vt in illo Genesis: *Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum.* Itaque per portas inferi significat regnum sathanæ, quòd contrarium est regno Christi, quod est Ecclesia, & sensus est, Regnum diaboli regno Christi variis modis infestum, illudque oppugnans nunc per blandimenta voluptatum & amorem rerum huius seculi, nunc per hæreticorum falsa dogmata: nunc per tyrannorum persecutiones, nunquam omnibus suis machinis & armis præualiturum Ecclesiæ Christianæ, nec regnum Christi, quantumuis conetur, subuertere posse. Vnde patet relatiuum, *eam*, referendum non ad petram, sed ad Ecclesiam, vt significetur duorum regnorum aut ciuitatum inter se contrarietas.

Gen. 22.

ET TIBI DABO CLAVES REGNI COELORVM.] *Claues* hic non propriè, sed metaphoricè accipi debere nemini dubium est, sed quid metaphoricè per *claues* sit intelligendum, incertum satis est. Communiter enim sequenti sententia, *Quodcunque ligaueris*, &c. intelligitur explicari quid per promissas claues sit accipiendum, ac ea sententia potestas remittendi vel retinendi peccata significari intelligitur. Ideoque per *claues regni cœlorum* intelligitur ferè potestas ligandi, & potestas soluendi, aut potestas discernendi, aut potestas absoluendi aut ligandi. Theophylactus enim explicans hunc locum in Matthæum sic habet: *Claues* autem intelligas, quæ ligant & soluunt, hoc est, delictorum vel indulgentias, vel pœnas. Habent enim potestatem remittendi & ligandi, qui sicut Petrus episcopatus gratiam assecuti sunt. Hæc ille. Vnde satis patet eum per has claues intelligere potestatem soluendi & potestatē remittendi. Et quidem rectè duæ hæ potestates dici possunt duæ claues regni cœlorum, vt quarum altera regni cœlorum ianua aperiatur, altera verò claudatur. Recentiores verò Theologi ferè intelligunt *claues* has esse potestatem discernendi inter peccatum & peccatum, quam vocant clauem scientiæ, & potestatem ligandi ac soluendi, quam vocant clauem potestatis: quæ duæ claues se habent tanquam duæ vnius ostii claues, quarum vna quidem non potest ostium aperire, sed tantummodo viam parat, vt altera claue ostium statim aperiri possit. Sic enim hic potestas ligandi & soluendi est quasi secunda clauis quæ seram aperit & ostium: & discernendi scientia quasi prior clauis est, quæ ostendit ostium sit aperiendum secunda claue. Verùm Theophylacti & aliorum veterum assignatio, præter alias causas hoc videtur conuenientior, quod magis Euangelicies verbis conueniat, si modò sequenti sententia quæ sint claues regni cœlorum sit intelligendum, quodque potestas ligandi & soluendi, discernendi scientiam aut authoritatem in se comprehendat & includat. Nec satis videtur vnde hunc assignandi modum recentiores desumpserint, nisi fortè à Rabano, qui sic habet. *Claues autem regni cœlorum ipsam discretionem & potentiam nominat: potentiam qua liget & soluat: discretionem, qua dignos vel indignos discernat.* Idem habet & Gratianus dist. 20. in prin.. *In negotiis diffiniendis non solùm est necessaria scientia, sed etiam potestas, vnde Christus dicturus Petro: Quodcunque ligaueris, &c. prius dedit ei claues regni cœlorum. In altera dedit ei scientiam discernendi inter lepram & lepram, in altera potestatem eiiciendi aliquos ab Ecclesia, vel recipiendi.* Et omnino videri potest hos authores istam sententiam mutuatos ex Diuo Hieronymo, qui in hunc locum scribens, & comparans sacerdotes nostros cum veteribus sic habet: Episcopus vel presbyter pro officio suo cū peccatorum audierit varietates, scit qui ligandus sit, quíve soluendus. Quibus verbis requiritur ad rectum vsum potestatis ligandi & soluendi scientia. Secundùm hunc autem modum intelligendum quod dicitur de clauibus regni cœlorum & illud: *Quodcunque ligaueris*, &c. ea quæ hic promissa sunt Petro, non illi solùm, sed omnibus etiam Apostolis, episcopis item & sacerdotibus competunt. Vnde Theophyl. Quamuis autem, inquit, soli Petro dictum sit, *Dabo tibi*, omnibus tamen & Apostolis concessæ sunt claues. Quando? quum dixit, *Quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur.* Etenim quum dixit, *Dabo*, futurum tempus signat, nempe post resurrectionem. Sic & Rabanus. Hæc autem ligandi atque soluendi potestas quamuis soli Petro data videatur à Domino, tamen & cæteris Apostolis datur, necnon etiam nunc in episcopis atque presbyteris omni Ecclesiæ. Sed ideo specialiter claues regni cœlorum & principatum iudiciariæ potestatis Petrus accepit, vt omnes per orbem credentes intelligant, quia quicunque ab vnitate fidei vel societatis illius quolibet modo semetipsos segregant, tales nec vinculis peccatorum absolui, nec ianuam possunt regni cœlestis ingredi. Hæc ille. Verùm quoniam sicut Petro singulariter dictum est, *Tibi dabo*, ita etiam ei singulariter aliquid promissum videtur quod reliquis non fuerit cōmune, sicut id etiam antiquissimi patres intellexerunt, ideo videtur quærendus alius huius loci intellectus & explicatio, vt illud etiam omittamus, quod per claues regni cœlorum non possit videri significatam tantùm esse potestatem cognoscendi de peccatis, eaque remittendi vel retinendi, eo quod pleraque alia etiam pertineant ad pastorale officiū, quod omnino hic Petro promissum omnes intelligunt. Nam, vt alios non cōmemoremus, in epist. Alexandrinæ synodi scripta à D. Athanasio, cæterisque Episcopis Ægyptiorum, dicitur inter cætera potestatem hic promissam, Petro & successoribus eius singulari esse priuilegio concessam. Itaque per claues regni

Theophyl. — Raban. — Gratian. — D. Hieron.

regni cœlorum Petro promissas rectiùs intellexerimus metaphoricè significatam plenariam ac supremam potestatem gubernandi Ecclesiam Christi. Cuius metaphoricæ locutionis ratio est, quòd suprema potestas domus, sicut & vrbis, penes eum est, cuius est suprema potestas clauium, hoc est cuius imperii est intromittere in ædes, vel vrbem, aut excludere ædibus vel vrbe quos vult. Et cui claues domus traduntur, ei totius familiæ ac domus cõmittitur administratio. Sic & principibus, cùm intra suas ciuitates recipiuntur, offeruntur ciuitatis claues à ciuibus, quo recognoscũt se agnoscere penes illum esse summam ciuitatis potestatem. Hinc cum Dominus Isaiæ vigesimosecundo polliceretur Eliacim filio Helchiæ, ministro regis Ezechiæ, summam in aula regis & ciuitate Hierusalem potestatem, dicebat per Isaiam: *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat: & claudet, & non erit qui aperiat.* Præmiserat enim illic loquens de hoc Eliacim ad Sobna, qui supremus aulæ regiæ moderator erat, & deiici ea potestate debebat: *Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo seruum meum Eliacim filium Helchiæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manus eius, & erit quasi pater habitantibus Hierusalem, & domui Iuda.* Post quæ verba cùm sequatur quod dictum est de claue domus Dauid, satis patet quid per promissam hanc ipsi Eliacim clauem significetur. Ad quem Isaiæ locum alludens Spiritus sanctus de Christo per Eliacim præfigurato dicit Apocal. 3. *Qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit: claudit & nemo aperit.* Proinde & in eo Apocalypsis loco rectè intellexerimus significari Christum habere plenariam potestatem in regno Dei patris sui. Sicut ergo ipsi Eliacim promittuntur claues domus Dauid, & Christus clauem Dauid & regni sui paterni dicitur habere, ita & Petro Dominus regni sui cœlestis claues promittens, supremam post se in eo regno potestatem accepturum illum significare voluit. Dixerat Petrus eum esse Christum, quo agnouit eum esse regem, & cùm subiecit: *filius Dei viui*, cœlestem regem ipsum esse agnouit. Et Dominus ipse tanquam rex promisit se suam Ecclesiam, in qua, scilicet, esset regnaturus, & pro rege recipiendus, super illum ædificaturum. Commodè ergo nunc etiam Petro regem illum & cœlestem regem prædicanti promittit se regni sui claues daturum, hoc est, supremam post se in suo regno, quod Petrus primus agnouit, authoritatem & potestatem. Secundùm hanc intelligendi rationem & scripturis, & communi loquendi modo, ac intentioni Christi conuenientem, non erit inquirendum quot sint, & quæ sint claues Petro promissæ, sed satis fuerit dicere hac locutione metaphorica, promissam Petro summam in Ecclesia authoritatem & potestatem. Ad hanc autem potestatem his verbis sic intellectis Petro promissam pleraque pertinent, & non tantùm vt secundùm alteram intelligentiam, remittere peccata & retinere, sed omnia, quæcunque sunt necessaria regno Christi, hoc est, Ecclesiæ ritè gubernandæ. Itaque sicut ad eum qui supremam post regem in aliqua ciuitate assecutus est potestatem, multa pertinent, nimirum recipere intra ciuitatem quos vult, & rursus ciuitate eiicere, qui legibus reipublicæ suæ viuere noluerint, proponere item populo leges sui regis, & secundùm eas leges etiam noua statuta condere pro exigentia temporis & personarum, ac magistratus ciuitatis ordinare qui secum ciuitatem gubernent, vt ad quam ritè moderandam solus vnus non sufficiat, & alia his similia: ita ad eum qui in regno Christi suprema post ipsum fungitur potestate, spectat in primis intra Ecclesiam recipere per baptismum, quotquot se promptos exhibent ad viuendum legimus Ecclesiæ, aut offeruntur Ecclesiæ per credentes. Secundò, ad eundem pertinet proponere & inculcare his qui intra Ecclesiam iam sunt recepti, leges Christi, ac secundùm eas pro varietate tẽporis & personarum statuere quæ ad fidem Christianæ reipublicæ sunt vtilia. Deinde eiusdem potestatis est eos qui legibus his reipublicæ Christianæ viuere noluerint, sed bonum pacis & iustitiæ perturbant, è Christi republica eiicere, ac communione sanctorum excludere, & rursum eosdem postquam ad cor redierint, peracta satisfactione ad cõmunionem admittere. Postremùm, eiusdem est publicos Ecclesiæ ministros instituere, diaconos, presbyteros, episcopos, & alios ordines necessarios Ecclesiæ ordinare, non pro suo libito, sed secundùm leges Domini sui, per quos, & cum quibus omnia faciat, quæ faciant ad salutem fidelium, & ad promouendum & stabiliendum regnum Christi. Hæc autẽ omnia ex parte quidem omnibus etiam episcopis, sicut & Apostolis, competunt: vnde & illi suo modo accepisse claues regni cœlorum dici possunt, sed plena perfecta &, suprema illorũ potestas penes Petrum & successores eius est, à quibus alii suam accipiunt quam habent potestatem: vnde singulariter Petro claues sunt promissæ, per quas plena & suprema hæc potestas est designata. Quòd si quæratur. Quando claues istæ iam Petro promissæ, Petro datæ sunt? Dicendum tunc datas, quando Ioan. vlt. Dominus post trinam interrogationem num ipsum diligeret præ cęteris Petrus, ter ei suas oues cõmendauit, dicẽs: *Pasce oues meas, aut agnos meos.* Cùm enim eum pastorem omnium ouium suarum constituit, claues vtique regni sui illi concredidit: nec aliud erat dicere, *pasce oues meas*, quàm si dixisset. Do tibi claues regni mei, hoc est, supremam potestatem administrandi regnum meum in terris. Ad pastorale enim officium, quod se ad omnes Christi oues extendit pertinet hæc potestas, & ea omnia quæ huic potestati suprà diximus conuenire. Et certè ita necesse fuit vt Christus abiturus ad patrem, vnum aliquem in terris designaret & constitueret, qui omnibus esset perfectus, sicut necesse est, vt rex aliquis profecturus in longinquam regionem, vni alicui relinquat regni gubernacula, penes quem sit summa potestas, si velit regnum suum à seditionibus esse liberum. Hic itaq; vide quæ sit Petri præeminentia & dignitas. Quæ enim Christus propria habuit, hęc Petro tanquam primo suo post se in tertis vicario communicauit: Petra ipse & Cepha per naturam: Fundamentum Ecclesiæ ipse propriè & per naturam, præter quod aliud nemo potest ponere. Clauem Dauid illius humeris pater cœlestis propriè imposuit. Sed hæc omnia etiam Simoni communia secum facit, petram illum appellans, supra quã fundanda sit Ecclesia, ac claues regni cœlorum ei promittens, & demùm committens. Ex his autem satis etiã intelligitur, cùm dicuntur claues regni cœlorum Petro promissæ, regnũ cœlorum accipi potiùs pro Ecclesia hic in terris militãte, quàm regno cœlorum, quod extra hunc mundum in cœlis est. In

Ecclesia

Per claues quid intelligendum.

Isa. 22.

Apoc. 3.

Ecclesia enim militante Petrus supremam accepit potestatem, non autem in Ecclesia in cœlis triumphante. Quamuis autem potestas Petri in terris futura esset, bene tamen non est dictum ei: Dabo tibi claues regni terrarum, sed regni cœlorum, vt intelligeret suam potestatem extendi tantùm ad spiritualia quæ pertinent ad regnum cœlorum, & non ad temporalia, nisi quatenus referuntur ad spiritualia.

ET QVODCVNQVE LIGAVERIS SVPER TERRAM, ERIT LIGATVM ET IN COELIS.] Quandoquidem Dominus his verbis videtur voluisse explicare, ad quid daturus esset B Petro claues regni cœlorum, consequentia sermonis videbatur exigere vt diceret, quicquid vel cuicunque aperueris vel clauseris, vt sic explicarentur propria officia clauium: verùm quo clarius esset quam potestatem per promissas claues significaret, transit ad aliam metaphoram, vtens verbis ligandi & soluendi, ac significãs potestatem per claues promissam se extendere ex parte sua principali, ad ligandum, & soluendũ homines eo vinculo, quo dicuntur ligati & soluti in cœlo. Proinde vt bene intelligatur quibus modis Petrus liget & soluat homines, videndum quæ sint vincula homines coram Deo obligantia, quæ ex scripturis quidem potissi- C mùm duo esse cognosci possunt, nimirum peccatũ & præceptum. Peccatum enim ligat, & vinctum facit hominem coram Deo, tum quia ipsum seruum diaboli factum non permittit Deo seruire, tũ quia astrictum eum reddit & obnoxium diuinæ cõdemnationi. Vnde passim in scripturis, maximè apud Isaiam cap. 42. 49. & 62. cùm significatur Christi munus, quod erat peccatores saluos facere, vincti soluendi fore prædicantur. Et Prouerb. 5. dicitur: *Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur*. Præcepta quoque vincula quædam sunt, quia per ea ad aliquid faciendum vel omittendum obligamur. Vnde Sapiens loquens de præceptis sapientiæ: *Iniice*, inquit, *pedem tuum in compedes illius, & in torques illius collum tuum. Subiice* D *humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris* (vel, vt habent Græca, ne sis inimicus) *vinculis illius*. Et postea eodem cap. nempe Eccles. 6. *Vincula eius alligatura salutis*, vel, vt Græca elegantius habent, κλῶσμα ὑακίνθινον, id est, filium hiacinthinum. Itaque ea ratione qua peccatum dicitur vinculum, tripliciter dicitur episcopus ligare & soluere. Primum enim ligat in peccato, dum alicuius peccata propter eius infidelitatem & impœnitentiam non remittit, sed diuino iudicio obstrictum facit aut diffinit. Sic à peccatorum vinculis, soluit, cum consideratione fidei & pœnitentiæ, eius peccata remittit, idque vel per baptismum, inter fideles recipiẽs E eum qui priùs fuit infidelis: vel per pœnitentiæ sacramentum, Ecclesiæ rursum reconcilians eum qui relapsus fuerat. Atque de hoc ligandi ac soluendi modo communiter potissimũ intelligitur hæc Domini sententia, quasi idem per hanc à Domino significetur, quod per illam Ioan. 20. dictam Apostolis omnibus. *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt*. Secundò ligãt sacerdotes ratione peccati, cùm satisfactionem pœnitentiæ cõfitentibus imponunt: soluunt verò, cùm de ea aliquid dimittunt, vel per eam purgatos ad sacramentorum communionem admittunt. Vnde Diuus Augustinus libr. de vera & falsa pœnitentia cap. 10. *Opus enim iustitiæ*, inquit, *exercent* (sacerdotes

Vincula coram Deo obligantia quæ.

Prou. 5.

Eccli. 6.

D. August.

A scilicet) *in peccatores, cum eos iusta pœna ligant: opus misericordiæ, cùm de ea aliquid relaxant, vel sacramentorum communioni conciliant*. Est & tertius ligandi & soluendi modus, cùm aliquis intra Ecclesiam existens admonitus vt resipiscat, & obedire renuens, iudicio Ecclesiæ præscinditur à sanctorum & sacramentorum consortio per excommunicationem, idemque post pœnitentiæ declarationem negatæ communioni admittitur, & Ecclesiæ reconciliatur. De quibus tribus ligandi & soluendi modis latiùs in 4 sentent. dist. 18. Ea autem ratione qua præceptum est vinculum, ligat Petrus aut Petri successor, cùm ad aliquid faciendũ lege data fideles astringit: sic item soluit, cùm ob causas rationabiles statuta quædam tollit, aut ab eorum obseruatione quosdam absoluit. Ad quem ligandi & soluendi modum pertinet etiam ille modus qui secundus ponitur à Magistro, sicut qui tertius ab eo ponitur, satis includitur in primo: ita vt sicut duplex tantũ est vinculum, scilicet peccatum & præceptum, sic satis fuerit duos modos ligandi & soluendi assignare. Alterum, quo ligare est diuino iudicio propter impœnitentiam obstringere, quod fit aut non recipiendo inter fideles eos qui indigni sunt, aut eiiciendo extra fideles eos qui sunt rebelles. Soluere verò à peccato est diuino iudicio ac condemnatione liberare, idque vel recipiendo eos qui infideles priùs fuerant per baptismum, vel prolapsos reconciliando per pęnitentiæ sacramentum. Alterum quo ligare est ad aliquid faciendum astringere, soluere verò, ab eodem liberare. Vterque autem hic ligandi & soluẽdi modus ex parte omnibus quidem episcopis & sacerdotibus competit: perfectè verò & plenè ei tãtùm conuenit apud quẽ est summa Ecclesiæ potestas per claues significata. Vnde singulariter Petro dictum est, ac singulariter ei cõpetit: *Quicquid ligaueris*, &c. Quibus verbis datur ei potestas quosuis obligandi vel soluendi siue vinculo peccati siue vinculo præcepti, vt statuere & præcipere omnibus possit quod sit ad fidem Christianę reipublicæ commodum & expediens. Est autem & alius ligandi ac soluendi modus, qui Petro eiusque successoribus aut propriè aut perfectè tantùm cõuenit, quique à plerisque etiam his Domini verbis comprehenditur, idque rectè: nempe vt soluere sit nodos emergentium difficultatum circa ea quæ sunt fidei diffiniendo dissoluere: & ligare, sit diffiniendo hæreses & errores arcere, ne quæ damnata sunt credantur: sed & hic modus satis etiam contineтur & includitur in secundo. Porrò quod hic generaliter dictum est Petro, *quodcunque ligaueris, erit ligatum, & quodcunque solueris, erit solutum*, sic est accipiendum, quomodo si à rege alicui iudici à se cõstituto diceretur, quemcumque obsolueris, absolutum habeo: & quemcunque condemnaueris, condemnatum habeo. Et quidquid statueris, statutum habeo, &c. Non enim tunc iudici huic potestatem dare intelligetur absoluendi vel condemnandi, & statuendi pro sua voluntate, sed secundùm iustitiæ æquitatem, secũdùm merita & subditorũ, & vtilitatem eorum. Ita & hic approbandum in cœlis iudicium Petri dicit, sed iustum fuerit, nec aliquem errorem contineat, & secundùm leges Christi pronũciatum sit. Cùm autem hic locus inter cætera Euangelii loca sit vel præcipuus quo Catholici probant & Petri inter Apostolos, & successorũ Petri in Ecclesia Romana primatum super omnes episcopos. Heretici huius temporis contra planum literæ sen-

Refellitur hæretici contra pri. matum.

Petri & successorū eius insurgentes.

sum insurgentes maximè in id student & laborant, quo ostendant primùm Petrum non habuisse inter cæteros Apostolos aliquem primatum aut præeminentiam, ac deinde etiam si Petrus aliquā præeminentiam habuerit, non tamen consequi eandem ad ipsius in Ecclesia. Romana successores hæreditario iure deriuari. Quorum argumenta, quædam, quæ magis videri possunt vrgere, operæ pretium fuerit in medium adducere atque dissoluere. Imprimis ergo ex eo quòd singulariter Petro dictum est: *Tibi claues regni dabo*, volunt non rectè colligi posse eius primatum. Primùm, quia quod hic singulariter dicitur Petro promissum, nusquam legitur ei singulariter datum, sed cōtra omnibus Apostolis communiter, vt cùm mox postea eisdem verbis dicitur omnibus Apostolis: *Quæcunque alligaueritis super terram*, &c. & cùm rursus post resurrectionem dicit omnibus: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur eis*, &c. Quibus verbis manifestè Dominus singulis Apostolis dat potestatem se extendentem ad omnes homines. Vnde Diuus Cyprianus libr. de Simplicitate. Prælatorum aduersus Nouatianum, his verbis dicit, Dominum Apostolis omnibus parem potestatem tribuisse, vt hoc fuerint Apostoli quod fuit Petrus pari consortio honoris & dignitatis præditi. Secūdò quia quæ hic Petro promissa sunt, non tam Petro quàm toti Ecclesiæ promissa sunt & data, cuius typum Petrus gessit, confitendo Iesum esse Christum filium Dei viui. Sic enim in variis locis docet D. Augustinus, Ecclesiam habere claues regni cœlorum, eam soluere & ligare, eam retinere & remittere peccata. Tractatu enim vltimo in Ioannem sic scribit, ostensurus cuius sit remittere peccata: Hoc (inquit) agit Ecclesia spe beata, in hac vita ærumnosa, cuius Ecclesiæ Petrus Apostolus propter Apostolatus primatum gerebat generalitate figurata personam. Quod enim ad ipsum pertinet, natura vnus homo erat, gratia vnus Christianus, abundantiore gratia vnus idemque primus Apostolus. Sed quando ei dictum est: *Tibi dabo claues regni cœlorum & quodcunque ligaueris super terram*, &c. vniuersam significabat Ecclesiam, quæ in hoc seculo diuersis tentationibus velut imbribus, fulminibus, tempestatibusque quatitur, & nō cadit, quoniam fundata est super petram: vnde & Petrus nomē accepit. Vnde & li. 1. de doctrina Christiana cap. 18. Has, inquit, claues dedit Ecclesiæ suæ, vt quæ solueret in terra, soluta essent in cœlo: & quæ ligaret in terra, ligata essent & in cœlo. Et aliis plerisque locis similia habet Augustinus. Præter Augustinum autem, etiam Origenem afferunt, qui in Matth. Homilia 1. asserit, quæ hic Petro dicta sunt, non vni Petro competere, sed pertinere ad omnes qui imitantur Christum veram petram. Huius enim Origenis inter cætera hæc sunt verba: *Verè ergo ad Petrum dictum est: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt ei, tamen omnibus Apostolis, & omnibus quibusque perfectis fidelibus dictum videtur, quoniam omnes sunt Petrus, & petræ, & in omnibus ædificata est Ecclesia Christi, & aduersus nullum eorum qui tales sunt portæ præualent inferorum. Tamen ex eo quod sequitur videamus: Putas, soli Petro dantur à Christo claues regni cœlorum, & nemo alius beatorum accipiet eas? Si autē commune est inter omnes quod dicitur: Dabo tibi claues regni cœlorum, quomodo non omnia quæ superius relata sunt ad Petrum omnium videantur esse communia?* & cætera.

Matt. 18.

Ioan. 20.

Origen.

Et inquiunt, vt maximè Petrus fundamentum Ecclesiæ dictus sit, ita vt quidam patrum hunc locum intelligunt, quid hoc ad pontifices Romanos? Et vt ita sit, quòd Petro soli promissæ sint & datæ claues regni cœlorum, quid hoc ad pontificem Romanum? Vbi Petri testamentum, in quo has ipsis claues legauit? Vbi scriptura, qua Christus eos in hac potestate Petri successores fecit? Et quò magis ostendant Romani pontificis authoritatem nō se extendere ad omnes, Diuum Gregorium, qui & ipse fuit Romanus Pontifex afferunt, qui oblatum sibi & Romanis pontificibus nomē vniuersalis episcopi, suscipere renuit, asserens temerarium esse si quisquam hoc nomē admitteret, vt videre est epistolarum libro 4. epistola 76. 80. & 82. & aliis eiusdem libri. His autem eorum argumentis paucis est respondendum. Itaque ad primùm eorum argumentum, quo volunt id quod hic singulariter videtur Petro promissum, non esse singulariter Petro datum, sed contrà omnibus Apostolis communiter, ex superius dictis patet responsio. Claues enim Petro singulariter promissæ, ei etiam singulariter datæ sunt, cùm præsentibus aliis Apostolis post resurrectionem ei singulariter dictum est: *Pasce oues meas*, inter quas oues Christi cùm etiam fuerint reliqui Apostoli, consequitur his verbis ei etiam Apostolorum curam esse commissam, ac eorundem pastorem esse cōstitutum, sicut eidem priùs etiam de Apostolis reliquis dixerat: *Et tu aliquando conuersus confirma fratres tuos*, quòd certè ad pastorale pertinet officium. Cùm autem Dominus post resurrectionem omnibus dixit: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Quorum remiseritis*, &c. quamuis possit dici, quemadmodum frequenter patres dicunt etiam omnibus Apostolis claues esse traditas, loquendo de clauibus, vt per eas accipitur communiter significari potestas remittendi & retinendi peccata: tamen sicut ibi clauium nulla sit mentio, ita non est necesse dicere claues hic Petro promissas omnibus esse traditas, imò secundùm eum sensum quo Petro hic promissæ sunt, non Apostolis ibi aut alibi claues traditæ, cum, vt dictum est per traditas claues suprema in regno cœlorum authoritas & potestas significata sit, quæ singulariter Petro promissa singulariter eidem est tradita, cùm dictum est ei: *pasce oues meas* Sic nulla item clauium mentio cùm posteà omnibus dicitur Apostolis: *Quæcunque alligaueritis*, &c. Et quanquam potestas ligandi & soluendi has iam verbis omnibus Apostolis videatur tradi à Domino, tamen quia eam priùs singulariter Petro promisit, imò tradidit, satis significauit eam singulariter illi competere. Iam & ipsa verborum diuersitas quibus Dominus vsus est Matth. 18. ad omnes loquens, & hoc loco Petro loquens, excellentiam aliquam Petri in potestate ligandi & soluendi designat, quemadmodū annotauit Origenes homil. 6. in Matthæum, sic scribens: Illa quæ superius soli Petro sunt dicta, videntur etiam istis omnibus dicta, qui ter peccantes arguerint, si auditi non fuerit, & alligauerint super terram, iudicantes peccatorem sicut ethnicum & publicanum. Sed quoniam oportebat aliquid maius habere, Petrum præ illis qui ter arguerant, ideo illi quidem sic dicit: *Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis: & quæcunque ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis.* Non ergo modica differentia

differentia est, quod Petro quidem datæ sunt claues non vnius cœli, sed multorum cœlorum, vt quæcunque ligauerit super terram, sint ligata non tantùm in vno cœlo, sed in omnibus cœlis: & quæ solueris super terram, sint soluta non solùm in vno cœlo, sed in omnibus cœlis. Ad eos autem qui multi sunt ligatores & solutores in terra sic dicit, vt soluant & alligent non in cœlis, sicut Petrus, sed in vno cœlo, quia non sunt in tanta perfectione sicut Petrus, vt alligent vel soluant in omnibus cœlis. Hæc ille. Quoniam autem Cypriani authoritate probant omnium Apostolorum potestatem & authoritatem fuisse parem & æqualem, ipsius Cypriani verba proferenda sunt, ac sententia eius in illis inquirenda. Haber ergo sic tractatu tertio: *Loquitur Dominus ad Petrum: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Tibi dabo claues regni cœlorum, &c. Et eidem post resurrectionem suam dicit: Pasce oues meas. Et quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, & dicat: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittuntur illi: si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua authoritate disposuit. Hoc erant vtique Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur, vt ecclesia vna monstretur.* Hæc ille, cuius sententia melius intelligetur, si adiunxerimus similem quandam Hieronymi sententiam quæ est lib. 1. contra Iouinianum hoc modo: Super Petrum fundatur Ecclesia, licet id ipsum in alio loco super omnes fiat Apostolos, & cuncti claues regni cœlorum accipiant, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur: tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio. Ex quibus satis patet quid authores hi senserint, nimirum omnibus Apostolis, eandem Apostolatus dignitatem & authoritatem traditam, cùm diceretur illis: Sicut misit me pater, &c. sed tamen postea inter Apostolos authoritate pares Petrum caput constitutum, quando ei dictum est: Pasce oues meas, qua Domini constitutione, Apostolorum authoritas ita est Petro subiecta, ac si eam ab ipso, non à Domino immediatè accepissent, sicut & eadem sua authoritate secundùm Petri præceptum, si opus fuisset, vti debuissent. Et vt meliùs intelligatur paritas authoritatis Apostolorum cum præeminentia Petri, cogitemus sic fuisse inter Apostolos, ac si pontifex summus, legatis aliquibus quos vocant à latere, omnem suam plenariam potestatem in omnes cuiuscunque regionis concedat, ex quibus pontifice defuncto vnus in pontificem deligatur, cæteris seruantibus plenariam illam quã acceperant potestatem. Tunc enim his cum pontifice in potestate paribus, pontifex nihil aliud præ illis habet, quàm quòd illorum est caput, idque necessarium: nimirum vt secundùm Hieronymum schismatis tollatur occasio, & origo omnis potestatis ab vno procedentis & pendentis monstretur. Ad id autem quod ex Augustino argumentantur, Ecclesiam in Petro claues accepisse, eamque remittere & retinere peccata, dicendum dupliciter intelligi posse Ecclesiam accepisse in Petro claues. Primò, quia claues non soli Petri personæ datæ sunt, sed ei sic sunt datæ, vt ab eo in perpetuum Ecclesia accipiat in illius successoribus, atque episcopis & sacerdotibus. Verùm non hac de causa Augustinus dicit Ecclesiam accepisse claues in Petro, Ecclesiæ figuram gerente, sed alia de causa, nimirum quia non tam ipsos sacerdotes per quorum ministerium fit remissio & retentio peccatorum, dicit retinere & remittere peccata, quàm totam Ecclesiam, & vniuersos ac singulos fideles iustos, qui efficiunt Ecclesiam. Hunc enim loquendi morem habet in multis locis Augustinus, vt hos dicat remittere peccata, eo quòd eorum precibus ac merito remittuntur peccata peccatoribus, quodque propter cõiunctionem, atque vnionem peccatoris per charitatem cum iustis charitatem habentibus, peccata remittuntur. Eosdem dicit ligare ac retinere peccata, eò quòd ob id alicuius peccata retineantur, quia à fidelibus veris ac Ecclesiæ viuis membris cordis prauitate disiunctus est. Vnde in loco adducto supra libr. 1. de doctrina Christiana, postquam dixisset Christum dedisse has claues Ecclesiæ, vt quæ solueret in terra, soluta essent in cœlo, &c. subiicit, scilicet vt quisquis in Ecclesia eius dimitti sibi peccata non crederet, non ei dimitterentur: quisquis autem crederet, seque ab his correctus auerteret, in eiusdem Ecclesiæ gremio constitutus, eadem fide atque correctione sanaretur. Ex tractatu 120. in Ioannem circa illum locum: Quorum remiseritis peccata, sic habet: Ecclesiæ charitas, quæ per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus nostris, participum suorum peccata dimittit, eorum autem qui non sunt eius participes, tenet. Hunc autem loquendi modum adinuenisse videtur Augustinus, propter argumenta Cypriani & Donatistarum, quibus concludebant eos, qui ab hæreticis sunt baptizati, rebaptizandos esse, eo quòd hæreticus non posset dare spiritum sanctum quem non haberet, nec remissionem proinde peccatorum. Itaque Augustinus quò ostenderet quomodo remissionem peccatorum accipere potuerit is qui ab hæretico est baptizatus, dicit Ecclesiam & iustos qui in ea sunt, esse eos qui remittũt peccata eorum qui sibi per fidem & charitatem vniuntur: nec propriè eos remittere qui sacramenta administrant, sed per eorum ministerium ipsam Ecclesiam, hoc est iustos fideles. Hanc esse sententiam Augustini, & hanc esse causam nouæ locutionis, quæ Augustino ferè est propria, satis patet ex libris de baptismo contra Donatistas. In quorum tertio, capite 18. sic habet, loquens de auaris quibusdam episcopis, raptoribus & fœneratoribus qui cùm intra Ecclesiam existentes, baptizabant tempore Cypriani, non tamen à Cypriano eorum baptismus irritus habebatur, vt rebaptizandos putaret qui ab illis erant baptizati. Remissam, inquit, peccatorum non dabant, quæ per orationes sanctorum, id est, per columbæ gemitum datur, quicunque baptizet, si ad eius panem pertinent quibus datur. Non enim raptoribus & fœneratoribus diceret Dominus: Si cui dimiseritis peccata, remittentur illi: si cui tenueritis, tenebuntur. Foris quidem nec ligari aliquid potest, nec solui, vbi non sit qui aut ligare aliquid possit aut soluere: sed soluitur qui cum columba fecerit pacem, & ligatur qui cum columba non habet pacem, siue apertè foris sit, siue intus esse videatur. Itaque Augustinus eos dicit soluere & ligare, non quorum ministerio, sed quorum merito peccator soluitur & ligatur, cùm communis aliorũ intellectus sit dicere eos soluere & li-

gare quibus ministerium sacramentorum est concreditum. Hunc singularem Augustini loquendi morem plerique etiam hodie non aduertentes, aut aduertere nolentes, docuerunt omnes Christianos habere potestatem absoluendi à peccatis, ac claues regni cœlorum non intelligendas esse, potestatem aliquam solis sacerdotibus conuenientem, sed charitatem omnibus iustis communem. Secundùm hunc loquendi modum, qui apud Augustinum frequenter recurrit, videntur accipienda quædam dicta ab Origene, vt cùm supra dixit omnibus perfectis competere quæ hic soli Petro dicta sunt. Nam & ipse ligare & soluere magis tribuit alicui ratione meriti, quàm ratione ministerii. Sic enim eadem homilia in sequentibus habet. *Quoniam autem qui episcopatus vendicant locum, vtuntur hoc textu, quemadmodum Petrus, & claues regni cœlorum acceptas habentes à Christo, docent eos qui ab eis ligati fuerint, in cœlo esse ligatos: & qui ab eis soluti fuerint, id est, remissionem acceperint, esse & in cœlo solutos: Dicendum est, quòd bene dicunt, si opera habent illa propter quæ dictum est illi Petro: Tu es Petrus, & tales sunt, vt super eis ædificetur Ecclesia Christi, si portæ inferorum non præualent eis. Alioquin ridiculum est vt dicamus eum qui vinculis peccatorum suorum ligatus est, & trahit peccata sua sicut funem longum, & tanquam iuge lorum vituli iniquitates suas, propter hoc solum quod episcopus dicitur, habere potestatem huiusmodi, vt soluti ab eo, sint soluti in cœlo: aut ligati in terris, sint ligati in cœlo. Sit ergo episcopus irreprehensibilis,* &c. Hæc ille, qui similia habet & homilia 6. in Matthæum, vbi post verba superius citata sic sequitur: Quanto ergo melior fuerit qui ligat, tanto qui alligatur: amplius quam in vno cœlo alligatur: & quanto melior fuerit qui soluit, tantò beatior erit qui soluitur, quoniam in omnibus solutus est cœlis. Itaque quoniam Augustinus, & Origenes in his locis non proprium sed accommodaticium loci huius de ligando & soluendo sensum sequuntur, ex illis iam dictis eorum sententiis nihil colligi potest contra genuinum loci huius intellectum superiùs explicatum, secundùm quem soluere & ligare ei tribuuntur cuius ministerio, non cuius merito peccata remittuntur vel retinentur. Certè Origenes apertè satis significat se allegoriam, qua ferè gaudet, secutum in loci huius tractatione, quandoquidem sicut dicit omnibus perfectis competere illud: *Tibi dabo claues regni cœlorum*, &c. ita & illud: *Tu es Petrus, & super hanc petram*, &c. cùm propriè tantùm in Simonem, quadret, *tu es Petrus*, nec possit id nisi allegoricè dici omnibus esse commune. Sed & Augustinus dicens his verbis Ecclesiæ datas claues in Petro, quia Petrus propter Apostolatus primatum figurá gerebat Ecclesiæ, primatum Petri manifestè confirmat, & significat Ecclesiæ, & omnibus fidelibus claues non nisi allegoricè conuenire, nimirum quia eius figuram Petrus gerebat. Sicut enim propriè Petri fides erat, quam ille confessus est, cùm dixit: *Tu es Christus*, & tamen in ea confessione Petrum dicit Augustinus figuram gessisse Ecclesiæ: ita propriè Petro conueniunt quæ à Christo dicta sunt, & tamen quia Petrus omnium fidelium figuram gessit quodammodo, etiam omnibus fidelibus illa quodammodo competunt. Porrò quòd scripturam requirunt, qua probetur concessum Petri inter Apostolos primatum, ad ipsius etiam in Ecclesia Romana successores pertinere, suo more faciunt, quo semper omnium quæ fidei sunt probationem ex solis scripturis petunt, cùm pleraque sint, quæ sola traditione sine scripturis ab Apostolis ad nos peruenerint, quæ non minoris apud nos ponderis esse debent & fidei, quàm ea quę ab Euangelistis sunt præscripta, quandoquidem eorum authoritatem traditio Ecclesiastica & consensus omnium commendat, sicut eadem traditio scripturarum nobis authoritatem statuit. Inter ea ergo quæ sunt traditionis Ecclesiasticæ, etiam istud est quòd Romanæ Ecclesiæ, in qua Petrus primus præsedit, quamque suo sanguine consecrauit, episcopis successio in ea potestate quæ Petro inter Apostolos singulariter est data. Quam Ecclesiasticam traditionem probat consensus omnium patrum ab initio nascentis Ecclesiæ ad nos vsque. Quorum vt aliquas saltem proferamus authoritates, ipse Clemens testatur sibi à Petro traditam eandem potestatem ligandi & soluendi, quam ipse à Christo acceperit. Scribens enim ad Iacobum fratrem Domini de Petri excessu, suæ etiam ordinationis his verbis meminit: Simon Petrus, vbi finem vitæ suæ adesse sensit, in corona fratrum positus, apprehensa manu mea: Hunc, inquit, episcopum vrbis constituo, &c. Ipsi trado à Domino mihi traditam potestatem ligandi & soluendi, vt de omnibus quæcunque decreuerit in terris, hoc decretum sit in cęlis. Clementis successor Anacletus in epistola omnibus Ecclesiis scripta sic habet circa finem: Si difficiliores ortę fuerint quæstiones, aut episcoporum aut malorum iudicia fuerint, ad sedem Apostolicam, si appellatum fuerit, referantur, quoniam hoc Apostoli statuerunt iussione saluatoris, vt maiores & difficiliores quæstiones, semper ad sedem referantur Apostolicam, super quam Christus vniuersam construxit Ecclesiam, dicente ipso ad beatum Petrum principem Apostolorum: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Diuus Athanasius cum vniuersis Ægyptiorum, Thebaidorum & Libyorum episcopis in sancta Alexandrina synodo congregatis, sic scribit ad Fœlicem pontificem Romanum: A patribus in Nicæna synodo est definitum consonanter, vt si quisquam episcoporum aut Metropolitanum, aut comprouinciales vel iudices suspectos habuerit, vestram sanctam Romanam interpellet sedem, cui ab ipso Domino potestas ligandi & soluendi speciali est priuilegio super alios concessa. Ipsa enim firmamentum à Deo fixum & immobile percepit, quoniam ipsam formam vniuersorum titulorum lucidissimã Dominus Iesus Christus vestram Aopstolicam constituit sedem. Ipsa est enim vertex sacer, in quo omnes vertuntur, sustentantur, reuelantur, & sicut in Christo Christiani, & in petra, id est, Christo, Petrus renouantur Ecclesiæ. Tu es (sicut diuinum testatur eloquium) Petrus, & super fundamentũ tuum Ecclesiæ columnæ, id est, episcopi, qui Ecclesiam sustinere, & propriis húmeris portare debent, tibi sunt confirmatæ, tibíque claues regni cœlorum cõmisit, atque ligare & soluere potestatiuè quæ in terra, quæ in cœlis sunt promulgauit. Tu prophanarum hęresum & imperitorum, & omnium infestantium depositor, vt princeps & doctor, caputq; omnium orthodoxæ doctrinæ immaculatæ fidei existis. Hæc ibi. Alia testimonia citare superuacaneũ fuerit, cùm certa sit omnium hac de re concors sententia, eaque ex prædictis satis cognosci possit. Quod

Quod afferunt ex Gregorio, non solùm non infirmat, sed etiam confirmat catholicam sententiam. Gregorius enim nomen vniuersalis episcopi etiam oblatum recipere & admittere noluit, nō quòd putaret illud sibi ac Romanis pontificibus non competere. Dicit enim illud Romanis pontificibus oblatum à cōcilio Chalcedonensi, quod vnum ex illis quatuor fuit quibus Gregorius indicat tantum deferendum, quantum quatuor Euangeliis. Non ergo à tali concilio oblatum putauit non competere Romanis pontificibus. Sic enim concilium illud errasse putasset, idque in negotio fidem concernente. Sed à tali nomine cum prædecessoribus suis abstinuit, tum humilitatis causa, tum ne videretur Romanus Pontifex, solus esse episcopus in Ecclesia Christi. Ideoque arguit Ioannem episcopum Constantinopolitanum superbiæ & temeritatis, quod nomen illud sibi vendicasset, à quo oblato pontifices Romani cùm eo vti possent ob rationabiles causas abstinuerunt. Vnde de Petro sic loquitur in epist. 76. li. 4. ad Mauricium Augustū: Ecce, inquit, claues regni cœlorum accepit, potestas ei ligandi & soluendi tribuitur: cura ei totius Ecclesiæ & principatus committitur, & tamen vniuersalis Apostolus non vocatur, & vir sanctissimus consacerdos meus Ioannes vocari vniuersalis episcopus conatur. Et epist. 82. ad ipsum Ioannem, Num quidnam, inquit, sicut vestra sanctitas nouit per venerandum Chalcedonense cōcilium huius Apostolicæ sedis antistites, cui Dei disponente deseruio, vniuersales oblatò honore vocati sunt? Sed tamen nullus vnquam tali vocabulo appellari voluit, nullus sibi hoc temerarium nomen arripuit, ne si sibi in principatus gradu gloriam singularitatis arriperet, hanc omnibus fratribus denegasse videretur. Hæc ille. Ex quibus intelligere licet quare Romanus pontifex, etsi vniuersæ Ecclesiæ Christi curam concreditam habeat, nō se tamē appellaret vniuersalem episcopum sicut nec Petrus se vocabat vniuersalem Apostolum, cùm tamen ei vniuersæ Ecclesiæ cura commissa esset. Et hæc quidem præsenti loco sufficere puto pro responsione ad argumenta aduersariorum.

D. Greg.

c AT ILLE a TVNC f PRÆCEPIT a DISCIPVLIS SVIS, h ET b COMMINATVS EST E IS, &c.] Post commendatam & approbatam Petri confessionem, Dominus & prohibet suis ne cui dicant se esse Christum, nec prohibet simpliciter, sed, vt habet Marcus & Lucas, cum interminatione, & passionem suam ac resurrectionem prædicit, significans & quare in suis cognitionem sui iam augere & roborare voluerit (nimirum quia appropinquabat tempus passionis, ad quod eos voluit præparare. confirmando illos fide in se) & quare ac quamdiu tacendum illos esset, nec prædicandum quod ipse esset Christus, nempe quia nondum esset tempus suæ glorificationis, nec cōuenire ante resurrectionis gloriam & crucis ignominiam illud de se passim prædicari: tūc autem commodum tempus fore prædicationis illius, cum à mortuis resurrexisset. Hac enim de causa & vsque ad illud tempus Dominum prohibuisse ne cui dicerent quòd ipse esset Christus, Lucas manifestè satis significat, sic scribens. *At ille increpans eos præcepit ne cui dicerent hoc, dicens: Qui oportet filium hominis multa pati & reprobari*, &c. Sicut ergo ante passionem suam, imò ante passionis suæ prædictionem conueniebat Dominum in suis veram in se fidem confirmare: ita ante passionem non conueniebat Christum passim prædicari vulgo, idque primùm ob id quia sicut dictum est, tunc nondum erat tempus suæ glorificationis. Oportebat enim Christum pati, & ita intrare in gloriam suam. Secundò, quia maius & incurabilius fuisset multorum scandalum in cruce Christi, si ante crucem ab Apostolis passim fuisset prædicatus esse Christus. Tertiò, quia huiusmodi prædicatione magis fuissent accensi Scribæ & Pharisæi ad persequendum Christū quos sciebat populi fama, & miraculorum magnitudine satis ad necessariam mortem sibi inferendam accendendos. Postremùm, sicut Apostoli ante passionem & resurrectionem nō potuerunt intelligere mysterium aduentus Messiæ, & regni eius modū communem Iudæorum opinionem excedentem: ita nec docere alios potuerunt, quomodo esset Christus, ac proinde conueniebat eos penitus silere, quis ipse esset. Hic autem obseruandum quàm sancta ac plena prudentia sit dispensatio Dei, qua veritatis perfectam cognitionem ordine quodam mundo voluit innotescere. Quanquam enim Christum agnoscere, sit vita æterna, & Deus tam esset cupidus salutis hominum vt pro eis filium suum miserit in mundum crucifigendum, tamen ante tempus Christum suum prædicari, & agnosci noluit. Quod electis haud quaquā fraudi fuit, qui nihilominus per Spiritum sanctum, quanta satis eis esset ad salutem Christi cognitione non fuerunt destituti. Porrò quæritur hic à D. Hieronymo, & item ab Origene, quomodo Christus iā suis prohibeat, ne se dicāt esse Christum, cum priùs quando eos misit ad prædicandum, præceperit eis prædicari aduentum suum & addiderit, vt scribitur Matth. 10. *Ante reges, & præsides stabitis propter me, Et omnis qui me confessus fuerit coram hominibus*, &c. quæ indicant eum tunc cùm illos mitteret, requisiisse confessionem nominis sui. Ad quam quæstionem Origenes variis modis responderi posse disputando ostendens, eo magis inclinatur, quod re vera magis est amplectendum, nimirum vt dicatur Apostolos in prima sua missione non prædicasse apertè Iesum esse Christum, sed pœnitentiam agendam, & appropinquasse regnum Dei: & si quid de Iesu prædicauerint, nihil aliud de eo prædicasse, quàm quòd vir esset admirabilis, potens in opere & sermone. Ea verò quæ apud Matth. cùm mittuntur Apostoli, dicuntur de confessione nominis Christi, pertinere ad tempus futurum post resurrectionem, quemadmodum etiam supra ostensum est. Diuus Hieronymus autem respondet in hunc modum: *Mihi*, inquit, *videtur aliud esse Christum prædicare, aliud Iesum Christum: Christus commune dignitatis est nomen, Iesus proprium vocabulum saluatoris.* Ex quibus Hieronymi verbis satis patet eum legisse nobiscum, quia ipse esset Iesus Christus, cum tamē Iesus in Græcis plerisque & antiquis Latinis absit, & sensui videatur obesse. Nam quare diceretur vetasse ne dicerent quòd ipse esset Iesus, cùm eum sic vocari omnes satis cognouissent? Itaque si legatur, *Iesus*, vel debet oratio sic ordinari, ne dicerent quòd ipse Iesus esset Christus, quanquam tunc fatendum sit duram esse Euangelistæ locutionem, Vel nomen, *Iesus*, hic positum erit non tam pro proprio hominis nomine, quàm vt saluatorem significet, vt sensus sit ipsum vetuisse ne se dicerent esse saluatorem Messiam.

D. Hieron.
Orig.

a EXINDE e COEPIT a IESVS OSTENDERE DISCIPVLIS SVIS ET b DOCERE, &c.] Dum dicit Euangelista: *Exinde cœpit*

pit ostendere, significat satis & causam quare priùs Dominus voluerit suis confirmare cognitionem sui, & causam quare noluerit aliis se manifestari. Porrò Origenes philosophatur in verbo δείκνυειν, id est, ostendere. Annotauit enim non est dictum, cœpit dicere vel docere, sed, *ostendere*, hoc est, secundùm eum, clarè & manifestè aperire: quoniam sicut, inquit, corporalia ostendi dicuntur, sic ostendi dicuntur à Christo ea quæ loquebatur. Verùm cùm Marcus, pro ostendere habeat *docere*, non est locus huic annotationi, sed *ostendere* simpliciter positum est pro indicare, quemadmodum vertit quidam, Quod autem dicit Dominus: *Oportet filium hominis multa pati*. &c. sic accipiendum. Oportet secundùm præfinitionem patris, & scripturarum prædictionem, propter salutem hominum. Notādum autem tria hominum genera nominari à quibus passurus erat: nempe seniores, per quos intelliguntur hi qui sua authoritate rempublicam Iudæorum gubernabant. Non enim hoc nomine hic tam significatur ætas quàm authoritas, sicut & apud nos nomine presbyteri, quod hoc loco Græca habent: *Principes sacerdotum*, de quibus priùs dictum est circa caput Concordiæ 9. & scribas, sub quibus etiam comprehenduntur Pharisæi, sicut aliàs frequenter. Præter causam autem propriam huic loco, ob quam iam suam passionem suis prædixit, nimirum vt significaret causam prædictæ prohibitionis, alia est communis ratio, ob quam, & nunc frequenter posteà suam passionem illis prædixit, nempe vt minus tempore passionis scandalisarentur, vt quam non potuerint dicere fuisse inopinatam, nec existimare quòd eam propter naturæ imbecillitatem passus fuerit. Quomodo enim id de eo existimare meritò possent, qui prænouit, & prædicit, & festinat potiùs vt patiatur? Est & alia causa propria prædictioni in hoc loco factæ, nimirum vt quemadmodum patet ex sequentibus, suo exemplo ad tollerantiam malorum suos inuitaret & præpararet. Suam autem passionem, & mortem iam tantùm generaliter prædicit, necdum passionum suarum species aut mortis genus explicans, quemadmodum posteà facit sed tantùm in genere dicens, *Oportet filium hominis multa pati, & reprobari, & occidi*, gradatim eis passionem suam & mortem semper perfectius ingerens, & etiam hac in re ordinem illum naturalem obseruans, quo à generalibus ad specialia deuenitur, ac dispensationem patris secutus, quo perfectam veritatis cognitionem ordine quodam mūdo reuelat. Dicit autem tria ad passionem suam pertinentia, nempe, *multa pati, & reprobari, & occidi*, quia passio eius ante mortem consistebat in duobus nempe in pœna malorum, quæ illi inferebantur, & ignominia multiplici per reprobationem significata. Porrò Marcus dicit: *Palàm verbum loquebatur*, tum quia antè idem dixerat, sed rectè, vt cùm Ioannis 2. dixit: *Soluite templum hoc*, &c. Et Ioannis sexto, *Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita*. Et Ioannis tertio, *Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto*, &c. tum vt indicet quare Petrus iam accepit occasionem reprehendēdi Dominum, quam priùs non accepit ex eius verbis.

e ET APPREHENDENS EVM PETRVS COEPIT INCREPARE EVM *a* DICENS, &c.] Audiens Petrus, Dominum dicentem se reprobandum & occidendum: idque sua confessione quam approbauerat Dominus, indignum esse iudicans, pro solito suo in Dominū amore vehementi, (etsi adhuc imprudenti,) apprehendens vel assumēs (nam Græcis eadem est dictio in vtroque Euangelista προσλαβόμενος, hoc est, apprehensum eum ad se, quod facere solent qui familiarius aliquid sunt dicturi) *cœpit illum increpare*, non ex indignatione, sed amantis affectu, ita vt illud *increpare*, non sit aliud quàm reprehēdere, quomodo amicus amico quippiam ingratum narranti dicere solet apud nos Ne dicas. Huiusmodi enim increpationem alienam ab indignatione & amaritudine significant Petri verba. Sicut autem in superiori Petri responsione ardor fidei elucescit, ita in hoc ipsius facto ardor amoris in Dominum declaratus est, sed quo imprudenter iam & sine discretione Dominum amabāt. Cogitare enim debuissent eum quem cōfessus erat esse Dei filium, nihil increpatione dignum aut agere aut dicere posse expēdere item quod dixisset Dominus oportere sic fieri, ac ideo visum esse patri. Verum quò minus hæc perpenderet, amoris nōdum perfecti, sed adhuc nimis humani vehementia fecit. *Absit*, inquit, *à te Domine*. Pro quo significantius, vt etiam notauit Hieronymus, Græcè est, ἵλεως σοὶ κύριε, hoc est, propitius tibi Domine. In qua oratione Diuus Hieronymus subaudit, sis vel esto, quomodo & Augustinus aliquot locis legit. Alii malunt subintelligendum esse, sit tibi Deus. Et quidem rectè. Nā verisimile est Petrum Hebraicè vel Syriacè loquentem, vsum hic illa deprecādi aliquid aut detestanti forma, quæ frequens in Bibliis Hebraicis recurrit, nempe חלילהלך Chalilahlach, quæ ponitur 1. Regum 24. 2. Reg. 23. 3. Regum. 21. Quibus locis nos legimus: *Propitius sit mihi Dominus*, & in vno horum locorum nempe 2. Reg. 23 etiam Septuaginta habent sicut hic habetur: ἵλεως μοι κύριε: at 3. Reg. 21. Septuaginta, habēt, μή μοι γένοιτο παρὰ θεοῦ, id est, ne mihi fiat à Deo, hoc est, vt phrasim Hebraicam quidam pulchrè vertunt, absit à me per Deum, vel auertat à me Deus. Eadem phrasis est Genes. 18. in verbis Abrahæ ad Deum, vbi eam noster interpres vertit per Absit. *Absit*, inquit, *à te vt facias hanc rem*. Similiter Genes. 44. loquitur Ioseph, *Absit à me vt sic agam*. Itaque bene hic vertit interpres, *Absit à te Domine*, melius quàm si vertisset propitius tibi esto. aut etiā propitius tibi sit Deus, quamquam hoc secūdùm cùm nostra lectione coincidat. Hebraica enim phrasis ad verbum, significat, prohibitio sit mihi vel tibi, hoc est: vt Latini dicere solent, Dii prohibeant, aut Dii meliora. Vnde huius phrasis significatio sequentibus verbis apertius explicatur, cùm subditur: *Non enim tibi hoc*. Vbi *tibi*, cum emphasi est legendum.

e QVI CONVERSVS, *b* ET VIDENS DISCIPVLOS SVOS, COMMINATVS, [&c.] *Conuersus* dicitur Dominus, quia faciem suam conuertit ad Petrum sibi collateralem, aut se sequentem, indignationem hac conuersione ostendens. Aut etiam quia faciem suam conuertit ad omnes discipulos, quia Marcus dicit, *& videns discipulos suos*. Quoniam autem omnibus discipulis audientibus Petrum Dominus reprehendit, coniectura est Petrum non omnino abduxisse Dominum extra discipulos, vt nullo audiente eum reprehenderet, sed apprehensa tantùm eius manu aut vestimento secretius illi locutum, quamuis sic vt quidam Apostoli etiam id audire possent. Vnde illud, προσλαβόμενος, fortè non rectè sic vertitur, cùm abduxisset eum. Porrò pro *commi-*

natum, rectiùs interpres vertisset, increpauit. Est enim idem verbum quod mox vertit, increpare. Cuius verbi, nempe ἐπιτιμᾶν, varius est vsus in Euangeliis. Nunc enim significat cum interminatione vel indignatione aliquid præcipere aut prohibere alicui, vt cùm dicitur increpasse dæmones, ventum & mare. Aliquando est simpliciter reprehendere, vt cùm supra Petrus dicitur increpasse Dominum. Interdum est id quod propriè est increpare & corripere, vt hoc loco. Noster autē interpres vertit nunc per increpare, nunc per cōminari, nunc per præcipere vel imperare. Omnibus autem discipulis audientibus Petrum redarguit, quoniam & illi simile quid vel patiebātur, vel pati poterant quale Petrus. Seuerè autem adeo Petrum redarguit, etsi pio affectu erga Dominum commotum, vt doceret in his quæ Dei sunt, nullum esse locum humanæ rationi aut affectui, & quanto zelo commoueri nos oporteat in eos qui affectu quouis humano nos ab his quæ Dei sunt auocare conantur.

VADE, INQVIT, POST ME SATANA, &c.] Quæ Christi verba sic distinguit Diuus Hilarius, post illa verba Petro dicta, *Vade post me*: quibus eum Dominus hortetur vt exemplum suæ passionis sequatur: deinde quæ sequuntur dicta sint in dæmonem, per quem opinio hæc Petro suggerebatur: *Satana scandalum mihi es. Non enim*, inquit, *conuenit existimare Petro satanæ nomen & offensionem scandali deputari, post indulta illa beatitudinis & potestatis tanta præconia.* Verùm hanc distinctionem & intelligentiam refellit Hieronymus, quòd hic error, inquit, Apostolicus non possit videri incentiuum diaboli, cùm profectus sit à pietatis affectu. Nec inconueniens est Petrum dicere vocatum satanam. Satanas enim dictus est, vel quia diaboli ea in parte imitator, quòd Christi mortem, sicut ille, impedire vellet: vel simpliciter quia aduersarius voluntati diuinæ & Christi. Non enim satanas nomen est proprium dæmoni, sed generaliter significat idem quod Latinis aduersarius. Itaque conuenienter Petrum, satanam vocat, quòd aduersarium se illi præberet, cùm ipse se putaret illi amicum exhibere. Porrò Origenes, & post eum Diuus Hieronymus, differentiam faciunt inter hoc dictum Petro, & illud quod suprà dæmoni Dominum tentanti dictum est, quod hic Dominus dixerit Petro: ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Vade post me satana: quod perinde sit, atque sequere me, non præi tuis consiliis. Suprà autem diabolo tentatori tantum ὕπαγε σατανᾶ, id est, discede, facesse satana. Sed parum firma hæc est annotatio. Siquidem & in Luca & id Matthæo, item in plerisque Græcorum libris legitur dictum dæmoni ὕπαγε ὀπίσω μου. Vnde simpliciter è se repellentis oratio habenda est, qua non indignè etiam Petrus repulsus fuit, cùm re vera satanam ageret, reuocando à iussis Dei. De hoc loquendi modo vide in capit. Concordiæ 15, Quod autem sequitur: *Scandalum es mihi*, vel, vt habent Græca scandalum meum es: idem est quod, obstaculum mihi es, & impedimentum mihi præbes ne patris iussa perficiam. *Scandalum* enim Græca dictio, impedimentum vitæ & offendiculum significat. Intelligendum tamen est quod dicit Dominus, Petrum sibi esse scandalum, quantum scilicet erat in ipso Petro. Nam Dominus scandalum pati non potuit quod non patiuntur nisi vel imperfecti & paruulis similes, vel peruersi & maligni. Nisi intelligatur Petrum fuisse scandalum Christo secundùm carnem, quæ Petri suggestione cœperit horrere mortem, sicut imminente passione. Vnde bene subiungit de abnegando semetipsum, vt quemadmodum ipse non sequebatur carnis voluntatem, sed patris, ita & nos faciamus. Cùm autem his verbis, *Scandalum es mihi*, Dominus reddiderit causam quare eum dixerit satanam, & quare eum à se reiecerit: addit etiam causam erroneæ huius opinionis in Petro, *Quia*, inquit, *non sapis*, hac scilicet in parte, *ea quæ sunt Dei, sed ea quæ sunt hominum*, hoc est, quæ sunt humana, nempe fugere passiones & ignominias, vitare mortem, & similia. Vbi notandum, Dominum non dixisse, sed ea quæ sunt dæmonis: vt intelligamus Perum illud suggessisse non ex afflatu dæmoniaco, sed ex humano affectu: & rursum intelligamus, non tantùm diabolica sapere, sed etiam humana & carnalia, frequenter esse aduersari Deo, & satanam agere. *Prudentia enim carnis mors est, inimica est Deo. Legi enim Dei non est subiecta.* Conferenda autem nunc hæc verba Domini ad Petrum, cum his quæ mox priùs ad eum sunt dicta. Ibi enim quia non humana, sed diuina, non quæ caro & sanguis, sed quæ pater reuelauit, loquebatur, beatus pronunciatur, Petrus mutato nomine vocatur, ac fundamentum Ecclesiæ fore dicitur: hic verò, quia non iam sapit diuina, sed humana, reiicitur, satanas vocatur, ac scandalum esse dicitur. Vnde intelligimus quanta sit differentia hominis sibi relicti, & eiusdem diuina gratia adiuti: deinde quàm non sufficiat Dei gratiam aliqua in re percepisse, si non eadem perseueret assistere. Itaque quo Petrus sibiipsi innotesceret, nec se ob pronuntiatam beatitudinem efferret, & nos quæ dicta sunt in eo disceremus, bene dispensatione & permissione diuina factum est, vt post insignem illam commendctionem, in hanc prolapsus infirmitatem, talem à Domino audiret increpationem.

b ET A TVNC IESVS *b* CONVOCATA TVRBA CVM DISCIPVLIS SVIS DICEBAT, &c.] Quoniam Petrus carnali affectu Dominum à morte reuocare conabatur, non satis habuit Dominus hunc eius affectum redarguere, sed insuper docere cœpit quam necesse esset nō sibi solùm, sed suo exemplo omnibus ponere huiusmodi affectus, & mala quæ Deus immiserit aut permiserit prompto suscipere animo. Ideoque omni turba conuocata, ad omnes hæc dicit quoniam ad omnes pertinebant, qui salutem quærebant æternam. *Si quis*, inquit, *vult post me venire*, id est, me sequi, & meus esse discipulus: quasi dicat: Multi sunt qui pedibus me magis sequuntur quam imitatione, & alii alia de causa me sequuntur: sed quisquis volet esse verus sectator meus, huic necesse est ante omnia abneget seipsum, &c. Dicit autem, *si quis vult.* nimirum in libertate nostra nobis relinquens vtrum amplecti maluerimus. Dicit in genere, *si quis*, hoc est, quisquis vult, &c. vt intelligamus ad omnes istud pertinere, nec quenquam nisi hac rationes posse esse illius sectatorum. Quòd si autem illud quod supra dictum est Petro. *Vade post me*, sic est accipiendū, quomodo intelligit Origenes, iam hic cùm dicit Dominus: *Si quis vult post me venire*, intelligetur ipsum explicare quid sit illud quod supra dixit: *Vade post me*, verùm illò non videtur Dominus respexisse. Porrò duo requirit ab eo qui sequi se volet. Primū, vt abneget semetipsum. Est autem

tem abnegare ſeipſum, valedicere propriis affectibus & deſideriis, ac apud ſe ſtatuere nolle deinceps illa ſequi quæ amor proprius ſuggerit, ſed ea quæ diuinę ſunt voluntatis, qualiacunque ſunt illa & quantumcunque ſunt carni & noſtræ humanæ voluntati inimica. Quæ ſanè abnegatio, res eſt carni difficillima. Caro enim deſiderat huius mūdi honores & voluptates, longam & ab omni incōmodo liberam vitam in hoc mundo. Hæc ergo abnegatio exigit, vt ne, in his humanis deſideriis carni acquieſcere ſtatuamus. Rurſum amor ſui ipſius etiam, in bonis quæ quis facit operibus, ſe frequenter magis ſpectat, ac ſuum bonum quærit, potiùs quàm vt Dei voluntatem adimpleat. Et abnegatio ſui ipſius requirit, vt in omnibus Deum potiùs quàm nos ſpectemus, nec tam quid nobis bonum, quàm quid illi gratum ſit conſideremus. Hoc tamen loco abnegationem ſui Dominus maximè requirit, ad hoc vt valedicamus affectibus illis, quibus longam in hoc mūdo vitam optamus, & mala ac incommoda carnis effugere ſtudemus. Itaque requirit vt nō tantùm abnegemus diabolum, & mundum, aut parentes & filios aut vxores, ſed, quod eſt omnium difficillimū etiam noſipſos, qualem abnegationem alibi vocat odire animam propriam. Vnde Lucæ 14. dicit: *Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum, & matrē & vxorem, & filios, & fratres, & ſorores, adhuc autem & animam ſuam, non poteſt eſſe meus diſcipulus.* Cùm autem quis ſeipſum abnegauerit, neceſſe eſt ſecundò, *vt tollat crucem ſuam*, hoc eſt, vt mala quæuis quæ propter Deum illi ab impiis inferuntur, aut quæque incommoda, quæ in hac vita ei Deo permittente obueniunt, prompto & lubenti animo ſuſcipiat & toleret. Etſi enim nemo ſit qui crucem à Deo impoſitam non cogatur ferre, tollunt tamen tantùm ii, qui cum alacritate aut ſaltem lubentes iis quæ ipſe immiſerit veluti humeros ſupponunt. Lucas addit, *quotidie*, quo ſignificatur, nunquam non perferendum aliquid ei qui piè vult viuere in Chriſto, ac ei perſeuerantia vſque in finem opus eſſe. Cæterùm quāquam horum duorum, quæ Dominus exigit à diſcipulo futuro, hic ſenſus eſſe videatur à Domino intentus, qui iam eſt explicatus, non eſt tamen prætereundus intellectus Diui Gregorii, qui duo hæc paulò aliter explicat, nimirum eo ſenſu, qui ſuo, & noſtro ſeculo maximè conuenit. Itaque illum intelligit abnegare ſeipſum, qui deſinit eſſe quod erat, & incipit eſſe quod non erat, id vitans quod erat per vetuſtatem peccati, & ad id nitens ad quod per nouitatem vitæ vocamur: Tollere autem crucem ſuam, affligere corpus per abſtinentiam, & crucifigere carnem cum vitiis & concupiſcentiis, aut etiam per compaſſionē animi affligere ſeipſum. Quem ſenſum etiam D. Hieronymus hic ſecutus eſt ſic ſcribens: Qui deponit veterē hominem cum operibus ſuis, denegat ſemetipſum, dicens: Viuo autem non ego, viuit verò in me Chriſtus tollitque crucem ſuam, & mundo crucifigitur.

D. Hieron.

Quod autem ſequitur in verbis Domini, *& ſequatur me*, dupliciter accipitur. Quidam enim illud accipiunt, vt ſit diuerſum à duobus præcedentibus, vt ſignificetur non eſſe ſatis abnegare ſeipſum & tollere crucem ſuam, niſi quis etiam ſequatur Chriſtum, hoc eſt, in illis ſpectet Dei non ſuam gloriam, aut præter mala quæ patitur, etiam incedat per veſtigia conuerſationis Chriſti. Alii, & rectiùs quidē, accipiunt eam partem appoſitam, non vt diuerſam à præcedentibus, ſed vt ſignificetur eum qui volet venire poſt Chriſtum, ſequi poſſe, & debere per illa duo quæ dicta ſunt. Fieri enim non poteſt vt qui ſeipſum verè abnegauit, & tollit crucē ſuam, non ſequatur Chriſtum. Et alioqui abſurdū eſt dicere tria hæc requiri ab eo qui vult venire poſt Chriſtum, nempe abnegare ſe, tollere crucem, & ſequi Chriſtum, cùm venire poſt Chriſtum, ſit ſequi Chriſtū. Itaque perinde eſſet ac ſi diceretur: Qui vult me ſequi, ſequatur me. Itaque Hieron. intelligit illud, *& ſequatur me*, non eſſe diuerſum à præcedenti, ſic ſcribens poſt ſupradicta verba ipſius: *Cui autem mundus crucifixus eſt, ſequitur Dominum crucifixum.* Vide autem etiam quæ circa illud Matth. 10. cap. Concordiæ 55. ſunt annotata: *Qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus*: quare ſcilicet crucis fiat mentio.

Daniel.

Pſal. 48

l QVI ENIM VOLVERIT ANIMAM SVAM SALVAM FACERE, PERDET EAM, &c.] Dixit quæ ſint facienda ei qui ſe ſequi volet: addit nunc & cauſam ob quam illa ſint meritò facienda, nimirum ob fructum qui ſequitur eum qui ſuam tollit crucem, & damnum quod ſequitur eum qui crucem tollere recuſat, atque ſic iam neceſſarium eſſe ad ſalutem oſtendit, quod priùs in voluntate omnium poſuit, dicens: *ſi quis vult poſt me venire.* Porrò quæ dicenda ſunt circa has duas ſententias quas Dominus frequenter repetit, vide circa dictum Matthæi locum, vbi dicitur: *Qui inuenit animam ſuam, perdet eam: & qui perdiderit animam ſuam propter me, inueniet eam.* Cæterùm quod ſequitur, *Quid enim prodeſt homini ſi vniuerſum mundum lucretur*, &c. non ſatis apparet quomodo hæreat cum præcedentibus propter coniunctionem, *enim.* Nam dicendum videbatur: Quid autem, vt iam ſubſumendo oſtenderetur quantum damnum ſit compendio vitæ temporalis, verè perdere animam. Sed quemadmodum vt illud: *Qui enim voluerit animam ſuam ſaluam facere*, &c. Bene hæreat cum præcedenti ſententia, aliquid huiuſmodi eſt ſubintelligendum quod illis ſententiis probetur: Et meritò quidem me quiſque ſequi debet abnegando ſeipſum, & tollendo crucem ſuam: Sic & hic ante hanc ſententiam aliquid ſubaudiendum videtur in hunc vel ſimilem modum: Itaque ne quis verè perdat animam ſuam, ſed eam verè ſaluam faciat, præſtat eam in hoc mundo nolle ſaluam facere, ſed potiùs perdere eam propter me. Expreſſa enim illa concluſione, ad quam indicandam & probandam duæ illæ ſententiæ allatæ fuerant, iam aptè ſequitur etiam ratio ſecunda, qua oſtēditur & quàm inutile ſit lucrum vitæ temporalis, imò totius mūdi cum perditione animæ, & quàm irreparabile ſit damnum perditionis animæ. Eſt autem hæc ratio deſumpta à ſententiis vulgi de perditione vitæ temporalis, vt ſit hic ſenſus: Sicut nemo tam ſtultus eſt, vt velit iactura vitæ huius corporalis lucrifacere, ſi poſſibile eſſet, vniuerſum mundum, tum quòd vita perdita nullus ei eſſet rerum huius mundi vſus, tum quod vitam perditam nulla re recuperare poſſet: ſic multò magis ſtultum eſt lucro vitæ temporalis, imò totius mundi, facere veram animæ iacturam poſt hanc vitam, quando ei nihil prodeſſe poterit acquiſitio rerum in hoc ſeculo obtentarum, nec perditam animam vlla re redimire. Nam quod dicitur: *Aut quam dabit homo commutationem pro anima ſua*, intelligere oportet de anima perdita. Anima enim nondum perdita redimitur pretio ſanguinis Chriſti, ac bonis

ac bonis operibus, secundùm quod Daniel dixit Nabuchodonosor, *Peccata tua eleëmosynis redime.* Itaque quod hic dicitur, simile est illi quod dicitur, in Psalm. 48. *Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo placationem suam. In pretium redemptionis animæ suæ.*

Daniel. 4. Psal. 48.

b QVI ENIM ME CONFESSVS FVERIT ET VERBA MEA, *b* IN GENERATIONE, &c.] Coniunctio, *enim*, probat illam sententiam prædictam, *Qui enim voluerit animam suam saluam facere perdet eam,* sic & contraria sententia hîc indicata, nempe, *qui me confessus fuerit, confitebor & ego eum*, probat sententiam alteram prædictam, *Qui perdiderit animam suam propter me saluam faciet eam.* Porrò non satis Latinè interpres noster vertit in Luca, *qui me erubuerit & sermones meos.* (eo quòd erubesco sit absolutum) & minus Latinè in Marco, *qui me confusus fuerit, & verba mea*, Græcè apud vtrumque Euangelistam est eodem modo: ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, quod Latiniùs sic verti potest: Quemcunque enim puderit mei & meorum sermonum. Sed interpres voluit imitari constructionem & locutionem Græcam. Proinde certum est in Marco malè quosdam legere pro cõfusus & confundetur, confessus & confitebitur. Additur autem in Marco, *in generatione ista adultera & peccatrice*, eo quòd apud impios prædicatio Christi & Euangelii & ob humilitatem crucis ridicula sit, ac proinde apud illos possit esse ratio erubescendi Christum & Euangelium. Per *generationem autem adulteram & peccatricem,* non tantùm intelligere voluit Iudæos, sed omnes etiam impios, sine quibus mundus nunquam erat futurus, sed qui prædicationem nominis Christi & omnis virtutis ac iustitiæ semper essent irrisuri, quos adulteros vocat quòd à Deo defecerint ad idola, aut certè ad creaturarum nimium amorem. Quòd autem dicit, *filius hominis erubescet eum*, sic est accipiendum quia filius hominis talem indignum iudicabit quem inter suos agnoscat, & dedignabitur suis connumerare, veluti pudore afficiendus coram patre & angelis, si connumeraret. Addit autem commodè, *cum venerit in gloria*, nimirum gloriam suam opponens humilitati primi sui aduentus, ob quam quosdam pudet eam confiteri aut suscipere. Dico confiteri aut suscipere, quia duobus modis intelligi potest quis erubescere Christum videlicet vel quia pudet in eum credere, cuius crucem mundus irridet, vel quia pudet eum in quem iam credit confiteri & prædicare. Itaque notandæ in hac sententia antitheses pulchræ inter gloria in Christi, & eiusdem humilitatem, inter eum qui non erubescit, & eum qui postea erubescet, inter peccatores coram quibus aliquis nunc erubescit, & patrem cœlestem ac angelos sanctos, coram quibus tunc Christus erubescet. Perinde enim est, ac si dixisset, Qui me iam abiectum à mundo habitum erubescit, hunc ergo aliquando gloriosus toti mundo erubescam. Qui me coram peccatoribus meritò contemnendis, & quorum iudicium irrideri deberet, erubescit hunc ego vicissim coram sanctis angelis erubescam, apud quos inhonorari extremæ est ignominiæ & infœlicitati. Quique ne perdat honorem peccatorum veretur meam humilitatem prædicare, hic in mea gloria perdet honorem meum, & sanctorum angelorum. Itaque videte à quibus malitis honorari, à peccatoribus, an à me glorioso & sanctis angelis. Dicta sunt autem quædam etiam ad hanc sententiam spectantia circa illud Matthæi 10. *Omnis ergo qui confitebitur me*, &c. Ex illis intelligi potest quomodo hæc sententia generaliùs accipi potest, vt non solùm intelligatur erubescere Christum, quem pudet in Christum credere, aut eum confiteri, sed etiam quem pudet quamuis veritatem prædicare, aut quamuis iustitiam operari.

a FILIVS ENIM HOMINIS VENTVRVS EST IN GLORIA PATRIS SVI, &c.] Hæc sententia, quæ in Concordia rectè subiungitur post superiorem sententiam positam à Marco & Luca (declarat enim & confirmat illud quod in ea dictum est, quòd filius hominis erubescet cùm venerit in gloria) Matthæus, qui hanc solus posuit, idem probare voluit, quod reliqui duo Euangelistæ superiori sententia, nempe quod qui iam voluerit præterito Christo animam suam saluam facere, perdet eam: & contrà, qui propter Christum perdiderit, saluam eam faciat. Notandum autem, quòd hac & superiori sententia dicatur, *filius hominis venturus in gloria patris sui*, quo significatur eandem esse filii hominis gloriam quæ est patris, ac proinde & eandem esse substantiam. Porrò celeberrima est, & in scripturis frequenter obuia sentẽtia, qua dicitur hic in iudicio nouissimo reddendum vnicuique secundùm opera sua. Ea enim etiam eisdem verbis habetur Psalm. 61. *Tu reddes vnicuique secundùm opera sua.* & ad Rom. 2. *Thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundùm opera sua.* Alias autem locis idem, etsi aliis verbis, frequenter dicitur, vt 1. Cor. tertio. *Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem.* 2. Corinth. 5. *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque prout gessit in corpore suo, siue bonum, siue malum.* Et aliis infinitis pæne locis idem inculcatur. Quæ tamen omnes sententiæ generales, quoniam non videntur verificari in paruulis & fatuis, intelligendæ videntur pronunciatæ distributione, vt vocant, accommoda nimirum de operantibus, sub quibus, non comprehenduntur pueri, & fatui, vt qui non tam operentur quam patiantur, aut saltem non operantur humana, quòd careant in agendo vsu rationis. His autem sententiis Spiritus sanctus in primis quidem refellere voluit eos, qui fidei suæ aut veri Dei agnitioni, & inuocationi nimis fidunt, contra quos suprà dixit Dominus, *Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem patris mei, &c.* Et Hierem. 7. dicit Dominus per Prophetam. *Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes: Templum Domini, templum Domini templum Domini est, Quoniam si bene direxeritis vias vestras & studia vestra, &c. habitabo vobiscum.* Proinde his sententiis mirè retunditur eorum doctrina, qui hodie in extollenda fide, & operibus hominum deprimendis nimis sunt immodici. Similiter his sententiis Spiritus sanctus refellere voluit fiduciam quorundam in virtutibus & benefactis aliorum, etiam si illa non immitentur. Vnde Ioannes Baptista populum admonuit vt facerent fructus dignos pœnitentiæ, nec confiderent in Abraham patre ipsorum, ac promissionibus eis factis. Et ex cap. Ezech. 18. patet satis ad hunc finem has sententias toties in scripturis inculcari. Postremùm his sententiis scriptura testari voluit Deum citra omnem personarum delectum, omnes iudicaturum iuxta quod quisque inuentus fuerit, secundùm testimonium quod opera de eo perhibent. Ad hunc enim finem adfert hanc

Psal. 61. Rom. 2. 1. Cor. 3. 2. Cor. 5. Matth. 7. Ierem. 7.

Rom. 2. sententiam Diuus Paulus ad Romanos 2. addẽs, *Non enim est acceptio personarum apud Deum.*

c ET DICEBAT ILLIS: *f* AMEN DICO VOBIS, SVNT QVIDAM DE HIC STANTIBVS, &c.] Quoniam dixerit filium hominis venturum in sua gloria, idque vel maximè prouocare posset, vt eum qui abiectus videbatur prædicarent, non solum omni pudore posito, sed etiam contempta propter eum & morte, & omnibus huius mundi bonis: ideò opportunè iam confirmat quod dixerat se venturum in gloria: & quoniam quod dixerat de suo aduentu, in tempora longa differendum erat, ne ob id minus crederetur, promittit etiam, in præsenti vita post breue tempus se reuelaturum quibusdam suam gloriam & regnum suũ, & cum solita sua asseueratione promittit, dicens, *Amen dico vobis*, pro quo Lucas habet, λέγω ὑμῖν ἀληθῶς, *Dico vobis verè* nimirum exponens dictionem Hebraicam *Amen*, quemadmodum etiam alibi. Porrò quod hic dicitur quosdam ante mortem visuros filium hominis in regno suo, variè intelligitur. Quidam enim intelligunt istud Dominum dixisse de sua transfiguratione. Nam eam omnes Euangelistæ mox subiungunt, veluti ostendere volentes impletum tum fuisse quod his verbis Dominus fore promisit. Tunc enim quidam illic stantium, nempe tres Apostoli quos secum sumpsit, *viderunt filium hominis venientem in regno suo*, hoc est, in ea claritate in qua veniet iudicaturus, & qua cum sanctis suis erat regnaturus. Aut simpliciter *venientem in regno suo*, id est, apparentem in gloria regni sui. Sic quod dicunt Marcus & Lucas, *donec videant regnum Dei*, intelligunt, donec videant gloriam & maiestatem regni sui. Alii intelligunt istud Dominum dixisse de gloria in qua ab omnibus Apostolis vidẽdus erat post resurrectionem, in ipsa ascensione. Tunc enim omnes viderunt eum in regno suo, secundùm quod Dominus ipse eis dixerat in vltima

Matt. 26. cœna, *Non bibam de hoc genimine vitis donec illud bibam*
Matt. 28. *vobiscum nouum in regno meo.* Tunc illis dixit, *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Tunc illum viderunt deuicta morte triumphasse, ac glorioso & impassibili corpore resurrexisse. Tunc in ipsa ascensione angeli eis dixerunt, *Quemadmodũ vidistis eum ascen-*

Act. 1. *dentem in cœlum, sic veniet.* Secundùm hunc intellectum dicit Dominus quosdam illic stantium visuros, quia non omnes viderunt quibus hæc dixit,

A siquidem conuocata turba cùm discipulis suis hæc dixit ad omnes, vt suprà dixerunt Marcus & Lucas. Alii rursum, inter quos Diuus Gregorius intelligũt dictum esse de regno Christi, quo per euangelii prædicationem cœpit in toto orbe gloriosus aduenire, ac cum mira vbique virtute agnosci & adorari saluator mundi. Cui sensui conuenit & illud quod dicitur ab omnibus Euangelistis, quosdam non moriturus donec videant, &c. (illo enim significari videtur non ita subitò implendum quòd promittit) & illud quod habet Marcus, *donec videant regnum Dei veniens cum virtute*, vel, vt potiùs Græca verti debent, regnum Dei venisse cũ virtute. Su-

B prà enim Dominus præcepit Apostolis cùm ad prędicandum eos mitteret vt prædicarent regnum Dei appropinquasse & venisse. Et calumniatoribus Iudæis respondit, *Si in spiritu Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.* At tum nondum aduenerat regnum hoc cum virtute, sicut cùm passim per orbem incredibili virtute euangelium & prædicatum, & assertum à plurimis fuit. De quo Paulus gloriatur ad Coloss. 1. vbi de Euangelio scribit. *Quod peruenit ad vos, quemadmodum & in toto orbe fructificat & crescit.* Sed fusiùs ad Rom. 15. *Habeo*, inquit, *gloriam in Christo Iesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium verbo & factis, in virtute signorum*

C *& prodigiorum, in virtute Spiritus sancti, ita vt ab Hierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi* Hæc regni Christi magnifica virtus maximè circa vicesimum annum ab ipsius passione sese exeruit, ad quod vsque tempus indubiè multi ex his quibus præsentem sermonem Dominus habuit, superstites fuere. Quod autem quidam intelligunt hanc sententiam de aduentu Christi & regni eius in nouissimo die, ac significari putant Ioannem Euangelistam non moriturum vsque in illum diem, infirmius est quam vt hic refelli multis debeat. Quosdam enim dicit non gustaturos mortem, non autem solùm quendam: & ecclesia Ioannem tanquam deposito semel corpore beatam in cœlis vitam degentẽ colit & veneratur. De quo latiùs in fi-

D ne euangelii Ioannis. Porrò sicut videre mortẽ, sic & gustare mortem, phrasis est Hebraica cuius vsus etiam est Ioan. 8. & ad Hebr. 2. pro experiri mortem & mori, ex qua phrasi fluxit illa locutio in euangeliis, *Bibere calicem mortis.*

TRANSFIGVRATVR DOMINVS

Matth. 17. Marci 9. Lucæ 9.

CAPVT LXVII.

† b. & post dies sex
Δ b o. corã ipsis.
‖ a Vestimẽta autẽ
‖ c. & vestitus.
† c. albus & refulgẽs
Δ a o alba
‖ a o sicut
† ‖ apparuit.
Δ b. Elias cũ Moyse.

F [c] *Actum est autem post hæc verba* † [e] *ferè dies octo, & assumpsit* [e] *Iesus* [l] *Petrum & Iacobum, & Ioannem* [a] *fratrem eius,* [c] *& ascendit in montem vt oraret,* [e] *& duxit illos in montem excelsum seorsum* [b] *solos.* [c] *Et facta est, dum oraret, species vultus eius altera,* [e] *& transfiguratus est* Δ *ante eos'. Et' resplenduit facies eius, sicut sol,* ‖ [e] *& vestimenta eius' facta sunt* † [h] *splendentia &* Δ [l] *candida'* [b] *nimis* " [e] *velut' nix,* [b] *qualia fullo non potest super terram candida facere.* [l] *Et* [f] *ecce* † [e] *apparuerunt' illis* [c] *duo viri, erant autem* [l] *Moyses & Elias',* [b] *& erant* " [l] *loquentes cum Iesu',* [e] *visi in maiestate, & dicebant excessum eius quem completurus erat in Hierusalem. Petrus verò, & qui cum illo erant, grauati erant somno. Et euigilantes viderunt maiestatem eius: & duos viros qui stabant cùm illo. Et factum est cum discederent ab illo,* * [c] *respondens* [l] *Petrus* † *dixit'* Δ *ad Iesum'* [a] *Domine* ‖ [h] *præceptor'* [l] *bonum est nos hîc esse,* [h] *&,* [a] *si vis, faciemus* [a] *hic* [l] *tria tabernacula, tibi vnum, & Moysi vnum & Eliæ vnum.* † [h] *Non enim sciebat quid dicere,* [b] *erant enim timore exterriti.* [c] *Hæc autem* [a] *adhuc* [c] *illo loquente,* [a] *ecce* [h] * *facta est* [l] *nubes lucida,* [c] *&* [f] *obumbrauit' eos & timuerunt intrantibus illis in nubem.* [f] *Et* [a] *ecce* [l] *vox* †

[h] *facta*

b facta est l de nube dicens. Hic est filius meus Δ dilectus, a in quo mihi bene complacui, " l ipsum audite. Et c dum fieret vox, a audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valdè. Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixitq́ue eis, Surgite & nolite timere: Leuantes oculos suos, b & statim circumspicientes, c neminem b ampliùs e viderunt nisi † solum Iesum, b secum [&] c inuentus est Iesus solus. e Et ascendentibus illis de monte præcepit illis a Iesus b ne cuiquam quod vidissent narrarent, nisi cùm filius hominis à mortuis resurrexit, a dicens: Nemini dixeritis visionem donec filius hominis à mortuis resurgat. c Et ipsi tacuerũt, b & verbum continuerunt apud se conquirentes quid hoc esset, cùm à mortuis resurrexit, e & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ viderant. e Et Δ interrogauerunt eum a discipuli eius e dicentes, Quid ergo dicunt b Pharisæi & e scribæ, quia Eliam oporteat venire primùm." At ille respondens ait illis, Elias a quidem venturus est, b & cùm venerit primò e restituet omnia, b & quomodo scriptum est in filium hominis, vt multa patiatur, & contemnatur. e Dico autem vobis, quia b & e Elias a iam e venit, & a non cognouerunt eum: sed e fecerunt in eo quæcunque voluerunt, b sicut scriptum est de eo. Sic & filius hominis passurus est ab eis, Tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis.

" a cũ eẽ loquentes. " c loquebantur cũ illo. * b & * a autem † b. ait Δ b. o. Iesu. l b. rabbi † c. Nesciẽs quid diceret. " b & Δ b. obumbrans. † b. venit Δ b. o charissimus. " b o. audite illum. † b o Iesum tantum. Δ b. interrogabant. " b. qui.

FACTVM EST AVTEM POST HÆC VERBA *l* FERE DIES OCTO, ET ASSVMPSIT, &c. Si verba superiora, *Sunt quidam de hic stantibus*, intelligantur de Christi transfiguratione, iam manifestum est quare ab omnibus Euangelistis hæc narratio subiungatur superioribus, nimirum vt quod promissum erat à Christo, ostenderet esse impletum. Si verò secundùm aliorum intelligentias prædictas superiora intelligantur dicendum Dominum hac sua transformatione voluisse specimen quoddam dare suæ gloriæ, in qua dixerat se venturum in nouissimo die, & voluisse incipere adimplere promissionem illam. *Sunt quidam de hic stantibus*, &c. quæ tamen postea perfectiùs esset implenda. Atq; ob id (quod ad literalem quidem rationem attinet) Euangelistæ tempus rei iam gestæ post prædicta verba accuratè annotauerunt, videlicet vt indicarent vel iam impletum esse quod promissum fuit, vel cœptum adimpleri, quia transfiguratio hæc prælibatio fuit regni Christi post magis aperiendi. Porrò dissonantia quæ inter Euangelistas videri esse posset, quòd Lucas octo dierum meminit, Matthęus verò & Marcus sex dierum post superiora à Christo dicta, sic ab omnibus bene dissolui solet, vt dicatur Matthæum & Marcum intermedios tantùm dies connumerasse, Lucam vero etiam duos extremos dies, & illum scilicet quo Christus locutus est, & illum quo in monte est transfiguratus. Verùm non est necesse huc confugere, cùm non dicat absolutè Lucas octo dies, sed ferè octo dies. Ideo autem dicit *ferè octo dies*, vel quia non constitit ei satis dierum numerus, vel quia non post integros octo dies hæc facta essent, sed sex integros & duorum dierum extremorum aliquam partem. Cæterùm videtur etiam mysticam habere rationem, quare dierum numerum tam accuratè Euangelistę annotauerunt, nimirum vt indicaretur, post sex mundi ætates octauo die futuram omnium resurrectionem, ac Christum in sua gloria venturum, cuius hæc Domini transfiguratio velut primitiæ quædam aut indicium fuit. Sicut enim in octaua die facta est resurrectio Christi, ita & generalis resurrectio octaua die futura est, quando scilicet completus erit cursus dierũ qui septenario numero semper recurrunt. Quoniam autem nondum erat tempus glorificationis, non manifestauit Dominus suam gloriam omnibus Apostolis: & tamen quoniam pro fidei confirmatione gloriã suam quibusdam aperire debuit, quosdam ex Apostolis delegit, qui gloriæ Christi conspectæ postea idonei essent testes apud alios. Itaq; tres ad hoc delegit, vt, secundùm legem in ore horum trium verbum hoc confirmaretur, & tres illos, quos inter duodecim Apostolos primo semper loco habuit, vt ob id quòd primi & præcipui essent inter Apostolos, præ aliis etiam perfectiore Christi cognitione donari debebant, ac certiores futuri essent gloriæ Christi post resurrectionem testes. Iacobus ergo iste, cuius hic fit mentio, non ille est qui dicitur frater Domini à Paulo, & scripsit primam epistolam Canonicam. quem Paulus coniungit Petro & Ioanni, ad Galatas 2. Hic enim dicitur, Iacobum & Ioannem fratrem eius: proinde in æquiuocatione nominis errauit Diuus Augustinus scribens super epistolam ad Galatas de Iacobo, cuius ibi cum Petro & Ioanne fit mentio, *Petrus*, inquit, *Iacobus & Ioannes honoratiores in Apostolis erant, quia ipsis tribus se in monte ostendit in significatione regni sui, cum ante sex dies dixisset, Sunt quidam de circunstantibus*, &c. Errasse in ipso nomine videtur etiam Diuus Ambrosius hoc loco scribens super Lucam, cùm Iacobo, cuius hic fit mentio, tribuit illud quòd primus conscenderit solium sacerdotale, quod dicendum erat de Iacobo minore, qui primus fuit Hierosolymorum Episcopus, nisi forte successerit Iacobo Zebædei ab Herode interempto. Hos ergo Apostolos tres secum seorsum sumens Dominus, ascendit cum eis in montem, eumque excelsum, tum quòd hic locus, vtpote secretus, comodus esset orationi, & ostensioni gloriæ suæ, tum vt hoc ipso ascensu doceret eum qui cœlestem suam gloriam vellet mente conspicere, oportere relictis omnibus terrenis curis & cogitationibus supra se eleuari ad cœlestium contemplationem. Porrò mons iste quis fuerit non explicatur, in scripturis, creditur tamen communiter fuisse mons Thabor, clarus victoria Barac & Deboræ, qui & Ithaburius dicitur Iosepho. De hoc monte sic scribit Brocardus: A Nazareth duabus leucis versus orientem est mons Thabor, in quo Dominus transfiguratus fuit, sunt in eo adhuc ruinæ variæ palatiorum, & turrium quæ hodie sunt latibula leonum & aliarum bestiarum. Altitudini huius montis testimonium præbet D. Hieronymus sic scribens lib. de locis Hebraicis, Thabor terminus Zabulon. Est autem mons in medio Galilææ campo, mira rotunditate sublimis, distans à Diocæsarea decem milibus contra orientalem plagam, qui confinium quoque inter tribum Isachar & Nepthalim fuit. Apertus autem Iosephus altitudinem huius montis exprimit, qui lib. 4. de bello Iudaico ca. 2. testatur altitudinem eius esse triginta stadiorum, in septentrionali plaga inaccessam, in vertice autem viginti stadiorum planiciem patere, quam seipsum dicit quadraginta dierũ spacio, mu-

D. Augus.

Mons Thabor vbi situs.

ro circundediſſe, vt in eo monte contra Romanos Iudæi defenderent ſe. Memorat autem Lucas Dominum aſcendiſſe in montem *vt oraret*, ſicut hoc Domino fuit familiare, ac inter orandum transfiguratum fuiſſe: quò ſicut docemur ſecedere, & mentem ſubleuare cùm orandum eſt, ita & illud monemur, nos orantes quodam modo in Deum transformari, quo certè cupidiùs orare & cum Deo colloqui debeamus. Quomodo autem intelligendum ſit quod dicunt Matthæus & Marcus, Dominum transfiguratum, vel vt habēt Græca, μεμορφώθη, id eſt, transforma tum, pulchrè & doctè tractauit Diuus Hieronymus, ſic ſcribens. Quod dicit, *transfiguratus eſt ante eos*, nemo putet priſtinam eum formam. vel amiſiſſe corporis veritatem, & aſſumpſiſſe corpus vel ſpirituale, vel aërum, ſed quomodo transformatus ſit Euangeliſta demonſtrat, dicens, *Et reſplenduit facies eius ſicut ſol*, &c: Vbi ſplendor faciei oſtenditur, & cādor deſcribitur veſtium, non ſubſtantia tollitur, ſed gloria commutatur. Transformatio ſplendorem addidit, faciem non ſubtraxit. Hæc ille. Sed & Lucas ſatis indicat quomodo illa transformatio vel transfiguratio debeat intelligi, cùm pro eo quod alii dixerunt, *transfiguratur eſt*, ipſe dixit, *& facta eſt ſpecies vultus eius altera*. Non dicit aliam faciem factam, aut aliam faciei figuram, ſed ſpeciem. A verbo, μεταμορφωτῶν, quod hic ponitur in Matthæo, & Marco, deriuatur dictione Metamorphoſis, quā dictione Poetæ prophani vocabant fabuloſas ſuorum deorum transfigurationes quibus Iouem in taurum, aut aliud quid mutatum fingunt, & ſic de aliis. Vnde ad hanc vocem alluſiſſe videtur Petrus, cū de hac Chriſti admiranda metamorphoſi verba eſſet facturus, epiſtolæ ſuæ ſecundæ cap. 1. Præmiſit enim, *Non enim indoctas* (vel arte compoſitas) *fabulas ſecuti, notam vobis fecimus Domini virtutem & præſcientiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis*, ſignificans hanc Chriſti transfigurationem admirabiliorem, veriorem & certiorem fuiſſe, fictis illis poëtarum transformationibus. Porrò, teſte Damaſceno, aliter iam Chriſti orantis facies reſplenduit, aliter facies Moyſis, cùm locutus fuiſſet cum Deo in monte Sinai. Claritas enim faciei in Moyſe extrinſecus aduenit ex colloquio cum Deo. Vnde allegoricè tractans hanc claritatem Paulus 2. Cor. 3. *Nos verò*, inquit, *omnes, reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformatur à claritate in claritatem tanquam à Domini ſpiritu.* Claritas verò faciei in Chriſto fuit ex innato gloriæ diuinæ fulgore aut etiam ex beatitudine animæ Chriſti, quæ ab initio conceptionis ſemper beata. tamen diſpenſatione diuina, radios ſuæ beatitudinis non diffundēs in corpus, iam ad tempus permiſſa eſt ſic in corpus ſuā gloriam diffundere, quomodo eā diffundet in reſuſcitatis ſanctorum corporibus: niſi quod tūc diffuſa in corpus gloria erit ei velut connaturalis, quæ nunc in Chriſto fuit velut tranſitoria paſſio. *Qualis*, inquit Diuus Hieronymus, *futurus eſt Dominus tempore iudicandi, talis Apoſtolis apparuit*, Et rurſum, *Transformatus eſt*, inquit, *Dominus in eam gloriam, qua venturus eſt poſteà in regno ſuo. Præterea* Moyſes tantùm habuit claritatem faciei, eamque talem quę velamine appoſito faciei non tranſparuit, Chriſtus verò in toto corpore tantam habuit claritatem, vt ea transparente, veſtimenta eius viderentur eſſe cādida & fulgentia ſicut nix, aut vt Græci habent, ſicut lux. Vnde diſcendum quanta ſit futura claritas corporum noſtrorum ignobilium poſt reſurrectionem, de qua claritate Paulus, *Seminatur*, inquit, *in ignobilitate, ſurget in gloria.* Et Dominus, *Tunc iuſti fulgebunt ſicut ſol in regno Patris eorum.*

2. Pet. 1. — 2. Cor. 3. — D. Hieron. — 1. Cor. — Matth. — Mala. — Roma. 3. — Ioan. 1. — Luca. — Matth. — Apoc. 11.

l ET ECCE *e* APPARVERVNT ILLIS DVO VIRI, ERANT AVTEM *l* MOYSES, &c.] Chriſto in gloria ſua apparenti conueniebat adeſſe quoſdam etiam glorioſos, tum vt ſua præſentia ipſius gloriam magis illuſtrarent, tum vt ſuo teſtimonio authoritatem Chriſti & verborum eius Apoſtolis commendarent. Hos autem nullos alios potius eſſe conueniebat quàm Moyſen & Eliam, tum quòd hi inter omnes veteres prophetas maximè fuerunt Iudæis admirabiles, ob inſignia eorum facta, & miracula, tum quod Moyſes legis auctor, Elias verò præcipuus eſſet prophetarum. Itaque horum præſentia demonſtratum eſt, & quanta eſſet Domini excellentia, vt cui illi ſummè omnibus admirabiles cederent, & rurſum legem ac prophetas, in quæ duo fere diuiditur vetus teſtamentum, Chriſto teſtimonium concorditer reddere, tantùm abeſt vt (quemadmodum Phariſæi calumniabantur) legi ac prophetis ipſe contrarius eſſet. Vnde Paulus iuſtitiam Dei in Euangelio manifeſtam dicit teſtificatam à lege & Prophetis. Et Philippus ſuprà dixit Nathanaeli, *Quem ſcripſit Moyſes in lege, & prophetæ, inuenimus Ieſum filiū Ioſeph à Nazareth*, Et frequenter Dominus legem & prophetas coniungit, ſignificans totam veteris teſtamenti ſcripturam, *In his*, inquit, *duobus mandatis vniuerſa lex pendet & prophetæ*, &, *Hæc eſt enim lex & prophetæ. &, omnes enim porphetæ & lex vſque ad Ioannem.* Peculiariter autem hi duo teſtes iam teſtimonium perhibebant mortis Dominicæ, quia, vt habet Lucas, *dicebant exceſſum*, vel vt habent Græca, ἔξοδον id eſt, exitum, hoc eſt, mortem eius, quam in Hieruſalem erat ſubiturus. Hoc enim erat quòd ſuprà dictum à Domino Apoſtoli abhorrebant, & veluti abſurdum habebant, vnde oportebat eos horum teſtium authoritate confirmari, vt intelligerent eaſdem illas ſcripturas, quæ Chriſtum promiſerant, etiam hanc eius mortem prædixiſſe, & iam olim ſic à patre cœleſti ordinatum eſſe vt hanc mortem ſubirent. Quod autem Moyſes & Elias etiam ipſi in maieſtate, hoc eſt, in gloria & in claritate apparuerunt, non tantùm valebat ad maiorem gloriæ Chriſti commendationem, ſed etiam ad hoc, vt intelligerent gloriam quam in Chriſto videbant, non illi fore propriam, ſed communicandam etiam his qui ſecundùm ſuperiorem Domini doctrinam ſequerentur Chriſtum tollēdo crucem, & perdendo animam ſuam, quemadmodum per hæc & Chriſtus in ſuam gloriam, in qua iam apparebat, eſſet intraturus, & ipſi quoque iam in gloria apparebant. Siquidem & Moyſes & Elias pro Dei gloria multa grauia vſque ad vitæ frequenter diſcrimen, perſſi ſunt, & nulli alii ante Chriſtum magis. Hi duo teſtes videntur notari & Apocalyp. 11. circa ſecundùm Domini aduentum, cùm dicitur, *Dabo duobus teſtibus meis, & prophetabunt diebus mille dicentis ſexaginta, amicti ſaccis. Hi ſunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conſpectu Domini terræ ſtantia. Et ſi quis voluerit eis nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & ſi quis voluerit eos lædere, ſic oportet eum occidit, Hi habent poteſtatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum, & poteſtatem habent ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinem, & percutere terram*

omni plaga quotiescunque voluerint. Cùm enim dicitur, *ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & habent potestatem claudendi cœlum ne pluat*, alluditur ad facta Eliæ: cùm verò dicitur, *habent potestatem conuertendi aquas in sanguinem, & percutere terram*, &c. alluditur ad facta Moysis. Sed & Malachiæ vltimo, vbi promittitur aduentus Eliæ, ante nouissimum Messiæ aduentum, præmittitur de Mose, *Memento te legis Moysi serui mei, quam mandaui ei in Horeb, ad omnem Israël præcepta & iudicia.* Et sanè Diuus Hilarius existimat Mosen & Eliam præcursuros secundum Domini aduentum eosque in Apocalypsi designatos prædicto loco, in quo tamen communiter etiā antiqui patres intelligunt significari per duos testes Enoch & Eliam, de quibus paulò post latiùs.

Malac. vlt.

B

c PETRVS VERO, ET QVI CVM, &c.] Domino orante, *Petrus & qui cum ipso erant* more suo *dormiebant graui somno*, quemadmodum & postea orante Domino cùm instaret tempus passionis: vnde coniicere licet prolixitatem orationis Christi, & obseruare infirmitatem Apostolorum quam benignè adeò Dominus tolerabat & fouebat donec ad maius robur proueheret. Non enim, vt quidam intelligunt, putandum eos somno grauatos propter splendorem oculos eorum, & mentem grauantem. Non enim ante somnum hunc viderunt gloriam Christi, & duos illos viros, sed (vt habet Lucas) *postquam euigilassent & experrecti essent.* Proinde quod præcedit in Concordia ex Matthæo & Marco, quòd *apparuerint illis Moyses & Elias*, intelligendum est positum per anticipationem, sicut & quod Lucas ante hæc verba dicit hos visos fuisse in maiestate, & dixisse excessum Iesu complendum in Ierusalem. Porrò causæ variæ assignantur, ob quas Petrus vbique aliis feruentior diceret. *Bonum est nos hic esse*, quæ omnes simul concurrere potuerunt, sicut eas ex ipsis Euangelistarum verbis colligere facilè licet. Lucas enim habet: *Et factum est cùm discederent ab ipso, Petrus ait ad Iesum.* Quibus significauit satis eum hæc dixisse animo retinēdi Mosen & Eliam iam abire parantes. Dixit idem Moysen, & Eliam narrasse exitum quem completurus erat Iesus in Ierusalem, vnde intelligunt plerique illum hæc dixisse ex horrore mortis, quam à Christo & se cupiuerit auertere, volens ob id in monte permanere ne Christus mortem in Ierusalem subire cogeretur. Ex ipsis autem Petri verbis patet ista eum dixisse ex summa spectaculi delectatione quæ illum velut ebrium reddiderat, ac omnium quæ mundi erant oblitum. Dicit enim: *Bonum est nos hic esse*, & quàm bonum, significat cùm subdit, *Faciamus hic tria tabernacula*, significans eam fœlicitatem se velle esse perpetuam, nec velle cum alia commutare. Iam ex eo quod Marcus dici velut rationem huius sermonis Petri reddens, addit: *Non enim sciebat quid diceret. erant enim timore exterriti*, patet etiam Petrum hæc dixisse ex animi consternatione, qua extra se rapiebatur, stupore & pauore eos ob nouitatem miraculi peruadente & occupante. Itaque vt causas has simul colligamus, quoniam Petrus à diuino illo aspectu consternatus fuit, & simul tamen mira dulcedine & voluptate perfusus, cupiens abeuntes Mosen & Eliam semper retinere, ac mortem Christi quam horrebat impedire, *Bonum* est, inquit, nos *hic esse*, &c. Porrò annotandum illud, quod est in Luca, *nesciens quid diceret.* non esse idem omnino cum eo quod est in Marco, *non enim sciebat quid diceret.* In

C

D

E

A Luca enim verbum *diceret*, est præsentis temporis, cum Græcè sit λέγει. In Marco verò est futuri temporis, cùm respondeat in Græcis Aoristo coniunctiui futurum significante λαλήσῃ. Rursum in Luca pro *quid*, est relatiuum, id est, quod: Græcè enim est, μὴ εἰδὼς ὃ λέγει, quod sic verti potest, non intelligens quod dicebat, vt significetur eum non satis intellexisse quæ loquebatur, hoc est, incōsideratè locutum esse, vt solent animo consternati. In Marco verò est, οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ, quod verti potest. Non enim sciebat quid loqueretur, id est loqui deberet aut loquendum esset. Itaq; cùm præ feruore Petrus tacere non posset, locutus est inconsiderata & non intellecta, eò quòd præ consternatione animi ignoraret, quid alius melius loqui deberet. Bene autem dicitur à Luca eū non intellexisse quod dicebat. Non enim loquebatur ea quæ auditis consona erant. Increpauerat enim suprà eum Dominus à morte reuocantem, duos hos grauissimos testes iam audiuit dicentes de eius excessu quem in Ierusalem erat completurus, quibus non conuenit quòd Petrus in monte manere vult. Iam imprudentiæ etiam erat, existimare eis opus esse tabernaculis manu humana factis, quos tanta videbat gloria conspicuos. In hoc tamen Petri voto, etsi inconsiderato & imprudenti, obseruandum id quod Deus per ipsum demonstrare voluit, nimirum quanta sit futuræ gloriæ illicibilitas. Si enim temporaria hæc, & imperfecta gloriæ Christo ostensio tanta voluptate conspicientium mentes perfudit, vt omnium iam obliti extra se raperentur, & omnibus posthabitis hac sola semper frui desiderarent, quàm solida voluptas continget sanctis, cùm ipsum Dominum videbunt in decore regni sui, non duobus stipatum, sed immensa Angelorum & sanctorum multitudine, nec humanitatis tantùm gloriam contemplantes, sed ipsam etiam eius diuinitatem facie ad faciem conspicientes? Deinde in hoc Petri voto obseruandum quæ sit differentia gloriæ euangelicæ & gloriæ veteris testamenti. Cū enim Israëliticus populus gloriam Dei qui in montem Sinai descenderat daturus legem, vidisset & audisset, adeò sunt perterriti & pauore concussi, vt dicerent Moysi, *Loquere tu nobis, & audiemus. Non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur.* Et adeò non potuerunt ferre gloriam Dei, vt nec gloriam vultus Mosaici fortè potuerint nisi velamine apposito. Hi autem etsi nonnullo pauore ob spectaculi insolentiam correpti essent, tamen tantùm abest, vt conspectam gloriam refugiant, vt eius perpetui cupiant esse spectatores. In Euāgelio enim Deus se magis amandum exhibet quàm metuendum: in veteri verò lege omnia magis erant terribilia. Si autem quæratur quomodo Petrus agnoscere potuerit Moysen & Eliam, quos priùs nunquam viderat, ne quidem in ipsorum imaginibus, cum Iudæis imaginum vsus fuerit illicitus. Dicendū, verisimillimum esse, Petrum eos agnouisse ex colloquio ipsorum cum Iesu, in quo aut Dominus eos propriis compellauerit nominibus aut ipsimet expresserint qui fuerint. Fieri enim potest vt vterque ea dixerit per quæ Christi mortem ipsi facto vel verbo prophetarunt, vt Moyses quidem dixerit sic Christum in crucem sustolli debere, quomodo ipse exaltauerit in deserto serpentem, Elias verò sic illum debere expandi in crucem, quomodo ipse expansus fuit super mortuum puerum vt illum viuificaret. Ac sic illum torrente passionū pertransito subleuandū in glo-

Exod. 21.

Quomodo apparuerint Moyses & Elias.

gloriã, quomodo ipse transito Iordane curru igneo raptus fuerit in cœlum. Quod si rursum quæratur quomodo Moses & Elias hic apparuerunt, an in propria persona, an non, & si propria persona, an in proprio corpore, an in alio: respondetur ad hanc quæstionem in glossa ordinaria super Lucam hoc modo: Sciendum est non corpus vel animas Moysi vel Eliæ ibi apparuisse, sed in subiecta creatura illa corpora fuisse formata. Potest etiam credi angelico ministerio hoc factum esse vt angeli eorum personas assumerent. Hæc ibi. Verùm hanc responsionem non approbat D. Thomas in 3. parte, quòd secũdùm hanc rationem non possint videri testes veritatis hoc loco Moses & Elias, si non fuerint hic verè, sed tantùm imaginariè, vt omittamus quòd non satis verũ erit, quod omnes asserunt Euangelistæ, Mosen & Eliam hic Domino astitisse. Idem Thomas asserit eam glossam desumptam ex libro de mirabilibus sacræ scripturæ, asscripto quidem Augustino, sed falsò. Et tamen libris de mirabilibus sacræ scripturæ, quos nos habemus titulo Augustini, sed iudicio cuiusdam etiam falsò ei asscriptos, legitur sententia planè contraria. Lib. enim 3. caput. 10. sic legitur, Sed dum Elias manens in corpore ad talem conductionem venerit, quid de Moyse dicendum? vtrum in corpore iterum ad hanc ostensionẽ aderat, an ex aëre simulatum, sicut Samuel visus est, habitum fingebat? & si suo corpore venit indutus, si hac vice resurrectionem suam, quæ cæteris non nisi in nouissimo est futura, compleuit? De qua quæstione authores vna eademque sententia prolata non differenter dicunt, quòd dum Dominus cũ tribus discipulis suis & Elia, non cum imaginatis sed veris corporibus cõuenisse non dubitantur, & ipse Moyses in suo vero corpore de sepulchro resumpto videtur. Sed Dominus Iesus primogenitus mortuorum rectè creditur Moysi iterum post hanc visione in corpus sepulturæ commendatur, vt ipsum in nouissimo die quando resurgent mortui, assumere possit. Hæc ibi. Vbi non dubitatur quin Elias etiam in proprio corpore affuerit: & post quæstionem de Moysi corpore propositam, dicitur omnium esse sententiam, illum etiã proprium corpus assumpsisse quod mox deposuerit. Proinde aut D. Thomas lapsus est memoria, aut aliũ habuit librum, qui sub Augustini nomine titulum habuit de mirabilibus sacræ scripturæ. Sicut autem prior sententia D. Thomæ non est probabilis, ita nec secunda de assumpto & rursum deposito vero corpore Moysis, sed probabile magis secundũ Thomam habetur, Eliam in vero ibi corpore adfuisse, Mosen verò in propria quidem anima adfuisse, sed corpore quodam assumpto, quomodo apparẽt Angeli? Atque sic vult D. Thomas intelligẽdum quod scribit hoc loco D. Hieron. in hunc modum, *Scribis & Pharisæis tentantibus se, & de cœlo signa petentibus dare noluit, sed prauam postulationem confutauit responsione prudenti. Hic verò vt Apostolorum augeat fidem, dat signum de cœlo, Elia inde discedente quò conscenderat, & Moyse ab inferis resurgente. Quod & Achaz per Isaiam præcipitur, vt petat sibi signum de inferno vel de excelso.* Quod enim hic dicitur Moses ab inferis resurrexisse, intelligi vult D. Thomas dictum de anima quæ corpus Angelorum more assumpserit. Quæ autem fuerit Augustini in his libris, quos constat esse ipsius, sententia in hac quæstione, patet ex lib. De cura pro mortuis agenda, in quo c. 15 asserens aliquando ex mortuis quosdam mitti ad viuos, probat id primò per

D. Hieron.

Samuelem Sauli apparentem: & quoniã quidam dicunt non ipsum Samuelem apparuisse, sed malignũ aliquẽ spiritum in eius persona, affert testimonium Eccl. 46. vbi dicitur quòd Samuel mortuus prophetauerit. Et subiungit, Sed si huic libro ex Hebræorum, quia in eo non est, canone contradicitur, quid de Moyse dicturi sumus, qui certè & in Deuteronomio mortuus, & in Euãgelio cum Elia qui mortuus non est, legitur apparuisse viuentibus? Ex quo dicit solui quæstionem de martyribus aut iustis aliquibus apparentibus quandoque ipsis hominum aspectibus, non solùm in somnis, sed etiam in vigilia. Dubitat tamen, & supra vires intelligentiæ suæ esse liberè profitetur, quomodo fiat huiusmodi apparitio sanctorum, an in propria ipsorum persona, an per Angelorum ministerium, in eorum persona ex Dei iussu apparentium, & præsentium iis qui sanctorum meritis aliqua percipiunt solatia. Itaque videri potest ex hoc libro desumpta illa glossæ sententia quam D. Thomas reiicit tanquam desumptam ex libro qui falsò ascriptus sit Augustino. Nam in hoc libro quamuis neutram partem Aug. velit asserere, magis tamẽ videtur eò propendere, vt putet Angelorum ministerio fieri sanctorũ apparitiones & beneficia, quæ quasi à pręsentibus sanctis videntur hominibus præstari. Sed quandoquidem ipse August. rem hanc altiorem esse fatetur, quàm vt à se posse attingi, & abstrusiorem, quàm vt à se valear perscrutari, præstat in hac quæstione non nimis esse curiosum, sed modum apparitionum Deo committere. Illud tantùm addã, non debere videri derogare veritati, si cùm Angeli in sanctorum persona apparere dicũtur, ipsi sancti dicantur apparere, cùm ipsi Angeli in veteri testamento apparentes in Dei persona dicant, *Ego sum Dominus Deus.* Porrò occurrit hic etiã alia præter superiores ratio, qua ostendatur quam conueniens fuerit vt in monte cum Domino Moyses & Elias in gloria apparerent colloquentes. Hi enim duo postquam ieiunassent 40. diebus, viderunt gloriã Dei in monte Horeb, atq; cum eo locuti sunt: postquam conspectam gloriam Moysi vultus mirè resplenduit, & Elias mox igneo curru raptus est in cœlum. Itaq; ob id hi duo cum Domino in monte gloriam suam ostendente, qui & ipse 40. diebus ieiunauit, apparuerunt, vt eorum gloria Christi gloriæ comparata obscuraretur, ac ostenderetur Christum gloriosum illum ipsum esse, cui gloriam in mõte Horeb conspicientes, etiam ipsi gloriosi effecti sunt, quodq; gloriam suam, quàm vel olim vel nunc habebant, ex eius colloquio mutuati essent.

Psal. 9

1. Reg.

c HÆC AVTEM a ADHVC f EO LOQVENTE, a ECCE b FACTA EST l NVBES a LVCIDA] Valdè conuenienter nubes hæc diuinitus facta est. Primùm quidem, vt per eam veluti corrigeretur quod Petrus dixerat de construendis tabernaculis, ac ostenderetur Christum non opus habere tabernaculis humana manu factis. Vnde velut hanc causam significare volens Matthæus, *adhuc*, inquit, *eo loquente, ecce nubes lucida.* Secundò, nube ista factum est ne Apostoli magnitudine splendoris absorberentur, sed lucem intolerabilem nubes temperaret. Vnde dicitur nubes hæc eos metuentes obumbrasse. Postremùm, nubes ista facta est ad ostensionem pręsentię Dei patris. Sic enim in veteri testamento ferè in nube gloria Domini apparuit, ac præsentia eius ostensa est, vt patet ex variis scripturæ locis, idque ob id quòd nubes res sit cœlestibus vicinior,

Dei in nube gloria [illegible] apparuit

quæ

Psal. 96. quæ in scripturis Dei dicitur esse tabernaculũ, *Nubes*, inquit, *& caligo incircuitu eius*, Cumque in dedicatione templi Salomonici nebula impleſſet domũ Domini, dixit Salomon, *Dominus dixit vt habitaret in nebula.* Sed nubes illa qua olim Deus ſuã gloriã & præſentiã declarauit, dicitur fere fuiſſe tenebroſa, vt Exo. 19. in datione legis. Hæc verò dicitur fuiſſe lucida, vt intelligamus differentiã veteris legis & nouæ: & illam quidẽ plenã eſſe vmbris, hanc verò ipſam exhibere veritatẽ: in illa Deũ ſe prębere metuẽdũ in hac verò amabilẽ. Itaq; quia nubes hęc Dei præſentiã declarauit, vox Patris è nube dicitur eſſe facta, quæ nõ ita potuiſſet cognoſci cuius fuiſſet, niſi nubes Dei præſentiã declarauiſſet. Et hactenus quidẽ maieſtatis Chriſti guſtus quidã datus eſt oculis corporeis, ipſa autẽ Patris voce, ſicut & verbis Eliæ & Moyſis, datum eſt aliquid etiam auribus, vt per duos hos certiſſimos ſenſus digna de Ieſu opinio cõciperetur. Neque enim pro teſtimonio patris aut nubes ſola ſuffecit, aut vox ſola, ſed vtrũque coniunctũ, certum reddidit Patris teſtimoniũ. Porrò ſicut in Chriſti baptiſmo Trinitatis myſteriũ reuelatum eſt, Patre per vocẽ, Spiritu ſancto per columbam demonſtrato: ita & hic tota Trinitas ſeſe voluiſſe oſtẽdere videtur, Spiritu ſãcto in nube apparẽte. Ipſe enim eſt illa nubes obũbrans, qua obũbrata virgo Maria Chriſtũ concepit, quæ nubes & nos obumbrans, carnalium deſideriorum æſtum in nobis extinguit, & ad cœleſtia à terrenis ſubleuat. Et bene quidẽ in baptiſmo Chriſti quod fuit ſacramentũ primæ noſtræ regenerationis, Spiritus ſanctus in ſpecie columbæ apparuit: in transfigurationis verò eius quæ eſt ſacramentũ ſecũdæ noſtræ regenerationis, quæ erit in corporum reſurrectione, Spiritus ſanctus in nube obumbrãte apparuit: quia in prima regeneratione dat innocentiam, in ſecũda verò ſubleuatis in cœlum dat ab omnibus malis ſecuritatem. De verbis autem illis, *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*, dictum eſt ſupra 14. cap. Concordiæ circa Chriſti baptiſmum. Quòd autem nũc additur, *Ipſum audite*, additum videtur tum ad corrigendum votum Petri dolentis abire Moyſen & Eliam, tum ad confirmandos animos diſcipulorũ, ne detrectarẽt ei credere, & obedire etiam in his quæ docturus erat, aut in ſpecie diuerſa ab his quæ docuerunt lex, & prophetæ, aut carni inimica, qualia erant quæ mox docuerat de tollenda cruce. Itaq; perinde eſt ac ſi dixiſſet, Non eſt quòd doleatis Moſen & Eliam diſcedere. Omnia enim in hoc magiſtro veſtro, vnico filio meo, in quo ſolo mihi per omnia cõplacitum eſt, habetis. Ipſum audite, & nihil fuerit quod non multo plenius & clariùs ſitis edocendi, quam ab ipſo Moſe & prophetis. Vaticinati ſunt illi de Chriſto, quẽ cùm pręſentem habeatis, ne poſt hac requiratis pollicẽtes futura, ſed pręſentẽ ipſum audite ex me loquentem. Nemo loquitur certiora. Quicquid ab huius oratione diſſonat, reiiciendũ eſt. Ipſum ergo, audite. & audiẽdo credite & obtemperate, quatumuis inimica carni exigat. Hũc ſi audieritis, per eũ mihi dilectum efficiemini & vos mihi dilecti: per hunc glorioſum, & vos quoque efficiemini eiuſdẽ gloriæ conſortes. Cùm enim dicit, *Ipſum audite*, non ſimpliciter auditum exigi patet, ſed fidem itẽ & obedientiam. Nam frequenter in ſcripturis, audire pro morem gerere & credere ponitur. Videri autem poteſt Deus in illis verbis *Ipſum audite*, alluſiſſe ad illud Deuter. 18. quod dicit

3. Reg. 8.

A Moyſes, *Prophetam ſuſcitabit vobis Deus de fratribus veſtris, ipſum ſicut me audietis.* Cæterùm quoniam naturale eſt, vt inſolita & inopinata mentem humanam perturbẽt, & quia diuinam maieſtatem humana infirmitas capere nõ poteſt, ſicut nõnullus pauor Apoſtolos corripuit ex conſpecta claritate Chriſti, idemq; pauor in eis augebatur cum intrarẽt in nubẽ: ita audita hac noua voce plena diuinæ maieſtatis, maiori adhuc timore correpti ſunt, ita vt præ nimio timore, nec nõ & reuerẽtia diuinæ maieſtatis quã agnoſcebant eſſe præſentem, prociderẽt in facies ſuas. Verũ diuina benignitas non diu patitur eos qui ſuæ maieſtatis cauſa tùrbãtur, & metu concutiuntur, metu illo detineri, ſed poſt turbationem B mox ſubinfert mentis tranquillitatem. Vnde & nũc Dominus Ieſus accedens ad diſcipulos, tactu ſimul & voce ſua metum ab illis depellit, dicens *Surgite, & nolite timere.* Nec inefficax fuit Chriſti contactus & vox. Mox enim leuatis oculis circunſpicientes viderunt Ieſum, eumq; ſolum, vt intelligerẽt vocem illã ad Ieſum pertinere, non Moyſen, vel Eliam. Deinde vt intelligeremus vnũ Ieſum nobis ſatis ſuperq; eſſe, & poſtquam legis ac prophetarũ vmbra diſceſſit, omnia in Euangelio reperiri. Obſeruãda hic Domini humilitas, qua diuinæ gloriæ intolerabilem ſplendorem velut in laterna occulere dignatus eſt, ſuorũ & noſtræ capacitati ſeſe attemperans. Valet autem nobis hiſtoria hæc etiam literaliter tantùm C tractata, primùm ad confirmationem noſtræ in Ieſum fidei. Etſi enim omnia eius dicta & facta eum ſatis demonſtrarent eſſe Chriſtum, hæc tamen hiſtoria apertiſſimè eum declarat ſic fuiſſe hominem vt præter humanitatem, haberet diuinam maieſtatem noſtri cauſa occultatam, ipſumq; eſſe, qui à patre hominibus ſaluator ſit datus, ac mortem ipſum ſubire debuiſſe ſalutis humanæ cauſa, quæ ferè ſunt noſtræ fidei myſteria. Vnde Diuus Petrus huius dominicæ transfigurationis meminit, nimirum quod ſciret quantum per hanc fides noſtra confirmaretur. In qua ſanè transfiguratione videndum quã variis modis noſtra fides ſit confirmata. Dominus enim ipſe ſuam maieſtatem in ſolita charitate prodit D accedunt teſtes omnium grauiſſimi, qui mortis modum & rationem teſtantur: poſtremũ accedit & pater ipſe ſe verè præſentem declarãs, & omnium maximum de filio ſuo teſtimonium præbens. Secundò valet hæc hiſtoria. vt præter fidem noſtram ad bona operandum ignauiam excitet, & ad mala quæq; exemplo Chriſti patienter tollerandum nos inuitet dum oſtenſione gloriæ Chriſti metum vẽturi iudicis in gloria nobis incutit, ac ſecuros facit de potẽtia eius qua poterit reddere vnicuiq; ſecũdùm merita, docetque non alia ratione gloriæ Chriſti nos poſſe eſſe conſortes, quã ſi & ipſi tollamus crucem noſtram, ac parati ſimus ob gloriam Dei, præter cæ- E tera, etiam animam noſtram perdere. Nam ad hunc finem Dominum iam coram Apoſtolis fuiſſe trãſformatum pręcedentia ſatis indicant. Quod autem ad myſticum attinet ſenſum, præter anagogiam ſupra indicatam, qua ſcilicet intelligitur hic ſignificatum Chriſtũ in ſua gloria venturum ſtipatũ angelorum frequentia, inque octaua die terribilem ſimul & amabilem, terribilem impiis, amabilem iuſtis, moraliter ſatis fuerit intelligere, ab his qui adhuc verſantur in humilibus huius mundi rebus, non poſſe Ieſu gloriam aut maieſtatem ſcripturarũ conſpici, ſed ſi quis eius volet eſſe ſpectator, neceſſe

Deuter. 18

2. Pet. 1.

Myſticus ſenſus.

est ei vt præteritis omnibus creaturis visibilibus in sex diebus creatis, in montem cœlestem cum Domino mente ascendat, ac mundo transcenso, altioris prudentiæ cacumen petat. Sic enim videbit gloriam Iesu sedentis in dextera patris. Sic maiestatem Euangelicæ doctrinæ & ipsius Christi in scripturis contemplabitur, audietque & Moysen & prophetas ei testimonium perhibentes, nec non & patris interiùs docentis vocem audiet, reuelantem quis & quantus sit in speciem humilis Iesus. In tribus autẽ his gloriæ Christi spectatoribus rectè intellexerimus omne hominum genus, propterea quòd tribus filiis Noe omne genus humanum sit dissemi-natum, & in tribus mundi partibus dispersum. Cui gloria Christi erat vbique reuelanda. Sic ferè Diuus Ambrosius. Porrò quòd Dominus etiam iam præcepit Apostolis, nihil horum quæ modò viderant cuiquam dicere, donec à mortuis resurrexisset, comprobat illud quod suprà dictum est, Dominum noluisse planè & apertè se Christum prædicari, ac vera gloria conspicuum esse, donec iuxta patris mandatum pro peccatis hominum morte sua satisfecisset, idque ob causas priùs dictas. Quod dicit Marcus, *Et verbum continuerunt apud se*, verbum Hebraica phrasi videtur positum pro facto, quemadmodũ sæpe in scripturis. Lucas enim veluti exponẽs Marcum dicit, *& nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ viderant*, quanquam possit, *verbum*, etiam accipi, propriè pro verbo & sermone qui erat de transfiguratione. Cùm dicit Marcus, *Conquirentes quid hoc esset, cùm à mortuis resurrexerit*, vel (vt habent Græca) inter se disputantes quid esset à mortuis resurgere, significare voluit eos non intellexisse quod Christus dicebat de sua resurrectione, sicut & postea dicitur, & ipsi nihil horum intellexerũt, aut nõ intellexisse quorsum diceret de sua resurrectione.

e ET INTERROGAVERVNT EVM *a* DISCIPVLI EIVS *e* DICENTES, QVID ERGO DICVNT, &c.] Causa huius interrogationis dupliciter potest reddi. Primò, vt intelligamus eos iam certissimos factos quod ipse esset Christus, admirari quomodo Scribæ, hoc est, legisperiti ex scripturis docerent Eliam debere venire priusquam veniret Christus. Id enim docebant ex Malachiæ testimonio, non distinguẽtes inter duos Christi aduentus, quos scripturæ satis significant, ac, vt est verisimile, hoc argumento apud populum probante, Iesum non esse Christum. Ideo autem iam potiùs quàm priùs quæstionem hanc Domino proposuerunt, etsi & priùs persuasi essent quòd ipse esset Christus, quòd iam longè certiores de eo effecti essent, quodque ex viso priùs Elia venissent in memoriam traditionis scribarum. Hanc quæstionis causam indicat D. Chrysost. Aliter intelligi potest, Apostolos, quia iam viderant Christi gloriam, & audierant mentionem resurrectionis imminentis, post quam putabant eum gloriosè regnaturum, admiratos quid illud esset quod scribæ dicerẽt de aduentu Eliæ quem viderant recessisse. Nam talem quæstionis causam indicat D. Hieronymus. Dicunt autem, *Quid scribæ dicunt*, &c. Et non, quare ergo scripturæ dicunt, sine quòd ipsi in scripturis non essent exercitati, ea tantùm cognoscentes quæ ex traditione Scribarum in plebe indocta ferebantur: siue etiam notare volentes, quo argumento Scribæ apud populum vterentur ad persuadendum nondũ venisse Christum, aut regnum eius. In Marco autem legimus etiam additum de Pharisæis. Græca tamen tantùm habent, quid dicunt Scribæ nõ enim Pharisæorum, sed Scribarum erat ostendere quæ erant scripturarum. Vnde Herodes cupiens scripturis cognoscere locum natiuitatis Messiæ, Scribas populi accersisse dicitur, non Pharisæos.

D. Hieron.

e AT ILLE RESPONDENS AIT ILLIS, ELIAS *a* QVIDEM VENTVRVS EST.] Responsio hæc Christi de Elia dupliciter intelligitur. Communiter enim intelligitur Dominus loqui de duplici Elia, nempe Elia vero, quem dicit venturũ, ante scilicet secundũ suum aduentũ, & Elia in spiritu, nẽpe Ioanne Babtista, quẽ dicit venisse, ante primũ scilicet suum aduentum. Quidam tamen intelligunt Dominũ semper loqui de Elia eodem. & aduentu eodem, & illud quod Dominus dicit, *Elias quidem venturus est, & restituet omnia*, sic volunt accipiendum, vt his verbis non asserat aliquid postea futurum, sed confirmet verum esse quod dicebant Scribæ, vt sint perinde ac si dixisset, Rectè dicũt Scribæ, ante aduentum Messiæ venturum Eliam, & restituturum omnia: sed ego dico vobis, hoc ipsum iam esse impletum, quod illi ignorant esse impletũ, sed adhuc futurum expectant: Venit promissus iste Elias sicut & Messias, sed non est ab eis agnitus, sicut nec Messias agnoscitur: Hic sensus etsi videri possit nõ alienus ab intentione Domini, cauendum tamẽ ne eum sequentes negemus pertinaciter venturum aliquando Eliam verum ante secundum Domini aduentum. Sunt enim hodie plerique qui hunc esse loci huius sensum genuinum contendunt, idque ob id quòd non putant verum Eliam venturum cum Enoch ante iudicium, quemadmodũ credidit semper Ecclesia Christi: ideoque & testimonium illud Malachiæ de Eliæ aduentu, putant solùm de Ioãne Babtista intelligendum esse, dicturi etiam procul-dubio Enoch & Eliam non viuere adhuc in mortali corpore, sed in translatione esse mortuos, quẽadmodum existimant plerique Iudæorum, Contra quos primò quidem dicendũ, omnes patres verba hæc Christi, *Elias quidem venturus est, & restituet omnia*, secundùm priorem intellectum intellexisse de vero Elia venturo ante secundum Domini aduentum, vt patet ex Chrysostomo, Hieronymo, Theophylacto in comment D. Greg. homiliâ. 12. Ezechielem, Augustino item in variis locis. Deinde prophetiam Malachiæ præterquã quod omnes patres de Elia illo assumpto venturo ante secundum aduẽtum Christi intelligũt, etiam ipsa verba apertè arguunt de secundo aduentu Christi esse intelligenda & non de Ioãne, saltem potissimum, quemadmodũ ostendit hoc loco Diuus Chrysostomus. Primò enim inquit, ideo additum est, Eliam Thesbitẽ, (sic enim habent Septuaginta) ne de Ioanne putaretur debere intelligi hæc prophetia, qui propter ministerii similitudinem etiam ipse dicitur Elias. Deinde dicitur, *antequam veniat dies Domini magnus & horribilis*, quibus verbis non significari primum Christi aduentum sed secundum, ex scripturis est euidens. Tempus enim primi aduentus dicitur tempus gratiæ, dies salutis, tempus acceptabile. Dies verò vindictæ aut nouissimi iudicii, vocatur dies Domini magnus & horribilis, aut terribilis, vt Ioel. 2. *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis*, Sic & Soph. 1. *Iuxta est dies Domini magnus, iuxta est velox nimis. Dies iræ dies illa, dies tribulationis & angu-*

& angustiæ, &c. Et ex his quæ præcedunt in Malachia patet de qua die sit sermo. Præcedit enim, *Ecce dies veniet succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens*, &c. Iam & quod sequitur in testimonio Malachiæ, idem confirmat, *Ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate.* In primo enim suo aduentu non venit ad percutiendum, sed ad saluandum. *Non enim*, inquit, *veni vt iudicem mundum, sed vt saluificem.* Certè is qui Ecclesiast. est author, locum hunc intellexit de vero hoc Elia. Nam cùm de eo scribit capite 48. post alia tandem habet, *Qui inscriptus est in iudiciis temporum, lenire iracundiam Dei, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Quod autem etiam Enoch viuus hinc translatus seruetur in aduentum Antichristi, probari solet per illud Eccles. 44. *Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.* Sciendum tamen Græca hic non habere, *in paradisum*, sed tantùm, *translatus est*: pro illo, *vt det gentibus pœnitentiam*, Græcè est, in exemplum pœnitentiæ generationibus. Quo significatur ipsum ideo translatum, vt homines videntes quomodo Deus curam gerat eorum qui illi placent, respicerent, & pœnitentiam agerent. Itaque ex hoc testimonio secundùm Græcorum lectionem parùm quod ad hanc rem pertinet probari potest. Verùm ex epistolæ ad Hebr. 11. capite efficaciùs probatur Enoch nondum mortuum esse. Dicitur enim ibi, *Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus.* Ex scriptis autem omnium ferè patrum qui fuerunt ab Apostolorum temporibus, patet quid à primitiua Ecclesia, ex Apostolorum vtique traditione semper creditum sit de Enoch & Elia. Quod vt fiat manifestum, quorundam sententias hic adducemus. Itaque vetustissimus Iræneus sic habet libro quinto contra hæreses, Enoch placens Deo, in quo placuit corpore translatus est, translationem iustorum præmonstrans, Et Elias sicut in plasmatis substantia, assumptus est, assumptionem patrum prophetans, & nihil impedit eos corpus in translatione & assumptione eorum. Per illas enim manus, per quas in initio plasmati sunt, per ipsas & assumptionem & translationem acceperunt. Assuetæ enim erant in Adam manus Dei cooptare, & tenere & baiulare suum psalma & ferre & ponere, vbi ipsæ vellent. Vbi ergo priùs positus est homo, scilicet, in paradiso, quemadmodum scriptura dicit, *Et plantauit Deus paradisum in Eden contra orientem & posuit ibi hominem quem plasmauit & inde proiectus est in hunc mundum non obediens.* Quapropter dicunt presbyteri, qui sunt Apostolorum discipuli, eos qui translati sunt, illuc translatos esse. Iustis enim hominibus & spiritum habentibus præparatus est paradisus, in quem & Paulus Apostolus asportatus audiuit sermones inenarrabiles quantum ad nos in præsenti, & ibi manere eos qui translati sunt vsque ad consummationem conspicantes incorruptelam. Hæc ille, qui & subdit, Non debere videri impossibile tantis temporibus illos permanere viuentes, nec putandum Eliæ carnem in igneo curru quo assumebatur, fuisse consumptam. In cuius verbis notandum, quod dicit ab Apostolorum discipulis se didicisse hos duos translatos adhuc viuere in corpore eo in quo sunt translati. Tertullianus lib. aduersus Iudæos sic habet de Enoch, Enoch iustissimum non circumcisum, nec sabbathizantem de hoc mundo transtulit, qui necdum mortem gustauit, vt æternitatis candidatus iam nobis ostenderet, nos quoque sine legis onere Moysi Deo posse placere. In quibus verbis notandum, quod dicit, necdum mortem gustasse eum, & æternitatis esse candidatum. De eodem sic scribitur in tractatu de Sion & Sina aduersus Iudæos sub titulo diui Cypriani, Enoch, qui ante diluuium Deo iustus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ natiuitatem viuus translatus est in loco vbi Deus scit, ex quo loco consummationem mundi inuocare habet in hoc mundo, vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum Antichristum. De vtroque sic scribit Diuus Augustinus in libr. 9. de Genesi ad litteram capite 6. probaturus quomodo homines si permansissent in statu innocentiæ, translati fuissent sine morte ex hac vita. Neque enim, inquit, arbitrandum est Eliam vel sic esse iam sicut erunt sancti, quando peracto operis die, denarium pariter accepturi sunt: vel sic quemadmodum sunt homines qui ex ista vita nondum emigrarunt: de qua ille tamen non morte sed translatione migrauit. Iam itaque aliquid melius habet quam in hac vita posset, quamuis nōdum habeat quod ex hac vita rectè gesta in fine habiturus est. Aut si quisquam putat hoc Eliam mereri non potuisse, si duxisset vxorem, filiosque procreasset: quid de Enoch respondebit, qui filiis genitis Deo placens non mortuus, sed viuus translatus est? Cur ergo & Adam & Eua si iustè viuentes, castè filios procreassent, non eis possent translatione non morte succedentibus cedere? Nā si Enoch & Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes, quod debitum vt soluant, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, &, quod tamdiu dilatum est, morituri, nunc tamen in alia vita sunt, vbi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spirituale mutetur, nec morbo, nec senectute deficiunt: quanto iustius atque probabiliùs primis illis parentibus præstaretur, &c. Hæc ille, qui lib. 2. de Peccato Originali capite 23. dum exempla ponit quæstionum de quibus salua fide dubitare licet, & de quibus dubitare non licet. Veluti, inquit, cùm quæritur, qualis vel vbi sit paradisus, vbi constituit Deus hominem quem formauit ex puluere, cùm tamen esse illum paradisum fides Christiana non dubitet: vel cùm quæritur, vbi nunc sit Elias, vel Enoch, an ibi, an alicubi alibi, quos tamen non dubitamus in quibus nati sunt corporibus viuere. De his duobus in variis locis apertissimè tradit Ecclesiæ fidem Diuus Gregorius qui lib. 9. Moralium cap. 4. sic habet: Duo illi prædicatores eximii dilata morte subtracti sunt, vt ad prædicationis vsum in fine reuocentur: de quibus per Ioannem dicitur, Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ astantes. Quorum vnum in Euangelio per semetipsam veritas pollicetur, dicens, Elias venturus est, & restituet omnia. idem Gregorius testatur duos hos Antichristo occursuros, & ab eo occidendos. capite 12. libr. 24. Moralium. Idem habet Damascenus lib. 4. capite 27. Diuus Hilarius tamen scribens in Matthæi caput vigesimum, existimat duos illos, quos occursuros Antichristo Apocalypsi significat, fore Mosen & Eliam, tum quod illi in transfiguratione cum Domino apparuerint, tum quòd locus Apoc. apertè illos duos

Marginalia: Malach. 4. — Ioan. 12. — Eccl. 48. — Eccl. 44. — Heb. 11. — D. August. — Apoc. 11.

duos videatur notare, ut suprà est annotatum. Vnde & circa Domini transfigurationem sic scribit, *Ad futuri formam, atque ad facti fidem Moyses & Elias in monte constiterant. Ex his satis patet quæ fuerit in Ecclesia fides de Enoch & Elia, & omnes patres in hoc loco intellexisse Dominum affirmare venturum ante secundùm suum aduentum Eliam secundùm vaticinium Malachiæ.* Itaque præstat priorem huius loci intelligentiam sequi, secundum quam dicendum, Dominum non apertè satis respondisse ad propositam quæstionem, eò quòd non apertè distinxerit duos suos aduentus, idque ob id quòd mysterii nondum satis essent capaces discipuli, sic tamen respondit, vt scrupulum illis exemerit, ne propter dilatum Eliam dubitare possent de aduentu Messiæ, cùm apertè dicat Eliam venisse, cumque significat fuisse Ioannem. Quoniam enim sic opinione publica receptum erat, Eliam præcessurum Christum, nec verum Christi aduentum satis diiudicabant, Dominus ne hoc videretur obtigisse, quò minus venisse Christum crederent, & eum agnoscerent iam missum qui mittendus erat, Eliam ait venisse, Ioannem significans. Qu od autem dicitur, *& restituet omnia*, breuitatis causa dictum est pro eo quod habet Malachias, *Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum.* Nam & hoc loco pro, conuertet, Septuaginta idem habent verbum quod est hoc loco apud Matthæum, ἀποκαταστήσει, id est, restituet. Quemadmodum autem dictum est in ca. Concordiæ 2. sic intelligendum est quod dicitur Elias omnia restituturus, quomodo Christus dicitur Paulo instaurasse omnia quæ in cœlis & quæ in terris, nimirum quia homines inter sese & cum Angelis dissidentes, inter se & cum Angelis atque Deo pacificauit. Sic enim & Elias omnia restituet, quando incredulos Iudæos gentibus, credentibus vniet & ad fidem patriarcharum redire faciet. Porrò Marcus pro futuro ἀποκαταστήσει, id est, restituet, habet præsens ἀποκαθιστᾷ, id est, restituit, sed præsens illud æquiualet futuro. Significatur enim verè dici illum restitututum, & quod debeat restituere omnia. Aduerbium autem, *primo*, quod hic & suprà in quæstione discipulorum pro, priùs Græco more positum est non est coniungendum cùm, *restituet*, sed vt patet ex propria quæstione, iungendum est cum, *venerit*, quod verbum non esse futuri temporis, sed præteriti docent Græca, quæ habent, ἠλίας ἐλθὼν πρῶτον: Quod autem sequitur in Marco, *Et quomodo scriptum est in filium hominis, vt multa patiatur & contemnatur.* Obscuram habet connexionem, & variè intelligitur: Theophylactus enim hanc partem intelligit interrogatiuè legendam, ac argumento quodam ostendit hic à Domino, quæ dicta sunt de aduentu Eliæ, non in primo Christi aduentu implenda, sed in secũdo, eò quod si Elias, quemadmodum de eo prædictum est omnia restitueret in primo Christi aduentu, consequeretur Christum non passurum à Iudæis quod esset contra scripturas. Itaque sensus est, Elias certè venturus est & cum venerit restituet omnia. Quod si autem huius aduentus ante primum Christi aduentum debuit esse, quomodo ergo scriptum est de Messia oportere eum multa pati? Si enim illi omnia restituet, nõ erunt reliqui Iudæi increduli à quibus ille patiatur. Consequens ergo est aliũ esse Messiæ aduentum, ante quem venturus Elias restituet omnia quamuis nec primo huic aduentui suus defuerit Elias. Videtur autem hic sensus esse satis coactus. Proinde alii locum hunc non interrogatiuè pronũciant, sed assertiuè. Et erit commodus sensus etiam sine aliquo subintellecto, quod orationem quæ videtur imperfecta perficiat, si coniunctio, &, intelligatur superesse, quemadmodum sæpe super est ex phrasi Hebræorum, vt sit sensus, Elias venturus restituet omnia, sicut scriptum est de filio hominis, vt multa patiatur, vt intelligatur Dominus velle confirmare fidem passionis suæ ex fide venturi Eliæ, ac ostendere, tam esse credendum se moriturum, quàm quòd Elias sit venturus, eoquòd vtrumque sit in scripturis prophetatum. Quoniam enim à fide passionis Christi alieni erant Apostoli, ex omni occasione eam confirmat. Sic ferè Caietanus. Alii subintelligunt, quomodo scriptum est in filium hominis, vt multa patiatur, sic eueniet ei. Et pronomẽ, ei, quidam ad filium hominis referunt, sed meliùs secundùm Bedam refertur ad Eliam, vt significetur Eliam passurum, sicuti & filius hominis Christus, quemadmodum posteà dicitur filius hominis passurus, sicut Elias in spiritu passus est. Atque hunc sensum credo aptiorem aliis, vt intelligatur Dominus ex passione Ioannis confirmare secuturã suam passionem, & ex sua rursum, venturi Eliæ passionem, vt intelligãt Apostoli non esse nouum si Christus ab impiis patiatur, cùm hoc ferè commune sit sanctorum maximè insignium, & qui vitia conantur extirpare. Quoniam enim à passione Christi alieni erant Apostoli, & de gloria Christi ac regno magis cogitabant, ideo Dominus inducit hic mentionem suæ passionis & vtriusque Eliæ, vt sic eos ad fidem passionis suæ erigeret, & à somnio gloriæ ac regni auocatos præpararet ad tollerantiam malorum imminentiũ eis, sicut & postea cùm filii Zebedæi peterent illi in regno suo assidere proximi, mẽtionem mortis & passionis suæ induxit. In his autem Domini verbis quæ sequuntur duæ occurrunt difficultates, altera in Marco, altera in Matthæo. In Marco quidem, quia dicitur, *Elias iam venit, & fecerũt in eo quæcunque voluerunt, sicut scriptum est de eo*, cùm nullum quis dare possit scripturæ testimonium, quo peculiariter de iis quæ passus est Ioannes sit aliquid prædictum. Hanc difficultatem vt effugiant quidam: istud, *sicut scriptum est de eo*, referunt ad illud, *Elias venit*: & non ad id quod sequitur, *Et fecerunt illi quæcunque voluerunt*, quod per parenthesim legunt in medio positum, vt sit sensus, Elias iam venit sicut scriptum est de eo, nempe Isaiæ 40. *Vox clamantis in deserto*, &c. Verùm omnino videtur per hanc partem significatum, scripturam etiam de supplicio Ioannis aliquid dicere, sicut de eo quòd oportuit pati Christum, in Euthymii commẽtariis scribitur. Prædixit enim Isaias de Ioannis etiam passione verùm quo loco prædixerit, & quibus verbis, non indicat. Notatur in margine caput 49. sed in eo nulla apud nos significatio mortis Ioannis. Proinde nisi prior illa distinctio placet, aut dicendum de morte Ioannis scriptum fuisse in libro aliquo qui interciderit, aut in his quæ passus scribitur Elias, intelligendum etiam mysticè scriptum quæ passurus esset Ioannes, vt qui per Eliam fuit præfiguratus. Sicut enim illũ Iesabel regina, ita hũc persecuta est Herodias, & vtraque vtrũque ob seueriùs vindicatam religionem. In Matthæo autem dubium occurrit, quomodo dicitur, *Si & filius hominis passus est ab eis.* cùm non ab eisdem passus sit Dominus à quibus

Ioannes

Ioannes. Sed dicendum, quod quemadmodum verba præcedentia, *non agnouerunt eum, & fecerunt in eo quæcunque voluerunt*, debent intelligi habere suppositum quoddam generale nempe impii, aut simile aliquid, ita & relatiuum, eis ad generale illud refertur, vt sit sensus, impios fecisse quæ voluerunt in Ioanne, & ab impiis quoque Christum passurum, quanquam & Pharisæi ac Scribæ in nece Ioannis A consenserint, & ad eius captiuitatem iuuerint, vt priùs dictum est, & Herodes quoque Christo illuderit, & eius morti consenserit, vt etiam ob id rectè ab eisdem Ioannes & Christus passi dici possint. Porrò notandum quòd dicitur, *fecerunt in eo quæcunque voluerunt.* Illo enim significatur fecisse, non quæ debuerunt fecisse, quæque iustum erat facere, sed pro sua libidine fecisse.

EIICITVR DÆMONIVM, QVOD NON POTVERVNT eiicere discipuli. Mat. 17. Mat. 9. Luc. 9. CAP. XVIII.

F[c] *Actum est autem in sequenti die, descendentibus illis de monte,* [b] *& veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cum illis. Et cōfestim omnis populus videns Iesum stupefactus est, & expauerunt* [&] [c] *occurrit illi turba multa,* [b] *& occurrentes salutabant eum: Et* [a] *cùm venisset ad turbam* [b] *interrogauit eos, Quid inter vos conquiritis?* [h] *Et* [c] *ecce* [a] *accessit ad eum* [f] † *vir* [b] *vnus* [h] *de turba* [a] *genibus prouolutus ante eum* [&] [b] *respondens* [c] *exclamauit* △ [l] *dicens,* [a] *Domine* [h] *magister,* [b] *attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum,* [c] *obsecro te respice in filium meum,* [&] [a] *miserere filio meo,* [f] *quia* [c] *vnicus est mihi,* & [a] *lunaticus est, & malè patitur. Nam ecce spiritus apprehendit eum,* [b] *qui vbicunque eum apprehenderit** [c] *subitò clamat,* & ‖ [h] *allidit* [b] *illum,* [c] *& dissipat eum cum spuma,* [b] *& spumat & stridet dentibus suis, & arescit,* [c] *& vix discedit dilanians eum* [&] [a] *sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam, & obtuli eum discipulis tuis,* [c] *& rogaui discipulos tuos, & dixi** [h] *vt eijcerent illum,* [l] *& non potuerunt* [a] *curare eum.* [l] † *Respondens autem* [b] *eis* [c] *Iesus* △ [l] *dixit: O generatio* ‖ *incredula* [f] *& peruersa,* † [l] *quamdiu apud vos ero? quandiu patiar vos?* △ *afferte* [f] *huc illum ad me.* [b] *Et attulerunt eum.* [c] *Et cùm accederet,* [b] *& cùm vidisset eum, statim* [c] *elisit eum dæmonium, &* [b] *spiritus* ‖ [h] *conturbauit illum,* [b] *& elisus in terram, volutabatur spumans. Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: Ab infantia, & frequenter eum in ignem & in aquam misit, vt eum perderet: sed si quid potes adiuua nos, misertus nostri. Iesus autem ait illi, Si potes credere omnia possibilia sunt credenti. Et continuò exclamans pater pueri, cùm lachrymis aiebat, Credo Domine, adiuua incredulitatem meam.* [l] *Et* [b] *cùm vidisset Iesus concurrentem turbam,* † [l] *comminatus est spiritui immundo* [b] *dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi exi ab eo, & ampliùs ne introëas in eum.* [c] *Et* [b] *exclamans, & multum discerpēs eum,* [c] *exijt ab eo* [a] *dæmonium,* [b] *& factus est sicut mortuus, ita vt multi dicerent, Quia mortuus est. Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum, & surrexit,* [f] *&* † *curatus est puer* [a] *ex illa hora,* [c] *& reddidit illū patri eius. Stupebant autem omnes in magnitudine Dei.* [b] *Et cùm introisset in domum,* [a] *tunc accesserunt ad Iesum* [c] *discipuli* [b] *eius* [c] *secretò* [&] [b] *interrogabant eum* [a] *& dixerunt,* [c] *Quare nos non potuimus eijcere eum?* [b] *Et* [c] *dixit illis* [a] *Iesus, Propter incredulitatem vestram. Amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis.* [c] *Hoc* [a] *autem* [c] *genus* △ *in nullo potest exire* | *nisi in oratione & ieiunio.*

† *a. homo* △ *b dixit.* * *&* ‖ *c. elidit* * *b. discipulis tuis.* † *b Qui respondens* △ *a ait* ‖ *c. o. infidelis.* † *a o quousque ero vobiscum. vsquequo.* † *c. o. vsquequo ero apud vos? &* △ *o Adduc filiū tuum* ‖ *c o. dissipauit.* † *a o. increpauit illum Iesus.* † *c o increpauit Iesus spiritū immundum.* † *c sanauit puerū.* A.21. 112. B.11. 112. C.17. 58. * *a nō eiicitur nisi per orationem & ieiunium.*

FACTVM EST AVTEM IN SEQVENTI DIE, DESCENDENTIBVS ILLIS DE MONTE, &c.] Dominus qui ad perfectiora quædam agenda, sese è turbis substraxerat, montemque conscenderat, nimirum vt oraret, & gloriæ suæ speciem perfectioribus discipulis exhiberet, his peractis, rursum sese demittit, inuisens relictos alios discipulos & turbam: suo exemplo, (vt & alias,) docens prædicatorem nonnunquam sese è turba subducere debere, ac secretis vacare precibus, vt & alacrior redeat, & alacrius recipiatur. Mox tamen ad intermissa pascendi populum officia redire, nec dedignari illorum se accommodare infirmitati & ignorantiæ, quantumuis se sentiat vulgo superiorem, cum nec ipse Dominus post tantam gloriam, ac tam præclarium Patris testimonium dedignatus sit rudium discipulorum, ac populorum consortium. *Sequenti ergo die* post transfigurationem, (cùm, vt est verisimile, totam noctem Dominus in monte in orationibus peregisset (*descendentibus illis de monte* vel potiùs, vt habent Græca, cum descendissent illi de monte,) est enim hic Græcis præteritum, B cùm suprà quando etiam legimus in Matthæo & in Marco, *descendentibus illis de monte*, sit participium præsentis temporis, vt significetur illa quæ priùs dicta sunt contigisse inter descendendum, hæc verò post descensum) veniens Dominus ad discipulos alios à se relictos, *vidit turbam multam circa eos*, inquit, Marcus, & legisperitos disputantes cum eis, qui cum vererentur congredi cum Domino, nacti iam occasionem, diuexare rudes discipulos instituerant, quo vel speciem victoriæ apud imperitam obtinerent plebem. Quorum dolus sicut hic satis notatur, ita contrà notatur etiam C plebis erga Christum reuerentia ac Christi quanta fuerit apud plebem authoritas, quam apud populum simplicem & non malignum parat synceritas doctrinæ & vitæ sanctimonia, cùm eam agnoscere nolit frequenter superba & sibi placens humana sapientia. Omnis enim populus mox vt vidit Iesum, accurrens salutauit eum obuiis eum vlnis suscipiens. Dicitur autem apud Marcum populus etiam obstupuisse viso Iesu, nimirum ob inopinatum eius & subitum aduentum, cùm nescirent vbi priùs fuisset, aut vnde venisset, & propter aduentus eius

eius oportunitatem, quasi præcognouerit Scribarum inuasionem, ideoq; ad discipulorum auxilium venerit. Forsitan & splendor aliquis relictus in vultu Christi ex præcedente transfiguratione, causa fuit admirationis populi & obstupefactionis, quemadmodum splendor vultus Moysi, postquam è mōte descendisset. Cui bene conuenit quod additur in Marco, *& expauerunt*, quanquam duas illas dictiones Græca non habeant. Idem Marcus habet Dominum interrogasse eos, *Quid inter vos conquiritis?* pro quo Græca habent, Et interrogauit scribas, Quid conquiritis (vel disputatis) cum illis, nempe discipulis: quo videtur Dominus notare Scribas, quòd ipsi scripturarum cognitionem sibi pollicentes, ac magistros aliorum se profitentes, se absente, cū his qui tantùm discipuli essent, & scripturarum rudes disceptarent. Nostra ergo litera vt quàm proximè accedat ad Græcorum lectionem, sic est accipienda, Et interrogauit eos, nempe discipulos & scribas inter se disputantes, *Quid inter vos conquiritis*, id est, disputatis? Interrogat autem Dominus, etsi disputationis conscius, vt sic discipulos à scribarum diuexatione liberaret, & miraculo occasionem præberet. Dominus enim qui ad tempus suos confundit ob impotentiam patrandi miraculi, & diuexari à scribis permisit: vt sibi meliùs innotescerent, & de sua incredulitate redarguit ad perfectiorē fidē proficerent: mox & in tempore suis adfuit à cōfusione, & à vexatione liberaturus, ne illorum confusio in ignominiam etiam Euangelii vergeret, docens etiam eos qui sibi adhærent, in finem non à se relinquēdos, etsi ad tempus relicti videantur, idque ob ipsorum vtilitatem. Quæ autem fuerit disputationis inter scribas & discipulos materia, non apertè quidē dicitur, sed tamen satis colligi potest ex sequentibus, cùm dicitur ad Domini quæstionem respondisse qui filium suum dæmoniacum attulerat. Hinc enim apparet disputationis occasionem fuisse ex eo quod discipuli non potuerunt eiicere dæmonium. Verisimile enim ex eo Scribas obiecisse discipulis, vanè illos sibi polliceri potestatem eiiciendi dæmones, nec virtute diuina illos eiicere cùm eiiciunt, sed dæmoniaca, quæ aliquando impediri potest, cùm diuina non possit, aliaque similia obiecisse, vt aliud ex alio inter disputandū incidere solet. Itaque quanquam Dominus interrogaret Scribas, aut Scribas simul & discipulos quid disceptarent, nullus tamen eorum respondet tum quòd respondere nō auderēt eò quòd discipuli confusi essent de sua impotentia, Scribæ cōscii de suo calumniandi studio: tum quòd is qui disputationi dedit occasionem, præ nimio salutis filii desiderio omnes præueniens, suam causam Domino quàm velocissimè studeret commendare, de exposita eius erga omnes benignitate bene confidens, vt non putaret sibi opus esse discipulorum patrocinio, ac de eius potentia maiorem habens fidem quàm de discipulorum. In quo præter piam pro salute filii paternamque solicitudinem, obseruanda est ipsius orantis & humilitas & ardor. Humilitas quidem, quia in genua ante Dominum procidit, Dominum ac magistrum eum appellās: ardor verò, quia exclamauit, & calamitatem filii in suam miseriam redundantem tam diligenter exposuit, duas causas in oratione proferēs, quibus misericordissimum Dominum ad misericordiam flectere studuit, nempe quod filius esset, isque vnicus pro quo deprecabatur, quodque malo grauissimo, tristissimo, & insuperabili discipulis miserè affligeretur. Sic ad seriam & ardentem orationem maximè compellit vrgens aliqua necessitas. Notādum autem quòd Matthæus lunaticum vocat, quem Marcus dicit habere spiritum surdum & mutū. Lunaticus enim propriè dicitur, qui morbo comitiali aut caduco laborat: sic dictus vel quòd eum pati putantur ferè qui interlunio nati sunt, vel quòd pro mutatione Lunæ is morbus accidat ex augmento aut decremento humorum cerebri quibus dominatur Luna. Cùm autē hic morbus dicatur à medicis esse morbus naturalis, meritò hic dubitatur quomodo lunaticus iste dicatur habere spiritum immundum. Non enim verisimile est, quod sentit Caietanus, hunc præter ægritudinem, naturalem, à qua diceretur lunaticus, habuisse etiam spiritum malum adiunctum, qui reddiderit eum surdum & mutum. Nā quæ Matthæus tribuit lunatico, quatenus lunaticus dicitur, ea Marcus tribuit dæmoni. Matthæus enim dicit, *Lunaticus est, & mala patitur. Nam sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam.* Marcus autem, *Frequenter eum in ignem & in aquam misit.* Sed & Matthæus apertè significat, lunaticum hunc quatenus talem, habuisse dæmonium, cùm curationem huius scribens, dicit. *Increpauit illum Iesus & exiit ab eo dæmonium, & curatus est puer.* Nec rursum eorum sententia est probabilis, qui putant hunc lunaticum ob id dictum habere spiritum immundum, quòd huiusmodi morbus & omnia similia mala sint immissiones (vt ipsi volunt) angelorum malorum. Sic enim omnis languens diceretur habere dæmonium. Deinde dæmonium ingredi solitum in hunc puerum, & non exteriùs manens ipsum diuexasse, verba Christi præter cætera apertè declarant, cùm dicitur, *Surde & mute spiritus exi ab eo, & ne amplius introeas in eum.* Igitur aut dicendum est, hunc puerum lunaticum dici, non quod verè talis esset, sed quòd similia pateretur qualia lunatici pati solent, quia scilicet non semper affligeretur, sed certis temporibus, cadens, spumans, seque collidens. Sic enim videtur sentire Diuus Hieronymus, qui super cap. 4. Matthæi exponens qui sint lunatici, de quibus in Euangelio, *Non veros*, inquit, *lunaticos, sed qui putabantur lunatici*, &c. vt supra habitum est in in cap. Concordiæ 25. Aut dicendum morbum comitialem, etsi putetur esse naturalis, & causæ quædam naturales concurrant, non esse tamen purè naturalem, saltem frequenter sed accidere ex dæmonio interius hominem possidente & affligente certis temporibus. Sic enim apertè sentit Origenes, si scribens in præsentem locum homil. 4. in Matthæum. *Primum quæramus quare lunaticus appellatur qui à spiritu immundo vexatur. & quare paßio ipsa nomen accepit à luna, quæ post solem, magnum luminare vocatur. Medici ergo loquantur sibi quæ volunt, qui nec immundum spiritum arbitrantur, sed corporalem aliquam paßionem, & dicunt humida moueri in capite, secundùm aliquam comparationem ad lumen lunare, quod humidam habet naturam. Nos autem qui Euangelio credimus, dicemus hanc paßionem immundum spiritum in hominibus operari. Obseruat enim quædam schismata lunæ & sic operatur, vt ab obseruatione lunæ pati homines, mentiatur, & per hoc culpabilem Dei creaturam ostendit, vt omnes iniquitatem in excelso loquantur, qui existimant ex efficacia stellarum consistere causam omnium infirmitatum, siue gene-*

generalium, siue specialium, &c. Certè nostros caducos eadem videmus pati, quæ hic arrepticius dicitur passus, quos frequenter ea pati videmus, quæ non naturalia possunt videri, sed planè diabolica: vt cùm certos quosdam blasphemant sanctos, quorum inuocatione passio curari solet. Itaque crediderim hanc passionem frequenter, sicut & phrenesim, à diabolo fieri in hominibus. Et forte ob id dicit Diuus Hieronymus: Non veros lunaticos, sed eos qui putabantur lunatici, vt significaret passionem à qua communiter aliqui dicuntur lunatici, non fieri à Luna, vt creditur, sed à dæmone. In quem sensum hoc dixisse Diuum Hieronymum magis erit verisimile, si audiamus quid hoc loco scripserit Diuus Chrysostomus. *Non turberis*, inquit, *si lunaticus est appellatus: patris enim dæmoniaci hæc vox est. Cæterùm & Euangelista multos lunaticos curatos alibi ait, & communi omnium consuetudine ipsos nominans. Vt enim elemento illi ac luminari dæmones detrahant, secundùm lunares cursus aggrediuntur & remittunt homines. Vnde hæc falsa opinio apud multos conualuit, quòd Luna varietate sui cursus operetur, quod minimè verùm est.* Hæc ille. Restat explicare singula quæ pater pueri recenset, morbi grauitatem Domino exponens. *Vbicunque*, inquit, vel vt habent Græca, ὅπου ἄν, quod etiam potest esse quandocunque, *spiritus apprehenderit* (non enim vbique aut semper eum spiritus afflixit) *subitò clamat*, vocem scilicet, sed inarticulatam ædens, quia dixit Marcus eum habere spiritum mutum. Deinde verò Marcus quatuor dicit, quæ ordine sequi solent in arrepticiis & caducis. *Allidit*, inquit, *illum, & spumat, & stridet dentibus suis, & arescit* In quorum verborum primo suppositum est, *spiritus*, in reliquis tribus, puer ipse. Pro, *allidit*, autem, Græcè est ῥήσσει, quod magis est, lacerat. Significatur tamen idem, nempe quòd dæmonium ipsum in terram deiiceret, ac miserè conuelleret. Pro quo Lucas habet σπαράσσει, id est, lacerat, vel dissipat eum. Non enim Græca habent duo illa quæ nos legimus, *elidit & dissipat eum*, sed tantùm, *dissipat eum*, Casum & conuulsionem sequitur spuma. Vnde addidit Marcus; *spumat*: Lucas verò, *dissipat cum spuma*. Hanc sequitur strider dentium, de hinc ariditas. Hinc dicit Marcus, *stridet dentibus suis, & arescit*, id est, sine sensu efficitur, impos factus omnium suorum membrorum, ac huiusmodi vexatione planè contabescens. Lucas his addit id, quo pater præter mali grauitatem significauit etiam mali diuturnitatem. *Vix*, inquit, *discedit dilanians eum*. Quod autem Matthæus breuitati in recensendo hoc miraculo, sicut & alias ferè semper studens, his omnibus omissis dicit, *Sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam*, ex Marco patet non in primo isto sermone patris dictum, sed secunda responsione, quam omittens Matthæus, coniunxit quædam secundæ responsionis dicta cum dictis in prima responsione, nihil in hoc veritati præiudicans. Deinde verò ab omnibus subiungitur id quod pater significauit, malum filii esse admodum potens, vtpote quòd insuperabile fuerit omnibus simul discipulis. *Obtuli*, inquit, *eum tuis discipulis*, quandoquidem, scilicet, te præsentem non inueni, *& rogaui eos vt eiicerent dæmonium*, cumque omnes conarentur, *non tamen potuerunt*.

l RESPONDENS AVTEM *b* EIS *f* IESVS DIXIT, Ô GENERATIO INCREDVLA *f* ET PERVERSA.] In Marco omnes penè Latinorum libri habent Dominum respondisse *eis*, cùm Græca habeant αὐτῷ, id est, *ei*, quomodo etiam quidam Latini codices habent: quanquam rectè intelligi possit Dominum omnibus respondisse, quoniam pater pueri omnium nomine causam disputationis de qua Dominus interrogauerat, exposuerat. Quoniam autem incredulitas patris, & ipsorum quoque discipulorum, causa fuit impotentiæ eiiciendi dæmonium, vt patet ex sequentibus, hinc Dominus desumpsit occasionem in genere redarguendi Iudaicæ gentis incredulitatem & peruersitatem, reiiciens etiam impotentiam discipulorum, de qua pater pueri querebatur in ipsum qui querebatur Et rectè quidem iam in genere redarguit Iudæorum incredulitatem pertinacem, quòd multi præsentium, vt est verisimile, de discipulis & Christo inconuenientia cogitauerint. Itaque cum dolore & indignatione dicit, *O generatio*, hoc est, natio, *incredula, & peruersa*, hoc est, distorta. Non enim hic peruersa simpliciter malam significat, sed id quod propriè ea dictio significat, quod nostro sermone dicimus, *Verkeert*, peruersum enim hominem propriè dicimus, quia nulla ratione ad meliorem frugem reduci potest. Itaque non tantùm incredulam dicit generationem Iudæorum, sed etiam peruersam, significare volens pertinacem eorum incredulitatem, vt qua tot editis miraculis non potuerint auocari & adduci ad fidem. Sic & Moyses Deutero. 33. Iudæos vocat generationem prauam & peruersam, quod nec inaudita illa portenta & prodigia, quæ in salutem suam facta viderunt, in fide erga Deum: nec horrendæ adeò rebellionis suæ vltiones, quas identidem experti erant, in timore: nec tam incomparabilis Moysis mansuetudo, & infinitus pro eis labor, in officio erga ipsum retinere poterant. Ob hanc ergo insuperabilem Iudæorum infidelitatem addidit Dominus, *quousque ero vobiscum, quamdiu patiar vos?* Quibus verbis non vult significare se dubitare quanto tempore cum illis esset conuersatutus, sed tantùm significat se molestè, & cum dolore ferre eorum pertinacem incredulitatem, quam omnino cuperet illos deponere. Venisse enim se vt per fidem ipsos ad salutem perduceret, idque omnibus modis agere: illos tamen nulla ratione adduci posse vt fidem suscipiant per quam saluentur: ita vt omnem suam apud eos operam perdat. Rectè tamen etiam hac locutione intelligitur Dominus significare voluisse se desiderare mortem, vt vult Chrysostomus, ac futurum aliquando vt propter pertinacem infidelitatem Iudæi derelinquantur à Christo, gentibus ipsum recipientibus. Quanquam autem his verbis Dominus nonnullam indignationem & iram declararet, ex his tamen quæ sequuntur demonstrauit se non hominibus, sed vitio iratum, cùm, vt annotauit Diuus Hieronymus, subiecit, *Afferte huc illum ad me*. Non enim sic indignabatur vt à benefaciendo desisteret, sed sic, vt beneficiis adhuc nouis illos ab infidelitate cui indignabatur, auocare studeret, docens certè & nos, non hominibus, sed vitiis indignari debere, & quomodo & nos id demonstrare ac declarare possimus. Iubet autem adduci illum ad se, quem absentem curare potuisset, non quidem propter ostentationem (nam, vt postea dicitur, accurrente turba mox sanauit hunc lunaticum, quia nolebat hominum applausus videri captare) sed vt præ-

ſente dæmoniaco mali magnitudo aſtantibus innoteſceret pro defenſione diſcipulorum,& cognoſceretur dæmonum contra Chriſtum contrarietas in redargutionem Scribarum, ac patris imperfecta fides pateſceret, eaque perficeretur ante filii curationem.Iuſtus enim ordo exigebat, vt antè Dominus ab infidelitate mentem patris liberaret, quàm à dilatione membrorum corpus filii, maximè cùm illa impedimentum fuerint quò minus per diſcipulos filius fuerit liberatus. Adducitur itaque filius ad Dominum. Cùm autem adhuc accederet *tantùm* inquit Lucas, (nam Græca non tantùm habent, *& cùm accederet*, ſed, cùm adhuc accederet ille) & cùm filius vidiſſet Ieſum, vt habet Marcus, nec adhuc ad Chriſtum veniſſet, mox ſpiritus cœpit puerũ conturbare, conuellere & diſſipare: quo oſtenſum eſt quàm ille abhorreret Chriſti præſentiam, ac occaſio fidei perfectioris data eſt patri. vt non dubitaret Chriſti virtute dæmonium pellendum, quod ad ſolum aſpectum ipſius videbat ſic trepidare & ſæuire. In illo Marci, *& cum vidiſſet eum*, dubitari poteſt num ſit ſenſus, cùm Chriſtus vidiſſet puerum, an cùm puer vidiſſet Chriſtum. Nam non eſſe ſenſum, & cùm ſpiritus vidiſſet Ieſum, Græca aperte docent, eo quòd πνεῦμα, id eſt, ſpiritus, ſit illis neutrius generis, participium autem ἰδών, quòd hic ponitur abſolutè, ſit maſculini generis. Et magis conuenit intelligere, cùm puer vidiſſet Ieſum. Iam autem vt manifeſtior fieret pro diſcipulorum defenſione mali grauitas, ac patris imperfecta fides manifeſtata corrigeretur, quærit Dominus ex quanto tempore hæc paſſio puero acciderit. Reſpondit ille, *ab infantia*, adiiciens præter diuturnitatem mali etiam pericula extrema quæ frequenter filius ſit paſſus: *Frequenter*, inquit, *eum in ignem & in aquam miſit, vt eum perderet.* Ex quibus verbis, præter magnitudinem mali, duo nobis intelligere datum eſt. Primùm, quòd diabolus non ſemper, vt quidam putant, propter meritum propriorum peccatorum quoſdam poſſidet & diuexat. *Ab infantia* enim puer huic malo fuit obnoxius, non quidem, vt certum eſt, ob propria ſaltem actualia peccata, & fortaſſe etiam non ob peccata parentum, ſed vt manifeſtaretur gloria Dei in ipſo, quemadmodum poſteà dicitur de cæco à natiuitate. Secundum eſt, quòd diabolus exitialis ſit humani generis hoſtis, nihil non tentans, quò eos, qui eius poteſtati ſunt permiſſi, perdet crudeliter. Nihil tamen illum ampliùs poſſe quàm ei à Deo permittitur, ac Dei, angelorumque cuſtodiam non deeſſe etiam his, qui ei permiſſi ſunt diuexandi. Vnde etiam hæc narratio profuit & ad augendam patris fidem, vt cogitaret ſcilicet ea virtute poſſe pelli dæmonium. qua hactenus impeditum fuit ne perficeret quod volebat, & ad refellendam Scribarum calumniam qua calumniabantur Dominum in Beelzebub eiicere dæmonia. Non enim colluſione aliqua, ſed planè inuita cedere ab hominibus dæmonia hinc ſatis liquebat. Porrò pater in fide infirmus metuens ne ob diuturnitatem incurabile eſſet malum quaſi ob id Dominus interrogaſſet de tempore, *Si*, inquit, *quid potes, adiuua nos, miſertus noſtri*, longè ſanè inferior in fide illo, qui etſi diuturno & incurabili morbo laborabat, dixit, *Domine, ſi vis, potes me mundare.* Vnde ſicut tunc Dominus fidem eius confirmans, audiendo ad ius verba dixit, *Volo, mundare*, ita nunc imperfectam huius fidem redarguens, eamque perficere volens, etiam alludendo ad eius verba dicit, *Si potes credere, omnia poßibilia ſunt credenti.* Non dicit, poſſum certè, ſed indignus es cui preſtem quod poſſum, propter incredulitatem tuam, ſed ſumma verborum vſus modeſtia, ſuam potentiam aliorum potentiæ quodammodo ſubiicit, imò de ſua potentia omnino ſilens, omnia fidei tribuit. Neque enim vel ſic dicit quomodo videbatur dicendum, Poſſum certè ſi potes credere, ſed *ſi potes credere*, ſupple, ſcito quòd *omnia poßibilia ſunt credenti*, commendans ſanè nobis egregiè loquendi modeſtiam, & ſimul fidei apud Deum energiam & vim. Additur autem Græcis articulus non ocioſus, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, id eſt, hoc ſi potes credere, vt ſit ſenſus, Si potes vel illud tantùm quod ſine omni labore oc ſumptu facilè potes, nempe credere. Benè autem non dixit omnia poteſt credens obtinere & accipere, ſed generaliter *omnia poßibilia ſunt credenti*, vt intelligamus credentem & omnia poſſe accipere à Chriſto quæ cupit, & viciſſim in nomine ipſius omnia facere quæ cupit. Itaque pater pueri ex ſua fide intelligens pendere optatam fili ſalutem, & in fidei confeſſionem alacer prorumpit, & imperfectæ ſuæ fidei reſpectum ac meritum deprecatur, dicens cum lachrymis, *Credo Domine, addiuua incredulitatem meam*, hoc eſt imperfectam meam fidem. Sic enim hic accipere oportet nomen incredulitatis, ne ſit in verbis contrarietas. Hæc autem verba, *adiuua incredulitatem meam*, non ſic videntur accipienda quaſi his petierit fidem ſuam perfici à Domino, vt ſit idem cum eo quod Apoſtoli poſtea orabant, dicentes, *Domine adauge nobis fidem*: ſed tantùm voluit petere, vt quoniam audiuit à fide omnia pendere, Dominus ſua potentia vt suppleret quod fidei imperfectio non impetrabat, vt ſit ſenſus, Credo Domine te poſſe, ſed ſi quid adhuc fidei deeſt, tu quæſo id ſupple, vt ſi non ſufficiat mea fides, id tamen quod volo, adiuuante me tua potentia, conſequar. Precatio ſanè nobis pernecellaria, vt cui propter fidei aut fiduciæ imperfectionem frequenter non impetramus quod volumus. Vnde Iacobus præcipit, vt *qui orati, poſtulet in fide, nihil hæſitans.* Sed benignus adeò Dominus eſt, vt ſi fidei noſtræ imperfectionem agnoſcamus, eamque adiuuari petamus, non ſit etiam imperfectam fidem reiecturus, ſed voti compotes faciet quemadmodum ex his quæ ſequuntur patet. Sequitur enim, *Et cùm vidiſſet Ieſus accurrentem turbam, comminatus eſt ſpiritui immundo*, vel increpauit ſpiritum immundum. Hæc autem increpatio vel comminatio nihil aliud intelligi debet quam præceptum Chriſti vrgens & imperioſum, quemadmodum in ſuperioribus ſæpe dictum eſt, increpare vel comminari accipi ſimpliciter pro dirè & imperioſè præcipere. Nam quomodo & quibus verbis commnatus ſit Ieſus ſpiritui, Marcus teſtatur, *Increpauit*, inquit, *dicens illi, Surde & mute ſpiritus, ego præcipio tibi, exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.* Quibus verbis authoritatiuam ſuam poteſtatem in dæmones declarans, duo præcepit dæmoni, vt & exiret, & amplius eum non repeteret, eò quòd per vices & diuerſa tẽpora illum repeteret. Dominus enim ſuum beneficium voluit eſſe non temporarium, ſed perpetuum. Cùm autem in Matthæo legimus, *& increpauit illum Ieſus*, videtur relatiuum, *illum*, ad puerum debere referri, quia de dæmonio antè

Luc. 5.

Iacob. 1.

ante hæc verba nulla fit mentio apud Matthæum. Vnde aliqui intelligunt etiam puerum increpatum à Christo, quòd ob peccata sua pateretur dæmonii vexationem. Verùm cùm ab infantia hæc perpessus dicatur à patre, magis conuenit eam increpationem ad spiritus referri, sicut apud alios Euangelistas, vt relatiuum, *illum*, referatur apud Matthæum ad id quod, etsi non sit expressum priùs ab illo, indicatum tamen est satis, cùm dicit, puerũ fuisse lunaticum, & cùm subdit, *exit ab eo dæmonium.* Quòd autem, vt habet Marcus, *dæmonium exclamãs, & multum discerpens eum*, vel vt potiùs Græca verti debet, cùm exclamasset, & multum eum dilaniasset, id est, conuulsisset (sunt enim participia præteriti temporis Græcis) *exiit ab eo, relicto ipso tanquam mortuo*, demonstrabat quàm ægrè ferret quòd cogeretur Christo obedire, ac hominem relinquere, quem torquere sibi volupe erat. Indicat hoc factum etiam nobis quàm ægrè secundùm mẽtem satanas homines Christi cõcedat, quò firmiùs nos Christo adhærere conuenit, ne vnquam illi in nos aliquid permittatur. Simile habitum est in cap 1. Marci Concordiæ cap. 27. Cùm ergo hac permissione dæmonii malitia & nocendi studium ostensum fuisset, suam contrà Dominus potentiam & bonitatem ab omni malo dæmonum liberantem declarans, manu sua pueri manum cõtingens, eumque eleuans, sic mox eum desperatum restituit, vt non sensim viribus suis redderetur, sed subitò, quasi priùs nihil nocumenti pertulisset. Nec iam illum sibi, vt verè potuisset, suoque seruitio vsurpauit, sed reddidit illum patri eius, cui dæmonium sic illum subtraxerat vt veriùs dæmonis esset mancipium quàm patris filius. Itaque meritò omnes stupebant propter magnificentiam potentiæ diuinæ, quam conspiciebant magnificè operari in Christo. Non enim putabant ipsum propria operari virtute, vnde non dicitur, *Stupebant autem omnes in magnificentia eius*, sed *Dei*. Magnificentia autem hæc erat, quod imperio solo iam potens malum adeò citò & perfectè sublatum erat.

b ET CVM INTROISSENT IN DOMVM, *d* TVNC ACCESSERVNT AD IESVM *e* DISCIPVLI.] Cœperat discipulos solicitudo quædam humana, ne quid imprudentes offendissent Dominum, & sua culpa virtutem edendi miracula semel ipsis à Domino traditam perdidissent. Itaque oportunitatem loci nacti, cùm scilicet in domum introisset Dominus semotis arbitris seorsum Dominum rogant, *Quare nos non potuimus eiicere eum*, cùm semel nobis à te tradita sit potestas eiiciendi quosuis dæmones? Dominus itaque, qui suorum imperfectionem apud populum aperire noluit, quòd futuri essent totius orbis magistri, seorsum impotentiæ ipsorum causam ad ipsos pertinentem indicat, cùm apud populum causam impotentiæ eam indicauerit, quæ ad ipsum populum & patrem pueri pertinebat. In quo obseruãdum, doctrinam & vitiorum correptionem tempore, & loco oportuno dispensandam esse, vt quæ ad omnes pertinent, apud omnes doceantur: quæ publica sunt, publicè corripiantur: quæ verò ad certas quasdam personas pertinent, maximè eas quæ populo præsunt, priuatim admoneãtur, ne temerè tales traducti, vulgo veniant in cõtemptum, apud quem eorũ authoritas est necessaria. Redditur autẽ apud Matthæum à Domino duplex causa quare Apostoli nõ potuerint eiicere illud dæmonium. Primò enim dicit, *Propter incredulitatem vestram*, hoc est, diffidentiam & fidei imbecillitatem. Sic enim etiam hic accipitur incredulitas. Et quidem suprà imputauit Dominus incredulitati patris quòd non fuerit eiectum dæmonium, significans si satis credidisset, filium suum curandum fuisse etiam à discipulis. Hic verò incredulitati discipulorum imputat, quia & hæc partim fuit in causa. Nam si fuisset in eis tanta quanta oportebat, potuisset alienæ diffidentiæ esse præsidio. Sepe enim fiduciæ magnitudo in operante miracula supplet imperfectionem fidei eius qui miraculum & sanitatem expectat. Causa autem diffidentiæ, quæ iam fuit in discipulis, esse potuit quia fortè cernebant, & ex parte audiebant mali magnitudinem & atrocitatem, aut quia metuebant ne potestas eis tantum competeret dum essent in legatione, aut quia, vt habet Hilarius, Domino in monte demorante, & ipsis cum turbis residentibus quidam tepor ob Domini absẽtiam eorum fidem retardauerat. Porrò quòd dominus fidem suorum augeret, ac doceret quanta sit eius vis, si modò fortis sit & vehemens, subiicit, *Amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis*, &c. Accipitur autem hic *fides*, non pro ea virtute à qua dicimur fideles, quomodo accipitur à Paulo, cùm tres dicit esse virtutes, fidem, spem, & charitatem, inter quas charitas sit maxima. pro firmo scilicet assensu eorum quæ de eo & Christo sunt credenda quam fidem habent omnes Christiani, & tum habebant omnes Apostoli. Sed accipitur pro fide signorum quam Paulus ponit ad Cor. 12. inter diuiuisiones gratiarum quas Spiritus sanctus diuersis impertitur variè prout vult. Huiusmodi autem fides, non est aliud quam fiducia impetrandi vel faciendi miracula cùm opus est, aut vtile, inuocato nomine Dei. Qualem fiduciam habere veram & nõ præsumptuosam non ita facilè est, sed valdè excelsum & difficilè. Non enim ad hanc in nobis efficiẽdam sufficit fides omnipotentiæ & summæ bonitatis diuinæ, quæ tamen ad eam ante omnia requiritur & ad rem multum valet: sed præterea requiritur, vt adsit libertas vera ad Deum, quæ nascitur ex testimonio bonæ conscientiæ, ac mente tranquilla, placideque composita. Vnde Ioannes 1. epist. cap. 3. *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus accipiemus ab eo.* Est autem magni certaminis ex placabilitate acquirere talem erga Deum libertatem, vt credat quis illum sibi daturum quicquid postulauerit. Quòd autem Dominum fidem grano sinapis comparat, non est intelligendnm, vt quidam volunt, ipsum significare fidem etiam paruam sufficere ad transferendum montes, & quiduis impetrandum. Nam præterquam quòd vel ex hoc loco sensus hic satis potest refelli (nam vel paruam saltem fidem habebant discipuli, quos propter diffidentiam dicit Dominus fuisse impotentes) Diuus Hieronymus eũ ostendit etiam refelli ex Apostolo Paulo, qui ad hæc Domini verba alludens, maximè & perfectæ fidei tribuit transferrre montes. *Si*, inquit, *habuero omnem fidem* (vel, vt Hieronymus legit hoc loco, totam fidem, id est, perfectam) *ita vt montes transferam*, &c, Igitur per fidem grano sinapis comparatam, Dominus significare voluit fidem acrem, vehementem fermentẽ & efficacem: sicut granum sinapis maximam, cum atteritur, acrimoniam & vehementiam habet, & in terram proiectum magnam de se producit arborem. Non enim hic Dominus

1. Ioan. 3.

minus videtur respexisse ad quantitatem grani sinapis, sicut suprà cùm regnum cœlorum comparauit grano sinapis, sed tantùm ad eius qualitatem & efficaciam. Origenes autem & Theophyl. illum secutus, dum dicunt omnem fidem grano sinapis cōparari, non volunt quamlibet fidem comparari grano sinapis, sed per omnem fidem, cum Paulo. ad quem sese refert Origenes intelligunt fidem perfectam. Qualem fidem Dominum hic requirere etiā ex alia sententia Domini simili huic manifestum est. Dicit enim, *Amen dico vobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet.* Ideo autem Dominus singulariter in suis sententiis meminit translationis montium, quòd res omnium difficillima & impossibilis vulgò habeatur, transferre montem verbo. Id etsi non fecerint Apostoli sicut non legitur eos fecisse (quanquam fecisse potuerint, etiamsi non sit scriptum) non tamen ob id consequitur, eos nunquam talem fidem habuisse. Nam quod hic dicitur, *Si habueritis fidem*, &c. *dicetis monti huic, transi, & transibit*, ex alia simili sententia superiùs ex Matthæo allata patet sic esse intelligendum, si dixeritis monti huic transi, transibit. In hunc enim modum multa Hebræi loquuntur per coniunctionem, &c. Idem dicendum de simili sentētia quæ est Luc. 17. Ideo ergo non sunt per Apostolos translati montes, quoniam nunquam iusserunt, & ideo nō iusserunt, quia nulla necessitas aut vtilitas ita ad Dei gloriam fieri exegit, propter quam solam miracula sunt facienda. Alioquin enim non ex fide procedit rerum quæ supra naturam sunt tētatio, sed ex vana curiositate aut temeraria audacia procedit illa præsumptio, cui non pollicetur Deus se cooperaturum, sed fidei. Fecerūt autem Apostoli etiam maiora quàm sit transponere montes. Multos enim mortuos suscitauerunt. Iam autem æquale non est montes transponere, & animam hominis reuocare, sed istud illo longè maius, Insuper, inquit D. Chrysost. dicunt nonnulli, postea quosdam Apostolis sanctitate multò minores id re postulante fecisse. Vnde patet, quòd si opus fuisset, montes quoque & ipsi Apostoli eranstulissent. Sanè quòd Diuus Chrysost. dicit quosdam fecisse, verum esse testatur Eusebius in sua historia de Gregorio Episcopo Neocæsariensi, auditore Origenis. Sic enim de hoc Gregorio inter cætera eius miracula legimus lib. 7. Eccles. historiæ ca. 25. In quodam loco ruris augusti. quum res posceret Ecclesiam construi, rupes quædam vicini montis ex parte Orientis obiecta, ex alia verò præterfluens fluuius, spatium quantum Ecclesiæ sufficeret denegabat. Et cùm alius omnino non esset locus, omnesque mœstitiā gererent, quod solum ad construendam Ecclesiam non haberent, ille fide plenus pernoctasse in oratione dicitur, & Dominū Iesum promissionis suæ admonuisse fideliter, qua dixit, *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic tolle te, & mitte te in mare, vtique fiet.* Cumque hæc plena fide atque deuotione deposceret, ad lucem coeuntibus populis inuenta est rupes importuna secessisse tātùm, quantùm spatii ad condendam quærebatur Ecclesiam. Hæc ibi, quibus simile est quod de eodem ibi narratur de lacu siccato. Idem Faber se legisse testatur in historia quadam Tartarorum, in qua sic habebatur, Iuxta Baldacem mons diuina virtute translatus est oratione cuiusdam viri sancti, cùm improperarent Tartari Christianis illud Euangelii, *Si habueritis fidem sicut granum sinapis*, &c. Cæterùm Diuus Hieronymus quò ostendat etiam Apostolos transtulisse montem, intelligit per mōtem hic à Domino significari metaphoricè ipsum diabolum, qui iam à Domino fuit translatus ex lunatico, vt significetur etiam ipsos, si habuerint fidē, posse eiicere dæmonē qui apud Hieremiam secundùm mysticum sensum vocatur mons, dum dicitur cap. 51. *Ego ad te mons pestifer, ait Dominus, qui corrumpis vniuersam terram.* Verùm hic sensus vt est mysticus, non est à Domino principaliter intentus. Notandum autem, quòd hac sententia Dominus non tantùm commendare voluit fidem faciendi vel impetrandi miracula, ne ad nos vel parum vel nihil pertinere putemus, sed in genere fiduciam quiduis impetrandi à Deo, vel faciendi per Deum, quod recto rationis iudicio voluerimus ad nostram, aliorumque salutem ac Dei gloriam. Vnde Matthæi 21. vbi similis est sententia subiungitur, *Et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis.* Proinde cùm petendum quid à Deo erit, curandum nobis ante omnia, vt mens fiduciam colligat, sine qua nihil profutura est oratio, quam quomodo parare possimus, superiùs est dictum. Quoniam autem Dominus ideo meminit translationis montium, vt significaret rem quamlibet difficilem ac naturæ impossibilem, credenti esse possibilem, ideo subiicit, *& nihil impossibile erit vobis.*

Matt. 21.

Ierem.

e HOC *a* AVTEM *e* GENVS IN NVLLO POTEST EXIRE NISI, &c. Alteram hic reddit Dominus causam quare non potuerint eiicere dæmonium discipuli, quam solam ponit Marcus, nimirum quod huiusmodi dæmoniorum genus quale fuit illud de quo iam dictum est, oratione & ieiunio eiici debet quibus non vacauerant discipuli illi in multitudine versantes, sicut Dominus vacauerat qui iam reddit cum tribus à recenti precatione, in qua totam noctem & magnam diei partem, si non integram, transegerat ieiunus permanēs. Occurrit autem circa hanc Domini sententiam duplex potissimùm difficultas. Primò, de quo genere Dominus loquatur. D. Chrysost. intelligit istud dictum non de certo aliquo dæmonum genere, sed de omnibus generaliter dæmoniis, ad quæ expellenda multùm valet oratio & ieiunium. Verùm hic intellectus non videtur conueniens, tum quòd omnino Dominus significet se de aliquo certo dæmonum genere loqui, dum dicit, *Hoc autem genus*, tum quòd Apostoli frequenter dæmonia expulerant sine ieiunio & oratione, cùm hic dicatur, *Hoc autem genus in nullo*, id est, per nullam rem, *potest exire, nisi in oratione & ieiunio*, id est, per orationem & ieiunium. Itaque alii intelligunt de dæmoniis lunaticis. Vnde Theophylactus in Marcum habet, Vel lunaticorum, vel omne dæmoniorum genus alio modo egredi non potest, nisi precatione & ieiunio. Verùm non apparet quare peculiariter lunaticorum genus requirat precationem & ieiuniū, cùm alia dæmonia frequēter sint nocētiora. Proinde rectiùs intelligetur Dominus non quidē in genere de omnibus loqui dæmoniis: nec peculiariter lunaticorum genus designare voluisse, sed genus dęmonum, & pessimorum & qui iamdiu aliquem possederunt, vt malum ferè in naturam sit versum, quale erat dæmoniū prædictū quod ab infantia dæmoniacum hunc afflixerat, etiam in ignem & in aquam illum frequenter mittens, cupidum perditionis eius. Altera difficultas est, quomodo Dominus iam exigat ad expulsionem

quorun-

quorundam dæmonum, orationem & ieiunium, cùm in superiori sententia solam fiduciam perfectam significauerit sufficere ad perficiendum quiduis, ac proinde etiam ad expellendum quoduis dæmonium. Ad quod dicendum, priùs quidem Dominum indicasse id quod ad omnia miracula facienda est generale, hic verò id quod est peculiare, & proprium ad expulsionem quorundam dęmonum. Nec excludit illud generale istud peculiare, quia non est dictum solam fiduciam sufficere, sed fiduciam perfectam esse necessariam, & sine illa non posse fieri miracula, cui non obstat quod quandoque etiam orãdum est & ieiunandum ad certa quædam miracula perficiendum. Deinde oratio & ieiunium quæ Dominus requirit, proficiscuntur ex fiducia perfecta, atque ob id requiruntur vt eam augeant, ac magis magisque excitent. Qui enim perfectam in Deum habet fiduciam, non dubitat seriis, ardentibusque vacare precibus, donec quod vult impetret. Et rursum huiusmodi precibus mirè intenditur fiducia in Deo. At huiusmodi preces requirunt ieiunium, & abstinentiam carnis ab omnibus deliciis, quæ nomine ieiunii significatur. Itaque Diuus ille Gregorius qui innixus verbis Christi rupem transtulit, non putauit sola fiducia sine precibus perficiendum quod volebat, sed quoniam magnam habuit fiduciam in oratione & ieiunio, pernox perseuerauerit, donec exoraret quod optabat. Sic ergo & hic Dominus docere voluit, fide non vulgari opus esse expulsuris pessima dæmonia, sed quæ deprecationi adeò sit intenta, vt etiam corpus ab omnibus deliciis abstineat, donec exoret quod orat. Ex quibus patet quare oratio requiratur, & cum oratione ieiunium, nimirum vt ad orandum animus magis sit expeditus, & ipsa oratio ardentior sit, & perseuerantior. Est tamen & alia ratio peculiaris quare expulsuris dæmones necessaria sit oratio & ieiunium, nimirum quia per hæc duo, homo in spiritualem quandam naturam ascendit, qua aduersus spiritus luctam habet aptiorem. Per ieiunium enim domatur carnis rebellio, per orationem roboratur in nobis spiritus. Quò autem quis carnem magis habet spiritui subiectam & spiritum in Deo roboratum, eo aptior est & fortior, vt cum impiis spiritibus congrediatur, qui his armis instructos non secus metuit, quam angelos Dei bonos: destitutos verò etiam si nomen Dei & Christi inuocent, non formidat. Vnde cùm Iudæi quidam exorcistæ tentarēt inuocato nomine Christi quem Paulus prædicauit, eiicere dæmones, quia his armis erant destituti, *Respondens spiritus nequam dixit eis Iesum noui, & Paulum scio. vos autem qui estis? Et insiliens in eos homo in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum inualuit contra eos, ita, vt nudi & vulnerati effugerent de domo illa.* Act. 19. Ex his patet & orationem ieiunium coniunctum requirere, & ieiunium orationem, vt neutrum sine altero sufficiat: orationem tamen esse præcipuum horum duorum, vnde & priori loco ponitur, quomodo & Angelus Tobiæ loquens hæc coniunxit dicens, *Bona est oratio cum ieiunio.* Caietanus orationem & ieiunium quæ hic à Domino exiguntur, putat debere referri non ad eum qui est curaturus, sed ad eum qui est curandus, vt significetur ex parte curatorum requiri fidem, ex parte verò lunaticorum curandorum, ieiunium & orationem tempore illo quo à dæmonio non affliguntur. Et D. Chrysostomus ac Theophylactus intelligunt Dominum his verbis exigere ieiunium &

(Act. 19.)

A orationem & ab eo qui est sanaturus, & ab eo qui est sanandus: Verùm cùm hæc discipulis interrogantibus quare non potuissent eiicere dæmonium, seorsum sint dicta, veluti pro causa, quam solam Marcus ponit, magis intelligendum, significatum esse hæc esse necessaria sanaturo, vt intelligit Origenes, cuius sententia hoc loco diligenter est annotanda. Habet autem sic, *Videamus etiam illud quod dicit, Hoc genus non eiicitur nisi in ieiuniis & orationibus, & si aliquando oportuerit nos circa curationem tale aliquid patientium permanere, non adiuremus, neq; interrogemus, neq; loquamur quasi audienti spiritui immundo, sed permanentes in orationibus & ieiuniis impetremus patienti salutem à Deo, & abigamus ieiuniis & orationibus nostris malignos spiritus.* Hęc B ille, cuius tamen verba cautè sunt legenda, ne putemus eum prohibere adiurationes dæmonum, & loqui eis, sed ne his solis fidamus, adiiciamus autem etiam ieiunia & orationes. Nam & ipse Dominus adiurauit dæmonia, interrogauit, locutusq; est eis, vt etiam patet in eiectione huius dæmonii, etsi surdi & muti. Cæterùm vt omnis Christi doctrina ad spiritus ædificationem maximè tendebat, & corporali dæmonum eiectione spiritualem eorum eiectionē per se futuram demonstrare voluit: ita rectè intelligimus hac sententia docere ipsum voluisse, quibus modis à dęmonis potestate quis secundùm mentem liberari possit, maximè is qui similis fuerit huic dęmoniaco lunatico, qui secundùm mysticum sensum C designat eum qui à teneris annis assueuit peccatis, & vel per horarum momenta mutatur ad vitia, vel, etiamsi quandoq; in eo impetus bonorum operum subrepant, ita vt sanus esse videatur frequenter tamen quasi abreptione spiritus à passionibus comprehenditur, & miserè diuexatur, & à bono statu in quo stare putabatur cadit, nunc in ignem, nunc in aquam, hoc est in contraria planè vitia, superatus aliquando ab ira, aliquando a concupiscentia carnalium voluptatum. In quo impletur illud Sapienti, *Stultus vt luna mutatur*, vt ob id etiam talis rectè dici possit lunaticus. Tales si, vt ferè accidit, & surdi sunt, vt humana doctrina eos non possit curare, ac D ad meliora reuocare, & muti, vt Dei opem per se implorare nesciant, piorum opera Christo sunt pręsentandi, cui nullum malum quantumuis atrox & in naturam versum, est immedicabile. Ad hūc perducti incipient conturbari & dilaniari, exorta lucta inter spiritum resipiscere cupientem, & cupiditatem ad solita fortiter reuocantem. Verùm si persistant adesse Christo, & fide, oratione & ieiunio certent cum vitiis, omnipotenti efficacia Christi sic curabuntur, vt mortui peccato & mundo resurgant in nouitatem vitæ. Quòd enim lunaticus iste expulso dæmone veluti mortuus relictus est, significabat à seruitute satanæ ad Christum nō licere plenè E transire, nisi tanquam mortui planè reddamur. Quòd Dominus illum qui veluti mortuus iacebat manu sua erexit, illeque surrexit, significat non satis esse vt peccato simus mortui, sed superesse vt iustitiæ incipiamus viuere, atque ad id opus nobis esse imprimis Dei adiutorio, subsequi autem oportere & nos libera nostra voluntate. Vide autem, inquit Theophylact. quòd Deus quidem adiuuat nos, deinde à nobis bona opera exiguntur. Dicit enim, *Erexit illum Iesus*, hoc erat Dei adiutorium *& surrexit*, hoc est illius in bonis studium. Et glossa ordinaria, Hoc inquit, genus dæmonii, id est, ista carnaliū voluptatum mutabilitas, nō vincitur, nisi spiritus oratione confirmetur, & caro per ieiunium maceretur.

(*Mysticus sensus.*)

(*Eccli. 27.*)

STATERE IN ORE PISCIS INVENTO SOLVITVR didrachma, ac mors Christi prædicitur. Matth. 17. Marci 9. Lucæ 9.

CAPVT LXIX.

b autem.
† f dixit.
Δ c. ad discipulos suos.
* b. quia.
‖ a o. tradendus est.
‖ b. tradetur.

Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam, nec volebat quenquã scire. [a] *Conuersantibus autem eis in Galilæa,* [c] *omnibusq; mirantibus in omnibus quæ faciebat,* [b] *docebat* * *discipulos suos, &* † [l] *dicebat* Δ *illis* [a] *Iesus,* [c] *Ponite vos in cordibus vestris sermones istos.* * [l] *Filius* [c] *enim* [l] *hominis* ‖ *futurũ est vt tradatur in manus hominũ,* [c] *& occident eum,* [b] *& occisus,* [c] *tertia die resurget.* [h] *At illi ignorabant verbum* [c] *istud, & erat velatum ante eos, vt non sentirent illud.* [h] *& timebant interrogare eum* [c] *de hoc verbo.* [a] *Et contristati sunt vehementer.* [b] *Et venerunt Capharnaum.* [a] *Et cùm venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant ad Petrum & dixerunt ei, Magister vester non soluit didrachma. Ait, etiam. Et cùm intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simon? reges terræ à quibus accipiunt tributum vel censum? à filiis, an ab alienis? Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illis Iesus, Ergo liberi sunt filij: vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, & eum piscem qui primus ascenderit, tolle, & aperto ore eius inuenies staterem: illum sumens da eis pro me & te.*

ET INDE PROFECTI PRÆTERGREDIEBANTVR GALILÆAM, &c.] De ordine horum cum præcedentibus nulla potest esse quæstio. Sed dubitari potest quomodo Marcus dicit, *progrediebantur Galilæam*, quo videtur significari eos declinasse & præteriisse Galilæam, cùm tamen hæc gererentur in Galilæa, & Matthæus, dicat, *Conuersantibus eis in Galilæa*, qui simul cum Marco dicit Dominum venisse Capharnaum Galilææ ciuitatem. Verùm sciendum Græca pro, *prætergrediebantur Galilæam*, habere paulò aliter, παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας quod quidam sic vertit, *iter fecerunt per Galilæam*, quamuis hac versione non explicetur præpositio παρὰ, quæ eodem teste significat clam, & velut in transcursu obiterque eos fecisse iter per Galilæam. Vnde in hoc sensu oportet etiam intelligere nostram litteram, cui non repugnat quod dicit Matthæus, *Conuersantibus autem eis in Galilæa*. Nam cùm iter facerent per Galilæam, vtique in Galilæa conuersabantur. Ordo ergo historiæ sic se habere videtur, Vbi Dominus reddidisset patri filium suum sanum, stupebant omnes, vt habet Lucas: Dominus autem illum vulgi stuporem nihil morans, atque ad id sese parans quòd ex patris decreto faciendum imminebat, illinc mox digressus, hoc est, ex finibus Cæsaræ, in quibus verisimile est superiora esse gesta, & in quibus dixerat necessariò sibi eundum Hierusalem versus Hierosolyma per Galilæam rectà iter instituit, & ne illi aliqua mora fieret, aut quisquam impediret ne relicta in totum Galilæa Hierusalem adiret illic permansurus & occidendus, noluit quenquam scire, sed latere voluit quantum fieri potuit: vtque iam ibat ad supplicium, ita suorum animos vt id rectè ferrent, nec in illo nimis scandalizarentur, confirmare & munire voluit, rursum illis suam passionem & resurrectionem prædicens, quam prædictionem tres quidem Euangelistę rursum simul commemorant, sed tamen diuersa occasione eam adferunt. Nam Marcus quidem hanc prædictionem adducit pro causa ob quam noluit quenquam scire. Sic enim habet secundùm Gręcos, *Nec volebat quenquam scire. Docebat enim discipulos suos*, &c. Non enim est Græcis δὲ, id est, autem, vt nos legimus, sed γὰρ id est, enim. Itaque significatur ideo neminem voluisse scire, quia discipulos docebat iam instare tempus suæ passionis subeundæ in Hierusalem. Qua ratione attenta, illud quod Marcus dicit *nec volebat quenquam scire*, videtur sic intelligendum. Non volebat quenquam scire quòd iam iter faceret per Galilæam, eam derelicturus & profecturus in Hierusalem, ne scilicet eius profectio aut retardaretur, aut impediretur à Galilęis, quorum proculdubio magna pars eum diligebat, & retinere cupiuisset. Non posse enim intelligi Christum voluisse planè latere, vel ex eo satis patet, quod dicitur post hæc venisse Capharnaum, vbi certum erat eum omnino latere non potuisse. Lucas vero occasione admirationis populi dicit à Domino prædictã eius passionem & mortem. *Omnibus*, inquit, *mirantibus omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos*, &c. significare volens Dominum turbis admirantibus, iussisse discipulos suos magis cogitare quæ breui erat passurus, quàm quæ modò de eo prædicabant gloriosè turbæ. Matthæus verò nullam occasionem huius prædictionis adferens simpliciter dicit, *Conuersantibus illis in Galilæa, dixit illis Iesus*, &c. significare volens Dominum hæc prædixisse pro confirmandis & muniendis suorum animis, idque cùm adhuc esset in Galilęa, & nondum eorum qui erant in Hierusalem odium & malitiam multùm expertus esset, vt magis crederent planè voluntariam & à patre prædefinitam fuisse eius passionem. Quod autem dicit Lucas, *Ponite vos in cordibus vestris* (vel vt habent Græca, in auribus vestris) *sermones istos*, dupliciter potest accipi. Communiter enim intelligitur per *sermones istos* designari sermones & verba Domini sequentia, quibus prædicit suam mortem, vt significetur Dominum turbis magnificè de ipso sentientibus & loquentibus, suos peculiariter auocasse ab attentione eorum quæ turbæ de eo gloriosè loquebantur, ad considerationem humilitatis qua postea erat offendendi, & ad cuius imitationem erant præparandi. Itaque secundùm hunc sensum, emphasis est in pronominibus, *vos* & *istos*. Nam per, *vos*, distinguit suos à turbis, per *istos*, sua verba à verbis turbarum, vt sit sensus, Sinite illos mirari in factis meis, vos autem attentè percipite non tam illorum quàm hos meos sermones, eosque infigite cordibus vestris, tum ne etiam cum ipsis aliquando à me deficiatis, tum quòd ea magis meminisse oporteat quæ oportebit vos in me imitari. Potest tamen etiam aliter locus hic intelligi, vt per *sermones istos* demonstrentur verba populi, & sit hic sensus: Attendite ad ea quæ modò de me homines loquuntur, vt in ea de me sentẽtia, in qua nũc estis, perseueretis. Futurum est, enim vt longè aliter mecum acturi sint homines. Ad

Ad hunc sensum inuitat cõiunctio, *enim*, quæ secundùm priorem sensum videtur esse superflua. Porrò Dominus in hac iterata passionis suæ prædictione, omissis quibusdã priùs dictis, aliquid tamẽ iam amplius dicit de ea, nẽpe quòd *tradendus sit in manus hominum*, nimirũ à Iudæa, aut etiã à seipso & patre. Nã & patrẽ Paulus dicit filiũ suum tradidisse pro nobis Rom. 8. & ipsum filiũ semetipsum, ad Eph. 5. Magis autẽ conuenit accipere de traditione Iudæ, quia ea hic dicere instituit, quæ ad suã pertinerent ignominiam. Quod autẽ sequitur apud Marcum & Lucam, *discipulos ignorasse verbum istud*, id est sermonẽ hunc, *& fuisse velatũ ante illos*, hoc est, vt habent Grȩca, absconditum ab illis, *vt non sentirent*. i. intelligerent illud, videtur esse contrariũ ei quod Matthæus dicit, *Et contristati sunt vehementer*. Ex eo enim sequitur eos verba Domini intellexisse. Ad quod quidam parũ probabiliter dicunt quosdam intellexisse, & hos contristatos, alios verò non intellexisse, existimantes eũ loqui in parabolis. Alii dicunt omnes fuisse contristatos de morte Domini quã intelligebãt, sermonẽ verò qui erat de resurrectione, non intellexisse, de quo priùs inter se præcipui Apostoli disquirebant, vt dictum est. Verùm postea Luc. 18. post repetitam rursum mortis & resurrectionis prædictionem dicitur, *Et ipsi nihil horum intellexerunt*. Proinde dicendũ potiùs, discipulos, quia tam apertè & frequẽter audiebant Dominum mortem suam prædicentem, putasse quidem ita futurũ quemadmodum asserebat, & ob id contristatos fuisse, idq; *vehementer*, quia. s. vehementi illum amore prosequebantur, ignorasse verò quomodo is quem non dubitabant esse Christum, quem gloriosè regnaturũ expectabant, talia pateretur, & quam ob causam mortem esset passurus, cùm eam effugere posset. Itaq; mysteriũ verborum Christi, eorumq; rationem ac concordiam cum eà quàm de ipso habebant fide ignorabant, cùm verborũ significationem satis assequerentur, vt quæ erant apertissima. Timebant autem eum interrogare de hoc sermone, quia metuebant audire quæ nollent, videlicet illud: *Adhuc & vos sine intellectu estis*: maximè quia Petrum increpatum audierant à morte reuocantem.

a ET CVM VENISSENT CAPHARNAVM, ACCESSERVNT QVI DIDRACHMA, &c.] Didrachma legendum est in plurali numero, & per ch, non autem didrachmam, vel didrachma. Dicitur enim in singulari numero didrachmum, nummus valens duas didrachmas sicut & tetradrachmũ, nũmus valẽs quatuor drachmas. De his autẽ didrachmis quorum hic fit mentio, & quæ à Domino exigebantur, variæ sunt sententiæ. D. Chrysosto. enim de his sic scribit hoc loco, Quænã sunt ista didrachma? Quãdo Ægyptiorum primogenita Deus interfecit, tunc Leuiticam tribum accepit, & quoniam huius tribus minor numerus erat, quam primogenita Iudȩorum fuissent, pro deficientibus ad supplendum numerũ, siclum iussit deferri. Consuetudo igitur ex illo tempore obtinuit, vt primogeniti hoc vectigal persoluerẽt, cum itaq; primogenitus esset Christus, Petrus quoq; discipulorum primus esse videretur; ipsum adeunt. Putat itaque D. Chrysost. didrachmũ à Christo exactum secundùm legem Moysi, tanquã à primogenito. Verùm in hac sententia multiplex est error. Primũ enim id quod debebant ex lege primogeniti, semel tantùm persoluendum erat. idq; post mensem à natiuitate, persolutumq; fuisse pro Christo in die purificationis, suprà patuit. Deinde pretium persoluendum pro primogenito, non erat didrachmũ, nec, vt habet Chrysost. siclus, sed quinque sicli, vt priùs ostensum est ex cap. Nume. 18. vt alia quædã omittantur pòst indicanda, ex quibus patebit huius sentẽtiæ falsitas. Proinde verò similior videri posset sententia D. Hilarii, qui & ipse putat didrachma hæc secundùm legem persolui solita, sed secundùm aliam legem, nempe eam qua exodi 30. præcipitur, vt omnis qui est in numero filiorum Israël, viri. s. à vigesimo anno & suprà, pro redemptione & propitiatione sua dent in vsus tabernaculi dimidium sicli. Ideo autem videri posset hæc sentẽtia esse vera, quia idem est didrachmum & dimidium sicli: sicut idem est stater valens duo didrachma, & siclus. Quod patet ex Diuo Hieronymo supra. 4. Ezech. *Siclus*, inquit, *stater est, hoc est drachmæ quatuor*, Et Ioseph. libr. 3. Antiquit. cap 12. exponens id quod dicitur Exodi 30. de dimidio sicli. Siclus, inquit, Hebrȩorũ numisma quatuor drachmas Atticas habet. Vnde sequitur idem esse didrachmum & dimidium sicli. Sed tamen non esse veram hanc Hilarii sentẽtiam, sicut nec Chrysostomi, sequentia docent, ex quibus satis patet didrachma hæc non exigi secundùm legem, sed secundùm præceptum Romanorũ, quibus Iudæi iam erant facti tributarii. Quærit enim Dominus à Petro, à quibus reges terrȩ acciperent tributum vel censum, quo manifestè significatur didrachma hæc exacta fuisse pro tributo & censu Romanis debito. Nam & Matthæus vtitur dictione Romana κῆνσος, id est, census. Incertum tamen quando & à quo primùm hoc tributum didrachmi à Romanis, cœperit imponi Iudæis, an. s. à Pompeio, qui vt scribit Ioseph. lib. Antiquit. 14. cap. 8. Hierosolymam sub conditione fiscalium Romanis exposuit, aut, vt habent apertius Græca, τὰ ἱεροσόλυμα ὑποτελῆ φόρου ῥωμαίοις ἐποίησεν, id est, Hierosolyma fecit Romanis obnoxia tributo: an ab Augusto in ipsa descriptione, quemadmodum suprà dictum est, quod sanè vel ob id est verisimile, quòd Pompeius non legatur etiam Galileam fecisse tributariam, sed Iudæam tantùm & Hierosolyma. Quare autem didrachmi tributum Iudæis sit impositum, colligi potest ex his quæ Iosephus scribit de Vespasiano post subactos sibi vi Iudæos. Sic enim habet lib. 7. de bello Iudaic. cap. 26. Stipendium (vel, vt est Græcè φόρον, id est, tributum, nam & stipendium significat tributum debitum principibus) vbicunque degerent Iudæis indixit, binasque drachmas singulis annis deferre in Capitoliũ iussit. ita vt ante hac Hierosolymorum templo pẽdebant. Quemadmodum ergo id quod dicitur Exodi 30. de dimidio sicli dando in vsus tabernaculi vel templi, fuit typus tributi, quod Iudæis imposuit Vespasianus, ita verisimile est idem etiam fuisse typum tributi eisdem impositi à Pompeio, aut ab Augusto. Non enim Vespasianus omnino nouum tributum Iudæis imposuit, sed quod Iudæis priùs fuerat impositum Iudæam inhabitantibus, hoc Vespasianus non in Iudæa tantùm indixit, sed Iudæis. vbicunque terrarum agerent. Porrò quantum nostræ monetæ valuerit didrachmum, & ex consequenti etiam stater, qui didrachmi duplum est vt etiam hoc loco est manifestum, facillimè cognosci potest, si sciatur quantum valuerit drachma. Dictum est autem suprà drachmam fuisse numisma Atticum, idem valens, quod numisma Romanum

Quid. ...

D. Hieron.

manum, quod dicebatur illis denarius, nempe tres ſtuferos cum medio noſtræ monetæ. Sicut enim talis nummus argenteus dicebatur Romanis Denarius, eo quòd valeret decem aſſes æreos: ita eiuſdem ponderis nummus argenteus dicebatur Atticis drachma, quòd eius pondus eſſet octaua pars vnciæ argenteæ. Nam drachma propriè nomen eſt ponderis, nimirum octaua vnciæ pars, quæ deinde diuiditur in terna ſcrupula, & horum ſingula in binos obolos, ita vt drachma ſex contineat obolos. Sed ſicut alia ponderum nomina ad numiſmata ſunt tranſlata, propterea quòd numiſmata certo pondere cuduntur, ita etiam nomen didrachma. Itaque didrachmum valebat ſeptem ſtuferos noſtrates, aut, quod idem eſt, ſeptem ſolidos Gallicos Turonicos, eratque vnus nummus qui etiam dicebatur βοῦς, id eſt, bos, quòd nota bis percuſſus eſſet: vnde natum apud Græcos adagium, βοῦς ἐπὶ γλώττης βέβηκεν, id eſt, bos ſuper linguam fixus eſt, vel firmatus, contra eos vſurpatum, qui aut pecuniæ auctoramento loquendi libertatẽ perdiderunt, aut mulctæ irrogandæ metu, quæ dicenda ſunt reticent. Id ob id annotandum duxi, vt intelligamus quare potiùs hic tributum debitum à Iudæis vocetur didrachmum, quàm duæ drachmæ, quare Attico nomine Romani hoc tributum vocabant, nempe ob id fortè quòd numiſma ipſorum eius põderis non haberet proprium nomen Latinum. Ex his patet erraſſe hoc loco Lyranum, qui quoniam drachma valet ſex obolos, exiſtimans obolũ idem eſſe quod paruum Turonenſem, vt ille loquitur, hoc eſt, quod vocãt Galli denariolum, duodecimã ſcilicet partẽ ſolidi Gallici vel ſtuferi noſtratis: didrachmum putat valuiſſe duodecim paruos Turonenſes, hoc eſt ſolidum Gallicum, aut ſtuferũm noſtratem, cùm ex prædictis conſtet valuiſſe ſepties tantùm quantum ille exiſtimauit. Stater autem nomẽ item Atticum, ſignificans propriè mediam vnciam, ad numiſma trãſlatum, valebat, vt patet ex dictis, quatuordecim ſolidos Gallicos, aut ſtuferos noſtrates, qualis eſt nummus quem vocamus *eenen haluen Daelder.* Nec obſtat quòd Siclus, quem diximus idem eſſe Hæbræis quod ſtater eſt Atticis, dicatur, in ſcripturis habere viginti obolos, drachmam verò diximus habere ſex obolos, vnde ſequitur ſtaterem cõprehendiſſe viginti quatuor obolos. Oportet enim intelligere obolos in quos diuiditur ſiclus, in ſcripturis fuiſſe maiores obolis Atticis. Ex prædictis etiam patet Lyranum, & poſt eum multos in eo erraſſe, quòd putarunt, tantùm quemlibet capitaneum domus (vt ille loquitur) hoc eſt, patremfamilias ſoluiſſe annuatim hoc didrachmi tributum. Patet autem ex dictis didrachmum in ſingulos homines fuiſſe ſtatutum, quomodo olim ſemiſiclus in numerum hominũ.i. viritim non domeſticatim fuit conſtitutus, in eos quidem qui maiores viginti annis eſſent, quod perinde eſt ac ſi binas operas in ſacra publica conferre iuberentur. De his videre quis poterit: Budæum in libris de Aſſe, ex quo pro magna parte hæc ſunt collecta. Iam & illud intelligi poteſt ex ſuperioribus qui fuerunt hi de quibus hic dicitur. *acceſſerunt qui didrachma accipiebant*, id eſt, qui didrachma ſoliti accipere erant, aut quibus hoc ex officio incumbebat, nimirum qui dicuntur in Euangeliis publicani, à publicis vectigalibus quæ recipiebant nomine Romanorum. Hi ergo in Capharnaum petũt à Domino didrachmum, quod

A ſingulis annis viritim erat Romanis perſoluendum: ſiue quia ciuitas Nazareth, vt erat parua, ſubiecta eſſet Capharnaum Metropolitanæ ciuitati, vt vult Diuus Hieronymus, ſiue quia Dominus: vt ex ſuperioribus patet, habitabat cum ſuis in Capharnaum, adeò vt Matthæi nono dicatur ciuitas eius. Tributum enim iſtud & cenſus poſt illãm primam deſcriptionem factam ſub præſide Cyrino, non ſoluebatur ampliùs in his locis vnde quiſque erat oriundus, ſed in ciuitatibus in quibus aut ſub quibus quisque habitabat. Tributi autem huius receptores pro magnitudine ſignorum, Dominum reuerentes, non audebant ab illo repetere, ſed dicipulum conueniunt, idque Petrum, vel quòd is tum ſolus adeſſet Domino, vel quòd viderent illum Domino magis eſſe familiarem. Huic ergo dicit, *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* Quæ verba non ſunt legenda affirmatiuè, vt intelligantur aſſerere Dominum necdum ſoluiſſe debitum didrachmum. Nam verbum, *ſoluit*, non eſſe præteriti temporis, ſed præſentis, docent Græca, quæ habent, οὐ τελεῖ. Itaque interrogatiuè ſunt legenda vt ſit ſenſus: An magiſter veſter non ſoluit, id eſt, non tenetur ſoluere, aut non ſolet ſoluere didrachma? quaſi dicat: An aliquo priuilegio & principis conceſſione exẽptus eſt à tributo? Sic enim interrogatiuè legẽdum eſſe etiam Petri reſponſio declarat, dum dicit ναί, *etiam*, hoc eſt, certè ſoluit, hoc eſt ſoluere ſolet. Quamuis autèm intelligi poſſet exactores interrogaſſe malitioſè, vt experirentur num contradiceret Cæſaris voluntati, ſubornati à Phariſæis, magis tamen videntur ſimpliciter interrogaſſe cum manſuetudine, ſtudio potiùs accipiendi, quam calumniandi.

D. Hier.

B (margin letter)

C (margin letter)

ET CVM INTRASSENT IN DOMVM, PRÆVENIT EVM IESVS, DICENS, QVID.] Apparet Petrum promiſiſſe Publicanis dicturum ſe magiſtro de ſoluendo tributo, verùm priuſquam de eo Dominum Petrus admoneret, præuenit eum Dominus, declarans ſe occulta quæque cognoſcere, ac proinde ſe talem eſſe tantùm, qui tributis homini ſoluendis meritò non deberet eſſe obnoxius. Quod cùm hac ratione ſatis demonſtraſſe, idem tamen etiam ratione humana commonſtrauit, & quod re ipſa oſtendit, etiam verbis comprobauit. Circa quam tamẽ rationem dubium naſcitur. Nam ſecundum eam videtur probari omnes iuſtos & Chriſtianos eſſe liberos à ſolutione vectigalium & tributorum. Omnes enim ſunt filii regis cuius ſunt omnia regna. Sed & ipſe Dominus hac ratione non ſe tantum videtur velle probare eſſe liberum, ſed etiam Apoſtolos. Infert enim pluraliter, *ergo liberi ſunt filii.* Et addit, *Vt autem non ſcandalizemus eos*, quo videtur ſignificare, etiam Petrum non niſi vitandi ſcandali cauſa pro ſeipſo cenſum perſoluere debuiſſe. Accedit his, quod & ipſe Anguſtinus ex hac Chriſti ratione videatur colligere & aſtruere immunitatem omnium Chryſtianorum. Is enim lib. 1. quæſtionum Euang. quæſtione 23. ſic habet: Quod dixit, *Ergo liberi ſunt filii*, in omni regno intelligendum eſt liberos eſſe regni filios, id eſt, non eſſe vectigales. Multò ergo magis liberi eſſe debent in quolibet regno terreno filii illius regni, ſub quo ſunt omnia regna terræ. Hęc ille. Non eſſe autem Chriſtianos liberos à tributis principum, apertè docet Paulus ad Romanor. 13. præcipiens omnem hominem eſſe ſubditum poteſta-

Rom. 13.

testatibus sublimioribus, ac tribuere illis debitum vectigal, ac tributum, non tantùm propter iram, sed etiam propter conscientiam. Dicendum ergo, quòd cùm Dominus infert ex concessis à Petro, *ergo liberi sunt filij*, non est sensus, ergo liberi sunt filii Dei, sed, vt iam auditum est ex Augustino, ergo liberi sunt filii regis cuiuslibet in regno ipsius. Ex quo vlteriùs aliam vult significare Dominus conclusionem quam subticet, nempe, ergo liber sum ego, cùm sim filius regis, regni istius & omnium regnorum mundi, quam relinquit intelligendam, ex eo quòd ostendit rationem libertatis consistere in filiatione regis. Loquitur autem Dominus cùm dicit, *ergo liberi sunt filij*, de filiis propriè dictis, nempe naturalibus, vnde ex ea conclusione bene consequitur ipsum Dominum fuisse liberum, non autem omnes Apostolos, & omnes Christianos tanquam Dei filios. Quanquam autem dixerit Dominus, *vt autem non scandalizemus eos*, non tamen ob id significari voluit, etiam Petrum non esse debitorem nisi ratione scandali. Primùm enim dici potest, Dominum de se loquutum pluraliter: deinde scandalum Christi etiam quodammodo in ipsum Petrum recidisset, vt qui negotii illius erat mediator. Ad authoritatem Augustini respondet D. Thomas in secunda secundæ, quæstione 104. arti. 6. ad primum: Illos qui facti sunt filii Dei per gratiam, liberos esse in quolibet regno secundùm mentem, à seruitute, scilicet peccati, non autem liberos à seruitute corporali. Verùm quoniam hæc solutio non potest videri sufficiens, eò quòd in conclusione Domini, vnde infert Augustinus libertatem filiorum Dei, non sit sermo de libertate spirituali, ideo Caietanus in Commentariis addit aliam solutionem, dicens, per filios summi regis intelligi posse, episcopos, presbyteros, & clericos, eo quòd tales præsunt in regno Dei tanquam regis filii, constituti ad hoc vt regnum eius gubernent, conseruent & promoueant, quod est filiorum regis. Dici enim potest meliùs, Augustinum, dum dicit filios supremi regis liberos esse in quolibet regno terreno, loqui de filiis naturalibus, sicut de his est sermo in conclusione Domini, vnde illud infert Augustinus, vt quod Augustinus dicit pluraliter, tantùm locum habeat in Christo, habiturum tamen locum etiam in pluribus, si plures essent filii naturales. Si enim accipiatur loqui de his qui quouis modo sunt Dei filii omnes ergo homines voluit dicere liberos, cùm omnes sint ratione creationis Dei filii. Dicit autē filios regni sub quo sunt omnia regna, esse liberos. Iam Christiani, etsi per gratiam sint Dei filii, non tamen propria locutione sunt filii regni, &c. Regnū enim sub quo sunt omnia regna terræ, regnum Dei est, quo regnat tanquam omnium creator & Dominus. Regnùm verò, cuius filii sunt Christiani, regnum est spirituale, & regnum Ecclesiæ, sub quo nondum sunt omnia regna terræ.

VT AVTEM NON SCANDALIZEMVS EOS, VADE AD MARE, ET MITTE, &c.] Postquam ostendit se non teneri ad tributa soluenda, docet etiam quare tamen illud soluere velit, nempe tollēdæ offensionis vel scandali causa, quod hoc loco non erat negligendum, sicut suprà docuit scandalum Pharisæorum negligendum, quòd necdum exactoribus cognita esset causa libertatis ipsius. Ideoque videri potest non dixisse, Vt autem non scandalizentur illi, sed, *vt autem non scandalizemus eos*, significans non tantùm acceptum, sed etiam datum scandalum futurum, si qui ignorabatur esse Dei filius, censum negasset. Est & alia quare modò scandalum horum negligere noluit, cùm suprà docuerit Pharisæorum negligendum, nempe quòd nunc, salua veritate nunc reuelanda, vitari illud potuit, non autem in scandalo illo Pharisæorum. Nunc enim necdum palàm asserendum erat quòd ipse esset Dei filius, tunc verò ob datam occasionem docendum erat, cibum non inquinare hominem, vnde Pharisæos tamen scandalizandos prænouit, sed ex malitia magis quàm iusta aliqua causa. Docemur itaque ex hac diuersitate, obseruare tempora & loca, secundùm quæ oportet non contemnere eos qui scandalizantur, & secundùm quæ oportet contemnere. Docemur in hoc Domini facto quiduis & facere & pati pro vitando ac subtrahendo scandalo proximorum, quod salua iustitia & veritate licet, idque etiam aliquando quando non esset alioqui scandalum datum, sed acceptum. Rursum in eodem docemur miram ipsius pro nobis susceptam humilitatem, quandoquidem is qui Dei erat filius, omniumque dominus & princeps, non dedignatus est veluti seruus hominibus etiam impiis tributum reddere, subiectionem protestans. Quid igitur nos illius nomine facere & pati grauabimur, quò aliquos lucrifaciamus, aut etiam ne accepta à nobis occasione perdantur? Iussit itaque Dominus per Petrum tributum exolui, sed vt ostenderet se nihil in hoc mundo possidere proprium, vnde tributum exoluendum deberet, & simul declararet suam maiestatem, quòd scilicet non tantùm terræ ac hominum, sed etiam piscium & maris (cui nullus princeps dominari potest) dominium haberet, è mari & piscis ore petendum iubet tributum soluendum. Duæ enim dictæ rationes videntur esse potissimæ, ob quas Dominus petere quod esset soluendum, voluit. Nam quod aliqui putant id ideo factum à Domino, quòd iam nihil esset in loculis quos portabat Iudas, aut quòd ea quæ erant in loculis tanquam rem pauperum, in vsus suos conuertere nefas duxerit, nobisque idem exemplum dederit, dilutiùs videtur, cùm à mulieribus illis Galilęis quæ illum sequebantur, & ministrabant ei de facultatibus suis, accipere tantillum facilè potuisset, cùm etiam ex his quæ dabantur & seruabantur in loculis, non pauperes tantùm alerentur, sed ipse quoque cum suis hinc sibi necessaria pararet. Itaque hoc facto dupliciter Dominus ostendit se à tributo soluendo fuisse liberum, & sicut dando tributum vitauit scandalum publicanorum, & suam humanitatem ostendit: ita hoc miraculo cauit scandalum discipulorum, eisque maiestatem suæ diuinitatis comprobauit. *In quo facto quid primum*, inquit Hieronymus, *mirer nescio, vtrum præscientiam, an magnitudinem saluatoris. Præscientiam, quòd nouerat habere piscem in ore staterem, & quòd primus ipse capiendus esset. Magnitudinem atque virtutem, si ad eius verbum statim stater in ore piscis creatus est, & quod futurum erat, ipse loquendo fecerit*. Hæc ille, qui per hæc indicat duobus modis intelligi posse, staterem inuentum in ore piscis, & vtrouis modo intellexeris, æquè admirandam Christi vel præscientiam, vel virtutem & potentiam. Quare autem Dominus statere inuento, id est, duobus didrachmis, iussit reddi pro se & Petro & non etiam pro aliis Apostolis suis didrachmum soluerit, aliquam ingerit quæstionem. Non enim

D. Hieron.

Quare solutum tributum pro Petro.

enim ea poteſt dici fuiſſe cauſa quam reddit Chryſoſtomus, quia, ſcilicet, etiam Petrus fuit primogenitus, vt ſuprà oſtenſum eſt. Nec ea quam reddit Lyranus, quia ſcilicet Dominus Petrum iam fecerat veluti capitaneum ſuorum Apoſtolorum, & tributum hoc tantum per capita familiarum eſſet ſoluendum. Oſtenſum enim ſuperiùs viritim fuiſſe penſitandum. Ex quo etiam patet eſſe planè vanam Titelmani ſuſpicionem & opinionem, putantis tributum hoc exigi ſolitum à tranſeuntibus ciuitatem Capharnaum, & ſimplex quidem didrachmum ſoluendum cùm quis ſolus tranſiret: duplum autem, dum cum aliquo comitatu. Dictum eſt enim non à tranſeuntibus, ſed ab habitantibus Capharnaum ſoluendum fuiſſe, & Dominus ſtaterem non pro ſe & ſuo comitatu iuſſit dari, ſed pro ſe & Petro Quòd ergo pro ſe & Petro iuſſit dari, vel ob id poteſt videri factum, quòd tunc ſolus Petrus Domino adeſſet, vel potiùs ob id, vt Petrum huius negotii mediatorem, & miraculi executorem, pro eius fide ſimplici, obedientia & opera, & veluti mercede quadam honoraret. Proinde ſicut in hoc facto obſeruanda eſt ſimplicitas fidei in Petro, nihil dubitante de nouo & inaudito Domini præcepto: ita ſimiliter obſeruandum in ipſo Domino, quomodo rurſum Petrum præ aliis honorauerit prærogatiua noua, cùm eum tanti miraculi voluit eſſe executorem, & participem, indicans ſatis etiam ipſum ſecum, à tributi debito iure debere eſſe liberum, propter peculiarem excellentiam ei deputatam. Porrò qui hodie Euangelici vocari volunt, ex hoc Domini facto impugnant Eccleſiaſticam immunitatem, docentes, præter omnem rationem & iuſtitiam à tributorum vectigalium, & id genus aliorum ſolutione clericos ſibi vendicare immunitatem, quam nec Dominus pro ſe & ſuis vendicare voluit, frequenter ad idem probãdum inculcantes illud Pauli, *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit*, quod de ſæcularibus dictum eſt poteſtatibus, atque ob id ex eo inferentes omnem eum ſubditum eſſe oportere ſæcularibus poteſtatibus ac tributum & vectigal illis perſoluere, qui homo ſit, ac ſolum eum ab eorum ſubiectione exemptum eſſe qui non ſit homo. In gratiam ſcilicet ſuorum principum hæc paſſim docentes, quo habeant impietatis & erroris ſui defenſores & patronos. Ad cuius confirmationem adduci etiam poſſet illud quod hoc loco ſcribit D. Hieronymus, *Dominus*, inquit, *noſter & ſecundùm carnem & ſecundùm ſpiritum filius regis erat, vel ex Dauid ſtirpe generatus, vel omnipotentis verbum patris. Ergo tributa quaſi regum filius non debebat, ſed qui humilitatem carnis aſſumpſerat, debuit adimplere omnem iuſtitiam: noſque infælices, qui Chriſti cenſemur nomine, & nil dignum facimus tanta maieſtate. Ille pro nobis & crucem ſuſtinuit, & tributa reddidit: nos pro illius honore tributa non reddimus, & quaſi filij regis à vectigalibus immunes ſumus.* Videri enim poteſt D. Hieronymus hoc arrogantiæ tribuere, quòd Eccleſiaſtici principibus non ſoluant tributum. Ad quæ vt paucis reſpondeamus, dicendum primò, ex hoc Domini facto non poſſe id quod illi volũt colligi, ſed potiùs contrarium. Dominus enim declarat ſe ſoluere non quod iure deberet, ſed tantùm ad amouendum exactorum ſcandalum, non ex malitia oriturum, ſed ignorantia. Nec ſe tantùm vult oſtendere eſſe liberum, ſed etiam ſuos Apoſtolos, vt qui eſſent veluti de curia (vt dicitur) & de familia filij regis. Filius enim regis cum tota ſua familia liber eſſe ſolet in quolibet regno. Certè Petrum Eccleſiaſticorum primum ſatis demonſtrauit liberum eſſe, vt dictum eſt. Deinde quod ad Pauli attinet authoritatem, alia eſt ratio principum fidelium, & alia infidelium. Quoniam enim in hos Eccleſia nullum habet ius, etiam Eccleſiaſtici illis debẽt ſubiectionem cùm agunt in illorum regno, non ſolùm ob vitandum ſcandalum, ſed quòd illi poteſtatem à Deo acceperunt, à qua eos nec religio, nec ſtatus clericalis eximit. Secus eſt de principibus fidelibus, quorum conceſſione clerici ſuam immunitatem in naturali æquitate fundatam habent, quæ etiam Eccleſiaſticis canonibus eſt confirmata, quibus illi principes tanquam fideles & Eccleſiæ ſubiecti contraire non poſſunt, ſed obedire non tenentur. De Hieronymo dicendum, non illum voluiſſe arrogantiæ tribuere Eccleſiaſticorum libertatem ſed comparat Chriſti humilitatem pro nobis ſuſceptam cum clericorum honore pro Chriſti nomine illis conceſſo, excitare nos volens vt charitati Chriſti, & honori prærogatiuæ, qua per illum fruimur, reſpondeamus, ac dolens nos nihil facere dignum honore attributo. Alioqui ex his verbis Hieronymi Eccleſiaſtica immunitas multùm confirmatur. Dicit enim, Nos pro illius honore tributa non reddimus, ſignificans à Chriſtianis principibus in honorem Chriſti, altaris miniſtris libertatem conceſſam, quod honor Chriſti ſic exigeret, quodque clerici veluti filii regis habendi eſſent.

De immunitate Eccleſiaſtica. — *Rom. 13.* — *D. Hieron.*

CONTENDENTIBVS DISCIPVLIS PRO PRIMATV humilitas docetur. Matth. 18. Mar. 9. Lucæ 9.

CAPVT LXX.

*I[e] Ntrauit autem cogitatio in eos quis maior eſſet. At Ieſus videns cogitationes cordis eorum [b] * cùm domi eſſent, interrogabat eos. Quid in via tractabatis? At illi tacebant. Siquidem in via inter ſe diſputauerant quis eorum maior eſſet. Et reſidens vocauit duodecim. [a] In illa hora acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum, dicentes, Quis putas maior eſt in regno cœlorum? [b] Et ait illis, Si quis vult primus eſſe, erit omnium nouiſſimus & omnium miniſter. [c] Et [a] aduocans Ieſus paruulum† [h] apprehendit puerum, [c] & [l] ſtatuit eum [c] ſecus ſe [c] in medio eorum, [b] quem cùm complexus eſſet, Δ [l] ait [h] illis' [a] Amen dico vobis, niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum. Quicunque ergo humiliauerit ſe ſicut paruulus iſte, hic eſt maior in regno cœlorum. Et ‖ quiſquis' † ſuſceperit' [c] puerum iſtum [aut] Δ [e] vnum ex huiuſmodi pueris, [l] in nomine meo, me recipit, : [h] & quicunque me † ſuſceperit, [b] non me ſuſcipit, ſed [c] recipit*

A 20. 104. B 10. 104. † a accipiens. Δ a & di-

pit h eum qui me misit. c Nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est. Δ h *Respondens c autem b illi h Ioannes dixit,* ‖ *Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia qui non sequitur nos,* h *& prohibuimus eum, c quia non sequitur nobiscum.* † b *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere b eum. Nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.* h *Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est.* b *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

‖ a o qui. ‖ c o quicunque. † b o recepit. Δ a. puerū talem. ‖ a o suscipit. † c o. receperit. A 10. 55 Δ h respondit, dicens. ‖ b. Magister. † b. Iesus autem ait. A 10. 55.

INTRAVIT AVTEM COGITATIO IN EOS QVIS EORVM MAIOR ESSET, &c.] Plerique existimant huic contentioni occasionem præbuisse, quod Dominus pro se & Petro didrachma iusserit exolui, velut Petrum præ aliis omnibus honorās. Idque videri potest ex Matthæo, qui post commemorationem illam de didrachmis, subiungit, *In illa hora accesserunt*, &c. Sed hanc non fuisse occasionem contentionis, partim quidem ex eo videri potest, quòd Lucas, & Marcus hanc contentionem etiam commemorantes, nullam priùs fecerint mentionem didrachmi, certissimum verò ex eo fit, quòd Dominus in domo existens in Capharnaum iussit statere m peti ex ore piscis, cùm vt Marcus testatur, discipuli de primatu contendissent inter se in via, antequam venissent in Capharnaum. Nec rursum crediderim causam fuisse, quod suprà audissent Petro promissas claues regni cœlorū, aut quòd tres tantùm secum duxerit in montem, in quo quid actum fuerit, reliqui ignorauerunt: sed ipsam prædictionem mortis, & resurrectionis, cuius ante hanc contentionem meminerunt tres Euangelistæ. Sic enim etiam postea, cùm Dominus ascendens Hierusalem rursum prædicaret suam passionem, & resurrectionem, accesserunt duo filii Zebedæi cum matre petentes primum locum in regno Christi, quod tum à resurrectione in terris fore gloriosum æstimauerunt. Et in nouissima cœna, rursum ad mētionem mortis facta est inter Apostolos hæc eadem contentio teste Luca. Ita ergo & modò audientes illum breui moriturum, & resurrecturum, ac tunc illum putantes regnaturum in terris, cœperunt hac occasione inter se disceptare, quis primum in regno eius locum habiturus esset. Qua in re notandum, quanta æquabilitate Christus discipulos habuerit, vt licet Petrum & filios Zebedæi ad secretiora quędam præ aliis admiserit, nequaquam tamen inter eos constaret quem Dominus reliquis voluisset præstare, aut principem agere. Notandum & illud, quanta Domini fuerit in tolerandis suorum imperfectionibus benignitas, quantaque illorum ruditas ac gloriæ cupiditas ante acceptum spiritum, vt qui adhuc Christi regnum mundanum arbitrabantur, quique humano affectu primatum desiderabant. Porrò in ipsa Euangelistarum narratioue videtur esse aperta quædam contrarietas. Lucas enim, & Matthæus dicere videntur quæ non possunt cōstare cum his quæ narrat Marcus. Nam Lucas dicit cogitasse discipulos de primatu, ac eam cogitationem Dominum cognouisse, cùm Marcus dicat eos inter se etiam disceptasse. Et Matthæus dicit Apostolos accessisse & interrogasse, quis esset maior, Marcus verò aduocatos à Domino dicit, & interrogatos siluisse. Sed dicendum Euangelistas sæpenumero ob id videri non consentire, quòd vnam eandemque rem narraturi diuersis modis eam introducant, dū vnus narrat quæ alius prætermisit. Ita enim hic Euangelistæ tres, Christi doctrinam de humilitatis affectu introducturi, diuersimodè ad eius narrationem perueniunt: & Lucas quidem principium tantùm contentionis commemorat, nempe cogitationem Apostolorum, dicens, Dominum cogitationem cordis eorum cognouisse, quamuis eam cogitationem etiam verbis prodidissent, quòd eorum disceptationem] non audiuisset, sed virtute diuinitatis suæ cognouisset qua cordium secreta rimabatur. Marcus verò medium commemorat, ipsam scilicet contentionem, & Domini interrogationem, Matthæus autē id quod postremo gestum est. Nam intelligi potest, discipulos ad interrogationem Domini silentes, posteà cùm, vt dicit Marcus, Dominus sedisset, & duodecim aduocasset, resumptis animis quæstionem quæ inter ipsos fuerat agitata, Domino proposuisse, vt qui scirent nihil posse illi esse occultum. Ideoque notant quidam illos causa honestatis mutasse quæstionem, vt cùm in via disceptassent quis eorum esset maior, nunc non de se tantùm, sed absolutè quærant *quis maior*, id est, maximus esset in regno cœlorum. Intelligi tamen etiam potest. discipulos hanc quæstionem Domino non proposuisse, sed Matthæum, qui breuitatis studiosus in narrandis his quæ sunt facta, mox ad ipsam Domini doctrinam deuenire studebat, dixisse discipulos hæc interrogasse, quòd cogitationibus suis quæ Domino erant cognitæ, ea interrogarent, etsi, vt testatur Marcus, cogitationes suas prodere verbis erubescerent. Simile habitum est suprà Matthæi 12. in capite Concordiæ 38. vbi Matthæus dicit Scribas interrogasse, quod Marcus & Lucas dicunt interrogasse Dominum. In quibus & similibus magis est inspicienda Euangelistarum intentio, quàm verborum significatio. Voluit enim Matthæus significare de primatu quæstionem motam à discipulis, priusquam de eo Dominus dissereret, quòd hoc sua narratione satis significat. Cæterùm quod dicit, *In illa hora*, positum est, pro illo tempore. Non enim eadem hora qua Dominus Petro commendauit exolui didrachma, hæc contigerunt, cùm verisimile sit illum tunc mox abiisse & fecisse imperata, quem tamen huic doctrinæ Domini cōstat interfuisse, cùm Marcus testetur Dominum aduocasse duodecim. Per *regnum* autem *cœlorum* discipuli intellexerunt regnū Messiæ, quod etsi in terris expectabant, diuinum tamen & cœleste crediderunt.

b ET AIT ILLIS, SI QVIS VVLT PRIMVS ESSE, ERIT OMNIVM NOVISSIMVS.] Vbi Dominus consedisset, ipsa sessione declarans se rem seriam traditurum & ipsos duodecim aduocasset, non primùm ad eorum respondet quæstionem, sed potiùs ad ipsorum passionem, volens pestilentissimum ambitionis affectum suorum mentibus eximere, atque ad humilitatem potiùs eos reuocare, quod agit & hac sententia ex Marco desumpta, & mox alia quæ sequitur ex Matthæo, Vt autem hæc Marci sententia rectè intelligatur, primùm sciendum verbum, *erit*, Hebraico more hìc positum, pro imperatiuo, sit, vel esto. Non enim est sensus, eum qui affectat primatum, per huiusmodi ambitionem fieri apud Deum omnium nouissimū, quamuis

quamuis hic ſenſus ſit verus: ſed ſignificatur quid fieri debeat ab eo, qui volet eſſe primus, quod patet ex eo quod additur, *& omnium miniſter.* Deinde ſciendum, dupliciter aliquem dici primùm vel magnum in regno cœlorum, & iuxta hoc dupliciter etiam poteſt intelligi hæc ſententia. Dicitur enim aliquis *primus*, dignitate meriti, & rurſus dicitur aliquis *primus*, dignitate Eccleſiaſtica. Si ergo hæc ſententia intelligatur de primo in meritis, & acceptatione apud Deum, ſignificabitur hic qua via quis poſſit hunc primatum apud Deum aſſequi, nimirũ ſi ſe omnibus ſubmittat, & omnium ſeruum exhibeat. Si verò intelligatur de primo in dignitate Eccleſiaſtica, ſignificatur hic quomodo ſeſe gerere debeat is qui huiuſmodi adeptus eſt, & acceptauit primatũ, non autem quomodo ad illum primatum aſpirare debeat. Et quidem priori modo magis intelligendam hanc ſententiam ſequentia videntur exigere, quia ſcilicet, ſequitur apud Matthæum, *Quicunque ergo humiliauerit ſe ſicut paruulus iſte, hic eſt maior in regno cœlorum.* Et in Luca, *Qui minor eſt inter vos omnes, hic maior eſt.* Hæ enim ſententiæ apertè ſunt intelligendæ de maiore, id eſt, maximo vel primo in acceptatione diuina non de primo in authoritate & dignitate Eccleſiaſtica. Rurſum tamen poſteriori modo magis intelligendam hanc ſententiam ob id videtur, quòd ſecundò hoc ſenſu Dominus hanc ſententiam poſtea repetit Matthæi 20. & Marci 10. quando collatione facta primatus Eccleſiaſtici cum primatu gentili, docet aliter ſe gerere debere primos in regni cœlorum & Eccleſia Dei, quàm ſeſe gerere ſolent primi in regno mundano. Proinde vt ſententia hæc & illi loco conueniat, & ſententiis Matthæi & Lucæ hic poſitis: conueniens fuerit vtrumque ſenſum ſimul hac ſententia intelligere Dominum comprehendiſſe, vt ſignificauerit & quomodo quis primus apud Deum fieri poſſit, & quomodo in primatu accepto ritè ſeſe gerere debeat, vt verè etiam apud Deum ſit primus aut magnus, *Fiat,* inquit, *omnium nouiſſimus & omnium miniſter.* Vbi per hoc quod additur, *omnium miniſter*, exponitur quid ſit quod dicitur, *omnium nouiſſimus*, id eſt, poſtremus. Facit enim quis ſe omnium poſtremum, qui omnium ſe ſeruum exhibet & miniſtrum. Eſſe enim ſeruum apud mundum, eſt omnium poſtremum. Seruum autem ſe omnium exhibet, qui omnibus, quod in ipſo eſt, prodeſſe cupit, non propter proprium commodum, ſed illorum vtilitatem, nihil dedignatus facere quod prodeſſe poſſit: authoritate qua fungitur & honore quo afficiatur, in ſubditorum vtilitatem vtens non verò ad propriam elationem & gloriam.

c ET *a* ADVOCANS IESVS PARVVLVM, *b* APPREHENDIT EVM, &c.] Quò efficaciùs Dominus perſuaderet, & doceret quod volebat, non verbis tantùm agere voluit, ſed Prophetarum more etiam rebus. Aduocauit itaque paruulum vt eius monſtratione rem poneret ante oculos, & qualem, quantam, ac quàm ſynceram, atque ab omni ſimulatione liberam ſuis neceſſariam eſſe humilitatem demonſtraret. Apparet autem hunc paruulum valdè fuiſſe ætate paruulum, tum quòd Græcè vocetur nomine diminutiuo παιδίον, quod propriè ſignificat puellum, tum quòd apud Marcum dicatur Dominus hunc complexus, pro quo Græcè eſt ἐναγκαλισάμενος, id eſt, cùm accepiſſet eum in vlnas, quomodo fieri ſolet infantibus aut valdè pueris. Quod obſeruatum nonnihil facit ad emphaſim, vt ſcilicet intelligamus, Dominum non inuitaſſe ad imitationem cuiuſque pueri, ſed pueri admodum puſilli. Porrò quæ de hoc puero dicit Marcus, videntur ab eo dicta ordine præpoſtero. Dicit enim, *Accipiens puerum ſtatuit eum in medio eorum, quem cùm complexus eſſet* (vel cùm in vlnas accepiſſet) *ait illis*, cùm priùs intelligendum videatur, Dominum illum accepiſſe in vlnas ſuas, ac deinde in medio ſtatuiſſe. Vlnis autem ſuis puerum complectebatur, vt reipſa declararet, quàm ſingulari affectu innocentiam amaret, & quam eos quoque amaret qui pueri innocentiam imitarentur. Ob quod & ſecus ſe illum poſuit, vt habet Lucas, quod nequaquam contrariatur ei quod Matthæus & Marcus dicunt, eum poſitum in medio eorum. Fieri enim poteſt, & ipſum Dominum concediſſe in medio Apoſtolorum circunſtantium ſe, & alioqui illud, *in medio eorum*, nihil eſt aliud ſecundùm Hebraicam phraſim, quàm inter eos. Putatur autem puellus iſte fuiſſe Martialis ille, qui poſtea diſcipulus Petri exiſtens in Germaniam miſſus eſt ab illo, prædicandi Euangelii gratia, de quo vide gloſſam in capite vnico, de ſacra vnctione. Hoc itaque puello inter Apoſtolos & coram eis poſito, dixit Dominus cum ſolita aſſeueratione, quò magis hæreret quod dicebat *Amen dico vobis, niſi conuerſi fueritis*, ab hac ſcilicet veſtra ambitione, eaque depoſita, *efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum*, quaſi dicat, Curioſè vos ſcrutamini quis veſtrum maior ſit futurus, ac de primatus honore contenditis: ego vero, ſi quales nunc eſtis perſeuerauerítis, & non contrà potiùs quiſque ſe cæteris humiliorem effecerit, non ſolùm primatu, ſed etiam ipſo ingreſſu cœleſtis regni indignos omnino fore affirmo. Quod autem dicit, *efficiamini ſicut paruuli*, ſic eſt intelligendum, vt quales ſunt paruuli per ætatem, tales nos ſimus per voluntatem. Quod tamen rurſum dupliciter fit: benè ſcilicet & malè. Malè enim imitamur paruulos, dum pueriliter deſipimus, abſurda ſectantes, ac carnis affectibus nimis adhuc indulgentes, cuius pueritiæ Paulus arguit Corinthios: aut dum in dogmatibus pietatis incerti fluctuamus, *& circumferimur omni vento doctrinæ*, quam pueritiam damnat ad Epheſ. 4. Benè autem illos imitamur, dum imitamur illorum innocentiam & ſynceritatem, ita vt vacemus omni malitia, inuidia, dolo, ira, ambitione, &c. ad quod hortatur nos Petrus capit. 2. prioris epiſtolæ. Vtramque complexus Paulus 1 Corinth. 14. *Nolite*, inquit, *pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote, ſenſibus autem perfecti eſtote.* Quanquam autem neceſſe ſit vt ingreſſuri regnũ cœlorum, per omnia ſint peruuli malitia, & illorum in omnibus imitentur innocentiam, ad propoſitum tamen Saluatoris eſt vt efficiamur ſimiles paruulis in honorum contemptu, & ſubmiſſione. Vnde videri poteſt, Dominum, cum requirit hic vt efficiamur ſimiles paruulis, reſpexiſſe ad eorum quantitatem, vt ſicut illi ſunt parui corpore, ſic nos ſimus parui animo. Cui ſenſui conſonat quod apud Lucam dicitur, *Qui minor eſt inter vos omnes*, &c. & quod poſtea apud Matthæum & Marcum pro παιδίοις, id eſt, puellis ponitur μικροῖς. id eſt, paruis, cùm nos legimus, puſillis. Cùm autem Dominus hac [illegible]ntia ambitionẽ deterruit, & humilitatis neceſſ[illegible]atem oſtenderit, ſubiungit aliam ſententiam, qua & oſten-

dit

Epheſ. 4.

1. Cor. 14.

dit maximum humilitatis meritum, & ad quæstionem inter Apostolos agitatam directè respondet, cùm subiicit, *Quicunque ergo humiliauerit se*, &c. Cùm autem videretur inferendum ex superiori sententia, *Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus*, ipse intrabit in regnum cœlorum, infert amplius, *hic est maior in regno cœlorum*, ille, inquam, *maior*, hoc est maximus, de quo vos quæritis. Nam Græcis non est otiosus articulus ὁ μείζων, & comparatiuus Græco more pro superlatiuo ponitur. Et bene non infertur tantùm, *ipse intrabit in regnum cœlorum*, sed, *hic est maior in regno cœlorum*: quia non dicitur in prima parte, Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruuli, sed, *sicut paruulus iste*, quo videtur significare perfectam humiliationem & submissionem, quia paruulus ille, vt dictum est videtur fuisse valdè puerulus. Sicut enim ex superiori sententia bene consequitur per humilitatem puerilem ingressum esse in regnum cœlorum: ita ex eadem etiam bene sequitur, per perfectam humilitatem aliquem fieri magnum, imò maximum in regno cœlorum. Quia enim omnis qui se humiliat exaltabitur, ergo & qui maximè se humiliat, maximè exaltabitur. Notandum autem quòd dicit, *qui humiliauerit se*. Non enim sufficit verba, gestus, & vestes humiliare, quod etiam hypocritæ faciunt, sed seipsum, hoc est, animum & cor, vt quis de se submissè sentiat, honores & applausus huius mundi non appetat. Notandum & illud, quàm mirabili ratione apud Deum paratur excellentia, & quàm diuersa via in regno cœlorum quis fit magnus, ab ea qua vt in plurimum quis fit magnus in regnis terrarum. Porrò quod dicitur, *quicunque humiliauerit se sicut paruulus iste*, non sic est intelligendum, qui humiliauerit se ad eum modum quo iste paruulus se humiliat. Nondum enim humiliare se nouit paruulus, qui necdum nouit quid sit humilitas. Sed ita intelligendum est, Quicunque humiliauerit se, ita vt sit sicut paruulus iste, humilis scilicet per virtutem, *sicut* iste per ætatē: aut paruus animo, sicut iste est paruus corpore.

a ET *l* QVISQVIS SVSCEPERIT PVERVM ISTVM IN NOMINE MEO, ME SVSCIPIT,] D. Chrysostomus hæc ad id dicta putat, vt significetur Dominus, non eum tantùm suam accepturum mercedem, qui effectus esset paruulo similis, sed & eum qui paruulos susceperit. Magis tamen ad id dicta videntur, vt significaret Dominus quanti faceret humiles & paruulos, & quàm magni tales sint coram ipso & patre eius. Id enim vt proposito deseruit, ita hic sententiis pulchrè significatur. Sic enim cùm quis puerum, & humilem susceperit nomine Christi in illo Christus sese suscipi reputat, & in Christo etiā pater cœlestis, necesse certè est puerum, & humilem quantumuis abiectū in hoc mundo, magnum admodū esse in regno cœlorum. Porrò cùm Lucas dicit *puerum istum*, pronomen demonstratiuum, *istum*, quod demonstratiuum est substantiæ debere accipi pro demōstratiuo qualitatis, hoc est, pro, *talem*, patet ex Matthæo & Marco: quorum hic habet, *vnum ex huiusmodi pueris*: ille, *puerum talem*, qui scilicet sese humiliauerit, sicut paruulus iste. Non enim Dominus hic tam vult demonstrare pueros ætate, quàm voluntate: quod patet, quia in contraria sententia posteà dicit, *Qui scandalizauerit vnum ex his pusillis, q[illegible] me credunt*, quod non dictum esset de puerulis æ[illegible]te satis est apertū. Itaque magis demonstrare voluit eos qui per

A puerū in medium adductum significabantur, quàm ipsum puerum aut ætate illi pares. Verbo autem suscipiendi aut recipiēdi, quo propria significatur receptio in hospitum, vult Dominus generaliter significare, omne beneficii genus humilibus suo nomine impensum, sibi impendi, hoc est, tam gratum sibi esse ac si propriæ suæ personæ impenderetur, eo quòd per humilitatem Christi quis efficiatur simillimus. Et ne id parū esse putetur, adiicitur apud Marcum & Lucam, quod & supra habitum est Matthæi 10. propter quod hic à Matthæo omissum videri potest, *Qui me susceperit, recipit eum qui misit me*. B Marcus verò idem efficaciùs effert, dicens, *Qui me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me*. Quod intelligendum est Dominum dixisse secundùm communem loquendi vsum. Frequenter enim dicere solemus, Quod mihi facis, non mihi facis, sed Deo, volentes significare non tantùm nobis id fieri, sed etiam Deo, aut non tam nobis quàm Deo, qui illud sit remuneraturus aut vindicaturus tanquam sibi factum. Significatur ergo præmium susceptionis Christi non tale id fore, quale à puro homine posset expectari, sed quale à Deo suscepto, ac beneficiis affecto. Quare autem qui humilem susceperit, & ipsum Christum & patrem cœlestem censeatur C recipere, rationem subnectit Dominus apud Lucā. cum dicitur, *Nam qui minor est*, cordis, scilicet humilitate, *inter vos omnes*, hoc est, qui omnium vestrū maximè est alienus à superbia & ambitione, *hic est maior*, vel, vt habent Græca, hic est magnus, apud me scilicet & patrem meum, magnus, scilicet, in regno cœlorum. Ex qua ratione satis patet ad quid dictæ sint sententiæ superiores.

h RESPONDENS *c* AVTEM *b* ILLIS *h* IOANNES DIXIT, PRÆCEPTOR VIDIMVS, &c.] Theophylactus existimat Ioannem hæc iam ideo respondisse Christo, hoc est, subiecisse verbis Christi, quòd audiens humilitatis necessitatem & commendationem, metuerit ne per arrogantiam peccauerit, prohibendo illum qui cùm non seque- D retur Christum, in nomine tamen illius eiiceret dæmonia. Prohibitio enim eius est qui authoritatem aliquam sibi vendicat. Verùm magis videtur occasionem horū quæ Ioannes Domino dicit fuisse, quod Dominus dixerat de puero & quouis humili, *Si quis talem puerum receperit in nomine meo, me recipit, & eum qui misit me*. Occasione ergo illorum verborum, *in nomine meo*, motus videtur Ioannes, vt Domino narraret de eo quem eiicientem dæmonia in nomine Iesu prohibuerant, tacitè interrogare Dominum volens, num bene eum prohibuisset, quando recepisse solùm puerum in nomine ipsius, res esset ipsi tantoperè grata. Quasi di- E ceret. Est tanti aliquid tuo nomine fecisse, vt te & patrem is susceperit, qui tantùm puerum talem in nomine tuo suscepit: quid est sentiendum de iis qui in tuo nomine virtutes faciūt? Nos talem quempiā qui in nomine tuo eiiciebat dæmonia prohibuimus, eò quòd non sequeretur te nobiscum, hoc est, quòd non se nobis cōiungeret, nec in nostro ageret comitatu. Itaq; ob id Ioannes hæc Domino proponit, vt discat num illud à se bene factū fuerit: vnde constat illum priùs non prohibuisse alium ex inuidia aliqua sed zelo bono, etsi indiscreto. Ex Ioannis item narratione colligitur Apostolos etiam adhuc agente cum ipsis Domino solitos eiicere dæmonia, inuocato nomine Iesu: quod quidā cernēter, inter quos iste de quo hic est sermo, tētarunt similiter

militer per eiusdem nominis inuocationem dæmonia eiicere, & quod tentabant perfecerunt, etsi à Christo missi non essent, Domino hoc sic permittente & fieri volente, tum vt hac ratione ostenderetur efficacia nominis Christi etiam per prauos aut imperfectos operantis, & Euangelica prædicatio confirmaretur: tum vt emendarentur hi, aut ad perfectionem proueherentur qui miracula operabantur. Per malos enim etiam eiici dæmones, & miracula fieri in nomine Christi, suprà dixit Dominus Matth. 7. Incertum tamen an hic de quo est sermo, bonus fuerit an malus, nisi quod verbis Christi significetur adhuc fuisse imperfectus, ob quam suam imperfectionem nec sequebatur Christum, abhorrens, scilicet à vitę illa asperitate in qua viuebant Apostoli, omnibus relictis. Verisimile tamen habuisse aliquam in Iesum fidem, vt sine qua non fiant miracula. Respondet ergo Dominus talem nõ prohibendum, duas afferens apud Marcum rationes. Primò, quia qui facit virtutem, id est, miraculum in nomine Christi, etiamsi illud non magnopere prædicet, nec Christo per omnia obediat, tamen non potest citò malè loqui de eo. Si enim id facere incipiat, res ipsa redarguet eum. Dicetur enim ei: Qua fronte pergis maledicere nomini illi quod tam efficax esse ipse expertus es? Cogitur ergo nomen illud vel ex parte amare, aut saltem illi non detrahere, quod & ad salutem illius facit, & ad profectum Euangelicæ doctrinæ. Secundò, prohibendum non esse efficacius docet, quia, inquit, *qui non est aduersus vos, pro vobis est*, etiam si vobiscum non sequatur me, nec corporaliter nobis iungatur, quasi dicat. Hic homo cùm non sit contrarius vobis, (eadem enim agit quæ vos, ac reipsa nomen meum hominibus commendat) pro vobis est, ac vestrum negotium adiuuat. Prima ergo ratione ostendit, non posse esse contrarium: secunda etiam esse fautorem & adiutorem. Nec videri debet hæc secunda sẽtẽtia, qua significatur hominem illum qui Christum non sequebatur, non fuisse contrarium, sed adiutorem, contraria illi sententiæ quæ supra habetur Matth. 12. *Qui non est mecum, contra me est.* Nam ibi per eum qui non est cum Christo, non significatur is qui Christum non sequebatur cum discipulis corporaliter, sed aut diabolus ipse, aut generaliter quisquis non fauet Christo, nec ea agit quæ Christi sunt. Itaque tantum abest vt hæc sententia illi possit videri contraria, vt ex ea potiùs sequatur, eamque confirmet. Si enim qui non est cum Chri-

A sto, contra Christum est: ergo per locum à contrario, qui non est aduersus Christum, pro Christo & cum Christo est. Significatur enim vtraque sententia, non esse medium inter esse cum Christo, & aduersari ei. Videntur autem hæ sententiæ, sicut aliæ pleræque, è vulgi sermone mutuatæ & à Domino suo proposito prout cõmodum erat accommodatę. His autem docemur, non reiiciendum esse nec prohibendum, si quid homines praui etiam si sint hęretici, faciant vel doceant, quod gloriæ Christi & Euangelico profectui non obsit, sed contrà potiùs prosit: quanquam id boni quod faciunt aut docent, sinistra intentione faciant aut doceant. Optandum B enim per quosuis ac quamuis occasionẽ Christi gloriam promoueri, quomodo Paulus *gaudebat Christum prædicari per occasionem ab his qui voluerunt pressuram suscitare vinculis eius, vt scribit* ad Philip. 1. Et August. lib. de consensu Euang. super hunc locum. *Illud, inquit, prohibere debuerunt Apostoli, quod extra eorum erat societatem, vt illi vnitatem Ecclesiæ suaderent, non illud in quo cum illis erat, nomen scilicet magistri & Domini eorum in expulsione dæmonum commendans, sicut Ecclesia Catholica facit, non improbans in hæreticis sacramenta communia, sed diuisionem, vel aliquam aduersam paci veritatique sententiam.* Docemur & illud, gratiã Christi etiam per indignos operari, quodque per sacerdotes sanctificentur hoC mines, etiãsi ipsi non sint sancti. Porrò quod in Marco sequitur, *Quisquis enim potum dederit vobis*, &c videtur esse tertia ratio, qua Dominus ostendit nõ prohibendum quẽquam qui in nomine suo operaretur miracula, in hunc sensum: Adeò non est prohibendus quisquis in nomine meo dæmonia eiicit, vt quibus quantumuis exiguum, si modò in nomine meo fiat, à quocunque id fiat, adeò sit mihi gratum, vt non sit cariturum sua mercede. Quisquis enim vel potum aquæ tantùm vobis dederit, non propter humanã aliquam gratiam sed propter nomen meũ: videlicet quia Christi estis discipuli, vere dico vobis, non carebit mercede sua. Itaque hac sententia significat illum quem prohibuerant, pro eo quod D nomine Christi fecit, etiam mercedem suam accepturum, si non æternam, saltem aliquam temporalẽ. Non enim cùm dicitur non perditurum mercedem quicunque potum aquæ alicui nomine Christi dederit, significatur æternæ vitæ mercedem omnibus talibus dandam, sed opus tale sine remuneratione vel in præsenti, vel in futura vita non relinquendũ. Eandem sentẽtiam Matth. cap. 10. supra habuit. proinde, Vide circa eam in cap. Concordiæ 55.

SCANDALVM PVSILLORVM CAVENDVM DOCETVR.

MATTHÆI 18. MARCI 9.

CAPVT LXXI.

† a qui autem.
Δ a. o. de pusillis istis qui credũt C. 7. 98.
|| a. expedit
† a vt suspendatur in collo
Matt. duo hæc simul complexus est hoc modo.

E† c T *quisquis' scandalizauerit vnum* Δ *ex his pusillis credentibus' in me,* || *bonum est ei* b *magis* † a *si circundaretur mola asinaria in collo eius,* b *& in mare mitteretur, & demergatur in profundum maris. Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.* c *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam,* a *& proiice abs te:* c *bonum tibi est debilem introire in vitam, quàm duas manus habentẽ ire in gehẽnam, in ignem inextinguibilem,* b *vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* c *Et si pes tuus scandalizat te, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis,* b *vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* † c *Quòd si oculus tuus scandalizat te,* a *erue eum &* c *proiice abs te: bonum tibi est* Δ *vnum oculum habentem in vitam intrare', quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis,* b *vbi vermis eorum nõ moritur, & ignis non extinguitur. Omnis enim*

igne

igne salietur, & omnis victima sale salietur, " bonum est sal, quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietur? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos, a Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: Dico enim vobis quia angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei qui in cœlis est, " Venit enim filius hominis saluare quod perierat- " Quid vobis videtur, si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis, nonne relinquit nonaginta nouem in montibus, & vadit quærere eam quæ errauerit, & si contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis, quia gaudet super eam magis, quam super nonaginta nouem quæ non errauerunt. Sic non est voluntas ante patrem vestrum qui in cœlis est, vt pereat vnus de pusillis istis.

A.c.40. Si autē manus tua vel pes tuus scādalizat te, abscinde eum & proiice abs te: bonum tibi est ad vitā ingredi debilem vel claudū quā duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum. †a. Et Δ b luscū introire in regnū Dei. A.5.39. C.14. 92. C.19.106. C.16. 94. Psal. 139. Psal. 140.

ET QVISQVIS SCANDALIZAVERIT VNVM EX HIS PVSILLIS, &c.] Cœptum Domini sermonem Ioannes interruperat, cui cùm satisfecit Dominus redit rursum ad intermissum sermonem, & quemadmodum suprà cœpit ostendere, quanti faciat paruulos, ex præmio quod manet eos, qui paruulos honorant, & beneficiis afficiunt: ita nunc idem vult ostendere ex cōtrario, nempe pœnæ magnitudine, quæ manet eos, qui paruulos, & humiles contēnunt, ac malo aliquo afficiunt. Et omnino erat hæc sententia in Concordia iungēda cum superiori capite. Verùm quoniam Dominus accepta occasione, in genere de scandalis differere cœpit, & ad dehortandum à scandalis sermonem deflectit, eaque materia prolixè hic à Domino tradita, proprio capite esset digna: visum ab hac sentētia, quæ opponitur illi sententia: *Qui susceperit vnum paruulum talem, &c.* nouum caput exordiri. Vt autem pleniùs intelligātur, quæ hic prolixè, & alibi sparsim, de scandalo dicuntur, conueniens fuerit vim & vsum huius vocabuli exactiùs excutere. Itaque dictio, *scandalum*, qua Latinus interpres frequenter vtitur in scripturis. Græca vox est, idem significans Græcis quod σκώβον & πρόσκομμα. Sicut enim hoc postremum deriuatur à προσκοπτειν, quod offendere significat & impingere: ita duo alia, teste Hieronymo lib. 2. contra Pelagianos, à ruina dicta sunt. Videtur enim cuidam deriuata à σκάζω quod est claudico, eò quòd inflectens se videatur tendere ad ruinam. His Græcis dictionibus apud Hebr. maximè respondet dictio מכשול Michschol, quamnis Septuaginta interpretes tribus illis dictis dictionibus sæpius exprimāt dictionem Hebraicam מוקש Mokesch, quam & D. Hieronymus frequenter vertit per scandalum, cum Hæbræa illa vox potiùs significet laqueū, à Iacasch, quod est illaqueate & irretire. Eodem tamen redit sensus, siue laqueum quis vertat, siue scandalum. Dictioni autem Græcè σκάνδαλον, aut Hebraicæ מכשול Michschol apud Latinos nulla dictio magis respondet, quàm offendiculum, vel offensio, accipiendo tamen has voces, vt significent id in quod quis ambulans in via impingit, & offendit. Nam vt verbum offendo significat & impingere, & ad iram prouocare: ita duabus vocibus prædictis D. Hieronymus vtitur aliquando pro peccatis quibus Deum offendimus. Sic enim accipitur offensio in oratione Manassis, cùm dicitur, *Malum coram te feci, statuens abominationes, & multiplicans offensiones.* Sic & offendiculum Hieremiæ 4. *Si abstuleris offendicula tua à facie mea, non commoueberis.* Vbi Græce est βδελύγματα, id est, abominationes. Itaque *scandalum* propriè quidem significat id quod in via impedimentum præstat viatori, in quod ambulans aliquis impingit, vt rectè dicatur scandalum esse impedimentum vitè, offendiculum viæ, aut occasio ruinæ & lapsus. Vnde aliquando conuenit vocabulum hoc Græcum exponere per impedimentum & obstaculum, vt suprà cùm Dominus dicit Petro, *Scandalum mihi es:* hoc est, obstaculo & impedimento mihi es:

Ierem. 4.

A aliquando per offendiculum, vt aliàs ferè semper. In propria sua significatione accipitur Leuit. 19. *Non maledices surdo, nec coram cæco pones offendiculum.* Hic enim Hebræis est Michschol, & Græca σκάνδαλον. Verùm sicut ruina & lapsus metaphoricè transferuntur nunc ad perditionem quamuis corporalem, nunc ad perditionem spiritualem, perditionem scilicet peccati & æternæ damnationis: ita & vocabulum, *scandalum*, significat per metaphoram nunc occasionem perditionis corporalis, nocumentum aut malū corporale, nunc occasionem perditionis aut mali spiritualis. Priori modo accipitur in multis locis veteris testamenti, vt in illo Psalmi, cùm dicitur de impiis, *Funes extenderunt in laqueum, iuxta* B *iter scandalum posuerunt.* Et rursum. *Custodi me à laqueo quem statuerunt mihi, & à scandalis operantium iniquitatem.* Hic enim secundùm sensum litteralem per laqueum & scandalum significantur insidiæ, quibus impii virum iustum, Dauidem scilicet, subuertere conabantur. Pro occasione perditionis & corporalis & spiritualis, accipitur Exodi 23. cùm de idololatris pellendis Dominus præcipit, *Non habitent in terra tua, ne forte te faciant peccare in me, cùm seruieris diis eorum, quod tibi certè erit in scandalum.* Significatur enim cultum idolorum fore occasionem perditionis in præsenti vita & futura, quamuis ad litteram magis sit sermo de perditione corporali, vt ferè semper in veteri testamento. Sic & Saul dixit se daturum Dauidi Michol filiam suam, vt fieret ei C in scandalum, hoc est, vt esset ei occasio perditionis suæ. In nouo testamento verò accipitur semper pro eo quod est occasio alicui, vt labatur in recta via veritatis aut iustitiæ, hoc est, occasio vt quis à veritate excidat aut alienetur, vel à iustitia, Sic Ezechiel cap. 14. vocat idola, *scandala iniquitatis*, sic suprà Matth. 13. impii vocantur scandala colligenda de regno Christi, sic Paulus crucem & Christum crucifixum, dicit Iudæis esse scandalum. Idem cum Isaia Christum illis dicit factum petram scandali & lapidem offensionis: Dupliciter enim aliquid est occasio peccati, aut scilicet, quia ipsum sua naturatale est vt aliquem in errorem & peccatum per- D trahat, aut quia cùm illud natura non sit, alius tamen sua prauitate & cæcitate illud sibi facit erroris & peccati occasionem, quod non absolutè dicitur scandalum, sed his vel illis dicitur esse scandalum. Hoc modo Christi crux aut Christus crucifixus scandalum dicitur, sed Iudæis incredulis, qui supra prauitate & voluntaria cæcitate impingunt & offenduntur in Christo, propter crucem eius ob quam alienantur à fide in eum, & incidunt in infidelitatem. Sicut si lapis aliquis in lubrica via positus ad hoc vt ingredientes innixi super eum, non cadant, fiat negligentia alicuius & voluntaria oculorum clausione occasio ruinæ eius. Sicut au- E tem dupliciter aliquid dicitur scandalum, propriè, scilicet, & impropriè. Ita dupliciter aliquid dicitur scandalizare. Propriè enim scandalizat, quod per se suaque natura occasionem ruinæ & mali præbet.

Exod. 23.

Ezech. 14.

1. Cor. 1. Rom 9.

quomodo accipitur hoc verbū in isto capite, quomodo & de sacerdotibus dicit Malachias capite 2. *Scandalizastis plurimos in lege*, hoc est, peccare fecistis in legem. Impropriè verò dicitur scādalizare, quod alicuius vitio occasio est ruinæ, hoc est, quod est occasio accepta non data, quomodo Christus dici potest scandalizasse, imò & doctrinam suam ipsemet quosdam scandalizasse dicit. Ioā. 6. *Hoc*, inquit, *vos scandalizat*: cùm quosdam videret ob non intellectum ipsius sermonem conturbari & alienari à se. Ex dictis patet primum non satis rectè quosdam diuidere scandalum in scandalum actiuum & scandalum passiuum, vt actiuum sit ipsa ruinæ occasio, passiuum vero ipsa ruina. Nam vocabulum ipsum aliud non potest significare quàm ruinæ occasionem & ipsum offendiculum: nec aliquis, quod sciam, est scripturæ locus, vbi necesse sit confugere ad scandalum passiuum. Nam cùm dicitur, *Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte*, non aliter accipitur scandalum quàm in aliis scripturæ locis. Sensus enim est, patiemini aliquid quod vos offendet, & à fide in me alienabit. Sic à scandalo quod vocant actiuo, hoc est, occasione mali dicitur aliquis scandalizari, quia talem occasionem patitur. Deinde patet non planè definiri nomen scandali quod vocant actiuum, sicuti vsurpatur in scripturis communi hac nominis illius definitione, Scandalum est dictum vel factum minùs rectum, præbens alteri occasionem ruinæ. Quæ definitio desumpta videtur ex Diuo Hieronymo in commēt. super Matth. cap. 15. circa illud verbum. *Scis quia Pharisæi audito hoc verbo scandalizati sunt?* Vbi sic habent Quia crebro teritur in Ecclesiasticis scripturis scandalum, breuiter dicamus quid significet σκῶλον & σκάνδαλον, nos offendiculum vel ruinam & impactionem pedis possumus dicere. Quando ergo legimus, *Quicunque de minimis istis scandalizauerit quempiam*: hoc intelligimus, qui dicto factóve occasionem ruinę cuiquam dederit: Hæc ille. Verùm, vt cœpimus dicere, hæc finitio non explicat planè vocabulum scandalum. Nam, vt patet ex dictis, etiam crux Christi, & ipse Christus scandalum dicitur, & Petrus ipse: Idola & homines impii, etiam propria locutione scandala dicūtur. Ea tamen finitio vulgaris conueniens est ad explicandum nomen scandali, sicuti in hoc capite de scandalis loquitur Dominus, & sicut Paulus frequenter loquitur de scandalo. In qua finitione notandum, non dici dictum vel factum malum, sed minus rectū. Dicitur autem minùs rectum, & quod per se malum est, & quod etsi per sese bonum sit, & licitum, tamen quia indiscretè & per imprudentem dilectionem fit aut dicitur, fit aliis occasio alicuius peccati vel erroris, quomodo Paulus scandalum esse docet, edere Idolothyta coram infirmis, & imperfectis in fide. Tunc enim quis etiam vera docens, aut licita faciens, ruinæ occasionem aliis præbet, cùm apud eos illa dicit aut facit, qui per infirmitatem & imperfectionem nondum possunt intelligere verè illa dici aut licitè fieri, ita vt per illa non ædificentur, sed contrà potiùs alienentur à veritate, aut alterius exemplo prouocentur ad faciendum contra conscientiam, quod illicitum putant, aut generaliter in aliquem errorem & peccatum incidant. Sic Diuus Paulus Petrum reprehendit, quòd sua simulatione, pro loco & tempore bona, gentes scandalizaret, quòd cogeret eos suo exemplo Iudaizare, ad Galat. secundo. Idem eos qui idolothyta manducabant coram infirmis, aut qui quouis cibo, neglecta discretione ciborum, coram imperfectis in fide vescebantur, scandalizare dicit 1. ad Corinthios nono, & ad Roman. 14. capitibus: quòd huiusmodi facto infirmis peccandi occasionem darent, condemnandi, scilicet, illorum factum, aut imitandi illorum factum contra conscientiam. Ex quibus patet quibus maximè competit scandalizari, & quibus scandalizare. Scandalizari enim maximè competit aut malis, quibus per propriam malitiam etiam optima fiunt scandala, aut bonis, sed ita adhuc imperfectis, vt malorum exemplis, & factis facilè cōmoueantur ad lapsum, aut licitè à bonis dictorum vel factorum rationem assequi non valeant. Scandalizare verò primùm & maximè competit apertè malis, vt quorum tota vita, & doctrina scandalis est plena. Deinde doctis quidem, sed charitate destitutis, vt docet Paulus 1. Corinth. 8, dicens, *Scientia inflat, charitas verò ædificat.* Postremùm verò etiam doctis & charitate plenis, sed quibus aliquando deest discretio, etiam optimos quandoque destituens: per cuius carentiam Petrus gentiles scandalizabat. Nam quòd solet dici, in perfectos non cadere scandalum nec actiuum, nec passiuum, hoc est, nec scandalizare, nec scandalizari, non absolutè verum est, cùm Petrum tanquā scandalizantem Paulus reprehenderit. Sicut enim non facilè reperias aliquem quantumuis perfectum qui sine peccato viuat, ita nec qui sine scandalo. Nemo enim facilè est, qui non aliorū prauis factis nonnihil offendatur, & commoueatur, aut qui non aliquando quid malè faciat, & indiscretè. Sed communis illa sententia sic est accipienda, quòd quò quis est perfectior, eò minus aut scandalizatur aut scandalizat, cùm vtrumque ex imperfectione proueniat. Nec obstat quod dicit Propheta, *Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum.* Et rursus 1. Ioan. 2. *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scandalum in eo non est.* Nam sententiæ istæ, quibus intelligendum est, diligentes Deum & proximum non pati scandala, id est, non offendere, non impingere, sic sunt intelligendæ, quomodo illa, *Qui ex Deo natus est, non peccat*: quia non frequenter, nec grauiter, nec peccato vsque ad mortem peccat. Deinde scandala, quæ patiuntur illi, ob id propriè non sunt scandala, quòd diligentibus Deū omnia etiam mala, & peccata cooperantur in bonum, sicut reprobis omnia penè etiam bona cooperātur in malum. His præmissis, ad verborum Christi explanationem est accedendum. Circa quæ hoc primùm notandum, Diuus Chrysost. sicut cùm dicitur in superiori sententia, *Qui susciperit vnum paruulum talem*, verbum, *suscipere*, accipit pro honorare: ita in hac sententia quæ illi est contraria, *scandalizare* accipere pro despicere & vituperare. Nec mireris, inquit, si scandali vocabulo contumeliam & vituperiū intellexisset, cùm multi propter pusillanimitatem non parum, si contempti vituperatique sint scandalizentur. Sic & Theophylactus, *scandalizauerit*, exponit per, iniuria affecerit. Et videri omnino posset etiam ideo debere sic accipi hoc loco verbum scandalizare, quòd posteà Dominus idem repetere volens quod hic dicit, *Videte*, inquit, *ne contemnatis vnum ex his pusillis.* Verùm cum in sequentibus verbum hoc non sic accipi certum sit, præstat ipsum sic etiam hoc loco exponere, quomodo propriè debet accipi, pro eo quod est, occasionem ruinæ, aut peccati, & perditionis alicui præbere.

Nam

Nam de huiuſmodi ſcandalis ſpiritualibus, quæ ſcilicet ſint occaſio alicuius mali ſpiritualis, quod ad animam pertinet, ex ſequentibus patet hic eſſe ſermonem. Fortè autem ideo Dominus contrariam ſuperiori prolaturus ſententiam, non dicit. Qui autem inhonorauerit, aut maleficio affecerit vnum puerum talem, ſed, *qui autem ſcandalizauerit*, quòd ſic ſpiritualior eſſet eius doctrina, & generalior. Nam Chriſto magis curę erat ſalus ſpiritualis ſuorum paruorum quam corporalis: & qui puſillos inhonorant, ac malè tractant, hoc ipſo eoſdem etiam ſcandalizant, quãuis non hoc tantummodo puſilli ſcãdalizentur. Pręterea, vt patebit ex ſequentibus omne puſillorum ſcandalum ferè prouenit ex eorum contemtu & neglectu. Cæterùm D. Hieronymus, ideo putat peculiariter dictum de puſillorum ſcandalo, quod perfectiores & maiores non ſcandalizentur. *Nota*, inquit, *quod qui ſcandalizatur paruulus eſt: maiores enim ſcandala non recipiunt.* Itaque D. Hieronymus hic vocari puſillos intelligit qui in fide, aut virtute adhuc ſunt imperfecti: quomodo & Origenes intelligit. Sic tamen non poſſe intelligi omnino ſuperiora conuincunt. Nam etſi hoc loco pro puſilli, ſit alia dictio quam ſuperiùs nempe μικρὸς, id eſt paruus, cùm ſuperiùs ſit παιδίον, id eſt, puer, vel puellus, vtrobique tamen omnino videntur eidem ſignificari per pueros vel paruulos & puſillos. Sed ſuperiùs non dicuntur aliqui pueri vel paruuli ab imperfectione fidei vel virtutis, ſed ab humilitate animi. Ergo nec hoc loco, quamuis verum ſit quòd dicit Hieronymus puſillos in fide maximè eſſe ſcandali capaces, quemadmodũ docet Paulus Rom. 14. & 1. Cor. 8. Proinde *puſilli* etiam hoc loco dicuntur homines ſimplices & humiles, qui in hoc mundo non magnifiunt, ſed conueniuntur à mundo, quales eſſe debent omnes qui credunt in Chriſtum etſi non omnes tales facilè ſcandalizentur. Vt autem Dominus ſignificaret magnitudinem vindictæ, & ſupplicii quod manet eum, qui vel vnum aliquem ex paruulis Chriſti quantumuis humilem & abiectum ſcandalizauerit, ſubiungit apud Matthæum, *Expedit ei vt ſuſpendatur mola aſinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.* Quæ verba ſic intelligit Diuus Hieronymus, vt ſignificetur, ei qui ſcandalizauit vtile eſſe pro expiatione ſui delicti, grauiſſimum aliquod ſupplicii aut mortis temporalis genus ſubire, vt ſupplicium æternum euadat quod commeruit. *Expedit*, inquit, *ei, quia multo melius eſt pro culpa breuem recipere pœnam, quàm æternis ſeruari cruciatibus. Non enim puniet Deus bis in idipſum.* Hunc tamen non eſſe horum verborum ſenſum, patet ſatis ex Marco, qui habet, *Bonum eſt ei magis* (id eſt, melius foret ei) *ſi circundaretur collo eius mola aſinaria, & in mare mitteretur.* Quibus verbis non ſignificatur expedire, vt ſupplicio temporali tolerato, quis effugiat ſupplicium æternum. Non enim dicitur, Melius eſt ei vt circundetur, &c. ſed, *melius eſſet ei ſi circundaretur.* Quod multi intelligunt hoc modo, vt fiat comparatio huius pœnæ temporalis ad pœnam æternam: Melius eſſet ei ſi mergeretur in profundum maris, quàm erit ei, pro eo quod ſcandalizauit puſillum, hoc eſt, atrociores ſubiturus eſt, pœnas, quàm ſi ſaxo collo eius alligato, demergatur in profundum maris. Verùm ex Lucæ cap. 17. vbi hæc ſententia repetitur, manifeſtum fit quæ ſit huius loci genuina intelligentia, nimirum quòd comparatio fiat iſtius pœnæ temporalis ad peccatum ſcandalizantis. Sic enim habet, *Vtilius illi eſt ſi lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm vt ſcandalizet vnum de puſillis iſtis.* Itaque in hoc loco oratio ſic eſt ſupplenda. Quiſquis ſcandalizauerit vnum ex puſillis iſtis, melius eſſet ei ſi mitteretur in mare, quàm vt hoc faciat, hoc eſt, præſtaret eum temporale illud malum pati, quàm malum aliquid in puſillam aliquem admittere, quia ſcilicet pro ſcandalo ſuo grauiores ſit ſubiturus pœnas. In Matthæo ergo, *expedit*, pro expediret poſitum eſt, ſicut & in Marco, *bonum eſt*, pro bonum eſſet, indicatiuum ſcilicet pro ſubiunctiuo. Non enim ſignificare voluit Dominus quid pati meliùs ſit ei qui ſcandalizauit, poſtquam ſcandalizauit, ſed quid meliùs ei fuiſſet pati quam ſcandalizare. Et in Matthæo oportet etiam ſubintelligere comparatiuum magis omiſſum ex phraſi Hebraica, ſicut & poſtea omittitur. *Bonum eſt tibi debilem introire in vitam*, pro melius eſt. Porrò quòd Dominus mentionem faciat molæ collo appenſæ, &c. teſte Diuo Hieronymo ſecundùm ritum prouinciæ locutus eſt, quo maiorum criminum iſta apud veteres Iudæos pœna fuerat, vt in profundum ligato ſaxo reus demergeretur. Itaque quo craſſis, & rudibus adhuc ſignificaret magnitudinem criminis, & pœnæ eius qui ſcandalizat, commodè hoc ſenſibili vtitur exemplo, quod etiam bene conuenit æterno ſupplicio ſignificando, quod manet ſcandalizantes paruulos Chriſti. Hi enim peccatorum ſuorum, & iudicii diuini pondere grauati, deiiciendi & demergendi ſunt non in profundum maris, ſed, quod grauiùs eſt, in profundum inferni. Cæterùm *mola aſinaria*, pro quo Græcè eſt μύλος ὀνικὸς, intelligi poteſt quomodo intelligit Diuus Hilarius, mola quam aſinus aut iumentum quoduis circumagit, ad differentiam molæ truſatilis, quæ hominum manu circumfertur. Aut ſignificatur mola inferior, ſiquidem illa Græcis dicitur ὄνος, nomine, ſcilicet eodem quo illis dicitur aſinus, ſiue quod in morem aſini omne onus ferat, ſiue quod circa eam mola ſuperior vertatur, vt ſit ab ὀνεύω, moueo, circumago. Significare autem Dominus voluit ingens ſaxum, vt & per magnitudinem ſaxi, & maris profunditatem certum & ineuitabile exitium intelligeretur. Apud Marcum etſi nos etiam legamus, *mola aſinaria*, Græcè tamen eſt quemadmodum in Matthæo μύλος ὀνικός: ſed λίθος μυλικὸς, id eſt, ſaxum molare. Et contra Lucæ 17. vbi nos legimus, *lapis molaris*, Græcè eſt, quemadmodum hic in Matthæo, μύλος ὀνικὸς, id eſt, mola aſinaria. Verùm hoc ad rem nihil facit. Notandum autem, quod quanquam Dominus in hoc capite peculiariter auocat à ſcandalo puſillorum credentium in ſe, non tamen ſolùm cauendum eſſe ab illorum ſcandalo. Paulus enim frequenter præcipit vt Chriſtiani ita viuant, ne quid etiam incredulis ſit in vita ipſorum ſcandalo & offendiculo. *Sine offenſione*, inquit, hoc eſt, ſine ſcãdalo & offendiculo *eſtote Iudæis, & gentibus, & Eccleſiæ Dei.* 1. Corinth. 10. Et rurſum, *Nemini dantes vllam offenſionem, vt non vituperetur miniſterium noſtrum.* 2. Corinth. 6.

1. Cor. 10. 2. Cor. 6.

a VÆ MVNDO A SCANDALIS, NECESSE EST ENIM VT VENIANT, &c.] Quoniam res eſt maximè noxia ſcandalum, Dominus accepta occaſione de ſcandalo diſſerere voluit generaliter, tria circa illud docens, nempe ſcandalorum nocumentum, neceſſitatem, & ſtudioſam vitationem. Primò ergo dicit, *Væ mundo à ſcandalis*, quorum verborum hic eſt ſenſus, Malè erit hominibus in mundo ha-

do habitantibus propter ſcandala, quæ in mundo contingunt. Quod Dominus dicit, vel quia difficile eſt hominibus in mundo habitantibus obiecta vbique ſcandala effugere, vt in illis non impingant, & cadant, vel potiùs quia propter ſcandala mundus, hoc eſt homines, multis malis & ſuppliciis afficientur à Deo & in præſenti & in futura vita. Quare autem *væ* dicat *mundo* propter ſcandala, ſignificat, cùm ſubiungit, *Neceſſe eſt enim vt veniant ſcandala*, &c. Qua ſententia quoniam hæretici tollere conantur arbitrii libertatem, quaſi ex ea ſequatur homines non poſſe non committere ſcandala, & quoniam ea ſententia quidem abutuntur in excuſationem ſuorum peccatorum, oportet eam diligentiùs tractare. In primis ergo certum eſt, non vno modo aliquid dici neceſſe eſſe aut fieri. Quantum autem propoſito ſufficit, dicitur aliquid neceſſariò futurum abſoluta neceſſitate, quòd ſcilicet à nullo impedire poteſt quin fiat, quomodo Deus neceſſariò ſemper eſt futurus, aut homines neceſſariò morituri. Aliud verò dicitur neceſſariò futurũ neceſſitate conditionata, quæ ſcilicet eſt ex præſuppoſitione alicuius cauſæ ad quam illud neceſſariò ſequitur: quomodo medicus videns aliquem malam ſeruare diætam, dicere ſolet, Neceſſarium eſt hunc ægrotare, quia ſcilicet & quamdiu tali vtitur diæta. Atque hoc modo dicitur, *Neceſſe eſt vt veniãt ſcandala.* Quia enim Dominus conſiderabat magnam naturę humanæ corruptionem, & malas hominum mentes, earumque naturam eſſe vt aliquando erumpant in facinora ad quæ omnes ſunt proni, hinc dicit, neceſſe eſſe vt eueniant ſcandala; quia nimirum præſuppoſita huiuſmodi hominum prauitate, fieri non poterat quin aliquando ſcandala euenirent. Et vt expreſſiùs ſimile habeatur, quàm ſit illud de eo qui mala vtitur diæta, ſic dictum eſt, *Neceſſe eſt vt veniant ſcandala*, quomodo ſi quis conſideratis naturæ hominum inclinationibus, dicat, neceſſe eſſe, vt fiant generationes & commixtiones cõiugum. Per quod nulli homini adimitur libertas abſtinendi à coitu, quia neceſſitas illa generaliter enunciatur, nec in aliquem cadit ſingulariter hominem. Sic & hic non dicitur, neceſſe eſt hunc vel illum ſcandalizare, ſed generaliter, *neceſſe eſt vt veniant ſcandala.* Atque vt apertiùs ſenſus loci explicetur, id quod hoc modo dicitur eſſe neceſſe, nihil aliud quàm certò ſic futurum pronunciatur, vt bene annotauit D. Chryſ. Ex his patet neceſſitatẽ hanc nõ referendã ad Dei prouidentiã & præordinationẽ. Non enim propter Dei præordinationẽ & diſpoſitionem ſunt ſcãdala futura, quia Deus illa non ordinat fieri, ſed tantum prę-uidet futura. Nec tamẽ neceſſitas hæc referenda eſt ad Dei præſcientiã, vt propter Dei præſcientiam dicatur neceſſe eſſe vt veniãt ſcandala. Nõ enim quia Deus præſcit, ideo euentura ſunt ſcãdala, ſed cõtra, quia ſunt euentura, ideo Deus ille præſcit futura, quomodo id quod oculis corã fieri video, non ideo fit quia video, ſed ideo video quia fit coram me. Sed neceſſitas iſta ſcandalorũ referenda eſt ad hominũ corruptionem, & malitiã, quod ſatis ſignificat Dominus cùm præmiſit, *Væ mundo à ſcandalis.* Nam cùm tunc ſubiungit, *neceſſe eſt*, &c. ſatis inſinuat, neceſſe eſſe vt in mũdo fiant ſcandala. *In mundo*, inquam, de quo Ioannes, *Mundus totus in maligno poſitus eſt.* Neceſſitas tamen hæc ad hominum malitias generaliter relata, nulli hominũ neceſſitatem imponit, nec vim infert, nec libertatẽ aufert, vt patet ex dictis. In hunc modum intelligendum eſt etiam illud Pauli, *Oportet hæreſes eſſe.* Huiuſmodi tamen neceſſitas in his orationibus ſignificata, poteſt etiam quodammodo referri ad diuinã prouidentiam & prædiſpoſitionem, non quidẽ tanquã quæ diſpoſuerit facere aut fieri ſcandala & hæreſes, ſed tanquam quæ præuidens homines relictos ſuæ libertati illa facturos, diſpoſuit illa fieri permittere in bonum ſuorũ electorum. Adeò enim ille bonus eſt, vt nullum malũ fieri permitteret, niſi propter bonũ aliquod. Vnde in Paulo adiicitur, *vt qui probati ſunt manifeſti ſint*, vbi coniunctio, *vt*, vel accipitur tantùm conſecutiuè, vel accipitur vt deſignet finem propter quem Deus diſpoſuit non fieri vel facere, ſed permittere fieri hæreſes. Porrò ne quis, quia dictum fuit *neceſſe eſt vt veniant ſcandala*, arbitrii libertatem ſublatum ob id putaret, & neceſſitatem ſcandala committendi aliquibus impoſitum, aut prætextum peccatorum ſuorum hinc deſumeret, Dominus voluit prępidẽs futuros qui hæc verba malè intelligerent, ſubiecit *Veruntamen væ homini illi per quem ſcandalum venit*, hoc eſt, per quem obiicitur alicui occaſio ruinæ & impedimentum ſalutis præſtatur. Quo ſignificat, etſi neceſſe dixerit vt eueniant ſcandala, nullum tamen ad ſcandalizandum cogi, aut neceſſariò ſcandalizare, ſed voluntariè & liberè. Alioqui enim non poſſet ei væ imminere. cùm nemo ſit puniẽdus pro eo quod non habet in ſua poteſtate, ſed quod aut coactè aut neceſſariò committit. Cæterùm ſcandala de quibus Dominus loquitur, ſunt læſiones, irriſiones & perſecutiones iuſtorum, mala exempla, doctrinæ erroneæ, & poſtremùm etiam bona, & licita quædam, ſed indiſcretè aut importunè facta.

e ET SI SCANDALIZAVERIT TE MANVS TVA, ABSCINDE EAM, *a* ET PROIICE, &c.] Quandoquidem ſcandalum res noxia, non tantum facienti, ſed etiam patienti, ideo poſtquam grauiſſima ſupplicia imminere dixit ſcandala obiicienti, dehortans à ſcandalizando, commodè iam docet etiam cauendum, ne quis offendicula patiatur. Itaque quemadmodum mox docuit ob neceſſitatem futurorum ſcandalorum nemini impoſitam neceſſitatẽ ſcandalizandi, ita & iam docet ob eam neceſſitatem neminem neceſſariò ſcãdalizari. Porrò quomodo intelligi debeat ſermo iſte allegoricus, de abſcindendis manu & pede, ac eruẽdo oculo, ſuprà dictum eſt Matthæi cap 5. in ca. Concordiæ 40. Hoc tantùm addendum, quòd quãquam ibi hæ ſententiæ generaliter ſunt explicatæ, vt per manum & oculum non ſolùm homines nobis neceſſarii & chari intelligantur, ſed quęcunque res charæ, etiam affectus noſtri, hic tamẽ cõuenit potiſſimùm intelligere. Dominum ſignificare voluiſſe reſecandum à nobis conſortium eorum hominum, qui impedimento ſunt ad aſſequẽdam ſalutem. Dixit enim de his per quos ſcandala obueniunt. Admonet ergo iam vt caueamus nobis à talibus, præſcindẽdo ſcilicet eos quãtumuis nobis neceſſarios & charos, à noſtro conſortio. Et addit, *Bonum eſt tibi*, &c. ſignificare volens melius eſſe vt vel ſoli vel cum paucis amicis ſaluemur, quàm cum plurimis perdamur: quemadmodum quiſque præſtare iudicat, manu vel pede amputato temporalem vitam conſeruare, quàm illis ſeruatis totum corpus perdere. Ideoque eorũ tantùm membrorum abiiciendorum meminit quę bina habemus, vt ſunt manus, pes, oculus, quo ſignificare conſortium hominum qui nobis ſunt velut altera manus, pes vel oculus. Quòd ſi ſigillatim per manum, pedem & oculum, diuerſa intelligere

placet,

1.Ioan. 5.

1.Cor. 11.

placet, quoniam Marcus tres de his habet distinctas sententias, per *manum* intelligi poterunt hi qui nobis velut collaterales sunt, vt amici & vxor, per *pedem*, ministri, qui vbiq; nostri causa discurrunt, per *oculum*, doctores & magistri. Aut per *manum*, amici, quorum opera vtimur, per *pedem*, hi quibus innitimur, vt parentes, per *oculum*, charissimi, vt filii & vxor. Non potuit autem Dominus dicere, si caput tuum scandalizat te, abscinde illud: quia hic sermo Domini allegoricus mutuatus est ab his, quæ pro conseruanda vita temporali homines facere solēt, qui pro ea aliquando manum vel pedem sinunt sibi amputari caput autem non possunt. Itaque Caietanus intelligit etiam significatum possibiles ac tolerabiles abdicationes præcipi, vt non præcipiatur abscissio, si caput te scandalizet, aut si vtraque manu vel oculo vtroque carendum esset. Quòd autem in Marco habetur. *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur*, desumptum est ex Isaiæ vlt. capit. vbi Propheta de felicitate iustorum & suppliciis impiorum loquitur. Significatur autem his verbis duplex piorum pœna in inferno, iuxta illud: *Duplici contritione contere eos*, corporis, scilicet, & animæ, aut culpæ & pœnæ. Nam per *vermem* significatur conscientiæ remorsus, & continua admissorum malorum ruminatio in anima, per *ignem* verò, sensibilis pœna in corpore. Ideo autem apud Isaiam vermis fit mentio quia præcedit. *Et egredientur, & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me.* In quibus verbis per cadauera impiorũ significatur æterna impiorũ mors. Est enim allegoria tracta à victoribus, qui strage peracta, cùm furor resederit, egrediuntur ad cōtemplandum cęsos. Sic post piorum triumphos cum rege suo Christo prodibunt, ad videndũ impios & rebelles, iusto iudicio destinatos, atque æternæ morti addictos, quod est eorum cadauera videri illis exposita. Quoniam ergo cadauerum facta est mentio, rectè subiecit de verme qui arrodere solet cadauera & ex putrefactione cadauerum nascitur.

b OMNIS ENIM IGNE SALIETVR, ET OMNIS VICTIMA, &c.] Videntur hæc durè hærere cum superioribus, & alioqui obscurus est horum verborum sensus. Potest autem illud. *Omnis enim salietur*, intelligi tripliciter. Primò, vt dictio, *omnis*, non omnes comprehendat homines, sed tantùm bonos, iustos, & electos, sicuti in sententia secunda. Secundùm quem intellectum hic sermo est de igne tribulationis, quo electi saliuntur, hoc est à corruptionibus præseruantur, & purgantur, & redditur ratio eius quod dixit, abscindendum esse pedem vel manum, & eruendum oculum scandalizantem. Quoniã enim huiusmodi fieri non possunt sine dolore & afflictione, subiungit hæc Dominus, dicens omnem electum, & qui Deo placere volet, debere saliri igne tribulationis. Rursum quoniam sapientia, circumspectione & discretione opus est vt quis scandala caueat, & nec scandalizet, nec scandalizetur, addit, *& omnis victima sale salietur.* Alludit autem Dominus in his duabus sentētiis ad id quod in Leuitico præcipitur, omnem oblationem debere igne & sale saliri. Nam cap. 2. sic legimus: *Quicquid obtuleris sacrificij sale condies. Nec auferes sal fœderis Dei tui de sacrificio tuo. In omni oblatione offeres sal:* itaque sensus erit iste, Quemadmodum nulla oblatio iuxta Moysi præscriptum legitima est, nisi per ignem transeat, & sale condiatur, ita quisquis volet esse victima spiritualis quæ Deo sit grata, necesse est igni tribulationis probetur, purgetur, & veluti salitus præseruetur, & sale sapientiæ Euangelicæ condiatur, ne vel corrumpatur malorum contagio, vel suo contagio alios corrumpat & scandalizet, sed potiùs per suam incorruptionem aliis eximat corruptelam. Secundùm hunc ergo sensum Saluator indicat quid vmbra illa legalis significauerit. Sic autem dicitur aliquis saliri igne quomodo dicitur baptizari in igne superiùs. Secũdò, intelligi potest Dominus locutus de eodem igne, de quo supra, *Ignis eorum non extinguitur*, si dictio, *omnis*, tantùm malos comprehendat, & referatur ad eos de quibus in præcedenti sententia est sermo, *Ignis eorum non extinguitur, & vermis eorum non moritur*, vt hìc iam explanetur quomodo ignis eorum non extinguitur, nimirum quia omnis talis igne veluti saliendus est, hoc est, in igne seruandus incorruptus, igne sic in ipsum agente, vt non consumat, sed tantùm cruciet. Secundùm hunc sensum quod sequitur, *Et omnis victima sale condietur*, contraria erit sententia superiori, vt sit sensus, Omnis peccator igne salietur, & contrà omnis victima Deo grata sale sapientiæ salietur, atque ab æterna corruptione præseruabitur. Tertiò intelligi potest dictio, *omnis*, comprehendere omnino cunctos homines, bonos & malos, vt significetur omnem hominem igni saliendum, quamuis non eodem modo nec eodem igni, sed vel igni tribulationis in præsenti vita salubriter hominem saliri debere, vel igni infernali post hanc vitam infeliciter saliendum esse. Sic enim intellecta hæc sententia etiam conuenit proposito, nempe vt ostendatur, melius esse abscindẽdo vnam manum lucrari vitam, quàm illa salua, mitti in gehẽnam ignis. Primus autem sensus omnium maximè videtur cōueniens, secundùm quem notandũ quàm aptè Dominus, postquam mentionem fecit vermis & ignis impiorum, hic subiungat de igne & sale, quibus saliendi sunt qui gehennam effugere volēt. Igne enim tribulationis præseruatur quis ab igne inextinguibili, & sale præseruatur quis à vermibus, qui oriuntur ex humoribus sanguineis quos sal exsiccat. Porrò quoniam Dominus salis fecit mentionem, ab ipso salis exemplo sermonem suum deflectit, ad monendum suos, quanta in ipsis meritò esse debeat incorruptio vitæ & doctrinæ, vt qui sint electi in sal terræ, dicens, *Bonum* (id est vtile) *est sal. Quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis?* significans ipsos ad hoc electos, vt sua sapientia aliorum stultiam condiant, aduigilare debere ne fiant insipidi & insulsi: alioqui enim desperatum fore de eorum reparatione, per quos alii erant condiendi. In hunc enim sensum hoc exemplo Dominus vtitur & suprà Mat. 5. & infrà Luc 14. Ideo autem Dominus hoc exemplo hìc vtitur, vt significet illis maximè cauendum ne scandalizentur aliqua re, hoc est, vel minis hominũ, vel cupiditate aliqua & humano affectu suam acrimoniam & incorruptionem perdant. Aut potiùs ob id, vt eos notaret ambitionis præcedentis, quasi dicat, Si vos dilecti in sal terræ, peragatis humano isto ambitionis affectu inter vos de primatu contendere, efficiemini planè insulsum sal, nec spes esse poterit vestræ institutionis. Cui intellectui bene conuenit quod sequitur, *Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.* Sal sapiētiæ scilicet habete ne hominum more insipienter ambiatis honorum primatus. *Pacem habete*, ne hominum more inter vos contendatis. Hæc enim verba cùm sint à

Marco in fine posita, videntur ad dehortandum ab eo pertinere ad quod Dominus hunc sermonẽ suscepit, vt fuerint quasi conclusio & finis sermonis Domini. Nec obstat quòd secundùm prædictam explicationem *sal* in prædictis Domini verbis non videatur accipi eodem modo. Nam cùm dicitur, *Victima sale salietur, & habete sal in vobis*, sal pro sapientia accipitur, cùm verò dicitur, *Quòd si sal insulsum fuerit*, &c. per *sal* significantur Apostoli. Non, inquam, hoc obstat, quia Apostoli & homines non dicuntur sal, nisi propter sal quod habent in se,

a VIDETE NE CONTEMNATIS VNVM EX HIS PVSILLIS: DICO ENIM VOBIS, &c.] Postquam admonuit Dominus amputanda omnia scandala, rursum redit ad dehortandum à scandalizando pusillos, & humiles. Et quoniam humiles & simplices mundus facilè contemnit, & ob id quia contemnit, minimi ducit illos scandalizare, ob id Dominus dicit, *Videte* id est cauete ne scãdalizetis, sed, *ne condemnatis vnum ex his pusillis*, causam scilicet scandalorum etiam eximere volens. Quare autem non sint meritò contemnendi, negligẽdi & nihil faciendi, quantumuis humiles & abiecti, causam subiungit, dicens, *Dico enim vobis: quia angeli eorum semper vident faciem patris mei qui in cœlis est.* Quibus verbis potest intelligi Dominus duo significare. Primùm, humilium & pusillorum quos mundus contemnat dignitatem, eo quòd angelos habeant qui diuinum vultum assiduè contemplantur. Secundò, humiles, & pusillos, etsi per se impotentes ad vindicandum, tamen habere angelos, qui eorum causam agant apud Deum, deferentes & accusantes apud eum illos, qui ipsis iniuriam aliquam intulerint, & scandala obiecerint. Porrò circa illud, *Angeli eorum*, sciendum, ex multis quidem scripturis esse euidens angelos à Deo constitui populorum & regionum custodes & curatores, vt patet ex cap. Exod. 23. Daniel. 10, Apoc. 12. aliisque locis. Rursum ex multis scripturis patet Deũ iustis hominibus mittere angelos custodes. De vnoquoque enim iusto dicitur, *Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnibus viis tuis*: Et, *Immittit angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Verùm quia hic dicitur, *Angeli eorum*, Diuus Hieronymus non dubitauit asserere, vnumquemque hominem habere angelum aliquem sibi à Deo deputatum ab ipsa natiuitate, quod & alio simili scripturæ loco colligit, nempe quia Actuum 12. cùm Rhode puella nunciaret Petrum stare præ foribus, alii dicebant angelum eius esse. Cùm enim dicuntur quidam angeli horum vel illorum, significari videntur angeli qui illis vel hic sunt à Deo deputati. Itaque sic habet hoc loco Diuus Hieronymus. Magna dignitas animarum, vt vnaquæque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delegatum. Et in Isaiæ caput vltimum scribens sic habet, Quòd autem vnusquisque nostrum habeat angelos, multæ scripturæ docẽt, è quibus illud est, *Nolite cõtemnere vnum de minimis istis, quia angeli eorum vident quotidie faciem patris qui in cœlis est.* Et puella Rhode Petrum Apostolum nunciante, alii angelum ipsius esse credebant. Origenes tamen ex hoc loco non intelligit, nisi iustis angelos deputari: nam de iustis hic solùm est sermo, & proponit inquirendum an iustis deputentur angeli à sacramento regenerationis, an ab ortu natiuitatis, quia scilicet eos præuidit Deus fore iustos, & in suum regnum prædestinauit. Sententia tamen D.

Angelorũ erga homines cura.

Psal. 90.
Psal. 33.

A Hieronymi, qua & ab ortu, & omnibus asseritur angelus deputatus, obtinuit, & in ecclesia passim recepta est. Vnde libro de diligendo Deo, qui & aliter Meditationum inscribitur sub titulo Augustini, citatur illa Diui Hieronymi sententia. Sic enim habetur capite duodecimo. *Maximum æstimo & illud D. Aug. fuisse beneficium, quòd angelum pacis ab ortu natiuitatis meæ ad me custodiendum vsque ad finem meum mihi dedisti. Vnde quidam sanctus ait, Magna est dignitas animarum, vt quæque habeat ab ortu natiuitatis ad custodiam sui angelum delegatum.* Et quidem meritò obtinuit Diui Hieronymi sententia, quia cùm Dei prouidentia etiam ad malos se extendat, rebusque humanis per angelos Deus prouideat, consequitur etiam malos homines habere suos angelos, sine quibus B & in plura ac grauiora nonnunquam inciderent peccata, & grauiùs in illos sæuirẽt iniqui dæmones. Vnde singulis prouinciis angelos à Deo esse præpositos colligunt sancti ex illo Deut. cap. 32. secundùm Septuaginta, *Constituit fines gentium secundum numerum angelorum Dei.* Sed quoniam peculiaris quædam est Dei prouidentia circa electos, quos ad æternam vitam præparat, hinc scripturæ peculiariter dicunt angelos mitti in custodiam & protectionem iustorum. Vnde Theophylactus. *Omnes*, inquit, *homines, & maximè fideles, suos angelos habent.* Et Diuus Chrysostomus intelligit duo dictum de angelis pusillorum, quòd semper vident faciem Dei, vt significetur angelos eorum esse excellentiores. Illo enim significari illorum præcipuum honorem. C Porrò circa hanc angelorum custodiam hominibus à Deo deputatam, consideranda in primis magna Dei erga nos dignatio & benignitas, vt qui proprios suos seruos, nostros constituerit custodes. Deinde consideranda nostra dignitas, vt consideratione nostræ dignitatis & nostrorum custodum, vereamur quicquam committere & nostra & illorum dignitate indignum. Vnde Apostolus dicit mulieres debere habere velamen super caput & propter angelos. Postremùm hinc fiducia in nobis est confirmanda, vt minus metuamus diaboli illusiones & incursus, aut imminentia quæque mala, & vt magis confidamus orationes nostras Deo & sanctis eius D commendari, si sicut eas per angelos Dei præsentari & offerri docet scriptura. Circa illud verò, *Semper vident in cœlis faciem patris mei*, notandũ angelos etiã cùm non sunt in cœlo, sed ad nos missi sunt, nõ carere beatifica Dei contemplatione, sed vbicunque sunt, Dei, qui vbique præsens est, perfrui contemplatione, atque ratione eius contemplationis dici esse in cœlo. Circa quod vide Diuum Gregoriũ lib. 2. mora. ca. 2. & 3. vbi sic habet, Et faciem ergo patris semper vident, & tamen ad nos veniunt, quia & ad nos spiritali præsentia foras exeunt, & tamen ibi se, vnde recesserant per internam cõtemplationẽ, seruant. E Cæterùm Dominus etiam aliã rursus reddit rationem priore maiorem, quare pusilli non sint contemnendi, cùm subdit.

Rom. 14.
1. Cor. 8.

VENIT ENIM FILIVS HOMINIS SALVARE QVOD PERIERAT, QVID BONIS VIDETVR, SI, &c.] Quasi dicat, Non tantùm propter angelos cauendum ne quis etiam vnum ex pusillis contemnat, ita vt nullam habeat salutis eius rationem, & scandala obiicere ei nihil faciat (nam de huiusmodi contemptu hic est sermo) sed etiam propter me filium hominis. Ego enim veni vt saluem quod perierat, proinde qui

qui meus esse volet, cauere debet ne quod ego saluaui aut saluum volui, ipse rursum perdat. Simili ratione & Paulus vsus est in dehortando scandala, ad Roman. 14. & epist. 1. ad Corinth. cap. 8. Ibi enim dicit, *Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est:* hic verò, *Et peribit in tua scientia frater propter quē Christus mortuus est. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* Porrò ad quid Dominus parabolā de oue errabunda hic adduxerit, patet ex eo quod in fine applicando parabolam dicit, *Sic non est voluntas ante patrem vestrum qui in cœlis est, vt pereat vnus de pusillis istis.* Itaque parabola illa significare voluit quam sit sibi, & patri suo, curæ etiam vnius tantùm pusilli salus, atque ob id ei qui patri placere voluerit, cauendum studiósè ne vel vnum tantùm pusillorum scandalizare, & suo scandalo perdere paruifaciat. Dixerat se ad id venisse in mundum vt saluaret quod perierat, ac ob id cauendum significauit, ne quis perdat quod ipse venerat saluaturus: subiecta autem iam parabola ostendere voluit, quanta cura quærat saluare etiā vnumquemlibet perditorum, ac rursus quanto gaudio afficiatur de inuento etiam vno perdito, atque quò etiam magis à scandalizando vel vnum pusillorum deterreret, cùm in applicanda parabola dicendum videretur. Sic non est voluntas mea, &c. maluit dicere. Sic non est voluntas, coram patre meo. Itaque gradatim fortiùs à scandalo pusilli dehortatur, priùs angelorum, deinde sui, ac postremùm patris mentionem ingerens, ac significans & angelos, & filium hominis, ac patrem ipsum cœlestem inimicos fore ei qui vel vnum tantùm scandalizauerit. Potest autē parabola ipsa à communi consuetudine desumpta, explicatiùs proposito Domini accōmodari in hunc modum. Quemadmodum si quis centum oues habeat. & vna tantùm ex eis errauerit, non finit eam esse perditam, quin potiùs quantumuis minimi momenti vna ouis sit ad reliquas collata, tamen maiore cura eā quærit, quàm reliquas seruat, ac rursum maiore gaudio afficitur de ea reperta, quam de reliquis saluis: sic & ego & pater meus non vult vel vnam etiam suarum ouium, hoc est, vnum suorum electorum (quos certo numero elegit) quantumuis pusillum & abiectum, perire, quinimo singulari cura vnumquemlibet talium quærit reliquis suis ouibus coniungere repertum, ac singulari rursus gaudio afficitur cùm repertus fuerit & ab errore suo reuocatus: vt iam ob id duplici nomine cauendū sit ne quis vel vnum credentium quantumuis pusillum & abiectum scandalizet & perdat, tum quòd tam singulari cura sit quæsitus à Deo, tum quòd tam singulare gaudium eius inuentio & salus Deo attulerit. Secūdùm hanc parabolæ explicationem & accommodationem, quæ est genuina, non est opus sigillatim explicare quid per centum oues significetur, & quid per vnam quæ errauit, quid rursum per 99. quæ nō errauerunt. Sed de hac parabola ampliùs Lucæ in cap. Concordiæ 93. vbi hac parabola, ad finem paulò diuersum, rursum vsus est Dominus, adiuncta illi alia similis generis de perditio drachmate. Cæterùm quòd dicitur quis gaudere super vna oue reperta maois quàm super 99. saluis, intelligendū est de maiori gaudio actuali. Certū enim est maius esse gaudium habituale super pluribus quam vna: sed quoniam de recenti bono nouum & actuale est gaudiū, magis gaudere dicitur super vna quā super pluribus.

CONDONANDVM PARTI IN NOS PECCANTI docetur, Matth. 18, CAPVT LXXII.

SI autem peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrem tuum, si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quòd si non audierit eos, dic ecclesiæ. Si autem ecclesiam non audierit: sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Amen dico vobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terrā, de omni re quamcunq; petierint, fiet illis à patre meo, qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Tunc accedens Petrus ad eū dixit, Domine quoties peccabit in me frater meus, & dimittā ei? vsq; septies? dixit illi Iesus, Nō dico tibi vsq; septies, sed vsq; septuagies septies. Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis. Et cū cœpisset rationem ponere, oblatus est ei vnus qui debebat ei decem millia talēta. Cùm autē non haberet vnde redderet, iussit eum Dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autē seruus ille orabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Misertus autē dominus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. Egressus autē seruus ille, inuenit vnū de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios, & tenens suffocabat eum dicens, Redde quod debes, Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens: Patientiā habe in me, & omnia reddam tibi. Ille autem noluit, sed abijt, & misit eum in carcerē donec redderet debitū. Videntes autē conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde, & venerunt & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerunt. Tunc vocauit illū dominus suus & ait illis, Serue nequā omne debitum dimisi tibi, quoniā rogasti me, nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum? Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus quoad vsque redderet ei vniuersum debitum. Sic & pater meus faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

SI AVTEM PECCAVERIT IN TE FRATER TVVS, VADE, ET CORRIPE EVM.] Postquam docuit cauendum ne in quem fratrem peccemus, commodè etiam subiicere Dominus voluit, quid faciendum, cùm frater aliquis peccat in nos, vtrobique docens nos diligentem gerere curam salutis fratris nostri. Vnde & Lucæ 17. monitioni de scandalis hæc subiiciuntur. Frater autem hic intelligendus est, non quilibet proximus aut homo, sed is, qui nobiscum est eiusdem religionis

religionis, Christianus, scilicet. Sicut enim suprà peculiariter Dominus dehortatus est à scandalo credentium, ita & hic singulariter docet quomodo eius cui nobiscum est eiusdem religionis salus, postquam peccauit, nobis sit prouidenda. Ad ethnicum enim, & infidelem hæc non pertinere, patet tum ex eo quod dicitur postea, *dic ecclesiæ*, tum quia dicitur, *si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus*, Proinde Diuus Paulus cùm præcepisset non habere commercium cum fornicariis, explicat de quibus hoc sit intelligendum, *Si*, inquit, *is qui frater nominatur inter vos est fornicator aut auarus*, &c. *cùm eiusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare? Nonne de iis qui intus sunt vos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit.* Porrò quid sit fratrem peccare in aliquem, non satis conuenit inter interpretes. Proprie enim *peccare in aliquem*, est illi iniuriam aut malum aliquod inferre. Atque hoc modo accipiunt hoc loco Diuus Chrysost. Augustinus, & Hieronymus, intelligentes eum qui passus est ab alio iniuriam, mitti hic ad iniuriantem & lædentem. Verùm hæc interpretatio quibusdam non placet, tum quòd correptio ista fratris non tantùm sit adhibenda cùm quis in nos peccauit, sed multò magis cùm in Deum, tum quòd non tantum læsus fratrem lædentem corripere debet, sed & alius quisque, qui conscius est iniuriæ quam quis patitur, imò multò magis alius quàm læsus, ne iste videatur propriam iniuriam persequi. Itaque intelligunt illud, *in te*, pro coram te, vel te conscio se præsente, atque vidente. Atque ob id intelligunt Dominum accepisse peccare in aliquem, pro peccare coram illo aut illo vidente, quia ita Christianus quisque debet esse addictus gloriæ Dei, & dilectioni proximi, vt omni peccato offendatur tanquam in se commisso, etiamsi non directè in ipsius vergat læsionem aut iniuriam, sed in iniuriam Dei aut proximi cuiuslibet. Sicque rectè ostendunt omnem eum peccare in aliquem, qui coram illo, & illo conscio quid committit. Quod quidam etiam sic declarant, nempe quia quisquis alio vidente & præsente peccat, is suo exemplo, quod in ipso est, eum scandalizat, ac proinde etiam in illum peccat. Apparet tamen *peccare in aliquem* hic accipi debere, quomodo accipiunt sancti patres prædicti, & quomodo oratio illa propriè est accipienda, quia apud Lucam dicitur, *Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum: & si penitentiam egerit, dimitte illi: & si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.* Hinc enim patet in illum aliquem dici peccare, qui potest ei peccatum dimittere, hoc est, qui læsus est. Vnde & hoc loco Petrus auditis his Domini verbis dixit, *Quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* Ex quo satis patet quem Petrus intellexerit peccare in se. Itaque dicendum secundùm proprium & primum sensum, illum *peccare in aliquem*, qui directè illi iniuriam aliquam irrogat, ac Dominum, eum qui sic ab alio læsus est, propriè hoc præcepto constringere ad lædentis se non vindictam, sed correptionem. Cui læso duplici sanè nomine præ alis conuenit fratris peccantis & lædentis eum correptio: nimirum tum quod ei fratris peccatum est notius, ac ipsum magis vrit, tum quod eius fraterna admonitio efficacior esse possit apud eum qui læsit, cùm viderit etiam illum salutis suæ studiosum cui iniuriam intulit. Verùm quoniam quilibet peccantis quouis modo fratris saluti studere debet, & quoniam, vt dictum est, quoduis peccatum proximi etiam quod directè non videtur esse contra nos debemus existimare in nos esse admissum, hinc etiam hoc præcepto quilibet Christianus ad correptionem cuiuslibet fratris peccantis coram se, astringitur, qui & dimittere pœnitenti debet, etiam id quod in se non est priuatim & directè admissum, quia pro illo non debet vltra offendi, nec vindictam aliquam à Deo postulare. Præterea hunc morem scriptura habet, vt in notatione vitiorum & commendatione virtutum, ferè proponat in vtroque ordine crassiora, vulgoque notiora, & significet ex his quæcunque illis quouis modo coniuncta sunt, à notioribus scilicet nobis, sicut docenti conuenit, inducere nos studens in ea quæ minùs nota sunt. Quod maximè quidem patet in præceptis decalogi, quibus Deus non tantùm illa præcipere vel vetare voluit, quæ verbis ipsis nudè acceptis significantur, sed & alia quæ crassis illis operibus, siue bonis, siue malis sunt coniuncta. ad hunc ergo modum intelligi etiam hìc potest Dominum id potissimùm peccatum quod in nos admittitur expressisse, vt in eo doceret quid cuilibet in quibuslibet peccatis proximi sit faciendum. Quoniam enim id nobis est notius & nos magis vrit quod in nos admittitur, ideo ex illo per synecdochen commodè indicauit, quo pacto cum proximo sit agendum cùm quiduis ille peccat, etsi id priuatim nobis nihil videatur detrahere. Duo autem Dominus in primis præcipit vt faciamus fratri peccanti in nos, videlicet vt & corripiamus, & id priuatim faciamus. *Vade*, inquit, *& corripe*, hoc est, ne fratris peccatum negligas, sed valde non quidem vt iniuriam tibi illatam vindices, non vt illum apud alios traducas aut accuses, sed vt illum corrigas & emendes. Itaque *corripe eum* & argue, reducendo illi in memoriam quod amisit, & illius iniquitatem declarando: sed *inter te & ipsum solum corripe*, tum vt non tantùm salutis eius sis studiosus, sed & famæ eius conseruandæ, tum vt ille videns te & salutis & famæ suæ curam gerere, magis ad pœnitentiam moueatur: qui si semel pudorem & verecundiam amisisset, fortè in peccato suo induraretur, & quem voluisti facere correctiorem, facies peiorem. Sequitur, *Si te audierit* hoc est, si tuam admonitionem & correctionem receperit, tibique obtemperauerit agendo pœnitentiam, *lucratus eris* (vel potiùs lucratus es) *fratrem tuum.* Ex quibus verbis Diuus Augustinus colligit, non leue esse peccatum quod in fratrem & in hominem admittitur, vt per quod homo incidit in perditionem. *Agnosce*, inquit, *quia in hominem peccando peristi: nam si non perieras, quomodo te lucratus est? Nemo ergo contemnat quando peccat in fratrem.* Colligit & illud, quo fine frater sit corripiendus, non scilicet vt vestræ iræ & passioni indulgeamus, sed vt peccantem lucremur. Verùm Diuus Chrysostomus & Hieronymus etiam aliquid ampliùs hinc colligunt, nimirum fratris salutem à nobis quærendam tanquam nostrum bonum, & ipsius perditionem velut proprium damnum esse habendam. Si enim fratrem pœnitentem lucrari dicimur, ergo & peccantem perdidimus. Hinc ergo ostenditur, quanta debeat inter Christianos esse animorum communio. Porrò *si non audierit* qui peccauit, hoc est, si facti sui culpam nolit agnoscere, aut

potiùs

1. Cor. 5.

Luc. 17.

D. August.

potius si in peccato suo perseuerare pergat, nôdum tamen Dominus vult illum esse negligendum, & sibi relinquendum, sed omnem vult moueri lapidem, omnia tentari, quò frater à peccato & perditione reuocetur. Proinde secûdò iubet eum moneri & corripi, adhibito secum vno vel duobus, tum vt plurium authoritate cômoueatur, tum vt possit apud ecclesiam conueniri sub testibus. Secundam enim hâc rationem indicat Dominus, cùm subiungit illud legis præceptum, *vt in ore duorum, vel trium testium stet*, id est, consistat, ratumque sit ac firmum, *omne verbum*. Priorem verò etiam rationem indicat, cùm dicit, *Quòd si non audierit eos*. Nec hic ergo Dominus quiescere nos voluit, sed tertio eum iubet deferri apud ecclesiam, hoc est, fidelium congregationem, in qua viuit vterque, vt multitudinis & eorum qui multitudini præsunt authoritate & reuerentia vel metu emendetur. Dicit autem, *dic ecclesiæ*, & non, dic episcopis & præsidibus ecclesiæ, quamuis his maximè sit dicendum, nec ecclesiæ dicendum sit nisi illis præsentibus: sicut nec fidelium congregatio ecclesia dicenda est, si non adsint eius rectores & præsides. Dicit, inquam, *dic ecclesiæ*, vt multitudinis cõsensum reuereatur. Itaque in primitiua ecclesia secundùm hoc Christi præceptum denunciabatur peccatores post vnam & alteram correptionem toti ecclesiæ alicuius loci, hoc est, Christianis legitimè cum suo Episcopo aut pastore congregatis, ibique, si impœnitentes persistebant, omnium consensu & approbatione excommunicabâtur ab Episcopo. Vnde Paulus incestuosum Corinthium tradens sathanæ, dicit se id facere cum congregatis secum secundùm spiritum Corinthiis. *Ego*, inquit, *absens, corpore, præsens autem Spiritu, iam iudicaui vt præsens eum, qui sic operatus est, in nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum virtute Domini nostri Iesu Christi tradere huiusmodi hominem sathanæ*, &c. Et Tertullianus in Apolo. capitis 39. cùm describit qualis suo tempore fuerit disciplina Christianorum in congregationibus ipsorum, inter cætera sic habet, *Ibidem etiam exhortationes, castigationes, & censura diuina. Nam & iudicatur magno cum pondere, vt apud certos de Dei conspectu, summumque futuri iudicii præiudicium est, si quis ita deliquerit, vt à communicatione orationis & conuentus, & omnis sancti commercii relegetur. Præsident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti*, &c. Verùm posteà cùm optimus ille primitiuæ Ecclesiæ status remissus est, & ob instabilis vulgi tumultus non conueniret pleraque agi arbitrio & consensu vulgi, cœptæ sunt denunciationes fieri tantùm ad Ecclesiarum præsides, quorum etiam priùs ab initio semper fuit prima authoritas in iudicando & excommunicando peccatores denunciatos, quamuis non sine consensu & approbatione fidelis multitudinis. Proinde Diuus Chrysostomus exponens hic nomen *ecclesiæ*, habet, præsulibus, scilicet, & præsidentibus. Vnde factum deinceps vt harum rerum cura committeretur ab episcopis, ipsis archidiaconis, & officialibus, quemadmodum hodie obseruari videmus. Porrò *Ecclesiæ* nomen dictio est Græca, significans cœtum, congregationem & multitudinem sicut & synagoga: nisi quod hoc nomen dicitur à congregando, illud verò à conuocando. Deriuatur enim illud à συνάγω, congrego, istud verò ab ἐγκαλέω, id est, euoco. Vnde in veteri testamento Septuaginta interpretes duas illas Hebraicas dictiones, עדה æda, & קהל kahal, indifferenter vertũt, συναγωγὴν aut ἐκκλησίαν. Itaque in veteri testamento nomen hoc simpliciter significat multitudinem & cõgregationem, adeò vt & pro malorũ collectione legatur positum, vt in illo Psalm. *Odiui ecclesiam malignantium.* Et Prouerb. 5. Vtrumque nomen in eodem significatu in malam partem ponitur, *Penè fui in omni malo, in medio ecclesiæ & synagogæ.* Verùm sicut temporibus Apostolorum in Græca lingua nomen synagogæ fuit appropriatum congregationi Iudæorum, & domui in qua Iudæi congregabantur: ita nomen Ecclesiæ ab ipsis Apostolis appropriatũ est cõgregationi, & multitudini Christianorum, vt res noua nouam etiam & distinctam à congregatione Iudæorum haberet nomenclaturam. Et sanè nomẽ *Ecclesiæ* magis conuenit fidelium congregationi, nomen verò synagogæ Iudæorum congregationi. Nam *Ecclesiæ* nomen significat multitudinem conuocatam, synagogæ verò nomen, multitudinem congregatam. Itaque illum significat conuenientis multitudinis maiorem libertatem & voluntarium conuentum magis quàm istud, quod coactionem magis significat. Annotauit istud Diuus Augustinus in Psalm. 81. sic scribens, *Nostram Ecclesiam Apostoli nunquam synagogam dixerunt, sed semper Ecclesiam, siue discernendi causa, siue quòd inter congregationem, vnde synagoga, & conuocationem, vnde Ecclesia nomen accepit, distet aliquid, quòd scilicet congregari & pecora solent, atque ipsa propriè, quorum & greges propriè dicimus: conuocari autem magis est ratione vtentium, sicut sunt homines.* Hæc ille. Certe Athenienses ciuium conuentum peculiariter ἐκκλησίαν vocabant. Nam quoties ad magnæ alicuius rei spectaculum homines ex agro accersebant, διάκλησιν appellabant, σύγκλησις autem de consulibus dicebatur. Itaque in nouo testamento nomen, *Ecclesia*, ponitur pro congregatione fidelium, & aliquando quidem pro multitudine omnium fidelium in toto orbe dispersorum, qui per Euangelicam tubam euocati sunt in eandem fidem, spem & charitatem, & ad eiusdem felicitatis consortium, vt cùm suprà dicitur, *super hanc petram ædificabo Eccclesiam meam.* Et ad Ephes. capit. 5. *Viri diligite vxores vestras sicut & Christus dilexit Ecclesiam suam.* Aliquando verò pro multitudine fidelium in certo aliquo loco existentium sub suo pastore, vt cùm dicit se Paulus scribere Ecclesiæ Thessalonicensium, & Ioannnes septem Ecclesiis Asiæ. Et in hac significatione plerunque accipitur pro multitudine fidelium, etiam si non sit corporaliter congregata: aliquando verò pro tali multitudine corporaliter in loco aliquo congregata, vt hoc loco, & rursum cùm Actuum 18. Paulus dicitur in Cæsarea salutasse Ecclesiam. Malè autem quosdam asserere, Ecclesiam esse tantùm cõgregationem istorum aut prædestinatorum, vt Lutherus asseruit, ac proinde Ecclesiam esse inuisibilem & planè spiritualem, vel ex hoc loco patet, cùm præcipimur dicere Ecclesiæ, quam vtique ne cognoscere quidem possumus, si tantùm iustorum est congregatio, cùm soli Deo iusti sint cogniti. Sed vt ad rem redeamus, iubet Dominus ecclesiæ denunciari fratris bis admoniti peccatum, non quidem vt in multitudine diffametur, sed vt multitudinis authoritate sanetur; vnde dicit, *Si autem Ecclesiam non audierit*, significans eum ideo denunciandum ecclesiæ, vt ab

Margin notes: 1. Cor. 5. — Quid significat Ecclesia. — Psal. 25. — Prou. 5. — D. August. — Matt. 16. — Ephes. 5. — 1. Thess. 1. — Apoc. 1.

ab ea admoneatur & corrigatur. *Si*, inquit, *ecclesiam non audierit*, iam tanquam incorrigibilem & insanabilem non amplius habe vt fratrem, *sed sit tibi tanquam ethnicus & publicanus.* Quo significatur, ab eius consortio abstinendum esse, nec communicandum ei neque in diuinis, neque in humanis. Vult enim Dominus talem sic habendum, quomodo Iudæi habere solent ethnicos & publicanos, à quorum mensa & consortio omni sic abstinebant, vt pollui se existimarēt si quouis modo cum eis communicassent. Sic autem à fratris impœnitentis consortio abstinendum esse, duplici de causa indicat D. Apostolus in epist. 1. ad Corinth. nempe tum vt ille destitutus consueto consortio, ac ob id pudefactus resipiscat, tum ne suo contagio immedicabili alios inficiat: *Nescitis.* inquit, *quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Auferte malum ex vobisipsis.*

1. Cor. 5.

Non est tamen, vt ex eodem Apostolo satis patet, frater sicut ethnicus habendus, nisi cùm iam ab Ecclesia fuit eiectus & excommunicatus, quod ab Ecclesia fieri debere cùm admonentem audire noluerit, indicat Dominus mox in sequentibus, cùm subiicit, *Quacunque alligaueritis*, &c. Porrò circa hoc Domini præceptum de correctione fratris, & modo in correctione seruando possunt ex scripturis, & factis approbatis nonnulla moueri dubia. Primò enim si frater peccans semper est corripiendus quomodo dicit Sapiens, *Qui erudit derisorem, ipse sibi iniuriam facit: & qui arguit impium sibi maculam generat. Noli arguere derisorem, ne oderit te.* Deinde si ad correptionem fratris peccantis omnes tenentur, necesse erit ergo omnibus negotiis posthabitis huic rei insistere, cùm peccantium plena sint omnia. Iam si seorsum & priuatim semper est corripiendus primò, quomodo Paulus palam Petrum reprehendit non præmissa secreta admonitione, qui etiam Timotheo præcepit, *Peccantem coram omnibus argue?* Et Petrus Ananiæ & Saphiræ secretum peccatum & publicauit, & puniuit sine secreta admonitione? Et in capitulis religiosorum fiunt proclamationes de culpis, nulla admonitione secreta præmissa. Et in iudicio tum ciuili, tum Ecclesiastico fiunt accusationes sine præuia admonitione, quæ accusationes etiam canonico iure sunt approbatæ. Nam c. qualiter & quādo 2. de Accusatione determinatur, quod accusationem debeat pręcedere inscriptio, sicut denunciationem admonitio. Præterea cùm Dominus non nisi post trinam admonitionem vult aliquem haberi sicut ethnicum & publicanum, quomodo Paulus dicit Tito scribens, *Hæreticum hominem post vnam & alteram correptionem deuita.* Postremùm, si Ecclesiæ contemptor habendus est sicut ethnicus & publicanus, licebit ergo cum eo edere & consortiū habere, quia hæc licent nobis cum ethnicis, cùm tamē Paulus distinguat inter ethnicos, & fratres, peccantes, permittens nobis cum illis edere, cum his verò non. Pro horum solutione, sciendum primò præceptum hoc de correptione fratris pertinere quidem non solùm ad Ecclesiæ præpositos, quāuis ad eos maximè pertineat, teste Augustino, sed & ad omnem fidelem: tamen cùm sit affirmatiuum præceptum, secundum naturam & conditionem pręceptorum talium, non obligat pro omni tempore, sed pro eo solùm tempore & loco, quo oportuna & vtilis est eius obseruatio & executio, ad eum finem ad quem est constitutum, videlicet ad emendationem peccantis fratris. Proinde cùm vel propter

Quomodo corripiendus frater.

Prouer. 9.

1. Tim. 5.
Act. 5.

Tit. 5.

A conditionem corripiendi, vel propter qualitatem corripientis non speratur peccantis emendatio, sed potiùs verisimiliter metuitur eius ex correptione deprauatio, videlicet quòd incipiet insectari corripientem, aut veritatem ostensam impugnare, aut simile quid, non obligat, saltem quemlibet, hoc præceptum: imò obligatur quisque potiùs correptionem hîc præceptam omittere, ne spargat margaritas ante porcos, & illi cōuersi disrumpant eum. Ob hanc ergo causam Sapiens derisorem, cuius, scilicet, prauitas notissima est, quem experientia aut indicia quædam docuerunt veritatem irridere contemnere, & impugnare, arguendum non esse docet, vt ne & ille deterior fiat, & correptor sibi nihil nisi

B odium lucrifaciat. Frustra enim niti, inquit quidam, & nihil aliud laborando quàm odium quærere, extremæ dementiæ est. Sciendum secundò, quædam peccata esse occulta, quædam publica. Et publica quidem, quoniam vergunt in scandalum totius multitudinis, pro scandalo amouendo mox publicè sunt corripienda, idque ab his maximè qui authoritatem habent, propter quod Timotheo Episcopo præcipit Paulus vt eos qui publicè peccarēt, aut quorum peccatum esset publicum & omnibus notum, coram omnibus argueret. Et petrum ipse publicè mox reprehendit, quòd factum ipsius esset publicum, & in aliorum vergeret scandalum.

C Secreta verò peccata, priusquam publicentur & denūcientur Ecclesiæ, secreta sunt admonitione corripienda, nisi illa sint talia, vt nisi mox denuncientur, sint in alicuius communitatis aut multorum dispēdium magnum cessura, nec tempus aut locus sit secretæ admonitionis: aut si sit, non est spes correctionis eius qui peccare aliquid disposuit. Tunc enim prætermissa admonitione secreta, procedendū est ad publicam denunciationem, si modò spes aliqua sit per eam peccatum illud impediendum aut corrigendum, quia magis oportet habere rationem detrimenti multorum quam famæ vnius. Secus est, si peccatum occultum tantùm noceat ei qui committit, aut mihi qui illud cognosco.

D Tunc enim secundum hoc Domini præceptum obligor ad secretam fratris præmonitionem, tempore & loco oportunis, secundùm quod suprà dictum est. Nam de huiusmodi peccato occulto Dominus significat se loqui, cùm non dicit absolutè, Si peccauerit frater, sed *si peccauerit in te.* Vnde Augustinus lib. de verbis Domini super hunc locum. Apostolus dicit. Peccātem coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant. *Aliquando ergo scias corripiendum esse fratrem solum, aliquando autem coram omnibus. Quid autem ante facere debeamus intendite & videte. Si peccauerit, inquit, in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum solum. Quare? quia in te peccauit, tu scis quia peccauit. Quid est, in te peccauit? Quia enim secretum fuit quando in te peccauit, secretum quære cùm corrigis quæ peccauit. Nam si*

E *solus nosti quia in te peccauit, & eum vis coram omnibus arguere non es corrector, sed proditor.* Dicendum tertiò, duplicem esse delinquentis correptionem, secundùm quod peccatum alicuius, ad cuius remedium exhibetur correptio, dupliciter considerari potest: videlicet aut vt est nociuum ei qui peccat, aut vt est nociuum etiam aliis qui ex eo scandalizantur, aut malum aliquod reportant. Vna ergo correptio est quę adhibetur in remedium peccati, quatenus nociuum est ei qui peccat, & hæc est correptio de qua Dominus hic loquitur, quæ quoniā ex

charita-

charitate fratris fieri debet, dicitur correptio fraterna, & pertinet ad omnes, secundùm eum modum & ordinem quem Dominus hîc præscibit, quando vt dictum est, hic modus & ordo est in præcepto, hoc est, in secretis peccatis, quando spes est correctionis. Altera correptio est, quæ adhibetur in remedium peccati, quatenus vergit in malum communitatis aut multorum. Et talis, cùm sit actus iustitiæ, cuius est conseruare rectitudinem, & æquitatem, pertinet potissimùm ad iudices sæculares, & prælatos Ecclesiasticos, nec prærequirit etiam in secretis peccatis secretam admonitionem, cùm non tam adhibeatur in correctionem eius, qui deliquit, quàm ad bonum iustitiæ conseruandum. Nam huiusmodi correptione frequenter etiam occiditur, qui peccauit, & punitur etiam qui de admisso peccato pœnituit. Licitè ergo, imò iustè pro officio suo iudex, siue sæcularis, siue Ecclesiasticus, & eorum ministri quibus ex officio suo id incumbit, peccata communitatis offensiua traducunt, & accusant, atque alios etiam iuramento, & obedientia illis debita adigunt ad traducendum & denunciandum alicuius crimen occultum, si modò tamen illud per aliqua indicia, puta per infamiam, & malas suspiciones cœperit manifestari. Nam alioqui non possunt, cùm non ipsi, sed solus Deus iudex sit occultorum iudiciorum. Rursus licitè qui læsus, in iudicio, siue sæculari siue Ecclesiastico accusat & denunciat lædentem, etiam si secretum sit nocumentum illatum, si modò non zelo vindictæ, sed solius iustitiæ id faciat aut pro damni illati reparatione, quamuis id frequenter sit imperfectionis magnæ. *Quare enim*, Paulus inquit, *non magis iniuriam accipitis, quare non magis fraudem patimini?* Notandum quarto, corripere fratrem delinquentem sic esse debitum ex Domini præcepto, quomodo dare eleemosynam egenti: proinde sicut non est necesse requirere egentes, sed satis est vt occurrentibus egenis, & his cum quibus nos viuere contingit, subueniam[us]: ita non est necesse vt peccantes quos corripiat quis requirat, sed satis est hoc beneficium impendatur his qui occurrunt, & his quibus vitæ huius necessitate coniungimur. Quod rursum Saluator satis significat, cùm dicit, *Si peccauerit in te*. Cùm enim debetur aliquid alicui determinatæ & certæ personæ, siue sit bonum spirituale, siue corporale, oportet illud ei impendamus, non expectantes vt nobis occurrat, sed soliciti vt eum inquiramus: cùm verò aliquam debentur non certæ personæ, sed communiter omnibus proximis, non oportet eos quærere quibus impendamus, sed sufficit nos paratos esse ad impendendum quibusuis, & impendere his qui occurrunt, vt docet Augustinus libr. 1. de doctrina Christiana. Sicut tenemur bouem proximi lapsum in foueam extrahere, non sic tamen vt teneamur quærere si qui sint lapsi boues, sed vt si quis occurrat lapsus, hunc extrahamus. Ex quibus omnibus patet ferè solutio ad argumenta priùs proposita. De facto autem Petri dicendum, ipsum secretum peccatum & publicasse & puniuisse tanquam Dei executionem, cuius reuelatione & non humana cognitione peccatum cognouit. De religiosorum proclamationibus respondet Diuus Thomas secunda secundæ quæst. 33. artic. 7. ad 4. huiusmodi proclamationes esse de leuibus culpis quæ non derogant famæ, & esse magis commemorationes oblitarum, culparum quas quis de seipso confiteri deberet, quàm accusationes vel denuntiationes. Nam si talia essent per quæ fratris famæ & honori detraheretur non esse sine præmissa secreta admonitione ea denuncianda, etiam si prælatus virtute obedientiæ & iuramenti ad hoc adigeret, cùm obediendum Deo sit magis quàm hominibus. Ad id quod Paulus dicit, hæreticum vitandum post secundam correptionem, dicendum ipsum non loqui de illis admonitionibus & correptionibus, de quibus hîc Dominus, sed de illis quibus Ecclesia & præsides eius corripere debent iam denunciatum antequam excommunicetur. Tito enim episcopo hæc scribit, quem vult eum qui hæresi in Ecclesia est denunciatus & diffamatus, post vnam & alteram Ecclesiasticam & publicam monitionem deuitare, & præcipere ab omnibus esse deuitandum. Vnde & hunc morem seruat Ecclesia, vt denuntiatum non excommunicet, nisi post binam aut ternam publicam monitionem, cùm scilicet declaratus fuerit contumax & præfractus. Ad id quod vltimò adducitur, patet solutio ex expositione illius partis, *sit tibi sicut ethnicus & publicanus*. Non enim significare voluit Dominus fratrem ab Ecclesia eiectum sic habendum quomodo nos Christiani habemus ethnicum & publicanum, sed quomodo Iudæi, apud quos Dominus hæc dixit, habebat duplex illud hominum genus. Proinde mirandum quòd hoc loco scribit Caietanus: Libenter (inquit) viderem seruari hanc definitam à Iesu Christo pœnam non audientium Ecclesiam, quòd, scilicet sufficeret eos haberi vt ethnicos, hoc est, vt ipsi quidem ex vi excommunicationis haberentur vt ethnici & publicani, & non inuoluerentur innocentes alii loquentes cum eis, qui nullum peccatum incurrunt loquentes & comedentes cum eis. Hæc ille. Ergo irrationabile Pauli præceptum qui vult fidelem cum fornicario fratre nec cibum sumere. Irrationabile & Ioannis præceptum, qui dicit, *Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non offert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis*. Epist. 2. Videamus autem iam etiam, quàm sit hoc Domini præceptum æquum & salutare ac commodum. Quid enim æquius quam vt frater diligat fratrem? Quòd si autem fratris dilectio exigit, vt à morte corporali quis fratrem suum præseruet, & omnia faciat ac tentet, quò eum ab imminente morte eripiat, multò magis exigit dilectio fraterna, vt à morte spirituali imminente quis fratrem suum, eumque spiritualem eripere omnibus modis tentet. etiamsi pro ea re aliquid molestiæ & labore sit subeundum. Iam quis modus conuenientior, iustior, & efficacior reducendi fratrem peccantem esse possit, quam vt is primùm admoneatur suæ salutis priuatim, idque ab eo qui læsus est & offensus? Cùm enim quis videt alium suæ saluti ac simul famæ consulere, efficaciter sanè commouetur ad peccati sui agnitionem & detestationem. Idque eò efficaciùs, si fiat ab eo quem læsit, quique cum ipso de iniuria expostulare posset. Quòd si hac ratione non permouetur, proximum sanè est vt vnus vel duo simul adhibeantur, vt vel pudore mediocri corrigatur, qui non progreditur vsque ad infamiam. Quòd si nec hæc ratio succedit, tum demum ad extremum illud remedium deueniendum vt res deferatur ad Ecclesiam, ita vt etiam fratris infamia ob salutem negligatur. Hic enim correptionis modus plenus est omni dilectione, quæ sic impigrè & indefinenter omnibus modis quærit fratris salutem, vt tamen etiam

1. Cor. 6.

Ioa. epist. 2

etiam ſemper priùs quærat leuiora & minus incõmoda fratri remedia : quomodo bonus medicus morbum aliquem curaturus, priùs tentat eis pharmacis mederi quæ naturæ quàm minimum obſint, non priùs ea remedia adhibens, quæ naturæ vim ſint illatura, quàm leuiora, non ſuccedere expertus fuerit. Iam quid manſuetiùs Dominus ſtatuere potuiſſet, quam vt frater nulla recipiens remedia, nullos admittens, non lapidetur, nec occidatur, ſed ea tantùm pœna puniretur, vt habeatur ſicut ethnicus & publicanus, quod ipſum etiam ob præfracti illius & incurabilis ſalutem conſtituit, ſi fortè vel hac ratione corrigi poſſit? Cum autem & tam æqua, & tam ſalutaris ſit hæc Chriſti doctrina, dolendum eam ita planè negligi apud Chriſtianos: dolendum item multò magis ei vix vllum eſſe locum apud eoſdem. Primùm enim, vt omittam pleroſque, cum ab alio læduntur, non ſolùm non eſſe ſolicitos de fratris ſalute, ſed mox ad vindictam aut accuſationem iudiciariam procedere aut ad inſectandum amaris verbis lædentes ſe proſilire: quotuſquiſque etiam eorum qui boni habentur nec vindictam aliquam expetunt, eſt, qui non à correctione hac fraterna ceſſet, vel tædio moleſtiæ & laboris in corripiendo ſuſcipiendi, vel metu alicuius inimicitiæ, & odii eorum qui ſunt corripiendi, dum metuitur ne noceant in temporalibus rebus, ſiue quas adipiſci adhuc cupiditas appetit, ſiue quas adhuc amittere formidat, infirmitas. Rurſum inter eos qui corripiunt, quam rarus eſt, qui id amico & fraterno faciat affectu, & non potiùs cum aliquo ſupercilio & amaritudine. Sed magis deplorandum illud, quod vt ſint parati aliqui ad corripiendum ſecundùm ordinem à Domino præſcriptum, pauci admodum ſint quos veriſimile ſit meliores & non peiores potiùs euaſuros ex admonitione etſi amica, & blanda, cum præ ſuperbia, aut peccatum agnoſcere nolint, ſed excuſationes quærant in peccatis, aut ab alio ſe admoneri ægrè admittant. Pauci enim ſunt, qui cum Propheta dicunt ex corde, *Corripiet me iuſtus in miſericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoru non impinguet caput meum* Iam vt ſit qui vlterius ſecundũ ordinem à Domino traditum impœnitentem velit ſanare, vix inueniet qui patiantur illi in corripiendo & denunciando fratrem adiungi. Maximè autem deplorandum illud, quòd is ſit Eccleſiæ ſtatus, vt vix ſit locus denunciandi impœnitentem Eccleſiæ, ſicut Dominus id præcipit. Neque enim in publico Eccleſiæ conuentu peccatores ampliùs denunciantur, quòd certè multos à peccando efficaciter abſtraheret: neque prælati ipſi, & in Eccleſia deputati (apud quos ſolos, Eccleſiæ perſonam reputantes nunc fieri debet denunciatio, mutato ob cauſas priſtino Eccleſiæ ritu) in hoc incũbunt, vt publicos peccatores Euangelico modo ſanent. ſed aut ad grauiſſima crimina conniuentes leuioribus intendũt, aut in peccantium punitione ſuum magis quæſtũ ſpectant quam illorum emendationem, gaudentes quandoque (proh dolor) ob maioris lucri ſpem, in præuaricãtium multitudine & impœnitentia, vt ob id à denunciatione Euangelica boni etiam ſibi putent frequenter ceſſandum, quòd intelligant, ſe non conſecuturos per eam optatum finem. Certè inter cauſas, ob quas Dominus in hoc mundo bonos pariter cũ malis grauiſſimis calamitatibus, affligit, deputat Auguſtinus libr. 1 de ciuitate Dei, omiſſionem huius fraternæ correptionis pro præcipua cauſa, ac videre licet capite 9. Qui Auguſtinus conſiderata æquitate, neceſſitate, & ſalubritate huius præcepti in regula ſua planè Euangelica prolixè illud proſecutus eſt, docens quomodo illud impleri debeat. Qui locus quoniam non parum facit ad intelligendum, quomodo hoc præceptum implendum ſit, præſtat eum hic inſerere. Habet autem ſic, *Si hanc, de qua loquor, oculi petulantiam in aliquo veſtrum aduerteritis, ſtatim admonete, ne cœpta progrediatur, ſed de proximo corrigatur. Si autem & poſt admonitionem iterum vel alio die quocunque, id ipſum facere videritis, iam velut vulneratum ſanandum prodat quicunque hoc potuerit inuenire, prius tamen & alteri vel tertio demonſtratum, vt duorum vel trium poſſit ore conuinci, & competenti ſeueritate coërceri. Nec vos iudicetis eſſe maleuolos, quando hoc indicatis, Magis quippe innocentes non eſtis, ſi fratres veſtros, quos indicando corrigere poteſtis, tacendo perire permittatis. Si enim frater vnus vulnus haberet in corpore quod vellet occultari cum timeret ſecari, nónne crudeliter abs te ſileretur, & miſericorditer indicaretur? Quantò ergo potius debes manifeſtare, ne deteriùs putreſcat in corde? Sed antequam aliis demonſtretur, per quos conuincendus eſt, ſi negauerit priùs, præpoſitio debet oſtendi, ſi admonitus neglexerit corrigi, ne fortè poſſit ſecretius correptus non innoteſcere cæteris. Si autem negauerit, tunc neganti adhibendi ſunt alij, vt iam coram omnibus poſſit non ab vno teſte argui, ſed à duobus vel tribus, conuinci: conuictus verò ſecundùm præpoſiti vel etiam præsbyteri, ad cuius diſpenſationem pertinet arbitrium, debet emendatoriam ſubire vindictam, Quam ſi ferre recuſauerit, etiam ſi ipſe non abſceſſerit, de veſtra ſocietate proiiciatur, Non enim & hoc fit crudeliter, ſed miſericorditer, ne contagione peſtifera plurimos perdat.* Hæc ille. In cuius verbis non debet videri eſſe contra Chriſti conſtitutionem, quòd præcipiat. Præpoſito priùs oſtendi peccantem, quàm teſtes adhibeat. Non enim vult præpoſito oſtendi tanquam perſonæ publicæ, quæ ſua authoritate illum poſſit punire, ſed tanquam perſonæ priuatæ, cuius admonitio plus valere poſſit propter authoritatem, apnd fratrem peccantem. Non enim Dominus poſt ſecretam monitionem ante teſtium inductionem omnia alia media, quæ charitas ſuggerere poteſt, vult excludere ſed tantùm dicit teſtes adhibendos, quanquam non ſemper ſtatim. Loquitur enim de teſtibus quibus in iudicio peccans cõuinci poſſit. Quòd ſi etiã de teſtibus talibus talis intelligatur Dominus loqui, qui peccantem docere poſſint, teſtari ei malum eſſe quod facit: iam præpoſitus ille, de quo Auguſtinus, comprehenditur ſub illo, *vno*, de quo Dominus, *Adhibe tecum adhuc vnum*, &c. Ad quem ſanè modum conuenit in Eccleſia inter Chriſtianos eum, qui credit propter qualitatis ſuæ humilitatem admonitionem ſuam nõ profuturam, ſed potiùs obfuturam, ſuggerere fratris peccatum ei cuius authoritatem ſcit apud ipſum aliquid valere. Et vt paucis concludendo materiam hanc abſoluam, in hoc Domini præcepto, ſicut in aliis pleriſque magis attendenda eſt Domini intentio quam verba. Intentio autem eius hoc loco eſt ſtudioſè tentandum modis quibuſlibet aptioribus, vt vel frater peccans reſipiſcat, vel, ſi id impetrari non poteſt, à contagio ipſius alii præſeruẽtur. Quod ſi vel pro altero vel vtroque horum aliquid ſecus fieri conueniat, quàm à Domino præſcriptum eſt, fiat. Si verò alterum horum, vel neutrum

Psal. 140.

August. in regula.

Spernere correptionem quam malum.

Prov. 13.

Prov. 15.

Prov. 19.

neutrum horum, aut eo modo quem Dominus præscripsit, aut alio aliquo expectari non possit, gemat apud se iustus, & peccantium correctionem & sanorum præseruationem Domino fideliter commendet. Porrò quàm malum sit correptum non acquiescere corripienti, testatur multis locis Sapient. Prouerb. 13. *Egestas*, inquit, *& ignominia ei qui deserit disciplinam: qui autem acquiescit corripienti, glorificatur.* Et capite 15. *Qui abijcit disciplinam, despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessor est cordis.* Et capite 19. *Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur.* In quem modum & alia multa habet, infœlicitatem & incurabilitatem significantia eius, qui correptiones non admittit. Quoniam autem sunt qui hunc locum vel maximè proferunt, quo probent concilium esse supra pontificem Romanum, adeò vt à concilio monitus, excommunicari ab eo possit nisi resipiscat quoniam & ipse comprehendi videtur sub illo verbo Domini, *Si peccauerit in te frater tuus*, quia nomine fratris significatur Christianus: Dicendum verum quidem esse quod circa illum seruari debeant etiam ea quæ hic Dominus docet, excepto eo quod tertio loco dicitur de denunciatione Ecclesiæ facienda. Nam Ecclesiæ suæ denunciari non potest in qua habeat præfectum. Et quanquam denunciari possit Ecclesiæ, cuius ipse est membrum, ad hoc vt ab ea moneatur, non tamen ad hoc vt ab ea ligetur, cùm non sit in ea aliquis ei præpositus à quo possit ligari, sicut nec Episcopus aliquis particularis à sua Ecclesia cuius est Episcopus, ligari potest.

AMEN DICO VOBIS, QVÆCVNQVE ALLIGAVERITIS SVPER TERRAM, ERVNT, &c.] Theophylactus secutus Origenem intelligit hanc sententiam pertinere ad vnumquemlibet in quem frater aliquis peccauit, qui post tertiam admonitionem precipitur, illum impœnitentem habere sicut ethnicũ & publicanum. Sic enim habet: Si tu, inquit, offensus habes eum qui te iniuria affecit sicut ethnicum & publicanum, erit ille in cœlo talis. Si autem solueris eum, hoc est, ignoueris, erit ei & in cœlo condonatum. Non enim solùm quæ soluunt sacerdotes sunt soluta, sed quæcunque & nos iniuria affecti, vel ligamus vel soluimus, & ipsa erunt ligata vel soluta. Hæc ille. Quibus verbis non hoc voluit significare Theophylactus quemlibet habere eandem illam potestatem soluendi & ligandi quam Dominus Apostolis concessit, & quam habent sacerdotes, quemadmodum asseruit Lutherus: sed quomodo, qui offensus est ab alio dicitur illi remittere offensam, modo tamen diuerso ab eo quo sacerdos dicitur remittere nomine Dei peccatum: sic etiam dicitur à Teophylacto soluere peccatum vel ligare. Et siquidem is pœnitentia fratris motus, iniuriam illi remittat, remissa erit etiam in cœlo, si verò ob illius impœnitentiam iniuriam non remittat, sed habeat sicut ethnicum & publicanum, non remittetur etiam in cœlo. Itaque Teophylactus intelligit hac sententia significatum à Domino, non paruifaciendum aut contemnendum, si quis aliquem ob suam impœnitentiam habeat sicut ethnicum. Quanquam autem hæc eius intelligentia sanè intellecta sit catholica, quam & quidam sequitur in Paraphrasibus, aliena tamen est ab Ecclesiasticorum omnium patrum intelligentia, qui his verbis sicut suprà Petro, ita iam ipsis Apostolis, & in ipsis eorum successoribus Ecclesiarum præsidibus intelligunt à Domino datam potestatem soluendi & ligandi. Quia ergo dixit fratrem impœnitentem bis admonitum deferendam Ecclesiæ, & si illam non audierit, habendum sicut ethnicum, ne quis contemnat Ecclesiasticam authoritatem, quæ penes præsides est, & qua contumax ille est anathematizandus, vt sic habeatur ab omnibus fidelibus sicut ethnicus & publicanus, hinc Dominus hac sententia ostendit quanta sit potestas Ecclesiæ, & eorum qui Ecclesiæ præsunt eiusque personam gerunt, vt sciant quia à talibus condemnantur, humanam sententiam diuina sententia roborari & approbari, sicque tales duplici ratione ad sanitatem cõpellit, tum mundana, scilicet, infamia, tũ metu iudicii & condemnationis cœlestis. Porrò cùm, vt suprà dictum est, duplex sit modus ligandi & soluendi, secundùm quòd duplex est vinculum in scripturis, peccatum & præceptum: hic potissimum est ad propositum prior ille ligandi & soluendi modus, qui est ratione peccati, secundum quem modum dupliciter soluere & ligare contingit, iuxta duplex forum Ecclesiasticum, exterius, scilicet & interius. Exteriori enim foro, in quo, sicut in foro ciuili, secundùm dicta & allegata testium nocens condemnatur, & innocens absoluitur, conuenit ligare in peccato, per excommunicationem, soluere verò à peccato, per absolutionem ab excommunicatione. Qui ligandi & soluendi modus, cùm tantùm requirat potestatem iurisdictionis, competere & committi potest quibuslibet clericis, etiam non sacerdotibus, quemadmodum hodie fieri videmus. Interiori verò foro, quod & forum pœnitentiæ vel conscientiæ dicitur, in quo peccator aliquis propria confessione se accusat coram Dei vicario, conuenit etiam ligare in peccato, & ab eo soluere, per retentionem peccati, aut eius remissionem sacramentalem: qui ligandi & soluendi modus, cùm non tantùm potestatem iurisdictionis requirat, sed etiam potestatem ordinis, solis sacerdotibus competere potest, quanquam non omnibus conueniat, eò quòd non omnes habeât iurisdictionis potestatem. Cùm autem proposito maximè cõueniat prior ligandi vel soluendi modus, hinc hoc loco excommunicatio fundata est.

ITERVM DICO VOBIS, QVIA SI DVO EX VOBIS CONVENERINT SVPER, &c.] Variè hæc sententia à diuersis ostenditur quomodo proposito Domini deseruiat. Verùm rectissimè dicetur etiam hac sententia Dominum significare voluisse, quanta sit Ecclesiæ, hoc est, congregationis fidelium cui denunciandum impœnitentem fratrem suprà voluit, potestas, videlicet quòd si vel duobus tãtùm consentientibus impetraturi sint illi quicquid volent, multò magis totius alicuius Ecclesiæ iudicium sit pertimescendum, & quod illa voluerit à Deo sit approbandum. Vnde satis patet potestatem illam ligandi & soluendi, de qua suprà dixit Dominus, pertinere ad totam ipsam Ecclesiam cui frater est denunciandus, quanquã hanc potestatem non sic habeat Ecclesia, vt eam vnusquisque qui est Ecclesiæ membrum habeat, sed sic vt ipsa sit penes Ecclesiæ caput, nempe Episcopum & pastorem, qui, vt dictum est suprà, consentiente & approbante fidelium multitudine solet vti in primitiua Ecclesia hac potestate sicut nunc eadem vtitur in persona totius Ecclesiæ, etsi eius consensus & approbatio non ita iam requiratur, quod eam requirere non

 iam

iam ob iustas causas expediat, quemadmodnm tamen vtile erat in primitiua Ecclesia. Certè ad finem & intentionem hanc, dictam esse à Domino hanc sententiam & sequentem, *Vbi enim sunt duo*, &c. satis ostendit locus ille Pauli 1. ad Corinth. 5. suprà citatus cùm dicit se iudicasse Corinthium illum incestuosum tradere satanæ sed congregatis cum suo spiritu Corinthiis in nomine Domini Iesu Christi. Qui Paulus illum eundem pœnitentem cùm absoluendum iudicaret, requirit & Corinthiorum consensum, scribens Epist. 2. capite 2. *Obsecro vt confirmetis in illum charitatem, Cui autem aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, si quid donaui, propter vos, in persona Christi.* Diuus Hieronymus & Chrysostomus aliò referunt hanc sententiam, intelligentes Dominum, qui toto superiori sermone ad concordiam prouocauit, & contentionis supplicia posuit, concordiæ iam præmia polliceri, vt tum minis, tum promissis, ad concordiam & pacem nos congregaret. Non dicit autem absolutè. Si duo consenserint super terram, sed, *si duo ex vobis*, hoc est, ex fidelibus, qui non mundana, sed diuina inter se dilectione consenserint. Dicit autem, *super terram*, sicut supra dixit, *quæcunque alligaueritis & solueritis super terram*, terræ in qua viuunt homines vtrobique opponens cœlum in quo regnat pater: ac sic concordiæ vim magis demonstrans, vt quæ Deum in cœlis faciat approbare ea quæ in terris fiunt. Quod autem dicit, *de omni re quamcunque petierint fiet illis*, sic est intelligendum, quomodo supra illa generalis sententia, *Omnis qui petit, accipit.* Et alioqui Dominus præsupponit duos consentientes qui Apostolis sunt similes, quique diuina inter se charitate consenserint, non petituri nisi recta & rectè. Rationem autem efficaciæ consentientium in impetrando, assignat ex præsentia sui in medio talium, dicens, *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo* (id est, propter me, & causam aliquam ad me pertinentem) *ibi sum in medio illorum*, quasi dicat, ob meam præsentiam exaudibilis Patri efficietur eorum oratio. Aut ideo dicit se esse *in medio eorum*, vt significet etiam se adimpleturum ea quæ illi petunt, eorumque conatus adiuturum, vt quod superiori sententia patri tribuit, iam etiam sibi tribuere intelligatur. Dicitur enim Christus esse in medio aliquorum consentientium, non solum propter præsentiam suæ diuinitatis, secundum quẽ vbique est, sed magis ratione specialis suæ gratiæ & assistentiæ, qua illorum orationes Deo patri facit acceptas. tanquam è se simul fusas, aut eas ipsemet acceptat & adimplet. His ergo sententiis duppliciter commendat fraternam concordiam, tum scilicet propter ipsius in impetrando vim apud Deũ patrem, tum quod illa singulari sui præsentia sit decorata. Hinc ergo discendum quantum tribuendum sit synodis, & generalibus conciliis pro fidei, & morum custodia in nomine Christi congregatis & celebratis. Cæterùm D. Hieronymus & Theophylactus secuti Originem, has duas sententias etiam spiritualiter intelligunt, sic vt vni etiam homini conueniant, & significetur quòd vbi corpus & anima, vel tria hæc, nempe spiritus, anima, & corpus consenserint, & non intra se bellum habuerint diuersatum voluntatem, de omni re quam petierint impetrent à patre. Bona enim necessariò est oratio, vbi est talis concordia.

2. Cor. 2.

Luc. 11.

Mysticus sensus.

TVNC ACCEDENS PETRVS AD EVM DIXIT, DOMINE QVOTIES PECCABIT, &c.] Cùm Petrus audisset fratrem peccantem in se corripiendum, & eidem pœnitenti peccatum esse condonandum, dubitare cœpit quoties id esset faciendum, & putans se magnum aliquid dicere, quærit num vsque septies, fortè memor illius quod dicit Sapiens Prouerb. 24. *Septies in die cadit iustus, & resurgit.* Dominus verò longè Petri excedens benignitatem, non septies tantùm, sed etiã septuagies septies dimittendum pœnitenti docuit. Vbi notandum, illud, *septuagies septies* dupliciter accipi. Augustinus enim accipit, vt per illud tãtum significentur septuaginta septem, vt, scilicet, non indicetur multiplicatio numeri posterioris per priorem, sed tantùm posterioris ad priorem adiectio, ac si diceretur interposita coniunctione, septuagies & septies. Sic sanè hæc oratio, *septuagies septies*, accipitur Genes. 4. cùm dicit Lamech in nostra lectione, *De Cain septuplum vltio dabitur, de Lamech verò septuagies septies.* Apud Hebræos enim inter duos hos numeros ponitur coniunctio, D. Hieronymus autem & Theophylactus hanc orationem sic accipiunt, vt significetur numerus septenarius septuagies à Domino multiplicatus, vt septuagies septies efficiant 490. Quomodo accipiendam hanc orationem ex Græcis omnino apparet, quæ habent, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, quod est ad verbum, septuagies septem, quod manifestè satis indicat septenarii numeri per septuagenarium multiplicatio. Et tamen etiam in Genesi pro eo quod Hebræa habent septuaginta & septem vel septuagies & septies, interpretes Septuaginta verterunt sicut hìc habetur, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, id est, septuagies septem, vt videri etiam possit Dominum ad illum locum allusisse, & sic iam voluisse multiplicari septuplam remissionem Petri, quomodo Lamech olim multiplicauerat septuplam punitionem Cain. Origenes ipse etsi Græcus, illud ἑβδομηκοντάκις ἑπτά videtur accepisse pro septuaginta septem. Nec multum refert vtrouis modo accipiatur, cùm eodem recidat sensus, & sit manifestum numerum talem determinatum pro indeterminato esse positum, & significatum esse à Domino, quòd quotiescunque hominem offendi contigerit, toties debere offensam remittere ei qui offendit. Bene autem Dominus numero septenario vsus est, quod hic sit in scripturis numerus remissionis & indulgentiæ. Quòd si per septuagies septies intelligantur 77. iam obseruari potest huius numeri mysterium, nẽpe quod sicut in septuaginta & septem generationibus Lamech punitus est: (Nam 77. filios habuisse dicit Iosephus, qui omnes diluuio perierunt) ita Saluator noster, per quem peccatum abolitum est, in septuagesima & septima generatione natus est. Nam in genealogia Lucæ à Deo & Adam vsque ad Christũ inclusiuè sunt 77. generationes.

IDEO ASSIMILATVM EST REGNVM COELORVM HOMINI REGI, QVI VOLVIT &c.] Postquam dixit Dominus dimittendum fratri pœnitenti, etiam si septuagies septies peccet, quò ostẽdat quàm sit id & æquum & necessarium parabolam pro suo more, & consuetudine Palestinorum adiungit, vt quod per simplex præceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem atque exemplum teneatur. *Ideo*, inquit, quia scilicet oportet semper ignoscere ei qui semper resipiscit, aut vt intelligatis quàm sit & æquum & necesse fratri peccatum semper remittere cum pœnitet, *scitote regnum cœlorum assimilatum esse homini regi*, hoc est, in regno cœlorum, quod est Ecclesia

Dei,

Dei, perinde cõtingere atq; si fuerit rex aliquis, &c. A Porrò quò parabola hæc secundùm saluatoris intẽtionem explicetur, nec singula quæ in ea dicuntur sensui mystico curiosè nimis & superfluè accõmodentur, præcipua Domini intentio est spectanda, & quæ illi sunt accommoda, in parabola obseruanda, reliquis prætermissis, quæ pro exempli decore & perfectione sunt addita. Intentio autem Domini est hoc exemplo ostendere Deum patrem misericordissimum quidem esse erga peccantes, in eosdem tamen esse seuerissimum, si nolint illi vicissim benigni esse erga peccantes fratres & conseruos. Proinde obseruandum parabolam hanc ex tribus constare partibus. In prima parte proponitur rex aliquis, qui cum cœpisset rationem & computum inire B cum seruis suis, & vnus oblatus esset qui deberet summam maximam cui non esset soluendo, nempe decem milia talentorum, & ob id rex iussisset quod iustum erat, illum cum omnibus sui vendi, quo persolueretur debitum, mox tamen regali sua munificentia & benignitate, seruo humiliante se, & debitum quidem agnoscenti, sed tantùm dilationem solutionis petenti, totũ etiam illud immensum debitum remisit, non quòd seruus talem benignitatem alioqui fuisset promeritus, sed quod Dominus eius misericordia erga eum moueretur: vnde dicitur *Misertus autem eius.* In secunda parte proponitur idem seruus mox à consecuto tantæ remissionis beneficio, longè minus debitum, nempe centum denarios C repetiisse à conseruo, & repetiisse cum summa austeritate & crudelitate, nimirum iniiciendo illi manus violentas, & suffocando, hoc est, premẽdo collum eius, nec illi sese multum & suprà quàm decebat apud conseruum, humilianti, ac eisdem verbis, quibus ipse priùs dominum suum precatus erat, tãtùm dilationem solutionis deprecandi, non solùm non remisisse paruum illud debitum, sed nec petitam solutionis dilationem cõcessisse, verùm in carcerem eum coniecisse, donec vniuersum debitum redderetur, cui tamen duplici nomine benignitatẽ debebat, tũ scilicet quia secum vnius & eiusdẽ conditionis, tum quia Domini illius seruus, cuius tantã in se expertus erat benignitatem. In tertia parte D proponitur, quomodo indignitate huius summæ crudelitatis collatæ cũ benignitate regis summa, offensi grauiter sunt, primũ quidem conserui, ita vt illã non ferentes Domino suo eam referrẽt, & de ea cõquererentur, deinde verò etiã ipse Dominus, ita vt seruo vocato ac durè reprehenso de sua ingratitudine, & summa crudelitate, & deinde tortoribus tradito, remissum semel debitum vsque ad extremũ iusserit ab eo repeti. Prima ergo parte significatur Deum patrem regem ac Dominum omniũ, rationem quidem requirere factorũ ab hominibus, sed tantæ esse benignitatis, vt si quis debitum suorum E peccatorum, etiam si maximum & plurimũ, cui soluendo nulla ratione par esse possit, agnoscens sese humiliet, & eius benignitatem ac longanimitatem precetur ex sola illius misericordia, maiorem sit cõsecuturus benignitatem, quàm petere aut sperare ausus fuisset, vniuerso illi debito penitus remisso. Qualis Dei inopinata benignitas etiam in parabola filii prodigi significatur postea. Secunda parte significatur, quãta sit simul & ingratitudo & crudelitas eius, qui inopinabilem clementissimi Domini benignitatem expertus in remissionem maximi debiti quo quisq; certè Deo est obstrictus, paruum recusat debitum in se admissarum iniuriarum conseruo remittere, sed extremam ab eo vltionem & vindictã crudeliter requirit, cui duplici nomine magis debebat exhibere benignitatẽ, quam Dominus eius ipsi exhibere debebat. Debitum enim fratris peccãtis, quantumuis sæpe & grauiter in fratrem & conseruum committatur, nimirũ sanè est in comparatione debiti quo quisq; Deo est obnoxius, quemadmodũ incõparabile est debitũ μυρίων ταλάντων, i. decem milium talentorũ, ad ἑκατὸν δηνάρια. id est centum denarios. Quemadmodũ enim talentum longè maius est denario, & decem milia longè plus sunt quàm centũ: ita & longè maiora & longè plura sunt peccatorum debita, quibus Deo quisque est obstrictus, quàm possint esse fratris in fratrem. Talentũ enim, quemadmodũ docet Budæus, vt minimum valet sexaginta minas Atticas hoc est, libras argẽti. Libra autem centũ denarios. Vnde cùm deni corronati in libra constitui possint secũdùm eiusdem cõputationem rectã, consequitur talentũ Vnum valere sexagies denis, hoc est, sexcentis corronatis: vnde centum talenta valent centies sexcentos corronatos, hoc est, sexaginta milia: & mille talenta valent sexcenta milia coronatorũ: ac proinde decem milia talentorum valẽt decies sexcenta milia corronatorum, hoc est, sexagies centum milia, coronatorũ, aut quòd idẽ est, 6000000. sexties mile milia, quæ summa planè incomparabilis est ad centum denarios, qui tantum valent decem coronatos. Tertia parte significatur, eorum qui in proximos suos nolũt esse clementes ingratitudine & crudelitate offendi & angelos & iustos quosuis & Deum ipsum, adeò vt qui alioqui est clementissimus, ira plenus seuerissimè in illum qui talis est sit animaduersurus, nihil remittens, sed omnia simul debita exigens: quæ quoniam nunquam persoluere poterit, in perpetuũ in gehẽnę carcere ipsum torqueri oportebit. Quod autem in hac parte significatur debitum remissum semel, iterum Deum propter ingratitudinem repetere, cùm Paulus dicat dona Dei esse sine pœnitentia, sic est accipiendum, non quod redeat propriè reatus peccatorum precedentiũ semel dimissorum, sed quod virtute contineatur in illa ingratitudine & incredulitate in fratrem admissa, eò quòd peccata illa remissa efficiant vt ingratitudo illa & crudelitas tam graue peccatum reputetur, & pro ea tam seuerè quis puniatur, ac si priora peccata ei nũquam fuissent dimissa. Si enim nõ præcessisset præcedentium remissio peccatorum, non esset tam graue peccatum huiusmodi in conseruum crudelitas, quanquam alioqui per se peccatum magnũ. Quanquam autem per quoduis peccatum sequens peccatorum remissionem, possint peccata remissa dici quodammodo redire ratione ingratitudinis. in quam homo incidit propter remissa illi semel peccata, & ratione cuius peccatum sequens aggrauatur: tamen peculiariter redire dicuntur per crudelitatem in cõseruum admissam post acceptã à Deo peccatorum remissionem, eo quòd crudelitas huiusmodi directè sit contra acceptum remissionis beneficium. Ob quam considerationem etiam alia tria peccatorum genera solent assignari, ob quæ peculiariter dicuntur remissa peccata redire, quæ simul cum eo peccati genere, de quo hic est sermo his versibus memoriæ causa comprehenduntur, *Fratres odit, apostata sit, spernitque fateri, Penituisse piget, pristina culpa redit,* vide Diuum Thomam in tertia

 parte

parte quæst. 88. Prima ergo parabolæ pars ostendit indulgentissimam Domini cœlestis clementiam in supplices seruos. Secunda execrandam quorundam in conseruos inhumanitatem. Tertia seuerum Dei in tales iudicium. *Iudicium enim,* inquit *Iacobus*, *sine misericordia ei qui non facit misericordiam.* Itaque Dominus applicans parabolam suo proposito, infert, *Sic & pater meus cœlestis faciet vobis*, hoc est, tam seuerè etiam vobiscũ, aget, tradens vos torturæ, ac vniuersum simul à vobis debitum, maximum sanè ac insolubile, exigens, etiam quod remissum erat, perinde habens ac si non esset remissum, *si non remiseritis vnusquisque fratri suo*, idque non solùm ore tenus, aut eatenus vt vindictam non requiratis, ipso facto, sed etiam *de cordibus vestris*. Ideo enim teste Hieronymo addidit Dominus, *de cordibus vestris*, vt omnem simulationem fictæ remissionis auerteret & excluderet. Quanquã etiam secundùm Augustinũ accipi possit additũ ad hoc, vt si per charitatẽ frater qui peccauit sit seuerè corripiendus, aut disciplina aliqua sit ei imponenda: tamen in corde lenitas non recedat. In hac autẽ parabolæ applicatione Dominus etiã efficaciorem indicat rationem, ob quã faciles esse debeamus ad cõdonandum proximis. quã sint rationes in parabola indicatæ, nimirum cõdonandum il-

Iacob 2.

A lis esse, non solùm quia conserui eiusdem Domini, sed etiam quia fratres eiusdem patris. Porrò quò intelligatur quam bene Dominus debitũ quo quisq; Deo est obstrictus maxima summa, nempe decem milibus talentorũ expresserit, debitũ verò hominis in hominem parua admodum summa, nempe centum denariis: considerandũ quàm sequenter & variè quisq; in Deum peccet, nimirũ in dies singulos, imò in horas? deinde, quanta sit Dei, in quẽ peccant homines excellẽtia & dignitas rursum quã magna, multa & indesinentia eius in nos beneficia: postremùm quam sint planè iniqua quæ in illum peccantur vtpote contra naturalẽ ipsam æquitatem: cùm B cõtra hominis in hominum peccatum nõ possit esse adeò frequens & varium, sitq; in æqualem, & cum qui vicissim in alterum quandoq; peccat, ac postremùm leuiora sunt quæ frequenter homo in hominem peccat, vt pote frequenter magis contra iustitiam humanam & institutam quàm naturalẽ. Quòd si philosophari libeat in numero decem milium talentorum, rectè acceperimus numerum denarium expressum, propter transgressionem decalogi, per milia, multitudinem, per talenta, magnitudinẽ peccatorum designatam. In decalogum enim & multis modis & grauiter offendimus plerique.

DOMINVS RELICTA GALILÆA VENIT IN IVDÆAM, NEC RECIPITVR A SAMARITANIS. Matth. 19. Marci 10. Luc. 9. Ioan. 7.

CAPVT LXXIII.

E[c]T factum est cùm consummasset Iesus sermones istos,[b] inde exurgẽs[a] migrauit à Galilæa.[d] Erat autem in proximo dies festus Iudæorum scenopegia. Dixerunt autem ad eum fratres eius, Transi hinc, & vade in Iudæam, vt & discipuli tui videãt opera tua quæ facis: Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palàm esse. Si hæc facis, manifesta te ipsum mundo. Neque enim fratres eius credebant in eum. Dixit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum aduenit, tempus autem vestrum semper est paratum. Nõ potest mundus odisse vos, me autem odit: quia ego testimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala sunt. Vos ascendite ad diem festum hunc ego enim non ascendam ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est. Hæc cùm dixisset, ipse mansit in Galilæa. Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum non manifestè, sed quasi in occulto,[e] Factum est autem, dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Hierusalem. Et misit nuntios ante conspectum suum & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararent illi. Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Hierusalem. Cùm vidissent autem discipuli eius Iacobus & Ioannes, dixerunt, Domine, vis dicamus vt ignis descendat de cælo, & consumat illos? Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis. Filius hominis nõ venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.

ET FACTVM EST CVM CONSVMMASSET IESVS SERMONES ISTOS, &c.] In primis hîc rursum constituendus est ordo sequentium, in quo constituendo vt magnum negotium exhibet narratio Lucæ, ita multùm certè hallucinatus est Osiãder quantũuis sibi de reperto ordine placens. Pro hoc ergo ordine constituendo primo illud probãdum, eandem esse migrationem Christi à Galilæa, quam Mattheus & Marcus præcedentibus subiungunt, cũ ea quã Ioannes scribit in principio capitis septimi factam propter scenopegiæ festũ. Id autem manifestum, ex eo quod post vtranq; migrationem è Galilæa, Christus nõ redierit in Galilæa: ergo cùm neutra alterã potuerit præcedere, eandem sit necesse est Matthæus enim & Marcus apertè satis significant post eam migrationem de qua loquũtur, Dominum C non rediisse ante suã passionem in Galilæam. Idẽ & Ioannes satis significat, quando ante hãc profectionem è Galilæa, scribit Dominum ambulasse in Galilæa & noluisse in Iudæa ambulare propter Iudæos illũ interficere quærẽtes, & quando post hanc profectionẽ multa Dominum in Iudæa, dixisse & fecisse cõmemorat, nulla reditus in Galilæã facta mentione, qualẽ reditum superiùs bis & tertiò accuratè descripserat. Rectè ergo intellexit Osiander eandẽ esse migrationẽ è Galilæa, cuius meminerunt Matthæus & Marcus, & eã cuius meminit Ioannes: quãquã diuersas migrationis huius causas indicent, iste D festiuitatis gratia, illa mortis in Iudæa subeũdæ gratia è Galilæa ascendisse significantes Sed in eo errauit Osiander nimis voluntariè, quòd cùm Mattheus dicat *migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans*

Iordanem,

Iordanem, Marcus verò, *Et inde exurgens, venit in fines Iudaæ, vltra Iordanem*: hæc verba Marci, *venit in fines Iudaæ vltra Iordanem*, ponit ante ascensum Domini in Hierusalem quem describit capite septimo Ioannes: Matthæi verò eadem illa verba ponit in fine 10 ca. Euangelii Ioannis, vbi dicitur Dominus post encæniorum festum fugiens Iudæos venisse trans Iordanem: quo loco Marci etiam verba erant collocãda, cùm sint eadem cum verbis Matthæi, eademque apud vtrumque & præcedant & sequantur, vt certum sit vtrumque de eodem Christi in fines Iudææ aduentu locutum. Igitur etsi Matthæus & Marcus dicãt Dominum deserta Galilæa venisse in fines Iudææ trans Iordanem, non est tamen intelligendum aduẽtum illum Domini in hunc locũ statim sequutum illam Domini è Galilea migrationẽ, sed intelligenda sunt in medio ea quę Ioannes à ca. 7. vsque ad finem c. 10. scribit Dominum dixisse, & fecisse in Iudæa & Hierusalem in duabus festiuitatibus scenopegiæ & encæniorum. Quæ à reliquis Euangelistis sunt prætermissa, quod illorum esset institutũ Christi gesta in Galilæa facta describere, nullius autem ascensus eius in Hierusalem aut Iudæam facere mẽtionem, nisi eius qui mortẽ eius proximè præcederet, præterito omni illo Domini ascensu in Hierusalem, quo frequẽter causa festiuitatis eò ascẽdit, qualis ascensus Ioannes frequenter meminit. Secundò, probandnm hanc Domini è Galilæa profectionem eandem esse cũ ea cuius & Lucas meminit post pręcedentia, cùm dicit, *Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Hierusalem*, &c. Nam Osiander hanc Domini in Hierusalem profectionẽ putat factam post ea quę Ioan. scribit vsq; ad finem 10. c. cùm iam post encænia declinans Iudæorum furorem Dominus venisset trans Iordanem in fines Iudææ, vt habẽt reliqui Euangelistæ. Quod falsum esse primum quidem ex eo patet quòd cùm ante hæc verba Lucas simul cũ aliis duobus Euangelistis Matthæo & Marco, descripserit gesta & dicta à Domino in Galilæa, & inter ea cõmemorauerit Dominum semel & iterũ prædixisse exitum quem cõpleturus erat in Hierusalem ac deinde subiungat, sicut & Matthæus & Marcus, de Domini profectione, satis significat eã de qua loquitur profectionem factam è Galilæa. Quod secundò euidentius fit ex eo quod in Hierusalem iturus, per Samaritanorum regionem transire debebat. Nam inter Galilæam & Hierusalem Samariæ regio media est, vnde suprà Ioan. ca. suo 4. dixit, Domino volenti è Iudæa secedere in Galilæam, necesse fuisse vt transiret per mediã Samariam. Vt autem ex finibus Iudęæ quæ sunt vltra Iordanem, quis ascendat in Hierusalẽ non est necesse vt transeat Samariam, in quam non est verisimile Dominũ relicta recta via voluisse declinare, cùm prohibuerit suis intrare ciuitates Samaritanorum. Postremùm, si ea profectio cuius meminit Lucas, contigit post encæniorum festum, &, vt vult Osiander tempus assumptionis Christi, de quo Lucas, vno tantùm aut altero mense præcesseritDomini passionem, quomodo verisimile esse poterit tã breui temporis spatio omnia ea contigisse, quæ Lucas narrat facta & dicta à Domino à fine capitis noni vsque ad finem capitis decimi octaui, vbi describitur Christi in Hierusalem ascensus ille, post quem statim est crucifixus, maximè cùm inter ista Domini gesta in principio capitis decimi Lucas commemoret post hoc tempus assumptionis ordinatos à Domino septuaginta discipulos, eósque missos ad prædicandum in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus, eosdemque reuersos ad Dominum post quod tã varia Domini gesta & dicta multis capitibus Lucas prosequitur, quæ omnia non potest esse verisimile tam breui temporis spatio contigisse cùm Osiander tamen putet omnia quæ Lucas narrat eo contigisse ordine quo ab eo narrantur. Ex his ergo satis constare puto hanc Domini profectionẽ, quàm Lucas dicit eum instituisse in Hierusalẽ completo tempore assumptionis eius, eandem esse cum illa quã è Galilæa factam apertè testantur Mattheus, Marcus & Ioannes. Secundùm quem intellectum, plus temporis reliquum erit, nimirum tempus sex mensiũ aut circiter, quo intelligi poterit facta missio & reuersio 70. discipulorum, & alia pleraq; quæ post eam Lucas recẽset: quanquam non omnia quæ post hanc Domini profectionẽ è Galilæa & missionem septuaginta discipulorum Lucas cõmemorat, necesse sit intelligere contigisse post hæc, cùm certum sit quædam, & verisimile sit pleraq; à Luca esse per recapitulationem cõmemorata, & dicta vel facta à Domino cùm adhuc ageret in Galilæa. Duo enim sunt animaduertenda in Luca, ne lectorem perturbet eius narratio à fine capitis noni vsque ad finem cap. 18. Primò quod cum circa finem capitis noni dicit Dominum completo tempore assumptionis suę firmasse faciem suam vt iret in Hierusalem (quo satis significat Dominum mox profectũ recta in Hierusalem) & capitibus sequentibus frequenter profectionis Domini mentionem faciat, vt circa finem cap. 10. circa medium cap. 13 circa medium cap. 17. circa finem cap. 18. non scribit tamen eum venisse in Hierusalem, nisi in fine cap. 19. Ne enim hæc narratio aliquem perturbet, aduertendũ illa loca, quibus dicitur à Luca Dominus iuisse in Hierusalem, non accipienda de vna & eadem profectione, quæ tum completa fuerit cùm id factum est quod scribitur cap. 19. Post enim migrationem è Galilæa patet ex Ioanne Dominum bis aut ter venisse in Hierusalem aut Iudæam, & tamen solius illius aduentus in Hierusalem Lucas mentionem fecit, quo insidens asinæ vrbem intrauit, quod cum Matthæo & Marco non statuerit commemorare alia à Domino dicta vel facta in Hierusalem, præter ea tantùm quæ circa eius passionem ibi contigerunt. Secundò, obseruandum in Luca, quòd posteaquam cœpit narrare, Dominum relicta Galilæa instituisse iter in Hierusalem, & tamen multa illius menti occurrerent dicta aut facta ab ipso in Galilæa, quæ in sua narratione essent prætermissa, & vtile esset cognoscere, ea iudicauit ante passionis descriptionem, & eorum quæ ad passionem pertinent, per recapitulationem inserenda esse. Hinc est quòd tam multa commemoret sine alicuius ordinis & cohærentiæ significatione, quæ priùs habita sunt in Matthæo & Marco: quamuis verisimile sit etiam quædam eorum à Matthæo & Marco per præoccupationem esse narrata: quædam etiam bis à Domino dicta esse, & eo loco & tempore quo Matthæus aut Marcus ea referunt, & rursum eo tempore vel loco, quo Lucas ea ponit. Quod cùm frequenter fieri potuerit, totam penè Lucæ sequentem narrationem, etsi in multis coincidentem cum Matthæi præhabita narratione, in sequentibus seorsum collocauimus. Relicta quæ ad Euangelistarum concordiam & ordinis cõsequentiam pertinent, suis locis dicentur.

d ERAT IN PROXIMO DIES FESTVS IVDÆORVM SCENOPEGIA.] Non eſt legendum ſchenopegia, per aſpirationem, ſed ſine aſpiratione, ſcenopegia, Græca enim dictio eſt quæ Græcis dicitur σκηνοπηγία, ſignificans fixionem tabernaculorum. Nam componitur ex σκηνὴ, quod ſcena eſt vel tabernaculum, & verbo πήγω, pro quo Latini littera p in f mutata, ſicut frequenter, dicunt figo. Hac ergo dictione ſignificatur illa Iudæorum feſtiuitas, quæ in ſcripturis dicitur feſtum tabernaculorum, quòd à decimaquinta die menſis ſeptimi celebratur ſeptem diebus ab Hebræis habitantibus in tentoriis & tabernaculis, in memoriam eius quod patres eorum quadraginta annis habitauerunt in deſerto in tabernaculis, Deo illos paſcente manna de cœlo præſtito, vt ſcribitur Leuit. 23. Itaque quòd hic dicitur dies feſtus, non de vna die eſt accipiendum, ſed de toto illo feſtiuitatis tempore quod ſeptem dies complectabatur, vnde Græcè non eſt dies feſtus, ſed ἑορτὴ id eſt feſtum vel feſtiuitas. Idem dicendum & cùm in ſequentibus dicitur de die feſto: Occaſione ergo iam inſtantis ſolemnitatis huius, dixerunt ad Dominum fratres eius, hoc eſt, conſanguinei, non illi quidem qui erant ex Apoſtolorum numero, Iacobus, Simon, & Iudas, ſed alii quidam necdum credentes in eum, vt poſtea dicitur, *Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui*, ſcilicet qui in ea ſunt, *videat opera tua, quæ hic facis* in Galilæa. Hæc dixerunt conſanguinei non, vt quidam ſentiunt, quòd cuperent eum à Iudæis (quos ſciebant ipſum velle occidere) perditum eſſe (non enim id veriſimile eſſe poteſt) ſed quod humanis affectibus obnoxii, partim iudicarent illum gloriæ auidum, ſed tamen ſubtimidum, atque ob id relicta Iudæa latitare in Galilæa, vnde freti propinquitatis iure confidentiùs, & contemptiùs quàm par erat, eum admonuerũt, partim quod cuperent ex conſanguinei operibus ſuam gloriam maiorem fieri. Vnde ſubiungunt *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palàm eſſe*, hoc eſt, cum cupiat ipſe eſſe celeber & omnibus manifeſtus. Quibus verbis notant eum & cupiditatis gloriæ, & timiditatis, quaſi dicant, Cùm quæras celeber eſſe apud omnes, atque ob id per varia loca diſcurras, teipſum prædicans, & per admiranda quædam opera gloriam hominum venans, meritò non deberes in obſcura Galilææ regione deliteſcere, ſed in celebri Iudæa diuerſari. Locum enim Galilææ obſcurum vocant reſpectu Iudææ, quòd locus ille minus eſſet celeber quàm Iudæa, in qua celebriores, nobiliores, & doctiores Iudæi habitabant, Scribæ Phariſæi & ſacerdotes: vbi Iudæorum erat metropolis, ad quam hoc tempore ob feſtiuitatem confluxuri erant, ex omnibus tribubus Iſraël, & pleriſque etiam gentibus, admodum multi. Vnde & ſubdunt, *Si hæc facis, manifeſta teipſum mundo*, manifeſtationem in Iudæa vocantes manifeſtationem coràm mundo, eo quòd ibi eſſet præcipua Iudæorum portio, quodque in Iudæam & Hieruſalem conuenturi iam erant Iſraëlitæ & proſelyti ex omni natione mundi, per quos fama Ieſu per vniuerſum mundũ ſpargi certiùs pòſſet. Quod autem dicunt, *ſi hæc facis*, dupliciter accipi poteſt, aut dubitatiuè, vt ſit ſenſus, Si ea facis quæ homines de te prædicant, vel ſi hæc facis ea virtute qua te facere prædicant. Aut aſſertiuè, vt, ſi, pro, cùm, ſit poſitum, & ſit ſenſus. Cùm hæc id eſt talia facias. Priori ſenſui magis conuenit quod ſubdit Euangeliſta, *Neque enim fratres eius credebant in eum*, quo videtur cauſam reddere, quare ſic dubitando dixerint, *Si hæc facis.* Si tamen alter ſenſus placeat, intelligitur Ioannem illis verbis reddere cauſam, quare tam contemptim & confidenter Chriſto fratres eius ſint loquuti. Intelligendum autem Euangeliſtam non voluiſſe aſſerere nullos fratres credidiſſe in Dominum, ſed non hos aut nõ omnes credidiſſe. Porrò eo quod nos habemus, *in palàm eſſe*, Græcè eſt ἐν παρρησίᾳ εἶναι, hoc eſt, ad verbum, in libertate eſſe. Quod Caietanus intelligit de libertate à perſecutionibus, vt ſit ſenſus. Qui quærit à perſecutionibus, eſſe liber, quẽadmodum tu quæris, qui ob Iudæorum perſecutiones declinas Iudæam, non facit opera ſua in occulto. ſed palàm, vt per ea multos ſibi paret fautores, & liberetur à perſecutoribus. Verùm ne cui placeat nouus hic ſenſus, παρρησία, non quamuis ſignificat libertatem, ſed libertatem & audaciam in dicendo. Itaque ſenſus eſt, quærit eſſe in libertate, hoc eſt, vt liberè & palàm de eo omnes loquantur: proinde bene vertit noſter interpres, ſicut & infra rurſum ponitur, παρρησία, cùm nos habemus, *nemo tamen palàm loquebatur de illo.*

DIXIT ERGO EIS IESVS, TEMPVS MEVM NONDVM ADVENIT, &c.] Quamquam conſanguinei Domini imperioſe nimis & contemptim illum admonuiſſent ſui officii, ex ſuo affectu ipſum æſtimantes: Dominus tamen pro ſua maſuetudine leniter eorum confidentiam atque adhortationem correxit, ſignificans in eo quod pro hominum ſalute gerebat in terris, nihil habere iuris carnalem propinquitatem, ſed totum hoc quoniam erat cœleſte, ex patris cœleſtis authoritate temperandum eſſe, rurſum ſe non ad illorum morem quærere gloriam mundi, vt cuius odium in ſe prouocaret potiùs vera loquendo, & affectibus humanis contraria. Dicit ergo, *Tempus meum nondum aduenit.* Quod quanquam Diuus Auguſtinus intelligat de tempore glorificationis, & Diuus Chryſoſtomus de tempore mortis & crucis, propter illud tamen quod ſequitur, *Tempus autem veſtrum*, &c. magis conuenit ſimpliciter accipere de tempore aſcendendi in Iudæam & Hieruſalem. Significare autem voluit Dominus ſe non aliorum hominum more facere opera ſua ſingula prout occurrit, ſed certis temporibus, prout ea nouit patrem præſcribere ſibi & prout ſcit ea maximè facere ad Dei gloriam illuſtrandam, & profectum Euangelii prouehendum: & ex conſequenti etiam ſignificat non competere illis authoritatem illam, quam ſibi vendicabant, adhortandi illum aſcendendum in Iudæam. Senſus itaque eſt, Mihi nondum eſt oportunum tempus aſcendendi in Iudæam, tum quod pater nondum velit me aſcendere, ex cuius præſcripto, non autem hominum, omnia facio quæ facio: tum quod obſtet Iudæorum in me odium, ob quod mihi non eſt vobiſcum palàm aſcendendum, ſed in occulto. Vobis autem qui ex præſcripto Dei non viuitis, quibus denique cum mundo bene conuenit, ſemper oportunum tempus eſt petendi Hieruſalem. Quod enim Dominus non ſolùm propter Patris voluntatem, cuius ipſe rationem haberet, non autem fratres eius, ſed etiam propter odium Iudæorum, à quibus illi periculum eſſet, non autem fratribus, dixerit, illorum tempus adueniſſe ſuum verò non: ſatis patet ex eo quòd ſubiecit, *Non poteſt mundus odiſſe vos*

ſe vos, &c. Hac enim ſententia omnino videtur voluiſſe reddere rationem quare dixerit ſuum tempus nondum aduenifſe, illorum verò paratum eſſe. Porrò cùm id quod dicit Dominus, *Non poteſt mundus odiſſe vos*, videatur eſſe contrarium quotidianæ experientiæ, qua vidimus impios inter ſe diſſentire, ita vt dicat Sapiens, *Inter ſuperbos ſemper ſunt iurgia*, conſiderandum ad quod propoſitum Dominus iuſtus dixerit, Non enim aliud voluit dicere Dominus quàm, Non poteſt vos mundus ea ratione qua me odit, odiſſe, vtpote qui ſimiles eſtis mundo, cùm me odiat ob diſſimilitudinem. Odiũ enim oritur ex diſſimilitudine, & amor ex ſimilitudine: & plane naturale eſt vt ſimile amet ſibi ſimile, & vnum quodque diligat quod ſuum eſt, ad quod ſignificãdum non ſolùm dicit, Non odit vos mundus ſed, *non poteſt odiſſe vos*, quamdiu ſcilicet tales eſtis, quia de mundo eſtis, & illi ſimiles eſtis. Similitudo tamen ex accidenti quodam nonnunquam eſt odii cauſa, nimirum quatenus illa alicui impedimentum præbet ne rem optatam conſequatur: vnde eſt quod figulus odit figulum, & ſuperbus ſuperbum. Inſuper animaduertendum nõ dicere Dominum, Non poſſunt homines mali vos odiſſe, ſed *non poteſt vos mundus odiſſe*, nomine mundi vniuerſitatem mundanorum deſignans, quæ non poteſt eſſe contraria hominibus qui ſunt de mundo, ſicut contraria erat Ieſu, vt qui diſſimilis eſſet omnibus, & non ſolùm quibuſdam mundanis. Quoniam autem mundi mentionem fecerãt fratres Domini dicentes, *manifeſta te mundo*, rectè & Dominus è contra mundi mentionem ingerit: & quoniã illi ad gloriam mundi venandam adhortabantur, rectè ſignificat fieri nõ poſſe vt mũdus ipſum amet & laudet: ſed nec ſe mundi gloriam quærere, vt qui à traducendis & redarguendis malis mundi operibus non ceſſet. Et illi quidem ad miracula facienda hortabantur per quæ mundo erat admirandus: Dominus verò doctrinæ ſuæ, per quam mundo erat exoſus, meminit, vt propter quam potiùs quàm ob miracula edenda in mundum venerit. Cauſa ergo diuerſitatis inter ſe & fratres ſuos reddita, veluti inferendo ſubiungit, *Vos aſcendite ad diem feſtum hunc. Ego enim non aſcendam ad diem feſtum iſtum*, quæ poſterior pars vt verum habeat ſenſum ſic eſt intelligenda, Non vobiſcum, aut non adhuc aſcendam, qui ſenſus ſatis indicatur cùm ſequitur, *quia tempus meum*, quo ſcilicet mihi eſt aſcendendum, *nondum impletum eſt*, id eſt, nondum aduenit. Vnde Græca non habent, non aſcendam, ſed οὔπω ἀναβαίνω, id eſt nondum aſcendo, hoc eſt, aſcenſurus ſum. Et quidam teſtatur antiqua quædam Latinorum exemplaria pro non, habere nondum. Cæterùm Diuus Auguſtinus & Cyrillus vim faciunt, & emphaſim intelligunt, in pronomine, *hunc* & *iſtum* intelligentes Dominum qui nos venerat ad ſpiritualem feſtiuitatem vocaturus, nolle aſcendere ad carnale & vmbratile Iudæorum feſtum, quod iam ceſſaturum erat. Et cùm ſequitur, *Tempus meum nondum impletum eſt*, intelligit de tempore celebrandi ſuam ſpiritualem feſtiuitatem. Et quoniam hic locus contrarius videtur ei quod ſequitur: *Tunc & ipſe aſcendit ob diem feſtum*, intelligunt aſcendiſſe quidem illum ad feſtum, non tamen ad celebrandum illud feſtum Iudaico more cum gaudio carnali, ſed potiùs ad docendum populum. Verùm prior intelligentia ſimplex eſt & genuina. Diſcendum autem hic in fratribus Chriſti, quàm familiaritas deroget authoritati & reuerentiæ perſonæ alicui debitæ, & ad inuidiam atque contemptum propendere faciat. In Chriſti verò facto diſcendum, ferendum etiam nobis eſſe cùm domeſtici nos inſectantur, vilipendunt, & contemnunt. Rurſum in Euangelico negotio non acquieſcendum cognatorum affectibus. In verbis autem eius diſcendum, quàm diligenter obſeruandum nobis ſit vt ex præſcripto Dei & ſuo tempore omnia agamus. Rurſum mundi amicitiam non poſſe nos tueri, niſi malis eius operibus conſentiamus: nec in mundi amicitia nobis gaudẽdum eſſe, ſed potiùs in odio eius communi nobis cum Domino.

FACTVM EST AVTEM DVM COMPLERENTVR DIES ASSVMPTIONIS EIVS, ET IPSE, &c.] *Dies aſſumptionis* ſimpliciter accipi poſſent dies quibus aſſumi debebat à Galilæa, & aſcendere in Iudæam. Verùm ſecundùm omnium interpretationem rectiùs *dies aſſumptionis* intelliguntur dies quibus Dominus per mortem, & paſſionem ſuam aſſumendus erat à mundo ad Patrem. Nam Act. 1. cùm dicit Lucas Dominum aſſumptum in cœlis, Græcis eſt verbum vnde deriuatur nomen ἀνάληψις, hoc eſt, aſſumptio, hic poſitum. Sicut ergo ſupra Lucas mortem Domini deſignauit vocabulo digno eius maieſtate, cùm eam vocauit exceſſum: ita & modò mortem eius notans, vſus eſt dictione digna maieſtate Domini. Nam moriturus quidem erat, ſed non detinendus in morte: Sic & Ioannes, *Sciens* inquit, *Ieſus, quia veniſſet iam hora eius vt tranſiret ex hoc mundo ad Patrem.* Non dicit autem Lucas, cùm completi eſſent dies aſſumptionis, ſed, *dum complerentur.* Nondum enim tempus paſſionis & aſcenſionis impletum erat, quod ſecundùm prędicta vt minimum adhuc ſex aberat menſibus, ſed tempus illud iam cœpit appropinquare & proximum fieri. atque ob id dicit *dum complerentur*, id eſt, dũ appropinquarent & inciperent adimpleri. Porrò cùm ſequitur, *Et ipſe faciem ſuam*, &c. coniunctio, *&*, ex phraſi Hebraica quo ad ſenſum ſupereſt, vt & aliàs apud Lucam. Dicit autem, *firmauit faciem ſuam*, ſignificare volens magnanimitatem & conſtantiam Domini, quam exteriùs etiam ipſo vultu præ ſe ferebat volendo ire in Hieruſalẽ, quanquam ſciret, ſicut prædixit, ſe ibi occidendũ: vt intelligamus illum & voluntariè & cupidè mortem ſubiiſſe, noſtræ ſalutis cauſa. Firmauit ergo faciem ſuam, hoc eſt, non iam, vt priùs, huc & illuc ibat, perambulans vicos & ciuitates, ſed imperterrita mente recta iter inſtituit in Hieruſalẽ ipſo etiam vultu firmum animi ſui decretũ præ ſe ferens, vultu morti occurrere geſtiens per quam & ipſe erat aſſumendus ex hoc mũdo ad patrem, & nos ſaluandi eramus à morte. Quandoquidem ergo Dominus turbam aliquam, ſaltem Apoſtolorum ſecum ducebat, hinc præmiſit ante ſe nuncios, qui ſibi & his quos ſecum habebat, hoſpitium & vitæ neceſſaria pararent, Et quoniam è Galilæa ſi quis rectà volet pergere in Iudæam, tranſeundum eſt per Samariæ regionem, præmiſſi nuncii ingreſſi ſunt in ciuitatem quandam vel vicum (non enim intelligendum de præcipua ciuitate Samaritanorum, quæ Samaria dicebatur, cùm Græcè ſit κώμην quod interpres vicum vel caſtellum vertere ſolet vt mox poſtea) Samaritanorum, vt pararent illi hoſpitum ſcilicet. Sic enim potiſſimum videtur intelligendum, quãquam aliqui intelligant hos præmiſſos ad hoc vt præpararent homines ad reci-

recipiendum & audiendum Christi prædicationem. Verùm quoniam ſequitur, *Non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Hieruſalem*, quo ſignificatur cauſa repulſionis communis Chriſto cum aliis Iudæis vel Galilæis volentibus proficiſci in Hieruſalem, magis ſimpliciter eſt intelligendum, Samaritanos noluiſſe Chriſtum cum ſuis recipere, quomodo Galilæos alios quoſuis ſoliti erant nolle recipere, nimirum ad hoſpitium. Ex quo iam rurſum & illud colligitur, quod cùm Dominus modò proficiſceretur in Hieruſalem, proxima fuerit aliqua Iudæorum feſtiuitas iam iam celebranda, quàm cùm certum ſit non poſſe dici feſtiuitatem Paſchalem qua Dominus mortuus eſt, vt quæ adhuc aliquot menſibus abfuerit ſatis quiſque aduertere poterit hanc Domini in Hieruſalem profectionem, cuius meminit modò Lucas, eandem eſſe cum ea qua dicit Ioannes, Dominum à Galilæa profectum ad feſtum ſcenopegiæ. Non enim Samaritani quolibet tempore reiecerunt aſcendentes in Hieruſalem: ſed quo tempore videbant quoſdam petere Hieruſalem adorationis cauſa, & propter feſtiuitatem aliquam ibi celebrandam. Id enim Samaritani indigniſſimè ferebant, quòd haberent templum proprium, extructum in monte Garizim à Sanabalath præfecto Darii, in gratiam Manaſſis generis ſui, ſacerdotio Hieroſolymis pulſi: in quo tẽplo ita contendebant adorandum, & non in Hieruſalem, vt hinc plerunque ſeditiones & cædes deſignatæ fuerint inter Iudæos & Samaritanos, quemadmodum ſuprà annotatum ex Ioſepho, circa cap. Ioannis 4. in cap. Concordiæ 23.

CVM VIDISSENT AVTEM DISCIPVLI EIVS IACOBVS ET IOANNES, DIXERVNT.] Credi poteſt hos duos fuiſſe illos qui à Domino miſſi fuerunt ante ipſum ad parandum, aut Petrum quidem & Andræam permiſſos fuiſſe, & illis redeuntibus, ac Samaritanorũ repulſionẽ nunciantibus, hos duos tanquam primos pro Domino contẽpto, zelaſſe. Bene autẽ hi duo vt pulchrè annotauit Ambroſius, præſumpſerunt, quòd ad ſermonem ipſorum ignis de cœlo deſcenderet, quoniam filii erant tonitrui. Hi ergo ægrè ferentes Dominum talem ac tantum contemni à Samaritanis, zelo quodam accenſi, etſi indiſcreto, paratos ſe offerunt ad vindicandum, Eliç exemplo, inhumanitatem ciuium, igne cœleſti illis imprecato: ſed priùs Domini conſenſum & voluntatem ſuper ea re requirunt, dicentes, *Domine vis dicimus*, pro, dicamus (nam Græcè eſt εἴπομεν) hoc eſt, vis vt iubeamus (nam Hebraica phraſi, dicere pro præcipere poſitum eſt) *ignem deſcendere è cœlo qui conſumat illos, ſicut Elias fecit?* Nam hęc verba in Gręcis adduntur, quæ tamen explicandi gratia videri poſſunt ab aliquo addita, qui explicare voluit exemplũ, quod imitari iſti Apoſtoli voluerunt. Dominus autem vt oſtenderet quantam oporteat eſſe manſuetudinem Euangelici doctoris, increpatione coercuit illorum vindicandi zelum dicens, *Neſcitis cuius ſpiritus eſtis*. Et Additur Græcis pronomen, *vos*, vt ſit *Neſcitis cuius ſpiritus eſtis vos*, quod pronomen nequaquam eſt otioſum. Separat enim eos ab Elia, cuius ſibi exemplum imitandum propoſuerunt. Hæc autem verba quidam hic intelligunt, vt ſit ſenſus, Neſcitis quo ſpiritu moueamini. Putatis enim vos ſpiritu diuino & zelo iuſtitiæ cõmoueri, quemadmodum motus fuit Elias, cùm re vera moueamini ſpiritu humano, & zelo impatientiæ ac iracundiæ. Verùm ex ſequentibus Domini verbis magis patet Dominum ſignificare hic voluiſſe diſtinctionem inter Apoſtolos & Eliã, non quò ad diuerſitatem zeli (quanquã quò ad zelum etiam re vera fuerit diuerſitas inter eos) ſed quò ad factũ ipſum quod exemplo Eliæ imitari voluerũt, nempe quòd illius facti (quod in Elia non vituperatur, ſed laudatur) imitatio non conueniat his qui Euangelicum hauſerunt ſpiritum. Itaque ſenſus eſt. Neſcitis cuius ſpiritus vos eſſe oporteat, vt *eſtis*, pro eſſe debeatis, accipiatur, quemadmodum in illo Pauli, *ſicut eſtis azymi*. Aut neſcitis ad quem ſpiritum delecti eſtis vos, nempe quòd ad alium quam ad ſpiritũ veteris teſtamẽti, qui viguit in Elia & aliis Prophetis. Non quòd alius natura & re ſit ſpiritus Euangelicus à ſpiritu Prophetarum, ſed quòd pro exigẽtia diuerſitatis temporum, vnus idemq; ſpiritus alius ſit & alius, ſecundùm diuerſos effectus. Quẽadmodum enim cùm vnus idemq; ſit Dei ſpiritus qui datus eſt olim Hebræis, & in noua lege Chriſtianis, illi tamen dicuntur à Paulo accepiſſe ſpiritũ ſeruitutis & timoris, hi verò ſpiritum adoptionis filialis, & ſpiritum amoris: ita & Eliæ ſpiritus hic ſignificatur fuiſſe ſpiritus zeli & vindictæ, ſpiritus verò Euangelicus, ſpiritus manſuetudinis & tolerantiæ. Quoniã enim Hebræis tãquam adhuc pueris & imperfectis conueniebat timor Dei, hinc & in prophetis. Dei ſpiritus ſeſe frequenter exeruit, vindicando impios, vt ſic ſaltem ad Dei timorem illi adducerentur. Contrà, quoniam lex noua lex eſt amoris, ad quem homines manſuetudine & benignitate adducuntur eaque lex Dei benignitatẽ hominibus erat propoſitura, hinc in Chriſto & Apoſtolis eius Dei ſpiritus ſeſe maximè exerere debuit per manſuetudinis & benignitatis opera, quanquã idem ſpiritus Apoſtolos etiam nonnunquam, cùm Dei & Euãgelii gloria ita exigebat, impulit ad vindictam, quemadmodum patuit in Petro occidente Ananiam & Sapphyram, & Paulo, qui Elyman magum cæcitate percuſſit, & dixit ſibi datã poteſtatem vlciſcendi omnem inobedientiam, Verùm huiuſmodi vltionem & rariùs leguntur intuliſſe Apoſtoli, & non in vindicando propriam iniuriam ea poteſtate vſi leguntur, ſicut hic parati erant duo iſti apoſtoli, qui ſpiritum Euangelicum nondum perfectè acceperant, Ab hoc autem vindicandi ſeſe ſpiritu adeò alienus fuit Dominus, vt Iudæos etiam defleuerit, quos à perditione reuocare non potuit, vt Petrum in gladio percutientem prohibuerit, ſanato hoſte ſuo vulnerato, vtque in cruce etiam oraret pro perſequentibus & crucifigentibus ipſum. Itaque ſuos docere volens ad quem ſpiritum eſſent delecti, idque illos ex ſuo ſpiritu diſcere volens, ſubiecit, *Filius hominis non venit*, in hoc, ſcilicet primo ſuo aduentu, *animas perdere, ſed ſaluare*, quaſi dicat. Et vos ergo qui me potiùs quàm Eliam imitari debetis, alienos eſſe oportet à vindicandi & perdendi ſtudio, & in hoc vnum incumbere vt ſaluetis cùm in corpore, tum in anima quoſcunq; poteſtis. Itaque his verbis Apoſtoli cohibiti, ac mox Domino obedientes, abierunt ſimul cum illo in aliud caſtellum, vel vicum. Nam & hic Græcis eſt κώμην, quod vicum vel pagum propriè ſignificat. Inſignè ſanè leuitatis & manſuetudinis exemplum, ob quod edendum in profectum ſuorum Apoſtolorum quanquam ſciret ſe non recipiendum à Samaritanis prædictis, tamen præmiſit nuncios, qui illi hoſpitium pararent. Sic enim ſuos docere voluit nõ indi-

indignè ferre, si quando postea mundum peragrantes prædicandi gratia viderent se à quibusdam repelli. Quanquam autem in vno loco sit repulsus, in alio loco tamen receptus est. Quo Apostolis & nobis demonstratum est, quod quamlibet repellamur à multis, nihil tamen deerit, cùm semper futuri sint qui nos recipiãt, & necessaria suppeditent. Porrò quæ in Luca sequuntur de tribus volentibus sequi Christum sed in quibus singulis aliquid desiderabatur, posita sunt supra cum narratione Matthæi in cap. Concordiæ.28.ob causas ibi redditas. Fieri autem potest, quòd cùm Matthæus ibi tantùm duorum meminerit, Lucas verò hic trium, nō eodem tempore & loco contigerint quæ de tribus narrantur: sed quod Matthæus narrat de duobus, eo tempore contigisse quo de eis narrat, tertium verò, cuius solus meminit Lucas, eo tempore, quo quæ apud ipsum præcedunt, omnia tamen Lucam ob argumēti similitudinem simul coniunxisse, quēadmodum sæpe faciunt Euangelistæ.

IN ITINERE CVRAT DECEM LEPROSOS.

LVCÆ 17. CAPVT LXXIIII.

ET factum est dum iret in Hierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam. Et cùm ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt à longè, & leuauerunt vocem dicentes, Iesu præceptor miserere nobis. Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est, dum irent, mundati sunt. Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est cum magna voce magnificans Deum, & cecidit in faciem ante pedes eius gratias agens ei, & hic erat Samaritanus. Respondens autem Iesus dixit, Nonne decem mundati sunt & nouem vbi sunt? Non est inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena. Et ait illi, Surge, vade, quia fides tua te saluum fecit.

ET FACTVM EST DVM IRET IN HIERVSALEM, TRANSIBAT PER MEDIAM, &c.] Quandoquidem eam Domini profectionem in Hierusalem, de qua in capite superiori dictum est, constat fuisse per Galilæam & Samariam, & post profectionem hanc non potest colligi ex aliquo Euangelista Dominum rediisse in Galilæam, aut aliquando rursum Samariam transisse, imò contra potiùs ex Euangelistis patet Dominum relicta iam pœnitus Galilæa, posthac diuersatum in Iudæa, & finibus eius: hinc miraculum hoc decem leprosorum curatorum quòd Lucas post multa interposita describit cap. 17. contigisse, cùm Dominus proficiscens in Hierusalem transiret Samariam & Galilæam, sed sic describit, vt nullum significet cum his quæ ibi præcedunt ordinem, iudicauimus meritò hoc loco interferendum esse, vt intelligatur in ea profectione cuius fit mentio in capite præcedenti, miraculum hoc contigisse, cùm post eam non possit intelligi contigisse, nec alia sit ante eam in qua videri posset contigisse. Et quidem miraculum hoc superioribus hic subiunctum, indicat miram Dei benignitatem, vt qui etiam repulsus non cessaret ope sua indigentibus misereri, atque inter eos etiam illi a cuius populo repulsam passus fuerat. Rursum, quomodo superior Lucæ narratio indicat, Samaritanos nondū Euangelicæ doctrinę fuisse capaces: ita hæc docet Samaritanos & gentiles præferendos Iudæis. Dicit ergo Euangelista, *Factū est* (hoc est contigit) *dum è Galilæa iret in Hierusalem, transibat* (quemadmodum necesse erat rectum iter arripienti) *per Samariam & Galilæam.* Id autem præmittit, vt miraculi narrandi locum oportunum arripiat. Quanquam mysticè etiam possimus intelligere transitu Domini significatum, non Iudæos tantùm, sed & Samaritanos, & Galilæos ad ipsum pertinere: quorum illos tanquam ethnicos Iudæi contemnebant: istos verò tanquam semipaganos reputabant. Sequitur, *Et cùm ingrederetur quoddam castellum*, vel vicum, pagum aut ciuitatem (nam est rursum κώμη, & fortè ille locus significatur in quem dicitur superiori capite Dominus ingressus postquam in altero castello repulsus fuisset) *occurrerunt ei decem viri leprosi.* Non occurrerunt postquam ingressus esset vicum vel ciuitatem, sed Domino in locum illum ingressuro occurrerunt extra ciuitatem vel vicum. Non enim licebat eis in ciuitatibus aut hominum consortiis conuersari. Ob quod etiam agnoscentes morbum suum, propter fœditatem suam, quam tanquam contagiosam Iudæi abominabantur, non accedunt proprius, sed procul stantes, voce sublatà acclamauerunt Domino. Et loco quidem procul stant, oratione autem prope fiunt. *Prope est enim Dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate.* Orant autem paucis quidem verbis, sed feruenter & efficaciter, *Iesu* (inquiunt) *præceptor miserere nostri.* Non exprimunt quia in re misericordiam sibi exhiberi postulent, tantùm misericordiam eius implorant, nihil dubitantes quin si tantum misereretur illorum, & vellet & posset eos curare, quantumuis multi essent, & incurabilis eorum esset morbus. Non enim eleemosynam se petere satis declarabant, eò quod præceptorem eum vocarent, credentes eum à Deo datum hominibus magistrum, ac quærentes ab eo misericordiam, quatenus magister esset à Deo hominibus datus. Audiit clamorem Iesus fiduciæ testem, nec surda pertransiit aure, sed mox conuertit oculos in illos. Fœlix clamor, qui facit attentum & aspicientem Dominum. Eius enim intuitus sic prouocatus, non potest non esse salutaris, & exhibere imploratum beneficium. Itaque sequitur, *Quos vt vidit*, non oculis tantùm corporeis, sed, oculis etiam misericordiæ suæ, *dixit*, *Ite ostendite vos sacerdotibus.* Non priùs eos mundat quàm sacerdotibus sese ostendere præciperet, quemadmodum tamen olim fecit circa leprosum illum, de quo Matthæi 8. sed mittit sacerdotibus manifestandos, vt inter eundum curarentur, idque fecit, probare volens & aliis declarare illorum fidem, & ex fide nascentem obedientiam. Cùm enim sacerdotes lepram tollere non possent, sed tantùm iudicare an aliqui leprosi essent, an non, & pro

& pro curatione sacrificium offerre, nisi hi fuissent humili fide præditi, cogitare potuissent, vt qui nos mittis necdum curatos ad sacerdotes? Semel enim illi nobis adiudicauerunt lepram, nec quicquã ipsi de lepræ morbo dubitamus, contractam autem semel lepram illi nequaquam tollere possunt, sed tãtùm pro curata sacrificium offerre. Frustra ergo nos mittis ad illos, cum nec illorum iudicio nobis sit opus, nec illorum legalis expiatio impendi possit. Nihil autem tale cogitant, sed simplici humilique præditi fide, certò confidebant se ideo mitti ad sacerdotes, quòd antequam ad illos preuenirẽt, mundandi essent. Non enim alia ratione intelligebant sibi id à Domino præcipi. Itaque secundùm fidem eorum contigit, vt inter eundum mundarentur. Et hactenus quidem declaratur omnibus istis decem parem fuisse fiduciam: at sequentia, ostendũt non parem omnibus fuisse gratitudinem. *Vnus enim*, inquit, *ex illis cùm vidit* & aduertit *se esse mundatum*, mox regressus est, tum Deum glorificans, idque magna voce (quod testimonium fuit & magnæ lætitiæ & animi non parum grati) tum Iesu gratias agens, idque cum summa reuerentia prosternendo nimirum se in faciem suam ad pedes Iesu. Quum enim iam mundatus esset, non dubitauit appropinquare Iesu, quẽ à longè stans priùs inuocauit. Porrò quo magis miremur huius gratitudinem, subiicit Euangelista, *Et hic erat Samaritanus.* Cùm enim Israëlitæ magis videri vellent, & meritò magis esse debuissent religiosi, reliquis nouem, qui Israëlitæ erant, non redeuntibus ad glorificandum Deum, & agendum gratias, Iesu, solus Samaritanus gratum se erga Deum & Christum declarauit, reipsa vincens Iudæorum religionẽ. In quò sanè facto, tanquam typo quodam demonstratum est primò, ex multis vocatis, & euangelicum beneficium percipientibus paucos electos fore. Deinde nouissimos fore primos, ac primos contrà fore nouissimos, hoc est, in Euangelii gratia potiores fore gentiles ipsis Iudæis, ac illos prę his pro Dei benignitate omnibus communiter exhibita magis fore gratos Deo patri & Christo filio eius. Cùm ergo his modis gratitudinem suam Samaritanus declarasset, Dominus non ignarus beneficium ad omnes decem peruenisse, quanquam vnus solus esset qui beneficium gratiarum actione agnosceret, primùm quidem taxat aliorum ingratitudinem, ac deinde huius gratitudinem commendat & remunerat. Itaque *respondens Iesus*, hoc est, subiiciens verbis, & factis Samaritani, dixit, *Nonne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?* Quærit autem non tanquam ignorans, sed huiusmodi interrogationibus ingratitudinem aliorum magis taxans. Sensus est enim, Cùm certum sit decem similiter ab eodem morbo esse mundatos, quid est quòd non similiter omnes idẽ agnoscunt beneficium, sed inter tam multos, vnus solus gratitudinem animi declarare venerit? Cumq; his verbis Dominus videretur compellare & interrogare Samaritanũ ille tamen non solùm gratus existens, sed etiam modestus, *obmutuit*, vt potę qui venerat suo functurus officio, non autem accusaturus illos. Ille ergo obticescente, Iesus conuersus ad circunstantes, ait, *Ex decem nullus inuentus est*, hoc est, nullus compertus est, aut nullus extitit (sic etiam Græcis accipitur reperiri) *qui rediret & daret gloriam Deo nisi hic alienigena*, hoc est, Samaritanus genere alienus à gente Iudaica. Quibus verbis & reliquorum ingratitudinem taxat ex comparatione ipsorum cum hoc alienigena, & huius gratitudinem ex comparatione eius cum reliquis magis extollit. Rursum his verbis declarat se cognitorem secretorum dum & reliquos mundatos significat, & cuius quisque gentis esset se cognoscere demonstrat quamuis id fortè ex vestitu deprehendi potuerit. Notandum autem ex verbis istis, quòd cum Samaritanus rediens non tantùm Deum glorificaret, sed etiam coram Iesu procidens, illi gratias ageret, Dominus tantùm tamen meminit gloriæ Deo datæ, nulla facta mentione gratiarum actionis sibi redditæ. Quo satis significauit, se vnicè Dei patris sui gloriam quærere, ac à nobis quærendam esse, non autem se spectasse hominum applausus ac laudes sibi tanquam homini attributas. Porrò cùm hæc Dominus ad circumstantes locutus fuisset, subindicans gentes Iudæis præferendas conuersus appellauit Samaritanum humi postratum adhuc, *Surde*, inquit, *vade*, securus, scilicet, de beneficii nunc tibi collati perpetuitate. Ac pto more subiungit illud fidei elogium, *Fides tua te saluum fecit.* Quo, præterquam quod fidei vim & energiam docere & commendare, vt & alia frequenter voluit, etiam rursum modestiæ exemplum, exhibuit, dum quod gratus ille alienigena ipsi tribuerat, & acceptum ferebat, ipse vicissim fidei illius tribuendum & acceptum ferendum pronunciat. Cæterùm in hoc alienigena discere licet, quòd nihil cuiquam obest ad hoc vt Deo placeat, etiamsi maledicti generis sit, modo bonam habeat voluntatem, vt nullus gentilis desperet, & nullus de sanctis parentibus glorietur. Notandum autem, communicationem morbi decem hos leprosos, quos homines reliqui fugiebant, coadunasse, & permorbi communionem etiam Samaritanum coniunctum Iudæis, cùm alioqui Iudæi non coütterentur Samaritanis, vt dicitur Ioannis 4. Illud enim si ad mores accommodare velimus, nos docet neminem debere alium per superbiam contemnere, & suo consortio indignum habere, sed nos cum omnibus socios gerere, vt qui omnes simus leprosi. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei.* Vnde secundùm allegoricum sensum, quem prosequitur Theophylactus, decem isti leprosi, propter numeri perfectionem omne genus hominum signant, lepra malitiæ infectum, ac turpitudinem peccati circumferens, atque ob eam extra ciuitatem regni cœlorum constitutum. Itaque dum decem curantur à Domino inter quos erant Iudæi & gentiles, significatum est, Dominum venisse ad salutem totius humani generis, & Iudæorum, & gentium, quas præ Iudæis Deo fore gratiores, & eius misericordiam magis agnituras & celebraturas, in alienigena redeunte & glorificante Deum prædemonstratum est, vt priùs dictum est. Secundùm moralem autem sensum, docemur hac historia, ei qui sanitatis spiritalis cupidus est, opus esse & ardenti ac humili fiducia qua Dei imploret misericordiam, indignum se agnoscens qui illi appropinquet: & rursum vt post perceptam Dei benignitate sanitatem, gratum se illi declaret à quo curatus est, sic vt Deo patri simul & Christo gratias aget, quod vtrique salus nostra sit ferenda accepta. Reliquia quæ de lepræ significatione, & lepræ spiritualis curatione dicenda hîc essent, dicta sunt suprà in capite Concordiæ 44.

Rom. 3. Sensus de lepra.

Sensus moralis.

DOCET IN TEMPLO IN FESTO SCENOPEGIÆ.

IOANNIS 7. CAPVT LXXV.

IVdæi ergo quærebant eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille? Et murmur multum erat in turba de illo. Quidam enim dicebant, Quia bonus est. Alij autem dicebant, Non, sed seducit turbas. Nemo tamen palàm loquebatur de illo propter metum Iudæorum. Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat. Et mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras scit, cùm non didicerit? Respondit eis Iesus, & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me. Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de de doctrina vtrum ex Deo sit, an ego à me ipso loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iustitia in illo non est. Nónne Moyses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem? Quid me quæritis interficere? Respondit turba & dixit Dæmonium habes, quis te quærit interficere: Respondit Iesus, & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini, Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, non quia ex Moyse est, sed ex patribus, & in sabbatho circunciditis hominem. Si circuncisionem accipit homo in sabbatho vt non soluatur lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in sabbatho? Nolite iudicare secundùm faciem, sed iustum iudicium iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymis, Nónne hic est quem quærunt interficere? Ecce palàm loquitur, & nihil ei dicunt. Nunquid verè cognouerunt principes quia hic est Christus? Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem cùm venerit, nemo scit vnde sit. Clamabat ergo Iesus in templo docens, & dicens. Et me scitis, & vnde sim scitis: & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis. Ego scio eum, & si dixero, quia nescio eum, ero similis vobis mendax: sed scio eum, quia ab ipso sum & ipse me misit. Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius. De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus cùm venerit, nunquid plura signa faciet, quàm quæ hic facit? Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt principes & Pharisæi ministros, vt apprehenderent Iesum. Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit. Quæretis me, & non inuenietis, & vbi ego sum vos non potestis venire. Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos: Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? Nunquid in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis, & vbi ego sum vos non potestis venire? In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens, Si quis sitit veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. (hoc autem dixit de spiritu quem accepturi erant credentes in eum, nondum enim erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus) Ex illa ergo turba cùm audissent hos sermones eius, dicebant, Hic est verè propheta. Alij dicebant. Hic est Christus. Quidam autem dicebāt: Nunquid à Galilæa venit Christus? Nónne scriptura dixit quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid venit Christus? Dissentio itaq; facta est in turba propter eum. Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum, sed nemo misit super eum manus. Venerunt ergo ministri ad pontifices, & Pharisæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxistis illum? Responderunt ministri, Nunquam sic locutus est homo sicut hic homo. Responderunt ergo eis Pharisæi, Nunquid & vos seducti estis? nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? Sed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti sunt. Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis, Nunquid lex nostra iudicat hominem, nisi priùs audierit ab ipso & cognouerit quid faciat? Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? Scrutare scripturas, & vide quia à Galilæa propheta non surgit. Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.

IVDÆI ERGO QVÆREBANT EVM IN DIE FESTO, ET DICEBANT, VBI EST ILLE?] Cùm Dominus suis verbis ablegasset à se cognatos suos, illi existimantes ipsum non venturum ad diem festum metu Iudæorum, profecti sunt soli: ipse illis ascendentibus, ad tempus remansit in Galilæa. Posteaquam autem abiissent fratres eius ad diem festum, tum profectus est & ipse, veniens in Ierusalem non manifestè, comitatus, scilicet discipulorum, vt solet, multitudine, ex qua facilè cognosci potuisset, sed veluti furtim & occultè, tum vt tanquam verus homo ad tempus declinaret odium Iudæorum, tum vt animos populi expectatione sui magis accenderet, sicq; maiore fructu suo tēpore prodiret in publicum. *Ergo*, inquit Euangelista quoniam, scilicet cùm adesset Ierosolymis, non tamen prodibat in publicum hominum cœtum, quemadmodum consueuit, *Iudæi requirebant eum in die festo, dicentes, Vbi est ille?* Quæ verba etsi intelligi etiam possent fuisse bonorum verba, qui eum requisierint cupidi doctrinæ eius, vt illud pronomen, *ille*, per admirationem sit ab eis dictum, tamen quoniam in sequentibus & præcedentibus Ioannes ferè Iudæorum nomine inimicos Christi qui erant in Ierusalem, significat (dixit enim in principio capitis, *quærebant eum Iudæi interficere*, & mox subiungit, *nemo palam loquebatur de illo propter metum Iudæorū*) magis conuenit intelligere hæc fuisse inimicorum Christi & malorum Iudæorum verba, vt intelligamus hos quæsiisse Dominum in die festo, nimirum quòd cupidi essent, per occasionem iniicere in illum manus, & per contemptum dixisse, *Vbi est ille*, nolētes eum aut proprio aut honoris aliquo nomine appellare. Iamq; in eum velut absentē varii ser-

 mones

mones in populo ferebātur, quòd non eſſet eadem omnium de Ieſu opinio, nec eadem omnium ſtudia Vnde dicit Euangeliſta, *Et murmur multum*, vel murmuratio multa *erat in turba de illo.* Quidā enim (quos veriſimile eſt fuiſſe Galilæos, & è media plebe) quoniam miraculis ab illo editis interfuerunt, & ſermones audierunt ac manſuetudinem è congreſſu fuerant imperti, dicebant Ieſum eſſe bonū virum, & indignum de quo quis malè loqueretur, aut in quem aliquid acerbiùs moliretur. Alii autē, nempe Iudæi ſacerdotes & Phariſæi, quos iampridem malè vrebat Ieſu gloria, è diuerſo negabāt illum eſſe bonum virum, ſed ſeducere turbam aſſerebant. Cùm enim Euangeliſta dicit alios dixiſſe, *ſeducit turbas*, ſignificare ſatis videtur hos fuiſſe ſacerdotes & Phariſæos, qui ſe turbis non connumerabant. Porrò cùm plerique eſſent qui de Ieſu bene ſentirent, & clanculariis ſuſurris bonū eū eſſe prædicarent, *nemo tamē palàm audebat de illo loqui*, in bonum ſcilicet, *propter metum Iudæorum* Ieroſolymitanorum, quorum proceribus intelligebant Dominum eſſe inuiſum? Circa hæc obſeruandum primò, quàm cæca ſint eorum iudicia, quorum mentem inuidia & ſuperbia poſſidet, quibus pleni Phariſæi, ſacerdotes & Iudæorum proceres, eum qui apertè bonus erat, vt vulgus ab illis paſſionibus liberum facile valuit iudicare, ſeductorem non erubeſcunt appellare, in quos proinde competit illud Iſaiæ, *Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum.* Secundò obſeruandum, quàm inimicum & noxium veritati ſit impiorum dominiū. Nam propter hos nemo rectè ſentientium de Domino, palàm de eo liqui auſus eſt. Poſtremùm obſeruandum hic exemplum, quo ſeſe conſolentur, qui cùm inculpatè viuāt, & veritatem ſyncerè prædicent, tamen à multis etiam magnæ apud mundū reputationis malè audiunt. Sicut enim Dominum quidam bonum aſſerebāt, alii verò ſeductorem appellabant: ita quicunq; emicuerit in aliqua gratia, à quibuſdam bonus ab aliis ſeductor eſſe prædicatur

IAM AVTEM DIE FESTO MEDIATE ASCENDIT IESVS IN TEMPLVM ET, &c.] Pro die feſto mediante, Græcè eſt τῆς ἑορτῆς μεσούσης, quod interpres, vt participium participio redderet, vertit, *die feſto mediante*, cùm vt ſenſus eſſet clarus, vertendum fuiſſet, cùm iam medium eſſet feſtiuitatis, hoc eſt, quarta die feſtiuitatis. Itaque cùm iam animos hominum ſuo deſiderio irritaſſet, & tanquam verus homo odium Iudæorum, quamdiu id cōuenire iudicauit, declinaſſet, tādem cùm oportunum iudicauit, ſeſe manifeſtaturus *aſcendit in templum, & docebat populum.* Quòd ad tempus latitauit Dominus, infirmitatis humanæ à ſe ſuſceptæ demonſtratio fuit manſuetudinis item & modeſtię exemplū, dum noluit liuorem Phariſæorum nihil præter occidēdi occaſionem captantiū, magis ſua præſentia in principio exhibita prouocari. Quod verò poſtea prodiit diuinæ poteſtatis demonſtratio fuit, cùm non auderent, nec poſſent in illum iniicere manus qui iā dudum id perficere ſtatuerant. Itidem hoc factum eſt propter eos quos ſciebat ſua doctrina profecturos ad ſalutem, atque vt oſtenderet ſe ſalutis hominum & gloriæ paternæ adeò cupidum fuiſſe, vt ob eam non metueret aliquam hominū vim. Nō enim tantum tribuendum erat quorūdam peruerſitati, vt ſimplicibus in totum Euangelica doctrina ſubtraheretur. Iudæi autem quum doctrinam illius calūniari non poſſent, tamē apud populum ei authoritatem ſtudebāt adimere, admirantes quòd cū eſſet idiota & literarū rudis, ſacra volumina populo prælegeret & exponeret, atque ex iis inter docendū teſtimonia depromeret, velut inſimulare volentes eū quod dæmonium haberet, aut arte aliqua magica conſecutus eſſet ſcientiam earum literarum, quas non didiciſſet. Cùm enim Ioānes Iudæos dicat fuiſſe qui dixerunt, *Quomodo hic ſcit literas cum non didicerit*, &. Iudæos ferè introducat pro hoſtibus Domini, crediderim malos fuiſſe qui hæc dixerunt, & eo animo dixiſſe quo dictum eſt. Illud autem, *ſcit literas*, dupliciter accipi poteſt. Aut ſimpliciter pro eo quòd eſt noſſe legere. Aut potiùs pro eo quod eſt noſſe & intelligere ſcripturas. Nam dictio Græca γράμματα, etiam verti poteſt, per ſcripturas, Sic & Paulus dicit Timotheum ab infantia ſciſſe ſacras literas. Magis enim credo Scribas & Phariſæos admiratos quòd Dominum audirēt ſcripturas explanantē & citantem, quàm quod ſimpliciter eas legeret: non didiciſſe autem illum literas aut ſcripturas, non ſolùm cognouerūt ex fama, ſed etiā ex eo quod ſcripturarum lectionem intelligentiam, & explanationem veriſimile eſt tantum tunc doceri ſolitam in Hieruſalem, tanquam in publica Iudæorum academia, in qua habitabant principes ſacerdotum & ſcribæ legis doctores. Hic ergo quoniam ſciuerunt Ieſum non fuiſſe alicuius diſcipulum mirātur quomodo ſciat literas quas non didicerat. Cumque ex hoc ipſo quòd ſine magiſtro homine diuinas literas didiciſſet, diuinam eius ſcientiam & authoritatem colligere meritò debuiſſent, pro ſuo faſtu & inuidia hoc ipſum trahunt in calumniam authoritatis eius, velut dæmoniacam inſimulare volentes ex eo vnde certò conſtabat eſſe diuinam,

RESPONDIT EIS IESVS ET DIXIT, &c.] Quoniam admirantur Iudæi quomodo Dominus literas ſciret, & quantumuis res ipſa ſatis declararet diuinitus illum edoctum, tamen dæmoni tribuere eius ſcientiam maluerunt, Dominus ipſe omnium arcanorum conſcius clanculario eorum murmuri reſpondens, docet vnde literas didicerit, ac eorum impiam ſuſpicionem ſubmouet, idque more ſuo leniter, manſuetudinis & modeſtiæ ruſſum præbens exemplum. Cumque Iudæi de literarum & ſcripturarum cognitione inter ſe veluti, admirando coinquirerent, ſtudētes hoc modo doctrinę eius derogare: Dominus non directè reſpondet quomodo & à quo literas didicerit, ſed qualis & à quo ſit eius doctrina ex cōſequenti etiam ſignificans quomodo & à quo literas didicerit, *Mea*, inquit, *doctrina non eſt mea*, hoc eſt, doctrina quam ego doceo, non eſt ex me profecta primò & originaliter, ſed eſt originaliter *eius, qui me miſit in mundum*, nempe Dei patris, proinde qui me hanc docuit, docuit literarum ac ſcripturarum cognitionem. Quoniam autem querere quis poterat, quomodo cognoſci poſſit doctrinam eius eſſe à Deo ſubiicit, *Si quis voluerit voluntatem eius facere*, &c. Notans cauſam ob quam Iudæi non intelligerent doctrinam eius eſſe diuinam, nimirum quod Dei nollent facere voluntatem, cuius tamen volebant videri cultores religioſi. Porrò quod dicit, *Si quis voluerit voluntatem eius facere*, dupliciter intelligitur. Auguſtinus enim intelligit ſingulariter de voluntate illa Dei: qua vult homines credere in Chriſtum filium ſuum, de qua priùs dictum eſt, *Hoc eſt opus Dei vt credatis in eum quem miſit ille.* Itaque ſecundùm eum ſenſus eſt ac ſi diceretur, Si quis voluerit credere in me hic intelligit qualis ſit doctrina mea. Ad quem ſen-

sum accommodat illud Isaiæ 7. secundùm Septuaginta. *Nisi credideritis non intelligetis.* Alii verò meliùs intelligunt generaliter de omni Dei voluntate, vt significetur bonam hominis volũtatem & studium obsequendi Deo, multùm conferre ad discernendum, aut doctrina aliqua sit ex Deo an non. Spiritualis enim omnia diiudicat, animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Nam sicut bona dispositio palati dat gustui vt possit discernere differentias saporum, sic bona voluntatis dispositio dat intellectui discernere doctrinam diuinam ab ea quæ non est talis: hæc enim vt contraria bonæ dispositioni voluntatis sentitur, illa autem vt conformis. His ergo Dominus significauit in ipsorum voluntate consistere, vt intelligant, qualis sit eius doctrina, & per ipsos stare quo minùs intelligant, nempe quod haberent mentem, ira, inuidia, & odio excæcatam, ac quæstui & honorib. mundi magis deditam quàm studio perficiendæ voluntatis diuinæ. Cæterùm dubitare hic quis posset, quare Dominus tantum duo faciat membra, dicens, *vtrum ex Deo sit, an ego ex meipso loquar*, & non adiiciat etiam tertium, an ex diabolo, maximè cum Iudæi doctrinam eius tanquam dęmoniacam insimulare voluerint: sed dicendum, tertium illud membrum comprehendi sub secundo. Quisquis enim non loquitur ex Deo ex seipso loqui dicitur, cùm quicquid sit in nobis non ex Deo, dicatur esse ex nobis, etiam si sit in nobis ex diaboli suggestione, eò quòd diabolus id in nobis non efficiat, sed tantùm mala nostra voluntas diabolicæ acquiescens, suggestioni. Postquam autem Dominus indicauit vnã rationem qua quis cognoscere possit qualia & à quo sit doctrina eius subiungit, & aliam rationem qua id rursum certissimè cognosci possit, *Qui*, inquit, *loquitur à semetipso*, hoc est, qui non est, missus à Deo, & loquitur ea quæ à Deo non accepit, hic non Dei quærit gloriam, sed suam propriam. Quod quàm sit verum, in omnibus patet hæreticis, qui doctrina nõ diuina, sed sua, suam quærunt apud homines gloriã Contrà qui quærit gloriam Dei qui misit illum, hic quoniam ea loquitur quæ à Deo accepit, quæque ad Dei qui misit eum, faciunt gloriam, & à mendacio atque falsitate est alienus, & ab iniustitia. A mẽdacio quidem, quoniam loquitur quæ Dei sunt qui mentiri nequit. Ab iniustitia verò, quoniam non quærit docẽdo sibi gloriam, quæ soli Deo debetur. Itaque econtra vult significare Dominus, eum qui loquitur à semetipso & non esse veracem, & esse iniustum. Verax enim talis non, est quoniam falsa docet, aut sua inuenta & dogmata pro diuinis proponit. Omnis enim homo ex seipso est mendax: cùm ergo ex seipso loquitur, mendacem esse oportet. Iniustus est talis, quoniam alienam vsurpat, gloriã. scilicet quæ Deo debetur, non homini. Non dicit autem Dominus, Qui autem ex Deo loquitur gloriam Dei quærit, quemadmodum dicendum videbatur, vt secunda sententia priori esset contraria directè: vel quod ea sententia nõ sit vsquequaque vera, (nam sunt qui diuina docentes gloriam suã docendo quærunt) vel quod ea sententia non iam ostenderetur quod ostendendum erat, suam, scilicet, doctrinam esse ex Deo. His enim duabus sententiis generaliter prolatis in tertia persona, Dominus & suam doctrinam vindicare voluit à suspicione mala, quam de ea Pharisæi habebant, significans eam non esse humanam, sed diuinam ac veracem, quòd per eam non suam, sed patris sui quæreret gloriam. Et simul etiam Pharisæorum & scribarum doctrinam notare voluit tanquam humanam & non diuinam, vt qui pleraque loquerentur à seipsis, docentes doctrinas & mãdata hominum, & per suam doctrinam quærentes non Dei, sed suam apud homines gloriam. Itaque à Pharisæorum calumnia sese vindicans eandem in ipsos retorquet, sed id solita sua modestia, loquens in tertia persona, vt nec apertè illos insectaretur, nec se apertè commendaret.

NONNE MOYSES DEDIT VOBIS, &c.] Hæc quæ cum superioribus non videntur habere aliquam aptam cohærentiam duobus potissimùm modis tractantur ab interpretibus. Nam Caietanus quidem, intelligit, Dominum qui priùs dixit, *Si quis voluerit voluntatem eius facere*, &c. nunc ostendere Iudæos non esse tales, & ob id non cognoscere, qualis sit eius doctrina. Secũdùm quem intellectum quod dicitur, *Quid me quæritis interficere*? dictum est ad declarandum, ipsos non facere legem Moysis, vt sit sensus, Neminem vestrum facere legem patet, quia nulla est causa iusta, ob quam me quæratis interficere, cùm lex Moysis præcipiat, *insontem & innocentem non occidi*. Alii intelligunt hic Dominum ordiri nouum argumẽtum, vt postquam suam doctrinam vindicauit à Pharisæorum calumnia, eorum etiam in se odium aggrediatur ostendere esse iniustum. Itaque quoniam eum criminabantur quòd sabbathum soluisset, & legem præuaricaretur, contrà ostendit eos multò magis esse præuaricatores legis, vt qui insontem occidere contra legem pararent, ac ob id significans illos non iustè ipsum persequi ob legis, sicut illi putabant, transgressionem, cùm, si veri essent legis zelatores, deberent ipsi imprimis illam obseruare. Secundùm hunc intellectum illud, *Quid me quæritis interficere*, vel potest sicut in primo sensu coniungi per cõiunctionem causalem, enim, hoc modo, Nemo ex vobis facit legem. Nam propter quam causam me quæritis occidere, Aut secundùm quosdam coniungendum est per illationem, ergo, hoc modo, Cùm nemo ex vobis faciat legem, quid ergo me quæritis interficere tanquam legis transgressorem, cum vnusquisque ab eo debeat esse immunis, quòd in alio vult punire? Sic ferè Cyrillus & Chrysostomus, qui tamen sic tractant hunc locum, vt nescias an velint illud. *Quid me*, &c. coniungendum per enim, an per, ergò, ex quo tam ẽ pẽdet loci huius intellectus. Potest hic locus etiam sic tractari & coniungi cum pręcedentibus, vt intelligamus Dominum postquam ostendit suam doctrinam esse à Deo, & se esse veracem, nec esse in se iniustitiam, voluisse significare nõ esse mirum si doctrinam eius nollent agnoscere & recipere, cum ne Moysis quidem legem, quam tanti tamen facere videri volebant, obseruarent, vt qui insontem occidere quęrerent: sicq; Dominus sermonem suum continuãs, occasionem accepit etiam vindicandi ab altera eorum calumnia, qua tanquam legis transgressorem eum accusabant. Itaque cohærentia & intelligẽtia huius loci erit ista, Cùm doctrina mea planè sit diuina, & ego verax sim, atque ab omni iniustitia alienus, nõ est tamen mirum, quòd & meam doctrinam & me nõ recipiatis. Nam cùm Moyses ille quẽ vos pluris facitis quàm me, dederit vobis legem quam à Deo accepit, nemo tamen vestrum eam factis præstat. Vt enim aliam omittã per quæ vos legis esse transgressores demõstrare possem. quam habetis iustam causam, ob quam me quæritis interficere cùm

Caiet.

Exod. 23.

cùm Moyſes vobis præceperit non occidere inſontem & innocentem? Certè nõ habere vos cõtra me cauſam aliquã iuſtã ſuperiori ratione demõſtratum eſt, quod oſteſum eſt me veracẽ eſſe, & ab iniuſtitia liberum. Ex iſtis patet, quod quamuis illud. *Nemo ex vobis facit legem*, verum ſit de omnibus Iudæis, cum nemo fuerit qui nõ aliquando legem tranſgrederetur: tamen à Domino peculiariter ſolùm eſt dictum cõtra malos, nempe eos qui ipſum quęrebãt interficere, & grauiter legem tranſgrediebantur.

RESPONDIT TVRBA, ET DIXIT, DÆMONIVM HABES, &c.] Non Iudæi, nec Hieroſolymitani iſtud Domino reſpondiſſe dicuntur, ſed turba, quam veriſimile eſt ignaram fuiſſe eius, quod contra Dominum primores Iudæorum fuerant machinati, vt ſupra habitum eſt. *Ioan. 5.* Itaque cùm ipſi nihil tale contra eum cogitaſſent, & ad ſe verba Domini pertinere putarent, pro more perturbatæ & ſine ratione loquentis turbæ dicunt eum dæmonium habere. Itaque vel ob id quod dæmon pater ſit omnis mendacii, quod Dominum iam loqui æſtimabant, vel potiùs ſimpliciter ſic dixerunt Dominum habere dæmonium, quomodo nos communi ſermone eum qui loquitur, abſona inſanire dicimus, Teutonice dicẽtes, *Ghy raeſt*, quomodo Feſtus pręſens Paulo rationem vitæ ſuæ reddenti, & de Chriſto diſſerenti, inquit, *Inſanis Paule.* *Act. 26.* Hic autem præter naturam tumultuantis vulgi, etiam obſeruãdum rurſum patientiæ exemplum à Chriſto nobis relictum, qui cùm dæmones eiiceret, patienter tamẽ audiuit eos qui ipſum dicebant dęmonium habere, nec, referẽs maledictum pro maledicto, cùm vere dicere poſſet illos habere dæmonium: tranquillè reſpondens, & ad ſalutarem conuertens ſe doctrinam, docens nos, vt quoties nobis ab aliquibus falſa obiiciuntur cõuitia, patienter toleremus, & vera quæ poſſumus non obiiciamus, ſed ſalutaria monita prædicemus. Vnde ſequitur.

RESPONDIT IESVS ET DIXIT EIS, VNVM OPVS FECI, ET OMNES MIRAMINI, &c.] Cùm turba ignoraret, quod illum quidam interficere ſtuderent, & qui illud ſciebant, fateri nollent, Dominus ipſe, qui priùs quæſiuit, *Quid me quæritis interficere?* cauſam aperit odii eorum in ſe, eademque efficaci ratione oſtendit non eſſe iuſtam, *Vnum*, inquit, *opus feci*, nempe quòd ſanaui hominem in ſabbatho, *& ob id omnes miramini*, Quæ verba poſteriora Diuus Cyrillus intelligit per interrogationem pronuncianda. Meliùs tamen ſecundùm alios aſſertiuè leguntur, vt intelligatur Dominus aſſerere cauſam quã priùs quærebat, ob quam, ſcilicet, malè eſſent illi affecti. Mirari autem hic rurſum non in bonum ponitur, ſed in malum, pro turbari & tumultuari, vt exponit Theophylactus. Non enim vult eos opus illud mirari tanquam diuinum, ſed tanquam malum, & contra Dei legem factum. Porrò illud, *propterea*, quod ſequitur, Theophylactus coniungit cùm præcedenti & omnes miramini propterea. Alii tamen meliùs ſequentibus coniungunt, poſitumque eſt Hebraico more, quemadmodum aliquoties in prophetis, non vt redditiuum cauſæ, vt ſit particula excitans ad audiẽdum quod dicendum eſt vt ſit ſenſus, Itaque vt non miremini, ſed intelligatis factum meum obnoxium non eſſe calumniæ, aduertite, *Ecce Moyſes dedit vobis circuncisionem.* Sic accipi illud, *propterea.* Hierem. 30. ſatis patet, cùm *Hierem. 30.* poſtquam Dominus dixit de plaga populi Iſraëlitici. *Inſanabilis eſt dolor tuus, propter multitudinem iniquitatis tuæ, & dura peccata tua hæc fecit* [illegible] *tur. Propterea omnes qui comedunt te, deuorabuntur, & vniuerſi hoſtes tui in captiuitatem ducentur*, [illegible] enim eſt. Itaque, vel, veruntamen [illegible] ſcitote quòd omnes qui comedunt te, &c. [illegible] 23. & aliis locis. Cæterum Dominus, qui [illegible] 5. Ioannis, hoc ſuum factum de quo [illegible] ſtendit ſe licitè feciſſe in ſabbatho, ex operatione patris ſui, nec ea ratione apud craſſum populum aliquid profecit: nunc populari magis [illegible] ſtendit ſuum factum liberum à calumnia [illegible] bere, comparando ſuum factum cum circuncisionis opere quod in ſabbatho frequenter fiebat, [illegible] ex præcepto Moyſis quem illi maximi faciebant, quique ſabbathi regionem introduxit. Rationem autem qua Dominus vſus eſt, talis eſt, Moyſes [illegible] vobis præceptum circuncisionis octauo die [illegible] vnde fit vt frequẽter in ſabbatho circuncidatis hominem, cùm in ſabbathum dies octaua circuncisionis frequenter incidat. Si ergo homo circunciditur in ſabbatho, vt lex Moyſis non ſoluatur, quæ octauo die circunciſionem fieri mandat, non indignamini Moyſi qui hoc ita fieri præcipit, nec mihi indignari meritò deberetis, qui non in aliqua parte hominem in ſabbatho læſi aut læſum curare [illegible] quemadmodum fieri præcepit, ſed totum hominem ſanum feci in ſabbatho. Quanto enim melius eſt hominem ſanare quàm vulnerare, & totum ſanare quã in parte, tanto magis in ſabbatho licitum ſit neceſſe eſt. Perindę ne iudicetis ſecundùm faciem, hoc eſt, perſonarum qualitatem, ita vt Moyſen eo quòd magnæ ſit apud vos authoritatis in ſimili negotio abſoluatis, in quo me humilem & contemptum apud vos contemnatis, ſed quemadmodum lex toties vobis præcipit, iuſtum iudicium iudicate, æſtimantes, ſcilicet, factum ex ſeipſo, & non ex qualitate facientis, quod ſi feceritis, aut me ſimul cum Moyſe abſoluetis, aut illum mecum condemnabitis. In hac ergo ratione Dominus è regione circunciſionis ponit ſanare totum hominem. Circunciſio enim infert vulnus egens curatione partis. Ideoque contra ægritudinem vulneris dicit ſanum feci: contra verò curationem partis læſæ, quæ curatio etiam in ſabbatho circunciſis debet adhiberi, dicit, totum ſanum feci. Cæterùm illud, *non quia ex Moyſe eſt circunciſio, ſed ex patribus*, ſimpliciter videtur à Domino appoſitum, ad explicandum quomodo dicat Moyſes dediſſe circunciſionem, nimirum quòd eam in lege præceperit, quanquam priùs fuerit inſtituta, ne quis Dominum argueret inſcitiæ, quaſi putauerit Moyſen fuiſſe auctorem circunciſionis, cùm tantùm fuerit confirmator. Diuus Cyrillus tamen profundiori intelligẽtia accipit partem additam, vt ſignificaretur Moſen ideo voluiſſe circunciſionem ſeruandam etiam in ſabbatho, quia nõ putauit conſuetudinem patrum propter honorem ſabbathi à ſe introducti contemnendam. Sicque vlterius ex conſequenti ſignificatum à Domino intelligit, etiam ſe iure paternam conſuetudinem ſabbatho anteponere, vt quoniam pater in ſabbatho operatur, etiam ipſe, eademque pater, in eo operetur, ſicut ipſe priùs dixit, *Pater meus vſque modo operatur, & ego operor.* Secundùm priorem intellectum, qui ſimplicior eſt, coniunctio, *quia*, pro quòd eſt accipienda, vt ſit ſenſus, non quòd ex Moyſe ſit, ſed eſt ex patribus circunciſio, ſecundùm poſteriorem, coniunctio *quia*, accipitur cauſaliter. Senſus enim eſt ſecundùm Cyrillum,

tillum, Moyses præcepit circuncisionẽ in sabbatho seruandam, non quia ipse eam primus præcepit, sed quia ex patribus dimanauit. Idem Cyrillus illā partem, vt non soluatur lex Moysis vult non cum præcedentibus iungendam esse, sed cum sequentibus, vt ordo sit: Mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in sabbatho, vt non soluatur lex Moysi, de seruando scilicet sabbathi otio. Nam de hac lege iam pars hæc erit intelligenda, & non de lege circuncisionis. Et erit sensus, Iudæos fuisse indignatos Christō ad eum finem vt non solueretur lex Moysi, quam Dominum iam soluisse & soluere voluisse putabant.

DIXERVNT ERGO QVIDAM EX HIEROSOLYMIS, &c.] Ioannes Euangelista, qui toto capite diuersas admodum diuersorum contra Iesum contradictiones narrare instituit: post prædictas, pergit aliorum quorundam alias contradictiones, & ipsius Domini ad illas responsionem commemorare, vt ex diuersis illis contradictionibus Iudæorum malitia patesceret, & ex Domini responsionibus omnibus ambiguitatis ratio de cordibus piorum tolleretur. Itaque cum superiùs introduxisset quosdam offensos in doctrina eius, quòd nescirent vnde esset, iam inducit alios offensos in origine eius quòd nescirent vnde esset: cumque suprà meminerit quorundam qui negabant Iesu necem intentari, iam aliorum meminit, qui idipsum quòd Dominus asseruerat, confirmat. *Ergo*, inquit, cùm Christus ad prædictum modum in templo doceret, *dicebant quidam* non è turba illa quæ ascendit ad diem festum, vt suprà dictum est, fortè ignorabat molimen principum, sed *quidam ex Hierosolymis*, vel, vt habent Græca ἐκ τῶν ἱεροσολυμιτῶν, id est, ex Hierosolymitanis vel Hierosolymitis, quibus principium suorum studium facilè potuit esse cognitum. *Nónne hic est quem quærunt*, scilicet principes nostri *interficere?* Ecce qui priùs cùm ad necem quæreretur latuit, hic nunc loquitur, & non solùm nihil ei faciunt, sed nec quicquam ei dicunt. An principes nostri iam verè persuasi sunt esse Christum: Sed id non est verisimile. Scimus enim hunc vnde sit, Christus autem cùm venerit, nemo scit, id est, sciet, (nam præsens pro futuro positum est) vnde sit. Circa quæ verba nonnulla est difficultas. Quomodo enim dicunt, *hūc scimus vnde sit*, cùm postea capit. 9. dicunt, *Nos scimus quoniam Moysi locutus est Deus, hunc autem nescimus vnde sit.* Deinde quomodo dicunt, *Nemo sciet vnde sit Christus*, cùm mox postea fateantur se è Michæa didicisse Christum è Bethleem nasciturum, quemadmodum id suprà Herodi etiam responderant? Neque enim sufficit dicere, Iudæos veluti insanos sibipsis dixisse contraria, prout pro occasione dicendum occurrit: sed quantumuis insanè & malignè hæc dixerint, rationem aliquam horum dictorum necesse est fuisse. Itaque in alio sensu hic dicunt. Hunc scimus vnde sit, & in alio postea, Hunc nescimus vnde sit. Hic enim significare volunt scire ex quibus parentibus sit progenitus. Alibi verò, se nescire an à Deo missus esset, sicut Moyses, an non. Quod autem dicunt, *Nemo sciet vnde sit Christus*, non videtur intelligendum de loco vnde Messias esset oriundus, sed de parentibus Messiæ, quos fore incognitos suspicati sunt verisimiliter, primùm ex illo Isaiæ 53. *Generationem illius quis enarrabit?* Vbi per generationem non est intelligenda natiuitas, sed progenies, cum sit Hebræis דור, dor, & videtur propheta significare voluisse progeniem Messiæ fore inenarrabilem præ multitudine, quanquam Iudæi fortè intellexerunt de progenie ex qua Christus nasceretur. Deinde idem putare potuerunt, ex eo quod apud Michæam, postquam dictum est Messiam exiturum è Bethlehem, sequitur, *Et egressus eius*, vel egressiones eius (est enim Hebræis pluralis numerus) *ab initio à diebus æternitatis.* Præterea idem credere potuerunt, ex eo quod de Messia dictum est à Dauide, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*, vt hinc collegerint incognitos fore Messiæ parentes, sicuti & parentes Melchisedec, sicut subindicatur ex hoc loco in epistola ad Hebræos. Postremùm idem colligere potuerunt ex hac aut simili scriptura. *Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.* Certè istos asserere voluisse parentes Messiæ fore incognitos apparet etiam ex sequenti Domini responsione, qua ostendit illos nescire vnde esset, quia nescirent Deum à quo esset, & in mundum exiuisset. Et tamen siue ex prædictis, siue aliis quibusdam scripturis intellexerunt egressum Messiæ fore incognitum, & carnales parentes eius: absurdè tamen id collegerunt. Nam si parentes debebant esse incogniti, quomodo sciri posset quòd ex Bethlehem & ex semine Dauid esset natus? Debuissent vtique ex scripturis intellexisse originem Messiæ secundùm diuinitatem forè occultam: secundùm humanitatem verò manifestam sed quia in Messia vtramque, non nouerunt naturam, aut quia non nouerunt distinguere quæ scripturarum loca ad diuinitatem pertinebant, & quæ ad humanitatem ideo confundebantur & fallebantur.

Isa. 53. — *Mich. 5.* — *Psal. 109.* — *Heb. 7.* — *Psal. 71.*

CLAMABAT ERGO IESVS, &c.] Etsi Hierosolymitani illi non dicerent audiente Domino prædicta, tamen Dominus omnium conscius, cum apud se cognosceret quid de se quidam in turba loquerentur, ad illa respondit inter docendum, clamans iam, hoc est, clariore voce ista dicens, fortè ideo quod aliquantulum ab ipso (vt verisimile est) abfuerint illi calumniatores, vel certè vt ita pondus maius verbis suis adderet. Porrò illud, *Et me scitis, & vnde sim scitis*, variè intelligitur. Augustinus enim & alii plerique sic intelligunt. Scitis quidem me ex parte, quia nouistis me tanquam hominem, & faciem meam agnoscitis, & vnde sim ex parte scitis, quia scitis me esse in Nazareth, ac progeniem meam carnalem cognoscitis. Iam autem per sequentia intelligetur Dominus ostendere, eos tamē ipsum ex altera parte non cognoscere, nec scire vnde esset. Alii sic intelligunt, Si modò verum fateri velletis, scitis quidem me quòd sim Messias & quòd à Deo processi. Aut meritò scire deberetis quis ego sim, & vnde sim, nempe quòd à meipso non venerim, sed quod Deus me miserit. Id enim vobis testantur scripturæ, Ioannes, Pater, ac opera, sicut suprà cap. 5. Dominus ostendit. Alii rursum intelligunt Dominum hæc respondisse per ironiā, qua significauerit eos falli, neque id scire quod iactabant. Aut Dominum hæc dixisse ex eorum sententia, veluti concedendo eis, quomodo dictum est, cap. 5. Ioan. circa illud, *Si ergo testimonium perhibeo de meipso*, &c. vt hic sit sensus, Dicitis vos me scire, & vnde sim scire. Atque vt id ex parte vobis concedam à meipso tamen non veni, *sed est verus*, &c. Secundùm quem intellectum coniunctio, *&*, cum dicitur, *& à meipso non veni*, Hebraico more habet vim aduersatiuam, quemadmodum mox infrà, *Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum*

illum manus. Et ſanè hic ſenſus videtur eſſe conuenientior, tum quòd in ſequentibus toties Dominus negat Iudæos ſe cognoſcere, tum quòd Iudæi non ſcirent etiam vnde Ieſus eſſet, ſecundùm humanitatem. Ex Ioſeph enim prognatum crediderunt,& in Nazareth natum,non in Bethlehem.Itaque Dominus oſtendit illos neſcire vnde ſit, dum ſubdit, *A meipſo non vero* in mundum ad prædicandi munus,*ſed qui miſit me eſt verus*,Deus ſcilicet qui ſolus verax vel verus eſt,cùm omnis homo & dæmon ſit mendax. Deum autem nunc ſignificat appellatione veri vel veracis,ſicut & cap.8. Ioannis ſequenti quia hic Deum introducit tanquam auctorem ſuæ doctrinæ. Vnde ſicut Ioan.cap.6.Deum Patrem viuentem vocat,cum ſignificare vult etiam ſe eſſe per illum auctorem vitæ,dicens,*Sicut miſit me viuens Pater*,&c. ita & modò dum ſuam doctrinam vult ſignificare eſſe veram, & ſe eſſe veracem, commodè Deum qui miſit illum,veram aut veracem appellat. Aut ideo hic dicit Deum veracem, vt ſignificaret meritò illos ei teſtimonium perhibenti de filio ſuo credere debere. Dicit autem illos Deum qui miſit ipſum, neſcire,tum quod illum neſcirẽt ſub ratione mittentis,tum quòd illius mandata non ſeruarent. *Qui enim*,inquit Ioannes, *dicit ſe noſſe Deum, & mandata eius non cuſtodit, hic mendax eſt.* Significat autem ex conſequenti illos etiam nec noſſe ipſum,nec ſcire vnde ſit, ſecundùm id quod de eo maximè erat cognoſcendum. Magis enim referebat ſcire vnde eſſet miſſus, quàm vnde ſecundùm carnem prognatus. Sic & cum ſubiungit, *Ego ſcio eum*,ſignificat illos à ſe diſcere debere illum qui ſe miſiſſet. Quod autem in noſtris libris ſequitur, *Et ſi dixero quia neſcio eum, ero ſimilis vobis mendax. Sed ſcio eum*, totum non eſt in Græcis, vt nec in antiquiſſimis Latinis, nec in Auguſtini commentariis, vt ſatis ſit certum verba hæc ex cap. 8. vbi ſimilis eſt locus, eſſe huc tranſcripta. Debet autem ſimilitudo quæ his verbis ſignificatur, per contrarium intelligi, vt ſatis patet ex loco ſequentis capitis, vnde iſtud deſumptum, vt ſenſus ſit,Ero ſimilis vobis mendax, quia ſicut vos dicitis noſſe eum quem non nouiſtis: ita ego dicerem me non noſſe eum quem tamen noui. Quod autem dicit, *Ego ſcio eum quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit*, dupliciter poteſt accipi. Aut vt, *quia*, pro quòd accipiatur, vt ſit ſenſus, Ego noui eum, nempe quod ab ipſo ſim, & quòd ipſe me miſerit. Aut potiùs vt,*quia*,accipiatur cauſaliter, & declaret Dominus ſe ſcire eum,tum quia ab ipſo ſit, tũ quia ipſe eum miſerit, quorum primum dicit propter ſuam diuinitatem, ſecundùm quam eſt à Patre, ſecundum verò propter ſuam humanitatem, ſecundùm quam eſt miſſus.Miſſio enim eius eſt incarnatio,& ad prædicandi munus delegatio.

QVÆREBANT ERGO EVM APPREHENDERE, ET NEMO MISIT,&c.] Illud *ergo*,dupliciter hic accipi poteſt. Aut vt ſignificet Euangeliſta auditores propter verba prrędicta, in quibus Dominus eos notauit de ignorantia Dei, & diuinam ſuam originem indicauit, accenſos ad comprehendendum ipſum. Aut potiùs vt intelligatur Euangeliſta confirmare quod Hieroſolymitani prædicta dixerunt, *Nonne hic eſt quem quærunt interficere* & reddere rationem, quàm illi non intelligentes ſunt admirati, nempe quare principes quærentes Dominum interficere, iam palàm prædicantem non comprehenderunt, vt ſit ſenſus, Verum ergo eſt quod quærebant eum principes apprehendere,& tamen nemo miſit in illum manus,*quia nondum venerat hora eius*, hoc eſt, tempus à ſe & patre diffinitum paſſioni eius.Non ergo dicit,nondum venerat hora eius,quaſi Dominus temporibus eſſet obnoxius,& à fato aliquo cœleſtium corporum mors & paſſio eius penderet, ſed quòd omnia tempore oportuno & à ſe diffinito fieri voluerit. Proinde notanda hic contra fati aſſertores Diui Auguſtini ſententia,qui hoc loco illud,*quia nondum venerat hora eius*,exponens, ſic habet,Hoc eſt, inquit, quia nolebat. Quid eſt enim,nondum venerat hora eius? Nõ enim Dominus ſub fato natus eſt. Hoc nec de te credendum eſt,quanto minus de illo per quem factus es? Si tua hora volũtas eſt illius: illius hora quę eſt,niſi volũtas ſua? Non ergo horam dixit qua cogeretur mori, ſed qua dignaretur occidi. Tempus enim expectabat quo moreretur, quia & tempus expectare voluit quo naſceretur. Hæc ille. Sed ad rem. His verbis Euangeliſta notare voluit & Chriſti diuinã poteſtatem, qua inuiſibiliter eorum malitiam miſerabili modo coercuit,& eiuſdem paſſionem fuiſſe illi non coactam,ſed voluntariam. Notatur & magna Iudæorum inſania ac cæcitas, qui cũ abſentem Dominum quærebant, hoc eſt, deſiderabant interficere,& in præſentem manus iniicere nõ valerent, noluerunt tamen vel ex huiuſmodi illius agnoſcere potentiam, & conatũ ſuum eſſe fruſtraneum quamdiu ille vellet.

EX TVRBA AVTEM MVLTI CREDIDERVNT IN EVM, ET DICEBANT,&c.] Quanquam inquit, principes illum quærerent interficere, tamen multi ex turba propter ſigna & miracula quæ vel tam edebat coram eis, vel ab eo priùs viderant aut audierant eſſe facta, crediderunt in eũ tanquam expectatum Meſſiam. Quo notatum eſt, quemadmodum aliàs frequenter, infirma & ſtulta mũdi eligere voluiſſe, vt confunderet fortes & ſapientes: ac ſimpliciores, eo quod ab inuidia & ambitione eſſent liberi, capaciores fuiſſe doctrinæ Chriſti & fidei in eum,quam doctiores & eos qui apud mundum magni erant nominis. Quod autem dicunt, *Chriſtus cum venerit*, non ſic eſt accipiendum quaſi adhuc putauerint hi Chriſtum venturũ,cùm iam dicantur in Ieſum credidiſſe tanquam Chriſtum: ſed ſic ſunt accipienda hæc verba, Si adhuc Chriſtus eſſet venturus,nunquid plura ſigna facturus eſſet quàm quæ hic facit? Loquuntur enim ex aliorum ſententia non ſua velut aliis concedentes quòd adhuc Chriſtus eſſet venturus, & ex ea colligentes ſuæ ſententiæ veritatem. Quaſi dicant, vt demus Chriſtum adhuc vẽturum, num ille cùm venerit facturus eſt plura ſigna? Certè non eſt veriſimile, cùm hic & quam plurima & maxima faciat, qualia, & quàm multa nemo ante eum prophetarũ fecit.Magis ergo credendum,hunc eſſe expectatum illum nobis Meſſiam. Diuus tamen Chryſoſtomus ex his verbis colligit imperfectionẽ fidei ipſius turbæ,cùm tamen id non ſit neceſſe, quanquam bene in eo notet turbę imperfectionem,quòd miraculis magis quàm doctrina Chriſti ſit ad fidem commota.Cæterùm Phariſæi & principes Iudæorum,quorum partes erãt imperitam multitudinem ad Chriſtũ allicere,adeò ſunt occaſione fidei & bonæ propenſionis vulgi erga Chriſtũ,accenſi ad perſequendum illum,vt quod ad tempus differre ſtatuerant, iam diutiùs non differendum eſſe putarent,re ipſa ſatis declarantes, vt annotauit Chryſoſtomus,magis eos torſiſſe gloriam Domini apud populũ, per

quam

quam suæ gloriæ diminutionem metuebant, quàm sabbathi violati, sicut illi putabant, transgressioné. Tanta pestis est ambitio, religionis & doctrinę prętextu fucata. Vt autem non ipsimet venirent ad comprehendendum Dominum, non pudor aut pietas eos coërcuit, sed metus periculi à populo expectandi, ob quod ministros mittunt tanquam periculis expositos. Verùm hi quia non poterant apprehendere nolentem, missi sunt vt audirent docentem. Vnde sequitur.

DIXIT ERGO EIS IESVS, ADHVC MODICVM TEMPVS VOBISCVM SVM, &c.] Dominus semper declarans se non latere quicquid aliqui contra ipsum clam dicerent aut molirentur, etiam iam præsentibus his qui missi erant dicit quę opportuna erant, significans frustra illos se quærere B modò ad mortem, nec necesse esse vt tam ardenter ipsum ad mortem quærerent, breui fore vt ipse sese sponte morti, ad quam tum frustra petebatur, offerret, ac tum etiam quęsitum inueniri non posse, vt ob id potiùs quãdiu eo frui licet, nudè eum amplecti deberent, quàm ante tempus ipsum vellent perdere. Dicit ergo, *Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.* In qua oratione coniunctio, *&*, potest accipi, vt aliquoties, pro causali, quia, vt sit sensus, Modico tempore vobiscum sum quia vado, hoc est, mox iturus sum, &c. Aut potiùs hic est sensus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & post illud tempus vado ad eum qui me misit. Videntur autem duo illa verba præsentis temporis, *sum & vado*, aut, vt est Græcis ὑπάγω, id est, abeo, posita Hebræa phrasi pro futuris, ero & vadam, C aut abibo, nisi dicamus Dominum ideo vsum verbo, *sum*, quod illud sibi tanquam Deo magis competeret. Hac autem sententia dupliciter significat Dominus suam mortem fore sibi voluntariã, nempe & quia asserit se fore cum eis, idque modico tẽpore, nimirum tempore sex mensium, & quia dicit se iturum ad eum qui se misit. Nam ire aut abire, voluntariè fit. Rursum hac sententia bis Dominus reprimit conatum eorum, qui venerant eum comprehensuri, nempe & quia dicit se adhuc aliquamdiu fore cum eis, quantumuis id illi impedire conarentur, & quia dicit se iturum ad eum, qui misit D illum, veluti eos terrere volens, quasi de ipsis apud patrem sit conquesturus, eosque accusaturus. Eosdem autem etiam magis reprimit, cùm subiicit, *Quæretis me*, tunc scilicet, *& non inuenietis.* Quæ verba dupliciter potissimùm intelliguntur. Nam sunt quidam, inter quos Caietanus & Rupertus, qui hunc locum & similem cap. 8. sequenti intelligunt de quæsitione in malum accepta, quali nunc Iudæi ipsum quærebant, vt sit sensus. Cùm ego per mortem hinc abiero, tum quæretis me sicut modò quęritis, quando, scilicet, quæretis me in sepulchro detinere, vel potiùs quando audientes me resurrexisse E desiderabitis rursum me comprehendere: sed non inuenietis, quia è sepulchro vobis inuitis exibo, & post resurrectionem vobis inuisibilis & incomprehensibilis ero. Verùm quia hæc eadem quæ modò Dominus dicit Iudæis, postea capit. 13. dicit etiam Apostolis, & quia omnino loqui videtur de quæsitione qua quæsituri eum erant postquam abiisset ad patrem, (dicit enim priùs, vado ad eum qui me misit, ac tum subiungit, quæretis me) magis hic locus intelligendus est secundùm alios de quæsitione in bonum, vt sit sensus, Vbi abiero ad eum qui me misit, tum plerique vestrum quærent & desidera-

A bunt præsentiam meam corporalem, cupientes, sicut modo, audire me docentem, & videre mea signa, sed non inuenient meam præsentiam corporalem. Certè dubium non est quin plerique Iudæorum, qui iam etiam Dominum persequebãtur, post ascensionem frequenter eius præsentiam desiderauerint, vt cùm commoti prædicatione & miraculis Apostolorum, compuncti corde dixerunt, *Viri fratres quid faciemus?* aut etiam cum graui à Romanis premerentur obsidione. Tum sanè verisimile est multos dixisse, O vtinam audire modò & videre eum datum esset, quem tam turpiter spreuimus. Sic Apostolis Dominus dixit, *Venient dies in quibus desideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis.* Iam quod sequitur, *Et vbi ego sum vos non potestis venire*, si superior sententia intelligatur priori modo de quæstione mala, sic est intelligendum, vt significet Dominus se post resurrectionem altiori loco constitutùm fore, quàm vt illuc quisquam persecutorum suorum peruenire possit. Si autem posteriori modo intelligatur, vt magis est intelligenda, iam hac sententia similiter significatur Dominum eo loci futurum, quo illi per humanæ naturæ imbecillitatem conscendere & venire non possunt. Sic enim intellecta hac sententia & Iudæis competit & Apostolis, *Sicut dixit Iudæis. Quo ego vado vos non potestis venire, & vobis dico modo.* Sunt tamen qui hæc verba aliter volunt intelligenda esse, cùm dicuntur Iudæis, & cùm Apostolis. Iudæis enim dictum esse, *non potestis venire*, propter infidelitatem eorum: Apostolis verò, quia necdum satis erant idonei, aut quia decretum erat à patre vt per eos prædicatio euangelica per mundũ spargeretur. Itaque notant cum Augustino, non esse dictum à Domino non poteritis venire, sed non potestis, pro hoc scilicet tempore, aut quamdiu tales estis. Vnde Petro Dominus dixit, *Quo ego vado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea.* Verùm cùm Dominus dicit, *Quæretis me & nõ inuenietis*, ac deinde subiungit, *vbi ego sum non potestis venire*, ex ipso dicendi ordine videtur omnino hac vltima sententia velle declarare quare quæsituri illum inuenire non poterunt, ac proinde dicens, *non potestis*, non tempus præsens notare voluit quo illa dicebat, sed potiùs tempus futurum quo eum quæsituri erant, nec tamen inuenturi, *vt potestis*, pro futuro, poteritis, accipiendum sit Hebraica phrasi, sicut &, *sum*, videtur positũ pro ero, quanquam rectè secundùm Augustinum dici possit Dominum ideo dixisse, vbi sum ego, & non, vbi ego ero, quia ibi tum erat Dominus secundùm diuinitatem, quò iturus erat secundùm humanitatem. Sensus itaque est, Quæritis me absentem, sed non inuenietis me præsentem vobis corporaliter: &, hoc est, quia (nam si rectè coniunctio hæc isto loco exponi potest) vbi ego ero & iam sum, vos, non poteritis venire, vestra, scilicet, opera, aut quãdiu grauati estis hoc mortali corpore in quo me quæretis. Notandum enim, non dicere Dominum, vbi ego ero, vos non poteritis esse, sed venire. Venit enim, quia sua opera & virtute aliquò peruenit. Proinde Dominus hac sententia, & cùm ea vtitur modò apud Iudæos, & cùm postea apud Apostolos, significat se esse naturæ potentioris quàm sint reliqui homines, vt qui eo ire possit, quo alii non possint venire. Et quia Apostoli eò ire non poterant, promittit Dominus se illos ad se assumpturum. *Si abiero, inquit, & præparauero vobis locum, iterum venio & accipiam vos ad meipsum, vt vbi ego sum, & vos sitis.*

Act. 2.

Luc. 17.

Ioan. 13.

Ioan. 14.

DIXERVNT ERGO IVDÆI AD SEMETIPSOS, QVO HIC ITVRVS EST, &c.] Ostendit Euangelista quam absurda cogitauerint & dixerint Iudæis propter non intellecta verba Domini: quę etsi sciret Dominus non intelligēda ab illis, coram eis tamen dixit, quia proficiebant ad hoc vt ministri à Pharisæi missi intelligerent suam conscientiā ab illo notatam esse ipsi cognitam, ac potentiam eius esse tantam, vt nihil in eum possent nisi ipse vellet. Rursum in hoc profecerunt Domini verba, & obscuritas sermonis excitaret inquirendi diligentiam, & certiorem inueniret fidem sermo rebus postea exhibitis intelligendus. Itaque cùm Iudæi hunc Domini sermonem non intelligerent, & per odium in Dominū, non intellecta studerent in calumniam & derisum trahere, vt fieri solet ab his qui eius quem odiunt verba non intelligunt, *dixerunt ad semetipsos*, hoc est, ad se inuicem, aut inter sese. *Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? Nunquid in dispersione gentium*, hoc est, ad gentes dispersas & diffusas per vniuersum terrarum orbem est iturus, & relicta terra hac sancta, ac populo Dei sancto, docturus impias & profanas gentes? Sermo insaniam summam simul & superbiam præ se ferens. Insaniam quidem, quia ex eo quod dixit, *quæretis & non inuenietis, & vbi ego sum vos non potestis venire*, intellexerunt significatum ipsum iturum ad gentes, quasi non possint & ipsi eò venire, quorum cōsanguinei iam ex magna parte in omnes gentes erant dispersi. Superbiam verò, quia digniores se reputabant, quàm qui gentes accedere vellent. Verùm quod Domino per opprobrium obiecerūt, hoc postea ipsi sustinuerunt, quia eiecti è terra sancta vbique dispersi sunt, & quantumuis malitiosè hæc dicerent, tamen per hæc nostram saluté, Domino ita volente, prophetauerunt, vt annotauit Diuus Aug. Iturus enim erat Dominus relictis Iudæis ad docēdum gentes, non præsentia corporis sui, sed tamen pedibus suis, hoc est, per membra sua.

IN NOVISSIMO AVTEM DIE MAGNO FESTIVITATIS STABAT IESVS, ET CLEMABAT, &c.] Apud Græcos adiectiuo μεγάλῃ, id est, magno, additur articulus τῇ, vt sit repetendum substantiuum, die, & sit sensus, In nouissimo, die, die, inquam, magno festiuitatis, ne intelligamus significari multos fuisse dies festiuitatis magnos, ac in eorum vltimo hæc contigisse. Vnde Syriacum Euangelium apertiùs habet, die auté illo magno, qui erat vltimus festi. Dies autem iste huius festiuitatis nouissimus, videri posset intelligendus fuisse dies septimus, vt aliqui intelligunt, eo quòd Leuit. 23. dicatur, *A quintodecimo die mensis septimi erunt feriæ tabernaculorum septem diebus Domino*, Verùm cùm dies iste dicatur hìc fuisse magnus, & certum sit eum dici magnum ob quietem in eo die agendam, intelligendum potiùs diem hunc fuisse octauum. Nam hic, sicut & primus, celeber erat & sanctus, sic vt in eo nullum opus fieri posset, quomodo non fuisse sanctum diem septimum, satis patet ex his quæ prædicto capite scribuntur. Ibi enim dicitur, *Die primo & die octauo erit sabbathum*, hoc est, requies, nulla facta mentione de singulari obseruatione diei septimæ. Non enim Iudæi vnquam duo sabbatha, hoc est, festa in quibus operari non licet, continuè celebrabant. Hic autem octauus dies sic quidem coniungebatur festiuitati tabernaculorum septem diebus celebrādæ, vt & ad eam pertineret, & proprium tamē haberet

Leuit. 23.

nomen. Vocatur enim in nostra litera, cœtus & collectæ, aut Hebraicè עצרת atsereth, hoc est, retentio vel prohibitio, quia transactis septē diebus solēnitatis, adhuc vno die populus retinebatur, aut quia prohibebatur operari omne opus seruile, sed collectus esse debebat ad celebrandam festiuitaté. Hic autem dies oportunè à Domino delectus est ad sublimem huius doctrinę cōmendationem, & omniū ad se inuitationem, tum ob maximum auditorū numerum tunc præsentem, tum quod iam omnes de reditu cogitarent, quibus proinde iter ingressurus Dominus parare voluit viaticum fidei euangelicæ, tum etiam vt magni festi diem eximium & vltimum insigni sermone consecraret & terminaret. Primus enim dies non tam multos exteros habuit præsentes atque nouissimus, & diebus intermediis operibus mundi negotiis & voluptatibus populus vacabat. Itaque ex die tāquam cæteris commodiore stans Dominus, & non solùm aperte de se loquēs sed etiam intenta voce clamans, tum propter turbę multitudinem, vt ab omnibus audiretur, tum vt ostenderet se neminem formodare, ac postremùm re ipsa declararet se dicturum quæ magnopere referret omnes scire & audire, omnes veram sitientes doctrinam & salutem, dulciter inuitat, vt ad se fontem vitæ exuberantissimum veniant, & bibant potum illum salutarem, qui animam reficiat, & omnem æstum cupiditatum huius mundi restinguat. *Si quis*, inquit, *sitit, veniat ad me, & bibat.* Dum dicit, *Si quis*, significat se nec velle excludere quenquam volentem, nec velle compellere quenquam nolentem, sed paratum esse quemuis volentem suscipere modo veniat sitiens, hoc est ardenter desiderās, spiritualia scilicet bona, salutarem doctrinam ac verā salutem. Posset tamen fortè intelligi Dominus vt absolutè dicit, *Si quis sitis*, etiam loqui de quouis sitiente, etsi necdum habeant sitim spiritualium rerum, vt inuitet Dominus etiam eos qui sitiunt terrena, gonores, diuitias, voluptates. Nam & hi si ad Christum venerint, haurire ex eo poterunt vnde suā sitim restinguant, in quo veriores honores, diuitiæ & voluptates percipiuntur quàm in mundo, per quem etiam sitis illa terrenarū rerum tollitur. Quod enim dominus hic dicit, *Si quis sitit*, &c. idem est cum eo quod habetur, *Omnes sitientes venite ad aquas*, ideo vt videri possit Dominus, ad illum locum hic allusisse, ac significare voluisse, se esse eum de quo ibi loquitur Propheta. Porrò apud Isaiam nomine sitientium generaliter etiam comprehendi eos qui sitiunt terrena, omnino apparet ex his quę sequuntur, *Quare appenditis argentum vestrum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate.* Quibus verbis videtur increpare eos, qui terrena sectantur, quæ verè satiare mentem hominis non possunt Cùm autem Dominus sitientes inuitat ad se dicens, *veniat ad me*; significat se fontem omnis boni, ac dehortatur illos ne eant ad huius mundi sapientes, ac ad Pharisæos, quorum doctrina dilutior est & frigidior quàm vt sitim restinguere possit. Item ne à vanis mundi rebus quærant suæ siti satisfieri. Non solùm autem exigit vt ad se veniat qui sitit, sed etiam *vt bibat.* Venit ad Christum, qui cupidus est audiēdi doctrinam eius: bibit autem ex fonte Christi, qui credit eius sermonibus ac credendo haurit spiritum euangelicum. Aut venit, qui credit, bibit, qui per charitatem Christum sibi incorporat. Sicut ergo sitienti corporaliter opus est non tantùm ire ad fontem, sed etiam bibere ex eo: ita non

satis est venire ad Christum, sed ex eodem bibere oportet, credendo in eum fide per charitatem formata. Et quoniam venire ad Christum, & bibere ex eo, est credere in ipsum, ideo bene subiungit, *Qui credit in me, sicut dicit scriptura,* &c. Cùm enim dicendum videretur, qui bibit ex me, dicit, Qui credit in me, vt exponeret quid sit venire ad ipsum & bibere. Vult autem hac significare sententia fructum quem consecuturi sint bibentes ex ipso, videlicet quòd non tantùm illorum siti satisfiet, sed adeò sint replendi ex potatione huius fontis, vt ex ipsis flumina sint profluxura, idque aquæ viuæ ac perpetuò currentis, ad irrigandum & reficiendum etiam alios. Argumentum enim abundantiæ interioris, est copiosa in exteriora deriuatio. Cæterùm illud, *sicut dicit scriptura,* incertum est an præcedentibus coniungi debeat, an sequentibus. Quoniam enim non occurrit apertus aliquis scripturæ locus vnde illud desumptum videri possit, *Flumina de ventre eius fluent,* Diuus Chrysostomus & Theophylactus cum præcedentibus coniungunt, vt sit sensus, Qui credit in me, sicut scriptura dicit esse credendum in me, non vt significetur modus quo in ipsum est credendum, sed tantùm significetur scripturam etiam hoc exigere quod ipse exigeret, nempe fidem in se. Quidam tamen intelligunt illud, *sicut dicit scriptura,* additum esse præcedentibus vt significetur modus quo credendum est, vt fides sit efficax: quia videlicet non satis sit quouis modo credere in eum, sed opus est vt credant sicut scriptura requirit, nempe fide quæ per dilectionem operatur: aut dicitur 2. Paralipp. 16. *Qui corde perfecto credunt in eum.* Diuus Hieronymus autem sequentibus connectit, asserens in prologo super Pentateuchum, & rursum in prologo super Parali. hanc scripturam vnam esse ex quatuor quæ in nouo citantur testamento, nec reperiuntur in septuaginta interpretibus, indicans priori loco hoc testimonium desumptum ex Prouerbiis, sed locum non notans. Diuus Thomas & Rupertus desumptum credunt ex 5. Prouerb. capite vbi legimus, *Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide.* Quandoquidem nullus est alius in Prouerbiis locus, vnde videri possit istud desumptum. Atque etiam illic præcedit quod conuenit illi quod hic præcedit. *Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui.* Verùm admiratione non caret, si illum locum notare Diuus Hieronymus voluit, quomodo dicat hoc testimonium non haberi in translatione Septuaginta, sed tantùm in Hebraica veritate. Æquè enim apertè inuenitur hoc testimonium apud Septuaginta loco prædicto, atque in nostra lectione, quæ est secundùm Hebræam veritatem. Nam Septuaginta sic habent: ὑπερεκχείσθω σοὶ τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς, εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω τὰ σὰ ὕδατα, id est, Effundantur tibi aquæ è tuo fonte in plateas tuas deriuentur tuæ aquæ. Nisi fortè ideo Hieronymus in Hebraico hoc testimonium positum dixerit, quòd verbum illud imperatiuum, Deriuentur, vt nos legimus, verti etiam possit per futurū indicatiui, sicut habent Hebræa, vt sit, Deriuabuntur fontes tui foras: Quod si ex illo loco Dominū intelligamus hic sacundùm sensum, non secundùm verba desumpsisse hanc scripturam intelligendū est, ipsum illum locum citasse non secundùm literalem sensum, sed secundùm mysticum. Nam secundùm sensum literalem Sapiens ibi abhortatur viros, vt relictis meretricibus & adulteris mulieribus propriæ vxori adhæreant, atque ex ea suę concupiscentiæ satisfaciant, aliosque ac filias legitimas & proprias suscipiant, qui cum honore in publicum egrediantur, & à parentibus honesto coniugio mancepentur. Secūdùm mysticum autem sensum, sicut toto illo libro per meretricem hæreses & errores significantur, per vxorem verò cœlestis sapientia: ita hìc significatur, Aquam sapientiæ salutaris bibendam è cisterna & puteo scripturæ sanctæ, ita futurū vt pleni cœlesti sapientia & spiritualibus bonis, deriuentur fontes nostri etiam ad alios: & tamen cùm aquas nostras aliis diuidere debeamus, præcipimur eas habere soli, quia sic eas aliis communicare debemus, vt tamen per eas hominum laudem non quęramus. quam si ambimus, fiunt alieni nempe dæmones, participes nostri, surripientes à nobis fructum prædicationis. Vnde Diuus Gregorius in tertia parte curæ pastoralis capit. 25. vbi hunc locum Prouerbiorum pulchrè tractat. *Aquas,* inquit, *& in plateas diuidimus, & tamen soli possidemus, quando & exteriùs latè prædicationem fundimus, & tamen per eam humanas laudes assequi minimè ambimus.* Quod si non placeat scripturam hanc ex illo Prouerbiorum loco esse desumptam, vt id parum est verisimile, & tamen Hieronymi distinctio placeat, dicendum Dominum alludere ad ea loca, in quibus per prophetas abundantia gratiæ spiritualis credentibus communicanda, per flumen promittitur, vt Isaiæ 41. 42. 43. 44. 48. Ezech. 36. Ioan. 2. Certè D. Cyprianus lib. 2. epist. 3. significat se intellexisse Dominum hic allusisse ad Isaiæ loca, capit. 43. & 48. cùm post citatam scripturam ex capit. 43. subiicit: *Item denuò prædicitur, & ante prædicitur, Iudæos, si sitierint & Dominum Christum quæsierint, apud nos potaturos. Si sitierint, inquit, per deserta, adducet illis aquam, de petra producet illis. Findetur petra, fluet aqua, & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando Christus ictu lanceæ finditur in passione. Qui & admonens quid per prophetam sit antè prædictum, clamat & dicit, Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina,* &c. In Syriaco Euangelio legitur, sicut dicunt scripturæ, vt de vno aliquo scripturæ loco non sit accipiendum, sicut & mox postea, cum dicitur, *Nónne scriptura dicit, quia ex semine Dauid,* scripturæ nomen poni videtur pro plurali, scripturæ. Sed ad rem *Flumina,* inquit Dominus, *de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Per ventrem, cor & mentem hominis significat, quæ sicut venter, è fonte illo primo, qui est Christus, in se suscipit aquam spiritualem, idque adeò copiosè, vt & ipsa fiat fons, imò vt flumina aquæ viuæ de se effundat, hoc est copiam spiritualem operationum & effectum, qua homo semper ad meliora proficiat & alios quoque irriget, fœcundet, & secum trahat, quemadmodum flumina multo impetu delata & circumiacentes agros fœcundant, & occurrentia omnia simul corripiunt. Hæc ergo flumina aquæ viuæ, sunt verba sanctæ prædicationis quæ à mentibus prædicatorum defluunt, qualia profluxisse è ventre eorum qui primi ex fonte illo primo, nempe Christo biberunt, Apostolorum scilicet & Euangelistarum, scripta ipsorum & prædicationis fructus testantur. Rursus *flumina aquæ viuæ, sunt* quæuis virtutum opera, quibus proximus iuuatur, & propria hominis salus promouetur. Hinc ergo discendum qualis sit gratia Christi, per fidem semel suscepta, nimirum quòd hæc cùm in mentem intrauerit, non stat, neque euacuatur, aut deficit, sed omni fonte magis manat, in bona opera semper erumpens, quódque

D. Greg.

D. Cypr.

quodque hæc non ſatis habet illi prodeſſe qui eam
accepit,ſed per eũ etiam aliis feſtinat aliquibus mo-
dis prodeſſe. Porrò illud,*flumina aquæ viuæ* ſic quidam
accipiunt,cùm ſit oratio tranſitiua, vt per aquam
viuam methaphoricè ſignificetur ipſe Spiritus ſan-
ctus, per *flumina* verò,ipſius ſpiritus in homine effe-
ctus & operationes. Sed rectiùs accipietur intranſi-
tiuè,vt ſit ſenſus,flumina quæ ſunt aqua viua, vt &
ſpiritus ipſe intelligatur eſſe aqua & effectus ipſi-
us: quomodo apud Hieremiam prophetam Domi-
nus ſe vocat fontem aquæ viuæ, hoc eſt,fontem qui
eſt aqua viua. De viua autem aqua dictũ eſt circa cap.
Ioan.4.in cap. Concordiæ 23.vbi Dominus etiã pol-
licetur aquam viuam quã qui biberit,fiet in eo fons
aquæ ſalientis in vitam æternam. Sed ibi quidem di-
cit aquam ſuam futuram in bibentibus fontem,hic
verò etiam ampliùs dicit,flumina,ſcilicet aquæ viuę
fluxura ex his qui biberint. Quanquã autem Domi-
ni ſententia modò ſic ſit expoſita,vt per flumina a-
qua viuæ intelligantur ipſæ externæ operationes &
ſpiritualium donorum effectus,meliùs tamẽ per flu
mina aquæ viuæ intelligitur ipſe Spiritus ſanctus,
& copia gratiæ ſpiritualis in mente homini diffuſa,
quæ fluere dicitur è ventre hominis, quia per ex-
ternas operationes ſeſe prodit, & velut ſcaturit.
Hic enim intellectus magis conuenit alteri loco ſi-
mili,qui eſt ſuprà Io.4.& rurſum ſequentibus. Nam
Ioannes exponens Domini metaphoricum ſermo-
nem,ſubiicit, *Hoc autem dixit de ſpiritu quem accepturi
erant credentes in eum.* Quo ſatis ſignificat,per flumi-
na aquæ viuæ, ipſum ſpiritum eſſe intelligen-
dum,qui pluraliter per flumina eſt ſignificatus pro-
pter largitatem gratiæ & donorum quæ credentes
erant accepturi, poſt aſcenſionem ſcilicet. Quare
autem Euangeliſta dixit Domini verbum intelli-
gendum de ſpiritu quem credentes non tum acci-
piebant, ſed erant accepturi, ſubiungit rationem
dicens, *Nondum enim erat ſpiritus datus, quia Ieſus
nondum erat glorificatus.* Circa cuius ſententiæ pri-
mam partem ſciendum, Græca non habere, Non-
dum erat ſpiritus datus, ſed, nondum erat Spiritus
ſanctus, quomodo etiam legiſſe Diuum Auguſti-
num patet ſatis ex ipſius commentariis. At quoniam
eiectio prima fronte impium ſenſum præ ſe fere-
bat,quaſi,ſcilicet, ſpiritus aliquando non fuerint,
offenſus quiſpiam,vt eſt veriſimile,mutauit ſanctus
in datus. Verùm nihil erat periculi in Græcorum
lectione. Senſus enim eſt, vt indicat Auguſtinus,
Spiritum ſanctum nondum fuiſſe in credentibus.
Non enim, inquit Auguſtinus, *non erat ſpiritus Dei qui
erat apud Deum, ſed nondum erat in eis qui crediderunt
in Ieſum.* Quod tamen rurſum intelligi debet, ſi-
cut & noſtra litera, de ſpiritu ſenſibiliter & com-
muniter danda credentibus in ea copia, vt eſſet in
eis velut flumina aquæ viuæ, quemadmodum da-
tus eſt in die Pentecoſtes & poſtea. Atque hunc
ſenſum ſatis indicat Euangeliſta, dum & præmitit
de ſpiritu quem accepturi erant credentes,& ſubdit
de Chriſti glorificatione, poſt quã ſpiritus erat dã-
dus. Credo autem Ioannem,cùm dicit nondũ enim
erat Spiritus ſanctus datus, reſpexiſſe ad vaticinia
prophetarum, quibus promittitur ſpiritus Dei ef-
fundendus in fluminis modum in credentes, & ad
id quod ſuprà dixit. Ioãnem Baptiſtam de Domino
perhibuiſſe teſtimonium. *Hic eſt qui baptizat in ſpi-
ritu*, vt dicens iam, *Nondum erat ſpiritus datus*, ſigni-
ficare voluerit. Nondum datum ſpiritum,& illum
nondum fuiſſe in credentibus ſecundùm quod pro-
A miſſum erat per Prophetas & Ioannem, hoc eſt, il-
lorum promiſſiones nondum fuiſſe impletas. Et
Euangeliſtam reſpexiſſe magis erit veriſimile,ſi ſu-
prà in verbis Domini, illud, *ſicut dicit ſcriptura* ad ſe-
ſequentia referatur. Cauſa autem quare ante Chri-
ſti glorificationem, hoc eſt,aſcenſionem non ſit da-
tus, nec debuerit dari ſpiritus modo prædicto, du-
plex potiſſimum eſt. Vna, ex parte Chriſti, nempe
quia dare ſpiritum tam communiter & tam copioſe
erat Chriſti iam regnantis, & deuicta morte, ac a-
bolita per crucem inimicitia inter Deum & homi-
nem triumphantis, vt orbis videret quid morte ſua
nobis apud patrem humano generi priùs offenſum,
impetraſſet. Vnde Paulus citans prophetæ teſti-
B monium: *Aſcendens*, inquit, *Chriſtus in altum, capti-
uam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.* Altera ex
parte diſcipulorum & omnium credentium, nempe
quod hi, quandiu Chriſtum ſecundùm carnem co-
gnouerunt, & antequam ille in cœlos cõſcendiſſet,
non habebãt dignam adhuc de Domino exiſtima-
tionem, nec illius plenitudinis ſpiritualis adhuc e-
rant capaces. Vnde Dominus in vltima cœna: *Si*, in-
quit, *non abiero, paracletus non veniet ad vos. Si autem
abiero, mittam eum ad vos.* Ex dictis patet quod illa Do-
mini promiſſio: *Qui credit in me, flumina de ventre eius
fluent*, potiſſimùm pertineat ad fideles primitiuę Ec-
cleſiæ: ſicut & illud Marci vltimo, *Signa autem eos
qui crediderint, hæc ſequentur, In nomine meo dæmonia ei-
C cient, linguis loquentur nouis*, &c. In primitiua enim Ec-
cleſia Spiritum ſanctum fuiſſe in fidelibus in modũ
fluminis, res ipſa declarauit, cum hoc tempore mi-
nus efficax ſit in credentibus Spiritus ſanctus, quan-
quam & iam pro ratione fidei ſpiritus mentem ho-
minis impleat. *Quantum enim*, inquit Auguſtinus, *vas
fidei homo attulerit ad fontem, tantum implet.*

Ex illa ergo turba, cum audiſſent, &c. Græca pro, *ex illa ergo turba*, habent, multi
ergo ex turba. Oſtendit autem Euangeliſta fructum
& efficaciam prædicationis Chriſti. Cùm, inquit,
audiſſent hos, id eſt, tales ſermones, plenos ſcilicet
cœleſti doctrina, commoti & celſitudine verbo-
rum, & dicentis efficacia, *dixerunt*, plerique. *Hic eſt
D verè propheta*, Vbi notandum, Græcis ad nomen, *pro-
pheta.* non addi articulum, vt intelligamus hos tan-
tùm ſimpliciter aſſeruiſſe eum eſſe prophetam ali-
quem, quomodo Samaritana illa dicens, *Domine vi-
deo quia propheta es tu.* Alii verò magnificẽtiùs de Do-
mino ſentientes dicebant non tantum prophetam
eſſe, ſed etiam Chriſtum illum expectatum. Vnde
hic Græcis eſt cum articulo ὁ χριστὸς. His quidam cõ-
tradicebant, quòd cùm ſcriptura promitteret Chri-
ſtum naſciturum ex ſemine Dauid & ciuitate Beth-
leem, Ieſus Galilæum putarent in Nazareth, vbi
educatus erat, etiam natum, ac proinde nec natum
eſſe ex ſemine Dauid, ſed ex parentibus Galilæis,
E non Iudæis. His autem Dominus nihil reſpondet,
nec ſcrupulum hunc illis eximere ſtuduit, quòd
malitioſè hæc loquerentur, nec veritatis diſcendæ
eſſent auidi: quam ſi diſcere cupiuiſſent, Dominum
acceſſiſſent, ſcrupulum ſuum illi proponentes, aut
ex aliis facile cognoſcere potuiſſent eum fuiſſe ex
ſemine Dauid, quandoquidem id multis fuerat
cognitum ex parentibus item & cognatis intellige-
re potuiſſent, non in Nazareth, ſed in Bethlehem
ipſum fuiſſe natum. Offenderat hic ſcrupulus etiam
Nathanaëlem, ſed quia veritatis erat ſtudioſus, nul-
lo etiã adhuc viſo ſigno, adiit Dominum auditurus
quid doceret, cuius doctrina ſi mox ad dem pertra-
ctus

ctus est, scrupulo interim suo postposito. Itaque quibusdam asserentibus ipsum esse Christum, aliis verò negantibus, dissensio facta est in turba propter eum. Quidam vero, vtpote qui peiores erant, & immoderatiores, non tantùm, verbis gloriæ Christi aduersabantur, sed etiam manus illi appetebant iniicere, verùm, vt & priùs, eorum conatus & studium diuina virtute repressum est, adeò vt & satellites qui missi fuerant ad comprehendendum, re infecta redierint ad dominos suos. Porrò cùm ex præcedentibus appareat ministros hos missos fuisse ante nouissimum festiuitatis diem, & iam significetur in nouissimo die venisse eos ad principes & Pharisæos, intelligendum non eodem die missos fuisse & rediisse, sed illos fortè Dominum diuersis diebus audisse docentem, & expectasse tempus & locum opportunum comprehendendi Dominum, aut pridie huius diei fuisse missos, & hoc die redisse ad suos dominos. Cæterùm vt in pontificibus, hoc est, principibus sacerdotum (Græcè enim est ἀρχιερεῦς,) & Pharisæis ardens studium perdendi Dominum apparet, cum dicunt, *Quare non adduxistis illum:* ita in satellitum verbis obseruandum, quale de Domino perhibeant testimonium. *Nunquam*, inquiunt, *sic homo locutus est sicut hic homo*, significantes se non metu multitudinis, aut alia quauis simili causa omisisse quæ imperata erant, sed quod sermone eius ita essent transformati, vt quod decreuerant reluctantibus animis efficere non potuerint: non viderant edi miracula, tantum pauca loquentem audierant, & mox conuersis mentibus, contemptis Pharisæorum iussis, satellites, immite hominum genus, & ad omne facinus mercenarium, redeunt ad suos, non verentes ante ipsos Iesu hostes tam gloriosum de illo testimonium proferre. Certè in his ipsis satellitibus apparuit quàm verè dixerant de Domino, *Nunquam sic homo locutus est.* Quis enim tales tam breui sermone subitò in sui admiratione trahere & transmutare posset? Effecit hoc non verborum lenocinium, sed quòd doceret, sicut suprà dictum est, non sicut Scribæ & Pharisæi, sed sicut potestatem habens, quodque, vt de se dicit Paulus, *sermo eius esset non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina & virtute spiritus. Nunquam*, inquiunt, *sic homo locutus est & bene*, quia nunquam fuit talis aliquis homo, qui simul & homo esset & Deus. Significant autem meritò se abstinuisse ne iniicerent illi manus, quem tantæ experti fuerant esse in dicendo efficaciæ & sanctimoniæ. Cæterùm vt tale testimonium satellites mutatis animis Domino perhiberent apud Pharisæos, diuina dispositione factum est, ad coarguendam eorum cæcitatem & malitiam, & vt quod illi moliebantur ad Domini ignominiam, proficeret ad ipsius gloriam. Traducta satis iam erat eorum obstinata malitia, dum imperita multitudo, Galilæi rudes. Samaritani, Cananæi, Ethnici, commoti dictis & miraculis Iesu crediderunt illi. Vt autem etiam magis redarguerentur, accessit & improborum satellitum, magistris suis & dominis alioqui gratificari studentium, plæclarum testimonium. Agebant illi totis viribus vt doctrinam Iesu subuerterent, sed conatu in diuersum exeunte, dum modis omnibus extinguere moliuntur, confirmant & illustrant. Sic nouit Dominus dissipare consilia principum, ac dispergere superbos mente cordis sui. Quanquam autem satellitum testimonium eos pessimè haberet, & eos non parùm grauaret: dissimulant tamen furorem animi sui, ministris mitiùs quàm pro cogitationum vesania loquentes. *Quid*, inquiunt, *accidit vobis?* Num etiam *vos* qui nostri estis, nec ad promiscuam multitudinem pertinetis, seducti estis ab illo, sicut imperita turba. An non perpenditis, neminem ex optimatibus aut Pharisæis, apud quos est legis cognitio credere in eum in quem certè credituri essent, nisi persuasi essent doctrinam eius à lege Mosaica discrepare, quos proinde vos magis sequi debetis quàm turbam, quæ ignorans legem, Deo est execrabilis & maledicta. In quibus nouissimis verbis videntur Pharisæi alludere ad illum Deuteronom. 27. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis huius, nec eos opere perficit.* Animaduertendum hic quæ sit natura fastus eorum qui sibi placent de sapientia & sanctitate nimirum quod alios præ se fastidiose contemnãt veluti rudes & maledictos, & suum institutum omnibus sacrosanctum esse velint, ita vt satis esse putent, ad ostendendum aliquid esse iustum & rectum quòd ipsi sic faciant & sentiant.

Deut. 27.

DIXIT NICODEMVS AD EOS, ILLE QVI VENIT AD IESVM HOC, &c.] In tam frequenti concilio Pharisæorum & pontificum, præter vnum non est repertus, qui in tam sceleratis molitionibus, innocentiæ & iustitiæ patrocinaretur, per quem tamen declaratum satis est & illos falsò dixisse, nullum principum credidisse in Iesum, & nusquam deesse qui veritati faueant, ac innocentiã ament. Hic erat Nicodemus ille, de quo Ioan. 3. qui ex congressu quodam habito cum Iesu, etsi nondum adeò profecisset vt crederet illum esse Messiam, aut vt pro eo hominum gloriam contemneret, tantùm tamen profecit, vt iam aliquousque Domino patrocinaretur. Verùm quoniam sociorum suorum in Iesum furorem aduertit, & illorum timuit malitiam authoritate armatam: sic suum moderatus est patrocinium, vt suum erga Iesum affectum bonum non apertè proderet, nec illum condemnaret, sed tantùm legis, cuius erant professores, eos admoneret, velut zelo legis ea loquens pro Iesu, quæ pro malo quoque viro, sed nondum conuicto dici poterant, *Nunquid*, inquit, *lex nostra*, &c. quasi dicat. Nos legem profitemur, & de illa gloriamini turbam ob legis ignorantiam execrantes: verùm videte num quòd Iesum condemnatis inauditum, eumque perdere quæritis, conueniat legi quam profitemur. Num lex nostra iudicat & condemnat hominem, si non priùs illum audierit pro se loquentem, & cognouerit quid faciat, hoc est, excusserit ea quæ facit qui defertur. Saltem hoc iuris tribuatur, huic, quòd est commune omnium, & quod à lege conceditur etiam maleficiis. In verbis ergo Nicodemi notandum, quòd illud, ἐὰν μὴ meliùs verteretur, si non, quam nisi, quia alioqui dicendum fuerat. Nunquid lex nostra non iudicat quemquam, nisi, &c. Deinde, quod lex dicitur iudicare, audire & cognoscere, quia secundùm eam homo iudicat, audit & cognoscit. Porrò ad hoc tam æquum tamque ciuile Nicodemi patrociniũ cùm non haberent, quod hiscerent, non solùm non resipiscunt, nec placantur sed ipsius etiam authoritate contempta conuitio petunt hominem, insurgentes contra eum, quasi non zelo legis dixerit, quæ dixit, sed ex affectu erga Iesum: pro more eorum, qui nolentes audire sana consilia, reddunt suspectos eos qui bene consulunt, tanquam ex affectu loquentes, *Nunquid*, inquiunt, *etiam tu Galilæus es?* Circa quæ verba notandum quosdam intelligere per contemptum Pharisæos vocasse

Nicode-

Nicodemum, Galilæum, veluti Ieſu Galilæi diſcipulum aut fautorem: quemadmodũ Iulianus Apoſtata Chriſtum, Galilæum appellabat: & Chriſtianos Galilæos. Verùm huic intelligẽtię obſtat quod Grǫca habẽt pro Galilæus, ἐκ τῆς γαλιλαίας, id eſt, ex ipſa Galilæa. Itaque ſenſus eſt, Nunquid etiam tu es patria Galilæus vt ob communem cum homine iſto patriam huic faueas, quemadmodum ei fauent Galilæi? vnde ſubiiciunt, *Scrutare ſcripturas & vide*, id eſt cognoſce *quod à Galilæa Propheta non ſurgit*. Vbi notandum Græcam habere præteritum: ſurrexit, & nomini, Propheta, non addi articulum, vt non voluerint ſignificare illum ſingularem Prophetam inde non expectãdum, ſed neminem Prophetarum præcedentium inde exortum fuiſſe, & ex præteritis colligendum ſignificent de pręſentibus. Hæc autem Phariſæorum reſponſio non ſolùm erat falſa, ſed etiam temeraria & ſtulta. Falſa quidem, nam ex Prophetis antiquioribus ſatis veriſimile eſt quoſdam fuiſſe Galilęos, vt patet de Delbora Prophetiſſa, quę videtur fuiſſe ex tribus Nephtali vel Zabulon. Temeraria, quia quamuis nullus fuiſſet propheta Galilæus, non tamen ob id conſequens erat nullum eſſe poſſe. Stulta, quia Nicodemus nõ affirmarat Dominum eſſe prophetam, ſed quiſquis eſſet, non tamen iuxta legem debere condemnari niſi cognita cauſa. Sed nullum eſt iudicium vbi mentem occupauit liuor, odium & ambitio.

ET REVERSI SVNT VNVSQVISQVE IN DOMVM SVAM.] Ad hoc profecit Nicodemi iuſtum, etſi non ſufficiens, patrocinium, vt eius interpellatione in præſens malignum hoc cõcilium diſſolueretur. Vnde diſcendũ, quantum ſæpe alicuius admonitio talis qualis, valeat ad impiorum conatum reprimẽdum. Sic enim multis locis experientia docet, paucos Nicodemos & Ioſephos plurima mala auertere. Itaque pręcictis vltro citroque tractatis, dimiſſum eſt cõcilium, ac ſuam quiſq; domum abiit, dilata non mutata ſacrilega voluntate. Nondum enim venerat tempus Ieſu.

ADVLTERAM MVLIEREM ABSOLVIT.

IOANNIS 8. CAPVT LXXVI.

IEſus autem perrexit in montem Oliueti, & diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & ſedens docebat eos. Adducunt autem Scribæ & Phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam, & ſtatuerunt eam in medio, & dixerunt ei, Magiſter hæc mulier modò deprehenſa eſt in adulterio: In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare. Tu ergo quid dicis? Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum. Ieſus autem inclinans ſe deorſum, digito ſcribebat in terra. Cum ergo perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis: Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat. Et iterum ſe inclinans ſcribebat in terra. Audientes autem hæc, vnus poſt vnum exibant, incipientes à ſenioribus, & remanſit ſolus Ieſus, & mulier in medio ſtans. Erigens autem ſe Ieſus, dixit ei, Mulier, vbi ſunt qui te accuſabant, nemo te condemnauit? Quæ dixit, Nemo Domine. Dixit autem Ieſus, Nec ego te condemnabo. Vade, & iam amplius noli peccare.

Psal. 6. Psal. 34.

IESVS AVTEM PERREXERIT IN MONTEM OLIVETI, ET DILVCTIO ITERVM, &c.] Omnia quæ ſunt ab illo loco, *Et reuerſi ſunt vnuſquiſque*, &c. vſque ad illud quòd ſequitur, *Iterum ergo locutus eſt eis*, in pleriſque Græcorum libris non leguntur, adeò vt nec Chryſoſtomus, nec Theophylactus, qui continua in Ioannem ſcripſerunt commentaria, nullam horum faciant mentionem. Nec Euangelium Syriacum iam recens editum habet hanc hiſtoriam de adultera. Quin & Diuus Hieronymus libro ſecundo contra Pelagianos, ſignificat hiſtoriam de muliere adultera non in omnibus haberi codicibus, etiam Latinis. *In euangelio*, inquit, *ſecundùm Ioannem in multis & Græcis & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere, quæ accuſata eſt apud Dominum*, Euſebius Cæſarenſis Eccleſ. hiſt. lib. 3. in fine, teſtatur Papiam Ioannis Euangeliſtæ auditorem, hiſtoriam de hac muliere habuiſſe tanquam canonicam, eamq́ue haberi in Euangelio quod dicitur ſecundùm Hebræos, hoc eſt, Euangelio Nazareorũ. Sic enim ſcribit de Papia poſt multa. Vtitur ſanè idem Papias teſtimoniis ex epiſtola Ioan. 1. & Petri ſimiliter prima. Simul & hiſtoriam quandam ſubiungit de muliere adultera, quæ accuſata eſt à Iudeis apud Dominum. Habetur autem in Euangelio quòd dicitur ſecundùm Hebræos, ſcripta eſt parabola. Hæc ille, vt nos quidem legimus in Ruffini verſione. Cæterùm Græca ſic habent: ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ κυρίου, ἣν τὸ κατὰ ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει, id eſt, expoſuit autẽ vel in lucẽ protulit & aliam hiſtoriam de muliere accuſata apud Dominum de multis peccatis, quam continet Euãgelium ſecundùm Hebræos. Ex quibus ſatis patet hanc hiſtoriam non in primis fuiſſe ab Euangeliſta hoc loco deſcriptam, ſed vel ex apocrypho illo Euangelio additam, quæ tamen authoritatem obtinuerit, non quòd in apocryphis ſcripta fuerit, ſed quòd eam Papias è ſuo doctore audierit, quodq́ue hanc Eccleſiæ conſenſus vt Euangelio dignam comprobarit, vel Ioannem poſt ſemel deſcriptum à ſe Euangelium, adieciſſe hanc partem ſuo Euangelio, vt ob id contigerit in quibuſdam codicibus haberi, in quibuſdã non. Vt vt eſt, quanquam aliquando de hiſtoriæ huius firmitate dubitare licuerit, nunc tamen propter Eccleſiæ conſenſum dubitare non licet, ſicut nec de hiſtoria Suſannæ. Dicit ergo Euangeliſta, quòd Phariſæis diſcedentibus in domos ſuas, Ieſus poſtquam tota die populum docuiſſet, nec eſſet qui in Hieruſalem illum inuitaret, conceſſit in montem Oliueti, aut vt eſt Græcè, ἐλαιῶν, id eſt, Oliuarum, ſic dictum ob multitudinem olearum ibi naſcentium. In hoc monte diſtante à Hieruſalem itinere ſabbathi vt ſcribitur Act. 1. noctibus orare ſolitus fuit Dominus, atque e in eo erat Bethania, in qua apud Mariã & Martham Domino erat gratum hoſpitiũ, ad quod è Hieruſalẽ ſemper diuertere ſolet, vt patet etiã ex his quæ ſcribuntur à tribus Euangeliſtis circa eius paſſionẽ. Quãquam autem ingrati eſſent ciues Hieroſolymitani & propter metum, principũ nemo illũ auderet recipere in domum ſuam, Dominus tamen non ceſſans à benefaciendo, ſed præ ſe ferens

D. Hieron.

Euſeb.

Luc. 5

quàm

quàm ardenter cuperet hominum salutem, & ob eam nihil metueret Pharisæorum impias conspirationes, ipso diluculo docendi gratia reuersus est in templū, omnisq; populus suauitate doctrinæ Christi priùs degustatæ allectus, certatim confluit ad ipsum, vt eodem cibo spirituali iterum pascatur, ac reficiatur: quemadmodum qui semel mellis dulcedinem delibauit, iterum atque iterum degustare mel ardentius optat. Itaque hunc populi ardorem, priùs Dominus suo non fraudauit desiderio, *sed sedens docebat eos*, & esurientibus pabula vitę ministrauit. Domino autem in docendo, & populo in audiendo occupato, Scribæ & Pharisæi insidias struunt, & apud se machinantur qua ratione deprehendant in eo, vel aliquam accusationis causam, quam vt nanciscantur mulierem in adulterio deprehensam adducunt ad eum, quasi sciscitaturi eius sententiam, & parati stare eius iudicio. Itaq; eam statuunt *in medio*, hoc est, ante oculos Iesu, & venenato animo, fictoque ore hæc illi verba proponunt, *Magister hæc mulier modo deprehensa est in adulterio*, &c. Magistrum vocant, cuius discipuli esse nolebant, quemque seorsum apud populum seductorem vocabāt, in quibus proinde impletum illud Psalmistæ, *Ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant*. Et iterum, *Molliti sunt sermones eius super oleum, & ipsi sunt iacula*. Cæterùm qui alios enecare veneno student, illud melle circumlitum & temperatum porrigunt, vt lurida veneni lues, mellis permixta dulcedini facilius lateat. Ita his verborum blanditiis, & sermone adulatorio Pharisæi malitiæ virus abscondere satagunt, vt suarum fraudum laqueis Dominum faciliùs implicent, & incautum inuoluant. Proponunt criminis magnitudinem, & certitudinem, dicentes mulierem non solùm adulteralle, sed *modo* deprehensam in adulterio. Pro *modo* Græcis apertiùs est ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ, id est, in ipso actu, vt, scilicet, inficiari non possit, nec opus sit testium prolatione: addunt Moysis legem, qua Leuit. 20. sancitum est adulteros & adulteras lapidibus obruendos esse, ac tum demum eius sententiam requirebant, non discendi gratia, sed tentandi, hoc est, experiendi, num eam esset contra legem absoluturus, vt si hoc faceret, possent eum accusare tanquam manifestè contrarium legi diuinæ. Viderant & audierant ipsius erga peccatores, cum quibus edebat, & conuersabatur indulgentiam, audierant ipsum quibusdam dixisse, *Remittuntur tibi peccata tua:* rursum illud aliquoties ipsis obiecisse illud Oseæ, *Misericordiam volo, & non sacrificium*. Hinc certò sibi persuaserunt omnino futurum vt hanc adulteram absolueret, sicque haberent vnde accusarent eum, imò futurum sperabant, vt pro muliere tumultu coorto, lapidibus obrueretur ipse. Itaque illud, *vt possent accusare eum*, sic est accipiendum, vt possent eum accusare tanquam legis transgressorem, contra quam omnino credebant eum iudicaturum. Alii intelligunt, vt possent eum accusare tanquam contrarium legi, si eam absolueret, & si non absolueret, tanquam immitem, nec tantæ mansuetudinis quantum præ se ferebat, & cuius specie populum ad se attrahebat.

IESVS AVTEM INCLINANS SE DEORSVM DIGITO SCRIBEBAT IN TERRA.] Dominus qui nouerat arcana cordium, & cuius conscientiam nihil omnino quantumuis occultum fugiebat, imprimis quidem non oratione, sed facto illis respondet, inclinans se deorsum, & digito scribens in terra. Quid autem scripserit incertum est, quanquā verisimile sit tale fuisse, quod ad incutiendum illis pudorem momentum attulerit. Vnde D. Hieronym. lib. 2. contra Pelagianos, intelligit eum scripsisse accusantium, & omnium mortalium peccata. Proinde causa vna, cur Dominus modò in terra scripserit, & sese inclinauerit deorsum, est, vt ipse suo facto accusatores admoneret, demisso fastu, & supercilio descendere intra semetipsos, & iuxtà diuinam legem excutere conscientiam suam, ac tales se exhibere erga proximum, qualem experiri vellent iudicem Deum erga se. Altera causa magis mystica est, vt ostènderet se eum esse, qui quondam digito legem in tabulis scripsit lapideis. Ideoque non baculo scribit, sed *digito*. *In terra* autem iam & non in lapide, vt significaret olim quidem legē scriptam in lapide propter duros, ac propter illos legē seueram traditam: nunc autem à se scribendam *digito suo*, hoc est, spiritu diuino in terra cordis humani nouam legem, in qua seueritas legis Mosaicæ esset remittenda. Has causas indicat D. Augustinus in commentariis, lib. 4 de consensu Euangel. etiam alias duas causas indicans, nimirum quòd Dominus in terra scripserit ad ostendendum quod illi, non in cœlo cum Apostolis, sed in terra essent scribendi, secundùm illud Hierem. 17. *Domine recedentes à te in terra scribentur*, aut ad significandū quòd se humiliando, (quod capitis inclinatione monstrauit) signa faceret in terra. Cæterùm dum consideramus quòd Dominus etiam secundo scripserit in terra, idque omnes factum dicant, vt Dominus velut aliud agens illis præberet citra pudorem abeundi locum, videri posset etiam ob id primò scripsisse, vt dum velut aliud agebat quàm ab eo petebatur, significaret ad se non pertinere vt illorum quæstioni satisfaceret, de qua quid agendum esset apertè ex lege edocti erant. Vnde editio Complutensis post illa verba scribebat in terra, hoc loco addit, μὴ προσποιούμενος, id est, dissimulans, aut propositam quæstionem non ad se assumens. Cui bene cōuenit quod sequitur, *Cum ergo perseuerarent interrogantes*, hoc est, interrogare eum, quo significatur Dominum velut coactum illorum improba postulatione, ad diffinitionem causæ poprositæ processisse. Quam sic diuina sua sapientia temperauit, vt eluderet eorum expectationem, & sic eriperet peccatricem è manibus lapidantium, vt tamen cōtra legem eam non absolueret, ne posset accusari tanquam legi contrarius, contra legem eam absoluendo: aut contra suā mansuetudinē & officium faceret, secundùm legem eam condemnando, cùm non venisset in mundū ad condemnandum ipsum, sed ad saluandum. Putabant illi se inuenisse rationem, qua eum accusare possent tāquam legis transgressorem, at Dominus ipse hinc desumit occasionem ostendendi eos esse legis trāsgressores, & omnes peccato esse astrictos. Putabant vndique se suis retibus conclusisse Dominum, vt non esset euadendi locus, quin deprehēderetur vel esse cōtrarius legi, vel non esse tam mitis erga peccatores quam prædicabatur, & vel peccaret in iustitiam legis, vel in misericordiam à se prædicatam. Sed Dei sapientia mediā inuenit iustitia misericordiaque temperatam viam, qua non solùm cauit vt ab illis non posset capi, sed contrà etiam illos caperet, vt hic demonstratum sit quam verè dixerit Sapiens Prou. 12. *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum*, Et Propheta Dauid, *Incidit in foueam quam fecit*. Sententiam autem, quam māsuetus simul & iustus Dominus sua sapientia mirabili

Hierem. 17

Prou. 12. Psal. 7.

rabili protulit erat, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat*, Non dicit, Qui ſine peccato eſt, ne ſeipſum ad lapidandum illam conſtringeret propria ſententia, ſed *qui ſine peccato eſt veſtrum* vt illos à mulieris impetitione ceſſare faceret. Porrò pro illo, *qui ſine peccato eſt*, Græcis eſt vna dictio ὁ ἀ-αμάρτητος, quæ poteſt etiam ſignificare impeccabilem, hoc eſt, eum qui non poteſt peccare, quamuis hoc loco magis conueniat eam verti ſicut vertit interpres: teſte Diuo Hieronymo lib. 2. cõtra Pelag. in quo etiam ſic habet, Abſque vitio, quòd Græcè dicitur κακία, hominem poſſe eſſe aio, ἀναμάρτητον, id eſt, ſine peccato eſſe nego. Id enim ſoli Deo competit, omniſq; creatura peccato ſubiacet, & indiget miſericordia Dei. Continet autẽ hæc ſententia iuſtitiam abſolutiſſimam, quæ non homini, ſed ſoli Deo competit. Abſolutè enim & perfectæ eſt iuſtitiæ, vt qui alium punit ipſe ab omni ſit peccato immunis. Cæterùm efficacia ſententię & verborum Chriſti in eo relucet, quod nemo cõtra eius ſententiã ſeſe opponere auſus eſt, nemo ea prolata ſe præſumpſit, oſtendere à peccato immunem, nemo eius ſententiam contemnere auſus eſt, ſed mox percuſſi ſunt in conſcientia, & ſuorum admoniti peccatorũ, ac metuebat quiſque ne Ieſus cui videbant omnia occulta non eſſe incognita, proderet in publicũ ipſorum facinora. (1. Reg. 17.) Quemadmodũ enim Goliath Philiſtæus vt (Regum meminit hiſtoria) Dauidica funda lapideque percuſſus, humi proſtratus eſt ſemianimis, & deſtitutus viribus obtrũcatur: Ita Phariſæi telo iuſtitiæ, ac gladio verbi Dei percuſſi, animo conſternati ſunt. Domini enim hæc ſententia vt lapis duram frõtem animi eorum percuſſit, & quemque ſuæ culpæ conſcium, ac pudore ſimul & metu plenum reddidit. Itaque ſententia hac audita non ampliùs ibi morandum rati, *vnus poſt alium exibãt, incipiẽtes à ſenioribus* vſque ad poſtremos, ſiue quia ſeruare volebant ætatis ordinem, vt poſtremi primis exitum deferebant, ſiue quia ſeniores grauiorũ ſibi criminum conſcii erant, vt etiam in illis impletum (Dan. 13.) ſit illud Danielis, *A ſenioribus egreſſa eſt iniquitas*, Græca pleraque exemplaria habent plus audientes autem hæc & conſcientia redarguti, exibant, &c. At Dominus data ſententia iterum ſe inclinans, digito ſcribebat in terra, tum vt, ſicut dictum eſt, vultum aliò vertens liberiorem illis exeundi fiduciam præberet, tum vt indicaret iudicem non ſolum ante ſententiam, ſed & poſt intra ſe debere deſcendere ac perpendere, num quid tale commiſerit quòd in alio iudicat, & punit. tum vt oſtenderet ſe digito ſuo ſcripturum ſecundam legem in mẽtibus hominum, (Exod. 31.) ſicut olim in tabulis lapideis ſecundò lex digito Dei fuit ſcripta. Quemadmodum enim tabulæ primæ propter peccatum Iudæorum cõfractæ ſunt vt opus fuerit nouis: ita & vetus lex ſublata eſt, quod eam Iudæi nõ ſeruarent, & noua ſubintroducta eſt vt dicitur Hie. 31. Sic ferè Rupertus. Digreſſis accuſatoribus *remanſit Ieſus ſolus*, excluſis, ſcilicet tentatoribus non autem diſcipulis, *& mulier ſtans in medio* hoc eſt. coram Ieſu, in loco in quo priùs eam Phariſæi ſtatuerant. Relicti ergo ſunt duo inquit Auguſtinus, miſericordia & miſeria. Et quidem mulier ſtabat inter metum & ſpem anxia. Trepidabat enim, vt eſt veriſimile, & conſcientia, metuens ne ab illo eſſet punienda in quo peccatum inueniri nõ poterat; ſpe tamen bona confirmata nõ cum exeũtibus aufugit, ſed permanſit ſtans, ſpem bonam illi præbente clementia Domini, quæ ſeſe & verbis & ipſo vultu proferebat. Tandem ergo erectus Dominus vbi videt ſolitudinem, & mulierem trepidam, blandè compellans illam, dixit, *Mulier, vbi ſunt qui te accuſabant?* Quærit autem non tanquam ignorans, ſed vt ſpem mulieris augeret, ſignificans ſe nõ poſſe eam abſentibus accuſatoribus cõmendare, quos præſentes pudore ſuffuſos diſcedere fecit. Addit autem, *nemo te condemnauit?* vt muliere confitente neminem ſe condemnaſſe, locus eſſet ſuæ ſententiæ, & omnibus conſtaret ſe in nullius præiudicium illam abſoluere. Itaque cùm iam & deficerent accuſatores, & condemnatã eam non eſſe conſtaret, Dominus qui priùs iuſtitiæ plenam protulit ſentẽtiam, eaq; pudefactos aduerſarios repulit, modò miſericordiæ, & manſuetudinis protulit ſententiam, qua trepidam mulierem à metu liberatam, à ſe tranquillam dimiſit. *Nec ego*, inquit, *te condemnabo*, aut, vt eſt Græcè, condemno. Quaſi dicat, Quandoquidem illi te reliquerunt indemnatam, nec ego illis futurus ſum inclementior, quanquam ſecundùm ſententiam ſuprà à me prolatam metuere poſſes ne ego te ſim condemnaturus. Non enim veni ad condemnandum, ſed ad ſaluandum peccatores. Proinde *vade* de remiſſo à me tibi peccato ſecura. Verùm ne culpare quis Dominum poſſet quaſi peccatis faueret, & Dominus ipſe doceret quod ſit veræ pœnitentis officium, adiecit, *& noli amplius peccare.* Quibus verbis intelligunt aliqui à Domino non tam prohibitum omne peccatum, vt ſine quo ſciret hominem viuere non poſſe, quàm peccandi voluntatem, vt *noli peccare*, ſit, non habeas voluntatem peccandi. Sed extra Domini propoſitum eſt hæc annotatio & interpretatio, cum Græcè ſit, μηκέτι ἁμαρτάνε, id eſt, ne amplius pecces. Interpres autem frequenter, *noli*, vertit pro ne. Porrò hoc facto Dominus exemplum exhibere voluit Euangelicæ manſuetudinis, & peccatoribus omnibus ſpem veniæ à ſe impetrandæ offerre, ac docere eos qui paſtores populi Chriſtiani futuri erant, quanta lenitate ac manſuetudine vti debeant aduerſus eos qui per infirmitatem prolapſi ſunt in aliquod peccatum. Aliã enim eſſe conditionem legis veteris, & nouæ. Illam enim peccatores ſeuerè, punire, hanc peccatores ad reſipiſcentiam inuitare, Nemò tamẽ ex duplici ſententia hic à Domino prolata colligat, aut non puniendam adulteria, quæ olim ſecundùm leges etiam Chriſtianorum Cæſarum morte puniebãtur, ſicut & in veteri lege: aut punire nõ poſſe alium, qui ipſe peccato ſit obnoxius. Nam quòd adulterã non cõdemnauit, ſed abſoluit, aut impunitam dimiſit, non ob id fecit vt doceret quid omnibus eſſet faciendũ ſed quoniã non venerat vt eſſet iudex externus ſcelerum, ſed præco miſericordiæ paternæ, vnde pro ſuo officio non debuit condemnare, ſed potiùs abſoluere. Sicut autem reliquis ſuis exẽplis aut Euangelicæ ſuæ doctrinæ præceptis, nullũ voluit Dominus facere præiudicium eorum quæ cuique ex officio pro ſalute reipublicæ cõueniũt, ita nec hoc ſuo facto. Quod autem Phariſæis dixit, *Qui ſine peccato eſt veſtrum*, &c. non voluit docere neminem alium punire debere qui ipſe ſit peccator: ſic enim omnia mala impunita manerent, ſed doloſos, ac arrogãtes Phariſæos, ita vt digni erant pudore afficere voluit, ac docere qualia meritò eſſe debeat alterius accuſator, & iudex. Diuus Auguſt. epiſt. 54. ad Marcellinum, hoc Chriſti exemplo & dictis defendit Epiſcoporũ pro reis apud iudices interceſſionem, inter cætera ſic ſcribẽs. *Sic etiam ipſos criminum vltores, atq; in*

hoc

hoc officio non ira propria concitatos, sed legum ministros, nec suarum, sed alienarum examinatarum iniuriarum vindices, quales iudices esse debent, terruit censura diuina, vt cogitaret propter sua peccata misericordiam Dei necessariam, nec putarent ad culpam sui officij pertinere, si quid erga eos misericorditer agerent, quorum vitæ necisque haberent legitimam potestatem, &c. Et postea, *Qui cùm esset vtique sine peccato, ait mulieri, quam perterriti illi reliquerant. Nec ego te condemnabo: vade, iam deinceps noli peccare. Potuit enim metuere flagitiosa mulier, ne illis descendentibus, qui sua peccata cognouerant, vt peccato parcerent alieno, illam iustissime iam ipse damnaret qui erat sine peccato. At ille non conscientia pauidus, sed plenus clementia, cùm illa respondisset se à nemine fuisse damnatam, Nec ego*, inquit, *te damnabo. Tanquam diceret, Si malitia tibi parcere potuit, quid metuis innocentiam. Et ne delictorum non donator, sed approbator videretur Vade, ait, iam deinceps noli peccare, vt se homini pepercisse, non hominis culpam sibi placuisse monstraret*, &c. Cæterùm secundùm Rupertum hæc mulier typus fuit Ecclesiæ ex gentibus congregandæ, quæ deserto verò suo Deo fornicata fuit cum diis suis falsis, & ab ipsa Iudæorum synagoga accusata, atque ad dignam vltionem sæpius petita, à Christo est absoluta, qui synagogam Iudæorum etiam sub peccato conclusam esse redarguens, ostendit ab illa meritò hanc non accusandam aut execrandam.

RVRSVS DOCET IN TEMPLO, ET LAPIDANTIVM se manibus eripit. Ioan. 8.

CAPVT LXXVII.

Iterum ergo locutus est eis Iesus, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum. Respondit Iesus, & dixit eis, Et si ego testimonium perhibeo de me ipso, verum est testimonium meum: quia scio vnde veni, & quò vado: vos autem nescitis vnde venio, aut quò vado: vos secundùm carnem iudicatis, ego non iudico quemquam. & si judico ego, iudicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego, & qui misit me, pater. Et in lege vestra scriptum est, Quia duorum hominum testimonium verum est, Ego sum qui temimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me, qui misit me pater. Dicebant ergo ei, Vbi est pater tuus? Respondit Iesus. Neque me scitis, neque patrem meum: si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis. Hæc verba locutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo, & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius. Dixit ergo eis iterum Iesus, Ego vado: & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quò ego vado vos non potestis venire. Dicebant ergo Iudæi. Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit, Quo ego vado vos non potestis venire? Et dicebat eis: Vos deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo. Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris. Si enim non credideritis, quia ego sum, moriemini in peccato vestro. Dicebant ergo ei, Tu qui es? Dixit eis Iesus, principium qui & loquor vobis. Multa habeo de vobis loqui & iudicare: sed qui me misit verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. Et non cognouerunt quia patrem eis dicebat Deum. Dixit ergo eis Iesus. Cùm exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me pater, hæc loquor: & qui me misit mecum est, & non reliquit me solum, quia ego, quæ placita sunt ei facio semper. Hæc illo loquente multi crediderunt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos: Si vos manseritis in sermone meo, verè mei discipuli eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam, quomodo tu dicis, Liberi eritis? Respondit eis Iesus, Amen, amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati: seruus autem non manet in domo in æternum, filius autẽ manet in æternũ. Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis. Scio quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis. Ego quod vidi apud patrem, loquor: & vos quæ vidistis apud patrem vestrum, facitis. Responderunt, & dixerunt ei, pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui à Deo. Hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri: Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non sumus nati, vnum patrem habemus Deum. Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me, ego enim ex Deo processi & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum: Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit: quia non est veritas in eo: cùm loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est, & pater eius. Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico, quare vos non creditis mihi? Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis. Responderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes? Respondit Iesus. Ego dæmonium non habeo, sed honorifico patrem meum, & vos inhonorastis me. Ego autem non quæro gloriam meam, est qui quærat & iudicet. Amen, amen dico vobis, Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est & prophetæ. Et tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Nunquid tu maior es patre nostro Abraham qui mortuus est, & prophetæ mortui sunt? Quem teipsum facis?

cis? Respondit Iesus. Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui glorificat me quem vos dicitis, Quia Deus vester est, & non cognouistis eum, ego autem noui eum. Et si dixero, quia non scio eum, ero similis vobis mendax. Sed scio eum, & sermonem eius seruo. Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est. Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti: dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum. Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum, Iesus autem abscondit se, & exiuit de templo.

ITERVM ERGO LOCVTVS EST EIS IESVS DICENS, EGO SVM LVX MVNDI.] Quanquam laborent quidam horum cum superiori facto aptam ostendere cohærentiam, tamen cùm satis constet superiorem historiam esse superadditam (quemadmodum præter prædicta, etiam varietas Græcorum exemplarium satis indicat) & hæc immediatè coniuncta priùs fuisse cum his quę præcedunt prædictam historiam, magis videndum quam habeant ista connexionem cum illis quæ historiam præcedunt. Itaque, cum Dominus totus in hoc esset, vt ad credendum sibi auditores prouocaret, & persuaderet à se vno omnia petenda esse, sicut propter id superiori sermone se dixit fontem vitæ: ita nunc se lucem vocat, quàm qui sequitur, non possit errare, allegoriis vtens, & parabolis, diuersis quidem, sed ad idem tendentibus, imitatus hac in parte Prophetam Dauid, qui de Deo loqués, priùs illum fontem vocat vitæ, ac deinde lumen. *Quoniam*, inquit, *apud te est fons vitæ & in lumine tuo videbimus lumen.* Aut quoniam suprà Nicodemus suos Pharisæos inuitauit ad audiendum Iesum, & cognoscendum quis ipse esset, & quid faceret, potest videri illos postera die conuenisse ad audiendum illum, ac Dominum conscium eorum quæ de se dicta essent, cœpisse iam illis præsentibus aperire quis esset. Hactenus enim in capite suo septimo Ioannes non introduxit Pharisæos Christo respondentes, quemadmodum facit hoc capite 8. Verùm magis nobis spectandum quid, quàm qua occasione Dominus sit locutus. *Ego*, inquit, *sum lux* non solius Iudeæ, sed totius *mundi*, hoc est? omnium hominum. Lucem autem se vocat, & secundùm diuinam, & secundùm humanam naturam. Secundùm diuinam enim naturam lux est, qui secundùm eam mentes hominum occultis suis radiis perstringit, suggerens quæ sunt iusta & salutaria, vnde de eo dixit suprà Ioannes. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Secundùm humanam enim naturam lux est, in assumpta humanitate verbo simul & exemplo fugatis ignorantiæ, & peccatorum tenebris, docuit & demonstrauit, quæ sunt iustitiæ & virtutis. Porrò cum in scripturis per tenebras metaphoricè non solùm errores, & peccata, sed etiam afflictiones, & mentis angustiæ significentur, & per lucem lætitia & recreatio, rectè etiam intellexerimus Dominum se vocare lucẽ mundi, quòd per suum Euãgelium ac salutiferum nuntium afflictas omnes mentes venerit exhilaraturus. Emphaticè autem dicit, *Ego sum lux mundi*, significans præter se neminem esse lucem mundi, & si quis sit, per ipsum esse participatione, scilicet, sui luminis, ratione cuius Apostolos suprà dixit esse lucem mundi. Neque ergo Moysen significat fuisse lucem mundi, vt qui paruam tantùm mundi partem obscuro solùm lumine non veluti sol, sed veluti lucerna illustrauit: neq; rursum Philosophos gentilium, aut Pharisæos Iudæorum doctores, vt qui mundo tenebras potiùs offuderint, quàm ex eo fugauerint, sed se vnum toti mundo hoc esse spiritualiter, quod sol visibilis mundo corporaliter. Hæc est illa lux, de qua pater cœlestis Isaiæ 49. *Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ*, & Zacharias, *Visitauit nos oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris & in vmbra mortis sedent.* &c. Et Simeon senex, *Lumen ad reuelationem gentium.* Quoniam autem Dominus se lucem vocauit, hinc in allegoria hac persistens, adiicit, *Qui sequitur me, non ambulat*, aut, vt est Græcè & apud Augustinum, non ambulabit, hoc est, non conuersabitur *in tenebris*, ignorantiæ, scilicet, & peccatorum, *sed habebit lumen vitæ*, hoc est, lumen quod hic vitam animæ largitur, aut quod ambulantem deducit ad vitam animæ. Hoc lumen est Christus ipse, aut spiritus eius sanctus, qui per suam gratiam habitans in mentibus fidelium prælucet eis, demonstrans quid faciendum, & quibus actibus ad vitam quis perueniat. Non dicit autem Dominus, quia lux sum mundi, ideo per omnes accipiunt lumen vitæ, sed qui sequitur me, credendo, scilicet, & obediendo mihi, habebit lumen vitæ. Sicut enim sol visibilis, etsi sit totius mundi lux, non præbet lumen cæcis, & oculos suos claudentibus: ita nec spiritualis ista mundi lux lumen suum illis præbet, qui eam oblatam amplecti nolunt. Porrò Diuus Augustinus illud, *sed habebit lumen vitæ*, refert ad futurum sæculum in quo sequentes modò Christum, consequentur lumen regni cœlorum. Verum prior intelligentia est conuenientior, quòd hæc pars opponatur illi, *non ambulabit in tenebris*, quæ ad præsentem pertinet vitam. Sicut autem Dominus, dicens, *Ego sum lux mundi*, se ab aliis doctoribus hominum separat: ita & cum subdit, *Qui sequitur me.* Significat enim eos qui sequuntur alios, non liberari à tenebris, & quanquam ab illis accipiant aliquod sapientiæ & intelligentiæ lumen, non tamen habere ab illis lumen vitæ.

DIXERVNT ERGO EI PHARISÆI: TV DE TEIPSO TESTIMONIVM PERHIBES.] Quoniam magnifica de se Dominus dixerat, Pharisæi purum hominem esse credentes, & malitiosè semper Domini dicta euertere studentes, occurrerunt dicentes: *Tu de teipso testimonium perhibes*, ideoque testimonium tuum non est tanquam verum recipiendum. Non enim creditur proprio hominis de se testimonio, ob falsitatis suspicionem quod ex nimio suiipsius amore profectum credatur. Itaque Dominus huic obiectioni respondet tribus rationibus, quibus ostendit se non esse, sicut illi putabant, purum hominem, sed Deum, vt ob id ipsius de se testimonio sit meritò credendum, nec de falsitate possit esse suspectum. Prima ratio est, *Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum tamen est testimonium meum, quia scio vnde venio* pro veni, in hunc mundum, scilicet, *& quò vado*, pro vadam, hoc est, scio quòd sim filius Dei, qui è sinu patris in hunc mundum descendi per assumptionem humanæ naturæ, quique eandem paulò pòst sum subuecturus in dexteram & gloriam patris. Ideoque non dubito de meipso testimonium perhibere, & testimonium meum

meum verum asseuerare. *Vos autem nescitis qui sim*, vnde scilicet venerim, *aut quo vadam*, atque ob id meum de me testimonium tanquam puri hominis reiicitis. Hac ergo ratione Dominus tanquam significare voluerit sibi de se testificanti merito credendum esse, propter suam diuinitatem, & personæ suæ authoritatem, non tamen aperte suam diuinitatem manifestat, sed de se perinde loquitur, atque si quis legatus veniret à Cæsare, magna nomine Cæsaris promittens si iussa eius capesseremus, cumque fidem ei negaremus, diceret, Ego scio vnde veni & quò vado, ego certus sum me Cæsaris esse legatum, ad hæc ipsa quæ proposui, ab ipso mandatum: ad eundem & redibo, rationem gesti negotii redditurus, dignaque pro laboribus meis præmia accepturus, proinde quæ de mea legatione testificor, vera sunt: vos autem qui nescitis vnde venerim & quò vadam, fidem habere mihi cunctamini. Secunda ratio, qua etiã Dominus inter se & Pharisæos discretionem facit, est, *Vos iudicatis* de rebus & personis *secundum carnem* hoc est, carnali & humano iudicio, ideoque iudicium vestrum frequenter non est verum & iustum, quemadmodũ patet in iudicio quo de me iudicatis. Ego verò etsi pro meo officio nunc neminem iudicẽ (non enim veni vt iudicem mundũ, sed vt saluificem) tamen si velim modò de quibusdam iudicare, & si quando quid de me aut aliis iudicem, iudicium meum non est sicut vestrum, carnale, ac proinde falsum, sed verum est, quia in iudicando ego non sum solus, sed mecũ iudicat qui misit me pater, cum quo vt vnius sum & indiuiduæ naturæ, ita & indiuisæ voluntatis & actionis. Hac ergo ratione ostendit Dominus veritatem sui de se testimonii, ex veritate sui iudicii, & rectè, quia iudicium nihil est aliud quam quædam de aliqua re testificatio. Ex superiori autem explicatione patet quomodo sit accipiendum illud. *Ego non iudicio quemquam*, quanquam idem & melius fortè accipi possit hoc modo: Ego à meipso non iudico quemquã. Aut quod idem est, Ego solus, & tanquam homo tantùm vt vos me videtis, & esse putatis. Nam hunc sensum Dominus in his quæ mox sequuntur indicare videtur. Differẽtiam ergo inter se & illos indicat, quòd illi secundùm carnem, ipse vero secũdùm Deum iudicaret: illi à seipsis: ipse verò non à seipso: illi tanquam homines, ipse vero non tanquã homo, sed tanquam Deus & vnum cum patre. Tertia ratio est, *Et in lege vestra scriptum est quia*, id est, *quod duorum hominum testimonium verum est*, hoc est, pro vero habendum est, cùm dicitur, *In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum*. Ex quibus verbis non consequitur duorum testimonium semper esse verum, non est semper verum, sed pro vero habendum secundùm legis constitutionem. Non enim verum fuit duorum testium testimonium, qui contra Susannam, aut Naboth, aut Chistum ipsum testati fuerunt. Sub hac autem lege Dominus sic subassumit, Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, quoniam, scilicet diuina natura perhibet testimonium de homine quem cernitis, & testimonium perhibet de me qui misit me pater. Ex quibus relinquit nobis inferendum Dominus, quod propter auditorum incapacitatem noluit ipse inferre, Ergo si secundùm legem duorum hominum testimonium, qui & falli possunt & fallere legitimum habetur, & pro vero recipitur, multo magis duarum personarum diuinarum, in quas nulla fallaciæ aut errores suspicio potest cadere. Ex his patet solutio dubii quod circa hanc rationem moueri posset, quomodo scilicet Dominus ex lege illa colligat suum de se & patris testimonium recipiẽdum merito esse cùm duorum hominum testimonium non recipiatur si alter illorum pro se testetur. Nam dum Dominus suum de se testimonium coniungit, cum testimonio patris, significat se testimonium de se homine perhibere quatenus patri cõsubstantialis, hoc est, quatenus Deus, ac proinde quodammodo alius à se homine. Pater autem & filius de homine Christo simul testimonium perhibent per opera & verba, quæ per illum hominem diuina natura operata est & locuta, hominis illius excellentiam & authoritatem diuinam planè declarantia. Porrò ex his rationibus apertè refellitur & Sabellii error & Eunomii, cum hinc & personarum pluralitas & earundẽ æqualitas apertè colligatur.

Deut. 19. Matt. 18. Dan. 13. 3. Reg. 21.

DICEBANT ERGO EI, VBI EST PATER TVVS? RESPONDIT IESVS, NEQVE ME, &c.] Quoniam audierunt eum patris sui facientem mentionem, rogant vbi sit pater ille de quo loquebatur. Rogant autem malitiosa & subdola mente, vt est verisimile. Nam ex Domini verbis æquè facilè nunc intelligere potuerunt ipsum vocare patrem suum Deum, atque id intellexerunt supra Ioannis quinto, quando dixerat, *Pater meus vsque modo operatur, & ego operor*. Sed maluerunt Dominum ipsum apertè confiteri patrem suum esse Deum, vt haberent manifestius iustam causam accusandi & persequendi ipsum. Dicunt ergo, *Vbi est pater tuus?* vt adeuntes scilicet illum, audiamus quod de te testimonium perhibeat. Porrò huic quæstioni Dominus non directè respondet, sed quoniam hæc quæstio processit ex ignorantia sui & patris de quo loquebatur, ad ipsam ignorantiam respondet. *Neque*, inquit, *me scitis*, pro nouistis, *neque patrem meum*. Non nostis me iuxta id scilicet quod potissimùm sum, nempe diuinitatem, & ob id neque patrem meum nostis *Quod si me nosceretis, forsitan*, pro vtique. non enim ἄν, hic est dubitantis sed confirmantis *& patrem meum cognosceretis. Qui enim*, inquit alibi, *videt me, videt & patrem meum*. Porrò quod dicit Dominus Iudæos neque ipsum, neque patrem nouisse, non est intelligendum ob id dixisse, quia, vt suprà dixit, *Nemo nouit patrem nisi filius, & nemo nouit filium nisi pater*. Nam ex sequenti sententia, & loco alio simili, qui est Ioann. 24. patet eum loqui de notitia quæ cadere potest in hominem. Sed ad propositum Domini dupliciter intelligi potest & declarari, Iudæos qui patrem Christi ex parte aliqua nouerunt, tanquam creatorem cœli & terræ, & legis Mosaicæ authorem, non cognouisse patrem. Primo, quia sicut non cognouerunt Iesum esse naturalem Dei filium, ita patrem eius cœlestem non nouerunt esse sub nomine patris in diuinitate distinctum personaliter à filio & Spiritu sancto, aut nõ nouerunt esse patrem Iesu. Secundò, magis ad propositum Domini Iudæi non nouerunt patrem Iesu, nõ solùm sub relatione paternitatis, sed nec obsolutè consideratum quomodo mox in sequentibus dicit eos non cognoscere Deum & Ioannes in prima sua epistola dicit eos non cognoscere Deum, qui eius mandata non seruant. Pro quo notandum, quòd Deus à nobis hic in seipso cognosci non potest, sed tantùm in suis operibus & verbis: proinde qui opera & verba diuina manifestè non agnoscit nec approbat pro diuinis,

Ioan. 14. 1. Ioan. 3.

diuinis, Deum certè qui per illa cognosci deberet, declarat se non verè cognoscere, cuius iustitiã, bonitatem, potentiam, & sapientiam in operibus & verbis eius relucentem non agnoscit, nec recipit. Itaque quoniam Christus suis operibus & verbis se satis demonstrauit longè alium & maiorem esse quam exteriùs videbatur, Iudæi ipsius opera & verba non agnoscentes, sed calumniãtes, nec eum quis & quantus esset cognoscere voluerunt, nec ipsum patrem Iesu, quandoquidẽ Deus pater in nullo alio se luculentiùs demonstrauit, & cognoscendũ hominibus obtulit quàm in operibus & verbis filii. Non cognouerunt ergo Iudæi Deum, qui eius opera & verba nõ cognouerunt. Vnde in sequentibus Dominus ostensurus eos non cognoscere Deum dicit. Quare loquelam meam non agnoscitis? Iam quod ad secundam attinet sententiam, qua Dominus significat se esse medium perueniendi ad cognitionẽ Dei patris, dum dixit, *Si me sciretis*, &c. si sequamur priorem rationem declarandi superiorem sententiam hæc sententia sic esset declaranda, Si cognosceretis me esse Dei filium, cognosceretis etiã Deum esse naturalem meum patrem, quia vnum relatiuũ sine alio cognosci non potest. Quòd si secundam sequamur rationem, quæ magis est amplectenda, qui Iesum cognoscit, etiam Deum patrem eius cognoscit, quia per ipsum & in ipso se Deus certiùs & pleniùs cognoscendum præbuit, operans & loquẽs in ipso. Vnde Philippo ostensurus quod per ipsum pater cognoscitur, dicit, *Verba quæ ego loquor vobis, à me ipso non loquor, sed pater in me manens ipse facit opera.* Deinde cùm datum fuerit cognoscere quid sit Christus, tum demum locupletissimè percipitur Dei cognitio quanta hic à nobis haberi potest. Quòd si autem Christus ignoretur, iam etsi Deus ex creaturis suis aliqualiter cognosci possit, non potest tamen perfectè cognosci, nimirum quòd sit hominum redemptor, iustificator, & saluator.

Ioan. 14.

HÆC VERBA LOCVTVS IESVS IN GAZOPHILACIO DOCENS IN TEMPLO] Gazophylacium non accipitur hic pro ipsa arca pecuniaria, quam iuxta altare primus instituerat rex Ioas vt scribitur 4. Reg, 12. sed pro ipso atrio in quo arca illa erat posita: nisi velimus, *in gazophilacio*, exponere pro iuxta gazophylacium. Significatur autem atrium maius fuisse in quo hæc Dominus dixerit, ideoque locus iste tam diligenter à Ioanne notatus est, vt indicaret Christi libertatem, & iudæorum impotentiam, qui in tali loci, vbi minimè alioqui tolerabile erat, Domino hæc tam magnifica de se testificanti manus non iniecerunt, etsi id maximè priùs cupiuissent. Cùm autem addit Euãgelista, *docens in templo*, significare voluit Dominum hæc dixisse inter docendum, hoc est, cùm multò pluribus, quàm sint hic annotata, coram populo dissereret. Iustas enim ad populũ Dominus orationes habuit, quoties eum Euangelistæ docuisse memorant: quãquam Euangelistæ satis sibi duxerint paucula ex illis narrasse, in quibus inesset plenius Domini de se testimonium, magisque obseruandum.

DIXIT ERGO ITERVM EIS IESVS, EGO VADO, ET QVÆRETIS ME, &c.] *Ergo* inquit, hoc est, quoniam illi cupiebant eum comprehendere, quãquam nemo mitteret in eum manum quòd cohiberentur a diuina eius virtute, *Iesus iterum dixit eis*, quod nuper eis eadem occasione dixit. Ideo enim Euangelista dicit, *iterum*, vt significaret Dominum quod modò dixit Iudæis, etiam priùs illis ob similem dixisse occasionem, vt patuit cap. 7. Ioan. præcedente. *Ego*, inquit, *vado*, hoc est, mox abiturus sum, ex hoc mundo scilicet, ad patrem, ac tum vos qui me iam præsentem spernitis, *quæretis me*, hoc est, desiderabitis meam præsentiam, cupientes videre vnum diem filii hominis: & quoniam plerique vestrum obstinato animo in me absentem credere recusabunt, sicut modò in præsentem credere recusant, ideo in peccato suo morientur, hoc est, per peccatum suum, nempe infidelitatem, morti tradentur æternæ. Porrò quò intelligatis quam frustra meam præsentiam tunc vestrum plerique sint quæsituri, ob id magis me iam vobis præsentem amplectamini, ac rursum intelligatis quàm longè superioris sim præ vobis naturæ, quò ego iturus sum, nemo vestrum suapte opera & virtute poterit peruenire. Hæc loci huius explicatio conuenit cum ea explicatione, quam in simili loco capitis septimi diximus conuenientiorem. Alii autem, inter quos Diuus Augustinus, illud, *quæretis me*, malunt intelligere de quæsitione in malum accepta, qua scilicet impii Christum etiam post resurrectionem rursum quærebant ad mortem, aut qua eum in suis membris præsequebantur propter illud quod sequitur, *& in peccato vestro moriemini*, vt sit sensus, Ego a vobis mox sum abiturus, ac nec tunc quidem cessabitis me quærere & persequi, proinde in hoc vestro peccato quod in me committitis, nolendo mihi credere, sed persequendo, moriemini, hoc est, vsque ad mortem perseuerabitis. Verùm cum dicat, *ego vado*, ac deinde subiiciat, *& quæretis me*, videtur Dominus significare ipsos aut ipsorum plerosque quæsituros illum post abitum, quomodo non quærebant, eum præsentem. Quod autem dicit, *& in peccato vestro moriemini*, non ad eosdem, aut saltem non ad omnes referendum est quos dicit se absentem quæsituros, sed tantum ad incredulos, vt ipsemet Dominus postea explanat. Cæterùm incertum est an per illud, *in peccato vestro moriemini*, significetur peccatum illis fore mortis æternæ, aut etiam temporalis per Romanos inferendæ causam, vt præpositio, *in*, pro, per, sit posita, an vitam illorum finiendam in peccato. Vterque enim sensus conueniens est, quamuis prior sequenti explanationi Christi magis videatur congruere. Porrò Iudæi nonnihil commoti & territi hoc Domini sermone, nec tamen eum intelligentes, non quidem Dominum interrogant reuerentia fortè prohibiti aut pudore, sed inter sese mussitant, absurdiora iam etiam horum verborum occasione suspicantes, quàm suprà cap. Ioan. 7. *Nunquid*, inquiunt, *interficiet semetipsum, quia dicit*, &c. Quæ autem conuenientia intelligere aut suspicari ex verbis Domini, ipsum sese interfecturum? An qui se interficit, aliquò vadit? Aut si aliquo vadit, an non eò etiam Iudæi abire poterant; simili modo, cum eorum plerique sese interemerint, maximè in Romanorum oppugnatione, vt patet ex Iosepho, vt rursum iam in eorũ opprobrium conuersum sit, quod per conuitium hic Domino obiecerunt. Sed quò minus miremur tam crassam Iudæorum inter se interrogationem, videntur significare voluisse, se suspicari ipsum sese per mortem sibi illatam subducturum è manibus ipsum persequentium, vt ideo occasione verborum Domini dixerint, *Nunquid interficiet seipsum*, non quòd putarent se etiam non posse sibiipsis mortem inferre,

inferre, sed quòd dubitarent se non posse illum post mortem sibi illatam assequi & inuenire. Et tamen absurda erat etiam ista cogitatio. Non enim vt manibus eorum eriperetur, opus erat mortem sibi inferre, cùm potuerit naturali morte aut alia ratione illorum manibus subtrahi.

ET DICEBAT EIS, VOS DE DEORSVM ESTIS, EGO DE SVPERNIS.] Legendum non est, vos deorsum estis, sed, vos de deorsum estis quomodo legitur apud Augustinum & in antiquis Latinis quibusdam codicibus. Nam Græca habent ἐκ τῶν κάτω, id est, ex his quæ deorsum sunt aut ex infimis. Intelligunt autem quidam ideo Iudæos dici esse de deorsum, Dominum verò de supernis, quia illi esse ex inferioribus rebus acceperunt, atque ex ipsa terra, Dominus verò è patre diuinum suum esse habuit: atque in eodem sensu intelligunt, quod explanandi gratia additum est, *Vos de mundo hoc*, id est, inferiori isto, *estis*, *ego non sum de hoc mundo*, sed alio, nempe cœlesti & super mundano. Alii verò, quia ex hoc loco quidam hæretici collegerunt Dominum non accepisse carnem suam ex hoc mundo, & quoniam infra Apostolos suos etiam dicit non esse de hoc mundo, intelligunt Iudæos ideo dici de deorsum esse, & de mundo, quod secundùm affectum tales sint, inferiora & terrena sapientes: Dominum verò non esse de hoc mundo, sed de supernis, quòd non terrena, sed cœlestia saperet. Rectè autem vtraque interpretatio simul comprehendetur, vt ideo Iudæi intelligantur esse de deorsum & de mundo, quòd vt ex terra suam habebant originem, ita etiam terrena saperent: Dominus verò de supernis & non de hoc mundo, quòd vt cœlestem habebat originem, ita & cœlestia saperet: Vnde Paulus vtrumque complectens, ait: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.* Porrò Theophylactus, post Chrysostomum, intelligit Dominum his verbis velle tollere suspicionem illam, quam de ipso habebant Iudæi, vt sit sensus, Cùm non sim de hoc mundo, nec mundanum aliquid & terrenum affectem, fieri non potest vt ad tantam deueniam insaniam, vt meipsum occidam. Sed si consideremus quæ Christus mox ex his infert, magis apparet ipsum his verbis non respondisse ad Iudæorum suspicionem, sed explicare voluisse quomodo dixerit, *in peccato vestro moriemini, & quo ego vado, vos non potestis venire.* Significat enim se ob diuinam suam naturam in cœlum conscensurum, vnde venit in hunc mundum, ipsos autem quòd sint ex terra origine & affectu, non posse propriis viribus in cœlum conscendere, nisi ipse eos illò trahat, & ad se assumat, quod futurum non est nisi in ipsum credant. Vnde bene infert etiam rationem alterius à se dicti, *Dixi*, inquit, *ergo vobis*, hoc est, quia de deorsum & de hoc mundo estis ex vobis, nati, scilicet, in peccatis, & in eis viuentes, ideo dixi vobis *quòd moriemini in peccatis vestris.* Ne autem putaremus quod dixit, moriemini, ad omnes pertinere, nec id posse eos effugere, ideo declarando subiecit, *Si enim non credideritis, quia*, id est, quod *ego sum, moriemini in peccato vestro*, aut, vt est Græcè, in peccatis vestris, sicut in loco mox præcedente. Superiùs enim singulariter dixit, *in peccato vestro*, notans eorum infidelitatem, quæ peccatorum omnium fons est, hìc verò pluraliter in peccatis, notans varia eorum peccata, quæ infidelitas aut adfert aut seruat. Illud autem, *ego sum*, quidam intelligunt esse imperfectam orationem, & subaudiendum, quòd ego sum de supernis, aut Messias. Alii rectiùs intelligunt ideo absolutè Dominum dixisse, *Ego sum*; vt significaret se Deum esse, & hoc de ipso credendum esse. Solus enim Deus de se dicere propriè potest, Ego sum, cùm sit actus purissimus, nullius mutationis capax, quam præteritum & futurum significant. Vnde Moysi nomen suum explicans Deus dixit, *Ego sum qui sum*, quare & ab esse deriuatum est nomen illud sacrum Dei tetragrammaton Iehoua.

DICEBANT ERGO EI, TV QVIS ES? DIXIT EIS IESVS, PRINCIPIVM, &c.] Quoniam ergo Dominus absolutè dixit, *Ego sum*, nec explicauit quis esset, interrogant Iudæi, *Tu quis es?* quasi nihil hactenus viderint aut audierint, vnde scire possent quis esset. Cæterùm obscurum valdè est quod ad hanc interrogationem Dominus respondisse scribitur. Et nostræ quidem lectionis prima facie hic videtur esse sensus, Ego sum principium qui etiam vobis nunc loquor. Secundùm diuinitatem sum principium omnium creaturarum, vnum idemque cum patre, & secundùm humanitatem nunc vobiscum loquor, vt vos doceam quid de me credere debeatis. In hunc sensum D. Ambrosius locum hunc aliquoties citat, & nominatim libr. 3. de fide capite 4. Nec de principio, inquit, residet aliquid quæstionis, cùm interrogatus in carne, Tu quis es? responderit, Principium, qui & loquor vobis. Sic autem principium accipitur in casu nominatiuo, & relatiuum, qui, non ad principium, sed ad pronomen, ego, refertur. Verùm huic intelligentiæ obstat lectio Græca, quæ pro dictione, *principium*, habet accusatiuum fœminini generis, τὴν ἀρχήν. Proinde Diuus Augustinus hoc incommodum ex Græcorum librorum collatione sentiens (quos Diuus Ambrosius peritus licet linguæ Græcæ non videtur in hac sententia consuluisse) putat subaudiendum verbum, credite, vt ab eo regatur accusatiuus, principium. Eius in hunc locum ista sunt verba, *Vt scirent Iudæi quid illum credere deberent, respondit, principium. Non tanquam diceret, principium sum, sed tanquam diceret principium me credite, quod in sermone Græco euidenter apparet, vbi fœminini generis est, principium. Velut si vellet dicere, se esse veritatem, & dicentibus, Tu quis es? responderet, veritatem, cùm videretur ad id quod dictum est, Tu quis es, respondere debuisse, veritas*, id est, *veritas sum. Sed altiùs respondit, cum videret eos ita dixisse, Tu qui es, ac si dicerent, Quoniam abs te audiuimus. Nisi credideritis, quia ego sum, quid te esse credemus? Ad hoc respondit, principium: Tanquam diceret, principium me credite. Et addidit, Qui & loquor vobis, id est, quia humilis propter vos factus ad ista verba descendi. Nam si principium, sicuti est, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederent, cùm infirma corda intelligibile verbum sine sensibili voce audire non possent? Ergo*, inquit, *credite me esse principium, quia vt credatis non solùm sum, sed & loquor vobis.* Hæc ille. Ex quibus apertum est eum non legisse, qui & loquor, etsi sic habeat contextus, sed, quia & loquor, quomodo quædam Latina habent exemplaria, & bene, quia Græcis non est relatiuum, ὅς, id est, qui, sed ὅτι. id quod, vel quia. Porrò Diui Augustini explanatio nimis coacta videtur, siue spectes constructionem accusatiui, *principium*, siue causam quam intelligit significari illis

1. Cor. 15. — Exod. 3. — D. August.

illis verbis, *quia & loquor vobis*. Proinde rectiùs secundùm Græcos illud τὴν ἀρχὴν, accipitur positum aduerbialiter, vt subaudiatur præpositio κατὰ, & sit sensus, principiò, imprimis, vel omnino quemadmodum Græcis dictiones pleræque in accusatiuo casu aduerbialiter ponuntur, per subauditionem præpositionis κατὰ, vt τὴν πρώτην, principio, τὸ τέλος, id est, tandem, in fine, denique. Verùm hoc licet cognito, nondum sublata est omnis huius loci difficultas. Nouam enim difficultatem adfert apud Græcos dictio anceps ὅτι, quæ potest esse nomen relatiuum significans quod, si scribas per diastolem, ὅ, τι, aut coniunctio significans, quòd aut quia, si subnotaueris ὑφὲν ὅτι. Sanè quomodo hunc locum intellexerit D. Chrysostomus, non satis ex eius Commentariis licet intelligere. Paucissimis enim verbis locum istum pertransit, scribens in hæc verba, *Principium qui & loquor vobis*, hoc est, Sanè indigni estis qui sermones meos audiatis, & quis sim intelligatis. Vos vt me tenteris semper loquimini, mihi autem non attenditis, & in omnibus vos nunc reprehendere non possum. Sic & Theophylactus. Cæterùm Euthymius Chrysostomi sectator, & abbreuiator sicut & Theophylactus, veluti explicare volens obscuram Chrysostomi in hoc loco explanationem dicit, defectiuum esse sermonem istum iuxta consuetum loquendi morem, ac perficiendum hoc modo, Omnino superfluum est etiam quòd vobis loquar, quia scilicet omni sermone indigni estis, vtpote tẽtatores. Itaque secundùm quod indicat Euthymius, illud τὴν ἀρχὴν, Chrysostomo accipitur pro omnino quomodo accipitur apud Gregorium Nazianzenũ sermone de paschate, οὐκ ἐπιορκήσεις, ἐκεῖνος· σὺ δὲ, οὐδὲ, ὁ μὴ τὴν ἀρχὴν, id est, Non peierabis, ille: tu verò, neque iuraueris omnino. Et illud ὅτι, Chrysostomo accipitur infinitè pro quòd coniunctione, non pro quia, vt verbum λαλῶ per substantiuum reddendum sit hoc modo. Omnino quod & loquar vobis, supple, indigni estis, vel superfluum est. Hæc est ergo vna ratio, qua locus hic explicari potest. Quod si autem dictionem ὅτι, accipiamus pro relatiuo neutri generis, poterit hic esse sensus. Id sum quod etiam loquor, id est, locutus sum (præsens pro præterito) vobis principio, cùm scilicet dixi me esse lucem mundi. Vel si τὴν ἀρχὴν, pro omnino accipiatur, sensus est, Omnino id sum quod etiam locutus sum vobis me esse. Si verò ὅτι, accipitur pro quia, poterit istud commodè cum sequentibus legi continuè, in hunc sensum, Vos cùm toties iam ex me audieritis & quis sim, & ad quid venerim, tamen adhuc quasi nihil audiueritis sic interrogatis. Tu qui es? Ego verò illud imprimis vobis respondeo, quia non solùm veni in mundum, sed etiam loquor vobis, veritatem vobis prædicando, ideo multa habeo, id est, possum de vobis loqui & iudicare quoniam erit vobis illud grauissimæ condemnationis occasio, quod mihi palàm sic loquenti nolueritis credere. Hæc intelligentia conuenit cum eo quod postea Dominus dicit, *Si non venissem, & locutus fuissem eis, peccatum nõ haberent*, Secundùm hanc intelligentiam Dominus non respondet illis quis sit, vt qui digniores essent audire quid ipsi essent, quàm quis Christus esset cui insidiabantur. Sed huic intelligentiæ obstat, quod desideretur id quod respondeat illi, principiò vel imprimis. Ordinem enim significat, Quasi diceret Dominus, primùm hoc iam dico. Cui subiici conueniebat quid secundò diceret, & quid tertiò. Proinde quibusdã placet. Nonni Græci authoris enarratio, qua etiam hæc pars cum sequentibus iungitur, sed illud ὅτι, accipitur vt sit relatiuum. Habet autem sic, καὶ χριστὸς ἀνίαχεν, ὅτι περ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς ἀγόρευον, ἔχων ἀνήριθμα δικάζειν καὶ καλέειν, id est, Et Christus respondit. Quod quidem vobis ab initio dixi, habens innumera iudicare & loqui. Initio enim sermonis habiti à Domino cum Iudæis capi. Ioannis 5. vnde ferè omnes sequentes dimanarunt, dixit Dominus sibi à patre omne iudicium contraditum. Nonnus ergo intellexit Dominum iam respondisse se esse eum qui haberet multa quæ loqueretur & iudicaret de eis, hoc est, iudicem vt omnium ita & ipsorum, quòd initiò eis dixit, cùm primùm ei calumniam tanquam blasphemo intentare cœpissent, vt habetur capite Ioannis 5. Itaq; sensus secundùm eum est, Ego sum id quod etiam à principio vobis dixi, nempe, Habeo multa de vobis loqui & iudicare, hoc est, is sum qui possum vos condemnare, & in multis reprehendere, vt Dominus retundendam superbiam eorum qui ex contemptu & dolo rogauerunt quis esset, intelligatur illis iudiciariam suam potestatem obiecisse, vt & aliàs fecit. Quidam illud quod Græcè est, τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, accipiendum putat, vt sit particula confirmantis, & sit sensus, Omnino sic est vt & loquor vobis, vt intelligatur Dominus, quia satis dixerat quis esset cum dixit, quia ego sum Iudæis rogantibus quis esset, non respondisse quis esset, sed tantùm confirmasse quod dxerat, Si non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris, & quod dixerat de illorum peccatis, declarasse cum subiicit, Multa habeo de vobis loqui & iudicare. Quæ quidem intelligentia omnium videtur esse conuenientissima poteritq; & ob similem intentionem in nostra littera accipi, hæc esse dicta à Domino secundùm intelligentiam proximo positam ante Nonni enarrationẽ. Sic ferè Syriacum Euang. quod habet, etiam id quod cœpi loqui vobiscum. Porrò cum dicitur, Multa habeo de vobis loqui, habeo, Græco more, cum infinitiuo pro possum positum est, quamuis quidam intelligant, habeo vobis loqui & iudicare, hoc est, ex commissione patris mihi incumbit vt in posterum vos in multis iudicem. Dicit autẽ duo, loqui de vobis & iudicare, hoc est, in multis possum vos reprehendere, vel accusare apud patrem, & non solùm accusare, sed etiam cõdemnare. Iam quod sequitur, Sed qui misit me verax, &c. duram videtur habere connexionem. Itaque quidam sic connectunt, Possum conqueri multa de vobis apud patrem, & decernere etiam in vos, sed non est necesse vt faciã. Nam pater meus verax est & fidelis, & ob id non deerit causæ meæ, cùm ab eo profectus sim, & secundùm mandatum eius hæc loquar mundo. Aliter verò & rectiùs ad hunc modum, Multa quidem in vobis reprehendere possem, & in multis cõdemnare, sed omissis aliis vnum hoc vobis dicam ad redargutionem vestri vnius peccati, nempe infidelitatis, quòd is qui me misit, verax est, & ego quæ ab eo audiui & accepi, hæc sola loquor in mundo ac proinde vera sit necesse est mea doctrina, cui tamen credere & obedire recusatis. Nam ob id eum qui se misit veracem dicere omnino videtur Dominus vt & se suamq; doctrinam veracem significaret, cùm subiiciat, & ego quæ audiui ab eo hæc loquor in mundo. Cæterùm audisse se Dominus à patre dicit quæ loquebatur, quoniam omnem suam cognitionem à patre accepit, à quo accepit & esse. Sic

& Ioannes Baptista supra dixit, *Quod vidit & audiuit hoc testatur.*

ET NON COGNOVERVNT QVIA PATREM, &c.] Malè pro, eis, multi libri habent, eius, secundùm quàm lectionem intelligi solet hic sensus, Non cognouerunt Iudæi quod dicebat Deum esse patrem suum. Sed impertinens esset iste sermo, quia in sermone mox præcedenti non significatur Deũ esse patrẽ Iesu. Græca verò habent, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγε, id est, quòd patrem ipsis dicebat. Nec additur, Deum, quemadmodum nec in antiquis exemplaribus Latinis. Est autem, sensus, nõ cognouerunt quòd patrem dicebat, id est quod de patre suo loqueretur. Sic enim dictũ est, patrẽ illis dicebat, pro de patre illis loquebatur, quomodo dicere solemus, hunc dico, pro, de hoc dico. Vnde August. habet, Non intellexerunt Iudæi quòd de patre illis diceret. Itaque noster litera qua legimus, patrẽ eis dicebat Deũ, sic est ordinanda, Nõ cognouerunt quòd patrem Deum eis dicebat, id est, de patre Deo illis loquebatur. Cùm enim diceret, *Qui misit me verax est*, &c. non intelligebant eum hoc dicere de patre suo, cùm ex his quæ priùs illis frequenter dixisset, id meritò facilè intelligere debuissent. Cũ ergo ex hoc sermone necdum cognoscerent quòd de patre suo loqueretur, (quod si cognouissent, etiam intellexissent quis ipse esset, & quod Deus esset) Dominus sequenti sermone apertè explicat patrem suum esse de quo locutus est, & quem dixit misisse se aperitque quando sint ipsum cognituri qui iam illum cognoscere non poterant. Vnde sequitur:

DIXIT ERGO EIS IESVS, &c.] Exaltationem vocat suam crucifixionem: vt patet ex expositione Ioan capit. 12. Sic autem Dominus suam mortem frequenter designat, non solùm propter eleuationem à terra factam per suspensionem in ligno sed etiam propterea quòd per mortem suam meruerit à patre exaltari, sicut supra Euangelista Lucas mortem Christi non ignominiæ nominibus sed honoris appellauit, cum eam excessum vocauit & assumptionem. Quod enim aliis erat humiliatio, hoc Christo erat exaltatio, & finis omnis humiliationis & depressionis. *Cum ergo*, inquit, *exaltaueritis filium hominis*, & me vos putabitis penitus extinxisse, tum quòd modò cognoscere non vultis, *cognoscetis quod ego sum, & quod à me ipso facio, nihil, sed sicut me docuit Pater hoc loquor*, ita vt omnia & verba & facta mea ab illo sint. Istud impletum est primùm tempore quo Dominus crucifixus est, quando à signis quæ tunc fiebant, quibus contradici non poterat, cognouerunt illum esse verè diuinum hominem, ita vt compuncti corde percuterent pectora sua, & quidam dicerent. *Verè filius Dei erat iste.* Deinde & quando quidam illorum cognouerunt certò illum resurrexisse à mortuis. Præterea & quando misso in Apostolos Spiritu sancto viderunt miracula in ipsis & per ipsos edita, ac spiritũ Christi sese potentissimè exerentem in credentibus, & omnes aduersariorum machinas demolientem. Et tunc enim compuncti corde plerique dixerunt Apostolis, *Quid faciemus viri fratres?* Postremùm etiam quando per Romanos grauiter afflicti, senserunt diuinam vltionem illis à Domino prædictam ob peccata in ipsum & suos commissa. Non enim quod hic dicitur, *cognoscetis*, tantum ad credituros referri debet, sed etiam ad incredulos quorũ quidam satis cognouerunt occisum à se Iesum, fuisse Messiã, & planè diuinũ hominẽ, vt patet de principibus sacerdotum, quibus custodes nuntiauerũt Christi resurrectionem. Porrò illud quod sequitur, *Et qui misit me, mecum est*, &c. Caietanus coniungit cum, cognoscetis, vt sit sensus, cognoscetis quòd ego sum, & quòd à meipso facio nihil, & quòd qui me misit, est mecum, vt tria significentur ipsi cognituri. Potest tamen illud accipi seorsum, vt sit continuatio eius quòd suprà de se Dominus dicere cœperat, Qui misit me, verax est, ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo: vt postquam duo illa quæ de se dixerat, significauit illos suo tempore cognituros, vlteriùs iam subbiiciat, *Et qui misit me, mecum est*, ne intelligeremus eum sic esse ab eo missum, vt ab eo sit desertus, sed sciremus eum qui missus est, omnia facere ex voluntate & cooperatione mittentis. Non reliquit, inquit, me pater vnquam solum, sicut reliquit ad tempus quosuis sanctos, quia non, vt alii, etiam Moyses & Dauid, ego ab eius voluntate aliquando deficio, sed quæ placita sunt ei facio semper. Quæ ratio debet accipi tanquam signum eius quod dixit, mecum est, & non reliquit me solùm, si modo tamen intelligatur dixisse patrem secum esse, nec vnquam reliquisse, ratione deitatis, quæ est illi vna cũ patre. Nam si intelligatur dicere patrem secum esse secundùm humanitatem, potest, etsi non sit necesse, his verbis intelligi significari causa meritoria continuatæ gubernationis diuinæ in omnibus quæ Christus fecit. Etsi enim iure personæ diuinæ Christus homo habuit continuitatem diuinæ præsentię, & gubernationis eandem tamen etiam habuit ratione meriti: quemadmodum intrauit in gloriam suam merito mortis suæ, quæ illi debebatur alioqui ratione naturæ diuinæ, in vnitatem personæ cum humanitate coniunctæ. Dominus enim significare volens suam doctrinam & opera omnia esse diuina, nihilque omnino esse quod non sit à Deo, de missiùs, vt & alibi, propter incapacitatem auditorum de se loquitur, quasi homo esset tantùm, qui à Deo edoctus esset, & illum sibi semper habere cooperantem & præsentem.

HÆC ILLO LOQVENTE, MVLTI CREDIDERVNT IN EVM. DICEBAT ERGO IESVS, &c. Describit Euangelista fructum doctrinæ Christi in quibusdam, qui illi occasio fuit noui sermonis. Vnde videre est vt nunquam desint apes, quæ ex floribus verbi Dei mel, sugant, vtcunque inde aranei venenum hauriant. Cum enim, inquit, verba ista Dominus loqueretur: plerique auditorum aduertentes rationabilia esse quæ dicebãtur, & tanta constantia ac efficacia sermonis ab eo prolata, crediderunt in eum, fide licet adhuc imperfecta & initiatiua. Proinde vt hos in fide iam cœpta Dominus confirmaret, tali ad eos vsus est exhortatione. Si non, vt quidam olim, à me defeceritis, sed ita vt cœpistis mãseritis in sermone meo, id est, perseueraueritis meæ doctrinæ credere, & meis præceptis obedire, tunc verè discipuli, &c, Tria illis perseuerantibus Dominus promittit, quæ sese ordine consequuntur. Primò dicit, verè discipuli mei eritis, vel est, vt habent quædam Græca, significans non verè discipulos & sectatores suos qui ad tempus tantùm credunt, quia non sunt discipuli Christi coram Deo, qui prænoscit eorum instabilitatem, etiam cùm apud homines habentur discipuli. Sic de quibusdam dicit & Ioannes, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum.* Quoniam autem discipuli est

est discere, & doceri ab eo cuius est discipulus: hinc Dominus ne quis paruum putet esse discipulum eius, adiicit secundò, & cognoscetis veritatem: per accipiendum, scilicet à me Spiritum sanctum, de quo Dominus dixit Apostolis, *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò. Cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Nec enim Philosophi veritatem, quæ saluum & beatum hominem facere posset, docuerunt, sed potiùs falsitatem & errores varios, nec Moses qui vmbris veritatem tantùm delineabat, sed nec discipuli Christi ipso adhuc in carne agente, omnem veritatem Euangelicam cognoscere potuerunt, quòd scilicet Iesus Deus esset & homo, quodque per crucem eius, omnibus credentibus in eum salus parata esset. Porrò ne quis parum esse duceret cognoscere veritatem, Dominus tertiò adiecit, *Et veritas liberabit vos*, vt si non delectet veritas, delectet libertas. Non enim liberare hìc accipitur simpliciter pro eo quòd Latinis ferè significat, nempe è periculis & malis subducere, & eximere, sed pro liberum & ingenuũ facere. Non enim hic Græcis est verbum ῥύω, sed ἐλευθερώσει, quæ vox ad libertatem pertinet, quæ seruituti opponitur. Id ita esse etiam Iudæorum stomachus indicat, dicentium, *Nemini seruiuimus vnquam.* Itaque, *liberabit*, hìc exponendum est per liberos, & ingenuos reddet, quo significatur etiam ab aliqua seruitute liberandos, nempe seruitute ea quę libertati spiritus & Euangelicæ libertati opponitur qualis est seruitus peccati & legis veteris. Annotauit & Augustinus vim Græcè dictionis libr. de verbis Domini sermone 48. Veritas ergo Euangelica liberat, hoc est liberos facit, quia eos qui priùs grauabantur seruitute peccati & legis, ab ea seruitute eximit, efficiens vt quis dominetur peccato, ac libera mente quæ Dei sunt faciat. Hæc est enim libertas Euangelica, quæ non mutat statum fortunę, corpus eximens à iure heri, sed animum liberat à vitiis, à prauis ac mundanis concupiscentiis à tyrannide diaboli, à metu mortis & persecutionum à seruitute Pharisäicarum constitutionum, à iugo legis iuxta literam seruandæ. Veritas enim Euangelica docet veteris legis cæremonias vmbras tãtùm fuisse, ac proinde rebus ipsis exhibitis, non esse ampliùs illis insistendum: docet quæ caro concupiscit planè esse noxia, abhorrere ab eis hominem faciens docet Dei eximiam erga homines benignitatem, ad amorem eius vicissim hominem impellẽs & prouocans quo amore per cognitam veritatem accendente, iam efficitur homo liber & ingenuus, vt & concupiscentias prauas superet, & quę virtutis sunt prompto animo exequatur. Sic ergo veritas liberos facit, quomodo ignorantia veri seruos facit peccati. Porrò Iudæi, siue eidem illi qui priùs in Christum credidisse dicuntur vt intelligamus eorum fidem admodum infirmam fuisse, siue potiùs secundùm Augustinum, alii qui necdum crediderant (quãdoquidem his Dominus mox obiicit, *quæritis me interficere*) eum propter suam carnalem hebetudinem non intelligerent Dominum loqui de libertate spirituali, sed de corporali seruitute locutum putarent, quòd propter superbiam qua sibi placebant in maiorem suorum nobilitate, non ferrent libertatem sibi tanquam seruis promitti, responderunt indignabundi *Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam*, &c. Hoc est, ingenui ex ingenuis prognati sumus, nec solùm ingenui, sed etiam nobiles. & nullius vnquã serui fuimus: quomodo ergo libertatem tu nobis promittit quasi serui simus manumittendi? Hæc responsio & crassitudinem & superbiam populi Iudaici declarat, vt qui carnalia tantùm saperet, & in rebus carnalibus suam poneret fiduciam, & gloriã spiritualium, quę nos Deo commendant, negligens. Dominus illos duobus nominib. taxauerat, & quòd veritatis essent ignari, & quòd seruitutem seruirẽt: Illi verò priùs dissimulant in quo magis eos conueniebat turbari, ad id autem quod leuius erat & minoris momenri, stomachantur. Siquidem veritatis ignorantia, mentis vitium est, seruum esse, fortunæ malum est non animi. Magis autem ostendit eorum superbiam, quòd non vererentur falsissimè dicere. *Nemini seruiuimus vnquam*, cùm constet eos priùs seruisse in Ægypto (vnde toties dicuntur in scripturis liberati de domo seruitutis) ac deinde frequẽter in terra promissionis diuersis fuisse subiectos, ita vt dicat scriptura. *Et dominati sunt eorum qui oderũt eos.* Prępterea etiam seruisse Babyloniis, ac postremùm etiam illo tempore Romanis. Quidam tamen intelligunt eos loqui de seruitute naturali hoc est, qua ex sua natiuitate & origine fuissent aliquorum serui. Caietanus intelligit eos dicentes, *nemini seruiuimus vnquam*, non loqui de maioribus suis, sed tantùm sese comprehendere & suas personas. Nec obstare quod Romanis subessent, quia illis non suberant vt serui, sed tantum vt tributarii, sub Cæsare per præsidem gubernati tanquam liberi. Rupertus intelligit istos, etsi conscii essent satis suæ seruitutis, malitiose tamen & subdolè dixisse, *Nemini seruiuimus vnquam*, expectantes scilicet vt Dominus illis obiiceret seruitutem, quam tunc sub Romanis seruiebant, vt sic illum apud præsidẽ accusare possent tanquã eum qui contrarius esset Cæsari, & promitteret libertatem à seruitute Romanotum.

Ioan. 16. — *Libertas Euãgelica.* — *Iacob. 1.* — *Rom. 7.* — *Psal.*

RESPONDIT EIS IESVS, AMEN, AMEN DICO VOBIS, QVIA OMNIS QVI, &c.] Etsi Iudæi falsò gloriarentur se nemini vnquam seruisse, Dominus tamen non coarguit eos mendacii quòd ab omni contentione esset alienus, quodque nihil ad salutem faceret de seruitute corporali disceptari, quæ generositati animæ nihil officit, sed pro sua ad docendum omnes facilitate, indicat longè aliud esse seruitutis genus à qua libertatem promiserat, quam Iudæi suspicabantur, nimirum seruitus peccati longè turpior & calamitosior seruitute corporali, à qua neminem vindicat quamlibet magna maiorum nobilitas, *Omnis*, inquit. quicunque sit ille, & à quibuscunque sit genitus, siue Iudæus, siue Græcus, etiam si rex sit & imperator, *qui facit peccatum, seruus est peccati.* Vbi inquirendum, cujus peccati seruus sit qui facit peccatum. Non enim videtur illius peccati dicendus seruus, quod fecit aut facit, cùm illud actus quidam sit qui transit. Proinde videtur genitiuus peccati, debere accipi pro ipsa concupiscentia praua, quæ in ipsis dominatur peccatoribus, quomodo accipitur à Paulo ad Roman. cap, 6. Vbi multis est sermo de seruis & seruitute peccati, vbi inter cætera dicit, quod ad huius facit Dominicæ sententiæ confirmationem & declarationem, *An nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?* Sic & Petrus, cùm dixisset quosdam seruos esse corruptionis, subiecit, *A quo enim quis superatus est, huius & seruus est.* Quid sit autem à quo peccator superetur, ostendit Iacobus dicens,

2. Pet. 2.

Vnus-

Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Itaque aliter accipitur peccatum, cùm dicitur, *qui facit peccatum*, & cùm dicitur, seruus est peccati, nisi velimus vtrobique peccatum accipere in genere, vt quomodo Paulo dicuntur aliqui serui iustitiæ quia quæ iustitiæ sunt faciunt, ita & seruus quis dicatur peccati. Bene autem peccator seruus dicitur peccati, quia peccatum in eo vires suas habet & dominatur, ita vt illum obnoxium teneat æternæ morti, cuius peccatum est stimulus, sic vt seipsum ab eo debito, & vinculo liberare nequeat. Deinde quia ipsum sua vi continuè ad aliud & aliud peccatum trahit, adeò vt in peccatoris persona dicat Paulus, *Non enim quod volo bonum, illud ago, sed quod odi malum, illud facio.* Non quod necessitate aliqua & præter voluntatem propriam homo aliquod peccatum committat, sed quod homini per peccatum auerso à Deo, & eius gratia destituto tanta sit infirmitas spiritus, vt non possit omnia peccata vitare, tantaque fortitudo concupiscentiæ in carne, vt frequenter in peccatum hominem pertrahat. Quam seruitutem meritò per peccatum homo incidit, eò quòd faciendo peccatum abutitur sibi concessa à Deo arbitrii libertate, vtendo ea contra rectam rationem & præcepta eius qui ei libertatem illam dedit. Iustum enim est vt qui sese deiicit ab ordine rectæ rationis, contortæ rationis seruituti subiiciatur. Hanc seruitutem & eius turpitudinem etiam Philosophi agnouerunt. Siquidem Diogenes dicere solitus est, inter seruos ac dominos malos præter vocabula nihil interesse, nisi quòd mancipia seruirent dominis, domini cupiditatibus, significans vtrosque esse seruos, miseriorem tamen seruire seruitutem dominos quàm mancipia: si sint improbi. Et Socrates existimabat nullos fœdiorem, miserioremque seruire seruitutem, quam qui & animo & corpore seruirent voluptatibus. Vnde est illud in paradoxis Ciceronis, Omnes sapientes esse liberos, omnes verò stultos seruos esse. Et Horatius lib. 2. Ser. Saty. 7. de cupidinoso scribit, Vrget enim mentem dominus non lenis, & acres Subiectat lasso stimulos, versatque negantem. Et Sophocles cùm ex eo iam confecto ætate quæreretur, vteretur ne rebus venereis, Dii meliora, inquit. Liber verò ego istinc, sicut à Domino agresti & furioso profugi.

SERVVS AVTEM NON MANET IN DOMO IN ÆTERNVM: FILIVS MANET, &c.] Parabola est hic sermo, & exemplum à rebus humanis petitum. Sic enim se habent res humanæ, vt seruus non maneat in domini sui domo in æternum, aut saltem vt non habeat ius manendi in domo semper, cum possit à domino ablegari, aut diuendi alteri. Filius verò manet, hoc est, habet ius manendi, futurus, scilicet ipsius domus hæres. Sic enim verbum, *manet*, est exponendum. Nam alioqui & seruus quandoque semper manet in domo, & filius non manet in ea in æternum, cum contingat filium sese à patre subtrahere & alienare. Hac autem parabola Dominus non incitare voluit ad ambiendam libertatem filialem, vt scilicet nos qui omnes ex ipsa natiuitate & conuersatione serui sumus peccati coram Deo, effici studeamus ex seruis, filii Dei, quò possimus cum ipso, qui propriè & per naturam est filius Dei, in domo Dei ac regno eius permanere in æternum, & non cum seruis aliquãdo eiiciamur à conspectu & domo eius. Siquidem iam in domo Dei, nempe mundo hoc aut Ecclesia, serui filiis coniuncti habitant, sed eiiciendi & separandi ab eis in nouissimo die. Quod in Abraham designatum est, qui filiis cõcubinarum dedit munera, ablegans eos à se, Isaac autem omnium suorum bonorũ hæredẽ instituit, tanquam germanum & genuinum filium, pro quo ad ipsum dixerat Sara, *Eiice ancillam & filium eius. Non enim erit hæres filius ancillæ cum filio liberæ.* Quoniam autem filialis illa libertas obtineri non potest nisi per ipsum Dei vnigenitum & naturalem filium, qui cùm non fecerit vnquam peccatum, non est, nec fuit vnquam seruus peccati: rectè Dominus intulit. *Si ergo vos filius liberauerit*, &c. quæ cõclusio sic ex prioribus infertur, Ergo cum omnes sitis peccatores, & ob id serui peccati, & solus is qui absolutè est filius Dei, filius, scilicet, vnigenitus & naturalis, filius qui nullo modo est seruus peccati, ius & potestatem habeat tanquam hæres & dominus in domo patris sui vos reddendi liberos: si is vos liberos, reddiderit, tum rè vera eritis liberi, quia assequuti libertatem non corporalem, sed spiritualem, quę sola vera libertas est, sicut sola peccati seruitus, vera seruitus est. Facti autem per filium liberi, tanquam etiam filii manebitis cum illo in æternum in domo patris eius. Itaque tribus sententiis præcedentibus syllogistica forma ab Euangelista dispositis, Dominus ex ordine docet, primùm incognitum multis seruitutis genus: secundo, ambiendam meritò ab ea seruitute liberationem ac tertiò, per quem eam consequi possimus. Porrò Diuus Chrysostomus exemplum illud, *Seruus non manet in domo*, &c. alio refert quàm modo sit dictum, intelligens Dominum illo exemplo occurrere voluisse ei quòd Iudęi dicere poterant. Nam cùm dixisset, Qui facit peccatum seruus est peccati, dicere illi poterant. Immolationes habemus, illæ nos eripere possunt ab hac seruitute, vt non sit opus per te liberari. Itaque secũdùm eum Dominus induxit. Seruus non manet in domo, &c. vt significaret Moysen quia seruus fuit, non posse suis cæremoniis libertatem suis conseruis præstare, quòd seruus non habeat ius manendi in domo, ac proinde multò minus potestatem suis conseruis libertatem præstandi. Se verò solùm id posse tanquam filium, qui habeat ius hæreditarium domus patris sui, ac ob id possit libertate donare seruos domesticos. Hæc intelligentia etsi bene conueniat conculusioni quæ infertur, non tamen satis conuenit præcedenti illi sententiæ, omnis qui facit peccatum seruus est peccati. Nam si in sequentibus Moysen notare voluit Dominus, iam nomen serui aliter accipietur quàm in præcedenti sententia, cùm non conueniat intelligere Moysen à Domino vocari seruum ratione peccati, sed ratione conditionis, sicut apud Paulum, inter Moysen & Christum ponitur differentia. Notandum autem quòd cum suprà Dominus dixerit, *veritas liberabit vos*, nunc in conclusione dicat, *Si filius vos liberauerit*, siue quia ipse filius sit illa veritas de qua suprà est locutus: (Dicit enim postea de se, *Ego sum veritas*) siue potiùs quia filius liberat per cognitam veritatem, quàm ipse per Spiritum suum sanctum docet eos qui permanent in sermone eius. Obseruandum circa hanc Domini doctrinam, primùm eos solos apud ipsum pro veris discipulis haberi, qui permanent in sermone Christi semel percepto. Nam qui in eo non permanent, etiam multò studio, & multorum librorum lectione nunquam assequuntur perfectè Dei & veritatis cognitionẽ. Deinde, Christum solum esse qui nos vera libertate donare possit de qua Paulus, *Vbi Spiritus Domini, ibi libertas.* Neque enim

[Margin notes: Iacob. 1. — Rom. 7. — Genes. 21. — Heb. 3. — 2. Cor. 3.]

enim vera est libertas carnis vel mundana: & libertatem spiritus neque lex Moysi adferre potuit, quæ per occasionem magis fecit seruos peccati, vt docet Paulus, *Virtus enim peccati, lex*, neque doctrina Philosophorum, qui tamen hanc libertatem pollicebantur, cùm multis erroribus & vitiis ac morti æternæ manerent obnoxii. Postremùm obseruandum ex verbis Christi, libertatem illam veram quã ipse suis adfert, non consistere in eo vt quis deinceps omnia pro libito faciat, sed potissimùm in liberatione à seruitute peccati, ac deinde etiam à seruitute legis veteris, quæ propter transgressionem & peccata reprimenda instituta per occasioné peccati vires, magis auxit, quæque quod ad cęremonias attinet, quæ libertatis euangelicæ erant, præfigurauerat. Non ergo libertas hæc à seruitute coporali hominibus exhibenda liberat, neque ab obedientia eorum mandatorum quæ Christus per se aut suã Ecclesiam propter spiritus profectum instituit, sed efficit vt quæ facienda sunt liberè quis perficiat, imò & maiora & plura præstet, quàm imperantur. Proinde Paulus studiose præcauere volens, ne qui libertate Euangelica abutantur. *Vos*, inquit, *fratres in libertatem vocati estis, tantùm ne libertatem in occasionem detis carni, sed per charitatem spiritus seruite inuicem.* Et Petrus, *Quasi liberi*, inquit, *& non quasi velamen habentes malitiæ libertatem, sed sicut serui Dei.* Et quidem libertas quam Christus suis in hac vita præstat, in his quæ dicta sunt consistit: cæterùm hanc libertatem sequitur etiam per Christum & alia post hanc vitam libertas, perfectior, quam Paulus vocat *libertatem gloriæ filiorum Dei*, qua electi liberi erunt nõ solùm à dominio peccati, sed omni etiam peccato, ac omni penitus malo corporis & spiritus, & malorum item omnium metu. Itaque colligenda ex scripturis multiplex libertas homini conueniens, nimirum libertas mundana siue corporalis, quam libertatem fortunæ appellare licebit, quòd ab illa pendeat, & illi subiecta sit, & est libertas indifferens, neque bona dicenda, nec mala, Libertas arbitrii, bona quidem, vt pote quæ donum sit Dei, sed quę ad bonum & malum sit indifferens. Libertas carnis, ad mala tantùm propensa. Libertas gratiæ, ad bonum tantùm propensa. Libertas glorię, ab omni mali formidine liberans.

1. Cor. 15.

In quibus libertas Christian.

Galat. 5.

1. Pet. 2.

Multiplex libertas.

Rom. 8.

SCIO QVIA FILII ABRAHÆ ESTIS, SED QVÆRITIS ME INTERFICERE, &c.] Postquam Dominus ostendit de qua seruitute loqueretur, excludit etiam illud vnde suam ingenuitatem Iudæi ostendere volebant, ostendens eos vanè gloriari in eo quod essent semen Abrahæ vt qui coram Deo tales propter operum dissimilitudinem non haberentur, nec filii eius essent secundùm spiritum, ab ob id non essent liberi libertate spirituali, de qua ipse loquebatur. *Scio*, inquit, *quòd estis filii* (vel, vt est Græcè, semen) *Abrahæ*, secundùm carnis scilicet originem, *sed quæritis me interficere*, idque non ob aliquod crimen meum, *sed quia sermo meus non capit*, hoc est, non habet locum *in vobis.* Ne enim dicere possent se iustè illum quærere occidere, ideo hanc partem adiecit: in qua verbum, *capit*, neutraliter positum est pro, locum habere, Nam Græcis est χωρεῖ, verbum deriuatum à dictione χώρα, quæ regionem & locum significat, tribuiturque verbum illud Græcum & rei continenti & rei contẽtæ. Non habebat autem locum sermo Christi in Iudæis. quia cor illorum plenum erat inuidia, superbia, aliisque vitiis, & passionibus ac erroribus

A

quibusdam præoccupatum erat. Passiones enim & errores mentem præoccupantes impediunt eam à discretione veri. Annotauit autem Diuus Chrysostomus Dominum non dixisse, non capitis sermonem meum, sed, *sermo non capit*, ad significandam doctrinæ sublimitatem & magnitudiné. Itaque vtrumque rectè intelligitur significatum, & doctrinæ sublimitas, & illorum propter virium eorum incapacitas. Quia autem dicere poterant se ideo sermonem eius non recipere, quia à seipso loqueretur, & simul vt ex se suoque exemplo ostenderet ipsos alium habere patrem secundùm spiritum quam Abraham: ideo subiecit, *Ego quod vidi apud patrem*, id

B

est, quod certa & euidenti notitia ab eo didici & accepi, *loquor: & vos quæ vidistis apud patrem vestrum*, id est, quæ ab eo didicistis, & in illo considerastis *facitis.* Vbi sciendum Græcis in prima sententia addi, meum, vt sit oppositio inter patrem meum & patrem vestrum, & in secunda sententia additur, igitur. Et vos igitur, &c. quo significatur hic sensus, Quemadmodum ego quæ vidi apud meum patrẽ, loquor: ita consequẽs est & vos facere quæ vidistis apud vestrum patrem. Pro, *facitis*, Græca dictio ποιεῖτε, ambigua est, & potest verti etiam per imperatiuum, facite. quomodo eam Diuum Chrisost. accepisse putat Diuus Thomas in Cathena aurea, vt sit sensus, Sicut ergo verbis & re ostendo & exprimo patrem meum, ita & vos rebus ipsis exprimite Abraham, quem gloriamini esse patrem vestrum. At qui hunc sensum secutum Chrysostomum, ex illius interpretatione colligere non licet, quod ea non minùs sit ambigua quàm ipse contextus. Habet enim sic, Quemadmodum, inquit, ego verbis & re ostendo patrem ita & vos. Certè Theophyl. & Euthymius, Chrysosto. sectatores ita apertè intelligunt quomodo noster vertit interpres, vt per patrẽ illorum Dominus intelligatur designare non Abraham, sed diabolum quod sequentibus magis conuenit, & responsioni Iudæorum mox subiectæ. Siquidem illi intelligentes se & suum patrem notari alicuius criminis, nec alium intelligentes patrem quam Abraham, rursum obiiciunt, *Pater noster Abraham est*, quasi dicant, An de illo vis malè loqui, & dicere nos ab eo didicisse quæ bono non sunt? Itaque Dominus apertiùs eorum in cognatione Abraham gloriationem excludere volens, & quem illorum patrem vocet, explicare, subiecit, Si vt vultis haberi, *verè estis filii Abrahæ, opera Abrahæ facite.* Conuenit enim vt germanus alicuius parentis filius exprimat illum non similitudine vultus tantùm, sed etiã morum & operum. Proinde credite sermoni Dei, quẽadmodum ille credidit, & reputatum est ei ad iustitiam. Suscipite illum quem Deus misit, quemadmodum ille coluit studiose nuntios Dei. Pleni estote à cæde innocentis, quemadmodum ille innocentes defendere studuit, & omnem humanitatem excoluit. Breuiter, vt ille fecit, & vos iustitiam & iustos amate, Dei sermones & Dei nuntios suscipite. Sic enim explicandum illud, *Opera Abrahæ facite.* Neque enim singula opera Abrahæ ad literam eos imitari voluit, vt nõ super inductionem ancillæ super vxore sua Sara. quæ cum olim ob rationabiles causas licita esset, iam cœperat non esse licita. Annotauit autem Origenes, quemadmodum citatur in Catena non frustra dictum esse pluraliter, *opera Abrahæ*, nè putemus satis esse si imitemur vnum Abrahæ opus, nẽpe fidem, ob quã Deo placuisse dicitur. Notandum & illud Græca non habere ποιεῖτε.

C

D

E

quem-

quemadmodum interpres testatur se legisse, dum vertit, *facite*, sed imperfectum ἐποιῆτε, vt hæc sententia secundùm Græcorum lectionem sit vertenda hoc modo, Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis. Cui magis conuenit quod sequitur, *Nunc autem quæritis me interficere.* Ratiocinatur enim Dominus destructione consequentis, ad destructionem antecedentis. Nam consequens præcedentis conditionalis destruit, cum dicit. Nunc autem quæritis me interficere, hominem non malum nec iniustum, sed qui veritatem vobis locutus sum, non quã-uis, nec quam ex meipso locutus sum, sed quam audiui & accepi à Deo. Hoc, id est, tale quid Abraham non fecit vnquam, sed potiùs contraria fecit. Hinc ergo relinquit inferendum oppositum antecedentis, Non estis ergo filii Abrahæ germani. Pro qua conclusione inferenda Dominus aliam addit sententiam affirmatiuam, quæ etiam sequitur ex præcedentibus & negatiuam illam conclusionem in se virtualiter continet, *Vos*, inquit, *facitis opera patris vestri.* Quæ sententia sic ex præcedentibus inferri potest. Igitur non facitis opera Abrahæ, & proinde nec pater vester meritò est dicendus: sed facitis opera alterius, qui quod eum imitamini, meritò dicendus est pater vester. Cum dicitur, *Hoc Abraham non fecit*, pornomen, *hoc*, demonstrat genus operis, & non opus indiuiduale, vt accipiatur pro, tale. Græca tamen etiam verti possent, Hoc Abraham non fecisset, supple, si ætate illius fuissem. Est enim aoristus primus ἐποίησεν qui hoc modo frequenter accipitur. Circa loquendi autem rationem & modum, quo Dominus hic vtitur in patris & filii nominibus aduertendum quod sicut suprà Dominus, cuius tota doctrina est spiritualis, cùm de seruitute loqueretur, seruitutem spiritualem significauit, quæ sola coram Deo reputatur seruitus: ita & hic de patre & filiis loquens loquitur de paternitate & filiatione spirituali, qua sola apud Deum quis æstimatur pater aut filius, secundùm mẽtem & spiritum. Sicut enim est seruitus secundùm spiritum, ita & filiatio, quæ consistit in imitatione & morum similitudine. Et meritò qui alium imitatur, illius filius dicitur, quòd quemadmodum pater corporalis per semen suum filium generat corpore & vultu sibi similem, ita qui alium imitatur, per illius siue exempla, siue doctrinam veluti per semen quoddam in mentem eius deiectum, efficitur illi mente similis. Vnde Iacobus indicans semen spiritualis generationis, dicit de Deo: *voluntariè nos genuit verbo veritatis.* Iaco. 1.

DIXERVNT ITAQVE EI, NOS EX FORNICATIONE NON SVMVS NATI, &c.] De fornicatione spirituali omnino vidẽtur loqui, nempe idololatria, quæ in scripturis frequenter fornicatio vocatur. Id enim significant cùm dicũt, Vnum patrem habemus Deum. Itaque quoniam intellexerunt Dominum non de patre corporis loqui, sed spirituali, nec de carnis generatione, sed de vitæ institutione, omisso Abraham, Deum patrem spiritualem se habere obiiciunt. Nos inquiunt, non sumus secundùm cultum & mores, nati ex fornicatione, hoc est, idololatria, quasi dicerent, non sumus *filij fornicationum*, de qualibus loquitur Oseas, hoc est idololatriæ ex idololatris progeniti, sicut sunt reliquæ gentes. Osea 2. Vnum enim tantum omnes habemus patrem nempe Deum, nec, vt aliæ gentes, falsum Deum colimus: nec, vt Samaritani, Deum verum simul cum diis gentium, Patrem ergo suum, Deum vocant, non solùm ratione creationis (sic enim omnium gentium Deus pater) sed etiam ratione cultus & religionis, qua eum colebant, & ab eo instituti erant. Sic & Moyses docet Deum illis esse patrem, dicens, *Nunquid non ipse est pater tuus qui possedit te, & fecit, & creauit te?* Deut. 32. Et ipse Deus ob peculiarem suam erga Israëliticum populum prouidentiam, vocat illum filium suum, & primogenitum filium. *Filius*, inquit, *meus primogenitus Israël*, &, Ex *Ægypto vocaui filium meum.* Exod. 4. Eythymius post Chrysostomum & Theophylactum intelligit dictum Iudæorum de fornicatione corporali, & illos sese voluisse separare à posteritate Ismahel, aut potiùs Moab & Ammon, addens etiam quosdam intelligere, Iudæos his verbis notare voluisse Dominum natum ex fornicatione. Osea 11. Sed prior intelligentia est probabilior, Itaque Dominus sicut suprà exclusit eos à cognatione Abraham in quo gloriabantur, ita & nunc eripit eis patrem Deum, in quo item vanè gloriabantur. Si, inquit, vt iactatis, Deus re vera pater vester esset, cùm filiorum germanorum natura sit amare & patrem & omnia quæ patris sui sunt, diligeretis profectò me. Ego enim ex Deo processi & veni. Quæ duo verba sic distinguunt August. & Hilar. vt procedere ex Deo, dictum sit de æterna eius natiuitate ex patre venisse autem, in mundum, scilicet, de aduentu eius in carnem, vt sit sensus, Ego enim secundum diuinitatem processi ex Deo, natus ab æterno ex eius substantia: & per humanitatem assumptam veni in hunc mundum missus ab eo. Alii tamen vtroque verbo idem significari intelligũt, nimirum aduentum in carnem & prædicãdi munus idque rectiùs videri debet, spectemus similem locũ qui est Ioannis 16. vbi dicitur, *Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia à Deo exiui. Exiui à patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad patrem.* Quamuis autem ratione humanitatis assumptæ dicitur processisse Christus à Deo, tamen etiam in huiusmodi locutione significatur eius diuina natura, quia non diceretur exiuisse à Deo aut processisse ex Deo, nisi ante assumptam humanitatẽ fuisset apud Deum. Sicut etiam ratione humanitatis dicitur ire ad patrem, & tamẽ in ea locutione etiam significatur eius diuinitas, cùm solus Deus possit ad Deum suis viribus conscendere. Conuenit item intellectus iste declarationi dominicæ quam adiungit: declaraturus enim quòd ex Deo processerit & venerit, subiicit, *neque enim à me ipso veni*, vt pseudo prophetæ, scilicet, *sed ille me misit*, non solùm vt Prophetas, qui postquam nati sunt, & ad adultam venerunt ætatem, missi à Deo dicuntur ad prædicãdum, sed etiam misit me singulari quadam ratione, quia cùm ab æterno apud ipsum essem, hominem me in mũdo inter homines esse voluit & fecit. Postquam autem ostendit Dominus se ex Deo processisse, ac ob id meritò debere diligi ab eis si velint Deum habere pro patre suo, rectè admirando subiicit, *Quare loquelam meam non cognoscitis*, vel rectiùs agnoscitis? Quasi dicat, Cùm ergo Deum gloriemini esse patrem vestrum, qui fit vt non agnoscatis loquelam meam esse diuinam, & ea cognoscatis me à Deo patre vestro missum esse? Sicut enim Petrus ex loquela agnitus est, cùm dictum est ei, *Galilæus es, nam & loquela tua manifestum te facit*, & sicut communiter ex loquela agnoscitur vnde quis sit oriundus: ita Dominus cùm diuinam haberet manifestè loquelam, ex qua non solùm agnosci poterat quod missus esset vt alii Prophetæ, sed etiam singulari illo prædicto modo, admiratiuè dicit, Quare Matt. 26.

loquelam meam non cognoſcitis? Quemadmodum enim miracula faciebat non ſicut alii Prophetę, ſed modo quodam excellentiore, nempe imperando, vt ex eis colligi poſſet ſingulariter Deum eſſe cum eo, ita modus eius loquēdi diuinior erat, & diuinitatem etiam ipſius ſatis exprimebat, cùm docuiſſe dicatur, tanquam poteſtatem habens. Et ex his ergo quæ loquebatur, & ex modo loquendi ipſum agnoſcere debuiſſent. Cauſam autem quare non agnouerint eius loquelam, ipſe reddit, dicens, *Quia non poteſtis audire ſermonem meum*, quaſi dicat, Ipſe vobis dicam quid in cauſa ſit quò minus agnoſcatis loquelam meam. Ratio eſt, quia tanto me odio & inuidia proſequimini, aliæque multæ paſſiones & errores animum veſtrum occupauerunt, vt propter hæc non poſſitis audire ita vt æquum eſt, benignis, ſcilicet auribus ſermonem & doctrinam meam, quam ſi libertati ab erroribus & malis paſſionibus, animi iudicium perturbantibus attentè in ſilentio audieritis & attenderitis nihil dubium quin facilè loquelam meam & me ex ea agnoſceretis. Significat ergo illos ſibimet cauſam eſſe ſuæ ignorantiæ, nec negare vult ineſſe illis facultatem liberi arbitrii, ſed quòd per paſſiones prohibiti non poſſent ferre, & æquis auribus audire doctrinam eius, quomodo is qui aliquem graui odio proſequitur, dicere ſolet, Non poſſum videre illum aut audire loquentem, quod, non poſſe, non differt aut parum ab eo quod eſt non velle. Vnde Theophylactus exponit, *non poteſtis*, pro non vultis: ſimiliter & Euthymius, qui audire accipit pro intelligere, vt ſit ſenſus, Non poteſtis, vel non vultis intelligere quæ dico.

VOS EX PATRE DIABOLO ESTIS, ET DESIDERIA PATRIS VESTRI VVLTIS, &c.] Poſtquam Dominus Iudæis & patrem Abraham, & patrem Deum eripuit, iam quod priùs rectè ſignificauit, apertè pronunciat quis eorum ſit pater. *Vos*, inquit, *eſtis ex patre diabolo*, non origine, ſicut intellexit Manichæus, ſed imitatione, quod ſatis ſignificat Dominus cum ſubdit, & quia, ſcilicet, ex tali eſtis patre, ideo deſideria patris veſtri vultis facere. Et ſignificare volens quomodo & in quibus illum imitentur, in ſequentibus duo illius peccatorum genera adducit, nempe homicidii & mendacii dicens. *Ille homicida erat ab initio*, quando, ſcilicet, ſua ſuaſione primos parentes tranſgredi faciens mandatum Dei, obnoxius eos, & in eis omnes homines fecit morti corporali & æternæ, quando rurſum & Cain impulit ad fratris occiſionem. *Inuidia enim diaboli, mors introiuit in orbem terrarum.* (Sap. 2.) Sequitur. *Et in veritate non ſtetit.* Quod variè intelligitur. Quidam enim intelligunt de veritate iuſtitiæ: vnde Diuus Chryſoſtom. interpretatur: *In veritate non ſtetit*, hoc eſt, in vitæ rectitudine: ſecundùm quā interpretationem intelligitur, eum à Deo cum reliquis angelis qui perſtiterunt, creatū rectum & bonum, ſicut Deus ab initio creauit hominem rectum ſed in ea rectitudine proprio ſuo vitio non ſtetiſſe, id eſt, perſtitiſſe & perſeueraſſe, verū ea mox excidiſſe, cùm, ſcilicet, primùm per ſuperbiam elatus cuperet æqualis fieri altiſſimo, recuſans ſubeſſe ſuo creatori: ac deinde cùm per inuidiam primos parentes perdere ſtuduit. Nam ad hoc ſecundū refert hanc partem D. Chryſoſt. Caietanus intelligit hūc locum de veritate fidei. Siquidem ſecundùm Diui Thomæ ſentētiam, angeli omnes in fide creati fuerunt qua crediderunt ſupernaturalem beatitudinē ad quam ſuis meritis peruenire poſſent. Itaque diabolus nō ſtetit in veritate fidei ſupernaturalis beatitudinis, hoc eſt, non perſeuerauit in ea in qua fuit à Deo conditus. Verùm magis apparet Dominum loqui de veritate verborum, tum quia mox veritati, de qua loquitur, opponit mendacium, dicens, Cùm loquitur mendacium, &c. tum quia ſubiicit, *Ego autem ſi veritatem dico, non creditis mihi.* Proinde magis crediderim Dominum loqui de veritate illorum verborum quibus Dominus dixit ad Adam, *Quacūque die comederis de ligno quod eſt in medio paradiſi, morte morieris.* (Gen. 2.) In horum enim verborum veritate diabolus non ſtetit, hoc eſt, eam non eſt amplexatus, ſed contra eam auſus eſt pronunciare falſiſſimè, *Nequaquam morte moriemini, ſed eritis ſicut dij, ſcientes bonum & malum.* Secundùm hunc intellectum nullam adfert difficultatem id quod pro ratione aut declaratione ſubiungitur, quia non eſt veritas in eo. Senſus enim eſt, In diuinorum verborum veritate non ſtetit, nec mirum, quia non eſt in eo veritas, hoc eſt non loquitur veritatem, aut non amat veritatem. At ſecundum aliàs intelligentias nonnulla eſt difficultas occaſione huius partis, *quia*, vt annotauit August. lib. 11. de Ciuit. Dei, cap. 14. ſic videtur ſonare, In veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo, tanquam ea ſit cauſa cur in veritate non ſteterit, quia non eſt veritas in eo, cùm potiùs ea ſit cauſa vt in eo veritas non ſit, quòd in veritate non ſteterit. Proinde exiſtimat D. Auguſt. locutionem hic eſſe minus vſitatam, & coniunctionem, *quia*, non cauſam ſignificare, ſed indicium & ſignum, quaſi quis quærat, vnde oſtēdatur quod in veritate nō ſteterit: ac deinde dicatur. Quia non eſt veritas in eo. Eſſet autem, ſi in veritate ſtetiſſet. Quæri autem ſolet occaſione huius loci & alterius ſimilis, qui eſt 1. Ioan. 3. vbi dicitur, *Ab initio diabolus peccat*, vtrum diabolus ab initio ſuæ conditionis ſemper fuerit malus. Et ſunt qui exiſtimant, eum mox in ipſo ſuæ creationis inſtanti & initio fuiſſe malū, non, vt Manichæi ſentiebant, ex ſua conditione, ſed ex propria ſua voluntate, qua mox cùm creatus eſſet, per ſuperbiam ſui creatoris recuſauit ſubeſſe imperio. Quorum ſententiam etſi ab hæreſi Manichæorum alienam eſſe teſtetur Diuus Auguſt. cap. 13. libr. 11. de Ciuit. Dei, tamen ſcripturis non eſſe conformem docet cap. 15. eiuſdē libr. eò quod ſub perſona principis Babyloniæ figurans diabolum, Iſaias ait, *Quomodo cecidiſti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris:* Et Ezechiel ſub perſona regis Tyri, *In delitiis paradiſi Dei fuiſti omni lapide pretioſa ornatus*, Et quia hic dicitur, in veritate non ſtetit, vnde conſequitur eum in veritate aliquando fuiſſe. Proinde communis ſententia habet, diabolum creatum in naturali quadam rectitudine, aut quod communiùs tenetur, & eſt probabilius, in gratia cum angelis qui perſtiterunt creatū. aliqua mora licet breui in ea fuiſſe, ac mox ex ea per ſuperbiā excidiſſe. Nec contrarium habetur ex prædictis ſcripturarum locis: nam cùm hic dicitur, *Homicida fuit ab initio*, non initium ſuæ creationis ſignificatur, ſed mūdi & hominis: non enim homicida eſſe potuit priuſquam homo creatus eſſet qui occideretur, Nec illa pars, *ab initio*, additur cū illo, in veritate non ſtetit, cui etiā ſi intelligatur addi, nihil tamen aliud ſignificabitur, quàm quòd ab initio mundi, id eſt, ſtatim poſtquam mundus eſſe cœperat & homo, in veritate nō ſtetit. Non enim initium illud primum inſtans & indiuiſibile accipiendum, quo vel diabolus eſſe cœpit vel mundus, Sic

& illud

& illud accipiendum, *Ab initio diabolus peccat*, de initio mundi, vt significetur ipsis morbi primordiis diabolum peccare cœpisse, cùm decepit primos parentes: quanquam possit ea sententia & sic accipi, vt sit sensus, Diabolum primùm fuisse qui peccarit: quomodo etiam accipi posset quod hic dicitur, *Ille homicida fuit ab initio*, vt significetur illum fuisse primũ homicidam, & proinde ipsum esse patrem omnium homicidarum. D. Augustinus illud Ioannis, *Ab initio diabolus peccat*, intelligit de initio peccati, vt sit sensus, Ipsum indesinenter peccare à quo tempore cœpit per ipsum peccatum. Porrò quid sit quod hic dicitur, & veritas in eo non est, patet satis ex Ioanne, qui in epistolis suis multum imitatur sermones Domini à se descriptos in Euangelio. B In epistol. enim I. capite I. sic habet, *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.* Et capite secundo. *Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & veritas in eo non est.* Hinc enim satis patet, quòd non esse veritatem in aliquo, idem sit cum eo quod dicit Psalmista de quibusdam, *Non est in ore eorum veritas*, hoc est. non loquuntur veritatem, quomodo & I. Macha. 7. dicitur de quibusdam, *Non est veritas & iudicium in eis*. Sicut autem cùm de hominibus quibusdam dicitur, non esse veritatem in ore eorum, non significatur omnia eorum dicta esse falsa, sed eorum sermonem plenum esse mendacii, ita vt non possit quis eis tutò credere: ita & cum dicitur in diabolo C non esse veritatem, non significatur nullam in illo omnino esse veritatem. Sicut enim per naturalia sua, quæ teste Dionysio integra manserunt, multa vera cognoscit: ita & vera pleraque loquitur, sed tamen etiam cùm vera loquitur, studet per ea quæ loquitur homines decipere, ita vt ad mendacium & errorem omnia illius dicta vergant, nec vnquam illi tutò credi possit. Potest etiam intelligi, veritas non est in eo, hoc est, in eius affectu: quod est, ipsum non amare veritatem, quam cùm loquitur, ad decipiendum loquitur, aut coactus loquitur. Postquam autem dixit Dominus diabolum non stetisse in veritate, & veritatem in eo non esse, vt ostenderetur ipsum esse patrem omnium qui loquuntur D mendacia, & veritatem odiunt, ostendendum erat, vnde haberet quòd non veritatem sed mendacia loqueretur, nempe quod ex seipso. Vnde subiecit Dominus, *Cum loquitur mendacium* ex propriis loquitur? Quæ sententia dupliciter accipi potest. Altero modo, vt significetur diabolum aliquando loqui veritatem, sed tunc non loqui ex propriis. Altero, vt significetur eum semper loqui mendacium, quia etiam cum vera dicit, cum intentione loquitur fallendi, vt sit sensus, Cùm loquitur, mendacium, scilicet, ex propriis loquitur, hoc est, non loquitur ex his quæ ei vel à Deo vel ab alio sunt communicata, sed quæ habet ex seipso, nempe sua corrupta voluntate. E Quod bene declarat Dominus cum subdit, *quia mendax est & pater eius*. Quibus verbis Manichæi intellexerunt id quod prima facie videtur, significari, diabolum esse mendacem, & patrem ipsius diaboli etiam esse mendacem, asserentes hinc vnum esse principium omnium malorum, distinctum ab alio omnium bonorum principio. Verùm hunc detestabilem errorem totus etiam mundus damnauit. Proinde, secundùm Ecclesiasticorum patrum intellectum, relatiuum, *eius* non ad diabolum, sed ad mendacium debet referri, quòd includitur in adiectiuo *mendax & priùs* expressum fuit, vt si- A gnificetur diabolum non solum esse mendacem, sed etiam esse patrem, hoc est, principem & authorem primum mendacii: quomodo nisi intelligatur, non probabitur id quod erat hac parte probandum, nempe ipsum cùm loquitur mendacium ex propriis loqui. Si enim habet patrem diabolus, à quo sicut naturam malam, ita & mendacium accepit, non ergo ex propriis loquitur mendacium, sed ex his quæ à patre suo accepit. Nunc verò quoniam dicitur esse diabolus pater mendacii, apertè probatur illum ex propriis loqui mendacium, & differentia inter diabolum, & hominem insinuatur, qui cum & ipse sit mendax, & mendacium loquatur nonnunquam, non tamen ex propriis loquitur mẽdacium, sed ex diabolo, ad cuius exemplum & suggestionem loquitur mendacium, sicut in spiritu veritatis loquitur veritatem. Proinde doctè hoc loco Augustinus ostendit significatam inter hominem, & diabolum differentiam, sic scribens, Diabolum dominus dixit patrem mendacii. Quid est hoc? Audi quid sit: Replica modo ipsa verba, & intellige. Non omnis enim qui mentitur, pater mendacii sui est. Si enim ab alio mendacium accepisti, & dixisti, tu quidem mentitus es, proferendo mendacium, sed pater mendacii ipsius non es, quia ab altero accepisti mendacium. Diabolus autem à se ipso mendax fuit, mendacium suum ipse genuit, quod à nemine audiuit. Quomodo Deus pater genuit filium veritatem, sic diabolus lapsus genuit quasi filium mendacium, Hæc ille. Sicut autem hìc relatiuum, *eius*, refertur ad substantium in adiectiuo præcedente inclusum: ita contra Prouerb. 14. refertur ad adiectiuum præcedentis substantiui, cùm dicitur, *In timore Domini erit fiducia, fortitudinis, & filiis eius erit spes*, nempe timentis Dominum. Ab hac loquendi ratione non abhorret quod est apud Plinium libr. 28. capite de lacte. Stomacho, inquit, accommodatissimum caprinum, quoniam fronde magis quam herba vescuntur, scilicet capræ, quæ in voce caprinum intelliguntur. Per hæc ergo etiam bene id comprobat Dominus quod in primis probandum suscepit, nempe diabolum esse patrem omnium qui mendacia amplectentes veritatem odiunt. In libro quæstionum veteris & noui testamenti, qui Augustino inscribitur, capite 90. & 98. vbi hic locus tractatur, legitur, mendax est sicut & pater eius. Vnde per eum qui dicitur hic esse pater Iudæorum, docetur intelligi Cain, qui primus fuit inter homines homicida, & dictus sit diabolus ob opera ei cum diabolo communia, & hunc significari mendacem, vt qui simulauerit se nescisse vbi esset frater suus Abel, & patrem eius, nempe Satanam, etiam esse mendacem. Verùm hæc interpretatio tanquam proposito Domini non conueniens, nec Augustino digna reiicienda est. Nec priori interpretationi quicquam videri debet obesse oppositus Græcis articulus, ὁ πατὴρ qui cuidam scrupulum mouit. Sic enim dictum est cum articulo, diabolus est mendax, & ὁ πατὴρ αὐτοῦ, quomodo nos diceremus, est mendax, & est ipse pater mendacii. Et alioqui certum est articulum Græcis frequenter superuacaneum esse, vt additus nihil plus significet quàm omissus, quemadmodum Gallicè vtrumque dici potest, *Il est le pere*, aut. *Il est pere de mensonge.* Et Teutonicè. *Hy is vader*, aut *den vader vander lueghene*.

EGO AUTEM QUIA VERITATEM DICO NON CREDITIS MIHI. QUIS EX VOBIS, &c.] Inter duas conditiones quas diabolo

Marginalia: D. August. — 1. Ioan. 1. — 1. Ioan. 2. — Psalm. 5. — Prouer. 14.

bolo Dominus tribuit, alteram, nempe homicidii, satis supra dixit Iudæos imitari, cum dixit aliquoties *quæritis me interficere*, nunc verò alteram, nempe mendacii & auersionis à veritate, ostendit etiam eos imitari, & simul seipsum opponit diabolo, dicens, *Ego autem quia veritatem dico*, &c. Non enim legendum, si veritatem dico, sed quia. Nam sic consentientibus Græcis, quæ habent ὅτι etiam habent Aug. Rupertus, Dionysius, & Latini pleraque scripta. Et est sensus longè plenior. Significatur enim adeò ipsos à veritate auersos, & mendacia sectari vt cum ob hoc ipsum ei credere deberent, quia veritatem loqueretur, contra ob illud ipsum credere noluerunt, crediturі vtique si falsitatem loqueretur. Iuxta quod supra dixit cap. 5. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me. Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Porrò vt ostenderet Dominus eos nullam habere iustam causam non credendi ipsi, nec alia causa non credere, quàm quia veritatem loqueretur, subiicit. *Quis ex vobis arguet me de peccato?* Græca autem, similiter & Augustinus, habent præsens tempus, arguit. Sed eodem redit, Sensus enim est, quis me potest vel poterit arguere, hoc est, argumentis conuincere de quouis peccato nedum de errore & mendacio? Arguere enim exponendum est per conuincere nō autem per accusare. Nam Græcis est ἐλέγχει, quod est refellere & argumentis conuincere. Alioqui Iudæi Dominum de peccato frequenter accusabant, & in eius operibus, cùm dicerent illum soluere sabbathum, & in eius doctrina, cùm dixerunt, *Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum*: nunquam autem potuerunt eum certis conuincere argumētis, sed vbiq; obstructum est à Domino os loquentium iniqua. Sensus itaque est, Si quisquam vestrum est, qui aut doctrinam meam de aliqua falsitate, aut omnino vitam meam de aliquo peccato cōuincere possit, vt ob id mihi non putet esse credendum. In medium ille quisquis est prodeat. Si verò nemo vestrum me peccati conuincere potest, quare ergo nō creditis mihi veritatem dicenti? Sic enim subiungitur à Domino, *Si veritatem dico, quare non creditis mihi?* In qua sententia apud nos deest coniunctio, *autem* vt sit, Si autem veritatem dico, &c. quæ coniunctio multum facit ad argumentationis perfectionem. Constringit enim duplici hac interrogatione Dominus Iudæos, quod aut eum conuincere debeant mendacii vel peccati: aut ei, quem conuincere nequeunt, credere. Causam autē quare non crederent vera licet dicenti, ipsemet Dominus concludendo explicat. *Qui*, inquit, *ex Deo est*, hoc est Dei spiritu præditus est, hic *verba Dei audit*, lubenter, scilicet & benignis auidisque auribus ea acceptat credendo, & obediēdo eis. Propterea ergo vos mea verba quæ Dei sunt non auditis æquis auribus, quia ex Deo non estis, id est afflatu spiritus diuini non estis donati, sed pleni afflatu diaboli. Sic & Ioānes, *Qui* inquit, *nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.* Circa prædicta domini verba, obseruanda primùm, vt annotauit D. Grego, Domini mansuetudo, qui cùm venisset ad iustificandum peccatores, non dedignatur tamen se ex ratione ostendere peccatorem non esse, & sese peccatorū redargutioni, si possent subiicere. Secundò obseruanda nota illa, qua dignoscitur num quis ex Deo sit natus an non.

RESPONDERVNT ERGO IVDÆI, &c.] Solet conuicta impietas dum non habet quod respondeat veritati, cōuerti ad conuitia. Itaq; Iudæi quoniam conuicti erāt esse filii diaboli, ad maledicta confugiunt, mera animi impotentia regerentes in Dominum quæ nullam vel similitudinem veri habebant. *Nònne*, inquit, *bene dicimus nos.* Quibus verbis significant se id priùs Domino obiecisse aliquando, ipsum autem re ipsa iam confirmare illorum d[ic]tum. Porrò Samaritanum Dominum vocabant, no[n qu]òd origine eum talem esse putabāt, sed per contem[pt]um & vilipensionem. Nam Iudæi Samaritanos, [ex]ecrantes, quem vehementer odiebāt, Samaritanum appellabant: quomodo Christiani quosdam per contemptum Iudæos vocant. Aut Samaritanū appellabant, quòd quemadmodum Samaritani, Iudæos, nobile semen Abrahæ vilipenderet, aut quòd legis & cæremoniarum videretur esse transgressor. Dæmonium autem habere dicebant, quod, vt dictum est in ca. Ioan. 7 insana & absona eū loqui iudicarunt, cum illos dicebat ex patre diabolo, & non ex Deo esse, se verò suamque doctrinam tantopere videretur commendare. Vnde cap. Ioannis sequenti multi dixisse dicuntur, *Dæmonium habet, & insanit, quid eum auditis? Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmonium habentis.* Ex quo loco satis p[a]tet illos sic dixisse Dominum habere dæmoniu[m] quomodo solemus nos dicere aliquem insanire quem absurda loqui iudicamus. Proinde aptè Dominus respondit, *Ego dæmonium non habeo, sed honorifico patrem meum*, quasi dicat, non loquor insaniæ verba, sed ea loquor per quæ studeo patris mei gloriam apud homines promouere. Ad insanam Iudæorum calumniam & contumeliam clementissimè Dominus respondit, alterum conuitium, nempe Samaritani nomen dissimulans, siue quia nihil aliud erat quàm impotentis iræ maledictum, omni ratione carens, siue secundùm Augustinū, quia ipse nomen Samaritani libenter secundùm eius significationem cognouit sibi competere, sicut se in quadam parabola apud Lucam per Samaritanum designauit. Samaritanus enim custos interpretatur. Ad dæmoniaci autem vocabulum intētatum, quo[d] derogabat gloriæ Dei & veritati doctrinæ suæ, respōdit quidem, sed ita, vt nō regesserit maledictum quod in illos meritò retorqueri potuisset, sed mansuetè & simplici negatione tantū depulerit à se, qui alioqui inter docendum, & vitia hominum reprehendendum pro gloria Dei vehemens erat, [li]ber & acer. Quo nos docuit, vt quoties agitur [de] gloria Dei, quoties aduersus impios defendenda est Euangelica doctrina, vehementes simus & acres: quoties verò nos ipsi conuitiis incessimur, lenitatem præstemus, sic vt nec ad omnia respondeamus, sed ea tantum, idque cum modestia, à nobis depellamus, ad quæ sine periculo fructus Euangelici non possemus obticescere: Dicit autem Dominus se honorare patrem suum, per ea scilicet verba, ratione quorum eum dicebāt habere dæmonium, quia per illa ostendit quod Iudæi homicidæ & mendaces non essent filii Dei, sicut gloriabantur, quodque vera esset doctrina sua. Per hæc enim pater honorabatur. Dicit ergo, *honorifico patrem meum, vos autem me*, quia patrem meum honoro, *inhonorastis*, vel, vt habent quidam codices Græci & Latini, inhonoratis, cum, scilicet, Samaritanum & dæmoniacum appellatis. Ne autem id dicere videretur, quasi doleret se ab eis inhonoratum [&] ignominia affectum, ac gloriæ cupidus putaret[u]r, subiecit, *Ego autem non quæro gloriam meam.* Ego tanquam homo

homo, scili , non quæro gloriam meam, sed gloriã Dei, & salutem hominum. Quamuis autem ego secundùm quod h mo gloriam meam quatenus homo sum nõ quæram, nec vlciscar eos qui ignominiã me afficiunt, est tamen qui gloriam meam quærat, & non solùm quærat, sed iam iudicet, vindicando de his qui me ignominia afficiunt. Vult enim pater vt omnes honorificent filium sicut honorificant ipsum: & qui hoc recusant facere, seuerè, ab eo vel in hac vita, sicut Iudæi, vel saltem in futura, vindicabuntur. Sciendum autem Græca non habere futura, *quærat & iudicet*, sed ἐστὶν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων, id est, quærens & iudicans, vel, est qui quærit & iudicat. Vt non significetur pater quæsiturus, sed quærere & iudicare cùm est opportunum. Nec est istud contrarium illi quod alibi dictum est, *Pater non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio.* Nam ibi est sermo de iudicio vniuersali, hic verò significatur patrem vlcisci siue in hac vita siue post eam, inobedientiam & ignominiam filio illatam. D. Augustinus intelligit Dominum hic loqui de iudicio discretionis, vt sit sensus: Est qui quærat & iudicet, hoc est, discernat suo tempore gloriam meam à gloria cuiuscunq; creaturæ, quando me, scilicet, sedere faciet in dextera sua, qui & modo satis discernit inter me & alios homines, per opera & doctrinam quam per me profert mundo. Porrò quoniam Iudæi Domini sermonem veluti insanum & à dæmone profectũ calumniabantur, Dominus contrà quàm salutaris sit ipsius doctrina liberè proclamat, nequaquam reueritus Iudæorum contradictiones, nec ob eorum conuitia à docendo quæ piis & electis ibi præsentibus essent salu , cessans, *Amen, amen,* inquit, *dico vobis*, quisquis ser onem meum non simpliciter audierit, sed auditum etiam seruauerit, optemperando ei, non videbit, hoc est, non experietur, nec sentiet mortem in æternum, quia ab æterna morte erit liber, & mors corporis ei mors non erit, sed somnus & migratio. Somnus, quò ad corpus aliquando excitandum migratio, quò ad animam fœlicius in altero sæculo victuram. Circa quæ verba notandum, idem iam à Domino promitti seruantibus sermonem eius, quod suprà promisit manducantibus carnem eius. vt intelligamus verbum Dei æquari hac in parte Eucharistiæ. Vtrumque enim est panis mentem hominis nutriens & viuificans.

DIXERVNT ERGO IVDÆI: NVNC COGNOVIMVS, &c.] Cùm mansuetissimè Iudæis insaniam sibi obiicientibus Dominus respondisset, & quæ salutis eorum essent docuisset, contrà illi sermonem eius intelligentes de morte corporali, rursum insaniam ei obiiciunt tanto quidem furore, vt etiam proprii sui honoris obliuiscerentur. Nam cùm dicunt, *Nunc cognouimus*, significant se id priùs cum illi hoc obiecerunt, non cognouisse, aut non satis cognouisse. Mirantur autem quomodo Dominus immortalitatem promittat seruantibus sermonem eius, cùm ea nec Abraham, nec prophetis cõtigerit, quos tamen constat seruasse sermonem Dei, atq; ob id colligunt ipsum se anteponere illis, quod polliceretur ea quæ illi non solùm non potuerũt aliis præstare sed nec ipsi sunt assecuti ex obseruatione mandatorũ Dei. Porrò Dominus omisso dæmoniaci nomine furibundè sibi intentato, quòd priùs à se simplici depulerat negatione, ad reliqua pro suo more mansuetè respondet. Et primùm quidem ad illud quod postremò loco dixerunt, *Quem teipsum facis?* quo significauerunt eum seipsum exaltare, & sibi vsurpare personam alienam. Ad hoc enim respondet Dominus. dicens, *Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est.* Quę sententia secundùm Chrysostomum sic est intelligenda, quomodo illa suprà cap. 5. *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum*, vt, scilicet Dominus eam loquitur ex Iudæorum & non ex sua sententia, concedenda dicat. Aliter tamen & rectiùs sic intelligetur, quomodo aliæ multæ similes, Si ego ex meipso, aut ego tãquam homo, qualis à vobis solùm esse putor, glorifico meipsum, inanis & pro nihilo æstimanda esset gloria mea. Nunc autem non ego me glorifico, sed est pater meus qui me glorificat. Hæc autem patris glorificatio non intelligenda est tantùm consistere in his quæ pro filii gloria pater fecit in baptismo, & in monte Thabor, aut post mortem in resurrectione & ascensione eius, sed & in omnibus quæ filius dixit aut fecit. Hæc enim cùm filius non à seipso dixerit & fecerit, sed pater per illum loqueretur & operaretur, & filii gloriam diuinam apertè satis cõprobarent, dicitur filius per illa non seipsum glorificasse, sed pater eum glorificasse. Sic & Prophetæ non seipsos glorificauerunt, cùm ex Dei mandato dicerent aliquid ad gloriam eorum pertinens. Sed tunc seipsum quis glorificat quando suis, hoc est, non diuinis dictis vel factis gloriam sibi venatur & parat & apud homines. Clarè autem aperit eis Dominus quem vocet patrem suum, cùm subdit, *quem vos dicitis quod Deus vester sit*, significans in veritate non esse ipsorum Deum, sicut gloriabantur. Vnde subdit, *& non cognouistis eum*, quia scilicet sermonem eius & opera quæ per me edit non agnoscitis, nec mandata eius seruatis, quorum vtrumque arguit hominem non verè & intimè agnoscere Deum. In hunc enim sensum Dominum dixisse illos non cognoscere Deum, patet, quia mox de se dicit, *Ego autem noui eum, & sermonem eius seruo.* Nam quod dicit, *sermonem eius seruo*, indicium esse vult cogniti à se Dei, Differentia autem, quam hic reddit Dominus inter se & Iudęos, quò ad cognitionem Dei, eò tendit, vt significet rationem quare illi non credant patri filium glorificanti, ipse verò tam liberè audeat pronunciare quæ ad suam facerent gloriam. His autem veluti munimentis pręiactis, secũdò respondet ad id quod de Abraham obiecerunt. *Nunquid tu maior es patre nostro*, &c. ostenditque se illo maiorem esse, & simul indicat illum non esse mortuum ea morte, de qua ipse erat locutus. *Abraham*, inquit, *pater vester exultauit vt videret*, hoc est, gestiuit, & summopere optauit videre *diem meum*, hoc est, aduentum meum in carnem. Et quod summè desiderauit videre, cum magno etiam mentis gaudio est assecutus, Vidit enim diem meum oculis spiritualibus, quia iam agnouit me in mundum venisse, ob id gauisus est, quòd per me sciat se & totum humanum genus à morte redimendum, & in cœlos subuehendum. D. Augu. illud, *vidit & gauisus est*, refert ad tempus quo Abraham fuit in carne, vt tunc dicatur vidisse diem Domini, hoc est, cognouisse, & ob id gauisum fuisse. Incertũ autem relinquit, an quod de die dicitur, intelligendum sit de die temporali aduentus Christi in carnẽ, an de die æternitatis, qui nescit ortum, nescit occasum. Vtrumq; enim illum dicit per fidem vidisse adhuc in carne positum, quod vel tunc declaratum est in eo, cùm seruũ suum, posita manu sub femore suo, iurare voluit per Deum cœli, significans se credere, vt vult Augustinus, Deum cœli ex suo semine incarnandum. D. Chrysostom. similiter illud, *vidit & gauisus est*

sus est refert ad tempus quod Abraham fuit in carne: sed per diem Domini intelligit tempus passionis eius quam Abraham præuiderit & præcognouerit, cum postquam filium suum immolare pararet, hircum pro eius obtulit redemptione. (Gen. 22.) Caietanus autẽ colligit debere hanc partem ad illud tempus referri & de die æternitatis locum hunc intelligendũ quod Iudæi ex his Domini verbis intellexerint Dominum fuisse visum ab Abraham & vicissim illum vidisse cùm in mundo hoc ageret. Dicunt enim, *& Abraham vidisti?* Verùm prima interpretatio videtur simplicior quia locus hic de die aduentus Domini in carne intelligitur, & eum tunc Abraham vidisse, quãdo in limbo inferni existens, intellexit desideratam Christi incarnationem impletam esse & imperfectam. Nec obstat id quod mouet Caietanum. Nam dicendum, Iudæos, vt frequẽter, pro suo carnali sensu, Domini verba malè intellexisse, & putasse ipsum locutum de visione corporali, cùm loqueretur de spirituali. Itaque Iudæi Dominum significare putãtes Abraham vidisse illum oculis corporalibus, & proinde tum vidisse cum in mũdo hoc degeret, nouam rursum calumniam Christo obiiciunt, dicẽtes, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?* Dicẽdum erat, & Abraham vidit te, verùm quò magis absurditas appareret, dicunt, & Abraham vidisti? Porrò quoniam hic dicitur de quinquaginta annis, D. Irenæus lib. 2. cap. 40. colligit Dominum maiorem annis quadraginta prædicasse Euangelium, ac ad ætatem quinquagenariam accessisse, cùm hæc illi Iudæi obiicerent, quod & confirmant authoritate eorum qui hæc se audiuisse à Ioanne prædicabant. Verùm hæc sententia tanquam Euangelistis cõtraria ab omnibus reiicitur. Et Eusebius lib. 3. cap. 39. notat Papiam Ioannis discipulum, quod ex Apostoli verbis non satis intellectis tradiderunt quædam, vnde data est aliis erroris ansa, inter quos numerat etiam Irenæum. Alii pro quinquaginta legunt quadraginta. Nam sic legitur apud Chrysostomum, qui commenti vice adiicit, ac si iam prope accederet ad eam ætatem. Verùm scriptorum vitio verisimile est quinquaginta mutatum in quadraginta quòd ineptum nimis indicarent Iudæos obiicere de annis 50 cùm ab illis tam longè adhuc Dominus abesset. Proinde quidam suspicantur Iudæos existimasse Dominum seniorem fuisse quàm erat, ob maturitatem & grauitatem vultus & ob multum laborem in prædicationibus, vigiliis, & orationibus. Theophylactus curiosum nimis esse putat inquirere quare dixerint potiùs de annis 50. quam 40. putans casu factum esse, quod eis in mentem simpliciter venerit ille numerus. Probabilissimum autem est quod appellatione quinquaginta annorum spectauerint ad morem sui seculi, hoc est, Iubilæi, quod interdum sæculum appellatur, quasi dixerint: Nondum vnum seculum implesti, & audes dicere vidisse te Abraham? Huic confine est quod Theophylactus cómemorat quosdam dixisse quinquaginta annorum factam mentionem ob honorem anni Iubilæi. Porrò quanquã Dominus Iudæos redarguere potuisset de malo verborum suorum intellectu, potiùs tamen ad eorum interrogationem respondere voluit, vt apertiùs iam suam diuinitatem declarans ostenderet se Abraham esse maiorem, atque ob id dicit, *Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret*, vel nasceretur aut esset, *ego sum.* Non dicit, ego fui, sed, *ego sum*, quemadmodum superiùs, vt ostenderet Iudæis se eum esse qui olim dixerat Moysi, *Ego sum qui sum.* Iudæi ergo hanc vocem tanquam blasphemiam non ferentes, cucurrerunt ad lapides, vt pæna legis contra blasphemos statuta eum occiderent. Vbi eorum manifestus apparet furor, cùm sine sententia iudicis ad lapidationem se parant, non habita etiam consideratione loci, nempe templi. Verùm Dominus, qui iam verbis suam apertè significauit diuinitatem, eandem reipsa ostendit, cùm abscondit se ab eis, reddendo se illis inuisibilem: sicque exiuit è templo, è manibus eorum elapsus, docens nos suo exemplo, vt, cùm etiam possumus resistere, itaque superbientium humiliter declinemus.

CÆCO NATO RESTITVITVR VISVS.

IOANNIS 9. CAPVT LXXVIII.

ET præteriens Iesus vidit hominem cæcum à natiuitate, & interrogauerunt eum discipuli eius, Rabbi quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur? Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: venit nox, quando nemo potest operari. Quandiu sum in mundo lux sum mundi. Hæc cùm dixisset, expuit in terram, & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius, & dixit ei: Vade, laua in natatoria Siloæ quod interpretatur missus. Abijt ergo & lauit, & venit videns. Itaque vicini & qui viderant eum priùs quia mendicus erat, dicebant. Nonne hic est qui sedebat, & mendicabat? Alij autem, Nequaquam, sed similis est ei. Ille verò dicebat, Quia ego sum. Dicebant ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit, Ille homo, qui dicitur Iesus, lutum fecit, & vnxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloæ & laua. Et abij, & laui, & vidi. Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait: Nescio. Adducunt eum ad Pharisæos qui cæcus fuerat. Erat autem sabbathum quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo vidisset. Ille autem dixit, eis, Lutum mihi posuit super oculos, & laui & video. Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo qui sabbathum non custodit. Alij autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos. Dicunt ergo cæci iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia propheta est. Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quia cæcus fuisset & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderant & interrogauerunt eos dicentes, Hic est filius vester quem vos dicitis quia cæcus natus est? Quomodo ergo nunc videt: Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est: quomodo autem nunc videat nescimus, aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus, ipsum interrogate, ætatem habet, ipse de se loquatur. Hæc dixerunt parentes eius quoniam timebant Iudæos.

Iudæos. Iam enim conspirauerant Iudæi, vt si quis eum cōfiteretur esse Christum, extra synagogam fieret. Propterea parentes eius dixerunt. Quia ætatem habet, ipsum interrogate. Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei. Da gloriam Deo, nos scimus quia hic homo peccator est. Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio, vnum scio, quia cæcus cùm essem, modò video. Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos? Respondit eis, dixi vobis iam, & audiuistis, quid iterum vultis audire? nunquid & vos vultis discipuli eius fieri. Maledixerunt ergo ei & dixerunt, Tu discipulus illius sis, nos autem Moysi discipuli sumus. Nos scimus quia Moysi locutus est Deus, hunc autem nescimus vnde sit. Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos. Scimus autem, quia peccatores Deus non audit: sed si quis Dei cultor est, & voluntatem eius facit hunc audit. A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati. Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquā. Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras. Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras, & cum inuenisset eum, dixit ei, Tu credis in filium Dei? Respondit ille, & dixit, Quis est Domine, vt credam in eum? Et dixit ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum ipse est. At ille ait, Credo Domine. Et procidens adorauit eum. Et dixit ei Iesus, In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant. Et audierunt quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci sumus, Dixit eis Iesus, Si cæci essetis non haberetis peccatum. Nunc vero dicitis, Quia videmus, peccatum vestrum manet.

ET PRÆTERIENS IESVS VIDIT HOMINEM CÆCVM A NATIVITATE, &c.] Quantum temporis intercesserit inter præcedentia & hoc miraculum, non cōstat. Nō enim quia dicitur, *& præteriens vidit*, &c. existimandum est hoc cōtigisse mox cū Dominus se abscōdendo exiuisset è templo. Tunc enim exeunti non aderant discipuli quos constat modò adfuisse. Itaq; nihil aliud voluit Euāgelista, quā quod cū Dominus quandoq; in Ierusalem alicubi prȩteriret, vidit hunc cæcū. Post prȩcedentē enim Domini cū Iudæis & pharisæos variā disceptationē, miraculum iā subiungere voluit Ioānes, quod noua Pharisæis occasio fuit persequendi Christū, cùm si voluissent, ex ipso intelligere potuissent vera esse quæ de se superiùs magnificè prædicauerat. Ioannes enim sua narratione maximè prosequitur dicta & facta Domini, quæ in Ierusalē Pharisæis, Ierosolymitanis fuerunt occasiones persequēdi ipsum. Miraculi autem huius exordium cœpit à visione, & aspectu Domini, qui vbique factus & salutaris legitur fuisse. Intelligendum autem Dominū nō obiter aspexisse hunc cæcum, sed studiosè illum aspexisse, defigendo etiam intuitum in illum. Alioqui enim non adduceret Euangelista discipulorum quæstionem, occasione aspectus huius factam. Nam cùm viderent Dominū studiosè illū aspicientē interrogauerunt eum, *Rabbi quis peccauit* &c. Cuius quæstionis occasionem fuisse verisimile est, quòd cùm Dominus superiùs peralyticum in Ierusalem curasset, dixisset, *Ecce sanus factus es, iam amplius noli peccare*, Vnde intelligentes morbos ob peccata accidere mirātur cuius peccato hic contraxerit cæcitatē à natiuitate. Et quidem suam ruditatem magnā in hac quæstione ostendere videntur, cū quȩrunt num ipse peccauerit qui cæcus natus erat, quasi fieri posset, vt quis peccaret, antequā nasceretur. Verùm secundùm Chrysostomum & Theoph. nō hic dicūt quasi alterū illorum duorum suspicarentur esse verū, sed quod neutrum indicarēt cōuenienter dici posse vt non tā interrogando quā dubitādo hæc dixerint, & admirando, quasi dicerēt. Paralyticus quidē propter peccata sua ægrotabat, sicut à te tunc didicimus, de hoc autē quid dicis? Quis peccauit, vt cæcus nasceretur an ipse, an parentes eius; Neutrū enim nobis videtur dici posse, quod nemo peccare possit antequā natus sit, & iniustū videatur filios puniri pro parentum peccatis. Sunt qui intelligunt discipulos tunc adhuc secundùm vulgarē Iudæorum opinionē credidisse animarum in multa corpora trāsitum, & animā in alio mundo versantem, si peccet, pœnam quādam recipere in corpore quod assumit. Nam ex hac opinione, de qua suprà nonnihil, videntur huic cæco postea dicere Pharisæi. *In peccatis natus es totus.*

RESPONDIT IESVS, NEQVE PECCAVIT, &c.] Omissa redargutione ruditatis suorum discipulorū, ad doctrinā veritatis pro suo more Dominus conuertitur, docens non semper propter peccata immitti hominibus morbos, sed nonnunquam ob ostēsionem gloriȩ Dei in eis. Quod tamen cùm sit, non est quod homo conqueratur, tum quod Deus omnium creator creaturis suis vti potest, vt maximè nouit expedire illustrādæ gloriæ suæ, quod id ad maiorem profectum hominis, nempe, spiritualem veritatem eius, proueniat. *Neque*, inquit, *hic peccauit, neque parentes eius*, supple, vt cæcus nasceretur, (Non enim ab omni peccato illos significare voluit immunes esse,) sed, supple, ideo cæcus natus est, vt manifestentur opera Dei in illo. Dicit pluraliter, *opera Dei*, & non opus Dei, quia non tantùm vnum illud opus Dei, nempe curatio cæcitatis, erat in illo manifestanda, sed in genere opera Dei erant in illo manifestanda, hoc est, ostendendum erat in illo qualia essent Dei opera, quantæ scilicet potentiæ, & quantæ rursum bonitatis, quomodo semper etiam in sabbatho operetur quæ ad salutem hominum pertinent, & quod opera Iesu sint à Deo. Irenæus lib. 5. illud *opera Dei*, intelligit de operibus creationis, quorum Christus se declarauit nunc authorem, dum ex luto homini restituit visum, significans se eum esse qui olim hominē plasmauit ex limo terræ. Cùm autem his verbis Dominus subindicaret se miraculum hoc ad quod se iam parabat non operaturum aucupandæ gloriȩ causa, & propter ostētationem: sed propter gloriā Dei, idipsum apertiùs significare volens subiungit, *Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est.* Dicit *oportet*, non quod ad hoc cogeretur veluti seruus à domino, sed significare volens se non à seipso facere quæ faciebat, verùm ex mandato & commissione patris. Dicit, *opera eius qui misit me*, significans eadem esse opera sua & patris sui: quanquam Rupertus intelligat opera eius qui misit, opera quæ pater mittens filio iniunxit & mandauit vt faceret, verùm altera intelligentia vt est simplicior, ita proposito magis conueniens Dixerat enim opera Dei in eo manifestanda, vt ergo significaret illa per se esse manifestanda sub-

da ſubiicit, *Me oportet operari opera eius qui miſit me donec dies eſt.* Vbi per diem intelligit Diuus Auguſtinus ipſum Chriſtum, quia ſequitur, quamdiu ſum in mundo, lux ſum mundi, quæ tamen intelligentia non videtur conueniens ſatis, cùm ſignificetur diem iſtam de qua Dominus loquitur, nõ ſemper fore, ſed noctem illi ſucceſſurã. Proinde Ruperus & alii per diẽ intelligunt totũ præſens ſæculum vſque ad iudicii diem nouiſſimum, & per noctem ſæculum futurum, vt ſignificetur Dominum vſque ad conſummationem ſæculi operari debere opera eius qui miſit illum, opera ſcilicet ad ſalutem hominis pertinentia, ob quam promouendam miſſus fuit in mundum, quæ opera Chriſtus indeſinenter etiam iam in dextera patris reſidens operatur per ſuum ſpiritum, & ſuos prædicatores atque doctores. Poſt finem autem ſæculi venturam noctẽ, quando non ſolum ipſe ceſſabit ab operibus talibus, ſed nemo omnino operari poterit quæ ad ſuam vel aliorum pertinent ſalutem. Nec huic intelligentiæ videri debet obſtare, quòd Paulus pręſens ſæculum noctem, futurum verò, diem vocet. Nam ille quidem hanc vitam noctem vocat, propter errores & ignorantiam, multam in qua adhuc viuimus, diem verò, futurum ſæculũ, quòd tunc omnia quæ modò latent, erunt manifeſta. Hìc verò alia ratione, dies præſens ſæculum, nox futurum ſignificat, nempe ob operationis facultatem quæ diei conuenit, & ceſſationem ab opere, quæ conuenit nocti, iuxta illud Pſalmiſtæ, *ortus eſt ſol, exibit homo ad opus ſuum, & ad operationem ſuam vſque ad veſperam,* Verùm ſi ipſa Domini verba attentiùs cõſideremus, omnino apparet Dominum vocaſſe diem, tempus corporalis ſuæ in mundo præſentiæ, noctem verò, tempus ſuæ abſentiæ, in quo ex decreto patris vacaturus erat à doctrina & miraculorum operibus, ſic vt per ſeſe corporaliter ea non eſſet exhibiturus, ſicut ea exhibere per ſeſe debuit, quamdiu erat corporaliter in mundo. Cùm enim ſubiicit, *Quandiu, ſum in mundo,* &c. ſignificat ſe quandoque non fore in mundo, quomodo iam erat, ſecundùm corporis ſcilicet viſibilem præſentiam, quam mox erat ſubducturus mundo. Quod autem ait, *Venit nox in qua nemo poteſt operari,* alluſit more ſuo ad noctem vulgarẽ in qua non poſſunt homines operari: hinc allegoriκῶς ſignificans inſtare tempus in quo abiturus à Iudæis nihil eſſet apud eos operaturus eorum quæ tum pro eorum ſalute per ſeſe faciebat. Itaque ſenſus eſt: Me oportet operari opera eius qui me miſit, donec eſt dies, & donec mihi ex patris decreto in vita hac eſt agendum. Poſt diem autem venit nox, in qua, vt docet experientia, nemo poteſt propter tenebras operari. Ita & inſtat tempus meæ abſentiæ, quando non ampliùs, vt modò, apud homines operabor quæ pro illorum faciũt ſalute. Vt autem intelligeremus quare tempus ſuæ præſentiæ diẽ vocet, & non ſimpliciter illi dici diẽ, quomodo tempus vitæ cuiuſlibet hominis, dies illi eſt, ſubiecit, *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi,* ſignificans tempus illud non illi ſolùm eſſe diem, ſed toti etiam mundo, nec diem ſolùm ob operandi facultatem, ſed etiam ob lucem, quam ſua pręſentia mũdo adfert per doctrinã & opera vitæ æternæ. Igitur tempus ſuæ abſentiæ etiam ſignificat duplici nomine fore Iudæis noctem, nempe, tum quòd adfuturus eſſet eis ſol iuſtitiæ, tum quòd ipſe tanquam in nocte nihil eſſet corporaliter apud eos pro illorum ſalute facturus, Dicit autem, *quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi,* non quòd poſt aſcenſionem deſineret eſſet omnino lux mundi, ſed quòd deſineret ſic prælucere hominibus, quomodo tunc prælucebat, per ſeipſum docendo, & miracula edendo, & quomodo poſt ipſum lucere cœperunt Apoſtoli, quibus proinde dictum eſt, *Vos eſtis lux mundi.* Porrò quanquam ſecundùm hunc intellectum, illud, *Venit nox quando nemo poteſt operari,* potiſſimùm dixerit Dominus. ad ſignificandum ſe non operaturum ſicut tum operabatur, tamen ex conſequenti etiam ſignificatur, tantum in hac vita & nos poſſe bona & Deo grata operari, & quandiu dies eſt, hoc eſt quandiu nobis eſt à Deo datum agere in hac vita, operari debere opera Dei: poſt hunc diem venturam noctẽ, quando ea operari non licebit pro ſalute noſtra promerenda,

Psal. 103.

HOC CVM DIXISSET, EXSPVIT IN TERRAM, ET FECIT LVTVM, &c.] Cùm prædictis verbis oſtendiſſet Dominus ſe non ad oſtentationem, ſed ob patris gloriam, & ſecundùm patris præſcriptum operari miracula, etiam in ſabbatho, quia donec dies eſt, pergit ad miraculum, quod nouo nam modo operatus eſt, miraculum luto non quouis, ſed ex ſputo ſuo facto, oculis cæci appoſito, eique mandans vt abiens lauaretur in natatoria Siloæ. Quòd Domini factum, vt multa in ſe complectitur, ita multas habet myſticas rationes. Et primò quidem iis rebus ad aperiendum huic cæco oculos vſus eſt Dominus, quibus nemo dubitare potuit huiuſmodi virtutem non ineſſe, imò quæ potiùs cæcitatem adferre nata eſſent (lutum enim oculis iniectum excæcare ſolet) vt magis eius potentia pateret, & totum eſſe opus ſuæ virtutis conſtaret. Vnde & indicauit etiam in aliis quibuſcunque operibus, omnia ſe ſolum ſua virtute perficere, & dum adhibere cooperantes aliquas creaturas dignatur, nequaquam id facere quaſi ad opus perficiendum illis indigeat, ſed ad honorandum creaturas ſuas, quas ita ad bonitatis ſuæ myſterium & virtutis ſuæ cooperationẽ admittit. Sic & in veteri teſtamento multa leguntur à prophetis facta per res aliquas, quæ ad illa perficienda nullam conſtabat, imò quandoque contrariam, habere naturam, vt opus ipſum diuinæ potentiæ magis aſſcriberetur. Secundò, luto à ſe facto ſuper cæci oculos poſito, Dominus ſignificauit ſe eum eſſe, qui olim ex luto hominem fecerat, & proinde dominũ eſſe ſabbathi, qui non deberet legibus ſabbathi aſtringi, quomodo id ab eo exigebant Phariſæi. Ideoque data opera nunc ſicut & aliàs, miraculum hoc in ſabbatho operari voluit, idque noua hac ratione quæ opera quædam in ſe includebat, vt cæci Iudæi tandem aliquando expergefierent, & eum ſupra hominem eſſe agnoſcerent, quãquam ex his eorum plerique magis ad calumniandum, & perſequẽdum ipſum ſuo vitio ſunt irritati, vt illis factum ſit offendiculum, quod in reſurrectionẽ datum erat. Tertiò hac noua ratione cæcum Dominus curare voluit, vt & magna huius fides atque obedientia omnibus innoteſceret, qui permiſit ea ſibi adhiberi, atque longa via non recuſauit aquas adire, vnde humana ratione nulla ſpes eſſe poterat curationis: & rurſum, vt miraculum fieret celebrius ex cõſpectu à multis cæco eunte & redeunte. Poſtremùm, hac ratione demõſtrauit Dominus, qua ratione homines à cæcitate ſpirituali, quam omnes naſcendo contrahimus, curari poſſint, nimirum ſi agnoſcẽtes ſe lutum habere ſuper oculos poſitũ, hoc eſt, peccati ſorde infectos, adeant

Baptiſmi figura.

adeant baptiſmalis fontis lauachrum recepturi in eius ablutione illuminationem mentis per Spiritum ſanctum, ſimulque docuit non oportere nos diffidere, aquis baptiſmi adeſſe gratiam curandi mentem, cùm ex eius inſtitutione eam prædicantur habere vim, quam ex ſua non habent natura. Hæc ſanè ratio probè conuenit cum eo quod Ioannes diligenter annotauit, nomen Siloæ ſignificare, ſi interpreteris, miſſum. Neque enim videri poteſt id obiter feciſſe, ſed ſecundùm Eccleſiaſticorum patrum intelligentiam, ſubindicauit myſterium hic latere, & natatoriam Siloæ ſignificare aquam baptiſmi, cuius fons eſt ipſe Chriſtus, miſſus à Patre in mundum hunc, ex cuius latere in cruce profluxit nobis natatoria, in qua qui oculos ſuos luto peccatiobinitos abluunt, ablutis peccatis viſum recipiũt, ita tamen, vt viſus reſtitutio nulli niſi Chriſto aſcribi poſſit, qui per res ex ſeſe ad hoc inefficaces eam operatur. Vide Diuum Ambroſium libr. 3. de Sacramentis, capite 2. vbi hanc poſtremam facti Dominici rationem pulchrè proſequitur. Itaque quòd ſignificauit miſſio Naaman Syri ad aquas Iordanis, & eiuſdem in eiſdem ablutio, hoc miſſio huius cæci da aquas Siloæ, & in eiſdem ablutio. Aquarum Siloæ etiam fit mentio Iſaiæ 8. vbi dicitur, *Pro eo quòd abiecit populus iſte aquas Siloæ, quæ vadunt cum ſilentio, & aſſumpſit magis Raſin & filium Romeliæ, propter hoc, ecce Dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas, regem Aſſyriorum & omnem gloriam eius*, &c. Vbi per aquas Siloæ deſignatur regnum Dauid & tribus Iudæ: quod quia abiecit populus decem tribuum, magis eligens regibus Damaſci & Samariæ eſſe ſubiectus, quàm ſtirpi Dauid: ob id eos ſeruire fecit Dominus regi Aſſyriorum, cuius potentia inundationi fluminis cõparatur. Iuxta autem anagogen ſecundùm Diuum Hieronymum ſignificatur etiam ibi, quòd omnis hæreticus & infidelis, qui Hieruſalem, hoc eſt, Eccleſiam oppugnare voluerit, derelinquens aut contemnens aquas Siloæ, fontis qui ſalit in vitam æternam, tradetur Aſſyriorum principi, hoc eſt, diabolo. De fonte autem Siloæ ſic ſcribit illo loco Diuus Hieronymus, Siloam autem fontem eſſe ad radices montis Sion, qui non iugibus aquis, ſed incertis horis diebuſque ebulliat, & per terrarum concaua, & antra ſaxi duriſſimi, cum magno ſonitu veniat, dubitare non poſſumus, nos præſertim qui in hac regione habitamus. Hæc ille. Ex hoc igitur fonte, maximè cum interruptis vicibus manet, & ſit in ea regione aquarum penuria, facta erat κολυμβήθρα, id eſt, natatorium vel natatoria, vt hic vertit interpres, aut piſcina, vt vertit Ioan. 5. de qua piſcina etiam fit mentio 2. Eſdr. 3. Dicitur autem hic fons Hebraice שלח Schilloahh nam ſic legitur Iſaiæ 8. aut mutatis punctis, לח ſchelahh, nam ſic legitur 2. Eſdræ 3. At Chaldaicè dicitur שילוחא Schilouhha, inde Græci pro ש vſi ſuo σ extrita aſpiratione, & ad finem μ adiecto fecerunt Siloam, quod magis ſecundum Chaldaicam quàm Hebraicam pronuntiationem ſignificat miſſum. Siloæ fontis meminit & Ioſephus lib. 6. de bello Iudaico cap. 6. dicens eum fuiſſe aquæ dulcis & multæ. Porrò ne quis miretur quod ſic à Domino cæcus, qui illum non nouerat permiſerit ſe attrectari, & luto oculos ſuos perungi, aduertendum Euangeliſtam breuitati ſtudentem non omnia ſcripſiſſe, quæ circa ea, quæ narrat ſunt dicta vel facta, verùm multa reliquiſſe nobis intelligenda, ſine quibus quæ narrat minimè poſſunt intelligi commodè eſſe geſta. Intelligendum ergo Dominum priùs interrogaſſe cæcum, quemadmodum ſuprà paraliticum, num vellet ſibi viſum reſtitui atque ex diſcipulis intellexiſſe Ieſum, cuius nomen ex fama ei cognitum proculdubio erat, eſſe qui lutum ei ſuper oculos ponere pararet aut illum ex turba didiciſſe Ieſum eſſe qui præteriret, eoque intellecto Domino acclamaſſe, vt ei miſereretur. Veriſimile item Dominum illi dixiſſe, Vade ad Siloæ aquas, & ibi viſum recipies: quanquam promiſſionis illius non meminerit Euangeliſta. A ratione enim alienum eſt, rem ſic nudè geſtam eſſe, vt ab Euangeliſta deſcribitur. Sic ergo iam intelligi poterit, quomodo cæcus iſte poſtea dicat. *Ille homo qui dicitur Ieſus*, cùm illum tunc adhuc non vidiſſet.

ITAQVE VICINI, ET QVI VIDERANT EVM PRIVS, &c.] Poſt deſcriptam miraculoſam cæci illuminationem, Euangeliſta prolixè commemorat quomodo miraculum hoc ad multorum cognitionem peruenerit, & à multis exactè examinatum, multipliciter ceſſerit in Dei gloriam, quantumuis illud pleroſque malè haberet & vreret, qui quò magis huic miraculo detrahere ſtuduerunt, hoc magis reddiderunt illuſtre. Deinde & eò tendit ſequẽs narratio, vt oſtendatur quanta conſtantia & libertate cæcus miraculum & authorem prædicauerit, & quod ob id reiectus, à Chriſto ſit ſuſceptus & ad perfectiorem eius cognitionem perductus. Pro eo autem quod nos habemus, quia mẽdicus erat (quomodo nobiſcum legit etiam Theophylactus,) Græci codices ferè habent, quia cæcus erat; vt ſignificetur quoſdam vidiſſe eum priùs quod cæcus fuiſſet. Verùm noſtra lectio eſt conuenientior, ſecundùm quam ſignificatur hunc cæcum priùs multis viſum fuiſſe & cognitum, ob id quod publicè mendicus eſſet, vt cõiunctio, *quia*, accipiatur cauſaliter, quamuis etiam ſecundùm hanc lectionem pro quod accipi poſſit, vt ſignificetur vidiſſe illos eum quòd eſſet mendicus. Porrò vt omnia quæ hìc narrantur, gloriæ Dei inſeruiebant: ita quod mendicus hic fuerit, duplici nomine momentum aliquod ad gloriam Dei habuit. Nam hinc multis notus erat, idq; cauſam tum dedit, vt ad notitiam plurimorum hoc factum perueniret. Et rurſum hac re, Chriſti benignitas commendata eſt, non ſpectans aliquod ſuum commodum ex miraculis, vt qui etiam mẽdicos curare dignatus ſit nullo pro illis rogante, & in quibus nihil videri poterat præter Dei gloriam ſpectare. Ita ad miraculi comendationem & Dei gloriam faciebat, quòd tum vicinis, tum aliis multis quibus ob mendicitatem fuerat notus, dicentibus, *Nõnne hic eſt qui ſedebat* (ante templum, ſcilicet, quemadmodum claudus ille de quo Act. 3.) *& mendicabat:* alii dicebant ipſum eſſe, alii negabant. Hoc enim declarat miraculum tantùm fuiſſe, vt qui illum priùs probè nouerant, non poſſent facilè adduci vt crederent eundem eſſe. Declarant præterea hæc cum ſequentibus diligẽtem veritatis factã inquiſitionem, quod ad cõfirmationem miraculi multum fecit. Ad idem ſeruit, quod aliis diſſentientibus, & miraculum ignorantibus, ipſe cæcus liberè & intrepidè, (quemadmodum gratum decebat) omnem confitetur veritatem, neque veritus ſuam confiteri cæcitatem & mendicitatem neque metuens Ieſu nomen (quod Iudæis ſciuit eſſe exoſum) apud omnes prædicare: ſuo exemplo nos docens, Dei beneficia nobis exhibita non eſſe reiicienda, ſed palàm à nobis cum oportunum

oportunum fuerit prædicanda, etiam ſi neceſſe hoc fieri cum confeſſione alicuius quod apud homines eſt aut habetur ignominioſum. Dixit autem cæcus, *Ille homo qui dicitur Ieſus*, non per contemptum, ſed quòd adhuc à Domino eſſet alienus, ſola illum fama cognitum habens. Iam gloriæ Dei etiam inſeruiit, quòd cæcus neſcierit vbi eſſet Ieſus, nec illum agnouerit. Sic enim omnis ſuſpicio tollebatur, vt videri non poſſet ad gratiam loqui. Rurſum ad idem fecit, quod à vicinis & notis perductus ſit ad Phariſæos, vt & apud illos diligens fieret facti examinatio, & certa cognitio, quodque etiam apud illos liberè veritatem confeſſus ſit cæcus, quantumuis illis ſciret gratum fore, ſi vel taceret, vel diffiteretur ſciretq; ſatis timendum ſibi ſi veritatem confiteretur. Quamuis autem quidam intelligant iſtos vicinos & notos cæcum hunc ad Phariſæos nõ malo duxiſſe animo, ſed quod cuperent illis indicare Dominum, quem perſequebantur, nequaquam eſſe hominem malum, qui tantùm ſcilicet feciſſet miraculum: magis tamen cum Auguſtino & Chryſoſtomo videtur intelligendum, eos malo animo hoc feciſſe, vt ob id quæſierint vbi eſſet Ieſus, quòd parati eſſent illum comprehenſum, tanquam ſabbathi violatorem tradere Phariſæis: quòd cum facere nequiuerint, curatum cæcum adducunt, vt per eum oſtendant ſabbathum à Ieſu violatum, Nam & ob id videtur Ioannes mox ſubiunxiſſe, *Erat autem ſabbathum*, &c. Aut prædicti cæcum adducunt animo medio, vt Phariſæorum, ſcilicet de hoc facto iudicium audirét, quòd partim bonum, partim malum apparebat, ita vt de illo ipſi pronunciare non auderent, Cùm itaque cæcus adductus eſſet, Phariſæi etſi ab adductoribus didiciſſent facti ordinem: tamẽ quò certiùs eis de facto conſtaret, cæcum quem vicini priùs interrogauerant iam ſecundò interrogauerunt, *quomodo vidiſſet*, hoc eſt, viſum, recepiſſet. Nam ſic oportet verbum hoc ſemper hic exponere, cùm Græcæ ſit ἀναβλέπω. Ceſſit & hoc ad Dei gloriam & miraculi cõfirmationem, vt dictum eſt, quod illi non contenti vicinorum relatione, cæcum interrogauerunt, quodq; ille, etſi conſcius ſuæ paupertatis, nihil vereretur apud potẽtes, & magni nominis hoſtes Ieſu, ſimpliciter & conſtanter vt res habebat, narrare quod in ſe geſtum erat. Audito ergo huius teſtimonio, variatum eſt ſententiis inter illos, quod & ipſum ad Dei gloriam faciebat. Nam oſtenſum eſt tantam eſſe virtutis diuinæ vim vt non poſſint non eam etiam hoſtes quandoque agnoſcere, & vbiq; habeat qui eam agnoſcant. Quidam ergo Phariſæorum pro ingenio hominum deſperatorum, nam inaudito diuinæ potentiæ miraculo adeò non potuerunt moueri vt de Domino meliùs ſentirent, vt mox ex diei religione mutuarentur occaſionem calumniandi factum planè diuinum, quod diei religionem dicebat & commendabat, itaque dixerunt, *Non eſt hic homo à Deo*, quantumuis frequenter eum in ore habeat, cùm ſabbathum non cuſtodiat. Quibus verbis non tantũ præſens factũ notare videntur, ſed & ſignum illud quod ſcribitur Ioannis quinto, & alia quæ ſabbatho fecit Dominus, quaſi dixiſſent, iſte ſabbathum pro nihilo habet, vt qui illud iam frequenter violauerit. Alii autem etſi congruum illis fuiſſet oſtendere qualiter ſabbathũ non fuerit in prædictis factis violatum, quoniam Phariſaico adhuc errore detinebãtur, & tamẽ à ſignorum magnitudine ſuperabantur, contrà dicunt. Si hic homo non eſt miſſus à Deo ac illi gratus, ſed peccator eſt: quomodo poteſt hæc ſigna facere? ſignificantes peccatores non poſſe ſigna facere, ſaltem talia, qualia ſcilicet Ieſus fecit, maxima ſcilicet & planè diuina. Nam & diabolus ſua habet falſa ſigna quæ per ſuos nonnunquam edit. Nec ob hanc Phariſæorum ſententiam oportet multùm diſquirere, quomodo ergo Dominus dixerit ſuprà, quoſdam qui in nomine eius miracula feciſſent condemnandos in die iudicii. Nam hãc Phariſæorum ſententiam, cum Phariſæorum ſit, nõ oportet omnino eſſe veram. Et tamen etiam vera eſt, ſi intelligatur de miraculis quæ quis diuina virtute edit, in teſtimonium ſuæ ſanctitatis, quomodo Dominus ſua edidit, dicens, *Opera quæ ego facio, ipſa teſtimonium perhibent de me*: Non enim poteſt peccator vera miracula edere in ſuæ ſanctitatis confirmationem, quanquam bene in doctrinæ & nominis quod prædicat commendationem, Dicunt autem iſti pluraliter, *hæc ſigna*, vel, vt eſt Græcè τοιαῦτα σημεῖα, id eſt, talia ſigna reſpicientes ſcilicet non ad vnum illud de quo tum agebatur, ſed & ad alia pleraque quæ Chriſtus fecerat. Itaque ſententiis de Ieſu variantibus, *ſchiſma*, hoc eſt, diſſidium & diſſenſio erat inter illos: proinde rurſum interrogant cæcum, vt ſuam ipſe de Ieſu proferret ſententiam, de quo inter ipſos non conueniebat. *Tu* inquiunt, *quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos*: vel, vt habent Græci, quia aperuit vt ſit ſenſus. Quem tu dicis eſſe illum, ob hoc quod aperuit oculos tuos? Quam interrogationem Theophylactus poſt Chryſoſtomum putat fuiſſe eorum qui inter Phariſæos bene de Ieſu ſentiebant, & miraculo patrocinabãtur, qui ſcilicet dixerũt, quomodo poteſt homo peccator, &c. vt hi teſtimoniũ cæci quæſierint, quo per eum qui ſenſerat virtutem, confutarent calumniatores: proinde notat eos beneuolè interrogaſſe. Non enim dixiſſe, quid dicis de illo qui lutum fecit, aut ſabbathum violauit, ſed miraculi recordatos dixiſſe: qui aperuit oculos tuos quaſi exacuentes, curatum, vt pro Ieſu quæ digna erant diceret. Rupertus verò hæc verba tribuit parti aduerſæ, quæ dixerat. Non eſt hic homo à Deo, &c. vt intelligatur hos teſtimonium cæci quæſiiſſe, vt ſit ille metu adductus de Ieſu malè loqueretur, aut ſaltem non auderet bene loqui, haberent quo refellerent illos qui de Ieſu bene ſentiebant, cum ad illos miraculum non attineret: ſi verò bene de illo loqueretur, cauſam haberẽt ſæuiendi in ipſum, & eiiciendi eum extra ſynagogam Verùm rectiùs apparet vt intelligamus ab vtraque parte communiter factam hãc interrogationem, & vtroſque expectaſſe ex cæci reſponſione quod pro ipſorum faceret ſententia. Mendicus atque ſimpliciter & intrepidè pronunciat qui ſentiret. Ego, inquit, dico eſſe eum Prophetam, non quòd putaret ipſum eſſe, illum ſingularem Prophetam de quo Moyſes Deut. 18. vt intellexit Liranus. Nam Græcis non eſt dictum cum articulo ὁ προφήτης, ſed ſine articulo: proinde ſimpliciter Prophetam aſſeruit, ſignificans eum à Deo miſſum eſſe, & veracem eſſe doctorem. Nam talis (vt ſuprà eſt probatũ) Propheta dicitur, etiam ſi nihil futurũ prædicat, quale adhuc hic à Ieſu non audierat.

NON CREDIDERVNT ERGO IVDÆI DE ILLO, QVIA CÆCVS FVISSET ET VIDISSET, &c.] Cum primùm Phariſæis & Iudæis miraculum à cæco exponeretur, facilè crediderunt quod propter operationem qua ſabbathũ violatũ putabant,

putabant, gauderent se occasionem habere calumniandi Dominum, & ostendendi illum non esse à Deo. Verùm cum iam & quorundam Pharisæorum authoritate & ipsius cæci sententia quam postulauerunt velut parati illi stare, non permitteretur tale miraculum ei tribuere cum quo nō esset Deus: in contrarium dilabuntur, præter spem sanè sperantes hunc non esse qui cæcus fuisset, etsi omnibus satis ob publicam notus mendicitatē. Proinde priusquam id credendum sibi putarent, parentes eius aduocandos & audiendos statuerunt, si fortè illi metu adducti, (vt sunt ferè timidi quibus est res angusta domi) aliquid dicerent quod ad miraculum obscurandum facere posset. Verùm vt semper veritas & pietas fit illustrior, quo magis impii suis mēdaciis & impietatibus obscurare & supprimere nituntur: ita & nunc malitiosa hæc Iudæorum curiositas proficiebat ad miraculi gloriam & confirmationem. Hac enim ratione factum est, vt certissimū esset hunc quem manifestum erat videre, à natiuitate cæcum fuisse, parentibus, qui peculiaribus etiam indiciis filium suū certissimò nouerant, id certò etiam apud illos quos metuebāt cōfitentibus, etsi filii cæcitatē scirent nō nihil in suam recidere ignominiā. Rursum & hoc ad miraculi cōmendationē facit, quòd parentes dicerent præ metu, se nescire nec modum, nec authorem miraculi. Nā per hoc ostensum est eos non ad gratiam authoris testificatos hunc esse suum filium, & cæcum natum fuisse. Itaque Pharisæi aduocatos parentes interrogāt tria si filius eorū sit, cæcus natus sit, & quomodo nunc visum receperit. Rigidè autem interrogant, putantes illos exterrere, sicque aliquid dicturos quòd in calumniam prædicati cederet miraculi. Non enim dicunt, hic est filius vester qui cæcus natus est, sed quem vos dicitis, quia, id, quod cæcus natus sit notantes eos id falsò dicere solitos, quo tamen nihil potest improbabilius suspicari. Quis enim pater talia mentiri cū sua ignominia vellet de filio? Nec dicunt simpliciter, Quomodo nunc videt? sed quomodo ergo nunc videt? quasi dicerent, aut falsum est, quod nunc videat, aut illud, quod cæcus natus sit: sed videre eum, constat verum esse, ergo falsum sit est necesse, quod cæcus fuerit natus. Duobus ergo his eos ad negationem inducere conantur, & per hoc quod dicunt, *quem nos dicitis?* & per hoc quod subdunt, *quomodo ergo nunc videt?* Tribus autem interrogationibus factis parentes cautè respondent, de duobus confitentes se esse certos, ignorare verò quod tertiò quærebatur, modum scilicet & authorem redditi visus. Et addunt, *ipsum interrogate, ætatem habet*, ipse de se loquatur, vel, vt est Græcè, περὶ αὐτοῦ λαλήσει, id est, de se loquetur, vel pro se loquetur. Hæc, vt ex Euangelistæ narratione patet, dixerunt, non quòd nescirent, sed quod Pharisæos metuerent, malentes solum filium venire in periculum, quàm communi periculo inuolui cum filio. Qua in re etsi nec gratos satis se erga Deum & Iesum, nec pios erga filium declarauerunt: tamen etiam in hoc seruierunt glorie miraculi, quod interrogationem de modo & authore miraculi remittunt ad eum qui curatus erat, qui in eius modi quæstione omnibus meritò fide dignior erat. Sic enim significabant nullum certius de re loqui posse, illique potius quàm cuiuis alteri credendum esse, ac proinde illos imprudēter, eius testimonio præterito, aliorū requirere testimoniū. Porrò ex eo quod conspirauerant Iudæi eos eiiciendos Synagoga, qui confiterentur Dominum esse Christum, animaduertere licet iam tum percrebuisse atque iactari cœptum fuisse eum esse Christum. Fieri autem extra Synagogam erat, alicui interdici commercio & consuetudine reliquorum Iudæorum, vt non liceret ei ingredi cum reliquis Synagogam, aut templum, & omnino alienus esset ab omni Iudęorū congregatione, quod apud Iudæos summæ ignominiæ loco habebatur: quomodo apud Christianos habetur excommunicatio. Pro eo autem quod nos habemus, extra synagogam fieret, Græcè iucundius est, per vnam dictionem, ἀποσυνάγωγος γένηται, id est, aposynagogos fieret. Itaq; sic tunc dicebantur quidam aposynagogi, quomodo apud nos quidam dicuntur excommunicati, hoc est, communione fidelium priuati & interdicti. Nec hic mos interdicendi quibusdam consuetudine hominum tantùm fuit apud Iudæos, sicut & modò est apud fideles, sed & apud ethnicos quondam simile erat. Apud Romanos enim quibusdam aqua & igni interdictū dicebatur: quæ pœna maxima esse solet, priusquam inciperent gladio animaduertere in maleficos: eaque sententia eiiciebantur ciuitate, & omni ciuium consuetudine eis interdicebatur, ac vita ipsa pronunciabantur indigni, quòd vita hominum cōsistat in aquæ & ignis vsu, elementorum scilicet homini vitæ maximè necessariorū. Et Cæsar lib. 6. de bello Gallico, de Druidis loquens sic scribit, *Si quis aut priuatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt: hæc pœna apud eos est grauißima. Quibus est interdictum, Ij numero impiorum ac sceleratorum habentur. Iis omnes decedunt, aditū, sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque locus vllus communicatur.* Hæc ille. Tales erāt quoque qui apud Romanos dicebantur, homines sacri: hoc est, detestabiles & deuoti, traditique in exilium extremum, ita vt quocunque loco, quocunque tempore, à quibuscunque impunè interfici liceret: & pro huiusmodi erant leges sacratæ, sicut apud nos sunt leges excommunicationum. De quibus omnibus latiùs vide apud Budæum in secundis annotationibus, in Pandectas. Cæterùm quoniam hodie plerique ab Ecclesia eiecti & excommunicati sese consolantur constitutione horum Iudæorum, qui eiecerunt è synagoga eos qui Christum confiterentur: addēdum hoc supradictis, videndum esse non tam qui eiiciant & excommunicent, quàm qua de causa quis eiiciatur, iustane an iniusta. Quoniam enim manifestè iusta erat causa Iudaicæ istius eiectionis, non erat illa meritò formidanda. Verùm hæretici, qui hoc se exemplo ferè consolantur, non ob id eiiciuntur ab Ecclesia, quòd Christum confiteantur, sed quòd illum malè confiteantur aut quod de eius Ecclesia malè sentiant, à qua etiam non tam eiiciuntur, quàm seipsos separant. Præterea, vt habet Augustinus, tunc non erat malū fieri extra synanogam, quòd Synagoga ob incredulitatem à Deo deserei cœpit & Christus nouam suam Ecclesiam ædificabat. De iniusta autem excōmunicatione quæ lata est à iudice Ecclesiastico, sciendum quod ea, non sic liget vt per eam quis priuetur participio suffragiorum Ecclesiæ, aut propter eam debeat ex conscientia sese subtrahere à sacramentorum communione, & fidelium consortio, nisi quantum ratio scandali, quod aliàs inde emergeret, id exegerit, vt docet Adrianus in Quotlibetica quæstione 6. Vnde Gelasius Papa quemad-

Separatio etiam gēti bus in vsu.

Excōmunicatio grauis pœna.

Gelas.

quemadmodum citatur causa 11.quæst. *Cui,inquit, est illata sententia, deponat errorem, & vacua est. Sed si iniusta est, tantò eam curare non debet quantò apud Deum & eius Ecclesiam neminem potest grauare sententia iniqua. Ita ergo ea se non absolui desideret, qua se nullatenus perspicit obligatum.* Sic & sub Hieronymi sententia dicitur 24.quæst.3. *Si quis non recto iudicio eorum qui præsunt Ecclesiæ depellatur, & foras mittatur, si ipse antea non exiit, hoc est, si non ita egit vt mereretur exire, nihil læditur in eo quod non recto iudicio ab hominibus videtur expulsus.* Semper tamen sententia pastoris etiam cùm iniusta est, timenda est, vt dicitur sub nomine Græ gorii. 11. q. 3. cap. Sententiam pastoris, & eandē sub nomine. Vrbani, ca. Quibus Episcopi. Timenda quidē, non quòd in foro conscientiæ liget, sed quia ratione scandali: & ne quis videatur Ecclesiasticam contemnere authoritatem, ei parere quis debet, & cauere ne negligendo, aliquem scandalizet, & in contemptus suspicionem veniat. Atq; ob id vt citra scandalum possit nō parere excommunicationis huiusmodi sententiæ, debet canonicè probare iniustitiam excōmunicationis contra se latæ, quam antequam probare possit, debet à superiore humiliter absolutionem petere, nisi in illis casibus in quibus talis est error ex parte sententiæ, qui sententiam non solùm iniustā, sed etiam faciat esse nullam, vt cùm fertur ab eo qui in ipsum non habet authoritatem, videlicet à iudice, non suo, vel à iudice excommunicato, vel cum lata est post appellationem legitimè interpositam, vel cū in forma excommunicationis intolerabilis fuerit error expressus, vt si quis excommunicetur quia peccatum aliquod committere nolit, aut bonū aliquod omittere, quemadmodum patet in cap. Per tuas in senten. excommunicat, quamuis ibi duo tantùm posteriora excipiantur. In tribus enim illis potissimùm casibus sententia excommunicationis nō solùm est iniusta, sed etiam nulla. In aliis verò etiam si sit iniusta, tamen aliqua est, & ideo antequam debeat quis admitti ad probationem iniustæ excōmunicationis, gratiam absolutionis implorare debet, ne vt dicitur in prædicto capitulo, sententiam Ecclesiasticam contemnere videatur, & per hoc amplius ex suo contemptu ligetur. Nec hoc cōtrarium est ei quod suprà in Gelasii authoritate dicitur, non opus esse vt quis desideret se absolui ab iniusta sententia. Nam hoc intelligendum est quantum ad reatum, hic verò præcipitur de absolutione impendenda, ad cautelam, vt in textu dicitur. Quod si iniustè excommunicatus iustitiam probare canonicè nequeat, humiliter eam sustinere debet, aut secundùm sententiæ formam ob scandalum vitandum satisfacere, si possit salua veritate vite & iustitia. Vbi & hoc notandum, aliquādo iniustiam esse sententiam excommunicationis, ex parte excommunicati, cum tamen sit iusta ex parte excommunicantis, vt cùm quis pro falso crimine in iudicio per testes probato excommunicatur.

D. Hieron.

D. Greg.

VOCAVERVNT ERGO RVRSVM HOMINEM QVI FVERAT CÆCVS, ET DIXERVNT EI, &c.] Cùm ex parentum responsione nihil potuerunt venari quod pro suo faceret desiderio, & parentes eos remisissent ad filium, illi necdum desistendum sibi esse rati. vocauerunt rursum eum qui fuerat cæcsu, dicentes ei, *Da gloriam Deo*, hoc est, secundùm Chrysostomum, gloriā istius miraculi tribue Deo, non Iesu, confitere quia nihil in te est operatus, sed quòd Dei beneficio ex cæco factus sis videns. Secundùm quàm intelligentiam obseruandus ordo, quo ad calumniandum hoc miraculum impietas hæc processerit. Primò enim calumniabantur illud tanquam factum hominis peccatoris, qui à Deo non esset, sed qui sabbathum violasset. Id cùm viderent congruere minimè, sperabant audire non fuisse illum cæcum, nec factum in eo miraculum quod dicebatur. Cùm autem factum ipsum ipsa re & parentum testimonio euidentius esset quàm vt negari posset, facti laudem à Iesu quē oderant, auertere studuerunt, idque sub prætextu religionis, dicentes, *da gloriam Deo:* ac per hoc significantes, illum non dare Deo gloriam, sed Deum ignominia afficere, quandiu miraculum Iesu tribuebat, quem se scire dicebant esse peccatorem, ac proinde scire etiam quòd per illum, & cum illo Deus non operatur. Verùm per illud, *Da gloriam Deo*, magis videtur simpliciter exegisse confessionem veritatis. Nam si hæc oratio accipitur Iosue 7. vbi ad Achan dicit Iosue, *Fili mi, da gloriam Domino Deo Israël:* quod quid sit patet ex eo quod sequitur, *Et confitere, atque indica mihi quid feceris.* Et videtur hæc oratio fuisse modus obtestandi, & veluti adiurandi aliquem, ad extorquendum ab eo veritatem ad gloriam Dei. Sic & 1. Reg. 6. sacerdotes Philisthiim, consulunt suis, vt factis anis aureis dent gloriam Deo Israël, hoc est, veritatem testentur, & suam iniquitatem confiteantur. Itaque quod dicunt, *Da gloriam Deo*, hunc habet sensum, Ad gloriam Dei confitere nobis omnem rei veritatem. Quibus verbis sub obtentu religionis eum inducere voluerunt, vt vel miraculum negaret vel præstigio aliquo, non diuino modo factum diceret. Huic intelligentiæ conuenit quod cæcus constanter respondet se cæcum fuisse, & nunc videre. Conuenit & quod Augustinus hanc partem sic exponit, *Da gloriram Deo*, hoc est, nega quod accepisti. Addunt autem, *Nos scimus, quia hic homo est peccator*, hoc est, scelestus & impius, quasi dicant, scimus eum hoc miraculum vel non fecisse, vel non diuina ratione fecisse. Et quidem nunc dicunt se scire ipsum esse peccatorem, cùm priùs interrogati à Domino, *Quis ex vobis arguet me de peccato*, nihil haberent quod illi obiicere possent vel auderent. Porrò cæcus fortiter simul & circumspectè respōdens ait *Si peccator est, nescio*, &c. Id autem non dicit veluti dubitaret. Nam suprà Prophetam esse dixit, & mox ostendit eum non esse peccatorem, sed esse à Deo. Itaque ideo dicit, *nescio*, vt eorum nugas & calumnias more dubitantis repellat, & significet se id excutere nolle, vt sit sensus, An peccator sit nec ne, non iam excutio nec pronuntio: Illud tantùm dicam, quod à me sub obtestatione nominis diuini requiritis, & de quo liberè pronunciare possum, vtpote quod in me experientia didici cùm priùs essem cæcus, modò video. Illi autem, vt nunquam quiescit inuidia, sperantes se aliud audituros, quod in calumniam rapere possent, & vnde ostendere possent miraculi modum non fuisse diuinum, aut ex re aliter narrata falsitate comprobare posse, iterum eum interrogauenunt: *Quid fecit tibi? Quomodo aperuit oculos tuos?* Mendicus autem, qui hactenus, quandiu res inquisitione indigebat, remisse locutus est, iam confidentior factus, cùm videret eos tātùm quærere quod calumniari possent, stomachando aduersus impudentem eorum malitiam, respondit eis,

Dixit

Dixi vobis modò, quomodo aperuerit oculos meos, & id semel audistis. Quid iterum vultis eadẽ audire? Nunquid etiam vos mecum & cum aliis eius discipulis, vultis discipuli eius fieri, vt ob id iã diligenter iterum atq; iterum de operibus eius inquiratis? Id dicit per ironiam, sciens illos nolle discipulos eius fieri, & ob id significans indignos illos esse quibus eadem repetantur, vt qui nõ bono animo, sed malo, ad easdem reuoluerentur percontationes. Dicit, *nunquid & vos*, significans se iam illius factum discipulum, aut velle fieri, nisi fortè hoc dixerit propter alios qui iam erant discipuli Iesu. Porrò Græci codices habent, Dixi vobis iam, & non audistis. Quid iterum vultis audire: vt priùs audire, accipiatur pro credere: secundùm, pro corporalibus auribus percipere. Sed nostra lectio conuenientior videtur.

MALEDIXERVNT ERGO EI, ET DIXERVNT TV DISCIPVLVS ILLIVS SIS, &c.] Ex odio nominis Christi, & magni animi superbia, offensi Pharisæi mordaci libertate cęci, maledixerunt. Quod non significat hoc loco, ipsos ei malè præcatos esse, sed conuitiatos esse. Nam Græcè est ἐλοιδόρησαν, id est, conuitiati sunt quòd verbum etiam est 1. Cor. 4 vbi nos legimus, *Maledicimur & benedicimus*. Proinde notandum etiam, quòd cùm nos habemus, Tu discipulus illius sis, (quod increpationem significat,) Græce pro sis est εἶ, id est, vt sit, Tu discipulus eius es, quod non imprecationem sed cõuitium magis significat. Intellexerunt enim illum se vocare Iesu discipulum, cũ diceret: Nunquid & vos vultis. &c. Quidam tamen vertit pro εἶ, esto, vt scilicet sit imperatiuus à barytono ἔω, ἔε & per crasim εἶ. Porrò quo intelligatur quomodo dicantur Pharisęi conuitiati dicentes, Tu discipulus illius sis vel es, notandum quod Basilius interrogatus quid sit λοιδορία, id est, conuitium, respondet: Omne verbum quod ex animo ignominia afficiendi dicitur, couitium dicitur, etiamsi ipsum verbum non videatur esse contumeliosum. Et hoc manifestum est ex Euangelio dicente de Iudæis, quod conuitiati sunt ei, & dixerunt ei: Tu es (vel sis) discipulus illius. Hæc ille in quæstionibus compendio explicatis, quęstione 24. Itaq; maledixerunt & conuitiati sunt ei, quia illi obiecerunt quod ignomiosum esse putauerũt, & quia animo vituperandi dixerũt, quale maledictum, inquit Augustinus, sit super nos & super filios nostros Addunt autem rationem sed insipientiæ plenam, quare nolint Christi esse discipuli, sed Moysi: *Nos*, inquiunt, *scimus quia*, id est, quod *Moysi locutus est Deus, hunc autem nescimus vnde sit*, hoc est cuius spiritu instructus ad nos venerit. Cùm auditu tantùm à maioribus intellexissent Moysen fuisse à Deo dicunt se eius exactam habere notitiam: Nos, inquiunt, scimus, cùm verò Iesum coram vidissent miracula facientẽ, & audiuissent diuina manifestè loquentem, nescire se dicunt vnde sit, sese condemnantes & alio nomine. Si enim nescierunt, quare toties pronunciauerunt non esse à Deo, imo diabolico spiritu afflatum esse? Tanta autem horum fuit insipientia, vt non posset non eam mox mendicus iste & deprehendere & redarguere, cuius cum inter disputandum (vt fieri solet) cresceret fiducia, confirmatus veritatis cõscientia & Dei gratia, fortiter cõtemptis omnibus periculis, ausus est Christi causam agere, apud viros magni nominis, quos sentiebat omnibus technis moliri perniciem Iesu. Itaque ex miraculo redditi sibi visus, colligens & conuincens merito non debet illos ignorare, vnde profectus esset Iesus: *In hoc*, inquit, *enim mirabile est*, hoc est, In isto sane mirabile quiddam accidit (nam γὰρ *enim*, pro sanè hic est positum) *quia*, id est, quod *vos nescitis vnde sit, &*, hoc est, cum tamen (phrasis est enim Hebræa) *aperuerit meos oculos*: *Scimus autem quòd Deus peccatores non audit*, id est, exaudit? (audire enim hic positum est pro audire cum effectu, quod est exaudire, quemadmodum mox postea vertit interpres, cùm Græcis eadem sit dictio) *sed si quis Dei cultor est*, sic vt non solum cæremoniis externis veneretur *sed voluntatem eius faciat*, obtemperando mandatis eius. (quod verè est Deum colere) *hunc exaudit*. His ergo mendicus refellit quod priùs dixerunt. Nos scimus quia homo peccator est. Porrò quoniam illud, *Deus peccatores non audit*, non videtur absolutè verum, nam peccatorem publicanum operantem Deus mox exaudiuit, Diuus Augustinus putat hunc istud dixisse tanquam adhuc inunctum, hoc est, nondum habentem vnctionem Spiritus sancti. Verùm quoniam hæc sententia multis est scripturis conformis magis dicendum cæcum hoc dixisse secundùm communem regulam à Iudæis passim creditam, & in scripturis fundatam. Dicitur enim: *Oculi domini super iustos, & aures eius in preces eorum, Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos.* (Psal. 33.) Contra verò de impiis; *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.* Et: *Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt,* (Isa. 1.) Dicit ergo, *scimus*, quòd ex scripturis ita apud Iudæos esset receptum, quodque hac in parte etiam ipsi Pharisæi consentirent cum ipso, vt qui priùs dixerant, *Quomodo potest homo peccator hæc signa facere*. Regulare enim est non exaudiri à Deo peccatores, hoc est, perseuerantes in peccato. Tales enim soli secundùm scripturæ morem dicuntur peccatores: nam qui non perseuerant, non peccatores, sed pœnitentes vocandi sunt. Quòd si quibusdam in rebus Deus etiam peccatores exaudiat, non obstat hoc prædictis sententiis, quia hoc non est regulare, sed rarum. Scriptutæ autem pleræque, quæ sunt regularia docent. His autem dictis necdum contentus cæcus, ad vlteriora progreditur ex nouitate miraculi ostendens efficaciùs, Iesum non solum nõ esse peccatorem, sed esse à Deo, quod est contra id quod secundò dixerunt, nescire scilicet se vnde esset Iesus. *A seculo*, inquit, *non est auditum*, &c. quasi dicat, Multa quidem memorantur miracula, quę Deus olim gessit per maiores nostros, sed sanctos, non peccatores, & tamen si repetamus ab orbe condito, nunquam auditum est quemquam extitisse, qui cæco nato oculos aperire, & visum quem nunquam habuit, imò quem natura negauit, præberet. Si non esset hic à Deo, quemadmodum vos vultis non esse, non posset facere quicquã, eorũ, scilicet quæ facit, cùm illa nec sua virtute, nec alia quàm diuina facere possit. De eo autem quod significat cæcus iste, eum qui non est à Deo non posse facere vera miracula, dicendum est, sicut suprà de dicto Pharisæorum, videlicet quòd hæc dixerit eò quod noua Christi doctrina non esset imbutus, aut potiùs quia secundùm quod scripturæ indicãt, regulare sit, vt solis iustis gratia miraculorũ cõcedatur. Deinde solis iustis competit facere miracula vera quomodo Christus fecit, in testimoniũ scilicet sanctitatis. Et postremùm etiam peccatores

miracula edentes, quatenus ea edunt, à Deo sunt, qui per eos operatur, & nomen filii sui hominibus commendat. Verùm hic mendicus intellexit eum tantùm qui iustus esset, à Deo esse. Porrò Pharisæi hac mendici fiducia prorsus efferati, cùm iam spes nõ esset fore, vt ille vel corruptus, vel metu territus desisteret à prædicando Iesu, ad extrema veniunt ad quæ coniuncta impietas solet descendere, ad opprobria scilicet & vim. Itaque exprobrant ei pristinam cęcitatem, exprobrant fortunæ tenuitatem, sed sine ratione obiiciunt, vt cæca ferè est militia, quasi scilicet hæc illi ob scelera sint diuinitus inflicta, quasique scelerosus nascatur, qui pauper aut cæcus, aut alioqui vitiato corpore nascitur, *In peccatis*, inquiũt, *natus es totus*. Et additur Græcis, Tu, quod contemptus emphasim habet: Tu in peccatis natus es totus. Dicunt, *totus*, secundùm quosdam, vt significent quòd non solùm secundùm animam in peccatis natus esset secundùm quam omnes in peccatis nascuntur, sed quòd etiam à natiuitate peccatorum vestigia in corpore per cæcitatem apparerent. Aut secundùm Chrysostomum dicunt, *totus natus es*, vt significent toto tempore vitę & à primæua ætate semper in peccatis fuisse. Vel potiùs, sicut quidam indicat, dicunt totum in peccatis natum, quòd secundùm eos omnia eius, mẽdicitas scilicet, cæcitas, & impudentia, arguerent hominẽ à natiuitate scelestum. Addunt autem cum impatientis animi arrogantia, *Et tu doces nos?* Vbi vtrunque pronomen magnam habet emphasim, quasi dicant, Et tu tam vilis homo, indoctus planè, & manifestè scelestus, doces nos, qui legis professionem & religionis apicem tenemus? Qui paulò ante emendicabas stipem, hic apud tantos viros audes philosophari? Nec his contenti, conuitio addunt vim, non ferentes sibi os obturatum esse ab homine paupere & idiota, & ob id eiicientes eum foras, extra synagogam, vt est verisimile, efficiendo eum aposynagogum, quamuis simpliciter intelligi possit eiectũ è concilio illo & congregatione. Obseruandum hic in Pharisæis, quam inde fesso studio impii veritatem obscurare nitantur, quanto furore, dum coniunguntur, contra veritatis assertores exagitentur. quamq; impotenti superbia non sinunt ij qui se aliquid esse credunt, meliora sibi suggeri ab iis quos præ se contemnunt. In cæco isto obseruandũ, quanta sit veritatis vis, quamq; hæc fortes & intrepidos facit etiam eos, qui alioqui quosuis metuebãt. Obseruanda item constantia, quam Christianus quisque neminem veritus in cõfessione nominis Christi imitari debeat. Obseruandum, quales Christus suæ gloriæ & sui nominis patronos deligere voluit, contra potentissimos nominis sui calumniatores. Nam in isto exemplum editum est, quomodo per pauperes & indoctos nomen suum prædicandum esset in vniuerso mundo, & obturandum os omniũ qui contra illud loquerentur iniqua.

AVDIVIT IESVS QVIA EIECERVNT EVM FORAS, ET CVM INVENISSET, &c.] Eiectum à Pharisæis Dominus, cùm audisset quæ ille pro sui nominis confessione passus esset, requirens suscepit, & ad perfectiorem sui cognitionem deduxit, ostendens se curam habere eorum qui propter se aliquid patiuntur, nec relinquere eos sine consolatione, deinde illos perfectiore sui cognitione dignos esse, qui accepta cognitione bene vtuntur. Itaque cùm non obiter, sed, vt est magis verisimile, quæsitum illum à se, inuenisset: dixit ei, *Tu credis in filium Dei?* Ille auidum se declarans credendi, dixit, *Quis est Domine vt credam in eum?* Putant autem plerique hunc iam credidisse, Iesum esse filium Dei, sed ignorasse Iesum esse qui cum ipso loqueretur, vt quem adhuc de facie non nouerat, atque ob id dixisse, *Quis est Domine*, cupiens sibi Iesum demonstrari. Verùm magis probabile est, ipsum è comitatu & turba cognouisse Iesum, qui sanauerat ipsum, esse eum qui secum loquebatur, (nam Dominum eum vocat) nondum tamen cognouisse Iesum esse filium Dei, hoc est, expectatum illum Iudæis Messiam. Nam sicut filius Dauid, ita & filius Dei vulgò fuit cognomentum Messiæ, quemadmodum ex hoc loco aduertere licet & aliis aliquot, vt Ioan. cap. 1. & Matth. cap. 16. Itaque cùm dicit Dominus, *Tu credis in filium Dei*, perinde est ac si dixisset, tu credis in Messiam? Additur autem Græcis hoc loco articulus, quemadmodum & in aliis similibus locis: εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ vt intelligamus propria & peculiari ratione vocari Dei filium, de quo dictum est in cap. Concor. 17. circa primum caput Ioannis. Cùm ergo qui cæcus fuerat, animi sui ad credendum promptitudinem declarasset, Dominus ei se manifestat, dicens, *Et vidisti eum &, qui loquitur tecum, ipse est.* Non dicit: Ego sum qui te sanaui, sed submisse primùm & obscurè, *Et vidisti*, inquit, *eum*, deinde & manifestiùs. *Et qui loquitur tecum, ipse est.* Videtur autem dedita opera dixisse, *Vidisti eum*, vt omnino in memoriam suæ sanationis illum reducat, & per ea magis ad credendum, quòd secundò dicit, *qui loquitur tecum ipse est*, prouocet & confirmet. Non enim credere potuit illum mentiri, quem ex virtute in se ostensa suprà ostendit Prophetam esse & à Deo missum esse. Porrò eo quòd Dominus dicit, *qui loquitur tecum ipse est*, scilicet filius Dei, aptissimè Nestorii error refellitur, cùm ex eo ostendatur, vnum eũdemque esse in persona filium hominis qui vtique loquebatur ac videbatur, & filium Dei. Mendicus autem auditis verbis Iesu, tractus à patre mox credit, fidemq; suam confitetur, non verbis tantùm dicens, *Credo domine*, sed & opere. Nam procidens adorauit eum, non tanquam Prophetam tantum, sed tãquam filium Dei.

ET DIXIT EI IESVS, IN IVDICIVM EGO IN HVNC MVNDVM VENI.] Pronomen, *ei*, non habent Græca, sed tantùm: Et dixit Iesus, vt intelligatur non ei tantùm Dominum hæc dixisse, sed omnibus audientibus & præsentibus. Quoniam enim Dominus mendico illi cũ cæcus esset & corpore & mente, primùm quidem visum corporalem restituit, ac deinde etiam spiritualem, hinc occasionem desumpsit differendi quæ sequuntur de cæcitate & visu spirituali, vt ex omni oblata occasione solitus fuit desumere initium alicuius doctrinæ spiritualis. *In iudicium*, inquit, *ego in hunc mundum veni.* Hic *iudicium* Diuus Chrysostomus exponit condemnationem, nempe Pharisæorum & illis similium. Verùm *iudicium*, de quo hic Dominus loquitur, non tantùm pertinet ad eos de quibus mox dicitur, *vt qui vident, cæci fiant*, verùm & ad eos de quibus dicitur, *vt qui non vident, videant.* Proinde rectiùs per *iudicium* intellexerimus decretum illud patris, quo mirabiliter decreuit sed tamen iustè, per filii sui in hunc mundum aduentum efficere, vt qui non vident, viderent, & sinere eos qui videbant, cæcos fieri. Quod ad illa iudicia Dei pertinet, quæ Paulus considerans exclamat cum admiratione, vocans Rom. 11.

ta imperscrutabilia. Hoc est, quod Diuus Augustinus, aliis verbis dicit, Dominum hic loqui de iudicio discretionis,& per iudicium intelligi discretionem, qua mirabiliter non videntes electi discernendi erant à videntibus reprobis: itaque sensus est? Ego veni in hunc mundum in iudicium, hoc est, vt per me iudicium & decretum patris mirabile impleatur, quo rerum vices permutentur. In hac tamen locutione præpositio, *in*, aut coniunctio, *vt*, in explicatione posita, debet consecutiuè accipi, & non vt causam designet finalem, quatenus iudicium hoc pertinet ad eos qui ex videntibus, cæci futuri erant. Non enim voluit Deus eos qui videntes, dicuntur, fieri cæcos per Christum, per quem omnes voluit saluos fieri, sed decreuerat iusto iudicio suo permittere. Itaque sic in horum iudicium dicitur venisse filius, quomodo dicitur positus in ruinam multorum. Porrò *non videntes* de quibus hic loquitur Dominus, sunt hi quos sapientes mundi, vt cæcos in rebus Dei, contemnebant: quique vt perparum de diuinis rebus cognoscebant, ita nec volebant videri illas cognoscere, sed suam ignorantiam agnoscebant, qualis erat hic mendicus, Apostoli,& alii plerique è vulgo, deinde & gentes quas Iudæi pro cæcis habebant, vt & re erant manifestè. *Videntes verò, qui cæci erant futuri*, sunt ij, qui in rebus diuinis multa sanè viderunt vulgo incognita,& se adhuc plura, quam viderāt, videre arbitrati sunt, suam in multis ignorantiam agnoscere recusantes, quales erant Pharisæi, Scribæ, & gentium Philosophi. illi ergo non videntes, per Christum videntes facti sunt quia eis datum est oculis spiritus agnoscere, quæ verè beatum hominem facere possint. isti verò videntes occasione Christi cæci facti sunt, hoc est, declarati esse cæci, & magis, magisque excæcati sunt quia occasione doctrinæ, & miraculorum Christi per superbiam, inuidiam, aliasque passiones adeò sunt excæcati, vt manifestam veritatem non possent agnoscere, sed impingerent in lapidem illum angularem qui illis factus est petra offensionis & scandali. Quod ergo hic dicit Dominus, simile est illi: *Confiteor tibi pater rex cœli & terræ, quoniam abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.* Ex prædictis patet, quomodo hæc Domini sententia non contrarietur illi, quod dictum est: *Non enim misit Deus in mundum filium suum, vt iudicet mundum.* Primum enim illo loco sermo est de iudicio retributionis, quo reddetur vnicuique secundum opera eius, cùm hic sit sermo de iudicio electionis & reprobationis, quod discretionis dicitur. Deinde Dominus hic non tam vult significare officium suum ad quod venerit in mūdum, quàm quid ex suo aduentu sit in mundo secuturum, vt ex dictis patet. Porrò Pharisæi quidam qui tum fortè aderant Iesu, aut animo non syncero comitabantur illum, calumniandi ansam vndique captantes, audiētes futurum, vt videntes cæci fierent, & satis animaduertentes Dominum loqui de cæcitate non corporali, sed spirituali, atque ob id suspicantes se notatos, qui se pro videntibus haberi volebant, dicunt Domino: *nunquid etiam nos cæci sumus?* Id cùm arroganti animo, & maligno interrogaret, delaturi Dominum apud Pharisæorum ordinem, si audirent quod nolebant, Dominus cautè admodum & prudenter respondet. Nam cùm in verbis præcedentibus significauerit eos esse vel futuros cæcos: quemadmodum & supra apertè apud Matthæum dicit de Pharisæis: *Cæci sunt, & duces cæcorum*, tamē veluti nō diceret eos esse cæcos ex eo quod audire nolebant, redarguendi & conuicendi eos nouam arripit occasionem. Nam, cùm sciret illos sine fructu audituros si diceret apertè eos esse cæcos, imò illos hinc magis ad odium,& calumniam exacuendos, ex eo quod nolebant haberi, eos sic conuincit, vt id ostēdat eos condemnare, vnde sibi placebant, & gloriabantur, significans tamen etiam satis illos re vera esse cæcos: *Si*, inquit, *cæci essetis, peccatum non haberetis.* Quæ sententia potissimum duobus modis accipi potest. Altero, vt sit sensus: Si vos cæcos esse agnosceretis & inscitiam vestram fateremini, peccatum non haberetis, quia ad medicum accederetis, qui cecitatem à vobis depelleret, eaque depulsa peccatum infidelitatis & cum eo etiam reliqua tollerentur. Sic enim intelligit D. Augustinus, & probat hunc intellectum ex eo quod sequitur: *nunc verò dicitis videmus*, & quia prius non videntes & videntes intelliguntur, qui se agnoscunt non videre, aut putant videre. Altero modo rectius sic intelligitur, *Si essetis cæci*, hoc est, si non haberetis scientiam scripturarum, vnde, si velletis, possetis veritatem agnoscere, si non essetis naturali; & scripturæ lumine illustrati, ita vt ex ignorantia contra me peccaretis *non haberetis peccatum*, tantùm scilicet quantum nunc habetis. Imò non haberetis peccatum, quia simplicitati vestræ venia daretur, & à me illustraremini. Nunc verò, cùm dicatis vos videre etiam vestro iudicio condemnati estis, ita vt peccatum vestrum maneat quod in me committitis, quod quoniam videre vos putatis, non potest tolli à vobis. Sic ferè Theophylactus, qui tamen & aliam præmittit expositionem, quæ est Chrysostomi de cæcitate corporali. Siquidem Chrysostomus intelligens Pharisæos de cæcitate corporali interrogasse Dominum, num & ipsi cæci essent, quasi cupientes audire, num tam absurdum & ridiculum aliquid dicturus esset, cum dixisset videntes fore cæcos, accipit etiam dictum Domini de cæcitate corporali, vt Dominus significauerit cæcitatem corporalem, quam illi ignominiam putabant, non illis inutilem fore, sed profuturam quia si cæci fuissent, non fuisset peccatum infidelitatis eorum tantùm, quantum iam erat cum oculis corporalibus, ea Domini contemplati erant, vnde eius diuinitatem agnoscere facilè potuissent. Verùm hæc interpretatio non conuenit illi, quod sequitur: *Dicitis quia videmus*, nec verisimile est Pharisæos de cæcitate corporali interrogasse. Habet autem communis nostra lectio hoc modo: *Nunc verò dicitis, quia videmus. Peccatum vestrum manet.* Verùm apud Græcos est cohærentia, quæ apud nos desideratur. Peccatum ergo vestrum manet: quomodo iam legitur etiam in multis impressis Latinis. Diuus Thomas sentiens nostræ lectionis incommodum, legit: Nunc verò qui dicitis, videmus, peccatum vestrum manet. Et videri posset Augustinum sic legisse, qui exponendo habet: Quare? Quia dicendo, videmus, medicum non quæritis, in cæcitate permanetis. Sed hæc lectio Græcis non conuenit, apud quos ὅτι, id est, quia, solito more superfluum est. Dicit autem Dominus, dicitis vos videre, tum ut indicet eos vera non videre, tum vt ostendat eos ex propriis verbis conuinci. Et hactenus quidem de literali historiæ huius explanatione. Cæterùm cum Dominus dicens: *In iudicium*, &c. satis significauerit miraculo hoc illuminationis cæci, voluisse se mentium illuminatorem agnosci, & typicum omnino

nino fuerit, quod luto poſito ſuper oculos cæci, ablutione eius in aquis Siloæ, viſum illi reſtituerit, tota hæc hiſtoria, ſicut & aliæ, paucis myſticè eſt tractanda. Itaque cæcus iſte aut gentilium populum aut electum quenque deſignat, qui cùm à natiuitate cæcus eſſet, Chriſto ipſum oculis ſuæ benignitatis aſpiciente, pro gloria Dei in ipſo declaranda viſum recipit, dum agnoſcens peccati ſorde mentis oculos oblitos eſſe, accedit ex præcepto Chriſti ad fontem baptiſmatis, atque in eo abluitur. Qui vbi baptizatus fuerit, & illuminatus, cogitare debet ſe tentationibus expoſitum fore, & Chriſti nomen ſibi conſtanter coram hoſtibus eius confitendum eſſe, nec propter metum eorum negandum, etiamſi ob id opus fuerit, excommunicatum fieri. Iuxta illud: *Odio eritis omnibus hominibus propter nomen meum, &, Extra ſynagogas facient vos.* Quemadmodum ſanè fecerunt Apoſtoli, quorum typus quidam in hoc cæco præceſſit, vt dictum eſt. Quod ſi autem quis cōſtanter Chriſtum prædicet, & confiteatur, Ieſus talem ab hominibus propter ſe reiectum, & in hac vita inueniet, ac cōſolabitur, perfectione ſui cognitione eum donans, & poſt hanc vitam recipiet ad ſe oſtendens ei ſuam diuinitatem. Theophylactus per lutum ex ſputo Chriſti factum, intelligit Chriſti carnem à Spiritu ſancto in vtero virginis formatam, quo luto vnguntur oculi hominis, dum datur homini in Chriſtum credere. Sed myſterium luti, vt ſuperiùs ex Ambroſii ſententia eſt indicatum, ſimpliciùs eſt minus coactum.

Sensus Myſticus.

DISSERIT DOMINVS DE VERO PASTORE ET OVIBVS: IOANNIS 10. CAPVT LXXIX.

AMen amen dico vobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro. Qui autē intrat per oſtium, paſtor eſt ouiū. Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiunt, proprias oues vocat nominatim, & educit eas. Et cùm proprias oues emiſerit ante eas vadit, & oues illum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius. Alienum autem non ſequuntur, ſed fugiunt ab eo, quia non nouerunt vocem alienorum. Hoc prouerbium dixit eis Ieſus. Illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum Ieſus: Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium. Omnes quotquot venerunt, fures ſunt, & latrones: ſed non audierunt eos oues. Ego ſum oſtium. Per me ſi quis introierit, ſaluabitur: & ingredietur, & egredietur, & paſcha inueniet: fur non venit: niſi vt furetur & mactet, & perdat. Ego veni vt vitam habeant. Ego ſum paſtor bonus, bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis. Mercenarius autem & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & diſpergit oues. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet ad eum de ouibus. Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcunt me meæ, ſicut nouit me pater, & ego agnoſco patrem & animam meam pono pro ouibus meis. Et alias oues habeo quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. Propterea me diligit pater, quia ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam. Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à me ipſo, poteſtatem habeo ponendi eam: & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam. Hoc mandatum accepi à patre meo. Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos. Dicebant autem multi ex ipſis: Dæmonium habet, & inſanit. quid eum auditis? Alij dicebant: Hæc verba non ſunt dæmonium habentis: nunquid dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?

AMEN AMEN DICO VOBIS, QVI NON INTRAT PER OSTIVM, &c.] Certum eſt iſtud caput in Concordia non potuiſſe à præcedentibus ſeparari, cum hæc a Domino ſint dicta continuo cum mox præcedentibus ſermone, ita vt Caiet. putet rectiùs principium huius capitis auſpicandum fuiſſe ab illo loco, *In iudicium ego in hunc mundum veni:* quia ibi eſt principium ſermonis Dominici, cuius occaſionem præbuit illuminatio cęci. Quoniam ergo Phariſæi indignabantur ſe à Domino notari cæcitatis, & pro videntibus ſe habebant, adeò, vt ob id ſe exhiberent vulgi paſtores & doctores: & rurſum quoniam Phariſæi non ſolùm dedignabantur eſſe Chriſti diſcipuli, ſed & grauiter ferebant tam multos Chriſto adhærere, ipſis derelictis, Dominus hāc ſubiungit parabolā veri paſtoris indicia exprimentem, qua & illos notat non eſſe veros paſtores cum tamen tales haberi vellent, & ſe oſtendit verum eſſe ouium Dei paſtorem, ab ipſis Phariſæis ac pleriſq; qui ante ipſum pro magnis Prophetis populo ſe obtruſerant, longè diuerſum. Et rurſum eadem parabola indicat, qui fiat vt Phariſæi quidem & illorū diſcipuli Chriſtum verum paſtorem non agnoſcāt, pleriq; verò è vulgo ſimplices, & idiotæ, qui ab illis cæci habebantur, & non videntes ſequerentur & agnoſcerent. Docet enim hæc parabola vtrumq; & quis ſit paſtor, & quæ ſint oues, Pro cōuenientia autem, & expedito huius parabolę intellectu, ſemper ob oculos habendum Dominum ſub exemplo paſtoris & ouium corporaliū, loqui de paſtore, & ouibus myſticis, ac proinde primo videndū quomodo totus hic parabolæ ſermo quadret paſtoribus, & ouibus corporalibus, ac deinde per ſimilitudinem omnia aptare paſtori, & ouibus myſticis. Quod ergo attinet ad exemplum vnde petita eſt parabola, ita in rebus mundanis eſſe conſtat, vt quiſquis in caulis ouium intrat, non per oſtium ſed aliunde irrumpēs, vtpote per feneſtram, aut maceriā diruptam, is non paſtor ſit ſed fur & latro. Fur quidem, qui ſurripit fraude alienum: latro, quia vi oues rapit, raptaſque dilaniat, & occidit. Qui verò per oſtium intrat in ouile, is ex hoc ipſo cognoſcitur eſſe paſtor, cui paterfamilias oues ſuas concredidit. Huic oſtiarius hoc eſt, vel ipſe paterfamilias, vel is, cui ille totius ſuæ domus cuſtodiam, & omnes claues tradidit, ingrediendi facit facultatem, aperiēdo ei oſtium. Nec oſtiarius tantùm illum agnoſcit, ſed & oues vocem eius audiunt, hoc eſt, agnoſcunt, cum ad latronis, & furis vocem incognitam expaueſcant. Vt autem ipſe ingreſſus ad oues, mox ad vocem ſuam agnoſcitur ab eis, ita & ipſe viciſſim eas agnoſcit, adeò vt nominatim etiam ſingulas vocare norit, atque ſic

sigillatim vocatas educit è caulis non ad lanienam, sed ad salutaria pascua, illæque vocatæ parent vocanti voce amica notaque. Cùm autem iam eductæ è septis quibus cõtinebantur, prodierint in liberos campos, non ipse domi remanens permittit vagari quocunque sed ne quid aberrent, aut ab occurrente lupo impetantur & dispergantur, antecedit totum suum gregem, vt suo ducatu viam illis cõmonstret, & à noxiis præmuniat bestiis. Præcedit autem eas non mutus, sed subinde voce sua prouocans ad sequendum, & ab errore reuocans, nec sinens in via diutiùs hærere. Itaque illæ, quoniam agnoscunt sui pastoris vocem ad quam se dirigunt, antecedentem pastorem promptè sequuntur. Eum verò qui non est ipsarum proprius pastor, sed alieni gregis pastor fortè est, non sequuntur, licet præcedentem & vocantem, sed abhorrent & refugiunt ab eo tanquam ignoto. Hæc est ipsius exempli breuis & clara explanatio, in quo Dominus non ad omnium quidem pastorum morem, sed ad quorundam morem, qui suo maximè proposito deseruiebat respexit, illum scilicet morem, secundùm quem in quibusdam regionibus pastores ouium greges præcedunt, quem morem forte tunc Iudæa habuit, vt eum habet Campinia in Brabantia, cum in multis locis è contrariò pastores gregem suum sequantur, propellentes magis, quàm inuitantes. Cæterùm in applicatione huius parabolę ad propositum Domini, negotium aliquod exhibet nomen ostii, quod non satis appareat quid per illud sit intelligendum. Nam coactius videtur, nec sequenti explanationi Domini conueniens, quod Diuus Chrysostomus per ostium scripturas intelligit, vt is dicatur intrare per ostium, qui scripturis instructus ad oues Dei pascendas secundùm scripturas accedit. Et quo minus per ostium videatur intelligi posse ipse Christus (quomodo intelligit Augustinus, eo quòd postea dicat Dominus: *Ego sum ostium*) obstat illud, quod Dominus dicens: *Qui autem intrat per ostium pastor est ouium*: etiam se vult significare pastorem esse ouium. Durum autem est vt dicamus Christum intrare per seipsum. Quod si non dixisset postea Dominus. *Ego sum ostium*, nulla esset in hac locutione difficultas. Intelligeretur enim illum intrare per ostium, qui iusta via ad oues accedit, hoc est, qui à Deo vocatus & missus, ac recta intentione: hoc est, ad Dei gloriam & ouium salutem accedit, & pascendi munus suscipit. Et contra, illum non intare per ostium sed aliunde, qui non iusta via ad eas accedit, vtpote non missus à Deo, nec illius gloriam ac ouium salutem intendens, sed vel suam gloriam, vel proprium commodum. Et certè non obstante eo quod postea Dominus se ostium vocat, sic hoc loco rectè intellexerimus. Nam quare & quomodo se ostium cat & quomodo illud huic loco conueniat, postea dicemus. Itaque per *ostium* rectè acceperimus iustitiam vel ipsum Deum. Nam & iustitia & ipse Deus, ostium est, oues custodiens, & per quod ad pascendas oues sit accedendum. Iam ostiarius vel intelligendus est ipse Deus, aut vt distinctam habeamus personam ab ostio & pastore, ipse Spiritus sanctus quomodo intelligunt Augustinus & Theophylactus ipse enim Spiritus sanctus est cui à Deo patre totius suæ Ecclesiæ cura commissa est, qui suis donis hominem instruens, & omnem veritatem edocens, sic demum aperit ostium, hoc est, dat ei iusta ratione ad pascendas Dei oues accedere. Sicut ergo in ipso exemplo alius est paterfamilias, qui est ouium Dominus: alius pastor, quia à patre familias præficitur ouibus: alius ostiarius, qui cognoscens pastorem, liberum dat ei ad oues aditum: ita in re per exemplum significata, Deus pater, velut ouium dominus est intelligendus: filius, pastor: Spiritus sanctus, ostiarius, sic tamen vt per hæc non intelligamus vnum alio maiorem vel minorem. Porrò per *oues* parabolicè significantur electi & prædestinati à Deo, vt & in aliis plerisque locis scripturæ, idque quam commodè factum sit, & conuenienter, dictum est circa illud Matthæi. *Ecce ego mitto vos sicut oues*, &c. in capite Concordiæ quinquagesimo quinto, *Ouile*, est ipsa ouium congregatio & multitudo, certo aliquo loco sub vno pastore degens. Applicatio ergo exempli hæc est. Qui ad Dei populum veluti illum pasturus & recturus sese ingerit, non accedens iusta & recta via, neque per Deum illuc accedens, sed vel per humanæ cupiditatem gloriæ, vel per spem commodi temporalis, illicito modo accedens, is fur est & latro. *Fur* quidem, quia alienum sibi vsurpat. *Latro*, quia animas hominum impiis & falsis suis doctrinis crudeliter occidit. Qui autem recta via ad Dei populum regendum & pascendum accedit, videlicet à Deo ad hoc missus, & recta intentione id suscipiens, is solus verè est pastor ouium. Huic Spiritus sanctus, cui veluti ostiurio cura oculis Domini commissa est, & sine cuius fauore nemo rectè potest suscipere administrationem populi Dei, veluti ostium aperit, cum docendo eum, & suis donis inruendo, dat ad populum Dei pascendum liberum aditum. Quo accedente, mox electi quique & prædestinati vocem eius diuinam, qua quæ Dei sunt inclamat, audiunt & agnoscunt, vnde & credunt ei, atque obtemperant, cum vocem alienorum, furum scilicet, & latronum, qui praua, vanitates & errores suggerunt, horreant & abominentur. Ipse autem verus pastor proprias oues vocat nominatim, quia sigillatim singulorum curam gerens, ad bonum exhortatur singulos, idque blanda amicaque voce, qua singulos compellans ducit eos ad pascua, dum prouocat vt depositis erroribus omnique pristino torpore, in quo nox & tenebræ eos continuerunt, ad scripturarum & veritatis intelligentiam accingantur, quo mentes eorum salubriter pascantur & pinguescant. Ad quæ pascua dum prouocat, nequaquam ipse domi otiosus desideret, sed ante eos vadit, exemplo sanctæ conuersationis eis prælucens, ac viam qua illi eundum sit commonsttans, & simul solicitus vt eos ab omnibus lupis & noxiorum incursu præseruet. Sic autem exemplo prælucens, ante eos vadit, vt tamen interim etiam subinde sua voce illos excitet, & ad sequelam inuitet: ne quid errent aut alicubi hęreant: & illi promptè illum sequuntur, quod vocem eius agnoscant, ament & approbent, peruẽturi proinde per eum, & ad veritatis cognitionem in hac vita, & post eam ad vberrima regni cœlorum pascua. At quoniam non agnoscunt, nec approbant vocem alienorum, qui errores, mundana, aut vana docent, hinc tales non sequuntur, sed abhorrentes eorum vocem fugiunt ab eis, veluti sibi malè à talibus metuentes, qui tamen etiam suos habent greges, hoc est, sectatores, verùm non oues Dei, sed hircos, & sues. Hac ergo parabola dum ostendit Dominus discrimen furis & pastoris, & indicat officia veri pastoris, taxauit Pharisæos & Scribas, tanquam non ingressos per ostium ad pascendum populum Dei: taxauit & illos qui anteipsum sese pro

Augus. Matt. 10.

pro magnis populo Dei obtruserant, quale erant Iudas Gaulonites & Theudas, de quibus Act. 5. Se verò significauit longè ab illis esse diuersum, verum esse pastorem, qui per ostium sit ingressus, cui proinde quotquot essent ad vitam præordinati, qui verè oues erant, doli expertes, simplices & innoxii, Christi vocem agnoscentes, promptè obedirent, Pharisæis, & mundana docentibus derelictis, qui tamen & ipsi suos habebant sectatores, sed sues & hircos. Proinde intelligerent quomodo fieret vt tã multi è vulgo Christo adhærerent, nulli autem aut admodum pauci ex principibus. Porrò dubitari hic potest, quomodo dicatur in parabola, oues pastoris vocem audire, & fugere vocẽ alienorum, cùm multi electi, longo tempore veritatem nõ velint agnoscere, sed errores plerunque sectentur, vt patet in Paulo & Augustino: sicut contra qui nõ sunt electi, aliquando ad tempus veritatem recipiunt, & verũ pastorem sequuntur, sicut patet de Iuda. Et rursum quidam post receptam veritatem in errores prolabuntur, audientes vocem alienorum, ac deinde ab errore resipiscentes, ad veritatem redeunt. Quam quæstionem tractans prolixè & pulchrè Diuus Augustinus, primum dicit quosdam sic ad eam respõdere, quòd oues, cùm oues sunt, audiunt vocem veri pastoris, & fugiunt vocem alienorum, Quod si priùs non audierunt, non tum erant oues, sed lupi: aut si quando postea nolint audire, iam tum desinunt esse oues, facti ex ouibus lupi. Verùm hanc responsionem non putat sufficientẽ esse, quòd in scripturis legatur de ouibus errantibus, quæ cũ errant, audiunt alieni vocem, & tamen sunt oues. Proinde eò deducit disputationem, vt dicat intelligendum esse omnes oues Dei, hoc est, electos, saltem tandem aliquando audire veri pastoris vocem, easque solas veri pastoris vocem vsque in finem audire. Sicut enim in rebus mundanis vsu venire videmus vt quãdoque ouis aliqua è suo grege, & à suo pastore aberrans alteri gregi sub alieno pastore iungatur ex cuius consuetudine, prioris gregis & pastoris consortium obliuiscitur, vt proprii pastoris non agnoscat amplius vocem, quo tamen suam ouem requirente, & ad priorem gregem reducente, mox fit vt proprii pastoris vocem & prioris gregis consortiũ agnoscere incipiat ouis errabunda: ita etiam inter oues Dei, quædam ad tempus alienum pastorem sequuntur, sed ferè cum renisu aliquo mentis, nec sic vt se penitus illi dedant & addicãt, quæ cum à suo pastore requirũtur, qui nullam suarum ouium sinit perire, mox ita audita eius voce rapiuntur, vt sese penitus illi addicant. Cæterùm aduertendum prædictam parabolam dictam à Domino potissimũ contra eos, qui cùm se populi Dei doctores exhibeant & profitentur, aliena tamen à diuina tradunt doctrina: vnde & ex ipsa Domini præcipua intentione quadrat contra omnes hæreticos, ad ostendẽdum eos non intrare per ostium in ouile ouium, ac proinde fures esse & latrones. Et tamen per quandam accommodationem hæc parabola etiam à plerisque intelligitur dicta, ad notandum eos qui administrationem Domini gregis suscipiunt per aliquam dignitatem Ecclesiasticam, non legitima via, sed detorta & inconcessa obtentam, etiamsi in illa existens non malè prędicando doceat, vt qui vel honorum humanorum vel pecuniarum cupidus aspirat ad præsidentiam ouilis Dominici, eoque aut vi aut armis curat seipsum intrudi in sedem pastoralẽ aut Simoniaca labe, pactoque pretio laborat ad ouium Dominicarum regimen assumendum, non attendens verbum Pauli ad Hebræos scribentis: [Hebr. 5] *Nemo sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo tanquam Aaron.* Sed inter hos & illos, de quibus primo loco dictum est, ea est differentia, quòd hi etsi mala arte & intentione pastoralem curam susceperint, à veris ouibus Christi audiri possint & debeant, quòd quæ Christi sunt doceant: illi verò, quòd sua doceant non sint audiendi. Et tamen etiam istis parabola hæc suo modo conuenit. Nam quisquis illicito modo pastoralem curam suscepit, fur est & latro, quia non quærit ouium Christi salutem, sed proprium duntaxat commodum, sinens vt in plurimum, commissum sibi gregem dissipari, fame contabescere, atque in præcipitia vitiorum prolabi. Qui verò debita ratione assumitur ad gregis Christi moderationem, canonica scilicet electione, ad quam nec ambitione, nec auri cupiditate anhelauit, pastor est ouium, quoniam non suam ipsius, sed ouium perquirit vtilitatem, ab eis sæuam luporum arcens rabiem, & quicquid ipsarum officit saluti. Huic ostiarius aperit, quoniam Deus illi præstat ingressum in gregis sui directionem, & autor est promotionis eius ad culmen regiminis: cum contra de aliis, ambitione, fauore humano, aut pretio ad fastigium Ecclesiasticæ dignatis eleuatis, dicat Dominus per Prophetam: *Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui*, id est, non approbaui. [Ose. 8] Non enim ipsis Deum ianuam aperit, sed ambitio, cupiditas, auaritia, aut alia terra animi labes ingressum præbet, Huiusmodi boni pastoris & vocem lubenter subditi audiunt, & opera bona quibus eis prælucet, studiose imitantur: cùm contra eius quem intelligunt malis artibus in ouile Domini intrasse, nec tam gratam habent etiam ad bonum adhortationem, nec vitam ac mores (qui plerumque improbi sunt & corrupti) trahunt in imitationem. Vnde latius in 7. libr. Cyrilli super Ioannem addito per Clichtoueum. Notandum autem in prædicta parabola quinque notari quæ sunt vero pastori necessaria, & tria quæ sunt verarum ouium indicia. Pastori enim necessaria sunt imprimis, vt intret per ostium. Deinde, quoniam sine spiritus gratia & ope intrare, & pascere non potest, vt ostiarius ei aperiat. De hinc tertio, vt cùm iam ingressus est, non sit mutus apud oues, sed vocet eas, idque nominatim, hoc est, vt d[il]igenter studeat singulorum mores cognoscere, & illis cognitis singulos studeat cõpellere & admonere prout cuique opus est, vt adimpleat illud Sapientis: *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera.* [Prou. 27] Quarto loco necesse est, vt oues suas educat voce sua, ab ignorantia, & erroribus ad cognitionem veritatis, à torpore ad bonorum operum solicitudinem, à terrenarum rerum amore ad cœlestium spem & desiderium. Postremum requiritur post hæc omnia, vt & ipse ante oues suas præeat, suo exemplo prouocans ad pabula regni cœlestis, ac solicitus ne quid suo gregi noxium occurrat. Itaque hæc quinque quæ parabola suo ordine comprehendit, absolutum reddiderint pastorem, ouibus autem necessarium est primum, vt veri & boni [p]astoris vocem audiant lubenter. Deinde vt euocanti obtemperent, ac præeuntem sequantur, nam alioqui nihil profuerit audiuisse. Postremum, vt alienum non solum non audiant nec sequantur, sed etiam ab eo fugiant, obturantes aures suas diabolo, hæreticis, & omnibus praua suggerentibus. Quæ tria si

adsint

adsint ouibus, nec eis quicquam defuerit eorum quæ ad salutem eis sunt necessaria.

Hoc proverbium dixit eis Iesus: illi autem non cognoverunt.] παροιμία, id est, adagium vel prouerbium, quod propriè est commune aliquod dictum vel sententia, quæ in ore omnium versatur, hic accipitur & parabola, aut allegoria, quemadmodum & infra Ioan. 16. sicut etiam econtra parabolæ nomen accipitur pro prouerbio. vnde indifferenter dicimus, parabolæ vel prouerbia Salomonis. Quoniam ergo in parabolis Dominus illis locutus est, per quas illos notare, minus erat calumniæ ipsorum expositū, illi vt & aliàs ferè, non intellexerunt quid significarent ea quę loquebatur eis. Proinde Dominus explicatiùs locuturus, & indicaturus quorsum prædictam parabolā proposuerit, videlicet vt se ab aliis Iudæorū plerisque doctoribus separaret, subiicit, apertè quidem de se loquens, non tamen apertè Pharisæos & Scribas incessens, vt ne illos nimium exasperaret.

Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ovium.] Non est quod quis miretur Christum se iam vocare ostium ouium, cùm suprà dictum sit per ostium intelligendam rectam viam, iustitiam, aut Deum ipsum. Primùm enim ipse, Christus, est recta via, iustitia, & Deus ipse, vnde in se inquantum homo, & pastor, non ineptè dicitur intrasse in ouile ouium per ostium, quod est ipsemet quatenus Deus. Deinde vocans se ostium hanc sibi tribuit appellationem tantùm respectu aliorum pastorum, & ouium, qui per ipsum ingredi debeant, non autem quatenus ipse se postea dicit pastorem. Nam hac consideratione, ostium per quod ipse ingressus, non tam ipsum quàm Deum patrem intelligere conuenit. Quòd si quæ sequuntur diligenter aduerterimus, omnino apparebit, Dominum non hic velle explicare se esse illud ostium per quod dixit in parabola non intrare fures & Latrones, intrare verò pastores ouium, sed se iam noua parabola, faciente tamen ad prioris parabolæ declarationem, vocare ostium, ad distinctionem furum, & latronum, ad quorum etiam distinctionem se vocat postea pastorem bonum. Nam cùm peruersi doctores & populi duces etiam se exhiberent veluti ostia ouium, promittens illis per se aditum ad fœlicitatem & salutem, Dominus contrà dicit: *Ego*, non illi qui ante me venerunt, *sum ostium ouium*, quòd mox repetens declarat se potiùs dixisse propter oues quàm pastores. Nam declarando quare se ostium dixerit, subdit: *Per me si quis introierit, saluabitur*, &c. Saluari verò ouium est, non Pastorum, quorum quatenus tales sunt, est saluare. Et tamen etiam ex his verbis consequitur Dominum esse ostium omnium post se pastorum. cum omnes tales debeāt etiam esse oues. Cum ergo in superiori parabola de ostio facta esset mentio & pastore, hinc Dominus occasionem desumens separandi se ab aliis, primùm quidem se ostium esse ostendit non illos, deinde se pastorem non illos. Dicit ergo; *ego sum ostium ouium*, id est, is per quem oues habent aditum ad consortium populi Dei, accessum ad patrem & ad salutem veram, dum scilicet in me credunt, meisque præceptis obtemperant. *Nemo enim*, inquit, *venit ad patrem nisi per me*. Et Paulus: *Per ipsum accessum habemus ad patrem*. Et. *Habentes*, inquit, *fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi*. Sequitur; *Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones*. Et additur apud Græcos: quotquot venerunt ante me. Non dicit, quotquot fuerunt ante me, *sed quotquot venerunt*, à se ipsis scilicet, non missi à Deo, de quibus dicitur: *Non mittebam Prophetas, & ipsi currebant: non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant*. Notat autem eos Dominus, qui ante ipsum se Christi nomine populo obtruserunt, vt Iudas & Theudas: aut etiam alios pseudoprophetas, quos ad sui differentiam ostendit non fuisse ostia salutis, sed contrà fures, & latrones, vnde, inquit, *non audierunt eos oues*, quia qui audierunt, finaliter scilicet, & sic vt sese illis omnino addicerent, oues non erant. Repetit autem se esse ostium, vt ostendat quare se non illos dixerit ostium. *Ego*, inquit, *sum ostium*, quo scilicet acceditur ad Deum, ad salutem æternam, ad consortium sanctorum. *Nam si quis per me*, hoc est, fidens in me, *introierit, saluabitur & ingredietur, & egredietur, & pascua inueniet*. Quibus verbis Dominus se verè ostium declarat ex officio ostii materialis. Officium enim ostii ouilis est, seruare oues in ouili conclusas ab aëris iniuria, ab incursu noxiarum bestiarum; ac deinde prębere ouibus exitum ad pascua prodeūtibus & introitum à pascuis reuertentibus. Ostium ergo est Christus si quis per fidem in illum ingressus fuerit in consortium fidelium, talis, & in præsenti vita saluus erit à peccatis, à diaboli potestate: & omnium malorum oppugnatione, Christo ipsum cum reliquis protegente: & in futura vita translatus in regnum cœlorum æterna fruetur salute. Idem *ingredietur, & egredietur*, hoc est, securè conuersabitur, ad omnia quæ volet liberè sese conuertet Hebraismus etiam est hæc locutio, quo in scripturis per introitum & exitum significari solet omnis actio cui se homo applicuerit. Vnde in Psalm. dicitur: *Dominus custodiat introitum tuum & exitum tuum*, id est, in omnibus ad quæ miseris manum siue domi, siue foris. Sic Dauid scribitur fuisse ingrediens & egrediens ante filios Israël, hoc est, liberè & familiariter coram eis conuersatus. Plerique tamen hæc duo, ingredietur, & egredietur, latiùs & subtiliùs exponunt, vt ingredi sit exerceri in vitæ contemplatiuæ officiis, & intra se per cognitionem & meditationem descendere: egredi verò, exerceri in vitæ actiuæ officiis, & ad externa se conuertere charitatis officia, quibus proximus inuenitur: & quæ sint aliis in exemplum. Quem intellectum cum assignasset Diuus Augustinus, addit & alium, in quo magis se asserit oblectari ingressum scilicet intelligens introitum in Ecclesiam Christi: egressum verò, discessionem ex hoc mundo ad patriam cœlestem, quomodo aliqui intelligunt etiam illud Psalmi: *Dominus custodiat introitum tuum & exitum tuum*. Qui sensus ob id placet Diuo Augustino quòd sequatur. *Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant*, quod intelligit, vt vitam habeant ingredientes, & abundantius habeant egredientes. Porrò qui per ostium, quod est Christus, ingressus & egressus fuerit, pascua inueniet illi scilicet de quibus prolixè Ezechielis trigesimoquarto: *In pascuis*, inquit Dominus, *vberrimis pascam eas, & in montibus excelsis Israël erunt pascua earum*, &c. In hac enim vita inueniet pascua diuinæ doctrinę, sacro sancti corporis, & sanguinis Domini atque consolationis intentæ, ita vt in nullo vnquam defectum patiantur: futura verò, vbertrima illa pascua ex diuina contemplatione, quæ nec oculis vidit, nec auris audiuit, nec cor comprehendere potest. Cæterùm sunt qui intelligunt Dominum ob id bis dixisse se esse ostium, vt priùs quidem significaret

Ioan. 6. Rom. 5. Hebr. 10.

Hier. 23.

Psalm. 120

ſignificaret ſe eſſe oſtium paſtorum, & ob id his ſubiunxiſſe: *Quotquot venerunt, fures ſunt & latrones*; quia ſcilicet non venerunt per oſtium quod ſum ego: & ſecundò ſignificaret ſe eſſe oſtium ouium, atque ideo ſubiunxiſſe; *per me ſi quis introierit, ſaluabitur*; quod eſt ouium. Sunt etiam qui hanc partem, *per me ſi quis introierit*; referant ad paſtores ſic eam intelligẽtes: Si quis per me ſuſcepit animarum regimen, hic ſaluabitur poſt hanc vitam, *& ingredietur*, hoc eſt, aggredietur oues Chriſti bona fide & ex animo paſcere. *Et egredietur*, hoc eſt, munere paſtorali ritè perfunctus emigrabit ex hac vita ad æternam fœlicitatem, vbi inueniet paſcua vitæ æternæ. Sed ſuperior intelligentia videtur eſſe conuenientior, qua intelligamus Dominum ſe primò quidem vocare oſtium, ad diſtinctionem aliorum qui etiã volebant haberi oſtia ſalutis: ſecundò vero id repetere, vt probet quod dixit ſe eſſe oſtium. Huic enim intelligentiæ bene conuenit quod ſequitur, *Fur non venit, niſi*: &c. Hac enim differentia inter ſe, & furem, oſtendit ſaluandum eum qui per ſe fuerit ingreſſus, ac proinde ſe verè eſſe ſalutis oſtium: contrà vero perdendos eos, qui per fures fuerint ingreſſi, eóſque imitati fuerint, & proinde tales fures non eſſe ſalutis oſtia, ſicut haberi tamen volebant. *Fur*, inquit, *non venit, niſi vt furetur*, & furto ablatum *mactet, & perdat*. Quo parabolicè ſignificat pſeudoprophetas falſoſque doctores hoc agere, vt oues alieni domini ſibi auferant ad proprium commodum: quod dum fit, eaſdem mactant, prauis ſuis doctrinis occidendo in anima, & tandem etiam perdunt, in æternam damnationem eas pręcipitando. Quod enim dicitur, *fur non venit niſi vt mactet & perdat*: quanquam in ipſo exemplo ſit verum, tamen in applicatione ad fures, de quibus Dominus loquitur, ſic debet intelligi, non quaſi illi intendant ſimpliciter mactare & perdere, ſed quia hoc conſequitur, & ſic illi ſe habent ac ſi intenderent. Quadrat autem hæc ſententia rectè in diabolum, cuius miniſtri ſunt pſeudoprophetæ, ac proinde de illo eam quidam intelligunt, vt illi ſe Chriſtus opponat, cũ potius intendat Dominus notare pſeudoprophetas, vt ex præcedentibus patet: Contra quos de ſe dicit: Ego veni vt oues me ſequentes vitam habeant, in præſenti per gratiam: & abundantius quid habeant, in futuro per diuini vultus contemplationem, per quam non vitam tantùm habebunt, ſed etiam beatam vitam, & ab omni miſeria liberam. Sic fere Auguſtinus & Chryſoſtomus: Poteſt tamen & ſic intelligi. Ego veni vt oues morbidæ, & mortuæ vitam habeant, & accepta vita etiam abundantiùs habeant, ſaginatæ ſcilicet omni virtutum genere, & per quotidianum profectum magis ſemper ac magis abundantes, quomodo Paulus admonet Theſſalonicenſes, quo ſic ambulent vt abundent magis. Aut ſimpliciter, *veni vt vitam habeant*, tum in hoc, tum in futuro ſeculo: *& abundantius habeant*, hoc, ditiores per me fiant in vtroque item ſeculo. Sic enim directè ſe furi opponit quem dixit ſua quærere, vitam auferre aliis. Porrò quanquam illud. *Fur non venit*, dictum ſit à Domino potiſſimum contra pſeudoprophetas, ſicut & præcedentia, tamen ſicut illa accommodantur etiam iis qui Eccleſiaſticam aliquam dignitatem, & paſtoralem curam illicita ratione aſſequuntur: ita & iſtud eis accommodari poteſt, quia non ob aliud veniunt ad ouilis Dominici adminiſtrationem, quàm vt quæſtum faciant, cum graui ſubditorum grauamine & incommodo etiam ſpirituali, vt quos etiam ſuis in prauis exemplis, aut doctrinæ negligentia mactant & perdunt.

1. Theſſ. 4.

EGO SVM PASTOR BONVS, BONVS PASTOR ANIMAM SVAM DAT. Poſtquam ſe oſtium eſſe aſſeruit & oſtendit, iam etiam occaſione eius quod dixit: *ego veni, vt vitam habeant*, paſtorem ſe eſſe & aſſerit & oſtendit, nec paſtorem tantum, ſed bonum paſtorem, ad differentiam mercenariorum, qui & ipſi paſtores dicuntur, ſed non ſunt boni paſtores, à quibus iam ſe ſeparat, ſicut mox ſuprà ſeparauit à furibus & latronibus. Sicut ergo ſuprà exemplo vulgari parabolicè ſignificauit indicia paſtoris myſtici, & eorum qui in ouili Dei fures ſunt & latrones, ita nunc oſtenſurus ſe nõ tantum paſtorem eſſe, ſed bonum etiam eſſe paſtorem, exemplo vtitur vulgari, quod continet diuerſas conditiones paſtoris boni, & mercenarii: quo exẽplo indicat parabolicè quomodo in rebus diuinis paſtor bonus à mercenario paſtore poſſit dignoſci. Primum ergo oportet exemplũ hoc vulgare ad literam explicare, vt ſic melius intelligamus quomodo applicandum ſit intentioni Domini. *Bonus* inquit, *ouium paſtor*, cum opus eſt, etiã *animam ſuam dat*, hoc eſt vitam ſuam exponit periculo & ſe occidi patitur pro ouibus ſuis ſaluandis, pugnans pro eis contra irruentes latrones & lupos: quemadmodum patuit in Dauide, qui pro ſeruando grege ſuo oppoſuit ſe leoni & vrſo, & de ſeipſo teſtatur, primi Regum decimo ſeptimo. *Mercenarius autem*, qui ſcilicet mercede conductus paſcit alienas oues, &, hoc eſt (nam coniunctio, *&*, ponitur hic oppoſitiue) qui non eſt talis ouium paſtor, vt eius ſint propriæ oues quanquam bona fide rebus tranquillis gregem procuret, tamen ſi ingruat vitæ periculum, hoc eſt, ſi viderit lupum venientem, magis pro ſe quam pro ouibus ſolicitus, mox relinquit oues, ac fuga vitæ ſuæ conſulit. Vnde fit ouibus inermibus defenſore deſtitutis, lupus oues rapiat & diſpergat. Cauſa autem quare mercenarius fugiat, eſt, *quia mercenarius eſt*, hoc eſt, quia ſui compendii gratia gregem paſcendum ſuſcepit, nec pertinet ad eum de ouibus, pro, nec eſt illi cura de ouibus. Græcè enim eſt, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, hoc eſt, ergo non pertinet ad eum de ouibus, quod nos dicimus noſtra lingua: *Hy en trecket hem niet aen.* Quoniam ergo mercenarius, ſuum tantum quærit commodum, nec ex animo afficitur gregi alieno, hinc vbi periculum perdendæ vitæ aut alterius incommodi imminet, proditis & deſertis ouibus fugit. Hæc eſt exempli ad literam explanatio, quod quatenus ad alteram eius partem, de paſtore ſcilicet bono, pertinet, Dominus poſtea ſibi accommodat, dum hinc oſtendit ſe eſſe bonum paſtorem, quia animam ſuã daturus erat pro ouibus ſuis. Altera verò parte, quæ eſt de mercenario, veriſimile eſt eum notaſſe Scribas, Phariſæos, & ſacerdotes, qui auaritiæ dediti, gregem Dei non tanquam ſuum, ſed tanquam alienum paſcebant, commodi tantùm ſui & lucri gratia detractantes venire in periculum pro ſalute ouium vt pro illis ſeſe opponerent omnibus illis qui quoquo modo oues perdere ſtuderent ſiue mala doctrina ſiue alia ratione, Et ſimul hac parabola docere voluit Dominus quibus indiciis verus Euangelicus paſtor à mercenario poſſit diſcerni, ſicut priori docuit quibus indiciis fur dignoſcatur à paſtore. Non enim idẽ ſunt fur vel latro in ouili Domini & mercenarius. Nam fures quidem & latrones, ſunt hæ-

retici

retici, & pseudoprophetæ, & quotquot mala, aut vana docent. Mercenarii verò veritatem directè docent, & in rebus tranquillis gregem domini rectè gubernare videntur, & egressi sunt per ostium, quia legitime secundùm canonum constitutiones pastoralem curam susceperunt, sic vt ab hominibus non possint redargui, & vocem eorum audiunt oues quas ad pascua frequenter educunt, & nihil à vero pastore differre videntur nisi cum periculis ingruentibus declarant se proprii commodi rationem habere, non salutis ouium. Et quidem Pharisæi ac. Scribæ fures esse notantur, quatenus populum à Christo auocabant: mercenarii, quatenus quæ legis sunt docebant, sed proprium commodum magis quam Dei quærentes gloriam. De qualibus mercenariis pastoribus loquitur dominus apud Ezechielem: *Væ pastoribus. Israel, qui pascebant semetipsos, nonne greges à pastoribus pascuntur*, &c. Quis autem verè sit mercenarius cēsendus, paucis verbis bene expressit Diuus August. *Sunt* inquit, *quidam Ecclesiæ præpositi, de quibus Paulus Apostolus dicit: Sua quærentes non quæ Iesu Christi. Quid est, in sua quærentes? Non Christum gratis diligentes, non Deum propter Deum quærentes, temporalia commoda sectantes, lucris inhiantes, honores ab hominibus appetentes. Hæc quando amatur à præposito, & propter hæc seruitur Deo, quisquis est talis, mercenarius est, inter filios se non computet.* Hæc ille. Fugit autem mercenarius, & dimittit oues, adueniente lupo, non solùm quando corporaliter oues relinquit, sed etiam quando per timorem alicuius periculi silet, nec se lupo opponit. Lupus est, qui vel praua doctrina oues corrumpere studet, vel malis exemplis eas quantum in se corrumpit, vel sæuitia & persecutione insurgit contra oues. Vnde, inquit Augustinus, si quis ob crimen est excommunicandus, non excommunicetur, quia times quod inimicus factus nocebit, cum potuerit, & ob id taces, non increpas, lupum venientem vidisti, & fugisti, corpore stetisti, animo fugisti. Porrò quomodo fugere aliquando pastori liceat, dictum est, circa illud Matthæi. 10. *Cum vos persequentur in vna ciuitate, fugite in aliam*, & alioqui in hac parabola satis indicatur, mercenarii esse, si quis fuga sibi consulat, oues autem lupo expositas relinquat: non autem si sine aliquo ouium suarum periculo quis fugiat eum qui non oues, sed pastorem tantum persequitur. Cæterùm circa prædictam parabolam duplex occurrit difficultas. Primum enim ex ea videtur consequi, omnes Ecclesiasticos pastores præter solum Christum esse mercenarios, quia significatur illum esse mercenarium, cuius non sunt oues propriæ. Nullius autem pastoris, præterquam Christi, electi sunt oues propriæ, cum Petro dictum sit; *Pasce oues meas*, non tuas. Deinde in parobola significatur, mercenario fugiente oues rapi à lupo, Cùm Dominus dicat postea; *nemo rapiet oues meas de manu mea.* Adhuc dicendum, in parabolis multa dici, quæ magis exemplo, vnde parabola desumitur, conueniunt, quàm ipsi rei, ob quam parabola assumitur. Vnde non oportet in accommodatione omnia rebus per parabolam significatis sic studere adaptare, quomodo illa in exemplo inueniuntur Et tamen etiam illa quæ de mercenario & ouibus sunt obiecta, aliquo modo in re à Domino potissimùm significata ostendere licet. Nam etsi cuiuslibet pastoris oues, sint Christi oues, vt ob id propriè Christus sit earum dicendus verus pastor, tamen quatenus quidam indiuidua charitate Christo coniuncti vnum cum illo sunt effecti, & membra illius facti, ita vt dicere possint cum Paulo; *Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus.* eatenus & ipsi veri sunt pastores, & oues eis commissæ, propriæ eorum sunt oues, quas pascunt non tamquam alienas, sed tamquam suas, mortem etiam pro earum salute obire parati. Quod vero ad oues attinet, quas parabola significat rapi à lupo, dicendum mercenario fugiente, fieri frequenter, vt veræ Dei oues ad tempus à lupo rapiantur, & in errores pertrahantur, ac deinde vt multi, qui videbantur esse Dei oues, perpetuo in errore detineantur. Postremum etiam veræ Dei oues, à lupo rapiuntur & disperguntur, dum destitutæ patrono, variis externis malis afficiuntur. Vnde Dominus conqueritur de ouibus suis à pastoribus derelictis, quod sint factę in deuorationem omnium bestiarum agri. Proinde istud non est contrarium ei, quod postea dicit Dominus, neminem oues suas, hoc est, electos, rapturum de manu eius. Ex hac autem parabola oportet discere sextam conditionem necessariam bono pastori, supra quinque conditiones in priori parabola notatas superiùs. Et continet conditio hic significata duo, nempe vt bonus pastor non suum quærat ex ouibus commodum, sed ouium salutem: deinde vt adeo eam quærat, vt etiam propter eam animam suam dare sit paratus. Pertinet autem hæc parabola non tantum ad instructionem pastorum Ecclesiasticorum, sed etiam pastorum secularium, hoc est, iudicum, de quibus etiam Dominus conqueritur Iere. 23. & Ezec. 34. vbi è regione mercenariorum & malorum pastorum promittitur verus pastor Christus.

EGO SVM PASTOR BONVS, ET COGNOSCO OVES MEAS. &c.] Cum priùs se pastorem bonum asseruisset, & ab id probandum parabolam adduxisset, boni pastoris, & mercenarii discrimen: nunc idem illud repetit, vt ex prædictis parabolis se verum, & bonum esse pastorem declararet. Cum enim suprà duas præmiserit parabolas, quarum priore pastor dignoscitur à fure, posteriore vero bonus pastor à mercenario, ex vtraque parabola se Dominus ostendit & pastorem esse, & pastorem bonum. Nam ex priore parabola demonstrat se pastorem esse, cum dicit, *cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ.* In illa enim dictum erat de pastore, *proprias oues vocat nominatim, & oues vocem eius audiunt & cognoscunt.* Ex secunda verò parabola, ostendit se esse bonum pastorem, cum dicit, *& animam meam pono pro ouibus meis.* Nam in secunda dictum erat. *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis*, Porrò illud quod inter duas has partes insertum est, nempe; *sicut nouit me pater, & ego agnosco patrem*, non est vt noua sententia à superioribus separandum, sed sic cum illis iungendum, vt altera collationis pars intelligatur præcessisse, & sit sensus: Sic cognosco oues meas, & vicissim illæ me cognoscunt, sicut nouit me pater, & vicissim ego cognosco patrem. Theophylactus tamen post Chrysostomum intelligit illud: *Sicut nouit me pater*, &c. nouam esse sententiam & absolutam, & alteram collationis partem esse, *& ego cognosco patrem*, vt sit sensus: Sicut nouit me pater, ita & ego cognosco patrem, vt significetur filii, & patris cognitio esse æqualis. Quod ideo hic additum vult, ne putaremus cognitionem, qua oues Christum agnoscunt, æqualem esse cognitio-

gnitioni,qua ille oues cognoſcit, quia dixerat, *cognoſco oues meas,& cognoſcunt me meæ.* Verùm prior diſtinctio,& intelligentia aptior eſt.Et alibi enim Dominus apud Ioan. ſuum cum electis commercium comparat ſuo cum patre cōſortio,vt Ioan.6.*Sicut miſit me viuens pater,& ego viuo propter patrem: & qui manducat me,& ipſe viuet propter me.* Et:*Sicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint.* In quibus tamē collationibus intelligendum eſt,ſemper ſimilitudinem eſſe ex parte, & non per omnia æqualiter quomodo & in pręſenti loco.Non enim tā perfectè nos nouimus Chriſtum quàm ipſe patrē:ſed ſicut eſt inter patrem & filium mutua cognitio:& inter Chriſtum paſtorem,& oues:& qualis eſt inter patrem & filium cognitio, talis eſt interChriſtum paſtorem & oues eius. Cognoſcit enim pater filium: quia illum pro naturali ſuo filio amplectitur,& omnia eius intimè cognoſcit,curat & approbat:ſic & Chriſtus oues ſuas cognoſcit, quia & cognoſcit ab æterno qui ſint à patre prædeſtinati,iuxta illud Pauli: *Nouit Dominus qui ſunt eius:* & eoſdem amando ſolicitè curat quæ ad ſalutem eorum pertinent. Cognoſcit filius patrem, quia illum pro patre ſuo agnoſcit & omnia ſua ſe ab illo accepiſſe, & habere agnoſcit. Sic & oues Chriſtum paſtorem agnoſcunt,quia agnoſcunt illum vnum datum eſſe hominibus paſtorem, per quem ſolum ſit ſpes ſalutis, & rurſum omnia ſua ad illum tanquam boni omnis auctorem referunt,omnia,illi accepta ferentes. Itaque per hanc ſimilitudinem ſignificatur, non vulgarem eſſe cognitionem qua ipſe Chriſtus cognoſcit oues ſuas, & viciſſim cognoſcitur ab eis, nec talem eſſe qualis eſt,qua omnia vt Deus cognoſcit, & qua etiam dæmones ipſum cognoſcunt,ſed cognitionem affectiuam,quæ amorem in ſe includit, Sicut autem dominus hac ſimilitudine cōditionem paſtoris in prima parabola indicatam oſtendit non ſimpliciter ſed excellenter ſibi competere:ita & conditionem boni paſtoris in ſecunda parabola indicatam, excellenter ſibi conuenire oſtendit,cùm dicit: *Et animam meam pono pro ouibus meis.* Plus enim eſt ponere animam,quàm dare animam,quia,vt patet ex ſequenti declaratione domini, nemo propriè ponere dicendus eſt animam ſuam,niſi qui eam habet in ſua poteſtate & manu. Solus eſt ergo Chriſtus potuit ponere,hoc eſt,deponere animam ſuam, quia ſicut ille ſeipſum vltro tradidit manibus perſequentium, à quibus iam captus, ſeipſum, ſi voluiſſet liberare potuiſſet: ita cum voluit, ſpiritum ſuum emiſit,poteſtatem habens illum vel emittendi priùs, vel retinendi diutiùs. Alii verò,qui ſeipſos aliis occidendos etiam ſponte tradunt,aut qui ſeſe ipſi interficiunt, non ponunt animas ſuas; ſed tollit eas ab illis gladius. Nam etſi in eorum ſit poteſtate effugere gladium & mortem,non tamen eſt in eorum poteſtate immiſſo gladio animam retinere. De hac poſitione animæ Chriſti vaticinatus eſt Iſaias, dicens: *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.* Et rurſum: *Fortium diuidet ſpolia, pro eo quod tradidit in mortem animam ſuam.* Vbi Hebræa habent; eo quod effudit in mortem animam ſuam.

Ioan.17.

2.Timot.2

Iſaia 53.

Et alias oves habeo, qvæ non svnt ex hoc ovili;et illas,&c.]Ne quę de ouibus ſuis dixerat, tantùm illis conuenire putarentur,qui tum in illum crediderunt, qui ſoli illum tunc cognoſcebant, ideò falſam hanc opinionem eximens ſubiecit;*& alias oues habeo,*loquens de prædeſtinatis inter gentes,quos & oues vocat,& ſe habere dicit quia ſecundùm patris prædeſtinationem erant oues, eosq; habebat.Sic & poſtea electi inter gētes,filii Dei vocantur,cùm dicit Ioannes Chriſtū non tantùm moriturum pro gente,ſed etiam vt filios Dei qui erant diſperſi congregaret in vnum. Has autem oues dicit non eſſe ex hoc ouili, quia non erant ex congregatione fidelium, qui erant apud Iudæos. *Et illas,*inquit,*oportet* ſecundùm patris præſcriptum,*me,*per Apoſtolos ſcilicet meos,*adducere ad* conſortium fidelium,ad veritatem & vnitatem fidei. Græcè tamen pro adducere eſt ἀγαγεῖν, quod Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur congregare,vt ſignificetur illas oues diſperſas eſſe, &,paſtore carere. *Et fiet*, ex duobus ſcilicet populis,Iudaico & gētili, *vnum ouile,*vel vt eſt Græcè, vnus grex, fiet que ſimul omnium vnus paſtor; cùm modò non ſit vnus omnium paſtor,quamdiu illæ adhuc diſperſæ, ſuo carent paſtore,aut alienos ſequuntur paſtores,aut potiùs diſſipatores.De hoc paſtore vno & ouium diſperſarum collectione,Iſa. 40.Ierem.23.Eze.34.& alias pleriſque prophetarū locis.

Ioan.11.

Propterea me diligit pater,qvia ego pono animam meam,&c.]Duo in ſequentibus declarat, videlicet & quam gratum ſit patri quòd ponat animam ſuā pro ouibus, & quare dicat ponere ſe animam ſuam nempe quòd illam habeat in ſua poteſtate. Vtrumque horum cognoſcere nobis expediebat, vt hinc & patris, & filii erga nos dilectionem maximam aduerteremus,Patris quidem,quòd ille filio mandauerit ponere animam pro nobis,eumque,quòd poneret animam propter nos, diligeret alioqui dilectiſſimum. Filii verò, quòd tam voluntariè pro nobis mortem paſſus ſit, quam vitare poterat,& cui non erat vt nos obnoxius. Verùm difficultas nonnulla eſt circa illa verba; *Propterea me diligit pater quia ego pono animam meam.* Significatur enim, voluntariam Chriſti mortem, cauſam eſſe dilectionis filii in patre cū pater filium ab æterno dilexerit,nec poſſit temporale eſſe cauſa æterni.Hunc ſcrupulum ſentiens & mouens Chryſoſtomus, dicit Dominum hic propter auditores per diſpēſationem de ſe ſubmiſſiùs loqui, vt & alibi. Id vt rectè eſt dictū,ita vlterius videndum quomodo diſpenſatorius hic ſermo verus ſit. Itaque quomodo filius aliquis ſciens ſe patri à pueritia ſemper fuiſſe atq; etiamnum eſſe chariſſimum,ſi nunc opus aliquod faciat,quid ſciat patri ſuo fore gratiſſimum,rectè,ac verè dicere poterit:Propterea me diligit pater,quia opus hoc perfeci:non quaſi ſignificare volens iam patris erga ſe dilectionem incipere, cum ſciat vnicè ſe ſemper à patre fuiſſe dilectū,ſed quia in opere illo peculiarē rationem amoris patri ſe præbere nouit, propter quam ſibi in eo conplaceat:ſic & propoſitus ſermo eſt accipiendus. Quaſi dicat filius patris Chriſtus: (loquitur autem ſecundùm ſuam humanitatem)in hoc erga me peculiarem rationem amoris,& complacentiæ habet pater,vel hoc ei in me ſummè placet,& ex ea parte me habet gratiſſimum quod ſic ei in amore & dilectione erga homines conſentiā, vt etiam mori pro eis velim.Eodem redit quod Diuus Thomas dilectionem iſtam patris intelligit effectū dilectionis paternæ, quo ſcilicet decreuit pater filium propter voluntariam eius mortem clarificare & exaltare, vt ſit ſenſus: *Quia ego pono.* hoc eſt, poſiturus ſum(nam præſens rurſum pro futuro

poſi-

positum est) *animam meam*, ideo pater diligit me, hoc est, nouo dilectionis signo & affectu me statuit donare. Quomodo etiam rectè dicimus. Quia hic homo Dei mandata implet, ideo Deus illum diligit, hoc est, peculiarem amoris rationem erga illum habet, aut peculiarem suæ dilectionis effectum ei impendit & parauit: cùm alioqui dilectio diuina omnem nostram dilectionem & mandatorum Dei obseruationem præcedat. Dispensatorio ergo hoc sermone Dominus de se tanquam homine loquens, significat se diligi à patre, eò quòd nos diligat, innuens proinde magnam esse patris erga nos dilectionem, vt qui propter nos suum diligat filium. Theophylactus & alium indicat subtiliorem intellectum, quo intelligatur hîc significari ratio dilectionis, qua ab æterno pater filium dilexerit, nimirum quia pater videret filium sibi per omnia similem esse, & seruare characteres suæ erga homines charitatis, ob quam similitudinem filium quibusdam naturæ vinculis necessariis & ineuitabilibus ab initio semper dilexerit. Itaque sensus esset, Ideo pater me diligit, idque ab æterno, quia adeò sum eiusdem cum eo voluntatis, vt etiam positurus sim animam meam, quia hoc scio illi esse gratum. Porrò cùm sequitur, *vt iterum sumam eam*, cõiunctio, *vt*, consecutiuè videtur accipi, vt dicat conditionem & euentum eius quod dicitur, in hunc sensum, Ponam quidem animam meam, sed ita, vt iterum eam sumam. Quanquam & finaliter accipi potest. Ad tempus enim mori voluit Christus, vt gloriosè resurgeret, sicque tam sibi quàm omnibus in se credentibus vitam deuicta morte compararet. Sic certè accepisse Theophylactum apparet, cum dicit, An nõ magnæ dilectionis opus suscepit filius, ignominiosè moriens pro nobis, & non solùm moriens sed & iterum accipiens animam, vt occidat mortem, & nobis immortalitatem per resurrectionem pararet? Caietanus vt scrupum de dilectionis paternæ ratione suprà positum effugiat, hanc partem *vt iterum sumam eam*, coniungit non cum, *animam meam pono*, sed cum illo, *dilexit me pater*, vt ordo litteræ sit iste, Quia ego pono animam meam: propterea pater me diligit ad hoc, vt iterum sumam eam, hoc est, ideo ex patris dilectione habeo vt me ipsum sim resuscitaturus. Sed coacta nimis videtur & constructio & intelligentia. Cæterùm ad declarationem eius quod dixit, *ego pono animam meam*, subiungit, *Nemo tollit eam à me.* Quod quomodo verum est, cùm Iudæi dicantur Christum interemisse & occidisse, vt Act. 2. & alibi patet, nisi quia intelligendum est *nemo tollit eam à me*, inuito & nolente. Vnde sequitur, *sed ego pono*, id est, ponam eam à meipso, hoc est spontaneè & vltro. Quod patuit, quando omnibus consummatis, quum voluit magna voce spiritum suum tradens in manus patris, expirauit. Quod videns Centurio agnouit eum homine maiorem esse, & diuinam illi inesse virtutem. Quod autem dixit de ponenda anima sua, magis adhuc prosequitur, vt & suam potentiam, & suam erga nos charitatem nobis inculcaret, & commendaret. *Potestatem*, inquit, *habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Quam duplicem potestatem nemo habere potuit, nisi qui Deus simul esset & homo, Hominis enim est animam habere, sed solius Dei eam ponere, & positam assumere. Vnde patet Dominum hîc peculiari ratione dicere se ponere animam suam, cùm alioqui secundùm phrasim Hebraicam in scripturis, ponere animam, omnibus conueniat hominibus & sit idem quòd mori. Vnde Petrus de se Domino dicit. *Animam meam pro te ponam*, id est, pro te moriar aut morti exponam. Et Ioannes nos exhortatur, *Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, ita & nos debemus pro fratribus nostris animas ponere*, hoc est, mori aut morti exponere. Itaque omnes etiam homines habent potestatem ponendi animam, imò omnes eam ponunt, cùm moriuntur, & tamen Dominus de se singulariter dicit, *potestatem habeo ponendi animam*: quia ipse solus eam emittere potuit quando voluit, habens in potestate sua non solùm causam mortis, quam & nos habemus, sed etiam mortem, quam nos non habemus. Cæterùm dubitari hic potest quomodo nomen animæ hic debeat accipi, an pro ipso spiritu hominis, qui est altera hominis pars, an pro vita corporali, quomodo frequenter accipitur. Et quidem Diuus Augustinus accipit pro ipso spiritu, altera hominis parte, atque ex hoc loco docet refelli heresim Apollinaristarum, qui negabant Christum habuisse animam rationalem, sed ipsam diuinitatẽ illius suppleße in carne locum. Verùm iam quærit idem Augustinus secundùm quid posuisse Christus dicendus sit animam suam, aut secundùm suam diuinitatem, an secundùm humanitatem, & si secundùm humanitatem, num secundùm animam, an secundùm carnem. Et probat ipsum secundùm diuinitatem non dicendum posuisse animam, quia illa à diuinitate etiam in morte non fuit separata. Certum item esse ipsum secundùm animam non posuisse animam, quòd anima à se ipsa non potuerit esse separata. Proinde concludendum ipsum secundùm carnem posuisse & assumpsisse iterum animam non quòd caro eam habuerit ex se potestatem, sed ex diuinitate cerni vnita. Caietanus autem animam hic accipit pro vita corporali, quemadmodum videtur accipi cùm dicitur, *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.* Quo modo si hic etiam accipiatur, dici potest Christum etiam secundùm suam diuinitatem aut hypostasim diuinam posuisse animam suam, & eam iterum assumpsisse, quia diuinitas carni & spiritui semper manens vnita, vitam corporalem quam nascendo assumpserat, in morte deposuit, dum spiritum à carne separauit: & eandem vitam rursum assumpsit, dum spiritum carni in resurrectione vniuit, in qua vnione vita corporalis consistit. Quanquam autem hic possit rectè anima pro ipsa vita accipi: nihil tamen minùs hinc error Apollinaris conuincitur, quia vita non dicitur anima, nisi ratione spiritus viuificantis, qui propriè dicitur anima. Porrò quo magis intelligamus etiam patris erga nos dilectionem, & non temere quis putet Christum positurum suam animam, subiicit, *Hoc præceptum accipi à patre meo*, hoc est, id nequaquam ex meipso sum facturus, sed pater hoc mihi quatenus homini præcipit, vt scilicet ponam animam meam pro salute mundi, & iterum sumam eam. Mirè semper humanitatem suam cum diuinitate confirmat & insinuat. Nam quatenus homo, accepit mandatum: quatenus Deus, potestatem habuit animam ponendi & resumendi. Cùm autem hæc prolocutus esset Iesus & noua & inaudita, ac longè supra vulgarem hominum sensum: rursum, in populo variatum est sententiis, sicut supra cap. 7. etiam contigisse scriptum fuit. Plerique enim dicebant, quod iam & ante non semel dixerunt, si quando prodebat illorum secreta consilia, aut si quid supra hominum captum loqueretur

Ioan. 13.

1. Ioan. 3.

Quomodo Christus animam posuerit.

Dæmo-

Dæmonium habet & insanit. Carent enim sensu communi quæ loquitur. Quid igitur hunc iuuat audire? Rursum alii ex ipsis verbis, ex quibus illi iudicabant Dominum insanire, contrarium colligunt, vt semper eadem malis sunt occasio scandali, & bonis atque electis occasio ædificationis. Hæc, inquiũt verba manifestè arguunt eum qui ea locutus est nõ agitari dæmonio. Sapiunt enim virtutem diuinam, & raram quandam præ se ferunt prudentiam, omnibus, aptè sibi cohęrentibus, & apertis rationibus, confirmatis. Et addunt, *Nunquid potest dæmonium cæcorum oculos aperire?* quasi dicant, Si non suadeamini à verbis, ab operibus moueamini. Dictis enim astipulantur facta, & qualis est oratio, talia sunt facta. Loquitur excedentia sensum humanum, sed idem facit excedentia virtutem humanam, imò & dæmoniacam. Nam insanus & malo dæmoni obnoxius potest aperire cæcorum oculos? Exoculare videntem dæmonũ est, sed oculos aperire cæco nato virtutis est diuinæ. Id cùm constet ab hoc esse factum, non potest eius oratio à noxio dæmone proficisci, cuius facta constat à beneficio Dei proficisci ad hãc controuersiam nihil respondit Dominus, nos interim docens non semper esse contendendum cũ improbis, & factis potiùs declarandum quid possimus quàm verbis, & nonnunquam malorum furori credendum, nec vnquam oportere obliuisci mansuetudinis Euangelicæ.

MITTVNTVR SEPTVAGINTA DISCIPVLI, ET REDEVNT. LVCÆ 10, CAPVT LXXX.

A.6.55.
A.10.55.
B.6.55.

Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quo erat ipse venturus. Et dicebat illis: Messis quidem multa operarij autẽ pauci. Rogate ergo Dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Ite, ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta, & neminem per viam salutaueritis. In quamcunque domum intraueritis, primùm dicite, Pax huic domui: & si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur. In eadem autem domo manete, edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua. Nolite transire de domo in domum. Et in quamcunque ciuitatem intraueritis, & susceperint vos: manducate quæ apponuntur vobis & curate infirmos qui in illa sunt, & dicite illis: Appropinquauit in vos regnum Dei. In quamcunque autem ciuitatem intraueritis, & non susceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite, Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extergimus in vos: tamen hoc scitote, quia appropinquauit regnum Dei. Dico vobis, quia Sodomis, in die illa remissius erit, quam illi ciuitati. Væ tibi Choroazin, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sydone factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere sedentes pœniterent. Verumtamen Tyro & Sidoni remissiùs erit in iudicio, quam vobis. Et tu Capharnaum vsque ad cælum exaltata, vsque ad infernum demergeris. Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, dicentes, Domine etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo: Et ait illis. Videbam satanam sicut fulgur de cælo cadentem. Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutem inimici & nihil vobis nocebit. Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus vobis subiiciuntur. gaudete autem quod nomina vestra scripta sunt in cælis. In ipsa hora exultauit in spiritu sancto, & dixit, Confiteor tibi pater Domine cæli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Etiam pater quoniam sic placuit ante te. Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo scit quis sit filius nisi pater: & quis sit pater: nisi filius & cui voluerit filius reuelare. Et conuersus ad discipulos suos, dixit: Beati oculi qui vident quæ vos videtis. Dico enim vobis, quod multi prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

A.11.47. (at *pœniterent*)
A.11.47.
A.13.51.

POST HÆC AVTEM DESIGNAVIT DOMINVS ET ALIOS SEPTVAGINTA.] Hoc loco inter ea, quæ superiori capit. posita sunt ex Ioan. cap. 10. & illa quæ eodem cap. Ioannis sequuntur de gestis encæniorum tempore, interponendum omnino videtur quod Lucas scribit capite 10. ordinatis & remissis 70. discipulis, cum aliis quibusdam sequentibus apud Lucam per aliquot capita. Nam cum ea, quæ hactenus ex Ioanne per aliquot capita sunt posita, continuò inter se ordine hæreant, & in Ierusalem omnia contigerint, vt verisimile sit contigisse omnia statim post scenopegiæ festum, & inter illud festum, ac festum encæniorum aliquot menses intercesserint: cõuenientissimè intelligitur tempore illo intermedio factam hanc 70. discipulorum ordinationem & missionem, quæ nec ante festum tabernaculorum intelligi potest facta, cum dicat Lucas post ascensum Christi in Ierusalẽ factam esse: nec post encæniorum festum, cùm post illud, & passionem Domini, breue nimis sit tempus quàm vt videri possit in ipso factam hãc missionem cum aliis multis à Luca narratis per multa capita. Proinde cùm suprà ostensum sit Dominum impleto tempore assumptionis suæ, de quo Luc. 9 penitus reliquisse Galilæam, nec eam ante mortem repetiuisse, consequi videtur hanc discipulorum missionẽ factam in Iudæa, & locis circunuicinis, in quibus cum hactenus non prædicasset, diuersari instante sua passione in Hierusalem complenda voluit. Et alioqui optima est huius capitis cum superiori cap. ex Ioanne connexio. Nam cum ibi se bonum esse pastorem docuerit, hic misertus turbarum, quòd essent vexati & iacentes sicut oues non habentes pastorem, constituit tanquam bonus pastor eos qui secum populum salutari pascerent doctrina. Porrò de numero discipulorum iam designatorũ aliquid est controuersiæ, Nam Latinorum quidem libri etiam antiquissimi omnes habent fuisse septuaginta duos,

Græcorum verò ſeptuaginta tantùm. Itaque Beda eius numeri quem legunt Latini rationem aſſignãs, ideo 72. miſſos dicit, quia totidem mundi gentibus Euangelium prædicandum erat, ſicut in prima miſſione duodecim ſunt ordinati propter 12. tribus Iſraël, quibus Euangelium primò erat prędicandum. Nam poſt linguarum confuſionem factam in conſtructione turris Babel, fuiſſe in mundo linguas 72. colligi ſolet ex Geneſ. capite 10. vbi 72. ponuntur perſonæ, à quibus diuiſæ ſunt gentes in terra iuxta linguas ſuas. Græci verò ſeptuaginta ordinatos à Domino aſſerunt, propter figuram quæ ſcribitur Exodi 15. vbi dicuntur filii Iſraël in Elim inueniſſe duodecim fontes aquarum & ſeptuaginta palmas iuxta fontes. Et rurſum ad imitationem Moyſis, qui ſicut habebat duodecim principes tribuum, ita etiam elegerat à principio egreſſus ſeptuaginta ſeniores, cum quibus familiarius conuerſabatur, vt patet Exodi 24. qui etiam poſtea cùm conquereretur ſe ſolùm non poſſe ferre onus populi, ex mandato Dei, ſeptuaginta ſeniores elegit, quibus Deus ſpiritum Moyſis impertiuit, vt ſcribitur Num. 11. cap. Vnde & poſtea manſit ea apud Iudæos conſuetudo, vt in Ieruſalem eſſent ſeptuaginta ſeniores, veluti ſenatores, qui cum principe ſacerdotum populum Iſraëliticum iudicarent & gubernarent, de qualibus fit mentio Ezech. 8. Dicebantur autem ſeniores non tam ob ætatem quàm morum grauitatem & prudentiam, à quibus proinde crediderim deriuatum vt ab ipſis Apoſtolis preſbyteri, hoc eſt, ſeniores dicerentur, qui populo Chriſtiano præeſſent in munere docendi, & ſacramenta adminiſtrandi, quemadmodum id nomen adhuc permanet in ſacerdotibus. Sicut ergo ratio numeri, quam Græci aſſignãt, conuenientior eſt quam ea quam Beda aſſignat, aut alius quiſquam de numero ſeptuaginta duorum: ita probabilior eſt Græcorum lectio, quam poſt omnes Græcos etiam Hieronymum ſecutum patet, cùm ad Fabiolam ſcribens, in manſione ſexta ſic habet. *Nunquam priùs occurrerunt fontes puriſſimi, niſi vbi magiſtrorum doctrina prorupit. Nec dubium quin de Apoſtolis duodecim ſermo ſit, de quorum fontibus deriuatæ aquæ totius mundi ſiccitatem rigant. Iuxta has aquas ſeptuaginta creuerunt palmæ, quos & ipſos ſecundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangeliſta teſtante, 12. fuiſſe Apoſtolos, & 70. diſcipulos minoris gradus, quos & binos ante ſe Dominus præmittebat. De quibus & Paulus refert, quòd apparuerit Dominus primùm vndecim, deinde Apoſtolis omnibus, alios volens intelligi primos, & alios ſecundos Chriſti diſcipulos.* Hæc D. Hieronymus. Quin & Dorotheus martyr, teſte quodam, in compendio rerum Apoſtolicarum & Propheticarum nominatim recenſens diſcipulos 70. tantùm facit, non ſeptuaginta duos. Proinde Valla apud Latinos contrarium accidiſſe putat in numero iſtorum diſcipulorum, quàm accidit in nominando numero interpretum veteris teſtamenti, quos 70. nominamus, cum conſtet fuiſſe 72. cùm è ſingulis tribubus delecti eſſent ſex, vt teſtatur Ioſephus lib. Antiq. 12. c. 2. Sicut ergo illi cum 72. eſſent dicũtur ferè 70. quod, vt eſt veriſimile, ſtudio factum eſt, nõ aliter quàm apud Romanos Centumuiri dicti ſunt iudices è ſingulis tribubus quæ trigintaquinque erant (è quibus terni delecti, centum & quinque numero erant) ſic contrà cùm 70. tantùm eſſent iſti diſcipuli, quoſdam putat ſcripſiſſe 72. quòd putarẽt iam factum à Domino in diſcipulis, quod factũ fuerat in 70. interpr. vt ſcilicet ex ſingulis tribubus ſex fuerint delecti, cũ Apoſtolos 12 elegerit, non tamen ex ſingulis tribubus ſingulos. Certè & D. Ambroſiũ legiſſe 70. tantùm, patet, cùm exponẽs hunc locum, *Ecce ego mitto vos, ſicut agnos inter lupos.* Ad ſeptuaginta, inquit, dicit hoc. Vt ex his omnibus veriſimile ſit codices noſtros Latinos eſſe vitiatos, cùm tamen & Auguſtinus ſic legat, & mirè conſentiant Latinorũ exemplaria. Quanquam, vt nec illud ſileamus, videatur probabile ſeniores illos quibus Deus impertiuit ſpiritum Moſis, (ad quorum imitationem diſcipuli iſti ſunt inſtituti) fuiſſe non tantùm 70. ſed 72. cùm præter ſeniores 70. quos dicitur Moſes feciſſe ſtare circa tabernaculum, duo adhuc remanentes in caſtris, Eldad, ſcilicet & Medad, qui ipſi deſcripti fuerant etiam ſpiritu prophetico donati fuerint, vnde Iudæi aſſerunt fuiſſe 72. deſcriptos, & ex vnaquaque tribu ſex fuiſſe delectos, vt videri poſſit ad huius imitationem Eleazarum pontificem miſiſſe ad Ptolomæum 72. ſeniores, delectis ſex ex ſingulis tribubus qui illi ſacra Biblia in linguam Græcam verterent. Verùm prolixior de hac re diſputatio curioſitatis notari poſſet, niſi ea neceſſaria fuiſſet ad rationem numeri non ſine cauſa à Domino obſeruati inueſtigandam. Itaque cum iam Dominus multos ſibi delegiſſet diſcipulos, qui ex frequenti ſecum cõſuetudine Euangelio prædicando pro temporis exigẽtia apti eſſent, cumque iam tempus ſuæ paſſionis appeteret, vt nõ liceret ipſi diu Iudæorum ciuitates inuiſere & perambulare, auctiorem iam numerum diſcipulorum quos ante ſe mitteret delegit, perquos citò Euangelii prædicatio in omnes Iudææ & vicinarum regionum ciuitates perueniret. Et quemadmodum in principio ſui regni & prædicationis 12. elegit, veluti 12. principes & patres 12. tribuũ Iſraël: ita regno ſuo increſcente 70. vel 72, delegit alios veluti 70. populi Iſraëlitici ſenatores, quorum opera vteretur ad imitationem Moſis, regni ſui ſpeciem, & maieſtatem hac ratione declarans. Poteſt etiam intelligi hic numerus obſeruatus ab ipſo ad imitationem illorum 70. cum quibus Iacob ingreſſus eſt Ægyptum, vt ſcribitur Geneſ. 46. & Deuter. decimo. Porrò ſicut duplex hic ordo diſcipulorum ſuas habet in veteri teſtamento præcedentes figuras, ita ipſe forma erat & exemplar quoddam duplicis ordinis in Eccleſia Chriſti inſtituendi, nimirum ordinis Epiſcoporum & minorum ſacerdotum, quemadmodum id ab initio ſemper Eccleſiaſtici patres intellexerunt. Vnde D. Clemens in Epiſtola ad Iacobum fratrem Domini, Petrum refert dixiſſe Dominum docuiſſe, Epiſcopos vicem Apoſtolorum gerere, eundemque Petrum inſinuaſſe, reliquorum diſcipulorum vicem tenere presbyteros debere. Proinde hinc licet colligere argumentum ad probandum diſtinctionem ordinis Epiſcopalis ab ordine minorum ſacerdotum, contra eos qui omnes ſacerdotes volunt eſſe æquales. Septuaginta enim hos diſcipulos non fuiſſe æquales 12. Apoſtolis, patet ex eo quòd poſt 12. Apoſtolos à Domino ordinati, non peruenerunt ad eorum nomen, ſed permanſit ipſis duodecim nomen Apoſtoli proprium. Et rurſum quòd ex horum proculdubio numero, ab Apoſtolis Matthias ſit pro Iuda in Apoſtolorum collegiũ aſcitus, prouectus nimirum ex ordine inferiori ad ſuperiorem. Porrò quæcunque Lucas hic commemorat Dominum feciſſe circa hos 70. eiſque dixiſſe, & præcepiſſe vſque ad illum locum, *Væ tibi Corozaim*, habita ſunt in cap. Concordiæ 55. in miſſione 12. Apoſtolorum, proinde eorum intelligentia & rationes ibi ſunt requirendæ. Hoc tan-

D. Ambr.

Ee tùm

tùm hic proprium habet Lucas, quòd istis mandatum commemoret, vt neminem per vitam salutarēt quanquam dubitandum non sit istud etiam 12. Apostolis dictum fuisse. Hoc autem præcepto nō penitus omnem salutationem suis prohibere voluit. Quomodo enim conuenisset id quod humanitatis est, & beneuolentiæ, eum prohibere, qui iubet etiam inimicis benedicere, eosque salutare, hoc est, salutem eis imprecari? Sed hyperbolicus est sermo, quo suis sedulitatem & celeritatem in iniuncto opere commendauit, innuens omnem vanam confabulationem, quæ salutationem consequi solet, in via esse fugiendam, omnesque itineris moras, ac occasiones distractionis spiritus à cogitatione eorum, quæ eis demandata erant, esse amputandas. Simile præceptum Helizæus eadem de causa dedit Giezi famulo suo, cùm eum mitteret ad opus quod festinationem exigebat, dicēs, vt scribitur 4. Reg. 4. *Si inueneris hominem, non salutes eum: & si salutauerit te quispiam, non respondeas illi.* Vbi, vt intelligamus quid sit salutare, Hebræa habent benedicere, quomodo & Septuaginta verterunt. Inter sacculum autem & peram hoc interest, quòd per sacculum significetur repositorium pecuniarum, est enim Græcè βαλάντιον, id est, marsupium, erumena: per peram verò, cibariorum repositorium. Quæ ab illo loco *Væ tibi Corozaim*, habentur, vsque ad illud, *Qui vos audit*, habita sunt superiùs ex Matthæi cap. 11. in cap. Concor. 47. Quam cammodam autem habeant cum superioribus in hoc loco connexionem, per sese satis patet: quanquam dubitari possit an hoc loco & tempore sint à Domino dicta, an potiùs Lucas ob eorum conuenientiam cum superioribus hic commemorare commodum duxerit, quæ alio loco & tempore dicta erant. Et quod sequitur, *Quis vos audit*, &c. simile etiam Apostolis dictum fuit in ipsorum missione, vt videre est in capite Matth. 10. & cap. Concord. 55. circa finem. Eis enim ibi dictum legimus, *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.* Quo etiam contrarium significatum est eius quod hic apertè ponitur, *Qui vos spernit, me spernit: Qui autem me spernit, spernit eum qui me misit.* Hoc tantùm interest in hunc Lucæ & illum Matthæi locum, quòd ibi dicatur, *Qui vos recipit*, (quod de receptione in hospitium propter ea quæ sequuntur videtur accipiendum) hic verò dicitur, *Qui vos audit*, id est, qui vestræ doctrinæ credit, vestrisque præceptis obtemperat, quæ meo nomine iniungitis. Circa quæ verba notandum quanta sit Ecclesiasticorum præpositorum potestas, quamque cauendum ab eorum inobedientia & contemptu cùm illis recta præcipientibus nō secus quàm Christo, cuius vice funguntur, sic obediendum, eorumque contemptus pro contemptu Dei reputetur, Vnde similiter & ad Samuelem, cùm à Iudæis sperneretur, Dominus dicit, *Non te spernerunt, sed me.* Et Moyses rebellibus Iudæis dixit, *Non contra nos est murmur vestrum, sed contra Deum.* Qui & Deut. 17. necandum statuit eum qui sacerdotis iudicio & præcepto recusaret obedire.

1. Reg. 8. Exod. 16.

REVERSI SVNT AVTEM SEPTVAGINTA DVO CVM GAVDIO DICENTES, DOMINE,] Sicut Lucas cap. 9. & Marcus cap. 6. missioni Apostolorum mox subiunxerunt eorum reuersionem: ita & nunc Lucas post 70. ablegationem commemorat quæ illis redeūtibus à Domino sunt dicta, omissis his quæ medio tempore facta sunt vel à 70. vel à Domino, cuius facta medio illo tempore gesta verisimile est Lucam postea narrare, cùm inter cætera dicit cap. 13. *Ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.* Præmiserat enim hos 70. in omnem ciuitatem & locum quo erat ipse venturus, vt sibi venturo viam pararent. Itaque reuersi 70. ad Dominum, narrantesque ei quæ fecerant, cum gaudio dicebant, Domine non tantùm morbi pelluntur per nos, sed etiam dæmonia subiiciuntur nobis per inuocatum nomē tuum super ea. Dixerat enim dominus his cùm mitterentur, tantùm illud, *Infirmos qui domo sunt curate*, nec apertè dederat eis potestatem super dæmonia, quemadmodum dederat 12. Apostolis. Proinde gaudentes narrant non tantùm morbos curatos, sed etiam dæmones expulsos. Et quidē rectè in eo fecerūt, quod ad Dominum à quo missi fuerunt reuersi sint, eique renunciauerint, quæ gesserant, & miraculorum virtutem illi tribuerint, dicentes *in nomine tuo*, Quo & nos docemur, Euangelicum doctorem omnem suæ prædicationis fructum, & gloriam referre debere Christo, quem habet officii sui authorem, quemadmodum dictum est circa reditum Apostolorum cap. Concor. 57. Verùm humani cuiusdam affectus, & imperfectionis erat, quòd suum gaudium declarauerint magis de eiectis dæmoniis, quàm de profectu, & fide auditorum, de qua magis erat gaudendum: quodque in seipsis haberent aliquam complacentiam, ob id quòd sibi dæmonia subiicerentur. Dicunt enim, *subiiciuntur nobis.* Dominus autem ait illis, *Videbam Sathanam sicut fulgur de cœlo cadentem.* Quod variè intelligitur. Quidam enim accipiunt istud dictum de lapsu diaboli è cœlo propter suam superbiam, quem lapsum cùm nullus hominum viderit, Christus se vidisse destatur, diuinitatem suam insinuans. Comparatur autem secundùm hunc intellectum Sathanas è cœlo cadens, fulguri è cœlo in terra subitò delabenti, quòd cùm ille clarus prius esset in cœlo, insignis dignitatis, ob tumorem animi subitò deiectus est, à summis ad ima, claritate sua perdita, & extincta. Hunc intellectum secutus Diuus Gregorius, & post eum quidam, intelligunt Dominum quo muniret suorum animos aduersus morbum inanis gloriæ, qui his videbatur obrepsisse, proposuisse hac sententia, exemplum Luciferi, qui ob superbiam à tanta fœlicitate subitò excidisset. Sic enim habet Gregorius libr. 23. Moral. cap. 7. vbi quatuor arrogantiæ species designat, Sancti Apostoli ab hoc elationis vitio reuocantur, qui de prædicatione redeuntes, cùm elati dicerent, *Domine in nomine tuo etiam dæmonia nobis subiecta sunt*, ne de hac miraculorum singularitate gauderent, ilico eis respondet Dominus, dicens, *Videbam Sathanam velut fulgur de cœlo cadentem.* Ipse enim singulariter elatus dixerat, *Super astra cœli exaltabo solium meum, sedebo in monte altissimi in lateribus Aquilonis, similis ero altissimo.* Et mirè Dominus vt in discipulorum cordibus elationem premeret, mox iudicium ruinæ retulit, quod ipse magister elationis accepit vt in authore superbiæ discerent, quid de elationis vitio formidarent. Hæc ille. Theophylactus etiam hunc reddens sensum istius sententiæ, intelligit Dominum significare voluisse, non mirandum esse velut rem nouam, quòd dæmonia nomini suo subiicerenrur, cùm princeps eorum olim è cœlo ceciderit. Ad quod propositum si placet accipere hanc sententiam, præstat eam accipere in sensu quem alii sequuntur, cuius & Theophylactus

Isaiæ 14.

iactus meminit, secundùm quem intelligitur hæc sententia non de illa diaboli ruina, qua in initio cecidit è cœlo in hunc caliginosum aerem propter suam superbiam, sed ea ruina, qua verbo Dei incarnato, deiici cœpit à sua potentia, tyrannide, & gloria, quam habuit ante verbi incarnationem in hoc mundo, vt Dominus discipulis dæmonum subiectionem admirantibus, ne tanquam rem nouam admirarentur & vt causam huius subiectionis intelligerent, responderit, se iam olim vidisse principem dæmonum, qui illos fortes reddebat, cecidisse, perdita quam habebat potestate, atque ob id fieri vt & illi facilè vincantur. Secundùm hunc sensum si illud *è cœlo* iungatur cum participio, *cadentem*, vt significetur Sathanas è cœlo cadens, per cœlum, intelligenda erit certitudo, potẽtia & gloria, quam habuit antequam Deus assumpto corpore in terris versaretur, cum pro Deo passim diabolus in idolis coleretur, & per vitia hominibus dominaretur, & obsessis à dæmoniis omnia loca plena essent. Alioqui illud, *è cœlo*, coniungi potest cum, *fulgur*, vt sit sensus. Postquam assumpsi humanam naturam, videbam Sathanam cadentem, sicut fulgur cadit è cœlo. Vsus est autem Dominus fulguris exemplo, vt significaret velocitatem lapsus illius, quódque à summa celsitudine subitò sic sit eiectus, vt ferè euanuerit. Potest & sic intelligi, & fortè conuenientius. Ne putetis vos mihi rem nouam & incognitã narrare. Sciebam enim cùm vos emisi ad prædicandum Euangelium meum, ruituras esse sathanæ vires, imò cum dæmonia eiiceretis, ipse ego vobis aderam, ac videbam quod vos non videratis, Sathanam ipsum fulguris ritu cadere, viresq; eius euanescere. Hic enim sensus conuenit verbo imperfecti præteriti, *Videbam*. Nam secundùm alios sensus magis dicendum erat, Vidi. Porrò Dominus potestatem eiiciendi dæmones de qua illi gaudebant, non solum confirmans, sed etiam augens, subiicit, *Ecce dedi*, vel, vt habent Græci, δίδωμι, hoc est, *do vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem*, id est, fortitudinem & potentiam *inimici*, scilicet, diaboli, *& nihil vobis nocebit*. In quibus verbis ad literam per *serpentes & scorpiones* intelligenda sunt ipsa venenata animalia, hominibus maximè inimica, noxia & metuenda, quæ diabolo aptè coniungit, tum quòd & ipse venenosus & inimicissimus sit humano generi, tum quòd per illa animalia hominibus nocere studeat: per cuius item deceptionem factum est vt illa animalia iam sint hominibus inimica & nociua, cùm nihil homini ab illis periculi fuisset, si in integritate perstitisset. Vnde Dominus dicens, *supra serpentes & scorpiones & omnem virtutem inimici*, significat etiam serpentes & scorpiones esse virtutem inimici, vtpote per quos propter peccatum diabolus hominibus præualet & nocet. Simile huic est quod in psalmis iusto promittitur, *Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem*. Quod etiam corporaliter & ad literam impletum fuisse frequenter in iustis experientia docuit: quemadmodum & illud, *nihil vobis nocebit*, sic corporaliter impletum est in fidelibus, vt nec venena, nec venenata quicquam eos læderent, sicut patuit in Paulo, qui viperam illæsus excussit, & Ioanne, qui veneno infectum potum sine nocumento ebibit. Cæterum secundùm mysticum sensum *per serpentes & scorpiones*, dæmones rectè intelliguntur *& per serpentes* quidem, eos qui in aperta aliqua crimina pertrahere conantur, quia serpens apertè hominem impetit: *per scorpiones* verò qui cauda occultè hominem verberant, eos qui in vitia occulta, spiritalia, scilicet, trahere student, vt intelligamus Dominum his verbis omnibus fidelibus dare potestatem superandi omnem diaboli tentationem, siue qua apertè, siue qua occultè eos impetit, vt nihil eis noceat, sed omnia potiùs eis cooperentur in bonum: quemadmodum & illud, *Signa eos qui crediderint hæc sequentur*, &c. mysticè sic intelligitur, vt omnibus conueniat fidelibus, & in eis quotidie impleatur.

[Margin: Psal. 90.] [Margin: Mar. 16.] [Margin: Sensus mysticus.] [Margin: Marc. 16.]

VERVNTAMEN IN HOC NOLITE GAVDERE. QVI SPIRITVS, &c.] Postquam suis Dominus potestatem de qua gaudebant confirmasset, & auxisset, tum demum oportunè eorum lætitiam, quæ inanem sapiebat gloriam, moderare & temperare studuit, dicens, *Veruntamen in hoc nolite gaudere*, &c. Circa quæ tamen verba quæri potest, quomodo gaudium istud Dominus prohibeat, cùm de omni bono & dono Dei sit gaudendum, & deinde gaudium hoc discipulorum de eo fuerit, in quo nomen Iesu illustrabatur. Sed dicendum primùm, quòd gaudium discipulorum, quatenus culpabile erat & immoderatum, Dominus prohibere voluerit. Erat autem culpabile & immoderatum, quatenus gaudebant sibi subiici dæmonia, quódque, quia in eo ipsi essent præ aliis singulares, humanam aliquam complacentiam habebant. Vnde hunc eorum affectum notans Dominus dicit, ne gaudeatis quòd vobis subiiciuntur. Gaudendum enim quòd spiritus subiicerentur nomini Iesu, ad gloriam Dei, & hominum vtilitatem. Deinde dicendum, Dominum non simpliciter gaudium hoc voluisse excludere, sed ab illo ad gaudium maius, perfectius, & iustius voluisse erigere, vt sit sensus, Non tam in eo gaudeatis quòd spiritus vobis subiiciuntur, quàm quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis. In illo ergo minùs vult esse gaudendum, quàm in isto, quia illud non ad propriam hominis spectat salutem, sed ad aliorum vtilitatem, commune etiam reprobis: istud verò ad propriam pertinet salutem, solis iustis conueniens. Deinde quia gaudium illud timorem & superbiam generare solet. istud verò gaudium gratiarum actionem, & omnis boni operis strenuam solicitudinem. Porrò nomina aliquorum scripta esse in cœlis, non est aliud, quàm illos haberi apud Deum in numero iustorum, & eorum, quibus cœlestia regna sunt parata, hoc est, vt Paulus dicit, *esse ciues sanctorum & domesticos Dei*. Et est locutio huiusmodi desumpta à consuetudine humana, qua aliquorum nomina asscribi solent ciuibus, dum ciuitate donabantur, aut qua reges aliquos amicorum numero inscribere solebat. Sic ergo scriptura Dei est annumeratio alicuius inter amicos Dei. Vnde toties in scripturis fit mentio de libro vitę vel viuentium, qui nihil est aliud quàm notitia Dei qua nouit ordinatos à se ad vitam æternam. Porrò quò intelligatur quomodo scriptura quosdam dicat deleri è libro vitæ, & iustus pro prçmio promittat non deleri è libro vitæ, vt patet Apocal. 3. cum prædestinatus à Deo ad vitam æternam non possit ab illa excidere, nec quisquam mereri possit vt prædestinetur: Notandum quòd dupliciter quis dicitur ordinatus à Deo ad vitam æternam, videlicet vel ex prædestinatione diuina, vel ex gratia & iustitia quam habet. Quicunque enim gratiam Dei habet & iustus est, ex hoc ipso est dignus vita æterna

[Margin: Nomina scripta in cœlis.]

ta æterna & ad eam ordinatus. Sicut ergo prædestinatio diuina nunquam deficit, nec falli potest: ita qui ex ea ordinati sunt ad vitam æternam, ab æterno semper fuerunt in libro vitæ descripti, semperque in eo scripti permanent, nec vnquam ex eo delentur, vnde dicuntur simpliciter scripti in libro vitæ. Sed quemadmodum gratia, & iustitia non ab initio fuit in homine, & postquam acquisita est nonnunquam deficit, amissa per sequens peccatum: ita qui ex ea ordinati sunt ad vitam, non semper in libro vitæ fuerunt scripti, sed scribi cœperunt, cùm credere & Deo placere cœperunt, & postquam conscripti sunt, deleri ex eo [Philip.4.] possunt, vnde tantùm secundùm quid dicuntur scripti in libro vitæ. Et tamen ratione posterioris huius considerationis scriptura potissimum aliquos dicit in libro vitæ descriptos. Nam Paulus asserit, adiutorum suorum de quibus ibi loquitur, nomina scripta in libro vitæ, quos non est verisimile ipsum voluisse asserere esse prædestinatos, & proculdubio saluandos, sed potiùs, quemadmodum de Ephesiis dicit, iam esse factos per fidem & charitatem ciues sanctorum, & domesticos Dei quod vtique non erant antequam crederent. Nam tunc Ephesios dicit fuisse peregrinos & aduenas. Ex his colligere licet, quomodo intelligendum sit quod in quadam collecta secreta, quæ Diuo Augustino tribuitur, oramus dicentes, Deus cui soli cognitus est numerus electorum in superna fœlicitate locandus, tribue quæsumus vt vniuersorum quos in oratione commendatos suscepimus, & omnium fidelium nomina, beatæ prædestinationis liber ascripta retineat. Intelligendum enim orare nos, non vt aliqui prędestinentur, aut vt prædestinati ab æterno maneant prædestinati: sed vt qui iam per fidem sunt inter sanctos connumerati, & ad vitam ordinati, in fide & iustitia perseuerent, nec per peccatum excidant à sanctorum numero, & spe cœlestis vitæ. Hinc etiam colligere licet non esse firmum quod ex Domini verbis colligit Caietanus, asserens ex eo quòd Dominus dicit nomina horum discipulorum fuisse scripta in cœlis, claré haberi, hos omnes fuisse prædestinatos & esse beatos, atque hoc respectu meliùs fuisse collegium 70. quàm 12. Apostolorum, quorum vnus fuit damnatus. Magis enim verisimile est Dominum dicere nomina eorum scripta in cœlis, propter præsentem eorum fidem & iustitiam, quàm propter æternam Dei prædestinationem: sicut contrà de impiis dicit Hieremias, [Hier.12.] *Recedentes à te in terra scribentur*, impietati tribuens conscriptionem in terra, non æternę Dei reprobationi: ac significans conscriptionem illam sequi hominum peccata & demeritum. Et alioqui etiamsi ratione diuinæ prædestinationis dicat Dominus horum nomina scripta in cœlis, non magis hinc consequitur omnes simpliciter esse saluatos, quàm consequitur saluatos esse omnes duodecim Apostolos, ex eo quod Dominus dixit ad illos, [Matt.19.] *Sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël*, de cuius veritate post dicetur. Hoc vel ob id annotare visum est, quòd ab his qui discipulorum horum nomina recensere studuerunt, recensentur quidam qui à fide recta defecerunt, vt Philetus & Hermogenes. Recensentur autem discipulorum nomina à Volaterrano. libr. 19. Vrbanorum commentariorum, sed multò plura recensentur quàm 70. vel 72. & ferè omnia sunt collecta ex A-

A ctis & Pauli epistolis: & connumerantur quidam, quos certum est post Christi ascensum ad fidem conuersos vt Eunuchus Candacis reginæ conuersus à Philippo diacono, & Philemon conuersus à Paulo. Recensentur etiam apd Vvicelium in Hagiologio ipsius septuaginta nomina ex libello cui titulus, Cultura vineæ Dominicæ: sed inter illa etiam, præter alios de quibus dubitari potest, commemorantur Philemon & Lucas, quem ex Euangelii eius procemio magis apparet cum Domino non fuisse familiariter versatum. Eusebius Ecclesiasticæ historiæ libr. 1. cap. 14. testatur se septuaginta discipulorum nomina nusquam reperisse scripta, credi tamen vnum ex illis fuisse Barnabam, qui Pauli in B prædicatione fuit socius, ac Clementem in 4. dispos. libro etiam Cephæ cuiusdam, qui ex eis fuit, facere mentionem, & Matthiam item ex horum fuisse numero, nec non & Tatthæum quendam alium ab Apostolo Iuda Thaddæo, de quo nouam ibi refert historiam, His verisimiliter coniungendus est Ioseph ille, qui cognominabatur Barsabbas & Iustus. & cum Matthia constitutus fuit, cùm pro Iuda alius surrogandus esset. Et Rursum 7. fortè diaconi primi, ac Ananias qui Paulum baptizauit. De reliquis nihil certi habeo aut valde probabile.

C IN IPSA HORA EXVLTAVIT IN SPIRITV SANCTO, ET DIXIT, CONFITEOR] Postquam discipulos de subiectione dæmonum gaudentes Dominus admonuit, qua in re potissimùm gaudere debeant, commodè etiam ipse cum gaudentibus discipulis gauisus est, sed gaudio dissimili. Nam illi quidem humano affectu gaudebant placentes sibi in dæmonum subiectione: Dominus verò spirituali gaudio gauisus est, non ob id quòd dæmones suo nomini subiicerentur, vnde nomini eius multùm accessit gloriæ, sed quod Dei benignitate, veritatis cognitio discipulis insipiētibus reuelata esset, quod ferè aliud non erat quàm gloriari & gaudere quòd nomina eorum scipta essent in cœ- D lis. Itaque quod priùs verbis docuerat, iam etiam re ipsa declarauit, quale, scilicet, debeat esse gaudium nostrum, & quibus in rebus, nempe in cognitione Dei, quemadmodum apud Ieremiam dicit Dominus, *Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitiis suis, sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire & nosse me.* [Ierem.9.] Rursum sua exultatione & gratiarum actione Dominus nos, & illos docuit, non nobis arrogare ex donis Dei, vllam gloriæ portionem, sed illi omnia accepta ferre à quo sunt omnia bona. *Exultauit*, inquit, *in Spiritu sancto*, id est, per Spiritum sanctum, qui habitans in Christo homine, ad actualem hanc exultationem eum commouit. Græcè tamen non est præpositio, *in*, nec adiectiuum, *sancto*, sed tantùm, exultauit spi- E ritu, vt sensus esse possit, Exultauit spiritu suo & animo ad differentiam exultationis corporalis, ad [Luc.1.] cuius discrimen deipara virgo dixit, *Exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.* Vnde & nostra litera accipi potest, vt significetur eum exultasse in animo & spiritu suo qui est sanctus. Cæterùm hęc gratiarum actio Christi simul cum illis sequentibus, *Omnia mihi tradita sunt*, &c. habita & exposita sunt supra in cap. Concordiæ 47. ex Matthæi cap. 11. Quę verò postea sequuntur, *Beati oculi qui vident quæ vos videtis*, &c. habita sunt in Matth. cap. 13. in cap. Concordiæ 51.

PRO-

PROPONITVR PARABOLA DE SAMARITANO.

LVCÆ 10. CAPVT LXXXI.

ET ecce quidam legisperitus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo? At ille dixit ad eum, In lege quid scriptum est? quomodo legis? Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum. Dixitq; illi, Rectè respondisti, hoc fac & viues. Ille autem volens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus? Suscipiens autem Iesus dixit: Homo quidam descendebat ab Hierusalem in Hiericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto. Accidit autem vt sacerdos quidam descenderet eadem via, & viso illo, præteriuit. Similiter & Leuita, cum esset secus locum, & videret eum, pertransiit. Samaritanus autem quidam iter faciens venit secus eum, & videns eum, misericordia motus est, & approprians alligauit vulnera eius, infundens oleum & vinum, & imponens illum in iumentum suum duxit in stabulum, & curam eius egit. Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curam illius habe, & quodcunque superrogaueris, ego quum rediero, reddam tibi. Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.

ET ECCE QVIDAM LEGISPERITVS SVRREXIT, TENTANS ILLVM, ET DICENS.] Nulla significatur à Luca huius historiæ cum præcedentibus continuatio. Non enim dicit, & ecce tunc, sed tantùm, & ecce. Transit enim ad alia commemoranda, quæ memoriæ tum occurrebant, quæ quo tempore, quóve loco sint gesta, sicut & multa quæ sequentibus narrantur capitulis, sciri non potest, sicut nec necesse est cognoscere, proinde quo ordine ea Lucas posuit, & nos in Concordia multis capitibus sumus prosecuti. Cæterùm hanc historiam non tum contigisse quando superiora à Domino dicebantur discipulis, satis ex Luca patet. Nam tunc seorsum discipulis Dominus loquebatur. Græca enim habent, Conuersus ad discipulos suos seorsim dixit, Beati oculi, &c. Hæc verò historia contigit populo præsente, & verisimiliter in synagoga, vbi multis doctoribus sedentibus, & Domino cum eis disputante, iste surrexerit. Dicitur enim, *Ecce quidam legisperitus surrexit.* Itaque hic legisperitus audiens Dominum proprio more de vita æterna, & regno cœlorum disserentem, adiit Dominum non discendi quidem animo, sed tentandi, nimirum experiri volens quid respóderet, num fortè aliquid legi contrarium dicturus esset, ad vitam æternam, quam prædicabat consequendam, expediens, an aliquid minùs dicturus esset, quàm ipsemet ex legis intima cognitione intellexerat ad vitam æternam quàm maximè expedire & sufficere. Pharisæos enim & Scribas sibi in eo placuisse, quod intelligerent maximum omnium mandatorum esse illud quod scribitur Deuteron. 6. ac sperasse Dominum illud ignoraturum, patet ex eo quod postea quidam legisdoctor eum interrogauit tentando, *Quod esset mandatum magnum in lege?* vt scribitur Matth. 22. & Marci 12. Illum enim legisperitum non fuisse eundem cum isto, quemadmodum tamen putauit quidam, vel ex eo præter alia satis patet, quòd ibi Dominus respondet duo maxima mandata, hic verò ipse legisperitus. Quanquam verisimile sit Lucam alterius illius legisperiti non fecisse cum Matthæo & Marco mentionem, quòd hoc loco de alio legisperito similia narrasset, satis habens duo prima legis mandata semel commemorasse. Quærit autem iste scriba non vt ille apud Matth. quòd sit mandatum magnum in lege: sed *quid faciendo*, inquit, *vitam æternam possidebo?* Quam eandem quæstionem etiam postea Lucas capite 17. commemorat Domino propositam, non à scriba, sed à principe quodam diuite, quem adolescentem fuisse Matthęus testatur, neque tentandi animo, sed discendi. Porrò quoniam hic scriba Dominum tentando interrogauit, & de lege tentauit, commodè Dominus ipsum ad legem remittit, & conatũ illius repellens, dum ostendit se legi non contrarium, & simul illum arguens, quod illud ab alio interrogaret quod ab ipso alii discere deberent: ac proinde notans illum interrogantem, vel nescire quod scire ex nominis professione teneretur, vel non simplici sed subdolo animo interrogare quod sciret. *In lege*, inquit, *quid scriptum est?* Quomodo tu legis in ea scriptum esse, qui legisdoctor appellaris? Quasi dicat, Non est quod existimes alia te auditurum ex me quàm quæ in lege continentur. Ea cùm scire tenearis, mirum est te interrogare quasi nescias.

ILLE RESPONDENS DIXIT, DILIGES DOMINVM DEVM TVVM, &c.] Hinc colligere licet etiam scribas iam intellexisse duo esse præcipua legis præcepta, in quibus, vt Dominus postea dicit, contineretur tota lex & Prophetæ. Cæterùm vt ad primi præcepti, de quo varia scribuntur, veram perueniamus intelligentiam, imprimis sciendum Lutherum ob malam eius intelligentiam asseruisse hoc præceptum, sicut & illud, *Non concupisces*, homini esse impossibile, nec posse ab homine impleri in hac vita, eò quòd fieri non possit quin in hac vita homo alia amet præter Deum, quem proinde non possit diligere ex toto corde. Rursum quia nõ potest fieri vt homo diligat Deum concupiscentia, & affectu carnis, vt quæ semper voluntati diuinæ contra nitatur, & proinde fieri nõ possit vt ex omnibus viribus animæ Deum diligat. Hinc autem vlterius docuit, hominem in omni etiam opere bono semper peccare, quòd in omni opere absit hæc totalis & perfecta Dei dilectio. Porrò suam de hoc primo præcepto sententiam confirmat authoritate Diui Augustini qui in quibusdam locis docet hoc præceptum non perfici nec impleri in hac vita, sed implendum in vita futura. Nam libro de perfectione iustitiæ sic habet. *In plenitudine*

Præceptũ de diligẽdo Deo, in hac vita non esse impossibile.

Lutheri error.

D. August.

nitudine charitatis (loquitur de charitate futuræ vitæ) *præceptum illud implebitur*, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* , *& ex tota anima tua*, *& ex tota mente tua. Nam cùm est adhuc aliquid carnalis concupiscentiæ* , *quod vel continendo frænetur* , *non omnimodo ex tota anima diligitur Deus*. Similia habet Diuus Augustinus in plerísque locis de præcepto, Non concupisces, quod in hac vita asserit non impleri, quòd sine concupiscentia non possimus esse. Vt ergo intelligamus quàm malè blasphemam hanc suam doctrinam & ex huius præcepti verbis, & ex D. Augustino Lutherus comprobare nisus sit, sciendum præceptum hoc dupliciter intelligi posse, idq; rursum ex duplici parte, nempe ex parte verbi, *diliges*, & ex parte dictionis, totus vel omnis. Nam verbũ, diliges, (quod hic Hebraica phrasi positum est pro imperatiuo dilige) accipi potest, vel vt eo præcipiatur, specialiter actus & operatio atque affectio voluntatis quæ dilectio dicitur, qua homo feratur affectu & actu in Deum tanquam rem summè bonã, vt hoc mandatum dilectionis sit speciale mandatum, singularem quendam voluntatis actum & affectum erga Deum exigens. Vel potest accipi, vt nõ tantùm actualis & interna illa affectio voluntatis eo verbo præcipiatur, sed & dilectio quę habitualis dicitur, & est in homine etiam cum de Deo non cogitat, nec in illum actu affectione fertur, ratione cuius habitualis dilectionis etiam omnia hominis opera quæ ex illa profluunt, pertinent ad mandatum dilectionis, ita vt sit generale mandatum, comprehendens omnia quæ Deo sunt placita, & ab eo præcepta. Sic & totalitas, de qua dicitur, *ex toto corde & tota anima*, dupliciter potest intelligi. Altero modo, vt significetur omnem vim animæ intendendam ad dilectionem Dei, ita vt homo præter Deum nihil diligat, & tantùm diligat quantum ab eo est diligibilis. Altero, vt totus accipiatur vulgari modo, quo dicimus aliquem totum esse in studiis, & toto corde studiis addictum esse, quia scilicet præcipua eius occupatio & cogitatio est in studiis, nec aliud quid præter studia magnopere amat, & curat, solis studiis intimè afficitur, reliquis verò frigidè & obiter. Itaq; si totalitas primo modo accipiatur, siue verbo, diliges, intelligatur præcipi specialiter actualis voluntatis affectio, siue habitualis, & generaliter etiam omnis externa internę dilectionis per opera demõstratio, certum est hoc præceptum adimpleri hac vita non posse. Fieri enim non potest, vt homo affectuali dilectione sic toto corde in Deum feratur, vt nihil aliud vel actu, vel habitu amet, aut tam perfectè eũ complectatur, quàm amari ab eo potest, quod propter annexam concupiscentiam carnis aliquid affectionis habeat cor ad ea quæ sunt carnis & non Dei. Proinde non potest etiam impleri, si præter internam dilectionem intelligantur generaliter etiam præcipi externa dilectionis opera, cùm nec hæc sic toto corde ab homine fieri possint, vt omnis vis cordis in ea intendat, cùm ex parte aliqua cor per carnis concupiscentiam vitiatum in contraria, nempe carnalia, saltem habitu feratur. Sic sanè de hoc pręcepto tanquam generali mandato locutus est Aug. li. de perfect. iustitiæ, vbi dicit ipsum in hac vita nõ adimpleri. Affirmat enim esse generalem iussionẽ, sicut generalis prohibitio est, Non concupisces. Si verò totalitas secundò modo intelligatur, non est dubium quin impleri possit hoc præceptum, siue accipiatur vt sit speciale præceptum, siue vt generale. Nam si intelligatur vt sit speciale præceptum,

A dilectionis, scilicet actualis internæ, diligitur Deus, ex toto corde, cùm quis in Deum tanquam summùm bonum sic fertur affectu & voluntate, vt eum præponat vniuersis rebus commutabilibus, ac pro supremo vitæ suæ fine eligat, quibuslibet carere malens quàm Deo, ac summopere desiderans vt vniuersæ totius vitę actiones illi sint ad plenum subiectæ, etiamsi non ignoret id per carnis imbecillitatem nequaquam futurum. Sic quidam præceptum istud accipiunt, asserentes præceptum esse affirmatiuum quod pro conditione præceptum affirmatiuorum obligat semper sed non pro semper, vt loquuntur, hoc est, omni tempore, sed non pro omni tempore. Proinde disputant quo tempore obB liget hoc præceptum, vt opus sit hunc affectum & voluntatis actum elicere, & per eum dicto modo ferri in Deum: quod sanè vt est summè vtile homini & meritorium, ita difficillimum ei, qui nondum renunciauit carnalibus affectibus. Et quidam quidem existimant hoc præceptum implendum à Christianis diebus Dominicis, quòd hi constituti sint vt in eis fideles mentem suam in Deum eleuent: alii verò nullum tempus certum esse putant quò ad hunc actum homo obligetur, quamuis necesse sit eum aliquando Deo exhibere. De quo latius in Confessionali Godscalci ca. 12 Si verò accipiatur hoc præceptum vt generale mandatum, non tam exigens actualem illam voluntatis affectionem quàm haC bitualem dilectionem cum operum bonorũ exhibitione, quæ sint internæ dilectionis testimonia, diligitur tunc Deus ex toto corde, cùm quis ex intima & syncera erga Deum affectione occupatur potissimum in his quæ Dei sunt, præ omnibus illi placere studens, ac solicitus vt non tantùm quædam Dei mandata perficiat, sed cuncta, idque non segniter, nec tristi animo, sed gnauiter & hilariter, dolens ex animo si quid vel ab aliis, vel à se per carnis infirmitatem admittatur contrarium diuinæ voluntati. Id vt non ab omnibus æquè perfectè præstatur, ita non omnes qui Deum ex toto diligunt corde, æquè perfectè diligunt, sed vnus alio magis. His præmissis distinctionibus inquirendum an præceptum hoc D secundùm mentem legislatoris, & verum scripturæ intellectum, intelligendum sit esse speciale, an potiùs generale præceptum. Deinde vtro modo secundùm vsum scripturæ totalitas intelligi debeat in hoc præcepto. Quòd ergo ad prius attinet, accipiẽdum hoc præceptum vt generale mandatum, non internũm tantùm & actualem præcipiens dilectionem, sed etiam habitualem atque externa opera, sicut & secundùm dilectionis præceptum quod sequitur, patet, quia Dominus in illis duobus præceptis dicit comprehendi totam legem & Phrophetas, hoc est, omnia præcepta. Deinde, vt probat Diuus Bern. sermone 50, super Cantica, vbicunque in scriE pturis dilectio exigitur, non tam exigitur dilectio affectus quàm charitas operis. Cùm enim Dominus dixisset, *Diligite inimicos vestros*, mox velut indicare volens quomodo sint diligendi, infert de operibus: *bene facite hiis qui oderunt vos*. Et de sui loquens dilectione, *Si*, inquit, *diligitis me, sermones meos seruate*. Et *si quis diligit me sermonem meum seruabit*. Rursum, quod apertè institutum probat Ioannes, diligit, *Non diligamus verbo, neque lingua, sed opera & veritate*, significans eam esse veram dilectionem, quæ in operibus consistit, atque eam exigi præceptis dilectionis. Vnde Bernar. *Est*, inquit, *charitas in actu, est & in affectu. Et de illa quidem quæ operis est puto datam esse legem* homi-

Præcepti dilectio an generale.

hominibus, *mandatumque formatum*. Hæc ille. Qui non ideo tantùm videtur dicere mandatum hoc potiùs de dilectione, quæ in opere consistit, quàm de ea quæ in affectu est intelligendum, quòd affectus dilectionis hic non possit esse perfectus, & proinde non ex toto corde, quia etiam dilectio quæ in opere consistit, hac ratione non potest esse perfecta. Sed videtur etiam ad hoc respexisse, quòd dilectio affectus actualis non possit in nobis esse perpetua nec diuturna, intelligens, scilicet, hoc præceptum obligare pro omni tempore, atque includi in eo quod dicitur, *ex toto corde*. Sic ergo non impletur hoc præceptum in affectu, impletur autem in habitu & externa operatione, cùm homo in omni operatione sua retinet habitualem dilectionem, quod tunc fit, cùm nihil vult aut facit dilectioni Dei contrarium. Quod autem totalitas illa, de qua in præcepto, secundo modo accipi debeat, patet ex infinitis scripturis, quibus dicuntur aliqui sancti fecisse aliquid ex toto corde, & tota anima. De Dauid enim Dominus loquens ad Ieroboam, ait, *Non fuisti sicut seruus meus Dauid, qui custodiuit mandata mea, & secutus est me in toto corde suo, faciens, quod placitum esset in conspectu meo*. Ecce Dominus ipse dicit, Dauidem, qui tamen aliquando grauiter etiam peccauerat, in toto corde se secutum, dicturus proculdubio etiam ipsum dilexisse se in toto corde suo, cùm hoc sit Deo aliquem diligere ipsum in toto corde, sequi ilum in toto corde. Et idem Dauid non veretur ad Deum dicere, *In toto corde meo exquisiui te*. Et iterum, *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo. In toto corde meo scrutabor mandata tua. Confitebor tibi Domine in toto corde meo*, & similia multa, quæ qui intelligit, facilè etiam intelligit quomodo præcipiatur Deus diligendus ex toto corde, & quomodo quod præceptum est impleri possit. Sicut autem exigit Dominus vt diligatur ex toto corde, ita etiam vt eum quæramus ex toto corde. Deuteronom. enim 4. dicitur, *inuenies eum, si tamen toto corde & tota tribulatione animæ tuæ quæsieris eum*. Quomodo quæsiuisse & ob id inuenisse Deum Iudæos tempore Asæ testatur scriptura 2. Paralip. 15. *In omni, inquit, corde suo iurauerunt, & in tota voluntate quæsierunt eum, & inuenerunt*. De Iosia 4. Reg. 23. dicitur, quod reuersus sit ad Dominum in omni corde suo & in tota anima sua, & in vniuersa virtute sua, iuxta omnem legem Moysi. Vbi tria illa ponuntur quæ Deuteron. 6. ponuntur in hoc dilectionis præcepto de quo nunc egimus, & præterea dicitur conuersus ad Dominum iuxta omnem legem Moysi. An non hic dicitur Iosias dilexisse Deum ex toto corde &c. Quod certè de Dauide apertè dicitur Eccl. 42. vbi legimus, *De omni corde suo laudauit Dominum, & dilexit Deum qui fecit illum*. Vbi illud, de omni corde suo ad vtrumque verbum referendum videtur. Alioqui non est specialis & singularis laus dilexisse simpliciter Deum. Sic de Dauide etiam dicit scriptura, quod totis viribus saltabat ante Dominum. Et idem de se dicit, *Ego totis viribus meis præparaui impensas domus Dei mei*. Ex his aliisque multis euidentissimum est malè & contra scripturas Lutherum sic intellexisse hoc dilectionis præceptum, vt nemo illud in hac vita impleuerit aut implere possit, accipiendo dictionem, *totus*, primo modo, quomodo si in prædictis accipiatur scripturis, falsa erunt omnia quæ in eis dicuntur. Nec minus deprauatè Augustinum pro se adducit, ex quo suam quidem hausit sententiam, sed ab Augustini intentione eam detorquens aliò. Augustinus enim intelligit quidem præceptum hoc de totalitate primo modo, atque ob id asserit non posse in vita hac impleri, secutus fortè cum huius præcepti intellectum, (qui tamen vsitato scripturæ mori loquendi non conuenit) vt hoc præcepto reprimeret Pelagianorum errorem & iactantiam. Verùm idem August. docet mandatum hoc sic intellectum, non esse homini infirmo sub pœna peccati mandatum, sed tantùm propositum vt scopum & finem, ad quem conari homo debeat vt aliquando perueniat. Idem docet de præcepto, Non concupisces, quo ipse proprio intellectu intelligit non tantùm prohibitum ne concupiscentiis consentiamus, sed etiam ne sit in nobis aliqua concupiscentia. Vnde in libro de perfectione iustitiæ post verba superiùs posita sic sequitur, *Tunc ergo erit iustus sine omni peccato, quando nulla lex erit in membris eius repugnans legi mentis eius, sed prorsus toto corde, tota anima, tota mente diliget Deum, quod est primum, summumque mandatum. Cur ergo non præciperetur homini ista perfectio, quamuis eam in hac vita nemo habeat? Non enim rectè curritur, si quò currẽdum est nesciatur. Quomodo autem sciretur, si nullis præceptis ostenderetur?* Hic videre licet Augustinum primùm affirmare perfectionem illam iustitiæ præceptam esse homini: deinde explicare rationem qua præcepta est, nempe non vt reum faciat eum qui non præstat hanc perfectionem, quod tamen includitur in ratione præcepti propriè dicti, sed vt veluti præscriptum quoddam & ordinatio demonstret homini finem, ad quem in vitæ stadio conari debet & contendere. Sic de præcepto altero, Non concupisces, dicit in lib. 1. de nupt. & concupisc. cap. 29. *Ad hoc ergo*, inquit, *dixit lex homini, Non concupisces, vt in eo præcepto sciret & quò debeat in hac mortalitate proficiendo conari, & quo possit in illa immortalitate beatissima peruenire. Nisi enim quandoque proficiendum esset, nunquam iubendum esset*. Sic & Diuo Bernardo sermone prædicto, satis indicans se legisse hanc Diuus Augustinus sententiam, docet præceptum hoc, si de affectuali dilectione perfecta atque continua accipiatur, impossibile quidem esse, non tamen ad peccatum obligare, sed finem ad quem tendendum sit indicare. Cùm enim dixisset lege Dei præcipi charitatem in actu & operatione, subiicit, *Aut si placet tibi magis de affectuali datum fuisse mandatum, non inde contendo, dummodo acquiescas & tu mihi quod minimè in vita ista ab aliquo hominum possit vel potuerit adimpleri. Quis enim sibi arrogare id audeat, quod se Paulus ipse fatetur non comprehendisse? Nec latuit præceptorem præcepti pondus hominum excedere vires, sed iudicauit vtile ex hoc ipso sua illos insufficientiæ admoneri, & vt scirent sanè ad quem iustitiæ finem niti pro viribus oporteret. Ergo mandando impossibilia, non præuaricatores homines fecit, sed humiles, vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo*, &c. Ex quibus patet Augustinum & Bernardum, dum dicunt hoc præcepto impossibile aliquid homini præceptum, non loqui de præcepto propriè dicto, cuius est reum facere eum qui ipsum non adimplet, sed vt præceptum dicatur omne præscriptum & ordinatio alicuius nos admonens, quomodo præscripta philosopho præcepta dicuntur. Lutherus verò intelligens hoc præcepto perfectissimã dilectionem, & iustitiam homini in hac vita impossibilem, præcipi voluit etiam ipsum sic intellectum propria ratione dici præceptũ, vt peccet quisquis id non obseruat & implet, colligens proinde iustum in omni etiam bono opere peccare. Quã impiam

piam in Deum blaſphemiam ſcriptura apertè condemnat, aſſerens, oues Chriſti eſſe leue, mandata eius non eſſe grauia, multò ergo minùs impoſſibilia. Vnde Diuus Hieronymus ad Damaſum ait, *Execramur etiam eorum blaſphemiam, qui dicunt impoſſibile aliquid homini præceptum eſſe, & mandata eius non à ſingulis poſſe ſeruari.* Reſtat oſtendere, quomodo ſint intelligendæ & diſtinguendæ quatuor illæ partes quæ ponuntur in hoc præcepto, *ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua.* Nam pro horum explicatione & diſtinctione, varia nimis dicuntur à variis. Proinde imprimis hic aduertendum, membra iſta huius præcepti in diuerſis ſcripturæ locis in quibus præceptum hoc ponitur, diuerſimodè tradi. Nam Deut. 6. vnde originaliter hoc mandatum deſumptum eſt, tria tantum ponũtur ſcilicet ex toto corde, ex tota anima, & ex tota fortitudine. Pro fortitudine autem D. Hieron. 4 Reg. 23. vbi etiã hæc tria ponuntur, vertit, virtute. Matthæi 22. ponuntur duo horũ ſcilicet ex toto corde, & ex tota anima: & dimiſſo illo, ex toto fortitudine, ponitur tertium, & tota mente. Marci vero 12. ponuntur quatuor, nempe ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, & ex tota virtute, hoc eſt fortitudine. Quæ quatuor etiam hìc apud Lucam ponuntur, ſed non eodem ordine, nec eiſdem verbis in noſtra quidem litera. Nam hic quarto loco ponitur, ex omni mente, cùm apud Marcum tertio ponatur. Et cum ibi & in Deut. dicatur, ex tota virtute vel fortitudine, hic legimus, ex omnibus viribus tuis: Græcis tamen etiam hic eſt, quemadmodum in Marco & Deuteron. ἐξόλης τῆς ἰσχύος, id eſt, tota fortitudine vel virtute, vt certum ſit id quod nos legimus, *ex omnibus viribus*, non intelligendum eſſe de viribus animæ, hoc eſt, potentiis, quomodo intelligendum, affectum, memoriam & alias animę potentias vocamus animæ vires (quomodo tamen plerique intelligunt) ſed ſimpliciter, ex omnibus viribus, accipiẽdum pro eo quod eſt, ex tota fortiudine, & quod dici ſolet, pro virili, quomodo dicimus aliquem totis viribus alicui rei incumbere, hoc eſt, pro virili dare rei operam. Porrò pro tertio illo quod eſt in Deuter. ex tota fortitudine tua, Hebræi quidem vertendum putant, ex tota ſubſtantia, vel diuitiis tuis, ſecuti Thargum, quod habet, ſubſtantiam. Itaque tria illa quæ ponuntur in Deutero. ſic diſtingunt, vt primum præcipiatur Deus diligi ex toto corde, quia cor eſt quod opus bonum vel malum facit. Deinde ex tota anima, vt etiam ſi cauſa requirat, non trepides pro eo exponere animã, hoc eſt, corporalem vitam. Poſtremum, ex tota ſubſtantia tua, vt ſcilicet potiùs omnium rerũ tuarum diſpendiũ incurrere velis, quàm ab amore Dei deflectere. Verùm magis eſt acquieſcendũ intelligentiæ Euangeliſtarum, imò ipſius Chriſti, qui pro tertio illo verbo habet, ex tota fortitudine tua. Et certè ſi Hebræa dictio bene obſeruetur, propriè ſignificat vehementiam, vt ſit ſenſus, ex tota vehementia tua. Et ſi quidem hæc pars bene obſeruetur, intelligetur ex ea ſatis quod ſuprà dictum eſt, præceptum hoc non obligare ad perfectiſſimam illam dilectionem, quam quidam hic volunt præceptam, cùm ea tantum pręcipiatur quã vires noſtræ ferunt, & proinde quæ nobis poſſibilis eſt. Noſtri has partes variè intelligunt & diſtinguunt. Nam D. Thomas per cor quod primo ponitur loco, voluntatem intelligit: per reliqua autem tria tria actuum principia quę mouentur à voluntate, intellectum ſcilicet qui per mentem ſignificatur, appetitum inferiorem, qui per animã, vim executiuam exteriorem, quæ per virtutem ſeu fortitudinem aut vires, vt pręcipiatur nobis Deus diligendus, ſic, vt tota noſtra intentio in Deū feratur, quod eſt, ex toto corde: & intellectus noſter ſubdatur Deo, quod eſt, ex tota mente: & appetitus noſter reguletur ſecundùm Deum, quod eſt, ex tota anima: & exterior noſter actus obediat Deo, quod eſt, ex tota fortitudine. Chryſoſtomus verò ſuper Matthæum accipit contrario modo quàm dictum eſt, cor & animam. Aug. libr. 1. de doct. Chriſtiana refert cor ad cogitationes, animam ad vitam, mentem ad intellectum. Quidam dicunt, ex toto corde, id eſt, intellectu: anima, id eſt, voluntate: mente, id eſt, memoria, Secundùm Gregorium Niſſenum cor ſignificat animam vegetabilem, anima ſenſitiuam, mens intellectiuam, vt ſignificetur debere nos ad Deum referre, quod nutrimur ſentimus & intelligimus. Hæc Diuus Thomas. 2. 2. q. 44. artic. 5. Sunt & alii modi quibus pleriq; hæc diſtinguunt, vt quiſq; ferè proprium quid ſit ſecutus. Cæterùm cum ex tanta varietate nihil certi poſſit haberi, magis videndum quid ſcripturis ſit conforme: ex quibus obſeruatis dicendum videtur non eſſe curioſè aſſignandum harum partium diſtinctionem, ſed ſiue tres ſiue quatuor partes ponantur, in hoc præcepto idẽ ſemper ſignificari, nec aliud per plures partes, quàm ſi ſolùm dictum eſſet, Diliges Deum ex toto corde tuo. Nam in hac parte reliqua includuntur, quæ non niſi maioris explicationis gratia adiecta videntur, ob quod factum eſt, vt non ſemper eadem, nec æquè multa ſint appoſita. Quod enim in illo, *ex toto corde*, reliqua includuntur, patet quia in ſcripturis aliquando illud ſolum ponitur, aliquando additur ſecundum, nempe *ex tota anima*: aliquando verò etiam tertium, *ex tota fortitudine tua*, cùm tamen ſemper idem ſcriptura velit ſignificare. Nam vt ſuprà citatum eſt, Dauid dicitur in toto corde ſecutus dominum, Ioſias verò ex toto corde, anima & virtute, cùm nihil minus ſignificare voluerit ſcriptura de Dauid quam de Ioſia. Et Deuter. 4. dicit Dominus ſe inueniendum, ſi tamen quæratur in toto corde & in tota tribulatione animæ, vel, vt habent Hebræa, in tota anima, & 1. Reg. 7. Samuel tantùm exigit vt reuertantur ad dominum ex toto corde, idem tamen proculdubio exigens quod Moſes. Itaque in hoc etiam dilectionis præcepto, ad illud, *ex toto corde*, maiores emphaſis & declarationis cauſa addita ſunt nunc duo, nunc tria. Cordis enim nomine, & affectus & intellectus includitur, proinde ad illius explicationem additur, ex anima & ex mente: quorum illud affectum ſignificat, iſtud intellectum. Vnde apud Marcũ pro mente habemus intellectum. Rurſum ad hoc vt toto corde dicatur quis aliquid facere, neceſſe eſt pro virili faciat, vnde adiectum eſt explicationis gratia, *ex tota fortitudine tua.* Quò autem melius intelligatur quid ſit diligere Deum ex toto corde. obſeruandus eſt locus vnus, qui eſt 4. Reg. 10. vbi dicitur Iehu feciſſe quod rectum erat & placuit in oculis Dei, & omnia quaſi erant in corde Dei feciſſe contra domum Achab, non tamen ambulaſſe in lege Domini Dei Iſraël in toto corde ſuo, quod non receſſerit à peccatis Ieroboam. Hinc enim diſcimus illum non diligere Deum in toto corde, qui non ſtudet omnia eius præcepta adimplere. Itaque præceptum hoc ſic explicari poterit, *Diliges Dominum Deum tuum*, &c. hoc eſt, Non tantùm timeas Domi-

Dominum Deum tuum, ſed etiam diligas, idque non lingua tantùm & verbo, (quemadmodum de quibuſdam dicitur, *dilexerunt eum in ore ſuo, cor autem eorum non erat rectum coram eo*), ſed etiam ex corde, neque corde diuiſo aut remiſſo, ſed corde toto, integro & perfecto. Quod vt verè præſtes, ante omnia requiritur vt perpenſa Dei erga homines bonitate ſumma, eiusque æquitate & perfectione animaduerſa, ſic toto affectu in illum tanquam ſummum bonum feraris, vt nihil illi in amore præponas, aut in amoris ſocietatem & æqualitatem admittas, ſed illum pre omnibus intimè ames: reliqua verò propter illum, aut ...em non contra eius voluntatem aut præceptum. Deinde, vt mente & cogitatione ſic circa illum occuperis, vt in omnibus viis tuis illum cogites, omnium tuarum ſeriarum actionum & ſtudiorum illum tibi finem præſtituens, ac nunquam illius penitus obliuiſcens, ſed ſemper ſolicitè cogitans de mandatis eius, ac in lege eius meditans die ac nocte. Poſtremùm, vt quæ nouiſti illi eſſe grata quem interna dilectione proſequeris, exequi ſtudeas, idq; nō ex parte, ſed ex toto, nec frigidè, negligenter, aut animo triſti, ſed pro virili, & quantum humanæ vires ferre poſſunt, omni cum diligētia & ſedulitate, ſolicitus ne quid prætermittas eorum quæ tibi ab eo ſunt præcepta. Hoc modo ſi Deum dilexeris ex toto corde, neceſſe quoq; eſt illum propter ſe diligas potiſſimùm, non autem precipuè ob bonum ab eo tibi conſequendum, ne teipſum plùs quàm illum diligas: neceſſe item vt non tantùm omnium rerum temporalium iacturam, ſed etiam vitæ propter illum ferre ſis paratus: & ſi res exegerit, etiam feras potiùs quam illā offendas, ne illa plus quàm Deum diligere arguaris? Rurſum, vt Dei honorem in omnibus & ante omnia deſideres, & ſpectes, cùm id ſit diligere, amico bene velle, Deo autem nihil optari poteſt boni niſi honor. Deinde, vt quæcunque Dei ſunt ames, eiſque bene afficiatis, & contrà quæ Deo ſunt ingrata, perfecto odio proſequaris, adeò vt te maximè torqueat improborum derelinquentium legem Dei vita: nec alia vlla re magis animo diſcrucieris, quàm dum contingit te in aliquo Deum offendiſſe, (vt nemo viuit ſine peccato) aut quod non profectiùs eius voluntati obſecundes. Poſtremò, vt zelo accenſus his pro viribus reſiſtere ſtudeas, quæ honori diuino derogant. Ex qua explicatione patet & quàm generale ſit hoc mandatum, & quam pauci ſint qui illud præſtent. Sed tempus eſt vt ad ſecundùm mandatum explicandum deueniamus.

ET PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM.] Sicut in primo præcepto duo præcipiuntur, ſcilicet diligere Deum, & modus diligendi, nempe ex toto corde, &c. ita in hoc præcepto, quod deſumptum ex Leui. 19. duo etiam præcipiuntur, nempe *diligere proximum*, & modus dilectionis, *ſicut teipſum*. Circa quem notandum eſt non dici, dilige proximum tuum quantùm teipſum, quia ordo naturæ & charitatis (de qua ſcriptum eſt, *ordinauit in me charitatem*) habet vt plus me quam proximum diligam: ſed dicitur, *ſicut teipſum*, hoc eſt, eo modo quo teipſum diligis. Hunc autem modum in tribus docet conſiſtere D. Thomas ſecunda ſecundæ quæſt. 44. att. 7. nimirum vt quis proximum diligat ſanctè, iuſtè & verè. Sanctè, vt ſcilicet proximum quis diligat propter Deum, ſicut ſeipſum debet propter Deum diligere. Iuſtè, vt non condeſcendat proximo in malis, ſed tantùm in bonis, ſicut & ſuæ voluntati ſatisfacere homo ſolùm in bonis debet. Verè, vt non diligat aliquis proximum propter propriam vtilitatem, vel delectationem, ſed ea ratione velit proximo bene, qua ſibi, ex amore ſcilicet amicitiæ, non amore concupiſcentiæ. Verùm hos non eſſe modos à ſcriptura intentos, cùm precipitur quiſque proximum diligere ſicut ſeipſum, patet imprimis, maximè quò ad primum modum, quia cùm dicitur, *Dilige proximum tuum ſicut teipſum*, non præcipitur propria dilectio & eius modus, ſed præſupponitur. Non eſt enim ſenſus, Dilige proximum ſicut teipſum diligere debes, ſed ſicut teipſum diligis. Præſupponitur ergo propria dilectio & eius modus, tanquam certa & indubitata, atque ea conſtituitur vt regula & exemplum dilectionis proximi. Non poteſt autem intelligi præſupponi ille propriè dilectionis modus, quo quis ſeipſum diligat propter Deum, cùm ille modus non ſit certus, & indubitatus, multis hoc modo non diligentibus ſeipſos, ac proinde priùs præcipiendus fuiſſet iſte modus diligendi ſeipſum, antequam preciperetur, Dilige proximum ſicut teipſum. Conſequitur ergo quòd hic preſupponatur dilectio propria naturalis, & eius modus hoc eſt, dilectio propria talis, qua quis ſeipſum diligit naturaliter ſic, vt velit ſibi bonum, nolit ſibi malum, velit alios ſibi benefacere, nolit ipſos ſibi male facere. De quali dilectione, & dilectionis modo non erat nobis reſpectu noſtri aliquod dandum præceptum: ergo eſt etiam modus, quo ad exemplum propriæ dilectionis iubemur diligere proximum, vt ſcilicet etiam illi velimus bona obuenire, mala nolimus: vtque tempore, & loco oportunis illi ſtudeamus benefacere: ſemperque caueamus malefacere. Atque hunc eſſe modum, de quo præceptum eſt, intelligendum, patet eo quòd Dominus hoc præceptum Matth. 7. ſic aliis verbis explicauit *Omnia quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis.* Quod enim hac ſententia veluti explicauerit iſtud dilectionis proximi præceptum: patet ex eo quod ſubiungit, *Hæc eſt enim lex & prophetæ*, quod Matth. 22. dicit de duobus iſtis dilectionis præceptis, & Paulus de præcepto dilectionis proximi: *Qui*, inquit, *diligit proximum, legem impleuit*, & *Plenitudo legis eſt dilectio*. Etſi autem modus, quo ad exemplum propriæ dilectionis proximus eſt diligendus, is potiſſimùm & primò ſit intelligendus qui Dominica illa ſententia ſignificauit, & ex conſequenti etiam ille modus, qui negatiua illa Tobiæ ſententia indicatur, *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu alteri aliquando facias*, tamen etiam ſimul in modo dilectionis, intelligitur rectè id quod apud Diuum Thomam tertiò ponitur loco, videlicet vt amicè proximum diligat homo, ſicut ſeipſum diligit, & propter illius bonum, proximum diligat. Alioqui ſi proximum diligat propter bonum, quod ab eo ſibi prouenit, non tam proximum quam ſe diligit? Similiter & quod apud Diuum Thomam ſecundò ponitur loco, videlicet vt iuſtè proximum diligat, ſicut ſeipſum iuſtè diligit dilectione naturali, quæ hîc præſupponitur, qua homo non vult ſibi in aliquo malo conſcendere. Non enim hic præſupponitur quæuis ſui dilectio, quia non dilectio ſui corrupta, qua homo ſibi malum aliquod vult, aut ſibi ipſi malè facit. Quanquam hic modus, iuſtè, ſcilicet & debitè diligendi tum ſeipſum, tum proximum, magiſ intelligendus ſit contineri & præcipi primo dilectionis mandato, *Diliges Deum ex toto corde tuo*, ſicut modus diligendi tum ſe, tum proximum, propter

Rom. 13. Ibidem. Tobiæ 4.

propter Deum, eodem mandato comprehenditur. quia in eo includitur vt quæcunque præter Deum diliguntur rectè propter Deum sint diligenda. Diuus Augustinus dilectionem sui putat satis præceptum primo præcepto: Sic enim habet epist. 52. *Cum illa dilectione quam diuina lex imperat, debeat homo diligere Deum, & seipsum, & proximum: non tamen ex hoc tria præcepta data sunt, nec dictum est, in tribus, sed in his duobus præceptis tota lex pendet & Prophetæ, videlicet vt intelligeretur nullam esse aliam dilectionem, quia quisque diligit seipsum, nisi quòd diligit Deum. Qui enim aliter se diligit, potiùs se odisse dicendus est. Quia igitur nemo nisi diligendo Deum, diligit seipsum, non opus erat vt dato de Dei dilectione præcepto, etiam seipsum homo diligere iuberetur, cum in eo diligat seipsum quòd diligat Deum. Debet ergo & proximum diligere tanquam seipsum, vt quem potuerit hominem vel beneficentiæ consolatione, vel informatione doctrinæ vel coërtione disciplinæ adducat ad colendum Deum,* Hæc ille. Porrò quemadmodum in primo præcepto: ita etiam in hoc, verbum, *diliges*, accipiendum, non tantùm vt actualem, vel habitualem voluntatis affectionem designet, sed vt etiam comprehendat externa opera proximo ex huiusmodi affectione exhibenda, vt satis manifestum est ex parabola quam Dominus subiungit, qua docet quomodo proximus sit diligendus. Et rursum ex Paulo dicente, *Qui diligit proximum, legem impleuit?* Quid autem per proximum sit intelligendum, & ex parabola patebit, & priùs prolixè dictum est in capite Concordiæ 40. Itaque præceptum hoc sic latiùs explicari potest. Non solùm non odies proximum tuum hoc est, quemuis hominem cum quo tibi aliquid est negotii, & qui tibi quauis ratione adiunctus est, sed etiam diliges, idque non ficta dilectione, verbo, scilicet & lingua, neque otiosa aut imperfecta, sed si non quantum teipsum, tamen eo modo quo teipsum naturaliter diligis, vt quemadmodum tibi bene esse cupis, & bene facis, aliósque tibi benefacere vis: ita & proximo ex vero affectu bene esse cupias, nec cupias tantùm, sed etiam quantum in te est, tempore & loco oportunis benefacias, tum in corporalibus, tum spiritualibus rebus. Sic quemadmodum tibi non cupis esse malè, nec alios tibi vis malè facere: ita nec illi malè esse cupias, nec vnquam quibusuis in rebus, siue fortunæ, siue corporis, siue animi malefacias. Rursum quomodo tibi bene vis propter tuam vtilitatem & salutem, ita & illi bene velis non propter tuam sed illius vtilitatem & salutem. Qualem sanè proximi dilectionem necesse est etiam consequatur & dolor, ob mala quæ proximo accidunt, & gaudium ob bona quæ obueniunt, & zelus contra eos qui aut mala inferre putant, aut bona auferre & impedire, quemadmodum hæc consequuntur propriam tuiipsius dilectionem.

D. August.

Rom. 13.

DIXITQVE ILLI, RECTE RESPONDISTI: HOC FAC ET VIVES.] Approbat primùm Dominus eius responsionem, dicens, *rectè respondisti*. Nam vt postea dicit, in duobus illis mandatis vniuersa lex pendet & prophetæ. Deinde ad id quod rectè dictum erat, etiam faciendum hortatur, dicens, *Hoc fac & viues*, quasi dicat, Non satis tibi esse putes quod quid sit optimum scias præ aliis, sed hoc quod optimè respondisti, etiam opere adimple, & viues vita æterna de qua quæsiuisti: quæ hic quidem incipit per gratiam, & perficitur per futuram gloriam. Non enim sufficit ad vitam legis cognitio, sed obseruatio. Itaque hac sua responsione Dominus ostendit propositæ quæstioni satisfactum

A esse ac se non esse legi in sua doctrina contrarium: supercilium quoque Scribæ & gloriationem reprimit, vt quem à legis cognitione de qua sibi placebat, ad opera vocabat.

IPSE AVTEM VOLENS IVSTIFICARE SEIPSVM, DIXIT AD IESVM.] Quemadmodum Scriba ille, qui postea Dominum tentans interrogauit de primo mandato legis, audita Domini prudenti responsione, ea commotus, deposito tentandi animo, syncerè Domini probauit responsum, ita vt ei diceret Dominus, vt est apud Marcum, *Non longè es à regno Dei*: ita & hic laudatus à Domino quod rectè respondisset, & verbis Domini commotus, intelligi posset, deposito tentandi animo, Dominum B iam secúdò interrogasse bono animo, vt ab ipso doceretur quis esset eius proximus? cupiens cognoscere num illud præceptum impleuisset necne, vt illud, *volens iustificare seipsum*, in bonum exponatur, pro eo quòd est, cupiens ex animo sibi iustitiam accumulare, & iustus, aut iustior quàm erat fieri. Verùm communiter istud ab omnibus intelligitur in malum, idque rectiùs. Nam postea Luc. 16. Dominus in malum dicit de Pharisæis. *Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus.* Itaque iustificare hîc positum est pro declarare & ostendere iustum. Quemadmodum enim superiori responsione se declarauerat doctum, Domino approbante eius responsionem: ita iam se voluit monstrare etiam iustum. Nam cùm C expertus esset quòd prior eius interrogatio tentatiua cessisset sibi ad gloriam doctrinæ, sperabat & hanc interrogationem sibi cessuram ad laudem vitæ. *Et quis*, inquit, *est meus proximus?* Quòd Theophylactus existimat eum interrogasse, quasi putauerit solùm iustum iusto proximum esse, se verò omnes antecellere virtute, & iustitia, ac proinde nullum se habere sibi proximum, vt emphasis sit in pronomine, *meus*, & intelligatur iste voluisse seipsum iustificare, quia aliis se iustiorem monstrare voluerit. Rectiùs alii existimant istum putasse, proximos suos vel Israëlitas atque id responsurum Dominum sperasse, seque hac ratione iustum declarandum, vt qui se exhibebat proximum iustorum, & Israëlitarum. D Simpliciùs tamen fuerit intelligere istum hac interrogatione se voluisse iustificare, quia voluit declarare se solicitum esse de legis diuinæ intelligentia, quod est iustorum. Sicut enim inter Iudæorum peritos apparet fuisse controuersiam de primis, & maximè necessariis mandatis: ita etiam, quis proximi nomine esset intelligendus: vnde per interrogationem eius de quo quæstio erat apud Iudæos, voluit sibi probitatis nomen iste Scriba comparare, vt qui assiduè versaretur in lege Dei, & de ea intelligenda esset solicitus. Significare ergo voluit Lucas istum non interrogasse quæstionem hanc discendi studio, aut vitæ melioris desiderio, sed tantùm ostentatio- E nis gratia.

SVSCIPIENS AVTEM IESVS DIXIT, HOMO QVIDAM, &c.] Malè igitur, *suspiciens*, quomodo qui legunt, intelligunt Dominum suspexisse in cœlum, quòd de re magna locuturus esset, & cópateretur calamitati humani generis de qua erat in parabola dicturus. Legendum enim, *suscipiens*, quomodo legitur etiam in antiquissimis Latinorú exéplaribus. Ná Grecè est ὑπολαβὼν quod est, suscipiens. Positum est autem, *suscipiens* pro excipiens, & succedens in vicem respondendi. Ad quem modum dicit. Vergilius, Excepit Ascanius. Et Xenophon, ὁ κῦρος ὑπολαβὼν εἶπε, id est, Cyrus suscipiens dixit.

Itaque

Itaque significatur Dominum suscepisse propositã quæstionem, & ad eam respondere instituisse. Quod videri potest Euangelista dixisse, ad differentiam eius quod Dominus in prima fecit interrogatione, quando non suscepit quæstionem ad respondendũ, sed eandem in interrogantem reiecit. Verùm quoniam scriptor aliquis indoctus nõ intelligebat quid hoc loco significaret, *suscipiens*, mutauit illud in *suspiciens*, quasi Dominus hæc dicturus suspexerit in cælum. Porrò parabola hæc qua Dominus iam vsus est, ab interpretibus diligenter explicatur de Christo, & salute per illum humano generi præstita: videturque Diuus Ambrosius existimasse hunc parabolæ intellectum, primò & propriè à Domino esse intentum. Vnde intelligit Dominum per eam significare voluisse se esse illum proximum, qui diligendus esset ab omnibus & à Scriba quærente, quis est meus proximus. Verùm cùm certum sit Dominum in genere docere voluisse quis pro proximo habendus sit: oportet priusquam mysticus ille sensus quo parabola ad Christum refertur, tractetur, ostendere quomodo parabola, proposito Domini deseruiat & ad quæstionem legisperiti pertineat. Itaque quoniam Pharisæi, & Scribæ proximi nomine interpretabantur ferè significari suæ gentis homines, aut qui eis benefacerent, ita vt huic legi adderent, *Odio habebis inimicum tuum*, hinc Dominus hac parabola indicat, proximum non concludi Iudaicis terminis, sed vnumquenque hominem sub hac appellatione comprehendendum. Non tamen Domino curæ fuit simpliciter tantùm respondere ad propositam quæstionem, & ei satisfacere, sed accepta occasione pro more plus docere voluit quam quærebatur. Quoniam enim Iudæi, de religione, & pietate gloriabantur, ac Samaritanos veluti irreligiosos abominabantur, nec vt proximos habebant, hac parabola, simul ad reprimendum Iudæorum fastum notare voluit illos gentilibus & Samaritanis in vera pietate, & dilectionis proximi obseruatione esse inferiores, cùm inuentus sit Samaritanus illi misericordiam exhibuisse, quem hi, qui primas religionis partes Iudaico populo obtinebant, sacerdos, scilicet, & Leuita, prætererant: indicans etiam veram pietatem & religionem magis consistere in subleuatione miserorum, quàm in externis cæremoniis, de quibus sibi placebant sacerdotes & Leuitæ. Rursum, quoniam Scribæ magis studebant intelligere quam seruare legem, curiosè de dictionibus disputantes, Dominus hoc exemplo proposito non tantùm docere voluit quis proximus habẽdus: sed quomodo sit diligendus: Vnde concludens admirationem prouocat, dicens, *Tu fac similiter.* Ad hæc ergo omnia significanda Dominus appositam assumpsit parabolam, de qua dubitari potest num sit res gesta, an non. Certè tanquam res gesta narrata est à Domino, quemadmodum, & aliæ quædam parabolæ, quæ tamen non acciderunt, sed apposite confictæ sunt ad id quod docendum erat. Primò ergo in hac parabola ob oculos ponit hominem valde miserum & miseratione dignum, locum conuenientem calamitati eius obseruans. *Homo*, inquit, *quidam descendebat ab Hierusalem in Iericho*, (Hierusalem enim in mõtanis est locis, Iericho verò in conuallibus) *& in via incidit in latrones.* Periculosus enim fuit locus inter Hierusalem & Iericho, quemadmodum patet testimonio D. Hieronymi, qui in epistola ad Eustochium virginem, dicit inter Hierusalem & Iericho fuisse locum qui dictus est Adomnim, hoc est, sanguinum, quia multus in eo sanguis crebris latronum fundebatur incursibus. Et scribens in Matth. cap. 20. dicit, multos latrones fuisse in Iericho, qui egredientes & descendentes de Hierusalem interficere & vulnerare consueuerunt. Itaque aptè hunc locum in sua narratione delegit Dominus. Duplicem autem hominis istius calamitatem notat cum subdit latrones primùm spoliasse eum omnibus quæ habebat, ac deinde non hoc contentos, etiam vulnera inflixisse, ita vt semiuiuus, aut, vt habent Græca, semimortuus, quanquam hoc idem sit, relinqueretur in via: mox periturus si nemo succurreret, vt qui sibiipsi opem ferre, & medicum quærere non posset. Multis ergo nominibus hunc Dominus notat miseratione dignum, nempe quia homo, quia omnibus exutus, quia grauiter vulneratus, qúia mox periturus, quia ab omnibus desertus, postremùm quòd sibi succurrere non valeret. Tam misero autẽ homine ob oculos posito, vt Iudæorum crudelitatem, & immisericordiam graphicè depingeret, secundo loco producit sacerdotem & Leuitam, quorum maximè intererat huic misereri, tum quòd primas religionis partes sibi vendicarent, tum quòd hic homo in eorum regione inuentus esset, imò etiam Iudæus esset atque Hierosolymitanus, quemadmodum satis indicatur cùm è Hierusalem descẽdisse dicitur in Iericho, qui tamen nulla erga tam miserum commoti sunt misericordia. *Accidit*, inquit, *vt sacerdos quidam descenderet per eandem viam*, & cum vidisset illum, non solùm nullum impendit beneficium, sed sine etiam commiseratione *præteriit* cùm & ob religionis professionem potissimùm debuisset præstitisse Dei præceptum, cuius obseruatio illi gratior est quàm victima, & holocausta, & ob generis ac ciuitatis vinculum maximè erga illum misericordia moueri. Post hæc accidit, vt eadem trãsiret Leuita quidam, à quo meritò quis item expectasset obseruationem præcepti diuini, quòd deditus templo frequenter sacris operaretur. Sed & is quoque viso saucio præteriit, neque quicquam opis attulit fratri & populari suo. Hac autem narratione cum iam Dominus Iudæorum crudelitatem & præposteram religionem notasset: è regione intolerandæ huiusmodi in sacerdote, & Leuita crudelitatis, opponit tertio loco summam humanitatẽ eius à quo minimè illa expectanda videbatur, ita vt ex oppositione, magis & illorum crudelitas, istius humanitas ostendatur. Itaque Samaritanum introducit, quales præ omnibus gentibus Iudæis maximè auersabantur, sicut & illi Iudæos, vt à Samaritano minimè expectanda videretur tanta humanitas Iudæo homini exhibita. *Samaritanus*, inquit, *quidam dum iter faceret, venit iuxta eum, & cum vidisset eum, mox misericordia motus est erga eum* etsi Iudæum, cum ipse esset Samaritanus, Nec tantùm misertus est, sed neglecto itineris dispendio, propiùs accessit, & obligauit vulnera eius, infundens priùs oleum & vinum quæ fortè secum pro viatico assumpserat, quorum commistura vulneribus curandis commoda erat, quòd oleum sit lenitiuum, vinum verò malorum humorũ arrosiuum. Nec hoc officio contentus, imposuit illum in iumentum suum, ac deportauit in stabulum, hoc est, diuersorium & hospitium meritorium, ne quis intelligat de stabulo iumentorum. Nam Græcè est πανδοχεῖον, vox hinc dicta, quod quoslibet recipiat, quod Latini vocant diuersorium meritorium, aut etiam stabulum à stando & quiescendo, quod nomen apud Cyprianũ lib. 3. epist. 13. ponitur

pro diuersorio. Deductum autem hominem in suũ diuersorium, etiam diligentiùs curare studuit, aduocans, scilicet chirurgum. Et cùm altera die itineris necessitas vrgeret, nondum tamen satisfactum sibi putabat, nec illum hospiti proprio sumptu curandum reliquit, sed prolatis duobus denariis dedit stabulario, id est, hospiti meritorio, vt tantisper illius curam haberet, quosque ipse peracto itinere rediisset, dicens, Habes pretium, de meo cura hunc, & quicquid vltra summam hanc impenderis, non peribit tibi, sed ego reuersus resoluam. His omnibus cùm Dominus pulchrè exaggerasset huius humanitatem, subiecit. *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse qui incidit in latrones?* Circa quam tamen Domini interrogationem occurrit difficultas, primùm quia Dominus significat reliquos præter Samaritanum non fuisse proximos ei, qui incidit in latrones: quod si verum esset, non debuissent illum diligere, & à peccato erant immunes. Deinde quia per verba hæc videtur Dominus eò dixisse parabolam istam, vt doceret eum solum esse proximũ nobis, qui nos beneficio affecit, ac proinde talem solum diligendum, secundùm illud præceptum, Diliges proximum tuum sicut teipsum: quod esset cõsentire cum Iudæorum doctrina, cui contrarium frequenter Dominus docuit. Huic quidem difficultati locus non est, si cum Ambrosio intelligeretur Dominum hac parabola voluisse significare se esse proximum illum, qui sit à Scriba diligendus. Verum cùm hæc non sit prima Domini intentio, nec huic intelligentiæ conueniat quod sequitur, *Vade & tu fac similiter*, non licet eò confugere. Dicendum ergo interrogationis Domini hunc esse sensum Quis horum trium videtur tibi se exhibuisse proximum, & proximi officio functus erga eum qui incidit in latrones: vt non voluerit significare Dominus illos non fuisse proximos, sed non gessisse se tanquam proximos, nec agnouisse illum tanquam proximum. Postquam autem Dominus significauit, Samaritanum etsi genere alienum se proximum misero illi præbuisse, & illum pro suo proximo rectè agnouisse, illudque Scriba ipse affirmauit, tum subiungens, *Vade & tu fac similiter*: significat pro proximo habendum omnem eum qui ope nostra indigeat, in quem incidere cõtigit sine discrimine gentis & personarum: nec simpliciter habendum, sed etiam dilectionem, quam proximo debemus opere comprobandam, atque in huiusmodi misericordia miseris exhibita putandum maiorem & solidiorum consistere pietatem, quam in sacrificiis illis legalibus, ob quæ sacerdotes & Leuitæ se religiosos putabant. Itaque sensus illius, *Vade, & tu fac similiter*, est iste, Sicut hic Samaritanus, etsi à misero illo genere alienus, se proximum illi exhibuit, & pro proximo suo agnouit: ita & tu proximum tuum agnoscito, in quemcunque incideris ope tua egẽtem, nec satis sit tibi agnoscere eum tibi esse proximum, sed vt impleas dilectionis proximi præceptum, eũ pro viribus iuuato, atque ad Samaritani exemplum veriorem religionem existima sitam esse in iuuando miseros, quam in externorum sacrificiorũ oblatione, ob quã sibi placent Sacerdotes, & Leuitæ, cùm erga proximorum miseriam nullo charitatis affectu moueantur, non aduertentes illud, *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Illud enim Oseæ vt apertè Dominus Pharisæis & scribis aliquando obiecit, ita nunc occultè per exemplum istud indicare voluit & in memoriam reducere. Sic intellecta Domini

Matth. 9.

A interrogatione & vltima responsione, patet quomodo Dominus hac parabola aptissimè quod quærebatur, nẽpe quis esset proximus, doceat, & præter hoc etiã alia, ob quæ suprà diximus hoc exemplum ab ipso assumptum. Porrò quanquam id parum ad rem facere videatur, sciendũ illã Domini interrogationem, *quis horum trium*: &c. ex Græcis potiùs sic esse vertendã: Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse eius qui incidit in latrones? non illi, vt quemadmodũ non est interrogatum, quis est mihi proximus, sed substantiuè, quis est meus proximus? ita & per substantiuum Dominus respõderit. Græcè enim

B est πλησιὸν γεγονέναι τȣ̃ ἐμπεσόντος. Illud, *Vade*, imperatiuus est, Hebræorũ more positus pro interiectione hortantis, Agedum. Cæterũ hac Domini parabola præmuniti esse debent sacerdotes & religiosi apud Christianos ac quotquot præ aliis meritò sanctiores esse debẽt, ne in externis cæremoniis, quib. præ aliis plus dediti esse debẽt, adeo fidãt, vt interim negligant miseris pro viribus succurrere, ne ipsi ab his qui prophani habentur, & minùs sancti, apud Deũ in vera pietate inueniãtur inferiores. Nã hac in parte etiã apud nos simile quid in quibusdã obseruare liceat, quale est quod in Iudæorũ sacerdotibus notatur. Et hoc quidem pro parabolæ explicatione & accõmodatione secundùm primam Domini inten-

Sensus mysticus.

C tionẽ. Porrò quoniam tam accuratè hæc parabola à Domino est cõficta, & in omnibus fere suis parabolis Dominus præter id ad quod primò parabolæ assumũtur mysteria quædã cõmendare voluerit nobis nõ potest videri vana (quemadmodũ hodie quidam volũt) illa parabolę istius tractatio, qua ipsa de Christo exponitur, cùm omnia optimè quadrent ad mysterium redemptionis per Christum perfectę explicandum, & antiquissimi etiam patres, Hieronymus Augustinus, Ambrosius, & alii de Christo eã intellexerint, vt credendum sit etiam hũc sensum Dominum in parabola intendisse, & ab Apostolis per manus susceptum. Itaque per Samaritanum, de quo in

D parabola, Dominus se significauit, & rectè, tũ quòd à Iudæis velut Samaritanus contemneretur, & probri causa Samaritanus dictus esset: tum quòd id nomen, si significatũ spectes, probè in ipsum quadret. Significat enim custodem, à verbo Samar, quod est custodire. Samaritanus ergo erat, quia is erat, de quo in Psalmo vigesimo sexto, *Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam.* Cæterùm per hominem qui descendit ab Hierusalem in Iericho, intelligendum vniuersum humanum genus, quod in primis nostris parẽtibus è paradiso in quo fruebatur sublimi illa & trãquilla atq; pacifica vita,

Psal. 126.

E excidit in vallem hãc lachrymarum, vbi omnia mutationib. ad instar lunæ sunt plena. Hierusalẽ enim in sublimi ciuitas sita, interpretatur visio pacis: Iericho verò, ciuitas in valle, lunam significat: proinde illud nomen conuenit ad significandum paradisum, istud verò ad significandum mundum istum instabilem in quem homo eiectus est. Qui cùm descendisset, incidit in latrones, quia in crudeliũ dæmonũ venit potestatẽ, à quibus tutus erat quamdiu sese in Hierusalem continuit, qui illum & exuerũt ac spoliauerũt vestibus innocentiæ atque virtutũ & iam exutum etiam plagis multis affecerunt, reddẽtes illum obnoxium peccatis ignorantię veri ac imbecillitati operandi recta, ita vt iã iaceret abiectus, destitutus, ac desperationi mortique proximus, non tamen adhuc mortuus, sed semiuiuus & semimortuus, aut quia adhuc in illo erant motus vitæ, sed

imperfecti

imperfecti, quibus scilicet ad bonum ferebatur, sed quod præstare non potuit: aut quia nondum de eo etsi grauiter vulnerato planè desperatum erat, vt cui adhuc spes vitæ, & sanitas erat in Christo: aut quia viuens vita corporali vitam spiritualem perdiderat. Sic autem vulneratam iacentem humanam naturam sacerdos & Leuita, hoc est, lex & prophetæ, à quibus eius sanitas expectanda videbatur, pertransierunt, relinquentes eam iacentem, & morbi ac calamitatis eius magnitudinem agnoscerent: Aut (quod ad primam parabolæ intentionem magis accedit) in sacerdote & Leuita pertranseuntibus, rectè intelligimus Iudæorum sacerdotes, doctores, suis potiùs rebus & commodis incumbentes, quàm aliorũ saluti, neglexisse deploratorum hominum saluti consulere, sicut sacerdos & Leuita, de quibus parabola, pergebant qua cœperant, ne quid dispendii in rebus huius mundi paterentur, si circa miseri curam occuparentur. Cùm igitur sacerdos & Leuita vel non possent, vel negligerent homini semiuiuo succurrere, Samaritanus quidam, nempe Christus, per assumptam humanitatem etiam iter faciens è Hierusalem cælesti in Iericho, & in vallem huius mundi, cùm post legem & Prophetas & Iudæorum sacerdotes veniens videret humanæ naturæ calamitatem, non eam præteriuit aut neglexit, sed etsi ab hominibus multis esset affectus probris, etsi proprio suo genere alienus esset à nobis, tamen verè se nobis proximum exhibuit. Itaq; misericordia motus non nostris commotus meritis, propius etiam nos accedens per suam nobiscum conuersationem, mox cœpit obligare vulnera nostra vinculo doctrinæ gratiæ suæ, infundens oleum & vinum, quæ solus ille secum in vita assumpsit, ac nobis infundere potuit, hoc est, gratia ac charismatibus Spiritus sancti, & sui sanguinis effusione nos curans quorum vtrumque necessarium fuit nostræ curationi. Hæc enim rectè per oleum & vinum quis intellexerit, in quibus etiam duabus materiis omnia penè sacramenta quibus curamur, consistunt. Aut per oleum & vinum, lenitatem & mordacitatem, intellige doctrinæ Christi quæ alibi quidem mansuetè procedit & exhilarat, alibi verò perstringit & mordet, vnde sic aptè temperata vndique iuuat. Non satis autem illi fuit hoc modo obligasse hominis vulnera, opinio doctrinæ suæ temperamento adhibito, sed præterea etiam illum imposuit in iumentum suum, peccata nostra suscipiens in corpore suo, ac de suo dependens quod nos commerueramus, & rursum quia nos membra suafecit, suique corporis participes, vt vnum simus cum eo corpus, sicque hominem detulit in stabulum suum & diuersorium, hoc est, Ecclesiam, quæ rectè πανδοχεῖον dicitur, quod sine discrimine quosuis recipiat, sed tanquam hospites & peregrinos. Hic quoniam corporali præsentia per sese hominis curam gerere non semper potuit, quod proficiscendum ei esset in cœlum vnde venerat hospitibus suis saucium hominẽ curandum commisit. Hi sunt Apostoli & Apostolorum successores, per quos etiam hodie curat humanum genus, & à latronum violentia colligit in Ecclesiæ diuersorium, vbi solùm curantur peccatorum vulnera. His dedit duos denarios, duo, scilicet testamenta, quę vnius imaginem regis tenent, nempe quod sint eloquia Dei. Dixit autem. *Quicquid supererogaueris, ego, cum rediero reddam tibi.* Doctores enim & pastores de suo quoque apponunt, quod ad hominum cedat vtilitatem, dum dilatant diuinorum sermonum interpretationes: ac pro conditione temporum ac personarum quædam constituunt & ordinant seruanda, pro quibus mercedem accipient, Domino redeunte in secundo aduentu. Tunc enim dicere poterunt, Domine duos denarios tradidisti mihi, ecce alios duos supra impendi. Et ille dicit eis, *Euge serue bone & fidelis*, &c. Et hæc quidem parabolæ explicatio ad Christum pertinens. Cæterùm conclusio parabolæ secundùm hanc tractationem, accommodari potest, vt cum D. Ambrosio intelligamus Dominum significasse se esse proximum nostrum secundùm humanitatem, quem tanquam hominem debeamus diligere vt nosipsos: tanquam Deum verũ ex toto corde, vt in Christo vtrumq; dilectionis præceptũ adimpleatur. Aut potiùs intelligemus Dominũ suo exemplo nos docuisse omnem eum pro proximo habere qui ope nostra indigeat, etiamsi genere sit alienus, imò hostis sit: sicut ipse, etsi alienus à nobis genere, & nos illius essemus inimici tamen nos pro proximis suis agnouit.

MARTHA DOMINVM SVSSCIPIT HOSPITIO.

LVCÆ 10. CAPVT LXXXII.

Factum est autem dum irent, & ipse intrauit in quoddam castellum, & mulier quædam Martha nomine, excepit illum in domum suam, & huic erat soror nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius. Martha autem satagebat circa frequens ministerium, quæ stetit, & ait: Domine, non est tibi curæ, quòd soror mea relinquit me solam ministrare? dic ergo illi vt me adiuuet. Et respondens dixit illis Dominus, Martha, Martha, solicita es, & turbaris erga plurima. Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

FACTVM EST AVTEM DVM IRENT, ET IPSE INTRAVIT, &c.] Huius historiæ narratio eò spectat potissimùm, vt illa ostenderetur quomodo Dominus magis sit delectatus eorum studio, qui auidi essent à se audiendi verbum Dei, quàm qui ipsum corporaliter pascere studerent: magisq; studuerit cùm hospitio alicubi esset receptus, hospites sua doctrina pascere, quam ab illis pasci desiderauerit: sicque suo exemplo discipulos docuerit qualiter se gerere debeant in domibus eorum qui ipsos suscipiunt, nempe vt non varietatẽ & lautitias ferculorum requirant & ipsi potiùs hospites suos replere studeant sacris, & diuinis doctrinis, à cuius Dominici exempli imitatione longè abesse plerosque verbi diuini cõcionatores experientia docet quotidiana. Proinde hæc historia aptè subiuncta est à Luca post descriptam missionem discipulorum, vt iam ostenderet Dominum suo facto docuisse, quod illis cùm mitterẽtur verbo docuerat, & præceperat. Castellum antem in quo hic dicitur Martha Dominũ suscepisse in domum suam, satis certum est fuisse Bethaniam. Nam hanc Ioan. cap. 11. dicit fuisse castellum Mariæ & Marthæ sororũ Lazari quare castellum, quemadmodum sæpe in Euangeliis, accipi

debet non pro eo quod nos dicere solemus castrum vel castellum, sed pro vico, pago, aut ciuitatula. *Bethania*, inquit. Diuus Hieronymus libr. de locis Hebraicis, *villa in secundo ab Ælia miliario in latere montis Oliueti, vbi saluator noster Lazarum suscitauit, cuius monumentum Ecclesia nunc ibidem extructa demonstrat.* Non tamen putandum est conuiuium hoc quod Martha nunc dicitur parasse Domino, esse illud de quo Ioannis 12. vbi etiam Martha dicitur ministrasse. Hic enim dicitur Martha suscepisse illum in domum suam, cùm illud conuiuium factum sit in domo Simonis leprosi, vt patet ex Matthæo & Marco vt alia præter eam quæ historiæ diuersitatem satis demonstrant. Proinde quod dicitur, *dum irent*, non de illa Domini in Hierusalem profectione est accipiendum, qua Dominus ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, illinc profecturus in Hierusalem, sed vel de profectione qua post missos discipulos circuibat ciuitates & castella in quibus prædicauerant, aut potiùs de profectione in Hierusalem, siue ea cuius meminit Lucas cap. 9. (quam ex Ioanne ostendimus factam ad celebrandum festum scenopegiæ) siue qua alio aliquo tempore per Bethaniam ascendit in Hierusalē. Nam supra diximus, post relictam Galilæam Dominum in Hierusalem frequēter conscendisse. Notandū autem quòd non Maria simul cum Martha, sed sola Martha dicitur Dominum suscepisse in domum suam. Nā cùm Maria hæc sit ea quæ dicitur in Euangeliis Magdalena, vt suprà ostensum est cap. 55. & Magdalena è Galilæa Dominum secuta sit in Iudæam, vt dicitur Mar. 15. non ipsa habitauit hoc tempore in Bethania, sed verisimile est eam fecisse Dominum familiarem Marthæ & Lazaro fratribus suis, vt per eam Martha susceperit Dominum in domum suam. Hic mihi imprimis aduerte miram Domini dignationē. In propria venit, & tamen tanquam hospes suscipi dignatur. Omnes pascebat, & tamen ab aliis pasci voluit qui quo pasceretur, pascentibus præstitit. Dominus ergo à famula, creator à creatura hospitio suscipi dignatur. Felix certè Martha quæ tanti dignatione hospitis celebre nomen obtinuit. Sed ne quis doleat se huius fœlicitatis expertem esse, quasi hi soli beati sint qui Christum in propria persona suscipere in domos suas meruerunt, cogitet à Domino dictum esse. *Quod vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis*, propter quod in nouissimo die quibusdam dicturus est, *Hospes eram, & collegistis me.* Pulchrè autem Euangelista describit, quomodo duæ sorores in diligendo Iesu concordes, in ostensione dilectionis diuersæ fuerint, ac cùm vna esset vtrique pietas erga Dominum, diuersa tamen fuerit pietatis functio: quomodo in vno corpore varii sunt membrorum vsus, & in corpore Christi, quod est Ecclesia, varia sunt dona spiritus. *Maria*, inquit, *etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius.* Vbi illud, *etiam*, additum videtur vel ad significandum ipsam nō obiter audisse verbum Iesu, quomodo & distracta Martha audire potuit, sed sic audiuisse, vt etiam sese totam ad audienddum composuerit, feriata ab omnibus negotiis domesticis: vel vt simpliciter significetur eam simul cum aliis mulieribus assedisse pedibus Iesu. Notatur autem his verbis mira huius mulieris in audiendo auiditas, vt quæ rapta dulcedine verborum Christi, & amore veritatis discendæ, omnium oblita fixè assederit pedibus Iesu. Notatur item & duplex conditio auidis doctrinæ diuinæ necessaria, nempe tranquillitas ab omni mentis & corporis perturbatione & distractione, & humilitas ac reuerentia doctoris. Et illud quidem notat verbum, *sedebat*: istud vero, quod ad pedes Iesu sedisse dicitur. Illud necessarium esse docet scriptura, dicens, *Vacate & videte quoniam ego sum Dominus.* Illud cum dicit, *Humilibus Deus dat gratiam. Quanto autem*, inquit Diuus Augustinus de verbis Domini, sermone 27. *humiliùs ad pedes sedebat tantò ampliùs capiebat.* Confluit enim aqua ad humilitatem conuallis, denatat de tumoribus collis. Et bene specialiter hæc mulier secus pedes Domini sedere elegit, quòd illos osculando & lachrymis rigando, peccatorum suorum remissionem impetrauerit. *Martha autem satagebat*, id est, anxiè torquebatur, vel, vt est Græcè significantiùs περιεσπᾶτο, id est, distrahebantur siue distendebantur, *circa frequens ministerium*, aut, vt Græcè clariùs, περὶ πολλὴν διακονίαν, id est, circa multam ministrationem. Maria ergo sedebat vni rei intenta. Contrà Martha huc illucque distrahebatur circa plura, sursum ac deorsum cursitans, ac solicitè satagens ne quid omnium deesset, quæ ad suauiter excipiendum tantum hospitem cum suis discipulis pertinerent. Demonstrauit & hæc, diuersa licet ratione multum se amare & revereri Dominum, vt cui digne expiciendo tota esset intenta, nihil satis esse putans, sed diligenter omnia & affatim administrare cupiens. Mariam ergo amor Iesu non patiebatur auelli ab illius pedibus. Martham verò idem amor sursum ac deorsum circumagebat, nec patiebatur adhærere Domino. Cùm autem ægrè omnibus obeundis sufficeret, quæ tractando Domino parare cupiuit, & videret sororem feriatam assidentem pedibus Iesu, non expostulat cum sorore, quam sciebat auelli non posse, sed Iesum subincusat, qui illam suis sermonibus ab ea, quæ tunc necessaria videbatur functione remoraretur, *Domine*, inquit, *non est tibi curæ quod soror mea passa est hactenus me solam ministrare. Iube igitur vt me adiuuet* quasi dicat, alioqui scio non auelletur abs te, nisi tu iusseris. Tanta est dulcedo verborum tuorum.

ET RESPONDENS DIXIT ILLI DOMINVS, MARTHA, MARTHA, SOLICITA &c.] Quemadmodum vtraque soror piè Domino afficiebatur, ita vtriusque Dominus delectabatur affectu, sed Mariæ quietē præfert solicitudini Marthæ. Et quidem expectandum humano iudicio videbatur, vt Marthæ suggestionibus & præcibus acquiesceret, ac Mariam sorori adesse præciperet, quod illa adeò Dominum diligeret, vt dispendium sermonum Christi, quorum & ipsa auida erat, ferre eligeret, quò tantùm hospitem dignè exciperet vsque ad fatigationem multum ea in re incumbens. Maria verò se suamque voluptatem, & commodū in Christo quærere videbatur, etiam cùm tempus exposceret & locus, à Domino subtrahens se ministerio, quasi immemor omni rei suum esse tempus. Quis enim prædicator famelicus alicubi hospitio receptus, non præferret eam potiùs quæ tota suo ministerio esset intenta, quàm quæ otiose sederet audiendi cupida? Verum longè secus Christus iudicabat, quam hominum iudicio iudicaturus putari poterat; declarans iam rursum se magis & suauiùs refici eorum auiditate qui ab ipso auditos sermones traiiciunt in viscera animarum suarum vt salui fiant, quàm variis & lautis ferculis magna in gratiam ipsius sedulitate paratis. Sic & Ioannis 4, cum discipuli famelicum Dominum ad mandu-

[Margin notes: D.Hieron. — Psal. 45. — Ibid. 4. — D. August.]

manducandum inuitarent, respondit se habere cibum quem manducaret illis incognitum. Id cum non intelligerent, subiecit, *Meus cibus est vt faciam voluntatem eius qui misit me, vt perficiam opus eius.* Videamus autem conuenientiam responsionis Domini. Vtriusque enim mulieris functiones ob oculos ponit, eisque adinuicem comparatis. Mariæ functionem præfert, & ob id eam non interpellandam aut auellendam ab eo quod agebat asserit. Primum ergo quod ad Martham interpellantem pertinet, dixit, *Martha, Martha, solicita es & turbaris erga plurima.* Duplicatio nominis vel facta est ad mouendam attentionem eius, quæ distracta erat, vel in signum beneuolentiæ ipsius erga Martham. Ex proprietate enim Hebraici sermonis, nomen alicuius sæpe geminatur, ad significandum affectus vehementiam, quomodo in Psalmis nomen Deus aut Dominus frequenter duplicatur, quomodo & Dominus suprà dixit: *Non omnis qui dicit mihi Domine, Domine,* quomodo item apud Marcum Iudas salutans Dominum scribitur in Græcis dixisse, *Rabbi, Rabbi,* in signum, scilicet, magnæ beneuolentiæ. Non obiurgat Dominus Martham, etsi interpellantem & subsucusantem ipsum, ac sororem ab eo quod optimum erat auocantem, sed blandè eam compellans, indicauit solicitudinis & turbationis nimietatem, eiusque functionem inferiorem esse functione sororis, *Solicita,* inquit, *es & turbaris.* Solicitudinem enim sequitur turbatio. *Erga plurima,* pro circa multa. Nam Græcè positus est περὶ πολλά, id est, circa multa, vt & Augustinus legit. Et verisimile est interpretem vertisse, plura, quod deinde aliquis mutauerit in *plurima.* Nam plura, teste quodam, habent quidam vetustissimi codices Latini. Vide autem Domini in respondendo Marthæ non solum mansuetudinem, sed etiam humanitatem. Non priùs enim eam admonet de solicitudinis superfluitate, quàm ab illa perstringendi sumeret occasionem. Cum enim priùs solicitudinem illam non iudicaret notandam, quòd aliquid hospitalitati esset deferendum, quodque ea solicitudo ex nimio erga ipsum amore & honore, proficisceretur, tamen postquam illa auellere tentauit sororem ab auditu, tum Dominus arrepta occasione illam verberat, sed blandè & modestè ob hospitii & affectus eius honorem. Eatenus enim hospitalitas veneranda est, quatenus non abducit à magis necessariis. Multis circa quæ Martha distrahebatur Dominus vnum opponit, cum subdit, *Porrò vnum est necessarium,* aut, vt est Græcè ἑνὸς δέ ἐστι χρεία, id est, vnius autem est indigentia aut necessitas, vel, vno autem est opus. Quod dupliciter intelligi potest, quemadmodum indicat Theophylactus. Altero modo, vt his verbis intelligatur Dominus voluisse solicitudinem suam Martham remittere, & minuere debere, & sit sensus, Frustra circa multa & varia nostri causa turbaris Martha: non enim multis indigemus alimentis, sed vno solo nobis opus est, nempe vt comedamus qualitercunque, non variis. Aut sic. Non oportere te circa tam multa tumultuari, vni rei intẽtam te esse oportebat, si quid rectè curatum velles. Non enim tam multa simul rectè curabis, sed nec multa ad id quod agis sunt necessaria. Secundũ hos intellectus, quod sequitur, *Maria optimam partem elegit,* &c. à superioribus est separatum, vt intelligendum sit Dominum postquam Martham monuit aliquid solicitudinis remittere: deinde hac sententia excusasse, commendasse factum sororis. Altero modo intelligi potest his verbis Dominus significasse, vnum aliquid esse hominibus ad salutem necessarium, nempe attẽtionem doctrinæ cœlestis, ac studium rerum diuinarũ, vt ex his verbis iam inferatur sentẽtia quæ sequitur, *Maria optimam partem elegit,* & sit sensus, Tu quidem Martha circa multa occuparis, verũ præ multis istis: vna res est quæ omnibus est necessaria, nempe studium & cognitio Dei. Istud vnum quoniam Maria elegit, meliorem partem quam tu elegit. D. August. subtiliori intellectu accipit his verbis commendari vnitatem è regione distractionis Marthæ, vt sit sensus, vnitas est necessaria, vnitate opus est, & intelligatur Maria commendata, ob mentis vnitatem, quæ tota fixa erat in vno, nempe Domino, propulsata omni distractione. Priores intelligendi modo, orationis filo, & occasioni dicendi magis conuenire videntur. Porrò cùm nos legamus per superlatiuum, *Maria optimam partem elegit,* Græcè est positiuus, τὴν ἀγαθὴν μερίδα, id est, bonam partem. Articulus tamẽ appositus indicat non simpliciter Mariæ partem bonam dici, sed excellenter bonam, hoc est, meliorem parte Marthæ, quæ etiam bona erat. Vnde Aug. legit, meliorem. Habet enim, Maria meliorem partem elegit. Non tu malam, sed illa meliorem. Nec secus legisse videtur D. Ambrosius in cõmentariis hæc subiiciens: *Nec tamen Martha in bono ministerio reprehenditur, sed Maria quod meliorem partem elegerit, antefertur.* Non malè ergo interpres vertit, *optimam,* potiùs quàm bonam, quo sententiæ plenitudinem meliùs efferret. Quòd autem dicit Dominus partem Mariæ non auferendam ab ea, accipiendum est, vel vt simpliciter significetur eam per ipsum Dominũ non auellendam ab optimo quod elegit, quemadmodum fieri petiuit Martha: vel subtiliùs, vt significetur eam partem neque in futura vita ab ea auferendam, quando à Martha auferẽda erat circa multa distractio. Elegerat enim Maria contemplationi insistere, quæ in futura vita non auferetur, sed perficietur. Cæterùm in duabus his sororibus, Augustinus, Gregorius, Theophylactus, aliique patres tum Græci, tum Latini intellexerunt expressum quendã typum duarum vitarum quæ sint in Ecclesia Christi nempe vitæ practicæ vel actiuæ per Martham significatæ, & contemplatiuæ significatæ per Mariam: sicut & in duabus sororibus vxoribus Iacob eædem vitæ intelliguntur figuratæ, practica, scilicet, in Lia, contemplatiua in Rachel. Vitæ enim actiuæ est, cum Martha occupatam esse circa corporalia ministeria, vt circa filiorum educationem, pauperum curam, & id genus alia, quæ non sine corporali labore, fatigatione ac distractione obeuntur. Contemplatiuæ verò est, cùm Maria, sepositis curis corporalium occupationum ac mentis distractionibus, vacare intelligentiæ & meditationi rerum diuinarum.

Mysticus sensus. Vita contemplatiua & actiua.

Proinde hic ex verbis Domini docemur primò vitam contemplatiuam, qua Deo, & diuinis rebus vacatur; præferendam actiuæ, etsi & illa in suo genere sit bona, propter quod & Paulus virginalem statum præfert coniugio. *Qui enim,* inquit, *sine vxore est, solicitus est quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est.* Docemur secundò, eos qui sese tradiderunt vitæ actiuæ, non debere tanquam otiosis obmurmurare his qui requieti à corporalibus ministeriis, vacant cœlesti doctrinæ ac diuinis rebus, nec tales aduocandos temerè ab optimo, circa quod versantur, ad corporalia ministeria. Vnde & Petrus simile quid cum eo, quod hîc Dominus

Cor. 7.

Act. 6.

minus iudicauit, dicens, *Non est*, inquit, *æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Itaque hinc videre licet, quam malè quidam hodie sancti sacerdotum & religiosorum otio inuidentes, aut obmurmurantes, eos ad seculi negotia, & corporalia ministeria auocant, volentes eos patres familias fieri, pauperum curam suscipere, manibus laborare, vnde sibi aliisque victum parent, quasi desint in sæculo, qui hæc quantum necesse est obire possint. Verùm vt hi malè cum Martha, Mariam ab optimo auocare student: ita videndum his qui Mariæ partẽ elegisse sese profitentur, vt Mariam etiam verè imitentur, ita vt sedeant quidem, hoc est, à sæculi distractionibus sint quieti, sed sedeant iuxta pedes Iesu, B & audientes verbum illius, vt ne eorum otium sit desidiosum, sed sanctum. Sunt enim qui sedent quidem & otiantur, sed quasi iuxta ollas carnium quem admodum Israëlitæ in Ægypto, nec sedent audientes verbum Christi, sed intenti fabulis & rebus nihili. Iuxta pedes autem Iesu sedent audientes verbum illius, qui humiliter se Christo submittunt, fixè vestigiis ac exemplis conuersationis eius inhærentes, intenti iugiter scripturarum sanctarum ac verborum Christi meditationi, aures suæ mentis diuinis inspirationibus aperientes & præbentes, solicitè discentes, quod eos in vera pietate alat & proficere faciat, aut etiam quod alios aliquando doceât. C At vt quis hoc modo verbum Christi possit audire, necesse est imprimis vt sedeat, sepositis, scilicet, mundanis negotiis, ac sedatis animi perturbationibus & passionibus: deinde vt sedeat iuxta pedes Iesu, humiliando seipsum. *Remanserunt*, inquit Diuus Augustinus, *in illa domo quæ susceperat Dominum, in duabus fœminis duæ vitæ, ambæ innocentes, ambæ laudabiles. Vna laboriosa, altera otiosa, nulla facinorosa, nulla desidiosa, Ambæ innocentes, ambæ inquam, laudabiles, sed vna laboriosa, altera otiosa: nulla facinorosa, quam cauere debet laboriosa: nulla desidiosa, quam cauere debet otiosa.* Hæc ille. D Itaque qui Mariæ partem amplexus est, Mariam referre studeat: qui Marthæ partem præelegit, Marthæ sedulitatem imitetur, sed memor sit Dominicæ admonitionis, vt ne superflua sit eius circa externa solicitudo, nec obstrepat his qui Mariæ otium otiantur. Porrò ex Ecclesiastica institutione hæc Euangelica historia in templis decantatur in assumptione gloriosæ virginis Mariæ, idque ob id potissimùm, quòd cùm non habeat ea festiuitas proprium sibi Euangelium, finis huius historiæ per accõmodationem optimè conuenit diuæ Virgini. Ipsa enim etiam dicta Maria, ea die optimam partem cõsecuta est, quę nunquam auferetur ab ea. E Quod autem quidam totam etiam hanc historiam allegoricè studeant diuæ virgini accõmodare, ostẽdentes quomodo rectè ipsa dicatur castellum, in quod Christus sit ingressus: quomodo item in hac vita & Marthæ officium obiuerit & Magdalenæ, quia, scilicet, Dominum intra vteri sui hospitia suscepit, eumque solicitè pauit, & enutriuit, & tamen etiam intenta semper fuit verbo diuino, & cõtem-

Exod. 16.

D. August.

Quare in assumptione virginis hæc historia legatur

A plationi: hæc, inquam accommodatio vt non planè reprehendi debet, tum quod nihil quàm pietatem recipiat, tum quòd à magnis sit profecta authoribus, nempe Bernardo & Anselmo: ita tamen non potest non videri esset coactior, & forte nec ab Ecclesia, cùm hoc Euangelium institueret, intenta. Poterit autem simplicius, & ad formandos hominum mores vtiliùs, Euangelium hoc ea die sic tractari, vt quemadmodum illud, *Maria optimam partem elegit, quæ*, &c. accommodatur fœlicitati ad quam assumpta virgo peruenit: ita doceantur homines optimam partem non esse quærendam aut expectandam in hac vita, sed cum Maria virgine post hanc B vitam. Et rursum doceantur per ea, quæ in historia præcedunt de Martha, & Maria sororibus, quomodo ad Mariæ optimam illam partem peruenire possit, nimirum si cum Martha, in bonis operibus sint seduli, sed sit vt mẽtis distractio, & turbatio caueatur, studeantque cum Maria etiam vni illi rei quæ necessaria est, esse intenti, & ad vnum omnia referre Cùm enim, vt suprà dictum est, in duabus his sororibus duæ vitæ sint figuratæ, actiua, & contemplatiua, quanquam, duæ hæ vitę, suo modo inueniantur etiam in Ecclesia militante hic in terris, tamẽ actiua magis pertinet ad pręsentem fidelium vitam: cõtemplatiua verò ad futuram sanctorum vitam, quæ C sola est contemplatiua perfectè, vt quæ ab omni actionum labore sit libera, cùm nullius vita his in terris adeò sit contemplatiua, vt non communicet etiam cum actiua. Vnde Diuus Augustinus explicãs duas vitas in sororibus istis figuratas, præsentẽ, inquit, & futuram, laboriosam, & quietã, ærumnosam & beatam. temporalem & æternã. Itaque vt ad Mariæ matris Domini partem perueniamus, hic interim donec in laboriosa ista vita agendum est, Martham imitemur, suscipiendo Christum in domum nostram, siue corporaliter per pauperum susceptionem, siue spiritualiter per fidem & charitatẽ. Chri-D stũ intra cordis nostri viscera recipientes, seduli simus in operibus etiam externis, quibus Christo & suis seruiamus. Non tamen sic addicti simus officiis Marthæ, vt non etiam sororem Mariam imitemur, sedentes ad pedes Iesu, eiusq; sermonibus tẽpore, & loco oportunis intendentes, & de vno illo imprimis necessario soliciti. Sic enim si hãc laboriosam vixerimus vitam, aliquid in Martha, & aliquid in Maria imitantes perueniemus ad optimam illã Mariæ virginis partem, quã in assumptione adepta est, nec alio modo adepta, quàm huiusmodi vita mixta Marthæ & Mariæ officiis. Vnde factum est, vt sicut ingrediente Iesu in quoddam castellum ipsa E excepit illum in domum suam, ita vicissim ipsa egrediente ex hoc mundo & ingrediente in castellum cœleste, Iesus exceperit illam in domum suam. Hęc tractatio vt planè moralis est, ita minus est coacta, & maximè conuenit cum modo eo quo Euangelium hoc tractauit Diuus Augustinus, de de verbis Domini, sermone 26. & 27. sed allegoricam Diui Bernardi & Anselmi traditionem paucis in se includit.

DOCET ORATIONIS ET MODVM ET VIM.

LVCÆ II. CAPVT LXXXIII.

ET factum est, quum esset in quodam loco orans, vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum, Domine doce nos orare, sicut docuit & Ioannes discipulos suos. Et ait illis, Cùm oratis dicite: Pater sanctificetur nomen tuum. Aduentat regnum tuum. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem

tationem. Et ait ad illos. *Qui vestrûm habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum. Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili, non possum surgere, & dare tibi. Et si ille perseuerauerit pulsans, dico vobis, Et si non dabit illi surgens eò quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios, Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur, vobis. Omnis qui petit, accipit, & qui quærit inuenit, & pulsanti aperietur. Quis autem ex vobis patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? Aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit illi? Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem? Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quantò magis pater vester de cælo dabit spiritum bonum petentibus se?*

ET FACTVM EST CVM ESSET IN QVODAM LOCO ORANS, VT CESSAVIT, &c.] Cum pleraq; Lucas maximè in sequentibus scribat veluti miscellanea, non est laborandum vt ostendatur quomodo hæc hæreant cum præcedentibus. Non enim vbique quærenda est connexionis ratio. Porrò quòd hic apud Lucam Dominus scribatur hanc precandi formam tradidisse cùm à quodam discipulo rogatus esset, non debet videri contrarium ei quòd Matthæus eam commemoret traditam à Domino non rogato, in sermone illo prolixo, qui dicitur sermo in monte. Nam primùm dici potest Dominum hanc orandi formam bis tradidisse, semel ex seipso ad docendum Apostolos. secundò, cùm rogatus esset à discipulo isto, qui videri potest fuisse vnus ex septuaginta, qui Dominum priùs docentem, hunc orandi modum non audiuerit. Deinde & quidem probabiliùs dici potest, Matthæum orandi formam à Domino traditam inseruisse prolixo illi sermoni loco oportuno, quanquam alio tempore à Domino esset tradita, quemadmodum verisimile est ipsum in eum sermonem multa asscripsisse quæ alio tempore sunt Domino dicta vt ex Luca apparet. Voluit enim Matthæus in principio sui Euangelii sermone quodam Domini à se descripto, summam ferè totius Euangelicæ doctrinæ concludere. Quia tamen fieri potest vt bis hæc præcandi forma sit à Domino tradita, & ne nimia fiat Euãgelistarum confusio, visum est in Concordia eã bis ponere quemadmodũ in sequentibus multa ex Luca habentur, quæ in Matthæi sermone aut alibi apud eum sunt habita. *Factum est*, inquit, id est accidit, *cùm esset in quodam loco orans*, quemadmodum frequẽter facere solebat, tum ob assumptæ carnis dispensationem, tum in nostrum exemplum, postquam ab oratione *cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum, Domine doce nos orare*, &c. Videbat enim præceptorem nouum vitæ institutum, & exercere, & admonere, nouam ergo orationem quæsiuit vitæ instituto cõuenientem, vt ne eius discipuli hac in parte inferiores essent discipulis Ioannis. Docet itaq; Dominus præscripta illis forma, & quàm paucis sit orandum, & quæ sint suis discipulis petenda. *Cum*, inquit, *oratis, dicite, Pater*, &c. Hæc autem oratio, vt à nobis quidẽ legitur apud Lucam, pauciora habet quam oratio apud Matthæum. Omittitur enim, *noster qui es in cœlis. & Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra*, &, *Sed libera nos à malo.* In Græcis tamen codicibus tota ponitur etiã hoc loco ista oratio, sicut in Matthæo, nisi quod non additur illa coronis, quæ à Græcis adiecta est in Matthæo. Sed & apud Diuum Augustinum libr. de verbis Domini super Lucam, sermone 28. tota ponitur, vt apud Matthæum, qui sermo totus est apud Diuum Ambrosium lib. 5. de sacramentis cap. 4. vt dubium sit vtrius sit. Nam D. August. in Enchiridii ca. 115. & 116. apertè docet apud Matthæum orationem Dominicam septem continere petitiones vel partes: apud Lucam verò quinque tantùm, vt hinc verisimiliùs sit Latinorum libros hoc loco correctiores esse Græcorum libris, in quibus probabile est ex Matthæo, adiecta esse quæ hic videbantur desiderari, vt & alibi factum est. Ostendit autem Augu. loco prædicto orationem Lucæ breuiorem in verbis, non minùs secundùm sensum continere quàm oratio Matthæi. Tertia enim illa petitio, *Fiat voluntas tua*. &c. continetur in duabus præcedentibus. Non enim sanctificari potest nomen Dei, nisi fiat eius voluntas ab hominibus in terra: & si aduenerit in nos regnum Dei, pulso regno satanæ, vtique voluntas eius fiet in terra sicut in cœlo. Sic & vltima illa pars, *Sed libera nos à malo*, includitur in præcedenti. Et ne nos inducas in tentationem, imò vna eademq; est petitio, quemadmodum indicat aduersatiua, *sed*. Non enim dictum est, Et libera nos à malo, verùm, *sed libera nos à malo*, vt sciat vnusquisque in eo se liberari à malo, quod non infertur in tentationem. Præterquam autem quòd oratio apud Lucam pauciores habet partes, etiam in quibusdam dictionibus differt ab oratione Matthæi. Nam in tertia petitione, *quotidianum*, legimus, cùm in Matthæo legamus, supersubstantialẽ. Græcis tamen eadem est dictio, ἐπιούσιον, de qua prolixè super Matthæum ca. Concordię 41. In eadem petitione pro, *hodie*, quidam Græci codices hic habent καθ᾽ ἡμέραν id est quotidie, quomodo, & Latinos quosdam codices habere testatur quidam, & ego in antiquo codice scripto reperi, quem mihi exhibuit Reuerendus Dominus Abbas, Tongerlensis. Offendit lectorum vox eadem reperita quotidianum, quotidiè. Atqui, vt in Matthæo dictum est ἐπιούσιον non quotidianum significat, sed potiùs essentialem aut substantialem, vt sit. Panem nostrum essentialem da nobis quotidie. Quæ tamen precatio non est diuersa ab illa, da nobis hodie, vt in Matthæo. Primũ enim, vt in Matthæo est dictum, *hodie*, accipi potest pro toto vitæ tempore. Deinde qui petit sibi quotidie à Deo dari cibum, nihil aliud, quam diuinum petit cibum, & eum sibi singulis diebus dari, qui singulis diebus sufficiat. Estque hac in parte quod in Luca habetur, da nobis quotidie, conuenientiùs, quòd hæc precatio omni horæ diei magis conueniat, quam illud, da nobis hodie. In quarta autem petitione pro ὀφειλήματα, id est, debita, vt est apud Matthæum, hic est, ἁμαρτίας id est peccata. Verùm hæc dictionũ diuersitas nihil varietatis in sensu continet. Quid est enim, inquit August. de verbis Domini debitum, nisi peccatum? Sed & de eo satis in Matthæum. In eadem petitione pro illo quod est in Matthæo *sicut & nos dimitimus debitoribus nostris*, hic est, *siquidem & nos dimittimus omni debenti nobis*, quo clarius exponitur

quod habet Matthæus, vt intelligamus remiſſionem quam imploramus, fundari ſuper remiſſione aliis exhibita. Ex hac autem varietate palam eſt, quã Euangeliſtę non fuerint de verbis ſuperſtitioſi. Pręſcripſerat enim hanc precãdi formam ſummus magiſter Chriſtus, & tamen in tantula precatiuncula non conſentit Lucas cum Matthæo, quædam omittens quædam immutans, eandem tamen retinens ſententiam. Et certè conſentaneum vero eſt Lucã ſic oraſſe, vt nobis orandi formam tradidit authore Chriſto, vt hinc diſcere poſſimus non tam de verbis ſolicitos nos eſſe inter orandum oportere, quàm vt ſpiritu oremus, & mente, & attẽdamus potiùs quid oremus, quàm quibus verbis, quamuis in publicis precibus à præſcriptis verbis non ſit recedendum, ne offendicula naſcãtur, & diſſenſiones. Cętera quę ad orationis huius pertinent explicationem, quære circa Matthæum in cap. Concordiæ. 41.

ET AIT AD ILLOS, QVIS VESTRVM HABEBIT AMICVM, ET IBIT, &c] Poſtquã docuit Dominus quid ſit orandum, in ſequentibus oſtendit quæ orationis vis maximè ſi ſit perſeuerans, vt ſic & ad fiduciam impetrandi inter orandũ, & ad conſtantia inuitaret, quæ duo ſunt orationi ſummè neceſſaria. Quò ergo ad hæc incitaret magis, parabolam aſſumpſit, de amico exorante amicũ per improbã, & inſtantem præcationem. Quã parabolam anagogicè explicare ſtudent pleriq; intelligentes per amicum, quẽ acceſſit amicus, Deũ hominum amatorem, & omnia quę in parabola dicuntur quodammodo Deo applicantes. Verùm vt ea explicatio valdè variè tractatur & coactè, ita non eſt opus, imò alienũ à Domini intẽtione, parabolam iſtã hoc modo tractare, cùm nõ ſit allegoria in hoc Domini ſermone, ſed exemplũ ſit humanũ, ex quo per cõparationem vult oſtendere quanta ſit vis orationis apud Deum. Et ſciẽdum eſt duo eſſe parabolarũ genera in Euangeliis, quemadmodum docet Diuus Aug. lib. 2. quæſt. Euang. ca. 45. Aliquãdo enim Dominus adhibet parabolas ſeu rerum cõparationes, ſecundũ ſimilitudinem aliquã, argumento ſcilicet ſumpto per locũ à ſimilibus, vt cùm dicitur, Sicut illud, ita & iſtud. Tales ſunt parabolæ quæ habentur Mat. 13. & quæcunq; hactenus ſunt habitę. Aliquãdo adhibet Dominus parabolas, vt ex diſſimilitudine aliquid probet, argumẽto ſumpto per locũ è minori affirmatiuè, aut à maiori negatiuè, vt cum dicitur Si hoc, quantò magis & hoc: aut ſi non illud, quantò minus iſtud, quale eſt illud. *Si fœnum agri quod hodie eſt, & cras in clibanũ mittitur, Deus ſic veſtit, quantò magis vos modicæ fidei?* Huius ſecũdi generis parabola eſt quæ poſtea ponitur Lucæ 16. de villico iniquo, quẽ Dominus ipſius laudauit, de prouidentia qua ſibi in futurum proſpexit: quia non poteſt intelligi gerere iuſtorum perſonam, vt qui Domino ſuo nõ faciant fraudem, quemadmodum fecerat villicus ille: ſed per contrarium ſignificatur quòd ſi laudatus eſt à domino ſuo, qui fraudẽ illi faciens, per largitiones in futurum ſibi proſpexit, quantò magis à Domino Deo laudari merebitur, quiſquis ſecundũ illius præcepta ſibi amicos facit de diuitiis ſibi creditis? Talis etiam parabola eſt Lucę 18. de iniquo iudice, qua idẽ docere voluit Dominus, quod pręſenti parabola, nempe quæ ſit orationis perſeuerantis vis. In illa enim parabola Deum cõparans cum iniquo iudice, nõ vult cõditiones iniqui iudicis Deo etiã tribuẽdas, ſed per diſſimilitudinẽ vult ſignificare, quod ſi apud iniquum iudicẽ tãtùm valuit perſeuerantia viduæ pręcantis, quãto magis apud Deum fontem iuſtitiæ & miſericordiæ, valebit oratio iuſtorũ ſupplex & perſeuerãs; Talis ergo & pręſens eſt parabola, vt nõ minus coacta ſit tractatio parabolę, qua conditiones amici dormientis quis Deo accõmodare ſtudet, quàm ſi conditiones iniqui iudicis Deo velit applicare. Proinde accõmodatio parabolæ ſecundum intentionẽ Domini hoc modo eſt per argumentũ à minori faciẽda, Si tantum valet inſtãs amici precatio apud amicum hominẽ, vt ſi inopportuno tempore, quo iuſtè negari poterat, petit ab eo aliquid, ille etſi nõ moueatur reſpectu amicitiæ, tamẽ victus improbitate precantis, etiam amplius offerat quã petebatur: multò magis valebit apud Deũ hominibus amiciſſimum, cui nullum tẽpus eſt inopportunum, quiq; precantiũ improbitate non offenditur, ſed delectatur, adeò vt quid iuſte negari poterat, aut etiam debebat, veluti perſeuerãtia precãtis victus cõcedat, idq; etiam copioſiùs quàm petebatur, vel ob id maximè differẽs dare quod petitur vt accendẽs deſiderium vberiùs donet quod petitur. Per hanc accõmodationem patet exemplum adductum duo oſtendere, nempe quod perſeuerãtia orationis etiã id impetrat, quod iuſtè poterat negari, & quod plus impetrat quã petebatur. Ideo enim dicitur in exẽplo, *Dabit ei quotquot habet neceſſarios*, hoc eſt, nõ tantũ tres panes quos petebat, ſed quotquot habet neceſſarios. Præterea verò exemplum indicat nos ad Deum tanquã ad amicum ſumma cũ fiducia accedere debere, quomodo ille de quo in parabola, fretus amicitia, etiam intempeſta nocte non eſt veritus amicũ dormientẽ interpellare, & recuſantis exaudire oſtium improba & inuerecunda perſeuerantia pulſare. Si enim amicus egens nõ veretur amicitia fretus amicũ hominem inopportuno tẽpore tam improbè ſolicitare, multò magis non confiſi de Dei erga nos beneuolentia, non debemus vereri illũ adire, atq; ab eo, quę neceſſaria ſunt petere, qui nos vt illos ſuos ſummè amat, cui grata eſt orantis improbitas, & qui dando exhauriri non poteſt. Poſtremùm parabola indicat etiam qualia debeamus à Deo petere, nẽpe bona, & quæ ad vitæ ſpiritualis ſuſtentationẽ nobis, & aliis ſunt neceſſaria, & vtilia, quemadmodũ ille, de quo in exẽplo, panes dicitur petiſſe, nõ autẽ ciborũ lautitias. Quod ſi ad myſterium referre velimus numerũ ternarium, quare ſcilicet de tribus panibus facta ſit mentio, dici aptè poteſt, fidem, ſpem & charitatẽ inſinuatas. Hęc enim tria & quæ ad illas pertinent virtutes maxime ſunt petenda. Porrò in exẽplo & parabola iſta, locutio eſt impropria. Incipit enim Dominus ſermonem ſuũ à quæſtione, & quæſtionem nõ finit, ſed interrumpit eam, dicendo affirmatiuè, *Dico vobis*, cùm dicendum fuiſſet, nonne ſi perſeuerauit, &c. Aut incipiendum erat, Si quis veſtrum habeat amicum, &c. Pro accuſatiuo autem, *improbitatem*, vt, nos legimus, Græcè eſt ἀναιδέιαν quod propriè eſt impudentiam & inuerecundiam. Eleganter tamen vertit interpres, ſi modò rectè intelligatur. Nõ enim hic opponitur improbitas probitati, ſed quomodo improbus dicitur interdum, qui vrget nec ceſſat, etiam in bonã partem, vt cum dicit Vergilius, *Labor improbus omnia vincit*, ita hic improbitas accipitur pro vrgente & inuerecunda perſeuerantia.

ET EGO DICO VOBIS, PETITE, ET DABITVR VOBIS: QVÆRITE, &c.] Applicat modo Dominus pręcedentem parabolã ſuo propoſito, quãuis non omnia in parabola indicata explicet.

est. *Et ego*, inquit, *dico vobis*, quibus verbis sua illos authoritate confirmat ad fiduciam impetrandi. Est autem sensus, quemadmodum ille qui amicum interpellat, petendo, quærendo, & pulsando impetrat quod vult: ita & vos ad eius exemplum petite à Deo, & dabitur vobis. Præsupponit autem petenda ea quæ superiùs docuit orando, quæque & in præcedenti parabola & sequenti etiam indicat, nēpe ante omnia, cœlestia & spiritualia bona, quæ à cœlesti patre filios cœlestes petere conuenit, sicut à terreno patre terrena. *Magnificentißimus*, inquit Basilius, *est rex noster, & indignatur, si quis exigua illum petat.* De Alexandro rege legitur, quod cum Perillus vnus ex ipsius amicis filiabus suis ab Alexandro dotem peteret, iussit illum capere talenta quinquaginta, quumque is respondisset, decem satis esse. tibi quidem, inquit satis est tantum accipere, mihi verò non satis est tantum dare, notans regiæ beneficentiæ, esse, maxima & vltra spem concedere. Antigonus Macedonum rex, Thrasillo Cynico petenti drachmam, Non est, inquit, munus regium. Cynico subiiciente, Talentum igitur da. At non est, inquit, Cynicum tale munus accipere, indicans petenda ea quæ digna sunt petente & eo qui rogatur. Sic ergo & nos petere à Deo debemus digna nobis, & eo quem petimus. Porrò quæ hic apud Lucam ponuntur, habita sunt & exposita in Matth. cap. 7. in cap. Concordiæ 43. Nec est hic quicquam peculiare, nisi quod in fine, pro *spiritum bonum*, Matthæus habet, bona, & quòd in parabola de patre quem orat filius, tertium additur de ouo & scorpione, quod non est in Matthæo. Non est autem necesse mysticam aliquam significationem requirere in pane & lapide, pisce & serpente: ouo & scorpione, quod tamen quidam faciunt, sed nimis variè & coactè. Nam sicut præcedens parabola, ita & hæc assumpta est, vt per comparationem argumento à minori imò à contrario ostendat patris cœlestis in exorando facilitatem, quemadmodum patet in parabolæ accommodatione. Illud tantum pro liberali sensu notandum, pani opponi lapidem, quòd lapis formam panis habeat: allusumq; videtur ad iocum vulgarem, quod panem expectāti lapidem quidam porrigunt, iuxta illud Plauti, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Quod adagium in eos quadrans, qui amicos se simulant cum nocere studeant, translatum est ab iis qui canes ostentato pane pelliciunt, deinde accedentibus saxum illidūt. Pisci autem opponitur serpens, quòd piscis in multis cum serpentibus conueniat, volubilitate, scilicet lubricitate, & progressu. Ouo autem scorpius opponitur, quòd scorpium porrigere quidam soleant vacuo oui putamini inclusum, sicut & ipsæ dipsades fallunt, struthiocamelorum inanibus putaminibus occultantes sese. Significatur ergo, quòd cum patres terreni, & sint mali, filiis suis potentibus non dant, quemadmodum inimici facere solent, pro necessario pane inutilem lapidem, aut pro pisce, & ouo vtili, & delectabili, serpentem, & scorpium noxios, sed dant eis bona, quæ precati sunt, multò magis pater cœlestis natura optimus daturus est filiis suis petentibus, se & eis regna. Itaque parabola & eiusdem conclusio indicat & qualia sint à Deo, petenda, & quales esse debeant qui à Deo sunt exaudiendi, nēpe tales qui illum diligant, quique illum vt patrem suum inuocare possunt.

REPREHENDIT PRÆPOSTERAM PHARISÆORVM MVNDITIAM. LVCÆ 11 CAPVT LXXXIIII.

ET cùm loqueretur, rogauit illum quidam Pharisæus, vt pranderet apud se, Iesus autem ingressus recubuit: Pharisæus autem cœpit, intra se reputans, dicere, quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Pharisæi, quod deforis est calicis & catini mundatis, quod autem intus est vestrum, plenum est rapina & iniquitate, Stulti, nónne qui fecit quod deforis est, etiam id quod deintus est fecit? Veruntamen quod superest, date eleëmosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Sed væ vobis Pharisæis, quia decimatis mentam, & rutam, & omne olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere. Væ vobis Pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis & salutationes in foro. Væ vobis, quia estis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes supra, nesciunt, Respondens autem quidam ex legisperitis, ait illi, Magister, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis. At ille ait, Et vobis legisperitis væ: quia oneratis homines oneribus, quæ portare non possunt, & ipsi vno digito vestro non tangitis sarcinas. Væ vobis, qui ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri occiderunt illos: profectò testificamini quod consentitis operibus patrum vestrorum, quoniam ipsi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum sepulchra. Propterea & sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas, & Apostolos & ex illis occident, & persequentur, vt inquiratur sanguis omnium Ptophetarum, qui effusus est à constitutione mundi à generatione ista, à sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem, Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione. Væ vobis legisperitis, quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis. Cùm autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi, & legisperiti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis, insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarent eum.

A. 23. 120.

ET CVM LOQVERETVR, &c.] Post ea quæ præcedenti capite sunt habita, sequitur apud Lucam de eiecto dæmonio muto, & disputatione hinc nata: verùm hoc miraculum cùm secuta disputatione suprà capite Concordiæ quadragesimo nono suo posuimus loco, quo ex Matthæo & Marco manifestum erat esse reponendum. Itaque iam subiungendum erat quod deinde sequitur apud Lucam, de reprehensa à Domino Pharisæorū religione, quod sic à Luca subiungitur disputationi secutæ ex eiectione dæmonis, vt tamen nullus significetur ordo, nec intelligere cogamur sicut nec possumus, statim post eam disputationem, hæc quæ iam sequuntur contigisse, Non enim, dicit, Et cùm

hæc loqueretur,ſed tantum,*cùm loqueretur*, vt ſignificetur quodam tempore cùm Dominus populum doceret, Phariſæum rogaſſe illum vt ſecum pranderet. Quo autem tempore aut loco iſtud contigerit incertum eſt,ſicut & de multis aliis quæ ſequuntur in Luca, quæ ob ideo erant ponenda loco, quo apud Euangeliſtam inueniuntur. Itaque cùm quodam tempore Dominus loqueretur ad populum, *quidam Phariſæus*, vel quod iam eſſet, vtrumque Domino affectus, vel quòd videri vellet illi eſſe bene affectus, *rogauit illum vt pranderet ſecum.* Non recuſauit Dominus,nulli ſe non præbens,vt omnes ad ſe attraheret. *Ingreſſus ergo mox accubuit*,prætermittens ſtudio morem Phariſæorum & Iudæorum, quo, vt habet Marcus capit. 7. ſolebant ſe ſtudioſè abluere ante cibi ſumptionẽ. Quare *Phariſæus* id animaduertens *cœpit intra ſe reputans dicere*, id eſt, tacita ſecũ cogitatione quærere, quid eſſet cauſæ quod Dominus non eſſet baptizatus, hoc eſt, lotus manibus, priuſquam accumberet. Porrò Græca non habent *cœpit intra ſe reputans dicere, quare*, &c. ſed Phariſæus autem cum vidiſſet, admiratus eſt quòd non eſſet lotus. Obſeruanda autem hic natura ſuperſtitioſæ & præpoſteræ religionis,quæ in rebus externis potiſſimùm collocat ſanctitatem,nimirum quòd ea in huiuiuſmodi rerum, etiamſi planè ſint inutiles ad ſanctitatem, neglectu mox offendatur & ſcandalizetur,ſuſpicioneſq; malas, & peruerſa gignat iudicia. Ieſus itaq; intelligẽs quanta eſſet Euangelicę,& veræ pietatis peſtis, illa Phariſæorum religio vana, acriter illam coarguit ac reprehenſionis argumentum pro ſuo more deſumit, imprimis ab his rebus, quæ in manibus erant,his ſcilicet quæ in menſa erãt appoſita, calice & catino,quorum illud eſt vas vnde ſumitur potus,iſtud vnde cibus.Nam catinus vel catinum pro quo Gręcè eſt πίναξ ſcutellam ſignificat & lancem,vnde apud Matt.ca.23.eſt,paropſis, Græca item dictio ſcutellam ſignificans. Quæ enim hic à Domino dicta, Phariſæis, & Scribis commemorat Lucas eadem & Matthæus habet cap.23.ſed alio tẽpore,& loco, hæc dicta narrat, vt videri poſſit hæc Dominum ſæpius dixiſſe: quanquam fieri poſſit vt, vel Lucas, vel Matthæus accepta occaſione ea coniunxerit verbis Chriſti,quæ etſi alio tempore dicta, habebant cum his, quæ tum à Domino dicebantur affinitatem. Id enim frequenter ab Euangeliſtis factum eſſe,valde probabile eſt.Cæterùm quod rectè intelligatur quod Dominus hic dicit,ſciẽdum hunc ſermonem de mundatione calicis, & catini eſſe parabolicum.Nam ſub exemplo calicis, & catini vult Dominus ſignificare internam,& externam hominis mundationem, vt ſenſus à Domino intentus ſit iſte,Miraris Phariſæe,quod non lauerim manus ante prandium: externam enim mundiciem miro ſtudio ſectamini, verè ſimiles iis, qui exteriora poculi catinique mundant diligenter,interiora relinquentes ſordida Nam cùm ſoliciti ſitis,ne illotis manibus cibum ſumatis neglitis tamen,quod intus eſt veſtri mundare, cum illud plenum ſit iniquitate, & rapina. Hanc ſimilitudinem à Domino indicatam Lucas ponit imperfectam. Nam cùm cœpiſſet de calicis mundaaione externa,dicens,quod deforis eſt calicis & catini mundatis,ſubiungit de interna hominis mundatione,dicẽs,quod autem intus eſt veſtri, plenum eſt,&c.cùm dicendum videretur,quod autem intus eſt,illorum. Sed de hac diſgreſſione notauit ſermonem eſſe parabolicum.Apud Matthęum autem ſecundùm rectiorem lectionem ſimilitudo

A tota ponitur. Sic enim habet, *Mundatis quod de foris eſt calicis & Paropſidis, intus autem plena ſunt rapina & immunditia.* Quibus verbis & ad literam ſignificat calices ablutos in ſe continere malè parta, & parabolicè ſignificat externum hominem ab eis diligenter mundari, interioris hominis munditia neglecta. Porrò aduerbium, *nunc*, cum dicit Dominus, *Nunc vos Phariſæi*, videtur poſitum tanquam contemptim & vehementer dictum. Quidam intelligit ſignificatum etiam tunc cum minimè conueniebat,ablutiones huiuſmodi inſtitutas,& obſeruatas à Phariſæis, nimirum cùm adueniente luce Euangelica, etiam Moſaicæ ablutiones,& omnes legis cæremoniæ eſſent abolendæ. Dicit autem,*vos Phariſæi*,notare volens non tantum perſonas præſentes,ſed totum B Phariſæorum ordinem, quibus ob præpoſteram mundiciem obiicit ſtultitiam & inſipientiam, dicens, *Stulti, nonne qui fecit quod foris eſt, etiam id quod deintus eſt fecit:* quaſi dicat, O vos imprudentes, & peruerſi iudicii,Cùm propter Deum,& religionis cauſa diligentem mundandi corporis curam habeatis cur non etiam eadem ratione animo mundando incumbitis, cum à Deo ſint condita & corpus & anima? Oportet enim intelligere Dominum hic præſupponere cauſam inſtitutæ à Phariſæis corporalis mundationis,nempe quòd ea non fuit inſtituta ciuilitatis cauſa, ſed quaſi per eam Deo quis placeat,vt per quam Dei opus mundaretur. Niſi enim hæc intelligatur ratio præſuppoſita, non conuenienter ad eos refellendos ſubiiceret Dominus, C *Qui fecit quod de foris eſt*, &c. Et hactenus quidem Dominus oſtendit, interiorem munditiam non minus, imo magis curandam quàm exteriorem. Nam quod non minus, ſecunda ſententia:quod autem etiam magis, præcedens parabola demonſtrat. In ſequenti verò ſententia oſtendit interiorem munditiam apud Deum ſufficere, & quomodo ea haberi poſſit,*Veruntamen*, inquit, *quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* In qua ſententia, illud, *quod ſupereſt*, quod non eſt apud Auguſtinum, nec Ambroſium, Beda dupliciter intelligi poſſe indicat, nempe vt ſit ſenſus, Quod ſupereſt neceſſario victui & veſtimento, aut *quod* D *ſupereſt*, id eſt, quod tam multo ſcelere præoccupatis ſolum reſtat remedium. Verùm neutrum ſenſum Græca patiuntur, quæ non habent τὸ περίσσον neque τὸ λοίπον ſed τὰ ἔνοντα quæ dictio à Græcis exponitur per ὑπάρχοντα id eſt,ea quę adſunt & quę habetis, idemque voluit ſignificare interpres, per *quod ſupereſt*, vt ſit ſenſus, Date in eleemoſynam id quod vobis ſupereſt, id eſt, adeſt. Significare enim voluit non poſſe id dari, quod iam præteriit & conſumptum eſt, ſed tantùm quòd adhuc adeſt, & in manibus eſt. Verum circa hoc Domini conſilium, de curanda munditia perfecta per eleemo- E ſynam, occurrit dubium, quomodo Dominus eis, quos modò fecit ſceleratos, & raptores,perfectam munditiam polliceatur per ſolam eleemoſynam, nulla etaim mentione facta eſt reſtituendis his quæ iniuſte parta fuerunt, quod ante omnia eis fuerat ſuadendum & præcipiendum. Itaque quidam & Caietanus hac apparenti abſurditate moti, pro, *date*, magis putant verbum indicatiuum vertendum, datis. Nam Græca dictio δότε anceps eſt ad date vel datis. Intelligunt ergo Dominum non docere quomodo munditia mentis ſit paranda, ſed quomodo Phariſæi ſibi perſuaſerint ſe coram Deo mundari à rapina, aliiſque vitiis animi,

nem-

nempe si ex iniustè patris facerent eleëmosynam, quam alibi Dominus notat eos facere coram hominibus, vt viderentur ab eis. Tales certè, & hodie inueniuntur nimis multi, qui à rapinis, & iniustè acquisitis credunt se purgari, si hinc faciant eleëmosynas: & Diui Augustini tempore fuerunt plerique, qui occasione huius Dominicæ sententiæ sibi promittebant per eleëmosynas salutem æternam, etiamsi sceleratissimè viuerent, & vitam suam corrigere negligerent, vt testatur Diuus Augustinus in Enchiridio capite 75. & alibi. Quibus non erit huius erroris occasio, si pro, *date*, legeretur datis. Idem erit sensus nostræ lectionis, si ironicè & reprehensiuè intelligatur dictum illud, *Date*. Hanc tamen Domini sententiam potiùs præceptiuè esse accipiendam, quomodo omnes veteres acceperunt, vel illud satis ostendit, quod apud Matthæum Dominus consilium Pharisæis suggerit, quomodo possint veram, & perfectam assequi mundiciem. *Munda*, inquit, *priùs quod intus est calicis & paropsidis, vt fiat & id quod de foris mundum.* Sicut ergo ibi modum perfectæ munditiæ assequendæ tradidit, ita & hic voluisse in simili loco verisimile est. Ad eleëmosynam autem auaros, & iniustos Pharisæos Dominus etiam postea apud eundem Lucam inuitat, per parabolam de villico iniquitatis. Et omnino hoc Domini consilium simile est cum illo Danielis, quo Propheta docuit Nabuchodonosorem modum impetrandæ reconciliationis diuinæ, *Peccata tua*, inquit, *eleëmosynis redime*. Non voluit autem Dominus eleëmosynam de iniustis fieri bonis, aut eam solam sufficere raptoribus & iniustis Pharisæis, sed præsupponit eam debere debitè fieri, & ei etiam reliqua esse cōiungenda, quæ ad salutem sunt necessaria homini: quemadmodum in similibus sententiis semper est præsupponendum, vt cùm dicit Dominus, *Si dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Deus pater peccata vestra*, cùm ad consequendam à Deo peccatorum remissionem, etiam alia sint necessaria. Et quidem illud τὰ ἔνοντα, satis indicat de quibus sit facienda eleëmosyna, nempe de his, quæ quis habet, qualia non sunt ea, quæ iniustè habentur. Et alioquì illud τὰ ἔνοντα, exponi potest per licita, & quæ sunt in hominis potestate. Deriuatur ἔνεστι, quod significat licere, vt intelligatur Dominum ex proposito significare voluisse, eleëmosynam non dandā ex iniustis bonis, sed tantùm ex his, quæ quis habet in sua potestate. Eleëmosynam autem singulariter Dominus ab istis expetit, quòd ea sit contraria rapinæ & iniustitiæ, ac ob id aptum medium mundandi se ab iniustitia, &, rapina, cùm contraria curentur contrariis. Itaque sensus est, vt interiora vestra per rapinam, & iniustitiam coinquinata mundentur, date ex his, quæ in vestra sunt potestate eleemosynam, vt qui aliena iniustè accepistis, iam econtra largiamini vestra aliis: sicque fiet vt mundato animo, omnia etiam exteriora munda sint vobis coram Deo. Sicut enim coinquinatis corde nihil est mundum apud Deum, ita mundis corde nihil est apud Deum immundum. Proinde Diuus Basilius interrogatus num hac Domini sententia significatum sit, omnium peccatorum remissionem per eleemosynam haberi posse, respondet, Ipsa, inquit, consequentia eorum quæ præcedunt, declarat quod dictum est. Quum enim antea dixisset, quod purgatur externa poculi, & patinæ pars, quòd verò intra vos est, plenum est rapina doloque ac malitia sic induxit, *Veruntamen quod superest date, eleëmosynam: & ecce omnia munda sunt vobis.* Omnia videlicet hæc quæ rapiendo, & auaritia peccamus ac malè agimus, Declarat hoc etiam Zachæus, dum ait, *Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus, & si quem defraudaui, reddo quadruplum.* Quare quæcunque talia sunt peccata, quæ dissolui possunt, & pro quibus licet reddere multiplex, hoc modo purgantur. Ex hoc, inquam, modo, non ipso per seipsum sufficiente ad purgationem, verùm egente primordialiter misericordia Dei, & sanguine Christi, in quo etiam aliorum omnium habemus redemptionem, si ob singula dignos pœnitentiæ fructus fecerimus. Hæc Diuus Basilius quæst. 271. D. Augustinus quo ostenderet hanc Domini sententiam esse absolutè veram, & sola eleemosyna omnium fieri peccatorum remissionem, intelligit in Enchiridio capit. 75. & sequentibus, eleemosynam, quæ hic præcipitur, ante omnia includere, vt quis sui ipsius misereatur, secundùm illud Sapientis, *Miserere animæ tuæ placens Deo*, hoc est, vt agnoscens suā quam peccando incidit miseriam, studeat per fidem in Christum, & sacramenta ab ea liberari. Deinde nomine eleemosynæ comprehendi omnia opera, quibus quis proximo prodest & benefacit, *Non enim*, inquit, cap. 73. *solùm qui dat esurienti cibum, sitienti potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitium, fugienti latibulum, ægro vel incluso visitationem, captiuo redemptionem, debili subiectionem, cæco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliberanti consilium, & quod cuique necessarium est indigenti, verùm etiam & qui dat veniam peccanti, eleëmosynam dat, & qui emendat verbere in quem potestas datur, vel coërcet aliqua disciplina, & tamen peccatum eius quo ab illo læsus est aut offensus, dimittit, ex corde, vel orat vt dimittatur, non solùm in eo quod dimittit, atque orat, verum etiam in eo, quod corripit, & aliqua emendatiora pœna plectit, eleemosynam dat, quia misericordiam præstat.* Hæc ille.

SED VÆ VOBIS PHARISÆIS QVI DECIMATIS.] Cùm occasione data in superioribus Dominus notasset præposteram religionem Phariseorum per humanorum mandatorum obseruationem, pergit iam & aliud adiungere, quo eorum etiam præpostera religio deprehenditur in mandatis diuinis. Porrò imprimis hic notandum, verbum decimare, sicut & quod correspondet apud Græcos ἀποδεκατοῦν, & apud Hebræos עשר asar, ambiguum esse, & significare decimas dare, vel decimas accipere, sicut verbum fœnerari est ambiguum. Nam pro decimas accipere, in tribus linguis accipitur, vbi nos legimus, vineas vestras, segetes vestras, greges quoque vestros addecimabit. E contrario pro decimas dare, Græca, & Hebræa dictio præter alia loca accipitur Genes. vigesimo octauo, vbi nos legimus, Cunctorum quæ dederis mihi decimas offeram tibi. Græcè enim est, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι & Hebraicè עשר אעשרנו לך asser aasserennou lach. Sic & ad Hebræos 7. ἀποδεκατοῦν, prò decimas sumere positum est. Itaque hoc loco verbum, decimare, quidam accipiunt pro decimas sumere, intelligentes Dominum hic notare Pharisæos de eorum auaritia, qua etiam de minimis rebus exigerent decimas. Sic enim accepisse Diuum Hieronymum patet cum in Matthæum scribens sic habeat. Ex hoc capitulo arguit eos auaritiæ, quòd studiosè etiam vilium olerum decimas exigant. Verùm cùm non Pharisæorum, sed sacerdotum, & Leuitarum fuerit accipere decimas, meliùs decimare hic accipitur pro decimas dare: vnde postea

Marginalia: Dan. 4. — Luc. 6. — Luca 19. — Eccle. 30.

ea apud Lucam quidem Pharisæus introducitur
gloriãs apud Deum , & dicens , *Decimas do om-*
nium quæ possideo, vbi pro decimas do, Græcè est
verbum hic positum ἀποδεκατῶ Non vult autem
Dominus reprehendere in Pharisæis, quod deci-
mas etiam olerum darẽt, cùm postea videatur aper-
tè asserere illas esse necessarias, sed quòd cùm in
minimis essent studiosi, maiora legis negligerent,
vt sensus sit, Væ vobis, quòd cùm religionis gratia
decimetis omne olus, tamen præteritis iudicium,&
charitatem Dei : tanquam etiam intelligi possit
illos , ob eiusmodi decimationem reprehensos,
non quòd factum illud malum esset, sed quod per
hypocrisim , & sanctitatis simulationem fieret,
quemadmodum ex eo patuit, quòd præterirent ma-
iora legis. Vnde apud Matthæum dicitur, *Væ vobis*
Scribæ & Pharisæi hypocritæ. Cæterum cùm dicitur,*&*
præteritis iudicium & charitatem Dei, nomen *iudicium*,
quod variè à diuersis accipitur, dicendum est se-
cundùm scripturæ phrasim positum esse pro iusti-
tia. In scripturis enim facere iudicium, & iustitiam,
est iustè & cum æquitate conuersari. Itaque duo
dicit, *Iudicium & charitatem Dei.* Iudicium, quò ad
homines cum quibus viuimus: charitatem quò ad
Deum quem colimus. Cùm autem subditur, *Hæc*
autem oportuit facere , & illa non omittere: hæc refer-
tur ad iudicium & charitatem, *& illa*, ad decima-
tiones : significaturque ante omnia necessarium
esse charitatem , & iudicium seruare, ac secundo
loco decimationes illas habendas: quo Dominus
significauit se illas non reprehendere, ne haberent,
quod calumniari in ipso possent tanquam legi con-
trarium. Verùm circa hanc Domini sententiam
duæ occurrunt difficultates. Altera, vtrum secun-
dùm legem veterem, Iudæi obligati erant ad sol-
uendum decimas olerum , & herbarum minima-
rum. Quod enim obligati essent ex his verbis Do-
mini apparet, cùm dicatur , oportet illa non omit-
tere. Quod autem non fuerint obligati, apparet
primùm ex eo quod Leuit. 27. explicentur deci-
marum soluendarum certæ species, cùm, quod ad
fructus pertinet, dicitur , *Omnes decimæ terræ, siue de*
pomis arborum , siue de frugibus , Domini sunt. Quod
autem ad animalia pertinet dicitur , *Omnium de-*
cimarum bouis & ouis & capræ ; quæ sub pastoris vir-
ga transeunt , quicquid decimum venerit , sanctificabi-
tur in Domino. Hoc tamen loco pro , *de frugibus*,
Hebraicè est de semine terræ : sed Deuter. 14. spe-
cies decimarum enumerantur, *decima frumenti, &*
vini , & olei, hoc est, vt & alibi dicitur , decima de
area vel de torculari. Vbi pro eo quod apud eos prę-
mittitur , Decimam partem separabis de cunctis
frugibus tuis quæ nascuntur in terra per annos sin-
gulos, Hebræa habent, Decimando decimabis om-
nem prouentum seminis tui, quem producit ager
annuatim. Vbi notandum videtur dictum esse ager
non terra , vt horti parui non sint comprehensi, &
significatum satis sit de minimis illis herbis quę cum
copia non proueniunt , decimas non esse Leuitis
dandas. Et merito, cùm ipsimet Leuitæ hortos ha-
bere possent, è quibus quantum satis esset, huius-
modi herbarum possent colligere. Proinde verisi-
mile est de menta, ruta, &c. decimas secundùm le-
gem non fuisse omnino necessarias, sed Pharisæos
earum solutionem veluti necessariam obseruasse.
volentes videri exacti legis obseruatores, quæ Le-
uiti. 27. & aliis quibusdam locis videtur requirere
decimas omnium ex semine terræ prouenientium

Luc. 18.

Leuit. 27.

A Id eò est verisimilius, quod videatur Dominus si-
gnificare decimationem mentę,& omnis oleris esse
Pharisaicum institutum, non legis præceptum , si-
cut & ablutionem calicum, & manuum, de qua
priùs egit. Nec obstat quod Dominus dicat, *hæc*
oportuit facere , & illa non omittere. Nam primum de
monstratiuum , illa referri potest, non ad olerum
decimationem , sed simpliciter ad decimationem,
vt sit sensus, Ante omnia oportuit hæc grauiora
legis facere , & tamen interim etiam non omittere
decimationem. Aut oportebat pro conueniebat
positum est, vt intelligatur Dominus olerũ decima-
tionem approbasse , vt quæ legi esset consentanea,
etsi non esset necessaria. Aut loquitur Dominus se-
B cundùm Pharisæorum de decimis soluendis iudi-
cium non reprehendendum, vt sit sensus. Hęc præ-
cipua legis oportuit ante omnia facere , & tunc, si
ita visum vobis est , etiam illa oportuit non omit-
tere. Altera difficultas est , vtrum decimarum solu-
tio hodie sit in obligatione ex præcepto diuino.
Quod enim ex diuino præcepto sit necessaria, Ca-
nonistæ plerique contra Theologorum sententiam
probant, ex hac Domini sententia, ad idem proban-
dum varias scripturas ex veteri testamẽto citantes,
quibus decimarum solutio exigitur, & ad hęc etiam
authoritates Diuus Augustinus & Hierony. quæ
habentur 16. quæst. 1, in fine. Item aliquod pontifi-
cum decretales epistolas in quibus apertè dicitur,
C decimas non ab homine , sed à Deo institutas, &
deberi ex diuino præcepto, vel capitul. *parochianos*,
de decimis, & capitul. *tuæ nobis*, eodem. In illo enim
dicitur, *cùm decimæ non ab homine , sed ab ipso Domino sint*
institutæ, quasi debitum exigi debent. In isto verò dicitur,
Deum decimas sibi reddi præcepisse in signum vniuersalis do-
minii , easque deberi ex diuino mandato. Quæ omnia
argumenta quantumuis videantur Canonistis qui-
busdam concludere id quod ipsi volunt, non ta-
men id esse verum , patet quia cum præceptum
de soluendis decimis in veteri testamento editum
à Deo, sit præceptum iudiciale , & non præceptum
decalogi , omnia autem cæremonialia, & iudicialia
præcepta legis non sint vi legis antiquatæ am-
D pliùs in obligatione, sed tantum moralia præcepta
decalogi eò quod sint præcepta naturalia, conse-
quitur manifestè decimarum solutionem hodie nõ
esse in obligatione ex sola vi legis Mosaicæ. Nec
enim dici potest decimarum solutionem non à le-
ge primum institutam sed debitam esse iure naturæ
eò quòd eas ante legem dedisse legantur Abraham
& Iacob , dederunt enim illi non ex debito, sed vo-
luntariè quemadmodum patet ex eo quòd eas se
Iacob Domino daturum vouerit, Nam votum fieri
debet de his quę alioqui non sunt , in præcepto. De
inde si vel ex iure naturali, vel ex iure diuino deci-
mæ essent hodie in obligatione , non posset circa
E earum solutionem pontifex dispensare, non posset
contra eas fieri præscriptio . & quacunque consue-
tudine, præscriptione , aut humana consuetudine
non obstante decimę secundũ præceptũ legis Mo-
saicę omnibus ministris altaris essent soluendæ, &
non solum curatis. Nã contra legem Dei nulla va-
let pręscriptio quãtumuis multorum annorũ, nulla
consuetudo, nulla dispẽsatio, nulla constitutio. Cõ-
sequitur ergo decimarum solutionem iam esse ne-
cessariam ex iure Canonico innitente tamen iuri
diuino veteris legis . humana constitutione vel cõ-
suetudine renouata. Proinde paucis respõdendum
est argumentis in contrarium adductis. Et primum
quidem

quidem, scipturas quas afferunt ex veteri testamento certum est nihil amplius probare, quam decimas illo tempore fuisse ex iure diuino necessarias, sicut eodem iure tunc necessaria erat primogenitorum oblatio, quæ iam non est necessaria. Nec ampliùs probari potest ex hac Domini sententia. Pharisæis enim quibus Dominus loquebatur, illo tempore decimarum solutionem necessariam fuisse significauit Dominus, non autem legem de decimis in posterum à suis soluendis statuere voluit, non magis quam dum diceret leproso mundato. *Vade ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses*, statuere voluit quid in posterum à leprosis mundatis semper esset faciendùm. Sed & hoc notandum, in verbis Domini non esse dictum, quemadmodum quidam citant. Hæc oportet facere, sed *hæc oportuit facere*, quanquam etiamsi dictum esset, oportet, nihil hinc magis colligi posset quam dictum est. Quod verò ad sententias & authoritates patrum Augustini, & Hieronymi capit. *Reuertimini*, & capit. *Decimæ*, pertinet, non hinc probari potest Canonistarum sententia, sed potiùs infirmari. Nam quod ad Diuum Hieronymum spectat, capitulum illud *Reuertimini*, desumptum est ex eius commentariis in Malachiæ capite 3. vbi exponit legis præceptum, quod, vt iam probatum est, non obligat ampliùs vt illius legis, proinde nihil hinc ampliùs colligi potest, quàm suprà dictum est. Subiungit autem Diuus Hieronymus eodem loco, quòd cùm magis facere videatur pro sententia Canonistarum omissum est in prædicto capitulo à Gratiano, Quod, inquit, de decimis primitiisque diximus, quæ olim dabantur à populo sacerdotibus & Leuitis, in Ecclesiæ quoque populis intelligite, quibus præceptum est non solùm decimas dare, & primitias, sed & vendere omnia, quæ habent, & dare pauperibus, & sequi Dominum Saluatorem. Quòd si facere nolumus, saltem Iudæorum imitemur exordia, vt pauperibus partem demus ex toto, & sacerdotibus, ac Leuitis honorem deferamus. Hic Hieronymus, dicit, etiam Ecclesiæ populis præceptum esse dare decimas, sed idem addit etiam primitias dare illis esse præceptum, quas non puto Canonistas sicuti decimas requirere à Christianis. Ostendit autem Diuus Hieronymus quomodo Ecclesiæ populis, & decimas, & primitias dare vt præceptum, cùm dicit. Iudæorum imitemur exordia, vt pauperibus partem demus ex toto, & sacerdotibus, ac Leuitis honorem debitum deferamus, interpretans honorem illum consistere in necessariorum suppeditatione. Significat ergo eatenus nos debere præceptum, de decimis, & primitiis seruare, vt de bonis nostris partem erogemus pauperibus & Dei ministris, ad quod & naturali, & Euangelica lege Christiani obligantur, non autem eisdem legibus ac decimarum quotam aut primitiarum separationem. Obseruandum ergo in Diuo Hieronymo, quomodo dicat decimas præceptas Christianis: deinde eundem dicere decimas etiam pauperibus esse soluendas, ac proinde hinc non posse colligi iure diuino decimarum quotam Ecclesiæ ministris & curatis esse debitam. Idem dicendum de Origine, qui homilia 11. super Numerum ea habet, quæ multò magis Canonistarum sententiam iuuare videntur. Nam ibi asserit se putare etiam Christianos veterem legem de decimis, & primitiis obseruare debere secundùm litteram, sicut & alia nonnulla legis mandata, atque ad id probandum affert hunc Euangelii locum quẽ iam tractamus, & reiicit responsionem qua quis dicere posset Dominum hæc dixisse non ad discipulos suos, sed ad Pharisæos, eò quod ad discipulos dixerit, *Nisi abundauerit iustitia vestra plusquam scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum*, vnde infert dicens, Quod ergo vult fieri à Pharisæis, multò magis, & maiore cum abundantia, vult à discipulis impleri. Verùm hoc loco Origenes, sicut & Diuus Hieronymus, non tantùm decimarum, sed etiam primitiarum, de quibus ibi potissimùm agit, solutionem requirit à Christianis. Et rursum eum quoque non requirere præcisè decimarum quotam, aut primitiarum separationem, tanquam præcepto Dei nobis necessariam, patet satis ex illius verbis. Sic enim habet, Decet & vtile est etiam sacerdotibus Euangelii offerre primitias. Ita enim & Dominus disposuit, vt qui Euangelium annunciant, de Euangelio viuant, & qui altari deseruiunt, de altari participent, Et sicut hoc dignum, & decens est, sic econtrariò, & indecens, & indignum existimo, & impium, vt is, qui Deum colit & ingreditur Ecclesiam Dei, qui scit sacerdotes & ministros assistere altari, & aut verbo Dei aut ministerio Ecclesiæ deseruire, vt de fructibus terræ quos Deus dedit, solem suum producendo, & pluuias suas ministrando, non offerat primitias sacerdotibus. Non mihi videtur huiusmodi anima habere memoriam Dei, nec cogitare nec credere quia Deus dederit fructus quos cœpit, quos ita recondit, quasi alienos à Deo. Si enim à Deo sibi datos crederet, sciret vtique munerando sacerdotes, honorare Deum de datis, & muneribus suis. Hæc ille. Ex quibus satis patet quomodo primitias requirat, nempe vt sacerdotibus Dei Christiani de suis bonis communicent. Sic & postea etiam de decimis loquitur dicens, *Quomodo abundat iustitia nostra plusquam Scribarum & Pharisæorum, si illi de fructibus terræ suæ gustare non audent, priusquam primitias sacerdotibus offerant, & Leuitis decimæ separentur, & ego nihil horum faciens, fructibus terræ ita abutar, vt sacerdos nesciat, Leuites ignoret, diuinum altare non sentiat?* Ad hoc ergo tendit Origenes, sicut & Diui Hieronymi intentio, vt ex præcepto veteris legis fideles excitent ad faciendas oblationes, & stipendia ministris Ecclesiæ debita, etiam secundùm Euangelicam legem, non autem vt certam oblationum speciem, & quantitatem præscribere velint. Proinde pro meliori intelligentia Hieronymi & Origenis, notanda doctrina Diui Thomæ, qui 2. 2. quæst. 87. docet, præceptum veteris legis de solutione decimarum partim fuisse morale, & naturale, partim fuisse iudiciale. Quatenus enim illo præcipiebatur, vt sustentarentur, qui pro populi salute, diuino cultui erant addicti, eatenus erat inditum rationi naturali, quia ratio naturalis hoc faciendum dictat: quatenus verò certam partem ministris Dei exhibendam præscribit, eatenus iudiciale, ex Dei ordinatione robur habens. De authoritate autem Diui Augustini dicendum, etiam ex ea non posse colligi, quod volunt Canonistæ. Primùm, quia etiam in ea dicitur quemadmodum apud Diuum Hieronymum, decimas pauperibus debitas esse. Decimæ enim, inquit, tributa sunt egentium animarum. Et postea, Decimæ ex debito requiruntur, & qui eas dare noluerit, res alienas inuadunt, & quanti pauperes in locis suis vbi ipse habitat, illo decimas non dante, mortui fuerint, tantorum homicidiorum reus ante æterni iudicis tribunal apparebit, quia rem à

Deo

Deo delegatam pauperibus suis vsibus reseruauit. Deinde dici non improbabiliter potest, hanc authoritatem non esse Augustini. Est enim desumpta ex sermonibus de tempore, Augustino quidē inscriptis, sed quorum plerique apud Ambrosium, & alios etiam inueniuntur. vt suprà potuit de sermone illo quo oratio Dominica apud Lucam exponitur. Desumpta, inquam, ex sermone 219. qui compositus videtur ex tractatu quodam Augustino inscripta de rectitudine catholicæ conuersationis, in quo ad verbum ferè eadem habentur quæ in prædicto cap. quanquam, & ille tractatus qui est in tomo nono, ab quodam asseratur non esse Augustini. Determinatam enim decimarum partem, quã satis est certũ à fidelibus in primitiua Ecclesia non fuisse sacerdotibus, saltem ex necessitate, exolutam, necdum tempore Hieronymi & Augustini credo saltem generaliter ab omnibus persolui cœpisse, sed sacerdotes enutritos ex spontaneis fidelium oblationibus, quæ erant loco primitiarum, & decimarum: quanquam verisimile sit plerosque ex Iudæis, & gentibus conuersos: & primitias, & decimarum certam partem sacerdotibus, & ante Augustini tempora, & illius tempore, spõtaneè solitos offerre, vt qui in ea religione vnde venerunt ad fidem, soliti essent suis sacerdotibus illa offerre. Quod enim etiã apud gentes primitias, & decimas offerre diis, & sacerdotibus consuetudo fuit, vel illud satis testatur, quòd ante legem Moysi fecerũt Abraham, & Iacob, quos verisimile est id suo Deo, & eius sacerdoti Melchisedec exhibuisse, quòd gentibus, inter quas agebãt, moris erat suis diis & sacerdotibus exhibere. Sanè Romanos hunc ritum decimas consecrandi diis obseruasse cõstat. Nam Herculi decimas dare locupletibus, ac nobilibus antiquus mos fuit: & Lucullus, quia hũc ritum seruasset, auctior factus est postea auctore Festo. Et Cyrum regem Persarum victis Lydis decimam quoque prædę dedisse Ioui testatur Herodotus. Liberum quoque patrem, qui & Bacchus dicitur, post deuictos Scytas, aliosque populos magno Ioui primitias obtulisse scribit. Ouid. lib. 3. Fast. his verbis, Te memorant Gange, totoque oriēte sub acto, Primitias magno seposuisse Ioui. Itaque cum non facilè ostendi possit, quando primùm, & à quo primùm decimarum certa pars sit præcepta in Ecclesia Christiana, verisimile est in multis locis, decimarum solutionem consuetudine introductam, fidelibus sponte offerentibus, quod ex veteri lege, & ritu gentium didicerant esse iustissimum. Deinde verò refrigescente fidelium deuotione, in multis conciliis prouincialibus, & à multis pontificibus, ne quid deesset ministrorum necessitati, exactam certam decimarum portionem, nec non & primitias, quæ etiam soluendæ hodie essent, nisi consuetudo contra præscripsisset. Nam 16. quæst. 7. cap. *Decimas*, dicitur, Oportet nos decimas & primitias, quas iure sacerdotum esse sancimus ab omni populo accipere. Ad auctoritates autem decretalium epistolarum, aut sanctorum patrum, quibus dicitur decimas non ab homine sed à Deo esse institutas, & deberi ex diuino præcepto, dicendum illis auctoritatibus significari, decimarum solutionem nõ esse originaliter ab homine primum institutam, sed à Deo in veteri lege, ex qua tamē institutione non essent iam in obligatione, nisi per cõsuetudinem, & humanam constutionem iam factæ essent rursus debitæ, quæ consuetudo, & humana cõstitutio æquissima est, vt quæ æquitati diuini pręcepti veteris legis innitatur, & aptissimum contineat modum implendi legem naturalem & Euãgelicam, qua constituit Dominus vt ii, qui Euãgelium annunciant, de Euangelio viuerent. Decimarum ergo solutio est iuris diuini etiam Euangelici, quò ad sustentationem necessariam ministris Ecclesiæ, quò ad autem determinatam decimę partis quantitatem, est iuris diuini Mosaici, quod consuetudine piorum, & Ecclesiæ iusta constitutione est renouatum: atque ob id meritò quò ad æquissimam decimarum solutionem homines prouocentur, docēdi sunt diuino iure eos obligari ad eisdem, & ad id rectissimè citãtur veteris legis testimonia quibus decimæ exiguntur, vt passim fit in Canonibus in quibus etiam districtè prohibetur prædicatoribus mēdicantibus, ne præsumant in sermonibus suis, vel alibi ea proponere, quæ auocare possint auditores à decimarum solutione, sed potiùs verbo, & opere ad earundem solutionem illos informent, lib. 6. de decim. cap. 1. Discretioni, Et in Clementinis, ca. *Cupientes*, de pœnis, discernuntur excommunicationi subiacere ipso facto, religiosi, qui contra canonem prædictum præsumunt in sermonibus suis, vel alibi aliqua proferre, vt audientes à decimarum solutione detrahant: omnibusque religiosis iniungitur, sub obtestatione diuini iudicii, & interminatione maledictionis æternæ, vt certis quibusdam diebus eo canone pręscriptis, auditores in concionibus suis ad decimarũ solutionem informēt, si ad hoc ab Ecclesiarum rectoribus vel vicariis, aut loca tenentibus eorundem requisiti fuerint. Porrò quandoquidem in materiam decimarũ incidimus, pro intelligentia quarundam scripturarum, & canonum, annotandum quales fuerint decimę veteris testamenti, & quales modò sint decimæ in obligatione. Itaque, vt apertè docet Diuus Hieronymus super Ezechielis cap. 45. & citatur in decret. Gregorii de decimis cap. 1. Decimam partem, quatuor fuerunt decimarum genera debita in veteri lege. Primò enim decimam partem omnium frugum populus ex lege debebat Leuitis. Et rursum ex ipsis decimis Leuitæ, hoc est inferior ministrorum gradus, decimas dabãt sacerdotibus: & hæc est, inquit Hieronymus, quæ appellatur δευτεροχεκάδη De duplici hac decima habetur expresse Numer. 18. erant autem tertio & aliæ decimæ, quas vnusquisque de populo Israël in suis horreis separabat, vt comederet eas cùm iret ad templum in vrbe Ierusalem, & in vestibulo templi & sacerdotes ac Leuitas inuitarent ad conuiuia. De qua decima dicitur Deuteron. 12. & 14. Ibi enim fit mentio de decima quadam comedenda coram Deo in loco quem Dominus elegisset, quod non videtur de decima illa Leuitis debita, de qua Num. 18. & Leuit. vltimo: intelligi posse, cùm illa Leuitis data esset pro illorum hæreditate. Nicolaus tamen existimat duo illa Deutero. loca non de alia decima intelligenda, quàm de qua dicitur Nu. 18. & comestionem, de qua ibi dicitur, non referendam ad absumptionem decimæ, sed aliorum quæ sponte afferre debebant vltra decimas, vt hinc coram Deo in festiuitatibus epularentur. Alii verò quia apertè dicitur Deut. 14 & comedes decimam, &c. intelligunt ex decima illa debita Leuitis, licitũ fuisse populo, dum decimas adferret in loco quē Dominus elegisset, simul edere cum Leuitis, nec fuisse hanc decimã diuersam à Decima illa de qua Numeri 18. quorũ sententia satis videtur probabilis, tũ quia si illa decima, de qua in Deuter. est diuersa

ab ea de qua in Numeris, oportebit etiam dicere duplicia fuisse primogenita, quæ Israëlitæ debuerint offerre. Primogenita enim debebantur ex lege sacerdotibus, & tamen dicitur Deuteronomio 14. comedes decimam frumenti, &c. & primogenita de armentis & ouibus tuis, tum quòd illa sententia conueniat cum illo Malachiæ 3. *inferte omnem decimam in horreum*, vel, vt est Hebraicè, in domum thesauri, *vt sit cibus in domo mea*: & rursum, cum eo quod legimus factum tempore Ezechiæ 2. Para. 31. Hinc enim apparet decimam non colligi solitam à Leuitis in singulis ciuitatibus, sed à populo allatam in Ierusalem, & hinc per quosdam dispensatores distributam ministris altaris, quomodo & in canonibus olim erat constitutum, vt decimæ essent sub manu Episcopi, illeque omnibus distribueret sacerdotibus. Sic enim dicitur à Gregorio 7. 16. quæst. capit. 1. Decimas. Has verò decimas sub manu Episcopi fore censemus, vt ille qui cæteris præest, omnibus iustè distribuat, nec cuiquam personæ honorabiliùs exhibeat: vnde alii scrupuloso corde moueantur, sed sint omnia communia, quia inhonestum videtur vt alii sacerdotes habeant, alii verò detrimentum patiantur, &c. Verùm quò minùs putari possit eadem esse decima, de qua in Deuteronom. & in Numeris, obstat sententia D. Hieronymi, & magis Iosephi, qui Iudaicarum rerum peritus erat. Hic enim libr. 4. antiquit. cap. 6. sic præscriptum à Mose moriturο tradit, *Sit autem & decima exceptio* (vel, vt est Græcè, ἐξαίρησις, id est, electio vel separatio) *frugum vobis, præter eam quam distribuit Dominus sacerdotibus & Leuitis dari, quæ vendatur quidem per prouincias, & ad epulas ministretur & hostias quæ in sacra vrbe sunt celebrandæ. Iustum est enim ex his quæ de terra nascuntur, quam Deus possidere vobis concesserit, vt ad honorem eius qui hæc tribuit perfruantur.* Hæc ille. Quartò autem erant & aliæ decimæ, quas non singulis annis, sed tertio quoque anno pauperibus recondebant alendis, quæ secundùm Hieronymum dicuntur Græco sermone πτωχοδεκάται, de quibus decimis habetur Deuteron. 14. in fine. Nunc autem simplices tantùm decimæ sunt in obligatione quæ, scilicet clericis sunt debitæ. Hæ tamen triplicis sunt naturæ. Aliæ enim dicuntur prædiales, vt quæ proueniunt ex prædiis. Aliæ personales, vt quæ debentur ex negotiatione, artificio, & huiusmodi industriis personarum. Aliæ mixtæ, vt quæ proueniunt de animalibus & eorum fœtibus, quæ partim sunt prædiales, à prædiis vnde veniunt: partim personales, propter hominum circa ea animalia industriam & curam. Et prædiales quidem dari debent illi Ecclesiæ in cuius parochia prædium situm est: personales verò Ecclesiæ parochiali in qua aliquis habitat, & Ecclesiastica recipit sacramenta, vt patet in capit. fina. de parochiis. Mixtæ verò debent dari vbi est consuetudo, aut si non est consuetudo, si continuè pascuntur in vna, dentur illi parochiæ: Si autem partim in vna, partim in alia, diuidantur, vt notatur in cap. ad Apostolicæ, de decimis. Et quidem personales decimæ, quæ in multis etiam locis non dantur modò consuetudine præscribente, non leguntur apertè præceptæ in veteri lege, in quibus tantùm præcipitur de decimis prædiorum & animalium, quòd Iudæi ex instituto & patrio ritu pastores essent & agricolæ. Itaque personales decimæ vbi soluuntur, modò introductæ videntur ex consuetudine, quemadmodum quarundam rerum decimas indicat. Innocentius tertius introductas, non ex lege diuina, sed sola consuetudine, cùm dicit capite in aliquibus, de decimis. Illæ quippe decimæ necessariò soluendæ sunt, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata. Videri tamen posset etiam Iudæos solitos fuisse persoluere decimas personales, eò quòd scriptum sit, Ipsi Leuitæ decimas accipient ex omnibus ciuitatibus operum nostrorum. (2. Esdr. 10.) Nam ex hoc loco quidam Canonistæ probant, personales decimas etiam esse iuris diuini. Verùm per opera ibi intelliguntur illæ operationes quæ in cultura terræ obeuntur, vt satis patet ex Hebræa dictione, & ex eo quod præcedit, Afferemus decimam partem terræ nostræ Leuitis. Et hactenus quidem de decimis. Pergamus ad reliqua.

VÆ VOBIS PHARISÆIS, QVI DILIGITIS PRIMAS CATHEDRAS, &c.] Postquam notauit Dominus Pharisæorum præposteram religionem, & iniustitiam, notat modò eos etiam superbiæ & hypocryseos. Superbiæ quidem, cùm dicit, Qui diligitis primas cathedras, &c. Non dicit, qui primas obtinetis cathedras, & salutamini in foro, sed qui hæc diligitis: quia non ipsæ res, sed earum affectus & desiderium est culpabile. Hypocrisis autem, cùm dicit, Væ vobis, quia estis vt monumenta quæ non parent, id est, apparent, & homines ambulantes suprà, nesciunt ea esse monumenta. Quo Dominus significat parabolicè, quemadmodum sepulchra mortuorum sub terram occultata, continent intra se putredinem & corruptionem, sed quæ hominibus est incognita & Pharisæos, cum vitiorum impuritate interiùs pleni essent, eam tamen exteriori sanctitatis specie tegere, atque ita fieri, vt homines qui cum ipsis conuersabantur non aduerterent eorum impuritatem in animo latentem. Apud Matthæum autem hæc parabola clariùs & paulò aliter affertur. Habet enim sic, *Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ foris parent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitia: sic & vos à foris quidem paretis hominibus iusti, intus verò pleni estis hypocrisi & iniquitate.* (Matth. 23.) Apud Matthæum ergo comparantur sepulchris apparentibus, hic verò sepulchris non apparentibus: proinde apud Matthæum apertiùs notatur sanctitatis externa simulatio preter interiorem immunditiam, quanquam vtrumque etiam hîc satis significetur parabola quidem simili, sed non eadem. Erit tamen eadem parabola, sed expressiùs apud Matthæum posita, si locus hic Lucæ sic intelligatur, Estis vt monumenta quæ non apparent, hoc est, quorum interior pars non est conspicua, & homines supra ambulantes nesciunt quid illa intus habeant. Atque in hunc modum magis esse intelligendum puto, quòd verisimile sit Lucam eadem cum Matthæo dicere voluisse. Porrò Græci in tertio isto væ habent, Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia estis vt monumenta, &c. sed ea verba, Scribæ & Pharisæi hypocritæ, videri possunt desumpta ex Matthæo, & addita ab aliquo, eò quòd sequatur dictum horum verborum occasione à legisperito, Magister, hæc dicens etiam contumeliam probis facis. Hinc enim videbatur Dominus superiùs etiam taxasse Scribas. Verùm nomen Scribæ rarissimum est apud Lucam, qui ferè eos vocat legisperitos: & præterea cum Dominus subiiciat, Et vobis legisperitis væ: magis apparet superioribus verbis apertè tantùm taxasse Pharisæos.

RESPONDENS AVTEM QVIDAM, &c.] Differebant à Pharisæis legisperiti, quod apud nos religiosi & theologi. Illi enim ex sua professione & ordine præ aliis maiorem sanctitatem præ se ferebant. Hi vero maioré in scripturis doctrinam. Erat tamen magna inter eos connexio, eò quòd vtique essent capita populi, multi etiam ex legisperitis essent & Pharisæi. Itaque quod Pharisæis dictum erat, quidā legisperitus etiam in suum ordinem dictum esse interpretans, eò quod legisperiti etiam obtinerent primas cathedras in synagogis, & cum Pharisæis magnam haberent familiaritaté, eorumque institutum approbarent, ait Domino, Magister, hæc dicens etiam nobis legisperitis contumeliam facis, vel cõtumelia afficis. Vbi notandum, mētem superbam, cùm arguitur, interpretari sibi fieri contumeliam, cùm contrà iustus & humilis reprehensionem pro beneficio accipiat. Deinde & illud, quod qui sibi malè conscius est, etiam in alios liberè dicta, interpretetur in se dicta esse. Itaque occasione data ab hoc legisperito Dominus etiam propria quadam ratione ostendit imminere væ ipsis legisperitis vt vanum eorum deprimat supercilium, Et vobis, inquit legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quę portare non possunt, vel, vt Græcè, φορτία δυσβάστακτα id est, oneribus portatu difficilibus & ipsi vno digito vestro non tangitis sarcinas. Quo sermone allegorico pulchrè significat Dominus eos multorū & grauissimorum præceptorum obseruationem seuere exigere à populo, interim, sibi indulgentes omnem licentiam, omnem impositi oneris grauitatem fugere, cùm contra fieri oporteret, vt seipsos potiùs arctarent, aliis verò multa indulgerent. Onerabant autem Scribæ homines dupliciter. Primò, quia pręcepta omnia legis seuerissimè interpretabantur, & ad viuum atque exactissimè eorum obseruationem exigebant. Legis enim præcepta Diuus Petrus in Actis testatur fuisse *iugum quod*, inquit, *nec nos nec patres nostri, portare potuimus*. Itaque hac consideratione Dominus non dicit, væ Scribis, quod onera portatu difficilia imponerent populo, sed quod cùm hoc facerent, ipsi nec vno digito ea tangerent, nisi intelligamus eos notatos ob id quod legis pręcepta nimis rigidè & seuerè exigerent, sicut quidam apud nos nimis facilè iudicant aliquem committere peccatum, quod dicitur, mortale. Altero modo onerabant Scribæ homines, quia præter præcepta legis Mosaicæ, instituebant multas alias graues cæremonias & constitutiones, quæ cùm deberent esse leuamenta & compendia seruandæ legis, onera tantùm erant grauantia, non iuuantia, & vix portabilia. Ad hunc sanè modum dupliciter etiam peccāt quidam Christiani doctores, qui rigidè Dei præcepta ab aliis exigunt, seueras pœnitentias iniungunt, ac suas quasdam constitutiones inutiles & grauissimas adiungunt, cùm ipsi in seipsis sint remissi, nec diuinorum, nec suorum præceptorum curam habentes. Quomodo autem Ecclesiæ constitutiones, non sint dicendæ onera importabilia vel grauia, dictum est circa illud Matt. 11. Iugum meum suaue est, in cap. Concor. 47.

Act. 15.

VÆ VOBIS QVI ÆDIFICATIS MONVMENTA PROPHETARVM, PATRES, &c.] Circa hunc locum dubium est, quomodo Dominus dicat, væ his qui ædificabāt monumenta, id est, sepulchra prophetarum, cùm hoc fuerit laudabile & bonum. Rursum quomodo Dominus ex eo quòd isti ædificant eorum sepulchra, quos patres eorum occiderunt, colligit eos testificari quod consentiant & approbent opera patrum suorum. Ex eo enim potiùs cõtrarium fuerat inferendum, quòd, scilicet, opera patrum suorum reprobarent, sicut apud Matthæum dicuntur hoc fecisse in testimonium reprobationis. Correspondens sanè apud Matthæum locus non habet tantam obscuritatem, quātam habet præsens locus. In Matthæo enim habetur sic, væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum, & dicitis. *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum, Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt*. Quanquam enim & hic quæri possit, quomodo væ dicatur his qui ædificabant sepulchra iustorum, & dicebant, Si fuissemus, &c. cùm & facere illud & dicere non fuerit malum, tamen facilè dici potest, Dominum non absolutè eos velle reprehendere quòd illa facerent & dicerent, sed quòd ea non verè sed hypocriticè facerent, vnde præmittit, Hypocritæ, cùm re vera similes essent his quos patres suos vocabant, etiamsi verbis & factis videri vellent illis dissimiles. Verùm huius præsentis apud Lucam loci non potest esse tam facilis explicatio. Pro huius ergo explicatione aduertendum duplici intentione monumenta erigi cæsis. Nam aliquando eriguntur in laudem cæsorum & occidentium vituperium, aliquando in vituperium cæsorum, & laudem ac trophæum eorum qui eos occiderūt, quemadmodum patet in locis in quibus hostes cæsi sunt. Itaque cùm Scribæ & Pharisæi videri vellent ædificando Prophetarum sepulchra colere Prophetas, & damnare occisores eorum, tamen quia hoc non vero sed hypocritico fecerunt animo, & quia verè erant affectu & imitatione filii occisorum, quos & patres suos vocabant, Dominus eorum factum retorquet in contrarium, tanquam id fecerint vt patrum suorum impietatem approbantes, statuerent illis trophæa. Filiorum enim est, parentum crimina tegere & occultare, & ea quæ in parentibus laudi ducunt, posteritati commendare. Proinde cùm monumentis Prophetarum sumptuosè extructis, alerent memoriam criminis eorum quos parētes suos vocabant, & qui verè erant eorum etiam secundùm affectum parentes, bene Dominus hinc colligit eos consentire operibus patrum suorum, & væ interminatur ob sepulchrorum ædificationem. Itaque sensus verborum Domini hic est, Quanquam vos ædificando Prophetarum sepulchra, videri velitis colere prophetas, & damnare eos qui ipsos occiderunt, ego tamen contra, væ vobis ob id dico. Nam cùm patres vestri verè sint qui Prophetas occiderunt, vel vobis ipsis id cõfitentibus qui illos patres vestros vocatis, profectò testificamini ipsa sepulchrorum ædificatione, quòd consentitis operibus patrum vestrorum, eaque approbatis. Filiorum enim est facta patrum suorum quæ laudant posteris nota facere, & contrà eorum crimina studiosè tegere, & sub cinere condere. Quemadmodum ergo apud Matthæum Dominus alludit ad nomen patrum & filiorum, ita & hîc vis verborum Christi in eo consistit, quod hi quibus væ dicit, filii erant, & filios se vocabant eorum qui Prophetas occiderant.

Matth. 23.

PROPTEREA ET SAPIENTIA DEI DIXIT, MITTAM AD ILLOS PROPHETAS, &c.] Propterea, inquit, hoc est, quia vos

consentitis

consentitis operibus patrum vestrorum. Sapientiam autem Dei seipsum vocat. Nam apud Matthæum est. Ideo ego dico vobis. Porrò Dei se sapientiam modò vocat, quòd hæc non dixerit tanquam homo, sed tanquam Deus, qui mirabili consilio omnia prudenter temperat, & est omnium futurorum præscius. Ideoque & per præteritum dicitur, dixit, non, dicit, quo intelligeremus ipsum hoc iam olim decreuisse, & per suos Prophetas prædixisse. Cùm dicitur, Prophetas & Apostolos, per Prophetas intelligi possunt doctores veteris Testamenti: per Apostolos noui, aut per vtrumque doctores noui Testamenti. Siquidem & Euangelium suos habuit Prophetas. Ex illis, inquit, occident, hoc est, quosdam illorum occident. Non enim omnes illos occiderunt. Cùm autem sequitur, Vt inquiratur sanguis, coniunctio, vt, debet accipi consecutiuè, si referatur ad occident & persequentur. Non enim ideo occiderunt vt sanguis illorum requiretur, sed istud ad illorum occisionem consecutum est. Potest tamen accipi vt finalem causam denotet, si referatur ad verbum, Mittam, vt sit sensus, Mittam ad vos eos, quos tamen scio occidendos à vobis, vt iusta Dei vindicta veniat super vos, & omnes cognoscant quàm iusta sit vltio Dei grauissima in vos. Vt finis significatus non sit finis missionis secundùm se acceptæ, sed acceptæ cum præscientia occisionis Prophetarum, non impeditæ, sed permissæ à Deo. Cæterùm illud, à generatione ista, quamuis aliqui putent coniungi posse cum, effusus est, meliùs tamen coniungi debet cum verbo, inquiratur: tum quia Matthæus habet, vt veniat super vos omnis sanguis: tum quia subiicitur, Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione. Sanguinem autem requiri ab aliquo, est secundùm scripturæ phrasim, vltionem effusi sanguinis aut perditi hominis sumere de aliquo. Sic de Deo dicitur, *Requirens sanguinem eorum recordatus est*. Et Ezech. 3. pastori, cuius negligētia ouis aliqua perit, dicit Dominus, *Sanguinem eius de manu tua requiram*. Sic per contrarium dicitur sanguis amoueri ab aliquo, quādo efficitur vt super eum non veniat vltio, quomodo Salomon ait ad Banaiam, iubens ei interficere Ioab, *Interfice*, inquit, *eum*, *& sepeli*, *& amouebis sanguinem innocentem qui effusus est à Ioab*, *à me*, *& à domo patris mei*. In his ergo locutionibus sanguis ponitur pro vltione sanguinis, quemadmodum & in Matthæo, cùm dicit Dominus, Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, & cùm dicūt Iudæi, Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Ex his locutionibus est etiam illud, *Sanguis tuus super caput tuum*, hoc est, exitium tuum tibi soli imputetur, nec requirat Dominus à me vltionem effusi tui sanguinis. Et illud: *Sanguis vester super caput vestrum*, hoc est, exitium vestrum & perditio non requiretur à nobis, sed vobis solis imputabitur. Verùm quomodo dicit Dominus sanguinem omnium prophetarum & iustorum qui effusus est à mundi constitutione, hoc est, exordio, requirēdum à generatione illa Iudæorum, cui tunc loquebatur, cùm sanguis eorum qui iniustè à patribus eorum fuerant occisi, non potuerit illis imputari? Ad hanc dubitationem non paruam respondet D. Hieronymus super Matthæum, & Beda super Lucam, moris scripturarum esse duas generationes hominum computare, bonorum scilicet & malorum, hoc est, omnes bonos sub vna comprehendere generatione, & rursum omnes malos sub vna: & proinde cùm dicitur omnem sanguinem Prophetarum requirendum à generatione ista, per generationē istam demonstrari omnem quæ à principio mundi fuit impiorum generationem, cuius & Iudæi, qui tempore Christi fuerunt, pars quædam præcipua fuerunt. Ab hac autem generatione certum est requiri in præsenti vita, & requirēdum magis in futura omnem iustorum sanguinem ab illa effusum. Sed secundùm hunc sensum nihil noui & peculiare intelligitur Dominus comminari Iudæis sui temporis, quemadmodum tamen voluisse comminari totus contextus indicat. Proinde aduertendum in scripturis quandoque dici Deum punire parentum peccata in filiis, idque tunc maximè, quādo filii parentum impietatem non solùm non fugiunt nec simpliciter imitantur, sed etiam exuperant & consummant, ita vt Deus ad vindictam peccatis cōdignam tardus, tandem peccatorum perseuerantia & magnitudine velut coactus & victus, tam grauem & seueram de filiis sumat vltionem, vt non tantùm eorum iniquitates vlcisci videatur, sed & maiorum, quibus peccantibus Deus sic pepercerat, vt non cōdigna omnino eis supplicia inferret. Sic in Amalechitis per Saulem vindicauit, quòd eorum partes Israëlitis restiterunt cùm egrederētur de Ægypto. Sic cùm completæ essent iniquitates Amorrheorum, Dominus illos per Iosue deleuit, introductis in illorum terram Israëlitis, qui non potueruut illā terram obtinere priusquam illorum iniquitates essent completæ, vt dicitur Gen. 15. Cùm enim filii parentū suorum peccata imitantes, aut etiam superantes, eò maiorem vltionem diuinam promereātur, quò magis Dei patiētia & longanimitate abutuntur, cumq; per huiusmodi imitationem parētum suorum peccata consumment & compleant, rectè completa & seuerissima vltio diuina de huiusmodi cōsummatoribus iniquitatum sumpta, dicitur esse vltio omniū iniquitatum quas etiam parentes eorum admiserūt, non quòd parentes eorum non suam persoluerint etiam pœnam, aut quòd filii vltionum aliquam patiantur quam non promeruerunt, aut grauiorem quàm promeruerint, sed quòd filiorum Dei bonitate abutentium tanta sit iniquitas, vt sicut per eam consummant parentum suorum peccata, ita in eis diuina vltio consummet & suppleat, quod parētum peccatis deerat vindicatis. Itaque apud Matthæum Dominus præmittit, vos implete mensuram patrum vestrorum, ac tum velut in consummatores huius mensuræ venturum dicit omnem sanguinem iustum, qui ab exordio mundi effusus est. Rursum & illud notandum, parentum peccata non dici puniri in filiis, nisi quatenus sunt filii cum parentibus suis vna generatio & vnus populus, ita vt in ipsis filiis etiam parentes & tota generatio dicantur puniri, quemadmodum Abraham econtrario in suo semine accepit promissam sibi terram, quatenus vnū quid cum sua posteritate. Nam siquidem filii considerentur vt singulares personæ, non sumit Deus de illis nisi pro singulari eorum peccato singularē vindictam. Si verò considerētur vt vna cum parentibus generatio, sic generalem de eis vindictam dicitur Deus sumere, qua non singulares tantùm personæ, sed tota etiam generatio plectitur, quam tamen generalem vltionem vt certo tempore Deus inferret, filii promeruerunt. Dominum autē loqui de Iudæis sui temporis, tanquam his qui vnus erant cum patribus populus, patet cùm dicit apud Matthæum de Zacharia: quem occidistis inter templum & altare. Occidistis, inquit, non in vestra persona, sed in patribus

Deus quomodo puniat parētum peccata in filiis.

tribus vestris. Itaque à Iudæis, aut potiùs à generatione Iudæorum quæ erat tempore Christi, tanquã consummatrice peccatorum parentum suorum, per effusionem sanguinis Christi & Apostolorum eius, & tanquam generatione vna cum patribus præcedentibus requisita est vltio sanguinis omnium Prophetarum, quando per Titum & Vespasianum crudelissimo excidio perdita est gens Iudæorum, succensa ciuitate sancta Hierusalem, & aliis ciuitatibus eorum destructis, multisque eorum crudeliter occisis, ac reliquiis venundatis & dispersis in omnes gentes, sed & generatione eorum tota à Deo reprobata, & in eius locum alia generatione, nempe populo gentium, delecta. Tunc adimpletum est, quod orat in persona Christi propheta B Dauid contra Iudæorum gentem; *In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Dei, & peccatum matris eius non deleatur.* Porrò cùm sequitur, A sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ, &c. notandum ipsum Abel computari inter Prophetas. Fuit enim proculdubio spiritu diuino afflatus, per quem & præcognouit venturum quandoque mundi Saluatorem, quem & suo sacrificio & morte sua præfigurauit. Verùm de quo Zacharia hic sit sermo, quæstio est. Sunt enim qui putant Zachariam, cuius hic fit mentio, fuisse patrem Ioãnis Baptistæ. De quo sic scribit Basilius in sermone de Christi natiuitate. Sermo, inquit, quidam fertur, & hic ex traditione ad nos delatus, quòd Zacharias cùm Mariam in virginum locum post Domini partem adscripsisset, à Iudæis occisus est inter templum & altare, accusatus à populo, velut per hoc confirmans admirabile illud & decantatum signum. Verginem quæ genuit, virginitatem non corrupit. Idem habet & Origenes homil. in Matth. 26. vbi etiam hanc sententiam ex Domini verbis confirmari dicitur, quia, scilicet dicitur in Matthæo, quem occidistis inter templum, &c. Alii putant hunc Zachariam fuisse illum qui vnus est inter Prophetas duodecim. Nam hic in sua prophetia dicitur fuisse filius Barachiæ, quemadmodum & hîc dicitur. Hunc autem Origenes dicit in scirpturis quibusdam non manifestis haberi occisum fuisse gladio inter templum & altare. Verùm vtranque hanc sententiam fortiter reiicit Diuus Hieronym. quod neutra scripturæ alicuius certa authoritate fulciatur. Proinde cum eo rectiùs sentiendum Zachariam, cuius hic fit mentio, esse illum cuius fit mentio 2. Paralip. 24. filium, scilicet, Ioiadæ sacerdotem, qui populum derelinquentem legem Dei liberè redarguens, lapidibus obrutus est à populo iuxta imperium regis Ioas, idque in atrio domus Domini. Hoc enim conuenit cum eo quod hîc dicitur periisse inter ædem, id est, templum & altare, holocaustorum, scilicet, quod erat in atrio ante introitum templi. Tantùm obstare videtur quòd Zacharias iste dicatur in Matthæo filius Barachię, cùm in Paral. dicatur filius Ioiadæ. Sed primùm fieri potest Ioiadam fuisse binominem, deinde Barachiam scriptum esse pro Ioiadem, quòd aliis quidam Zacharias legatur filius Barachiæ. Nam Hieronymo teste pro Barachiæ, legitur in Euangelio Nazaræorum, Ioiadæ. Quęrendũ rursum vlteriùs, quare istius Zachariæ Dominus meminit, dicens, vsque ad sanguinem Zachariæ, cùm hic ante quadringentos annos tum mortuus esset, & post eum multi Prophetę sint à Iudæis occisi. Huius autem, omissis aliis rationibus, duæ potissimùm conuenientes rationes possunt reddi. Altera hæc, quòd Zacharias ille vltimus sit qui in canonicis scripturis legitur interfectus à Iudæis. Altera, quòd scriptura tantùm explicat petitionem vindictæ in Abel & Zacharia. In Abel, cùm dicitur, *Ecce vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* In Zacharia, cùm narrat illam morientem dixisse *Videat Dominus & requirat.* Quia enim de vindicta sanguinis Prophetarum Dominus loquebatur, par fuit vt illorum sanguinem commemoraret, quorum vindicta petita traditur in sacra scriptura, vt ex his duabus vltionibus petitis intelligantur similiter petitæ vindictæ omnium aliorum Prophetarum, ac proinde rationabiliter sit dictũ, vt inquiratur sanguis omnium Prophetarum, tanquam petens vindictam à sanguine Abel, cuius sanguis clamauit ad Deum, vsque ad sanguinem Zachariæ, qui moriens dixit, Videat Dominus & requirat. Cæterùm quò Dominus confirmaret quod dixit, & certitudine superuenturæ vltionis ad resipiscentiam prouocaret infideles, adiecit, Ita, hoc est, profecto, (Græcè enim est ναί, pro quo in Matthęo est, Amen) dico vobis, requiretur ab hac generatione.

Psal. 108.

Quis Zacharias intelligatur.

Gen. 4.

2. Par. 24.

Væ vobis legisperitis qvi tvlistis, clavem scientiæ, &c.] Verbum, tulistis, dupliciter hic accipi potest, quemadmodum & Græca dictio ἤρατε, Tollimus enim gladium ad iter, & tollimus quod ab aliis auferimus. Itaque iuxta secundã significationẽ exponit Theophylactus, vt quod sequitur, Ipsi non introiistis, &c. sit declaratio illius, tulistis clauem scientiæ, & sit sensus, Væ vobis, qui cum deberetis aliis aperire viam ad scientiam, contra abstulistis ab hominibus clauem scientiæ. Nam nec ipsi introitis, & eos qui introibant, id est, introire volebant aut incipiebant prohibuistis. Qui sensus maxime cõuenire videtur cum illo quod habet Matthæus, Væ vobis, quia clauditis regnum cœlorum ante homines. Vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare. Intelligit autem Theophylactus per clauem scientiæ, vel doctrinam legis synceram, quam Scribæ suis interpretationibus abstulerũt, qua potuissent ad Christum homines deduci, vel fidem in Christum per quam peruenitur ad scientiam & veritatis cognitionem, secundùm illud Isaiæ, Nisi credideritis, non intelligetis. Simplicius tamen fuerit verbum, tulistis, primo modo accipere, vt sit, recepistis in vos & vendicatis vobis clauem scientiæ, hoc est, doctrinam aut munus docendi alios. Sicque Ambrosium accepisse patet ex eius commentario, cùm sic scribit, Arguuntur etiam adhuc sub nomine Iudæorum, & futuro supplicio statuuntur obnoxii, quia cùm doctrinam sibi diuinæ cognitionis vsurpent, & alios impediant, nec ipsi quod profitentur agnoscant. Itaque secundùm hunc sensum non dicit Scribis Dominus, væ, ob id quod tulerint clauem sciẽtiæ, sed ve, referendum est in sequentia ad hunc modum: Væ vobis qui, vel quia cum receperitis in vos clauem scientiæ, tamen ipsi non introitis per eam clauem ad veram scientiam, & regnum cœlorum, & quod peius est ac magis contra vestram professionem, eos qui introire cœperunt, quantum in vobis, prohibuistis, auocantes eos à fide in me, per quam est hominibus via ad veram sapientiam & regnum cœlorum. His hodie similes sunt omnes hæretici, qui auctoritatem docendi alios sibi vsurpantes, aut etiam legitimè aliquando nacti, & ipsi Christi exeunt Ecclesiam, & alios ne ingediantur prohibent.

Isaiæ 7.

CVM AVTEM HÆC AD ILLOS DICERET, COEPERVNT PHARISÆI ET LEGISPERITI, &c.] Cùm Dominus libertate magna diuinam pręse ferente authoritatem proferret sermones hos, subamaros quidẽ, sed salutiferos, si voluissent recipere pharmacũ, Scribæ & Pharisæi præ superbia non ferentes se tam liberè reprehendi, vehementer offensi sunt: cumq; non possent obiecta negare crimina, quod taciti apud se agnoscerent vera esse quæ dicebantur, nec auderent palàm in illũ moliri aliquid mali, cœperũt grauiter insistere, hoc est, vrgere Dominum variis quęstionibus, insidiãtes ei, & quærentes aliquid venari de ore eius, quo possent eum accusare, ne priuato quodam odio, sed studio religionis illũ viderentur persequi. Habet enim hoc hypocrisis, vt nihil tam impium moliatur, cui non prætexat pietatis fucum. Porrò pro illo os, eius opprimere de multis, Gręcè est, ἀποςομίζειν αὐτ περὶ πλειόνων. Non enim est ἐπιςομίζειν, quomodo legisse videtur interpres. Nam illud est propriè os alicui occludere: in qua significatione vsus est eo verbo Paulus ad Titum 1. οὓς δεῖ ἐπιςομίζειν, id est, quibus oportet silentium indici, vel, vt nos legimus, quos oportet redargui. Verùm hic est ἀποςομίζειν, quod verbum apud probatos authores significat memoriter recitare, vt annotauit quidam, sed ea significatio huic loco non conuenit. Theophylactus dupliciter exponit. Priori modo, Fit, inquit, τὸ ἀποςομίζειν, cùm plures interrogant vnum de aliis atq; aliis argumentis, tum enim qui non potest respondere, speciem præbet insipientis. Itaque secundùm eum sensus erit, cœperunt Dominum de multis interrogare, vt sic eum ad hæsitantiam deducerent, nec habens quod omnibus responderet, videretur insipiẽs & indoctus. In quem sensum etiã potest accipi nostra littera, si intelligatur sic, cœperunt os eius opprimere de multis, id est, per multas quæstiones ei propositas. Altero modo exponit, vt ἀποςομίζειν sit illaqueare aliquẽ, & ab ore eius capere illum. Cùm enim, inquit, quis capitur ex his quæ dicit, ἀποςομίζεσθαι videtur, hoc est, ab ore trahi & condemnari. Quæ explicatio magis cõuenit cum eo quod sequitur, quærentes aliquid capere ex ore eius, vt ibi Lucas seipsum intelligatur exponere. Neque enim illa, insidiantes ei, & quærentes, &c. competunt in eos qui occludunt os loquentis. Simili modo, etsi nonnihil dissimili, exponit hoc verbum Euthychius. Significat, inquit, ἀποςομίζειν, ex temporales & non consideratas responsiones dolosarum interrogationum expetere, quæ explicatio maximè conuenit propriæ verbi significationi, & sequentibus. Vnde bene vertit quidam, captiosè interrogare.

DOCET NON TIMENDAM MORTEM CORPORIS.

LVCÆ 12. CAPVT LXXXV.

Multis autem turbis circunstantibus, ita vt se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos: Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis. Nihil enim opertum est quod non reueletur, neque absconditum quod non sciatur. Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem locuti estis in cubiculis prædicabitur in tectis. Dico autem vobis amicis meis, Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hæc non habent ampliùs quid faciant. Ostendam autem vobis quem timeatis: timete eum, qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam. Ita dico vobis, hunc timete. Nónne quinq; passeres veneunt dipondio, & vnus ex illis non est in obliuione coram Deo? Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus pluris estis. Dico autem vobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & filius hominis confitebitur illum coram angelis Dei: qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram angelis Dei. Et omnis qui dicit verbum in filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur. Cùm autem inducent vos in synagogas, & ad magistratus, & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis: Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora, quid oporteat vos dicere.

A.16. 64. B.18 64. A.10.55. B.4.51. C.8.51. A.10.55. B.8.66. C.9.66. A.12.49. B.3.49. A.10.55. B.13.122. C.21.122.

MVLTIS AVTEM TVRBIS CONCVRRENTIBVS, &c.] Pro, multis turbis concurrentibus, Græcè est, ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, id est, congregatis myriadibus turbæ, hoc est, congregata innumera turbę multitudine. Siquidem myrias, quod propriè significat decem milia, Græcis ponitur pro immensa multitudine. Porrò ante hæc verba Græci habent, ἐν οἷς, id est, inter quæ, vel interim aut interea, quæ tamen verba non solùm noster interpres, sed & alius quidam omisit, cùm tamen non sint otiosa. Videtur enim significari, quòd interea cùm ea contingerent quæ superiori sunt capite dicta, hæc quæ sequuntur gesta sint, vt significetur istorum cum superioribus continuus ordo. Proinde cùm quæ modo sequuntur non sint gesta in domo aut conuiuio illo, cuius fit mentio in principio cap. præcedentis, apparet omnia illa væ, quæ superiori capite habentur, non dicta à Domino in conuiuio, sed palàm præsente populo, quemadmodum & Matth. commemorat: Lucam tamen propter oportunitatem commemorasse veluti in illo conuiuia dicta, quod optimè hęrerent cum eo quod ibi dixerat Dominus de præpostera Pharisæorum mundatione, occasione neglectæ à se ablutionis manuum. Pro cõcurrentibus, vt nos ferè legimus, antiqui codices, teste quodam, habent, circunstantibus, atque sic habebant duo codices antiqui satis, quorum copiam mihi fecit Abbas Tongerlensis, sic legit & Dionysius, & conuenit ea lectio magis cum Græcis, quæ non habent, concurrentibus, sed congregatis. Itaque cum Dominus Pharisæorum & Scribarum hypocrisim sermone ad illos directo apertè redarguisset, nec illi hinc meliores redderentur, sed potiùs peiores, sicque declaratum esset insanabilem esse illorum malitiam, voluit Dominus palàm eorum hypocrisim traducere, ne quis incautus eorum simulatione falli posset: proinde relictis Scribis & Pharisæis, multis turbis iam ipsum circunstantibus, adeò vt se inuicem conculcarent, conuertit sermonem suum

ad discipulos suos, quos ante omnes ab hypocrisi liberos & munitos esse oportebat. Attēdite, inquit, hoc est, cauete vobisipsis (nam Græca non habent solum προσέχετε, id est, attendite vel cauete, sed προσέχετε ἑαυτοῖς, id est, cauete vobisipsis) à fermēto Pharisæorum. Attendite, inquam, tum ne eorum hypocrisi decipiamini, & rectum putetis quicquid illi rectè videntur dicere & facere, tū ne & vos illos imitando eorū fermento inficiamini & corrumpamini. ne autē dubitaretur quid dicat Pharisæorū fermentum, adiecit, quod est hypocrisis id est iustitię & pietatis simulatio. Et rectè hypocrisim fermentū metaphoricè vocauit, quod sicut modicū fermentū totam farinę massam cui cōmiscetur & sub qua latet, corrūpit: ita simulatio latens in animo omnia opera quātumuis in speciem bona, vitiat: proinde quoniā ante omnia opus est in his quæ acturi sumus bona voluntate & bona intentione, bene Dominus ante omnia à suis requirit vt sibi ab hypocrisi caueant: Nā Græca non solùm habent, Attendite vobis, sed prę mittitur aduerbiū πρῶτον id est primùm, vt sit sensus Ante omnia & in primis cauetę vobis, quanquam quidā illud, primū, referant ad præcedentia. Admonuit & suprà suos Dominus vt à fermēto Pharisæorum sibi cauerēt, Matt. 16. & Marci 8. circa quē locum in cap. Cōcor. 64. dictum est quomodo hic dicatur fermentum Pharisæorum esse hypocrisis, ibi verò doctrina eorum. Hypocrita enim erat eorum & conuersatio & doctrina, à qua hypocrisi suos frequēter Dominus dehortatur, quòd nihil magis noxium sit bonis operibus, nihil eisdem magis insidians & periculosum. Sic sanę & hodie Christiani monēdi frequenter, vt à fermento hæreticorum sibi caueāt, quod verè etiam est hypocrisis. Nam sub prætextu veritatis & restituendæ religionis, falsa & impia conantur persuadere subdolè & cautè, vt nisi quis sibi probè caueat, facilè sit eorum fermento inficiendus, vt non possit Christianum Pascha edere in azymis synceritatis & veritatis.

NIHIL ENIM OPERTVM EST QVOD NON REVELELVR, NEQVE ABSCONDITVM, QVOD, &c.] Pro reueletur & sciatur, Græcis sunt futura indicatiui, reuelabitur & scietur, quemadmodum & in Matt. ca. 10. Videtur autē Dominus hac sententia & sequenti dehortari velle ab hypocrisi, quod quicquid in præsenti vita est occultū, sit aliquādo vel in præsenti vita, vel certe in nouissimo iudicii die detegendū. Quoniam enim hypocrysis est vitiū latens, eiq; vitio se homines subiiciunt, vt per illud sua vitia tegant, rectè Dominus ad dehortandum ab hypocrisi, è regione dicit, Nihil esse opertū in pręsenti vita, quod nō aliquādo reuelabitur, in futura scilicet vita, & procedēdo à specie ad genus, vt vnico verbo omne occultū cōprehendat, & exponat quod dixit, subiicit, neq; abscōditum quod nō scietur, quod probat adiungens. Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine id est palā dicentur, vel, vt habent Græca audientur, & quod in aure (vel, vt habent Græca & veteres codices meliùs, in aurem) locuti estis in cubiculis vel penetralibus, prędicabitur in tectis. Quibus significatur omnia hominum dicta quātumuis occulta manifestanda. Opponit lumē tenebris & tecta penetralibus, & significat nec tenebras nec modū dicendi secretū scilicet in aurē, nec locum scilicet in penetralibus & cubiculis, posse aliquid retinere semper occultum, sed omnia palā esse detegenda, & veluti in tectis prędicāda. In quo alludit Dominus ad morem Palestinæ regionis, in qua tecta domorum plana erāt vt ex illis cōcionem ad populum habere licuerit, vt dictū est circa Matthæi cap. 10. in cap. Cōcor. 55. vbi hæc eadē paucis quibusdā mutatis habentur dicta discipulis, sed in sensu longè diuerso. Nam, vt & ibi annotatū est hic ista dicta sunt de reuelatione occultorū futura in nouissimo die, quando, vt habet Paulus *Dominus illuminabit abscōdita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium*: [1. Cor. 4] ibi verò dicta sunt de reuelatione per Euangelicā Apostolorum prædicationē futura, de qua priorem illam sententiam hic positā, Nihil enim opertum est, &c. etiam esse accipiendā potiùs, apud Marcum cap. 4. & Lucam ca. 8. dictū est in cap. Concor. 51. Nam ter hanc à Domino dictā legimus sententiam. Videri autē possit etiam hic locus accipiendus de reuelatione futura per discipulorū prędicationē, quòd hic eadē sequantur quæ apud Matthæū, de non timendis scilicet his qui corpus occidūt, quæ optimā cum hoc loco cohærentiam haberēt, si de Euangelica acciperetur reuelatione: nullā autem habere videtur, si accipiatur de reuelatione nouissimi iudicii, aut certè nō tam apertā. Certe de Euāgelica reuelatione interpretatur Diuus Chrys. in Catena Thomæ. De hac ergo reuelatione si intelligere etiam velit quis hunc locū, intelligendū Dominū suos ab hypocrysi auocare, quod per eos omnia occulta Dei mysteria & hominum vita sint publicanda, quos ob id meritò ab omni hypocrisi esse maximè alienos cōuenit. Quoniam, inquit, quæ in tenebris, & in aurem, atq; cubiculis dixistis, hoc est, quæ in paruo Iudææ & Galilææ loco docuistis, per vos & vestros successores in lumine dicentur, & in tectis prædicabūtur, hoc est, per vniuersum orbem omnibus palàm annunciabuntur. Pro hoc sensu nō parum facit quod Græca non habeant, Nihil enim, sed, οὐδὲν δὲ id est nihil autem opertum est quomodo & veteres codices scripti habent, & nominatim duo qui erant ad manum. Itaq; nō necessariò intelligendum est Dominū reddere causam quare cauēdum sit ab hypocrisi Pharisæorum, sed videtur Dominus nouam auspicari doctrinam, qua sicut apud Matthæum, suos doceat quid sit eis faciendum.

DICO AVTEM VOBIS AMICIS MEIS, NE TERREAMINI AB HIS QVI, &c.] Si de reuelatione per Euangelicā Apostolorum prædicationem superiora accipiantur, hæc ideo à Domino, sicut & apud Matthæum sunt subiuncta, vt quoniā contra liberam Euangelii prædicationem multi insurrecturi essent, suos muniret cōtra mortis & omnium quæ homines inferre possunt malorum metū Si verò superiora accipiantur de reuelatione nouissimi iudicii, vt per eam ab hypocrisi Dominus auocaret similiter hęc subiuncta rectè sunt, vt quoniam facilè illi offendunt impios, qui sine hypocrysi omnia dicunt & faciunt, & veritatē liberè verbis & factis prædicant, suos Dominus muniret ne mali alicuius metus eos abduceret à syncera veritatis Euāgelicæ prædicatione. Quòd autē Dominus discipulos vocet amicos suos. Theophil. intelligit ratione amoris, quo discipuli Dominū amauerunt, ideoque dictum, dico vobis amicis meis, quòd hic sermo nō quibuscunq; conueniat, sed his qui Deum ex tota diligunt mente, & dicere possunt cum Paulo, Quis nos separabit à charitate Christi? [Rom. 8] Magis tamen apparet Dominū suos vocare amicos, ratione amoris quo ipse eos prosequebatur, quòd hac ratione alibi eos vocet amicos, vt cùm dicit, Iam non dicem vos seruos, sed amicos, & Maiorem charitatē nemo habet, [Ioan. 15]

bet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis. Commodè autem iam cùm ad mortem pro se subeundam & martyrum adhortaturus est, suos vocat amicos, hoc est, dilectos à se, tum vt blanda appellatione, & suo erga illos amore ad redamandum eos prouocet etiam vsque ad mortem pro se subeundam: tum vt intelligerent Dominum bene illis consulere, dum ad mortis contemptum eos adhortatur, & illius tanquam amici præsidio freti, non metuerent eos qui corpori mortem inferre possent. Quòd si velimus eos amicos vocatos ratione mutui amoris, comprehendenda est ratio Theophylacti cum iam dictis rationibus. Porrò tres rationes quibus Dominus hìc vtitur ad dehortandum à timore malorum, & mortis ab hominibus inferendæ, habitæ sunt & declaratæ in cap. Concor. 55. circa cap. Matthæi decimum. Tantùm in verbis est quædam inter Matthæum & Lucam differentia. Nam in prima quidem ratione pro eo quòd habet Matthæus, animam autem non possunt occidere, Lucas habet, & post hoc non habent ampliùs quid faciant, quò apertiùs quiddam ampliùs significatur quàm apud Matthæum, nempe quod post mortem corporis aliquid ampliùs fieri & accidere possit homini, sed non ab homine, & proinde mortem corporis non esse metuendam tanquam omnium terribilium vltimum, propter quam tanquam omniũ malorum maximum, omnia alia huius mundi mala homines metuunt. Iam pro eo quòd habet Matthæus, Timete eum qui potest & animam & corpus mittere in gehennam, hic dicitur, Timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam. Quo amplius etiam quid significatur, nimirum, Deum & præsentis vitæ mortem inferre posse, quam & homo inferre potest, & æternam mortem, quam non potest inferre homo homini. Itaque comparatio inter homines & Deum qua Dominus docet non metuendos homines, sed Deũ potiùs metuendum, apud Matthæum quidem consistit in eo, quòd homo tantùm habeat potestatem in alteram hominis partem, eamque ignobiliorem: Deus verò in vtramque. Apud Lucam verò consistit in eo quòd homo tantùm habeat potestatem in his quæ pertinent ad præsentem vitam. Deus autem in his quæ pertinent & ad præsentem vitam, & ad futuram. Ille enim expendit duas hominis partes, iste verò duos status vitæ hominis, & duplicem mortẽ. Additur autem apud Lucam confirmationis gratia. Ita, id est, sanè (est enim rursum, ναὶ) dico vobis, hũc timete. In secunda ratione quæ incipit ibi. Nónne quinque passeres dipondio vel rectiùs dupondio vęneunt, pro his verbis est in Matthæo. Nónne duo passeres asse vęneunt, sed de hac diuersitate dictum in Mattheo. Pro illo, vnus ex illis non est in obliuione coram Deo, Matthæus habet, vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro, quod eodem redit: Nam generaliter dictum est à Luca, quòd Matthæus in specie dixit. Vnus, inquit, ex illis non est in obliuione coram Deo, vt, scilicet à Deo ei nõ prouideatur de esca, aut sine eius cognitione aut voluntate moriatur & capiatur. In tertia ratione quæ incipit ibi. *Dico autem vobis, omnis quicunque, &c.* nihil est differentiæ inter Matthæum & Lucam, quod satem annotatu dignum est, nisi quòd Matthæus habeat, *coram patre meo, qui in cælis est*, hic verò dicatur, *coram angelis Dei.* Sed hęc apertum est eodem recidere. Illud notandum in Matthæo & Luca, apud Græcos verbum, confiteri, construi non cum accusatiuo, sed cum datiuo & præpositione ἐν, vt sit ad verbum, omnis qui confitebitur in me, confitebor & ego in illo, quomodo & legitur in Cypriano Epistola 6. lib. 3. Hinc post Diuum Chrysostomum Theophylactus annotat quare dictum sit, qui confitebitur in me, & non, qui confitebitur me, nempe quod confiteri non valeamus nisi virtute & gratia Christi adiuti, aut nisi in Christo maneamus. Verùm simpliciùs fuerit dicere, confiteri in aliquo, positum ex phrasi Hebraica pro confiteri aliquem quemadmodum in Psalm. 43. *In nomine tuo confitebimur*, pro, nomen tuum confitebimur & prædicabimus. Et in alio Psalmo. *In nomine Sancto tuo inuocabimus*, pro, nomen sanctum tuum inuocabimus.

Psal. 43. Psal. 19.

ET OMNIS QVI DICIT VERBVM IN FILIVM HOMINIS, REMITTETVR ILLI.] Harum sententiarum quis sit genuinus sensus, dictum est in capite Concordiæ 49. vbi ex Matthæi 12. & Marci 3. eadem habentur: tantùm hic videndum quomodo hæ sententiæ proposito loco seruiant. Id autem bene indicauit Beda, dicens. Ne ex eo quod ait eos qui se negauerint esse negandos, vna cunctorum negantium conditio putaretur, continuò subiecit, *Et omnis qui dicit verbum*, &c. Itaque quoniam dixit de negantibus se, his iam subiunctis sententiis ostẽdit variis modis quosdam ipsum negare, nec omnium idem esse & æquale crimen. Fortè & ideo has subiecit sententias, vt significaret quàm magnum sit peccatum eorum qui ipsum semel agnitum negarent postea, & blasphemarent, quemadmodum fecit impius Apostata Iulianus. Tales enim non filium hominis, *sed filium Dei conculcant, & spiritui gratiæ contumeliam faciunt*, vt habet Paulus.

Heb. 10.

CVM AVTEM INDVCENT VOS IN SYNAGOGAS, ET AD MAGISTRATVS, &c.] Quoniam propter confessionem nominis Christi, ad quam iam est adhortatus Dominus, fideles rapiendi erant ad principum tribunalia, vt suorum ibi factorum & prædicationis rationem redderent, ne homines rudes & illiterati nimis essent de eo quod apud doctos & potentes respondendum esset soliciti, ac in illorum conspectum venire trepidarent: congruo iam ordine Dominus his verbis istam solicitudinem & trepidationem ab eis eximere studet: quemadmodum suprà exemit mortis metum, vt neq; mortis aut quorumuis malorum metus, neq; inscitiæ & imperitiæ conscientia eos à veritatis prędicatione absterreret. Dicit autem Dominus, in synagogas, propter Iudæos: ad magistratus & potestates, propter gentilium tribunalia. Dicit qualiter aut quid respondeatis: Qualiter, propter modum dicendi: Quid, propter ea quę sunt dicenda: Nam de vtroq; solent esse soliciti homines. Pro, respondeatis, dictio Græca ἀπολογήσησθε, plus quid significat, videlicet respondere accusanti pro defensione causæ intentatæ, vt sit sensus, Nolite soliciti esse & anxiè cogitare quibus modis verba facturi sitis, & qua ratione instituturi defensionem quidve adducturi pro defensione causæ: quemadmodum vulgus reorum facit, qui solent vtroq; modo periclitari si vel formam agendi nesciant vel parùm instructi sint ad refellendum quod obiicitur, Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora, quid & multò magis etiam qualiter oporteat vos dicere. Cætera quę hic erant dicenda, dicta sunt suprà in cap. Concordiæ 55. vbi ex capite 10. Matthæi habentur eadem.

DOCET ABIICIENDAM DIVITIARVM SOLICITVDINEM. LVCÆ 12. CAPVT LXXXVI.

AIt autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo, vt diuidat mecum hæreditatẽ: At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem, aut diuisorem super vos? Dixitq́ ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia, quia non in abundantia cuiusquam vita eius est ex his quæ possidet. Dixit autem similitudinem ad illos dicens, Hominis cuiusdam diuitis vberes fructus ager attulit: & cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos? Et dixit, hoc faciam. Destruam horrea mea & maiora faciam, & illuc congregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea, & dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt? Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deũ diues. Dixitq́ ad discipulos suos, Ideo dico vobis, Nolite soliciti esse animæ vestræ, quid manducetis, neque A. 6. 41. *corpori quid induamini. Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum. Considerate coruos, quia non seminant neque metunt, quibus non est cellarium, neque horreum, & Deus pascit illos: quantò magis vos pluris estis illis? Quis autem vestrûm cogitando potest adijcere ad staturam suam cubitum vnum? Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis? Considerate lilia, quomodo crescunt, non laborant, neque nent. Dico autem vobis, Neque Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut vnum ex istis. Si ergo fœnum, quod hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quantò magis vos, pusillæ fidei? Et vos nolite quærere, quid manducetis, aut quid bibatis, & nolite in sublime tolli, hæc enim omnia gentes mundi quærunt: Pater autem vester scit, quoniam his indigetis. Veruntamen quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit patri vestro dare vobis regnum. Vendite quæ possidetis, & date eleëmosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit: vbi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.*

AIT AVTEM EI QVIDAM DE TVRBA: MAGISTER, DIC, &c.] Quemadmodum occasione reprehẽsæ in Pharisæis & Scribis hypocrisæos, Dominus suos dehortatus est abhypocrisi, & adhortatus ad liberam veritatis prædicationem etiam ad mortis vsque contemptum: ita nunc alia data occasione ab Euangelista narratur ipsum etiam suos dehortatum ab auaritia & solicitudine. Proinde optima est horum cum præcedentibus connexio & consequentia, etiam si fortè non contigerint hæc statim post præcedentia. Nam quemadmodum in Christianis omnibus, & maximè in prædicatoribus & pastoribus abesse imprimis debet omnis Pharisaica hypocrisis, & pro hypocrisi adesse libera veritatis confessio cum mortis & omnium malorum contemptu: ita ab eisdem longè abesse debet pecuniæ studium: morbus tibi ferè vulgò communis, quo mores recti corrumpuntur non aliter quàm hypocrisi, aut mortis metu, & honorum humanorum appetitu. Vt igitur & hunc affectum penitus eximeret Dominus ex animis discipulorum, velut humilem & indignum aggressis celeste negotium, oblatum est argumentum per quod ita fieret. Cùm enim esset frequentissima turba circa Iesum, quidam è turba non est veritus Dominum interpellare pro consequẽda hæreditatis terrenæ portione, cùm hactenus nemo rem tam humilem ausus fuisset petere ab illo. Qui sanè declarauit se teneri magis studio consequendæ hæreditatis terrenæ quàm æternæ, nec dignum de Iesu habere opinionem, dum ab eo terrena postulauit, qui verbo & exẽplo terrenorum docens contemptum, tantùm prædicauit regnum cœlorum, & quæ ad illud pertinent consequendum. Magister, inquit, dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatẽ, quasi dicat, Magister, frater meus occupat cõmunem hæreditatem, ac tergiuersans prorogat aut penitus recusat partitionem. Hic quæso mihi tua succurrat authoritas quam habes apud omnes. Præcipe illi vt mecum diuidat hæreditatem. Dominus itaque veluti indignans quod à negotio cœlesti, ad quod solum à patre missus fuerat, interpellaretur ad carnales ac sordidas curas, simulq́ue docere suos volens non oportere implicari negotiis prophanis eum qui gerit munus Apostolicũ, respondit, Homo, quis me cõstituit iudicem aut diuisorem super vos? Quibus verbis significat, illum, etsi rem per se iustam peteret, malè tamen à se eam petere, vt qui nec à Deo nec ab homine constitutus esset ad administrationem eius quod petebatur negotii. Mundum habere suos iudices, qui lites tã humiles dirimere & possint & debeant. Iudicem se nõ negat constitutum neque diuisorem, sed super vos, inquit, dissidẽtes scilicet de re terrena. Proinde Christi exemplo docentur omnes Ecclesiastici non immiscere se sæcularibus negotiis quæ illis non sunt commissa, secundùm illud Pauli, *Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus*, nec intermittenda ab illis spiritualia propter temporalia, secundùm illud, *Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Cuius cõtrarium, pro dolor nimis faciunt hodie pleriq; sacerdotes, Episcopi, & religiosi itẽ prælati, qui terrenis occupationibus toti dediti spiritualia docendi, legẽdi scripturas, orandi, missarũ officia celebrandi negotia intermittũt penitus, & spiritualium rerum cura tanquam minus necessaria in alios inferiores reiecta, temporalium rerum curam in se penitus recipiunt, & ei grauiter incumbunt. Nec est quod quisquam se exẽplo defendat B. Augustini, aut virum illum sanctissimum calumnietur, tanquã qui exemplum Christi nõ sit secutus, quòd, (vt scribitur à Possidonio in vita ipsius) iudiciis sæcularibus dirimendis fuerit intẽtus & occupatus totos aliquando dies. His enim quomodo & quare vocauerit sanctus ille vir, patet ex eodem Possidonio, & ipsomet scribente in libro de opere monachorũ cap. 29. vbi dicit, Ecclesiarũ quibus seruiebat cõsuetudinẽ hoc tum exegisse, vt Episcopi dirimẽdis litibus Christianorũ vacarent, idq; profectum ex præcepto Pauli, quan-

quanquam ille huiusmodi negotiis nunquam vacauerit. *His*, inquit, *nos molestiis affixit Apostolus, non vtique suo, sed eius qui in eo loquebatur arbitrio, quas tamen ipsum perpessum fuisse non legimus. Aliter enim habebat se apostolatus eius discursus. Nec dixit, Sæculiaria igitur iudicia, si habueritis ad nos deferte, aut nos constituite ad iudicandum: sed eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos*, inquit, *collocate. Ad reuerentiam vobis dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit inter fratrem suum iudicare, sed frater cum fratre iudicatur, & hoc apud infideles. Sapientes ergo qui in locis consistebant, fideles & sanctos, non qui hac atque illac propter Euangelium discurrebant talium negotiorum examinatores esse voluit. Vnde nunquam de illo scriptum est, quòd aliquando talibus vacauerit, à quibus nos excusare non possumus etiamsi contemptibiles simus, quia & hos collocari voluit si sapientes defuissent, potiùs quam vt negotia Christianorum deferrentur in forum. Quem tamen laborem non sine consolatione Domini suscipimus pro spe vitæ æternæ, vt fructum feramus cum tolerantia.* Hæc ille. Audis eum & consuetudine & Pauli præcepto adactum, intelligis aliam causam fuisse Apostolorum, & multò magis Christi, quàm Episcoporum tempore Diui Augustini: ex qua item intelligere licet non esse hoc tempore eandem nostrorum Episcoporum causam, quando fora sæcularia sunt Christianorum fora & tribunalia. Sed & idem Diuus Augustinus non sic vacauit dirimendis litibus & iudiciis, vt ab his quæ magis sunt Episcopi officia, nempe prædicationibus, aliísque id genus episcopalibus officiis cessaret aut impediretur, sed hæc velut præcipua imprimis curans, illa tamen veluti secundaria non omittebat. Idem D. Augustinus sermone quodam in dominica post ascensionem Domini, pulchrè philosophatur cur Dominus diuidere noluit hæreditatem sicut rogatus fuit. Meritò, inquit, non audiuit fratrem interpellantem & dicentem, Domine dic fratri meo, diuidat mecum hæreditatem. Domine, inquit, dic fratri meo. Quid? vt diuidat mecum hæreditatem. Et Dominus, Dic homo, quare enim vis diuidere, nisi quia homo? Cùm enim dicit alius, Ego sum Pauli, ego autem Apollo, nónne homines estis? Dic homo, quis constituit me diuisorem hæreditatis inter vos? Colligere veni non dispergere. Ideo, inquit, dico vobis, Cauete ab omni cupiditate: cupiditas enim cupit diuidere, sicut charitas colligere. Quid est autem, cauere ab omni cupiditate, nisi impleamini charitate? Nos charitatem pro captu nostro habentes interpellamus Dominum contra fratrem, sicut & ille contra fratrem, sed non hac voce, non hac postulatione. Ille enim dixit, Domine dic fratri meo, diuidat mecum hæreditatem. Nos dicimus, Domine dic fratri meo, teneat mecum hæreditatem. Hæc ille.

DIXITQVE AD ILLOS, VIDETE ET CAVETE AB OMNI AVARITIA, QVIA, &c.] Post redargutionem importunæ huius auari hominis petitionis, Dominus eius occasione & omnes quidem generaliter munire satagit aduersus auaritiæ pestem, & deinde suis speciatim discipulis solicitudinem etiam necessariorum eximere. Itaque quod ad priùs attinet, dixit ad illos, nempe discipulos, & circunstantes turbas, Videte & cauete ab omni auaritia. Vbi notandum Græca non habere, omni: sed tantùm, auaritia, & pro auaritia non est φιλαργυρία, quæ dictio significat pecuniæ amorem, sed πλεονεξία, dictio dicta à plus habendo, qua sæpenumero vsus est D. Paulus, & est hęc dictio longè generalior quàm sit φιλαργυρία. Nam πλεονεξία est, quandocunq; plus habetur quā est necesse aut sufficiat, nec tantùm consistit in pecuniis, sed in aliis rebus, vt frugibus vestibus, & id genus similibus. Atque ob id videri potest interpres addidisse, omni, dicens, ab omni auaritia, ne intelligeremus tantùm superfluam prohiberi pecuniarum cupiditatem, quam auaritiæ nomine ferè concipimus, significari, sed & omnem aliam auaritię speciem nomine πλεονεξία, significatam: cupiditatem scilicet quamuis acquirendi aut retinendi plus quam necesse sit, aut conueniat, aut plurium quàm cōueniat possessionē. Nam in sequenti parabola quidam notatur auaritię ob multitudinem frugum, & non ob cupiditatem, quàm possessionem & retentionem. Potest & illud, ab omni auaritia, sic intelligi. Cauete non tantùm ab aperta & manifesta auaritia quam committunt fures & latrones, sed etiam ab ea quæ speciem habet iustitiæ, qua, scilicet quis iustis titulis plus habere desiderat aut retinere. Sanè quemadmodum diligēter monendi sunt qui virtuti sunt adducti, vt sibi caueant ab hypocrisi: ita omnes generaliter frequenter admonendi, vt sibi caueant ab omni auaritia, vt fortè à nullo magis vitio homines sint dehortandi, tum quòd vitium hoc latissimè se extendat, & quàm plurimos in omni gradu occupet, cùm tamen rarissimi sint, qui hoc vitium in seipsis agnoscere velint. (*A minore quippe vsque ad maiorem omnes auaritiæ student*, inquit, Hiere. & Isaias, *Vnusquisque ad auaritiam suam declinauit, à summo vsque ad nouissimum*) tum quòd hoc vitium multorum sit causa malorum. *Radix*, enim *omnium malorum est cupiditas*, inquit Paulus, vbi pro cupiditas est φιλαργυρία, id est, studium pecuniæ, tum etiam quod hoc vitium admodum grauè sit in seipso. Vnde Paulus πλεονεξίαν, vocat εἰδωλολατρίαν, id est, cultum idolorum, & Eccl. 10. dicitur. Auaro nihil est scelestius. Et rursus, Nihil est iniquius quàm amare pecuniam, hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua. Quæ tamen videntur accipienda hyperbolicè, cùm quædam sint vitia grauiora quàm sit auaritia. Affert autem Dominus conuenientem rationem ab auaritia dehortatoriam, quia, inquit, non abundantia cuiusquam vita eius est ex his quæ possidet, quam orationem quidam sic ordinant, quia vita hominis non est in abundantia cuiusquam ex his quæ possidet, id est, cuiusquam rerum temporalium, vt cuiusquam, referatur ad, ex his quæ possidet. Verùm secundùm hanc constructionem relatiuum, eius, non habet antecedens: proinde certum est sic intelligendam, non in abundantia alicuius hominis est vita ipsius hominis, &c. Græca habent, οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, hoc est, ad verbum. Non in abundare alicui vita ipsius est ex substantiis eius. Vbi datiuus τινὶ, id est, alicui, non videtur referri posse ad verbum περισσεύειν, id est, abundare, quomodo omnes intelligunt tamen. (Nam sic dicendum fuisset per accusatiuum τινὰ, id est, aliquē) sed potiùs referri debere ad verbum, est, vt sit sensus, Non consistit alicui vita ipsius ex his quæ possidet propterea quia abundat. Est tamen idem sensus, siue vertatur, cuiusquā, siue cuiquam. Semper enim significatur quòd non propterea, quia quis abundat diuitiis, vita etiam eius ex tali abundantia abundat, hoc est, fœlicior est & longior, sed contrà potiùs, abundantia & miseriorem & breuiorem

Hierem. 6. Isaia 56.

1. Tim. 6.

Eccl. 10.

breuiorem efficit hominis vitam. Miseriorem quidem, quia secum affert multas solicitudines: breuiorem verò, quòd frequenter occasio sit vt quis abutens nō solùm vitam gratiæ perdat, sed etiam ebrietate nimioque luxu ante tempus vitam corporalem finiat, aut vt exigēte diuina iustitia propter sua peccata citiùs ab hac vita tollatur. Est autem hæc ratio à Domino reddita admodum cōueniens. Quia enim diuitiarum amatores existimant quòd multo tempore in magna fœlicitate diuitias sint possessuri, & quasi diu feliciter victuri, vndequaque opes colligunt, & collectas retinent: contrarium Dominus asserit, vt sublata causa parandarum & seruandarum opum, cesset harum studium.

DIXIT AUTEM SIMILITUDINEM AD ILLOS, DICENS, HOMINIS CUIUSDAM DIVITIS, &c.] Quò Dominus crasso populo altiùs infigeret quod dixit, aptissimam affert similitudinem & exemplum quo ostendit abundantiam non adferre fœliciorem & longiorem vitam, sed eam contrà sequi potiùs solicitudinem, & vitæ breuitatem. Hominis, inquit, cuiusdam diuitis, qui scilicet multos habebat agros, multasque possessiones, vberes fructus attulit ager, vel, vt habent Græca, ἡ χώρα, quod magis regionem significat, vt intelligamus agrorum multitudinem & magnitudinem. Hìc admiranda Dei benignitas, qui cum sciret hominem hunc non vsurum copia ista ad vllum bonum, tamen etiam in huiusmodi hominem suam benignitatem effundere voluit. Pluit enim super iustos, & iniustos solemque suum oriri facit super malos & bonos, omnibus quidem occasionem bonorum præbens operum, quamquam impii Dei bonitatem sibi vertant in maioris supplici cumulum: quemadmodum sanè iniusto contigit, qui cùm videret agrorum fertilitatem, non cogitabat Deo, à quo solo sunt omnia, gratias sibi agendas: nec memor communis naturæ diuinorumque præceptorū cogitauit ea esse impartienda egenis quę sibi superfluerent: sed quod apud alios dicere verecundum & parùm honestum fuisset, cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quo congregem fructus meos? Circa quod obseruandum, auaris abundantiam non adferre maiorem tranquillitatem & felicitatem, sed potiùs solicitudinem, & miseriam. Proinde pulchrè Basilius, qui homilia quadam eleganter rhetoricis coloribus parabolam hanc expendit. *Quis*, inquit, *non misereatur hominis tantopere obsessi implicatique, & ipsa agri felicitate infelicis, præsentibus bonis miseri, futuris miserioris. Quid terra illi segetes germinat? non, sed gemitus. Annon ne illi vberem messem congregat? nequaquam. Nam curas, dolores, miseras angustias coaceruat. Non aliter quàm egeni solent, lamentatur. An non hanc vocem emittit qui paupertate premitur? Quid faciam, vnde victum, vnde vestitum conquiram? Eadem hæc verba diues iste sonat, cui animus dolet curis erosus. Quod enim alios exhilarat, hoc tabefacit auarum. Non enim gaudet quod domi omnia repleantur, sed pungitur animo ex affluxu diuitiarum.* Hæc ille. Itaque in hoc auaro ostensum est illud Iob dictum de auaris, *Cùm satiatus fuerit, arctabitur, æstuabit, & omnis dolor irruet super eum.* Quod exponens Diuus Gregorius 15. moral. cap. 11. sic habet, *Prius quippe anhelat per auaritiam concupita congregare. Et cum quasi in quodam ventre auaritiæ multa congesserit, satiatus arctatur, quia dum anxiatur qualiter acquisita custodiat, ipsa eum sua satietas angustat. Ad cuius declarationem cùm diuitis huius exemplum adduxisset, tandem infert, O angustia ex satietate nata! De vbertate agri angustatur animus auari. Dicens namque, quid faciam, profectò indicat quia votorum suorum affectibus pressus, sub quodam rerum falce laborabat. Bene ergo dicitur, Cùm satiatus fuerit arctabitur: quia mens auari quæ priùs ex abundantia requiem quæsierat, pòst ad custodiam grauius laborabat.* Hæc ille. Iam & illud in hoc auaro obseruandum, abundantiam non tantum adferre solicitudinem & miseriam, sed quod mirandum est, etiam maiorem egestatem, & indigentiam. Priùs enim quàm agri vberes attulisset fructus, non egebat homo iste nouis horreis: nunc verò magis egere cœpit, & de indigētia conqueri. Illud enim, non habeo, indigentis est. Sic semper in diuitibus cum diuitiarum copia crescit & inopia, quod semper de augenda familia & statu cogitent. Non habeo, inquit, quò congregem fructus meos. Habebat vtique si voluisset. Pauperum enim ventres & domus vacuæ, horrea illi esse poterant, quò non illis tantum, sed & sibi longè tutiùs fructus reposuisset, vnde non tantùm in multos annos, sed in perpetuum edere potuisset. Verùm præsentem tantùm vitam attendens, & se sibi tantùm natum existimans, ac terræ communes fructus suos tantùm faciens, nihil horum cogitauit, qui ob id in quàm stulta & impia inciderit consilia, sequentia declarant. Si enim charitatem & veram prudentiam adhibuisset sibi in consilium, dixisset, ab aliis persuasus, sibiipsi, Circunspice quàm multis desit, quod tibi superest. Agnosce cui debeas etiam istam animi felicitatem. Sortem indulsit Deus, vnde colligas vsuram bonorum cœlestium. Permuta fluxa bona pereuntibus terrena cœlestibus, humana diuinis. Ita lucro fuerit tibi tua liberalitas. Sed quoniam hæc non adhibuit in consilium, cùm sic æstuaret animo, tandem stultitiæ & incogitantiæ impulsu sic dixit apud se, Hoc faciam: Destruam horrea mea, & maiora faciam, vel, vt habent Græca, ædificabo. Rectè quidem dixisset, si tantum dixisset, & fecisset illud: Diruam horrea mea. Digna enim erant demolitione horrea iniquitatis, excindēda meritò erant quæ malè erant ædificata, destruenda domus auaritiæ custos, ostendenda soli squallentia frumenta proferēdæ è carcere diuitię vinctæ, exponenda pauperibus quæ diu in horreis conclusa fuerant. Verùm insipienter nimis adiecit, & maiora ædificabo. Quid enim, inquit Basilius, tandē statues, vbi illa impleueris & annus alter rursus fructuum attulerit fertilitatem? Nū rursum dirues, & rursum ædificabis? Quid obsecro stultius, quàm in infinitū laborare, cum cura ędificare, & rursum cum cura diruere? Iam verò non tantùm insipientiam, sed etiam impietatem sonat quod subiecit, & illuc, inquit, cōgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea. Congregaturum se dicit, qui an in crastinum viueret ignorabat, immemor & incertitudinis vitæ suæ, & quot pericula fructuū collectionem antecedere possint: quæ si perpendisset, dicere debuerat secundum Iacobi doctrinam, *si Deus voluerit*, Nam & grando calamitate, & æstus sideratione, è mediis manibus fructus eripit, & pluuia importunè è nubibus superfusa eos corrumpit. Omnia se dicit congregaturum, nimirū nec pauperibus nec sacerdotibus portionem aliquam etiam debitam relinquens. Itaque terra quidem ipsa commodam se sua fœcunditate exhibebat, cùm in aruis profundam segetem, plurimosque racemos in palmitibus ostēderet, oleam fructibus

D. Basil.

Iob 20.

D. Greg.

Iacobi 4.

fructibus scaturientem monstraret, & ex pomis ac nucibus omnigenos cibos pollicerent. Ille verò eratincommodi ingenii, nulliúsque fœcunditatis modum habens, & iam egenis inuidens. Sibi nata esse dicit, & sua vocat, quæ in communem hominum vsum communis omnium hominum pater Deus, communísque omnium mater terra suppeditauit, quæque hinc secum auferre non posset, nec in sua haberet potestate. Neque enim (inquit D. Ambrosius super Lucam) nostra sunt, quæ nobiscum auferre non possumus, Quid, inquit Diuus Basilius, ais tua? vnde ea in vitam attulisti? Quemadmodum si quis in theathro sedilia occupet, ac deinde superuenientes excludat, sibi proprium vendicans, quod omnium vsui patet, ad eum modum se diuites gerunt. Cùm enim, quod commune est, priores inuaserunt, ex præoccupatione id proprium sibi faciunt. Quod si quisque quod suæ necessitati leniendæ sufficeret, auferret, & quod superfluum esset ei relinqueret qui indigeret, nullus opulentus, nullus inops esset, Nónne nudus ex vtero elapsus es? nónne nudus in terram reuerteris? Ista quæ habes vnde tibi orta sunt? Si vltro fortuitóque dicis, impius es, cùm non agnoscas qui ea creauit, nec gratiam habes ei qui ea tibi dedit. Si verò confiteris à Deo profecta esse, dic mihi qua de causa acceperis? Num iniustus Deus est, qui ea, quæ victus sunt inæqualiter distribuit? Cur tu diues, ille verò pauper est? An non ideo planè vt & tu benignitatis & fidelis dispensationis mercedem recipias, & ille magnificis tolerantiæ præmiis cohonestetur? Hæc Diuus Basilius, ostendens illum malè dixisse, quæ nata sunt mihi & bona mea, qui deinceps ostendit etiam auaros esse fraudatores & raptores, quod quæ dispensanda acceperunt, ea sibi propria faciant. Famelici, inquit, panis est quem tu detines: nudi vestimentum est, quod tu in tuis capsulis seruas: discalceati solea est, quæ apud te computrescit: egeni pecunia est, quam tu defossam habes. Ergo totidem inuria afficis, quot præbere potuisti. Similia imò eadem habentur ex Diuo Ambrosio distinctione 47. capite. Sicut hi. Nam homilia Diui Basilii super illo verbo, Diruam horrea mea, &c. tota etiam est apud Diuum Ambrosium, paucis quibusdam additis, sermone 81. Verisimile est enim Diuum Ambrosium homiliam Diui Basilii Græcam Latinitate donasse, quemadmodum in Hexameron suo & libris de Spiritu sancto, D. Basilii Hexameron & libros de Spiritu sancto vertit aut saltem imitatus est, multis tamen de suo additis. Sunt autem similes multę apud antiquos patres sententiæ, quibus asseritur eos esse raptores, & inuasores alienorum, & fures qui superflua retinent & pauperibus non elargiuntur. Nam distinct. 42. in principio ex Diui Hieronymi sententia dicitur, *Aliena rapere conuincitur, qui vltra necessaria sibi retinere probatur.* Sic & Diuus Augustinus, sermone 219. de tempore, *Quicquid*, inquit, *nobis Deus plusquam opus est dederit, non nobis specialiter dedit, sed per nos aliis erogandum transmisit: quòd si non dederimus, res alienas inuasimus.* Ex his tamen & similibus sententiis non est intelligendum, tales auaros qui superflua retinuerunt secundùm leges humanas licitè acquisita, teneri ad restitutionem propriè dictam, quemadmodum hi qui contra humanas leges aliquid vsurpant: sed raptores dicuntur, quia iniustè, hoc est, malè retinent, quæ aliis ex præcepto Dei erant dispensanda. Porrò cùm omnibus necesse sit superflua in pauperes erogare, maximè ad id obligantur Ecclesiastici, qui, præterquam quòd Deum pro sua parte & hæreditate elegerunt, & ob id terrenarum rerum magis debent esse contemptores, magisque præ aliis virtutibus & bonis operibus abundare: bona obtinent quæ Christi pauperis sunt patrimonium, & pauperum bona singulariter dicuntur. Sed redeamus ad considerationem huius propositi auari. Hic ergo præter prædicta etiam in eo est reprehendendus, quòd non solùm sua dicat quę nata erant è terra, sed etiam bona, cum diuitiæ & abundantia rerum temporalium, sint res indifferentes quæ per sese nec bonum nec malum faciant hominem. Multò autem magis reprehendendus propter ea, quæ in suo consilio subiecit, & dicam animæ meæ, Anima, habet multa bona posita in annos plurimos, &c. Animæ bona dicit, quæ corporis non mentis sunt bona. Annos plurimos sibi pollicetur, qui nec de crastino securus est. O, inquit Basilius, *bruta verba. Si suillam animam haberes, quid ei pro re læta nisi hoc ipsum renunciares? Adeóne pecualis es, adeóne bonorum animæ imperitus, vt ei carnalibus escis adblandiaris, & quæ à latrina excipiuntur, ei pro bellariis mittas? Si anima virtutem habet, si bonorum operum plena est, si Deo familiaris est, habet multa bona, & oblectatur pulchra illa animi oblectatione.* Requiesce inquit, à labore, comede, bibe, epulare magno scilicet apparatu, aut, vt habent Grȩca, εὐφραίνου, hoc est, gaude. Vox certè Epicureorum, & tamen quam pleraque Christianorum pars approbat. Quid enim aliud ferè quærunt homines, quàm vt à laboribus, ad quos sic sunt nati homines sicut auis ad volatnm, hîc possint quiescere, vt lautè comedere & bibere illis cótingat? Sed audiamus Dei de hoc homine iudicium audiamus quid Deus decreuerit, cùm ille apud se ista decreuisset. Ille enim in occulto quidem loquebatur, (cogitabat enim, dixit, apud se) & tamen verba eius in cœlo exaudiebantur & examinabantur. Inde igitur ei responsa veniunt à Deo interna sua inspiratione conscientiam eius alloquente. Stulte, inquit, hac nocte animam tuam repetent à te. Stultum pronunciat eum diuinum iudicium, quem humanum iudicium circunspectum diceret & prudentem, vt qui sibi in futurum prospiceret. Et quidem meritò stultus dicitur, quòd abundantiam sibi verterit in occasionem angustiæ & inopiæ, quòd sibi nata putauit, quæ multis nutriendis data erant, quòd per temporalia bona non cogitauit æterna sibi paranda, quòd temporalia, animæ bona esse duxit, quòd sibi iam securus plurimos pollicebatur annos, quodque de his esset solicitus, quibus nunquam erat fruiturus. Quòd si autem talis non ab homine, sed à Deo stulti nomen est cósecutus, quid de his dicendum qui ea sibi coaceruant, quibus, etiam si plurimos viuant annos, nunquam ne velint quidem frui vel vti, vt qui pecunias pecuniis semper addere non cessant, sola auri specie capti, quod est omnium auarorum pessimum & intollerabilissimum genus. Hac, inquit, nocte repetent animam tuam à te. Benedicit, hac nocte. Nam quanquam quod ad literam spectat, dictum sit, hac nocte, quòd in nocte ferè auari huiusmodi apud se consuletur, (cùm enim cuncti dies eorum doloribus & laboribus sint pleni, ne per noctem quidem mente requiescunt, vt dicitur Eccl. 2.) tamen mystico intellectu rectè intelligitur etiam ideo dictum, hac nocte, quòd talis in tenebris crassissimis insipientiæ detineretur, quodque huiusmodi hominis apud se cogitatio & consulatio, tantùm somnium quoddam esset

esset diutinæ fœlicitatis. Non dictũ est ei, Hac nocte morieris, sed, quod grauius erat auditu, animam tuam, cui hæc omnia parasti, cui multos & felices annos in hac vita pollicitus es, repetent à te, ministri scilicet diuinæ iustitiæ. Quo significat, statum aliquem vitæ esse post hanc vitam, & animam homini à Deo commendatam, velut quoddam depositum, de quo aliquando ratio reddenda esset, suo tẽpore repeti ab homine per angelos qui eam diuino statuant tribunali. Conuenit autem verbũ repetent impiis potiùs quam iustis, vt hoc loco annotauit Theophylactus. Ab impiis enim inuitis, & propter vitæ præsentis immodicum amorem reluctantibus anima eorum exigitur. A iusto autem non exigitur aut repetitur, sed ille eam gaudens & exultans commendat Deo patri spirituum. Subditur ad maiorem stultitiæ eius condemnationem, quæ autem parasti: cuius erunt? quasi dicat, Tua certè non erunt, cum terrena tantùm paraueris, quæ necesse èst mundo relinquas, nec solum tibi cui ea destinati, non cedent, nec tibi manifestum est cuius hæc erunt, vtrũ hæredis an peregrini, amici an inimici, quod ipsum etiam adauget mœrorem, Itaque in hoc impletum est illud Iob, *Non est satiatus venter eius, & cùm habuerit quæ concupierat, possidere non poterit.* Et illud Psalmistæ, *Thesaurizat, & ignorat cui congregabit ea.* Porrò ne hoc exemplum, tantùm ad voluptatem narratum putare quis posset, sed ad nostram commonitionem. nempe, vt Dei in hoc homine sententiam metuentes, studeamus huic esse dissimiles, adiecit Dominus, Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues. Sic, inquit, est, hoc est, etiam omnis talis similiter est stultus. Aut potiùs, Sic est, id est, sic se habet qui sibi thesaurizat, &c. hoc est, cùm minimè sperat, vita præsens simul cum rebus aufertur cumque prẹterea nihil habeat, prorsus infelix & deploratus rectà petit gehennam, Non est Grẹcis, Sic est qui, &c. sed tantùm, sic qui thesaurizat, vt liberum sit subaudire, verbum quod est commodissimum. Notat autem Caietanus, non tantùm dictum esse, Qui sibi thesaurizat, sed additum, & non est in Deum diues, vt intelligeremus Dominum nõ damnare thesaurizantem sibi, nisi simul adiunctam habeat alteram conditionem, scilicet nõ esse diuitem in Deum, ad differentiam eorum qui sibi thesaurizant, & simul diuites sunt in Deum, abundantes in bonis operibus. Verùm magis apparet duas illas partes sic à Domino coniunctas, vt significaret fieri non posse vt quis sibi thesaurizet, & sit in Deum diues. Nam Matthæus satis docuit non posse fieri vt quis & hic thesaurizet & apud Deum, ad hoc afferens illud prouerbium, Nemo potest duobus dominis seruire. Certè sic intellexit Beda, cùm scribat, *Ergo qui vult esse in Deum diues, non sibi thesaurizet, sed pauperibus possessa distribuat.* Dicetur autem hoc loco is sibi thesaurizare, & qui in suum vsum ac suam tantùm voluptatem multa congregat, & congregata conseruat. Cæterùm obscurior est illa oratio, non est in Deum, diues. Quidam pro, in Deum, vertit erga Deum, vt hic sit locutio qualis est in Paulo, *Diues in omnes qui inuocant eum*, id est, erga omnes. Itaque intelligit illum dici hic diuitem in Deum, id est, erga Deum, qui Dei nomine in pauperes est beneficus, Deus enim cupiens refocillari in membris suis per eos quibus superest res, sibi imputat factum, quod suo nomine pauperibus impenditur. Porrò cùm Græca nõ habeant pro, diues, nomen substantiuũ πλούσιος, sed participium πλουτῶν, rectiùs sic vertiti poterit, Qui sibi thesaurizat, & non in Deo ditescit, vt duo participia θησαυρίζων & πλουτῶν, similiter reddãtur per suũ verbum, & εἰς θεὸν, accipiatur pro, ἐν θεῷ, sicut superiùs aliquoties εἰς pro ἐν positum est. Dicitur autem ditescere in Deo, primùm quidem is qui per eleemosynas multa sibi apud Deum merita parat. Deinde generaliter quisquis abundat in operibus bonis. Diuitiæ enim in Deo, sunt acquisitio virtutum & meritorum. Sic Paulus Timotheum docet *vt præcipiat diuitibus huius sæculi bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant vitam æternam.*

Iob 20. Psal. 38. Matth. 6. Rom. 10. 1. Tim. 6.

DIXITQVE AD DISCIPVLOS SVOS, IDEO DICO VOBIS, NOLITE, &c.] In superioribus quidem Dominus promiscuam multitudinem allocutus est, omnes dehortans ab auaritia, iam verò eadem occasione conuersus ad discipulos suos, dehortatur eos etiam à solicitudine rerum necessariarum. Hos enim oportebat non solùm abesse ab auaritia, & superfluorum cupiditate, sed etiam præ aliis vacare omni solicitudine huius vitæ, ne qua res illorum animos remoraretur ab Euangelico negotio, vt omittam etiam ob id hæc discipulis dicta esse, quia hi ferè soli, nõ autem turbæ capaces fuerunt huius doctrinæ. Infert autem Dominus ex prædictis, solicitudinẽ rerum necessariarum abiiciendam, quemadmodum & apud Matthæum idẽ intulit, postquam docuisset thesaurizandos thesauros non in terra: sed id cœlo: nec fieri posse vt quis & Deo seruiat & mammonæ. Proinde illatio horum ex præcedentibus talis est, Quandoquidem is Deo displicet, qui solicitudine rerum coaceruandarum tenetur, quemadmodum patuit in proposito per parabolam homine, qui non displicuit quia multa habuit, sed quia de illis retinendis solicitus fuit. Rursus quandoquidem humana solicitudo nihil facit ad felicitatem vitæ, & quia vita hominis à solo pendet Dei arbitrio, vt patet ex prædictis, ideo dico vobis discipulis meis, quos vt ad perfectionem maiorem vocaui, ita oportet præ aliis vulgarem hanc solicitudinem reiicere, Nolite soliciti esse, &c. Habentur enim hæc omnia vsque ad illud Nolite timere pusille grex, Matth. cap. 6. in c. Concordiæ 42. Nec est hic quicquam peculiare notatu dignum præter duo, quorum alterum est, quod cùm apud Matthæum generaliter dicatur de omnibus volatilibus, Respicite volatilia cœli, hic peculiariter dicitur de coruis, considerate coruos, quemadmodum & Psal. 146. de coruis singulariter dicitur, *Qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum.* Sic & Iob de eisdem auibus singulariter dicit, *Quis præparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes eo quod non habeant cibos?* Ad quæ scripturæ loca videri posset Dominum hic respexisse. Ideo autem secundùm plerosque scriptura singulariter Deum dicit coruos pascere, quòd pulli coruorum à parentibus suis derelinquantur, eò quòd cùm albi sint iudicentur degeneres, ac tum diuinitus pascantur, siue rore cœli, siue vermibus in nido enatis, siue animalculis quibusdam circa nidum volitantibus. Verùm hanc coruorum naturam nec scribunt historiæ naturalis scriptores, nec apparet eam talem esse ex verbis Iob, quibus significatur Deum coruo parare escam pro pullis suis, hosque extra nidum quærere sibi cibum. Proinde rectius dicetur coruorum

Psal. 146. Iob 38.

fieri mentionem, tum ad commendandum magis Dei erga homines prouidensiam ex illius prouidentia erga aues rapacissimas & odiosissimas: tum quòd corui sint voracissimi, multo egentes cibo, ob quod & longiùs fugant pullos suos iam robustos, quemadmodum scribit libr. 10. naturalis historiæ capite 12. Plinius. Et Aristoteles lib. 6. de historia animal. Corui, inquit, locis arctioribus, & vbi non satis cibi pluribus sit, duo tantùm incolunt, & suos pullos cùm iam potestas volandi est, primùm nido eiiciũt, deinde regione tota. Alterum hìc peculiare est illud, *Et nolite in sublime tolli.* Quod Diuus Augustinus libr. 2. quæstionum Euang. capite 29. sic intelligit, vt significetur, Dominum postquam prohibuit alimentorum solicitudinem, consequenter etiam admonuisse ne si contingat abundantiam rerum necessariarum obuenire, ob id extollantur & superbiant, quemadmodũ ferè homines solent: propter quod Paulus vult Timotheum præcipere diuitibus vt non sublime sapiant. Similiter Caietanus intelligit, Dominum prohibuisse ne postquam adepti essent eam perfectionem, vt non quærerent quid manducandum aut bibendum, sibi ob eam perfectionem placentes superbirent & extollerent. Verùm hæ interpretationes non conueniunt Græcis, quæ habent, μὴ μετεωρίζεσθε, quod non propriè pertines ad tumorem, quòd Græci vocant, μεγάλα φρονεῖν, vel, ὑψηλοφρονεῖν, vt est in prædicto Pauli loco, sed magis ne curemus ea quæ suprà nos sunt, μετέωρα enim vocantur quæ sunt in nubibus, & sublimi aëris regione, de quibus Meteorologica scripsit Aristoteles. Vnde nec illa quorundam interpretatio præsenti loco conuenit, Nolite in sublime tolli, hoc est, nolite transcendere naturæ limites, quærendo plura quàm vobis sint necessaria. Sed vt intelligẽdum cum quodam, Dominum significare voluisse non esse anxiè astrorum cursum, & aëris cœlique dispositionem obseruandam, quemadmodum plerique faciunt, obseruantes omnia tempestatum præsagia, & ex astrorum cursu de futuris consulentes, ac pallescentes quoties astra minitantur annonæ penuriam. Is enim intellectus probè conuenit ei quod sequitur de gentibus huiusmodi inquirentibus, quas ne hac in parte imitentur etiam per Hieremiã admonet Dominus, dicens capite 10. *Iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cœli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt.* Aut intelligendum Dominum alludere ad gestum eius, qui præ magna solicitudine angitur, vultum ad cœlum attollens, vt sit sensus, Ne anxiè oculos in cœlum subleuetis hæsitantes de diuina prouidentia. In quem ferè sensum interpretatur Theophylactus, qui sic habet, In sublime tolli, prorsus nihil aliud dicit, quàm distractionem & mẽtis instabilem versionem, nunc hoc, nunc illud cogitantis, & ab hoc in illud salientis. Vnde bene quidam hic verbum μετεωρίζεσθαι, cùm propriè significet sublimem esse, vertit per verbum pendere. Quæ enim sunt in sublimi, ea nullo firmo fundamento nixa nutant & agitantur: hinc fit vt id verbum, dubitare, incertum & anxium esse significet, quo sensu Latinis pendere propriè dicitur. In Syriaco Euangelio est, Nec immoretur, vel suspendatur mens vestra in illis. Præter hoc notandum circa Lucam, malè legi in ipso, Hæc autem omnia gentes mundi quærunt. Nam legendum est, *Hæc enim omnia*, &c. quemadmodum in Matthæo legimus. Nam Græca non habent δὲ, sed γὰρ, & codices scripti etiam in Luca habent, *enim*, quemadmodum ego vidi in duobus qui ad manum erant magnæ vetustatis. Deinde non est legendum in Luca, *Quærite primùm regnum Dei & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis*, sed tantùm, *Quærite regnum Dei, & hæc omnia*, &c. Sic enim non tantùm Græca habent, sed & Ambrosius, & duo illi codices quos dixi, quemadmodum & codices pleriq; quibus quidam vsus est, atque Dionysius ipse. Proinde quod deesse videbatur in Luca, studiosus aliquis adiecit ex sexto capite Matthæi.

NOLITE TIMERE PVSILLVS GREX, QVIA COMPLACVIT PATRI VESTRO, &c.] Duæ sequentes iam sententiæ quæ solùm sunt apud Lucam, rectè sunt superioribus subiũctę. Postquam enim variis rationibus solicitudinem vitæ & rerum terrenarum à suis Dominus exemit, radicem iam huiusmodi solicitudinis eximit, nempe timorem. vnde procedit huiusmodi solicitudo, & qui consequi poterat ex prohibita solicitudine. Vocat autem suos discipulos pusillum gregem, ob numeri paucitatem, & eorundem impotentiam ac infirmitatem. Nam pro *grex*, Græcis est ποίμνιον, quod paruum gregem significat, & maximè ouium. Quoniam enim discipuli sibi timere poterant ob suam paucitatem & imbecillitatem, ab egestate aliisque huius mundi malis, tanquam impares qui omnibus illis malis superiores esse possent, maximè solicitudine illis prohibita, *Nolite*, inquit, *timere*, etsi sitis *grex pusillus*, Non tamen illud *grex pusillus*, tantùm in discipulos competit, sed & in omnes qui perfectionis discipulorum sunt imitatores, quòd hi ad reliquam hominum multitudinem sint pauci, imò & in omnes veros & bonos Christianos. Nam & hi pauci sunt, si fiat ad infideles & malos Christianos comparatio. His ergo etiam omnibus dicitur, Et si sitis grex pusillus, pauciores & imbecilliores, quam vt vestra virtute mala huius mundi quæ in vos consurgent superare possitis, ne tamen metuatis, ne quando quid desit rerum necessariarum etiam vobis non solicitis, aut ne quid mali, quod non sit vobis cessurum in bonum, vobis obtingat. Siquidem beneplacitum est patri vestro, Græcè enim est, εὐδοκησεδ πατὴρ ὑμῶν, id est, Deus pater vester sua gratuita bonitate disposuit vobis dare regnum. Proinde cùm Deus pater vester sit, ac ob id pro paterna sua bonitate non possit vestri curam deponere, cùm etiam regnum vobis quantumuis iam apud mundum humilibus & contemptis dare disposuerit, idque disposuerit ab æterno, non vestris prouocatus meritis, sed solo suo voluntatis beneplacito, non est cur diffidatis, quin terrena huius mundi bona quantum necesse est, etiam sit suppeditaturus. Huius ergo regni vobis destinati consideratione omnem metum inopiæ rerum terrenarum excutite: imò quoniam cœleste vobis regnum est præparatum in possessionem, quibus proinde parùm conueniũt terrenæ possessiones, vt regno illi cœlesti aptiores sitis & digniores, si quæ in hoc mundo possidetis, vendite ea, & erogate in eleemosynam, tutò thesaurizaturi hac ratione ad illud regnum ad quod ordinati estis. Est ergo illud, *Vendite quæ possidetis*, &c, Euangelicum non tam præceptum quàm consilium, quemadmodum patet ex eo quòd diuiti cuidam postea dixit Dominus, *Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus.* Quod consilium post Domini ascensionem adimpleuerunt primitiæ in Hierusalem fidelium, qui diuenditis

suis possessionibus, afferebant pretia earum ad pedes Apostolorum pro distribuenda eleëmosyna. Id autem consilium Beda indicat duobus modis posse impleri: Altero, cùm quis collectam ex venditis possessionibus pecuniam distribuit in eleëmosynam. Atque hic est proprius huius loci intellectus. Alterò, cùm quis omnibus suis diuenditis, aut pro Domino derelictis, nihilominus postea labore manuum operatur, vnde & sibi victum transigere, & aliis eleëmosynam dare queat, quod est maximæ perfectionis à Paulo exhibitæ. Cætera quæ sequuntur de thesaurizando in cœlis, habita sunt etiam superiùs ex Matth. cap. 6. in cap. Concord. 42. tantùm illud hic est peculiare, *Facite vobis sacculos qui non veterascunt*, Quam partem sic interpretatur Euthym. vt per sacculos synecdochicè significetur thesaurus: & non veterascere, sit non deficere, ita vt secunda pars, *thesaurum non deficientem in cœlis*, sit interpretatiua primæ. Quæ interpretatio cùm videatur coactior, dicendum potiùs allegorica illa locutione significari sic esse expendenda, & reponenda bona temporalia, vt illorum non perdatur fructus, sed in perpetuum ex his fructus haberi possit. Illis enim qui faciunt sacculos vetustati obnoxios, sacculis præ vetustate frangi incipientibus, excidit pecunia, & sine fructu amittitur. Significat ergo Dominus per eleëmosynas & pecuniarum in pauperes erogationem, hominum sibi facere sacculos non veterascentes, quia in eis reponit suas facultates, vnde à Deo æternum consequetur fructum: *Parare item thesaurum non deficientem in cœlis*, quia huiusmodi erogatione sibi parat apud Deum multa merita. Itaque si quis distinctè requirat, quid per sacculos non veterascentes accipiendum sit rectè dixerit, pauperes esse illos sacculos, quòd in eis expensæ & repositæ facultates nunquam pereant. Vnde D. Laurentius tyranno respondit, *Facultates Ecclesiæ quas requiritis in cœlestes thesauros manus pauperum reportauerunt.*

DOCET OFFICIVM FIDELIS SERVI ERGA VENTVRVM DOMINVM. LVCÆ 12. CAPVT LXXXVII.

Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis, vt cùm venerit & pulsauerit, confestim aperiant ei. Beati serui illi, quos, cùm venerit dominus, inuenerit vigilantes. Amen dico vobis, quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis. Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi. Hoc autem scitote, quoniam si sciret pater familias qua hora fur veniret, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. Et vos estote parati, quia qua hora non putatis filius hominis veniet. Ait autem ei Petrus, Domine ad nos dicis hanc parabolam, an ad omnes? Dixit autem Dominus. Quis putas est fidelis dispensator, & prudens, quem constituit dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram? Beatus ille seruus, quem cùm venerit Dominus, inuenerit ita facientem, verè dico vobis, Quoniam supra omnia quæ possidet, constituet illum. Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Moram facit Dominus meus venire, & cœperit percutere seruos, & ancillas & edere & bibere, & inebriari: veniet Dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua nescit, & diuidet eum, partemq́; eius cum infidelibus ponet. Ille autem seruus, qui cognouit voluntatem domini sui, & non se præparauit, & non fecit secundùm voluntatem eius, vapulabit multis: qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omnis autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo, & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Baptismo autem habeo baptizari & quomodo coarctor, vsque dum perficiatur. Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem. Erunt enim ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres: diuidentur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiam, & filia in matrem, socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam. Dicebat autem & ad turbas. Cùm videretis nubem orientem ab occasu, statim dicitis. Nimbus venit, & ita fit, & quum Austrum flantem, dicitis, Quia æstus erit, & fit. Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis? Quid autem & à vobisipsis non iudicatis quod iustum est. Quum autem vadis cum aduersario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo, ne fortè trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimum minutum reddas.

A. 24. 124 — A. 24. 124 — A. 10. 55. — A. 16. 64. — A. 5. 40.

SINT LVMBI VESTRI PRÆCINCTI ET LVCERNÆ ARDENTES, ET VOS, &c.] Postquam Dominus discipulũ suum & superfluis exuit, & ab omni solicitudine & cupiditate temporalium nudauit, regniq́; cœlestis ingessit mentionẽ: opportunè iam ipsum ad ministrandum sibi inducit, atque regni illius vigilem expectationẽ. Is enim qui minister Christi esse voluerit, quiq́; regnum illud securus expectare poterit, priùs necesse est ab onere & solicitudine rerũ terrenarum sit expeditus, quod onus deposuisse nõ satis fuerit, nisi deinde ad seruiendum Christo, & ad cœlestis regni participationem se accommodauerit. Itaque rectè subiungit Dominus, *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardẽtes.* Quibus verbis additur in plerisque libris, *in manibus vestris*, vt sit sensus, & lucernæ ardentes sint in manibus vestris. Verùm hæ tres dictiones non solùm non sunt in Græcis, sed nec apud Diuum Cyprianum tractatu tertio, nec apud Diuum Ambrosiũ, nec ipsum quoque Dionysium Carthusiensem, nec erant in altero nostrorum codicum scriptorum. Itaque sensus est, Lumbi vestri sint præcincti, & lucernæ vestræ sint ardentes vel accensæ, vt ardentes regatur à verbo, sint, à parte posteriori. Apud Augustinum libro de continentia cap. 7. legitur, Et lucernæ vestræ ardentes, nec additur, in manibus vestris, quæ tamen verba legisse apparet Diuum Gregorium in homilia, apud quem tamen nõ ponuntur libr. 28. Moralium cap. 7.

cap.7. vbi hanc sententiam citat & exponit. Porro hæc Domini sententia, est locutio allegorica, qua significatur oportere nos esse paratos ad occurrendum venturo Domino, & ad arripiẽdum iter virtutis in nocte huius sæculi. Similitudo enim est mutuata à more vulgari seruorum domino in nocte occurrentium, aut eorum qui nocte se parant ad iter, sicut & Paulus similitudine mutuata à pugnaturis, qui lumbis succinctis stant parati ad confligendum cum hoste, dicit similiter, *State succincti lumbos vestros in veritate*, hoc est, state, per veritatem fidei muniti & parati ad resistendum omni errori, & pugnandum contra spiritualia nequitiæ, vt exponunt Ambrosius & Theophylactus. Quo loco Pauli idem est Græcis participium quod loco isto, quamuis hic legamus, *præcincti*, ibi verò, *succincti*, ne quis in eo putet esse aliquid discriminis. Quoniam ergo nocte ambulaturi & lumbos debent habere præcinctos, ne vestium onus & prolixitas impedimentum eis præbeat, & lucernas debent habere accensas, ne in tenebris impingant, ideo duo hæc etiam à suis Dominus requirit, in lumborum quidem præcinctione significãs vt cura rerum terrenarum deposita, quæ impedimento est iter virtutis ingressuris, aut domino suo occursuris, expediti sint & prompti tum ad ambulandum viam virtutis, tum ad occurrendum Domino eos ad fœlicitatem hinc euocanti. In lucernis verò accensis significans opus esse vt mentes nostræ pulsis errorum tenebris, vera sint fide illuminatæ, & per charitatem accensæ, ne vero lumine destituti impingamus in tenebris ignorantiæ, aut cum fatuis virginibus inueniantur lampades nostræ extinctæ, sicque cum sponsa non possimus ingredi ad nuptias Hic videtur genuinus huius loci intellectus, si sequentia consideremus, cui satis conuenit quod pro huius loci explicatione scribit Diuus Augustinus libr[illegible] quæst. Euang. *Quod*, inquit, *Dominus dicit, Sint lumbi vestri, præcincti, propter continentiam ab amore rerum sæcularium: lucernæ ardentes, hoc ipsum vt vero fine & recta intentione faciatis.* Diuus Gregorius homilia 13, non ineleganter hunc locum aliter explicat, quanquã præter præcipuam Domini intentionem, *Lumbos*, inquit, *præcingimus cùm carnis luxuriam per continentiam coarctamus. Sed quia minus est mala nõ agere, nisi etiam quisque studeat & bonis operibus insudare, protinus additur. Et lucernæ ardentes in manibus vestris. Lucernas quippe ardentes in manibus tenemus, cùm per bona opera proximis nostris exempla monstramus. De quibus profecto operibus Dominus dicit, Luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrẽ vestrum qui in cœlis est.* Hæc ille, qui duo hæc pulchrè prosequitur.

Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, &c.] Quidem his verbis intelligunt Dominum prosequi parabolam in præcedenti sententia significatam, vt significetur ideo debere eorum lumbos esse præcinctos, & lucernas ardentes vt sic possint esse similes hominibus expectantibus dominum suum, qui, inquiunt, perpetuò stant accincti cum tedis, vt cùm dominus fuerit reuersus confestim aperiant ei: sic enim quidam in Paraphra. Verùm magis apparet Dominum hic nouam parabolam à superiore diuersam proponere. Non enim oportet seruos dominum suum expectantes stare præcinctis lumbis, nec id facere solent. Itaque cùm priori sermone Dominus præceperit nos similes esse his qui se parant ad iter in nocte: iam noua parabola similes nos esse vult seruis dominum suum nocturno tempore à nuptiis reuersurum expectantibus. Quæ similitudo in tribus consistit. Primùm, vt sicut illi serui, si sint prudentes & fideles, assiduè vigilant, quòd incertum habeant quando dominus sit reuersurus à nuptiali conuiuio, quòd vespertino tempore celebrari consueuit: ita & nos in nocte huius mundi solicitè caueamus ne obrepat somnus peccati, sed perpetuò vigilemus in bonis operibus occupati, quòd incertum nobis sit quando Dominus noster venturus sit, siue ad vniuersale totius mundi iudicium, siue ad particulare cuiusque iudicium post mortem cuiusque subeundum. Secundò, vt sicut serui vigilantes confidenter expectant dominum suum quem quòd à nuptiis reuersurus sit, expectant venturum lætum & iucundum, & eorum vigilantiam collaudaturum: sic & nos discutientes corporis & peccati somnum, non metuamus Domini aduentum, sed cum fiducia illum expectemus, nobis venturum è gaudiis regni cœlestis (quæ per nuptias sæpe significantur) lætum ac hilarem, & nostram vigilantiam cõprobaturum & remuneraturum. Tertiò, vt sicut illi venienti & pulsanti domino cõfestim aperiunt ostium domus, lætiq; suscipiunt: ita & nos Dominũ mox & lætantur suscipiamus cùm venerit circa tempus mortis, & pulsauerit per immissam, ægritudinẽ aut mortem. Secundùm hanc parabolæ accommodationem non sunt singula curiosè applicanda rei propter quam parabola assumitur. Non enim quærendum quod sit ostium quod Domino venienti sit aperiendum nobis, cùm non dicatur nos debere aperire ostium, sed oportere similes esse his qui confestim aperiunt: id fiet si & nos Dominum venientem læti suscipiamus, quod nequaquam facere possunt hi quos aduentus Domini inuenit dormientes & imparatos, nec expectantes. Quò autem nos ad similitudinẽ illorum seruorum Dominus præmio & honore prouocaret, prosequens parabolam dicit, *Beati*, hoc est, *fœlices sunt serui illi, quos cùm venerit dominus inuenerit vigilantes.* Et quare beatos pronunciet addit, *Amen*, inquit, *dico vobis, quòd dominus* ipse vt ex nuptiis hilaris, ita etiam exhilaratus seruorum sedulitate *præcinget se*, parans seipsum ad seruiendum, *& faciet illos discumbere, & transiens*, hoc est, præteriens more ministrantium mensis, obseruansq; quid cuique desit aut quisque desideret, *ministrabit illis.* Dicta sunt enim hæc ad literam de domino aliquo homine seruis fidelibus comiter & benignè se gerente, quem Christus fingit (vt nonnunquam fieri solet) exhilaratum primùm nuptiali conuiuio, deinde seruorum vigilantia, nouam cœnam seruis parare, vt qui fideles se seruos exhibuerunt, læti sint cum ipso in nuptiis exhilarato, & se vicissim illis veluti seruum exhibeat, quorum erga se fidelitatem re ipsa expertus est. Huiusmodi ergo domini [illegible]cto parabolicè Christus significat, fœlices esse [illegible] os ipse inuenturus esset vigilantes in fide & bonis operibus, eò quòd talibus veluti Dominus sit concessurus accumbere in mensa regni cœlestis, & communicaturus illis suorum g[illegible]diorum fruitionem, ac prouisurus, ne quid illis ad iucundam vitam desit, imò largiter suppeditaturus quicquid desiderare possint. Sic enim satis est parabolam applicare, vt non sit necesse ostendere quomodo Dominus se est præcincturus, aut quomodo transiens ministrabit illis. Rectè tamen intelligitur se Dominus præcingere, quando per iustitiam præparat ad retributionem. *Erit* enim (inquit Isaias) *iustitia cingulum lum-* Isaia 11.

borum eius. Sic & transire intelligi cum Diuo Gregorio non malè potest, cùm ab humanitatis forma in diuinitatis suę contemplationem nos eleuat. Porrò pulchrè & simpliciter hunc totum prædictum locum tractat Diuus Cyprianus tractatu de simplicitate prælatorum, *Simus,* inquit, *tales quales esse nos ipse præcepit, dicens, Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiam ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Accinctos nos esse oportet, ne cùm expeditionis dies aduenerit, impeditos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus lumen nostrum & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducat. Expectemus soliciti semper & cauti aduentum Domini rep[en]tinum, vt quando ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur, si hæc monita & præcepta teneantur, op[prime]ri dormientes diabolo fallente non possumus. Serui vigile[s] Christo dominante regnabimus.* Hæc ille.

D.Cypria.

ET SI VENERIT IN SECVNDA VIGILIA, ET SI IN TERTIA VIGILIA. &c.] Noctem veteres in quatuor diuidebant vigilias vel custodias, quarum quælibet tres continebat horas, post quas prioribus custodibus succedebant noui in seruandis ciuitatum mœniis & hostium aggressibus. Hinc est quòd secundæ & tertiæ vigiliæ hic fit mentio, per quas profunda nox significatur. Non fit autem mentio quartæ vigiliæ, eo quòd vltra tertiam vigiliam non consueuerit differri reditus à nuptiis. Nec primæ item fit mentio, quòd illud tempus in superiori sermone sit indicatum. Porrò locus hic ad litteram dupliciter potest intelligi, & iuxta hanc duplicitatem etiam diuersa erat parabolæ ad rem significatam applicatio. Primò enim intelligi potest significari seruos fore beatos, si Dominus veniens in secunda vigilia inueniat eos vigilantes, etiamsi in prima vigilia non vigilauerint: & similiter si Dominus veniens in tertia vigilia, inueniat eos vigilantes, etiam si in prima & secunda non vigilauerint, vt quod ad sensum præcipuè à Domino intentum attinet, intelligamus significatum beatos fore quoscunque Dominus in morte inuenerit vigilantes, siue in prima, siue in in media, siue in vltima ætate inuenti fuerint vigilantes, etiamsi in prima vel in secunda non vigilauerint. Hoc enim communiter hic significatum intelligitur, vt [ne]n desperet qui vel in media ætate aut vltima, hoc est, senectute inceperit vigilare. Altero modo sensus esse potest, beatos esse seruos qui non solùm vigilant in prima vigilia, quod facilè est, sed etiam in secunda, & si opus est, etiam in tertia vt quacunque vigilia nocturna Dominus veniat, inueniat eos vigilantes. Secundùm quem intellectum significabitur hic à Domino opus nobis esse perseueranti vigilia, nec satis esse vt tempus vigilemus, exspectantes ipsum solicitè, vt deinde non ferentes moram ipsius, incidamus in torporem & somnum, sed necesse esse vt longaminiter illius aduentum semper & in quacunque ætate expectemus. Atque hunc sensum præcipuè à Domino intentum esse, ex eo patere satis potest, quod Lucæ 21. vbi etiam propter certitudinem aduentus sui ad vigilandum hortatur, *Vigilate,* inquit, *omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante filium hominis.*

HOC AVTEM SCITOTE, QVIA SI SCIRET PATERFAMILIAS QVA HORA FVR, &c.] Adiungit præcedenti parabolæ aliam parabolam, quia etiam docet propter incertitudinem aduentus sui semper esse vigilandum: sed præcedenti parabolâ ostendit præmium seruorum vigilantium, hac autem pœnam & malum eorum qui non vigilant. Apparet autem prima facie hanc parabolam non esse aptam, nec conuenire proposito. Nam de patrefamilias dicitur, quòd vigilaret si sciret qua hora fur venturus esset, & illius exemplo infertur, etiam nos vigilare debere, quia nescimus qua hora ipse uenturus sit: cùm contrario modo dicendum videbatur, Et vos igitur vigilate, quia scitis qua hora filius hominis venturus sit. Pro parabolæ itaque intellectu sciendum imprimis ad hoc potissimùm spectare istam parabolam, vt intelligamus diem Domini venturam sicut fur in nocte, tempore, scilicet, & hora qua non putatur, atque ob id nòbis perpetuò vigilandum esse, ne si dies illa nos dormientes inueniat, incidamus in tale malum, quale patitur paterfamilias dormiens à fure nocturno oppressus, qui paterfamilias vtique vt huiusmodi periculum effugeret, vigilaret si præsciret furis aduentum. Quod enim hac parabola significetur diem Domini similem fore furi nocturno, & per furem non intelligendum hic significari diabolum, quemadmodum aliqui intelligunt, satis patet ex ipsa comparatione, & ex aliis multis locis Apostolorum, quibus verisimile est eos ad hæc Domini verba allusisse. Paulus enim scribens ad Thessalonicenses, *Ipsi,* inquit, *diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet,* Et Petrus, *Adueniet autem dies Domini vt fur.* Et Dominus ipse, *Ecce venio sicut fur.* Non est autem dies Domini sicut fur, nisi non vigilantibus. Vnde cuidam Ecclesiæ dicit spiritus Christi, *Si non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur, & nescies qua hora veniam ad te.* Et Apostolus, *Vos autem fratres non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprehendat,* &c. Dormientibus enim dies ille tanquam fur veniet, quia inopinatus aderit, eisque vitam simul cum omnibus huius mundi bonis quibus indormiunt, auferet. Vigilantibus verò non veniet vt fur, quia & expectatus illis veniet, & nihil illis bonorum auferet. Sciendum autem quod apud Matthæum in Græco non est, si sciret qua hora fur venturus esset, sed, si sciret qua vigilia vel custodia, vt non sit comparatio horæ ad horam, quæ comparatio facit hic difficultatem. Annotandum secundò, Græcis tria illa verba, *sciret, vigilaret, sineret,* & hoc loco, & apud Matthæum capite vigesimo quarto, vbi eadem habetur parabola esse præteriti temporis, vt sit sensus, Si sciuisset, qua hora fur venturus erat, vigilasset vtique, & non permisisset perfodi domum suam. Itaque secundùm hanc lectionem ob oculos proponitur paterfamilias aliquis, qui à fure oppressus est, & damnum passus, quia non vigilauit, qui & vigilasset proculdubio, si tempus aduentus, imò aduentum furis præsciuisset. Huius ergo exemplo monemur etiam vigilare, ne in simile incidamus damnum, quia & nobis maximè, si dormiamus, filius hominis venturus est sicut fur, hoc est, hora qua non putamus. Applicatio ergo parabolæ secundùm hanc lectionem talis est, Si sciuisset paterfamilias qua hora fur erat venturus, certè vigilasset, & vigilans non permisisset furem suffodere domum ac diripere quę in ea sunt: nũc autem quoniam non præsciuit tempus aduentus furis, ideo nec vigilauit: & quoniam

1.Thess.5.
2.Pet.3.
Apoc.16.
Apoc.3.
1.Thess.5.

& quoniam non vigilauit, ideo fur hora inopinata veniens, dormientis domum perfodit, & ingressus diripuit bona illius. Proinde ne & vobis simile contingat, hoc est, ne & vobis dormiētibus, quia nescitis qua hora venturus sit Dominus, aduentus illius vos opprimat imparatos, assiduè vigilate, quia dies Domini sicut fur in nocte veniet inopinatus, dormientium domos perfodiens, & eorum bona diripiens. Quod ergo dicitur in parabola de patrefamilias, quòd vigilasset si sciuisset qua hora fur veniret, non ad hoc dicitur vt hac in parte illum imitemur: sed vt sic diceretur de illo, exempli necessitas exigit, quia vigilia corporalis non potest esse perpetua, simulq; significatur ideo non vigilasse illum, quia nesciuit aduentus horam, vt nos caueamus ne & nos eadem de causa non vigilantes incidamus in simile malum. Applicatio autem parabolæ secundùm nostram lectionem taliter fieri potest, Paterfamilias si sciret qua hora fur esset venturus vigilaret, &c. Ideo & vos huius exemplo vigilate, quia cùm certum sit vobis diem Domini venturū, veniet tamen ille tanquam fur in nocte, hora qua non putatis, quare ne vos imparatos dies illa tanquam fur opprimat, vigilate ad exemplū boni patrisfamilias. Si enim homines vigilant ne pereat pecunia, multò magis vigilandum vobis est, ne pereat anima. Nulla hic esset difficultas, si dictum esset, Si sciret paterfamilias furem venturum in nocte, vigilaret vtique. Sic enim optimè inferretur. Ideo & vos estote vigilantes, quia filius hominis certò venturus est, *sed hora qua non putatis*, hoc est, tanquam fur in nocte. Hoc enim significare voluit per illud, *qua hora non putatis*. Nunc autem videtur exemplum esse impertinens, quia dicitur. Si sciret qua hora fur venturus esset, vigilaret, sed vt sic diceretur, exempli necessitas exegit, vt dictum est. In hoc ergo consistit similitudo, sicut ille vigilaret contra furem, ita & nos contra diē Domini, quæ veniet sicut fur in nocte, vigilare debemus. Porrò quæ hic dicuntur de aduentu Domini aut filii hominis, intelligenda sunt & de aduentu eius vniuersali, quo, scilicet, ad omnium iudicium est venturus, & de aduentu eius particulari, quo in cuiusque morte venit ad singulos iudicandum. Vtrumque enim aduentum incertum quoad tempus esse voluit, vt semper essemus vigiles, ac parati occurrere venturo, sic viuentes, quasi semper mori parati, aut nouissimum eius aduentum excipere. Quoniam autem hic significatur filium hominis venire in morte cuiusque ad eum qui moritur, hinc plerique credunt, & est communis sententia, Dominum vnoquoque homine maximè Christiano moriente, adesse illi cum sanctis angelis, quando etiam rationem vitæ reddit anima. Quidam tamen aduentum illius particularem intelligunt imperium eius, quo iubet vt anima à corpore separetur. Et omnino crediderim in morte cuiusque nunc illo modo aduenire.

AIT AUTEM ILLI PETRUS, DOMINE AD NOS DICIS HANC PARABOLAM, AN, &c.] Quoniam Dominus quædam dicebat inter docendum quæ peculiariter pertinebant ad Apostolos, & quædam quę generaliter ad omnes, hinc Petrus omnium Apostolorum, vt solet, nomine modò interrogat, num Dominus prædictam parabolam de patre familias propter Apostolos dixisset, an propter omnes. Et causa dubitandi videri potest esse, quia Petrus sciebat se & condiscipulos suos electos ad officium patrisfamilias, cuius officiū est domui custodiendæ inuigilare: Dominus autem non respondit Petro apertè, vt nec plerunque respondere solet, sed per ea quæ post addidit, facit intelligere ea quæ sunt superiùs dicta, ad omnes quidem pertinere, sed peculiariter ad Apostolos, eisque similes ideoque parabolam alteram adiungit, quæ propriè pertinet ad præpositos Ecclesiæ, quæ tamen etiam suo modò ad omnes pertinet, vt patebit, & subiungit tandem, *Omni autem cui multum datum est, multum, &c.* significās satis prædicta ad omnes pertinere, sed tamen magis ad eos quibus plura dona sunt concessa. Est autem sequens parabola de seruo, quem Dominus abiturus aliquò præfecit suo famulitio, qua ostendit & præmium quod fidelem manet præpositum, & pœnam quæ infidelem excipiet, *Quis putas*, inquit, *est fidelis dispensator, &c.* Dicit, quis putas, vel quisnam, significans raros esse qui fideles sint dispensatores, & similiter raros esse qui Ecclesiæ suæ bene præessent, quorum quę debeant esse conditiones, pulchrè subindicat hac parabola. Primò enim debent agnoscere se dispensatores esse non dominos, vt non pro suo libito agant omnia, sed pro voluntate sui domini. Deinde fideles eos esse oportet, & simul prudentes. Fideles quidem vel fidos, vt non fallant, prudentes verò, vt non fallantur. Fideles, vt domini sui profectum & subditorum vtilitatem syncerè quærant; prudentes, vt nihil indiscretè agant. Quæ duo Dauidi affuisse prædicantur cùm de eo dicitur, *Pauit eos in innocentia cordis sui, & in intellectibus manuum suarum deduxit eos.* Psal. 77. Tertiò, non sibi vsurpare aut assumere debent dispensandi officium, sed constitui à Domino. *Quem*, inquit, *dominus constituit super familiam suam.* Vbi notandum, pro familiam Græcis esse, θεραπείας, quæ dictio propriè significat famulitium, vt, quod ad litteram pertinet, intelligatur eum præpositum famulis, non liberis. Itaque nomen familiæ hic accipi debet pro ipsis seruis alicuius domus, quæ propria est dictionis significatio. Deriuatur enim à famulus, mutatione litteræ v in i, vt sit familia pro famulia, cumque primo nomen hoc tantùm de seruis diceretur, deinde vsus inualuit vt etiam liberi nomine familiæ, & quicunque in eadem domo viuerent, comprehenderentur. Quod ergo ad rem pertinet, & subditi, & præpositi significantur omnes eiusdem domini esse serui, inter eos tamen esse quēdam ordinem. Postremùm agnoscere debent præpositi Ecclesiarum ad quid sint aliis præpositi à Domino, nimirum non vt accipiant ab illis, sed potiùs vt dent, *Vt*, inquit, *det in tempore tritici mensuram*, vel vt est Græcè σιτομέτριον, quod commodiùs & elegantiùs verti posset, demensum, vnica dictione. Mos enim fuit (vt auctor est Donatus in Phormionem Terentianum) quaternos frumenti modios quolibet mense singulis seruis admetiri, idque demensum est appellatum, vel à mense, vel à metiendo, ex quo more (inquit ille) Terentianum illud emanauit, Quod ille vnciatim vix de dimenso suo suum defraudans genium comparsit miser, id illa vniuersum abripiet, haud existimans quanto labore sit partum. Frugi enim mancipia minori mensura sese tolerantia, peculium inde augebant. Id ergo demensum Lucas σιτομέτριον appellant quod non malè interpres vertit, tritici mensuram, si modò tamen nomen speciei, triticum, pro nomine generico frumenti accipiatur, quanquam quidam vertere maluerit, demensum cibum, vt sit non à σῖτος quod frumentum significat, sed ἀπὸ τοῦ τὸ σίτον quod cibum significat, eo quòd, inquit, serui non solo fru-

mento alebantur. Sed hoc non conuenit cum eo quod ſupra ex Donati ſententia citatũ eſt de demenſo. Ex his patet quare, quòd ad literã attinet, dicatur vt det illi demenſum vel frumenti menſuram idque in tempore ſcilicet congruo, nempe ſingulis menſibus. Quod autem ad rem intentam attinet, ſignificatur ad hoc à domino præfici quoſdam ſuæ familiæ, vt ei temporibus oportunis parabola doctrinæ ſpiritualis & ſacramentorum, exhibeant, idque ſecundum modum indigentiæ & capacitatis quorum libet. Dare enim ſpiritualia, officiũ eſt propter quod directè in Eccleſia eſt introducta ſuperioritas: accipere autem temporalia, introductum eſt tanquam quiddam conſequens & ad illud neceſſarium. Poſtquam autem indicauit Dominus conditiones & officium boni diſpenſatoris ſubiicit eiuſdem fœlicitatem & præmium, dicens. *Beatus*, id eſt fœlix *eſt ille ſeruus*, quem *cùm venerit Dominus*, qui peregè profectus illum præficit ſuæ familiæ, *inuenerit* non ſolum ita priùs feciſſe, *ſed ſic facientem*, quomodo ei vt faceret conſtitutum erat. Et quare eum beatum dicat, oſtẽdit dicens, *verè dico vobis, quoniam* id eſt quòd non iam ſatis erit ei cõſtituiſſe illum ſuper famulitium ſuum, ſed expertus eius fidelitatem, *ſuper omnia etiam quæ poſſidet conſtituet illum*, dicens ei, vt, alia ſimilis parabola habet explicatiùs, *Euge ſerue bone & fidelis: quia in pauca fuiſti fidelis, ſupra multa te conſtituam*, Per quæ parabolicè ſignificat Dominus eos qui hic præfecti familiæ Chriſtianæ, fide optima munus ſuum obeunt, ab ipſo cum ad iudicandum redierit, præficiendos omnibus ſuis bonis: quod fiet, cùm cœleſtium ſuorum bonorum eos participes faciet, idque abundantius quam cæteros ſanctos, quando ſimul cum Chriſto regnabunt, iudicabunt nationes, & dominabuntur impiorum, ac poſſidebunt cum cœleſtibus etiam vniuerſam terram. *Iuſti enim*, inquit Pſalmiſta *hæreditabunt terram, & inhabitabunt in ſæculum ſæculi ſuper eam*. Declarato autem & officio & præmio boni diſpenſatoris, proſequitur Dominus etiam crimina & ſupplicium mali diſpenſatoris, cuius quidem crimina duo facit, quæ ſolent eſſe malorum ſeruorum, nempe conſeruorum ſuorum, quibus præfectus eſt, oppreſſionem, & bonorum Domini ad voluptates abuſum. *Quod ſi*, inquit, *ſeruus ille* à Domino præfectus famulitio *dixerit in corde ſuo*, id eſt cogitauerit. *moram facit Dominus meus venire*, id eſt, Dominus meus differt reditum, eoque confiſus cœperit percutere ſeruos & ancillas, in quos contra ob communem cum eis conditionem humanus eſſe deberet, & de bonis Domini nepotari cœperit edendo & bibendo guloſè, *veniet* aliquando *Dominus ſerui illius, in die de qua non ſperat, & hora qua neſcit*, & offenſus illius criminibus *diuidet eum*, aut, vt habent Græca, διχοτομήσει αὐτὸν id eſt diſſecabit eum (Nam διχοτομεῖν, eſt in duas partes ſecare (*partemque eius ponet cum infidelibus*, id eſt, infidis ſeruis, hoc eſt, faciet eum conſortem ſortis infidorum ſeruorum. Loquitur enim Dominus, quòd ad exemplum vnde ſumitur parabola attinet, de Domino aliquo, qui offenſus ſeruo diſſecat corpus ſui ſerui in duas partes, occidens eum, & hac ratione faciens eum ſubire ſortem, quam ante eum infideles ſerui ſubierunt: aut potiùs qui diuidit ſeruum malum à ſua familia, non dignans eum diutius ſuo contubernio, & infidis ſeruis in piſtrino, aut carcere, aut aliis ſuppliciis coniungens. Vnde nomen, infidelis hic non accipitur quomodo incredulos dicimus infideles, ſed vt opponatur fido, ſicut ſuprà nomen fi-

Matth. 25

Pſal. 36.

A delis pro fido eſt poſitum. Porrò pro *infidelibus*, Matthæus cap. 24. vbi hæc eadem ponuntur, habet, hypocritis. Fidus enim ſeruus neque ſimulat, neque diſſimulat: infidus autẽ multa ad tẽpus ſimulat, quo fallens dominũ, adminiſtrandæ familiæ officium ab eo ſuſcipiat. Per hæc ergo parabolicè ſignificatur, quòd ſi quis Chriſtianæ familiæ præfectus ob moram aduentus Dominici ſe ſperans diu victurum, aut diſcredens Dominum ad iudicium venturum, cœperit iniuria quauis conſeruos afficere, & bonis ei conceſſis ad ſuas voluptates abuti, is Domino veniente ad eũ in morte aut in iudicio vniuerſali, diſſecabitur ab ipſo, cum corpus ab anima miſerè auel-

Senſus parabolæ.

B letur, aut cùm à ſanctorũ conſortio ſeparabitur, ac æternæ morti addictus erit, ſortemq; accipiet in inferno cùm reliquis infidis ſeruis. Quòd ſi cum dicitur, *partemq; eius ponet cum infidelibus*, per infideles intelligere velimus incredulos, quemadmodum plerique intelligũt, iam dicẽdum eſt, in hac parte Dominum ab ipſo exemplo vnde ſumitur parabola digredientem, id dixiſſe, quod non exẽplo, ſed rei propter quam exemplum aſſumptum eſt cõuenit, quemadmodũ frequenter Dominus facit in fine parabolarũ quomodo ipſum etiã hic feciſſe multùm veriſimile eſt, tum quòd apud Matthæum pro infidelibus ponatur, & hypocritis, quod nomen ſecundùm vſum Chriſti non ſolet accipi niſi pro fictè religioſis, tum

C quod apud eundem ſequatur, *Ibi erit fletus & ſtridor dentium*, qua clauſula diſgreſſio fit apud eũdem Matthæum ab exemplo parabolæ ad rem intentam & in parabola de rege qui fecit nuptias filio ſuo, Matt. 22. & in parabola de ſeruo inutili, cap. 25. Itaque ſerui & diſpenſatoris mali pars cũ incredulis dicitur ponenda, quia malus Chriſtianus in iudicio ſeparatus à fidelium cõſortio, iungendus eſt in ſupplicio cum incredulis, quorum damnatio certa eſt. *Qui enim non credit, iam iudicatus eſt*. In Matthæo autem dicitur de hypocritis, quia duo ſunt dãnandorum genera, nẽpe increduli, & hypocritæ, per quos mali ſignificantur fideles. Porrò quanquam hæc parabola propriè pertineat primùm quidem ad Petrum & eius ſucceſſores qui totius familiæ Chriſti ſunt cõſtituti diſ-

Ioan. 3.

D penſatores, vt meritò hæc reſponſa ſint Petro interroganti, ac deinde etiam ad omnes Epiſcopos & Eccleſiarum rectores ac paſtores, nec nõ & ad ſæculares principes, tamen vt nemo eſt qui ſibi ſoli viuere debet, quique non etiam habet quo proximus proſit; ita ſuo modo hæc parabola etiã ad omnes pertinet, docens omnes vt ſi eo quod à Deo bonum aliorum & ſuarum virium rectam gubernationem acceperunt, fideliter & prudenter vſi fuerint, à redeũte Domino noſtro cœleſtibus bonis ſint præficiendi. Si verò contrà & iniurii fuerint in proximos, & acceptis à Deo ad ſuas voluptates abuſi fuerint, abiiciendi ſunt è familia Domini in gehennam.

E ILLE AVTEM SERVVS QVI COGNOVIT VOLVNTATEM DOMINI SVI, ET NON, &c.] Adiungit ſuperiori parabolæ Dominus etiam aliam parabolam à ſeruis deſumptam, qua per exemplum humanum docet rurſum differentiam eſſe inter homines, quodque cum omnes ſint ſerui Dei, & cuncti voluntati eius perficiendæ incumbere debeãt, maiore tamen piaculo illa prætereatur ab iis qui plus cognitionis acceperint, & proinde ad hos peculiariter pertinere ea quæ dicta ſunt de vigilando, & tamen eadem etiam pertinere generaliter ad omnes. Eſt autem hic parabolicus Domini ſermo manifeſtus, ſi accommodes rebus humanis. Ita enim fieri

in

in seruis hominum videmus, idque iuste, vt si quis sit cui Dominus communicauit arcana consilii sui, & cui indicauit quid fieri velit, quidque animo eius sit quam maximè gratum, nec tamen is se primùm quidem præparauerit ad faciendum, deinde verò etiam fecerit, quæ sciebat ex animo velle dominũ, multis plagis & verberibus à suo Domino afficiatur. Qui vero fuerit de grege seruorum, cui Dominus non sic indicarit animi sui voluntatem, si quid commiserit dignum animaduersione, vapulet quidem sed paucis plagis. Ad huiusmodi ergo in rebus humanis exemplum docet Dominus parabolicè futurum etiam hominibus apud Deum, vt qui ampliori donatus est diuinæ voluntatis cognitione, si secundùm eam non viuat, grauiùs sit puniendus à Deo: qui verò minori, minùs sit puniendus. Nam paucis & multis plagis non significatur in re cui parabola est accommodanda, numerus pœnarum qua vterque sit puniendus ad tempus, sed vnus altero diutius: sed differentia pœnarum, quæ consistit in eo quod vnus altero grauiùs sit puniendus. Notandum autem in hac parabola primũ, quod cùm in primo membro dicatur is puniendus qui cognouit voluntatem Domini, & eandem non fecit: in secundo tamen non dicitur puniendus, qui non cognouit voluntatem Domini, & eandem non fecit, sed qui non cognouit, & fecit digna plagis. Is enim non puniendus est, quia non fecit incognitam voluntatem, sed quia fecit digna plagis. Verbi gratia, ethnicus aliquis qui non sic cognouit. Domini voluntatem, vt Christianus, si adulteratus fuerit, vapulabit, nõ quia non fecit voluntatem Domini quam non cognouit sed quia fecit digna supplicio. Notandum secundò, quòd differentia quæ hic ponitur inter cognoscentem Domini voluntatem, & non cognoscentem. debet intelligi cæteris paribus. Nam alioqui quandoq; non minor, imò grauior est iniquitas ignorantis quàm scientis, vt sit sit ignorantia affectata, qualis est eorum qui dicunt Deo: *Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus*, Vnde illud, *qui non cognouit*, sic rectè potest explicari, cui non est datum sic cognoscere vt alteri datum est. Comparatiuè enim videtur intelligendum. quia sicut inter hominum seruos nullus est, qui non aliquam Domini sui cognoscat voluntatem: sic est inter seruos Dei, cum omnes Deus per insitam illis naturalem legem, suam voluntatem docuerit & semper doceat. Quod autem Dominus hac parabola docuit, vniuersalioribus confirmat sententiis, quibus rationem reddit dicti, cum subdit, *Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo*, &c. quasi dicat, Et vt in genere dicam Omni cui multum est datum, &c. Videntur autem & hæ sententiæ à vulgo mutuatæ, vt frequenter facere solet Dominus, & esse parabolicæ ac exemplares, vt per quas ex rebus humanis diuina insinuantur. Sic enim est in rebus humanis, vt qui multùm beneficii alicui contulit, multùm etiam gratitudinis & beneficentiæ vicissim ab eo requirat: & qui alicuius fidei commendat aliquid custodiendum vel in bonum aliorum dispensandum, multum etiã ab eo requirat, nempe quicquid deposuit custodiẽdum aut rationem omnium dispensatorum. Ad hoc ergo exemplum rerum humanarum significatur multam rationem Deum exacturum ab his, quibus multa sunt data aut commendata. Porrò hæc duo, nempe *datum & commendatum*, quæ in rebus humanis sunt diuersa, in rebus diuinis referri possunt ad idem, vt per duas sententias distinctim traditas de dato & commendato, intelligamus significatum bona nobis diuinitus communicata sic data esse nobis in bonum nostrum, vt tamen etiam sciamus dispensanda in aliorum vtilitatem, nec licere nobis vti eis ad libitum nostrum, sed aliquando rationem de eis exigendam à nobis tanquam nobis commendatis. Vnde Petrus adhortatur nos dicens *Vnusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut dispensatores multiformis gratiæ Dei*, (1. Petr. 4) Vel *datum* refertur ad dona homini pro seipso potissimùm collata, qualia sunt remissio peccatorum, gratia gratum faciens, fides, spes, charitas: *commendatum* verò, ad dona homini præstita pro aliorum directione & salute, siue sint naturalia, siue gratiæ gratis datæ, siue potestates & officia, siue bona temporalia.

IGNEM VENI MITTERE IN TERRAM, &c.] In præcedentibus Dominus per parabolas prouocauit discipulos suos, vt ad exemplum boni serui & dispensatoris quisque pro ratione suorum donorum studeret quæ ei sunt commissa exequi, & domini sui voluntatem adimplere: nunc itaq; commodè subiicit, quid maxime ab eis fieri velit, & ad quid dona quisque sua conferre debeat, nimirum vt Euangelii prædicatio longè lateque spargatur & fructum faciat. Ad hoc enim Petrum & reliquos constituit super familiam suam in dispensatores, ad hoc plus præ aliis datum fuit discipulis, & dandum erat: *Ignem*, inquit, *veni mittere in terram*. Per *ignem* hic quidam intelligunt ipsum Spiritum sanctum, quem Dominus venit impartiri hominibus, aut quod eodem redit, charitatem & ardorem diuini amoris. Spiritus enim sanctus in ignis specie in Apostolos descendit die Pentecostes: similiter & charitas rectè ignis vocatur, quia per Spiritum sanctũ diffusum in cordibus nostris, & per charitatem peccati labes cõsumitur, spiritus accenditur, atque ad cœlestia mens subleuatur. Rectiùs tamẽ ad propositum Domini, per *ignem* Euangelica prædicatio intelligitur, quæ tamen non potest ignis appellari, nisi quatenus in ea vim suam exercet Spiritus sanctus propter quod in Apostolos Euangelium vbique prędicaturos in ignis specie descendit. Ignis ergo dicitur Euangelica prædicatio, quia non vt lex vetus, nec vt humana doctrina, frigida esset & inefficax, sed in virtute cooperantis spiritus frigidos mundi homines accensura erat ad pietatis vitam, eosque à suis sordibus purgatura, ita vt consumptis peccatis, veluti fœno & stipula, animæ hominum innouarentur. Deinde quod longè lateque dilatanda erat, omniaque suis flammis ad se tractura, purgatura electos, vstura impios qui audito Euangelio accendendi erant odio contra illud. *Ignitum* enim, inquit Psalmista, *eloquium tuum vehementer*, &, *factus est*, inquit, *sermo Domini in corde meo sicut ignis exestuans*. (Psal. 118. Hiere. 20.) Hunc ergo ignem Dominus è cœlo veniens, secum è cœlo attulit ideoque dicit se venisse vt illum mitteret in terram, significans è cœlo illum in terram allatum, vt qui planè cœlestis sit nec in terra inueniri potuerit, nisi è cœlo mitteretur. Quanto autem desiderio teneretur incendendi huius ignis, significat cùm subiicit, *& quid volo nisi vt accendatur?* Pro quo Græca habent καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, id est, & quid volo, iam accensus est? Quæ lectio dupliciter intelligitur. Caietanus enim hunc intelligit sensum, quid vlterius volo, si, id est, cùm iam accensus sit, vt sit sermo imperfectus, & relinquatur intelligendum quid vlteriùs velit Dominus, postquam ignis ab ipso in

terram miſſus iam erat accenſus, nimirum vt ignis accenſus creſceret & extenderetur. Accenſus enim erat ignis Dominicus in diſcipulis, & in Iudæa, deſiderabat ergo vlterius, vt per eos extenderetur per vniuerſum orbem. In hunc ſenſum etiam interpretari videtur D. Cyrillus citatus in catena Thomæ: Theophylactus autem intelligit ſenſum eſſe, nihil aliud volo ſi iam accenſus eſt, vel nihil aliud volo quam accenſum eſſe. Vrget, inquit, vt accendatur ignis ille. Itaque, *quid volo*, poſitum eſt pro eo quod eſt nihil aliud volo, &, Si iam accenſus eſt, celeritatis habet emphaſim, & in, Si, ſubeſt tacita ſignificatio voti. Vnde Diuus Hieronymus quibuſdam locis citans hoc teſtimonium, habet, & quàm volo vt ardeat. Hinc patet interpretem noſtrum rectè Græca vertiſſe ſecundùm intellectum Theophilacti. Sic enim ſignificatur, quid volo niſi vt accendatur, quãquam videri poſſit, vt vult quidam, interpretem pro ἤδη, legiſſe εἰ μὴ vel ἢ ἤδη. Et tamen etiamſi legit vt modo habent Græca, rectè vertit, ſenſum potiùs quam verba ſecutus. Senſus ergo eſt, Illud vnicè deſidero, vt ignis ille per vniuerſum orbem per vos accendatur. Euthymius Græcè lectioni alium adhuc à ſuperioribus diuerſum indicat intellectum hunc ſcilicet, Si ignis, quem veni mittere, iam eſt accenſus, vt re vera eſt in vobis accenſus, quid ampliùs volo, hoc eſt, quid ampliùs in mundo expectare & manere optem? vt ſignificet Dominus tempus iam eſſe tranſeundi ex hoc mundo ad patrem poſt accenſum ignem, ad quem venerat accendendum, qui accenſus ſemel non eſſet extinguendus, ſed per diſcipulos latè correpturus vniuerſum orbem ſalutari incendio. Sed ſecundùm hunc intellectum non facilè apparet quæ ſit horum cum præcedẽtibus cõnexio, niſi quis dicat Dominum hic iam ſubiunxiſſe de tempore ſui ex hoc mundo abitus, quia in prædictis parabolis mentionem fecit domini, qui abiens ſeruis ſuis ſua commendauit.

BAPTISMO AVTEM HABEO, &c.] Secundùm intellectum Euthimii in præcedenti ſententia, Dominus his verbis iam apertiùs de morte ſua prædicit, & cauſam indicat quare adhuc hic morari debeat in mundo, quanquam ignis quem venerat miſſurus, ſit incenſus. Secundùm aliorum verò intelligentiam Dominus indicat hac ſententia, quare nondum fiat quod volebat, vt ignis ille in vniuerſo mundo accenſus eſſet, & quando in futurum eſſet nimirum quia antequam id fieri poſſet, mortem pro hominum ſalute oppetere debebat, quam ob id cupidus humanæ ſalutis auida deſiderabat, adeò vt propter eius dilationem animo arctaretur. Proinde pro coniunctione *autem*, rectiùs verteretur, Sed baptiſmo habeo baptizari, vt ſic aduerſatiuo modo ſignificetur quare nondum fiat quod volebat. Non enim exilire potuit ignis iſte de quo loquitur, niſi percuſſus priùs eſſet in cruce ſi lex corporis ipſius. Tunc enim Euangelica doctrina ſpargi potuit per vniuerſum mundum, & omnes accendere, quando ſalutis Euangelicæ modus agnoſci potuit, & prædicari, innoxium vltro pro noxiis ſuſtinuiſſe mortem ignominioſam. Hanc autem ſuam mortem Dominus tropo nouo baptiſmum vocat, ſicut & Marci 10. non ſuam ſolum paſſionem, ſed & filiorum Zebedæi: primùm quòd in cruce proprii cruoris tinctione erat perfundendus, (baptiſmus enim nihil eſt aliud quàm tinctio) deinde quod mors illi fuit velut mortalitatis ablutio, & ad vitam cœleſtem purgatio: ad cuius imitationem & nos baptizamur, cùm regeneramur in ipſo. Poteſt autem magis videri hũc tropum originem deſumpſiſſe ab eo modo loquendi, quo in ſcripturis per aquas tribulationes ſignificantur, & per aquarum immerſionem, multorum malorum perpeſſio, vt cùm dicitur, *Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me.* Nam & de Ioanne Euangeliſta dicit Dominus, quod eſſet baptizandus baptiſmo, qui tamen in ſuo ſanguine non eſt tinctus. Dicit autem ſe coarctari vſque dum perficiatur, non propterea quia præcognitam mortem per infirmitatem naturæ humanæ horrebat ſemper, quemadmodum aliqui intelligunt, ſed propter ardens obeundæ pro ſalute hominum mortis deſiderium. Sicut enim ſpes quę differtur affligit animam, ita & deſiderium rei, quæ differtur. Porrò quoniam ignis quem Dominus in terram venerat miſſurus, cùm eſſet accenſus, magnos excitaturus eſſet in mundo tumultus, ideo ne hinc turbarentur diſcipuli, rectè etiam iam ſubiecit Dominus, quod & ſupra Matth. 10. in cap. Concordiæ 55. habitum eſt, *Putatis quia pacem veni mittere*, &c. quorum intelligentiam ibi require. Dictum eſt enim ibi, quare quinque in domo vna fiat mentio, & quæ ſint illæ quinque perſonæ. Dicitur autem, *tres in duos, & duo in tres diuidentur*, ſiue quia quandoque duo credunt, & tres increduli in illos inſurgunt, quandoquę tres credunt, & duo in illos inſurgunt, ſiue quia quando tres ſunt contrarii duobus, duos etiam neceſſe eſt contrarios eſſe tribus, quę intelligentia magis conuenit ſequentibus. Cæterùm diſſidium iſtud *quinque in vna domo* habitantium, pleríque etiam antiquiſſimi patres myſticè explicant, quod cum variè fiat ab eis, duobus potiſſimùm modis fieri poteſt vt minùs coactè fiat. Primò, vt *domus iſta vna*, mundus intelligatur, & *pater* accipiatur diabolus, cuius quidam per imitationem filii: *mater*, ſynagoga Iudæorum: *filia*, Eccleſia primitiua ex Iudæis collecta: *ſocrus*, rurſum ſynagoga: *nurus*, Eccleſia de gentibus, quia filius eſt ſecundùm carnem ſynagogæ Chriſtus, qui ſponſus eſt Eccleſiæ. Itaque per Euangelicam prædicationem factum eſt, vt filii diaboli ei facti ſint aduerſarii, & Eccleſia tum Iudæorum, tum gentium aduerſaria ſynagoga. In hunc modum Beda ſuper Lucam. Altero modo per domum vnam homo quiſque intelligi poteſt, pater & mater intellectus vel ratio & voluntas, tres reliqui, appetitus iraſcibilis, appetitus concupiſcibilis, & ſenſus. Itaque cùm tres iſtæ irrationabiles potentiæ cum duabus illis rationalibus in infidelitate inter ſe ad malum & errores optimè conuenirent, per Euangelicæ prędicationis gladium diuiſi ſunt tres in duos & duo in tres, quãdo iam caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpiritus aduerſus carnem, nec in vnum cõueniunt quæ priùs conſentiebant.

DICEBAT AVTEM AD TVRBAS, CVM VIDERITIS NVBEM ORIENTEM, &c.] Poſtquam ad commonitionem diſcipulorum Dominus docuit ad quid in hunc mundum venerit, iam conuerſus ad turbas occaſione mentionis de ſuo in hunc mundum aduentu factæ reprehendit eas quòd tempus aduentus ſui non agnoſcerent, ex variis rerum indiciis, cùm in rebus longè leuioris momenti tam ſagaciter coniectarent temporum qualitates. *Cùm*, inquit, *videritis nubem orientem ab occaſu*, id eſt, occidentali cœli parte, *ſtatim dicitis*, *nimbus*, id eſt, pluuia (Græcè enim eſt, ὄμβρος pro quo nos dicimus imber) *venit*, *& ita* vt in pluri-

Mors Chriſti cur vocetur baptiſmus.

Pſal.

plurimum: *& cùm videritis austrum flantem*, *dicitis* ex obseruata consuetudine perdocti, *quia*, id est, quòd *æstus erit, & ita fit. Hypocritæ*, qui scilicet simulatis vos esse cupidos discendæ veritati, cuius ex animo non esse vos cupidos res ipsa declarat, *faciem*, id est, dispositionem *cœli & terræ nostis probare*, *hoc autem tempus* aduentus Messiæ *quomodo non probatis*, & animaduertitis, cum illius obseruatio magis sit, vobis tum vtilis, tum necessaria, & ex multis certisque indiciis per Prophetas significatis agnosci possit certiùs, quàm ex cœli dispositione temporum qualitates? Similia apud Matth. suprà in cap. Concordiæ 64. ex cap. Matth. 16. habentur dicta à Domino ad Scribas & Pharisæos, quos etiam hîc maximè notasse, quamuis turbas alloqueretur, ostendit nomen, *Hypocritæ*, quo ferè nomine illos taxare solet. Porrò Theophylactus etiam mysticam indicat rationem quare Dominus in exemplo meminerit nubis orientis ab occasu, & austri flantis, nimirum quod ipse etiam Dominus esset nubes veniens ab occasu, id est, ab humana natura iam occidente, & multam iam ex peccato caliginem habente, nubes, inquam per assumptam humanitatem tegens diuinitatem, & irrigatura per cœlestem doctrinam totùm mundum velut pluuiâ quadam. Auster item, quòd spiritus esset feruidus, & frigiditati aquilonis contrarius, ignem, quemadmodum prius dixit, & æstum magnũ excitaturus in mundo. Sic & Diuus Augustinus philosophatur in duobus illis signis, quæ ponuntur loco prædicto apud Matthæũ, in rubedine scilicet vespertina, quæ serenitatis futuræ est indicium, & rubedine matutina, quæ tempestatem portendit: in illa quidem intelligens sanguinem Christi in primo aduentu effusum, in vltima mundi ætate, cuius sanguinis rubedo, serenitatis nobis fuit indicium & causa, hoc est, reconciliationis nostræ cum Deo & indulgentiæ peccatorum: In hac verò ignem, qui præcessurus est Christum in secundo eius aduentu, qui instantis erit tẽpestatis & iræ diuinæ indicium.

QVID AVTEM ET A VOBIS IPSIS NON IVDICATIS QVOD IVSTVM EST?] Hanc sententiam Beda sic refert ad præcedentia, vt quoniam aliqui de turba causari poterant, se propheticę lectionis ignaros, & proinde ex prophetis se non posse probare tempus aduentus Messiæ intelligatur Dominus iam his verbis ostendere voluisse, eos etiam qui literas nescirent, posse naturali suo ingenio, & ratione naturali illis insita dignoscere eum, qui opera fecit quæ nemo alius fecit, supra hominem esse, & messiam esse expectatum, vt sit sensus, *Quid*, id est, cur *autem à vobisipsis*, vel ex vobis ipsis, id est, ex insita vobis naturaliter ratione *non iudicatis* de me, *quod iustum est* vos iudicare? Secundùm quam huius interrogationis ad præcedentia relationem & coniunctionem, quod sequitur nouum erit caput, & nouum argumentum. Verùm cùm Græca non habeant, vt nos legimus, *Cum autem vadit*, &c. sed, Cùm enim vadis, certum est prædictam interrogationem ad sequentia, non autem ad præcedentia esse referendam. Sequentem autem parabolam omnino ad hoc adhibuisse Dominum apparet, vt inuitaret ad recõciliationem cum Deo, quamdiu tempus est, ineundam, idque exemplo humano, quo solent hi qui ad iudicium sunt pertrahẽdi ab aliquo, si sapiunt, laborare omnibus modis, vt cum illo redeant in gratiam priusquam ad iudicem pertrahantur, vbi exactum ius eos experiri necesse esset. Non enim istud exemplum eadem occasione & ratione ac sensu hic positum est à Luca, qua occasione & quo sensu suprà illud idem positum est Matth. cap. 5 in cap. Concord. 40. quemadmodum annotauit doctè Diuus Ambr. Ille enim, inquit, de re concilianda pace fratrum diffidentium dicendam putauit, hic de pœnitentia, & omnis emendatione delicti. Proinde illud, *Quid autem & à vobisipsis*, hunc commodè habebit sensum, Cur autem & iam ex humanis vestris factis, & ex his quæ facere soletis, *non iudicatis quod iustum est*, fieri hoc tempore à vobis? Sic enim iam rectè sequitur illatum à Domino paradigma, quod quomodo tractari debeat, satis patet ex his quæ circa Matthæi locum dicta sunt: significare enim vult Dominus, quòd quemadmodum ipsi quibus loquebatur, cum aduersario suo citò composituri essent, ne pertracti ad iudicem maius inciderent periculum: ita eos, si in re salutis ipsorum non minus saperent, quàm in rebus terrenis, meritò studere oportere, vt cum Deo redirent in gratiam cùm iam ille vltro gratiam suam offerret ipsis, ne postea neglecta occasione hanc seueritatem diuini iudicii experiri cogantur. Itaque sermone hoc (quo ad literam Dominus videtur consulere quid vtiliter facere possimus in rebus humanis) docet quid ad imitationem eius quod vtiliter faceremus in rebus humanis facere debeamus in rebus, diuinis, vt sit hic sensus, Quemadmodum si haberes aduersarium aliquem, qui te ob debitum aliquod pertracturus esset ad principem & magistratum vtiliter & consulto facere te existimares, si priusquam ad iudicem traharis, etiam adhuc in via cum illo componeres, sicque ab eo liberareris, *ne fortè ille trahat te ad iudicem*, &c. ita, similiter multò magis cùm adhuc es in via huius sæculi, adhuc tibi spes est gratiæ diuinæ, quæ iam omnibus offertur per me, omnibus modis labora liberari ab ira Dei, à debito quod peccatis tuis contraxisti, ab accusatione quam contra te habet hostis humani generis, ne quando pertractus ad iudicium Dei, iudex te tradat in carcerem, torquendum quousque ad plenum satisfeceris, hoc est, in perpetuum. Itaque quanquam non sit necesse singula huius parabolæ persequi, vt dictum est in Matthæo, rectè tamen per aduersarium, cuius hic fit mentio, intelligitur designari parabolicè aut ipse Deus, quem omnis peccator habet aduersarium, aut ipse diabolus, quem aduersarium nostrum Petrus appellat, & ab accusando & criminando diabolus dictus est. Nam quanquam apud Matthæum non rectè diabolus per aduersarium intelligitur, quòd ibi dicatur, *esto consentiens aduersario tuo*: hic tamen rectè intelligi potest, quia non dicitur, da operã vt reconcilieris ei, sed, liberari ab illo. Hic ergo diabolus peccatores trahit ad principem & iudicem Christum, qui eosdem tradit angelis exactoribus diuinæ iustitiæ, mittendos in carcerem inferni, vnde non liberabuntur, quia nunquam debitum persoluetur. Ex prædictis etiam satis patere potest quomodo hic locus sic explicatus, cum præcedentibus conueniat. Cùm enim superius Dominus docuerit eos meritò debuisse agnoscere tempus aduentus sui eosq; redarguerit, quòd tempus illud non agnouerint, qui tamen ex dispositione cœli temporum qualitates probare nossent: nunc docet temporis huius occasionem non esse negligendam, eosq; redarguit quòd pro salute æterna non id facerent, quod pro rebus temporalibus facerent.

DOCET POENITENTIAM AGENDAM OB DEI PATIENTIAM. LVCÆ 13. CAPVT LXXXVIII.

ADerant autem quidam ipſo in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificiis eorum. Et reſpondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paßi ſunt? Non dico vobis: ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis. Sicut illi decem & octo, ſupra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Hieruſalem? Non, dico vobis: ſed ſi pœnitentiam non habueritis, omnes ſimiliter peribitis. Dicebat autem hanc ſimilitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea ſua, & venit quærens fructum in illa, & non inuenit. Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce anni tres ſunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: ſuccide ergo illam, vt quid etiam terram occupat? At ille reſpondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno vſque dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora: & ſi quidem fecerit fructum: ſin autem, in futurum ſuccides eam.

ADERANT AVTEM QVIDAM IPSO IN TEMPORE, NVNCIANTES ILLI DE, &c.] Cùm in ſuperioribus auditores ad reſipiſcentiam & reconciliationem cum Deo ineundam quandiu tempus eſt, adhortatus eſſet, commoda ſeſe obtulit occaſio, qua cæptam materiam proſequeretur, & ad pœnitentiam eos prouocaret per terrorem imminentis diuinæ vltionis. *Aderant*, inquit, *quidam in ipſo*, id eſt, in eodem *tempore, nunciantes illi de Galilæis. quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificiis ipſorum*, id eſt, quos Pilatus inter ſacrificandum interfecerat, ita vt miſceretur eorum ſanguis cum ſanguine hoſtiarum ſuarum. Quales autem fuerint hi Galilæi, & ob quid Pilatus eos interfecerit, ex hiſtoriographis, non conſtat, nec ex ſacris ſcripturis. Cyrillus tamen, vt citatur in Catena, & poſt eam Theophylactus ac Euthymius, exiſtimant hos fuiſſe ſequaces dogmatum Iudæ Galilæi, cuius mentionẽ Lucas facit in Actis cap. 5. qui docebat, inquiunt, nullum hominem dominum eſſe vocandum, neque Iudæos debere tributa ſoluere imperatori Romano, ſed neque pro Romanis ſacrificia offerre, atque ob id Pilatum indignatum iuſſiſſe hos interfici inter ſacrificandum, incertum tamen an inter ſacrificia quæ in templo ritu Iudaico obtulerunt, an inter ſacrificia propria, quæ extra templum obtulerint alicubi. Certè Ioſephus lib. 18. antiq. hunc Iudam, quem vocat aliquando Gaulanitem, aliquando Galilæum, teſtatur in diebus deſcriptionis, quæ fuit ſub Cyrino tempore natiuitatis Chriſti, ſtuduiſſe populum à Romanorum obedientia auocare, & auctorẽ fuiſſe quartæ ſectæ apud Iudæos, quæ in veſtitu & cæteris aliis conſentiens cum Phariſæis, circa libertatem retinuerit immobilem ſententiam, ſolum principem & dominum dicens Deum, mortiſque multas & varias ſpecies ſuſtinere pro nihilo ducentes. Idem Ioſephus lib. 20. teſtatur eiuſdem Iudæ filios, Iacobum & Simonem, crucifixos ab Alexandro quodam Iudææ præfecto, ob paternam quã ſequebantur ſententiam. Siue autem ex huius Iudæ ſectatoribus fuerint iſti Galilæi, ſiue non, conſtat eorùm cædem tum recens fuiſſe patratam ob aliquod eorum facinus. Porrò qui de his Galilæis Domino nũciaſſe dicuntur, ferè intelliguntur hoc feciſſe, vt Galilæorum illorum impietatem tam atroci & nouo ſupplicio punitam Domino indicarent, & illorum ſeditioſum animum deteſtantes, Pilati factum commendarent, execrãtes illos velut maximos peccatores, ac cupientes ſcire quid de illis Dominus pronũciaturus eſſet. Eo enim animo iſtos hæc Domino

A narraſſe apparet ex ſubiuncta Domini reſponſione, qua videtur corrigere voluiſſe illorum opinionem qua putauerant illos præ aliis fuiſſe peccatores, qui tam crudelem pœnam & nouam dederunt. Solet enim humana ratio peccatum ſecũdùm pœnam æſtimare, & iudicare eos grauiùs peccaſſe qui in hoc mundo grauiora patiuntur, contra quem humani ingenii errorem totus liber Iob diſputat. Itaque horum gloriationem, qui ſibi placebant tanquam meliores occiſis Galilæis, Dominus hoc loco reprimit, docens, ex vltione quæ de illis eſt ſumpta, non colligendum ipſos fuiſſe grauiores peccatores: eſſe enim etiam ipſos æqualibus aut etiam maioribus B obnoxios peccatis, ob quæ, niſi reſipiſcant, ſimiliter ſunt perituri: per hoc ſignificans id demum colligendum eſſe ex vltione aliorum nobis etiã Dei iram imminere, nec eam nos euaſuros, niſi peccatorum admiſſorum pœnitentiam agamus, ac ideo Deum quibuſdam peccatoribus ſpectabiles quaſdam pœnas hîc inferre aut inferri permittere, vt hinc alii admoniti reſipiſcant. Duo ergo docet Dominus potiſſimum. Primùm, ne ex vltionis modo & externis calamitatibus peccatorum modum ſtatuamus, aut de proximis temerè iudicemus cùm ſępiſſimè in hac vita fiat vt qui meliores ſunt, atteranrur grauioribus moleſtiis. Secundò, vt omnem calamitatem vt in plurimum pęnam peccatorum agnoſcentes, admoneamur C ex ea peccatorum noſtrorum & iræ Dei in nos deſæuituræ, niſi reſipiſcamus. Docemur autem & hoc ex Domini reſponſione, vt ex omnibus quæ narrantur ab hominibus occaſionem ſumamus ædificandi tum nos, tum alios, nec de rebus geſtis vel accidentibus curioſè inquirendum, quare ea ſic ſint geſta, aut an iuſtè acciderint, ſed ad *ædificationem omnia conuertenda*, ſicut Dominus hic facit. Dicit autem *omnes ſimiliter peribitis*: non ſignificare volens eodem genere mortis perituros, ſed ſimpliciter, omnes malè & crudeliter ac inopinato perituros quanquam priori loco rectè intelligatur ideo dictum, *omnes ſimiliter peribitis*, quia impœnitentes Iudæi poſt quadraginta annos etiam erant à Romanis occidendi D inter ſacrificandum, quemadmodum nunc hi Galilæi à Pilato Romano. In feſto enim Paſchæ Iudæi obſidione capti, à Romanis cæſi ſunt, impletumque eſt illud Pſalmiſtæ. *Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum.* Sic & cùm ſecundo loco dicitur, *omnes ſimiliter peribitis ſicut illi decem & octo quos oppreßit ruina turris in Siloë*, rectè intelligitur ſignificari etiam illos vltione diuina opprimendos inter ruinas ciuitatis. Porrò piſcinam Siloam in Hieruſalem fuiſſe iuxta

muros

muros ciuitatis, in quibus multæ fuerunt turres, patet ex Nehemia. Bene autem post commemoratam cædem Galilæorum, subiungit Dominus necem Iudæorum in Hierusalem, vt per duo hæc exempla & Galilæos, & Iudæos ad pœnitentiam vocaret, & vtrosque ob impœnitentiam perituros testaretur. Et rursum vt ex calamitatibus quæ ab hominibus inferuntur, & quæ fortuitæ videntur & casuales idem discamus & admoneamur.

DICEBAT AVTEM ET HANC SIMILITVDINEM, ARBOREM FICI HABEBAT, &c.] Coniunctionem, *&*, vt non habent Græca, ita nec vetera scripta Latina, nec Dionysius. Itaque cùm omnibus interitum minatus esset nisi agerent pœnitentiam, addit parabolam quæ rem ante oculos poneret, & quod futurum erat admoneret. Est autem parabola per se aperta satis, vt quòd ad literam pertinet non sit in ea quicquam annotandum, nisi forè quòd cùm dicitur, *vt quid etiam terram occupat*, pro *occupat*, Græcis est καταργεῖ, quod propriè est onerare inutili onere, vt intelligamus non solùm inutiliter occupare terram, sed eandem etiã onerare, vt à qua succum trahat sine fructu. Deinde in illo, *Et si quidem fecit fructum*, eclipsis est aut aposiopesis. Nam subintelligendum, bene erit, aut sinemus eam, aut aliud commodius. Porrò hac parabola peculiariter Dominus notare voluit gentem. Iudaicam, ac significare (vt in genere eam applicemus) populum illum diu à Deo expectatum, vt fructum faceret, breui perdendum. si modò pergerent esse steriles, & in obstinata sua malitia persisterent. Vt autem per suas partes sigillatim parabolam accommodemus rei per eam significatæ, per *ficum in vinea plantatam*, significatur parabolicè synagoga Iudæorum a Deo in mundi huius vinea singulari cura plantata. Sepe enim Dominus steriles arboribus assimilat propter sterilitatem excindẽdis: & ficus quidem frequenter meminit, quod ea regio ficuũ ferax esset. Cæterùm singulari ratione ficui sinagoga cõparasse videri tunc potest, vt & alias, idq; vt pulchrè philosophatur Diuus Ambro. primũ, quia sicut ista arbor foliis redundans fluentibus spẽ possessoris sui cassa speratorem prouentuũ expectatione destituit: ita etiam synagoga legis diuinæ doctrina & cæremoniarum ornatu exuberans, & spem virtutis promittens, expectatum bonorum operum fructum nunquam præstitit. Deinde quia sicut ficus eius est naturæ vt pro flore poma germinet, sed quæ ferè præter pauca ad maturitatem non perueniunt, quibus decidentibus alia poma succedunt, quæ maturescunt: ita Iudæi quasi primi fructus malè feracis synagogæ, grossi labentis similitudine corruerunt, præter paucos fideles: eis autem cadentibus, de pinguedine religionis antiquæ nouus gẽtium populus emersit. *Per Dominum huius vineæ & ficus, qui venit quærens fructũ, & non inuenit*, Deus pater significatur, qui cùm à tempore Mosis quæsierit & expectauerit fructũ bonorum operum à Iudæis, nõ tamẽ inuenit. *Per cultorem vineæ* qui pro ficu orauit, & se fossurum circum illam promisit, seipsum Dominus significat, qui curam gerit hominum & cultor est vineæ paternæ, qui pro Iudæis excindi dignis etiam ante suum aduentum, orauit, vt vel adhuc vno anno relinquantur, tempore scilicet quo eos docturus erat per se & Apostolos suos, qua doctrina veluti sarculo quodam tentauit effodere duritiẽ cordis eorum, & veluti fimum ad fructificationem mittere circa eos. *Per tres autem annos*, quibus Dominus ficus fertilitatem expectauit, rectè intelliguntur tres Iudæorũ gubernationes, ea videlicet, qua sub iudicibus regebantur, ea qua sub regibus ante transmigrationem in Babylonem, & ea qua sub põtificibus post transmigrationem. Minatus ergo hac parabola ipsis fuit, si vt olim steriles esse perseuerarent, postquam iam fossi essent & stercorati à se, hoc est, cœlesti doctrina exculti, nihil reliqui fore quò minus velut infrugifera ficus excinderentur, quemadmodum eis postea per Romanos contigit. Quòd si quis dicat, non semper infrugiferam fuisse Iudæorum synagogã in prędictis tribus gubernationibus quidam enim omni tempore inter eos fructum attulerũt: dicendũ, quòd multorum malitia paucorũ occultat virtutem, & ex eo quod in ipso abũdat, quiduis iudicatur. Plerique autem & dominum vineæ, & ficum, & cultorem vineæ & tres annos aliter explicat, verùm dictus iam explicandi modus & est simplicior, & proposito Domini conuenientior. Cæterùm quãquam excidium gentis Iudaicæ hac parabola Dominus peculiariter notare voluerit, nihil tamen dubium quin eadem in genere omnes & singulos tunc pręsentes auditores & in illis etiam nos ad quos eius doctrina peruentura erat admonere voluerit, ne Deum prouocantẽ & expectantem ad penitentiam negligeremus. Itaque per ficum hanc parabolicè etiam significatur, quisque homo, maxime fidelis, in vinea Domini, hoc est, Ecclesia plantatus, qui si etiam post trium annorum expectationẽ, hoc est, post multùm tẽporis aut post iuuentutem, adolescentiam, & virilẽ ætatẽ, ac demum post culturam eis ab Ecclesiasticis cultoribus impensam pergant manere infrugiferi, excindendi sunt, & in ignem mittendi. Docet ergo parabola & longanimem Dei expectationem, & salutis nostræ in Deo desiderium, vt qui bona opera à nobis requirat velut fructum, vnde tamen illi nulli accidit vtilitas. Rursum docet quanta debeat exemplo agricolæ ad imitationem Christi cura & desiderium esse in pastoribus vt infœcundos homines ad fœcunditatem promoueãt, & ab ira Dei subducant nempe, quod pro eis & Deum orare debeãt, & omnem quam possunt suam operam impendere.

SANATVR MVLIER CONTRACTA.

LVCÆ 13. CAP. LXXXIX.

ERat autem docens in synagoga eorum sabbathis. Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere. Quam cùm videret Iesus, vocauit eam ad se, & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum. Respondens, autem archisynagogus, indignans quia sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari, in his ergo venite, & curamini, & non in die sabbathi. Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrùm sabbatho non soluit bouem suum, aut asinum à præsepio, & ducit adaquare? Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit satanas, ecce decem, & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto die sabbathi? Et quum hæc diceret, erubescebant

A.13.53.
B.4.53.
A.13.53.

bescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo. Dicebat ergo, Cui simile est regnum Dei, & cui simile æstimabo illud. Simile est grano sinapis quod acceptum homo misit in hortum suum, & creuit, & factum est in arborem magnam, & volucres cæli requieuerunt in ramis eius, Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei? Simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.

ERAT AVTEM DOCENS IN SYNAGOGA EORVM SABBATHIS, ET ECCE, &c.] Videri posset Lucas iam subiicere A
voluisse exemplum fici sterilis, vt quod parabolæ
typus delinearat res ipsa iam subiiceret oculis. Nam
cæremoniarum obseruatio veluti folia erant synagogæ,
quæ videbantur ceu polliceri dulcissimum
ac gratissimum Deo fructum veræ pietatis & charitatis
erga proximum, quum non solum nihil huiusmodi
in Iudæis plerisque produxerit, verùm etiam
amaros ediderit fructus inuidiæ, odii, obtrectationis,
blasphemiæ & superstitionis, quemadmodum
in sequenti patet exemplo. Hac igitur ratione post
Diuum Ambrosium intelligit quidā hæc subiuncta B
superioribus. Simplicius tamen fuerit nullam hic
requirere cohærentiam, cùm certum satis sit, Lucam,
sicut & cæteros, pleraque coniunxisse obiter,
& vno commemorato ad aliud transisse, prout inter
scribendum memoriæ occurrebat. Itaq; quemadmodum
iam aliquoties fecit, commemorare rursum
volens peruersum Iudæorum, & maximè eorum
qui apud eos primi erant, iudicium de factis
Iesu optimis & salutiferis, sicut & quæ sequuntur
multis capitulis, explicant peruersa Pharisæorum
& Scribarum de Christi factis iudicia, & ipsorum
è Christo redargutiones, *Erat*, inquit, quodam tem- C
pore *docens in quadam synagoga eorum die sabbathi*, quando
ad audiendam legem omnes Iudæi ab operibus
vacantes conueniebant in synagogam. *Et ecce*,
cùm sic ex more doceret sabbathis in die & loco
celebri, aderat ibi in synagoga inter reliquos *mulier
quæ habebat spiritum infirmitatis*, id est, quæ affligebatur
infirmitate quadam à dæmonio, idque iam *annis decem
& octo*. Erat enim ex diaboli operatione adeò
inclinata corpore in terram & contracta, *vt nullo modo
posset* caput erigere, & *sursum respicere*. Hac autem
narratione Lucas exponit mali magnitudinem &
miseriam dignam miseratione Dominus idque tum
à temporis longitudine, quo mulier hoc malo fuit D
obnoxia, tum à mali authore, qui non erat naturæ
vitium aut imbecillitas, aut aliud quoddam humanum
accidēs, sed ipsum dæmonium, vt proinde malum
illud arte medicorum non potuerit superari,
sed eius solius virtute, qui virtutem omnem inimici
reprimere & impedire potuit, tum etiam à specie
mali. An non enim triste admodum erat spectaculum,
videtur hominem ex sui conditione à Deo
per staturæ rectitudinem à brutis distinctum, more
pecudum, versus terram semper spectare, nec posse
cœlum ad quod possidendum creatus erat conspicere?
Discimus autem hinc plerosque morbos, &
membrorum impedimenta Deo permittente im- E
mitti hominibus à dæmoniis, quemadmodum & in
Iob patuit. Et dignum diabolo authore fuit hoc
malum, & à Deo ad instructionem nostram permissum
est inferri mulieri, siue ob propria eius crimina,
siue ob Dei gloriam. Sic enim demonstratum est
diabolum hoc vnum agere, vt homines à conditionis
suæ nobilitate abstractos, similes faciat iumentis
insipientibus, ac terrena tantum spectare & quærere
doceat, idq; ipsum hoc efficere in his qui virilem
non habēt animum, sed muliebres sunt, & animo
effœminato. Audiuimus mali impotentiam &
dæmonis malitiam, audiamus oppositam Domini
potentiam & benignitatem: *Cùm*, inquit, *hæc videret
Iesus*, hoc est, priusquam aut ab ipsa muliere, aut ab
aliis pro eius sanitate interpellatur, ad solum eius
aspectum, (qui in Christo semper secuturæ salutis
omen est) motus erga ipsam misericordia, ostēdere
volens se venisse vt dissolueret opera diaboli, & hominum
male depelleret, suamque quam præmisit
doctrinam miraculo confirmare volens, mox *vocauit
eam ad se*, eiq; parenti, & magna cum spe venienti
ait mulier, dimissa, id est liberata *ab infirmitate tua*, in
quibus verbis dubitari potest quomodo & quare
Dominus dixerit, *liberata es*; & nō per imperatiuum
liberata sis, vt solet vti imperatiuo in curandis morbis,
maximè cùm necdum mulier fuerit liberata,
cùm Christus hæc verba pronunciaret. Subditur
enim postea quòd imposuerit ei manus quodq; tū
cōfestim erecta sit. Dicendum ergo, quod vel phrasi
Hebraïca es pro sis sit positum, indicatiuus, scilicet,
pro imperatiuo, aut potiùs ideo dictū esse, *liberata
es*, quam sis, vt mulieris fidem magis accenderet,
ac suam potentiam declararet, quemadmodum
& paralytico, de quo Matth. 9. non est dictum, Remittantur
tibi peccata tua, sed, remittuntur, vel, vt
habent Græca, remissa sunt. Secundùm quem posteriorem
modum probabiliorem sanè dicendum vlterius,
quod impositio manum, quamuis commemoretur
à Luca post verborum prolationē, præcesserit
tamen ea, quodque statim ad cōtactum mulier
fuerit sanata, aut quòd inter pronunciandum verba
illa cum contactu, sanabatur, vt, liberata es, dictum
sit pro, iamiam liberaris, qeemadmodum in cap.
Concordiæ 32, illud, vt habent Græca, Remissa sunt
tibi peccata, dictum est propositum esse pro, iamiā
remittuntur. Mox ergo vt Dominus eam tetigit viuifica
sua carne, eique suis verbis sanitatē pollicitus
est, mulier eius verbis credens, erecta est, liberata
tam facili negotio à morbo iam diurno, & planè
immedicabili, & agnoscēs planè cœleste esse beneficium,
glorificabat Deum.

RESPONDEES AVTEM ARCHISYNAGOGVS, INDIGNANS QVIA SABBATHIS, &c.] Cum archysinagogus iste præ aliis sanctior
haberi voluit, ita præ aliis de facto miraculo
gaudere debuisset, idque tum Dei nomine in cuius
cedebat gloriam, tum proximi, cui salutem attulit,
imò cum & occasionem habuerit vt suo nomine
gauderet, quod in ea synagoga, cuius ipse princeps
esset, tale ac tantum miraculū mirabiliter peractum
esset: tamen contrà ex inuidia gloriæ Christi, aut potiùs
propter peruersum & pręposterum pietatis iudicium,
pro ingenio Pharisaico indignatus est. Indignatum
enim dicit Euangelista, quòd Iesus sabbathis
curasset; non quod ille à populo glorificaretur,
vt intelligamus indignationem hanc nō tam ex
inuidia profectam, quam ex peruerso iudicio, quo
imbutus Pharisęorum fermento non potuit discernere
qua in re vera pietas esset sita, zelum habens
Dei, sed non secnndùm scientiam. Quanquā autem
indignationē huius præcognouerit Dominus, voluit
tamen, vt aliàs, in sabbatho miraculum illud
ope-

operari, tum quòd nullo tempore magis diuina huiusmodi opera fieri fuerit conueniens, quàm in die consecrato Deo, & rebus diuinis, tum vt haberet occasionem peruersam illam Pharisæorum opinionem reprehendendi, & animis eorum eximendi. Cùm autem indignaretur archisynagogus Christo, non est tamen ausus illum reprehendere, veritus eius potentiam, & authoritatem, sed conuersus ad turbam, ex indiscreto erga sabbathum zelo, veluti ex suo officio, *dixit*, *respondens*, hoc est, subiiciens hæc verba ad factum Christi, *Sex dies sunt in quibus oportet operari. In his ergo venite & curamini, & non in die sabbathi.* Vox certè multæ stultitiæ plena. Opus enim planè diuinum inter ea numerat opera planè humana, quæ sex diebus erant operanda, quodque nudo contactu, & verbo peractum erat miraculum, opus reputat in sabbatho prohibitum cùm vtique sciret sabbatho licere loqui, & cibum, aliaque contingere, & quod omnium maximè est admirandum indignũ honore sabbathi existimat per quòd Deus maximè glorificabatur, & honorabatur. Hanc itaque tam stolidam vocem non tulit clementissimus Dominus, sed acriter confutauit, idque non ex scripturis, sed sic, vt illius peruersum iudicium contra communem hominum sensum esse declararet, ratione sumpta à proposita materia, vt solet, nimirum à vinculi solutione, quam cum non iudicarent illicitam in boue, & asino, iudicauerunt illicitam in homine, idque filia Abrahæ, & quam sathanas humani generis hostis miserrimè, & diuturno tempore ligatam tenuerat. Comparans enim mulierem hanc cum boue & asino, tria in ipsa comparatione dicit, quæ ad auxesim faciunt. *Filiam enim Abrahæ vocat*, vt sic ex comparatione eius cum boue & asino, mulieris nobilitatem apud Iudæos indicaret, qui magnum quid esse putabant esse filium Abrahæ, vtque hac nomenclatura cogitationem affinitas ingereret, & indicaret quemque Iudæum non indignari debere obsanitatem mulieri huic pręstitam, sed potiùs tanquam sorori congratulandum esse. Intelligi tamen etiam altiori sensu potest, filiam Abrahæ ipsam à Domino vocatam, ob fidei imitationem, quã præ se tulit, dum vocata mox accessit, per quam fortè etiam se in synagoga conspectui saluatoris præsentauit, confidens ad solum aspectum, illum misericordia commouendum, & nihil illi miserenti impossibile esse. Sic & sathanam alligasse eam commemorat, quò magis ostendat dignum esse eam solui, idque etiam, die sabbathi. Addit tertiò & temporis prolixitatem, vt vel huius consideratione ostendat hanc dignam fuisse sua misericordia, & omnium cõmiseratione, ideoque cum aduerbio, *ecce*, dicit, *ecce decem & octo annis.* Nec emphasi caret quod non dicit simpliciter à vinculo, sed, *à vinculo isto*, tam misero scilicet, tam diuturno, tamque indigno humanæ conditioni. Porrò hypocritam vocat Dominus ar-

A chisynagogum, quod ex iustitiæ zelo videri vellet populũ admonere, cùm à vera iustitia longè abesset. Quidam tum Græcorum, tum Latinorum libri habent pluraliter, hypocritæ, vt in hoc archesynagogo intelligatur Dominus alloqui omnes Pharisæos, ex quorum nomine & sentẽtia ille locutus fuerat. Singulariter habent vulgati Græcorum codices, & D. Thomas in Catena, & Dionysius; pluraliter ferè habent Latini codices, & exemplar Complutense, ac Euthymius. Quoniam autem sermo Domini perspicuam habebat veritatem, & ad sensum etiam cõmunem humanæ naturæ consentaneus fuit, pudorem incussit obtrectatoribus eius, vnde sequitur, *Et cum hæc diceret, erubescant omnes aduersarij eius*, vt quos tam B aperta ratione redarguisset, cui nullo modo respondere possent: cæterum *omnis populus* quod non haberet animos prauis Pharisæorum iudiciis & passionibus imbutos, *gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.* Claritas enim operum omnem quæstionem soluebat apud eos qui non erant mente peruersa. Cæterùm mulier hæc typum gessit cuiuslibet animæ terrenis addictæ, atque in genere totius humanæ naturæ, aut peculiariter populi gentilis, qui diaboli machinatione palàm impius & sceleratus calamitatẽ suam, præ se ferebat, totus defixus in rebus terrenis, de rebus æternis ac cœlestibus ne cogitare quidem valẽs. Dominus itaque misericordiæ oculis intuitus humanam naturam, ac gentium nationem indignè nimis ac diutino tempore diaboli fraude ad terrena C incuruatum, cùm ipse hominem creasset rectum, vt cœlestibus intenderet, tãdem in die sabbathi, vltima scilicet mundi ætate, atque in plenitudine temporũ eam ad se sua doctrina suóque spiritu vocauit, ac verbo simul & contactu, hoc est, per assumptam à se humanitatem, suamque doctrinam erexit, semperq; erigit. Quod dum apud Iudæos faceret, Pharisæi & Scribæ, quorum personam gerit archisynagogus, obtrectabant ei, idque sub prætextu legis, calumniantes eum quòd peccatores reciperet, & manducaret cum eis. Sed & post Domini accessionem Iudęi indignabantur gentilem populũ tam facilè ad Christi gratiam recipi, quod sic futurum in hoc principe synagogæ typicè adumbratum est.

D DICEBAT ERGO, CVI SIMILE EST REGNVM DEI, ET CVI SIMILE, &c.] Græca non habent *ergo*, sed autem, & tamen nõ malè interpres vertit, *ergo*, quemadmodum & quidam, quò significaret has parabola dictas occasione gaudii totius populi, & silentii impositi obtrectatoribus Christi. Hac enim occasione per duas has parabolas disserere cœpit Dominus de regno Dei, per Euangelicam prædicationem ex humilibus initiis in tantam amplitudinem promouendo, vt totum orbẽ ad se pertrahat. Cæterùm easdem has parabolas, & suprà dixit Dominus, Matth. 13. in cap. Concord. 52. vbi latè satis pertractatæ sunt.

DOCET ANGVSTAM ESSE VIAM REGNI CÆLORVM
LVCÆ 13. CAPVT XC.

ET ibat per ciuitates & castella docens & iter faciens in Hierusalem. Ait autem illi quidam Domine, si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos, Contendite intrare per angustam portam, quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt. Quum autem intrauerit paterfamilias, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis, & respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis. Tunc incipietis dicere, Manducauimus corã te, & bibimus, & in plateis nostris A 8.45. A.7.43.

docuisti. Et dicet vobis, Nescio vos vnde sitis, discedite à me omnes operarij iniquitatis, ibi erit fletus, & stridor dentium, cùm videritis Abraham, & Isaac & Iacob, & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras. Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone, & Austro, & accumbent in regno Dei Et ecce sunt nouissimi qui erunt pmi, & sunt primi qui erunt nouissimi. In ipsa die accesserũt quidam Pharisæorum dicentes illi, Exi, & vade hinc, quia Herodes vult te occidere. Et ait illis, Ite, & dicite vulpi illi, Ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras & tertia die consummor. Veruntamen oportet me hodie, & cras, & sequenti die ambulare, quia non capit Prophetam perire extra Hierusalem. Hierusalem, Hierusalem quæ occidis Prophetas, & laipdas eos qui mittuntur ad te, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis, quia non videbitis me, donec veniat cùm dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

A.16.190. B.10.190. A.20.101 A.23.120

ET IBAT PER CIVITATES ET CASTELLA DOCENS, ET ITER FACIENS.] Quanquã non sit necesse vbique ostendere rationem ordinis rerum ab Euangelistis narratarum, tamen hic videri potest ob id Euangelista digressus ad eorum, quæ sequuntur narrationem, vt quoniam superioribus parabolis significata est regni Dei amplitudo, iam ex Domini doctrina ostendat, paucos tamen fore, qui salutem, & regnum Dei consequantur, quod occasione cuiusdam interrogantis Dominus docuit cùm quodam tempore docẽdi gratia perambularet ciuitates & pagos, & iter faceret in Hierusalẽ. Hanc autem profectionem per ciuitates & castella, eam esse crediderim, ob quam Lucas suprà 10. cap. dixit Dominum designasse 70. discipulos, eosque misisse binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus. Cæterùm profectio in Hierusalem, cuius hìc fit mentio, quæ fuerit, an vltima illa qua ad mortem accessit, an ad aliquam imminentem solennitatem, incertum est, cùm certum sit post relictam Galilæam Dominum frequenter accessisse Hierusalem, vt suprà ostensum est, nisi quod verisimile est Lucam significare voluisse, Dominum se iam præparasse ad subeũdam mortem in Hierusalem, quam sibi sciuit imminere. Itaque cùm quodam tempore esset in via ad Hierusalem, *quidã* quoniam Dominum audiuit omnes inuitantem ad salutem, interrogauit illum *si pauci essent qui saluantur*, id est saluabuntur, Dominus autem suo more non respondet directè ad propositam quęstionem. Nam quoniam ex curiositate profecta erat huiusmodi quæstio, nec multùm vtilitatis in eo situm erat, si sciretur an multi saluandi essent an non, Dominus ex proposita quæstione occasionem arripuit docendi, id quod magis erat necesse cognoscere, nempe modùm quò ad salutem est perueniendum, & tamen sua responsione simul etiam quæstioni satisfecit, indicans paucos fore qui salutem assequantur, *quia multi quærent intrare & non poterunt. Contendite*, inquit, hoc est, certate & omnibus viribus conemini *intrare per angustam portam*, ipso verbo *contendite*, significans labore opus esse & conatu, ob ingrediendi per angustias portæ difficultatem, & conandum cuique vt velut præripiat alteri ingressum, quòd angusta porta paucos recipiat. Cæterùm quid per angustã portam sit accipiendum, dictum est in cap. Concord, 43 circa illud Matt. 7. *intrate per angustam portam*, verum de veritate eius quod sequitur, *quia multi quærent intrare, & non poterũt*, dubitari potest. Apparet enim significare multis negatum esse ingredi virtutis viam, eamque plerisque fore impossibilem. Itaque Beda exponit, *Multi quærent intrare*, salutis amore prouocati, *& non poterunt*, itineris asperitate deterriti intelligens, scilicet, istud impleri in præsenti vita, & per *non poterunt*, nõ significari absolutam impossibilitatem, sed quomodo dicere solemus, id hominem non posse facere, quod per infirmitatem non facit. Verùm si sequentia spectemus, patebit satis illud, *Multi quærent intrare*, dictum de futura vita: subditur enim in declaratione huius, quomodo postquã ingressus fuerit paterfamilias tunc incipient quidã cupientes intrare pulsare ostium frustra. Proinde cùm dicitur, *multi quærent intrare*, nõ debet intelligi de introitu in portam, vel per portam angustam, quam in Matt. diximus intelligendã viam virtutis, sed de introitu ad vitam & regnum cœlorum, in quod nõ est alicui post hanc vitam introitus, nisi hic ingressi sint per portam angustam. Itaque sensus est, Contendite quãdiu hic licet ingredi ad salutẽ per angustam virtutis portam, quia multi re vera quærent post hanc vitam & in nouissimo die intrare ad salutem, & non poterunt, quia non sunt modò ingressi per portam angustam, sed gradiuntur per latam & spaciosam.

CVM AVTEM INTRAVERIT, &c.] Quod dixit de quærẽtibus intrare, prosequitur Dominus latiùs per subiunctam parabolam, qua illud quod de quærentibus intrare dixit, in Iudæis euenturum significat. Loquitur autem de seipso Dominus sub similitudine alicuius patris familias, qui postquam cum suis amicis quos ad te ostium stans expectauit, ingressus est domum ad conuiuium, & clauserit ostium, admittere & agnoscere recusat eos qui postea pulsant ostium, Porrò Græca non habent, vt nos legimus, *intrauerit*, sed ἐγερθῇ, id est, surrexerit, secundùm quã lectionem Dominus de se loquitur sub similitudine patris familias qui sedet in domo, ostioq; aperto recipit amicos ad conuiuium paratũ venientes, deinde surgens domus suę ostium claudit, nec aliis ingressum permittit. Noster interpres pro ἐγερθῇ videtur legisse εἰσέρχῃ aut εἰσέλθῃ. Atque hanc lectionem præfert Græcæ quidam, quòd verbum surgendi parùm quadrare videatur claudenti ostiũ patrifamilias. Nõ enim surgitur ad claudendũ ostiũ sed ad aperiendum quòd illud claudi soleat cùm itur cubatum. Itaque Dominus noster nũc se habet veluti pater familias aliquis, qui vel sedens in domo, vel stans ante ostiũ domus apertum, expectat & recipit venientes amicos ad conuiuium vocatos, quia vsque ad mundi consummationem expectat quos recipiat, recipitq; qui digni sunt ad conuiuium felicitatis æternæ, ad quod iam omnibus per virtutem ostiũ patet. Erit autẽ veluti paterfamilias qui surrexit, aut intrauit, & clausit ostium, omnibus quidẽ in nouissimo die vniuersalis iudicii, cuique verò etiam in hora mortis, quia tunc non ampliùs expectabit recipiendos, nec erit vltra facultas ingrediendi, sed erit tunc veluti clausum ostium regni cœlorũ, quod iam cuique quãdiu viuit, & in genere omnibus hominibus vsq; ad consummationem sæculi, est apertum. Quod autem dicit quosdam post ostium clau-

sum foris stantes pulsaturos, & dicturos, *Domine, Domine, aperi nobis*, ac post primam repulsam subiuncturos, *comedimus coram te & bibimus*, &c. non sic sunt accipienda, quasi hæc omnia sic sint ab impiis repellendis aut ab ipso Domino dicenda, sed per hæc, quæ commemorantur sic secundùm exigentiam parabolæ, significatur parabolicè tales tunc quidem summopere optaturos admitti ad ingressum, & nihil illis profuturam aut appellationem Domini, aut familiaritatem quam cum ipso Domino habuerunt in carne, sed veluti planè incognitos reiiciendos. Atque idem dicendum est de multis aliis parabolis similibus quæ sequuntur. Itaque parabolicus iste Domini sermo sic est tractandus, *Cùm paterfamilias intrauerit & clauserit ostium*, hoc est, cùm ego magnæ familiæ princeps & dominus post præscripti temporis adimpletionem cessauero expectare recipiẽdos in vitam æternam, & ingrediendi potestatem subtraxero, *cumque vos incipietis foris stare*, id est, cùm continget vobis vt ingrediendi potestatem vobis sublatam videritis, cœperitis pulsare ad ostium, dicentes, *Domine aperi nobis*, vel, vt habent Græca, Domine, Domine aperi nobis, id est, cùm desiderabitis, idque summopere, (hoc enim significat geminatio illa, *Domine, Domine*) admitti intra sanctorum numerum & in regnum Dei, *& respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis*, id est, ego vos velut incognitos habebo, nec inter seruos meos agnoscere dignabor, quanquam me Dominum agnoscere, & nominare vel inuiti cogemini: *tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te*, &c. quasi dicant, qui fit vt nos non agnoscere te dicas, cùm nobiscum familiariter sis conuersatus, prophana simul & sacra nobiscum habens communia, hoc est vobiscum admirabimini & admirantes cogitabitis intra vos, quomodo non inter meos vos recipiam, & pro notis ac amicis habeam, cum quibus tam sum familiariter conuersatus. Verùm ille paterfamilias constanter perget vobis, quod priùs, respondere, *dicens nescio vos vnde sitis*, hoc est, sicut inter meos non agnoscam vos propterea quòd me Dominum appellabitis & inuocabitis, ita nec ob familiaritatem quàm mecum in terris habuistis. Nec tantùm velut alienos vos habebo, & velut incognitos excludam à gaudiis regni cœlestis, sed etiam procul à me esse iubebo, & iubendo faciam. Hoc enim significatur per hoc quod subditur dicendum à patrefamilias, *Discedite à me omnes operarii iniquitatis*. Sic enim noster interpres longè melius vertit quàm quidam, qui habet pro, operarii iniquitatis, qui patratis iniquitatem, cum Græcè non sit participium, sed ἐργάται ἀδικίας. Aliud enim est esse operarium iniquitatis, aliud operari iniquitatem, si propriè quis loquatur Illud enim de iis dicitur, qui in vita sua toti sunt addicti peccatis, istud verò iis conuenit, qui actu peccatum aliquod admittunt, de quo aliquid annotatum est in capit. Concordiæ 43. circa locum similem ex Matthæi capit. septimo vbi Dominus similiter dicit quibusdam in nouissimo die nihil profuturum, quod in nomine ipsius dæmonia eiecerint, & virtutes multas fecerint. Certum est autem parabolam prædictam à Domino dictam esse contra Iudæos sui temporis, cum quibus, scilicet, tum Dominus conuersabatur, tamen sicut omnia quæ ad illos dicta Euangelistæ commemorauerunt, ad nostram etiam instructionem scripta sunt: ita etiam hanc parabolam per accommodationem rectè intelligimus dictam contra malos Christianos, in quos magis competit quam in Iudæos, dicere illud, *Manducauimus coram te*, &c. eò quòd longè maiori & diuiniori cum Christo fruantur iam familiaritate, coram ipso manducantes & bibentes pretiosum eius corpus, sanctumque eius sanguinem: in quorum item plateis iam Christus docet, quia per suos doctores eis palàm patris voluntatem annunciat: verùm his, quoniam operarii sunt iniquitatis, nec per angustam portam intrare contendunt, nihil proderit in illo die quòd inuocare ipsum nossent tanquam Dominum suum, aut quod dicere poterunt se mirabili quadam eius consuetudine hîc fruitos fuisse, sed velut planè incogniti habebuntur & abiicientur. Sciendum autem, quod ad lectionem & distinctionem rectam pertinet, illam partem, *tunc incipietis*, correspondere illi, *Cùm intrauerit paterfamilias*: vt ante, *tunc incipietis dicere*, non sit perfectus punctus: non autem illam partem, *incipietis foris stare*, correspondere illi, *cùm intrauerit*, vt orationem absoluat, sed legendum cum coniunctione, *&*, vt habent libri correctiores, *& incipietis foris stare*: pro quo melius verteretur, & incepetitis foris stare. Nam pendet adhuc cum aduerbio, *cùm*, nec absoluitur sententia, nisi cum subditur, *tunc incipietis docere*.

IBI ERIT FLETVS ET STRIDOR DENTIVM, CVM VIDERITIS ABRAHAM, &c.] Dicit iniquis Iudæos excludendos, necnon & abiiciendos: addit iam quod his grauius videtur, nempe exclusionem, & abiectionem secuturum grauem dolorem & horrorem, quæ per fletum & stridorem dẽtium significantur, vt dictum est in ca. Concordiæ quadragesimoquinto, circa similem Matthæi locum capite octauo: *Ibi*, inquit, hoc est, in loco in quem discedere cogemini, vel, *Ibi*, hoc est, *tunc erit fletus & stridor dentium*, id est, dolor & horror maximus, *cùm videritis Abraham*, &c. Quibus verbis significat eorum calamitatem & aliorum conspecta felicitate dupliciter augendam, primùm quòd videbunt se alienos à Patriarcharum, & Prophetarum consortio, ex quorum se progenie natos esse gloriabantur, & in quorum meritis sibi placebant, adeò vt propter illos persuaderent sibi non posse se reiici. Deinde, quòd ipsis exclusis qui se solos credebant recipiendos, visuri essent gentes ex omni orbis natione coniunctas Patriarchis in gaudio, & felicitate regni cœlestis, quibus tamen cum Patriarchis nulla fuit secundùm carnem cognatio, nulla cum Christo secundùm carnem familiaritas. Subiicit autem, *Et ecce sunt nouissimi, qui erant primi, & sunt primi, qui erant nouissimi*, qua sententia significat mirabilem fore rerummutationem contra Iudæorum illorum expectationem. vnde & addit aduerbium, *ecce*. Est autem sensus, *& ecce sunt*, id est, erunt tunc nouissimi qui olim erant primi, quia Iudæi, qui primi aliquando erant apud Deum prælati gentibus, tunc erunt nouissimi, & gentibus inferiores: & contrà tunc erunt primi qui olim erant nouissimi, quia gentes credulæ prælatæ erunt Iudæis quibus priùs erãt inferiores. Cæterùm Græca contrario modo habent hanc sententiam, & tamen sensus eodem recidit. Habent enim sic, Et ecce sunt nouissimi, qui erunt primi, & sunt primi, qui erunt nouissimi, quo significatur gentes iam nouissimas esse, & Iudæis in Dei gratia inferiores, quæ in Dei iudicio præferendæ sunt propter fidem, & bonam conuersationem Iudæis, & econtra Interpres, aut scriptor nostram, quam habemus

mus lectionem videri poteſt deſumpſiſſe ex his locis, quibus ſic poſtea legitur apud Matth. & Marcum. Porrò ſicut ſuperiora, & hæc per accommodationem quadrant in malos Chriſtianos, eos maximè qui inter Chriſtianos modò primum aliquem obtinent locum. Et hi enim grauiter affligētur, cùm videbunt & ſe à ſanctorum excluſos conſortio, quorum locum in hac vita obtinuerunt, & alios hic à ſe deſpectos, & viles habitos, ſibi prælatos, ac ſanctorum numero adiunctos. Et ſic enim etiam in pleriſque continget vt ſint nouiſſimi, qui hic erant primi, & contrà.

IN IPSA DIE ACCESSERVNT QVIDAM PHARISEORVM, DICENTES ILLI, &c.] Quandoquidem Lucas hos Phariſæos *acceßiſſe* dicit *in ipſa*, id eſt, in eadem illa die qua ſuperiora Dominus dixit, videri poteſt notare voluiſſe, illos offenſos illis Domini verbis quibus Iudæos poſtponendos gentibus affirmauit ſuggeſſiſſe illi vt recederet, quod quò magis perſuaderent, ſimulabant ſe bene ipſi affectos, & vitæ eius velle conſulere. Hos enim non bono nec ſyncero animo Domino illa ſuggeſſiſſe, ſatis ſignificat Lucas, cùm Phariſæos fuiſſe teſtatur, quos ferè introducunt Euangeliſtæ veluti Chriſti hoſtes. Itaque *quidam Phariſæorum* ſiue offenſi his quæ contra Iudæos magna cum libertate docebat, ſiue gloriam eius, qua ſuam obſcurari ſentiebant, non ferentes, aut etiam experiri volentes, num metu mortis commoueri poſſet, & os eius obturari, *acceſſerunt*, & ſimulata beneuolentia, ſuadent ei vt exeat ac ſecedat. Herodis machinationem indicantes, de quo quod nunciauerunt Domino verúmne fuerit, an ab ipſis Phariſæis effictū, vt Herodis, nomine, qui Ioānem occiderat, Dominum terrerent, incertum eſt, niſi quod ſecundum multis videtur probabilius. Cæterùm videri poteſt hæc contigiſſe in Galilæa, quòd in ea principatum haberet Herodes non autem in Iudæa, vt illius quod dicunt *Exi hinc*, ſenſus ſit, Secede è Galilæa, quia Herodes princeps huius prouinciæ vult te occidere. Id ſi verum eſt dicendum hæc è Luca narrari per recapitulationem, vt multa fortè in his capitibus narrat, quę in Galilæa geſta ſunt, cùm capite nono Chriſtum commemorauerit Galilæam reliquiſſe. Non tamen planè neceſſe eſt fateri hæc in Galilæa accidiſſe, ſed fieri poteſt hæc accidiſſe, cùm relicta Galilæa in finibus Iudææ Dominus parambulando ciuitates & pagos diuerſaretur, vt intelligantur Phariſæi ſuggeſſiſſe Domino vt penitus è Iudæorum regione ſecederet, periculum enim eſſe ei tanquam Galilæo, ab Herode Galilæorum principe, quaſi cui à Iudæis de ipſo quærimoniæ eſſent depoſitæ. Non enim veriſimile eſt, Phariſæos optaſſe, vt relicta Galilæa Iudæam adiret.

ET AIT ILLIS, ITE ET DICITE VVLPI ILLI: ECCE EIICIO DÆMON, &c.] Si quod nunciauerunt Phariſæi verū fuit Herodem ſcilicet verè voluiſſe Dominum occidere, quòd nimirum metueret ne populus illum ſequens à ſe deficeret, iam illud *vulpi illi*, referendum omnino eſt ad Herodem, quem Dominus vulpem rectè vocauit, ob eius doloſitatem & verſutiam, quæ in Ioannem captum & occiſum apparuit, vt quem ſimulauerit ſe lubenter audire, & de morte eius contriſtatum, qua verſutia iam etiam credidit ſe aliquid poſſe contra conſilium Dei. Deinde etiam ob id fortè vulpes dicitur, quòd vineam Domini exercituum depopularetur præcipuos palmites eius deuaſtare ſtudens, & innoxiis inſidians, ſicuti vulpes & vineis, & imbecillis animalibus eſt inimica. Porrò quòd Chriſtus hic principem, vulpem vocauit, non fecit ex contemptu magiſtratus, ſed ex authoritate ſpiritus, & ad demonſtrandam potentiam patris, qua fretus nec illam, nec quemuis hominem metueret: quam Domini libertatem non facilè quiſquam imitari debet, tum quòd nemo ita ſciat ſe præditum diuino ſpiritu, tum quod aliorum corda & renes nemo vt Chriſtus rimari poſſit. Verùm Theophylactus poſt Cyrillum citatum in Catena, intelligit nomen *vulpis* non pertinere ad perſonam Herodis, ſed magis ad ipſos Phariſæos, qui illud de Herode confinxerant: vnde notant Græca non habere, *vulpi illi*, ſed ἀλώπεκι ταύτῃ, id eſt, vulpi huic, veluti Dominus demonſtrare voluerit præſentes Phariſæos potiùs quàm Herodem. Et ſanè veriſimile eſt falſum fuiſſe quod de Herodis conatu ſignificauerunt quòd & cùm imprimis fama Ieſu ad Herodem perueniſſet, de ipſo honorificè ſenſerit, cupieritque videre eum, vt dicitur Lucæ nono; & poſtea cum à Pilato ad ipſum miſſus fuiſſet, cupidè illum ſuſceperit, & illæſum à ſe dimiſerit, vbi etiam Lucas dicit eum cupiuiſſe à multo tempore videre eum, nimirum à tempore quo fama Ieſu ad ipſum peruenerat, vt nono capite idem ſcripſerat, Itaque quoniam Phariſæi iſti ſubdola mente Dominum acceſſerunt, prætexētes Herodis conatum, & fingentes ſibi curam Saluatoris, Dominus illorum corda ſciens, manſuetè & adumbratè pro ſuo more eis reſpondet, dicens, *Dicite vulpi huic*, faciens quidem illos ſuſpicari Herodem, eo quòd ſingulari numero diceret, *vulpi* ſed Phariſæos doloſos & ſubdolè ſeſe in hoc negotio gerentes notans, dicendo, huic non illi. Sed vt eſt, ſiue Phariſæos, ſiue Herodem nomine vulpis notare voluerit, hac ſua reſponſione ſignificauit, nihil ſibi eſſe periculi ab homine, neminemq́ue ſe timere præſcire quidem ſe occidendum, ſed vitam ſuam ſe habere in ſua poteſtate, nec alio vel tempore vel loco occidendum, quàm quo erat conſtitutum. Iubet autem illud peculiariter dici, *Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio*, tum vt notet crudelem Iudæorum ingratitudinem, qui eum poſſent odiſſe & perſequi, qui talia eis impenderet beneficia, nec aliud quàm benefacere nōſſet, quiq; ob id amore potiùs quàm perſecutione dignus eſſet: tum vt ſuam diuinam notaret potentiam, quam fruſtrà humana potentia quantacunque ea eſſet, impedire conaretur: tum etiam quia ſciebat id animos Phariſæorum potiſſimùm dolere, quòd per miracula gloriam ſibi apud homines pararet. Per illud autem, *Hodie & cras*. non certos dies ſignificat, ſed ex familiari loquendi conſuetudine, temporis breuitatem. Solemus enim quādo modicum tempus ſignificare volumus, dicere. *Hodie, cras*. Itaque ſenſus eſt, ecce omnibus inuitis adhuc modico tēpore opus meum pergam peragere, dæmonia ſcilicet eiiciam, & ſanitates perficiam. Sic illud, *tertia die*, ſignificat tempus non multò poſt vt ſit ſenſus, Et non multò pòſt aut breui per mortem ſum conſummandus. Præſentia enim illa verba *eiicio, perficio, & conſummor* per futura ſunt exponenda, & conſummor legendum eſt, non, vt quidam malè, conſumor, cùm Græcè τελειοῦμαι quod verbum vt eſt commune, mauult quidam actiuè accipere, vt ſit conſummo, & ſit ſenſus, & tertia die operi meo ſupremam manum per mortem imponā. Verùm magis conuenit accipere paſſiuè, quia præcedit ἐπιτελῶ, id eſt, perficio. Alioqui enim perinde

eſſet

esset ac si diceretur, Sanitates perficio hodie & cras, & tertia die perficio, cùm ἐπιτελῶ & τελειοῦμαι actiuè acceptum idem significent. Bene autem Dominus suam mortem consummationem vocat, non consumptionem aut perditionem, sicut suprà Lucas eam vocauit exitum & assumptionem, & Dominus ipse exaltationem & baptismum. Per illam enim Dominus magis est perfectus, & consummata sunt in eo omnia quæ de ipso erant scripta. Sequitur, *Veruntamen*, hoc est priusquam tamen consummer, *oportet me*, secundùm præscriptum, scilicet & ordinationem patris, *hodie & cras & sequenti die ambulare*. Circa quæ verba est nonnulla difficultas. Quomodo enim iam dicit, *hodie & cras & sequenti die*, hoc est, tertia die ambulare se debere, cùm mox dixerit se hodie & cras eiicere dæmonia, & tertia die consummandum? Hanc difficultatem sentiens Theophylactus, indicat orationem hanc sic intelligendam, *oportet me hodie & craas*, supple, manere in hoc loco, *& sequenti ambulare, in Hierusalem*, scilicet in qua elegi mortem subire. Similiter intelligit Euthymius, *Oportet me hodie aut cras operari quæ dixi, & sequenti die ambulare*, id est, transire à vita præsenti. Indicat autem Theophylactus illam rationem explicandi hūc locum, vt scilicet post hodie & cras, punctus fiat, & deinde subiiciatur, sequenti die ambulare, similem esse cum eo, quo, inquit, sæpe dicere numerantes consueuimus, Ego Dominico, secundo, tertio die egredior, non quòd egressurus sim Dominico & secundo, sed solùm duos illos dies enumeramus, vt manifestemus diem tertium, ita vt sensus sit, ego postquam transierit hic dies Dominicus præsens & crastinus, tertia die egressurus sum. Verùm hic explicandi modus coactior videtur, sicut multò magis & ille, quo hunc locum intelligit post Albertum, Caietanus. Veruntamen quamuis non propter timorem Herodis, tamen oportet me ambulare, & hinc abire hodie, & cras, sequenti die, hoc est, itinere trium dierum, vsque in Hierusalem scilicet D. Augustinus libr. 2. de consensu Euang. capite 75. & lib. 6. contra Iulianum Pelagianum capite 8. quoniam incertum est Dominum non esse mortuum tertia die postquam hæc dixit, & quia illud, *tertia die consummor*, non videtur conuenire cum eo quod sequitur, *oportet me tertia die ambulare*, putat mysticè & figuratè intelligendum esse illud. Ecce sanitates perficio, &c. vt hoc referatur ad copus eius, quod est Ecclesia, in qua primùm quidem dæmonia eiiciuntur à Christo, cùm relictis paternis superstitionibus credunt in eum gentes, & peccata eis remittuntur. Perficiuntur autem secundò sanitates, cùm secundùm eius præcepta viuitur vsque in finem resurrectionis, posteaquam diabolo & huic sæculo fuerit in baptismo renunciatum. Tertiò verò, in resurrectionis tempore consummabitur Ecclesia, & in Ecclesia ipse Christus, quando ad plenitudinem angelicam per corporis immortalitatem perficietur Ecclesia, quæ est corpus Christi. Hunc sensum & Beda secutus est super Lucam. Sed nec hic sensus videri potest priùs esse, aut à Domino præcipuè intentus. Quid enim verba hæc sic intellecta, pertinent ad id quod de Herode dixerunt Pharisæi, quomodo rursum ea conueniunt cum eo quod sequitur. *Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare?* Proinde simplicius fuerit intelligere per *hodie, cras & sequenti die*, iam significari idem quod priùs per hodie & cras, nempe modicum tempus, vt sit sensus, Oportet me modico tempore solito more adhuc perambulare diuersa loca, docendo & miracula operando. Nec id absurdum videri debet, quòd iam dicat se tertia etiam die ambulare debere, cùm priùs tertiæ diei consummationem sui tribuerit, miraculorum verò operationem ipsi hodie & cras, quia sic erat tertia die consummandus, vt tamen in ea die ambulare adhuc deberet, vt pote in fine tertiæ diei occidendus: quemadmodum rectè dicere potuisset, eiiciam dæmonia hoc & sequenti mense, tertio mense, consummabor, oportet tamen antequam interficiar, me adhuc conuersari inter homines, & huc illucque ambulare, hoc & secundo & tertio mense. Itaque vtrobique per hodie & cras & tertiam diem significatur modicum tempus, post quod aut in quo erat occidendus Dominus, quemadmodum & apud Oseam capite 5. per duos dies & diem tertiam breue tempus significatur, post quod afflictis ad Deum reuersis consolatio promittitur, cùm dicitur, *Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos.* (Osee 5.) Ideo autem repetendo dicit secundò se miracula ad tempus operaturum, quia cùm priùs id simpliciter dixisset, nunc dicit quod oporteat ipsum ea operari, & causam quare oporteat, addit, *quia*, inquit, *non capit Prophetam perire extra Hierusalem.* In qua oratione *capit*, ponitur impersonaliter, sicut & apud Græcos, ἐνδέχεται, & est sensus, *non capit*, id est, non conuenit, non decet, nec est possibile, quasi dicas, ipsa rerum natura non fert. Ad quem modum frequenter Tertullianus vtitur impersonaliter verbo, capit, imitatus Græcos, vt & in multis aliis, apud quos illud ἐνδέχεται, pulchrè accipitur impersonaliter pro licet, conuenit, possibile est. Porrò quod dicit non conuenire, aut fieri non posse vt propheta alibi pereat quàm in Hierusalem, intelligi dupliciter potest. Primùm enim accipi potest dictum peculiariter à Domino de seipso, de illo scilicet eximio Propheta, de quo Moyses, *Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris*, (Deut. 18.) quomodo Faber & alii quidam intelligunt. Sic enim nullum est de veritate sententiæ dubium. Fieri enim non potuit vt alibi Christus moreretur quàm in Hierusalem, quia vt ibi moreretur à patre decretum fuit, vt ciuitatis illius impietas omnibus declararetur, comprehendendo tamen nomine Hierusalem etiā suburbia, ciuitatis aut potiùs intelligendo nomine ciuitatis significari ciues Hierosolymitanos, à quibus Christus occisus est. Nam alioqui extra portas ciuitatis & non in Hierusalem occisus est Dominus. Quod si in genere accipiatur dictum de quouis Propheta, quemadmodum videtur accipiendum, eò quòd accusatiuo, Prophetam, non additur apud Græcos articulus, iam cùm certum sit multos Prophetas etiam insignes occisos extra Hierusalem, dicendum, Dominum hic vulgari modo hyperbolica aut ironica locutione vsum, qua significare voluerit nusquam alibi magis conuenire vt Prophetæ occidantur quàm in Hierusalem, vt in qua communiter talia contigerint, & innocentium sanguis frequenter ac copiosè effusus sit, tantamque esse inniquitatem Hierosolymitanorum, vt crimen occidendi Prophetas aliis quodammodo non permitterent, sed sibi vsurparent, & fermè proprium facerent, & proinde etiam ab eis occidendum inter alios multos Prophetas ipsum caput Prophetarum, vt sic impleretur mensura iniquitatum eorum, & veniret super eos omnis sanguis Prophetarum qui effusus est. Dicit ergo Dominus, oportere se adhuc aliquanto tempore obambulare per ciuitates & pagos,

gos, nec herodem aut quemuis alium hoc posse impedire, quod fieri non possit vt alibi moriatur, id est, quòd nusquam magis conueniat ipsum aut quéuis Prophetam mori quàm in Hierusalem, veteri, scilicet illa Prophetarum interfectrice. Quibus verbis præterquam quòd Dominus significat se non timere ab Herode mortem inferri posse, ac mortis locum ac tempus in manu se habere, etiam cædem suam retorquet in Pharisæos in Hierusalem principatum habentes, significans illos quadam necessitate mala fore cædis suæ authores, qui Herodem fingebant ipsi parare mortem inferre.

HIERVSALEM, HIERVSALEM, QVÆ OCCIDIS PROPHETAS, ET LAPIDAS EOS QVI, &c.] Quoniam superiori sententia Dominus meminit crudelis impietatis, qua Hierusalem vrbs regis magni diuinis beneficiis præ cunctis orbis ciuitatibus donata contra Prophetas Dei semper sæuiisset, & adhuc esset sæuitura, præuidens iam imminere insanabili ciuitati supremum excidium, & perpetuam Dei derelictionem, deplorat illam quòd toties spreta Dei bonitate meruerit extremam vltionem. Itaque exclamare cœpit *Hierusalem, Hierusalem*, ipsa exclamatione, & geminatione suam commiserationem, suumque dolorem ac amorem salutis ipsius insinuans. Commemorat & Matthæus hanc deplorationem capite vigesimotertio, cùm post multiplex væ Pharisæis & Scribis à Domino interminatum, tandem eò peruenisset Dominus, vt diceret ab ipsis occidendos Prophetas & sapientes, atque ob id venturum super eos omnem sanguinem iustum. Vnde apparet Dominum non semel tantùm hæc dixisse, cùm alio tempore & loco (nimirum in Hierusalem & paucis diebus ante passionem) hæc Matthæus dicta commemoret quàm Lucas, qui hic illa commemorat dicta extra Hierusalem, quanquam fieri possit, vt alter Euangelistarum istud non suo loco commemorauerit, & vel Lucas per præoccupationem, vel Matthæus per recapitulationem narrauerit, vterque tamen eo loco videbat hæc à Domino aliquando dicta, aliis Domini verbis commodè adiici posse ob conuenientiam eorum cum illis. Dicit ergo, *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis Prophetas*, &c. id est, tu illa interfectrix Prophetarum, & lapidatrix eorum, *qui ad te missi sunt*, vel, vt habent aliqui, qui mittuntur ad te. Græca enim pro, quæ occidis & lapidas, habent participia cum articulo, quibus significatur quod nos per nomina diceremus, tu illa interfectrix & lapidatrix. Alloquitur autem proculdubio sub ciuitatis nomine ipsos ciues, vnde postea facta mutatione dicit, relinquetur vobis domus vestra. Sequitur, quod insigne est charitatis diuinæ indicium, *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti?* Magnæ enim charitatis fuit, quòd non semel tantùm, sed multoties adeò cupiuerit eius *filios*, hoc est, inhabitatores, omnésque Iudæos, qui ad eam tanquam matrem confluebant, ad se congregare, idque ea semper reluctante: sed id adhuc magis charitatem Dei arguit, quod non simpliciter filios eius congregare voluerit, sed eo modo quo auis nidum suum, id est, pullos suos sub alas, hoc est, summo cum desiderio & solicitudine. Est autem Græcis pro dictione, auis, ὄρνις, quæ dictio anceps est ad auem & gallinam. Et quidem mirus est amor omnibus ferè auibus ad confouendo & protegendo pullos, sed præcipuè gallinis. vnde magis conueniebat vertere, gallinam, quemadmodum apud Matthæum vertit interpres, cùm eadem sit dictio vtrobique. Porrò quàm aptè Dominus se gallinæ comparet, indicat Diuus Augustinus libro primo quæstionum Euang. capite 36. Hoc, inquit, genus animantis magnum affectum in filios habet, ita vt eorum infirmitate affecta, & ipsa infirmetur, & quod difficiliùs in aliis animantibus inuenies, alis suis filios protegens cõtra miluum pugnat, sic etiam mater nostra, Dei sapientia, per carnis susceptionem infirmata est quodammodo, protegitque infirmitatem nostram, & resistit diabolo ne nos rapiat. Vide eundem tractatu 1. super Ioannem, vbi hoc expendit, quod cùm reliquæ aues non agnoscantur ferè esse parentes nisi in nidis, gallina sic infirmetur in pullis suis, vt cùm pulli eam non sequuntur, marem intelligas, etiam si pullos non videas, eo quòd fiat alis demissis, voce rauca, omnibus membris demissa & abiecta. Cæterùm dubitari hic potest, quomodo dicat Dominus se voluisse congregare, illam autem noluisse: per quod significatur, ipsa nolente non esse factum quod voluit Dominus, cùm Psalmista dicat, *omnia quæ voluit Dominus fecit in cœlo & in terra.* Et quidem pro facili volutione dicere quis posset, Dominum hic de se loqui secundùm suam humanitatem, secundùm quam multa quodam modo voluit, quæ tamen non fiebant. Obtabat enim quodam modo omnium omnino salutem pro omnibus mortuus. Verùm quoniam hic dicitur, *quoties volui*, quo significatur multoties & diuersis temporibus id voluisse & studuisse, satis certum Dominum non tantùm significare se id voluisse & studuisse, cùm iam in terris apud illos ageret, sed & ab initio, cùm ad illos diuersis temporibus Prophetas suos mitteret: proinde hic significat suam diuinitatem, secundùm quam ab initio multoties voluit Iudæos ad se congregare: quare videndum quomodo quod secundùm eam voluit non sit factum, cùm omnia quæ voluit vt Deus, etiam fecerit. Itaque Augustinus in Enchir. capite 97. docet non consequi ex hoc loco, non esse factum quod Dominus voluerit, quanquam dicatur Dominus voluisse colligere, & illam noluisse, quia, inquit, illa quidem filios suos ab illo colligi noluit, sed ea quoque nolente filios eius collegit ipse quos voluit. Verùm magis apparet Dominum hic significare voluisse non esse factum quod ipse voluit, quia ipsa noluit: quemadmodum in simili loco de Hierusalem, Dominus dicit apertè per Ezechielem, non esse factum quod voluit. Sic enim Dominus per illum similiter suam pro Hierusalem solicitudinem, & illius ob incorrectam malitiam, perditionem proloquitur post multa, *Multo labore sudatum est, & non exiuit de ea nimia rubigo eius, neque per ignem Immunditia tua execrabilis, quia mundare te volui, & non es mundata à sordibus tuis, sed nec mundaberis prius donec quiescere faciam indignationem meam in te.* Itaque quod hic dicitur, *quoties volui*, non est intelligendum de voluntate Dei efficace, quam vocant voluntatem beneplaciti, sed de voluntate Dei optatiua, quam vocant voluntatem signi, eo quòd hæc voluntas Deo tribuatur ratione quorundam operum Dei, quæ in nobis voluntatis nostre sunt signa, de qua duplici Dei voluntate est dictum latiùs in capite concor. 41. circa illud orationis Dominicæ, *Fiat voluntas tua.* Dicit ergo se multoties voluisse, quia multoties illis occasiones varias obtulerit quibus ad ipsum pertraherentur, mittendo Prophetas, præcipiendo, inuitando, comminando. Porrò ex hoc loco

Psal. 113. Ezech. 24. Matth. 6.

hoc loco euidenter astruitur arbitrii nostri libertas & vis, quòd scilicet in nobis situm est & nostra voluntate saluari, quanquam non sine Dei gratia nos præueniente, quam esse necessariam etiam hic locus ostendit, dum priùs dicit Dominus se voluisse filios Hierusalem congregare. Si enim ille noluisset, nec ista velle potuisset: sed illo volente, ista noluit, vnde sine præueniente Dei gratia bene quidem velle non possumus, sed præuenientem Dei gratiam nulla necessitate amplecti cogimur, sed liberum est eam vel amplecti, vel non. Et bene dicit se voluisse congregare filios Hierusalem, sicut gallina vel auis pullos suos sub alas, vt sicut ex ipsius comparatione cum aue vel gallina, desiderium salutis hominum in eo intelligeremus, ita & comparatione hominum cum pullis, intelligamus quantopere Dei gratia, protectione & veluti fomento egeamus, vnde orat Propheta Dominum, vt velut pullum se protegat, *Sub vmbra*, inquit, *alarum tuarum protege me.* Porrò quoniam Hierusalem toties monita & vocata obedire vocanti pertinaciter noluit, prædicit dignam illis venturam vltionem. *Ecce*, inquit, *relinquetur vobis domus vestra deserta.* In qua sententia Græci habent præsens ἀφίεται, id est, relinquitur, etiam in Matthæo, bene tamen interpres per futurum vertit, quod præsens pro futuro accipiatur, vt & aliàs in Euangeliis, nisi quod præsenti verbo significatur mox relinquendam domum eorum. Per *domum eorum* quidam intelligunt ipsum templum, quod cùm priùs diceretur domus Dei, iam ob illorum peccata, ob quæ derelinquendum erat & destruendum, domus illorum rectè dicitur. Alii verò rectiùs & generaliùs per *domus eorum*, ciuitatem aut etiam totam Iudęorum nationem aut habitationem intelligunt. Intelligitur autem communiter hac sententia Dominus significasse excidium vrbis Hierosolymitanæ & gentis Iudaicæ, factum postea per Romanos, vt quod hìc dicitur, idem sit cum illo Psalmistæ, *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* Secundùm quem sensum sic est locus explicandus, *Vobis*, id est, in vestram confusionem, vestrorumque criminum vindictam, *relinquetur domus*, id est, habitatio *vestra deserta* ab omni inhabitatore. Verùm propter pronomen, *vobis*, magis videtur hac sententia Dominus significare voluisse habitationem Iudæorum à Deo derelinquendam iam ipsis Iudæis, vt qui Dei præsentia & protectione se reddiderunt indignos. Vnde Euthymius hìc in Luca tantum legit, ecce relinquetur vobis domus vestra, vt illud deserta, quod tamen iam passim habent Græca, videri possit huc ascriptum ex Matthæo. Idem Euthymius illud, deserta, in Matthæo interpretatur de derelictione diuina. Deserta, inquit, ab inhabitante in ea diuina gratia. Itaque sensus est, domus vestra, quam ego toties iam studui primùm per prophetas, deinde per meipsum excolere, & cuius iam diu curam gessi, relinquetur vobis deserta à solita Dei gratia, quæ relinquens vos vobisipsis, transferetur ad gentes. Hanc autem diuinæ gratiæ derelictionem secuta est illa, de qua alii intelligunt, solitudo facta per Romanos, sed de derelictione diuina magis esse intelligendum etiam sequentia indicant, per quæ Dominus declarare vult quomodo derelinquetur illis domus eorum deserta. Nam pro eo quod Lucas habet *Dico autem vobis*, &c. Matthæus habet, Dico enim vobis, &c. Cæterùm de veritate huius sententiæ & intelligentia non parua est difficultas. Et sunt qui, quoniam Dominus hæc dixisse dicitur à Luca cùm esset in via ad Hierusalem, intelligunt quemadmodum prima facie videtur intelligendum, Dominum significasse se non videndum à Hierosolymitanis, nisi cùm veniret tempus quo dicerent, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, idque impletum fuisse in die palmarum, quando his verbis eum in Hierusalem deduxerunt, & exceperunt. Verùm quo minùs sic possit hic locus intelligi, obstat primùm quòd Matthæus hæc commemoret dicta à Domino, postquam honorifica illa acclamatione deductus esset in Hierusalem. Nam quanquam fieri possit vt Matthæus non suo loco illud commemorauerit, & recapitulando illud narrauerit, tamen non aptè illud posuisset post acclamationem, qua Domino in die palmarum acclamatum fuit, si de illa hoc Dominus dixisset. Quanquam enim Euangelistas non seruasse rerum ab ipsis narratarum ordinem, certum sit ex Euangelistarum inter sese collatione, tamen vnusquisque sic suam contexuit historiam, quasi omnia ordine sese consequerentur, eoque ordine omnia cõtigissent quomodo narrantur. Iam nemo facilè dubitauerit quin locus hic eodem modò sit intelligendus apud Lucam, quo apud Matthæum. Deinde etiamsi Matthæus non illo loco istud à Domino dictum commemorasset, ex ipso solo Luca satis esset manifestum non posse hunc locum de illa intelligi acclamatione, tum quòd Lucas, qui commemorat istud dictum in via ad Hierusalem, non dicit Dominum se dehinc abscondisse Hierosolymitanis, vt non veniret ad eos, nisi eo tempore, quo hoc ab eis est acclamatum, cùm ex Ioannis historia constet Dominum postquam deseruit Galilæam (post quod Lucas semper de Domino loquitur tanquam existente in via ad Hierusalem) frequenter venisse in Hierusalem etiam ante diem palmarum, vt verisimile sit etiam post hæc verba ipsum fuisse in Hierusalem, quemadmodum indicat Concordia: tum quòd locus iste de illa intellectus acclamatione nihil faciat ad propositum, tum etiam quòd istud, *Dico autem vobis*, sicut nec illud, *Ecce relinquetur vobis*, non potest aptè videri dictum tantùm Hierosolymitanis, qui tunc non erant præsentes, & quorum plerique Dominum post hæc verba viderunt saltem extra Hierusalem, sed in genere Iudæis quorum metropolis erat Hierusalem, cum qua simul erant deserendi & excindendi. Origenes homilia vigesimasexta, Matthæi & post eum quidam in Matthæum & Caietanus in Lucam intelligunt illud, *non me videbitis*, de visione per fidem, vt sit sensus, non me videbitis oculis fidei & intelligentiæ, hoc est, non cognoscetis quis ego sim donec intelligentes vestram desertionem, & ob id pœnitentes, dixeritis, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, agnoscentes scilicet me esse benedictum patris, qui vobis veniam in cordibus vestris per fidem. In eundem sensum videri posset intellexisse & Diuus Hieronymus, qui sic explanat hunc locum, in Matthæum scribens, Quod dicit hoc vult intelligi, Nisi pœnitentiam egeritis, & confessi fueritis ipsum me esse de quo Prophetæ cecinerunt filium omnipotentis patris, meam faciem non videbitis. Sed Beda in Lucam imitatus. Diuum Hieronymum indicat se illum intellexisse, quomodo potiùs debet intelligi, non visione, qua hic videtur per fidem, sed ea qua in secundo aduentu videbitur diuinitas ipsius.

Addit enim verbis Hieronymi, in ſecundo aduentu, faciem meam non videbitis. Neutra tamen etiam harum expoſitionum conueniens videtur. Nam cùm dicitur, *non me videbitis amodo*, (nam amodo additur in Matth.) *donec dicatis*, &c. ſatis ſignificatur poſtea illos aliquando illud dicturos, & tunc ipſum viſuros eodem modo, quo hactenus eum viderant, nempe corporaliter. Deinde in illo quod dicuntur dicturi, *Benedictus qui venit*, certum eſt verbum, *venit*, non eſſe præteriti temporis, ſed præſentis, cùm ſit Græcè ὁ ἐρχόμενος, vnde non poteſt intelligi illos dicturos iſtud de primo Domini aduentu, ſed de aduentu aliquo eius tunc futuro, cum illud ſunt dicturi. Non ſolet autem ſcriptura de aliquo aduẽtu Domini loqui, quàm eo quo vel venit in carnem, vel venturus eſt ad iudicium: proinde conſequitur intelligendum iſtud eſſe de nouiſſimo ſuo aduentu, quo in claritate eſt venturus, quemadmodum & Auguſtinus docuit lib. 2. de conſenſu Euang. cap. 75. Quare Theophylactus & Euthymius poſt Chryſoſtomum ſic intelligũt, *Non me videbitis amodo*, hoc eſt, poſt breue tẽpus, quo ſum vobiſcum adhuc in mortali hac carne conuerſaturus, vſque ad iudicii diem, quãdo vel inuiti cogemini me agnoſcere eſſe Meſſiam, & illum de quo dixit propheta, *Benedictus qui venit in nomine Domini*; meque cogemini adorare, quia mihi curuabitur omne genu, cœleſtium, terreſtriũ, & infernorum. Tunc enim rurſum videbunt eum corporaliter. *Videbunt* enim inquit ſcriptura, *eum in quem transfixerunt*. Solet autem Dominus Iudæis in primo ſuo aduentu ipſum agnoſcere recuſantibus, ſecundi ſui aduentus ingerere mentionem, quò illum vel inuiti agnoſcere cogentur, cùm videbunt eum venientem cum poteſtate & claritate magna. Vnde paſſionis ſuæ tempore interrogatus num eſſet Chriſtus, reſpondit ſe eſſe, & ſubiecit, *Verumtamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, venientem in nubibus cœli*. Quod ſi alicui dura videatur hæc expoſitio, qua intelligitur

Ioan 19.

Matt. 26.

A impios & incredulos Iudæos (nam his Dominus loquitur) in nouiſſimo die cùm Dominum videbunt, dicturos illud, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, cùm ea vox ſit excipientium aliquem cum gaudio, quo mali ipſum in iudicio non excipient, intelligendum ſignificari à Domino, Iudæos qui in primo eius aduentu illum noluerunt agnoſcere Meſſiam & benedictum Domini, diu ab ipſo derelinquendos, & quamuis Meſſiam ſuum longo tempore expectaturi eſſent, non priùs tamen ipſum illos viſurum corporaliter, quàm circa finem mundi conuerſi fuerint ad fidem, dicturi tunc de Chriſto veniẽte ad iudicium, *Benedictus qui venit*. Tempus enim quo ad fidem conuerteretur Iudæorum natio, docet Paulus eſſe, *cùm intrauerit plenitudo gentium*. Tum autem fore conſummationem ſæculi, & mox venturum iudicium docet poſtea Dominus dicens poſt prædicatum Euangelium in vniuerſo mundo venturam conſummationem. Hic ſanè intellectus vt optimè conuenit propoſito, ita multùm conuenit cum illo Oſeæ, *Dixi*, inquit Dominus, *ad eam: Dies multos expectabis me: non fornicaberis, & non eris viro: ſed & ego expectabo te, quia dies multos ſedebunt filij Iſraël ſine rege, & ſine principe, & ſine ſacrificio, & ſine altari, & ſine ephod, & ſine theraphim. Et poſt hæc reuertentur filij Iſraël & quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid regem ſuum, & pauebũt ad Dominum, & ad bonum eius, in nouiſſimo dierum.* Quid hoc enim aliud eſt, quàm Iudæorum domum relinquendam deſertam, nec viſuros regem ſuum, niſi poſt multam expectationem in nouiſſimo dierum, quãdo illum venturum mox ad iudicium cum gaudio excipient? Proinde putarim hunc eſſe genuinum huius loci intellectum. Cæterùm videndum nobis, ne & nos perſeuerantem Iudæorum malitiam imitantes, poſt multiplices reſipiſcendi occaſiones nobis oblatas mereamur à Deo penitus derelinqui. *Terra enim ſæpe venientem ſupra ſe bibens imbrem, & tamen proferens ſpinas & tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima.*

Heb. 6.

Oſeæ 3.

Heb. 6.

SANATVR HYDROPICVS IN SABBATHO.

LVCÆ 14. CAPVT XCI.

Et factum eſt cùm intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis Phariſæorum ſabbatho manducare panem, & ipſi obſeruabant eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. Et reſpondens Ieſus dixit ad legiſperitos & Phariſæos, dicens: Si licet ſabbatho curare? At illi tacuerunt. Ipſe verò apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit. Et reſpondens ad illos dixit: Cuius veſtrûm aſinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die ſabbathi? & non poterant ad hæc reſpondere illi. Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos acubitus eligerent, dicens ad illos: Cùm inuitatus fueris ad nuptias, non diſcumbas in primo loco, ne fortè honoratior te ſit inuitatus ab illo, & veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum, & tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere: ſed cùm vocatus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco, vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice aſcende ſuperiùs. Tunc erit tibi gloria coram ſimul diſcumbentibus: quia omnis qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat exaltabitur. Dicebat autem & ei qui ſe inuitauerat: Cùm facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites, ne fortè te & ipſi reinuitent, & fiat tibi retributio: ſed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos, & beatus eris, quia non habent retribuere tibi, retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum. Hæc cùm audiſſet quidam de ſimul diſcumbentibus dixit illi, Beatus qui manducabit panem in regno Dei. At ipſe dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos, & miſit ſeruum ſuum hora cœnæ dicere inuitatis, vt venirent, quia parata ſunt omnia. Et cœperunt ſimul omnes excuſare. Primus dixit ei, Villam emi & neceſſe habeo exire, & videre illam, rogo te habe me excuſatum, Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo probare illa, rogo te habe me excuſatum. Et alius

dixit,

dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum venire. Et reuersus seruus, nunciauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias dixit seruo suo, Exi cito in plateas & vicos ciuitatis: & pauperes, ac debiles, & cæcos, & claudos introduc huc. Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est. Et ait Dominus seruo. Exi in vias, & sepes, & compelle intrare vt impleatur domus mea. Dico autem vobis, Quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.

ET FACTVM EST CVM INTROISSET IESVS IN DOMVM CVIVSDAM PRINCIPIS,] Pergit Lucas Euangelista commemorare Pharisæorum contra Dominũ technas, & quomodo eorum peruersa iudicia & mores à Domino sunt notati & reprehensi. Nam hoc forè multis agit capitibus. *Factum est*, inquit, hoc est, accidit, *cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis Pharisæorum sabbathi die ad manducandum panem*, (neque enim dedignabatur Dominus ad illorum conuiuia accedere. etsi non syncero animo ab eis rogaretur, cupiens omnes lucrifacere) *& ipsi Pharisæi* qui simul erant inuitati *obseruabant eum*, num quid diceret vnde possent accusare eum, aut faceret quod contra sabbathi esset religionem. Superest autem, quod ad sensum attinet, hoc loco cõiunctio, &, apposita ex phrasi Hebraica, quemadmodum sæpius apud Lucã. Cùm ergo obseruarent eum *ecce* parata erat calumniæ occasio. Aderat enim illic *homo quidam hydropicus stans ante illum* quem verisimile est ab ipsis Pharisæis iussum consistere in conspectu Domini, vt illic occasionem offerrent faciendi quod reprehenderent. Verùm misero huic profuit venisse in conspectu Domini. Sanitatem enim consecutus est, etiamsi verbis eam non peteret, siue quod sic fuit à Pharisæis instructus, siue quod Pharisæos metueret propter sabbathum. Itaque cùm Dominus ad aspectũ miseri moueretur misericordia, ac multò magis dolens ob Pharisæorum cæcitatem, & malitiam, præuenire volens eorum calumniam, ac declarare se non ignorare quid apud se cogitarent, *respondens*, ad illorum scilicet cogitationes & obseruationem (sic enim hic, *respondens*, positum est, quemadmodum sæpe, vt fit, ad aliquid vel cogitatum, vel factum, vel dictum subiicere aliquid) *dixit ad legisperitos & Pharisæos, An licet sabbatho curare?* Qua interrogatione excludit eorum calumniam. Neque enim iustus calumniandi factum Domini locus illis esse potuit, qui interrogati num liceret, non prohibuerunt, idque cum omnium se magistros profiterentur. Cùm ergo illi interrogati iam obticescerent, quemadmodum & alias idem interrogati siluerunt, (neque enim docere poterant licere, quandoquidem sic locuti fuissent contra suam obseruationem: neque dicere audebant non licere, quod metuerent ab illo reprehendi, quemadmodum euenit) *Dominus apprehensum hydropicum* contactu suo *illum sanauit*, ac post redditam sanitatem non illum in suam seruitutem sibi reseruauit, nec apud se ad ostentationem detinuit, sed mox à se *dimisit*. Sanauit autem non solo verbo, sed apprehendens illum, vt stultitiam Pharisæorum sic confutaret, & exemplum quo postea eos redarguit, suo facto magis conueniret. Quoniam autem sciebat Dominus hoc facto offensos animos Pharisæorum, vt post sanatum corpus mederetur & mentibus prauis iudiciis infectis, respondens ad cogitationes ipsorum, quæstionem eis proponit, per quam ex rebus factis die sabbathi à seipsis, intelligere possent factum eius multò magis ab omni calumnia liberũ esse debere. Cõgruenter autẽ, vt annotauit Diuus Augustinus, hydropicum animali quod in puteum cecidit comparauit, quia humore laborabat, & veluti è puteo in quo submergendus fuerat, subtractus fuerat Domino illum apprehendente: sicut illam mulierem quam alligatam dixerat, & ipse soluebat, comparauit iumento quod soluitur vt ad aquam ducatur. Porrò non simpliciter Dominus ex illorũ facto suum factum non esse dignum calumnia eorum ostendit, sed exemplo proposito simul etiam notat illorum & præposteram religionem & auaritiam, vt qui in eo, quod si opus erat dicendum, tantum fuit opus charitatis, arguerent eum violare sabbathum, cùm in simili opere cupiditatis non iudicarẽt se violatores sabbathi. Notat autem eos modestè tantùm, & quod iustum est eis iudicandum relinquit, nec tam apertè eos incessit, vt mox superiùs in synagoga ipsum archisynagogum, quòd non vt ille apertè factum ipsius calumniarentur, sed in silentio cogitationes suas occultarent. Cæterùm hydropicus iste, typus quidam est, aut in genere cuiuslibet peccatoris, quem exuberans terrenarum rerum, in quibus nunquam satiari homo potest, desiderium aggrauat, ac per dissolutam & lubricam vitam grauiter laborat: aut specialiter hominis alicuius, qui vel libidini seruit, vel diuitiis est intentus, vel fastu tumet. Singula enim hæc vitia ob quandam proprietatem hydrops morbus adumbrat. Nam quoniã hydropicus morbus ab aquoso humore vocabulum trahit, libidini significandæ rectè adaptatur, & vitæ lubricitati. Et quoniam quò magis hydropicus abundat humore, tãtò ampliùs sitit, hydropico rectè assimilatur auarus. Nam quemadmodum quò plùs sunt potæ, plùs sitiuntur aquæ: ita *Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* Rursùm ob tumorem qui est in hydropico, ac proficiscitur ex hepate vitiato, bene ei comparatur quisquis inani timet fastu nascente ex corrupto mentis iudicio, veluti ex hepate vitiato, dum collocat gloriam in his rebus in quibus non est collocanda, ac stultissimæ gloriæ apud homines parandæ siti laborat. Quamobrem quisquis cuiuscuis vitii ratione laborat hydrope grauatus concupiscentiis, sed non satiatus sanabitur, si in sabbatho se Christi conspectui obtulerit, hoc est: si otium agens a malis operibus morbumque suum agnoscens, sanari à Christo desideret, ac ipsum semper ob oculos habeat. Sic enim minimè in posterum peccabit. Qui verò sese subducit à conspectu Christi, sanitatem nequaquã recipere poterit. Quoniam autem peculiari ratione per hydropicum significãtur auarus aut superbus, rectè ante Pharisæos hydropicus curatus, vt alterius ægritudinem corporis in aliis exprimatur languor cordis & mentis.

DICEBAT AVTEM ET AD INVITATOS PARABOLAM, INTENDENS, &c.] Conuiuio corporali exceptus Dominus in sabbatho, conuiuium vicissim ipse instruit se ac sabbatho dignum variisque ferculis adornatum vt pote salutari miraculo ac doctrinis variis, prout cuiq; conuiuarum opus erat. Itaq; post sanatum hydropicum ad eos sanandos salutari sua doctrina cõuertitur qui grauiori morbo

morbo laborabant, vt pote ſpirituali & tecto, & primùm quidem ſecum inuitatos docet fugere ſuperbiam,ſectarique humilitatem deinde verò inuitantem ſe docet fugere auaritiam, ac eleemoſynis inſiſtere. Cùm enim Phariſæi ſuperbia & auaritia maximè laborabant, hęc potiſſimùm vitia in eis iam curari cōueniebat. Sumit autem Dominus ſuo more occaſionem, docendi hæc ab his quæ ad conuiuium in quo tunc erat pertinent, docens ſemper ex re præſenti materiam ædificationis aliorum decerpere. Porrò doctrinæ quam tradidit inuitatis, occaſio fuit, inquit Euangeliſta, quod intendebat, hoc eſt attendebat, & conſiderabat quomodo primos accubitus eligerent, vel (vt potiùs vertendum puto) elegiſſent. Non enim cùm dicitur, *intendens quomodo primos accubitus eligerent*, ſignificatur Dominum hoc ſermone illud intendiſſe, & pro ſuo ſcopo habuiſſe, vt ſignificaret illos ſolitos eligere primos accubitus, hoc eſt, non ſignificatur finis quem Dominus intenderit hac doctrina, ſed occaſio dicendi hæc ad inuitatos ex his quæ in eis obſeruauerat. Nam, *intendens*, eſt hoc loco idem quod attendens & conſiderans cùm Græcis ſit ἐπέχων, quod hic idem eſt quod προσέχων, ſicut & Actor. 3, cùm dicitur, *Claudis intendebat in eos*, vbi Græcè eſt, ἐπεῖχεν αὐτοῖς. Attendebat autem & conſiderabat Dominus eos eligere vel elegiſſe primos accubitus ſiue oculis ſuæ diuinitatis, quibus etiam occultos eorum affectus agnouit, ſiue etiam oculis corporalibus, ex ſignis quibuſdam externis obſeruatis in eis. Poſtquam ergo hoc obſeruaſſet, *dicebat ad inuitatos parabolam hanc, Cùm inuitatus fueris*, &c. Quæ Domini doctrina ad litteram quidem ſonat morale documentum de modo accumbendi in conuiuiis ſeruando, verùm pręcipuam Domini intentionem non eſſe id docere quod littera ſignificat, vel ex eo ſatis patet, quod Lucas hanc doctrinam vocet parabolam. Ideo enim parabolam vocat, quòd ſub hoc ſermone, quo ad ciuilem quandam in conuiuiis ſeruandam modeſtiam ad literam hortatur, docere Dominus voluerit ſectandam vbique & ſemper humanitatem & ſui depreſſionem, fugiendam verò ſui exaltationem, quòd per hanc fiat vt quis plerumque ab hominibus, ſemper autem à Deo humilietur: per illam verò contrà fiat vt quis à Deo hominibus exaltetur. Vnde in fine ſignificans quorſum hāc dixerit parabolam, adiecit ſententiam generalem, *omnis qui ſe exaltat, humiliabitur*, &c. qua ſententia & aliàs Dominus vſus eſt, vt Lucæ. 18. & Matth. 23. Eſt ergo hæc Domini doctrina ſimilis multis parabolicis ſermonibus Salomonis, in quibus ſub præceptis ciuilium virtutum & morum, Spiritus ſanctus ad veras virtutes informat ſapientiæ candidatum. Inter quæ etiam eſt capit. 25. quod huic documento ſaluatoris concordat, cùm dicitur *Ne glorioſus appareas coram rege, & in loco magnorum ne ſteteris. Melius eſt enim vt dicatur tibi, Aſcende huc, quàm vt humilieris coram principe.* Quamquam autem huius doctrinæ Domini ille ſit præcipuè ſcopus qui dictus eſt: tamen rectè intelligitur Dominus etiam id docere voluiſſe quod ad literam moraliter ſignificatur, nempe ſeruandum illum à ſe præſcriptum modum in deligendo accubitu, quantum & id commodè & honeſtè fieri poteſt. Nec indigna videri debet hæc moralis doctrina perfectioni doctrinæ Euangelicæ. Nam quemadmodum boni medici eſt non tantùm grauioribus mederi morbis, ſed & leuioribus, ita boni doctoris erat etiam quæ in ciuili conuerſatione ſunt inhoneſta, reſecare, & quæ ſint ciuilis honeſtatis & decoris indicare, maximè in conuiuio occaſione commoda ſeſe offerente. De quo vide Theophylactum qui hanc Domini doctrinam tantùm vt morale ciuilitatis documentum tractat. Cauendum tamen ne nimis ad literam quis ſeruet hoc Domini ciuilitatis documentum. Sic enim frequenter ex huius curioſa obſeruatione locus daretur contentioni & vanæ gloriæ, vt ſi quis pertinaciter vltimum locum ſibi vendicare contenderet, alio eundem etiam vendicare ſtudente: aut ſi quis ideo vltimum locum eligeret, vt deinde ab alio exaltatus, magis apud homines glorificaretur. Vnde Diuus Baſilius docens hoc præceptum etiam ad literam obſeruandum, & quomodo ſit obſeruandum, ſic habet. Quandoquidem, inquit, præceptum eſt Domini, vbiq; ad humilitatem nos aſſuefaciens, vt in prandiis accumbentes poſtremum locum præoccupemus, neceſſe eſt vt qui omnia ſecundū mandatum facere ſtudio habet, neque hoc præceptum negligat. Si quidem igitur mundani quidem nobiſcum accumbant, exemplum ipſis etiam ex hac parte fieri nos conuenit, vt non extollantur, neque primum locum quęrant. Vbi verò omnes iuxta æqualem ſcopum conueniunt, quo in omni tempore humilitatis ſuæ probationē dent, extremum quidem occupare locum ad omnes iuxta Domini præceptum pertinet, & tamen rurſus contentioſè circa hunc occupandum protrudi, reprobandum eſt, velut quod bonam ordinis diſciplinam deſtruat, & tumultus cauſa ſit. Sed & inter nos mutuò pertinaces eſſe, & de hoc contendere, ſimiles nos faciet his qui de primatu certant. Quapropter oportet etiam hic conſiderare id quod nobis decorum eſt decernendo ac ſtatuendo, ei qui ſuſcipit permittere etiam accumbendi ordinem, quemadmodum etiam Dominus admonuit, patrifamilias conuenire dicens harum rerum diſpoſitionem. Sic enim & mutuò ſufferemus nos in dilectione, omnia honeſtè & ſecundùm ordinem facientes, & non ad multorum oſtentationem, neque per luſum humilitatem exercere, per obſtinatam ac vehementem contradictionem demonſtrabimus, imò magis per obedientiam humilitatem perpetrabimus. Maior enim eſt ex contradictione arrogātiæ ſignificatio, quàm ex primo accubitu, vbi ex præcepto ipſum ſuſceperimus. Hæc ille doctè ſimul & piè. Porrò nuptiarum magis quàm cuiuſuis alterius cōuiuii Dominus mentionem facit, quòd ibi maximè primi accubitus ambiantur, tanquam in conuiuio celeberrimo & honorificentiſſimo, quódque ibi maximè ignoretur qui ſint etiam alii inuitati, Dicit ergo, *Cùm inuitatus fueris ad nuptias*, & ad ſolenne aliquod conuiuium, *non diſcumbas* ex teipſo ſine iuſſu eius, qui te inuitauit, *in primo loco: ne fortè aliquis honoratior te etiam ſit inuitatus*, cui iubearis à communi inuitatore cedere cùm rubore; idque adeò ſæpe, vt qui primum tibi vendicaueras nouiſſimum tandem obtineas. *Sed cùm vocatus fueris, vade potiùs, & recumbe in nouiſſimo loco*: ſic enim fiet vt ab inuitatore iuſſus aſcendere, gloriam ex humilitate conſequaris. Cùm enim dicitur, *vt cùm venerit qui te inuitauit, dicat tibi*, &c. coniunctio, *vt*, videtur debere accipi conſecutiuè. Non enim docere voluit Dominus eo fine vltimum locum deligendum, ſed quid conſecuturum ſit. Nam alioqui Dominus doceret qua ratione gloriam quis veneretur apud homines, cùm contra hic curare

voluerit

Prou. 25.

voluerit inanis gloriæ morbum. Et in hunc quidem modum habet se doctrinæ Christi explicatio & tractatio literalis, qua ciuilibus rationibus dehortatur ab accubitus primi electione, & adhortatur ad submissionem inter accumbendum: secundùm præcipuum verò scopum suum ostendere voluit exemplo isto humano modestiam sequi gloriam, & contra arrogantiam humiliationem, quasi dicat, In omnibus te submisse geras. Sic enim fiet vt magis exalteris & gloriosiùs: cùm contra si te extuleris, cum maiori pudore sis deprimendus cùm ab omnibus, tum à Deo. Vnde Ecclesiasticus, *Quanto*, inquit, *magnus es, humilia te in omnibus, & coram Deo inuenies gratiam.* Et: *Gloriam præcedit humilitas.* Et: *Contritionem præcedit superbia, & ante ruinam exaltabitur spiritus*: Quorum istud quidem idem est cum eo quod hic dicitur, *omnis qui se exaltat, humiliabitur*, illud verò idem cum eo, *omnis qui se humiliat, exaltabitur*. Sunt autem qui, quoniam hic sermo Domini parabola dicitur ab Euangelista, totum hunc sermonem intelligunt mysticè, vt sub similitudine eius quod faciendum dicitur in nuptiis corporalibus, intelligatur significatum quid faciendum sit nobis in nuptiis spiritualibus, ad quas per Euangelicam doctrinam omnes inuitantur, & per fidem admittuntur, nempe quòd in Ecclesiæ congregatione non debeat quis se alteri præferre in meritis, sed omnibus inferiorem agnoscere. Sic enim futurum vt in aduentu eius, qui omnes inuitauit, gloria ei sit qui sese humiliauit. Quam mysticam explicationem prosequitur prolixè venerabilis Beda. Verùm non ob significatum hunc mysticum sensum dicitur hæc doctrina Domini parabola, sed ob causam superiùs indicatam, quanquam non ineptè sic etiam tractetur hæc parabola, si modò tamen dicatur accommodatitiam esse tractationem, nec eum esse sensum quem Dominus potissimùm significare voluerit, aut propter quem Lucas dicit hunc sermonem esse parabolam.

DICEBAT AVTEM ET EI QVI SE INVITAVERAT, CVM FACIS PRANDIVM, &c.] Postquam inuitatis oportunum doctrinæ ferculum exhibuit, admonens eos modestiæ, etiam inuitatori commodum missum exhibet, monens eum misericordiæ & benignitatis in pauperes Porrò per hoc quod dicit, *noli vocare amicos*, &c. certum est Dominum non planè damnare aut prohibere etiam amicos, fratres, & cognatos, alendæ dilectionis causa conuiuiis adhibere: sed summa eius quod hic docere voluit, est, vt ne secundùm vulgi existimationem satis humanos & benignos nos esse arbitremur, si humanitatem erga eos demonstrauerimus, qui paria nobiscum faciunt, vtque si meritoriè & cum fructu vero & perpetuo consequendo à Deo hospitales esse velimus, non in diuites, sed in pauperes hospitalitatē præstemus. Docere enim Dominus voluit, conuiuia diuitibus parata ex suo genere non esse æternæ vitæ meritoria, quòd mercedem suam in hac vita recipiant: conuiuia autem pauperibus parata ex suo genere meritoria esse æternæ vitæ, quòd ea Dei intuitu eis parantur qui hic retribuere non possunt, pro quibus proinde Deus suo tempore mercedem sit repensurus. Hoc est ergo quod hîc Dominus docet quod suprà dixit, *Si benefeceritis his qui vobis bene faciunt, quæ vobis est gratia*? Proinde quod dicitur, *noli vocare amicos*, &c. consilium potiùs est quàm præceptum, consilium, inquam, quo Dominus suggeret modum, quo cum maiore fructu conuiuium quibusdam parari potest, & quo docet quomodo hospitalitatem sectemur nobis dignam, nec communem nobis cum ethnicis. Itaque sensus est. Cum facis prandium aut cœnam, id est, cū animus tibi est exhibere conuiuium aliquod, si vis illud bene & cum maxima tua vtilitate collocare, noli vocare diuites qui vel amici tibi sunt, vel cognati, vel vicini (tria enim hæc hominum genera conuiuiis communiter adhiberi solent) ne quando & ipsi te vicissim inuitent, & fiat tibi retributio in præsenti vita, ac proinde amittas æternæ vitæ mercedem: sed pauperes voca, nec in ipsis æstima conuiuii impensam perire, quemadmodum vulgus iudicat, quòd non habeant vnde rependant. Hoc enim ipso *beatus eris, quia non habent*, id est, non possunt retribuere tibi. Habere enim cum infinitiuo Græcis accipitur pro posse.) *Retribuetur enim tibi* longè plenius suo tempore, quàm à quoquam amico aut diuite hic retribui tibi posset, non quidem potissimùm in præsenti vita, in qua quicquid rependitur temporarium est, sed *in resurrectione iustorum*, quando erit tempus retributionis, quando pro temporariis recipies æterna, pro temporali refectione perpetuam gaudiorum cœlestium fruitionem. Hæc est cœlestis magistri doctrina longè diuersa à mundi sapientia. Hæc enim suadet diuites vocare, pauperes relinquere, quod illi vices rependere possint, isti nequeant. Dominus verò contrà ob easdem rationes suadet pauperes vocare & non diuites, cumque fructus & vtilitatis causa diuites vocari soleant, pauperibus derelictis: Dominus contra vel ob hanc causam docet potiùs pauperes vocandos, diuitibus relictis, causam, quæ homines mouet ad conuiuia diuitibus exhibenda, suo more retorquens ad suadendum ea pauperibus potiùs paranda. Poterat Dominus etiam alias adducere rationes ad suadendum hospitalitatem erga pauperes, videlicet quod veræ benignitatis & humanitatis sit, eum qui eget pascere, veræ liberalitatis, egenti benefacere sine spe rediture gratiæ. Nam hospitalem remuneraturis esse, affectus auaritiæ est, vt inquit Ambrosius. Verùm sciuit Dominus retributionis spe maximè hominum animos commouendos, proinde per hac ad hospitalitatem ergo pauperes prouocat. Ex qua eius doctrina patet id quod ex innumeris patet scripturæ locis, opera bona meritoria esse vitæ æternæ, & quibus hic dicitur retribuendam suo tempore mercedem. Quanquam autem conuiuia diuitibus parata, ex suo genere non sint meritoria, pauperibus verò exhibita ex suo sint meritoria genere, tamen sicut hæc vitiari possunt ex adiuncta aliqua conditione, vt si pauperes quis inuitet ostentationis aut vanæ gloriæ causa, aut ob aliam causam aliquam vel malam, vel indifferentem: sic illa contingit ex circunstantiis esse meritoria, laudabilia & grata Deo, vt si mutuæ charitatis in Deo alendæ causa fiant, & non solùm ob amicitiam naturalem aut ob spem reinuitationis, aut alias causas malas vel indifferentes: proinde intelligendum Dominum dissuadere inuitationem diuitum, vt in plurimum fieri solet: approbare autem pauperum vocationem, sicut omnia opera per sese bona, si, scilicet, debitis vestiantur circunstantiis. Porrò cùm dicitur in litera, *neque amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites*, sic enim legendum est, & non, vt quidam libri habent, neque vicinos, neque

neque diuite) dictio *diuites*, videtur referenda ad
omnia præcedentia, sicut postea dictio *pauperes*, per-
tinet ad omnia sequentia, debiles, cæcos & clau-
dos. Nam amicos, fratres, cognatos, & vicinos
pauperes, ante alios vocare maximè cōuenit & me-
ritorium est. *Siquis enim*, inquit Paulus, *suorum &*
maximè domesticorum curam non habet, fidem negauit, &
est infideli deterior. Hoc Domini siue præceptum, si-
ue consilium Iob gloriatur se seruasse, dicens. *Si*
comedi buccellam meam solus, & non comedit pupillus ex ea.
Quia ab infantia mea mecum creuit miseratio, & de vtero
matris meæ egressa est mecum. Seruauit & Thobias, qui
inter cætera filio suo præcepit, *Panem tuū cum esurien-*
tibus & egenis comede.

1.Tim. 5. — Iob 31. — Tobiæ 4.

HÆC CVM AVDISSET QVIDAM
DE SIMVL DISCVMBENTIBVS DI-
XIT, &c.] Quoniam Dominus occasione conui-
uii in quo erat, disseruit quædam de modo acceden-
di ad conuiuia, & vocandi ad conuiuia, ac inter cæ-
tera dixit retribuendum his qui pauperes pascunt,
in resurrectione iustorum, quidam intelligens, &
bene, significari à Domino in resurrectione iustorū
tales vicissim à Deo pascendos, & ad mensam re-
gni cœlestis recipiendos, tactus desiderio cœlestis
illius conuiuii dixit, Beatus cui contingit edere pa-
nem in regno Dei. In quo licet videre quanta fuerit
efficacia verborum Christi, quisque eorum fru-
ctus, quòd clementer adeò conuiuas sine omni
mordacitate docuerit. Hinc enim factum vt in con-
uiuio Pharisaico quidam fastiditis epulis appositis
anhelare inciperet ad epulas regni cœlestis. Nec
est cur hunc quis culpet tanquam animalem, & ex
verbis Christi existimantem corporeas fore sancto-
rum remunerationes, cùm sequenti parabola Do-
minus huiusmodi errorem non corrigat, sed potiùs
confirmasset, si in illo talis error fuisset. Quoniam
autem iste beatum dixerat cui contingeret edere
panem in regno Dei, Dominus occasione hinc ac-
cepta per parabolam cœpit ostendere quibus hæc
felicitas potissimùm sit obuentura, quique & qua
ratione ab ea felicitate sint excludendi, nimirum
quòd Iudæi aut iudeorum primores, etsi primò ad
conuiuium cœleste vocati, suo tamen vitio essent
excludendi, & in illorum locum successuri contem-
pti quique ex Iudæis, & gentium omnium promis-
cua multitudo vndique collecta. Hic enim est pa-
rabolæ præcipuus scopus. Itaque ad hoc commodè
& sine mordacitate, maiorique cum gratia signifi-
candum, introducit Dominus hominem quendam
diuitem, qui in ciuitate aliqua constituerat exhibe-
re cænam magnificam, quæ & multis constaret fer-
culis, & multis esset parata. (Solent enim cæna ma-
gnificentius quàm prandia instrui.) qui proinde ad
hanc vocauit multos è ciuibus suis, viros diuites
& honoratos, vt fieri solet. Sed his hora cœnæ rur-
sus vocatis per seruum, & propter aliarum rerum
occupationes friuolas venire recusantibus, indi-
gnatus eis, quòd ad tam honorabile conuiuium ve-
nire ob res friuolas prætermitterent, nec tamen
permittere volens vt frustra expensæ conuiuii factę
essent, iussit sine delectu vocari in illorum locum
primùm quidem pauperes, debiles, cæcos, &
claudos, & id genus in ciuitatis plateis ac vicis re-
pertos, qui ob famam & inopiam non erant facilè
vt alii recusaturi, ac deinde istis non sufficientibus
ad conuiuium, etiam peregrinos & exteros quos-
que extra ciuitatem iuxta vias & sepes repertos:
quos & compelli voluit, si fortè vel grauarentur,
vel præ pudore non auderent venire. Et parabola
quidem sic se habet. Cæterùm per hominem istum
quanquam aliqui intelligant significatum Deum
patrem, & per seruum ipsum filium missum à patre
in mundum, rectiùs tamen per hominem hunc ac-
cipitur Dominus seipsum, qui verè homo erat, si-
gnificasse, vel ob id quòd vltima parabolæ conclu-
sio, *Dico autem vobis*, &c. videtur dicta à Domino
magis in persona sua quàm in persona patrisfami-
lias, de quo est parabola, vt post dicitur. Per cœ-
nam magnam intelligunt quidam dispensationem
Dominicam, per carnis susceptionem ita nouissimis
temporibus factam, conuiuium, scilicet, quo in
præsenti vita in nouissima mundi ætate pascuntur
fideles, quod constat ex pane verbi Euangelici, &
variis sacramentorum ferculis, & in his potissimum
carne & sanguine Domini, sic enim Cyrillus in Ca-
tena, & Theophylactus. Alii verò per cœnam in-
telligunt felicitatem æternæ beatitudinis: conui-
uium scilicet, in quo sancti accumbent post hanc
vitam, quod rectè per cœnam significatur, eò
quòd finem nesciat, nec aliud ei sit successurum
conuiuium. Ei quidem æternam fœlicitatem potis-
simùm significari ex eo satis constat, quòd hæc pa-
rabola dicta sit occasione factæ mentionis de man-
ducando pane in regno Dei, & tamen nihil vetat
quin simul intelligatur significari & cōuiuium quo
in præsenti vita pascitur militans in terris Ecclesia,
immò vt simul debeat intelligi, ipsa parabolæ con-
sequentia exposcere videtur. Nam alioqui per ho-
ram cœnæ, tempus mortis aut extremi iudicii vi-
debitur intelligendum, quo tempore, non facilè
inuenitur qui per rerum terrenarum occupationes
se à cœnæ participatione excuset. Sicut autem vna
est Ecclesia militans in terris & triumphans in cœ-
lis: & vita æterna quæ post hanc vitam perficitur,
hic incipit per fidem: ita vnum quodammodo est
conuiuium, quo pascitur militans, & quo trium-
phans Ecclesia, quandoquidem vnus est Deus quo
hic fruimur per fidem, & illic per speciem, vnus
Christus quo hic fruimur sub sacramenti velami-
ne, & illic sine velamine; vnus vtrobique panis,
vnus idemque potus, quamuis diuersimode para-
tus & sumptus. Hoc ergo conuiuium ad vtrumque
sæculum, sed maximè ad futurum pertinens, cœnæ
comparatur, tum quod in nouissima mundi ætate
paratum, tum quòd finem nesciat, vt dictum est.
Magnæ autem cœnæ, tum ob multitudinem voca-
torum, tum ob copiam & abundantiam eius, quæ
sine fastidio omnes accumbētes sic saturat, vt nihil
vnquam vel esuriant, vel sitiant. Ad hanc cœnam
homo Christus, qui eam magnis sanè sumptibus,
pretio scilicet sui sanguinis parauit, per seipsum
quidem primùm inuitauit multos, omnes, scilicet
Iudæos, Iudæorumque primores tanquam honora-
tiores conciues suos: ac deinde per Apostolos suos
ac prædicatores (quorum ordo per seruum missum
significatur) rursum vocauit hora cœnæ vt ad eam
venirent qui à se priùs erant inuitati. Veluti enim
hora cœnæ erat & est post Christi mortem, quando
iam cœlum reseratum est, omnia redemptionis
nostræ mysteria propalata sunt, vt dicere possit
seruus, *Venite, quia iam parata sunt omnia.* Veni-
te modo per fidem, & gustate quoniam suauis
est Dominus, & inebriamini ab vberibus conso-
lationis eius. Haurite in gaudio de fontibus salua-
toris. Parata est enim in conspectu nostro men-
sa, & calix noster inebrians quàm præclarus est.

Per

Pereos autem, qui & inuitati à Domino, & hora cœnæ vocati per seruum, recusauerunt venire ad cœnam ob alias quasdam occupationes, significantur vel in genere Iudæi, vel specialiter Iudæorum primores sese à parata eis cœna subtraxisse, dum alii aliis rebus terrenis occupati nihil minus curabant quam regnum Dei. Sunt autem res terrenæ, circa quas occupari solent homines, & per quas impediri solent, vel possessiones, vel voluptates. Possessionum autem alia in fundis consistit, alia in pecudibus. Vnde per tres illos, qui in parabola diuersis distenti occupationibus recusauerunt adire cœnam, significantur quotquot quacunque rerum terrenarum implicatione excluduntur à regno cœlorum, qui, scilicet, vt habet Lucas in parabola seminantis, *audierunt verbum Dei & solicitudinibus & diuitiis, & voluptatibus vitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.* Tria enim quibus homo impeditur à regno cœlesti his verbis significata, etiam significantur in hac parabola per tres recusatores. In primo enim ostenditur impedimentum diuitiarum, in secundo impedimentum solicitudinis, quanquam in vtroque vtrumque satis notetur impedimentum, vt non sit differentia nisi in materiæ diuersitate: in tertio verò notatur impedimentum voluptatis carnalis. Sunt qui non omnino malè in his tribus intelligunt significari tria illa quæ Ioannes dicit esse in mundo, sub quibus vniuersa vitia comprehenduntur, *concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum, & superbiam vitæ*: & superbiam quidem in primo notari, qui villam emerat: concupiscentiam oculorum in secundò, qui pecora emerat, concupiscentiam autem carnis in tertio, qui vxorem duxerat, Sciendum tamen nomine villæ hic non significari pagum, quemadmodum aliqui intelligunt, (ob id in primo superbos qui dominatum ambiunt significatos docentes) sed nec Græcam dictionem propriè significare villam, sed simpliciter agrum. Est enim Græcis ἀγρον, vnde nos mutuati sumus nomen ager. Sed & alias interpres hanc dictionem vertit villam, vt Matth. 22. cum dicitur in simili parabola, *abierunt alius in villam suam,* cùm villa propriè sit domus in agro, non ipse ager. Proinde, vt diximus, in primo sicut & in secũdo diuitiarum & solicitudinis terrenæ impedimenta potiùs notantur, & tamen in primò etiam rectè intelligitur studium honorum. Nam vt in mundo honorentur, fundorum & agrorum possessiones ferè ambiunt multiplicare homines. Non potuit autem Dominus commodè in parabola notare apertè studium honorum, quia illud non conueniebat parabolæ. Non enim solent homines studio honorum sese à solenni conuiuio subtrahere, sed potiùs ob honorum studium illud capere. Nec absurdum videri debet, quòd cùm bonum sit coniugium, & ad propagandam sobolem diuina prouidentia constitutum, adhibeatur à Domino ad significandum id quod excludit à regno cœlorum. Nam quoniam multi per hoc non prolis fœcunditatem, sed desideria expetunt, idcirco, inquit Gregorius per rem iustam significari non incongruè potest res iniusta. Sic enim & villam & pecora emisse, per sese malum non est, nec à regno cœlorum excludit, sed per hæc, quæ exemplo conueniunt parabolæ, per quæ, scilicet, honesto prætextu homines excusare se solent à parato conuiuio, significantur ea quæ à conuiuio cœlesti homines excludunt ob conditiones quasdam in illis repertas. Notandum autem quòd cùm duo priores orent se haberi excusatos, tertius qui vxorem duxerat, quo nomine accipiuntur qui voluptati carnis operam dant, non addit illa aliorum verba, *rogo te habe me excusatum,* sed tantùm, *ideo,* inquit, *non possum venire,* vt intelligamus nihil ita obruere animum vt lasciuiam carnis, quæ fastidium imò obliuionem parit rerum diuinarum. Vnde in Osea dicitur, *Fornicatio, & ebrietas, & vinum auferunt cor.* Qui enim diuitiis student, ac solicitudinibus distenduntur, non ita ferè vt luxuriosi omnem salutis suæ rationem negligunt, sed cupiunt alios pro ipsis orare, & curam habere, quamuis frustra. Quod autem reuersus seruus nunciauit excusantium responsa domino suo, iratusque dominus iusserit alios vocari: significat Dominum offensum Iudæis primò vocatus, & venire renuentibus, mandasse Apostolis de recusatione Iudæorum, dolentibus, & in oratione coram ipsos conquerentibus, aliis prædicari Euangelium. Et si per primos illos recusatores intelligantur Iudæorum primores, vt intelligẽdum videtur plerisque, iam per pauperes è vicis ciuitatis introductos ad conuiuium, intelligendi sunt abiecti & plæbei Iudæorum, qui à Scribis & Pharisæis habebantur pauperes, debiles, cæci & claudi, vtpote incompositi & indocti, quales plerique per Apostolorum prædicationem post missum spiritum conuersi sunt ad Christum. Contempti enim quique magis fidem amplexi sunt, iuxta illud Pauli, *Videte vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes, non multi nobiles,* &c. Per eos verò qui extra ciuitatem collecti sunt, & introducti ad cœnam, intelligendi gentiles, ad quos sine lege Dei viuentes vitam planè incõpositam, & in viarum varietate errantes post Iudæorum vocationem missi sunt Apostoli, vt impleretur electorum numerus, qui ex Iudæis compleri non potuit. Si autem, vt quibusdam placet, per primos recusatores intelligantur in genere Iudæi, iã per pauperes, debiles, cæcos & claudos in vicis ciuitatis repertos, intelligendi gentiles, quibus mox postquam Iudæi se redidissent indignos regni Dei, Apostoli ex mandato Domini Euangelium prædicauerũt, qui scilicet, vicini erant terræ Iudæorum, aut cum eis in eisdem morabantur ciuitatibus, quos Iudæi vt cæcos & claudos despiciebant, sicut etiam re vera pauperes & miseri erant coram Deo. Per eos verò qui tertiò vocati sunt è viis & sepibus extra ciuitatem, intelligendi quamlibet obscuri populi in extremis orbis angulis commorantes, ad quos deinde prædicatorum ordo extrusus est, & in finem vsque seculi extrudetur, quousque impleatur electorum numerus. Itaque duplici hac missione serui ad eos qui ab ipso Domino non erant inuitati, significabatur iterum atque iterum miseris gentibus mittendos, qui eas vocent ad lautitias cœlestes, donec Euangelium ad omnes orbis angelos perueniat, & impleatur domus Domini, Quòd autem dicitur seruo iam emisso in vias & sedes, *compelle intrare:* indicat ardens desiderium & summam liberalitatem Domini cupientis suas delitias quam plurimis communicare: & rursum significat futuram ingentem vim prædicationis Euangelicæ, ac planè diuinam, quæ effectura erat vt Ethnici qui beluino potiùs quàm humano ritu degebant, tam subitò ac in tanta multitudine ad tantam Philosophiam eueherentur, vt videri possint coacti, & vis quædam illis illata. Itaque coactio hæc quæ in exemplo parabolæ quidem accipi potest propriè, in re per parabolam

Osea 4.

1. Cor. 1.

rabolam significata non accipitur propriè. Nemo enim nisi voluntate ingreditur ad cœnam regni cœlestis: at voluntas propriè cogi non potest, cogi tamen & compelli eatenus dicitur, quatenus per quædam exteriora inducitur, vt ex nolente fiat volens. Huiusmodi autem coactio, qua seruos suos vult vti erga quosdam, quantum est ad propositum Domini, in tribus potissimùm consistit. Primùm, scilicet, in miraculorum operatione, quibus mirè pertracti sunt Ethinici ad fidem, & quodammodo coacti, dum non haberent quod contrà dicere possent. Secundò, in prædicationis & doctrinę assiduitate & constantia, dum non cessat doctor omnibus modis errantes ad veritatem pertrahere, nunc blandiendo promissis, nunc terrendo æternæ damnationis comminationibus, prout Paulus admonet Timotheum vt faciat: *Prædica*, inquit, *verbum, insta oportunè, importunè argue, obsecra, increpa in omni patientia.* Vnde Per Ieremiam Dominus loquitur, *nunquid non verba mea quasi ignis, & quasi malleus conterens petram?* Tertiò, in vitæ synceritate & integritate, quam si in doctore viderint homines, mirè promouentur ad veritatis quàm prædicat susceptionem. His duobus posterioribus modis Paulus se compulisse quodammodo Thessalonicenses insinuat, cùm scribit, *Vos testes estis & Deus, quàm sanctè & iustè & sine querela vobis, qui credidistis, affuimus, sicut scitis qualiter vnumquenque vestrum (sicut pater filios suos) deprecantes vos & consolantes testificati sumus, vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam.* Præter istum autem cogendi ad cœnam Dei modũ, conuenientem seruis à Deo missis, est quidam cogendi modus Deo propriè conueniens, quo, scilicet per immissas aduersitates quidam ad ipsum venire quodammodo compelluntur, quomodo Apostolus Paulus ad fidem Christi pertractus est, quomodo etiam plerique fracti quibusdam aduersitatibus, ad Deum à quo recesserant redire coguntur. Ad cuiusmodi similitudinem etiam his qui Dei vice in terris funguutur, siue in spiritualibus, siue in temporalibus, competit quidam cogendi modus, nimirum quo Ecclesiastici pastores per censuras Ecclesiasticas, & seculares principes per carceres, gladios & mortes, rebelles & inobedientes cogunt ad ordinem redire, aut in suo ordine persistere. De quo cogẽdi modo quod ad Ecclesiasticos pertinet, loquitur potissimùm Paulus, cùm dicit, *Arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionẽ munitionum consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam, & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, & in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam,* Et, *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?* Verùm cùm in parabola sit sermo de compellendis his, qui necdum ad cœnam recepti sunt, hoc est, his qui sunt extra Ecclesiam, non debet illud, *compelle intrare*, potissimùm intelligi de hoc vltimo cogendi modo. Nam hac compellendi ratione non est vtendum, nisi erga, eos qui semel susceperunt fidem. Diuus Augustinus tamen intelligit, & intelligendum demõstrat de huiusmodi coactione, ostendens ex hoc loco principum secularium legibus, & vindictis, rectè hæreticos, & schismaticos compelli ad vnitatẽ fidei, & corporis Christi, contra eos qui illo tempore volebant neminem cogendum ad fidem, in quorum sententia etiam se fatetur nonnunquam fuisse, mutasse tamen postea sentẽtiam, cùm perspiceret fructum illius coactionis.

1. Tim. 4. | Ierem. 4. | 1. Thess. 2. | 2. Cor. 10. | 1. Cor. 4.

A Itaque tractans hũc locum, vult per pauperes è vicis ciuitatis collectos in secunda serui missione, intelligendas gentes, quæ antequam crediderant, non erant compellendæ, sed leniter introducendæ per eos verò, qui postea è viis & iuxta sepes colligi iussi sunt, & compelli introduci, hæreticos & schismaticos, quorum inobedientia est coercenda & cogenda. Intelligimus, inquit contra Gaudentium, vias, hæreses, schismata, sepes. Viæ quippe significant hoc loco diuersas opiniones, sepes, autem peruersas opiniones. Et in epist. ad Bonifacium sic argumentatur, Si miraculorum terroribus cogendos voluisset intelligi, magis ad eos qui priùs vocati B sunt diuina miracula facta sunt, maximè ad eos de quibus dictum est. Iudæi signa petunt. In ipsis quoque gentilibus talia Apostolorum temporibus miracula Euangelium commendauerunt, vt si talibus cogi iuberentur. Priores (vt dixi) potiùs conuiuæ coacti esse meritò crederentur. Quapropter si potestate quam per religionem ac fidem regum, tempore quo debuit, diuino munere accepit Ecclesia, hi qui inueniũtur in viis & sepibus, id est, in hæresibus & schismatibus, coguntur intrare: non quia coguntur reprehendant, sed quo coguntur attendat. Hæc ille, qui eandem expositionem sequitur serm. 33. de verbis Domini. Venerunt, inquit, de plateis & vicis gentes, veniant de sepibus hæretici, hic inueniunt pacem. Nam qui construunt sepes, diuisiones quæ- C runt. Trahantur à sæpibus, euellantur à spinis. In sepibus hæserunt, cogi nolunt. Volutate, inquiunt, nostra intremus. Non hoc Dominus imperauit. Coge, inquit, intrare. Foris inueniatur necessitas, nascitur inde voluntas. Hæc autem August. tractatio, etsi sanè sit admodum docta & accommoda, multùm ad refellendum errorem illum, quo & suo & nostro tempore hæretici volunt neminẽ authoritate principum cogi debere, exiliis, carceribus & mortibus: tamen altera priùs tradita explicatio magis videtur esse genuina, tum quòd videatur per eos, qui in viis & iuxta sepes sunt magis significare Dominus eos qui necdum crediderunt, tũ quòd per seruum mis- D sum magis significentur prædicatores & pastores quàm sæculares potestates. Ideo autem in tertia potiùs quàm in prima vel secunda serui missione dicitur, *compelle intrare*, vt, sicut dictum est, significaretur ardens Domini desiderium, & subindicaretur vehementiorem & constantiorem prædicationem adhiberi oportere geetibus potissimùm Barbaris, vtpote fortiter à dæmonibus detentis, & in profundum errorem demersis, qui & pondere peccatorum depressi veteris meritò potuissent ad cœnam magnifici intrare Domini. Concludit autem Dominus suam parabolam, dicens, *Dico autem vobis, quòd nemo virorum illorum, qui vocati sunt gustabunt cœnam meam.* E Quæ conclusio videtur dicta potiùs à Domino in sua persona, quàm in persona eius de quo est parabola, vt iam parabolam reducat ad propositum, quemadmodum in fine aliquando facere solet: tum quia dicit, *dico vobis*, cùm priùs introducatur paterfamilias loquens cum suo seruo: tum quia per illud, *Dico vobis*, Dominus affirmare solet id quod attendere auditores vult. Significatur ergo Iudæos primùm vocatos prorsus destituendos Dei vera cognitione, & regni cœlestis gaudiis excludendos. Porrò quò & nos ex huius parabolæ lectione fructum percipiamus, in ipso paterfamilias qui cœnam hanc parauit, obseruandum quanta sit Domini benignitas & liberalitas, quòd cùm sumptuosum

ptuosam parasset cœnam, & hi qui soli ab ipso erant inuitati, & quibus solis ea cœna parata videbatur, sese ab ea subducerent, non tamen destitit seruos suos non semel tantùm, sed frequenter emittere ad vocandum eos, quibus nulla spes erat fruendi hac cœna, neminem quantumuis pauperem & miserum tam honorifica cœna indignum existimans, imò pauperes, & miseros nominatim adduci iubens, nec adduci tantùm, sed etiam cogi, non priùs seruos suos cessare volens, quàm domus sua repleta esset, vt ob id meritò *nos gentes ipsum honorare & laudare debeamus super immensa eius erga nos misericordia*, vt admonet Paulus. In seruo patrisfamilias, de quo in parabola, obseruandum, quanta debeat esse pastoris Ecclesiastici cura & diligentia, vt quam plurimos ad cõuiuium cœleste introducat, quodque omnem suæ prædicationis successum ad Dominum, referre debeat, nihil nisi ad illius præscriptum facere, sedulus esse, vt quæ constituta ei sunt exequatur, neminem quantumuis abiectum indignum existimare sua opera, in hoc vigilantes incumbere vt domus Dei impleatur vt vndecũque collectis, ne satis esse sibi putet si quosdam introduxerit. In his qui vocati sese excusauerunt, obseruandum nobis ne & nos ad cœnam vocati, similibus rationibus subducamus ab ea cùm tempus est introeundi ad eã. ne cùm voluntatem habuerimus intrandi, intrare non valeamus. Valdè enim tremenda illa sententia, *Dico vobis, nemo virorum illorum gustabit cœnam meam.* In pauperibus vocatis à vicis & viis obseruandum, neminem quãtumuis peccatis deformatum, quãtumuis rusticũ & indoctum, quãtumuis miserum & contemptũ in hoc mundo, se reputare indignũ debere magnifica Christi cœna, si modò vocanti seruo obedire nõ recuset. Imò qui pauper est, miser & abiectus, hoc ipso confidere debet magis, ex Dei dignatione se aptum hoc conuiuio, quòd tales reiectis diuitibus fastidiosis, peculiariter Dominus vocari iusserit.

DOCET OMNIBVS RENVNTIANDVM.

LVCÆ 14. CAPVT XCII.

IBant autem turbæ multæ cum eo, & conuersus dixit ad illos, Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, & matrem, & vxorem, & filios, & fratres, & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus. Et qui non baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus. Quis enim ex vobis volens turrim ædificare, non priùs sedens computat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum: ne posteaquam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei, dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare? Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, non sedens priùs cogitat, si possit cum decem milibus occurrere ei, qui cum viginti milibus venit ad se? alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt. Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus. Bonum est sal, si autem sal euanuerit, in quo condietur? Neque in terram, neque in sterquilinium vtile est, sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.

A.10.15. A.16.66. B.8.66. C.9.66. A.5.39. B.9.71.

IBANT AVTEM TVRBÆ MVLTÆ CVM EO: ET CONVERSVS DIXIT, &c.] Docet his Dominus quanti sit esse discipulum ipsius, nec putandum professionem discipulatus sui esse delicatam, cuius doctrinæ occasionem ei dedit, quòd cùm esset aliquando in via ad Hierusalem, & ad crucem pergeret, multam habebat hominum turbam se comitantem, veluti profitentium se illius esse aut optare fieri discipulos. Itaque docet hac occasione Dominus conuersus ad sequentes, non satis esse ad hoc vt quis discipulus eius sit, vt sequatur illum pedibus corporis, sed quiduis, quantumuis magnum quantumuis charum, postponendum Euangelicæ philosophiæ, deponendos omnes carnales affectus animumque parandum ad crucem cum ipso baiulandam, quæ etiam suprà Dominus requisiuit Matt. 10. in cap. Concordiæ 55. & Matth. 16. Marc. 8. & Lucæ 9. in cap. Concordiæ 66. ex quorum locorum explanatione petendus est loci huius intellectus, Dicit ergo, *Si quis venit ad me*, (gressibus, scilicet corporis, vt tunc multi ad illum venerunt: aut gressibus fidei, vt nunc venire ad ipsum licet) *& non odit* omnes eas personas quas naturali quodam impulsu homines diligunt, quales sunt potissimum parentes, deinde vxor & proles, tertiò fratres & sorores. Insuper autem quod est omnium difficillimum, si etiam non odit suam ipsius animam *non potest meus esse discipulus.* Porrò odium hoc quod à discipulo suo Dominus requirit, non est simpliciter accipiendum. sed quatenus hi quos vult odio haberi cõtrariantur ipsius præceptis, & impediunt hominem ab adhæsione eius ad Christum. Apud Matthæum enim cap. 10. dicitur, *Qui amat patrem aut matrem plusquam me*, & non simpliciter, qui amat patrem aut matrem. Itaque & hic non simpliciter vult patrem & matrem odiri: sed quatenus Christo contrarii. Plus autem hic Dominus exigit quàm apud Matthæum. Nam ibi exigit amorem sui supra parentes, hic verò etiam odium parentum propter se. Oportet enim non solùm Christum amare supra parentes, sed & odire in parentibus id quod à Christi præceptis & sequela auocat. Sic & propriã animam odire oportet, quia desideria eius non tantùm debemus subiicere Christo, sed etiam odire in ea id quod Christi præceptis est contrarium, vt cùm contra Christum optat vitæ lõgæuitatem aut voluptates aliquas carnales. Qui autem nõ sic odit prædicta, non potest esse discipulus Christi, tum quia non est capax doctrinæ Christi, tum quia non poterit doctrinę eius esse executor & obseruator. Requirit enim Euãgelica philosophia multa quæ sunt humanis affectibus contraria: proinde qui illis affectibus adhuc est obnoxius, non potest satis approbare eam philosophiam, & ad obiectam occasionem

ſuperabitur ab affectibus huiuſmodi. Quorſum autem quis animam ſuam odire debeat, indicat Dominus cùm ſubiicit, *Et quis non baiulat crucem ſuam, & ſic venit poſt me*, id eſt, me ſequitur imitatione, *non poteſt meus eſſe diſcipulus*. De qua oratione, quòd ad primam eius partem pertinet, dictum eſt circa Matth. cap. 10. & 16. Cæterùm cùm dicitur, *non poteſt meus eſſe diſcipulus*, dupliciter accipi hic poteſt nomen diſcipuli. Primò, vt eo nomine comprehendatur omnis Chriſtianus. Nam omni bono Chriſtiano neceſſarium eſt odium prædictũ, & baiulare crucem ſuam. Secundò, vt eo nomine intelligatur Dominus ſolùm comprehendiſſe tales, quales erant Apoſtoli & ſeptuaginta diſcipuli, qui, ſcilicet non tantùm Euangelica præcepta, ſed & conſilia obſeruare perfectionis vellent, quomodo hic accipi nomen diſcipuli, apparet ex eo quòd in fine dicitur, *Qui non renuntiauerit omnibus quæ poſſidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus*, vbi generali illo modo quo omnis fidelis dicitur diſcipulus Chriſti, non videtur nomen diſcipuli accipi poſſe, cùm non ſit omnium Chriſtianorum renunciare omnibus quæ poſſident. Iam certum ſatis nomen diſcipuli in tribus his locis & ſententiis eodem modo eſſe accipiendum: quare ſi ſpeciali hoc modo, quo poſtea videtur accipiendum, etiam hic accipiatur, dicendum à futuro diſcipulo Dominum peculiariter exigere odium parentum, &c. & baiulationem crucis, cùm tamen hæc omniũ ſint Chriſtianorum, quòd ea maximè & ſublimiori modo neceſſaria ſint futuro diſcipulo. Non enim ei qui perfectionis Chriſtianæ candidatus eſt ſufficit odire parentes, reliquóſque cognatos, & animam propriam, quatenus hi contrarii ſunt præceptis Euangelicis, & ab his quę ad vitam æternam conſequendam ſunt neceſſaria auocant, ſed etiam quatenus auocant à conſiliis Euangelicis, & à perfectione hominem remorantur, ita vt parentes & cognatos relinquat, & animæ ſuæ etiam in rebus licitis non condeſcendat: quod qui facit, ad crucem ferendam magis præ aliis debet eſſe promptus, vt cui plura aduerſa ſint occurſura. De his qui hoc modo odiunt parentes & cognatos, loquitur poſtea Dominus, quando Petro dicente, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te*, ſubiungit, *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agrum propter nomen meum, centuplum accipiet*.

Matt. 19.

QVIS ENIM EX VOBIS VOLENS TVRRIM ÆDIFICARE, NÓNNE PRIVS, &c.] Apertior eſſet hæc prior parabola, ſi interpres pro, *nónne*, vertiſſet non, quomodo etiam quidam libri habent, & quomodo rectè vertit in poſteriore parabola, cùm in ea verterit quidam, nónne. Quoniam autem ſuperioribus ſententiis Dominus ſignificauit quàm non ſit delicata profeſſio fieri diſcipulum ipſius, & quæ ad hoc ſint neceſſaria: idque ideo ſignificauit, vt eos qui ipſum corporaliter comitabantur, & oſtendebant ſe velle eius fieri diſcipulos, admoneret ſeipſos conſiderare & explorare, num ita eſſent affecti, vt diſcipulum eius eſſe oportebat: ideo parabolis quibuſdam & exemplis humanis iam oſtendit, meritò quenquam debere ſeſe deſpicere, examinare, & præparare priuſquam aggrediatur negotium arduum ſanè & nequaquam delicatum. Nec eſt hic laborandum, vt ſingula quæ in parabolis iſtis duabus dicuntur, rei propter quam aſſumptæ ſunt accommodentur, cùm illud vt in nullis parabolis facere ſit neceſſarium, ita multò minus hic, quòd tantùm in hoc parabolæ iſtæ à Domino ſint adductæ, vt ex prouidentia quam homines præſtant in rebus humanis non ita magni momenti, ſi diuina ſpectes, diſcamus qua prouidentia ad profeſſionem diſcipulatus Chriſti nos debeamus præparare. Itaque non eſt magnopere inquirendum, quid per turrim in parabola ſignificetur, quid per ſumptus, quid per decem vel viginti millia, quomodo item myſticè rex impar alterius regis viribus, legationem mittens rogat ea quæ pacis ſunt. Nam ſi quis hæc perſequi velit, in multas incidat neceſſe eſt perplexitates, cùm ea non ſit parabolarum ratio, nec ad ſignificandam aliquid myſticè per illa Dominus hæc dixerit, ſed tantùm, vt ex cura & circumſpectione qua aggredi homines ſolent ardua aliqua negotia humana, intelligamus, qua cura & circunſpectione aggredi debeamus arduiſſimam profeſſionem Euangelicæ vitæ aut perfectionis, vt perinde ſit quaſi diceret, Quemadmodum turrim ædificare volens, ſi ſapit, non temerè aggreditur quod cogitat, ſed antequam faciat fundamenta, ſedens per otium ſupputat quantis impendiis opus ſit ad turrim abſoluendam, & ſi deprehenderit rem familiarem anguſtiorem eſſe, quàm vt ferrè poſſit ſumptus neceſſarios, abſtinet: ne ſi ſemel iacto fundamento poſtea deſtiterit, non ſolùm ſumptus perdat, ſed etiam omnibus fiat ridiculus. Et quemadmodum rex cum alio rege pugnaturus priùs apud ſe expendit vires regni ſui, & ſi compererit vires ſibi eſſe ad conflictum impares, omnibus modis tentat pacem ab eo obtinere, ne ſi cum illo confligat, grauius malum ac dedecus ferat: ſic multò magis oportet vos expendere robur animi veſtri, priuſquam profiteamini vos fore ſectatores meos, ne ſi impares huic negotio, quo non eſt aliud maius aut fortius à ſemel cœpto reſilueritis: & in grauiorem ignominiam apud Deum & angelos, & maius damnum ſalutis veſtræ incidatis. Itaque Dominus vtroque iſtorum ſimilium monet, & fœdum & ſimul ſummi periculi plenum eſſe, poſt profeſſionem Chriſtianæ vitæ aut Euangelicæ perfectionis ad ſæculum hoc rurſus deficere: ſicut fœdum & damnoſum ſimul eſt, in ædificium domus ſumptos feciſſe, neque potuiſſe perficere. Sic enim pecunia & domo carendum eſt. Ita ſi imparibus copiis hoſti occurrat, impenſæ perduntur, & vita multorum in diſcrimẽ adducitur. Quare monet vt quam circunſpectionem excitat in hominibus erga humana negotia, pudoris & damni conſideratio, eandem erga diuina negotia in nobis excitet eorundem conſideratio. Turpe enim eſſe & indignum, vt in hoc negotio diuino planè & arduiſſimo ſimus improuidi qui in aliis leuioribus tam ſumus circunſpecti. Porrò quanquam ſic ſit ſcopus harum parabolarum à Domino intentus, non tamen myſterio carere videtur, quòd Dominus peculiariter mẽtionem ingerit hominis ædificare turrim volentis, & regis in pugnam contra alium egreſſuri: ſed priori quidem ſimilitudine ſignificauit diſcipulum ſuum ſimilem eſſe ei qui non domum quamuis, ſed excelſam turrim parat ædificare, quòd perfectiorem vitam meditetur quæ ab infidelium aut imperfectiorum fidelium conuerſatione longè ſit ſubleuata, & in cœlis peragatur constructa ex multis bonorum operationum virtutibus, veluti lampadibus quibuſdam, ad cuius ædificatio-

ædificationẽ multa, veluti sumptus quidam, sint insumenda, nempe amici omnes, anima ipsa, & facultates vniuersæ, ac proinde ipsum sedentem, hoc est, quieta mente cogitare & expendere diligenter debere seipsum num ferre possit hos sumptus ad talis ædificii ædificationem necessarios. Sic & posteriori similitudine significauit discipulum suum veluti regem esse, qui cum alio sit concertaturus, quòd ipsum oporteat carnalibus imperare affectionibus, & in pugnam non leuem separare contra carnem, mundum, & satanam, hostem sanè longè nobis superiorem, si nosipsos tantùm spectemus: proinde necesse est huic, qui illi se hostem gerere velit, vt secum quieta mente dispiciat num possit suis viribus adiutis Dei gratia occurrere ei. Pulchrè autem, inquit Cassianus libr. de spiritu philargyriæ cap. 15. hic cum decem milibus, & ille cum viginti venire describitur. Amplior enim vitiorum nos impugnantium numerus est, quàm virtutum pro nobis dimicantium. Cæterùm quemadmodum superiores Domini sententiæ accipi possunt & generaliter, vt ad omnes pertineant Christianos, & specialiter, vt ad eos pertineant, qui Christi & Apostolorum perfectionem sectantur: ita etiã hæ parabolæ accipi possunt, vt aut generaliter omnes doceat Dominus, quid faciendum his qui Christianam vitam ambiũt aut speciatim, quid his qui perfectionem Euangelicam sectantur. Quòd si parabolæ accipiantur dictæ propter eos peculiariter qui perfectionis sunt studiosi, iam intelligi potest significari præstare vt qui sentit se imparem adhuc ad perfectionem aggrediendam, desistat potiùs, & in communi Christianorum vita persistat, quàm aggrediatur quod se putat non posse exequi. Si verò accipiãtur dictę generaliter propter eos qui Christianam vitam amplecti volunt, non est intelligendum his parabolis Dominum voluisse præbere potestatem, vt quis sine peccato fiat discipulus eius vel non, sed tantùm significasse antequam quis nomen det sibi, expendendum quid negotium illud requirat, ac melius esse non inchoare, quàm post inchoationem deficere: quomodo Petrus dicit de quibusdam, *Melius erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.* Proinde quod Dominus hîc parabolis docuit, simile est ei quod per Sapientiam apertè dicitur, *Fili, accedens ad seruitutem Dei, sta in timore, præpara animam tuam ad tentationem.* Et, *Fili, sine cõsilio nihil facias & post factum non pœnitebis.*

SIC ERGO OMNIS EX VOBIS QVI NON RENVNCIAT OMNIBVS QVÆ POSSIDET, &c.] Videtur Dominus hic iam suas parabolas applicare suo proposito, cùm dicit, *Sic ergo*, verùm ea applicatio satis est obscura, quòd inter id quod in parabolis dictum est faciendum esse ei qui vult ædificare turrim, aut in pugnam exire, nempe computare sumptus, & id quod hic dicitur faciendum futuro discipulo, nempe renunciare omnibus quæ possidet, nulla sit similitudo. Deinde cùm prædictę parabolæ adductæ sint ad probandũ quod dixit de odio amicorũ & cruce baiulanda, nũc infertur aliud ab illis de renunciandis omnibus possessionibus. Proinde videtur hæc cõclusio sic intelligenda, Ergo vt ad eũ modũ quo ædificaturus aut pugnaturus vires suas expẽdit, etiam vos in negotio discipulatus mei robur vestrum libretis, scitote quod quisquis ex vobis non etiã quemadmodũ dixi de odiẽdis amicis & cruce baiulanda, renunciat omnibus suis possessionibus, non potest meus esse discipulus. Vt aduerbium, *sic*, non tantùm indicet parabolarum applicationem, sed etiam illud, quòd, sicut superiùs dictum est, *si quis non oderit, & qui non baiulat crucem suam, non potest esse discipulus*: ita etiam discipulus non potest esse, qui non etiam renunciauerit omnibus possessionibus. Est autem renunciare omnibus possessionibus propriè, eis spontè cedere, & veluti vale dicto eas dimittere: quomodò eis renunciauerunt Apostoli, in quorum persona postea dicit Petrus, *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Vnde istud propriè ad eos pertinet, qui non simpliciter volunt esse discipuli Christi, quomodo omnes in eum credentes dicuntur illius discipuli, sed ad eos, qui sic discipuli dicerentur, quomodo Apostoli & septuaginta discipuli, quorum perfectionem omnes ferè primi credentes sectati sunt velut necessaria esset possessionum renunciatio, sicut sanè in primis fidelibus ob mundi cõuersionem multùm erat necessaria huiusmodi declaratio contemptus rerum terrenarum. Non enim in primitiua Ecclesia primi fideles curiosè distinguebant inter præcepta, & consilia Euangelica, sed feruore deuotionis accensi, quicquid erat Euãgelicæ doctrinæ velut præceptum amplexabantur & seruare studebant, vt patet in his, qui post ascensionem primi crediderunt in Ierusalem. Sicut tamen omnia præcedentia, quanquam maximè ad perfectionis Euangelicæ studiosos pertinent, etiam suo modo pertinent ad omnes Christianos, ita etiam & quod hic exigitur. Oportet enim omnem bonum Christianum si non reipsa, saltem affectu renunciare omnibus possessionibus suis. Id fiet si animum illis non apponat, & paratus sit ea potiùs perdere, quàm facere quæ Christi præceptis sunt contraria: vt sicut odire debet amicos suos & animam suam, cùm Christo sunt contrarii: ita & relinquat possessiones suas, cùm earum retentio consistere non posset cum obseruatione mãdatorum eius. Itaque hoc modo accepit hic renunciare omnibus possessionibus uenerabilis Beda, qui distinguit inter renunciare omnibus & relinquere omnia. Paucorum enim, inquit perfectorũ est relinquere omnia, hoc est, curas mundi postponere: cũctorum autem fidelium renunciare omnibus, hoc est, sic tenere quæ mundi sunt, vt tamen per ea non teneantur in mundo Dominum tamen potissimùm loqui de renũciatione reali, qua Apostoli omnia sua reliquerunt, & quam imitari debeant Apostolicæ perfectionis studiosi, etiam patet ex sequentibus cũ subditur, *Bonum est sal.* Nam illud cum sequentibus dictũ est peculiariter de Apostolis, Matt. 5. & Marc. 9. Et tamen etiam parabola salis ad omnes Christianos suo modo pertinet quandoquidem omnes tales esse debent, vt suæ conuersationis & sermonis acrimonia, aliorum vitam insulsam cõdire possint, & à corruptione proximos eximere, ita vt tota hæc Domini doctrina peculiariter quidem pertineat ad primitiuæ Ecclesiæ fideles, & eos qui modo illorum perfectionem sectantur: generaliter tamen etiã suo modo ad omnes cuiusuis tẽporis Christianos pertineat, & admirãda sit Christi doctrina, vt quæ diuersis sæculis, diuersisq; hominibus, cùm eadẽ sit, conueniat diuersimodè pro exigẽtia status & vocationis eorũ. Adiicit autẽ Dominus parabolã satis hoc loco, qua & alibi vsus est, vt etiam per eam ostendat quanta esse debeat perfectio eorum qui volunt fieri dicipuli eius, & eos meritò expendere debere, num ad huiusmodi munus pares esse possint. *Bonum*, inquit,

Marginal notes: 2. Pet. 2. — Eccl. 2. — Matt. 19.

quit, id est, bona res & vtilis *est sal*, quamdiu, scilicet vigorem habet. Valet enim & seruandis & condiendis omnibus cibis. *Si autem sal euanuerit*, id est, insipidum fiat, & vigorem suum perdat, nec perditum suum vigorem recuperare aliqua re potest, nec adeò vllius esse vsus, vt vel in terram, vel in sterquilinium vtile sit, in quod alioqui omnes mittuntur corruptiones, ita vt prorsus illud abiici oporteat, conculcandum ab hominibus. Ita etiam significat Dominus præclaram rem, esse discipulum eius, atque hunc sali similem esse oportere, vt sua tum vita, tum conuersatione aliorum corruptiones consumat: verùm videndum ne qui aliis vice salis esse debet, ipse insulsus aut sit, aut efficiatur. Sic enim futurum vt veluti planè desperatus & omnino inutilis, longè contemptiùs abiiciatur in gehennam, quàm si salis locum nunquam occupasset. Adiecit autem Dominus post hæc, quod solet cùm maximi momenti res monuit, quæ & dignæ essent summa animaduersione, & sine pressa attentione non possent intelligi, non solùm propter parabolarum obscuritatem, sed multò magis ob rem à vulgi captu & affectibus alienam: *Qui habet*, inquit, *aures audiendi, audiat.* In qua oratione toties obuia apud Euangelistas & in Apocalypsi. pro gerundio, audiendi, Græcis est infinitiuus ἀκούειν, qui clariùs verteretur per gerundium cum accusatiuo, audiendum: & sicut accipitur audire procul dubio pro attendere & expendere mente, ita de auribus non corporalibus, sed spiritualibus est sermo, vt sit sensus, Cui datæ sunt aures mentis aptæ ad attendendum his quæ dicuntur, eaque expendendum ac intelligendum, is audiat, hoc est, attendat, & attendendo expendat, atque expendendo intelligat. Cæterùm circa illud quod nos habemus, *qui non renunciat omnibus quæ possidet*, sciendum quòd Augustinus in Epist. ad Lætum, quæ est numero 38. legit, qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, & intelligit hâc vltimam conclusionem idem significare cum præcedentibus in principio sententiis, aut saltem eas includere. In eo enim, inquit, quòd vnusquisque renunciat omnibus quæ sunt eius, etiam illud continetur, vt oderit patrem suum, & matrem, & vxorem, & filios, & fratres, & sorores, adhuc & animã suam. Omnia enim hæc propria eius sunt quæ plerumque implicant & impediunt ad obtinenda non ista propria temporaliter transitura, sed in æternum mansura communia. Quo enim modo tibi nunc quædam mulier mater est, hoc ipso vtique non est mihi. Hæc ille, qui in sequentibus diligenter expendit pronomen, *tuum & tuam*, patrem tuum & animam tuam. Græca tamen habent, πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν. At ὑπάρχοντα Græcis dicuntur facultates & possessiones. Vnde Matth. 19. cùm nos legimus dictum iuueni diuiti, *Vade, & vende omnia quæ habes*, Græcis est τὰ ὑπάρχοντα.

IN FESTO ENCÆNIORVM ERIPIT SE LAPIDANTIVM MANIBVS. IOANNIS 10. CAPVT XCIII.

Facta sunt autem encænia in Hierosolymis, & hyems erat. Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis. Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei: Quousque animã nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm. Respondit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis, opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc testimonium perhibent de me: sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis. Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternũ, & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus est: & nemo potest rapere de manu patris mei. Ego & pater vnum sumus. Sustulerunt ergo lapides Iudæi, vt lapidarent eum. Respondit eis Iesus multa bona opera ostendi vobis ex patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis? Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blaspemia, & quia tu homo cùm sis, facis teipsum Deum. Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in lege vestra, Quia ego dixi, Dÿ estis? Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemus: quia dixi, Filius Dei sum. Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi, si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite, vt cognoscatis, & credatis, quia pater in me est, & ego in patre. Quærebant ergo eum apprehendere & exiuit de manibus eorum. Et abijt iterum [a] *& [c] venit in fines Iudææ,* [† m] *trans' Iordanem* [d] *in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primũ, & mansit illic* [a] *& sequutæ sunt eum turbæ multæ,* [i] *&* [Δ] *conueniunt* [b] *iterum* [i] *turbæ, ad eum,* [b] *& sicut consueuerat, iterum docebat eos,* [a] *& curauit eos ibi,* [d] *& dicebant, Quia Ioannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Ioannes de hoc, vera erant. Et multi crediderunt in eum.*

A. 19. B. 10. † *b vltra.* Δ *d & multi venerũt.*

Facta svnt avtem encænia in Hierosolymis, et hyems erat.] Post ea quæ habentur in Lucæ cap. 14. priusquam subiungeretur, cap. 25. cum sequentibus, interserenda omnino videbatur hæc ex Ioanne historia de gestis in festo Encæniorum, idque hac ratione, quia in fine huius historię dicit Ioannes Dominum postquam è manibus Iudæorum exiuisset, abiisse iterũ trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizans primùm. Hanc autem in istum locum profectionem omnino verisimile est etiam indicasse & Matthæum capit. 19. & Marcum cap. 10. cùm dicunt Dominũ deserta Galilæa venisse in fines Iudææ trans Iordanem, vt suprà ostensum est cap. Concor. 73. & ipsa alioqui narratio satis ostendit. Nam omnes hi tres Euangelistæ trans Iordanem Dominum profectum testantur, ac multos ibi conuenisse ad eum: Matthæus autẽ dicit eum etiam illos curasse, quod cum eo cõuenit quod habet Ioannes, illos admiratos Christi miracula dixisse, *Ioannes quidem signum fecit nullum, &c.* Iam Matthæus & Marcus commemorant in hoc trans Iordanem loco Dominum Pharisæis ipsum interrogantibus

gantibus diſſeruiſſe de matrimonii indiſſolubilitate. Id autem, etſi paucis verbis, etiam Lucas inter alia capit, 16. Phariſæis dictum narrat: quare cùm caput Lucæ 15. non potuerit ſeparari à capite eius 16. ob continuam verborum Chriſti & doctrinæ eius coram Phariſæis commemorationem, neceſſarium fuit ante caput Lucæ 15. præmittere hiſtoriam ex Ioanne de geſtis in Hieruſalem in feſto Encæniorum. Qui contextus quàm bene ſe habeat ipſe per ſeſe ſatis oſtendit. Siquidem cum eo quod tres Euangeliſtæ dicunt ad Dominum in loco trans Iordanem exiſtentem cōueniſſe multos, bene conuenit quod in principio capit. 15. dicit Lucas, *Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum,* quos eo in loco quem alii tres expreſſerunt, acceſſiſſe ad Dominum, ſatis patet ex prædicta ratione. Nam Lucas veluti vno eodemque & loco & tempore commemorat dicta à Domino præſentibus Phariſæis, imò occaſione & Phariſæorum, quæ habentur capitibus eius. 15. & 16. inter quæ etiam eſt quod ad illos dixit de matrimonii indiſſolubilitate, quòd ex Matthæo & Marco ad illos dictum in hoc trans Iordanem loco conſtat. Præmittenda ergo neceſſario fuit hæc ex Ioanne hiſtoria, vt Chriſtum ad eum deducamus locum, vbi dicta ſunt quæ Matthæus, Marcus & Lucas commemorant. Porrò dictio illa Græca quæ eſt apud Ioannem, *Encænia*, ſignificat feſtiuitatem quandam Iudæorum, quàm celebrabant in memoriam templi dedicati & initiati, qualem nos dedicationem vocamus. Sonat enim Græcis, ἐγκαίνια, quaſi dicas Latinè initialia, ab ἐν & καινὸν, id eſt, nouum, vnde, ἐγκαινίζω & ἐγκαινόω, innouo, initio, dedico. Nam vt Latinis initiare ſignificat dedicare, & ſacris addicere, ac conſecrare: ita Græcis, ἐγκαινίζειν, cùm illud propriè ſignificet innouare, ſicut apud nos initiare propriè eſt incipere, vnde teſtatur Diuus Auguſtin. vſum ſuo tempore habuiſſe, vt ſi quis noua tunica indueretur, encæniare diceretur. Cæterū quo intelligatur in cuius dedicationis memoriam hæc Encænia apud Iudæia celebrabantur, aduertendum in ſcripturis legi de triplici dedicatione templi Iudaici, Prima eſt quę legitur 3. Legum 8. facta ſub Salomone in menſe ſeptimo, qui correſpondet noſtro Septembr. Sic enim ibi legitur, *Dedicauerunt templum Domini rex & omnes filii Iſraël,* vbi pro dedicauerunt, Græcis eſt verbum deriuatum à dictione, ἐγκαίνια, ἐνεκαίνισε. Et ſequitur *Fecit ergo Salomon in tempore illo feſtiuitatem celebrem, & omnis Iſraël cum eo ſeptem diebus & ſeptem diebus, id eſt, quatuordecim diebus,* Præuenerunt enim ſolemnitatem tabernaculorum ſeptem diebus pro dedicatione templi. Verùm cùm in memoriam huius dedicationis non legatur, nec fuerit apud Iudæos inſtituta annua aliqua feſtiuitas, deinde cùm ea dedicatio celebrata fuerit in menſe ſeptimo, vt teſtatur hiſtoria hoc eſt, autumni tempore, hæc verò Encænia in hyeme Ioannes teſtetur celebrata, certum eſt in memoriam illius dedicationis hæc Encænia non fuiſſe celebrata. Secunda fuit templi dedicatio, quæ facta eſt poſt ſecundi templi ædificationem à reuerſis è captiuitate Babylonica, de qua legitur 1. Eſdræ 6. Eſdræ 7. & facta videtur fuiſſe in menſe Adar, qui illis eſt duodecimus, correſpondens noſtro Februario. Sic enim legitur 1. Eſdræ 6. *Compleuerunt domum Dei iſtam, vſque ad diem tertium menſis Adar, qui eſt annus ſextus regni Darii regis. Fecerunt autem filii Iſraël ſacerdotes & Leuitæ & reliqui filii transmigrationis dedicationem domus Dei in gaudio.* An autem in hoc menſe Adar, & quo menſis die hac dedicatio fuerit celebrata, ex ſcripturis ſacris non poteſt conſtare, ſed Ioſephus dicit eam celebratam 23. die menſis Adar, paulò, ſcilicet, ante feſtum Paſchæ, de quo ſequitur apud Eſdram. Hoc autem loco pro eo quod nos habemus dedicationem, Græcis eſt dictio hoc loco poſita, ἐγκαίνια, ſignificans hic non feſtiuitatem annuam, ſed ipſam templi cōſecrationem. Et in huius quidem dedicationis memoriam, *Encænia*, de quibus hic eſt mentio, fuiſſe celebrata exiſtimant Chryſoſtomus, Theophylactus, & poſt hos quidam. Verùm nec hæc ſententia eſt probabilis ob eaſdem illas cauſas, ob quas certum eſt hæc Encænia nō fuiſſe celebrata in memoriam dedicationis Salomonicæ. Neque enim legitur nec fuit ob hanc dedicationem annuam feſtiuitas inſtituta, neque ei ſententæ conuenit quod Ioannes dicit, *& hiems erat.* Tertia fuit dedicatio facta menſe nono (qui correſpondet ferè noſtro Nouembri) à Iuda Machabæo, poſt repurgationem templi ab Antiocho prophanati, & extructionem noui altaris, quæ dedicatio non templi propriè fuit ſed altaris tunc recenter extructi. Sic enim de hac legitur, *Et cogitauit de altari holocauſtorum quod prophanatum erat quid de eo faceret. Et incidit illis conſilium bonum, vt deſtruerent illud, ne fortè illis eſſet in opprobrium, quia contaminauerunt illud gentes, & demoliti ſunt illud, & ædificauerunt altare nouum ſecundùm illud quod fuit prius,* &c. & poſt pauca, *Et ante matutinam ſurrexerunt quinta & viceſima die menſis noni (hic eſt menſis Caſleu) centeſimi quadrageſimi octaui anni, & obtulerunt ſacrificium ſecundùm legem ſuper altare holocauſtorum nouum quod fecerunt. Secundùm tempus & ſecundùm diem in qua contaminauerunt illud gentes, in ipſa renouatum eſt.* Et ſequitur, *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo, & obtulerunt holocauſta cùm lætitia.* In huius dedicationis memoriam, Encænia, de quibus hic mentio fit, fuiſſe celebrata, patet tum ex eo quod hyemis tempore hæc ſit facta, tum quòd à Iuda Machabæo inſtituta fuerit annua feſtiuitas ob factam illam templi purgationem & altaris dedicationem, quæ & hodie dicitur à Iudæis celebrari Sic enim ſubditur loco prædicto, *& ſtatuit Iudas & fratres eius & vniuerſa Eccleſia Iſrael, vt agatur dies dedicationis altaris in temporibus ſuis ab anno in annum, per dies octo à quinta & viceſima die menſis Caſleu, cum lætitia & gaudio.* Hinc 2. Machab. 1. Iudæi Hieroſolymitani dicuntur ſcripſiſſe Iudæis in Ægypto habitantibus, vt & ipſi hanc feſtiuitatem in menſe nono, qui Caſleu dicitur, celebrarent. Sic enim ibi legimus, *facturi igitur quinta & viceſima die menſis Caſleu, purificationem templi, neceſſarium duximus ſignificare vobis, vt & vos quoque agatis diem ſcenopegiæ, & diem ignis, qui datus eſt, quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit ſacrificia.* Vbi notandum obiter noſtram lectionē corruptam eſſe vitio ſcriptornm, vt eſt veriſimile. Legendum enim eſſet, vt & vos quoque agatis vt diem ſcenopegiæ, &c. quemadmodum ex Græcis patet codicibus, qui habent, ὡς σκηνοπηγίας καὶ τοῦ πυρός. Non enim exigunt celebrari feſtum ſcenopegiæ, id eſt, tabernaculorum, quod in ſeptimo menſe, qui dicitur 3. Reg. 6. Ehanim, celebrandum erat ſed vt ad inſtar illius feſtiuitatis celebrent altaris dedicationem, nimirum octo diebus, & cum ramis palmarum, quemadmodum eiuſdem libri cap. 10. explicatur, vbi ſic dicitur, *Quo die autem templum*

1. Mach. 4.

plum ab alienigenis pollutum fuerat, contigit eadem die purificationem fieri vicesimaquinta mensis, qui fuit Casleu, & cum lætitia diebus octo egerunt in modum tabernaculorum, recordantes quòd ante modicum temporis diem solemnem tabernaculorum in montibus & speluncis more bestiarum egerant. Propter quod thyrsos, & ramos virides & palmas præferebant ei qui prosperauit mundare locum suum. Et decreuerunt communi præcepto & decreto, vniuersæ genti Iudæorum omnibus annis agere dies istos. Fuerunt autem & aliæ duæ festiuitates (vt hoc obiter indicemus) institutæ Machabæorum tempore: altera à Iuda Machabæo propter occisionem Nicanoris, celebranda tertia decima die mensis Ader, pridie diei Mardochæi, vt scribitur 2. Machab. vltimo: altera à Simone eius fratre, cùm arx Sion recepta esset ab hostibus, & mundata, quæ festiuitas celebranda erat tertia & vicesima die mensis secundi, vt scribitur 1. Machab. 13. Sed verisimile has festiuitates mox exoleuisse, vt nec hodie à Iudæis seruantur. Cæterùm quoniam ex institutione Iudæ Machabæi, Encænia adhuc tempore Christi seruabantur, patet quanta fuerit etiam tunc apud Iudæos authoritas gestorum à Machabæis, vt mirum non sit si Ecclesia libros Machabæorum tamquam canonicos recepit. Rursum hinc etiam licet colligere argumentum contra eos qui præter authoritatem scripturæ nihil putant hominibus præcipi posse, aut institui aliquid noui ad Dei cultum pertinens, cùm festiuitatem hanc ab hominibus institutam, suâ etiam præsentia Dominus dignatus sit cohonestere.

ET AMBVLABAT IESVS IN TEMPLO, IN PORTICV SALOMONIS.] Ambulat Dominus in hac festiuitate non in plateis, sed in domo patris sui, quasi paratum se offerens ad docendum & benefaciendum. Ne autem in ipsis interioribus tēpli, aut in eo quod propriè erat templum, in quo non licebat ambulare, sed nec ingredi nisi solis sacerdotibus, ambulasse Dominus putaretur, adiecit Euangelista, *in porticu Salomonis*, loco scilicet ad ambulandum parato, in quo verisimile est Dominum docuisse, quoties in templo docuisse dicitur. Dicitur autem porticus Salomonis, non quod eam Salomon ædificasset. Nam quam Salomon ædificauerat, vnà cum templo à Chaldæis incendio perierat, vt satis patet ex 4. Reg. vltimo: sed fortè quòd eodem loco & ad similitudinem eius quam Salomon olim ædificauerat hæc porticus constructa fuerit, aut quòd in ea vel stare ad loquendum populo consuetus sit Salomon aut demorari pro sacrificiis peragendis. Nam certa ratio non constat nec redditur à commentatoribus. De porticu autem quadam ante templum constructa à Salomone sic legitur. *Et porticus erat ante templum viginti cubitorum longitudinis, iuxta mensuram latitudinis templi, & habebat decem cubitos latitudinis ante faciem templi.*

3. Reg. 6.

CIRCVNDEDERVNT ERGO EVM IVDAEI, ET DIXERVNT EI, QVO VSQVE, &c.] *Ergo*, inquit, quoniam scilicet eum iam præsentem habebant, & in conuenienti loco, *Iudæi*, veluti ex condicto conuenientes aduersus eum, *circuncinxerunt eum*, ne scilet elabi & effugere posset, ni plùs illorum voluntati satisfecisset: & veluti cupidi dicendæ veritatis, cùm re vera ansam calumniandi venarentur, *dixerunt ei, quousque animam nostram tollis?* id est, suspendis? hoc est, Quamdiu animos nostros aut nos suspensos tenes verborum tuorum, ambiguitate? *Si tu es ille Christus*, quem expectamus (nam Græcis dicitur cū articulo ὁ χριστὸς) *dico nobis palàm*, & liberè, posito scilicet omni metu & verborum inuolucro. In qua quidem quæstione mirè patet malitiosa Iudæorū insipientia, tum quòd eum velint de se sperhibere testimonium, de quo priùs dixerant, *Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum*, tum quòd iam apertè sibi dictum velint, quod priùs apertè satis & verbis indicauerat & operibus comprobauerat Dominus, fingentes se cognoscendæ veritatis cupidos, quam ex superioribus Domini verbis & factis agnoscere noluerunt. Non enim bona mente istud quærunt, sed subdolè, vt si fateretur apertè se esse Christum: propriis oris eius verbis accusare possent apud Pilatum. Opera enim eius incusare non valentes, captionem quandam ex verbis eius inuenire cupiebant. Iam & hinc considerare licet eorum peruersitatem, quòd cùm per sermonem erudit, & ad credendum, in se admonet, dicunt ei, *Quod signum ostendis nobis? quid operaris vt credamus tibi?* vt patet Ioann. capit. 6. Cùm autem opera demonstrat quæ ipsum arguebant esse Christum, dicunt ei, *Si tu es Christus*, quemadmodum multi propter opera tua existimant, *dic nobis palam*. Dominus autem etsi eorum vafriciem compertam haberet, & multis modis quæstionis eorum tum malitiam, tum insipientiam refellere posset, ac dicere, qui fit vt testimonium meum requiratis, quem priùs Samaritanum ac dæmoniacum asseruistis, de quo & dixistis, testimonium tuum de teipso non est verum: & constituistis vt extra synagogam fieret quisquis me Christum confiteretur? mansuetè tamen illis respondet, docens non in omnibus coarguendos esse tentatores, sed multa patienter ferenda. Dicit ergo frustra eos quærere vt diceret num esset Christus, tum quòd cùm priùs id satis dixerit, credere tamen noluerint: tum quòd opera ipsius apertè testarentur quis esset: quibus potiùs credendum fuerat, quàm verbis ipsius, *Loquor*, inquit, *vobis, & non creditis*: Vbi pro, *loquor*, Græcis est εἶπον, id est, dixi, quod scilicet ego sum Christus. Id enim satis suprà significauit. Itaque sensus est. Iam aliquoties dico & dixi vobis quod quæritis, nec tamen creditis mihi. Quid ergo opus est rursum dicere? *Ipsa opera quæ facio*, id est, miracula quæ edo, *in nomine patris mei*, id est, ex mandato & potestate patris mei, *hæc testimonium perhibent de me certissimum*. Testâtur enim me missum à Deo, & me eius esse filium, cùm eum prædicem patrem meum in cuius nomine hæc constat fieri. *Sed vos vt non creditis*, verbis, ita, nec factis, idq́ue mirum non est, *quia non estis ex ouibus meis*, quas ab æterno mihi pater designauit, & commendauit. *Oues*, enim, *meæ*, hoc est, electi & prædestinati à patre, *vocem meam*, tamquam sui pastoris vocem, *audiunt*, hoc est, agnoscunt credentes & obedientes mihi, & ego vicissim agnosco eas pro meis ouibus curam eis pastoralem impendens. Et quoniam illæ vocem meam agnoscunt, ob id sequuntur me tamquam suum pastorem, qui eos ad læta educit pascua, nec falluntur sequentes. Nam ego eis sequentibus do & in præsenti per fidem, & maximè in futuro sæculo vitam æternam, nec peribunt in æternum: mea nimirum manu eas protegere, & id est, quia nemo rapiet eas è manu, hoc est, potestate & protectione ac possessione mea. His autem verbis alluditur ad ea quæ ante hanc historiam Ioannes commemorauit dicta Iudæis à Domino de ouibus & pastore:

proinde

proinde horum plenior intellectus ex his quæ ibi dicta sunt & annotata pendet. Hic tamen dubitari potest, quomodo dicat Dominus, *Non creditis mihi, quia non estis ex ouibus meis.* Esse enim ouem Christi, est esse electum & prædestinatum, sed diuina electio & prædestinatio non est sita in nostra potestate, ergo nec culpandi erunt qui non credunt, si ideo non credunt qui non sunt ex ouibus Christi, hoc est, quia non sunt electi. Ad quod dicendum, quod & esse ouem Christi & credere, partim in Dei gratia, partim in nobis situm est. Nemo enim credit nisi quem pater præueniente sua gratia trahit, & tamen nemo etiam credit nisi volens, sic vt quis sit ex ouibus Christi, partim est ex gratia prædestinationis, partim ex spontanea credentis voluntate. Ita etiam vt quis non credat, nec sit ex ouibus Christi, partim in Deo situm est, qui gratiam fidei iusto suo iudicio non dat, & quosdam non prædestinauit, partim in hominibus qui credere recusant, & ab ouibus Christi sese sua praua separant voluntate. Itaque dum dicitur, *Non creditis mihi quia non estis ex ouibus meis,* intelligi potest reddi ratio incredulitatis eorum, vel ex parte ipsorum, quia scilicet nollent esse ex ouibus ipsius, & suo vitio non essent oues Christi: vel ex parte Dei, quia, scilicet, non essent ex electorum numero. Atque ad id magis videtur Dominus respexisse, vt significetur ideo non esse datum eis credere, quia non essent ex electorum numero ex quo si fuissent, datum vtique etiam eis fuisset credere, sicut in Actis dicit Lucas, ad prædicationem Pauli credidisse quotquot erant præordinati ad vitam æternam. Non esse autem electum, non est causa incredulitatis propriè dicta, sed causa per accidens, vt loquuntur physici, quomodo scilicet absentia nautæ, causa est submersionis nauis. Hunc ergo discimus, vt ex aliis scripturæ locis, fidē esse donum Dei, & effectum prædestinationis diuinæ.

PATER MEVS QVOD DEDIT MIHI, MAIVS OMNIBVS EST: ET NEMO.] Hic probat Dominus quod dixit, *non rapiet oues meas quisquam de manu mea.* Probatur autem id apertiùs & clariùs secundùm lectionem Græcorum, qui habent hoc loco, Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est, Secūdùm quam lectionem hic est sensus & argumentatio. Hinc constat quod nemo poterit è manu mea rapere oues meas, quia pater meus qui dedit mihi oues meas, maior est, id est, fortior & potentior omnibus, & proinde nemo potest eas rapere de manu patris mei: quare nec è mea manu quisquam rapere poterit. *quia ego & pater vnum sumus*, natura & potentia, ac proinde vna est & mea & patris manus, vt quod de manu illius non potest eripi, nec è mea possit rapi. Secundùm nostram tamen lectionem legerūt Diuus Augustinus & Hilarius, sunc sensum intelligentes, *Id quod pater meus dedit mihi*, natura, scilicet, & potestas, quam pater meus generando dedit mihi, *maius omnibus est*, hoc est, superat omnium siue hominum siue dæmonū vim, & præterea nemo potest rapere quicquam de manu patris mei, ac proinde nec de mea, quia ego & pater sumus vnum per naturam & potentiam. Itaque secundùm hanc lectionem & intelligentiam duplici ratione probat Dominus quod dixerat, & illud, *dedit mihi*, accipiendum de datione æterna per generationem, cùm secundùm alteram lectionem vna tantùm sit ratio, & intelligi possit pater dedisse filio oues etiam secundùm humanitatem, In nostra tamen lectione, quidam per id, *quod dedit pater,* intelligunt ipsam Ecclesiam & oues Christi, iuxta illud, supra, cap. 6. *Omne quod dat mihi pater, ad me veniet.* Istud autem datum à patre filio, maius omnibus esse intelligunt, siue quia filio charius sit quam vniuersa creatura, sic enim intelligit Titelmanus, vt significet se non permissurum oues suas perire & eripi sibi, quòd eas omnibus rebus pluris faciat siue quia grex Christi, etsi ex sese pusillus & infirmus, tamen Christi & patris virtute, omnibus suis aduersariis superior sit. Sic enim accipit in annotationibus quidā. At Diuus August. & Hilarii interpretatio probè se habet, vt nō sit necesse huc confugere. Porrò per illud, *Ego & pater vnum sumus*, apertissimè conuincitur & Sabelli hæresis & Arrii. Nam per verbum, *sumus*, personarum pluralitas significatur: per *vnum* verò, naturæ vnitas, Non enim accipi potest illud, *vnum sumus*, dictum tantum de vnitate voluntatis, quemadmodum voluerunt Arriani, vt hoc testimonium, quo contra eos nullum est apertius, eriperent Catholicorum manibus. Nam si tantùm ratione vnitatis voluntatis dictum sit hic, *ego & pater vnum sumus*, non conuenit hæc sententia præsenti loco, quia sic intellecta non est efficax ad ostendendum id ad quod ostendendum pronuntiata est, nimirum ex eo quòd nemo quicquam rapere potest è manu patris, rectè consequi, neminem etiam oues rapere posse è manu filii. Id non satis animaduertit quidam, dum in annotationibus super epistolam 1. Ioannis, scribit ex hoc loco Arrianos non posse conuinci, & probabili coniectura videri posse istud dictum de consensu animorum, sicut illud Ioan. 17. *Pater sancte serua eos in nomine tuo, vt sint vnum sicut & nos.* Sane Iudæi ipsi illud, *Ego & pater vnum sumus*, de naturæ & potestatis vnitate, non autem de consensu animorum dictum se intellexisse demonstrauerunt cum ex his verbis intellexerunt Dominum se significasse esse Deum, quorum intelligentiam Dominus non reprobat, sed cōfirmat. Non enim dici potest Iudæos intellexisse Dominum se significasse Deum esse, non quia dixit ego & pater vnum sumus, sed quia Deum vocauit patrem suum, quemadmodum quidam, ex sequentibus putat colligēdum. Nam & aliàs frequenter Dominus Iudæis loquens, Deum patrem suum vocauit, nec tamen quando aliud non adiecit, ex ea sola appellatione intellexerunt eum blasphemare, & significare se Deum esse. Deinde cùm Ioanne, Euangelista post ea verba, *Ego & pater vnum sumus*, subiunxerunt, *Sustulerunt ergo lapides Iudæi*, satis significat occasione eorum verborum quæ à Domino dicta vltimo loco commemorauit, Iudæos ad lapides cucurrisse. Proinde cum Arriani hac quidam in parte Iudæorum impietatem sectati sint, quod simul cum eis non potuerunt ferre assertionem æqualitatis filii cum patre: in eo tamen superauerunt Iudæorū & impietatem & cæcitatem, quòd his clarissimis Domini verbis noluerunt intelligere significatam a Domino æqualitatem sui & patris, quā significatam his verbis ob eorum claritatem & dicendi rationem, Iudæi bene intellexerunt. Hi ergo Iudæi, quoniam eam æqualitatem significatam illis verbis intelligebant, vt verè significabatur, existimantes eam assertionem blasphemam esse, lapides rursum tollunt, vt & suprà capite 8. fecisse Ioannes commemorauit, vt eum tanquam blasphemum lapidarent iuxta legem, quæ præcepit blasphemos obrui lapidibus. Hinc ergo conuicti sunt, quòd non discendi causa ipsum interrogaue-

runt,

runt, vt diceret eis palàm num esset Christus, sed vt haberent occasionem aliquam accusandi aut impetendi illum.

RESPONDIT EIS IESVS, MVLTA BONA OPERA OSTENDI VOBIS, &c.] Non iam Dominus, vt olim, mox se à lapidare volentibus abscondit, sed iam alia ratione diuinitatis suæ virtutem ostendere voluit, quod & fecit, cùm eos qui iam lapides sustulerant, & iam ipsum quantum in eis erat lapidabant, ita diuina sua virtute repressit, vellent nollent, cessarent à lapidando, & audirent ipsum alloquentem eos, & reprehendentem. Ingerit autem Dominus mox mentionem operum suorum bonorum, cùm sciret tamen eos modò non ob opera, sed ob verba sua commotos esse, tum vt per commemorationem beneficiorum suorum, eorum animos mitigaret, furoremque eorum reprimeret, tum quia opera illa comprobabant, vt postea docet, veritatem dictorum verborum, idemque quodammodo loquebantur & testabantur quod verbis illis de se asseruerat, ita vt qui verba illa non reciperet, nec opera probare posset: & contrà qui opera ea probaret, verba quoque illa reiicere non deberet. *Multa*, inquit, *bona opera ostendi*, hoc est, exhibui, *vobis*. hoc est, multis vos affeci beneficiis, *ex patre meo*, id est, ex mandato & potestate patris mei, sanando, scilicet, infirmos vestros, excitando mortuos, ac vitam salutis vobis annunciando, *propter quod eorum operum me iam lapidatis*, hoc est, lapidare intenditis, & quantum in vobis est lapidatis? Ideò enim dixit potiùs, *lapidatis*, quam vultis lapidare, vt significaret eos iam ad lapidandum paratos, & quantum in ipsis erat, quod volebant opera complesse, repressos autē diuina fuisse virtute, ne quod volebant perficerent, nisi fortè quidam iam lapides aliquos Domino permittente in ipsum fecerint. Iudæi itaque his verbis Domini prouocati, vt vel crimen proferrent, vel amentiam suam & ingratitudinem profiterentur: *De bono*, inquiunt, *opere*, id est, propter bonum opus, *non lapidamus te*, id est, lapidare te paramus, *sed de blasphemia*, id est, propter blasphemiam, *&*, hoc est, *quia tu cùm sis homo, facis teipsum Deum*, hoc est, ingeris te pro Deo, & vsurpas tibi diuinitatem. Vsitato enim modo loquendi dicunt, *facis te Deum*, cùm nemò propriè possit se Deum facere. Porrò coniunctio, *&*, cùm dicitur, *& quia tu homo cùm sis*, non est hic coniunctio significatiua alterius criminis, quasi significentur duo esse crimina, ob quæ ipsum lapidarent Iudæi, sed vel accipitur expositiuè, vel emphaticè, quasi dicerent, de blasphemia, & de tam enormi blasphemia.

RESPONDIT EIS IESVS: NONNE SCRIPTVM EST IN LEGE VESTRA, EGO DIXI DII, &c.] Quoniam Iudæi Dominum calumniabantur blasphemare, quòd se hominem diceret esse Deum, primò quidem Dominus ex scripturis, quibus illi plurimum tribuebant, desumpto argumento ostendit nullam esse blasphemiam dicere se hominē esse Deum veri filium Dei. Deinde demonstrat certo argumento se vere esse Deum & vnum cum patre. Quòd ergo ad priùs attinet, sic dicit, *Nonne scriptum est in lege vestra*, Psalmo scilicet 81. (Nam nomine legis hìc comprehenditur totum vetus testamentum, cùm alibi legi distinguatur à Prophetis & Psalmis,) *Ego dixi, Dii estis?* Quòd potissimùm dictum est de iudicibus, sacerdotibus & prophetis populi Israëlitici, quos in Exodi aliquoties deos scriptura vocat, vt cùm dicitur, *Diis non maledices*: de quibus in principio Psalmi prædicti dicitur, *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos diiudicat*. Vbi per deos, præfectos populi qui Dei vice & authoritate in terris funguntur, intelligendos sequentia testantur. Ex hac autem scriptura cōtra intentatā, sibi à Iudęis blasphemiam pergit argumentari, non solùm monstrando quod secundùm scripturam sine blasphemia potest dici homo Deus, sed etiam quòd si secundùm scripturam homo vocatur Deus ex minori Dei dono, nulla sit blasphemia se hominem ex singulari & minori patris dono dici Deum & filium Dei, *Si*, inquit, *illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est*. Vbi subaudiendum est, Deus, pro supposito verbi, *dixit*: aut potiùs dictio, *scriptura*, posita postea, referenda est ad vtrumque verbum, *dixit & potest*. Porrò illud, *ad quos sermo Dei factus est*. videtur indicare rationem quare scriptura quosdam dixerit Deos, nimirum ratione sermonis diuini facti ad eos, quod tamen nō videtur quomodo quadret. Principes enim & iudices in Psalmo illo dicuntur dii, & sic appellantur non tam ob sermonem Dei ad eos factum, quàm ob authoritatem diuinā eis communicatam: proinde illud, *ad quos sermo Dei factus est*, sic videtur accipiendum, hoc est, quibus commissa est potestas, & demādatum munus aliis imperandi. Hebraica enim phrasi, verbum Domini factum ad aliquem, significat aliquod illi à Domino datum negotium. Nisi fortè in psalmo illo, vnde istud testimonium desumptum est per deos non tantùm iudices, sed in genere Israëlitæ intelligendi sint, vt in genere eos ad æquitatem adhortari Dominus intelligatur, & hic Saluator explanat rationem quare Israëlitæ dicantur dii, nimirum ob consortium diuini cum eis sermonis. Sanè D. Aug. intelligit hìc Dominum significasse quosdam ratione sermonis diuini dictos deos ac per hoc Dominum insinuasse se verè esse Deū, vt qui sit ipse sermo Dei. Sic enim propter sermonem Dei factum ad quosdam, illi dicti sunt dii participatiuè, ergo non per participationem, sed per naturam necesse est esse Deum ipsum sermonem & verbum Dei. Post explanatā autem scripturam adiecit Dominus ad argumenti sui cōfirmationem etiam irrefragabilitatem eius dicens, *& non potest solui scriptura*, id est, destrui & irrita falsàve esse, aut tanquā falsa negari. Cæterùm in eo quod sequitur, *quem pater sanctificauit & misit in mundum vos dicitis quia blasphemas*, obscura est locutio, cuius obscuritas vt tollatur, sciendum est quòd coniunctio, *quia*, ex Græca phrasi hìc posita abūdat, ratione cuius cōiunctionis quidā mutarunt blasphemas in blasphemat, cùm in secunda persona legendum esse & Gręci codices testētur & Latini emēdatiores. Deinde subintelligendū est: illi vel mihi, vt hic sit ordo, mihi, quē pater sanctificauit, vos dicitis, blasphemas, &c. Porrò verbum, *sanctificauit*, sic accipit D. August. vt conueniat Christo secundùm diuinā eius naturam, secundùm quàm est filius Dei, exponens sanctificauit, per sanctum ab æterno genuit. Verùm prætterquàm quòd ea verbi acceptio satis sit coacta, etiam non conuenit proposito. Nam sic non ostenderetur à Domino quod erat ostendendum, nempe se hominem esse filium Dei, & vnum cum patre. Proinde meliùs cum Hilario libr. 7. de Trinitate, vbi totum hunc locum latè prosequitur, verbum, *sanctificauit*, sic exponitur, vt Christo cōueniat quatenus homini, eumque pater sanctificasse intelligatur, non eo modo quo alios homines, sed singulari aliquo modo, nempe quia ipsum segregauit ab vniuersis mortalibus

Psalm. 81.

talibus humanam eius naturam vniens diuinitati in vnitatem personæ, ac per hoc ipsum sine mensura replens omni plenitudine gratiarum spiritus, de qua nos omnes accipimus: ex qua sanctificatione Christi hominis factum est, vt Christus homo dicatur filius Dei. Hunc autem singularem sanctificationis modum satis significauit, cùm dixit, *quem pater sanctificauit*, & non, quem Deus sanctificauit. Alios enim dixit deos dictos, quia sermo Dei factus fuit ad illos: se verò filium Dei esse, quia pater ipsum sanctificauit. Si autem pater illum vt pater sanctificauit, fecit ergo illum sanctum suum filium, quod fieri non potuit nisi per gratiam vnionis, ex qua profluxit omnium gratiarũ plenitudo in Christum hominem. Hoc est ergo patrem sanctificasse Christum, quod Petrus dicit Actuum decimo, *Deum vnxisse eum Spiritu sancto.* Et Psalmista, *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Sicut autem Dominus de se homine loquens suam diuinitatem insinuauit, dicens, *quem pater sanctificauit:* ita etiam cùm subiunxit, *& misit in mundum.* Propriè enim nemo mitti dicitur ab aliquo in locum quemdam, nisi antequam mitteretur esset, & apud eum esset à quo mittitur: vnde significat se & fuisse antequam in mundum mitteretur, & apud patrem fuisse. Misit autem pater Christum in mundum, dum eum hominem mundo visibilem fecit, & ad docendum ac redimendum delegauit: proinde benè priùs dicitur, *sanctificauit*: & deinde, *misit in mundum.* Non enim priùs illum misit in mundum, & deinde sanctificauit, sed sanctificando illum modò prædicto misit in mundum. Quamquam autem Dominus colligat se citra blasphemiam dicendum filium Dei, ex eo quòd pater ipsum sanctificauit & misit in mundum, & pater ipsum sanctificauerit & miserit in mundum, quatenus hominem: non tamen intelligendum est, quemadmodum aliqui intelligunt Dominum velle concludere, se quatenus homo est, esse filium Dei multò magis quam illi homines qui in scripturis dicũtur dii, cùm nihil aliud sint quam homines. Nam quãquam Christus quatenus homo ratione suæ singularis sanctificationis possit dici filius Dei & Deus, ad eum modum quo in scripturis homines dicuntur dii, tamen si hac ratione se filium Dei iam vellet appellandum colligere, declinaret ab illo quod priùs dixit, *Ego & pater vnum sumus*: ad cuius tamen confirmationem hæc ab eo dicuntur. Itaque contra Iudæos calumniantes ipsum tamquam blasphemum ob id quòd cùm esset homo, Deum se esse significaret, Dominus hoc loco vult ostendere se hominem esse, ratione sanctificationis filium Dei, non quòd secundùm eam naturam sit filius Dei, secundùm quam est sanctificatus & missus, sed quòd ratione illius sanctificationis vna sit humanæ & diuinæ naturæ persona. Quoniam autem Iudæi impossibile existimauerunt quòd homo esset Deus, manuduxit eos authoritate scripturæ quæ homines docet factos deos: hinc significans non debere reputari blasphemum, quòd se hominem Deum diceret, innuens item se non vt alii, sed natura & verè Deum esse, sed ea vtens verborum temperie, ne id ex verbis eius Iudæi & infideles intelligere facilè possent, fideles autem possent. Quòd si quæratur, quòmodo dicat Dominus Iudæos reputasse ipsum blasphemum, quòd dixisset filius Dei sum, cùm in superiori sermone non dixerit apertè filium se esse, nec Iudæi ipsum arguerint, quòd filium Dei se dixerit, sed quòd se Deum fecerit, quòd intellexerunt ex illo, *Ego & pater vnum sumus*: dicendum Dominum videri etiam in his verbis allusisse ad testimonium Psalmi quod adduxit, post quod in Psalmo sequitur, *Et filij excelsi omnes*, vbi pro eodem accipitur esse deos & filios Dei. Deinde Dominus in illis verbis, *Ego & pater vnum sumus*, sic significauit se Deum esse, vt etiam filius Dei esset: & sic filium Dei, vt etiam Deus esset, cùm Deum, patrem vocat, & cum illo se vnum esse dicit.

Psal. 81.

SI NON FACIO OPERA PATRIS MEI, NOLITE CREDERE MIHI: SI AVTEM, &c.] Postquam à se Dominus blasphemiæ calumniam exclusit, pergit iam id confirmare & improbare, quod illis calumniandi & indignandi fuit occasio nempe, *Ego & pater vnum sumus:* apertiùs iam diuinitatem suam & æqualitatem ac vnitatem naturæ cum patre astruens, quam probat ob operum identitatem. Ab vnitate enim operationum consequitur necessariò & vnitas naturæ atque potentiæ: dicit ergo, *Si non facio opera patris mei, &c.* Non dicit, Si non facio opera talia qualia pater meus, sed, si non facio opera patris mei, vt significaret eadem esse, non solùm similia, vel æqualia opera sua & patris. Hoc enim necesse erat adducere & probare, vt ostenderetur filium non solùm similem & æqualem esse patri, sed vnum cum eo. Opera autem patris de quibus loquitur, sunt, solo imperio resuscitare mortuos, expellere dæmones, curare quæuis morborum genera. *Si*, inquit, non facio opera quæ nemo operari potest nisi Deus pater meus, liberum vobis facio non credere mihi asserenti me esse filium Dei, & vnum cum patre. Contrà si facio ea opera, vt me facere res ipsa declarat, etsi propter susceptæ naturæ infirmitatem, aut propter odium mei quod animos vestros occupat, nõ vultis credere mihi verbis de meipso testificanti, saltem operibus credite idem, quod ego de me testificantibus, vt ex operibus cognoscatis, &, hoc est, credatis quod pater in me, & ego in patre, id est, quod ego & pater vnum sumus, & indiuiduâ societate alter alteri cohæreat. Quòd enim priùs dixit, *ego & pater vnum sumus*, nunc, *dicit ego in patre, & pater in me*, quo apud Ioannem etiam postea significauit naturæ vnitatem idque valdè aptè. In omnibus enim creaturis non possunt inueniri duo, quorum vtrumque propriè loquendo dicatur esse in alio, idque ideo, quia non reperiuntur duo quorum sit vna eademque numero natura. Quia verò vna est patris & filii natura & substantia, & patris substantia tota est in filio, & filii vicissim in patre: ideo totus pater in filio, & totus vicissim filius subsistit in patre. Eodem autem modo quo hic ab operibus probat se vnum esse cum patre, idque de se credendum, etiam postea argumentatur in vltima cœna, cap. 14. dicens Philippo, *Non credis quia ego in patre, & pater in me est. Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor. Pater autem in me manens ipse facit opera. Non creditis quia ego in patre, & pater in me est? Alioquin propter opera ipsa credite.*

QVÆREBANT ERGO EVM APPREHENDERE, ET EXIVIT DE MANIBVS EORVM.] Græca pro, *ergo*, habent rursum, vt significetur eos modò voluisse Dominum comprehendere, quemadmodum olim tentauerant, vt scribitur suprà c. 7. & 8. Quamquã ergo diuina Christi virtute, eiusque efficacibus verbis retracti fuerint à lapidatione, tamen vt erant impersuasibiles, non penitus deposuerunt animum persequendi ipsum, sed

ſed quemadmodum olim, ita & modò tentabant eum comprehendere, verùm ipſe rurſum diuinam ſuam virtutem declarans, *exiuit è manibus eorum.* Modus autem quo exiuit, cùm hic non explicetur, videtur fuiſſe ille quo deſcriptus eſt capite 8. quando, ſcilicet reddidit ſe Iudæis inuiſibilem. Nõ ſemel autem ad hunc modum, ſed frequenter ſubtraxit ſe Iudæorum manibus vt mõſtraret quòd neque tempore paſſionis comprehenſus, aut in cruce detentus fuiſſet, niſi voluiſſet. Secedit autem in fines Iudææ cedens Iudæorum furori & abſentia ſua mitigari faciens eorum morbum. Porrò *trans Iordanem,* vadit *in eum locum, vbi erat Ioannes,* olim, *baptizans,* in principio, non temerè hunc ſibi deligens locum, ſed, quòd ad litteram quidem attinet, ob id, vt occaſione loci prouocarentur homines ad conferendum Ieſum cum Ioanne, & in memoriam eis reducerentur præclara Ioannis de Ieſu teſtimonia in eo loco perhibita, quemadmodum occaſione loci eueniſſe mox Euangeliſta Ioannes commemorat, ſatis ſignificans ob quam cauſam Dominus illum locum delegerit ſeceſſui. Locus autem quem Euangeliſta notare voluit, dicens, *in eum locum vbi erat Ioannes baptizans primum*, fuit Bethabara, vbi cap. primo dixit Baptiſtam trans Iordanem baptizaſſe, ac de Chriſto poſt ſe venturo præclara teſtificatum, eundemque ibi digito demonſtraſſe præſentem. Deinde verò capite 3. eundem Ioannem baptizaſſe mutato loco dicit in Ænon, iuxta Salim. Quoniam autem in Bethabara olim ad Ioannem Dominus venerat: ideò hic dicit eum iterum abiiſſe in eum locum: in hoc ergo deſerto commoratus eſt aliquamdiu Dominus, veluti pertæſus ciuitatum impietatem. Et ecce plerique tum celebritate loci propter Ioãnem, tum magis fama Chriſti, quæ nuſquam eum latere permiſit, exciti venerunt ad eum, quibus ſolita ſuæ benignitatis officia impendit. *Docebat enim*, vt habet Marcus, *& languidos curauit*, vt habet Matthæus. Cæterùm quoniam miracula etiam hic operabatur, occaſione loci prouocati ſunt pœnitentes qui conuenerant, primùm quidem ad comparandum Ieſum cum Ioanne quoad miracula, vnde dixerunt, *Ioannes quidem ſignum fecit nullum*, cùm, ſcilicet, iſte multa & magna faciat ſigna. Non altera comparationis pars cauſa breuitatis eſt prætermiſſa. Quòd autem ſignificare voluit eos dixiſſe Euangeliſta, tale eſt, Si Ioanni credidimus qui nullum fecit ſignum, multò magis huic, qui tot tantaque operatus eſt ſigna, quibus dictorum ſuorum fidem conciliat. Deinde verò etiam occaſione loci memores Ioannis de Ieſu teſtimonium dixerunt, *omnia autem quæcunque dixit Ioannes de eo vera erant*, hoc eſt, multa quidem & præclara Ioannes de hoc teſtatus eſt & prædixit, quæ omnia vera fuiſſe cùm ea diceret, iam res ipſa ſatis declarat. Itaque per hæc duo, nempe conſiderationem excellentiæ Ieſu ſupra Ioannem, & recogitationem teſtimoniorum Ioannis de Ieſu, factum eſt vt multi illic crederent in eum. Græci enim habent, *multi illic crediderunt in eum*, Nec eſt otioſum aduerbium, *illic*, ſed ſignificat quòd locus ille mirè profuerit. Porrò nõ carent myſterio etiam ſeceſſus iſte Domini è Iudæa & Ieruſalem in locum deſertum, eumque iuxta Iordanem, cum magno fructu ſubſecuto. Typus enim fuit ſignificans relicto ob incredulitatem Iudaico populo Dominum tranſmigraturum ad deſertas gentes, apud quas Iordanis eſſet, hoc eſt, baptiſmatis fons, atque hic multos credituros in eum, quem Iudæi non ſolùm noluerant agnoſcere, ſed & perſecuti ſunt capitali odio. Quòd autem trans Iordanem abiit Dominus, ibique ad eum multi venerunt, myſticè ſignificat, authore Theophylacto, neceſſe eſſe vt per baptiſma quis veniat ad Chriſtum. Tranſmiſſio enim Iordanis, baptiſmi ſignificat tranſitum.

PROPONVNTVR PARABOLÆ DE OVE, DRACHMA, ET FILIO PERDITIS. LVCÆ 15. CAPVT XCIIII.

ERant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum. Et murmurabant Phariſæi & Scribæ dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis. Et ait ad illos parabolam iſtam dicens, Quis ex vobis homo, qui habet centum oues, & ſi perdiderit vnam ex illis, nónne dimittit nonagintanouem in deſerto, & vadit ad illam quæ perierat, donec inueniat eam? Et cum inuenerit eam, imponit in humeros ſuos gaudens, & veniens domum conuocat amicos & vicinos, dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam, quæ perierat. Dico vobis, quod ita gaudium erit in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonagintanouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia. Aut quæ mulier habens drachmas decem, ſi perdiderit drachmam vnam, nónne accendit lucernam & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat eam? Et quum inuenerit, conuocat amicas & vicinas dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quàm perdideram. Ita dico vobis, gaudium erit coram Angelis Dei ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. Ait autem, Homo quidam habuit duos filios, & dixit adoleſcentior ex illis patri, Pater, da mihi portionem ſubſtantiæ, quæ me contingit, & diuiſit illis ſubſtantiam. Et non poſt multos dies congregatis omnibus: adoleſcentior filius peregre profectus in regionem longinquam, & ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſè. Et poſtquam omnia cõſummaſſet, facta eſt fames valida in regione illa, & ipſe cœpit egere. Et abijt, & adhæſit vni ciuium regionis illius: & miſit illum in villam ſuam vt paſceret porcos, & cupiebat implere ventrem ſuum de ſiliquis quas porci manducabant, & nemo illi dabat. In ſe autem reuerſus dixit, Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus? ego autem hîc fame pereo. Surgam, & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cœlum, & coram te, iam non ſum dignus vocari filius tuus: fac me ſicut vnum de mercenariis tuis. Et ſurgens venit ad patrem ſuum. Cùm autem adhuc longè eſſet, vidit illum pater ipſius: & miſericordia motus eſt, & accurrens cecidit ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum. Dixitq́; ei filius, Pater peccaui in cœlum, & coram te, iam non ſum dignus vocari filius tuus. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos, Citò proferte ſtolam primam, & induite illum, & date

annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius, & adducite vitulum saginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur, quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Et cœperunt epulari. Erat autem filius eius senior in agro, & cum veniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniam & chorum & vocauit vnum de seruis, & interrogauit quid hæc essent. Isq; dixit illi, Frater tuus venit, & occidit pater tuus vitulum saginatum, quia saluum illum recipit. Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus cœpit rogare illum. At ille respondens dixit patri suo, Ecce tot annis seruio tibi, & nunquam mandatum tuum præteriui, & nunquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis epularer: sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum. At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt: epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.

ERANT AVTEM APPROPINQVANTES EI PVBLICANI ET PECCATORES, VT, &c.] Inter multos qui in fine capitis præcedentis dicti sunt ab aliis Euangelistis conuenisse ad Christum, eodem loco etiam accesserunt eum peccatores & Publicani, quales olim eodem loco causa doctrinæ & baptismi ad Ioannem confluxerant. Tantam enim Dominus præ se tulit erga omnes benignitatem, vt nemo quantumuis multis & grauibus obnoxius peccatis, quantumuis aliis abominandus, ob suam impuritatem vereretur accedere illum etsi sanctissimum, & ab omni vitio alienissimum. Tanta rursum doctrinæ eius fuit efficacia & dulcedo, vt & eos qui iam vitiis & rebus huius sæculi penitus erant addicti, ad se traheret discendi causa. Id videntes Scribæ & Pharisæi, qui nusquam aberant à Domino, vbique & semper quærentes quod carperent, cùm congratulari meritò debuissent peccatoribus resipiscere cupientibus, & collaudare Domini benignitatem, quòd neminem fastidiret, aut à se submoueret, solito suo more contra Dominum murmurabant, id in eo reprehendentes, quod summè fuerat prædicandum, idque ex suo ingenio & more, sanctitate alicuius indignum reputantes, quod certissimum veræ sanctimoniæ signum est. *Hic*, inquiunt, *peccatores recipit, & mandacat cum illis.* Similem calumniam Pharisæorum descripserunt suprà Matthæus capite 9. Marcus capite 2. & Lucas capite 5. vt est in capite Concordiæ 33. Quòd autem dicunt tale est, Hic qui nouam quandam sanctimoniam profitetur, tamen non vitat malorum consortia, sed notos & infames etiam peccatores ad colloquium admittit, & adeò non fugit congressum, vt cibum etiam cum illis capiat, non cogitans quod malorum contubernio contaminentur boni. Itaque Dominus vt suum factum à Pharisæorum calumnia vindicaret, & illorum fastuosam sanctitatem coargueret, tres parabolas proposuit, diuersis argumentis eodem tendentes, nimirum vt ex his quæ in quotidiana accidunt consuetudine, intelligerent omnes quanta cura peccatores sint ad resipiscentiam inuitandi, quantaque benignitate recipiendi cùm resipiscunt, & quantopère sit omnibus gaudendum de eorum resipiscentia & receptione, tantùm abest vt quis obmurmuret, aut inuideat, ac reprehendat. Dicit ergo Euangelista.

ET AIT AD ILLOS PARABOLAM ISTAM DICENS, QVIS EX VOBIS HOMO, QVI, &c.] Primam hanc parabolam etiam Matthæus suprà habuit capite 18. in capite Concordiæ 71. sed contractiùs illic posita est quàm hoc loco, & ad alium tendit scopum. Illic enim dicta est, vt ex ea intelligentes & quanta cura Deus quemlibet peccatorem requirat, & quanto cum gaudio resipiscentem suscipiat, duplici hoc nomine caueamus ne quem quantumuis pusillum & abiectum scandalizemus. Hic verò ad eum finem dicta est, vt intelligentes quanta cura peccatores sint requirendi, & quanta clementia suscipiendi, non obmurmuremus iis, qui eos requirunt, & suscipiunt, sed congaudeamus recipientibus & receptis, quemadmodum suprà mox dictum est. Esset autem clarior lectionis nostræ contextus, si & in prima parabola, & in secunda, quæ cum prima omnino est similis generis, pro, *nonne*, legeretur aduerbium, non, quemadmodum in capite 92. diximus in aliis duabus parabolis apud Lucam esse faciendum, ne duæ simul sint interrogatiuæ dictiones diuersæ in vna quæstione, quæ faciunt orationem imperfectam. Et tamen hic rursus quidam in prima parabola vertit, nónne, cùm in secunda vertat, non. Porrò vt commodè parabolæ istæ tractentur, sciendum quod in duabus his prioribus quæ similis sunt generis, Dominus ex his quæ in rebus humanis quisque erat facturus, & in quotidiana consuetudine accidere solent, ostendere voluit non esse mirandum si peccatores admitteret & reciperet. Sibi enim ad instar hominis qui ex multis ouibus vnam perditam, aut mulieris quæ ex multis drachmis vnam perditam diligenter requirit, & ob repertam vehementer gaudet, aliosque ad congaudendum sibi prouocat, meritò summam esse curam vt perditum & adhuc errantem quemque ad electorum numerum pertinentem in viam reducat, electisque coniungat, eoque cum Publicanis & peccatoribus lubenter congredi, vt ad resipiscentiam eos prouocaret, ex qua & sibi & secum Angelis Dei singulare gaudium sit prouenturum, atque ob id Pharisæos & Scribas, qui illud iniquè ferebant, declarare se diuersam à Deo atque sanctis eius Angelis mentem habere, ac proinde prauam & sathanicam. Hic est parabolarum scopus à Domino intentus, quemadmodum patet ex applicatione ipsius, quanquam ea ab ipso non nisi ex parte fiat, pro more enim suo reliqua relinquit nostræ intelligentiæ. Et quidem intellecto scopo intento à Domino per has parabolas, iam hic consistere liceret, vt non inquireretur, vlteriùs quid mysticè per hominem habentem centum oues in prima parabola significetur, quid per centum oues, quid per 99. relictas in deserto, & sic de reliquis: & in secunda, quid per mulierem, quid per decem drachmas, &c. Quæ enim de homine habente centum oues, & muliere habente decem drachmas dicuntur, non tam ob id dicuntur, vt per ea aliquid mysticè significatum intelligamus, quàm vt ex comparatione illarum personarum cum Christo intelligerent omnes illius factum à calumnia liberum esse, & Pharisæorũ murmurationem iniustam esse & impiam. Iam in comparationibus vnius cum alio non est necesse illud

cui aliquid comparatur, ſignificationem habere myſticam. Tamen quoniam in his parabolis, & aliis omnibus, quanquam ſint nudæ comparationes, antiquiſſimi patres, Græci pariter & Latini myſticè aliquid ſignificatum intellexerunt per ea quæ in exemplis humanis dicuntur, ſicut etiam ſatis apparet ex ſingulari exemplorum delectu, & rei diligenti deſcriptione & narratione, hinc vlteriùs videndum quæ ſint harum parabolarum myſticæ ſignificationes quæ ſic commodè tractabuntur, ſi dicamus in prima quidem parabola Dominum induxiſſe exemplum hominis habentis centum oues, vt ſignificaret ſe verum eſſe paſtorem, cui à patre oues rationales ſunt commiſſæ, per *centum oues*, ſignificaſſe certum & perfectum electorum numerum (Centenarius enim numerus perfectus eſt) per vnam verò ouem perditam, vnumquemque electum adhuc errantem. Per hoc quod relictis 99. in deſerto, homo ille abiit ad illam quæ perierat donec inueniat eam, ſignificauit ſe ſingulariter veniſſe in hunc mundum, vt peccatores requireret, nec deſtitutum donec inueniat quotquot ad electorum numerum pertinent. Per hoc quod homo ille inuentam ouem erraticam non increpat, aut præ ira percutit, aut occidit, ſed imponit in humeros ſuos gaudens, aliiſque coniungit, & domum veniens etiam vicinos & amicos ad congaudendum inuitat præ nimia gaudii magnitudine, ſignificauit ſe non indignari oui errabundæ ob priſtinos errores, ſed ſingulari dilectione & prouidentia proſequi, nec ſe tantum ob eius ſalutem gaudere, ſed ſecum omnes cœleſtes ſpiritus ſibi amicos & vicinos. Sic & in ſecunda parabola rectè intelligitur ſe ob id comparaſſe mulieri, quod ipſe eſſet ſapientia patris: per decem drachmas, rurſum certum & perfectum electorum numerum ſignificaſſe, quod & denarius numerus ſit perfectus. Perfectus eſt autem electorum numerus, quia tot ſunt quot eſſe conueniebat & oportebat. Per drachmas rectè ſignificantur electi, quòd imaginem & ſimilitudinem Dei in ſe impreſſam habent, aut potiùs ſignaculum illud de quo Paulus, *Nouit Dominus qui ſunt eius.* Per drachmam perditam idem ſignificatum quod per ouem perditam. Per hoc quod mulier accendit lucernam, & euertit domum vel, vt potiùs legendum eſſet, euerrit domum, & quærit diligenter, donec inueniat eam, ſignificatum diuinam ſapientiam per aſſumptam humanam naturam, quam luce ſuæ diuinitatis impleuit, fugaſſe tenebras huius mundi, ac mundum hunc veluti domum ſuam repurgaſſe, & circumeundo per ciuitates ac vicos mittendoque diſcipulos in vniuerſum mundum, diligenter quæſiſſe vnumquemque perditum peccatorem, deque eius ſalute cum ſuis Angelis ſingulari & magno affici gaudio. Hæc myſtica parabolarum iſtarum tractatio, & per ſingulas partes accommodatio conuenit intentioni & ſcopo Domini. Cæterùm eſt apud partes & alia myſtica harum parabolarum tractatio qua per centum oues & decem drachmas, intelligitur Angelica ſimul & humana natura, vt 99. oues relictæ in deſerto, & nouem drachmæ nõ perditæ, ſint Angeli propter nouem choros Angelorũ: vna autem ouis & drachma perdita ſignificet humanam naturã perditam in Adam, ad quam inueniendam Chriſtus relictis in cœlo Angelis, venit in hunc mundũ, magno & infatigabili labore quærens repertam Angelorum numero coniungere. Verùm iſtud non

A eſſe quod Dominus ſignificare potiſſimùm voluerit, patet ex concluſione qua parabolas ſuo propoſito accommodat dicens, *Ita dico vobu, quia gaudium erit coram Angelis Dei ſuper vno peccatore pænitentiam agente*, quo ſatis ſignificatur per vnam ouem aut drachmam perditam ſe ſignificaſſe vnum quemuis peccatorem potiùs quàm totam humanam naturam. Neque tamen ea patrum tractatio tanquam vana eſt reiicienda, quia, vt dictum eſt in parabola Samaritani, Dominus in omnibus fere ſuis parabolis, præter id ad quod primò & principaliter aſſumuntur, myſteria aliqua nobis voluit commendare, quemadmodum & factis ac miraculis ſuis, quæ myſteria in parabolis & factis Domini ſignificata cùm patres ab initio concorditer intellexerint, veriſimile eſt eos accepiſſe per manus

B ab Apoſtolis. Sin minus, vana certè ob patrum authoritatem haberi non poteſt huiuſmodi tractatio. Quod autem dicitur in concluſione primæ parabolæ, *maius eſſe gaudium in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta iuſti qui non indigent pœnitentia*, duplicem habet quæſtionem. Primùm enim qui ſunt iuſti, non egentes pœnitentia, cùm ſcriptura dicat *non eſſe iuſtum qui non peccet* [Ecc. 7.], ita vt vnuſquiſque dicere debeat, *Dimitte nobis debita noſtra?* Deinde quomodo maius eſt gaudium de vnius peccatoris conuerſione, quàm multorum iuſtorum iuſtitia, cùm maius bo-

C num ſit multorum iuſtitia & innocentia, quàm vnius pœnitentia? Ad hæc dupliciter reſponderi poteſt. Primò, vt dicatur Dominum loqui de his qui putabant ſe iuſtos, nec egere pœnitentia, quales erant Phariſæi contra quos hæc dicta ſunt, quemadmodum aliqui intelligunt illud à Domino dictum occaſione ſimilis calumniæ, *Non veni vocare iuſtos, ſed pecatores*, Maius enim eſſe gaudium Deo & Angelis de vnius peccatoris vera pœnitentia, quàm de multorum præſumpta iuſtitia, nullum eſt dubium. Quod ſi, vt magis eſt intelligendum, accipiatur Dominus locutus de iis qui ſunt iuſti ſecundùm eum modum, quo in ſcripturis aliqui dicuntur &

D ſunt iuſti, dicendum ipſum aſſere tales non indigere pœnitentia, quia in ſtatu ſalutis conſtituti non egent ſtatus mutatione, quam includit nomen pœnitentiæ, nec tali egent pœnitentia, quali hi qui ex profeſſo ſunt peccatores. Maius autem gaudium dicit eſſe de vno pœnitẽte quàm multis iuſtis, ad eum modũ quo in hac eadem parabola dixit apud Matthæum, hominem aliquem magis gaudere ſuper errabunda oue reperta. quàm ſuper 99. quæ non errauerũt, videlicet quia maius actuale & ſenſibile gaudium eſt de vnius pœnitentia quàm multorum innocentia: quomodo pater aliquis magis gaudet de vnius filii reſtituta valetudine, quàm de multorum

E filiorum qui nunquam fuerunt in periculo integra ſanitate, etiãſi omnes filios ex æquo diligat, aut ſanos etiam magis diligat. Cogitandum enim Dominum in multis vulgariſſimè locutum, atque de diuinis ac ſpiritualibus rebus diſſeruiſſe, tanquam de humanis. Cæterùm Diuus Gregorius etiã aliam indicat rationem diſſoluendæ quæſtionis ſecundæ, ſcribens in homilia in hunc modum. Plus autem de conuerſis peccatoribus quàm de ſtantibus iuſtis in cœlo gaudium eſſe fatetur, quia plerumque hi qui nullis ſe oppreſſos peccatorum molibus ſciunt, ſtãt quidem in via iuſtitiæ, nulla illicita perpetrant, ſed tamen cœleſtem patriam non anhelant, tantoque ſibi in rebus licitis vſum præbent, quantò ſe perpe-

traſſe

traxisse nulla illicita meminerunt. Et plerunque pigri remanent ad exercenda bona præcipua, quia valdè sibi securi sunt, quod nulla commiserint mala grauiora. At contra nonnunquam hi qui se aliqua illicita egisse meminerunt, ex ipso suo dolore compuncti inardescunt in amorem Dei, seseque in magnis virtutibus exercent, cuncta difficilia sancti certaminis appetunt, omnia mundi derelinquunt, honores fugiunt acceptis contumeliis lætantur, flagrant desiderio, ad cœlestem patriam anhelant, & quia se errasse à Deo considerant, damna præcedentia lucris sequentibus recompensant. Maius ergo de peccatore conuerso quàm de stante iusto gaudium fit in cœlo, quia & dux in prælio plus eum militem diligit qui post fugam reuersus hostem fortiter premit, quam illum qui nunquam terga præbuit, & nunquã aliquid fortiter gessit. Sic agricola illam ampliùs terram amat, quæ post spinas vberes fruges profert, quàm eam quæ nunquam spinas habuit, & nunquam fertilem messem producit. Hæc ille. D. Cyprianus libro de duplici martyrio hæc omnia prædicta sic ferè paucis complexus est, *Non hoc sic accipiendum est quasi Deo & Angelis eius gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quàm circa lapsum perseuerare in innocentia. Sed scriptura suo more loquitur secundùm affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratißimam esse peccatorum conuersionem. Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps, sic Paulus doctor gentium, sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipuè gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de verè iustis, sed de iustitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit, Non est opus sanis medico, sed malè habentibus.* Hæc ille.

AIT AVTEM HOMO QVIDAM, &c.] Eodem tendit hæc parabola quo duæ præcedẽtes, sed alio modo proposita est quàm duæ præcedentes, & alteriùs est ab illis generis: quædam etiam apertius quàm illæ significat, & rursum plura præter illas significat, ita vt ob eorum quæ per eam docentur multitudinem, plurima eius sit vtilitas. Superioribus enim parabolis apertè quidem notatur gaudium Angelorum de conuersione peccatoris, & ex consequenti notatur obmurmuratio Pharisæorum, hic verò ea apertè notatur & reprehenditur. Deinde superioribus parabolis significatur quidem quanta cura requirat Dominus peccatorem: hac verò, quanta benignitate resipiscentem & reuertẽtem suscipiat, & qualis esse debeat vera peccatoris pœnitentia, quantaque huiusmodi pœnitentiæ sit vis apud Deum, ita vt summè vtile fuerit hanc tertiam parabolam superioribus adiecisse, ne intelligeremus citra motum & studium nostræ voluntatis homines peccatores ad salutem & veritatem adduci sola cura & gratia Dei. Superiores enim parabolæ commendant nobis præuenientem Dei gratiam, quæ peccatores prærequirit: hæc verò tertia commonstrat necesse esse etiam vt peccatores Dei gratiam requirant & ambiant. Porrò superiores parabolæ exempla sunt, ab his quæ in quotidiana accidunt consuetudine desumpta, non sine comparatione huiusmodi exemplorum ad rem eam ad quam declarandam assumuntur: hæc verò citra expressam aliquam comparationem, certi alicuius hominis factum proponit veluti rem gestam, ex qua relinquitur intelligendum allegoricè quòd significandum erat secundùm exigentiam rei de qua agebatur. Cuius generis parabolas plerasque habet Lucas, vt cap. 10. parabolam de homine qui incidit in latrones, cap. 14. parabolam de homine qui fecit cœnam magnam, cap. 16. de diuite epulone: & eodem de eo qui habuit villicum iniquitatis, cap. 18. de duobus qui orandi gratia ascenderunt in templum, cap. 19. de homine nobili, qui abiit in regionem longinquam. His parabolis similes sunt duæ illæ quæ Dauidi propositæ fuerunt, altera à Nathan propheta, de rapta oue pauperis à diuite: altera à muliere Theucitide, de duobus filiis, quorum vnus alterum occiderat. Quales parabolæ magis sunt ænigmata & obscuræ allegoriæ quàm nudæ parabolæ. Vt autem hæc parabola, in qua sub exemplo humano diuina & spiritualia significantur, commodè ad iudicandam Domini intentionem tractetur, oportet imprimis eam ad litteram tractare, veluti narrationem rei aliquando gestæ circa duos vnius patris filios, ac tum indicare quæ sint significata à Domino huiusmodi narratione, non desquirendo singula anxiè, cùm certum sit in omnibus parabolis multa dici pro exigentia exempli quod assumitur, magis quàm pro significatione rei propter quã parabola proponitur. Dicit ergo, *Homo quidam habuit duos filios, quorum adolescentior*, qui scilicet per adolescentiam minùs sapiebat, nec, vt accidere solet, ferebat subesse imperio patris etsi benignissimi, sed libertatis auidus erat, *dixit patri suo, Pater, da mihi portionem substantiæ quæ me contingit*, id est, quæ mihi obuenit, & ad me pertinet, quasi diceret, experiri cupio, quid ex hoc lucri facere possum meo marte, perlustrare volo regiones, vt ex multarum rerum vsu prudentiam mihi comparem. Pater, vt erat indulgens, filii petitionem recusare noluit, tum quòd rem iustam aut certè non iniquam petere videretur, tum quia inuitum retinere non iudicauit expediens. Itaque partitus est inter duos filios substantiam, vnicuique assignans suam portionem cum potestate vtendi vt vellet, non tamen sine spe profectus. Ac maior quidem non sese separauit à domo paterna, sed se suaque omnia in eius potestate reliquit, habens cum illo omnia communia, nimirum prudentia sua, quàm per annos maiorem habuit, secum cogitans hac ratione se sibi suisque rebus meliùs consulere. Minor verò intra dies paucos diuenditis omnibus, contracta præsente pecunia, *peregrè profectus est in regionem* longè à patria dissitam. Ibi autem constitutus, cùm sui iuris iam esset, & apertè semotus, qui illum ad honestatem suis consiliis prouocare posset, ex sese verò per adolescentiam non saperet, & ad vitia ac luxum non solùm pronus esset, sed etiam aliorum consortio iuuenum inuitaretur, factum est vt breui tempore dissipauerit omnem substantiam suam, idque non infelicibus negotiationibus, aut aliis infortunis, sed *viuendo luxuriosè*, hoc est, agendo cum meretricibus in omni luxu vestium & conuiuiorum, vt adolescentibus, vtpote ad libidinem & luxum pronis, vsuuenire solet. Non enim per hoc quod dicitur, *luxuriosè*, inhonesta tantùm Venus significatur, quamuis ea maximè, sed & omnis luxus vestium & conuiuiorum qui libidinis causa fieri ferè solet. Vnde postea expostulat senior filius, quòd hic deuorauit substantiam suam cum meretricibus. *Postquam autem omnia consummasset*, id est, consumpsisset, orta est fames

2. Reg. 12. & 14.

mes ingẽs in regione illa in qua iuuenis peregrinabatur, vnde etiam ipſe amicis iam ſimul & re destitutus, *cœpit egere*, adeò vt præ inopia, gladio, vt dici ſolet, acerbiſſimo, is cui olim graue erat ſubeſſe clementiſſimo patri, coactus ſit ſeſe tradere in ſeruitutem ciui peregrino & barbaro, qui illum non ciuili alicui labori & ſeruitio applicuit, quòd fortè nullum artificium quale in ciuitatibus exerceri ſolet, didiciſſet, ſed è ciuitate miſit *in villam ſuam*, hoc eſt, in agrum ſuum (Græcè enim eſt ἐις ἀγρὸς) idque non vt paſceret oues aut boues, ſed vt paſceret porcos, quos paſcere dedecoroſiſſimum eſt officium apud omnes homines, ſed maximè apud Iudæos obominantes carnem ſuillam. Cumque liberali genere natus in tam fœdam ſeruitutem ſeſe demiſiſſet ventri gratia, non eſt tamen vel hac ratione aſſecutus quod quærebat. *Cupiebat enim implere ventrem ſuum* non ſolum frumento, nec tantùm ipſis leguminibus quibus pauperes in magna egeſtate veſci ſolent, ſed etiam *ſiliquis*, hoc eſt folliculis ipſis, quibus legumina includuntur, quas porci manducabant, & tamen nec has quiſquam illi dabat ad ſaturitatem, ita vt ſemper eſuriret, nec vnquam pleno eſſet ventre ipſiſque iam etiam porcis eſſet infelicior, quibus ſeruiebat acriùs quàm imperabat. Nomine enim ſiliquarum hic ſignificari leguminum folliculos. quæ propria eſt ſignificatio eius nominis, quod alioqui varia ſignificat, apparet ex eo quod additur, *quas porci manducabant*. Nam Plinius de fabis loquens, libro. 18. cap. 12. ait. Nam ſiliquæ cauleſque gratiſſimi ſunt pabulo pecori. Et Ambroſius ad hanc nominis ſignificationem reſpexiſſe videtur, cùm in hunc locum ſcribens ſic habet, *Qui autem aptior huiuſmodi hominibus cibus, quàm is qui ſiliquæ modo intus inanis, foris mollis eſt, quo corpus non reficitur, ſed impletur, vt ſit magis oneri quam vſui.* Eodem reſpexiſſe videtur Diuus Auguſtinus dicens, *Siliquæ quibus porcos paſcebat, ſæculares doctrinæ ſterili vanitate reſonantes, de quibus laudes idolorum fabularumque ad eos gentium pertinentium vario ſermone atque carminibus percrepant.* Neſcio tamen, ſi huic ſignificationi nominis, ſiliqua, conueniat dictio Græca hoc loco poſita à Luca, nempe κεράτιον, quæ Græcis dicitur à κέρατος hoc eſt, cornu. Dicitur autem etiam arbor quædam ſiliqua, quæ Græcis Ceratonia dicitur, Latinis ſiliqua Græca, quod fructum ferat ſiliqua obtectum fabæ cuiuſdam more, de qua Columella libr. 15. cap. 10. Siliquam Græcam, quam quidem ceration vocant. & Perſicum, ante brumam per autumnum ſerito. Huius fructus etiam dicitur ſiliqua & eſt lignoſus, falcatus digitali longitudine, latitudine pollicari, quatuor intus grana continens, quæ ceratia à cornu ſimilitudine appellantur. Plinius li. 15. cap. 24. vocat has ſiliquas prædulces, de quibus forte locutus eſt Horatius, dum dixit, Paſci ſiliquis & pane ſecundo. Ad hanc ſignificationem reſpexiſſe videri poteſt Euthymius author Græcus, ſic ſcribens, *Siliquæ ad breue ſpatium guſtui dulceſcunt, deinde vtplurimum conſtringunt.* Dulcedinem ſiliqualem notauit etiam Diuus Chryſoſtomus in Homilia ſuper hac parabola, ſimiliter & Theophilactus, vt dicetur poſtea. Et hactenus quidem parabola proponit filii iunioris inſipientiam, & quæ eam ſecuta eſt miſeriam: deinde verò proponit eiuſdem ex miſeria natam ſeriam pœnitentiam, patriſque erga eum ſummam benignitatem. *In ſe*, inquit, *reuerſus*, hoc eſt, iam tandem per ſummam inopiam & miſeriam ad ſui conſiderationem conuerſus, qui priùs per illecebras huius mundi veluti mente captus erat, & extra ſe raptus, nihil eorum quæ ad ſuam ſpectabat ſalutem conſiderans, dixit, *Quanti*, id eſt, quàm multi, non ſolùm vernaculi ſerui, ſed etiam *mercenarii*, qui mercede conducti ſuam operam aliis locant, *in domo patris mei abundant*, non dico ſiliquis quas ego deſiderio, ſed *panibus*: *ego autem* tam diuitis patris filius, qui olim mercenariis patris mei longè eram felicior, iam in extera regione etiam mercenarius effectus, longè ſum infra illorum felicitatem, cùm *fame hic peream.* Atque hic quidam primus erat ad ſalutem gradus, reminiſci vnde deciderat, & quò reciderat. Reſtabat vt ne animum planè deiiceret, & deſperans ſibi necem inferret, aut fame penitus enecari ſineret. Itaque ex conſideratione clementiæ paternæ ſpem bonam concipiens, ſic apud ſe propoſuit & conſultauit: Depoſito mœrore qui me in terram proſtratum detinet, reſumpto animo qui in ſumma infelicitate hac totus iacet, reiecta ſegnicie iſtius ſordidæ paſtoralis curæ *ſurgam, & ibo* confidenter ad patrem meum, non quòd habeam aliquid quo me purgem, aut quòd ſtultitiæ meæ prætexam, ſed vnam ſpem habens in paterna eius clementia, ob quam petere audeam, non quidem vt in priſtinum locum me recipiat, nam eo me planè indignum feci, ſed vt ſaltem inter ſuos mercenarios habeat. Itaque non eleuabo, non negabo culpam admiſſam, non hanc meam miſeriam fortunæ, aut malorum conſiliis ex conſortio imputabo, ſed paternam eius benignitatem compellans, ſimpliciter apud illum confitebor meam culpam. Plus enim apud illum valebit ſimplex confeſſio, & animus ſibi verè diſplicens, quam accurata purgatio. *Dicam ergo ei, Pater*, (nimirum hac appellatione ad clementiam eum commouens) *peccaui in cœlum & coram te*, id eſt, & Deum offendi & te, *iam non ſum dignus qui vocer filius tuus*, proinde illud tantum peto. vt miſertus mei me habeas eo loco quo vnum quemlibet è mercenariis tuis. Porrò reperto hoc ſalutari & vnico in ſumma deſperatione conſilio, ſuperaret tertio loco vt mox exequi ſtuderet quod illi rectè in mentem venerat. Itaque ſurgens venit ad patrem ſuum. Cùm autem necdum perueniſſet ad ædes paternas, & adhuc longè eſſet, vidit illum pater ipſius, vt eſt oculata pietas, nec tamen iuſta ira permotus refugit ab eo, ac ſeſe illi ſubtraxit, ſed mox ad aſpectum miſeriæ eius quam præ ſe ferebat nuditate, macie, vultuſque triſtitia, miſericordia motus eſt, iuſtum iam flectens ad miſericordiam. Nec miſericordia ſimplici motus eſt, ſed tanta, vt non expectato filii aduentu, ipſe non tantùm procederet obuiàm venienti, ſed etiam accurreret, ac pietate natiua victus, necdum auditis filii precibus irrueret in collum eius ipſumque oſcularetur, non abhorrens eius ſordes contingere. Hæc tametſi erant eximia argumenta propenſi ad ignoſcendum animi, ac benignitatis quam priùs ſperare non poterat filius, non tamen ob id meditatam illam à ſe orationem plenam humilitate intermiſit, quanquam integram nõ eſt elocutus, ſiue quod ſtupor aut ſingultus vocem intercepit: ſiue quòd pater mox illius orationem abruperit, in quo maior adhuc quam in prædictis obſeruanda benignitas proponitur. Siquidem nõ ſolùm non intonat ſæuis verbis, nec minitatur verbera,

bera, aut abdicationem, ſed omnium iniuriarum immemor, filio ſeipſum damnante ipſe abſoluit, cumque ſeipſum filius abdicaret, ipſe pater reſtituit in priſtinam dignitatem. Verſus enim ad famulos ait, *Citò proferte ſtolam primam, & induite illum.* Eſt autem ſtola, veſtis genus ad talos vſque demiſſæ, quæ non ſeruis aut mercenariis conuenit, ſed filiis. Porrò Græcis hic additur duplex articulus, τὴν ϛολὴν, τὴν πρώτην, qui ſic explicari poſſet: ſtolam illam primam, aut illam ſtolam, illam, inquam, primam, vt intelligamus non de qualibet ſtola dictum, ſed certa quapiam. Quod autem dicitur, *primam*, quidam putant poſitum pro præcipuam, ſed rectiùs intelligitur ſignificare priſtinam, vt intelligamus filium exutum ſtola qua in domo patris indui ſolebat cùm abiret à patre, atque eandem à patre aſſeruatam iuſſam afferri. Iubet autem & annulo manus ornari, & pedes nudos calceamentis. Quin & præ nimio gaudio iubet è ſtabulo vitulum adduci, non quemuis, ſed vitulum ſaginatum, aut vt item hic eſt Græcè cum duplici articulo, τὸν μόσχον, τὸν σιτευτὸν, id eſt, illum inquam, ſaginatum, vt certum & inſignem vitulum accipiamus deſignari, eoque mactato omnes domeſticos ſuos ad congaudendum ſibi prouocat: quẽadmodum in præcedentibus parabolis, fecit qui perditam ouem inuenit: & mulier quæ reperit perditam drachmam vnde & ipſe dicit de filio, perierat, & inuentus eſt. Perierat autem mihi, ſcilicet ſicut mortuus erat mihi, & mihi reuixit. Mirabilis ſanè his eiuſdem patris proponitur clementia, non ſolùm ſuperans ſpem, ſed & omnium opinionem. Quis enim putet in toto terrarum orbe huiuſmodi patrem reperiri poſſe? Et hactenus quidem de filii prodigi reſipiſcentia, & patris erga eum clementia. Sequitur tertio loco de filii ſenioris indignatione, & patris rurſum etiam erga hunc non minùs admiranda benignitate. *Erat autem*, inquit, *filius eius ſenior in agro*, non quidem porcos paſcens, ſed terræ colendæ intentus, aut proſpiciens quid agerent mercenarii & ſerui. *Et cùm* ex agro reuerſus *appropinquaret* domui paternæ, *audiuit ſymphoniam*, id eſt, concentum muſicum lætantium conuiuarum, *& chorum*, id eſt, multitudinem concinentium: & cùm intellexiſſet cauſam nouæ & inſolitæ lætitiæ, & præ omnibus magis ſe communi gaudio adiungere debuiſſet, ſeruis congratulantibus fœlicitati fratris, ipſe indignatus noluit intrare. Quod cùm reſciſſet pater, cupiens etiam hunc communis lætitiæ participem eſſe, non neglexit indignabundum, ſed egreſſus ad illum, cœpit non, vt iuſtè poterat, increpare illum de iniuſta & impia indignatione, ſed rogare illum blandè, vt omiſſo ſtomacho iungeret ſe communi conuiuio, paternam ſuam clementiam etiam in hunc mirè oſtendens. Ille verò nec tãta optimi patris comitate miteſcit, ſed & cum patre arroganter expoſtulat, & fratrem impiè accuſat, dicens: *Ecce tot annis ſeruio tibi, & nunquam mandatum tuum præteriui, & nunquam dediſti mihi vel hœdum, vnde cum amicis meis epularer iucundè. Sed poſtquam filius tuus* (neque enim præ indignatione dicere voluit, frater meus) *hic qui decoxit cum ſcortis ſubſtantiam ſuam* (aut, vt habent Græci, tuam, quod eſt odioſius) *venit, occidiſti illi* quod habuiſti pretioſiſſimum & delicatiſſimum, nempe, *vitulum* illum *ſaginatum.* His auditis pater impia expoſtulatione non eſt commotus ad iram, nec, ne magis cum exaſperaret, ſuperbam & falſam eius obmurmurationem redarguit, cùm

A oſtendere potuiſſet in quàm multis frequenter mãdatum eius præteriſſet, vt nemo eſt qui non aliquando peccet, ac deinde quàm multis ipſum affeciſſet beneficiis, inter quæ etiam hac ei præſtitit cura paterna, vt ei ſalua manſerit ſua ſubſtantia, vtque in ea flagitia, eamque miſeriam non prolapſus eſſet in quam frater ipſius: ſed his prætermiſſis ſtudet blandis verbis indignantis animum placare, ac veluti ſatisfacere expoſtulanti filio, ſuggerens illi quid eſſet in hoc negotio officii ipſius. *Fili*, inquit, *tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt*, quaſi dicat, Non eſt quod queraris quaſi minus tibi faciam aut fecerim quàm fratri tuo, tu enim particeps ſemper fuiſti omnium meorum gaudiorum, & omnia mea B in tua ſunt poteſtate, tibique ſunt communia. Quòd verò ad id quod in fratre tuo iam à me geſtum eſt, epulari & gaudere te, non indignari & inuidere oportebat, idque non ſolùm quo patris gaudium tua congratulatione augeres, ſed etiam quia hic ob quem gaudemus, frater tuus eſt, qui cùm nobis fuerit mortuus, iam reuixit: cùm perditus nobis fuerit, iam inuentus eſt. Hactenus litteralis ipſius exempli tractatio, quam ideo longius proſecuti ſumus, vt imagine à Domino tam accuratè delineata, probè inſpecta & cognita, meliùs ſolidam rerum myſticè ſignificatarum intelligentiam aſſequamur. Varii enim admodum multa & diuerſa pro explicatione huius parabolæ dixerunt. Itaque in hac para-C bola tres perſonæ obſeruandæ proponuntur, duorum ſcilicet filiorum, & patris eorundem. Et in patre quidem ſummam clementiam exhibente vtrique filio, certum eſt Dominum adumbraſſe Deum patrem ſuum, aut, quod hic eodem redit, ſeipſum verè hominem factum. In duobus autem filiis quãquam plerique intelligant ſignificari duos populos, gentilem ſcilicet & Iudaicum, nec is ſenſus omnino ſit alienus à Domini intentione, vt poſt dicetur: tamen ſi occaſionem huius parabolæ obſeruemus, ſatis apparet primò & principaliter in duobus iſtis filiis Dominum ſignificaſſe iuſtos & peccatores. Dicta eſt enim hæc parabola à Domino occaſione Phariſaicæ indignationis, qua Phariſæi indignaban-D tur, non quòd gentes reciperet, ſed publicanos & peccatores, qui vtique ex Iudæis erant, vt oſtendit Diuus Hieronymus in epiſtola quadam ad Damaſum Papam, in qua prolixè & doctè ad pontificis petitionem tractat hanc parabolam. Eſt autem in tomo 3. & incipit, Beatitudinis tuæ. Itaque vt in genere parabolæ ſcopum oſtendamus, docere hac Dominus voluit, inexplicabilem eſſe Dei erga peccatores reuertẽtes miſericordiam atque clementiam, adeò vt ea homines alios etiam iuſtos, aut iuſtitiæ nomine ſibi placentes licet horum fratres, qui præcipuè hinc gaudere deberent, offendat. Atque ita tacitè arrogans Phariſæorum ſupercilium perſtrin-E xit, qui fratrem illum maiorem, de felicitate minoris dolentem tum referebant, damnantes quod in ipſo Saluatore, Dei clementia in præſenti congreſſu cum publicanis & peccatoribus tam præclarè ſeſe exereret. Vt autem ad ſingularem partium tractationem deſcendamus, per adoleſcentiorem filium, peccatores deſignantur, propterea quòd adoleſcentia ad vitium prona ſit, quodque iuuenilis cuiuſdam ſtultitiæ & inſtabilitatis ſit, deſerto optimo Deo patre, vitiorum ſeruituti ſeſe addicere. Quòd autem pater ad petitionem filii iunioris, diuiſerit filiis ſubſtantiam, ſignificat, Deum vnicuique ho-

 mini

mini dediſſe liberum arbitrium, vt viueret vnuſquiſque non ex neceſſitate imperantis Dei, ſed ex ſua voluntate. Liberum enim arbitrium eſt velut portio ſubſtantiæ quæ ad nos pertinet, quia humanæ naturæ debetur, ac per illud à cæteris diſtamus animantibus, deditque illud nobis Deus velut quaſdam facultates, quibus nutriri ac diteſcere poſſemus. Vnde annotauit Diuus Hieronymus pro eo quod nos habemus, ſubſtantiam, Græcis eſſe τ̃ βίον. βίος autem, quod propriè eſt vita, ſignificat Græcis facultates quibus vita ſuſtentatur. Nec iam hic quærendum quomodo filius iunior dicatur petiſſe portionem ſubſtantiæ, cùm omnes ex natiuitate habeamus liberi arbitrii poteſtatem. Non enim ſingula ſunt nimis curioſè perſequenda, cùm non omnia ſic poſſint inueniri in re ſignificata quemadmodum in exemplo. Satis ergo eſt hoc intelligere ſignificatum quòd quemadmodum pater parabolicus noluit filium inuitum retinere, ſibique ſeruire: ita & Deus omnes nos reliquit in manu proprii conſilii, poteſtatem faciens viuendi vt volumus. Poteſt autem ſubſtantiæ diuiſio etiam referri ad omnia Dei dona, quæ diuerſis diuerſa Dei diſtribuit. Quòd autem iunior accepta ſua ſubſtantia peregrè profectus eſt in regionem longinquam, ſignificat peccatorem non ferentem mite iugum Domini, iuuenili quadam ſtultitia & inconſideratione elongare ſe à Deo, non locorum ſpatiis, ſed affectu, propter quod dicit Pſalmiſta, *Ecce qui elongant ſe à te, peribunt.* Quòd filius à patre ſeparatus, & in regione longinqua degens, diſſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſè, ſignificat peccatorem à Deo iam elongatum, ac his coniunctum qui longè ſunt à Deo, naturales liberi arbitrii vires, ac cætera Dei dona inutiliter expendere, eiſque abuti, ac perdita carnalique vita corrumpere. Omnis enim peccatorum vita rectè per luxuriam ſignificatur, ob vitæ huiuſmodi lubricitatem & carnalitatem, quodque omnis inordinatus rerum terrenarum amor & vſus, fornicatio quędam ſit ſecundùm ſcripturas. Quòd poſt omnia cōſumpta facta eſt fames, non ſimplex, ſed valida in illa regione, ac ob id cœpit egere, ſignificat quòd bonis vniuerſis naturæ ſimul & gratiæ aut conſumptis, aut corruptis, intellectu ſcilicet per peccata obſcurato, & voluntate effecta infirma ad bonum, & multùm inclinata ad malum, tum demum peccator inter malos viuens incidit in ſummam inopiam panis ſpiritualis, nempe verbi diuini, & virtutum quibus mens nutritur & confirmatur. Quamdiu enim necdum omnia ſunt conſumpta, habet peccator ex Dei dono vnde vtcunque mentem in bono nutrire poteſt: ſuggerit enim ſemper ratio optima, & ad bonum inclinat voluntas. Deinde ſi conſumptis omnibus non eſt in regione illa longinqua, ſed in regione fertili patris ſui, hoc eſt, ſi non eſt in malorum conſortio, ſed inter bonos, poteſt ab aliis panes ſpirituales quibus inopiam ſubleuet, mutuò accipere. At quando omnia ſunt conſumpta, & in regione quis eſt longinqua, neceſſe eſt vt fiat fames valida, & incipiat egere qui priùs in Dei donis erat diues. Quòd inopia cogente iunior filius abiens adhæſerit vni ciuium, aut vt legit Diuus Hieronymus, vni de principibus regionis illius, ſignificat peccatorem ſuis conſumptis in ſumma inopia conſtitutum, magis magiſque elongari à Deo, ac iam perfectè ac totaliter ſubiici dæmoni, atque in eius venire poteſtatem, qui ciuis eſt & princeps regionis peccati. Hic

Pſal. 72.

A itaque illum in ſuam receptum poteſtatem, veluti in villam ſuam mittit ad paſcendum porcos, ſiue quia illum iam impellit vt ſe totum prodigioſis immergat vitiis, & ab vrbanis luxibus degeneret ad brutales, ac tota ſua impia vita paſcat impuros dæmones, quorum cibus eſt ebrietas, luxuria, fornicatio, & vniuerſa vitia, ſiue quia eum ita proficere facit in malo, vt iam & aliorum malorum fiat dux & magiſter. *Porci, enim,* inquit Theophylactus, *ſunt omnes qui in luto vilium & materialium affectionum volutantur. Nam porcorum oculi nunquam poſſunt ſurſum ſpectare, aliam ſortiti formationem. Vnde & porcorum paſtores cum non poſſunt compeſcere porcum clamantem, reſupinantes illum efficiunt vt minùs clamet. Etenim quaſi in ſpectaculum veniant, ſpe-* B *ctantes quæ nunquam viderunt, & aſpicientes ſurſum ſtupeſcunt & ſilent. Tales ſunt oculi eorum qui male educati ſunt: nunquam vident ea quæ ſurſum ſunt. Tales paſcit is qui multis in malitia præeſt, vt eſt ſcortorum hoſpes, vel Publicanorum princeps, aut latronum.* Hæc Theophylactus. Quòd autem porcorum paſtor in regione famis cupiebat ſaturare ventrem ſuum de porcorum ſiliquis, nec dabatur, ſignificat peccatorem huiuſmodi ſemper quidem deſiderare, vt ventrem ſuum, hoc eſt, carnalem appetitum ſatiet his rebus quibus dæmones & impii homines paſcuntur & delectantur, nunquā tamen eam ſatietatem aſſequi, quod nihil rerum huius mundi mentem hominis ſaturare queat, ac diabolus ipſe ſemper in peccatoribus maius deſi- C derium peccandi accendat. Poteſt autem per hoc quod dicitur, *nemo dabit illi ſaturari de ſiliquis porcorum,* intelligi ſignificari, quemadmodum indicat Diuus Hieronymus, quod diabolus cùm aliquem ſua arte deceperit, & proprium ei impoſuerit iugum, accendat quidem in eo deſiderium vanorum delectabilium, priuet tamen eum concupitis. Cùm enim iam perfectè hominem poſſident dæmones, inuident ei ſatietatem appetitus, quam tamen ſuppeditabant priuſquam illum ſibi planè ſubieciſſent. Hic ſanè intellectus magis conuenit cum exempli narratione. Porrò per ſiliquas rectè ſignificata ſunt vitia & res carnales, ſecundùm vtramque vocabuli ſignificationem ſuperiùs poſitam. Sunt enim veluti vacui le- D guminum folliculi, quia promittunt quidem ſaturitatem, ac præ ſe ferunt quaſi in eis cibus lateret, cùm re vera ſint inania, & appetitum fruentium eis non ſaturent, ſed diſtendant & crucient. Deinde quemadmodum fructus arboris, quæ ſiliqua dicitur, dulcedinem habet & aſperitatem: ita peccatum ad tempus delectat, cruciat verò perpetuò. Sic enim Theophylactus. Diuus Ambroſius & Auguſtinus ſiliquas myſticè interpretantur ſteriles ſcientias ſæculares. Quam interpretationem poſt priorem adiunxit etiam Diuus Hieronymus, ſic ſcribens. Poſſumus autem & aliter ſiliquas interpretari. Dæmonum cibus eſt, carmina poëtarum, ſæcularis ſa- E pientia, rhetoricorum pompa verborum. Hæc ſua omnes ſuauitate delectant, & dum aures verſibus dulci modulatione currentibus capiunt, animam quoque penetrant, & pectoris interna deuinciunt. Verùm vbi cum ſummo fuerint ſtudio ac labore perfecta, nihil aliud niſi inanem ſonum & ſermonum ſtrepitum ſuis lectoribus tribuunt, nulla ibi ſaturitas veritatis, nulla refectio iuſtitiæ, reperitur. Studioſi earum in fame veri, & virtutum penuria perſeuerant. Hæc ille: qui deinceps docet quomodo ſæculares authores ſint legendi cum fructu, inſectans ſacerdotes Dei, qui omiſſis Euangeliis & Prophetis

Theoph.

Prophetis, comœdias legunt, amatoria Bucolicorum versuum verba canunt, & id quod in pueris necessitatis est, crimen in se faciunt voluptatis. Sanè ista posterior siliquarum interpretatio, etsi etiam huic explicationi conuenit, qua per iuniorem in genere peccatores intelliguntur, maximè conuenit ei tractationi, qua per prodigum hunc filium populus gentilis intelligitur, de qua postea nonnihil. Aduertendum autem quàm graphicè Dominus in ea quæ hactenus tractata est parabolæ parte depinxerit, & ob oculos posuerit, (quo magis quisque peccatum detestaretur) ad quantam non solùm miseriam, sed etiam vtilitatem peccator sese deiiciat, nimirum ad quantum se deiecit is, qui cùm diuitis esset patris & optimi filius, apud quē omnibus bonis abundabat, in eam tum miseriam, tum vtilitatem deuenit, vt ex diuite fieret inops, & ex filio fieret subulcus ac seruus eius qui nec siliquas ad satietatē præbuit. Quomodo enim apertiùs potuisset peccatoris tum miseriam, tum vtilitatem, ac rursum diabolici imperii iustitiam ac crudelitatem nobis proponere? *Id enim*, inquit Diuus Hieronymus, *quod in Ezechiele cum increpatione dicitur ad Ierusalem, Et factum est in te peruersum vltra mulieres quæ ante fornicationem tuam & post te sunt fornicatæ, in eo quod dedisti mercedes, & mercedes tibi non sunt datæ, videmus in filio minore completum. Substantiam suam in regione principis perdidit, & post perditas facultates, missus ad porcos, egestate contabuit.* Hæc ille. Vt autem prædictis Dominus insinuauit peccatoris miseriam & vilitatem, ita sequentibus indicat, quomodo multis extrema calamitas, & peccatorum magnitudo, resipiscentiæ est occasio ac qualis debeat esse peccatoris resipiscentis pœnitentia. Quòd ergo in se reuersus filius prodigus dixit, *Quanti mercenarii*, &c. significat peccatores eos qui de numero sunt filiorum Dei, hoc est, electorum, cùm in profundum peccatorum venerint, tandem per vitiorum fastidium, & propriæ tum miseriæ, tum vilitatis considerationem ad sese redire, ac secum cum cordis maximo gemitu deplorando comparare statum virtutis vnde exciderunt, & statum peccati in quem prolapsi suo sunt vitio. Cæterùm per *mercenarios*, cum quorum felicitate filius suam comparat infelicitatem, intelligi primò rectè possunt hi qui sola spe bonorum temporalium à vitiis abstinent, & Deo seruiunt, qui longè meliore sunt conditione, quàm hi qui præcipites se dant in scelera. Quoniam enim sese seruant in familia patris cœlestis. ideò abundant panibus, hoc est, multis bonis à Deo fruuntur, etiam secundùm animam: nutriti pabulo verbi diuini. Sicut enim sub aliquo patrefamilias quidam sunt serui, quidam mercenarii, quidam filii: ita triplex est discretio eorum, qui sunt in familia Dei. Aut enim metuentes supplicia abstinent à malo, & sunt in dispositione seruili: aut lucra temporalium bonorum venantes, exequuntur quæ eis præcepta sunt, & assimilantur mercenariis: aut ex amore Deo seruiunt, & filiorum habent affectum. Secundo, per *mercenarios*, intelligi possunt imperfecti quique, qui in seruitio diuino spectent ferè beatitudinis æternæ consecutionem, & non perfectum filiorum affectum induerunt, ita vt solo amore Dei patris virtutibus insistant, vt intelligatur ea querimonia, *Quanti mercenarii*, &c. eis competere, quia magnis donis in vitiorum sunt abyssum prolapsi. Habentur enim isti ad alios, sicut filii ad mercenarios. Qui enim magna à Deo sortiti sunt bona, veluti filii sunt: qui verò parua velut mercenarii. Quòd autem filius prodigus post comparationem suæ infelicitatis cum felicitate mercenariorum, dixerit, *Surgam & ibo*, &c. significat peccatorem post considerationem suæ conditionis, secundo loco ex consideratione diuinæ clementiæ, concipere spem misericordiæ impetrandæ, ac ob id proponere apud se cum omni humilitate ac simplici confessione peccatorum, Dei implorare & quærere misericordiam, sic tamen, vt non audeat petere restitutionem in pristinum statum ac priora dona, sed tantùm vt intra eius familiam recipiatur, ac donetur gratia incipientium, iuxta illud, *Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quàm habitare in tabernaculis peccatorum.* (Psalm. 83.) Primùm ergo proponit se surrectum à vitiorum sordibus in quibus iacet, ac deinde relicto vitiorū statu, iturum affectu ad eum quem nouit esse patrem suum, tum etiam paternam clemētiam paterna compellatione imploraturum dicendo, *Pater peccaui in cœlum & coram te.* Quæ quidem confessio optimè conuenit ei qui hominem patrem alloquitur, vt scilicet priùs dicat se in Deum, ac tum in hominem peccasse: & tamen etiam bene conuenit homini alloquenti Deum patrem in hoc sensu, *Pater peccaui in cœlum*, quia scilicet in conspectu cœli non veritus sum tam grauia committere crimina: & insuper coram te peccaui, qui etsi sis nobis inuisibilis, omnia tamen vides quæcumque vbiuis aguntur locorum. *Aut peccaui in cœlum*, quòd ei præposuerim terrena: peccaui, *coram te*, quòd tuam voluntatem post habuerim meæ. Sancto huiusmodi proposito facto, tertio loco necesse est vt quod proposuit, exequatur, quod significatur cum sequitur, *Et surgens venit ad patrem suum.* Porrò vt tribus istis gradibus eleganter præscriptus est veræ pœnitentiæ modus, ita sequētibus pulchre delineatur summa & inopinabilis Dei erga peccatores benignitas. Quòd ergo dicitur, *cùm adhuc longe esset, vidit eum pater ipsius*, &c. significat Deum sua gratia præuenire peccatorem iuxta illud, *Desiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua*, (Psalm. 9.) &, *Dixi, confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei.* (Psalm. 31.) Amplexus enim cum osculo, ipsam gratiam reconciliantem significat, quæ his signis est descripta, ad significandum magnitudinem affectus & effectus diuinæ benignitatis erga pœnitentem. Quòd autem subiicitur filius nihilominus dixisse quòd proposuerat, significat peccatorem verè pœnitentem, etsi sentiat in se diuinæ benignitatis consolationem, non tamen cessare ab humili suorum peccatorum & suæ indignitatis confessione. Quòd tamen non dicitur addidisse, quod etiam dicere proposuerat, fac me sicut vnum de mercenariis tuis, significare potest, peccatorum cùm in se sentire cœperit diuinam cōsolationem, veluti absorptum à paterna benignitate se totum iterare in patris gratiam, nihilq; petere, sed tantùm cōfiteri suum peccatum & indignitatē. Quòd autem post hæc pater iusserit filium indui prima stola, annulo manus, & calceamentis pedes ornari, simpliciter rectè accipitur tantùm significare, quòd Deus adeò delectatur humili peccatoris confessione, vt quia homo sese indignum reputat, ipse ei pristinam gratiam & diuinitatem restituat. Nam & Ezechielis 16. his tropis significat Dominus loquens ad Ierusalem, qualiter eam multis modis decorauerit,

Ezech. 16. coraucrit, dicens, *Veſtiui te diſcoloribus, & calceaui te hyacinto, & cinxi te byſſo, & indui te ſubtilibus. Et ornaui te ornamento, & dedi armillas in manibus tuis, & torquem circa collum tuum.* Quòd ſi ſeorſum quid ſtola, quid annulus, quid calceamenta ſignificent, eſt dicendum, rectiſſimè per ſtolam intelligitur veſtis illa, quàm qui non habet, non poteſt intereſſe regis conuiuio, nempe charitas, quæ operit peccatorum multitudinem, & ornat hominem veluti veſte filio familias digna. Per annulum, arrabo familiaritatis erga Deum, qui eſt ipſe Spiritus ſanctus, iuxta illud, *In hoc cognoſcimus quòd in eo manemus, & ipſe in nobis, quoniam de ſpiritu ſuo dedit nobis.* (1 Ioan. 4.) Vnde Paulus, *In quem,* inquit, *credentes, ſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto.* (Ephes. 1.) Per calceamenta, cuſtodia diuinæ gratiæ, qua affectus hominis ita muniantur, vt ſuper & inter ſcorpiones & ſerpentes ſecurus ambulet, nec alicubi coluber inſidians plantam ingredientis inuadat. Aut per annulum, qui poſt ſtolam indutam datur manui, ornamẽtum bonorum operum ſignificatur: per calceamenta pedibus data, officium prędicandi aliis Euangelium pacis: iuxta illud Pauli, *Calceati pedes in præparationem Euangelii pacis.* (Ephes. 6.) Conuenit enim vt qui in ſe excellentem Dei miſericordiam expertus eſt, aliis eandem annunciet, quemadmodum Paulus fecit. Vitulus autem ſaginatus, omnium conſenſu ſanctum Chriſti corpus deſignat, cuius etiam eſu Deus peccatores poſt reconciliationem dignatur. Velut vitulus enim eſt Chriſtus ipſe, propter ſacrificium quo oblatus eſt in cruce, & quotidie offertur in altari: veluti vitulus autem ſaginatus, quia impinguatus plenitudine chariſmatum, atque ad id impinguatus, vt de eius pinguedine etiam nos in ſpirituali conuiuio impinguaremur. Mactatur vitulus iſte peccatoribus ac deinde in cõmuni totius familiæ conuiuio cũ lætitia omniũ editur, quia primùm quidem pro ſalute omnium offertur in memoriam immolationis factæ in cruce, & deinde communiter à fidelibus ſumitur cum lætitia mentis, & gaudio etiam Angelorum ob reconciliationẽ humanæ naturæ cum Deo, & gratiam Dei factam peccatoribus. Poteſt tamen per vitulum ſaginatum, qui paratur filio prodigo reſipiſcenti, intelligi etiam, (& fortaſſe conuenientiùs pro intentione Domini, & ſequentium exigentia,) peccatoribus in principio ſuę conuerſionis frequenter dari, vt magna conſolatione interni gaudii afficiãtur, quò ſic cõfirmentur in via Dei qualem conſolationem & delitias nũquam ſenſerũt iuſti plerique, qui iugiter in virtutibus & bonis operibus fuerunt occupati, qui ſignificãtur per eum, de quo ſequitur, filium ſeniorem in agro laborantem. Quæſtio proinde hìc naſcitur, quomodo ſi filius iſte ſenior perſonam gerat iuſtorum, dicatur indignatus patri ob fratris receptionem. Non enim hoc iuſtorum eſt, obmurmurare Deo, inuidere gratiæ fratri collatæ. Hinc ſanè plerique eam maluerunt ſequi huius parabolæ tractationem, qua per iuniorem populus gentilis, per ſeniorem populus Iudaicus intelligitur. In Iudæos enim indignè ferentes tam facilè ad Euangelicam gratiam admitti gentes, optimè quadrat illa ſenioris indignatio. Verùm cum hìc non ſit ſenſus à Domino primò intentus, vt ſuprà oſtenſum eſt, dicendum eſt primùm quidem quod ea quæ hìc dicuntur de filio ſeniore gerente iuſtorum perſonam, dicta ſunt à Domino ad notandum ipſos Phariſæos & Scribas, qui iuſti volebant haberi, quibus Dominus per factum filii ſenioris, quod nemo non culpandum fateretur, inſinuare voluit quàm iniquè & impiè ipſi tanquam iuſti, indignarentur Publicanos & peccatores recipi à Chriſto. Proinde enim eos facere, atque filius ille ſenior, quem quiſque malè feciſſe non negaret: Deũ tamen etiam omnibus modis ſtudere per filiũ ſuum vt Phariſæorum obmurmurationem reprimeret, eiſque ſatisfaceret, ac conuiuii & gratiæ Euangelicæ participes faceret, ac ſic ferè eos rectè compellare, Eſto, vos iuſti ſitis ſicut filius ille beneplacens patri. Obſecro vos iuſtos & mundos, ne obmurmuretis in reſipiſcentia & ſalute fratrum veſtrorum, de qua gaudet tota ſanctorum familia. Deinde dicendum per hanc de filio ſeniore narrationem ſignificatum, eſſe tantam Dei erga peccatores benignitatem, vt eam iuſti numquam ſatis queant admirari; vtpote indignatio & obmurmuratio hinc naſci poſſit, ſicut, inquit Theophylactus, in familiari colloquio ſæpè cùm beneficiis quempiam affecimus, & deinde gratias egerit, dicimus, reprehendunt me omnes quod tanta in te beneficia contuli: quamuis fortè nemo nos reprehendat, attamen magnitudinem beneficentiæ oſtendere volentes, ita fingimus. Poſtremùm cum Hieronymo & Caietano etiam rectè intelligitur ſignificatum, in iuſtis quibuſdam, adhuc ſcilicet imperfectioribus, ex conſideratione immenſæ benignitatis diuinæ erga graues peccatores, naſci aliquid inuidiæ & obmurmurationis, at Deum tamen & pro horum ſalute viciſſim eſſe ſolicitum, ac per internas ſuas inſpirationes corrigere orientes animo huiuſmodi cogitationes, ac reducere ad ſaniores cogitationes. Quæ pro myſtica tractatione eorum quæ de filio ſeniore dicũtur ſufficiunt, vt non ſit neceſſe magis particulatim perſequi ſingula. Porrò quoniam hæc Phariſæorum obmurmuratio, cuius occaſione hæc parabola dicta eſt, & quæ hac parabola notata eſt, veluti præludium quoddam fuit eius indignationis, qua poſtea Iudæi obmurmurauerunt gentiũ ad gratiam Euangelicam receptioni, ſine legis obſeruatione, quarum gẽtium vocatio, & receptio, in receptione publicanorum & peccatorum etiam figurabatur: ideò non malè, nec extra Domini propoſitum, plerique etiam veteres intellexerunt per duos vnius patris filios, duos populos, gentilem per iuniorem, ob inſipientiã eius, Iudaicum per ſeniorẽ propter maiorem eius ſapientiam. Si enim id ſpectemus quod dictum eſt, nempe quod res quæ tum gerebatur præludium fuerit eius quòd poſtea magis erat futurum, veriſimile eſt Dominum præter eum ſenſum myſticum & allegoricum, qui ſuo propoſito potiſſimùm ſeruit & iam tractatus eſt, etiam hunc alterum ſignificaſſe, in quem ſanè pleraque parabolæ optimè quadrant, vt vel id etiam ad eum ſenſum reſpexiſſe videri poſſit Dominus. In quo tamen ſenſu tractando breuiores erimus, quòd pleraque ex priori tractatione ſumi poſſint. Itaque duorum populorum quorum vnus erat pater & conditor, iunior, nempe gentilis à Deo patre ſuo deficiens, acceptas ab eo facultates, in regione longinqua diſſipauit cum ſcortis. Acceperat enim à Deo dona naturæ, vt inuiſibilia eius per ea quæ erant viſibilia cognoſceret, & ex pulchritudine creaturarum conſequenter intelligeret creatorem. Sed quia veritatem in iuſtitia detinuit, & pro Deo idola coluit, cum illis Deo derelicto turpiter fornicatus, naturæ bona vniuerſa conſumpſit, & conſumptis omnibus, cœpit egere

virtutibus, derelicto fonte virtutum. Vnde cum in regione gentilium destituta cognitione veri Dei facta esset valida fames solidæ veritatis quæ mentem verè pasceret: cœpit populus iste totus subiectus esse dæmoniacæ potestati, ac quisque sibi aliquem veritatis doctorem quæsiuit, diuersis diuersorum Philosophorum dogmata sectantibus. Quibus cùm sentiret famem non leuari, nec saturitatem parari, tandem pertæsus gentilis populus suæ conditionis, patris sui cœlestis per Euangelicam prędicationem illi ingesta memoria, confidenter ad eius implorandam cum omni humilitate misericordiam properauit, neque diffidens ob eius benignitatem, neque ob suam vtilitatem ad dignitatem se dignum reputans, qui ad felicitatem Iudæorum assumeretur. Quem tamen Deus & facillimè & benignissimè suscepit, non tantùm innocentiæ stolæ quam in Adam perdideramus; & annulo fidei, ac calceamentis protectionis suæ eum donans, sed pinguissimo etiam ei conuiuio instructo reuelare, scilicet veritatis & corporis ac sanguinis filii, quale conuiuium necdum parauerat in veteri testamento, populo Iudaico per filium seniorem significatio. Proinde hìc populus in agro cæremoniarum legalium assiduè occupatus, & sub graue iugum legis pressus conspiciens ad Euangelicam gratiam gentes tam facilè recipi, frequēter, vt ex Actis Apostolorum patet, id ægrè ferebat, volens aut eam gratiam sibi esse propriam, aut non communicandam gentibus, nisi cum onere legis, & adeò id ægrè tulit, vt vel ea potissimùm de causa plerique alienati sint à fide, & ad commune Euangelicæ gratiæ conuiuium ingredi noluerint. Quorum tamen impiæ indignationi adeò non est benignissimus Deus offensus, vt eum populum planè abiecerit: sed & hunc seruare cupiens, non destitit, nec destitutus est per suos blandè eos inuitare ad communis conuiuii & lætitiæ consortium, quemadmodum per Paulum fecisse constat in epistolis, potissimùm ea quæ ad Romanos est. Et hactenus quidem de parabolæ huius tractatione, prolixè forsitan nimis, sed tamen non satis pro dignitate parabolæ. In qua vt tres sint personæ obseruandæ: ita, nobis in patre admiranda & laudanda inopinata eius erga peccatores benignitas: in filio prodigo, sequenda ipsius syncera & vera pœnitentia: in filio seniore, vitanda ipsius impia indignatio.

PARABOLA DE VILLICO INIQVO. LVCÆ 16. CAPVT XCV.

Dicebat autem & ad Discipulos suos, Homo quidam erat diues, qui habebat villicum, & hic diffamatus est apud illū quasi dissipasset bona ipsius. Et vocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ, iam enim non poteris villicare. Ait autē villicus intra se, Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? fodere non valeo, mendicare erubesco. Scio quid faciam, vt cùm amotus fuero à villicatione, recipiāt me in domos suas. Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quātum debes domino meo? At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuam & sede, citò scribe quinquaginta. Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait ille, Accipe litteras tuas, & scribe octoginta, Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudēter fecisset: quia filij huius sæculi prudentiores filijs lucis in generatione sua sunt. Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis. Nemo seruus potest duobus dominis seruire. Aut enim vnum odiet, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ. Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant auari, & deridebant illum. Et ait illis. Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus. Deus autem nouit corda vestra, quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum: Lex & prophetæ vsque ad Ioannem, ex eo regnum Dei Euangelizatur, & omnis in illud vim facit. Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm de legę vnum apicem cadere.

DICEBAT AVTEM ET AD DISCIPVLOS SVOS, HOMO QVIDAM ERAT DIVES.] Postquam tribus parabolis præcedētibus Dominus confutauit calumniam Pharisæorum & obmurmurationē, quartam iam adiecit de dispēsatore iniquo, ad redarguendam præsentium Pharisæorum auaritiam. Non horū gratia & occasione hanc etiam parabolam esse dictam patet satis ex sequētibus, cùm dicuntur hæc omnia auari Pharisæi audisse, & ob id derisisse Dominum. Cùm autē superiores tres parabolas dixerit ad Pharisæos, nunc ad Discipulos sermonem cōuertit, quamuis Pharisæorum notare volens auaritiā. Sciebat enim huius doctrinæ non esse capaces, nec eam approbaturos Pharisæos: vnde Discipulos suos alloquitur, volens eos à morbo illo Pharisæorum curare & pręseruare, cuius notandi & de eo disserendi occasionem præbuerunt Pharisæi sua præsentia & obmurmuratione. Porrò priusquā parabolæ huius scopus & mysticus sensus explicetur quædam circa litteram sunt annotanda. Et primum quidem, quod interpres non satis rectè hic posuit nomen villici & villicationis, & verbum, villicare. Pro villicus enim est Græcis dictio, Latinis auribus non insolens, οἰκονόμος œconomus, id est, dispēsator quomodo vertēdum magis fuisse docet D. Hieron. quæst. 6. ad Algasiam, vbi hanc parabolam tractat, & docet differentiam inter villicum & œconomum vel dispēsatorem. *Villicus*, inquit, *propriè villæ gubernator est, vnde & à villa villicus nomen accepit: οἰκονόμος autē tam pecuniæ quàm frugum, & omnium quæ Dominus possidet dispensator est. Vnde & οἰκονομικός Xenophontis pulcherrimus liber est, qui non gubernationem villæ, sed dispensationem vniuersæ domus (Tullio interpretante) significat.* Hæc ille qui in sequentibus pro villicationis, legit dispensationis, & pro villicare, dispēsare. Secundò notandū, quòd cùm dicitur, *centum cados olei*, pro, *cados*, Græcè est batos, quomodo & D. Hiero. legit loco prędicto. Nec est idem cadus quod batus. Nam cadus, vt dictū est,

est in cap.Concordiæ 18, Idem est quod metreta, & est dictio Græca, sicut & metreta, continetque sextarios sexaginta, hoc est, decem congios. Batus autem continet sextarios septuaginta duos, vt testatur Iosephus libro.antiq, 8.& est Hebraica vox, sicut & dictio quæ sequitur, Corus Hebrei enim dicunt בת Bath, vnde batus, כור Cor, vnde Corus, quod & חמר Hhomer illis dicitur. Batum tamen & cadum siue metretam pro eadem mẽsura accepisse Diuum Hieronymũ patet ex eo quod 2. Paralip.2. pro Bath vertit metretam, cùm legimus, *Dabo in cibaria tritici coros viginti milia, & hordei coros totidem, & vini viginti milia metretas, oleique sata viginti milia.* Hic enim Hebræis pro metretis & pro satis est Barthol. Idem Hieronymus libro,14. Comment in Ezech. cap.45. Decima, inquit, pars cori in speciebus liquidis vocatur batus siue cadus. Sic enim legendum puto cùm libri habeant vadus pro cadus. Hinc non mirum quod hìc pro batos legamus cados. Vt autem patet ex Ezech.cap.45.& dictum est in cap. Cõcordiæ 52. Batus mensura erat liquidorum, æqualis Ephi mensuræ aridorum, quarum vtraque decima fuit pars cori: Vnde constat villicum istum iniquitatis plus remisisse ei qui centum coros debebat, quàm ei qui centum batos, quamuis huic remiserit quinquaginta, illi verò tantùm viginti. Nam viginti cori continent 200.batos: sicut 100. cori batos 1000. Corus autem, vt scribit Iosephus, continet modia Attica decem, quanquam Græca eo loco nõ habeant, modia, sed medimnos. At Budeus ostendit medimnum valere sex modios. Illud mirum, quòd idem Iosephus. 3. antiquitatum circa finem scribit corum valere quadraginta & vnum medimnos Atticos. Bati capacitas (qua cognita, omnium mensurarum Hebraïcarum habetur notitia) haberi fortè posset geometrica & arithmetica arte & ex descriptione maris æneí, 3.Reg.7.& 2.Paral.4. quod dicitur, 3. Reg. 7. continuisse duo milia bathos, & 2. Paralip.4. tria milia metretas, vbi pro, metretas Hebræis est bathos, quod tamen mirum, quomodo concordat cum eo quod dicitur in 3. Regum. Sed de mensuris hæc pro præsenti loco sufficiunt. Cæterùm quod dispensator iste dicitur dixisse, *Accipe cautionem tuam*, vt est vtrobique, σου τὸ γράμμα, vel litteras tuas, aut scriptum tuum, & scribe hoc vel illud, sic videtur intelligendum, vt ipse tradiderit eis in manus eorum, syngrapham obligatoriã olim ab eis scriptam, eaque rupta, aliam iusserit ab eis scribi, in qua tantùm fateretur se debere 50. vel 80. Quòd autem sequitur, *Et laudauit Dominus villicum iniquitatis, quia prudenter fecisset*, quidam putant non verba esse Christi, sed Euangelistæ, interrumpentis Christi sermonem, vt per dictionem, *Dominus*, non intelligatur diues ille, de quo parabola, sed ipse Christus: eò quòd nõ videatur verisimile quod Dominus dispensatoris fruadatus laudasset illum. Vnde in Paraph sic habet quidam, Ea fraus si comperta fuisset illi diuiti, non fuisset impunè œconomo, sed tamen Dominus Iesus ad exemplum beneficentiæ laudauit apud Discipulos suos fraudulentum illius, sed tamen prudens consilium, & ad huius imitationem adhortatus est suos. Verùm magis apparet hæc adhuc esse verba Saluatoris, eò quòd statim sequatur ab eo dictum, *Et ego dico vobis.* Itaque magis intelligendum, Saluatorem quod sic proposito suo conueniret, fingere Dominum illius dispensatoris, veluti liberalem, delectatum ingenio illius laudasseq; eum, non quòd fraudem commisisset, sed quòd prudenter egisset, sibi prospiciens in futurum: quemadmodum cùm audimus ab aliquo patratum facinus, sed ingeniose, etsi damnemus factum, laudamus tamen ingenium, dolemusque eum aut alios non in aliis rebus melioribus tale ingenium exercere: quod & hic Saluator quasi egrè ferens subiecit, *quia filii huius sæculi prudentiores filius lucis in generatione sua sunt*, Vbi illud, *in generatione sua*, perinde est ac si, vt apertius verti posset, diceretur, in genere suo, & additum est ad significandum quòd non absolutè sunt prudentiores filiis lucis, sed in genere suo, hoc est, eo modo quo tales dicuntur prudentes. Sensus ergo est, quod filii huius sæculi suo modo prudentiores sunt & callidiores ad prospiciendum sibi de iis quæ ad præsens sæculum pertinent, quàm filii lucis ad curandum ea, quæ ad vitam illam pertinent, quam ipsi spectant. An illud, *in generatione sua*, idem est quod, inter suos, vt intelligatur Dominus significare duas generationes, vnam filiorum huius sæculi, alteram filiorum lucis: & illos istis esse prudentiores in sua generatione, hoc est, inter suos, & in iis quæ ad eos pertinent, & quæ ipsi gerunt & curant. Caietanus intelligit tantùm significari à Domino, quòd filii huius sæculi sint in suis rebus prudentiores, quàm in eisdem rebus sint filii lucis, qui mundana non curant. Verùm alter sensus dictus, quo intelligitur significari illos in suis rebus & suo modo esse prudentiores filiis lucis in suis rebus, plenior est, & proposito Domini magis conueniens, non quòd illorum prudentia semper vincat horum prudẽtiam, sed quod vt in plurimum sic fiat. Cæterùm orationes illæ, *filii huius sæculi, filii lucis*, phrases sunt Hebraicæ, quibus significantur homines addicti huic sæculo, & qui iam lucẽ Euangelicam amplexi sunt. Bene autem opponit filios lucis filiis huius sæculi, significans sæculum hoc tenebrosum esse, & filios eius esse filios tenebrarum: quod ad exaggerationẽ & reprehensionem nostræ oscitãtiæ facit, quòd eis qui luce donati sunt, maior conueniebat prudentia, quàm his qui tenebrarum sunt filii. His præmissis, vt ad mysticam parabolæ huius tractationem & explicationem intẽtionis Domini deueniamus, id primò certum est, quod villicus iste iniquitatis, qui à Domino nobis ad imitãdũ proponitur, non quoad omnia quæ de ipso narrantur imitandus proponitur. Non enim aut Domino nostro facienda est aliqua fraus, aut de ipsa fraude & alienis eleemosynæ erogãdæ: neque eos à quibus recipi volumus in æterna tabernacula, tãquam debitores Domini nostri fas est intelligere, cùm iusti & sancti potissimùm significentur hoc loco, qui eos introducant in ęterna tabernacula, à quibus necessitates eorum in præsenti vita sunt subleuatæ. Proinde in hac maximè parabola summa duntaxat spectanda est, nec singula sic sunt persequenda, vt in quibuslibet partibus similitudinem propriam quæramus, & singula villici nobis accommodemus quemadmodum nec in reliquis parabolis id esse faciendum, suprà sæpe dictum est. Quæ autẽ sit huius parabolæ summa, ex his quæ Dominus parabolæ subiecit, satis licet colligere, cùm explicãs quorsum hæc dicta sit, adiecit, *Et ego dico vobis, facite vobis, &c.* quamquam hic nõ cuncta explicet in parabola spectanda, sed tantùm id quod est præcipuum, reliqua nostræ intelligentiæ reliquens. Summa ergo parabolæ in tribus consistit. Primùm, vt intelligamus nos omnes bonorum temporalium non esse dominos,

Marginalia: *Quid Batus.* — *Quid Corus.* — *2. Para. 2.* — *Libr. 15. antiq 18.*

minos, sed tantùm dispensatores, ac ob id exactam à nobis rationem poscendam aliquando, vt summa cùm solicitudine curandum nobis sit quò illa ad voluntatem Domini dispensemus. Secundò, ad hoc tendit parabola, idque præcipuè, vt sicut dispensator ille cùm intelligeret se sua priuandum dispensatione, solicitus fuit vt futuræ vitæ prospiceret, nec aliud præsentius reperit, quàm vt bonis Domini sui in suum commodum vtens quamdiu posset pararet sibi amicos ex bonis domini sui, qui ipsum suo munere destitutum alerent: ita nos cogitemus aliquando nos à temporalium horum bonorum dispensatione amouendos, ac ob id soliciti simus qua ratione nobis in æterna vita, vbi non erit horum in manu nostra dispensatio, prospiciamus, sciamusque illam demum prospiciendi nobis rationem esse cōmodissimam, si ex acceptis diuinitus facultatibus benefaciamus liberaliter pauperibus, per quos in æterna simus recipiendi tabernacula, cùm defuncti fuerimus dispensationis nostræ officio. Tertiò, ad hoc tendit parabola, vt intelligamus quod si Dominus iniqui dispensatoris passus dispendia laudat dispensatoris prudentiam, quod aduersus Dominum quidem fraudulenter, sed pro se prudenter egerit: multo magis à Domino nostro, qui & ditissimus est, & nullum damnum potest sustinere, & cuius præceptum est vt pauperibus benefaciamus, laudandi sumus, si bonis eius nostræ dispensationi commissis ab ipso, ita in nostrum commodum vtamur, vt per ea nobis paremus locum in æternis mansionibus His tribus in parabola obseruatis, cætera relinquenda sunt tamquam pro exempli commoda narratione tantùm dicta, vt non sit inquirendum quid significatum sit per hoc quod villicus dixit, *Fodere non valeo, mendicare erubesco*, & quod vni remisit 50. batos olei, altero verò 20. coros tritici. Non enim eadem est ratio eorum quos ex bonis Domini sui dispensator iste sibi amicos parauit, & eorum quos ex datis diuitiis nobis parere debemus amicos. Illorum enim amicitia parabatur per hoc quòd eis tamquam Domini debitoribus debitum remittebatur ex parte: horum verò paratur per hoc quòd eis tamquam amicis Domini tribuuntur & communicantur nobis concessa. Accedit ad hæc quòd parabola hæc ex earum parabolarum est genere, in quibus comparatio sumitur ex dissimilitudine, quemadmodum docet Diuus Augustinus lib. 2. quæst. Euang. cap. 34. & 45. & annotatum est à nobis capit. Concord. 83. vt ob id minus sit mirandum, si non omnia quæ in parabola dicuntur nobis mysticè applicari possint, quemadmodum ferè possunt in aliis parabolis. Quamquam enim nobis ex parte imitandus proponatur dispensator iniquus, in multis tamen non est imitandus, quodque in eo nobis imitandum proponitur, magis significatur ex dissimilitudine, argumento à minori affirmatiuè quàm argumento à simili. Quòd enim significare voluit Dominus, istud est, Si dispensator ille pro tēporali vita adeò fuit solicitus, & tanta astutia vsus est, vt futuræ inopiæ occurreret, multò magis vos maiori præditos prudentia, de æterna vita vobis conuenit simili ratione prouidere. Et si ille laudatus est à Domino iniuria affecto, quòd prudenter sibi prospexisset, multò magis vos laudandi ab eo qui & nō patitur damnum, & hoc vos facere præcipit. Hiero. loco superiùs notato adducit Theophylum Antiochenæ Ecclesiæ sextum post Petrum Episcopum, quem dicit etiam quatuor Euangelistarum in vnum opus dicta compegisse atque in suis. Comment. parabolam hanc intellexisse de Paulo Apostolo, vt is sit per villicum iniquitatis significatus, cui & attribuit singula parabolæ: sed certum est Episcopum illum tantùm per accomodationem parabolam illam Paulo applicuisse, nec existimasse hunc fuisse sensum à Domino hic intentum. Hinc tamen obseruandum quàm antiquæ sint, & ex Apostolorum temporibus deriuatæ tractationes allegoricę, etiam accommodatitiæ tantùm, & docendi tantùm gratia excogitatæ: quanquam idem Hieronymus in lib. de scriptoribus Ecclesiæ, dum meminit huius Theophili, dubitet num commentarii in Euangelium qui eius nomine tunc legebantur, fuerint illius. Restat excutienda vltima sententia illa, quæ parabolæ conclusio est.

Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona, &c.] Mammona iniquitatis, Hebraica phrasi positum est pro mammona iniquo, vt postea dicitur: quemadmodum suprà villicus iniquitatis pro villico iniquo. Porrò mammona, non Hebræa, sed Syriaca vox, teste Hieronymo, diuitias significat vt & circa Matth. capit. 6. dictum est. Ideò autem Hieron. diuitias mammona dicit vocari, quòd de iniquitate collectæ sunt, vnde apparet eum intellexisse hanc dictionem esse compositam ex præpositione מן Min, id est, à, & מונה Nona, à verbo ינה Iana, quod est violentiā inferre, & aliena diripere. Id si verū est, colligere hinc licet quare Euangelistę hanc dictionē seruauerint, & rursum quare additum sit iniquitatis, nimirum explicandi vocabuli gratia. Est tamen & alia ratio quare Dominus non simpliciter dixerit de mammona, sed de mammona iniquo, nempe propter similitudinē maiorem indicandam inter nos & iniquum villicū quem imitandum proposuit, vt scilicet sicut ille de iniquis diuitiis sibi parauit amicos, & nos de iniquo mammona faciamus. Cauendum tamen, ne quemadmodum, Augustino teste, aliqui hinc intellexerunt, etiam nos intelligamus, Dominum nos admonere vt aliena diripientes, ea in eleēmosynas erogemus, sicq; nobis paremus apud Deum amicos. Diuitias enim iniquas, vnde nos vult parare amicos nō intellexerit quas ab aliis per nefas accipiamus; sed quascumque etiam iusto titulo possidemus, & quæ vel nostra industria, vel ex hæreditate nobis obuenerunt. Earum enim quas iniustè habemus non sumus à Deo constituti dispensatores, quia nec à Deo eas accipimus, sed eas tantùm à Deo accipimus quas iustè possidemus, quas tamen Dominus hìc iniquū vocat mammona, eo quòd, vt inquit Hieron. quæst. 1. ad Hedibiam, omnes diuitiæ de iniquitate descēdunt, & nisi alter perdiderit, alter non potest inuenire. Vnde, inquit, & illa vulgata sententia mihi videtur esse verissima, *Diues aut iniquus aut iniqui hæres.* Cui consonat illud Menandri. Nunquam vir ęquus, diues euasit citò. Atque hæc videri potest singularis ratio, ob quam diuitias Dominus dixerit iniustas, nempe quia ab iniquitate descendunt & parantur, si non alia, saltem ea iniquitate, quia nimio studio & diligentia congregantur, aut qua illicitè seruantur non erogando ea pauperibus quemadmodū oportebat, quandoq; verò frequenter ea iniquitate, qua non satis iustis modis ab aliis accepta sibi vsurpat & appropriat aliquis. Possunt tamen & aliter diuitiæ dici iniquæ aut mammona iniquitatis nimirum quia sunt materies omnis iniustitię & iniquitatis, aut secundùm Augustinum, quia non sunt

veræ

veræ diuitiæ, quæcumque huius sæculi diuitiæ, sed falsæ, & iniquè sibi nomen illud vendicantes: vnde & posteà iniquo mammonę opponitur, id quod verum est. Ex qua verborum Christi explicatione huic parabolæ subiecta videtur hæc potissima esse ratio, cur hic mammona dicat iniquitatis. Cæterùm amici quos de mammona iniquitatis Dominus nos vult parare, vt nos recipiant in æterna tabernacula cùm defecerimus, hoc est, cùm ex hoc mundo emigrare cogemur, sunt potissimùm sancti & fideles pauperes, eique maximè, qui omnia sua propter Dominum reliquerunt, aut perdiderunt, pleni diuitiis spiritualibus, quales erant illi in Ierusalem pauperes, pro quibus collectas fieri adhortatur in epistolis ad Corint. Paulus, quas ipse per sese in Ierusalem detulit. Huiusmodi enim propriè conuenit illud: *recipiant vos in æterna tabernacula*, non autem impiis & infidelibus pauperibus, qui ipsi non sunt ingressuri tabernacula. Dicuntur autem illi recepturi suos benefactores in cœlum, simpliciter quidem, quia propter illos Christus eorũ benefactores recepturus est, qui sibi imputat factum quod illis impenditur, iuxta illud, *Quòd vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis*, &, *Quicumque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm nomine discipuli, non perdet mercedem suam.* Subtiliori verò ratione, tum quia simul cum Christo regnabunt & dominabuntur populis, ac iudicabunt nationes, & proinde simul etiam cum eo recipient benefactores suos in cœlum: tum quia illis communicant sua merita & diuitias spirituales, qui ipsis sua temporalia impartiũtur, iuxta illud Pauli, *In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum.* Quamquam autem hac sententia Dominus videatur maximè adhortatus diuites ad eleemosynas erogandas pauperibus sanctis & iustis, quibus maximè tamquam domesticis fidei & Dei amicis eleemosynæ sunt faciendæ, tamen quoniam etiam omnibus pauperibus, quamquam inimicis & hostibus fidei, est benefaciẽdum, potest etiam hæc sententia generaliter accipi, vt sit adhortatoria ad faciendam eleemosynam quibusuis pauperibus, qui qualescumque sint, & quamquam non ipsimet ingrediantur æternas mansiones, dicuntur rectè benefactores suos recipere in cœlum, ob rationem priùs dictam, quia propter beneficia eis impensa Christus illos recipit in cœlum. Porrò Diuus Ambrosius significat se per amicos qui nos recipiat in cœlum, intelligere ipsos Angelos & sanctos, qui regnant in cœlo cum Christo, quos nobis amicos facimus, dum quibusuis pauperibus affectu misericordiæ benefacimus. Sic enim scribit, *Facite vobis amicos de iniquo mammona. vt largiendo pauperibus, Angelorum cæterorumque, sanctorum gratiam comparemus.* Expendenda est autem expresse vis & pondus huius sententiæ Dominicæ, qua nulla alia efficacior esse potest ad eleemosynæ commendationem, ad quam homines sunt tardissimi, cùm nihil sit magis ad salutem necessarium & vtile. Cùm enim per parabolam insinuetur nos omnes bonorum temporalium tantùm esse dispensatores, & dispensatio in bonum & commodum Domini sit facienda: hac tamen sententia demonstratur, quomodo in maximum nostrum bonum commissorum nobis bonorum dispensationem facere possumus, cum gratia veri Domini. Deinde cùm diuitias dicat esse mammona iniquitatis, tamen ostendit Dominus quomodo iniustitiam illam nobis vertere possumus in iustitiam: cumque diuitiis homines ferè quærant sibi facere quæstum, & lucrum augere, ostendit quá ratione sibi per eas maximè prospicere possint, non in aliquot annos, sed in perpetuum: quomodo scilicet verè census augeatur, & reditus parentur perpetui. Postremùm, cùm diuites ferè velint à pauperibus multùm rogari, & velut benefactores ab eis haberi, Dominus contrà significat pauperes potiùs à diuitibus quærendos, & ambiendos, ac necessitatis beneficia eis obtrudenda, vt eos apud Deum habeant patronos & intercessores. Vnde Diuus Gregorius libr. 21. Moralium capit. 14. Multùm, inquit, ad edomandam dantis superbiã valet, si cùm terrena tribuit, verba solicitè cœlestis magistri penset, qui ait, Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Si enim eorum amicitiis æterna tabernacula acquirimus, dantes proculdubio pensare debemus, quia patronis potiùs munera offerimus, quàm egenis dona largimus. Qui itaque nunc temporale subsidium pauperi tribuit, ab eo postmodum perpetua recepturus, vt ita dicam, quasi ad frugem terram excolit, quæ quod accepit vberiùs reddit. Hæc ille.

1. Cor. 16.

Matth. 23.

2. Cor. 8.

QVI FIDELIS EST IN MINIMO ET IN MAIORI FIDELIS EST, &c.] Quo magis ad benignè dispensanda præsentia bona prouocaret Dominus, alterum etiam ex occasione eiusdem parabolæ subiicit documentum, de pœna scilicet mali dispensatoris temporalium facultatum, quàm duplicem fore insinuat, nempe quia talis & in pręsenti tempore indignus apud Deum habebitur cui veriores diuitiæ committantur dispensandæ, & in futuro sæculo sua apud Deum carebit mercede. Primùm itaque horum ostensurus, præmittit duas prouerbiales & à vulgo desumptas sententias generales. *Qui fidelis est*, inquit, *in minimo, &*, id est, *etiam in maiori* (aut magno, vt habent Græca) *est fidelis. Et qui in modico* (aut, vt est Græcè, in minimo) *iniquus est, & in maior iniquus est.* Quarum sententiarum veritati non obstat, quod quandoque reperiantur quidam fideles in paruis, & infideles in magnis: aut contrà infideles in paruis, & in magnis fideles. Sunt enim vulgares, vt dictum est, sententiæ, quibus significatur quid vt in plurimum vsuueniat, quodque homines ex minoribus factis maiorum coniecturam facere soleant. Vnde Domini seruorum suorum fidelitatem in paruis primùm tentant. quam si in eis integram inuenerint, audent eis etiam magna committere. Et ex puerilibus iuuenum furtis coniecturam facimus grauiorum furtorum maturiorem ætatem secuturorum. Ex his ergo generalibus & vulgaribus sententiis, infert Dominus quod suo seruit proposito. Si ergo in iniquo mammona, re scilicet minima, si ad spiritualia bona fiat comparatio, non fuistis fideles, dispensando ad secũdam volontatem Domini vestri quod verum est, quis credet vobis? hoc est, spirituales diuitias, quæ solæ vera sunt bona, Deus nequaquam committet vobis dispensandos. Discipulos enim alloquitur, & in eis omnes nos, quos significat indignos esse & ineptos, quibus Euangeliũ Dei aliis prædicandum committatur, aut alia dona spiritualia dentur in ædificationem & vtilitatem aliorum. Simili modo Paulus de Episcopis, *Qui domui suæ*, inquit, *præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Opponit autem id quod verum est, iniquo mammonæ, significans diuitias ter-

1. Tim. 3.

renas non verè esse diuitias, sed fallaces esse, vt quæ verè diuites & beatos homines non reddant, nec hoc præstare possint quod pollicentur. Hinc autem patet quorsum in superiore parabola dictum fuerit de dispẽsatore iniquo, quem propter infidelitatem suam amouere voluit dominus eius à dispensatione, nempe vt intelligamus Deum illos suorum bonorum dispensatione indignos iudicare, qui cõcessa eis bona, adhuc parua, malè dispensant. Post pœnam autem infidelis dispensatoris, quæ ad præsens pertinet sæculum, subiungit & de ea quæ ad futurum pertinet, rursumque vtitur vulgari sententia. Vulgò enim dici solet, eum qui in aliorum rebus est infidelis, dignum esse cui etiam non dentur quæ ipsius sunt. Vnde id suo accommodans proposito dicit, *Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis?* Alienum vocat diuitias temporales, quòd eas pleno iure non possideamus, cùm minimo momento vel ipsæ nobis, vel nos illis eripiamur, quodque eas Deus hominibus concedat non tanquam propria eorum bona, sed tanquam ea quæ per eos vult dispensari. Id quod nostrum est vocat cœlestia & æterna bona, quia ad eorum possessionem creati omnes sumus, conueniuntque nobis secundùm id quòd potissimùm sumus, nempe rationales, ac sola hæc cùm obtenta sunt, beatos nos faciunt, nec eripi nobis possunt Itaque significat eos qui modò in alienis opibus dispensandis non fuerint fideles, sed subtraxerint eas aliis quibus debentur, Deum vicissim subtracturum illis propria ipsorum bona. Quanquam autem per id quod nostrum est dixerimus intelligi cœlestia bona quæ nos manent post hanc vitam, vt ea sanè maximè sunt intelligenda, tamen etiam generaliter intelligi possunt & ea bona spiritualia, quæ in præsenti vita à Deo hominibus conferuntur. Pergit autem Dominus post hæc dehortari ab auaritiæ & pecuniæ studio, ac rursum vulgares assumens sententias, accommodat eas suo proposito. *Nemo*, inquit, *seruus potest duobus dominus seruire*, &c. Hæc autem tractata sunt in cap. Concordiæ 42. circa cap. Matth. 6.

AVDIEBANT AVTEM OMNIA HÆC PHARISÆI QVI ERANT AVARI, &c.] Apud Græcos additur coniunctio, *&*, ante, *Pharisæi*, Audiebant autem omnia hæc & Pharisæi, vt sit sensus Quanquam dixerim Dominum hæc dixisse ad suos discipulos, tamen etiam Pharisæi audiebant hæc omnia, *qui cum essent auari*, hoc est, pecuniarum amatores, (Græcè enim est φιλάργυροι.) & ob id huius doctrinæ non essent capaces, *deridebant Dominum* huiusmodi docentem, aut, vt est efficaciùs apud Græcos, ἐξεμυκτήριζον, id est, subsannabant eum, aut naso suspendebant eum. Deriuatur enim Græca dictio à μύκτηρ, quod nasum significat. At nasus olim erat irrisioni dicatus, quare significat Euangelista etiam externis vultus signis irrisionem monstrasse. *Deridebant* autem *eum*, quòd ipse Dominus, vtpote pauper, adhortaretur diuites ad suorum bonorum in pauperes distributionem, quòd diuitiarum possessores tantùm diceret esse dispensatores, quòd consuleret diuitibus per eleemosynas sibi pauperes facere amicos, quòd diuitias vocaret mammona iniquum, quodque asseueret fieri non posse vt quis Deo colendo operam daret, & diuitiis colligendis, cùm huiusmodi non didicissent ex lege Mosaica, sed contrà hæc suis cultoribus promittat diuitiarum affluentiam. Habet autem hic mundus, semperque habebit eos qui instar Pharisæorum, cum sint elati, feroces, auari, & libidinosi, derideant doctrinam modestiæ, clementiæ, mansuetudinis, liberalitatis, & continentiæ, quorum sannas æquius & patientiùs ferre prædicatores debent, cùm vident etiam Dominum ab his non fuisse liberum. Abhorret enim à musto Euangelicæ doctrinæ palatum assuetum vappæ mũdanæ prudentiæ, *& animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus, stultitia enim est illis.* Quoniam ergo Pharisæi synceram Euangelii doctrinam irridebant, seuerè eos Dominus redarguit, dicens, *Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus*, hoc est, opinionem iustitiæ vobis parare studetis apud homines, facientes, scilicet, omnia opera vestra vt videamini ab eis, ac his rebus studentes ex quibus homines sanctitatem æstimant, externis scilicet cæremoniis, baptismatibus, & id genus rebus, atque vitia vestra pallíantes sub specie boni, vt auaritiæ studium sub specie promissionum legis & imitatione Patriarcharum: at quantumuis iusti sitis habiti ab hominibus, qui tantùm ex externis iudicant, *Deus nouit corda vestra*, & quia scit ea plena esse hyprocrisi, elatione, auaritia, inuidia, vos abominatur. Tale enim quid addere oportet, vt quod sequitur cohæreat, *quia quod hominibus altum est, abominatio est apud Deum.* Non enim hac sententia causali probatur illud, *Deus nouit corda vestra*, sed quòd qui apud homines iusti & magni sunt, plerunque Deo sint abominabiles. Potest & sic coniungi, Deus nouit corda nostra, quod ob dico, vt sciatis abominabile esse Deo quod apud homines & hominum reputatione excelsum est. Est autem hæc sententia bene ponderanda, vt ea admoneamur quàm longissimè distare ab hominum mundanorum iudiciis, scientes eos ferè approbare quæ Deus reprobat. Potest autem eius veritas in multis declarari. Sapientia enim mundana, & eloquentia, magna quædam & suspicienda res est apud homines: at iuxta Paulum, *Sapientia huius mundi, stultitia est apud Deum.* Prudentiam carnis, qua nouerunt sibi suisque rebus bene in temporalibus prospicere, magni faciunt homines, at Paulus, *Prudentia*, inquit, *carnis mors est, inimica Deo.* Et quod proposito maximè conuenit, sublime quiddam & suspiciendum est hominibus, abundare diuitiis, honorari ab omnibus, præ se ferre externis rebus, vt vestitu, cæremoniarum obseruatione sanctitatem: at diuites, & honorati in mundo, & externis rebus sese pro iustis venditantes, ferè Deo sunt abominabiles ob auaritiam, fastum, & hypocrisim. Sicut autem quod hominibus altum est, Deo ferè est abominatio, id est, abominandum: ita etiam, contrà, quod hominibus humile est & contemptum apud Deum magnum est. Apud Deum enim, Beati pauperes spiritu, beati mites, beati qui lugent, & qui persecutionem patiuntur, cùm hi miseri & abominabiles sint hominibus.

1. Cor. 2.

1. Cor. 3.

Rom. 8.

LEX ET PROPHETÆ VSQVE AD IOANNEM, EX EO REGNVM DEI, &c.] Quoniam Pharisæi Dominum contra auaritiam, & de diuitiarum dispensatione dicentem irridebant, quasi aliena à lege, imò contraria legi & Prophetis præciperet, vbi multi ditissimi Deo placuisse leguntur, & terrenorum bonorum abundantia Dei cultoribus promittitur: ideo Dominus iam his occurrens ostendit iam esse tempus docẽdi alia quædam perfectiora,

fectiora, quàm quæ lex & Prophetæ priùs docuissent, quòd iam cœperit aperta regni cœlorum prædicatio, quæ meritò perfectiores requirat animos, & alia habeat præcepta quàm lex Mosaica, quæ diuitias terrenas, nõ ita autem cœlestes pollicebatur. Sensus ergo est, Offendit vos quòd nouo more diuitiarum neglectum, cõtemptum & distributionem exigã, cum eas suis le polliceatur. At scitote quod lex & Prophetæ, id est, Prophetarum scripta vsque ad Ioannem habuerunt suum tempus, vt docerent vos quid faciendum esset: at à diebus Ioannis non ampliùs terrena bona promittuntur, sed Regnũ Dei euangelizatur, id est, annunciatur: sed proinde noua prædicatio noua etiam habet præcepta, ac terrenorum bonorum contemptum meritò exigit. Nec est inefficax huiusmodi prædicatio etsi noua, & vobis ridicula. Quantumuis enim vos eam rideatis, tamen omnis in regnum cœlorum vim facit, hoc est, multi admodũ pro illo consequendo summo feruore con-

A fluunt, veluti contendentes illud præripere aliis, adeò vt propter illud parentes & cognatos omnes alacriter relinquãt, suas itẽ possessiones promptè aut relinquant aut pauperibus distribuãt, ac deniq; animã propriam seq; totos abnegent, & auidi sint consequendi regni cœlorũ quod prædicatur. Idem dictũ à Domino, habitum est ex Matt. cap. 11. in cap. Concord. 47. vbi plura dicta sunt pro explicatione huius loci. Porrò ne quia dixit, Lex & Prophetæ vsque ad

B Ioannẽ, calumniari ipsum possent tãquam legis destructorem, subiicit de legis indissolubilitate, dicẽs, *Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem cadere*, id est, quàm non fiat vel minimũ quod in ea scriptum est. Quare significat se non venisse vt legem solueret, sed potiùs vt perficeret, atq; id se facere dum quædam nũc aliter exigeret quàm lex apertè præcepit. Idem dictum pluribus à Domino, habitum est ex Matth. cap. 5. in Concor. 39. vbi

C circa hanc sententententiam plura sunt annotata.

DISSERIT DE MATRIMONII INDISSOLVBILITATE
Mathæi 19. Marci 10. Lucæ 16. CAP. XCVI.

E[e]T †accesserunt' [a] ad eum [e] Pharisæi, [&] [b] interrogabant eum [e] tentantes eum, [a] & dicentes, [e] Si licet † viro' dimittere vxorem [a] suam quacunq; ex causa? [Δ c] At ille' respondens ‖ dixit eis', [b] Quid vobis præcepit Moyses? Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudij scribere & dimittere. Quibus respondens Iesus [a] ait, Non legistis, quia qui fecit ab initio [e] masculum & fœminam fecit eos [b] Deus? [a] Et dixit, [e] propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit † vxori suæ', & erunt duo in carne vna. Itaq; iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. [a] Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij & dimittere? Ait illis, Quoniam Moyses [e] ad duritiẽ cordis vestri [b] scripsit vobis præceptũ istud [&] [a] permisit vobis dimittere vxores vestras: [e] ab initio autem [b] creaturæ [a] non fuit sic. Dico autẽ vobis, quia [Δ] [f] quicunq; dimiserit' vxorem suam, [a] nisi ob fornicationem: [f] & aliam duxerit', mœchatur: & qui dimissam [c] à viro, [f] † duxerit, mœchatur. [b] Et in domo iterũ Discipuli eius de eodem interrogauerunt eum, & ait illis, Quicunq; dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium cõmittit super eam: & si vxor dimiserit virum suum, & alij nupserit, mœchatur. [a] Dicunt ei Discipuli eius, Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere. Qui dixit illis, Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt, & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

† b. accedentes. † a. homini. Δ a. Qui. ‖ a. ó ait. † b. ad vxorem suam. Post dictionem creaturæ sequũtur apud Marcum quæ prius sunt posita à dictione masculum vsque, non separet. Δ c. omnis qui dimittit. ‖ c. alterã ducit. † c. ducit.

ET ACCESSERVNT *a* AD EVM *e* PHARISÆI (ET) *b* INTERROGABANT EVM *e* TENTANTES, &c.] Postquam Lucas dixisset Dominum dixisse, *Lex & Prophetæ vsque ad Ioannem*, &c. & *Facilius est cœlum & terram præterire*, &c. quibus significet Dominus tempus iam esse vt alia quædam docerentur, quam in lege & Prophetis præcipitur, se tamen non venisse vt legem destrueret, sed potiùs vt eam suis præceptis perficeret, subiecit, *Omnis qui dimittit vxorem*, &c. vt ex vno exemplo ostenderet, quomodo Dominus legem perfecerit. Hac enim ratione videtur Lucas hanc sententiam superioribus subiunxisse. Verisimile tamen hanc de non dimittenda vxore doctrinam, cuius obiter meminit Lucas, traditam nunc à Domino ea occasione, qua eandem præsentibus Discipulis, & Pharisæis traditam commemorant prolixè Matthæus & Marcus. Nam post hanc obiter commemoratam Domini Doctrinam, quibusdam deinde interpositis, quæ ipse solus habet, Lucas coincidit cum narratione reliquorum duorum Euangelistarum de paruulis Christo oblatis, & adolescente diuite, & aliis quæ sequuntur. Quare quandoquidem superioribus subiungenda fuerat ea, quæ est apud Lucam de non, dimittenda vxore sententia, oportebat hic simul cũ Luca inserere Matthæi & Mar-

D ci narrationem, quam verisimile est Lucam id non tam prolixè prosecutum, quod sciret ab eis accuratè occasionem huius doctrinæ descriptam esse. Itaque ex collatione trium Euangelistarum hic coincidentium apparet, quòd cùm Pharisæi audissent suam illam ob conuersationem Domini cum peccatoribus obmurmurationem tribus parabolis confutatam, suam item auaritiam alia parabola notatam: quæsiuerint occasionem venandi aliquid ex ore eius quòd calumniari possent, eamque desumpserint ex eo quòd dixit Dominus legẽ & Prophetas locum habuisse vsque ad Ioannem, facilius tamen esse vt cœlum & terra prætereat, quàm vel minimum aliquid legis. Horum enim verborũ oc-

E casione venire illis facilè potuit in mente, vt huiusmodi legis quæstionem ei proponerent. Quam quæstionem verisimile est illo tempore fuisse agitatam inter Pharisæos, & Scribas, & controuersum, vt ob id veluti discere cupientes quod apud ipsos erat dubium, eam quæstionem Domino proposuerint, quemadmodum posteà proposuerunt, num liceret tributum dari Cæsari, & quod esset mandatum magnum in lege, & alia quædam. Causa autem dubitandi de diuortio apud Iudæos esse potuit, quod natura illud vt fœdum, & iniquum mens honestior detestetur, & tamen lex illud admiserat,

Deinde,

Deinde quamquam ex lege constaret esse permissum diuortiũ dubitabatur tamen an quacunque de causa licitum esset, cùm lex tantùm mentionem faciat fœditatis ob quam liceat facere diuortium. Non enim tantùm quæsiuerunt Pharisæi, an liceret viro dimittere vxorem, quod Marcus eos interrogasse dicit, sed an liceret quacunque de causa, vt habet Matthæus, ita vt verisimile sit eos dubitasse & interrogasse de vtroque prædicto, nempe an absolutè liceret, & si liceret, an quauis de causa liceret, sicut vtrumque etiam hodie vertitur in quæstionem apud Theologos, vt est videre in 4. sent. Quærebant autem hanc quæstionem apud ipsos controuersam, sub specie animi cupidi discendæ veritatis, sed re vera *tentantes eum*, hoc est, experiri cupientes numquid in dubia illa quæstione dicturus esset quod in calumniam rapere possent. Putabant enim vtrumuis responderet, habituros se se quod calumniarentur. Si enim diceret non licere, accusari illum posse tanquam legi contrarium. Si verò diceret licere, accusari posse illius doctrinã tanquam imperfectam, cùm perfectionis videretur esse magister.

*c*AT ILLE RESPONDENS DIXIT EIS, *b* QVID VOBIS PRÆCEPIT MOYSES.] Quanquam sciret Dominus Pharisæos maligno animo quod quærebant interrogare, tamen pro mira sua bonitate, vt & aliàs, non destitit quæ veritatis erant, saltem propter bonos præsentes, docere: pro immensa autem sua sapientia ita temperauit suam responsionem, vt eorum, transeat decipula, nec possint calumniari, qui quiduis diceret se posse calumniari putabant. Porrò responsionem Domini paulò aliter aut alio ordine commemorarũt Matthæus & Marcus. Nam Marcus quidem dicit, Dominum priùs interrogasse de statuto Moysis, ac post Pharisæorum responsionem causam illius statuti reddidisse, & postremùm primæuam coniugii institutionem subintulisse. Matthæus verò primùm dicit Dominum ex primæua coniugii institutione ostendisse coniugum inseparabilitatem, ac tum post Pharisæorum interrogationem de statuto Moysis, reddidisse causam illius statuti. Hæc tamen varietas nec contrarietatem aliquam, nec falsitatem arguit, sed tantùm quod vterque Euangelistarum quædam posuit ab altero omissa, quodque non omnia eodem sint ordine dicta quo ordine sunt scripta, quod nihil obesse veritati historiæ nemo negauerit. Marcus enim posuit interrogationem Domini de statuto Moysis, quàm prætermisit Matthæus: & contra Matthæus posuit interrogationem Pharisæorum de eodem statuto, quam prætermisit Marcus. Quomodo autem in ordinem redigi possint quæ ab eis diuersimodè sunt narrata, indicat Concordia, in qua quod Marcus scribit dictum à Domino de primæua coniugii institutione post redditam causam statuti Mosaici, præponitur cum narratione Matthæi, ne bis idem proponatur, quod bis eodem tempore dixisse Dominum non est verisimile. Responsurus ergo sapientissimus magister captiosis Pharisæis, & sic responsurus vt eos sua ipsorum caperet versutia, primùm, vt ex Marco patet, quæsiuit quid de re quæ quærebatur Moyses præcepisset. Quæsiuit autem non tanquam ignorans, sed vt se legis contemptorem non esse declararet, sicut illi sperabant ex responsione ipsius se collecturos, vt proposita ab illis constitutione Moysis, cui innitebatur diuortii consuetudo apud Iudæos, aliam deinde ex eodem Moyse antiquiorem constitutionem, eamque non Moysis, sed Dei, commodè inducere & opponere posset. Cùm autem Dominus quærat quid de proposita materia præceperit Moyses, Pharisæi respondent non quid præceperit, sed quid permiserit, *Moyses*, inquiunt, *permisit libellum repudii scribere.* Sic & cùm Pharisæi postea interrogarent, *quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij, & dimittere?* Respondit Dominus, *Ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras.* Constitutio enim Moysis diuortium spectans, habebat aliquid permissionis & aliquid præcepti. Nam permissionis fuit, quòd non prohiberet diuortium facere, & libellum repudii scribere more aliarum gentium: præcepti verò, quod constitutum fuit non posse diuortium fieri, nisi maritus vxori scriberet, & traderet libellum repudii. Itaque præceptum hoc permissionem includit, & permissio præceptum, quare confusè hic nunc dicitur mandasse, nunc permisisse Moyses. Postquam autem Pharisæi proposuissent constitutionem Moysis, cui nitebatur diuortii consuetudo, Dominus vicissim illis proponit antiquiorem Dei circa propositam quæstionem constitutionem, cui tum ob antiquitatem, tum quòd Dei esset, nõ Moysis, Mosaica constitutio meritò cedere deberet: *Non legistis*, inquit, *quia qui fecit ab initio masculum & fœminam, creauit eos?* Sic enim legendum est, & non, vt quidam libri habent, Qui fecit hominem ab initio. Nam dictio, hominem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinis codicibus. Illud autem, *ab initio*, quanquam omnes referant ad, *qui fecit*, magis tamen cum sequenti verbo, *fecit*, construendum videtur, ὁ ποιήσας, pro quo nos habemus, qui fecit, absolutè positum, valeat idem quod factor vel creator, & sit sensus. Non legistis, quòd creator omnium rerum fecit eos in initio masculum & fœminam. Nam apud Marcum in simili, imò eadem sententia, illud, *ab initio*, sic construitur cum sequenti verbo, *fecit*. Certè hanc distinctionem habebat antiquus quidam codex manu descriptus. Porrò decisurus propositam quæstionem Dominus, primùm in memoriam reuocat istud, *masculum & fœminam creauit eos*, scriptum 1. capite Genesis, & repetitum capite 5. vt per hoc probet coniugium in initio à Deo institutum, & non ab homine. Cùm enim à productione auium, piscium, & iumentorum nulla fiat mentio masculi & fœminæ, in sola hominis productione dicitur masculum & fœminam creauit eos, ad significandum, coniugium, quod in solo homine locum habet, à Deo institutum esse, idque inter vnum & vnam. Secundùm Hieronymum autem & Theophylactum, Dominus hac scriptura etiam probare voluit, quòd non liceat viro dimissa vxore aliam ducere, quia dictum est singulariter, masculum & fœminam, non autem fœminas, quas vtique cum viro creasset, si voluisset eum vna relicta aliam ducere. Verùm ad istud probandum magis adducitur à Domino id quod sequitur. Videri autem potest etiam ob id Dominum citasse illud, *Masculum & fœminam creauit eos*, vt in memoriam reuocaret quomodo scriptura in hominis productione nunc singulariter loquatur, nunc pluraliter, eò quòd duo primi homines ex vno homine substiterunt in discrimine sexuum, ita vt ex ipsa creatione monstratum fuerit eos etsi duos persona, esse tamen quodammodo vnum hominem. Vnde dicit scriptura, *Creauit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creauit, illum, masculum*

& fœminam creauit eos. Sic enim rectè subiuncta est altera scriptura ex secundo capite desumpta, qua postquam probatum est coniugium esse à Deo institutum, etiam probatur sic esse institutum, vt sit inseparabile. Sequitur enim, Et dixit, *Propter hoc relinquet*, &c, *propter hoc*, nempe quia ex vno masculus & fœmina primò substiterunt. Præcedit enim in Genesi ante hanc sententiam, *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: hæc vocabitur virago, quia de viro sumpta est.* Dicitur autem hic Deus dixisse (nam suppositum verbi, *dixit*, est Deus) cùm in Genesi hæc videantur esse verba Adæ, quia Adam hæc non dixit nisi afflatu diuino, quo cognouit ex latere suo vxorem esse creatam à Deo, quanquam sic sunt hæc verba posita in Genesi, vt possint esse verba Moysis, Dei præceptum promulgantis. Porrò illud, *relinquet homo patrem & matrem*, quidam secuti Augustinum intelligunt significare, Dominum interdixisse vt quis coniugio copularetur cum patre & matre sua, cum cæteris verò omnibus non interdixisse. Verùm magis videtur significatum his verbis maiorem & inseparabiliorem debere esse coniunctionem hominis cum vxore sua, quam cum parentibus propriis, idque ideo, quia prima primi mariti vxor, de ipsius viri parte formata est quomodo non formatur homo de parentibus suis, Deo per hoc significare volente coniuges inter sese cohærere debere, perinde ac si vnus essent homo, & ad hoc à se institutos. vt per carnalem copulam vna efficeretur caro. Hoc est enim quod sequitur, *Et adhærebit vxori suæ & erunt duo in carne vna. Adhærebit*, inquit, per amorem diligendo scilicet eam vt proprium corpus, & per cohabitationem ad vinculum perpetuum. Nec solùm *adhærebit*, sed *erant duo etiam in carne vna.* Vbi notandum pro *in carne vna*, Græca habere εἰς σάρκα μίαν, id est, in carnem vnam, & est Hebraica phrasi dictum, erunt duo in carnem vnam, pro eo quod est, erunt duo, vna caro, quemadmodum ex Domini patet conclusione, quomodo etiam dicitur Adam factus in animam viuentem, pro eo quod est, factus anima viuens Diuus Thomas in Catena citat Diuum Hieronymum, quasi intellexerit significari duos coniuges esse in vna carne, nempe prolis, quæ ex eis communiter gignitur, in qua quodammodo est vterque parens. Sic enim citat Hieronymum. *Et erunt duo in carne vna.* Præmium enim nuptiarum est ex duobus vnam carnem, scilicet prolis fieri: cum ille sensus vt non conuenit sequenti illationi, ita nec sit Hieronymi. Non enim Diuus Hieronymus habet duas illas dictiones, scilicet prolis, sed tantùm, præmium nuptiarum est ex duobus vnam carnem fieri. Quod cùm non dixisse de carne prolis, sed de carne coniugum qui inter se carnaliter commiscentur, patet ex eo quod apud eum sequitur, Castitas iuncta spiritui, vnus efficitur spiritus. Et, Deus coniunxit, vnam faciendo carnem viri & fœminæ, hanc non potest homo separare. Dicuntur autem duo coniuges vna caro, nō tantùm propter carnalem commixtionem, propter quam Paulus ad hunc locum alludens dixit, *qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur*, sed etiam ob vnam & communem vtriusque corporis potestatem. Non enim vir sui corporis potestatem habet, sed mulier, & contrà. Ex hac ergo scriptura infert Dominus primò vnam conclusionem, quæ est vltimorum illorum verborum interpretatio. *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro*, significans proinde non magis posse separari virum ab vxore, quam possit in duo diuidi caro vna. *Iam*, inquit, hoc est, quandoquidem à Deo sunt coniuncti in vnam carnem, non sunt amplius duo à sese diuisi, sed sunt vna caro. Infert deinde Dominus & alteram conclusionem principalem, qua respondetur ad quæstionem Pharisæorum, *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.* Dicit *quod*, potius quàm quos, cùm tamen de pluribus fiat sermo, quia de pluribus vt de vno loquitur, de coniugibus, scilicet, duobus vt de vna carne. Pro, *coniunxit*, in Græco est verbum, συνέζευξε, quod propriè est coniugauit, hoc est, in vnum iugum coniunxit & copulauit, vnde dicuntur σύζυγες, id est, coniuges. Hac ergo sententia Dominus directè respondet propositæ quæstioni, significans non licere viro dimittere vxorem suam, quia cùm Deus maritum & vxorem coniunxerit, idque in vnam carnem, homo nullus tantæ temeritatis esse debet, vt separet coniunctum à Deo. Aduertendum autem, quòd sicut duas infert Dominus conclusiones: ita duplici de causa significatur diuortium non licere, quia, scilicet, & est contra naturam, & contra Dei legem & constitutionem. Contra naturam enim est, vt vna diuidatur, contra legem, vt hoc distrahatur quod Deus coniunxit. *Homo*, inquit *non separet*, quia Deus quod coniunxit solus separare potest, quemadmodum & fecit per mortem alterius coniugum. Nec consequitur ex hac sententia non licere coniugibus ex mutuo consensu diuinis se totos mancipare obsequiis, ac religionem ingredi. Non enim homo, sed Deus, inquit Hieronymus, separat, qui & coniunxerat, quando ex consensu Dei, eò quòd tempus in arcto sit, sic habemus vxores quasi non habentes. Deinde nec tunc propriè est separatio, quia manet vinculum coniugale inter eos. Dominus autem hic loquitur de ea separatione, quæ tollit vinculum coniugale, qua scilicet fit vt non sit mulier alligata legi viri, sed viuente viro sine crimine adulterii alteri possit coniungi. Rursum non obstat veritati sententiæ Domini, quod multa dicantur esse quæ non tantùm impediunt contrahendum matrimonium sed etiam dirimunt contractum, quę his versibus continentur,

Error, conditio, votum, cognatio, crimen,
Cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas,
Si sis affinis, si fortè coire nequibis.
Hæc socianda vetant connubia, facta retractant.

Non enim hæc dicuntur dirimere contractum matrimonium, quasi id quod fuerat verè coniugiū dissoluant, sed quia per ea fit vt contractus matrimonialis inter aliquos initus sit irritus, ita vt inter eos non sit eo contractu coniugium effectum, proinde tales non coniunxit Deus, hoc est, non fecit eos inter se coniuges, vt rectè eos homo separare possit, aut potiùs declarare non esse coniunctos. In duobus autem casibus verum coniugium potest separari, ita vt alter saltem coniugum possit ad secunda vota transire. Primò, quando inter coniuges qui in infidelitate contraxerunt, altero fideli facto, alter non vult sine Christi blasphemiá cohabitare credenti. Tunc enim discedere infideli, fidelis contrahere potest cum alia fideli pesona, quemadmodum ex Paulo intelligit Diuus Ambrosius, in Comment, eiusdem loci, sic scribens super illud, *Nō est enim frater aut soror seruituti subiectus in huiusmodi*, Hoc est, inquit, non debetur reuerentia coniugii ei qui horret authorem coniugii. Non enim ratum est

1. Cor. 6.

est matrimonium quod sine Dei deuotione est, ac per hoc non est peccatum ei, qui dimittitur propter Deum, si alii se iunxerit. Contumelia enim creatoris soluit ius matrimonii circa eum qui relinquitur, ne accusetur alii copulatus. Hæc ille: cuius sententia citata à Gratiano 28. quæst. 2. sed corruptè sub nomine Gregorii, approbata est etiam in Decretalibus ab Innoc. 3. cap. *Quanto te nouimus, de diuort.* Et alioqui huius sententiæ veritas (quandoquidem de ea dubitat Caietanus propter hanc Domini sententiam, *quod Deus coniunxit, homo non separet*) satis probari & colligi potest ex ipso Paulo, quanquam non apertè dicat fidelem discedente infideli posse cum alio contrahere. Nam Paulus eo loco manifestè discernit inter coniuges fideles, & coniuges quorum alter est fidelis, alter infidelis. De illis enim dicit quid Dominus statuerit, nempe vxorem à viro non discedere: quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. De his verò dicit non quid Dominus statuerit, sed quid ipsemet. *Nam ceteris*, inquit, *ego dico, non Dominus.* At nulla erit differentia inter illos & hos, si etiam in istis discedente infideli, is qui relinquitur debeat manere sine coniugio, aut discedenti reconciliari: proinde cum dicit, *non est enim frater aut soror seruituti subiectus in huiusmodi*, significare voluit fidelem infideli discedente non esse ampliùs astrictum seruituti coniugali, sed ab ea lege liberum. Secundò, vinculum coniugale etiam inter fideles dissolui potest, si antequam coniugium sit per carnis copulam consummatum, alter religionem ingrediatur, quemadmodum ingredi potest etiam altero repugnante & inuito. Tunc enim sic solutum est vinculum illud coniugale, vt remanens in sæculo possit cum alio contrahere. In fauorem enim religionis, sponsalia per verba de futuro, & consensus per verba de præsenti ante consummationem coniugii paria iudicantur, quo ad hoc, vt sicut licet post contracta sponsalia alteri religionem ingredi, ita & post consensum per verba de præsenti, nec mirum, cùm ante carnis copulam consensus per verba de præsenti frequenter dicatur sponsalia, & coniuges adhuc dicantur sponsus & sponsa. De huius veritate ne quis dubitet, vt aliquando dubitasse videtur Magister sentent. in 4. dist. 27. extat nunc decretum Alexandri tertii de conuersione coniug, cap. *Verùm*, quòd sic habet: Verùm post consensum legitimum de præsenti licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium, sicut sancti quidam de nuptiis vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non interuenerit inter eos, & alteri remanenti (si commonitus continentiam seruare noluerit) licitum est ad secunda vota transire. Quia cùm non fuissent vna caro simul effecti, satis potest vnus ad Deum transire, & alter in sæculo remanere. Ex cuius decreti vltima parte colligere licet quomodo separatio vinculi coniugalis per ingressum religionis ante carnis copulam non obstet huic sententiæ Domini, *Quod Deus coniunxit, homo non separet.* Ante enim consummationem coniugii per actum matrimonialem non dicitur Deus sponsum & sponsam coniunxisse, quia necdum fecit eos perfectos coniuges, necdum coniunxit eos in vnam carnem. De quali coniunctione hic Dominum in hac locutum sententia præcedentia indicant. Proinde pleriq; colligunt hanc Domini sententiam non obesse quò minùs pontifex possit dispensare super matrimonio nondum consummato, de quo adhuc sub iudice lis est. Quòd verò ad primũ casum, quo matrimonium etiam cõsummatum dissoluitur, attinet, non obest etiam hæc Domini sententia, quia, vt ex Paulo patet ad Corinthios, hæc quæ Dominus hic statuit de matrimonii indissolubilitate, pertinent ad coniugium fidelium, quod in ipsis ad statum primæuum reduxit, sicut per gratiam Euangelicam restituit perditæ in Adam gratiæ. Hęc ergo Domini sententia maximè locũ habet in matrimonio rato & consummato. Ratum vocant matrimonium secuti Ambrosium in præallegato loco, quod inter fideles contractum est. Illud enim fides & baptismus sic ratum facit & confirmat, vt nullo modo possit irritum fieri. Habet autem huiusmodi coniugium, ratum scilicet & consummatum, triplicem suæ inseparabilitatis rationem. Et primò quidem, ex ipsa prima Dei institutione facta in paradiso, & renouata à Christo in Euangelio, quam solam inseparabilitatis rationem hic attingit Dominus. Secundò, ex ipsa coniugii natura. Nam etiam si nulla fuisset Dei institutio, ipsa lex naturalis scripta in cordibus omnium dictat coniugii inseparabilitatẽ, tum ratione fidei, quam sibi mutuò dant coniuges: tum ob prolis educationem, propter quam coniugium directè est ordinatum. Atque hæc inseparabilitatis ratio communis est etiam coniugio infidelium, propter quod Ambrosius dicit infidelem discedentem, & in Deum & in matrimonium peccare, cùm non peccet in aliquam legem Dei scriptam. Nam talem non agnoscit. Sanè gentiles satis cognoscebant indecens esse vt vir etiam sterilem vxorem dimitteret, vt docet Aristotel. 7. Polit. Et Valerius Maximus lib. 2. *Inter virum*, inquit, *& vxorem à condita vrbe vsque ad 520. annum, nullum intercessit repudium.* Primus autem Spiritus Carbilius vxorem sterilitatis causa dimisit, qui quanquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehensione tamen non caruit, quia nec cupiditatem quidem liberorum coniugali fidei præponi debuisse arbitrabantur. De eodem similiter Aulus Gellius libr. 4. capite 3. Tertiò coniugium fidelium consummatum inseparabilitatem habet ratione Sacramenti Ecclesiastici, hoc est, quia est Sacramentum Ecclesiæ, significans mysticam vnionem Christi cum Ecclesia, quam vnionem significari per coniunctionem viri & fœminæ institutam à Deo in paradiso, primus aperuit Diuus Paulus, epistolæ ad Ephesios capite quinto, cùm citans hunc quem Dominus hic citat locum, *Propter hoc relinquet*, &c. dicit in his verbis latere magnum mysterium pertinens ad Christum & Ecclesiam. Ratione ergo inseparabilis vnionis Christi cum Ecclesia, habet etiam suam coniunctio maritalis inseparabilitatem, ne falsum sit rei quam significat signum, ex qua ratione frequenter Diuus Augustinus coniugalis vinculi inter Christianos inseparabilitatem ostendit, vt capite 10. libr. 1. *de nuptiis & concupiscentia*, & capite 17. eiusdem, vbi sic habet. In nuptiis bona nuptialia diligantur, proles, fides, & Sacramentum, Sacramentum, quod nec separati, nec adulterati amittunt coniuges, qui concorditer casteque custodiunt. Solùm est enim, quod etiam sterile coniugium tenet iure pietatis, iam fœcunditatis spe amissa, propter quam fuerat copulatum. Porrò cum ex prædicto Pauli loco constet coniugium mysticam habere significationem, & sacræ rei esse signum, atque ex aliis scripturis satis manifestum sit coniugium adiunctam habere Dei

gratiã in his qui illud dignè ſuſcipiũt (dicitur enim à Paulo Dei donum, idemq́; hortatur vt honorabile ſit connubium, & thorus immaculatus, vt ſciat vnuſquiſque vas ſuum poſſidere in ſanctificatione, quæ ſine gratia Dei perfici non poſſunt, quã & Angelus Raphaël dari dignè coniugium amplectentibus indicat) ſatis eſt in ſcripturarum authoritate fundatum, quod matrimonium ſit ſacramentum, ſecundùm eam acceptionem vocabuli, ſacramentũ, qua dicimus baptiſmum & Euchariſtiam eſſe ſacramenta, quanquam ſecundùm eam non accipiatur, cùm dicit Paulus de coniugio loquens, *Sacramentum hoc magnum eſt, ego autem dico in Chriſto & Eccleſia*, vbi ſimpliciter nomen ſacramenti pro myſterio accipitur, cùm Græcè ſit, μυςήριον. Nam ſecundùm eam acceptionem vocabuli, ſacramentum, qua Baptiſmus, Euchariſtia, Ordo, & ſimilia ſacra ſigna dicuntur ſacramenta, ſacramentum eſt ſignum rei ſacræ, gratiam cõferens ſuſcipienti, quam definitionem matrimonio conuenire, ſatis patet ex prædictis. Sed & D. Auguſtinum intellexiſſe matrimonium eſſe ſacramentum, ſicut ſunt baptiſmus & ordo, præter alia loca euidens ſatis eſt ex his quæ ſcribit libr. de bono coniugali cap. 24. vbi matrimonium fidelium comparat, quòd ad rationem ſacramenti pertinet, ſacramento Ordinis, ſic ſcribens, Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in cauſa generandi eſt, & in fide caſtitatis. Quòd autem ad populum Dei pertinet, etiam in ſacramenti ſanctitate, per quam nephas eſt etiam repudio intercedente alteri nubere, dum vir eius viuit, nec ſaltem ipſa cauſa pariendi. Quæ cùm ſola ſit qua nuptiæ fiunt, nec ea re non ſubſequẽte propter quam fiunt, ſoluitur vinculum nuptiale, niſi coniugis morte. Quemadmodum ſi fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamſi plebis congregatio non ſubſequatur, manet tamen in illis ordinatis ſacramentum ordinationis, & ſi aliqua culpa quiſquam ab officio remoueatur, ſacramento Domini ſemel impoſito non carebit, quamuis ad iudicium permanente. Hæc ille. Certè in Concilio generali Florentino definitum eſt ſeptem eſſe Eccleſiæ ſacramenta, & inter ea eſſe coniugium, quod & inter ſacramenta connumeratur in Decretal. de hæret. cap. *ad abolendam*, vt iam illud in dubium reuocari non poſſit. Videri autem poſſit alicui non conſequi ex hac Domini ſententia, *Quod Deus coniunxit, homo non ſeparet*, nullum matrimonium fidelium etiam conſummatum diſſolui poſſe, eo quòd non omnis coniugii inter fideles Deus ſit auctor, ſed frequenter diabolus: vt cum aliter aliqui ſe contrahunt ſolius libidinis cauſa: aut alias illicito fine aut modo. Sic enim quidam diſputans ſuper epiſt. ad Corint. 1. in Annot. num expediat, aut num poſſint coniugia inter Chriſtianos malè inita diſſolui, putat argumentum quod in negatiuam partem ſumitur, ex hac Domini ſententia ſolui poſſe. Quod, inquit, obiicitur ex eodem loco, *Quod Deus coniunxit, homo ne ſeparet*, non magno negotio ſolui poteſt. Hoc Deus coniunxit, quod ritè coniungitur: hoc Deus dirimit, quòd rectè dirimitur. Verùm dicendum, quòd Deus dicitur coniuges coniungere, in hac ſententia Saluatoris, non ratione particularis coniunctionis ſingulorum coniugum, quæ propter modum aut finem frequenter eſt vitiata, ſed potiùs ratione primæuæ illius inſtitutionis, qua conſtitutũ eſt à Deo, & à Chriſto renouatum, vt qui mulierem aliquam

1. Theſ. 4.

Hebr. 13.

Tobiæ 6.

A ſibi accipit in vxorem, ſic illi adhæreat, vt vnam ſecum illa carnem & vnum hominem factum reputet. Ex eo enim præcepto infert Dominus, *Quod Deus coniunxit, homo non ſeparet*.

DICVNT ILLI, QVID ERGO MOYSES MANDAVIT, &c.] Cùm non haberent Phariſæi aliquid quo Domini argumentationem ex ſcriptura collectam refellerent, ſed cogerentur eam fateri efficacem eſſe, obiiciunt ei Moyſis authoritatem, quæ illi neceſſariæ collectioni videbatur eſſe contraria, ſperantes alterum euenturum, vt, ſcilicet, vel non habens quod diceret ſine læſione authoritatis Moſaicæ, confunderetur: vel Moyſis authoritatem contemnens, eiuſque mandatum damnans, à populo B prehenderetur & lapidaretur, *Si*, inquiunt, ſic eſt vt dicis, Quid eſt, cur *ergo Moyſes mandauit* maritis *dari libellum repudij, & ſic dimittere* vxores? Cùm prius dixerint interrogati à Domino quid Moyſes præcepiſſet, reſponderunt, vt eſt apud Marcum, Moyſen permiſiſſe dari libellum repudii: nunc verò dicunt, *Quid ergo Moyſes mandauit*, fortè vt obiectio eorum eſſet fortior, & magis vrgeret. Duriùs enim erat quod contra legem Dei aliquid Moyſes mandaſſet, quàm ſi tantùm permiſiſſet. At vt illi aſturè obiecerunt mandatum Moyſis, ita Dominus viciſſim callidè pro, *mandauit*, reſpondet *permiſit*, vt Matthæus ſanè habet. Nam Marcus etiam mandati meminit. Ait C ergo illis, *Quoniam*, id eſt, quod *Moyſes ad*, id eſt, propter, (nam ſic rectiùs verti hic potuiſſet præpoſitio παρὰ) *duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere vxores veſtras*. Eſt autem duritia cordis, aut, vt Græcis, vnica dictione σκληροκαρδία, animi obſtinatio, qua quis non vult credere ſuggerenti bona aut vera, ita vt credat dicenti, aut obediat præcipienti. Huiuſmodi cordis duritiam etiam Diſcipulis Dominus exprobrauit poſt reſurrectionem, quia his qui viderant eum reſurrexiſſe non crediderunt. Talis fuit in Pharaone, qui dicitur induraſſe cor ſuum, & cuius etiã Dominus dicitur induraſſe cor, quia non ceſſit præcipiẽti Deo. Hanc cordis duritiam quam hic Iudæis Dominus tribuit, etiam apud Ezechielem Deus triD buit illi populo, dicens cap. 3. *Domus Iſraël nolunt audire te, quia nolunt audire me. Omnis quippe domus Iſraël, attrita fronte eſt & duro corde*. Pro quo Septuaginta habent σκληροκάρδιοι, quaſi dicas duricordes. Nec eſt hęc cordis duritia aliud quàm duritia ceruicis, quam toties ſcriptura Iudæis imponit, quam cum in eo populo Deus expertus eſſet, (dicit enim Exod. 32. poſt commiſſam idololatriam, *Cerno quòd populus iſte duræ ceruicis ſit*) cœpit eis dare præcepta non bona, de quibus Ezech. 20. Quod ergo ſignificare Dominus voluit, tale eſt. Moyſes, non quidem vt vos quæritis, præcepit ſimpliciter aut dari libellum repudii aut dimittere vxores, ſed permiſit, idque non E ſponte, ſed coactus non ob infirmitatem veſtrã, ſed potiùs ob expertam ſatis in vobis duritiã cordis veſtri, quia, ſcilicet, non permiſſuri eratis vt cõtra morẽ aliarum gentiũ, apud quas ius erat maritis dimittẽdi vxores ſuas, præciperetur vobis nunquã dimittere vxores veſtras: & ſi præciperetur, periculũ erat multorum grauiorũ malorum, nempe defectionis à cultu veri Dei, vxoricidii, veneficii, & ſimiliũ malorum. *Permiſit* ergo, non quod per ſeſe bonum eſſet, ſed propter grauius malum vitandũ. *At ab initio creaturæ* vel creationis *non fuit ſic*, quando, ſicut initio conueniebat, hominum mentibus nondum corruptis, quod ſtatuebatur optimum erat, vt proinde ad

illam

illam primæum Dei ordinationem sit potiùs respiciendum, quàm ad Mosaicam permissionem, necessitate quadam ob malitiam vestram, recedentē ab æquissima Dei institutione. Obseruanda autem hic summa in responsione Domini sapientia, capiens eos qui ipsum captatum venerunt. Cùm enim Pharisæi sperarent illum aut cum Moyse dicturum quæ perfectioni suæ doctrinæ non conuenirent, & contraria essent his quæ aliquando docuisset, aut si contra Moysen doceret, authoritatem Moysis neglecturum, ac tantùm legislatorem condemnaturum: ita Dominus suum temperauit responsum, vt primùm quidem pefectionem illam suæ doctrinæ conuenientem de non faciendo diuortio astrueret ex scripturis per antiquissimam Dei cōstitutionem sic vt ei non possent contradicere aduersarii, ac deinde Moysem non solùm non damnaret, sed & absolueret, & de prudentia commendaret, in ipsos autem interrogatores Iudæos culpā torqueret constituti à Moyse mandati contra primam legem Dei. Cæterùm circa hanc Domini doctrinam triplex occurrit quęstio. Primùm, an per datum mulieri à viro libellum repudii soluebatur apud Iudæos vinculum coniugale, ita vt sine adulterii crimine mulier posset alteri copulari. Secundò, an per permissionem Mosaicam licuerit marito dimittere vxorem suam sine peccato. Tertiò, an non etiam hodie propter duritiam cordis quorundam maritorum permittēdum sit diuortium fieri inter aliquos malè coherentes. Nam sunt qui hoc æquè iam putant licere aut permittendū, atque in veteri testamento. Et ad primam quidem quæstionem quidam respondent, per libellum repudii solutum fuisse vinculū coniugale. Alioqui enim iniquum videretur, quòd sine peccato mulier dimissa non posset alteri nubere, cùm sæpè præter suum meritum repudiaretur: nec posset dimittentem maritum cogere ad sui retentionem aut receptionem. Nec obstat hæc Domini sentētia. Quòd Deus coniunxit, homo non separet, quia separatio illa fiebat ex permissiua authoritate Dei, qui quos coniunxit separare potuit, & super primæua sua constitutione dispensare. Rursum etiam nō obstat quod Deuter. 24., vbi scribitur lex diuortii, mulier dimissa post secundum coniugium, dicitur esse polluta. Nam polluta dicitur nō absolutè, sed respectu primi mariti, qui scilicet illi polluta est, eo quòd eius vxor ab alio cognita est viro. Nec habent Hebræa, Non poterit prior maritus recipere eam in vxorem, quia polluta est & abominabilis facta est coram Domino, sed, Non poterit maritus eius primus qui dimisit eam, reuerti vt accipiat eam sibi in vxorem posteaquam polluta est. Nam abominatio est coram Domino, accipere, scilicet pollutam In hunc modum habent & septuaginta. Certè hæc sententia mihi aliquando multum probata fuit. Verùm quoniā coacta omnino videtur ea interpretatio, quia dicitur polluta in Deut. quia polluta respectu primi mariti, & maximè quia Iere. 3 mulier talis comparatur fornicariæ, & adulteræ, probabilior est sicut & receptior, sententia eorum qui sentiunt per datum libellum repudii non solutū fuisse vinculum coniugale. Id enim lex etsi tectè, tamen satis indicat cùm secundò nuptam dicit pollutam. Nec obstat quod præter suum meritum aliquādo mulier repudium pateretur, quia hoc eam pati potiùs cōueniebat, quàm periculum expectare homicidii. Et alioqui permissione repudii datur occasio vxori solicitè cauendi ne displiceret marito. Et vt repudiata non

A se facilè alteri iungere, sed potiùs ambiret reconciliationem, in pœnam ei præscribitur quòd post secundum maritum non poterit redire ad priorem. Quòd etiam præscribitur in pœna mariti ne facilis sit ad repudium, ita vt lex repudium permittens, nec prohibens omnibus modis, indicet satis nec repudium placere Deo, nec per illud coniugale vinculum solui. Iuxta hanc probabiliorum sententiam facilis est ad secundam quæstionem solutio. Ad quā eorum qui priorem sententiam sequuntur, plerique dicunt, quod quamquam res à Moyse permissa fuerit per sese mala, (fuit enim diuortiū contra legem Dei paradiso in constitutam) & quamquam ob malum permissio hæc facta sit, nimirum, vt, hic dicitur

B propter duritiam cordis Iudæorum, tamen per permissionem ipsam factum est, vt id quod alioqui malum fuisset, iam inciperet esset licitum, ita vt sine peccato fieri posset. Pro qua sententia citant Diuum Chrysostomum in secunda expositione super Matthæum. Sic enim ibi habet, Frequenter vobis Moyses propter duritiam vestram iniustitiam quasi iustitiam præcepit, vt in eremo hostias offerre Deo. Et quomodo dicit Propheta, non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos, Sed quia patres vestri egressi erant de Ægypto, corpore tamen non animo (nam totam Ægyptum secum in moribus baiulabant) videns itaque Moyses propter dilectionem carnalem circa studia sacrificio-

C rum eos esse inclinatos, si mandasset eos recedere à sacrificiis, non fuerat audiendus, iussit eos sacrificare quidem, sed non iam dæmonibus, sicut in Ægypto, sed Deo viuo. Dimidium mali permisit, ne totum perderet bonum. Hac ratione permisit vos dare libellum repudii, quia melius iudicauit permittente lege matrimonia solui, quàm odio compellente homicidium fieri. Permisit vobis mala facere, ne faceretis peiora. Ergo hæc vobis permittendo, non vobis iustitiam Dei demonstrauit, sed à peccato abstulit culpam peccandi, vt quasi secundùm legem agentibus, vestrum peccatum non videretur esse peccatum. Ecce comparat hanc permissionem cum permissione offerendi sacrificia: &

D à peccato, inquit, abstulit culpam peccandi, & postea comparat hanc permissionem permissioni secundarum nuptiarum factæ ab Apostolo. Verùm vt hæc authoritas parùm vrget, tum quòd satis certum sit secundùm expositionem, quæ sub titulo Chrysostomi legitur, non esse ipsius, tum quòd pleraque in prædictis verbis videantur satis sonare peccatum fuisse diuortium facere, & quæ pro prædicta sententia facere videntur, facilè sic intelligi possunt vt pro ea non faciant: ita altera sententia est probabilior, imò satis certa, si diligenrer excutiatur & attendatur locus quidam, qui est Malachiæ. 2. quem

E tamen alii pro se facere existimant, cùm eum Diuus Hieronymus sic exponat, vt hinc sit manifestum, non sine peccato, eoque magno, diuortium à Iudæis fieri solitum, quemadmodum sanè ipsa litera apertè satis significat. Conqueritur enim ibi Dominus per Prophetam de Iudæis, quòd vxoribus suis derelictis alienas superduxerint, ac ob id se vxorum relictarum lachrymis commotum dicit non respecturum sacrificia eorum. Deinde introducens Iudæos quærentes quàm ob causam nō respiceret ad eorum sacrificia, respondet, Quia, inquit, Dominus testificatus est inter te & vxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti, & hæc particeps tua, & vxor fœderis tui. Testificatus est, inquit Hieronymus, quia dixit pro-

Mm 4 pter

pter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Sequitur, *Nonne vnus fecit & residuum spiritus eius est?* hoc est secundùm Hieronymum, Nónne vnus fecit in principio masculum & fœminam, & ipsa mulier est residuum spiritus ipsius Dei, vel ipsius mariti, ob coniunctionem spiritus, quæ in coniugibus esse debet? Et quid vnus quærit nisi semen Dei? hoc est, Vnus Deus quid quærit, nisi filios de Israëlitica stirpe generatos? quasi dicat, cùm ergo habeatis fœcundas vxores, & liberis gaudeatis, quid pulchritudinem vxorum quæritis, quæ meretricibus apta est, non vxoribus? Aliter Hebræi quidem hunc locum à nónne vnus, &c. intelligunt, sed hoc proposito nihil obuiat. Ex his ergo inferens Dominus præcepit per Prophetam dicens. *Custodite ergo spiritum vestrum*, ne scilicet, abducamini libidine. *Et vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere*, vt, scilicet, quę tibi virginali primùm iuncta est matrimoniæ perseueret vsque ad senectutem. Hic autem pro, *noli despicere*. Septuagint. habét, μὴ ἐγκαταλίπῃς, id est, ne relinquas. Iam quod sequitur, *Cùm odio habueris, dimitte*, quòd qui prioris sunt sententiæ, pro se citant, Diuus Hieronymus vult esse Iudæorum verba, obiicientium permissionem Moïsaicam contra præsentem Dei iussionem. Et legendum est, inquit, Dicis mihi, scriptum est, Cùm odio habueris vxorem tuam, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. Cui obiectioni statim respōdet Dominus, *operiet autem iniquitas vestimētum eius, dicit Dominus exercituum*, hoc est, si quis iniquè vxorem dimiserit, excepta, scilicet, fornicationis causa, iniquitas & iniuria quam in vxorem committit, operiet corpus eius, quo anima vestitur, vt in quo peccauit, in ipso puniatur. Cui intelligentiæ conuenit quòd Septuaginta hunc locum sic verterint. Sed si odio habens dimiseris eam, dicit Dominus Deus Israël, operiet impietas cogitationes tuas, dicit Dominus omnipotens. Itaque quæstiuncula hac soluta, inculcat & replicat id quod suprà dixit, *Custodite spiritum vestrum & nolite despicere*, aut, vt habent Septuaginta, nolite derelinquere. Ex hoc sanè loco satis perspicuum est peccasse Iudæos, quando quauis causa diuortium fecerunt cum vxoribus suis, nec permissionem Mosaicam fecisse, vt penitus non esset peccatum dimittere vxores, & omnino verisimile est hunc Malachiæ locum dedisse occasionem quæstionis modò à Pharisæis Domino propositæ. Si autem originalia consulamus, inueniemus eo loco Deuteron. vbi de diuortio agitur, Moysen non tam voluisse præscribere modum diuortii faciendi, quàm pœnam constituere ei qui pro more aliarum gentium diuortium facere vellet. Non enim Hebræa habent. Si acceperit homo vxorem, & non inuenerit gratiam ante oculos eius, scribet libellum repudii, sed sic habent ad verbum. Cùm vir acceperit vxorem, & maritauerit eam, & fiat vt non inueniat gratiam in oculis eius, quoniam reperit in se fœdum quid, & scribat ei libellum repudii. & det in manu eius, & dimiserit eam è domo sua, & exiuerit è domo eius & ierit, & fuerit alteri viro, & oderit eam vir posterior, & scripserit ei libellum repudii, & dederit in manu eius, & dimiserit eam è domo sua, aut cùm mortuus fuerit vir posterior qui accipit eam sibi in vxorem, non poterit vir eius prior qui dimisit eam, redire vt accipiat sibi eam in vxorem, postquam polluta est, &c. Ad hunc modum habent & Septuaginta. Hìc ergo videre est sententiam pendere vsque ad illud, Non poterit, &c. quare ad hoc ten-

A dit hæc Moysi constitutio, vt pœnam statuat, ei qui diuortium facere voluerit, quod facere propter duritiam cordis eorum permisit, non approbando, sed non prohibendo. Nam quantum non approbauerit, per pœnam qua reuocare eos voluit à diuortio faciendo, satis indicauit. *Sic* autem non prohibuit scribe libellum repudii, & dimittere vxores, sicut nec odisse eas, cùm vtique odium esset contra Dei illam primæuam legem. Relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ. Itaque sicut odium illud semper peccatum fuit, ita & vxoris dimissio ex eo procedens odio, & cedens in iniuriam repudiatæ vxoris. Ad tertiam quæstionem B dicendum, quòd cùm hoc loco Dominus apertè in sequentibus reuocet permissionem Mosaicam, & matrimonium ad primæuam reducat institutionem, quisquis in potestate sæculari vel Ecclesiastica Christo seruit, tenetur suos subditos Christi iugum amplexos adigere ad obseruationem mandatorum Christi, nec potest quisquam idem quod Moyses permisit, permittere quibusdam, nisi possit demonstrare, quemadmodum Moyses fecit, datam sibi contra leges Christi permittendi authoritatem. Nec est quod quis obiiciat Christianorum ex magna parte nunc non minorem esse σκληροκαρδίαν, quàm fuit Iudæorum, propter quorum duritiam permissio illa facta est à Moyse. Nam vt demus illud verum esse, tamen non est nunc in Chri- C stianis sic toleranda, sicut in Iudæis olim, quòd post effusum Spiritum sanctum, & veritatis cognitionem apertam, & regni cœlorum prædicationem maior perfectio meritò exigatur à fidelibus, quàm à Iudæis olim, qui sub lege erant veluti adhuc pueri sub pædagogo.

a DICO AVTEM VOBIS, QVIA f QVICVNQVE DIMISERIT VXOREM SVAM NISI OB, &c.] Marcus Dominum asserit hæc in domo dixisse Discipulis. Ex Matthæo autem, & maximè ex Luca, apparet Dominum hæc dixisse etiam præsentibus Pharisæis, vnde probabile est Dominum hæc bis dixisse, se- D mel publicè, & semel priuatim. Postquam ergo Dominus ex ipsa primæua Dei institutione ostendit matrimonium debere esse indissolubile, & Moysi permissionem contrariam diuinę institutioni vitio hominum introductam fuisse, lege à se cum authoritate renouat antiquam constitutionem, & tollit introductā permissionem. Suam enim authoritatem declarat, dicens, *Dico autem vobis*. Tollit autem permissionem Mosaicam in duobus, vt dictum est circa cap. Matthæi 5. in capit. Concord. 40. vbi hæc eadem penè habentur. Nam nec dimittit dimissionem vxoris quacumque de causa, sed tantùm ob fornicationem, nec permittit dimissæ alteri iungi. E Porrò sententia Domini, vt à Matthæo posita est, affert quandam difficultatem. Apparet enim significari ea, quòd non adulteret is qui ob fornicationem dimiserit vxorem, & aliam duxerit, quod sanè quidam hodie hinc asserere non dubitant, cùm sit hæc sententia & contra scripturas, & contra communem doctrinam. Nam & ex scripturis & patrum concordi consensu patet coniugale vinculum sic esse indissolubile, vt non nisi morte vmquam dissoluatur, vt satis ostensum est circa Matthæi caput. 5. Proinde dicendum, quòd illa exceptio, *nisi ob fornicationem*, non sit referenda ad totam orationem, sed tantùm ad partem præcedentem, vt non significetur licere ob fornicationem aliam ducere, sed tantùm

tantùm significetur, licitum esse dimittere vxorem ob fornicationem,& sit sensus. Quicumque dimiserit vxorem suam, quod non licet nisi ob fornicationem,& aliam duxerit mœchabitur. Id quod magis patet ex Græcis, quæ non habent exceptionem, nisi, sed tantùm μὴ, quicumque dimiserit vxorem suam non ob fornicationem. Et Euangelium Syriacum habet, Quicumque dimiserit vxorem suam non adulteram. Hunc autem verum esse sensum patet ex eo quòd reliqui duo Euangelistæ exceptionem hanc, quæ omitti potuit, omiserunt, absolutè pronunciantes omnem eum adulterare, qui dimiserit vxorem suam,& aliam duxerit, ac proinde etiam eum qui dimiserit ob fornicationem, si aliam superduxerit. Addidit autem hanc exceptionem Matthæus, ne videretur iam Dominus cõtra id quod suprà dixerat capite quinto, nullam relinquere dimittendæ vxoris causam, & quia Pharisæi non tantùm quæsiuerunt num liceret dimittere vxorem, sed etiam num quacumque de causa liceret: quod vt solus Matthæus commemorat, ita ipse solus hìc conuenienter narrat relictam à Domino vnam dimittendæ vxoris causam, quàm tamen noluisse Dominum esse causam ob quam liceat dimittenti aliam ducere, præter alios, ipse etiam Diuus Hieronymus in hunc locum scribens testatur, docens exceptionem illam tantùm referendam ad partem præcedentem. Nam post tractatam illam partem, *Quicumque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem*. subiicit, Et quia poterat accidere, vt aliquis calumniam faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptiarum veteri crimẽ impingeret, sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt secundam prima viuente non habeat. Quòd autem istud Dominus significare voluerit, apertè constat ex subiecta sententia, Et *qui dimissam duxerit, adulterat*. Hìc enim certum est non posse repeti ad verbum, *dimissam*, nisi ob fornicationem, vt significetur dimissam ob fornicationem induci posse sine adulterio. Nam sic esset melioris conditionis dimissa ob fornicationem, quàm ea quę præter suam culpam dimitteretur. Consequens ergo est significari adulterare omnem eum qui quamuis dimissam ducit, ergo & qui ob fornicationem dimissam ducit, & proinde ob fornicationem dimissa, non est à priori vinculo libera. Alioqui enim adulterium cum ea non committeretur. Tractatur hæc quæstio videlicet, num liceat viro dimittenti ob fornicationem vxorem, aliam ducere, à Gratiano 32. quæst. 7. vbi inter alia quæ contra communem sententiam citantur, etiam adducitur, quòd maximè contra eam facit, authoritas Diui Ambrosii, qui scribens in epistolam ad Corinth 1. apertè asserit viro post relictam fornicariam licere aliam ducere. Exponens enim illud, Et vir vxorem non dimittat, subauditur autem, inquit, excepta fornicationis causa. Et ideò non subiicit dicẽs, sicut de muliere, quod si discesserit manere sic, quia viro licet ducere vxorem, si dimiserit vxorem peccantem, quia non ita lege constringitur sicut mulier. Verùm hæc Diui Ambrosii sententia, vt nemo est qui non aliquando errat, non est recipienda: tum quòd contraria sit omnium aliorum concordi traditioni, & scripturarum authoritati: tum quod non sit consentanea aliis ab eodem Ambrosio dictis. Idem enim eodem loco asserit non licere mulieri discedenti ob fornicationem mariti nubere alteri, cùm vtrique coniugi hac in parte idem sit iuris, & super Lucam asserit nullum coniugium dissolui posse, nisi tantùm fidelis cum infideli, quòd Dominus nunc dixerit, Quæ Deus coniunxit, homo non separet. Itaque rectè sentiunt qui Commentarium illum asserunt non esse Diui Ambrosii, sed ab aliquo insertum eius expositioni, si modò tamen & totum opus Commentariorum in epistolas sit eius. Nam & de eo non sine causa à quibusdam dubitatur. Certè si ea fuisset D. Ambrosii sententia, D. August. qui scriptorum D. Ambrosii fuit obseruator diligentissimus, eam in libris ad Pollentium, vbi hanc quæstionem tractat, nõ præteriisset, & eam citasset pro se Pollentius, si eo tempore fuisset in libris D. Ambrosii. Notandum autem, quòd quanquam Dominus hac sua quæ hactenus tractata est doctrina directæ prohibeat omne diuortium permissum in lege, ex eadem tamen sequitur ipsum etiam prohibuisse vxorum pluralitatem in lege etiam permissam. Ad hoc enim etiam valent scripturæ ex principio Genesis citatæ. Quia enim dicitur, masculum & fœminam fecit eos, non autem fœminas: significatum est, vnum vna contentum esse debere. Sic quia dicitur, adhærebit vxori, non autem vxoribus, & erunt duo in carne vna, non autem tres aut quatuor, significatur ex primæua Dei institutione, ad quam Christus coniugii rationem iam reducit, inter duos tantùm coniugium esse oportere, quod & ex ipsius Christi verbis apertè consequitur, *Si enim quicunq; dimissa vxore aliam duxerit, mœchatur*, ergo non licet vni plures simul habere vxores. Alioqui enim posset dimissa vxore aliam superinducere, si etiam retenta priori vxore aliam aut alias adiũgere posset.

DICVNT EI DISCIPVLI EIVS, &c.] Intelligentes Discipuli graue pondus esse vxoris, quòd eam dimittere non liceat, nisi ob fornicationem, nec ea dimissa aliam ducere, dicunt, *Si ita est causa hominis cum vxore*, id est, si ad hunc modum se habet negotium viri cùm vxore, *non expedit nubere*, id est, contrahere matrimonium. Nam hoc loco, sicut & multis aliis Euangelii, *nubere*, accipitur vt etiam viris conueniat, cùm propriè solis competat mulieribus. Voluit enim Latinus interpres, vnica dictione reddere dictionem Græcam, γαμῆσαι, quæ communis est viris & fœminis. Dicunt autem Discipuli, *Si ita est causa*, &c. non quòd de veritate verborum Domini dubitarent, sed quòd de eis admirarentur: aut coniuncti, *si*, accipitur pro quia. Porrò hanc Discipulorum collectionem Dominus nec apertè approbat, ita vt diceret non expedire inire matrimonium, ne videretur condemnare matrimonium: nec reprobat, ita vt diceret expedire, matrimonium, ne postposita castitate illud ambiendi omnibus daretur occasio, sed miro verborum temperamento respondet, dicens, *Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est*. Vbi verbum, capere, non accipitur pro intelligere, sicut nec postea cùm dicitur. *Qui potest capere capiat*. Nam Græcè & hic & postea est verbum, χωρεῖν, quod sic significat capere, quemadmodum vas in se aliquid capere dicitur. Proinde quidam vertunt. Non omnes capaces sunt verbi huius, verum non rectè satis. Non enim negatur omnes posse capere verbum hoc (quod significatur per eam versionem. Non omnes, capaces sunt verbi huius) sed non omnes capere, id est, non omnes in se suscipere nec ferre, hoc est, approbare verbum hoc, scilicet de non ineundo matrimonio. Nam pronomen istud omnino demonstrare videtur id quod dicebant Apostoli, non expedit nubere. Sic ergo dictum est, *Non omnes capiunt verbum*

verbum hoc, quomodo apud Ioannem dicitur, *sermo meus non capit in vobis*, quod non est aliud, quàm vos non capitis sermonem meum, id est, non eum suscipitis nec approbatis. Itaque Discipulis inserentibus ex verbis Christi quòd non expediat nubere, Dominus sua responsione significat re vera expedientiùs esse & melius, non inire matrimonium, eò quòd sit Dei donum quoddam singulare, non expedire tamen omnibus, nempe non his qui illud verbum non capiunt. Nam de his qui se non continent, dicit Paulus, *Melius est nubere quàm vri*, Proinde si quæratur, an absolutè verum sit quod dixerunt Discipuli, videlicet quòd non expediat nubere, dicendum est, quòd vna & eadem res quibusdam considerationibus expediens est frequenter, quæ aliis considerationibus non est expediens: & rursum quod vni expediens est, alteri non est expediens. Sic enim in proposito inire matrimonium non expedit, si ea quis spectet incommoda quæ spectauerunt Apostoli, & quę postea indicat Dominus Expedit autem, si spectes bonum cõseruationis speciei humanæ, quod sequitur ex matrimonio, & bonum vitandæ fornicationis, Rursum matrimonium quod non expedit perfectioribus, expedit tamē infirmioribus. Ostensurus autē Dominus esse aliquos quibus datum est continere, & qui sint quibus datum est vt capiant verbum hoc, subiicit tria eunuchorum genera, quorum tertii sunt hi qui capiunt verbum hoc. Inter quæ tria genera primùm nullam meretur laudem, sed nec aliquam sustinet dignè calumniam: secundum vituperandum est: tertium autem laudandum: primùm, naturale, secundùm, coactum, tertium, volũtarium. Proinde horum generum ad inuicem comparatione, ostendit tertii generis ab aliis differentiam, & solùm illud esse quòd ob continentiam laudem meretur. *Sunt enim*, inquit, *eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt*, nimirum qui ex natiuitate carent membris ad generationem necessariis, aut etiam qui natura sunt frigidi, & matrimonio inepti. *Et sunt eunuchi, qui facti sunt*, scilicet eunuchi, *ab hominibus*, excisis scilicet, ab eis virilibus: *& sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt*, non reali membrorum exectione, sed voluntaria continentia: nec simplici continentia, sed omnimoda abdicatione veneris, quod fit inuiolabili proposito, & voto continentiæ, quod votum satis Dominus hic commendat dicens, *qui seipsos castrauerunt*. Non enim dicit, qui se assiduè castrant: sed qui seipsos castrauerunt. Certum est autem Dominum non loqui de corporali castratione quæ damnabilis est, sed de spirituali. At quemadmodum per corporalem castrationem fit, vt quis sit impotens ad venerem, ita & spiritualem necesse est vt suo modo consequatur impotentia generandi. Hæc autem est impotentia generandi legitimè & sine peccato, in quam non incidit homo nisi per votum explicitum vel implicitum. Notandum præterea in eo quod dicitur, *seipsos castrauerunt*: quòd cùm priùs significauerit Dominus continentiam esse donum Dei, dicens, *quibus datum est*, nunc significat etiam nostrum esse opus, & à nostra pendere liberi arbitrii potestate. Ideoque non dicit, qui à Deo castrati sunt sed, *qui seipsos castrauerunt*. Et quoniam non omnis continentia etiam sponte suscepta, laudabilis est apud Deum, (nam fuerunt & philosophi, qui studio sapientiæ à nuptiis abstinuerunt: & sacerdotes quorũdam idolorum, qui sese etiam execuerunt: & Vestales virgines sese perpetuæ continentiæ astrinxerint) ideò adiecit Dominus, *propter regnum cælorum*, significans eam solam continentiam Deo probari, quæ hac de causa suscipitur. Vbi notandum, quòd cùm Discipuli colligerent non expedire matrimonium inire ob matrimonii incommoda. Dominus à carnali illa ratione eos vocat, & subuehit ad spiritualem rationem, ob quàm sit suscipienda continentia, nimirum, *propter regnum cælorum*. Duæ enim sunt causæ ob quas non expedit nubere, nempe ob matrimonii incommoda, quæ frequenter sequuntur ex vinculi illius indissolubilitate, quam causam attenderunt Apostoli & quia matrimonium studio pietatis præbet nonnihil impedimenti, ad quam causam vtpote diuiniorem & magis spectandam Dominus vocat. Vtramque causam & Paulus indicat 1. Ad Corinthios septimo, vbi ad continentiam hortatur. Priorem quidem, cùm dicit, *Si nupserit virgo, non peccauit, tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi*. Posteriorem verò cũ dixit, *Qui sine vxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est*. Portò hanc partem, *propter regnum cœlorum*, quidam hodie sic intelligunt, vt sit sensus, propter regni cœlorum prædicationem & promotionem, aut propter regnum cœlorum promouendum & prædicandum. Ideò sanè hunc sensum nouum adferentes, vt ostendant horum tantùm continentiam Christo hic probari, qui eam suscipiunt, quo liberiùs vacare possint Euangelio prædicando, & non eorum qui non hac de causa continentiam amplectuntur, quales tamen multo semper habuit Ecclesia à patribus laudatos. Deinde hunc sensum inferunt, quia non putant eam laudandam continentiam quæ suscipitur ad promerendum sibi magis Deum, sub spe consequendæ vitæ æternæ, quòd hic effectus non putetur illis esse filiorum, sed tantùm mercenariorum. Itaque non putant sensum esse posse, propter regnum cœlorum assequendum. Hunc tamen sensum patres semper hîc significari intellexerunt, sicut sanè ipsa littera eum per se offert, & loco illi Pauli ad Corinth. maximè conuenit, vbi non tantùm ob prædicandum regnum Dei indicatur laudabiliter suscipi continentia, sed generaliter, vt quis magis & certiùs placeat Deo, quod non est aliud quàm propter regnum cœlorum assequendum pleniùs & certiùs. Sanè sic intellexit Diuus Hilarius, quod patet cùm in commentariis dicit, Voluntatem in illo (scilicet eunucho) posuit, qui spe regni cælestis talis esse decreuerit? Sic & Diuum Hieronymum intellexisse patet, cùm dicit per eam partem, *propter regnum cœlorum*, solis eunuchis tertii generis promitti præmium. Et subiicit, Nullus eorum consequitur regna cœlorum nisi qui se castrauerit propter Christum. Sic Chrysostomus dicit Dominum hæc dixisse de his qui vt cœlos nanciscantur se continent. Postquam autem Dominus commemorauit esse quosdam qui se castrauerunt propter regnum cœlorum, subiecit. *Qui potest capere: capiat*, significans rursum neminem se posse castrare, nisi ex dono Dei, & rem hanc tantam esse, vt non sit à quaquam exigenda: aut omnibus consulenda, sed his tantùm qui sentiunt se vires habere huic negotio pares. Illud enim, capiat, consulentes est, non præcipientis. Hortantis, inquit Hieronymus, Domini vox est, & milites suos ad pudicitiæ præmium concitantie, *qui potest capere, capiat*, quasi dicat, Qui potest pugnare, pu-

re, pugnet superet, & triumphet. Cæterùm licet in premissa Domini doctrina non tantùm insinuetur magna continentiæ laus, sed etiam voti continentiæ: sunt tamen qui ex hoc loco colligunt, malè tam multos hodie inter Christianos continentiam amplecti, stultè autem & impiè aliquem continentiam vouere, sic ferè argumentantes. Dominus dicit non omnium esse continere, sed eorum tantùm quibus datum est: at non omnes qui continentiam amplectuntur, esse de numero eorum quibus datum est res ipsa declarare videtur, cùm eorum plerique turpiter labantur. Nemo autem certus est an sit de numero eorum quibus datum est donum perpetuę continentiæ: malè ergo tam multi passim continentiam amplectuntur, stultè item & impiè continentiam vouent, vt qui sese in periculum præcipitent, & de suis viribus nimis præsumant. Vnde deinde colligunt, eos qui continentiam vouerunt si sentiant posteà suam incontinentiam, non solùm rescindere posse quod stultè & impiè vouerunt, sed etiam debere inire matrimonium, citantes pro eius probatione illud Pauli, *Propter fornicationem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum.* Et rursum illud eiusdem, *Si se non continent, nubant. Melius est enim nubere quàm vri.* Pro horum solutione aduertendum imprimis, quòd absolutè loquendo, omnes possunt capere donum continentiæ. Omnes enim (quod nemo facilè negauerit) possunt petere, & ex animo petere illud donum: omnes ergo possunt capere, si verùm est quod dicit Dominus, *Petite, & accipietis,* &, *Omnis qui petit, accipit.* Non enim, vt suprà annotatum est Dominus dicit non omnes capaces esse huius verbi, sed non omnes capere. Nec obstat quod dicat Dominus. *Qui potest capere, capiat*, quo apertè significari videtur quosdam esse qui non possunt capere. Sic enim nunc dictum est. *Qui potest capere, capiat*, quomodo suprà apud Lucam cap. Concordiæ 92. per parabolas hominis ædificaturi turrim, & regis contra alium egressuri ad pugnam, implicitè dixit. Qui potest fieri Discipulus meus, fiat, non quòd non omnes absolutè possent, (omnes enim possunt fieri Christiani & fideles, cùm necesse sit admittere omnes posse fieri saluos) sed quòd discipulatus non sit temere suscipiendus, & quod expendendæ sint vires, & considerandum num homo se sic sentiat affectum vt sperare possit se diuino spiritu ad hoc commoueri. Itaque cùm dicitur, *qui potest capere*, non de absoluta potentia est sermo, sed ea quàm propinquam dicere solemus, qua scilicet ea dicimur posse, ad quæ perficienda adsunt iam necessariæ vires: qualem potentiam ad continendum se iam habere is confidere potest, qui se sic sentit affectum, vt speret se à diuino spiritu ad eam commoueri. Huic consulitur, vt quia capere potest, *capiat*. Qui autem non sic se affectum sentit, huic quia necdum capere potest, non consulitur, vt sese ad capiédum ingerat, potest tamen talis, si velit, eam assequi potentiam, vt & ipse de numero fiat eorum qui possunt capere. Potest enim eam petere, petendo autem assequitur, quia omnis qui petit, accipit. Itaque rectè dicitur in expositione secunda super Matthæum sub nomine Chrysostomi, Non dixit, non omnes possunt, *sed non omnes capiunt*, id est, omnes quidem capere possunt, sed tamen non omnes capere volunt. Quòd autem dicit. *Quibus datum est*, illud: ostendit quia nisi auxiliũ gratiæ acceperimus, nihil ex nobis valeamus. Quoniam autem volentibus gratia non denegatur, in Euangelio Dominus dicit, *Petite, & dabitur vobis*, &c. Sic & D. Hieronymus, His, inquit, datum est à Deo qui petierunt, qui voluerunt, qui vt acciperent laborauerunt. His præmissis dicendum ad argumenta negari quidem non posse multos malè & inconsultè amplecti continentiam, nempe contra quam docet Dominus, vt qui eam nõ amplectuntur propter regnum cęlorum, sed propter infrugiferum otium: aut qui non dispicient secum an iam vires habeant ei negotio pares: non tamen ex lapsu quorundam efficaciter colligi eosdem non fuisse de numero eorum quibus non est datum cõtinere. Multi enim semel datum Dei donum, suo vitio perdunt, sicut pleriq; à fide & claritate deficiunt. Iam quanquam nemo certus sit an sit de numero eorum quibus datum donum perpetuæ continentię, & eorum qui capere possunt, rectè tamen plerique se perpetuæ addicunt continentiæ, quòd ex conscientiæ suæ testimonio piè præsumant se de eorum esse numero, & de adiutorio diuino sibi adfuturo certò confidant, quia illud promissum est his qui illud constanter implorauerunt: quemadmodum in baptismate omnes se addicunt perpetuæ in bonis operibus perseuerantiæ, cùm de ea nemo sit certus, sed quòd eam confidant non suis nixi viribus, verùm sisi gratiæ Dei omnibus præmissæ qui sibiipsis nõ desunt. Huic autem gratiæ diuinæ adeò cõfidunt qui castitatem rectè vouent aut amplectuntur, vt quanquam sciant periculum imminere his qui continentiam amplectuntur, tamen adeò illud periculum non metuunt, vt ob illud à castitatis amore deterreantur, quòd sciant se illud, quale quale est, periculũ diuina gratia cuius iam in se effectus quosdam sentiunt, facilè posse superare. Non ergo tales ob periculum cui se exponere videntur reprehendendi sunt, sed laudãdi, quòd de diuina gratia tantopere confidant, cui securè se committit, quisquis committit. Vnde pulchrè Chrysostomus in secunda expositione. Palma proposita est: qui concupiscit gloriam, non cogitat de labore. Nemo vinceret, si omnes periculum timerent. Ex eo autem quod quidam non possunt, & à proposito continentię cadunt, non debemus circa virtutem castitati fieri pigriores. Si enim quidam in pugna cadentes non examinant cæteros, sed dicunt illis sic datum fuisse, rem non applicant pugnæ, sed homini: quantò magis nos cadentium negligentiæ imputare debemus, non difficultati virginitatis? Hæc ibi. Cùm autem gratia diuina, sine qua nemo cœlebs viuere potest, omnibus sit exposita, nec alicui volenti ex animo denegetur, sicut non præsumptuosè faciunt, qui illi confisi, perpetuæ se addicunt continentiæ: ita qui vouerunt & sentiunt se grauiter vri, aut etiam aliquando per incontinentiam lapsi sunt non debent nec possunt ad matrimonii remedium conuolare, sed vt reddant Domino vota sua, tenentur ad remedia ea confugere quibus continentiæ gratiam assequi possint, nimirum ad preces, ieiunia, & castigationem carnis. Nec obstat Pauli authoritas, qua dicit, *propter fornicationem vnusquisque suam vxorem habeat*, &c. Nõ enim dicit, Propter fornicationem vnusquisque vxorem habeat, sed suam vxorẽ habeat. Loquitur enim iam coniugatis, quibus dicit, quòd quanquam bonum sit viro vxorem quàm duxit nõ tangere, sed habere eam tamquam sororem, tamen propter fornicationem vitandam vnusquisque vxorem suam, id est, quàm iam duxit, habeat, vtendo ea matrimonialiter. Nec illud, habeat, imperatiuè dicit, sed potiùs, vt ex

1. Cor. 7.

vt ex sequentibus patet, permissiuè, & secundùm indulgentiam. Illud autem, *propter fornicationem vnusquisque,* &c. coniugatis dictum esse patet ex his quæ sequuntur: Sequitur enim, *Vxori vir debitum reddat,* &c. & post pauca subiicit, *Dico autem non nuptis & viduis.* Hinc enim patet quòd quæ à principio capitis dixit, pertineant ad coniugatos. Iam quod non nuptis dicit Paulus, *Si se non continent, nubant. Melius est enim nubere, quàm vri,* non ad innuptos pertinet qui voto continentiæ se astrinxerunt, sed eos tantùm qui ab omni vinculo sunt liberi, & potestatem habent suæ voluntatis. Nam aliis, cùm sint spiritualibus nuptiis Deo copulati, non potest consuli aut præcipi vt, si se non continent, nubant: sicut nec nuptis, quibus ob infirmitatem coniunx vsui esse non potest. His enim qui continētiam vouerunt neutrū bonum est, nec vri, nec nubere. Vnde illis non competit illud, *Melius est nubere quàm vri.* Proinde si vrantur, aut si se non continent, non consulendum est vt nubant, sed vt vitent incontinentiæ occasiones, vt castigent carnem, ac precibus assiduis Deum interpellent, *qui dat omnibus affluenter & non improperat.*

1 Tim. 5.

Iac.

PARABOLA DE DIVITE EPVLONE PROPONITVR.

LVCÆ 16. CAPVT XCVII.

Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidè. Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus, cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis, & nemo illi dabat: sed & canes veniebant & lingebant vlcera eius. Factum est autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est autem diues, & sepultus est in inferno. Eleuans autem oculos suos cùm esset in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in sinu eius, & ipse clamans dixit, Pater Abraham miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremitatem digiti sui in aquam, vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris: & in his omnibus inter nos & vos chaos magnum firmatum est, vt hi qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare. Et ait, Rogo ergo te pater, vt mittas eum in domum patris mei. Habeo enim quinque fratres, vt testetur illis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormentorum. Et ait Abraham, Habent Moysen & Prophetas, audiant illos. At ille dixit, Non, pater Abraham, sed si quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent, Ait autem illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.

HOMO QVIDAM ERAT DIVES, QVI INDVEBATVR, &c.] Eodem tendit hic Domini sermo, quò ea quæ apud Lucam præcedunt, nempe vt ad fidelem diuitiarum in pauperes dispēsationem prouocaret, & ab auaritiæ ac diuitiarum studio reuocaret. Id tamen exemplo propositi modò diuitis, longè magis vrget quàm superiori sermone. Cùm enim Pharisæi auari irriderent Dominum per parabolam dispensatoris iniqui, & per ea quæ illi parabolæ subiecit, blandè inuitantem ad hoc vt benignitate in egentes, omnes pararent sibi æterna habitacula, & idonei redderētur quibus vera bona & thesaurus vitæ æternæ committerentur: quo irrisores illos iam cohiberet, & metu percelleret, terribile quoddam diuitis cuiusdam exemplum proponit, quo & à facultatum abusu deterret, & ad benignitatem quodammodo compellit: ostenditque præterea, in diuitiis & prosperitatibus huius vitæ non constituendam felicitatem vt ferè homines faciunt, sed has potiùs detestandas veluti perniciosas homini: ob paupertatem verò, aliaque huius mundi mala neminem iudicandum infelicem, sed ea potiùs habenda veluti futuræ felicitatis materiam, vt etiam hinc intelligamus verum esse quòd mox superiùs dixit, *Quòd hominibus altum est, abominatio est apud Deum.* Et hæc quidem quæ modò dicta sunt, præcipuè à Domino spectātur per exemplum propositum, quamquam etiam alia multa vtilia per hanc narrationem discamus. Dubium autem est an hoc exemplum sit tantùm parabola, vt sit rei non gestæ, sed tamen veluti gestæ narratio conficta ad auditorum ædificationem, quomodo alia quædam apud Lucam exempla, quæ sine titulo parabolæ eodem modo incipiunt, quo istud exemplum nempe ab, *Homo quidam,* an si vera historia rei gestæ. Nomen enim proprium ipsius Lazari arguit esse historiam, quamuis non efficaciter, vt ex sequentibus patebit. Et Euthymius testatur, quosdam ex traditione Hebræorum asseruisse, quòd circa ea tempora diues iste, de quo est exemplum, fuerit Ninensis appellatus, & quæ inter ipsum & Lazarum notum illis temporibus mendicum hîc dicuntur contigisse in vita hac, verè sic accidisse, ac post mortē vtriusque, alterius supplicia, alterius præmium Dominum ad vtilitatem auditorū commemorasse. Quòd si quis parabolam nudam esse velit, fateri tamen debet longè dissimilem esse aliis Euangelicis parabolis. Nam aliis ex similitudine rerum humanarum aut terrenarum docentur diuina, hoc est, ex his quæ contingunt in rebus mundanis, ostenditur quæ contingant aut fieri debeant in rebus diuinis. Hîc verò non sic. Non enim commemorando quæ hic fiunt, ostenditur status futuræ vitæ, sed de futuræ vitæ statu apertè disseritur, quamquam non sine allegoricis locutionibus. Similiter si historiam quis esse dixerit, & rei gestę narrationem necesse tamen esse fateatur, non omnia sic cōtigisse vt narrantur. Certùm enim est diuitem in inferno non locutum esse lingua, nec oculis corporalibus vidisse Abraham & Lazarum in sinu eius, aut de linguæ exustione conquestum, aut guttam postulasse: sed res futuræ vitæ, Dominus suum sermonem attemperans nostrę capacitati, admodum rerum præsentis vitæ proposuit, ita vt corporalia quæ post hanc vitam commemorantur, sint allegoricè & spiritualiter accipienda, siue sit nuda parabola, siue vera historia. Proponit ergo Dominus hoc exemplo duos homines diuersæ conditionis in pręsenti tempore, quorum mirabili modo mutata est conditio in futuro sęculo. Et in primis hominem quendam proponit diuitem, qui diuitiis suis humano iudicio non videbatur abuti, sed ad ea illis vtebatur, ob quæ ferè ho-

re homines ambiunt diuitias, & ad quæ, si partas aut concessas diuitias accommodauerit quis, laudari solet ab hominibus mundanis. Si quem enim viderint non recondentem semper diuitias, sed eas expendentem in pretiosas & pulchras vestes, & splendida conuiuia, hunc veluti minimè sordidum, ac dignum fortunæ bonis deprædicare solent. Tria ergo huic homini Dominus tribuit, quibus homo in hac vita iudicatur esse beatus, diuitias, & ex diuitiis paratas pretiosas vestes pertinentes ad splendorem ac gloriam apud homines, & lauta conuiuia quotidiana pertinentia ad carnis voluptatem Non est autem Græcis propriè, epulabatur, sed εὐφραινόμενος, quod significat oblectatum & lætantem, vt non tantum epularum delitiæ significentur, sed quod eas cum lætitia & iucunditate sumpserit, quo & sanitas corporalis eiusdē diuitis insinuatur, sine qua nulla est voluptas conuiuiorum, & reliqua quæ ad hilaritatem faciunt cōuiuiorum vt cantus musices, organa, amicorum præsentia, & id genus similia. Nec enim quod dicitur, *splendide*, tantùm ad lautitias & delicias ciborum pertinet, sed ad omnem cōuiuii & lautitiæ magnificentiam ac splēdorem, cùm Græcè sit λαμπρῶς id est, præclarè, magnificè, splēdidè. Itaque in his tribus tria illa obseruare licet quæ Ioānes dicit esse in mundo concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum, & superbiam vitæ. His tribus diuitis conditionibus opponuntur tres alterius cōditiones diuersæ. Nam ei quod dicitur, *Homo quidam erat diues* opponitur, *Et erat quidā mendicus*, Et quod dicitur, *qui induebatur purpura & bysso*, opponitur, *Qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus.* Ille incedebat in plateis, sedebatque in domo sua splendidè, ab omnibus ob splendorem vestitus honoratus, ac exteriori mollium vestium fruens oblectamento: hic verò domo carens in plateis iacebat, aut, vt est Græcè efficaciùs, ἐβέβλητο, id est, porrectus, vel proiectus, erat ad diuitis ianuā, despectus ab omnibus ob vlcerum horrorem, ac grauiter vlcerum multitudine discruciatus, ita vt ei stare vel non liberet, vel non liceret præ dolore & infirmitate. Pro splendore ergo & mollicie vestium diuitis, huic aderat abominatio & dolor vlcerum, totum corpus eius in modum vestimenti obtegentium. Ei autem quod dicitur, *& epulabatur*, non aliquando solum, *sed quotidie splendidè*, opponitur, *Cupiens satiari de micis quæ cadebant de mensa diuitis.* In quo notatur vrgens necessitas istius mendici. Tantùm enim aberat vt epularetur aut epulas ambiret, vt præ nimia fame cuperet vel fœlicitatem canum sibi contingere, ac sine aliquo diuitis dispendio vrgenti fami suæ subueniri. Ex industria autem Dominus mendicum nominauit, dicens, *nomine Lazarus*, cùm diuiti non opponat nomen, sed tantùm dicat, *Homo quidam*, vt, quemadmodum annotauit Diuus Gregorius, indicaret cōtrarium euenire apud Deum & apud homines. Nā apud homines quidem plùs solent sciri nomina diuitum quàm pauperum, & cum de diuitibus est sermo, solent eorum nomina cum honorificentia nominari. Cùm verò de pauperibus, quia aut nesciuntur eorum nomina, aut si sciantur, indigna iudicantur appellatione, dici solet, homo quidam, aut pauper quidam. At contra Deus humiles, abiectos, & incognitos mundo, ex nomine nouit & approbat, superbos verò & honoratos ignorat & despicit. Vnde in Psalmo mystico dicitur in persona Christi de his quorum Deus non est pars hæreditaria, *Nec memor ero nominum eorum per labia mea.* Potest & hoc

A intelligi significatum, quòd cum alicuius virtutes sunt commemorandæ, nomen eius rectè exprimatur: at illud supprimendum esse, cùm alicuius exponenda sunt vitia. Atque vtraque hæc ratio nominati mendici conueniens est, siue exemplum hoc sit nuda parabola, siue etiam vera historia. Bene autem quadrat in hunc mendicum, nomen Lazarus. Nam illud significat, vt habet Chrysostomus & Augustinus, eum qui adiutus est, aut potiùs, ad adiutorium, nimirum quòd nulla re mundana fretus, ad solum Dei respiceret adiutorium. Non enim dicitur Azarus, quod significare posset adiutum, sed Lazarus, quod ratione Lamed præpositionis significat in vel ad adiutorium. Quod autem sequitur, *& nemo illi dabat*, vt nō est in Græcis codicibus, ita nec in antiquis plerisque scriptis. In vno quod ad manū erat, non erant hæc verba in contextu, sed recenti manu ascripta in margine. Et tamen etiamsi ea pars non addatur, satis significatur diuitis huius inhumanitas quòd pauper ille coactus fuerit petere saturari de micis cadentibus è mensa. Sic enim inhumanitatem huius diuitis colligit Diuus August. declarans se nō legisse illa verba, *& nemo illi dabat.* Nam sic habet homilia 7. ex 50. Aperte de diuite hoc dictum est, quòd immisericors erat, non quia aliena rapuit, sed quia de propriis errogare noluit. Nunquid enim, charissimi, si pauper ille ante ianuam iacens sufficientem panem à diuite acciperet, diceretur de illo, quia cupiebat saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis? Hæc ille. Et hactenus quidem in diuite proponitur à Domino exemplar maximæ felicitatis humanæ: in mendico verò exemplar infelicitatis extremæ. Illi enim cum diuitiis aderat prospera valetudo, splendor summus apud homines, assidua item & nullis malis inquinata voluptas. Huic verò cum paupertate non vulgari, sed extrema, vt quæ eum cogeret & mendicare, & præ nimia fame vel micas pereuntes postulare, etiam aderat aduersa corporis valetudo, eaque item non simplex, sed grauissima vt quæ ad instar Iob totum ipsius corpus occupauerat, atque in terram porrectum deiiceret, nec fineret eum pedibus suis consistere. Hæc autem extremæ tum paupertatis, tum ægritudinis mala etiam alia pleraque exaggerabant, nimirum quòd nemo ipsius tam calamitosi curam haberet, quòd ad ianuam diuitis iacens pr̨ oculis haberet diuitis huius felicitatem, quòd canes etiam erga se benigniores sentiret, & humaniores quàm ipsos homines, & hunc tam felicem diuitem, imò quod etiam canes se feliciores esse consiceret, vt quibus abundè dabatur saturari de micis mensæ, de quibus cùm saturari cuperet, non est tamen quod cupiuit assecutus. Obseruat in hoc mendico etiam plura mala Diuus Chrysostomus, qui præter vnam homiliam qua parabolam hanc breuiter tractauit, quatuor aliis homiliis eandem parabolam per partes est pulcherrimè prosecutus, in quarum prima connumerat nouem supplicia quæ mendicus iste passus est. Vt autem per prædictam narrationem Dominus in vno proposuit apertè exemplar summæ felicitatis mundanæ, & altero exemplar extremæ infelicitatis: ita etiam rectè illius notauit vitia, huius virtutes. Et diuitis quidem vitia erant, quod diuitiis sibi ad dispensandum concessis abusus sit expendens eas tantùm ad ambitionem & voluptatem: quòd carnis tantùm curam habuerit, non etiam animæ: quòd pauperis non sit misertus, idque eius, qui tam erat calamitosus, cuiusque inopiam & calamitatem non

Nn potuit

potuit ignorare, vt qui ad ianuam eius iaceret, oculis eius semper expositus, quodque cùm magna felicitas mitiores & benigniores soleat homines reddere, ne in tanta quidem felicitate commoueretur misericordia erga tam egregiè miserum, vt vel saltem idem beneficentiæ illi præstaret quod canibus suis: inhumanior etiam canibus, qui quod potuerunt misero præstiterunt, lingentes vlcera eius: negligentissimus salutis animæ suæ, vt qui de damno pereuntium micarum cogitauerit facere lucrum, quemadmodum vt faceret mendicus cupiuit: Mendici autem virtutes fuerunt, quòd summam illam paupertatis & ægritudinis miseriam patienti animo tollerauerit, idque non solùm cùm apud se esset, sed & cùm coràm cerneret maximam illam diuitis abũdantiam & fœlicitatem, atque eiusdem in se tam inhumanam experiretur immisericordiam etiam à canum facto condemnatam, nec tunc quidem aut de Dei conquerens iustitia, aut diuiti malè precatus, quodque summa cum modestia tantùm de micis saturari cuperet, nec tantillum quidem importunitate obtinere contendens, sed miseriæ suæ ostentatione potiùs quàm clamore médicans. Itaque quod dicitur, *Canes veniebant, & lingebant vlcera eius*, additum est & ad condemnandum magis diuitis inhumanitatem, & ad commendandum magis pauperis patientiam, qui experiebatur etiam canes hominibus humaniores. Potest tamen etiam aliter intelligi hac parte significatum, ipsos canes diuitis à paupere qui conditionem canum petebat, assecutos fructum & voluptatem, vt cùm ipse non posset cum canibus saturari, canes tamen ab ipsius malo saturarentur & reficerentur. Non enim canes lingebant eius vlcera, quò ei benefacerent, sed quia inde eis bene erat. Sic ferè Chrysostomus, qui & indicat hac parte significatam debilitatem maximam ægri, vt qui nec canes suam ex ipso voluptatem quærentes posset à se depellere. In diuite ergo hoc proponitur exemplum, quod diues quisque fugiat & abominetur. In paupere verò exemplum, quod pauper quisque & calamitosus imitetur.

FACTVM EST AVTEM VT MORERETVR, &c.] Descripsit in superioribus Dominus diuersas pauperis & diuitis conditiones in præsenti tempore, nunc ostendit vtrumque eundem excepisse in hoc sæculo finem, ac post eum vices rerum in ipsis mirabiliter esse inuersas in futuro seculo, vt hinc discamus non metiri homini felicitatem vel infelicitatem ex his quæ contingunt in hac vita. Cùm enim in hac vita omnia diuersa ferè sint inter diuites & pauperes, mors tamen vtrisque communis est, quæ vt diuitibus finis omnium voluptatum, ita afflictis finis est omnium afflictionum. Dicit ergo, *Factum est vt moreretur mendicus*, sed rursum subiicit, *Mortuus est autem & diues*, quasi dicat, Nec hunc diuitiæ à morte liberare potuerunt. Priùs quidem mortuus est mendicus, vt intelligamus Deum citò ipsum huius vitæ calamitatibus exemisse, ac per nimias calamitates mortem ipsius acceleratam & præuentam: Diuitem verò per prophetam valetudinem, & omnium rerum affluentiam matura morte decessisse, ac Deum illi diutius concessisse suam in hoc mundo felicitatem, quàm pauperem in hoc permiserit mundo affligi: Magis enim festinat Dei benignitas afflictos eximere doloribus, & æterna quiete donare, quàm ipsius iustitia festinet felices in hoc mundo eripere suæ felicitati, & æternis tradere cruciatibus. Expectat enim eos ad pœnitentiam cuius patientem expectationem si negligant, efficiunt vt diuinæ in illos vltionis innotescat magis iustitia. Cùm autem & pauperi & diuiti vnus fuerit finis huius vitæ, mors, scilicet, non tamen vtrique post hunc finem eadem fuit conditio, sed inuersis vicibus ille quidem portabatur ab Angelis in sinum Abrahæ, hic verò sepultus est in inferno. Qui prius ab omnibus fuit derelictus & despectus hominibus, & à canibus lingebatur, hunc non vnus tantùm Angelorum, sed multi Angeli in suam curam suscipiunt, honorant, deducunt. Qui priùs iacebat præ infirmitate, nunc portatur ab Angelis causa honoris. Qui non recipiebatur in domum diuitis, sed iacebat ad ianuam eius graui oppressus tum dolore, tum fame, modò collocatur refocillandus in sinu Abrahæ, atque ab eo blandè benigneque suscipitur & fouetur. Dicitur autem portatus ab Angelis, quòd Angelorum ministerio deductus sit ad locum quietis, vt hinc intelligamus honorem pauperum, & lubenter Angelos in hoc occupatos esse, vt homines ducant ad regna cœlorum. Nondum autem in cœlum delatus dicitur, quòd illud tunc nondum esset apertum. sed in sinum Abrahæ deportatus dicitur tropica locutione, similitudine, scilicet, mutuata à parentibus, qui filios suos quos temerè diligunt in sinum suum recipiunt atque in eo fouent. Quoniam ergo Abraham pater erat omnium Iudæorum, ad quem suum genus referebant, in illius sinum Iudæus Lazarus delatus dicitur, ad significãdum quod ab illo sit receptus benignè in sanctorum consortium, atque vna secum quiete donatus ac spe gaudiorum regni cœlestis ipsi Abraham primò promissi, recreatus ab Abraham. Est & alia ratio quare peculiariter in Abrahæ potiùs quàm alterius sinum delatus dicatur, nimirum quia Abraham in vita sua semper hospitalitati & pauperum susceptioni fuit intentus, vt hinc redargueretur magis diuitis huius inhospitalitas, & ostenderetur Abraham etsi diuitem, longè diuersum fuisse ab hoc diuite ac magis iam refocillaretur pauper, quòd despectus à diuite hoc in terris, post mortem reciperetur ab Abraham diuite & patriarcha. In hunc ferè modum de sinu Abrahæ Diuus Chrysostomus. At Diuus Augustinus paulò aliter de eo differit, quanquam eodem redeat. Sinum enim Abrahæ vbique explanat esse, secretæ cuiusdam quietis habitationem. De quo latè differit libr. 4. de anima & eius origine, cap. 16. sic scribens, Quòd verò illum Abrahæ sinum existimas esse corporeum, & per ipsum asseris totum corpus eius agnosci, vereor ne in re tanta ioculariter atque irridenter, non seriò grauiterque agere credaris. Neque enim vsque adeò desiperes, vt arbitrareris corporeum sinum vnius hominis ferre tot animas, imò, vt secundùm te loquar, ferre tot corpora benemeritorum, quot illuc Angeli sicut Lazarum, perferunt. Nisi opinaris fortassè illam vnam animam solam ad eundem sinum peruenire meruisse. Si non iocaris, & errare pueriliter non vis, sinum Abrahæ intellige, remotam sedem quietis atque secretam, vbi est Abraham. Et ideo Abrahæ dictum, non quòd ipsius tantùm sit, sed quòd ipse pater multarum gentium sit positus quibus est ad imitandum fidei principatum præpositus. Hæc ille. Itaque intelligit sinum Abrahæ, locum quietis, in quo recipiuntur, vel recipiebãtur omnes imitatores fidei & pietatis Abraham. Secundùm Augustinum ergo sinus Abrahę dicitur,

dicitur, non quomodo pars aliqua hominis ſinus dicitur, ſed quomodo in mari appellamus loca portubus & quieti apta. Hunc autem locum idem Auguſtinus ſcribens in Pſalm. 85. circa illud, *Eruiſti animam meam ex inferno inferiori*, dicit videri poſſe (nam dubitando loquitur, nec quicquam hac in re diffinire auſus fuit) fuiſſe ante Chriſti reſurrectionem infernum ſuperius, hoc eſt, locum aliquem ſub terra, ſuperiorem loco damnatorum, reſpectu cuius damnatorum locus dicatur infernum inferius. Illi enim conuenire quod hic dicitur diues iſte leuaſſe oculos cùm videret Abraham, quia non poſſet leuatis oculis videre, niſi ille eſſet ſuperiùs, iſte inferiùs. Huic ſanè ſententiæ iam receptæ conſentit, quod in ſymbolo dicitur Dominus deſcendiſſe ad inferos, vtique ad liberandum vinctas ibi iuſtorum animas. Vnde communiter iam dicitur, ſinum Abrahæ idem eſſe quod limbum inferni. Sic enim ſuperiorem inferni partem recentiores vocauerunt, quòd limbus ſit alicuius rei extremitas. Idem tamen Auguſtinus epiſtola 99. diſputando colligit ſinum Abrahæ non fuiſſe aliquam inferni partem. Quia, inquit, ne ipſos quidem inferos vſpiam ſcripturarum locis in bono appellatos potui reperire. Quod ſi nuſquam in diuinis authoritatibus legitur, non vtique ſinus ille Abrahæ, id eſt, ſecretæ cuiuſdam quietis habitatio, aliqua pars inferorum eſſe credenda eſt, quamquam in his, ipſis tanti magiſtri verbis, vbi ait dixiſſe Abraham *Inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt*, ſatis, vt opinor, appareat non eſſe quandam partem, & quaſi membrum inferorum, tantæ illius felicitatis ſinum. Chaos enim magnum quid eſt, niſi quidam hiatus, multum ea ſeparans inter quæ non ſolùm eſt, ſed etiam firmatus eſt; Hæc ibi. Porrò quanquam propria quadam ratione locus quietis ante ingreſſum regni cœleſtis, dictus ſit ſinus Abrahæ, rectè tamen locus quietis, in quem modò recipiuntur animæ beatæ, cœlum, ſcilicet, ipſum, etiam dicitur ſinus Abrahæ, & ad Abraham tanquam patrem omnium credentium recipi dicuntur in ſinu quotquot ad quietem regni cœleſtis perueniunt. Vnde moriturus Martinus, Abrahæ, inquit, me ſinus excipiet, & de eo canit Eccleſia, *Martinus Abrahæ ſinu lætus excipitur*, nimirum vt alter pauper Lazarus. Et Auguſtinus libro 9. Confeſſion. loquens de Nebridio dicit, Quicquid illud eſt quod ſinus Abrahæ vocatur, ibi Nebridius meus viuit. Ei autem, quod mendicus Lazarus portatus dicitur in ſinum Abrahæ, pulchrè opponitur quòd diues ſepultus dicitur in inferno, loco, ſcilicet pœnarum, & omni carente refrigerio, in quo ſepultue dicitur, quòd anima eius fuerit in profundo infernalium ſuppliciorum collocata, ac ſub terram quaſi in tumulo concluſa & religata, æternæque ibidem morti tradita. Quod enim mortuum eſt, ſepulturæ traditur. Sepultura inferni, inquit Auguſtinus lib. 2. de quæſt. Euangel. pœnarum profunditas eſt, quæ ſuperbos & immiſericordes poſt hanc vitam vorat. Sic Ezechielis 32. ſepulchra regum Ægypti, & Aſſur, & ſociorum dicuntur eſſe in inferno. Ibidem, inquit Propheta, *Aſſur, & omnis multitudo eius, in circuitu illius ſepulchra eius, omnes interfecti, & qui ceciderunt gladio, quorum data ſunt ſepulchra in nouiſſimis laci*, &c. Sciendum tamen Græca non habere & ſepultus eſt in inferno, ſed poſt, & ſepultus eſt, perfectus eſt punctus. Deinde ſequitur, *Et in inferno eleuans oculos ſuos.* Non enim habent coniunctionem, autem. Vnus codicum

A ſcriptorum, qui mihi ad manum erat, habebat poſt, *& ſepultus eſt, & in inferno. Eleuans autem oculos ſuos.* Diuus Auguſtinus quanquam in lib. 2. quæſtion. Euangel. ſecutus ſit, vt ex ſuprà dictis patet, lectionem noſtram, in aliis tamen locis ſequitur lectionem quæ inuenitur in Græcis codicibus. Nam in ſermone quodam quo enarrat illum Pſalmi verſiculum, *Tibi derelictus eſt pauper*, qui eſt ſermonum de tempore 110. ſic habet, Videte exitus amborum. Contigit enim mori inopem illum, & auferri ab Angelis in ſinum Abrahæ. Mortuus eſt diues, & ſepultus eſt. Nam pauper fortè nec ſepultus. Et quid poſtea? Cùm apud inferos diues ille in tormentis eſſet, leuauit oculos ſuos, &c. Sic & homilia 7. ex

Pſalm. 10.

B quinquaginta, Propter ſolam inhumanitatem, quia contemnebat pauperem ante ianuam ſuam iacentem, nec congruè digneque paſcebat, mortuus eſt & ſepultus. Et cùm eſſet apud inferos in tormentis leuauit oculos ſuos, &c. Itaque ſecundùm hanc Græcorum lectionem & diſtinctionem, de ſolo diuite mortuo dicitur quòd ſepultus ſit, quòd pauper ille aut non fuerit ſepultus, aut ſine honore aliquo? diues autem poſt mortem nihil aliud gloriæ conſecutus eſt, quàm quòd cum honore aliquo delatus ſit ab hominibus ad ſepulchrum, pro quo honore mẽdicus portatus eſt ab Angelis in ſinum Abrahæ. D. Chryſoſtomus intelligit additum, & ſepultus eſt ad ſignificandum quòd poſt mortem neque diuitiæ,

C neque famuli, neque amici, vitæ eum rurſum reſtituere potuerunt. Theophylactus autem & hoc addit, quod dicendo, *ſepultus eſt*, inſinuauerit Dominus obiter, quòd anima eius infimum locum & caliginoſum ſortita fuerit, quod non diſcrepat à ſenſu noſtræ lectionis, *& ſepultus eſt in inferno*. D. Auguſtinus epiſt. 89. quæ eſt ad Hilarium, contra eos qui aſſerebant diuitem manentem in diuitiis ſuis non poſſe ingredi regnum cœlorum, hunc locum producit, pulchram reddens rationem cur in ſinum diuitis Abrahæ pauper Lazarus illatus ſit. Si, inquit, pauperi illi meritum eſſet inopia non iuſtitia, non vtiq; ab Angelis in Abrahæ gremium, qui diues hic fuerat, tolleretur. Sed vt nobis oſtenderetur, nec in iſto

D paupertatem per ſeipſam diuinitus honoratam, nec in illo diuitias fuiſſe damnatas, ſed in iſto pietatem, in illo impietatem ſuos exitus habuiſſe, ſic ſuſcepit impium diuitem cruciatus ignis, vt tamen pium pauperem ſuſciperet ſinus diuitis.

ELEVANS AVTEM OCVLOS SVOS, CVM ESSET IN TORMENTIS, VIDIT ABRAHAM.] Eleganter D. Chryſoſtom. concione ſecunda de Lazaro, diuitias & paupertatem in præſenti vita nihil aliud eſſe dixit, quàm perſonas & laruas in ſcena, quod ſub his in theatro huius mundi alii quidem felicium formam præ ſe ferant, alii

E verò infelicium perſonam: at cùm homines è ſcena huius mundi egreſſi fuerint, ac per mortem detractæ illis fuerint perſonæ theatrales, tum demum apparet qualis quiſque ſit: & quemadmodum in ſcena plerique regum & diuitum perſonam induũt qui ea depoſita cognoſcuntur eſſe viliſſimi & pauperrimi: ita & poſt mortem qui hic videbantur feliciſſimi, manifeſtantur re vera eſſe & fuiſſe infeliciſſimi, quemadmodum patet in hoc diuite, qui cùm egreſſus è theatro præſentis vitæ, ſuam perſonam depoſuiſſet, viſus eſt omnium eſſe miſerrimus, vt qui & variis, eiſque intollerabilibus tormẽtus affligeretur, & tanta laboraret inopia, vt ne guttam quidem aquæ haberet in ſua poteſtate, ſed pro

hac etiam pauperrimo olim supplex fieret, nec tamen quod petebat consequeretur. Obseruandum autem quàm istæ rerum vicissitudines Euangelicis verbis significentur. Qui enim olim erat in variis delitiis, iam deprehenditur non in vno tantum tormento, sed in multis. Ideo enim pluraliter dicitur, *cùm esset in tormentis.* Qui olim Lazarum ad ianuam suam iacentem veluti ex alto despiciebat, aut omnino ne videbat quidem, hic iam eundem procul semotum diligenter aspicit, & sublimen suspicit, in sinu Abrahæ patris sui requiescentem. Qui olim omni affluebat rerum copia, iam etiam vnius guttæ refrigerantis laborat inopia. Qui priùs lingua peccauerat, indulgens, scilicet, ei iugiter omnigenas ciborum lautitias, ac per eam fortè petulanter incessens pauperem, aut recusans quod ab eo petebatur, in lingua peculiarem pœnam sentit, *quia per quæ peccat quis, per hæc & punitur.* Qui olim vlcerato pauperi vel minuta mensæ suæ dare neglexit, in inferno positus, vsque ad minima quærenda peruenit, nec tamen impetrauit. Nam guttam aquæ & extremum digiti ipsius pauperis petiuit, nec accepit, qui micas panis rogatus, aut negauit, aut dare neglexit. Porrò quoniam hìc oculi, lingua, & id genus corporalia membra tribuuntur diuiti damnato, & Abrahæ atque Lazaro beatis, colligere hinc solent aliqui, vt patet ex Augustino lib. 4. de oratione animæ cap. 15. animas exutas hoc corpore, esse tamen adhuc corporeas, nec carere suo corpore, quamuis magis spirituali. In quo errore cùm esset Tertullianus, etiam hoc loco pro confirmatione suæ sententiæ vtebatur, vt patet ex libro de resurrectione carnis. Quidam etiam inter Græcos negantes animas ante iudicium aut puniri, aut coronari, cùm hoc loco multùm vrgerentur, dixerunt Dominum hìc ea quæ futura erant narrare tanquam iam præterita: quod si verum esset, non iam difficultatem aliquam facerent membra corporalia attributa diuiti, Abrahæ, & Lazaro. Verùm ei intelligentiæ obstant sequentia, quæ post diem iudicii non conuenit intelligere, vt quod dicitur petisse diues vt mitteretur Lazarus ad fratres ipsius adhuc in mundo existentes. Proinde cùm efficaciter satis ex hoc loco conuincatur error ille Græcorum, & tum ex hoc loco, tum ex aliis scripturis Catholica fides doceat animas statim à morte, aut esse in gaudiis, aut esse in pœnis, & tamen Catholica doctrina etiam habeat animas exutas corpore non esse corporales, dicendum est, vt priùs admonuimus, Dominum de animis corpore exutis loqui tanquam adhuc corpore circundatis, ac spiritualia corporaliter describere. quòd illa aliter cognoscere nequeamus, quemadmodum scriptura etiam Deo tribuit membra corporalia, cùm certum sit illum non esse corporeum: de quo vide Augustinum libro prædicto, disputantem contra asserentes ex hoc loco animas esse corporeas. Itaque per hoc quod eleuatis oculis dicitur in tormentis suspexisse eminus Abraham & Lazarum in sinu eius, significatur quòd oculis mentis, hoc est, intellectu suo comprehenderit Abrahæ felicitatem longè separatam à sua infelicitate, atque agnouerit Lazarum olim à se impiè neglectum, beata quiete cum patre credentium fruentem. Quòd si quæratur quomodo id agnoscere potuerit, dicendum sanè id diuina factum reuelatione & ordinatione, qua factum est vt quemadmodum mendici in præsenti vita infelicitas augebatur, ex conspecta ab ipso diuitis felicitate: ita nunc vice versa diuitis miseria ex conspecta Lazari beatitudine augeretur. Quod in aliis quoque damnatis vsuuenire hinc intelligendum est, vt quos hic velut abiectos despexerunt, de eorum ibi felicitate maius suæ infelicitatis tormentum percipiant. Quod autem clamans præ nimio dolore, inuocauerit misericordiam ab Abraham, & petierit extremo digiti Lazari linguam suam refrigerari, significabat eum summoperè desiderasse ab Abraham, vt per ministerium Lazari aliquantula remissio tormentorum ei concederetur. Non autem Lazarum inuocasse introducitur, veluti non ausus fuerit, quòd in illum fuerit tam inhumanus, sed Abraham inuocat, quòd Iudæi in illo tanquam parte suo gloriarentur ob quod iste, cùm esset Israëlita, confidebat de paterna eius benignitate rem tam exiguam posse impetrari, proinde eum inuocat nomine patris, dicens, *Pater Abraham.* Cùm autem certum sit quæ de oculis, lingua, digito, & sinu Abrahæ dicuntur, spiritualiter esse accipienda, non potest etiam ex eo quod hic dicitur diues cruciatus in flamma, efficaciter colligi, ignem quo animæ, corporibus exutæ cruciantur, esse ignem corporalem, quemadmodum docet August. lib. 21. de ciuit. Dei, cap. 10. Conuenienter enim responderi posset, talem fuisse flammam illam, quales oculi quos leuauit, & quibus Lazarum vidit, qualis lingua, cui humorem exiguum infundi desiderauit, qualis digitus Lazari, de quo id sibi fieri postulauit. Idem tamen Augustinus eodem capite & aliis locis asserit ignem gehennæ fore corporeum, quo post resurrectionem corpora damnatorum cruciabuntur. Quare cùm eodem illo igne etiam cruciandi sint dæmones, etsi spirituales (hunc enim ignem in quem corpora damnatorum mittentur, dicit Dominus paratum diabolo & angelis eius) non debet videri impossibile & mirum animas etiam corpore exutas torqueri igne corporeo quemadmodum colligit Diuus Gregor. libro quarto, Dialog. cap. 28. At de hac quæstione, sicut & de loco quietis sanctorum ante liberationem factã per Christum, aut de loco animarum damnatarum ante iudicii diem, non putat contentiosè disputandum Diuus Aug. Meliùs est enim, inquit libr. 2. de Genesi capite 5. dubitare de occultis, quàm litigare de incertis. Satis ergo fuerit ex eo quod dicitur diues iste cruciatus in flamma, intelligere ipsum & omnes damnatos, ineffabilibus tormentis, & omnia huius mundi supplicia excedentibus excruciari, pauperem autem & omnes sanctos esse in gaudiorum refrigerio suauissimo, ac id intelligentes solicitos esse quomodo & illa tormenta effugere possimus, & ad hæc gaudia peruenire potiùs, quàm de ignis quo cruciari dicuntur qualitate anxiè disceptare. Cæterùm quò vtcunque intelligamus, quàm rectè dictum sit diuitem hunc fuisse in tormentis pluraliter, & quæ sint pœnæ, quæ per flammæ cruciatum possint intelligi, præter pœnam quàm animæ diuina virtute ab igne corporali modo nobis incerto pati possunt, primùm quidem cruciantur remorsu perpetuo conscientiæ ex recordatione admissorũ scelerum: deinde reputatione amissæ beatitudinis quam assequi potuerunt, & certa cognitione irreparabilis suæ damnationis: præterea quia sentiunt se contra suam voluntatem certo loco alligatas, ac horribilium atque infestissimorum dæmonum consortio deputatas. Postremùm, quia experiuntur vires animæ suæ, intellectum, scilicet & voluntatem, non esse libe-

liberas, sed cogi indesinenter, illum quidem ad actualem pœnarum suarum considerationem: hanc autem ad actualem pœnarum horrorem & renitentiam, ita vt nulla sit his viribus in istis malis quies, quemadmodum est in nobis per somnum aut auersionem intellectus ab alicuius mali consideratione, & conuersationem eius ad alia quæ cogitare delectat. Hæc pœnæ quàm sint graues, & omnem mundi cruciatum excedentes, vtcunq; experiuntur qui mentis sibi malè consciæ carnificina hîc iugiter excruciantur, quæ frequenter multos ad laqueum adegit, cùm hic interim vires animæ non sint tam viuaces, atque sunt cùm anima exuta est corpore, & multa hic sint quę hominis tristitiam ad tempus tollunt, aut leniunt, aut à recogitatione malorum intellectum quiescere faciunt.

ET DIXIT ILLI ABRAHAM, *FILI, RECORDARE QVIA RECEPISTI BONA, &c.] Lamentanti de sua calamitate diuiti, & refrigerium sibi per Lazarum impendi postulanti, Abraham primùm quidem exponit iustitiam mutatæ in vtroque conditionis: ac deinde significat impossibile esse vt assequatur quod per Lazarum sibi impendi postulauit. Blandè illum compellat, non dedignatus eum appellare filium, vt intelligamus hinc sanctorum pium etiam erga damnatos affectum, & discamus vicissim & nos afflictos etiam iustè non incessere, quibus digni sunt nominibus. Scriptum est enim, *Non exasperes pauperem in inopia sua, & cor inopis ne affixeris.* Diligenter autem obseruandum, quod Abraham indicare volens quare vtriusque vices modò essent mutatæ, non obiicit diuiti aliqua scelera, nec explicat aliquas Lazari virtutes sed tantùm dicit, quod diues receperit bona in vita sua, & idcirco eum cruciari, Lazarum verò, quod perpessus sit mala, esse in solatio, vt intelligamus rem esse maximè perniciosam homini versari in otio summo, & delitiis atque honoribus frui: & rursum nihil homini vtilius, quàm exerceri afflictionibus. Vnde Basilius sermone primo de ieiunio, Timeto, inquit, exemplum diuitis, illum delitiæ vitæ igni tradiderunt. Non enim ob iniustitiam, sed propter mollem ac delicatam vitam reprehensus, in flamma fornacis torrebatur. Hæc ille. Proinde hæc Abrahæ verba ad hoc valent, vt ne ob diuitias, & voluptates huius vitæ aliquem beatum ducamus, sed potiùs miserum, & ne sibi diues placeat, sed potiùs displiceat ob felicitatem huius vitæ. Et contra ne ob paupertatem, contemptum, & afflictiones aliquem miserum ducamus, sed potiùs beatum: nec sibi pauper aliquis aut afflictus displiceat, sed potiùs nomine sibi placeat & gaudeat, iuxta illud Iacobi I. *Omne gaudium existimate fratres mei cùm in tentationes varias incideritis.* Verbis Abrahę consonant quæ priùs dixit Dominus, *Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc fletis, quia ridebitis. Beati qui nunc esuritis, quia saturabimini.* Contra, *Væ vobis diuitibus, qui habetis consolationem vestram. Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis. Væ qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.* In diuite isto videre licet quàm verè dixerit Psalmista. *Ne timueris cùm diues factus fuerit homo, & cùm multiplicata fuerit gloria domus eius. Quoniam cùm interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo in gloria eius. Quid anima eius in vita ipsius benedicetur.* In paupere illud Psalmi impletum est, *Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala.* Significant ergo verba Abrahæ iustum illud Dei, iudicium, quo reprobis & vasis iræ aptatis in interitum, in hac vita plerunque concedit bonorum huius mundi affluentiam, ne semper illis sit malè, & alicubi habeāt sua bona: electis autem & vasis misericordiæ quæ præparauit in gloriam, immittere afflictiones & aduersitates quibus exerceantur, quòd fieri non possit vt quis & hic regnet cum mundo, & postea cum Christo. De quo Dei admirabili iudicio disputat Psalmista, asserens se non potuisse illud comprehendere, donec ingrederetur sanctuarium Dei, & intelligeret nouissima diuitum. Ideoq; notandum, Græca non tantùm habere, *recepisti bona*, sed bona tua, vt deinde cùm subditur, *& Lazarus similiter mala*, subaudiatur mala sua, & intelligamus significari Deum vnicuique & bona & mala præparasse, & qui in hac vita suam in bonis portionem accepit, malorum partem post hanc vitam accepturum, & contra, quāquam illud, *bona tua*, etiam aliud significet, vt mox dicetur. Cæterùm D. Chrysostomus, diligenter inquirit quare potiùs dictum sit, *recepisti*, quàm accepisti, putatque ideo dictum esse, *recepisti*, ad significandum quòd & diues quanquam peccator erat, aliquam tamen habuit virtutem, pro qua bona debita adhuc viuens receperat. Nam recipere propriè ea dicimur quę debentur meritis. Similiter Lazarus etsi iustus, aliquod tamē vitium habuit, propter quod adhuc viuens debita mala receperat. Nullus enim ferè hominum expers est omnis virtutis, nec quisquam immunis ab omni vitio. Ideoq; cùm iam duo illi per mortem hinc decesserunt, ille quidē discessit meram habens malitiam, iste verò meram habens virtutem. Secundùm hunc sensum dictum esset, *bona tua*, id est, bona quę tibi debebantur. Quanquam autem hæc obseruatio docta sit, magis tamen videtur verbum, *recipere*, hic simpliciter positum esse quemadmodum sæpe, pro accipere, secundùm sensum superiùs indicatum. Vlteriùs tamen sciendum, quòd quanquam Abrahæ verba nulla apertè exprimere videantur vitia diuitis, nullasq; virtutes Lazari, sed tantùm admirabilem distributionem bonorum & malorū quæ à iusto & inscrutabili Dei iudicio proficiscitur: tamen eadem verba satis etiam in se includunt & illius vitia, & huius virtutes præmio dignas. Per hoc enim quòd dicitur, *recepisti bona*, significatur quod felicitatē huius sæculi amplexatus sit, atq; dilexerit, quodq; bona huius mundi pro veris bonis duxerit, eaq; quæ illi Deus concessit, sibi vendicauerit, non cōmunicando ea aliis quibus dispensari debebant, & parando sibi amicos de mammona iniquo: vnde bene Græca habent, bona tua, nēpe quod ea pro suis bonis duxerit. Quare his verbis ipsius & amor sæculi inordinatus, & in pauperes inhumanitas notata est, propter quæ vitia æterno dignus fuit supplicio. Sic & Lazari patientia satis insinuatur, dum dicitur recepisse mala. Non enim propriè recipit vel accipit mala à Deo immissa, qui ea patienter in se non suscipit, tollendo crucem suam post Christum. Intellexit istud significari his verbis Aug. lib. 2. de quęst. Euang. sic scribens, Cùm ei dicitur, *recepisti bona in vita tua*, illud tangitur, quia felicitatem dilexit sæculi, nec aliam vitam pręter istam in quo superbus tumebat, amauit. Lazarum autem dicit mala recepisse, quia intellexit huius vitæ mortalitatem, labores, dolores, & ærumnas, pœnam esse peccati, de quo scriptum est. Fuimus & nos naturaliter filii iræ, sicut & cęteri. Hæc ille cap. 38. Hic iam obseruandum, quòd si inferni damnatione percutitur qui propria non largitus erat, qua pęna plectendus sit, qui aliena rapit. Si dānatus est qui suis bonis

ad corporis curã vſus eſt,nec alicuius ſceleris arguitur quid futurum iis qui ſeſe horrendis contaminant immunditiis,impietatibus,& iniuſtitiis? Vide D. Baſilium ſermone quo hortatur ne rebus tẽporalibus afflixi ſimus, vbi ex hoc loco admonet ne prætereamus ob oculos nobis poſitos Lazaros, ne cùm poſt vitam inuocauerimus Abrahã, alioſq; ſanctos, nullum cõſequamur fructum noſtræ vociferationis,ſed ab eis impetamur acerbioribus verbis quã hic impetitus eſt ab Abraham diues,quod illius improbitatẽ pleriq; manifeſte vincamus. Appoſitè autem pro tẽpore illo dixit Abraham, *Nunc autem hic cõſolatur*, quia nec dum accepit plenam mercedem, vt impleretur lætitia ex aſpectu vultus Domini, ſed conſolabatur in ſpe liberationis per Chriſtum perficiendæ.

ET IN HIS OMNIBVS, INTER,&c.] Oſtẽdit iam fieri non poſſe vt quod petebat aſſequeretur. *Et*, inquit, *in his omnibus*, pro, ſuper vel præter hæc omnia, hoc eſt, præterquam quod iuſto Dei iudicio tibi non conſolatio & refrigerium, ſed cruciatus debeatur, etiam impoſſibile eſt, vt quam petis tibi præſtem miſericordiam, quia impoſſibile eſt vt quis ex nobis vos adeat. Hoc enim ſignificatur cùm ſubditur, *inter nos & vos chaos magnum firmatum eſt*, &c. Vbi notandum dictionem, *chaos*, valde impropriè poſitã, ſi modò non eſt vitium ſcriptorum, quemadmodum vult Budæus. Græca enim dictio eſt, chaos, quæ tamẽ hoc loco Græcis non eſt, ſed pro ea eſt, χάσμα, quæ Græcis aliud ſignificat quàm chaos. Nam chaſma Græcè hiatum terræ ſignificat, à verbs χαίνω, quod eſt hio: Chaos verò, quod à χέω id eſt fundo deriuatur, confuſionem ſignificat. Chaos ergo impropriè hic debet accipi pro hiatu, quemadmodum & Auguſt. exponit epiſtola 99. qualis hiatus exiſtere nõnunquam ſolet in terræ motu, vnde & chaſmaticus terræ motus dictus eſt. Huiuſmodi autem terræ hiatus aut vorago, ſi modo magna ſit, impedit ne quis ex vno loco ad alium pertranſeat proinde methaphora hinc deſumpta dicitur, hiatus magnus inter nos & vos nõn ſolùm eſt, ſed etiam firmatus eſt, quo aliud non ſignificatur, quàm ſic eſſe ſeparatos damnatos à piis, vt imperuius ſit vtrique ad alteros tranſitus. Quòd ſi ſpeciatim exprimi quis quærat quid per hiatum illum magnum ſit intelligendum, rectè dicetur ſignificari firmiſſimum Dei ſtatutum in modum hiatus, prohibens horum & illorum permixtionem, vt ſit ſenſus, Firmiſſimo & immutabili decreto Dei ſic ſumus nos à vobis ſeparati, *vt hi qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint*. Dicit, *qui volunt*, aut propter naturalem voluntatem qua ſancti ◆perent ſubuenire damnatis, cùm alioqui reſpicientes ad diuinam iuſtitiam, & ei ſuam voluptatem conformantes, non velint quod naturaliter volunt: aut potiùs, quia etiamſi vellent, nõ poſſent. Porrò cùm certum ſit Abraham hæc non verbaliter reſpondiſſe diuiti, videndum eſt quomodo prædicta ei dixiſſe dicatur à Domino. Itaque Abraham introducitur dixiſſe illud, *Fili recordare*, &c. quia diuiti petẽti refrigeriũ ſuggerebatur quàm iuſtè iam puniretur, & omni conſolatione deſtitueretur, & contrà Lazarus cõſolatione frueretur. Sic per hoc quòd dicitur dixiſſe de hiatu, ſignificatur diuiti notificatum æternam fore reproborum à beatis ſeparationem, ac refrigerii nullam eſſe damnatis ſpem. Et alioqui ſi hoc exemplum tantùm eſt parabola, dicẽdum eſt hæc à Domino ſic conficta eſſe, vt intelligeremus damnatis poſt hanc vitam nullam eſſe ſpem vel liberationi, vel refrigerii, & ne ab his quidem in quibus multùm confidebant in via præſenti, quemadmodũ confiſus fuit iſte diues in patriarcha Abraham, damnatos imploraturos refrigerium, ſed eoſdem intellecturos quàm iuſtè crucientur, quodq; in perpetuum ſint cruciandi. Ex hoc loco conuincitur error ille qui Origeni attribuitur, quo quidam aſſeruerunt damnatos aliquãdo liberandos, & iuſtorum conſortio aggregandos in gaudiis.

ET AIT, ROGO ERGO TE PATER,&c.] Cũ audiret ſe non poſſe exaudiri in eo quod pro ſe orabat, pro fratribus ſupplicat, ſed vt prior eius oratio reiecta eſt, quòd eſſet de re impoſſibili: ita & hæc, quod eſſet de re ſuperuacua, vt intelligamus damnatos nihil aut pro ſe, aut pro aliis impetrare poſſe, nec quicquam rectè precari. *Ergo*, inquit, quoniam ſcilicet chaos (vt dicis) obſtat quo minùs mihi per Lazarum ſubueniri poteſt, ſaltem illud te oro pater, vt quem non potes mittere mihi, mittas in domum patris mei. Non enim tale chaos inter vos & viuos firmatum eſt, vt non poſſit vobis ad illos eſſe acceſſus, aut contra: *Mitte ergo eum in domum patris mei. Habeo enim ibi adhuc quinque fratres, vt teſtetur illis*, id eſt, admoneat eos, aut teſtimoniũ illis perhibeat de ſtatu qui eſt poſt vitam temporalem, aut de mea cõdemnatione & pœnarum magnitudine, ne ſi ingrediantur meis veſtigiis, etiam ipſi veniant in hunc locum diuerſorum tormentorum. Poteſt enim verbũ, *teſtari*, dupliciter hic exponi, aut vt ſimpliciter ſit admonere aliquẽ, quomodo ſępe accipitur in ſcripturis, vt, *Audi populus meus & loquar: Iſrael & teſtificabor tibi*, &, *Audi populus meus, & conteſtabor te*. Et apud Paulum 1. Timoth. 5. & 2. Timoth. 4. Aut vt ſit teſtimonium de aliqua re ferre, quæ propria eſt eius ſignificatio. Quæri autem hic poteſt. quomodo diues hic pro fratrum ſalute fuerit ſolicitus cùm hic affectus videatur alienus eſſe à damnatis, vt alicui bene velint. Ad quam quæſtionẽ facilis eſt ex Diuo Gregorio ſolutio, qui hoc loco aſſerit, damnatos vt in ſupplicio gauius puniantur, & eorum videre gloriam quos contempſerunt, & de illorum pœna torqueri quos inutiliter amauerunt. Itaque diuitis preces pro ſalute fratrum, non ex charitate, aut bono affectu erga fratres prouenerunt, ſed ex pœna & cruciatu quo afficiebatur, Deo ita permittente eum torqueri per recordationem fratrum. Addit his Caietanus diuitem hæc precatum ex ſuperbia, nimirum, quia cùm videret multos ſaluari, inter eos cupiebat eſſe ſuos, vt qui iam deiectus erat in maximam miſeriam ſaltem in ſuis fratribus exaltaretur. Alii, inter quos Nicolaus, putant eum hæc precatum, quod ſciret ex fratrum ſuorum conſortio in condemnatione, pœnam ſibi augendam, eo quòd & per vitæ ſuæ exempla; & per relictas diuitias occaſionem peccandi eis præbuiſſet. Si autem exemplum hoc non hiſtoria eſſe dicatur, ſed parabola tantùm, facilior erit quæſtionis explicatio. Dici enim poterit hæc ſic à Domino conficta eſſe, cùm ſic geſta non eſſent, tantùm ad erudiendum & monendum viuos, ne ſuæ impœnitentiæ prætexant, quòd de ſtatu vitæ futuræ nihil vnquã didicerint ex his, qui è futura vita redierunt. Quoniam enim homines admoniti de gehennæ cruciatibus, aut credere ſolent velut terriculamenta vana, aut parum commoueri illis, cogitantes ſecum neminem ex mortuis rediiſſe qui vel de piorum felicitate, vel impiorum cruciatibus quæ experientia didiciſſet narrauerit, credituros ſe magis & magis commouendos ſi quiſquam rediret ex mortuis, & atteſtaretur quomodo illic res ſe habeant: ideo quò hanc cognitionem Dominus caſtigare, propo-

proposuit hunc diuitem orasse, vt Abraham ad fratres suos Lazarum mitteret, & vulgarem hanc hominum cogitationem exposuisse, vt sic Abrahæ, cuius magna erat apud Iudæos authoritas, responsum subiiceret, quo talis cogitatio reprehenditur & côfutatur. Nec dubium est quin hic sit scopus huius narrationis, etiam si sit vera historia, poterant enim Pharisæi aut alii inter Iudæos ridere quæ Dominus dixerat de summis cruciatibus diuitis, ob id quod recepisset bona in vita sua, quemadmodum auari Pharisæi suprà irridebant eum contra auaritiam disputantem, poterant eorum confirmationem postulare sibi fieri per resuscitationem aliquorum ex mortuis, proinde oportunè hac narratione eos reprimit non sua, sed Abrahæ authoritate, quem dicit diuiti serò supplici, & serò suorum curam gerenti respōdisse, *Habent Moysen & Prophetas*, hoc est, Moysis & Prophetarum libros, *audiant illos* loquentes, & testificantes eis per sua scripta, & lectionem eorum in synagogis. Ad quod diues improbus iam peccator, & ex seipso fratres suos iudicans respondit, dicens, *Non pater Abraham*, supple, audient illos sat scio, *sed si quis ex mortuis ierit ad eos*, & testificatus, scilicet, fuerit eis, tunc *pœnitentiam agent*, & resipiscent à vita quam modò degunt. Hic iam ergo Abraham hanc vulgi cogitationem confutans respondit, *Si Moysen & Prophetas non audiunt*, credendo & obediendo eis, *neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent ei*. Quod quàm verè dictum sit, & recta ratio docet, & experientia. Ratio quidem, quia ei qui Moysen & Prophetas suscipit, certior est authoritas & veritas eorum librorum, quàm possent esse eius qui è mortuis resurgeret. Causari enim posset facilè aut phantasma esse, aut dæmonium, cùm authoritatem Moysis constet esse diuinam. Experientia verò, quia Iudæi eo quòd non credebant satis Moysi ac Prophetis, nec his qui ex mortuis resurrexerunt crediderunt, imò Lazarum Mariæ Marthæ fratrem, cùm ex mortuis resurrexisset, occidere voluerunt, & Dominum ipsum per suam resurrectionem acriùs in suis membris persecuti sunt. Hinc ergo obseruandum, quàm sacrosancta nobis esse debeat sacra scriptura, vt quæ efficacior nobis esse debeat, ad rectè vitam instituendam, quàm quiuis prædicator, etiam si è cœlo atque ex mortuis ad nos veniet, nuntiaturus visa à se aut experientia percepta. Deinde hanc ad ea quę de futuræ vitæ statu sunt cognoscenda sufficientem esse, vt præter eam non sit opus optare aduentum quorundam mortuorū qui de illis nos pleniùs instruant. Non potest autem ex vltima huius narrationis parte colligi efficaciter animas mortuorum nunquam in propria persona apparere viuis: quia nec Abraham negat Lazarum posse ad viuos mitti, nec diues petiit animam Lazari mitti, sed vt ex mortuis resurgeret. De apparitione autem animarum quid sentiendum, discere licet ex libr. Augustini de cura pro mortuis agenda, dictúmque est aliquid de hac materia in cap. Concord. 67. Summa ergo totius huius narrationis de diuite quodam & mendico Lazaro est, vt qui diuites sunt, præsentibus bonis rectè vtantur, non vtentes eis ad ambitionem & luxum, sed pauperibus inde subuenientes, alioqui futurum vt bona sua hìc percipiant, in futuro sæculo indicibilibus tormentis cruciandi, nec vllam à pauperibus beatis consolationem percepturi, quòd eos sibi in pręsenti nō parauerint amicos de mammona iniquitatis. Qui autem pauperes, despecti, & afflicti sunt hoc in mundo, fortiter ferant huius mundi mala. Sic enim futurum, vt postea summo potiantur honore, requie & gaudio. Postremùm non optandum esse mortuorum ad nos aduentum, qui de statu vitæ futuræ nos certiores faciant, sed scripturæ auscultandum, quæ quantū est satis nos docet, quæ nos maneant post hanc vitam, & certior sit quàm cuiusquam esset mortui testificatio. Sunt autem plerique etiam antiqui patres, qui totam hanc historiam aut parabolam tractant etiam allegoricè, intelligentes in diuite populum Iudaïcum, aut eos qui sibi iusti videntur: in mendico Lazaro, populum gentilem, aut peccatores, & Publicanos. Quam tractationem hic omittimus, quòd prolixè satis eam prosecutus sit Aug. lib. 2. quæst. Euang. & Ambros. in Comment. ac post eos elegantissimè & lucidissimè Diuus Gregor. in homil. & Theophyl. in Commentariis.

DOCET SCANDALVM VITANDVM, ET FIDEI VIRTVTEM. LVCÆ 17. CAPVT XCVIII.

ET ait ad discipulos, Impossibile est vt non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt. Vtilius est illi, si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm vt scandalizet vnum de pusillis istis. Attendite vobis: Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum: & si pœnitentiam egerit, dimitte illi: & si septies in die peccauerit in te & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me, dimitte illi. Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem. Dixit autem Dominus, Si habueritis fidem sicut granum sinapis dicetis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare, & obediet vobis. Quis autem vestrum habens seruum arantem aut pascentem boues, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi & recumbe: & non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam, & post hæc tu manducabis & bibes? Nunquid gratiam habet seruo illi, quia fecit quæ ei imperauerat? Non puto. Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus, quod debuimus facere fecimus. Interrogatus autem à Pharisæis, quando venit regnum Dei? Respondens eis dixit. Non veniet regnum Dei cum obseruatione: neque dicent, Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos est.

A.18. 71. A.18. 72. A 17. 63. A.21.112. B 11. 112.

ET AIT AD DISCIPVLOS SVOS IMPOSSIBILE EST VT NON VENIANT. &c.] Quanquam incertum sit an hæc à Domino sint dicta, mox post præcedentia, & occasione præcedentium, eo quòd Lucas hoc capite miscellanea quædam scribere videatur, quæ inter se nullo ordine & connexione cohæreant, nec huiusmodi locutionibus vtatur, quæ ordinem aliquē significent: tamen

commoda reddi poteſt ratio, quare nunc prædictis ſubiiciuntur de ſcandalo, quæ & ſuprà apud Matthæum ſunt habita, vt fatendum ſit Dominum hæc bis dixiſſe, aut alterum Euangeliſtarum non eo loco commemoraſſe quo dicta ſunt, quamuis vterque opportuno loco commemorauerit ea. Ideo enim ſecundùm Theophylactum iam de ſcandalo ſubiicitur ne turbarentur Diſcipuli videntes Phariſæos irridere Chriſtum, de faciendis eleemoſynis, & diuitiarum periculo diſputantem. Hac ergo occaſione primùm dicit fieri nō poſſe, conſiderata, ſcilicet hominum corruptione & malitia, quin eueniant ſcandala, hoc eſt, impedimenta ſalutis, & tamen quia hæc neceſſitas nullum cogit, væ dicit illi per quem eueniunt ſcandala, quod vtilius illi eſſet ſi appenſo circa collum eius lapide molari, ſecundùm morem Paleſtinæ regionis, proiiceretur in mare quàm ſi ſcandalizet, hoc eſt offendat & impedimentum præbeat ſalutis vni de puſillis iſtis, id eſt, quantumuis humilibus & abiectis iſtis, qui ſcilicet credunt in me quia qui vel vnum talem ſcādalizauerit, ob id proiiciēdus eſt in profundum inferni quod longè eſt grauius, quàm proiici in mare. Proinde poſtquam dixit & neceſſaria eſſe ſcandala, & peſſimè tamen illi forè per quem fiunt, tertiò commodè admonet ſuos, vt ab his ſibi caueant. *Attendite*, inquit, hoc eſt, diligenter cauete vobis, ne ſcilicet aut cui ſitis offendiculo, quia væ illi per quem fiunt ſcandala, aut ſcandala quæ neceſſe eſt euenire vos ſcandalizent & ad lapſum pertrahant. Vtrunque enim cauere ſuos Dominus latiùs admonet apud Matthæum poſtquam de ſcandalorum neceſſitate & væ ſcandalizantium dixiſſet. Ibi autem videre licet quæ hic dicenda eſſent de ſcandalo, & loci huius intelligentia.

SI PECCAVERIT IN TE FRATER TVVS, INCREPA ILLVM, &c.] Subiiciuntur & hæc, ſed latiùs, apud Matthæum, doctrinæ de ſcandalo. Poſtquam enim docuit Dominus cauendum eſſe ne quem ſcandalizemus, hoc eſt, ne in quem peccemus, præuidens fieri non poſſe, quin & in te fratres id eſt Chriſtianos eiuſdem religionis, ſcandala oriantur, doceat quomodo agendum ſit cū fratre ſcandalizāte & peccante in nos, nolens huiuſmodi ſcandala à nobis eſſe prætereunda & negligenda quemadmodum negligenda ſunt impiorū & infidelium ſcandala. Duo autem circa peccantem fratrem fieri præcepit. Primùm, vt ſi peccauerit in nos, neque negligamus illius ſalutem, neque lædentem viciſſim lędamus, ſed cupidi ſalutis eius increpemus eum, ac increpatione noſtra ad pœnitentiam prouocemus. Ad hoc enim adhibetur omnis fraterna increpatio. Quo autem modo & ordine ſit increpādus, latè à Matthæo explicatur. Secundò, vt ſi pœnitentiam agat, hoc eſt, reſipiſcat & ſigna diſplicentiæ edat, agnoſcendo, ſcilicet admiſſum peccatum & veniam eius petendo, remittamus ei, nullam ſcilicet requirentes ab eo vltionem, imo nec ſatisfactionem aliquando iniuriæ illatæ. Non quod etiam antequam pœnitentiam agat non debeamus remittere peccatum in nos admiſſum, ſed quòd id quod priùs apud nos in corde remiſimus, etiam ore remittendum ſit, & ipſa communione & familiaritate quæ ante pœnitentiam ei ſalubriter ſubtrahitur, teſtari debeamus factam ex animo admiſſi peccati remiſſionem. Ne autem quam fratri debemus in remittendis peccatis indulgentiam, certis concludamus terminis, ſubiecit, *Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fuerit ad te dicens, Pœnitet me, dimitte illi.* hoc eſt quotieſcunque peccauerit, & reſipuerit remitte illi. Numerus enim ſeptenarius pro infinito ponitur ob numeri perfectionem. Porrò loquitur hic proculdubio Dominus non potiſſimum de remiſſione ſacramētali, ſed fraterna. Dicit enim, *ſi peccauerit in te frater tuus, remitte illi.* At ſacerdos qui Dei vice in terris remittit peccata, non remittit ea tanquam fratri, ſed tanquam ſubdito: nec remittit ea tanquam in ſe admiſſa, ſed tanquam admiſſa in Deum. Conſequitur tamen etiam ex hoc loco ſacerdotem ſemper pœnitenti debere remittere peccata. Cùm enim Deus præcipiat vt pœnitenti fratri ſemper remittat frater & Dei indulgentia longè vincat humanam, non poteſt ſacerdos qui indulgentiam Dei hominibus impendit, certum indulgentiæ numerum ſeruare erga peccatorem, quem non poteſt ſeruare frater erga fratrem. Reliqua quæ hic eſſent dicenda, dicta ſunt circa Matthæum in capite Concordiæ 72. vnde intelligere licet dupliciter accipi poſſe quod dicitur, *ſi peccauerit in te frat[illegible] [illegible]us.* Deinde, quando præceptum increpationis [illegible]aternæ obliget, nimirum quando ſpes eſt fructus. Præterea quòd huic præcepto de remiſſione fratri à fratre impendenda, non contrarientur peccantium ſupplicia, quæ de eis ob bonum Reipublicæ Chriſtianæ vel ciuilis ſumunt iudices Eccleſiaſtici, vel ſæculares, non tanquam de fratribus, ſed tanquam de his qui eis ſunt ſubiecti.

ET DIXERVNT APOSTOLI DOMINO ADAVGE NOBIS FIDEM, DIXIT AVTEM, &c.] Obiter videntur hæc ab Euangeliſta ſubiecta ſuperioribus, ac ſine omni ordine & conſequentia, niſi dicamus cum Theophylacto, Apoſtolos audientes Dominum de magnis quibuſdam dicentem, & adhortantem eos ad diuitiarum contemptum, ad ſcandalorum vitationem, & peccatorum in ſe admiſſorum remiſſionem, memores infirmitatis fidei ſuæ quam illis Dominus toties exprobrauit, petiiſſe fidei augmentum, per quam poſſent perficere quæ præceperat. Nihil enim adeò ad paupertatem, de qua locutus eſt, amplexandam, & diuitiarum in pauperes elargitionem facit, atque confidere in Domino: ſicut nihil ita facit theſauros reponere, atque diffidentia bonitatis diuinæ. Inſuper vt & contra offendicula obſiſtere quis poſſit, magna fide eſt opus ob cuius defectum & paruitatem, infirmi in fide facilè ſcandalizantur. Proinde fortè occaſio petendi augmentum fidei fuit, quòd Dominus de puſillis fecerit mentionem, quos ſcandalizari noluit Solet enim Apoſtolos ſuos vocare ὀλιγοπίϛους, id eſt, homines puſillæ fidei. *Dicunt* ergo *Domino, Adauge* (vel, vt habent Græca, quod tamen idem eſt, Appone) *nobis fidem*, id eſt, fiduciam, quam toties commendaſti, & cuius defectum in nobis frequenter culpaſti, vt auctiorem nacti fiduciam poſſimus ad edenda miracula, ad implenda præcepta tua, atque ad impetrandum quiduis à Deo eſſe aptiores. His autem verbis quibus fidei augmentum poſtulant, magnitudinem tamen ſuæ fidei teſtantur, cùm credere ſe declarent Dominum poſſe mentibus eorum fidei incrementum adiicere ſupra hominem ſcilicet ipſum eſſe agnoſcentes. Dominus autem ſua reſponſione oſtendit eos rectè petere fidei augmentum, quod perfectæ fidei magna ſit vis, atque huiuſmodi fidei commendatione fidem quantum in ſe eſt confirmat & auget in eis, aucturus in eis non verbis, ſed

sed spiritus sui efficacia fidem post suam in cœlos A ascensionem quando magis conueniret illum pro sua diuinitate agere, & illi essent capaciores suscipiendi fidem perfectam. *Si*, inquit, *habueritis fidem*, &c. Eadem sententia suprà habita & exposita est Matth. 17. in cap. Concord. 68. nisi quòd ibi montis fiat mentio, hîc autem mori, aut vt est Græcè, sycamini. Tunc enim montem aliquem demonstrabat Dominus, cui fortè vicinus erat cùm ea diceret: nunc autem arborem aliquam fortè obuiam, cùm idem vtrobique significetur. Quòd autem ad synceram attinet lectionem, sciendum est plerosque antiquos codices Latinos manu descriptos non habere verba futuri temporis, *habueritis, dicetis, & obediet*, sed haberetis, diceretis, & obediret. Sic enim habebant etiam duo codices qui mihi erant ad ma- B num, & conuenit hæc lectio magis cum Græcis, quæ habent ἔχετε, ἐλέγετε ἄν, ὑπήκουσεν ἄν. Proinde verisimile est communem nunc lectionem mutuatam ex Matthæi loco, vbi ponuntur verba futuri temporis, quanquam parùm ad rem faciat vtro modo legatur, cùm idem semper significetur. Porrò quemadmodum translationem montis, de qua apud Matthæum, mysticè factam per Apostolos ostendit D. Hieronymus, ita & hîc pii patres transplantationem mori, quæ per Apostolos nunquam legitur facta, (sicut nec ad veritatem sententiæ necesse est eam aliquando factam esse, quemadmodum patet ex his quæ dicta sunt circa Matthæum.) mysticè C per eos factam intelligunt. Et Beda quidem secutus D. Augustinum libro 2. de quæst. Euangel. per morum cuius colore sanguineo fructus rubent. Euangelium crucis mysticè intelligit, quæ crux per fidem Apostolorum de gente Iudæorum, in qua velut in stirpe generis tenebatur, verbis prædicationis eradicata, & in mare gentium plantata est. Ambrosius autem per morum, diabolum intelligit, sicut & in sententia Matthæi per montem. Nam quemadmodum fructus mori primò albet in flore, at maturitate nigrescit: ita diabolus ex albenti Angelicæ flore naturæ deiectus est in peccati nigredinem. Sed & Theophyl. alia ratione per morum diabolum intelligit, quòd, scilicet, nobis author sit & alumnus ver- D mis perpetui per cogitationes quas ille in nobis generat. Folia enim mori, vermes pascunt, vnde fiũt serica. Hanc itaq; morum fides nõ tantùm Apostolorum, sed quorũuis, eradicare valet è corde humano, & in mare proiicere, hoc est, in abyssum perditionis.

QVIS AVTEM VESTRVM HABENS SERVVM ARANTEM AVT PASCENTEM BOVES, &c.] Et istud sic videtur subiectum superioribus, vt cum illis nullam habeat connexionem aut consequentiæ rationem: at si quis diligenter aduertat, videbit nec hic deesse rationem quare hæc subiuncta sint præcedentibus. Quoniam enim in præcedentibus Dominus exegit quædam singularia, nimirum diuitiarum in pauperes distri- E butionem, voluptatum contemptum, solicitam scandalorum vitationem, ac facilem in peccantes indulgentiam, ne quis cùm hæc omnia aut aliqua horum perfecisset, sibi placeret & efferretur, nunc iactationis affectum, qui boni operationem consequi solet, euellit. Ad quod è rebus humanis profert exemplum de seruo quem nullus dominus quantumuis commodus, solet ex agro reuersum honore afficere ob diurnum eius laborem, sed rursum iubet, ac debitam adhuc exigit seruitutem, & nec sic quidem gratiam habet ei. Hoc ergo exemplo nobis proposito, accommodans illud suæ intentioni subiunxit, *Sic & vos cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* In qua applicatione aduertendum, quòd cùm propositi exempli narratio exigere videbatur vt diceret Dominus. Sic & vobis etiam cùm feceritis omnia quæ vobis sunt præcepta, Deus nullam est habiturus gratiam, nec honore ob id vos afficiet, sed vos inutiles seruos appellabit: non sic quidem dixit, *sed vos*, inquit, *dicite, serui inutiles sumus.* Voluit enim hoc exemplo Dominus nos ad humilitatem informare, & magis hoc agit vt intelligamus quid de nobis ipsi sentire debeamus, quàm quales nos reputet Deus Dominus noster. Hic enim eos qui præcepta sua exequuntur, non inutiles seruos est vocaturus, sed vt in alia parabola dicitur, in nouissimo die illis dicturus est, *Euge serue bone & fidelis.* Imò ne quidem pro seruis tales est habiturus. *Iam*, inquit, *Dominus, non dicam vos seruos, sed amicos. Vos amici mei estis, si feceritis, quæ præcipio vobis.* Quod autem præcipit vt dicamus nos seruos inutiles, cùm omnia præcepta adimpleueritis, non sic accipiendum quasi quis sit qui omnia adimpleuerit (*in multis enim*, inquit Iacobus, *offendimus omnes,*) sed sensus est etiam si feceritis omnia, tamen agnoscite vos seruos inutiles: quo significatur quàm inutiles nos debeamus reputare, & nos deprimere, cùm aduerterimus nos multa nobis præcepta non impleuisse. Aut sensus est, Cum in vna aliqua re feceritis omnia quæ vobis sunt præcepta, vt cùm feceritis quæ præcepta sunt de erogandis facultatibus, aut quæ præcepta sunt de remittendis proximo peccatis, agnoscite tamen vos seruos inutiles. Duplici autem ratione dicere nos possumus seruos inutiles. Primùm, quia Domino nostro operibus nostris nihil commodamus, nihilque lucrifacimus, secundùm illud, *Si iustè egeris, quid donabis ei, aut quid de manu tua accipiet?* Secundò, quia nihil vltrà quàm debemus & præceptum nobis est, facimus. Sic enim & in rebus humanis seruum inutilem vocare solemus, qui ex se nihil facit, sed ea tantùm quæ imperantur, magis scilicet studens vt non flagelletur à Domino, quam vt illi prosit. Atque ad hanc secundam rationem Dominum respexisse patet ex eo quod sequitur, *quod debuimus facere, fecimus*, quod indicat causam quare nos debeamus reputare seruos inutiles: vnde Græca habent coniunctionem causalem ὅτι, id est, quia quod debuimus facere, fecimus. Id autem sic est intelligendum fecimus tantùm quod debuimus facere: vel nihil, aliud fecimus, quàm quod facere debebamus. Alioqui nemo facilè est qui dicere potest se fecisse quicquid facere debuit. Proinde aliter hîc accipitur seruus inutilis, cùm iubemur nos vocare seruos inutiles, quàm cùm in quadam parabola dicitur, *Seruum inutilem proiicere in tenebras exteriores.* Ibi enim seruus inutilis dicitur, qui Domini præcepta non perfecit, nec ei aliquam attulit vtilitatem, quàm sibi afferri Dominus noster reputat, cùm nosipsos aut alios lucrifacimus, & ex donis ipsius fructum bonorum operum edimus. Porrò hoc loco mirè exultant qui non ferunt Catholicos dicere, iustos mereri suis bonis operibus apud Deum vitam æternam & regnum cœlorum. Si enim, inquiunt, omnibus etiam præceptis seruatis agnoscere nos debemus seruos inutiles, & re vera id sumus, quod iubemur nos vocare (neque enim fallaciter id de nobis sentire Dominus voluit) quis ergo aut de suis, aut aliorum

Ioan. 15. Iacobi 3. Iob 35. Matt. 25. *Quomodo mereamur vitam æternam.*

liorum meritis gloriari poterit? Quibus dicendum, primùm quidem quòd, quemadmodum suprà est annotatum, non ipse Dominus inutiles seruos vocat præceptorum suorum obseruatores, sed contrà seruos bonos, fideles & vtiles: nos autem vult ad vitãdam superbiam reputare nosipsos pro seruis inutilibus. Et quanquam tales etiam vere simus ea ratione quã Dominus indicat, imò & aliis multis nominibus, tamen ipse cum optimus sit, huiusmodi seruis inutilibus pro mercenariis vtitur, & seruitutem nostram mercede rependit, ac debitum obsequium tanquam egredium facinus suscipit, & præmium tribuit, quod labores etiam excedit: quemadmodum frequenter humani quidam domini seruis suis cùm nihil debeant, tamen pro diligenti & fideli ministerio pręmia quædam deputant, donantes eos libertate & facultatibus insuper, quos seruos dicimus meruisse quæ à dominis suis consequuntur. Deinde dicendum, Dominum satis insinuare se nõ loqui de quibuslibet seruientibus Deo, sed illis potissimùm qui nõ sua sponte, atque ex charitate Deo seruiunt, sed inuiti & coacti necessitate præcepti: vnde dicunt *quod debuimus facere, fecimus*, quomodo & Paulus 1. Cor. 2. dicit sibi non deberi præmium, si inuitus euangelizaret. Ex eo autem deprehenditur, necessitate præcepti, & non ex charitate, quosdam seruire Deo, si non vbi res & charitas postulauerit, etiam parati sint facere quæ alioqui non videntur esse præcepta, sed in libertate eis permissa: quemadmodum fuit in Paulo prædicare Euangelium sine sumptu. Quod si etiam ad omnes Deo seruientes locum hunc extendere velimus: dicendum, quòd nos qui debemus nosipsos agnoscere seruos, sicut re vera sumus multò magis quàm sint ab hominibus empti serui, tamen Dei benignitate etiam facti sumus filii Dei ac diuinæ effecti cõsortes naturæ. Qui ergo quatenus serui sumus nihil propriè meremur, quatenus tamen filii Dei & membra Christi, ac spiritus diuini participes, eatenus nostris operibus apud Deum mereri rectè dicimur vitam æternam, quatenus scilicet, opera nostra, opera sunt non tam nostra, quàm ipsius Christi capitis nostri, & Spiritus sancti qui habitat & oparatur in nobis. Hac enim consideratione dum dicuntur iusti mereri, nõ liberi arbitrii vis, sed Dei gratia multipliciter commẽdatur, Itaque dum nosipsos spectamus, & quales ex ipsa nostra simus conditione, non habemus quod de meritis gloriemur apud Deum, primùm quod serui simus qui imperata facere teneamur, etiamsi nulla sit merces: deinde quia in multis offendimus omnes: præterea quia nihil Deo offerimus cõmodi nostris operibus: postremum quia etiamsi afferremus, nunquam tamen rependere possemus quantum ab eo bonorum accepimus & accipimus in singulas horas. Si verò Dei spectemus benignitatem, & quales ex eius benignitate effecti simus, habent vtique iusti quod de suis meritis glorientur, aut nos de illorum meritis gloriemur, sed in Domino: tum quòd Deo placuerit bene illi seruientibus pręmium aliquod promittere & constituere: tum quòd ei visum est ad eam nos subuehere dignitatem, qua apud illum aliquid mereri possemus. Deinde, quòd ipse dignetur opera nostra agnoscere quasi sibi vtilia & lucrum afferentia, nostram & aliorum salutem suum reputãs lucrum & gloriam. Postremùm, quia opera iustorum etsi multis respersa maculis, dignatur respicere & amplecti, conniuens ad vitia. Quòd si autem quis bene viuens gloriari velit in seipso, huic dicitur illud Pauli, *Quid enim habes quod non accepisti?* Nomen autem meriti, quod tantopere quidam abhorrent, etiam in scripturis reperitur. Dicitur enim, *Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundùm meritum operum suorum.* Sed de merito latiùs dictum est in capite Concordiæ. 39 circa illud, *Merces vestra multa est in cœlis.* Quòd si etiam hic locus, quo præcipimur nos reputare seruos inutiles, attendatur, reperiemus dominum etiam his verbis relinquere iustis locum gloriandi, sed in Deo nimirum cùm per eius gratiam fecerint etiam ea quæ eis non erant præcepta. Dicit enim, *cùm feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis*, &c. Vnde Paulus gloriari nolens in his quæ præcepti erant gloriatur quod perfecerit, quæ erant consilii. Et si, inquit, *euangelizauero, non est mihi gloria, necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est, si non euangelizauero. Quæ est ergo merces mea? Vt Euangelium prædicans, sine sumptu ponam Euangelium.* Cæterùm quanquam exemplum, quo Dominus nos ad humilitatem vocat, nuda sit similitudo, vt non sit necesse illud allegoricè tractare, sunt tamen qui vt in aliis similibus exemplis, etiam hîc allegoriam quærunt, vt videre est apud Bedam. Si autem in ipso exemplo philosophari libet, simpliciter id sic fieri poterit, vt intelligamus ideo propositum exemplum serui, cui post vnum opus aliud præcipitur, quò doceamur non debere nos in otio viuere post vnius præcepti adimpletionem, sed mox ad aliud implendum animum accommodandum. Deinde proponitur exemplum serui, qui toto die in agro laborauit aut arando, aut pascendo boues (vel, vt habet Ambrosius magis conformiter cum Græcis, oues) ac vespertino tempore domum redeuntis, sed non priùs cœnam sumentis quàm herus eius cœnam sumpserit eo ministrante, vt intelligamus semper in agro dominico laborandum nobis esse quamdiu dies est, id est, quamdiu hic viuimus: at fine huius vitæ adueniente, non priùs nos admittendos ad cœnam Domini in regno cœlorum, quàm illi obtulerimus fructus laborum nostrorum vnde pascatur. Priùs enim ipse à nobis pasci debet, quàm ad gaudia eius simus transituri. Sic ferè Diuus Ambrosius. Diuus Augustinus libro secundo, de quæstione Euangel. cap. 39. legit, serui superuacui sumus, & intelligit hîc per exemplum propositum significari, vt qui in agro adhuc sunt, hoc est, extra Ecclesiam, veniant post labores illius vitæ ad domum Ecclesiæ, ibique suo ministerio pascant Christum bene viuẽdo, & multos lucrifaciendo, ac tum quærant & ipsi à domino escis incorruptibilibus vitæ æternæ perfrui, dicentes, Serui superuacui sumus, quod debuimus facere, fecimus, hoc est, nihil in nobis operis restat, cursum consummauimus, agonem perfecimus, superest nobis corona iustitiæ. At hunc non esse sensum à Domino intentum dubium non est. Dedit autem ei intelligentię occasionem dictio, superuacui, pro qua melius nos legimus, inutiles cùm Græcis sit ἀχρεῖοι.

1. Cor. 4.
Eccles. 16.
1. Cor. 9.

INTERROGATVS AVTEM A PHARISÆIS QVANDO VENIT REGNVM DEI, RESPONDENS, &c.] Præcedit in Luca ante hæc verba historia de decem leprosis curatis, sed hæc suo loco supra posita est cap. Concord. 74. Porrò an Pharisæi quærentes quando venit id est venturũ esset (pręsens enim pro futuro hîc ponitur) regnũ Dei, quęsiuerint animo discendi an irrisoriè, incertum est. Occasio autem quæstionis fuit, quia Dominum

Cor. 4.

num frequenter audiuerunt de regno Dei disserentem, imò & Ioannes, & ipse Dominus, ac Apostoli ab eo iam missi suam prædicationem auspicati sunt à promissione regni cœlorum & regni Dei, dicẽtes, *appropinquauit regnum cœlorum*. Cùm ergo ab omnibus his promissum regnum Dei, Pharisæi nondum venisse agnoscerent, interrogant Dominum siue seriò siue, quod magis est verisimile, irrisoriè, quando venturum esset illud regnum Dei, quod iam dudum & Ioannes & ipse prędicassent imminere. Dominus autem, etsi curiosè aut irrisoriè interrogantibus, nõ dedignatur respondet. Docet autem sua responsione, tempus aduentus regni Dei nõ posse præcognosci, & antè quàm veniat prospici: significans proinde studendum potiùs cuique vt semper paratus sit qui in regnum illud admittatur, quàm curiosè de tẽpore aduentus inquirere. Ac deinde & regnum Dei iam venisse asserit, notans proinde Pharisęorum qui illum fortè venerant irrisuri, stupiditatem, qui rem præsentem & apud eos existentem nõ agnoscentes. Habet enim regnum Dei duplicem statum. Alterum, spiritualem & inuisibilem, quo scilicet in præsenti vita Deus regnat in cordibus fidelium, per fidem, spem, & charitatem. Alterum non solùm spiritualem, sed etiam corporalem & manifestum, quo scilicet Deus manifestè est regnaturus, non tantùm in animis hominum, sed etiam in corporibus, iam glorificatorum in anima & corpore. De vtroq; isto regni Dei statu loquitur hic Dominus. Et primùm quidem de posteriore, dicens, *Non venit regnum Dei,* quemadmodum regnum aliquod humanum, *cum obseruatione* temporis, scilicet, hoc est, sic vt homines possint imminens tempus aduentus obseruare & prospiciendo præcognoscere. Neq; cùm venerit, dicere poterunt. Ecce hîc est regnum Dei, aut ecce illic. Subitò enim & inopinatè veniet, atq; cùm venerit, non in vno loco terræ consistet aut incipiet, sed totum simul orbem occupabit: quemadmodum fulgur inopinatè erumpens totam simul terram occupat, extendens se ab oriente in occidentem vsq;. De priore autem statu regni Dei loquitur, cùm inobseruabilem fore aduentum regni Dei confirmat ex præsentia regni Dei, hominibus tamen incogniti, dicens, *Ecce enim regnum Dei intra vos est*, quasi dicat Vel hinc discere potestis, quàm non veniet cùm obseruatione regnum Dei, quòd cùm venerit, venisse tamen ignoretis. Et rursum non est quòd curiosè quęratis de aduentu eius, aut vanam existimetis Ioãnis & meam de imminente Dei regno promissionem, cùm iam sit intra vos, id est, inter Iudæos iam suam vim exerat per miraculorum operationem, dæmonum expulsionem, & multorum ad fidem cõcursum. Ideo enim & suprà dixit, *Si ergo in spiritu Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.* Theophylactus intelligit, *intra vos est*, id est, in vestra potestate situm est vt amplectamini illud, si volueritis, Siquidem per fidem quæ in vestra est potestate, incipiet Deus regnare in vobis. Quidam etiam per regnum Dei hîc intelligunt ipsum Christum, vt quod dicitur, *regnum Dei intra vos est*, idem sit cum illo Ioãnis, *Medius autem vestrum stetit quem vos nescitis.* Cæterũ quæ sequuntur hîc apud Lucam vsque ad finem cap. 27. dicta ad Discipulos de regno Dei & filii Dei aduentu, quoniam est verisimile est Lucam commemorasse modo per anticipationem propter commodam occasionem datam per interrogationem Pharisæorum: ideo suo loco postea coniunximus cum Matthæo & Marco qui hæc commemorant dicta Discipulis priuatim circa tempus passionis, quãquam fieri possit hæc bis esse dicta. Quæ autem deinde apud Lucam sequuntur in principio capit. 18. vbi per parabolam docet Dominus semper orare, ex conclusione illa, *Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?* patet satis dicta esse eodẽ tempore, quo ea quæ præcedunt in finem capit. 17. proinde eodem loco quo illa reposuimus.

Matth. 12.

PROPONITVR PARABOLA DE PHARISÆO ET PVBLICANO. LVCÆ 18. CAP. XCIX.

Dixit autem & ad quosdam qui se confidebant tanquam iusti, aspernabantur cæteros parabolam istam, Duo homines ascendebant in templum vt orarent, vnus Pharisæus, & alter Publicanus. Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri, velut etiam hic Publicanus: ieiuno bis in sabbatho, decimas do omnium quæ possideo. Et publicanus à longè stans, nolebat nec oculos ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur.

DIXIT AVTEM ET AD QVOSDAM QVI IN SE CONFIDEBANT, TANQVAM, &c.] Præmiserat Lucas parabolam qua docetur orationis perseuerantia. Itaque commodè iam subiicit parabolam qua docetur etiam humilitas in oratione secunda. *Dixit autem* hanc Dominus non ad Discipulos, vt quæ apud Lucam præcedunt, sed *ad quosdam qui in se confidebant tanquam iusti*, scilicet, essent, id est, qui confidebant in se quod essent iusti (sic enim habent apertiùs Græca) & præterea *aspernabantur cæteros*. Sic enim Pharisæos notare voluit Euangelista, duplici nomine peccantes. Primùm quòd propter externa quædam opera confidebant se esse iustos, cùm non essent iusti, quodque in se confidebant, cum si quis confidere possit se esse iustum, nequaquam id in se debeat confidere, sed in Domino, quemadmodum fecit Paulus dicens, *Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei.* Qui alioqui ad se respiciens dixit, *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.* Secundò, in eo peccabant, quod sic sibi iustitiæ nomine placerent, vt cæteros aspernarentur tanquam iniustos & peccatores. Et quidem huiusmodi contemptus aliorum, consequitur ex temeraria illa iustitiæ confidentia, cùm contrà qui humiliter se in Domino iustos esse confidunt, vt Dei gratiam agnoscunt, ita simul indignitatem suam & imperfectionem in multis agnoscunt, vt non possint alios præ se contemnere, sed peccatoribus condolentes precentur illis eandem Dei gratiam quam se accepisse humiliter confidunt. Vnde rectè Diuus Gregorius homilia 34. super Euangel.

Rom. 8.

1. Cor. 4.

Vera,

Vera, inquit, iustitia compassionem habet, falsa dedignationem, quamuis & iusti soleant rectè peccatoribus dedignari. Sed aliud est quod agitur typo superbiæ, aliud quod zelo disciplinæ. Proinde in his Pharisæis licet obseruare quatuor arrogantiæ species, quas idem Diuus Gregorius pulchrè enumerat libr. 23. Moral. capite septimo. Quatuor, inquit, sunt species quibus omnis tumor arrogantium demõstratur. Cùm bonum aut à semetipsis habere se æstimant, aut si sibi datum desuper credunt, pro suis se hoc accepisse meritis putant, aut certè cùm iactant se habere quod non habent, aut despectis cæteris singulariter videri appetunt quod habent. Contra huiusmodi ergo Dominus parabolam hanc proponit, qua eorum notat arrogantiam, & simul consolationem suggerit peccatoribus ex animo pœnitentibus, propositoq exemplo, quo & quàm noxia sit arrogantia, & quàm efficax apud Deum humilitas ostenditur. Porrò parabola hæc eius est generis, quo ea quæ præcessit de diuite epulone. Nam & hic dubium est an sit exemplum hoc rei verè gestæ, an non gestæ quidem, sed ad auditorum vtilitatem confictum tanquam rei gestæ. Siue autem sit verè gesta, siue non, parabola dicitur, quòd exemplum istud ad hoc sit propositum, vt ex eo intelligatur quod in fine Dominus vniuersaliter infert, nempe *quod omnis qui se exaltat humiliabitur*, & contrà. Notandum autem quòd participium, *dicens* quod in multis legitur libris, nec est in Græcis codicibus, nec in plerisque Latinis manu descriptis. Habet autem parabola sic, *Duo homines ascendebant in templum*, (situm enim fuit templum Salomonis in monte) Ascendebant autem vt orarent. Hæc est enim sola causa ob quam templum sit adeundum, iuxta illud, *Domus mea, domus orationis vocabitur.* Vnus horum erat Pharisæus, & alter erat Publicanus. *Pharisæus stans*, pro more quidem orantium tunc recepto (nam & Publicanus postea stetisse dicitur, sed tamen ipso habitu corporis animi confidentiam & elationem præ se ferens. Nam etsi etiam Publicanus stetisse dicatur, tamen à longè dicitur stetisse, & oculis in terram flexis, quod curuaturam eius significat, vt ex oppositione intelligamus significatum istum stetisse iuxta altare, & stetisse non solùm corpore erecto, sed & animo. *Stans ergo apud se orabat.* Bene sanè apud se orasse dicitur, quia non orabat apud Deum qui eius orationem non audiuit, nec approbauit. Verùm quomodo orasse dicitur, qui nihil petisse legitur, sed tantùm Deo gratias egisse? Dicendum, quòd orare in scripturis nonnunquam generaliter accipitur, vt etiam includat in se gratiarum actionem, & sit generaliter idem quod colloqui cùm Deo. Sic enim Anna Samuelis mater orasse dicitur, cùm canticum illud in laudem Dei decantaret quod tamen nullas continet preces, sed Dei tantum prædicationem. Aut fortè ironicè Dominus dixit eum hæc orasse, quasi dicat, videte quæ orauit, qui cùm ascenderet vt oraret, nihil tamen à Deo petiuit sed seipsum tantùm laudauit. Sic videri potest intellexisse D. Augustinus dum sic scribit, Quid rogauerit Deum quære in verbis eius, nihil inuenies. Ascendit orare noluit Deum rogare, sed se laudare, *Deus*, inquit, *gratias tibi ago.* Cur ergo reprehenditur, dicet aliquis, qui Deo gratias egit, & illi omne bonum quod habuit attribuit? Verùm non reprehenditur quia Deo gratias egit, sed quia gratias agendo & malè sibi placuit, & alios præ se superbè contempsit.

1. Reg. 11.

Sic enim sibi placuit, vt in sua gratiarum actione suas tantùm laudes commemoraret, & ob quasdam virtutes se iustum esse confideret, adeò vt nihil sibi ad iustitiæ complementum petendum putaret, nec precandum peccatorum remissionem, atque vt etiã quas habebat virtutes, suis meritis suæque industrię deputaret. Nisi enim se suis meritis illa à Deo accepisse credidisset, nequaquam sic aliis insultasset, quod alterum sanè eius fuit vitium, necessariò concomitans φιλαυτίαν, & alicuius in seipso complacentiam. Nec simpliciter quidem peccauit in hoc aliorum contemptu, quia non satis illi fuit in genere se præferre peccatoribus, sed & eum qui secum ascenderat orandi causa publicanum aggressus est, condemnans eum cuius cor non nouit, imò in quo pœnitentiæ & correctionis signa aduertere potuisset, quia vidit templum Dei ingredientem, externisque gestibus pœnitentiam præ se ferentem, vt ob id meritò non solùm à condemnatione eius abstinere debuisset, sed & prouocari ad spem correctionis ipsius, & communem pro eius correctione & Dei indulgentia precationem. Complectitur autem eius oratio duas partes conuenienti ordine dispositas, quemadmodum duæ sunt partes iustitiæ. Primùm enim dicit quæ ei aberant mala, quia prima iustitiæ pars est declinare à malo: & secundò dicit quæ ei aderant bona, quia secunda iustitiæ pars est, facere bonum: iuxta illud, *Declina a malo, & fac bonum. Non sum*, inquit, *sicut cæteri hominum*, non quòd se omnibus omnino hominibus præferre voluerit. Id enim nimiæ fuisset insipientiæ, sed cæteri homines determinantur persequentia, cùm subditur, *Raptores, iniusti, adulteri*, quanquam per hoc quod non dicit, sicut homines raptores, iniusti, &c. sed sicut cæteri homines raptores, &c. satis significatur quid de maiori hominum parte superbè & impiè iudicauerit. Non dicit autem, gratias tibi ago quòd non sum raptor, adulter: sed non sum sicut alii: quo manifestè singularitatis vitium in se notauit, cuius est seipsum præferre, & sibi placere ex relatione sui ad alios. Hoc autem vitium quo eximeret Paulus, scribens Galatis dicit, *Opus autem suum probet vnusquisque & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero: vnusquisque enim onus suum portabit.* Secunda orationis eius pars est, *Ieiuno bis in sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.* Quibus verbis non se tantùm ab apertis & magnis illis vitiis liberum, sed & magnis & singularibus virtutibus præditum ostendit, & se non tantùm superiorem esse hominibus apertè malis, sed & bonis plerisque gloriatur. *Ieiuno*, inquit, non tantùm quibus diebus omnes, secundùm legem & maiorum statuta ieiunant, sed *bis in* vnoquoque *sabbatho*, hoc est, hebdomada. Sic enim Hebræi hebdomadam vocant, à præcipuo eius die, qui hebdomadæ finis est. Ieiunabant autem Pharisæi feria secunda & quinta, si fides est Theophylacto. *Decimas do*, non tantum quemadmodum vulgus, frumenti, vini, & olei, sed etiam *omnium quæ possideo*, decimans etiam mentam, rutam, cyminum, ac minutissima quæque. Hîc obseruandum qualia sint ob quæ hic Pharisæus, & qui huic similes sunt, sibi iustitiam vendicant, nimirum externa tantùm, & magis, humanorum mandatorum quam diuinorum obseruatione, cùm ante omnia curanda sint quæ ad mentem pertinent, pietas, misericordia, humilitas, & id genus cæteræ virtutes, & quæ Deus præcepit, priori sint habenda loco. Potest & hoc dici de partibus orationis

Galat. 6.

tionis Pharisaicæ, quòd virtutes, quas commemorat vitiis deponantur ab ipso recensitis, vt ieiunium quòd ad carnis facit castigationem, opposuerit adulterio, quo quæritur carnis voluptas: decimarum autem persolutionem, rapinæ, quæ fit vt, & iniustitiæ illi, quæ fraude fit & dolo. Et hactenus, quidem de Pharisæo. Sequitur de Publicano, in quo tres notantur suo ordine conditiones, omni verè, & dignè pœnitenti necessariæ, & sufficientes, quarum prima est propriæ indignitatis agnitio, & quæ ex illa nascitur suiipsius deiectio, & erubescentia. Hæc enim notatur cum dicitur stetisse à longè, procul, scilicet, ab altari semotus, vt qui indignũ se reputabat propius accedere ea loca in quibus Deo sacrificaretur, & velut præsens coleretur. Rursum idem notatur per id quòd sequitur, *nolebat nec oculos ad cœlum leuare* censens, scilicet eos indignos visione superna, vt qui maluissent bona terrena spectare, & quærere, agnoscensque se indignum, qui eò conuerteret intuitum, vbi is suam habet sedem, quem se cognouit offendisse. Cùm autem dicitur, *nolebat nec oculos*, hoc est, ne oculos quidem, significari videtur, quod multò minus manus in cœlum leuauerit & ex opposito ipsum Pharisæum non oculos tantùm, sed & manus in cœlum confidenter iactasse. Aut simpliciter significatur quòd non solùm indignum se reputabat, qui propè staret, sed & vt in cœlum intenderet. Secunda conditio, est serius de commissis peccatis dolor, qui in isto notatur, cùm dicitur percussisse pectus suum, præ contritionis scilicet dolore, & veluti reprehendens cor sum, quod admissorum criminum origo ille fuisset & causa. Pectoris enim percussio interioris prauitatis seria est redargutio, Hic autem ex coniunctione aduersatiua, *sed* magis videtur significatum, quod nec manus, nec oculos voluerit in cœlum tollere, sed manu quam in cœlum tulit Pharisæus, percutiebat pectus suum. Cæterùm vt peccator veniam assequatur, non satis est agnoscat suam indignitatem, seseque deiiciat, ac ex animo doleat, sed ne ex indignitatis consideratione in desperationem prolabatur, & abundantiore tristitia absorbeatur, adiungere prædictis conditionibus debet, & bonam de diuina benignitate confidentiam. Hæc enim si illis desit, pertrahetur per illas homo in desperationem: si autem sola adsit sine humilitate, & contritione, periet præsumptionem, nec impetrabit remissionem. Dicit enim Propheta, *Cor contritum & humilirtum Deus non despicies*, significans eum despecturum cor non contritum, nec humiliatum. Hæc autem fiducia Publicano adfuisse notatur, cùm & orasse & paucissimis orasse dicitur. Neque enim orasse, si de Dei erga se indulgentia confisus non fuisset: nec tam paucis orasset, si nõ multum confisus fuisset: Non enim credidit se exaudiendum in multiloquio, more Ethnicorum. *Deus*, inquit, *propitius esto mihi peccatori*. Oratio sanè breuis in verbis, sed efficax & magna sensu, quam ob id à Publicano prolatam Dominus proponit, vt & nos ad eum mõdum orare discamus, cùm si modò hæc parabola nõ sit res verè gesta, sed à Domino conficta, hæc oratio à pectore Domini processerit. In qua hoc obseruandum quod Publicanus nihil aliud quàm misericordiam petit, & talem misericordiam, qua Deo reconcilietur. Nulla enim prætendit merita, nullas adfert excusationes in peccatis, sed liberè se peccatorem confitetur: & dum sibi Dei implorat propitiationem, hoc est, placabilitatem, significat id maximè animum ipsius torquere quòd Deum offensum haberet, nihil magis optare, quàm vt illum habeat placatum & amicum. Hoc enim significat Græcis dictio, ἱλάσθητι hoc est, placatus esto, hoc & Latina dictio significat, *propitius esto*, hoc est, clemens & benignus, quasi prope iens. Cui dictioni Latinæ bene conuenit, quod Publicanus ipse à longè steterit, Deum autem precetur sibi prope fieri quasi diceret, ego tibi appropinquare nec possum, nec debeo, tu prope me veni, sed hæc annotatio locum non habet in Græca dictione. Notandum & illud in oratione ista quod non dicit, nobis peccatoribus, sed *mihi peccatori*. Superbia enim Pharisæi effecit, vt respiceret se comparatum ad alios: humilitas autem Publicani effecit, vt seipsum in sese respiceret, & non compararet se ad alios peiores aut æquales, sed de sese loqueretur quasi solus fuisset peccator. Ad hunc ferè modum precatus est & Dauid Psal. 24. dicens, *Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum est enim*. Vbi Septuaginta pro, *propitiaberis*, habent dictionem hoc loco positam ἱλάσθητι. Porrò cùm in Pharisæo audiuerimus superbum accusatorem, in Publicano autem humilem reum, audiamus nunc & iudicem sententiam pronunciantem. *Dico*, inquit, *vobis*. Sic enim habent Græca, & antiqui codices Latini, & non, Amen dico vobis, quanquam Amen etiam legat Diuus Augustinus, *Descendit hic iustificatus*, id est, Dei gratia ex peccatore iustus effectus, *ab illo* Pharisæo, hoc est, magis quàm ille, id est, descendit iam iustior quàm Pharisæus, non quòd Pharisæus etiam descendit iustificatus vel iustus, sed comparatione impropria, quia scilicet, iste non descendit iustus. Aut potiùs Publicanus dicitur iustior descendisse, quàm Pharisæus, quia & Pharisæus aliquam habebat iustitiam, operum scilicet iustitiam, qua & coram hominibus, suo iudicio iustus habebatur, sed hanc iustitiam vicit iustitia Publicani, vt quæ Dei esset iustitia, & coram Deo iustitia, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. In hac autem Domini sententia obseruandum, & quanta sit Dei benignitas, qui tam breui oratione, tamq; parua pœnitentia superatus mox pœnitentẽ in gratiam recepit: & rursum quanta sit apud Deum humilitatis vis: ac contrà quàm noxium sit arrogantiæ malum, quòd pulchrè expendit ex hoc loco Diuus Chrysost. homilia 5. de incomprehensibili Dei natura, sic scribens, Vt planiùs intelligas, quàm sit bonum nihil magnum de se opinari, finge animo bigam duplicem, quarũ sub altera virtus iuncta sit cum superbia, sub altera peccatum cum humilitate. Videbis enim bigam illam peccati, virtute facilè anteire, palmamque decursionis celerioris obtinere, non peccati pernicitate, sed coniugatæ humilitatis facultate. Contrà, bigam alteram virtutis retardari & vinci, non imbecillitate virtutis sed superbiæ mole ac pondere. Vt enim humilitas præ summa sua excellentia peccati superat pondus, atque in cœlum peruenit: sic superbia præ nimio suo pondere, ac intollerabili onere suæ molis præualet, adeò vt etiam leuissimam illam & supernam virtutem vincat, deorsumque versus facilè detrahat. Quoniam alterum quod dixi, parùm existat pernicius altero, latius sanè exemplo Pharisæi & publicani illius perspiciens. Id autem exemplum expendens Diuus Chrysostomus & ostendens quomodo Pharisæus iunxerat superbaim cum iustitia: Publicanus verò iniustitia humilitatem, tandem infert, Cumque dixisset, Deus propitius esto mihi

peccatori, descendit iustificatus super illum, & dicta A superauerunt facta, & verba vicerunt opera. Alter namque iustitiam, & ieiunia, & decimas proposuit suas: alter verba duntaxat reddidit, atque ita effectum est, vt magnus ille delictorum numerus deleretur, & peccata obliterarentur omnia Publicani. Non enim verba Deus tãtummodo audiuit, verum etiam animum, quo ita dicerentur, inspexit, quem cùm humiliatum contritumque comperiret, misertus est, & benignissimè ac humanissimè egit. Hæc ibi Chrysostomus, qui & alibi sæpe simpliciter ex hoc loco philosophatur, vt homil. 4. de verbis Isaiæ, *Vidi Dominum:* Vis, inquit, tibi dicam quantum bonum sit modestia, & quantum malum arrogantia, B Peccator iustum superauit. Publicanus Pharisæum & verba factis fuere superiora. Quomodo verba? Publicanus dixit, *Deus propitius esto mihi peccatori* Pharisæus dicit, *Non sum sicut cæteri homines*, rapax, auarus, sed quid? *Ieiuno bis in sabbatho, decimas do* de facultatibus meis, Pharisæus opera iustitiæ præstabat, Publicanus verba dicebat modestiæ, & verba plus potuerunt quàm facta, tantusque thesaurus cum contumelia reiicitur, & tanta inopia in diuitias commutata est. Venerunt duæ naues habentes onus, ambæ portum ingressæ sunt: sed Publicanus in portum pulchrè appulit, Pharisæus autem naufragium perpessus est, vt disceres quantum mali sit animi tumor. Similia habet homil. 31. super Genesim: Etsi, inquit, quis innumera bona fecerit, virtutemque C omnem absoluerit, si tamen magnum quid de se sentit, maximè omnium miserabilis est & miser. Quod nobis manifestum ex iis quæ Pharisæo acciderunt, qui vt magna de se sensit, & Publicanum contempsit, subitò deterior factus est Publicano, & omnes virtutum diuitias lingua sua effudit, & se nudans exhauriensque pertulit rarum & nouum naufragium: apprehẽso enim littore omnes merces suas simul perdidit. Nã si ita accidat aliquid propter preces indignè dictas, perinde est ac si quis in portu naufragium faciat. Hæc ille, qui in aliquot locis hoc exemplum tractans, id etiam extollit in Publicano, quod cùm audierit se à Pharisæo condemnari, non D vicissim regesserit contumeliam, sed patienter perpessus sit illius petulantiam, non indignans se inter peccatores ab eo reputari, quemadmodum videre licet in homilia primo loco iam citata, & homilia de Dauide & Saulei quanquam hæc obseruatio non sit multùm firma, quod non sit verisimile Publicanum audisse Pharisæi verba, vt à quo steterit elongatus. Verùm admirabitur quis, inquit Theophylact. quomodo Pharisæus cùm pauca verba suæ laudis pronunciauerit, condemnetur: Iob autem quum multa de se magnificè dicat, coronetur. Et respondet. Quia Pharisæus nullo cogente stat talia nugans E & condemnans, alio nullo visu vrgente, Iob verò prementibus se amicis, & grauius incumbentibus quàm calamitas ipsa, dicentibusque quod propter peccata illa sit passus, compulsus est enumerare sua opera, idque propter gloriam Dei, ne scilicet, homines à recto virtutum cursu exciderent. Idem dicendum de Paulo, magnificè nonnunquam de se loquente. Ostendit autem Dominus æquitatem suæ sententiæ quam de Pharisæo & Publicano protulit per generalem illam sententiam qua & suprà visus est dicens, *Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur & qui se humiliat, exaltabitur.* Quæ sententia vt est generalis, & multis locis conueniens tum in rebus humanis, tum in diuinis, ita multas habet similes in scripturis

Matt. 23.

idem significantes. Nam præter eas quas suprà circa hanc sententiam citauimus, Iob 22. dicitur, *Qui humiliatus fuerit, erit in gloria: & qui inclinauerit oculos suos, ipse saluabitur.* Et, *Superbum sequitur humilitas, & humilem spiritu suscipiet gloria.* Et Iacobus simul & Petrus ex prouerbiis, *Deus*, inquiunt, *superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Quemadmodum enim aquarum fluentia ad vallium decurrunt profunda: & quò vallis est decliuior, eò plures aquæ congregantur in eam: sic diuinarum charismata gratiarum ad corda descendunt humilium, qui quantò humiliores fuerint, tantò copiosiorem gratiam suscipiunt. Rursum idem Petrus, *Humiliamini*, inquit, *sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.* Et vbique scriptura nullum magis vitium detestatur quàm superbiam, tanquam quæ omnium virtutum sit corruptio, & omnium vitiorum initium, nullamque virtutem magis inculcat quam humilitatem, vt quę sit omnium virtutum & mater, & conseruatrix, ac vitiorum omnium medicina efficax, cumque maximè sit homini necessaria, non ita tamen facilè in multis ob natiuam quandam cordis humani superbiam & φιλαυτίαν, reperiatur. Diuus Augustinus insigniter humilitatem extulit, epistola 56. dum disserit quæ sit via ad capescendam & obtinendam veritatem. Ea, inquit, est: prima humilitas, secunda humilitas: tertia humilitas: & quoties interrogares hoc dicerem, non quòd alia non sint præcepta quæ dicantur, sed nisi humilitas omnia quæcunque benefacimus & præcesserit, & comitetur, & consecuta fuerit, & proposita quam intueamur, & apposita cui adhæreamus, & imposita qua reprimamur, iam nobis de aliquo bono gaudentibus, totum extorquet de manu superbia. Vitia quippe cætera in peccatis, superbia verò etiam in rectè factis timẽda est, ne illa quæ laudabiliter facta sunt ipsius laudis cupiditate amittantur. Itaque sicut rhetor ille nobilissimus (Demosthenẽ intelligit) cùm interrogatus esset, quid ei primũ videretur in eloquentiæ præceptis obseruari oportere, pronunciationem dicitur respõdisse: cùm quæreretur quid secundò, eandem pronunciationem: quid tertiò, nihil aliud quàm pronunciationem dixisse: si interrogares, & quoties interrogares de præceptis Christianæ religionis, nihil me aliud respondere nisi humilitatem liberet, etsi forte alia dicere necessitas cogeret. Hæc ille ad Dioscorum. Quibus consentiunt quæ habet quodam loco Leo papa, dicens, Tota Christianæ sapientiæ disciplina non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis & gloriæ, sed in vera & voluntaria humilitate consistit, quam dominus Iesus ab vtero matris vsque ad supplicium crucis omni fortitudine & elegit, & docuit. Porrò quoniam, vt alibi patuit, Pharisæi ferè typum quendã gerunt Iudaici populi. Publicani verò gentilis populi rectè Beda hanc parabolam etiam allegoricè tractauit, in Pharisæo intelligens populum Iudæorum, qui in suis meritis & operibus legis gloriatus excidit à iustitia Dei omnem suorum laborum fructum perdens: in Publicano autem populum gentilem, qui longe à Deo positus per humilem peccatorum suorum confessionem meruit exaltari apud Deum, & præferri populo Iudaico. Itaque etiam propter allegoriam hanc sub hoc exemplo latentem rectè dicitur exemplum istud esse parobola, quãuis non ea potissimùm causa parabolam Lucas vocauerit, sed ob causam superiùs explicatam.

Prou. 29. Iacob. 4. 1. Pet. 5.

PAR-

PARVVLIS MANVM IMPONIT, ET ADOLESCENTEM DIVITEM AD PERFECTIONEM INVITAT. Matthæi 19. Marci 10. Lucæ 18.

CAPVT C.

E[b]T [a]tunc[†] [l]afferebant[*] ad illum & infantes', vt [b]tangeret illos [&] [a]manus eis imponeret, & oraret. [c]Quod cùm viderent [l]Discipuli,[*] [b]comminabantur offerentibus, [&] [f]increpabant eos, [b]Quos cùm videret [l]Iesus,[*] [b]indignè tulit, & [c]conuocans illos [△] [l]ait [c]illis, [l]Sinite, paruulos' [h]venire ad me, [l]& [†] nolite eos prohibere' [a]venire ad me, talium enim est regnũ [△] Dei'. [h]Amen dico vobis, ‖ Quisquis non receperit' regnũ Dei sicut[†] paruulus' non intrabit in illud. Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos. [a]Et cũ imposuisset eis manus, abijt inde. [l]Et [b]cũ ingressus esset in via [a]ecce accedens [&] [b]procurrẽs[†] [l]quidam' [c]princeps, [b]genu flexo ante eum, [△] [b]rogabat eũ' ‖ [c]dicens [a]illi' Magister bone, quid [a]boni[†] [l]faciam vt [△] habeam vitam æternam? [b]Iesus autem' dixit illi. Quid [h]me dicis bonum, [&] [a]me interrogas de bono?[†] [l]Nemo bonus nisi [△] solus' Deus. [a]Si autem vis ad vitã ingredi, serua mandata. Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit, ‖ [h]Mandata' nosti:[†] [l]Non homicidium facies, Non adulterabis, Non facies furtũ Non falsum testimoniũ dices, [b]Ne fraudem feceris, [l]Honora patrem tuum & matrem [a]tuam, Diliges proximum tuum sicut teipsum,[*] [h]At ille [a]adolescens, [b]respondens ‖ [l]ait' [c]illi, [l]Hæc omnia [†] custodiui' [a]iuuẽtute mea, [a]quid adhuc mihi deest? [c]Quo audito [b]Iesus[*] [h]intuitus eum, dilexit eum & [△] [l]ait illi [a]Iesus, [c]Adhuc [b]vnum tibi deest. [a]Si vis perfectus esse, vade, [l]vende ‖ omnia quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni, sequere me. [f][†] Quum audisset autem adolescens verbum,[*] [h]contristatus [c]est [b]in verbo, [&] [c]abijt [△] tristis, ‖ [l]erat enim habens multas possessiones'. [c]Videns autem Iesus illũ tristem factum, [b]& circumspiciens [c]Iesus[*] [†] [l]dixit' [c]Discipulis suis, [h]Quam difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei [△] introibunt' [a]Amen dico vobis, Quia diues difficilè intrabit in regnum cælorum. [b]Discipuli autem obstupescebaut in verbis eius, At Iesus rursus respondens ait illis, Filioli, quàm difficilè est confidentes in pecunijs in regnum Dei introire. [a]Et iterum dico vobis, [l]Facilius est [*] camelum per foramen acus transire, quàm diuitem introire in regnum ‖ Dei' [a] [△] Auditis autem his [c]Discipuli mirabantur valdè. [c]Et dixerunt qui audiebant, [c]dicentes [b]ad semetipsos, [h]Et quis [a]ergo [†] [l]poterit' saluus[*] esse? [c] ‖ Aspiciens, autem [b]illos [c]Iesus,[†] [l]ait [f]illis, [c]Apud homines [a]hoc [c]impossibile est, [△] sed non apud Deum. [b]Omnia enim [c]quæ impossibilia sunt apud homines, [b]possibilia sunt apud Deum. [b]Et post hæc [a]tunc respondens [b]cœpit ei ‖ Petrus dicere' Ecce nos[†] dimisimus' omnia, & secuti sumus te, a quid ergo erit nobis? [△] [l]Iesus' a autem [b]respondens ‖ [l]dixit' [f]illis, a Amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cùm sedebit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël. Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit, [h]Amen dico vobis, nemo est qui[†] reliquerit' domum, aut fratres, [b]aut sorores, [h]aut [△] patrem, aut matrem, [c]aut vxorem, [h]aut filios, [b]aut agros propter me & [h]propter [c]regnum Dei, [&] b Euangelium, [h]qui ‖ non accipiat centies tantum' nunc b in tempore hoc, domos & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum persecutionibus, [h]& in sæculo futuro vitam æternam. [c]Multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.

test
△ b. o fiet.
‖ b o Et intuens
† a dixit
** a apud Deum autem possibilia sunt*
‖ a Petrus dixit ei.
o. ait autem Petrus
† a o reliquimus.
△ c. Qui
‖ b o ait
† c o reliquit
△ c parentes
‖ c & non multo plura
C 13. 90.
Matth. 18.

A

E[b]T A TVNC [l] AFFEREBANT AD ILLVM ET INFANTES, VT TANGERET ILLOS, &c.] Parabolæ præcedenti qua Dominus ab arrogantia auocauit, & ad humilitatem inuitauit commodè Lucas subiecit hanc de receptis à Christo paruulis historiam. Nam & hæc superbia condemnatur, & humilitas commendatur. Matthæus autem & Marcus hanc narrationem subiunxerunt disputationi Christi de non dirimendo coniugio, fortè quod eodem illo tempore contigerit hæc paruulorum oblatio, quemadmodum significare videtur Matthæus, dicens, *Tunc oblati sunt & paruuli.* Cùm autem Matthæus & Marcus paruulos, aut, vt est Græcè, παιδία, id est, puerulos Christo oblatos dicant, Lucas etiam τὰ βρέφη, hoc est, infantes dicit oblatos, ideoque addit exaggerationis causa coniunctionem, &, *afferebant & infantes*, hoc est, non tantùm paruulos qui incedere possent & loqui, sed etiam infantes. Porrò vt quidã puerulos & infantes Christo afferrent ad hoc vt eos tangeret, &, vt Matthæus apertiùs explicat, vt manibus suis illis impositis oraret pro illorum salute, eisque bene precaretur, id eos commouit quòd ex præcedentibus eius virtutibus experti fuerant, Dominum per impositionem manuum & orationem à multis repulisse varia mala, credentes proinde per huiusmodi manuũ impositionem & orationem etiam præmuniri posse infantes à malis & diaboli potestate. Hac ergo ratione moti offerunt puerulos Christo, idque iuxta cõsuetudinẽ apud eos receptam, qua solebant paruuli senioribus & sanctis viris offerri, vt manibus impositis ab eis benedicerentur, quemadmodum Ioseph filios suos Ephraïm & Manassen attulit patriarchæ Iacob, qui impositis manibus suis super illos, benedixit eis, vt legitur Genes. 48. Cæterùm Discipuli videntes piam parentũ in offerendo sedulitatem, non

B

satis memores quomodo Dominus aliquãdo aduocato puerulo statuerit eum in medio Discipulorum declarans satis verbo & facto quanti faceret paruulos, increpabant offerentes, tum quòd importunam & improbam putarẽt huiusmodi oblationem, quia, scilicet, Domino alioquin satis occupato, rebus huiusmodi leuioribus fieret negotiũ, tum quod indignũ putarent magnitudine Domini occupari rebus illis leuibus, zelantes, scilicet, pro Domini sui tum quiete, tum honore, Quòd autem in Marco le-

gimus Diſcipulos comminatos offerentibus, nõ eſt aliud quàm quod reliqui duo dicunt eos increpaſſe illos: Nam Græcis apud omnes tres Euangeliſtas idem eſt verbum, nempe ἐπιτιμάω quod interpres nunc vertit increpari, nunc comminari, vt ſuprà aliquãdo eſt annotatum. Videns autem Dominus Diſcipulorum factum quanquam ſciret ab ipſis ex aliqua parte geri officioſa quadã ſedulitate, tamen quatenus ex affectu quodam humano & ſuperbia proficiſcebatur, indignè tulit, idq; eò magis, quòd non ita multo ante eis commendauerat paruulos eorum exemplo ad modeſtiam ipſos prouocans. Itaque conuocatis ad ſe Diſcipulis ſuis, ait illis, *Sinite paruulos venire ad me.* Cauſamque affert, *quia talium eſt regnum Dei.* Vbi ſignãter dictum eſſe, *talium* & non horum, annotauit Diuus Hieronymus, vt oſtenderetur non ætatem regnare, ſed mores, & his qui ſimilem habent innocentiam & ſimplicitatem præmium repromitti. Vnde explicans illud magis Dominus, adiecit, vt eſt apud Marcum & Lucam, *Amen dico vobis, quiſquis non receperit regnum Dei ſicut paruulus, non intrabit in illud.* Quod idem eſt cum eo quòd ſupra dixit in capite Concor. 70. *Niſi efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum.* Vbi dictum eſt qua in re debeamus paruulis eſſe ſimiles, nimirum in honorum contemptu & ſubmiſſione, in doctrinæ Chriſti ſuſceptione ſine contradictione, in innocentia & ſimplicitate. Aduertendum tamen in hac ſententia, quòd, *ſicut*, poſitum eſt pro velut vel tanquam: ſignificatur enim imitatio perſonæ, non autem acceptionis. Neque enim eſt ſenſus, Qui non acceperit vt puer accipit, ſed qui non acceperit, factus ſimilis puero. Porrò quanquam dictum nõ eſt, horum eſt enim regnum Dei, ſed *talium*, non tamen intelligendum eſt ſub, *talium*, nõ comprehendi etiã ipſos paruulos ætate, quemadmodum volunt Anabaptiſtæ. Nam ſi illud, *talium*, tantùm pertineat ad adultos, qui ſua volũtate paruulis ſunt ſimiles, eoſque imitantur, iam hæc ſententia ei quod dixit Dominus infantes ſibi apportandos eſſe, tanquam ſubiecta ratio minimè cohæret. Ideo enim paruulos permittendos ſibi adferri dicit Dominus, *quia talium eſt regnum Dei*: proinde cùm hoc occaſione paruulorum ſibi oblatorum Dominus, dixerit, nequaquam paruuli ętate ab hoc dicto & proinde nec à patre participatione regni cœlorũ poſsũt excludi. *Talium*, enim proculdubio refert conditionẽ illam animi quam habent infantes & paruuli. Eam ergo conditionem quicumq; habent ſiue per ætatem, ſiue per voluntatem & imitationem, eorum eſt regnum Dei, ſi modo tamen ad Chriſtum veniant, aut per ſe vt adulti rationis compotes: aut per alios oblati, vt paruuli & infantes. Itaque hoc Chriſti factũ reprehendentis Diſcipulos prohibentes paruuloru oblationẽ, & paruulos ſuſcipientis, ad duo valebat. Primùm ad cõmendationem humilitatis, & vt rurſum exemplum præberet modeſtiæ & innocentiæ atque in ipſis paruulis à ſe ſuſceptis oſtenderet quam grata illi eſſet humilitas, & innocentia, quæ ab hominibus ridentur. Secundò, vt hoc ſuo facto oſtenderet etiam infantes ſuæ gratiæ participes eſſe poſſe, nec à gratia baptiſmi remouendos eſſe, veluti præuidẽs fore eos qui modò exorti ſunt: qui quemadmodum Diſcipuli, modo increparẽt paruulorum oblatores, quales & ſuo tẽpore quoſdam fuiſſe Diuus Bernardus teſtatur homilia 66. in Cantica, vbi & contra tales pulchrè diſputat. Sanè quod Dominus paruulos nõ tantùm ad ſe venire permiſerit, ſed etiam complexatus ſit eos, vt habet Marcus, & iuxta votorum offerentium parentum, impoſitis manibus ſuis eos benedixerit, hoc eſt, bene peccatus ſit eis, & bene precando gratiæ ſuæ participes fecerit (non potuit enim Chriſti benedictio non eſſe efficax, cuius benedicere benefacere eſt) manifeſtè arguit infantes & vſu rationis carentes, gratiæ Chriſti participes eſſe poſſe. Proinde rectè ad imitationem horum offerentium paruulos, Eccleſia quotidie per fideles Chriſto infantes offert, vt in baptiſmo gratiæ eius, qua certum eſt eos indigere, participes fiant, vt ſic Dei regnum, quod talium hic eſſe dicitur conſequi poſſint. Sed de baptiſmo paruulorum alios latiùs. Hoc tantum hìc adiiciendum quod quemadmodum Eccleſia ex hoc facto Chriſti didicit paruulorum ſuſceptionem: ita & ex eodẽ didicit in omnibus penè ſacramentis, & ſuſceptione aliquorum in Eccleſiam, vt impoſitione manuum. Huius enim cæremoniæ magna olim in Eccleſia fuit obſeruatio, vt adhuc eſt ex parte. Nam impoſitio manuum ex Apoſtolica inſtitutione fit in ſacramento Confirmationis, & in ſacramento Ordinis, & rurſum fieri ſolebat & in ſacramento Pœnitentiæ, & quandocunque heretici intra Eccleſiam recipiebantur. Eſt enim huiuſmodi manuum impoſitio, veluti imprecatio & collatio ſpiritus ſancti.

c ET *b* CVM EGRESSVS ESSET IN VIAM, *a* ECCE ACCEDENS, [ET] PROCVRRENS, &c.] Poſtquam ad oblatam occaſionem Dominus humilitatis doctrinam propoſuiſſet alia mox oblata eſt occaſio docendi etiam diuitiarum contemptum, accedente, ſcilicet, ad eum diuite quodam & rogante qua ratione vitam æternam ſibi parare poſſet. Hunc autem Diuus Hieronymus in Matthæum ſcribens exiſtimat nõ voto diſcentis, ſed animo tentantis Dominum interrogaſſe, idque ex alio Euangeliſta id palàm aſſerente dicit eſſe manifeſtum, confirmatque ex eo quod dicente illi Domino, *Si vis vitam ingredi, ſerua mandata*, rurſus fraudulenter interrogauerit, quæ ſint illa mandata, quaſi non & ipſe legerit, aut Dominus poſſit Deo iubere contraria. Verum in hac ſentẽtia impoſuit Diuo Hieronymo, quod quæ Matthæus de iſto ſcribit, non contulerit cum his, quæ de eodem ſcripſerunt Marcus & Lucas, & quod putauerit hunc de quo ſcribit Matthæus, fuiſſe ſuum legiſperitum de quo Lucas cap. 10. qui ſimiliter Dominũ interrogauit quid faciendo vitam æternã poſſideret. Hic enim à Luca dicitur Dominum tentando interrogaſſe. At illum non fuiſſe de quo hìc Matthæus certiſſimũ eſt ex Luca, qui etiam huius meminit, & rurſum ex Marco euidens ſatis eſt iſtum percunctatorem non fraudulento animo Dominum acceſſiſſe, quemadmodum colligit D. Chryſoſt. Hieronymi ſententiam refellens. Marcus enim hunc procurriſſe dicit, & genu flexiſſe ante Ieſum, ac ab ipſo dilectum: quorum illa cupiditatem diſcendi demonſtrabant iſtud, autem hominis ſynceritatem. Fuit autem iſte, vt ex omnibus tribus patet Euangeliſtis, admodum diues fuit adoleſcẽs, vt ex Matthæo patet & Marco. A Luca verò etiam princeps dicitur, quia, ſcilicet, Magnæ apud Iudæos authoritatis & potentiæ propter diuitias. Hic ergo Domino etiam in viam egreſſo, non tantùm accedens, vt habet Matthæus, ſed etiam accurrens vt habet Marcus, ac genu coram Ieſu flectens in reuerentiæ ſignum cupidus aſſequendi vitam æternam, quam ſua doctrina nouo modo Dominum promittere intellexit, interrogabat eum dicens,

cens, *Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?* Ad hanc interrogationem Marcus quidem & Lucas dicunt Dominum primùm respondisse, *Quid me dicis bonum?* Matthæus verò, *Quid me interrogas de bono?* Græca tamen etiam in Matthæo habent, quid me dicis bonum? quomodo & Hilarius legit, & Diuum Hieronymum quoq; sic legisse ex Commentario suspicari licet. Sed verisimile est ex aliis Euangelistis, pro illo, *Quid me interrogas de bono?* etiam in Matthæo positum, quid me dicis bonum? quod lector aliquis parùm attentus indicaret illi, *Quid me interrogas de bono?* non perinde quadrare sequens Christi responsum, *Vnus est bonus Deus.* Origenes homilia 8. super Matthæum vtramque ponit lectionem. Dicendum itaque, vtrumque Dominum respondisse, & cur se diceret bonum, & cur se de bono interrogaret. Nam adolescens & bonum appellauerat, & de bono interrogauerat, dicens, *Magister bone, quid boni faciam,* &c. Ad quod commodè sic intelligitur vtrumque respondisse Dominus. Quid me dicis bonum, & me tanquam bonum, scilicet, interrogas de bono? Quoniam enim adolescens Dominum appellabat bonum, blandimento captans illius beneuolentiam, cùm tamen nihil aliud existimaret eum esse quam purum hominem, sed cæteris eminentiorem, & quoniam de bono faciendo quo promereri posset vitam æternam interrogabat: Dominus omnem bonitatis laudem ad solum Deum transfert, qui solus natura & verè bonus est: vnde subiicit, *Vnus est bonus Deus,* scilicet, vel, vt habent alii, *Nemo bonus, nisi solus Deus,* quasi dicat. Meritò deberes nec me dicere bonum, quem existimas esse purum hominem, nec te putare posse aliquid boni facere, quòd solus dicendus sit verè bonus, cuius comparatione nō iustificabitur omnis homo, nec quoduis opus hominis. Non ergo negat se bonum esse & Deum, se ab illo non se appellandum bonum significat, qui ipsum purum hominem credidit, quod non ob id dixit, quasi reprehenderit in eo quòd se nondum credidit esse Deum, sed ob duas has potissimum causas. Primùm, vt suo exemplo doceret, quòd cùm ab aliquibus laudamur, retorquere debeamus proprias laudes in laudem diuinam, & consideratione nostri defectus non admittere in animo adulantium & captantium nostram beneuolentiam voces Deo propriè conuenientes. Secundò, vt hunc percunctatorem ab adulationis vitio liberaret, & tacitè admoneret ne seipsum bonum existimaret, etiam cùm omnia Dei mandata perfecisset, sed potiùs solum Deum bonum & omnis bonitatis authorem susciperet, cui omnis boni gloria transscribenda est. Credidit enim iste, dum Iesum, quem hominem tantùm putauit, bonum appellat, & de bono à se faciendo interrogat, etiam se quoque bonum fieri posse per bonum quod facturus esset: proinde vt ad humilem de se suisque operibus existimationem, illum & in illo nos Dominus prouocaret, boni honorificam appellationem à se & omni opere humano in Deum transfert. Proinde acutè Diuus Turnhout libr. 3. de libertate Christiana, intelligit Dominum hîc Iudæo opera tantùm attendenti insinuasse opus esse fide, qua credatur nemo esse bonus nisi solus Deus, & omnis homo esse mendax. Et ita neminem posse aliquid boni facere ad assequendum vitam æternam, nisi qui ex bonitate Dei miserentis factus fuerit bonus. De hinc ad reliqua quæstionis respondet dicens, *Si autem vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Quibus verbis significat & liberi arbitrii vim, dum dicit, *Si vis,* & solam vitam æternam verè esse vitam, dum interrogatus de vita æterna, respondet, *si vis ad vitam ingredi,* & se vitæ æternæ prædicatorem non solùm non esse contrarium legi, sed nec alia requirere quàm legem, dum dicit, *serua mandata.* Qua Domini responsione apertè refelluntur hi qui hodie opera nimis deprimunt, ac fidem solam extollunt & exigunt: qui vtique si interrogarentur, qua ratione quis vitam æternam assequatur, nollent cum Domino dicere, *serua mandata,* sed id tantùm inculcarent, *crede in filium Dei.* At Dominus nunc fidem exigit, nunc opera pro occasionis oportu[...], significans, & fidem, & opera esse necessaria [...]uando. Audiens autem adolescens exigi mandatorum obseruationem, & æstimans alia quædam præcepta esse præter legalia, quę ei vitæ fierent causa, siquidem audierat eum vt noua quædam promittentem, ita & noua quædam hominibus præcipere, interrogat quænam essent ea præcepta quæ essent ipsi obseruanda. Tum Dominus ostendens se non de aliis locutum mandatis quam, quæ legis erant, *Mandata,* inquit, *nosti.* Deinde & enumerat aliquod, ea, scilicet, quæ sunt secundæ tabulæ & ad proximos pertinent. Et quidem omnes tres Euangelistæ commemorant à Domino dicta quatuor illa negatiua præcepta decalogi, *Non occides, non mœchaberis, non facies furtum, non falsum testimonium dices.* In quibus futura indicatiui phrasi Hebraica pro imperatiuis ponuntur. At Marcus his etiam quintum addit, *Ne fraudem feceris,* aliena, scilicet, illicitè accipiendo. Græcè enim est, μὴ ἀποστερήσῃς, quod propriè est, ne priues aut spolies quenquam. Id autem positum puto pro vltimo decalogi præcepto, *Non concupisces domum proximi tui, non seruum, non ancillam, non bouem, non asinum, nec omnia quæ illius sunt.* Aut desumptum istud ex capite Leuitici 19. vnde & id quod sequitur in Matthæo, *Diliges proximum tuum:* ibi enim pro eo quòd nos habemus, Nec vi opprimes eum, Hebræa habent. Neque prædaberis, & Septuaginta, μὴ ἁρπάσῃς. Negatiuis præceptis additur à tribus Euangelistis vnum affirmatiuum, *Honora patrem tuum, & matrem tuam.* His iam apud Matthæum subiicitur generale illud pręceptum, in quo omnia præcepta ad proximos spectantia recapitulantur, teste Paulo, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Circa quòd apud solum Matthæū additum præceptum, dubium proponit Origenes: quomodo, si hoc etiam præceptum adolescens iste seruauit, quemadmodum se seruasse dicit, eius responsionem Domino approbante, qui intuitus eum dilexisse dicitur illum, dicatur ei, *Adhuc vnum tibi deest,* & tanquam nondum perfecto dicitur. *Si vis perfectus esse,* cùm in illo mandato, Diliges proximum tuum, omne mandatum secundùm Paulum recapituletur & contineatur, vt ob id nihil ei deesse posit qui illud impleuerit, sed perfectus sit, vt qui omne mandatum impleuerit. Itaque hac ratione relinquit videndum, num istud præceptum nō sit hoc loco à Matthæo scriptum, sed ab aliquo nescio quo non intelligente subtilitatem istorum dictorum additum, maximè cùm Marcus & Lucas hoc præceptum non ascripserint. Indicat tamen quomodo & alter proposita difficultas solui posset ex Euangelio apocrypho, quod dicitur secundùm Hebræos, in quo de iuuene hæc res exponitur ad hunc modum, Dixit ad Deum alter Diuitum, Magister quid

bonum faciens viuam? Dicit ei, Homo, leges & Prophetas fac. Respondit ad Deum. Feci. Dixit ei, Vade, vende omnia quæ possides, & diuide pauperibus, & veni, sequere me. Cœpit autem diues scalpere caput suum: & non placuit ei. Et dixit ad eum Dominus, Quomodo dicis, legem feci & prophetas, Quoniam scriptum est in lege, Diliges proximum tuum sicut teipsum, & ecce multi fratres tui filii Abrahæ amicti sunt stercore, morientes præ fame, & domus tua plena est multis bonis, & non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. Et conuersus dixit Simoni Discipulo suo sedenti apud se, Simon fili Iohannæ facilius est camelum intrare per foramen acus, quàm diuitem in regnum cœlorum. Ex his ratiocinatur Origenes, vt donetur sic scriptum fuisse ab Euangelista, vt nos legimus, tamen difficultatem propositæ quæstionis sic posse explicari, vt accipiamus Christum redarguisse iuuenem, credentem se legem implesse, dicendo ei, *Si vis perfectus esse*, &c. quasi diceret. Sic enim videberis dicere verum, & verè diligere proximum tuum sicut teipsum. Sed nec hac ratione satis soluitur nodus. Nam si Dominus eum redarguere voluit tanquam non verè dixerit se omnia illa seruasse, quomodo Marcus dicit Dominum dilexisse iuuenem, respondentem se omnia seruasse? Deinde quomodo ad ostensionem eius, quod proximum sicut seipsum diligeret, exigeretur, vt omnia sua venderet, & daret pauperibus, cùm id non necessariò requiratur ad impletionem illius præcepti, *Diliges proximum tuum sicut teipsum?* Et tamen quomodo is potest videri obseruasse illud præceptum dilectionis proximi, qui tam multas habebat possessiones, nec superflua erogabat in pauperes? Dicendum ergo quòd hoc quidem præceptum dilectionis proximi adolescens ille compleuerat, sicut tunc illud Iudæi implendum putabant, nullum scilicet inferẽdo nocumentum manifestum proximis, & communia dilectionis officia eis exhibendo non autem deuidendo cùm proximis suas possessiones, quemadmodum requirit Christiana perfectio. Itaque quanquã Dominus potuisset ostendisse illum non satis præceptum illud obseruasse, tamen quoniam ille non arroganter responderat se omnia illa seruasse, sed animo simplici, & cupido etiam maioris perfectionis (quam cupiditatem declarauit dicens, vt est apud Matthæum, *quid adhuc mihi deest?* ideo benignè illum intuitus, tanquam simplicem, & nequaquam versurum, dilexit eum quasi vehementer appetentem salutem, quanquam adhuc auaritiæ tyrannide præpediretur. Et quoniam veluti non contentus obseruatione legis quærebat quid adhuc ipsi deesset, Dominus ab imperfectione iustitiæ legalis eum vocat ad perfectionem iustitiæ Euangelicæ, dicens, *si vis perfectus esse.* Imperfecti enim sunt, qui sola legalia complent præcepta, qui & ipsa imperfecta erant propter Iudæorum imbecillitatem. Verùm alia hic rursum oritur quæstio, quomodo, scilicet, Dominus dicat iuueni, *Adhuc vnum tibi deest*, vt habent Marcus & Lucas, cùm priùs dixerit, *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Si enim mandatorum obseruatio sufficit volenti ingredi vitam, & iuuenis iste mandata ea Domino approbante seruauerat, quomodo adhuc vnum, præter, scilicet, illa mandata, ei defuisse, vt possit ad vitam ingredi, dicitur? Sanè ex hoc loco Pelagiani, quidam docebant, diuitem manentem in diuitiis suis non posse ingredi ad vitam æternã, sed necesse ei esse vt omnibus diuenditis, & in pauperes erogatis nudus nudum sequatur Christum asserentes in veteri quidem testamento licuisse habere diuitias, non autem in nouo, propter nouum hoc Christi præceptum. Contra quam eorum sententiam disputat prolixè satis & doctè Diuus Augustinus in epistola ad quendam Hilarium, quæst. 86. probans diuitem etiam in suis diuitiis manentem posse ingredi in regnum cœlorum, idque tum ex Paulo 1. Timoth. 6. vbi inter ea quæ diuitibus sunt præcipienda, non præcipitur vt omnia sua vendant, & dent pauperibus: tum ex hoc ipso loco, qui diuiti quærenti quid faciens vitam æternam possideret, non est dictum, Si vis ad vitam ingredi, [illegible], vende quæ habes, sed, *Si vis ad vitam ingre[illegible] serua mandata.* eaque quæ sint etiam enumerans, non inter ea posuit, *Vade & vende*, sed iuueni quærenti quid adhuc sibi deesset tandem respondit, *Si vis perfectus esse, vade, vende*, significans facultatum venditionem & distributionem non quidem esse necessariam vt quis ad vitam ingrediatur, sed necessariam esse vt quis sit perfectus. Itaque hunc suum errorem cum cæteris Pelagius tandem conuictus, ore proprio anathematizauit, vt recitat Diuus Augustinus in Epistola ad Paulinũ. Proinde quod dicit Dominus, *Adhuc vnum tibi deest*, non sic est accipiendum, quasi vnum istud sic ei defuerit, vt sine illo non posset ingredi ad vitam: sed quia iuuenis cùm dixisset se omnia illa seruasse à iuuentute, id est, pueritia sua, quæsiuit *quid adhuc mihi deest*, hoc est, quid præterea facere possem, vt habeam vitam æternam? respondit Dominus, *Adhuc vnum tibi deest*, hoc est, adhuc vnum restat quod facias & adiicias factis, vt habeas vitam æternam, non quòd sine isto non posset habere, sed quòd per istud certiùs & pleniùs esset habiturus vitam æternam. Vnde & subiicitur, *Si vis perfectus esse*, hoc est, si vis nihil tibi deesse quod faciat ad obtinendam vitam æternam, *vade & vende*, &c. Potest tamen etiam intelligi vnum illud quod dicit Dominus ei deesse, necessarium fuisse ei ad salutem. Deerat enim ei contemptus diuitiarum, nimisque afficiebatur diuitiis suis, vt patet ex sequentibus, & in eis nimis confidebat. Quamdiu ergo hic in eo fuit affectus, vnum ei deerat ad vitam ingrediendam necessarium, nimirum vt si non diuitias suas, saltem affectum hunc abiiceret. Itaque quod dicitur, *Si vis perfectus esse*, &c. hunc habet sensum. Si vis nihil tibi deesse quod ad consequendam salutem tibi est necessarium, (perfectum enim est cui nihil deest) *vade & vende omnia*, non quòd vendere omnia, sit necessarium ad salutem, sed quòd Dominus id consulat ei, qui affectu illo impediebatur ab ingressu regni cœlestis. Secundùm enim hunc sensum, non est intelligendum vendere omnia necessarium esse ad perfectionem hoc modo intellectam, sed consilium esse accommodum, quo necessaria illa ad salutem perfectio optimè obtineatur. Sunt qui putãt illud *vade & vende*, esse præceptum temporale & personale, diuiti huic soli à Domino propositum. Verùm hæc sententia, nec conuenit cum Ecclesiasticorum patrum intelligentia, nec cum his quæ sequuntur, ex quibus satis patet Dominum istud dicturum fuisse cuiuis diuiti, nulli tamen id præceptũ rum. Porrò circa hanc Domini sentẽtiam duo quæri solent. Primum, quomodo dicit Dominus, *Si vis perfectus*

perfectus esse, cùm dicat Paulus *cùm venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est*, significans in hac vita neminem esse perfectum? Ad quod dicendum est quòd cùm perfectum (vt dicit Philosophus 3. Physicor.) dicatur cui nihil deest, quemadmodum variis modis dicitur aliquid alicui deesse: ita & variis modis dicitur quis perfectus, ita vt sit perfectio quædam huic vitæ conueniens, quædam tantùm conueniens futuræ vitæ. Absolutè enim perfectus est, cui nihil omnino deest ad virtutem & felicitatem, quo modo in hac vita nemo est perfectus. Ex parte autem perfectus est, cui nihil deest eorum quæ sunt illi ad æternam vitam assequendam necessaria, secundùm q... modum perfectus est, quisquis Christianam habet charitatem, Atque hoc modo quosdam hoc loco accipere mox dictum est, quomodo & in illo Matthæi accipitur, *Estote perfecti, sicut & pater vester cœlesti... ctus est*. Magis autem perfectus dicitur in hac vita, cui non tantùm nihil deest ad vitam æternam necessarium sed etiam amplius quid habet obseruando Euangelica etiam consilia, paupertati & continentiæ. Atque in hunc modum ferè omnes hic accipiunt, cùm dicit Dominus, *Si vis perfectus esse*. Vnde Diuus Hieronymus ex hoc loco disputat contra Vigilantium, asserentem melius esse, si quis moderatè rebus suis vtatur, pro loco ac tempore occurrens necessitatibus pauperum, quàm si semel omnia relinquat. Sic enim habet, Quod autem Vigilantius asserit melius eos facere, qui vtuntur rebus suis, & paulatim fructus possessionem diuidunt pauperibus, quàm illos qui possessionibus venûdatis simul omnia largiuntur, non eis à me, sed à Domino respondebitur, *Si vis perfectus esse, vade, & vende omnia quæ habes, & da pauperibus*. Ex qua Diui Hieronymi doctrina planè patet ipsum interpretari textum de perfectione quæ non est præcepti, sed consilii. Verum secunda hìc oritur quæstio, vtrum perfectio Euangelica cõsistat in præceptis an in consiliis. Quod enim consistat in consiliis, locus iste docere videtur apertè: quod autem in præceptis potius cõsistat, patet quia in duobus mandatis dilectioni vniuersa lex à Domino dicitur pendere & Prophetæ. Et Paulus dicit, *Si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, charitatem autem non habuero, nihil sum*. Ad hanc quæstionem respondet doctè Diuus Thomas secunda secundæ quæst. 184. art. 3. dicens perfectionem vitæ Christianæ per se quidem & essentialiter consistere in obseru...ione præceptorum non quorumlibet, sed illorum duorum quæ peculiariter dicuntur præcepta dilectionis, quia is verè perfectior est, qui perfectius hæc implet præcepta, & perfectiorem habet charitatem: secundariò verò & instrumentaliter in obseruatione consiliorum, quia per hæc sicut & per alia præcepta promouetur homo ad obseruationem præceptorum, charitatis, aliter tamen per præcepta, & aliter per concilia. Nam præcepta alia à duobus præceptis charitatis ordinantur ad remouendum ea quæ sunt charitati contraria, cum quibus scilicet charitas esse non potest: consilia verò ordinantur ad remouendum impedimenta actus charitatis, quæ tamen charitati nõ contrariantur, sicut est matrimonium occupatio rerum secularium, & alia huiusmodi. Vnde Augustinus dicit in Enchiridio, Quæcunque mãdat Deus, ex quibus vnum est, *Non mœchaberis*, & quæcunque non iubentur, sed speciali consilio mouentur, ex quibus vnum est, *Bonum est homini mulierem non tangere*: tunc rectè fiunt, cùm referuntur ad diligendum Deum proximum propter Deum, & in hoc sæculo, & in futuro. Inde & in Collationibus patrum dicit Abbas Moyses, Ieiunia, vigiliæ, meditatio scripturarum, nuditas ac priuatio omnium facultatum, non perfectio, sed perfectionis sunt instrumenta quia non in istis consistit disciplinæ illius finis, sed per illa peruenitur ad finem. Proinde notandum, quod cum Dominus dixisset, *Si vis perfectus esse*, non tantùm addidit, *vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus*, sed etiam subiecit, *& veni, sequere me*, quia non in facultatum venditione & distributione consistit potissimum perfectio, sed in perfecta sequela Christi, ad quam vendere omnia & dare pauperibus, via quædam est. Cum enim dicit, sequere me, non tantùm loquitur de sequela corporali, sed multò magis de sequela per imit...onem charitatis obedientiæ, humilitatis & patientiæ, vnde in Marco apud Græcos additur, *sequere me tollens crucem*, quanquam id possit videri aliunde hìc adiunctum. Alioquí enim & philosophi quasdam suas reliquerunt facultates, aut eas aliis distribuerunt, quemadmodum Thebæum quendam fecisse commemorat Origenes, quo omnem suam substantiam tradiderit populo Thebanorum, propter libertatem animæ suæ & exemplum vitæ facilioris, & vt se beatum demonstraret gentilibus, nec indigentem hoc mũdo. Nec tamen huiusmodi perfecti fuerunt, quòd Christum non sint secuti quem ignorauerunt. Non dixit autem Dominus huic, renuncia omnibus quæ possides, aut relinque ea omnia: sed quò vtranque haberet virtutem, voluntariæ scilicet paupertatis & misericordiæ, omnia vẽdi præcepit, & distribui pauperibus, non quòd id omnibus perfectionem ambientibus sit faciendum, quandoquidem istud Apostoli non leguntur fecisse: sed omnia reliquisse: sed quòd illud consultissimum sit iis qui suas facultates in sua habent potestate. Vnde Diuus Hieronymus, Si habes, inquit, in potestate rem tuã, vende: si non habes, proiice. Et quidem Craton philosophus docuit discipulos suos facultates suas vendere & cõtemnere, sed non docuit eas pauperibus elargiri, sed potiùs ad captandam hominum laudem inutiliter dispergere. Dominus autem verus perfectionis magister dari pauperibus admonet, & vt id magis extorqueret à diuitiarum amatore, adiecit, *& habebis thesaurum in cœlo*, quasi diceret, Et non peribunt tibi facultates tuæ pauperibus distributæ, sed hac ratione certiores & abundantiores tibi in cœlo diuitias parabis. Notandum & illud, quod non dixerit Dominus, vade & vende omnia, & tunc veni, sed priùs *da pauperibus, & tunc veni*, significans se nõ quærere quæ illius erant, sed ipsum.

f CVM AVDISSET AVTEM ADOLESCENS VERBVM, h CONTRISTATVS e EST b IN VERBO, &c.] Quamuis valdè auidus esset adolescens iste perfectionis, tamen diuitiarum quas possidebat abundãtia & amor non permisit eũ amplecti quod volebat. Quò enim plura habebat, eo magis seruus eorum affectus erat. Additio siquidem diuitiarum, additionẽ facit auaritiæ. Nam siquidem parum possedisset, facilè cum Apostolis, omnibus relictis, sequi Dominum potuisset, at quoniam multas habuit possessiones & diues erat, valdè contristatus est in sermone Domini, dolensquod non nisi diuitiis abiectis perfectionem

assequi posset, & adeò dolens, vt Christo derelicto abierit, affectum eius bonum obruentibus diuitiarum spinis. Nescio, inquit Diuus Augustinus epistol. 34. ad Paulinum & Therasiam quomodo cùm superflua & terrena diliguntur, arctiùs adepta quã concupita constringunt. Nam vnde iuuenis iste tristis abscessit, nisi quia magnas habebat diuitias? Aliud enim est iam nolle incorporare quæ desunt, aliud iam incorporata diuellere. Illa enim velut cibi repudiantur, ista velut membra præciduntur. Hæc ille. Itaque illo cum tristitia abeunte, conuersus Dominus ad discipulos suos, ne quando pœniteret eos suæ paupertatis, cœpit de diuitiarum periculo disserere, dicens secundùm Marcum & Lucam, *Quàm difficilè*, hoc est, verè valde difficulter, *qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.* Quòd Matthæus sic extulit, sensum eundem seruans, *Amen dico vobis, quia diues difficilè intrabit in reg[illegible]lorum.* Itaque per eos qui pecunias habent, non simpliciter intelliguntur apud Marcum & Lucam qui in crumenis suis habent aliquos nummos, sed, vt ex Matthæo patet, qui diuites sunt, & multas habent facultates. Nomine enim pecuniæ, sicuti & dictione Græca hîc posita, χρήματα, significantur plerumque omnia fortunæ bona, siue mobilia, siue immobilia. Dicta est autem dictio Græca à verbo, χράω, quod est vtor, quod diuitiis vtendum sit ad ea quæ oportet, nec sint recondendæ. Verùm duplex circa hanc Domini sententiam occurrit quæstio. Primùm, cur dicit Dominus singulariter de diuitibus, quòd difficile eis sit ingredi in regnum Dei, cùm omnibus id sit difficile, adeò vt dicat Petrus etiam iustum vix saluandum. Secundò, cur Dominus occasione eius qui propter diuitias abstrahebatur à perfectione, dicit difficile diuites ingressuros in regnum Dei. Nam dicendum potiùs videbatur, quàm difficile est diuites assequi perfectionem. Ad priorem quæstionem dicendum, quòd quanquam per sese arduum sit & difficile omnibus ingrediendi regnum Dei, tamen diuiti, quatenus est diues, singulari ratione est difficile non quòd diuitiæ per se sint impedimenta ad regnum cœlorum assequendum, cum dentur à Deo vt sint adminicula ad regnũ cœlorum, sed quòd affectus hominis minùs ordinatus ad habitas diuitias, (qui valde frequens est) difficilem reddat diuiti aditum ad regnum cœlorum. Hic enim affectus facit vt non diligatur Deus ex toto corde, nec proximus vt oportet, vt diuitiæ non expendantur quãdo & quomodo oportet, vtque in eis homo fiduciam aliquam habeat, ac de eis seruandis vel augendis nimis sit solicitus, vt interim omittamus quod affectus hominis ordinatus ad honores & voluptates ex diuitiis accipit occasionem sese ostentandi & efferendi, ac voluptatibus se immergendi. Ad secundam quæstionem dicendum, quòd aptè Dominus occasione eius qui amore diuitiarum impediebatur à perfectione descendit etiam ad ostendendum diuites per diuitias impediri ab ingressu regni cœlestis: siue quia affectus adolescentis erga diuitias tantus fuerit & talis, vt non tantùm eum impediret à perfectione, sed etiam indignũ faceret regno cœlorum, aut saltem difficilem illi faceret aditũ regni cœlestis: siue quia ex amore diuitiarum retrahente hunc iuuenem à perfectione, cuius erat auidus, ostẽdere voluerit, quomodo passim ab ingressu regni cœlorum diuites simili amore diuitiarum prohibeantur: quasi diceret: Si iste qui à iuuentute sua semper probè & inculpatè vixit, & tanto etiam num in adolescentia sua tenetur perfectionis amore, propter diuitias tamen retrahitur ab ea, ergo cùm passim diuites non tanto teneantur amore suæ salutis, quàm iste perfectionis, difficilè intrabunt in regnum cœlorum. *Cùm autem discipuli* vt habet Marcus, *obstupescerent in verbis eius*, id est, propter verba eius, nimirum quod viderent tam multos esse diuites, & omnes ambire diuitias, Dominus rursum quidem repetit quod dixerat, quò magis illud inculcaret & confirmaret, sed sic repetit, vt blandimento mitiget sermonis asperitatem, & interpretetur non intellectam obscuritatem, *Filioli*, inquit, *quàm difficile est confidentes in pecuniis in regnum Dei introire.* Pro eo ergo quod priùs dixit, *qui habent pecunias*, nunc dixit, *confidentes in pecuniis*, significans de quibus diuitibus superiùs potissimùm sit locutus. Et tamen generaliter dixit, tum quod hi qui etiamsi habeant diuitias, tamen non apponunt illis cor, nec confidunt illis, coram Deo sint spiritu pauperes: tum quod rarum sit inuenire diuites, qui in diuitiis suis non confidant. Vnde dicitur, *Beatus diues, qui inuentus est sine macula, & qui post aurum non abijt, nec sperauit in pecunia & thesauris.* At vt horum raritatem significaret Sapiens, subiicit, *Quis est hic, & laudabimus eum?* Confidunt autem in diuitiis suis, qui in his sibi placent, & per eas securiores viuunt, promittentes sibi per eas malorum liberationem: quemadmodum vulgus hominum facit, de quibus dicit Psalmista, *Qui confidunt in virtute sua, & in multitudine diuitiarum suarum gloriantur*, &c. *Qui confidit in diuitiis suis, corruet: iusti autem quasi virens folium germinabunt.* Dicit autem potiùs, *confidentes in pecuniis*, quàm amantes pecunias, quod illud magis exprimat auarorum vitium. Cùm enim solo Deo sit hominis collocanda fiducia, auaritiam transferunt in aurum & argentum: vnde & Diuus Paulus auaritiam vocat, idololatriam: & Ecclesiastici 31. ante verba citata dicitur, *Lignum offensionis est aurum sacrificantium, væ illis qui sectantur illud, & omnis imprudens deperiet in eo.* In qua sententia pro genitiuo, sacrificantium, Græcè est, τοῖς ἐνθυσιάζουσιν αὐτῷ, id est, sacrificantibus ei, vt sit sensus, Aurum est his qui colunt illud, veluti lignum offensionis, hoc est, idolum, aut velut lignum aliquod, quod aliquibus est ruinæ occasio. Difficile est autem confidentes in diuitiis intrare regnum Dei, quia difficile est tales abstrahi ab illa fiducia, quemadmodum & Ecclesiastes dicit, quòd peruersi difficilè corriguntur. Non contentus autem Dominus dixisse, primum quidem in genere difficile esse diuitem saluari: deinde peculiariter difficile esse confidentes in pecuniis saluari, addidit tertiò quod his magis durum est, quo à diuitiarum amore efficacissimè abstraheret. *Iterum*, inquit, *dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum Dei.* Circa quam sententiam varia à diuersis dicuntur, ob absurdum, qui prima facie videtur in ea esse sensum. Quomodo enim dicitur illud esse facilius quod est omnino impossibile? Deinde cùm mox dixerit Dominus, difficile esse diuitem intrare in regnum Dei, ac per hoc significauerit posse tamen intrare, (quod enim difficile sit, sit tamen aut fieri potest) quomodo iam dicitur faciliùs esse camelum transire per foramen acus, quàm diuitem intrare in regnum Dei, cùm camelum intrare per foramen acus, planè sit

Duæ quæstiones.

Eccl. 31.

Psalm. 48. Prou. 11.

sit impossibile, ac ob id significetur diuitem ingredi regnum Dei, non solùm esse impossibile, sed impossibili impossibilius? Quomodo autem id dicitur difficilius aut impossibilius quod frequenter fit, præ illo quod nunquam fit, nec fiet? Si diuinam quis spectet virtutem, omnia ei sunt æquè possibilia & facilia: si humanam, aut certè vtrunque æquè est difficile & impossibile, aut facilius est diuitem ingredi in regnum Dei, cùm hoc ex parte in eius situm sit potestate & voluntate. Sunt itaque qui sententiam hanc mysticè intelligunt, secundùm quam intelligentiam omnis hæc vitatur difficultas. Augustinus enim libro 2. quæst. Euang. capite 47. & post eum Diuus Gregorius libro Moral. 35. capit. 17. per diuitem intelligunt omnem cupidum & huius sæculi dilectorem: per camelum autem ipsum Christum, quia humiliatus in se onera sustulit, & sensum esse, Fa[illegible]us esse Christum pati pro delictoribus sæculi, qu[illegible] dilectores sæculi ad Christum posse conuerti. F[illegible]racum enim intelligunt passionem ipsum pungentem: per foramen acus passionis angustias. Verùm vt huiusmodi aut alia quæuis allegoria non est omnino reiicienda, ita certum est hunc non esse sensum à Domino præcipuè intentum. Sunt autem qui quo explicent propositam difficultatem, putant Hierosolymis fuisse portam quandam, quæ foramen acus dicebatur, per quam camelus nisi deposito onere, & flexis genibus transire non posset, intelligentes proinde hic significari diuites non posse transire angustam portam quæ ducit ad vitam, nisi abiecto diuitiarum onere. Verùm hæc sententia planè videtur fabulosa, vt quæ nulla nitatur authoritate: suspicor autem desumptam ex his quæ hoc loco dicit Heronymus de mysticis illis camelis, quos capite 60. Isaias dicit ingressuros per portas Ierusalem. Cum ergo neuter prædictorum modorum sufficit explicandæ huic sententiæ, plerique intelligunt ideo dictum, Faciliùs esse camelum per foramen acus transire, quàm diuitem ingredi regnum Dei, quia vtrumque soli Deo est possibile, cui etsi omnia sint æquè possibilia & facilia, tamen ei alterum altero dicitur facilius, quomodo Diuus Augustinus super illud Ioannis, *Maiora horum faciet*, significat facilius esse Deo cœlum & terram creare, quam impium iustificare, quia scilicet & opus ipsum sublimius est & excellentius, & quia in creatione vel operatione Dei per naturam nulla inuenitur indignitas, sed in iustificatione impii inuenitur indignitas & resistentia. Simplicius tamen fuerit intelligere non ideo dignum esse illud illo facilius, quia vtrumque Deo soli esse possibile, vnum autem altero quadam ratione illi facilius sed tantum huiusmodi locutione significatum esse impossibile esse & valdè impossibile diuitem intrare regnum cœlorum, quomodo intelligunt Diuus Hieronymus & Chrysostomus, Hoc dicto, inquit Hieronymus ostenditur non difficile esse, sed impossibile diuitem intrare in regnum cœlorum. Et Chrysostomus, Quod, inquit, primò difficile dixit, id ipsum progrediens cameli atq; acus comparatione valde impossibile ostendit. Itaque sic dictum est, *facilius est camelum* &c. quomodo dicere solemus de duobus sese capitali odio prosequentibus, facilius fuerit aquam igni miscere, quàm hos inter sese reconciliare, significare volentes id omnino fieri non posse. Quòd si quæratur quomodo iam Dominus dicat impossibile & valdè impossibile quod priùs tantùm

Ioan. 14.

A dixit difficile, dicendum est vtrumque verum esse. Difficile enim est diuitem ingredi in regnum cœlorum ea ratione quæ dicta est, nempe quia difficile est eum abstrahi ab amore diuitiarum, nec eis abuti sæpe. Impossibile verò, tum quia quamdiu manet confidens in diuitiis, non potest ingredi: tum quia non sua virtute sed sola Dei gratia, eaque efficace & potente, potest à fiducia, amore, & abusu diuitiarum abstrahi, vt sic possit ingredi regnum Dei. Nec tamen necesse fuerit dicere hac sententia Dominum significasse impossibilitatem, sed simplicissimum fuerit dicere hyperbolen esse in hac locutione, qua Dominus vulgari modo locutus significare tantum voluerit, valdè difficile esse diuitem ingredi B regnum Dei: qualis locutio est, cùm dicitur, *Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quàm hominem imprudentem.* Quo aliud non significatur quàm difficillimum esse ferre hominis insipientiam. Sic cùm dicitur, *Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtibus, quàm fatuo confidenti sibi in stultitia sua*, hyperbolicè significatur omnino non expedire, sed homini periculosum esse occurrere velle stulto. Et, *Si potest Æthiops mutare pellem suam, & pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cùm didiceritis malum*, non quòd absolutè istud sit æquè impossibile atque illa, sed hyperbolica locutione significatur istud admodum esse difficile. Ad quem modum etiam in proposito non tam significari impossibilitatem C quàm difficultatem, patet ex Luca, qui cùm dixisset, *Quam difficile qui pecunias habent in regnum Dei introibunt*, pro probatione huius subiicit, *Facilius est enim camelum per foramen acus transire*, &c. Non ergo hac sententia nisi magna significatur difficultas, quæ & per præcedentem sententiam significatur. Quam difficile qui pecunias habet, &c. ad cuius probationem hæc à Luca additur. Porrò sunt qui per *camelum*, non animal, sed funem potiùs nauticum quo anchora alligatur, qui & ipse Græcis dicitur camelus, metaphora ab animali desumpta, propter ipsius grossitiem & tortuositatem velint intelligi, non quod possibilius & facilius sit funem ta- D lem transire per foramen acus, quàm ipsum animal, sed quod aptior videatur comparatio funis cum acu, quàm animalis cum acu. De animali tamen Dominum locutum magis est verisimile, quòd cùm maximum sit & tortuosum sit, cum foramine acus quod minimũ est, & tortuositatem minimè admittens, aptè & difficultatis exaggerationem comparat, ipsaq; cameli cum diuite comparatione pulchrè significatum est diuites in modum camelorũ onustos esse diuitiarum sarcina ac veluti gibbo quodam inæqualitatis coram Deo deformatos esse, & proinde non posse per angustam & arctam portam quæ ducit ad vitam intrare, nisi sarcinis saltem animo de- E positis, ac gibbo tumoris & inæqualitatis ad æqualitatem redacto. Hi sunt mystici illi cameli, qui Isaiæ 60. promittuntur ingressuri portas Ierusalem, cùm dicitur, *Inundatio camelorum operiet te dromedarii Madiã & Epha*, quemadmodum & hoc loco & in Isaiam doctè annotauit Diuus Hieronym. qui in Isaiã scribens & hanc sententiam tractans, Facilius est camelum, &c. confirmat eam intelligentiam quàm vltimo loco astruximus, difficultatem, inquit, rei proposuit, non impossibilitatem.

Eccle. 22.
Prou. 17.
Ierem. 13.

c ET DIXERVNT QVI AVDIEBANT, *e* DICENTES, *b* AD SEMETIPSOS, *g* ET *f* QVIS *a* ERGO *l* POTERIT, &c.] Discipuli qui ad-

 mira-

mirabantur primum audientes Dominum asserentem difficile esse diuitem ingredi in regnum Dei, iam valdè,&,vt habet Marcus, περισσῶς hoc est,supra modum admirabantur,audientes faciliorem etiam esse ingressum cameli per foramen acus,quam diuitis in regnum Dei: atque hinc intelligentes significari impossibilem esse diuitum salutem, & ob id etsi inopes essent, tamen pro aliorum salute turbati, ac dolentes tam multos secludendo à regno cœlorum, *dicebant ad semetipsos*, hoc est, vt melius verti poterat, ad sese mutuò (Græcè enim est, πρὸς ἑαυτοὺς, quod proinde non bene vertit quidam, intra sese,cùm magis conueniret, inter sese) *Si sic res habet, quis ergo poterit saluus fieri?* Circa quam eorum quæstionem occurrit dubium, quare Discipuli generaliter quærunt, *quis ergo poterit saluus fieri?* cùm Dominus tantùm dixerit de diuitibus difficulter saluandis. Itaque sunt qui Discipulorum interrogationem sic intelligunt. Quis ergo diuitum poterit saluus fieri; vt quod sequitur responsum à Domino, *Apud homines hoc impossibile est*, hunc habeat sensum, Impossibile est apud homines vt diues saluetur. Rectiùs tamen secundùm Augustinum intelligitur Discipulos ideo generaliter interrogasse, *quis ergo poterit saluus fieri?* quòd intelligerent etiamsi non omnes haberent diuitias, esse tamen paucos qui non summè afficerentur diuitiis, easque habere desiderarent: diuites autem non tam propter opum affluentiam,quàm propter animũ quem habent erga diuitias, difficulter esse saluandos, vt perinde sit ac si dicerent. Si sic est vt dicis, quis ergo poterit saluus fieri, cùm rari sint homines qui aut habitas diuitias abiicere possint, aut non optare quas non habent? Aut ideo generaliter quærunt, quia cogitabant si diuites ob diuitias non possent fieri salui raros ergo reperiri qui saluari possent cùm libido,voluptates,&ambitio multò plus præbeant impedimenti. Dominus itaque quò conceptam à Discipulis animi tristitiam mitigaret, & benignè eos est intuitus, (verbo enim intuendi Euangelistæ significarunt Dominũ mansueto oculo turbationem mentis eorum sedasse) & verbis quoque seueritatem sententiæ suæ temperauit, in medium adducens diuinam virtutem, & per eam ad confidentiam exhortans, *Apud homines*, inquit, *hoc impossibile est*. Hoc nempe, non solùm vt diues saluus fiat, sed etiam generaliter vt quis saluus fiat. Non enim hoc fieri potest sola humana virtute, sed requiritur diuina gratia, qua id quod alioqui nobis est impossibile,sit possibile, imò & facilè. Ea enim sic mutantur animi diuitum, vt alacres etiam vel abiiciant quod possident, vel possideant tanquam commune, non proprium,parati semper relinquere sicut & vitam impendere, si quando id postulat religionis negotium. Non enim sic intelligendum est quod hic dicitur possibile est apud Deum vt diues saluus fiat, quasi saluari possit seruatis diuitiis, aut pristino erga diuitias affectu retento, sed quòd Dei virtute abstrahi possint à temporalium amore & cupiditate. Ex hoc ergo loco apertè refelli potest error Pelagii asserentis vnumquemque viribus liberi arbitrii saluari posse, nec tamẽ occasione huius dicti Dominici resupinos non esse conuenit, vt sicut ab impossibilibus abstineamus à salutis nostræ cura,sed potiùs intelligentes magnitudinem rei, & gratiæ diuinæ necessitatem, implorare Dei benignitatem,vt eius ope vitam consequamur æternam, quemadmodum hic bene annotauit D. Chrysostomus. Non solùm autem Deo possibile esse dicit,vt diues aut omnino quisquam saluetur, sed quò magis nostram in Deum confirmet fiduciam, omnia quæ homini sunt impossibilia, Deo dicit esse possibilia, iuxta illud Genesis, *Nunquid Deo quicquam est difficile?* & illud Gabrielis, *Nõ erit impossibile apud Deum omne verbum.* Vnde & Paulus, qui suam propè nouit infirmitatem, omnia tamen se posse gloriatur, sed in eo qui ipsum confortabat. Quomodo autem omnia Deo dicuntur possibilia,dictum est in capite Concordiæ 3.circa illud Lucæ, *Non erit impossibile apud Deum omne verbum.*

Gen.18. Luc.1. Phil.4.

b ET POST HÆC *a* TVNC RESPONDENS *l* COEPIT EI PETRVS DICERE, ECCE NOS, &c.]. Cum audisset Petrus tantùm malum esse habere diuitias, cogitauit eximium ergo esse bonum abiecisse diuitias. Verùm quia adolescenti dictum fuit, *vende omnia quæ habes & da pauperibus*, atque hoc si faceret, promittebatur thesaurus in cœlo, solicitus fuit pro se ac condiscipulis suis de præmio quod eos maneret, qui non quidem omnia vendiderunt, & dederunt pauperibus, sed simpliciter omnia reliquerunt, metuens ne fortè minus fecissent, quia non hoc fecerunt quod ab adolescente requisiuit Dominus. Itaque omnium,vt ferè solebat,nomine dixit, *Ecce nos* non quidem omnia nostra vendidimus, & dedimus pauperibus, sed tamen, *omnia reliquimus*, *& secuti sumus te. Quid ergo erit nobis?* quasi dicat. Eum qui seruatis diuitiis te sequi recusat, dicis difficulter ingressurum regnum cœlorum, intelligimus ergo bene nos fecisse qui omnibus relictis te sumus secuti: at cùm eum qui omnia vendidit,& dedit pauperibus, dicas habiturum thesaurum in cœlo, quid quæso nobis erit præmii, qui non quidem omnia vendidimus, sed omnia reliquimus? Confidenter dicit, *omnia reliquimus* cùm pauca reliquisset, nauem scilicet & retia. Omnia enim relinquit, & multa relinquit, qui quicquid habuit, & habere potuit aut concupiscere,relinquit. Itaque Dominus Petri sermonem etsi satis magnificum non reiecit vt diceret ei, quæ omnia Petre reliquisti, vt præmium magnum requiras? sed quo non pœniteret eos voluntariæ paupertatis, & ostenderet non tantùm venditoribus suarum facultatum, sed omnibus propter ipsum relinquentibus id quod habent, quantumuis sint tenues, maximum præmium repositum esse,cum solita asseueratione ait, *Amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me*, &c. Non dicit, Qui reliquistis omnia, sed tantùm, *qui secuti estis me*, significans nihil profuturum illis omnia reliquisse, nisi etiam secuti ipsum fuissent, atque ipsam sequelam sui exigere omnium derelictionem. Qui enim dixit superiùs, non renunciauerit omnibus quæ possidet, non potest esse meus discipulus. Et est hic sermo ad litteram de sequela corporali, non qualibet, sed quia sese Apostoli Christo in discipulos indiuulsos addixerunt. De hac enim sequela certum est Petrum dixisse, *& secuti sumus te*, & Euangelistas cum suprà in vocatione Petri & Andreæ dixerit, relictis omnibus secutos esse Christum: non autem potissimùm de sequela spirituali, per imitationem morum & vitæ, quæ consequitur sequelam illam corporalem, tanquam ad quam corporalis sequela est ordinanda. Quod autem sequitur, *in regeneratione*, Diuus Hilarius coniungit cum

cum eo quod præcedit, *secuti estis me*, intelligens per regenerationem spiritualem, renascentiam quæ fit in baptismo, quem Diuus Paulus vocat lauacrum regenerationis, vt sit sensus, Vos qui secuti estis me per regenerationem baptismi. Verùm rectiùs secundùm alios coniungitur cum sequenti verbo, *sedebitis*, & per regenerationem intelligenda est resurrectio ex mortuis, quæ velut secunda generatio hominis erit secundùm corpus, quemadmodum in baptismo est secunda hominis secundùm animam generatio. Quomodo autem filius hominis in regeneratione dicitur sessurus in sede maiestatis suæ, cùm & iam sedeat à dextris Dei patris? At tunc peculiariter sessurus dicitur, quia omnibus tunc sedere apparebit, cuius iam gloria hominibus est occulta. Nec dicitur sessurus ob corporalem sessionem, sed huiusmodi tropo significatur iudiciaria eius authoritas, vt sit sensus, cùm sederit *in sede maiestatis suæ*, hoc est, cùm se gloria & maiestate magna iudicem omnium exhibebit. Sic & postea dicitur capite Matthæi vigesimoquinto, *Cum venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ*, id est, tunc in ipsis nubibus sese omnium iudicem gloriosè exhibebit: Ad eum modum etiam intelligendum, quòd & Apostoli dicuntur tunc sessuri super sedes duodecim, nimirum quia proximi Christo iudici etiam in gloria cum ipso apparebunt iudicantes simul cum illo duodecim tribus Israël. Alioqui enim Paulus affirmat, omnes oportere stare ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque prout gessit. Plus ergo Apostolis promittitur, quàm iuueni promissum fuit. *Sedebitis*, inquit, etiam *vos*, idque non confusè, nec in communi sede, sed *super sedes duodecim*, singuli, scilicet in sua sede, vt sic eorum maiestatem exaggeraret: nec otiosi sedebitis, sed *iudicantes duodecim tribus Israël*. Idem & postea Dominus in vltima cœna Apostolis promittit, vt est Lucæ vigesimosecundo, *Ego*, inquit, *dispono vobis regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam, & sedeatis super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël*. De his sedibus vaticinatus est & Daniel dicens, *Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit, iudicium sedit & libri aperti sunt*. Porrò quò intelligatur quomodo Apostoli dicuntur iudicaturi duodecim tribus Israel, cùm iudicium propriè soli conueniat filio, sciendum in scripturis præter Christum quosdam variis modis dici iudicaturos aliquos in nouissimo die. Nam Matthæi duodecimo exorcistæ Iudæorum dicuntur fore iudices eorum qui Christum calumniabantur eiicere dæmonia in principe dæmoniorum, & eodem capite, Niniuitæ & regina Austri dicuntur in illo die condamnaturi Iudæos. Hi autem iudicaturi condemnaturi dicuntur secundùm omnes, quia per eos iustam esse Iudæorum condemnationem manifestum fiet, ex comparatione, scilicet, eorum cum Iudæis, Cæterùm hoc iudicandi vel condemnandi modo etiam mali malos iudicabunt & condemnabunt. At in scripturis peculiari quodam modo omnes iusti dicuntur in nouissimo die iudicaturi impios. Nam Sapien. 3. dicitur, *Iudicabunt iusti nationes, & dominabuntur populis*. Et Paulus, *Nescitis quoniam Angelos iudicamus?* Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis? Iudicabunt autem iusti impios, non tantùm collatione sui cum impiis, sed & comprobatione sententiæ Christi contra impios latæ, & qui tanquam membra Christi, & consortes facti gloriæ & regni ipsius, censebuntur simul cum ipso facere quod ipse faciet. Et quidem ad priorem iudicandi modum respexit Diuus Hieronymus, dum explicans hunc locum dicit: Sedebitis & vos in soliis iudicantium, condemnantes duodecim tribus Israel, quia vobis credentibus illi credere noluerunt. Ad secundum modum respexisse videtur Diuus Augustinus libro 20. de ciuitate Dei, capite 5. indicans sic dictum esse Apostolis, quod iudicaturi essent duodecim tribus Israel, quomodo Paulus dicit fideles iudicaturos dæmones & hunc mundum. Itaque secundùm hunc explicandi modum iudicare hic acciperetur pro condemnare, vt apertè exponit Diuus Hieronymus. Verùm neuter prædictorum modorum sufficere videtur huic loco explicãdo, tum quòd peculiare quiddam hic promitti videatur Apostolis, quod non aliis postea Dominus promittit, qui etiam relinquunt propter ipsum domum vel fratres, aut aliud aliquid: tum quod non conueniat per duodecim tribus Israel intelligere dumtaxat malos & damnandos Iudæos, sed potiùs totum Dei populum, bonos simul & malos cõprehendentem, vt sæpius in scripturis. Itaque intelligẽdum potiùs Apostolos iudicaturos non tantùm sui cum aliis comparatione, vel sententiæ comprobatione, sed etiam authoritate quadam & potestate, non solùm ea qua omnes iusti cum Christo impios iudicabunt, sed tali qua Christo vicini principes agent in regno Dei & populo eius, his qui Euangelicæ eorum prædicationi crediderunt, exhibentes cum Christo ea quæ hic verbo suo illis promiserũt, infideles autem & impios condemnantes ad ea supplicia quæ hic ipsis prædixerunt, & comminati sunt. Quanquam enim omnium electorum erit simul cum Christo, vt regnare, ita & iudicare, tamen qui hic in adserendo Christi Euangelio fuere primores, in regeneratione quoq; primas inter electos obtinebunt, & eximio quodam modo simul cum Christo sedebunt & iudicabunt non impios tantùm, sed & iustos: quomodo qui regi in regno sunt proximi, singulari modo dicuntur simul administrare regnũ ac iudicare cum rege, cùm etiam omnes qui regi subsunt, cum eo regnent, ac iudicent, & vlciscantur rebelles. Quoniam ergo Apostoli primi fuerunt qui omnibus relictis Christum sunt secuti, ac primi post Christum Euangelii prædicatores, constituti secundùm Psalmistam principes super vniuersam terram, primi assertores & propagatores regni Christi, ideo meritò illis promittitur etiam in regeneratione primatus in regno Christi, & iudiciariæ potestatis singulare consortium. Quæ tamen præeminentia non est putanda solis hic duodecim Apostolis tum conferenda. Quomodo enim non & Paulus qui extra numerum est duodecim, existimandus est eadem gloria & honore donandus, qui & ipse Apostoli hic assecutus est nomen ad dignitatem, & plus omnibus laborauit? Quoniam enim nunc loquebatur Dominus ipsis duodecim, ideo & de ipsorum priuilegio & felicitate loqui satis habuit impræsentiarum, intelligendum relinquens etiam alios eadem donandos prærogatiua, qui cum istis in propagando Christi regno hic primores essent. Nec falsa est hæc Christi promissio, quòd Iudas proditor fuerit vnus ex duodecim quibus hęc Christus dixit, quia hæc promissio, sicut aliæ in scri-

pturis

pturis, præsupponit conditionem, si in eo ob quod sit promissio perseuerauerint. Vnde per Ieremiam dicit Dominus, *Subitò loquar de gente & de regno vt ædificem & plantem illud. Si fecerit malum in oculis meis, vt non audiat vocem meam, pœnitentiam agam super bono quod locutus sum vt facerem ei.* Cæterum Iuda excidente ab hac promissione, saluus tamen mansit duodecim sedium numerus. Sicut enim Episcopatum eius Matthias accepit & hic in eius locum successit annumeratus cum vndecim reliquis: ita & prærogatiuæ promissæ Apostolorum collegio ius successit, imò ipse rectè dici potest hic potiùs quàm Iudas cum vndecim comprehensus fuisse, vt qui coram Deo iam etiam antequam pro Iuda inter Apostolos annumeraretur, veriùs fuerit Apostolus quàm Iudas, quem Ioannis 6. Christus diabolum vocat, sicut & re ipsa fuit reliquis Apostolis annumeratus, priusquam plenè munere Apostolico fungerentur. Porrò Apostoli dicuntur peculiariter iudicaturi duodecim tribus Israël, non quòd non sint iudicaturi etiam reliquas gentes, sed quia regnum Messiæ peculiariter dicitur regnum Israël, adeò vt ipsi Iudæi crediderint Messiam Israëlitarum tantùm fore regem, & quia à Domino delecti fuerunt duodecim Apostoli, veluti duodecim principes duodecim tribuum Israël, ideo peculiariter promitit hos duodecim iudicaturos duodecim tribus Israël. Sed quemadmodum passim in scripturis per semen Abrahæ & tribus Iacob significantur omnes gentes in Christũ crediduræ, ad quas postea duodecim Apostoli primum delecti ad prædicandum Israëlitis sunt missi: ita & hic mysticè & ex consequenti per duodecim tribus Israël significantur vniuersæ gentes, ad quas se extendet regnum Messiæ, vniuersis gentibus sub nomine Israëlitarum promissum. Nam & Apostoli post resurrectionem interrogabant Dominum, Domine si in tempore hoc restitues regnum Israël? putantes regnum Messiæ propriè Israëlitatem fore regnum.

Ierem. 18.

ET OMNIS QVI RELIQVERIT DOMVM, VEL FRATRES, AVT SORORES, AVT PATREM, &c.] Postquam aperuit Dominus quæ propria erant Apostolis, eò quòd omnia reliquerant: subiicit etiam, quæ & reliquis manent bona, qui etsi non vendunt sua, & dant pauperibus, tamen relinquunt sua, idque etiamsi non omnia cum Apostolos relinquant, sed quædam. Dicit enim disiunctiuè, *omnis qui reliquerit domum vel fratres*, &c. Quam sententiam Marcus & Lucas per duplicem efferunt negationem, Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, & non recipiat. Et quidem cùm Petris superiùs duo diceret, nempe, *reliquimus omnia, & secuti sumus te*, Dominus primùm respondit ad illud quod in illis duobus erat præcipuum, & in quo alterum includebatur, dicens, *Vos qui secuti estis me*, iam verò respondit ad alterum dicens, *omnis qui reliquerit*, quia eos etiam complecti voluit, qui ipsum non sicut Apostoli corporaciter sequi possent. Quoniam autem relinquere sua vel suos non est apud Deum laudabile & meritorium, nisi fiat ob causam & finem bonum, ideo, apud Matthæum quidem additur, *propter nomen meum*, id est. propter me aut more mei: apud Marcum verò præter illud, *propter me*, etiam additur, *& propter Euangelium*, hoc est, propter Euangelii prædicationem, aut potiùs vt Euangelicam obseruet doctrinam. Lucas verò ait *propter regnum Dei*, scilicet assequendum. Itaque ex hac varietate discimus, quare & quomodo terrena vel amici sint relinquendi, scilicet ex amore Christi, vtque secundùm eius doctrinam meliùs viuatur, & regnum Dei possit obtineri. Occurrit tamen hic quæstio quomodo inter ea quæ rectè propter Christum relinquuntur, etiam vxor numeretur, cùm non liceat homini vxorem dimittere propter desiderium perfectioris vitæ, de quali dimissione tamen Petrus dixit, *Ecce nos reliquimus omnia.* Dicendum est, quòd quamuis Petrus locutus fuerit de dimissione omnium propter desiderium perfectioris vitæ, Dominus tamen suam doctrinam extendit non tantùm ad eos qui ad instar Apostolorum sua vel suos relinquunt propter perfectionem assequendam, sed etiam ad eos qui relinquunt propter conseruandam vitam spiritualẽ, & gratiam Christi, quam conseruare non possent, nisi suorum derelictione. Nam dupliciter contingit hominem relinquere sua vel suos. Aut propter melioris vitæ frugem & perfectionis desiderium, & sic non licet dimittere vxorem nisi cõsentientem, imo nec parentes aut filios, si nostra indigent cura. Aut propter ipsam vitam spiritualem cõseruandam, hoc est, vt à gratia Christi habita non excidamus, & sic quemadmodum domus & agri sunt reliquẽdi, dum persecutor fidei ea eripit: & parentes & filii sunt relinquendi, dum impedimentum præbent fidei & vitæ Christianæ, ita & vxor. Quemadmodum enim dixit Dominus, *qui perdiderit animam suam propter me inueniet eam*, non hoc dixit vt nosipsos interimamus, sed vt ipsi etiam animæ nostræ, fidem quæ in illum est & amorem præponamus. Ita & nunc dicens, *Qui reliquerit vxorem*, non hoc dixit vt nuptias penitus diuidat, sed vt ipsi quoque coniugi præponamus & ipsum, & Euangelium, & regnum Dei. Promittit autem duo Dominus relinquentibus sua vel suos propter regnum Dei: dicens, *Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.* Hæc enim esse diuersa, & ad idem non posse referri, vt posterior pars prioris sit expositio & declaratio, patet ex Marco & Luca, qui priorem partem significant pertinere ad præsens sæculum, posteriorem verò ad futurum. Marcus enim habet, *qui non accipiat centies tantum nunc in tempore hoc, & in sæculo futuro vitam æternam.* Similiter & Lucas, nisi quod pro centies & centuplum, habet *multo plura*, nimirum exponens quid numero illo finito significabatur à Domino, Quod autem qui propter Christum se & sua relinquunt, *centuplum*, hoc est, multò plura recipiunt etiam in hac vita, primùm sic declarari potest, quia pro temporalibus accipiunt spiritualia charismata, quæ longè superant quæuis terrena: accipiunt & internas consolationes, & animum pacatissimum, quo ex omnibus huius mundi bonis voluptatem capiunt, & modicis illis quæ in vita præsente Dominus illis dederit, infinito maiore cũ voluptate vtuntur, quam antea vtebantur his quæ reliquerunt. Hæc tamen declaratio non sufficit huic loco. Nam Marcus explicaturus quomodo cẽties tantum in hoc tempore sint accepturi, subiicit, *domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios & agros.* Id autem quàm sit verum, patet & in Apostolis, & in omnibus qui propter Christum sua syncerè reliquunt etiam hodie. Apostolis enim omnium fidelium domus erant aperte eorumque agri eis fructum ferebant, adeò vt dixerit

rit Paulus, & *Tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.* & psalmista, *Mansueti hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Et Aug. frequenter citat eam sententiam veluti ex veteri testamẽto, in quo reperitur apud Septuaginta, Fidelis hominis totus mundus diuitiarum est: sic & Apostolis multi fuerunt fratres, sorores, matres, & filii, quia omnes fideles eis fuerunt loco fratrum, & sororum, matrum, & filiorum, vt qui affectu fraterno nos prosequebantur, & curam omnem ac subuentionem eis impenderunt. Quodq; omnium maximè est mirabile, habebant hæc omnia *cum persecutionibus*, hoc est, cum à fidei inimicis persecutiones varias sustinerent. Hoc enim addidit Marcus ad exaggerationem. Auget enim admirationem, quòd etiam in mediis ipsis persecutionibus hæc sint habituri, quãdo metuere possent ne omnibus destituerentur auxiliis & solatiis. Sunt tamen qui intelligunt illud, *cum persecutionibus*, additum velut partem beneficii quod his promittitur, quia inter dona Dei etiam est, posse pati pro Christo, secundùm illud Pauli. *Vobis datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis sed etiam vt pro illo patiamini*: Vnde Apostoli ibant gaudentes à cõspectu consilii, quòd digni habiti essent pro nomine Iesu contumeliam pati, vt scribitur Actuum 5 Ex prędictis patet, quomodo hic locus non patrocinetur errori Millenariorum, qui tamen, teste Diuo Hieronymo, hoc loco vti solebant in confirmationem suæ sententiæ qua ex loco Apoc. 20. de mille annis malè intellecto, asseruerunt Christum post resurrectionem in terris regnaturũ cum sanctis mille annis, existimantes tunc implendum quòd hic promittitur iustis de centupla remuneratione, post quàm secutura esset in cœlis vita æterna, Verùm secundũ hunc intellectum nimis carnalem sequeretur, quòd qui vnam reliquisset vxorem tunc centum esset habiturus, cùm Dominus dicat quod in resurrectione neque nubent, neque nubentur. Marcus autem dicit quod hoc tempore centuplum sint accepturi. Quod si dicere velint de tempore quòd in terris sit agendum post resurrectionem illud dictum esse, obstat quòd Marcus dicit, *nunc in tempore hoc, & cum persecutionibus.*

MVLTI AVTEM ERVNT PRIMI, &c.] Hæc sententia indistinctè posita à Domino, valdè variè à diuersis accommodatur proposito Domini, vt variis modis explicari potest. At cùm sequens apud Matthæũ parabola adiuncta sit pro sententiæ istius explicatione, cùm ea parabola simul tractari debet, atque ex ea intelligi & quis sit huius sententiæ sensus & quorsum à Domino sit dicta, proinde hic eius tractatione supersedemus. Hoc tantùm hic annotandum, eam sententiam sic ordinandam. Multi autem primi erunt nouissimi, & nouissimi erũt primi.

PROPONITVR PARABOLA DE OPERARIIS IN VINEAM CONDVCTIS. MATTHÆI 20. CAPVT CI.

Simile est enim regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam. Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam. Et egressus circa horam tertiam vidit alios stantes in foro otiosos, & dixit illis. Ite & vos in vineam meam, & quod iustum fuerit dabo vobis. Illi autẽ abierunt: iterum autem exijt circa sextam, & nonam horam, & fecit similiter. Circa vndecimam verò exijt, & inuenit alios stantes, & dicit illis, quid hic statis tota die otiosi? Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam meam. Cùm serò autem factum esset, dicit Dominus vineæ procuratori suo. Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouißimis vsque ad primos. Cùm venissent ergo qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios, veniẽtes autem & primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi, acceperunt autem & ipsi singulos denarios. Et accipientes murmurabant aduersus patremfamilias, dicentes. Hi nouißimi vna hora fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus. At ille respondens vni eorum dixit. Amice, non facio tibi iniuriam, nonne ex denario conuenisti mecum? Tolle quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouißimo dare, sicut & tibi. Aut non licet mihi quod volo facere? An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? Sic erunt nouißimi primi, & primi nouißimi. Multi enim sunt vocati pauci verò electi.

SIMILE EST ENIM REGNVM COELORVM HOMINI PATRIFAMILIAS, QVI EXIIT, &c.] Parabolam hanc, quod ad litteram attinet, satis claram, vice explicationis subiectam esse illi propositioni (quam in præcedentibus cum Matthæo etiam Marcus posuit) *Multi autem erunt primi, &c.* certissimum est, quemadmodum patet tum ex eo quòd Gręca habent cõiunctionem causalem, γὰρ vt sit. *Simile est regnum cœlorum*, quomodo & reperi in duobus codicibus Latinis descriptis manu: tum quod in fine parabolæ repetendo sententiam, cui explicandæ seruit parabola, dicitur, *Sic erunt nouißimi primi & primi nouißimi.* Habita est autem hæc sententia & suprà apud Lucam cap. 13. in cap. Concord. 90. vbi certum est quid ea Dominus significare voluerit, nempe gentes in regno cęlorum pręferendas Iudæis, eosq; qui hic nouissimi sunt habiti, & ab hominibus despecti, in nouissimo die fore primos & contrà, qui nunc primi habentur, tunc fore nouissimos. Dixit enim, illud tum Dominus, occasione eius quòd dixerat gentes in regno Dei coniungendas patriarchis, filios autem regni expellendos foras. In hoc sensu intellecta etiam hoc loco eadem sententia optimè cohæret præcedentibus, Apostolis enim se sequentibus eximia quædam promiserat Dominus, & omnibus, qui propter ipsum sua reliquerunt: & persecutiones paterentur. Itaq; ne tales quoniam in mundo despiciuntur animũ, desponderent, dicit multos qui primi hic videtur ibi fore postremos, & contrà qui nunc humiles, nihilq; videntur hominibus, ibi fore primos, significans Scribis & Pharisæis præferendos meretrices & Publicanos credentes, Iudæis, Ethnicos: diuitibus & honoratis, pauperes & abiectos. Verùm huic intelligentię non videtur conuenire ipsa parabola, quæ significare videtur nouissimos æquandos primis, & primos nouissimis

nouissimis in nouissima retributione. Vnde sunt, qui, quod Dominus post parabolam pro eius applicatione subiicit, *Sic erũt nouißimi, primi, & primi nouißimi*, sic intelligunt, Nouissimi erunt tanquam primi, & primi erunt tanquam nouissimi, hoc est, nulla erit inter primos & nouissimos ratione prioritatis & posteritatis differentia, sed omnes eandem accipient mercedem, felicitatem scilicet æternam. In quo sensu si accipiatur ea sententia quæ parabolam præcedit, *Multi autem erunt primi nouißimi, & nouißimi primi*, (certum enim videtur eodem modo hanc accipiendam quo eam quæ ponitur post parabolam. cùm ea sit repetitio eius quæ parabolam præcedit) iam dicendum eam sententiam ideo subiunctam esse illis, quæ apud Matthæum & Marcum præcedunt, vt ne, qui post Apostolos in posterioribus temporibus vocandi essent, aut qui in vltimis vitæ suæ diebus ad fidem venissent, desperarent se posse assequi ea quæ Dominus tum Apostolis promiserat: aut ne Apostoli ipsi putarent se patriarchis & prophetis fore inferiores. Cæterũ in eo sensu quo quidam intelligunt post parabolam, illud, *Sic erunt nouißimi primi*, &c. non facilè reperiatur aliquis qui intellexerit illud quod est ante parabolam, *Multi autem erunt primi nouißimi*, &c. cum non satis id patiatur loquendi modus. Non enim dicuntur omnes primi fore nouissimi, sed multi primi, cum secundùm eum sensum quem ex parabola quidam intelligunt in sententia quæ parabolam sequitur, dicendum fuerat, omnes autem primi erunt nouissimi, & omnes nouissimi primi. Deinde quòd minus in eo sensu accipiatur sententia hæc ante parabolam posita, & proinde etiam illa quæ sequitur parabolam, obstat similis locus Lucæ, cùm omnino verisimile sit hanc sentẽtiam accipiendam esse hoc loco, quomodo apud Lucam. Præterea illi intelligentiæ quam quidam intelligunt in illo, *Sic erunt nouißimi primi*, non conuenit quod pro declaratione & probatione subiicitur, *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi.* Quid enim hæc causalis propositio facit ad probandum illud, *Sic erunt nouißimi primi*, si sensus est, Sic erunt nouissimi pares primis, & primi pares nouissimis? Non quod Caietanus existimat, mirabilem illam dispositionem Dei inter electos nouissimos & primos, comprobari & declarari ex alia mirabili dispositione Dei inter electos & vocatos, vt quomodo per gratiam Dei fit vt inter multos vocatos quidam sint electi præ aliis, ita per eandem significetur fieri vt electi nouissimi pares fiant primis: nimis videtur coactum, sed omnino ex reddita illa ratione datur intelligi, quod hi qui ex primis dicuntur futuri nouissimi, sint de numero vocatorum, sed non electorum, quodque ideo multi primi futuri sunt nouissimi, quia multi vocati, pauci verò electi. Sed huic sensui, vt dictum est, videtur obstare parabola, quod hæc talibus loquatur primis factis nouissimis, qui eandem tamen cum nouissimis factis primis consecuti sunt mercedem. Vnde per primos qui facti sunt nouissimi, non videntur intelligi posse in parabola hi, qui cum in hoc mũdo primi viderentur, & haberentur, deprehendentur in nouissimo die esse vltimi, exclusi, scilicet, à sanctorum gloria: Omnes enim patres intelligunt in parabola significari Deum in variis tum mundi, tum vitæ, humanæ ætatibus electos suos vocare: in nouissimo tamen diei eos, qui circa finem mundi, aut circa finem vitæ suæ vocati sunt ad vineam, idem præmium accepturos cum his qui à mundi exordio, aut à pueritia sua vocati sunt, & bonis operibus vocauerũt. Proinde Diuus Chrysosto. sentiens illud quod post parabolam dicitur, *Sic erunt nouißimi primi*, &c. non posse habere aliũ sensum, quàm habet ante parabolam, & quã habet similis sententia apud Lucam, propter illud quod sequitur, *Multi enim sunt vocati*, &c. & tamen illi intelligentiæ non conuenire parabolam, dicit illud, *Sic erunt nouißimi primi*, non esse applicationem parabolæ, nec ex parabola conclusum esse, sed hoc significatum quòd quemadmodum nunc cõtigit vt præter spem, & contra opinionem omnium æqualem omnes mercedem acciperent; sic maius illud atq; mirabilius, vt primi vltimi fiant, & vltimi primi, euenturum. Aliud igitur hoc est, aliud illud. Verùm non aliud Dominum voluisse significare per parabolam, quàm illud quod post eam subiecit, *Sic erunt primi nouißimi*, patet satis ex eo quòd post illud, *Multi autem erunt primi nouißimi*, Dominus per coniunctionem causalem parabolam subiecit, dicens; *Simile est enim regnum cœlorum*, vnde cùm post parabolam etiam repetat quod præmisit, dubium esse non potest parabolam productam ad declarandum id quod concludendo infertur, *Sic erunt nouißimi primi, & primi nouißimi.* Ergo cùm ex præcedentibus sit manifestum quis sit illius sentẽtiæ, quæ & ante parabolã ponitur, & post parabolam repetitur sensus, nempe is, qui in eadem sententia est apud Lucam, & rursum sit manifestum parabolam hanc assumptam à Domino ad sententiæ illius declarationem? certum est alium esse scopum à Domino per parabolam primò, & principaliter intentum, quàm eum qui communiter in illa à Domino intentus intelligitur. Scopus itaq; à Domino in parabolæ propositione præcipuè intẽtus videtur is esse, vt ex ea de quo agitur in parabola, benignitate patrisfamilias, qua hi qui in vineam laboraturi venerant nouissimi, sic facti sunt primi, vt & priùs quam alii mercedem reciperent, & maiorem quam vel ipsi vel alii existimauerunt, qui verò primi venerãt, sic facti sunt sine omni iniustitia nouissimi, vt & postremo loco mercedẽ suam reciperent & minorem acciperent quàm sperauerũt, intelligamus etiã in nouissimo die cùm finis erit huius diei in quo operari licet in vinea Domini, ex Dei benignitate futurũ, vt qui hîc reputati sunt nouissimi, tunc præferantur his, qui hic habiti sunt primi in vinea Dei laboratores, vtq; cõtra sine omni iustitia & iusta querimonia qui hic primas tenere visi sunt, tũc postremas teneãt, hoc est, vt Apostoli & abiecti homines Scribis & Pharisæis præferantur & gentiles Iudæis, qui primò vocati fuerunt à Domino, vt primas partes in vinea Dei & regno cœlorum sibi vendicauerunt. Hunc autem parabolæ scopum animo retinentes, quicquid eorum quæ in parabola ponuntur aliquid facit ad id quod per parabolam intenditur, diligenter est annotandum: reliqua verò prætereunda sunt, velut quæ tantum propter exẽpli, vnde sumitur parabola, cõmodam narrationem sunt posita. In parabolis enim (inquit Diuus Chrysostomus & alibi & hoc loco) non oportet nimia in singulis verbis cura perangi. Sed cùm quid per parabolam intendat didicerimus, inde vtilitate collecta, nihil vlterius anxio est conatu inuestigandum. Hæc ille. Porrò parabola satis est manifesta, quod ad literam attinet, vt non sit opus circa eam annotare nisi pauca quædam, quorum illud vnum est, quod ea locutio, *Simile est regnum cœlorum homini patrifamilias*

lia ſic eſt intelligenda, quomodo de ſimilibus ſuperiùs aliquoties eſt dictum, vt ſit, ſcilicet, ſenſus. Simile quid accidet in regno cœlorum, quale eſt quod fecit quidam paterfamilias, &c. Itaque non eſt dicendum regnum cœlorum hîc accipi pro Chriſto, aut gratia Euangelica, vt vult Lyra, ſed pro eo quòd propriè ſignificat, nempe pro regno illo Chriſti, quo partim in terris regnat per fidem, & partim in cœlis per gloriam, hoc eſt, pro Eccleſia partim in terris militante, & partim in cœlis triumphante. Vtrumque enim ſtatum oportet nomine regni cęlorum hîc comprehendi; quia operari pertinet ad ſtatum præſentem, merces autem ad futurum. Pro intellectu autem horarum quibus dicitur paterfamilias vocaſſe operarios, & miſiſſe in vineam, ſciendum quod apud Iudæos horarum initium cœpit ab exortu ſolis, vt prima hora fuerit, quæ ab ortu ſolis prima fuerit, vndecima, quæ occaſum ſolis proximè præceſſit. Deinde quemadmodum nox diuidebatur apud eos in quatuor partes quæ vigiliæ vel cuſtodiæ dicebantur: ita & dies in quatuor æquales partes diuidebatur. Hinc eſt quod paterfamilias fingitur manè hora tertia hora ſexta & nona, tanquam præcipuis & æqualibus diei partibus, vocaſſe operarios. Iam quare cum primis conuentio facta dicitur *ex denario diurno*, ſatis patere poteſt ex his quæ ſuperiùs ſunt aliquoties dicta. Nam, vt dictum eſt in capite Concordiæ 48. denarius numiſma Romanum drachmam valebat Atticam, decimam ſcilicet partem coronati, hoc eſt, tres ſolidos & ſemiſſem, vel vt nos loquimur, tres ſtuferos cum medio, quantum & hodie ferè diurnæ operæ merces eſſe ſolet. Itaque denarius dictus eſt, denarius qui pro diurno labore penderetur: ſicut annuum ſtipendium, quod pro annua ſeruitute datur. Græcè autem clariùs eſt, ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν. Vbi in accuſatiuo τὴν ἡμέραν, ſubintelligitur κατὰ, vt ſit ſenſus, ex denario per diem, id eſt, per ſingulos dies aut dietim. Cæterùm in eo quòd dicitur, *An oculus tuus nequam eſt*, &c. notandum quòd oculus nequam iam non accipitur quemadmodum Matthæi 6. & Lucæ 11. in illo parabolico Chriſti ſermone, *Si oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebroſum erit.* Ibi enim oculus nequam dicitur oculus vitiatus. Hic verò oculus nequam pro inuido & illiberali accipitur, idque phraſi Hebræa. Solent enim Hebræi oculum bonum pro animo liberali, & benefico ponere, & malum pro parco, & inuidenti, quòd oculos inuidi torqueatur ex alterius conſpecta felicitate. Prioris exemplum habetur Prouerbiorum 22. vbi pro eo quòd interpres noſter rectè vertit, *Qui pronus eſt ad miſericordiam, benedicetur*, Hebræa habent, Bonus, oculo, vel, Bonus oculus benedicetur, hoc eſt, is qui commouetur facilè ad miſericordiam conſpecta alterius miſeria, vnde ſequitur, *De panibus enim ſuis dedit pauperi.* Poſterioris exemplum eſt Prouerbior. 23. vbi pro eo quòd nos habemus, *Ne commedas cum homine inuido*, Hebræa habent, Ne commedas cibum oculi mali. Sic & Eccleſiaſtici 31. cùm ſapiens ab inuidia dehortatur, *Super menſam magnam ſediſti? non aperias ſuper illam faucem tuam prior. Non dicas, multa ſunt quæ ſuper illam ſunt: Memento quoniam malus eſt oculus nequam*, hoc eſt, oculus inuidus. Itaque & huius loci ſenſus eſt. An tu inuidia commoueris ob id quia ego bonus ſum, & mea benignitas cruciat tuos oculos? His circa litteram annotatis, ad myſticam parabolæ tractationem ſecundùm præfixum ſcopum deueniendum eſt. Itaque per parabolam ſignificatur Deum

A eſſe veluti patrem familias qui vineam habeat, Eccleſiam, ſcilicet, ſanctorum, quæ in ſcripturis per vineam ſæpius ſignificatur, vt, *Vineam de Ægypto tranſtuliſti, eiecisti gentes, & plantaſti eam*, &c. In quam vineam quouis tempore non ceſſat vocare promiſſis præmiis operarios, qui eam excolant. Excolunt autem eam quotquot doctrina aut vitæ exemplo alios ædificant, aut ſuæ ſaltem animæ curam gerunt, vt fructum bonorum operum edant. Vbi notandum quòd in vineam Dei nemo vocetur, niſi vt ſit in ea operarius, nec quiſquam in eam venire poſſit niſi vocetur. Per primo vocatos Iudæi deſignantur, & qui olim Moyſis tempore vocati fuerunt, & deinde etiam ante gentes Euangelicam prædicationem audierunt: per eos autem qui hora tertia, ſexta, nona

Myſtica tractatio.

Pſalm. 79.

B & vndecima vocantur, gentes quas poſt Iudæos diuerſis vicibus & temporibus non ceſſat, nec ceſſabit Deus vocare, quamdiu dies huius ſæculi fuerit in quo licet operari. In his autem notandum, quàm pulchrè exprimatur perſona benigniſſimi patrisfamilias Dei, vt qui nos quærat excitetque otioſos. Deinde notandum, quod quanquam nullo tempore ceſſet Deus quos vult vocare, tamen certis quibuſdam temporibus ſecundùm ſapientię ſuæ diſpoſitionem vocat efficaciùs & apertiùs, mittens inſignes aliquot prædicatores, qui vitæ mirabili, ſanctimonia, & doctrinæ claritate mundum ad ſe trahant: ideoque rectè intelligitur non proponi in parabola

C patremfamilias, qui ſemper maneat in foro ad conducendum operarios, ſed eum qui certis horis. omnibus tamen, quibus ſolicito alicui patrifamilias congruere poteſt, egreditur ad conducendum operarios. Quod autem primò vocatis certum pretium eſt promiſſum, cuius ſpe ad culturam vineæ acceſſerunt, his verò qui poſtea vocati ſunt, non eſt certum pretium conſtitutum, ſed dictum eſt, *quod fuerit iuſtum dabo vobis*: rectè intelligitur ſignificare, Iudæos planè veluti mercenarios Deo ſeruiſſe, gentes verò magis illius confiſas gratiæ quam Iudæos, propter quod etiam prælatæ Iudæis non ſuo quidem merito, ſed ſolo Dei beneplacito ſignificantur, dum no-

D uiſſimi dicuntur à patrefamilias ſic prælati primis, vt & reciperem ante illos mercedem, & mercedem longè excedentem laborem, cùm illi tantùm pactam & debitam reciperent. Illo enim ſignificatur, tum quòd gentes ex cauda mutandę eſſent in caput, primoſque habendos qui nouiſſimi venerunt in vineam Dei: tum quòd mercedem accepturæ eſſent labores longè excedentem, felicitatem ſcilicet vitæ æternæ, cùm Iudæi tantùm mercedem temporalem eis promiſſam conſequantur. Quanquam ergo in parabola nouiſſimi, & primi eandem dicantur accepiſſe mercedem, nempe denarium, non tamen

E in re per parabolam ſignificata intelligendum nouiſſimos & primos eandem accepturos à Deo mercedem, ſed hoc tantùm intelligendum eſt ſignificari quòd dictum eſt, id verò quòd non conuenit ſcopo intento omittendum eſt, tanquam tantùm conueniens ipſi humano exemplo. Itaque nec inquirendum eſt, quid per denarium myſticè ſignificetur, cùm non ad hoc tendat parabola, vt intelligamus eos, qui per nouiſſimos ſignificati ſunt, eandem accepturos mercedem cum his qui per primos ſignificantur, ſed tantùm vt intelligamus nouiſſimos futuros in nouiſſimo die primos, & Dei id benignitate & beneplacito eueuturum ſine cuiuſquam iniuria. Non enim hi qui in nouiſſimo die dicuntur ex primis futuri nouiſſimi, etiam erunt in ſancto-

rum

rum numero, ſed reiecti foras, vt patet ex eo Lucæ loco, vbi hæc ſententia etiam ponitur. Sic & Matthæi 5. is qui dicitur minimus futurus in regno cœlorum, non vtique erit in gloria regni cœleſtis: & cùm Matthæi 21. dicuntur Publicani & meretrices præceſſuri Phariſæos in regno Dei, non ſignificatur Phariſæos etiam fore beatos, quanquam infra beatitudinem Publicanorum, ſed Publicanos ſalutem conſecuturos, reiectis Phariſæis. Quod autem in parabola primi murmurant aduerſus patrem familias ob gratiam nouiſſimis factam, ſignificat Iudæorum æmulationem & inuidentiam, qua & in principio inuidebant gentes præferri ſibi, aut æquari in gratia Dei, & in nouiſſimo die indignè ferent ſibi præferri gentes in felicitate, Deo tamen illis interim reſpondente, & manifeſtante, gentes ſua gratia & beneuolentia tanto præmio donatas: illis autem non eſſe cur querantur, cùm & ipſi acceperint quod ipſis promiſſum fuit, & cuius gratia Deo ſeruierunt. Hoc enim ſignificat reſponſio patris familias, quem notandum eſt plus gratiæ feciſſe illis qui minùs de operis ſuis gloriari poterant, omnino autem nihil gratiæ illis qui de operibus & labore ſuo maximè gloriabantur, non vt intelligamus magis à Deo coronandos qui minimè ſunt operati, ſed quòd in illos Deus benignior ſit futurus, qui gratiæ ipſius magis confiſi de operibus ſuis maximè confidunt: illos autem illius gratiæ, qua vita æterna datur fore expertes, qui tantum in propriis confidunt operibus. Notandum & illud, quod quanquam merces nouiſſimorum exceſſit illorum, & aliorum opinionem, nullis tamen merces datur niſi qui operati ſunt, nec quiſquam operarius ſua caret mercede. Hinc ergo, & nobis diſcendum, non debere nos otioſos eſſe in vinea Domini, ſi velimus benignitatem illius in nos experiri, ſed ſtrenuè operibus bonis vacandum, nec tamen de his ita confidere, vt non magis gratiæ Dei confidamus. Quanquam enim dicta ſit hæc parabola, potiſſimũ ad ſignificandum gentes præferendas Iudæis: ſimul tamen in genere docemur, eos qui hic primas partes tenere in Eccleſia Dei videntur, plerumque futuros poſtremos in remuneratione: qui verò multorum & ſuo iudicio ſunt nouiſſimi, tunc fore primos, vt & nos hinc diſcamus noſipſos deprimere, & diuinæ gratiæ neceſſitatem agnoſcere. Hæc videtur genuina, & intentioni Chriſti accommoda parabolæ huius tractatio, cui bene conuenit quòd in fine additur à Domino, *Multi enim ſunt vocati pauci verò electi.* Quo declaratur, quomodo fiat vt multi primi fiant nouiſſimi, nimirum quia etſi ſint vocati, non tamen ſunt electi: quemadmodum inter operarios vineæ, non omnes vocati fuerunt ſic accepti & electi, vt viſum fuerit patrifamilias ſuam in illos gratuitam munificẽtiam effundere. Quoniam autem parabolæ pleræque ſic dictæ ſunt à Domino, vt variis poſſint modis explicari, & variis poſſint vſibus ſeruire, & quia ſcripturæ fertiles ſunt, ſub eiſdem verbis varia vtiliter ſignificantes, non eſt reiicienda communis illa parabolæ huius tractatio, etſi primo & præcipuo Domini ſcopo non ita conueniat, quia intelligitur ſignificari hac parabola primos & nouiſſimos eadem donandos felicitate, nec quicquam iſtis obfuturum, quòd nouiſſimi ſint vocati: aut illis ideo meliùs futurum, quia primi vocati fuerunt. Secundùm quàm intelligentiam, per denarium rectè intelligitur ipſa æternæ vitæ felicitas, quæ eadem omnibus dabitur, etſi non æqualiter, idque à procuratore Domini vineæ, hoc eſt, à Chriſto, qui veluti procurator eſt regni patris cœleſtis, & ad cuius voluntatem, cùm aduenie t veſpera huius ſæculi, Chriſtus vocabit omnes cultores vineæ paternæ ad iudicium ſuum, vt reddat omnibus mercedem vitæ æternæ. Secundùm hanc autem parabolæ tractationem dupliciter explicatur quid ſignificetur per eos qui diuerſis horis ſunt à patrefamilias vocati. Quidam enim horas illas diuerſas referunt ad diuerſas mundi ætates, vt primo mane vocati intelligantur homines ab Adam vſque ad Noë: hora tertia à Noë vſque ad Abraham: hora ſexta ab Abraham vſque ad Moyſen: hora nona à Moyſe vſque ad Chriſtum: hora vndecima à Chriſto vſque in finem mundi: cui conuenit quod Ioannes dixit iam nouiſſimam eſſe horam. Alii verò horas diuerſas referunt ad diuerſas vitæ humanæ ætates, vt primo mane vocati intelligantur qui in pueritia, hora tertia, qui in pubertate Deo ſeruire cœperunt, hora ſexta, qui matura ætate ſuſcipiunt iugum Chriſti, hora nona, qui iam declinant ad ſenium, vndecima, qui vltima ſenectute aut in fine vitæ ſuæ vocantur, quemadmodum latro in cruce. Prior explicatio magis conuenit ſcopo Chriſti, quia ſecundùm eam etiam ſignificatur gentes æquandas Iudæis, quod non longè abeſt ab eo quod Dominus præcipuè hìc intendit. Poſterior verò explicatio magis conuenit narrationi parabolæ, quia quo quis tardiori vitæ ſuæ ætate vocatur, hoc operatur in Domini vinea minori tempore: non autem quò quis in poſterioribus mundi ætatibus vocatur, hoc minori laborat tempore. Secundùm has parabolæ explicationes, per hoc quod primi dicuntur murmuraſſe aduerſus patremfamilias, intelligendum eſt, tantùm ſignificari tantam fore Dei gratiam erga gentes, & eos qui in fine vitæ incipiunt rectè viuere, vt hinc ſecundùm humanum morem poſſet in primis oriri aliqua indignatio. Deum tamen omnibus perſuaſurum & oſtenſurum ſe nulli facere iniuriam. Reliqua quæ pro huiuſmodi parabolæ faciunt tractatione licet intelligere ex prima tractatione. Non enim etiam ſecundùm poſteriores illas explicationes parabolæ ſingula ſunt curioſè accommodanda rei per parabolam intellectæ, ſed quantum conuenit illi rei. Quomodo item ſententiæ illæ duæ quæ parabolam ſequuntur, ſic explicari poſſint, vt cum parabola hæreant vtcunque ſecundùm poſteriorem eius tractationem, ex prædictis intelligi ſatis poteſt.

Finis Tertiæ partis Commentariorum, quæ continet explanationem capitum Concordiæ quadraginta vnius, hoc eſt, Acta tertij anni Chriſti, vſque ad reſurrectionem Lazari.

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS

COMMENTARIORVM IN SVAM Concordiam, ac totam Historiam Euangelicam,

PARS QVARTA ET VLTIMA.

Continens à Resurrectione Lazari, ea quæ ad Passionem & Resurrectionem Christi pertinent.

LAZARVS RESVSCITATVR. IOAN. XI.

CAPVT CII.

*ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania de castello Mariæ, & Marthæ sororis eius. Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus infirmabatur. Miserunt ergo sorores eius ad eum dicentes, Domine ecce quem amas, infirmatur. Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam. Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum. Vt ergo audiuit, quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus. Deinde post hæc dicit discipulis suis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc? Respondit Iesus, Nonne duodecim sunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non est in eo. Hæc, ait & post hæc dicit eis Lazarus amicus noster dormit, sed vado vt à somno excitem eum. Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit. Dixerat autem Iesus de morte eius, illi autem putauerunt, quia de dormitione somni diceret. Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est, & gaudeo propter vos, vt credatis, quoniã non eram ibi, sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo. Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam, quasi stadijs quindecim. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo. Martha ergo vt audiuit quia Iesus venit, occurrit illi. Maria autem domi sedebat. Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus, sed & nunc scio, quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus. Dicit illi Iesus, resurget frater tuus. Dixit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die. Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio, & vita, qui credit in me etiamsi mortuus fuerit, viuet, & omnis qui viuit & credit in me, non morietur in æternum: Credis hoc? Ait illi, Vtique Domine, ego credidi, quia tu es Christus filius Dei viui, qui in hunc mundum venisti. Et cùm hæc dixisset, abijt & vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & vocat te. Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum, nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha, Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, cùm vidissent Mariam, quia citò surrexit & exijt, secuti sunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi. Maria ergo cùm venisset vbi erat Iesus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dixit ei, Domine si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos qui venerant cum ea plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum, & dixit. Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide. Lachrymatus est Iesus, Dixerunt ergo Iudæi, ecce quomodo amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci * facere, vt hic non moreretur: Iesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha soror eius qui mortuus fuerat, Domine iam fœtet, quatriduanus est enim, Dicit ei Iesus. Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriam Dei? Tulerunt ergo lapidem: Iesus autem eleuatis sursum oculis, dixit, Pater gratias ago tibi, quoniam audiuisti me: ego autem sciebam quia semper me audis, sed propter populum qui circumstat dixi, vt credant quia tu me misisti. Hæc cùm dixisset, voce magna clamauit, Lazare, veni foras. Et statim prodijt qui erat mortuus, ligatus manus & pedes institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire. Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum: quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*

ERAT AVTEM QVIDAM LANGVENS LAZARVS A BETHANIA, &c.] Poſt ea quę in Concordia iam poſita ſunt ex Matthęo, Marco & Luca, ſequitur apud hos tres Euangeliſtas, quomòdo Chriſtus inſtante paſchate aſcenderit per Iericho Ieroſolymam, eamque ingreſſus ſit honorificè inſidens aſino. Ante quæ iam neceſſariò inſerendum erat caput Ioannis vndecimum, continẽs hiſtoriam reſuſcitationis Lazari, & ſeceſſum Chiſti occaſione inuidiæ ex miraculo natæ. Nam ante ea quæ ex tribus aliis Euangeliſtis iam ſunt poſita, non poteſt videri contigiſſe hæc reſuſcitati Lazari hiſtoria, cum & hanc circa paſcha contigiſſe teſtetur Ioãnes, & poſt aſcenſum illum in Ieruſalem, cuius reliqui tres meminerunt Euangeliſtæ, certum eſt eam non contigiſſe, cùm & Ioannes aſcenſum mox poſt reſuſcitationem Lazari contigiſſe commemoret. Hanc autem reſuſcitati Lazari hiſtoriam, cùm ſit celeberrima, reliqui tres prætermiſiſſe videntur ea de cauſa, quod ſtudium illis fuerit commemorare ea potiſſimùm quæ poſt traditum Ioannem Dominus fecit, & docuit in Galilæa, adeò vt nihil apertè dicant eum egiſſe vel docuiſſe in Iudæa, niſi, quæ paucis diebus ante mortem ipſius commemorant geſta in Ieruſalem. Itaque nec narrauerunt miraculum aquæ conuerſæ in vinum, nec miraculum aut paralytici, de quo Ioannes 5. aut cæci nati. Ioannes autem poſt eos ſcribens, ea potiſſimùm proſecutus eſt, quæ contigerunt antequam Ioannes, in carcerem mitteretur, & quæ in Iudæa diuerſis vicibus contigerunt. Cæterùm Dei diſpoſitione factum eſt vt celeberrimum hoc Chriſti miraculum circa imminens mortis ipſius tempus fieret, nimirum vt ſicut illud impiis Iudæis occaſio eſſet accelerandæ mortis ipſius, ita Apoſtolis, & omnibus fidelibus recens, & efficax eſſe munimen contra imminens crucis ſcandalum, & futuram eius poſt triduum reſurrectionem faceret credibiliorem. Per hoc enim quòd Dominus non tantùm recens mortuus ſuſcitauit, ſed & eum qui quatriduanus fuit in ſepulchro, credibiliùs factum eſt ipſum etiam poſt triduum reſurrecturum, & reſurrexiſſe. Habet autem hiſtoria in hunc modum. *Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de caſtello*, ſcilicet, aut potiùs vico *Mariæ & Marthæ ſororum eius.* Porrò incertum an Bethania dicatur caſtellum Mariæ & Marthæ, quod hæ ſorores fuerint vici huius aut pagi dominæ, an quod illinc eſſent oriundæ, quomodo & capite primo Ioannes Bethſaidam vocat ciuitatem Andreæ, & Petri. Quoniam autem plures fœminæ erant nomine Maria, ne erraremus in nomine, oſtenditur, quæ fuerit Maria de qua loquitur, ex notiſſima actione, *Maria autem,* inquit, *erat quæ vnxit Dominum vnguento*, &c. Quod etſi Diuus Auguſtinus dictum putat de ea vnctione quam Lucas ſcripſit capite ſeptimo quæ cum hæc gererentur, erat præterita, veriſimiliùs tamen eſt Euangeliſtam reſpexiſſe ad vnctionem quam ſequenti cap. eiſdem verbis deſcribit, vt dictum eſt circa cap. 7. Lucæ in capite Concordiæ 48. Sequitur, *Miſerunt ergo ſorores eius ad eum,* bene, ſcilicet, de eius benignitate ob familiaritatẽ confidentes. Quod enim non ipſæmet Dominum acceſſerint, effecit non contemptus aut neglectus, ſed partim fiducia ex ipſius perſpecta benignitae collecta, partim quia à luctu & cura fratris detinebantur. Nihil autem per eum qui miſſus eſt precantur, ſed tantùm fratris ægritudinem exponunt, dicentes tantùm: *Ecce quem amas infirmatur,* hoc ipſo declarantes & quam reuerentur Dominum, & quantum de eius benignitate cõfiderent, vt quæ non dubitabant quin pro ſua in omnes humanitate amico periclitanti ſuccurreret, ſi vel tantùm amici periculum reſciret, & non rogaretur etiam. Non dicunt autem, Ecce frater noſter infirmatur, ſed *quem amas*: nimirum non nitentes propriis aut Lazari meritis, ſed tantùm amori & beneuolentiæ Chriſti, neque ſuorum meritorum intuitu, ſed amicitiæ iure ipſum prouocantes verecundè ad ſubueniendum: proinde oratione efficacior fuit huiuſmodi ſimplex ſignificatio, perinde enim eſt ac ſi dixiſſent, vt habet Auguſtinus. Sufficit vt noueris, non enim amas & deſeris. *Audiens autem Ieſus dixit ei, Infirmitas hæc non eſt ad mortem.* Quanquam enim mors ſecutura eſſet, dicit tamen eam nõ tendere ad mortem, ſiue quòd mors illa non eſſet ſibi mors, ſed veluti ſomnus: ſiue, quod in idem redit, quia infirmitas illa perductura erat Lazarum ad mortem talem qualem ſorores metuebant, & qualis eſſe ſolet hominum mors, in qua, ſcilicet, maneret. Aut quanquam mors fuerit ſecuta, dicit tamen non eſſe immiſſam ei infirmitatem ad mortem, quia ille non fuit præcipuus finis immiſſæ at permiſſæ infirmitatis, ſed ille qui ſequitur, vt ſcilicet, per mortem ipſius Deus glorificaretur. Si enim finem rei ſpectauerimus, nempe quod ſurrexerit quatriduanus, meritò dicimus non fuiſſe immiſſam illi ægritudinem ad mortem, *ſed pro gloria*, inquit, *Dei.* Idque explicans ſubdit, *vt glorificetur Filius Dei per eam*, quòd vel manifeſtè ſignificauit ſe Deum eſſe, cùm pro eo quòd dixit, *pro gloria Dei*, explicando ſubiicit, *vt glorificetur filius Dei*, aut ſi nomen Dei, cùm dicit, *pro gloria Dei*, accipiatur pro perſona patris, iam ſignificatur ſaltem eandem eſſe patris & filii gloriam, ac proinde & eandem ſubſtantiam. Nam quorum eſt vna gloria, eorum neceſſe eſt eandem etiam eſſe ſubſtantiam. Porrò hac reſponſione obſcuriori, Dominus & conſolatus eſt miſſos nuncios, vt verbis eius confirmati abirent ad Lazari ſorores, & præparauit animos diſcipulorum ad futuri miraculi magnitudinem, declarando ſe conſcium eorum, quæ euentura erant. Ne autem quis exiſtimaret Dominum tardaſſe accedere Lazarum, & annuere precibus ſororum, quòd parùm eis eſſet affectus, id excludere volens Euangeliſta, ſubiecit, *Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius, & Lazarum*, ob eximias, ſcilicet, eorum virtutes. Id verò & ob id rectè intelligitur additum ab Euangeliſta, ne putaremus iuſtorum infirmitates, diuinæ iræ ſemper eſſe indicia, nec quis grauatim ferret ſi etiam Deo amici morbo teneantur, aut ad tempus videantur à Deo negligi. Poſtquam ergo Euangeliſta lectoris animum præmuniuit his verbis, ſubiungit, *Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem manſit in eodem loco*, in quo, ſcilicet erat, (Græca enim habent, manſit in quo erat loco) *duobus diebus*, non quidem negligens amici periculum, ſed expectans maius edendi miraculi argumentum, vt ſcilicet, eum tunc reſuſcitaret, quando nemo negare poſſet mortuum, nemo etiam eius reſuſcitationem ſperaret. Sicut autem non quia non amabat, aut quod ſibi timeret, ſed propter maiorem gloriæ Dei illuſtrationem diſtulit adire ægrum: ita cùm iam tempus erat edendi miraculi, mox inſtituit iter in Iudæam, atque ad illud

ſuſcipi

suscipiendum præmonuit iam discipulos, cùm id non ita alias fecisse legatur, vt quoniam veluti homo sibi metuens declinasset Iudæorum furorem, declararet modò, se eos non metuere, ac trepidationem ex discipulorum suorum animis tolleret, ne turbarentur repentina abitione in regionem quam timebant, ideoque quanquam ad Lazarum resuscitandum pergeret, non dicit tamen in principio hanc suæ profectionis causam, sed, *Eamus* inquit, *in Iudæam iterum. Discipuli autem* audito nomine Iudææ, ac ab illa tum Domino, tum sibiipsis metuentes, (nondum enim acceperant Spiritum sanctum, quo & mortem contemnere possent, & dignam de Iesu habere opinionem) *dicunt ei, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum* vadis illuc? verbis quidem præ se ferentes quasi pro Domino solùm essent soliciti, cùm non minùs sibi timerent.

RESPONDIT IESVS, NÓNNE DVODECIM SVNT HORÆ DIEI? SI, &c.] Locus iste valdè variè tractatur, quod obscurum sit quorsum hæc sint dicta. Diuus Augustinus enim illo, *Nonne duodecim sunt horæ diei*, intelligit Dominum significare se esse diem, duodecim autem Apostolos esse delectos, veluti duodecim horas, diei, & proinde illos debere potiùs se sequi, quàm suo consilio velle præire, quemadmodum horæ diei seruiunt ac diem sequuntur, vt his verbis intelligatur Dominus redarguere Apostolos, quòd quasi consilium dare voluerint magistro euadendi mortem, quemadmodum & Petrum supra redarguit à morte auocantem. Iam quod sequitur, *Si quis ambulauerit*, intelligit à Domino dictum ad significandum Apostolos meritò ipsum sequi debere, quòd sic non sint passuri offendiculum aliquod aut nocumentum. Diuus Chrysostomus & Theophylactus dissimulantes satis illud, *Nónne duodecim sunt horæ diei*, illud quod sequitur, *Si quis ambulauerit*, &c. bifariam accommodant proposito Domini aut vt significetur, nihil esse timendum his, qui in luce bonorum operum agunt nullius flagitii sibi conscii, aut quòd cum qui in luce corporali ambulant non formidant causam, multò minùs sit formidandum his qui in luce spirituali cum Christo ambulant. Quidam post Nicolaum Lyram intelligunt Dominum per illud, *Nônne duodecim sunt horæ diei*, significasse, fieri posse & spem esse animos Iudæorum iam esse mutatos, quod sicut sunt diuersæ diei horæ, sic frequentet etiam in vno die animi hominum non minus instabiles quàm dies, mutentur, existimantq; vulgare istud fuisse tempore Christi prouerbium, quemadmodum & nunc passim eo vtimur cùm verisimile sit ex hac istius loci intelligentia adagium hoc iam profectum esse. Quidam intelligit per illud, *Nonne duodecim hunt horæ diei*, significari nondum adesse tempus mortis, iuxta id quod supra dixit apud Lucam, *Hodie & cras oportet me operari, & tertia die consummar*, vt perinde sit ac si diceret, Sicut dies suas habet horas, neque finem suum habet priusquam omnes eius horæ impleantur, nec hominum arbitrio sit breuior aut longior: ita & ego tempus habeo præscriptum quo debeam negotium meum peragere, quod nullius malitia potest anticipari, ac proinde non est quòd mihi metuatis. Huic intelligentiæ bene conuenit is sensus, quo in sequentibus, teste Diuo Theophylacto, quidam per diem intelligunt tempus ante passionem, & noctem verò, tempus post passionem, vt intelligatur significasse Dominus non esse Apostolis periculum quamdiu cum ipso in carne agerent, sed per eius præsentiam immunes fore ab omni iniuria: periculum autem illis fore, cùm ab illis ablatus fuerit, quando ab impiis multa mala passuri erant. Itaque per illud, *Nonne duodecim sunt horæ diei*, significat sibi non esse periculum ante tempus, per sequentia Apostolos pro seipsis etiam metuentes, securos facit. Loquitur autem suo more Dominus allegoricè, per rerum corporalium similitudinem docens, quæ erant suo proposito accommoda, & sic docens ea, vt tamen suis quibus vtitur generalibus sententiis etiam doceat quæ nos instruant. Illud enim, *si quis ambulauerit in die*, &c. etiam hoc significat quod alibi dicit, *Qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ*, videlicet quòd qui Christum spiritualiter fuerint secuti, liberi sint futuri ab offendiculis spiritualibus, nempe vitiis, quemadmodum Apostoli, quamdiu corporaliter cum ipso versabantur, eius præsentia ab omnibus malis corporalibus præseruabantur. Postquam autem hoc sermone Dominus Apostolis metum excussisset aut mitigasset aperit eis profectionis suæ causam, dicens *Lazarus amicus noster dormit, sed vade vt à somno excitem illum.* Quibus verbis, ostendit & necessarium esse suum in Iudæam aduentum, cùm dicit, *Amicus noster*, & non esse Apostolis metuendum ab ingressu Iudææ, quòd non adiret eam ad prædicandum Iudæis, eosque increpandum, sed amici causa. Mortem autem vocat somnum, quòd ab ea tanquam à somnio mox esset Lazarus excitandus: vnde & omnium hominum mors in scripturis somnus vocatur, ob futuram omnium resuscitationem ideoque tropice potiùs quàm apertè loqui voluit, vt ruditatem discipulorum exerceret, & ad agnitionem potentiæ suæ excitaret. At discipuli præ ruditate non intelligentes quod dicebatur, & præ metu Iudæorum vndique venantes occasionem abscindendi causas profectionis, *Domine*, inquiunt, *si dormit, saluus* ergo *erit*, nec opus est vt illius causa tu te manifesto obiicias periculo. Solet enim in ægrotis somnus esse rediturae sanitatis argumentum. Tum Dominus non seuerè quidem increpauit eorum in intelligendo tarditatem, cùm absurdum satis esset intelligere ipsum locutum de vulgari somno, (nam quis itinere vnius diei proficiscatur vt quempiam è somno excitet?) sed benigne aperuit quod dixerat obscuriùs, declarans nihil sibi esse incognitum, *Lazarus*, inquit, *mortuus est.* Nec iam adiecit, vado vt resuscitem eum, modestiam, scilicet vbique in verbis saluans, & nos seruare docens. Addidit autem, *& gaudeo propter vos vt credatis, quoniam non eram ibi.* Vbi notandum, eam partem, *quoniam non eram ibi*, non esse construendam cum verbo *credatis*, sed cum verbo *gaudeo*, vt sit sensus, Propter vos gaudeo me ibi non fuisse, *vt credatis*, hoc est, vt fides vestra in me confirmetur, crescat & augeatur. Sic enim vt annotauit Diuus Augustinus hîc debet exponi illud, *vt credatis.* Nam alioqui iam credebant Apostoli, sed fides eorum augenda erat ex absentia Christi, primùm quia audiebant eum nunciantem ea contigisse quæ à nemine didicerat. Deinde, quia si Dominus adfuisset, aut non fuisset mortuus Lazarus, sed eum Dominus mox curasset, aut si fuisset mortuus, mox eum resuscitasset, & non fuisset tantum miraculum, quantum iam fuit, cùm quatriduanum resuscitauit. Dicente

autem Domino Apoſtolos , *eamus ad eum*, Thomas videns iam firmiter decretum eſſe Domino proficiſci in Iudæam, dixit & ipſe ad diſcipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eò. Legendum enim eſſe, *vt moriamur*, non autem , moriamur, & Græca docent & Latina exemplaria & antiquiora. Porrò Beda illud dictum putat à Thoma, ex magna animi conſtantia, qua paratus mori cum Chriſto etiam ſocios ſit hortatus vt irent, & ſi neceſſe eſſet etiam morerentur cum Chriſto. Verùm probabilius eſt quod habet Chryſoſtomus, Thomam iſtud dixiſſe, eò quod præ aliis imbecillior eſſet & magis incredulus. Diffidebat enim quod non offenderent , quanquam id Dominus eis promiſiſſet. Et ſane vbique vbi Thomæ fit mentio, ſatis notatur eius tarditas & incredulitas. Non tamen intelligendum videtur, quemadmodum vult Theophylactus, his verbis Thomam voluiſſe dehortari a comitatu, ſed tantùm indicare certum periculum quod metuebat, in hunc ſenſum. Quando omnino viſum eſt Domino ire in Iudæam , *eamus & nos*, ſed ſcientes quòd cùm ipſo ſimus morituri. Quòd ſi reſpiciamus verba Chriſti quæ Thomas repetit ex parte, apparet cùm dicitur , *moriamur cum eo*, relatiuum , *eo*, magis referre Lazarum quàm Chriſtum. Dixerat enim Dominus . *Eamus ad eum*, Lazarum ſcilicet. Itaque Cùm infert Thomas , *Eamus & nos*, ſenſus eſt , & Eamus & nos ad eum , vt moriamur cum eo , ſcilicet, Lazaro mortuo, hoc eſt, accedamus & nos ad mortuum Lazarum , vt cum mortuo etiam moriamur. Proinde non tantùm diffidebat ipſos ſecũdùm Domini promiſſionem præſeruandos ab offendiculo , ſed & Lazarum poſſe à morte reſurgere, quemadmodum poſtea præ aliis magis dubitauit de Chriſti reſurrectione, vt vel ob id potiſſimùm Ioannes de Thoma iſtud hoc loco commemorauerit, qui de eiuſdem diffidentia circa , reſurrectionem Domini peculiariter erat ſcripturus. Hic itaque admiranda rurſum Domini benignitas, qui tantam imperfectionem ad tempus in diſcipulo tulit ſine reprehenſione. Cæterùm circa illud *Nonne duodecim ſunt horæ diei*, quæri poteſt , quod ad literam attinet, quomodo Dominus dicat duodecim eſſe horas diei, cùm dies quandoque plures, quandoque pauciores habeat. Non enim ſufficere videtur quod quidam dicunt iſtud à Domino dictum circa æquinoctium , quia circa Paſcha, cum dies duodecim habet horas per vniuerſum orbem. Nam ita iſtud Dominus dixit abſolute, quaſi ſemper dies tot habeat & non plures horas: ſed & alibi aſſignat diei duodecim horas, vt in parabola præcedente de operariis in vineam conductis. Itaque quidam non improbabiliter exiſtimat horas apud Iudæos fuiſſe inæquales, ſic vt ſemper inter ortum & occaſum interceſſerint horæ duodecim, & nos ſiue breuiſſima ſiue longiſſima, totidem horis fuerit diſtincta. Aut dicendum eſt, quod in Iudæa fere ſemper dies habet duodecim horas æquales, vt ob id dixerit Dominus abſolute, *Nonne duodecim ſunt horæ diei?* Diſtat enim Iudæa triginta aut paulò ampliùs gradibus ad æquatore, proinde dies longiſſimus illis non excedit multum quatuordecim horas, & breuiſſimus fermè decẽ ſaltem horas continet.

VENIT ITAQVE IESVS, ET INVENIT EVM QVATVOR DIES IAM IN &c,] Quatuor iſti dies varie numerantur. Chryſoſtomus enim primum diem mortis intelligit fuiſſe eum quo nuntius venit ad Ieſum, ſignificans Lazari infirmitatem : & quartum , eum quo poſt duos dies quibus in eodem loco manſerat, Dominus acceſſit Bethaniam. At quoniam dicitur Lazarus non tantùm mortuus quatuor dies, ſed deprehenſus habuiſſe quatuor dies in ſepulchro, nec veriſimile ſit etiam ea die Lazarum fuiſſe ſepultum , qua nuntius venit ad Ieſum , meliùs Euthymius intelligit mortuum quidem fuiſſe ea die qua nuntius Chriſtum adiit , duos autem dies ſepulturæ fuiſſe eos quibus Dominus manſit in quo erat loco , tertium fuiſſe quando dixit diſcipulis, *Lazarus mortuus eſt.* quartum verò, cùm aduenit Bethaniam. Caietanus non improbabiliter putat , tum primùm mortuum fuiſſe Lazarum , cùm Dominus dixit diſcipulis ſuis eum eſſe mortuum , vt duobus diebus quibus manſit in quo erat loco , expectauerit ipſius mortem, ac deinde itinere quatuor vel trium dierum venerit in Bethaniam , Vt vt eſt, incertum eſt quo die mortuus vel ſepultus fuerit Lazarus: hoc eſt certũ, quod in monumento quatriduanus fuerit, cùm Dominus appropinquaret Bethaniæ. Hanc Euangeliſta dicit non longe fuiſſe à Ieruſalem, nempe tantùm *ſtadiis quindecim* , hoc eſt, duobus circiter miliaribus Italicis. Nam octo ſtadia faciunt Italicum miliare, quod ſcilicet continet mille paſſus. Idque ideo commemorat Euangeliſta vt indicet propter loci vicinitatem mortem Lazari iam facilè cognitam fuiſſe in Ieruſalem ; & loci vicinitatem fuiſſe occaſionem, vt multi ex Ieruſalem conuenirent ad conſolandum ſorores mœſtas, Deo ita diſponente vt mors multis eſſet cognita, & miraculum multos haberet ſpectatores, nec poſſet aut mors, aut reſuſcitatio Lazari negari. Indicans ergo Euangeliſta quorſum deſcripſerit loci diſtantiam , ſubiungit, *Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam , vt conſolarentur eas de fratre ſuo*, vnde ſatis apparet ſorores has diuites fuiſſe & nobiles , multiſque etiam ob virtutem charas. Porrò quod Martha & prior audiuit aduentum Domini , & non admonita ſorore illi occurrerit, in cauſa eſſe poteſt, quod ipſa ſolita ſedulitate & ſolicitudine obambularet. Nam ideo de Maria dictum peculiariter videtur quod domi ſederit. Vnde cùm ad eam primò delatus eſſet aduentus Chriſti, non admonita ſorore , ſiue quia feſtinabat præ nimia cupiditate videre Ieſum , ſiue ne ſorore etiam exeunte tumultum concitarent, qui ad conſolandum venerant , ſola occurrit Ieſu, flebilique ac mœſta voce dicit , *Domine, ſi fuiſſes hic frater meus non fuiſſet mortuus :* quaſi dicat , Scio enim quod pro tua tum potentia, tum benignitate, facilè morbum dicto depuliſſes. His autem verbis etſi teſtaretur certam & non vacillantem fiduciam potentiæ & bonitatis ipſius , tamen etiam declarauit nondum perfectam ſe de Ieſu habere opinionem, vt quæ putauerit abſentiam eius cauſam fuiſſe mortis fraternæ , quaſi non & abſens curare potuiſſet ſi voluiſſent. Nondum enim credidit eſſe Deum, ſed hominem eximiè tamen aliis præcellentiorem , quod & patet ex his quæ ſubiicit , *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceritis à Deo , dabit tibi Deus.* Non enim dicit, facies quæ voles, ſed quicquid popoſceris accipies, quaſi oratione illi opus eſſet ad edendum miracula, quemadmodum aliis ſanctis hominibus. His autem verbis ſignificauit ſe nec planè deſperare fratris reſuſcitationem, nec tamen ſatis confidere futuram : *Scio*, inquit, *& nunc, quia*

quicquid

quicquid poposceris impetrabis, etiam si mortuo & sepulto vitam poposceris, sed vtrum petiturus sis nescio, quia nec petere conueniat, aut peti possit, scio. Conceperat enim aliquam spem ex responsione Christi nuntio data, & tamen ob mortis diuturnitatem dubitabat num fratris resuscitatio tale quid esset quod peti posset aut conueniret à Deo. Modestiæ autem & reuerentiæ fuit, quòd non dixerit, si possibile est aut fieri conueniat, rogo, vt velis & poscas à Deo, iudicio scilicet Domini cuncta subiiciés, ac de eius benignitate tantopere confidens, vt non dubitaret fratrem suscitandum, si id à Deo peti posset aut conueniret. Quoniam ergo imperfecta erat fides & vacillans fiducia Marthæ, vt & fidem eius perficeret, & fiduciam confirmaret, ac mœstam cõsolaretur, primùm dixit ei, *Resurget frater tuus.* Non dixit resuscitabo fratrem tuum, tum quòd vbique Dominus vitaret suiipsius iactantiam, ac modestiã verborum sectaretur: tum quia paulatim volebat animum Marthæ ad miraculi fidem & spem exercere: vnde nec dixit, resurget mox vel modo. Itaque quia medium erat & ambiguum quod dixit, *resurget,* Martha quæ quod miserè & trepidè sperabat euenturum, etiam timebat ne non eueniret, *Scio,* inquit, *quod resurget* eo tempore quo omnes resurgemus, nempe *in nouissimo die.* Verebatur enim ne quemadmodum nuntius respondens morbum non esse capitalem, ambiguo responso fefellisse videbatur: ita nunc quoque in illius dictis aliquid lateret, quod spem illius eluderet, vnde hoc suo responso veluti extorquere studuit de qua resurrectione Dominus loqueretur, Iesus itaque quò paulatim ad maiora proueheret mulieris huius de se fiduciam & opinionem, & solito suo more arripiens occasionem docendi spiritualia propter quæ operabatur corporalia miracula, *Ego sum,* inquit, *resurrectio & vita,* hoc est, fons & auctor resurrectionis & vitæ. Non solùm autem se resurrectionem dicit, sed etiam vitam, tum vt intelligamus eum non loqui potissimùm de resurrectione communi etiam impiis, sed ea quæ propria erit iustorum & fidelium, quam suprà capite 5. Ioannis vocauit resurrectionem vitæ: tum quia non tantùm mortuis in se credentibus sit vitam largiturus in resurrectionis tempore, sed & in pręsenti tempore vitam elargiatur ęternam. Proinde resurrectionem se vocat & vitam non quatenus Deus solùm, sed quatenus Deus simul & homo. Sic enim fidelibus auctor est & in futuro sæculo resurrectionis vitæ, & in præsenti vitæ spiritualis. Vnde declarare volens quod dixit subiicit, *Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit,* morte scilicet corporali, *viuet,* non solùm quia post mortem corporis viuet in anima feliciter, sed etiam quia tandem secundùm corpus resuscitabitur ad vitam beatam, quæ sola verè vita est. *Et omnis qui viuit* adhuc in carne, & necdum mortuus est secundùm corpus, *si credit in me, non morietur in æternum,* quia habet iam in se manentem vitam æternam, quæ per mortem corporis non eripitur, & qua fit vt mors corporis non tam mors sit dicenda, quam somnus, vtpote à qua homo sit resuscitandus ad vitam. His ergo ostendit Dominus se non tantùm esse resurrectionem, sed esse resurrectionem vitæ, nec simpliciter esse vitam, sed vitam beatam & æternam. Ostendit item eis ipsi Marthæ se non sicut illa existimauit, opus habere alio adiutorio, nec precibus sibi impetrandum esse mortuorum resurrectionem, quemadmodum sanctis aliis,

A vtpote qui fons esset vitæ & resurrectionis. Et rursum illi significat quòd quemadmodum ratione fidei in nouissimo die omnes fideles etsi mortuos est viuificaturus, imò omnibus illis iam vitam ęternam largitur, etiam potest modò mortuum Lazarum resuscitare, si illa hoc credere potest. Vnde & de fide eius sciscitatur subiungens. *Credis hoc?* significans si quæ dicta sunt crederet, facilè eam posse & fratris credere futuram resuscitationem, ac fide illam maxima impetraturam fratris resurrectionem, quemadmodum fide in Iesu fideles consecuturi sunt in nouissimo die beatam resurrectionem. Rursum illud ex verbis Domini notandum, quo fine inter alias causas Lazarum aut alios mortuos resuscitauerit, nempe vt ex eo intelligeremus ipsum esse authorem speratæ resurrectionis & desideratæ vitæ. Id enim satis significat, cùm occasione futuræ in Lazaro resurrectionis temporalis differit de futura per se beata resurrectione. Porrò de fide sua requisita, Martha cùm non satis intelligeret sermonem Domini, & tota intenta esset reuicturo fratri, non admodum aptè respondit ad sermonem Iesu, sed tamen in genere professa est quàm magnificè de eo sentiret. *Vtique,* inquit, *Domine* credo sic esse vt dicis. Credebat enim in genere ea vera esse, etsi non perspiceret dictorum intelligentiam. Et addidit, *Ego credidi, quia,* id est quòd *tu es Christus filius Dei viui, qui in hunc mundum venisti.* Vbi notandum, quod per præteritum dicat, credidi, vt significaret se iam olim hoc credidisse, aut *credidi*, pro præsenti, credo, positum est. Nam, vt admonuit quidam, in verbis ad affectum pertinentibus præteritum tempus apud Grecos vsurpari solet loco pręsentis, γέγηθα, gauisus sum pro gaudeo, ἔδεισα, timui pro timeo, ἤλπισα, speraui pro spero. Iam illud, *qui in hunc mundum venisti,* (pro quo Græcè est ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος) rectiùs sic versum fuisset, qui in mundum venturus erat, quemadmodum dictum est Ioan. cap. 6. vbi eadem est oratio. Significare enim voluit se credere illum esse Messiam ipsum, qui iam olim à Iudæis expectatus fuit venturus in mundum, hoc est, mundo exhibendus. Nostra autem litera sic est intelligenda, Ego credidi te esse Christum illum, qui cùm iam dudum fueris expectatus à Deo missus venisti in mundum, hoc est, mundo exhibitus es. Non enim est verisimile Martham tum intellexisse & credidisse Christũ venisse in mundum, quomodo nos iam credimus, quia scilicet cùm priùs fuisset in sinu patris, assumpta humana natura, hominibus & mundo factus est visibilis: sed simpliciter, quia mundo esset exhibitus, vtpote quem necdum credidit esse Deum, quãquam filium Dei vocet: sed quomodo Iudæi crediderunt Messiam fore & appellandum filium Dei, ob eximiam ipsius pre reliquis hominibus excellentiam. Per hoc autem quòd dicit Martha, *Ego credidi,* intelligit D. Augũst. eam significare voluisse se credere ipsum etiam esse resurrectionem & vitam, & cætera quæ de se dixit Dominus: quasi diceret. Quando hoc credidi quòd filius Dei es, credidi etiam quòd tu es resurrectio & vita, & quod qui credit in te, non moriatur in æternum. Rectiùs tamen cum Chrysostomo dicitur Martham non intelligẽtem satis verba Christi, & morte fratris consternatam, respondisse aliud quam fuerit interrogata, sed tamen respondisse, quo significans quàm magnificè de illo sentiret, significaret etiam in genere se credere quicquid illi astrueret.

ET CVM HOC DIXISSET, ABIIT, ET VOCAVIT SOROREM SVAM SILENTIO, &c.] Veriſimile eſt Martham iuſſam à Domino vocare ſororem, quanquam id breuitati ſtudens prætermiſerit Euangeliſta: Id enim ſatis intelligendum relinquit, tum ex verbis Marthæ dicentis, *Magiſter vocat te*, quanquam ſecundùm Theophylactum intelligi poſſet Martham dixiſſe magiſtrum vocaſſe, quòd eius aduentus & præſentia, realis quædam fuit vocatio: tum ex eo quod dicat Dominum poſt abitum Marthæ manſiſſe in quo erat loco, vſque ad Mariæ aduentum, nimirum, quod eam quam vocari iuſſerat, expectaret. *Abiit* ergo vt iuſſa erat Martha (alioqui enim indecorè ſe à Domino ſubtraxiſſet,) *& vocauit ſororem ſuam ſilentio*, hoc eſt, clam ac ſuppreſſa voce (Græcè enim eſt λάθρα. id eſt clanculum, proinde impropriè hic accipi debet ſilentium: quis enim vocare poteſt & loqui ſilentio?) *dicens magiſter adeſt, & vocat te.* Quibus verbis intelligere licet quantam Ieſus apud has ſorores haberet authoritatem, vt quæ ſic eum nomine magiſtri notarent, quaſi præter eum nemo eſſet magiſter, nempe quòd hunc ſolùm ſequerentur magiſtrum. Porrò clam ſororem vocauit Martha, fortè ne circunſedentes Iudæi, (quos omnes ſciebat iniquiores eſſe Ieſu) impedirent eam vt non accederet Dominum. Et nihilominus diuina ſic factum eſt diſpenſatione, vt nec Dominus videri poſſet miraculum ambiiſſe, eamque ad miraculi ſpectationem euocaſſe, & Iudæi etiam neſcii & vel inuiti efficerentur tanti miraculi teſtes, qui ſimul cum ea ſunt egreſſi, putantes ipſam accedere plorandi gratia ſepulchrum vt eius luctum temperarent, alioqui fortè non egreſſuri, ſi eam præſciſſent occurrere Ieſu. Vt ergo Maria audiuit ſororis nuntium, ſurrexit ſubitò, ac ſine omni dilatione: vnde intelligere licet eam priùs Domini aduentum ignoraſſe, rurſum quanto dilectionis feruore Dominum proſequeretur, quæ neglectis omnibus Iudæis circumſedentibus eam conſolationis gratia, celeriter ad Dominum conceſſit, tanquam eum, qui vnicè poſſet conſolari, venienſque ad eum non expoſtulat cum eo, quemadmodum nec Martha, quòd rogatus non venerit ſanaturus quem amabat, cùm extraneos pleroſque & ignotos lubens adire ſoleret & ſanitatis munere impartiri, nec aliquid remittit de ſolita reuerentia & honore, ſed vt erat feruentior in dilectione quàm Martha, nihil reuerita turbæ præſentiam, *cecidit ad pedes eius*, ad quos ſe quandoque peccatorum impetraſſe remiſſionem meminerat, & vt luctus erat plena, lachrymabili voce nihil aliud quàm deplorauit fratris & ſuam calamitatem, dicens quemadmodum Martha, *Domine ſi fuiſſes hic, frater meus non eſſet mortuus.* Nec addidit alia cum Martha, fortè quòd lachrymarum copia vocem interciperet, & prohiberet vlteriùs proferre quæ in animo habuit.

IESVS ERGO VT VIDIT EAM PLORANTEM, ET IVDÆOS QVI VENERANT CVM, &c.] Cùm videret Dominus Mariam totam eſſe in luctu, Iudæos item qui cum ea aderant, humanitatis & compaſſionis affectu vnà flentes, non reprehendit quidem eorum ploratum, ſed nec philoſophatus eſt cum Maria, quemadmodum fecerat cũ ſorore cui ſemota turba fuerat collocutus, neque quicquam pollicetur, quũ iam tempus adeſſet re præſtandi quod erat Marthæ pollicitus, quam ſorori indicaſſe veriſimile erat quod à Domino audierat. Itaque commotus & victus piis Mariæ lachrymis, quæ olim peccatorum ab ipſo impetrauerant remiſſionem, ſeſe accingit ad miraculi perpetrationem, ac primùm quidem *infremuit ſpiritu, ac turbauit ſeipſum*, Vbi notandum, Diuũ Chryſoſtomum per illud, *infremuit ſpiritu*, intellexiſſe ſignificatum eſſe, Dominum arguiſſe & cohibuiſſe affectum ſuum, ne nimis in triſtitiam & lachrymas laxaretur, ita vt per ſpiritum intellexerit affectum turbationis, quam Dominus concepit ex conſpectis Mariæ lachrymis, quemadmodum explicauit Euthymius Diui Chryſoſtomi ſectator. Sic enim habet Diuus Chryſoſtomus, Lachrymatur & perturbatur. Notat enim lachrymas excitare, & affectum arguere. Illa enim particula, *Infremuit ſpiritu*, motum illum cohibuiſſe ſignat. Et poſt hunc Euthymius, *Infremuit ſpiritu*, hoc eſt affectum cohibuit, ipſum reprimens, toruè & auſterè præ turbatione intuitus eſt ne cum lachrymis interrogaret. Nam ſpiritus dicitur hic turbationis affectus. Verũ ſecundum hanc intelligentiam Græca quæ habent ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, vertenda eſſent per datiuum infremuit ſpiritui ſ. ſuo hoc eſt indignatur ſuo affectui humano, arguens eum, & cohibens: quomodo Marci 14. iſtud verbum conſtruitur cum datiuo, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ, id eſt fremebant aduerſus eam vel in eam. Significat autem verbũ ἐμβριμῶμαι cum datiuo, minantur mãdo, acriter & velut iracundè commino. Hanc ergo ſignificationem ſecutus Diuus Chryſoſtomus, & datiuum τῷ πνεύματι, intelligens eſſe datiuum proprium verbi cum quali conſtruitur apud Marcum, prædictum hic intellexit ſenſum. Diuus Theophylactus autem itidem poſt Chryſoſtomum per verbum *infremuit*, intelligens ſignificari Dominum cohibuiſſe ſuam turbationem, datiuum tamen τῷ πνεύματι, accipit, vt ſit datiuus inſtrumenti, reddendus Latinis par ablatiuum & ſpiritum accipit pro Spiritu ſancto, aut, quod in idẽ redit, pro ipſa diuinitate Chriſti, vt ſignificetur ipſum per Spiritum ſanctum aut diuinitatem ſuam acriter humanæ naturæ comminatum, eamque cohibuiſſe. Sic enim habet Theophylactus, Ad lachrymas quidem natura mota eſt, & cohibebatur propter Martham flentem, & illam & eos qui aderant. Dominus autem infremit in affectionem ſpiritu, hoc eſt, increpat per ſpiritum cõfuſionem, & cohibet illam. Et ſic rogat, vt non cum vlulatu eſſet interrogatiuo. Quia enim contriſtatus fuit, (homo enim erat verè, & vt credibilis eſſet humana natura, permiſit illi proprium operari) aſperè tractat carnem, increpatque eam Spiritus ſancti virtute. Hæc ille. Meminit huius intelligentiæ & Euthymius. At quod per verbum, *infremuit*, non ſignificauerit Euangeliſta huiuſmodi affectus cohibitionem quem ſignificatum hic intelligunt Chryſoſtomus & Theophylactus, ſatis patet ex eo quod additur, *turbauit ſeipſum.* Cùm enim dicatur, *infremuit & turbauit*, ſatis ſignificatur fremitum illum & turbationem ad idem tendiſſe, imò illo, *& turbauit ſeipſum*, omnino videtur Ioannes voluiſſe declarare & exponere illud quod dixit *infremuit ſpiritu*, vnde poſtea idem Dominum feciſſe dicens, tantùm dicit, Ieſus ergo rurſum fremens in ſemetipſo, nec addidit & turbauit ſemetipſum. Proinde ſimplicius fuerit per hoc quod infremuiſſe dicitur, intelligere in ſe excitaſſe & paſſum fremitum & turbationem quandam

quandam: datiuus autem τῷ πνεύματι, reddendus per ablatiuum, vel poteſt accipi vt ſit inſtrumēti caſus,& ſignificetur Dominum per ſuum ſpiritum aut per Spiritum ſanctum infremuiſſe, vt intelligamus eum non inuitum paſſum huiuſmodi paſſionem, ſed ſponte in ſe excitaſſe, & à recta ratione proceſſiſſe, quod conuenit cum eo quòd ſequitur, *& turbauit ſeipſum*, vel potiùs accipiendus eſt, vt ſignificet partem in qua huiuſmodi fremitus & turbatio facta eſt, & ſit ſenſus infremuit in animo ſuo, & in corde, ſic tamen vt interiorem illam veram turbationem etiam externo geſtu teſtaretur. Hoc enim conuenit cum eo quod infrà dicitur, *fremens in ſemetipſo*. Itaque quo intelligeremus fremitum hunc non fuiſſe fictum, ſed ex verò animi dolore profectum, ſpiritu & animo infremuiſſe dicitur: ne autem putaremus eum inuitum paſſum huiuſmodi affectionem, quemadmodum nos, additur, *& turbauit ſeipſum* non autem, & turbatus eſt. Porro intelligitur quidā hunc fremitum & turbationem contigiſſe tantùm ad doloris teſtificationem: at cùm fremitus indignationem quandam ſignificet, & non ſimpliciter dolorem, rectiùs intelligitur Dominum hoc ſuo fremitu & turbatione commotum fuiſſe contra mortem quę præſentis triſtitiæ cauſa fuit, & contra eum qui mortis habet imperium, ac ſe huiuſmodi affectionibus humano more veluti excitaſſe ad aggrediendum arduum opus quod imminebat, ac expugnandum mortem, & mortis imperatorē & authorem diabolum alioqui inſuperabilem, vt iam inciperet quod poſt in ſua reſurrectione perfectius, & poſtremùm in omnium reſurrectione erat impleturus perfectiſſimè, quādo implendum eſt illud Oſee, *Ero mors tua ò mors*, quemadmodum amicus aliquis videns dolorem amici, commouetur indignatione, ac fremit contrà eum qui huiuſmodi eſt author doloris, & indignatione tali ac fremitu excitatur & armatur contra illum, vindicare illum ſtudens, & doloris occaſionem auferre. Huic intelligentiæ bene conuenit quòd Dominus fremendo & turbando ſeipſum dixerit, *Vbi poſuiſtis eum?* veluti ſcilicet iam accenſus feruens ad reſuſcitationem. Conuenit & quod D. Auguſtinus ſcribit de hoc fremitu & turbatione Domini, tractans hæc myſticè, intelligens Dominum ideo turbaſſe ſeipſum & fremuiſſe, vt doceret quomodo & nos fremere & turbari debeamus, cùm in peccata grauia nos incidiſſe ac moras traxiſſe longiores inſtar quatriduani huius in monumento fœtentis, agnoſcimus. Hæc eſt enim myſtica cauſa fremitus & turbationis Domini, correſpondens prædictæ cauſæ litterali. Interrogauit autem Dominus vbi poſitus eſſet Lazarus, non quod ignoraret: qui enim ſciuit eum eſſe mortuum antequam ei quiſquam indicaſſet, ſciuit & vbi eſſet ſepultus: ſed quòd in plerisque ſe vt hominem verum gerere voluit, & vt ab aliis deductus ad ſepulturæ locum veluti ſibi incognitum, à miraculo ſecluderet omnem ſuſpicionem fuci. *Dicunt ergo*, Maria ſcilicet & Martha, aut alii qui aderant cognatorum & amicorum, *Domine, veni & vide*, ac mox cum lachrymantibus ſimul & Dominus lachrymatus eſt, humanæ naturæ aſſumptæ veritatem aſtruens. Sicut enim tanquam homo infremuit ſpiritu, & interrogauit, ita & lachrymatus eſt, cùm in manu haberet lachrymas cohibere: ſed vt erat verus homo ita & oportebat eum non eſſe alienum ab humanæ naturæ affectionibus, inter quas eſt alterius, maximè amici, commoueri lachrymis & calamitate, vt in ſe verum hominem etiam comprobaret, atque in ſeipſo doceret perfecti non eſſe carere omnibus humanis affectionibus, quemadmodum voluerunt Stoici. Rurſus ad id valuerunt lachrymæ Chriſti, vt intelligeremus homini Chriſtiano non eſſe prohibitas lachrymas, ſi modo ſint moderatæ, propter mortem ſuorum, quemadmodum volunt quidam Anabaptiſtæ, Stoici magis quam Chriſtiani, dum nullum penitus luctum vel lachrymas pro mortuis vel alias afflictis amicis ferunt, Dominus enim ipſe non tantùm non increpuit ſorores & Iudæos mortem Lazari deplorantes, ſed & ipſe illis compaſſus lachrymas fudit. Moderandas tamen lachrymas etiam eius exemplo diſcendum eſt, qui lachrymatus quidem dicitur, ſed non eleuaſſe, quemadmodum & in ploratu ſororum modeſtiam quandam obſeruare licet. Vnde Eccleſiaſt. 38. Sapiens dicit, *Fili in mortuum produc lachymas, & quaſi dira paſſus incipe plorare*. Sed idem mox adiungit ſpe reſurrectionis & ob mortis neceſſitatem, ac lachrymarum inutilitatem & nocumentum, lachrymas & dolorem temperandum, *Nec dederis*, inquit, *in triſtitia cor tuum, ſed repelle eam à te, & memento nouiſſimorum, & noli obliuiſci, neque enim eſt conuerſio*, (vel, vt Græcè eſt, ἐπάνοδος, id eſt, reditus) *& huic nihil proderis, & teipſum peſſimabis*, id eſt, lædes vel malis afficies. Græcè eſt enim κακώσεις. Iam & ad illud profuerunt Chriſti lachrymæ, vt hinc diſceremus quam miſeranda, quamque deploranda ſit mors animæ quæ cauſa fuit mortis corporalis, & cuius mors corporalis, ſolùm vmbra quædam eſt, cum animæ mortem homines non perinde horreant nec deplorent. Quanquam enim Chriſti lachrymæ fuerint veraciter humanæ lachrymæ, profectæ ſcilicet ex amore ſororum & Lazari, ſimul tamen fuerunt diſpenſatoriæ & inſtructoriæ, vt omnia Chriſti geſta: nimirum vt hinc intelligeremus quæ iam dicta ſunt, ipſum eſſe verum hominem mortem amicorum licitè deplangi, non eſſe contra perfectionem hominis obnoxium eſſe paſſionibus, ac mortem animæ ſeriò plangendam eſſe. Et vide quomodo Dominus quoniam omnium maximum iam editurus fuit miraculum, quo maximè & apertiſſimè ſuam diuinitatem erat oſtenſurus, pluribus etiam ſignis, eiſque efficaciſſimis veritatem ſe voluit demonſtrare humanæ infirmitatis, fremendo, turbando ſeſe, ac lachrymando. Mirè enim omnia circa Chriſtum ſic temperabantur, vt & diuinitatis eius inſinuaretur maieſtas, & humanitatis humilitas. Fuit & eis fructus lachrymarum Chriſti, quòd qui eas viderant, occaſione earum magis admirati ſint de morte Lazari, ac de potentia Domini dubitauerint, ac diſputare cœperint, ſicque miraculum ſubſequens illis eò factum eſt admirabilius, quò magis erat eis inopinatum. Vnde ſequitur, *Dixerunt ergo Iudæi*, intelligentes nimirum lachrymas illas veræ dilectionis eſſe teſtes, vt certè erant, ſed non intelligentes, etiam ob alias cauſas diſpenſatoriè Dominum lachrymari, *Ecce quomodo amabat eum*, vt qui, cum ſit vir conſtantiſſimus, eius mortem deploret, cum quo nulla fuit conſanguinitate coniunctus. Erant autem quidam qui has lachrymas in calumniam verterent, dicentes, *Non poterat hic qui aperuit oculos cæci nati, facere vt & hic non moreretur?* quaſi dicerent, Si noluit hunc à morte præſeruare, cur nunc lachrymas teſta-

 tur

ſtatur intempeſtiuum amorem? Si autem voluit quomodo non potuit, qui præſtitit quod eſt difficilius? Ægrotum enim ſæpenumero etiam medicus in vita retinet, ac cæco nato nullus vnquam aperuit oculos. Legendum eſt autem in verbis iſtorum calumniantium vel admirantium cum coniunctione, &, vt hic non moreretur, ſic enim habent non tantum Græca, ſed ſcripta Latina, & Auguſtinus quoque.

IESVS ERGO RVRSVM FREMENS IN SEMETIPSO, VENIT AD MODVM, &c.] Coniunctio, *ergo*, ſignificare videtur Dominum iam occaſione eorum qui de potentia eius diſceptabant rurſum infremuiſſe, quemadmodum priùs infremuerat commotus lachrymis Mariæ, niſi placet coniunctionem, *ergo*, hîc continuatiuè tantum poſitam eſſe, quomodo ea Ioannes frequenter vtitur, & fremitus iſte iam intelligatur factus in Domino propter ſepulchri, cui iam cœpit propinquare, vicinitatem, ob quam ſeipſum rurſum ad miraculi patrationem accenderit. Id enim ſignificare videtur Euangeliſta, dicens, *Rurſum fremens in ſemetipſo venit ad monumentum* id eſt ſepulchrum, ſic dictum Latinis, quod nos moneat eius qui mortuus eſt, ſicut & Græcis dicitur μνημεῖον id eſt memoriale, quod in memoriam nobis reducat eum qui eſt mortuus, aut generaliter quod nos moneat & memores faciat mortis. Erat autem ſepulchrum Lazari ſpelunca cuius os ſaxo impoſito erat occluſum, vnde intelligi datur ſpeluncam hanc concauam fuiſſe verſus partem inferiorem, Si enim in directum concaua fuiſſet, lapis ei non ſuperpoſitus, ſed appoſitus vel aduolutus diceretur, quemadmodum dicitur de monumento Domini. Porrò ad miraculi fidem & præſtigii ſuſpicionem excludendam multum faciebat, & quod in ſpelunca repoſitus fuit Lazarus, & quod lapis ſpeluncæ ſuperpoſitus, Iam quò certius eſſet miraculum, & magis ab omni præſtigii ſuſpicione liberum, quanquam poſſet non amoto lapide Lazarum reſuſcitare, lapidem tamen tolli iubet, nec eum aut ſuis aut diſcipulorum manibus vult tolli, ſed cognatorum & amicorum, in quos non cadebat vlla ſuſpicio, quique percepto fœtore iacentis mortui, ac viſo cadauere mortuo, certiores eſſent teſtes miraculi: Augebat miraculi certitudinem & Marthæ ſororis defuncti ſimplicitas. Iam enim veluti oblita quid illi pollicitus eſſet Ieſus, quidve de illo ſe credere aſſeruiſſet, lapidis ſublationem remorabatur, dicens, *Domine iam fœtet, quatriduanus enim eſt.* Quibus verbis vt reuerentiam quãdam prætendebat erga Dominum, cuius nares verebatur ne cadaueris fœtor offenderet: ita de miraculo futuro, non ſe ſecuram & ſatis confidentem declarabat. Nec tamen puto planè deſperaſſe, cum ſuprà dixerit, *Scio quia quecunque popoſceris dabit tibi Deus*, ſed partim ſperans, partim deſperans, cupiuit hac ſua interpellatione certior fieri de euentu. Hæc autem Marthæ cõfeſſio ad miraculi fecit commendationem, cum i. ſcilicet ex verbis ſororis conſtaret omnibus diuturnitas mortis & illius diffidentia declararet nullam fuiſſe inter Ieſum & ſorores colluſionem. Vacillantis itaque mulieris fidem Dominus obiurgatiuncula excitat dicens, *Nonne dixi tibi, quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei?* Veriſimile enim eſt quòd & hoc illi Dominus dixerit, poſtquam dixiſſet ſe credere. Aut dixiſſe ſe hoc dicit, quòd in verbis ſuprà commemoratis implicitè hoc ſignificauerit, quando infirmitatem Lazari dixit fuiſſe pro gloria Dei, & deinde prædixit Lazarum reſurrecturum, idque ſe præſtare poſſe ſi adſit fides. Excluſa ergo Marthæ interpellatione, aſtantes ſecundùm Chriſti præceptum tulerunt lapidem, ſuſpenſi animo ad rei euentum & cupidi cognoſcere quid euenturum eſſet.

IESVS AVTEM ELEVATIS SVRSVM OCVLIS DIXIT, PATER GRATIAS AGO TIBI.] Omnium animis & oculis ſuſpenſis ad nouæ rei miraculum. Dominus & in cœlum ſuſtulit oculos, & cum Deo patre palam eſt collocutus, vt duplici hac ratione omnibus declararet cuius virtute miraculum hoc operaturus eſſet, ne præſtigiis aut magiæ ſuſpicio apud aliquem reſideret, ſimulque nos doceret, quidquid magnificum geritur à nobis, ad eum authorem oportere referri. Non orat autem pro edendo miraculo, ſed ante editum miraculum gratias agit, quòd alſi facturi erant poſt editum miraculum, Si enim oraſſet videretur non habere in ſua poteſtate, aut necdum certus eſſe de Dei voluntate, ipſa autem gratiarum actione, & certum ſe fuiſſe declarat de rei euentu etiam diu priuſquam miraculum ederetur, & diuina ſe illud facturum virtute oſtendit. Sic & multiplicatione panum, ſublatis in cœlum oculis non quidem oraſſe, ſed gratias egiſſe dicitur. Ac rurſum in vltima cœna cum ſacramentum corporis & ſuanguinis ſui pararet inſtituere. *Dicit* ergo, *Pater gratias ago tibi, quoniam exaudiſti me*, hoc eſt, quia cùm vellem Lazarum reſuſcitare, & tu quoque voluiſti iſtud per me fieri. Voluntatis enim identitatem ſignificauit per hoc quod dixit, *exaudiſti me*, cùm non dictum ſit eum pro hac reſuſcitatione orationem aliquam fudiſſe ad patrem, ſed diſpenſatorio huiuſmodi ſermone ſignificare voluit à Deo proficiſci quicquid faceret. Ne autem quia gratias nunc agit pro exauditione ſuî. videretur hoc ei nouum eſſe aut temporarium, ſubiicit, *Ego autem ſciebam, quia*, id eſt, quod *ſemper me audis*, quo ſignificat adeò ſe non eſſe Deo contrarium, vt in omnibus vana ſit illi eademque cum Deo voluntas, & quicquid ipſe velit, etiam pater per illum fieri velit. Hoc eſt enim, *ſemper me audis.* Excluſa ergo ſuſpicione quæ incidere poterat ex gratiarum actione, ſubdit cauſam huiuſmodi gratiarum actionis, humiliumque verborum: *Sed propter populum qui circumſtat dixi illud, gratias tibi ago, &c. vt credant quod à te ſim profectus, tu me miſeris in mundum*, idque credentes, verbis meis fidem habeant & ſaluentur. Ecce quare Dominus ſe ſubmittit frequenter, & humilia de ſe loquitur, nempe propter fidem hominum, quo ſaluentur. Non enim ita reſpexit ad ſuam dignitatem, atque ad noſtram ſalutem. Cùm autem orantis forma accepta ſeſe patri ſubmiſiſſet, mox auctoritatem ſuam & poteſtatem oſtendit, vnde ſequitur *Hæc cum dixiſſet, voce magna clamauit, Lazare veni foras.* Non enim dicit, in nomine patris mei veni foras, ſed abſolutè imperando. *veni foras.* Voce magna clamauit, tum vt vox correſponderet magnitudini operis, & vox magna magnæ virtutis eſſet indicium. tum vt nulla poſſet calumnia verbis ſecreto dictis tanquam magicæ artis inferri, ſed omnes qui præſentes aderant, audirent hanc authoritatiuæ poteſtatis iuſſionem. Deinde, vt oſtenderet ſe animã vocare non tanquã præſentem, ſed procul abſentem, ſicque eorum refelleret errorem,

qui

animas mortuorum circa sepulchra manere existimabant. Præterea, quod ad allegoriam pertinet, vt ostenderet magna virtute opus esse vt anima peccatrix, quæ procul abest à conspectu Dei, sepulta in tenebris criminum, & putrefacta flagitiorum inquinamentis, reuiuiscat, & à profundo vitiorum somno excitata in lucem veritatis prodeat. Postremùm *magna voce clamauit*, vt iam typum quendam ederet illius vocis, & turbæ magnæ, quæ sonabit in communi resurrectione, cuius hæc Lazari resuscitatio typus quidam fuit. Siquidem in ea ostensum est illud quod supra dixit Dominus. *Venit hora & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint viuent.* Et rursum, *Venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei.* Compellat autem mortuum proprio nomine, nec dicit, reuiuisce, sed *veni foras*, loquens, scilicet, ei vt viuenti & dormienti, ac iam re ipsa declarans quod priùs dixi, *vado vt à somno excitem eum*, ideoque magna voce inclamauit, veluti, scilicet, alloquens eum qui profundum somnum dormiret. Nec dicit, quemadmodum puellæ aut adolescenti, Lazare tibi dico, surge, sed *veni foras*, egredere è sepulchro vt maius esset miraculum. Itaque secundùm iussionem Domini non tantùm reuixit *qui mortuus fuerat*, sed & *statim prodiit* è sepulcro, idque: *ligatas manus & pedes, institis*, id est, fasciis sepulchralibus (Græcè enim est κηρίαις, quod fascias sepulchrales propriè significat, à κείρα, quod est pestis) *& facies illius sudario erat obuoluta*, pro more sepulturæ apud Iudæos. Multa ergo hic simul concurrerunt miracula. Primum, quod mortuus & tamdiu mortuus, sola vocis virtute vitam receperit. Deinque, quod perfectæ etiam sanitati restitutus, absque humano adminiculo, è sepulchro prodiit. Postremùm quod manus & pedes ligatos habens, & facie sudario tecta prodiit, quod etiam sanum hominem prodire vetaret. Non tamen solùm propter magnitudinem miraculi factum est vt prodiret ligatus, sed etiam & potissimùm ob certitudinem miraculi, ne, scilicet, quemadmodum de cæco dixerant, & nunc dicerent alium esse qui prodiit ab eo qui sepultus erat, sed omnes agnoscerent hunc ipsum esse, quem ante triduum quidam eorum tali cultu sepelierant. Ob eandem causam, nempe ad astruẽdam magis miraculi certitudinem, & ne quid deesset ad plenissimam miraculi fidem, nõ ipse vincula dissoluit, cùm efficere posset vt suapte sponte vincula dissoluerentur, sed astantibus iubet eum soluere, vt hi etiam tactu probarent miraculi veritatem, & omnibus modis suspicio fuci excluderetur ideoque & vult eũ abire, vt motus & alacer incessus ostenderet hominem etiam valere, non solũ viuere, nec vitam ei ad momentum restitutam, sed vt iam sic viueret quomodo priusquam moreretur. Obseruandum ergo, prudentissima Domini dispositione omnia in hoc miraculo, quo omnium maximè suam virtutem & diuinitatem comprobare voluit, sic esse facta, vt nihil relictum sit incredulis, quod possent causari. Sorores enim per alios morbum fratris absente Iesu renunciant. Absente Iesu mortuus est, sepultus est, seruatus est vsque ad fœtorem. Solemni multorum frequentia fletur. Sorores ipsæ mortem renunciant, comite turba cõmonstratur sepulchrũ, alienis manibus submouetur saxum, alienis manibus soluitur qui prodierat. Quis hîc locus suspicioni fuci reliquus esse potest? Sed nec prestigii aut magiæ suspicioni esse poterat, cum Dei nomine inuocato peractum sit miraculum, ac verbis paucissimis, eisque ab omnibus auditis & intellectis. Iam & illud obseruandum, quod quemadmodum ante editũ miraculum omnẽ ostentationem vitauit Dominus, ita & post miraculum. Non enim tam in signi edito miraculo verbum aliquod magnificum de se proloquitur, non exprobrat sororibus diffidentiam, nec turbæ exprobrat quod frequenter soleant sua miracula calumniari, nec Lazarum ostentationis gratia secum manere ac circum ambulare vult, sed abire iubet, & vbique modestię & humilitatis exemplum relinquit, vt & hinc nos discamus non efferri in benefactis. Cæterum tantum miraculum non caruit etiam suo magno fructu. Sequitur enim, *multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum*, hoc est, crediderunt eum esse expectatum Messiam. Is ergo secutus est fructus quem Dominus spectauit dicens, vt credant quia tu me misisti. Quod autem sequitur, *quidam autem ex ipsis abierunt, &c.* Origenes, vt in Cathena citatur, ambiguum esse dicit. Intelligit enim posse istos fuisse ex numero credẽtium de quibus dictum est, eosque accessisse Pharisæos vt eorum contra Iesum odium & inuidiam temperarent & tollerent. Aut istos fuisse diuersos à credentibus, ac accessisse Pharisæos, quod necdum tanto viso miraculo bene affecti essent Iesu de qualibus potiùs intelligendum satis constat, quòd cum priùs multos Iudæorum dicat Euangelista credidisse, nunc quosdam ex Iudæis dicit abiisse ad Pharisæos, significãs istos fuisse paucos, comparatione eorum quos in Christum, credidisse dicit: Proinde hinc discendum, vbique malos bonis permixtos esse, ac verè Paulum dixisse, fidem esse donum Dei: verè item Abraham in parabola diuitis epulonis, *Etiam si ex mortuis quis resurrexerit non credent.* Et hactenus quidem litteralis historiæ huius tractatio. In qua circa Domini factum hoc potissimùm obseruandum, quod eos quos diligit ad tempus relinquere soleat, vt postea maiori & inopinato gaudio afficiat, ita vt faciat cum tentatione etiã prouentum, & secundùm multitudinem dolorum, etiam consolationes Dei lætificent iustorum animas. Ex sororum autem facto discendum, quòd in afflictionibus voluntatem nostram diuinæ subiicere debeamus voluntati, satis habentes nostras necessitates ei exponere, ac quod expediat fieri ei committentes, nec tum quidem deficiendum esse à solitis amoris indiciis, cùm præter nostrum desiderium nos ad tempus derelinquit. In Lazaro autem, qui allegoricè significat peccatorem in vitiis iam inueteratum, & veluti sepultum, discendum huiusmodi peccatores, si modò sint dilecti à Christo, nõ posse permanere in morte, quantumuis sint hominibus desperati: magna tamen difficultate tales ad meliorem frugem reuocari, & opus esse lachrymis, & frequẽti turbatione ac gemitu, quemadmodum annotatum est latiùs in cap. Concord. 14. Quia autem Lazarus à Christo vitæ restitutus, iussus est ab astantibus solui, mysticè secundùm August. significat peccatorem etiam, post, quam interiori Christi gratia à somno peccati est excitatus, per ministros Christi soluendũ esse à peccatorum vinculo, eos, scilicet, quibus dictũ est, *Quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cœlo.* Vbi autem peccator solutus fuerit, restat vt abeat, & profectu bonorum operum testetur omnibus se veræ vitæ restitutum esse. Quod qui viderint, cauere debent ne vnde deberent prouocari ad glorificandum Deum, inde occasionem desumant calumniãdi factam Dei gratia mutationem.

Luca 16.

Matt. 18.

CON-

CONSVLTANT PHARISÆI DE PERDENDO DOMINO. IOANNIS XI.

CAPVT CIII.

Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit. Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent nostrum locum & gentem. Vnus autem ex ipsis, Caiphas nomine, cùm esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam, nec cogitatis, quia expedit nobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Hoc autem à semetipso non dixit, sed cùm esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente. & non tantùm pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi congregaret in vnum. Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum. Iesus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos, sed abijt in regionem iuxta desertum in ciuitatem quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis. Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam de regione ante Pascha, vt sanctificarent seipsos, Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur adinuicem in templo stantes: Quid putatis, quia non venit ad diem festum istum? Dederant autem Pontifices, & Pharisæi mandatum, vt si quis cognouerit vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.

COLLEGERVNT ERGO PONTIFICES ET PHARISÆI CONCILIVM, ET &c.] Cùm pro tam euidenti diuinæ virtutis declaratione omnes meritò Iesum admirari, extollere, & colere: ac Deum glorificare deberent, & ante omnes ipsi pontifices, id est, principes sacerdotum & Pharisæi qui arcem religionis & pietatis in Deum sibi vendicabant: contrà euenit, vt hi inuidiæ stimulis acti iam sibi non amplius temperarent, sed colligerent concilium, seniorum scilicet, & eorum ad quos populi pertinebat gubernatio, ac consultarent inter se quomodo gloriæ Iesu, & periculis, quæ hinc stultè simul & impiè euentura opinabantur, posset occurri. *Et dicebant, Quid facimus, quia hic homo multa signa facit.* Vbi illud. *Quid facimus?* bifariam accipi potest. Aut vt intelligantur seipsos arguere de longiore mora occurrendi imminentibus periculis. Aut vt intelligantur quærere de eo quid faciendum restat, vt præsens, *facimus*, pro futuro, faciemus, sit positum, quemadmodum & habent codices quidam antiqui, vt sit sensus, Quid suadetis faciendum, quid superest vt faciamus? Vide autem impietatis & inuidiæ cæcam perturbationem. Confitentur eum multa signa facere, & cùm inde gaudere deberent, quòd illius miracula ad gentis facerent gloriam, perturbantur quasi de re noxia & periculosa. Cumque ex signis quæ negare non potuerunt, potentiæ ipsius magnitudinem satis agnoscerent, concilium tamen quærunt aduersus eum, putantes se posse illi præualere, quem videbant in sepultis etiam corporibus mortem superare. Contemptus, autem fuit, quod dixerunt, *hic homo.* Non enim eum dignabantur nomine Prophetæ, sed nec proprii nominis appellatione. Porrò sequentibus verbis prætexunt se pro totiùs populi salute solicitos esse, & videri volunt hoc negotium ad totius incolumitatem populi pertinere, cùm re vera priuati commodi respectus, & inuidiæ ac superbiæ morbus eos ageret in rabiem aduersus Iesum, *Si*, inquiunt, *dimittimus eum sic*, hoc est, si patimur eum pergere ea ratione qua cœpit, futurum est, vt quemadmodum nunc multi in eum credunt, & magnificè de eo sentiunt: ita mox *omnes credant in eum*, hoc est, credant eum esse expectatum Messiam, regem Iudæorum. Id vbi euenerit, *Romani* quibus iam subiecti sumus, *venient* contra nos cum exercitu, audientes, scilicet, Iudaicam

A gentem, deserto Cæsare proprium aliquem regem profiteri & sequi, & sæuientes in nos tanquam rebelles *tollent nostrum locum & gentem*, id est, locum hunc sanctum occupabunt, & gentem nostram aliò transferent, Aut potiùs, *tollent nostrum locum & gentem*, hoc est, euertent & perdent nostras ciuitates, & totum Iudaicum genus internecione delebunt. Græcis enim verbum hic positum, ἀρῶσι etiam perdere & euertere significat, quod Latinis dicitur tollere è medio, quomodo hic interpretatur Theophylactus. In hac autem consultatione præter hypocriticam horum solicitudinem pro salute populi, obseruanda rursum horum consultantium cæcitas. Cùm enim per signorum operationem experientur Iesu maximam potentiam, & Deum per il- B lum operari, satis possent aduertere si vellent, non tamen intellexerunt se huius potentia, & Dei per ipsum cooperatione tutos esse posse contra Romanos, imò euasuros Romanis superiores maximè cùm expectarent suum Messiam temporali regno regnaturum, & ab omnibus gentibus Iudaicum populum liberaturum. Nam secundùm hanc quomodo mouentur rationem, nunquam erat Messias à Iudæis suscipiendus, ne Romanorum paterentur incursus. Hanc autem cæcitatem illis ingenerauit prædictus amor proprii commodi & gloriæ, quam dolebant obscurari gloria Christi, & qua non dubitabat se penitus priuandos, si Iesus pro C Messia reciperetur, conscientia ipsorum testante, indignos se esse qui apud illum essent in gloria. Cæcitatis & hoc fuit, quod Messiæ regnum, somniabant fore temporale, vt qui tantùm carnalia sectabantur, quòd quæ propter fidem in Iesum malè sibi timebant à Romanis, cùm defectionem à Romanis non doceret, nec aliqua re ostenderet se temporalis regni esse affectatorem, sed contrà potiùs omnibus modis declararet se omnia huius mundi contemnere. Mirabili proinde & iusto Dei iudicio factum est, vt quod sibi à Romanis timebant, nisi Iesum è medio tollerent, hoc ab eisdem ipsis euenerit, quia illum occiderunt. Quia enim illum oc- D ciderunt, internecioni traditi sunt, & quæ fecerunt vt effugerent, ea quia fecerunt non effugerunt impletumque est in eis illud Prouer. *Quod timet impius, veniet super eum*, Et illud quod ad impios loquitur sapientia, quæ est Christus, *Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis.* Ego qui

Prou. 10.

Prou. 1.

Ego quoque in interitu vestro videbo, & subsannabo, cùm vobis id quod timebatis aduenerit.

VNVS AVTEM EX IPSIS CAIPHAS NOMINE CVM ESSET PONTIFEX ANNI, &c.] Quomodo pontificatus, qui ex lege debebat esse perpetuus, factus sit annuus, dictum est in cap. Concordiæ 13. circa illud Lucæ, *sub principibus sacerdotum Anna & Caipha*. Itaque cùm qui in concilio aderant adinuicem consultarent, & hinc inde à diuersis diuersa proponerentur, ac quidam, vt est verisimile, ab occidendo Iesu dissuaderent, quòd iustam causam non inuenirent (tales enim fuisse omnino apparet ex verbis Caiphæ) is qui pontifex erat anni illius, & ob id Concilio præsidebat, ac cæteris tunc temporis præminêbat authoritate, pro sua authoritate inuerecundè & magno supercilio liberè increpat aliorum ignauiam, stuporem interpretans, quod in consultationem venire sinerent, quid faciendum esset, ac lentis conciliis adhuc deliberarent num Iesus esset occidēdus, ac pronuncians nulli dubium esse debere, quin expediat vnum aliquem hominum quo iure, quàve iniuria perire, ne tota gens excinderetur, *Vos*, inquit, *nescitis quicquam, nec cogitatis quòd expedit nobis* (sic enim non tantum Græca habent, sed codices quidam Latini scripti, & non vobis) *vt vnus moriatur homo pro populo, & sic non pereat tota agens*. Dicit autem Euangelista Caipham istud dixisse, cùm esset vel quia erat pontifex anni illius, siue significare volens illum ratione pontificiæ suæ authoritatis ausum fuisse tum libere aliorum increpare incogitantiam: siue ad notandum magis & exaggerandum illius impietatem, qui cùm debuisset cæteris omnibus fuisse religiosior, & omnium maxime abhorruisse à cæde innocentis, cæteris omnibus repertus est magis impius, non dubitans pronunciare illum etiam occidendum in quo nullam iustam causam mortis reperiebant. Porrò alia de causa eandem illam particulam, *cùm esset pontifex anni illius*, repetit cùm subiicit, *Hoc autem à semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetauit.* Hìc enim significatur causa, ob quam per hunc Spiritus sanctus prophetare delegerit. Cæterùm Euangelista dicit Caìpham non dixisse illud, nempe quòd expediret vnum istum hominem mori pro populo, à semetipso, quia quatenus hæc verba veritatem continebant, non dixit ea à semetipso, sed actus & motus à Spiritu sancto, quamuis secundum sensum quem ipse Caiphas in eis verbis intellexit, dixerit ea à seipso. Non enim intellexit Iesum sic moriturum pro populo, quomodo per ipsum hoc spiritus significare voluit. Hinc autem discendum, primùm quidē quomodo Deus mala in bonum conuertat, impiisque hominum voluntatibus, dictis & factis bene vtatur. Scelestus enim hic pontifex his verbis ad iniquam innocentiis occisionem commouere voluit, ac significare melius esse vt vnus ille moriatur, quàm propter ipsum omnis populus perdatur à Romanis. At Spiritus sanctus eisdem illis verbis ad prophetiam vsus est, imò verba illa ipsi inspirauit, quantenus per ea significatur Christi morte humanum genus liberādum, quomodo Deus impia Nabuchodonosor voluntate & oppressione vsus est ad castigationem sui populi. Dicendum secundò, quantū sacerdotio deferatur, cùm hic quantumuis impius tamen ratione pontificalis officii dicitur prophetasse, hoc est, spiritu Dei pronunciasse & prædixisse quod Iesus moriturus erat pro gente Iudaica scilicet. *Et non tantùm*, inquit, *pro ea gente, sed vt & filio Dei qui erant dispersi*, hoc est, electos ex gentibus per vniuersum orbem dispersis, & per varios errores ac vitia longè à Deo segregatis, *congregaret in vnum*, hoc est, vnam sibi Ecclesiam & vnum populum faceret ex Iudæis & gentibus credentibus, iuxta illud, *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & fiet vnum ouile & vnus pastor.* Notandum autem, quod ad synceram attinet lectionem, hic rursum omitti in plerisque codicibus Latinis coniunctionem, &, cùm legendum sit, sed vt & filios Dei, &c. Sic enim non Græca tantùm habent, sed & scripti codices Latini plerique & locutionis congruentia eam exigit lectionem. Porrò filii, Dei hic vocantur, qui tales erant in diuina prædestinatione & electione, quemadmodum & in Apocalypsi, agnus Christus occisus dicitur à constitutione mundi. Quod autem Euangelista Christum dicit moriturum, vt filios Dei dispersos congregaret in vnum, & non dicit simpliciter illum moriturum pro filiis Dei, qui sunt in gentibus, conuenit cum illo Pauli, *Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in semetipso in vnum nouum hominem, faciens pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso*, Sua enim morte Dominns sustulit & causam inimicitiæ inter Deum & homines, nempe peccatum, & causam, dissidii & separationis gentium à Iudæis, nempe legem Mosaicam, & promeruit omnibus in se credentibus vnum eundemque Dei spiritum, quo omnes in vnum rediguntur corpus, vnum agnoscentes patrem, vnumque caput. Cæterùm quam efficax fuerit hæc sententia Caiphæ, docet Euangelista, subiiciens, *Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum.* Vbi pro *cogitauerunt*, Græcè est, συνεβουλεύσαντο, quod quidam quidem vertendum putat, consultabant inter se aut cōcilium inibant. Verùm non satis conuenit ea versio, quòd non sit verisimile ab e o die inter sese consultasse vt eum interficerent. cùm iam illud ea die consultauerint, sed post auditam sententiam, Caiphę firmiter decreuisse id facere. de quo an faciendum esset, tum inter se consultauerunt. Proinde rectiùs dictio Græca verteretur, decreuerunt aut statuerunt, quomodo vertit interpres Euthimii. Nam & hoc dictio Græca significat, atque sic accepisse tum Chrysostomum, tum Theophyl. patet ex eorum Comment. quibus explicant per verbum συνεβούλευσαντο significari, quod suam ab illo die confirmauerunt sententiam. Non ergo obstat huic dicto Euangelistę, quod & ante hunc diem quæsierunt Iesum Pharisæi interficere. Nunc enim primùm communi cōsilio, & deliberatione firmiter inter se concludendo statuerunt illum interficere, cùm id priùs tātum cupiuissent & tentassent, nec communi concilio hoc definitum esset. Itaque nostra litera sic intelligenda est, Ab illo die firmiter & ex decreto cogitauerunt illum interficere: vnde & processit mox illud mandatum de quo sequitur, *Vt si quis cognouerit vbi sit, indicet vt apprehendant eum.*

Ioan. 10.

Apoc. 17.

Ephes. 2.

IESVS ERGO IAM NON IN PALAM AMBVLABAT APVD IVDÆOS, SED, &c.] Cùm Iudæorum concilium iam firmiter decreuisset illum occidere, Dominus quem nō potuit latere illorum decretum, sciens nec dum adesse tempus quo pro omnium salute occideretur, tanquàm homo, humano

humano modo sibi consulit, ac hostium furori cedit, docens non suo exemplo, & licere iusto sese subtrahere fugę à persecutionibus: & impiorum furori cedendum, si forte hac ratione eorum interea furor conquiescat, & à sua impietate concepta desistant. *Non ergo iam Dominus palam ambulabat apud Iudæos, sed è Bethania abiit in regionem iuxta desertum, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem. & ibi morabatur*, hoc est, moras aliquas trahebat & versabatur (Græcè enim est διέτριβε) *cum discipulis suis.* Sciendum autem, quod pro Ephrem, Græca habent ἐφραιμ Ephraim. Itaque idem hic apud nos accidit, quod in Psal, 77. vbi legimus, *Filii Ephrem intendentes & mittentes arcum*, cùm tum Græca, tum Hebræa, habeant Ephraim. Id autem ex eo videtur accidisse, quod Latinus interpres in dictione Græca ἐφραιμ vocales α & ι non separauerit, sed per diphthongum legerit, sic enim est Ephræm. Diuus Hieronymus lib. de locis Hebraicis legit Ephraim, significatque hanc ciuitatem etiam dictam Ephron, quam supra dixerat fuisse in tribu Iuda: Ephraim, inquit, iuxta desertum, ad quam venit Dominus Iesus cum discipulis suis. Diximus de hac & supra sub Ephron vocabulo. Hæc ille De Ephron ciuitate ligitur 2. Para. 13. cum dicitur, Abia rex Iuda per secutus Ieroboam regem Israël, & cepisse ciuitates eius Bethel. & filias eius, & Iesana cum filiabus suis, Ephron quoque & filias eius. Quo loco Hebræa habent עברון Ephraim, quæ tamen Hebræa dictio mutatis punctis erit Ephron. Hanc ergo ciuitatem verisimile est eam esse de qua hic fit mentio: proinde nomen, Ephraim, quod hoc loco legitur apud Græcos, diuersum est ab eodē nomine cum dicimus, Ephraim fuisse filium Ioseph, aut tribum Ephraim. Nam nomē Ephraim tunc scribitur Hebræis in principio per Aleph, sonatq; crescentem aut fertilem, Quod vero hoc loco ponitur, vt ex Paralip. patet, scribitur per Aiin, significatq; puluerem aut puluerulentum. Desertum autem, iuxta quod dicitur fuisse hæc ciuitas, verisimile est esse illud desertum, quod alibi in Euāgeliis dicitur desertum Iudææ, iuxta Iordanem, vt hinc intelligere liceat ciuitatem istā non lōgè fuisse à Iericho quemadmodum etiam satis colligi potest ex pharalip. & verisimile omnino fiat ex hac ciuitate Dominū per Iericho & Bethaniam ascendisse in Hierusalem, cuius ascensus in sequenti ca. Concord. meminerunt Euangelistæ. Cæterum non caret etiam mysterio recessus Domini, è Iudæa in hanc obscuram ciuitatulam, quę erat iuxta desertum. Hoc enim significatum, Dominum relictis Iudæis incredulis & se persequentibus concessurum ad desertas & contemptas gentes, quibus bene conuenit nomē Ephraim vel Ephrem, quod puluerulentum significat. Erant enim multo vitiorum puluere commaculatæ. In discipulis autem Christi obseruanda amoris constantia, quòd cùm ab omnibus Dominum viderent derelinqui, & ipsum humano more viderent sese salutare & sibi miserè metuerent noluerunt tamen illum deserere, vnde postea de eis Dominus dicit, *Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.* Sequitur apud Euangelistam, *Proximum autem erat Pascha Iudæorum*, quo vt sequenti narrationi viam præstruit, ita significat præcedentia contigisse non diu ante Pascha, nec diu Dominum latuisse in Ephrem, Bene autem dixit, *Pascha Iudæorum*, siue quòd iam desineret esse Pascha Domini, siue ad differentiam Paschæ Christianorum, quod tunc celebrabatur à Christianis, cùm hæc, Ioannes scriberet. Itaque ob imminentem Paschæ festiuitatem, multi ex vniuersa illa regione Israëlitarum *ascenderunt Hierosolymam ante Pascha vt sanctificarent seipsos*, hoc est, vt à contractis secundum legem immunditiis sese purgarent cæremoniis & sacrificiis iuxta legis præceptum adhibentis, ac sese orationibus & sacrificiis præpararent ad dignam Paschæ celebrationem. Pascha enim non nisi mundi poterant manducare. Quo admonemur, quanto studio & tempore sese Christiani præparare deberent, purgando seipsos & sanctificando, priusquam suum pascha accedant, quando tam multis ante diebus veterinum pascha & vmbratile tantùm comesturi multi Iudæorum in Hierusalem concesserint, orationis gratia & diligentioris purgationis. Cùm ergo multi purgationis gratia in Hierusalem ante pascha cōuenissent, & audirent eximium illud miraculum in Lazari resuscitationem Iesum fecisse, quærebant eum cupidè, & quoniam non aderat solito suo more (nam ex verbis eorum intelligi datur Dominum etiam solitum ante aliquot paschæ dies conuenire in Hierusalem) colloquebantur inter se stantes in templo, in quo, scilicet, eum inuenire & audire docentem solebant, & dicebant, *Quid putatis* in causa esse *quod non venit* pro more *ad diem festum hunc?* Non videntur autem hi maleuoli fuisse erga Christum, sed miraculi quod tunc in Hierusalem celebrabatur, magnitudine permoti, cupidi fuerunt videndi Iesum: vnde capite sequenti dicit, Ioannes turbam illam multam quæ venerat ad diem festum miraculo illo commotam processisse obuiam Iesu ingressuro Hierusalem. Atque hac de causa hic præmittit de multis, qui ante pascha conuenerant in Hierusalem, & Iesum quæsierant, vt sequenti suæ narrationi prætermissæ ab aliis Euangelistis sit locus. Subiicit autē quomodo turbis cupidè Dominum requirentibus, & de eius absentia solicitis, Pharisæi & pontifices qui præ aliis magis se præparasse futuræ festiuitati debuissent, in hoc vnum incumbebant, vt quod decreuerant adimplerent. Itaque quoniam videbant Dominum non prodire solito more, & existimabant eum alicubi metu latere, dederunt mandatum, vt quisquis cognosceret vbi esset, indicaret, vt missis ministris apprehenderent eum, & occiderent, his ritibus scilicet sese præparantes diei festo, sed incipientes procurantes salutem omnium, & noui agni paschalis immolationem.

MORTEM SVAM PRÆDICIT, ET ZEBEDÆI FILIIS PRIMAtum petitum denegat. Matth. 20. Marci 10. Luc. 19.

CAPVT CIII.

E[b] *Rant autem in via ascendentes Hierosolymam, & præcedebat illos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant.* [a] *Et ascendens Iesus Hierosolymam* [f] *assumpsit* * *duodecim* [a] *discipulos secreto,* [b] *& assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei ventura,* [f] *& ait illis,* [b] *Quia* [l] *Ecce adscendimus Hierosolymam, &* [c] *consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de filio hominis,* † [l]

Tradetur

Tradetur [c] enim [c] filius hominis' principibus sacerdotum, & scribis, [b] & senioribus, [c] & [Δ] condemnabunt' eum morte, & tradent eum [1] gentibus [a] ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum, [||] [h] & illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum' & [c] postquam flagellauerint, [†] [h] occident, [1] & tertia die resurget, [c] Et ipsi nihil horum intellexerunt, & erat verbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur. [a] Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans & petens aliquid ab eo. Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo.

Quæ Matthæus matrem nomine filiorum petiisse dicit, Marcus filios petiisse scribit hoc modo.

ET accedunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, dicentes, Magister, volumus, vt quodcunque petierimus facias nobis. At ille dixit eis: Quid vultis vt faciam vobis? Et dixerunt, Da nobis vt vnus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua. [a] Respõdens [†] [c] autem Iesus dixit' [b] eis, [c] Nescitis quid petatis, potestis bibere calicem quem ego [†] bibo'? [b] aut baptismo quo ego baptizor baptizari? At illi [Δ] [c] dixerunt' ei, Possumus, [b] Iesus autem [c] ait eis, Calicem quidem [a] meum, [b] quem ego bibo, bibetis: [b] & baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini: [c] sedere autem ad dexteram meam [||] vel' ad sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est [a] à patre meo. [c] Et audientes decem, indignati sunt de [a] duobus fratribus [b] Iacobo & Ioanne. [c] Iesus autem [†] vocauit' eos ad se, & [c] ait [b] illis, [c] Scitis quia [Δ] hi qui videntur principari gentibus, dominantur [||] eis' & qui [†] maiores' sunt [b] eorum, [c] potestatem [Δ] exercent in eos'. Non ita [b] autem [c] [||] erit inter vos', sed quicunque voluerit [a] inter vos [c] fieri maior, [†] erit' vester minister. Et [Δ] quicunque' voluerit [||] in vobis' primus esse, erit [†] omnium' seruus: [Δ] nam & filius hominis non venit vt [||] ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret' animam suam redemptionem pro multis.

ERANT AVTEM IN VIA ASCENDENTES HIEROSOLYMAM, ET PRÆCEDEBAT ILLOS, &c.] Cùm iam tempus adesset, quo secundũ patris decretum pro hominum salute mortem pateretur, Dominus qui ad tempus latuerat, quò declararet se non metu mortis latuisse, sed quòd tempus patiendi nondum impletum esset, cùm suis ascendit Hierosolymam, veluti ob Paschæ celebrationem, sed re vera vt nouum Pascha ibi institueret seipsum præbens immolandum. Et quoniam videbat Apostolos & sibi, & ipsismet metuere à Hierosolyma, ac segniores esse in hoc itinere, ipsemet *illos in via præcedebat*, cùm aliàs Apostoli saltem aliquot solerent præcedere, aut ab ipso præmitti, tum vt ostenderet ipso gestu corporis se non metuere, aut declinare mortem, sed promptum esse, & alacrẽ ad perficiendum patris voluntatẽ: tum vt suo facto discipulis animum adderet, metumque eis excuteret. At hi videntes eum tanta animi constantia, & promptitudine pergere ad locũ, in quo adhuc in Galilæa existens, prædixerat eis se multa passurum, & occidendum, in quo iam etiam intellexerunt communi decretum concilio vt occideretur, *stupebant*, hoc est, vehementer admirabantur illius animum, quod se volens & sciens in manifestum vitæ periculum conjiceret, *& sequentes eum timebant* sibi ne per illum venirẽt & ipsi in cõmune periculum. Et quidem quod timebant, humanæ adhuc fuit imperfectionis: quòd autem etsi timentes sibi, tamen Dominum præeuntem sequebantur, cõstantis fuit dilectionis, quam vt in Apostolis imitari debemus, ita in Christo nobis imitanda tolerantia alienæ infirmitatis, cuius tam frequenter exemplum nobis reliquit. Cùm autem facto suo Dominus & suam ad mortem subeundam volũtariam promptitudinem declarasset, & discipulorum animos, quantum in se erat, confirmasset, idẽ etiam & verbis egit. Cùm enim in via esset ad Hierusalem, è reliqua turba quæ illum comitabatur, *assumpsit ad se secretò*, id est, seorsum *duodecim discipulos suos*, eisque solis prædicit iam tertiò, ventura sibi in Hierusalem, vt intelligerent clarissimè, ipsum omnino voluntariè passurum, nec quicquam ei inopinatum euenturum, illorumque animi contra imminentia mala munirentur & confirmarentur: (leuiùs enim offendunt quæ sunt præcognita) ac cùm viderent omnia euenisse, quæ se passurum prædixerat, certiùs etiam futuram eius resurrectionẽ expectarent & crederent. Solis autem discipulis hæc seorsum aperit, tum quòd hi ei essent familiariores atque in fide, & dilectione firmiores, qui proinde minùs scandalizari poterant huiusmodi prædictione, quam alii nequaquam ferre potuissent: tum quòd hi delecti erant, vt primi testes postea essent eorũ, quę ad tempus erant celanda, nec testes modò, sed & vt imminẽtis huius tempestatis aliqua ex parte essent participes. Porrò cùm superiùs semel & iterum suã illis passionem prędixisset in genere, nunc in specie eis explicat, & passionis rationem, & omnem eius ordinem ac veritatem, gradatim, scilicet, eis perfectiorem tradẽs cognitionem, & quò passionis tempus magis imminebat, eò etiam apertiùs & explicatiùs eam prædicens, Dicit ergo, *Ecce ascendimus Hierosolymam*, quasi dicat, Modò aduenit tempus de quo dudum vobis prędixi, quòd oporteret me ire Hierosolymam. Aduerbio enim, *ecce*, excitat eorum animos ad animaduersionem eius quod animis eorum penitus infixum esse volebat, significatque pręsens modò esse tẽpus de quo aliquando prædixerat. Addit autem, vt est apud Lucam, *& consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis*: quo & rationẽ & necessitatem suæ passionis aperit, nempe vt impleantur scripturæ Prophetarum, vt sic minùs mirarentur, & turbarentur. Deinde in specie explicat, quæ sint illa quæ secundùm scripturas passurus est, & quo ordine ea sit passurus. Primùm enim Iudæis se dicit tradendum, necdum tamen explicans quod ab vno Apostolorum sit tradendus. Id enim reseruauit dicendum in vltima cœna. A Iudæorum autem primoribus se dicit condemnandum morte, quod tunc impletum fuit, quando in atrio Caiphæ pontificis, concordi sententia clamauerunt, *Reus est mortis*. Hinc se ab his tradendũ dicit gentibus, Pilato

† e. & filius hominis tradetur. Δ b o. damnabunt. || e. & illuditur, & flagellabitur, & cõspuetur, † b. o interficient.

† b. Iesus autem ait. † a bibiturus sum. Δ a. dicunt || a. & † b. vocas. Δ a principes gentiũ. C. 221. 35. || a. o. eorũ, † b. o. principes. Δ b. o. habent eorũ. B. o. 70. || b. o. est in vobis. † sit Δ a. o. qui. || a. o inter vos. † a. vester. Δ a. sicut. || a. o. ministrari. sed ministrare & dare.

ſcilicet, & ſatellitibus eius Romanis, vt per hos mortis fiat executio, quæ per Iudæos iam fieri non poterat. *Tradent*, inquit Matthæus, *eum gentibus ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum.* Vbi aduertẽdum, quòd tertium horum, ſcilicet crucifixio, fuit petita à Iudæis: duo autem prima, ſcilicet illuſio & flagellatio, fuerunt effectus ſubſecuti traditionem Iudæorum, non autem procurati ab eis: & proinde præpoſitio, *ad*, in duobus illis prioribus denotat cõſecutionem effectus, non intentionem tradentium principium, & ſcribarũ. Vnde Marcus & Lucas quæ ſecuta ſunt traditionem Iudæorum, ſic explicant, *Et illudent ei*, gentes ſcilicet, *& conſpuent eum, & flagellabunt eum, & poſtquam flagellauerint, occident eum.* Quomodo apertiùs teſtari potuiſſet omnia ſe præſcire quæ euentura eſſent, ac nihil inopinatum obuenturum? Quomodo meliùs ſuos præmunire potuiſſet, & in illis noſtram item fidem confirmare, quam dũ oſtendit ſe voluntariè pati, cùm conſcius omnium quæ paſſurus eſſet locum accedit paſſionis, & dum propter ſcripturarum adimpletionem, neceſſariam oſtendit ſuam paſſionem? Ne autem nimis deiicerentur, & triſtarentur ob mortem eis prædictam, & vt cùm viderent eueniſſe, quæcunque ſecundũ ſcripturas ſe paſſurum prædixit, crederent etiam firmiter futuram ſecundùm ſcripturas ipſius reſurrectionem, prædicit etiam mox à morte ſe reſurrecturum. At diſcipuli quantumuis apertè ac frequenter Dominus ſuam illis mortem prædiceret, tamen vt hic rurſum Lucas teſtatur, *nihil horum intellexerunt*, vt certè pro illo tempore nihil eorum intelligi facilè potuit, quod quomodo ſit intelligendum dictum eſt in cap. Concord. 69.

TVNC ACCESSIT AD EVM MATER FILIORVM ZEBEDÆI CVM, &c.] Cùm Matthæus dicat matrem rogaſſe Dominum, Marcus ipſos filios, quos cum matre acceſſiſſe teſtatur Matthæus, ſcribit hoc ipſum oraſſe, eò quòd ipſorum inſtinctu & ſuggeſtione mater Dominum orauerit: vnde per eam ipſi potiùs dici poterant oraſſe quàm mater: quare Dominus non matri reſpondet, ſed filiis, vt quorum hęc poſtulatio præcipuè fuerit. Occaſionem autem huius petitionis ex ſuperioribus deſumpſerunt. Quia enim Dominus modò illis prædixerat mortem ſuam iamiam imminere, & tertia die reſurrecturum, exiſtimauerunt illum regnum ſuum poſt reſurrectionem in terris auſpicaturum, quod temporale fore inſtar regnorum huius mundi cum reliquis Iudæis ſuſpicabantur. Promiſerat autẽ paulò ante ipſis duodecim, quòd in regeneratione cùm ſederet filius hominis in ſede ſuæ maieſtatis, etiam ipſi ſeſſuri eſſent ſuper ſedes duodecim, &c. Proinde hi duo carnaliter adhuc affecti, cõmoti ſunt vt modò primas ſedes inter duodecim ſedes ſibi precarẽtur. Videbant enim ſe præ aliis ferè honorari, & familiarem ſibi eſſe Dominum, ſed Petrum timebant ſibi præferri, qui & ipſe cum illis à Domino quandoque extra alios aſſumebatur, cùm ſecretiora quædam Dominus communicare voluit. Porrò quò honeſtior & acceptior eſſet eorum precatio, per matrem potiùs quàm per ſeſe orare Dominum inſtituerunt, quam quidam putant fuiſſe Domino conſanguineam, & ſororem fuiſſe matris Domini, atque ob id filios ſperaſſe ſeſe per illam ratione conſanguinitatis faciliùs quod volebant impetraturos. Verùm id ad verum ſit, ex ſcripturis colligi non poteſt, imò ex his magis contrarium videtur, filios Zebedæi non fuiſſe Domino conſanguinitate coniunctos. Quare vt omiſſis incertis, certioribus inhæreamus, ideo veriſimile eſt hos fratres matrem ſubornaſſe, quæ eorum nomine Dominũ oraret, quòd illa inter eas eſſet mulieres, quæ Domino ſeruiebant & miniſtrabant de facultatibus ſuis, & ſecutæ eum fuerant de Galilæa: vnde ſperabant hac ratione illius præces non facilè paſſuras apud Dominum repulſam. Inter eas enim mulieres numeratur à Matth. cap. 27. qui locus ſi conferatur cum ſimili narratione Marci cap. 15. manifeſtum ſatis eſt quod hæc mater filiorum Zebedæi, dicta fuerit Salome. Siquidem cùm Matthæus inter mulieres quæ Dominum erant ſecutæ à Galilæa, tres velut præcipuas recenſeat, nempe Mariam Magdalenam, Mariam Iacobi, & matrem filiorum Zebedæi, Marcus qui eadem cum Matthæo ſcribere ſolet, etiam tres recenſens, pro matre filiorum Zebedæi ponit nomen Salome. Hæc itaque à filiis inſtigata, *Tunc*, hoc eſt, poſtquam dixiſſet Dominus ſe tertia die reſurrecturum, *acceßit Dominum cum filiis ſuis, adorans eum*, hoc eſt, inclinato corpore reuerentiam ei exhibens, *& petens aliquid ab eo*, tum ipſo corporis habitu, tum etiam verbis, quibus imprimis in genere petiuit exaudiri in re aliqua, quam erat poſtulatura: quemadmodum particulare aliquid, potiſſimùm ſi magnum fuerit, poſtulaturi, generalem ſolent præmittere homines petitionem, quò gradatim captent animũ eius à quo peculiare aliquid impetrare cupiunt, & obſtringunt fidem eius, ne poſtea fas ſit negare. Id autem quomodo nunc factum ſit explicat Marcus qui filios in ipſo acceſſu dixiſſe commemorat, *Magiſter, volumus*, id eſt, deſideramus à te, *vt quodcunque petierimus, facias nobis.* Sic Bethſabee apud filium Salomonem deprecatura pro Adonia, in ipſo aggreſſu dicit, *Petitionem vnam paruulam ego deprecor à te, ne confundas faciem meam.* Reſpondente autem filio, *Pete mater mea*, illa intulit, *Detur Abiſac Sunamitis Adoniæ fratri tuo vxor.* Ita & nunc Dominus veluti non negaturus quicquid peteret cum filiis, *Quid*, inquit, *vis*, id eſt, petis? Ipſa interrogatione particularem extorquens petitionis explicationem, quam deinde redarguere poſſet, ſuo nos exemplo docens, nec ob familiaritatem aut carnalem affectum noſtram fidem rogâti amico obſtringamus, priuſquam in ſpecie petitionis qualitatem intellexerimus, & iuſtáne an iniuſta ſit didicerimus. Interrogata itaque à Domino quid poſtularet, reſpondit, *Dic*, id eſt, præcipe *vt in regno tuo*, quod inſtare, ſcilicet, intelligimus, *ſedeant hi duo filii mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad ſiniſtram*, hoc eſt, primi poſt te, & ante alios, quibus & ipſis tecum ſedere promiſiſti.

a RESPONDENS *e* AVTEM IESVS DIXIT *b* EIS *e* NESCITIS QVID PETATIS.] Etſi non tantum craſſa, & carnalis, ſed & ambitioſa eſſet diſcipulorum poſtulatio, Dominus tamen ſua manſuetudine illorum imperfectionem tolerans, nihil aliud quàm ignorantiam illis obiicit. *Neſcitis*, inquit, *quid petatis.* Circa quæ verba adnotauit Caietanus non dictum eſſe, Neſcitis quid petitis, ſed, *quid petatis* vt ſenſus ſit, Neſcitis quid petere debeatis. quomodò explicat & Dionyſius, intelligens, ſcilicet, verbum, *petatis*, eſſe futurum optatiui, quomodo ad Romanos dicit, *Quid oremus ſicut oportet neſcimus*, id eſt, quid orandnm ſit & quid orare debeamus. Verùm Græca hic habent præſens indicatiui modi αἰτεῖσθε, vnde rectè verti ita potuit, Neſcitis quid petitis, quododo in Matthæo

3.Reg.2.

Psalm. 15.

Psalm. 22.

Rom. 8.

Matthæo vertit quidam, quanquam in Marco vertit quemadmodum habet noster interpres, *petatis*: nec malè, si modò, *petatis*, accipiatur vt sit præsens subiunctiui. Sic enim perinde est siue dicatur, *Nescitis quid petatis*, siue, Nescitis quid petitis. Dicit autem eos nescire quid peterent, tum quòd non haberent cognitionem rei quam petebant: ignorabant quale esset, & quando futurum regnum Christi, & quid esset in illo regno sedere proximum Christo: tum quia ignorabant quomodo ad consortium regni Christi & præeminentiam in illo perueniri posset, cùm putarent illam Christum pro suo arbitrio his concedere posse quibus vellet, & qui ipsi essent familiariores & magis dilecti, quemadmodum contingit in regnis mundanis. Vnde vt ab hac imprudenti ambitione animos eorum reuocaret, & admoneret quid tum illis potiùs cogitandum esset, & qua ratione ad consortium regni ipsius perueniatur, rogat num possent bibere calicem quem se bibiturum prædixit priusquam resurrecturus esset & feliciter regnaturus, intelligens per *calicem*, Hebraica phrasi, supplicium quod sibi à patre paratum erat aditurus. Frequens est enim in scripturis hæc methaphora, qua per calicem aut portionem calicis, hoc est, ad mensam vini portionem, certa cuiusque sors à Deo homini parata, siue bona, siue mala significatur. Mutuata verò est à potantium veteri ritu, quo per modiperatorem, hoc est, conuiuii præsidem sui cuique vini portio quam exhaurire deberet, statuebatur. Sic enim Deus vnicuique sua siue quæ exhauriat mala, siue quibus fruatur bonis, certa ratione definiuit. Et quidem in bonam partem huius metaphoræ vsus est, cum dicitur, *Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei*. Significat enim Propheta Deum sibi esse veluti hæreditariam portionem, quæ ex illius distributione sibi obuenerat. Sic & quidam ad literam intelligendum volunt illud, *Et calix meus inebrians quàm preclarus est*, vt significentur bona quæ iusto Deus tanquam suam sortem contulerat, redundasse. In malam autem frequentiùs metaphoræ istius vsus est, vt cùm dicitur de impiorum mercede. *Ignis, sulphur, & spiritus procellarum; pars calicis eorum*. Et, *Calix in manus Domini vini meri plenus misto*, Sic & Isaiæ 51. *Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ, non adiicies vt bibas illum vltra*. Sic Ierem. 25. & aliis aliquot locis. Hunc ergo loquendi modum scripturis familiarem secutus Dominus, & hoc loco & postea aliquoties passionem suam & mortem quam ex patris decreto subiturus erat calicem vocat, dicitque modò. *Potestis*, hoc est, sentitisne vos fortes satis & paratos vt bibatis calicem *quem ego bibiturus sum*, hoc est, vt talia patiamini, qualia me pati oportet ex patris decreto? Est autem huiusmodi allegoria etiam recepta in prophanis literis. Inter adagia etiam refertur, Eodem bibere poculo pro eo quod est, iisdem affici incommodis, malisque communibus obnoxiũ esse. Vnde Plautus in Cassiana, Vt senex eodem hoc poculo quo bibi biberet. Verùm hanc allegoriam aliunde translatam putat quidam, quam suprà diximus mutuam in scripturis sacris calicis metaphoram, nempe vel à bibendi certaminibus, vel ab iis qui metuunt venena: vnde & vulgò nostrates, si quando minantur se parem gratiam relaturos, aiunt se de eodem porrecturos poculo, *Ghy sult van den seluen sope hebben*. Cæterùm quod per calicis potationem allegoricè Dominus significauit, idem & alia allegoria significat, subiungens, *Aut potestis baptismo quo ego baptizor*, id est, iamiam sum baptizandus & baptizari paro, etiam vos *baptizari?* Baptismum enim rursum suam passionem vocat, quemadmodum & Lucæ 12. vbi causa huius metaphoræ est explicata. Porrò quanquam secundùm vulgares tropos Dominus suam passionem & calicem vocet & baptismum, videri tamen potest & ob id lubentiùs eis metaphoris vsus, quòd eius passio nobis futura erat & baptismus quo mundaremur, & calix quo inebriaremur. Vnde Theophylactus intelligit Dominum ob id passionem suam vocasse baptismum, quòd nos omnes purificet, qui & ob id intelligit Dominum eandem vocasse calicem, quòd eam cupidè accesserit, veluti si bibendum ei fuisset poculum suauis potus, quodque per eam in suauem mortis somnum deferendus erat: quemadmodum quis vini potu grauatus mox incidit in somnum. Verùm hæ non sunt præcipuæ rationes metaphoræ, quanquam velut accessoriæ, & ipsi materiæ de qua est sermo optimè conuenientes, non sint reiiciendæ. Ea autem sententia, qua Dominus hic passionem suam vocat methaphoricè baptissimum, apud Latinos quidem tantùm est in Marco, at in Græcis codicibus etiam in Matthæo, sed verisimile est ex Marco transcriptam esse in Matthæum, cùm apud Hieronymum non reperiatur, nec conueniat illi quod apud Matthæum dicitur per futurum tempus, *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum*? Vbi tamen Græca quædam pro *bibiturus sum*, habent, quemadmodum in Marco, *bibo*, videlicet vt iam apertè addi possit, *Aut baptismo quo ego baptizo, baptizari*? Interrogati autem discipuli mox respondent, *Possumus*. Circa quam responsionem dubium est, num illi intellexerint quos Dominus de calice & baptismo metaphoricè dixit. Theophylactus enim existimat eos opinatos Dominum loqui de poculo sensibili, & baptismate quo baptizabantur Iudæi. Sed verisimilius est, eos non tam crasse Domini sermonem accepisse, sed intellexisse quidem vtcunque tropum Domini vulgarem, maximè quia de sua passione quæ resurrectionem præcessura erat mox præmiserat: nimia autem consequendi quod optabant auiditate, sicut stultè postulauerunt, ita etiam temerè de se pollicitos, cùm sibi nondum satis essent noti. imò mox priùs experti essent quàm metuissent cùm in Hierusalem iter Dominus institueret. Audita autem eorum responsione, Dominus pro solita sua clementia sicut suprà non insectatus est eorum ambitionem: ita hæc modò reprehendit eorum in pollicendo temeritatem, nec obiicit eis sibi cognitam eorum infirmitatem & timiditatem, sed amplectitur eorum promptitudinem, quæ etsi necdum erat in ipsis vera qualem illi de se pollicebantur, tamen suo tempore vera erat futura: vnde subiicit, *Calicem quidem meum bibetis, & baptismo quo baptizor baptizabimini*, hoc est, talia pro veritate & gloria Dei patiemini, qualia ego mox passurus. *Iacobum* enim, vt Actorum testatur historia, *occidit Herodes*. Ioannes autem cum reliquis Apostolis flagellatus est à Iudæis, vt eadem narrat historia, & à Domitiano Romæ missus est in dolium feruentis olei, ac deinde cùm ab eo saluus processisset, relegatus est in exilium in Pathmos insulam. Bibit ergo & ipse calicem Domini, quamuis propria morte in Epheso mortuus sit. Neque enim calix Domini mortem tantùm significat, sed

Act. 12.

passionem & afflictiones: quanquam & Ioannes dum dicta pro Domino pertulit mala, declarauerit satis fuisse sibi animum moriendi etiam pro Christo, imò se voluntate fuisse occisum. Cùm autem his auditis sperarent filii Zebedæi se audituros etiam quod optabant, subiecit Dominus contrà quàm audire desiderabant, *Sedere autem ad dexteram vel ad sinistram, non est meum dare vobis*, &c. In quibus verbis quidam notant Dominum non absolutè dicere, non esse suum dare sessionem à dextris & à sinistris, sed non esse suum dare illis duobus, esse autem suum dare, quibus paratum est à patre, vt significetur primas sedes non esse paratas Iacobo & Ioanni, sed aliis quibusdam, quos Diuus Hilarius intelligit esse Moysen & Eliam, qui cùm Domino visi sunt in transfiguratione: alii verò Petrum & Paulum, primos, scilicet, Apostolorum, & qui aliis plus laborauerunt. Verùm sciendum Græcis non esse pronomen, *vobis*, quanquam illud videantur legisse Diuus Hieronymus & Diuus Hilarius, sed absolutè Græca habent, *non est meum dare*: quomodo & Diuum Augustinum legisse omnino apparet libro primo de Trinitate. cap. 12. quanquam semel addatur ibi, *vobis*. Ita enim tractat hanc sententiam, quasi absolutè Christus negauerit esse suum dare, quia secundùm humanam potestatem hoc ad eum non pertinuerit. Vt autem adderetur hic ab aliquo pronomen, *vobis*, in causa fuit quod sequitur, *Sed quibus paratum est à patre meo*. Verùm ea oratio est ecliptica, secundùm quendam perficienda hoc modò, vel simili, sed iis contingat vel dabitur, aut, sed eorum est quibus paratum est à patre meo. Itaque non voluit his verbis significare Dominus Iacobum & Ioannem exclusos esse à sessione à dextris & à sinistris, alios verò esse quibus illæ sedes sunt paratæ: sed absolutè dicit, non, esse suum dare quod petebatur, quod tamen debet intelligi in hunc sensum: Non est meum dare quemadmodum vos putatis esse in manu mea, vt, scilicet pro libito dare possim ratione consanguinitatis aut familiaritatis. Quoniam enim illi putabant Christi liberum esse more regum huius mundi, præferre aliis, & exaltare in regno suo quos vellet, Dominus, quò ostenderet & consortium regni, & præeminentiam in regno suo non contingere pro humano beneplacito, sed pro diuino ac proinde iusto, nec restare vt iam de nouo illa aliquibus addicantur, sed iam olim immutabiliter quibusdam esse parata, asserit non esse suum dare quod petebatur, sed illud eorum esse quibus non adhuc erat parandum, sed iam erat paratum. Itaque & nostra litera in qua additur, *vobis*, sic est intelligenda, Non est, quemadmodum vos putatis, meum dare vobis aut quibuslibet etiam aliis, sed illis continget quibus paratum est. Ne autem ex eo quod dicit Dominus hic non esse suum dare sedes in regno suo, *sed patris*, quis existimet ipsum patre inferiorem, & omnino non esse ipsius, considerandum quòd idem ipse apud Lucam id vltima cœna dicit, *Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum: vt edatis & bibatis super mensuram meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israël*. Sic ergo hic dixit, *non est meum dare, sed quibus paratum est*: quemadmodum, inquit Theophylactum super Marcum, *si iustus rex præsideret certamini cuipiam, & deinde accedant ad illud quidam amici eius, & dicant, Da nobis coronas, qui sanè dicet, Non est meum dare, sed quibus paratæ sunt, nempe certantibus & vincentibus*. Clarior erit sensus, cessabitque omnis quæstio, si quod Græcis est ἀλλὰ, pro quo nos habemus, *sed*, accipiatur positum pro εἰ μὴ, hoc est, nisi, & sit sensus, Non est meum dare, nisi quibus paratum est, quemadmodum Marci 9. vertit eam coniunctionem etiam noster interpres, οὐκ ἔτι οὐδένα εἶδον ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν. *Neminem viderunt nisi Iesum solum*. Sic & 2. Cor. 2. *Non me contristauit, sed ex parte*, pro nisi ex parte. Porrò dubitari potest quomodo dicat Dominus sedere ad dexteram vel sinistram suã eorum esse quibus paratum est à patre. An ergo in regno ipsius vnus illi ad dexteram, & vnus ad sinistram sessurus est, cùm soli ipsi dictum sit à patre, *Sede à dextris meis*, & omnes Angeli & patri & Christo astent tanquam ministri? Sed dicendum, quòd Dominus attemperans suam responsionem petitioni & intelligentiæ discipulorum, dicit de sessione ad dexteram, & ad sinistram, non quidem significare volens talem fore sessionem qualem illi suspicabãtur, sed per huiusmodi sessiones significans præeminentiam in regno suo, quam & illi per eas sessiones ambiebant.

Luc 22.

Theophyl.

Psal.

e ET AVDIENTES DECEM, INDIGNATI SVNT DE *a* DVOBVS FRATRIBVS. &c.] Sicut duo fratres carnaliter petierunt, ita & reliqui decem, carnaliter indignati sunt de petitione illorum, quòd scilicet peterent præponi aliis, cùm cæteri non minus primatum ambirent, eumque sibi quisque speraret. Hic nimirum sunt affectus eorum qui viuunt in aulis principum. Sibi quisque placet, sibi quisque pollicetur primos honores & aliis prælatis inuidet. Dominus autem sicut solita sua mansuetudine tolerauit carnalem fratrum petitionem, ita & cæterorum carnalem indignationem, non seuerè est insectatus, quanquam etiam suprà ipsis similiter de primatu inter se contendentibus humilitatem sectandam satis docuisset: sed vt suos ab ambitionis malo liberaret, ex quo processit & fratrum duorum postulatio, & cæterorum indignatio conuocatis reliquis decem ad se (intelligendum enim hos paulisper elongatos à duobus fratribus qui cum matre Dominum accesserant) omnibus eodem pharmaco medicinam admouet, admonens eos modestiæ, idque exemplis duobus inter se diuersis: nempe tum exemplo regum terræ, à quibus ipsos planè conueniebat esse diuersos moribus: tum exemplo suiipsius, quem ipsos omnino conueniebat imitari, si cum illo vellent regnare. Itaque primò proponit exemplum quod imitari non debeant, dicens, *Scitis quòd principes gentium dominantur eorum*, pro eis, hoc est, dominium exercent in eas, velut dominos se gerunt populi subditi, timorem, honorem, & obedientiam ab eo requirentes in omnibus quæ pro libito statuunt, suamque vtilitatem & commodum à subditis sibi veluti à seruis quærentes. *Et qui maiores sunt eorum*, pro, qui magni vel magnates sunt inter eos (Græcæ enim est positiuus, μεγάλοι quemadmodum & postea maior pro magnus) *potestatem exercetis in eos*, hoc est, vtuntur in illos imperiose sua potestate, præcipiendo quælibet, & ad ea exequenda compellendo. *Non ita erit inter vos*, qui, scilicet, ad regni cœlestis consortium & præeminentiam in ipso vocati estis, quasi dicat, Quemadmodum longè alia est conditio regni cœlestis quàm regni terreni, ita vos ad illud vocati, longè dissimiles esse oportet principibus & magnatibus ethnicis. At hic quæri potest, quomodo dicatur

Aposto-

Apoſtolis non eritis ſicut magnates qui poteſtatem exercent in ſubditos, cùm & ipſi Apoſtoli poteſtatem ſuam exercuerint ſubditas ſibi Chriſti oues. Petrus enim ſua poteſtate ſeueram de Anania, & Saphira ſumptit vltionem: & Paulus qui inceſtuoſum Corinthium tradiderat ſathanæ multa gloriatur de poteſtate ſibi data à Chriſto, qua in promptu haberet vlciſci omnem inobedientiam. Verùm dicendum, quòd cùm dicitur, *magni poteſtatem exercent in eos*, non ſimplex poteſtatis vſus ſignificetur, ſed vſus poteſtatis pro libito ferè & cum quodam faſtu, ac ad propriam tum gloriam, tum vtilitatem. Vnde notáda vis Græcè dictionis κατεξουσιάζουσιν, quæ non ſimpliciter ſignificat, vti poteſtate, ſed ratione præpoſitionis κατὰ ſonat malam partem, ſignificans vſum poteſtatis tyrannicum, qui cum malo ſubditorũ ſit coniunctus, vt quod Græcè eſt κατεξουσιάζευσιν αὐτῶν, rectè ſic verti poſſit, poteſtatẽ exercent aduerſus eos. Sic etiam Græcis in priori ſententia non eſt ſimpliciter κυριεύουσιν, id eſt, dominantur eorum, ſed cum præpoſitione κατὰ, κατακυριεύουσιν αὐτῶν, id eſt, dominium exercent in vel aduerſus eas, vt ſignificetur ſuo bono & ſubditorum malo eos gerere principatum. Eodem verbo vtitur & Petrus, dum epiſtolæ prioris cap. 5. idem quod Dominus hoc loco, præcipit Eccleſiarum paſtoribus, nempe vt non ſint velut *dominantes in cleris*, hoc eſt, gregibus qui eis veluti ſorte obtigerunt. Explicat autem in ſequẽtibus Dominus quomodo aliter eſſe debeat inter Chriſtianos quàm inter Gentiles. *Sed*, inquit, *quicunque voluerit inter vos fieri maior*, pro, magnus, *erit*, id eſt, ſit (nam futurum indicatiui pro imperatiuo Hebræa phraſi poſitum eſt) vnde apud Matthæum eſt ἔσω, id eſt, ſit *veſter miniſter: & quicunque voluerit in vobis eſſe primus, erit*, id eſt, ſit *omnium ſeruus*. Duas Dominus cauſa inculcationis profert ſententias idem ſignificantes, quæ correſpondent duabus, quæ præcedunt ſententiis & principibus, & magnatibus gẽtium, idem etiam penè ſignificantibus. Dixerat enim, *qui maiores ſunt poteſtatem exercent in eos*: nunc ergo contrà, dicit, *qui voluerit inter vos eſſe maior, ſit veſter miniſter*. Miniſterium enim opponit exercitio poteſtatis. Facit autem Dominus mentionem eorum qui magni dicũtur, quia quemadmodum apud nos qui præſunt, dicuntur magnates, ita Græcis & Hebræis dicuntur magni, fuitque id quorundam regum olim proprium cognomentum, vt regis Perſarum. Vnde dicit Dominus per Nathan ad Dauid, *Fecique tibi nomen grande iuxta nomen magnorum qui ſunt in terra*. Dixerat item, *principes gentium dominantur eorum*, nunc ergo contrà dicit, *qui voluerit inter vos eſſe primus*, (quod idem eſt quod princeps, ſicut Græcis idem eſt, ἄρχων & πρῶτος, cùm vtrumque dicatur à principio) *erit omnium ſeruus*. Eſſe enim ſeruum opponit dominio. Porrò non parua eſt difficultas, quæ ſit vera harum duarum ſententiarum intelligentia. Apparet enim, ſi verba ſpectemus, Dominum his ſententiis docere voluiſſe, quomodo parari poſſit & debeat primatus & præeminentia, quomodo ſi accipiantur, intelligendum eſt Dominum non docere quomodo primatus in Eccleſia ſit ambiendus & acquirendus, ſed quomodo fieri poſſit vt quis magnus ſit & primus apud Deum in regno cœlorum nimirum ſi hic omnibus ſe ſubiiciat, & miniſtret, ac ſeruiat. Atque in hunc ſenſum locum hunc intellexerũt Diuus Hieronymus & Chryſoſtomus. Hieronymus enim ſic habet, *Humilitatis magiſter & mitis, nec cupiditatis immodicæ duos arguit poſtulantes, nec decem reliquos indignationis increpat & liuoris, ſed tale ponit exemplum, quo doceat maiorem eſſe, qui minor fuerit, & illum dominum fieri, qui omnium ſeruus ſit. Fruſtra igitur aut illi immoderata quæſierant, aut iſti dolent ſuper maiorum deſiderio, cùm ad ſummitatem virtutum non potentia, ſed humilitate veniatur.* Hæc ille. Sic & Chyſoſtomus hunc locum explicans habet, *Non enim externis noſtra ſimilia habet. Nam apud gentes qui principes ſunt ipſi dominantur, apud me autem qui vltimus eſt, is ſumma tenet*. Verùm ſi quæ præcedunt & ſequuntur aduertamus, apparet magis ſcopum Domini eſſe, vt doceat non quomodo primatus ſit parandus & ambiendus ſed quomodo qui primatum in Eccleſia aut inter Chriſtianos adeptus eſt, in eo ſe gerere debeat. Præmittit enim exemplum, quod ſuos imitari non vult, de his qui principes ſunt, & magnates gentium, non autem de his qui quærunt aut volunt fieri principes & magnates: & ſimiliter ſubiungit exemplum, quod vult eos imitari, *ſicut filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare*, ſignificans ſe cùm primus eſſet, tamen ſeſe gerere vt miniſtrum. Itaque ſenſus potiùs eſſe videtur, Qui voluerit inter vos fieri maior vel primus, hoc eſt, qui ſtatuerit apud ſe primatum aliquem ſuſcipere, vbi iam eum acceperit, ſi modò velit eo gradu bene fungi, ſit omnium quibus præeſt miniſter & ſeruus, ſic, ſcilicet, vt in omnibus eorum quęrat vtilitatem & ſalutem, non autem proprium commodum & honorem. Hic ſenſus conuenit ei quod Lucæ 22. legitur, cùm in vltima cœna, orta rurſum inter diſcipulos pro primatus contentione, Dominus hæc eadem inculcauit. Propoſito enim etiam ibi exemplo gentilium principum, ſubiicit: *Vos autem non ſic, ſed qui maior eſt in vobis, fiat ſicut iunior: & qui præceſſor eſt, ſicut miniſtrator.* Vtitur autem hic Dominus tali modo loquendi, quo videtur ſignificari qua via perueniatur ad primatum, dicens, qui voluerit maior vel primus eſſe, quòd ſic eum loqui conueniret ad curandum morbum Apoſtolorum qui volebant primatum, quibus proinde monſtrat, quid ſit illud quod volunt, dum volunt primatum, nempe quod volunt miniſtrandi & ſeruiendi, non autem præcipiendi & dominandi officium. Ac ſi apertiùs dixiſſet, Quicunque voluerit fieri magnus & primus inter vos, is ſciat ſe, cùm talis fructus fuerit, debere omnium eſſe ſeruum & miniſtrũ, ſi modò velit id etiam eſſe coram Deo quod eſt apud homines. Dicta ſunt circa hanc Domini ſententiam quædam etiam in cap. Concor. 70. vbi ex Marci 6. cap. eadem habetur ſententia. Poſtquam autem ſuis Dominus propoſuit exemplum gentilium principum, quod imitari non debeant, ſubiungit iam exẽplum ſuiipſius qui omnium primus eſt in regno Dei, quod proinde imitari debeant, quotquot illius vices in populo Dei obtinent, & cum illo regnant, *Sicut*, inquit, *filius hominis non venit miniſtrari*, hoc eſt, vt meliùs in Marco verſum eſt, *non venit vt miniſtraretur ei, ſed vt miniſtraret.* Non negat quenquam ſibi miniſtraſſe aut miniſtrare potuiſſe, ſed ad hoc ſe veniſſe vt miniſtraretur ſibi. Veniſſe autem ſe dicit *vt miniſtraret*, quia venerat vt omnium vtilitati ſeruiret, prædicando & curando infirmitates, ac ob hæc corporaliter perambulando diuerſas ciuitates & regiones, non ob propriam gloriam aut vtilitatem, ſed tantùm ab aliorum ſalutem. De miniſterio enim in ſpiritualibus eſt potiſſimùm ſermo, cum ſe Dominus dicit veniſſe, vt miniſtraret, in quali mini-

ſterio oportebat Apoſtolos Dominum maximè imitari: quanquam etiam de miniſterio in temporalibus rebus ſimul intelligendum ſit, cum Dominus apud Lucam dicat ſe inter Apoſtolos conuerſatum ſicut qui miniſtrat, adeò vt etiam ad lotionem pedum ſeſe demitteret. Vt autem Dominus ſuo exemplo doceret ſuos quantum debeant inſiſtere miniſterio aliorum, & ſoliciti eſſe pro eorum ſalute, addit ſe veniſſe *vt daret animam ſuam*, hoc eſt, vitā ſuam (non enim animam ſuam id eſt ſpiritum dedit, ſed & corpus ſuum) *redemptionem pro multis*, ſignificans eos qui vice ſua in terris funguntur, vſq; adeò debere ſubſeruire commodis eorum quibus præſunt, vt vitam ſuam pro eorum ſalute impendant cùm opus fuerit, iuxta illud, *Bonus paſtor animam ſuam ponit pro ouibus ſuis.* (Ioan. 11.) Dicit autem ſe vitam ſuam daturum redemptionem, hoc eſt in pretiū redemptiuum, quia mors ipſius veluti pretium erat quo humanum genus redemptum eſt ab ira Dei, à morte æterna, atque à captiuitate diaboli. Vnde Paulus, *Empti*, inquit, *eſtis pretio magno.* (1. Cor. 6.) Eſt autem Græcis pro accuſatiuo, *redemptionem*, dictio λύτρον, quæ non ipſum redemptionis actum, ſed pretium ſignificat quo redimuntur captiui & ſerui, quod vocabulo Gallico nos dicimus *Rançon.* Proinde rectiùs legitur per appoſitionem, *dare animam ſuam redemptionem*, quemadmodum habent Græca & Latini codices plerique, quam cum præpoſitione, *in*, dare animam ſuam in redemptionem, ne intelligatur ſenſus eſſe vt daret animam propter redemptionem multorum, aut ad hoc, vt multi redimantur, quanquam eodem ſenſus recidat. Quæri autem hic poteſt, cùm Chriſtus dicatur animam ſuam tradidiſſe in pretium redemptionis multorum, cui pretium illud dederit. Pretium enim redemptionis aliquorum, iis ſolet dari à quo illi captiui detinentur, at à diabolo nos detinebamur captiui Chriſtum dediſſe animam ſuam in pretium redemptionis, abſurdiſſimum fuerit dicere. Dicendū itaque Chriſtum animam ſuam tradidiſſe Deo patri in pretium redemptionis humani generis, vt ſcilicet, ab illius ira redimeretur ſub qua iacebat captiuum, & à qua traditum fuit poteſtati diabolicæ, à qua proinde liberatum eſt, poſtquam iræ, & iuſtitiæ diuinæ ſatisfactum eſt. Fuit autem mors Chriſti voluntariè perpeſſa, pretiū ſufficens & accommodum redemptionis hominum ab ira Dei, quia ea mors ab eo qui peccatum non fecit, & proinde mori non debuit, & ab eo qui Deus ſimul & homo erat, voluntariè ex præcepto patris perpeſſa, maioris fuit apud Deum meriti, quàm totum humanum genus omnibus ſuis peccatis demereri potuit, & proinde

A eius mortis conſideratione humanum genus relaxatum eſt à debito mortis ęternę quod peccatis ſuis contraxerunt. Cùm autem dicit Dominus *ſe traditurum animam ſuam redemptionem pro multis*, aut, *multis*, (Rom. 5.) hic poſitum eſt pro omnibus, quomodo ad Romanos, cum dicitur quòd *per inobedientiam vnius hominis peccatores conſtituit ſunt multi.* Mors enim Chriſti pro (1. Cor. 5. 1. Ioan. 2.) omnibus redimendis ſufficiens fuit pretium, & quātum in ipſo fuit, omnes venit redempturus: vnde (2. Cor. 5.) Paulus *pro omnibus mortuum* eſſe Chriſtum affirmat, & Ioannes dicit eum eſſe *propitiationem pro peccatis totius* (1. Ioan. 2.) *mundi.* Aut ideo *pro multis* dictum eſt, quòd efficacia B mortis ipſius non ad omnes eſſet peruentura, ſed tantùm ad electos, qui pauci dicuntur comparatione reproborum: multi verò, ob numeri in ſeipſo multitudinem. Sic & Iſaiæ 53. dicitur, *Ipſe peccata* (Iſa. 53.) *multorum tulit*, & in vltima cœna Dominus dicit ſanguinem ſuum effundendum prò multis in remiſſionem peccatorem. (Luc. 22.) Porrò eo quòd Dominus hic dicit, *Non ita erit inter vos*, quidam hæretici, nempe Anabapiiſtæ colligunt omnino non licere Chriſtiano gerere prophanum aliquem magiſtratum, alii verò docent nō licere ſaltem prælatis Eccleſiaſticis temporalem & ſæcularem habere iuriſdictionem, imò talibus nullam competere poteſtatem noua præcepta ſtatuendi, etiam in rebus diuinis. At ex prædi- C ctis patet Dominum his verbis noluiſſe ſuis prohibere præeminentiam, ſed tantùm voluiſſe docere modum ſeſe in ſuſcepto primatu gerendi, diuerſum à modo principum ethnicorum. Nec hæc Chriſti doctrina intelligenda eſt tantùm pertinere ad prælatos Eccceſiaſticos, quanquam ad eos imprimis & præcipuè pertineat, ſed etiam ad principes ſæculares Chriſtianos, quorum principatus regno Chriſti ſeruire debet, nec aliter ſe gerere debent, quàm ſubditorum ſuorum miniſtri, omnibus modis inuigilantes eorum commodis, quomodo populo Dei præfuerunt Moſes, Samuël, Dauid, & alii ſancti Quod nec gentiles principes quoſdam omnino latuit. Siquidem Antigonus Macedonum rex conſpiciens filium ſuum, eos in quos habebat imperium, D ferociùs tractantem atque inſolentius. An ignoras, inquiebat, fili, regnum noſtrum eſſe ſplendidam ſeruitutem? ſentiens principem non minùs oportere inſeruire populo quàm populum principi, niſi quòd princeps id facit cum dignitate. Proinde locus hic eſſet deplorandi abuſum poteſtatis tum Eccleſiaſticorum, tum ſæcularium principum inter Chriſtianos etiam excedentem ſuperbiam Ethnicorum principum: ſed de hoc loco quædam Origenes in homil. 12. ſuper huius loci tractatione.

SANATVR CÆCVS ANTE INGRESSVM IERICHO.

LVCÆ 18. CAPVT CV.

Factum eſt autem cùm appropinquaret Iericho, cæcus quidam ſedebat iuxta viam mendicans. Et cùm audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc eſſet. Dixerunt autem ei, quod Ieſus Nazarenus tranſiret. Et clamauit dicens, Ieſu fili Dauid miſerere mei. Et qui præibant increpabant eum vt taceret. Ipſe verò multò magis clamabat, Fili Dauid miſerere mei. Stans autem Ieſus, iuſſit illum adduci ad ſe. Et cùm appropinquaſſet interrogauit illum, dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, vt videam, Et Ieſus dixit illi. Reſpice, fides tua te ſaluum fecit. Et confeſtim vidit, & ſequebatur illum magnificans Deum: Et omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.

FACTVM EST AVTEM CVM APPROPINQVARET IERICHO, CÆCVS QVIDAM, &c.] Omnino videri poterat hic cæcus cuius meminit Lucas idem eſſe cum eo quem Marcus

Marcus etiam prope Iericho, sanatum memorat, proprium eius nomen exprimens. Nomen enim ciuitatis, & facti omnimodi similitudo, multùm suadent vnum & idem esse miraculum. Verùm cùm Lucas suum miraculum dicat à Domino factum, *cùm appropinquaret Iericho*, Marcus verò suum cùm egressus esset è Iericho, dicendum potiùs duo diuersa esse miracula, etsi inter se simillima, & vnum quidem ante verbis ingressum, aliorum verò similiter contigisse post egressum. Sunt tamen, qui putant propter nimiam narrationis similitudinem idē esse miraculum quod à Luca, & quod à Marco est descriptum, & Lucam quidem non fuisse anxiè solicitum de loco & tempore miraculi diligenter describendo, sed satis illis fuisse vt intelligeremus circa quem locum factum esse, miraculum, idque propter miraculi certitudinem, & vt ex hac historia disceremus & Domini benignitatem ac potentiam & fidei in cæco exemplum. Ad quem fructum percipiendū nihil facit siue ante ingressum, siue post egressum miraculum hoc acciderit. Quam sententiam si quis sequi volet, ne quid falsitatis fateatur esse in Euangelistarum narratione, debet illud quod hic dicit Lucas, *cùm appropinquaret Iericho*, accipere dictum esse pro, cùm esset prope ciuitatem Iericho, quomodo hæc verba intelligi posse indicat Diuus Augustinus lib. 2. de quæstionibus Euange. cap. 48. & vlteriùs dicendum Lucam per anticipationem hoc cōmemorasse miraculū, & sic quidem narrasse, quasi ante ingressum contigerit, cùm post egressum contigerit, quod satis esset scire circa Iericho contigisse. At quia secundùm hanc sententiam nimis abusiuè accipi deberet illud, *cùm appropinquaret Iericho*: aut fatendum (quod nequaquam est fatendum) aliquid falsitatis inesse Euangelicæ narrationi, & quia, quæ sequuntur apud Lucam apertè satis ostendunt illud quod modò narrat, factum esse cùm accederet Dominus Iericho. Augúst. tum lib. 2. de consensu Euangel. tum prædicto loco de quæst. Euang. omnino vult intelligendum miraculum à Luca descriptum, diuersum esse ab eo quod marcus describit, proinde eius sententiam tamquam receptionem, & tutiorem sequi visum fuit in Concordia. His autem pro concordia Euangelistarum obiter præmissis, ad rem ipsam veniamus. Itaque cùm Dominus è regione iuxta desertum iter faceret, vt in præcedentibus dictum est, ad Ierosolymam, & obuiā haberet in hoc itinere ciuitatem Iericho, accidit vt cùm appropinquaret huic ciuitati, *cæcus quidam sederet iuxta viam*, stipem, vt fieri solet, à prætereuntibus petens: quod nunc Dei dispositione ita factum est, vt ne incessus Domini esset ociosus, sed vbique etiam in vna beneficentiæ occasio ei præberetur, quoque exemplo doceret vt in omnibus & semper simus procliui, & numquam ignaui. Cùm ergo hic cæcus ex strepitu vocum & pedum intelligeret magnam vim hominum prætereuntem, interrogabat quid hoc rei esset. Est enim cæcorum genus eò curiosius, quòd oculis careat. Responsumque est ei, *quod Iesus Nazarenus transiret*, Tum ille protinus neglectis omnibus prætereuntibus, à quibus multam eleemosynam sperare potuisset ad solùm Iesum conuersus, concepta fiducia ex his quæ de illo aliquando audierat, clamabat dicens, *Iesu fili Dauid, miserere mei.* Oratio magnæ fidei index, & planè Christo digna, qua & Matthæi 9. alii duo cæci visum impetrauerunt, & mulier Cananæa, filiæ sanitatem. Quòd dicit, *fili Dauid*, non ob id tantùm dicit, vt, quemadmodum quidam volunt, blandimento quodam Dominum magis commoueret, quia scilicet honorificum erat natum esse ex regio semine Dauid, sed ob id potiùs, dicit, quòd crederet eum esse Messiam qui expectatus fuit ex semine Dauid, & ob id, vt priùs aliquoties est annotatum passim tum apud Iudæos ea periphrasi notabatur vt vocaretur filius Dauid. Alioqui quomodo vel hic cæcus, vel alii similes ita sciuissent eum qui Galilæus & Nazarenus dicebatur, natum ex semine Dauid, nisi quia certò crediderunt esse Messiam, quem sciebant fore filium Dauid. Itaque cùm alii renunciarent Iesum Nazerenum transire, ipse magnificentius de eo sentiens, Iesum filium Dauid nominat. Quòd dicit, *miserere mei*, significat ipsum certò credidisse posse illum pellere cæcitatem si tantùm vellet, dum nihil aliud ab eo implorat quàm misericordiam, conuenitque illud. *miserere mei*, diuinitati Christi, cui vt alicuius subueniat miseriæ, nihil aliud est opus quam vt eius misereatur, cùm plerique hominum nequeant subuenire ei cui miserentur: quamquam non sit verisimile hunc aut alios dixisse Christo, *miserere mei*, ob creditam tum ab eis diuinitatem eius, sed tantùm ob creditam eximiam eius potentiam à Deo ipsi collatam, qua posset quicquid vellet. Tamen vt oratio hæc ab ipso Spiritu sancto profecta est, qui proculdubiò tantæ fidei in istis author fuit, illud, *miserere mei.* Christi indicabat diuinitatem: proinde Christo planè dignum dixit hanc orationem, non solùm ob eius breuitatem, sed etiam quòd vtramque eius naturam indicet: humanam quidem, cùm dicitur filius Dauid, diuinam, cùm dicitur, miserere mei. Porrò, *qui præibant*, in turba Iesum, *increpabant eum*, (vnde datur intelligi, quòd clamare cœpit antequam Dominus circa illud esset, quodque sæpiùs & validè clamarit) *vt taceret.* Suspicabantur enim eum vulgarem petere eleemosynam, & metuebant ne improbitate mendici offenderetur transiens Dominus. Quo autem magis turba obstrepebat, tanto vehementiùs cæcus clamabat, eadem iterans sancta improbitate, declarans hac ratione ardens consequendi visus desiderium & inuictum fidei robur. Quoniam enim non licebat videre Iesum, nec illum accedere, ideo magis intendebat vocem, nesciens quantum abesset quem appellabat, & obstrepentis turbæ voces superare admittens. Illo ergo in clamore perseuerante, Iesus qui aliquoties clamantem dissimularat, tum ne videretur cupidus edendi miracula causa ostentationis, tum vt euidentiorem redderet cæci fiduciam, nosque doceret perseuerantia opus esse in orationibus, tandem restitit, (non enim, vt reliqui putabant, eius clamore offendebatur, sed delectabatur) *iussitque illum adduci ad se.* Quamquam enim etiam non adducto cæco, solo verbo ipsum sanare potuisset: adduci tamen illum ad se potiùs iussit, quo omnium oculos ad miraculi considerationem conuerteret, essetque miraculum euidentius, Quòd autem venisset ad Iesum, *interrogauit illum. Quid tibi vis faciam?* non quòd ignoraret quid ille cuperet, sed vt illo palàm agnoscente suum malum, & explicante suum desiderium, miraculum ab omni esset liberum calumnia, ne aliqui dicere possent, hunc verè non fuisse cæcum aut Iesum ostentationis gratia pro desiderata stipe contulisse visum. Solent enim quidam mendici fingere cæcitatem, quò plus accipiant, & fortassis erant

erant in turba complures qui nihil aliud petiturum putabant quã stipem. Solet enim & Dominus, tametsi iuxta mundum pauper, ex his quæ donabantur ab amicis, aliquid elargiri pauperibus. Cæcus autem magna cum fiducia, rerum omnium aliarum securus, nihil aliud petit quàm visum. *Domine*, inquit, volo te mihi facere, *vt videam*, paucissimis rursum vsus verbis, sed quæ magnam præ se ferebant fidem. Tum itaque Dominus aptè respondens illius fiduciæ, verbo reddidit visum, summa cum maiestate dicens, *Respice*, hoc est, recipe visum. Græcè enim est ἀνάβλεψον. Addidit autem solitum illud fidei elogium, *Fides tua te saluum fecit*, idque, tum in fidei commendationem, quàm imitari nos voluit, vt sanitatem ab ipso spiritualem consequi possimus, tum in exemplum humilitatis, alienum sese ab omni arrogantia declarans, vt & alibi circa hanc Domini sententiam dictum est. *Et confestim vidit*, qui cæcus fuerat, nec tamen redit ad mendicitatis sedem, sed vt priùs declarauit fidei magnitudinem & constantiam, ita nunc accepto diuinitus beneficio lætus gratum se exhibet: vnde sequitur, *Et sequebatur illum*, non sese suamque fidem cõmendans quàm commendauerat Iesus, *sed magnificans*, vel, vt Græca habent, glorificans, *Deum*, à quo tantùm beneficium profectum agnouit, & cui soli omnis gloria est tribuenda. Quin & populus conspecto tam insigni miraculo, quod, si adfuissent Pharisæi, calumniari studuissent, *dedit laudem Deo*, cuius virtute Iesum non dubitant edidisse miraculum. Et hactenus quidem literalis historiæ tractatio, ex qua vt fructũ spiritualem consequamur, imprimis quidem in genere in ipsa historia obseruanda tum Christi benignitas & potentia, vt ea in Christo admiremur & amplexemur, tum cæci fiducia & constans desiderium, vt hæc in ipso imitemur. Vt autem in specie partes historiæ tractentur mysticè, (*miracula enim Domini & saluatoris nostri*, inquit Diuus Grægorius, *sic accipienda sunt, vt in veritate credantur facta, & tamen per significationem nobis aliquid innuant*) secundùm intelligentiam, quæ peculiariter allegorica dicitur, cæcus iste designat genus humanum, cæcum ignorantia veri, mendicum inopia omnium virtutum, quod veluti iuxta viam sedebat mendicans, quia ab omnibus philosophis & doctoribus huius mundi quærebat pasci doctrina salutari, Christo verò transeunte per viam huius mundi, & appropinquante Iericho, hoc est, defectum nostræ mortalitatis assumente (Iericho enim, quod interpretatur Luna, rectè defectum nostræ naturæ aut mundum istum significat, ob Lunæ instabilitatem) humanum genus lumen quod amiserat recepit, idque constanti fide & inuocatione nominis ipsius, à qua tamen qui præibant Iesum, synagoga Iudæorum scilicet & philosophorum scholæ, homines reuocare conabantur. Secundùm moralem autem historiarum sacrarum tractationem, cæcus hic homo & mendicus, typus est cuiuslibet peccatoris, veri cognitione & virtutibus destituti. Hîc si visum est recepturus, imprimis quidem necesse est iuxta viam sedeat mendicans, hoc est, vt cæcitatem cordis sui & inopiam agnoscens, alienam opem imploret. Ita fiet vt Iesus incipiat transire circa eum. Transit autẽ quandocumque nomen ipsius & doctrina palàm prædicatur, aut internis suis inspirationibus cor hominis visitat. Id cùm fit, peccator sanitatis auidus vbi senserit adesse Iesum, non debet sinere elabi præsentem occasionem, sed constanti clamore fatigari eius aures, nec desistere, etiamsi multa turba suadeat silentium, sed eò instantius illum inuocare. Reclamat enim inuocationi nominis Christi synagoga Iudæorum dicens non in illo esse salutem, sed in Mose. Obstrepunt & philosophi & principes ethnici, & quotquot peccatorem in suis vitiis retinere studẽt, reclamat conscientia non vna voce, sed tot vocibus quod admissorum sibi conscius est animus. Suffocare nititur pium desiderium & orationem turba carnalium & phantasmatum & cogitationum, quæ mentẽ ipsius præoccupauerunt, quæ cuncta per eos qui præibant rectè designata intelliguntur. Quòd si his licet reclamantibus, peccator tamen tanto ardentiùs orationi insistat, Iesus, etsi in transitu existens, non præteribit tamen, sed ad illius clamorem restabit. Stat enim, inquit Gregorius, qui ante transibat, quia dum adhuc turbas phantasmatum in oratione patimur, Iesum aliquatenus transeuntem sentimus. Cùm verò orationi vehementer insistimus, stat Iesus vt lumen restituat, quia Deus in corde figitur, & lux amissa reparatur. Cùm autem stetterit Iesus, & iam menti quietem aliquam contulerit iubet inuocantem se adduci ad se, quia siue per doctores Euangelicos, siue etiam afflatibus arcanis eum sibi propiorem facit. Quærit autem, quid tibi vis faciam? quia etsi sciat pater cœlestis quo indigemus, & quid desideremus antequam petamus eum, vult tamen nostras necessitates exponi sibi, vt ad orationem animus magis excitetur, sicque aptior fiat ad impetrãdum quod petit. Itaque si malum & inopiam suam fateatur peccator, & instanter orauerit, precatus non aurum, argentum, sed visum & cognitionem veritatis, mox à Christo impetrabit. Vbi autem impetrauerit, cauendum ei ne ad pristinum redeat locum, nec ampliùs iuxta viam sedeat, aut mendicet, sed agnoscens se non amplius indigum, sequatur in via Iesum ad crucem pergentem, nec tantum sequatur, sed simul animo grato Dei semper in se glorificet gratiam. Videt enim & sequitur, inquit Gregorius in homilia, qui bonum quod intelligit, operatur. Videt autem, sed non sequitur, qui bonum quidem intelligit, sed bene operari contemnit, Et subiicit, Si ergo fratres charissimi cæcitatem iam nostræ peregrinationis agnoscimus, si credendo in redemptoris nostri mysterium iuxta viam sedemus, si exorando quotidie ab authore nostro vitæ lumen petimus, si eadem luce, iam per intellectum videndo, illuminati post cæcitatem sumus, Iesum quem mente cernimus, opere sequamur. Aspiciamus qua graditur, & eius vestigia imitando teneamus. Hæc ille. Bene autem nobis obseruandæ cæci huius orationes breuissimæ quidem, sed sensuum plenissimæ, vt & nos huius exemplo discamus non quidem orare multiloquio, sed tamen instanter & assiduè idque eis quibus ipse orauit verbis. Prior enim eius oratio, qua in genere precatur Christi misericordiam dicens, Iesu fili Dauid, miserere mei, in omni conuenit tempore & orandi necessitate. Quiduis enim à Deo petituri, misericordiam eius solam rectè imploramus, cùm omnia nobis ab illa sint expectanda, adeò vt & vita æterna, quæ tamen merces est bonorum operum ex Dei nobis proueniat misericordia. Dicit enim propheta, *Qui coronat te in misericordia & miserationibus.* Posterior autem eius oratio, qua in speciei certam precatur misericordiam Christi, dicens, Domine

Domine da vt videam, si de spirituali intelligitur visione, nos admonet quid maximè in specie petere debeamus, nempe non honores huius mundi, diuitias, aut voluptatem, sed visum oculorum mentis, ita vt nos assiduè dicamus, Domine, da vt videam. Da imprimis vt videam, hoc est, per fidem cognoscam te solùm verum Deum, & veram veritatis viam qua ad te perueniatur. Sic Propheta, *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Da deinde vt videam & agnoscam vanitatem huius sęculi, vt videam admissa à me peccata & proprias imperfectiones, vt videam te semper in conspectu meo, ne commouear, vt videam, semperque ob oculos habeam vltimum vitæ meæ finem, ne vnquam obdormiam in morte. Da postremùm vt videam post hanc vitam te facie ad faciem in gloria tua, vt satier cum apparuerit mihi gloria tua. Quòd si obseruemus significationem verbi Græci, quod est Græcis pro verbo, *videam*, magis inuenietur hæc oratio, in mystico sensu nobis conuenire. Est enim, ἀναβλέπω, quod duo significat, nempe visum post cæcitatem recipere, & sursum aspicere. Precandum itaque vt visus nobis restituatur, depulsa vitiorum caligine, & vt ne oculi nostri in terrenis figantur rebus, sed sursum attollantur ad cœlestium considerationem.

ZACHÆVS PVBLICANVS CHRISTVM SVSCIPIT.

LVCÆ 19. CAPVT CVI.

ET[b] veniunt Iericho. [c] Et ingressus perambulabat Iericho. Et ecce vir nomine Zachæus & hic princeps erat publicanorum, & ipse diues, & quærebat videre Iesum quis esset, & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, vt videret eum, quia inde erat transiturus. Et cùm venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illum, & dixit ad eum, Zachæe, festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere. Et festinans descendit, & excepit illum gaudens. Et cùm viderent omnes murmurabant, dicentes, Quòd ad hominem peccatorem diuertisset. Stans autem Zachæus dixit ad Dominum, Ecce dimidium bonorum meorum Domine do pauperibus, & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est, eo quòd & ipse filius sit Abrahæ. Venit enim filius hominis quærere & saluum facere quod perierat.

ET[b] VENIVNT IERICHO, [c] ET INGRESSVS PERAMBVLABAT IERICHO. ET, &c.] Oportunè hæc historia superiorem narrationem secuta est. Quòd enim ibi corporaliter à Christo gestum est miraculum hîc fit spiritualiter, & alioqui magna hîc est cum superiori facto similitudo. Ibi enim cęcus visum à Christo consequi desiderans, reprehenditur & reprimitur à turba, sed clamoris intentione superat turbæ impedimentum. Hic verò qui Christum videre desiderabat, à turba quoq; prohibetur, sed & ipse impedimentum hoc conscensione loci altioris superat. Ibi cæcus cum vocis intentione declarasset desiderii magnitudinem, iussus est à Domino adduci, sic & hîc, qui Christum videre desiderabat, ab ipso aduocatur, postquã conscensa arbore ardorem sui præ se tulisset desiderii. Sed ibi à Domino suscipitur & curatur mendicus, hic verò diues, vt intelligamus neminẽ illum à sua gratia excludere. Itaq; *ingressus*, Dominus ciuitatem, *Iericho*, vt erat comitatus multa turba, *perambulabat eam*, hoc est, pertransibat eam. Non enim significare voluit Euangelista Dominum huc illucque vagatum per ciuitatem, sed per mediam ciuitatem iter fecisse, transiturum per eam ad Ierusalem quò iter instituerat. Quo & nos mysticè admonemur ne mente hæreamus in Iericho, hoc est, instabili hoc mundo, sed vt procedentes de virtute in virtutem, properemus ad celestem Hierusalem. Est autẽ Iericho, vrbs, quàm primam Iordane transmisso cœpit & subuertit Iosue, rege illius interfecto, vt scribitur Iosue 6. pro qua extruxit aliam Hiel de Bethel, vt scribitur 3. Reg. 16. Sed & hæc eo tempore quo Ierusalem oppugnabatur à Romanis, propter perfidiam ciuium capta & destructa est, teste Hierony. lib. de locis Hebraicis, qui pro secunda etiam tertiam dicit postea ædificatam, eamq; vsq; in sua tempora permansisse, & ostendi vtriusq; vrbis vestigia Brocardus testatur suo tempore ciuitatem hanc octo tantùm habuisse domos, vixq; nomen villæ sortitam. Ciuitatis huius situm & circumiacentis agri fertilitatem propter aquas largissimas fontis illius, quem, cùm noxius esset Helisęus sanauit, vt scribitur 4. Reg. 2. describit prolixè Iosephus lib. 5. de bello Iud. cap. 4, asserens eam, vt erat media inter Ierusalem & Iordanem, à Ierosolymis quidem distare centum quinquaginta stadiis, à Iordane verò stadiis sexaginta. Hanc ergo ciuitatẽ decoratã & habitatione & miraculo Helisæi, etiam Dominus illustrare dignatus est & præsentia sua & insigni quodam facinore, vt vbique præsentia ipsius fructum aliquẽ attulit. *Ecce enim*: inquit Euangelista, erat in hac ciuitate, *vir nomine Zachæus*, (ob celebritatem namq; viri eum proprio nomine expressit cõuenitq; nomen ipsi euentui qui hic narratur. Nam Zachęus, si interpretetur, significat purum aut iustificatum, scribendumque est hoc loco per simplex c, non autem Zacchæus) *& hic princeps erat publicanorum & ipse diues.* Quę ob id Euangelista diligẽter explicat, non solùm vt sequenti sit narrationi locus, sed etiam vt eius conuersio, & iustitiæ cupiditas, ac Christi benignitas sit admirabilior. Non vulgare enim iustitię desiderium, nec vulgare Dei donũ fuit, quòd is, qui caput fuit corũ, qui ex publicis exactionibus & communi aliorum malo propriis cõmodis inhiabant, & præterea diuitiarum copia affluebat, mox omnibus spretis in aliũ mutatus sit virum, & tam pio videndi Iesum desiderio detẽtus fuerit. Rursum Christi benignitatem nobis mirè commendat, quòd non simpliciter publicani, sed etiam principis publicanorũ hospitio vltro sese obtulerit, à cuius consortio maximè abhorrebãt Pharisęi & Scribę. Hic ergo talis vir, quẽ & vitæ genus, & fortunæ indulgentia impellere poterat ad contemptum humilis Iesu, *quærebat videre Iesum quis esset*, cupiens, scilicet, eum etiã de facie nosse de quo rumor tam admiranda sparserat. Nec vulgati

gari tenebatur videndi Iesum desiderio, sed tanto, vt cùm per staturæ exiguitatem impediretur à turba vndique Domino circunfusa, ne posset in turba videre Iesum, oblitus sui principatus & diuitiarum suarum, veluti infimæ alicuius sortis homo, arborem sycomorum ascenderit, quæ in via fortè erat, per quam Dominum transiturum cognouit, non metuens quòd multis Iudæorum risui futurus esset, eò quòd diues & publicanorum princeps, sublimis in arbore spectator esset vnius humilis & pauperis hominis. Et quidem cùm tam cupidus esset videndi Iesum, proculdubio lubens illum inuitasset, ni modestia & pudor obstitisset, & suorum peccatorum conscius, indignum se cum Centurione illo iudicasset, quæ illum in domum suam vocaret, cùm à suo consortio Pharisæos studiosè abstinere expertus fuisset. Bene ergo Euangelista desiderii in hoc homine magnitudinem explicauit, dum & præcurrisse eum dicit, & ascendisse, idque in arborem, quam & explicare ei visum est. Est autem Sycomorus, vel, vt Lucas posuit, Sycomorea, teste Dioscoride libr. 1. de materia medicinali capit. 167. arbor excelsa, folia quidem habens similia moro, fructus autem proferens similes ficui, nisi quòd eos proferat sine granis, neque in ramis proferat, sed ex ipso caudice, non maturescentes, nisi vnguibus aut ferro sculpantur. Plinius eam vocat ficum Ægyptiam, putatque in sola nasci Ægypto, cùm Dioscorides testetur etiam in Caria & Rhodo, aliisque locis nasci, & ex sacris litteris certissimum sit etiam natas in Palestina, imò in ea fuisse crebras & vulgares, vt patet ex hoc loco, & iis locis quibus dicitur Salomon præbuisse multitudinem cedrorum quasi sycomoros, quæ nascuntur in campestribus in multitudine magna 3. Reg. 10. & 2. Paralyp. 1. & 9. & cùm Amos Propheta dicit se tamquam *pastorem vellicasse sycomoros.* Quo tamen loco Diuus Hieronymus putat magis significari rubos, qui afferunt mora agrestia, ac pastorum famem & penuriam consolantur, quod ea solitudo in qua morabatur Amos, nullam huiusmodi gignat arborem, quæ propriè dicitur sycomorus. Dicitur autem hæc arbor sycomorus, etiam sycaminon, quamquam hoc nomen propriè Græcis significet morum, vnde Lucæ 17. vertit interpres, arbori moro, cum Græcè sit συκαμίνῳ, & Psalm. 77. vbi legimus moros eorum in pruina. Græcè est τὰς συκαμίνους, quamquam hic potiùs vertendum erat sycomoros, quæ in Ægypto admodum crebræ sunt, adeò vt dicantur ficus Ægytiæ aut mori Ægyptiæ. Hebræi pro eo quod interpretes vertunt nunc sycaminon, nunc sycomorum, dictionem habent his nominibus similem שקמה Sikma, vt videri possit mutata à Græco συκάμινος, aut contrà potiùs nomen hoc Græcos ab Hebræis mutuatos. Porrò de vocabulo sycomorus adhuc disputatio est, vtrum o in morus sit ω μέγα an ο μίκρον, vt penultima sit longa an breuis. Græci enim ferè per ο μίκρον, scribunt, putántque nomen hoc compositum ex σῦκος, id est, ficus, & μόρος, id est, morus, huic arbori inditum, quòd foliis morum referat, fructu verò ficum vulgarem, quod planè conuenit cum eo quod Lucas dicit, συκομορέαν. Nam Græcis, μορέα, morum significat. At ex verbis quibusdam Dioscoridis apparet potiùs pro ω μέγα, scribendum, vt sycomorus dicta sit quasi ficus fatua, μῶρος, enim fatuum significat, Dicit enim, καλεῖται δὲ καὶ ὁ ... τῆς καρπὸς συκόμορον, διὰ τὸ ἄτονον γεύσεως, id est, vocatur autem & fructus huius arboris

Amos 7.

sycomorum propter saporis ignauitatem, hoc est, quia ignaui & fatui est saporis. Vnde Hieron. in 7. cap. Amos dicit, Aquilam & Symmachum vertisse, συκομώρους, per ω μέγα. Quæ ob id latiùs prosecuti sumus, vt solidiùs tractari possit mysterium huius arboris, quam nō nisi ob mysterii alicuius rationem videtur sic in specie designasse Euangelista. Sed redeamus ad historiam: Itaque sedente Zachæo in arbore, & Dominum expectante, Dominus cùm venisset ad locum, attollens oculos, *vidit eum*, aspectu quidem corporali, sed quem ferè sequitur aliquis salutaris effectus, quali aspectu dignus ille meritò factus est, qui tanto videndi Iesum desiderio tenebatur. Videre enim eum solùm in tanta multitudine ambiuit, & vicissim in tanta multitudine peculiariter illum vidit, & in illum oculos suos conuertit Dominus, qui delectatus tam insignis hominis cupiditate, quam ipse facto, vultu atque oculis præ se ferebat, quàm Dominus qui scrutator est cordium, synceram esse aduertit, non tantùm se illi simpliciter videndum exhibet, cùm ille nihil aliud petere auderet, sed etiam ipso nomine vt notum compellans quem priùs non viderat, vltro sese ipsius obtulit hospitio, dicens, *Zachæe, festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere.* Dicit, *oportet me manere*, non ob inopiam; quasi defuissent ei in quæ reciperetur hospitia, sed quòd ille suo desiderio meruerat Dominum habere hospitem, & quia oportebat hac ratione Christum secundùm suum officium quærere & saluum facere quod perierat. Legimus Dominum frequenter rogatum iuisse ad cōuiuium, nunquam autem nisi hoc loco legimus eum non inuitatum vltro se ingessisse. Atque id vulgò habetur parùm ciuile. Sed introspexit Dominus affectum hominis, cui tanti erat vidisse Iesum prætereuntem, sciebatque eum plura tentaturum, nisi propria indignitatis conscientia obstitisset. Hic animus Christo cognitus efficacissimè & vrbanissimè ipsum inuitabat, qui sic amat inuitari, & à quo plus sæpè impetrat qui quod secum tacitè optat, propter conscientiam imbecillitatis suæ non auderet petere, quàm qui præsumptuosè & inuerecundè illum vocare ad se non dubitat. Efficax enim inuitator Christi fuit Petrus, cùm diceret, *Exi à me Domine, quia homo peccator ego sum:* & Centurio qui dicebat, *Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum.* Demonstratum est hic à Christo, quàm rectè dictum sit de sapientia Dei quæ Christus est, *Clara est, & quæ numquam marcescit sapientia, & facile videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat.* Ostensum quàm rectè de eo Ecclesia canit, quòd abundantia pietatis suæ & merita supplicum excedit & vota. Declaratum quàm auidus sit salutis & conuersionis peccatorum, quàm auiditatem ipsius significat etiam quod dicit, *festinans descende*, & rursum illud, *oportet me manere.* Et rectè quidem, dicit, *manere*, quoniam etsi ad tempus breue erat in domo Zachæi corporaliter futurus, in ea tamen per fidem semper erat mansurus, per quam habitat in cordibus fidelium. Res autem subsecuta declarauit & vim præcepti Dominici, & affectum Zachæi erga Dominum, quòd scilicet, solo pudore prohibitus non priùs vltro illum ad se inuitauerit. Mox enim vt audiuit Domini insperatam iussionem, nihil quidem respondet, ingens enim affectus & insperatum gaudium vocem adimere solet, sed tamen nihil cunctatus obtemperat. Nam & festinanter descendit,

Luc. 5.

Matth. 8.

Sapient. 6.

& non simpliciter eum accepit, *sed excepit eum gaudens*, veluti magno honore affectus, & magno thesauro donatus, cùm priùs temporalia tantùm lucra sectaretur. Non enim iudicauit se beneficium collaturum, sed beneficium accepisse. At quid interea qui aderant rei quæ agebatur spectatores? Cùm cæcum ante ingressum Iericho Dominus illuminasset, omnis plebs vt vidit, dedit gloriam Deo: nunc verò cùm magis deberent Deo dare gloriam, & Christi prædicare benignitatem, *omnes qui videbant, murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset*, duplici nomine peccantes, & quod hunc adhuc peccatorem vocabant, qui etiamsi priùs peccator fuerat, videri meritò iam poterat animum mutasse, & quod vitio hoc vertunt Domino, quod ad hominem peccatorem diuerterit, cùm hoc vnum viderent eum agere, vt sua doctrina peccatores ad resipiscentiam permoueret. Qua in re obseruandum quomodo homines semper magis commendauerint corporalia Christi beneficia, quam spiritualia, vt semper carnales magis externa mirantur, quàm spiritualia. Cùm tamen hic dicuntur omnes videntes murmurasse, videtur intelligendum Euangelistam locutum vulgari modo, vt omnes dixerit pro ferè omnibus, aut admodum multis. Non enim absolutè omnes qui viderunt murmurabant, quia non Apostoli & Discipuli qui aderant. Vt autem intelligamus quàm iniusta & irrationabilis fuerit horum murmurantium indignatio, subiicit Euangelista: *Stans autem Zachæus dixit ad Iesum.* Stetisse eum dicit insinuans ipsius erga Christum reuerentiam, siue hoc inter prandendum contigerit, siue potiùs ante vel post prandium, cùm aliquamdiu, vt est verisimile, Dominum docentem mundi contemptum, & futuræ vitæ bona annunciantem audisset. Aduertendum autem quid dixerit ad Iesum, *Ecce*, inquit, *dimidium bonorum meorum Domine do pauperibus*, &c. Quòd dicit, *do*, &, *reddo*, quidam sic accipit quasi iam hoc facere cœperit, priusquam etiam ad ipsum Dominus diuertisset, vt intelligeret num hoc quod cœperat Domino probaretur nec ne. Sed rectiùs intelligitur ipsum commotum Christi præsentia & doctrina, iam certò constituisse se daturum & redditurum, vt cùm dicit, *do*, & *reddo*, præsentis temporis verba pro futuris accipiantur, dabo & reddam, nisi quòd significare voluerit dicens, *do*, & *reddo*, sese iam suas facultates ad id deputare, & ad id faciendum sese astringere vt sensus sit, *do pauperibus*, hoc est, iamiam illis addico & certò deputo. Id enim magis conuenit responsioni Domini, quam subiicit dicens, *Hodie salus domui huic facta est.* Diuidit autem suas facultates in duas partes. Et dimidium quidem pauperibus assignat, vt peccata sua eleemosynis redimeret, & perfectionem Euangelicæ doctrinæ quoad posset præstaret. Ea enim requirit vt diuites sua dispergant & dispensent pauperibus. Dimidium verò reseruat, non tam vt possideat, quàm vt hinc exoluat lucra fraude quæsita, vt ferè solet publicanorum officium non esse liberum ab iniustis exactionibus. Quadruplum autem reddere fraudatis constituit, secutus, scilicet legem hac in parte, quæ præcepit ei qui ouem fuerit furatus, eamque vendiderit, vt reddat quadruplum. Quamquam hac constitutione non omnino ad talem redditionem adigebatur. Nam lex ei qui quod fraude aut furto abstulit, adhuc habet in manibus, duplum tantùm restituere præcipit. Hìc autem si quod aliquem fraudauit, illud adhuc penes se habuit, nempe pecuniam. Verùm quò fraudis perfectam faceret satisfactionem, & non tantùm restitueret malè ablata, sed etiam damna, quæ fraudati poterant incurrisse resarciret abundè, suumque peccatum in seipso plenè puniret: quadruplum vltrò se redditurum promittit. Ex quo intelligendum relinquitur, hunc diuitias suas non omnes ex iustitia & fraude comparasse, sed maiorem partem, imò omnes penè vel ex patrimonio, vel ex iusto lucro obtinuisse, quomodo enim alioqui & dimidium bonorum suorum pauperibus addicere potuisset, & præterea reddere quadruplum omnibus à se fraudatis. Hinc autem discendum diuiti qui perfectus Christi volet esse Discipulus, opus esse vt & largiter sua in pauperes eroget: & tamen non sic omnia, quin si de fraude aliqua sibi est conscius, non etiam fraudatis malè ablata restituat, nec tantùm ea quæ abstulit restituat, sed & damna quæ hinc inciderunt aut incidere potuerunt resarciat. Discendum & hoc, quòd perfecta, resipiscentis satisfactio in duobus illis consistat, nempe vt & ablata reddat (non enim, inquit D. Augustinus, dimittitur peccatũ, nisi restituatur ablatum) & admissa peccata eleemosynis purget, iuxta consilium Danielis, *Peccata tua eleëmosynis redime.* Porrò quòd Zachæus has suas coram Domino virtutes proponit, non iactabundè facit, quemadmodum Pharisæus ille, qui dixit, *decimas do omnium quæ possideo*, sed tum vt alacritatem suam & fructum in se secutum ex præsentia & ingressu Domini ostenderet, idque in condemnationem obmurmurantium Iudæorum, tum quòd cuperet audire à Domino an quod facere instituebat, ei placeret necne, & num quid illi præterea esset faciendum ad adipiscendam vitam æternam. Mira sanè rerum mutatio, cùm is qui priùs totus lucris inhiabat, & ex aliorum incommodis sibi quæstum faciebat, subitò ita mutatus est, vt non tantùm redderet cum fœnore & largiter iniustè parta, sed & quæ supererant, pauperibus non tantùm se daturum promitteret, sed iam deputaret, & veluti renunciato iure addiceret. Hæc certè mutatio dexteræ excelsi. Iam camelus abiecto diuitiarum onere transire cœpit per foramen acus. Cùm ergo Zachæus suam mutationem Domino probandam vel improbandam proponeret, Dominus approbans eius propositum, ait ad illum, *Hodie salus huic domui facta est, eo quòd & ipse filius sit Abrahæ*, vbi sciendum, quòd apud Græcos relatiuum, *ipse*, referri potest ad domum, quia illis, οἶκος, id est, domus, est masculini generis, vt sic verti possit oratio. Salus huic domui facta est, eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ. Atque in hunc modum potiùs intelligendum, ob id apparet, quòd cùm Dominus hæc dicatur dicere ad Zachæum, non autem ad circumstantes, durius est quo sub tertia persona dicitur ad illum, eo quòd & ipse sit filius, si, ipse referatur ad Zachæum? Nec absurdum videri debet si domus dicatur filia Abrahæ. Sic enim rectè dicitur domus filia Abrahæ, quomodo nos dicimus domum aliquam Christianam, vt scilicet domus accipiatur pro familia. Non enim Dominus tantùm Zachæo salutem annunciat, sed toti familiæ, quæ exemplo patrisfamilias aut iam credidit, aut croditura erat. In nostra littera videtur illud, *ad eum*, cùm dicitur, *Ait Iesus ad eum*, accipiẽdum pro, de eo, quomodo ad Romanos dicitur, *Ad Israël autẽ dicit*. pro. De Israël autem

Epistol. 54 ad Macedonum. Dan. 4. Rom. 10.

tem dicit, Et, *multi dicunt animæ meæ, non est salus ipsi in Deo eius*, pro multi dicunt de anima mea. Itaque intelligatur ad circumstantes de Zachæo dixisse Dominus, *Hodie salus huic domui*, hoc est, familiæ facta est, *eò quòd etiam ipse*, paterfamilias, scilicet, *sit filius Abrahæ*. Theophylactus relatiuum, *ipse*, manifestè refert ad domum, & per domum vult intelligendum ipsum Zachæum, vt sit sensus, sicut tu hodie das & reddis, ita & ego dico hodie salutem factam domui huic, id est, tibi: iuxta quem sensum rectè dixerimus in nostra littera, relatiuum, *ipse*, referri ad domum, non secundùm vocem, sed secundùm rem, sicut in illo, *Reges gentium dominantur eorum*. Cæterùm domui dicit Dominus factam salutem, quia supra dixerat, *In domo tua oportet me manere*, vt ostendat fructum secutum ex suo in domum ingressu, propter quem fructum dixerat, oportet me manere in domo tua. His ergo vobis non tantùm approbat Dominus factum Zachæi, sed & occurrit indignantium de ingressu suo murmurationi, cùm ostendit fructum sui ad peccatorem introitus. Et quò magis omnium ora obstruantur, addit causam salutis domui tunc collatæ, dicens, *eò quòd*, hoc est, *etiam ipse*, quamquam publicanus & peccator, *sit filius Abrahæ*. Quòd autem Zachæum filium vocat Abrahæ, dupliciter potest intelligi. Aut simpliciter, quia ex genere fuit Abrahæ sicut reliqui Iudæi, quo modo si accipiatur, intelligendum est Dominum non reddere exactam, & adæquatam rationem quare salus facta sit huic domui. Non enim omnibus illis salus contigit, qui filii fuerunt Abrahæ secundùm carnem. Sed redditur ratio quare non debuerit à Domino negligi Zachæus, nimirum quia & ipse erat Israëlita: supra autem dixerat missum se ad oues quæ perierunt domus Israël, & filiis Abrahæ peculiariter erat promissa salus per Messiam præstanda: Aut filium Abrahæ vocat non tantùm ratione carnalis ex Abraham propagationis, sed etiam ratione diuinæ electionis, qua hi tantùm æstimantur in semine Abrahæ, qui benedictionis Abrahæ & semini eius promissæ in Christo participes sunt aut futuri sunt, sicque adæquata reddita erit causa quare domui huic salus contigerit. Non potest enim non huiusmodi Abrahæ filiis salus aliquando contingere. Sunt autem, inter quos Chrysostomus, qui Zachæum hunc non putant fuisse genere Israëlitam sed ethnicum, dictum autem filium Abrahæ, quomodo gentes dicuntur filii Abrahæ, per imitationem scilicet fidei & operum eius: vt sensus sit, eò quòd non tantùm vos carnales Iudæi, sed etiam ipse sit filius Abrahæ iam effectus, per fidei imitationem. Verùm id non est verisimile, tum quia Dominus suprà dixerat se non missum nisi ad Israëlitas: tum quia si id verum fuisset, non tantùm Iudæi murmurantes dixissent quòd ad hominem peccatorem diuertisset, sed multò magis quod ad hominem præputium habentem diuertisset, quod in Petro indignè tulerunt etiam fideles, idque post acceptum Spiritum sanctum. Non enim existimandum est publicanos omnes qui apud Iudæos Romanorum nomine publica vectigalia exigebant, fuisse gentiles, vt suprà satis dictum est. Sed & nomen, *Zachæus*, cum sit Hebraicum, indicat satis hominem fuisse Iudæum. Concludendo autem subiicit Dominus, *Venit enim filius hominis quærere & saluum facere quod perierat*. Quo confirmat redditam rationem, quòd scilicet, salus ideo con-

Rom. 9.

Act. 11.

A tingere debuerit Zachæo, quia filius fuerit Abrahæ etiam ipse, nec obstare illi quòd publicanus sit & peccator, eò quòd ipse venerit in hunc mundum, vt quæreret non eos qui sibi iusti videntur, nec salute se putant indigere, sed vt quæreret & saluum faceret quod perierat, idque imprimis inter oues Israëliticas. Itaque bifariam Dominus refellit Iudæorum indignationem. Nam cùm dicit, *eò quòd filius sit Abrahæ*, respondet murmuri Iudæorum ex parte Zachæi, proferens eius ex Abraham originem, ob quàm à se non erat relinquendus, & Iudæi tamquam de fratris salute & felicitate gaudere debebant. Cùm verò dicit, *Venit enim filius hominis*, &c. ex parte sui respondet illis, proferens B suum officium. Et hæc quidem iuxta historiam, quæ in genere quidem nos docet & Christi in requirendis peccatoribus solicitudinem, atque in suscipiendis illis benignitatem, & verè pœnitentis ad opera misericordiæ, & iustitiæ alacritatem. Iuxta allegoriam autem, sicut semper in Euangeliis publicanorum & peccatorum conuersio, typus fuit conuersionis gentium, quas Iudæi ob peccata abominabantur, & quarum vocationi inuiderunt postea: ita & nunc Zachæus iste Pharisæis abominabilis, typus fuit populi gentilis, qui fama nominis Iesu diuulgata, excitatus auiditate eum cognoscendi, cùm statura pusillus esset, hoc est, puerorum instar non ita vt Iudæorum populus profeci- C set in virtutibus & veritatis cognitione, & ob id impediretur à turba vitiorum & diuersorum errorum quos sectatus fuerat, ne Iesum videre posset, ascendit per fidem in arborem sycomorum, hoc est, crucem Domini, quæ ficum refert fructus sui dulcedine; morum verò effusi sanguinis rubedine, estque veluti ficus fatua, quòd cum dulcis sit fructus eius credentibus, fatuus tamen & insipidus infidelibus. Hæc est illa ficus, vnde qui cognoscunt se esse nudos, colligunt folia quibus tegant suam nuditatem. Aut in arborem sycomorum ascendit, dum suæ pusillitatis conscius, turbam errorum fugiens, Euangelicam amplexatus est doctrinam, quæ mundo fatua habetur & stulta, qua D à terrenis subleuatus Iesum per fidem videre meruit. At Dominus videns eius populi fidem, & studium veritatis cognoscendæ, non se in transitu videndum illi præbuit, vt Iudaico populo, sed à contemplationis studio ad opera charitatis ipsum vocans, delegit in domo eius manere, & firmam facere mansionem, plus ei populo indulgens quàm vel petere vel sperare poterat. Quàm benignetatem populo gentili exhibitam cùm viderent Iudæi, indignati sunt & obmurmurauerunt. Vt enim nunc obmurmuratum est Iesu propter Zachæum: ita post obmurmuratum est Petro ob Cornelium centurionem, qui gentium fuit primitiæ. Dice- E cant enim, *Quare introisti ad viros præputium habentes?* At illis quantumlibet indignantibus, & abominantibus gentes tamquam peccatores, Dominus gentili populo iustitiæ & misericordiæ operibus vacanti, non autem principaliter cæremoniis sicut Iudæi, pronunciat salutem factam; idque ob id quod semen Abrahæ esset spirituale per fidem. Ex quibus intelligi iam facilè potest quomodo etiam moraliter hæc historia possit tractari, vt per eam doceatur quomodo quisque peccator, cuius exemplar quoddam sese exhibuit, Zachæus, assequi possit, & Iesum videat, & eundem habeat manentem in domo pectoris sui, nimirum si cùm pro

Allegoria.

Gen. 3.

Act. 11.

pro statúræ spiritualis pusillitate impeditur à turba suorum peccatorum, à turba errorū in quibus versatus est, à turba humanæ conuersationis, ne Iesum videre possit, & has turbas fugiat, & terrenis relictis ad superna feratur, in crucem Dominicam fide ascendat, stultam Euangelii doctrinam amplexetur. Cumque sic è sublimi Iesum speculatus fuerit, descendat ad officia pietatis. Non enim satis est contemplari Iesum quoties eget hospitio: eget autem, quoties eget proximus. Ac tum quidem quoties vocamur à Domino ad huiusmodi officia charitatis nihil morandum est, sed & festinanter ad ea explenda descendendum, & Christus egenus cum gaudio excipiendus. Sic fit vt quis per fidem quæ per dilectionem operatur, Christum non veluti in transitu videat quomodo eum vident qui tantùm credūt, sed etiam habeat eum manentem in domo sua, refectus ab eo salutari doctrina & spiritus consolatione, quantumuis impii quidam obtrectent, & vicissim ipsum reficiens misericordiæ & iustitiæ operibus. Hæc enim duplicia opera ex facto Zachæi verè pœnitenti sunt imitanda. Porrò ex Ecclesiastici institutione, hæc de Zachæo historia legitur passim in solennitate dedicationis Ecclesiarum idque appositè valdè. Et primùm quidem, quòd ei festiuitati conueniat illud Domini, *Hodie salus huic domui facta est*, propterea quòd tunc memoria celebretur eius diei qua domus aliqua Deo est deputata, & singulari insignita prærogatiua. Deinde quia ei conuenit illud, *Hodie in domo tua oportet me manere.* Quod ea die tēplum factum sit habitaculum Dei & Christi. Postremùm, quia templum materiale typus quidam est templi spiritualis, in quo magis habitare desiderat Christus, illius, scilicet, de quo Paulus, *Templum Dei sanctum est quod estis vos*, proinde annua dedicati templi memoria celebratur, vt ea fidelis quisque semel Deo in baptismo consecratus admoneatur, ita se gerere vt Christum habeat in se manentem, ad quod aptissimè conuenit moralis historiæ huius tractatio.

Euangeliū hoc cur legatur in dedicatione Ecclesiæ.

1. Cor. 3.

PARABOLA PROPONITVR DE DECEM MINIS.

LVCÆ 19. CAPVT CVII.

HÆc illis audientibus adiiciens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnum Dei manifestaretur. Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti: Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio. Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos. Et factum est vt rediret accepto regno, & iussit vocari seruos, quibus dedit pecuniam, vt sciret quantum quisque negotiatus esset. Venit autem primus dicens Domine mna tua decem mnas acquisiuit. Et ait illi, Euge serue bone, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens supra decem ciuitates. Et alter venit dicens, Domine mna tua fecit quinque mnas. Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates. Et alter venit dicens, Domine, ecce mna tua, quam habui repositam in sudario, timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti. Dicit ei De ore tuo te iudico serue nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminaui: & quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens cum vsuris vtique exegissem illam? Et astantibus dixit, Auferte ab illo mnam, & date illi qui decem mnas habet. Et dixerunt ei, Domine, habet decem mnas. Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. Verumtamen inimicos illos meos, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me. Et his dictis præcedebat ascendens Hierosolymam.

HÆC ILLIS AVDIENTIBVS ADIICIENS DIXIT PARABOLAM, EO QVOD, &c.] Occasionem dictæ modo à Domino parabolæ explicauit Euangelista, nimirum quia cùm iam Dominus appropinquauit Hierusalem, discipuli existimauerunt Christum regnum suum quod temporale fore putabant, mox in ea tanquam regia sede & ciuitate Dei auspicaturum gloriosè. Itaque subiecit hanc parabolam, quo hanc mentibus suorum tolleret existimationem significans per eam, longè aliter rem casuram quam illi opinabantur, se scilicet non in vicina Hierusalem, sed in longinqua regione regnum sibi accepturum, Iudæos regnum ipsius detrectaturos, ac Apostolos, aliosque doctores ministros suos qui cum ipso regnare vellent interea quòd ipse abesset in regno externo, negociationem consentaneam regno exercere debere, donec in fine ipse veniret, fidelibus ministris regni sui consortium communicaturus, rebelles verò & ignauos seruos vindicaturus. At quæri hic potest, quomodo Euangelista dicat hanc parabolam Dominum adiecisse, cùm prædicta illi nempe Apostoli & alii qui aderant, audirent. Illo enim apparet significari Dominum sumpsisse etiam ex illis prædictis occasionem subiiciendi hanc parabolam, cùm nulla videatur esse horum cum præcedentibus connexio. Itaque quamquam videri possit Dominum postea quæ ad causam Zachæi pertinebant, nouam docendi occasionem, sine consequentiæ ratione accepisse ex Apostolorum carnali existimatione, tamen rectè etiam dixerit quis, Dominum cùm hanc subiiceret parabolam, respexisse vel ad indignationem & obmurmurationem Iudæorum, vt significaret mirum non esse si perpetuò ipsi indignarentur, qui mox recusaturi erant ipsum in suum regem suscipere, vel ad hoc quod dixit, *Venit filius hominis quærere & saluum facere quod perierat*, vt ex suo exemplo etiam suos per parabolam doceret quid ipsis faciendum restaret, nec tam cogitarent nunc de regni gloria, quàm vt regem suum imitentur, & post illius perfectionem etiam ipsis quærendum quod petierat in hominibus. Hoc est enim lucrum quod à suis ministris Dominus requirit. Bene autem dicit Euangelista illos existimasse *quòd regnum Dei manifestaretur confestim.* Regnum enim Messiæ, etsi putabant ipsi fore temporale & mundanum, tamē Dei regnum vocabant, quòd per Messiam se missum Deum in populo

pulo suo crederent sublimi quodam modo regnaturum, & sublimius quam olim tempore Iudicum, aut regis Dauid, & aliorum. Et quidem regnum Messiæ vt iam in terris vtcunque cœptum erat, ita mox in Hierusalem magnum profectum & incrementum accepturum erat: verùm non erat ita vt illi putabant manifestandum, vt instat aliorum regnorum, in gloria & maiestate appareret. Spirituale est enim regnum Christi quod est in terris, & quemadmodum Paulus *vitam* fidelium *absconditam esse dicit cum Christo in Deo*: ita & regni ipsius maiestas & gloria iam occulta est, manifestanda in nouissimo die. Porrò hac parabola eò magis præmuniendi iam erant animi Apostolorum, quòd mox solenni pompa veluti rex ingressurus erat & suscipiendus in Hierusalem, quemadmodum post hanc parabolam mox Lucas subiungit. Parabola autem sic habet (nam ad literam eam priùs breuiter prosequemur, etsi ferè planam satis in omnibus, quò ritè intellecto exemplo solidiùs in re per ipsam significata versemur (*Homo*, inquit, *quidam nobilis*, hoc est, claro genere natus.) Græcè enim est εὐγενὴς, *abiit in regionem* longè dissitam à loco habitationis, *vt acciperet sibi regnum*, *& eo accepto reuerteretur*. At priusquam ingressus esset iter, *vocatis decem seruis* suis quos habebat, *dedit illis decem mnas*, singulis scilicet, vnam, ita vt inter omnes æqua esset sortis partitio: simulque mandauit illis dicens, *Negotiamini*, hoc est mercaturæ & lucro conquirendo operam date, *dum* pro vsque dum *venio*, quasi dicat, Hanc pecuniam trado vobis, non vt prodigatis aut seruetis otiosam apud vos, sed vt negociatione crescat, reuersusque reperiam rem domi auctam. Non dicit quando venturus sit, sed tantùm venturum se asserit, volens tempus aduentus sui ipsis esse incertum, vt illi nunquam essent in otio, sed venturum tempore incerto semper expectarent. Porrò μνᾶ, *mna* dictio Græca, pro qua latini interposita littera i dicunt etiam mina, significat Atticis libram pecuniariam, hoc est, centum drachmas quæ continent 12. vncias cum semisse. Cùm enim drachma octaua pars vnciæ sit, sicut octo drachmæ vnciam faciunt: ita duodecies octo drachmæ, hoc est, nonaginta sex, duodecim vncias, quæ veram libram Romanam reddunt, faciunt, sed ob numeri perfectionem addebantur quatuor drachmæ, ita vt 100. drachmæ dicerentur libra & μνᾶ. Dicunt autem & Hebræi eodem vocabulo מנה Mane, pro quo, nos dicimus mina, & Græci μνᾶ, sed sciendum est minam Hebraicam diuersam esse à mina Attica. Hebraica enim valet, teste Ioseph, duas libras cum dimidia. Sic enim habet libr. 14. antiquit. cap. 13. Mina apud nos duæ & semis libræ existimentur. Quod conuenit cum eo quod scribitur Ezec. 45. vbi dicitur, *Viginti sicli & vigintiquinque & quindecim sicli, minam faciunt*, Viginti enim & vigintiquinque & quindecim sicli simul sumpti faciunt 60, siclos. At cùm, vt supra dictum est, Siclus sit dimidium vnciæ, 60. sicli, 30. faciunt vncias, quæ sunt duæ libræ & semis. Proinde Hebraica mina non tantùm dupla est ad Atticam, sed & vltra excedit eam in quinque vnciis. Et hæc quidem pro intelligentia scripturarum in quibus sit mentio de minis vel mnis. Redeamus ad parabolicam historiam. Cùm ergo ad prædictum modum res suas nobilis iste homo domi disposuisset, mox profectus est. Ciues autem ciuitatis cui præerat oderant eum. Itaque profecto illo cœperunt agitare de nouandis

Coloss. 3.

Quid mina.

A rebus, vt fieri solet, hoc molientes, vt dum alterum regnum appetit, ab eo quod possidebat excluderetur. *Miserunt* igitur *post illum* iam profectum *legationem*, hoc est, legatos, dicentes ad illos, *Nolumus* planè *hunc regnare super nos*, nullam quidem legitimam rationem addentes, sed superbè regnum eius recusantes sola voluntate. Id enim significat, *Nolumus*: Hæc dicentes legatis miserunt eos, vt referrent illi ciues esse huius animi, vt post hac nollent illum habere regem, ne veniret vnde profectus esset. *Et factum est vt accepto regno*, quantumuis id nollent ciues, rediret tamen, ac reuersus primùm quidem de seruis suis solicitus fuit quibus pecuniam dederat, quos proinde *vocari iussit, vt sciret quantum quisque negotiatus esset*, id est, quantum lucri negotiando fecisset. Non est enim hic Græcis B verbum πραγματεύεσθαι, quod superiùs est; sed διαπραγματεύεσθαι, quod plus quid significat, *Venit autem primus, dicens, Domine mna tua fecit lucrum decem minarum*. Cuius industriam ac fidem collaudans & remunerans dominus, respondit. *Euge serue bone, & quia in modica re fidelem te declarasti*, cùm res meæ essent angustiores, æquum est vt rebus meis nunc auctis, particeps sis amplioris fortunæ, ac plura tuæ fidei & potestati concredita habeas, *Eris ergo*, pro esto, *potestatem habens super decem ciuitates*. Porrò, *euge*, Græca dictio est, qua & La- C tini vtuntur, atque est vox laudantis aut exultantis, perinde valens ac rectè sanè. Componitur enim ex εὖ & γε. Proinde cùm in Psalmis precatur Propheta contra impios, *Non dicant in cordibus suis, Euge, euge animæ nostræ*, sensus est: Ne sinas vt dicant sibi, bene bene sanè est animæ nostræ, cùm scilicet euenerit iusto quod cupiunt. Et cùm dicit, *Auertantur retrorsum, & erubescant, qui dicunt mihi euge, euge*, sensus est, Qui cùm vident aduersitates meas, lętantur & propter me dicunt. Bene res se habet. Et quidem illis locis lætantis est vox: hic verò magis collaudantis. Non tantùm autem Dominus eum collaudat, cuius mina decem ac- D quisiuit minas, sed & eum, cuius mina quinque tantum acquisiuit, cum quo non expostulat quare non plus lucri fecisset, cùm ex æquali pecunia alter duplo plus lucratus fuisset. Animaduertit enim varios esse negotiationis casus, & eos qui æqualem impendunt laborem & industriam, non semper idē assequi commodum. Et alioqui Dominus pro sua benignitate non quantum potuisset seruus lucrari, requirit, sed contentus etiam fuit mediocri industria & lucro. Collaudat ergo etiam hunc, nec collaudat tantùm, sed cum nec illi, sicut nec priori, aliquod præmium deberet, tamen veluti commerito ob suam industriam & diligentiam contradit præfecturam quinque ciuitatum, ex seruis hos in con- E sortium domini, constituens, sed secundùm proportionem meritorum. Cùm autem ad hunc modum cæteri redderent rationem, tandem venit seruus vnus planè ignauus, & malæ fidei, qui supra suam ignauiam etiam hoc adiecit criminis, quod se iustificare voluit, quodque iustificationis suæ rationem retorsit in mores & iniquitatem Domine: *Domine*, inquit, en refero tibi minam quam mihi credideras. Eam hactenus *habui repositam in sudario*, quo tibi sicut erat esset incolumis. Adeò non profudi, vt nec attigerim. Hoc malui, quàm venire in periculum, ne si malè cessisset negotiatio, vt in ea varii sunt casus? tecum mihi res esset. Metuebam enim te, sciens, quàm sis homo austerus & lucri

Psal. 34.

Psal. 69.

lucri auidus, adeò vt non solùm nihil dones, aut perire sinas de tuo, verùm etiam inde tollas vbi nihil posuisti, & inde messem colligas, vbi non fecisti sementem: quare non dubitaui te multò magis à me exacturum depositam minam, etiam si deperdita fuisset per fortunæ iniquitatem. Apparet autem fuisse illo tempore vulgare adagium, Tollere vbi quis nihil posuit, & metere vbi non seminauit, pro aliena & in quæ quis nullum habet ius diripere & sibi vendicare. Audiens hæc dominus, offensus non tantùm ignauia serui, sed etiam quòd culpam suam referret in mores domini, propriis ipsum conuincens verbis, ait, Serue bis malè piger scilicet & domini tui insimulator, *ex verbis oris tui te te iudico*: Sciebas enim, vt ais, me esse austerum, adeò vt tollam vbi non posui, &c. at qui hoc ipsum debebat te ad industriam excitare, non ad ignauiam. Cogitare enim debueras me multò magis mea requisiturum cum lucro, si aliena mihi soleo præ lucri auiditate vendicare. Quare ergo non saltem commisisti pecuniam meam mensariis, qui ex mutuo vel nummorum mutatione lucrum faciunt, vt cum illis particeps lucri fieres, vt si timuisti negotiando maria & terras peragrare, & in his lucrum quærere in quibus est iacturæ periculum, saltem vel hac ratione lucrum parasses, in qua minus vel nullum periculum est, imò certum lucrum, vt ego veniens pecuniam meam vel à te, vel à mensariis exigere possem cum vsura? Arguit ergo dominus eum, quòd cum negotia periculosiora aggredi timuisset, etiam nec certiora ac faciliora tentasset. Porrò non est hic anxiè quærendum quomodo dominus iste requirit lucrũ vsuræ quod iniustum est. Proponitur enim parabola homo vulgari modo agens & loquens. Lucrum autem vsurarum olim apud multas gentes licitum & iustum habebatur. Aut loquitur iste nunc consequenter ad existimationem serui quasi dicat, Cùm iudicares me adeò esse lucri cupidum, vt etiam tollam vbi non posui, existimare etiam debuisses me accepturum lucrum vsuræ ex concredita tibi mea pecunia. Cùm autem dicit, *& ego veniens cum vsuris vtique exegissem illam* (*illam*, enim habent multa scripta exemplaria, & non illud) quanquam intelligi possit exegissem illam à te, sunt tamen, qui intelligunt exegissem illam à mensariis, vt his verbis intelligatur dominus tacitæ obiectioni serui occurrere, Ne enim dicere posset seruus, si fortè mensariis commisissem pecuniam tuam, periculum fuerat ne non traditam illis pecuniam mihi cum parto lucro rependerent, ego inquit, veniens exegissem eam ab ipsis cum fœnore & lucro. Cùm autem ad hanc herivocem obmutuisset ignauius iste seruus, dominus seruis astantibus præcepit ablatam ab illo minam, dari illi qui omnium fuit vtilissimus, qui scilicet decem habuit iam minas, seruisque mirantibus cur illi adiiciendam vellet, quæ potiùs videbatur ei danda qui minus haberet, subintulit commune & tritum illud dictum, *Omni habenti dabitur amplius, ab eo autem qui non habet, etiam quod habet auferetur*, quasi dicat, Ille qui quod à me habuit, verè habuit, lucrum inde faciens dignus est cui amplius committatur & ditior fiat: is verò, qui quod habuit, sic habuit quasi non haberet, dignus est qui priuetur etiam illo quod habuit, tantùm abest, vt eius egestati mea subueniat liberalitas. Hoc iudicio cum seruis habito, secundo loco Dominus inimicos suos qui iugum regni eius excutere voluerunt adductos iu-

A bet in conspectu suo interfici, vt rebellionis suę meritas persoluerent pœnas. Paratior enim ad remunerandum quàm ad vindicandum, priùs iubet accersiri seruos, quàm inimicos suos. Et hactenus quidem litteralis propositi à Domino exempli tractatio, qui iam breuiter eius est subiicienda accommodatio ad eam rem quam Dominus significare voluit. Comparat ergo seipsum Dominus homini cuidam nobili genere orto, quòd verè esset homo, secundùm humanam naturam ortus ex regia stirpe Dauid, secundùm diuinitatem filius Dei patris. Se igitur significat mox abiturum in regionem longè dissitam à terra, nempe in cœlum, vt ibi acciperet quasi homo regnum sibi debitum, & regno accepto, B suo tempore, quod incertum esse voluit, reuersurum, quòd fiet in nouissimo iudicii die. At priusquam profectus est, seruis suis, Apostolis scilicet, aliisq; Euangelicæ doctrinæ prædicatoribus, quos per decem seruos in parabola significat ob numeri perfectionem, concredidit Euangelicam doctrinam, & dona sua velut minam quandam, & pecuniam qua negotiarentur, & lucrum non sibi, sed suo domino facerent: qui sese magno lucro auctum existimat, si homines per hominem resipiscant à vitiis, & ad Euangelicæ pietatis studium conuertantur, præcipiens eis vt ei lucro augendo insistant vsque ad tempus aduentus sui. Cùm autem iam C profectus esset in cœlum, Iudæi, qui veluti ciues ipsius fuerant, quòd inter eos & ex eis natus, & apud eos conuersatus esset, & regnum suum auspicatus, vt semper eum etiam præsentem oderant, recusauerunt eum etiam iam absentem agnoscere pro suo rege, non quidem quòd iusta aliqua ratione mouerentur, sed quod impia & obstinata voluntate nollent. Quemadmodum enim adhuc præsente in terris Christo, dixerunt Pilato, *Non habemus regem nisi Cæsarem, &, noli scribere, Rex Iudæorum*, ita iam ipso in cœlum profecto, cùm Apostolos persequerentur, & cæsis denunciarent ne cuiquam loquerentur in nomine Iesu, ipso opere veluti dixerunt illud Psalmi, *Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.* At quantumuis Iudæi il- D lum nolint sibi regem, & adhuc pertinaciter illum negent & blasphement, veniet tamen etiam inuitis illis gloriosè regnans, initurus cum seruis suis rationem, & de inimicis suis vltionem sumpturus. Et seruos quidem suos per sanctos Angelos ipso iubente ad iudicium adductos, quos deprehenderit concreditis sibi donis, & Euangelici sermonis dispensatione lucrum sibi fecisse animarum, non tantùm collaudabit, sed & magno remunerabit præmio, & regni sui consortio donabit, vnumquemque tamen pro industriæ & lucri parti ratione, maiorem scilicet fœlicitatem & præeminentiam in regno suo eis impatiens, qui plus laborauerunt, & plùs lucri fecerunt. Id enim significatur E per hoc, quod in parabola is qui decem minas acquisiuit, præficitur decem ciuitatibus: qui verò quinque lucrifecit, præficitur quinque. In quibus id obseruare conuenit, quod dicunt, *mina tua decem minas acquisiuit*, vel *fecit quinque*: non autem, ego per minam tuam mea industria tantùm acquisiui, vt hinc discamus omne nostrum lucrum non tam nostræ industriæ, quàm diuinæ asscribere gratiæ, cuius est totum quod bonum est. Vnde Paulus, cùm dixisset se plus omnibus laborasse subiecit, *Non ego autem, sed gratia Dei mecum.* In illo autem

Ioan. 15. *Ioan. 19.* *Psal. 2.* *1. Cor. 10.*

autem qui prætextu auſteritatis ſui Domini minam ſeruauit in ſudario, illi deſignantur, qui concredita ſibi dona, etſi non prodigant, tamen otioſa ſeruant, & licet non apertè malè viuant, nec quemquam lædant, non tamen ſtudent pro accepto Dei munere aut ſuo officio aliis prodeſſe, & Chriſto lucriſacere, qui ſuæ puſillanimitati, imò veriùs ignauiæ ferè prætexunt metum diuinæ iuſtitiæ, & ſtrictæ rationis exigendæ ab his qui non fœliciter & cum lucro verbum Dei & munus quoduis Eccleſiaſticum adminiſtrauerint. Quoniam enim in cura paſtorali animarum, verbi diuini prædicatione, audientia confeſſionum, & huiuſmodi quæ ad lucra ſpiritualia exercentur, multa occurrunt pericula perdendi animas, magis eligunt & tutiùs ducunt omnino non exercere has negociationes, ſed ſibi in otio viuere, dicuntque frequenter tales in corde ſuo, Deus etiam plerunque requirit ab hominibus quæ non dedit eis, requirit fidem quam eis non dedit, requirit bonorum operum fructum, cùm non dederit eis bonam voluntatem, ſed ab æterno reprobauerit & indurauerit corda eorum, quàm ſeuerè ergo mecum acturus eſſet, ſi cùm me negociationibus ſpiritualibus immiſcerem, non ſolùm nullum facerem lucrum, ſed etiam damnum? At tales in nouiſſimo die ſeuerè increpitos Dominus ex propriis verbis condemnabit, quoniam conſideratio rigidæ iuſtitiæ diuinæ & cupiditatis lucri quæ eſt in ipſo, magis eos impuliſſe deberet, ſi non ad actiones magni periculi, ſaltem ad actiones minoris periculi, vt ipſe Dominus veniens cum fœnore & lucro dona ſua recipere poſſet. Id enim ſatis fuerit intelligere ſignificatum per ea quæ dicit in parabola Dominus ſeruo inutili de pecunia danda ad menſam. Diuus Hieronymus tamen in epiſtol. ad Heliodorum ſubtiliorem huius partis indicat intelligentiam, vt ſcilicet intelligatur principi ei cui Eccleſiaſticum aliquod munus offertur, vt illud aliis relinquat, aut vſuariis Domini, hoc eſt, Eccleſiæ prælatis reſignet, ſi ſe imparem illi muneri metuit, aut lucrum non ſit facturus munere ſuſcepto. Veh, inquit, illi qui acceptum talentum in ſudario ligans, cæteris lucra facientibus id tantum quod acceperat reſeruauit. Illico indignantis Domini clamore ferietur, *Serue nequam, quare non dediſti pecuniam meam ad menſam, & ego veniens cum vſuris exegiſſem eam?* id eſt, depoſuiſſes ad altare, quod ferre non poteras. Dum enim tu ignauus negociator denarium tenes, alterius locum qui pecuniam duplicare poterat occupaſti. Hæc ille. Idem tamen in Matthæi, capite 25. ſcribens in altera ſimili parabola, eadem hæc ſimpliciter ſic intelligit, vt per hoc quod Dominus, de quo in parabola, voluit pecuniam ſuam dari menſariis vel nummulariis, ſignificetur Dominum noſtrum velle vt Euangelii prædicatio & ſermo diuinus commendetur fidelibus hominibus, qui idonei ſint & alios docere, ſicut Timotheo præcipit Apoſtolus, vel cunctis fidelibus qui poſſunt duplicare pecuniam, & cum vſuris reddere: cùm quod ſermone dedicerunt, opere complent. Quod autem in vltionem ignaui ſerui, mina iubetur ab eo auferri, & dari ei qui habet decem, ſignificat, tum id quod in hac vita frequenter contingit, nempe, quòd is qui gratiam à Deo acceptam ſinit otioſam, priuatur ea: & is qui acceptis gratiis bene vtitur, augeri ſibi ſua dona meretur: tum quòd in futura retributione gaudium & gloria fidelium ſeruorum etiam augebitur ex donis eorum qui illis non bene ſunt vſi. Boni enim non tantùm habebunt gaudium ex ſuis benefactis aut donis ſuis, ſed & ex donis malorum & ignauorum, dum diuina bonitate videbunt ſe ſuis bene vſos, cùm contrà alii eadem vel ſimilia dona habentes non ſint illis bene vſi. Itaque dona illorum & diuitias accipient, quomodo dicitur in Apocalypſi, quod opera iuſtorum ſequuntur illos, quia vnde illi gaudere & fœlices eſſe poterant, inde iuſtorum fœlicitas augebitur. Cæterùm ſententia illa, *Omni habenti dabitur, &c.* quæ à Domino frequenter, idque ad diuerſum propoſitum vſurpatur, explicata eſt ſatis in capite Concordiæ 51. Nec aliud hic in eanotandum, niſi quòd duæ illæ dictiones, & abundabit, quæ in pleriſque libris hic leguntur, nec ſunt in Græcis, nec in ſcriptis multis exemplaribus, ſicut nec Marci 4. nec Lucæ 8. vbi hæc ſententia etiam poſita eſt, vt veriſimile ſit hæc verba huc aſſcripta ex Matthæo 13. & 25. vbi in eadem hac ſententia ponuntur. Porrò quod poſt iudicium ſeruorum iubet Dominus adductos hoſtes ſuos coram ſe occidi, ſignificat quòd in nouiſſimo die Iudæos, cum eis quotquot ſeſe regno ipſius ſubmittere voluntariè recuſant, æterna morte condemnabit, quemadmodum etiam Iudæorum gentem temporaliter per Romanos internecioni tradidit, eò quòd non cognouerit tempus ſuæ viſitationis. Priùs autem in parabola inducitur Dominus remunerari ſeruos quàm vindicare hoſtes, vt intelligamus eum promptiorem ad coronandum iuſtos quàm ad condemnandum impios, vnde in nouiſſimo die priùs dicturus eſt iuſtis, *Venite benedicti patris mei*: quàm impiis dicet, *Ite maledicti in ignem æternum*, vt dicitur Matthæi vigeſimoquinto. Subjicit autem Euangeliſta, *Et his dictis præcedebat aſcendens Hieroſolymam*, hoc eſt, cùm his dictis animos ſuorum liberaſſet ab errore illo quo putabant ipſum aſcendere in Hieruſalem, vt ibi regnum ſuum auſpicaretur, eiſdemque dictis ſignificaſſet ſe conſcium eſſe odii Iudæorum contra ſe, tamen declarans ſe eorum non metuere odium, & veluti iam auſpicari profectionem in regionem illam longinquam in qua accepturus erat ſibi regnum, præcedebat ſuos aſcendens Hieroſolymam, à qua ſuos ſibiipſis metuere ſciuit, vt patet ex Marco.

DVO CÆCI SANANTVR POST EGRESSVM E IERICHO.

MATTH. 20. MARCI 10. CAPVT CVIII.

E[b]T *proficiſcente eo de Iericho, & diſcipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus, ſedebat iuxta viam mendicans. Qui cùm audiſſet, quia Ieſus Nazarenus eſt, cœpit clamare, & dicere, Ieſu fili Dauid, miſerere mei. Et comminabantur ei multi vt taceret. At ille multò magis clamabit, Fili Dauid miſerere mei. Et ſtans Ieſus præcepit illum vocari. Et vocant cæcum, dicentes ei: Animæquior eſto, ſurge, vocat te. Qui proiecto veſtimento ſuo exiliens venit ad eum. Et reſpondens Ieſus,*

Iesus, dixit illi. Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt videam. Iesus autem ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.

Quod Marcus de vno cæco, Matthæus de duobus narrat hoc modo.

Et egredientibus illis ab Iericho secuta est eum turba multa. Et ecce duo cæci sedentes secus viam, audierunt quia Iesus transiret, & clamauerunt dicentes, Domine, miserere nostri fili Dauid. Turba autem increpabat eos vt tacerent. At illi magis clamabant dicentes, Domine, miserere nostri fili Dauid. Et stetit Iesus & vocauit eos, & ait: Quid vultis faciam vobis? Dicunt illi, Domine, vt aperiantur oculi nostri. Misertus autem eorum Iesus. tetigit oculos eorum, & confestim viderunt, & secuti sunt eum.

Et proficiscenti eo de Iericho, et discipulis eius, &c.] Quid de Marco & Luca dicendum sit, qui idem videntur miraculum cum aliqua discordia commemorare, supra dictum est. Hic autem noua ingeritur quæstio de Matthæo qui duos cæcos à Domino egresso è Iericho illuminatos scribit, cùm Marcus vnius tantum meminerit. At ea quæstio eodem modo soluenda est, quomodo supra cap. 8. Matthæus duos dæmoniacos à Domino curatos in regione Gerasenorum describit, cùm Lucas & Marcus vnius tantùm faciant mẽtionem, videlicet quod vnus eorum notior fuerit. Ita enim & modò eum solùm commemorare voluit Marcus, cuius illuminatio tam claram famam huic miraculo cõparauit, quàm eius erat nota calamitas & persona, ob quod & nomẽ ipsius ac patris ipsius explicauit, dicens eum vocatum Bartimæũ, hoc est, filium Timæi, (nam hoc additum est à Marco explicãdi vocabuli causa. Bar enim Syriacè filium significat) Deinde Euangelistis satis fuit, aliquot commemoratis miraculis, Christi nobis potentiam & bonitatem cõmendare, nec curæ fuit omnia exactè describere, proinde nulla videri debet discordia inter eos, si quædam vnus cõmemoret quæ alius prętermisit. Videri tamen potest non improbabiliter dici, quòd si cæcus de quo Lucas, diuersus sit ab eo de quo Marcus, Matthęus vtrunque simul cõplexus sit, simul narrare volens & eum qui ante ingressum ciuitatis, & eum qui post egressum est illuminatus, quòd vtriusque illuminatio omnino similiter & circa eundem locum sit facta. Sunt autem qui omnino improbabiliter putãt duos hos cæcos diuersos fuisse non solùm ab eo de quo Lucas, sed & ab eo de quo Marcus. In hac enim sententia est Euthymius, quòd cæci hi duo de quibus Matthęus, dicantur cõtactu sanitatem consecuti, cùm id nec Marcus nec Lucas de suo commemorent, sed hoc argumentum quàm sit infirmum nemo non aduertit. Et hæc quidem quãtum ad Concordiam. Circa historiam autẽ non est quòd hic immoremur, cùm sicut planè est simile factũ quod hic describitur, cum eo quod est apud Lucam eadẽ hic sint dicenda, quæ ibi. Tantùm obseruanda quæ hic siue in Marco, siue in Matthęo sunt peculiaria. In Marco ergo hoc primùm annotandum, quòd cùm nos habemus, *multi comminabantur ei vt taceret*: verbum, *comminabantur*, rursum positum est pro increpabant, Græcis enim est, ἐπετίμων, idem verbum quod in Luca & Matthæo versum est, increpabant. Deinde hoc peculiare est in Marco, quòd dicat, Domino præcipiente cæcum vocari, quosdam vocasse cæcũm (quos verisimile est fuisse Apostolos) *dicentes ei, Animæquior esto, surge, vocat te.* Vbi pro illo. *Animæquior esto*, Græcis est, θάρσει, hoc est esto bono animo, aut confide, idem scilicet verbum quod est Matthæi 9. vbi vertit interpres. *Confide filia, fides tua te saluam fecit.* Sensus ergo est, esto animęquior, hoc est, tranquilliori & meliori animo. Nam animum nimio desiderio turbulentum clamor præ se ferebat. Sequitur quod etiam proprium est Marco, *Et proiecto vestimento suo, exiliens venit ad eum*, vbi pro *exiliens*, Græcè est ἀνάστας, quod tantùm est, surgens. Cæterùm quòd vestimentum abiecerit quo scilicet expeditior accederet, indicat & desiderii & fiduciæ eius magnitudinem, atque ex eo satis licet intelligere eum non simpliciter surrexisse, sed etiam præ gaudio exiliisse, & ad Christum etiam curso peruenturum, si per cæcitatem licuisset. Quo facto docemur quid faciendum nobis, quoties à Christo vocari nos sentimus, nimirum non hęsitandum, nec differendum de die in diem, sed reiectis omnibus quæ nostrum ad ipsum cursum impedire aut remorari possent, properandum ad illum: Sordidum mendicitatis pallium est abiiciendum, hoc est, pristina conuersatio, in qua ab hoc mundo veluti stipem peccator emendicat. Sordidè enim palliatus est, qui libidine, qui auaritia, qui luxu, qui ambitione coopertus est. Abiectus mendicus est, qui ob tẽporale aliquod bonum, supplex est huic mundo. Postremò id proprium est Marco, quod cùm Lucas Dominum suo cæco dixisse commemoret, *Respice, fides tua te saluum fecit*: Marcus suo dixisse scribit, *Vade, fides tua, &c.* Quod autem dicit Dominus, *Vade*, vel, vt est Græcè, ὕπαγε abi, non est præcipientis abitum, sed cõcedentis abitum, aut potiùs annuentis desiderio. Sic enim Dominus solet respondere his qui ad ipsum venerunt aliquid petituri, cùm illorum annuit desiderio. Sic mulieri Æmorrhoïssæ, & peccatrici dixit, *Vade in pace*, mulieri Chananeæ, *Vade, exiit dæmonium à filia tua*, mulieri adulteræ, *Vade, & iam amplius noli peccare.* Itaque non fecit hic cæcus contra Christi præceptum, quòd cùm ei dictum sit, Abi, Christum tamen in via secutus sit. Mysticè autem in eo quod cæco dictum est à Domino, *Vade*, docemur quòd hi qui iam Dei gratia sunt donati, & depulsa vitiorum caligine, cælesti doctrina illuminati, adhuc suo relinquuntur arbitrio, vtrum dono Dei bene an malè velint vti. Non enim planè coguntur sequi Christum, sed abire licet quò velint, sed suo periculo: bene autem sibi consulent, si cum cæco isto Christum sequantur in via ambulãtem, & ad crucem properantem. Est & illud in Marco singulare, quanquam parui momẽti, quòd cùm Lucas scribat suum cæcum dixisse, *Domine vt videam*, hic dicitur dixisse, *Rabboni, vt videam.* Est autem, *Rabboni*, Syriaca magis quàm Hebraica vox: significans idem quod, Magister mi, quod Hebræi dicunt Rabbi. Nã Rab illis magistrum significat. In Matthæo duo sunt singularia. Primùm quòd cæcos dixisse scribit, *Domine vt aperiantur oculi nostri*, pro eo quòd est, vt videamus aut visum recipiamus. Dicuntur enim oculi cæcorum esse clausi, etiamsi opercula oculorum aperiantur more videntium, quoniam per ipsos ac si clausi essent nihil possunt videre, quemadmodum per clausam fenestram nihil videri potest. Aperiri verò dicuntur oculi eorum, dum visus restituitur, quoniam tunc per eos videri possunt externa

Marci 5. & 7.

Ioan. 8.

veluti amoto obstaculo, & fenestris apertis, ac lumen iam præbentibus, quæ priùs clausæ nihil præbebant luminis. Simili tropo Adæ & Euæ post peccatum dicuntur *aperti oculi*, cùm id cœperunt in se agnoscere, quod priùs non sic agnouerunt, cùm nec priùs sic esset. Alterum, Matthæo propriũ est quod dicit Dominum misertum fuisse cæcorum, & tetigisse oculos eorum, cum alii tantùm verborum faciant mentionem, quæ nulla commemorat Matthæus, vt hinc intelligamus Dominum non semper solis verbis sine contactu curasse, cùm tantùm verborum fit mentio: aut contrà solo contactu, cùm huius solùm fit mentio. De ratione autem cõtactus frequenter satis superius est dictum. Quæri autem hic potest, cur cæcos hos Dominus passus sit sequi, cùm dæmoniaco curato in regione Gerasænorum etiam desideranti non permiserit vt se sequeretur. Ad quod dicendum, quòd Dominus vbique & semper spectarit quid maximè conueniret gloriæ Dei, & saluti hominum. Itaque sicut dæmoniacum illum voluit in ea regione à qua vt exiret rogabatur, prædicare Dei donum: ita nunc in Hierusalem profecturus non prohibuit cæcis sequelam, quo haberet illos, apud multos, testes gloriæ Dei quæ in ipsis erat declarata, quos si prohibuisset se sequi, videri poterat eos ob paupertatem & mendicitatem reiecisse. Quod autem attinet ad mysticam huius de duobus cæcis historiæ intelligentiam, nihil præter ea quæ circa cæcum cuius meminit Lucas, est annotandum, nisi quòd sicut in vno cæco vniuersum genus humanum, ita in duobus duo populi, Iudaicus & gentilis, intelligendi sint. Et, vt annotauit D. August. lib. 2. de quæst. Euang. cap. 48. non sine sacramẽto vnus cæcus secundùm Lucam ante ingressum Iericho recipit visum, duo autem post egressum. Eo enim rectè secundùm Augustinum intelligitur, Dominum ante mortem suam (mortalitas autem per Iericho significatur) Iudæis solis lumen Euangelii prædicasse: at post resurrectionem à morte, Iudæis simul & gentibus voluisse prædicari.

COENA IN BETHANIA FACTA, MARIA DOMINVM PERFVNDIT VNGVENTO. Matthæi 26. Marci 14 Ioannis 12.

CAPVT CIX.

*I[d] Esus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitauit Iesus. Fecerunt autẽ ei cœnam ibi, & Martha ministrabat. Lazarus verò vnus erat ex discumbentibus cum eo.† [e] Cùm autẽ [a] Iesus [e] esset * in Bethania in domo Simonis leprosi, [b] & recumberet, [d] Maria * accepit libram vnguenti nardi pisticæ pretiosi, [&] ‖ [e] accessit [a] ad eum [e] mulier habens alabastrum vnguẽti [b] nardi pisticæ [e] pretiosi, [d] & vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, [e] & [b] fracto alabastro, [e] effudit super caput † ipsius [a] recumbentis, [d] & domus impleta est ex odore vnguenti. [a] Videntes autem discipuli [e] erant * [b] quidã * [e] indignè ferentes [b] intra semetipsos, & [e] dicentes, Vt quid perditio † ista [b] vnguenti facta est? * [e] Poterat enim [b] vnguentum [e] istud væneundari [a] multò, [b] plusquam trecentis denariis, [e] & dari pauperibus. [b] Et fremebãt in eam. [d] Dixit ergo vnus ex discipulis eius Iudas Iscariotes qui erat eum traditurus: Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis, & datum est egenis? Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat. [a] Sciens ‖ [e] autem [m] Iesus ait illis: † [i] Sinite eam [d] vt in diem sepulturæ meæ seruet illud. [e] Quid molesti estis * huic [a] mulieri? ‖ [e] Opus enim bonum operata est in me, † [m] semper enim pauperes habetis vobiscum, [b] & cùm volueritis potestis illis benefacere, [m] me autem non semper habetis. [b] Quod habuit hæc, fecit. [a] Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, [b] præuenit vngere corpus meum in sepulturam, [&] [a] ad sepeliendum me fecit. [e] Amen dico vobis vbicunque prædicatum fuerit * Euangelium istud in ‖ vniuerso mundo, † [a] dicetur & quod hæc fecit in memoriam eius. [d] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est, & venerunt non propter Iesum tantum sed vt Lazarum viderent, quem suscitauit à mortuis. Cogitarunt autem principes sacerdotum, vt & Lazarum interficerent, quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.*

† b. Et cũ. * b. o. Bethaniæ. * ergo. ‖ b venit. † b. o. eius. * b. autem. * a. indignati sunt. † b. c. hæc * a. o. potuit. ‖ b. Iesus autẽ dixit d. dixit ergo Iesus. † d sine illam. * b. illi. ‖ b. bonum opus. † a. o. non semper pauperes. d. o. pauperes enim semper. * a. o. hoc Euãgeliũ. ‖ b. o. toto. † b. & quod fecit o. narrabitur.

IESVS ERGO ANTE SEX DIES PASCHÆ VENIT, &c.] Post ea quæ in Concordia quinque capitibus posita sunt ex Matthæo, Marco & Luca, sequitur apud tres hos Euangelistas descriptio solennis introitus Domini in Hierusalem ante quam præmittendum fuisse aduentum Domini in Bethaniam, quem ante sex dies Paschæ factum Ioannes describit, nullum est dubium. Cumque meritò etiam nulli dubium esse debeat, secundùm Augustin. quin cœna quàm hoc tempore, ante scilicet solennem illum Domini in Hierusalem introitum, Ioannes factam Domino testatur, eadem sit cum eo cõuiuio quod etiam in Bethania, sed in domo Simonis leprosi, Matthæus c. 26. & Marcus c. 14. describunt, postquam commemorauerunt Dominum dixisse post biduum fore Pascha, & tunc principes sacerdotum fuisse cõgregatos in atrio Caiphæ: ideo hic simul cum narratione Ioannis coniungẽda erat narratio Matthæi & Marci, vt quod scripserunt contigisse in Bethania in domo Simonis post solennem illum introitum in Hierusalem, & post mentionem bidui ante Pascha, intelligantur scripsisse per recapitulationem, propterea quòd non possit probabiliter videri vnctio, quam in Bethania factam describunt Matthæus & Marcus, diuersa esse ab ea cuius meminit Ioannes, ob omnimodam similitudinem. Quidam tamen secuti Origenem & Chrysostomum existimant vnctionem, cuius mentio fit à Matthæo & Marco, diuersam esse ab vnctione cuius meminit Ioannes, ob quædam non similiter ab eis narrata, imò quæ repugnare videntur. Primùm, quia vnctio cuius meminit Ioannes, facta est ante introitum solennem in Hierusalem: ea autem, cuius Matthæus & Marcus, videtur facta biduo ante Pascha: deinde quia illa facta est à Maria sorore Marthæ & Lazari, hæc à muliere innominata. Illa videtur facta in domo Marthæ, quia Martha dicitur ministrasse, hæc autẽ facta est in domo Simonis leprosi.

prosi. In illa vnguntur pedes, in hac vnguentum effusum dicitur super caput Domini. Ibi solus Iudas obmurmurat, hic verò omnes discipuli, aut saltem eorum multi. Verùm hæc non euincunt diuersam fuisse vnctionem, quàm Matthæus & Marcus narrauerunt, ab ea quam Ioannes memorat, & alioqui adeò multa in vtraque narratione conueniunt, vt absurdum sit dicere diuersas fuisse vnctiones Vtraq; enim in Bethania circa tempus passionis facta est à muliere, vtraque fit vnguento nardi pistici pretiosi quod in vtraque æstimatur trecentis denariis, atque indignationem discipulorum in vtraq; secutam Dominus similiter cohibuit. Cui autem verisimile illi facient, qui diuersas sentiunt fuisse vnctiones, discipulos ausos fuisse reprehendere factũ, quod Dominus tam grauiter ante paucos adeò dies defendisset & committere id propter quod Iudas fuisset seuerè adeò increpatus? Illi enim volunt hanc quã Ioannes cõscripsit priorẽ factam, sexto, scilicet, ante Pascha die: illam autẽ quàm alii narrant, biduo ante Pascha. Itaque vt ad ea quæ eos mouent respondeatur, dicendum est Matthæum & Marcum per recapitulationem, suam descripsisse vnctionem quod & ex ipsorum narratione, & ex ratione narrationis ipsorum est euidentissimũ Nam cùm vterque ipso biduo ante Pascha dixisset congregatos principes sacerdotum in atriũ Caïphæ, subiungentes narrationẽ vnctionis factæ in Bethaniæ, non dicunt. Post hæc autem cùm esset in Bethania, aut. Tunc autẽ cùm esset in Bethania, sed Matthæus quidem subiicit, *Cùm autem esset Iesus in Bethania*. Marcus verò. *Et cùm esset Bethaniæ*, &c. ipso narrationis modo satis significantes se non narrare id quod illo tempore gestum fuit, sed potiùs tẽpore aliquo præterito. Quòd ex ratione narrationis ipsorum longè est euidentius. Nemo enim dubitauerit quin ob id commemorẽt eam vnctionem vt indicent qua re commotus Iudas accesserit ad principes sacerdotũ iam congregatos, de traditione Domini sui cum eis tractaturus, nimirũ quòd indignaretur sibi periisse lucrum quod ex vendito vnguẽto prouenire ei potuisset, vt Ioannes planiùs indicauit. Iam nullo modo verisimile esse potest quòd eadem ipsa hora aut die qua facta est hæc vnctio. Iudas è Bethania abierit ad principes sacerdotum, eosque adhuc inuenerit cõgregatos, quos cõgregatos fuisse commemorauerunt antequã vnctionis mentionem facerent Primum enim verisimile est vnctionẽ hanc etiam in cæna factã. Nam vespertino tẽporis solitus fuit illis diebus Dominus regredi in Bethaniã cùm per diem docuisset in Hierusalem. Deinde vt demus in prandio factam, quomodo diuinare potuit Iudas iam congregatos fuisse principes sacerdotum: quomodo item ausus fuisset mox sese subducere è Bethania, & in Hierusalẽ concedere? Relinquitur ergo potiùs intelligẽdum, Iudam indignatũ vnctione factã ante sex dies Paschæ, aliquot diebus indignationem suã in animo circũtulisse, ac occasionẽ opportunam expectasse qua resaciret deperditum lucrũ, eamq; se post aliquot dies ratum inuenisse, cũ audiret biduo ante Pascha principes sacerdotũ & seniores populi congregatos: cuius sceleris. vt indicarent Matthæus & Marcus, quæ fuerit in Iuda occasio, coacti fuerunt præteritã à se mulieris huius vnctionem, quæ sceleris huius fuit occasio, per recapitulationem commemorare quam nec priùs commemorandam statuerunt, vt eo loco cõmemoraretur quo oportune ostenderetur ipsam fuisse occasionẽ traditionis Iudæ. Ex quibus etiam patet falsitas nouæ

A sententiæ, quàm hoc loco sequitur Faber, qui licet existimet vnam eandemque esse vnctionem cuius meminerunt Matthæus. Marcus & Ioãnes, putat tamen eam nõ cõtigisse sexto ante Pascha die, quẽadmodum ex Ioanne apparet, sed biduo ante Pascha, & Ioannem per anticipationem ipsam commemorasse, nõ autem, vt communis habet sententia. Matthæum & Marcum per recapitulationem, cùm Ioãnes nihil alibi inueniatur scribere per anticipationẽ, sed vbiq; seruet rerum gestarum ordinẽ, nec hic aliqua ratio videri possit ob quam anticipasset hanc rationem. Rationes autem quibus mouetur Faber, planè sunt inefficaces, videlicet quia sabbatho non potueruut Iudæi parare cœnam, nec tunc licuisset

B Mariæ vngere pedes & caput Domini, & extergere pedes capillis suis. Cœna enim Domino facta in sabbatho & pridie palmarũ, rectè intelligitur præparata die præcedenti, quæ Iudæis à præparatione dicebatur Parasceue. Sicut autem lotio manuum licita proculdubio fuit Iudæis in Sabbatho, ita & vnctio pedum & capitis nihil obstitit regioni sabbathi, & alioqui in vespera sabbathi licebat operari quia sabbatha Iudæi celebrare iussi erant à vespera in vesperam. Iam vt & ad reliqua respondeatur quæ eos mouent qui diuersas putant esse vnctiones, nihil id mouere meritò debet quòd apud Ioanẽ *Maria soror Marthæ*, dicatur vnxisse, apud Matthæũ

C & Marcum, *mulier quædam*, sine nominis expressione, Quòd enim omissum est ab his duobus, Ioannes, qui post hos duos scripsit, suppleuit, qui hanc historiam non attigisset, nisi quid in ea à se supplendum vidisset: Matthæus autem & Marcus ideo nomen mulieris videri possunt noluisse exprimere, quòd omnibus quibus Euangelium fuerat annunciatum, constaret quæ esset ea mulier cuius factum prædicandum Dominus his asseruit, vbicumque Euangelium suum prædicaretur: aut quia obiter tantùm vnctionis mentionem introduxerunt, vt occasionem indicaret traditionis Iudæ. Iam quia Ioannes in cœna sua dicit Martham ministrasse, & Lazarum vnum fuisse ex discumbentibus, non consequitur

D hanc cœnam factã in domo Marthæ & Lazari. Nullum enim locum cœnæ suæ exprimit Ioannes nisi Bethaniam, nec dicit Lazarum cum suis sororibus fecisse Domino cœnam, sed indiffinitè dicit: *Fecerunt autem ei cœnam*, quid perinde est ac si impersonaliter dixisset. Facta est autem ei cœna, eò quòd locum cœnæ satis explicuissent reliqui duo Euanlistæ. Vt autem in domo Simonis leprosi Martha ministraret, & Lazarus accumberet, in causa potuerunt esse diuersa, nempe vel vicinitas & domorum contiguitas, vel consanguinitas, vel denique arctissima familiaritas quæ erat inter discipulos Domini credentes in ipsum. Quòd autem Matthæus

E & Marcus vnctum à muliere caput Domini memorant. Ioannes verò pedes, non euincit diuersas esse vnctiones, cùm simul vtrumq; fieri potuerit, & cõmodè intelligatur primùm eam vnxisse pedes, ac deinde quod super erat vnguenti effudisse super caput eius, effracto etiam, vt habet Marcus, vasculo, quo nihil sibi vnguẽti reseruaret. Sic nec id diuersas cõuincit esse vnctiones, quod Ioãnes solùm Iudam, alii pluraliter discipulos scribunt murmurasse. Primùm enim recepta est etiã in scripturis synecdoche qua multis tribuitur quod vnus fecit, quemadmodum latrones blasphemasse Chistum scribũtur, cùm id vnus tantùm fecerit. Deinde verisimile est quòd quamquam Iudas præcipuè mulieri vngenti Christum

ſtum indignaretur, & ipſe ſolus indignaretur lucrum ſibi periiſſe, reliqui tamen vel eius verbis commoti, etiam indignati ſint, non tamen eadem de cauſa qua Iudas: ſed vero erga pauperes affectu, quem Iudas tantum ſimulabat, ob quod & huius ſolius Ioannes duxit faciendam mentionem. His autem quæ ad Concordiam ſpectant Euangeliſtarum ſic conſtitutis, ad hiſtoriæ tractationem deueniamus. *Ieſus ergo*, inquit Ioannes, *ante ſex dies Paſchæ venit Bethaniam. Ergo*, inquit, quoniam iam proximum erat Paſcha Iudæorum. Id enim apud eum præcedit. Itaque appropinquante hora ſupplicii, ad locum quoque ſupplicii propriùs Dominus acceſſit. Porrò in illa oratione, *ante ſex dies Paſchæ*, impropria eſt locutio, pro eo quod eſt, ante ſex dies Paſcha præcedentes, aut ſexto die, vel ſex diebus ante Paſcha, cùm propriè ſignificaretur Dominum veniſſe Bethaniam ante Paſchæ feſtiuitatem quæ ſex diebus perageretur. Diem autem quo Chriſtus venit Bethaniam, quidam intelligunt fuiſſe diem ſabbathi, quando fecerunt ei cœnam de qua ſequitur, quia ſubditur quòd in craſtinum cum ramis palmarum ingreſſus ſit Dominus in Hieruſalem, quod videtur intelligendum de craſtino eius diei qua veniſſe in Bethaniam dictus eſt. Secundùm quem intellectum ſex iſti dies Paſcham præcedentes, ante quos dicitur Dominus veniſſe in Bethaniam, non poſſunt intelligi ſex integri dies medii inter diem quo Dominus venit in Bethaniam & diem Paſchæ, ſed oportet in illis intelligere aut diem ſabbathi quo venit Dominus in Bethaniam, aut ipſum diem Paſchæ, qui fuit feria ſexta ſequente in qua Dominus paſſus eſt, niſi intelligatur Ioannes loqui non de vero die Paſchæ qui fuit feria ſexta ſequente, ſed de die Paſchæ ſecundùm obſeruationem Iudæorum qui fuit ſabbatho ſequenti, vt patebit in ſequentibus. Rectiùs tamen ſecundùm alios videtur intelligi Dominum veniſſe in Bethaniam feria ſexta, ac ſequenti die factam ei cœnam præparatam die præcedenti, & cùm ſubiicit Ioannes, in craſtinum turbam cum ramis palmarum proceſſiſſe obuiàm Ieſu, craſtinum referendum non ad diem quo venit Dominus in Bethaniam, ſed ad diem quo fecerunt ei cœnam. Sic enim ſex integri dies erunt medii inter diem aduenturi Domini in Bethaniam & diem Paſchæ, qui verè incidit tum in feriam ſextam. Sic etiam intelligi poterit ſufficiens fuiſſe tempus, vt, quemadmodum hic narrat Ioannes, cognoſcere potuerit turba multa Iudæorum qui erant extra Bethaniam, Ieſum veniſſe in Bethaniam, & venire ad videndum & ipſum & Lazarum, ad quæ ſufficiens tempus non ita poterit intelligi, ſi ipſo ſabbatho intelligatur Dominus veniſſe in Bethaniam, ſicut nec quando parauerunt ei cœnam. Cæterùm Theophylactus exiſtimat hanc cœnam ex more Iudæorum ſolemnem fuiſſe. Decima enim menſis die iuſſi fuerunt accipere ouem immolandam in Paſcha, & ex illo die requirere cœperunt, quæ neceſſaria erant ad feſtum, exiſtimat ergo in veſpera nouæ diei quæ iam in ſabbathum incidit, lautiori cœna epulari ſolitos, & initia feſtiuitatis illo die feciſſe, ideoque & Dominum veniſſe modò in Bethaniam ante ſex Paſchæ dies, quo hanc cum amicis cœnam ſolemnem ſumeret. At hæc ſententia non videtur ſatis eis conuenire quod hic dicetur, *Fecerunt autem ei cœnam ibi.* Cùm enim, *ei*, dicitur facta, non apparet eam ex more ſolemni fuiſſe paratam. Cùm autem in Bethaniam veniſſe Ieſum Ioannes dixiſſet, adiecit, *vbi Lazarus fuerat mortuus, quem ſuſcitauit Ieſus*, id, vt apparet, quò indicaret, quare in Bethaniam Dominus venerit, nimirum quod ratione tanti miraculi illius haberet ibi amicos apud quos tutò diuerſari poſſet, & vt recentis miraculi memoriam reuocaret, ac mentibus diſcipulorum ſpem reſurrectionis imprimeret, quos ſciebat ſua morte vehementer perturbandos. In cœna autem hac ſolemniter Domino parata & Lazarum & ſorores non ſolùm adfuiſſe, ſed etiam officii aliquid exhibuiſſe narrat Ioannes: *Martha enim*, inquit, etſi in aliena domo, tamen pro ſuo more ſedula. *Domino miniſtrabat. Lazarus verò vnus erat ex diſcumbentibus cum eo.* Ex quo ſatis colligere licet cœnam hanc non factam in domo Lazari, Quid enim noui quòd in ſua domo Lazarus cum Domino accumberet? ſed inter cæteros à Simone inuitatos etiam Lazarus vnus erat, quòd non tantùm cauſa ſignificandi officii à Lazaro Domino exhibiti, ſed & ob id commemorare videtur Euangeliſta, quò certo argumento declaratum ſignificaret, illum verè reſuſcitatum. Cùm ergo & Simõ, quem veriſimile eſt à lepra Dominum curaſſe, & ob lepram qua aliquando fuerat infectus, adhuc ſibi ſeruaſſe nomen leproſi. Dominum hoſpitio excepiſſet, & Martha miniſtraret, & Lazarus officii cauſa cum Domino accumberet. Maria ne circa Dominum ſola eſſet inofficioſa in ſolemni illo conuiuio, ſed vt amore omnes ſuperabat, omnes etiam vinceret officio: præ amoris magnitudine & gratitudinis inſigni affectu nihil reputans nimirum quod Domino impendere poſſet, accepit totam vnam libram vnguenti pretioſi, quod ex nardo piſtica confectum erat, eoque primùm pedes Domini ex itinere fatigatos rurſum vnxit, ad quos olim peccatorum ſuorum veniam ſe impetraſſe meminerat, eoque à ſe priùs aqua ablutos, vt erant ex itinere puluerulenti, rurſum, vt olim, exterſit capillis ſuis, ac deinde fracto etiam alabaſtro, ne quid remaneret, quicquid reliquum fuit effudit ſuper caput ipſius recumbentis, adeò vt domus impleretur odore vnguenti. Eſt enim vnguentum hoc vehementiſſimæ fragrantiæ, adeò vt vix ferri poſſit. Impletum ergo nunc ad litteram eſt in Maria illud Cantici. *Cùm eſſet rex in accubitu ſuo, nardus mea dedit odorem ſuum.* Porro de nardo multa videre licet apud Dioſcorid. libr. 1. cap. 6. & aliquot ſequentibus, & apud Plinium libr. 12. capit. 12. Quibus locis complura nardorum genera commemorantur, quòd multæ ſint herbæ quæ cum vera nardo habeant ſimilitudinem. Eſt enim præter veram nardum, cuius duo genera facit Dioſcorides, nardum Celticum, hod eſt, Gallicum quod lauendulam noſtram quidam exiſtimant: nardum item montanum: nardum agrium, id eſt, ſylueſtre. Hìc autem de vera nardo intelligendum eſſe dubium non eſt: quàm plinius loco prædicto depingit his verbis, Frutex eſt graui & craſſa radice, ſed breui ac nigra; fragilique, quamuis pingui, ſitum redolente vt cyperi, aſpero ſapore, filo paruo denſoque. Cacumina in ariſtas ſe ſpargunt ideò gemina dote nardi ſpicas, & folia celebrant. Hæc ille. Dicitur autem hæc herba etiam ſpica nardi, ad differentiam aliarum quæ etiam nardi nomen ſortitæ ſunt. Hæc enim ſpicam profert, & radix eius ſimilitudinem habet. Nardus autem, cuius hic fit mentio, piſtica, ſecundùm Auguſtinum hic dicta eſt, à nomine alicuius loci. At cùm apud eos

qui

qui varias nardi species, quæ à diuersis locis diuersa A sortitæ sunt nomina, non enumeretur aliqua species quæ pistica dicatur, rectiùs pistici vel pisticæ hic posita accipitur pro fideli, germano & non vitiato, vt nardus pistica sit quæ nulla adulterina mixtura sit deprauata. Græca enim dictio, πίστις, vnde deriuatur pisticus, fidem significat. Et tamen ne Diui Augustini sententia planè videatur absurda, meminit eius & Diuus Theophylactus in Marcum scribens hoc modo, *De nardo pistica scias, quod est species quædam nardi quæ pistica dicatur. Vel quòd syncera, & non adulterata, vel cum fide confecta.* Hæc ille. Sciendum autem nomen nardi non tantùm dici de ipsa herba, sed & de ipso vnguento nardino, quod quomodo conficiatur docet Dioscor. libro primo cap. B 64. Vnde Tibullus poëta, *Iam dudum Syrio madefactus tempora nardo*, id est, nardino vnguento. Et Horatius. *Nardi paruus onyx.* Sic & apud Dioscoridem, & sæpe apud Galenum. Et quidem hoc loco magis videtur debere accipi pro ipso vnguento, quàm ipsa herba, quia additur ei adiectiuum, *pistica.* Magis enim conuenit intelligere vnguentum dici pisticum, id est, non adulteratum, sed syncerum, quàm ipsam herbam, vt illa constructio transitiua, vnguenti nardi pisticæ, intelligatur intransitiuè, & sit sensus, vnguenti quod est nardus pistica. In vtroque autem significatu dicitur Græcis & Latinis & in fœminino genere nardus, & in neutro nardum, proinde cum in Latinis codicibus ferè habeatur, nardi pistici, non est quod quis C neutrum, *pistici*, mutandum putet in fœmininum, *pisticæ*, quod illud genus habeant Græci. In Marco pro pistici, Latini codices antiqui habent spicati, cùm tamē Græci etiam hoc loco habeant quemadmodum in Ioanne, νάρδου πιστικῆς, id est, nardi pistici, quomodo & Hieronymus legit in Commentariis super Marcum. Exponit enim quid sit pistica nardus, nulla facta mentione spicati. Apparet autem siue interpretem, siue alium quem pro Græca dictione, pistici voluisse Latinam dictionem substituere, quæ vnguenti pretiositatem & excellentiam significaret. Est enim duplex vnguentum nardinum: spicatum scilicet, quod optimum est, & foliatum. Et quidem spicatum dicitur quod ex spica nardi D confectum est. Foliatum verò, quod ex foliis nardi, quandoquidem Plinius nardum celebratam dicit & foliis & spica. Quòd si legatur, spicati, rursum magis conuenit nomen nardi accipere pro vnguento quàm herba. Non enim herba nardus spicata dici solet, sed vnguentum spicatum, ad differentiam foliati. Itaque sensus est. Libra vnguenti nardini pistici vel spicati, pretiosi. Quidam omnino putat legendū & in Marco, & in Ioanne, spicati, quomodo in Marco plerique habent, & Euangelistas vulgari more loquentes Latinam vocem corruptè posuisse pisticam scilicet, pro spicata, tum quòd de pistica nardo apud authores non legatur probatos: tum E quòd si à fide dicta sit, πιστὸς dicenda fuerat, non, πιστική. De nomine Alabastri dictam est in cap. Concord. 48, vbi Lucas etiam dicit mulierem quandam attulisse alabastrum vnguenti, eoque vnxisse pedes Iesu, quam eandem fuisse cum hac, multùm comprobant huius facta quæ, hic apud Ioannem legimus. Siquidem etiam hæc dicitur vnxisse pedes, eosque extersisse capillis suis, quibus planè mirum est cur pedes Domini extergere voluerit, si non propterea quòd memor fuerit qua ratione olim impetrauerit peccatorum suorum remissionem, vt quibus officiis olim testata fuit dolorem, nunc testaretur gratitudinem, & eis officiis amorem declararet, per quę Dominus olim dixerat ipsam amorem erga se declarasse. Videtur autem Ioannes ordine præpostero dixisse. *Vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis.* Intelligendum enim omnino apparet, priùs eam aqua sordidos ex itinere pedes Domini abluisse, & capillis abstersisse, ac deinde vnxisse pedes eius, quēadmodum fecit apud Lucam. Nō enim vnguentum abstergendum fuerat.

a VIDENTES AVTEM DISCIPVLI EIVS, *e* ERANT *b* QVIDAM *c* INDIGNE FERENTES,] Cæteri quidem discipuli simplici animo indignantur de vngenti effusione, indicantes esse perditionem inutilem: quod scirent Dominum non capi vnguentorum delitiis, imò frugalitatem vbique verbo & exemplo docere, ac luxum detestari: vnguentum autem illud distenditum multis potuisse profuisse pauperibus, pro quibus exemplo & doctrina Christi didicerunt esse soliciti. At Iudas inter alios præcipuè indignabatur, eadem quidem quæ alii dicebant prætexens suæ indignationis, sed ficto animo. *Dixit enim hoc*, inquit Ioannes, *non quia de egenis pertinebat ad eum*, hoc est, non quia pauperes illis fuerunt curæ, (impropriè enim dixit interpres, non quia de egenis pertinebat ad eum, quemadmodum supra dixit de mercenario, nō pertinet ad eū de ouibus) *sed quia fur erat, & loculos habens*, sibi à Domino concreditos, portabat ea quæ à piis hominibus Domino mittebantur & dabantur, vnde egenis Dominus solitus fuit quæ supererant impartiri, ex quibus Iudas nōnihil subtrahere solitus non syncera mente pendēs à magisterio Iesu, sed iam tum sibi prospiciens peculium, quo viueret ab eius consortio semotus. Indignabatur ergo lucrum sibi periisse, quod ex vēdito vnguento, & dato ipsius pretio consequi furando potuisset. Circa quod tres occurrunt quæstiones. Primò, cur Dominus Iudam elegerit in numero Apostolorum, cùm sciret ipsum esse fictum & hypocritam: aut si vt quidam volunt, in principio electionis fuit bonus, sciebat tamen Dominus eum non perseueraturum. Secundò, cur illi concredidit loculos, cum sciret eum esse malæ fidei, & hinc eum occasionem accepturum auaritiæ & suæ perditionis. Tertiò, quomodo Dominus per Iudam marsupium portabat, cum Apostolis ad prædicandum à se missis præceperit non deferre marsupium, nec pecuniam. Ad primam quæstionem dicendum, id à Domino secundùm August. factum, quò doceret nos suo facto tolerare in Ecclesia malos nec facile reperiri aliquam tam sanctam, quantumuis paucorum, collectionem, in qua non aliqui sint impii. Ad secundam dicendum, Iudæ pecuniam communem concreditam, tum quia omnium erat minimus Apostolorum, & inter eos minimè spiritualis, sicque doceret Dominus huiusmodi negotia iis potiùs committēda qui ad meliora sunt ineptiores: tum vt secundùm Diuum Chrysostomum Iudas inde suam vouens auaritiam, & concupiscentiæ suæ mitigationem percipiens, ob eam non incideret in præceptoris proditionem. Dabatur enim occasio curandæ auaritiæ & mitigandæ concupiscentiæ, verùm ille hanc occasionem sibi vertit in contrarium, vt hinc auaritia cresceret, & adeò cresceret, vt occasio fieret proditionis Domini, Deo ita occulto suo iudicio permittente, vt in hoc omnibus ostenderet, quàm periculosa sit pecuniarum tractatio, quamque indignus fuerit veris & propriis bonis Iudas,

Cur Iudas inter Apostolos, & cur loculos habebat.

Iudas, vt qui iniquo mamona infidelem adeò se declarasset. Deinde vt sic per eum & scripturæ adimplerentur, & Christus traditis pro omnium salute moreretur. *Adeò enim*, inquit Diuus Augustinus, *Deus bonus est, vt nec mala fieri permitteret, nisi ex malis bonum nosset elicere.* Ad tertiam quæstionem dicendum, aliam esse rationem alicuius collegii vel multitudinis, & aliam esse rationem duorum. Quoniam enim facile fuit duobus inuenire hospitem, cùm mitteret Dominus Apostolos binos ad prædicandum, vetuit eos secum ferre pecuniam, quòd tamen non voluit illis esse perpetuum, sed temporale. At totam discipulorum multitudinem simul cum Iesu circumeuntium recta ratio non sinebat carere marsupio, ne vsquam grauarent hospitem, vt esset Iesu vnde cum suis sustentaretur quando latitandum vel secedendum erat. Deinde sicut mittens discipulos sine marsupio, declarare voluit, nihil vnquam defuturum his qui simplici fiducia ab ipso pendentes, totos sese doctrinæ & aliorum ædificationi impenderent: ita cum suis circumferendo loculos, ostendit Ecclesiam licitè habituram loculos, nec derogare perfectioni vitæ, habere commune marsupium pro sumptu oportuno. Nihil enim imperfectionis Iesus facit in vita sua qui perfectionis omnis fuit magister.

Enchi.c.11.

a SCIENS AVTEM *m* IESVS AIT *a* ILLIS: SINITE EAM *d* IN DIEM, &c.] Non seuerè & durè increpat Dominus indiscretam discipulorum indignationem, nec Iudæ prodit auaritiam, fictamque de pauperibus curam: sed docens nos longanimes esse erga eos qui non malitia, sed errore peccant, & vitia occulta non esse mox detegenda, solita sua mansuetudine modestè reprimit eorum indignationem. Mariæ se patronum, exhibens contra discipulos, quemadmodum aliàs exhibuerat semel contra Simonem Pharisæum, & iterum contra Martham sororem. *Sinite* inquit, *eam*, hoc est, desinite esse molesti illi, cessate ab impetendo, & calumniando eam. Non enim est sensus. Sinite eam facere quod facit. & nolite eam ab vnctione impedire, cùm iam vnguentum effusum fuerit. Apostolis dicentibus. *Vt quid perditio ista vnguenti facta est*, sed dicens, *sinite eam*, reprimere voluit suorum indignationem. Vnde sequitur apud Marcum. *Quid illi molesti estis?* Additque Dominus causam quare non debeant esse illi molesti, *quia*, inquit, *opus bonum operata est in me.* Quòd dicit contra id quod Apostoli dixerant, *quid perditio hæc*, quasi dicat. Non enim, vt vos calumniamini, opus perditionis hæc fecit, sed opus bonum operata est, idque in me, quem beneficio aliquo afficere, non potest non esse meritò summè laudandum, ac pluris faciendum quam pauperibus bene facere. Et quoniam illi iudicabant factum Mariæ esse opus perditionis, eò quòd vnguentum diuenditum multis potuisset profuisse pauperibus, putarentque frustra in Domini corpus effusum, quòd ille huiusmodi delitiis non caperetur. Dominus ostensurus illam bonum opus in se operatam, & excludit quod de pauperibus eos mouebat, & ostendit non frustra factam vnguenti in se effusionem, quia non tam ob delitias facta fuerat aut fieri permissa, quàm ob mysticam aliquam rationem, ob quàm reprehendere eam nod possent meritò. *Bonum*, inquit, *opus operata est in me*, quia quòd ad pauperes attinet, quibus pretium huius vnguenti potiùs vobis videtur distribuen-

A dum fuisse, scitote quòd, *pauperes quidem semper habetis*, id est, habebitis, *vobiscum*, &, *cùm volueritis poteritis illis benefacere*, multa enim adhuc vobis semper erit materia illis, qui vobis nunquam deerunt, benefaciendi, *me autem non semper habetis*: breui enim à vobis sum auferendus, vt etiam si velitis, non possitis tunc bonum opus in me operari, vestrisque beneficiis me afficere: proinde meritò sinendi sunt suis me corporalibus beneficiis afficere, quamdiu hoc illis licet, qui erga me animo sunt propenso. Quoniam autem discipuli putabant non esse beneficium vnguenti effusione Domino impensum, quod ille delitias non solùm non sectaretur, sed fugeret. Dominus prosequens id quod rectè significauit cùm dixit, *me au-*

B *tem non semper habetis*, nimirum se breui moriturum, subiicit causam ob quam iudicet se beneficio à muliere affectum, quamquam delitiis non caperetur. *Quòd habuit*, inquit, hoc est, quod potuit (Græca enim phrasi, habere pro posse positum est à Marco) *hæc fecit. Præuenit vngere corpus meum in sepulturam*, quasi dicat. quoniam præuenta ab aliis in sepultura, & postea per accelerationem resurrectionis meæ non poterit meum corpus pro Iudæorum more vngere mortuum, ideo, vt quod potest facere faciat, præuenit vngere corpus meum viuum, veluti iamiam sepeliendum. Pro quo Matthæus habet. *Mittens enim hæc vnguentum hoc in cor-*

C *pus meum ad sepeliendum me, fecit.* In Ioanne verò Latini codices fere habent. *Sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.* Quidam etiam habent, in die pro in diem. Et intelligunt quidam hanc Latinorum lectionem in hunc sensum. Sine illam, vt in tempore sepulturæ meæ seruet illud vnguentum quod tunc parabit pro vnctione mei, quasi dicat Dominus. Hanc vnctionem ego ab ea accipio, pro vnctione qua conabitur frustra me inungere postea, quando illi saluum manebit paratam mihi vnguentum. Verùm durum nimis est, vt relatiuum, *illud*, referatur non ad vnguentum iam effusum, sed ad vnguentum postea parandum à Maria pro sepultura Domini. Itaque sciendum Græca habere,

D *in diem sepulturæ seruauit illud*, quo idem significatur cum eo quod habent Matthæus & Marcus. Sensus enim est. Seruauit hactenus istud vnguentum pro sepultura mea, & veluti iam esset dies sepulturæ meæ, me eo nunc vngit vnguento. Et sunt nunc libri Latini recens impressi, qui habent, *seruauit*, & non, *vt seruet.* At cùm omnes codices scripti inueniantur habere, *vt seruet*, non est verisimile interpretem vertisse seruauit, sed, *vt seruet*: & proinde, vt veritas antiquæ nostræ versionis conseruetur, non rectè pro, *vt seruet*, quidam substituerunt, seruauit, nisi quæcumque in Latinis codicibus aliter leguntur quàm habent vel Græca, vel Hebræa, sint corrigenda ad veritatem originalium: quod cum non

E sit temerè faciendum, videndum potiùs quomodo recepta nostra lectio reduci possit ad sensum lectionis Græcæ. Ad hunc autem reducitur, & cum eo satis coincidit, si intelligamus dictum esse. *Sine illam vt seruet*, pro eo quod dici poterat. Sine illam seruare vnguentum hoc in diem sepulturæ meæ. Verisimile enim est interpretem pro τετήρηκεν, vt habent Græci codices legisse, τετηρηκέναι, id est, seruare, vel, *vt seruet*, accipiendo verbum, *seruet*, vt sit præsentis temporis potiùs quam futuri. Itaque intelligēdum sic dictum esse. Sine illam seruare vel vt seruet quomodo illi qui culpas aliquem quid facientem, dicere solemus.

Sine

Sine eum quod facit facere: aut, Sine eum vt faciat quod facit, quasi Dominus dixisset: hæc mulier seruauit vnguentum istud in diem sepulturæ meæ. Sine ergo eam seruare vel seruasse quod in illum vsum seruauit. Quicquid autem est de verbis quæ in Ioanne & secundùm Latinorum & secundùm Græcorum lectionem sunt obscura, certum est Ioannem significare voluisse id à Domino dictum quod alii duo planiùs extulerunt. Porrò ex his quæ apud singulos Euangelistas istos dicuntur, apparet significari mulierem ideò modò vnxisse Dominum, quòd sciret illum mox sepiliendum, ac tunc se impediendam ab vnctionis funeralis officio, atque ob id voluisse præuenire vnctionem quam impendere non posset. Et videri quidem satis posset Mariam quia Dominum fortè audierat frequenter de imminente sibi morte prædicentem, credidisse ipsum mox moriturum: & quia metuerat ne fortè mortuo debitam non posset vnctionem impendere, voluisse eam viuo, sed tanquam mox sepeliendo exhibere. Attamen verisimile magis est Mariam in hac vnctione nihil cogitasse de instante vel morte, sed sepultura Domini, sed ipsam simpliciter præ amoris magnitudine Dominum multis laboribus defatigatum voluisse vnguento optimo perungere, quemadmodum & alias fecerat, pro more Iudæorum qui in solemnioribus conuiuiis vocatos hospites vnguento vel oleo perfundere soliti erant nō quòd Maria crederet Dominum huiusmodi capi delitiis, cuius nouerat frugalitatem, sed quòd per amoris impotentiam suo indulgeret animo. Proinde cùm dicitur istud fecisse ad sepeliendum, & vnxisse ad sepulturam, & seruasse vnguentum hoc in diem sepulturæ, intelligendum est hæc ob id dicta, quia Spiritus sanctus ipsam ignorantem quid ageret mouebat ad hoc opus, significare volens & quòd instaret Domini sepultura, & quòd Maria ab vnctione mortuo præstanda impediretur, quemadmodum suprà Caiphas nescius dicitur prophetasse. Et quidem potuisset Dominus hoc Mariæ opus simpliciter commendasse ab animo ipsius, nempe ob amoris erga se magnitudinem, ex qua factum hoc processit, & ex qua rectè illi visum fuit vnguentum hoc, cùm vt reliqua omnia hominum in vsum à Deo datum esset, nulli magis quàm Domino impendendum, vt qui omnium esset hominum excellentissimus, & Deo gratissimus: verùm maluit illud commendare ab intentione Spiritus sancti in hoc opere, tum vt mortis instantis memoriam discipulorum mentibus imprimeret, cuius inculcandæ occasionem vbique & vndique captabat: tum vt sic factum istud magis commendaret, & ex parte Mariæ faciētis, & ex parte sui ipsius vnctionem illam in se admittentis. Magis enim ad facti huius commendationem facit, siue Mariam spectemus vngentem, siue Dominum permittentem, intentio spiritus diuini in hoc opere, quàm intentio & animus Mariæ. Sic enim ostenditur non ad delitias factam hanc vnctionem, sed potiùs ad imminentem sepulturam, quæ vnguentis apud Iudæos non ad delitias honorabatur, & in Christo maximè erat honoranda, vt cuius sepulchrum secundùm Isaiæ vaticinium debebat esse gloriosum. At obiicere hic quis potest, hac ratione non commendari à Domino ipsam mulierem, aut factum ipsius quatenus ex ipsa processit, cùm Dominus videatur suscepisse defensionem mulieris contra Discipulos indignantes illi, & frementes in eam. Ad quod dicendum, Dominum hac ratione excellenter factum hoc commendasse, quòd satis erat contra calumniam discipulorum, dicentium esse perditionem ipsam vnguenti effusionem. Cumq; factum hoc commendat ex intentione spiritus, satis etiam commendat mulierem, vt quæ moueri digna fuerit à Spiritu sancto ad hoc opus, vnde ipsam dicit hoc fecisse ob sepulturam, non Spiritum sanctum. Deinde dum illam dicit ob sepulturam hoc fecisse, significat eam non vnxisse se vulgari modo ad voluptatem, sed causa pietatis & religionis, qua causa mortuorum corpora vngi solita erant apud Iudæos, & ipsa mulier postea cupida erat futura vngendi mortuum ipsius corpus. His autem necdum contentus Dominus, quo adhuc magis ostenderet quàm deberet meritò ab omni calumnia liberum esse factum huius mulieris, subiecit, vt est apud Matthæum & Marcum, *Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc*, id est, historia eorum, quæ in carne feci & passus sum pro electorum salute, *dicetur*, inter cætera etiam illud, *quod hæc mulier fecit*, idque dicetur non in vituperium eius, sed in eius perpetuam cum laude memoriam. Cùm enim dicitur, *dicetur & quod hæc fecit in memoriam eius*, dictio, *quod*, relatiuum est, non coniunctio: & pronomen, *hæc*, suppositum est verbi, *fecit*: & pronomen, *eius*, est fœminini generis, referens ipsam mulierem, quemadmodum patet ex Græcis, proinde illud, *in memoriam eius*, referri debet non ad verbum proximum, *fecit*, sed ad verbum, *dicitur*. Narrandum enim prędicit, & narrari voluit in toto orbe Dominus factū huius mulieris, tum quòd esset opus declarans maximam huius mulieris erga ipsum non solùm fidem, sed etiam charitatem & deuotionem: tum quòd fuerit opus propheticum, quo ad maiorem commendationem deuotionis & pietatis in hac muliere, Spiritus sanctus duo illa præsignificauit, quæ suprà dicta sunt. Et quidem iam impletum videmus quod hic futurum prædixit Dominus, vt vbicumque prædicatum sit Euangelium ipsius, etiam narratum sit, & narretur quod fecit hæc mulier. Ex qua celebri huius facti prædicatione à Domino prædicta, satis efficaciter probari potest hanc mulierem fuisse Mariam sororem Marthæ, eandemque fuisse eam quæ in Euangelistis dicitur Magdalena, vt annotatum est in capite Concordiæ 48. Factum enim istud passim tribuitur Mariæ sorori Marthæ, & Magdalenæ. Quare cùm Dominus non simpliciter factum istud narrandum prædixerit, sed etiam in memoriam vngentis mulieris narrandum, nequaquam passus fuisset spiritus Dei, factum hoc hactenus vbique ascribi alteri mulieri, quàm ei quàm ex hoc facto semper celebrandam Dominus prædixit. Idem efficaciùs ex præsenti trium Euangelistarum narratione, & historia resurrectionis & sepulturæ Dominicæ potest probari. Ex collatione enim Matthæi & Marci cum Ioanne in præsenti loco constat mulierem, cuius non expresso nomine meminerunt Matthęus & Marcus, esse Mariam sororem Marthæ: eandem autem esse illam quæ dicitur in Euangeliis Magdalena, patet satis ex collatione præsentis loci cum his quæ dicuntur circa Domini sepulturam & resurrectionem. Hic enim apertè dicitur mulierem hanc præuenisse vnctionem, quàm mortuo exhibere causa sepulturæ non posset, cùm vellet. Inter mulieres autem quæ Dominum vngere

gere mortuum cupiuerunt, ſed per acceleratam reſurrectionem non potuerunt, prima & præcipua ab omnibus Euangeliſtis ponitur Maria Magdalena, nulla ſanè alia de cauſa probabiliùs, quam vt ſignificarent impletum in ea fuiſſe quod hic de ea Dominus prædixit. Si enim Maria ſoror Marthæ alia fuit à Magdalena, conueniebat ſanè de illa imprimis & maximè commemorare, quomodo Dominum mortuum vngere cùm cuperet, non tamen potuerit, quò veritatis huius prædictionis Dominicæ manifeſtaretur. Et hactenus quidem quæ ad hiſtoriæ & verborum Domini explicationem pertinent. Reſtat, quæ nobis in perſonis huius hiſtoriæ & verbis Domini ſint obſeruanda, paucis admoneamus. Itaque in Maria obſeruandum eſt exemplum ſeduli & ardentis amoris, qui facit vt nihil iudicetur nimirum, nec vllus ſumptus in gratiam Dei tolerandus videatur eſſe grauis. In Iuda obſeruandum ingenium tum hypocritarum, qui ſemper ſancta prauis ſuis affectibus prætexunt: tum auarorum, qui vbique de lucro, quauis ex re, ſiue per fas, ſiue per nefas conquirendo cogitant, iudicantes perditionem & profuſionem quicquid illis non adfert aliquid commodi. In reliquis diſcipulis eſt exemplum eorum, qui illico offenduntur & ſcandalizantur, ſi quid fieri videant quod iudicant rectiùs aliter fieri debuiſſe. In Domino exemplum eſt ſynceri iudicii & veræ dilectionis, dum & quod ex dilectione proficiſcebatur, bonum agnouit, & tam diligenter contra calumniatores defendit. Ex qua defenſione diſcendum primò, vt annotauit Diuus Chryſoſtomus, quòd quando bonum quicquam fieri videmus, etiamſi exactiſſimum non ſit, nec optimum, non eſſe à nobis reprehendendum, ſed ſuſcipiendum nobis, & fauore noſtro perſequendum. *Quemadmodum enim*, inquit Diuus Chryſoſtomus, *quia Dominum, antequam mulier hoc feciſſet, interrogaſſet, non admiſiſſet, ſic poſtquam fecit, illud vnum ſolummodo reſpicit, ne increpatione diſcipulorum ancipiti animo turbetur, ſed hortatur ſuo maiore animo ſuſcepto recedat. Non erat enim amplius increpatio poſt effuſionem olei oportuna. Ita & tu ſi præparaſſe quoſdam vaſa videris ſacra, aut ornatum quemquam alium circa parietes Eccleſiarum & pauimenta confeciſſe, noli reprehendere, aut venundari iubere quod factum eſt, ne animum eius qui fecit perturbes. Sin verò antequam fecerit, te conſuluerit, pauperibus offerre iubeto*: Hæc ille. Dicendum ſecundò, quòd prætextu ſubuentionis pauperum, non ſint omittenda alia charitatis beneuolentiæ officia & opera, quæ tempore & loco occurrunt facienda, vt eſt honeſto conuiuio & ſumptu excipere ſuo tempore amicos, quo ſumptu multis poterat ſubueniri pauperibus, eò quòd non vbique & ſemper vrgeat pauperum ſubuentio. Diſcendum tertiò, quomodo ſanctis viris liceat non numquam quibuſdam rebus vti præter metas conſuetudinis bonorum, nempe ad ſignificationem alicuius myſterii, quemadmodum Dominus pretioſo hoc vnguento præter ſuam conſuetudinem perungi permiſit, propter ſignificandum ſepulturæ myſterium, & myſticam ac ſpiritualem vnctionem, qua à nobis deſiderat inungi, vt annotauit Diuus Auguſtinus libr. de Doctrin. Chriſtiana cap. 12. ſic ſcribens: Quiſquis rebus prætereūtibus reſtrictiùs vtitur, quàm ſeſe habent mores eorum cum quibus viuit, aut temperans, aut ſuperſtitioſus eſt. Quiſquis verò ſic eis vtitur, vt metas conſuetudi-

D. Chryſ.

A nis bonorum inter quos verſatur excedat, aut aliquid ſignificat, aut flagitioſus eſt. In omnibus enim talibus nō vſus rerum, ſed libido vtētis in culpa eſt. Neque enim vllo modo quiſquam ſobrius crediderit Domini pedes ita vnguento pretioſo à muliere perfuſos, vt luxurioſorum & nequam hominū ſolent, quorum talia conuiuia deteſtamur. Odor enim bonus, bona fama eſt, quam quiſquis bonæ vitæ operibus habuerit, dum veſtigia. Chriſti ſequitur, quaſi pedes eius pretioſiſſimo odore perfundit. Hæc ille. Ex quibus etiam diſcendum poſtremò circa hanc Dominicam deſcenſionem facti mulieris, quibus rationibus commendandum ſit non- B numquam quod quidam in templorum ornatu: & eorum vaſorum quæ ad Euchariſtię pertinent miniſterium, ſint ſumptuoſi, nimirum quia huiuſmodi ſumptus proficiſcitur ex ardenti erga Deum & Chriſtum deuotione, & quia valet ad ædificandam aliorum in Deum fidem, pietatem, & deuotionem, adeò vt his de cauſis frequenter præſtet, & melius ſit in huiuſmodi vſus facere ſumptus, quàm eoſdem pauperibus impendere. Vnde Diuus Theophylactus in Marcum circa hunc locum ſic habet, Confundātur hoc loco qui pauperes Chriſto præferunt. Audiui enim ego aurifabros dicentes: quod ſi ego diſſectum ſacrum vas dem pauperibus, & ego viuam, nec condemner. Audiant igitur quomodo Chriſtus C præferat ſui curam pauperibus. Chriſti autem corpus propriè, quod in diſco aureo: & ſanguis, qui in poculo. Qui igitur abſtulerit diſcum pretioſum & cogit vt corpus Chriſti in viliori ponatur, prætexens ſcilicet pauperes, ſciat cuius patris ſit. Hæc ille. In cuius verbis dubium occurrit quomodo conueniant quæ dicit, cum his quæ ſupra audiuimus ex Chryſoſtomo. Non Diuus Chryſoſtomus quidem præfert ſumptum in pauperes impendi, quàm in templorum ornatum & ſacrorum vaſorum conſtructionem. Theophylactus verò, contrà videtur præferre curam rerum ſacrarum, curæ pauperum. Sciēdum itaque, quòd abſolutè quidem melius eſt, & maius, impendere aliquid Deo quàm pauperibus, eò quòd dilectio Dei præferēda ſit dilectioni proximi D verum cùm Deus noſtrorum bonorum non egeat, & proximum propter ſe diligi à nobis velit, nihilq; velit ſibi impendi, niſi propter noſtram & aliorum vtilitatem, & neceſſitatem, hinc quò cùm maiori aliorum fructu quis facultates ſuas ex Dei dilectione expendit, eo huiuſmodi ſumptus Deo eſt gratior, proinde quandoque gratius illi eſt ſi ſumptus aliquis etiam magnus in vſum rerum ſacrarum fiat, quàm ſi pauperibus impendatur, vt cùm non occurrit ſingularis aliqua pauperum neceſſitas, & ornatus rerum ſacrarum neceſſarius indicatur, ob prouocandam quorundam in Deum fidem & deuotionem. Frequentiùs tamen illi gratior eſt cura E pauperum, quòd hæc vt in plurimum ſit vtilior & magis neceſſaria, id quod reſpexit D. Chryſoſtomus & Spiritus ſanctus dicens per Oſee, *Miſericordiam volo & non ſacrificium.* Supereſt vt tractatam litteraliter & moraliter hiſtoriam etiam allegoricè paucis tractemus. Itaque Bethania, quæ interpretatur domus obedientiæ Domini, & domus Simonis, hoc eſt, obedientis, Eccleſiam ſignificat, in qua ſola Chriſtus reperiri poteſt, & reficitur. Quòd autem in Bethania Simon à lepra curatus, Dominum in ſuam recipit domum, Lazarus cum eo accumbit, Martha miniſtrat, & Maria ſuo quoque

Oſee 6.

Allegoricus ſenſus.

quæ fungitur officio, portendebat concors & amicum in eadem domo sodalitium Ecclesiæ, quam Christus immundam suo purgauit sanguine, quàm mortuam ob peccata, sua morte viuificauit. In hac sunt qui cùm Simone Christum in suis pauperibus reficiunt: sunt qui cùm Martha, quod possunt, coadiuuant & ministrant: sunt qui cum Lazaro gaudent Christum in suis membris refici: sunt item qui cùm Maria ardentes fide & deuotione, non seruant in vasculo conclusum vnguentum pretiosum quo Christum perungant, hoc est, fidem suam & deuotionem apud se non continent, sed velut fracto vasculo eam profundunt, palàm & vbiq; nomē Christi eiusq; maiestatem prædicantes, cuius & pedes & caput perungunt, dum & humanitatem eius & simul diuinitatem omnibus commendant & prædicant magnificè quòd quia fecerunt Apostoli, & eorum successores, vniuersa domus huius mundi impleta est fragrantia huius optimi vnguenti, hoc est, prædicationis Euangelicæ & nominis Christi, de quo dicitur in Canticis, *Oleum effusum nomen tuum*, impletumq; verè est in Ecclesia per huiusmodi viros, quorum typus fuit Maria illud Canticorum, *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum.* Hoc odore trahuntur multi vt ambiant in eam domum admitti, in qua amicis suis accumbit Iesus. At nunquā defuerunt nec desunt modò, qui inuideant & obstrepāt honori Iesu impenso, & quibus non est gratus odor prædicationis Euangelicæ: vnde Paulus, *Christi*, inquit, *bonus odor sumus Deo, in iis qui salui fiunt, & in iis qui pereunt, aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam.* Dolent enim & indignantur cùm Iuda Iudæi, & quotquot quæ sua sunt magis quærunt quàm quæ Iesu Christi, omnem prædicationis sumptum ad Christi honorem impendi, neq; curam haberi neglectæ legalis obseruationis, aut gentilis superstitionis & vanitatis. Verùm aduersus hos obmurmuratores consolari illos debet Christi patrocinium, cui vni probari satis est. Alias historiæ huius allegorias videre licet apud Theopylactū in Ioannem, & Hilarium in Matthæum.

COGNOVIT ERGO TVRBA MVLTA EX IVDÆIS, QVIA ILLIC EST, &c.] Sequenti narrationi de glorioso Domini in Hierusalem introitu viam hac narratione præstruit Ioannes, cùm turbam multam *ex Iudæis*, hoc est, Hierosolymitanis cognouisse dicit propter vicinitatem loci, Iesum esse in Bethania, atque ob id prouocatam magnitudine recentis miraculi, certatim venisse è Hierusalem, *non tantùm vt Iesum, sed etiam vt Lazarum viderent*, Suadebat enim hoc insita mortalium ingeniis curiositas. Porrò sacerdotum animos sic excæcauerat liuor & odium in Iesum, vt iam illorum malitiæ nō satis esset occidere Iesum, sed etiam cogitarent, & concilio habito decernerent, est enim hic rursum pro cogitauerunt, ἐϐουλεύσαντο etiam *Lazarum interficere*, in quem ne speciem quidem criminis vllam intentare poterant, nixi scilicet superiori sententiæ Caiphæ, quia expediret etiam innocentem perire pro populo, vt non tota gens periret. Cęcū, quia fortiter patrocinatus fuerat apud eos gloriæ Iesu eiecerant è synagoga: nunc eò malitiæ creuit illorum & superbia & inuidia, vt Lazarum à quo nullo dicto factóve fuerant vnquam prouocati, & in quem ne fingere quidem quicquam poterant, voluerint occidere, non ab aliud, quàm quod multi Iudæi cōmoti tam euidenti miraculo desciscerent ab ipsis, & adhærerent Iesu, credentes eum esse promissum Messiam. Cum enim semel animus laxauit habenas in scelus, ei postea nulli, vbi sistat, termini circumscribuntur. Sed vide rursum malitiæ istorum cæcitatem: Lazarum propter resuscitationem occidere cogitauerunt, quasi Dominus suscitare potuerit mortuum, & non posset occisum. *Ecce*, inquit Augustinus, *Dominus vtrumque fecit, & Lazarum mortuum, & seipsum suscitauit occisum.*

INSIDENS ASINO INTRAT DOMINVS GLORIOSE in Hierusalem, Matthæi 21. Marci 11. Lucæ 19. Ioannis 12.

CAPVT CX.

*ET [c] factum est [d] in crastinam, [l] cùm † appropinquassent' △ [e] Hierosolymis' [a] & venissent [e] ad [f] Bethphage, [h] & ‖ Bethaniam' [l] ad montem [c] qui vocatur † [l] Olueti' [a] tunc Iesus △ [l] misit' discipulos [h] suos † [f] & ait' [c] illis, [l] Ite in castellum quod contra vos est, [e] & statim △ [h] introëuntes illuc', [l] inuenietis [a] asinam alligatam, & [l] pullum [c] asinæ ‖ [h] ligatum' [a] cum ea, [b] super quem nemo adhuc hominum sedit, [l] soluite [h] illum, [l] & adducite [a] mihi. [l] Et si quis [c] vobis [a] aliquid [c] dixerit [&] [c] vos interroeauerit, [b] Quid facitis? [c] Quare soluitis sic? † [l] dicetis' [e] ei, [l] Quia △ Dominus his opus habet, [e] & ‖ confestim dimittet † eos' [b] huc. [a] Hoc autem factum est, vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam dicentem, * Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam & pullum filium subiugalis. ‖ [l] Abierunt autem' [a] discipuli [c] qui missi fuerant, & [h] inuenerunt [c] sicut dixit illis stantem [h] pullum, [b] ligatum ante ianuam foris in biuio, [&] [a] fecerunt sicut præcepit illis Iesus, [b] & soluunt eum. [c] Soluentibus autem illis pullum, * [b] quidam de illic stantibus [c] domini eius, † [h] dixerunt ad illos, [h] Quid △ facitis soluentes' pullum? " [c] At illi' dixerunt [b] eis sicut præceperat illis Iesus, [c] Quia Dominus eum necessarium habet. [b] Et dimiserunt [b] eis. [l] Et † adduxerunt' [a] asinam, & [c] illum [e] pullum [h] ad Iesum, [e] & △ imposuerunt', super eos' vestimenta sua, [f] & [c] iactantes vestimenta sua supra pullum [f] " eum desuper sedere fecerunt'. † [d] Inuenit [ergo'] Iesus asellum, & sedit super eum, [d] sicut scriptum est, Noli timere filia Sion, ecce rex tuus venit sedens super pullum asinæ. Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm, sed quando glorificatus est Iesus tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei. [c] Eunte autem illo △ [e] plurima turba' " [l] strauerunt vestimenta sua in via, [e] alij autem [b] frondes [e] cædebant [&] [a] ramos [e] de arboribus, & sternebant in via. [Et] [d] turba multa quæ venerat ad diem festum, cum audissent, quia Iesus venit Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei. Et cùm appropinquaret iam ad descensum montis Olueti,*

† b appropinquaret, c appropinquasset. △ b. Hierosolyma ‖ b. Bethania. † b Oliuarum △ b. mittit ‖ b ex discipulis suis † f dicens, ‖ c in quod introëuntes. △ c o alligatum † c dicite △ b o. Domino necessarius est. c o Dominus eius opem desiderat. ‖ b o continuo ‖ abeuntes autem. b. Et abeuntes * & † b. dicebant illis △ c soluitis ‖ b Qui † b o dixerunt. △ b imponunt illi ‖ c imposuerunt Iesum † a Et inuenit. △ b. multi autem ‖ c substernebant " autem † b qui præibant & qui. b o excelsis.

cæperunt omnes turbæ deſcendentium gaudentes laudare Deum voce magna ſuper omnibus quas viderant virtutibus.[i] *Et*[a] *turbæ*[*][†][c] *quæ præcedebant, & quæ ſequebantur,*[m] *clamabant, dicentes*[m]. *Hoſanna*[a] *filio Dauid,*[p] *benedictus qui venit*[c] *rex*[p] *in nomine Domini*[l] *rex Iſraël,*[b] *Benedictum quod venit regnum patris noſtri Dauid,*[c] *pax in cælo, & gloria in excelſis, hoſanna in*[Δ] *altiſsimis.*[d] *Teſtimonium ergo perhibebat turba quæ erat cum eo, quando Lazarum vocauit de monumento & ſuſcitauit eum à mortuis: propterea & obuiam venit ei turba, quia audierunt eum feciſſe hoc ſignum.*[c] *Et quidam Phariſæorum de turbis dixerunt ad illũ, Magiſter, increpa diſcipulos tuos. Quibus ipſe ait, Dico vobis, quia ſi hi tacuerunt, lapides clamabunt. Et vt appropinquauit, videns ciuitatem, fleuit ſuper illam dicens. Quia ſi cognouiſſes & tu, & quidem in hac die tua quæ ad pacem tibi, nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis. Quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo, & circundabunt te, & coanguſtabunt te vndique, & ad terram proſternent te, & filios tuos qui in te ſunt, & non relinquent in te lapidem ſuper lapidem, eo quod non cognoueris tempus viſitationis tuæ,*[b] *Et introiuit Hieroſolymam.*[a] *Et cum intraſſet Hieroſolymam, commota eſt vniuerſa ciuitas, dicens, Quis eſt hic? Populi autem dicebant, Hic eſt Ieſus Propheta à Nazareth Galilææ.*[d] *Phariſæi ergo dixerunt ad ſemetipſos, Videtis quia nihil proficimus, ecce mundus totus poſt eum abijt.*

ET *c* FACTVM EST *d* IN CRASTINVM *l* CVM APPROPINQVASSENT *e* HIEROSOLYMIS, &c.] Ioannes Euangeliſta, priuſquam aſelli ſuper quem Dominus ſedit faciat mentionem commemorat quomodo turba multa quæ conuenerat ad diem feſtum proceſſerit obuiam Ieſu cum ramis palmarum, clamantes Hoſanna, &c. Id autem quoniam proculdubio præpoſtero ordine Ioannes commemorauit, non veriti ſumus in Concordia mutato ordine ſuo collocare, maxime vt Ioannis narratio contexeretur cum reliquorum trium narratione, nec idem bis cogeremur ponere. Quomodo autem inuenerit Dominus aſellum, Ioannes nõ commemorauit, ſed tantùm dicit, *Et inuenit Ieſus aſellum*, quod illud diligenter reliqui Euangeliſtæ ante ſcripſiſſent, cùm in ſe ferè prætermiſſa ab eis ſtatuerit perſequi. Porrò Matthæus pro aſino Dominum miſiſſe Apoſtolos dicit *cum appropinquaſſent Hieroſolymis & veniſſent Bethphage ad montem Oliueti*, Marcus verò, *cùm appropinquarent Hieroſolymæ & Bethaniæ*, aut, vt habent Græci, ad Hieruſalem, ad Bethphage & Bethaniam: Lucas item, *cùm appropinquaſſet ad Bethphage & Bethaniam.* Proinde meritò hìc dubitari poteſt quomodo cùm Matthæus dicat diſcipulos miſſos à Domino cùm veniſſent Bethphage & ad montem Oliuarum, Marcus & Lucas dicant Dominum hoc feciſſe cùm appropinquaret Bethaniam. Nam cùm veniſſet Bethphage & ad montem Oliuarum, iam Bethaniam pertranſierat, cùm Bethphage & mons Oliuarum vicinior fuerit ciuitati Hieruſalem quàm Bethania, in qua præcedenti nocte Dominus pernoctauerat. Dicendum itaque Marcum & Lucam dixiſſe, Dominum cum mitteret diſcipulos, appropinquaſſe Bethaniæ, non quòd eam tum accederet, ſed quòd prope eam eſſet, non enim iam eam longè exierat, quomodo ſuprà diximus quoſdam intelligere, quod Lucas dixit Dominum curaſſe cæcum, cùm appropinquaſſet Iericho: quorum ſententia multùm confirmari poteſt ex modo loquendi in præſenti loco. Aut dicendum, quòd Marcus & Lucas præpoſterè dicunt, *cùm appropinquaſſet ad Bethphage & Bethaniam*, illudque ſic intelligendum cùm appropinquaſſet ad Bethaniam, & deinde appropinquaſſet ad Bethphage ad montem Oliuarum. Erat autem Bethphage, villula in monte Olïueti, qui ſabbathi habebat iter à Hieruſalem, vt dicitur Act. 1. hoc eſt, diſtabat à Hieruſalem mille paſſus, cùm Bethania 15. ſtadiis abeſſet, hoc eſt, duobus fermè milibus paſſuum. Hanc villulam Diuus Hieronymus ſecutus

A Originem dicit fuiſſe villulam ſacerdotum, ac interpretari domum maxillarum. Nam Pag. Caldaicè maxillam ſignificat, cùm Hebraicè ſignificet ficus immaturas, hoc eſt, groſſos: vnde aliqui interpretantur domum groſſorum & ficuum. Alii verò domum oris vallis, quia Beth domus, Peos, Ge verò vallem ſignificat. Cùm ergo iuxta hunc locum veniſſet Dominus, ex quo ſacerdotes Paſchales victimas, & alias (vt eſt veriſimile) deducere in Hieruſalem ſoliti erant, *tunc Ieſus miſit duos diſcipulos*, quos author ſecundæ expoſitionis in Matthæum titulo Chryſoſtomi, dicit quendam (notans veriſimiliter ipſum Hilarium) ſcripſiſſe, fuiſſe Petrum & Philip-
B pum, argumento tamen inualido, cũ veriſimile magis ſit, ſi liceat diuinare, hos duos fuiſſe Petrum & Ioannem, quos & poſtea miſit ad parandum agnum Paſchalem, quanquam nihil aut perparum referat ſcire qui fuerint nunc miſſi. Dixit autem eis, *ite in caſtellum quod contra vos eſt.* Vbi notandum, quòd quidam per *caſtellum* hoc loco ciuitatem Hieruſalem intelligunt, ſic dictam Domino ſiue ob murorum fortitudinem, ſiue per deſpectum, qua ſi non mereretur vocari caſtrum vel ciuitas, illudque *quod contra vos eſt*, ſic quidam eorum interpretantur, vt ſignificetur Hieruſalem contrariam eſſe Apoſtolis, quòd eorum Dominum conaretur occidere. Verùm ſciendum pro *caſtellum* Græcis hic rurſum eſſe, ſicut fre-
C quenter ſuperiùs, dictionem κώμη, quæ vicum propriè ſignificat & pagum, quæ proinde ineptè diceretur de Hieruſalem. Veriſimile autem Dominum demonſtraſſe vicum Bethphage, de quo dicit, *contra vos eſt*, hoc eſt, è regione veſtri, & in conſpectu veſtro. Lucas enim non habet, *contra vos*, ſed tantum εἰς τὴν κατέναντι κώμην, id eſt, in vicum qui è contra & è regione eſt. Apud Matthæum non eſt κατέναντι ſed ἀπέναντι ὑμῶν, id eſt, ante vos & in conſpectu veſtro. Vnde patet malè intelligi, quod contra vos eſt, pro illo, quod eſt contrarium vobis: malè item intelligi per caſtellum Hieruſalem: quia à loco in quo erat Dominus non poterat proſpici Hieruſalem propter interpoſitum montem Oliuarum,
D ſic dictum, quod multis conſitus eſſet oliuis, vnde & ἐλαιῶνος, hoc eſt, Olïueti mons dicitur. Act. 1. Sequitur in verbis Domini, *Et ſtatim introeuntes illuc*, hoc eſt, in ipſo introitu, *inuenietis aſinam alligatam & pullum cum ea, &c.* Circa quæ primum quæritur, cur Dominus qui hactenus pedes circumambulauit per Galilæam & Iudæam, tam breue ſui in Hieruſalem itineris ſpatium abſoluere voluit inſidens iumentis, eiſque tam noua ratione conquiſitis?

Chriſtus cur aſello vehi voluit.

tis? Neque enim sufficit dicere quod indicat Matthæus, illum ideo id voluisse vt impleretur Zachariæ Prophetia. Nam quid est quod per Zachariam istud Spiritus sanctus etiam prædicere voluit? Dicendum itaque, quòd præcipua huius facti Dominici causa fuit, vt antequam pateretur, specimen quoddam regni sui Dominus exhiberet, seseque efficacibus argumentis Messiam comprobaret ex pectatum, vt sic bonos in fide erga se confirmaret, & mali non haberent quod in excusationem prætexere posset. Sicut autem & aliàs semper in his quæ circa Dominum contigerunt humilia magnificis sunt coniuncta, ita & modò sic regiam suam dignitatem & magnificentiam ostendere voluit, vt tamen simul non desereret summam humilitatem & mansuetudinem conuenientem primo suo aduentui & regno suo spirituali. Regiæ itaque potentiæ fuit & magnificentiæ indicium, quod ad solum iussum & necessitatis significationem, domini iumentorum cesserint ei vsum illorum, quòd discipulis quos miserat prædixit istud ita euenturum, & illos mox vbi ingressi essent vicum, inuenturos iumenta eaque allegata. Deinde quod iumento insidens vectus sit, cùm semper solitus fuerit pedes incedere, quodque tam concordibus animis, tantoque applausu & veneratione, ei à populo multo libere acclamatum est, non obstantibus Pharisæorum prohibitionibus, quibus etiam pridem cautum erat, nequis illum confiteretur esse Christum, & acclamatum est non quibuslibet verbis, sed scripturæ verbis multò ante de ipso prædictis. Postremò, quòd templum ingressus cæcos, & claudos curauit, negotiantes eiecit, seseque atrocissimus suis hostibus formidabilem exhibuit. His enim cunctis declarauit omnia sibi cognita, & suæ potestati esse subiecta, omniumque corda se habere in sua potestate, vt inclinare possit ea quò velit. At summæ humilitatis & plusquam plebeiæ fuit, quòd alieno & accommodatitio iumento vsus est, quòd asello insederit nihil minus quàm regio vectore, quòd pauperum discipulorum vestimentis non aureis vestibus insederit, stipatus inermibus comitibus, qui pro hastis ac gladiis arborum ramusculos manibus gestabant. Quo vtique declarabat, aliam esse conditionem regni sui quam regnorum huius mundi. se etsi à patre potestatem accepisset. Cui omnia cùm vellet crederet, tamen per humilitatem omnes velle ad se trahere, per eandem ingressurum se in gloriam suam, ac proinde etiam sectandam humilitatem omnibus his qui eiusdem regni ambirent esse consortes secum. Hunc autem in regiam ciuitatem Hierusalem introitum Domini, mirabiliter temperatum, & planè regia magnificentia ac pompa, & plebeia humilitate, conueniebat per Prophetam prædici à Spiritu sancto, vt videntes Apostoli, omnesque Iudæi facto Domini consentire Prophetæ vaticinium, magis intelligerent ipsum quantumuis in mundo humilem, verè esse expectatum Messiam, desinerentque expectare mundanam regni Messiæ gloriam: vnde Propheta velut signum quoddam præmonstrans, quod cùm Iudæi viderent excitarentur ad agnoscendum suum regem, dicit per aduerbium demonstrandi. *Ecce rex tuus venit*, &c. Verùm cùm nihil sit prætermissum à Christo & Spiritu sancto, per quod ad regis sui agnitionem perduci possent Iudæi, ipsi tamen occasione huius facti ad contrarium prolapsi sunt, vt, scilicet, magis

A iam accenderentur ad occidendum illum, & occasionem agnoscendi Christum datum illis à Deo, sibi verterent in occasionem persequendi Christum. Vnde præter primam huius introitus Domini in Hierusalem causam iam tractatam, adiungi possunt & aliæ duæ, sed veluti secundariæ: quarum altera est, quia Dominus cupidus subeundi pro omnium salute mortem, præcognouit hac ratione Pharisæos & sacerdotes accendēdos ad inferendam sibi mortem, non quod vellet illis persecutionis dare occasionem, sed quòd sciret illos iustè sibi relictos hinc persecutionis sumpturos occasionem, quorum impietate ad promouendam hominum salutem abuti voluit. Altera est, vt ad tempus adblandiens, B & accommodans se suorum affectibus, irrideret huius mundi gloriam, ostenderetque quam sit inanis & infida, quum tantos applausus, tamque honorificas acclamationes, ac tantum populi studium mox secuta sit crux. Est autem & mystica huius facti Dominici causa, sed hæc postea in allegorica historiæ prosecutione tractabitur. Omnino enim dubium non est quin hoc suo facto Dominus mysticum aliquid designare voluerit, cùm tam noua ratione sit peractum, vt tacita quædam parabola in eo videatur adumbrata. Porrò ratione & mysterio non caret etiam, quod quinta die ante Pascha, hoc est decima die mensis primi Dominus hac magnifica pompa ingressus sit Hierusalem. Ea enim die præceptum fuit Israëlitis, vt agnum Paschalem quisque in domum suam sumeret immolandum deci- C maquinta die. Itaque seipsum tunc Dominus in Hierusalem intulit, immolandus in ea ipso die Paschæ in verum agnum Paschalem, per quem non à Pharaone & Ægypto, sed à diabolo & inferno fideles liberarentur. Deinde hac die velut victoriosus rex cum ramis palmarum ingredi voluit Herusalem, quod eadem die post septimanam expletam recurrente, deuicta morte gloriosè erat resurrecturus, ac regnum suum spirituale in cœlesti Hierusalem auspicaturus. Decima quoque dies mensis primi insignis olim fuit, quod in illa Iosue typum Christi etiam nominis similitudine præ se ferens cum toto Israëlitico populo, transito Iordane ingressus sit promissam illis terram, vt scribitur Iosuæ D 4. cum deinde *14*. die solenne Pascha celebrauerit, vt scribitur cap. 5. Et hactenus de proposita priùs quæstione satis. Superest altera circa hunc locum quæstio, ad concordiam pertinens Euangelistarum quomodo, scilicet. Matthæus duo iumenta, asinam scilicet, & pullum, commemoret iussa à Domino afferri: eique allata, & super ea Dominum sedisse, cùm reliqui tres solius pulli mentionem faciant Pro cuius quæstionis solutione cōmuniter dicitur. Dominum sedisse super vtrumque animal successiuè: tres tamen Euangelistas solius pulli meminisse, siue quòd eo Dominus pro maiori parte insederit, siue E quod pulli inequitatio ad mysterium vocationis gentium pertineat, quibus Græca lingua tres scripserunt Euangelistæ, cùm Matthæus Hebræa scripserit Hebræis. Verùm quoniam, vt habet Diuus Hieronymus, & turpe fuit Dominum insidere asinæ, & impossibile vt in tam breui spatio diuersis insederit animalibus, verisimilior est aliorum, inter quos Euthymius, sententia, qui dicunt soli pullo Dominum insedisse, atque ob id tres Euangelistas illius solius fecisse mentionem: asinam tamen etiam simul adductam, sed Dominum pullo insidentem tantùm,

Exod. 12.

 fuisse

fuiſſe ſecutam, ideoque Matthæum exacta diligentia vtriuſque meminiſſe iumenti. Huic tamen ſententiæ videntur obſtare quædam. Primùm, quòd apud Matthæum iuſſi ſunt diſcipuli dicere, *Dominus his opus habet*. Deinde, quòd apud eundem dicuntur diſcipuli, cùm adduxiſſent, aſinam & pullum, impoſuiſſe ſuper eos veſtimenta ſua, & Dominum deſuper collocaſſe. Poſtremùm, quòd teſtimonio Prophetæ, quod hoc facto Domini impletum dicitur à Matthæo, habeatur, *ſedens ſuper aſinam & pullum filium ſubiugalis*. Ad quorum primum dicit Euthymius, quòd vtroque iumento Domino fuit opus, ſed pullo, vt ſuper eum veheretur: aſina verò, vt pullum ſequeretur, cauſa ſignificandi myſterii quod mox explicabitur. Ad ſecundum dupliciter explicari poteſt. Altero modo, vt illud, *deſuper*, referatur non ad animalia, ſed ad veſtimenta, quomodo interpretatur Euthymius, qui pro eo quod nos habemus, *& eum deſuper ſedere fecerunt*, habet, καὶ ἐκάθισεν ἐπάνω αὐτῶν, id eſt, ſedit ſuper ea vel eos. Nam αὐτῶν, ex ſeſe eſt ambiguum. Sic & exemplar habet Complutenſe, niſi quod pro ſimplici ἐκάθισεν habet ἐπεκάθισεν. Eſt autem hæc lectio conuenientior, ſaltem quod attinet ad pronomen αὐτῷ, quàm vulgata lectio, quæ habet, ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῆς, id eſt, collocarunt ſuper eam, nempe aſinam. Quomodo enim Matthæus ſuper ſolam aſinam Dominum diceret collocatum, cùm reliqui ſuper ſolùm pullum commemorent ſediſſe? Altero modo dici poteſt Matthæum per ſynecdochen, vt & alias, dixiſſe Dominum collocatum pluraliter ſuper animalia, quomodo etiam intelligi poteſt per ſynecdochen dictum eſſe, *Dominus his opus habet*. Pro reſponſione autem ad tertium, ſciendum eſt, quòd in illo teſtimonio Prophetæ pro fœminino, aſinam, vertendum potiùs videtur maſculinum, aſinum. Ita enim permittit & dictio Græca hic poſita ὄνος, quæ tam aſinum ſignificat quàm aſinam, maximè cùm hic careat articulo, nec addatur, vt ſuperius, articulus fœmininus, & vocabulum quod eſt apud Septuaginta, nempe ὑποζύγιον, quod eſt ſubiugale. Et in Hebræa origine vocabulum quod his dictionibus correſpondet, nempe חמור hhamor, aſinum genere maſculino vbique ferè ſignificat, non aſinam, quæ Hebræis dicitur אתון Athon. Inuenitur tamen 2. Reg. 19. nomen hhamor poſitum in genere fœminino, de quo vide Pagninum. Nam etiam illo loco Diuus Hieronymus vertit, aſinum. Itaque ſi in citato Prophetæ vaticinio nomen ὄνος vertatur per aſinum, & non per aſinam, quod dicitur aſcendens ſuper aſinum & pullum filium ſubiugalis, non diuiſim eſt accipiendum, quaſi ſuper diuerſa animalia viciſſim ſediſſe ſignificatum ſit, ſed per aſinum & pullum, coniunctim intelligendus ipſe pullus, qui aſinus quidem fuit natura, pullus verò ætate. Figura enim eſt Prophetis familiariſſima, qua idem mutatis vocibus geminant. Sanè in hunc modum explicat hoc teſtimonium Euthymius, & explicandum omnino videtur, ſi originalia inſpiciantur Hebræorum, & citatio Ioannis. Quòd ſi dictionem ὄνος, quis putet hoc loco potiùs vertendam per aſinam, vt diuerſa ſignificentur animalia, quemadmodum non improbabiliter videtur dicendum ſecundùm intentionem Euangeliſtæ qui cùm dixiſſet ὄνον & πῶλον iuſſos adduci, ſubiicit id factum ad completionem, vaticinii, in quo dicitur Meſſias ſeſſurus ſuper ὄνον καὶ πῶλον: iam dicendum quòd etiam per ſynecdochen illud ſit intelligendum quod in vaticinio dicitur, quemadmodum quòd idem Matthæus dicit Dominum illis opus habuiſſe, & Apoſtolos ipſum collocaſſe deſuper. Videtur enim Matthæus, quoniam duo animalia adducta fuerunt ad Ieſum, teſtimonium Prophetæ, quanquam non neceſſariò intelligendum eſſet de duobus animalibus, voluiſſe accommodare etiam ad vtrumque animal, & quoniam in eo dicitur rex Sion ſedere ſuper hoc & illud, ideo ſermonem ſuum attemperando ad Prophetæ vaticinium, dixiſſe Dominum ſediſſe ſuper hæc animalia, quod per ſynecdochen intelligendum reliqui deinde Euangeliſtæ qui poſt eum ſcripſerunt, ſatis indicauerunt. His præmiſſis, ſigillatim hiſtoriæ partes ſunt pertractandæ. Itaque Dominus ſuam declarans omniſcientiam, Apoſtolis ſuis prædicit in ipſo mox introitu pagi inuenturos & aſinā ligatam & pullum cum ea, eumque talem, ſuper quem nullus hominum vnquam ſederit: ſuam autem declarans omnipotentiam & ſupremum dominum, prædicit dominos iumentorum admonitos tantùm de neceſſitate ſua, dimiſſuros ea. *Et ſtatim*, inquit Matthęus, *dimittet eos*. Circa quę Matthæi verba notandum in pleriſque Græcorum libris haberi ἀποστέλλει, id eſt, dimittit, vel emittit, vt ſint verba Euangeliſtæ ſignificantis Dominum mox emiſiſſe Apoſtolos duos. Verùm cum ſuperiùs dixerit Euangeliſta Dominum miſiſſe duos diſcipulos, & ob id fruſtra id iam repeteretur, magis legendum eſt ἀποστελεῖ, quemadmodum legitur in Marco & apud Matthæum legit noſter interpres, Chryſoſtomus item & Theophylactus. Dupliciter tamen hæc lectio intelligi poteſt. Aut vt ſignificetur Apoſtolos iuſſos dicere, non tantùm quod Dominus his opus haberet, ſed etiam quod Dominus mox eos remitteret, poſtquam, ſcilicet, eis vſus fuiſſet, quomodo intelligit Euthymius. Aut vt ſignificetur Dominum prædixiſſe Apoſtolis miſſis, quòd Dominus iumentorum cùm audiſſet illud, *Dominus his opus habet*, mox cōceſſurus eſſet iumēta abduci ad Dominum, quomodo omnino eſſe intelligendum patet ex Marco, qui in ſequentibus narrans quomodo omnia euenerint quemadmodum Dominus prædixit, poſtquam dixiſſet Apoſtolos dixiſſe interrogantibus cur ſoluerent, id quod præceperat eos dicere Dominus, ſubiecit, *Et dimiſerunt eos*, quanquam hîc relatiuum non ad iumenta, ſed ad Apoſtolos referendum ſit, vt ſit ſenſus, & permiſerunt Apoſtolos ſoluere & abducere iumenta. Græcè enim eſt ἀφῆκαν αὐτούς, id eſt, ſinebant eos. Itaque cùm dicitur hîc, *& confeſtim dimittet eos*, ſuppoſitum verbi, *dimittet*, eſt ipſe interrogator, dominus, ſcilicet, iumentorum. Non eſt enim verum quod quidam hîc aſſerunt de his iumentis, quòd, ſcilicet, fuerint animalia communia in vſus pauperum quorumlibet deſtinata. Nam Lucas apertè dicit dominos eorum fuiſſe qui interrogauerunt cur ſoluerent. Vnde intelligendum, cor eorum ita diuinitus, audito nomine Domini, fuiſſe immutatum, vt non offenſi ſimplicitate diſcipulorum ſinerent animalia abduci. Notandum enim Apoſtolos non eſſe iuſſos dicere, Dominus noſter his opus habet, ſed abſolutè & cum articulo ὁ κύριος, *Dominus his opus habet*, quo ſuam ſaluator ſignificauit diuinitatem, & ſupremum in omnes homines & creaturas dominium cui cedere omnes ſuum deberent dominium. Porrò quanquam in Matthæo legamus, *Dominus his opus habet*: in

Marco

Marco, *Domino necessarius est*, in Luca, *Dominus operam eius desiderat*, & postea, *Dominus eum necessarium habet*, Græcè tamen est semper eodem modo ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Dominus habet eius indigentiam, nisi quòd Matthæus pro αὐτοῦ, habet αὐτῶν. Solus enim loquitur de asina & pullo. Ne autem quis miretur quomodo super pullum asinæ Dominus equitare potuerit, sciendum quòd dictio Hebraica quæ ponitur in vaticinio Zachariæ עיר Aiir, quam Latini & Græci pullum & πῶλον solent reddere, non tam pullum, quàm iuuencum asininum idoneum iam equitationi significat, vt prçter alia loca patet ex capite Iud. 10. vbi dicuntur 30. filii Iair ascendisse super 30. pullos asinarum, & cap. Iud. 12. vbi 40. filii Abdon, & 30. eius nepotes dicuntur ascendisse super 70. pullos asinarum. Quod autem pullum sibi delegerit Dominus super quem nullus hominum vnquam sederat, ad litterā quidem ita conueniebat regiæ eius dignitati, & ad potestatis eius faciebat commendationem, quòd indomitum animal commodum se Domino sessori præbuerit, sed multò magis id factum est ob mysterium post explicandum.

HOC AVTEM FACTVM EST, VT ADIMPLERETVR QVOD DICTVM EST PER PROPHETAM, &c.] Ne quis existimaret subleuandi laboris aut attentādæ alicuius nouitatis causa Dominū misisse pro asina & pullo, subiecit Euangelista Matthæus rationem facti Dominici, *vt*, inquit, *adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam.* Propheta autem iste, est Zacharias ex cuius cap. 9. testimonium hoc desumptum est, quanquam nō ad verbum, siue spectes veritatem Hebraicam, siue versionem Septuaginta. Quædam enim sunt omissa, quædam mutata, verbotenus, sensu manente eodem. Hebræa namque sic reddidit D. Hieronymus, Exulta satis filia Sion iubila filia Hierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam & super pullum filium asinæ. Iuxta Septuaginta sic legimus, χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιών, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλὴμ, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς, πραὺς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον, id est, Gaude vehementer filia Siō, prædica filia Hierusalem. Ecce rex tuus veniet (vel venit) tibi iustus & saluans ipse, mansuetus, & ascendens super subiugale & pullum nouum. Itaque omissum est illud, iustus & saluator vel saluans, quod hoc non ita seruiret proposito. Et pro illo, Exulta satis filia Sion, iubila filia Hierusalem, hic ponitur, *Dicite filiæ Sion*, quod tamen Euangelista desumpsisse videtur ex Isaiæ cap. 62. vbi similis est locus cum hoc Zachariæ. Sic enim ibi dicitur, *Dicite filiæ Sion*, *Ecce saluator tuus venit*, &c. Quòd autem & hîc & apud Septuaginta habeatur mansuetus, cùm Hebræa secūdùm versionem Hieronymi habeant, pauper, hinc prouenit quòd Hebræi habeant עני Ani, quæ dictio si per Iod scribatur, pauperem, humilem & afflictum significat: si per Vau, mansuetum. Nihil autem est in re diuersitatis vtrouis modo legatur & vertatur, quia paupertati maximè spiritus, semper coniuncta est animi mansuetudo. Paupertatem autem & mansuetudinem simul ostendit Dominus, dum in regia sua pompa asello vehi elegit. Quod autem Hebræa habent, veniet, cùm hîc legamus, *venit*, sciendum Grecè esse, quemadmodum apud Septuaginta ἔρχεται, quod etiam per futurum verti potest, veniet, cùm vtriusque temporis habeat significationem. Cæterū Ioannes pluribus omissis, & quibusdam etiam mutatis, citat hoc testimonium sic, *Nolite timere filia Sion Ecce rex tuus venit, sedens super pullum asinæ.* Pro eo enim quod habent Hebræa, Exulta filia Sion, ipse posuit quod secundùm sensum idem est, *Noli timere filia Sion.* Significatur enim à Propheta, filiam Sion meritò gaudere debere, quòd iamdudum expectatus ipsius rex veniret, & veniret ad saluandum, neque cum terrore veniret, sed cum omni mā suetudine, vtpote insidens asello, & ob id non esse cur ampliùs metuat vel antiquos suos hostes à quibus iam est liberanda vel ipsummet regem suum, qui cum tanta mā suetudinis ostēsione se illi exhibet, formidolosus futurus & durus non filiæ Sion, sed hostibus eius dæmonibus, idolis, & omnibus impiis. Porrò per filiā Sion vel filiam Hierusalem, Hebraica phrasi significatur ad litteram cōgregatio ciuium Hierosolymitanorū, quemadmodum Psal. 44. *filia Tyri*, pro ciuibus & inhabitatoribus Tyri, & Psal. 136. *filia Babylonis* pro ciuibus Babylonis. Filiæ autem Sion & filiæ Hierusalem peculiariter denūciatur aduentus huius regis, quòd Sion arx esset regia & sedes regni Dauidici, in quo successurus expectabatur Messias, proinde sub nomine filiæ Sion ad litteram etiam comprehendūtur omnes Israëlitæ regnum Dauidis agnoscentes. Secundùm spiritualem autem & præcipuum sensum sermo est de Sion & Hierusalem spirituali, Christiana, scilicet, Ecclesia, in qua Christus verus Dauid regnat, tanquam iustus rex, populum suum asserens è manu opprimentium eum, tanquam mansuetus, blandè illum suscipiens, ac peccata illi remittens.

e ABIERVNT AVTEM a DISCIPVLI c QVI MISSI FVERANT, ET h INVENERVNT, &c.] Omnia euenerunt quemadmodum Dominus prædixit. Nam & mox in ingressu inuenerunt iumenta, eaque quemadmodū prædictū erat, ligata. (*Inuenerunt enim*, inquit Marcus, *pullum ligatum ante ianuam foris in biuio*, qua narratione significat quàm facilè pullum inuenire potuerint, vt non fuerit opus illum diu quærere, & simul id dictum est multò magis ob mysterium pòst explicandum.) Et respondentes quæ iussi erant dicere, permissi sunt iumenta ducere ad Iesum. Quæ cùm adduxissent, quo Dominus & commodiùs & honorificentiùs, sederet, *imposuerant*, inquit Matthæus, *super eos sua vestimenta*, exteriora scilicet quæ pallia dicuntur, cùm Græcè sit ἱμάτια. Super eos pluraliter imposita dicit vestimenta, siue quia super vtrunque animal posuerint Apostoli, ignorantes super quo sedere eligeret: siue etiam per synecdochen quomodo quod sequitur apud eundem, *& eum desuper sedere fecerunt.* Sunt qui in Matthæo legunt, & imposuerunt super eum vestimenta sua, vt etiam in Matthæo apertè significetur Dominum tantùm insedisse pullo: sed hæc lectio non conuenit cum Græcis, nec cum correctioribus codicibus Latinis. Hoc honore cùm ab Apostolis suis Dominus affectus erat, secuta etiam est turbarum pietas & reuerentia multiplex. Primò enim multa turba honoris causa partim illum è Bethania, quò pridie multi conuenerant, secuta est: partim è Hierusalem obuiam venit cùm audissent de aduentu Domini, vt habet Ioannes. Secundò, honoris causa plurima turba imitantes & superantes Apostolorum deuotionem, substernebant vestimenta sua in via, alii ramos & frondes de arboribus, oliuarum scilicet

cet & palmarum, quarum copia erat in monte Oli- A ueti,ſternebant in via: *alii ramos palmarum*, vt habet Ioannes, deferebant manibus,& lætitiam animi ſui hac ratione proteſtantes,& victorioſum regem ipſum facto profitentes. Palma enim etiam apud Romanos & Græcos in victoriæ ſignum præferri & dari ſolet. Apud Iudæos autem, quò minus eorum præſens factum miremur,peculiare erat in publicis & ſolennibusgaudiis palmarum ramos manibus geſtare. Ita enim vt facerent lætitiæ cauſa,in feſto Tabernaculorum præceptum fuit eis in lege Leui. 23: Quem morem deinde & alias in ſolenni lætitia ſeruauerunt. Nam vt ſcribitur 2.Machab.10.in purificatione templi facta ſub IudaMachabæo,in ſignum B lætitiæ thyrſos & ramos virides & palmas præferebant ei qui proſperauit mundare locum ſuum. Et 1. Machab.13.dicitur quomodo mundata arce in Hieruſalem à Simone, ingreſſi ſunt eam cum laude & ramis palmarum,& cymbalis, & nablis, & hymnis, & canticis, quia contritus erat inimicus magnus ex Iſrael. Itaque & tunc Iudæi pro more præferebant ramos palmarum: at Spiritus ſanctus,qui proculdubio ad hæc mouebat eorum corda, ſignificauit per eos victoriam Chriſti quam de diabolo & morte mox erat reportaturus. Tertiò, hoc honore affectus eſt à turba Dominus,quòd eius virtutes,id eſt, miracula deprædicauerint, & præcipuè miraculum C reſuſcitati Lazari,vt habet Ioannes,quodque ei fauſtis acclamationibus & bene ſint præcati & congratulati. *Cùm enim*, vt habet Lucas, *appropinquaret Dominus ad deſcenſum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ diſcentium gaudentes laudare Deum*,&c. Diſcentium enim legendum eſſe, & non deſcendentium, non tantùm Græca docent, quæ habent μαθητῶν,id eſt, diſcipulorum, ſed etiam antiqui codices ſcripti, vt teſtatur quidam. Non ſolùm autem Deum laudabant, ſed etiam tum præcedentes, tum ſequentes concordibus animis Chriſto acclamabant, dicentes. *Hoſanna filio Dauid, benedictus qui venit in nomine Domini, oſanna in excelſis*, De vocabulo, *oſanna*, D varii multi ſcripſerunt, multi etiam,vt habet Diuus Hieronymus in epiſtola quadam ad Damaſum, ſuper hoc ſermone diuerſa finxerunt, inter quos eo loco Diuus Hieronymus profert Hilarium,vt qui in Comment.Matthæi, dicit *oſanna* ſignificare redemptionem domus Dauid,cum in hac dictione manifeſtè nihil ſignificet, vel domum, quæ Hebræis dicitur Beth, vel Dauidem, cùm nomen Dauid ipſum ſit Hebraicum. Secutus eſt Diuum Hilarium Ambroſius,ſcribens in Lucæ cap.19. Non tamen tam craſſus error imponendus videtur Hilario aut Ambroſio,quàm his ob hanc ſententiam imponitur ab Hieronymo aut aliis. Neque enim crediderim D. Hilarium aut Ambroſium exiſtimaſſe omnia hæc comprehenſa in ſignificatione vocabuli oſanna, redemptio domus Dauid, ſed credidiſſe ea dictione ſignificatam redemptionem: adiecisse autem cauſa explicationis Domus Dauid,vt indicarent quam redemptionem petiuerint qui clamauerunt oſanna. In eo autem quòd redemptionem per oſanna ſignificatam dicit Hilarius,ſecutus meritò videri poteſt Origenem, qui in Matthæum ſcribens homil 20. per *oſanna* reſtitutionem ſignificatam interpretatur, non quòd oſanna propriè idem ſit quod reſtitutio vel redemptio, cùm ſit non nomen ad verbum Hebraicum, vt pòſt dicetur: ſed quemadmodum dicimus verbum,amare,ſignificare amorem, E

Mos Iudæorum palmas ferendi.

Quid ſit Oſanna.

ita *oſanna* rectè dicitur ſignificare ſalutem & redemptionem. Et omnino fieri poteſt quòd Hilarius aut aliùs quiſquam interrogauerit aliquem Hebræum quid ſignificare voluerint aut petere qui Domino noſtro acclamauerũt *Oſanna*,illeq́ue dixerit, quemadmodum rectè dici potuit, eos huiuſmodi acclamatione petiſſe redemptionem domus Dauid, non tam vocabuli vim explicare volens, quam intentionem eorum qui tunc eo fuerunt vſi. Hanc pro Hilarii ſententia excuſationem multùm adiuuant eius verba. Sic enim habet ſuper Matthæum.Laudationis verba redemptionis in eo exprimunt poteſtatem. Nam Oſanna Hebraico ſermone ſignificatur redemptio domus Dauid.Non eſt enim in Hilario, ſignificat, quemadmodum citatur apud Hieronymum,ſed ſignificatur. Eandem excuſationem adiuuant verba Ambroſii ſic ſcribentis. Turba igitur agnoſcitDeum,regem appellat,prophetiam repetit, Oſanna filio Dauid, hoc eſt, redemptorem domus Dauid, expectatum quoque ſecundùm carnem Dauid filium veniſſe declarant. Nõ enim dicit vocabulum oſanna ſignificare redemptorem domusDauid, ſed eos qui hoc dixerunt declarare iam veniſſe redemptorem domus Dauid,id quod verè ſic fuit.Sic enim & Hieronymus in Matthæum hoc loco ſcribens Hebraicum oſanna dicit ſignificare, quòd aduentus Chriſti,mundi ſit ſalus.Idem Hieronymus in prædicta epiſtola deinde dicit quoſdam opinatos *oſanna* ſignificare gloriam, alios etiam qui gratiam interpretati ſunt. Chryſoſtomus ſanè videri poteſt intellexiſſe hac voce ſignificari gloriam, qui poſtea tractans illud quod pueris clamantibus oſanna in tẽplo dixerunt Phariſæi. *Auditis quid iſti dicunt?* ſubiicit. Atqui Chriſto priùs hæc verba conueniebant, qui cum infantes ſibi hymnum decantarent, dicere potuiſſet,non auditis quid iſti dicunt? Vnde Theophylactus & Euthymius dicunt quoſdam per *oſanna* intelligere hymnum ſiue laudem. Et in ſecunda expoſitione Chryſoſtomi ſuper Matthæum, hom.37. dicitur *oſanna* quoſdam interpretari gloriam, alios redemptionem. Et ſanè quædam ſunt coniecturæ non paruæ, quibus in ſpeciem probabiliter videatur dici poſſe *oſanna* vtrumque ſignificare, videlicet laudem vel gloriam, & gratiam,Primùm enim *oſanna* apud omnes Euangeliſtas qui hoc vocabulum poſuerunt, ſcribitur per duas dictiones ὡς ἀννᾶ, hos anna. Dictio autem, ὡς, ſi Hebraicè ſcribatur per Aiin & zain, oz ſignificare poteſt ſatis laudem. Sic enim eam verterunt Septuaginta, & item Hieronymus in illo Pſalmi, quod poſtea occaſione acclamati oſanna citatur à Domino. *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem*. Hic enim pro, laudem, Hebraicè eſt עז. Anna autem, ſi Hebraicè ſcribatur per aſpirationem חנא Heth hanna, certiſſimè & propriè ſignificat gratiam: at aſpiratio hæc frequenter à Græcis reiicitur, vt factum eſt in nomine, Ioannes, & in proprio nomine, Anna. Deinde Lucas, qui ſolus nomen oſanna non poſuit pro eo quod habent Matthæus & Marcus, oſanna in altiſſimis,veluti volens eos interpretari ſic habet,pax in cœlo & gloria in excelſis. Pax autem non multum differt à gratia, vnde pacem gratiæ ſemper coniungit Apoſtolus. Poſtremùm Phariſæis mirantibus quòd pueri clamarent, oſanna filio Dauid, Dominus ſubiecit. *Nunquam legiſtis, quia ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem*, ergo oſanna laudem omnino videtur ſignificare, videturque

Pſalm. 8.

q; illud ὠ quod acclamaſſe dicuntur, eſſe illud quod in eo teſtimonio ſcribitur Hebręis per Aiin & zaiin. Alioqui enim non apertè contra Phariſæorum admirationem citata videtur ſcripturæ authoritas. At his quantumlibet in ſpeciem probabilibus coniecturis non obſtantibus, certa nimis eſt recepta iam Diui Hieronymi de vocabulo Hoſanna ſententia, qua pluſquam probabiliter creditur iſtud Hoſanna deſumptum eſſe ex Pſalm. 117. ex quo deſumptum eſt quod ſequitur, *Benedictus qui venit in nomine Domini.* In eo Pſalmo pro eo quod ante hæc verba nos legimus, *O Domine ſaluum fac* (malè enim quidam legunt, ô Domine ſaluum me fac) *ô Domine bene proſperare*, in Hebræo legitur, Anna adonai hoſianna, anna adonai hatzethanna. Vbi notandum, quòd hoſianna, apud Hebræos ſint duæ dictiones חישיעה hoſchia, & נא Na. Duæ tamen iſtæ dictiones velut vna dictio pronunciatur, ita vt vltima vocalis verbi cum ſequenti pronuncietur num dageſſato, & dicatur Hoſanna pro Hoſiah anna. Nam bi, poſitum in fine verborum duorum, pro Anna poſitum eſt, quod item bis hîc ponitur, ſed in principio, quanquam ſint qui *na* hîc non pro Anna poſitum putent, ſed ſignificare idem quod nunc, vt ſit ſenſus, O Domine ſaluifica nunc, ô Domine proſpera nunc. Itaque quoniam duæ hæ dictiones Hoſiah & na coniunctim pronunciantur (ex qua pronunciatione duplicatur littera num,) hinc D. Hieronymus Hoſanna vnum eſſe verbum dicit compoſitum ex duobus, quorum vnum, nempe Hoſiah, cùm ſit imperatiuus tertiæ coniugationis Hebræorum, ſignificat, Saluum fac, vel ſaluifica: alterum nempe Na vel Anna, interiectio eſt obſecrantis, æquiualens noſtræ interiectioni ô, ſicut & Græcis ἀννὰ nonunquam eſt obſecrantis, & proinde Hoſianna idem eſt quod, ô ſaluum fac, aut ſaluifica quæſo. Corruptè autem putat Diuus Hieronymus & à Græcis, & à nobis dici per eliſionem vocalis, Hoſanna pro Hoſianna, tribuitque huius modi corruptionem ignorantiæ. Verùm ſciendum eſt in imperatiuo tertiæ coniugationis non tantùm dici חושע Hoſciagh, ſed etiam חישע Hoſcagh, vt habetur præter alia, Pſalm. 85. Hoſa afdecha, id eſt: *Saluum fac ſeruum tuum*: vnde iam rectè dicere potuerunt, & nunc dicitur, Hoſanna quàm Hoſianna, vt à quibuſdam nunc eſt diligenter annotatum. Quòd autem nunc in Græcorum libris per duas dictiones legitur ὡς ἀννᾶ, vitio ſcriptorum accidiſſe videtur, cùm & Theophylactum & Euthymium ſatis conſtet per vnam legiſſe dictionem. Dicunt enim Oſanna Hebraicum eſſe, & ſignificare ſecundū quoſdam, hymnum vel laudem, vt quod dicitur in Matthæo, *Hoſanna filio Dauid*, tantundem ſit ac ſi dicatur, Hymnus filio Dauid. Interpretem ſanè noſtrum legiſſe per vnam dictionem ὡσαννά, omnino videtur, cùm in omnibus Latinorum codicibus inueniatur vnica dictione, Hoſanna. Ex his autem etiam patet dictionis huius Hebraicæ ſignificationem ex parte tantùm & non plenè aſſecutum Diuum Auguſtinum, quanquam Diui Hieronymi ſententiam vel legiſſe, vel ab aliis audiſſe videatur. Nam & in commentariis ſuper Ioannem, & libr. 2. De doctrina Chriſtiana, capite 11. exiſtimat Hoſanna interiectionem eſſe lætantis aut obſecrantis. Nam inde Doctrina Chriſtiana lætantis dicit eſſe interiectionem, ſicut racha indignantis: ſuper Ioannem verò obſecrantis. Vox, inquit, obſecrantis eſt Hoſanna, ſicut nonnulli dicunt qui Hebræam linguam nouerunt magis affectum indicans, quàm rem aliquam ſignificās, ſicut ſunt in lingua Latina quas interiectiones vocant: velut cùm dolentes dicimus Heu, vel cùm delectamur. Vah dicimus: vel cùm miramur, dicimus. O rem magnam. Tunc enim ó nihil ſignificat, niſi mirantis affectum. Quod ideo credendum eſt ita eſſe quia neque Græcus, neque Latinus illud interpretari potuit, ſicut illud, *Qui dixerit fratri ſuo racha*. Nam & hæc interiectio eſſe perhibetur, affectū indignantis oſtendens. Hæc ille, Totam ergo dictionem interiectionem eſſe putat lætantis & obſecrātis, cùm pars tantum eius anna vel na ſit interiectio & reliqua eius pars præcipua. Hoſa, ſit verbum, ſignificans ſerua, aut ſaluifica. Et hæc quidem de vera ipſius vocabuli Hoſanna & ſignificatione, & pronunciatione, atque ſcriptura. Super eſt vt etiam aliquid de ipſius apud Hebræos vſu annotemus, qui pluribus ignotus eſt, & tamen cognitus indicabit rationem qua factum eſt vt Iudæi iam Chriſto acclamarint Hoſanna, & quare potiùs Hoſanna quàm Hoſianna, vt eſt in Pſal. 117. acclamauerint. Sciendum itaque, quòd חישענא Hoſchanna, Hebræis familiaris eſt acclamatio, quæ in feſto Tabernaculorum quotidie canitur ab eis frondes & ramos gerentibus, & concinentibus ſimiliter litaniis noſtris. Primùm enim recēſetur ingens aceruus nominum Dei, & ad ſingula ſuccinitur Hoſanna, ad hunc modum. Propter te Deum deorum, Hoſanna, Propter te Dominum Dominorum, Hoſanna, &c. Deinde recenſetur magnus aceruus eorum quæ Deo attribuuntur, vt: Propter veritatem tuam, Hoſanna: propter teſtamentum tuum, Hoſanna, &c. Poſt hæc enumeratur magna congeries earum rerum quas ſeruari cupiunt, vt templum electum, Hoſanna: montem Moria, hoſanna, &c. Tunc redeunt ad ἀντονομασίας Dei, vt, Domine Saluator, hoſanna, redemptor & Saluator, hoſanna, &c. tum iterum ad varias res, & ſeipſos variis appellationibus ornatos, vt finis nullus futurus videatur. Tandem mutatur forma cantionis ad hunc modum. Quæſo redime ſurculum plantationis tuæ, cui ſuccinitur, & hoſanna. Quæſo reſpice ad fœdus annuli tui, & hoſanna, &c. Pòſt iterum mutatur ad hunc modum, Sicut ſaluaſti fortes in Ægypto populum tuum, cùm exires in ſalutem, ita hoſanna, &c. Poſtremò redditur ad primam formā, niſi quòd membra ſunt longiora, idque ad hunc modum Propter integrum in generationibus ſuis, liberatum ob multitudinem iuſtitiarum ſuarum, ereptum ab inundatione veniente diluuio: & ſuccinitur, hoſanna & hoſanna, quia pater noſter tu es. Et hæc ſeccentiuncula aliquantò pòſt iterum augetur ad hunc modum, Hoſanna, & hoſanda, & hatzlihanna, id eſt, proſperare quæſo. Denique nullus eſt neque modus, neque finis, ſed omnia concrepant, perſtrepunt, & reboant Hoſanna, maximè ſeptimo eius feſti die. Et quanquam facilè credendum ſit multa à recentioribus adiecta eſſe, præſertim cùm aliter ab Italis, aliter à Germanis obſeruari dicatur: tamen tempore Chriſti iam tum in vſu fuiſſe veriſimile eſt Itaque quod in feſto Tabernaculorum Iudæi ex more facere ſolebant, vt palmarum ramos geſtantes acclamarent hoſanna, ad hoc iam extra tempus ſpiritu Dei concitabantur. Qui primum frondes in honorem præferre, & ſubſternere illi admonuit deinde frondium occaſione, in hoſanna prorum-

pere eos impulit adimplens in eis quod de ipſo longè antè per Dauidem fuit prophetatum: & in ipſo Dauide, cùm in regem à populo ſuſciperent, in figuram Meſſiæ priùs geſtum, vt eſt veriſimile. Nam Pſalmis ille rectè ad literam ad Dauidem intelligitur pertinere, ſed ſecundùm præcipuum ſenſum ad Meſſiam, cuius Dauid per omnia penè fuit typus, ſicut & Pſal. 19. quo regi ſuo fauſta precantur, dicentes. *Domine ſaluum fac regem*, vbi pro ſaluum fac, etiam eſt Hoſiah, quamuis non addatur ibi na. Ex his licet etiam intelligere cauſam ob quam Euangeliſtæ ipſam Hebraicam dictionem nõ verſam nobis reliquerunt, nempe non tam quòd eam in Græcum ſermonem tranferre non potuerint commodè, (quã cauſam adferunt Diuus Hieronymus & Auguſtinus cùm ea dictio in Pſalmis à ſeptuaginta & aliis interpretibus ſatis ſit Græcè explicata) quàm quòd ſit familiaris. Hebræis acclamatio, quemadmodum apud Græcos Io Pæan, & apud Italos Io triumphe, quod acclamarur in triumphis & re feliciter geſta. Sic & Halleluia ſeruatum eſt ab Hebræis, cum nihil ſit aliud quàm laudate Dominum, quòd peculiaris ſit ea vox Hebræis ad prouocandum ſeſe in laudem Dei. Cæterùm animaduertendum quòd hoſanna non ſimpliciter ſit dictio precatoria ſecundùm vſum Hebræorum, ſed talis qua cum gaudio mentis & gratiarum actione ob beneficia à Deo præſtita, petitur conſeruatio & proſperitas acceptorum bonorum. Vnde in Pſalmo, vnde Hoſanna deſumptum eſt, ante verſiculum illum in quo ponitur Hoſanna præcedit. *Hac eſt dies quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea*, ac deinde velut exultationis & lætitiæ vox ſuciicitur. *O Domine ſaluum fac, ô Domine bene proſperare.* Proinde mirum eſſe non debet quòd Phariſæis indignãtibus quod in templo pueri Chriſto acclamarent Hoſanna, obiecerit illud Pſalmi, *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem*, quodque Lucas Græci ſermonis eruditiſſimus, atque ab Hebræis dictionibus ſtudioſè abſtinens, ne id poneret quod legenti faceret quæſtionem, pro. *Hoſanna in excelſis*, poſuerit *Pax in cœlo & gloriam in excelſis*, affectum, ſcilicet eorum exprimens qui Hoſanna acclamabant, non autem exactè vocabuli ſignificationem. Decantantes enim ſuum Hoſanna, ſic precabantur fauſta, vt ſimul etiam Deum laudarent pro dato diuinitus rege iamdiu expectato. quanquam veriſimile ſit Lucam cùm poſuit illud, *gloria in excelſis*, non reſpexiſſe ad decantatum Hoſanna, ſed omiſſa penitus acclamatione illa, ea poſuiſſe quæ erant ab aliis prætermiſſa, vt in multa illa turba variæ diuerſorum potuerunt eſſe voces, ideoque lubentiùs ea poſſuiſſe, quod hæc acclamatio ſimilis fuerit hymno illi Angelico, in Natiuitate Chriſti à ſe deſcripto, Et hactenus quidem de Hoſanna, reſtat vt & reliqua acclamationis proſequamur. Et imprimis quidem videndum, quò referendus ſit datiuus, *filio Dauid*, nam durè & obſcure dictum videtur. *Hoſanna filio Dauid.* Itaque Euthymius ſenſum eſſe putat, Hymnus ſit filio Dauid, quia Hoſanna putat ſignificare laudem: ſed hæc ſententia ſatis in ſuperioribus refellitur. Aliqui quo effugiant obſcuritatem, legunt pro filio, ó fili. vt ſit ſenſus. O fili Dauid ſalua nos. At cum certum ſit tum ex Græcis, tum ex emendatis Latinis, legendum eſſe datiuum, *filio*, plerique hunc datiuum referunt ad verbum, *dicentes*, vt ſit ſenſus, clamabant dicentes filio Dauid, Hoſanna: aut ſubaudiunt verbum, *dicimus*, in hunc modum, Hoſanna, dicimus tibi filio Dauid, intelligentes ſcilicet etiam, turbam petiſſe à Chriſto ſaluari. At hæ interpretationis ex ignorantia linguæ Hebraicæ prouenîunt, cuius hæc eſt proprietas, vt verbum חישרע hoſchiagh, & alia verba tranſitiua, nõ tantum conſtruantur cum propria nota accuſatiui, ſed etiam ל Lamed, quæ propriè eſt nota datiui, ſiue quòd hæc litera etiam ſit nonnunquam nota accuſatiui, ſiue quòd verba habeant diuerſam conſtructionem. Cum datiuo, hoc eſt, cum Lamed verbum iſtud Hoſiah conſtruitur Iudicum ſeptimo, verſiculo ſecundo vbi pro eo quod nos habemus. *Meis viribus liberatus ſum.* Hebraïcè eſt, Iadi Hoſiah li, hoc eſt, manus mea ſaluauit me, vel ſalutem attulit mihi. Sic & ſecundo Regum decimo verſu vndecimo, & aliis locis. Itaque & quod hic dicitur. *Hoſanna filio Dauid*, perinde eſt ac ſi per accuſatiuum dictum fuiſſet τὸν υὸν, id eſt filium Dauid, & ſenſus eſt. Saluum fac quæſumus filium Dauid, aut ſalutem adfer filio Dauid. Non ergo his verbis ſibi à Chriſto ſalutem precantur, ſed gaudentes ſe iam accepiſſe quem expectauerunt Meſſiam, eumq́ue cum gaudio in regem ſuum ſuſcipientes, precantur illi à Deo contingere ſalutem & omnem felicitatem ac proſperitatem, vt ſub illo & per illum etiam ipſi ſalui ſint, & felices viuant, ab omni hoſtium tyrannide qua premebantur, liberati. Vocant autem eum filium Dauid, ſed cùm articulo, ſignificantes ſe agnoſcere ipſum eſſe expectatum Meſſiam, quem, vt ſupra dictum eſt, periphraſi hac notare ſolebant. Sequitur. *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Vbi pro, *benedictus.* Græcis non eſt εὐλογητὸς, quemadmodum quidã in annotationibus in Matthæum declarat ſe legiſſe, ſed apud omnes Euangeliſtas eſt participium εὐλογημένος, ſicut & apud Septuaginta. Non eſt ergo ſenſus. Laudandus eſt ab omnibus is qui velit in nomine Domini, qui eſſet ſenſus ſi Græca haberent, εὐλογητὸς, ſed omnino precatoriè videtur hæc oratio intelligenda, vt ſubintelligatur, *ſit*: quemadmodum & in eo quod ſequitur apud ſolum Marcum. *Benedictum quod venit regnum patris noſtri Dauid*, vt ſit ſenſus. Benedictus ſit qui venit, &, Benedictum ſit quod venit regnum. Iam quanquam intelligi poſſet eos imprecatos Chriſto benedictionem hominum, vt ſit ſenſus. *Benedictus ſit qui venit*, hoc eſt, laudetur ab omnibus, & benedicatur, ac glorificetur, potiùs tamen intelligendum eos benedictionem diuinam imprecatos, vt ſit ſenſus. Sit benedictus à Deo, Deus illi benefaciat, proſperet & ſecundet regnum ipſius, vt per eum & nos ſimus benedicti, quemadmodum & in hoc quod ſequitur. *Benedictum quod venit regnum*, precari voluerunt regno Meſſiæ benedictionem diuinam. Nam ſenſus eſt. Dei benedictione felix ſit & fauſtum veniens nunc regnum Dauidis. Itaque hæc acclamatio. *Benedictus qui venit*, ſimilis eſt illi qua regi dum inauguratur, populus acclamare ſolet, viuat rex, viuat rex. Porrò notandum, quòd cùm dicitur. *Qui venit*, verbum, *venit*, non ſit præteriti temporis, ſed præſentis, cùm Græcis ſit ὁ ἐρχόμενος, id eſt, veniens, quanquam & per futurum verti poſſet, venturus vel qui venturus erat, hoc eſt, qui iam dudum expectatus eſt à nobis venturus, verùm Hebræa dictio, Habba, exigit tempus præſens. Ex quibus patet, quod cùm in cantico triſagio, quod inter miſſarum ſolennia decantatur, contextum partim ex laude Angelica quæ habetur Iſaiæ ſexto Trinitatis gloriam commendante

Pſalm. 19.

Pſal. 117.

Pſalm. 8.

partim

partim ex hac plæbis acclamatione, humanitatis A assumptæ dispensationem commendante, etiam nos ad imitationem huius plebis accinimus. *Hosanna* & quæ sequuntur, alio sensu hæc accinere nos intelligendum est, quàm quo isti modò acclamauerunt. Siquidem per Hosanna non Christo, sed nobis per Christum, & propter Christum salutem precamur, dicentes: *Benedictus qui venit,* &c. optamus vt ab omnibus benedicatur & laudetur is qui olim venit in hunc mundum propter nos, vt verbum, *venit*, iam intelligatur esse præteriti temporis. Aut potiùs significamus Christū omni benedictione spirituali plenum esse, & ob id nos petere vt per illum saluemur, accipientes de plenitudine benedictionum eius. *In nomine autem Domini* venisse dicitur Christus, quia missus à Deo venit, quomodo supra dixit. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me, si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Dicunt autem venisse regnum Dauid, quia promissum illis fuit, per Messiam tanquam filium Dauidis restituendum regnum Dauidis, quod proinde terrenum fore credebant, cùm sit spirituale. Et hic quoque Græci codices adiiciunt, *in nomine Domini: Benedictum quod venit regnum in nomine Domini*, hoc est, quod venit nobis à Deo, aut fauente Deo. At durior est hæc locutio; durè item iam sequitur, *patris nostri Dauid*, vt videri possit adiectitium. Sicut autem omnino optatiuè videntur accipiendæ prædictæ sententiæ. *Benedictum qui venit*, &c. & *Benedictum quod venit*, &c. ita & quod habet solus Lucas. *Pax in cœlo & gloria in excelsis*, vt & hic subintelligatur verbum, sit, non verbum est: quemadmodum & de simili Angelorum acclamatione dictum est in cap. Concordiæ 8. Cùm autem semper fit & fuerit summa pax in cœlo, illud *pax in cœlo*, sic videtur accipiendum, sit nobis & regni nostro pax in cœlo, aut sit Deo in cœlo pax nobiscum, hoc est, qui hactenus Deum sensimus nobis offensum & iratum, iam experiamur eum cum omnibus cœlestibus nobis pacatum & proprium. *Et gloria sit in excelsis*, hoc est, glorificetur & laudetur Deus pro effusa ipsius in nos benignitate, ab angelis suis in cœlestibus. His autem Spiritus sanctus, qui vt hæc canerent illis suggerebat, significauit per Messiam etiam cœlestia pacificanda terrestribus, & tollendam inimicitiam quæ erat in cœlo contra homines, propter quod Paulus Christum dicit pacificasse omnia quæ in cœlis & quæ in terris sunt. Et Apocal. 12. dicitur quòd filio hominis rapto ad thronum Dei, *factū est prælium magnum in cœlo. Michaële cum Angelis suis pugnante contra draconem*, quo euicto cantatum est. *Nunc facta est salus, virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius*, quo significatur quòd per Christi ascensionem & exhibitionem illius pro nobis ante conspectum Dei, deletum sit chirographum delicti quod erat contrarium nobis, & quo diabolus in cœlo erga nos iram Dei eatenus protraxerat. Ita & per illud, *gloria in excelsis*, significauit, ob reconciliationem humani generis. Angelos gaudentes Deum laudaturos, cuius gratia & benignitas mirè in illa reconciliatione est declarata. Rursum autem, vt est apud Matthæum & Marcum, repetunt pro familiari suo more. *Hosanna*, & adiicitur, *in excelsis* vel in altissimis, vbi ἐν τοῖς ὑψίστοις videtur positum pro ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις, id est, qui es in altissimis: vt sit sensus. Saluum fac quæso tu qui es in excelsis, quemadmodum Psalm. 148. cum dicitur, *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis* ἐν τοῖς ὑψίστοις, positū est pro οἱ ἐν τοῖς ὑψίστοις, id est, qui estis in excelsis. Sensus enim est, Laudate Dominum vos qui estis in excelsis. Quemadmodum ergo Hebraicè ibi dicitur. Halleluia bammeromim: ita nunc dictum est. Hosanna bammeromim. Porrò qui per acclamationem Hosanna intelligunt populum sibi à Christo precatos salutem, hanc orationem sic intelligunt, Salua nos quæsumus in excelsis, hoc est, salute cælesti & æterna dos dona, qui sensus probè conuenit nobis dum in Cantico trisagio & nos dicimus: *Hosanna in excelsis.* Illos per Hosanna precatos à Deo salutem regi suo nouo, pa- B tuit in præcedentibus: secundùm quam tamen intelligentiam etiam similiter accipi potest. Hosanna in excelsis, vt sit sensus. O Domine salua regem nostrum, & per illum nos, non tantùm in terris, sed etiam in excelsis, vt scilicet salus quam precamur, ad cælos etiam vsque pertingat. Hic enim sensus conuenit illi quod habet Lucas. *Pax in cœlo & gloria in excelsis*, atque in hunc modum interpretatur ferè Diuus Hieronymus.

ET QVIDAM PHARISÆORVM DE TVRBIS DIXERVNT AD ILLVM, MAGISTER, &c.] Pharisæi turbis permixti, aliis Christum glorificantibus, suo more inuidia contra ipsum commouentur. Itaque inuidia gloriæ ipsius concitati, sed hanc dissimulātes, blandè compellant C Dominum, veluti ei bene consulere volentes, ne ex acclamatione nominis regis postea pateretur calumniam, dicentes. *Magister increpa discipulos tuos*, vt scilicet tua authoritate cohibeantur, qui nostra cohiberi non possent, ne ex immodico erga te præceptorē suum affectu id tibi accinant, vnde & tibi & nobis omnibus periculum imminet à Romanis. Discipulos autem dicunt non tantùm Apostolos, sed & omnes illos qui Christum sequi essent soliti: vnde suprà dixit Lucas, quòd *cæperunt omnes turbæ discentium laudare Deum*. Reliqui verò dicunt, *turbas quæ præibant & quæ sequebantur*, & quæ Christo à Hierusalem venit obuiam, idem clamasse. Nam verisimile est primùm D cæpisse discipulos faustam illam acclamationem, ac deinde reliquos etiam illis succinuisse: aut omnes illos Lucas discipulos vocauit, quod id nomen latè pateat nonnunquam. Dicunt autem Pharisæi potiùs *increpa discipulos tuos* quam turbam, hanc siue significare volentes Dominum sua authoritate illos posse compescere, siue etiam quod illi ex immodico affectu illa acclamarent, quemadmodum solent discipuli suo magistro impensè nimis fauere. Porrò Dominus inuidis Pharisæis appositè respondit, duo significās, nimirū quòd hæc acclamatio non ab humano affectu, sed à spiritu diuino proficisceretur, E qui illos ad hanc acclamationem veluti necessitate quadam impellerent, vt proinde nec illi sint culpandi qui acclamarent, nec ipse, qui eam admittebat: & quod Pharisæi indignantes acclamantibus etiam ipsis duriores essent lapidibus, vt qui tam multis à se patratis miraculis, ac tam voluntaria & concordi simplicis turbæ acclamatione, non etiam permouerentur ad prædicandam Dei & Christi gloriam, quam turbis tacentibus etiam lapides erant prædicaturi. Itaque sua responsione & se suosque absoluit & Pharisæos vicissim perstringit *Dico*, inquit, *vobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt*, significans omnino fieri non posse quin hi acclament, Deo eos ad hoc impellente, vt adimplerentur

Apoc. 12.

plerentur scripturæ, Mysticè autem bifariam hæc Dominica sententia postea verificata est. Crucifixo enim Domino, discipulis tacentibus præ timore, lapides & saxa veluti clamabant, dum postquam emisit spiritum, petræ scissæ sunt terra mota est, & monumenta aperta sunt, testantia gloriam Christi, adeo vt hæc videns Centurio acclamaret, *Vere filius Dei erat iste.* Deinde obmutescentibus post Domini passionem Iudæis, gentiles Christi gloriam vbique clamare cœperunt, qui sunt lapides illi viui. Quos Petrus ædificari dicit in ædificium spirituale: quibus mysticè dixit Ioannes Baptista, *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.* Quòd sanè mysterium meritò videri debet his verbis Dominus significasse, cùm totam etiam iam tractatam historiam constet esse mysticam, cuius misterium & allegoricam tractationem commodum iam est post historiæ litteralem tractationem exponere. Iraque per asinam & pullum quos ad se duci Dominus voluit, regni sui indicium exhibiturus, omnium consensu duo populi significati sunt, Iudaicus, per asinam subiugalem, quod iugum legis Mosaïcæ iamdiu portasset; Gentilis, per pullum huius asinæ, super quem nullus hominum sederat, quòd is longè post Iudæos velut pullus nouus salutem sit consecutus, idque ex Iudæis, veluti Iudaici populi filius ante Christum nunquam expertus iugum aut legis Mosaicæ aut Prophetarum, sed planè similis animali indomito quod non admittit sessorem, qui illud in rectam dirigit viam. Sicut autem asina & pullus stabant ligati, idque non in domo, sed foris in biuio: ita & vterque populus ante Christum alligatus erat peccatorum suorum vinculis, & Iudaicus insuper vinculo legis carnaliter intellectæ & obseruatæ ligatus erat & à libertate spiritus exclusus: gentilis vero variis sectarum Philosophicarum & idololatriæ erroribus, velut vinculis quibusdam detinebatur, ne veram salutis viam ingredi posset. Velut autem extra domum stabant ad ianuam, & in biuio, quia extra domum erant salutis, in quam tamen intromitti ambibant, expositi cuius occupanti. Qui enim Christum necdum agnoscit extra domum est salutis, & in dubio consistens cuiuslibet patet direptioni. Dominus itaque in cœlestem Hierusalem iamiam ascensurus, & regnum suum auspicaturus, iubet Apostolis à se missis vt sua doctrina & potestate à se illis tradita soluant vtrumque populum, solutumque sibi adducant. His enim insidendo, eosque dirigendo, declaraturus erat toti orbi regnum suum spirituale, longè gloriosius quàm reges huius mundi regni sui gloriam ostentant equis cataphractis insidentes. Quòd autem duo missi fuerunt, id vult, quod in adductione populi vtriusque ad Christum vt obediant ei, duo ordines ministrent, Prophetæ, scilicet, & Apostoli, aut Prophetarum & Apostolorum doctrina, vetus, scilicet, & nouum testamentum. Aut in duobus missis præfigurati sunt duo Apostolorum & omnium prædicatorum capita, Petrus doctor circuncisionis, & Paulus doctor gentium, qui cum suis coadiutoribus, iussu Domini soluunt vtrunque populum, dum per Euangelicam doctrinam ab obligatione legis Mosaicæ, & erroribus omnibus liberant, & per fidem Euangelicam ac Baptismum condonant vtriusque peccata veteris vitæ, vt soluti mereantur habere sessorem Iesum. Dedit enim hanc potestatem suis

1. Petr. 2.

Matth. 3.

Mysticus sensus.

A Dominus, vt quicquid soluerent in terris, solutum esset in cœlis. Habebant hi populi ante Christum varios dominos, & potissimùm populus gentiũ per pullum (cuius solius tres meminerunt Euangelistę) designatus, qui varios colebat deos. Et alioqui tot vterque habebat dominos quot subiectus erat vitiis, & per vitia dæmonibus. Qui sanè domini etsi solutionem & abductionem animalium sibi subiectorũ impedire conarentur, tamẽ quoniam Apostoli iussu eius qui solus verè est Dominus soluebant, verbisq; sibi à Domino præscriptis vsi sunt: coacti sunt diuino cedere mandato, & Christo cedere suum dominium. Missi enim nunc à Domino Apostoli nõ suis vsi sunt verbis, sed dixerunt sicut illis dixerat Iesus, B Vt agnoscas, inquit Ambrosius, quòd non suo sermone, sed Dei verbo, nec proprio, sed Christi nomine fidem populis infundere, atque aduersarię potestates quæ sibi nationum obsequia vendicabant, mandato cessere diuino. Itaque eos qui multos habebant dominos ducentes ad Christum, fecerunt vt vnum haberent Dominum Iesum Christum. Ducẽtes autem eos ad Christum imposuerunt super eos vestimenta sua, quia eos sua doctrina & virtutibus vestiuerunt & ornarunt, quò apti fierent quibus Christus insideret deducturus eos in Hierusalem cœlestem. Quòd autem non equos, sed asinos pro C sua vectatione Dominus requisiuit, ac nõ de eis suos dicere voluit, quòd his opus haberet, significat illum gaudere talium dorsis insidere, qui simpliciter obediunt, qui suaue iugum Euangelicæ doctrinæ lubẽter accipiunt, qui non ferociunt aduersus sessorem, & rursum neminem ob suam ruditatem iudicandum indignum Christo vectore. Mundi principes amant feroces caballos, bello natos & edoctos, at Dominus Iesus tales amat asinos, qui mites mitẽ vehant Dominũ, nec sessorem tergo excutiant. Cùm autẽ asina simul & pullus Domino adducti fuerunt, super pullum tamen vel solùm vel potissimùm sedit, asina interim sequente, in signum quod Iudæis iugo veteri assuetis, & ob id iugum Christi non fa- D cilè admittentibus in gentili potissimùm populo esset regnaturus, quem etsi adhuc indomitum, & iugo diuino non assuetum, mira facilitate per obediẽtiã fidei sibi erat subiugaturus, sic tamen vt & Iudæi sint secuturi, quia vt inquit Paulus, *Cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intrauerit, & tunc omnis Israël saluus fiet.* Porrò cùm reliqui Euangelistæ soliùs pulli faciant mentionem, commendantes mysterium vocationis gentium quibus scripserunt, Matthęus etiam asinę meminit, sic loquens quasi super vtrumque iumentum Dominus sederit, quo vtrumque populum ad regnum Christi pertinere significaret. Atque hæc est oratio, quare synecdochicè semper sic loquitur, quasi vtrique Domi- E nus insederit, quemadmodum indicat Diuus Hieronymus sic scribens, Ego cùm historia vel impossibilitatem habeat, vel turpitudinem ad altiora transmittimur, vt asina ista quæ subiugalis fuit, & edomita, & iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ, lasciuus, & liber gentium populus, quibus sederit Iesus, missis ad eos duobus discipulis suis, vno in circumcisionem, & altero in gentes, Hæc ille. Quòd autem Domino insidente pullo plurimi præcedentes substernebant vestimenta sua, aut arborum frondes in via, prębentes hæc pulli pedibus calcanda, id rectè significare intelligitur, quòd asperam virtutis viam discipuli quoque veluti

Rom. 11.

substratis

substratis suis vestibus & ramis viridibus communierunt, dum vt tutior esset credituris gentilibus incessurus, proprii corporis amictu se exuentes, viã hanc suo strauere martyrio, sanctaque virtutum exempla quæ tutò imitentur, ante conspectum omnium ediderunt. Per vtrumque enim, nempe & per vestimenta, & per arborum ramos, maximè palmarum, vtrumque rectè intelligitur, martyrum scilicet sanctorum, & eorundem quæuis exempla sancta. aut per *vestimenta*, martyrum: per ramos verò virides, virtutum & bonorum operum exempla. Itur ergo à piis per sanctorum vestimenta, per ramos palmarum, per frondes arborum virentes, hoc est, per semper florentem ac virentem memoriam martyrum virginum & confessorum. Quanta enim vis exemplorum offert sese viam pietatis ingressis? Huiusmodi magnam copiam suppeditant etiam gentibus, ipsi Iudæorum libri, vt & hoc intelligi possit significatum per hoc quòd pullus super Iudæorum incedit vestimenta. Potest autem vestium substratio & aliter secundùm Theophylactum intelligi significare, quod qui digni erant laudare Iesum, exuti veterem hominem debent illũ substernere & subiicere Iesu, vt non repugnet caro spiritui, sed subdita sit Domino. Sic & ramorum ac frondium substratio significabit secundũ Ambrosium quòd omnis mundana gloria præcidenda sit, & Christo subiicienda. Cæterùm turbæ quæ præcedebant & quæ sequebantur, gestantes manibus ramos palmarũ, ac consona voce canentes. Hosanna filio Dauid, secũdùm Hieronymum ostendunt vtrumq; populum, & qui ante Euangelium & qui post Euangelium Christo credidit, concordi voce confessionis Iesum libere laudare, & prædicare eius per mortem victoriam. Indignantes autem Pharisæi eorum gerunt typum, qui dolent vbique Christi prædicari gloriam ab omnibus, inter quos primi omnium fuerunt Iudæi studiosè hoc agentes, vt obstruerentur ora prædicantium Iesum, & aggratulantium illi. At priùs futurum est vt lapides Christi prædicent gloriam quàm fieri possit vt Christi nomẽ non prædicetur ab hominibus. Deo corda quorundam sic semper accendente, & permouente, vt omni metu posito, liberè lætoque animo non vereantur illius nomen personare: Et hactenus quidem de allegorica historiæ tractatione, quàm vt & ad mores formandos accommodemus, obseruandum in turba hac, à piis diuersa Christo regni indicium pulli inequitatione exhibenti fuisse impensa officia. Apostoli enim iumenta soluunt, & adducunt, suaque illis vestimenta imponunt: ex turba quidam vestimenta substernũt, alii ramos, alii præcedunt, alii sequuntur, omnes autem gloriam Deo & Christo decantant. Hinc enim discendum omnes quidem pios & fideles congratulari debere regno Christi, illudque pro viribus aut promouere debere, aut cohonestare, non tamen omnibus idem agendum, nisi id vnum vt Christi nomen laudent ac Dei ergà nos per Christum exhibitam benignitatem. Sunt enim quibus peculiariter commissum est vt soluant ligatos, & Christo adducant, eisque sua imponant vestimenta, aptantes eos Christo victori, & futuro eorum possessori. At quibus id commissum non est saltem vestes suas in via sternant, ac per bonorum operum exempla aliis viam præmuniant, & præcedendo ostendant. Quòd si nec hoc adhuc possunt, saltem præcedentes sequantur & imitentur. Habet autem & illud salubrem aliquam significationem, quòd cum Dominus descendisset è monte Oliueti, tunc turbæ cœperint virtutes eius prædicare, qui deinde per plana procedens, rursum ascendit in montem Sion, in quo templum erat cõstructum. Tunc enim Christus agnosci & prædicari cœpit cum è cœlo, vnde tanquam è monte Oliueti oleum gratiæ diuinæ profluit, in terram descendit: vnde postquam se nobis attemperasset, cum immensa turba mox rursum ascendit in spiritualem montem Sion. Sed & nos si cũ turba Christum dignè laudare, & cum Christo in montẽ Sion conscendere velimus, necesse est descendamus è monte mundani fastus, ac deinde per planiciem vndiq; ramis bonorum operum constratam pergamus donec ascendamus in supernam & cœlestem Sion, ingressuri templum Dei.

ET VT APPROPINQVAVIT, VIDENS CIVITATEM, FLEVIT SVPER ILLAM, DICENS, &c.] Duo circa hunc Domini fletum sunt obseruanda. Primùm, quam Dominus nihili fecerit mundanam illam gloriam & honorificas populi acclamationes, cùm inter eas etiam flere libuerit. Secundò, quanta charitate ciuitatem ingratam, & se persequentem prosecutus fuerit, cùm inter tam faustas populi aggratulationes recogitans mala ciuitati nobilissimæ & florentissimæ ob ipsius cæcitatem obuentura, adeò est misericordia commotus, vt etiam lachrymas profuderit non super se occidendum à Hierosolymitanis, sed *super illam*, id est, propter illam & illius exitium. Adimpletum est sanè nunc in Christo illud psalmi. *Si oblitus fuero tui Hierusalem, obliuioni detur dextera mea. Si non proposuero Hierusalem, in principio lætitiæ meæ.* Cæterùm quod Dominus dixisse dicitur. *Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi,* &c. admodum est obscurum, & ob id variè à diuersis est enarratum. Pro intelligentia autem eius assequenda, imprimis sciendum coniunctionem, *quia*, hic, sicut & aliàs frequenter, quod ad sensum attinet, otiosam esse, additamque ex phrasi Græca, qua ὅτι, id est, quia vel quod, præmittitur sententiæ quæ ab aliquo recitatur esse dicta, vt sit particula narratiua. Quod sequitur. *Si cognouisses & tu.* Diuus Gregorius, & post eum Nicolaus & alii plerique distinctionem perfectam hic facientes intelligunt, vt sit sensus. Si cognouisses mala tibi imminentia quemadmodum ego cognoui, etiam tu fleres, quemadmodum ego. Quod verò subditur, *Et quidem in hac die tua quæ ad pacem tibi.* Nicolaus sic intellexisse videtur. Fleres vtique etiam in hac tua die quæ est tibi ad pacem, hoc est, in hoc tempore in quo Deo permittente prosperè & feliciter viuis. Verùm, relatiuum, *quæ*, non potest referri ad diem, qui ex Græcis constat esse pluralis numeri. vt subaudiendum sit verbum plurale, quia Græcis est τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, ea quæ ad pacem tuam sunt vel pertinent. Proinde rectiùs Gregorius intelligit sensum esse. Et quidem in hac die tua, habes ea quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, in labili hoc tempore quod tibi, non diuino honori impendis, tradis te carnis voluptatibus, ac bonis præsentibus ad felicitatem terrenam abuteris. Cuius iam intelligit reddi rationem, cùm subditur. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. *Si enim*, inquit, *cordis eius oculis mala quæ imminebant abscondita non essent, læta in præsentibus prosperis non fuisset.* At si hunc sensum Dominus significare voluisset, dicendum fuerat: & quidem

in hac

in hac die tua, habes ea quæ ad pacem tuam pertinent, quia abſcondita ſunt nunc mala tua ab oculis tuis. Iam verò non dicitur, quia abſcondita, ſed, *Nunc autem abſcondita ſunt*, quæ aduerſatiua non conuenit intelligentiæ prædictæ. Sciendum ergo quòd ea pars, *quæ ad pacem tibi*, referenda eſt ad verbum, *cognouiſſes*, vt ſit ſenſus. Si cognouiſſes etiam tu ea quæ ad pacem tuam faciunt. Et quoniam adhuc oratio pendere videtur, eò quod alterum verbum deſit quod requirit coniunctio, *ſi*, intelligunt quidam ſermonem eſſe defectiuum, quomodo flentes ſolent verba abrumpere præ affectus magnitudine. Et quidam quidem ſubintelligendum pro ſententiæ perfectione putat verbum, curares, vt ſit ſenſus iſte. Si cognouiſſes etiam tu ea quæ ad pacem tuam faciunt, curares ea amplecti, aut quæreres ea. Euthymius verò ſubaudit, nequaquam perires. Simili modo citatur hîc locus in epiſt. Heſychii ad Diuum Auguſtinum, quæ eſt epiſtola 79. in libro Epiſtolarum Diui Auguſtini, & repetitur ab Diuo Auguſtino epiſtola ſequente, Sic enim illis locis legitur. Et tu ſi cognouiſſes tempus viſitationis tuæ, forſitan permanſiſſes, nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis. Rectiùs tamen & ſimpliciùs accipietur coniunctio, *ſi*, hîc poſita optatiuè, pro vtinam, quemadmodum ſæpe accipitur. Sic enim non erit opus huiuſmodi ſubauditione, eritque ſenſus accommodus iſte. O ſi, vel ò vtinam etiam tu noſſes quæ faciant tibi ad pacẽ. Sic ſanè & Diuus Theophylactus intellexiſſe videtur & Diuus Hieronymus qui in Iſaiam diuerſis locis, & in Micheæ cap. 2. citans hunc locum nihil adiicit quo ſententiam compleat, quemadmodum nec Diuus Theophylactus. Secundùm hunc ſenſum aduerſatiua quæ ſequitur, ſic eſt ſubiicienda, Optarem ſanè te etiam noſſe quæ pertinent ad pacem tuam, at, quod vehementer eſt deplorandum, hæc *ſunt abſcondita ab oculis tuis*, quæ te optarim cognoſcere. Verùm etiam ſecundùm hunc intellectum, quemadmodum & ſecundùm eorum intelligentiam qui ſubaudiunt curares, vel nequaquam perires, aut aliud ſimile, non videtur quomodo quod ſequitur cohæreat. *Quia venient dies in te*, &c. Non enim apparet, ad quid referri poſſit cauſalis coniunctio, *quia*. Diuus Theophylactus videtur coniunxiſſe hanc partem cùm parte præcedenti, *nunc autem abſcondita ſunt*, vt vertendum potiùs ſit. Nunc autem abſconditum eſt ab oculis tuis, iſtud nempe, quod venient dies in te, &c. Nam etiam ſic Græca verti poſſent, quod verbum ἐκρύβη, ſingularis numeri poſſit referri vel ad illũ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου vel ad id quod ſequitur. Quod venient dies in te, &c. At aduerſatiua illa locutio, *Nunc autem* exigit vt verbum ἐκρύβη referatur ad τὰ πρὸς εἰρήνην σου, vt ſignificetur eadem eſſe incognita, quæ priùs optabantur eſſe cognita. Dicendum itaque per hoc quod ſubditur. *Quia venient dies in te*, reddi à Domino cauſam ſui cùm fletu & ploratu deſiderii, vt totius ſententiæ hic ſit ſenſus. O vtinam etiam tu quemadmodum ego, aut potiùs quemadmodum hæc turba, cognoſceres ea quæ faciunt ad pacem tuam, hoc eſt, ea quæ ad tuam faciunt felicitatem. Eaque ſaltem vel iam cognoſceres in iſto die tuo, cùm te ad cognoſcendum, hæc tot ac tanta inuitant. Nunc enim dum me habes regnum cœlorum tibi annunciantem, offeruntur tibi ea quæ ad pacem tuam & ſalutem pertinent, id quòd ex vita & doctrina, totque præclaris virtutibus pridem debueras agnoſcere, vel nunc tandem ex hoc meo ſecundùm Prophetarum vaticinium aduentu. At nunc quòd ſummè eſt deplorandum, non agnoſcis quæ agnoſcere oportebat, *ſed abſcondita ſunt iſta oculis tuis*, id eſt, tibi ſunt incognita, iuſtoque Dei iudicio tibi velata. Quod ob id flebilibus vocibus & gemitu deploro, *quia venient dies in te*, id eſt, ſuper te vel contra te, &c. Hic ſenſus quàm ſe probè habeat, facilè aduertet qui animo conceperit quibus affectibus pectus Domini hæc dicentis exæſtuauerit. Sed & Diuum Hieronymum ſic intellexiſſe hunc locum, ſatis licet colligere ex modo quo hunc locum frequenter citat. Nam in Iſaiæ capite 5. velut lamentationis verba Chriſtus protulerit, ſic citat. *Si ſcires & tu quæ ad pacem tibi, quia venient dies ſuper te, & circundabunt tibi inimici tui munitiones, & vallabunt te, & proſternent te & filios tuos.* Similiter in cap. 29. & cap. 59. omittens illam partem, *Nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis*. Ex ſuperiori autem enarratione patet pacem hic intelligendam ſalutem, proſperitatem, & omnium rerum felicitatem. Hæc enim Hebraica phraſi nomine pacis ſignificari, ſuprà aliquando eſt annotatum. Ea autem quæ ad pacem Hieruſalem pertinebant, erant fides in Chriſtum, & prædicationis eius ſuſceptio quam ſi ſuſcepiſſent Iudæi, omnibus bonis ſpiritualibus & temporalibus gauiſi fuiſſent, pacem habentes cùm Deo & cùm hominibus. Non enim ſi in Chriſtum credidiſſent, à Romanis deuaſtati fuiſſent, quos ſibi metuebant hoſtes, ſi Ieſum in ſuum regem ſuſciperent. Dicit autem, *in hac die tua*, ſiue ſignificans particulariter illum diem quo venit ad Hieruſalem tanquam rex aſello inſidens, quo Zacharias Propheta peculiariter filiæ Sion dederat in ſignum agnitionis Meſſiæ: ſiue potiùs totum illud tempus ſignificans, quò cum Iudæis conuerſabatur prædicando, & miracula operando: Illud enim tempus dicitur dies Hieruſalem, hoc eſt, tẽpus quo à Deo viſitabitur, & quo illi ſalutis ſuæ occaſiones variæ offerebantur: quæ poſtea non ita erant illi offerendæ, quãdo illis relictis, gratia Euangelica ad gentes erat migratura quando futura erat dies ſalutis gentiũ, & implendum in Iudæis quod Dominus eis prædixit. *Quæretis me, & non inuenietis.* Ex ſuperiori item enarratione patet, vertẽdum potiùs fuiſſe *cognoſceres*, quam cognouiſſes, ſicut & Hieronymus ſemper legit, ſcires. Nã quòd Græcè eſt ἔγνως, cùm ſit aoriſtus, etiam verti poteſt, cognoſceres vel ſcires.

QVIA VENIENT DIES IN TE, ET CIRCVNDABVNT TE INIMICI, &c.] Hebraica phraſi dictum eſt. *Venient dies, & circundabunt te inimici tui*, pro eo quod eſt, venient dies, in quibus circundabunt te inimici tui, &c. Qualis locutio frequens eſt apud Prophetas, vt Ieremiæ 33. *Ecce dies venient, dicit Dominus, & ſuſcitabo verbum bonum quòd locutus ſum*, &c. Et aliis multis locis. Porrò quoniam bis apud nos ponitur verbum, *circundabunt*, ne quis putat eiuſdem eſſe repetitionem, ſciendum Græcis nõ eſſe vtrobique idem verbum: Habent enim, περιβαλοῦσι οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, id eſt circummittent inimici tui, vallũ tibi, & cingent te. Hæc autem omnia eo cõtigiſſe ordine quo hic Dominus prædicit, teſtatur Ioſephus libro. 6. & 7. belli Iudaici. Libro enim ſexto docet, quomodo Romani aggreſſi obſidionẽ ciuitatis Hieroſolymitanæ, in circuitu Hieruſalem tres aggeres erexerint, ac deinde etiam alios: poſtea vero etiam murum vnum in circuitu ab eis extructum

structum triduo, diuino impetu eos adiuuante & incitante, testatur, eoque circumdatam ciuitatem ita fuisse coangustatam, vt nemini exitus vel introitus patuerit, atque hinc intolerabilem famem ortam in ciuitate, quæ eos etiam proprios filios edere coëgerit. Libro verò septimo commemorat quomodo capta ciuitas solo fit æquata, & occisi ciues innumeri, qui hic Hebraica phrasi dicuntur filii Hierusalem, quòd ciuitas velut mater sit habitantium & progenitorum in ea. Occisorum enim siue fame, siue gladio, per omne tempus obsidionis dicit fuisse vndecies centum milia, quorum plerosque dicit fuisse gentiles, hoc est, Israëlitas vel contribules, non autem omnes indigenas, quia ab omnibus regionibus ad azimorum diem festum cōgregati, bello subito circunfusi sunt. Itaque eo tempore hæc cœperunt adimpleri quæ Dominus prædicit, quo tempore hæc Dominus nunc prædixit. Cæterùm quod hic dicitur, *non relinquent in te lapidem super lapidem*: intelligendum est dictum hyperbolicè, ad significandum maximam & extremam destructionem. Neque enim verisimile est tam fuisse curiosos aut potiùs otiosos Romanos, vt eis vel vacauerit, vel libuerit singulos lapides ab inuicem auellere, & alioqui aliquot turres relictas à Tito testatur Iosephus, qui libro septimo, sic maximam ciuitatis desolationem describit, vt ex eo intelligere liceat quàm verè hæc à Domino sint prædicta. Sic enim habet capite decimo octauo. *Post quam quos occideret, quidve raperet non habebat exercitus, quod iratis animis omnia deerant, iubet eos Cæsar totam funditus iam eruere ciuitatem ac templum, relictis quidem turribus, quæ præter alias eminebant Phaselo & Hippico & Mariamne, murique tanto, quantum ciuitatem ab occidente cingebat. Id quidem vt esset castrum illi custodiæ causa relinquendis: turres autem, vt posteris indicarent qualem ciuitatem, quàmve munitissimum Romanorum virtus obtinuisset. Alium verò totum ambitum ciuitatis ita complanauere diruentes, vt qui ad eam accessissent, habitatam aliquando vix crederent.* Hæc ille. Quod autem à Tito relictum fuit, deinde ab aliis principibus etiam subuersum scribitur, vt perfectè impletum sit quod Dominus prædixit, ciuitate Hierusalem sic penitus deleta, vt & post reædificata, non eundem locū obtinuerit, (cùm iam mons Caluariæ sit intra ciuitatem) nec idem nomen. Nam post reædificationem primùm Ælia dicta est, ab Ælio Adriano imperatore eius conditore. Addit autem Dominus causam prædicti excidii Hierosolymitani, *eo quod*, inquit, *non cognoueris tempus visitationis tuæ*, hoc est, tempus quo Deus te per filium suum ad saluandum te visitauit: de qua visitatione dicit Zacharias in suo Cantico, *Visitauit & fecit redemptionem plebis suæ, & Visitauit nos oriens ex alto.* Animaduertendum autem circa Domini verba ad Hierusalem dicta quædam ipsi ciuitati propriè conuenire, vt quod dicitur, *Circumdabunt te inimici tui vallo*, &c. Quædam verò ei non conuenire, nisi synecdochicè ratione ciuium eius, vt cùm dicit Dominus se optare vt illa cognosceret quæ ad pacem eius sunt, abscondita autem hæc illi esse, nec cognoscere eam tempus visitationis suæ. Porrò ex hoc fletu & verbis istis Domini discendum nobis imprimis, quàm Dominus non gaudeat, sed planè doleat interitum impiorum, vt verè per Prophetam dixit. *Nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat.* Et subiicit veluti lamentando. *Conuertimini, conuertimini à viis vestris pessimis, & quare moriemini domus Israël?* Et Ierem. 8. significat quàm desideret & expectet peccatorum pœnitentiam, dicens. *Nunquid qui cadit, non resurget? & qui auersus est, non reuertetur?* Vbi etiam post pauca conqueritur *populum* Israeliticum non cognoscere ea quæ ei ad pacem offeruntur & tempus visitationis suæ. *Miluus*, inquit, *in cœlo cognouit tempus suum, turtur & hirundo, & ciconia custodierunt tempus aduentus sui, populus autem meus non cognouit iudicium Domini.* Discendum secundò, quod & nos exemplo Christi ex animo dolere & deplangere debeamus impiorum cæcitatem & perditionem, etiamsi sint inimici, eorumque perditionem deplorandam magis quàm mala quæ ab eis nobis inferuntur, quomodo Dauid defleuit mortuum Saul & Absalon. Sic & Ieremias præuidens vastationem Iudaici populi. *Ventrem*, inquit, *meum, ventrem meum doleo, sensus cordis mei turbati sunt in me: non tacebo, quoniam vocem buccinæ audiuit anima mea, clamorem prælii.* Et post pauca subiicit causam vastationis similem ei quæ hic redditur. *Quia stultus populus meus me non cognouit, filii insicientes sunt & vecordes: sapientes sunt vt faciant malum, bene autem facere nescierunt.* Discendum tertiò, quàm graue & intollerabile sit futurum gehennæ supplicium, cùm tempore Hierusalem excidium tantum præuisum à longè Christo etiam excusserit lachrymas, quod tamen longè inferius est supplicio æterno, vt pote cuius illud tantùm est vmbra quædam & exemplum, quemadmodum Petrus subuersionem Sodomæ & Gomorrhæ factam testatur in exemplum æterni supplicii, parati iis qui impiè agunt. Cauendum proinde etiam nobis, ne similiter lachrymis Christi & eorum qui Christi exemplum induerunt, digni simus, si cum terrena Hierusalem etiam nos qui delecti sumus vt essemus Deo ciuitas sancta & Hierusalem spiritualis, non agnoscamus, nec amplexemur varias salutis & pacis occasiones, quæ à Deo nobis peculiariter Christianis offeruntur. Nunc enim nostra dies est, in qua ea curare possumus quæ ad pacem pertinent. Venient alii dies qui non nostri erunt, sed diuinæ remunerationis, quando qui oblatas modo salutis occasiones non sunt amplexi, tradentur inimicis suis, dæmonibus, scilicet, torquendi, qui eos veluti vallo circundatos, ita in inferni pœnis concludent & coartabunt vt nullum vnquam egrediendi locum sint concessuri, fame, gladio, & peste, hoc est, dirissimis tormentis & morte æterna eos affligentes, Ad hunc enim modum sufficit in genere verba Christi mysticè nobis accommodare; quorum accommodationem prolixiorem & exactiorem si quis requirat, legat Origenem & Gregorium in homiliis super hac historia.

a ET CVM INTRASSET HIEROSOLYMAM, COMMOTA EST VNIVERSA. &c.] Facit hæc narratio & ad commendationem, gloriæ Christi, ac magnificentiæ pompæ huius qua in Hierusalem deduci voluit, vt quæ ipsa sui nouitate magnam adeò ciuitatem totam commouerit admiratione, & ad confutationem Iudæorum, vt qui ignorationem illius signi quo Zacharias regem illorum illis agnoscendum dedit, prætexere nō possent, cùm tota ciuitate celebris esset hic solemnis introitus. *Cùm enim*, inquit, *intrasset Hierosolymam*, insolito spectaculo *commota est vniuersa ciuitas dicens. Quis est hic?* Neque enim iam agnouerunt eum, qui præter solitum nouo se modo illis exhibuit. Illis autem mirantibus, *populi*, hoc est, turbæ, vt habent Græca

quæ ſcilicet Dominum ſequebantur, proprio iam eum vocant nomine, quoniam interrogati fuerant, quis eſſet. Itaque dicunt, *Hic eſt Ieſus Propheta à Nazareth Galilææ.* Vbi Græcis eſt articulus, & ad dictionem, *Propheta*, & ante *à Nazareth*, vt ſit ſenſus, Hic eſt Ieſus, celebris ille Propheta, qui eſt à Nazareth Galilææ. Non eſt ergo quòd quis miretur, cur non dixerint, Hic eſt Meſſias, aut rex Iſraël, quemadmodum priùs acclamauerunt. Omnes enim audierant turbam hoc acclamantem: dubitabant autem quis is eſſet cui turba nomẽ Meſſiæ tribueret, ideoque proprium eius nomen cum cognomine diſtinctiuo erat exprimendum.

a PHARISÆI ERGO DIXERVNT AD SEMETIPSOS, VIDETIS QVIA, &c.] Diuus Chryſoſtomus & poſt eum Theophylactus exiſtimant Phariſæos iſtos non fuiſſe Chriſto maleuolos, nec inuidia aut malitia hæc dixiſſe, ſed contra eos hæc locutos qui contra Dominum ſæuiebant, per occaſionem reprimere eorum conatum tentantes. Cui intelligentiæ multum fauet quòd Græcis non ſit, *proficimus*, ſed ὠφελᾶτε, id eſt, proficitis. Erit ergo hic ſenſus ſecundùm Theophylactum, Quæ veſtra vtilitas ex multis contra hominem hunc inſidiis & conatibus veſtris? quanto enim magis eum perdere conamini, tanto magis creſcit & augetur gloria eius. *Ecce enim mundus*, hoc eſt, omnis multitudo *poſt eum abijt*, eique adhæret, & proinde quoniam nihil efficitis, ceſſate à conatibus veſtris, vt ne fruſtra iniuſtitiam patretis. Verùm cùm aliàs ſemper Ioannes Euangeliſta, & alii quoque Euangeliſtæ, Phariſæorum nomen commemorent tanquam hoſtium Chriſti, veriſimilius eſt etiam hos Phariſæos inuidia contra Dominum commotos his verbis indignationem & deſperationem expreſſiſſe, qua ſibiipſis indignabantur, quòd præ ſegnicie nihil proficerent, ſuoſque complices, quibus ex authoritate incumbebat impedire gloriam Ieſu, his verbis excitare voluiſſe, at maioribus conatibus, præſidiis & dolis adoriendum Ieſum, vt ſit ſenſus, *Dixerunt ad ſemetipſos*, hoc eſt, ad ſeſe mutuo. Videtis quòd variis edictis propoſitis contra hunc hominem, variiſque conſiliis tractatis, nihil proficiamus. Ecce enim cùm priùs paucos tãtùm habuerit diſcipulos, nunc totus mundus poſt eum abit, hoc eſt, eum ſequitur proinde ſi rebus noſtris bene conſultum velimus, omnis fugienda dilatio eſt, omninoque hoc agendum vt breui è medio tollatur. In eo autem quòd dicunt, *Mundus totus poſt eum abit*, hyperbole eſt vulgaris, qua ſignificatur magna hominum multitudo concurriſſe ad eum, conuenitque ea hyperbole inuidiæ Phariſæorum, quæ cum dolore animi felicitatem eius cui inuidet extollere & augmentare ſolet. Turbis ergo Chriſtum prædicantibus & aggratulantibus, Phariſæi turſum ſuo more vtuntur gloria Chriſti, ac contra eum magis magiſque concitantur, non ſine præfiguratione quod indoctioribus & impotentioribus Chriſtum confitentibus, ſapientes huius mundi & potentes in hoc ſeculo, gloriæ Chriſti ſe erant oppoſituri, iuxta illud Pauli, *Quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia.* (1. Cor. 1.) Porrò etiam hæc Ioannis narratio non tantùm ad oſtenſionem inuidiæ Phariſäicæ facit ex comparatione fauoris populi, ſed & ad commendationem gloriæ Chriſti. Ad gloriam enim regalem Chriſti faciebat, quòd inimicorum ſuorum quantumuis potentium animi ad deſperationem adigebantur, in typum eius quòd fruſtra ſe gloriæ Chriſti principes & ſapientes huius mundi oppoſituri eſſent.

CÆCI ET CLAVDI CVRANTVR A CHRISTO, ET GENTILES IPSVM VIDERE DESIDERANT. Matthæi 21. Ioannis 12.

CAPVT CXI.

E[a]T intrauit Ieſus[c] in templum[a] Dei. Et acceſſerunt ad eum cæci & claudi in templo, & ſanauit eos. Videntes autem principes ſacerdotum, & ſcribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo & dicentes, Hoſanna filio Dauid, indignati ſunt, & dixerũt ei, Audis quid iſti dicunt? Ieſus autem dixit eis, Vtique nunquam legiſtis, Quia ex ore infantium & lactantium perfeciſti laudem? [d] Erant autem quidam gentiles ex his qui aſcenderãt vt adorarent in die feſto. Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à Bethſaïda Galilææ, & rogabant eum dicentes, Domine, volumus Ieſum videre. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rurſum & Philippus dixerunt Ieſu. Ieſus autẽ reſpondit eis, dicens, Venit hora vt clarificetur filius hominis. Amen, amen dico vobis, Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum adfert. ‖ Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam. Si quis mihi miniſtrat, me ſequatur, & vbi ego ſum, illic & miniſter meus erit. Si quis mihi miniſtrauerit, honorificabit eum pater meus. Nunc anima mea turbata eſt. Et quid dicam? Pater ſaluifica me ex hac hora, ſed propterea veni in horam hanc. Pater clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cœlo, dicens. Et clarificaui, & iterum clarificabo. Turba ergo quæ ſtabat, & audierat, dicebat tonitruum eſſe factum, Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt. Reſpondit Ieſus, & dixit, Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos. Nunc iudicium eſt mundi, nunc princeps huius mundi ejicietur foras, Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum. Hoc autem dicebat ſignificans qua morte eſſet moriturus. Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum. Et quomodo tu dicis, Oportet exaltari filium hominis? quis eſt iſte filius hominis? Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum lumen in vobis eſt. Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant: & qui ambulat in tenebris, neſcit quo vadit. Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis. Hæc locutus eſt Ieſus & abſcondit ſe ab eis. Cùm autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum, vt ſermo Iſaiæ

A.10.55. A.16.64. B.8.66. C.9.66.

Prophetæ impleretur quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est, Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias, Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam eius, & locutus est de eo. Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei, Iesus autem clamauit & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui videt me, videt eum qui misit me. Ego lux in mundum veni vt omnis qui credit in me in tenebris non maneat. Et si quis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. " Non enim veni vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum, Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Quia ego ex me ipso non sum locutus, sed qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar? Et scio quia mandatum eius vita æterna este. Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

ET INTRAVIT IESVS IN TEMPLVM DEI, ET ACCESSERVNT, &c] Quod ad concordiam pertinet Euangelistarum, dubium est an hac ipsa qua Dominus solenni pompa ingressus est Hierusalem, an die sequenti, contigerit illa eiectio ementium & vendentium quam hic commemorant Matthæus, Marcus & Lucas, consimilis ei quàm in principio prædicationis Ioannes capite 2. factam à Domino commemorauit. Nam Matthæus quidem & Lucas eam commemorant, quasi hac ipsa die factam: Marcus verò quasi die sequenti. Matthæus enim post ea quæ habita sunt præcedenti capite, cùm dixisset, *Et intrauit in templum Dei*, subiecit, *Et eijciebat omnes vendentes & ementes in templo*, &c. Ac B postea addit, quomodo pueris in templo clamantibus Hosanna, Pharisæi indignati sunt, quòd certum est prima hebdomadæ die contigisse. Similiter Lucas post descriptum solemnem introitum Domini in Hierusalem, adiungit, *Et ingressus in templum, cœpit eijcere*, &c. Marcus verò istud factum commemorat, cùm dixisset Dominum altera die rursum venisse Hierosolymam. Cum autem non sit verisimile Euangelistas diuersa describere facta, quemadmodum tamen vult Osiander, qui putat vtroque die Dominum eiecisse ementes & vendentes è templo, cum omnes tres suam eiectionem eodem modo commemorent, dicendum, sanè aut Matthæum cum Luca hanc eiectionem commemorasse per anticipationem, C si Marcus ordinem rei gestæ seruauit, aut contrà Marcum illam narrasse per recapitulationem, si reliqui duo ordinem seruauerunt. Et quidem D. August. existimat Matthæum magis ordinem tenuisse, vt Marci narratio sit per recapitulationem posita: At si quædam spectemus, magis est probabile Marcum ordinem temporis seruasse. Primò enim cùm secũdo die Marcus narret Dominus venisse rursum Hierosolymam, & ingressum in templum: nihil ab eo narratum erit quod secundo die in templo gestũ fuerit à Domino, si eiectio ementium & vendẽtium contigit prima die. Deinde certũ est ex Marco, Matthæum ea quę partim secunda die contigerunt, partim tertia die, sic commemorasse, quasi omnia secũda D die contigissent. Cum enim dixisset Dominum manè reuersum in ciuitatem, sic commemorat ficũ à Domino maledictam, & discipulos quia exaruerat admiratos, quasi vtrumq; eadem die contigerit, cùm certum sit ex Marco Dominum ficui quidem maledixisse secunda die, at tertia die discipulos vidisse eã aridam factam, & ob id admiratos. Itaq; sicut in hac narratione certũ est eum coniunxisse gesta duorum dierum, secundi, scilicet, & ita omnino verisimile est etiam in narratione eorum quæ ad primam pertinent diem, coniunxisse quædam gesta secundæ diei:

A Matthæus enim ita suam contexit hîc narrationem, quasi tantùm prima die & secunda Dominus è Bethania profectus sit Hierosolymã in templum nulla facta mentione tertiæ diei, cuius distinctè meminit Marcus, cùm omnia quæ Marcus tribus diebus distinctè gesta describit, ille sub commemoratione duorum dierum comprehẽdat. His rationibus moti sumus vt eiectionem ementium & vendẽtium secundæ diei tribueremus, ac Marcum distinctè trium dierum gesta commemorantem, ordinem rerũ gestarum tenuisse crederemus. Omissa ergo hac eiectionis narratione, post illud Matthæi, *Et intrauit Iesus in templum Dei*, subiecimus quæ eiectionis narrationem sequuntur apud Matthęum de cęcis & claudis in templo sanatis & Pharisæis indignantibus. Nam hæc prima die contigisse satis certum est. His pro ratione concordię & ordinis pręmissis, ad historiæ deueniamus explanationem. Circa quã primùm notandum quòd Dominus ingressus solẽniter Hierusalem, suo more mox ingressus est templum Dei, demonstrans se aliud non quærere quàm Dei patris sui gloriam, cui Pharisęi ipsum calumniabantur esse contrarium, ac nos docens, ante omnia quęrendum regnum Dei, ac ciuitatem aliquam ingressos meritò inprimis templum debere accedere, vt gratiis actis, se piis precibus Deo commendent. Secundò notandum, quòd ingressus in templum, cæcos & claudos accedentes ad se curauerit, declarans, scilicet, regalem suam potentiam & benignitatem, ac factis ipsis ostendens iam adesse tempus Messię quod his signis præmonstrauit Isaias, cùm & ipse quemadmodum Zacharias suprà, ad gaudium inuitat ob aduentum noui regis, & signa aduentus adiungit, dicens, *Dicite pusillanimis, Confortamini, nolite timere, ecce Deus vester vltionem adducet retribntionis: Deus ipse veniet & saluabit vos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus*, &c. Docuit autem nos hoc suo facto Dominus quid & nobis in templo sit agendum, ea, scilicet, quæ ad Dei gloriam & proximorum vtilitatem, quodque hi cæci sunt & claudi spiritualiter, in templo potissimùm accedere debent eos qui Christi funguntur vice in terris, atque hos in templo id maximè agere debere, vt tum salutari doctrina, tum sacramentorum collatione & oratione, cæcis visum, claudis gressum rectum præbeant.

Isaiæ 35.

VIDENTES AVTEM PRINCIPES SACERDOTVM ET SCRIBÆ, &c.] Etiam hoc ad gloriam Christi, non parũ faciebat, quòd non solùm grandiores natu Christo acclamarent fausta, appellantes eum Messiam, sed & pueri maiorum exemplo prouocati, in quibus apparebat clariùs energia spiritus diuini, vt qui non ita vt turbę videri

poterant ad gratiam, aut ex pacto corrupti Domino hæc accinere, quique neque præſentium Phariſæorum & ſacerdotum graui & metuẽda authoritate cohibere potuerunt cùm ſit ea ætas timida. Fecit idem ad confuſionem Phariſæorum, quòd pueri Chriſtum agnouerint, quem natu grandes & oraculorum legis ac Prophetarum periti, etiam poſt tot conſpecta miracula, agnoſcere, noluerunt, non ſine typo futurorum poſtea explicando. Iam hoc ad Chriſti pertinuit gloriam, quod etiam puerili acclamatione diſcruciati ſunt Phariſæi, nec illam vel cohibere potuerunt, vel contemnere. Itaque *principes ſacerdotum*, inquit Matthæus, *& ſcribæ cum viderent mirabilia quæ Dominus fecit*, ſanando, ſcilicet, cæcos & claudos, ac rurſum viderent *pueros in templo clamantes. Hoſanna filio Dauid*, cùm vtroque nomine prouocari deberent ad agnoſcendum & prædicandum etiam cum aliis regem ſuum, qui miraculis quæ edebat confirmabat ſe verè eſſe quod ab omnibus tunc dicebatur, expectatum, ſcilicet, filium Dauid, contrà ſuo more, inuidia nimirum excæcati, *indignati ſunt*, & callidè Dominum compellantes *dixerunt, Audis quid iſti dicunt?* vt attributum ſibi regis nomen agnoſceret, haberent vnde eum accuſare poſſent apud præſidem: ſi verò non agnoſceret haberent vnde turbam refellerent, tanquam falſa acclamantem. Dominus autem aptè & moderatè ſic reſpondet, vt nihil habeant quòd in verbis eius calumnientur, & viciſſim eos non leuiter perſtringat. Non enim dixit quod illi audire cupiebant, bene faciunt pueri teſtimonium mihi verum perhibentes, aut errant, pueri ſunt, debetis ignoſcere ætati, ſed profert exemplum de octauo Pſalmo, vt ipſomet tacente, teſtimonium ſcripturarum puerorum dicta confirmaret, & ſcripturarum peritos per ſcripturas refelleret. *Vtique*, inquit, audito quod iſti dicunt. *Nunquam legiſtis vos*, qui vobis de ſcripturarum peritia placetis, illud Pſalmi. *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem.* Porrò ex hac teſtimonii iſtius citatione non eſt intelligendum, ſententiam hanc propriè & ſolùm dictam de iſtis pueris quorum occaſione citatur. Quòd enim in genere dictum eſt à Propheta, hoc Dominus ſpeciei rectè accommodauit. Nam Propheta in genere dixit Deum ſemper ſolitum perficere ſuam laudem ex ore infantium & lactentium, per infantes & lactentes ſignificans & metaphoricè homines ſimplices ac ineruditos, & hyperbolicè pueros ætate. Et quidem ad literam videri poteſt Dauidem per infantes & lactentes ſignificaſſe Hebræos, qui Dei nomen & laudem carmine celebrare cœperunt cùm liberati eſſent ex Ægypto. Nam de his dicitur, *Decantauerunt Domine nomen ſanctum tuum, & victricem manum tuam laudauerunt pariter, quoniam ſapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit diſertas.* Simul tamen ſignificatur ſenſu myſtico. Deum ad maiorem confuſionem ſuorum hoſtium ſolitum eligere homines infirmos & ineruditos, qui nomen eius prædicent, quemadmodum patuit, in pleriſque Prophetarum, & in Apoſtolis, quorum typus quidam fuerunt iſti pueri, vt mox dicetur, & proinde rectè teſtimonium hoc pueris iſtis Dominus accommodauit, tum quòd hi typus fuerunt Apoſtolorum & ſimplicium hominum, per quos nomen Chriſti erat prædicandum, de quibus potiſſimum Spiritus ſanctus in eo ſcripturæ loco locutus eſt. Cæterùm huius teſtimonii citatione multifariam Dominus confutat ſacerdotes & Scribas. Primò enim ſignificat hanc puerorum acclamationem non à puerili inſipientia, ſed à ſpiritu profectam diuino, idque conuenire vaticinio Prophetæ, qui non tantum dicit infantes laudaturos Deum, ſed Deum ipſum perficere ſuam laudem ex ore infantium. Secundo ſignificat hanc laudis acclamationem ad Dei pertinere gloriam, & Dei potiùs eſſe laudem, quàm hominis, vt proinde non ſit à ſe reprimenda. Tertiò ſignificat iſtud in pueris diuinitus factum ad confutationem ſacerdotum, Scribarum & Phariſæorum, tanquam hoſtium Dei. Sequitur enim apud Prophetam, quod tamen Dominus noluit exprimere, ſed ſolita vtens modeſtia, illis intelligendum & recolendum relinquit. *Propter inimicos tuos, vt deſtruas inimicum & vltorem.* Quod ſignificat Propheta Deum ob id per ſimplices laudem ſuam perficere, & confirmare & conſtabilire, vt eò magis confunderet & conuinceret inimicos gloriæ ſuæ cum, ſcilicet, paruulis & ſimplicibus laudem Dei prædicantibns, illi omnibus ſuis viribus non poſſunt reſiſtere, ſed nec illum agnoſcere, cùm ſibi videantur ſapientes, quem agnoſcere poſſunt paruuli, ſimplices, & ineruditi. Citatur autem hoc teſtimonium ſecundùm tranſlationem Septuaginta multùm illo tempore vſitatam, quæque propoſito Domini tunc magis conueniebat. Nam Hebræa habent: Ex ore infantium & lactentium fundaſti robur aut virtutem. Nec tamen in ſenſu eſt diuerſitas. Tunc enim virtus Dei ex ore infantium & lactentium fundatur, dum laus Dei, inuicta cunctis hoſtibus Dei prædicatione euulgatur ab infantibus, vnde bene verterunt Septuaginta, ſenſum potiùs quam verba exprimentes. *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem.* In quibus verbis notandum, non eſſe dictum, excitaſti laudem, ſed *perfeciſti.* Perfectam enim fecit ſuam laudem Deus, dum ſimplices & infantibus ſimiles non eſt more hominum auerſatus, ſed tales elegit ad prædicandum laudem ſuam, in quibus & eligentis declaratur benignitas, quòd tales ſuperbis derelictis dignatus ſit eligere, & eius qui laudatur commendatur integritas ac ſanctitas, eò quòd à ſimplicibus ac doli malitiæque expertibus laudetur: & eiuſdem oſtenditur potentia, quod fortes & ſapientes in hoc ſæculo, non poſſint ſimplicium obſtruere ora. Porrò ſicut ea quæ præcedunt circa Chriſtum nunc geſta, proculdubio myſtica fuere & futurorum typi: ita & quod modò circa Dominum geſtum ſcribitur. Specimen enim quoddam iam eſt editum, & per quos nomen Chriſti potiſſimùm eſſet prædicandum, nempe per ſimplices idiotas, ac doli expertes diuino ſpiritu accenſos, quales erant Apoſtoli, & quid illis prædicantibus nomen Chriſti in mundo euenturum eſſet, nempe indignatio Iudæorum, ſapientum ac potentium huius ſæculi, qui tamen non poſſent reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui in illis locuturus eſſet, ſed quò magis illi reſiſterent, eò magis per ſimplices illos laudem nominis ſui Chriſtus erat perfecturus & confirmaturus, quemadmodum iam impletum videmus. Hinc autem nobis diſcendum, primùm quidem teneram ætatem mox vt loqui incipit formandam ad laudes Dei perſonandas, etiam ſi non ſatis intelligat ea quæ loquitur: deinde verò omnes eos qui dignè Deum & Chriſtum laudare & prædicare volent, puerilem ſimplicitatem & integritatem amplecti oportere. *Rectos enim decet collaudatio. Nec eſt laus Dei ſpecioſa in ore peccatoris.*

Pſalm. 8. — Sap. 10. — Pſalm. 32. — Eccleſ. 15.

ERANT

ERANT AVTEM QVIDAM GENTILES EX HIS QVI ASCENDERVNT VT ADORARENT, &c.] Hæc quæ Ioannes solus commemorat, incertum est quo die contigerint, an primo die, an aliquo sequenti, & vtrum omnia eodem die contigerint, an diuersis diebus: tamen quia Ioannes hæc coniungit historiæ primæ diei, nec videbatur quo alio loco hæc commodiùs collocarentur, visum est ea hoc loco adiungere superioribus, veluti gesta prima hac die. Cùm ergo Iudæi plerique diuino succensi spiritu, suum erga Christum affectum ipso opere & voce declarassent, ac Pharisæi illius gloriæ inuiderent, commodè accidit, vt & gentiles quidam suum erga Dominum affectum declararent, quo ostenderetur veluti præludio quodam, etiam gentes cum Iudæis in Christum credituras, & plerisque Iudæorum indignantibus gloriæ Christi, illas desiderio ipsius accendendas. Illi enim modò cupiebant Christum occidere, gentes verò videre, & gentes tales, quæ religionis gratia Hierosolymam iam venerant. Tanta enim erat templi Hierosolymitani veneratio, vt non solùm Israelitæ, sed ex longinquis regionibus etiam multi gentium eo proficiscerentur, sicut de Eunucho Candacis reginæ Æthiopum, acta Apostolorum narrant. Iam enim veri Dei religio, fastiditis idolis, etiam à gentibus recipi cœpit, atque imago quædam futuri præbebatur, quòd ad Ecclesiam cuius typum gerebat templum illud Hierosolymitanum, etiam gentes antea idololatræ concurrerent. Quidam ergo ex huiusmodi ethnicis, cùm ingenti videndi Iesum desiderio tenerentur, de quo tam admiranda audierant, ac pudore reuocarentur quo minùs illum adirent, accedentes ad Philippum rogauerunt eum vt is aditum sibi aperiret ad Iesum, dicentes, *Domine volumus*, hoc est, cupimus & desideramus *Iesum videre*. Dominum vocant vulgari modo reuerentiæ causa. Cùm autem omnibus obuium fuerit, Iesum videre palàm in templo docentem, apparet hos dicentes, *Volumus Iesum videre*, non simpliciter optasse ipsum obiter videre in turba, sed cominus etiam salutare, ac cum eo loqui, & loquentem, audire, vt videre hìc positum sit pro inuisere, aut familiariùs colloqui, aut agere cum aliquo, quemadmodum Prouerb. 7. fornicaria dicit adolescenti, *Egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre.* Simili modò in malum accipitur verbum, videre 2. Paralip. 25. cum rex Iuda Amasias misit ad Ioas regem Israël, dicens, *Veni videamus nos mutuò.* Quòd autem gentiles isti Philippum adierint præ aliis, putant quidam in causa fuisse, quòd ei ob patriæ viciniam noti fuissent, & ob id addidisse Ioannem Philippum fuisse à *Bethsaida Galilææ*, quòd non longè ab hac ciuitate, aut etiam in hac ciuitate gentiles habitarent. Erat enim ciuitas Galilææ gentiũ. Potiùs tamen crediderim hos etiam Philippo fuisse incognitos, obiter autem factum vt Philippum adirent, additumque illud, *qui erat à Bethsaida*, ad distinctionem aliorum qui eodem appellabantur nomine. Nam & Philippum, qui postea vnus fuit ex septem diaconis, verisimile est fuisse vnum ex discipulis Christi. Si enim hi gentiles vel Græci, vt habent Græci, fuissent Galilæi, aut Galilæis vicini, in Galilæa facilè Iesum videre potuissent. Philippus itaque ab istis rogatus rem communicat Andreæ conterraneo, quòd is maioris apud Dominum authoritatis, à quo omnium primus fuit vocatus. Andreas rursum & Philippus simul adeuntes Iesum, exposuerunt ei gentium desiderium, iam incipientes ipsa re adimplere dum Christo gentes adducere student, quod priùs typo adumbrabatur, cum duo discipuli pullum Domino adducerent, vt autem discipuli non protinus gentiles adducerent ad Iesum, sed priùs eum audirent, nunciantes adesse quos teneret desiderium videndi ipsum, verisimiliter in causa fuit, quòd prohibitum sibi scirent à Christo, cum gentibus habere commercium & consuetudinem, sed tantùm cum ouibus quæ perierunt domus Israël. Ideoque rem ad Dominum detulerunt, vt ipse aut reciperet, aut reiiceret gentiles, prout ei visum esset: ipsi verò nihil in hac parte contra magistri præceptum admitterent.

IESVS AVTEM RESPONDIT, DICENS, VENIT HORA VT CLARIFICETVR, &c.] Vbi cognouit Dominus ex discipulis, ethnicos quoque sui videndi teneri desiderio, cœpit hac occasione disserere discipulis suis de gloria quæ cum in vniuerso mundo maneret post mortem iamiam imminentem, per quam cùm Scribæ & Pharisæi nomen eius extinguendum putarent, contrà futurum erat, vt celeberrimum redderetur, cum magno in se credentium fructu. Dicit ergo, *Venit iam hora*, id est tempus, *vt clarificetur filius hominis.* Quasi dicat, Audistis Iudæos acclamantes, Benedictus qui venit in nomine Domini. Videtis gentes simili cupiditate accurrere. Ex his ergo agnoscite iam instare tempus imò iam venisse, vt cùm Pharisæi crederent me penitus extinctum esse, tum maximè glorificet, per ascensionem, scilicet in cœlos, missionem Spiritus sancti, qua fiet vt nomen meum in vniuerso mundo prædicetur & agnoscatur, multis vbique in me credentibus. Hæc est enim gloria de qua loquitur, quã scilicet primum per ascensionem in cœlos, ac deinde per missionem spiritus qui fide totum mundum impleturus erat, obtinuit, iuxta illud Psalmi, *Exaltare super cœlos Deus, & super omnem terram gloria tua.* Quoniam autem ad gloriam hanc peruenire nõ potuit, nisi per mortem, hinc mentionem mortis suæ ingerit, ostendens quàm illa sit toti mundo futura fructifera, à qua discipuli tantopere abhorrebant, tanquã indigna Domino suo, vt sic frequenti mortis suæ inculcatione, & vtilitatis eius ostensione scandalum crucis suæ ab illis tolleret, *Amen, amen*, inquit, *dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum manet solum*, id est, sine fructu. *Si autem mortuum fuerit multum fructum affert.* Quo exemplo parabolicè significat. Ita & ego si non morerer, nullum fructum afferrem: vbi autem mortuus fuero, multũ fructum allaturus sum mundo & patri. Mundo quidem, promerendo reconciliationem cùm Deo, & spiritus charismata: patri verò, ex vniuerso orbe quàm plurimos adducẽdo. Benè autem se Dominus comparat grano frumenti in terram deiecto. Ipse enim vt nos pasceret & aleret, in agro huius mundi veluti seminatus est, dum incarnatus est, & natus, vt in terra mortuus & sepultus, ex ea gloriosus & cum magno fructu resurgeret. Itaque quòd non potuisset ita aperto sermone persuasisse, vulgari exemplo facit cognoscibilius. Et quoniam non ipse tantùm per mortem suam ingressurus erat in gloriam suam, & multum fructum mundo allaturus sed omnes ipsum imitari hac in parte deberent qui eiusdem gloriæ vellent esse participes, quò ad mortem pro Dei gloria & hominum salute subeundam etiam suos exemplo suo præpararet, docet etiam illorum

Psalm. 56.

lorum mortẽ fore ipsis fructiferam, vt & ad sanctos quosque maximè martyres illud accommodari possit. *Nisi granum frumenti*, &c. Sequitur enim quod suprà aliquoties habitum est apud alios Euangelistas, *Qui amat animam suam*, contra me scilicet *perdet eam* in futuro seculo. Et contra, *qui* propter me scilicet *odit animam suam in hoc mundo*, ita vt eius naturalibus vel carnalibus desideriis non acquiescat, quoties meis contrariatur præceptis, *in vitam æternam custodit eam.* Addit autem & aliam rationem, qua magis adhuc ad mortem æquanimiter tolerandam prouocat, dicens. *Si quis mihi ministrat*, hoc est, ministrum meum se exhibet & profitetur, *me sequatur* etiam in mortem vsque. Par est enim ministrum à Domino non diuelli, nec conuenit ministrum meliorem conditionem expectare quàm viderit fuisse Domini sui. Quòd si quis meus haberi vult minister, etiam me sequatur Is sanè non sine magno fructu id facturus, est, *sed vbi ego sum, illic & ipse erit*, eiusdem mecum consors gloriæ. *Si quis* enim *mihi* rectè *ministrauerit*, sic vt etiam sequatur, hunc pater meus honore afficiet, quemadmodum me clarificaturus est, gloriæ illius per omnia inseruientem. Tribus ergo modis inuitat ad animæ odium, nempe præmio vitæ æternæ, consortio sui, & honore à Deo obtinendo. Notandum autem hic rursum, quemadmodũ aliquoties superiùs apud Ioannem. Dominum dicere, *Vbi ego sum*, non autem, vbi ego ero, quòd secundùm diuinitatem suam iam tum esset in cœlis.

NVNC ANIMA MEA TVRBATA EST, ET QVID DICAM? PATER SALVIFICA, &c.] Quoniam passionis suæ meminerat tanquam iam iam imminentis, ex cuius recordatione naturaliter in homine sequitur horror quidam, hinc Dominus humanæ cedens infirmitati permisit eã quòd suum est pati, ac deinde seipsum ad tolerantiam cõfortat, patris voluntatem & gloriã suæ naturali præponens voluntati. Istud autem sic in die dispẽsatiuè fieri Dominus voluit, primùm vt se verum hominem declararet, ac eisdem nobiscum citra peccatum affectibus obnoxium, ne quis diceret facilè eũ de morte philosophari, vt qui extra humanam esset infirmitatem, nec mirum si volũtariè adeò mortem subiret, vt qui esset planè impassibilis, sicq; minus homines exemplo mortis eius prouocarentur ad mortis tolerantiam, minusque intelligerent Christi erga nos charitatem. Secundò, vt intelligeremus sine peccato hominem conturbari horrore mortis imminentis, & optare eius vitationem, quidque faciendum ei qui huiusmodi horrore commouetur, nimirũ vt Deum inuocet, & suum desiderium postponat gloriæ eius. Dixerat enim odiendam animam in hoc mundo Ne ergo qui sentiunt se horrere mortem, & vitæ præsentis amore nonnihil capi desperarent, nostram in se misericorditer suscipere infirmitatem dignatus est. Dicit ergo. *Nunc* cum, scilicet instantem mihi mortem recogito *anima mea turbata est*, mortis scilicet horrore. Dicit, *anima mea*, non autem spiritus meus, quòd turbatio hæc pertineret ad partem animalem & sensibilem, naturaliter mortem horrentem. In hac autem turbatione constitutus, quemadmodum accidere solet his qui inter duo contraria, quorum vtrumque certis rationibus desiderant, dubitant quid magis sit optandum, subiicit, *Et quid dicam?* Vox est enim mortem horrentis & hærentis vtrum sit optandum. Et primũ quidem proponit naturale animalis partis desiderium, dicens. *Pater saluifica me ex hac hora*, id est, libera me ab hora mortis imminente, hoc est, à supplicio quod mihi modò imminet. Horam enim & tempus horret ratione supplicii quemadmodũ etiam postea apud Marcum dicitur orasse Dominus, vt si fieri posset, transiret ab eo hora. In quibus locutionibus est synecdoche, quemadmodum etiam cùm dies dicuntur mali. Cùm autem animale & naturale suum desiderium Dominus proposuisset, veluti seipsum corrigens, atque reuocans quòd precatus erat, subiecit. *Sed propterea veni in horam hanc*, vbi si hora accipi debet sicut priùs, videtur sensum oportere esse hunc. Sed propterea veni nempe vt horam hanc, quam deprecatur & horret vis sensibilis, subirem. Alioqui enim illud, *propterea* non habebit ad quod referatur. Cùm ergo naturale hoc desiderium reuocasset tanquam contrarium suo officio & functioni, adiecit quòd deliberatè & certò precandum recta ratio suggerebat, dicens. *Pater clarifica nomen tuum*, quasi dicat. Non hoc fiat quod naturaliter ego desidero, sed quandoquidem nominis tui claritas iuxta tuam ordinationem pendet ex morte mea, id omnino velim in me & de me facias, per quod nomen tuum illustretur, hoc est, tu ipse clarus & celebris habearis, & agnoscatis. Hoc est enim clarificari nomen Dei, ipsum passim clarum haberi & agnosci. Concisis Dominus hic vius est sententiis, vt quæ perturbatis animis nunc in hac, nunc in illa se vertentibus sunt familiares. Notandum tamen quod quidam illud. *Pater saluifica me ex hac hora* legunt per interrogationem, quemadmodum id quod præcedit, vt sit sensus. Et quid dicam? An illud. Pater saluifica me ex hora? Sed illud dicere non debeo, quia propterea veni in horam hanc. Hoc ergo dicam. *Pater clarifica nomen tuum.* Hanc sententiam & partium connexionem aperte satis indicat Theophylactus cum ait. *Docet nos Christus, vt etiamsi mœreamus & turbemur, non fugiamus mortem, quia & ego*, inquit, *cum turbor* (*homo enim verè sum, & permitto naturæ vt sua ostendat*) *attamen non dico ad patrem vt saluet me ex hora hac, sed quid dico? Clarifica nomen tuum.* Prior tamen intelligentia conuenientior est, quod magis conueniat cum oratione Domini, qua in horto pridie passionis suæ ex simili turbatione animæ patrem precatus est, dicens. *Pater si fieri potest, transeat à me calix iste, verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat.* Quo loco latiùs differetur de hac Domini turbatione & precatione.

VENIT ERGO VOX DE COELO DICENS, ET CLARIFICAVIT, &c.] Vox hæc è cœlo venisse dicitur, quia è supernis audita est diuina facta virtute, patrisque cœlestis referens personam. Itaque Domino precante. *Pater clarifica*, hoc est, glorifica nomen tuum, pater filium suum semper exaudiens, respondet. *Et clarificaui nomen meum, & iterum clarificabo illud*, Clarificauerat enim nomen suũ pater, dũ tamen insignia bonitatis & potentiæ suæ testimonia per Dominum agentẽ in carne ediderat: rursum illud clarificaturus erat multò magis misso paracleto, qui vsque ad extremum terræ Euangeliũ gratiæ erat per Apostolos prædicaturus, & credere huic quam plurimis daturus. Id autẽ fieri non potuit, nisi intercedente morte Christi, quæ spiritum hunc orbi vniuerso promereretur. Hanc autem vocem cùm audirent astãtes, quidam *dicebant tonitruum esse factum*, quia scilicet sonum quidam audierant, sed præ turbatione vocẽ non intellexe-

tellexerunt: alii dicebant, angelum ei locutum esse, qui scilicet vocem etiam intellexerunt. Dominus autem non propter se vocem hanc factam dicit, vt scilicet disceret quæ nesciebat, sed propter astantes, vt scilicet illi intelligerent ipsum esse à Deo quodque mortem subiturus esset non ex necessitate, sed pro illustranda gloria Dei. Vnde subiecit, *Nunc iudicium est mundi*, declarare volens quomodo mors illius clarificatura esset nomen Dei. Iudicium autem mundi, dicit iudicium quod pro mundo, hoc est, hominibus huius mundi diaboli tyrannide oppressis erat tum per mortem ipsius futurum contra diabolum suo in homines imperio iusto Dei iudicio spoliandum. Vnde explicandi causa quomodo iudicium nunc esset mundi, subiecit, *Nunc princeps huius mundi*, hoc est, diabolus qui imperium sibi vindicat in homines huius mundi, *ejicietur foras*, hoc est, extra suum imperium, vt non sic omnibus dominetur, quemadmodum hactenus tyrannicè dominatus est. Hæc autem eiectio iudicio quodam iustitiæ per mortem Christi facta est, cuius iudicii iustitia dupliciter potest attendi. Primò, quia Christus morte sua pro peccatis hominum satisfecit iustitiæ diuinæ, ac per hoc iustè humanum genus exemptum diaboli tyrannide, & potestate quàm ratione peccatorum in homines habebat. Secundò, quia per hoc quòd diabolus ausus fuit manus suas in innocentem Dominum iniicere, qui mortis non erat debitor, iustè priuatus est ea potestate, quam ratione peccati in homines obtinuerat: quemadmodum iustè priuaretur accepta à rege potestate in maleficos tyrannus aliquis, si etiam innocentem regis filium interimere non vereretur. Hos cum iusto iudicio liberationis nostræ modos indicat Paulus, cum dicit, *Quod impossibile erat legi in quo infirmabatur per carnem. Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.* Et, *Delens quod aduersum nos erat chirographum delicti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, & expolians principatus & potestates traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.* Porrò quoniam dixit principem huius mundi eiiciendum foras, quò ostenderet morte sua illum eiiciendum eóque eiecto se in principatu illius successurum, subiecit, *Et ego si*, id est, cum *exaltatus fuero, à terra, omnia traham ad meipsum.* Notat autem Diuus Augustinus non esse dictum, omnes traham, sed *omnia traham*, vt non ad vniuersitatem hominum illud referatur, quia non omnium hominum est fides, sed ad creaturæ integritatem, hoc est, spiritum, animam, & corpus, vt significetur omnia quæ sunt in homine, trahenda in obsequium Christi. Græcè tamen legitur, omnes, quod intelligendum est dictum distributione generica, aut de electorum & prædestinatorum numero, quemadmodum & nostram lectionem Augustinus docet intelligi posse, dicens, Aut si, omnia, ipsi homines sunt intelligendi, omnia prædestinata ad salutem possumus dicere: aut certè omnia hominum genera secundùm innumerabiles differentias, quibus inter se præter sola peccata homines distant. Per exaltationem à terra, suo more crucifixionem suam significat, quemadmodum Ioannes mox explanat, non solùm quod per eam verè corpus attolleretur à terra, sed etiam quod per eam in cœlum Christus esset subuehendus vsque in dexteram patris. Trahit autem ad se omnes Christus, quia misso paracleto quem hominibus morte sua impetrauit & meruit, efficit vt omnes abrenunciato dæmone per Christum superato quem prius in idolis colebant homines, & cui per peccatum subiecti erant illum sequantur credentes in eum, & obedientes illi ac ipsum Dominum suum agnoscentes. Itaque quemadmodum suprà dixit patrem trahere ad filium, ita nunc se dicit trahere homines ad seipsum, quo tractu sponsa in Canticis trahi desiderauit, dicens, *Trahe me post te.* Significat autem hic tractus, & quòd homines prius à tyranno essent detenti, qui eos non fineret abire, nisi fortior illo superueniens vinceret eum: & quòd alioqui homines per seipsos nequeunt accedere ad Christum. Duo ergo effectus crucis Dominicæ hic significantur, nempe ablatio principatus à diabolo, & acquisitio principatus ipsi Christo. Porrò Caietanus illud *omnia* vel omnes *traham ad me ipsum*, absolutè intelligit dictum de omnibus, non tantùm hominibus, sed & Angelis etiam malis: omnesque tractos iam, vel aliquando trahendos ad Christum, quia omnes tandem vel voluntarii vel inuiti illum agnoscent esse solùm verum Dominum, iuxta illud Pauli, *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.*

Cant. 1. Rom. 8. Coloss. 2. Philip. 2.

RESPONDIT EI TVRBA, NOS AVDIVIMVS EX LEGE, QVIA CHRISTVS, &c.] Hæc responsio turbæ, præsupponit Dominum inter alia etiam illud dixisse, quod ab Euangelista est prætermissum, oportet exaltari filium hominis. Et videri potest Dominum pro declaratione illius quòd dixit, *Ego si exaltatus fuero à terra*, &c. addidisse illud quod suprà dixerat Nicodemo, *Sicut enim Moses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis*, &c. ideoque Ioannem illud iam modo omisisse, quòd superiùs semel ab illo esset positum. Sic enim etiam minùs mirandum erit, quod turba intellexit Dominum per exaltationem, à terra significare suam mortem & crucifixionem, quam significari faciliùs intelligi poterat per illam comparationem. Diuus Augustinus intelligit eos ideò intellexisse iam Dominum loqui de sua crucifixione, quòd eam iam animo concepissent, aut saltem principes suos eam meditatos scirent. Diuus Chrysostomus verò & Theophylactus id putant in causa fuisse, vt tropum hunc facilè intelligerent, quia superiùs de morte sua satis apertè meminerat. Verisimile etiam est familiare fuisse Iudæis, huiusmodi tropo crucifixionem circumscribere, quomodo & nos suspendium vocamus exaltationem à terra. Dicunt autem se audiuisse ex lege, id est, ex scriptura (lex enim hîc, vt sæpe, pro vniuersa scriptura veteris testamenti ponitur) *quòd Christus maneret in æternum*, quia à scribis docebantur diligenter ea quæ ad regnum & gloriam Christi pertinebant, quorum æternitatem apertè & frequenter scriptura testatur: non autem docebantur ea quæ ad Christi pertinebant passionem & humilitatem, quòd hæc quanquam à Prophetis etiam essent prædicta, non intelligerent ad Christum pertinere. De æternitate autem, Christi plena est omnis scripturæ. De illa enim dicit Daniel, *Potestas eius, potestas æterna, quæ non auferetur: & regnum eius quod non corrumpetur.* Et Michæas, *Egressus eius ab initio à diebus æternitatis.* Isaias quoque, *Super solium Dauid & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud & cor-*

Ioan. 3. Dan. 4. Micha. 5. Isaia 9.

& corroboret, à modo & vſque in ſempiternum. Et Ezechiel, *Dauid ſeruus meus princeps eorum in perpetuum.* Et omnium maximè Dauid dicens. *Tu es ſacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedech. Et permanebit cum ſole & ante lunam in generatione & generationem.* Et rurſum. *Ante ſolem permanet nomen eius.* Non intelligentes ergo quomodo paſſio & mors Chriſti non prohibeat eius æternitatem, ad quam non niſi per mortem peruenire, quatenus homo, potuerit, admirantur quomodo cùm ſcripturæ dicant Chriſtum manſurum in æternum, ipſe dixerit, oportere mori filium hominis. Et ne forte per *filium hominis,* alium aliquem quàm ſe ſignificauerit, ſubiiciunt. *Et quis eſt iſte filius hominis?* quaſi dicant, ſi tu es ille filius hominis de quo loqueris, quia te ſoles filium hominis appellare, quo modo ergo te Chriſtum vis haberi, & nos te eſſe credidimus cùm Chriſtus in æternum nobiſcum manere debeat, filium autem hominis dicat neceſſariò moriturum? Quod ſi alius aliquis eſt filius hominis de quo loqueris, quis eſt ille? Caietanus intelligit hos non dubitaſſe quin Chriſtus de ſe loqueretur, & ob id, iam mutata ſententia, non credidiſſe illum eſſe Chriſtum, ac proinde quæſiſſe quis ipſe eſſet, vt ſit ſenſus, Iſte filius hominis quis eſt, hoc eſt, tu ipſe qui te filium hominis vocitas, quis es? Iam enim Chriſtum te non eſſe, vt putabamus, conſtat ex verbis tuis, dum te à terra exaltandum confiteris. At prior intelligentia eſt ſimplicior, ſciendum quam tamen non eſt neceſſe intelligere turbam hæc malitioſè Chriſto obieciſſe, ſed rectè accipitur ſimpliciter eos dubitationem ſuam ex verbis Domini conceptam propoſuiſſe.

DICIT ERGO EIS IESVS, ADHVC MODICVM LVMEN IN VOBIS EST, &c.] Diuus Auguſtinus coniungit adiectiuum, *modicum,* cum ſubſtantiuo, *lumen,* vt ſit ſenſus. Aliquid quidem luminis eſt in vobis, dum intelligitis Chriſtum fore æternum, ſed modicum adhuc eſt illud lumen quòd in vobis eſt. Itaque ambulate & proficite vt quem creditis fore eternum, credatis etiam moriturum. Verùm ex Græcis conſtat dictionem, *modicum* non coniungendam cum ſubſtantiuo, *lumen,* habent enim, μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐςι, id eſt, modicum tempus lux vobiſcum eſt. Et quanquam dictio χρόνον videri poſſit adiecta ab aliquo, tamen quo minùs μοκρὸν coniungi poſſit cum φῶς, obſtat articulus τὸς φῶς, vt annotauit quidam. Nec eſt Græcis in vobis, ſed vobiſcum, vt intelligatur Chriſtus ſeipſum hic vocare lumen vel lucem, ac ſignificare ſe breui fore cum eis, ſicut ſupra dixerat. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum.* Itaque Dominus non reſpondit ad obiectionem turbæ, tum quod illi nec dum capaces erant eorum myſteriorum: tum quod non eſſet tum tempeſtiuum ea apertiùs prodere, ſed tantum eos admonet vt non obſtrepant veritati, ſed fidem cœptam retineant & proſequantur, eo potiſſimùm nomine, quod lux iam eis prælucens mox ab eis eſſet auferenda. *Adhuc,* inquit, *modicum,* id eſt modico tempore, *lumen eſt in vobis,* id eſt, inter vos, hoc eſt, modico adhuc tempore ego vobiſcum in carne conuerſabor, qui ſum lux mundi. Dum autem ſe lucem vocat, tacitè reſpondet propoſitæ obiectioni, ſignificans ſe ſic quidem moriturum breui, vt tamen non pereat, ſed in æternum maneat reſuſcitatus, quemadmodum ſolis lumen dum occidit non extinguitur, ſed breui ſuccedens rurſum apparet. Vnde non dicit. *Adhuc modicum,* lux eſt, ſed *lux, in vobis* aut vobiſcum eſt, ſignificans lucem hanc aliò transferēdam. Porrò modicum iſtud tempus Diuus Chryſoſto. intelligit, non tantum tempus quod reſtabat vſque ad mortem, ſed etiam tempus poſt mortem, imò & præſentem omnem vitam, quomodo intelligendum omnino videtur, quia ſequitur. *Dum lucem habetis* (quod nihil eſt aliud quàm dum lux vobiſcum eſt) *credite in lucem, & ambulate.* Non enim Iudæis ſolùm credere licuit ante mortem, ſed & poſt mortem multi crediderunt, & quamdiu ſunt in hac vita, credere eis licet. Itaque ſecundùm hunc intellectum per *lucem,* hic nō intelligetur præſentia corporis Chriſti, ſed Euangelii præſentia, quæ ad breue tempus erat in Iudæa fulſura, & ſingulis hominibus modico huius vitæ tempore fulget. Verùm cum aliàs ſemper Dominus dicens. *Adhuc modicum vobiſcum ſum,* per *modicum,* ſignificet tempus vſque ad mortem, & tempus quod cum hominibus erat familiariter conuerſaturus, ſatis certum eſt etiam illud tempus hic deſignatum ſecundum proprium huius loci ſenſum, & Dominum ſe vocare lucem quatenus ſuo ore Euangelium prædicantem, ac per ſeſe miracula peragentem quæ lucem hominibus præbere poterant ad reſipiſcētiam, quemadmodum ſuprà dixit. *Quamdiu ſum in mundo,* Ioan. 11. *lux ſum mundi.* Cùm autem ſubditur. *Dum lucem habetis, ambulate & credite in lucem,* non ſignificatur eos non poſſe credere, luce iſta poſt modicum illud temporis ſublata corporaliter, ſed adhortatur eos Dominus vt præſentem modò, etiam corporaliter, lucem amplexentur, quòd breui non ſic eam præſentem ſint habituri, ac tum ipſis à tenebris plus fore periculi. Itaque ſenſus literalis eſſe. Adhuc modico tempore, ego lux mundi vobiſcum corporaliter ero, proinde quandiu me ſic habetis vobis præſentem, & doctrina, exemplo & miraculis prælucentem, *ambulate,* hoc eſt, amplexemini & ſectemini hanc lucem (quod nihil eſt aliud quàm, ſicut poſtea dicit Dominus, veluti allegoriam quæ eſt in verbo, *ambulate* explicans, *credite in lumen*) vt ne ſublata vobis hac luce, tenebræ errorum vos comprehendant, occupent & inuoluant. Id quod pleriſque Iudæorum à morte Chriſti euenit, & iam in eis quotidie compleri videmus. Quoniam enim præſentem lucem agnoſcere noluerūt, hinc errorem tenebræ eos totos occupauerunt, dum ſeducti à pontificibus & Phariſæis, crediderunt & credunt Ieſum verum Chriſtum fuiſſe ſeductorem, ac iuſtitiam coram Deo in carnalibus cæremoniis & legis obſeruatione ſitam eſſe. Et quidem tenebræ hæ iam eos habebant, ſed ait, *Ne vos comprehendant,* hoc eſt, ne vos totos occupent, & in finem vſque vobis dominentur. Quod enim hæc pars non de tenebris inferni: ſed de tenebris præſentis vitæ, hoc eſt, erroribus ſit accipienda, patet ex eo quod ſequitur. *Et qui ambulat in tenebris, neſcit quo vadat.* Ambulare enim præſentis eſt vitæ. Hac autem ſententia quo magis ad lucem præſentem amplexandam impellat. Dominus oſtendit periculum & incommodum tenebrarum: *Qui,* inquit, ambulat, hoc eſt, verſatur *in tenebris* errorum, *neſcit quò vadat,* neſciens enim tendit ad infernum & mortem æternam. Aut *neſcit quo vadat,* pro vbi vadat, qui putat ſe recta incedere via, cùm ſit extra eam, & erret, quemadmodum hodie cōtingit Iudæis. Quod enim eſt Græcis, ποῦ ὑπάγει, verti poteſt, vel quo vadat, vel vbi incedat, atque hoc ſecundo modo

modo videtur accepisse Diuus Chrysostomus. Dicit enim de Iudæis, Videntur sibi recta incedere via cùm longè aberrent. Sicut enim qui in tenebris ambulat corporalibus, nec scit viam in qua incedit, nec terminum ad quem perueniet: ita & qui in tenebris versatur spiritualibus, nec scit viam in qua versatur quam putat rectam cùm sit erronea, nec terminum quò perueniet. Contrà significat Dominus eum qui in luce ambulat, & scire vbi incedat, scit enim rectam esse ad salutem viam quam incedit, & scire quò tendat, nimirum ad beatitudinem. Malo ergo tenebrarum demonstrato, repetit quòd dixit, allegoriam explicando, *Dum lucem habetis, credere in lucem vt filij lucis sitis*, hoc est, vt veræ lucis & veritatis participes sitis. Dicuntur enim phrasi Hebraica, vt dictum est in cap. Concordiæ 95. circa cap. Luc. 16. *filij lucis*, sicut filii benedictionis, filii pacis: filii mortis, filii perditionis, quos ita vocat scriptura, quod benedictionis & pacis sint participes, quòd morti & perditioni sint obnoxii. Itaque ad lucem amplexandam hortatur dupliciter. Primùm, vt fugiant tenebrarum malum. Secundò, vt participes sint lucis bono. Porrò quò hæc Christi admonitio etiam ad nos omnes per accommodationem pertineat, & non solùm ad Iudæos, quibus tamen propriè competit secundùm sensum iam dictum, quo dicitur, *Dum lucem habetis, ambulate vel credite in lucem*, intelligendum etiam est de præsentia spirituali lucis, quæ est Christus, qui per internos sui spiritus afflatus, & per synceram prædicatorum suorum doctrinam, prælucet etiam modo mentibus hominum. Admonemur ergo vt hanc lucem quamdiu sic prælucentem habemus, amplexemur, ne si neglexerimus, etiam in præsenti sæculo tenebræ errorum, hæresum & affectuum nostrorum nos iusto Dei iudicio traditos in reprobum sensum, comprehendant, quemadmodum multis euenire videmus. Sic enim hæc à Domino sunt dicta, sicut & alia pleraque, vt secundùm proprium quendam sensum Iudæis, quibus primò dicta sunt conueniant, & tamen etiam secundùm quendam sensum posteris omnibus competant, ad quorum ædificationem omnia scripta sunt.

HÆC LOCVTVS EST IESVS, ET ABIIT, ET ABSCONDIT SE AB EIS.] Alii Euangelistæ testantur Dominum post solennem introitum in Hierusalem, vespertino tempore egressum in Bethaniam, & sequentibus diebus manè reuersum in Hierusalem. Vnde absconsio ista de qua Ioannes, neque intelligenda est fuisse miraculosa, qualis fuit cùm tollerent lapides vt iacerent in eum, neque intelligendum est ad aliquot dierum tempus factam hanc absconsionem: sed hoc vocat absconsionem, quod Dominus vespertino tempore se quotidie subtraxit è Hierusalem, delitescens per noctem in Bethania & in monte Oliueti, ne ante præfinitum tempus à principibus sacerdotum & scribis per noctem caperetur, qui per diem eum apprehendere non audebant, propter timorem tumultus popularis. Itaque vicissim & humilitatem hominis & virtutem Dei in se exhibuit, dum per vices & fugiendo Iudæorum furorem declinauit, & animosè ingerendo se illis, vim satanæ in eis occulta quadam virtute repressit.

CVM AVTEM TANTA SIGNA FECISSET CORAM EIS, NON CREDEBANT IN EAM, &c.] Hinc patet quod cùm Ioannes diceret Dominum abscondisse se ab eis, locutus sit de incredulis Iudæis, ideoque Dominum se abscondisse ab eis, vt eorum declinaret furorem. Commodè autem hoc loco exaggerat Ioannes incredulitatem Iudæorum cum signorum multitudine collatam, quòd iam non sit ampliùs commemoraturus miracula Christi coram Iudæis edita, sed digressurus ad passionis commemorationem. Quòd dicitur, *tanta signa*, quamuis intelligi posset, tam magna signa, melius tamen intelligitur, tot vel tam multa signa, vt *tanta* pro tot abusiuè sit positum, quemadmodum & aliàs nonnunquam. Nam Græca dictio τοσαῦτα, vtrumque significat, & tot tanta. Tot ergo dicit, vel tam multa signa quorum scilicet iam aliquot descripsit. Caietanus putat Græca habere. Cùm autem tanta sua signa fecisset, & expendit diligenter emphasim pronominis sua. Habent enim Græca τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος. Itaque interpres illius putauit pronomen αὐτοῦ regi à dictione σημεῖα, cùm sit genitiuus absolutè, coiungendus cum participio πεποιηκότος. Cùm autem quidam Iudæorum Hierosolymitanorum in Christum proculdubio crediderunt, dicit tamen absolutè, *non credebant in eum*, ob credentium paucitatem, quæ etiam significatur testimonio Isaiæ, cum dicit, *quis credidit?* quodque scripturæ mos sit de impiorum multitudine tanquam de hominum vniuersitate loqui, sicut & de piorum quandoque multitudine. Porrò circa modum quo Ioannes hic Isaiæ citat testimonia non paucæ, nec paruæ oriuntur difficultates, adeò vt Diuus ipse Augustinus tractaturus hunc locum coram populo fateatur nec suarum esse virium, nec capacitatis populi, vt omnes huius loci latebrosissimi sinus perscrutentur, & excutiantur vt dignum est. Obscurus enim admodum est totus hic locus, ita vt plerisque, etiam Augustino teste, suggesserit impias contra Deum cogitationes & blasphemias, & hæretici multi & olim & nunc hinc argumenta desumpserint, quibus colligunt, nullam esse vim liberi arbitrii, ac necessitate quadam diuinæ præordinationis omnia fieri etiam mala, vnde consequuntur quæ sunt maximè impia & blasphema, Deum, scilicet authorem esse malorum & peccatorum quæ homines admittunt, ac proinde impiè illum & iniustè punire in aliis mala, quorum ipsemet in illis est author. Primò ergo difficultatem facit quod dicit Euangelista, *Non credebant vt sermo Isaiæ impleretur.* Si enim vt non crederent, eo fine factum est vt sermo Prophetæ impleretur, à quo illud eo fine factum est? Neque enim dici potest quod ab illis qui non crediderunt, quia illi sua incredulitate non intenderunt implere Prophetæ vaticinium. Nec rursum dici potest quod à Deo id factum sit, quia sic consequens esset ipsum incredulitatis eorum fuisse auctorem. Deinde si non crediderunt isti vt prophetia impleretur, quomodo pœna digni sunt qui ideo non crediderunt, vt illud fieret quo necesse erat fieri, quodque ad commendationem veritatis diuinæ faciebat? Licebit enim cum Paulo argumentari, Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc ego tanquam peccator iudicor, & non dicimus, faciamus mala, vt eueniant bona? Sed quæ sequuntur apud Euangelistam plus vrgent & profundiorem faciunt quæstionem, eamque multiplicem. Dicit enim, *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias: Excæcauit oculos eorũ & indurauit cor eorum vt non videant oculis, &c.* Imprimis

Deum non esse authorem peccati.

mis enim hoc planè falsum videtur, quod non poterant credere. Aut si id verum est, ergo nullum videtur eorum qui non crediderunt fuisse peccatum, vt pote qui quod non fecerunt non potuerunt facere, cum ad impossibile nemo obligetur. Deinde vt in aliquo sensu intelligi sanè possit eos non potuisse credere, id tamen omnino falsò videtur, propterea non potuisse credere, quia Isaias hoc prædixisset. Non enim Isaiæ prædictio causa fuit incredulitatis & obstinationis eorum, sed contrà quia Deus prouidebat obstinatam eorum incredulitatem, ideo per Isaiam hoc Deus prædixit. Aut alioqui necesse erit fateamur, quod est hæreticum, Deum etiam mala præordinare, ac sua ordinatione imponere illis faciendi necessitatem. Postremùm, quomodo dicitur Deus excæcasse & indurasse, idque ideo vt non viderent & non conuerterentur, cùm duritia cordis & cæcitas sint peccata, quorum non potest Deus esse causa, & Deus velit omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem eius venire. Vt omittam quòd quæri item potest, quomodo Euangelista dicat Prophetam dixisse, Excæcauit Deus oculos eorum cum longè aliter legatur apud Isaiam & secundùm Hebraicam veritatem, & secundùm translationem Septuaginta: in Hebraica enim veritate non dicitur Deus excæcasse cor eorum, sed verba sunt Dei ad Prophetam, imperantis vt ipse cor populi excæcet: & oculos claudat: & in Septuaginta translatione dicitur cor populi incrassatum, eosque clausisse oculos suos quemadmodum citatur suprà Matthæi 13. in capite Concordiæ 51. Apud primam itaque harum difficultatum communiter dicitur & rectè, ex sententia Diui Chrysostomi & Theophylacti, coniunctionem, ex hoc loco sicut & in aliis multis scripturæ locis, non denotare causam finalem, sed euentum & rei consecutionem, quæ, apertè significabitur si addatur aduerbium, sic vel ita, vt sit sensus. Non credebant, ita vt impleretur sermo Isaiæ. Vel, vnde factum est vt impleretur. Atque in hunc modum semper accipiendam coniunctionem, vt admonet Euthymius, vbicunque dicitur aliquid contigisse, vt sermo Prophetæ vel prophetia impleretur, eò quòd non quia dixerunt Prophetæ, ideo facta sunt quæ dixerunt, sed quia futurum erat vt fierent, propterea prædixerunt Prophetæ. Sciendum tamen quòd coniunctio, vt, sic posita, quandòque videatur posse, imò debere accipi propriè vt causam denotet finalem: vt cùm boni aliquid factum dicitur vt implerentur scripturæ, quemadmodum cùm capite. 1. dicit Matthæus de incarnatione Christi ex virgine. *Hoc totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem*, & cùm eodem modo dixit capite præcedenti de introitu Christi in Hierusalem insidentis asello. Hic enim rectè intelligitur, in Christo vel à Christo illa esse facta eo fine, vt implerentur scripturæ Prophetarum, quemadmodum scripturæ passim dicunt Christum pro nobis natum & mortuum, ad confirmandas promissiones patrum, & propter veritatem Dei, & ad implendum iusiurandum quod iurauit cum patribus nostris. In quibus tamen omnibus locutionibus, non designatur præcipua causa finalis, sed accessoria tantùm, aut concurrens, quia præcipua causa finalis, propter quam hæc facta sunt, ea est propter quam hæc Deus prædixit, promisit & iurauit. Designatur tamen causa finalis à Deo intenta, nec videtur commodè coniunctio, *vt*, in locis prædictis

A dici posse tantum euentum significare quia non possunt loca illa sic explicari per additionem aduerbii, ita vel illius orationis, vnde factum est. Non enim conuenienter diceretur. Hoc factum est, ita vt impleretur, vel hoc factum est vnde factum est vt impleretur. Sicut ergo in his locutionibus coniunctio, *vt*, propriè potest accipi: ita etiam hîc accipi satis poterit, vt dicat causam finalem, referendo tamen eam causalitatem non ad intentionem eorum qui dicuntur non credidisse, sed ad intentionem Dei permittentis eos non credere, & iusto suo iudicio eos derelinquentis, nec apponentis gratiam qua credant, vt sit sensus. Non credebant in eum. Deo ita permittente, vt sermo Isaiæ impleretur. B Adeò enim bonus est Deus, vt nullum malum fieri permitteret, nisi propter bonum quod inde nouit elicere. Hic sanè sensus multum conuenit his quæ ab Euangelista dicuntur in secundi testimonii citatione, sed & testimonio quod nunc citatur, in quo dicitur. *Brachium Domini* paucis reuelatum, à Deo vtique, sine cuius reuelatione credere & agnoscere brachium Domini nemo potest. Est autem hoc prius testimoninm desumptum ex principio capitis 53. magis tamen secundùm translationm Septuaginta quàm secundùm Hebraicam veritatem, quemadmodũ & apud Paulum ad Rom 10. Nã ex Septuaginta addita est dictio. *Domine*, quæ non est apud Hebræos: addita autem est à Septuaginta explicandæ C personæ gratia, vt scilicet, non intelligantur hæc verba esse dicta in persona Dei, sed in persona ipsius Isaiæ, & omnium Prophetarum, omniumque qui Christi nomen Iudæis annunciauerunt. Nam ad significandum paucitatem credentium apud Iudæos, istud potissimum esse dictum, sicut Euangelista hic citat, propter Iudæorum infidelitatem, quemadmodum & Paulus loco prædicto, patet etiam ex ipso Isaia. Nam de gentium fide præcedit. *Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum, quia quibus non est narratum de eo, viderunt, & qui non audierunt contemplati sunt.* Et post illud. *Quis credidit*, &c. Sequitur de infirmitate & humilitate Christi, in qua se Iudæis exhibuit, & ob quam D ab eis non fuit reputatus. Porrò nomen auditus hîc positum est pro sermone audito, quod tamen dupliciter intelligitur. Quidam enim accipiunt auditum pro his mysteriis quæ Prophetæ à Deo audiuerant & didicerant, vt sit sensus. Quis credidit his quæ nos à te audiuimus? Alii verò intelligunt meliùs sensum esse: Quis credidit his quæ à nobis audierunt? Paulus enim hinc infert. *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi*, manifestè significans, auditum de quo in illo testimonio referendum ad auditores Apostolorum & Prophetarum. Per *brachium* autem *Domini*, plerique post Diuum Augustinum intelligunt ipsum Dei E filium, qui ob id rectè dicitur brachium patris, quod per ipsum sibi consubstantialem omnia pater fecerit, & salutem humani genere potenter operatus sit, quemadmodum per brachium eiusdem tum toto corpore substantia facimus quę facimus. Vnde Paulus Christum Dei vocat virtutem Et sanè per *brachium Domini*. Prophetam intellexisse filium Dei, viperl potest ex eo quod sequitur. *Et ascendet sicut virgultum coram eo, &c.* vbi suppositum verbi, *ascendet*, non videtur esse nisi quod præcedit brachium Domini. Quidam tamen per *brachium Domini* simpliciter intelligunt, diuinam virtutem quæ se in miraculis Christi exerebat, sed

Isaiæ 53. Rom. 10. 1. Cor. 1. Isaiæ 53.

sed quàm paucis datum est agnoscere. Qui intellectus probè conuenit cum eo, in cuius confirmationem hoc testimonium adducitur. *Cùm tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum.* Itaque secundùm hunc intellectum significatur hoc testimonio paucos fuisse Iudæorum qui crederent aut dictis Prophetarum, aut signis Christi diuinam eius virtutem declarantibus. Idque partim tribuendum illorum voluntati credere nolenti, partim negatæ illis iusto Dei iudicio, diuinæ reuelationi. His pro citatione prioris testimonii pertractatis, deueniendum ad difficultates quas exhibet secundo testimonii citatio. Itaque ad illud quod primò quæritur, quomodo dictum sit. *Non potuerunt credere?* respondent Diuus Augustinus, Diuus Chrysostomus, & Theophylactus, ideo non potuisse, quia noluerunt, ita vt Diuus Chrysostomus & Theophylactus exponant, *non potuerunt*, per noluerunt, non quòd putarent verbum, posse, vel hîc vel alibi aliquando significare propriè velle, sed quòd hoc loco & aliis, sic quandoque sit positum, vt coincidant velle & posse nolle & non posse, ita vt alterum pro altero poni potuisset. Sic enim volunt prædicti patres dictum esse hos non potuisse credere, quomodo in vulgari sermone vsurpatum videmus, vt quis dicat. Non possum asperum illum hominem diligere, vehementiam, scilicet affectus à dilectione impedientem, vocans impotentiam, cùm in voluntate eius absolutè sit situm huiusmodi affectionem deponere. Quomodo & Ieremiæ decimo tertio, dicitur. *Si potest Æthiops mutare pellem suam, & pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cùm didiceritis malum.* Quo non significatur planè hoc illis impossibile, sed vehementer difficilè ob inueteratam consuetudinem. Quia tamen in voluntatis potestate cum adiutorio diuino situm est, vt huiusmodi difficultas vel tollatur, vel superetur, hinc illo modo non posse benefacere, coincidit cum nolle benefacere. Sic non potuerunt credere Iuæi propter obstinatum odium contra Christum, & superbiam mentis eorum siue quia quamdiu tales essent, non possent credere, siue quia per illa difficile admodum illis fiebat credere, quæ tamen quoniam in potestate eorum erat deponere, nec volebant, hinc illud non posse coincidit cum nolle, quemadmodum posse coincidit cum velle secundùm Diuum Chrysostomum, quando dicit Dominus. *Qui potest capere capiat*, quia potest capere qui vult. Et quidem si simpliciter dictum fuisset. Iudæos non potuisse credere, rectè prædicto modo hæc difficultas solueretur. Secundum hunc enim loquendi modum suprà de Iudæis dixit Dominus. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis?* Verùm quia dicitur, *propterea non potuerunt credere, quia dixit Isaias*, non videtur prædicta explicatio præsenti loco conuenire aut sufficere. Causa enim impotentiæ affertur non voluntas eorum deprauata, sed prædictio Prophetæ, quæ non fuit causa vt prædicto modo non possent credere. Pro vero ergo huius loci intellectu sciendum, quòd sicut coniunctio, *vt*, quæ propriè designat causam finalem, nonnunquam non finem intentum designat, sed euentum tantùm & consecutionem ita coniunctiones, *quia*, *propterea*, & similes non semper designant causam essendi, sed tantùm consecutionis necessitatem, & sequelæ ordinem, vt cùm dicimus. Ignis est in foco, quoniam fumus è camino egreditur, vbi si addatur nota necessitatis, & dicatur. Ignis necessariò est in foco, quia fumus egreditur, non significatur alicuius rei absoluta necessitas, (neque enim ignis necessariò est, neque si sit necessariò, necessariò est in foco) sed tantùm significatur necessaria sequela aut dependentia vnius sententiæ ex alia, videlicet quod necessariò consequitur, ex eo quòd fumus egreditur è camino, ignem esse in foco, ita quòd necessitas illa referenda sit ad totam orationem, & sensum faciat compositum, non diuisum. Sic dicimus. Non potest Ioannes scribere, quia non habet papyrum & calamum: vbi coniunctio, quia non propriè causam alicuius rei significat, sed tantùm sequelam vnius ex alio: & illud, non potest, non significat absolutam alicuius rei impossibilitatem, sed tantùm impossibilem separationem vnius veritatis ab alia vt sensus sit. Fieri non potest vt Ioannes scribat, cùm non habet papyrum & calamum. Ita & in proposito, cùm dicitur. *Propterea non poterant credere quia dixit Isaias, quia* coniunctio *& propterea*, illatiuè tantum & non causaliter accipiuntur: & illud, *non poterant*, significat fidem Iudæorum non potuisse consistere cum pronunciatione Prophetæ, qua Deus prædixit illos non credituros. Itaque non significatur fuisse Iudæis aliqua ad credendum impotentia, vel impossibilitas cuius causa fuerit præscientia Dei vel prædictio Prophetæ, sed quòd ad præscientiam Dei & prædictionem Prophetæ necessariò sequatur incredulitas Iudæorum, quæ quoniam futura erat, causa erat vt eam Propheta prædiceret, non contrà. Itaque sensus est. Fieri non poterat vt cùm Isaias dixerit eos non credituros, ipsi tamen crederent, quandoquidem non potest solui scriptura. Hanc sane loci huius intelligentiam & explicationem indicauit satis Diuus Chrysostomus, in hunc locum sic scribens. *Ecce*, inquit, *iterum hanc parabolam, quia dixit, non causalem esse, sed euentus. Neque enim quia dixit Isaias non crediderunt, sed quia non erant credituri, ideo dixit. Sed quare non ita dixit Euangelista, sed incredulitatem à prophetia, non prophetiam ab incredulitate esse dicit? Hinc magnam vult scriptura certitudinem demonstrare, & quòd non aliter quàm prophetatum sit euenit.* Hæc ille, cui similia omnino habet sectator eius Diuus Theophylactus. Quòd si cùm dicitur, *non potuerunt credere*, intelligere velimus significari impotentiam aliquã credendi fuisse in Iudæis: secundùm intellectum priùs tractatum, vt huius impotentiæ causam designari per coniunctionem, *quia*, iam ita erit accipiendum, vt prædictum ipsum, non prædictionem Euangelista voluerit innuere fuisse eius causam, perinde ac si dixisset. Propter hoc non poterant credere, quia quemadmodum dixit Isaias. Excecauit Deus oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non Prophetæ prædictio, sed excæcatio & obduratio eorum intelligatur illis fuisse causa: infidelitatis & impotentiæ credendi, iuxta illud. *Nemo potest venire ad me, nisi pater meus traxerit eum.* Quia enim à Deo non trahebantur, sed iusto eius iudicio derelinquebantur, ideo non solùm non crediderunt, sed nec potuerunt credere, voluntate eorum deprauata impediente ne crederent: sed in hanc impotentiam vt suo vitio inciderunt, ita sua voluntate deponere potuerunt, sicut & excecationem & indurationem cordis. In hunc sensum locum istud intellexit Diuus Augustinus manifestè intelligens hîc significari ipsam excæcationem Dei fuisse causam

Ierem. 13. | D. Chrys. | Ioan. 6.

causam infidelitatis & impotentiæ credendi, non ipsam Prophetæ prædictionem, quemadmodum patet ex ipsius commentariis. Et per hæc satisfactum est duabus prioribus difficultatibus circa posterioris testimonii citationem. Superest vt & illæ difficultates soluantur, quæ sunt circa ipsa verba citati testimonii. Itaque sciẽdum pleraque in scripturis de Deo dici quibus significari videtur Deum esse Auctorem vitiorum & peccatorum in hominibus, quòd cùm pugnet cum pietate, & scripturis, quibus docemur Deum non esse malorum auctorem, *sed omne donum optimum, & omne bonum perfectum ab eo descendere,* oportet illa sanè intelligere, sic vt impietatem non sonent. Talia sunt cùm dicitur Deus excæcare quosdam & indurare, tradere in reprobum sensum: & id genus similia, quæ cùm omnino propriè Deo non possint competere, oportet commodo sensu hæc accipere, secundùm regulam pietatis. Certùm enim nobis esse debet, Deum excæcare nec indurare, immittendo & causando cæcitatem cordis & indurationem cùm hæc sint vitia animi, quorum causa Deus non esse potest. Cæcitas enim cordis, est parua illa animi dispositio, qua fit vt manifestam & coram positam veritatem quis non cernat, nec intelligat. Duritia verò cordis, est praua illa animi dispositio, qua fit vt quis in malo obstinatus non cedat vllis rationibus, nec acquiescat. Horum autem Deus in hominibus non est causa, sed diabolus ipse qui suis suggestionibus ad hæc impellit ac inducit, & maximè ipsi homines, qui suis peccatis huiusmodi sibi in animo efficiunt prauam dispositionem: vnde de impiis quibusdam dixit Sapiens, *Excæcauit eos malitia eorum.* Et Paulus, Deum huius sæculi excæcasse dicit mentes infidelium, vt non fulgeat illis illuminatio Euangelii: diabolum notans secundùm probabiliorem intelligentiam. Cùm autem excæcare vel indurare dicitur Deus, dupliciter id intelligi potest. Aut simpliciter, quia deserendo quosdam iusto suo iudicio, non impartiendo eis suam gratiam qua à sua prauitate vel infidelitate resipiscant, permittit eos excæcari & indurari, cum posset eorum cæcitatem & duritiam auferre. Aut etiam quia ingerit eis correptiones, monitiones, miracula, aliaque beneficia quæ ex sua natura prouocant ad pœnitentiam & fidem, quibus tamen ipsi iusto Dei iudicio sibi relicti, secundùm suum reprobum sensum abutentes, efficiuntur excæcati & indurati. Correptiones enim, miracula, cæteraque Dei beneficia Ægyptiis exhibita, suapte natura fuerunt talia, quibus Pharao, cæterique Ægyptii prouocari debuissent ad noscendum & colendum Deum Israël, & ad benignitatem præstandam populo Israëlitico, sed illi sibi relicti & deserti à Deo, hinc suo vitio facti sunt indurati, ita vt non solùm illinc non prouocarentur ad veri Dei agnitionem, sed etiam magis magisque erigerentur contra eum, & pertinaciùs recusarent illius cedere mandato. Quod ergo dicit toties Deus in Exodo, *Ego indurabo cor Pharaonis*, ad hunc dicitur sensum, Ego deserendo Pharaonem, permittam eum indurari, aut faciam quædam, ex quibus Pharao sibi relictus, suo vitio indurabitur. Et ne huiusmodi interpretationem quis clamet esse violentam, extortam, confictam, contrariam plano sermoni scripturæ, quemadmodum asseuerant hæretici, ostendendum est hanc interpretationem conuenire scripturis. Primùm enim ex illis discimus, Deum non omnino propriè posse dici excæcare & indurare, cùm neminem ipse tentet & ad malum impellat, illuminetque, quantum in se est, omnem hominem venientem in hunc mundum. Deinde prouidè cautum est à Spiritu sancto, vt prædictum intelligendi modum in illis locutionibus intelligeremus. Nam vbi in Exodo Deus se dicit induraturum cor Pharaonis, illic & spiritus Dei frequenter dicit ipsum Pharaonem indurasse cor suum, & pro eo quod Ioannes testimonium Isaiæ citans habet, *Excæcauit Deus oculos eorum, & indurauit cor eorum*, translatio Septuaginta, citat Dominus Matthæi decimo tertio, & Paulus Actorum vltimo habent, *Incrassatum est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt*, vt intelligamus Deum dici excæcare & indurare, quia ipso permittente, impii sese excæcant & indurant, aut excæcantur & indurantur. Iam quo minùs miremur prædicto modo Deum dici excæcare, ad eundem modum etiam alia quædam dicuntur excæcare in scripturis. Frequenter enim in eis munera dicuntur excæcare oculos. At munera non excæcant, nisi quia hinc homines suo vitio accipiunt suæ excæcationis occasionem. Sic & Deus per opera sua bona excæcat, quòd hinc impii suo vitio occasionem arripiunt cæcitatis, vnde ad fidem & Dei agnitionem prouocari deberent. Itaque ad hunc modum hic dicitur Deus excæcasse oculos, id est, mentem Iudæorum, & indurasse cor, id est, voluntatem eorum, quia eos suo iusto quamuis occulto iudicio sibi relinquens, nec apponens gratiam qua crederent, permisit excæcari & indurari, idque exhibendo eis filium suum illa per quæ ad agnitionem Messiæ promoueri debuissent, vnde illos tamen præsciuit suo vitio excæcandos, & indurandos. Ideo autem hunc loquendi modum seruat scriptura, vt dicat Deum excæcare, indurare, tradere in reprobum sensum, inducere in tentationem, & id genus similia, quò Magis lectores terreret: & vt intelligentes hæc à Deo pendere, & ab irato Deo hominibus accidere, magis studeremus illi nos commendare, & cum metu ac tremore nostram salutem operari, metuentes eò nos demittere, ac præcipitare in impietatis barathrum, vt iam iusto eius iudicio relinqueremur nobisipsis, deserti ab eo, sine quo nihil possumus bene agere, multò minùs salutem assequi. Porrò cùm sequitur in citato testimonio, *vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, vt sanem eos,* coniunctio, *vt*, accipi debet non causaliter, sed consecutiuè. Non enim Deus eo fine eos excæcauit, aut excæcari permisit, vt non viderent, nec conuerterentur. Nam non videre nec conuerti, res sunt malæ, Deus autem malum non permittit propter malum, sed propter bonum quod inde nouit elicere. Vnde Paulus ostendit propter quid Deus quosdam rebrobat & induret, nempe, vt ostenderet iram suam, & notam faceret potentiam suam ostenderetque diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ pauperauit in gloriam. Coniunctionem autem, *vt*, & alias quæ finem denotant ab aliquo intentum accipi quandoque, vt euentum significent, & maximè hoc vel simili loco, (si quis fortè id negare contra receptam sententiam non vereretur) patet euidenter ex translatione huius eiusdem testimonii apud Septuaginta. In qua habetur, Oculos suos clauserunt ne quando vi-

Iacobi 1. *Sapient. 1.* *2. Cor. 14.* *Deus quomodo dicatur indurare.* *Exod. 48. 9. 10.* *Act. vlt.* *Exod. 23. Deut. 16. Eccles. 20.* *Rom. 6.*

do videant oculis, & corde intelligant, & conuertantur. Certum enim est, quòd non eo fine clauserint oculos hi de quibus est sermo, vt nequando viderent, nec conuerterentur, cùm istud ab eorum intentione planè fuerit alienum, sed simul quid consecuturum esset, significatum est, nimirum quòd ipsis oculos suos claudentibus, euenturum esset vt nec viderent, nec conuerterentur. Posset autem hoc loco coniunctio, vt, accipi causaliter, si negatio quæ additur ad verbum *videant & intelligant*, non repetatur ad verbum, *conuertantur & sanem*: vt sit sensus. Excæcauit, vel excæcari eos Deus permisit, ad hoc vt ad tempus non videant, nec intelligant, ac postea suam cæcitatem & stupiditatem agnoscentes conuertantur, & tum sanentur. Cuius intelligentiæ etiam meminit hoc loco Diuus Augustinus. Sed rectiùs dicitur repetenda esse negatio ad verba, *conuertantur & sanem*, quemadmodum de simili loco dictum est in capite Concordiæ 51. Cæterùm in citatione huius secundi testimonii, quod desumptum est ex cap. *6.* Isaiæ. Euangelista non est secutus Septuaginta, quemadmodum Matthæus cap. 13. & Lucas Actuum vltimo, sed magis Hebraicam veritatem respexit, quãuis non ad verbum eam adduxerit, sed sensum tantùm bona fide reddere studuerit. Nam pro eo quod Hebræa habent per verba imperatiua. Excæca cor populi: & aures eius aggraua & oculos eius claude, ipse posuit. *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum.* Per verba enim illa imperatiua nihil aliud significatur, quàm Deum excæcaturum & induraturum cor populi Iudaici, siue intelligantur esse verba Dei ad Isaiam, veluti præcipientis ei vt excæcet cor populi, siue intelligantur, vt potiùs cum Diuo Hieronymo est intelligendum, esse verba prophetæ ad Deum, velut orantis, vt quod ante hæc verba iussit ipsum annunciare, velit adimplere, Neque enim Deus. Prophetæ præcipere potest intelligi vt excæcet cor populi nisi quia ei significabat quòd occasione prædicationis ipsius, quam illi tum iniunxit populus esset magis excæcandus, neque Propheta intelligendus est precari Deum populi excæcationem, nisi quia huiusmodi præcatione, more prophetico, certò denunciat iusto iudicio Deum illos excæcaturum. Itaque quod ille precandi forma denunciauit Deum facturum; Euangelista, quoniam iam impletum, erat, reddidit per verba præteriti temporis indicatiui modi, *excæcauit & indurauit*, hac quidem in parte secutus Septuaginta, quòd pro verbis imperatiui modi posuit verba indicatiui modi, præteriti tẽporis: sed ea in parte Hebræa magis secutus, quòd excæcationem & indurationem Deo velut auctori tribuit, quas Septuaginta tribuunt ipsi populo.

HÆC DIXIT ISAIAS, QVANDO VIDIT GLORIAM EIVS, ET LOCVTVS EST DE EO.] Relatiuum, *eius*, proculdubio refertur ad Iesum, proinde hoc loco manifestè astruitur diuinitas Christi, eiusque cum patre æqualitas, & naturæ gloriæque identitas. Cùm enim Propheta dicat se vidisse Dominum sedentem gloriosè super solium excelsum, cui Seraphim acclamauerunt. Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus, exercituum, plena est omnis terra gloria eius, idque iuxta consequentiam Prophetæ videretur de Dei patris, aut in genere de Dei gloria dictum: Euangelista dicit Prophetam tunc vidisse gloriam filii, Paulus autem gloriam hanc tribuit Spiritui sancto. Cùm enim Isaias dicat. Dominum cuius gloriam vidit dixisse sibi. *Vade, & dices populo huic*, &c. Paulus hæc tribuit Spiritui sancto, dicens. *Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros, dicens. Vade ad populum istum, & dic*, &c. Vna est igitur gloria sanctæ Trinitatis, ac trium personarum vna diuinitas, quemadmodum Isaiæ etiam fuit tum ostensum, quando audiuit Domino sedenti in throno acclamari ter, sanctus, cum vnus tantùm diceretur, Dominus Deus sabaoth. Porrò Euangelista videtur istud modò adiecisse, partim quo istius testimonii ostenderet maximum pondus, partim ne quis putaret hoc testimonium non pertinere ad Iudæos illius temporis, sed tantùm ad Iudæos illius temporis quo fuit Isaias. *Hæc*, inquit, *dixit Isaias*, non suo spiritu, sed spiritu afflatus diuino, quando scilicet oculis mentis *vidit gloriam Christi, & locutus est de eo.* Quid autem locutus est de eo? Apparet omnino quòd ea quæ supra dicta, sunt, nempe quod excæcarit oculos, & indurarit corda illorum. Vnde magis probabile est, quòd illud Phrophetæ. *Excæca cor populi huius*, &c. verba sint Prophetæ ad Deum, sub precandi forma denunciantes Deum excæcaturum Iudæos, quam quòd, vt alii volunt, verba sint Dei ad Prophetam. Quòd si tamen quis magis putat illa esse verba Dei ad Prophetam, intelligendum erit Euangelistam dicere Isaiam hæc quæ de seipso locutus fuerat, locutum de Christo, quia de seipso illa dixit in typo Christi, quòd quemadmodum Isaias missus ad prædicandum Iudæis, fuit illis occasio excæcationis: ita & Christus futurus esset. Aut illis, *locutus est de eo*, referendum est ad ea quæ Isaias commemorauit de gloria Domini à se visa, quemadmodum intelligit Diuus Chrysostomus & Euthymius. Primo modo intelligit Theophylactus, qui ob id conuenientior videtur, quòd ea pars *& locutus est de eo*, planè videatur addita ad ostendendum etiam ad Iudæos temporis Messiæ pertinere quod dixit Isaias de Iudæorum excæcatione. Quanquam enim primò & ad literam illud dictum sit de Iudæis, ad quos monendos missus fuit Isaias, vnde Paulus illud dictum asserit ad patres: tamen quia Isaias non tantùm erat vaticinaturus de his quæ ad tempora sua pertinebant, sed etiam, & multò maximè, de his quæ ad Messiam & eius tempora pertinerent, sub excæcatione Iudæorum sui temporis, etiam vaticinatus est excæcationem Iudæorum, qui tempore Messiæ, impietatem, & obstinationem suorum patrum erant imitaturi.

VERVNTAMEN ET EX PRINCIPIBVS MVLTI CREDIDERVNT IN EVM, SED PROPTER, &c.] Quoniam absolutè de Iudæis Hierosolymitanis dixerat, *non credebant in eum*, idque ne putaretur Christo fuisse inopinatum, Isaiæ testimoniis multò ante prædictum ostendit: ne putaretur omnes Iudæos non credidisse, subiecit. *Veruntamen & ex principibus*, &c. quasi dicat. Quanquam dixerim absolutè Iudæos non credidisse in Iesum, idque maximè verum fuerit de his qui alicuius nominis fuerunt apud iudæos, tamen non solùm ex turba, sed etiam ex *principibus*, hoc est primatibus Iudæorum *multi crediderunt in eum*, hoc est, crediderunt esse Messiam. Quo ostenditur falsum esse quod supra dixerunt Pharisæi, nullum ex principibus credidisse in Iesum. Quanquam autem corde crederent, miraculorum

magnitudine & multitudine conuicti, non tamen quod credebant, ore palam confitebantur, propter metum Pharisæorum, ne ab illis aut per illorum importunam solicitationem de synagoga eiicerentur. Iam enim conspirauerant Iudæi, vt si quis confiteretur eum esse Christum, extra synagogam fieret, vt dicetur Ioan. 9. quo loco sicut habetur Græcis dictio ἀποσυνάγωγος, ita & hoc loco. Hinc autem patet rursum magnam fuisse illo tempore Pharisæorum apud Iudæos authoritatem, vt quæ etiam principibus fuerit formidabilis, quemadmodum etiam testatur Iosephus: patet item Pharisæos præ omnibus fuisse Christo inimicos, cùm præ omnibus tamen vellent haberi sanctiores. Addit autem Euangelista causam quare metuerint isti fieri aposynagogi, hoc est, excommunicati fieri, & eiici è synagoga, *quia*, inquit, *dilexerunt magis gloriam hominum*, hoc est, gloriam apud homines, *quàm gloriam Dei*, id est, gloriam apud Deum, & quæ à Deo obtinetur. Sicut enim ignominiosum apud homines iudicabant eiici è synagoga, ita gloriosum in synagoga versari maximè sibi, qui cum essent principes, in synagogis honorabantur, & primas obtinebant cathedras. Hanc ergo gloriam, quam non solum admittebant, sed etiam multùm dilexerunt, nec amitterent, confiteri quod credebant, metuebant, quòd propter gloriam apud Deum, quæ longè præferenda est gloriæ humanæ, obtinendam, meritò confiteri debuissent. Itaque quidam intelligunt *gloriam Dei*, gloriam qua Deus ab hominibus modò est glorificandus, vt significetur eos magis quæsisse suam apud homines gloriam, quàm gloriam quæ Deo debetur, quem confitendo nomen Christi glorificassent. Sed secundum hunc sensum non eodem modo exponitur *gloria hominum & gloria Dei*, inter quæ tamen hic est antithesis. Deinde hic intellectus non conuenit illis verbis Domini ad quæ verisimile est Ioannem hic alludere, cùm dixit Dominus. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est non quæritis?* Gloria ergo Dei est quam quis ab illo consequitur post hanc vitam, imò & quam modo apud illum habent qui propter ipsum & Christum ignominiam aliquam perferunt. Gloriosum enim est apud Deum, esse propter ipsum hominibus ignominiosum. Vnde Apostoli *ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.* Porrò ex hoc loco discendum primò, quòd per credere in Iesum, non significatur semper apud Euangelistas fides talis quæ coniunctam habet Dei charitatem, vt & priùs est annotatum. Discendum secundò, contra nostri temporis hæreticos, fidem posse esse sine charitate. Dicuntur enim hi absolutè credidisse in Iesum, qui tamen charitatis diuinæ fuerunt expertes. Discendum tertiò, quàm noxia res sit gloriæ humanæ appetitus, vt qui quotidie etiam multis in Christianis efficiat, quò minus Christum, hoc est, veritatem quam nouerunt ore & opere confiteantur. Diligunt enim & ipsi magis gloriam hominum, quàm eam quæ à Deo est expectanda.

Ioan. 5.

Act. 5.

IESVS AVTEM CLAMAVIT, ET DIXIT, QVI CREDIT IN ME, NON CREDIT, &c.] Incertum est an hæc à Domino sint dicta eadem die qua præcedentia, antequam abiret & absconderet se ab eis, an die aliquo sequenti, nec refert scire quo die sint dicta, sed hoc refert scire, Euangelistam commemorasse hæc à Domino dicta occasione commemoratæ à se & incredulitatis Iudæorum, & mutæ fidei principum, qui necdum audebant quod credebant confiteri. Vtrorumque enim, scilicet & non credentium & credentium, sed necdum confitentium ratione, hæc à Domino, aliquo istorum dierum dicta sunt. Vt quem nihil latere potuit, quantumuis occultum. Itaque quò declararet se non metuere infidelium malitiam, & suo exemplo credentes, sed confiteri verentes excitaret & animaret, vt secum Pharisæos præ Deo contemnerent, simulque ostenderet se de magnis locuturum quæ omnes aduertere conueniret, *clamauit*, edita voce de se prædicans id, quo nihil molestiùs audiebant Pharisæi: Et dixit. *Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.* In qua sententia videtur esse contradictio, sed sic dictum est vulgari modo loquendi, non credit in me, sed in eum qui misit me, quómodo Marci 9. dicitur: *Qui me suscipit, non me suscipit, sed eum qui misit me.* Sic & Samueli dictum est. *Non te abiecerunt, sed me.* Et Paulus post quædam à se præcepta, infert. *Itaque qui hæc spernunt, non hominem spernit, sed Deum.* Quibus locutionibus significatur, quod huic vel illi factum est homini, non æstimandum secundùm qualitatem hominis cui illud factum est, sed secundùm dignitatem Dei, qui illud sit remuneraturus aut vindicaturus tanquam sibi factum, ita vt negatio in his loquendi modis posita non tam neget, quàm exaggeret: quomodo & legatus dicere potest, honorem qui sibi impenditur, non sibi, sed principi suo impendi, quia scilicet honor ei qui missus est, exhibitus, redundat in eum qui misit, propter quem honor ille misso exhibetur. Vt ergo eos, qui metu & pudore reuocabantur à confessione fidei in se, in fide confirmaret, & ad confessionem animaret, ostendit quàm non sit res parua & humilis, credere in ipsum, quòd hoc ipsum sit credere in Deum, dicens, *Qui credit in me, is non credit in me*, supple tantum, *sed in eum qui me misit.* Aut non credit in me humilem secundùm apparentiam hominum, tanquam fidei suæ terminum, sed credendo in me, credit in eum qui misit me, tum quia honor misso impensus, redundat in mittentem: tum quia vna est natura & diuinitas amborum. Non enim solum ea ratione Dominus dicit, *qui credit in me, non credit in me*, &c. Qua legatus aliquis dicere posset, Qui mihi credit, non mihi credit, sed ei qui misit me, sed ob duplicem illam iam dictam rationem. Proinde ne solum ratione missionis putaretur dixisse, *non credit in me, sed in eum qui misit me*, verùm etiam ratione vnitatis naturæ, subiecit. *Et qui videt me, videt eum qui misit me*, manifestè vnitatem essentiæ suæ cum patre significans, quemadmodum & postea: *Philippe, qui videt me, videt & patrem meum.* In quibus sententiis certum est Dominum non loqui de visione corporali, sed spirituali quæ mente fit. Vnde non est hic verbum εἴδων, sed ὁ θεωρῶν, quæ dictio propriè significat speculari & contemplari, quod ad mentem magis pertinet: imò significat ea dictio nonnunquam Deum contemplari, vt si quasi τὸν θεὸν ὁρῶν, quare præsenti loco optime conuenit. Sensus ergo est, Qui ex meis miraculis & doctrina me potest contemplari, meamque ritè cognoscit & peruidet dignitatem, is eodem obtutu contemplatur eum qui misit me, quòd cum illo vna sit mihi natura. His autem

Marc. 9.

1. Reg. 8.

1. Thess. 4.

tem iam tractatis duabus sententiis non tantùm Dominus confirmat fidem, & animat ad confessionem credentes in se, ostendendo quam magna res sit credere in ipsum, qui tamen præcipuus videtur esse scopus Domini: sed etiam prouocat ad fidem perfectiorem, vt scilicet non tantùm credant in eum tanquam hominem vera dicentem, sed quomodo credere dicuntur homines in Deum aut Deo, sic scilicet vt salutis suæ fiduciam in eo collocent, & eum agnoscant suum saluatorem, ac plus de eo conciperent quàm quod exteriùs videbatur, ad quem finem Dominum hoc potissimùm dixisse intelligit Diuus Augustinus. Ex consequenti autem etiam simul perstringit, eos qui credere in se recusabant, & eum ob apparentem contemnebant humilitatem, significans eos nec in Deum credere, nec Deum agnoscere, quantumuis illum agnoscere & piè illi affecti esse vellent videri.

EGO LVX IN MVNDVM VENI, VT OMNIS QVI CREDIT IN ME, IN &c.] Dixerat quid sit & quàm magna res credere in se, modò ostendit quàm hoc ipsum vtile sit, vt & hac ratione credentes in fide confirmaret, & non credentes ad credendum prouocaret. *Ego*, inquit, cùm sim lux, ad hoc per assumptionem humanæ naturæ *veni in mundum*, oriens ex alto, *vt omnis qui credit in me, non maneat in tenebris* errorum & peccatorum, in quibus totum mundum deprehendi, sed fugatis spiritualibus illis tenebris, veræ lucis participatione fruatur. In hac ergo sententia primùm notandum, quòd dicat, *Ego lux in mundum veni:* significat enim illo se antequam homo fieret, fuisse lucem, & se lucem esse per naturam, & non per participationem, quemadmodum Prophetas & Apostolos, de quibus dixit, *Vos estis lux mundi.* De his enim non potest dici quòd venerunt lux in mundum, sed postquam in mundum venerunt aut facti sunt deinde etiam lux quodam modo. Notandum secundò, quòd non dicat, *vt qui credit in me* non sit in tenebris, sed *non maneat in tenebris*, significans omnes se inuenisse in tenebris, & in eis omnes nasci, quia in peccatis omnes nascuntur, & veri Dei ac veritatis ignoratione. Concordat huic sententiæ Domini illud Isaiæ, *Dedi te in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris.*

ET SI QVIS AVDIERIT VERBA MEA, ET NON CVSTODIERIT, EGO, &c.] Superioribus significauit quàm magna & vtilis res sit credere in se, nunc autem ostendit malum infidelitatis, vt sicut per superiora credentes in se, ad fidei constantiam & liberam confessionem prouocauit, ita modò deterreat non credentes. Erant enim inter Iudæos quibus hæc sunt dicta, & credentes & non credentes, vt dictum est. Porrò pro, non *custodierit*, Græcè est μὴ πιστεύσῃ, id est, non crediderit, quòd præcedentibus magis conuenit. Dixerat enim quid futurum sit credenti, contrà ergo nunc dicit quid euenturum non credenti. Proinde verisimile est scriptorem quempiam, verbum, crediderit, mutasse in custodierit, quod in scripturis frequenter hæc coniungantur, audire verba Dei, & custodire, vel non custodire ea, vt apud Lucam, *Beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud:* & Matthæum, *Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur, &c.* Eodem tamen redit, siue custodierit legatur, siue crediderit. Nemo enim custodit verba Christi, nisi primùm fide ea amplexetur, ac deinde opere compleat ea quæ in illis sunt præceptiua: & nemo salubriter credit, nisi quod in verbis Domini præceptiuum est, opere studeat adimplere. Cæterùm nonnullam habet difficultatem quod dicit Dominus, *ego non iudico eum.* Dicitur quidem communiter intelligendum illud Dominum dixisse de se homine, pro statu primi sui aduentus, vnde non dicit, ego non iudicabo eum, sed, *non iudico*, & subiicit, *Non enim veni vt iudicem mundum*, vbi primi sui aduentus officium explicat. Sed si istud tantùm Dominus voluit significare, quomodo subiungit, *habet qui iudicet eum*, vbi Græcis est participium præsentis temporis, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτὸν, id est, habet iudicantem se. Et tamen explicans quis sit iste iudex, subiicit, *Sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.* Si enim sermo dicitur iudicare eum, quia iudicabit illum in nouissimo die, quomodo Dominus se dicit illum non iudicare, quem tamen in nouissimo die est iudicaturus? Sicut enim infidelis dicitur habere nunc iudicantem se sermonem, quia ille iudicabit eum in nouissimo die: ita dicendus erat habere etiam Christum se iudicantem, quia ille iudicabit eum in nouissimo die. Potest autem hæc difficultas dupliciter solui. Primò enim si cùm dicitur, *habet qui iudicet eum* vel iudicantem se, intelligatur Dominum eum designare iudicem, de quo mox subiungit quod iudicabit in nouissimo die, dicendum Dominum iudicium, id est, condemnationem (iudicare enim hic semper pro condemnare accipitur) à se transferre ad sermonem suum, quemadmodum suprà, capite 5 accusationem Iudæorum à se transtulit ad Moysen, dicens, *nolite putare quod ego accusaturus sum vos apud patrem, est qui accusat vos Moyses, in quo speratis.* Quanquam enim eodem modo sibi competeret accusare Iudæos quo Moysi, tamen quo odii suspicionem à se amoueret, & vanam ostenderet eorum in Moysem confidentiam, non sibi, sed Moysi tribuit accusationem Iudæorum, rhetorico schemate hac in parte vsus. Sic & hoc loco, quanquam sibi æquè potuisset tribuere iudicium & condemnationem infidelis, atque suo sermoni, maluit tamen hoc iudicium non sibi tribuere, cui tanquam homini re vera pro statu illo non conueniebat, sed sermoni suo, vt à se amoueret suspicionem vindictæ à se ob sui contemptum concupitæ, ac infidelem sibiipsi fore suæ condemnationis causam significaret, vt qui sermonem qui manifestè foret à Deo, & vitam æternam credenti offerret, cùm audierit, tamen spreuerit. Quæ loci huius intelligentia ex parte indicata est à Theophylacto qui similia habet, & conuenit cum illo Ioannis tertio, vbi cùm similiter dixisset Dominus non se missum vt iudicaret mundum, sed vt saluum faceret, subiicit, *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem.* Sicut enim hic iudicium & condemnatio tribuitur prædicato sermoni, ita ibi oblatæ luci, velut illa infidelem iudicet & condemnet. Itaque sensus erit, Si quis audierit verba mea, & tamen ea fide non acceptauerit, nec custodierit, sed spernens ea à se abiecerit, ego quidem quatenus homo, nequaquam more regum huius

mundi, eum nunc condemno & vendico, pro contemptu mei & verborum meorum, *(non enim veni in mundum*, vt homines mundi, condemnationi licet obnoxios, condemnarem, *sed vt à* promerita cōdemnatione *saluum facerem)* attamen non impunè me meaque verba est contempturus. Is enim *qui spernit me* nolens me agnoscere missum à Deo Messiam, habet etiam modò iudicem suum qui illum sine me condemnat, sermonem scilicet meum ab ipso spretum, qui etsi nunc quidem eum condemnet coram Deo tantùm, tamen in nouissimo die palàm eum condemnabit, ita vt eius condemnatio iusta omnibus sit futura manifesta. Secundò, cùm dicitur quòd infidelis *habet qui iudicet eum* vel iudicantem se intelligi potest Dominus designasse patrem suum, vt sit hic locus similis illis qui est cap, 8. vbi dicitur similiter. *Ego non quæro gloriam meam, est qui quærat & iudicet.* Quo loco, vt ibi est annotatum, etiam est participium præsentis temporis, quod hoc loco ponitur, ὁ κρίνων. Itaque sensus erit. Ego quidem contemptorem mei & verborum meorum, non iudico, nec vindico in præsenti, iuxta id quod sensibiliter hominibus esse videor, & tamen non deest huic suus iudex qui contemptum mei vindicet. Pater enim meus, cuius manum nemo effugere potest, & cui nemo resistere potest, iudex est illius, qui suo tempore, siue in hoc seculo, siue in futuro istam de illo sumet vindictam. Imò non tantum pater meus illius est iudex, sed *& sermo quem locutus sum*, hoc est, doctrina ipsa mea ab ipso spreta, *iudicabit* & condemnabit *eum in nouissimo die.* Porrò Caietanus intelligit sermonem Christi, hoc est, Euangelicam doctrinam iudicaturam infideles in nouissimo die, eo modo loquendi, quo lex dicitur aliquem iudicare & condemnare, quæ vim habens obligandi, pœnam constituit transgressoribus. Sic enim Euangelica doctrina vim habens obligandi homines, eò quòd à Deo sit perfecta, comminatur & constituit pœnam æternam infidelibus & inobedientibus: quare in nouissimo die tales condemnabit, quemadmodum lex humana condemnat furem & latronem, quia illum certò supplicio subiicit & astringit. Verùm magis apparet quod dicit Dominus sermonem suum iudicaturum, eo modo simpliciter intelligendum quo supra significauit lucem spretam ab hominibus condemnare eos, quia scilicet ob lucem spretam, & sermonem Christi contemptum infideles condemnabuntur, & ex illorum contemptu constabit omnibus infideles esse condemnandos, nec vllam habere eos iustam inobedientiæ suæ excusationem: quemadmodum Niniuitæ & regina Austri condemnabunt Iudæos, quia ex illorum facto patebit Iudæos meritò esse condemnandos. Dicit autem Dominus potiùs sermonem quem locutus est iudicaturum, quàm contemptum sermonis, quanquam sermo non condemnabit nisi quia contemptus, vt significet sermonem oblatum, omnē infidelibus ademptum excusationem, iuxta illud quod postea dicit. *Si non venissem, & locutus eis fuissem, peccatum non haberent. Nunc autem excusationem non habent de peccato suo.* Cùm autem sequitur. *Quia ego ex meipso non sum locutus.* D. Chrysostomus coniunctionem, *quia*, non causaliter, sed infinitè accipiens pro eo quo intelligit subiici à Domino, quis sermo sit iudicaturus in nouissimo die, nempe is, quo Dominus Iudæis annunciauit se non locutum ex seipso, quod verè se dixisse operibus comprobauit. Rectiùs tamen secundum alios intelligitur hic reddi ratio, quare sermo à Christo locutus infideles Iudæos sit condemnaturus. Ratio autem significata est, quia sermo ille & est à Deo profectus, & ad vitam æternam hominibus præstandam profectus, proinde eum qui audierit, & de ignorantia se excusare non poterit, sermo ille condemnabit, eo quòd spreuerit sermonem & planè diuinum, & tam salutiferum. Iudicabit, inquit, eum, quia ego ex meipso non sum locutus, vt quæ locutus sum finxerim ex meo capite, quemadmodum pseudoprophetæ, *sed qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit*, id est, præcepit *quid dicam, & quid loquar*, & certò *scio quia*, id est, quòd *mandatum eius*, id est, id quod mihi mandauit hominibus annunciandum, *sit vita æterna*, id est vitam æternam conferat credentibus & obedientibus ei. Itaque quoniam pater mihi præcepit quid dicam, ego qui per omnia illi morem gero *quæ loquor, sic omnino loquor sicut ille mihi dixit*, non solum nihil aliud loquens quàm ab eo accepi, sed nec aliter quàm accepi loquens. Loquitur autem hic Dominus, vt & aliàs frequenter, de se dimisse, dispensatorio vsus sermone, ad significandum id quod alio modo ob auditorum incapacitatem significari commodè non potuit. Significandum enim erat sermonem quem ipse homo loquebantur, non esse humanum, sed diuinum, eumque se ex patris præcepto hominibus protulisse. Id autem commodiùs significari non potuit, quàm si de se loqueretur tanquam à fideli legato alicuius regis, qui quæ à rege suo in mandatis accepit vt eius nomine loquatur vel præcipiat: ea tantùm, nec alia, nec aliter loquitur. Sic ergo de se loquitur, quomodo de se loqui ferè poterant Prophetæ, attamen differentiam satis inter se & Prophetas significat, cū non dicat, qui misit me Deus vel Dominus quomodo soliti erant dicere Prophetæ, *sed qui misit me pater:* & rursum, cū significat se nihil omnino loqui quod non etiam per ipsum pater loqueretur, quod non ita conuenit Prophetis, qui vt homines quandoque loquebantur, nec omnia eorum verba ex spiritu diuino ita proficiscebantur, cùm certis temporibus à spiritu diuino ad loquendum commouerentur. Porrò vt quod dispensatoriè dictum est etiam intelligamus verè Christum dixisse, nempe patrem dedisse ei mandatum, manifestum satis est illiud ei competere secundùm assumptam humanitatem, secundùm quā hæ de se dicere ex eo satis patet, quod dicat, *qui misit me, & quæ ego loquor*, hæc enim ei quatenus homini conueniunt. Et tamē idem illud ab Diuo Augustino etiam intetelligitur dictum de Christo secundùm eius diuinitatem, quemadmodum & quod supra dicitur pater docuisse filium, & monstrasse ei opera quæ facit, & filium audiuisse à patre, & id genus alia, Augustinus intelligit Christo etiam quatenus Deo competere, nec aliud his locutionibus significari, quàm filium omnia sua accepisse à patre, accipiendo ab eo naturam. intelligit ergo patrem gignendo filium, dedisse ei mandatum, & dixisse ei qui loqueretur, quia quod locuturus erat à patre gignendo accepit

MALEDICITVR FICVLNEA, ET EIICIVNTVR ementes & vendentes è templo. Matthæi 21. Marci 11. Lucæ 19.

CAPVT CXII.

*E[c]T[b] circumspectis omnibus, cùm iam vespera esset hora, [a]relictis illis,† [e]abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, [b]cum duodecim, [a]ibiq; mansit. [b]Et alia die [a]manè * reuertens in ciuitatem, [b]cum [e]exiret à Bethania, [e]esurijt. △ Cumq; vidisset [b]à longè ‖ [e]fici arborem [a]vnam [n]secus viam [a]habentem folia, [e]venit [a]ad eam, [b]si quid fortè inueniret in ea. [c]Et [b]cùm venisset ad eam, [e]nihil inuenit [a]in ea, † [e]nisi folia [a]tantùm, [b]non enim erat tempus ficorum. [e]Et [b]respondens† [e]dixit ei: [b]Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet, [&] [a]nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. [b]Et audiebant discipuli eius: [a]& arefacta est continuò ficulnea. [b]Et veniunt Hierosolymam. [l]Et △ [h]cùm introisset in templum, ″ [l]cœpit eiicere [a]omnes [l]vendentes & ementes [e]in templo & mensas nummulariorum, & † cathedras vendentium columbas euertit, [b]& non sinebat vt quisquam transferret vas per templum, & [b]docebat† dicens eis, [b]Nónne [l]scriptum est, [c]Quia [l]domus mea, domus orationis [c]est, [&] vocabitur [b]omnibus gentibus? [l]vos autem fecistis illam speluncam latronum. [b]Quo audito, principes sacerdotum & scribæ quærebant quomodo eum perderent: timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius. Et cùm vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate. Et cùm manè transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus. [a]Et videntes discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo continuò aruit? [b]& recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce ficus cui maledixisti aruit. △ [e]Respondens autem Iesus ait eis, [b]Habete fidem Dei. [e]Amen dico vobis [b]quia [a]si habueretis fidem, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis: sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet. [Et] [b]quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare, & non hæsitauerit in corde suo sed crediderit, quia quodcunque dixerit fiat: fiet ei. Propterea dico vobis, omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis, [a]& omnia quæcunque petieriis in oratione credentes, accipietis, [b]& euenient vobis. Et cùm stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquem: vt & pater vester, qui in cœlis est dimittat vobis peccata vestra. Quòd si vos non dimiseritis, nec pater vester, qui in cœlis est, dimittet vobis peccata vestra.*

† b. exijt. * autem. △ a. o. Et videns. ‖ b. o præter. † a. ait illi. △ e. o. ingressus. ″ a. eiiciebat. † a. dicit. △ b. Et respondens. A. 57. 68. C. 17. 98.

ET *b* CIRCVMSPECTIS OMNIBVS, CVM IAM VESPERA ESSET HORA, *a* RELICTIS ILLIS, &c.] Mirabilis rerum mutatio, quòd cum hac ipsa die tam solenni pompa, & turbæ congratulatione Dominus in Hierusalem sit deductus, nemo iam fuerit, qui in hac vrbe eum in suum receperit hospitium, quodque iam Pharisæorum metu nemo ausus sit eum inuitare in domum suam, cùm prius contempto eorum metu professi fuissent ipsum esse Christum. Mirabilis item Iudæorum ingratitudo, quòd in tam magna, & potente ciuitate, post miracula hac die peracta, & prædicationis labores, quibus tota die vsque ad vesperam Dominus incubuerat, nemo fuerit qui illum inuitaret ad cœnam. Sed magis obseruanda Christi, & patientia, & auiditas salutis hominum, vt qui in tam ingrata ciuitate vsque ad vesperam ieiunus manens, indefesso studio doctrinæ institerit, & *cùm iam vespera aduenisset, & omnes circumspexisset*, numquis esset qui ipsum inuitaret, veluti ambiens ab eis detineri, sine ingratitudinis exprobratione, *illis relictis, redierit in Bethaniam*, non sine typo futurorum, quòd relicta ob suam ingratitudinem synagoga, ad ecclesiam gentium esset transmigraturus, cuius typum prætulit Bethania. Magis autem in Christo declaratum est quanto teneretur desiderio salutis hominum etiam ingratorum, & quanta eius etiam erga ingratos, & hostes esset benignitas, quando sequenti die, & aliis, item dignatus est etiam summo mane redire ad tam ingratam ciuitatem, ac totos ibi dies doctrinæ & prædicationi vacare, suo exemplo docens Euangelicum pastorem, quanto studio intendere debeat lucrandis hominum animis, idque sine spe temporalis commodi: ac tales nunquam defuturos, qui ei faueat, & necessaria suppeditent, quantumuis multi sint qui doctrinæ eius acclament, & hostes se exhibeant. Eodem autem suo frequenti in Hierusalem reditu, & constanti per diem doctrina, declarare voluit Dominus quàm voluntariè mortem erat subiturus, qui ea in ciuitate se toties palam exhibuit in qua sciuit tam multos suis miraculis & doctrina exasperari, quamque nihil in ipsum possent Scribæ & Pharisæi nisi cùm eis potestas fieret se capiendi & occidendi. Vnde postea eis obiicit, *Quotidie apud vos eram docens in templo, & non me tenuistis, sed hæc est hora vestra & potestas tenebrarum.* Porrò pro eo quod nos habemus in Matthæo, *ibiq; mansit*, Græcis est, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ, id est, & ibi pernoctauit, vel diuersatus est. Additur autem in catena Thomæ post hæc verba, & docebat eos regno Dei, cùm nec in Græcis, nec in aliis codicibus Latinis, præter paucos illud reperiatur, proinde aliunde hic videtur ab aliquo additum.

MANE AVTEM REVERTENS IN CIVITATEM ESVRIIT, CVMQVE VIDISSET, &c.] Esuries hæc, quam ad litteram certum est intelligendam fuisse corporalem, naturaliter potuit etiam manè accidisse Christo, vt qui in hesterna cœna, post totius diei ieiunium, temperatissimè suo more cibum sumpserit, & noctem in oratione peregerit in monte Oliueti, vt patebit ex Luca. At probabile magis est dispensatiuè à Domino fuisse assumptam, & in seipso excitatam: sicut proculdubio dispensatione quadam accessit ad ficum, quærens ex ea fructum quo saturaret esuriem, cùm sciret non esse tempus ficuum, vt dicit Marcus: dispensatiuè item ficum, quòd non haberet fructum, execratus est, ita vt, aresceret radicitus. Dispensatiuè autem esuriit, non tam ob id vt veritatem humanæ naturæ ostenderet. quamuis illa hac ratione etiam sit

declarata, quàm vt ſequenti miraculo locum daret. Quod miraculum, cùm, ſi literam tantum & id quod geſtum eſt ſpectemus. Chriſto videatur indignum, certum eſt myſticas habuiſſe rationes, & aliud Dominum hoc facto ſignificare voluiſſe, quàm quod gerebatur. Primò ergo, ſi ſpectemus fructum, qui eex hoc miraculo altera die ſecutus eſt in Apoſtolis videri poteſt Dominum hæc omnia feciſſe, vt eſuriret, è ficu requireret fructum, eamque fructu carentem malediceret, quòd ex nouo hoc & inſolito miraculo occaſionem poſtea haberet confirmandi & perficiendi fiduciam ſuorum Apoſtolorum, quẽadmodum poſtea fecit huius miraculi occaſione. Sed hæc cauſa ſolùm videtur eſſe ſecundaria & accidentalis. Secundò ergo hæc Dominus ideo fecit, ſecundùm Diuum Chryſoſtomum, vt quia frequenter demonſtrauerat potentiam ſuam, qua beneficia præſtabat, ſeueram autem & vltionis inflictiuam, ne ſemel quidem: iam etiam hanc demonſtraret, ſicque diſcipuli intelligerent ipſum poſſe, ſi vellet, vlciſci perſequentes ſe Iudæos, ac proinde ipſum non pati inuitum. Tertiò verò omnium maximè hæc ideo facta ſunt, vt Dominus ſua eſurie corporali ſignificaret quantùm deſideraret ſalutem Hieroſolymitanorum, ſynagogam autem eorum & ciuitatem, quòd deſiderio ipſius non ſatisfaceret, penitus perdendã, & diuina maledictione exiccandam, humore cœleſtis gratiæ ſubtracto eis, iuſto Dei iudicio. Quòd enim ideo hæc facta ſunt, ſatis ſignificauit Dominus per hoc quòd hæc fecerit, cùm poſt ingratitudinem præcedentis diei manè reuerteretur docendi gratia in tam ingratam ciuitatem, veluti diſcipulis ſignificare volens, cum ſummo manè recurreret ad ciuitatem illam, nimirum quòd ſpirituali eſurie ſalutis eorum teneretur, ac fructum bonorum operum & fidei ab eis requireret, quod cùm fruſtra faceret, illi Dei iudicio relinquendi erant, & Dei maledictione cum multorum admiratione excidendi, & priuandi Dei gratia. Et quidem quibus rationibus aptè per ficum ſynagoga Iudæorum ſignificetur, dictum eſt in cap. Concord 88. Nunc autem ſignificata eſt aptè per ficum folia habentem, ſed non fructum, quem in ea Dominus quæſiuit ad ſatisfaciendum ſuæ eſuriei, quia Iudęorum ſynagoga cæremoniis, externoque Dei cultu, Phariſaicis traditionibus, ac legis diuinæ lectione & prædicatione veluti, foliis quibuſdam ornata erat, hiſque rebus fertilitatem & fructũ præ ſe ferebat, ac verum iuſtitiæ & fidei fructum Deo ſuauiſſimum & expectatiſſimum non protulit. Erat ficus hæc *iuxta viam*, vel, vt habent Gręca, in via, quia per legem à Deo acceptam, ſynagoga veritati Euangelicæ erat vicina, imò & in via ad Chriſtum conſtituta. Porrò quod Marcus dicit. *Non enim erat tempus ficorum*, non eſt neceſſario etiã ad myſterium thahendum, cùm illud tantùm additum ab ipſo videatur, quò rationem redderet quare ad literam nihil inuentum fuerit in ficu præter folia, ac proinde ſignificaret Dominum, qui ſciebat non eſſe tempus ficorum, hæc feciſſe in myſterio, ad ſignificandum ſcilicet ſynagogam adeò Deo deſerente & execrante exiccandam, vt etiam virorem ſuorum filiorum eſſet amiſſura, quòd expectatum fructum non proferret tunc, cùm tempus erat vt fructum proferret. Nam in eo quod de ficu dicitur non fuiſſe tempus ficorum, diſſimilitudo eſt inter ficum typicam, & ſynagogam per ficum ſignificatã. Diuus Hieronymus tamen etiam iſtud myſterio accommodat, dicens in commentariis ſuper Matthæum. *Alius Euangeliſta* dicit. *Nondum enim erat tempus, ſiue quòd tempus nondum venerat ſaluationis Iſraël, eò quòd nondum gentilium populus ſubintraſſet: ſiue quòd præteriiſſet tempus fidei, quia ad illum primùm veniens & ſpretus, tranſiſſet ad nationes.* Hæc ille. Iam ex eo quod Dominus dicit ficui. *Nunquam ex te fructus naſcatur in ſempiternum*, non eſt intelligendum. Iudaicum populum perpetuò maldictioni diuinæ permanſurum obnoxium, nec vnquam fructum facturum. Nam poſtquam intrauerit plenitudo gentium, etiam Iſraelem ſaluũ fore teſtatur Paulus. Non enim oportet omnia quæ typo conueniunt, ipſi veritati ſignificatæ ſimiliter conuenire. Sciendum tamen quòd ſicut annotauit Diuus Hieronymus, pro *in ſempiternum* vel *in æternum*, ex Græco etiam verti poſſit, in ſæculum, quia illud, εἰς αἰῶνα, vt habent Græca, vtruuque ſignificat. Illud autem, in ſæculum, conuenire poteſt ſynagogæ, cùm illud non ſignificet neceſſariò æternitatem, ſed tantùm temporis prolixitatem. Et alioqui quanquam tandem Iſraël ſit ſaluus futurus, non tamen ex ipſa ſynagoga pro ſtatu in quo erat tempore Chriſti, fructus naſcetur, ſed ex ipſa Eccleſia cui Iudæi inſerẽtur. Obſeruanda autem Chriſti bonitas etiam in hoc facto ſeueritatis ſuæ declaratiuo. Nam cùm ſaluificam ſuam potentiam declarare voluit, & ſalutis ſpiritualis per ſe procuratæ exemplum afferre, virtutis ſuæ poteſtatem in humanis corporibus exercuit, ſpẽ futurorum, & animæ ſalutem curatione præſentium ægritudinum commendans. Nunc verò cùm ſuam vltricem potentiam oſtendere voluit, & in infrugiferos Iudæos formam futuri conſtituere, futuri ſpeciem non damno corporis humani, ſed damno arboris indicauit: proinde non eſt quòd quis Dominum iniuſtitiæ notare poſſit, quòd innoxiã arborem ſit execratus, ſicut nec quod alienam arborem. *Domini enim eſt terra & plenitudo eius.* Cæterùm vt & nos cum frnctu factum hoc Dominicum legamus, ex facti huius conſideratione cauendum nobis ſollicitè, ne ſimus velut ficus folia tantum habens. Conſtituti enim hic ſumus, vt inſtar ficus dulces Deo bonorum operum fructus proferamus, & tẽpus iam eſt vt fructus hos proferamus. *Hyems enim tranſijt imber abijt & receſſit, flores apparuerunt in terra noſtra.* Quod ſi ergo Chriſtiano nomine, & externa ſacramentorum participatione, ac ſcripturarum lectione & auditione contenti, quibus veluti foliis quibuſdam ornamur, neglexerimus virtutum fructus proferre, quos à nobis ſummopere Chriſtus deſiderat, futurũ vt illius gratia nos deſerẽnte areſcamus, ac arida facti deiiciamur in ignem inferni. *Continuò* enim ad execrationem Domini *areſacta eſt ficulnea*, quia Dei gratia homines deſerente, ſine qua nihil boni poſſumus agere, neceſſariò ſequitur ſtatim in hominibus ariditas bonorum operum.

a ET VENIVNT HIEROSOLYMAM: *l* ET *b* CVM INTROISSET IN TEMPLVM, COEPIT, &c.] Superiùs reddita eſt ratio quare hic potius collocanda fuerit, ſecundùm ordinem quem Marcus obſeruat, eiectio ementium & vendẽtium è templo Secundùm quem ordinem aptè hæc eiectio ſecuta: eſt execrationem ficus. Quid enim in ficu execrata obſcurius fuit à Domino ſignificatum, idem hac eiectione clariùs eſt ſignificatum, abolitione ſcilicet cæremoniarum legalium ac Iudæorum è Dei templo & ſanctorum conſortio reiectione, quam hac eiectione etiam fuiſſe ſignificata inter alias cauſas dictum eſt circa ſimile factum Domini, quod deſcripſit Ioan. cap. 2. in cap. Concordię 19. vbi præter cauſas

Psal. 23. Cant. 2.

sus huius facti Dominici etiam dictum est, quare mercatum hunc in templo Iudæi instituerint, & quomodo differat hoc Domini factum ab illo simili quod in prædicationis exordio factum est à Christo, vt hæc non sint hoc loco rursum repetenda, tantùm ea nunc annotanda, quę vel ibi sunt prætermissa, vel hic sunt peculiaria. Inter prætermissa illud est, quod Diuus Hieronymus hoc loco dictionem Græcam, quam interpres vertit & hic & ibi numularios, nempe, κολυβίςαι, vel, κολλυβίςαι, aliter exponit, quàm ibi ex Græcorum sententia exposuimus. De numulariis enim hoc loco sic scribit, Posuerunt numularios qui mutuam sub cautione darent pecuniam. Sed quia lege erat præceptum, vt nemo vsuras acciperet, & prodesse non poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, & interdum sortem perderet, excogitauerunt & aliam technam, vt pro numulariis colybistas facerent, cuius verbi proprietatem Latina lingua non exprimit. Colyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, vel vilia munuscula: verbi gratia, frixi ciceris vuarumque passuram, & poma diuersi generis. Igitur quia vsuras non poterant accipere colybistæ, qui pecunias fœnerati erant, pro vsuris accipiebant varias species, vt quod non in nummo licebat, in his rebus exigerent quæ nummis coëmuntur. Hæc ille. Verùm magis verisimile est hos numularios constitutos non ad mutandam pecuniam, sed ad commutandam pecuniam, vt colybistæ dicti sint non à dictione, κόλυβα, vt vult Diuus Hieronymus, sed à dictione, κόλλυβος, quod significat nummum paruum, qui pro commutanda pecunia numulario datur, vt dictum est circa Ioannem. Inter propria huic loco primùm est quod dicit Marcus, Dominum non permisisse, *vt quisquam transferret vas per templum*, vbi pro dictione, *vas*, Græcè est, σκεῦος, quæ dictio non tantùm significat vas, sed quæcumque vtensilia, instrumenta & arma, ita vt significetur Dominum prohibuisse ne quis sarcinam quamuis, aut instrumentum prophanum deferret per templum. Ad hunc modum ex phrasi Hebraïca frequenter in veteri testamento, dictio, *vas*, generaliter significat omne instrumentum & omnem suppellectilem. Vnde dicitur, *Confitebor tibi in vasis Psalmi*, & Psalm. 7. sagittæ dicuntur *vasa mortis*. Et Ierem. 21. arma bellica dicuntur vasa belli. *Ecce ego conuertam*, inquit, *vasa belli quæ in manibus vestris sunt, & quibus vos pugnatis aduersus regem Babylonis*, &c. Secundùm inter peculiaria huic loco est, quòd cùm Dominus rationem sui facti apud Ioannem assignans, dixerit, *Nolite facere domum patris mei, domum negotiationis*, hîc scripturæ authoritate suum factum commendans, & illorum quos eiecit factum condemnans, dicit, *Nónne scriptum est, Quia domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus?* Vbi apud Lucam coniunctio, *quia*, vt alias sæpe, quod ad sensum attinet, super est. Nullam autem arguit discordiam quòd Marcus interrogatiuè dixisse Dominum refert, *Nónne scriptum est*, cùm alii affirmatiuè dictum narrent, *Scriptum est*, &c. quia siue interrogatiuè istud dixerit, siue affirmatiuè, idem semper significauit, sic nihil est discordiæ, quòd Lucas habet, *domus mea domus orationis est*, duo verò reliqui, *domus mea domus orationis vocabitur*, quemadmodum est apud Prophetam, quia non dicitur domus Dei vocanda domus orationis, nisi quia talis sit verè futura. Porrò testimonium hoc legitur Isaiæ 56. Non est tamen hoc à Propheta dictum potissimùm de templo Hierosolymitano, sed potiùs de spirituali Dei templo, quod est Ecclesia. Promittit enim illic Dominus se adducturum ad montem sanctum suum & in domum suam omnes qui custodierint fœdus suum, & finis aduenæ atque eunuchis se daturum in domo sua nomen meliùs à filiis & filiabus, quæ non sunt adimpleta in domo illa Dei materiali, quæ fuit in Hierusalem. Rectè tamen Dominus hunc locum accommodauit templo Hierosolymitano, quod Isaias Propheta de templo Dei spirituali locutus sit sub typo templi Hierosolymitani, vnde Diuus Hieronymus scribens in Isaiam dicit Dominum hoc testimonio abusum, non quod eo malè sit vsus, sed quòd accommodauerit typo & figuræ id quod principaliter dictum fuit de ipsius figuræ veritate. In qua figura iam tum tempore Christi adimpleri cœpit, quod in ipsa veritate mox erat perfectiùs adimplendum. Nam & gentes tum cœperant templum illud Dei frequentare, vt mox ex Ioanne est auditum. Et quidem satis est verisimile Dominum etiam ob id testimonium hoc protulisse, accommodando illud templo Hierosolymitano, quò significaret iam adesse tempus in quo implenda essent quæ eo loco prædixit Isaias, nempe quòd in domum Dei ex omnibus gentibus essent adducendi electi, eaque domus vocanda esset non domus sacrificiorum legalium, *sed orationis domus*, in qua reiectis legalibus sacrificiis, non holocausta & victimæ spirituales offerendæ essent, quas sibi gratas fore Dominus testatur. Quòd enim etiam hac intentione Dominus testimonium hoc protulerit, apparet ex eo quòd apud Marcum additur etiam, *omnibus gentibus*, quod templo Hierosolymitano, cui hoc testimonium accommodatur, non satis conuenit. Itaque citatum hoc testimonium secundùm mysticam hanc citationis rationem, valdè conuenit cum facto Christi secundùm mysticam ipsius facti rationem. Nam etiam hoc facto Dominus significauit, vt dictum est circa Ioannem, tempus iam aduenisse quo cessare deberent, & ab oculis Dei reiici legalia sacrificia, & spiritualis Deus in spiritu & veritate adorari. Porrò cùm dicitur domus Dei vocanda, *domus orationis*, nomen, *orationis*, accipi debet, vt & gratiarum actionem includat & laudem Dei, quemadmodum sæpè in scripturis, & rursum sub hoc principali, etiam reliqui actus sacri, qui vel oratione peraguntur, vel ad laudem & orationem Dei pertinent, sunt comprehendendi. Cæterùm cùm subiicit Dominus, *Vos autem fecistis illam speluncam latronum*, allusit Dominus ad illud Ieremiæ, *Numquid ergo spelunca latronum facta est domus ista, in qua inuocatum est nomen meum in oculis vestris?* Sed ibi quidem Deus per Prophetam dicit, domum suam factam speluncam latronum, quòd qui in eam conuenirent, fures essent, adulteri, periuri & idololatræ: hoc est, homines nequissimi. Hic verò Dominus conqueritur domum Dei factam speluncam latronum, quòd in illa quemadmodum latrones, toti intenti essent lucris temporalibus conquirendis. Deinde quia Pharisæi & sacerdotes sub specie boni suam obtegentes auaritiam, & veluti in spelunca quadam latitantes, nihil aliud meditabantur quàm pauperum despoliationem. Et bene quidem Dominus ad locum illum Ieremiæ allusit, fortè vt in memoriam eis reuocaret quæ illo loco apud Ieremiam precedunt & sequuntur. Præmittit enim, non esse Iudæis confidendum in

Psal. 70. | Ierem. 21. | Ierem. 7.

in verbis mendacii, ita vt dicant. *Templum Domini, templum Domini, templum Domini eſt*: ac ſubiicit domum illam perdendam ob peccata Iudæorum. *ite*, inquit, *ad locum meum in Siloe, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei, propter malitiam populi mei Iſrael. Et nunc quia feciſtis omnia opera hæc, dicit Dominus, & locutus ſum ad vos manè conſurgens & loquens, & non audiſtis, & vocaui vos, & non reſpondiſtis, faciam domui huic, in qua inuocatum eſt nomen meum, & in qua vos habetis fiduciam, & loco quem dedi vobis, & patribus veſtris, ſicut feci Silo, & proiiciam vos à facie mea, ſicut proieci omnes fratres veſtros, vniuerſum ſemen Ephraim.* Itaque alludendo ad locum illum Ieremiæ, ſignificauit etiam nunc euentura ſecundo templo, quæ ſecundùm vaticinium Prophetæ primo templo per Babylonios euenerunt. B Ex hoc autem Domini facto, eiúſque verbis diſcendum nobis quanta cum religione verſandum ſit in domo Dei, & quam impie nimis prophanentur à pleriſque templa Chriſtianorum, quibus tamen longè plus debetur meritò reuerentiæ quàm templo debebatur Hieroſolymitano, ob veriorem Dei in ipſis præſentiam, & ſacramentorum ſacratiorem adminiſtrationem. Si enim tantam Dominus (alioquin vbique omnem manſuetudinem præ ſe ferens) indignationem oſtendit in eos qui vendebant & emebant in templo, quæ ad cultum Dei pro illo tempore erant neceſſaria ex Dei ſtatuto, quàm deteſtandum in templis Chriſtianorum C ſimilem fieri mercatum earum rerum, quæ etſi pie pro Dei & ſanctorum cultu adhibentur, non tamen ex Dei conſtitutione ſunt introductæ. Et vt hoc parui momenti eſſe videatur, quod tamen Chriſto non eſt viſum paruum, quam intolerandum eſt domos Dei, quæ deberent eſſe domus orationis: fieri domos fabularum, & negociationis etiam rerum planè prophanarum? Omnium autem maximè id dolendum, pleroſque cultui diuino deputatos, etiam ex ſacris rebus, quas in templis, ipſiſque adeò templorum adytis, tractant nec vendi poſſunt, auidiſſimè lucrum quærere, vt, vel ſolius lucri temporis gratia, vel potiſſimùm lucri reſpectu ſacris actibus occupentur, tanto grauiùs peccantes præ his qui iam eiecti ſunt à Do- D mino, quanto peius eſt ſacra quæ vendi non poſſunt, vendere, quàm animalia quæ vendi poterant. At his omnibus cogitandum eſt, quòd quemadmodum ob templi inhonorationem aliquoties Dominus quoſdam ſeuerè eiecit è templo: ita illos ſeueriſſimè è ſanctorum conſortio ſuo tempore eſt eiecturus. Cogitandum item ſe templi ingreſſu, & ſacrarum rerum participatione & tractatione non fieri ſanctiores, ſed coram Deo reputari velut latrones, ac templum Dei illis coram Deo reputari ſpeluncam latronum. Et hæc quidem iuxta hiſtoriam. Myſticè autem docemur, quòd quandoquidem & non ſinguli facti ſumus templum Dei E ſanctum, in quo longè veriùs Deus habitat, quam in quouis templo materiali, non debet domus pectoris noſtri eſſe domus ſolicitudinum temporalium, ſed præcipuè in ea vigere deuotionem, gratiarum actionem, ac omnem pietatem oportet. Rurſum myſticè templum Dei eſt Eccleſia Chriſti, è qua Chriſtus eiecturus eſt quotquot emunt aut vendunt ſacra, & altaria Dei per ſuam auaritiam faciunt menſas numulariorum, ac dona Spiritus ſancti veluti columbas pretio largiuntur. Sic Diuus Hieronymus. Aliter autem ſecundùm Origenem,

A tres ſpecies hominum à Domino eiectorum, accipi poſſunt deſignare tres ſpecies auarorum, qui Dei templo, hoc eſt, ſanctorum conſortio ſunt indigni, *vt per ementes & vendentes*, intelligatur qui in populo Chriſtiano ad nihil ferè aliud vacant, niſi circa emptiones & venditiones, & lucra terrena conquirenda: *per numularios*, qui Eccleſiaſticas pecunias pauperibus diſtribuendas non bene tractant, & rebus pauperum ſibi diuitias colligentes: *per vendentes columbas*, Epiſcopos & ſacerdotes, qui dona vendunt Spiritus ſancti.

b QVO AVDITO PRINCIPES SACERDOTVM ET SCRIBÆ QVÆREBANT QVOMODO, &c.] Hinc patet Dominum dicentem, *vos feciſtis domum Dei ſpeluncam latronum*, notaſſe præcipuè ipſos ſacerdotes & ſcribas, qui propter auaritiam auctores fuerat mercatus illius in templo, Hi ergo etſi ex ſcripturis tantaque virtute increpiti eſſent, non ſolùm impietatem ſuam non agnoſcebant, ſed magis contra monitorem efferebantur, quærentes quomodo eum perderent. Iam enim deliberauerant eum perdere, ſed modum perdendi inquirebant. Impletum certè eſt in eis illud Amos. *Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati ſunt.* (Amos,) Reddit autem Euangeliſta rationem quare non ſtatim ei manus iniecerint ad perdendum, ſed de modo perdendi erant ſoliciti. *Timebant enim*, inquit, *eum*, quod C non ſic eſt accipiendum quaſi eius poteſtatem timuerint, quàm poſt tot miracula præ mentis cæcitate necdum agnoſcere potuerunt aut noluerunt: ſed timuiſſe eum dicuntur, qui metuebant ei tunc manus iniicere propter turbam, ſicut ſequitur, ita vt illud, *timebant eum*. non ſit aliud, quàm, ſicut poſtea dicitur, *timebant plebem.* Aut dicuntur timuiſſe Dominum, quia metuebant ne per illum, aut occaſione illius, turba contra ipſos concitaretur, vt per illud, *timebant enim eum*, reddatur ratio & quare cupierint illum perdere, & quare de modo perdendi fuerint ſoliciti. Quia enim ſibi ab illo per turbam malè timebant, hinc & quærebant eum perdere, & quærebant quomodo eum perdere poſſent ſine turba, propter quam Dominum timebant: *quia*, D inquit Euangeliſta, *vniuerſa turba admirabatur*, nec ſimpliciter admirabatur, ſed, vt eſt Græcis, ἐξεπλήσσετο, id eſt, obſtupeſcebat, non tantùm ſuper miraculis eius, ſed etiam, *ſuper*, id eſt, *de doctrina eius*, Longè enim diuiniora, & aliter multò atque cum maiori ſpiritus efficacia docuit, quàm ſcribæ & Phariſæi. Erat enim vt alibi dicitur, docens eos ſicut poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ eorum & Phariſæi. Obſeruandum autem hîc quàm præpoſtero, quamque vano metu ſæpè detineantur impii. Turbam enim iſti metuebant, qui nec Deum, nec Chriſti iam expertam virtutem metuebant, cùm turba hæc, quæ poſt quatriduum induci potuit vt ad crucem Chri- E ſtum poſceret, non eſſet adeò illis metuenda. Sed Domini fuit voluntas vt hoc licet vano metu differretur eorum crudelitas vſque in horam mortis ab ipſo conſtitutam.

b ET CVM MANE TRANSIRENT, VIDERVNT FICVM ARIDAM, &c.] Quòd dicit Marcus, manè alterius diei diſcipulos vidiſſe ficum aridam factam radicitus, non contrariatur illi quod dicit Matthæus, continuo poſtquam Dominus ficui maledixiſſet, eam arefactam. Non enim Marcus dicit altera die ficum aridam factam, ſed tum primùm diſcipulos vidiſſe eam factam aridam.

Arefactio

Arefactio enim mox secuta est execrationem, sed non ita statim omnia folia deciderunt, vt ex signis quibusdam agnoscere tunc potuerint ficum aridam factam, quemadmodum die sequenti. Proinde quod apud Matthæum sequitur, *Et videntes discipuli mirati sunt dicentes, Quomodo continuò aruit*, non potest intelligi tunc contigisse cùm ea contigerunt quæ apud ipsum præmittuntur: sed ex Marco constat altera die contigisse, quando rursum eadem via cum Domino discipuli pergentes in Hierusalem viderunt ficum arefactam, videntesque inter se primùm cum admiratione dixerunt, *Ecce quomodo continuò aruit*, ac deinde Petrus memor execrationis Christi, omnium nomine dixit Domino, *Rabbi, ecce ficus cui maledixisti aruit*. Cùm Dominus mysterium quidem arefactæ arboris non exposuit, siue quòd necdum eius capaces essent, siue quòd rationem facti non requirerent discipuli, sed tantùm admirarentur quod factum erat, propter quod ab hoc facto tantùm ad fidendum firmiter Deo ipsos hortabatur, pollicens sic fore, vt non modò illud quod tantopere admirabantur, illis esset facile, sed & alia quæ magis videntur impossibilia & admiranda, *Habete*, inquit, *fidem Dei*, id est, fiduciam in Deo. Sic enim dictum est fidem Dei, sicut dicimus, fiduciam alicuius rei, pro fiducia in re aliqua. Et subiicit quare ad huiusmodi fidem hortetur. *Amen*, inquit, *dico vobis, quia*: id est quòd, *si habueritis fidem*, id est, fiduciam, *& non hæsitaueritis, non solùm facietis de ficulnea*, id est, id quod nunc, in ficu accidit, *sed etiam si monti huic* (verisimile est demonstrasse A montem Oliueti) *dixeritis, Tolle te, & iacta te in mare, fiet*. Id ne tantùm ad Apostolos pertinere putaretur, Marcus generaliter extulit, dicens, *quicumque dixerit monti huic*, &c. Similis locus est Matth. 17. in capite Concordiæ 68. vbi latiùs dictum est de his quæ ad huius sententiæ faciunt intelligentiam: tantùm id pro littera hic annotandum, quòd pro eo quòd nos legimus in Matthæo, *Tolle & iacta te*, Græcis sunt per imperatiua passiua, ἄρθητι καὶ βλήθητι, quemadmodum & in Marco, vbi rectiùs versum est, *tollere & iactare*, quomodo interpretem etiam in Matthæo vertisse B est verisimile. Porrò quo doceret Dominus fiduciam in Deo firmam non tantùm ad miracula facienda esse efficaciam, sed & ad impetrandum per orationem quæuis à Deo, *omnia*, inquit, *quæcumque petieritis in oratione credentes* id est, cum fide vel fiducia non vacillante, *accipietis*. Vnde & Iacobus cùm ad postulandam à Deo sapientiam hortaretur, subiecit, *Postulet autem in fide nihil hæsitans*, &c. Et quoniam de oratione mentionem ingesserat, eique necessariam esse fiduciam docuisset, adiecit & aliam conditionem maximè necessariam orationi, ad hoc vt C sit efficax, nimirum vt oraturus remittat proximo in se commissa. *Et cum stabitis*, inquit, *ad orandum*) stantes enim orare solent, vt dictum est superiùs) *dimittite si quid habetis aduersus aliquem*, hoc est, si quam iustam habetis contra aliquem querelam, *vt & pater vester dimittat vobis*, &c. De his enim satis in capite Concordiæ 41. circa similem locum ex Matthæi capite sexto.

Iacob 1.

PROPONITVR QVÆSTIO DE BAPTISMO IOANNIS, ET PARABOLA DE DVOBVS FILIIS. Matth. 21 Marc. 11. 12. Luc. 19. & 20. CAPVT CXIII.

E bT *veniunt rursus Hierosolymam.* c *Et erat docens quotidie in templo. Principes autem sacerdotum, & scribæ, & principes plebis quærebant eum perdere, & non inueniebant quid facerent illi. Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum.* f *Et* c *factum est in vna dierum* a *cum venisset in templum,* b *& cùm ambularet in templo,* c *docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes sacerdotum, & scribæ cum senioribus [&]* † c *accesserunt ad eum* a *docentem* Δ b *summi sacerdotes'* b *& scribæ,* c *& seniores* a *populi,* b *&* ‖ *aiunt* f *dicentes'* † h *ad illum'.* c *Dic nobis* l *in qua potestate hæc facis? & quis* c *est qui* l *dedit tibi hanc potestatem,* b *vt ista facias?* l *Respondens autem Iesus* Δ *dixit ad illos', Interrogabo vos & ego vnum,* ‖ a *sermonem, &* b *respondete mihi,* a *quem si dixeritis mihi,* c *&* a *ego* e *vobis dicam in qua potestate hæc* † *facio':* l *Baptismus Ioannis* a *vnde erat?* l *de cælo* b *erat,* l *an ex hominibus?* b *Respondete mihi,* l *At illi cogitabant* Δ *intra se' dicentes:* c *Quia* l *si dixerimus, de cælo, dicet* c *nobis:* l *Quare ergo non credidistis illi? Si* f *autem* l *dixerimus ex hominibus,* c *timemus* ‖ *turbam',* c *plebs vniuersa lapidabit nos, certi sunt enim Ioannem Prophetam esse.* c *Omnes enim* † *habebant' Ioannem* Δ *quia verè Propheta esset'.* c *Et responderunt, se nescire vnde esset.* c *Et respondentes* ‖ *Iesu, dixerunt', Nescimus.* b *&* b *respondens* h *Iesus* b *ait illis* a *& ipse,* l *Neque ego dico vobis in qua potestate hæc* † *facio'.* b *Et cœpit eis in parabolis loqui.* a *Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios, & accedens ad primum dixit: Fili, vade, hodie operare in vinea mea. Ille autem respondens, ait, Nolo. Postea autem pœnitentia motus, abijt. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At illi respondens, ait, Eo domine, & non iuit. Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei: Primus. Dicit illis Iesus, Amen dico vobis, Quia publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei. Venit ad vos Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei, vos autem videntes, nec pœnitentiam habuistis postea vt crederetis ei.*

† *b. accedunt.*
Δ *a. o. principes sacerdotum.*
‖ *b. dicunt*
† *b. et.*
Δ *a. dixit eis.*
b. ait illis.
‖ *b. o. verbum.*
† *b. o. faciam.*
Δ *b. o. secum. a. inter se.*
‖ *b. populum.*
† *a. habēt.*
Δ *a. sunt Propheta.*
‖ *b. dicunt Iesu.*
b. o. faciam
B. 12.

E bT VENIVNT RVRSVS HIEROSOLYMAM, c ET ERAT QVOTIDIE DOCENS, &c.] Marcus quidem tribus diebus continuis distinctè commemorat Dominum venisse Hierusalem, ibique vsque ad vesperam docuisse in templo: Lucas verò in genere dixit, *Et erat quotidie docens in templo*, non distinctè commemorans gesta diuersorum dierum. Ex quibus Lucæ verbis, sicut & ex eo quòd postea Dominus dicit, *Quotidie* D *apud vos in templo eram docens*, apparet Dominum non tribus tantùm diebus primis huius hebdomadæ docuisse in templo, sed etiam sequentibus duobus, nisi quòd dicit Lucas, *quotidie*, tantùm sit referendum ad dies illos qui præcesserunt illud tempus de quo postea subiungit, *Appropinquabat autem dies festus Iudæorum*, quando & Iudam pepigisse cum principibus sacerdotum testatur, quod ex aliis Euangelistis satis constat factum feria quarta, & Dominus

Dominus intelligatur ideo dixisse, *quotidie apud vos eram*, quia aliquot diebus continuis sine intermissione apud eos in templo docuerat. Nam saltem feria quinta non videtur Dominus docuisse in Hierusalem, quia cùm duos discipulos præmisisset in ciuitatem vt pararent Pascha. Marcus dicit eum vespere facto venisse cum duodecim. Subiicit autem Lucas idem quod supra ex Marco est habitum, quòd Domino docente, *principes sacerdotum, & scribæ, & principes plebis*, hoc est, primates ciuitatis, *quærebant eum perdere*, & tamen post multa consilia, *non inueniebant quid facerent illi*, proinde impletum est in illis illud Psalmi. *Scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio.* Ideò enim non inueniebant quid illi facerent tutò, quia metuebant populum, quem videbant suspensum esse cùm audiret illum, id est, cùm summa auiditate audiret illum, ita vt penderet ab ore eius, & inhiaret illi. Sic Virgilius. *Pendetque iterum narrantis ab ore.* Itaque quod dicit Lucas, *populus suspensus erat audiens illum*, idem est eo quod superiùs dixit Marcus, *turba admirabatur super doctrina eius*, nisi quod Lucas id ipsum magis emphaticωs & elegantiùs dixit, vt erat Græci sermonis peritissimus. Hoc autem populi metu sese impii hi planè condemnauerunt. Si enim perdendum Iesum indicauerunt quòd contra Dei gloriam quædam faceret & doceret, & populi esset seductor, sanè tales non debuissent metu populi prætermittere, quod ex officio illis pro Dei gloria & populi salute faciendum incumbebat. Porrò cùm necdum auderent manus illi iniicere, aggrediuntur illum verbis tentare, sua authoritate putantes se illum perterrefacere posse, & os eius obstruere, atque à faciendis quæ faciebat impedire. Itaque cogregati, *principes sacerdotum*, quorum erat sacrificia tractare, *& scribæ*, quorum erat sacras scripturas populo exponere, & cum his, *seniores populi*, apud quos erat potestas in rebus temporalibus, vt magis commoueretur Dominus vtraque potestate, & eorum scilicet qui sacris præerant, & eorum qui prophanis, accedunt ad Dominum in templo & docentem, & Euangelizantem: Docentem quidem quæ sint facienda: Euangelizantem verò de salute hominibus iam oblata, & regno Dei quod iam aduenerat. Ex his enim duobus partibus constat Euangelica prædicatio, vt & annuncietur lætum gratiæ Dei nuntium, & doceantur homines qua ratione diuinæ gratiæ, & salutis æternæ fiant participes. Huic ergo tam sancto operi cùm intentus esset Dominus, illi pro sua authoritate dicunt illi imperiosè, *Dic nobis in qua potestate hoc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem?* In quibus interrogationibus Diuus Hieronymus nomen potestatis accipit pro virtute & viribus, vt intelligantur quærere in qua virtute faceret miracula quæ edebat, an in virtute diuina, an in virtute dæmoniaca. Quem sensum etiam pertractans & expendens Origenes, putat non esse conuenientem, quòd interrogatores illi certò scirent neminem de seipso dicturum quod in virtute diaboli ederet miracula, etiamsi illud verum esset. Putat ergo Origenes istos agnoscentes varias esse potestates diuinas, nec omnes Prophetas in eadem potestate fecisse miracula, interrogasse in qua multarum illarum potestatum faceret miracula. At pro veriori & simpliciori harum quæstionum intelligentia sciendum, quòd pro dictione, potestas, hoc loco est, ἐξουσία, quæ magis significat ius & authoritatem, quam virtutem aut vires. Sensus ergo est. Qua authoritate hæc facis, an propria v-surpata, an ab alio accepta? Quòd si ab alio accepta authoritate hæc facis, vt te omnino dictu-rum putamus, quis est qui dedit tibi hanc potestatem, id est, authoritatem hæc faciendi? Deus scilicet, an pontifex, an Cæsar, aut alius quis quam qui legitimè dare potest? Demonstrat autem pronomen, *hæc*, non potissimùm miracula quæ Dominus edidit, sed alia quædam eius opera, quæ tunc nouo & insolito modo faciebat, nimirum quòd cum solemni acclamatione populi insidens asino ingressus est Hierusalem, quod è templo eiecit ementes & vendentes, nec sineret quemquam vas deferre per templum, & præcipuè quod sibi vindicaret officium docendi quotidie populum in templo, cùm hoc esset officium scribarum. Id enim satis significat Lucas, cùm dicit, quòd Domino docente in templo conuenerunt dicentes ad illum. *In qua potestate hæc facis?* Præterquam enim quòd Marcus & Lucas nulla commemorant miracula in Hierusalem vel in templo nunc facta, non conuenienter etiam interrogaretur qua authoritate Dominus operaretur miracula: sed conuenienter interrogatur, qua authoritate sibi vindicaret eiicere quosdam è templo, atque in eodem totos dies docere, cùm hæc viderentur pertinere ad principes sacerdotum & scribas. Consonat autem huic intelligentiæ, quæstio quam Dominus vicissim illis opposuit, quærens non qua virtute, sed qua authoritate Ioannes baptizasset. Porrò hæc sacerdotum & scribarum interrogatio eò tendebat, vt quoniam sciebant eum non posse dicere se aucthoritate vti quam legitimè ab homine aliquo accepisset: si quidem taceret, accusarent eum tanquam sibi vsurpantem authoritatem, quam nemo sibi potuit à seipso vsurpare: si verò diceret à Deo se accepisse eam potestatem, rursum quemadmodum apud Ioannem, obiicerent ei *Quod signum ostendis nobis, quia hoc facis?* aut quemadmodum alias aliquoties peterent signum de cœlo sibi exhiberi, quale illis Dominus semper negauit exhibere.

RESPONDENS AVTEM IESVS DIXIT AD ILLOS: INTERROGABO VOS ET EGO VNVM, &c.] Nec tacere poterat Dominus, ne videretur sibi conscius vsurpatæ potestatis, accedere illorum authoritati: nec dicere ei conueniebat quod erat rogatus, quod illi indigni essent illud audire, & sine fructu essent audituri. Nec rursum dicere conueniebat principiò, illos indignos esse qui audirent quod interrogabant, ne videretur subterfugere responsionem. Primò prudenter vicissim aliam illis similem proponit quæstionem, ad quam si respondere recusarent, manifestum fieret indignos ipsos esse qui audirent quod ab alio quærebant: si verò rectè responderent, ipsi se sua sententia condemnarent, imò & propositæ à se quæstioni ipsi simul satisfacerent. Nam si dixissent Ioannis baptisma fuisse è cœlo, hac responsione etiam conuinci potuissent, Iesum cui Ioannes testimonium perhibuit, diuina præditum potestate & authoritate. Sic autem Dominus ad alterius propositionem quæstionis confugit, vt tamen non possit videri, subterfugere petitam responsionem, dum promittit se responsurum si illi responderent: *Interrogabo, inquit, etiam vos ego vnum sermonem*, hoc est, vnum aliquid, vel, vnam rem

Psalm. 63.

tem (est enim Hebraismus in scripturis frequens) *quam si dixeritis mihi, etiam ego vobis dicam in qua potestate hæc faciam*, imò, me tacente ex vestra responsione manifestum erit quod quæritis: *Baptismus Ioannis vnde erat, è cœlo, an ex hominibus?* hoc est, à Deo perfectus erat, an hominum fictione adinuentus, & Ioannes ipse diuina an humana authoritate baptizauit? At illi perplexitate inuolui qua Dominum inuoluere putabant, *cogitabant inter se*, vel potiùs reputabant inter sese (est enim Græcis, διελογίζοντο, & significatur eos non tantùm in cordibus suis cogitasse, sed etiam inter sese contulisse & deliberasse quid responderent, quemadmodum patet ex eo quod dicunt, *Si dixerimus*: dicentes, *Si dixerimus, è cœlo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei*, scilicet Ioanni, vt illo prædicante baptismum pœnitentiæ, vos illum ab eo susciperetis? aut, Quare non credidistis ei de me testificanti, cuius testimonia debuissetis agnoscere diuina esse, si credidissetis eius baptismum esse diuinum? *Si autem dixerimus ex hominibus: timemus*, ne turba ab eo gregatim baptizata lapidibus nos obruat tamquam blasphemos, *eò quòd omnes habeant Ioannem verè fuisse Prophetam*, id est, doctorem diuinitus missum. Sic enim nomen Prophetæ superiùs diximus accipi in scripturis frequenter. Porrò pro eo quod in Luca legimus, *Certi sunt enim*, Græca habent, πεπεισμένος γάρ ἐστι, id est, persuasa est enim, vel persuasum habent, nempe plebs. At interpres ferè hoc participium vertit per certus: vt ad Romanos, *Certus sum enim quia neque mors, neque vita, &c.* & aliis locis, in quibus proinde certum esse exponi debet per certò persuasum esse & certò credere. In illo autem quod in Matthæo legimus, *Omnes enim habebant Ioannem sicut Prophetam*, pro, *habebant*, in Græcis & Latinis codicibus emendatioribus est, *habent*, vt sint verba non Euangelistæ, sed sacerdotum & scribarum, quemadmodum illud Lucæ, *Certi sunt enim Ioannem Prophetam esse*, vnde illud, *habebant*, ex Marco videtur desumptum, qui habet, *Omnes enim habebant Ioannem, quia verè Propheta esset*, sicut in eo quod apud Marcum præcedit, *Si dixerimus, ex hominibus, timemus turbam*, ex Matthæo scriptum est, *timemus*, pro timebant. Sic enim & Græca habent, & antiqui codices Latini, nominatim vnus qui mihi ad manum erat, vt sit mutatio personæ apud Marcum non infrequens in scripturis. Sed ad rem. Cùm neutram interrogationis partem se viderent tutò eligere posse, non veriti sunt ignorantiam mentiri, & ad humilitatis verbum confugere, vt dicerent se nescire, multis sanè nominibus sese condemnantes, nimirum quòd id nescire se dicerent qui omnium se profitebantur magistros, quod etiam ipsis fatentibus vniuersus populus cognouit, quod item pro ratione sui officii ipsi ignorare non debebant, non minùs quam quod modò veluti pro suo officio à Christo quærebant. Denique quod missis ad Ioannem legatis ex ipso Ioanne didicerant, cui si non crediderunt testificanti se missum à Deo, nec Iesu credituri erant, idem de se testificanti. Itaque cum declarassent se subterfugere responsionem ad id quod quærebatur, & proinde indignos quibus responderetur quod quærebant, etiam Dominus dixit illis, non quidem se nescire (non enim, vt illi, veritas mentiri potuit) sed, *nec ego*, inquit, *dico vobis, in qua potestate hæc facio.* Quo significat & illos quidem scire, sed nolle dicere, & se quoq; quod quærebatur scire, sed meritò etiã illis non dicere. Porrò vt in Christo hic obseruandum est, quàm prudenter sapientes comprehenderit in astutia eorum, vt hic discamus in sapientia & cautè respondere insidiatoribus, & clauum clauo pellere, atque veritatem indignis cælare, ne sanctum detur canibus: ita interrogatoribus Christi obseruandum, quàm nihil illis fuerit curæ vt verum responderent, sed vt quod ipsis esset commodum. Si commodum ipsis fuisset, dicere baptismum Ioannis fuisse è cœlo, incunctanter dixissent, similiter dicturi illum fuisse ex hominibus, nisi & hoc illis fuisset incommodum. Quia ergo neutrum commodè dicere poterant, ad id quòd solùm supererat confugiunt, ignorantiam prætendentes, putantes se hac ratione commodè elabi. Sic respondent falsi doctores, non quod docet scriptura, sed interpretantes quod ad ipsorum facit affectus. Sic impii quique, quibus non est veritatis ratio, nec timor Dei ante oculos eorum, non quàm verè, sed quàm commodè omnia dicant, soliciti sunt. Dicit autem Dominus, per verbum præsentis temporis: *Nec ego dico vobis*: (sic enim legendum est, & non, dicam) quia quod tunc non dixit, postea satis dixit, cùm à Caïpha adiuratus dixit se esse Christum filium Dei viui: Ideò autem iam Dominus dicere noluit quod quærebatur, sed prudenter declinauit, quia illa sua authoritate ipsum premebant dicentes: *dic nobis*, quem postea cùm se Christum diceret, apertè Dei premebant authoritate & reuerentia.

b ET COEPIT ILLIS IN PARABOLIS LOQVI. QVID AVTEM VOBIS VIDETVR? HOMO, &c.] Non satis erat Domino ex illorum responsione sumere occasionem declinandi responsionem eius, quod illi indigni erant audire, & sine fructu audissent, sed ex materia illis proposita, imò & ex eadem illa ipsorum responsione sumpsit etiam occasionem arguendi illos intolerabilis impietatis, idque eius, de qua studiosè à se prospectum putabant, ne sibi obiici posset. Noluerunt enim dicere baptismum Ioannis è cœlo esse, ne argueretur illorum incredulitas, ideoque dixerunt se nescire quod quærebatur. At Dominus etiam ex hac responsione arripuit occasionem redarguendi eorum incredulitatem, quòd nescirent illud quod etiam peccatoribus & publicanis non fuit incognitum. Quo autem imprudentes contra se proferrent sententiam, sicque efficacius perstringerentur, proponit eis aliam quæstionem, sed sub ænigmate & parabola, dicens: *Quid autem vobis videtur*, de eo, scilicet, quod nunc sum propositurus? *Homo quidam habebat duos filios, &c.* Est enim parabola ipsa ad litteram satis aperta. Quid autem per eam Dominus significare voluit, ipsemet postea accommodando eam aperuit: ex qua accommodatione patet eum per filios istos duos significasse duplex hominum genus, quos habet Deus pater, eorum, scilicet quia manifesti sunt peccatores, & eorum qui iusti volunt videri. Per filium enim primùm, qui iussus ire in vineam, verbo quidem recusauit, sed postea pœnitentia motus fecit quod iussum erat, publicanos & meretrices significauit, qui cum imprimis Dei voluntati obedire recusassent, postea pœnitentia ducti ad prædicationem Ioannis voluntati diuinæ obedire cœperunt. Per filium verò alterum, qui verbo quidem obedientiam promisit, at facto inobediens fuit,

fuit, ſacerdotes Iudæorum, Scribas & Phariſæos notauit, qui cùm verbo profiterentur promptitudinem obediendi Deo, ſemper habentes in ore legem Dei, Dei præcepta per Ioannem prædicata non fecerunt contemnentes illius baptiſmum, ac Chriſtum cui ille teſtimonium perhibuit, agnoſcere recuſantes. Et quidem cùm in alia parabola duorum filiorum, quæ eſt apud Lucam de filio frugi, & filio prodigo, Dominus manifeſtos peccatores ſignificauerit per filium adoleſcentiorem, ob peccandi facilitatem quæ conuenit adoleſcentiæ, hîc eoſdem ſignificauit per filium primum, propterea quòd huiuſmodi peccatores reſipiſcentes, primi ſint coram Deo, eóſque præcedant qui videntur hominibus iuſti: vnde indicare volens Dominus quos per primùm filium ſignificauerit, & quare accommodando parabolam dicit, *Publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei*, hoc eſt, primi facti ſunt, qui erant nouiſſimi, & contrà. Non ergo ſecundùm præcipuum & primo intentum per parabolam ſenſum per duos iſtos filios duo populi ſignificantur, gentilis & Iudaïcus, quemadmodum pleríque intelligunt. Sed tamen, quemadmodum in parabola filii prodigi dictum eſt, quod quamuis ſecundùm ſenſum à Domino præcipuè in tantum per duos filios ſignificentur duo genera hominum qui fuerunt apud Iudæos tempore Chriſti, peccatorum, ſcilicet, & iuſtorum, ex conſequenti tamen & ſecundariò rectè intelligantur ſignificari duo populi, quòd peccatores qui ex Iudæis tempore Chriſti reſipuerunt, typus quidam fuerint reſipiſcentiæ gentium: ita & hic ſecundario ſenſu rectè intelliguntur ſignificari gentilis populus & Iudaïcus. Gentilis enim populus per primum filium deſignatus, ſiue quia prior fuit gentium populus quàm Iudaicus, & per legem naturalem priùs Dei mandata acceperat, ſiue quia hic populus in gratia Euangelica factus eſt per fidem ex nouiſſimo primus, & in Dei electione ac prædeſtinatione ab æterno fuit, primus imprimis quidem multo tempore contumaciter Dei mandatis parere renuit; poſtea verò cum exorta eſſet lux Euangelica pœnitentiam agens cœpit excolere diligenter vineam Domini, Iudaico populo obedientiam quàm verbo promiſerat (dicens Moyſi, *Omnia quæ dixerit nobis Dominus faciemus*) ipſo facto negante, propter quod ille quidem primas cœpit obtinere in regno Dei, Iudaico populo facto ex capite in caudam, ita vt ſi velit in regnum Dei peruenire, ſequi debeat fidem & conuerſationem gentium.

DICIT ILLIS IESVS: AMEN DICO VOBIS, QVIA PVBLICANI ET MERETRICES, &c.] Legendum eſſe, *præcedunt in regnum Dei*, & non, præcedent in regno Dei, &

A Græca docent, & Latini codices ſcripti, quemadmodum ipſe in aliquot vidi qui erant ad manum. Alludit autem Dominus ad reſponſionem illorum dicentium primum filium feciſſe voluntatem patris, & oſtendit bene eos dixiſſe primùm, quia illi quos per filium illum ſignificare voluit præcederent ipſos. *Publicani*, inquit, *& meretrices* (hæc enim erant duo hominum genera, quæ apud Iudæos infamia erant, alterum in ſexu virili, alterum in ſexu muliebri) *modò præcedunt vos in*, hoc eſt, *ad regnum Dei*: Non quòd etiam ipſi eſſent ad ingreſſum regni Dei ſecuturi, ſed quod illi eos antereirent qui videbantur eſſe poſteriores, & à regno Dei maximè elongati, quodque ſi & ipſi vellent regnum Dei ingredi, illos ſequi deberent. Et rationem quare illi præcedunt B ſubiicit, dicens, *Venit enim ad vos Ioannes in via iuſtitiæ*, id eſt, per viam iuſtitiæ, hoc eſt, venit vitam degens irreprehenſibilem, & perfectam iuſtitiam præ ſe ferentem, qua ſatis declarauit ſe miſſum à Deo, & authoritatem magnam ſibi conciliauit, *&*, tamen, *non credidiſtis ei. Publicani autem & meretrices crediderunt ei.* Quanquam autem hæc ſufficerent ad redargutionem illorum ſecundùm exigentiam parabolæ, tamen quò magis eorum redargueret inobedientiam, addidit, *Vos autem videntes*, fidem & conuerſionem peccatorum manifeſtorum, *nec*, hac ratione commoti, *pœnitentiam habuiſtis poſtea*, vt etiam vos cum illis, *crederetis Ioanni.* Quaſi dicat, nec abſoluta vita Ioannis vos priores commouit, vt ei fidem haberetis, nec rurſum conuerſio tam deploratorum pecca- C torum commouit, vt ducti pœnitentia veſtræ tarditatis & incredulitatis, vel poſt illos crederetis ei. Quòd dicit, *Venit Ioannes in via iuſtitiæ*, illud eſt quod ſuprà dixit capite Matth. 11. *Venit ad vos Ioannes, neque manducans, neque bibens.* Porrò quòd hic Dominus culpat in ſcribis & ſacerdotibus reſpectu Ioannis, id hodie etiam in tota gente Iudaïca videri licet reſpectu Chriſti, vt cùm Iudæi præcedere deberent gentes, contrà gentes eos præcedant, nec tamen vel gentium conuerſione adhuc commoueantur ad reſipiſcentiam & fidem, ita vt hæc accommodatio parabolæ, ſecundario ſenſu etiam applicari poſſit duobus populis, ſicut & parabola. Quadrat autem hæc D parabola etiam in quoſdam Chriſtianos, qui quod verbo promiſerunt, opera non præſtant, aliis interim illud, etſi voto non aſtrictis, perficientibus. *Multi*, inquit Theophylactus, *etiam hodie pollicentur Deo & patri monachos ſe futuros, fortè vel ſacerdotes, poſt promiſſionem negligentes ſunt. Alÿ autem monaſticam vel ſacerdotalem vitam polliciti ſunt, ſicut monachi vel ſacerdotes, viuunt tamen dignè: atque illi ſunt obedientes filÿ, qui faciunt etiamſi nihil promiſerint.* Similia habet Origenes.

NOTANTVR PHARISÆI PARABOLA DE LOCATA VINEA.

Matth. 21. Marc. 12. Lucæ 20. CAPVT CXIIII.

*[c] COepit autem dicere ad plebem parabolam hanc: [a] Aliam parabolam audite: † [l] Homo [c] quidam [a] erat paterfamilias qui [l] plantauit vineam, [c] & ſepem circumdedit [a] ei, [c] & fodit [a] in ea Δ [c] torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam ‖ agricolis, [c] & peregrè profectus eſt, [c] & ipſe peregrè fuit multis temporibus, [a] Cùm autem tempus fructuum appropinquaſſet * [l] miſit ad agricolas [h] in tempore ſeruum, vt † ab agricolis acciperet de fructu vineæ. Qui [b] apprehenſum eum ceciderunt, & [c] cæſum [h] dimiſerunt [c] eum † [h] inanem. Et Δ iterum miſit [b] ad illos ‖ [h] alterum ſeruum. [c] Illi autem † [h] hunc quoque [b] in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt, [&] [c] afficientes contumelia, dimiſerunt inanem, [a] Et Δ rurſum [b] alium [c] tertium [b] miſit, [c] qui [h] & illum [c] vulnerantes, [b] occiderunt, [&] [c] eiecerunt.*

† b. o. Vinea paſtinauit homo.
Δ b lacum
‖ c. o. colonis.
* h. &
† c clarent illi.
† b. o. vacuum.
Δ ca. addidit mittere
‖ h alium.
† b. o. & illum.
Δ ca. addidit mittere

Tres

Tres istos seruos, quos diuersis vicibus missos, Marcus & Lucas scribunt, Matthæus simul comprehendit hoc modo.

Misit seruos suos ad agricolas vt acciperent fructus eius. Et agricolæ apprehensis seruis eius, alium cæciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerunt. [b] *Et* [a] *iterum misit* [c] *alios* [a] *seruos* [c] *plures* [a] *prioribus, & fecerunt illis similiter,* [b] *quosdam cædentes, alios verò occidentes.* [c] *Dixit autem Dominus vineæ. Quid faciam? mittam filium meum dilectum.* [b] *Adhuc ergo vnum habens filium charissimum,* † [e] *& illum misit ad eos nouissimum, dicens,* [b] *Quia* [c] *forsitan cùm hunc viderint,* * [l] *verebuntur* [c] *filium meum.* || [l] *Agricolæ autem* [f] *videntes filium cogitauerunt, [&]* [c] *dixerunt* [b] † *adinuicem,* [c] *dicentes,* [l] *Hic est hæres,* [c] *venite,* [l] *occidamus eum,* † *& habebimus hæreditatem eius. Et* * [c] *apprehensum eum eiecerunt extra vineã, &* [c] *eiectum eum extra vineam* [l] *occiderunt.* [a] *Cùm ergo venerit dominus vineæ,* [l] *quid* * *faciet* [a] *agricolis* [f] *illis* [b] *dominus vineæ?* [a] *Aiunt illi, Malos malè perdet, & vineam suam locabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis. Dicit illis Iesus,* [h] *Veniet, & perdet colonos* [c] *istos,* [h] *& dabit vineam alijs.* [c] *Quo audito dixerunt illi, Absit. Ille autem aspiciens eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est.* || [c] *Nunquam* [b] *scripturam hanc* [c] *legistis* [a] *in scripturis.* [l] *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?* [c] *A Domino factum est illud, & est mirabile in oculis nostris.* [a] *Ideo dico vobis, Quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Et* [c] *omnis qui ceciderit super* † *lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit,* * *conteret eum,* [a] *Et cùm audissent principes sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.* [l] *Et quærebant* [c] *principes sacerdotum & scribæ* || [h] *mittere in illum manus* [c] *illa hora, &* [a] *quærentes tenere eum timuerunt* † *turbas,* [a] *quoniam sicut Prophetam eũ habebant.* [h] *Cognouerunt enim* † *quòd ad ipsos dixerit similitudinem hanc.*

† a. nouissimè autẽ misit ad eos filium suum.
** b. o. reuerebuntur.*
|| b. o colunt autem.
|| c c Quẽ cum vidissent coloni.
|| c o intra se.
† b. & nostra erit hæreditas. c vt nostra fiat hæreditas.
** b apprehendentes eum occiderunt & eiecerunt.*
** h ergò.*
|| b Nec.
† c illum, o lapidem. conquassabitur.
Δ c o comminuet.
† || turbã. c populum.
† b o quoniã ad eos.

COEPIT AVTEM DICERE AD PLEBEM PARABOLAM HANC, HOMO QVIDAM ERAT, &c.] Superiori parabola notauit Dominus principum incredulitatem obstinatam: nunc verò ex illa parabola quæ de vinea erat, alterius quæ etiam de vinea est occasionem sumens notat alia etiam & grauiora eorum crimina, & eorundem ob huiusmodi crimina perditionem. Dicit autem Lucas, parabolam hanc dictam ad plebem non quòd ad plebem potissimùm pertineret, sed quòd audiente plebe, & conuersus ad plebem Dominus eam dixerit. Et quidem parabola ipsa in se satis est clara, intentus autem à Domino sensus satis etiam colligitur ex his quæ in fine veluti pro parabolæ explicatione subiiciuntur. Itaque per hominem patremfamilias *qui plantauit*, vel, vt legimus apud Marcum, & est idem, *pastinauit vineam*, Deus pater significatur, totius mundi veluti suæ domus gubernator, qui populum Iudaicum veluti vineam electam plantauit, primò quidem in Ægypto, sed quoniam locus ille non esset fructibus dandis aptus postea transplantauit in terram Chanaan, iuxta illud Psalmi, *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plantasti eam.* [Psalm.79.] Per sepem circundatam vineæ, ac turrim in ea ædificatam, & torcular in ea effossum, in generali significatur Deum omnia huic vineæ prodidisse quæ ei essent necessaria. In speciali autem per sepem, quanquam aliqui intelligant legem Iudaico populo datam, quæ præscribens limites agendi separauit hunc populum à gentibus, & sub qua, vt inquit Paulus, custodiebantur conclusi: rectiùs tamen intelligitur ipsius Dei custodia per angelos suos & rectores populi, quæ populum ab incursu circumiacentium gentium custodiuit. Vnde Psalmo prædicto Propheta conquerens, populum Israëliticũ Dei protectione & custodia destitutum. [Psalm.79.] *Vtquid*, inquit, *destruxisti maceriam eius, & vindemiant eam omnes qui prætergradiuntur viam? Et destruxisti omnes sepes eius, diripuerunt eum omnes transeuntes viam.* [Psalm.88.] Per turrim ad vineæ custodiam ædificatam, rectè intelligitur tabernaculum, ac deinde templum in Hierusalem extructum. Sicut enim turris in vinea facit ad illius custodiam, vt in illa speculatores ex alto prospectent num quis vineam demoliturus adueniat: ita templum ad religionis faciebat custodiam, & in eo versabantur, maximè hi qui constituti erant speculatores domus Israël, qui è gradus sui altitudine quam in templo obtinebant, prospicere debebant ne quid mali vineæ ab aliquo inferretur. Per torcular autem in vinea effossum, intelligitur communiter altare holocaustorum, nec malè. Sicut enim (inquit Hieronymus in Isaiam scribens) ad torcular omnes vuæ comportantur atque calcantur, vt ex eis exprimatur vinum: ita altare omnis populi suscepit fructus, & immolatas hostias deuorauit, iuxta illud quod de Beniamin, in cuius tribu fuit altare, legimus, *Beniamin lupus rapax, mane comedet, & ad vesperam dabit escam.* [Genes.49.] Aut simpliciter per turrim ædificantem significatur Deum populo Israelitico dedisse speculatores: per torcular, lex, quæ purum ab impuro discerneret. malum à bono distinguens, & per quam è populo veluti exprimeretur dulcissimum bonorum operum vinum, quo & coloni & Deus ipse suauiter reficeretur. Imitatus est autem Dominus in principio huius parabolæ, canticum Isaiæ de vinea Domini. Habet enim sic, *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sæpiuit eam, & lapides collegit ex ea, & plantauit vineam electam, & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea.* [Isaiæ 5.] Per hæc autem significari Deum prouidisse populo suo de omnibus necessariis, patet ex eo quod subiicitur. *Quid est quod vltra debuit facere vineæ meæ, & non feci?* Quid autem per sepem peculiariter significetur, patet item ex illo quod sequitur, *Auferam sepem eius, & erit in direptionem, diruam maceriam eius, & erit in conculcationem.* Ne autem dubitare possemus quid per vineã sit intelligendum, subditur, *Vinea Domini exercituum domus Israël est.* Porrò quò intelligatur quod hic dicitur paterfamilias fodisse in vinea torcular, sciendum quòd lacunis olim effossis vinum recens expressum excipiebatur. Vnde in Marco vertit interpres, *lacum*, cùm ibi sit Græcis ὑπολήνιον, sicut apud Matthæũ est ληνόν. Vnde & apud Isaiam in Hebræo est Catsab, id est, excidit torcular in ea, & in Græcis

eſt, προλήνιον ὤρυξα ἐν αὐτῷ, id eſt, torcular vel lacum effodi in ea. Per agricolas autem quibus vinea locata fuit, ſignificantur principes populi in rebus ſpiritualibus & temporalibus, quibus vineam ſuam, hoc eſt, populum ſuum excolẽdum commiſit Deus. Et bene quidem vinea non vendita dicitur, ſed locata, Qui enim vendit, dominium rei amittit: qui verò locat dominium ſibi reſeruat & vtilitatem quandam conducenti relinquens, fructũ tamen aliquem ex ſua re ab illo requirit. Ita & Dominus principibus populi non tradidit populi ſui dominium, ſed dominio ſibi ſeruato, conceſſit eis lanam ouium & lac, requirens tamen ſibi ſolui à ſua vinea ſuauem iuſtitiæ fructũ. Quod peregrè profectus dicitur paterfamilias, & fuiſſe peregrè, id eſt, in externa regione, multis temporibus: ſignificat Deum, poſtquam ſe in monte Sinai populo Iudaico & principibus eius præſentem exhibuit, quando vineæ ſuæ de cunctis prouidit neceſſariis, eamque excolendam principibus commiſit, deinde velut abſentem deliquiſſe eis liberum operandi arbitrium. Tempus fructuum erat, cùm iam habitarent in terra promiſſionis quietè, tempore, ſcilicet, Dauidis, Salomonis, & ſequentibus, cùm maximè videbatur tempus oportunum reddendi fructum, aut erat obſeruatio legalium præceptorum & virtutes. Per ſeruos miſſos vt acciperent à vinitoribus fructus vineæ. Prophetæ ſignificantur miſſi, vt commonefacerẽt principes ſui debiti, quòd non ſolùm ſibi, ſed etiam Domino deberent vineam colere, quodque Dominus per illos à populo requireret fructum bonorum operum & veræ religionis. At illi non ſolùm non dederunt debitos fructus, ſed etiam Prophetis iniecerunt manus, variis modis eos indignè tractantes, & vnum quidem cæciderunt, vt Ieremiam, alium etiam occiderunt, vt Iſaiam, alium lapidauerunt, vt Zachariam filium Barachiæ, *quem occiderunt inter templum & altare.* Notandum autem in parabola duplicem deſcribi ſeruorum miſſionem. Alteram, qua ſinguli ſeorſim mittebantur, vnus poſt alium, quemadmodum deſcribunt Marcus & Lucas, qui tres miſſos ſucceſſiuè commemorent, quorum poſterior peiùs ſemper tractatus dicitur. Nam primus quidem tantùm cæſus dicitur, ſecundus verò non ſolùm affectus contumelia, hoc eſt ignominia (nam Græcè eſt ἠτιμωμένον, cùm cõtumelia propriè ſit in verbis) ſed etiam vulneratus in capite: tertiùs autem non tantùm vulneratus, ſed etiã occiſus. Quos tres Matthæus ſimul commemorat, veluti ſimul miſſos, cùm ex aliis Euangeliſtis ſit intelligendum ſucceſſiuè miſſos. Sed nec eum ſeruauit ordinem in tribus his ſeruis, quem alii duo. Nam tertio loco ponit eum quem Marcus ſecundo. Quẽ enim dicit lapidatum, is eſt quem Marcus ſecundo loco poſuit. Nam pro eo quod nos in Marco legimus, & illum in capite vulnauerunt: Græcè eſt κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, id eſt, & illum lapidantes in capite vulnerauerunt, vel lapidibus in eum iactis caput illi comminuerunt. Altera autem miſſione quam prætermiſit Lucas, quòd ſub tribus omnes miſſi Prophetæ comprehendi ſatis poſſent, dicuntur plures ſimul vel ſucceſſiuè miſſi, ſed ſimiliter cum aliis tribus tractati. Quibus ſeruorum miſſionibus ſignificatum eſt, Deum in primis quidem pauciores miſiſſe Prophetas, idque frequenter ac diuerſis temporibus, ſed poſtea maiorem Prophetarum numerum miſiſſe, vt multitudine coerciti facerẽt ſuum officium. Huiuſmodi item narratione mirè commendata eſt Dei lenitas & patientia, vt qui poſt iniuriam vni aut alteri ſeruorum illatum, non ſtatim vocauit illos ad ſupplicium, ſed expectans vt reſipiſcerent, non deſtitit diuerſos mittere ſua bonitate certans contra illorum malitiam, dum per ſingulos gradus malitiæ. Dei miſericordia & beneficia creſcebant. Notata item pulchrè principum Iudaici populi malitia, vt qui in primis in pauciores & leuiùs peccauerunt: poſtea verò & in plures, & grauius, ita vt cõtra Dei clementiam humana malignitas erraret. Hinc dicit Dominus, *Miſi ad vos omnes ſeruos meos Prophetas, per diem conſurgens diluculo, & mittens. Et non audierunt me, nec inclinauerunt aurem ſuam ſed indurauerunt ceruicem ſuam, & peius operati ſunt quàm patres eorum.* Porrò omnium maximè Dei benignitas & patientia commendatur per hoc quod in parabola paterfamilias poſt occiſos & iniuria affectos omnes ſuos ſeruos, tãdem etiam filium ſuum, quem habebat & vnicum & chariſſimum miſiſſe dicitur, in quo proculdubio ſeipſum Dominus ſignificauit, indicans proinde ſe longè diuerſum à reliquis Prophetis, quantum, ſcilicet in familia aliqua differt filius à ſeruis. Quòd autẽ dicitur paterfamilias dixiſſe, *Quid faciam?* ſi item velimus Deo accommodare, quanquam non ſit neceſſe omnia quæ in parabola dicuntur rei ſignificatæ applicare, cùm multa in parabolis ponantur vt expleatur narrationis ordo, accipiẽdum eſt ſignificare non ambiguitatem & perplexitatem in Deo, ſed humani generis amorem, qui non permiſit Deum quieſcere, quin omnia tentaret quibus ad reſipiſcentiam Iudaicus populus moueri poſſet.. Sic Oſeæ 6. dicit Dominus. *Quid faciam tibi Ephraim? quid faciam tibi Iuda?* Similiter quod dicit paterfamilias, *verebuntur filium meum*, cùm tamen non ſint reueriti, non ignorantiam ſignificat Dei, ſed ſignificatur quid fieri iuſtũ eſſet, & quid meritò expectari ab eis poſſet: quaſi dicat. Meritò verebuntur filium meum, quemadmodum ei dicere ſolemus cui roganti cùm frequenter meritus eſſet vapulare, peccatum remittimus. Saltem poſt hac eris bonæ frugi. Sic quod apud Lucam dicitur, *forte verebuntur eum*, non ambiguitatem ſignificat in Deo, ſed liberam hominis voluntatem: quomodo Dominus dicit ſe mittere Ezechielem ad Iudæos, ſi fortè audiant, ſi fortè quieſcant. (Ezech. 2. & 3.) Quòd autem agricolæ etiam viſo filio ſuo adeò non ſunt reueriti, vt mox etiam inierint conſilium de occidẽdo illo, vt hæreditatẽ illius ſibi poſſent vſurpare, ſignificat principes Iudæorum, cùm vident Ieſum haberi à populo pro Chriſto Dei filio, & ex ſignis ipſis atque Prophetis meritò id agnoſcere deberent, inter ſeſe conſilium tractaſſe de occidendo illo, ac certò decreuiſſe illum occidere, idque ea de cauſa, quia metuebant ne per fidem populi in Ieſum, ipſi à populo vilipenderentur, periretque eorum & reuerentia, & lucrum: & quia cupiuerunt dominium & poſſeſſionem populi Dei, quæ Chriſto debebatur, ſibi vſurpare. Quod Ioannes ſuprà adimpletum oſtendit, quando in domo Caiphæ conſilium iniiſſe põtifices & Phariſæos dicit de occidendo Ieſu, dicentes. *Ne forte veniant Romani & tollant noſtrum locum & gentem*, (Ioan. 11.) à quo die ſtatuiſſe illos dicit vt occiderent eum. Per hoc autem quòd extra vineam filium agricolæ eiecerũt, ibique occiderunt: ſignificare voluit Dominus ſe extra Hieruſalem, quo Dei populus omnis conueniebat, educendum, atque extra portam quemadmodum Paulus dicit, paſſurum: (Hebr. 13.) quod & priùs in veteri teſtamento præfiguratum fuit, dum hoſtias pro peccato quorum ſanguis inſerebatur in ſancta ſanctorum extra ca-

tra castra cremari iussum fuit. Quod autem Marcus dicit, *apprehendentes eum occiderunt & eiecerunt*, quasi prius occiderint quàm eiecerint, intelligendum est dictum ordine inuerso, quemadmodum multa in scripturis. Aut si ordinem seruatum velimus, intelligendum est in alio sensu dictum, quòd eiecerint eum extra vineam, nimirum quòd ipsum prout eis videbatur hæreditate vineæ priuauerint. Et hęc quidem pro parabolæ propositæ explicatione. Cæterùm contrarietatis aliquid in sequenti videtur Euangelistarum narratione. Nam cùm Matthæus ad interrogationem Domini quærentis, quid ergo Dominus vineæ veniens acturus sit agricolis illis, dicat scribas & sacerdotes præsentes dixisse. *Malos male perdet, & vineam suam locabit aliis*, &c. Marcus & Lucas commemorant quasi Dominus ipse dixerit, *Veniet & perdet colonos istos, & vineam suam dabit aliis*. Nec enim dici potest apud Marcum & Lucam Scribarum & Pharisæorum vocem subiunctam verbis Christi, omissa illa parte, *illi responderunt, vel dicunt ei*. Quia Lucas subiungit. *Quo audito dixerunt illi. Absit*. Nisi dicamus inter auditores quosdam respondisse quod Matthæus commemorat: quosdam verò illud quod Lucas dicit, hoc est, *Absit*. Sic enim Euangelistas conciliandos putat Diuus Augustinus. At quia omnino videtur ex Marco & Luca, etiam Dominum dixisse colonos illos perdendos, rectiùs cùm D. Chrysostomo dicitur, primùm quidem illos (sicut habet Matthæus) respondisse colonos illos perdendos, ignorantes se proferre contra seipsos sententiam: deinde verò Dominum etiam dixisse quod illi dixerant, confirmando & approbando eorum sententiam, sed sic vt ex verbis vel gestu ipsius intelligerent illud contra se dictum, ac tum respondisse quemadmodum habet Lucas, *Absit*: non quidem significare volentes, non conuenire vt mali huiusmodi coloni perderentur, sed illud nequaquam sibi competere, vt sit sensus: Absit hoc nobis, vt quemadmodum significas, id in nobis eueniat. Nolebant enim agnoscere se parare necem filio Dei, & proinde nec sibi competere, vt cum malis illis colonis perdantur, vinea domini aliis locata. Porrò dominus vineæ huius mysticè venit ad Iudæos, quādo per Romanos vindictam de eis sumpsit, requirens ab eis sanguinē omnium Prophetarum, qui effusus erat à constitutione mundi. Exponit hanc parabolam D. Irenæus lib. 4. cap. 70. ostendens vnum eundemque esse Deum à quo missi sunt Prophetæ & Christus filius Dei, quod idem contra Gnosticos ostendit & ex parabola sequente.

DICIT ILLIS IESVS, NVNQVAM LEGISTIS IN SCRIPTVRA, LAPIDEM, &c.] Quāquam nec Matthęus nec Marcus commemorent Scribas contradixisse Domino parabolam in illos torquenti, tamē eos contradixisse, quemadmodum Lucas narrat, satis etiam illi duo significant, dum Matthæus, quidem dicit subiecisse Dominum. *Nunquam legistis*, &c. & Marcus similiter, *Nec scripturam hanc legistis?* Hic enim modus interrogandi contradictionem quandam præsupponit, & tantundem significat, ac si diceretur sicut habet Lucas. *Qid est ergo quod scriptum est?* quemadmodum annotauit & Diuus Augustinus. Cùm ergo illi contradicerent, nec in se quadrare parabolam vellent. Dominus eos in scripturis peritos ad scripturas remittit, vt hinc discerent prædictum, quod per parabolam supra fuit significatum, quodque illi à se depellebant, dicentes, *Absit*. Qua responsione tria quidem à se depellebant, nimirum quòd reiecturi essent Christum filium Dei, quòd ob id malè essent perdendi, quodque ablata ab eis vinea Domini aliis esset tradenda. Horum itaque primum & tertium Dominus significat prędictum esse per Prophetam, cùm dicitur de Messia, *lapidem ab ædificantibus reprobatum, factum in caput anguli*. Hoc enim significatur Christum (de quo Psalmum illum dictum non potuerunt negare) & à primoribus reiiciendum, & tamen principem aliorum fore, quod est vineam Domini alio transferendam esse, aut primoribus illis subtrahendam. Est autem in hoc versu Psalmi pulchra allegoria, qua sub similitudine lapidis alicuius quem ædificantes cementarii inutilem, & nullo loco in suo ædificio dignum iudicantes reiiciunt, qui tamen in alio ædificio efficitur lapis præcipuus, nimirum angularis, imò caput anguli, hoc est angularis, summus, qui duos parietes inter se connectat, & coniunctos retineat, significatur Christum solidam petram, quam in fundamentis Sion pater iecit, à primoribus Iudæorum quorum erat ædificium Dei ex viuis lapidibus construere, reiiciendum veluti inutilem suo ædificio, hoc est, synagogæ, sed eundem futurum in Dei ædificio præcipuum; & veluti lapidem summum angularem, qui duos populos coniungat, & retineat veluti duos parietes in vnum ædificium. Itaque qui in parabola significantur per agricolas, nunc significantur per ædificantes: & qui per vineam, nunc significantur per ædificium. Porrò Hebraica phrasi dictum est, *factus est in caput anguli*, pro, factus est caput anguli. Vnde Paulus ad Ephes. 2. cap. & Petrus epistolæ 1. cap. 2. Christum vocat ἀκρογωνιαῖον, id est, summum angularem, vel in summo anguli positum. est enim Christus totius ædificii spiritualis fundamentalis lapis, quatenus ei omnes per fidem nituntur. Est & eiusdem ædificii lapis summus angularis, quatenus in se in vnam Ecclesiam coniecit duos populos, principium simul & complemētum totius structuræ Dei. Circa sequentem autem Psalmi versiculum. *A Domino factum est illud, & est mirabile in oculis nostris*, sciendum, quod quæ nos habemus in neutro genere, Græcis simul & Hebræis sunt per fœmininum genus dicta. Græcè enim est, ἐγένετο αὕτη καὶ ἔστι θαυμαστή, id est, facta est hæc & mirabilis. Et apud Græcos quidem pronomen αὕτη referri potest, vel ad caput, vel ad angulum quod vtrumque nomen illis sit fœmininum: apud Hebræos autem nō potest pronomen referri ad caput, sed bene ad angulum, quia Pinna, id est, angulus, illis est fœminini generis, non autem Ros, id est, caput. Itaque Græci fere referunt ad angulum, vt vertendum nobis sit per masculinum genus, A Domino factus est ille, nempe angulus, & est mirabilis in oculis nostris. Sed magis probabile est in hoc versu fœmininum genus, positum esse Hebraica phrasi pro neutro, quēadmodum noster vertit interpres, vt pronomen, *istud*, referatur non ad caput, vel ad angulum, sed ad totum quod præcessit, & sit sensus, à Domino factum est illud, nempe vt reprobatus lapis fieret in caput anguli, & hoc ipsum est mirabile in oculis nostris. Hic enim sensus est conuenientior, quam si intelligatur angulus factus à Deo, & esse nobis mirabilis. Nam cùm superiori versu dicatur lapis ab hominibus ædificantibus reprobatus factus in caput anguli, dicendum potiùs erat à quo lapis ille ab hominibus re-

Psal. 117.

probatus factus erat caput anguli, quàm à quo angulus factus esset. Certè Diuus Petrus ad hunc locum alludens, satis hunc sensum indicat, dum dicit *lapidem istum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum*, nimirum quia à Deo factus est in caput anguli. Est autem ea linguæ sanctæ proprietas, vt quoniam caret neutro genere, abutatur fœminino. Hinc dicitur. *Vnam petii à Domino, hanc requiram*, pro vnum petii à Domino, hoc requiram. Sic Psalm. 40. pro eo quod nos legimus, *in hoc cognoui*, Hebræis est, in hac cognoui. Et alias frequēter per femininum loquuntur, quod nos per neutrum dicimus. Quoniam ergo reprobatum lapidem factum dixit scriptura in caput anguli, quo intelligeremus, quomodo id factum sit, aut fieri potuerit, subditur. *A Domino factum est illud*, hoc est, non fortuitò id factum est, nec ab hominibus, sed à Domino hominibus multis repugnantibus, sed frustrà. Et quia reprobatus lapis, hominibus licet potentibus repugnantibus, diuina virtute adeò est præter spem omnium honorificatus: ideo res hæc in oculis nostris, fidelium scilicet, est admirabilis De fidelium enim admiratione quæ est cum exultatione Prophetam loqui patet ex eo quod sequitur. *Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus & lætemur ea.* Ex hoc autē scripturæ testimonio Dominus infert parabolam quam illi à se depellebant, verè in ipsos quadrare: & implendum in eis quod imprimis ab ipsis, & deinde à se iustum esse pronunciatum fuit, dicens, *Ideo*, hoc est, quia secundùm scripturæ testimonium lapis à vobis ædificantibus est reiiciēdus qui à Deo futurus est caput anguli, *dico vobis, auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti fructus eius*, scilicet regni Dei, nam relatiuum eius referri debere ad regnum, & non Deum, ex Græcis est euidentissimum. Porrò quanquam Diuus Hieronymus post Origenem regnum Dei putet accipi pro scripturis sacris, aut notitia scripturarum, alii verò Christum ipsum hic putent vocari regnum Dei, simplicius tamen fuerit regnum Dei accipere sicut aliis locis, pro statu & gubernatione qua Deus suum populum peculiariter dicitur regere, & in eo populo regnare, vt sit sensus, Desinet apud vos esse regnum Dei, & incipiet esse apud gentem faciētem fructus eius regni. Vnde Euthymius. Regnum, inquit, Dei dicit custodiam eius qua seruabantur. Et Theophylactus? *Ablatum est*, inquit, *regnum Dei à Iudæis, hoc est peculiaritas qua Dei proprii erant.* Cæterum apud Iudæos tempore Christi dupliciter erat regnum Dei, videlicet & ratione legis Mosaicæ, quæ cultum Dei illis præscribebat, & sacerdotium illis constituerat, per quæ peculiari ratione in eis semper regnare dictus fuit Deus, & rursum ratione legis & doctrinæ Euangelicæ, per quam dominium peccati & diaboli ab eis cœpit tulli, propter quod dixit illis Dominus. *Si ego in spiritu Dei ejicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.* Secundùm vtramque autem regni Dei apud Iudæos tunc existentis considerationem, regnum Dei auferendum dicitur ab eis, & iam ablatum est, quia & cessauit apud eos cultus legalis ac sacerdotium, & quia indignos se fecerunt gratiæ Euangelicæ trāslata est illa ad gentes, secundum illud Pauli & Barnabæ. *Quia indignos vos fecistis verbo Dei, ecce, conuertimur ad gentes.* Notāda autem vlterius duo circa hanc domini sententiam. Primùm quòd cùm hac sententia dominus applicet parabolam suo proposito, tamen derelicta allegoria vineæ, nunc Ecclesiam & populum Dei regno comparet, sicut idem populus Dei alia allegoria in præallegato Prophetæ testimonio ædificio comparatur. Nec hæc varietas culpanda est, cùm faciat ad maiorem gratiam & plus habeat efficaciæ. Secundum est, quòd cùm parabola videbatur exigere vt diceret dominus, *Auferetur à vobis regnum Dei*, aut vinea eius, & dabitur aliis cultoribus, dicit, *dabitur facienti fructus eius*: significans scilicet regnum Dei nō tantùm auferendum à principibus Iudæorum, ad quod parabola videbatur tendere, sed in vniuersum à populo Iudæorum, quod pro maiori parte Iudæi impietati suorum principum consenserint, & obstinatè fidei Euangelicæ obstiterint. Alteri autem genti, nimirum gentili populo Christiano datum dicitur regnum Dei, non quòd Iudæis negatum sit esse de regno Dei, sed quod Ecclesia nunc præcipuè sit gentium, sicut priùs apud Iudæos præcipuè erat Dei Ecclesia & regnum, ad quod gentes admittebantur quasi proselyti & hospites. Conducit autem hæc & alia similis Christi doctorina nostræ ædificationi bifariàm. Primùm enim hinc fides nostra non parum confirmatur cùm videmus impleta quæ hic à Domino prædicuntur, vt relictis Iudæis Dei regnum ad gentes transierit. Secundò, hic & nos monemur tum in genere simul omnes, tum quisque sigillatim vt oblatam & præsentem nobis Dei gratiam non negligamus, nec spernamus: sed regno Dei nos sponte subdamus, & expectatos à vinea ipsius fructus illi reddamus. Quod enim Iudæis euenturū hic Dominus prædixit, idem & multis gentibus Christianis per Africam, Asiam, & Græcam euenisse iam videmus. Idem & nobis ne vsu veniat verendum est, si (vt plerique in hoc occidentis angulo sunt affecti) pergant homines contempta Ecclesiastica doctrina, quam nobis tradidit antiquitas veneranda, audire potiùs magistros prurientes auribus, & loquentes placentia, ac Ecclesiæ pastores, quibus vinea Domini & regni Dei propagatio commissa est, suum tantùm ex vinea Domini commodum, suum tantùm in regno Dei honorem quærant negligētes interim quod in primis curandum erat, vt diligentia ipsorum probè exculta vinea suo domino fructus adferat. Cùm enim sentiamus apud nos fidem & charitatem tepescere, audimus in nouo orbe quanta cum auiditate veritatis doctrinam plerique excipiant. Sicut autem Ecclesiæ pastoribus vinea Domini, hoc est, populus Dei & Ecclesia excolenda committitur: ita & cuique hominum cùm baptismi mysteriū datur, vinea animæ suæ excolenda bonorum operum exercitio locatur. Mittitque frequenter diuersos suos seruos Deus, qui vnumquemque ad bene operandum & fructificandum Deo adhortetur. Sed missus seruus cæditur, & eiicitur, cùm eius sermo contemnitur, & veritatis doctrina non recipitur, aut, quod peius est, etiam irridetur. Heredem autem quantum in se est quisque occidit, qui filium Dei conculcauerit, & spiritui gratiæ contumeliā fecerit. Quali malo cultore perdito, vinea alii datur, cùm donū gratiæ quod superbus spreuit, humilis accipit.

ET OMNIS QVI CECIDERIT SVPER LAPIDEM ISTVM, &c.] Diximus, Scribas & sacerdotes dicentes. *Absit*, tria à se depellere voluisse, quorum primum & tertium testimonio Psalmi prædicto probauit. Nunc ergo quòd secundum posuimus, nempe quòd mali & filii Dei occisores malè perdentur, ostendit, occasionem ex prædicto Psalmi testimo-

1. Pet. 2.
Psalm. 26.
Psalm. 40.
Psal. 117.
Matth. 12.
Actuū. 13.

testimonio desumens, allegoria scilicet mutata à lapide, cuius nomine Christus in illo testimonio designatur. Ita enim in lapide aliquo magno & solido euenire videmus, vt si super ipsum ex alto loco vasa quædam testacea decidant, illum quidem nullatenus lædant, ipsa verò confringantur, sed sic vt frequenter maneant partes quædam magnæ quæ vsui esse possint, aut ex partibus confracta vasa possint reparari. Eò autem huiusmodi vasa confringuntur magis, quò ex altiori loco & fortiùs lapidi illiduntur. Si verò huiusmodi lapis ex alto loco ipse decidat super testacea vascula, non solùm illa confringuntur, sed etiam conteruntur, & in minutissimas partes cõminuuntur, vt nihil supersit quod vsui esse possit, & contrita vasa reparari nullo modo possint. Itaque ex hac contritione lapidis, quia lapidis facta erat mentio mutuata similitudine, significat Dominus omnes homines esse velut testacea vasa, eósque qui se superbè in hac vita supra mysticum illum lapidem eleuantes, super ipsum ceciderint, perdere eum & frangere conantes, & veluti pedibus suis illum calcantes, nihil quidem ipsi nocituros, sed seipsos confracturos, quia & menti & corpori perniciem sunt allaturi, omnisque eorum virtus deficiet, idque eo magis quo fortius huic lapidi illiduntur obsistendo ei, & conando eum perdere. Nondum tamen sic confringendos, & perdendos, quin reparari possint, si velint. At cùm lapis iste in cœlum eleuatus, super impios suos graui vltione ceciderit, tum illos sic perdendos, vt iam non possit esse aliqua reparationis spes. Ex quia genuina loci huius explicatione, patet quid sit cadere super hunc lapidem, qui est Christus; nimirum non simpliciter impingere in illum, & offendi, sed magis persequi Christum & nomen eius, quod non solùm frustrà, sed cum proprio item damno homines facturos significatur, quemadmodum etiam cùm dictum est Paulo, *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Cecidit autem lapis iste super Iudæos incredulos, cùm iratus illi populo per Romanos totum ilorum genus exterminauit: & excæcari eos ac obdurari permisit. Sed omnium maximè super hos & omnes impios cadet, quando in nouissimo die graui eos sententia feriet & opprimet, & implebitur illud quod simili cum huius loci tropo dixit Propheta, *Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes*, vel vt habent Græca συντρίψεις, id est, conteres eos. Et rursum illud, *Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti.* Sæpe autem in scripturis occurrit hic tropus, quo per contritionem vasorum testaceorum significatur perfecta aut magna internecio & perditio, vt, *Comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione prævalida, & non inuenietur de fragmentis eius testa in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea.* Sic cùm confregisset Propheta lagunculam in oculis Iudæorum ex præcepto Domini: *Sic*, inquit Dominus, *conteram populum & ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltra instaurari.* Porrò Diuus Hieronymus paulo aliter has Domini sententias intelligit, nimirum eas nobis magis accommodans, dum sic scribit in commentariis. Aliud est offendere Christum per mala opera, aliud negare. Qui peccator est, & tamen in illum credit, cadit quidem super lapidem, & confringitur, sed non omnino conteritur: reseruatur enim per pœnitentiam ad salutem. Super quem verò ille ceciderit, hoc est, cui lapis ipse irruerit, & qui Christum penitus negauerit, sic conteret eum, vt nec testa quidem remaneat, in qua hauriatur aquæ pusillum. Hæc ille.

Psal. 2. Psal. 18. Isaiæ 30. Ierem. 19.

a ET CVM AVDISSENT PRINCIPES SACERDOTVM ET PHARISÆI PARABOLAS EIVS, &c.] Matthæus dicit pluraliter, *parabolas*, quia duas posuit parabolas, quibus eorum incredulitas & impietas notata est, cùm Marcus & Lucas vnam tantum posuerint. Porrò de conatu sacerdotum & Scribarum quærentium mittere manus in Iesum, & metu illorum quo retrahebantur, suprà satis est dictum.

PARABOLA PROPONITVR DE NVPTIIS FILII. MATTHÆI 22.

CAPVT CXV.

Et respondens Iesus dixit iterum in parabolis eis, dicens, Simile factum est regnum cœlorum homini regi qui fecit nuptias filio suo. Et misit seruos vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias. Illi autem neglexerunt, & abierunt alius in villam suam, alius ad negotiationem suam, reliqui verò tenuerunt seruos eius, & contumeliis affectos occiderunt. Rex autem cùm audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit. Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni: ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias. Egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos, & impletæ sunt nuptiæ discumbentium. Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali. Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius, mitite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

ET RESPONDENS IESVS DIXIT ITERVM IN PARABOLIS EIS, &c.] Respondisse dicitur Iesus, quanquam non præcedat aliqua quæstio scribarum & sacerdotum, siue quia respondit cogitationi eorum affectantiũ ipsum capere: siue simpliciter, quia hanc parabolam superioribus subiecit. Sic enim, vt aliquoties dictum est, sæpe in Euangeliis accipitur, respondere, vt sit, subiicere aliquid

aliquid quibuſdam præcedentibus, ſiue verbis, ſiue factis. Commodè hanc parabolam ſuperiori de vinea locata Dominus ſubiecit, quòd hac idem quidem quod præcedente ſignificatur, nimirum regnum Dei à Iudæis propter ipſorum impietatem auferendum, & dandum gentibus, ſed tamen quædam apertiùs ſignificantur, quam illa præcedente parabola: quædam item vlterius ſignificantur quæ præcedente parabola non erant ſignificata. Nam illa quidam ſignificabatur, primates Iudæorum dignè perdendos, hac verò ſignificatur cum eis etiam populum & ciuitatem perdendos, & ſpecies item vltionis ſignificatur, nempe quòd incendio ciuitatis, & exercitu contra eos miſſo. Rurſum cùm præcedens parabola ſignificauerit ea quæ vſque ad paſſionem contigerunt, puta Dei prouidentiam, qua erga Iudæos eſt vſus, ac Iudæorum impietatem in Prophetas, & tandem in ipſum Chriſtum hæc parabola potiſſimùm ea, quæ poſt crucem contigerunt, aut poſt Chriſti aduentum indicat, nempe quomodo Iudæi primò ſint à Deo ad Chriſti gratiam vocati, & quomodo in Apoſtolos eandem patrauerint impietatem quam olim in Prophetas. Cùmque ſuperiori parabola tantùm ſit ſignificatum, regnum cœlorum dandum gentibus: hic vlterius ſignificatur non omnes qui ex gentibus in regnum Dei fuerint admiſſi ſaluos fore, vt ne occaſione ſuperioris parabolæ, credentes ex gentibus remiſſiores eſſent & nimis ſecuri, exiſtimantes ſatis eſſe credere, & baptiſmum ſuſcepiſſe. Ex quibus ſatis licet intelligere quam commodè hæc parabola ſubiuncta ſit ſuperiori, ſiue Iudæos ſpectemus, ſiue gentes. Habita eſt quidem ſuperiùs ex Lucæ cap. 14. in cap. Concor. 91. ſimilis parabola, ſed ea vt eſt alio tempore & loco dicta, quàm ſit diuerſa ab hac facilè ex comparatione intelligi poteſt. In illa enim dicitur parata cœna, in hac verò prandium, idque nuptiale. In illa vnus ſeruus ad inuitatos ſemel miſſus dicitur, in hac multi ſerui, idque frequenter. In illa inuitati tantum dicuntur ſe variis modis excuſaſſe: in hac præter eos qui neglexerunt venire, quidam dicuntur miſſos ſeruos occidiſſe. Proinde in illa excuſatores tantùm excluduntur à cœna: in hac homicidæ etiam vindicantur. In illa ſeruus ad vocandum eos qui inuitati non erant, bis emittitur: in hac verò ſerui ad vocandum non inuitatos ſemel tantùm miſſi dicuntur. In illa nemo admiſſus ad cœnam eiicitur: in hac eiicitur qui venerat non indutus veſte nuptiali. Quanquam enim vtriuſque parabolæ pręcipuus ſcopus ſit idem, tamen ei quod tunc agebat Dominus, contextus illius parabolæ conueniebat: ei verò quod tunc ſignificare voluit Dominus, iſte contextus commodus erat. Tunc enim tantùm erat ſignificandum, Iudæos aut Iudæorum primates ſe ſuo vitio reddituros indignos gratia Euangelica & beatitudine æterna, atque in locum ipſorum gentes ſucceſſuras: hìc verò præter iſta, etiam alia erant ſignificanda quæ ſuperiùs ſunt dicta. Eſt autem parabola per ſe ſatis clara, vt in litera & exempli declaratione non ſit opus hærere. Nec obſcurum eſt quid per parabolam, & parabolæ ſingulas pene partes Dominus ſignificare voluerit. Nam per hominem regem parabolicè ſignificari Deum patrem certum eſt, qui rex eſt vniuerſi, quique nunc non ſimpliciter per hominem, vt alibi aliquoties, ſed per hominem regem ſignificatur commodè tum quia poſtea de vindicta dicitur, quæ pertinet ad re- A gem: tum ad ſignificandum nuptias de quibus in parabola, non vulgares fuiſſe, ſed magnificas, vtpote regias, & regis filio præparatas. Accipitur autem hoc loco, vt & aliàs, nonnunquam, vocabulum *nuptiæ*, non pro ipſa copulatione matrimoniali, quæ propria eius eſt ſignificatio, quomodo accipitur apud Diuum Auguſtinum in libro cui titulus de nuptiis & concupiſcentia, ſed pro conuiuio nuptiali, quemadmodum patet ex eo quod ad nuptias dicantur homines inuitati. Proinde Deum patrem feciſſe nuptias filio ſuo, non debet ſic declarari, quia eum in vtero virginis humanæ naturæ coniunxit, aut quia per incarnationis myſterium & humanæ natu- B ræ aſſumptionem, ſanctam ei Eccleſiam fidelium in ſponſam ſociauit, ſed quia ratione huiuſmodi coniunctionis filii ſui cum Eccleſia, Deus pater nuptiale conuiuium ad honorem filii ſui præparauit hominibus. Eſt autem nuptiale iſtud conuiuium illud, quo Deus in hac vita mentes fidelium paſcit iucunda & ſalutari doctrinæ Euangelicæ prædicatione, ac variis ſacramentorum & chariſmatum ferculis: quo item & poſt hanc vitam eos paſcit, & vſque ad ſatietatem reficit gaudiis æternæ beatitudinis. Hoc eſt conuiuium illud, de quo Iſaias, *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc, conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defecatæ.* (Iſai. 25.) Hoc conuiuium Deus pa- C ter ante aduentum filii ſui in mundum nondum fecerat & inſtruxerat, quando necdum apertè prædicabatur regnum Dei, & gratia Euangelica: ſed poſtquam filius Dei per aſſumptionem humanæ naturæ, & conuerſationem ipſius cum hominibus Eccleſiam ſibi in ſponſam copulauit, tum ratione huius coniunctionis iſtud conuiuium hominibus paratum eſt. In ſpiritualibus enim his Chriſti nuptiis ſponſa magis eſt intelligenda, ipſa Eccleſia, quàm aſſumpta à Chriſto in vtero virginis humana natura. Nam Paulus ad Epheſios & Corinthios ſponſam Chriſti facit Eccleſiam, (Epheſ. 5. Apoc.) ſimiliter & Ioannes in Apocalypſi, & Baptiſta Ioann. 3. D ſupra, vbi latiùs dictum eſt cur Chriſtus ſponſus dicatur Eccleſiæ. Porrò per inuitatos ad nuptias, ſignificantur Iudæi, qui olim per Prophetas & legem inuitati erant ad nuptiale illud conuiuium in tempore gratiæ per aduentum Meſſiæ exhibendum quemadmodum ſolent aliqui inuitari ad nuptias aliquot diebus antequam nuptiæ exhibeantur. Per ſeruos autem primò miſſos, plerique intelligunt Prophetas: & per ſeruos ſecundò miſſos, Apoſtolos. At cùm ſerui etiam primi ſignificẽtur miſſi cum iam nuptiæ eſſent paratæ, ad eos qui priùs erant inuitati, rectiùs per ſeruos primò miſſos intelliguntur ſignificari Ioannes Baptiſta & Apoſtoli, qui ante mortem Chriſti prædicauerunt regnum cœlo- E rum appropinquaſſe, vocantes Iudæos ad paratas nuptias, dum ad pœnitentiam agendam eos hortabantur, dicentes. *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum.* (Matt. 4.) per ſeruos autem ſecundò miſſos, eidem Apoſtoli ſimul cum aliis multis, vt Paulo & Barnaba, miſſi poſt reſurrectionem ad prędicandum Iudæis. Ad quem modum intelligunt ferè Diuus Hilarius, Diuus Chryſoſtomus, & Euthymius, D. Hieronymus indicat quoſdã libros priori loco habere ſingulariter. *Et miſit ſeruum ſuum vocare,* ſecundùm quam lectionem vult per ſeruum illũ intelligendũ Moyſen primò miſſum ad Iudæos ab initio mundi à Deo inuitatos: & per ſeruos ſecundò miſſos,

missos, Prophetas per Moysen missos. Verùm cùm A ostensum sit verisimiliùs esse vt per omnes seruos missos intelligantur ministri noui testamenti, si legatur singulariter seruum, rectè per seruum illum intelligetur Ioannes Baptista, qui primus de nuptiis Christo paratis annunciauit, professus se amicum sponsi, post quem alii serui missi sunt ad Iudæos, nempe Apostoli. Verisimile est autem eam lectionem, cuius meminit Hieronymus desumptam ex simili parabola, Luc. 14. quòd constanter Græci & Latini habeant pluraliter, *Et misit seruos suos.* Quòd si incommodum videatur in seruis primò missis intelligere Apostolos, & eosdem intelligere in seruis secundò missis, eo quòd dicatur in parabola, *Iterum misit alios seruos,* in seruis primò missis intelligi commodè po- B terunt significari Ioannes & ipse Christus, qui secundùm humanitatem in qua prædicauit, seruus erat: in seruis verò secundò missis, Apostoli missi post resurrectionem, quanquam & ipsi Apostoli post resurrectionem missi secundò rectè intelligantur per alios designari seruos, tum quòd per acceptum spiritum alii iam effecti essent: tum quòd alii eis in prædicationis officio coniuncti essent, vt Paulus & Barnabas. Vt vt est, significatur ad Iudæos olim inuitatos, bis missos esse seruos nuptiali conuiuio iam parato, nempe & ante mortem Christi, & post eius resurrectionem. Proinde notandum, quòd C cum in priori missione serui tantùm dicantur missi vocare inuitos: in secunda, iussi sunt dicere inuitatis, *Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata.* Hoc enim significatur Apostolos post Christi resurrectionem ex Dei iussione prædicasse, Messiam mortuum, crucifixum, & resurrexisse, omniaque tunc peracta esse quæ ad salutem hominum & spiritualem eorum refectionem essent necessaria, tantùm superesse vt fide venirent, & propositorum fierent bonorum participes. Tunc absolutius prandium erat paratum, & omnia parata quę ad prandium erant necessaria, quando agnus paschalis in cruce occisus propositus est omnibus D fide & sacramento edendus & fideles adipe spiritualium charismatum passim impinguabantur, Spiritu sancto misso è cœlis. Et hoc quidem est quod in genere significatur per hoc quod dicitur, *omnia parata sunt, tauri & altilia occisa sunt,* vt non sit opus distinctè explicare quid per tauros, quid per altilia sit intelligendum, cùm hæc tantùm sint dicta pro exempli exigentia, iuxta morem qui seruari solet in nuptiis. Nihilominus per illud, *tauri & altilia sunt occisa,* hìc etiam mysticè significatur preciositas & magnificentia conuiuii à Deo hominibus parati, quodque multis paratum sit, cùm non vnus tantùm taurus, sed multi tauri dicantur occisi. Deinde quòd in hoc conuiuio sint non tantùm quæ famem satient, vt taurorum caro, sed etiam delicata quæ ad delitias E adhibentur, vt sunt altilia, id est, animalia alimento impinguata: proinde esse hic vnde quisque sibi conuenientem sumat cibum, vt grossiores & rudiores grossam comedant taurorum carnem, delicatiores verò & perfectiores, adipe vescantur pinguium altilium. Bene autem prādium paratum dicitur, quòd hìc potissimùm significentur ea bona quibus fruūtur fideles in præsenti vita, post quæ velut cœna sequitur fruitio cœlestium bonorum. Quòd autem inuitatorum quidam neglexerunt venire, abeuntes vel in villam suam, vel ad negotiationem suam, alii verò etiam apprehensos seruos contumelia affecerunt & occiderunt, significat Iudæorum quosdam neglexisse bona ad quæ inuitabantur, abstractos, scilicet, ab eis amore & cura bonorum terrenorum: quosdam verò inuitationem seruorum Dei ægrè ferentes, illos etiam post multas contumelias occidisse. Quorum tum negligentia, tum impietas eò fuit intolerabilior, quòd cùm ad conuiuium nuptiale passi fuissent se priùs inuitari, ad expectatum illud cùm iam paratum esset, & tam sumptuosè ac regaliter paratum, aut venire neglexerint, aut se vocari non passi sint. Ad exaggerandum enim Iudæorum infidelitatem & impietatem, & non solùm ad commendandum Dei benignitatem, nihil prætermittentes quo Iudæos bonorum suorum participes redderent, faciunt quæcunque in historia dicuntur, aut significantur hactenus, nempe quòd olim ante nuptias paratas fuerint inuitati, eamque inuitationem acceptauerint, promittentes se venturos ad nuptias: quod semel & iterum vocati sunt ad nuptias iam paratas, idque per multos & diuersos seruos: quòd nuptiæ quas neglexerunt aut contempserunt iā paratas, regales fuerint, ac sumptuosissimæ, quòd nec regis benignitate prouocati, nec eiusdem potentia terrefacti, nec promissionis suæ memores, regiis seruis aut obedire neglexerint, aut etiam cōtumelias & mortem pro optanda vocatione intulerint. Iuste ergo tātam impietatem Iudæorum secuta est vltio diuina, quæ significatur per sequentia, *Rex autem cùm audisset, iratus est, &c.* Eo enim significatur, Deum patrem, qui vt est tardus ad iram, non statim vltus est Iudæos, nec iratus illis, cùm ad priorem seruorum missionem recusarent venire, dissimulasse quidem ad tempus iniuriam seruis suis & sibi illatam, sed tamen tandem velut illa iam audita & intellecta emisisse exercitus Romanorum (qui Dei rectè dicuntur exercitus quòd omnes eius sint ratione creationis, quodque his Deus vsus sit ad vindictam necis Dominicæ & Apostolorum) qui sub Tito & Vespasiano, homicidas Iudæos perdiderunt simul cum ciuitate eorum Hierusalem igne vastata. Vbi notandum, quòd tantum homicidas rex iratus dicitur cum ciuitate eorum perdidisse, non autem etiam eos qui neglexerunt venire. Illo enim commēdatur Dei bonitas, quasi non fuerit Iudæos horrenda illa in præsenti vita vltione vindicaturus, si tantùm neglexissent oblatam salutem, & non etiam homicidæ fuissent seruorum Dei. Sequitur in parabola, *Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, &c.*] Per quæ proculdubio significauit Dominus quod Iudæis indignos se reddentibus bonis Euangelicis, prædicatores Euangelii à Deo mittendi essent ad vocandum populum gentilem, qui quoniam nullas acceperat de Messia & bonis cœlestibus promissiones, non erat vt populus Iudaicus olim ad has nuptias inuitatus, nec videbantur illis nuptiæ istæ præparatæ, sed incredulitas Iudæorum facta est occasio vocationis gentium, quia, vt habet Paulus, *illorum delicto salus est gentibus.* Ita factum est, vt licet Iu- Rom. 11. dæi inuitati indignos se redderent, non tamen nuptiæ frustra paratæ essent, sed suos haberent conuiuas, gentibus in locum Iudæorum subintroeuntibus. Porrò cùm dicitur, *Tunc ait seruis suis,* dictio, *tunc,* non videtur referenda ad omnia præcedentia, vt significetur rex hæc dixisse postquam missis exercitibus suis perdidit homicidas, & succendit eorum ciuitatem, sed *tunc ait seruis tuis,* cùm scilicet, audisset seruos suos necatos, & inuitatos nolle venire. Quia

etiam ante vltionem de Iudæis ſumptam miſſi ſunt Apoſtoli ad gentes. Si tamen, *tunc*, etiam ad immediatè precedentia referatur intelligetur ſignificari poſt Iudęorũ vaſtationem tunc maximè ad gentium vocationem miſſos predicatores, quando & hi qui eatenus in Iudæa remanſerant, ad gentes ſunt miſſi. Cùm autem dicitur, *nuptiæ quidem paratæ ſunt, ſed qui inuitati erant non fuerunt digni*, plus intelligendum eſt ſignificari quàm exprimatur, nimirum quod inuitati non ſolùm non fuerint digni, ſed ſe indignos fecerunt qui nuptiis intereſſent. Nam & non inuitati gentiles etiam non fuerunt digni, ſed non ſe ſicut Iudæi fecerunt bonis nuptialibus indignos. Itaque quò conſtet differentia, quæ inuenitur inter inuitatos & non inuitatos, illud, *non fuerunt digni*, ſic eſt exponendum, fecerunt ſe contemnendo indignos. Cæterùm *exitus viarum*, in quos iubentur egredi ſerui, ad literam ſunt vbi multæ viæ ſimul coeunt, & multę vię exeunt, vbi probabilius eſt multos reperiri poſſe ex diuerſis viis illuc confluentes, vt ſignificetur multos ad nuptias vocandos. Aut ſimpliciùs per *exitus viarum* ſignificantur fines & termini viarum, in quibus ferè abiecti commorantur, vt ſignificetur prædicatores miſſos etiam ad vocandum abiectiſſimas gentes, eoſque etiam qui in extremis mundi partibus habitant, iuxta illud. *Eritis mihi teſtes in Hieruſalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vſque ad extremum terræ.* Quod & Propheta regius longè antè prędixit. *In omnem* (inquit) *terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* Præcipiuntur ergo ſerui exire non tantum in vias, ſed etiam in *exitus viarum*, hoc eſt, quod ad ſenſum à Domino intentum pertinet, in fines orbis terræ, ad gentes etiam remotiſſimas & abiectiſſimas. Cùm autem priùs mitterentur in ciuitatem ad ciues: nunc è ciuitate emittũtur in vias & exitus viarum quæ ſunt extra ciuitatem, ad ſignificandum quòd Iudæi rempublicam habentes legibus diuinis conſtitutam, veluti ciues ciuitatem incolebant gentes verò cultu veri Dei ac legibus iuſtis carentes, atque in variis diſperſæ erroribus veluti in agris morabantur: vnde Diuus Auguſtinus, libro ſecundo, & decimo nono de Ciuitate Dei, vtrobique capite 21. oſtendit ne apud Romanos quidem vnquam fuiſſe rempublicam, ſed tantum apud populum Dei, Quod autem rex dicit ſeruis. *Quoſcunque inueneritis, vocate ad nuptias*, ſignificat Deum ſine perſonarum delectu quoſuis ad bonorum ſuorum participationem velle vocare. Quòd verò ſerui egreſſi bonos pariter & malos congregaſſe dicuntur, magis eſt dictum à Domino propter rem per parabolam ſignificandam, quam propter exemplum parabolæ, cui illud parum conuenit. Cùm autem nulli antequam vocentur, boni corã Deo reperiantur, nec qui mali volunt perſeuerare congregandi ſunt ad nuptias, intelligendũ eſt, ſecundùm Diuum Hieronymum, ideo dictum eſſe bonos pariter & malos eſſe congregatos, quia inter ipſos gentiles infinita eſt diuerſitas, & ſecundùm humanam conuerſationem quidam eorum boni dicuntur, quidam mali. Aut potiùs, ſecundùm Gregorium, boni pariter & mali congregati dicũtur, vt intelligeremus in Eccleſia ſemper malos bonis permixtos fore. Nam iſtud cur in parabola dixerit, ſatis aperit poſtea Dominus, cùm inuentum dicit vnum non indutum veſte nuptiali, & ob id eiectum. Itaque boni & mali dicuntur non ratione bonitatis & malitiæ, in qua fuerant cùm vocarentur, ſed in qua poſt vocationem erant futuri. Vtramque intelligentiam tradit Diuus Auguſtinus in cap. 27. libr. de fide & operibus. Cæterum quod dicit, nuptias impletas eſſe diſcumbentium, id eſt, diſcumbentibus (nam genitiuus ille coniungendus eſt cum impletæ ſunt, & non cum ſubſtantiuo, nuptiæ) ſignificat non defuturum quenquam prędeſtinatorum ad fidem, nuptiali conuiuio Chriſti, ſed hoc conuiuium habiturum plenum ſuum numerum, nec quicquam eius plenitudini & celebritati obfuturum, quod inuitati illi, primi venire noluerunt: imò potiùs hac ratione fore, vt plures ad hoc conuiuium congregentur, & conuiuium impleretur conuiuis, quod per inuitatos tantum, etiamſi omnes veniſſent, impleri non potuiſſet. Vnde Paulus *delictũ Iudæorum diuitias eſſe dicit mundi* & eorum diminutionem diuitias eſſe gnetium, Nec dum autem impletum eſt quod per impletas diſcũbentibus nuptias ſignificatur, ſicut reliqua impleta ſunt quæ per præcedentia ſignificantur, ſed impletum erit iſtud in ſæculi conſummatione, quando collecti erunt in Eccleſiam quotquot præordinati ſunt vt ſint de iumento fidelium, poſt quod & implebuntur quæ per ſequentia ſignificantur: itaque per hoc quòd poſtquam impletæ eſſent nuptiæ diſcumbentibus, rex intraſſe dicitur vt videret diſcumbentes, ſignificatur quòd in conſummatione ſæculi, Deus pater per filium ſuum fideles ſit viſitaturus, à quibus iam videtur abeſſe, vt videat & diſpiciat quomodo vnuſquiſque ſit habitus & diſpoſitus, & an omnes dignè tantis accumbant & interſint nuptiis, an potius quidam ſuo habitu nuptialem illam dehoneſtent ſolemnitatem. Porrò per *veſtem nuptialem*, hoc eſt, nuptiis dignam (neque enim conuenit nuptiis, maximè regalibus, intereſſe ſordido & vulgari veſtitu,) quidam fidei encomium nimis vbique inculcantes hodie, myſticè volunt intelligi fidem ipſam, ſed ineptè, quandoquidem qui ad nuptias has veniunt, dicuntur venire ratione fidei, & ſacramentorum fidei quæ ſuſcipiunt, cùm tamen inter eos qui veniunt ſignificetur non omnes habere veſtem nuptialem. Proinde ſecundùm antiquos patres, per veſtem nuptialem ſecundum myſticum ſenſum intelligi potius debet aut ipſa charitas, quæ inſtar veſtis tegit noſtram nuditatem, & operit multitudinem peccatorum, veſtiſque planè eſt nuptiis Chriſti digna, quòd in hac venerit Chriſtus ſponſus. Eccleſiam ſibi in ſponſam copulaturus: Aut quod eòdem redit, per veſtem nuptialem intelligitur vita pura, ſplendida, in modum veſtis virtutibus & bonis operibus contexta, hominemq́ue ornans. Et contra veſtis non nuptialis, vita eſt ſordida & impura. Omnes enim patres intelligunt hac parte parabolæ admoneri fideles, ne ſatis ſibi eſſe putent quod credant, & baptiſmate abluti, ſint, atque intra Eccleſiam recepti eiſdem participent ſacramentis, eodemq́ue nutriantur doctrinæ pabulo, ſed opus eſſe vt viuant vitam ſua vocatione dignam, &, vt Paulus habet, *ambulent dignè vocatione qua vocati ſunt.* Hæc illa veſtis ad quam adhortatur idem Paulus, dicens, *Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis: ſicut in die honeſtè ambulemus.* Et alibi, *Si tamen veſtiti & non nudi inueniamur.* Huic intelligentiæ conuenit quod poſteà in quadam parabola dicitur filius hominis iudicaturus fideles de neglectis miſericordiæ operibus. *Nam qui non credit, iam iudicatus eſt,* Conuenit & illud quod Apocal. capite. 19. dicitur

Act. 1. Psal. 18. Rom. 11. Ephes. 4. Rom. 13. 2. Cor. 5. Ioan. 3.

Gaudea-

Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei, quia venerunt nuptiæ agni, vxor eius præparauit se, & datum est ei vt cooperiat se byßino splendenti & candido. Bißinum enim sunt iustificationes sanctorum. Vnum autem dicitur vidisse rex non indutum veste nuptiali, quanquam plures sint fortè in Ecclesia mali quam boni, tum vt in illo vno vnusquisque discat fidelium solicitus esse, vt vitam viuat sua vocatione dignam, tum vt hinc intelligeretur exacta & diligens consideratio Dei ad vitam & merita fidelium, nec quis sibi persuadeat se vnum in nouissimo iudicii die in tanta hominum multitudine posse effugere Dei oculum. Quòd autem rex dixisse illi dicitur, *Amice, quomodo huc intrasti*, hoc est, qua audacia, qua fronte huc ad tantas nuptias intrasti sine veste nuptiali, (est enim illud, *quomodo*, intelligēdum reprehensiuè dictum) significat in nouissimo die Deum seuerè reprehensurum eos qui fidelibus permixti non vixerunt vitam dignam fidelium consortio, & nuptialibus bonis, erga eos tamen ex sese pro ingenita sua erga omnes benignitate bene affectum fore, quod significatur per appellationem amici, vt intelligamus Deum non personarum odio, sed iustitiæ tantùm zelo quosdam condamnaturum. Quòd rege interrogante obmutuit interrogatus, significat in iudicii die peccatores rationem suæ vitæ postulatos non habituros quod respondeant, aut quo se valeant defendere, secundùm illud Iob, *Si voluerit homo contendere cum eo, non poterit ei respondere vnum pro mille.* Quòd autem in illo die fideles bonis operibus nudi, non tantùm sint verbis seuerè corripiendi, sed etiam è nuptiis & sanctorum consortio eripiendi, ac carceri infernali tradendi in æternum puniendi, significatur per sequentia, cùm dicitur, *tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius, mittite eum, &c.* In quibus Dominus declinat ab exemplo parabolæ ad rem per parabolam significandam, quemadmodum Dominum nonnunquam facere in fine parabolarum annotatum est in capite Concordiæ 87. Nam per tenebras exteriores ad litteram Dominus significat semper tenebras infernales: vnde hoc nō conuenit exemplo parabolæ, sicut nec quod sequitur, *illic erit fletus & stridor dentium.* Sicut autem metaphorica est loquutio in eo quòd in inferno dicitur fore fletus & stridor dentium, ad significandum, vt suprà dictum est, maximum tum dolorem, tum horrorem: ita etiam est allegoria in eo quòd præcipiuntur ligari manus & pedes. Non enim corporalibus vinculis post resurrectionem damnatorum manus & pedes verisimiliter ligabuntur, sed huiusmodi allegoria desumpta ab exemplo parabolæ, cui vincula corporalia bene conueniunt, significatur, impios in inferno violenter detinendos ne se inde aliqua ratione possint vel manibus resistendo, & impedimenta rumpendo, vel pedibus fugiendo liberare: quemadmodum cùm alicui in carcerem proiiciendo, aut in aquam submergendo manus & pedes ligantur, fit hoc ne effugere possit, aut enatare, sicque mortem euadere. Quidam intelligunt hac allegoria significari impiis auferendam potestatem bene operandi & benè volendi. Manus enim operatiuas significant animæ vires: pedes verò quibus ad aliquid mouemur, affectiuas. Istud autem & si simul rectè significari intelligatur, tamen quod priori loco dictum est, potissimùm esse quod significatur, patet ex exemplo parabolæ vnde trahitur allegoria, atque in illa priori intelligentia posterior etiam includitur. In eo enim quòd dicitur damnatis ablata potestas se liberandi è pœnis, includitur etiam potestatem bene operandi ademptam eis. Nam si bene operari possent, aut bene affici, possent & liberari ab inferno. Porrò sunt qui quod dicitur in parabola de ingressu regis vt videret discumbentes, &c. intelligunt mysticò impleri in vita præsenti, vt tunc intelligatur Deus intrare ad videndum conuiuas in suis nuptiis, quando interna visitatione cor vniuscuiusque commouet & admonet, aut quando in hora mortis rationem anteactæ vitę ab homine requirit. Ideóque notant regem non tum statim iussisse ministris suis vt eiicerent indignum, cum vidisset eum non indutum veste nuptiali, sed tunc cùm redargutus ille obmutuisset, nec vel veniam precaretur ab eo qui ipsum amicum vocabat, vt hinc intelligamus peccatorem non damnādum, si cùm a Deo cor eius reprehēditur in hac vita, confugiat ad preces, culpam suam humiliter benigno Domino confitens. Verùm sicut ipsi exēplo parabolæ magis conuenit intelligere regem intrasse ad discumbentes postquam nuptiæ impletæ essent discumbentibus: ità magis intelligēdus est significatus aduentus Dei post consummationem sæculi, quanquam quod de generali intelligitur hìc dictum iudicio, rectè etiam simul secundariò accommodetur particulari cuiusque hominis iudicio, sicut & alibi, vbi de generali Dominus potissimùm loquitur iudicio. Notandum autem, quod cùm rex dicatur superiùs misisse seruos suos ad vocandum conuiuas, nunc dicatur præcepisse ministris suis vt à nuptiis eiicerent non indutum veste digna. Per seruos enim homines sunt significati: per ministros verò, aut, vt est Græcè, diaconos, quod dignius est vocabulum quàm nomen serui significantur Angeli qui ministri sunt & executores iustitiæ diuinæ, de quibus Matthæus, *Exibūt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis.* Et Daniel, *Milia milium ministrabant ei, & decies milies centena milia aßistebant ei.*

Mvlti enim svnt vocati, pavci vero electi.] *Enim*, legendum est, & non. Multi autem sunt vocati, quomodo tamen habent multi libri. Videri autem posset hæc clausula non satis congruere parabolæ, cùm in illo conuiuio vnus tantùm dicatur eiectus, hic verò significetur multos reiiciendos. Sed primùm sciendum est per vnum qui eiectus dicitur, significari non omnes qui vocati sint fore saluandos: deinde cum illo qui eiectus est, coniungendi sunt & omnes illi qui vocati primùm fuerant, sed indignos se fecerunt nuptiis. Ad vtramque enim narrationem refertur hæc parabolæ conclusio, redditurque per eam causam, quare in parabola dictum sit, primùm quidem quòd inuitati, & deinde vocati exclusi sint à nuptiis, ac postea quòd ex vocatis qui venerunt ad nuptias etiam vnus sit eiectus, nimirum vt per vtramque illam narrationem intelligeremus multos quidem vocatos esse ad consortium regni cœlestis, at inter istos multos, paucos in comparatione vocatorum esse à Deo electos: cum inter vocatos quidam non veniant, quidam verò venientes ob indignitatem suam eiiciantur. Proinde vt & nos cum fructu & ædificatione morum hanc legamus parabolam, curandum nobis in primis vt nec de eorum simus numero qui & inuitati & vocati aut noluerunt venire, aut curis & amore rerum huius sæculi venire neglexerunt, aut denique etiam in ipsos vocantes insurrexerunt. Deinde,

Matt. 13. Dan. 7.

Deinde, vt si vocati obediuimus ingredi ad nuptias, non assimilemur ei qui ingressus fuit, & accubuit sine veste nuptiali, sed vestem innocentiæ in baptismo susceptam conseruare studeamus: aut si eam per peccatum aliquod disrumpi aut auferri contigerit, per pœnitentiam resarciamus & reparemus, sequuti consilium Petri dicentis, *Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis.* Notandum autem circa eum qui è nuptiis eiectus est, illud tantùm in eo fuisse reprehensum, quòd non haberet vestem nuptialem, non autem quòd vestem haberet sordidam, vt intelligamus quantum iudicium maneat eos, qui in Ecclesia non tantùm non fulgent bonis operibus, sed malis planè sunt deformes: ac rursum eos, qui mensæ Domini non assident quieti, A sed Ecclesiæ communionem & nuptiarum delicias perturbant, quando condemnatur etiam is qui mensæ assidet quietus & deformi veste non redarguitur, sed tantùm quòd vestem non habeat nuptialem. Itaq; non satis alicui esse debet quòd sit intra Ecclesiã, nec rursum quòd in ea sic sit & sese gerat vt toleretur à fidelibus, nec illorum conspectu displiceat, sed curandũ sic se gerat vt oculis etiam Dei placere possit. Hic enim qui regis oculis displicuit, satis placuit reliquis conuiuis, à quibus eiectus priùs fuisset, si perturbatorem se molestum exhibuisset: quemadmodum & Ecclesia eiicit ante diem iudicii manifestè criminosos aut Ecclesiasticæ pacis & communis perturbatores, reliquos peccatores occultos, aut non ita scandalosos relinquens diuino iudicio.

2. Pet. 1.

SOLVITVR QVÆSTIO DE TRIBVTO CÆSARI DANDO.

Matthæi 22. Marci 12. Lucæ 20.

CAPVT CXVI.

E[b] T[a] tunc[b] relicto eo† [c] abeuntes' [a] Pharisæi, consilium inierunt vt caperet eum in sermone. | Et [c] obseruantes, Δ | miserunt " [c] ad eum' [c] insidiatores, qui se iustos simularent, [b] quosdam ex Phaaisæis [a] discipulos suos, † [c] cum Herodianis, [h] vt caperent eum in sermone, [c] & traderent eum principatui, & potestati præsidis. [b] Qui venientes* [c] interrogauerunt eum, Δ | dicentes' [b] ei, | Magister, scimus [c] quia verax es [&] [c] quia rectè dicis, & doces, | [c] & non curas quenquam, † nec enim vides in faciem hominum, [c] sed in veritate viam Dei doces, [a] Dic ergo nobis, quid tibi videtur? | licet [c] nobis Δ | tributum' dare Cæsari, an nõ [b] dabimus? Cognita autem Iesus nequitia eorum, * [b] sciens versutiam illorum, [&] [c] considerans dolum illorum, | | ait [b] illis', | Quid me tentatis [a] hypocritæ? [b] Afferte, [f] ostendite | mihi [h] denarium [a] numisma census, [b] vt videam. [c] At illi obtulerunt ei [a] denarium. [c] Et ait illis [a] Iesus, | Cuius† | est imago hæc & Δ inscriptio? [c] Respondentes" dixerunt ei, Cæsaris. [b] Respondens autem Iesus, [a] tunc† ait' illis, Reddite Δ ergo' quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei Deo. [c] Et [a] audientes " [c] mirati sunt [b] super eo, [c] & non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe, & mirati in responso eius tacuerunt. [a] Et relicto eo abierunt.

† b abierunt. Δ amittũt " a ei † b & Δ b dicunt " a & viã Dei in veritate docens. & c. non est tibi cura de aliquo, non enim respicit personã hominum † c & non accipis personam hominum Δ a censum * Qui " c autem " c dixit ad illos † c habet imaginem & inscriptionem Δ a a superscriptio " dicunt † b dixit Δ b igitur " b o mirabantur.

E[b] T [a] TVNC [b] RELICTO EO, [c] ABEVNTES [a] PHARISÆI CONSILIVM INIERVNT, &c.] Cùm sua authoritate Dominum perterrefacere non possent, & ab eo se per varias parabolas notari aduerterent, nec tamen manus illi iniicere auderent, nec dum sibi desistendum opinantes, *relicto eo, abeuntes consilium inierunt vt caperent*, & illaquearent eum propriis oris sui verbis, quem vt capere non audebant, vt sic proprio sermone illaqueatum deferrent aut captum oportunè traderent principatui & potestati Præsidis Pilati, sine cuius authoritate & sententia non poterant desideratam mortem illi inferre, cùm nec dum se habere viderent quo illum morte crucis dignum coram iudice illo ostendere possent. Dicuntur autem hi apud Matthæum fuisse Pharisæi, cũ priùs omnes Euangelistæ dixerint principes sacerdotũ & scribas & principes plebis accessisse Dominum: vnde intelligendum sub illis tribus generibus etiam comprehensos Pharisæos, qui sub scribis frequenter comprehenduntur. Pharisæi autẽ dicuntur peculiariter huius consilii authores, siue quòd illi vbique Domino fuerint infensissimi, siue quòd hæc quæstio, quæ iam Domino proposita est, inter Pharisæos maximè agitaretur, vt quæ ad religionem spectabat, cuius illi volebant videri studiosiores. Nã teste Iosepho lib. Antiq. 18. ca. 1. & 2. cùm sub Augusto, quando tempore natiuitatis Christi facta est descriptio totius orbis, Iudæa facta est tributaria, Iudas quidam ex secta Pharisæorum, simul cum multis Phariseis asserebant indignum; imò illi- B citum, vt populus Dei aliùm præter Deum agnosceret, & vocaret Dominum, seruiturémq; profiteretur cùm esset liber, & præter decimas ac primitiua quę Domino secundùm legem pendebat, hominibus etiam tributa exolueret. Cùm ergo hoc tempore ista quæstio apud Pharisæos maximè agitaretur, qui de iustitiæ studio sibi applaudebant, ex hac quæstione putabant se inuenisse rationem qua Dominum obnoxium facerent potestati præsidis, aut saltem minus gratum populo. Nam si quidem dicturus erat non licere tributum dari Cæsari, quemadmodum eum dicturũ sperabant, quòd cultus diuini rigidum se exhiberet vindicem, cui iudicabant contrariari tributorum exolutionem, delaturi erant eum apud C Præsidem tanquam Cæsari contrarium & seditiosum, perdendum, quemadmodum olim ea de causa perierat Iudas ille Galilæus cum multis suis sectatoribus. Si verò dicturus esset licere tributum dari, calumniaturi erant ipsum apud populum tanquam adulantem principibus, & eorum metu à veritatis prædicatione abstinentem, nec honoris diuini tam studiosum zelatorem quam videri volebat. Quoniam autem sciebant se Domino suspectos esse, alios suo nomine subornant, quos putabant Domino fore incognitos, quique simulata iustitia faciliùs Domino possent imponere. Hos Matthæus quidem *discipulos eorum* fuisse dicit, Marcus verò *quosdam ex Pharisæis*, Lucas autem *insidiatores qui se iustos simularent*, hoc est, qui simularent se illi bene affectos, & ob iustitiam & veritatẽ amare, aut qui simularent se teneri

studio

studio iustitiæ, & solicitudine cognoscendi quid iustum, quid secus. Porrò Matthæus & Marcus cum Pharisæis etiam Herodianos missos testantur, quia aut simpliciter intelligi possunt fuisse milites Herodis, quemadmodum hoc loco intelligunt Diuus Hieronymus & Diuus Chrysostomus: aut potiùs intelligenda est fuisse aliqua apud Iudæos secta quæ contra sententiam eorum Pharisæorum qui Iudam sequebantur, asserebat tributa Cæsari soluenda, nomenque ab Herode obtinuerit, non illo qui tunc viuebat, tetracha Galileæ, sed illo qui iam dudum fuerat mortuus, primo rege Iudæorum alienigena, quòd hic maximus esset Romanorum fautor, & sententiam de soluendis tributis vel in primis defenderet. Indicat ferè etiam hanc sententiam Diuus Hieronymus, dum postquam dixit Herodianos fuisse milites Herodis, subiecit, seu quos illudentes Pharisæi, quia Romanis tributa soluebāt, Herodianos vocabant. Ideo autem huius sectæ peculiariter videri potest non facta mentio à Iosepho, quod comprehenderentur hi Herodiani sub Sadducæis, quemadmodum ex loco quodam Marci collato cum Matthæo ostendimus esse probabile in capite Concordiæ 64. Mittunt ergo cum discipulis suis Pharisæi etiam Herodianos, vt vtrumuis Dominus responderet, essent qui illum calumniari & accusare possent, aut Pharisæi apud populum, aut Herodiani apud Pilatum. Missi autem ex subornatione Pharisæorum, blandè Dominum cōpellant atque à veritate & libertate commendant, studiumque cognoscendæ veritatis & iustitiæ simulant, vt hac ratione & versutiam suam magis tegerent, & Dominus eorum laude & studio captus liberè secretum cordis sui illis aperiret, *Magister*, inquiunt, *scimus quòd verax sis, quodque viam Dei*, id est, viam Deo gratam, quaque ad Deum perueniatur, *doceas in veritate*, id est, sine aliquo errore & fuco: *& non est tibi cura de aliquo*, id est, non curas quenquam sic vt cuiusquam metu à veritate docenda absterrearis. Quibus verbis callidè eum prouocabant, vt agnoscens hanc commendationem magis Deum quàm Cæsarem timeat, significantes plerosque metu Cæsaris de eo quod rogabant, non audere quod sentirent liberè proferre. Addunt autem causam, quare dicant eum neminem curare, dicentes, *Non enim respicis personam hominum*, pro quo in Marco legimus, *Nec enim vides in faciem hominum*, cùm Græca habeant apud Matthæum & Marcum eodem modo, οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων. Significat autem dictio πρόσωπον vtrumque, & personam & faciem, atque hinc versionis varietas, eodemque recidit vtrouis modo vertatur, nisi quòd molliùs & elegantiùs vertitur, persona, quanquam nomen, facies, magis conueniat dictioni Hebraicæ, vnde hæc phrasis est desumpta. Porrò cùm in scripturis dicuntur aliqui respicere in personam hominum vel non respicere, plus intelligendum est hac locutione significari quam verba per se significant. Respicere enim in personam vel faciem hominum, est considerare externam aliquam hominum conditionem, eiusque consideratione, non autem secundùm causæ merita de homine iudicare, eique quid tribuere, vel adimere. Nomine enim faciei & personæ comprehenditur omnis externa hominis qualitas, quales sunt diuitiæ, potentia, forma, nobilitas, sexus, & id genus alia. Itaque iudex respicit in personam hominis, si pro diuite intuitu diuitiarum, neglecta consideratione meritorum causæ iudicet. Sic & Dominus respexisset in personam hominum, si consideratione potentiæ Cæsaris, metuens eam adiudicasset illi tributorum solutionem. Idem significatur per id quod in scripturis est frequentius, accipere personam, quemadmodum etiam hoc loco habet Lucas. In qua locutione phrasis est Hebraica, non ita recepta apud Latinos scriptores aut Græcos prophanos. Hebræi enim dicunt נשא פנים Nasa phanim, quod ad verbum sonat, suscipit vel accipit faciem vel facies. Significatur tamen hac locutione eleuare aut honorare alicuius faciem, sic vt ratione externæ alicuius qualitatis in homine consideratæ, non autem ratione causæ considerandę aliquid homini deferatur. Hinc in scripturis toties occurrit de acceptione personarum quod Græcis vnica dicitur dictione προσωποληψία, vnde & Iacobus capite 2. verbum effecit προσωποληπτεῖτε, id est, personam accipitis. Hinc intelligere licet quid sit quòd in scripturis toties dicatur, non esse apud Deum personarum acceptionem, cùm tamen ex multis eiusdem meriti & causæ vnum eligat Deus, alterum non eligat. Non est enim apud Deum personarum acceptio, quia non intuitu externarum conditionum humanarum sua munera hominibus dispensat, sed vel similiter agit cum his qui sunt eiusdem meriti, vel loco suo beneplacito & voluntate præter omnem iniustitiam vnum alteri præfert, in his, scilicet, rebus quæ non cadunt sub merito hominum. Accipitur tamen hæc locutio apud Hebræos, nonnunquam in bonam vel indifferentem partem, vt nullum significet vitium, sed simpliciter, accipere faciem, sit honorare vultum alicuius: vnde Thren. 4. Hieronymus vertit, *facies sacerdotum non erubuerunt*, cùm Hebraicè sit ad verbum, facies sacerdotum non susceperunt, id est, non honorauerunt. Et quarti Regum 3. pro eo quòd nos legimus dixisse Helizæum, *Si non vultum Iosaphat erubescerem*, Hebraicè est, si non faciem vel personam Iosaphat susciperem, id est, honorarem. Vnde Hebræis vir honoratus vultu dicitur נשוא פנים Nesou phanim, id est, acceptus facie, vt Isaias 3. vbi nos habemus, honorabilem vultu. Et hæc quidem pro intelligentia eorum locorum in quibus de acceptione personarum fit mentio. Porrò vt in prædictis verbis diabolicam quandam Pharisæorum hypocrisim compositam ad decipiendum licet obseruare, ita & in sequentibus. Non enim quærunt num obligati sunt, & debeant dare tributum, sed *an liceat* eis, veluti volentes cōsulere suæ conscientiæ, & soliciti ne Deum offendant, non autem pecuniarum dispendium ægre ferentes.

COGNITA AVTEM IESVS NEQVITIA EORVM, AIT, QVID ME TENTATIS, &c.] Non captus est Dominus eorum blandiloquentia, quomodo solent homines, vt quēadmodum dum illi sperabant id responderet quod illi significabant se optare audire ab eo: sed cùm nihil illum latere posset, cognitam eorum nequitiam in primis redarguit seuerè, suo exemplo docens nos non attendendum tantùm verbis hominum, nec sinendum animum nostrum flecti hominum cōmendatione, sed attendendam mētem interrogantium, vt secundùm eam cautè respondeatur. Dicit autem, *Quid me tentatis hypocritæ?* hoc est, cur vestra hypocrisi & suaui loquentia solicitatis me vt id dicam quod calumniari positis? Aut cur explorare & experiri nitimini num quid dicturus sim quod in calumniam rapi possit? Hypocritas autem vocat, tum quòd simula-

simularent beneuolentiam & acceptationem ipsius: tum quòd simularent studium cognoscendi iustitiam & veritatem, & placendi Deo. Perinde est ergo ac si dixisset, interrogatis me veluti quem habetis magistrum veracem, ac veluti studiosi iustitiæ at ego vtraque in re, nempe & in mei commendatione, & in prætensa cupiditate, cognoscendæ veritatis, esse vos scio simulatores, atque vtraque hac vestra hypocrisi & captiosa quæstione me tentare, tantùm abest vt doceri à me velitis. Cùm autem his verbis eorum hypocrisim & conatum aperuisset Dominus, significàssetque illorum quantumuis tectam hypocrisim non esse sibi incognitam, nec posse se falsa capi laude, quanquam hac ratione potuisset meritò declinare responsionem ad propositam quæstionem: tamen ne videretur querere occasionem declinandi responsionem, ostenderetque se etiam captiosa eorum quæstione capi non posse, sed econtrà eos prudenter, vt & aliàs, caperet propriè ipsorum verbis, aggreditur ad quæstionem respondere propositam. Duabus enim artibus illum conabantur superare, hypocrisi, & quæstionis periculosæ lubricitate. At Dominus vtraque arte se superiorem demonstrauit, imò per vtrumque illorum eos pudefecit, primùm quidem eorum detegens hypocrisim, ac suam, tanquam Dei omniscientiam demonstrans: deinde verò ex propriis eorum verbis, sic ad lubricam respōdens quæstionem, vt non solum nihil calumniari possent, sed etiam contra se sententiam protulisse arguerentur. Itaque vt propriis verbis conuinci possent primùm petiit sibi afferri & ostendi numisma census, vt habet Matthæus, hoc est, nummi speciem quo census exoluebantur. Reliqua verò duo Euangelistę dicunt Dominum expressisse nummi speciem, dicentes eum petiisse sibi exhiberi denarium. Ex Matthæi tamen narratione magis apparet Dominum non expressisse numismatis speciem, sed veluti ignorantem quo numismate census solueretur, (quo declaret huiusmodi rerum cognitionem sibi non esse cordi) in genere numisma census petiisse sibi offerri. Nam cùm dixisset Matthæus, Dominum postulasse sibi præsentari numisma census, subiicit, *At illi obtulerunt ei denarium*: significans illos numismatis speciem indicasse, de quo Dominus in genere rogauerat. Proinde intelligendum videtur Marcum & Lucam denarii nomen in verbis Domini posuisse non quod numismatis speciem Dominus expresserit, sed quòd denarius is fuerat nummus quem Dominus rogauerat sibi exhiberi. Porrò denarius, numisma erat Romanum, sicut drachma Atticum numisma, habens imaginem alicuius Cæsaris impressam simul cum aliqua superscriptione quemadmodum videre licet in multis qui adhuc reperiuntur denariis: quod facit ad intelligendum id quod hìc dicitur, denarium fuisse numisma census Romanis exoluendi, & habuisse tum imaginem, tum inscriptionem Cæsaris. Illud tamen dubitari potest, quomodo hic denarius dicatur fuisse numisma census, cùm suprà ex cap. 17, Matthæi in cap. Concordiæ 69. ostensum sit tributum Romanis debitum fuisse didrachmum, id est, duas drachmas, nisi fortè tributum illud soluere debuerint duobus denariis, qui secundùm Budæum æquiualent duabus drachmis: quanquam Robertus Senalis in suo de nummis & ponderibus libro ostendat rationibus non inefficacibus, denarium pluris valuisse quàm drachmam, & drachmam quidem

A octauam fuisse vnciæ partem, denarium verò septimam, vt denarius Romanis, valuerit quatuor nostros stuferos, drachma vero tres cum dimidio. Sed ad historiam. Cum obtulissent ei denarium rursum interrogauit eos Dominus *cuius esset nummi imago & superscriptio*, non quod ignoraret, sed tum vt demonstraret sibi non esse curæ terrena, & hæc sibi, qui cœlestia tantum tractabat, veluti incognita esse, tum potiùs vt ex ipsorum verbis eos illaquearet, qui venerant ipsum illaqueaturi in sermone. Illis ergo respondentibus & imaginem & inscriptionem esse Cæsaris Tiberii, vt est probabile, qui tum imperabat, intulit quod ex illorum responsione, consequens erat. B *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari.* Quo quidem non voluit significare, Cæsari danda quæcunque ipsius haberent imaginem, sed quoniam pecuniæ à Cæsare cusæ vsu, testarentur se illius imperio esse subiectos danda illi esse quæ ipse ex suis rebus ab illis rationabiliter requireret, Hoc enim cùm facerent, non tam dare eos quam reddere Cæsari quæ ab ipso acceperunt. Ideóque non dicit. Date ergo, cùm illi interrogassent, liceret ne dare, cuperentque illum dicere, vel dandum esse, sed dicit. *Reddite*, tanquam ea quæ eius sunt, quæque ab eo accepistis. Quanquam enim non simpliciter ratione vsus pecuniæ Romanæ, deberent Iudæi Romanis tributum, cùm & antequam C Romani eis imperarent, verisimile sit eos vsos fuisse Romana sicut & Græca pecunia, vt & apud nos æternæ monetæ vsus est: tamen quo ex ipsismet eorum verbis Dominus ostenderet consequi, non debere videri iniquum esse, aut contra Deum, sicut illorum plerique videri volebant: si pecunia Romana, Romanis solueretur exigentibus, hinc ipsis dicentibus pecuniam census Romani, esse denarium, & pecuniam Cæsaris imaginem præferentem, intulit, *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari*, quasi dicat. Quandoquidem solum quæstio est de danda Cæsari pecunia, eamque fatemini eius esse numisma, non debet vobis iniquum videri, nec Deo ingratum, si quod eius est, eo requirente illi non tam detis, quam reddatis. Addit autem admodum D opportunè, *& quæ sunt Dei Deo*, primum ne calumniari illum possent, quasi populum Dei subiiceret homini, & non Deo. Deinque gloriam non, vt videri volebat, in primis assereret & quæreret. Nam illa erat altera calumniæ pars, in quam lapsurum Dominum sibi persuadebant, si diceret censum Cæsari dandum. Itaque illam calumniam, illis præripiens, adiecit, *reddite item quæ sunt Dei Deo*, significans census solutionem non esse contrariam his quæ debentur Deo, nec obesse quicquam pietati si res humanæ hominibus darentur. Secundò istud Dominus adiecit, vt illos ob auaritiam (prætextu tamen pietatis) anxios de soluendo censu notaret neglectæ pietatis in Deum. E Non enim admonendi fuerant nisi in eo fuissent negligentes. Perinde ergo est ac si dixisset. Soliciti estis de soluendo censu, cùm istud, vtpote non contrarium pietati, obiter facientes, potius id curare deberetis vt quæ Dei sunt, Deo redderetis, cui nihil tam datur quàm redditur, vt pote à quo accepta sunt quæcunque ei dari possunt. Sunt autem Dei ea quæ Deus ab hominibus requirit. Deoque sunt debita, primitiæ scilicet, decimæ, honor ipsius, reuerentia, & dilectio eius super omnia Dicitur enim Deut. 10. *Et nunc Israël quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuum, & ambules in viis*

tim, & diligas eum, ac seruias ei toto corde tuo, &c. Cùm A autem omnia quæ habet homo in bonis vel animæ, vel corporis, vel fortunæ, sint ipsius Dei, omnia hæc quodam modo Deo sunt reddenda. Id autem fit, cùm omnia Dei dona illi accepta ferimus, eisque omnibus vtimur secundùm illius voluntatem, & ad ipsius gloriam. Discendum autem ex hac Christi responsione, Christianos etiam Ethnicis principibus obsequi debere, sed dum aliquid petunt ex suis rebus, eisque in quæ imperium obtinent. Nam si petant diuinum sibi exhiberi honorem, aut alias aliquid contra Deum præcipiant, non est quod petunt reddendum, quia non quod suum est petunt, sed quod Dei est, *Reddite,* inquit, *Cæsari,* sed *quæ Cæsaris sunt*, quæque tanquam suo iure postulare potest.

ET AVDIENTES MIRATI SVNT SVPER EO, ET NON POTVERVNT, &c.] *Mirati sunt,* tum quòd intelligerent illum non latuisse suam hypocrisim & dolosum conatum: tum quòd tam prudenter respondisset, vt vtramque calumniæ partem, in quarum alteram putabant eum incidere oportere, effugeret, atque ex propriis ipsos verbis conuinceret. Quanquam autem mirarentur, nec haberent quòd reprehendere possent in ipsius responsione, non sunt tamen immutati, sed *relicto eo* quem videbant se vincere non posse, *abierunt* sua spe frustrati.

SOLVITVR SADDVCÆORVM QVÆSTIO CONTRA RESVRRECTIONEM. Matth. 22. Marci 12. Lucæ 20. CAP. CXVII.

*[a] IN illo die [f] accesserunt [b] & venerunt * [c] ad eum † quidam Sadducæorum, qui ∆ dicunt non esse resurrectionem, & | interrogauerunt eum dicentes, Magister, Moyses † scripsit [h] nobis, Si [a] quis " [h] frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem, [b] & dimiserit vxorem, [h] & ∆ filios non reliquerit, [c] vt accipiat * frater eius vxorem [c] illius, [l] & | suscitet semen fratri suo. Septem † ergo fratres erant apud nos, & primus [h] accepit vxorem, & [a] vxore ducta, * mortuus est, [h] non relicto semine. [a] Et non habens semen reliquit vxorem suam fratri suo. [h] Et [a] similiter † [l] secundus [h] accepit eam, & [e] ipse [h] mortuus est, ∆ & nec iste reliquit semen. [l] Et tertius similiter accepit. [b] Et acceperunt eam [h] similiter & omnes || [a] vsque ad septimum, [h] & non reliquerunt semen [c] & mortui sunt. † [l] Nouissimè autem [l] omnium ∆ [a] defuncta est mulier. In resurrectione ergo [b] cùm resurrexerint, [l] cuius || de [b] his [a] septem erit vxor? [a] omnes † enim septem habuerunt eam [h] vxorem. Et respondens [l] Iesus ait illis, [b] Nónne ideo [c] erratis, ∆ non scientes scripturas, neque virtutem Dei? [c] Filij huius sæculi nubunt, & traduntur ad nuptias, illi verò qui digni habebuntur sæculo illo, & resurrectione ex mortuis, neque nubent, neque ducent vxores. [a] In resurrectione || [a] enim [b] cùm à mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur, [c] neque vltrà mori poterunt, † [l] sed sunt Angeli Dei in ∆ cælo, [c] & filij sunt Dei, cùm sint filij resurrectionis. [a] De resurrectione autem mortuorum † quòd resurgant mortui, & [c] Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit, Dominum † Deum, Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob. [b] Non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens [a] quod dictum est à Deo, dicente vobis, [e] Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus, Iacob? † Deus autem non est mortuorum, sed ∆ viuorum: [c] omnes enim viuunt ei: [b] Vos ergo multùm erratis. [c] Respondentes autem quidam scribarum dixerunt ei, Magister bene dixisti. Et amplius non audebant eum quicquam interrogare. [a] Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*

* *c. autem* † *c. Sadducæi.* ∆ *c. negant* || *b. o. interrogabant.* † *a. dixit.* || *b. o. cuius frater.* ∆ *a nõ habens filium c. hic sine liberis fuerit.* * *c. eam.* || *b. o. resuscitet.* † *a. autem* ∆ *a defunctus, sine filii.* † *c. o. sequens.* ∆ *a sine filio.* || *b. septẽ.* † *b. nouissima* ∆ *c. b. mortua.* || *c. o eorũ.* † *b. septem enim c. siquidẽ septem.* ∆ *a. o. nescientes.* " *b. cùm enim.* † *c. æquales enim Angelis sunt.* ∆ *b cælis.* || *b mortuis autem.* † *c. quod vero.* † *e. Nõ est Deus.* ∆ *a. o. viuentium.*

IN ILLO DIE *f* ACCESSERVNT *b* ET VENERVNT *e* AD EVM *l* QVIDAM SADDV. &c.] Ostendere voluerunt Euangelistæ, quomodo etiam Sadducæi, etsi Pharisæis contrarii. Dominum docentem apertè de regno cœlorum & futura vita, impugnauerint, vtpote vtramque sectam infestam Christus senserit, à neutra tamen superari potuerit. Porrò de Sadducæis quædam dicta sunt circa tertium caput Matthæi. Hi non tantùm carnis resurrectionem negabant, sed etiam animæ immortalitatem, asserentes animas hominum sicut bestiarum interire cum corporibus, quemadmodum testatur Iosephum libr. 18. Iudaic. antiquit capite 2. Et Lucas Act. 23. testatur, Sadducæos non tantùm resurrectionem negasse, sed etiam Angelos & spiritum. Proinde sicut Pharisæi & Esseni in multis secuti videntur Platonis & Pythogoræ dogmata, ita Sadducæi videntur sectati Epicuræos. Nam etiam cum Epicuræis prouidentiam in Deo & cognitionem rerum humanarum negabant, vt patet ex Iosepho libro secundo de bello Iudaico. Dicit enim, Deum, extra omnem mali patrationem inspectionemque constituunt. Iidem tantùm quinque libros Moysi receperunt, in quibus de resurrectione non tam apertè fit men- B tio atque in Prophetis. Dicit enim de eis Iosephus libro decimooctauo antiquit, quòd nullas alias obseruationes præter legem custodirent. Itaque hac in parte consentiebant cum Samaritanis. Hi ergo scientes Dominum docere contraria sententiæ suæ, ex ipsa lege. Mosaica putabant se inuenisse rationem quo refutarent resurrectionis assertionem, quasi ex ipsa lege sequeretur intolerabilis absurditas ipsam resurrectionem, postquam existimabant homines viuere oportere eam quam iam viuunt carnalem vitam, quòd præter hanc, aliam vitam intelligere non possent, vt erant planè carnales & crassi. Lex autem ex qua occasionem commenti sunt, habetur Deuter. 25. vbi sic legimus. C *Quando habitauerint fratres simul, & vnus, ex eis absque liberis mortuus fuerit, vxor defuncti non nubet alteri, sed accipiet eam frater eius, & suscitabit semen fratri suo, & primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Israel,* &c. In qua lege nomine fratrum intelligendi sunt significati omnes cognati. Non enim solus frater propriè dictus, defuncto fratri semen suscitare debeat, sed proximior quisque cognatus, defuncto sine liberis cognato, quemadmodum patet ex lib. Ruth. Rursum notandum, quòd cùm dicitur *primogenitum ex ea filium*

lium nomine illius appellabit, non significatur ipsum eodem nomine vocandum, quo defunctus appellabatur, sed quod illius deberet censeri filius, atque in illius locum constitui, successurus, veluti filius in demortui hæreditatem. Vnde Hebræa habent ad verbum. Et primogenitum quem illa pepererit, statuet iuxta nomen, vel in nomine, id est, in loco fratris sui defuncti. Lata autem fuit hæc lex principaliter, vt ex verbis legis apparet, in consolationem morientis sine liberis, quoniam tunc quidem in liberis quisque sibi superstes esse cupiebat, cùm magnum bonum reputabant prolium multitudinem, & legitimi hæredis successionem. Deinde huiusmodi legi constitutione fiebat vt familiæ multiplicarentur, quod tunc multùm quærebatur, vtq; hæreditates manerent impermixtæ, nec quis auaritia sua aspirare posset ad alienas hæreditates, easve inuadere, sed contra proximior quisq; defuncto cōsanguineo idem impenderet, quod sibi quisque fieri vellet nimirum vt illum in filio superstitem faceret, suaq; contentus forte alienas hæreditates non tantùm non inuaderet, sed etiam legitimo hæredi saluas seruaret, quæ synceræ erant dilectionis officia: quæ quisquis proximo suo impendere grauabatur, is ex legis constitutione, graui ignominia inurebatur, ita vt diceretur domus eius, *domus discalceati*, ob calceamenti solutionem, qua significabatur cessio possessionis, vt dicitur in libr. Ruth. Hæc autem lex non à Moyse fuit primum adinuenta & introducta. Nā cùm in Genesi Iudas filio suo Onan præceperit suscitare semen fratri defuncto Her, patet & ante Moysen hanc consuetudinem apud gentes Chananeas fuisse receptā, naturali scilicet æquitate, & dilectione proximo debita ita dictante: sicut naturali quadam æquitate etiam decimæ ante legem soluebantur sacerdotibus. Ex hac ergo lege occasionem accipientes Sadducæi, septem proponunt fuisse fratres, (siue verè sic fuerit, siue ab eis fictum) qui singuli eandem iuxta illam legem acceperint vxorem, de qua quærunt cuius in resurrectione sit vxor futura, cùm omnes idem habeant iuris in eam, existimantes necessariò dicendum eam vel omniū simul, vel vnius alicuius ex septem fore vxorem, ac proinde cùm vtrunque videretur absurdū, necessariò consequi non fore resurrectionem. Proponūt autem de septem fratribus, cùm sufficeret proponere de duobus vel tribus, vt maiorem ostendant absurditatem quam consequi putabant assertionem resurrectionis. Non dicunt autem. Si resurrectio est futura, vt vos dicitis, cuius erit in resurrectione? sed velut præsupponentes futuram resurrectionem, *In resurrectione ergo* (inquit) *cuius erit de septem vxor?* dissimulātes forte se esse Sadducæos, vt magis incautum in absurditatē aliquam deducerent.

Ruth 4.
Gen. 38.

ET RESPONDENS IESVS AIT ILLIS, NONNE IDEO ERRATIS, &c.] Errabant Sadducæi, tum quia non putabant fore resurrectionem, tum quia putabant post eam, si futura esset, talem fore vitam qualem modò viuimus: imò quia putabant eam non posse aliam esse, & hanc videbant non posse consistere, negabant omnino futuram resurrectionem. Huius autem duplicis erroris assignat Dominus causam, ignorantiam duorum, nempe scripturarum & potentiæ diuinæ. *Erratis*, (inquit) *nescientes*, id est, quia nescitis *scripturas, neque virtutem Dei*. Participium enim, *nescientes*, per causam est exponendum, Græco more. Nesciebant autem scripturas, tum quia non sciebant quæ scripturæ essent sacræ. Prophetarum scripturas non recipientes: tum quia etiam scripturas Mosaicas quas legebant non intelligebant rectè satis, vt postea Dominus ostendit. Quòd si econtrario vtroque modo scripturas cognouissent, non incidissent in duplicem illum errorem. Nam ex scripturis etiā Mosaicis, sed maximè ex prophetis, intellexissent & futuram resurrectionem, & futuram aliam viuendi rationem post resurrectionem ab ea quæ modò est. In Iob enim, Isaac, Ezechiele, Daniele, & aliis apertè sunt resurrectionis testimonia, quibus etiam significatur satis aliam fore tunc vitam quàm quæ modo est, æternam scilicet ac beatam, quæ in cibo & potu, & id genus rebus consistere nequit, vt Iob 14. & 19. Isaiæ 26. Ezechielis 36. Danielis 12. Rursum si virtutem Dei cognouissent, non incidissent in duplicem illum errorem. Non enim ita absurdum putassent homines etsi secundùm corpus in cinerem redactos, reuocari rursum ad vitam ab eo qui eos & totum mundum antea condiderat ex nihilo: facilè item intellexissent, Deo possibile esse longè nos alia in futuro vita donare, quàm sit ea quam modò agimus. Bene autem horum duorum ignorantiam Dominus assignat causam erroris Sadducæorum. Nam illorum duorum ignorantia, causa fuit erroris omnibus tum philosophis, tum hæreticis, qui resurrectionem vel apud Iudæos, vel apud Christianos negauerunt, nec alia ratione credere quis potest futuram resurrectionem, nisi scripturis sacris instructus fidem illis habeat, atque omnipotentiæ diuinæ magnitudinem secum expendat. Probaturus verò Dominus eos errare ex dicta ignorantia, primum soluit eorum contra resurrectionis assertionem obiectionem ostendens non talem futuram post resurrectionem vitam, qualem illi opinabantur, ac deinde ex scripturis astruit veram esse resurrectionis assertionem, ac proinde eos errare negando resurrectionem. Itaque ordine conuenienti seruato, à prædicto illo duplici errore eos curare studuit. Conueniens enim ordo erat, vt priùs refelleret eorū obiectionem, & deinde veritatem constabiliret scripturæ authoritate. Probat ergo eos errare, dicens, *In resurrectionem enim non*, vt vos opinamini, *nubent, neque nubentur*. In quibus verbis vt præter consuetudinem linguæ Latinæ dictum est passiuè, *nubentur*, ita etiam præter eiusdem linguæ consuetudinem dictum est, *nubent*, pro ducent vxores, vel contrahent matrimonia. Nam quanquam Græca dictio γαμέω dicatur & de viris & de mulieribus, nubere tamen Latinis solum dicitur de mulieribus, cùm sit hic referenda ad viros, sicut nubentur ad mulieres, pro quo rectiùs vertendum fuerat: dantur nuptum, vel dantur ad nuptias, quomodo vertit interpres Lucæ 17, & rursum hoc loco, vt pertineat ad mulieres quæ à parentibus elocantur & dantur nuptum. Nam etiamsi Latinè diceretur nubi, non tamen Græcis pro *nubuntur* est passiuum præcedentis verbi, pro quo habemus nubunt. sed, οὔτε γαμοῦσι, οὔτε ἐκγαμίζονται, Cuius passiui actiuum ponitur postea Matth. 24. γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, vbi interpres rectè vertit, nuptui tradentes. Illud mirum, quòd cùm interpres apud Lucam hoc loco posterius verbum verterit, traduntur ad nuptias: mox vertit, neque nubent, neque ducent vxores, cùm & hoc loco idem sit verbum ἐκγαμίσκονται. Ne autem quis interpretem nostrum nimiæ arguat inscitiæ, quòd nubere aliquando tribuit

buit viris testatur Nonius Marcellus, nubere apud antiquos fuisse verbum commune viris & mulieribus, sicut apud Græcos γαμῆ. Porrò quod de statu resurrectionis futuro Dominus respondit, clariùs & prolixius extulit Lucas quam reliqui duo. Lucas enim antithesim facit inter cõditionem huius sæculi, & conditionem sæculi futuri, additque rationem noui status futuri sæculi. *Filii* (inquit) *huius sæculi nubunt, & traduntur ad nuptias*, &c. Dicuntur autem *filii huius sæculi* hoc loco, non quemadmodum Lucæ 16. homines mundi dediti, ne hic colligatur, nuptias esse illicitas, quemadmodum asseruerunt quidam hæretici, sed simpliciter homines in hoc sæculo viuentes, contra quorum pro præsenti statu conditionem subiicitur, *illi autem qui digni habebuntur sæculo illo futuro, & resurrectione ex mortuis* beata, *neque nubent, neque ducent vxores*. Cuius ratio subditur, *neque enim vltra mori poterunt*. Sic enim habent Græca, cùm plerisque Latinorum codicibus desit coniunctio, *enim*, quæ tamen additur apud Dionysium, & in scriptis antiquis. Conuenit autem hæc ratio illi legi Mosaicæ, vnde Sadducæi suæ quæstionis desumpserunt occasionem. Ea enim lege significatur nuptias modò esse necessarias, vt per eas succurratur mortalitati humanæ. Itaque cum cessabit mortalitas, & absorpta erit mors in victoria, cessabit & nuptiarum ratio. Sequitur apud Matthæum & Marcum, *sed sunt sicut Angeli Dei in cœlo*, immortales, scilicet, alimento & generatione non egentes, & ab omnibus his passionibus liberi, atque beata fruentes vita: non autem in omnibus sunt sicut Angeli Dei, quia non sicut illi corpore carebunt. Sic intelligendum patet ex Luca, qui ad probationem eius quod dixit non posse eos vltra mori, subiicit. *Æquales enim Angelis sunt*, & addit quod est ipsi proprium, *Et filii sunt Dei, cum sint filii resurrectionis*. Filios autem Dei dicit, non iam solum secundùm spiritum, secundùm quem & iam sunt filii Dei, sed etiam secundùm corpus, quod diuina quadam cum Angelis immortalitate donatum erit, spiritui pręterea vbertimè & perfectè communicata diuina natura, ita vt ob huiusmodi communionem Ioannes dixerit, *Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*. Addit autem causam quare tunc erunt filii Dei, nimirum, quia erunt filii resurrectionis. Vbi per resurrectionem secundùm Irenæum libr. 4. cap. 9. intelligitur ipse Christus, qui de seipso dicit, *Ego sum resurrectio & vita*, vt filii resurrectionis sint filii Christi. At simpliciùs *filii resurrectionis* intelligendi sunt dici Hebraica phrasi, homines ad resurrectionem (loquitur autem de beata resurrectione iustorum) pertinentes. Dicit autem hoc Dominus ad distinctionem filiorum huius sæculi. Sicut enim filii huius sæculi ratione primæ generationis dicuntur filii hominum, & ob id mortales sunt: ita qui pertinent ad resurrectionem, quæ est secunda generatio, non ad vitam animalem, sed spiritualem, ratione huius regenerationis dicuntur filii Dei, & ob id sunt immortales. Tertullianus libr. de resurrectione carnis, subtiliter explicat quare resurrecturi dicantur filii resurrectionis. Filios, inquit, resurrectionis appellat, vt per eam quodammodo nasci habentes, postquam non nubent, sed resuscitati. Cæterùm consideratione Angelicæ similitudinis quæ in resurrectione promittitur Diuus Basilius virginitatem commendans, ait virginitatem semen esse futuræ incorruptionis, imò virgines futuram illam in resurrectione cum Angelis similitudinem iam præuenire. Porrò, inquit, libro de virginitate, cùm etiam in reliquis omnibus magna quædam & præfulgida res virginitas cognoscatur, insuper & regenerationis & incorruptibilis vitæ iam hinc semen quoddam purum ostendit. Si enim in resurrectione neque nubunt, neque vxores ducunt, sed sunt sicut Angeli Dei, & fient filii Dei, certè qui virginitatem exercent, Angeli sunt in incorruptibilibus carnibus hominum vitam circumeuntes, & Angeli non ignobiles quidam, sed etiam valdè clari atque illustres, &c. Notandum autem, quòd Dominus tantùm loquatur de resurrectione iustorum, tum quòd ea sola verè sit dicenda resurrectio, vnde frequenter de ea sola scripturæ loquuntur: tum quòd de resurrectione iustorum Sadducæi interrogauerant. Quæsiuerunt enim de resurrectione Iudæorum. Dum tamen Dominus iustos in resurrectione docet non inituros matrimonia, quia erunt similes Angelis Dei in cœlo, intelligendum similiter relinquit, nec impios matrimonia contracturos. Quia sicut illi erunt Angelis Dei in cœlo similes, ita hi similes dæmonibus in inferno.

e DE RESVRRECTIONE AVTEM MORTVORVM, *b* QVOD RESVRGANT *c* MORTVI, &c.] Refutata eorum obiectione, & excluso errore eorum de conditione vitæ post resurrectionem, modò Dominus assertionem resurrectionis confirmat, alterum eorum errorem conuincens, quo ex ignorantia scripturarum negabant in totum futuram resurrectionem mortuorum. Eam autem comprobaturus Dominus scripturarum authoritate, non adducit testimonia ex Prophetis, ex quibus aperta testimonia producere potuisset, sed ex Moyse, quòd hunc solùm Sadducæi reciperent, eumque pro sua sententia citassent. Ex quo tale profert testimonium quod apertè quidem resurrectionem non astruit, sed tantùm ex consequenti, ostendens suam in scripturarum intelligentia sapiẽtiam, & docens quanta cum attentione & expensione sint scripturæ legendæ & tractandæ, vt non hæc tantùm sint spectanda quæ in eis apertè pronunciantur, nec per aperta testimonia tantùm agẽdum contra hæreticos, sed & per ea quæ argumentatione non coacta, & consequentia necessaria eorum destruunt errorem. Nam alioqui ex Mose poterant alia quædam proferri, quæ apertiùs resurrectionem animæque immortalitatem probarent, qualia sunt cùm dicitur quis appositus ad patres suos, aut dormisse cum patribus suis, aut cùm Iacob dicit se descensurum in infernum ad filium suum. Probat autem Dominus futuram mortuorum resurrectionem, ex eo quòd Exodi 3. Deus se dicit non fuisse, sed esse Deum Abraham, Isaac, & Iacob, cùm iam illi essent mortui. Sub qua propositione maiore ex scripturis desumpta, subsumit minorem, per se certissimam, nec multa egentem probatione, dicens, *Non est Deus mortuorum, sed viuentium*. Vel, vt efficacius est Græcè apud Matthæum, *Non est Deus Deus mortuorum*, vt bis sit nomen, Deus, priùs cum articulo, secundum sine articulo. Absurdum enim esset, Deum viuum, imò eum qui est ipsa vita, mortuorum dici Deum, sicut absurdè vita diceretur vita mortuorum & eorum qui non sunt. Ex his ergo duabus propositionibus irrefragabilibus & certissimis concludendum relinquit Dominus futuram corporum resur-

Genes. 47.
Deut. 32.
Exod. 3.

resurrectionem. Videri tamen potest, hæc non posse necessariò inferri ex præmissis illis, imò contrarium potiùs. Nam si Deus dicatur Deus Abrahæ, Isaac, & Iacob tanquam viuentium, non autem mortuorum, non ergo mortui hi resurgent. Et alioqui ex illis præmissis non videtur posse inferri nisi animarum immortalitas. Propter eas enim coram Deo viuentes, Deus dicitur seipsum vocare Deum Abraham, Isaac, & Iacob, tanquam viuentium, cùm corpore sint mortui, quemadmodum dicimus. Sancte Petre, ora pro me, cùm Petrus iam tantùm sit secundùm animam. Sciendum ergo, quod dupliciter intelligi potest Dominus ex illis assumptis probare corporum mortuorum resurrectionem. Primò enim secundũ Diuum Hieronymum dici potest, ipsum immediate ex illis assumptis probare voluisse animas permanere post mortẽ, quod etiam negabant Sadducæi atque ex illo consequenter intelligendum reliquisse etiã necessariò futuram corporum resurrectionem, maximè secundùm sententiam Sadducæorum, qui propterea quòd animas hominum putabant necessariò dependere à corpore, sicut animas brutorum animalium, eas putauerunt perire cũ corpore. Ex eo ergo quòd illis ostensum fuit mortuos secundùm aliquid viuere, nempe secundùm animã, consequenter etiam non illis tantùm, sed absolutè omnibus probatum est futuram corporum resurrectionem. Posita enim immortalitate animæ, ratio exigit vt aliquando corpora resurgant, quòd ad hæc animæ inclinationem habeant, quam perpetuò impediri est contra rationem violenti. Nullum enim violentum, secundùm etiam Philosophos, perpetuũ esse potest. Cùm igitur Sadducæi maximam dependentiam putabant animæ ad corpus, facile credita immortalitate animæ ratio ab eis impetrare potuit, imò apud eos consequens erat resurrectionem corporum futuram. Et quidem quam efficaciter posita animæ immortalitate ex eius erga corpus inclinatione sequatur futura corporum resurrectio: ex eo satis licet videre, quòd philosophi ferè illi qui animam crediderunt immortalem, ob hanc animæ ad corpus inclinationem, aut putauerunt animas post mortem alia quædam corpora aërea & subtilissima assumere, aut relegari rursum in hunc mundum in alia corpora, quemadmodum sensit Pythagoras & Plato. Inclinationem animæ ad corpus, testatur vis illa quę naturæ videtur adhibita in dissolutione animæ à corpore: testatur & oratio illa animarum sanctarum in Apocalypsi, quæ acceptis stolis albis optant corporum assumptionem. Cæterùm & alia ratione, posita animæ immortalitate consequens est, tum ex naturali eius erga corpus inclinatione, tum ex iustitiæ diuinæ æquitate, futuram corporum resurrectionem, præsupponendo animas post mortem pro gestis in hac vita aut pręmium accipere, & felicitatem aut supplicium. quemadmodum crediderunt etiam omnes philosophi, qui animæ immortalitatem astruxerunt. Iustitiæ enim æquitas requirit vt corpora quæ cum animabus bona malaque gesserunt, cum eisdem similiter aut felicitate fruantur, aut supplicio afficiantur. Deinde perfecta felicitas animæ consistere nequit quandiu anima à corpore separata, naturali corporis desiderio frustratur, quemadmodum indicat prædicta animarum sanctarum in Apocalypsi oratio. Certè author libri Machabæorum secundi. Iudam Machabæum colligit de resurrectione mortuorum rectè sensisse ex

Apoc. 6. — Apoc 6. 2. Macha. vlt.

credita ab eo animarum post mortem vita, cùm dicit. *Nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret, superfluum videretur & vanum orare pro mortuis.* Nam alioqui prodesse etiam potuerat animabus illa oblatio & oratio, sed existimabant, vt dictum est, alterum alteri adhærere necessariò. Itaque minus mirum, si & hoc loco ex ea scriprura quæ animarum post mortem vitam tantùm videtur necessariò astruere, intelligendam etiam relinquat & velit corporũ resurrectionem. Aliter tamen, & melius, dici poterit Dominum ex illo Exodi loco voluisse immediatè probare & concludere futuram corporum resurrectionem, nimirum quòd cùm Deus se adhuc dicat esse Deum Abraham, Isaac, & Iacob, necessarium sit illos etsi hominibus mortuos, tamen Deo non esse mortuos, sed illi tantùm dormire, & adhuc viuere illi, proinde illos aliquando ab eo resuscitandos à morte, veluti à somno. Hac enim ratione Dominum significare Abrahã, Isaac, & Iacob adhuc viuere, cùm hominibus sint mortui, satis indicat illud quod apud Lucam pro probatione eius quod subsumendo dicitur. *Non est Deus mortuorum, sed viuentium*, additur. *Omnes enim illi viuunt.* Nam secundùm animam omnes mortui etiam nobis viuunt. At homines ipsi quantiquanti sunt, etiam post mortem Deo viuunt, qui vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt: quemadmodum saluator puellam archisynagogi filiam non mortuam esse dixit, sed dormire, quòd sibi non esset mortuà, sed à se veluti dormiens esset resuscitanda. Talis est ergo ferè Domini contra Sadducæos argumentatio. Ipse Deus etiam post mortem patriarcharum sę dicit esse illorum Deum. Absurdè autem se Deum vocaret mortuorum & eorum qui omnino non sunt. Viuunt ergo hi patriarchæ, saltem ipsi Deo, eique tantum reputantur vt dormientes. Quod si verum est, consequens est eos qui hominibus habẽtur mortui, aliquando resurrecturos, resuscitatos à Deo veluti à somno. In hunc sanè modum Diuus Irenæus declarat se intellexisse hanc Domini argumentationem, dum tractans hũc locum lib. 4. cap, 9, sic scribit. Si enim Deus mortuorum non est, sed viuorum, hic autem dormientium patrum Deus dictus est, indubitatè viuunt Deo, & non perierunt, cùm sint filii resurrectionis. Sic & Diuus Chrysostomus se intellexisse ostendit, scribens in hunc locum, & declarans quomodo Deus dicatur patriarcharum tanquam adhuc viuentium Deus. Quemadmodum enim (inquit) Adam quamuis viueret posteaquã de vetito ligno comedit, sententia tamen prolata mortuus erat: sic profectò isti etsi mortui erant, pollicatione tamen resurrectionis viuebant. Quomodo igitur alibi dicit, vt & mortuorum & viuorum dominetur? Non est hoc illi simile. Mortui namque hic illi qui victuri sunt appellantur. Hæc Chrysost. Eadem habent Euthimius & Theophyl. vtpote Chrysostomi imitatores. Porrò cùm in multis aliis locis scripturæ etiam Mosaicæ. Deus vocetur patriarcharũ Deus, peculiariter tamẽ Dominus citat verba Dei ad Moysen circa rubum, vel quòd hoc loco insigniter Deus suũ nomen Moysi aperuit, & tũc primùm se horum trium patriarcharum Deum appellauerit, addens sic sibi nomen fore in æternum: ex quo etiam vlterius consequitur omnes illos viuere Deo, etiamsi moriantur hominibus qui horũ patriarcharũ sunt filii, cùm benedictio patriarcharum etiam ad semen eorum extendatur: vel etiam quòd hoc loco primùm Moyses suam acceperit

perit à Deo authoritatem, cùm authoritate Sadducæi se putabant resurrectionis fidem confutasse. Si enim Moysis authoritate se tueri vellent, oportebat attendere diligenter, & credere eis verbis Dei ex quibus suam primùm Moyses obtinuit authoritatem. Non caret autem mysterio, quòd Deus se non dicit Deũ Abraham, Isaac, & Iacob, sed ter repetito nomine, Deus, *Ego sum* (inquit) *Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob.* Hac enim terna nominis Dei repetitione ad singula patriarcharum nomina, significata est Trinitas personarum diuinarum, quæ & in tribus his patriarchis videtur designata. Abraham enim primus fidei parens, ac filium suum Isaac paratus immolare, typum gerit Dei patris, qui filium sum vnigenitum obtulit pro salute hominum in cruce. Isaac autem ligna ferens humeris suis in suiipsius immolationem, typum manifestè gessit Christi, qui factus est obediens patri vsque ad mortem, crucis lignum in quo immolandus erat gestans suis humeris. Iacob autem tertius in patriarcharum numero, procedens ab Abraham per Isaac, typum quendam gessit Spiritus sancti procedentis à patre per filium. Quòd autem in Matthæo dicitur istud dictum Iudæis, in Marco verò ipsi Moysi, nihil habet contrarietatis. Sic enim illud dictum fuit Moysi, vt etiam eidem præceptum fuerit dicere illud Israëlitis rogantibus nomen eius qui misisset ipsum. Cęterùm quòd in Luca legimus, *secus rubum*: & in Marco, *super rubum*, Græcè est ἐπὶ τῦ βάτυ, quod verti meliùs potest, In rubro quemadmodum vertit in Marco quidam, cùm in Luca verterit, iuxta rubum. Cùm autem subsumitur, *Deus autem non est mortuorum, sed viuorum*, repetenda est dictio, Deus, hoc modo, Deus autem non est mortuorum Deus, sed viuentium, quemadmodum in illo ad Romanos, *Neque enim qui in manifesto Iudaus est, neque qua in manifesto, in carne est circuncisio*, repetendæ sunt dictiones, Iudæus & circuncisio. Infertur autem à Domino ex præmissis apud Marcum id vnde cœperat, cùm dicitur, *Vos ergo multum erratis.* Non enim iam ostenderat eos simpliciter errare, sed multùm errare, nimirum & quòd errarent negando resurrectionem, & quòd errarent existimando posita resurrectione carnalem fore post resurrectionem vitam. Ex hac itaque Christi contra Sadducæos disputatione duplex refellitur error philosophorum & hæreticorum. Primùm enim contra omnes philosophos astruitur resurrectio corporum, quæ vt non potest efficaciter naturalibus rationibus probari, sed potiùs cum naturalibus pugnat rationibus: ita eam nulli philosophi potuerunt credere futuram, nec credi potuit à quoquam nisi diuina reuelatione instructo, aut scripturis sacris fidem habente, quanquam rationibus quibusdam naturalibus fides resurrectionis iuuari possit. Post philosophos autem & Iudæorum Sadducæos, fuerunt & hæretici Christiano nomine gloriantes, qui ipsi etiam Apostolorum temporibus, & in exordio nascentis Ecclesiæ corporum negauerunt resurrectionem, nimirum hi ferè omnes qui ex Simonis Magi schola descenderunt, falso nomine se Gnosticos appellantes, à veritatis, quam sibi vendicabant solis, cognitione. Testatur enim Augustinus, Simonem Magum, Basilidem, Seuerianos, Carpocratitas, Valentinianos, Marcionitas resurrectionem negasse, quemadmodum etiam patet ex Irenæo & Tertulliano. Hi enim nomine tantùm resurrectionis conseruantes, asserebant non esse nisi resurrectionem animarum, qua scilicet, animæ eorum qui doctrina ipsorum imbuti essent, liberatæ à vinculis corporalibus, restituerentur saluti: quæ videtur & fuisse sententia Hymenæi & Phileti, de quibus dicit Paulus, quod *à fide exciderunt dicentes resurrectionem iam esse factam.* Contra quos hæreticos disputans. Tertullianus libro de resurrectione carnis, quandoquidem etiam hoc loco hæretici quidam abutebantur pro erroris sui confirmatione, ostendit hoc loco carnis resurrectionem & non animæ tantùm Dominum astruxisse, quòd talem proculdubio confirmare voluerit resurrectionem, qualis à Sadducæis negabatur, qui eam negabant in qua videri poterant necessariç nuptiæ. Secundò refellitur error eorum qui resurrectionem quidem carnis confitentur futuram, sed post eam putant fore carnales delicias, in quibus hominis futuram constituunt beatitudinem, nimirum in cibo & potu, ac omnis libidinis expletione. Quod sensisse Cherinthum testatur Diuus Augustinus libro de hæresibus, sentiuntque quotquot Mahometi iam sequuntur errorem. Refellitur item error eorum qui post resurrectionem crediderunt terrenum fore regnum Christi, in quo ante acceptum Spiritum sanctum fuerunt etiam discipuli, fuerunt & hi qui Millenarii dicti sunt, quòd mille annis post resurrectionem Christum in terra regnaturum crediderunt. Contra hos enim omnes Saluator hic docet, non carnalem, neque terrenum fore post resurrectionem statum hominum, sed talem victuros vitam, qualem viuunt Angeli in cœlo sine nuptiis, ac proinde etiam sine cibo & potu, reliquisque carnis oblectamentis. Est autem resurrectionis fides vt propria Christianis, & omnium ferè quæ creduntur maximè supra naturam, ita conseruationi Christianæ religionis summè necessaria, vt rectè dicatur basis & fundamentum Christianismi. Huius enim spe fit, vt quod docet Christiana doctrina, alacriter homo exequatur, vt scilicet præsentia bona contemnat, voluptates fugiat, carnem suam castiget, ac mortem etiam, si necesse sit pro Christo obeat, mortemque minus horreat. Vnde librum suum de resurrectione carnis sic auspicatur Tertullianus, Fiducia Christianorum, resurrectio mortuorum. Illa credentes sumus, hoc credere veritas cogit, &c. Itaque cùm hoc loco primùm quidem doceamur futuram corporum resurrectionem, huius spe nec propriam mortem, nec amicorum nimis doleamus, omniaque promptè perficere studeamus quæ à suis Dominus exigit, qui aliquando abundantem illis redditurus est mercedem. Cùm autem secundò doceamur, spiritualem fore post resurrectionem statum vitæ humanæ, quò illo digni efficiamur, futuram illam vitam meditemur & auspicemur, sobrietate, castitate & oratione, Angelorum vitam imitantes in terris, quo in cœlis æquales illis effici possimus. Quæri autem potest circa hoc quod dicit Dominus, in resurrectione non fore nuptias, an in resurrectione sit permansurus sexus muliebris. Nam cessantibus nuptiis, is sexus videtur superfluus & otiosus. Et quidem Diuus Augustinus, libro de Ciuitate Dei 22. cap. 17. testatur nonnullos propter illud Pauli, *Donec occurramus omnes in virum perfectum*, existimasse fœminas non resurrecturas in sexu fœmineo, sed omnes in virili, quoniam Deus solum virum fecit ex limo, fœminam ex viro. Diuus Hilarius autem hoc loco in commentariis super Matthæum hanc quæstionem attingens, quod se temere facere dicit, eò quòd à

2.Tim.2.

Resurrectionis fides necessaria.

Ephes.4.

cunctis fermè esset præterita, sentire videtur omnem sexum defuturum in resurrectione motus his Christi verbis. Sic enim habet, *Et quidem suffecerat aduersus Sadducæos opinionem corporeæ illecebræ recidisse, & officiis cessantibus inania hæc corporum gaudia sustulisse,* (dicenpo scilicet, *non nubent: neque nubentur*) sed adiecit, *Erunt similes Angelis Dei. Quia igitur eas Angelis similes sacramentum scripturarum, & diuinæ virtutis potestates futuras esse demonstrat, qualis in scripturis authoritas est de Angelis opinandi, talem in resurrectione spei nostræ sensum oportet esse de fœminis.* Hæc ille, qui his sentire videtur, non solùm cessatura officia sexuum, sed etiam sexuum diuersitatem, imò omnem sexuum, sicut nullus est in Angelis sexus. Verùm Augustinus loco prædicto quæstionem hanc tractans subiungit, *Sed mihi meliùs sapere videntur, qui vtrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. Non enim libido ibi erit quæ confusionis est causa. Nam priusquam peccassent, nudi erant, & non confundebantur vir & fœmina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura seruabitur. Non est autem vitium sexus fœmineus, sed natura, quæ tunc quidem & à concubitu, & à partu immunis erit: erunt tamen membra fœminea non accommodata vsui venereo, sed decori nouo, quo non alliciatur aspicientis concupiscentia, quæ nulla erit: sed Dei laudetur sapientia atque clementia, qui & quod non erat fecit, & liberauit à corruptione quod fecit.* Hæc ille, qui post pauca eodem capite hanc sententiam confirmat ex præsenti ad Sadducæos responsione Christi. Cùm (inquit) aptus locus esset vt diceret. De qua me interrogatis, vir erat ipsa, non mulier: non hoc dixit, sed dixit, *in resurrectione neque nubent, neque ducent vxores, sed sunt sicut Angeli Dei in cœlo.* Nuptias ergo Dominus negauit futuras esse in resurrectione, non fœminas, & ibi negauit, vbi talis quæstio vertebatur vt eam negato sexu muliebri celebriore facilitate dissolueret, si eum ibi prænosceret non futurum, imò etiam futurum esse firmauit, dicendo, *Non nubent*, quod ad fœminas pertinet: *neque vxores ducent*, quod ad viros. Erunt ergo quæ vel nubere hic solent, vel ducere vxores, sed ibi hoc non facient. Simili argumento & Hieronymus hic in Matthæum scribens collegit fore vtrumque sexum: Si (inquit) in resurrectione non nubent, neque nubentur, resurgent ergo corpora quæ possunt nubere & nubi. Nemo quippe dicit de lapide, & arbore, & his rebus quæ non habent membra gentilia, quod non nubant, neque nubantur, sed de his qui cùm possint nubere, tamen alia ratione non nubunt. Quod autem infertur, *Sed sunt sicut Angeli Dei in cœlo* spiritualis promittitur conuersatio. Hæc Hiero. quem verisimile est hoc diligentius annotasse, non tantùm, ad ostendendum identitatem corporum in quibus homines resurgent, sed etiam in commendationem eunuchorum, qui nunc se castrauerunt propter regnum cœlorum, Angelicam similitudinem quæ in resurrectione promittitur, in præsenti vita quadantenus præuenientes.

c RESPONDENTES AVTEM QVIDAM SCRIBARVM DIXERVNT EI, MAGISTER, BENE DIXISTI, &c.] Solus Lucas commemorat scribas quosdam commendasse responsionem Domini datam Sadducæis: Marcus verò simile cuiusdam scribę commendationem narrat post responsionem Domini ad sequentem quæstionem, quam prætermisit Lucas, quòd eadem à scriba quodam alio tempore Domino propositam, & à Domino eodem modo quo hic absolutam, introduxit superiùs capit. 11. Intelligendum itaque vtramque Domini responsionem ad duas quæstiones, quosdam ex scribis approbasse, & alteram quidem commendationem descripsisse Marcum, alteram verò Lucam, qui dicit quosdam scribas respondisse, hoc est, subintulisse, *Magister bene dixisti*, nimirum gaudentes Sadducæis hostibus suis, & dissentientibus secum, occlusum esse os. Quòd autem apud Lucam sequitur, *Et amplius non audebant eum quicquam interrogare*, ex Matthæo & Marco falsum videtur, cùm hi testentur post quæstionem Sadducæorum, Pharisæos & scribas aliam adhuc quæstionem proposuisse. Proinde vel intelligendum est, Lucam tantùm loqui de Sadducæis, vt sit sensus, Sadducæos non ampliùs ausos quicquam interrogare. Aut, si de omnibus Lucas loqui intelligatur, accipienda est ea sententia significari quòd cùm iam aliquoties Dominus respondisset prudenter variis quæstionibus & Pharisæorum, & Sadducæorum, ita ipsius prudentiam admirati sunt & timuerunt, vt non auderent eum ampliùs quicquam interrogare. Videtur enim Lucas idem voluisse dicere cum eo quòd post sequentem quæstionem à se omissam ob causam iam prædictam dixit Marcus: *& nemo iam audebat eum interrogare*: Matthæus verò adiecit de turbis, *Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius*, quòd scilicet, tam prudenter & faciliter iis quæ videbantur perplexa responderet, resurrectionemque futuram ex eo loco scripturæ perspicuè & efficaciter concluderet, ex quo id minimè videbatur colligi posse. Triplex ergo effectus secutus est prudentem Christi responsionem, confusio Sadducæorum confundere ipsum quærentium: commendatio Christi, quam veritas etiam ab hostibus extorsit: admiratio turbæ.

SOLVITVR QVÆSTIO PHARISÆORVM DE maximo mandato, Matthæi 22. Marci 12.

CAPVT CXVIII.

P[a] Harisæi autem audientes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum: [b] & accessit vnus de scribis, qui audierat illos conquirentes, & videns quoniam bene illis responderit interrogauit eum [a] vnus ex eis legisdoctor, [b] quod esset primum omnium mandatum, [a] tentans eum, Magister, quod est mandatum magnum in lege? † [c] Iesus autem respondit ei, [b] Quia primùm omniũ mandatũ est, Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus vnus est, &, [c] diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & △ ex tota anima tua, & ‖ ex tota mente tua, [b] & ex tota virtute tua. [c] Hoc est [a] maximum, & [c] primum mandatum. Secundum autem simile est † huic, Diliges proximum tuum sicut △ teipsum. [b] Maius horum aliud mandatum non est, [&] [a] in his duobus mandatis vniuersa lex pendent & Prophetæ. [b] Et ait illi scribæ.

† a. Ait illi Iesus.
△ a. in.
‖ a. in.
† b. illi.
△ b. o. tanquam.

Bene

Bene Magister in veritate dixisti quia vnus est Deus, & non est alius præter eum, & vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tamquam seipsum maius est omnibus holocaustomatibus & sacrificiis. Iesus autem videns quod sapienter respondißet, dixit illi, Non es longè à regno Dei, & nemo iam audebat eum interrogare.

PHARISÆI AVTEM AVDIENTES QVOD SILENTIVM IMPOSVISSET SADDVCÆIS, &c.] Cùm Matthæus postquam de turbis dixisset quòd audientes mirabantur in doctrina eius, subiungat per aduersatiuam: *Pharisæi autem audientes*, &c. satis significat, Pharisæos non ita vt turbas admiratos, sic vt bene Christo ob prudentiam eius afficerentur, sed potiùs inuidia quadam gloriæ eius extimulatos. Itaque quanquã gauderent Sadducæis contrariæ sectæ & sententiæ hominibus os occlusum esse, & silentium impositum, tamen inuidia quadam contra Dominum concitati, conuenientes in vnum consultauerunt inter sese de quadam quæstione etiam à se Domino proponenda, vt si fortè ad eam non aptè responderet, minueretur apud populum admiratio prudentiæ eius, & maiorem apud populum ipsi consequerentur honorem & laudem, quòd quem Sadducæi superare non poterant, ipsi superassent. Deinde & hac ratione videri possunt commoti, vt communi consilio de quæstione aliqua proponenda consultarent, ne quia Sadducæis videbant silentium impositum, etiam ipsi non viderentur habere quod interrogarent. Hæc autem tum gloriæ Christi inuidia, tum propriæ gloriæ & ostentationis cupiditas, ita eos excæcauit, vt non viderent spem eorum vanam esse & impudentem. *Qui enim*, inquit Diuus Hieronymus, *iam supra in ostensione denarii fuerant confutati, & aduersæ partis viderant factionem subrutam, debuerant ex hoc moneri ne vltra molirentur insidias, sed maleuolentia & liuor nutrit inpudentiam.* Itaque quemadmodum superiùs quosdam ex Pharisæis & Hierodianis miserunt proposituri quæstionem, quæ Pharisæos & Herodianos concernebat: ita nunc per quendam ex ipsorum numero legisdoctorem & scribam proponunt quæstionem concernentem scribas & legis cognitionem. *Vnus enim ex eis*, inquit Matthæus, à cæteris, vt est verisimile, instigatus, *qui*, vt dicit Marcus, *audierat Sadducæos & Dominum conquirentes*, hoc est, inter sese disputantes, cùm aduertisset quod bene illis respondisset, experiri volens (hoc est enim quod dicit Matthæus, *tentans eum*) num & sibi respondere bene posset, *accessit ad eum, & interrogauit, quod esset in lege omnium primum mandatum.* De eo enim apparet illo tempore fuit inter scribas quęstionem & controuersiam, scribis quibusdam sibi placentibus quòd deprehendissent & intelligerent duo dilectionis mandata esse præcipua legis mandata, quemadmodum dictum est circa capite Lucæ 11. in capite Concordiæ 81. vbi item scriba quidam Dominum tentando interrogauit, quid faciendo vitam æternam possideret, & ad legem à Domino remissus, sapientiam suam non vulgarem, sed peculiarem ostentare volens, respondit duo hæc dilectionis præcepta. Sic & hic sibi placens de cognitione primi in lege mãdati. Dominum interrogauit non discendi studio, sed tentandi & experiendi: *Magister* (inquit) *quod est mandatum magnum* (hoc est maximum) *in lege?* Positiuus enim pro superlatiuo positus est vnde postea maximum vertit interpres, cùm & ibi Græcis, sicut hic, sit positiuus, μεγάλη. Diuus Hieronym. tamen existimat hunc ideò interrogasse

A quod est magnum mandatum, non autem quod est maximum, vt cùm omnia quæ Deus mandauerit, magna sint, quicquid ille responderet, occasionem haberet calumniandi, aliud afferens magnum esse de pluribus. At hæc annotatio nõ conuenit eo quod Marcus dicit interrogasse quod esset primum omniũ mandatum.

e IESVS AVTEM RESPONDIT EI, *b* QVIA PRIMVM OMNIVM MANDATVM EST, AVDI, &c.] Quamquam Dominus hunc scribam sciret non discendi voto, sed studio cognoscendi an sciret quod interrogabatur, interrogare, tamen non dedignatus est respondere, tum ob fructum quem

B præuidebat hinc etiam in tentatore scriba prouenturus: tum quòd magisterii eius professio non sinebat eum silere aut responsionem declinare, ne qui magistrum se in templo quotidie exhibebat, videretur ignorare id quod in primis doctori est cognoscendum. Docens enim artem aliquam, cognoscere debet quid in ea arte sit præcipuũ & primum. Prolaturus autem Dominus primum mandatũ ex Deuteronomii 6. cap præmittit etiam, vt est apud Marcum, illud quod ibi præcedit. *Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est*, vel, vt habent Græca & Hebræa, *Dominus Deus noster Dominus vnus est.* Quòd procemii

C loco præmittitur primo præcepto dilectionis: eo quòd dilectionem Dei præcedere debeat recta de Deo opinio & fides, vt scilicet credatur vnus esse Deus, & non multiplex, sicut Dii gentium, & proinde in vno illo omnem fiduciam collocandam esse ex qua fide etiã facilè nascitur Dei ex toto corde dilectio. Quoniam enim Deus est, & super omnia constitutus, hinc super omnia diligendus est: quoniam verò etiam vnus est, toto etiam corde est diligendus, qui diuiso corde esset diligendus, si in multos Deos esset diuisus. Vnde quidam cõiunctionem, *&*, cùm sequitur. *Et diliges Dominum*, &c. putant Hebræa phrasi accipiendam allatiuè, vt sit sensus. Itaque diliges Dominum. Porrò cùm dicitur, *Deus vnus*

D *est*, vel *Dominus vnus est*, dictio, *vnus*, non excludit pluralitatem personarum in diuinitate, sed naturarum: vnde pro, *Dominus*. Hebræis est nomen tetragrãmaton, quod proculdubio nomen est essentiæ deriuatum à verbo quod esse significat. Trinitatem autem personarum in essentiæ vnitate subsistentem satis etiam hac sententia Spiritus sanctus significauit, quemadmodum annotauit Euthymius, cùm primũ dicatur Dominus, & secundò Deus, ac tertiò rursum Deus vel Dominus, queadmodum & in illo Psalmi, *Benedicat nos Deus*, *Deus noster*, *benedicat nos Deus*, trina repetitione nominis Dei plerique intelligunt indicatam personarum diuinarum trinitatem, & secundo loco dici, *Deus noster*, quòd secunda in diuini-

Psalm. 66.

E tate persona singulari ratione, per assumptã humanam naturam, Deus noster factus sit Quæ autem ad intelligentiam & explicationem bonum duorum præceptorum dilectionis pertinet, prolixè satis tradita sunt superiùs circa predictũ Lucę locũ. Illud tantùm hic notandum. Matthæum vsum præpositione, *in*, dicendo. *In toto corde, in tota anima, in tota mente* (nam apud Matthæum in Græcis non est, *ex toto corde* vt nos legimus, sed in toto corde, sicuti in tota ani-

ma, in tota mente) Marcus verò posuit præpositionem, *ex*, dicens, *ex toto corde*, &c. Matthæus enim secutus est Hebræam veritatem, quæ habet litteram Beth. Marcus verò versionem Septuaginta, quæ habet præpositionem, ἐξ. Nec est aliquid in sententia diuersitatis, quamquam annotare istud visum est, quòd quidam rationem aliquam assignent quare in Matthæo dictum sit, *ex toto corde*, non autem, in corde: & rursum, in tota anima, non autem, ex tota anima. Magis autem illud notandum, quòd præceptum hoc non reperiatur in Exodo vel Leuitico, sed tantùm in Deuteronomio, hoc est, in secunda lege Moysis, quæ typum gerebat secundæ legis diuinæ, nempe legis Euangelicæ, cui hoc præceptum est proprium, cùm sit lex dilectionis & amoris, cùm vetus lex fuerit lex timoris in seruitutem generans. Ideoque in Deuteronomio, postquam Moyses capit. 5. enarrasset decalogi præcepta data Iudæis à Deo in monte Sinai cum magna timoris incussione, deinde in capitis sequentis exordio subiungit hoc dilectionis Dei præceptum, spiritu sancto significante post legem timoris successuram legem amoris, illudque præceptum dilectionis Dei complecti in se omnia, quæ priùs data erant decalogi præcepta, quæque post traditurus erat Moyses, interque ea omnia hoc primum esse & maximum. Iudæi sanè ipsi hunc totum à Domino citatum locum cum summa legunt obseruatione. Eorum enim scriptores primam & vltimam huius loco litteram in Deuteron. scribunt maiusculis ad amplificationem ipsius sententiæ, vt eam legis diuinæ principium & finem subindicarent. Abutunturque Iudæi plerique his sacris verbis, haud secus quàm aliqui Christiani initio Euangelii secundùm Ioannem, qui se satis tutos existimant, si sacra verba in schedula circunferant, quantumuis interim sceleratam vitam viuant. Itaque Iudæi mane & vespere cum magna religione, imò superstitione hæc legunt verba, hac scilicet ratione, vt ipsi scribunt, vt fugent quæque noxia. Cæterum alterum dictionis mandatum, quod ad proximum pertinet, Dominus dicit secundùm, non quidem ordine legislationis, quia priùs illud datum erat Leuit. 19. sed dignitate. Simile autem dicit alteri, tum quòd etiam sit de dilectione exhibenda, tum quòd similem habeat cum præcedenti generalitatem. Vnde & sequitur.

IN HIS DVOBVS MANDATIS VNIVERSA LEX PENDET ET PROPHETÆ.] Tota lex & Prophetæ hoc est, Prophetarum scriptura & doctrina, pendet in duobus dilectionis mandatis, quia in illis omnia legis & Prophetarum præcepta comprehenduntur, & ex eis dependent atque eliciuntur, & ad duplicis illius dilectionis exhibitionem aut conseruationem omnia ordinantur, ita vt secundùm exigentiam mandatorum dilectionis, reliqua omnia mandata sint vel seruanda, vel aliquando etiam omittenda aut mutanda. *Plenitudo enim legis, est dilectio*, inquit Paulus cum Domino consentiens. Et rursum. *Finis*, inquit, *præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona, & fide non ficta.* Non tantum autem in duobus illis mandatis continentur reliqua omnia legis aut prophetarum præcepta, sed etiam quodammodo quæcumque in lege vel in Prophetis narrantur facta vel dicta à Deo, vel ab hominibus. Omnia enim propter charitatis ædificationem narrantur. Porrò quod dicitur in duobus mandatis pendere legem &

Rom. 13.
1. Tim. 1.

A Prophetas, vtroque modo verum est, siue intelligatur quod in duobus istis simul pendeant, nimirum quia in priore mandato summatim comprehenduntur ea præcepta quibus erga Deum instruūtur homines: in secundo verò quæcunque erga proximum instituunt, siue intelligatur sic in duobus istis pendere, vt in singulis horum omnia pendeant, eò quòd alterius præcepti obseruatio sine altero esse nequeat, imo alterum in altero includatur, aut saltem præsupponat. Quicumque enim diligit Deum verè ex toto corde, hic necessario ad omnem eius voluntatem comparatus est, ex quo consequens est, vt & in seipso & erga alios viuat

B sanctè & decenter, sobriè, & iustè. Quòd si verè diligat proximum sicut seipsum, necessarium etiam est vt priùs diligat Deum, propter quem proximus est diligendus, & ex cuius dilectione fluit syncera & vera proximi dilectio. Proinde non dubitauit Dominus Matthæi 7. cum adhortatus fuisset nos, vt quæ velimus nobis fieri, eadem aliis faciamus, subiicere idem quod hic dixit, *Hæc est enim lex & Prophetæ.* Et Paulus cùm de dilectione proximi ageret ad Rom. 13. non dubitauit dicere. Plenitudinem legis esse dilectionem, & dilectionem proximi non operari malum, nimirum quod hæc necessario præsupponeret dilectionem Dei: *Deus enim est charitas*, inquit Ioannes, *& qui manet in charitate, in Deo manet,*

1. Ioan. 4.

C *& Deus in illo.* Et rursum. *Qui dicit se diligere Deum, & fratrem suum odit, mendax est, & veritas in eo non est.*

Ibidem.

Cùm autem in tam paucis verbis & præceptis tota lex & Prophetæ comprehendantur, meritò illa fixè sunt menti imprimenda, semperque ante oculos habenda, iuxta consilium quod Deuteronom. 6. post primùm horum præceptorum subiicitur, vt secundùm hæc omnes nostros actus & concilia dirigamus & dispiciamus, quod qui faciunt, non ita, vt plerique, hærent frequenter dubitantes quid faciendum, quid non, quidve recte factum est, quid secus. In hæc enim præcepta maximè competit illud Dauidis. *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.* His præceptis Dominus præceptorum varietatem & multitudinem contraxit hoc loco, adimplens il-

Psalm. 18.

D lud quod ex Isaia Paulus ad Rom. 9. citat tamquam adimpletum in Christo. Verbum enim consumans & abbreuians in æquitate, quia verbum abreuiatum faciet Dominus super terram. Quem locum tractans Diuus Cyprianus in sermone de oratione Dominica, sic habet. Nam cùm Dei sermo Dominus noster Christus Iesus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit, præceptorum suorum fecit grande compendium, vt disciplina cœlestis discentiū memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium, velociter diceret. Hęc ille, qui deinceps declarat Dominum hoc compendium fecisse isto loco.

Rom. 9.

E ET AIT ILLI SCRIBA, BENE MAGISTER IN VERITATE DIXISTI, QVIA VNVS, &c.] Quòd Marcus dicit hunc scribam approbasse Domini responsionem, & Dominum vicissim eius responsionem commendasse, ita vt diceret eum non longè esse à regno Dei, non est contrarium ei quod Matthæus hunc dicit tentasse Dominum. Tentasse enim solum dictus est, ob id quod experiri voluerit num ad questionē rectè Dominus respondere posset. Quain re etsi non syncero satis se declarabat erga Dominum esse affectu, tamen cùm

cùm audiret prudentem Domini responsionem, ac talem quæ cum propria ipsius sententia conueniret commotus responsionis veritate, ac delectatus approbatione suæ sententiæ, deposito illo tentandi animo, approbauit Domini responsionem: & vicissim Dominus delectatus quòd & veritatē ille agnosceret, eamque tentandi animo posito, à se dictam approbaret, commendans eius responsionem, dicit non longè illum esse à regno Dei. Proximus enim ille est regno Dei, qui & cognoscit veram rationem qua Deo placere possit, & eam à quocunque prædicari audit approbat, non calumniari studens per inuidiam quæ rectè dicuntur ab aliis, more Pharisæorum. Nondum autem iste dicitur esse in regno Dei, hoc est, inscriptus esse inter regni Dei ciues, ac talis in quo Deus regnaret, tum quia caruit fide in Christum, tum quia non satis est cognoscere & approbare verbo veritatem, sed oportet & facto eam obseruare, cùm hic scriba necdum perfectā habuerit Dei & proximi dilectionem. Porrò ex ipsius scribæ re- A sponsione dictis dilectionem Dei & proximi præcellere holocaustomata & sacrificia, apparet fuisse inter Pharisæos aut sacerdotes qui sacrificiis primas tribuerint partes, cùm scripturę Prophetarum apertè satis contrarium doceant, vt Psal. 49.50.59. Isaiæ 1. Ieremiæ 7. & aliis multis locis, quorum multa colligit D. Irenæus lib. 4. cap. 32. His enim apertè significatur Deum potiùs requirere obedientiam, pietatem, iustitiam, misericordiam, & id genus alia, quàm externa sacrificia: sicut & Deut. 10. testatur Moses non petere Deum aliud à suis quàm vt diligant eum in toto corde suo. Cæterùm quod dicit Dominus hoc loco præceptum dilectionis Dei esse primum & maximum mandatū, ac duobus his præceptis dilectionis nullum esse maius præceptum, B notandum contra eos qui fidem hodie nimis extollunt, præferentes eam charitati, ac gratius Deo esse asserentes credere illi, quàm diligere eum, cùm & Paulus apertè dicat, inter tres virtutes, fidem, spem, & charitatem, maximam esse charitatem.

QVÆSTIO PROPONITVR DE CHRISTO, CVIUS FILIVS SIT. MATTH. 22. MARCI 12. LVCÆ 20. CAPVT CXIX.

[a] Congregatis autem Pharisæis interrogauit eos Iesus, dicens: Quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid. [b] Et respondens Iesus† [l] dicebat [f] ad illos [b] docens in templo, [h] Quomodo dicunt [b] scribæ Christum filium esse Dauid? [a] Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum, [c] & [h] ipse [b] enim [h] Dauid dicit [b] in Spiritu sancto [c] in libro Psalmorum [a] dicens, [l] Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. [b] Ipse† ergo Dauid dicit illum Dominum, si ergo Dauid vocat eum Dominum, [h] & Δ [l] quomodo filius eius est? [a] & nemo poterat ei respondere verbum neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare, [b] & multa turba eum libenter audiuit.

† a ait illis. e dixit autem.

† c Dauid ergo Dominum illum vocat.

Δ b vnde.

CONGREGATIS AVTEM PHARISÆIS INTERROGAVIT EOS IESVS, DICENS, &c.] Cùm non haberent ampliùs quod interrogarent Pharisæi, Dominus vicissim post multas eorum interrogationes illis quæstionem proponit, eamque valdè oportunam. Cùm enim superiori sermone docuisset quæ ad opera vitamque rectè instituendam pertinent, nunc ad rectam de Christo fidem eos oportunè prouocat quòd sine fide impossibile sit qualiquali vita placere Deo. Cumque nihil magis Pharisæos offendebat in Iesu, quàm quòd se filium Dei frequenter vocaret, seque Deum esse, ac Deo æqualem significaret, commodè nunc in vltimo ad illos sermone scripturis relinquit intelligendum illis, expectatum Messiam fore supra hominem ac verè Deum fore, vt qui ipsum ex factis & miraculis debebant agnoscere esse Christum, non alienarentur ab ipso, quod se Deum, Deoque æqualem significaret. Fuit enim hic vltimus Christi ad Pharisæos sermo, exceptis his quæ captus ab eis, respondit illis. Non tantùm autem contra Pharisæos & Iudæos illius temporis hic Christi sermo profecit, sed & contra Iudæos nostri temporis. Siquidem & hi suum Christum quem adhuc venturum expectant, putant tantùm fore purum hominem, nec alia re magis abhorrent à Christianorum fide, quā quod ea prædicet Christum hominem verè etiam esse Deum quasi hac ratione multos colamus Deos, contra illud quod in scripturis toties dicitur, vnus esse Deus. Itaque cùm adhuc apud ipsum Dominum congregati essent Pharisæi, *interrogauit eos* cuius putarent Christum esse filium, eisq; respondentibus Dauidis eum C esse filiū, rursum quærit quomodo ergo Dauid eum vocet Dominum suum, idque non suo spiritu, nec spiritu erroris, sed per Spiritum sanctum & in libro Psalmorum sanctorum. Qua quidem quæstione cogitandum illis relinquit. Christum amplius quid futurum, quàm quod à Dauide erat accepturus nascēdo: alioqui enim absurdum esse, quod eum non tantùm Dominum, sed suum Dominum vocet: cùm nō sit conueniens, vt pater suum filiū vocet suum Dominum. Noluit autem Dominus ipse nodum huius quæstionis dissoluere tum quod necdum tempus esset diuinitatem Christi apertè prędicare, tum ne occasionem blasphemiæ inuenientes Iudæi ampliùs D insanirent, vt habet Chrysostomus. Porrò historiæ huius narratione videntur à Matthæo nonnihil discordare Marcus & Lucas. Nam cùm Matthæus dicat Pharisæos interrogatos cuius putarent Christum esse filium, eosque rursum interrogatos quomodo ergo Dauid Christum vocaret suum Dominum reliqui duo Dominum tantùm quæsisse commemorant *Quomodo dicunt scribæ Christum filium esse Dauid*, quæ non videtur fuisse quæstio Domini ad ipsos Pharisæos, sed potiùs ad turbas à scribis edoctas. Itaq; Osiāder in sua harmonia significat bis Dominum hāc quæstionem proposuisse, semel Pharisęis, ac deinde turbæ, similemque sententiam etiam indicat Euthymius. Verùm istud non est necesse intelligere, cum E Marcus & Lucas nō dicant istud Dominum dixisse ad turbas, quāuis turba audiente significent esse dictum, imò potius significant dictum ad illos quos prius commemorauerunt quædam interrogasse Dominum Pharisæos. Scribas, & Sadducæos, vt patet ex

ex eorum narratione. Dicendum ergo quod hi duo Euangelistæ in narratione huius quæstionis à Domino propositæ breuitati studentes, dicunt Dominum quæsisse in tertia persona. *Quomodo dicunt scribæ Christum esse filium Dauid?* &c. cùm ex Matthæo satis appareat non his præcise verbis in quæstione proponenda vsum fuisse, sed tamen idem secundùm sensum quæsisse quod illis verbis quæsisse commemorant reliqui duo. Non enim, vt sæpe dictum est, Euágelistarum studium fuit verba Christi nobis annumerare. Cùm enim Pharisæi plerique etiam scribæ essent, aut saltem ex scribarum sententia & doctrina respondissent. Christum esse filium Dauidis, recte Marcus Dominum interrogasse narrat. *Quomodo dicunt scribæ*, &c. quamuis in secunda persona, vt ex Matthæo apparet, istud quæsierit à Pharisæis: quanquam intelligi etiam possit. Pharisæos interrogatos cuius filius esset Christus, respondisse scribas asserere eum esse filium Dauid, ac tum Dominum subiecisse quod habent Marcus & Lucas. *Quomodo dicunt scribæ*, &c. Cæterùm scribis tribuitur hæc assertio, quòd ea ex scripturarum pendeat intelligentia, quarum enarratio ad scribas pertinebat, maximè cùm Christum fore filium Dauid, non apertè dicatur in scriptuis, vt ex eis id quisque intelligere posset, sed tantum significetur, & indicetur, ita vt ii tantùm ex illis intelligere potuerint illud, qui acutiores erant in scripturarum intelligentia. Nusquam enim aperte dicitur Christus fore filius Dauid, sed id scribæ ex variis locis intellexerunt satis significatum, vt Isaiæ 8. vbi promittitur sessurus super solium Dauid. Micheæ 5. vbi dicitur nasciturus in Bethlehem, & aliis multis similibus locis. Apparet autem Dominum sua hac interrogatione & argumentatione velle probare Christum non esse filium Dauid, & tollere velle assertionem Scribarum & Pharisæorum. Dicit enim, *Quomodo dicunt scribæ, Christum esse filium Dauid?* quasi significans, illorum assertionem conuenire scripturæ, Vnde & infert, *Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?* Videtur enim econtrariò potiùs dicendum fuisse. Cùm Christus filius sit Dauidis, quomodo Dauid dicit eum Dominum? Sed illo potiùs modo suam quæstionem & argumentationem proposuit Dominus, vt erroneam illorum argueret opinionem, & significaret Christum non talem esse Dauidis filium qualem illi suspicabantur, hoc est, nudum hominem, sed etiam propter diuinitatem esse Dominum ipsius ac proinde scribas interrogatos cuius filius sit Messias, non tantum oportuisse respondisse quòd filius esset Dauidis, sed etiā & multò magis quòd filius esset Dei. Non ergo scribarum assertionem tollere voluit Dominus, sed expendēdum relinquit quomodo testimonium Dauidis constet cum illorum assertione, vt sublimiorem dicant de Messia concipere opinionem. Testimonium autem à Domino citatum desumptum est ex Principio Psal. 109. ex cuius citatione obiter annotandum, & quòd Dauid eius Psalmi sit auctor, ac proinde aliorum etiam maximè qui Dauidis præ se ferunt titulum, & quòd vnus sit Psalmorum liber, cùm Iudæi quidam in quinque eum diuidant. Non citat autem Dominus tantum eam partem quæ suo seruire videbatur proposito, sed etiā addit quid Dominus dixerit Domino, nempe, *sede à dextris meis, donec ponam*, &c. vt maiorem eis metum incuteret, si pergerent ei se opponere, quem meritò debuerant agnoscere Christum esse. Porrò ex ipso Pharisæorum silentio, & ignorantia responsionis, duo sunt obseruanda. Primùm, quòd scribæ & pharisæi tunc non intellexerint mysterium diuinitatis Christi. Alioqui enim facile respondissent, vocatum à Dauid Dominum, quòd Deus esset. Vocabant quidem Messiam filium Dei viui, vnde Caiphas dixit, *Adiuro te per Deum viuum, vt dicas nobis si tu es Christus filius Dei.* Intelligebant enim ex scripturis scribæ Messiam singulari ratione vocandum filium Dei, quia dicitur Psal. 2. *Dominus dixit ad me. Filius meus es tu.* Ex alio Psalmo, *Ipse inuocabit me, pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ.* Sed ex his aliisque locis tantùm intelligebant eum fore filium Dei singulari quadam & eximia præ aliis electione & adoptione diuina, quomodo & Salomon filius Dei in typum Messiæ dictum est in scripturis. Obseruandum secundò tempore Christi dubium non fuisse Scribis & Pharisæis, quin Psalmus iste intelligendus esset de Messia. Alioqui enim habuissent quod Domino respondissent. At posteri Iudæi variis modis conati sunt, & adhuc conantur. Psalmum hunc nobis eripere, in hoc laborantes vt de Messia ostendant non intelligendum. Siquidem, teste Tertulliano libr. 5. contra Marcionem, quidam Iudæorum asseruerunt hunc Psalmum de Ezechia intelligendum, quia is sederit ad dexteram templi: & hostes eius auerterit Deus, & assumpserit. Diuus Hieronymus autem hoc loco super Matthæum, Iudæos dicit intelligere hunc Psalmum dictum de Abraham in persona Eliezer serui eius, quòd post cædem quinque regum, Dominus Deus Domino suo Abraham dixerit, sede ad dexteram meam, &c. Alii intelligunt dictum de Dauide persona populi Israëlitici, qui Dauidem appellarit dominum suum. Sūt & qui intelligunt Dauidem ipsum hic dominum suum vocare Saulem: & quòd dicitur, *Dixit Dominus Domino meo*, sic exponunt. Dominus dixit ad me propter dominum meum Saulem qui me persequitur. Verùm hos omnes præterquam quod refellit silentium scribarum & Pharisæorum non habentium quod responderent, etiam totius ipsius Psalmi consequentia conuincit coactæ interpretationis. In illo enim præter alia dicitur, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech*, quod nemini præterquam Messiæ competerre potest, quemadmodum hoc & totum etiam Psalmum de Christo antiqui plerique Iudæorum Rabbini intellexerunt. Sciendum autem, quòd pro dictionibus, *dominus & domino*, non sit apud Hebræos eadem dictio. Nam pro nominatiuo, *dominus*, illis est nomen Dei tetragrammaton, quod quamuis propriè significet τὸν ὄντα, id est, existentem, vertitur tamen per nomen, *dominus*, quòd pro nomine illo ineffabili legatur ferè nomen Adonai. Pro datiuo autem, *domino*, ponitur nomen Adon, quod propriè dominum significat, quo nomine semper Paulus Christum appellat, propterea quod ipse redemptos sui sanguinis pretio homines à diaboli tyrannide in suum ius & dominium asciuerit, constitutus à Deo patre omnium dominus, & iudex, caputque Ecclesiæ fidelium, de quo regno & dominio cùm etiam in hoc Psalmo agatur, conuenienter etiam hoc loco Dauid Messiam Dominum, & suum vocat Dominum. Intelligendam autem relinquit Dominus Christi ex hoc loco diuinitatem, non ex eo quod

Dauid

Dauid vocat Messiam Dominum, cùm dictio Adon, qua hîc vocatur Messias communis sit etiam hominibus principatum obtinentibus: vnde eadem dictione Dauid etiam Saulem vocat Dominum suum 1. Reg. 26. sed ex eo quòd Dauid Messiam vocat Dominum suum, vtique non sic eum vocaturus, si tantùm esset ipsius filius; & quantus esset si ex ipso natus esset. Cæterùm sunt etiam in veteri testamento quædam loca, in quibus apertè contra Iudæos Messias vocatur Deus, & item Dominus nomine tetragrammaton. Deus enim apertè dicitur Psalm. 44. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi*, &c. vbi de regno Messiæ fieri mentionem præcedentia & sequentia testantur. Rursum, *Paruulus natus est, & filius datus est nobis, & vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis.* Item, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.* Nomen tetragrammaton, quod omnino nulli competere posse nisi soli vero Deo etiam Iudæi fatentur, Messiæ tribuitur. Ierem. 23. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter, & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster.* Hîc enim pro dictione, *Dominus*, Hebræa habent nomen tetragrammaton, sicut & Ierem. 33. vbi similis est locus, quamquam etiam hæc ac alia loca diuinitatem Christi astruentia Iudæi suis peruersi interpretationibus deprauare, nobisque eripere nitantur. Porrò vt & alia quæ in hoc habentur testimonio quod hic Dominus citauit, obiter tractentur, (nam exactior eorum tractatio ad Psalmorum pertinet explanationem) Deus pater dixit filio suo, *Sede à dextris meis*, siue quia ab æterno sic in mente sua secum facere disposuit: siue quia, vt Paulus, alludens ad hunc Psalmistæ locum, dicit ad Ephesios, Deus pater suum filium post resuscitationem, subuehens in cœlum, constituit illum ad dexteram suam in cœlestibus. Dei enim dicere, facere est. Ex illo autem Pauli loco pater, non solùm quando impleta sit & perfecta promissa hoc loco sessio à dextris Dei, sed etiam quid sit Christum sedere ad dexteram Dei, nimirum eum hominem qui pro nobis mortem pertulit, factus patri obediens, constitutum esse supra omnem principatum & potestatem, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro, omniaque subiecta esse pedibus eius. Vnde patet hanc sessionis promissionem neque tribuendam Christo ratione solius diuinitatis, neque ratione solius humanitatis, sed ratione humanitatis coniunctæ diuinitati. Quatenus enim homo Deus constitutus est super omnem principatum, accepitque nomen suprà omne nomen, vt in nomine eius omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum. Cùm autem dicitur, *Sede donec ponam*, dictio, *donec*, accipienda est, quemadmodum sæpè in scripturis, non vt excludat sessionem ad dexteram postquam aduenerit præscriptum illud tempus, sed vt tantùm indicet euentum huius rei certo tempore futurum, quod satis aperit Paulus dum dicit, *Sedet ad dexteram Dei, de cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.* Id autem fiet in nouissimo die, quando omnes hostes Christi qui siue verbo, siue facto dicunt illud, *Nolumus hunc regnare super nos*, perfectè illi subiicientur, digna de illis sumpta vindicta. Hoc enim tropicè significatur per hoc quod promittuntur hostes eius ponendi scabellum pedum eius.

Hebr. 10.

ET NEMO POTERAT EI RESPONDERE VERBVM, NEQVE, &c.] Quòd dicit Matthæus, neminem ausum fuisse eum interrogare, significat eos hactenus, quæ interrogauerunt nô discendi sed tentandi animo interrogasse. Si enim discendi fuissent cupidi, non debuissent ob animaduersam in Christo prudentiam ab interrogando quiescere, sed ob id magis ad interrogandum prouocari. Intelligi autem debet hoc generale Matthæi dictum de hostibus Christi, Scribis, Pharisæis & Sadducæis: & rursus intelligi debet de quæstione inter docendum Christo proposita. Nam mox postea discipuli quædam interrogasse referuntur, & in domo Caïphæ quædam ab hostibus suis Dominus captus est interrogatus. Porrò adiectione illius partis, *ex illa die*, videtur significari etiam post illam diē Dominum docuisse in templo, quemadmodum etiam suprà probatum est ex quibusdam locis verisimile esse. Nam quorsum dicitur ex illa die neminem ausum fuisse interrogare illum, si ex illa die numquam præsentibus Scribis & Pharisæis Dominus docuit, ita vt nec possent eum interrogare, etiamsi ausi fuissent & cupiuissent?

DOCET AVDIENDOS ET CAVENDOS SCRIBAS.

MATTHÆI 23. MARCI 12. LVCÆ 20. CAPVT CXX.

T[a]Vnc Iesus † locutus est ad turbas, & ad discipulos suos', [b] & dicebat eis in doctrina sua, [a] dicens, Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi. Omnia ergo quæcumque dixerint vobis seruate & facite, secundùm opera verò eorum nolite facere: dicunt enim, & non faciunt. Alligant enim onera grauia, & importabilia, & imponunt in humeros hominum, digito autem suo nolunt ea mouere. Omnia verò opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus. Dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus rabbi. Vos autem nolite vocari rabbi, vnus est enim magister vester: omnes autem vos fratres estis. Et patrem nolite vocare vobis super terram, vnus est enim pater vester qui in cœlis est: nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est Christus. Qui maior est vestrûm, erit minister vester. Qui autem se exaltauerit humiliabitur, & qui se humiliauerit exaltabitur. † [h] Cauete à Scribis, qui volunt ambulare in stolis, & [c] amant △ [h] salutationes' in foro, & ‖ primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in † cœnis', qui deuorant domos viduarum, △ simulantes longam orationem': hi accipient ‖ damnationem maiorem', [a] Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorum ante homines: vos enim non intratis nec introeuntes sinitis intrare◡. Væ vobis Scribæ & Pharisæi, hypocritæ, quia comeditis

† c audiente autem populo dixit discipulis suis.
C. 11. 84.
† c attendite.
△ b o. salutari.
‖ b. o in primis cathedris sedere.

† c. o. conuiuiis. Δ b. o. sub obtentum prolixæ orationis. ‖ b. o. prolixius iudicium.

ditis domos viduarum, longas orationes orantes propter hoc amplius accipietis iudicium. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam, vt faciatis vnum proselytum, & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos. Væ vobis duces cæci qui dicitis, Quicumque iurauerit per templũ, nihil est, qui autem iurauerit in auro templi, debet. Stulti & cæci quid enim maius est, aurum, an templum quod sanctificat aurum? Et quicumque iurauerit in altari, nihil est: quicumque autem iurauerit in dono quod est super illud, debet. Cæci quid enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum? Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt: & quicumque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo habitat in ipso: & qui iurat in cælo, iurat in throno Dei, & in eo qui sedet super eum.″ Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentam, & anethum, & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt legis, iudicium, & misericordiam, & fidem: Hæc oportuit facere, & illa non omittere. Duces cæci excolantes calicem, camelum autem glutientes. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod de foris est calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immunditia. Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, vt fiat id quod de foris est mundum. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ à foris parent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitia: sic & vos à foris quidem paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum, & dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine Prophetarum. Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorum qui Prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum. Serpentes genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Ideò, dico vobis ecce ego mitto ad vos Prophetas & sapientes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. Amen dico vobis venient hæc omnia super generationem istam. | Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico enim vobis, Non me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

C. 11. 84.

C. 13. 30.

TVNC IESVS LOCVTVS EST AD TVRBAS, ET AD DISCIPVLOS, &c. Cum Scribarum & Pharisæorum esset iam desperata correctio, reliquum vnum erat, vt alii admonerentur, ne illorum prauis moribus & exemplo corrumperentur. Itaque varia eorum Dominus detegit vitia in sequentibus, à quorum imitatione omnes, sed præcipuè suos discipulos, admonet sibi cauere. Quòd enim discipulos potissimùm suos præmunire voluerit, indicat Lucas dicens, *Audiente autem populo dixit Iesus discipulis suis.* Quoniam ergo varia eorum vitia liberè erat reprehensurus, ac suos diligenter præmoniturus vt ab ipsis imitandis sibi cauerent, ne hinc etiam simul periret authoritas doctrinæ ipsorum, necessaria adhuc populo cui præsidebant doctores, eorumque doctrinam & præcepta negligenda putarent auditores, quorum vitam & mores tam grauiter erat insectaturus, prudenter suum temperat sermonem Dominus, sic vt & necessariam eorum in docendo & præcipiendo authoritatem cõseruare studeant, & tamen suos præmuniat, ne illorum authoritate & præeminentia permoueantur ad illorum imitationem. Rursùm hoc verborum temperamento prouidit Dominus ne Scribæ & Pharisæi causari iustè possent suam læsam authoritatem, sed potiùs si vellent agnoscere seipsos, studerent vitam suo loco dignam viuere. Dicit ergo, *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi.* Vbi per, *cathedram Moysi*, quidam nimis literaliter intelligendam putant sedem antiquam constitutam in singulis synagogis, ad hoc vt ex ea in sabbathis lex Moysi populo recitaretur & explanaretur, quæ ob id Moysi cathedra sit dicta. Ideoque sic intelligendum volunt quod hîc dicitur de cathedra Moysi, vt hinc ostendant Scribis & Pharisæis non obediendum fuisse, nisi in

A his quæ populo ex huiusmodi cathedra recitabant, quæ scilicet in scripturis continebantur. At vt huiusmodi de cathedra Moysi figmentum nulla ratione vel authoritate stabiliunt, ita ex scripturis satis refelli potest. Ex facto enim Christi Lucæ 4. satis patet eos qui in synagogis scripturas populi recitabant, solitos id facere stando & ex suo quemque loco quo consederat. Nam & Esdras, vt scribitur 2. Esdras 8. populo legem prælegit stans super gradum ligneum, quem fecerat sibi ad loquendum. Et Paulus Act. 13. iussus in synagoga dicere die sabbathi, *surrexit, & stans locutus est ad plebem.* Itaque rectiùs dicendum, quod quemadmodum Psalmo primo metaphoricè dicitur cathedra pestilentiæ

Act. 13.

B pro officio docendi pessima: ita & hîc metaphorice dicitur Moysi, authoritas docendi & iubendi quæ ad cultum Dei pertinent, quam authoritatem primus in populo Iudaico obtinuit Moses, & ideo ab eo nomen accepit, vt dicatur cathedra Moysi, sicut Romanæ Ecclesiæ authoritas dicitur Cathedra Petri. Ita quod dicitur, *super cathedam Moysi sederunt*, idem est quòd eam quàm Moses habuit in Dei populo authoritatem acceperunt. Cùm autem Moses non tantum habuerit authoritatem docendi, sed etiam iudicandi ac dissoluendi quæ essent dubia, & iubendi quæ essent religioni vtilia, vel ex ipsis Christi verbis satis intelligere licet, talem quoque Scribas

C & Pharisæos accepisse potestatem. Porrò verisimile est Scribas omnes, quorum plerique etiam erant Pharisæi, fuisse sacerdotes aut Leuitas, quia horum erat docere populum legem Dei, iuxta illud Malach. 2. *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est.* Non dicit tamen Dominus, sederunt Sacerdotes & Pontifices, propter reuerentiam

Malach. 2.

rentiam ordinis sacerdotalis. In toto enim Euangelio non est reperire vbi Dominus taxet sacerdotes sub nomine sacerdotum, sed tantùm sub nomine Scribarum & Pharisæorum, suo exemplo nos instruens quid debeatur nomini sacerdotali. Infert autem ex prædicta sententia id propter quod eam assumpserat, *Omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate & facite. Ergo*, inquit, hoc est, quia super cathedram, id est, in cathedra Moysi sederunt, ideo seruate quæ dixerint vobis. Qua illatione duo notanda sunt significari. Primùm, obedientiam deberi his, qui ex authoritate docent & iubent, non habito respectu vitæ ipsorum, sed respectu authoritatis qua funguntur, & propter Deum cuius sunt legati. Secundò, non esse illis obediendum si quid malè præcipiant, aut doceant. Nam si eis est obediendum, quoniam in cathedra sedent Moysi, non est ego obediendum quando contra eam cathedram aliquid vel docent, vel præcipiunt. Dicit tamen absolutè Dominus, *Omnia*, & addit aliud vniuersale signum, dicens, non quæ, sed *quæcunque dixerint*, vt perfectam iudicaret eis exhibendam obedientiam, sed quæ semper præsupponit, obediendum esse magis Deo quàm hominibus, quemadmodum & Paulus dicit, *Filij obedite parentibus per omnia.* Non dicit autem Dominus, Omnia quæcunque docuerint vos, sed *quæcunque dixerint*, siue scilicet docendo ex ipsa lege, siue iubendo, vnde & quodam teste verbum, *dixerunt*, Græca phrasi hic positum est pro iusserint. Sic enim & Græca & Hebræa phrasi sæpe ponitur verbum dicere, vt suprà, *Dic vt sedeant hi duo filij mei.* Et apud Paulum, *His qui matrimonio iuncti sunt, dico nòn ego, sed Dominus cæteris ego dico, non Dominus.* Non ergo Dominus tantùm exigit obedientiam in his quæ ex scripturis & lege Dei iuberent, aut docerent, quemadmodum volunt Lutherani, sed etiam in his quæ sua authoritate pro temporis & loci exigentia statuerent & iuberent, non contra scripturas, sed secundùm eas. Absolutè enim dicit Dominus, *omnia*: nec contentus illo, addit *quæcunque dixerint*, ita vt sub eo verisimile sit Dominum etiam comprehendisse ea præcepta Scribarum: quæ etsi essent inutilia, & nihil facerent ad pietatem, tamen legi diuinæ non erant contraria: qualia erant manuum & calicum ablutiones, & varia baptismata: non quòd significare vellet Dominus huiusmodi eorum præcepta necessariò, seruanda esse, sed non malè facere eos qui propter loci & ordinis authoritatem Scribis hac etiam in parte parerent. Sunt autem qui duo illa verba, *seruate & facite*, sic distinguunt, vt seruare referatur ad præcepta negatiua, facere ad affirmatiua, & sit sensus: *seruate*, parendo præceptis negatiuis: *facite*, parendo præceptis affirmatiuis. Sed vanam esse hanc annotationem, vel ex eo patet, quòd Græca in priori huius sententiæ parte habent infinitiuum, seruare, hoc modo, Omnia quæcunque dixerint vobis seruare: proinde, facite, additum est explicandi gratia, vt intelligeremus quid sit seruare. Seruamus autem & facimus non tantùm præcepta affirmatiua, quibus aliquid facere iubemur, sed etiam negatiua, quibus vetamur aliquid facere. Facere enim dicimur, quod nobis prohibitiuè præcipitur, dum nos facimus quod non facere iubemur. Quoniam autem qui verbo docent, facto suo & exemplo ad imitationem non parum alios commouere solent, ideo ne scribarum & Pharisæorum exemplo & conuersatione non correspondente eorum doctrinæ peruerterentur, hi qui ab illis pendere & instrui debebant, eorumque sequerentur opera, quorum obedire debebãt doctrinæ, mox subiecit, *secundùm opera verò eorum nolite facere*, id est, ne autem imitemini eorum opera. Hoc est enim isto loco facere secundùm aliquorum opera, non autem, vt alibi, reddere secundùm merita operum. Additque causam quare non sint inuitandi, qui tamen sunt audiendi, *Dicunt enim*, inquit, hoc est, præcipiunt, & tamen eadem ipsi non faciunt. Hoc autem est primum Scribarum & Pharisæorum vitium inter varia quæ hìc est Dominus notaturus, à quibus suos sibi vult cauere, & vitium sanè non paruum, nec simplex. Tripliciter enim peccat qui dicit, & non facit. Primùm, quia transgressor est. Secundò, quia alios debet corrigere. Tertiò, quia etiam nocet discipulis, ac doctrinam diuinam ingratam eis facit. Vnde dixit Poëta, *Turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum.* Et Paulus velut rem indignam & intolerabilem pronunciat quòd Iudæus cùm aliorum se profiteretur magistrum, seipsum non doceret: & furaretur, qui prædicaret non furandum, mœcharetur, qui diceret non mœchandum, &c. Diogenes inter cætera præclarè dicta, eos qui de virtute loquerentur, nec rectè viuerent, dicebat citharæ similes, quæ sono prodest aliis, cum ipsa nec sentiat, nec audiat quicquam. Cui dictio simile est illud quod Paulus dixit, eum qui linguis loquitur hominum & Angelorum, sed charitate est destitutus, similem esse cymbalo tinnienti. Non est prætereundum hoc loco Augusti factum, qui cùm contra legem à se de adulteris latam, per iræ impotentiam irruisset in adolescentem delatum, quòd cum Iulia ipsius filia rem habuisset, adolescente, exclamante, Legem tulisti ô Cæsar, adeò doluit, vt eo die recusaret cœnam capere, à seipso pœnas sumens, quòd legi quam aliis prodiderat, non per omnia paruisset, vt meritò pudere debeat eos qui inter Christianos aliis præcipiunt quæ ipsi præstare negligunt & contemnunt. Porrò vt super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi, ita nunc Episcopi & sacerdotes sedent in cathedra Christi, qui primus fuit Euangelicæ legis auctor, sicut Moses primus auctor legis veteris. Proinde & nobis hinc discendum, obedientiam præstandam his qui Christi in terris locum obtinent, etiam si vita non respondeat suæ doctrinæ. Docet enim hic locus, cathedræ, cui aliqui præsunt, & sacerdotali authoritati non derogare eorum qui præsunt indignitatem, quò ad obedientiam illis præstandam. Magis autem Episcopis quàm Scribis & Pharisæis competit authoritas etiam noua quædam pro exigentia loci & temporis statuendi ad vtilitatem fidelium, quod vni Iudæorum populo per Mosen diligenter satis præscripta essent quæcunque ad religionem pertinerent, & iustitiam inter homines seruandam, cùm legislator noster generalia tantùm ediderit præcepta, ad quorum obseruationem pro diuersis temporibus & locis, diuersa sunt oportuna & commoda. Proinde vt quæcunque ad suorum præceptorum obseruationem commoda essent, vicarii ipsius scirent se accepisse constituendi potestatem, ascensurus ad patrem Dominus dixit suis, *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Et qui vos audit, me audit.* Vnde & Paulus Corinthiis scribit post traditam Domini constitutionem, se cùm venerit cætera

Rom. 2. — 1. Cor. 13. — Ioan. 20. — 1. Cor. 11.

tera dispositurum quæ ad Eucharistiæ mysteria tractanda pertinerent. Cæterùm vt ex hoc loco lubenter sacerdotes, clerici & religiosi colligimus argumentum commendandi & confirmandi authoritatem sacerdotalem, etiam ad ea quæ in sacris scripturis apertè non præcipiuntur: ita ex eodem hoc loco videndum nobis ne in nos ea quadrent vitia quæ in Scribis & Pharisæis hic taxat Dominus. Eadem enim planè vitia, & vtinam non potentiùs, regnare in plerisque sacerdotibus, Episcopis, atque religiosis hodie proh dolor, nimis est videre.

ALLIGANT AVTEM ONERA GRAVIA ET IMPORTABILIA, ET IMP, &c] Græca non habent, autem, sed γὰρ, id est, enim, quomodo & habent Latini quidam codices scripti: vnde patet Dominum hic non diuersum à præcedenti taxare vitium, sed declarare quod dixit, *Dicunt, & non faciunt*: quanquam id declaret cum magna ipsius vitii exaggeratione: vnde patet deinceps per *onera grauia & importabilia* hic significari ea de quibus priùs dixit Dominus, *omnia quæcunque dixerint vobis facite*, & non tantùm ea quæ dicuntur hominum mandata vel traditiones. Nec absurdum videri debet, si ea quæ ex lege iubebant, dicantur *onera importabilia*, *cùm importabilia* hic positum sit pro difficilia portatu. Est enim hic Græcis, sicut & Lucæ 11. δυσβάστακτα. Et alioqui Actor. 15 dicit Petrus, legem iugum esse, *quod nec nos*, inquit, *nec patres nostri portare potuimus*. Est autem supra in cap. Concordiæ 81. circa similem Lucæ locum vbi ob hoc vitium væ intentat Dominus Scribis, satis dictum & de tropo qui est in hac sententia, & quomodo dupliciter Scribæ onera grauia alligabant, & veluti in fasces congerebant, imponebantque in humeros hominum. Hoc tantùm hic est proprium, quod dicuntur onera grauia alligare: quo significat varia eos præcepta veluti in fasces congerere siue ex scripturis, siue ex propria sua authoritate, qua noua legis præceptis addiderunt, seuere interim & rigidè quæ legis sunt ab aliis exigentes, at sibi in omnibus multam concedentes licentiam. Duplicem ergo, vt habet Diuus Chrysostomus, hic nequitiam eorum ostendit, tum quia sine venia exquisitissimè multitudinem viuere volunt: tum quia nimirum sibiipsis indulgentes magnam assumunt licentiam, quorum opposita in optimo principe requiruntur, vt scilicet aduersus seipsum nulla vtatur venia, sed seuerum in se iudicem exhibeat: erga subiectos autem mitior, & ad dandam veniam pronior sit. Sic sanè Cato senior se omnibus peccantibus ignoscere dicebat, præterquam sibiipsi, multùm dissimilis illi Mæuio, qui carpens alios, sibi condonabat omnia.

OMNIA VERÒ OPERA SVA FACIVNT VT VIDEANTVR, &c.] Notauit in præcedentibus Dominus illorum grauiter culpabilem negligentiam: notat modò eorum non sanctam in bonis operibus diligentiam, vt sicut suos significauit cauere sibi debere ab imitatione negligentiæ illorum, ita & nunc significet, nec in bonis quæ facere videntur operibus imitandos: vt sit talis horum cum præcedentibus cohærentia, Nihil penè eorum faciunt, quæ ab aliis seuerè exigunt: quòd si vero quædam eorum faciunt, omnia malo fine faciunt, nimirum non vt Deo placeant, sed *vt videantur* & spectantur *ab hominibus*, eisque sint admirationi, & ab eis honorentur, vt nec hac in parte vobis sint imitandi. Secundùm ergo vitium quod in his notat, est vanæ gloriæ appetitus, quod vitium variè ostendit eis competere. Primùm quidem in bonis quæ facere videbantur operibus, dicens omnia hæc eos facere vt viderentur. Secundò, in externo ipsorum habitu, dicens. *Dilatant autem phylacteria*. Græca enim non habent, Dilatant enim, sed *dilatant autem*, vnde patet hic Dominum non voluisse declarare præcedentem sententiam, quæ potiùs declaranda fuisset per eleemosynas, ieiunia, & orationes quas faciebant vt viderentur ab hominibus, vt notat in eis Matthæi 6, sed alia ratione ostendere eos vanæ gloriæ cupidos, per hoc scilicet quòd externo ipso habitu volūt videri & haberi insigniter religiosi & legis obseruatores. Porrò occasio phylacteriorum, quæ dilatasse videntur Scribæ & Pharisæi, fuit id quod scribitur Deuteronom. 6. cùm post præcepta decalogi, & post præceptum maximum dilectionis, adhortans ad perpetuam eorum præceptorum recordationem, tandem intulit Moses, *Et ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque & mouebuntur inter oculos tuos.* [Deut. 6.] Hoc enim nimis literaliter intelligentes Iudæi scribebant in membranis verba illa, *Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est. Et diliges*, &c. Aut secundùm Diuum Hieronymum ipsum decalogum Moysi, membranasque hac partim brachiis alligabant, partim ligabant in fronte, quasi coronam capiti facientes, vt semper ante oculos mouerentur: quem morem ad suum vsque tempus Iudæis per Indiam, Persiam & Babyloniam seruatum idem testatur Hieronymus, eumque qui hoc habuisset iudicatum religiosum. Membranæ autem illæ sic depictæ. Græco nomine dicebantur phylacteria, id est, custoditoria, vel conseruatoria, quod adhiberentur ad suiipsius & legis diuinæ custodiam, cùm prædicto scripturæ loco nihil aliud exigeret per Mosen Deus, quam vt præceptorum suorum nunquam obliuiscerentur, sed eorum sic semper essent memores, quomodo rem in manu existentem & ante oculos non facilè obliuiscimur. Has autem membranas, quo præ aliis viderentur religiosiores, & in mandatis Dei recogitandis & faciendis diligentiores, Scribæ & Pharisæi latiores gestabant: vnde dicit. *Dilatant phylacteria sua*, non contenti, scilicet, talia circumferre qualia alii plerique. Eadem de causa & fimbrias magnificabant. Præceperat enim Moses, vt Iudæi in quatuor angulis palliorum suorum facerent fimbrias hycainthinas, ad discretionem populi Israelitici, vt quomodo in corporibus circumcisio daret signum Iudaicæ gentis, ita & vestis haberet aliquam differentiam, ac vestis huius discretione admonerentur etiam discretam à gentibus debere eorum esse conuersationem, cogitarentque cuius Dei culturam suscepissent obseruandam, [Deut. 22.] vnde dicitur in Numeris, *Quas fimbrias cùm viderint, recordentur omnium mandatorum Domini*, &c, [Num. 15.] Color enim hyacinthinus similis est colori cœli: vnde significabat cœlestem eos debere conuersationem, ipsosque se astrinxisse præceptis Dei cœli seruandis. Has ergo fimbrias Scribæ & Pharisæi, qui sanctiores reliquo populo videri volebant, faciebant grandiores, & si verū narrat Diuus Hieronymus, acutissimas in eis spinas ligabant, vt videlicet & ambulantes & sedentes interdum pungerentur, & quasi hac admonitione traherentur ad officia Domini. Deplorat autem idem Hieronymus, nos tanquam miseros, quòd ad nos tanquam miseros,

nos, quòd ad nos etiam Pharisæorum vitia transierint, nimirum quod & apud Christianos plerique sanctitatis opinionē venentur externo habitu quodque rebus quibusdam fidant per se se sanctiorem non faciunt hominem, quod superstitiosas mulierculas facere solitas dicit, in paruulis Euāgeliis, ligno crucis & istiusmodi rebus. Tertiò, Dominus ostendit ipsorum inanis gloriæ appetitum in externa cū hominibus conuersatione, cum subiicit: *Amant autem primos accubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi*, hoc est, magister mi, Non reprehendit quòd primos obtinerent accubitus, primásque cathedras, sed quod hæc amarent, & studiosè expeterent, quemadmodum & supra Lucæ 11. Et bene quidem tertio loco istud ponitur in reprehensione cupiditatis humanæ gloriæ, quod ideo omnem suam iustitiam faciebant coram hominibus, fimbriasque ac phylacteria dilatabant: vt honore isto quem amabant, in synagogis, in cœnis, in foro ab hominibus afficerentur.

VOS AUTEM NOLITE VOCARI RABBI, VNUS EST ENIM MAGISTER VESTER,] Græcè non est, *nolite vocari*, sed μὴ κλήθητε, id est, ne vocemini, quemadmodum postea vertit interpres. Cum autem in nostra potestate non sit hoc vel illo modo vocari, sed in voluntate vocantium, certum est hæc Christi verba non simpliciter ad literam intelligenda esse. Alienam enim actionē nobis Dominus noluit prohibere, sed propriam affectionem. Rursum certum est, Dominum his verbis noluisse interdicere Christianis simpliciter appellationes magistri vel patris, cum Diuus Paulus ipse se doctorem vocet gentium, & Patrem Galatarum in fide. Itaque potiùs scopus à Domino intentus est spectandus, quàm verba. Is autem est, omnes, & potissimum suos discipulos, inuitare ad humilitatem, atque à superbia & vanæ gloriæ appetitu abstrahere, vt scilicet non more Scribarum affectent & ament se vocari magistros, atque hoc nomine ament se aliis præferri & honorari, sed potiùs quantum in ipsis est, fugiant per humilitatem huiusmodi appellationem, aut si admittant eam & vsurpent, non tamen se hoc nomine aliis præferant, nec in eo cæteris despectis sibi placeant & glorientur, agnoscentes vnum solum esse, cui appellatio ea verè & propriè sit tribuenda: se autem, si quid in docendis aliis possunt, esse tantum illius ministros, & proinde non esse cur sibi in magistri nomine placeant, sese que efferant, aut etiam cur illud nomen magnopere vsurpen sibi. Id enim Dominus suis vetare voluit quod in Scribis reprehendit. At in eis non reprehendit quod vocarentur, *Rabbi*, sed quod amarent sic vocari. Iam & cum subiicit: *Qui maior est vestrum, erit minister vester* &: *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur*, &c. satis significat par duas has sententias, quomodo prohibuerit admittere aut vsurpare appellationem magistri, nimirum vt ne qui magistri obtinet locum, se hoc nomine efferat, sed contra se tantum vt ministrum reputet, & sic humiliet, vt vel nomen magistri penitus fugiat, vel hoc nomine se aliis non præferat. Sensus ergo est: Illi quidem amant & affectant vocari Rabbi, vos autem, quos ab horum moribus oportet esse longè alienos, non solum non ametis sic vocari, sed omnino nolite sic vocari, & quantum est in vobis, fugite eam appellationem, sic vt proprium inde honorem fugiatis.

A Quem sensum etiam confirmat subiuncta à Domino ratio, quæ habet: *Vnus enim magister vester, Deus scilicet, aut Christus.* Nam, *Christus*, Græca etiam hic addunt, sicut postea additur. Sic autem modo Dominus vnum dicit esse nostrum magistrum, sicut suprà dixit solum Deum esse bonum, recusans ob id boni appellationem ab eo, qui ipsum hominem tātum putauit. Sicut enim ibi noluit significare Dominus, hominem nullo modo posse dici bonum sed eam appellationem propriè soli Deo competere, vt de bonitate sibi merito homo placere non debeat, tum quod imperfecta sit qualiscunque hominis bonitas, tum quod omnis quæ habetur ab homine, ex Dei munere & communicatione obue-B nerit, ita & hic docere voluit appellationem magistri soli Deo vel propriè competere, atque ob id neminem id nominis sibi debere arroganter ascribere, quin potius per humilitatem declinare, aut saltem proprium ex eo honorem non sectari, cum agnoscere debeat & esse imperfectum quicquid in ipso est magisterii & doctrinæ, & quicquid habet, ab eo accepisse qui solus propriè est magister omnium, ac proinde non esse sibi gloriandum quasi non acceperit. Qui enim sibi in nomine placent doctoris, hoc ipso declarant se plus sibi arrogare quàm ipsis competat, & quasi primarios reputare magistros, ac proinde ei, qui solus est vere magi-C ster iniuriam faciunt, sibi vindicantes quod illius est. Qui verò se tantùm agnoscit doctorem ministerrialem, is non suum inde spectat honorem, sed eius cuius se agnoscit ministrum. Solus auten Deus vel Christus propriè est magister, quia is solus est primarius & principalis, qui scilicet omnia nouit à nullo alio edoctus, quique omnes docet quod sciunt, vt eius comparatione omnes alii discipuli sint, non magistri: qui denique solus vere docet, doctrinam intus efficiendo. Nam homo si quidem instruat, quid aliud agit quàm quod exterius verba sonent, quæ in animum audientis transmissa, aut naturalis luminis quod à Dei est virtute, aut fidei lu-D mine, cooperante simul Dei gratia, doctrinam & scientiam generant nec aliter se habet homo doctor ad eum quem instruit, quàm agricola semen terræ iniiciens ad ipsam terram. Sicut ergo non rectè agricolam quis dixerit produxisse frumentum, sed terram aut naturam, sic nec doctrinam in animo vere generat homo, sed solus Deus. Quod agnoscens Paulus scribit Corinthiis: *Ego plantaui, Apollo rigauit, Deus autem dedit incrementum. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* Et rursum: *Sic*, inquit, *nos existimat homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.* Notandum autem, quod cum multa dixisset Dominus affectare Scribas, primos scilicet recubitus in cœnis, primas cathedras in synagogis, salutationes in foro, ta-E men peculiariter dehortatur suos ab eo quod dixit eos amare nomen Rabbi. Eius enim peculiariter erant monendi hi quos iam in totius orbis magistros delegerat. His ergo & in illis, nobis omnibus prohibet affectationem honorificæ nomenclaturæ, & complacentiam in magnificis titulis, non quod omnis talis complacentia sit criminosa, sed quod suos Dominus ad perfectionem vocare vellet. Addit autem & aliud, propter quod appellationem Rabbi declinare debeamus, cùm subiicit, *omnes autem vos fratres estis*, quod vel intelligi potest dictum de omnibus omnino hominibus, quia omnes ab eodem

1 Cor. 3.

1. Cor 4.

Deo patre facti, germanitate pari inter se coniunguntur: vel potiùs intelligendum dictum de Christianis, qui ratione spiritualis regenerationis omnes inter se sunt fratres, vnum habentes patrem cœlestem. Itaque duplici ratione fugiendam appellationem magistri significat, tum quod nomen hoc propriè soli Deo vel sibi conueniat: tum quòd nos pariter fratres agnoscere debeamus, & ob id non affectare huiusmodi appellationem qua aliis præferamur, aut saltem eo nomine non aliis despectis non oportere efferri.

ET PATREM NOLITE VOCARE VOBIS SVPER TERRAM. VNVS ENIM, &c.] Quia dixit, *omnes autem vos fratres estis*, hinc occasionem accepit etiam subiungendi de nomine patris hominibus non communicãdo. Cùm autem de nomine Rabbi & magistri præcipiat ne illo vocemur, de nomine patris præcipit ne illo alios vocemus, quia maius periculum peccati est in eo qui sinit aut cupit se vocari magistrum aut Rabbi, quàm in eo qui eum à quo instruitur vocat magistrum aut Rabbi. Et rursum maius peccati periculum est in eo qui eum à quo genitus est vocat patrem suum, quam in eo qui sic se vocari & sinit & vult ab eo quem genuit. Rectè tamen etiam intelligitur, Dominum & cum prohibuit ne vocemur Rabbi, simul prohiberi voluisse ne alios ita vocemus, in eo sensu in quo prohibet modò ne quem in terra vocemus patrem. Et rursum cùm iam prohibet ne quem vocemus patrem in terra, simul voluisse prohibere ne sic nos vocari vel sinamus, vel cupiamus, in eo sensu, quo prohibuit ne sinamus, vel cupiamus nos vocari Rabbi: atque ob id etiam sic variè locutum esse, vt nunc dicat, ne vocemini, nunc *nolite vocare*, vel, vt habent Græca, μὴ καλέσητε, id est, ne vocetis. Sicut autem superiori sententia non dupliciter auferre voluit Christianis nomen Rabbi vel magistri, ita & hac certum est ipsum non prohibere voluisse simpliciter, ne quis aliquem in terra vocet patrem, sed ne illum sic vocet & reputet, tanquam primarium & præcipuum, sic scilicet vt ei suam vitam & suum esse præcipuè acceptum referat, atque ab eius prouidentia maximè pendeat, & ab eo suam hæreditatem expectet, quomodo gentiles suos genitores patres vocant. Vnus est enim qui solus verè & propriè omnium hominum ratione creationis, omniumque Christianorum ratione regenerationis, est pater, is scilicet qui in cœlis est, cui quicquid sumus, siue per naturam, siue per gratiam, acceptum ferre debemus vt qui solus animam & gratiam qua viuimus homini infundit, cùm ad illa homo qui dicitur pater vel carnalis, vel spiritualis, tantum disponat: à cuius item prouidentia semper in omnibus pendere debemus, vt sine qua nihil profuerit hominis cuiusuis cura: à quo denique veram hæreditatem nostram expectare debemus, dicentes cum Dauide, *Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei.* Simili modo nec hominem vocare debemus Rabbi vel magistrum, sic scilicet vt eum reputemus velut primarium magistrum, quod faciunt hi qui sciẽtiam suam illi potissimum acceptam referunt, atque ab eius instructione maxime pendent, & non in primis ab interna spiritus diuini illuminatione, in hominis doctrinam & verba penitus iurantes, quemadmodum fecerunt Pythagorici, necnon & aliarum sectarum discipuli: quod qui faciunt, aut in eo peccant, quod diuinum honorem homini tribuunt, aut etiam in eo quòd à Christi magisterio deficiunt, mendacium pro veritate amplectentes quemadmodum accidit hæreticorum discipulis. Iam in quo sensu prohibuit ne vocemur Rabbi vel magistri, in eodem etiam nec debemus vocari patres, sic scilicet vt illud nomen affectemus proprii honoris causa, atque eo nomine ita nobis placeamus, vt aliis insolenter nos præferamus, nec erga illos nos exhibeamus tanquam fratres ad eandem vocatos nobiscum hæreditatem. Hinc Paulus dominis fidelibus præcipit vt seruis suis sese exhibeant non tanquam dominos, sed potius tanquam eiusdem domini conseruos.

Psalm. 15.

Ephes. Coloss.

NEC VOCEMINI MAGISTRI, QVIA MAGISTER VESTER, &c.] Aut repetit Dominus iam sub alio nomine idem quod priùs dixit aut ad augmentum detestationis huius mali & extirpandum hunc superbiæ morbum è mentibus discipulorum, quibus, vtpote iam delectis in doctores totius orbis, ab hoc vitio periculũ erat. Aut inter Rabbi & magistrum illud hoc loco interest quod nomen Rabbi, præceptoris sit vocabulum eius qui docet, vnde & apud Hebræos, dictio, רב Rab, dicta est à multitudine scientiarum & cognitionis: nomẽ verò magistri hoc secundo loco, sit nomen moderatoris in moribus, & gubernatoris vitæ, quomodo & dicitur magister equitum, magister domus vnde hoc loco Græcis est καθηγητὴς, quod institutorem & gubernatorem vitæ significat propriè, cum superiùs dicitur etiam, *vnus est enim magister vester*: quidam codices Græci, teste quodam habent, διδάσκαλος, quod doctorem significat, & respondet vocabulo Rabbi. Subiicit autem Dominus duas sententias sibi familiares, quibus reddit modò prædictorũ causam præceptorum, & quod priùs in specie dixit, nunc generatim extulit, vt non prædictos tantùm titulos fugiendos intelligamus, sed & alios. Prior est: *Qui maior est vestrum*, hoc est, qui maximus est inter vos, siue dignitate, siue donis spiritualibus, *erit vester minister.* Quæ sententia & supra est habita in cap. Concor. 104. ex Matth. 20. & Mar. 10 & postea habebitur Lucæ 22, Secunda est: *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur*, &c. quę suprà est habita ex Lucæ cap. 14. & 18.

CAVETE A SCRIBIS QVI VOLVNT AMBVLARE, &c.] Vitiorum eorum quæ apud Matthæum Dominus prolixè commemorat, vt ab eis suos admoneat sibi cauere, quædam paucis Marcus & Lucas à Domino notata commemorant, dicentes eum dixisse: *Cauete à Scribis*, ne scilicet eos imitemini, suoque exemplo vos corrumpant, *qui volunt*, hoc est desiderant & affectant *ambulare in stolis*, id est, vestibus talaribus, quò sint honoratiores: *& amant salutationes in foro*, & cætera quæ suprà sunt habita ex Matthæo, quibus notatur in eis desiderium manis gloriæ, cui toti erant inhiantes vbique. Notantur deinde apud hos duos Euangelistas, & alterius grauioris vitii, nimirum auaritiæ aut gulæ, idque non simplicis, cùm dicitur quod & postea habet Matthæus: *qui deuorant domos viduarum, simulantes longam orationem.* Quo significatur ipsas longis precibus non ex animo factis, sed simulatè, & ad ostentationem captare fauorem viduarum, earumque domos, id est, facultates & substantiam deuorare, quia ab eis velut sanctæ & religiosæ personæ frequenter inuitantur, magnisque sumptibus excipiuntur, vt intelligit Theophylactus

phylactus

phylactus in Lucam. Aut quia viduæ propter precũ ostentationem cõfidentes in eis tamquam viris spiritualibus & sanctis, munera multa eis offerunt, quo fiant participes orationum, aut in suis necessitatibus recurrunt ad eos, pecunias suas & fortunas apud eos deponentes, ita vt his aliisque modis exhaurirentur domus viduarum, quarũ peculiariter Dominus meminit potiùs quàm virorũ aut mulierum aliarum: tũ quòd his facilius imponitur falsa sanctimoniæ specie, & liberam habent facultatum suarum administrationem: cùm maritatis dolus facilè indicetur à maritis, nec libertas sit conferendi munera: tum vt horum peccatum magis exaggeraret, ostendens illos earum esse spoliatores quas potiùs adiuuare & subleuare deberent, vtpote desertas, & omni adiutorio desolatas. Hac ergo in parte tripliciter peccabant. Primùm quòd auaritiæ aut gastrimargiæ studerent: secundò, quod re sacra nempe oratione abuterentur ad quæstum aut gulam: tertiò, quod eas deciperent & nudarẽt, quæ omnium maximè ipsorum erant iuuandæ subsidio & patrocinio. Porrò pro eo quod in Luca legimus, *simulantes longam orationem*, Græce est προφάσει μακρὰ προσεύχονται, hoc est ad verbum, prætextu (vel simulatione) prolixè orant. Atque eodem modo est apud Matthæum, pro eo quod nos habemus, *oratione longa orantes*, & apud Marcum pro illo, *sub obtentu prolixæ orationis*. Additurque apud omnes Euangelistas in Grecis ante hæc verba coniunctio καὶ id est, & ita vt apud Lucam ad verbum sit, *quid deuorant domos viduarum, & prætextu prolixè orant*. Proinde quidam his verbis, non vnum vitium significari intelligunt, nempe quod simulatione precum omnia à viduis emulserint, sed duo vitia, nimirum quòd viduas, per auaritiam & crudelitatem opprimerent, & tamen interim simularent longas preces, quo viderentur sancti, & suam obtegerent impietatem hominibus. Verùm etiam Diuus Chrysost. intellexit per illam secũdam partem, quia dicitur quòd prolixè orabant prætextu, significari modum quo comedebant & deuorabant domos viduarum, quomodo intelligendum satis patet ex Matthæo, qui habet, κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, hoc est, deuoratis domos viduarum, & prætextu longum orantes. Vbi coniunctio, &, videtur posita ac si dicas, idque quẽadmodum vertit quidam. Videtur autem dictio προφάσει, hoc loco non rectè verti per prætextum, aut obtentum, quemadmodum in Marco vertit interpres, ab optendo, quod est prætendo & prætexo. Nam prætextus propriè dicitur velamentum illud quo moueri aliquis videtur ad agendum quippiam, cùm tamen alia causa moueatur. Itaque significatus Scribas precem longitudinem prætexere & præferre, velut causam cur licitè comederent domos viduarum, qui non videtur sensus à Domino intentus. Proinde rectiùs datiuus προφάσει verteretur per, simulatione. Nam & hoc significat, vt rectè verterit interpres in Luca, simulantes longam orationem. Euthymius dictionem προφάσει accipit pro occasione, & interpretatur significari quòd occasione deuorandi domos viduarum prolixè orarent. Significat enim προφάσει etiam occasionem. Adiicit autem Dominus post notationem huius vitii, quod ob id scribæ & Pharisæi *accipient prolixius iudicium*, vel vt est in Marco, *vel amplius iudicium*, vt est in Matthæo, vel, vt charius versum est in Luca, *damnationem maiorem*, cùm Græcis apud omnes sit Euangelistas περισσότερον κρίμα, id est, abundatiorem cõdemnationem scilicet, quàm reliqui peccatores, nimirum quòd non simpliciter auaritiæ & gulæ essent dediti, sed etiam re sacra abuterentur ad suum quæstum vel gulam. Id enim quàm sit Deo ingratum, significauit Dominus, dum in sola huius vitii notatione meminit de grauiore scribarum condemnatione, dicens apud Matthæum, *propter hoc amplius accipietis iudicium*: vbi. *amplius*, debere accipi, vt sit nomẽ, sicut & *prolixius*, in Marco patet ex prædictis. Conuenit ergo huic loco illud Ieremiæ, *Maledictus qui facit opus Dei fraudulenter*. Ierem. 48.

VÆ AUTEM VOBIS SCRIBÆ ET PHARISÆI HYPOCRITÆ, QUIA CLAU. &c.] Incertum est an etiam hoc tempore, sermone conuerso à turbis ad scribas. Dominus has comminationes aut deplorationes dixerit, quarum aliquot Lucas supra recensuit dictas à Domino cum à Pharisæo quodam ad prandium fuisset inuitatus. Apparet enim in multis locis, Matthæum, cùm Christi verba describit, coniunxisse quædam diuersis temporibus dicta, ob affinitatem illorum inter se, quòd sanè & hic fecisse videri potest, quòd eorum quæ hic apud eum sequuntur dicta ad scribas & Pharisæos, nihil habeatur apud Marcum & Lucam. Quia tamen fieri potest etiam hoc tempore & loco ista Dominum dixisse, quorum quædam Lucas alio tempore & loco dicta commemorauit, visum est in Concordia relinquere hæc eo quo Matthæus posuit loco. Verisimile enim est Dominum hæc scribarum vitia frequenter redarguisse. Nec absurdum videri debet, quòd turba præsente hæc eorum vitia palam reprehenderit. Num turbarum potissimùm causa hæc dicenda susceperat, vt ab illorum vitiis sibi cauerent quorum instituebantur doctrina. Et alioqui incorrigibilis eorum post longam expectationem vita, qua multi seducebantur, digna erat quam Dominus palàm insectaretur, maxime hoc tempore, post quod ampliùs cum eis non erat locuturus docendo, & quo conueniebat ipsum huiusmondi libertate declarare se illos non metuere & ad mortem subeundam paratum esse. ad quam inferendam sciebat animos scribarum & Pharisæorum hac reprehensionis libertate magis prouocandos. Octies autẽ hoc loco væ intentat scribis & Pharisæis, sicut in principio octo iustorum protulit beatitudines: & primò quidem væ illis dicit, quòd cùm deberent sua doctrina & exemplo aliis aperire regnum cœlorum, & viam ad illud præmonstrare, contrà *clauderent illud coram hominibus* id est impedimentum præstarent ne introirent, dum scilicet eos auocarẽt à fide in Christũ, qui ostium est per quod intratur in regnum cœlorum, in quem non solum ipsi recusarent credere, sed etiã ad credendum propensos, ne crederent, quantum in ipsis fuit, impediebant, damnantes doctrinam & miracula ipsius, ac prohibentes suis edictis credere in eum, & confiteri illum. Istud autem & apud Lucam cap. 11. obiicitur scribis, vbi plura vide annotata. Secundò, væ illis dicit, quod comederent *domos viduarum*, &c. quod iam circa Marci & Lucæ verba est tractatum. Tertiò, væ dicit, *quia*, inquit, *circuitis mare & aridam*, id est, terram, hoc est, cum multa diligentia & labore quæritis vt vndique ex gentibus *faciatis vnum proselytum*, hoc est, aduenam, qui ab idololatria conuersus Iudaicam amplectatur religionem. Hic enim Græco nomine dicabatur προσήλυτος, quod idem significat quod Latinè aduena, à verbo

verbo προσελεύθω, quod est, aduenio. Non autem ab hoc eorum studium quod in se sanctum erat, væ illis dicit, sed ob id quod sequitur, quod quem tanta diligentia & labore in consortium suæ religionis pellexissent, ad hoc vt saluus fieri posset, eum suis exemplis & conuersatione facerent *filium gehennæ*, id est, obnoxium gehennæ & æternæ condemnationi, *duplo*, supple magis quàm ipsi essent: quod perinde est ac si dixisset simpliciter, quod plus eo gehennæ obnoxium redderent quam ipsi essent. Ad hunc enim modum præstat accipere illud, *duplo magis*, quã anxiè de duplici nomine, quo proselyti magistri suis Iudæis addictiores reddantur, disquirere. Nam Dominus vt rudibus, ita & simpliciter est locutus & vulgariter. Plus autem proselytum obnoxium fieri gehennæ dicit quàm ipsi essent, quòd vt plurimum qui præceptorum habet malum, non in illius malitia sistit, sed eius vtens exemplo solent vlterius procedere, & in malo præceptorem superare. D. Hier. intelligit, proselytos per scribas duplo fieri peiores, quod qui cum ethnici essent, simpliciter errabant, & erant semel filii gehennæ, videntes magistrorum vitia, & intelligentes eos destruere opere quod verbis docebant, reuertantur ad vomitum suum, & gentiles rursum effecti, pœna maiori digni efficiantur. Quæ intelligentia meliùs constaret, si dictum esset, duplo magis quàm priùs erant, cùm dicatur, duplo magis *quam vos*, Id sanè vitium cauendũ ne & Christianis aut monachis conueniat, qui aliquem studiosè in Christianismum aut monachismũ adducent. Certè in hæreticis nostri temporis idem euenire videmus longè apertissimè, vt cùm infinitis laboribus in suam sectam quosdam pertrahere studeant, hac de causa maria & terras circumeũtes, vbi eos pertraxerint, peiores illos post se relinquant & Ecclesię Dei ac veritatis hostes pertinaciores. Est autem huius væ commemoratio, propria Matthæo, sicut & sequentis.

VÆ VOBIS DVCES CÆCI, QVI DICITIS, QVICVNQVE IVRAVERIT PER TEMPLVM &c.] Quartò, aliis væ dicit ob præposteram & erroneam eorum traditionem, propter quod eos duces iam vocat cæcos, cùm in aliis eos vocet hypocritas, eo quòd hæc eorum doctrina ex magna mentis processerit cæcitate, cùm alia fere facta ob quæ væ illis dicitur ex hypocrisi processerint. Docebant autem eum qui iuraret *per templum aut in altari* id est, per altare, *nihil esse*, hoc est, non obligari vi huiusmodi iuramenti: qui verò iurare *in auro templi*, id est, per aurum quod in templo oblatum esset, *aut in dono quod est super altare*, id est, per sacrificia, *debere*, hoc est, obligari huiusmodi iuramento, vt & persoluere teneretur quod sic iurans promisisset, & periurii reus esset si sic iurans fefellisset. Cuius eorum traditionis & cæci iudicii verisimile est hoc fuisse motiuum, quòd cùm in veteri lege præceptum esset vt iurarent in nomine Domini, existimarent iuramenta per creaturas facta nullam inducere obligationem, adeò vt nec ea quæ per Hierusalem, per templum, aut per altare fierent, obligare tamen ea quæ fierent per oblata Deo siue in gazophylacium templi, siue super altare, quòd hæc immediatè Dei essent, & singulari ratione diuina essent magis quàm templum & altare, quæ tantùm propter oblationes Deo faciendas consecrata erant Deo. Quòd enim iuramenta per creaturas, scribæ & pharisæi nullius reputauerint esse momenti, videtur

A significare Dominus: & Matthæi 5, cùm exigens à suis abundantiorem iustitiam, quàm esset scribarũ & Pharisæorum, præcepit vt nec per cœlum, nec per terram, nec per Hierosolymam iurarent, & rursum loco cùm in fine subiungit, *eum qui iurat in cœlo, iurare item in throno Dei, & in eo qui sedet super ipsum.* Illud enim adiiciens satis etiam significat ipsos nihil facere iuramentum per cœlum, sicut nec iuramẽtum per templum, aut per altare. Quanti autem Pharisæi & scribæ facerent ea quæ Deo siue in gazophylacium, siue in altari offerebantur, satis ex eo patet quòd Dominus eos subinde à fiducia oblationum reuocat, admonens eos illius Oseæ, *Misericordiam volo & non sacrificium*, quodque supra dixerit, eos docere melius esse aliquid mittere in corban, quàm eo parentibus egentibus & rogantibus subuenire. Vt autem in tantam prolaberentur cæcitatem, vt præferrẽt in iurisiurandi religione oblationes templi & altaris, ipsi templo & altari, auaritia effecit, quæ & sua fit vt illud docerent filios dicere parentibus suis corban, quodcunque ex me est, tibi proderit, nimirum vt populus intelligens singularem oblationum sanctitatem, pronior esset ad oblationes faciendas. Proinde hic obseruandum in quam perditos & manifestos errores rapiat hominem auaritia, vt verè dixerit toties scriptura munera excæcare oculos sapientum & iustorum. Impletum sanè licet videre in his illud Deuteronomii. *Percutiet te Dominus amentia, & cæcitate, ac furore cordis, vt palpes in meridie, sicut palpare solet cæcus in tenebris.* Itaque ob manifestam hanc ipsorum ex auaritia prodeuntem cæcitatem, meritò Dominus hìc semel & iterum cum exclamatione dicit, *stulti & cæci.* Confutaturus autem eorum assertionem, primùm quidem ostendit falsum esse eorum, ex quo errabant, præsuppositum: deinde verò etiam conclusionem infert conclusioni ipsorum ex diametro oppositam. Præsupponebant enim sanctius esse donum templi & sacrificium altaris, atque ex eo inferebant iuramenta per sacrificia & dona magis obligare, quam iuramenta per templum & altare. At Dominus eorum præsuppositum destruit quæstione, qua efficaciter errorẽ ipsorum tam manifestum esse significat, vt quiuis etiam cæcus illum agnoscere possit, dicens, *Stulti & cæci, quid enim maius est*, hoc est, sanctius, & pluris faciendum, *aurum an templum quod sanctificat aurum*, hoc est, cuius gratia aurum sanctum habetur? Quasi dicat, nemo ignorare potest quin illud sit altero sanctius, à quo alterum suam accipit sanctitatem, iam aurum ideo sanctum est, quia in templo offertur. Et rursum *Stulti & cæci* (nam etiam secundo loco repetitur apud Græcos nomen stulti) *quid enim maius est, donum an altare quod sanctificat donum?* Siquidem sacrificium aliquòd cùm ex sese sit prophanum, ideo sit sanctum, quia in altari ex sui institutione consecrato cultui diuino, offertur. Huic ergo iam oppositam conclusioni eorum conclusionem infert Dominus, dicens, *Qui ergo iurat in altari*, &c. quasi dicat, Cùm, vt ostensum est, sanctius sit & templum & altare ipso auro templi & sacrificiis altaris, ergo non hoc dicendum est quod vos dicitis, sed contrà potiùs, quòd qui iurat per altare, non tantùm per altare iuret, sed etiam per omnia quæ super illud sunt, ac proinde æquè, aut etiam magis est obligatorium iuramentum per altare quàm per donum altaris. Et similiter, quicunq; iurauerit per templũ, non per templum tantùm iurat, sed etiam Deũ, qui ratione singu-

Osea 6.

Cons. 42.

Deut. 28.

singulari habitat in templo, & proinde non minùs A illud obligat, quàm si apertè per Deum iurasset. Idẽ subiungit & de iuramento per cœlum ob causam superiùs indicatam. Ex quo intelligendum non parui faciendo iuramenta per creaturas facta, siue sacras, siue communes, eo quòd implicitè in huiusmodi iuramentis etiam iuretur per Deum, cuius vel ratione consecrationis, vel ratione conditionis sunt illæ Creaturæ, & quibus omnibus Deus est præsens. Cùm enim creaturæ mutæ per sese non possint esse veritatis testes, cùm per eas iuratur: aut aliquid diuini nominis illis tribuitur, aut intelligendum est, in ipsis Deum ipsum inuocari in testem, vt is in illis est, atque in illis cognoscitur. Est tamen cùm per B creaturam iuratur non vt inuocatum testem, sed per modum execrationis creaturæ, quàm volumus malum aliquod incurrere, nisi verum sit quod dicimus: quomodo *per salutem Pharaonis* Ioseph iurauit: quomodo etiam intelliguntur iuramenta per animam facta, sed de his latiùs circa Matth. cap. 5. Porrò hanc præposteram iuramentorum religionem etiam post Scribas & Pharisæos in Christianis quibusdam est reperire. Nam, vt dicitur in secunda super Matthæum expositione sub Chrysostomi titulo, *multa & modo Christiani simpliciter & insipienter sic intelligunt. Ecce enim si aliqua fuerit causa, modicum videtur facere qui iurat per Deum: qui autem iurat per Euangelium maius aliquid fecisse videtur, quibus similiter dicendum est, Stulti scripturæ sacræ propter Deum sunt, non Deus propter scripturas. Maior est enim Deus qui sanctificat Euangelium, quàm Euangelium quod sanctificatur à Deo.* Hæc ibi. Simili religione quidam studiosius obseruant iuramenta per certos quosdam sanctós quibus addicti sunt, facta, aut etiam per suam nobilitatem, si diis placet, quàm quæ per Deum passim & temerè faciunt. Quorum omnium præposteram religionem præsens Domini redarguit sermo, imò hinc conuincuntur grauiùs cæcutire quàm scribæ isti & Pharisæi, cùm hi tantùm inter iuramenta per creaturas facta vnum alteri præferrent, nullum autem tale præferrent iuramento per Deum facto. Cæterùm per aurum templi, de quo hic fit mentio, intelligunt quidam aut laminas aureas templi parietibus affixas, aut aurum candelabri, mensæ propositionis, & arcæ, vasorumque templi: verùm magis visum est accipere de auro & pecunia quæ in gazophylacium templi offerebatur, vt respondeat illi quod dicitur de dono altaris.

VÆ VOBIS SCRIBÆ ET PHARISÆI HYPOCRITÆ QVIA DECIMATIS, &c.] Quatuor væ sequentia, quorum duobus prioribus præposteram eorum in seruandis mandatis Dei vel hominum diligentiam coarguit, duobus verò posterioribus eorum hypocrisim, & ex Luc. capite 11. habita sunt in capite Concordiæ 84. proinde ea tantùm hic annotanda erunt quæ hic sunt peculiaria, aut ibi sunt prætermissa. Itaque pro eo quod Lucas posuit, *iudicium & charitatem Dei*, hìc pro grauioribus legis, hoc est, his quæ lex potissimùm exigit, & sunt maioris in lege momenti, dicitur, iudicium, & misericordiam, & fidem. Quæ tria referri possunt ad proximum, ad quem lex exigit plusquam decimationem, vt iustè, benignè, & cùm bona fide nos geramus, vt fides hic accipiatur pro fidelitate fraudi contraria, & mendacio. Iudicium enim plusquam cæremonias exigit Dominus præter alia loca, Isai. 1. dicens, postquam sacrificia reiecit, *Quærite iudicium, subuenite oppresso, defendite viduam.* De misericordia dicitur Oseæ 6. *Misericordiam volo & non sacrificium.* De fide Zachar. 8. *Loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo, &c.* Aut potest nomen fides referri ad Deum, vt pro credulitate accipiatur & fiducia, quæ fides quantopere Deo placeat, & in Abraham est demonstratum, cùm de eo dictum est, *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Et Dauid toties in Psalmis prædicauit, vt cùm dicit, *Beneplacitum est Domino super timentes eum & eis qui sperant super misericordia eius.* Quòd dicitur, *Duces cæci, excolentes calicem, camelum autem glutientes*, adagium est, quo significatur eos in minimis esse diligentes & studiosos, in maximis negligentes, ac proinde facere ac si cùm in poculum incidisset minimum animal, non priùs ex illo bibere vellent, quàm colando potus esset mundatus, cùm interim magnum aliquod animal, simul cùm vino deglutirent: hoc est, summa cum diligentia cauisse ne in paruis conscientia eorum inquinaretur, quibus aut parùm aut nihil inquinari poterat, cùm interim de grauioribus conscientia non vrgeret. Quibus similes sunt quotquot inter Christianos studiosiùs humana obseruant præcepta, quam diuina, & magis anxii sunt si humana sint prætergressi quàm si diuina. Quibus item dicendum est, *Hæc oportet in primis facere & illa tamen non omittere.* In sequenti væ nihil peculiariter C occurrit notandum, nisi quòd in vna eius parte duplex sit lectio. Quidam enim legunt, *intus autem pleni estis*, quæ lectio conuenit cum eo quòd habet Lucas, *quod autem intus est vestri.* At Græca & vetera scripta Latina habent intus, autem plena sunt, vt ad vasa referatur, quod conuenit cum eo quòd sequitur, *Munda priùs quod intus est calicis & paropsidis.* Vtriusque autem lectionis intelligentia indicata est circa Lucæ locum. In tertio væ apud Lucam satis tractato, illud annotari potest, Paulum simili tropo quo Dominus hìc scribas dicit similes sepulchris dealbatis, vocasse principem sacerdotum, parietem dealbatum, quo loco eadem Græcis ponitur dictio quæ hìc, nempe, κεκονιαμένος, quæ dictio propriè signi- D ficat id quod albario (vt dicitur) opere obductum est, à κονία, quod calcem significat. In postremo væ illud in scribis reprehendit Dominum, quòd cùm videri vellent venerari Prophetas, & detestari factum eorum qui illos occidissent, verè tamen similes essent occisoribus eorum, idque vel ex propriis eorum verbis colligit, nimirum quòd vocarent illos patres suos, vnde infert. *Itaque*, cùm scilicet Prophetarum occisores patres vestros vocatis, testimonio estis contra vosmetipsos, *quòd filij sitis eorum qui Prophetas occiderunt.* Et subiicit, *Et vos implete, &c.* quasi dicat, proinde cùm vel vestro testimonio sitis eorum filii, filios autem oportet parentibus esse similes, imitamini mores eorum, quod deest malitiæ E ipsorum & peccatis, vos superaddite, vt completa sit & perfecta malitia patrum vestrorum. Quod Dominus non quidem dicit præceptiuè, sed prænunciatiuè, significans omnino hoc ita futurum ab eis per occisionem sui & Apostolorum suorum. Aut vulgari modo hoc dicit, quomodo ei qui post multam admonitionem persistit in mali perpetrandi proposito, dicere solemus. Quandoquidem ita planè facere decreuisti, & ita oportet fieri, agè, facito, significantes deinceps non nos prohibituros, vt & simili modo Dominus intelligatur isto suam significare promissionem, sed in ipsorum malum, quod illis ob malitiam ipsorum euenturum exclamat, quando cum detestatione malitiæ ipsorũ, & deplo-

Gen. 42. Rom. 4. Psal. 146. Matt. 23. Act. 23.

ratione condemnationis ipsorum exclamãdo subiicit, *Serpentes genimina*, id est, progenies viperarum, hoc est, pessimorum parentum pessimi filii, *quomodo fugietis à iudicio gehennæ?* hoc est, quomodo effugietis condemnationem inferni, aut iudicium quod mittit in gehennam? Quasi dicat, quamuis modo ad tempus effugiatis iudicium hominum, nullo tamen modo poteritis effugere iudicium pœnæ infernalis, cùm vos præbeatis incorrigibiles, etiam post tot media per me tentata, vt qui nec beneficiis, nec miraculis, nec blandis sermonibus, nec austeris, nec minis, nec promissis corrigi possitis. Quæ sequuntur vsque ad illud, *Hierusalem, Hierusalem*, &c. tractata sunt circa prædictum Lucæ locum. Illud autem, *Hierusalem, Hierusalem*, vsque ad finem capitis, tractatum est in cap. Concord. 90. ex Lucæ capit. 13. Aut enim secundò istud iam Dominus dixit, aut Matthæus propter affinitatem cum his quæ præcedunt, hoc loco narrandum duxit. Porrò non inutile fuerit per epilogum compendio perstringere omnia quæ hic in Pharisæis & scribis taxantur à Domino vitia, quò magis ab his nobis caueamus, quæ ob id maximè sunt à Domino commemorata, quo ab eis caueremus. Imprimis itaque taxauit Dominus eos, quòd A quæ seuerissimè aliis imperabant, non ipsi præstarent: deinde, quòd etiam quæ facere videbantur, malè facerent, toti addicti gloriæ & laudi humanæ: præterea, quòd nec gloria humana contenti, simulatis precibus venarentur alienis ditescere & saturari facultatibus. Nec tantùm aliis nociui essent in bonis eorum temporalibus, sed & in salute eorum æterna, excludentes homines ab ingressu regni cœlorum, ad quod eos præire debebant, eósque quos ad salutis consortium summa diligentia vocauerant, reddẽtes grauiter gehennæ obnoxios. Insuper quòd in iudicando manifestè cæcutirent, qui aliorum se profitebantur duces, quòd præposterè diligentes essent & scrupulosi, præpostere item mundiciam vasorum B seruarent, quodque similiter præpostere sancti essent, non tantùm carentes interiùs ea quam exterius præ se ferebant sanctitate, sed etiam interiùs pleni omni iniustitia. Postremùm, quod his omnibus maius est, quòd quantumuis viderentur detestari iustorum occisores, ipsi tamen talium essent homicidæ. Notauit ergo eos negligentiæ, φιλοδοξίας, auaritiæ, perditionis & corruptionis aliorum, cæcitatis, præposteræ diligentiæ, vanæ mundiciei, falsæ sanctitatis, ac demum homicidii.

PRÆFERTVR OBLATIO VIDVÆ.

MARCI 12. LVCÆ 21. CAPVT CXXI.

† c dixit. Δ c verè ″ c o quia † c o quam omnes. Δ c. nam omnes hi ex abundanti sibi ″ c ex eo quod deest illi omnem victum suum quẽ habuit misit.

ET sedens Iesus contra gazophylacium, aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium, & multi diuites iactabant multa. [c] *Respiciens autem vidit eos, qui mittebant munera sua in gazophylacium diuites.* [b] *Dum venisset autem vidua vna pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.* [c] *Vidit autem & quandam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo.* [h] *Et* [b] *conuocans suos discipulos* † [h] *ait'* [b] *illis,* Δ [h] *Amen' dico vobis,* ″ *Quoniam' vidua hæc pauper plus* † *omnibus misit* [b] *qui miserunt in gazophylacium:* * [h] *omnes enim ex eo quod abundabat illis' miserunt* [c] *in munera Dei,* [h] *hæc autem* ″ *de penuria sua, omnia quæ habuit misit, totum victum suum.*

ET SEDENS IESVS CONTRA GAZOPHYLACIVM, ASPICIEBAT, &c.] Vndique Dominus venabatur occasionem docendi suos, quæ ad rem pertinebant, quæque eos à cõmuni hominum iudicio facerẽt alienos. Itaque peracto eo sermone, quo à scribarum vitiis cauendis suos admonuit, cuius sermonis occasionem præbuerant ipsi Scribæ & Pharisæi, variis quęstionibus subdolè ipsum adoriẽtes, aliunde iam vtilis alicuius doctrinæ, diuersæ à Scribarum & Pharisæorum iudicio, occasionem quæsiuit. *Itaque sedens contra gazophylacium*, hoc est, è regione gazophylacii non quidem temerè & curiositatis gratia, sed ob doctrinæ, quæ ex euentu subsecuta est, oportunitatem captandam, *aspiciebat quomodo turba iactaret æs*, id est, mitteret pecuniam, *in gazophylacium.* Bis enim hic apud Marcum interpres posuit verbum, iactare, cùm melius vertisset, mittere: quemadmodum deinde hoc loco & apud Lucam semper vertit, cùm sit semper idem verbum, nempe, βαλλειν, quod & iactare significat & mittere. Porrò, *gazophylacium*, arca erat, quæ (vt dictum est in capite Concord. 77. circa illud Ioan. 8. *Hæc locutus est Iesus in gazophylacio*) constituta erat in atrio templi iuxta altare, idque ex institutione regis Ioas, de qua scribitur 4. Reg. 12. vt in eam voluntaria mitterentur pecuniarum munera, pro templi restauratione, ministrorumque ac pauperum sustentatione. Hęc nomine partim Græco, partim Persico dicebatur, *gazophylacium*, quòd in ea reconderetur & seruarentur C diuitiæ templi. Gaza enim Persica lingua significat diuitias, φυλάττειν, autem Græcis est seruare & custodire. Hebræo autem aut Caldaïco vocabulo dicebatur Corbona, vt Matthæi 27. cùm dicitur, *Non licet eos mittere in Corbonam*, quod in eam mitterentur dona Dei. Nam Corban Hebræis significat donum. Quòd autem Dionysius putat Corbonam distinctã fuisse arcam ab ea quæ hìc dicitur gazophylacium, & in hanc quidem mitti solita quæ templi erant, in illam verò quæ erant sacerdotum, nullam habet ex scripturis probabilitatem. Sicut nec quod tertiam fuisse in templo asserit arcam, in quam mitti solebãt quæ regis essent, quæ 4. Reg. 16. dicta sit Musach D sabbathi. Nam probabilius Musach sabbathi intelligitur fuisse locus in quo custodes manebant, qui sabbatho exibant officio functi, sic dictus quòd tectus esset. Nam Musach Hebræis significat velamentum & tectorium, quamquam de hoc Musach sabbathi varia diuersi sentiant. Cùm autem Achaz rex hoc Musach sustulisse dicatur, satis liquet non fuisse arcam in quam regi munera à populo offerri solita essent. Sed ad rem. Cùm iam imminente Paschali festiuitate, certatim quique vndique in Hierusalem collecti aliquid in gazophylacium cõferre studerent, quo Deum sibi propitium facerent, *& multi diuites multa in illud mitterent*, accessit inter alios, *& vidua quædam paupercula*, quæ deuotione nimis accensa, nec erubuit inter larga aliorum mune-E ra minimum quid offerre, nec ob inopiam putauit sibi

sibi ab oblatione cessandum, ne & ipsa veniret in conspectu Dei vacua. *Misit ergo æra minuta duo, quod* inquit Marcus, *est quadrans.* Vbi relatio relatiui, *quod,* dupliciter accipi potest. Nam potest accipivt quodlibet illorum minutorum significetur fuisse quadrans, vt sit sensus: quòd scilicet minutum est quadrans, quomodo Euthymius intelligit, quomodo & intelligendum Robertus Senalis in suo de mensurarum ac ponderum ratione libello, colligit ex eo quod pro illo Matthæi: *Non exies inde donec reddas nouissimum quadrantem*, Lucas capite 12. dixit *non exies inde donec etiam nouissimum minutum reddas.* Et quadrans enim minutum est, & λέπτον, quanquam non minutissimum & insectile illud lepton, id est, minutum, quod est pars septima chalci vel arioli, quodque propriè lepton dicitur. Communiter tamen intelligitur, Marcum significare voluisse duo illa minuta valuisse quadrantem, vt sit sensus: quod, hoc est, quæ duo minuta, sunt quadrans vnus. Significat autem nomen quadrans quartam assis partem, proinde in re numaria quadrans olim dicebatur nummus quidam qui erat quarta pars assis ærei, qui & à tribus vnciis teruncius dictus est, vt dictum est circa citatum Matthæi locum. Valebat autem quadrans paulo plus quàm is nummus qui est duodecima pars solidi Turonensis, vel stuferi nostratis, qui denariolus dicitur Gallis, quemadmodum subducendo licet colligere ex eo quod denarius Romanus valebat decem asses, as autem vnus quatuor quadrantes. Nam denarius valebat nostros quatuor stuferos, aut tres cum semisse, si, vt vult Budæus, drachmæ Atticæ æquiualebat. Et quidem quod de valore quadrantis modò dictum est, verum est de quadrante assis maioris, qui scilicet duodenarius erat, hoc est, duodecim vnciarum. At is propter inopiam pecuniæ postea redactus est ad septuncem & semunciam, qui as Papyrianus dictus est, qualium assium sedecim valebant denarium. Huius assis si fuit quadrans ille de quo hic fit mentio, vt ex eo videri potest, quod probabile sit assis minoris vsum fuisse tempore Christi, quadrans hic valuit dimidium eius nummi quem Brabanti nouenarium vocant. De quibus prolixius vide Robertum Senalem in suo de mensurarum ac ponderum ratione libello. Præstat autem quadrantis valorem excussisse, vt magis admiremur quòd Dominus dicit viduam plus misisse in gazophylacium, quàm diuites. in quibus Christi verbis notandum, non dixisse illum viduam plus meruisse, aut opus melius fecisse præ reliquis, quanquam & hoc omnino significare voluerit: sed quod magis mirandum est, dicit eam plus dedisse, quod cùm certum sit non fuisse verum de absoluta quantitate, intelligendum est de quantitate proportionali, secundum quam dicitur puero plus esse, ferre quinque pondo, quàm viro forti ferre viginti pondo. Sic enim pauperi plus est dare modicum, quàm diuiti dare multum, & viduæ plus fuit dare duo minuta, quæ erant tota eius substantia quàm diuitibus dare multa, quæ tantùm erant pars superflui. Non tamen satis est dictum Domini intelligere de pluri secundum proportionem, quia fieri potest vt quis plus secundum proportionem det quam alter, & tamen minus mereatur apud Deum, vt si ex minore & imperfectiore det charitate, ex cuius quantitate pendet potissimum magnitudo meriti & dignitas operis. Iam dubitandum non videtur quin Dominus hanc viduam etiam in charitate & deuotione præferre voluerit diuitibus. Itaque intelligendum est Dominum dicere voluisse, viduam plus misisse, secundùm affectũ quem Deus maximè attendit, & secũdum rem, proportionaliter tamẽ accipiendo hanc pluralitatẽ rei. Nam quod etiam de pluralitate rei, & non solum de pluralitate secundum affectum intelligi debeat, patet ex declaratione Domini, qua ostenditur plus misisse, quia reliqui partem, ista totum: ex qua proportionali rei pluralitate etiam satis significat maiori interius deuotione viduam etiam fuisse præditam, vt fere magnitudo operis siue absoluta, siue proportionalis arguit dilectionis magnitudinem. Intelligendum ergo Dominum significasse viduam, etsi iudicio hominum minus miserit quam diuites, plus tamen misisse iudicio Dei, qui non tam quantitatem doni absolutam considerat, quàm proportionalem: nec tam doni quantitatem, quam dantis affectum, qui quo fuerit maior, eò ferè plus offert & donat secundum virium saltem proportionem. Pulchrè autem Dominus declarat quod dixit eam plus misisse, subiiciens: *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt, &c.* Vbi notandum, duplicem à Domino indicari anthitesim. Prima, quod illi ex eo quod abundabat illis miserunt, vidua vero ex eo quod deerat illi: vel, vt melius versum est in Marco, *ex penuria sua.* Ex eo enim quod deerat ei nihil potuit mittere. Iucundior autem hæc apud Græcos antithesis est, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῆς, & ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς, vel, vt est apud Lucam, ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς. Opponitur enim ὑστέρησις, & ὑστέρημα τῷ περισσεύοντι. Secunda antithesis est, quod vidua *omnia quæ habuit, totumque victum suum*, hoc est, substantiam suam vnde ali poterat (sic enim hic accipitur victus, cum Græca dictio βίος, etsi propriè vitam significat, tamen etiam significet victum & substantiam qua sustentatur vita, illi verò partem tantùm substantiæ dederint, imò partem tantum superflui, & neque totum quod supererat eis. Nam id satis significat, cùm non dicit eos misisse quod abundabat illis, sed *ex eo quod abundabat*, vel supererat. Proficit autem nobis hæc viduæ à Christo facta commendatio, primùm ad hoc, vt intelligamus quàm sint iudicia Dei diuersa à iudiciis hominum, vt rectè dixerit Propheta: *Non enim cogitationes meæ cogitationes vestræ, neque viæ meæ viæ vestræ dicit Dominus.* (Isaiæ 55.) Secundò, vt id intelligentes nec pauperes sibi displiceant, quasi qui non possint Deum sibi æquè vt diuites promereri etiam donis: nec diuites glorientur, dum multis sibi seruatis, aliquam partem, etsi magnam hominum iudicio, obtulerint Deo, & in cultum Dei aut pauperes expenderint. Colligant enim ex hoc loco diuites, quando obtulisse se magnum aliquid iudicare possunt, quando quidquid de eo quo non egent ad vitæ necessitatem, impendunt, minus est quadrante pauperis. Obseruandum autem circa hoc Christi factum, quòd quamquam templum illud Hierosolymitanum, sicuti mox subiungit, & prope suum interitum esset, & iam tempus venisset quo non in templo illo pater adoraretur, sicut dixit Ioannis capite 3. & quamquam sacerdotes & scribæ quos acerrimos habuit hostes, quosque mox acriter erat insectatus, oblationes templi verterent in suum quæstum & lucrum, nequaquam tamen cum viderent multos multa offerentes factum illorum reprehendit, sed potiùs commendauit, spectans scilicet offerentium pietatem, quam nequaquam supprimi,

primi, sed foueri potiùs oportebat, quamuis non vtiliter dispensandæ fortè essent oblationes. Cuius contrarium faciunt hi, qui fidelium in oblationibus faciendis pietatem & deuotionem student impedire & reprimere, quod videant multa malè expendi & consumi, quæ sacerdotibus & templi Dei nomine offeruntur, non tantùm cum Christo eiicere volentes ementes & vendentes in templo, sed etiam contrà Christum offerentes è templo, quantum in ipsis est, eiicientes. Rectè autem intelligitur vidua hæc typum prætulisse Ecclesiæ, quæ in hoc mundo veluti vidua degit, fugiens huius vitæ oblectamenta, & suspirans coniungi suo sponso hinc ab ipsa in cœlum sublato. Hæc enim, cum Iudæorum synagoga sibi placuerit, de diuitiis bonorum operum ac varia sacrificia Deo obtulerit, suam agnoscit paupertatem, & tamen hoc ipsum quod habet, corpus scilicet & animam Deo offert, atque in eius cultum exhibet veluti duo minuta quæ vnum reddunt quadrantem: qualis oblatio longè Deo gratior est, & munificentior illi iudicatur, quàm omnes Iudæorum variæ oblationes. Et nos itaque qui Ecclesiæ sumus filii & membra, Euangelicam hanc viduam imitantes, & instar viduæ in hoc mundo degamus, & sic nostram agnoscimus paupertatem, tamen meminerimus etiam nos non debere apparere in conspectu Dei vacuos, quin ei saltem duo minuta offeramus, corpus scilicet & animam, comminuta, illud quidem per temperantiam, hanc verò per animi modestiam. Quod si viderimus quosdam in spiritualibus diuites charismatibus, sed è thesauro cordis sui proferre ad ædificationem Ecclesiæ noua & vetera, atque occulta quæque diuinæ sapientiæ vtriusque testamenti explanare, neque inuideamus, neque erubescentes pigritemus id saltem quod possumus, in Ecclesiæ impendere prompto corde vtilitatem. Sic enim futurum vt multum impendisse iudicemur à Deo, qui non quantum, sed ex quanto impendatur considerat. Vnde Paulus scribens Corinthiis, non tam exhortatur ad magnas eleëmosynas, quam vt eas prompta faciant voluntate, subiiciens: *Hilarem enim datorem diligit Deus.*

PRÆDICITVR EVERSIO TEMPLI ET HIERVSALEM.

Matthæi 24. Marci 13. Lucæ 21. CAPVT CXXII.

*E[a]T egressus Iesus, de templo ibat. [c] Et cùm egrederetur de templo, [a] accesserunt discipuli eius vt ostenderent ei ædificationes templi, [&] ait illi vnus ex discipulis suis Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ, & quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, * respondens [b] Iesus† [l] dixit illis: Videtis [a] hæc omnia, [b] has omnes magnas ædificationes. [a] Amen dico vobis, [c] hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur hic [l] lapis super lapidem qui non destruatur, * [c] Sedente autem eo super montem Oliueti' [b] contra templum, [a] accesserunt ad eum discipuli secretò [&] | [b] interrogabaut eum separatim Petrus, & Iacobus, & Ioãnes, & Andreas, dicentes: [c] Præceptor [c] dic nobis, [a] quaudo† hæc erunt, [h] & quod signum [b] erit* [h] quando, [b] hæc omnia [c] fieri [h] incipient, [&] [b] consummari, [a] & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi? ‖ [l] & respondens Iesus† cœpit dicere' [c] illis: [l] Videte ne* quis vos seducat. Multi enim venient in nomine meo dicentes, [h] Quia [l] ego sum [a] Christus, [c] & multos seducent. [c] Et tempus appropinquauit. Nolite ergo ire post eos, [a] audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum' [b] Quum audieritis bella, [c] & seditiones, [b] & opiniones bellorum, videte ‖ [l] ne turbemini', oportet [c] enim [c] primùm hæc fieri, sed nondum [a] est statim finis. [c] Tunc dicebat illis: † [l] Consurget' [c] enim [l] gens* cõtra gentem, & regnum† aduersus regnum, & terræ motus [c] magni [l] erunt per loca, [f] & pestilentiæ, & fames, terroresque de cœlo & signa magna erunt. [c] Hæc autem omnia* [c] initia' [a] sunt dolorum, [b] Videte autẽ vosmetipsos: ‖ [nam'] [c] ante hæc omnia iniicient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas, & custodias, trahentes ad reges & præsides propter nomen meum. ‖ [b] Tradent enim vos in conciliis, & in synagogis vapulabitis: & ante præsides & reges stabitis propter me, [c] contingent autem vobis [b] in testimonium [h] illis. Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium, & cùm duxerint vos tradentes, [c] ponite* in cordibus vestris† non præmeditari quemadmodum respondeatis, [b] sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini, [c] ego enim dabo vobis os & sapientiam: cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri: [l] non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus. [a] Tunc tradent vos in tribulationem. [c] Trademini autem à parentibus, & fratribus, & cognatis, & amicis, [f] &* morte afficient ex vobis'. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & morte afficient eos, [l] & eritis odio omnibus [a] gentibus, [l] propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos, & quoniam abũdabit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Qui autem† perseuerauerit' vsque in finem, hic saluus erit: [c] & capillus de capite vestro non peribit. In patientia vestra possidebitis animas vestras. [l] Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe in testimoniũ omnibus gentibus, & tunc veniet cõsummatio. [a] Cùm autem videritis circundari ab exercitu Hierusalem, tunc scitote, quia appropinquauit desolatio eius. [c] Cùm ergo videritis abominationem desolationis, [a] quæ dicta est à Daniele Propheta, [c] stantem vbi non debet, [a] in loco sancto [c] (qui legit intelligat) [l] tunc qui in Iudæa sunt fugiant ‖ ad montes, [c] & qui in medio eius, discedant, & qui in regionibus, non intrent in eam: [c] & qui† super tectum, ne' descendat [b] in domum, nec introeat* vt tollat quid' de domo sua: & qui in agro [b] erit, [c] non reuertatur [b] retrò tollere ‖ vestimentũ suum, [c] quia dies vltionis hi sunt, vt impleantur omnia quæ scripta sunt. [l] Væ autẽ prægnãtibus, & nutrientibus in illis*

** a. ipse autem. † b. ait illi: Vides * b. o. Eo cum sederet in mõte oliuarũ ‖ c. interrogauerũt autẽ illum † h. o. ista fient. * c. o. cum ‖ c. qui dixit. † a. dixit * c. seducamini. b. o. ne timueritis. c. nolite terreri. † b. exurget. c. o. surget. * a. o. in † b. o. super. a. o. in * b. initiũ. ‖ c. sed. A. 11. 55. * ergo. † b. nolite præcogitare quid loquamini * a. occident vos. † b. o. sustinuerit. * b. autem ‖ b. in † a. o. in tecto non. * a. o. tollere aliquid. ‖ a. o. tunicã suam. † a. Erit enim tunc*

illis diebus, [e] Orate autem vt hyeme non fiant: [a] vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho. [c] Erit enim pressura magna super terram & ira populo huic. Erunt enim dies illi tribulationes tales quales non fuerũt ab initio creaturæ, [b] quam condidit Deus [e] vsque nunc neque fient. Et cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes gentes, & Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum. [e] Et nisi ‖ breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: propter electos [b] quos elegit,* [e] breuiauit dies.*

*‖ tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modo, nec fiet. * a breuiati fuissent dies illi, nõ fieret. Δ a breuiabũtur dies illi.*

ET EGRESSVS IESVS DE TEMPLO, IBAT, ET CVM EGREDERETVR DE, &c.] Particula illa *de templo*, etsi apud nos videatur coniungenda cum participio, *egressus*, tamen ex Græcis magis coniungenda est cum verbo, *ibat*. Habent enim καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, id est, & egressus Iesus, ibat è templo, vel discedebat à templo. Itaque cùm iam vespera imminente post multam doctrinam Dominus egrederetur è templo, *accesserunt ad eum discipuli, vt ostenderent ei templi ædificationes*: idque non temerè aut curiositatis gratia, sed moti verbis Domini, quibus & iam prædixerat, vt Matthæus refert, vastandam Hierusalem, & aliàs item, vt cùm illi appropinquasset insidens asino, quemadmodum suprà habitum est ex Luca. His enim verbis commotos, verisimile est, templi magnificas structuras ostendisse Domino, veluti commiserantes, aut etiam ad commiserationem Dominum flectere volentes, vt prolatam mutaret sententiam, significantes indignum videri & planè dolendum, quod talis domus tam magnificè extructa & instructa desolanda esset: aut etiam significare volentes, opus esse maius & munitius, quàm vt quisquam facilè demoliri posset. Lucas non tantùm lapidum & structurarum templi factam mentionem dicit, sed etiam donorum quibus templum fuerat ornatum. Hæc autem qualia fuerint clarè significat dictio Græca ἀνάθημα. Significat enim ea dictio dona quæ dicata diis suspenduntur in parietibus templi aut columnis eius, cuiusmodi nunc visuntur in nostris templis, pręcipuè iuxta diuorum monumenta, statuæ argenteæ, aut cereæ, dicta ab ἀναθῆναι, id est, à seponendo aut suspendendo, vnde & ἀνάθεμα dicitur, quod vocabulum, sicut & præcedens, nonnunquam in malam accipitur partem, pro hominibus execratis, quorum capita diis inferis erant apud gentiles dicata & deuota: quemadmodum & apud Latinos sacrum in malam accipiebatur partem, vnde dicebantur tales homines sacri. In qua significatione hac voce vsus est Paulus ad Galatas. Porrò nihil habet dissonantiæ aut contrarietatis, quòd Marcus dicit vnum ex discipulis excitasse Dominum ad structurarum considerationem: Lucas verò pluraliter dicit quosdam dixisse de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, sicut & Matthæus pluraliter dicit accessisse discipulos vt ostenderent ei ædificationes templi. Intelligendum enim discipulos inter sese priùs de templi interno & externo ornatu, eiusque fortitudine collocutos, ac deinde vnum ex eis omnium nomine dixisse quod Marcus commemorat, aut etiam post huius verba, alios subiecisse lapidum & donorum templi commendationem, quanquam quod Lucas dicit pluraliter, synecdochicè etiam possit accipi, vt numerus pluralis sit positus pro singulari. Cùm ergo discipuli admirarentur & extollerent templi tum pulchritudinem, tum fortitudinem, significarentque & indignum esse vt ei quæ prædixerat Dominus, euenirent, & non facilè id ei posse euenire, Dominus non, vt discipuli adhuc carnales, corporale templum est simul admiratus, sed à carnali admiratione suos reuocans, & prædictorum suorum verborum fidem confirmans, respondit, *Videtis has omnes magnas ædificationes?* Hac interrogatione animum eorum excitauit, quò admirabilius videretur quod dicturus erat, quod quò illis certiùs haberetur, solita asseueratione confirmauit, dicens *Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem qui non destruatur*, quasi dicat, Tantùm abest, vt hæ structuræ quantumuis multæ & magnę, ob ipsarum vel pulchritudinem vel fortitudinem, sint futuræ perennes, vt & perfecta earum sit futura deuastatio, adeò vt non sit relinquendus lapis super lapidem qui non destruatur, quod quàm verè sit impletum, & quomodo sit intelligendum, dictum est suprà in capite Concordiæ 110. circa illud Lucæ, *Non relinquent in te lapidem super lapidem.* Lucas autem hìc dicit, *Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur*, &c. pro ex his quæ videtis. Ceptam enim orationem non absoluit, quòd illud *venient dies*, occasionem præberet alio modo sententiam finiendi, quod & Paulo nonnumquam accidit. Notandum autem præsentem Domini è templo egressum nouissimum fuisse, nec enim post hæc legitur rediisse in templum, proinde mysticum eum fuisse egressum rectè intellexerimus, eoque significatum, tempus iam aduenisse, quo religio populi Iudaici reiicienda esset & abolenda, ac relicto templo Iudaïco spirituale in vniuerso mundo apud gentes templum iam erigendum, in quo ipse cum patre habitaturus esset. Itaque spiritualis huius templi desiderio, templum quod oculis corporibus cernebatur, & discipuli admirabantur, Christus nequaquam est admiratus, sed fastidire cœpit & contemnere, eiusque in hoc mystico suo & vltimo egressu destructionem prædixit oportunè. Obseruandum & illud, quòd cùm Hierosolymitanum illud templum destrui cõueniebat, quo intelligeretur Deum cultum illum veteris legis carnalem iam reiecisse, ipsumque secundùm Euangelicam doctrinam coli velle vbique in spiritu & veritate, non tamen id factum est, nisi Iudæorum impietate promerente & exigente vt sic fieret. Sic enim declaratum est, & quam iustè Deus eum populum cum templo ac cultu ipsorum reiecerit, & quantum bonum ex impietate quorundam & vindicta de eis sumpta elicere nouerit. Cæterùm quare non statim post Spiritus sancti missionem, & Euangelicæ prædicationis inchoationem, subuersa sit Hierusalem cum suo templo & religione, patebit ex sequenti Christi sermone.

e SEDENTE AVTEM EO SVPER MONTEM OLIVETI, *b* CONTRA TEMPLVM, *a* ACCESSERVNT, &c.] Ex Matthæo & Marco superiùs patuit, quomodo prima & secunda huius hebdomadæ die Dominus sub vesperam egressus Hierosolymam, abierit in Bethaniam, in quo itinere obuiam habuit montem Oliueti, in quo etiam, vt postea dicit Lucas, Dominus his noctibus morabatur. Itaque cùm & iam tertio hoc die pergeret Bethaniam, contigit eum in obuio monte sedere, siue ob defatigationem ieiunii post diurnum laborem corporis, siue vt occasionem daret discipulis interrogandi quæ futuris rebus differenda erant.

Aut ſeſſio hæc contigit poſt cœnam in Bethania ſumptam, cùm ad montem hunc orationis cauſa recurriſſet Dominus, diligens ſibi in hoc monte nocturnum diuerſorium, quemadmodum eum ſolitum facere his diebus teſtatur Lucas. *Cum ergo in hoc monte ſederet*, idque *contra templum*, hoc eſt, è regione templi, ſic vt templum eſſet in proſpectu, renouata eſt diſcipulis memoria ſermonis, quo prædixerat fore vt templum funditus dirueretur. Et Matthæus quidem acceſſiſſe & interrogaſſe diſcipulos dicit in genere, quemadmodum Lucas: Marcus verò Petrum, Iacobum, Ioannem & Andream peculiariter dicit eum interrogaſſe ſeparatim, id eſt, ſeorſum. Quod dupliciter accipi poteſt. Altero modo, vt hi ſoli, quorum nomina exprimit Marcus, intelligantur ex diſcipulis Dominum nunc adiiſſe, & interrogaſſe ſeorſum ab aliis diſcipulis, ſperantes eum quemadmodum transfigurationis myſterium & alia quædam paucis & ipſis potiſſimùm crediderat etiam de tempore & ſignis futuræ deuaſtationis facilè paucis communicaturum, quæ aliis omnibus nō eſſet crediturus. Sic enim intelligit in Paraphraſibus ſuis quidam. Altero modo, vt omnes diſcipuli dicantur diſcendi cauſa acceſſiſſe Dominum, ſoli autē illi quatuor quos nominauit Marcus, omnium nomine interrogauerint, vt pote primores Apoſtolorum, & maiorem habentes apud Dominum fiduciam, vt quod dicit Marcus, *ſeparatim*, ſignificet eos hoc interrogaſſe ſemotis turbis, quemadmodum intelligi debet quod dicit Matthæus, diſcipulos interrogaſſe *ſecretò*. In hunc modum Euthymius Euangeliſtas concordat. Dicunt ergo, *Dic nobis* quod, ſcilicet, non omnibus facilè facturus eſſes. Porrò Marcus & Lucas duo illos interrogaſſe dicunt. Primùm, *quando illa fierent* quæ de euerſione templi prædixerat. Secundò *quod eſſet ſignum* quando illa inciperent fieri. Matthæus verò pro ſecunda hac quæſtione quæſiſſe eos commemorat, *quod eſſet ſignum aduentus ipſius & conſummationis ſeculi.* Quam quæſtionem in duas ſecat Diuus Hieronymus, vt tria intelligatur apud Matthæum interrogaſſe, nempe quo tempore Hieruſalem eſſet deſtruenda, quod eſſet ſignum aduentus eius, & poſtremùm, quod ſignum conſummationis ſæculi. Ad quæ tria in ſequentibus quidam Dominum diſtinctè reſpondiſſe conantur oſtendere. At duo hæc poſteriora ſub vna potiùs quæſtione ſunt comprehendenda, quemadmodum ſub vna quæſtione illa Matthæus extulit. Non enim diſtinctè ſignum vel tempus aduentus Chriſti, & ſignum vel tempus conſummationis ſæculi interrogare voluerunt diſcipuli, cùm crederent vt res ſe habet, vnum idemque fore tempus aduentus Chriſti & conſummationis ſæculi, quod, præter alia Chriſti verba, intellexere ſatis ex eo quod ſupra dixerat. *In regeneratione cum ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ ſedebitis*, &c. Nec eſt ſecunda apud Matthæum quæſtio, diuerſa ab ea quæ ſecunda ponitur apud Marcum & Lucam. Exiſtimabant enim diſcipuli in ſecundo Meſſiæ aduentu deuaſtandam Hieruſalem & templum, ac cum ea totum mundum conſummandum, ac omnium finē futurum, ac tum rebus omnibus nouatis, nouum regnum ſuum Meſſiam initurum & auſpicaturum de quo carnaliter ſomniare non deſinebant. Et quidem ex quibuſdam parabolis Domini ſuperiùs tractatis id concipere poterant, vt ea qua apud Lucam capite 19. dicitur homo nobilis accepto regno reuerſus perdidiſſe inimicos ſuos qui noluerūt ipſum regnare ſuper ſe. Rurſum qua apud Matthæum capite 22, dicit regem miſſis exercitibus ſuis perdidiſſe homicidas, ciuitatemque eorum ſuccendiſſe, ac tum ad paratas filii nuptias alios recepiſſe. Item quia mox ſuperiùs cum de Hieruſalem euerſione diceret, adiecit etiam, *Non me videbitis amodò donec dicatis, Benedictus qui venit.* Itaque apud omnes Euangeliſtas duo ſunt à diſcipulis quæſita. Primùm de tempore deſtructionis Hieruſalem, quam per glorioſum Chriſti aduentum futuram putabant. Secundò, de ſignis imminentis huius temporis. Quòd obſeruatum multum lucis adferet ad intelligendum quæ Dominus ad has reſpondet interrogationes.

l ET RESPONDENS IESVS COEPIT DICERE *e* ILLIS: *l* VIDETE NE QVIS VOS, &c.] Valde variè ab interpretibus intelliguntur ſequentia Chriſti verba, maximè ea quæ in hoc Concordiæ capite ſunt poſita, dum quidam pleraque referunt ad conſummationem ſeculi, quæ alii intelligunt pertinere ad ſigna vel tempus vaſtationis Hieruſalem. Non horum tractatione potiſſimum ſequemur enarrationem Diui Chryſoſtomi, quod hec verbis Domini adinuicem collatis, & rebus apud Iudæos geſtis maximè conueniat, non prætermittentes interim & alias aliorum interpretationes, eorumque rationes quibus mouentur oſtendentes eſſe inefficaces. Secundùm autem Chryſoſtomi enarrationem omnia quæ in hoc Cōcordiæ capite habentur, pertinent ad tempora aut ſtationem Hieruſalem præcedentia, aut ipſius vaſtationis Hieruſalem, ita vt pulcherrimus ſit eorum quæ dicuntur à Domino ordo cùm ſecundum alios confusè Dominus loquatur, nunc de his quæ pertinent ad finem ſæculi, nunc de deſtructione Hieruſalem. Itaque cùm diſcipuli rogarent de tempore & ſigno vaſtationis Hieruſalem, atque eodem tempore putarent aduentum Domini & ſeculi conſummationem ſimul fore, Dominus primùm quidem differit de vaſtatione Hieruſalem, deinde verò de ſuo aduentu, ſignificans non fore hæc eiuſdem temporis, ſed diuerſorum. Priuſquam autem differat de tempore & ſignis vaſtationis Hieruſalem, præmittit de variis malis vaſtationem illam præceſſuris, præmunire ſuos volens ne ab illis læderentur, & ad eorum cognitionem animos ſuorum reuocans quæ magis eos ſcire conueniebat, vtpote quæ ad eorum ſalutem magis & propius faciebant. Quoniam enim curiosè tempus & ſigna vaſtationis Hieroſolymitanæ cognoſcere cupiebant, & de gloria regni eius cogitabant, Dominus ab illa curioſitate & regni cogitatione, reuocat eos ad audiendum ea quæ primùm eos ſcire oportebat, quæ ſcilicet, ante illa erant euentura cum magno ſalutis ipſorum periculo. Primùm ergo monet futuros multos impoſtores, quò ab eis ſibi cauerent: deinde de bellorum atque aliis calamitatibus, quibus ante excidium Iudæi affligendi erant, ne ipſi inde malè turbarentur. Tertiò, de imminente ipſis perſecutione, & variis tentationibus, quas tam à deficientibus fratribus, quàm pſeudoprophetis experturi erant, quò ad ferendam ipſam animarentur. Poſtremùm, de atrocitate & immanitate excidii vrbis & gentis Iudæorum, quò & tunc ſuperſtites in tempore fugerent, Iudæa relicta. De his ergo quæ rogatus fuit Dominus differturus, altiùs repetito ſermone, (propter quod Marcus videtur dixiſſe, quod cœperit dicere) ſic auſpiratus eſt: *Videte,*

dere, hoc est, cauere, *ne quis vos seducat*, atque à fide quę est in me abstrahat ad sequendum se, quòd ob id vos moneo, *quia multi* post meum à vobis discessum *venient in nomine meo*, hoc est, nomen meum præ se ferentes, ac *dicentes, Ego sum* expectatus ille *Christus, & multos seducent*, potissimùm ex Iudæis, qui quemadmodum prędixi illis, cùm me qui veni in nomine patris mei noluerint recipere, recipient eum qui veniet in nomine suo. Quod autem euenturum prædico, non post multa euenturum est sæcula, sed *tempus iam appropinquauit*, & instat quo istud eueniet. Cauete ergo ne multos illos qui seducentur, imitantes, sequamini illos seductores, mihiq; nuntio remisso, ipsis adhæreatis & credatis. Porrò cùm Christi nomen atque officium sit, populum tyrannide malorum liberare, gubernareq; feliciter, Christi nomine se Iudæis insinuarunt quotquot se populi liberatores, saluatoresq; polliciti sunt, quorum certè multos ante excidium habuerunt, qui tametsi id esse toti populo non persuaserint, multos tamen seduxerunt, vt hic Christus prædixit. Iosephus enim lib antiquit. 20. capite 4. meminit Theudæ magi cuiusdam, qui Cuspio Fado Iudæam administrante, populo suaserat, vt sumentes suas substantias egrederentur ad Iordanem, quem promiserat eis se præcepto diuisurum, eumque multos seduxisse testatur, ac tandem captum à Fado, capitis sectione multatum fuisse, peremptis simul multis qui cum ipso fuerant, nonnullis verò captis. Hunc Theudam illum esse dubium non est, cuius meminit Gamaliel Act. 5. Nam etsi dicat, *Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis* hoc est, cùm Cyrænius præses censum primū apud Iudæos ageret cum & Christus natus fuit, non tamen voluit per hoc significare, hunc Iudam fuisse tempore posteriorem illo Theuda, sed est illud, *post hunc*, ad ordinem narrationis referendum, quasi dixisset. Præter hunc fuit & superiore tempore Iudas, &c. Nam ait ibi Gamaliel loquēs de Theuda, *Ante hos dies*, quo vtique significauit, paulò antè temporis eum fuisse. Iudæ, autem tempus exprimit, adserens fuisse *in diebus professionis*, hoc est, cum census ageretur. Idem Iosephus lib. Antiquit. 20. cap. 11. scribit, latronum & magorum hominum turba populum seducentium, prouinciam fuisse repletam Per magos autem intelligit eos qui se Prophetarum nomine insinuabant. Rursum cap. 12. Ægyptii cuiusdam pseudoprophetæ meminit, de quo etiam scribit lib. 2. de bello Iudaico cap. 12. quod arrogata sibi Prophetæ opinione, triginta fermè milia congregarit, quos ex solitudine in montem ducens Oliuarum, Hierusalem capere anixus fuerit, sed oppressi fuere à Felice tunc præside. Hic Ægyptius capto Paulo Hierosolymis, nondum extinctus erat, (testatur enim Ioseph. ipsum ex oppresso eius exercitu fuga lapsum disparuisse.) Itaque tribunus Paulum rogauit, num ipse esset Ægyptius ille, qui ante eos dies tumultum excitasset, eductis in desertum quatuor milibus sicariorum, vt scribitur Act. 21. Iterum de alio quodam scribit Iosephus cap. 14. lib. Antiquit. 20. qui sub præside Festo populo salutem, & requiem malorum promittebat, si se sequerentur in desertum. Talibus multis delusus Iudæorum populus fuit, qui omnes quatenus libertatem & salutem populo promiserant, eatenus se Christos asseruerunt, quanquam peculiariter hoc etiam nomine, pro vero atque in scripturis promisso Messia sese venditarint. Eiusmodi & Simon Magus fuit, qui

A Samaritis persuaserat, se virtutem Dei esse, quæ vocatur magna, vt scribitur Act. 8. De quo vide Irenæum lib. 1. aduersus Hæreses, vbi cap. 20. inter reliquas impietatis eius assertiones dicitur, quòd docuerit semetipsum esse eum qui in Iudæa quidem quasi filius apparuerit, in Samaria autem quasi pater descenderit, in reliquis verò gentibus quasi Spiritus sanctus aduentauerit. Vnde, teste D. Hieronymo, inter cætera sua scripta magus iste reliquit, Ego sum sermo Dei, ego sum speciosus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia Dei. De hoc & Eusebius Ecclesi. hist. lib. 2. capite 13. ex Iustino Martyre refert, quomodo sub Claudio Cæsare in vrbe Roma,

B magicis suis artibus quamplurimos adeò deceperit, vt Deus sit decretus, & statua quasi Deus donatus sit, collocata in flumine Tyberis inter duos pontes, habenteque etiam titulum Latinis scriptum litteris, Simoni Deo sancto. Huic successit Menander quidam & ipse Samarites genere, quemadmodum & Simon, & in arte magica absolutissimus, qui, vt scribit Irenæus cap. 21. lib. 1. se eum esse dixit, qui missus esset saluator pro salute hominum. De quo & Eusebius lib. 3. cap. 16. Hi omnes & alii multi cùm plerosque seduxerint, non abs re fuit, vt suos Christus præmoneret, ne & ipsi imposturis illorum caperentur.

C *a* AVDITVRI ENIM ESTIS PRÆLIA, ET OPINIONES PRÆLIORVM. *b* CVM AVDIERITIS, &c.] Græca non habent, *enim*, sed autem. Non enim hic declarantur prædicta, sed ad aliorum malorum prædictionem est digressio. Postquam enim prædixit venturos post se pseudochristos, & vt ab eis sibi cauerent præmonuisset eos imprimis, vt cuius etiam moneri plus referebat: iam secundò etiam prædicit bellorum, tumultuum, & aliorum malorum euentum, de eisque præmonet suos ne hinc plus nimis perturbentur & terreantur. Porrò plerique quæ hîc dicuntur de malis bellorum, pestis, & famis, & aliorum, putant dicta esse de omnibus illis malis quæ vsque ad consum-

D mationem sæculi orbem vexabunt vt semper afflixerunt, ita vt hæc Domini præmonitio, qua monet non perturbari, nec terreri, non tantùm pertineat ad Apostolos & eos qui vixerūt Apostolorum tempore fideles, sed ad omnes cuiusque temporis Christianos: ne cum hæc fieri viderint, putent diem instare iudicii. Videtur enim eis illud, *sed nondum statim finis*, intelligendum de fine sæculi, de quo quæsiuerunt Apostoli: & similiter illud, *Hæc autem omnia initia sunt dolorum*, intelligendum de doloribus & afflictionibus quæ erunt tempore Antichristi circa consummationem sæculi, quarum communia hæc orbis mala tantum sunt initia. Verùm D. Chrysostomus rectiùs colligit, Dominum de bellis & ma-

E lis quæ apud Iudæos ante illorum vastationem euentura, hæc prædixisse, quod alioqui nihil noui prænunciaretur, cùm ista nunquam orbi defuerint, nec desint. Vt ergo suos præmonuit quò sibi cauerent à pseudochristis, qui post discessum eius mox erant exorituri, ita & nunc eos præmonet, ne illis malis quibus gens Iudæorum exagitanda erat, priusquam penitus excinderentur: plus nimio turbarentur: idque ob id præmonet quòd credentes sibi ita seruare vellet, ne quid inde læderentur, neque illi hæc videntes putarent vanam esse suam de regno Christi expectationem, atque à delegato ipsis prædicandi Euangelii officio cessarent. Proinde quod

quod dicitur, *sed nondum finis, & hæc hominis initia sunt dolorum* intelligendum de fine Hierusalem & gentis Iudaicæ, deque initiis dolorum & malorum quæ populus ille expectaturus erat: de quo dixit requirendum omnem sanguinem iusti qui effusus est à mundi constitutione. Quoniam enim Apostoli eundem putauerunt fore finem mundi, qui esset finis Hierusalem, non mirum si Dominus iam adhuc absolutè loquatur de fine Hierusalem, cùm in sequentibus sit ostensurus non fore eundem & mundi & Hierusalem finem. Cæterùm bella de quibus hic dicitur, *& opiniones*, hoc est, timores nouorum bellorum cœperunt potissimùm sub præside Cumano, qui Tyberio Alexandro successerat. Nam cùm ob militis cuiusdam impudentiam qui in festiuitate Azymorum Iudæis resectis genitalibus illuserat exortus fuisset tumultus, ea cædes admissa est, vt sint numerata cæsorum 20. milia. De quo tumultu legitur apud Iosephum libr. Antiq. 20. cap. 6. Et libr. de bello Iudaico 2. cap. 11. Mox sequutus est alias tumultus inter Iudæos & Samaritas multa cùm strage hominum, locorumque deuastatione. Sed & sicariorum genus prodiit, qui tectas vestibus sicas gerentes passim in turba; cœtuque populi homines perimebant, neque agnoscebantur, vt miris terroribus omnia replerentur. Tertius mox tumultus secutus est apud Cæsarem sub Felice Præside, Iudæis, contra Syros contendentibus pro ciuitatis prærogatiua. Cùm verò Felici Portius Festus successisset, (de qua successione est Act. 24) conatus quidem hic fuit prouinciam latronibus liberare, sed vrgente vltione Dei non potuit, Cui cùm Albinus, & huic C. Florus successisset, simul omne genus malorum inundauit. Nam vt hi duo (potissimùm autem Florus) nihil ad crudelissimam tyrannidem, manifestam vim & rapinas, reliquum faciebant: ita pariter seditiosorum apud Iudæos audacia indies creuit, vnde continuò motus, latrocinia, direptiones, cædes passim edebantur, & indicibilibus quotidie malis & calamitatibus populus exterminabatur, donec ad iustam rebellionem fuere velut compulsi, tam inaudita vi & crudelitate sæuiebat in eos Florus. Agrippa rex multis à rebellando dehortari Iudæos conatus fuit: sed frustra. Tandem ergo vbi qui nouandis rebus studebant præualuissent, præsidium Romanum atque regis Agrippæ Hierosolymis aperto Marte Iudæi oppugnant, compulsumque ad deditionem, postquam datis dextris & sacramento vitam promisissent, præter vnum præfectum eorum Metilium, omnes trucidant. Quo die, quaque hora Cæsarienses Iudæos apud se habitantes trudidarunt numero 20. milia, paulò post Scythopolitæ secuti exemplum Cæsariẽsium, tredecim Iudæorum milia interemerunt. Mox Ascalonitæ duo milia quingentos: Ptolemais duo milia: Alexandrini 50. milia. Sed & in regno Agrippæ excitata est contra Iudæos pernicies, occisis 70. viris nobilibus. Hinc iusto bello eos est aggressus Cestus Syriæ præfectus. Sed cum Hierosolymorum obsidione soluta, vim Iudæorum fuga declinasset, audentiores facti rebellionis authores, omnemque potestatem nacti, inenarrabile malorum mare sibi & suis inuexerunt, donec prorsus per Titum exterminarentur, de quibus omnibus fuse scribit Iosephus ab 11. cap. libr. 2. belli Iudaici vsque in finem 7. libri, hoc est totius operis. Itaque seditiones populi motusque per vniuersam Syriam qui sub Floro fuêre excitati dederunt rumores istorum bellorum, de quibus hic Dominus prædixit, *Audituri estis bella & opiniones bellorum, videte ne turbemini. Oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis*, non modò sæculi, sed nec malorum quæ populo huic accident, Conuenientem autem reddit rationem Dominus quare non debeant turbari, nimirum quia oportet hæc omnia fieri. Oportet, inquam, exigente ita Iudæorum impietate. Quis enim prudens affligetur pro re quam habere aliter nequeat, quæque iusto Dei iudicio est necessario euentura, cuius iudicium necesse est esse optimũ, & sanctis semper salutare? Ex prædictis patet, eodem tempore & illud impletum, *Consurget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum.* Id enim Cæsareæ, Scythopoli, Ascaloni, Ptolomaidi. Alexandriæ, postea & Damasci, vbi decem milia Iudæorum, trucidata fuere, denique toto regno Agrippæ, totaque Syria & vicinis regnis nimium verum apparuit. Porrò de pestilentiis atque terræ motibus Iosephus nihil peculiare memorat, fortè quòd hæc collata seditionibus & bellis leuia mala habuerint. De terriculamẽtis & signis magnis ad longum narrat libr. belli Iuda. 7. cap 2, Per annum enim ante obsidionem sydus supra vrbẽ visum est simile gladio, Nona hora nocturna lux diem superans, in templo effulsit, & per dimidiam horam durauit. Bos immolandus agnum peperit in tẽplo. Porta templi ænea vltrò est patefacta. In aëre visi commissi exercitus. Audita vox in templo, Migremus hinc. Audita est querulatio monstrifica Iesu Anani per annos septem, menses quinque clamantis identidem, Væh, væh Hierosolymis. Recensentur hæc signa ex Iosepho & ab Eusebio Eclesi. hist. libr. 3. cap. 8. De fame autem quæ Hierosolymis ita inualuerat, vt multi egestate fuerint consumpti, Iosephus memorat. In qua necessitate Helena regina Adabienorum cùm filio Iazate, magnificè Iudæis subuenit, vt narrat Iosephus libr. Antiq. 20. cap. 2. In Actis quoque cap. 11. legimus ab Agabo famem magnam prædictam, in toto orbe terrarum, quæ accidit sub Claudio Cæsare. At verò hic orbis terrarum pro omni regione Iudęorum videtur accipi debere. Vnde idem scribit Lucas, discipulo, prout cuique suppetebat, proposuisse tunc in subsidium mittere habitantibus in Iudæa fratribus, quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabę ac Sauli. Et hinc enim videre licet Iudæam vel solam vel potissimum hac fame fuisse afflictam. Sic & mala alia de quibus hic dicitur: in hanc potissimùm regionem incubuisse: intelligendum est atque de futuris huius gentis calamitatibus Dominum hic potissimùm voluisse prædicere, atque ita declarare, quomodo omnis sanguinis iusti vltio de ipsis sumẽda esset, suosque confirmare ne perturbatis adeò rebus apud Iudæos, animisque omnium consternatis vel impostoribus crederent, quod apud trepidãtes homines potissimùm imposturis suis fidem inueniunt, vel Euangelii prædicationem spemque regni sui desponderent.

b VIDETE AVTEM VOS METIPSOS, [NAM] *c* ANTE OMNIA HÆC INIICIENT VOBIS, &c.] Postquam prædixit mala Iudæis ante vastationem obuentura, prædixit, iam tertiò mala ipsis etiam Apostolis euentura, & ne ab eis lædantur præmonet & præmunit, Quoniam enim de regno & gloria cogitarint, prædicitur eis post pericula pseudochristorum, post communes gentis

gentis Iudaicæ calamitates, persecutio, crux ignominia, grauia præterea scandala multorum à fide deficientium, denique & pseudoprophetarum pericula. Et quidem Lucas dicit ante omnia prædicta Iudæorum mala, ipsos hæc quæ modo dicuntur passuros. Matthæus verò, *tunc tradent vos in tribulationem.* Nam & ante calamitates Iudæorum prædictas, cœperunt Iudæi iniicere manus in Apostolos & fideles, & in mediis suis calamitatibus non destiterunt Iudæi simul cùm gentibus eos persequi. Huiusmodi enim persecutionem senserunt mox à nece Stephani, qua dispersi omnes fuerunt per regiones Iudææ & Samariæ præter Apostolos, vt scribitur Actuum 8. quam persecutionem promouebat & Paulus, vt habetur Actuum. 9. Postea & Herodes rex, vt affligeret quosdam de Ecclesia, manus iniecit in Iacobum, eóque occiso, Petrum quoque in vincula coniecit. Quid verò Paulus cum suis expertus fuerit persecutionum, tam à Iudæis, quàm gentibus, tum Acta Apostolorum, tum ipse in epistolis suis, præsertim posteriore ad Corinthios testatur. Nec dubium quin similiter & reliqui Apostoli à gentibus & Iudæis tractati fuerint, ita vt facilè sit intelligere, nihil hic prædixisse Dominum, quod non illi fuerint experti. Porrò Matthæus hoc loco paucioribus commemorat & mala quæ Dominus suis dixit euentura, & quomodo in eis malis se habere debeant, quàm Marcus & Lucas, quòd ea superiùs capite 10. latiùs commemorauerit dicta Apostolis. Sunt autem mala quæ & hic & ibi prædicuntur, quòd tradendi essent & occidendi, idque non à quibuslibet, sed à parentibus etiam, fratribus, cognatis & amicis, denique & odio habendi ab omnibus gentibus. De duobus autem & hic & ibi apud Matthæum præmonentur quomodo se in illis malis gerere debeant. Primò, vt sibi caueant: vnde dicit Marcus, *Videte vosmetipsos*, pro eo quod est, *Cauete vobisipsis*, sicut Matth. 10. dicitur, *Cauete vos ab hominibus*, vt scilicet, cum summa prudentia apud impios versentur, & ne illorum minis & terroribus sinant se abstrahi à fide vera, & prædicatione nominis Christi. Secundò, ne traditi, solliciti sint quid respondere debeant in synagogis, & coram regibus, & præsidibus, quod & supra habitum est ex Luc. capite 12. in capite Concordiæ 85. Hoc tantùm hîc proprium est, quòd apud Lucam dicit Dominus seipsum daturum illis os & sapientiam, quòd ipsius manifestè commonstrant diuinitatem. Cæterùm proprium huic loco est, quòd inter cætera mala dicitur apud Matthæum, *Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem.* Quòd dupliciter intelligi potest. Aut vt significetur quòd plerique adhuc infideles, videntes Christianorum afflictiones, sint scandalizandi, & à fide alienandi, ita vt frater fratrem, amicus amicum tradat, & odio habeat, vt quod dicit Matthæus, *inuicem tradent, & odio habebunt inuicem,* sit idem cùm illo quod dicit Marcus, *Tradet frater fratrem in mortem*, &c. vt exponit Euthymius. Aut potiùs vt significetur, multos etiam fideles offensos afflictionibus Christianorum, defecturos à fide, eósque ex fratribus futuros hostes, quemadmodum intelligit Diuus Chrysostomus, qui maius malum hic significari intelligit, bellum, scilicet, intestinum à falsis fratribus, quòd & ipsum Paulus expertus est: vnde & 2. Corinth. 11. commemorat pericula in falsis fratribus. Et 2. ad Timoth. 1. queritur auersos à se omnes qui erant in Asia, ex quibus erant Phygellus & Hermogenes. Item capite vltimo queritur Demam se reliquisse, abstractum dilectione huius sæculi. Secundum huic loco proprium est quòd subiicit Matthæus, *Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.* Superius quidem dixit de iis qui se Christos esse fingent: nunc autem, de his dicit qui se prophetas & veritatis doctores à Deo missos simulabunt, sub quibus omnes hæresum & errorum doctores comprehenduntur, quales multi fuerunt etiam in initio prædicationis, & inter fidelium primitiuæ Ecclesiæ persecutiones, contra quos magna semper Paulo & pugna & querela fuit. Hi enim fuerunt illi de quibus Paulus dicit, quod *dissentiones & offendicula facerent, & per dulces sermones & benedictiones seducerent corda innocentum, suo ventri seruientes,* non Christo Domino. Rursum de quibus dicit, quòd essent *pseudoapostoli & operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.* Quos & ad Philippenses vocat *canes, malos operarios, concisionem, inimicos crucis Christi.* Et ad Galat. dicit ambire æmulationem à Galatis, & ipsos labefactare. Item & quos ad Coloss. dicit deceptores *per philosophiam & inanem fallaciam habentes tantùm speciem sapientiæ*, &c. Et quid multa loca commemorare opus est? cùm nusquam ferè illorum non meminerit, vt & Petrus & Ioannes, qui suo tempore multos factos queritur Antichristos, & multos pseudoprophetas exiisse in mundum. Tales fuerunt Cherynthus, Ebion, Nicolaitæ, Saturnius, Basilides, Gnosticorum authores, Hymenæus, Alexander, & Philetus, *qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse factam, & subuerterunt quorundam fidem*, vt dicitur 2. Timoth. 2. Tertium quoque malum peculiariter adiicitur apud Matthæum, cùm dicitur, *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum:* iniquitatem abundandam est eam multiplicandam, & inualituram contra veros seruos Dei. Quod autem dicitur de charitate refrigescente, Diuus Chrysostomus videtur intelligere de communi hominum erga se dilectione. Affert (inquit) inde quòd multò cæteris grauius est, nec ab ipsa quidem charitate vllum eos solamen habituros. Et Theophylactus. Quia, inquit, multiplicabitur iniquitas per imposturas Antichristi, exasperabuntur & efferi erunt homines, ita vt neque cum familiarissimis vllum seruent charitatis vinculum, sed mutuò se tradant. Itaque secundùm hunc intellectum, non erit hæc sententia diuersa aut parum diuersa à præcedente, *Et scandalizabuntur multi, &c.* Meliùs tamen videtur intelligendum de charitate Christiana, & ea quæ in Deum fertur, vt significetur plerosque propter persecutorum pseudoprophetarum præualentem iniquitatem defecturos à charitate Dei, quem per fidem diligere cœperant, vt hoc sit quod hic dicitur, refrigescet charitas multorum, quod Paulus dicit, *& erunt homines seipsos amantes, voluptatum amatores magis quam Dei.* Qui è contrario de se suique similibus dicit, *Quis nos separabit à charitate Dei? Tribulatio, an angustia, &c.* Postquam enim dixit Dominus, *refrigescet charitas multorum*, subiicit aduersatiuam. *Qui autem perseuerauerit vsque in finem*, &c. ex quo patet eum priùs de illis locutum qui in charitate Dei pristina non perseuerauerunt, sed eum victi persequentium & impiorum inualescente iniquitate perdiderunt. Patet & illud, quod charitatem refrigescere, est

Rom. 6. — 1. Cor. 11. — Philip. 3. — Galat. 4. — Colos. 2. — 2. Tim. 2. — 2. Tim. 2. — Rom. 8.

re, est eam extingui & perire. Nam è regione illorum quorum charitatem dixit infrigi dandam, dicit perseuerantes vsque in finem, in Dei, scilicet, fide & charitate, saluos fore: significans proinde eos quorum charitatem dixit fore frigidam, non saluandos. De charitate perseuerantium, quique tribulationibus non cedunt, dicitur Cantico vltimo, *Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem.* Et Paulus loco prædicto, *Certus sum enim quòd neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei quæ est in Christo Iesu Domino nostro.* Prædicit ergo Dominus tribus prædictis sententiis, inter fideles quosdam lapsuros scandalo, quosdam seductione, quosdam afflictionibus, & præualente impiorum iniquitate. Itaque duplicia mala prædicit Apostolis ad ipsos pertinentia, nempe & quæ ab infidelibus erant perpessuri, & quæ in fidelibus erant conspecturi, ita vt & foris & intus multa aduersa, ac tristia passuri essent, propter quòd dixit Paulus, *Foris pugnæ intus timores.* Quæ omnia mala ob id suis prædicit modò, vt contra sese præpararent & munirent, ne illa inspectantes opprimerent & inuoluerent. Ad consolationem autem & mitigationem horum malorum primùm dicit, quòd propter nomen suum hæc mala passuri essent. Magna enim discipulis consolatio erat pati propter ipsum. Secundò, quòd vsque in finem vitæ perseuerans in fide & dilectione, saluandus esset, pro quo apud Lucam dicitur, *In patientia vestra possidebitis animas vestras.* Est enim Græcis pro dictione *patientia*, ὑπομονή, nomen deriuatum à verbo ὑπομένω, quod est apud Matthæum. Itaque nomen *patientia*, hic est positum pro perseuerantia, & patientia, perseuerantique expectatione cœlestium bonorum, qua quis non cedit aduersis huius vitæ, & est sensus, *In patientia vestra*, id est, per perseuerantiam vestram *possidebitis*, id est, obtinebitis, & lucrabimini *animas vestras*, hoc est, saluabimini. Sicut enim dicit Dominus, eum qui amat animam suam, perdere eam: ita hic dicit per perseuerantiam nos possessuros animas nostras. Tertiò, ad malorum mitigationem facit, quòd apud Lucam dicitur, *Et capillus capitis vestri non peribit*, quod idem est cùm illo Matthæi decimo & Lucæ duodecimo. *Capillus capiti vestri omnes numerati sunt.* Est autem in hac locutione, quia dicitur capillus capitis non periturus, tropus prouerbialis scripturis familiaris, quo significatur, nihil mali aut incommodi eos passuros, quantumuis multos sint habituri inimicos, sed Deo protegente eos ab omnibus malis liberandos, omniaque quæ videntur mala eis conuertenda in bonum, vt non sit hic opus disputare num in resurrectione sancti sint recepturi omnes quos aliquando habuerunt capillos. Sic enim 1. Reg. 14. dicit populus ad Saul volentem interficere Ionatham filium suum, *Viuit Dominus, si ceciderit capillus de capite eius in terram.* Et 2. Reg. 14. Dauid dicit mulieri Theucitidi, roganti fictè pro filii salute, *Viuit Dominus, quia non cadet de capillis filij tui super terram.* Et 3. Reg. 1. dicit Salomon de Adonia, *Si fuerit vir bonus, non cadet ne vnus quidem capillus eius in terram.* Ex quibus locis patet quis sit huius tropi vsus. Idem est autem capillum capitis cadere in terram, & ipsum perire, sicut suprà dixit Dominus, ne vnum quidem passerem cadere in terram sine Deo, pro eo quòd est, passerem non perire nec mori sine Dei voluntate.

Rom. 8. 1. Cor. 7. Luca 2. Luca 21.

Et prædicabitur hoc Evangelium regni in vniverso orbe, &c.] Vel ob hanc maximè sententiam, plerique putant hactenus Dominum locutum de malis quæ nô tantùm Apostolorum temporibus, & ante vastationem Hierusalem erant euentura, sed de his quæ mundus & fideles erant passuri, maximè circa finem mundi. Dicit enim hic Dominus, prædicandum Euangelium regni cœlorum in toto mundo & tunc venturam consummationem. Quod omnino videtur debere intelligi de consummatione sæculi, tum quia absolutè dicit Dominus, *tunc veniet cõsummatio*, & non consummatio huius vel illius: tum quia ante consummationem, id est finem templi & Hierusalem, non est prædicatum Euangelium in toto orbe, quod nec suo tempore impletum asserit Diuus Augustinus, vt & nostro tempore experimur necdum impletum, cùm iam repertæ sint gentes quibus iam primùm cœptum est regni Euangelium prædicari. Verùm his non obstantibus magis videtur cùm Diuo Chrysostomo intelligendum istud impletum temporibus Apostolorum fuisse, sicut & omnia præcedentia, & quod dicitur de consummatione, accipiendum non de consummatione generali, sed de fine gentis Iudaicæ, vrbisque ac templi. Quòd vel hinc euidenter colligitur, quòd postquam dixisset Dominus, *tunc veniet consummatio*, subiungit apud Matthæum, *Cum ergo videritis abominationem desolationis*, &c. Hæc enim illatio significat ipsum seruare ordinem rerum futurarum, & docere velle quid faciendum cùm veneritilla, de qua locutus erat, cõsummatio. Sed per *abominationem desolationis* certum est Dominum ad litteram significasse desolationem Hierosolymitanam, vt post probabitur: ergo in hac sententia locutus est de consummatione non generali, sed Hierosolymitana, sicut & priùs cum dixit, *sed nondum statim finis.* Quanquam verterit interpres, *consummatio*, Græcis tamen est eadem dictio, quæ priùs, τὸ τέλος, id est, finis. De ea ergo loquitur Dominus consummatione de qua quæsierunt Apostoli, ideoque & cum articulo dicit τὸ τέλος, ille scilicet finis de quo rogastis, quanquam Apostoli putarent eundem fore finem sæculi, qui esset finis Hierusalem. Quod autem ante vastationem Hierusalem impletum est quod hic dicitur, Euangelium regni prædicandum in vniuerso orbe, ex Paulo manifestum est, vt probat Diuus Chrysostomus. Nam ad Romanos 10. ostendit Iudæos non posse suæ infidelitati prætexere quòd Euangelium non audierint, eò quòd impletum tum esset illud Dauidis, *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba illorum.* Et ad Colossenses, semel & iterum Euangelium dicit prædicatum in vniuerso mundo, *Propter spem*, inquit, *quæ reposita est vobis in cœlis, quam audistis in verbo veritatis Euangelij, quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.* Et rursum, *Immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cœlo est.* Quod si quis obiicit, multas tunc adhuc fuisse terras & gentes, in quibus Euangelium non fuerat prædicatum, is scire debet multa in scripturis dici per synechdochen, & Paulum huiusmodi locutione nihil aliud significasse, quàm bonæ parti gentium, & omnibus gentibus cognitis, tum ac in circuitu Hierusalem quaqua-

Psal. 18. Colos. 1. Ibid.

quaquauersum longè latéque habitantibus Euangelium prædicatum fuisse. Certè quo schemate Diuus Paulus suo adhuc tempore prædicatum in toto mundo dicit Euangelium, eodem & hic recte intelligitur, Dominum illud prædixisse futurum ante vastationem & finem Hierusalem. Istud autem Dominum voluisse significare, ex Marco videtur esse euidentissimum. Is enim habet, *Et in omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.* Vbi dictio, *primùm*, posita pro comparatiuo *priùs*, non potest commodè referri nisi ad consummationem Hierusalem, vt sit sensus, priusquam veniat consummatio Hierusalem de qua quæritis. Siquidem Marcus non commemorat eos quæsisse de consummatione sæculi, sed tantùm quando futura essent quæ Dominus prædixit de templo & Hierusalem, & quod esset signum quando illa essent consummanda. Certè quàm latè Euangelium vel vnus Paulus sparserit, ipse de se ad Romanos testatur, nempe ab Hierusalem & circumiacentibus regionibus vsque ad Illyricum, gestiens etiam ab Hierusalem in Hispaniam vsque currere. Quod si vnus tanta orbis parte prædicauit (inquit Chrysostomus) cogita quid à reliquis factum fuerit. Itaque post triplicia mala quæ Dominus prædicit præcessura vastationem Hierusalem, addit Dominus hic iam quartum, sed bonum, quod etiam eandem præcessurum erat vastationem: nec temere istud præcessurum erat eam vastationem, sed sicut Dei permissiua ordinatione præcessura erat Apostolorum à Iudæis persecutio, quo magis notum esset omnibus iustam de illis sumptam vltionem, qui non tantùm expectatum suum Christum occiderint sed & in eadem malitia & obstinatione permanentes tam multis annis, quibus Dei patientia eos expectabat ad pœnitentiam, etiam Apostolos eius & fideles continuè persecuti essent: ita Dei ordinatione factum est, vt ante eorum perfectam vastationem, Euangelium apud omnes gentes longè latéque prædicaretur, tum vt priùs Deus nouum sibi constitueret populum, quàm veterem suum populum penitus abiiceret: tum vt ante Iudæorum vastationem, eorum impietas in Christum admissa per Euangelii prædicationē omnibus innotesceret gentibus, sicque omnes superueniente vltione intelligerent eius tam diræ vltionis causam, quod ad fidæi confirmationem non parùm valebat. Præterea hac ratione declaratum etiam est, quàm iustè populus ille à Deo derelinqueretur, & extremæ internecioni traderetur, dum Euangelium ab ipsis reiectum, à gentibus receptum esset, dumque videntes se nihil omnibus suis contra Euangelii profectum machinamentis proficere, & Euangelium passim & alacriter à gentibus suscipi, neutro tamen horum commoti sunt ad pœnitentiam. Ob has ergo causas, dicit Marcus, quòd oporteret primum in omnes gentes prædicari Euangelium. Oporteret (inquam) ex Dei ob dictas causas ordinatione. Facit autem hæc sententia etiam ad consolationem Apostolorum, & mitigationem malorum quæ prædicta sunt ipsis euentura, ita vt hic quartum significetur ad ipsorum faciens consolationem. Quòd enim quantumuis Euangelium oppugnaturi essent apertì hostes & labefacturi pseudoprophetæ, & plerique scandalis & inualescente iniquitate victi derelicturi, nihilominus vbique prædicandum esset, idipsum præter Euangelii veritatem quæ omnia vincit, omnipotentiam Christi declarabat, cui proinde se meritò ipsius prædicatores committere deberent, confidentes se illiùs præsidio in omnibus prædictis malis fore tutos, nec quicquam illis obuenturum, quòd non in ipsorum & Euangelii cederet bonū. Illud autem, *in testimonium omnibus gentibus*, expositum est circa illud Matth. 10. *Ante reges & præsides ducemini propter me, in testimonium illis & gentibus.*

e CVM ERGO VIDERITIS ABOMINATIONEM DESOLATIONIS, QVÆ DICTA EST, &c.] Sunt qui & quod hic dicitur de abominatione desolationis prædicta à Daniele, sicut & quæ sequuntur de tribulationis magnitudine, referenda putent ad tempora Antichristi. Nam & Irenæus proximus Apostolorum temporibus, lib. 5. contra hæreses, ad Antichristi tempora refert hæc, intelligens per abominationem desolationis, ipsum Antichristum, quem in templo Hierosolymitano putat sessurum, seque ibi pro Christo & Deo exhibiturum adorandum, iuxta illud Pauli, *Ita vt in templo Dei sedeat, ostendens semetipsum tamquam sit Deus.* (2. Thess. 2.) Huius intelligentiæ meminit & Diuus Hieronymus in commentariis. Sed ad quæ tempora sint referenda quæ sequuntur de tribulationis magnitudine, post ostendetur: nunc autem ostendendum id quod dicitur de abominatione desolationis, non referendum ad tempora Antichristi, saltem secundùm proprium & à Domino primò intentum sensum, sed ad tempus vastationis Hierosolymitanæ de quo quæsiuerant Apostoli. Id autem D. August. epist. 80. ad Hesychium, ex Luca euidens esse ostendit. Nam pro eo quod Matthæus & Marcus habent, *cùm videritis abominationem desolationis*, &c. Lucas habet, *Cùm autem videritis circundari ab exercitu Hierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.* Nec potest Lucas his verbis aliud videri voluisse dicere, quàm illis verbis dixerunt, Matthæus & Marcus, quòd eadem apud illum præcedant & sequantur quæ apud duos. Certè Diuus Petrus apud Clementem lib. 1. *abominationem desolationis* refert ad vastationem templi, dicens Iudæis, *Et vos quoniam non vultis agnoscere mensum esse tempus hostias offerendi, ob hoc & destruetur templum, & abominatio desolationis statuetur in loco sancto.* Videndum autem quid per *abominationem desolalationis* hoc loco sit intelligendum. Et quidem omnino videtur significari statua aliqua quæ in templo fuerit posita, quod vehementer Iudæi abominabantur. Nam id significare videtur quòd adiicitur, *stantem in loco sancto.* Et 1. Machab. vbi nos legimus, *Ædificauit rex Antiochus abominandum idolum desolationis super altare Dei*, (2. Mach. 1.) pro illo, *abominandum idolum desolationis*, Græcis est idem quod hic ponitur & apud Danielem, βδέλυγμα ἐρημώσεως, id est, abominatio desolationis, (Dan. 9.) ita vt videri possit auctor illius libri respexisse ad locum illum Danielis, ad quem Dominus hic respexit, quasi putarit illam Danielis prophetiam tunc fuisse completam. Nam & illud tempus quadrat ei quod ibi dicitur à Daniele, *In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium.* Tribus enim annis & mensibus sex per Antiochum cessauit in templo Iudæorum iuge sacrificium. Verùm illi tempori non conuenit quod ibidem dicitur, *& vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio*, De abominatione autem desolationis per Antiochum facta, vaticinatur Daniel dicens, (Dan. 11.) *Et polluent sanctuarium fortitudinis, & auferent iuge sacrificium, & dabunt abominationem in desolationem.* Ad

hunc igitur potiùs locum iudicandos est respexisse auctor libr. Machabæorum, & non ad locum Daniel. 9. Sed ad rem. Cùm ergo illa pars, *stantem in loco sancto*, videatur exigere vt per *abominationem desolationis* intelligatur statua aliqua vel idolum aliquod execrandum, quemadmodum eadem oratio accipitur in 1. Machab. libr. Diuus Hieronymus putat per *abominationem desolationis*, accipi posse aut imaginem Cæsaris quam Pilatus posuerit in templo, aut equestem Adriani imperatoris statuam, quàm in ipso sancto sanctorum loco, vsque in sua tempora stetisse affirmat. Et quidem de imaginibus Cæsaris à Pilato illatis intra Hierusalem scribit Iosephus libr. 18. Antiquit. cap, 5. De Iudæorum excidio facto tempore Ælii Adriani, à quo deinde Hierusalem Ælia vocari cœpit, scribit Eusebius Ecclesiasticæ histor. libr. 4, capite sexto. De neutra tamē statua posse istud intelligi patet ex eo quòd vt suprà ex Luca est ostensum, istud referri debeat ad tempus vastationis Hierosolymitanæ quæ sub Tito contigit, quando impletum est quod dicit Lucas, Hierusalem circundandam ab exercitu, vt interim omittam Pilati factum cōtigisse antequam hæc Christus diceret, vtpote in principio susceptæ apud Iudæos præfecturæ, vt patet ex Iosepho. Itaque D. Chrysostomus abominationem intelligit statuam Titi qui vrbem expugnauit, quam desolata vrbe, atque subuerso templo intus statuerit, atque ob id desolationis eam appellatam. Verùm de statua Titi in adytis templi collocata nihil legitur apud Iosephum, & alioqui hic sensus non conuenit verbis Domini. Monet enim tunc fugere cùm viderent abominationem desolationis stantem in loco sancto. At commodum fugiendi tempus non erat, cum iam vrbs capta esset, & templum in censum, sed potiùs ante desolationem: vnde apud Lucam monentur fugere cùm viderent ab exercitu circundatum Hierusalem, vt hinc intelligerent imminere desolationem eius. Proinde secūdùm enarrationem quę habetur in secunda expositione in Matthæum sub Diui Chrysostomi titulo videtur intelligendum per *abominationem desolationis*, ipsum exercitum Romanorum, qui quod alienigenæ essent, & idololatræ, paratique signa militaria imaginibus Cæsaris & aquilę insignita, inferre ciuitati Hierusalem, abominabiles erant ipsis Iudæis, erantque illis abominatio desolationis, quòd desolationem magis quàm dici posset horrendam ciuitati sanctæ & templo allaturi essent, stetitque hæc abominatio in loco sancto vbi non oportebat quia circa Hierusalem, quæ vsque tunc fuerat sancta. Verisimile est enim, Lucam, qui post Matthæū scripsit & Marcum, explicare noluisse quod apud illos obscurè positum fuerat, dicendo *Cùm videritis circundari ab exercitu Hierusalem*, pro eo quòd illi dixerant, *cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto*, vel, *vbi non debet*. Et quoniam obscuriùs hi fuerant locuti, ideo videri possunt adiecisse per parenthesin, *Qui legit intelligat*. Omnino enim crediderim hæc non esse verba Christi, sed ab ipsis Euangelistis ex propria persona, verbis Christi interposita esse, quòd admonerēt eum qui lecturus esset eorum scripta, ad inuestigandam intelligētiam eius quod obscurè significatum fuit à Domino per abominationem desolationis. Communiter tamen intelligitur ea pars etiam pertinere ad verba Christi, vt significetur Dominum admonuisse eum qui Danielem ad quem remittebat, lecturus esset,

A requirere diligenter obscuræ prophetiæ sensum. Et quidem Diuus Chrysostomus sic accipit hanc partem, vt absoluat sententiam ibi cœptam, *Cùm videritis* vt quod sequitur, *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant*, principium sit nouæ sententiæ. Hinc enim Diuus Chrysostomus exorditur nouam homiliam, & Euthymius eius abbreuiator sic coniungit illam partem, *qui legit intelligat* cum præcedentibus. *Cum videritis abominationem desolationis*, & tunc qui legit Danielis librum, intelligat ac consideret erectam abominationem, & adimpletam prophetiam. Verùm sicut conuenientiùs hęc pars secundùm communem distinctionem legitur per parenthesin, vt quòd sequitur, *tunc qui in Iudæa sunt fugiant*, sit complementum sententiæ quæ incipit, B *Cùm videritis* ita illud, *qui legit*, non videtur referendum ad lectionem Danielis, quòd de Daniele apud Marcum nulla fiat mentio, apud quem tamen additur ea pars *qui legit intelligat*, quanquam apud Græcos in Marco etiam addatur illa pars *quæ dicta est à Daniele Propheta*, sed quam quidam putat additam ex Matthæo. Quod si prædicta acceptio abominationis desolationis non videatur conueniens, quòd per locum sanctum in quo abominatio dicitur constituta, templum videatur intelligendum, quia in Daniele dicitur, *& erit in templo abominatio desolationis*, iam secundùm Thostatum rectissimè acceperimus per abominationem, seditiosos illos de quibus plera que Iosephus C libro quarto & quinto belli Iudaici, qui paulo ante obsidionem & in ipsa obsidione ipsum templum abominandis polluerunt sceleribus, sanguine etiam innocentum effuso ipsum fœdantes, inter quos Zachariam quendam filium Baruch interfectum à zelotis in medio templo, refert Iosephus libr. 5. capit. 1. subiiciens capit. 2. Vetus quidam sermo ferebatur, tunc demum ciuitatem captum iri, sancta quoque flammis exurenda esse lege belli. cùm seditio fuisset exorta, fanumque Dei propriæ manus antè violassent. Eandem sententiam sequitur etiam in Commentariis super Matthæum Dominus doctor Ioannes Hesselius, meus quondam in Vniuersitate Louaniensi collega, intelligens per *abominationem desolationis stantem in loco sancto*, D illam seditionem cum suo principe colluuiem, quæ fuit certum fugæ maturandæ argumentum. Ideoque rectè quod apud Lucam dicitur, *Cum videritis ab exercitu circundari Hierusalem*, &c. non de obsidione per Titum & Vespasianum facta putat accipiendum, quia tunc fuisset nimis sera fuga ex Iudæa, sed ea quæ priùs facta fuit à Sestio Floro, qui partem exteriorem ciuitatis expugnauit, & interiorem, in qua templum erat, quò seditiosi sese receperant, obsedit. Postmodum tamen aliqua occasione obsidionem soluit, Deo videlicet impios ad deteriora supplicio reseruante, & Christianis fugæ locum relinquente. Porrò in eo quod E Dominus aut Euangelistæ dicunt Danielem dixisse de abominatione desolationis stante in loco sancto, secuti sunt magis translationem Septuaginta quàm Hebræam veritatem: sicut & Diuus Hieronymus hac in parte in versione Danielis, Septuaginta magis secutus est. Nam pro eo quod nos legimus: *Et erit in templo abominatio desolationis*. Septuaginta habent, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, id est, & in templo, vel in sacro abominatio desolationum erit. cùm Hebræa quæ hic sunt valde obscura, ad verbum sic habeant, interprete Pagnino,

Dan 9.

Pagnino. Et super extensionem abominationum admirari faciet, Messias scilicet: vel fortè meliùs sic. Et per extensionem abominationum, desolationem faciet. Videtur autem per extensionem abominationum, intelligi exercitus gentium abominandarum ob idololatriam, & signa quæ contra locum sanctum erant erecta, obsidens Hierusalem in circuitu, atque ob id fortè Lucas velut explicare volens verba Danielis, dixit, *Cum videritis circundari ab exercitu Hierusalem*. Cæterùm pro intelligentia totiùs illius prophetiæ Danielis, ad quam hic nos Dominus remittit, quia non est alia magis veritatem nostrę fidei confirmans, sciendum quod, quemadmodum & Eusebius annotauit, referente Diuo Hieronymo in Danielem, 70. hebdomades quas dicit abbreuiatas, id est, decisas & definitas à Deo super populum Dei, diuidit Angelus in tres partes, in septem & 62. & vnam, quæ simul faciunt 70. Cùm autem vna illa quæ fini tribuitur hebdomada, omnino videtur necessariò intelligenda illa annorum hebdomada, in cuius medio Christus postquam tres annos cùm dimidio docuisset, occisus est (dicit enim de illa Angelus, *Confirmabit pactum multis hebdomada vna, & in medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium*) consequens est reliquas 69. hebdomadas oportere terminari in annum Christi 29. quando baptizatus est, & post quem prædicationem est auspicatus. Computandas autem has hebdomadas docet Angelus ab exitu sermonis, vt iterum ædificetur Hierusalem. Quod non referendum ad tempus illud, quo Cyrus primùm laxauit captiuitatem, post impletos 70. captiuitatis annos à Hieremia prædictos, satis ex multorum constat probationibus, quòd plures inueniantur anni à Cyro vsque ad Christi baptismum & manifestationem, quàm comprehendantur in hebdomadibus 69. quæ faciunt annos 483. Itaque Africanus, vt refert Diuus Hieronymus in Danielem, & Galatinus libr. 4. capite 16. principium harum hebdomadarum sumunt à vicesimo anno Artaxerxis regis Persarum, quo anno ab illo rege facta est potestas Nehemiæ ædificandi muros Hierusalem, vt scribitur 2. Esdræ 2. Nec obstare putat Galatinus, quod ante hæc tempora sub Dario secundo, qui Artaxerxem præcessit, facta est Iudæis catenus impeditis ædificandi potestas, sub cuius sexto anno templum dicitur consummatum, 1. Esdræ 6. quia, inquit, sub Dario data est potestas ædificandi templum, at sub Artaxerxe primùm facta est Nehemiæ potestas extruendi muros Hierusalem. Angelus autem dicit hebdomadas supputandas *ab exitu sermonis, vt iterum ædificetur Hierusalem*, nō vt iterum ædificetur templum. Verùm à Dario etiam datam facultatem ædificandi muros ciuitatis, similiter & à Cyro, ex eo videtur satis manifestum, quòd is qui Cyro successit, & præcessit Darium, prohibuit per litteras, ne vrbs Hierusalem ædificaretur, vt scribitur 1. Esdræ 4. Id enim prohibuit, quòd ante eum Cyrus, & post eum Darius concessit. Nec videtur Nehemias primus muros Hierusalem erexisse, sed collapsos restituisse & perfecisse. Cùm enim quæreret de Hierusalem, responsum est ei, murum Hierusalem dissipatum esse, vt scribitur 2. Esdræ 1. Crediderim ergo potiùs initium harum hebdomadarum sumendum à secundo anno Darii secundi, quando primùm efficaciter concessa est ædificatio Hierusalem & domus Dei, quando etiam primùm Deus Prophetas Aggæum & Zachariam excitauit, vt suis vaticiniis populum ad ædificationem animarent, quantumuis difficilè sit ostendere ex historiis & annalibus numerum hunc annorum à Dario vsque ad Christum. Nec mirum: cum tam variè non tantùm anni regum qui in medio regnauerunt, sed & nomina & numerus regum referantur à diuersis, vt difficile sit reperire vnum cum altero conuenientem. Diuidit autem 69. hebdomadas Angelus in 7. & 62. quòd in septem illis hebdomadibus quæ faciunt annos 49. reparandum esset templum, & ciuitas Iudæorum, quemadmodum contigisse facilè colligi potest ex eo, quòd cùm secundo anno Darii cœperint templum ædificare, muri portæque Hierusalem post vicesimum annum, Artaxerxis, qui Darium secutus est, per Nehemiam sunt consummata. Dario enim tribuuntur plusquam 29. anni. Reliquæ 62. hebdomades pertingunt in plenitudinem temporum, quo Christus baptizatus erat manifestandus, post quòd cœpit vltima illa hebdomas qua ipse confirmauit multis pactum, & in cuius dimidio defecit hostia. Itaque totius diuisionis, vt nos eam legimus, hic erit sensus, Septuaginta hebdomades sunt abbreuiatæ, hoc est decisæ & definitæ à Deo, super populum pro quo tu oras, & super vrbem sanctam pro qua precaris & ad hoc sunt definitæ vt in plenitudine earum consummetur & finiatur præuaricatio & peccatum per Adam introductum & hominum deinde vitio auctum, & multiplicatū, & remissa iniquitate adducatur per mortem Messiæ iustitia, quæ non, vt peccatum, aliquando finiatur, & impleatur quicquid à Prophetis prædictum est, & in regem & dominum omnium vngatur is qui verè est sanctus sanctorum. Scito ergo & animaduertere, quòd à quo tempore exibit efficaciter sermo, vt Hierusalem iam desolata iterum ædificetur, vsque ad Christi ducis manifestationem, erunt hebdomades annorum septem & 62. In quarum primis septem, post templum reædificatum, rursum ædificabuntur plateæ & muri, hoc est, & interiora & exteriora ciuitatis, idque in angustia temporum, prohibentibus scilicet vicinis eorum reædificationem, sed frustra. Quibus hebdomadibus expletis, deinde post alias 62. occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum erit occisurus & negaturus, sed eo reiecto, alium sibi ex gentibus eliget populum, in quo regnaturus erit. Et quoniam ciuitas tua sancta eum negabit & occidet, ideò ciuitatem tuam reædificatam, & templum restitutum populus Romanus cum suo duce dissipabit. Et finis eius erit vastitas & desolatio. Priusquam autem Christus occidatur post 62. hebdomadas in vltima ex 70. hebdomadibus, confirmabit pactum promissum patribus, & in dimidio eius hebdomadis, postquam scilicet confirmauit pactum docendo tribus annis cum dimidio, deficient oblationes veteris legis per ipsius in cruce oblationem, euacuantem & consummantem omnes legis hostias. Et in signum quod Deus oblationes illas reiecit, erit in templo abominatio desolationis, exercitu Romano omnia deuastante & desolante, nec reparabitur vnquam ea desolatio, quemadmodum ea, quæ modo facta est per Chaldæos, sed vsque ad finem & consummationem sæculi perseuerabit desolatio illa. Ex qua Prophetæ Danielis explicatione etiam patet, quòd hic dicitur de abominatione desolationis, non referendum, ex Domini saltem

præcipua intentione, ad tempora Antichriſti, Nam cùm Dominus ad præſens Danielis vaticinium hoc loco remittat, & ex eius explicatione ſatis conſtet in eo nihil prædictum de regno Antichriſti, ſed de vaſtatione Hieruſalem, certum eſt abominationem deſolationis (de qua hic Dominus) ad illam vaſtationem referendam eſſe, quemadmodum idem patet ex eo quòd ſequitur. *Tunc qui in Iudæa ſunt fugiant.* Onuphrius in ſuo chronico indicat Chriſtum occiſum non in medio vltimæ hebdomadæ, vt ſuperiùs diximus, ſed in eius fine & vltimo anno, & in medio vltimæ hebdomadæ Chriſtum baptizatum, ac deinde tres annos cùm medio prædicaſſe, ac tum in fine proximæ hebdomadæ occiſum, vt quòd ait Daniel, *Confirmabit pactum hebdomada vna*, intelligatur dictum ratione mediæ hebdomadæ ſecundæ, de qua ſequitur, *In dimidio hebdomadæ*, &c. Vt autem in aliis malis quæ prædixit vaſtationem hanc præceſſura, monuit quomodo ſe ſui gerere debeant, ita imminente hac vaſtatione monet quid ſit faciendum, dicens, *Tunc qui in Iudæa ſunt*, vbi Hieroſolyma ſita ſunt, *fugiant*, non in vrbes aliquas alias, ſed *in montes*, in quos confugere ſolent qui hoſtium oppugnationem metuunt, quò ibi propter loci altitudinem & deſertionem tuti ſint. Quin potiùs qui ſunt in medio Iudææ, id eſt, intra Iudæam, omni cùm feſtinatione diſcedent extra eam in exteras regiones: & qui ſunt in regionibus exteris, non intrent in Iudæam. Et ſi quis ſit in tecto domus (habent enim in ea regione tecta plana ſuper quæ verſari & pleraque agere ſolent) aut omnino non deſcendat in domum, ſed aliunde deſcendens mox ſibi fuga conſulat, aut ſaltem non deſcendat ad hoc vt tollat quid de domo ſua, ſed omnibus relictis de ſola fuga cogitet. Similiter qui in agro erit, non reuertatur retro in domum, vt hinc vel commodum fugæ tollat veſtimentum aut pallium ſuum: ſed potiùs vt eſt nudus, fugam recta ineat. Quorum dictorum cauſa apud Lucam redditur, dicentem, *Quia dies vltionis* (quæ ſcilicet requiretur à Iudæis, pro effuſo ſanguine omnium iuſtorum & maximè Meſſiæ) *hi ſunt, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt* in libris, videlicet Danielis & aliorum Prophetarum, de huiuſmodi Iudæorum deuaſtatione. Cumque ſola fuga ſalus tùm contingere poſſit, adiicit, *Væ autem prægnantibus & nutrientibus*, vel, vt eſt Græcè θηλαζούσαις id eſt, lactantibus in illis diebus, nimirum quòd his fugere ſit impoſſibile aut difficile. Illis quidem propter onus interius, his verò propter exterius. Illæ enim pondere embryonum grauantur, hæ autem onere lactantium. Siquidem facile eſt pro ſalute pecunias & veſtes contemnere, fieri autem leuem & ad fugam expeditam eam quæ in vtero habet, aut abiicere infantem eam quæ lactat, prorſus eſt impoſſibile propter naturæ vinculum. Væ ergo illis, quia facilè ſimul cum embryonibus & infantibus comprehendentur. Vtque magis fugæ neceſſitatem ſignificaret, addit præterea. *Orate vt non fiat fuga veſtra hyeme*, cùm nimirum difficilè fugitur ob temporis incommoditatem: *neque ſabbatho*, quo religio vetabat vltra mille paſſus iter facere. Hæc autem omnia Dominus dicit, non quod vellet hæc omnia ſic ad literam à ſuis ſeruari, cùm tunc Apoſtoli & fideles non ampliùs eſſent obſeruaturi ſabbathum, quando capienda erat Hieruſalem, ſed his omnibus exaggerare voluit atrocitatem malorum quæ tunc eſſent Iudæos conſtrictura, atque ſignificare, tanta ac talia tum fore Iudæorum mala vt fruſtra quis putet ſe illis reſiſtere poſſe, aut ſperet illa mutanda & mitiganda: ſed omnium rerum diſpendio quiſque optare debeat ſe vel nudum fuga elabi poſſe, omnemq́; eum qui ſibi bene conſulere volet, omnibus modis id agere debere, vt ſumma cum feſtinatione derelinquat Iudæam, ne communibus inuoluatur malis. Sanè, ſicut Dominus hic fugere iubet his malis incipientibus, ita Euſebius libr. 3. cap. 5. ſcribit, Chriſtianos, qui imminente iſta obſidione Hieroſolymis reliqui erant, diuino reſponſo fuiſſe monitos, vt trans Iordanem in oppidum quoddam, Pellam nomine, emigrarent, vt ita hæc tempeſtas non deprehenderet eos in Iudæa.

ERVNT ENIM DIES ILLI TRIBVLATIONES TALES, QVALES NON FVERVNT, &c.] Quæ Matthæus & Marcus de tribulationis dicunt magnitudine, ad tempora Antichriſti quidam omnino putant referenda eſſe, non ad vaſtationem Hieruſalem, tum quò hic dicatur, neque fuiſſe, neque futuram tribulationem aliquam talem qualis eſt ea de qua hic eſt ſermo, cum putetur tribulatio ab Antichriſto exitanda maior futura & grauior vaſtatione Iudæorum: tum quia hic dicitur abſolutè nullam carnem fore ſaluam, niſi breuiarentur dies illi, abſolutè item dicitur, propter electos dies illos breuiandos, & non dicitur, carnem Iudaicam non poſſe ſaluari, aut propter electos huius gentis dies breuiandos: tum etiam quia mox ſubiungitur apud Matthæum, *Statim poſt tribulationem dierum illorum ſol obſcurabitur*, &c. quæ proculdubio pertinent ad aduentum Chriſti, quem ſub Antichriſto præcedet grauiſſima fidelium perſecutio. Verùm his non obſtantibus qualibuſcunque rationibus, dubitandum non eſt quin Dominus hic præcipuè loquatur de afflictione Iudæorum genti per Romanos inferenda, quod primùm patet ex eo quod pro ratione eorum quæ Dominus dixit de ineunda fuga è Iudæorum rogatione, cùm videretur in loco ſancto ſtans abominatio deſolationis, ſubiicitur apud Matthæum & Marcum, *Erit enim tunc tribulatio magna*, &c. vnde manifeſtum eſt hæc ad idem tempus pertinere ad quod ea quæ præcedunt. Proinde tolerabilis eſt eorum intelligentia, qui cùm quæ hic dicuntur de tribulationis magnitudine referant ad Antichriſti tempora, etiam quæ præcedunt de abominatione deſolationis & fuga ad eadem tempora referunt. At eorum intelligentia non video quomodo tolerari poſſit, qui cùm præcedentia referant ad vaſtationem Iudæorum, conuicti ex verbis Lucæ, hic iam Dominum de his locutum exiſtimant, quæ ad tempora pertinent Antichriſti, quemadmodum & quæ præcedunt dicta ante ſermonem de abominatione deſolationis, putant non eſſe ſigna præceſſura vaſtationem Hieruſalem, ſed conſummationem ſæculi, vt quod dictum eſt de abominatione deſolationis & fuga, ſit à Domino obiter interpoſitum. Sic enim intelligit Caietanus. Sed hanc intelligentiam, præter alia ſuperiùs dicta, planè refellit, ſicut nunc dictum eſt, coniunctio *enim*, cùm pro ratione eorum quæ mox præcedunt dicitur. *Erit enim*, &c. Refellit ſecundò, quòd Lucas ſimiliter pro ratione fugæ ſubiiciat, *Erit enim preſſura magna ſuper terram & ira populo huic*, & quæ ſequuntur apud eum: ex quibus omnino erat colligendum, ea quæ de tribulationis enormitate dicuntur à Matthæo & Marco, referēda

ad

ad afflictionem Iudæorum, quemadmodum ex eodem Luca colligitur quod ab illis dicitur de abominatione desolationis, pertinere ad vastationem Hierusalem. Sic sanè etiam hunc locum intelligendum ex Luca ostendit Diuus Augustinus ad Hesychium. Itaque sicut idem ibi docet, quòd hic dicitur absolutè, *non fuisset salua omnis caro, & propter electos breuiabuntur*, intelligendum tantum de Iudæis & electis ex gente Iudæorum. Et si (inquit) tempore Antichristi talis aut maior forsitan erit tribulatio, intelligendum est de illo populo dictum, quod ei talis ampliùs non erit futura. Si enim Antichristum illi primitis & præcipuè recepturi sunt, facturus est tunc idem populus tribulationem potiùs quàm passurus. Hæc ille. Quibus addi potest, quòd illud, *neque fiet*, possit etiam, teste quodam, optatiuæ verti, neque fiat. Sed & illud dici potest, Dominum loqui de tribulatione vltionis qualis non erit fidelium tribulatio sub Antichristo. Cæterùm quàm vere Dominus prædixerit tribulationem hanc fore omnium maximam, saltem in gente Iudaica, agnoscet facile is quicunque Iosephi de bello Iudaico historiam legerit, præcipuè cap. 11. & 14. libr. 6. & cap. 7. & 8. libr. 7. ex quibus Eusebius libr. 3, ca. 6. comprobat verè Dominum prædixisse. *Erit tunc tribulatio, qualis non fuit, nec erit.* His enim locis recensentur indicibilia & vix credibilia mala, quæ obsessi pertulêre, innumeris continuò pereuntibus partim mutuis cædibus, partim fame quæ eousque inualuerat, vt præter omniũ quamlibet abominabilium cibos quædam mulier proprium filium sibi coxerit. Calamitatis huius, cuius enormitatem in genere Matthæus & Marcus significauerunt, quosdam species recenset Lucas, dicens primum, *Et cadent in ore cladii*, id est, per aciem gladii occidentur. Quod ex Iosepho insigniter impletum facile est intelligere, qui libr. 7. cap. 17. dicit, mortuorum per omne tempus obsidionis fuisse vndecies centena milia, non quòd tot haberet incolas ciuitas Hierusalem, sed quòd ab omnibus regionibus ad azymorum diem festum congregati Iudæi, bello subito circumfusi essent, iusto scilicet Dei iudicio tempus hoc vltionis deligente, vt qui in diebus paschæ Saluatorem suum cruentis manibus & sacrilegis vocibus interfecerunt, in ipsis diebus velut in vnum carcerem omnis multitudo conclusa, feralis pœnæ exitium quòd merebatur, exciperet. Secundo dicit. *Et captiui ducantur in omnes gentes*: nimirum vt eorum impietas & vltio in omnibus gentibus agnosceretur, & semper ob oculos versaretur, iuxta illud Psalmi, *Ne occidas eos, nequando obliuiscantur populi mei. Disperge illos in virtute tua.* Iosephus enim prædicto loco testatur, captiuorum qui toto bello fuerant comprehensi numerum, fuisse nonaginta & septem milium, Ex quibus iuuenes electos, quos decor & proceritas corporis commẽdauit, ad triumphum dicit esse seruatos: reliquos autem qui supra decem, & septem anuos essent ætatis, vinctos ad opera Ægypti destinatos. Plurimos item per prouincias distributos, in spectaculis ferro & bestiis consummandos. Eos verò qui infra decimum & septimum annum ætatis erant, venditos fuisse, & per diuersas prouincias in seruitutem distractos. Tertiò dicit. *Et Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum*, id est, gentium. Quo Caietanus significari intelligit. Hierusalem calcandam ab idololatris, donec desinat apud illos idololatria, qua exclusa, Hierusalem iam non amplius ab idololatris, sed à Christianis habitari cœpit. Intelligit enim per gentes, idololatras; Euthymius verò per *tempora nationum*, intelligit ea quæ durabunt vsque ad consummationem gentium, totiusque mundi, vt significetur Hierusalem nunquam recuperandam à Iudæis, sed eam possidendam à gentibus, quandiu erunt gentes super terram, hoc est, vsque in finem mundi. Venerabilis Beda putat quod hic dicitur, esse illud quod Paulus dicit, *Cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret*, vt sit sensus, Hierusalem calcabitur ab his qui non sunt Iudæi, donec impletum fuerit tempus intra quod gentes ad fidem sunt vocandæ. Aut, vt alii explicant, donec impleta fuerint tempora quibus Deus passurus est Israelitas diuexari à gentibus, quod erit vsque quo ad fidem post gentes conuerterentur. Incertum autem an tunc incipient rursum Iudæi habitare Hierusalem. Beda enim dicit non temere sperandum Israelem iam promissa salute potitum, rediturum ad patrium solum. Quòd si autem non sit rediturus, tamen incipient tum simul cùm Christianis obtinere Hierusalem, facti nimirum filii Ecclesiæ, quæ est spiritualis Hierusalem, & in communionem Christianorum transeuntes. De qua Iudæorum ad Christum conuersione post multam derelictionem, manifestè vaticinatur Oseas dicens in persona Christi ad synagogam Iudæorum, *Dies multos exepectabis me, non fornicaberis, & non eris viro: sed & ego expectabo te, quia dies multos sedebunt filii Israel sine rege, & sine principe, & sine sacrificio, & sine altari, & sine Ephod, & sine Theraphim. Et post hæc revertentur filii Israel ad Dominum Deum suum, & ad Dauid regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius in nouissimo dierum.* Cæterùm quam verè Dominus prædixerit Iudæos excludendos à paterno solo, ac ipsam Hierusalem calcandam à gentibus, declarabat illud quod scribit Eusebius lib, 4. cap. 6. Iudæos duce Barcochabo quodam, cùm rebellionem contra Romanos pararent, sic à Rufo præside fuisse repressos, vt omnis eorum natio ex illo tempore ab omni regione finitima Hierosolymis penitus arceretur constitutionibus etiam & decretis Ælii Adriani imperatoris: ita vt ne de excelsione quidem prospectu eminus eis saltem paternũ solum liceret inspicere, eorumq; ciuitas incolis peregrinæ nationis in eam confluentibus simul cùm nouis ciuibus, nomen etiam mutauerit, dicta tum Ælia ex cognomento Ælii imperatoris. Declarat item efficaciam prædictionis Dominicæ, quod scribit Theodoretus de Iudæis & Iuliano imperatore vt refertur lib. 9, hist. Tripart cap. 43 Cùm enim Iulianus acerrimus Christianæ religionis hostis Iudæis præcepisset destructum in Hierusalem templũ reparare, credens se Dominicum verbum istud posse destruere, miris modis Iudæorum conatus cœlitus est impeditus, ita vt post alia multa à cœpto opere eos deterrentia, tandem ignis ex fundamentis quæ suffodiebantur egrediens, plurimos fodientiũ concremarit, aliorum membra dissolueꝛit. Nocte quoque plurimis in vicina porticu dormientibus cadens subito porticus dormientes oppresserit alio vero die in cœlo signũ crucis splendens apparuerit, ac Iudæorum vestes crucis signaculo implerentur. Quæ considerantes Deo rebelles Iudæi diuina, flagella expauescentes, à cœpto cessauerunt opere, atque

Rom. 11.

Osea 3.

quæ relicta Iudæa ad propria sunt reuersi, confitentes Deum esse, qui ab illorum progenitoribus ligno crucis affixus fuerat. Cæterùm illud obiter indicandũ, quòd Marcus nouè ex Hebræa phrasi dixerit, *Erunt enim dies illi tribulationes tales*, pro eo quòd est, Erunt in diebus illis tribulationes, &c.

e ET NISI BREVIASSET DOMINVS DIES NON FVISSET SALVA OMNIS CARO.] Abbreuiatos dies inquit Diuus Hieronymus, non secundùm deliramenta quorundam, qui putant temporum momenta mutari, nec recordantur illius dicti, *Ordinatione tua perseuerat dies.* (Psal. 118.) Nam & Diuus Augustinus ad Hesychium testatur fuisse, qui breuiatos putauerint hos dies, quòd cursu solis celeriore terminati fuerint: sed secundùm temporum qualitatem sentire debemus, id est, abbreuiatos non mensura, sed numero, vt quomodo in benedictione dicitur, *Longitudine dierum replebo eum*, (Psalm. 90) sic & nunc abbreuiati dies intelliguntur, ne temporum mora fides concutiatur credentium. Hęc Diuus Hieronymus. Significat ergo Dominus tam grauem fore Iudæorum tribulationem à malis intus & foris eos prementibus, vt nisi dies illius tribulationis Deus pauciores fore ordinasset, quàm eorũ iniquitas merebatur, nullus superfuisset Iudæorũ, ex quibus quoniam aliqui erant electi, qui scilicet tum credituri erant, aut qui postea credituri erant, aut etiam qui ex iis qui tunc erant nascituri, erant electi ante mundi constitutionem, ideo pauciores Deus fecit illos dies, quàm eorum impietas commeruerat. Itaque significat quantumuis grauem & inauditam eorum tribulationem futuram tamen minorem & breuiorem quàm promeruerant. Deo seueritatem suæ iustitiæ temperante propter electos. Vbi obserua quomodo omnia seruiant electis. Non debet autem quemque turbare, quòd Matthæus quidem dies breuiandos propter electos, Marcus verò Deum breuiasse dies dicit. Iam enim Deus sua æterna ordinatione dies breuiauerat, qui suo tempore breuiores ipsa re erant futuri. Conuenit cùm hoc Domini dicto illud Isaiæ, quod & Paulus citat. (Rom. 9.) *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & quasi Gomorrha similes essemus.* Hactenus percurrimus quæ suis Christus prædicit tam de eis quæ ante excidium Hierosolymitanum erant futura, quàm de ipso excidio, cuius quidem atrocitatem satis declarauit: tempus verò ex prophetia Danielis intelligendum proposuit. Quæ omnia Christi verba etsi ad Apostolorum tempora propriè pertineãt, non ad nostra, nec Antichristi: duplicem tamen hinc fructum percipimus. Primum enim hinc ædificatur & confirmatur fides nostra, cùm quæcunque Dominus de eo populo tam distinctè prædixit, omnia adimpleta cernimus, vt ob id tantò certiùs credamus suo etiam tempore implenda, quæ mox subiungit Dominus ad tempus nouissimi aduentus sui pertinentia. Vbi obseruanda Dei pro fidei nostræ confirmatione prouidentia, qua factum est vt non Ioannes ipse Euangelista hæc Domini vaticinia perscriberet, quæ ipse cuncta oculis suis adimpleta vidit, sed illi Euangelistæ qui ante Iudæorum mortui sunt excidium, vt omni careret suspicione Christi de his vaticinium, nec quæ iam facta erant viderentur scripta, quasi olim prædicta. Qua Dei prouidentia rursum factum est, vt rerum apud Iudæos gestarum is accuratam perscriberet historiam, qui Iudæus esset, & apud Iudæos magna authoritatis: quique ea quæ narrat, & oculis suis conspexisset & earum magna pars fuisset: ex cuius narratione etiam illo hoc non intendente, declararentur apertissimè veritas omniũ à Christo prędictorum. Ex quo non solùm licet intelligere quæ passi sunt Iudæi, sed & quare nimirum in vltionem scelerum, idque eorum quæ in Christum eiusque Apostolos commisissent. Sic enim scribit quodam loco. Quæ omnia acciderunt Iudæis pro vindicta Iacobi iusti qui erat frater Iesu, qui dicitur Christus, quem iustissimum & piissimum omnium confessione virum Iudæi interfecerunt. Quòd si pro occisione Iacobi illa passi fuerunt Iudæi, multò magis pro interfectione Christi. Secundò, hoc Christi ad Apostolos sermone, & nos in illis monemur, vt in similibus quæ illis prædixit malis, nos etiam ita geramus quomodo hic illos monet vt sese gerant, nimirum vt exorientibus quibusdam seductoribus non sinamus nos abduci à simplicitate fidei quæ est in Christo Iesu, vtque communibus mundi malis non turbemur, nec consternamur, scientes ex Dei ordinatione oportere hæc ita fieri, exigente sic hominum impietate. Deinde vt ne, si contingat excitari contra veritatem & iustitiam persecutionem, & propter Christum pati oporteat: deficiamus propter tribulationes ab ipso, aut à præualente impietate, & vbique obtinente superemur, sed spe salutis perseueremus, certi diligentibus Deum omnia cooperari in bonum. postremum, vt tempus Antichristi, qui vt prædicit Daniel capite septimo & octauo, ex regno quarto nempe Romanorum, est exoriturus, & desolationem magnam in populo Dei facturus, obseruemus: & cum illum in loco sancto stantem viderimus, vt Paulus dicit, *sedentem in templo Dei, quasi sit ipse Deus*, tum fuga, non tam corporali quàm spirituali salutem nobis paremus, vt qui sunt in Iudæa, hoc est, in Ecclesia fideles, fugiant ad montes, hoc est, ad excelsum Dei auxilium, aut ad excelsa virtutum. Qui verò in tecto, hoc est, conuersatione eleuatus, & excelsior per vitam effectus fuerit, ac contemplationis altitudini deditus fuerit, non descendat vt tollat mundi affectus & curas rerum terrenarum, quas sub se reliquerat. Et qui in agro, hoc est, vitam degens actiuam vel solitariam, non reuertatur vt tollat vestimenta sua; hoc est, peccatorum operimenta quæ iam dudum reliquerat. Malè tunc erit iis qui similes sunt prægnantibus aut lactantibus, hoc est, iis qui virtutem necdum pepererunt, aut qui pepererunt quidem, verum puerilis est fœtus adhuc, & valde pusillanimis. His enim periculum maximum, ne ab Antichristo comprehendantur & perdantur. Orandum autem omnibus, ne fugæ tempus incidat in hyemem aut sabbathum, hoc est, secundùm Diuum Augustin. ne in lætitia vel tristitia rerum temporalium quis in veniatur illo die: aut secundùm Diuum Hilarium ne in peccatorum frigore, aut in otio bonorum operum reperiamur. Quãta enim tunc sit futura Ecclesiæ Dei tribulatio, docet Apocalypsis. Sic sanè accommodatitio sensu nihil vetat omnia hæc quæ ad Apostolos propriè sunt dicta, & ad illorum tempora potissimùm pertinent, etiam nobis accommodare: quemadmodum plerique patres veteres fecerunt quos crediderim ad Antichristi tempora, pleraque à Christo hic dicta ob id retulisse, nõ quòd putarent illum esse primùm & proprium verborum Christi intellectum, sed quòd ad fidelium,

quos

quos erudiendos susceperant ædificationem plus videretur habere momenti, si ad sua & Antichristi tempora hæc accommodarent. Iam autem & illud nobis ex hoc Christi sermone discendum, de certo tempore eorum quæ futura expectamus, non esse nobis curiosè inquirendum, sed potiùs id nobis curandum vt imminentia possimus rectè excipere, ac præsentibus piè vti. Non enim suis de tempore vastationis Hierosolymitanæ quærentibus certũ tempus & annum prædixit, sed futura tantùm quædam A prædixit, ad quæ sine incommodo ferenda cùm aduenirent, eos voluit sese præparare. Vnde cùm in omni scriptura multa suis Deum prædixisse futura legamus: perrarò tamen certum eorum tempus simul prædictum legimus. Siue enim prospera, siue aduersa sint, satis piis fuerit, ea esse futura agnouisse, vt illis se consolentur, ad hæc sese patientia durent. Simul etiam certum quorundam tempus prænouisse, vt remissos facere posset, ita non apparet quàm piis adferret commoditatem.

PRÆDICITVR ADVENTVS FILII HOMINIS, ET SIGNA EIVS. MATTHÆI 24. MARCI 13. LVCÆ 17. & 21.

CAPVT CXXIII.

*E[b]T tunc si quis vobis dixerit, Ecce hîc est Christus, [a] aut [b] ecce [c] illic, † ne credideritis, [c] Et ait ad discipulos suos, Venient dies, quando desideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis. Et dicent vobis, Ecce hic, & ecce illic, nolite ire, neq; sectemini. Δ Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa [a] magna [c] & ‖ prodigia, ita † vt in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi’. [b] Vos ergo videte, [e] ecce prædixi vobis [b] omnia. [a] Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere. † [f] Sicut enim fulgur [a] exit ab Oriente, & patet vsque in Occidentem, [c] [&] coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo fulget, [f] ita erit Δ & aduentus filij hominis’ [a] Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. [c] Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac, sed in illis diebus [a] statim * post tribulationem ‖ dierum illorum’ * erunt signa in Sole, & luna, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. Nam [c] Sol † obscurabitur, & luna non dabit Δ splendorem’ suum, & stellæ [b] cæli ‖ [c] erunt decidentes’ [a] de cælo, & [l] virtutes † quæ in cælis sunt’ Δ mouebuntur’, & tunc [a] parebit signum filij hominis in cælo, & tunc plangent omnes tribus terræ, & [l] videbunt filium hominis venientem in ‖ nubibus’ [a] cæli [l] cum † virtute multa’, & Δ maiestate’ Et [b] tunc [c] mittet Angelos suos [a] cum turba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor ventis, [b] à summo terræ vsque ad summum cæli, [a] à summis cælorum vsque ad terminos eorum. [c] His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita vestra, quoniã appropinquat redemptio vestra. Et dixit illis similitudinem. [c] Ab arbore autem fici discite parabolam. Videte ficulneam & omnes arbores, [c] cùm iam ramus eius tener fuerit, & nata [b] fuerint [c] folia [&] cùm producunt iam ex se fructum, † [l] scitis quia prope’ est æstas. Ita & vos cùm videritis hæc [a] omnia [b] fieri, [l] scitote, Δ quia prope est [e] in ianuis’ [c] regnum Dei. [l] Amen dico vobis. ‖ Quia non præteribit’ generatio hæc, donec † [e] omnia hæc’ fiant. Cælum & terra transibunt, verba autem mea non Δ transibunt’. [c] De die autem ‖ illa & hora nemo scit, neque Angeli † cælorum,’ [b] neque filius, [c] nisi [a] solus [e] pater.*

C. 17. † a o nolite credere. Δ a o surgent. ‖ b o portenta. † b ad seducendos, si fieri potest, etiam electos. † c o Nam sicut Δ c filius hominis in die sua. * autem ‖ b illam * & C. 21. † b o obtenebrabitur Δ a o lumẽ ‖ a o cadẽt. † f cælorũ Δ a o commouebuntur ‖ c nube † c. o potestate magna. Δ b gloria † b o cognoscitis, quia in proximo sit. Δ b o quòd in proximo sit in ostiis. ‖ b o quoniam non transibit. † b o ista Δ a o præteribunt. ‖ b o illo vel. † b in cælo.

ET AIT AD DISCIPVLOS SVOS, VENIENT DIES, QVANDO DESIDERETIS, &c.] Postquam de his disseruit Dominus quæ præcessura erant Hierosolymitanam deuastationem, & quæ ad eius vastationis signa & tempora pertinebant, transit nunc ad disserẽdum de his quæ aduentum suum sunt præcessura, quæque ad aduentus sui signa & tempora pertinent, dicens, vt est apud Matthæum, *Tunc si quis vobis dixe*, &c. Vbi aduerbium, *tunc*, secundùm quosdam demonstrat tempus deuastationis Hierosolymitanæ, vt indicat D. Hieronym. Nam, vt idem habet, multi tempore captiuitatis Iudaicæ principes extitere qui Christos se esse dicerent, intantum vt obsidentibus Romanis, tres intus fuerint factiones. Sed melius (inquit) de consummatione sæculi intelligitur. Itaque aduerbium, *tunc*, nõ tempus Hierosolymitanæ vastationis accipiendum est demonstrare, neque tamen solum tempus circa consummationem sæculi, quanquam illud maximè, sed in genere, tempus post Hierosolymorum excidium, de quo tempore sic loquitur Dominus, quasi statim post illud excidium sit futurus ipsius secũdus aduentus, vt illum semper omnes expectarent, & ad illum sese omni pararent tẽpore. Proinde quæ hîc dicuntur ad discipulos, non ad illorum potissimùm pertinent tempora, sicut ea ferè quæ præcedenti ha- B bẽtur capite, cùm omnes ferè Apostoli ante Iudæorum excidium mortui fuerint, sed in ipsis discipulis alloquitur Dominus omnes fideles qui post illud erant futuri excidium, vsque ad consummationẽ sæculi: sicut cũ suprà admonuit quomodo agnoscendum esset imminentis vastationis Hierusalem tempus, quidve tum faciendum esset, in ipsis Apostolis alloquebatur eos qui illo tempore futuri erant fideles. Et tamen omnia sic ad Apostolos dicit, quasi illorum euentura tempore, quę ad posteros ipsorum pertinebant, ob communionem vnius eiusdemque C corporis, quodque, vt dictum est, omnes semper suũ expectare vellet aduentum. Porrò pleraque eorum quæ Matthæus & Marcus hîc commemorant dicta de aduentu Christi, Lucas suprà cõmemorauit dicta discipulis, cap. 17. postquàm à scribis Dominum dixit rogatum, quando veniret regnum Dei. Sed quoniam ibi dicit illa dicta à Domino ad discipulos, eoque satis significet non esse illa dicta præsentibus scribis, sed aliquo tempore, cum discipulos haberet solos, ideo quoniam videri meritò potest, hoc tẽpore illa discipulis dicta, cùm ea duo alii Euangelistæ priuatim discipulis dicta, inter alia eodem pertinẽ- D tia, narrant, coniunximus illa Lucæ verba hoc loco cum verbis Matthæi & Marci: vnde factum est necessariò, vt quædam ex Lucæ cap. 17. & eiusdem c. 21. mixtim

mixtim hinc ponerentur quanquam negare nolim quin fieri poſſit vt bis eadem ſint diuerſis temporibus dicta diſcipulis. Proprium autem Lucæ eſt, quòd ſuis Dominum dixiſſe refert, *Venient dies quãdo deſideretis*, pro (deſiderabitis) *videre vnum diem filii hominis, & non videbitis.* Vbi quòd dicitur de vno die filii hominis, dupliciter intelligitur. Beda enim per *diem filii hominis* intelligit diem aduentus & regni Chriſti, eumq; ideo dictum vnum quòd in illa beatitudinis gloria tenebrarum interruptio nulla ſit, vt ſignificetur Apoſtolos & fideles pleroſque deſideraturos videre diem aduentus Chriſti, nec tamen viſuros cùm deſiderarent, quòd ante illum diẽ ſint morituri. Qui ſenſus probè conueniret huic loco quo eam ſentẽtiam ex Luca repoſuimus: verùm obſtat quòd Græca habent μίαν τῶν ἡμερῶν, id eſt, vnũ dierum, vnde per vnum diem nõ rectè accipi poteſt dies aduẽtus Chriſti, ſed ſenſus neceſſariò eſt quem reddit Theophylactus, & indicat item Beda, Veniẽt dies quando deſiderabitis videre vnum ex illis diebus quos mecum iam in carne agitis, diem, ſcilicet, quietis & ſecuritatis qualem iã viuitis, protecti mea præſentia. Aut melius, venient dies quando deſiderabitis vel vno aliquo die me vobis habere præſentem, ſicut modò habetis. Quod veriſimile eſt Dominum non dixiſſe tantum propter afflictiones quæ Apoſtolis & fidelibus erant obuenturæ poſt ſuum diſceſſum, à quibus per ipſius præſentiam liberi erãt, ſecurè ſatis cum ipſo viuentes, ſed etiam propter errores inter fideles exorituros, & controuerſias etiã de præcipuis quibuſdam dogmatis, ob quas fideles deſideraturi erant Dominum, vel vno die redire ad terras, vt per ſe ipſum quomodo ſe fidei habeat veritas intimaret. Hoc enim conuenit ei quod ſequitur, quoſdam dicturos. *Ecce hic, & ecce illic.* Videri autem poſſet illa ſententia propriè ad diſcipulos tantum pertinere, qui cum Chriſto in carne vixerunt, quia illis conuenit maximè deſiderare videre vnum dierum filii hominis, qui vnum illorum aliquando viderant: ſed tamen eam ſententiam etiam pertinere ad illorũ poſteros, patet ſatis ex eo, quod ad eos etiam & maximè ad eos pertineant ſequentia, quibus monet Dominus non credere promittẽtibus alicubi eſſe Chriſtum. Nam vt ex Matthæo iã oſtendimus, & pòſt magis patebit, hæc maximè pertinent ad eos qui poſt excidium Hieruſalem erant futuri, & inter eos potiſſimum ad illos qui circa finem mundi ſunt futuri fideles. Significat ergo Dominus illa ſententia apud Lucam futurum vt Apoſtoli, & eorum poſteri ſint deſideraturi vel vno die præſentem vt olim erat, filium hominis, ſiue ad mitigationem malorum quæ eos erãt inuentura, ſiue ad inſtructionem, & veritatis, de qua quæſtio incidit demonſtrationem, cùm pſeudoprophetis plena erunt omnia. Quoniam autem & afflictionum tempore, & quando de fidei veritate oritur quæſtio, maximè pſeudochriſti & pſeudoprophetæ inueniũt locum decipiendi, promittentes ſe malorum liberatores & veritatis doctores, ideo ſubiicitur. *Et dicent vobis plerique* (ſcilicet ſeductores) *Ecce hîc, & ecce illic*, ſupple, eſt Chriſtus, qui vos à tyrannide aut ab errore liberet. Dupliciter autem ſeductores demonſtrant alicubi eſſe Chriſtum, & iuxta hoc dupliciter etiam totus hic locus intelligitur. Altero modo, certum aliquem hominem alicubi exiſtentem affirmantes eſſe Chriſtum, atque hoc modo potiſſimum intelligendum quod hic dicitur quoſdam dicturos, hìc vel illic eſſe Chriſtum, patet ex eo quòd ſubiicitur ex Matthæo & Marco. *Exurgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ*, &c. Hinc enim patet, ipſum Dominum ſignificaſſe voluiſſe, quoſdam dicturos alicubi eſſe Chriſtum eum qui non eſſet Chriſtus, ſed pſeudochriſtus, id eſt, qui ſe Chriſtum fingeret. Tales autem & mox ab excidio Hieroſolymitano, & poſterioribus etiam fuerunt temporibus, ſed omnium maximè erunt circa finem mundi. Siquidem non multis annis poſt Hieroſolymorum excidium, ſub Adriano Imperatore fuit inter Iudæos quidam qui ſe dicebat eſſe Meſſiam, habuitque legiſdoctorem Rabbi Akikam pro propheta, qui ex ſcripturis conabatur oſtendere ipſum eſſe Meſſiam. Huic, ſecundùm Petrum Galatinum fuit etiam nomen Ben Chuziba, quemadmodum & illi Ægyptio, de quo ante dictum eſt, quòd ante Iudæorum deuaſtationem ſe etiam Meſſiam fingebat. Significat autem id nominis, filium mendacii, vt vel ex ipſo nomine intelligere potuiſſent Iudæi, hos duos fuiſſe falſos Meſſias. At Euſebius capite 6. libro 4. Eccleſiaſticæ hiſtoriæ, hunc dicit, vocatum Barchochabam quod ſignificat filium ſtellæ. Chocab enim Hebræis ſtella eſt, vnde ex ipſo ſuo nomine, teſte eodem Euſebio, multis perſuadebat ſe ob ſalutem eorum ſydus magnum cœlitus eſſe delapſum, vt ægris mortalibus & longa obſcuritate damnatis ferret lucis auxilium. Et Galatinus teſtatur, pſeudoprophetam hunc Akikam, illud, Orietur ſtella ex Iacob, docuiſſe de hoc pſeudochriſto eſſe prædictum, ex nomine, ſcilicet, occaſione accepta. Hoc Barchochaba duce Iudæi rebellantes Romani in Bethera oppido vicino Hieroſolymis, quid ſibi in metropolim delegerant: poſt longam obſidionem, in qua fame & ſiti grauiter ſunt afflicti, tandem cum ſuo duce penitus extincti ſunt, multis trucidatis virorum, fœminarum, puerorumque milibus à Rufo Iudææ præſide, vt refert prædicto loco Euſebius. Fidem excedunt quæ Iudæi de clade quam per illum impoſtorem acceperunt memorant, confitentes eam maiorem fuiſſe, quam vel à Babyloniis, vel à Romanis paſſi ante fuerant: de quo qui plura volet, legat Galatinum libro 4. cap. 21. Præter hunc habuerunt diuerſis temporibus Iudæi & alios pſeudochriſtos. Quibus poteſt annumerari & Mahumetes qui, quod erat Chriſti, felicitatem ſuis promiſit ſectatoribus, habens ſuos prophetas, non ſine ſignis, per quæ multis impoſuit. Sed & noſtris temporibus, apud nos inter Chryſtianos fuerunt qui ſe Chriſtum eſſe regem Sion, ac ſaluatorem hominum mentiti ſunt ſtultiſſimè, quibus nec defuerunt ſui Prophetæ, nec ſigna & prodigia quibus impoſuerunt hominibus quibuſdam in fide non radicatis. Inter quæ ſigna illud cenſeri poteſt, quod apud eos rebaptizati, poſt calicis cuiuſdam, vt dicitur, potionem, mox cum hominum admiratione ſcripturas ſacras tenerent meliùs, quam qui in eis aſſiduè eſſent verſati, & in alios planè homines eſſent mutati, mortem pro ſuæ ſectæ defenſione intrepidè ſubeuntes, omnéſque ſuas facultates in commune lubenter conferentes. His enim adeò potenter homines ſeduxerunt, vt ſi fieri potuiſſet, etiam electis imponere potuiſſent. Sed omnium maximè circa Antichriſti tempora, atque in eius aduentũ implebitur quod hic de pſeudochriſtis & pſeudoprophetis dicit Dominus. De Antichriſto enim qui inter pſeudochriſtos erit poſtremus, dicit Paulus, *Cuius eſt aduentus ſecundùm operationem Sathanæ, in omni virtute,*

2. Theſſ. 2.

tute, & signis, & prodigiis mendacibus, & in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt, eò quòd charitatem veritatis non receperunt. De cuius Antichristi pseudopropheta dicitur & in Apocalypsi, magna ipsum signa operaturum, ad seducendum orbem. Sic enim dicitur, *Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in conspectu eius. Et fecit signa magna, vt etiam ignem faceret de cœlo descendere in terram in conspectu hominum. Et seduxit habitantes in terra propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ dicens habitantibus in terra vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit. Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ, & vt loquatur imago bestiæ.* Porrò ex prædicto Pauli loco patet qualia erunt signa & miracula quæ Antichristus virtute diaboli edet cum suo pseudopropheta. Dicit enim *signis, & prodigiis mendacibus*, vel, vt Diuus Augustinus legit Græca secutus, mendacii. Quod non sic est accipiendum quasi omnia illa signa sint efficienda per sensum & phantasmatis ludificationem, vt quod non sit, esse tamen videatur: quædam enim verè efficient per coniunctionem occultam causarum naturalium, quomodo ignem verè potest deducere è cœlo, & alia multa facere mirabilia. Quæ tamen dicuntur signa mendacia, siue quia ad mendacium pertrahunt, dum creduntur fieri virtute diuina, siue quia quamuis sint veræ res, non tamen sunt vera signa & miracula, quia id demum verè & propriè est miraculum, quod fit suprà naturam & virtute supernaturali, quæ soli competit Deo. De hoc Augustinus libr. 20. de Ciuitate Dei capite 19. Volens autem Dominus significare quàm admiranda erunt hominibus signa pseudochristorum, adiecit, *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.* Eo enim non significauit quosdam electos seducendos, sed tantam fore illorum signorum ad seducendum efficaciam, vt & electi seducendi essent, si id esset possibile. Id autem non erit possibile, ob fortiorem & efficaciorem Dei protectionem, & ineffabilem eius prædestinationem. De ouibus enim suis dicit Dominus. *Non rapiet eas quisquam de manu mea. Et nemo potest rapere de manu patris mei.* Vt ergo à falsis Christis & signorum falsorum efficacia fideles sibi cautè prospicerent, subiicit Dominus, *Vos ergo videte*, hoc est, cauete vobis, *ecce enim prædixi vobis omnia* ob id vt vobis caueritis. *Si ergo dixerint vobis homines, Ecce in deserto est Christus*, tantùm absit vt credatis, vt ne quidem exeatis ad videndum eum. Similiter si dixerint esse in penetralibus, & abditis secretisque locis, ne credatis. Non enim erit aduentus meus occultus, & certo aliquo consistens loco, nec talis vt vnus alteri eum indicare debeat. Nam sicut fulgur mox exiens ab oriente apparet vsque in occidentem, ita erit & aduentus filii hominis, subitus scilicet, inexpectatus, gloriosus, & omnibus manifestus, nec in aliquo terræ loco consistens, sed in aëre & in nubibus. Et hoc enim rectè intelligimus significatum hac similitudine, quamquam potissimum ad hoc adferatur, vt significetur subitum inexpectatum, & omnibus manifestum fore aduentum Christi. In nubibus autem & non in terra Dominum appariturum significat Paulus, dicens, *Rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra.* Significat ergo Dominus in hac sententia diuersitatem secundi sui aduentus à primo, quòd non sicut ille, futurus esset obscurus, & in certo loco, sed in claritate per vniuersum orbem conspicua omnibus. Porrò cùm Dominus non dicat, ita erit & aduentus Christi, sed, *ita erit & aduentus filij hominis*, hoc est, meus, ratio hæc qua monet non credendum his qui dicturi essent, *Ecce hic aut illic*, tantùm valet apud fideles, qui iam credunt ipsum esse Christum, sed eundem expectant rursum venturum, ac tum regnum Dei gloriosè appariturum. Hos ergo hic præmonet qui se Christum esse credunt, vt ne occasione expectationis secundi sui aduentus credant dicentibus, *Ecce hic, ecce illic*, putantes eum tum secundò venisse ad auspicandum gloriosum regnum Dei. Apostoli enim ad quos hæc Dominus dixit, & in quibus hæc dicuntur omnibus fidelibus, crediderunt Iesum verè esse Christum, per quem & crediderunt restituendum regnum Dei, & regnum Israël. Sed hoc regnum putabant, sicut reliqui Iudæi, carnale fore, & externam allaturum fœlicitatem, atque in Iudæa auspicandum. Itaque quoniam sciebat Dominus venturos post se pseudochristos, qui externam hanc regni fœlicitatem pollicentur, ne aliqui illorum discipuli putarent verè esse Christum secundò redeuntem, ac errore quo tenebantur pro illo tempore, eos, vt & aliàs, reuocare hic voluit, significans regnum suum non in certo terræ loco exoriturum, nec in terris futurum, sed ea claritate effulsurum, vt subitò gloria eius vniuersum orbem sit repletura, & in cœlis illud apparitiurum, eoque rapiendos quotquot ad illud pertinerent. Ideoque cauendum esse ab omnibus, qui in hoc seculo regnum Dei externum pollicerentur, aut loco certo illud addicerent. Cæterùm similitudo fulguris apud Lucam obscuriùs affertur, saltem vt nos legimus, *Nam sicut fulgur coruscans de sub cœlo, in ea quæ sub cœlo sunt fulget.* Quod clariùs Græca sic habent, ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν, λάμπει, id est, Sicut enim fulgur coruscans è regione quæ sub cœlo est, in eam quæ sub cœlo est, fulget, hoc est, ex vna plaga cœli coruscans fulget vsque in alteram, omnia quæ sub cœlo sunt replens subitò & opinatò. Vt autem non desperarent fideles se posse consortes fieri eius regni quod Dominus significauit fore cœleste, & in nubibus apparitiurum: & rursum vt significaret non opus esse vt aliquo inuitante confluant ad aduenientem Christum, subiicit, *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Qua sententia parabolicè Dominus significat, quòd quemadmodum vbicumque fuerit cadauer aliquod, illuc continuò congregantur etiam aquilæ, sagacissimo suo olfactu cadauer vnde pascantur à longè percipientes, nec indigentes alicuius demonstratione: ita & fideles mox essent celeri quodam raptu coniungendi sibi, tamquam illi vnde pascantur & reficiantur, quodque opus non haberent aliquo indicante suam præsentiam, vt ad ipsum conuenire possent. Tria ergo hac sententia Dominus significat. Primùm, quod iusti ad ipsum celeriter congregandi sint, non ambulando super terram, sed velut volando in aëre, iuxta illud Pauli, *Rapiemur in nubibus abuiam Christo in aëra, & sic semper cum Domino erimus.* Secundò, quòd opus non sit aliquo indicante suam præsentiam, vt audire non debeant eos qui dicturi sunt, *Ecce hic aut illic.* Et quidem hæc duo sunt præcipua quæ Dominus significare voluit. Tertiò autem etiam hoc rectè significatum intelligamus, quòd, quemadmodum aquilæ auidè congregantur ad cibum olfactu, perceptum, ita etiam sanctos summo cum desiderio con-

BBB gregandos

Apoc. 13. Ioan. 10. 1. Thess. 4. Luc. 17. 1. Thess. 4.

gregandos ad Christum tanquam ad cibum suum, vnde in æternum sunt victuri fœliciter: est enim pro dictione, *corpus*, apud Græcos πτῶμα, id est, cadauer, quod dictum est Græcis & Latinis ab eo quòd per mortem cadat. Cadaueribus autem vescuntur aquilæ, quæ olfactu suo illa etiam à longissimo percipiunt spatio. Quamuis autem vulturum hac in parte eadem sit natura quæ aquilarum, tamen electos aquilis potiùs Dominus comparare voluit, quòd aquila regale sit animal, visus accutissimi, & agilis, celerisque ac sublimis volatus, quò intelligeremus eos demum ad ipsum congregandos, qui regio animo voluptatibus imperarent, & terrenis rebus despectis, in cœlestibus conuersarentur, ac tales agilitate sui corporis quia donabuntur, facile ad ipsum subuehendos in cœlum. Et quidem hunc verum istius sententiæ sensum qui modò doctus est, patet satis ex eo, quòd apud Lucam, vt pòst habebitur, Dominus cùm dixisset vnum ex lecto, mola, & agro assumendum altero relicto, & discipuli rogarent, quò assumendus esset, subiecit hanc sententiam, *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*, significat illuc congregandos, quodque essent aquilis similes, vbi ipse futurus esset. De huiusmodi aquilis dicit. Psalmista psalm. 102. *Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.* Et Isaias capite quadragesimo, *Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient.* Diuus Hilarius intelligit hac sententia significatum in quo loco terræ sit Dominus venturus ad iudicium, nempe quod in eo loco in quo passus est, & quo cadauer ipsius pependit in cruce. Sic enim scribit, Ac ne loci quidem in quo venturus esset, essemus ignari, dicit, *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Sanctos de volatu spiritualis corporis, aquilas nominauit, quorum, congregantibus angelis, conuentum futurum in loco passionis ostendit. Et digne illic claritatis aduentus expectabitur, vbi nobis gloriam æternitatis passione corporeæ humilitatis operatus est. Hæc ille. Creditur enim iudicium exercendum in valle Iosaphat, qui est circa Hierusalem, quia Ioelis 3. dicitur, *Congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem Iosaphat, & disceptabo cum eis ibi*, &c. Et hactenus quidem de priore totius huius loci tractatione. Altero modo seductores demonstrant hic aut illic esse Christum, dum in certis quibusdam conuenticulis verum nostrum Christum habitare, & recta fide coli affirmant, quemadmodum faciunt hæretici, qui omnes sibi Christum vendicant, atque in sua illum manere congregatione contendunt, dicentes, Ecce hic est Christus apud nos, ecce illic est in certo orbis angulo, quemadmodum Donatistæ in quadam tantùm Aphricæ parte Christum esse contendebant, eiusque Ecclesiam, & nunc hæretici illum in sua concludunt Germania. Secundùm hunc modum, plerique totum hunc tractant locum, intelligẽtes nos moneri ne credamus hæreticis & scismaticis, qui ab Ecclesia catholica per vniuersum orbem dispersa sese separantes, apud se Christum & Ecclesiam esse asserunt, velut in deserto, & in penetralibus, cùm ibi non sit quærendus Christus, sed in Ecclesia per vniuersum orbem ab oriente vsque in occidentem dispersa, instar fulguris. Itaque quod dicitur hic de aduentu filii hominis

Psal. 102. Isaia 40.

A instar fulguris futuro, secundum hunc modum intelligitur, non de aduentu eius ad iudicium, sed de spirituali eius intra Ecclesiam aduentu, secundùm quem Ecclesiæ suæ præsens est vsque ad consummationem sæculi. De quo aduentu Diuus Augustinus vult etiam intelligendum illud quod in domo Caiphæ dixit Dominus. *Amodo videbitis filium hominis venientem in nubibus cœli*, vt per nubes cœli intelligantur Apostoli, qui ipsum post resurrectionem velut leuissimæ nubes vexerunt sua prædicatione in vniuersum orbem. Hunc sensum post Origenem sequitur Diuus Augustinus in epistola ad Hesychium, & aliis locis: indicat item & Diuus Hieronymus in Commentariis, secundùm quem id quod sequitur, B *Vbicunque fuerit corpus*, &c. prosequendo hunc sensum, significat electos omnes velut aquilas quasdam facile odoraturos vbi vere esset Christus, & corpus ipsius: aut eos ad passionis eius ex scripturis agnitionem & fidem qua pascantur congregandos. Albertus Pighius hunc locum frequenter in hoc sensu contra hæreticos proferens, intelligit, vt est videre libr. 1. Ecclesiast. Hierarchiæ capite quinto per hanc vltimam sententiam significari, quo pacto quis intelligere possit vbi sit Christi mysticum corpus, quod est Ecclesia, nimirum, ex congregatione aquilarum, quia vbicunque illæ reperirentur, ibi Christi corpus esse non est dubitandum. Per aquilas autem intelligit, Ecclesiæ doctores quotquot vnquam fuerunt, qui in carne præter carnem viC uunt, aut vixerunt, quorum conuersatio in cœlis, quorum omne studium, omnis meditatio, omnisque voluntas in lege Domini, qui præ aliis acutiùs cernere & sublimiùs subuehi à rebus terrenis potuerunt aut possunt. Vbicunque hæ aquilæ congregantur, illic certo est credendum esse corpus illud, cui associari & consentire, & in quo Christum ac salutem quærere debemus. Quæ enim est harum aquilarum concors sententia, idem & totius corporis sensus est. Hæc autem posterior totius huius loci tractatio & explicatio non dubium est quin sit accommodatitia, neque conueniens sensui à Domino principaliter intento, sed à patribus contra D hæreses accommodata, sicut & alias multas scripturas frequenter vel contra hæreticos vel ad morum ædificationem vsurpant in alio sensu, quàm in quo sunt præcipuè dictæ vel scriptæ. Priorem enim loci huius tractationem explicare sensum à Domino præcipuè intentum: patet & ex loco quo apud Lucam Dominus dicitur respondisse illud, *Vbicunque fuerit corpus*, &c. vt dictum est, & ex eo quod in comparatione fulguris dicitur apud Lucam, *ita erit & filius hominis in die suo*, vbi per diem suum quid aliud intelligi potest, quàm dies nouissimus? de quo subiicitur, *De die autem illa & hora nemo scit.*

Matt. Ibid.

E c PRIMVM AVTEM OPORTET ILLVM MVLTA PATI, ET REPROBARI A GENERATIONE, &c.] Dixerat de aduentu suo glorioso instar fulguris, commodè ergo nunc & adiungit de passione sua & ignominia, dicens oportere se priusquam gloriosus adueniat, multa pati à gente Iudæorum, & ab ea reprobari. Sic enim Dominus & mitigat mala quæ Apostolis prædixit euentura, dum significat illa sibi cum ipsis fore communia, & contra eminens crucis suæ scandalum eos præmunit, vt & alias sæpe, atque eisdem quò ad ferenda mala sese pararent, significat non aliter

aliter ad consortium regni ipsos peruenire posse, quàm si & ipsi aduersitates & persecutiones non detractarent, cùm oporteret Christum pati, & ita intrare in gloriam suam. Porrò per generationem hanc, omnino videtur intelligenda hoc loco gens Iudaica, à qua & multa passus est Dominus & reprobatus, potestque hæc reprobatio non tantùm referri ad tempus passionis, sed etiam ad tempus post resurrectionem, quando ad prædicationem Apostolorum Iudæi conuerti noluerunt, sed Christum constanter reiecerunt & reprobauerunt. Beda autem generationem de qua Dominus loquitur, intelligit non tantum Iudæorum, sed & omnium reproborum, à quibus vsque in finem seculi filius hominis multa passurus est in corpore suo, quod est Ecclesia, atque in membris suis, fidelibus iustis. Vnde Paulo dixit Dominus iam in cœlum sublatus, *Saule, quid me persequeris?* Idemque Paulus dicit se adimplere in carne sua ex quæ desunt passionum Christi, prò corpore eius, quod est Ecclesia.

b SED IN ILLIS DIEBVS a STATIM c POST TRIBVLATIONEM DIERVM ILLORVM, &c.] Ex hoc maximè loco, vt priùs est dictum, colligunt quidam id quod superiùs est dictum, de tribulationis enormitate, non de tribulatione Iudæorum intelligendum, sed de afflictione Christianorum ab Antichristo excitanda, quod post hanc statim sit venturus Dominus ad iudicium, non post illam quæ iam dudum præcessit plus quàm mille & quingentis annis, cùm id quòd hic dicitur, *post tribulationem dierum illorum*, non videatur de aliorum dierum tribulatione accipi posse, quàm ea de qua mox præcedit apud Matthæum & Marcum. Verùm cùm suprà ostensum sit ad Iudæos referendam illam, de qua præcedit, tribulationem, quærenda est ratio qua huic illorum motiuo respondeatur. Dupliciter autem responderi potest. Nam secundùm Diuum Chrysostomum dici potest, quòd cùm hic dicitur, *post tribulationem dierum illorum*, non sit hoc referendum ad tribulationem illorum dierum, de quibus superius dictum est, *Erit enim tunc tribulatio magna*, &c. sed ad tribulationem dierum, quibus dictum est, quod exurgent pseudochristi & pseudoprophetæ, signa magna edentes. Vbi Antichristi tempora potissimùm designata sunt, qui omnium maximè edet signa & prodigia ad seducendum efficacia, qui & tribulationem grauissimam fidelibus inferet. Verùm cùm non sit verisimile de alia aliorum dierum tribulatione hic loqui Dominum, quam ea de qua mox apertè locutus fuerat, melius aliter dicetur, Dominum ob id dicere statim, post tribulationem dierum illorum, qnibus scilicet gens Iudæorum incomparabili atrocitate vastata esset, filium hominis venturum ad iudicium, eaque futura quæ hic dicuntur, quanquam multis annorum centenariis postea & incerto tempora venturus esset, vt hoc sermone admoneret suos omni tempore expectare aduentum illum: atque ad illum sese parare tanquam iam instantem, & ipsorum sæculo futurum. Deinde & ob id dicit *statim post illam tribulationem* aduentum suum futurum, quòd post illam nihil aliud insignè sit expectandum, quàm quod circa aduentum ipsius est euenturum, quodque nulla alia rerum mutatio insignis sit obseruanda fidelibus, quàm quæ in consummatione fiet sæculi.

Ob has enim causas Dominus tam suis quàm Apostolorum sermonibus, non longè abesse aduentum suum palam voluit prædicari. Sic enim Petrus, *Omnium autem*, inquit, *finis appropinquauit.* Et Paulus, *Nos sumus in quos fines sæculorum deuenerunt.* Et Iacobus, *Patientes* (inquit) *estote vsque ad aduentum Domini, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.* Ioannes verò suum tempus etiam nouissimam horam vocat dicens, *Filioli, nouissima hora est, & sicut audistis quoniam Antichristus venit, & nunc Antichristi multi facti sunt, vnde scimus quia nouissima hora est.* Ex quibus scripturis patet quàm rectè possit intelligi, Dominum dixisse post Iudæorum deuastationem statim secuturum suum aduentum. Nec obstat quòd iam ab ea vastatione plusquam quingenti supra mille effluxerint anni, Huic enim obiectioni respondet Diuus Petrus, dicens his qui dicebant, vbi est promissio aut aduentus eius? *Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. Vnum*, inquit, *hoc non lateat vos charissimi, quod vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus.* In quo imitatus est prophetam dicentem, *Mille anni ante oculos tuos, sicut dies hesterna quæ præterijt, & custodia in nocte.* Statim ergo Dei æstimatione post vastationem Iudæorum futura erat sæculi consummatio, quantumuis hominum iudicio sit longum tempus intermedium quibus tamen ob causas superius dictas conueniebat sic Dominum loqui, vt significaret non longè abesse suum aduentum. Noluit enim Dominus certum aduentus sui tempus suis significare, & tamen eum omni hora illos expectare voluit. Vnde factum est, vt non solùm patres Apostoli posteriores, sed & Apostoli ipsi videantur existimasse aut suo tempore, aut non longe post venturum Dominum. Nam & Paulus se coniungit his qui in aduentu Domini viui reperientur, dicens, *Deinde nos qui viuimus, simul rapiemur cum illis* (nempe mortuis) *obuiam Christo in aera.* Quoniam autem ex prædictis (vt est verisimile) scripturis, quidam certo tempore aduentum Domini circumscribere tempore Pauli voluerunt, quasi tum post aliquot dies instaret, hinc ab ea opinione, Thessalonicenses suos summopere dehortatur, sic scribens, *Rogamus autem vos fratres per aduentum Domini nostri Iesu Christi & nostræ congregationis in ipsum, ne citò moueamini à vestro sensu, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Nam nisi venerit discessio primum*, &c. Et hactenus quidem intelligentia illorum verborum, *Statim post tribulationem dierum illorum*, quorum verborum posteriorem tractationem esse genuinam, vel ex eo intelligi potest, quòd per mentionem tribulationis Iudaicæ subiicit Dominus, *Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic, aut ecce illic.* Vbi per, *tunc*, demonstratur totum tempus futurum post Iudæorum excidium. & maximè tempus Antichristi quasi mox secutururum, quod tamen multis annis & sæculis excidium illud erat secuturum. Non ergo mirum si similiter etiam nunc dicit Dominus, *statim post tribulationem illam* futurum suum aduentum. Porrò quod dicitur, solem & lunam obscuranda, variè intelligitur. Nam Diuus Hieronymus & Diuus Chrysostomus existimant hæc euentura in ipso Domini aduentu, ac tunc illa obscuranda non diminutione luminis, cùm Isaiæ 30. sol tunc dicatur septuplum

1. Pet. 4. 1. Cor. 10. Iacob. 5. 2. Pet. 3. Psalm. 89. 1. Thess. 4. 2. Thess. 2.

luminis habiturus, & lux lunæ futura ſicut lux ſolis: ſed quod Chriſti venientis luce, illorum lumen ſuperabitur, & comparatione veræ lucis omnia apparebunt viſui tenebroſa. Itaque per hanc ſolis & lunæ obſcurationem, intelligitur ſignificari maxima aduenientis iudicis claritas. Verùm hanc obſcurationem non intelligendam fore per aduenientis Chriſti claritatem, ſed potiùs præceſſuram illius aduentum, primùm ex Luca ſatis licet intelligere, qui ſignificat, quòd ſignis in ſole & luna exiſtentibus, & mari fluctibusque ſonantibus, homines areſcent præ timore & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi. Illis ergo exiſtentibus, necdum completus erit aduentus Domini, necdum ſuperuenient quæ ſuperuentura orbi homines expectabunt. Idem ſecundò patet ex eo Ioelis, *Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem, antequam veniat dies Domini magnus & manifeſtus.* Ad quem locum veriſimile eſt Dominum hic alluſiſſe. Diuus Auguſtinus in Epiſtol. ad Heſychium, quæ hic dicuntur de obſcuratione ſolis & Lunæ, & de preſſura gentium, putat potiùs intelligenda complenda in Eccleſia Chriſti per perſecutionem ab Antichriſto ſuſcitandam, vt per ſolem & lunam myſticè intelligatur ipſa Eccleſia, de qua dicitur in Canticis, *Speciosa vt luna, electa vt ſol,* ſignificeturque iam ſic obſcurandam, vt non ſit apparitura, impiis perſecutoribus vltra modum in eam ſæuientibus, per ſtellas autem cadentes & virtutes cœlorum commotas, ſignificetur quod tunc multi qui gratia fulgere videantur, perſequentibus cedent, & cadent & fideles quidem firmiſſimi turbabuntur. Iam per preſſuram gentium, de qua apud Lucam, putat intelligendam non afflictionem quam gentes tum ſunt paſſuræ, ſed quam gentes impiæ fidelibus ſunt illaturæ. Ideo autem hæc ſic potiùs exiſtimat accipienda, partim quòd alioqui hic locus videatur contrariari loco Pauli, *Cum dixerint, pax & ſecuritas, tunc repentinus ſuperueniet interitus*, proinde intelligit paulò ante Domini aduentum fideles in grauiſſimis futuros afflictionibus: infideles verò remoto omni timore, arridente mundi fœlicitate, dicturos, *Pax & ſecuritas*: partim quoniam ſenſibilia in ſole & luna ſigna, iam olim etiam ante primum Domini aduentum quandoque acciderunt, & preſſura gentium, ac anxietas hominum præ timore & expectatione quæ ſuperuentura eſſent orbi, variis ſæculis acciderunt. Hæc, inquit, in Eccleſia melius exiſtimo intelligi, ne Dominus Ieſus appropinquante ſecundo ſuo aduentu, ea pro magno prædixiſſe videatur, quæ huic mundo, & ante primum eius aduentum conſueuerant euenire, & irrideamur ab eis qui hæc quæ velut nouiſſima & omnium maxima horreſcimus, plura in hiſtoria gentium, & multo maiora legerunt. Hæc ille. Verùm quanquam hæc intelligentia præſentis loci recipi poſſit pro accommodatitia & myſtica huius loci explicatione, quemadmodum & Origenes ſimilem aſſignat eius tractationem, ſed pro allegorico ſenſu, tamen non eſſe hanc propriam & genuinam huius loci intelligentiam, ſatis videtur manifeſtum ex eo quod Lucas dicit, *erunt ſigna in ſole & luna, & in terris preſſura gentium.* Quo ſignificat, & in cœlis & in terra quædam tunc futura. Et rurſum cùm dixiſſet, quod *areſcerent homines præ timore & expectatione quæ ſuperuenient vniuerſo orbi*, ſubiecit pro ratione, *Nam virtutes cœlorum mouebuntur.* Quo ſignificat, commotionem virtutum cœleſtium, cauſam fore expectationis hominum: ſicut & cùm dicit, *& in terris preſſura gentium, præ confuſione ſonitus maris & fluctuum*, ſignificat gentes omnes anguſtiandas propter mirabilem maris commotionem. Vnde quod dicitur de preſſura gentium, non poteſt commodè accipi de afflictione à gentibus impiis inferenda fidelibus, ſed de anguſtia animi, qua omnes nationes terræ torquebuntur, vnde pro *preſſura*, Græcis eſt συνοχὴ, quod magis anguſtiam ſignificat, quàm externam afflictionem. Proinde intelligendum potiùs ad literam euentura, quæ hic dicuntur de ſolis ac lunæ obſcuratione, & alia item, vt veraciter ſol & luna cum cæteris ſyderibus intelligantur ad tempus ſuo lumine priuanda, quemadmodum de ſole factum conſtat tempore paſſionis Dominicæ, idque cum aliis quæ dicuntur apud Lucam, futurum, cum iamiam Dominus eſt aduenturus, ac ſub ipſum aduentum eius. Sic enim intelligi poteſt & verum eſſe quod dicit Lucas, homines illa ſigna videntes conturbandos *præ timore & expectatione quæ ſuperuenient orbi*: & tamen etiam verum eſſe quod dicit Paulus, *cùm dixerint, pax & ſecuritas, tunc repentinus ſuperueniet interitus.* Nam ad interitum illum pertinent quæ hic dicuntur de obſcurandis ſole & luna, & concutiendis virtutibus cœlorum, fremitu maris, quæ inopinatò hominibus ſuperuenient. Sicut enim terribiliter aduenit Dominus daturus legem in monte Sion, tempeſtate quadam ipſum præcedente: ita & cum quadam veniet tempeſtate iudicaturus viuos & mortuos, iuxta illud Pſalmi, *Deus manifeſtè veniet, Deus noſter, & non ſilebit, Ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Porrò non vulgaria erunt quæ hic Dominus prædixit in ſole & luna ac mari euentura in ſuo aduentu aut circa illum, ſed multo maiora his quæ aliquando in illis elementis accidiſſe conſpecta ſunt, & conſpiciuntur: neque ipſum diem Domini velut à longè portendent, ſed illum, eiusque in ſceleratos iram præſentem iam exhibebunt & declarabunt. Non enim cùm dicit Lucas, *erunt ſigna in ſole & luna*, ita hoc accipiendum eſt, quaſi hæc ſigna ſint ſignificatura diem Domini poſt aliquod tempus medium aduenturum, vt ob ſignificationem rei futuræ dicantur hic ſigna, ſed ſigna hic pro rebus inſolentibus, prodigiis & miraculis accipiuntur, vt ſit ſenſus, Contingent in ſole & luna prodigia quædam & admiranda, nimirum, quia, vt dicunt Matthæus & Marcus, *ſol obſcurabitur, luna non dabit lumen ſuum.* Neque enim dubitandum videtur, quin hæc ſint eadem. Cæterum mos eſt in ſcripturis, per obſcurationem ſolis & lunæ, ſtellarumque & ſimilia, quæ hic prædicuntur, metaphoricè ſignificare ſummas vltionis diuinæ tempeſtates. Sic enim Iſaiæ 13. Dei de Babylone ſumenda vltio ſignificatur, cùm dicitur inter alia, *Stellæ cœli & ſplendor earum non expandent lumen ſuum. Obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo, & luna non ſplendebit in lumine ſuo*, Et Ezech. 32. cùm de Pharaonis vltione agitur, *Operiam, cùm extinctus fueris, cœlos, & nigreſcere faciam ſtellas eius, ſolem nube tegam, & luna non dabit lumen ſuum. Omnia luminaria cœli mœrere faciam ſuper te, & dabo tenebras ſuper terram tuam.* Sic & vindictæ de Iudæis ſumendæ grauitas deſcribitur, *Infirmata eſt quæ peperit ſeptem, defecit anima eius, occidit ei ſol, cùm adhuc eſſet dies.* Item. *Et erit in die illa, dicit Domi-*

Ioelis 2. — Cant. 6. — 1. Theſſ. 5. — Pſal. 49. — Ierem. 15.

Dominus Deus, occidet sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis, & conuertam festiuitates vestras in luctum. Sunt & alia similia apud Prophetas, quibus vltionis alicuius atrocitas designatur. Etenim in summa angustia constitutis videtur totus mundus perturbari, sol obscurari, luna esse sanguinea, stellæ lucem suam retrahere, terra tremere, mare fremere, & cuncta ruinam minari, non quòd ita re ipsa accidat, sed quòd ita homines angustientur, ac si illa acciderent. Veruntamen cum insigniores illæ vltiones Dei, quales de Babyloniis, Ægyptiis, Iudæis, aliisque gentibus nonnunquam fuerunt sumptæ, omnino supremi iudicii quædam velut specimina dederint, mirum non est, si hic quæ in supremi iudicii die reipsa euentura sunt descripta sint, quæ etsi in illis re ipsa non ita euenerint, iis tamen quæ in illis euenerunt, fuerunt præfigurata, & qui illas dederunt pœnas, non aliter fuerunt angustiati, quàm si re ipsa omnia sic accidissent. Voluit enim illis locis scripturæ, & vltionibus ibi descriptis nos Deus admonere supremi iudicii, & vltionis impiis superuenturæ, in qua illa re vera sic accident vt verba significant: ideoque etiam cùm de certæ alicuius gentis vltione agitur, generalis fit sermo, vt sit quasi transitus ab illius vltionis descriptione ad commemorationem generalis vltionis superuenturæ omnibus impiis in die iudicii: quemadmodum videre est Isaiæ 13, vbi cum promisisset propheta se descripturum onus Babylonis, generaliter dicit, *Ecce dies Domini venit, crudelis, & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea.* Et post interposita ea quæ suprà sunt citata, subiungitur, *Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum,* &c. Quæ autem hic dicuntur de Solis, Lunæ, astrorumque obscuratione, verè & non metaphoricè accipienda esse, satis ex illo Petri patet, *Adueniet autem dies Domini sicut fur, in quo cæli magno impetu transient, elementa vero calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.* Porrò cœli, terræ & maris commotionem de qua hic Dominus loquitur, prædixit & Aggæus, dicens, *Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam.* Quod quanquam referri possit ad primum Christi aduentum, isque proprius videatur huius loci sensus, Paulus tamen ad Heb. 12. refert ad secundum, cùm scribit, *Nunc autem repromittit dicens, Adhuc semel, & ego commouebo non solùm terram, sed & cœlum.* Conuenit item cum hoc loco & illud Psalmi, *Cùm accepero tempus, ego iustitias iudicabo, liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea.* Item illud Ioelis, *Sol, & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum. Dominus de Sion rugiet, & de Hierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur cœli & terra.* Quod ergo hic dicitur stellas lapsuras è cœlo, intelligendum est significare stellas lumen suum retracturas, vt videantur cecidisse è cœlo, nec ampliùs in eo esse. Quòd autem dicitur virtutes cœlorum commouendas, communiter intelligitur significare cœlestes exercitus, angelos, concutiendos admiratione, cùm videbunt maximam naturæ mutationem fieri. Verùm cùm Lucas pro causa anxiæ trepidationis & expectationis hominum subiiciat, *Nam virtutes cœlorum commouebuntur*, magis per *virtutes cœlorum*, sunt intelligenda omnia sydera & astra, quæ in scripturis dicuntur frequenter militia cœli, & virtutes, hoc est, exercitus cœlorum. vt, *Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Quoniam enim homines videbunt omnes istas cœlorum virtutes commoueri à suo statu, hinc trepidabunt, & trepidè expectabunt quæ superuenient orbi. Quod ergo speciatim dicebatur: *Sol obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ de cœlo*, id deinde generaliter dicitur, *& virtutes cœlorum commouebuntur.*

Psalm. 32.

ET TVNC PAREBIT SIGNVM FILII HOMINIS IN COELO, ET TVNC PLANGENT, &c.] *Signum filij hominis* antiquissimi etiam patres intellexerunt, imaginem crucis, vnde ex hoc loco canit Ecclesia, *Hoc signum crucis erit in cœlo, cùm Dominus ad iudicandum venerit.* Creditur ergo huiusmodi signum cum summa claritate, Sole & Luna obscuratis, appariturum in cœlo tum in consolationem fidelium, quia agnoscent signum victoriæ quo sunt redempti, tum in condemnationem infidelium, vt agnoscant se impiè reiecisse crucifixum Dominum, & illum tunc venire qui prædicatus est pro salute hominum crucifixus. Vnde de his sequitur, *& tunc plangent omnes tribus terræ*, hoc est, omne genus hominum, infidelium, scilicet qui illum priùs agnoscere noluerunt. In hoc autem allusum est ad locum Zachariæ, vbi legimus, *Et planget terra, familia & familiæ seorsum.* Et post aliquot familiarum enumerationem, *Omnes familiæ reliquæ, familiæ, & familiæ seorsum.* Idem enim est tribus & familiæ. Ad hunc autem locum hic allusum patet ex Apocalypsi, vbi ad illum locum allusum est manifestè, cum dicitur, *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt, & plangent se super eum omnes tribus terræ.* Nam & illo loco apud Zachariam præcedit, *aspicient ad me quem confixerunt.* Quanquam autem locus ille Zachariæ secundùm proprium & primum sensum intelligendus omnino videatur de pio Iudæorum & fidelium planctu, qui mortem Christi in hoc mundo piè deplangunt, dolentes se illum occidisse, aut suis peccatis occasionem mortis eius dedisse, quemadmodum exponit Diuus Hieronymus, (comparatur enim planctus ille pio populi super morte Iosiæ planctui) tamen accommodatur à Domino & à Ioanne locus ille ad planctum infidelium inutilē, quo in nouissimo die plancturi sunt se illum occidisse, aut in illum non credidisse, sicut & quod dicitur à propheta, *Aspicient ad me quem confixerunt*, quanquam secundùm proprium sensum dictum sit de fidelibus Iudæis, qui compuncti corde & dolentes se occidisse Dominum, per fidem conspecturi erant in eum quem confixerant (præcedit enim, *& effundam super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ*) tamen & à Ioanne accommodatur ad Iudæos infideles, qui in nouissimo die oculis corporalibus aspicient in eum quem transfixerunt exhibentem sese cum vulnerum cicatricibus vt significet eos qui piè & cum fructu illum per fidem aspicere, eiusque mortem plangere noluerunt, aliquando vel inuitos conspecturos illum, & inutiliter tum plancturos. Hinc ergo intelligendum, vnius eiusdemque scripturæ varios esse sensus, etiam à spiritu intentos.

Zach. 12.

Apoc. 1.

ET VIDEBVNT FILIVM HOMINIS VENIENTEM IN NVBIBVS COELI, CVM VIRTVTE.] Cum in cœlos ascendisset Dominus, dixerunt angeli, *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.* At de ipso eunte in cœlum dicitur illo loco, quod nubes susceperit cum de oculis

Actuum 1.

eorum. Itaque ſicut à vera nube ſuſceptus, profectus eſt in cœlum, ita & in veris nubibus cœli venturus eſt ad iudicium. Quod in ipſius oſtenſum eſt transfiguratione, quæ ſpecimen quoddam erat illius gloriæ in qua apparituruſ eſt in nouiſſimo die. Tūc enim etiam in nube lucida facta fuit glorioſa illa transfiguratio. Prædictum fuit iſtud & à Daniele, ad quem locum videri poteſt Dominum hic reſpexiſſe, Dan. 7. *Et ecce*, inquit, *cum nubibus cœli quaſi filius hominis veniebat.* Nubes autem hæ partim facient ad hoc vt tolerari poſſit ab omnibus ſumma aduenientis Chriſti claritas & ſplendor, partim ad gloriæ Chriſti augmentum, cui nubes illæ velut ſedes erunt & vehiculum, Deo proprium in ſcripturis. In nube enim ferè dicuntur in ſcripturis factæ inſignes Dei apparitiones. Dicitur autem filius hominis tunc venturus *cum virtute multa*, id eſt, magna, *& maieſtate, vel gloria*, ad diſtinctionem huius aduentus à primo, in quo venit in magna infirmitate, & humilitate. Et quidem virtus eius in eo relucebit, quòd ad eius imperium ſtatim omnes reſurgent mortui, omneſque in momento & in ictu oculi congregabuntur ad ipſum, & vel inuiti omnes illi curuabūt genu, cœleſtes, terreſtres, & inferni, quodque omnes efficaciter ſit iudicaturus, ſingulis reddens ſecundùm merita. Maieſtas verò & gloria relucebit in corporis claritate, in angelorum ſtipantium ipſum multitudine, atque in nubis circundantis illum amictu. Bene autem non dictum eſt ſimpliciter, cùm virtute & maieſtate, ſed, *cum virtute multa & maieſtate*, multa ſcilicet. Nam ad vtrumque id eſt referendum. In primo enim aduentu venit etiam cum virtute & poteſtate, qua mirabilia eſt operatus, atque in transfiguratione ſua viſus eſt in maieſtate: in ſecundo multò maiori cum poteſtate & claritate venturus eſt.

ET TVNC MITTET ANGELOS SVOS CVM TVBA ET VOCE MAGNA, &c.] Præpoſtero hæc dicuntur ordine. Priùs enim mittentur angeli qui omnes congregabunt quàm videbunt omnes filium hominis venientem in nubibus cœli, & quam plangent eum omnes tribus terræ: ſed quoniam omnia breuiſſimo perficientur tempore, & omnia ſimul ferè concurrent, ideo non eſt mirum quòd ordo in narratione non ſeruetur. Porro angelorum miniſterio futuram mortuorum reſurrectionem & congregationem, Dominus etiam cap. 13. Matthæi in aliquot parabolis docuit. Docet & 1. Theſſ. 4. Paulus, dicens, *Ipſe Dominus in iuſſu & in voce archangeli, & in tuba Dei deſcendet de cœlo.* Sicut autem apud Paulum illo loco idem eſt intelligendum per iuſſum & vocem archangeli & tubam Dei, ita & hic idem eſt tuba & vox magna, ita vt coniunctio, &, expoſitiuè poſita ſit, & ſit ſenſus cum tuba, hoc eſt, voce magna. Græca verò habent, cum tuba vocis magnæ, hoc eſt, cum tuba quæ vocem edet magnam: vel potius intranſitiuè, cum tuba quæ erit vox magna. Non enim re vera tuba aliqua corporea eſt intelligenda futura, ſed vox archangeli, quæ adeò magna erit, vt ad illius clamorem omnes mortui de terræ puluere reſurgant. Quam vocem fore corporalem annotauimus veriſimile eſſe circa illud Ioan. 4. Ioannis, *omnes qui in monumentis ſunt audient vocem filii Dei*, exprimiturque vocis huius qualitas poſtea apud Matthæum, cùm dicitur in parabola, *Media* Matth. 25. *nocte clamor factus eſt: Ecce ſponſus venit, exite obuiam ei.* Præceſſerunt autem & in veteri aliquot figuræ huius conuocationis, quæ per tubam & vocem magnam dicitur hic efficienda, ad quas videri meritò poteſt hic alluſum eſſe. Si quidem cùm in montem Sion deſcenderet Dominus legem ſuis daturus, audiebatur tubarum ſonitus, præceptumque eis fuit, vt tum primùm aſcenderent in montem, hoc eſt, monti appropinquarent, cùm cœpiſſet clangere buccina. In quo ſpecimen quoddam editum fuit huius vltimæ populi Dei congregationis, ſicut & in terribili illo Dei deſcenſu, typus quidam præceſſit nouiſſimi aduentus Chriſti ad iudicium. Rurſum, vt ſcribitur Num. 10. populus Iſraeliticus tubæ ſonitu conuocari per ſacerdotes ſolitus fuit, quando congregandus erat populus ad tabernaculum ex quatuor mundi partibus in quibus erant caſtrametati: ita ergo & nunc hic dicitur, quòd angeli tubæ & vocis magnæ ſonitu congregabunt electos, *à quatuor ventis*, hoc eſt, ab oriente, occidente, aquilone, & auſtro, hoc eſt, omnibus mundi quantumuis remotis partibus. Per quatuor enim ventos in ſcripturis ſignificantur quatuor mundi partes præcipuè à quibus præcipui venti quatuor flant, in quatuor autem illis partibus, totus mundus ſignificatur. Vnde dicitur, *In quatuor ventos cœli diſperſi vos*, id eſt, omnem terram, & in omnes gentes. Zach. 2. Quò autem rectè intelligatur quod ſequitur apud Matthæum *à ſummis cœlorum vſque ad terminos eorum*, & apud Marcum, *à ſummo terræ vſque ad ſummum cœli*, quoniam hæ partes à pleriſque malè intelliguntur, ſciendum eſt, quod apud Matthæum pro dictione, *ſummis*, & dictione, *terminos*, Græcis ſit eadem dictio ἄκρων, quæ eſt & in Marco. Hæc autem dictio non tantùm ſignificat ſummum, ſed etiam extremum, quod præſenti loco magis conueniret. Senſus enim eſt, electos congregandos ab vna cœli extremitate, vſque ad alteram cœli extremitatem. Summam ergo hic pro extremo poſitum eſt, quemadmodum & Pſalm. 18. cùm dicitur de ſole, *A ſummo cœlo egreſſio eius. & occurſus eius vſque ad ſummum eius*, pro eo quod eſt, ab vna cœli extremitate, nempe ab oriente, eſt egreſſio eius, & occurſus eius eſt vſque ad alteram cœli extremitatem, nempe occidentem. Sic cùm dicit Moſes, *Interroga de diebus antiquis, à ſummo cœlo vſque ad ſummum eius*, hoc eſt, ab omnibus hominibus Deut. 4. qui ſunt ſuper terram ab vno cœli termino vſque ad alterum. Quibus locis dictio Hebraïca, Ceſeh manifeſtè ſignificat non altitudinem vel ſummitatem, ſed extremitatem. Ex iſto autem Deuteronomii loco patet idem eſſe ſummum vel extremum cœli, quod eſt ſummum vel extremum terræ. Quod & ex Marco hic patet, qui dicit, *à ſummo terræ vſque ad ſummum cœli*, pro eo quod Matthæus dicit, *à ſummis cœlorum vſque ad terminos eorum.* Senſus ergo eſt apud Marcum, ab vna terræ extremitate, vſque ad oppoſitam cœli extremitatem. Itaque hæ orationes non ſignificant aliud quàm id quod præcedit, *à quatuor ventis*, ſed additæ tantùm ſunt ad partis illius declarationem & exaggerationem, quò firmius aſſeueraretur ab omnibus omnino mundi partibus electos congregandos, ne quiſquam ob loci in quo vixit & mortuus eſt diſtantiam diffideret ſe colligendum cum aliis. Non ergo dictum eſt, à ſummis cœlorum, propter animas electorum à cœlis abducendas, vt quidam intelligunt, ſed ratione corporum reſurgentium ad vocem magnam tubæ, dicuntur electi congregandi è locis in quibus fuerunt ſepulti & reſurrexerunt. Quanquam autem Angeli mittendi etiam ſint vt impios colli

colligant, (nam dicitur apud Matthæum, *mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala*) peculiariter tamen hic dicuntur congregandi electi, quòd hic allusum sit ad eas veteris populi conuocationes, de quibus dictum est, in quibus Dei populus tubæ sonitu conuocatur: aut etiam quia hic allusum est ad eas scripturas, in quibus Deus frequenter dicit se congregaturum suos ab omnibus mundi partibus, vt, *Ab oriente adducam semen tuum, & ab occidente congregabo te, Dicam aquiloni, Da, & austro. Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ.*

HIS AUTEM FIERI INCIPIENTIBUS, SUSPICITE ET LEVATE, &c.] Per hoc quod dicit, *suspicite & leuate capita vestra*, tropicè significat eis tum gaudendum & benè fidendum meritò esse. Qui enim mœsto sunt animo & in afflictionibus, incedunt vultu in terram dimisso: quibus verò è malis datur respirandi spes, ii vultum priùs dimissum attollere solent, & fidenti animo ad desideratam anhelare salutem & redemptionem. Porrò dubium hic est quid demonstret pronomen, *his*. Si enim dicatur demonstrare ea quæ mox præcedunt, quomodo dicitur quod his fieri incipientibus appropinquet redemptio sanctorum, & prope sit regnum Dei? Nam interea etiam est aduentus Christi, & sanctorum resurrectio, quæ cùm erunt, non iam appropinquabit sanctorum redemptio, sed erit: nec prope erit regnum Dei, sed tum erit. Auget difficultatem quòd Matthæus dicit, *cum videritis hæc omnia, scitote quia prope est ianuis.* Nam ad Lucam dici posset, non dixisse Dominum, cùm hæc fiunt scitote quod prope est regnum Dei, sed, cùm hæc fieri incipient, cùm scilicet incipient signa illa in sole & luna. At Matthæus dicit, *cum videritis hæc omnia*, cùm inter prædicta omnia etiam sit Christi aduentus, qui cùm erit, non iam prope erit in ianuis, sed omnino erit. Nam & similitudo quam Dominus adhibet, demonstrat futura & necdum existentia ex signis cognoscere. Hæc difficultas adeò mouit Diuum Augustinum, vt sicut quod dicitur de solis, lunæ, & stellarum obscuratione, refert ad tempora Antichristi, ita putarit illud quod postea subiungitur, *Et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli*, &c. potiùs intelligendum de spirituali aduentu filii hominis, quali numquam venire cessat modò in membris suis tamquam in nubibus, aut in Ecclesia ipsa tota, tamquam in nube magna, vt significetur quòd tempore grauissimæ persecutionis qua sub Antichristo sol obscurabitur & luna, filius Dei spiritualiter sit visitaturus suos fideles, non tantùm eo modo quo eam semper visitat, sed cum potestate magna & maiestate, quia maior potestas & maiestas tunc apparebit sanctis quibus magnam virtutem dabit, ne tanta persecutione vincantur. Verùm hic sensus coactior videtur, quod dubitandum non videatur, quin quod dicit: *Et tunc videbunt filium hominis venientem*, &c. sic secundùm proprium sensum intelligendum de corporali & sensibili Domini aduentu ad iudicium, maximè cùm sequatur: *Et tunc mittet Angelos suos cum tuba*, quod pertinet ad resurrectionis & iudicii diem. Euthymius Diui Chrysostomi sectator pronomen, *hæc*, apud Matthæum & Lucam, putat referendum ad ea quæ dicta sunt de pseudochristis & pseudoprophetis, qui daturi sunt signa & prodigia magna, vt significetur prope esse aduentum Christi & regnum eius, cùm nouissimus Antichristus cum suis aduenerit pseudoprophetis. Sunt & qui pronomen, *hæc*, referunt ad omnia quæ hactenus prædicta sunt à Domino etiam de vastatione Iudæorum, & his quæ eam præcessura erant, vt intelligatur Dominus suos monere ne animo concidant cùm omnia illa quæ prædicta sunt mala, viderint suo ordine euenire, sed potiùs hilaritatem & alacritatem præ se ferant in illis malis, scientes hæc omnia præcedere debere aduentum suum, & quò plura eorum viderint adimpleta, eò propius adesse aduentus tempus intelligant. Sicut, cùm ficus & aliæ arbores gemmas protrudunt, produxerintque folia, scimus prope esse æstatem, sic tamen vt non e uestigio plenam æstatem, sed primùm florem, inde ficuum incrementum, & demum suo tempore ficus maturas, atque iustam ætatem adfore scimus. In hunc modum præsentem locum intellexisse videtur Diuus Hieronymus sic scribens. Sub exemplo arboris docuit consummationis aduentum. Quomodo, inquit, quando teneri fuerint in arbore ficus cauliculi & gemma erumpit in florem, cortexque folia parturit, intelligitis æstatis aduentum, & Fauonii ac veris introitum: ita cùm hæc omnia quæ scripta sunt videritis, nolite putare iam adesse consummationem mundi, sed quasi prooemia & præcursores quosdam venire, vt ostendant quòd prope sit & in ianuis. Hæc ille. Non ergo secundùm Diuum Hieronymum pronomen, *hæc*, refertur ad ea quæ de Solis ac Lunæ obscuratione & aliis sequentibus, sunt dicta, quia solis obscurationem intelligit futuram in ipso Domini aduentu per ipsius eximiorem claritatem: sed ad omnia illa quæ dicta sunt præcæssura aduentum Domini. Theophylactus refert pronomen, *hæc*, ad ea quæ mox præcedunt, Solis scilicet & Lunæ obscurationem, & totius mundi innouationem. Hæc enim paulò aduentum Domini, vt diximus, præcessura, portendent iamiam ipsum venturum. Nec inconueniens fuerit pronomen, *hæc*, etiam referri ad ea quæ dicta sunt de signo filii hominis parente in cœlo, & filio hominis veniente in nubibus cœli, eo quòd Matthæus dicat, *cum videritis hæc omnia.* Sed tunc in illo quod dicunt Matthæus, & Marcus, *scitote quia prope est in ianuis*, non poterit subintelligi aduentus filii hominis, sed regnum Dei, quemadmodum expressit Lucas. Cùm enim viderint fideles solem obscurari, signum filii hominis parere in cœlo, filium hominis venientem in nubibus, & Angelos colligere electos, necdum erit ipsis fidelibus regnum Dei, nec perfecta erit ipsis redemptio eorum, sed hæc illis propinqua erunt. Tunc enim instabit tempus quo post separationem malorum à bonis, audituri sunt vocem illam dulcissimam, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* (Matth. 25.) Ac tum quidem participes erunt facti regni Dei, & certi de sua redemptione. Ad hunc sanè modum potiùs intelligendum crediderim, propterea quòd apud Lucam illud, *His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra*, &c. videatur dictum fidelibus è regione illius quod de impiis dictum est, ipsos apparentibus signis in sole, Luna, & mari angustiandos, & exarituros præ timore & expectatione superuenturorum. Deinde, cùm dicitur fidelibus, vt ob certam redemptionis suæ spem attollant capita, satis significaur, eos priùs in

multis magis verſaturos, à quibus tum iubentur propinquam redemptionem expectare, & proinde quod dicit, *ſuſpicite & leuate*, non ad omnia illa tempora pertinet quibus multa erant ſancti mala paſſuri, ſed tantùm ad tempus inſtantis tribulationis. Itaque ſenſus erit, His quæ modo dixi fieri incipientibus, nolite ſimul cum hominibus huius mundi, quos dixi anguſtiandos his conſpectis, & plancturos, etiam ipſi animo concidere & turbari, ſed contra ſummam hilaritatem in animo habete, certi quòd inſtet redemptio veſtra. Illi quidem cùm dixerint, pax & ſecuritas, ſubitò corripientur, his conſpectis ſignis, anguſtia & deſperatione: vos autem qui continuis in hoc mundo malis afficiemini, ſemper lugentes. tum conuenit omnino ob proximam veſtram redemptionem deiectum vultum attolere, atque omni triſtitia excuſſa ac metu depoſito, omnem hilaritatem præferre. Loquitur ergo hic Domimus de redemptione ſanctorum à malis quæ hic premunt eos, redemptione item corporis eorum à curruptione, de qua Paulus, *Intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei, expectantes redemptionem corporis noſtri.* Vt autem certiores ſuos Dominus faceret fœlicitatis & regni quod expectare eos voluit apparentibus ſignis illis in Sole, Luna, & mari (quæ, quoniam erant horribilia futura, magis timorem erant per ſe incuſſura) ſimilitudinem ex naturali illis proponit exemplo, admonens vt quemadmodum ex gemmis & foliis arborùm primùm prodeuntibus intelligimus æſtatem inſtare, ita ex illis ſignis intelligamus inſtare regnum Dei. Qua quidem ſimilitudine tria Dominus ſignificauit, vt indicat Diuus Chryſoſtomus. Primùm, quod non magnum temporis ſpatium ſit futurum inter illa ſigna & regnum Dei, ſed ea regni Dei fore primordia: ſicut non magnum eſt ſpatium inter gemmas arborum, & æſtatem, adeò vt huius arborum gemmæ initium quoddam ſint. Neque enim æſtatis nomen hic puto eſſe ſic accipiendum, vt à vere diſtinguitur, ſed vt ver in ſe includit. Secundò, ſignificatur quòd certò & neceſſariò regnum Dei ſit ſigna illa ſecuturum, quemadmodum certum eſt & neceſſarium, vt gemmantibus arboribus æſtas adueniat. Non enim (inquit Diuus Chryſoſtomus) ea ratione tantummodo ſimilitudine ficus vſus eſt, vt ſpatium temporis deſignaret, ſed vt omnino futuram rem confirmaret. Nam ſicut hoc eſſe neceſſe eſt, ſic illud quoque neceſſariò erit. Tertiò ſubtiliori intelligentia etiam ſignificatur, horribilia illa quæ dicta ſunt ſigna, non portendere fidelibus imminentem malorum tempeſtatem, & veluti hyemem quandam: ſed illis ſignificari rerum omnium iucundam immutationem, & fœlicioris temporis poſt vitæ quam hic vixerunt aſperitatem, ſucceſſionem, veluti æſtatis poſt hyemem. Impiis enim, qui hic ſuam vixerunt æſtatem, dicentes pax & ſecuritas, ſigna illa portendent aduenientem malorum tempeſtatem, quemadmodum poſt apertè Dominus ſignificat dicens, *Tamquam laqueus ſuperueniet in omnes qui ſedent ſuper faciem orbis terræ.* At iuſtis econtrario portendent ſpiritualem æſtatem & tranquillitatem à fluctibus huius vitæ, & omnibus malis futuram. Itaque tunc perfectè implebitur illis illud Canticorum, *Iam hyems tranſiit, imber abiit & receſſit, flores apparuerunt in terra, ficus portulit groſſos ſuos, vineæ florentes dederunt odorem ſuum.* Dicunt autem Matthæus & Marcus de ficu, *cumiam ramus eius tener*, hoc eſt, mollis fuerit, quia

Rom. 8.

Luca 21.

Cant. 2.

A in hyeme arborem rami rigore frigoris indurantur, vt flecti commodè non poſſint: at vere adueniente, ſucco repleti molleſcunt, ac molleſcentes gemmas ac folia progignere incipiunt. Lucas verò, vt nos quidem legimus, habet, *cum producunt iam ex ſe fructum*: at de fructu nulla fit apud Græcos mentio, ſed tantum habent, ὅταν προβάλωσιν ἤδη, id eſt, cum iam proruperint, vel proferre & producere cœperint, ſcilicet, gemmas & folia. Itaque nomen, *fructus*, apud nos accipi debet pro omni eo quod arboribus prodit, vt & folia comprehendat & gemmas. Nam cùm arbores perfectum ex ſe fructum producunt, non iam prope eſt æſtas, ſed plena eſt æſtas. B Quòd autem pro eo quod in Matthæo & Luca, verſum eſt, *ſcitis quia prope eſt æſtas*, in Marco legamus per imperatiuum, *cognoſcite quia in proximo eſt æſtas*, prouenit ex verbi Græci, γινώσκετε, ambiguitate, quod & indicatiui eſt modi & imperatiui. Multi tamen libri etiam in Marco habent indicatiuum, cognoſcitis. In illo apud Matthæum & Marcũ, *ſcito quia prope eſt in ianuis*: dicitur prouerbiali ſermone eſſe in ianuis, quod propinquum eſt vt veniat, eò quòd ſit prope ad ingreſſum qui aſſiſtit oſtio Sic & Iacobus dicit, *Ecce iudex ante ianuam aſſiſtit.* Sed ibi ante ianuam, hic dicitur fore in ianuis, cùm illa fient quæ dicta ſunt.

Iacob. 5.

AMEN DICO VOBIS, QVIA, NON C PRÆTERIBIT GENERATIO HÆC DONEC HÆC OMNIA, &c.] Obſcurum eſt quid per generationem hanc Dominus hic ſignificare voluerit: ideoque valdè variè à diuerſis iſtud intelligitur. Diuus Hieronymus enim putat aut omne hominum genus ſignificari, aut ſpecialiter Iudæorum. Certè Iudæorum gentem ſolet Dominus hoc modo notare, vt cùm ſupra dixit, *primùm oportet filium hominis reprobari à generatione hac*, &, *Amen dico vobis, venient hæc omnia ſuper generationem iſtam.* Verùm quorſum diceret Dominus generationem Iudæorum non præterituram donec omnia prædicta fierent, non facilè apparet, multò minùs, quare in genere generationem hominum non antè diceret præterituram. D Diuus Chryſoſtomus intelligat ſignificatam generationem iuſtorum & fidelium, idque ideo de ea dictum, ne metuerent Apoſtoli, per prædicta pericula penitus fideles delendos, & prædicationem euangelii ſupprimendam: ſed certiores eſſent, religionem Chriſtianam vſque in ſæculi conſummationem & nouiſſimum Domini aduentum perſeueraturam. Verùm ſi bene peuſitemus ſcopum Chriſti, omnino apparebit ipſum hac ſententia ſignificare voluiſſe certo & breui hæc omnia quæ dixit euentura. Itaque Thoſtatus per, *generationem hanc*, intelligit gentem Iudaicam quæ tunc viuebat cùm hæc Chriſtus loqueretur: *& per hæc omnia*, putat tantùm demonſtrari ea quæ in prædictis E pertinent ad Iudæorum nationem, nempe quæ dicta ſunt de Hieroſolymorum excidio, & his quæ illud erant præceſſura, vt ſignificetur omnia illa quæ dicta ſunt euentura, in populo Iudaico, breui omnia tempore euentura, ita vt illa cuncta ſint conſpecturi plerique tum viuentes cùm hæc dicerentur Obſtare autem nimis videtur huic intelligentiæ quod in illo, *hæc omnia*, videantur comprehendenda quæcumque priùs dicta ſunt. Quidam putat dictionem, γενεὰν, hoc loco vertendam potiùs per ætatem vel ſæculum. Nam & illud ſignificat ea dictio: vnde Neſtor, τρεῖς γενεὰς, vixiſſe legitur, quod tres hominũ ætates durauiſſet. Eſt autẽ ætas vel ſæculum

Romanis

Romanis propriè spatium centum annorum. Quomodo & dictio Dor Hebræis nonnumquam accipitur, quæ ferè verti solet, generatio. Nam Genes. 15. quatuor generationes, & quatuor centum anni pro eodem accipitur. Cùm enim dixisset Dominus Abrahæ semen eius affligendum quadringentis annis à populo cui seruiturum erat, subiecit, *Generatione autem quarta reuertentur huc.* Sunt ergo qui nomen ætatis & generationis in ista significatione hic accipientes intelligunt significatum à Domino, omnia quæ dicta sunt, excepto solo extremo die, euentura intra centenos illos, qui tum fluebant, annos, & in eo quòd tunc erat sæculo. In eo enim auditi fuerunt apud Iudæos rumores bellorum, prælia multa commissa, impostura valuit pseudoprophetarum, persecutionem tulerunt Apostoli, prædicatum est vbique Euangelium regni, excisa Hierusalem, rursus pseudochristi & pseudoprophetæ seduxerunt multos. Diem autem extremum, in quo aut circa quem fient Solis & Lunæ defectio, stellarum casus, &c. excipi debere volunt, quòd is soli patri notus mox dicatur à Christo. Verùm quoniam & hoc coactius videtur cùm absolutè dicatur, *donec hæc omnia fiant*: & quia illud quod dictum est de pseudochristis, qui dabunt signa magna, maximè pertinet ad tempus nouissimi Antichristi, qui intra sæculum illud non venit, conuenientius nomen ætatis crediderim hìc accipi debere pro toto tempore quod fluet inter primum & secundum Domini aduentum, quod nouissima dicitur mundi ætas, & à Ioanne dicitur *nouissima hora*, à Paulo verò *in quos fines sæculorum deuenerunt*, vt intelligatur Dominus significare, eam mundi ætatem, quæ per nouam Euangelii prædicationem (qua mundo mirabilis quędam rerum mutatio est inducta) tum cœpta erat, nouissimam esse, nec præter eam aliam expectandam singularem orbis mutationem, donec omnia quæ dicta sunt fierent. Ideò enim Ioannes dixit nouissimam esse hanc horam, & Paulus fines sæculorum deuenisse in nos, & Petrus omnium finem appropinquasse. Significat ergo Dominus citò omnia quæ dixit euentura, quia ante finem eius, quæ cum cœpta erat, ætatis. Et potest secundum hunc intellectum illud, *hæc omnia*, referri vel ad omnia prædicta, vel peculiariter ad ea quæ dicta sunt euentura in nouissimo die vel circa eum: quemadmodum & cùm præcedit; *cum videritis hæc omnia fieri*, vt significetur aduentum filii hominis finem impositurum huic currenti ætati, non autem aliquam aliam singularem orbis mutationem. Si autem accipiatur secundum Diui Hieronymi sententiam, de generatione Iudaïca, intelligendum de ea gente peculiariter prædixisse eam vsque in finem permansuram, cùm aliæ nationes ferè transeant, vt significaret eam seruandam in testimonium vanæ suæ expectationis, quam habet de sua Messia, secundùm suum quem habet in scripturis intellectum.

COELVM ET TERRA TRANSIBVNT, VERBA AVTEM MEA NON PRÆTERIBVNT.] Sicut superiori sententia citò omnia significauit euentura, ita nunc hac sententia certò omnia significat euentura quæ dixit. Et sanè meritò hanc dictorum confirmationem subiecit, idque maximè ob prædictum suum aduentum, quòd hic hominum iudicio videtur nimis differri, adeò vt etiam tempore Apostolorum ob eius dilationem quidam putauerint vanam esse aduentus eius expectationem, vt testatur Petrus. Cæterùm verba sua dicit non transitura, non quantùm ad sonum quitransit, sed quantum ad rem per verba significatam, ratione cuius verba hominum dicimus vel vana, vel firma. Sensus ergo est, Verba mea non erunt inania, vt non eueniat quod illa prædicunt, quemadmodum hominum verba quibus aliquid prædicunt & promittunt, frequenter inueniuntur inania, siue propter mendacitatem & mutationem loquentis, siue quòd aliud quid externum impediat prædictorum euentum, aut promissionis adimpletionem: Bene autem summam volens verborum suorum significare firmitatem, comparat ea cum cœlo & terra, præferens ea his, eò quòd omnium quæ in mundo sunt, hæc maximè sunt firma & immobilia, significans sua verba firmissimis rebus esse firmiora & constantiora. Porrò quòd Dominus comparando cœlum & terram cum verbis suis dicit illa transitura, non autem verba sua, dupliciter potest intelligi. Primò, vt intelligamus significari, cœlum & terram quandoque transitura, nimirum in nouissimo die. Nam id apertè testatus est D. Petrus, dicens, *Adueniet dies Domini sicut fur, in quo cœli magno impetu transient*, Prædixit & Psalmista, dicens de cœlo & terra, *ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent.* Et Isaiæ 51. *Cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet.* Ad quæ loca videri potest Dominus hic respexisse. Transibunt autem & peribunt cœlum & terra, non abolitione sui, sed sui immutatione, iuxta illud. *Vanitati creatura subiecta est non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Secundò, intelligi potest non significari cœlum & terram aliquando transitura, sicut secundùm substantiam suam verè non transibunt, nec peribunt, *terra enim & in æternum stat*, vt dicit Ecclesiast. & de cœlis dicit Psalm. *Statuit ea in æternum & in sæculum sæculi*) sed priùs futurum vt ea pereant & transeant, quæ omnium maximè sunt stabilia, & quæ scriptura dicit fore æterna, nec perire possunt, quam vt transeant verba Domini. Sic enim explicat hunc locum Euthymius dicens, Hæc adeò compacta & immobilia priùs demolientur, quàm excident sermones mei. Itaque secundùm hunc intellectum, ex Hebraïca phrasi omissa est in hac sententia particula explicans comparationem, quæ sic erat efferenda, Citiùs cœlum & terra transierint quàm verba mea. Atque in hunc modum præsentem locum intelligendum magis esse, ex eo apparet, quòd Lucæ 16. simili confirmationis modo dicitur. *Faciliùs est cœlum & terram præterire, quàm à lege vnum iota cadere.* Qua sententia non hoc videtur significare voluisse Dominus, quòd cœlum & terra præterirent aliquando, sed simpliciter illud citiùs euenturum quod nemo futurum facilè putat, quam contingere possit vt verbum Dei sit vanum. In hunc modum etiam intelligi potest quòd dicitur, *Amen dico vobis, donec transeat cœlum & terra, iota vnum aut vnus apex non præteribit à lege*, vt particula, *donec*, non significet quid aliquando sit euenturum, sed quid citiùs sit euenturum. Sic enim vulgari modo solemus significare aliquid omnino fieri non posse, vt cùm dicimus, Donec cœlum ruat, tui non obliuiscar. Aut priùs cœlum ruet, quàm tui memoria excidet. Sic videtur accipiendum quod est

Marginalia: Gen. 15. — 2. Pet. 3. — Ibidem. — Psal. 101. — Rom. 8. — Eccles. 1. — Psal. 148. — Matth. 5.

Isaiæ 54.

est Isaiæ 54. *Montes commouebantur & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ, non mouebitur.* Tali tropo dicit Vergilius Ecloga prima, *Ante leues ergo pascentur in æthera cerui, Et freta destituent nudos in littore pisces: Ante pererratis amborum finibus exul, Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim, Quàm nostro illius labatur pectore vultus.* Porrò vulgaribus tropis Dominum multa dixisse certum est variis locis. Nisi autem huiusmodi tropo intelligatur & illa sententia quæ est Matth. 5. & illa quæ est Lucæ 16. significabitur illis etiam verba Dei aliquando prætaritura: quamquam difficiliùs & posterius quàm cœlum & terra, cùm Dominus omnino significare voluerit, fieri non posse vt verba eius aut Dei transeant. De stabilitate verbi Dei & Isaias dicit: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos fœni. Exsiccatum est fœnum, & cecidit flos, verbum autem Domini manet in æternum.* Proinde Dominus dicens hic, *Verba autem mea non præteribunt*, verba sua significabat esse diuina, cùm verbo Dei proprium significet esse Isaias, manere in æternum.

Isaiæ 40.

DE DIE AVTEM ILLA ET HORA NEMO SCIT, NEQVE ANGELI COELORVM, NEQVE, &c.] Postquam prædixit quæ de aduentu suo scire conueniebat, sciens curiosum hominum ingenium, de certo aduentus sui tempore & die, quem scire non conueniebat, aut vaticinaturum, aut inquisiturum, quemadmodum & Apostoli iam quæsierunt, commodè hanc modo subiecit sententiam, qua id agit vt ne sui credant his qui se diem hunc aliosque dicere posse iactitant, nec de illo curiosè pergant quærere, nec neglectos se & contemptos putent, quòd illius non sint cognitione donati, quòd studiosè cognoscere ambiebant. Non enim conuenit vt quis id se scire iactitet, aut id scire desideret, vel ab ipso Christo, quod ne angelis quidem datum est scire, imò quod & ipse filius suo quodammodo ignorat. Additur enim apud Marcum, *neque filius*, quæ pars & in Matthæo legitur ab Origene & Diuo Chrysostomo Græcis authoribus, & ab Hilario & Diuo Augustino Latinis authoribus, vt verisimile sit hanc partem ex Matthæo sublatam à quibusdam propter Arrianos, qui hinc filii inæqualitatem colligebant, dicentes non posse æqualem esse qui nouit & qui ignorat. Cùm autem ex aliis multis scripturis certum sit filium patri æqualem, omniaque quæ pater, cognoscere, vt hic & variis locis contra Arrianos probant Diuus Chrysostomus & Hieronymus, videndum in quo sensu verè dictum sit, *neque filius*, quod quare dictum sit à Domino, patet ex prædictis, nimirum dispensatione quadam vt sic efficacius curiositati Apostolorum & nostræ occurreretur. Inter varios autem modos quibus variè ostenditur quomodo illud accipi possit, duo sunt præcipui. Alter, vt dicatur filium dictum ignorare quatenus erat homo. Quòd tamen rursum dupliciter potest intelligi. Nam si quidem, vt habet communis sententia, Christus ab initio suæ conceptionis per infusam scientiam omnium habuit cognitionem, vt intelligitur profecisse sapientia, solùm ob id quia sapientiæ maiorem cum ætatis accessu edit demonstrationem, iam Christus quatenus homo intelligendus est ignorare diē iudicii, cognitione & scientia naturali, aut scientia acquisita. Si autem intelligatur Christus quatenus homo verè profecisse sapientia, sicut vere profecit ætate, nec omnium cognitionem mox ab initio illi fuisse infusam, iam etiam videtur intelligi posse, Christum quatenus homo, necdum cognouisse absolutè diem iudicii, cùm hæc diceret, quamuis post resurrectionem & ascensionem iam cognoscat. Hoc modo num præsens locus intelligi possit expendendum inter varios quos affert sensus, relinquit Origenes. Certè Diuus Cyrillus libr. 9. thesauri cap. 4. fatetur Christum de se quatenus homo erat, dixisse, quod ignoraret diem iudicii, quòd proprium sit humanæ naturæ ignorare futura. Alter modus explicandi, & quidem meliùs, hunc locum est, vt intelligatur Christum dicere se ignorare illum diem & horam, quòd non sic eum à patre didicisset & accepisset, vt hominibus illum aperire & indicare deberet, quem præcognoscere hominibus nō expediebat, vt semper incerti de aduentu iudicis, sic viuant quotidie, quasi die alio sint iudicandi. Hunc explicandi modum indicat Diuus Hieronymus, sed apertius Diuus Hilarius, qui sic habet, Num quid Deus pater cognitionem diei cælandi filium proposito abnegauit, cùm dictum ab eo sit, *Omnia mihi tradita sunt à patre meo?* Ergo non omnia sunt, si est aliquid quod negatur, sed quia ad nos omnia à patre accepta deueheret, Deique verbum non tam futuri in se fidem contineat quàm facti, ideo extra definitionem dies posita est, vt largum licet Deus pœnitentiæ nobis tempus indicens, incerti tamen metu semper nos sollicitos detineret, & ipse nulli loquendo, voluntatem dandi huius diei nunc dicti sui definitione cohiberet. Hæc ille. Sed & Theophylactus hanc indicat intelligendi rationem, addens pulchrum simile, Sicut (inquit) patres sepe continent quid in manibus, deinde autem dum quærunt hoc filii, & dare ipsi nolunt, occultant, dicentes. Non habemus quod quæritis, & sic plorantes filios compescunt: ita & Dominus vt compescat Apostolos, ne discant de die illo & hora dixit, Neque ego scio, nisi pater solus. Hæc ille. Minus autem mirabimur quòd Dominus dicit hic se nescire iudicii diem, si obseruemus illud Ioannis, *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis.* Sicut enim ibi dicit se Apostolis omnia nota fecisse quæ à patre audiuit, quia omnia illa nota eis fecit quæ sic à patre audiuit, vt ea illis communicare deberet: ita hic filium dicit nescire, hoc est, non audiuisse à patre, quia non sic audiuit, vt hominibus illud communicandum ex patris esset voluntate. Vnde discipulos post resurrectionem rursum de tempore interrogantibus, similiter, vt hic à curiositate illa eos reuocans dixit. *Non est vestrum scire tempora vel momenta quæ pater posuit in sua potestate.* Cum enim non dicat. Non est nostrum, sed, *non est vestrum scire*, ostendit quòd ipse quidem sciat, sed illos non expediat nosse. Nec dissimilis est explicandi ratio, qua hunc locum tractat Diuus Augustinus, qui libr. 1. de Trinit, cap. 21. sic habet, Hoc nescit filius, quod nesciētes facit, hoc est, quod non ita sciebat, vt tunc discipulis indicaret, sicut dictum est ad Abraham, *Nunc cognoui quod timeas Deus*, id est nunc feci vt cognosceres, quia & ipse sibi in illa tentatione innotuit. Et post pauca adfert simile de Paulo, dicens, Nam & Apostolus: *Neque enim iudicaui me*, inquit, *scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.* Eis enim loquebatur qui capere altiora de Christi

Matth. 11.

Ioan. 15.

Act. 1.

1 Cor. 2.

Christi deitate non poterant. Quibus etiam paulò pòst dicit, *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.* Hoc ergo inter illos nesciebat, quod per illum scire non poterant. Et hoc solùm se scire dicebat, quod eos per illum scire oportebat. Hæc Augustinus. Cæterùm hac sententia, & ea quæ in Actis est, Dominus omnium repressit conatum qui de tempore cõsummationis sæculi diuinaturi erant siue ex scripturis, siue ex astris: vnde falsos quoque vidimus, quotquot id hactenus ausi fuerunt. Nam, vt habet August. lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 53. alii annos qui huic sæculo remanent quadringentos, alii quingentos, alii etiam mille ab ascensione Domini vsque ad eius aduentum compleri posse dixerunt. Omnium verò, inquit, de hac recalculantium digitos resoluit, & quiescere iubet ille qui dicit, *Non est vestrum scire tempora*, &c. Certè D. Irenæus sex tantùm annorum millibus mundum constitutum credidit, dicens lib. 5. Quotquot enim diebus hic mundus factus est, tot & millenis annis consummatur. Vnde & cum Papia putauit septimo annorum millenario Christum in terris feliciter cum sanctis regnaturum, eumque millenarium septimum corresponsurum septimo diei in quo quieuit Deus ab omni opere. Diuus Hieronymus enarrans illud Danielis, *Beatus qui expectat & peruenit ad dies mille trecentos trigintaquinque*, putat significari post interfectionem Antichristi qui regnaturus est dies mille ducentos & nonaginta, hoc est, tres annos & semis, A superfuturos dies quadraginta quinque, quibus sit Dominus atque Saluator in sua maiestate venturus. Id si verùm est, quomodo de die illa nec Angelos scire hic Dominus testatus est, cùm Angelus sit qui illa Danieli prædixit: Proinde aliud videtur illorum dierum numero significatum, quod non facilè quis explicauerit. Vt autem venia quædam iis danda sit qui ex scripturis aliquid de die nouissimo conati sunt dicere, planè sunt intolerandi mathematici, qui naturalibus rationibus definire audent tempora & articulos, quibus hic cursus rerum ordoque cessaturus sit, cùm id pater non in rerum B natura, sed in sua posuerit potestate. Et tamen quantumuis semel & iterum Dominus significauerit, nihil esse hominibus cum scientia negotii tam reconditi & arcani, nulla res est de qua lubentiùs homines mentiantur quàm de futuro illo die, aliisque rebus futuris, quoniam nihil nos libentiùs audimus, etiamsi mentiri eos sciamus. Ita fauor in eos noster qui futura iactant prædicare, licentiam eorum alit & nutrit. Vsque adeò in re mirabili vel voluisse dicere, mirandum ducimus: Cæterùm diem iudicii soli Deo notam etiam Zacharias testatur. *Zach. vlt.* Nam postquam dixisset, *Et Dominus Deus meus veniet, & omnes sancti cum eo*, subiecit, *Et erit dies vna quæ nota* C *est Domino, nõ dies, neque nox, & in tempore vesperi erit lux.* Et quo loco desumpta est ea quæ in Ecclesia canitur antiphona, *Ecce Dominus veniet, & omnes sancti eius cum eo, & erit in die illa lux magna.*

DOCET QVOMODO AD ADVENTVM SVVM NOS PARARE DEBEAMVS. Matth. 24. Marci 13. Lucæ 17. 18. 21. CAPVT CXXIIII.

A[c]Ttendite autem vobis, ne fortè grauentur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ, & superueniat in vos repentina dies illa: tamquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ; & [c] sicut factũ est [f] in diebus Noë, ita erit & † in diebus filij hominis: [a] sicut enim erant in diebus ante diluuium △ [f] comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes ‖ vsque ad eum diẽ quo intrauit Noë in arcam, & non cognouerunt donec [f] venit diluuium, & † perdidit omnes, [a] ita erit aduentus filij hominis: [c] similiter sicut factum est in diebus Lot, edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant, qua die autem exijt Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cælo, & omnes perdidit: secundùm hæc erit qua die filius hominis reuelabitur. In illa hora qui fuerit in tecto, & vasa eius in domo, ne descendat tollere illa, & qui in agro, similiter non redeat retro: memores estote vxoris Lot. Quicumque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam, & quicumque perdiderit illam, viuificabit eã. Dico vobis, [a] Tunc [c] in illa nocte △ [f] erunt duo in lecto vno, vnus assumetur, & alter relinquetur. Duæ erunt molentes in vnũ, vna assumetur, & altera relinquetur: duo in agro, vnus assumetur, & alter relinquetur'. [c] Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis, Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. [b] Videte, [l] vigilate ‖ [f] ergo, [b] & orate [c] omni tempore orantes vt digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante filium hominis. † [c] Nescitis enim, [b] quando tempus sit [&] [a] qua hora Dominus vester venturus sit. Illud autem scitote, Quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. Ideò & vos estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est. Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatẽ cuiusque operis, & ianitori præcepit vt vigilet. [a] Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus suus supra familiam suam, vt det illis cibum in tempore? Beatus ille seruus, quem cùm venerit dominus eius, inuenerit sic facientem. Amen dico vobis, Quoniam super omnia bona sua cõstituet eum. Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire, & cœperit percutere cõseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis, veniet dominus serui illius, in die qua non sperat, & hora qua ignorat, & diuidet eum partémque eius ponet cum hypocritis, illic erit fletus & stridor dentium. [b] Vigilate ergo nescitis enim quando dominus domus veniat serò, an media nocte, in galli cantu, an manè, ne cùm venerit repentè, inueniat vos dormientes. Quòd autem vobis dico, omnibus dico. Vigilate. [c] Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominẽ non reuerebatur, vidua autẽ quædã erat in ciuitate illa, & veniebat ad eũ, dicẽs, Vindica me de aduersario meo. Et nolebat per multũ tẽpus. Post hæc autẽ dixit intra se, Et si Deum*

** a autem. † a aduentus. G 17. △ c. edebãt & bibebãt vxores ducebant, & dabantur ad nuptias. ‖ c in diem qua. † a tulit. △ a duo erunt in agro, vnus assumetur & vnus relinquetur: duæ molẽtes in mola: vna assumetur, & vna relinquetur: duo in lecto, vnus assumetur & vnus relinquetur. cap. 21. ‖ c. itaque. † a quia nescitis. cap. 18.*

Deum non timeo nec hominem reuereor, tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouiſſimo veniens ſugillet me. Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit, Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte & patientiam habebit in illis. Dico vobis, Quia citò faciet vindictam illorum. Verumtamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?

ATTENDITE AVTEM VOBIS, NE FORTE GRAVENTVR CORDA VESTRA IN CRAPVLA.] Poſtquam Dominus quæ de aduentu ſuo cognoſcere conueniebat, prædixiſſet, commodè iam etiam ſubiungit, quomodo ad illum aduentum propter eius incertitudinem nos parare & gerere debeamus. Quæcumque enim hic dicuntur Apoſtolis dicta, in ipſis etiam nobis dicta ſunt: vnde poſtea dicit Dominus, *Quòd autem vobis dico, omnibus dico.* Nam quamquam ſciret Dominus multorum fidelium tempore, ſuum non futurum illum generalem ad iudicium aduentum, omnes tamen illum expectare voluit, & ad illum ſeſe parare, quaſi mox futurum. Idque merito, tum quòd in illo die rationem ſimus vitæ peractæ reddituri, non aliter quàm ſi nobis adhuc hic viuentibus dies ille aduenisset: (neque enim temporis quod interceſſit mora obliuionem rerum à nobis geſtarum inducet) tum quod particulare cuiuſque hominis in morte iudicium, id prope modum ſit cuique homini, quod erit generale illud iudicium toti hominum vniuerſitati. Proinde quod in genere omnibus hic faciendum conſulitur, ob nouiſſimi illius diei incertitudinem, idem etiam ſingulis facere conuenit, non ſolùm ob illius diei, ſed & ob particularis diei, quo cuique moriendum eſt incertitudinem. Quare quæcumque deinceps dicuntur de nouiſſimo Domini aduentu generali, eadem etiam ſimul ex conſequenti ſunt accipienda & de proprio cuiuſque Domini aduentu, quo venit mortis tempore animam repetens, & rationem anteactæ vitæ exigens. Quoniam autem in ſequentibus Dominus docturus eſt, ob incertitudinem ſui aduentus, vigilia opus eſſe, & vigili expectatione aduenturi incerto tempore Domini, ideò imprimis ab eo reuocat quod vigilantiæ illi contrariatur. Id autem eſt grauedo cordis. Sicut enim grauedo corporis ſomnum inducit corporalem, & vigiliam impedit, ſic grauedo cordis non ſinit hominem corde vigilare ſpiritualiter. Dicit ergo, *Attendite vobis*, hoc eſt, cauete *ne fortè*, vel nequando, *grauentur corda veſtra.* Inter ea autem quæ cordi grauedinem afferunt, contrariantem vigilantiæ, ad quam nos eſt adhortaturus, imprimis eſt crapula & ebrietas. Imprimis ergo dicit, *In crapula & ebrietate*, id eſt, per crapulam & ebrietatem. Vnde & Paulus ad vigilantiam admonens ob aduentum Domini, ebrietatem excludit, dicens, *Igitur non dormiamus ſicut & cæteri, ſed vigilemus, & ſobrii ſimus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, & qui ebrii ſunt, nocte ebrii ſunt. Nos autem qui diei ſumus ſobrii ſimus.* (1. Theſſ. 5.) Tanta eſt autem ebrietati cum ſomno cognatio, & contra ſobrietati cum vigilia, vt dictio Græca, νήφω, cùm propriè ſignificet ſobrium eſſe, etiam ſignificet vigilare. Porrò cùm crapula & ebrietas imprimis grauent corpus, & per grauedinem corporalem etiam cor grauent, non dicit tamen Dominus, ne grauentur corpora veſtra crapula, ſed *ne grauentur corda veſtra*, hoc eſt, mens & animus, eo quòd ebrietas maximè habeat peccati rationem, ob grauedinem quam cordi affert, quodque hæc grauedo directè contrariatur vigilantiæ illi ſpirituali quàm mox eſt exacturus. Grauat autem cor ebrietas, quia deprimit mentem, ne poſſit ad honeſtarum & cœleſtium rerum conſiderationem & deſiderium attolli. Cæterùm ſub, *crapula & ebrietate*, intelligendæ etiam ſunt libidinis voluptates, vt quæ ebrietatem ſequantur, eique ſint connexæ, quibus non nimis mens grauatur quam crapula & ebrietate, & tamen ebrietatem expreſſit potiùs Dominus quod hæc vigiliæ directiùs contrarietur. Secundò grauant cor, & ſic grauant, vt ſpiritualem vigilantiam excludant, aut impediant curæ huius vitæ, hoc eſt, ſolicitudines earum quæ ad hanc pertinent vitam: ideoque adiecit Dominus, *& curis huius vitæ:* non quidem omnem vitæ huius curam prohibens, ſed ne ſinamus illis cor noſtrum grauari, quod fit cum ſunt immodicæ, cumque nimio ſtudio temporalibus rebus parādis quis eſt deditus, cùm hæc obiter & perfunctoriè curanda eſſent & imprimis quærendum regnum Dei. Immodicæ enim rerum terrenarum curæ, ſicut ebrietas & voluptates, grauant etiam cor, quia mentem obtundunt, & tardam faciunt ad cœleſtium rerum tum conſiderationem tum amorem. Vnde Propheta ab hac grauedine reuocans homines, *Filii,* inquit, *hominum vſquequo graui corde, vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?* (Pſalm. 4.) Addit autem cauſam Dominus quare cauendum nobis ſit à grauitate cordis, *ne* (inquit) *ſuperueniat in vos repentina dies illa*, ſignificans diem illam repentinam inopinatamque fore his qui grauata habent corda quemadmodum & Paulus, dicens, *Cùm dixerint pax & ſecuritas, tunc repentinus eis ſuperueniet interitus, tamquam dolor in vtero habentis, & non effugient.* (1. Theſſ. 5.) Declarat autem id Dominus pulchro ſimili, dicens, *Tamquam laqueus enim ſuperueniet in omnes qui ſedent ſuper faciem omnis terræ*, hoc eſt, eos qui terrenis rebus ſunt affixi & dediti, in quos dies ille ſuperueniet inopinatò, & cum maximo eorum malo, è quo ſeſe non poterunt extricare: quemadmodum laqueus ſuperuenit auibus, ſed in terram iam delapſis, non autem his quæ in ſublime volant. Sic enim & in eos quorum conuerſatio eſt in cœlis, non ſuperueniet dies illa tamquam laqueus, ſed in peccatores. Vnde dicit Propheta, *Pluet ſuper peccatores laqueos.* (Pſalm. 10.) Et Iſaias, *Formido, & fouea, & laqueus ſuper te qui habitator es terræ.* (Iſa. 24.) Quòd ad iudicii diem pertinere patet ex his quæ ibi apud Prophetam ſequuntur. Huic autem ſimilitudini iam rectè ſubiicitur, quod hoc loco Matthæus & Lucas cap. 17. commemorāt Dominum diem iudicii comparaſſe cum tēpore diluuii & Sodomiticæ vltionis. His enim comparationibus idem ſignificatur, quod prædicta ſimilitudine. Et bene quidem diluuii meminit Dominus ſimul & Sodomorum, quod duæ illæ vltiones typi quidam fuerint vltionis nouiſſimæ. Vnde Petrus dicit, quòd ſicut olim mundus aqua inundatus periit, ita cœli & terra, qui nunc ſunt, igni reſeruati ſunt in diem iudicii & perditionis impiorum hominum. (2. Pet. 3.) Et capit. 2. dicit, Deum ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigendas, poſuiſſe exemplum eorum qui impiè ſunt acturi. Significat autem Dominus his comparationibus, hominibus mundo deditis nouiſſimum diem venturum præter expectationem & cu-

&cum illorum summo malo, quòd effugere non potuerunt, sed quod omnes omnino perdet, iustis tamen paucis in comparatione impiorum ab omni malo liberis: quemadmodum & à diluuio Noë cum suis, & ab igne Lot ereptus fuit. Porrò cùm dicit Dominus, *Edebant & bibebant, vxores ducebant, emebant, vendebant*, &c. non voluit his significare peccata ob quæ diluuio & igne homines sint perditi, sed hominum securitatem, in qua vixerant cùm vltiones illæ mundæ obuenirent, vnde non est quòd quis hinc colligat damnari nuptias, quemadmodum fecerunt multi hæretici. Simul tamen etiam his significauit Dominus homines illos totos fuisse deditos rebus huius sæculi. Non enim simpliciter dicere voluit illos edisse & bibisse, cùm hoc & Noë faceret & Lot, sed largiter eos indulsisse genio. Sic totos in eo fuisse dicere voluit quòd emerent, venderent, plantarent & ædificarent. Itaque & his exemplis nos admonet, vt ne, quemadmodum apud Lucam aperte dicit, grauemus *corda nostra crapula & curis huius vitæ*, quemadmodum isti fecerunt. Notat enim eos comessationis, crapulæ & libidinis, cum dicit, *Edebant & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias*, curarum verò eos notat, cùm dicit, *emebant, vendebant, plantabant, & ædificabant*.

c IN ILLA HORA QVI FVERIT IN TECTO, ET VASA EIVS IN DOMO, NE, &c.] Habentur hæc & apud Matthæum ac Marcum cùm ob imminens excidium Iudæorum hortatur Dominus ad celerem fugam: hic verò apud Lucam eandem ad aliud dicuntur propositum. Et quidem Theophylactus & Euthymius putant hanc admonitionem de non descendendo & non redeundo pertinere ad tempora Antichristi, & mysticè hæc interpretantur eodem modo, quo hæc eadem suprà circa Matthæum & Marcum in sensu accōmodatio explicauimus. Verùm quoniam dicitur, *In illo tempore*, aut, *in illa hora*, omnino videtur istud referendum ad illud tempus, de quo mox præcedit. *Secundùm hæc erit qua die filius hominis reuelabitur.* Proinde simpliciùs fuerit intelligere, Dominum hac de non descendendo & nō redeundo admonitione significasse, quòd qua die filius hominis rursum reuelari cœperit, & varia signa in sole & luna ac reliquis mundi partibus apparere cœperint, omnium rerum terrenarum cura sit deponēda, ac solum id cogitandum vt venienti quis digne occurrat: ita vt si fuerit quis in tecto domus, non cogitet de vasis, hoc est, supellectili tollenda & seruanda: aut qui in agro non redeat retro vt quid tollat è domo: sed quocunque loci repertus fuerit, ibi expectet sui immutationem auideque cupiat venienti occurrere iudici, atque his bonis contemptis festinet ad meliora. Huic intelligentiæ conuenit quod sequitur, *Memores estote vxoris Lot.* Perstat enim Dominus in exemplo proximę præcedenti, cui comparauit diem sui aduentus. Nam quoniam dixit sic futurum, quādo reuelabitur, quomodo fuit quando Deus pluit ignem & sulphur super Sodomam, commodè nunc monet vt cogitemus quid acciderit vxori Lot, nempe quomodo conuersa sit in statuam salis, propterea quòd amore quodā eorum quæ in Sodomis reliquerat, capta, retrorsum respexit: idque recordantes caueamus & nos, ne ad terrena hæc bona respicientes in illa die male pereamus, sed potiùs ad ea quæ antè sunt nos extendentes saluemur cum Lot, etsi cum dispendio omnium fortunarum. Vt autem significaret Dominus in illo die non tantùm facultates omnes contemnendas esse, sed & vitam istam temporalem, subiecit. *Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam*, &c. quo significat eum qui vitæ huius amore tū vehementer tenebitur & omni ratione quæret vitam hanc seruare, perditurum vitam: eum verò qui vitam hanc contemnere & nihil facere poterit, spe & amore melioris vitæ: lucrifacturum vitam, & animam suam viuificaturum. Omni quidem tempora terrena bona & vita propria propter Christum contemnenda sunt, sed maximè id faciendum erit cùm ad generale illud venturus est Dominus iudicium: & similiter cùm mortis tempus instare quis aduertit, vt & tunc terrenarum rerum curam & amorem relinquat, nec impense vitam hanc amet, sed spe felicioris vitæ hanc non grauetur vitam perdere. Cæterùm quod dicit, *In illa hora*, non præcisè ipsam horam intelligendum est significare, in qua Dominus reuelabitur, sed tempus aduentui & reuelationi valdè propinquū, cùm scilicet totus orbis commoueri cœperit. Nam Domino iam apparente, nulla monitio prodesse poterit cuiquam. Græca tamen & codices Latini correctiores habent, *In illa die*.

c DICO VOBIS, a TVNC c IN ILLA NOCTE f ERVNT DVO IN LECTO VNO, &c.] His iam significat Dominus, in aduentu suo, & subitò bonorum à malis fiendam separationem, & inter coniunctissimos hanc separationem fiendam, vt duplici hoc nomine magis nos ad vigilātiam prouocaret: nec existimemus tum demùm nos dignos facere posse & aptos qui illi occurramus, cùm eum mox venturum præsentierimus: aut alicuius consortio sic fidamus, vt per eum putemus nos saluandos. Significat item his nullum esse vitæ genus quantumuis abiectum, in quo non suos habeat qui ad æternam sint assumendi felicitatem, vt ne quis ob conditionem suam sibi displiceat. Porrò cùm & apud Matthæum, & apud Lucam nos legamus tria hominum paria, ex quibus vnus sit assumendus ad gloriam, alter relinquendus extremo exitio, apud Græcos in vtroque Euangelista duo tantum ponuntur paria. In Luca enim prætermittitur de duobus in agro: apud Matthæum verò de duobus in lecto, ita vt apud nos, in vtroque Euangelista, tertia pars adiecta sit ex altero Euangelistarum. Quoniam enim Lucas in nocte dicit futuram vnius assumptionem, & alterius relictionem, ideò omisit de duobus in agro operantibus, quoniam nocti non conuenit esse & operari in agro, sed duo tantùm posuit paria nocti conuenientia, vt pote duorum in lecto vno existentium, & duarum in vnum, id est, simul in pristino molentium, quod ancillæ etiam nocturno tempore facere consueuerunt. Per quæ duo paria, omnes homines comprehendit, significans ex vtroque sexu quosdam eligendos aliis relictis, & tam ex diuitibus & liberis significatis per quiescentes in lecto quàm ex pauperibus & seruis, significatis per eas quæ molunt in mola, quosdam saluandos, aliis pereuntibus. Matthæus verò quoniam postquam dixisset, *De die autem illa nemo scit*, subiecit. *Tunc duo erunt in agro*, ac proinde videretur significasse in die Dominum venturum, & futuram hominum assumptionem, duo illa posuit hominum paria quæ diei conuenirent: vnum par operantium

vel existentium in agro, & alterum operantium domi in mola: quibus duobus paribus etiam est complexus vtrumque sexum & vtramque hominum cōditionem, liberorum scilicet & seruorum, vel diuitum & pauperum. Ditioribus enim & liberis conuenit operari vel versari in agro, pauperibus & seruis molere in mola. Omisit autem de duobus in lecto, quòd hoc non conueniret tempori diurno. Nec discordiam aliquam arguit hęc diuersa Euangelistarum narratio. Etsi enim sint diuersa verba, idem tamen apud vtrumque significatur. Et alioqui si diuerso tempore dicta sint à Domino quæ Lucas scribit & quæ Matthæus, sicut diuerso ea scribunt loco: non mirum est Dominum de eadem re diuersimodè diuersis locutum temporibus. Cæterùm per duo illa apud vtrumque Euangelistam paria mysticè accipitur rectè designari duplex fidelium vitæ genus, nempe & quod contemplationi ac otio vacat, & quod in actione & labore consistit: vt per quiescentes in lecto & existentes in agro, intelligantur ij qui contemplatiuam quietam & solitariam delegerunt vitam: per molentes in mola, ij qui actiuum vitæ genus amplexi sunt. Quòd si tria legamus hominum paria apud vtrumque Euangelistam, per ea ad litteram significabuntur tria hominum genera, nempe otiosorum & laborantium, quorum alii in agro, alii domi operantur, aut alii libero digna, alii seruilia peragunt. Mysticè autem secundùm Remigium, in his tribus tres Ecclesiæ ordines rectè accipiuntur designari. Per duos in agro ordo prædicatorum quibus commissus est ager Ecclesiæ: per duos in mola, ordo coniugatorum, qui dum per diuersas curas nunc ad hæc, nunc ad illa flectuntur, quasi molas in circuitu trahunt: per duos in lecto, ordo continentium, quorum requies nomine lecti designatur. In quibus ordinibus sunt boni & mali, iusti & iniusti, & ideo ex eis quidam assumuntur, & quidam relinquuntur. D. Chrysostomus in Matthæo videtur etiam legisse de duobus in lecto. Diuus verò Hieronymus non, quia in Commentariis tantùm meminit eorum qui in agro, & qui in mola. Porrò ex Luca apparet Dominum noctis tempore venturum ad iudicium, quia dicit, *in illa nocte erunt duo in lecto*. Ex parabola autem de decem virginibus, quæ apud Matthæum est postea, apparet quòd etiam media nocte resurrectio & iudicium sint futura, cùm dicitur, *Media nocte clamor factus est, &c.* Vnde Cassiodorus super illo Psalmi, *Media nocte surgebam. Hoc* (ait) *tempore primogenita Ægypti percussa sunt, quando & sponsus venturus est.* In quo author ille videtur imitatus D. Hieronymum, qui super illo Matthæi, *Media nocte clamor factus est*, scribit traditionem esse Iudæorum, Christum media nocte venturum in similitudinem Ægyptii temporis, quando Pascha celebratum est, & percussa primogenita Ægypti. Vnde putat & fluxisse traditionem Apostolicam quæ in sua adhuc permansit tempora, vt in die vigiliarum paschæ, ante noctis dimidium, populos dimittere non liceret, expectantes aduentum Domini, additque ob id dixisse Psalmistam, *Media nocte surgebam ad confitendum tibi super iudicia iustificationis tuæ.* Non tamen hæc loca necessariò conuincunt, noctis tempore Dominum venturum. Potest enim intelligi dictum de nocte: primùm quia adueniet inopinatè, iuxta illud Pauli, *Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet*, deinde & propter tristem omnium rerum faciem quæ erit circa eius aduētum, dum sol & luna

An nocte futura resurrectio. *Matt. 25.* *Psal. 118.* *Psal. 118.* *1. Thes. 5.*

A obscurabuntur. Creditur autem à quibusdam non improbabiliter, resurrectionem omnium fore in crepusculo, sole existente in oriente, & luna in occidente, quia in tali dispositione sol & luna creduntur esse creata, vt sic eorum circulatio compleatur penitus per reditum ad idem punctum, vnde de Christo creditur quod tali hora resurrexerit. Cùm autem audirent discipuli ex duobus alterum assumendum, cupidi noscere locum regni de quo adhuc carnaliter, cogitabant, quærunt, *Vbi Domine?* pro, Quò Domine, scilicet assumentur? Nam: vbi, hic pro quò positum est, cùm inter vbi & quò sit Latinis differentia, quod tamen vtrumque Græca dictio ποῦ significat. Dominus verò significare volens non B opus esse vt de loco sint soliciti, satisque esse vt sciāt se ibi futuros vbicunque ipse est futurus, dicit, *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Quod suprà satis est expositum. Est autem hic Græcis pro dictione, corpus, σῶμα, non πτῶμα, id est, cadauer, quemadmodum apud Matthæum, sed sicut apud nos corpus pro cadauere nonnunquam accipitur, ita & hìc accipitur σῶμα.

b VIDETE, VIGILATE *f* ERGO, *b* ET ORATE *c* OMNI TEMPORE ORANTES &c.] Admonuit superiùs cauere ab his quæ vigilantiam impediunt, nunc verò admonet nos ad vigilantiam, nec ad eam tantùm, sed & ad orationem, dicens, *Vigilate & orate*, quæ duo & postea coniunxit, cùm ad vigilantiam corporalem suos admonuit C iam capiendus. Et quidem bene hæc duo coniuncta sunt. Nam sic significatum est, nostra quidem opera & diligentia opus esse, sed huic tamen non sic fidendum, quin agnoscere debeamus nos nihil posse sine gratia Dei. Cum enim dicit, *vigilate*, nostram requirit diligentiam: cum verò, *orate*, vult vt pendeamus toti ab abiutorio diuinæ gratię. Sicut autem Paulo, cùm dixit, *Non dormiamus sicut & cæteri*, dormire est, à bonis cessare operibus: ita vigilare apud illum & hìc est, bonis vacare operibus, assidueque venturum Dominum expectare. Cæterùm illud, *omni tempore*, quod est apud Lucam, potest coniungi vel cum præcedenti verbo, *vigilate*, vt significetur omni tempore vigilandum, vel cum participio, D *orantes*, vel potiùs ad vtrumque referendum est. Omni autem tempore orandum, non quòd omni momento hoc sit faciendum, & soli vacandum orationi, sed quòd incessanter sit orandum, & numquam ab oratione penitus cessandum, quod fit si non satis putemus semel Deum quid rogasse, sed singulis diebus & oportunis horis perseueremus eum orare. Sic Paulus iubet sine intermissione orare. Sic & per parabolam de iudice iniquo docet semper oportere orare, & nunquam deficere. Alioqui etiam semper orat, qui bonis semper insistit operibus. His enim significat se petere & quærere regnum Dei. Quid autem orandum sit explicat, E subiungens, *vt digni habeamini* vel reddamini *fugere omnia ista quæ futura sunt mala* scilicet impiis obuentura, *& stare ante filium hominis.* Quæ pars dupliciter accipi potest. Primò, vt *stare ante filium hominis*, sit illius vultum simul cum sanctis Angelis in æternum conspicere: vt significentur duo precanda, fuga malorum, & consortium felicitatis. Secundò, vt *stare ante filium hominis*, sit illius iram & seueritatem in tremendo iudicii die sustinere, & intrepidè tunc coram illo consistere, quomodo de iustis dicitur, *Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus*

Matt. 24. *1. Thess. 1.* *Luca 17.* *1. Thess. 5.* *Sapien. 5.*

aduersus eos qui se angustauerunt. Contrà verò de impiis dicitur, *Ante faciem frigoris eius quis sustinebit?* Et, *Ante faciem indignationis eius quis stabit?* Et, *Ideo non resurgent impii in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.* Hic enim pro, *resurgent*, dictio Hebraica magis significat subsistent, aut stabunt, vt quidam vertunt, vt significetur impios in iudicio non substituros nec toleraturos Dei vultum & iram, nec suam causam tunc posse probare, sed casuros à causa sua. Hos enim etiam Latinus sermo stare dicit in iudicio, qui suam causam probare & defendere valent. Docet autem Saluator orandum, non vt fugiamus mala, sed, *vt digni*, inquit, *habeamini*, vel, vt Græca etiam possunt verti, vt digni reddamini. Nemo enim fugere ventura mala, & stare ante filium hominis poterit, nisi qui dignus hic factus fuerit: id autem quoniam gratia Dei nobis contingit, precibus à Deo ambiendum est. Et tamen quia etiam in nobis situm est dignum fieri regno Dei, hinc Paulus Thessalonicensibus scribens, dicit eos persecutiones æquo animo tolerare, *vt digni habeantur in regno Dei.* Addit autem causam Dominus ob quam sit semper vigilandum, nimirum ob incertitudinem sui aduentus: *quia*, inquit, *nescitis qua hora Dominus vester venturus sit.* In quo alludit ad exemplum seruorum, qui vespertino & nocturno tempore vigilando expectant suum dominum reuersurum à nuptiis hora incerta. Quam parabolam latè Dominus prosecutus est Lucæ 12. in capit. Concordiæ 87. Ad idem seruorum exemplum allusum est, & cum mox apud Marcum sequitur, *Vigilate ergo, nescitis enim quando dominus domus veniat: serò an media nocte, an galli cantu, an mane.* Hæc enim quatuor sunt fines vigiliarum quatuor, in quas nox etiam apud Lucam diuiditur in dicta parabola. Ex cuius parabolæ explicatione patet quid significauerit Dominus per hæc quatuor, nimirum omni nobis ætate vigilandum, quod nesciamus qua ætate Dominus sit venturus. Præter autem hanc parabolam de seruis dominum suum expectantibus, hic indicatam magis quàm expressam, sequuntur hic maximè apud Matthæum & aliæ parabolæ, quibus ad vigilantiam nos hortatur Dominus. Et primùm quidem Matthæus habet parabolam de patrefamilias vigilante contra furem, quæ loco prædicto tractata est apud Lucam, qui eandem totidem verbis ibi descripsit. Aliam parabolam hic propriè habet Marcus de homine qui peregre profectus reliquit domum suam seruis gubernandam, cui non dissimilem & Matthæus habet capite sequenti. Est autem apud Marcum locutio imperfecta, supplenda in hunc modum. Sic habet se regnum Dei, sicut homo qui peregrè profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatem *cuiusque operis*, id est, potestatem faciendi quicquid domui suæ vtile esset, *& ianitori præcepit vt vigilet.* Quod, quantum attinet ad literam, non sic est accipiendum, quasi non & aliis quàm ianitori præceptum sit vigilare, sed quòd huic id maximè præceptum sit, & pro proprio ei iniunctum officio vt vigilet, ne per illius incuriam quis irrumpat in domum, & auferat quæ domini sunt, aut perturbet opus laborantium seruorum. Græca enim pro genitiuo *cuiusque operis*, habent, & vnicuique opus suum, dedit scilicet, vt intelligamus singulis suum deputatum officium proprium. Pro accusatiuo, *potestatem*, quidam codices habent ἐξουσίαν, quod potestatem significat: alii verò habent οὐσίαν, quod significat substantiam & facultates, id autem conuenit cum ea quæ apud Matthæum sequitur parabola, in qua etiam introducitur homo peregrè proficiscens, qui dicitur seruis suis tradidisse bona sua. Significare autem hac parabola voluit Dominus, se in longinquam ex hoc mundo regionem profecturum, nempe in cœlum ac domum suam, hoc est, Ecclesiam relinquendam gubernationi seruorum suorum, hoc est, Christianorum, quibus singulis suum munus iniunxit, dans alios quidem Apostolos, alios Prophetas, alios doctores, &c. Cùm autem singulis in suo vigilandum sit opere: ianitoribus, hoc est, Ecclesiarum prælatis, & imprimis summo ianitori Petro, iniunxit peculiariter vigilare non pro se tantùm, sed & pro tota domo Dei, ne hæretici tanquam fures & latrones, per ianitoris dormitantiam irrumpant in domum Dei, *& vasa Domini*, hoc est, fideles illinc diripiant, aut alioqui pacem & diligentiam bene laborantiam seruorum interturbent. Sicut autem finis huius parabolæ facit peculiariter ad commonefaciendum Apostolos, eorumque successores: ita & sequens apud Matthæum parabola de seruo constituto super familiam domini, quæ explicata est in prædicto Lucæ loco: nec quicquam hic adiiciendum videtur, nisi quod hic dictum sit, *partemque eius ponet cum hypocritis*, cùm ibi dictum sit *cum infidelibus*, fortè propterea quòd capite præcedenti apud Matthæum, multa Dominus dixerit contra hypocritas, Scribas & Pharisæos vt significaret suos ministros coniungendos in supplicio Scribis & Pharisæis, quos tantopere fuerat execratus. Porrò cùm apud Marcum Dominus subiungat, *Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate*: significat se non solùm hæc illis dicere qui tunc audiebant, sed etiam omnibus qui post ipsos venturi essent vsque ad nouissimum diem. Quanquam autem dies ille non omnes eos quibus hæc dicuntur inuenturus sit in hac vita: omnibus tamen ob illum diem vigilandum præcipitur, quia eatenus dies ille ad omnes pertinet, quòd dies ille, inquit Diuus Augustinus, vnicuique venit, cùm venerit ei dies vt talis hinc exeat, qualis iudicandus est illo die. In quo enim quemq; inuenerit suus nouissimus dies, in hoc eum comprehendet mundi nouissimus dies: quoniã qualis in die isto quisque moritur, talis in die illo iudicabitur. Sic Diuus Augustinus epistola 80. quæ est ad Hesychium.

DICEBAT AVTEM ET PARABOLAM AD ILLOS, QVONIAM OPORTET SEMPER ORARE, ET NON, &c.] Sequentem parabolam quam Lucas scribit in principio capit. 18. dictam à Domino, cùm ad Apostolos diceret quæ præcedunt in fine capit. 17. de aduentu suo, patet ex eo quod in fine adiungitur, *Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?* proinde eam cum illis ex Lucæ capit. 17. visum est hoc loco collocandam, idque oportunè. Admonet enim ad perseuerantem orationem, propter aduentum filii hominis citò & certò futurum, ad quam propter idem etiam in præcedentibus hortatus est apud Lucam, dicens, *Vigilate ergo omni tempore orantes.* Sed in precedentibus ad orationem perseuerantem hortatus est, ne aduentus ipsius nos opprimat imparatos. Hac verò parabola ad eandem hortatur, quòd per eam certò in aduentu illo simus liberandi à malis huius vitę & persecutionibus impiorũ, quas suprà significauit fidelibus obuẽturas, cũ dixit venturos dies

in quibus desideraturi essent vnum diem filii hominis. Dicit ergo Euangelista, *Dicebat autem etiam parabolam ad illos*, nempe discipulos, propterea, *quoniam oportet semper orare*, hoc est, dicebat parabolam ad eum finem, vt doceret semper orandum esse. Quem sensum Græca clariùs significant, quæ habent, πρὸς τὸ δεῖν παντότε προσεύχεσθαι, id est, vt vertit quidam, ad illud spectantem, quòd oporteret semper orare, & non deficere, supple animo, hoc est, non defatigari, nec delassari ob dilationem rei petitæ. Non enim illud, *non deficere*, sic est exponendum, vt sit, non cessare ab oratione, quanquam eodem redeat sensus. Græcè enim non est ἐκλείπειν, sed ἐκκακεῖν, quod est malis succumbere, deficere animo, ac labori cedere. Vnde Paulus Ephes. 3 monet μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσιν, id est, non deficere animo in tribulationibus. Porrò parabola hæc, vt & suprà est indicatum, ex earum est genere quæ petuntur à dissimili, & quibus aliquid probatur & ostenditur ex dissimilitudine rei quæ componitur & comparatur cum eo quod parabola proponit, proinde non est laborandum vt quæ de iudice, qui in parabola proponitur, dicuntur, Deo accommodentur cum quo fit comparatio. Non enim Deus cum hoc iudice comparatur tamquam cum simili sibi, sed tamquam cum dissimili, vt ex vi perseuerantis orationis apud iudicem & immisericordem, & iniustum, discamus quàm sit efficax apud Deum misericordissimum simul & iustissimum perseuerans oratio. Et quidem, (vt habet D. Chrysostomus sermon. 2. de orando Deum, vbi hanc parabolam pulchrè expendit) satis fuisset iusti ac misericordis iudicis personam proposuisse, vt huius iustitia collata cum Dei bonitate demonstraret quantum valeat deprecatio. Etenim si benignus & mansuetus homo placidè recipit qui supplices accedunt, quanto magis idem facturus est Deus, cuius tanta est erga mortalium genus benignitas, vt non solùm nostram excedat intelligentiam, verùm etiam maior sit, quàm vt huius magnitudinem Angeli ipsius possint animo complecti? Suffecisset ergo iusti & boni iudicis inducere personam, sed quo efficaciùs insinuaret Dominus vim perseuerantiæ precum, iudicem maluit proponere Deo dissimillimum. Refert autem rem veluti gestam, quæ fortè sic vt narratur gesta non fuit, sed à Domino, vt & aliàs, conficta est propter doctrinæ fructum, quomodo & philosophi, & oratores apologos fingere soliti erant. *Iudex* (ait) *quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur*, hoc est, impius simul & impudens, qui nec metu numinis, nec pudore hominum tenebatur. Vbi notandum quod pro impietatis huius exaggeratione, secundo loco dicit, *Nec hominem reuerebatur*, significans maioris malitiæ indicium esse, neque homines reuereri. Deum enim multi non timent, vt quem non vident, attamen hominum reuerentur conspectum, ideo & minùs peccant: quando autem & apud homines quis impudens fuerit, tunc omnis malitiæ vertex videtur. Inducit autem Dominus non quamuis personam, sed viduam interpellantem hunc iudicem, partim quòd id conueniret rei per parabolam significandæ (nam viduæ conuenienter comparantur fideles) sed multò magis, vt iudicis huius inclementiam & iniustitiam magis exaggeret, dum ne eius quidem precibus longo tempore flexus est, pro qualium defensione maximè in ciuitatibus præficiuntur, imò cui etiam non rogatus debuisset ex officio præstitisse quod petebatur. *Vindica* (ait) *me de aduersario meo*, hoc est, defende me, & libera ab eo qui mecum coram te disceptat, quasi dicat. Cùm bonam habeam causam, opprimor tamen opibus & gratia aduersarij mei. Vidua sum, & omni ope destituta, tu ergo pro tuo officio vindica ius meum contra aduersarii mei violentiam. Non enim nomen, *aduersarius*, hîc accipitur vt sit idem quod hostis aut inimicus, sed pro eo qui in iudicio contendit. Est enim hic Græcis rursum, sicut & Matth. 5. ἀντίδικος. Cùm autem non desisteret à precando vidua, tandem improbitate & molestia precantis victus iudex, *dixit intra se*, id est, cogitauit secum, *Et si Deum non timeo, nec hominem reuereor*, &c. In quibus verbis videtur esse repugnantia quædam. Si enim non reuerebatur hominem aliquem, quomodo metuebat ne sugillaretur à vidua? At facilis erit responsio, si illud, *sugillet me*, accipiatur in eo sensu quem indicat Beda, qui sic habet, Quantum Deus, qui bonus & iustus est, curet deprecantes se, hinc coniici voluit Dominus, quòd nec iniustus homo eos qui se assiduis precibus tundunt, vel propter tædium deuitandum potest contemnere. Nam hoc est quod ait, *ne veniens sugillet me*. His enim verbis videtur singificare Beda, illud, *sugillet me*, esse idē quod, assiduis suis precibus obtundat, aut potiùs tędio afficiat. Nam istud Bedæ desumptum est ex D. Augustino libr. 2. de quæst. Euang. capite 45. vbi sic habetur, *Cum Deum non timeret, nec hominem reuereretur, viduæ tamen assiduis interpellationibus cessit, vt eam vindicaret, ne sibi ab illa tædium fieret. Nam hoc est quod ait, ne veniens sugillet me.* Hæc ibi. Itaque nihil aliud significatur quàm iudicem hunc ob id statuisse vindicare viduam, vt à molestia liberaretur. Albertus similem sensum indicans, ridicula quædam adfert de vocabulo sugillare, quæ plerisque dederunt occasionem malæ intelligentię pręsentis loci. Sugillare (inquit) tantùm valet quantum subgulare. Componitur autem, sicut dicit Isidorus, à sugo & gula, quasi, ne sugat tandem sanguinem de gula mea, quod proprium dicitur esse lamiarum, quæ occultè veniunt ad homines, & sugunt sanguinem de gula eorum. Vnde alia litera habet, *Ne iterum atque iterum veniens sugillet me*. Hæc ille. Hinc Dionysius exponit, *sugillet me*, hoc est, importunis suis clamoribus strangulet aut suffocet. Verùm longè aliud significat verbum sugillare, nimirum ex percussu carnem maculare, à sugendo, quod succus, hoc est, liuor deducatur. Propriè autem ad genas & oculos pertinet, quæ sugillata dicuntur, cùm ex percussione redduntur liuida: quemadmodum fiebat à pugilibus, qui supernè sugillabant genis liuore notatis, infernè supplantabant, impulso ad ruinam antagonista. Correspondet id verbum bene dictioni Græcè hic positæ ὑποπιάζῃ, quæ deriuatur ab ὑπὸ & ὤψ ὠπός, id est, oculus & facies, vnde significat propriè liuore seu sanguinis nota oculos & faciem maculare, quòd Latinis est sugillare. Dicitur Græcis per ω, ὑπωπιάζω, eo quòd Gręcis dicatur & ὄψ ὀπός, & ὤψ ὠπός, vtiturq; eo verbo per ω D. Paulus in Epist ad Corinth. 1. cap. 9. vbi persistens in metaphora à pugilibus desumpta, dicit ὑποπιάζω μου τὸ σῶμα, pro quo nos legimus, *Castigo corpus meum*. August. verò alicubi magis explicans vocabuli Gręcanici vim, habet, Liuidum reddo corpus meum. Ad hanc ergo vocabuli, sugillare, significationem, videri potest respexisse Beda, cùm indicat secutus Augustinum, sugillare hîc esse, assiduis precibus

cibus hominem tundere aut tædio afficere, & velut alapis incussis molestiam exhibere. Metaphoricè autem sugillare est vituperare aliquem & accusare, ac maculam alicuius famę inurere, quomodo Diuus Hieronymus in præfatione Pentateuchi ait, Qui me asserunt in 70. interpretum sugillatione, id est, vituperatione & accusatione. In qua significatione hic potiùs accipiendum videtur propter illam particulam, *in nouissimo*, hoc est, tandem. Illa enim significatur ipsum præter molestiam precum quam iam passus fuerat, etiam meruisse tandem & aliud malum sibi obuenturum. At si metuebat sugillationem, hoc est, vituperationem sui, & derogationem famæ suæ, quomodo non reuerebatur homines? Dici potest metuisse illum sugillationem hanc, quãquam nullo hominum pudore teneretur, quia metuebat ne accusatus & delatus, à ciuibus priuaretur sua potestate. Non enim dicitur eum non timuisse homines, sed non reueritum, quod est vt interpretatur D. Chrysost. loco prædicto, πᾶσαν αἰδῶ τῶν ὀφθαλμῶν ἀποῤῥῖψαι, id est, omnem verecundiam oculorum abiecisse, quod stare potest cum prædicto metu. Pudor enim est rei inhonestæ: metus, rei malæ. Alius quidam priorem verbi eamque propriam significationem amplectens, illud quod est Græcis εἰς τέλος, id est in finem, pro quo nos habemus, *In nouissimo*, vertit, Assiduè, vt sæpe in Psalmo accipitur illud, in finem, vt cum dicitur, *Vsquequo Deus irasceris in finem*, id est, perseueranter & semper. Certè Euang. Syriacum habet, ne omni tempore veniens negotium mihi facessat. Euthymius Græcam dictionem exponit dupliciter, si credendum est interpreti vt aut sit, grauiter aspiciat, aut sit idem quod cõgat. In priore significatione videtur verbum ὑπωπιάζω, intellexisse deriuari ab ὑπὸ & ὤψ, in secunda verò ab ὑπὸ & πιάζω, quod est premo. Cæterùm in apophthegmatibus referuntur quædam non dissimilia huic parabolæ, quibus item vis improbarum precum ostensa est. De Philippo enim Macedonum rege narratur, quòd anus quædã paupercula ipsum appellarit, vt causam ipsius cognosceret, cumq; ille frequenter hac flagitatione interpellatus respondisset sibi non esse otium, anus inclamauit, proinde ne rex quidem esse velis. Tum Philippus admiratus aniculæ liberam & constantem vocem, non illi solùm præbuit aures, sed & alios audiuit. Hoc & Adriano tribuitur imperatori, neque quicquam vetat idem à pluribus vel dici, vel fieri.

AIT AVTEM DOMINVS, AVDITE QVID IVDEX INIQ. &c.] Narrata parabola, excitat Dominus auditores, vt ex animaduerso facto huius iudicis, intelligant absurdissimum esse nõ idem electos expectare à Deo perseuerantibus precibus, quod per has ab illo fuit extortum. Ideoque non simpliciter dicit, Si victus precibus iniquus iudex fuit, multò magis Deus vincetur: sed vt magis ad fiduciam in Deum excitaret, significaretq; planè absurdum esse non id expectare à Deo, quod ab impiis extorquet oratio constans, primùm erigens ad narrati exempli considerationem. *Audite*, ait, *quid iudex iniquitatis*, id est, iudex iniquus *dicit*. Deinde cum hoc componens Deum subdit, *Deus autem non faciet vindictam*, &c. quasi dicat, An id in cuiusquam animum venire potest, vt id de Deo sentiat, si aduertat quid nonnumquam faciunt impii iudices precum constantia victi? Si apud eum qui nec causæ iustitia, nec personæ miseria flectebatur, iustæ preces miserandæ viduæ tantùm valuerunt ob solam perseuerantiam, an non multò magis ob similem constantiam iustissimæ preces piorum in hoc mundo afflictorum, valebunt apud Deum, qui & iustissimus simul & misericordissimus est, & pios ad se iugiter clamantes elegit, & dilexit ante constitutionem mundi? Si audiuit ille cui molestum erat rogari, an non multò magis audiet, qui vt oremus hortatur? Ex qua explicatione patet variis de causis magis expectandum preces sanctorum, si perseuerantes sint, efficaces fore apud Deum, quàm apud iniquum iudicem fuit oratio viduæ. Primùm, quòd cum sit iustissimus, non possit iustitiam negligere, quam implorant piorum preces. Deinde, quòd cum sit misericordissimus, non possit non commoueri miseriæ eorum qui iniustæ opprimuntur, quales sunt pii clamantes ad ipsum. Ideo enim piorum preces cõparat cum precibus viduæ, quæ & miseranda erat ob suam impotentiam ac aduersarii violentiam, & tantùm quod iustum erat petebat, vt intelligamus illorum preces non posse non exaudiri à Deo, qui & quæ iusta sunt postulant. Tertiò, quod pii clamantes ad ipsum sint electi & dilecti ab ipso, quos proinde negligere non poterit. Postremùm, quod precum perseuerantia non sit Deo importuna & molesta, sicut fuit huic iudici: ac proinde si res ingrata & molesta iudici tam fuit efficax apud hunc iudicem, multò magis eadem valebit apud Deum: cui illa gratissima est minimè molesta. Tres primas rationes satis indicant verba Domini dicentis interrogatiuè, *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum*? Eo enim significatur illos qui hic Deum rogare dicuntur, & quæ iusta sunt petere, & iniustè affligi, & à Deo dilectos esse, & proinde Deum pro iustitia sua, & misericordia, ac dilectione non posse illos negligere. Cæterùm pro eo quòd sequitur, *& patientiam habebit in illis*, Gręcè est, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id est, & longanimis vel patiens existens super illis. Vbi coniunctio, *&*, accipi potest pro etiam, vt sit sensus, An non faciet vindictam, etiam cum patiens fuerit & longanimis super illis, hoc est, etiam si ad tempus despicere & negligere videatur eorum iniuriam, & differre eorum petitionem? Sic enim intelligunt Theophylactus & Euthymius. Potest item coniunctio, &, coniunctiuè accipi, vt in principio μακροθυμῶν, subintelligatur ἔσται, vt sit sensus, An non faciet vindictam, & an lõganimus erit in illis vel erga illos electos scilicet, exaudiendos & vindicandos; hoc est an lento leniq; animo patietur illos affligi impunè? vt significetur Deum non fore longanimem in illis nec diu passurum eos affligi, aut frustra clamare ad se. Qui sensus magis conuenit sequenti sentẽtię, qua Dominus asserit Deum citò facturum electorum vindictam cùm ea omnino videatur Dominus affirmare voluisse cõtrarium eius quod modo interrogauit, nẽpe quòd non erit longanimis, sed quòd faciet eorum vindictam citò, Pugnat enim citò cum longanimitate. Apud Chrysostomum lib. 2. de orando Deum non legitur participium, sed verbum, καὶ μακροθυμεῖ, quomodo interpres noster legisse videtur. Est autem nostræ legionis hic sensus, An Deus patientiam habebit in illis, hoc est, an longanimiter sustinebit iniuriam electorum suorum? vel, vt ad Græca magis accedatur, An lõganimem se exhibebit erga illos inuocantes? vt differat eos exaudire & vindicare. Secundùm quam explicationem, *in illis*, pro erga illos positum erit, *& patientia* pro longani-

 mitate.

mitate. Similis loquendi modus eſt Eccle.35. vbi etiam de orantibus Deum dicitur, *Et fortiſsimus non habebit patientiam in illis*, vbi etiam eſt verbum hoc loco poſitum, μακροθυμεῖ, hoc eſt, longanimis erit. Porrò quæri hic poteſt quomodo electi precētur ſe vindicari à perſecutoribus. Id enim ſignificatur cùm dicitur Deus facturus vindictam electorum clamantium ad ſe. Illud enim indicat electos clamantes ad Deum petere eam vindictam quam Deus facturus dicitur, quemadmodum vidua cui electi comparantur ſe petiit vindicari, dicens, *Vindica me de aduerſario meo.* Ad quem modum apertè ſe petunt vindicari animæ ſanctorum, dicentes in Apocalypſi, *Vſquequo Domine, ſanctus & verus, non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de his qui habitant in terra?* At hæc precatio contraria videtur præcepto Domini, quo iubet orare pro inimicis & perſecutoribus. Ad hanc quæſtionem, ſaltem quod ad præſentem attinet locum, ſimplius fuerit ſic reſpondere vt dicatur, electos ideo tantum hic dici precari vindictam ſui, qui petunt ſui liberationem ab iniquis impiorum perſecutionibus, non autem quia petunt vltionem & ſupplicium inferri impiis: quemadmodum vidua quæ dixit, *Vindica me de aduerſario meo*, non tam petiit vltionem aduerſario ſuo inferri, quam ſe liberari ab illius violentia. Vindicare enim aliquem tripliciter accipitur. Nam & vindicare dicimus aliquem cùm illi pro iniuria quapiam vltionem inferimus. Et rurſum cùm pro iniuria ipſi illata, alteri vltionem inferimus. Et tertiò, cū ipſum ab alterius iniuria & oppreſſionē liberamus. Aliquando enim vindicare, ſicut & Græca dictio ἐκδικεῖν, eſt ſimpliciter liberare ab iniuria etiam ſine iniuriantis vltione. Itaque recte hic intellexerimus ſanctos precari vindictam ſui, quia petunt vt ab iniuſta impiorū liberentur oppreſſione. Sic & intelligi poteſt oratio ſanctorum in Apocal. vt ſignificet non tam deſiderium vltionis quàm liberationis ipſorum Quamdiu enim ſanctorum interfectorum corpora non ſunt reſuſcitata, tamdiu ſanguis eorum non eſt vindicatus de his qui habitant in terra: quia tamdiu ſanguis eorum ab impiis conculcatur, & vita eorum ac mors irridetur. Cum verò declarabitur toti orbi quòd computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorum eſt, cùm induta erunt corpora illorum ſtola immortalitatis & claritatis tum eorum ſanguis erit vindicatus ab eis. Et tamen etiam rectè intelligi poteſt his locis, electos precari vltionem de impiis ſumendam, eo modo quo eam Prophetæ frequenrer precantur, nempe ex zelo iuſtitiæ, & conſideratione diuinæ æquitatis, cui ſuam conformant voluntatem, atque ex zelo gloriæ diuinæ, quam hinc vident illuſtrādam. Eſt & tertius modus, quo ſubtiliori intelligentia oſtenditur quomodo ſancti etiam miſericorditer petūt impiorum vindictam & vltionem, nempe quia orant, vt Dei gratia afflati deſinant eſſe mali, & conuertantur ad Deum: aut temporali vltione caſtigati vel conuertantur ad Deum, vel cohibeantur vt minùs peccent, & alios lædant, ne grauiùs poſtea damnentur, & communi bono plus noceāt. *Imple enim*, ait Pſalmiſta, *facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine.* Cæterū citò dicitur Deus facturus vindictam electorum ſuorum, quanquam diu aliquando differre videatur. Primùm quia congruo & opportuno tēpore eos vindicat & liberat. Citò enim fit, quod tam citò fit quàm illud fieri conuenit. Voluit enim Dominus ſignificare, Deum nō hominum more differre adimpletionem orationis ſanctorum ſuorum, quaſi parum illis faueret, aut tardus eſſet ad benignitatem, miſericordiam & iuſtitiā: ſed ſi quando differre videatur, id facere quòd ſic illis & aliis expediat, ac proinde citò exaudire illos, quia tempore opportuno, & non poſt tempus opportunum. Secundò, citò dicitur facturus vindictam, quia omne tempus, quamquis hominum iudicio prolixū, comparatione æternitatis & Dei æſtimatione breuiſſimū eſt: vnde Paulus præſentis temporis tribulationem momentaneam appellat, quòd conſideraret gloriæ æternitatem quam illa pararet.

Apoc. 6. — Pſalm. 82. — 2. Cor.

VERVNTAMEN FILIVS HOMINIS VENIENS PVTAS INVENIET FIDEM IN TERRA?] Docuit Dominus perſeueranter orandum, & conſtanti prece certiſſimò expectandam à Deo liberationem à malis. Hæc autem perfecta continget omnibus electis in aduentu filii hominis. Indicat ergo nunc paucos futuros, qui vſque in illum aduentum quo ſunt liberandi, perſiſtant in precum perſeuerantia, ob fidei puſillitatem. Sicut enim ex fide naſcitur omnis oratio, ita & orationis perſeuerantia naſcitur ex fidei conſtantia & magnitudine Nam qui in afflictionibus deficit ob temporis moram, & nō perſeuerat in precibus ob dilationem exauditionis, declarat ſe non firmam nec magnam habuiſſe fidem. Dicit ergo, *putas inueniet*, hoc eſt. An inueniet fidem in terra? non quidem ſignificare volēs nullam fidem reperturum ſe in terris, ſed paucos cōparatione aliorum fideles reperturū, aut paucos qui in fide perſtiterint vſque ad illud tempus. Communiter enim intelligitur his ſignificari inter eos, qui in nouiſſimo Domini aduentu reperientur viui, paucos inueniendos fideles, quòd fides ſicut & charitas multorum continuè refrigeſcat, quodque per Antichriſti perſecutionem & deceptionem multi à fide vel excident, vel alienabuntur circa Domini aduentum. Secundum quem intellectū, hæc ſententia ſecundùm Caietanum ſic cū ſuperioribus hæret, Quāquam Deus faciet citò vindictam electorum ſuorum, & omnino zelaturus ſit pro ſuis electis, tamen homines hoc beneficium parum agnoſcent, numeruſque fidelium diminuetur, adeò vt cùm filius hominis ſit venturus ad faciendam vindictam electorum ſuorum, paucos ſit inuenturus fideles. Verùm præterquam quod hæc aut alia quæuis connexio ſecundùm illum intellectum coactior videtur, non ſatis apparet quorſùm Dominus ſermoni de orationis perſeuerantia habito, ingerit mētionem fidei. Quòd ſi verò ſcopum Chriſti probè perpenderimus, videbimus ipſum de fidei defectum geſſiſſe mentionem, quòd hæc cauſa ſit quominus homines in malis huius vitæ perſeuerent in oratione, & non deficiant. Dixerat enim Deum citò facturum vindictam electorum ſuorum, ſignificans ob id meritò eos debere perſeueranter orare liberutionem à malis & non deficere. Cū ergo nunc aduerſatiuam ſubiiciat ſeatentiam, dicens, *Veruntamen filius hominis veniens*, &c. omnino videtur ſignificare voluiſſe, paucos in fide perſtituros vſque ad illum aduentum, in quo perfecta fiet electorum vindicta, vt ſit hæc connexio. Sanè Deus faciet electorum ſuorum vindictam, idque cito nimirum per meum, qui cito adero, aduētum, atque ob id meritò cōſtanter vos orare oportet, & nō deficere. At contra vſuueniet, & cùm venero ad faciendam electorum meorum vindictam paucos ſim reperturus perſtitiſſe in fide, multis ob tribulationes & liberationis dilationem deficientibus à fide,

& ora

& orationis constantia quam firma parit fides. Itaq; non tantùm significat defectum & paucitatem fidei in hominibus qui viui reperientur in nouissimo die, sed etiam in hominibus cuiuslibet temporis. Et tamen sic loquitur quasi tantùm significet defectum fidei in hominibus, qui in aduentu ipsius reperientur in terra viui, propterea quod sic semper loquatur de suo aduentu, vt eum velit quouis tempore à fidelibus expectari, quasi ipsorum sit futurus tempore. Huic intelligentiæ conuenit, quod apud Abacuc monemur, ne ob dilationem aduentus & expectatæ salutis à fide excidamus, cùm dicitur, *Si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso: iustus autem in fide sua viuet.* Non multum dissimilem huius sententiæ intelligentiam & connexionem indicat Theophylactus, nisi quòd adhortationem Domini ad perseuerantiam orationis refert potissimùm ad tempora Antichristi, quibus fideles grauiter affligentur, vt significetur paucos tunc perseueraturos in oratione & spe diuinæ liberationis, multis per illam persecutionem deficientibus à fide, ita vt filius hominis tunc veniens raram fidem sit inuenturus in terra. Et hæc quidem pro præcedentis parabolæ explicatione, quibus addi potest illud, quod quidam non satis perpendentes hanc parabolam, vt & alias quasdam, pendere in dissimilitudine rerum quæ ad inuicem comparantur, conati sunt, vt indicat Theophylactus, eam sic tractare, quasi Deus assimiletur illi iudici de quo est in parabola. Curiosiùs ergo eam sic exposuerunt, vt dicerent per viduam significari omnem animam, quæ virum suum quem priùs habuit, nempe diabolum, dimiserit, & propterea illum habet aduersariũ semper resistentem sibi. Per iudicem autem iniquitatis, Deum condemnantem iniustitiam, qui neq; Deum timet, cùm ipse solus existens Deus nõ habeat quem timeat alium, sed neque hominem reueretur, eo quòd nullius hominis personam respiciat. Ad hunc ergo cùm vidua anima accedit, & continuis illum orat precibus propter aduersarium suum diabolum miseretur Deus, & placatur propter assiduitatem eius. Verùm hanc anagogem reiicit, teste Euthymio, D. Chrysostomus tanquam indignam Deo, ob impietatem & inhumanitatem iudicis de quo est parabola. Adhortatus est Dominus & alia parabola etiam à dissimilitudine desumpta, ad orationis perseuerantiam, Luc. 11. cap. cùm amicum ab amico nocturno tempore inducit per precum perseuerantiam impetrasse quod volebat. Sed & suo ipse facto ostendit quæ esset iugis orationis vis, cùm Chananeæ mulieri propter precum constantiam concessit etiam quæ illi non debebantur, & optimo iure negari poterant. Hortatur ad eandem, præter Paulum in variis locis, etiam Ecclesiasticus, dicens, *Non impediaris orare semper, & ne verearis vsque ad mortem iustificari.* Quare autem exigat Deus precum perseuerantiam, qui & scit nostras necessitates, & ad benefaciendum est promptissimus, dictum satis est in cap. Concord. 41. circa cap. Matth. 6.

Matth. 15. 1. Thess. 1. Eccle. 18.

PARABOLA DE DECEM VIRGINIBVS.

MATTHÆI 25. CAPVT CXXV.

TVnc simile erit regnum cœlorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas, exierunt obuiam sponso & sponsæ. Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes: sed quinque fatuæ acceptis lampadibus non sumpserunt oleum secum. Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus. Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt. Media autem nocte clamor factus est, Ecce sponsus venit, exite obuiam ei. Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas. Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ extinguuntur. Responderunt prudentes, dicentes. Ne fortè non sufficiat nobis & vobis, ite potiùs ad vendentes, & emite vobis. Dum autem irent emere, venit sponsus, & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. Nouissimè verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, Domine aperi nobis. At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos. Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

TVNC SIMILE ERIT REGNVM COELORVM DECEM VIRGINIBVS, &c.] Variis parabolis ab exemplo rerum humanarum desumptis Dominus excitat suos ad vigilantiam, idque meritò. Nemo enim est qui nesciat quàm ægrè vigilemus in opere Domini, & quam negligenter ipsum expectemus. Detrahit enim continuò ad curas & delicias vitæ huius caro, dormitareque facit: proinde non abs re est quod tam multis ad vigilantiam nos Dominus cohortetur. Voluit enim id penitus infigere animis nostris, quòd vt difficile à plerisque præstatur, ita maxime est omnibus necessarium. Porrò quomodo & hæc parabola (quę valdè variè à diuersis, & nimis curiosè à plerisque tractatur, vt vix alia magis) sic tractetur, vt scopo Christi maximè conuenit, imprimis ipsum exemplum quod ab ipso nobis proponitur obseruandum, paucis percurrendum est. Itaque exemplo nouo, & quod rei de qua agebat quàm maximè conueniret, ad vigilandum omnes adhortaturus, inducit decem virgines, *quæ*, inquit, *accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso.* Moris enim erat, vt sponsus vespertino tempore comitatus adolescentum societate accederet sponsæ suæ domum, celebraturus ibi cum illa nuptias, ac tum è sponsæ domo virgines quædam sponsæ assidentes, sponsa domi residente, & aduentum sponsi præstolante, prodirent obuiam sponso, deducturæ illum cum lampadibus in domum sponsæ, & ibi cum illo nuptialibus fruituræ gaudiis. Proinde ipsi exemplo quod proponitur nõ conuenit quod in nostris legitur libris, *obuiam sponso & sponsæ*, cùm Græci non habeant, *& sponsæ.* Sponsæ enim non solent simul cum sponso virginibus occurrere, sed sponsa domi sedebat sponsum operiens. Quod indicat Origenes, sic scribens, Et veniunt obuiam saluatori, qui semper paratus

Mos virginum in nuptiis.

ratus eſt venire ad virgines eas, vt ſimul ingrediatur cum dignis earum, ad beatam ſponſam Eccleſiam. Vnde in ſequentibus tamen dicitur, *Ecce ſponſus venit, exite obuiam ei.* Diuus Hilarius tamen manifeſtè legit, *ſponſo & ſponſæ*, quanquam id neget quidam, ſed per ſponſum & ſponſam intelligit eandem perſonam. Sic enim habet, *Sponſus atque ſponſa, Dominus noſter eſt in corpore Deus. Nam vt ſpiritus carni ſponſus, ita ſpiritui caro ſponſa eſt. Denique tuba excitante, ſponſo tantum obuiam proditur. Erunt enim iam ambo vnum quia in gloriam ſpiritualem humilitas carnis exceſſerat.* Hæc ille. Quare ſecundùm hunc intellectum, ſpirituali intelligentiæ non obeſt dictio, *ſponſæ*, obeſt tamen commoditati exempli. Diuum Auguſtinum item legiſſe, *ſponſo & ſponſæ*, eſt apertiſſimum ex epiſt. 120. ad Honoratum, in qua totam hanc parabolam tractat. Nam in ea ſic legitur. *Hoc eſt enim quod ait exiſſe obuiam ſponſo & ſponſo & ſponſæ. Sponſo quidem, filio Dei: ſponſæ autem, ſiue quia in eo corpore venturus eſt quod ſumpſit ex virgine: ſiue quia ipſa Eccleſia tunc clarior apparebit, vt ad vniuerſi corporis congregationem membra concurrant, quibus concurrentibus eius magnitudo monſtrabitur.* Cæterum ſermone 22. de verbis Domini, quo item totam hanc tractat parabolam, & lib. 83. quæſtionum cap. 59. vbi ſermo ille rurſum eiſdem verbis inſertus eſt, etſi in contextu abſit, *& ſponſæ*, deeſſe tamen & Diuum Auguſtinum legiſſe patet ex eius expoſitione, quanquam & hæc ſit à librariis deprauata. Sic enim legimus vtrobique. *Quòd verò ſponſo dixit obuiàm venire virgines, ſic intelligendum puto, vt ex ipſis virginibus conſtet ea quæ dicitur ſponſa, tanquam ſi omnibus Chriſtianis in Eccleſiam concurrentibus, filii ad matrem concurrere dicantur, cùm ipſis filiis congregatis conſtet ea quæ dicitur mater,* &c. Hic enim pro ſponſo, legendum ſponſæ patet manifeſtè ex ſimilitudine quæ adhibetur, tanquam ſi omnibus Chriſtianis in Eccleſiam concurrentibus filii ad matrem concurrere dicantur, &c, Quid Diuus Hieronymus & Gregorius legerint, ex ipſorum enarratione non licet colligere. Quòd autem virgines hæ dicuntur exiſſe obuiam ſponſo, cùm poſtea poſt quædam in medio geſta dicatur eis, *exite obuiam ei*, intelligendum eſt dictum per præoccupationem, vt poſtquam dixeerit Dominus, virgines ſponſo exiiſſe obuiàm: deinde narret quomodo factum ſit vt exierint obuiam. Aut exiiſſe dicuntur obuiam ſponſo, quia ſe parauerunt ad exeundum illi obuiam, & ſeſe iam illi negotio addixerũt. Harum decem virginum quinque dicuntur fatuæ, quòd, quemadmodum experientia docuit, malè ſibi proſpexerint in poſterum: quinque aliæ prudentes, quòd ſibi in futurum bene proſpexerint. Quinque enim ex his cùm accepiſſent lampades, præter oleum quod erat in lampadibus non ſumpſerunt ſecum in vaſculis oleum, quod lampadibus infundere conſumpto lampadum oleo, poſſent, ſi fortè contingeret aduentum ſponſi diutius prorogari. Aliæ verò quinque perpendentes incertam eſſe horam aduentus ſponſi, ſimul cum oleo lampadum, acceperũt in vaſis ſuis aliud oleum, quod priori conſumpto infundere poſſent. Nam & quæ fatuæ dicuntur, oleum ſecum ſumpſerant, ſed in lampadibus, cùm poſteà dicant, *Date nobis de oleo veſtro, quia lampades noſtræ extinguuntur.* Cum ergo tardaret venire ſponſus, primùm quidem, vt fit ex grauedine oculorum dormitauerũt omnes ac deinde etiam perfectum dormierunt ſomnum. Omnibus verò dormientibus, noctè intẽpeſta ſubitò clamor coortus eſt ab his qui cum ſponſo veniebãt, aut ſponſum præcedebãt, euocantes ad occurſum. Quorũ voce cùm omnes virgines expergefactæ ſurrexiſſent, & cœpiſſent lãpades ſuas adornare, quibus venienti occurrerent ſponſo, fatuæ videntes ſuas deficere lampades, nec tamen habentes oleũ vnde deficientes inſtaurarent lampades, rogauerunt prudentes virgines vt ſibi de ſuo oleo nõnihil impartirent. Quod ipſum rurſum earum arguebat ſtultitiam, eo quòd ſperauerunt ſe tunc oleũ ab aliis accepturas, quod ab illis tũc poſſidebatur, & eorum vſui neceſſarium erat. Prudentes verò rurſum prudentiæ ſuæ edentes indicium, illarum petitionem prudenter declinant, & ſibi proſpicientes, & aliis quod cõmodum videbatur ſuggerentes conſilium. Illis ergo ad emendum oleum abeuntibus, ſponſus interim veniens, cum paratis virginibus ingreſſus eſt ad nuptiale conuiuium, ac mox clauſa eſt ianua. Cùm ergo venirent & reliquæ virgines, intromitti petẽtes veluti familiaritatis iure, reſponſum eſt eis à ſponſo quod eas non nouiſſet. Itaque quoniam non præuidentes incertitudinem aduentus ſponſi non proſpexerunt ſibi de oleo ſufficienti, excluſæ ſunt à gaudiis nuptialibus. Et hæc quidem de ipſo exemplo, cuius quis ſit à Domino intentus ſcopus patet ex eo quod ſubintulit. *Vigilate itaque, quia neſcitis diem, neque horam,* Hinc enim patet hoc exemplo monere Dominum nos voluiſſe, vt propter incertitudinem aduentus ipſius, ſemper vigilemus, & ſemper parati ſimus ipſi occurrere venienti ne idem patiamur quod virgines fatuæ: quæ quoniam non præuiderunt incertum eſſe ſponſi aduentum, & ob id non erant paratæ vt occurrere poſſent venienti ſponſo, excluſæ ſunt à nuptiis. *Tunc* enim, hoc eſt, in nouiſſimo filii hominis aduentu (nam de illo ſuperiùs Dominus ſemper locutus eſt) *regnum cœlorum erit ſimile decem virginibus,* hoc eſt, in regno Dei & Eccleſia ipſius ſimile quid tunc accidet, quale in decem iſtis virginibus accidiſſe memoratur, vt, ſcilicet, excluſis imparatis, quanquam Domino occurrere geſtientibus, tantum qui parati erunt ingreſſuri ſunt cum ipſo ad gaudia regni cœlorum. Adhunc ergo ſcopum quæ in parabola conueniunt, ea ſunt obſeruanda, reliquis prætéritis, quæ in ea tantum pro exempli commoditate ſunt poſita. Et quidam ſunt qui hanc de virginibus parabolam ſimpliciter interpretãtur de virginibus corpore vt ſignificetur per eam non ſatis eſſe ſeruare carnalis virginitatem, niſi & ipſa ſeruetur ſimplici puraque intentione, & miſericordiæ aliarumque virtutum opera adiungantur. Sic enim hanc parabolam tractat Diuus Chryſoſtomus, & poſt eum Theophylactus & Euthymius. Verùm hanc tractationem reiicit Diuus Hieronymus, quòd tum ex præcedentibus, tum parabolæ concluſione omnino appareat, non ad virginalia corpora, ſed ad omne hominum genus parabolam pertinere, adiicitque idem Diuus Hieronymus, dignam obſeruatione admonitionem pro ſyncera ſcripturarũ intelligentia aſſequenda, ſic dicens. Prudentem ſemper admoneo lectorem, vt nõ ſuperſtitioſis acquieſcat interpræationibus & quę comaticè pro fingentium dicuntur arbitrio: ſed conſideret priora & media & ſequentia, & nectat ſibi vniuerſa quæ ſcripta ſunt. Porrò ea parabolæ tractatio qua ipſa virginibus corpore accommodatur, etſi non adęquet intẽtionem Domini, tamen ſicut particulare includitur in vniuerſali ita illa parabolæ intelligentia includitur in generali illo ſenſu quem Dominus intendit atque

atque ob id non incongruè Ecclesia in festis Virginum hanc parabolam intra Missarum legit solennia, accommodans eam peculiariter virginibus quę sunt in Ecclesia, sicut de virginibus ipsum loquitur exẽplum quod à Domino proponitur. Vt autem per partes parabolam accommodemus rei per parabolam significatæ, quantum id scopo proposito conuenit imprimis per sponsum de quo in parabola, certum est dominum voluisse significare seipsum, quòd in nouissimo die tanquam sponsus sit venturus in hunc mundum, vt sponsam suam Ecclesiam ipsi iam tantùm desponsatam, sibi accipiat in vxorem, atque cum ea eiusque virginibus æternas cœlestis gaudii celebret nuptias. Per decem virgines, omnes significantur fideles, qui numero quidem denario rectè designantur: sicut & Lucæ 19. in alia parabola per decem seruos, ob numeri perfectionem: virginibus autem rectè comparantur ob fidei integritatem & synceritatem, ob quam etiam Paulus dixit de fidelibus, *Desponsdi vos vni viro virginem castam exhibere Christo.* Et Psalmista virginum nomine fideles denotat dicens, *Adducentur regi virgines post eam.* Infideles enim & hæreticos, scriptura adulteras meretrices & fornicarias apellare consueuit. Per lampadas rectè intelligitur significata mens fidelium ex gratia spiritus fide illuminata, in qua Spiritus sancti gratia olei obtinet locum, fides verò luminis. Aut etiam per lampades, externa opera designantur, de quibus dixit Dominus, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona.* Quòd ergo omnes virgines acceptis lampadibus suis parauerunt sese in occursum sponsi, significat omnes fideles, per fidem & opera exteriora, quæ omnes præ se ferunt (siquidem de apertè malis hic non est sermo, qui sponsum se non expectare planè declarant) sese parare in occursum Christi, dicentes se illius expectare aduentum, ac desiderantes vt cum ipso consortes fiant nuptialis conuiuii in regno cœlorum. Sed inter huiusmodi fideles quidam non minori numero quàm alii, fatuis sunt similes virginibus, nimirum qui non satis attẽdunt incertitudinem aduentus Domini, & ob id negligentiùs viuunt, nec proinde sibi prospiciunt de iis quę in aduentu ipsius necessaria fore deberent præuidere, nimirum opera misericordiæ, aliarumque virtutum ex syncera facta charitate. Hoc enim intelligendum significari per illud *Non sumpserunt oleum secum.* Alii verò prudentibus assimilantur virginibus, nempe qui & perpendunt secum incertum esse tempus Dominici aduentus, & ob id soliciti sibi prospiciunt de omnibus quæ necessaria sibi fore præuident, illo adueniente preter mentem fide illuminatam, etiam charitatem sibi parantes, ac misericordiæ aliarumque virtutum sufficientia merita, quæ in longum tempus perdurare possunt. Hoc est ergo intelligendum per illud, *Acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus,* vt non sit necesse speciatim explicare quid per oleum, quid per vasa significetur, cùm satis sit intelligere significatum quosdam non sufficienter sibi prospicere, & ob id fatuos & stolidos: alios verò sufficienter sibi prospicere, & ob id prudentes esse, quanquam ex dictis etiam intelligi facilè possit quid speciatim per oleum quod in vasis acceptum fuit præter oleum lampadum, possit accipi, cùm id valdè variè à diuersis explicetur. Quòd autem tardante sponso omnes primùm dormitauerunt, ac deinde dormierunt, significat quod interim dum Christus suum differt aduentum, eumque vltrà quàm credebatur longiùs profert omnes fideles per deficientis naturæ languorem, ac mortis hominem occupantis soporem, in profundum mortis incidunt somnum. Dormitatio enim præcedit dormitionem, quoniam per dormitationem ad dormitionem ac somnum profundum pertingitur. Quare per dormitationem intelligitur rectè aut defectus ille & languor quo ante mortem incipit homo tẽdere ad mortem, aut ipsa mors, cùm iam primùm hominem inuadit, per dormitionem verò ipsa mortis consummatio: vt dormitare sit languescere aut mori dormire verò, mortuum esse. Quod media nocte clamor exortus est vocantium ad occursum sponsi, significat Dominum tempore quo minimè putabitur, & quo iam omnes homines mortis somno grauati iacebunt, venturum, ac tum voce Archangeli omnes è somno mortis excitandos, euocandosque fideles, vt venienti sponso obuiam veniant. Quod excitatæ virgines parauerunt lampadas suas: significat fideles omnes se paraturos vt venienti occurrant Domino, cumque dignè suscipiant, ac omnes conuertendos ad sui ipsius considerationem num possint illi dignè occurrere. Per sequentia verò, in quibus dicuntur fatuę virgines considerantes lampades suas extingui, petiisse à sapientibus olei participationem, illas verò recusasse, quòd metuerent ne sibi non sufficeret, ac tum fatuas post oleum serò paratum non admissas intro, quanquam id desiderantes summopere: nihil aliud significatur, quàm quòd in die nouissimo hi qui hic fuerunt negligentes & improuidi, experientur & sentient tum demum lumen ipsorum quo hic lucere per fidem & opera videbantur, deficere & extingui, quodq; frustra tum ab aliis opem & subuentionem desiderabũt deferendi plane à bonis, qui & ipsi agnoscẽt tum sibi nihil superesse, & vix sibi quod habent sufficere, ac proinde illos serò quærentes id cum quo possint sponso occurrere, quia imparati inuenientur, excludendos à nuptiarum gaudiis, nec inter familiares & notos amicos recipiendos, quantumuis id desiderent, familiaritate etiam prætensa. Secũdùm quam accommodationem non iam est opus disquirere quomodo quidam in illo die alios rogabunt, quomodo itẽ boni rogatam negabunt opem, quique per vendentes significentur ad quos fatuæ mittuntur oleum ab ipsis empturæ, quid item ianua clausa, & quomodo post clausam ianuam quædam venire dicantur quæ intromitti cupiunt, cùm mox in sequenti quadam parabola dicatur, peccatores primùm abire in supplicium: ac deinde iustos in vitam æternam. Dubitare autem quis potest quomodo ex præcedenti parabola inferat Dominins vigilandum esse, cùm in parabola illæ quæ proponuntur imitandæ virgines, non dicantur plus quàm aliæ vigilasse, sed omnes simul tum dormitasse, tum dormiuisse. Sed ex prædictis patet responsio, quandoquidem superiùs satis est significatum, virgines illas non ad hoc nobis proponi imitandas, vt sicut illæ corporaliter vigilauerunt, & nos spiritualiter vigilemus: sed vt sicut illæ sibi bene prospexerunt, & prudenter se parauerunt, ad incertum sponsi aduentum, ita & nos ad incertum Domini aduentum prudenter nos paremus, ne ille inueniat nos imparatos, quod fit vigilando assiduè in bonis operibus. Bene ergo infert Dominus, *Vigilate itaque, &c.* Sensus enim est, Itaque ne & vobis simile contingat quale istis fatuis virginibus, hoc est, ne & vos incertitudinem aduentus mei parùm animaduertentes, dies ille imparatos inueniat, & ob id excludamini à regni cœlorum

cœlorum gaudiis, parate vos ad incertum illum aduentum, hoc est, assiduè vigilate in bonis operibus, nec sitis negligentes, certò persuasi serò vos tum quæsituros vt ea vobis paretis quibus occurrere venienti possitis. Cæterùm ex præcedentibus etiam liquet, parabolam hanc, quo ad eam partem qua dicitur de aduentu sponsi & occursu virginum, pertinere ad resurrectionis & generalis iudicii diem, sed tamen sicut & aliæ parabolæ ad idem pertinentes, & quæcunque de aduentu filii hominis hîc dicuntur, suprà diximus etiam suo modo pertinere ad diem mortis vniuscuiusque hominis: ita & hæc parabola. Sicut enim ita viuendum est, vt in nouissimo illo generalis iudicii die inueniamur parati & habentes quæ tum erunt necessaria, sic & vigilanter curãdum ne nos dies mortis imparatos inueniat, quandoquidem in quo statu tum inuenti fuerimus, in eodem & reperiendi sumus in nouissimo generalis iudicii die.

Monemur ergo vt ne negligenter viuentes, oleo tantum fidei contenti simus, sed etiam paremus nobis oleum charitatis ac bonarũ operationum, priusquã mortis tempus obueniat, vt veniente sponso, & rationem anteactæ vitæ requirente, habeamus oleum sufficiens quo lampades mẽtium nostrarum illuminatæ & accensæ non tunc deficiant, sed præluceant nobis vsq; in regnum cœlorum. Cuius contrarium plerique nimis faciunt Christiani, qui vsque in finẽ vitæ negligenter viuentes, & ob fidem rectam nimis securi, cùm instante morte sentiunt se vocari in occursum venientis Domini, tum primùm incipiunt sentire lumen suum deficere, ac cogitare de parãdo & emendo sibi oleo bonorum meritorũ, facultates suas in pios vsus post mortem erogari, testamẽto cauentes. De quibus vt desperandum non est, ita vehementer metuendum. Pœnitentia enim sera rarò vera, rariùs aut nunquam perfecta, semper incerta.

PARABOLA DE DISTRIBVTIS TALENTIS.

MATTHÆI 25. CAPVT CXXVI.

Sicut enim homo peregre proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua. Et vni dedit quinque talenta alij autem duo, alij verò vnum. Vnicuique secundùm propriam virtutem, & profectus est statim. Abijt autem qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo. Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui. Post multum verò temporis, venit Dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus sum. Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo superlucratus sum. Ait illi dominus eius, Euge, serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es metis vbi non seminasti, & congregas vbi non sparsisti, & timens abij, & abscondi talentum tuum in terrà: ecce habes quod tuum est. Respondens autem dominus eius, dixit ei, Serue male & piger, sciebas quòd meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi: oportuit ergo te committere pecuniam meam numularijs, & veniens ego recipissem vtiq; quod meum est cum vsura. Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta: omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo. Et inutilem seruum ejicite in tenebras exteriores, illic erit fletus & stridor dentium.

SICVT ENIM HOMO PEREGRE PROFICISCENS VOCAVIT SERVOS SVOS, &c.] Aliam rursus adiicit Dominus parabolam, etiam à seruis desumptam, dominum suum abscentem, & in certo tempore reuersurum expectantibus, quæ non est multùm diuersa ab ea quam suprà paucis posuit Marcus simili modo exorsus, *Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam.* Proinde & hic inabsoluta locutio sic est perficienda, quomodo suprà dictum est circa similem Marci locum, vt subaudiatur, Sic se habet regnum Dei sicut homo peregre proficiscens, &c. Vel, Sic se habet filius hominis sicut homo peregre proficiscens. In præcedenti enim sententia, cum qua hæc connectitur parabola, præcedit de filio hominis apud Græcos. Sic enim habent, *Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam in qua filius hominis venturus est.* Est autem hæc parabola multùm similis ei quæ supra ex Lucæ decimonono, habita est in capite Concordiæ 107. proinde ea tantùm hic erunt tractanda quæ hic sunt propria, & iis quæ in illa dicuntur dissimilia. Et in illa enim & in hac inducitur homo quidam proficiscens in longinquam & extraneam regionem, qui seruis suis pecuniam tradiderit, qua absenti domino lucrum facere possent, ex quibus duo cùm reuertẽti domino & rationem poscenti ostenderunt se lucrum fecisse, laudati sunt à Domino, & consortio eius donati: vnus autem qui concreditam pecuniam sine lucro retulit, prętexens suæ ignauiæ metum seueritatis domini sui, ab ipso seuerè est increpitus, & concredita priuatus pecunia, quam dominus ei iussit adiici qui plurimùm fecisset lucri. Sed in illa etiam inducuntur quidam, qui post abeuntem miserunt legatos, recusantes ipsius parere imperio, quos rediens dominus ante se iussit interfici. Ita enim illo conueniebat loco, ob notandam Iudæorum infidelitatem & punitionem. Hic verò ea non conueniebat narratio, quòd omnibus huius loci parabolis Dominus fideles suos tantùm ad vigilantiam studeat prouocare. In illa singulis seruis æqualis committitur pecunia, nempe mina, ex qua non omnes, etiam frugi serui, idem lucrum fecerunt. In hac diuersi ponderis pecunia diuersis contradita inducitur. *Vel enim quinque talenta, alij autem duo, alij vero vnum, vnicuique, scilicet, secundùm propriam virtutem*, id est, potestatẽ & vires: est enim Græcè δύναμιν. In illa enim significãdum erat,

tandem Euangelii doctrinam singulis credendam Apostolis & prædicatoribus, qua non omnes idem referrent domino suo lucri. In hac verò significare voluit Dominus, diuersis diuersa gratiarum dona ad Ecclesiæ vtilitatem danda, & quibusdam quidem maxima aut multa, aliis mediocria, aliis rursum infima aut pauca. Hanc enim triplicem distinctionem significat diuersa illa talentorum distributio, qua vni quinque, alii duo, alii vnum dicitur traditum. Explicat hanc talentorum distributionem factam à Christo, cùm peregre proficisceretur in cœlos, Diuus Paulus scribens ad Ephesios, *Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores,* &c. Vnde patet per talenta hic intelligenda ea dona quæ dicuntur gratiæ gratis datæ, non autem potissimùm ea quæ dicuntur gratiæ gratū facientes. Cæterùm quod ad literam attinet, de vocabulo, *talentum*, sciendum quod cùm apud diuersos talentum fuerit diuersi valoris, talentum Hebraicum, quod Hebræis dicitur Ciccar, & de quo intelligenda sunt quæ in scripturis dicuntur de talento, fuit centum minarum, sicut & talentum Ægineticum. Id enim patet ex Iosepho, libro tertio antiquit capit. 10. cùm pondus candelabri aurei dicit fuisse centū minarum quod, inquit, Hebræi dicunt Cinthares. Græca lingua interpretatum, talentum nuncupatur. Vbi illud obiter annotandum, deprauate nos legere Cinthares, cùm Græcè sit κίγχαρες, quod secundum proprietatem linguæ Græcæ proximè accedit ad dictionem Hebraicam Ciccar, vel Cicchar. Legendum ergo saltem esset Cinchares. Nam γ ante χ sonat vt n. Talentum autem Hebraicum continere centum minas Hebraicas, non autem Atticas, quales centum continet talentum Ægineticum, ostendit Robertus Senalis in suo de ratione ponderum & mensurarum libro. Quòd autem dicitur *vnicuique datum secundùm propriam virtutem*, & facultatem, sicut quod attinet ad exemplum parabolæ, significat hominem illum cōsiderasse singulorum suorum seruorum vires & industriam, ac secundùm diuersitatem industriæ & virium plus vel minus dedisse diuersis: ita quod attinet ad rem parabolæ, significat Christum nulli vltra vires suas imponere aliquid oneris, sed in diuersitate suorum donorum & vocationum attendere qualitates & vires hominum, vt nullus conqueri possit, plus sibi commissum aut minus quàm oportuisset. Quod autem qui quinque & qui duo acceperant talenta, duplicasse illa lucro suo dicuntur, ob id dicitur vt intelligamus seruos frugi oportere suo domino lucrum facere per accepta ab ipso dona, & lucrum non simplex, sed quod respondeat & quodammodo æquiualeat acceptis donis, vnumquemque autem secundùm proportionem acceptorum donorum, vt qui plura & maiora accepit, sciat se plus lucri debere Domino conquirere, iuxta illud, *Cui multum datum est multum petetur ab eo.* Et illud Diui Gregorii, *Cùm augentur dona, crescunt & rationes donorum.* Lucrum autem Deo facere per accepta ab ipso dona, non solùm est plurimos ad Deum cōuertere, sed etiam quomodolibet facere opera quæ vel ad Dei honorem, vel ad proximorum faciunt vtilitatem. Porrò cùm in simili apud Lucam parabola tantùm dicatur dominus seruorum reuersus accepto regno, hìc dicitur Dominus post multùm temporis venisse. Quo, quod ad exemplum pertinet significatur Dominus seruorum sufficiēs tempus seruis reliquisse quo fructum facere suo possent domino, nec ante debitum tempus rationem exegisse ab eis. Quare similiter quod ad rem parabolæ pertinet, significatur Domini nostri longanimitas, quodque & in genere, Ecclesiæ suæ sufficiens tempus faciendi fructum, quem ab illa est requisiturus, relinquet, & speciatim singulis suis seruis abunde satis indulget temporis, vt non more quorundam dominorum asperorum & immitium, ex breui temporis spatio fructum illum requirat, qui multum temporis desiderat. Simul tamen secundùm Diuum Chrysostomum & Diuum Hieronymū per hanc partem significatum est à Domino multùm temporis futurum inter suam ascensionem & vniuersale hominum iudicium, ne fallamur illis scripturæ locis, quibus statim Dominus significatur venturus. Iam & illud diuersum est in parabola Lucæ & ista, quod cùm in illa seruo qui plus fecisset lucri, maius præmium decernatur: hic & ei qui quinque & ei qui duo fuit superlucratus, idem dicitur, nempe quia *super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium Domini tui*, id est, esto particeps gaudii eiusdem cum Domino tuo. In illa enim significatur Dominum remuneraturum vnumquenque secundùm meritorum proportionem. In hac verò omnes frugi seruos eodem donandos præmio, felicitate, scilicet, eadem qua donatus est Christus quāquam non æqualiter ab omnibus participata. Declaratur autem Domini benignitas in his ad frugi seruos verbis, dum eadem verborum dulcedine excipit eū qui minus fecerat lucri quam eum qui plus fecerat. Non enim tam lucri magnitudinem, vt solent auari domini, attēdit, quàm seruorum industriā fidelitatem, & diligentiam. Vnde non dicit, quia quinque superlucratus es, sed, *quia in pauca fuisse fidelis.* Vtriusque autem serui, & eius qui quinque fuit superlucratus, & eius qui duo tantùm, par fuit industria & diligentia Non enim minor fuit industria duobus talentis superlucrari alia duo, quàm quinq; talentis alia quinque. Quæ autem hic dicuntur de eo qui vnum talentum accipiens *abscondit illud, fodiens in terra* eadem sunt cum iis quæ in parabola Lucæ dicuntur de tertio, qui acceptam minam reposuit in sudario. Nam per minam repositam in sudario & talentum in terra defossum idem significatur, nimirum quod quidam Dei dona seruant otiosa, nec illis student facere, quem possent & deberent fructum. Tantùm id hic est proprium, quod iubetur inutilis seruus priuatus suo talento eiici in tenebras exteriores. In qua parte, vt & alias in fine parabolæ solet, Dominus ab exemplo parabolæ digreditur ad rem per parabolam significatam. Illud autem hic peculiariter quæri potest, cur in parabola potiùs inducatur is qui vnum acceperat, occultasse talentum, quàm ille qui quinque aut duo. Ad quod dicendum, id à Domino commodè factum, vt magis ostenderetur pigritia & inertia illius serui, ac iusta magis declararetur eius condemnatio, qui in re parui periculi, ne paruum quidem studium & laborem subire voluerit. In negotio enim exiguo vt minus est periculi, ita minùs excusatur qui recusat. Deinde dum is qui vnum tantum talentum habens, otiosum illud esse permisit à Domino lucri cupido tam seuere est & increpitus, & condemnatus intelligendum facilè relinquitur longè magis condemnandos eos qui pluribus acceptis talentis, sine lucri acquisitione ea apud se detinent,

non

non autem si econtra dixisset, eum qui quinque vel duo accepisset ob pigritiam damnatum: ita intelligi potuisset & illum damnandum, qui vnum aliquod acceptum talentum, per inertiam sinit esse infrugiferum. Et hæc quidem quæ pro simplici & non coacta huius parabolę tractatione dicenda videbatur, præter ea quæ circa similem parabolam à Luc. descriptam sunt dicta. Quibus tamen quædam adiici possent obseruationes. Primùm enim in eo quod serui non nisi pecunia à Domino accepta lucrum illi fecisse dicuntur, notatur nos ex nobis ipsis nihil posse boni facere, sed tantùm ex acceptis Dei donis, accedente tamen nostra industria Dei gratia adiuta. Deinde in eo quòd talenta quæ maxima sunt pecuniarum summa, dominus dicitur seruis dispensasse: notatur & quam diues sit Deus in donis suis, & quā magna sint eius dona, si conferantur cum his quæ homines dare possunt. Postremùm notādum, quòd quanquam per talenta potissimùm Dominus significauerit ea dona spiritualia quæ ad hominum in fide & charitate ædificationem pertinerent, generaliter tamen etiam quæuis alia Dei dona, vt sunt diuitiæ & dignitates temporales, accipi debent significari nomine talētorum. Non enim omnibus datum est verbo prædicationis & doctrinæ lucrum Deo facere. Quicquid igitur est quod quis habet boni, siue id spirituale sit, siue temporale, eo velut accepto à Deo talēto, studere debet non sibi, sed Deo lucrum facere. Id fiet, si per illud bonis insistat operibus quę in Dei faciant honorem & proximorum vtilitatem

A Quòd si tres parabolas apud Matthæum ex ordine positas adinuicem comparauerimus, considerare poterimus tria hominum genera inter fideles notari condemnanda. In ea enim parabola quæ apud Matthæum est in fine capitis vigesimi quarti, de seruo qui ob moram domini sui cœpit percutere conseruos suos, & dilapidare bona sui domini, notatur homines apertè viuentes impiè. In parabola autem de decem virginibus, notantur ij qui se iustis coniungunt, & videntur rectè viuere, sed non sufficienter sibi prospiciunt, quales sunt hypocritæ, & quotquot per imprudentiam quandam sunt negligentiores. In hac verò talentorum parabola, notantur

B otiosi & torpidi, & qui suo corpori prætexunt Dei metum, impia, scilicet quadam prudentia negligentes. In prima ergo harum trium notatur aperta impietas, in secunda imprudens negligentia, in tertia malè prudens negligentia. Quòd si omnes quatuor quę sunt apud Matthæum parabolas coniunxerimus, aduertere licebit, in singulis peculiare aliquid à nobis seruandum doceri. In parabola enim patrisfamilias docemur vigilantiam qua caueamus ab omni malo: sed quoniam hæc non sufficit in secunda de seruo præposito domini familiæ, docemur fidelitatem: in tertia de virginibus, prudentiam aut pru-

C dentem prospectionem: in quarta docemur vtilitatem nobis esse necessariam, vt, scilicet, Domino simus vtiles & frugiferi. Vigiles ergo fideles, prudentes & vtiles esse monemur, si aduentum Domini velimus cum nostro bono excipere.

MODVM APERIT IVDICANDI IN NOVISSIMO IVDICIO. Matth. 25. Lucæ 21. CAPVT CXXVII.

Cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris. Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt, Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esuriui enim & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me: nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & dedimus tibi potum? quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te? aut quando te vidimus infirmum aut in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet illis, Amen dico vobis, Quamdiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & his qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui, & non dedistis mihi potum: hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt ei & ipsi dicentes, Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico vobis, Quamdiu non fecistis vni de minoribus his, nec mihi fecistis. Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in vitam æternam. C.21. *Erat autem diebus docens in templo, noctibus verò exiens morabatur in monte qui vocatur Oliueti. Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.*

CVM AVTEM VENERIT FILIVS HOMINIS IN MAIESTATE SVA, &c.] Hactenus sub variis parabolis Dominus locutus est de suo aduentu, & hominum in suo aduentu iudicio: nunc verò de illo iudicio apertè & sine parabolis differit, dicens, *Cum autem venerit filius hominis in maiestate*, hoc est, in gloria sua. Quod dicit ad distinctionem primi aduētus qui fuit inglorius. Dicit autē semper filium hominis venturum, quia iudicium vniuersale fiet ab ipso quatenus homine, iuxta illud Ioānis, *Potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est.* (Ioan. 5.) In forma

D enim humana iudicium exercebit, in qua eum videbunt & impii, & iusti. Veniet autem non solus, neque aliquot tantum comitatus Angelis, *sed omnes Angeli*, inquit, *eius cum eo*, quemadmodum prædixit Zacharias, *Veniet Dominus Deus meus, omnesq; sancti cum eo.* (Zacha. 14.) Dicit, *Angelus eius*, ad distinctionem angelorum malorum, qui mox postea dicuntur angeli diaboli. *Qui*, inquit, *paratus est diabolo, & angelis eius.* Emendatiores tamen libri non habent hîc, *eius*, sed Græca habent, sancti angeli, vt videri possit allusum ad locū Zachariæ. Cùm ergo sic venerit cū angelis suis, qui illi aderunt

erunt tum honoris, tum ministerii causa, atque vt testes sint æquitatis iudicii, *tunc*, inquit, *sedebit super sedem maiestatis suæ*, id est, sedem suam gloriosam. Quo aliud non significat, quam tunc ipsum sese exhibiturum gloriosum omnium iudicem, & iudiciaria vsurum potestate. Alioquin enim & nunc sedet in sede maiestatis suæ ad dexteram patris: sed quoniam iudicis est sedere, ideo huiusmodi tropo significat se tum exhibiturum iudicem, sicut & suprà dictum est in capite Concordiæ 100. Proinde non est opus hic inquirere qualis sit futura sedes Christi, quanquam non malè fortè quis dixerit, aut ipsas nubes in quibus veniet, fortè illi pro sede, aut ipsos etiam angelos, inter quos quidam peculiariter dicuntur throni, id est sedes. Sequitur, *Et congregabuntur* (angelorum, scilicet ministerio) *ante eum omnes gentes iam resuscitatæ. Omnes enim*, inquit Paulus, *stabimus ante tribunal Christi. Et separabit eos ab inuicem*, ministerio item angelorum, de quibus suprà dixit, *Exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & colligent de regno eius omnia scandala*. Non ergo quod dicitur, *separabit eos ab inuicem*, solum intelligi debet de separatione secundùm iudicium & cognitionem Christi, sed etiam de separatione secundùm locum. Vtroque enim modo separabit homines ab inuicē. Quod & similitudo sequens significat, cùm dicit, *sicut pastor segregat oues ab hœdis*. Qua similitudine præterquam quòd significantur iusti ouibus esse similes, & iniusti hœdis, significatur etiam quàm facilè separabit Christus iustos ab iniustis, nempe quàm facilè separat pastor oues ab hœdis: oues enim ab agnis suis non facilè separantur, ab hœdis autem facilè, quòd non desiderent oues hœdorum communionem. Sic Christi iussione facilis erit bonorum à malis separatio, nec necessitas aut consuetudo retrahet bonos à separatione malorum. Valet autem hæc similitudo etiam ad significandum illud, quòd quemadmodum in die cùm in campum mittuntur oues, permixtæ sunt hœdis, ac simul pascuntur, in vespera verò pastor oues & hœdos in propriis seorsum colligit locis, eò quòd non conueniret ea simul eodem colligi loco: ita & in campo huius mundi permixti sunt mali cum bonis, atque ab eodem simul pascuntur pastore Christo qui omnes nutrit: in fine autem sæculi tanquam in vespera mundi, ab inuicem sunt separandi, vt suo quique condantur loco. Ouibus autem electos, vt & aliàs, comparat Dominus, propter mansuetudinem, simplicitatem, & sanctificationem in virtutibus. Hœdis verò peccatores, ob illorum fœtorem & immunditiam, quodque non rectà gradiuntur, sed à recto discedant itinere, atque per præcipitia incedant. Deinde & quia hœdus lasciuum est animal, & feruens semper ad coïtum, secundùm Hieronymum, ob quas causas ferè pro peccatis offertur in lege. A dicta autem similitudine Dominus mutuata metaphora subiicit, *Et statuet oues quidem à dextris, hœdos autem à sinistris*. Non enim iam iustos ouibus, iniustos hœdis comparat, sed metaphoricè in nomine ouis & hœdi eos significat. Bene autem oues statuentur à dextris, hœdi verò à sinistris, quia ad fœlicitatem, quæ dexteræ nomine significatur, iusti vocabuntur, iniusti verò extremæ tradentur infœlicitati, quæ sinistræ significatur nomine. Præcessit simile quid in veteri populo, quod huius separationis videri possit fuisse typus. Siquidem Deuterōn. 27. præcepit Moses, vt filiis Israël in terram promissionis ingressis, sex tribus, quorum patres ex liberis vxoribus Iacob, nempe Lia & Rachel, starent super vel iuxta montem Garizim ad benedicendum, & sex tribus, quorum patres ferè ex ancillis nati erant, excepto Ruben, qui cum filiis ancillarum meruit coniungi, quod cum ancilla vxore patris sui concubuisset, starent super vel iuxta mōtem Hebal ad maledicendum, hoc est, vt intelligitur cōmuniter, vt responderent Amen ad maledictiones per Leuitas pronunciandas. Quod & impletum legitur Iosue 8. vbi ex vtraque parte arcæ stetisse dicuntur sex tribus Israël, à dextris, scilicet, sex, & sex à sinistris, cùm legerentur à Leuitis verba benedictionis & maledictionis. Sic enim & hic cùm dicturus est Christus, *Venite benedicti, & Discedite maledicti*, iusti statuentur à dextris, qui rectè intelliguntur significari per filios liberarum, quòd paternam sint assecuturi hæreditatem: iniusti verò à sinistris, qui rectè significabantur per filios ancillarum & concubinarum, quòd his Deus pater non suam hæreditatem deputauerit, sed præsentia tantùm bona, velut munera quædam. Dedit enim Abraham ipsi Isaac cuncta quæ possederat: filiis autem concubinarum largitus est munera, & separauit eos ab Isaac filio suo, vt scribitur Genesis 25.

TVNC DICET REX HIS QVIA DEXTRIS EIVS ERVNT, VENITE, &c.] Qui priùs se filium hominis vocauit, & pastorem, nunc regem se vocat, quod regis sit iudiciariam proferre sententiam, & tum ad regni consortium vocare, tum ab illo proscribere. Dicturus enim est, *Venite, possedite regnum*. Non est autem existimandum, omnia sic ad litteram euentura quæ hic narrantur, vt hæc præcisè verba sint vltro citroque proferenda à iudice & iudicandis, sed hac narratione Dominus suum sermonem nostro accōmodans captui, crasso quodam modo significare voluit nouissimi iudicii rationem, quanquam verisimile etiam sit, Dominum quemadmodum apparebit visibiliter, ita etiam sensibiliter aliqua prolaturum verba, quibus & iustos ad præmia vocet, & iniustos condemnet. Non enim in momento & in ictu oculi iudicium consummandum, sicut resurrectionem Paulus asseruit. At Danielis 7. dicitur, *Iudicium sedit, & libri aperti sunt*. Quod secutus Ioannes in Apocalyp. cùm de iudicio vltimo scribit, *Libri*, inquit, *aperti sunt, & iudicati sunt mortui, ex his quæ scripta sunt in libris secundùm opera ipsorum*. Quibus locis per apertos libros, patres ferè intelligunt singulorum conscientias, quibus diuina iustitia in memoriam reducet merita singulorum, eaque sic in lucem educet, vt & alii aliorum possint cognoscere merita. Quod conuenit cum illo Pauli, *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die cùm iudicabit Deus occulta hominum*. Proinde non erit necesse tunc sensibili voce dicere quibusdam, *Esuriui, & dedisti mihi manducare*, & aliis, *Esuriui, & non dedistis*: sed effectu ipso tamen hæc Christus hominibus dicet, cùm singulorum hominum merita & sibiipsis & omnibus nota faciet. Porrò ratio iudicii hic à Domino commemorata non ad omnes pertinet homines, sed tantùm ad fideles. Nam infideles non potissimùm ob neglecta misericordiæ opera condemnabuntur, sed ob neglectam fidem. Iudicium autem fidelium peculiariter Dominus hic inducit, tum quòd omnia quæ hic Dominus Apostolis nunc disseruit, dixerit

Margin notes: Epi[...] Paradi[...] rum tri. — [...]14. — [...]13. — 1. Cor. 15. — Dan. 7. — Apoc. 2. — Rom. 2.

ad commonitionem credentium in se: tum quòd infideles in illo die, suam secum deferent condemnationem, eamque mox ex conspecto signo filii hominis parente in cœlis sunt agnituri: vnde suprà dixit in tribus terræ tunc mox plancturas. Et alibi, *Qui*, inquit, *non credit, iam iudicatus est.* Proinde non erit tunc tali opus discussione inter infideles, quali inter fideles, qui omes sibi vendicant Christum. Vnde dicit Psalmista, *Aduocabit cœlum desursum & terram, discernere populum suum.* Nec inducuntur hic à Domino omnia de quibus fideles tunc sunt iudicandi, sed ea quæ ad vniuersitatem & communitatem fidelium maximè pertinent, & de quibus nemo se facilè excusare potest. In præcedenti enim parabola significauit rationem exigendam in iudicio de vsu & fructu talentorum, hoc est, donorum & charismatum diuinorum, qua parabola maximè Apostolos, & eos qui cum illis in Ecclesia accepturi erant singularem aliquam gratiam & prærogatiuam, admonere voluit sui officii: nunc verò significat rationem exigendam in iudicio de operibus misericordiæ factis, vel neglectis, vniuersos fideles sui officii admonere volens, & potissimùm eos qui præsidibus Ecclesiæ subiecti sunt, à quibus non tam talentorum quàm misericordiæ in pauperes ratio tūc exigetur. Quòd enim non propter Apostolos & eos qui Apostolis sunt similes hæc sint dicta, sed propter fideles qui ad illorum prædicationem erant credituri, satis illud indicat, quod dicitur, *Quamdiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Fratres enim minimos quos demonstrat, & quos ab his qui iudicantur secernit, Apostolos, pauperes, & illis similes potissimùm significat. Verumtamen sicut in præcedenti parabola nomine talentorum extensiuè etiam intelligitur corporale quiduis, quo quis proximo prodesse, aut Dei gloriæ seruire potest, vt ad omnes omnino fideles illa pertineat parabola, sic & hoc loco sub operibus misericordiæ corporalibus, intelligenda etiam sunt opera misericordiæ spiritualia, vt etiam ad omnes hic sermo magis pertineat: voluit enim Dominus hoc suo sermone docere fideles, non secundùm fidem suam ipsos iudicandos, sed secundùm opera, idque potissimùm secundùm opera dilectionis proximo impendenda: quare huiusmodi dilectionis enumerat opera quæ omnibus competere possunt, & à quibus nemo se potest facilè excusare, sub quibus & alia dilectionis officia magis spiritualia, sed non sic omnibus conuenientia, facilè intelligenda reliquit. His præmissis, ad explanationem verborum Christi est deueniendum. In quibus id diligenter obseruandum, contra eos qui negant operum humanorum merita, quòd propter opera iustis deputet regnum, vt intelligamus vitam æternam reddi eis tamquam mercedem bonorum operum, & iustos suis operibus mereri illam, sicut impii suis operibus æternum merentur supplicium. Nam quemadmodum pro causa quare impii discedere debeant in ignem æternum, dicitur, *Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare,* ita pro causa quare iusti vocentur ad regni possessionem, dicitur, *Esuriui enim, & dedisti mihi manducare.* Nec tamen sic meritis nostris putetur dari vita æterna, vt non totum tribuatur diuinæ misericordiæ, à qua habemus merita bona, obseruandum rursum quod præmittatur, *benedicti patris mei*, quodque paratum dicitur regnum fuisse iustis à constitutione mundi. Hinc enim patet ex

Ioan. 3.

Psalm. 49.

Meritum operum.

Dei benedictione & prædestinatione pendere iustorum salutem, vnde & pendent eorum bona opera, vt ne quis possit gloriari in seipso. Duplici autem ratione intelligi potest iustos vocari *benedictos patris*, hoc est, benedictos à Deo patre, nempe & ratione electionis ab æterno, & ratione gratiæ suæ qua ipsos in tempore fecit consortes. Benedixit enim eis pater, cùm de eis per prædestinationem bene statuit & cogitauit facere. Benedixit item, cùm eos sua benedictione & gratia participes fecit. Non dicit autem, accipite, sed *possidete*, vel, vt est Græcè κληρονομήσατε, id est, hæreditate vel in hæreditatem accipite, tamquam, scilicet, paternum bonum, vobisque iure adoptionis debitum, quodque non ad tempus, sed in perpetuum sitis possessuri. *Possidete*, inquit, non quoduis bonum, sed quod est omnium maximum, nimirum *regnum*, non iam primùm partum & paratum, vt ne recens exortum regnum putetis aliquando etiam cessaturum, sed *paratum vobis à constitutione mundi.* Minus dicit, plus significare volens. Non enim iustis regnum tantùm fuit paratum à constitutione mundi, sed & ab æterno: siquidem (vt habet Paulus) *elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Hæc autem regni præparatio non est aliud quàm hominum ad illud regnum prædestinatio. Potest tamen *paratum regnum* intelligi, primùm in ipsa mundi creatione, quia tunc locus regni aptatus est felicitati accommodus. Cæterùm in sequentibus sex commemorantur charitatis & misericordiæ opera, quæ generatim in eo comprehenduntur, quod est, miseris subuenire, aut consolationem impendere, quibus ex Tobiæ libr. additur septimum, nempe mortuos sepelire: vnde receptum est vt septem dicantur esse corporalia misericordiæ opera. In quo numero etiam recensentur opera misericordiæ spiritualia, ex scripturis item desumpta, nempe, peccantem corrigere, dubitanti rectè consulere, docere ignorantem, mœstum consolari, iniurias & imperfectiones proximorum ferre, delinquenti ignoscere, & pro salute proximi orare, quæ hoc versu comprehenduntur, *Consule, castiga, solare, remitte, fer, ora.* Corporalia hoc versu, *Visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo, condo.* Quæ & ipsa corporalia misericordiæ opera spiritualiter exhibet is qui esurientem doctrinam salutarem pane verbi reficit, aut tribulationibus lassum & sitientem consolationis refrigerat consolationis potu, aut errantem per hæresim vel peccatum, in domum matris Ecclesiæ colligit, aut infirmum in fide, assumit ac subleuat, aut omnibus virtutibus destitutū ac nudum, virtutibus ornare studet, aut diaboli & peccati mancipium redimere conatur, aut proximi peccata, opera, scilicet, mortua, tegit studiosè & veluti sepelit. Porrò in commemoratione operum charitatis duo sunt obseruanda. Primùm quàm exigua etiam dilectionis opera Dominus commemoret, tamquam digna tanto præmio, nimirum infirmi aut captiui visitationem. Non enim dicit, Infirmus fui, & curastis me vestro sumptu. In carcere eram, & redimistis me, sed, *visitastis me, & venistis ad me.* Secundò, quòd miseris impensa accepte veluti sibi impensa: vtrobique enim mira relucet Christi benignitas, & quòd tantilla charitatis opera recensere sit dignatus, tamquam ea quibus pro mercede reddatur regnum, & quòd ea sibi agnoscit præstita quæ miseris suis sunt impensa

Ephes. 1.

Tob. 12.

Misericordiæ opera corporalia & spiritualia.

pensa, etiam minima. Vtroque autem horum vt suam declarat benignitatem, ita & fideles prouocare voluit ad beneficentiæ & charitatis opera miseris exhibenda. Quod autem inducuntur iusti dicturi, *Domine quando te vidimus*, &c. significat eorum admirationem, qua stupebunt sua opera sic magnifieri à iudice, vt sibi impensa agnoscat quæ se illius personæ non recolent impendisse. Inducitur autem à Domino hęc responsio iustorum, vt subiicere posset declarationem eius quod dixit, *Esuriui & dedisti mihi cibum, &c.* Dicit ergo, *Quamdiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis*: vbi pro *quamdiu*, sicut & infra, Græcè est ἐφ' ὅσον, quod hoc loco rectiùs verteretur, *In quantum*, aut *quatenus*, vt vertit quidam. Et hoc enim significat etiam ἐφ' ὅσον, ac præsenti loco magis conuenit. Sensus ergo est, Eatenus vel in tantum mihi hæc fecistis, quatenus vel in quãtum fecistis etiam vni de his fratribus meis minimis. Quoniam autem non dicit absolutè de fratribus meis, sed *de his fratribus meis*, apparet ipsum potissimùm notare voluisse Apostolos & eis similes, qui tum ipsi proximè assistent, qui voluntariè pauperes facti, variis in hoc mũdo propter Christum attriti fuerunt calamitatibus. In Apostolos enim extendens aliquando manum suam dixit, Fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem patris mei. Generaliùs tamen & extensiuè etiam rectè intelliguntur significari quiuis pauperes Christiani, qui Christi fratres per baptisma & adoptionis gratiam facti sunt. Quicquid enim his impenditur charitatis, si impendatur tanquam fratribus Christi, veluti Christo impensum est. Vnde suprà Matthæi 10. dixit, *Quicunque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ, tantùm in nomine discipuli, non perdet mercedem suam.* Minimos autem vocat fratres suos, quia humiles, pauperes, & abiecti in hoc mundo. Aut additum est illud *minimis*, emphaticè in hoc sensu. Quamdiu fecistis vni de fratribus istis meis, etiam his qui inter eos sunt infirmi. Porrò præterquam quod in hac sententia Christi declaretur benignitas, ob id quòd sibi reputare impensum dignatur, quæ vnicuiuis etiam minimorum impensa sunt, etiam alia ratione mira ostenditur eius clementia, nempe quod in tanta venturus maiestate & gloria, etiam minimos fidelium fratres suos sit vocaturus, sicut & post resurrectionem suam, non dedignatus est Apostolos suos appellare fratres suos. Proinde cùm hic iam duplici nomine pateat, quanti Domino sint pauperes & afflicti fideles, & hi qui huiusmodi sint, sibi non displiceant, sed *glorietur frater humilis in exaltatione sua*, vt habet Iacobus, & alii spiritum Christi præ se ferunt, pauperes eiusmodi non despiciant, sed etiam ipsi plurimi faciant minimos Christi, eisque tamquam Christo qua possunt subuenire studeant ratione. Quis enim (si modo Christum verè amet) non lubens cupiat ac quærat benefacere fratribus Christi, imò ipsimet Christo? Et quidem ad eleemosynas pauperibus erogandas, permouere omnes habentes facultates satis deberet, primùm naturæ ac cognationis spiritualis ius, nimirum quia homines sunt ac fratres: deinde & Domini præceptum, ac rursum quod cogitare deberent se terrenarum facultatum non dominos, sed dispensatores esse constitutos. Nunc verò longè efficaciores his indicat Dominus rationes, quibus qui fidelis existens non commouetur, is se planè lapidem declarat. Excitat enim ad eleemosynam & omnem beneficentiam, imprimis quòd afflicti quantumuis abiecti & viles, sui sint fratres. Deinde quòd sibi impenditur, illis exhibitum: ac postremùm, quia sola misericordiæ & charitatis opera in suo iudicio narrat discutienda, & vel minima huiusmodi opera adeò ostendit non negligenda, vt etiam ob ea vel exhibita vel prætерita, illis maximum sit reddendum præmium, alii grauissimo sint addicendi supplicio. Simili modo ad misericordiam prouocat Sapiens, dicens, *Fœneratur Domino qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddit ei.* Et capite 14. *Qui calumniatur egentem, exprobrat factori suo: honorat autem eum, qui miseretur pauperis.*

Proverb. 19 & 14.

TVNC DICET EX HIS QVI A SINISTRIS ERVNT, DISCEDITE A ME, &c.] Primo loco dicitur sententia proferenda pro iustis, ac secundo loco contra malos, vt intelligamus, iudicem proniorem ad recordandum & remunerandum benefacta bonorum, quàm ad vindicandum malefacta malorum. Est autem in hac contra impios sententia antithesis, & imitatio verborum prioris sententiæ. Ibi enim dicitur, *venite*, hic verò, *Discedite à me*, Ibi *benedicti*, hic, *maledicti* nominantur: non additur tamen, vt ibi, *patris mei*, quod, vt annotauit Origenes, benedictionis quidem ministrator & auctor sit Deus pater, maledictionis autem vnusquisque sibi ipsi sit auctor, qui maledictione digna est operatus. Ibi vocãtur ad hæreditariam & æternam possessionem regni, hic deputantur igni æterno. Proinde his verbis duplici condemnantur pœna damnati, nempe pœna damni, & priuationis conspectus diuini, cùm dicitur, *Discedite à me*: & pœna sensus & cruciatus, cùm igni deputantur æterno. Ibi dicitur regnum, ad quod iussi vocantur, paratum ipsis, hic dicitur ignis ad quem impii damnantur, paratus diabolo & angelis eius, qui, scilicet, ei consenserunt. Nõ dicit iam ignem paratum iniustis, sicut regnum dixit paratum iustis hominibus, ne Dei ordinationi sic asscribatur hominum condemnatio, sicut eorum saluatio, sed intelligamus Deum, quantum ex se est, neminem creasse ad perditionem: homines verò peccantes sua sponte, suisque demeritis se participes facere, & obnoxios eorum malorum quæ imprimis & potissimùm diabolo & angelis eius erant parata. Ideoque non dixit priùs regnum ad quod vocat iustos, paratum angelis bonis, sicut nunc dicit ignem paratum diabolo & angelis malis, ne omnino similiter intelligamus, homines mereri Angelorum bonorum consortium, sicut merentur malorum consortium dæmonum, eò quòd bona hominum merita non in sola nostra pendeant arbitrii libertate, sed ex Dei proficiscantur gratia & benignitate. Diuinæ ergo benignitati tribuẽdam iustorum saluationem significauit, dicens regnum illis à principio mundi paratum humanæ autem malitiæ iniustorum condemnationem, cùm dicit ignem non ipsis paratum, sed diabolo. Simul tamen hac locutione (vt nos magis deterreret) significauit atrocitatem pœnæ impiorum, nimirum quòd eam communem habituri sint cum diabolo & angelis eius quorum supplicium nemo non concipit fore grauissimum. Sic & superiùs ob id dixit regnum iustis etiam paratum, non autem Angelis, quò huiusmodi locutione magis nos prouocaret ad beneficentiam, intelligẽtes Dei erga nos homines benignitatem. Subiicit autem Dominus causam condemnationis impiorum, contrariam, scilicet, causæ saluationis iustorum. *Esuriui*

*riti enim (*inquit*) & non dedistis mihi manducare*, &c. A Enumerat sigillatim neglecta misericordiæ opera, sicut & superiùs in commendatione iustorum: nec dicit in genere, egenti & afflicto mihi tulistis aut non tulistis opem: significans in illa die, singulorum factorum hominis habendam rationem simulque varia illa enumeratione significans quàm variæ sint species humanitatis, vt si quidem non omnes possimus, saltem earum aliquas præstare studeamus. In his autem verbis quibus causa redditur condemnatiodis hœdorum, duo sunt notanda: Primùm, quod ob solam omissionem operum charitatis dicuntur condemnari. Sicut enim in præcedenti parabola significantur cōdemnandi hi qui donis Dei vti omittunt: ita & hic qui negligunt opera misericordiæ, B Quòd si autem tanta mulctantur penâ qui omittunt facere bona, qua pœna feriendi sunt qui incessanter committunt mala? Si condemnatur qui non dedit egenti, nec consolatus est afflictum, certè multo magis condemnabitur qui abstulit aliena, qui iniustè affligit, & afflictionem addit afflicto. Secundò notandum, quàm leuia eos dicat prætermisisse. Non enim dicat, Non liberastis me paupertate, infirmitate aut carcere, sed quæ necessaria erant & parui sumptus, non præbuistis, & quæ facilia sunt & omnibus in promptu non fecistis, nec in vno aliquo tātùm, sed & in omnibus misericordiam deseruistis. Quo significauit iustissimam fore impiorum condemnationem quorum inclementia multis eos condemnat modis. C Primùm naturæ & cognationis ius, quo commoueri debuissent ad miserendum suis fratribus. Secundò, facilitas miserationis, quoniam inter misericordiæ recensetur opera, vel panem dare esurienti, ac ægrum & captiuum visitare. Tertiò, Domini præceptum, & promissionum magnitudo Quartò, dignitas ac dignatio eius, qui non tantùm suis fratribus, sed & sibi factum imputat quod aliis suo nomine impenditur beneficii. Nam & alio ad misericordiam flecti debuissent, quod tali possent quid præstare beneficii, quodque tantus ab hominibus quid dignetur accipere, qui quæcumque habent ab ipso acceperunt, qui rursum pro sua liberalitate non potest sibi impensa ab hominibus beneficia non vicissim summis vincere & remunerare bonis. D Atque hanc quidem quartam causam tanquam præcipuam & potissimam Dominus hic attingit, proinde declaraturus quomodo dixerit, *non dedistis mihi manducare*, postquam induxistis responsionem hœdorum, dicentium, *Quando vidimus te esurientem*, &c. (quo significatur impios tunc admiraturos, & experturos facta sua longè aliter expendenda & reputanda quàm modo ipsi ea reputabant) subiecit, *Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni de minoribus* (vel, vt etiam hic habent Græca) *minimis his, nec mihi fecistis.*

ET IBVNT HI IN SVPPLICIVM ÆTERNVM, IVSTI AVTEM IN VITAM, &c.] Hæc E pars addita significat efficaciam sententiæ iudicis, à qua nulla erit appellatio, nec subterfugium. Priùs autem dicit eos qui à sinistris erunt ituros in supplicium æternum, quàm iustos in vitam, quia narrationis ordo sic requirebat, eò quòd proxime præcesserit de condemnatione impiorum. Vel etiam ad significandum impios in conspectu iustorum mox abituros in supplicium, quod ad augmentum felicitatis & gaudii ipsorum faciet, cùm ex comparatione suæ felicitatis cum aliorum condemnatione, magis Dei in se gratiam agnoscent & prædicabunt. Porrò hac sententia refellūtur quotquot de æternitate supplicii impiorum aliquando non rectè senserunt, quales varios fuisse refert Diuus August. lib. 21. de ciuit. Dei, à cap. 17. vsque ad finem libri cōtra eos disputans, In primis enim Origeni tribuitur, quod putauerit & damnatos homines, & ipsum quoque diabolum cum angelis suis, post diuturna pro meritis supplicia ex illis cruciatibus eruendos, & sanctis Angelis sociandos. Nec hoc tantùm, sed etiam alternantes forè sine cessatione beatitudines & miserias, & statutis sæculorum interuallis, ab istis ad illas, & ab illis ab istas itus & reditus interminabiles. Fuerunt alii, qui hominum quidem damnatorum supplicium terminandum putauerint, quamuis non dæmonum. Alii rursum, qui in nouissimo die omnes homines Christi sententia damnatos, putauerunt priusquam mittantur in supplicium, mox sanctorum intercessione liberandos. Præterea, qui non omnium quidem malorum supplicium terminandum asseruerunt, sed tantùm eorum qui Christi baptismate sunt abluti, & participes facti corporis eius, maximè si in catholica Ecclesia hæc perceperint sacramenta, atque in eadem perseuerauerint. At hi omnes simul cum Anabaptistis, qui etiam dicuntur negare æternitatem supplicii damnatorum, refelluntur hac sententia, cùm non solùm in ignem æternum, sed in supplicium etiam æternum dicantur ituri damnati, sicut iusti in vitam æternam. Non enim dici potest istud non pertinere ad fideles, quādoquidem de fidelium iudicio hic peculiariter Dominus locutus est, insinuans eos non secundùm fidem, sed secundùm opera iudicandos esse. Vt autem omnes prædicti hac Domini refelluntur sententia, ita quemadmodum & prædicto loco, & in aliis libris etiam Diuus Augustinus testatur, fuerunt qui ex præsenti sermone Domini sumpserunt occasionem asserēdi eos solùm arsuros æterno ignis supplicio qui facere eleemosynas neglexerunt: eos verò qui illas fecerint, quamuis alioqui malè viuant, ab æternitate supplicij fore liberos, eò quòd hîc Dominus non commemoret se aliud dicturum siue iustis, siue iniustis, nisi eleemosynas, siue factas, siue non factas: & quia Iacobus dicit, *Iudicium sine misericordia ei qui non fecit misericordiam, super exaltat autem misericordia iudicium.* At hi non perpendunt satis causam sermonis hic à Domino instituti, nimirum quòd ideo tantum hic mentionem faciat operum misericordiæ, vt ad hæc fideles prouocet, quæ potissimum ab hominibus Deus requirit. Deinde, quia huiusmodi operibus directè competit, vel misericordiæ diuinæ exhibitio, vel negatio. Iustissima enim est merces, vt inhumanis inhumanitas, & misericordibus misericordia rependatur, quod & Iacobus mox citato loco significauit. Diuus Augustinus sermone quodam, qui est inter nouos sermones 33. Pulchram adfert rationem, cur solis eleemosynis vel præstitis, vel neglectis tribuatur regnum vel damnatio, nempe quia non sunt iusti qui non habeant peccata aliqua, ob quę meritò eis regnum negari posset, qui tamen quia misericordiam aliis exhibuerunt, meruerunt etiam per eam peccatorum suorum consequi remissionem; & eis remissis mercedem aliis omnibus eorum bonis operib[illegible] debitam. Impij verò, etsi etiam ob alia eorum facinora damnentur, tamen quia eorum facinorum per eleemosynas remissionem

Iacobi 2.

missionem impetrare potuissent, si eas vt oportet facere voluissent, ideo damnari dicuntur, quia illas neglexerunt. Porrò quomodo non pugnet cum iustitia, sed æquissimum sit peccatum temporale æterno puniri supplicio, Augustinus eodem etiam lib. 21. cap. 11. ostendit contra eos qui iniustum putant vt pro pecc . . s quamlibet magnis, paruo, scilicet, tempore pe . petratis, pœna quisquam damnetur æterna. Non enim aliqua etiam humanæ legis iustitia hoc attendit, vt tanta mora temporis quisque puniatur, quanta mora temporis vnde puniretur admisit, sed & humanæ leges quantum in se est pro quibusdam peccatis pœnas infligunt æternas, vt cùm infligunt exilium aut seruitutem. Quòd enim æternæ non sint, ob id est, quia nec ipsa vita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum. Et cùm quem humanæ leges pro aliquo grandi crimine morte mulctant, non æstimant supplicium eius iuxta moram qua occiditur, quæ perbreuis est, sed potius quod talem auferunt in sempiternum de societate viuentium. Quod autem est de ista ciuitate mortali, homines supplicio primæ mortis, hoc est de illa ciuitate immortali homines supplicio secundæ mortis auferre. Sic ferè in loco D. Augustin. Præterquam rationem indicatam ab ipso, inueniuntur & aliæ rationes à patribus assignatæ, quibus ostenditur quare iustè pro peccato temporali quidam æterno puniantur supplicio. Vna est, quia peccauerunt contra bonum æternum, dum contempserunt vitam æternam: vnde eodem lib. cap. 12. dicit Augustinus, *factus est homo malo dignus æterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset æternum.* Alia ratio est, quia homo quantum in se est, in æternum peccauit. Vnde D. Gregorius lib. 4. dialog. cap. 44. suo Petro roganti quomodo iustum sit, vt culpa quæ cum fine perpetrata est, sine fine puniatur respondit, *Hoc*, inquit, *rectè diceretur, si districtus iudex non corda hominum, sed facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia cum fine vixerunt. Nam voluissent vtique si potuissent sine fine viuere, vt potuissent sine fine peccare. Ostendunt enim quia in peccato semper viuere cupiunt qui nunquam desinunt peccare dum viuunt. Ad magnam ergo iustitiam iudicantis pertinet, vt nunquam careant supplicio, qui in hac vita nunquam voluerunt carere peccato.* Hæc ille. Tertia ratio est, quia per peccatum contra Deum peccatur, qui est infinitus, atque ob id infinitam meretur pœnam. Pœna enim, secundùm Philosophum 5. Ethicor. infligitur secundùm dignitatem eius in quem peccatur. Est & quarta ratio ad idem pertinens, nempe quia culpa manet, cùm culpa non possit remitti sine gratia, quæ post mortem non potest acquiri. Culpa autem manente, non debet cessare meritò pœna. His iam omnibus circa Christi verba pertractatis, superest vt semper in corde gerentes verba illa, *Venite benedicti*, & *Discedite maledicti*, atque scientes non satis esse credere, sed nec discede . à malo, studeamus operibus mutuæ charitatis v . ire, vt & dulcissima illa voce mereamur vocari, & liberi simus à verbo illo aspero. Hæc enim sunt opera quæ in scripturis requirit, & præ sacrificiis quibus ipsum colimus, vt cùm dicit, *Misericordiam volo, & non sacrificium*, & præ operibus quibus carnem propriam castigamus, vt cum dicit, *Nónne hoc est magis ieiunium quod elegi? Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus disrumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosq́ induc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, & sanitas tua citiùs orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te*, &c.

Margin notes: Contra eos qui negant æterna supplicia. — D. Gregor. — Osee 6. — Isaia 58.

c ERAT AVTEM DIEBVS DOCENS IN TEMPLO, NOCTIBVS VERO EXIENS, &c.] Tribus diebus continuis Dominum docuisse in templo, suprà patuit ex Marco: feria autem quarta & quinta verisimile est in templo non docuisse. Quòd autem noctibus egressus subvesperam è Hierusalem, diuersatus sit in monte Oliuarum, quemadmodum dicit Lucas, etiam patuit ex Marco & Matthæo. Nam hi dixerunt eum egredi solitum in Bethaniam, Bethania autem fuit in monte Oliuarum. Lucam tamen verisimile est dixisse, ob id Dominum in monte diuersatum, non exprimendo Bathaniam, quò significaret eum nocturno tempore vacasse precibus. His enim in montibus nocturno tempore Dominus solitus fuit vacare, vt & alibi dicitur à Luca. Igitur quia iam breui tempore apud homines erat futurus, & passionis suæ tempus appetebat, ideo totus fuit interdiu in docendo, eis benefaciens à quibus mox se cognouit occidẽdum: nocte verò orationi instabat, continenter patrem orans pro hominum salute, seséque oratione præparans ad instantia mala. Porrò de totius populi ad ipsum confluxu etiam suprà dictum satis est. Hoc tantùm ex cuiusdam annotationibus hic adiiciendũ quod verbum *manicabat*, quod multi libri hic habẽt, sit verbum fictum ad imitationem Græcæ dictionis ὀρθρίζω, pro diluculo veniebat, quod verbum etiam in antiqua Latinorum versione legebatur tempore August. cap. 9. Iudicum, vbi nos legimus ex versione Hieronymi, *Et primo mane oriente sole irrues super ciuitatem*, quemadmodum annotauit D. Augustin. in quæstionibus super Iudi. cap. 46. Sunt tamen libri qui habent hoc loco, *mane ibat*, ita vt quidam suspicentur pro, *mane ibat*, corruptè scriptum, *manicabat*, contracta oratione in dictionem.

Margin note: Iudic. 9.

PASCISCITVR IVDAS CVM IVDÆIS.

Matthæi 26. Marci 14. Lucæ 22.

CAPVT CXXVIII.

A c *Ppropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha.* b *Erat autem Pascha & azyma post biduum.* a *Et factum est cùm consummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis, Scitis quia post biduum Pascha fiet, & filius hominis tradetur vt crucifigatur. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas, & consilium fecerunt, vt Iesum dolo tenerent, & occiderent,* h *Et quærebant* † *summi sacerdotes, & scribæ quomodo eum* b *dolo tenerẽt, &* Δ h *occiderent*, c *timebant verò plebem*, c *dicebant autem, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret in populo.* c *Intrauit autem Satanas in Iudam, qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim,* h *&* a *tunc*

Margin notes: † c. o principes sacerdotum. Δ c interficerent.

 1 abijt

[l] *abijt* [c] *vnus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes', ad principes sacerdotum,* [b] *vt proderet eum illis,* [c] *& locutus est cum principibus sacerdotum & magistratibus quemadmodum illum traderet eis.* [a] *Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At* † *illi* [b] *audientes,* [a] *constituerunt ei triginta argenteos.* [c] *Et* [h] *gauisi sunt, &* Δ *promiserunt' ei pecuniam se daturos.* [c] *Et respondit,* [l] *&* [a] *exinde quærebat* [f] *oportunitatem* [b] *quomodo oportunè* [l] *traderet illum* [c] *sine turbis.*

† *b. Qui.* Δ *c pacti sunt pecuniam illi dare.*

APPROPINQVABAT AVTEM DIES FESTVS AZYMORVM, QVI DICITVR PASCHA, &c.] Tres Euangelistæ, Matthæus, Marcus & Lucas, post gesta & dicta trium dierum eius hebdomadæ in qua mortuus est Dominus, descripturi eius passionem, auspicantur eam à consilio sacerdotum contra Christum, & pacto Iudæ cum Iudæis, quod passionis Christi fuit exordium. Et quidem Lucas pactum illud de tradendo Iesu descripturus, tantùm præmittit diem festum azymorum appropinquasse. Marcus verò quàm vicinus ille dies fuerit explicauit, dicens *post biduum fore Pascha & azyma*: vt intelligeremus post descripta ab ipso trium dierum gesta, adhuc biduum fuisse ante Pascha, & biduo ante Pascha contigisse, quæ deinceps narrat de consilio sacerdotum contra Christum, & pacto Iudæ cum illis, nimirum feria quarta hebdomadæ huius. Matthæus autem etiam Dominum dixisse post superiores sermones commemorat Pascha fore post biduum, ac tum se tradendum, & crucifigendum. *Et factum est,* inquit, *cùm consummasset,* id est, *finiuisset Iesus sermones hos omnes,* de suo, scilicet, aduentu, *dixit discipulis suis, Scitis quia post biduum Pascha fiet.* Dixerat enim Dominus superiores sermones in vespera, vel in nocte sequente feriam tertiam, vt patet ex præcedentibus: post tertiam autem feriam restabant duo dies ante Pascha, nempe feria quarta, & quinta, in cuius vespera cœpit Paschalis solemnitas, vt ex sequentibus erit manifestum. Porrò ne quis erret in vocabulo, *Pascha,* cuius frequens est in sequentibus vsus, sciendum imprimis, dictionem hanc non deriuari à Græcò verbo πάσχω, quod pati significat, vt Pascha significet passionem, quemadmodum quidam putauerunt, sed est Hebraica dictio, à Septuaginta interpretibus sic posita, cùm Hebræis dicatur Pasah, pro quo Diuus Hieronymus posuit Phase: quæ varietas non ex dictionis, sed ex punctorum & pronunciationis aut lectionis diuersitate nata est. Significat autem hæc dictio propriè transilitionem aut transitum, festiuitati & agno Paschali accommodata, non potissimùm ob transitum filiorum Israël ex Ægypto, vt quidam etiam putant, nec ob id quòd Dominus transierit per terram Ægypti, percutiens primogenita, sed quòd exterminator videns sanguinem in foribus Israelitarum pertransierit, nec percusserit eos sicut Ægyptios. Hæc enim ratio nominis redditur Exod. 12. cùm dicitur. *Transibit enim Dominus percutiens Ægyptios, cúmque viderit sanguinem in superliminari, & in vtroque poste, transcendet ostium domus, & non sinet percussorem ingredi domos vestras.* Quo loco non pro verbo, *transibit,* sed pro verbo *transcendet,* Hebræis est verbum Pasah, vnde deriuatur Phase & Pascha, vt intelligamus non à transitu Domini per terram Ægypti, sed à transilitione domorum Israelitarum dictum Pascha: vnde & eodem loco sequitur, *Et cùm dixerint vobis filij vestri, Quæ est ista religio? dicetis eis, victima transitus Domini est, quando transiuit super domos filiorum Israël in Ægypto, percutiens Ægyptios, & domos nostras liberans,* vbi iam pro verbo transiuit, Hebræis, est Pasah. Duplex autem est vsus vocabuli, Pascha, in scripturis. Aliquando enim accipitur pro ipso agno Paschali qui immolabatur decima quarta luna primi mensis ad vesperam. Sic enim accipitur Exod. 12. cùm dicitur, *Immolate Phase.* Et rursùm, *Hæc est religio Phase. Omnis alienigena non comedet ex eo.* Sic accipitur in capit. sequenti apud Euangelistas, vt cùm dicit Lucas, *Venit dies azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha.* Et cùm Matthæus & Marcus dicunt, *Quo vis eamus & paremus tibi comedere Pascha?* Secundùm hanc significationem Paulus hoc nomen etiam Christo tribuit tanquam vero agno, figurato per typicum illum legis veteris agnum, *Pascha,* inquit, *nostrum immolatum est Christus.* Aliquando vocabulum hoc accipitur pro ipsa festiuitate Paschali, idque quandoque pro tota solennitate ex septem diebus constante: quandoque singulariter pro prima huius festiuitatis die, in cuius vespera præcedente agnus immolandus erat, nempe pro 15. luna primi mensis, quæ solennior erat aliis diebus, vt patet Leuitic. 23. & Num. 28. Vtrobique hoc posteriori modo accipi potest illo loco, cum post biduum dicitur futurum Pascha. Pro Paschali enim solennitate vocabulum hoc accipi Lucas apertè hic testatur, dicens, *Appropinquabat dies festus azymorum qui dicitur Pascha.* Vbi etiam per *diem festum azymorum,* intelligi potest aut tota septem dierum solennitas, quæ à Ioanne Euangelista dicitur *dies festus Iudæorum,* aut prima huius solennitatis dies. Sicut autem nomen, *Pascha,* cùm propriè significet agnum Paschalem, translatum est etiam ad significandum ipsam festiuitatem: sic etiam vocabulum Græcum, *azyma,* cùm propriè significet panes infermentatos, translatum videtur ad significandum ipsam festiuitatem, in qua septem diebus panibus infermentatis Iudæi vesci debebant. Sic enim videtur accipi apud Marcum, cùm habet, *Erat autem Pascha & azyma post biduum.* Et hæc quidem de vocabulis, pascha & azyma. Cæterum circa hoc quòd biduum dicitur forè pascha, oritur non parua difficultas, citra cuius solutionem pleraque in sequentibus intelligi satis non possunt, vt ob id meritò hic sit tractanda. Cùm enim Euangelistæ, Matthæus & Marcus, hoc loco significent apertè Pascha, fuisse biduo post diem tertium ab ingressu Domini magnifico in vrbem Hierusalem, hoc est, ad vesperam feriæ quintæ, vt die sexto solennitas fuerit paschæ. (Nam Hebræis dies festi à vespera incipiunt) eademque vespera iidem Euangelistæ simul cum Luca testentur Dominum secundùm legem agnum paschalem comedisse, Ioannes contrà significet paschæ solennitatem tunc incidisse in diem septimum, ac agnum Paschalem à Iudæis comesum ad vesperam feriæ sextæ. Nam capite decimotertio descripturus lotionem pedum, quæ à cœna facta fuit, scribit, *ante diem festum paschæ,* hoc est, pridie Paschæ id accidisse. Item decimo octauo capite, de Iudæis, dicit, *Non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, sed manducarent Pascha,* hoc est, agnum Paschalem. Malè enim quidam quò eludant hoc argumentum affirmant per Pascha intelligenda azyma, tum quòd nusquam in scripturis ostendi possit pascha sic accipi, tum quod propter azyma non erat vitanda

Vox Pascha variè accipitur. — *Exod. 12.* — *Ibidem.* — *Luca 22.* — *1. Cor. 5.* — *Ioan. 13.* — *Ioan 18.*

(Marginal section letters: A, B, C, D, E)

vitanda contaminatio, quandoquidem & immundi illis vesci poterant verisimiliter, quemadmodum ex eo licet colligere quòd pœna mortis intentata præceptum fuerit Iudæis septem integris diebus comedere azyma, cùm immunditiam legalem leuissimas ob causas contraherent. Iam cap. 19. memorans tempus in quo Christus fuit condemnatus, sic scribit, *Erat autem parasceue Paschæ.* Non erat ergo is dies Pascha, sed præparatorius ad solennitatem Paschæ, sequenti die celebrandam, quod & ex iustorum factis euadit manifestum. Nicodemus enim & Ioseph ab Arimathia emerunt eo die vnguenta & sindonem, ac Dominum vnctum sepelierunt, quę in ipsa Paschæ solennitate non licuissent. Nam de prima & septima huius solẽnitatis die præcipitur Exodi 12. vt nihil operis faciant in eis, exceptis his quæ ad vescendum pertinent. Sic & mulieres illæ quæ Dominum secutæ fuerant, sua quoque vnguenta mercatæ fuerunt, & parauerunt hoc ipso die parasceues, vt postridie quiescerent secundùm legem, quemadmodũ scribit Lucas, ca. 23. Ad hanc difficultatẽ Græci & Latini diuersimode soliti sunt respondere, Græcis asserentibus, Dominũ præuenisse vno die celebrationem agni Paschalis, & decimatertia luna illum cum eis edisse, Latinis verò contra, Dominum decimaquarta luna secundùm legem agnum Paschalem edisse affirmantibus. Iudæos verò contra legem distulisse vno die Pascha, auiditate occidendi Dominum. Verùm neutra assertio conueniẽs est difficultati soluendæ. Nam præterquam quòd pium satis non sit dicere Christũ Pascha anticipasse, qui, dum lex vigeret omnia legis diligentissimè obseruauit, pugnat etiam cum hac assertione quod Marcus postea dicit, *Primo die azymorum quando Pascha immolabant.* Et Lucas, *Venit autem dies azymorum in quo necesse erat occidi Pascha.* His enim locis significatur legitimam fuisse celebrationẽ agni Paschalis ea die qua illã Dominus obseruauit: proinde, Græci hæc Euangelistarum loca coguntur coactis interpretationibus tractare, & obtortu collo trahere ad suum sensum. Quod autem Iudæi propter occidendum Christum Pascha contra legem distulerint in sequentem diem, vt alii dicunt, æquè est improbabile. Primùm enim quomodo hoc ausi fuissent, cùm tanta vndique multitudo ad festum hoc venire solita fuerit? Deinde loca Ioannis superiùs citata, & facta non solum impiorum Iudæorum, sed & iustorum, planè significant, non contra morem, sed legitimè Pascha tunc incidisse non in feriam sextam, sed in diem sequentem: proinde Latini qui hanc sequuntur sententiam, coguntur vim facere prædictis verbis Ioannis. Cùm ergo neutra harum opinionum sit probabilis, nec verisimile sit Christum iam Pascha contra legem anticipasse, aut Iudæos propter necem Christi occupatos distulisse illud: pro sequentium intelligentia, & scripturarum concordia, inuenienda est ratio qua ostendatur Christum Pascha suum celebrasse pridie quàm Iudæi suum celebrarent, & tamen & Christum & Iudæos suum Pascha legitimè celebrasse. Hanc rationem paucis insinuat Rupertus in Matthæum scribens, ac dicens, Iudæos ex traditione patrum nunquam duo festa in quibus nihil operis facere præceptum fuit continuè celebrare solitos, quòd difficile esset mortuorum corpora aut coacta olera in tertium vsque diem seruare in regione illa calida, atque ob id Paschæ festiuitatem, quotiescumque incidit in feriam sextam, quemadmodum euenit eo tempore quo Dominus est passus, distulisse in diem sequentem, sabbatum scilicet. Paulus Burgensis in annotationibus adiunctis Commentariis Nicolai de Lyra, exactiùs & prolixiùs prosequitur rationem qua factum est vt Christus pridie quam Iudæi suum Pascha celebrarit, & tamen vtrique legitimè, memorãs primum duas obseruationes apud Iudæos obtinuisse, vnde festa nonnunquam de die in diem translata apud eos fuerunt. Prior est, si lunatio primi mensis, quæ scilicet proxima est æquinoctio vernali, à qua reliqua festa numerantur, contingat post decimã octauam diei horam. Neomenia illa in sequentem diem ordinabatur, eò quòd diei in qua luminarium coniunctio euenit, tantùm sex horæ superessent. Hæc obseruatio iusta fuit, quia Neomenię nonnullam habebant celebritatem vt in quibus peculiaria sacrificia fuerint præcepta Num. 28. vnde par fuit vt vel quartam diei naturalis partem haberent integram: altera autem obseruatio fuit, ex traditione patrum, ne lunatio primi mensis, & proinde nec Pascha, quod decimaquinta die primi mensis erat celebrandum, secunda, quarta vel sexta septimanæ celebraretur. De secunda septimanæ, hanc affert causam, quòd si in ea lunatio fixa fuisset, euenisset festum expiationis (quod decima die mensis septimi erat celebrandum) in sexta septimanæ: atque ita cùm æquè feriari in ipso atque sabbatho oportebat, duo quieti dies sacri, continui incidissent, quod molestum tanto fuisset populo. Similiter si Neomenia euenisset in quarta septimanæ, festum expiationis celebrandum fuisset prima septimanæ, atque iterum duo prima sabbatha coniuncta populum plus æquo grauassent. De sexta septimanæ aliam adfert rationem, nempe quòd tunc septimus dies festi Tabernaculorum occurrisset die sabbathi. In hoc autem septimo die multa lætitiæ signa ostendebant quæ die sabbathi facere nõ putabant licita, septies circumeundo altare cum palmarum frõdibus, in memoriam captæ Hiericho, & alia quædam id genus faciendo. Præter hæc addit Burgensis, se supputatione temporum diligenti habita, quam & peritissimi Hebræorũ, cum quibus scilicet eam contulerit, conprobarunt, deprehendisse, anno quo Christus passus fuit, coniunctionem luminariũ proximam æquinoctio vernali, secundùm medium motum solis & lunæ, qui est inuariabilis, euenisse quinta septimanæ, hora decimanona, adiectis aliquot minutis. Ergo iuxta priorem obseruationẽ non potuit eo die statui Neomenia, quod non haberet quartam eius diei partem integram. Transferri igitur eam oportuit in sextam. Sed cùm obstaret altera obseruatio Iudæorum, ne die sexto celebraretur, quòd ita euenisset in sabbathum septimus tabernaculorum dies, transtulerunt secundo eius anni primam Neomeniam, atque ex consequenti etiam Paschæ solennitatem, nimirum in sabbathum, idque ob traditionem patrum, quæ iam à restituto templo obtinuerat, quemadmodum refert quidam Iudæorum historiographus in libro Sedar Olam, his verbis. Sic statuerunt magistri nostri iudices Sanhedrin, magni nominis in sæculo. In domo sanctuarii secunda, cùm extructa esset & consummata, tunc apparuit solium igneum perfectissimum, super quod sedebat rex mundi sublimis valde, stans inter porticum, & accceperũt coronam, apprehenderuntque sigillum reconditum, & sanxerunt, ordinaue-

runtque ſtatutum perpetuũ, & traditum eſt in manu Rabbi Eliezer, qui reliquis omnibus maior erat & is ordinauit diem ſortium non obſeruari ſecundo, quarto, ſeptimo hebdomadæ die: neque Paſcha ſecundo, quarto, ſexto: neque diem retentionis tertio, quinto, ſeptimo: neque principium anni ſecundo, quarto, ſexto: neque diem explicationis primo, tertio, ſexto in æternum. Ex quibus omnibus duo ſunt manifeſta quæ propoſitæ difficultati ſoluendæ ſufficiunt. Vnum, quòd quandocumque Paſcalis feſtiuitas incidit in feriam ſextam, tunc Iudæi eam feſtiuitatem publico more ex patrum traditione recepto transferebant in diem ſabbathi ſequentem. Alterum, quod hoc anno quo Chriſtus paſſus eſt, Paſchalis feſtiuitas inciderit in feriam ſextam, atque ob id publico more, omnibus iam obſeruari conſueto Paſcha tunc obſeruatum fuerit die Sabbatho. Sed quia mos hic à patribus contra legem Dei & propter ſequentes ſolennitates receptus erat, Chriſtus qui legi patris ſui quam patrum traditionibus maluit obtemperare, ac etiam ſequentium ſolennitatum nullam debuit habere rationem quas ſcilicet iam oboleri oportebat, Paſcha ſuum celebrauit tempore ſecundùm legem patris legitimo nempe, die ſexto, qui in veſpera quinti incipiebat, qua agnum ſuum Paſchalem cum diſcipulis comedit. Neque ergo Chriſtus ſuum Paſcha anticipauit, neq; Iudæi illo peculiariter anno ipſum propter patrãdam necem Domini diſtulerunt, ſed vtrique tempore quod eis iam pridem legitimum erat, illud obſeruarũt: Dominus quidem tempore legitimo ex lege Dei, Iudæi autem legitimo ex traditione patrum, atque ob id Ioannes de ſabbatho in quo Dominus quieuit in ſepulchro dicit, quod magnus fuit dies ille ſabbathi, nimirum quod in eo & Paſchatis & ſabbathi celebritas conueniſſent, ſecundùm obſeruationem Iudæorum Hic iam obſeruanda diuina prouidentia, qua factum eſt vt per traditionem ſeniroum legis conſtitutioni ſuperadditam, eo anno quo Chriſtus erat immolandus, duplex Paſcha occurrerit, & duplex luna decimaquarta: vna vera, altera legitima ſecundùm patrum traditionem Sic enim factum eſt, vt in prima Chriſtus ſacrificium adimpleret legale, & nouum inſtitueret, & in ſecunda ſe Deo in nouum offerret agnum Paſchalem, diuerſiſque reſpectibus, & hinc veri agni immolatio typico reſponderet, & illic typici agni immolatio legitime pręcederet verum. Omnino enim conueniebat, vt priuſquam verus agnus immolaretur, typicus priùs à Domino celebraretur, vt typo veritas ſuccederet: & tamen rurſus conueniebat, verum agnum decimaquarta luna etiam immolari quo veritas figuræ reſponderet. Hæc autem duo ſimul eſſe non poterant, niſi concurrentibus prædicto modo duabus lunis decimiſquartis. Et quidem de decimaquarta luna, iuxta Chriſti numerationem loquuntur Matthæus, Marcus, & Lucas, cùm aiunt poſt biduum fuiſſe Paſcha, & fuiſſe primum diem azymorum, Ioannes verò decimamquartam conſiderauit iuxta obſeruationem Iudæorum, cùm dicit non introiiſſe prætorium vt Paſcha manducarent, & alia, quibus ſignificat Paſchalem feſtiuitatem incidiſſe in ſabbathum. Cùm enim tres illi Euangeliſtæ magnam illius cœnæ fecerint mentionem, in qua cum ſuis edit agnum Paſchalem, & inſtituit Euchariſtiam, meritò illius lunæ decimæquartę meminerunt, quæ erat iuxta veram ſupputationem, vt oſtenderent Chriſtum in hoc legem obſeruaſſe, Ioannes verò, qui de cœna, tamquam ab aliis latiùs tractata, vnico verbo abſoluit dicendo, *Et cœna facta*, aliam iuxta receptam Iudæorum obſeruationẽ meritò conſiderauit, ad excludendum duplicem obiectionem quæ ex aliis Euangeliſtis fieri poterat. Primùm enim obiici poterat, quomodo ſi Chriſtus cum ſuis decimaquarta luna ad veſperam legitimè agnum edit, Iudæi illum & cum illo duos etiam latrones ſequenti die crucifixerunt, & alia multa fecerunt quæ decimaquarta luna facere nefas erat, cùm hæc illis fuerit dies feſtus, in quo nihil operis facere licebat? Neque enim ſufficiebat dicere, Iudæos odio Chriſti hæc feciſſe etiam decimaquinta luna, cùm illi ſua facta per legem niterentur iuſtificare, & prætextu legis contemptæ Chriſtum perſequerentur, vt omittamus etiam iuſtos hac die feciſſe, quæ feſto die facere illicitum erat, vt ſuprà eſt dictum. Secundò ex aliis Euangeliſtis dubitari poterat quomodo veritas ſuæ reſponderet figuræ, ſi, vt ex illis ſequitur, decimaquinta luna Chriſtus eſt immolatus. Ioannem enim qui de typico agno tacuit, oſtendere voluiſſe Chriſtum in cruce immolatum, verum fuiſſe agnum Paſchalem patet tum ex eo quod deſcripturus quo tempore Chriſtus à Pilato ſit cruci adiudicatus, dixit, *Erat autem paraſceue Paſchæ hora quaſi ſexta*, ſignificare volens, decimaquarta ad veſperam Dominum crucifixum, vt ex ſequentibus fiet manifeſtum, tum ex eo quod illud, *Os non comminuetis ex eo*, applicet Chriſto, cùm ad literam dictum ſit de agno Paſchali typico.

His præmiſſis, ad tractationem verborum Chriſti nunc eſt deueniendum, quibus prædixit ſuæ mortis tempus, dicens, *Scitis quia poſt biduum Paſcha fiet, & filius*, &c. Et quidem quomodo verè dixerit in fine & veſpera vel nocte feriæ tertiæ poſt biduum fore Paſcha, ſecundùm veram, ſcilicet decimæquartæ numerationem, patet ex prædictis. Quòd autem dicit, *Scitis*, indicat ipſum Apoſtolis ſuis priùs indicaſſe, quo tempore ſecundùm legem Paſcha celebrandum eſſet, aut Chriſto fuiſſe conſuetum non ſecundùm morem Iudæorum, ſed ſecundùm exactam legis conſtitutionem Paſcha celebrare. Sic enim fieri potuit vt ſcirent poſt biduum fore Paſcha cùm ſecundùm Iudæorum obſeruationem non niſi poſt triduum eſſet futurum. Cùm autem ſuperiùs ſuis prædixerit frequenter mortem ſuam & mortis genus, ſed & locum ſuæ mortis, nunc etiam prædicit ſuæ mortis tempus, vt nihil ſibi incognitum declararet, & omnino voluntariam ſibi ſuam mortem ſignificaret: ac proinde ſui admonerentur non offendi ipſius cruce. Bene autem ante biduum potiùs quam triduum aut quatriduum ſuam prædicit paſſionem, vt triduanæ reſurrectioni triduana reſponderet paſſio, vt videntes Apoſtoli verè ipſum prædixiſſe ſe crucifigendum tertio die, non dubitarent etiam verè prædixiſſe tertio ſe reſurrecturum die. Myſticè autem poſt biduum Paſcha fore prædicitur, quia poſt tempus ante legem, & tempus ſub lege, verus agnus in cruce pro omnium ſalute immolandus erat. Cui accommodari non ineptè poteſt illud Oſee, *Viuificabit nos poſt duos dies.* (Oſe 6.) Porrò cùm traditio Chriſti in ſcripturis tribuatur diuerſis (ſi quidem & pater dicitur illum tradidiſſe nobis & ipſe ſeipſum) hic cùm dicitur, *& filius hominis tradetur, vt crucifigatur*, veriſimile eſt Dominum loqui de traditione Iudæ, de qua

qua mox subiicitur quomodo eum Iudæis Iudas promiserit. De hac tamen traditione, quæ facta est post biduum, nempe in nocte sequente feriam quintam, si est sermo, coniunctio, *vt*, accipienda magis est consecutiuè, vt euentum significet, quam vt finem denotet à Iuda traditore intentum. Posset tamen intelligi etiam de traditione Pilati, de qua infrà dicitur capit. 27. *Tunc dimisit illis Barrabam, Iesum autem flagellis cæsum tradidit vt crucifigeretur.* Aut de traditione pontificum, de qua dicit Pilatus, *Gens tua & pontifices tui tradiderunt te mihi.* Non simpliciter autem Dominus suam traditionem & passionem post biduum futuram prædixit, sed Paschæ mentionem simul intulit, tum vt significaret se verum esse Paschalem agnum qui in die Paschæ esset immolandus, tum vt significaret suæ passioni eum diem delectum esse, quo sui interfectores ipsum capere & occidere nolebant. Subiungit enim mox Matthæus, congregatos sacerdotes & principes populi, definiisse Iesum non occidendum aut capiendum in die festo, veluti ostendere volens, diem quem Dominus prædixerat, illos vitasse studiosè, quo magis intelligeretur Dominum ab illis occisum, non quando illi volebant, sed quando ipsemet voluit.

TVNC CONGREGATI SVNT PRINCIPES SACERDOTVM, ET SENIORES POPVLI.] Congregationem hanc factam feria quarta, suprà annotauimus significasse & Marcum & Matthæum. Marcus quidem, dum postquam dixisset, *erat autem Pascha post biduum*, subiungit, *Et quærebant summi sacerdotes & scribæ quomodo eum dolo tenerent & occiderent*, quo significat tunc eos istud quæsisse, cùm iam foret post biduum Pascha. Matthæus verò, dum postquam introduxisset Dominum dicentem post biduum fore Pascha, mox intulit, *tunc congregati sunt*, nimirum biduo ante Pascha, hoc est, feria quarta. Hoc autem biduo toto, creditur valdè verisimiliter Christus solito more non adiisse è Bethania Hierusalem docendi gratia, sed mansisse in Bethania vsque ad vesperam diei quintæ. Quòd præter causas quibus solitus fuit Dominus se subtrahere ad tempus suis hostibus, nunc peculiariter ob id videri potest fecisse, vt ne postquam dixerat suis se post biduum occidendum, priùs adiret locum in quo erat occidendus, quàm biduum illud impleri cœpisset, nec ante biduum hostibus suis & Iudæ daret occasionem comprehendendi & tradendi se. Et sic enim planè declarauit se quando voluit captum & occisum. Cæterùm Matthæus & Marcus sua illa iam dicta narratione non tantùm indicauerunt tempus huius consilii de occidendo Iesu, sed simul etiam, quemadmodum & Lucas, notauerunt summam sacerdotum & scribarum impietatem, & cultus diuini cuius videri volebant studiosissimi, negligentiam, quòd, scilicet, Paschali solemnitate iam tam vicinia ad quàm digne celebrandam sese totos parare debuissent, inito consilio toti in hoc essent, *vt Iesum*, hoc est Saluatorem, *& comprehenderent, & occiderent. Tunc ergo* (ait Matthæus) hoc est, biduo ante Pascha, hi qui maximè tunc circa religionem vacare debuissent, cùm diebus hebdomadæ præcedentibus frustra propter metum plebis tentassent Iesum palàm comprehendere, & libera eius reprehensione & notatione, ea maximè qua eos insectatus fuerat feria tertia grauiter essent contra ipsum irritati, nec viderent ipsum iam solito more conuenire in templum, *congregati sunt in atrium principis sacerdotum*, qui cùm debuisset ex officio omnes ab iniusta nece auocare, omnium ad hanc maximus fuit instigator. Hìc ergo congregati, *consilium fecerunt*, hoc est, consultauerunt, non de his quæ ad festiuitatem dignè celebrandam pertinebant, *sed vt Iesum dolo tenerent*, hoc est, occultè & per insidias comprehenderent, & comprehensum, *occiderent*. Iamdudum enim authore Caipha principe sacerdotum concluserant Iesum interficiendum, vt ex Ioanne patuit, atque ex illo tempore quæsierunt eum in templo palàm docentem comprehendere, vt ex prædictis item patet: verùm cùm propter populi erga Iesum fauorem non auderent ipsum palàm capere, consilio congregato rursum, consultauerunt iam, vt eum non palàm & aperta vi, sed dolo & occultè caperent. Cumque omnino iudicarent eum dolo capiendum: *quærebant*, vt Marcus habet, qua ratione, *& quo modo ipsum dolo comprehendere possent.* Causam verò cur de hoc modo tam essent soliciti, Lucas expressit, nimirum, *quia timebant plebem*, quàm videbant Iesu fauentem propensè. Ob cuius etiam metum inter varia quæ secum agitabant consilia, iudicabant in die festo illum nec comprehendendum, nec occidendum, in quo scililet magna hominum multitudo ex omnibus locis in Hierusalem confluxerat, quàm metuebant ne tumultu facto contra se exurgerent, & Iesum è manibus suis eriperent. Vnde dicebant, *Non in die festo*, supple eum comprehendamus, & occidamus. Vbi notandum, *per diem festum*, non intelligi diem primam Paschæ, qui festus erat & celebris Iudæis (nam in eo die Iesum non occidendum consultatione non intelligebat, cùm scirent id per legem non licere) sed tota ipsa festiuitas significatur, quæ septem constabat diebus, imò & dies qui adhuc restabant ante Pascha. Si enim propter metum tumultus popularis iudicabant eum non comprehendendum in diebus Paschæ, ergo nec diebus qui tunc ante Pascha restabant, cùm iam maxima hominum multitudo ad festiuitatem celebrandam conuenisset, vt ex Ioanne patuit. Dicentes ergo, *Non in die festo*, non volebant ante festiuitatem necem eius accelerandam, sed differendam quousque instans festiuitas præteriisset, vt intelligit Diuus Chrysostomus. Quòd autem sequitur, *Ne fortè tumultus fieret in populo*, ab interprete nostro sic est versum, quasi sint verba Euangelistæ, non ipsorum consultantium, quorum sunt illa, *Non in die festo*, Græca tamen etiam sic verti possunt, vt etiam hæc sint consultantium verba. Nam pro, *fieret*, verti potest, *fiat*, vt sit sensus. Non faciamus in die festo, ne tumultus fiat in populo contra nos. Vt vt est, declarat hæc pars principes sacerdotum non ea quæ Dei sunt timuisse, ne peccato in festo tempore peracto maior eius inquinatio fieret, sed vbique quæ humana sunt cogitabant. Nam nec seditiones turbarum fieri in solemnitate metuebant, ne populus peccaret, sed ne Christus euaderet, & malum aliquod à tumultuante populo ipsis obueniret. Verùm vt contra eorum deliberationem accidit diuina dispositione, Christum ab eis occidi in die festo, propter duas causas superiùs indicatas, nimirum vt & declararetur Christus esse verus agnus Paschalis, & intelligeremus ipsum occisum quando voluit, non quando illi voluerunt: ita & contra eorum metum accidit nullum fieri in populo pro Iesu tumultum

multum, ſed potiùs contra ipſum talem fieri tumultum, qui cauſa fuit vt à Pilato traderetur crucifigendus, alioqui ab ipſo non tradendus. Nam, vt poſtea dicit Matthæus, *cùm Pilatus videret quod nihil proficeret, ſed magis tumultus fieret in populo volens ſatisfacere populo, adiudicauit fieri petitionem eorum.* Quòd Dei permiſſiua ordinatione ita factum eſt, non ſolùm vt inſtabilitas popularis fauoris declararetur, ſed & vt totus Iudaicus populus iuſto Dei iudicio reiiciendus, ſimul cum principibus necem Chriſti procurans, eadem cum illis vltione iuſte inuolueretur. Atque hæc iam eſt tertia cauſa quare in die feſto Paſchæ Chriſtum à Iudæis occidi conueniebat, quando omnis Iudæorum multitudo in Hieruſalem confluxerat. Cui & alia adiici poteſt, vt, ſcilicet intelligeretur iuſte Iudaïcas feſtiuitates eſſe reiectas à Deo & abolitas, poſtquam præcipuam ſuam feſtiuitatem Iudaicus populus tam iniqua maculaſſet & prophanaſſet cæde, ob quam & meruerunt eodem tempore poſtea à Romanorum exercitu opprimi, & concludi intra ſanguinariam ciuitatem, cùm ab eis extremam Deus per Romanos ſumpturus eſſet vltionem, vt priùs dictum eſt ex Ioſepho. Porrò in ſupradicto concilio contra Chriſtum congregato, tres hominum ordines congregatos ex Euangeliſtis licet colligere. Primùm quidem, *principes ſacerdotum.* Qui autem hi fuerint, dictum eſt in cap. Concordiæ 9. nempe quod non ſolùm qui in ſummo pontificatu ſibi ſuccedebant, & aliquando pontifices fuiſſent, ſed & illi 24. familiarum ſacerdotalium principes, de quibus 1. Paralip. 24. Cùm enim ſingulariter fit mentio principis ſacerdotum aut Pontificis, ſignificatur is qui ſupremum inter omnes ſacerdotes obtinebat locum, vt cùm hic dicitur, *in atrium principũ ſacerdotum:* cùm verò pluraliter, tunc ſignificantur omnes illi prædicti. Secundò, huic concilio interfuerunt, *ſcribæ*, vt habent Marcus & Lucas, ſub quibus, vt & alias, Phariſæi etiam comprehenduntur. Tertiò vt Matthæus habet, interfuerunt, *& ſeniores populi*, quos omnino veriſimile eſt fuiſſe illos quos Lucas vocat hoc loco magiſtratus, vt nos quidem legimus. Nam Græca habent, στρατηγοῖς, quæ dictio propriè quidem ſignificat duces exercitus. At Theophylactus, & poſt eum quidam, putat hic ea dictione ſignificari æditu os & præfectos ædificiis templi. Siquidem Actuum quarto ſic accipitur, cum dicitur, *Superuenerunt ſacerdotes & magiſtratus templi.* Hic enim Græcè eſt, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ. Et cap. 5. de magiſtratu templi fit mentio. Verùm hoc loco dictionem, στρατήγοι, ſimpliciter ſignificare ſeniores populi, quique in populo aliquam obtinebant authoritatem, omnino apparet eo quod Lucas ſuprà in fine capit. 19. *principes plebis*, & in principio capit. 20. *ſeniores populi*, coniungit principibus ſacerdotum & ſcribis, ſicut hic illis coniungit magiſtratus. Pro principibus populi & ciuitatum præfectis, dictione, στρατήγοι, vſus eſt idem Lucas Act. 16, vbi Paulus & Silas dicuntur oblati magiſtratibus in Philippis, & ab illis iuſſi flagellis cœdi. Significat enim ea dictio etiam ciuitatum præfectos, quamquam propriè ſignificet duces exercitus. Itaque in Concilio hoc contra Ieſum collecti erant & qui ſacris, & qui prophanis præerant, de quorum Concilio ſub typo Chriſti dixit Ieremias, *Cogitauerunt, ſuper me conſilia, dicentes, Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium, & nomen eius non memoretur amplius.* Et Pſalmiſta item in typo Chriſti, *Et qui inquirebant mala mihi, locuti ſunt vanitates, & dolos tota die meditabantur.*

Act. 4.

Ierem. 11.

c INTRAVIT AVTEM SATANAS IN IVDAM, QVI COGNOMINABATVR ISCARIOTES.] Poſt deſcriptam principum contra Ieſum congregationem, Matthæus & Marcus inſinuare volentes occaſionem pacti in illa congregatione initi à Iuda cum principibus Iudæorum, ſubiungunt de oleo effuſo ſuper caput Domini in Bethania, quæ hiſtoria cùm ſit per recapitulationem hic commemorata, vt ſuprà eſt ex Ioanne oſtenſum, ſuo loco ſuperiùs eſt poſita. Poſt hanc ergo hiſtoriam interpoſitam per recapitulationem propter dictam cauſam, redeunt ad ordinem geſtorum in hac feria quarta, quem ordinem Lucas ſeruauit ſine alicuius hiſtoriæ commemoratione, quæ Iudæ fuit occaſio prodendi Dominum. Omiſiſſe enim ob id videri poteſt illam hiſtoriam, quòd alicubi cuiuſdam ſimilis vnctionis ab eadem factæ muliere feciſſet mentionem. Proinde cùm Matthæus poſt illam hiſtoriam ſubiungit, *Tunc abiit vnus de duodecim*, &c. non debet aduerbium, tunc, intelligi demonſtrare tempus quo geſta ſunt quæ mox præcedunt, vt ſignificetur Iudam illo die abiiſſe quo facta eſt vnctio, ſed potiùs tempus de quo imprimis narrare inceperat, quando ſcilicet congregati erant principes ſacerdotum: vt ſit ſenſus, *Tunc abiit*, hoc eſt, poſtquam facta erat illa vnctio quàm indigne ferebant diſcipuli, ſed maximè Iudas, tunc cùm congregati eſſent biduo ante Paſca principes Iudæorum, acceſſit ad eos. Conſtat ergo feria quarta Iudam cum Iudæis pepigiſſe de tradendo Ieſu, ob quod pactum, & ſimul conſilium Iudæorum de occidendo Ieſu habitum hoc die, Eccleſia primitiua ieiunare ſolebat feriis quartis, ſicut & feriis ſextis, eò quòd tunc paſſus fuerit Dominus vt teſtatur Diuus Auguſtinus Epiſt. 86. quæ eſt ad Caſulanum. Porrò Lucas hic peculiariter de Iuda, *quòd intrauerit in eum Satanas*, quod proculdubio non ſic eſt accipiendum, quaſi inſanire eum fecerit, & corpus eius agitauerit, quemadmodum eos quos dæmoniacos dicimus: ſed intraſſe in eum dicitur, quòd illo aditum præbente, poteſtatem in illum acceperit, ac veluti poſſederit ad nouum quoddam facinus per illum tamquam ſeruum & inſtrumentum ſuum perficiendam. Iam enim etiam priùs ſeruus erat diaboli quia, vt dicit Ioannes, fur erat, & de iis quæ mittebantur ſemper aliquid ſuffurabatur: ſed quia nunc ad nouum facinus perficiendum per ipſum, diabolus in ipſum accepit poteſtatem: ideo nunc intraſſe in illum dicitur: ſicut viri iuſti priùs habuerunt Spiritum ſanctum, dicuntur repleti Spiritu ſancto, aut Spiritus ſanctus veniſſe in eos, quando ad nouum aliquem effectum operandum eos inuadit & mouet. Non obſtat ergo huic dicto Lucæ, quòd Ioannes poſt buccelam in nouiſſima cœna dicit Satanam introiiſſe in Iudam. Nam & nunc introiuit & tunc. Nunc quidem introiuit, quia ad paciſcendum cum Iudæis de tradendo Ieſu eum mouit tunc verò, quia ad traditionem promiſſam perficiendam per ipſum poteſtatem in illum accepit. Non accepiſſet autem, niſi ille veluti oſtio cordis aperto poteſtatem ingrediendi & poſſidendi ſe feciſſet. Cùm enim conceptam ex effuſo vnguento indignationem, per Chriſti ſalutarẽ admonitionem & ratio-

& rationabilem defensionem non deponeret, sed diebus multis sequentibus eam in corde suo foueret, nec vinceretur aut familiaritate Christi humanissima, aut suauitate doctrinæ eius, illo occasionem præbente, & Deo iusto suo iudicio permittente, factum est vt diabolus qui priùs tantùm veluti foris stans suggerebat proditionem magistri, illum ingrederetur, hoc est, possideret, eique dominaretur, captiuum eum ducens secundùm suam voluntatem, ad paciscendum cum Iudæis de tradendo suo domino. Simili locutionis genere & Petrus dicit Ananiæ in Actis, Anania, *cur impleuit Satanas cor tuum, vt mentireris Spiritui sancto?* Sic enim habent Græca, pro eo quod nos legimus, *Cur tentauit Satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto?* Quem locum & simul præsentem locum tractans Didymus libro. 3. de Spiritu sancto, ostendit aliter Satanam ingredi & implere cor hominis, & aliter Spiritum sanctum. Nam, vt libris illis de Spiritu sancto docet animam vel mentem hominis nulla creatura implere vel ingredi iuxta suam substantiam potest, sed sola trinitas, vnde hinc probat Spiritus sancti diuinitatem quòd totiens in scripturis homines dicantur repleti Spiritu sancto. Contra quod, obiiciens primum locum illum ex Actis, ac deinde locum hunc quo dicitur Satanas intrasse in Iudam, sic respondet ad secundam obiectionem, tractans hunc locum: Ad id (inquit) quod secundum posueramus exemplum, quia in Iudam introiisset Satanas, hoc dicendum est, Obseruans diabolus quibusdam motibus & operationum signis, ad quæ potissimùm vitia Iudæ cor esset procliuius, deprehendit eum patere insidiis auaritiæ, reperta cupiditatis ianua, misit in mentem eius quomodo desideratam pecuniam acciperet, & per occasionem lucri, proditor magistri & saluatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, & suscipiens pretium sceleris à Pharisæis atque Iudæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanæ, vt in cor eius introiens impleret eum pessima voluntate. *Introiuit*, ergo non secundùm substantiam, sed secundùm operationem, quia introire in aliquem, increatæ naturæ est eius, quæ participetur à pluribus. Hæc ille, interprete Diuo Hieronymo. Addunt autem omnes Euangelistæ Iudæ cognomen, *Iscariotes*, ad distinctionem eius ab alio Iuda Apostolo, quamquam & videri possit additum ab eis, quòd nomen illud rei de qua sunt dicturi conueniret, sonat enim mercedem. Addunt item ipsum fuisse, *vnum ex duodecim*, ad exaggerationem impietatis ipsius, quòd non tantùm esset ex discipulis Christi, etiam ipsi familiaribus, sed etiam ex primo discipulorum choro. Idem tamen etiam potest videri additum ad significandum personam hanc fuisse idoneam, quæ occulte & sine turbis Christum prodere posset. Ad hoc enim nemo magis idoneus quàm aliquis è numero eorum qui summa cum Domino familiaritate iungebantur, quos non fallebat, quò se solitus esset conferre. Bene autem Matthæus & Marcus dicunt eum abiisse, quia non coactus, non inuitatus, sed sponte sceleratum iniit consilium, separans sese à sancto Christi & Apostolorum consortio. Sciuit Pontifices & Pharisæos dedisse mandatum, vt si quis cognosceret vbi esset Iesus, indicaret, vt apprehenderent eum, sicut scribit Ioannes capite vndecimo: aduertere item satis potuit illos tribus diebus iam præcedentibus quæsisse & cupiuisse comprehẽdere Iesum, sed non ausos ob turbas. Itaque die qua Dominus in Bethania remansit, ipse in Hierusalem concedens negotii alicuius prætextu, vel etiam à Domino ob negotium aliquod missus, cum intelligeret in atrium pontificis principes Iudæorum congregatos, ac facilè diuinaret, qua de causa illuc conuenissent, ingressus est ad eos, vt proderet eum illis. Cumque de modo comprehendendi Iesum sine turbis principes in Concilio essent soliciti, vt suprà dictum est, ipse cum eis locutus est de modo quo traderet eum ipsis. Locutus est enim, inquit Lucas, *quemadmodum illum traderet illis*. Et quidem summa Iudæ ingratitudo, & efficax auaritiæ eius malum in eo declaratur, quod eum à quo non solum numquam fuit læsus, sed aliquot iam annis multis affectus beneficiis, tradere impiis Iudæis non vereretur, ac damnum effusi vnguenti, etiam magistri pretio recompensare non dubitaret: sed rursum in hoc declaratur quàm potens in ipso fuerit auaritia, quòd pretium venditor ementium reliquerit voluntate. Dixit, *Quid vultis mihi dare, & ego eum vobis tradã?* Infelix inquit Diuus Hieronymus, Iudas, damnum quod ex effusione vnguenti se fecisse credebat, vult magistri pretio compensare. Nec certam tamen postulat summam, vt saltem lucrosa videretur proditio, sed quasi vile tradens mancipium, in potestate ementium posuit quantum vellent dare. Hæc ille. Quamquam autem Euangelistæ factum Iudæ simpliciter describant prætermissis his quæ apud principes prætexuit, quẽadmodum & aliàs facere solent: tamen rationi consentaneum est Iudam apud principes quibusdam modis proditionem sui domini ad quam se offerebat, palliasse, vt, scilicet dixerit se scandalizatum in magistro suo: & cùm hactenus putauerit illum fuisse virum spiritualem, nunc deposuisse bonam illam de ipso opinionem, quod vidisset ipsum tam delicatum vt vnguento pretiosissimo fuerit se à muliere perungi, non tantum in capite, sed etiam in pedibus. Naturale siquidem est hominibus, sub aliquo colore palliare propriæ iniquitatis factum, quod nisi iam fecisset Iudas, non potuisset facilè principibus facere fidem, promittendo proditionem sui magistri & domini. Itaque cùm hac vel alia quauis ratione audirent ipsum malè loquentem de suo domino, seseque offerentem ad desideratam sibi traditionem, sed sub prætio: *gauisi sunt*, quòd præter expectationem inuenissent, quendam valde idoneum sceleri perficiendo: & quandoquidem in ipsorum manu Iudas reliquerat pretium traditionis decernere, *constituunt ei triginta argenteos*, promittentes se pecuniam illi daturos, postquam promissam traditionem adimpleuisset. Ipse verò tantula mercede contentus, & tam paruum lucrum charius habens quam dominum suum mitissimum & benignissimum: spopondit se facturum quod desiderabant. Atque ex eo tempore auidus & inhians promissæ pecuniæ, *captabat, oportunitatem prodendi Iesum*, idque, vt Lucas habet, *sine turbis*, hoc est, quando ei non adessent turbæ. Ita enim desiderabant, principes, vt occultè traderetur, quemadmodum & factum est. quamquam autem principes etiam decreuissent non in die festo Iesum capiendum, tamen oblata tam commodi traditoris occasione, mutata sententia, illa vti quouis etiam tempore decreuerunt. Porrò solus Matthæus expressit quantitatem pecuniæ quæ traditori promissa fuit, nempe, *triginta argenteos*, idque

quæ ideo quod postea ostensurus erat pretium hoc à Propheta fuisse prædictum, qui ipsi proprius est mos, vt vaticinia Prophetarum factis à Christo vel circa Christum accommodet, quòd Hebræis Hebraïce suum scripserit Euangelium. Vt autem sciatur quantum fuerit istud pretium, & quid sit argenteus, aduertendum imprimis quòd dictio, *argenteus*, substantiuè accepta dicitur de omni nummo argenteo. Vnde Actuum decimonono ponitur pro denario. Nam pro eo quod nos legimus, *inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta milium*, Græca pro denariorum habent, ἀργυρίου, id est, argenteorum, vel argenti, putatque quidam verti posse, quinquagies mille nummum. Nam & nummus, hoc est, sestertius, erat argenteum numisma. At hac ratione quadruplo minor fit summa, vt & Budæus annotauit, quòd nummus & sestertius quarta sit pars denarii. Argenteos tamen quorum hic fit mentio, non est probabile fuisse denarios, sed siclos, qui & ipsi fuerunt nummi argentei. Familiare enim est Hebræis per argenteos intelligere siclos, & aliquando quidem dicunt tantùm siclos, aliquando tantùm argenteos, aliquando verò siclos argenti, cùm idem tamen semper significetur. Quod clarè cognosci potest ex eo quod habetur 2. Regum 18. vbi Ioab de Absalone ita loquitur, *Si vidisti, quare non confodisti eum cum terra, & ego dedissem tibi argenti siclos, & baltheum? Qui dixit ad Ioab, Si appenderes in manibus meis mille argenteos, nequaquam mitterem manum meam in filium regis.* Hic vtrobique & pro argenti siclos, & pro argenteos, Hebræis est Ceseph, quod argentum significat. Septuaginta vero vtrobique habent, σίκλους ἀργυρίου, id est, siclos argenti. Iosephus autem vtrobique habet, siclos. Hinc ergo facile est agnoscere argenteos in scripturis vsurpari pro siclis. Quod & ex Diuo Hieronymo est manifestum, qui in commentariis super illud Isaiæ 7. *mille vites mille argenteis*, significat in dictione, argenteis, subaudiendum siclis. Et in illud Hierem. 32. scribens, *Appendi ei argentum septem stateres & decem argenteos*, ne quis putet per stateres, id est, siclos (quemadmodum hic habent Hebræa) & argenteos, diuersa numismata intelligenda, interpretatur significari agrum emptum decem & septem siclis. *Emit*, inquit Propheta, *agrum decem & septem siclis.* Cùm autem supra in capitulo Concordiæ 69. ex Diui Hieronymi & Iosephi sententia ostensum sit siclum & staterem esse semunciam, & valere quatuor drachmas Atticas, facilè constare potest quanti ære nostro æstimatus sit & emptus Dominus noster, nempe quindecim florenis argenteis, quos *Daelders*, dicimus, quibus probabile est potuisse emi argrum in sepulturam peregrinorum, non autem triginta argenteis denariis, qui secundùm Budæum tantùm tres faciunt coronatos, secundùm Senalem verò paulò ampliùs. Cæterùm scribit Budæus hodie in æde diui Ioannis Lateranensis Parisiis ostendi argenteum vnum, qui ex illis triginta esse dicatur, quos Iudas in templum abiecit, habentem characterem diuersum à denario Romano. Habet enim effigiem hominis non luscam eminente altera mala: vt Romana numismata visuntur, sed aduersam & integram, & à tergo flosculum vtrinque sine indice, cuius pondus, quantum coniicere potuit, dicit fuisse didrachmum. Tales argentei si fuerint hi quibus Dominus est venditus, summa triginta argenteorum dimidio minor fuit quàm dictum est, nimirum septem floreni argentei & semis. Sanè Septuaginta interpretes non nunquam cùm Hebræa habent Secel, id est, siclum, aut Ceseph, uertunt didrachmum, vt Genes. 20. vbi legimus, *Ecce mille argenteos dedi fratri tuo*, Septuaginta habent, χίλια δίδραχμα, id est, mille didrachma, cùm Hebræis sit Ceseph. Et cap. 23. vbi legimus Abraham emisse agrum in sepulturam quadringentos siclos argenti, Septuaginta habent, quadringenta didrachma. Et Exodi 30. vbi legimus, *Hoc dabit omnis qui transit ad numerum sicli, iuxta mensuram templi.* Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur Domino, Septuaginta semper habent didrachmum pro siclo. Iam si vera est sententia quorundam, qui putant siclum sanctuarii fuisse duplum ad siclum communem, & siclum sanctuarii habuisse obolos viginti, vel quatuor Atticas drachmas, siclum verò communem decem obolos aut duas drachmas, constare potest argenteos hos quibus Dominus fuit venditus, fuisse didrachma, vt præ se fert nummus ille qui Parisiis exhibetur. Ex his patet errasse Nicolaum, qui putat vnumquemque horum triginta argenteorum valuisse decem denarios vsuales, ac proinde triginta denarios valuisse trecentos denarios, sicque Iudam recuperasse totum pretium vnguenti, ex cuius effusione dolebat sibi lucrum periisse. Similiter errasse patet qui putant argenteum idem esse quod denarium, ac præsupponentes Iudam solitum decimum nummum suffurari, per acceptos triginta argenteos ostendunt ipsum sibi recuperasse damnu quod ex trecentis denariis sibi periisse crediderat. Triginta enim sunt decima pars trecentorum. Porrò istius venditionis Christi figura fuit & typus venditio Ioseph, qui tamen tertia parte minoris fuit venditus. Male enim Genes. 37. legitur de Ioseph in quibusdam libris, Vendiderunt eum Ismaëlitis triginta argenteis, cùm legendum sit, viginti argenteis, vt habent Hebræa & Latini codices emendatiores. Scriptor enim aliquis, quo figura veritati responderet magis, ex viginti argenteis fecit triginta argenteis, apposita scilicet litera x. quæ denarium notat. At typum non per omnia figurato respondere est necesse, & Christum Dominum pluris æstimari conueniebat quàm ipsius figuram: quamquam fieri possit quod Ismaelitæ denuo vendentes Ioseph in Ægypto Putiphari eunucho Pharaonis, plus acceperint, & fortasse triginta. Non minus deprauatè, imò magis, legitur pretium Ioseph expressum apud Septuaginta, qui habent, εἴκοσι χρυσῶν, id est, viginti aureis, cùm Hebræis sit Ceseph, id est, argenteis. Non enim, inquit Diuus Hieronymus, poterat seruus pretiosior esse quàm Dominus. Verùm septuaginta aut quispiam deprauator eorum quo tanti patriarchæ pretium magis faceret, pro argenteis scripsit aureis, quemadmodum & Genes. 45. cùm dicitur Ioseph dedisse Beniamin trecentos argenteos, apud Septuaginta legitur τριακοσίους χρυσοῦς, id est, trecentos aureos. Sic & Iosephus in commendationem, vt est verisimile, tanti patriarchæ, viginti minis dicit venditum Ioseph. Diuus Ambrosius lib. de Ioseph patriarcha cap. 3. testatur alicubi legi Ioseph emptum viginti, alibi viginti quinque aureis, alibi triginta aureis vel argenteis. Vera autem, vt dictum est, lectio habet viginti argenteis eum fuisse venditum qui faciunt decem florenos tales, quales vulgo, *Daelders*, dicimus.

Act. 19. — 2. Reg. 18. — Ierem. 32.

Restat

Restat nunc ostendere quomodo huius venditionis Christi, nec eius solùm, sed & huius consilii quod modò habitum dicitur contra Christum, præcesserit in Ioseph figura. Itaque sicut Ioseph patri dilectissimus, ad fratres abiit, inuisens eos, & illi non sunt reueriti neque fraternitatem, neque aduentus causam, neque patris dolorem, sed statim eo conspecto, cogitauerunt & decreuerunt eum occidere, quod, quanquam suis manibus non perfecerint, tamen voluntate perfecerunt, dum primùm quidem eum in lacum deiecerunt vt fame ibi periret, ac deinde tunicam polymitam qua exuerunt illum, in sanguine mactati pro ipso hœdi tingentes, patri miserunt, persuadere illi volentes occisum illius filium, & deuoratum: ita & Christus dilectissimus Deo patri filius, missus ab eo venit in hunc mundum, inuisens humanum genus, & potissimùm Iudæos fratres suos. At illi nec Dei communis patris metu, nec fraternitatis iure, nec aduentus causa ab impietate sunt reuocati, sed mox vt eum ex tunica sua polymita, hoc est, varietate miraculorum, agnoscere cœperunt, ex inuidia (qua contra eum concitati sunt, tum quòd eorum vitia redargueret, tum quòd viderent ipsum longe se præcellere, & magnifica illum de se prædicantem audirent) cœperunt mox de illo occidendo consultare, quemadmodum & nunc fecisse dicuntur. Nec tantùm consultauerunt, sed etiam opere adimpleuerunt, interficientes eum per crucem. Non enim potuit hìc in figura omnino similiter præcessisse, sicut in veritate ipsa postea accidit. Nam si à fratribus suis Ioseph occisus fuisset, non potuisset deinceps figuram gessisse eorum quæ post crucem & mortem Christi erant futura. Mortem tamen Christi pulchrè præfigurabat intinctio vestis in sanguine occisi hœdi, qua patri persuasum volebant filium occisum. Eo enim significatũ est Iudæos non potuisse occidere id quod in Christo erat præcipuum, diuinitatem nimirum, sed tantùm corpus, quod veluti vestis erat diuinitatis, & vestis polymita, variis, scilicet, donis & miraculis fulgens. Quo corpore in cruce consperso sanguine hœdi, atque in similitudinem carnis peccatricis occiso, omnibus persuadere conati sunt, non viuere Christum, qui tamen post multas afflictiones hìc perpessas meruit exaltari à patre, & secundum obtinere in cœlis locum, regnans gloriosè apud gentes, quod significabat regnum Ioseph in Ægypto. Sic & cùm Abraham iussus immolare dilectissimum & vnigenitum filium Isaac, illo liberato immolauit Arietem, significatum est humanitatem tantùm Christi à Iudæis occidendam, saluo manẽte quod in ipso erat præcipuum. Iam sicut Ioseph autore Iuda fratre ipsius, vno ex duodecim, venditus est viginti argenteis Ismaëlitis mercatoribus, & ab illis rursum venditus in Ægyptum: ita Christus à Iuda vno ex duodecim quos fratres suos peculiariter vocabat, triginta argenteis venditus est Iudæis, quos per Ismaëlem carnalem filium Abrahæ significatos, sicut fideles per Isaac, ostendit Diuus Paulus ad Galat. 4. explicans allegoriam Agar & Saræ, Ismaël, & Isaac. Ab his autem viris Ismaelitis, infelicibus mercatoribus, Christus denuo velut venditus est in Ægypto, dum illum Iudæi à se ablegantes, reliquerunt gentibus, apud quos regnans, eisque prouidens ne desit apud eos panis, tandem agnoscetur, & adorabitur à fratribus suis Iudæis, quando & illi post fidem gentium agnoscentes suam inopiam, descendent in Ægyptum, hoc est, Ecclesiam gentiũ. *Cùm enim intrauerit plenitudo gentium*, tunc, teste Paulo, *etiam omnis Israël saluus fiet*. Quod & in historia quæ de Ioseph est, præfiguratum est. Et hæc quidem de figura illa veteris historiæ præsenti loco maximè cõueniente. Cæterùm quod ad moralem pertinet doctrinam, sicut in Iudæis nihil præmittentibus quò Christum, cuius gloriæ inuidebant, occidere possent, obseruare licet quantum sit inuidiæ malum: ita in Iuda obseruandum quantum sit malum auaritiæ, & quo hominem perducat, vt quod etiam vnum ex Apostolorum collegio ex pertraxerit, vt ob frustrationem pauxilli lucri, eiusque iniusti, non veritus sit eum prodere paruo pretio, cuius iam multis annis & benignitatem & potentiam fuit expertus, nec à tanto facinore abstrahi potuerit vel metu, vel iustitiæ consideratione, vel consuetudinis iure, vel honoris prærogatiua, vel denique magistri sui & domini blanda benignitate. Amore enim pecuniæ, ait ille ter sanctus dictus, vilis est omnis affectio, & anima lucri cupida, etiam pro exiguo perire non metuit, nullumque est iustitiæ in illo corde vestigium, in quo sibi auaritia fecit habitaculum. Vnde Sapiens Eccles. 10. non dubitauit dicere, *auaro nihil est scelestius*. Et subiicit, *Nihil est iniquius quàm amare pecuniam, hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in via sua proiecit intima sua*. Sanè istud quàm verè sit dictum patet in Iuda hoc Iscariote, qui non solùm animam suam, sed etiam dominum suum, quem chariorem propria anima habere debuisset, venalem habuit: & alioqui quomodo singulari ratione animam suam etiam venalem habuerit, proieceritque intima sua, in sequentibus historia declarat. Imitantur autem Iudæ proditoris impietatem, quotquot pro temporali aliquo lucro consequendo, iustitiam deserunt, falsum testimonium dicunt, contra veritatem scienter iudicium proferunt. Rursum qui Ecclesiastica beneficia vel sacramenta vendunt, de qualibus dicitur Micheæ 3. *Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, & Propheta eius in pecunia diuinabant*. Maximè autem Iudæ similes sunt qui sermonem Euangelicum & verbum Dei, quod est Christus, prodũt, pecuniæ studio corrupti, quales aliquot futuros, facto Iudæ veluti imagine quadam significatum est, & hoc facinus profecturum ab iis qui conscii videntur arcanorum domini sui, vtpote in scripturis sacris diu multumque versati, quas tamen perperam interpretãdo prodant magistratibus & magnatibus, nihil aliud captantibus quàm exitiũ veritatis Euangelicæ diu receptæ, firmiterque fundatæ, quemadmodum à plerisque hæreticis factum experientia docuit, maximè ab hæreticis nostri temporis, qui in gratiam principum suorum, scripturas ita interpretantur, vt maximè illis gratum forè opinantur. Iam autem in Christo obseruandum exemplum & summæ dignationis, & maximæ patientiæ, quòd tam vili dignatus sit se æstimari is, qui erat magnum illud pretium quo vniuersum genus humanum erat emendum & redimendum: quodque etiam ab eo qui erat familiarissimus, se tantula mercede prodi non est dedignatus, quem & post proditionis pactum sibi non incognitum, in arctissimo illo suo conuictu benignè tolerare non est grauatus vt hinc discamus nec indignari cùm vilipendimur à mundo, nec benignitatem deponere, cùm quosdam ingratos pati cogimur, malum reddentes pro bono. Cæterùm hoc ipso quod vendi viliter dignatus est Dominus noster, meruit fieri pretiũ nostræ redemptionis. Sicut factus sub lege liberauit legi obnoxios à lege.

Gene. 37.

Exod. 30.

Rom. 11.

Auaritia malum.

Eccl. 10.

Miche. 3.

à lege, & per lignum crucis factus pro nobis maledictum à maledictione quæ à ligno erat nos exemit: ita venundatus meruit pretium fieri, quo nos qui venundati eramus sub peccato & ira Dei, redimeremur. Itaque eius venditio non tantùm iudicium exhibet dignatione ipsius, sed etiam mysterium in se continet nostræ redemptionis. Notãdum autem quod ad pretium venditionis Christi attinet, Exodi 21. præceptum fuisse, vt pro seruo aut ancilla à boue cornupeta occiso, domino serui soluantur etiam triginti sicli argenti. Tanti ergo sibi ad mortem tradendum emerunt Dominum Iudæi, quanti seruum occisum redimere solent. Tanti emerunt innocẽtis vitam, quanti vilis serui solent redimere mortem. B

A Apparet autem ex illo Exodi loco commune pretiũ emendi serui fuisse triginta siclorum. Itaque tanti venditus est Dominus omnium qui pro nobis serui formam accepit, quanti emi solent vulgares serui. Et videri potest Dominũ ad id respexisse, cùm apud Prophetam per ironiam decorum pretium dicit *quo appretiatus est à suis*, nempe quod non pluris sit æstimatus quàm vilis seruus quispiam. Eodem pretio Ptolomæus Philadelphus iussit manumitti Iudæos seruos qui erant in Ægypto, persoluto, scilicet, pretio drachmarum centum viginti pro singulis capitibus, vt est videre apud Ioseph. lib. ant. 12. Centum enim & viginti drachmæ conficiunt triginta argenteos. Nam argenteus valet quatuor drachmas.

PARATVR AGNVS PASCHALIS.

Matthæi 26. Marci 14. Lucæ 22.

CAPVT CXXIX.

*V [c] Enit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha: [h] & † [c] primo die azymorum [h] quando Pascha immolabant, [c] misit Petrum & Ioannem dicens, Euntes parate nobis Pascha, vt manducemus. [a] Accesserunt discipuli ad Iesum. Δ [l] At illi dixerunt [b] ei ∥ [l] Quò vis [b] eamus [c] & [l] paremus [c] tibi † vt manduces Pascha? [a] At Iesus * [b] mittit duos ex discipulis suis, [h] & † [l] dixit [h] ad eos, [c] Ite in ciuitatem [a] ad quendam, [b] & [c] ecce introeũtibus vobis in ciuitatem, [h] occurret vobis homo Δ lagenam aquæ ∥ baiulans: sequimini eũ [c] in domum in quam intrat, [l] & [b] quocunque introierit [l] dicite † patrifamilias domus, [b] Quia [l] magister dicit [c] tibi, [a] Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis, [b] vbi est Δ diuersorium vbi Pascha cum discipulis meis manducem? Et ipse | vobis demonstrabit cænaculum † grande stratum, & Δ illic parate [b] nobis. [h] ∥ Et abierunt [b] discipuli eius & venerunt in ciuitatem, & [h] inuenerunt sicut † dixerat illis [a], & fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, [l] & parauerunt Pascha. [c] Vespere autem facto [b] venit cum duodecim. [c] Et cùm facta esset hora, Δ [f] discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.*

† a prima autem. a
Δ a dicentes.
b dicunt ei discipuli
∥ f o vbi
† a comedere
** Et*
† h dicit eis
Δ c o amphoram
∥ c o portans
† a ei
k o domino domus
Δ b o refectio mea
∥ c o ostendet vobis
† c o magnum
Δ c o vbi
∥ c Euntes autem
† c dixit
Δ a discũbebat cum duodecim discipulis suis.

VENIT AVTEM DIES AZYMORVM, IN QVA NECESSE ERAT OCCIDI PASCHA.] Describi iam incipiunt gesta feriæ quintæ, in cuius vespera & Græci & Latini consentiunt Dominum edisse agnum paschalem, quòd id apertissimè testentur Euangelia: sed in hoc discrepant, quòd Græci, vt suprà est dictum, putent Dominum Pascha edisse luna decimatertia, Latini verò decimaquarta: vnde inter Græcos & Latinos nata est contentio de materia Eucharistiæ, Græcis asserentibus debere esse fermentatum panem, quòd talem panem putent fuisse in mensa, cùm institueretur Eucharistia, quia ante vesperam lunæ decimæquartæ non auferebatur fermentum è domibus Iudæorum. At horum sententia, vt dictum est, satis refellitur hoc loco ex verbis Lucæ & Marci, quorum ille dicit de hac feria quinta, quòd *in ea erat necesse occidi Pascha*, iste verò, quòd *tunc Pascha immolabant.* Quibus significatur legitimum fuisse vt tunc Pascha immolaretur, ac proinde fuisse lunam decimamquartam, in qua necesse erat occidi Pascha, hoc est agnum Paschalem. Sic enim semper accipitur hoc capite. Quæstio tamen hîc noua oritur, quomodo decimaquarta luna vocetur à Matthæo & Marco dies azymorum primus, & quomodo Lucas dicat tum venisse diem azymorum. Nam inter septem azymorum dies Exodi. 12. Leuitici 23. & Numeror. 28. primus semper dicitur luna decimaquinta. Sic enim dicitur Exodi 12. *Septem diebus azyma comedetis, in die primo non erit fermentum in domibus vestris. Quicunque comederit fermentatum, peribit anima illa de Israël, à primo die vsque ad septimum. Dies prima erit sancta & solennis, &c.* Certum est autem lunam

C decimamquartam non fuisse solennem, sed decimamquintam: hæc ergo ibi & aliis similiter locis vocatur primus dies azymorum. Et quidam sunt qui etiam hic lunam decimamquintam dicant vocari primum diem azymorum, dicentes primum azymorum diem auspicandum à vespera lunæ decimæquartæ, in qua vespera Dominus agnum Paschalem comedit. At insufficiens est hæc responsio. Nam quamquam in vespera lunæ decimæquartæ, quæ rectè possit coniungi cum luna decimaquinta Christus ederit agnum Paschalem: tamen non est verisimile in vespera illa missos Apostolos è Bethania in Hierusalem ad parãdum Pascha, cùm ad illud parandum multùm temporis requireretur, atque de D Christo dicatur, quòd vespere facto venit cum duodecim. Verisimile ergo in principio diei præmissos qui pararent Pascha, aut saltem circa meridiem. Proinde D. Chrysostomus primam diem azymorũ hic apud Matthæum & Marcum dicit vocari eam diem quæ erat ante azyma. Et in illo, *Venit dies azymorum*, vult verbum, *venit* positum pro eo quod est, prope & in ianuis erat, quia, ait Euthymius eius sectator, dictio, ἦλθε, significat etiam imminebat, instabat: & hoc nunc vsus est significato, vt significetur tunc cùm missi fuerunt Apostoli, institisse & propinquum fuisse diem azymorum, vt qui in vespera erat auspicandus, etiam secundùm Chrysostomum, quanquam posteriores plerique Græci dissentiant. E Verùm hæc explicatio verborum Euangelicorũ nimis videtur coacta, quare rectiùs pro propositæ quęstionis solutione dicetur dupliciter in scripturis diẽ aliquẽ dici primam azymorum. Aliquando enim vt semper in veteri testamento, dies prima azymorum dicitur

dicitur luna decimaquinta: aliquando verò, vt hoc loco, dies prima azymorum dicitur luna decimaquarta. Cuius diuersitatis hæc est ratio, quòd secundùm legis dispositionem dies festiui incipiebant à vespera, iuxta illud Leuitici, *A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbatha vestra.* At communi reputatione dies naturalis apud Iudæos cœpit à tempore matutino, ita vt vespera sequens diem artificialem esset diei naturalis pars, iuxta illud Genesis, *Et factum est vespere & mane, dies vnus.* Cuius loci clarior est sensus apud Hebræos, qui habent, Et factum est vespere, & factum est mane dies vnus, hoc est: cùm semel aduenisset vespera, & deinde successit mane, tunc completus fuit dies vnus. A mane ergo dies cœpit exordium, vnde à mane suas computabant horas Iudæi. Itaque quatenus vespera lunæ decimę quartæ pertinebat secundùm legis dispositionem ad lunam decimamquintam, ea ratione, illa luna dicitur maximè primus dies azymorum. Quatenus verò communi reputatione, vespera illa in qua cœperunt edere azyma, pertinebat ad diem præcedentem, ea ratione rectè hic Euangelistæ lunam decimamquartam vocauerunt diem, & primum diem azymorum. Sic enim & Exodi 12. dicitur, *Quartadecima die mensis ad vesperam comedetis azyma.* Hic enim etiam ratione vesperæ, quo communi reputatione pertinet ad diem præcedentem, non sequentem, dicuntur quartadecima die comesturi azyma: quartadecima ergo dies ratione suæ vesperæ etiam est primus dies azymorum. Sic dupliciter accipi primum diem azymorum indicat D. Augustinus ad Casulanum epistola 86. sic scribens, Sexta sabbathi, qui dies passionis Christi est manifestus, primus dies azymorum fuit à vespera incipiens. Sed Matthæus Euangelista quintam sabbathi dicit fuisse primam diem azymorum quia eius vespera sequente futura erat cœna Paschalis, qua cœna incipiebat azymum. Et hæc quidem de proposita quæstione. Cæterùm quod Marcus dicit, *quando Pascha immolabant*, non sic est accipiendum, quasi significare voluerit ea die qua Christus Pascha edit, passim etiam Iudæos immolasse Pascha: sed quòd ea die secundùm legem immolare debuissent, &, sicut Lucas dicit, *necesse erat immolari Pascha*, quanquam hanc legem propter introductam seniorum traditionem tunc non exactè seruarent, vt suprà dictum est. Aut potiùs dicit, *quando immolabant Pascha*, quia ea die, quam vocabant diem azymorum primam, omnes immolabant Pascha. Quanquam enim in prima die azymorum variaret Dominus à Iudæis, tamen in hoc omnes conueniebant, vt die quam primam azymorum habebant, Pascha sibi immolandum scirent. Itaque sensus est, *quando*, id est, in quali die, *immolabant Pascha Iudæi.* Sic & quod Lucas dicit, hunc habet sensum, *Venit dies azymorum* (id est, in quali) *erat necesse occidi Pascha*, vt potiùs qualitas diei demonstretur, quàm substantia. At ex prædictis noua hic rursum potest suboriri quæstio. Sic enim secundùm prædicta Christus die vno priùs quam Iudæi putabant secundùm traditionem seniorum receptam Pascha immolandum, Pascha celebrauit, quomodo factum est vt Iudæi qui etiam falsum testimonium quærebant contra Iesum, manifestam hanc prætermiserint accusationem, nec accusauerint eum transgressionis à recenti facto? Respondet ad quæstionem hanc Euthymius, qui eandem contra se mouet, quòd, vt erat Græcus, secundùm Græcorum opinionem asseruerit Christus præuenisse Pascha, & ante legitimum tempus celebrasse luna decimatertia: quia, ait, sciebat nullam esse legem quæ condemnaret eum qui Pascha ante tempus celebrasset, præuidente olim Deo quod futurum erat, nihilque de hoc statuente. Et vide rem admiratione dignam, quòd contra eum qui post legitimum tempus celebrasset, statutum erat, nisi talis occasionem maximè necessariam prætendisset: contra eum vero qui tempus præuenisset, nulla erat definita pœna. Hæc ille. Quæ si non sufficiunt studioso, vt verè non videntur sufficere, aliter dicetur, quòd soli discipuli simul cum patrefamilias fuerũt conscii Paschalis obseruationis Christi, quem omnino verisimile est aperuisse illis causam suæ obseruationis diuersæ à communi Iudæorum obseruatione, ac proinde nullus ex hoc passus est offendiculum, nec potuit ob id coram iudice accusari. Aut si principes sacerdotũ ex Iuda fortè intellexerunt Christum tum contra eorum morem Pascha celebrasse, non ausi sunt tamen in Christo id culpare, quòd scirent suum morem deficere à lege Dei, Christi verò morem illi esse conformem, atque ob id aduerterẽt sibi à Christo rursum dici posse, quod olim responderat eis cùm interrogarent, quare discipuli transgrederentur traditionem seniorum, illud, scilicet, *Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram?* (Matth. 15.) Fieri etiam potest, quòd plerique Iudęi legem Dei magis sectantes quàm traditionem seniorum, Pascha tunc celebrarint more Christi, vt de hoc Christus culpari non potuerit, quod tunc apud Iudæos, apud quos tunc erant variæ sectæ, erat controuersum, quãuis maior pars more recepto obseruaret Pascha secundùm traditionem seniorum. Porrò, in his quæ sequuntur videtur esse contrarietas quædam in Euangelistarum narratione. Siquidem ex Matthæi & Marci narratione apparet discipulos priores Dominum de parando Paschate admonuisse. Ex Lucæ verò narratione contra apparet Dominum priorem id fecisse. Matthæus enim discipulos ad Iesum accessisse commemorat, ac quæsisse, vbi vellet parari Pascha, ac tum Dominum iussisse, vt pergerent in ciuitatem: Marcus similiter priùs commemorat dixisse discipulos, *Quò vis eamus?* ac tum duos à Domino missos. Lucas verò priùs narrat Dominum duobus iussisse, vt euntes pararent Pascha, ac tum illos quæsisse vbi vellet parari. Hanc narrationis diuersitatem sic quidem conciliant, vt intelligãt priùs Apostolos in genere simul quæsisse (sicut Matthæus & Marcus narrant) vbi vellet parari Pascha, ac tum duobus delectis Dominum dixisse, sicut Lucas scribit, *Euntes parate nobis*, eosque duos tum rursum dixisse, *vbi vis paremus?* Verùm quoniam non conuenienter satis videtur dici, bis Dominum interrogatum, vbi vellet parari Pascha, nec conuenienter interrogatus Dominus vbi vellet parari, subiecisset, *Euntes parate nobis*, ideo probabilius est iuxta Lucæ narrationẽ, Dominum priorem de parando Paschate admonuisse, ac tum discipulos, duos, scilicet, illos quibus Paschæ iniunxit præparationem, quæsisse quod omnes tres Euangelistæ commemorant, *Vbi vis paremus?* Et aliàs enim Matthæus dicit, discipulos accessisse ad Iesum, veluti vltro & sponte illum adierint, cùm ex aliis Euangelistis intelligendum sit illos accessisse vocatos, vt cum cap. quarto dicit Christo ascendente in montem, accessisse ad eum discipulos eius, quos Marcus & Lucas à Domino vocatos affirmant.

mant. Sic & cap. 18. accessisse dicit ad Iesum disci- A pulos dicentes, *quis putas maior est in regno cælorum?* cum ex Marco & Luca constet Dominum illos ad se vocasse, ac de hac quæstione priorem illos admonuisse. Non est ergo mirum, si & hìc similiter dicat accessisse discipulos ad Iesum, quanquam intelligendum sit venisse vocatos. Iam quod in genere Apostolos dicit quæsisse, *vbi vis paremus?* cum ex Luca intelligendum sit duos illos delectos id quæsisse, etiam pro suo more facit. Sic enim etiam cap. 24. accessisse dicit discipulos, vt ostenderent ei ædificationes templi, cùm Marcus dicat vnum ex discipulis id fecisse, & Lucas similiter, quibusdam, ait, dicentibus de templo quod bonis lapidibus esset. Cùm ergo venisset dies azymorum, Dominus prior de Paschæ præparatione solicitus, quemadmodum B conueniebat eius desiderio, quod postea verbis expressit, vocatis ad se duobus discipulis, Petro, scilicet, & Ioanne, vt Lucas aperuit, quos habebat maximè sibi familiares, dicit, *Euntes in ciuitatem* (scilicet Hierusalem) *parate nobis Pascha*. Non enim licebat in Bethania edere Pascha, sed tantum in Hierusalem, iuxta illud Deuteronom. *Non poteris immolare Phase in qualibet vrbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco quem elegerit Dominus Deus, vt habitet nomen eius ibi.* Dicit autem, *parate nobis Pascha*, non quod tunc agnus erat emendus, qui secundùm legem decima die mensis debebat assumi sed quia tunc debebat, mactari & coqui, in alia parari cum quibus agnus erat edendus, videlicet C panes azymi, lactucæ agrestes, & baculi. Non vnum tantùm sed duos mittit, vt & alias semper, in concordiæ & charitatis commēdationem. Mittit autem non quosuis, sed præcipuos, sibiq; maximè dilectos. Eos enim conueniebat eius conuiuii esse præparatores, in quo post typicum veri agni erat instituendus ritus & immolatio. Iussi isti abire ad parandum Pascha, quoniam non habebat Dominus in ciuitate domum propriam, nec Apostolorum quisquam, sed nec hospitem aliquem apud quem familiariter Dominum cum suis recipi esset solitus, quærunt vbi vellet parari. Sciebat vetitum ne quis illum hospitio reciperet, experti erant neminem præcedētibus diebus aut ausum fuisse aut voluisse illum in suam voca- D re domum, & tamen confidenter dicunt atque obedienter, *Vbi vis paremus?*

Deut. 19.

ET DIXIT AD EOS, *a* ITE IN CIVITATEM AD QVENDAM, *b* ET *c* ECCE, &c.] Pro, *ad quendam*, Græce est πρὸς τὸν δεῖνα, hoc est, ad illum. Si autem loquuntur Græci quoties certum aliquem designant, quem tamen non nominant. Ad quem modum etiam ex Hebraica phrasi, vt annotauit Diuus Hieronymus, dicitur in veteri testamento quandoque, Dixit ille illi, aut in illo vel illo loco, pro quo Hebraïcè dicitur, Almoni & Peloni, cùm personarum locorumque non ponitur nomē, & tamen certæ personæ & certi loci designantur, vt cùm dicit Dauid in Abimelech, *Pueris meis condixi in illum* E *& in illum locum*. Itaque Matthæus scribit Dominum dixisse, *Ite ad quendam*, vel *ad illum*, non quòd his verbis vsus sit Dominus (quis enim sic loqueretur?) sed significare volens, certum quendam illis Dominum designasse, quem tamen non duxerit nominandum: sicut nec Dominus eum nominauit, sed tantùm circunstantiis descripsit, quas alii duo Euangelistæ expresserunt, Matthæus verò breuitati studens prætermisit. Sic Absaloni roganti eos qui

1. Reg. 21.

veniebant ad regis iudicum. *De qua ciuitate es tu?* respondens quispiam dicitur dixisse, *Ex vna tribu Israel, ego sum seruus tuus.* Non quòd his verbis responderet, sed quòd scriptor certam quampiam ciuitatem responsam significare voluerit, quem tamen exprimere commode non potuit. Porrò de hoc patrefamilias, quem Dominus non nominauit discipulis, sed tantùm ex accidentibus quibusdam depinxit, dupliciter opinari licet. Primum enim videri potest vt visum est Euthymio, patremfamilias istum fuisse vnum ex discipulis Christi credentibus in eum, sicut fuit Nicodemus, aut Ioseph ab Arithmathea, ac Dominum priùs ipsis corporali collocutione Apostolis ignorantibus significasse, quòd apud illum certo die præscripto Pascha celebrare vellet, atque ob id illum iam ad hoc parasse cœnaculum, ac bene adornasse, Quod si verum est, iam dicendum est, Dominum non expressisse nomen patrisfamilias, sed accidentibus quibusdam indicasse, tum ne Iudas sciret locum, ac sic præoccupare tentaret & præuenire cœnam, in qua tam sancta mysteria tradenda erant: tum vt Dominus significaret, se nihil latere omnino, ac si palàm esset ipsum etiam præscisse quæ in Hierusalem ei erant obuentura. Aliter tamen dici potest hunc patremfamilias non fuisse à Domino admonitum, sed ad auditam eius per Apostolos iussionem mox acquieuisse, sicut acquieuerant Domini asinæ & pulli, Christo corda eorum in obsequium & obedientiam mox commouente. Id si verum est, dicendum præter prædictas causas Dominum non nominasse patremfamilias, sed velut ad ignotum misisse Apostolos, vt, sicut cùm pro asina & pullo misit, suam Apostolis declararet authoritatem & potestatem, qua in manu sibi esset facere quicquid vellet, & mortem ab hostibus suis inferendam effugere posset, si vellet. Et rursum vt Apostoli virtutem eius in hoc facto agnoscentes, in fide confirmarentur, confiderentque nihil defore electis & Deo fidentibus, sed etiam ab ignotis necessaria illis suppeditanda etiam ad copiam. Etenim non solùm hic paterfamilias paret iussui Domini, sed singulari studio paret. Non solùm enim diuersorium exhibet quemadmodum rogabatur, sed cœnaculum in superiore parte ædium, vbi haberi solebant cœnacula insigniora. Tale enim cœnaculum significat dictio Græca ἀνώγεων, sic dictum quòd subductum esset à solo. Nec qualequale exhibet cœnaculum, sed *grande*, & præterea paratum ac stratum magnificè, nimirum tapetis & lectis in quibus antiquitus discumbebatur. Non enim quod dicitur *stratum*, referendum est ad pauimentum, cùm cœnaculum hoc, vt dictum est, fuerit supernum. Cæterùm videri potest paterfamilias hic à Domino priùs fuisse admonitus, quod dicatur ipsum ostensurum cœnaculum stratum, &, vt Græci etiam in Marco habent, paratum, nisi intelligamus cœnaculum in aliorum vsum aut proprium priùs paratum, patremfamilias mox cessisse Christo, aut diuina reuelatione ipsum didicisse Christum petiturum apud se diuersorium. Certè iustum fuisse vnum ex discipulis aut credentibus in Christum, apparet ex eo, quòd discipuli iussi sunt dicere ei, *Magister dicit.* Sic enim Christum discipuli sibi mutuò loquentes soliti erant appellare, vt cùm Martha dixit sorori suæ, *Magister adest.* Confirmat hac sententiam, quòd communiter credatur cœnaculum hoc idem illud fuisse

in

in quo post resurrectionem latebant Apostoli, cùm ad eos Dominus veniret ianuis clausis, & in quod post ascensionem dicuntur ascendisse, perseuerantes in oratione, vsque quo in die Pentecostes ibi acciperent Spiritum sanctum, crediturque fuisse in monte Sion iuxta templum. Diuus Ambrosius sentit hunc patremfamilias fuisse hominem pauperem atque ob id dictum esse, *Ite ad quendam.* Sic enim scribit, *Dignationem eius intuere, quia non persona diuitis aut potentis eligitur, sed pauper ambitur, & angustum hospitium pauperis amplis nobilium ædibus antefertur.* (ait) *ad quendam. Sciebas Domine nomen eius, cuius sciebas ministerium, cuius sciebas occursum. Sed ideo sine nomine designatur, vt ignobilis æstimetur.* Sed huic sententiæ non conuenit, quòd cœnaculum dicitur stratum & grande fuisse, in quo dicuntur recepti centum & viginti viri. Ex diuitibus ergo quispiam fuit, & fortasse ex illis de quibus dicit Ioannes, *Ex principibus Iudæorum multi crediderunt in eum.* Qui licet priùs non ausus fuerat Christum confiteri & hospitio recipere, tamen ad Christi iussum, metu deposito, confidenter illum iam recepit. In verbis autem Christi, vt nos quidem legimus, notandum imprimis, quod ad literam attinet, pro illo, *introeuntibus vobis*, Græcè esse per participium præteriti temporis, εἰσελθόντων ὑμῶν, hoc est, ingressis vobis, vel postquam ingressi fueritis. Non enim ingredientibus ciuitatem Apostolis occurrebat homo iste. Sic enim ciuitatem exiisset, ac proinde is sequendus non fuisset, deducturus illos in domum ciuitatis. Iam quod apud Marcum legimus, *lagenam*, apud Lucam *amphoram*, Græcis est eadem dictio, κεράμιον, quæ, Budæo teste, Græcis significat eandem mensuræ quantitatem quam Latinis dictio amphora, nimirum quadraginta & octo sextarios. Hic tamen ea dictio videtur non ad certam illam mensuram significandam vsurpata ab Euangelistis, sed simpliciter posita pro vase fictili, quæ propria est eius vocis significatio, sicut & apud nos dictionis, *lagena*. Hinc ergo factum, vt in vno loco interpres lagenam, in alio amphoram transtulerit. Sic & cũ in Marco legimus, *Vbi est refectio mea?* & in Luca, *vbi est diuersorium?* pro diuersoriũ & refectio, Græcis est vtrobique eadem dictio κατάλυμα, quæ vtrumq; significat, quamuis hic magis quadret diuersorium. Illo autem, quod est apud Matth. *Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis*, intelligũt quidam Dominum significare patrifamilias causam cur Paschæ celebrationẽ anticiparet vno die priusquam Iudæi illud celebrarent, vt sit sensus iste, Tempus passionis meæ & transitus ex hoc mundo prope est, quare cùm Iudæi Paschæ celebrationem secundùm receptum morem dilaturi sint in diem proximum, ego tamen hodie illud facio, hoc est, facere decreui apud te cum discipulis meis. Potest tamen simpliciter sic accipi, In proximo est vt hinc transeam & discedã, quare apud te decreui Pascha cum discipulis meis facere, vt sic tibi & illis valedicam. Sic enim videtur istud Dominus denũciasse huic patrifamilias, quomodo discessurus in longinquam regionem amicus sese cum aliquot amicis solet apud amicum inuitare. Omnino autem videri potest Dominus hîc allusisse ad vocabulum, Pascha, sicut Ioannes capite sequenti, ita vt significet se sic facturum Pascha legale, vt etiam nouum Pascha sit inchoaturus, instituẽdo sacramentum corporis & sanguinis sui, ac per mortem transeundo ex hoc mundo ad patrem, ante quem transitum conueniebat eum legale celebrare Pascha, vt typum coniungeret veritati suo ordine.

ET ABIERVNT DISCIPVLI EIVS, ET VENERVNT IN CIVITATEM, &c.] Simpliciter obediunt Apostoli, quemadmodum & priùs cùm emandarentur ad pullum asinæ, & simpliciter credentibus & obedientibus, omnia accidunt, sicut Dominus prædixerat. Cùm ante omnia Christi sint mystica, non irrationabiliter creditur etiam in his mysticas esse significationes. Itaque quod ad locum deligendum in quo vetus Pascha consummaretur, & nouũ succederet, Apostolis datur signum hominis baiulantis lagenam aquæ, quem iubentur sequi quò introierit, rectè intelligitur significatum, per baptismi lauacrum ingrediendum in Ecclesiã Christi, in qua abrogato veteri Paschate, nouum celebratur in vespera ista sæculi. Fuit enim cænaculum hoc in quo figuræ veritas successit, in quo & postea Spiritus sanctus, qui est lex gratiæ & charitatis, abrogans legem veterem, in Apostolos effusus est, typus quidam Ecclesiæ Christianæ, imò eius exordium. Proinde bene delectum fuit cœnaculum supernum & ἀνώγεως, id est, à terris sublatum, quòd Ecclesia terrenis relictis in cælestibus conuersetur, quodq; procul à terrenis submoti esse debent, qui in ea esse volunt, & in ea edere nouum Pascha. Fuit idem cœnaculum amplum & ingens, ad significandum amplitudinem Ecclesiæ, quæ se extensura erat per omnem terram, capax omnium orbis nationum. Nam Iudæorum synagoga & deorsum est circa terram, quòd terrenorum bonorum spectet promissiones, & angusta est, vt quæ Iudæos tantùm capiat. Pater familias ac baiulus aquę nõ nominantur, quoniam vbique futura erat Ecclesia, primùm ex obscuris orta initiis, sed mox sese diffundens in vniuersum mundum. Illorum, ait Hieronymus, idcirco vocabula pretermissa sunt, vt omnibus qui Pascha facturi sunt, libera festiuitatis daretur occasio. Quòd autem discipuli credunt ac simpliciter obediunt, significat opus esse simplici fide his qui per baptisma sunt ingressuri in Ecclesiam ad mysticam cœnam. Duo autem, Petrus & Ioannes, cœnam adornantes, rectè designant fide & charitate nobis mysticam parari cœnam, vt ea dignè frui possimus. A fide enim commendatur in scripturis Petrus, à dilectione Ioannes.

c VESPERE AVTEM FACTO *b* VENIT CVM DVODECIM, *c* ET CVM FACTA ESSET HORA, &c.] Venisse cum duodecim Marcus dicit, cùm ex duodecim duo fuerint emissi, siue quia duo illi post omnia parata reuersi sunt ad Dominum, siue potiùs per synecdochen, quia decem reliqui Apostolorum collegium præ se ferebant: sicut maiore parte alicuius collegii congregata, collegium congregatum dicitur. Sic enim etiam postea Lucas in die resurrectionis Domini dicit duos illos discipulos qui venerant ex Emaus, inuenisse vndecim congregatos, cùm ex Ioanne constet absuisse Thomam. Quæri autem hic potest, si vespere facto venit Dominus ad edendum Pascha, & illud præmissi ab eo discipuli parauerunt antequam ipse veniret, vt litera apertè significat, quomodo præceptum fuit in veteri lege vt Pascha immolaretur ad vesperam, vel in vespera? Et quidem Hebræa pro eo quod Diuus Hieronymus vertit, ad vesperam, habent Ben arbaiim, hoc est, inter duas vesperas, vnde & Septuaginta verterunt, ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν, id est per medium vesperarum. Atque hoc ipsum quid sit, satis est obscurum. Sunt autem inter Hæbræos, qui duas vesperas sic intelligunt, vt

prima veſpera ſit in occaſu ſolis, ſecunda cùm radii ſolares aut lumen ſolis ampliùs in aëre non videtur, vt prima veſpera ſit veſpera ſolis, altera veſpera luminis, & tempus inter veſperas ſit tempus crepuſculi, quod paulò ampliùs integra hora durat. Sed ſi eo tempore primùm cœpit immolari & occidi agnus, cùm aliquot horæ neceſſariæ fuerint ad parandum & coquendum agnum, profundam ergo noctem fuiſſe neceſſe eſt priuſquam inciperent illud edere. Proinde probabilior videtur ſententia Dauid Kimhi, qui primam veſperam incipere aſſerit à meridie, quando ſol incipit declinare ad occidentem: ſecundam verò poſt occaſum ſolis, vt intelligatur agnus immolandus fuiſſe tempore illo intermedio nimirũ aliquot horis ante ſolis occaſum, quod vt præſenti Euangeliſtarum narrationi congruit, ita declarat Chriſtum circa illud tẽpus tradidiſſe ſpiritum, quo Iudæi ſuum Paſcha occidebant. Nona enim diei hora quæ erat tertia poſt meridiem, teſtantur Euangeliſtæ Dominum tradidiſſe ſpiritum, quod tam diſtinctè videri poſſunt enarrare voluiſſe, quò oſtenderent veritatem figuræ reſpondiſſe. Ideoque videtur D. Hieronymus ſemper cùm de agni immolatione ſit mentio, vertiſſe, non, in veſpera, ſed ad veſperam, vt intelligeremus circa veſperam & occaſum ſolis agnum immolari ſolitum, vnde & Deutero. 16. legimus, *Immolabis phaſe veſpere ad ſolis occaſum*. Sed & hodie dicuntur Iudæi azyma ſua parare decimaquarta luna, cùm dies incipit declinari etiam ante ſolis occaſum. Quamquam enim agnum Paſchalem iam non immolent, quòd is non poteſt immolari niſi in loco quem elegit Dominus, reliquas tamen

A cæremonias, azymorum ſcilicet, & lactucarum, ſeruare dicuntur. Sequitur ex Luca, *Et cùm facta eſſet hora* (id eſt, cùm iam eſſet tempeſtiuum edere Paſcha) *diſcubuit*. Vbi notandum, quòd quidam ex occaſione verbi, *diſcubuit*, ſumpſerunt occaſionem aſſerendi, vt teſtantur Theophylactus & Euthymius, Chriſtum hoc anno non comediſſe agnum Paſchalem, quod diſcubuiſſe dicatur in hac cœna, cùm lex iuberet edere ſtantes. Ad cuius confirmationem etiam illud notant, quòd in hac Chriſti cœna, ius appoſitum fuerit cui panis intingebatur, cùm lex iuberet edere agnum aſſum, igni, non autem coctũ aqua. At vt hæc aſſertio nimis apertè eſt contra Euangeliſtarum narrationem, ita friuola ſunt hæc argumenta. B Quod enim ad priùs pertinet argumentum, dici primùm poteſt, non fuiſſe præceptum in lege vt à ſtantibus agnus ederetur. Modus enim edendi ſic traditur, *Sic autem comedetis illum: Renes veſtros accingetis, & calceamenta veſtra habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis feſtinantes.* (Exod. 12.) Quæ omnia etiam fieri poſſunt à ſedentibus. Quòd ſi verbis illis præceptum etiam fuit vt ſtantes ederent, quemadmodum communiter intelligitur, intelligendum eſt, Dominum in nouiſſima hac cœna diſcubuiſſe & ſediſſe ante & poſt comeſtum agnum, cùm ſcilicet nondum ederent agnum Paſchalem, aut cùm etiam iam ediſſent. Non enim ſolum agnum tunc edere eis fuit præceptum, ſed adeſſe poterant C & alii quidam cibi: vnde non mirum ſi fuit aliquid in quo panis intingi poſſet, proinde nihil mouere debet, quod ſecundo affertur loco de iure in quo panis intinctus fuerit.

LAVANTVR APOSTOLORVM PEDES.

IOANNIS 13. CAPVT CXXX.

ANte diem feſtum Paſchæ ſciens Ieſus quia venit hora eius, vt tranſeat ex hoc mundo ad patrem, cùm dilexiſſet ſuos qui erant in mundo, in finem dilexit eos. Et cœna facta, quum diabolus iam miſiſſet in cor vt traderet eum Iudas Simonis Iſcariotes, ſciens quia omnia dedit ei pater in manus, & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit ſurgit à cœna, & ponit veſtimenta ſua, & cùm accepiſſet linteum, præcinxit ſe. Deinde miſit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum. Et dicit ei Petrus, Domine tu mihi lauas pedes. Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Quod ego facio tu neſcis modò, ſcies autem poſtea. Dicit ei Petrus, Non lauabis mihi pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus, Si non lauero te, non habebis partem mecum. Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, ſed & manus & caput. Dicit ei Ieſus, Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus. Et vos mundi eſtis, ſed non omnes. Sciebat enim quiſnam eſſet, qui traderet eum: propterea dixit, Non eſtis mundi omnes. Poſtquam ergo lauit pedes eorum, accepit veſtimenta ſua, & cum recubuiſſet, iterum dixit eis, Scitis quid fecerim vobis? Vos vocatis me Magiſter, & Domine, & bene dicitis, ſum etenim. Si ergo ego laui pedes veſtros, Dominus & Magiſter, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Exemplum enim dedi vobis vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis. Amen, amen dico vobis, non eſt ſeruus maior domino ſuo, neque Apoſtolus maior eo qui miſit illum, Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea. Non de omnibus vobis dico, ego ſcio quos elegerim. Sed vt adimpleatur ſcriptura. Qui manducat mecum panem, leuabit contra me calcaneum ſuum. Amodo dico vobis priuſquam fiat, vt cùm factum fuerit, credatis quia ego ſum. Amen, amen dico vobis, Qui accipit ſi quem miſero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me miſit.

[ANTE DIEM FESTVM PASCHÆ, SCIENS IESVS QVIA VENIT HORA EIVS, &c.] Pedum ablutionem, quam ſolus deſcripſit Ioannes, quidam exiſtimant etiã poſt inſtitutionem Euchariſtiæ contigiſſe: alii verò non ſolùm ante inſtitutionem Euchariſtiæ, ſed etiam ante eſum agni Paſchalis. Communiori autem & veriori ſentẽtia creditur illa facta poſt eſum agni, ſed ante Euchariſtiæ inſtitutionem. Et quidem qui etiam poſt inſtitutionem Euchariſtiæ pedum lotionem factam exiſtimant, hoc potiſſimùm mouentur argumento, quòd non videatur eis quo loco commodè inſtitutio

Euchari-

Euchariſtiæ poſſit poſt lotionem pedum inſeri hiſtoriæ Ioannis. Sic enim Ioannes poſt lotionem pedum ſubiungit ſermonem de traditore ſuo, vt manifeſtè videatur eum mox habitum poſt lotionem pedum ſine aliquo medio, qui ſermo nō finitur niſi ablegatione proditoris Iudæ, quem ex Luca certum eſt interfuiſſe inſtitutioni Euchariſtiæ. Hinc ergo colligunt lotionem pedum ſecutam inſtitutionem Euchariſtiæ, verùm inefficaciter, cùm nihil vetet, Euchariſtiæ inſtitutionem (à Ioanne omiſſam, propterea quod ab aliis omnibus diligenter ſatis eſſet perſcripta) inſerere hiſtoriæ Ioannis poſt lotionem pedum, ante illa verba, *Cum hæc dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu*, &c Non tamen neceſſarium eſt intelligere mox ac ſine omni intermedio, poſt prædictà à Domino contigiſſe quæ conſequenter Ioannes narrat. Iam nec ex illo quòd cœna facta, dicitur facta lotio pedum, conſequitur poſt myſterium donati corporis & ſanguinis Domini illam contigiſſe. Certum eſt enim non ſic intelligendum hic cœnam dici factam, quaſi abſoluta iam fuerit & conſummata, cùm aperte Ioānes teſtetur Dominum poſt ablutos pedes iterum occubuiſſe, & dediſſe Iudæ intinctum panem, ac de ſeipſo poſtea dicat cap. vltimo, *quòd recubuerit in cœna ſupra pectus Ieſu*, Ex quibus locis iam ſatis refellitur prædicta ſententia. Non enim videtur quorſum rurſum Chriſtus accubuerit, ſi & agnus fuit comeſus, & Euchariſtia inſtituta. Qui verò ante etiam eſum agni Paſchalis, & omnino in principio cœnæ antequam quicquid ederetur, putant Dominum ſuorum abluiſſe pedes, hoc mouētur argumento, quòd putēt Dominum pedes ſuorum abluiſſe ex more illius regionis, quo honeſtorum conuiuarum pedes ante cœnam abluebantur, quemadmodum ſatis apparet ex verbis Chriſti, quæ Lucas ca. 7. deſcripſit. Nam illic Simon Phariſæus inter cætera etiam ob hoc reprehenditur, quòd Chriſto domum eius ingreſſo aquam pro pedibus non dederit nec caput eius oleo vnxerit, quorū certè nihil Chriſtus requiſiſſet, niſi vulgò conuiuis honeſtioribus & gratis amicis exhiberi ſolitum fuiſſet. Nec obſtare huic ſententiæ putat, quod dicit Ioannes, *cœna facta*. Nam, vt etiam Diuus Auguſtinus ſuper Ioannē annotauit, illud *cœna facta*, vel, vt eſt Græcis, δείπνου γενομένου non ſignificat cœna abſumpta, ſed cœna parata. Intelligunt Chriſtum, cùm iam tempus cœnæ adeſſet, cœnaque iam parata eſſet, accubuiſſe primùm vt diſcipulos quoque ad accumbēdum prouocaret, eiſque ex ordine ad cœnam iamiam inferendam diſcūbentibus iterum Chriſtum ſurrexiſſe ad abluendum ſuorum pedes. Verùm hæc ſententia vt eſt noua, ita non eſt veriſimilis, vel ob id quòd non ſit probabile morē fuiſſe vt diſcumbentibus pedes ablueréntur, ſed priuſquam accumberent, quodq; non appareat quomodo commodè ſingulorum Apoſtolorum pedes Dominus abluere potuerit ſi iam menſæ aſſidebant. Iam quorſum opus erat ad diſcumbendū prouocare ante ablutionem, ſi ea ante cibi ſumptionem erat perficienda cùm ea ante accubitum longè commodiùs fieret? Magis ergo veriſimile eſt illud *cœna facta*, ſignificare cœnam iam cœptam, quemadmodū dies dicitur factus, cùm exortus eſt ſol, & dies inceptus, vt ſignificetur Dominum ſurrexiſſe cùm iam cœnari cœptum eſſet, atque inter cœnandum, quod apertiùs ſignificatur apud Græcos cùm pro illo, *ſurgit à cœna*, habent, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, id id, ſurgit ex cœna. Si ergo inter cœnandum Dominus ſurrexit ad abluendum pedes ſuorum, quid relinquitur dicendum probabiliùs quàm lotionē hanc factam poſt eſum agni, & ante Euchariſtiæ inditutionem? Ex his enim duabus maximè partibus cœna hæc conſtabat. Iam verò poſt eſum agni & ante Euchariſtiæ commendationem lotionem hanc factam & hinc efficaciùs brobari poteſt, quòd omnino videatur lotio iſta pedum facta ob ſequentem Euchariſtiæ inſtitutionem, & diſtributionem, quo ſcilicet exteriori quodam ſigno doceremur quæ munditia requireretur in eo qui Euchariſtiam dignè eſſet percepturus. Quòd enim non ſolum in exemplum exhibendæ dilectionis & humilitatis hæc lotio ſit adhibita, ex verbis Chriſti ſatis patet, vt bene collegit D. Bern. in ſermone de cæna Domini, cum Petro dicit, *Si non lauero te non habebis partem mecum*: &, *Qui lotus eſt non indiget niſi vt pedes lauet.* Hinc enim manifeſtum ſatis eſt, lotionem hanc factam non tantùm in exemplum, ſed etiam in myſterium ſpiritualis mundiciei, quanquam hoc myſterium poſtea nō explicauerit, ſed tantùm pro ratione facti ſui dixerit, *Exemplum dedi vobis vt quemadmodum ego feci vobis, & vos ita faciatis.* Multa enim habebat illis dicere Dominus, ſed non poterant tunc portare, vt poſtea dicit. Certè Diuus Ambroſ. libro de myſteriis, & rurſum lib. 3. de ſacramentis planè intelligit motus prędictis verbis Chriſti, ex Chriſti imitatione, neceſſariam eſſe baptizatis pedum ablutionem, velut alterum ſacramentum, quod percipere debeant priuſquam ad altare Domini admitti poſſint, vnde ipſe ſemper illū ſeruauit morem vt baptizatorum pedes ablueret, quam ablutionem putat valere ad peccati originalis purgationem, hoc eſt, ad fomitis repreſſionem. Nā alioqui reatus etiam illius peccati in baptiſmo remittitur. Sic enim ſcribit libr. 3. de ſacramentis, explicans myſteria ſacramentorum, Aſcendiſti de fonte, quid ſecutum eſt? Audiſti lectionem, ſuccinctus eſt ſacerdos. Licet enim & presbyteri fecerint, tamen exordium miniſterii à ſummo eſt ſacerdote. Succinctus, inquam, ſacerdos ſummus, pedes cibi lauit. Et poſt pauca, Non ignoramus, quòd Eccleſia Romana hanc conſuetudinem nō habeat, cuius typum & formam in omnibus ſequimur. Hanc tamen conſuetudinem non habet vt pedes lauet. Vide ergo ne fortè propter multitudinem declinauit. Sunt tamen qui dicant & excuſare conātur, quia hoc in miniſterio faciendum eſt non in baptiſmate, non in regeneratione, ſed quaſi hoſpiti pedes lauandi ſint. Aliud eſt humilitatis, aliud ſanctificationis. Denique audi quia myſterium eſt & ſanctificatio, *Niſi lauero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Hoc ideo dico, non quòd alios reprehendam, ſed mea officia ipſe commendem. Id omnibus cupio ſequi Eccleſiam Romanam: ſed tamen & nos homines ſenſum habemus. Et poſt quædam. *Qui lauit non neceſſe habet iterum lauare, niſi vt ſolos pedes lauet.* Quare hoc? Quia in baptiſmate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa. Sed quia Adam ſupplantatus à diabolo eſt, & venenum ei effuſum eſt ſupra pedes, ideo lauas pedes, vt in ea parte in qua inſidiatus eſt ſerpens, maius ſubſidium ſanctificationis accedat, quo poſtea te ſupplantare non poſſit. Lauas ergo pedes, vt laues venena ſerpentis. Similia habet libr. de miſteriis cap. 6. Et Diuus Bernadus quoq; loco prædicto, pedum ablutionem inter ſacramenta refert, putatque valere ad purgationem eorum peccatorum, quæ nō ſunt ad mortem, & à quibus planè cauere non poſſumus ante mortem, hoc eſt ad remiſſionem venialium. Quorum ſententiam refero non tanquam ex omni

parte veram, sed tantum in hoc vt intelligatur hanc pedum ablutionem fuisse mysticam, & veluti præparatoriam ad dignam Eucharistiæ perceptionem. Explicat huius ablutionis mysterium pulchrè sicut D. August. ita & D. Cyprianus in sermone de ablutione pedum, significans Dominum hac ablutione demonstrasse aliud lauacrum quo post baptismum non iterabile lauacrum, à peccatis quæ post baptisma cōtrahimus, ablui possemus, nimirum lauacrum pœnitentiæ, ac mutuę condonationis peccatorum, quanquam illo loco asserat, lotionem istam factam post Eucharistiam impartitam discipulis: sed eodem item loco asserit Iudam participem quidem fuisse Eucharistiæ, non autem lotionis, sed ante eam exisse, quod ex Ioannis narratione patet non esse verum. Cùm ergo & ex verbis Christi, & ex patrum omnium intelligentia constet ablutionem pedum Apostolicorum, non tātum factam in exemplum humilitatis, & mutuæ dilectionis, sed etiam in mysterium necessariç spiritualis ablutionis & purgationis, & hęc spiritualis ablutio maximè sit necessaria ad dignam Eucharistiæ participationem, vt ob id Paulus pręcipiat *vt quis seipsum probet, ac sic de pane illo edat*, conuenientissimè intelligitur post esum agni, cùm iam sacramentum sui corporis & sanguinis Dominus esset instituturus & distributurus, præmisisse mysticā hanc ablutionem, quæ etiam quatenus in exemplum humilitatis & mutuæ dilectionis facta est, bene ante Eucharistiæ institutionem pręmissa est, quòd Eucharistia communionis & dilectionis mutuę symbolum sit & vinculum, quam nemo dignè percipit, nisi qui & suos lauari pedes à Domino ac à fratribus curat, & aliorum ipse vicissim lauat pedes, vt post magis dicetur. Igitur quemadmodum moris erat in ea regione vt ante paratum conuiuium honestorum conuiuarum pedes abluerentur: ita & Dominus suam cœnam nouam suis exhibiturus, pedes eorū lauit, occasione quidem ex regionis more desumpta, sed in exemplum tamen & mysterium. His præmissis non tantùm pro ratione ordinis, sed & pro sequentium intelligentia veniendum ad tractationem verborum Euangelicorum. In quibus id imprimis occurrit notandum, etsi parui sit momenti, quòd pro, *Ante diem festum Paschæ*, Græcis est, *Ante autem festum Paschæ*. Habent enim coniunctionē, *autem*, qua caput hoc apud Ioannem continuatur cum præcedenti apud ipsum capite: nec habent, *diem festum*, sed tantum, *festum*, quod tamen eodem redit. Siue enim dicatur festum Paschæ, siue dies festus Paschæ, significatur ipsa paschalis solennitas, quæ septem constabat diebus, aut prima huius festiuitatis dies. Cæterùm quomodo hæc ablutio facta dicitur à Ioanne ante festum Paschæ, cùm in Paschali facta sit cœna, vt ex aliis patet Euangelistis, quando iam Paschæ festum cœptum fuit? Respondet Caietanus, ideo à Ioanne dici lotionem hanc factam ante festum Paschæ, quia facta est in vespera aut nocte feriæ quintæ, quæ vespera secundùm communem computationē pertinet ad diem præcedentem, quāuis secundùm legalem constitutionē pertineret ad diem sequentem, in qua, vtpote decimaquinta luna, cępit Paschalis solennitas, Intelligit ergo Paschæ festum, cuius meminit Ioannes, cœpisse in feria sexta. Verùm cùm suprà ostensum sit Ioānem Paschæ principium facere in sabbatho, nec sit verisimile eum de Paschate illius anni diuersimodè loqui, magis dicendum, ideo Ioannem dicere lotionem hanc factam ante festum Paschæ, quam alii Euangelistæ dixissent factam in Pascha,

1. Cor. 11.

A quia facta est in vespera, quæ secundùm legis computationem pertinebat ad feriam sextam, quæ dies immediatè præcessit Paschæ festiuitatem, secundùm obseruationem Iudæorum. Et quidem sic dicendum si intelligamus Ioannem significare voluisse diem immediatè præcedentem Paschæ festum. Nam alioqui simpliciter accipi potest dixisse, *Ante festum Paschæ*, non significando quanto tempore antè, quod ex sequenti narratione relinquit intelligendum. In illo autem quod sequitur, *sciens Iesus quia venit hora vt transeat*, &c. notandum quòd non dixerit, sciens quia venit hora, vt moriatur, cùm id tamen significare voluerit, sed, vt & alias fit semper apud Euangelistas, titulo honorifico ornat Christi mortem, quæ cùm

B fuerit breuissima, mors dicenda non erat. Sicut ergo apud Lucam vocatur excessus & assumptio, & apud ipsum Ioannem exaltatio: ita hic eam vocat trāsitum ex hoc mundo ad patrem, idq; hoc loco valde opportunè. Omnino enim allusisse videtur ad nomen Paschæ quod præcedit. Id enim significat transitum, vt admoneret Pascha legale fuisse mysterium eorū quę in Christo erāt implenda, ac per eius mortem nouū nobis exortum Pascha. Id autem est quod Ioannes hac prima sententiā vult significare, Christum cùm sciret iam instare tempus mortis & transitus sui, neque præ tristitia ob imminentem mortem, neq; præ

C gaudio ob instantem transitum ex misero hoc mundo ad patrem, minus affectum fuisse suis, sed vt eos semper dilexerat, & dilectionis signa exhibuerat, ita vsque in finem eos dilexisse, ac dilectionis signa exhibuisse, quemadmodū solent facere amici synceri. Pręmittit autem hoc Ioannes, velut prooemium eorum quæ mox dicturus est, vt intelligeremus scilicet quare instante sua morte Dominus pręter morem iā suorum lauit pedes, quod hactenus nō fecerat, nimirum id ipsum fecisse, vt qui semper eos dilexerat, in ipso fine maximè suam erga illos ostēderet dilectionem: quemadmodū synceri amici solent tunc maximè cum abituri sunt dilectionem suam erga amicos declarare, vt sui memoriam & desiderium relinquāt

D illis. Nec tantùm prooemium hoc facit ad hoc vt intelligamus causam lotionis pedum sed & causam institutæ iam Eucharistiæ, quam ab aliis Ioannes satis perscriptam nouit: causam item prolixi eius qui apud Ioannem est sermonis, pleni omni suauitate, & nihil aliud quàm miram quādam præ se ferentis dilectionem Christi erga suos. Illud ergo, *in finem*, accipi debet pro eo quod est, vsque in finem. Sunt tamen qui intelligunt, *in finem dilexit eos*, hoc est, ad finem, nempe vt & ipsi peruenirent ad eum finem ad quem ipse erat peruenturus, ad felicitatem scilicet æternam. Sic enim ferè intelligit Diuus Augustinus, quanquam & alterius iam dicti meminerit intellectus, qui simplicior certè est, & proposito ma-

E gis conueniens. Per *suos*, intelligit sibi familiares & amicos, Apostolos scilicet. Nam alioqui ratione creationis omnes sui erant. Vnde suprà dixit Ioannes, *In propria venit, & sui eum non receperunt*. Addit, *qui erant in mundo*, ad distinctionem sanctorum Prophetarum & patriarcharum, qui iam defuncti erant aut etiam angelorum, qui erant in cœlo. Ab his autem distinctio iam erat facienda, vt significaret quare his qui erant in mundo: huiusmodi quale dicturus est dilectionis signum exhibuerit, nempe quòd in mundo, è quo ipse iā erat transiturus, illi erant adhuc relinquendi, quibus proinde abiturus Dominus suam testari debuit dilectionem. Bene autem lotionem pedum dilectioni tribuit. Multùm enim

eos

eos se declarat diligere, qui cum tantus esset, ad A tam vile ministerium circa eos sese demiserit.

ET COENA FACTA, CVM DIABOLVS IAM MISISSET, &c.] Postquam superiori sententia veluti quodam prooemio indicasset Euangelista causam Dominici facti à se narrandi, iam mirè illud studet exaggerare, vt in illius, vt verè est stupēdum, admirationem lectorem attolleret. In primis ergo *cœnæ factæ*, id est, cœptæ meminit, dicturus postea Dominum surrexisse à cœna, Nam & hoc ad facti pertinet admirationē, vt notauit Theophylactus, quod nec ante cœnam, sed cùm iam omnes recubuissent, atque inter cœnandum relictis epulis non dedignatus sit sordidos discipulorum cōtingere pedes, ac manus suas contaminare. Deinde B proditionis à Iuda meditatæ meminit, vt & sic admirandam Domini indicaret submissionem, quod nec proditoris sui præsentia ab hoc facto est reuocatus, sed etiam tam scelesti sui proditoris, qui totus iam diaboli erat mancipium, sustinuerit lauare pedes. *Cum* (inquit) *diabolus iam misisset in cor*, id est, suggessisset & persuasisset Iudæ, quando scilicet, vt Lucas supra dixit, intrauit satanas in Iudam, & abiens locutus est cum principibus sacerdotum. Diabolo rectè tribuitur Iudæ proditio, quòd tam infandum scelus illud Iudæ fuerit, vt humanæ menti tribuendum non fuerit. Neque enim in hominem illud cadere potuisset, nisi qui se diaboli permisisset potestati. Simulque ex eo intelligimus diabolum vires suas in hoc exercuisse vt Christus traderetur, & traditus occideretur, ac proinde tum ignorasse mysterium regni Dei. Si enim cognouisset, nunquam ad necem Christi impulisset. Iam quò adhuc magis admirandam nobis faceret Euangelista Domini erga suos dilectionem & submissionem præmittit de diuina ipsius celsitudine. Nec tantùm dicit, cùm vel quamquam omnia dedit ei pater in manus, &c. sed *sciens*, inquit, id est, cum vel quamquam sciret *quòd omnia dedisset ei pater in manus*, hoc est, quam sciret sibi omnium potestatem à patre traditam, & se verè Deum esse, qui & à patre venisset homo factus & quatenus homo Deus rursum iamiam iturus esset ad patrē, tamen surgit à cœna, &c. Ne enim factum humilitatis Christi putaremus ab ipso exhibitum tamquam ignorante suam dignitatem, aut eius rationem non habente, non tantùm explicat ipsius dignitatem, sed & ipsum eam agnouisse testatur. Similì modo & Diuus Paulus ad Philippenses 2. exaggerans Christi pro nobis humiliationem: *Qui*, inquit, *cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, & habitu inuentus vt homo.* Omnibus ergo illis, *omnia dedit ei pater in manus, & à Deo exiuit, & ad Deum vadit*: Euangelista nihil aliud quam diuinam Christi significare voluit celsitudinem, quæ comparata cum eximiæ humilitatis eius facto summè illud stupendum facit. Dedit autem pater omnia in manus filio, secundùm diuinitatem quidem per æternam generationem, secundùm humilitatem verò, per vnionem diuinitatis cum humanitate in vnitatem personæ. Exiuit à Deo, cùm qui in sinu patris requiescebat, homo factus est in mundo. Init ad patrem, cùm per diuinitatis virtutem humanam naturam in cœlum subduxit, sedens in dextera patris. Talis ergo cùm esset, ac talem cùm se esse sciret, surgit à cœna, ac speciem abiectissimi induit serui. Quod vt iam quarto nobis alia ratione faceret memorabile magis & admirandum, singula diligentissime persequitur. Non enim satis habuit dicere, *& cœpit lauare pedes discipulorum*, sed ob admirationem & dignam facti perpensionem excitandam, sigillatim quæque à Christo facta commemorat, dicens, *Ponit vestimenta sua*, exteriorem scilicet amictum, vt magis accinctus ac paratus humilitatis opus exerceret: accipit linteū, & non expectato alterius ministerio, præcingit se illo. Nec iubet afferri aquam allatamque infundi, sed ipse eam mittit in in peluim, & lauat non manus, sed pedes discipulorum, & linteo non alio quàm quo erat præcinctus tergit. Hæc autem humilitatis obsequia Apostolis semel exhibita, etiam omnibus nobis Christus exhibuit, mysticè intellecta, quemadmodum ea intelligi posse indicat Diuus Augustinus. Veluti enim vestimenta gloriæ suæ posuit, dum in forma Dei existens, semetipsum exinaniuit: velut linteo se præcinxit, dum formam serui accepit: velut aquam misit in peluim, vnde lauari possent pedes nostri, cùm in terram sanguinem suum fudit & lauacrum instituit, quo immunditia nostrorum deleretur peccatorum: veluti linteo quo erat pręcinctus pedes quos lauit tersit, cùm carne qua erat indutus vestigia fidelium confortauit. Fuit ergo humilitas hæc nunc Apostolis exhibita, typus quidam humiliationis Christi pro salute omnium electorum. Stupenda sanè humilitas, qua non solùm suam erga Apostolos dilectionem declarare, illosque suo exemplo ad similem inter sese dilectionem prouocare voluit, sed C & omnem timorem & superbiam ab eorum omniumque fidelium mentibus eximere: vt qui per superbiam à regni cœlestis exciderant consortio, per humilitatem ad illud rursum subleuarentur. Tanta est enim (inquit D. Augustinus hoc loco) humanæ humilitatis vtilitas, vt eam suo commendaret exemplo diuina sublimitas, quia homo superbus in æternum periret, nisi illum Deus humilis inueniret. Venit enim filius hominis quærere & saluum facere quod perierat. Perierat autem superbiam deceptoris secutus, ergo humilitatem redemptoris sequatur inuentus. Hæc ille.

D VENIT ERGO AD SIMONEM PETRVM ET DICIT EI PETRVS, &c.] Quoniam priùs dicitur, *cœpit lauare*, & deinde subiicitur, *Venit ergo ad Simonem Petrum*, intelligunt quidam Dominum non cœpisse à Petro, sed ante eum quosdam fuisse ablutos. Et Diuus Chrysostomus quidem ac post eum Theophylactus intelligunt ante Petrum solùm Iudam fuisse ablutum, ac Dominum ab illo cœpisse, quò magis eum reuocaret ab instituto scelere: illum verò, pro sua improbitate & erga Iesum irreuerētia facilè in se admisisse, quod nullus alius permisisset, sed prohibuisset, sicut Petrus. Origenes verò, vt citatur in catena, existimat Christum omnibus aliis lotis tum demum venisse E ad Petrum, quòd quemadmodum medicus plurium ægrotorum intentus curæ, ab iis qui magis indigēt, propriam curam incipit: ita & Christum putet ab his qui magis erant fœdi incepisse, ac ob id vltimo venisse ad Petrum, tanquam minùs aliis indigentem loturà pedum, eumque solum pro singulari suo feruore id recusasse, quod alii admiserant. Diuus Augustinus autem contrà arbitratur, Dominum cœpisse à Petro, estq; ea sententia verisimilior, non solùm quòd aliorū sententia coniecturis non firmis nitatur, sed etiā magis conuenit & consuetudini Christi, & ho-

Philip. 2.

& honori omnium Apostolorum, feruori denique Petri. Consuetudini dico Christi, quia is semper solitus fuit Petrum aliis præferre, & ab illo exordiri. Honori item Apostolorum, quia non est verisimile eos in se passuros quod recusauit Petrus, sed potiùs simile, qua ille reuerentia recusaturos, si ad illos Dominus venisset. Conuenit item feruori Petri, quòd verisimile sit illum pro suo feruore non etiam admissurum, vt aliorum, pedes abluere tentaret. Nec obstat narrationis Euangelicæ modus qua alii mouentur, sed ea narratio magis pro hac facit sententia. Priùs enim Euangelista vniuersas actiones Christi quæ interuenerunt in hoc officio simul enarrat: ac deinde redit ad ordinem lotorum & disputationem quæ in principio intercessit, cùm ad lauandum pedes suorum se Dominus applicaret. Non ergò significare voluit, Dominum postquam cœpisset lauare, venisse tandem etiam ad Petrum, sed quòd quando cœpit lauare, & se lotioni exhibendæ accommodauit, tum venit ad Petrum à quo cœpit. Huiusmodi narrationis modum & aliàs licet apud Ioannem obseruare, vt cap. 4. cùm relicta Iudæa dicit abiisse in Galilæam, & subiicit, *Venit ergo in ciuitatem Samariæ*, &c. Cùm ergo inciperet lotionem propositam Dominus, venit vt erat seruili habitu præcinctus, nudus ac peluim gestans, imprimis ad Simonem Petrum. Is autem, hinc suam considerans indignitatem, hinc Domini dignitatem attendens, exhorruit inauditum humilitatis exemplum, eodemque reuerentiæ animo refugiens à magistro lauari, quo Babtista eundem detrectauerat lauare & baptizare, dixit, *Domine tu mihi lauas pedes?* In quibus verbis magna est emphasis, in pronominibus, *tu & mihi*, quam cogitandam potiùs vult Diuus Augustinus quam exprimendam. *Quid est*, inqnit tu *Quid est, mihi? Cogitanda sunt potiùs quàm dicenda, ne fortè quod ex his verbis aliquatenus quidem dignè concipit anima, non explicet lingua.* Est & emphasis in dictione, pedes quam sicut & pronoimnum præcedentium, explicat Theophylactus in hunc modum, *Tu lauas meos pedes* manibus illis quibus oculos cæcorũ illuminasti, quibus leprosos curasti, quibus mortuos suscitasti: tu qui hæc maiora fecisti, *meos* serui & imperiti & non manus, neque aliam partem honestiorem sed *pedes* qui extremę omnium maximeque sordidę partes ac ignominiosæ habentur? *Lauas* autem pro lauare paras dictum est, nec & illud caret emphasi, quod *lauas* potiùs quàm lauare paras dixerit. Sic enim significauit planè absurdũ videri quod Dominus tentabat. Nam indignus est vt Dominus abluat serui pedes, quàm vt tantum paret eos lauare. Petro ergo ex reuerentia & zelo detractanti respõdit Dominus *Quod ego facio*, id est, facere paro, *tu nescis*, id est, nõ intelligis modo: *scies autem*, id est, intelliges, *postea*. Itaque latentis causæ & mysterii ratione Petri horrorem reprimere Dominus voluit. At quando Petro datum est intelligere facti huius rationem: partim quidem post lotionem, quando se Dominus istud in exemplum illorum fecisse exposuit, sed pleniùs post acceptum Spiritum sanctum, quando non solũ perfectiùs cognouit cum aliis, factum hoc fuisse eximiũ exemplum sequendæ humilitatis & dilectionis mutuò exhibẽdę, sed etiam fuisse mysterium necessarię ablutionis internæ & spiritualis. Porrò Petrus ne hoc quidem responso, quoniam non intelligebat, coërcitus, in cœpto persistit feruore, imo etiam magis refugit, & præ summa erga ipsum reuerentia nõ considerans quam deberet illi in omnibus obediẽtiam, dixit, *Non lauabis mihi pedes in æternum*, hoc est, nunquam patiar vt mihi laues pedes. Ioannes, inquit Diuus Cyprianus, venienti Domino ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetiùs increpatus ilico obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei, tolerabile iudicabat: Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videtur indignum, vt omnino cogi nõ posset, nisi interminatio periculosissima coarctasset Hęc ille sermone de ablutione pedum. Itaque quandoquidem altitudine prætensi mysterii non cessit à sua sententia Petrus, sed magis etiam in ea firmatus est, Dominus vt hanc vehementem recusationem ab amore proficiscentem, veluti clauum clauo pelleret, minis cohibuit oportunis, vehementer scilicet amanti dilectionis damnũ prætendens, ac significans eum, si sic amare pergeret, amari vicissim non posse. Cùm enim præ omnibus aliis discipulis maxime desideraret esse cũ Christo (vnde postea dolenti animo rogat, Domine quo vadis, & quare nõ possum te sequi modò?) Dominus quod maxime sciebat animum eius vellicaturum, incutit ei tanquam terriculamentum quoddam, dicens, *Si non lauero te, non habebis partem mecum*, hoc est, non eris cohæres meus, non eris particeps hęreditatis & felicitatis meæ in regno meo. Vel etiam, vt alii exponunt, non eris particeps conuictus & consuetudinis meæ, sed eiiciam te à meo consortio. Cæterùm illud, *Si non lauero te*, dupliciter accipi potest. Nam intelligi potest dictum de illa corporali pedum lotione, quæ tum erat præ manibus: at tum intelligendum est istud non ob id dictum, quod ablutio illa per sese ad salutem fuerat necessaria, sed quod propter inobedientiam suam, si perseueraret resistere, Petrus esset reiiciendus, vt sit sensus, Si non in hac re quam ego vt præceptor & Dominus à te postulo, mihi acquieueris: illud tibi denuncio, quod in penam tuæ inobedientię de meo collegio sis eiiciendus, partemque illam beatæ retributionis & fælicitatis æternæ, quam ego vna cum meis accipiam in regno patris mei, non sis accepturus. In hunc sensum istud accepisse videri potest Diuus Augustinus, dum admonet sic dictum esse, *si non lauero te*, cùm de solis pedibus ageretur, quomodo dici solet, calcas me, quando sola planta calcatur. Multò autem magis sic accepisse videtur Diuus Basilius, in oratione de iudicio Dei, cùm hunc locum expendens ostendit hinc terribilitatem diuini iudicii, quòd Petro propter suam inobedientiam ex amore licet prodeuntem, Christus comminatus sit reiectionem & condemnationem, Aliter verò secundùm alios intelligi potest istud dictum à Domino non de corporali pedum ablutione, sed de spirituali ablutione, vt intelligatur Dominus facta anagoge, ab externa ablutione ad internam extulisse sermonem: quemadmodum cùm Samaritanam alloqueretur, ab aqua corporali transtulit sermonem ad aquam spiritualem. Vnde notat Caietanus, iam dixisse Dominum, si non lauero pedes tuos, sed, *si non lauero te*, vt hac locutionis mutatione significaret se non iam loqui de externa pedum ablutione, sed externa ipsius Petri, quæ propria est Christo, & omni homini necessaria, qui cum Christo partem est habiturus. De hac spirituali locutione potiùs hunc locum accipiendum apparet, quod de tali

de tali intelligenda sit ea quæ sequitur Domini sententia, vt patebit. Obstare tamen videtur quod spirituali ablutione quæ ad salutem sit necessaria. Petrus modo non videatur indiguisse, cùm iam dudum à Domino fuerit ablutus, & Dominus mox subiiciat, *Et vos mundi estis.* Sed ad hoc facile dicetur Petrum, etsi mundum & ablutum, adhuc tamen indiguisse mystica illa pedum & affectuum purgatione, de qua in sententia sequente loquitur Dominus. Certè Diuus Cyprianus in sermone prædicto, de spirituali ablutione sententiam intelligit. Sic enim habet: Paulatim mysterii huius declaretur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo partem aliter habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic arctatur consensus, lauet, & tergat, & sacramenti huius virtutem nobis exponat. Et post pauca in oratione ad Christum, Quicquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Hæc ille. Hinc ergo discamus, non posse nos participare mensæ Domini, nisi ab illo abluamur, nec posse admitti nos in sanctorum post hanc vitam consortium, nisi & pedes nostros abluat Christus, quia nihil coinquinatũ intrabit in regnum cœlorum: quare quod minùs hic purgatum fuerit, post hanc vitam necesse est purgetur perfecte, priusquam quis partem cum Christo & apud Christum obtineat.

DICIT EI SIMON PETRVS, DOMINE NON TANTVM PEDES, SED ET MANVS, &c.] Petrus tametsi non intelligebat quid sibi vellet sermo Domini, tamen quum audiret sibi periculum esse vt ab illius secluderetur consortio, quem vnicè diligebat, idque vehementer, vt nihil aliud magis abhorreret (dura siquidem est amanti mentio diuortii) quàm vehemens fuerat priùs in recusando, tam vehemens, imò vehementior subitò factus est in admittendo, vtrobique præ amoris magnitudine modum seruare nesciens, ita vt qui priùs etiam iussus, pedes solos lauandos præbere noluit, iam etiam vltrò & caput & manus, hoc est, sese totum lauandum offerat. *Dominus*, inquit, *non tantum pedes* meos laua, quando ita vis, *sed manus, & caput*, potiùs, scilicet quàm à te diuellar & abiiciar. Porrò hoc factum Petri nobis insigne est exẽplum, vt & per humilitatem nos planè diuina dignatione indignos censeamus, & tamen per obedientiam auide Dei dona quæ ipse in salutem nostram parauit amplexemur. Dedit ille nobis corpus suum in cibum, & sanguinem suum in potum. Nostrum est vt nos ea participatione indignos omnino reputemus. At quoniam ei placuit hæc ad nostrãm nobis contradere salutem, adiunxitque, *Nisi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*, sicut modo dixit Petro, *Si non lauero te, non habebis partem mecum*, rursum nostrum est vt non per humilitatem deprimamur nimis, sed per obedientiam & Christi amorem, ac salutis desiderium cupide aspiremus ad eorum participationem donorum, eaque non frigidè, sed omni cum auiditate suscipiamus. Deinde hoc Petri facto, vt notauit Theophylactus, commodè vtemur contra eos qui indiscretè & temerè se facturos quippiam statuerunt, quod eis non prodest, sed in salutis potiùs eorum vergit dispendium, quod & iureiurando confirmauerint, ac deinde iuramenti reuerentia, eo quod decreuerunt, pertinaces esse perrexerint. Proferendum enim illis hoc Petri exemplum, qui cùm propositum suum in quo pertinax esse decreuerat, audiret vergere in separationem à Christo, cessit ab illo, vt hinc admoneantur præsumptuosum mutare decretum, nec immorari illi, etiamsi iuramento illud ex magno impetu firmauerint.

Ioan. 6.

DICIT EI IESVS, QVI LOTVS EST NON INDIGET NISI VT PEDES LAVET, SED EST, &c.] Quemadmodum Dominus Petri in detrectando vehementiam, facta anagoge ab externa ad internam lotionem, repressit: ita nunc eius in alteram partem vehementiam coarctauit, altera vsus allegoria ex communi hominum vsu desumpta. Qui enim in balneis aut quouis lauacro corporaliter sunt iam recens loti, cætera quidem mundi sunt, attamen adhuc necesse habent abluere pedes quos contactu terræ continuo inquinant, etiam cùm primum balneo egrediuntur, aut etiam cùm adhuc in illo nudis ambulant, plantis. Hinc ergo sumpta allegoria respondet Dominus, *Qui lotus est*, &c. Et quidem Diuus Ambrosius, vt superiùs est ostensum, ex hac Domini sententia intellexit baptismo ablutis adhuc etiam esse necessariam pedum ablutionem, quæ eis etiam tamquam sacramentum quoddam sit adhibenda: nimirum existimans hanc sententiam de corporali pedum ablutione accipiendam, qualis fuit ea quam modò Christus habuit præ manibus, cuius occasione hanc extulit sententiam. Verùm quod hæc sententia secundùm intentionem Saluatoris potissimùm de ablutione interiori sit accipienda, patet ex eo quod sub ea tanquam vniuersali subsumitur cùm dicitur, *Et vos mundi estis.* Hoc enim constat intelligendum esse de munditia spirituali. At dicet aliquis, si de interna & mystica pedum ablutione Domini illa sententia est intelligenda, quomodo huic deseruit proposito, vbi de corporali agitur pedum ablutione? Certè quia corporali hac pedum Apostolicorum ablutione significare voluit Dominus ipsis & omnibus necessariam esse identidem mysticam pedum, hoc est affectuum purgationem. Affectus enim velut pedes sunt animæ, quòd sicut pedibus terram contingimus, eisque huc illucque mouemur: ita animi affectus in terrenis his rebus necessariò occupantur, eisque ad hæc vel illa inclinamur. Sicut autem pedes terram contingentes, necessariò hinc conspurcantur ita fieri non potest, vt non affectus nostri, dum circa terrena versantur, aliquid subinde ab illis contrahant sordium. Porrò sicut sub typo corporalis ablutionis pedum Dominus significauit necessariam spiritualem affectuum ablutionem: ita cùm dicit Apostolos esse mundos & lotos, verisimile omnino est ipsum respexisse ad corporalem suum baptismum, in quo huiusmodi mundiciem sint consecuti & loti spiritualiter. Proinde ex hoc loco Diuus Augustinus & alii colligunt non malè, Apostolos fuisse baptizatos corporali baptismo Christi, & non solùm baptismo Ioannis. Is enim non reddebat mundos, secundùm animam. Est ergo, sensus huius responsionis Domini iste. Frustra Petre manus & caput abluenda offers, cùm sufficiat pedum ablutio. Sicut enim qui in balneis tam bene loti sunt, non opus habent toto ablui rursum corpore, sed tantùm vt pedes abluant, quos mox vbi egressi fuerint balneum, ex contactu terræ coinquinant, imò quos ex ipso balneo immundos deferunt: ita

qui

qui meo spiritu, meoque baptismo sunt iam loti & mundati, non necesse habent eodem rursum purgari lauacro, sed tantum vt pedes, hoc est, animi affectus, qui ex terrenis rebus in quibus versantur, subinde in præsenti vita maculantur, identidem etiam purgent, pœnitentiæ lacrymis, carnis castigatione, aliisque id genus virtutum remediis. Vos autem mundi estis, meoque semel spiritu in baptimo abluti. Non ergo opus est vobis nisi mystico spiritualium pedum ablutione, cuius hac corporali vestrorum pedum ablutione vobis typum & exemplum edo. Ceterùm mouet Diuus Augustinus scrupulum, quomodo de loto qui non indiget nisi vt pedes lauet, dicitur, *sed est mundus totus.* Si enim totus est mundus, quomodo indiget vt pedes lauet? Intelligit Caietanus totum esse mundum vt pedes lauerit. At rectiùs cum Diuo Agustino intelligitur lotum dici totum mundum, præter scilicet pedes quos necesse habet vt lauet, à quorum tamen immunditia non reputatur homo immundus, sed veluti totus mundus habetuur, cùm tantùm restant pedes abluendi. Rectiùs, inquam, sic intelligitur, quia subiicit Dominus Apostolos esse mundos, quorum tamen adhuc pedes abluendi restabant. Illud autem, *Et vos mundi estis*, assumptio est sub generali propositione præcedente, proinde, *& vos*, phrasi Hebraica positum est pro, vos autem. Syllogismo enim quodam, vt supra est expressum, probat Dominum suis sufficere pedum ablutionem, conclusionem non exprimens, sed expositis præmissis intelligendam & inferendam relinquens. Mouet autem scrupulum Diuus Chrysostomus, quomodo Apostolos Dominus iam mundos pronunciet, cùm victima in cruce nondum fuerit oblata, qua sola omnium mundantur peccata. Proinde putat non dici mundos quòd purgati essent à peccatis suis, sed magis quòd liberati essent per Christi doctrinam ab errore Iudaico, propter quod postea dicit, *Iam vos mundi estis, propter sermonem quem locutus sum vobis.* Quam partem etiam hoc loco legisse videtur Diuus Chrysostomus, pronuncians hic Apostolos non absolutè dici mundos, sed propter sermonem quem illis Dominus sit locutus. At quod de munditia à peccatis Dominus loquatur, patet ex eo quod subiicit, *sed non omnes*, notans Iudam non propter errorem, sed propter traditionem immundum, vt exponit Euangelista. Per agrum enim, qui, vt dicitur in Apocaly. occisus fuit à constitutione mundi, in præsentia scilicet Dei patris, mũdati sunt à peccatis suis semper quotquot crediderunt in eum. Vnde Isaias suo tempore ad hanc monet munditiam parandam, dicens, *Lauamini, mũdi estote, auferte malum cogitationum vestrarum.* Dicit autem Dominus non omnes esse mundos, vt Iudæ consciẽtiam purgaret, isque intelligeret conceptam animo eius iniquitatem Domino non esse incognitam, ac proinde moneremur ab ea recedere, tum consideratione diuinitatis Christi, per quam nihil illũ latebat: tum consideratione benignitatis ipsius, per quã suum traditorem sibi cognitum in illo suo familiari tolerabat conuictu, ad pedum ipsius ablutionem se submittens & tanti in se cõcepti sceleris authorem nequaquam aliis manifestans. Et primùm quidem in genere Dominus illius conscientiam vellicat: deinde verò, cùm hac non proficeret ratione, intentatam exprimit contra se traditionem, nihil prætermittens quò illum ad sanitatem reduceret. Cæterùm de pedum, hoc est, affectuum mystica ablutione, loquitur in Canticis etiã sponsa, dicens *Laua pedes meos, quomodo inquinabo illos?* Quo significatur, iustos plerosque, cùm ad prædicationis officium animarum regimen vocantur, hinc absterreri quod videant fieri non posse vt affectus in huiusmodi actionibus non identidem contaminentur, quos in otio iudicant se posse mundiores seruare.

Apoc 13.

Isaia 1.

Cant. 5.

POSTQVAM ERGO LAVIT PEDES EORVM, ACCEPIT VESTIMENTA, &c.] Post factum, cœpit Dominus ex parte, iuxta promissum, causam exponere facti, quatenus scilicet fuit factum in exemplum humilitatis & dilectionis erga fratres exhibendæ, non autem quatenus fuit factum in mysterium internæ affectuum ablutionis, quòd illius mysterii supra à se indicati non essent modò satis capaces, sed intellecturi illud essent, cùm pleniùs Spiritum sanctum accepissent. Itaque cum facto suo exemplum humilitatis & dilectionis exhibuisset, resumptis vestimentis iam quietè cum suis rursum accumbens, cœpit etiam verbis ad eandem prouocare, ordinem illum seruans, quem alibi indicauit Lucas, dicens, *Cœpit Iesus facere & docere.* *Scitis*, inquit, *quid fecerim vobis?* quod quamuis posset accipi dictum affirmatiuè, magis tamen est accipiendum interrogatiuè in hoc sensu, An intelligitis quid sibi velit id quod feci vobis? Nam alioqui sciebant quid sibi Dominus fecisset, nempe quod eorum lauisset pedes, sed causam huius tam insolentis facti ignorabant. Hanc ergo eis exponit, dicens se hoc fecisse vt suo exemplo prouocarentur ad exhibendum idem vel simile suis conseruis & fratribus, quod magistrum & Dominum viderunt exhibuisse discipulis & seruis. Non simpliciter autem se Dominum vocat & magistrum, sed priùs se sic ab ipsis vocari assumit, eorumque appellationem non esse vanam & adulatoriam confirmat vt sic suo exemplo efficaciùs ad imitationem prouocaret, quod non ita efficaciter faceret, si vel ab illis non haberetur magister & Dominus, aut re vera id non esse quod dicebatur. Dicit ergo, *vos vocatis me Magister & Domine*, idque meritò facitis. *Sunt etenim* verè id quod me dicitis, & id verè solus sum. *Si ergo ego laui pedes vestros*, qui & secundùm vestram affirmationem, & secundùm rei veritatem sum Dominus & Magister, & Dominus ac Magister absolutè, omnium scilicet & Dominus & Magister, ac solus: etiam vos qui inter vos fratres estis & conserui multo magis debetis meritò alter alterius lauare pedes, & humiliter per dilectionem mutuis officiis quantumuis vilibus inuicem inseruire. In hoc enim feci quòd modò feci, quo in me exemplum darem vobis, vt quemadmodum ego tantus feci vobis, ita & vos faciatis vobis mutuò, nec pigeret aut puderet inter pares imitari quod ego discipulis & seruis exhibui. Cæterùm in eo quod dixit *Et vos debetis alter alterius lauare pedes*, nequaquam pedum tantùm ablutionem exegit, & quanquam & hanc exemplo Christi conueniret inter Christianos esse receptiorem, ob quam & Abraham Loth in scripturis sunt commendati, quam & in primitiua Ecclesia exemplo Christi Christiani plerique hospitibus & peregrinis exhibebant. Vnde Paulus viduam requirit quæ lauerit pedes sanctorũ. Et Diuus Augustinus testatur suo sęculo apud plerosque consuetudinem fuisse huius humilitatis cum se inuicem hospitio suspiciunt, multoque id melius esse dicit

Act. 1.

1. Tim. 5.

& sine

& sine controuersia verius, vt etiam manibus fiat opere ipso corporali, ne dedignetur quod fecit Christus, facere Christianus. At nunc vt multorum refrixit & charitas, & humilitas, ita consuetudo hæc nunc penè tota exoleuit. Seruatur quidem in Ecclesia feria quinta hebdomadæ sanctæ ritus quidam abluendi aliquot pauperum pedes: at hic non tam fit in imitationem exempli Christi, quàm ad renouandam memoriam facti ipsius, cuius tamen memoria recepto more nimis frigidè ac dissimiliter ad factum Christi, ferè peragitur & renouatur. Verùm vt dici cœptum est, non pedum tantùm ablutionem illis verbis Dominus exegit, ne sine hac putemus istud præceptum non obseruari, sed humilitatis ac veræ dilectionis officia quæuis. Synecdoche enim est, vt ex eo quod seruilissimum videtur & abiectissimum, omnia officia intelligantur. Qui enim eò demiserit sese vt fratri lauet pedes, imo & hosti, sicut Christus fecit, quid ille ministerii, quid officii detrectabit? Sic cùm Abigail diceret nuntiis Dauid, *Ecce famula tua sit in ancillam, vt lauet pedes seruorum Domini mei*, significauit se vsque adeo morigeram & subiectam fore Dauidi, vt quæuis officia etiam abiectissima non esset detrectatura. Seruat ergo præceptum Domini hoc loco traditum secundùm scopum ab ipso intentum, qui seruat illud Pauli, *Honore inuicem præuenientes.* Et rursum, *In humilitate superiores sibiinuicem arbitrantes*, quique ex syncera erga proximos dilectione, nullum grauatur ipsis impendere officium etiam humile, siue in corpore, siue in anima, quod illis sit commodum, ac dilectioni fouendæ vel promouendæ conueniat. Singulari autem & eximia ratione hoc præceptum adimplent Christiani, cùm sibi mutuò peccata condonant, iuxta illud Iacobi, *Confitemini alterutrum peccata vestra, & orate pro inuicem, vt saluemini.* Inter reliqua enim humilitatis & dilectionis officia præcipuum obtinent locum, humilitatemque ac dilectionem maximè promouent, confiteri & condonare inuicem peccata. His denique modis mysticè lauamus pedes nostros, eaque facimus quæ ad Eucharistiæ participationem maximè sunt necessaria, & ad eam præparant. Sicut enim Dominus ipsa corporali ablutione tanquam typo quodam admonere etiam voluit spiritualis ablutionis quæ ad dignam Eucharistiæ perceptionem est præparatoria: ita rectè eo quod dixit, *debetis alter alterius lauare pedes*, intelligitur singulariter significasse opus esse vt quemadmodum Deus hominibus facilè condonat delicta, etiam homines sibi mutuò offensas remittãt non solùm quòd mutua offensarum condonatio, præcipuum sit ex dilectionis officiis, quæ synecdochicè per lotionem pedum significantur: sed etiam quòd hæc sit mystica quædam & spiritualis pedum ablutio, quæ fideles aptos reddit participationi eius sacramẽti, quod peculiariter dilectionis est symbolum. Pergit autem Dominus humilitatis doctrinam prosequi, & facti sui imitationem adhuc magis inculcare. Sciebat enim Dominus quàm tardi ad sui deiectionem sint homines cùm sit hæc virtus & ad propriam salutem, & ad mutuæ dilectionis prouocationem ac conseruationem, summè necessaria. Aduertit periculum suis fore, ne cùm edituri essent miracula, in superbiam aliquam erigi possent: præuidit ambitionis pestem etiam Euangelicæ irrepturam religioni. Ob id ergo diligentiùs ad exempli sui prouocat imitationem, subiiciens ex his quæ vulgò

A sunt notissima & certissima, *Amen, amen dico vobis, non est seruus maior Dominô suo, neque Apostolus*, id est legatus *maior est eo qui misit illum.* Interpres enim dictionem Græcam, *Apostolus* quæ legatum Latinis significat, reliquit non versam, cùm hoc loco non accipiatur tantùm pro his quibus saluator Apostoli nomen imposuit, sed in genere pro legato quouis. Vulgares enim Dominus suo more assumit sententias, ex quibus ad suum propositum significare voluit non conuenire, vt qui se ipsius agnoscunt seruos & legatos, dedignentur sese submisse demittere ad pedum lotionem, & quodcunque proximi ministeriũ, cùm ad illud sese iam ipse demisisset, Dominus existens & magister. Notat Caietanus bene non dictum Apostolum minorem esse eo qui misit, sed non B esse maiorem, quòd & Christus Apostolus fuerit patris, quemadmodum vocatur ad Heb. 3. qui tamen suo mittente non est minor, sed nec maior, cùm sit æqualis. At magis videtur Dominus assumptis illis vulgaribus sententiis, plus significare voluisse quàm extulit, nempe quòd seruus non solum non est maior suo domino, sed multò etiam inferior illo, & similiter legatus multò inferior eo qui mittit illum. Sic enim intellectæ hæ sentẽtiæ efficaciores sunt ad id quod Dominus agit. Nec obstat quod de Christo ille affert. Nam & Christus quatenus legatus, multò est inferior Deo patre qui misit illum. Postquam autem facti sui rationem Dominus exposuit, subiicit, *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.* Vt scirent hæc, do-C cuit eos quæ dicta sunt: vt facerent, ipse prior fecit. Commodè ergo iam post exhibitum exemplum & doctrinam, prouocat vt quod modò ex ipsius cognoscunt doctrina faciendum, etiam ad exemplum ipsius faciant, alia iam ratione ad hoc eos inuitans, promissione, scilicet, beatitudinis & felicitatis, *Beati, inquit, eritis si quod scitis etiam feceritis.* Scire enim bonum, & non facere, non pertinet ad beatitudinem, sed ad condemnationem, iuxta illud Iacobi, *Scienti bonum, & non facienti peccatum est illi.* Cæterùm quoniam de beatitudine meminit, rursum hinc occasione sumptà proditoris pungit cõscientiam, propius iam accedens ad impietatis eius notationem. Cùm enim superiùs tantum dixisset, *non estis mundi* D *omnes*, notans in genere esse inter eos qui impietate aliqua maculati essent, nunc & significat vnum ex omnibus esse, & impietatem eius contra se esse, necdum tamen impietatis speciem aperit, quod in sequentibus est facturus. *Non*, inquit, *de omnibus vobis dico quod beati eritis. Ego enim scio quos ex vobis*, ab æterno *elegerim*, ad beatitudinem, ac proinde etiam scio quis ex vobis beatitudine indignus erit. *Sed vt impleatur scriptura*, ideo ferendum à me, vel ideo me permittente fiet, quod ab vno vestrum futurum est. Est enim oratio imperfecta, quæ prædicto vel simili modo est perficienda. Porrò ex prædicta explanatione, quæ est Augustini, patet quomodo illud, *ego scio quos elegerim*, (quo videtur Dominus secernere E Apostolos, & significare non esse omnes electos) non contrarietur ei quod dicitur Ioan. 6. *Nónne ego vos duodecim elegi*, vt & circa illum locum dictum est. Videtur tamen etiam locus iste accipi posse de electione ad Apostolatum, in hũc sensum, Non de omnibus vobis dico quod beati eritis. Ego enim scio quales elegerim ad Apostolatum. Scio me elegisse inter vos quendam qui eo ordine erat indignus, aut qui in virtutis proposito nõ erat perseueraturus, sed tamen istud factum est à me vt adimpleatur scri-

Iacobi 4.

FFF ptura.

ptura. Sic enim iam rectè absoluitur imperfecta illa locutio. Coniunctio enim aduersatiua, *sed*, indicat Dominum occurrere tacitæ quæstioni, qua quæri posset cur eum elegerit quem nouit non fore beatum, nec facturum ea quæ præcepit. Inter varias autem causas electionis Iudæ assignatas in cap. Concordiæ 39. etiam est ea, *vt adimplerentur scripturæ*. Scriptura autem quam dominus hîc citat, desumpta est ex Psalmo 40, non annumerando verba, sed sensu seruato. Nam pro ἐπῆρεν, id est, sustulit vel leuauit, Septuaginta habent ἐμεγάλυνεν, id est, magnificauit. Sic & Hebræa, quanquam Diuus Hieronymus verterit, leuauit. Pro πτέρναν, id est, calcaneum, Septuaginta habent πτερνισμόν, id est, supplantationem, Hebræa verò plantam vel calcaneum. Habent enim Aceb, vnde Iacob supplantator dictus est. Cæterùm per magnificare supplantationem, vel leuare plantam aut calcaneum, scriptura significat oppressionẽ. Quem enim quis calcaneo truserit, & supplantauerit, eum prorsus habet prostratum. Sensus ergo est, Is qui cum mihi summa fuit familiaritas, quem etiã mensæ meæ cõsortio dignatus fui, ciboque meo alui, se contra me erexit, meque supplantare & perdere conatus est. Istud Dauid ad literam quidem de se dixit, ob perfidum aliquem ex domesticis suis qui illi fuerat insidiatus, eiusque interitum desiderauerat. At quoniam in omnibus quæ passus fuit Dauid, Christi typũ gessit, bene Dominus dicit in se implẽdam hanc scripturam per proditionem Iudę, sicut & alia ferè illius Psalmi optimè quadrant in Christum. Psal. 54. Similis est locus, vbi etiam Dauid in typo Christi queritur de perfidia cuiusdam familiarissimi dicens, *Si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem vtique: Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo, Tu verò homo vnanimis dux meus & notus meus, Qui simul mecum dulces capiebas cibos, in domo Dei ambulauimus cum consensu*. Notat autem, vt est verisimile, ipsum Achitophel, vnde Chaldęa paraphrasis habet, Tu verò Achitophel. At Achitophel typus quidam fuit Iudæ proditoris, vt post magis expendetur. Porrò Diuus Augustinus hoc loco cùm dicitur, *qui manducat panem meum*, intelligit Christum vocare panem suum, corpus suum quod nunc suis edendum distribuit. Hic enim propriè est panis Christi, quem & Iudam accepisse ex Luca constat. Latini quidam codices, *leuabit*, habent: at emendatiores præteritum habent, *leuauit*, sicut & Græca. Subiicit Dominus, *A modo*, (id est, nunc, vel ex nunc) *dico vobis quod futurum est, priusquam fiat, vt cùm factum fuerit, credatis* (firmiùs, scilicet, & magis) *quia* (id est, quod) *ego sum*, is, scilicet, de quo id pærdictum fuerat. Potest & sic accipi, vt cùm factum fuerit quod nunc prædico futurum, vos intelligentes nihil mihi esse incognitum, omniaque me præscire, credatis quod ego sum Deus, scilicet, qui solus verè est absolutè, vnde in Exodo nomen suum explicans dicit, *Qui est, misit me ad vos*, &, *Ego sum qui sum*. Aut credatis quia ego sum is quem me esse prædicaui. Simili loquendi modo & suprà Ioan. 8. dixit Dominus, *Cùm exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum*. Hinc autem discendum quæ fuerit præcipua causa, quare Dominus modò tam frequenter Iudæi proditionem notat & prædicit. Nam quanquam id etiam fecerit, vt quantum in se erat, Iudam à sua impietate reuocaret, tamen quoniam sciuit eum non corrigendum, potissimum id fecit, vt hinc postea Apostolorum reliquorum fides in ipso confirmaretur, vnde hanc causam modò expressit.

2.Reg. 15.

AMEN, AMEN DICO VOBIS, QVI ACCIPIT, SI QVEM MISERO, &c.] Obscurum est quomodo hæc cum superioribus cohęreant, vnde variè à diuersis connectuntur cũ præcedẽtibus. Theophylactus enim post Diuum Chrysostomum, intelligit Dominum his verbis Apostolos præparasse ad malorũ quæ passuri erant tolerantiam, & supra quidem cùm dixit, *Non est seruus maior Domino suo*. Exemplo eos animasse non solum ad faciendum quæ ipse fecerat, sed etiam ad patiendum qualia ipsum conspecturi erant pati: nunc verò etiã alia ratione ad malorum eos tolerantiam animasse, & contra illa mala consolationem adhibuisse, demõstrando eorum honorem, & quãti eos faciat. At coactior videtur hæc connexio, quòd superiùs illud, *Nõ est seruus maior domino suo*, non sit dictum ad hoc, vt ad similia patienda suos Dominus prouocaret, ad quem finem eadem illa sententia adducitur ab ipso capite 16. apud Ioannem, sed potiùs vt similia facere non grauarentur. Cyrillus intelligit Dominum significare voluisse honorem ac beneuolentiam omnem in se exhibitam in Dei patris transire personam ac à contrario intelligendũ reliquisse in ipsum Deũ patrem ascendere contumeliam & iniuriam sibi irrogatam, vt & hac ratione Iudæ impietatem carperet, & ad saniorem ipse mentem reduceretur, si vellet. Itaque secundùm eum sensus est, Amen dico vobis, quemadmodum si quis acceperit quem ego misero, me accipit: sic siquis me acceperit qui à Deo missus sum, Deum ipsum accipit: ac proinde ex contrario, si quis me contumelia aut iniuria affecerit, nõ in me tantũ est iniurius, sed & in Deum, qui me misit. Simplicius fuerit intelligere hæc à Domino dicta, vt fideles prouocaret ad officia dilectionis vnde cœperat suum sermonem, vt post interpositam obiter proditoris sui mentionem, redeat ad id vnde digressus fuit, & sicut priùs Apostolos suo exemplo admonuit sese sibi mutuò submittere, & mutuam inter se exhibere dilectionem: ita nunc fideles etiam prouocet ad dilectionis officia, Apostolis & Apostolorum sectatoribus exhibenda, ostendendo quàm eximia sint huiusmodi officia ipsis impensa. Ne enim putaretur ad solos Apostolos & Apostolorum similes pertinere quod dixit, *& vos debetis alter alterius lauare pedes*, quia subiicitur, *non est Apostolus maior eo qui misit eum*, oportunè iam omnes etiam ad officia Apostolis exhibenda prouocat, quasi dicat, Non tantùm vos beati eritis, si ad exemplum meum alter alterius lauetis pedes, sed id verissimè cõtestor vobis, *qui accipit si quem misero*, non illum tantùm accipit, sed in illo etiam *me accipit*. Ne autem id parum videatur, *qui me accipit, accipit in me eum qui me misit*, Deum: proinde qui missum à me accipit, Deum accipit, quod proculdubio summæ dignitatis est opus, ac summa mercede remunerãdum. Hic intellectus, quem fere Caietanus sequitur, conuenit loco Matthæi cap. 10. vbi similes sententiæ ad indicatum iam finem à Domino dictæ sunt. Hic autem iam videre licet, Dominum superiùs in lotione pedum significare voluisse synecdochicè omnia dilectionis officia, cùm iam transit à lotione ad acceptionem, hoc est receptionem in hospitium, in quam & pedum lotio includitur, Diuus Augustinus connexionis harum sententiarum cum præcedentibus non meminit, tantùm disputat contra Arrianos,

qui

qui cùm quosdam Catholicos audirent hinc probare vnitatem naturæ patris & filii, quia dictum est *qui me accipit, accipit eum qui me misit*, contrà colligebant ex hoc loco tantum distare inter filium missum & patrem mittentem, quantum inter Apostolum & filium mittentem, dicentes. Quantum Apostolus filii distat à filio, quamuis dixerit, *qui accipit si quem misero, me accipit*, tantum & filius distat à patre, quãuis dixerit, *qui me accipit, accipit eum qui me misit*. His autem confutatis, deinde ostendit illud, *qui me accipit, accipit eum qui me misit*, non dictum ob naturæ vnitatem significandam, sed vt in eo qui mittitur, mittentis commendaretur authoritas. Itaque simili ratione qua qui Apostolum recipit, Christum recipit, etiam Deum recipit, qui filium missum recipit, nempe quia in misso mittentis est authoritas: tamen quia pater mittens etiam est in filio per naturæ vnitatem, ideo præter hoc quod qui filium missum recipit, recipit & Deum mittentem ratione authoritatis quæ est in misso à mittente, etiam concurrit vt qui filium recipit, & patrem recipiat propter naturæ vnitatem. Sic ferè Augustinus.

INSTITVITVR EVCHARISTIA.

MATTH. 26. MARCI 14. LVCÆ 22. CAP. CXXXI.

*E[c]T ait illis, Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar. Dico enim vobis, quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei. Et accepto calice, gratias egit, & dixit. Accipite & diuidite inter vos. Dico enim vobis, Quod non bibam de generatione vitis donec regnũ Dei veniat. † [e] Et manducantibus' illis accepit Iesus panẽ, [l] & accepto pane Δ [f] gratias egit', & [b] benedicẽs [l] fregit, ‖ deditq́ discipulis suis, & ait', † [e] Accipite' [a] & comedite, [l] hoc est corpus meum [c] quod pro vobis datur, hoc facite in meam commemorationem. Similiter & Δ [l] calicem [e] accipiens' [c] postquam cœnauit, ‖ [e] gratias egit, & dedit illis [f] dicens, [a] Bibite ex hoc omnes. [h] Et biberunt ex illo omnes, & ait illis, † [l] Hic est [a] enim [l] sanguis meus noui testamenti', qui pro vobis [&] [e] pro multis Δ [l] effundetur' [a] in remissionem peccatorum. [h] Amen [e] dico * vobis, [b] Quia iam [e] non bibam [a] amodò [e] de [a] hoc [c] genimine vitis, vsque in diem illum, cum illud bibam [a] vobiscum [c] nouum in regno [b] Dei [a] patris mei.*

† a o cœnantibus autem.
Δ a o bene dixit.
‖ f & dedit eis.
c dicens.
† b o Sumite.
Δ b o accepto calice
‖ b o gratias agens.
† c Hic est calix nouũ testamentum in meo sanguine.
Δ c o fundetur.
* a autem

ET AIT ILLIS, DESIDERIO DESIDERAVI HOC PASCHA MANDVCARE, &c.] Eucharistiæ institutionem subiungendam post pedum lotionem præcedenti capite satis est ostensum. At ante hanc Matthæus & Marcus commemorant Dominum inter cęnandum de proditore suo sermonem intulisse, cùm Lucas de illo post Eucharistiæ institutionem Dominum meminisse narret, vnde quidam post Augustinum existimant Dominum & ante Eucharistiæ institutionem, & post eam de proditore suo locutum, Matthæi & Marci narrationem iungentes cum his quæ iam superiori capite ex Ioanne sunt posita, vbi in fine rectè proditorem suum notat Dominus, & subiicitur à Ioanne. *Cum hac dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me*, & quæ similiter narrãt Matthæus, & Marcus. Verùm quòd mentio proditoris à Luca descripta, sit eadem cum illa quam descripserunt Matthæus & Marcus, ipsa verborum identitas nimis probabiliter arguit. Siquidem & Lucas dixisse Dominum narrat quod & alii duo habent, *Filius quidem hominis vadit, væ autem homini illi per quem tradetur*. Iam Matthæus & Marcus sic factam proditoris mentionem commemorant, antequam narrent institutionem sacramenti corporis & sanguinis Domini, vt tamen suo narrandi modo nullum significet ordinem, vt patet legenti: Lucas verò sic illam commemorat post Eucharistiæ institutionem, vt ordinem significet. Non post tradita sui corporis & sanguinis mysteria, Dominum subiunxisse scribit, *Verumtamen, ecce manus tradentis me mecum est in mensa*. Cùm ergo eadem sit Matthęi & Marci narratio de proditore cum narratione Lucæ, & ex Luca constet illam post institutionem Eucharistiæ à Domino factam, rectè eam narrationem à Matthæo & Marco positam per præoccupationem ante cœnam mysticam, in Concordia posuimus post cœnam, sicut & similem Ioannis de proditore narrationem, cuius narratio nihil obstat iam dictæ rationi concordiæ Euangelistarum, vt superiori capite est ostensum. Cæterùm Lucas descripturus mysticam cœnam, præmittit Dominum dixisse, *Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum*, &c. In quibus verbis si per Pascha agnus legalis sit intelligendus, quemadmodum accipitur ea dictio in præcedentibus apud Lucam, verba illa Domini magis videri poterant in Concordia ante lotionem pedũm collocãda, antequam suprà ostensum est verisimiliter agnum typicum à Domino fuisse cum suis fuisse comestum. Verùm vt hoc potiùs loco ea reponenda iudicaremus, causa potissima fuit, quia hæc verba separari non poterant commodè ab illis quæ Lucas narrat de accepto calice, antequam de accepto pane commemoret. Nam sicut de Paschate Dominum dixisse refert, *Dico vobis quia ex hoc non manducabo illud*, &c. ita de accepto calice dixisse narrat continuè, *Dico vobis quòd non bibam de generatione vitis*, &c. quæ narratio non patitur, vt quæ de calice bibendo dicuntur, separentur ab his quæ de edendo Paschate dicuntur. Iam quæ de calice narrantur à Luca, antequam acceptum à Domino panem commemoret, verisimile omnino est secundùm Augustini sententiam, intelligenda esse de calice sacro quo, scilicet sanguinis sui participationem Dominus tradidit, vt per præoccupationem illa Lucas narrauerit ante acceptum panem, & de eodem calice accipiantur, quæ & ante acceptum panem, & pòst eum commemorat. Quare non potuit commodè aliquid ex hac narratione Lucæ in Concordia poni ante pedum lotionem, post quam etiam fieri potest quòd Dominus dixerit de agno Paschali, *Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum*, etiamsi iam ante lotionem comestus fuerit. Sunt tamen qui quod à Luca dicitur de calice ante panis consecrationem,

tionem, intelligunt de alio calice, quàm de quo post consecratum meminit panem, dicentes Dominum post esum agni Paschalis, ex vetere ritu Iudæorum calicem prophanum suis porrexisse, ac vt inter se illum diuiderent iussisse. Solent enim Iudæi, vt & hodie maximè in maioribus solennitatibus, id obseruare, vt paterfamilias aut alius qui ad mensam consedit dignior panem in manibus sumptum, ac deinde per partes fractum distribuat conuiuis, quo ritu deinde circumferunt & poculum, in cōcordiæ symbolum. Sic Elcana cum in Silo diebus statutis ascēdit ad immolandum Domino, dicitur vxoribus suis & filiis ac filiabus dedisse partes. Iam sicut in aliis sacrificiis semper adiungebatur aliquod libamen, ita putat Caietanus agnum Paschalem habuisse proprium quoddam libamen, quamuis de eo non fiat mentio, vbi præcipitur immolatio agni Paschalis: atque hoc libamen existimat esse quod Lucas ante panis consecrationem dicit Dominum discipulis porrexisse. Certè D. Hieronymus in Matth. cap. 26. scribēs de duobus calicibus dicit legi in Luca, quos Dominus discipulis propinarit. Istud si verum est, optimè sanè quod Lucas de Paschate & priore calice narrat, poneretur in Concordia ante lotionem. Verùm verisimiliorem D. Augustini sententiā illud facit, quòd quæ de calice ante consecratum panem Lucas dicit, eadem de consecrato calice post panem Matthæus & Marcus habent, Lucas verò cùm calicis mentionem rursum post consecrationem panis ingerit, illa iam prætermisit, vtpote à se priùs per anticipationem de calice dicta. Sunt enim quatuor, quæ Matthæus & Marcus ad calicem sanguinis attinentia scribunt, nempe gratiarum actio, calicis distributio, veri sanguinis assertio, deniq; protestatio non bibendi deinceps de generatione vitis, horum tertium tātum suo ordine Lucas refert, cætera præoccupat: & ideo præoccupat de calice sermonem, vt protestationem non bibendi coniungeret cum protestatione non manducandi ampliùs. Sic & Paulus calicis sacri meminit ante panem, *Calix* (inquit) *benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? & panem quem frangimus, nonne participatio corporis Christi est?* Certè cùm Lucas priori loco calicis mentionem faciens, præmittat Christum gratias egisse, planè significat se loqui de calice Eucharistico & benedictionis, non autem de calice vulgari aut legali. Euthymius & aliam reddit rationem, qua comprobetur idem esse poculum cuius ante panem sacrum & pòst meminit Lucas, nimirum quòd post consecrationem & distributionem calicis non simpliciter dixerit, Similiter & calicem, sed, *Similiter & calicem istum*, addito, scilicet articulo, qui significet rem de qua facta est mentio. Græcè enim est, τὸ ποτήριον, cùm ad ad accusatiuum ἄρτον, id est, *panem*, non apposuerit Lucas articulum, sicut tamen Matthæus & Marcus vtrique articulum apposuerunt ad distinctionem huius panis & calicis ab aliis. Hoc tamen Euthymii argumentum quanquam sit probabile, tamen non planè conuincit, quandoquidem & apud Paulum, cum 1. Corinth. 11. cœnam mysticam eisdem penè verbis describit quibus Lucas hoc loco, calici additur articulus, non pani, vnde qui contrariam persequi vellet sententiam, dicere posset [illegible]ctioni ποτήριον, Lucam secundo loco addidisse articulum, cùm priori non addiderit, ad distinctionem secundi calicis à priore, & ad denotandum quòd secundus calix, eximiùs fuerit, prior verò communis.

1. Reg. 1.

1. Cor. 10.

A Iam vt probabilius est Lucam bis calicis facientem mentionem, de eodem vtrobique loqui calice: ita sunt qui quod præcedit ante mentionem calicis, de Paschate cuius Dominus dicit se summopere desiderasse esum cum discipulis, intelligendum putant non de agno Paschali typico, sed de Christi corpore ac nouo Paschate, vt sicut Lucas bis meminit sacri calicis, ita etiam bis corporis Dominici mentionem fecerit. De nouo enim Paschate dixisse Dominum, *Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum*, citatur in Catena Thomæ, Eusebium intellexisse. Intellexisse de illo videtur & Diuus Hieronymus, qui in 26. Matthæi scribens super illud, *Post biduum Pascha fiet*, sic habet, *Et finem carnali festiuitati volens imponere, vmbráque transeunte Paschæ reddere veritatem, dixit, Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum antequam patiar. Etenim Pascha nostrū immolatus est Christus, si tamen comedamus illud in azymis synceritatis & veritatis.* Hæc ille. Certè Tertullianus apertè declarat se intellexisse Dominum locutum hic de nouo Paschate, dum sic scribit lib. 4. aduersus Marcionem, *Et tot festis Iudæorum, Paschæ diem elegit. In hoc enim sacramentum pronunciarat Moyses, Pascha Domini est, ideo & affectum suum ostendit, Concupiscentia concupiui Pascha edere vobiscum antequam patiar, O legis destructorem, qui concupierat etiam Pascha seruare. Nimirum veruecina illum Iudaica delectaret? An ipse erat qui tanquam ouis ad victimam adduci habens, & tanquam ouis coram tondente sic os non apertures, figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat?* Et post pauca, *Professus itaque se concupiscentia concupisse edere Pascha, vt suum (indignum enim vt quid alienū concupisceret Deus) acceptum panem & destributum discipulis, corpus suum illum fecit.* Roffensis lib. 5. contra Oecolampadium, præterquam quod his D. Hieronymi & Tertulliani authoritatibus ostendit hunc Lucæ locum de nouo Paschate accipiendum, idem conatur confirmare ex eo quòd Dominus dicit se non esurum ex illo Paschate cuius esum se dixit desiderasse, donec impleatur in regno Dei. Hinc colligit, quod impleto illo in regno Dei (quod factum vult in resurrectione) Dominus comederit rursum ex illo Paschate. Certum est autem non edisse post resurrectionem Pascha legale, nouum autem Pascha edisse putat tunc cùm à duobus discipulis agnitus est in Emaus in fractione panis. Consequi ergo putat hinc de nouo Paschate accipiendum præsentem locum Lucæ. Sed vt hæc argumentatio variis rationibus est inefficax, ita simplicius est intelligere nomine Paschæ in illis verbis designatum agnum Paschalem, quòd sic semper apud Lucam in præcedentibus accipiatur, Desiderasse autem se dicit Dominus esum huius Paschę antequam pateretur, non propter ipsum Pascha, quo nō ita magnopere delectabatur, quod annis superioribus frequenter iam comederet, sed quia Pascha illud nouissimum erat Pascha, imò nouissimum conuiuium, quod cum suis in mortali corpore erat agitaturus, in quo proinde conuiuio, abrogato veteri Paschate, noua suis mystica pro fidelium omnium salute commendare debebat & cupiebat. Omnino enim conueniebat vt sacramentum corporis & sanguinis sui non post resurrectionem, sed ante passionem, cùm adhuc mortale circumferebat corpus, institueretur, eò quòd mortalitatis ipsius sit symbolum, & in mortis Dominicæ repræsentationem sit institutum, vt Paulus expressit, vnde nec conueniebat, vt priùs quàm in vltima cœna institueretur, cùm iamiam erat mortem

D. Hieron.

Tertul.

B C D E

tem quæ repræsentanda erat, subiturus Dominus: quando item conueniebat vt iam discessurus suæ memoriale relinqueret dilectionis, pro more discedentium & morientium amicorum. Nec aliam conueniebat esse cœnam nouissimam in qua sacramentum corporis & sanguinis sui Dominus institueret, quam Paschalem cœnam, vt typo coniungeret veritatem, typico scilicet agno, verum agnum & per veritaté typo succedenté, vetus aboleret Pascha, nouæ redemptionis nouum instituens memoriale. Sicut enim eadem à Iudæis quotannis celebrata fuit agni Paschalis immolatio, in memoriam redemptionis eorum ex Ægypto: ita nunc noua & vera liberatio quæ per corporalem illam liberationem fuit præfigurata, deinceps nouo symbolo erat celebranda, quod præfiguratum fuit symbolo illius corporalis liberationis. Quoniam ergo sacrosancta & salutaria corporis & sanguinis Dominici mysteria ante passionem erant instituenda, idque in vltima cœna, & ea non alia quàm Paschali, bene dicit se Dominus desiderio desiderasse, id est, summopere desiderasse (hoc enim significat illa geminatio ex phrasi Hebræa) esum huius Paschæ antequam pateretur, eò quòd summè desiderabat ad nostram salutem sacramentum hoc discipulis commendare. Huic desiderio edendi illud nouissimum Pascha, conuenit quòd cùm Dominus moriturus ea die, qua Iudæi recepto more Pascha celebraturi erant, potuisset secundùm receptum illum Iudæorum morem Paschę celebrationem prætermittere, noluit tamen eam prętermittere, sed morem illum præuenit celebrans Pascha secundùm legis exactam constitutionem. Subiungit autem rationem quare summè desiderauerit edere illud Pascha, nimirum quia illud futurum erat vltimum cõuiuium, quod in mortali corpore cum suis erat celebraturus. Id enim significat cum sequitur *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei.* Vbi, *ex hoc*, positum est pro ex hoc tempore hoc est, posthac. Non enim illud, *ex hoc* correspondet ei quod habent Gręca, ἐξ αὐτοῦ, sed ei quod habẽt ἔτι, id est, amplius, vel vltra. Cæterùm valdè obscurum est quid sit illud, *donec impleatur in regno Dei*, & similiter quid illud quod post porrectum sacrum calicem dixit, *non bibam de eo donec bibã illud vobiscum nouũ in regno patris mei*, quod tantam habet obscuritatem, vt docta Hedibia eius intelligentiam à Diuo Hieronymo quæsierit. Et eruditus Eucherius Episcopus Lugdunensis inter quæstiones de scripturis difficiliores illud locauerit. Hæc ergo loca vt bene intelligantur, simul sunt tractanda, quòd sint similia. Sicut enim in vno dicit se nõ manducaturum vsque ad tẽpus certum, ita in alio dicit se vsque ad tempus non bibiturum. Et quidem sunt plerique qui post Diuum Chrysostomum per *regnum Dei* in his locis Dominũ intelligunt significasse suam resurrectionem, qua deuicta morte & mortalitate exuta regnauit, accipiens à patre omnium potestatem, sicut testatus est post resurrectionem dicens, *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Itaque cùm dicit apud Matthæũ & Marcum Dominus, *non bibam de hoc genimine vitis vsque in diem illum cùm bibam illud vobiscum nouum in regno patris mei*, intelligunt significare Dominum, se non ampliùs bibiturum cum eis ante resurrectionem: post resurrectionem verò rursum cum eis bibiturum vinum, sed nouum, hoc est, nouo modo, quia non vt nunc ad necessitatem, nec naturali modo, sed modo supernaturali, ad veritatem carnis comprobandam. Quod enim post resurrectionẽ cum Apostolis Dominus etiam biberit: patet ex verbis Petri dicentis, *Qui manducauimus & bibimus cum illo postquam surrexit è mortuis.* Iam cùm de Pascha dicit, *non manducabo illud donec impleatur in regno Dei*, intelligunt Pascha impletum in resurrectione Christi, tum quia tunc Christus transitum fecerit de mortalitate ad immortalitatem: tum quia tunc impleta erat figura paschalis, quandoquidem tunc in verum nostrum Pascha fuerat immolatus, & per eius sanguinem liberati eramus ab Angelo percutiẽte, & ab Ægypto, hoc est, à peccati & mortis seruitute. Secundùm hanc autem intelligentiam dictio, *donec*, accipi debet hìc sic posita, quemadmodum cùm dicitur, *Sede à dextris meis donec ponam inimicos tuos*, & *Non cognouit Mariam Ioseph, donec peperit filium suum*, vt scilicet non intelligatur significari, rursum ipsum Pascha corporale cum suis discipulis à resurrectione manducaturum, sed tantùm quòd vsq; ad illud tempus non sit ampliùs comesturus illud, ac proinde nunquam, quoniam impleto illo, iam ampliùs non erat resumendum. Hæc autem intelligendi ratio conueniens non videtur, propterea quòd si, cum de potu loquitur, significare voluit Dominus, se post resurrectionem rursum cum discipulis bibiturum, omnino etiam dicendum videatur, ipsum cum de cibo loquitur, significasse se post resurrectionem manducaturum cum illis, cùm similis sit vtrobique loquendi modus, atque ob id dictio, *donec*, vtrobique similiter accipienda videatur. Itaque Roffensis quò ostendat Dominum post resurrectionem etiam manducasse cum suis, ex illo Paschate, è quo in nouissima cœna comederat, intelligit, vt suprà est dictum, *per Pascha*, sacramentum corporis Dominici, quod cum suis putat etiam post resurrectionem edisse, illudque sacramentum intelligit impletum fuisse in Christi resurrectione, quia tunc exhibita fuit mors quam reprę̈sentat, Sed hanc interpretationem suprà dictum est parum probabilem, & alioqui etiam non conuenit verbis Christi. Sicut enim cùm dicit se ampliùs non bibiturum ex genimine vitis de vino loquitur corporali: ita cùm dicit se non manducaturum ex Paschate, planè videtur de Paschate loqui corporali. Proinde vt quod de manducando & bibendo similiter intelligatur, rectius secundùm sensum indicatum à Diuo Augustino libr. 1. quæst. Euang. ca. 43. per regnum Dei intelligitur status futuræ vitę & generalis resurrectionis iustorum, ita vt significet Dominus se non amplius cum suis comesturum & bibiturum donec nouum cibum & potum cum illis, mortali etiam corpore exutis, & immortalitate donatis, sit comesturus & bibiturus in regno cœlorum, quando scilicet implebitur illud quod mox sequitur in Luca, *Et ego dispono vobis regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Nec obstat quòd de potu loquens Dominus apud Matthæum dicat, *non bibam amodò de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cùm illud bibam*, quasi ex pronomine demonstratiuo, *illud*, consequatur significari idem vinum in specie Dominum cum suis bibiturum postea, Genimen enim vitis se bibiturum voluit significare, sed spirituale, quod per corporale vinum significabatur: vnde ad hoc significandum adiecit, *nouum.* Non enim rectè *nouum* exponitur positum pro nouo modo, quandoquidem non se solum Christus nouum vinum bibiturum asserere voluit, sed secum etiam Apostolos, cùm dicit, *bibam vobiscum nouum.*

Hieron.

[?]ul.

[Ma]tth. 28.

Act. 10.

Psal. 109.

Matth. 1.

Itaque nouum ſe dicit bibiturum vinum cum ſuis: ad diſtinctionem vini quo vtuntur qui mortale corpus circumferunt, quod ad comparationem vini cœleſtis vetus vinum eſt. Nouum enim vinum bibetur, quando cœli erunt noui, & terra noua, & implebitur illum Apocaly. *Ecce noua facio omnia.* Rurſum intelligentiæ huic non obſtat quòd pòſt hanc cœnam adhuc Dominus biberit cum ſuis poſt reſurrectionem. Dicere enim voluit, ſe ſolito more non comeſturum cum eis aut bibiturum, pro mortalis ſcilicet corporis ſuſtētatione. Sic enim ſcopum verborum Chriſti diligenter ſpectemus, duo videbimus eum ſignificare voluiſſe, nempe quòd iamiā inſtabat tempus ſuæ mortis per quam conſueto cum Apoſtolis conſortio eſſet ſubtrahendus, & quòd tamen feliciùs aliquando in regno cœleſti ſecum eſſe conuerſaturi participes nouæ menſæ, ne ex ſua morte & ſubtractione nimis dolerent Apoſtoli, ſcientes ſe rurſum illi coniungendos. Atque, ob hæc duo, bene de non manducando & bibendo ampliùs cum eis in mortali hoc corpore dixit, cùm eis commendaret ſacramenta ſui corporis & ſanguinis, quia illa mortis inſtantis tum erant ſymbola, & ſimul pignus quoddam futuræ gloriæ, & initium participationis menſæ cœleſtis. Sicut autem cùm dicit ſe genimen vitis rurſum bibiturum cum iuſtis in regno Dei, non corporale vinum, ſed ſpirituale ſe habiturum ſignificat: ita cùm dicit ſe non manducaturum vltrà Paſcha donec impleatur in regno Dei, non ſignificat ſe rurſum comeſturum Paſcha corporale quale tunc edebatur, ſed Paſcha impletum, hoc eſt, perfectum. Id autem eſt cibus cœleſtis, quo Chriſtus ſecundùm humanitatem ſuam cum ſanctis paſcitur in cœlis. Paſchale enim conuiuium figura quædam fuit cœleſtis conuiuii, quod ab his celebrabitur qui à ſeruitute peccati & mortis perfectam conſecuti erunt liberationem. Itaque ſicut deinceps ſe nouum bibiturum vinum ſignificat, cuius & Apoſtoli ſint quandoque futuri participes: ita deinceps nouum Paſcha ſe ſignificat comeſturum, in regno, ſcilicet, Dei, in quo perfectum eſt Paſchale conuiuium, & gaudium nunquam finiendum. Indicat & hanc intelligentiam Theophylactus in comment. ſuper Matthæum & Lucam. Cæterùm D. Hieronymus litterali ſenſu prætermiſſo, ad myſticum intellectum eius quod dicitur de bibendo genimine vitis in regno patris, confugit, intelligens per vitem ipſos Iudæos, ac ſignificari tū Dominum de vinea Iudæorum bibiturum, cùm poſt plenitudinem gentium etiam ipſi fuerint ingreſſi in Eccleſiam Dei, quæ eſt regnum Dei. Cuius intelligentiæ meminit & D. Auguſtinus loco prædicto. His pertractatis, ſupereſt vt ad tractationem inſtitutionis Euchariſtiæ deueniatur.

e ET MANDVCANTIBVS ILLIS ACCEPIT IESVS PANEM, *l* ET *e* ACCEPTO, &c.] Manducantibus Apoſtolis Ieſum accepiſſe panem teſtatur Matthæus & Marcus: Lucas verò, ſicut & Paulus, calicem accepiſſe dicit poſtquam cœnauit: nec tamen hic quicquam eſt contrarietatis. Inter cœnandum enim inſtituta fuit Euchariſtia, cùm iam rurſum menſæ accubuiſſent, ſed poſt cœnam paſchalem & vſum agni legalis, atque ob id poſt cœnam Lucas cum Paulo dixit, calicem à Domino porrectum. Cæterùm quamquam inter cœnandum atque poſt cœnam Euchariſtia ſit inſtituta, non tamen hinc conſequitur ſemper deinceps eam poſt cœnam ſumendam fuiſſe. Debuit enim poſt cœnam Paſchalem inſtitui, tum quia ſuo typo veritas coniungenda erat: tum quia hoc ſacramentum in mortis Chriſti ſymbolum, & memoriale dilectionis eius inſtituendum erat, vnde tunc inſtitui debebat, quando proximè mors imminebat, & à ſuis auferendus erat. Quamdiu enim cum eis conuerſabatur, non erat memoriale eis relinquendum, ſed cùm iamiam abiturus eſſet, pro more amicorum diſcedētium tum demum relinquere debebat, quò & abſentis dilectionem agnoſceremus, & in eius deſiderium excitaremur. Ad huius exemplum in primitiua Eccleſia aliquando in cœna diſtribuebatur fidelibus Euchariſtia, vt apparet ex Paulo: à Spiritu tamen ſancto per Apoſtolos profectum eſſe teſtatur Diuus Auguſtinus, vt à ieiunis Euchariſtia ſumatur. Sic enim ſcribit ad Ianuarium epiſtol. 118. Liquidò apparet, quando primum acceperunt diſcipuli corpus & ſanguinem Domini, non accepiſſe eos ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum eſt vniuerſæ Eccleſiæ, quòd à ieiunis ſemper accipitur? Et hoc enim placuit Spiritui ſancto, vt in honorem tanti ſacramenti in os Chriſtiani priùs Dominicum corpus intraret, quàm exteri cibi. Nam ideo per vniuerſum orbem mos iſte ſeruatur. Hæc ille. Sunt autem diligenter expendenda ſingula Chriſti dicta & facta in Euchariſtiæ inſtitutione. Igitur celebrato veteri Paſchate, quod memoriale erat veteris redemptionis, inſtituturus nouum, nouæ redemptionis tum perficiendæ memoriale, quo non ſolùm deinceps redemptionis illius memoria renouaretur, ſed etiam eiuſdem redemptionis participatio fieret, ſuum corpus & ſanguinem inuiſibiliter ſub ſpeciebus tamen viſibilibus commendat, efficiens hac ratione vt caro ipſius & ſanguis (ſine quorum eſu & potu dixit ſuprà, vt Ioannes teſtatur, non poſſe quenquam habere vitam) etiam corporaliter ſumi poſſet. Quoniam ergo tale inſtituendum erat memoriale, quod & redemptionis olim factæ memoriam renouaret, & eiuſdem faceret nos participes manducando & bibendo, ideo duæ ſpecies panis & vini conuenienter delectæ ſunt, ſub quarum altera corpus, ſub altera ſanguis ſumeretur: ita enim vt fieret, requirebat & repræſentatio factæ redemptionis, & eiuſdem participatio. Nam quia in paſſione qua redempti ſumus corpus à ſanguine ſeparatum fuit, ideo conueniebat, vt ſub vna ſpecie corpus, ſub altera ſanguis commendaretur. Et rurſum quia eiuſdem redemptionis participatio fit edendo Chriſti carnem, & bibendo eius ſanguinem, ſub ſpecie panis corpus, ſub ſpecie vini ſanguinem inſtitui conueniebat. In propria enim ſpecie carnem & ſanguinem Chriſti non licebat edere & bibere, ſed nec id vtile fuiſſet, quia caro non prodeſt quicquam, vnde ſub alienis illa ſpeciebus erant fidelibus commendanda. Nullæ autem aliæ ſpecies ad hoc aptiores deligi poterant, quàm panis & vini, quòd hæc primum locum obtineant in iis quæ ad cibum & potum pertinent, & facilè ſint parabilia, ſub quibus dum corpus Chriſti in cibum, & ſanguis eius in potum commendatus eſt, oſtenſum eſt, Chriſtum & cibum eſſe & potum, hoc eſt, plenam perfectamque animorum refectionem. Et rurſum quòd ipſe ſicut corpus ſimul & animam pro nobis aſſumpſit, & in cruce obtulit: ita & corporis noſtri & animæ ſit vita & redemptio liberans vtrumque

à morte.

à morte æterna. In sanguine enim anima designatur, quia, vt dicit scriptura, *anima hominis in sanguine eius est.* Huic autem præcipuæ causæ, ob quam delectæ sunt conuenienter species panis & vini, nempe quia hæ conueniebant, & ad repræsentandam Domini passionem, & ad significandum Christi corpus & sanguinem in cruce oblata: cibum esse & potum animarum nostrarum, atque vitam corporis & animæ, accedit & alia ratio, qua ostenditur has species conuenienter delectas huic mysterio, nimirum quia hæ species conueniunt ad communionem fidelium significandam. Cùm enim Dominus corpus suum & sanguinem fidelibus sumenda in cibum & potum sub symbolis côuiuialibus etiam ad hoc reliquit, vt admonerentur mutuæ dilectionis dum aduertunt se & eodem pretio redemptos, & ex eadem vesci mensa, veluti vnum corpus, atque ad eandem omnes vocatos hæreditatem: species hæ panis & vini conueniunt significandæ huic fidelium vnioni, ad quam mysterium istud ordinandum erat. Vnde Cyprianus libro 2. epistola 30. ostendit quomodo species sacramentales significant & fidelium vnionem & inter se, & ipsorum cum Christo, dicens, Sic calix domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi vtrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrumque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & commolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus cui coniunctus sit noster numerus & adunatus. Cyprianum secutus Diuus Augustinus similiter ostendit quomodo species hæ fidelium inter sese vnionem designent, sic scribês super sextum caput Ioannis, tractatu 26. Propterea quippe (nempe ob sanctorum societatem) sicut etiam ante nos hoc intellexerunt homines Dei, Dominus noster Iesus Christus corpus & sanguinem suum in eis rebus commendauit, quæ ad vnum aliquid rediguntur ex multis. Namque aliud in vnum ex multis granis conficitur, aliud in vnum ex multis acinis confluit. Ad hanc rationem respexisse Paulum videri potest, cùm dicit *Vnus panis & vnum corpus multi sumus omnes, qui de vno pane participamus.* Has autem species Spiritus sanctus in veteri testamento & factis & dictis præsignauit. Factis quidem, dum Melechisedec in pane & vino sacrificauit, panemque & vinum obtulit Abrahamo è cæde hostium redeunti. Eo enim significatum, Christum (de quo dicit Psalmista, *Tu es sacerdos secundum ordinem Melchisedec*) sub panis & vini speciebus sese in cibum & potum præbiturum his qui Abrahæ imitantur fidem, & cum vitiis decertantes eis superiores sunt effecti. Verbis verò, dum in veteri testamento Christi corpus nomine panis & sanguinis ipsius nomine vini appellatur. Per vinum enim secundùm Cyprianum epist. 3. libro. 2. significatur sanguis, cû in benedictionibus Iudæ de Christo dicit Iacob, *lauabit in vino stolam suam. & in sanguine vuæ pallium suum.* Quo Cyprianus & alii significatum intelligunt, Christi corpus in passione aspergendum & tingendum esse sanguine. Nomine panis corpus designatur, secundùm Tertullianum libro 4. contra Marcionem, cùm Ierem. 11. dicitur ex persona Iudeorum, *Mittamus lignum in panem eius*, hoc est, inquit Tertullianus, coniiciamus crucem in carnem eius

[Margin: ... ; 1. Cor. 10. ; Psal. 109. ; Genes. 49.]

A Instituturus ergo sub his speciebus Dominus suum corpus & sanguinem, primùm dicitur accepisse panem, vnû scilicet aliquem ex his, qui in mensa erant propositi. Vnde intelligamus, panem esse alteram partem materiæ huius sacramenti, panem autem non quemlibet, sed qui propriè sit panis, quique ex ea sit materia vnde communiter panis fieri solet, qui scilicet ex frumento est, nempe tritico, vel siligine, non autem qui ex hordeo est. Fuerunt autem hæretici, qui circa hanc partem materiæ sacramenti errauerunt. Nam imprimis fuerunt qui in sacrificio cum pane etiam caseum offerebant, dicentes, à primis hominibus oblationes nô tantùm de fructibus terræ, sed & ouium fuisse celebratæ, qui ob id ἀρτοτυρῖται dicti sunt, eo quòd simul caseum & panem offerrent, ἄρτος enim panem significat, τυρὸς

B caseum. Alii verò, scilicet Cathaphriges, & marcionitæ, de infantis sanguine, quem de toto eius corpore minutis vulneribus punctionum extorquebant panem conficiebant, miscendo sanguinem farinæ, & inde Eucharistiam consecrantes, Sed hos errores factum Christi refellit, cùm simpliciter panem accepisse dicitur. Ex quo etiam intelligitur, quemuis panem propriè dictum ex sese posse Eucharistiæ esse materiam, siue azymus sit, siue fermentatus. Vnde Ecclesia Græcorum ex antiquo more apud eos recepto, consecrat Domini corpus in pane fermentato, quem eorum morem Ecclesia Romana propter pacis vnionem olim tolerauit, cùm

C in vnitate illi permanerent, eo quòd non videbat ritum illum scripturis esse contrarium, quodque etiam ille ritus conuenientes haberet rationes, videlicet in detestationem Nazaræorum, qui legalia Euangelio miscebant, & ad significandum quòd verbum patris indutum est carne, quam in suam quodammodo conuertit naturam, sicut fermentum commixtum farinæ eam immutat in suam naturam. Verùm cùm Græci à Romana Ecclesia sese separantes, cœperunt pertinaciter defendere in fermentato consecrandum esse necessariò, tum propter prædictas rationes, tum quia putant Christum in pane fermentato sacramentum sui corpo-

D ris instituisse, vt priùs est dictum, ritus hic reprobatus est, & hæresis notati sunt Græci, non quòd in fermentato celebrarent, sed quòd in azymo asserent non posse fieri consecrationem, appellantes Latinos per exprobrationem azymitas, sicut & ipsi vicissim dicti sunt Fermentarii. Est autem Latinorum in azymo celebrantiû ritus conuenientior tum quòd in tali pane Dominum consecrasse certum sit ex præcedentibus, cùm ostensum est eum luna decimaquarta Pascha celebrasse, in cuius vespera non inueniebatur fermentum in domibus Iudæorum: tum quod hunc ritum ex Apostolorum traditione planè sit verisimile accepisse Ecclesiam Romanam, eò quòd in ea hic ritus ab initio sem-

E per permanserit: tum quod ritus hic mysterio ipsi magis conuenit, ad significandum & quod Dominus sine vlla peccati aut virilis seminis commixtione carnem susceperit, & quod illum & nos debeamus cum puritate mentis suscipere, purgati ab omni vetustate & corruptione peccati, iuxta illud Pauli, *Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur non in fermento veteri: neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis syncerítatis & veritatis.* Ex ritu ergo Apostolico conformi facto Christi & conueniente mysterio, consecratio facienda

[Margin: 1. Cor. 5. ; *Panis azymus materia Eucharistiæ.*]

 est in

est in pane triticeo azymo, quanquam nec azymus, nec triticeus absolutè sit ad consecrationem necessarius. Secundò dicitur, quòd Dominus accepto pane gratias egerit. Apud Matthæum autem pro *gratias egit*, vt in Luca est, legimus *benedixit*: Græcis tamen eadem est dictio, nempe εὐχαριστήσας, quæ propriè significat gratias agere: à qua dictione sacramentum corporis & sanguinis Christi suum accepit nomen, vt dicatur Eucharistia, hoc est, gratiarum actio, quia ad exemplum Christi cùm gratiarum actione offerri & sumi debet, vnde quod in Matthęo legimus, *benedixit*, ad Deum referendum est, vt sit idem quod laudauit Deum, aut, gratias ei egit, quemadmodum eadem dictio apud Matthæum versa est in mentione calicis. Apud Marcum verò pro, *benedicens*, vt nos in ipso legimus non est εὐχαριστήσας, sed aliud participium, εὐλογήσας, quod propriè est benedicere, & bona loqui, quod vtrum hoc loco sit referendum ad Deum vt intelligatur Christus benedixisse Deo, hoc est laudasse eum, & gratias ei egisse, an ad ipsum panem vt intelligatur benedixisse panibus, dubitari potest. Videri enim potest Marcum posuisse εὐλογεῖν in mentione panis pro εὐχαριστεῖν, quia vbi de calice memorat, habet cum Luca & Matthæo, εὐχαριστήσας. Et tamen rursum ad panem referendam potiùs dictionem εὐλογήσας, primùm hinc videtur quòd eadem dictio suprà posita à Matthæo, Marco & Luca in descriptione miraculi multiplicatorum quinque panum referatur ad panes, quia Lucas apertè dicit, *Benedixit eis*. Deinde quia & Paulus eandem dictionem refert ad calicem dicens, *Calix benedictionis cui benedicimus, nónne communicatio sanguinis Christi est?* vbi Græca habent, τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν. Quæ verba nisi quis coactè velit interpretari, significant calicem sacerdotali benedictione & precatione consecrari. Certè Ecclesia in canone Missæ tamquam sint duo diuersa, vtrumque in mystici huius facti commemoratione posuit, & quòd Christus gratias egerit, & quòd benedixerit, quæ non sunt multùm diuersa, nisi verbum, benedicere, referatur ad panem & calicem, ad quæ ex intellectu Ecclesiæ verbum hoc referendum, vt in canone ponitur, declarat crucis signum, quod fit super panem & calicem in verbi illius prolatione. In Missa etiam Chrysostomi & Basilii, non tantùm ponitur εὐχαριστήσας, sed etiam εὐλογήσας, & additur etiam ἁγιάσας, id est, cum gratias exisset, benedixisset, sanctificasset. Ex his ergo videri potest, aliud esse εὐλογήσας apud Marcum, & aliud εὐχαριστήσας apud Matthæum & Lucam, tantùm obstat quod Marcus pro εὐλογήσας postea ponit εὐχαριστήσας. Sed dicendum est, in vtraque dictione vtrumque intelligendum, videlicet & gratiarum actionem Deo exhibitam, & benedictionem panis & calicis, hoc est, precationem super illa effusam, & innocationem diuinæ beneficentiæ super illa. Quod patet ex quodam apud Paulum loco, cum dixit, *Omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.* Hìc enim cùm priùs gratiarum actionem posuerit, deinde orationem ponit, in vtroque intelligens vtrumque, quòd gratiarum actioni pro cibis sumendis oratio sit adiungenda, & orationi gratiarum actio. Sicut ergo in communibus cibis gratiarum actioni oratio iungitur, qua cibus sanctificatur: ita non est dubium quin sic Christus Deo gratias egerit vt etiam pani benedixerit: atque hinc factum est vt Marcus nunc dixerit εὐλογήσας, id est, benedicens: nunc εὐχαριστήσας, id est, gratias agens: hinc etiam factum vt absolutè dixerint Euangelistæ, gratias egisse aut benedixisse Christum, non exprimendo cui. Porrò cùm in principio cœnæ certum sit, Christum gratias egisse, & mensæ benedixisse, nunc verò inter cœnandum, imò post cœnam dicatur gratias egisse & benedixisse, planè intelligendum relinquitur nouam fuisse hanc gratiarum actionem & benedictionem, & veluti nouæ cœnæ nouum initium. Gratias ergo egit Deo patri, tum quòd panis ille corporalis donum erat Dei, tum quòd iam aduenisset legis consummatio, & ex singulari Dei munere hominibus per ipsum nouum Pascha erat iam instituendum. *Benedixit*, quia Dei beneficentiam & potestatem super panem inuocauit, quò fieret ex pane corpus proprium, quemadmodum & nos ex Christi imitatione cum gratiarum actione pani & calici benedicimus, præmissis ad Deum precibus, quibus panis & calicis consecrationem precamur. Fuit autem hæc benedictio non simplex, sed operatoria, & panem communem in mysticum panem conuertens, maximè accedétibus illis Domini verbis, *Hoc est corpus meum*, quemadmodum benedictio panum efficiebat eorundem multiplicationem. Tertiò, fregisse panem dicitur, vt scilicet ex vno pane omnes partem acciperent, sicut ex eodem omnes bibituri erant calice: vnde & in primitiua Ecclesia vnus panis consecratus fidelibus distribuebatur in partes diuisus, quod ad commendationem faciebat charitatis & mutuæ dilectionis, quamuis modò etiam non malè singulis sine fractione integer datur panis, quod ob id obtinuisse videri potest, ne quis minùs altero se accepisse, aut non totum Christum accepisse putet. Commendatur autem omnibus satis etiam hac ratione mutua charitas, cùm ex vna mensa & altari Eucharistiam fideles accipiunt, & eodem corpore Domini ac pane mystico se pasci conspiciunt. Quartò, discipulis dedisse dicitur, & dixisse illis, *Accipite & comedite.* Quod non sic videtur accipiendum, quasi singulis sua manu Dominus porrexerit in os eam partem quam erat sumpturus, quemadmodum sacerdos singulis fidelibus in os porrigit Eucharistiam: sed potiùs, quòd fracto pane in duodecim buccellas, singulis in manus dederit partem à se sumendam, aut partibus in patena dispositis, patenam tradiderit propinquioribus, à quibus successiuè sequentes acceperint, quemadmodum propinquiores calicem à Christo acceptum sequentibus tradiderunt. De illo enim dixi, *bibite ex hoc omnes, & Accipite & diuidite inter vos.* Sicut autem Ecclesia laudabiliter pro reuerentia Eucharistiæ, non nisi ieiuna vtitur Eucharistiæ cibo, præterquam in mortis periculo, licet Dominus inter cœnandum communicauerit suum corpus discipulis: ita etiam pro Eucharistiæ reuerentia laudabiliter abstinet ab isto manducandi modo, vt singulis in manus Eucharistia detur sumenda, sed obseruat vt sacris tantùm contingatur manibus. Porrò in his omnibus quæ modò sunt dicta, nempe quòd accepit panem, & gratiis actis eundem fregit ac distribuit discipulis, Christus receptum illum apud Iudæos morem, de quo suprà est dictum, imitatus fuit, sed receptum illum morem iam vertit in sacramentum & mysterium, quod expressit verbis sequentibus, quæ omnia sunt digna perpensione.

1. Cor. 10.

1. Tim. 4.

Hoc

HOC EST CORPVS MEVM, QVOD PRO VOBIS DATVR, &c.] His verbis apertissimè testatur Dominus veritatem corporis sui in Eucharistia, imò hoc ipsum quod in ea datur & sumitur esse corpus suum: proinde his verbis refelluntur errores olim nati circa Eucharistiam, & iam ex suis cineribus resuscitati, quorum defensores hęc Christi verba valde contortè exponere cogũtur. Ante annos enim fermè quingentos, cum vsque ad illa tempora de veritate corporis Domini in Eucharistia non legatur dubitatum ab aliquo, Berengarius quidam natione Gallus, patria Turonẽsis, Ecclesiæ sancti Mauritii Andegauensis diaconus, homo parum eruditus (vt Guidmundus, testatur) sed dialecticis quibusdam captiunculis deditus omnino, asserere cœpit corpus Christi non verè esse in sacramento altaris, sed tantùm significatiue, quia scilicet in ipso sunt quædam signa corpus & sanguinẽ Domini repræsentantia: proinde hæc Domini verba, *Hoc est corpus meum*, sic dixit intelligenda, quomodo illud Pauli, *Petra erat Christus*, vt scilicet, verbum *est*, exponatur per verbum, significat: aut corpus accipiatur pro figura corporis. Huius nouæ assertionis occasione motus Leo nonus, tunc summus Ecclesiæ pontifex, Vercellis concilium congregauit, quo Berengarium ascitum, minimeque, vt Lanfrancus ait, venire volẽtem, cum suis complicibus, nisi citissimè resipisceret, perpetuo damnauit anathemate. Leone autẽ paulò post mortuo Berengarius in sua obstinatione persistens, venenum suæ hæresis per totam diffudit Galliam. Propter quod Victor secundus, qui Leoni successit, consilium Turonis per Hildebrandum Ecclesiæ Romanæ cardinalem celebrauit. In quo Berengarius per viros eruditissimos, & præcipuè per Lanfrancum archiepiscopum Cantuariensem conuictus, sed minimè emendatus est. Nam inde exiens ad vomitum instar canis rediit. Quam ob causam Nicolaus secundus, qui Victorem secutus est, Romæ concilium centum & tredecim Episcoporum congregat, in quo assistens Berengarius hæresim suam conceptis verbis, quæ citantur in decretis, de conse. di. 2. cap. Ego Berẽgarius, abiurauit. Cæterùm adhuc postea mutauit animũ, & diuersam hæresim excogitauit. Nam cùm priùs asseruisset quod sacramentum corporis figura tantũ fuisset corporis, non ipsum verum corpus, postea docere cœpit, illi verum adesse corpus, sed vnà cum eo manere substantiam panis. Cuius rei gratia per Gregorium septimum iterum ad concilium multorum Episcoporum Romæ habitum accersitus Berengarius, errorem suum rursum reuocauit, quam reuocationem factam esse Blondus prodidit in historia, similiter & Sabellicus. Reuocationem hanc secundam Roffensis ex vetusto quodam libro quo acta eius concilii continebantur, refert in prologo lib. 3. contra Oecolampadium, in corroboratione quinta, De quo Berẽgario legitur in Chronicis chronicorum quod postea seuerissime & in summa pœnitentia vixerit ex laboribus manuum suarum. Huius duplicem circa Eucharistiam errorem quidam nostris suscitauerunt sæculis, Priorem enim ante annos centum Ioannes Wiclef suscitauit nostro verò tempore Carolstadius quidam, & cum eo Zvvinglius & Oecolampadius. Posteriorem verò errorem ex magna parte reuocauit in lucem Lutherus. Nam & ipse substantiam panis simul cum corpore permanere asseruit: sed in hoc differt à Berengario, quod iste panis substantiam dixit à Christo assumi in personæ vnitatem, sicut à filio Dei assumpta est humana natura, asserens proinde Christum impanatum sicut incarnatum, & sic Christum fieri panem, sicut verbum caro factum est: Lutherus verò Christum non assumere substantiam panis dixit, sed sub ea manente verum Christi consistere corpus. Cuius assertio quãquam videatur prima fronte tollerabilior quam assertio Berengarii, magis tamen pugnat cum verbis Domini, quibus dicit, *Hoc est corpus meum*, Secundùm enim assertionem Berengarii verè diceretur, *Hoc* (nempe panis) *est corpus meum*: at secundum Lutheri assertionem propria locutione nõ verè dicitur, *Hoc est corpus meum*. vnde & qui eum sequuntur, coguntur ad hoc confugere, vt tropum asserant esse in his verbis, vt dictum sit, *Hoc est corpus meum*, pro eo quod est, sub hoc pane est corpus meum. Verum impiæ nimis præsumptionis est in his verbis tropum quærere, siue hunc, siue illum. Cur enim Christus, qui vt mentiri non potuit, nec fallere voluit vnquam, rudibus adhuc Apostolis de re tam seria adeo obscurè fuisset locutus, cùm potuisset vtique sine tropo rem facilè explicuisse? Cur rursum Spiritus Sanctus per tres Euangelistas, ac deinde per quartum testem Apostolum Paulum eisdem verbis traditum à Domino suum corpus nobis descripsisset, & non saltem per vnum aliquem ex his verborum obscuritatem explicuisset, cum sciret quantum interesset nostra, veritatem in hoc negotio clarè cognoscere? Promiserat olim, teste Ioanne, Dominus se carnem suam daturum in cibum pro salute mundi, dicens, *Panis quem ego dabo, caro mea est*. Et adiecit necessitatem manducandi carnem ipsius, dicens, *Nisi manducaueritis*, &c. Itaque cùm post huiusmodi sermonem Apostoli ad huc illorum verborum memores audirent Dominum dicẽtem *accipite & comedite, hoc est corpus meum*, quid aliud poterant intelligere quàm hoc ipsum quod olim promissum fuit Dominum adimplere, ac iam modum quendam exhibere quo caro ipsius & sanguis etiam corporaliter in cibum & potum sumi posset, quod olim plerisque videbatur absurdum & impossibile? Quid denique aliud nobis relictum est à Spiritu sancto intelligendum cùm hanc Euangelistarum narrationem cum illa Ioannis comparamus? Comparando enim hæc ad inuicem, quod his dixisse Dominus refertur, perinde est ac si dixisset, Olim, si meministis, dixi vobis, me daturum carnem meam in cibum, & sanguinem meum in potum, ac sine hoc cibo & potu neminem habere vitam in se, per hunc verò cibum & potum parari vitam æternam. Id cùm dicerem, plerisque videbatur durum & impossibile: ecce nunc promissionem meam adimpleo, nunc exhibeo modum quo facile sine omni horrore ac sine omni mei læsione corpus meum in cibum & sanguinem meum in potum etiam corporaliter sumere possitis, ad viuam animarum vestrarum. *Accipite enim & comedite ex hoc. Nam hoc est corpus meum*, de quo dixi vobis, *Qui manducat meam carnem, habet vitam æternam*. Intelligendum ergo, quemadmodum semper intellexit Ecclesia vniuersalis, & intelligendum multis definiuit conciliis, his verbis, *Hoc est corpus meum*, Christum in sacramento corpus suum verè & realiter sumendum tradidisse, quod his verbis tam expresse significauit, vt non potuerit apertius, addens etiam, vt habet Lucas: *quod pro vobis*

bis datur, pro quo Græcè est τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, hoc est, illud, inquam, corpus quod pro vobis datur, ne quis intelligeret dictionem, *corpus*, hic aliter posse accipi quàm pro illo corpore quod pro hominum salute & redemptione datum est. Et rursum est eisdem verbis intelligendum, non manere in sacramento substantiam panis & vini, quia hac manente, non potest verum esse quod simpliciter Christus pronunciauit: quodque sine tropo omnia ipsum cōueniebat in re tanta pronunciare, hoc quod Christus discipulis tradidit fuisse corpus ipsius. Si enim panis erat quod illis tradidit, non erat ergo corpus ipsius, quia fieri non potest vt idem sit panis & corpus Christi. Quę enim essentialiter sunt diuersa, non possunt de sese mutuò prædicari. Vnde ex his verbis simpliciter intellectis, Ecclesia semper intellexit consequi necessariò, substantiam panis totam, manentibus tantùm accidentibus, conuerti in corpus Christi: & similiter vini substantiam conuerti in sanguinem ipsius, atque ob id nouam hanc cōuersionem, nouo vocabulo vocauit transubstantiationem. Hanc autem catholicæ Ecclesię doctrinam, quod attinet ad vtrumque prędictorum, explicauit vno loco præter innumeros alios patres, Theophylactus Græcus author, qui sic habet in Marcum scribens; *Hoc est corpus meum*, hoc, inquam, quod sumitis. Non enim tātùm figura & exemplar est corporis Dominici panis, sed in illum conuertitur corpus Christi. Dominus enim dicit, *Panis quem ego dabo, caro mea est*, non dixit, figura est carnis meæ, sed caro mea est. Et iterum, *Nisi ederitis carnem filij hominis.* Et quomodo (ait) caro nō videtur? O homo, nostram propter infirmitatem id fit. Quia enim panis & vinum ex his sunt quibus assueuimus, ea non abhorremus: sanguinem verò propositum & carnem videntes non ferremus, sed abhorreremus: idcirco misericors Deus nostræ infirmitati condescēdens, speciem quidem panis & vini seruat in virtutem autem carnis & sanguinis transelemētat. Hæc ille. Sic & Diuus Ambrosius lib. 4. de sacramentis cap. 4. Panis (ait) iste panis est ante verba sacramentorum: vbi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. Et adiungit varia exempla, quibus hanc cōuersionem panis in corpus faciat credibiliorem. Cæterùm qui veritatem corporis Christi in sacramēto negant, exponētes in his verbis Christi verbum, *est*, per verbum significat, aut dictionem, *corpus*, accipientes pro figura corporis, pro sua sentētia multum citant illum Pauli locum, *Petra erat Christus* quòd hic locus huiusmodi tropo videatur accipiendus: & ex antiquis patribus, quorum sententias quasdam obtorto collo trahere studēt in sui erroris confirmationem, maximè citant Tertullianum, qui lib. 4 contra Marcionem sic habet, Acceptum panē & distributum discipulis, corpus suū illum fecit hoc est, corpus meum dicendo, hoc est figura corporis mei. Sic & Diuum Augustinum aliosque citant, in quibusdam locis dicentes Eucharistiam esse figuram corporis & sanguinis Domini, & exemplar. Verùm frustra locum illum vrgent Pauli, *Petra erat Christus*, Non enim consequitur, si alicubi verbum *est*, accipitur pro significare, etiam hic esse exponendum. Deinde non est similis locutio illa Pauli cum ea quę dicitur, *Hoc est corpus meum.* Hic enim non dicitur, Panis est corpus meum, sed per pronomen demonstratiuum, *Hoc est corpus meum.* Demonstratio autem adhibetur, vt incognitum aliquod indiuiduum cognoscamus, nec potest clariùs res proposita notificari nobis quàm dicendo. Hoc est istud. Postremò etiam in illis Pauli verbis non esse tropum illum quem volunt, vt verbum *est*, accipiatur pro significare, sed simpliciter accipiendum, petram illam de qua ibi erat sermo, fuisse Christum, patet ex his quæ præcedunt, Dicitur enim, *Bibebant de spirituali consequente eos petra.* Hic autem per spiritualem petram non potest intelligi petra illa corporalis, è qua aqua fluxit in deserto, quia hæc immota permanens non consequebatur: id est, concomitabatur Israelitas, sed Christus intelligēdus est, qui populum illum in deserto concomitabatur, ex cuius dono profluxit illa in desertos aqua. Certè in his Christi verbis non esse tropum illum, hinc probari efficaciter potest, quòd sic dixerit Dominus, *Hic est sanguis meus noui testamenti*, sicut Moyses dixit de calice veteris testamenti, *Hic est sanguis fœderis quod pepigit Dominus vobiscum.* Nam ad ea verba omnino verisimile est Dominum allusisse. Sicut ergo sine omni tropo, calix ille verè fuit sanguis fœderis, ita & calix noster verè fuit sanguis Christi, & sanguis noui testamenti. Quòd si ideo solùm noster calix dicitur sanguis Christi, quia illius est figura: ergo & simili locutione calix Moysi dicetur sanguis Christi, à quo tamen suum calicem Dominus manifestè voluit his verbis secernere. In confesso enim est, calicem Moysi & sanguinem illum fuisse figuram sanguinis à Christo effundēdi in cruce. Rursum si in nostro sacramento panis & vinum tātùm figura sunt carnis Christi in cruce oblatæ & sanguinis effusi, significantiora ergo symbola Dominicæ passionis fuerunt sacramenta veteris legis quàm nostrum sacramentum. Agni enim paschalis immolatio, cæteraque legis sacrificia, longè apertius Christi figurabant passionem, quàm eandem repræsentent panis & vinum. Et tamen nostra sacramenta per quæ vetera sunt abrogata, debebant meritò significantiora esse veteribus & salubriora. Ad Tertullianum dici posset cum plerisque, quòd non dicat symbolum panis tantùm esse figuram corporis, cùm in libro de resurrectione carnis apertè fateatur veritatem carnis & sanguinis Christi in Eucharistia, & in illis ipsis citatis iam verbis dicat, Christum fecisse panem corpus suum, sed figuram dicit corporis, sicut & Diuus Augustinus, & alii, quia etiam verum Christi corpus & sanguis, vt subsistunt in altari sub speciebus panis & vini, sunt figura carnis & sanguinis Christi vt in cruce aliquādo oblata. Hac autem expositione vsus est Tertullianus, vt ex hoc loco basim iaceret suæ contra Marcionem argumentationis. Tertulliani enim erat vndequaque ostendere Christum non habuisse phantasticum, sed verum corpus. Id autem colligit ex his Christi verbis sic explicatis, subiiciens, Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum vacua res quod est phantasma, figuram capere non posset. Latiùs de his Episcopus Roffensis in libro secundo, contra Oecolampadium. Verùm si totus Tertulliani locus diligenter legatur & obseruetur eius scopus, præcedentia item & sequentia, deprædendetur longè aliud voluisse quam hic ab omnibus intelligitur, nempe non voluisse explicare tropum qui est in verbis Domini dicentis, *Hoc est corpus meum*, cùm subiicit, hoc est, figura corporis mei, sed quòd illa expositio sit referenda ad pronomen, *hoc*, intelligatur dicere Tertullianus, Dominum cùm accepo pane dixit, *Hoc est corpus meum*, *hoc*, nempe panem, qui in veteri testamento fuit

1. Cor. 10.

Exod. 24.

fuit figura corporis sui, effecisse iam corpus suum, A implendo figuram veterem. Hunc enim sensum scopus eius ostendit, qui est illo toto libro, vt ostendat contra Marcionem, Christum non vetus testamentum destruxisse, sed impleuisse. Vnde & mox in præcedentibus dicit, Christum in cœna post esum agni Paschalis impleuisse figuram salutis sui sanguinis, non nouam figuram instituendo, sed veterem figuram agni Paschalis perficiendo per institutionem Eucharistiæ. Et post prędicta verba subiicit. *Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus,* Vbi notanda distinctio temporum in verbis quibus vtitur. Non enim dicit, figura autem non esset, sed figura non fuisset, scilicet priùs in veteri testamento. Vbi autem figura illa fuerit de qua loquitur, ostendit in sequentibus, vbi manifestè indicat prædictum sensum. Cur autem (ait) panem corpus suum appellat, & non magis peponem, quem cordis loco Marcion habet, non intelligens veterem illam fuisse figuram corporis Christi dicentis per Ieremiam, *Aduersus me cogitauerunt cogitationes, dicentes, Venite, coniiciamus lignum in panem eius,* scilicet crucem in corpus eius. Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit panem significasse, satis declarauit, corpus suum vocans panem. Hæc ille, qui similia habet & de sanguine, cuius figuras veteres repetens tandem concludit: Ita & nunc in vino sanguinem suum consecrauit, qui tunc vinum in sanguine figurauit. Non ergo mysteria Eucharistiæ vocat figuras, sed ea quæ veteris fuerunt testamenti fuisse horum figuras asserit. Qui verò in sacramento confitentur adesse verum Christi corpus & sanguinem, sed permanere etiam asserunt panis & vini substantiam, ex scripturis & ex patribus illud proferunt, quod & in scripturis & in patribus Eucharistia dicatur panis & vinum. Nam dicit Paulus, *Panis quem frangimus nónne participatio corporis Christi est?* Et, *Quicunque manducauerit panem, & biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Et, *Probet seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.* Sic & Cyprianus in epistola ad Cæcilium, & alii omnes veteres, corpus Domini panem appellant, & sanguinem vinum. Proferunt & illud ex patribus, quod frequenter dicant Christum panem fecisse corpus, vt ex Tertulliano auditum est in verbis suprà citatis. Maximè autem citant Diuum Irenæum, qui sic habet libro 4. 33. capite. Qui est à terra panis percipiens vocationem Dei, iam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena & cœlesti. Sed ad hæc aliaque eorum similia argumenta facilis est responsio. Panis enim & vinum dicitur Eucharistia, propterea quòd ante consecrationem fuerit panis & vinum, eorumque adhuc remaneant species. Nam & virga Aaron iam in serpentem versa, cùm etiam speciem virgæ non haberet, vocatur priori suo nomine virga, cùm dicitur in Exodo, *Deuorauit virga Aaron virgas eorum.* Non ergo mirum, si cùm panis & vini adhuc remaneant species, Eucharistia nominetur panis & vinum, quanquam horum substantia in aliud iam conuersa sit. Iam quòd patres frequenter dicunt Christum fecisse panem corpus suum, certum est non posse propriè intelligi, quasi aliquando verum sit dicere panem esse corpus Christi. Eadem enim res, vt suprà est probatum, non potest simul esse & panis & corpus Christi, quemadmodum etiam Lutherus fatetur. Proinde illa patrum locutio in eo proculdubio sensu est accipienda, quo Ioãnes dicit aquam vinum factam, nimirum quia aqua conuersa sit in vinum, & ex aqua vinum sit factum: quare ex illa patrum locutione cõparata cum locutione Ioannis, sequitur econtra cõfirmatio doctrinæ Ecclesiasticę, qua asseritur panis conuerti & transubstantiari in carnem Domini. Quod nisi assereretur, non posset consistere verum Christi corpus & sanguis in sacramento altaris. Quicquid enim alicubi incipit esse, aut incipit ibi esse per creationem, aut per motum localem, aut per conuersionem alterius in ipsum. Certum autem Christi corpus non de nouo creari in altari, nec per motum localem ibi aduenire. Sic B enim oporteret eu toties descendere è cęlo, quoties consecratur sacramentum corporis & sanguinis ipsius. Relinquitur ergo vt per cõuersionem panis & vini incipiant adesse vbi priùs corporaliter non erant, caro & sanguis Christi. Quod autem Irenæus Eucharistiam ex terrena dicit constare re, id dicit ratione specierum panis & vini. Eucharistia enim cõstat ex duabus rebus, specie scilicet panis & vini, & carne & sanguine Christi. His pertractatis quærendum restat, an Christus his verbis, *Hoc est corpus meum,* consecrauerit, panemque in corpus suum conuerterit. Dubitandum enim non est, quin his verbis C consecrent sacerdotes, cùm ea sit Ecclesiæ doctrina, quam apertè exprimit D. Ambrosius, Consecratio (ait) quibus verbis est, & cuius sermonibus? Domini Iesu. Nam per reliqua omnia quæ dicuntur, laus Deo defertur, oratione petitur pro populo, pro regibus, pro cæteris: vbi venitur vt conficiatur venerabile sacramẽtum, iam non suis sermonibus sacerdos, velvtitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum. Cui consentit & D. Chrysostomus homilia quadã de proditione Iudæ, sic scribens, Sacerdotis ore verba proferuntur, & Dei virtute consecrantur & gratia. *Hoc est* (ait) *corpus meum*: hoc verbo proposita consecrantur. Et sicut illa vox quæ dicit, *Crescite & multiplicamini, & replete* D *terram*, semel quidem dicta est, sed omni tempore sentit effectum ad generationem operante natura: ita & vox illa semel quidem dicta est, sed per omnes mensas Ecclesiæ vsque ad hodiernam diem, & vsque ad eius aduentum præstat sacrificio firmitatem. Hæc ille. Proinde quòd in missa Chrysostomi & Basilii post verba illa consecrationis, dicit diaconus, Benedic Domine sanctum panem, &, benedic Domine sanctum poculum, & sacerdos respondet, Fac panem quidem hunc pretiosum corpus Christi tui, id verò quod est in hoc poculo, pretiosum sanguinem Christi tui, commodè oportet intelligere. Quomodo autem illud sit intelligendum, patet ex actis vltimæ sessionis generalis concilii Florentini, in qua sic refertur, Latinis quærentibus de pa- E nis transmutatione, cur Græci post hæc Dominica verba, *Accipite & manducate*, ac infrà, *bibite ex hoc omnes*, Quibus profectò verbis sacramentum confici creditur, hac etiam vtuntur oratione, Et fac panem quidem honorabilem corpus Christi tui, quod autem in calice isto est, honorabilem sanguinem Christi tui, ea Sancto tuo spiritu transmutante: responderunt Græci se firmiter credere verbis illis Dominicis sacramentum fieri, sed quemadmodum Latini confecto sacramento hac solent vti oratione, *Iube hæc perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum*: ita quoque Græcos illa verba

Christus quibus verbis consecrauit.

Lib. 4 de sacramentis, cap. 4.

Ierem. 11. · 1. Cor. 10. · 1. Cor. 11. · Exod. 7.

ba proferre solere, vt sacratissimum Christi corpus & sanguis peccatorum nostrorum remissioni ac nostris animabus saluti fiat. Hæc illo loco. Dubitatur tamen an his verbis Christus consecrauerit quibusdam asserentibus Christum sine omni verborum forma consecrasse virtute sua diuina, ac deinde ea protulisse verba, quibus alii sacramentum conficerent: aliis rursum dicentibus, Dominum quibusdam verbis, siue his ipsis, siue aliis secretò consecrasse, priusquam diceret discipulis, *Accipite & manducate, hoc est corpus meum.* Mouentur autem omnes prædicti ex eo quòd Dominus dicatur dando discipulis quod habebat in manibus, dixisse eis *Accipite*, &c. cùm priùs dicatur benedixisse & fregisse, in qua benedictione putant necessariò factam consecrationem. Adiuuare multum horum sententiam videtur ipsa narratio Marci circa calicem. Sic enim habet, *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: Et biberunt ex eo omnes, Et ait illis, Hic est sanguis meus noui testamenti.* Hinc enim apparet, discipulos priùs bibisse quàm diceret Dominus, *Hic est sanguis meus*, & proinde priùs factam calicis consecrationem. Verùm horum sententia non videtur satis posse consistere, eò quòd consecratio nunc fiat à sacerdotibus per imitationem eorum quæ tunc acta sunt à Christo. Quare cùm per hæc verba, *Hoc est corpus meũ* &, *Hic est sanguis meus*, &c. nunc fiat consecratio, eaque verba sacerdos proferat vt palam à Christo prolata, apparet etiam Christum illis verbis palàm prolatis consecrasse. Quòd Tertullianus ostendit, cùm in verbis suprà citatis dicit, panem corpus suum fecit dicendo, *Hoc est corpus meum.* Proinde quidam existimant Euangelistas in sua narratione circa consecrationem panis non seruasse ordinem rei gestæ, & participium *dicens*, referendum esse ad verbum, *benedixit*, vt sit ordo, *Benedixit dicens, Hoc est corpus meum*, nimirum quod putent benedicere esse consecrare, & tum Christum panem conuertisse in carnem suam, quando benedixit. At suprà ostẽsum est quid sit hoc loco benedicere: & alioqui participium *dicens*, non posse referri ad verbum, *benedixit*, Græca aperte declarant. Habent enim sic in Luca: εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε αὐτοῖς, λέγων, id est, cùm benedixisset vel gratias egisset, fregit, & dedit eis, dicens. Inter dandum ergo tum dixit, *Hoc est corpus meum*: ac dicendo, panem pro quo priùs gratias egit, & super quem Dei nomen inuocauit, quemque iam in partes fregerat, in suum conuertit corpus, quemadmodũ quinque illos hordeaceos panes Dominus post gratiarum actionem & benedictionem, ac fractionem, multiplicauit dando discipulis, in quorũ etiam manibus multiplicabantur. Nec videri debet inconueniens, quòd post fractionem dicatur Dominus conuertisse panem in corpus, cùm nos priùs consecremus quàm frangamus: quandoquidem totus ordo rei gestæ non est præceptus à Christo. Nec enim post cœnam, vt ille, consecramus, nec dando fidelibus dicimus, Accipite, hoc est, corpus meum. Cæterùm apud Marcum illud, *Et biberunt ex eo omnes*, dictum esse per præoccupationem, patet ex Matthæo, qui Dominum refert dixisse, *Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis meus.* Nam coniunctio, *enim*, declarat verborum Christi continuationem, quodque ea verba dixerit, tradendo calicem. Hic autem iam noua exurgit quæstio non parua, nempe quid demonstrauerit pronomen, *hoc*, cùm Christus dixit, *Hoc est corpus meum.* si his verbis facta est consecratio & conuersio panis in corpus. Non enim potest demonstrare panem, quia falsum est quod panis sit corpus Christi: nec potest demonstrare corpus Christi: quia tunc sensus esset, *hoc*, nempe corpus meum, *est corpus meum hoc*, quia hic sermo tantum est enunciatiuus veritatis, non autem etiam factiuus veritatis significatæ, cum consecrationis verba id debeant efficere quod significant, quemadmodum omnium sacramentorum formæ. Eadem quæstio est cùm his verbis sacerdotes dicuntur consecrare. Dicendum est ergo pronomen, *hoc*, demonstrare indeterminatè substantiam sub speciebus panis contentam. Indeterminatè, inquam, *hoc est*, sic vt conceptus non determinetur, vel ad substantiam panis, vel ad substantiam corporis Christi, sed in genere & confusè tantùm concipiat substantiam quandam indiuidualem quæ speciebus illis vestitur. Atque hæc est propria vis pronominis, *hoc*, vt substantiam demonstret, (est enim demonstratiuum substantiæ) & indeterminatè demonstret. Cùm enim dubitanti & quærenti de re aliqua, quid est hoc vel illud, dicimus, hoc est lapis, hoc est argentum, pronomen, hoc, tantùm ingenerat confusum conceptum alicuius indiuidualis substantiæ, & est sensus, Hæc res, vel hæc substantia est lapis, vel est argentum: sic & præsentis orationis sensus est, *Hoc* (id est, hæc substantia, quæ, scilicet his velatur accidentibus) *est corpus meum.* Quòd si vlteriùs quæratur, quæ est illa indiuidualis substantia quam confusè pronomen, *hoc*, demonstrat: dicendum, quòd ante consecrationem completam, quæ perficitur & fit in momento terminanre verborum prolationem, substantia illa est panis, post verò consecrationem, est corpus Christi, in quod panis diuina verborum illorum virtute cõuertitur. Quòd si deinceps inferatur, non esse ergo veram hanc orationem cùm profertur, quia tũc substantia illa demonstrata necdum est corpus Christi: dicendum quòd veritas præpositionis de verbo præsentis temporis non pẽdet ab existentia rei pro tempore quo profertur, sed pro momento finiente orationem. Oratio enim non significat quod est significandum: nisi cùm est integra & integre prolata: proinde vera est, si res significata pro eo tempore sic se habeat, quemadmodum per orationem significatur. Verè enim quis dicit, ego sileo, si post prolationem non loquatur. Quo autem clariùs intelligatur, quomodo verè dicatur, *Hoc est corpus meum*, cùm tamen inter proferendum res significata non sic se habeat quemadmodum oratio significat: cum raræ sint locutiones in quibus idẽ accidat, sciẽdum quod quemadmodum subtiliter Diuus Thomas docet in 3. parte quæstion. 78. artic. 5. cum hæc locutio habeat virtutem factiuam conuersionis panis in corpus Christi, ideò comparatur ad alias locutiones quæ habent solùm vim significatiuam, & non factiuam, sicut cõparatur conceptio intellectus practici, quæ est factiua rei, cõceptioni intellectus nostri speculatiui, quæ est accepta à rebus. Voces enim, teste Philosopho, sunt signa conceptuum. Proinde sicut conceptio intellectus practici non præsupponit rem conceptam, sed facit eam, ita veritas huius locutionis non præsupponit rem significatam, vt aliæ fere similes locutiones, sed facit eam. Et pro simili quod rudi intellectui satisfacere potest, dari potest, vt si faber interea dum clauum subito motu format, dicat, Hoc est clauus: aut plumbi fusor inter funden-

dum dicat, Hoc est candelabrum. Hic enim videre licet pronomen, *hoc*, non demonstraret determinatam aliquam substantiam, & id quod significatur non esse cum profertur oratio: sed fieri inter proferendum, & esse post prolationem. Sic & Christus ante illud momentum, quo aqua illius virtute in nuptiis conuertebatur in vinum, efficaci sermone dicere potuisset, Hoc est vinum, neque tamen pronomen, *hoc*, demonstrasset aut aquam, aut vinum, quia falsum fuisset aquam esse vinum, & efficienti, non conuenit ille sermo, Hoc vinum est vinum. Indeterminatè ergo substantiam demonstrasset, quæ non tum fuisset vinum cum oratio proferretur, sed cum prolata iam fuisset. Et hæc quidem de pronomine demonstratiuo, hoc, Cæterùm in dictione, *corpus*, quidam errant, existimantes eam accipi pro toto homine, & non solùm pro altera hominis parte, eò quòd certum sit sub specie panis totum esse Christum, nec carnem ibi adesse sine anima. At hos errare ex eo patet, quod corpus hic distinguatur à sanguine, & quia Ioannis 6. dicitur caro manducanda, & sanguis bibendus. Rursum si pro toto homine dictio, *corpus*, in prædictis verbis acciperetur, non potuisset illis verbis fieri cõsecratio, cum Christus iacuit mortuus in sepulchro, sed nec hæc verborum forma nunc conueniret passioni Dominicæ significandæ, in cuius tamen memoriam hoc sacramentum est institutum. Accipitur ergo dictio, *corpus*, pro altera tantùm hominis parte, carne scilicet, non quòd alia ibi sit sola sed sola, ibi est virtute consecrationis, anima autẽ Christi, similiter & sanguis atq; eius diuinitas, simul ibi sunt cum carne per cõcomitantiam, eò quòd hæc à carne seperata esse non possint. Sic & in calice virtute consecrationis solus est sanguis: per concomitantiam autem & ibi totus est Christus. Curiosas autem quæstiones multas quæ iam moueri possent circa hanc materiam, videlicet quomodo totus Christus sub tam modica panis & vini specie subsistere possit, quomodo specie panis fracta totus sit sub singulis partibus & quomodo accidentia ibi sint sine subiecto, & alia id genus pleraque, præstat prætermittere quàm perscrutari. In his enim & similibus præstare debet fides supplementum sensuum defectui, simpliciterque credendum nihil esse impossibile ei qui dixit, & mentiri non potest, *Hoc est corpus meum*. Captiuandus est intellectus in obsequium fidei, quod ad magnum hominibus proficit meritum. Non enim habet meritum fides cui humana ratio præbet experimentum. Vnde Innocentius libr. 4. de sacro altaris mysterio cap. 8. Ego (inquit) quod residuum est igni comburo. Nam credere iubemur, discutere prohibemur. Et in fine capitis. Alia (inquit) multa circa præsentẽ articulum possunt inquiri, quæ melius est intacta relinquere, quàm temere diffinire Nam bestia quæ tetigerit montem, lapidabitur, Tutius est in talibus citra rationẽ subsistere, quàm vltra rationem excedere, ne fortè (quod absit) ossa regis Idumææ redigantur in cinerem. Hæc ille. Porrò apud Lucam additur, *quod pro vobis datur*, quod aliqui intelligũt de traditione & oblatione ad mortem, vt sit sensus, quod pro vestra salute iamiam tradendum est ad mortem, imò iam à me ad mortem subeundam datur. Nam 1. Corinth. 11. in narratione cœnæ Dominicæ à Paulo similiter vt à Luca descripta, legimus *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur*, atque eo modo etiam hic est deprauatè, in quibusdam legitur libris, tradetur pro datur, scriptore scilicet aliquo hunc locum restituere volente ex loco Pauli. Habet autem Paulus in Græcis, non vt nos legimus, quod pro vobis tradetur: sed, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, id est, quod pro vobis frangitur, quam partem ex Paulo Græci addunt in consecrando pane vt patet in missa Chrysostomi & Basilii Nec non & Ambrosium Latinum authorem addidisse patet ex libro 4. de sacramentis ca. 5 quanquã ibi legatur per futurũ, quod pro multis cõfringetur. Cum autem verisimile sit, simile quid significari apud Lucam per illud, *quod pro vobis datur*, & apud Paulum per illud, quod pro vobis frangitur, intelligendum videtur in illo, *quod pro vobis datur*, Dominum loqui de datione corporis sui in cibum, vt significauerit, se tunc in cœna corpus suum dare discipulis in cibum pro illorum salute & vita, quã percipere manducantes carnem ipsius suprà apud Ioannem testatus erat. Non enim illud Pauli, *quod pro vobis frangitur*, de fractione quam in morte passus est Dominus, est accipiendum, sed de fractione specierum panis, & distributione corporis Dominici in cibum fidelium, vt patet ex eo quod dicit, *Panis quem frangimus nonne communicatio corporis Christi est?* Huic tamen iam dictæ intelligentiæ verborum Lucæ obstare videtur quod non dicatur, quod vobis datur, sed *quod pro vobis datur*. Vnde videndum anne potiùs sit intelligendum de oblatione qua tunc in cœna corpus suum Dominus dederit Deo Patri pro nobis vt ex hoc loco apertè colligi possit, Dominum tunc se obtulisse, sicut postea idem colligitur ex verbo, *effunditur*. Obtulit autem Dominus corpus suum etiam in cœna, consideratione habita ad oblationem in cruce mox faciendam, cum qua quodammodo vna fuit oblatio cœnæ, sicut nos quotidie offerimus corpus Domini in missa, scilicet, respectu habito ad oblationem in cruce factam, cum qua nostra oblatio quodammodo vna est. Neminem autem turbare debet quod Græci in cõmunicatione panis, similiter & Ambrosius, addunt, quod pro vobis frãgitur, cùm eam partem non addat Romana Ecclesia. Græci enim suam consecrationis formã ex traditione Pauli conformi Euangelio Lucæ desumpserunt: Latini verò ex traditione Petri conformi Euangelio Matthæi & Marci, ex qua intelligendum relictum est, ea verba, quod pro vobis frangitur, non esse ad consecrationem necessaria, quanquam non malè à Græcis adderentur, viderique potest consultò à Latinis hæc esse prætermissa, ne esset locus absurdæ intelligentiæ, qua quis existimare posset verè frangi corpus Christi: aut etiam ne quis hinc existimaret Eucharistiam non posse dispensari sine fractione & distributione in plures facta.

c HOC FACITE IN MEAM COMMEMORATIONEM.] Idem habet & Paulus, qui in ipsum etiam repetit dictum circa calicem, Cæterum pro *in meam commemorationem*, Græcis est, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod significantiùs vertitur, in mei rememorationem, vel vt in Canone Missæ legimus, *in mei memoriam*, subaudi renouandam. Refertur autem pronomen, *hoc*, non tantùm ad sumptionem, sed & ad omnia quæ mox Christus fecisse dicitur. Mandat enim facere quòd ipse fecit, nempe accipere panem, gratias agere, benedicere, ac verbis suis consecrare, dicendo in ipsius persona *Hoc est corpus meum*, frangere ac sumere, aliisque sumendum tradere: proinde his verbis intelli-

gimus, Chriſtum verbis illis, *Hoc eſt corpus meum,* virtutem contuliſſe conſecrandi & tranſſubſtantiandi panem in corpus. Alioqui enim non poſſet fieri ab Apoſtolis quod fecit ipſe. Intelligimus rurſum Apoſtolos his verbis conſecratos à Domino ſacerdotes, quia per ea verba poteſtas illis data eſt faciendi quod fecerat ipſe: proinde hæc verba non pertinent ad ſingulos fideles, niſi quatenus pronomen *hoc*, refertur ad ſumptionem, aut quatenus ſunt Eccleſiæ membra, quæ in Apoſtolis accepit, & in ſacerdotibus obtinet poteſtatem faciendi quod fecit Chriſtus. Singuli enim fideles, quatenus ad vnius corporis pertinent communionem faciunt cũ ſacerdotibus, quod totius Eccleſiæ nomine in perſona Chriſti faciunt ſacerdotes. [*Sacrificii miſſa.*] Verùm hic inſurget hæreticus, negans Euchariſtiam eſſe ſacrificium & oblationem, & dicet, Si hoc facere debent ſacerdotes quod Chriſtus fecit, non ergo ſacrificant in miſſa, cùm Chriſtus in cœna non dicatur ſacrificium obtuliſſe. At dicendum eſt, quòd Chriſtum in cœna & Euchariſtiæ inſtitutione ſacrificium obtuliſſe primùm quidem ſatis eſt ſignificatum, cùm dicitur gratias egiſſe. Gratiarum actio enim eſt quoddam ſacrificium, à qua Chriſti actione ſacramentum corporis & ſanguinis Domini, nomen illud ab initio Eccleſiæ accepit, vt diceretur Euchariſtia. Igitur cùm gratiarum actio, ſit ſacrificium & ſacramentum hoc dicatur, & ſit Euchariſtia, quòd eſt gratiarum actio: conſequitur ex Chriſti actione & nomine à Chriſti actione impoſito, ſacramentum hoc eſſe ſacrificium: vnde in canone dicitur ſacrificium laudis, de quo Pſalmiſta, *Immola Deo ſacrificium laudis. & redde altiſſimo vota tua.* [*Pſalm. 49.*] Secundò Chriſtum ſeſe ſub ſpeciebus panis & vini obtuliſſe in cœna Deo patri, intelligẽtiæ noſtræ relictum etiam ſatis eſt ipſa quæ præceſſit figura, agno Paſchali. Cùm enim agnus ille ſacrificium fuerit quod celebrabatur in memoriam antiquæ redemptionis: & ſacramentum corporis, & ſanguinis Domini in illius locum ſit inſtitutum ad renouandum memoriam nouæ redemptionis, ſi figuram rectè impleuit Chriſtus, ſeipſum in eo ſacramento obtulit. Quòd tertio ſignificatum poteſt intelligi, eo quod Lucas habet addidiſſe Dominum, *quod pro vobis datur.* Quòd enim verbo, *datur,* non tantùm ſignificetur datio in cibũ, ſed etiam oblatio, Deo tunc facta, probabile faciemus ex verbis dictis à Domino in conſecratione calicis.

Certè Diuus Cyprianus Chriſtum aſſerit in cœna ſeſe obtuliſſe, & impleuiſſe figuram quæ in ipſo Melchiſedec præceſſit, ſecundùm eius ordinem Pſalmiſta ipſum pronunciat eſſe ſacerdotem. [*Pſal. 109.*] Sic enim habet in Epiſtola ad Cæcilium, *quòd autem Melchiſedec typum Chriſti portaret declarat Spiritus Sanctus in Pſalmis, ex perſona patris ad filium dicens Ante luciferum genui te. Iurauit Dominus, & non pœnitebit illum, tu es ſacerdos in æternum, ſecundùm ordinem Melchiſedec. Qui ordo vtique hic eſt de ſacrificio illo veniens, & inde deſcendens, quòd Melchiſedec ſacerdos Dei ſummi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis ſacerdos Dei ſummi, quàm Dominus noſter Ieſus Chriſtus, qui ſacrificium Deo patri obtulit: Et obtulit hic id quod Melchiſedec obtulerat, id eſt, panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus & ſanguinem.* Et poſt quædam interpoſita. *Vt ergo in Geneſi per Melchiſedec ſacerdotem benedictio circa Abraham poſſit ritè celebrari, præcedit ante imago ſacrificii, in pane & vino ſcilicet, cõſtituta. Quam rem perficiens & adimplens Dominus panem, & calicem mixtum vino obtulit, & qui eſt plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit.* Hęc ille.

Vt autẽ demus, Chriſtum non obtuliſſe Deo in cœna carnem ſuam & ſanguinem, non tamen mox conſequitur, nec ſacerdotes offerre debere. Ex ipſo enim Chriſti præcepto in hoc ſacramento aliquid Eccleſiæ eſt faciendum quod non fecit Chriſtus. Præcepit enim vt faciamus in ipſius memoriam, ad quam non ipſe tunc carnem ſuam dedit Apoſtolis ſumendam, cùm memoria tantùm ſit rei abſentis, ipſe verò tunc illis præſens eſſet. Iam eo quod adiecit, *in mei memoriam,* ſatis ſignificat, nos in huius ſacramenti celebratione ſacrificare debere. Celebrandum enim ſacramentum iſtud nõ in quamlibet memoriam Chriſti, ſed potiſſimum in memoriam paſſionis ipſius, quemadmodum patet ex Paulo, qui exponens hæc Dominis verba, dicit, *Quotieſcunque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat.* [*1. Cor. 11.*] Quomodo autem memoria paſſionis Chriſti melius renouari poteſt, quàm in ſacramento ſub ſpeciebus, quæ ſeparationem ſanguinis à corpore repræſentant, offerendo Chriſtum qui ſe in cruce obtulit, & ſacrificio ſacrificium rememorando? Vnde Diuus Chryſoſtomus hom. 17, in Epiſt. ad Hebræos: *Nonne* (inquit) *per ſingulos dies offerimus? Offerimus quidem, ſed ad recordationem facientes mortis eius,* &c. Nemo ſanè negauerit quin hoc ſacramentum ſic ſit rememoratiuum nouę redemptionis, ſicut agnus Paſchalis, antiquæ. Sicut ergo non ſolum erat ſacrificium agnus ille, cuius ſanguine redempti erant in Ægypto Iſraëlitæ, ſed & agnus qui ſequentibus omnibus annis in redemptionis illius repetebatur memoriam: ſic neceſſe eſt vt Chriſtus non tantùm quatenus in cruce oblatus ſit ſacrificium, ſed etiam quatenus in hoc ſacramento exiſtens, memoriam nobis factæ in cruce redemptionis reuocat. Sunt qui ſacramentum iſtud eſſe ſacrificium oſtendere conantur ex verbo, *facite*, quia illud aliquando accipitur pro ſacrificare, vt cum dicit Virgilius, *Cùm faciam vitula pro frugibus, ipſe venito.* Sic & apud Hebræos verbum, Aſa, quòd facere ſignificat accipitur nonnunquam pro ſacrificare. Nam Exodi 10. vbi nos legimus, *Hoſtias quoque & holocauſta dabit nobis, quæ offeramus Domino Deo noſtro*, pro offeramus Hebraicè eſt Aſinu, id eſt, faciemus, pro ſacrificabimus. At hoc argumentum parum eſt firmum, cùm ob alias cauſas tum, quòd, facio, quando pro ſacrificare ponitur, cùm ablatiuo conſtruatur apud Virgilium, vt ſubaudiatur ſacrificium, cum faciam vitula ſacrificium. Vt autem vel ex hoc loco, vel ex aliis ſcripturæ locis efficitur non poſſit probari, ſacramentum corporis & ſanguinis Domini eſſe ſacrificium, tamẽ ex Apoſtolica Eccleſiæ traditione id efficaciter probatur, & certiſſimò credendum eſt: quæ traditio ex eo cognoſcitur, quod concorditer omnes veteres ab Apoſtolorum temporibus, illud vocauerint ſacrificium, atque hoc vnicum eſſe Chriſtianorum ſacrificium, quod pro variis illis legis ſacrificiis nobis ſit à Chriſto inſtitutum, de quo & prophetauerit Malachias, dicens, *Ab ortu ſolis vſque ad occaſum, magnum eſt nomen meum in gentibus, & in omni loco ſacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.* [*Malac. 1.*] Iræneum vetuſtiſſimum authorem, qui ſe doctum profitetur à presbytero quodam, qui Apoſtolorum fuerat auditor, vide libr. 4. cap. 31. Vbi ſacramentum corporis & ſanguinis Domini docet etiam eſſe ſacrificium

cium ratione panis & vini, sic scribens, *Suis discipulis dans consilium primitiua Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed vt ipsi nec infructuosi nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit, & gratias egit, dicens, Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui ex ea creatura quæ est secundùm nos, suum sanguinem confessus est, & noui testamenti nouam docuit oblationem, quàm Ecclesia ab Apostolis accipiens in vniuerso mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat primitias suorum munerum in nouo testamento, de quo in duodecim Prophetis Malachias sic præsignificauit. Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, & sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis vsque ad occasum nomen meum glorificatur inter gentes, & in omni loco incensum offertur nomini meo, & sacrificium purum, quoniam magnum est nomen in gentibus, dicit Dominus omnipotens: manifestissimè significans per hæc, quoniam prior quidem populus cessauit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offertur ei, & hoc purum, nomen autem eius glorificatur in gentibus.* Hæc ille. Sacrificium est ergo hoc sacramentum, idque duplici ratione. Nam & ratione panis & vini, aut specierum panis & vini, per quorum oblationem Deo agimus gratias pro beneficiis creationis omnium propter nos: & ratione corporis & sanguinis Domini per quorum oblationem Deo agimus gratias pro beneficiis redemptionis. De vtrisque enim beneficiis Deo sunt agendæ gratiæ, & quòd omnia creauit propter nos, suis nos pascens creaturis secundum corpus & quod per filii sui mortem nos redemit, eius in corpore & sanguine non pascens secundùm animam. Sed redeamus ad tractationem verborum Christi, ex quibus intelligendum quis sit vsus & finis instituti huius sacramenti, & quatenus offertur Deo, & quatenus sumitur à fidelibus, nempe quòd ad renouandam Christi pro nobis crucifixi memoriam sit institutum & vsurpandum. Huius autem memoriæ renouatio non est vltimus finis, sed propter multiplicem fructum ex illa memoria in nobis prouenientem, voluit Dominus hoc sacramentum in sui rememorationem & instituere, & à nobis vsurpari ac frequentari. Et primùm quidem memoria passionis per hoc sacramentum facta, excitat in nobis gratiarum actionem, excitat & fiduciam tum consequendæ remissionis admissorum à nobis malorum, tum impetrandorum à Deo bonorum, quæ vel ad benè vel ad beatè viuendum nobis sunt necessaria: nec tãtùm in nobis excitat huiusmodi gratiarum actionem & fiduciam, sed etiam ipsum sacramentum per se quatenus est sacrificium, illud est per quod Deo gratias agimus, & medium consequendi malorum remissionem, & bonorum impetrationem. Gratias enim Deo agere conuenientiùs non possumus, quàm offerendo ei suum filium, qui ei est vnicè gratus, & per quem ab ipso nos accepisse agnoscimus bona pro quibus gratias agimus. Nec per alterius oblationem expectanda aut peccatorum remissio, aut bonorũ impetratio, quàm illius qui solus est agnus Dei tollens peccata mundi, quique sua passione meruit nobis & malorum remissionem, & bonorum donationem. Offertur ergo ex memoriæ Christi renouatione, in gratiarum actionem pro acceptis bonis in remissionem admissorum malorum, in impetrationem bonorum, quæ vel in præsenti, vel in futuro sunt optanda. Cùm enim in veteri lege alia essent sacrificia quæ in gratiarum actionem erant offerenda, alia quæ pro peccatis, alia quæ pro impetrandis bonis, pro omnibus illis in noua lege vnum successit sacrificium, quod ad omnia illa & est sufficiens, & efficax. Quatenus verò hoc sacramentum est conuiuium, & à fidelibus cum memoria passionis Dominicæ sumitur, operatur in eis vitam spiritualem, & pignus est eis æternæ felicitatis, admonetque eos mutuæ dilectionis, idque triplici ratione, scilicet, quòd eodem omnes sint redempti pretio, quòd eadem omnes pascantur mensa, quodque ad eandem omnes vocati sint felicitatem, cuius in hoc sacramento pignus accipitur, & vt breuiùs dicatur, sacramentum hoc & quatenus offertur, & quatenus sumitur cùm memoria passionis Christi, fidem passionis in nobis renouat, renouandoque confirmat, spem erigit impetrandi & remissionem malorum nostrorum, & donationem bonorum diuinorum, & charitatem accendit tum erga Deum, quem intelligimus nos cùm inimici essemus tantopere dilexisse, tum erga proximos ob triplicem iam dictam rationem. Triplicem hunc sacramenti istius effectum bene complectitur celebris illa Antiphona, *O sacrum conuiuium, in quo Christus sumitur, &c.* Illud enim quod dicitur, *recolitur memoria passionis Christi*, ad fidem pertinet: illud, *mens impletur gratia*, ad charitatem: ad spem verò quod dicitur, *futuræ gloriæ nobis pignus datur*, quarum trium antiphonæ partium prima præteritum respicit, secunda præsens, tertia futurum.

SIMILITER *l* ET CALICEM ACCIPIENS *c* POSTQVAM COENAVIT, *e* GRATIAS EGIT, &c.] Qualia fecit circa panem, talia & circa calicem. Accepit enim eum in manibus gratias egit, diuidendumque dedit, atque præcepit vt eum accipientes biberent ex eo omnes, quæ omnia Lucas complexus est, dicens, *Similiter calicem accipiens, &c.* cum alii duo illa explicatim exponant. Cæterùm pro dictione, *calicem*, quæ certum quoddam poculi genus significat, Græcis semper est ποτήριον quod simpliciter poculum significat, vnde & Diuus Ambrosius in Paulo poculum legit. Bene autem Lucas & Paulus adiecerunt, *postquam cœnauit*, vt intelligamus poculum hoc & similiter panem, de quo dictum est, ad vulgarem cœnam non pertinuisse, quæ pascendo corpori subseruiebat. Porrò ex eo quod Dominus apud Matth. dicat, *Bibite ex hoc omnes*, Lutherani conantur ostendere, necessariam esse omnibus Christianis sumptionem Eucharistiæ sub vtraque specie: verum inefficaciter hinc illud colligunt, quãdoquidem hæc verba tantum ad ibi tum præsentes Apostolos pertinent. His enim verbis non aliis loquebatur quam iis quibus poculum porrexerat, dicens, vt est apud Lucam, *Accipite & diuidite inter vos.* Quòd si quis instet, & dicat, Dominum in Apostolis etiam nobis locutum, cùm Eucharistiam non illorum tãtùm causa instituerit, sed & propter nos, atque ob id illud, *Bibite omnes*, etiam ad nos pertinere: dicendum, Dominum in Apostolis non aliis locutum, quod attinet ad præceptum bibẽdi, quàm his, quibus in ipsis Apostolis dixit illud, *Hoc facite in meam commemorationem.* Quare sicut potissimùm ad sacerdotes Apostolorum locum obtinentes pertinet, ita hoc de bibendo calicem præceptum: vnde ab initio semper hinc intellexit Ecclesia sacerdotes cùm faciũt quod fecit in vltima cœna Christus, hoc est, cùm consecrant, ex Christi præcepto debere sub vtraque specie & consecrare, & sumere, non autem necessariam esse sub vtraque specie sumptionem lai-

cis, ad quos non aliter pertinet necessariò bibendo calicis præceptum, quàm illud, *Hoc facite*, nempe quatenus sunt Ecclesiæ membra, & cum ipsis sacerdotibus faciunt quod totiùs Ecclesiæ nomine faciunt sacerdotes. Itaque quanquam in primitiua Ecclesia etiam laici ferè communicabant sub vtraque specie, quando ita commodè fieri potuit ob credentium paucitatem, quando item sanguinis Christi sumptione populus fidelis armãdus erat ad sanguinis proprii pro Christo effusionem, semper tamen etiam ab initio quandoque sub panis tantum specie Eucharistia laicis porrigebatur, semperque creditum est, non esse contra Christi præceptum, imò conuenire institutioni Christi, vt cùm ita tempus & locus postulat, sub altera tantùm specie Eucharistia porrigeretur fidelibus, quod ex eo patet, quod antiquissimi quidam patres intellexerint Dominum in Emaus duobus discipulis, corpus suum dedisse sumendum, quando in fractione panis cognouerunt eum, nunquam id intellecturi, si credidissent panem sine calice in Eucharistia non posse distribui, cùm certùm sit tunc discipulis à Domino calicem non fuisse porrectum. Cùm ergo semper crediderit Ecclesia, non esse necessariam sumptionem Eucharistiæ sub vtraque specie, quòd sub altera specie totus Christus sumeretur, nec Christi præcepto videret omnes ad huiusmodi obligatos esse sumptionem: succedentibus postea temporibus, nulla quidem præceptorum vi, sed consensu quodã tacito tam populi quàm cleri, sensim irrepsit consuetudo communicandi laicos sub altera tantum specie. Quę quidẽ consuetudo non potest videri introducta ex vitio aliquo aut cleri, aut populi, cùm nihil quæstus aut lucri temporarii vel his, vel illis inde prouenerit penitus, sed res ipsa & experientia satis arguit, manifestam periculorum & magnitudinem & multitudinem tam clerum quàm populum ad istam cõsuetudinem paulatim induxisse. Fuit enim periculũ in ministratione, ne sanguis, scilicet, effunderetur, quod & sæpius accidit, præsertim cum ingenti multitudini fuisset communicandum: periculum item in conseruatione, ne vini species in acetum verteretur, cũ parochi tenerentur eam ob ægrotos semper habere paratum: periculum etiã cum ad morituros apportaretur, siue quis eques aut pedes eam ferret periculum quoque in his qui nauseam vini patiũtur: periculũ, ob inopiam vini, cuius in plerisque orbis partibus magna est penuria, periculum denique infidelitatis, ne videlicet non sub vtraque specie totus crederetur subsistere Christus. Commendat hanc iam receptam consuetudinem & veteris legis figura quæ ei probè quadrat. Nam quod in ea lege liquidũ offerebatur, quod & libamen vocabant, haud quaquam à laicis, sed à solis recipiebatur sacerdotibus. Obuenerat enim id in partem sacerdotum, quemadmodum & nunc sacramenti pars quæ liquida est, solis est reseruata sacerdotibus. Hanc ergo consuetudinem sic rationabiliter introductam, & tam variis commendatam modis, cùm ex doctrina Ioannis Huss Bohemi Græcos secuti assererent esse illicitam & scripturis contrariam, duo concilia generalia, Constantiense & Basiliense, approbauerunt, hæreseos condemnantia eos qui hãc consuetudinem impugnare & mutare auderent, & pro lege habendam hanc consuetudinem decernentia. Sic enim Concilium Constantiense sessione 13. definit, *Et sicut hæc consuetudo ad euitandum aliqua pericula & scandala rationabiliter introducta, quod licet in primitiua Ecclesia huiusmodi sacramentum reciperetur à fidelibus sub vtraque specie, postea à conficientibus sub vtraque, & à laicis tantummodo sub specie panis suscipiatur, cùm firmissimè credendum sit, nullatenus dubitandum, integrum Christi corpus & sanguinem tam sub specie panis, quàm sub specie vini veraciter contineri. Vnde cùm huiusmodi consuetudo ab Ecclesia & sanctis Patribus rationabiliter introducta & diutissimè obseruata sit, pro lege habenda est, quam non licet reprobare, aut sine Ecclesiæ authoritate pro libito mutare. Qua propter dicere quod hanc consuetudinem aut legem obseruare sit sacrilegium aut illicitum, censere debet erroneum, & pertinaciter asserentes oppositum præmissorum tanquam heretici arcendi sunt & grauiter puniendi per diœcesanos locorum.* Hæc consilium illud. Et concilium Basiliense, in quo longiùs hæc res cum Bohemis disputata est, hanc eandem præfati concilii sententiam sessione tricesima confirmat. Doctè, contra Lutheranos hanc consuetudinem post Bohemos rursum impugnantes, disputat præter alios Episcopus Roffensis, & alibi, & in libello cui titulus, Defensio regiæ assertionis contra captiuitatem Babylonicam, in quo decem conditionibus hanc consuetudinem commendatam ostendit, quas per epilogum tandem sic colligit. Quando igitur hæc consuetudo nullius occasione corruptionis ortum accepit, & à multis discriminibus liberat, nullique repugnat Euangelico præcepto, quin magis congruit ei tam nouæ legis exemplum, quam veteris instrumenti figura, neminem afficit dispendio, nulla vi, sed tacitis omnium suffragiis irrepsit, & in ea republica quæ sancto Spiritu gubernatur, atque in eo negotio quod salutem animarum concernit, sitque demum per tot Ecclesiæ proceres bis approbata, quis tam insanit, vt non putet eam à Spiritu sancto fuisse profectam? Et hactenus quidem pro recepta cõsuetudine statuenda. Restat vt de materia secundæ partis huius sacramẽti agamus, quod & circa hanc sit erratum, sicut circa materiam ex qua Christi conficitur corpus. Fuerunt enim qui decepti falsa sobrietatis imagine, pro calicis consecratione non vinum, sed aquam solam censuerunt apponendam, qui ob id Aquarii dicti sunt ab Diuo Augustino libr. de hæresibus, cap. 64. Sunt rursum qui cum hoc errore ex diametro pugnantes solum vinum in calice apponendum censent, aquãque minimè vino miscẽdam. Et hoc enim post Græcos docuit Lutherus, asserens mistionem aquæ cum vino figmentum esse merè humanum, imò malæ & sinistræ significationis, eo quòd in malam partem ponatur in scripturis mistio aquæ cum vino, vt cùm dicitur, *Vinum tuum mistum est aqua.* At Diuus Cyprianus scribens ad Cæcilium contra eos qui in calice tantum offerebant aquam, vtrumque errorem prædictum refellit, ostẽdens ex exemplo Christi vinum offerendum, sed mistum aqua. Et quidem vinum fuisse in calice quem suis Dominus porrexit, ostendit ex eo, quod Euangelistæ subiiciunt dictum à Domino *Non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Fuit ergo genimen vitis in calice quem Dominus accepit, & suis dedit. Vinum autem fuisse mixtum aqua non probat apertis aliquibus Euangelii verbis, vt nec illis probari potest, sed intelligendum relinquit ex eo quod certum est in calice fuisse vinum, eo quod vinum in illis calidis regionibus non solitum fuerit bibi, nisi mistum aqua. Alioqui vinum fuisse mixtũ aqua in cœna Dominica, probat per illud Prouerb. quod adaptat huic sacramento, *Sapientia ædifi-*

Quæ pericula in cõmunione sub vtraq; specie.

Isaie 1.

Prouer. 9.

dificauit sibi domum, excidit columnas septem. Immolauit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam. Non solùm autem ex scripturis, sed & ex Dominica reuelatione & præcepto testatur se idipsum accepisse vt vinum mixtum offeratur. Sic enim scribit in principio epistolæ, Nec hoc putes, frater charissime, nostra & humana mente conscribere, aut vltroneè hoc nobis audacter assumere, cùm mediocritatem nostram semper humili & verecunda moderatione teneamus, sed quando aliquid Deo inspirante & mandante præcipitur, necesse est Domino seruus fidelis obtemperet, excusatus apud omnes, quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam Domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. Admonitos autem nos scias, vt in calice offerendo Dominica traditio seruetur, neque aliud fiat à nobis quàm quòd nobis prior Dominus fecit, vt calix qui in commemorationem eius offertur, mixtus vino offeratur. Hæc ille sanctissimus simul & doctissimus martyr, in quibus non tantùm asserit, Dominum in cœna mixtum vinum obtulisse, sed à Deo sibi inspirante & mandante fuisse præceptum, vt Christi traditio seruaretur. Cui facto & traditioni Christi conuenit & figura veteris testamenti, in quo sanguini vitulorum & hircorum, quo Moyses vetus testamentum confirmauit, aquo admiscebatur, quemadmodum testatur Paulus ad Hebræos, dicens, *Lecto omni mandato legis à Moyse vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua, ipsum librum & omnem populum respersit.* Et tamen aquæ non fit mentio in Exodo. Iam & Diuus Hieronymus in quæstionibus Hebraïcis super Paral. circa illud quòd *aquam Dauid libauit Domino*, annotandum dixit, quòd in sacrificiis in quibus vinum offerebatur, idem aqua mixtum fuerat. *Notandum* (inquit) *quòd vinum quod Deo in sacrificium offerebatur, aqua mixtum erat.* Porrò sicut ritus celebrandi in azymo pane non tantùm commendatur facto Christi & veteri figura, sed etiam mysticis significationibus, quas habet duas, vt priùs est dictum: ita & ritus miscendi aquam vino præterquam quòd commendetur & Christi facto & figura veteris testamenti, etiam commendatur duplici significatione mystica. Et quidem prima & præcipua huius ritus significatio quæ sit, explicat Paschasius pontifex, dicens, *Cur in calice aqua misceatur, illa permaximè causa est, quia de latere Christi vbi passio completur, sanguis pariter & aqua manauit.* Sic & Alexander primus, Apostolorum temporibus vicinus, & Cypriano antiquior, in suis decretis, In sacramentorum (inquit) oblationibus, quæ inter missarum solennia Domino offeruntur, passio Domini miscenda est, vt eius cuius corpus & sanguis conficitur, passio celebretur, ita vt repulsis opinionibus superstitionum, panis tantùm & vinum aqua permixtum in sacrificio offerantur. Non debet enim, vt à patribus accepimus, & ipsa ratio docet, in calice Domini aut vinum solum, aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumque ex latere eius in passione profluxisse legitur. Hæc ille, in cuius verbis præter alia obseruandum, quod à patribus se dicat accepisse hunc ritum, nimirum Apostolis, quibus erat vicinus.

Eandem huius ritus significationem tradunt & alii patres. Diuus Augustinus enim explicans illud Ioannis, *Et continuò exiuit sanguis & aqua*, Ille (inquit) *sanguis in remissionem fusus est peccatorum. Aqua illa salutare temperat poculum.* Et Diuus Chrysostomus super eisdem verbis, *Non casu* (inquit) *& simpliciter hi fontes scaturierunt, sed quoniam ex ambobus Ecclesia constituta est. Sciunt hoc initiati, per aquam enim regenerati, sanguine & carne nutriti sunt. Hinc mysteria ortum habent, vt quoties ad admirandum calicem accedis, tanquam ab ipso latere hauriens accedas.* Alteram huius ritus mysticam significationem reddidit D. Cyprianus epistola prædicta, scribens in hunc modum, Aquas populos significare in Apocalypsi scriptura diuina testatur, dicens, *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ, & gentes ethnicorum sunt, & linguæ*, Quod scilicet perspicimus & in sacramento Dominici calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei in quem credidit copulatur & iungitur. Quę copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. Vnde Ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutã, fideliter & firmiter in eo quòd credidit perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo, quò minus hæreat semper, & maneat in diuina dilectione. Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantùm quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem vtrumque miscetur & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spirituale & cœleste perficitur. Hæc ille. Vtraque prædicta huius ritus significatio redditur in sermone quodam de corpore & sanguine Domini, qui est in tomo 4. inter opera Diui Hieronymi. Nec diuersa est ab hac secunda ratione, ea mixtionis huius significatio, quam indicat D. Ambrosius libr. 4. de sacramentis capite quinto dicens, *Ante verba Christi calix est aqua & vini plenus, vbi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur qui plebem redemit.* His enim verbis significat, mistionem hanc sic quidem significare coniunctionem populi cum Christo, vt etiam simul significetur redemptio populi per sanguinem Christi. Porrò sicut ex eo quòd absolutè Euangelistæ dicunt, Christum accepisse panem, creditur quemuis panem propriè dictum posse esse materiam consecrandi corporis Dominici, nec esse absolutè necessarium azymum panem, quamuis ex Apostolica traditione, conformi facto Christi, veterique figuræ, & conueniente mysteriis significandis in tali pane cõsecratio facienda sit: ita ex eo quòd vini tantùm mentionem fecerint Euangelistæ creditur quoduis vinum propriè dictum, quod scilicet est vinum vitis posse esse materiam consecrandi sanguinis Domini, nacesse absolutè necessariam mistionem aquæ cum vino, quamuis ob traditionem Apostolicam, conformem facto Christi, veteribusque figuris, & conuenientem significandis dictis mysteriis, illa temerè non sine graui peccato possit prætermitti. Proinde quod suprà dixit D. Cyprianus, sic offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest, sic est accipiendum vt significari intelligatur neutrum æquè sine peccato prætermitti posse, & vtrumque ad mysterium significandum esse necessarium ęquè, non autem vtrumque æquè necessarium esse ad mysterii operationem. Cùm autem vinum esse debeat vnde conficiatur sanguis Dominicus, necesse

est vt aqua miscenda vino non in tanta apponatur quantitate, vt vinũ corrumpatur. Vnde extra de celebratione missarum dicitur ab Honorio ad quendam archiepiscopum, Perniciosus in tuis partibus inoleuit abusus, videlicet quod in maiori quantitate aqua ponitur in sacrificio, quàm de vino, cum secundum rationabilem consuetudinem Ecclesiæ generalis, plus in ipso sit de vino, quam de aqua ponendum. De conuersione autem illius aquæ quæ vino miscetur in altari, Innocentius tertius in cap. *cùm Martha* titulo *de celebratione missarum*, tres refert opiniones, quosdam scilicet dixisse, quod sicut vinum conuertitur in sanguinem qui fluxit de latere Domini, ita & aqua conuertatur in aquam, quæ cũ sanguine fluxit ex eodem latere. Alios verò tenere, quod aqua vino mixta trãsiens in vinum, simul cum vino transsubstantietur in sanguinem Christi. Alios rursum, eo quòd physici asseuerent, aquam non transire in vinum, sed eam iam vino mixtam posse per artificium rursum separari à vino, putare aquam nec in sanguinem trãsire; sed nec in alteram aquam, sed per se manere vino conuerso in sanguinem, & circunfusam prioris vini accidentibus consistere. Inter quas opiniones cùm nullam planè reiiciat, probabiliorem iudicari pronunciat illam, quæ asserit aquam cum vino in sanguinem transmutari, quæ sententia etiam cõsistere potest, etsi verum sit quod physici dicunt, aquam vino mixtam non conuerti in vinum. Alias enim duas opiniones esse improbabiles ostẽdit Diuus Thomas, in tertia parte quæst. 74. art. 8.

l HIC EST *a* ENIM *l* SANGVIS MEVS NOVI TESTAMENTI, QVI PRO VOBIS, &c. Coniunctio, *enim*, addita apud Matthæum, quæ etiam in canone Missæ ex hoc loco additur in consecratione panis, reddit rationem eius quod dixit Dominus, *Bibite ex hoc omnes.* Videri autem posset hæc ratio esse absurda, vtpote potiùs inductiua ad contrarium, hoc est, ad non bibendum ex illo. Quia enim sanguis erat, ideo videri poterat ex eo non bibendum, quia sanguinis esus horrore plenus est, & in veteri testamento toties prohibitus. Videri ergo, inquam, posset absurdam esse hanc rationem, nisi cogitemus, Dominum iam respexisse ad ea quæ olim dixerat de necessitate & vtilitate sumptionis sui sanguinis, vt scribitur Ioan. 6. vt quemadmodum suprà in hoc capite est annotatum, perinde sit quod modò Dominus dixit, ac si dixisset, Dixi olim vobis, quod nisi biberitis sanguinem filii hominis, non habebitis vitam in vobis, si verò biberitis eum habebitis vitam in vobis. *Bibite ergo ex hoc omnes.* Nam hic est sanguis ille meus, quem qui dignè bibunt, habebunt secundùm promissionem meam, vitam æternam. Et quidem pulchram rationem diuersitatis cur in veteri testamẽto esus sanguinis animalium quæ Deo offerebantur, & quorum caro comedebatur, fuerit prohibitus, in nouo vero testamento sanguinis noui agni bibitio præcipiatur reddit Diuus Cyprianus in sermone de cœna Domini: Noua est, inquit, huius sacramenti doctrina, & scolæ Euangelicæ hoc primum magisterium protulerunt & doctore Christo primùm hæc mũdo innotuit disciplina, vt biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquæ authoritas districtissime interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet, Euangelium præcipit vt bibatur. In quibus mandatis hoc maximè discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habet viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine vlla reuocatione terminum constitutũ. Ideoque ab obtinendam æternitatem non potest proficere, quòd semel obrutum non surgit vlteriùs, nec aliqua ei superest virtus, quod sine vlla spe præcisis radicibus, mors penitus exiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur, sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & cæteris quæ in corpore sunt propria distribuit officia, & diuidit motus, quasi talenta partitur. Nec oportuit vt sanguini humano sanguis pecudum misceretur, quia vita rationalis hominis vitæ bestiali sociari non habet, sed omnino à fidelium animis quasi sanguis impurus, detergenda est hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria qua vita pecudum inanescit, vel quod sanguis consubstantialis sit animæ, & necesse sit vtrumque superueniente suffocatione dissolui. Carne quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimiles, ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus: quod verò dignitati nostræ non conuenit, & ab æternitate alienum videtur: à nobis subtilissimo legis indicio separamus. Bibimus autem de sanguine Christi ipso iubente, vitæ æternæ cum ipso & per ipsum participes, animalis vitæ peccata quasi sanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati gustum à beatitudine priuatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitæ æternæ suo sanguine reduxisset. Hæc ille doctè philosophans, quæ ob id prolixè hic visum est adferre, quod rationi illi qua Dominus ad bibendum suum sanguinem inuitat, bene conueniant. Porrò pro illo, *Hic est sanguis meus*, Græcè est, τοῦτ' ἐστι τὸ αἷμά μου, vnde patet non solum, quod dictio, *hic*, non sit aduerbium hoc loco, sed pronomen, verum etiam quod pro pronomine masculino, *hic*, verti posset neutrum, *hoc*, vt ita sit, *Hoc est sanguis meus.* Quæ versio magis conueniret ei quod præcedit, *bibite ex hoc omnes*, vt iam eiusdem generis pronomen subiiciatur, dicendo, *Hoc est enim sanguis meus.* Rursus pronomen neutrum, hoc, magis conuenit indeterminatæ demonstrationi substantiæ, qualem demonstrationem suprà dictum est esse in his consecrationum verbis. Nam si dicas, *Hic est sanguis meus*, videtur sensus esse, Hic sanguis est sanguis meus Certè Diuus Cyprianus in epist. ad Cæcilium legit: *Bibite ex hoc omnes. hoc est enim sanguis noui testamenti*, &c. Nec tamen malè noster vertit interpres. Nam frequenter hoc modo, *hic*, ponitur pro, *hoc*. vt cùm Exodi 16. filiis Israël interrogantibus de Manna, *Quid est hoc?* respondit Moyses, *Iste est panis, quem dedit vobis Dominus ad vescendum*, cùm videretur dicendum, Istud est panis, &c. Additur in verbis Domini pronomen, *meus*, dicendo, *Hic est sanguis meus*, ad distinctionem huius sanguinis ad quem bibendum prouocat à sanguine animalium, quem bibere nec proderat, nec licebat. Cæterùm ob additum pronomen illud, duriusculè iam cohæret cum substantiuo, *sanguis*, genitiuus, *noui testamenti*, quod in Græcis vitatur per præpositum articulum, τὸ, qui facit vt post nomen αἷμα sit repetendum τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, id est, sanguis, inquam, noui testamenti. Addita est autem hæc pars ad distinctionem eius sanguinis de quo

Exod. 16.

quo dixit Moyses, vt scribitur Exodi 24. cum firmaret pactum inter Deum & Israëlitas, *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum.* Ad quæ verba hic est à Domino allusum, vnde pro *fœderis*, Septuaginta habent, vt est hoc loco, διαθήκης, & ad Hebr. 9. legimus, *Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos Deus.* Dicitur autem scripturæ phrasi sanguis fœderis vel testamenti, sanguis quo fœdus aliquod confirmabatur. Solitum enim erat antiquitus fœdera firmari sanguine solorum animalium, quo significabant morti se facere obnoxium, morteque plectendum qui initum fœdus violasset. Et apud Romanos quidem mos fuit, vt in fœdere faciendo porca feriretur, vt testatur illud Virgilii libro 8. Æneidos, *Stabant & cæsa firmabant fœdera porca.* Vnde & nomē, fœdus à feriendo dictum putant quidam. In populo autem Dei per sanguinem & mortem animalium mundorum, quæ Christi typum præ se ferebant, fœdera inter Deum & populum firmabantur. Vnde Genes. 15. cùm Deus pactum suum cum Abraham erat firmaturus, de danda illi & semini eius terra Chanaam, iubet animalia aliquot munda, quæ postea instituta sunt immolari in typum Christi, mactari & diuidi in duas partes. Et Moyses sanguine occisorum vitulorum cōfirmauit pactum inter Deum, & totum populum. Sic nunc dicit Dominus, suum sanguinem esse sanguinem *testamenti*, hoc est, qui fœdus & testamentum confirmet, sed *nouum*, ad distinctionem veteris testamenti quod confirmatum fuit sanguine vitulorum, in typum noui testamenti firmandi sanguine Christi. Cæterùm quo intelligatur quomodo hoc loco accipiatur dictio, *testamentum*, sciendum quod quanquam ea dictio Latinis significet propriè dispositionem hominis morituri, qua hæredes suorum post mortem bonorum nuncupat, in scripturis tamen frequenter ponitur simpliciter pro fœdere & pacto aliquorum inter se. Correspōdet enim dictioni Hebraicè Berith, quam Diuus Hieronymus ferè vertit in veteri testamento, fœdus vel pactum, aliquando testamentum. Septuaginta verò semper verterunt διαθήκην, qua dictione Græci vtuntur in ea significatione quam apud nos propriè habet dictio *testamentum*, quanquā vox ea ex sese omnem significet dispositionem, cùm sit à verbo διατίθημι, quod est disponere, ita vt quoduis pactum & fœdus, quod est quædam dispositio, rectè dicatur διαθήκη sicut & testamentum, eo quòd si quis vocem magis sequatur quàm sermonis vsum, quicquid adhibitis fit testibus, testamentum rectè dici possit. Fœdera enim & pacta quo magis sint rata, sub testibus sanciri solent, sicut & moriturorum extremæ dispositiones, quæ propriè testamenta appellantur. Itaq; & hoc loco nomen testamenti accipi potest simpliciter, pro fœdere, pacto, vel dispositione, quemadmodum accipitur ad Hæbræos, cùm de sanguine Mosaico dicitur, *Hic est sanguis testamenti quod mandauit ad vos Deus*, cùm Hieronymus in Exodo verterit, fœderis, vt sit sensus hoc loco, *Hic est sanguis meus*, per quem nouum pactum & noua Dei erga homines dispositio confirmatur & sancitur. Sicut autem pactum inter homines initum cōtinet quasdam conditiones ab vtraque paciscentium parte seruandas, ita & pactum Dei cum hominibus duplices continet conditiones. Et ex parte quidem Dei continet promissiones quibus promittit se fore Deum sui populi, & bona quædam illis largiturum. Ex parte verò hominum continet obseruationem mandatorū Dei quam ab illis vicissim Deus requirit. Sic in fœdere quod toties Deus icit cum Abraham, promittit Deus se fore in Deum Abraham & semini eius, hoc est, singularem eius se curam habiturum, & possessionem terræ Chanaam ei largiturum, multiplicaturum semen eius sicut stellas cœli, ac benedicturum in semine eius omnes gētes terræ: requirit autem vicissim, vt ambulet Abraham coram se, & sit perfectus circuncidatq; carnem præputii in omni masculo domus suæ & seminis sui. Idem fœdus deinde renouauit Deus per Moysem in monte Sinai cum toto populo Israëlitico, promittentes se eius populi fore verum protectorem & gubernatorem, atque terram fluentem lacte & melle ei præbiturum, sed requirens vicissim obseruationem mandatorum quæ per Moysen ei proposuit, ad quæ cùm se populus voluntariè adiiceret, dicens, *Omnia quæcunque dixerit Dominus, faciemus & erimus obediētes*, iam tum pactum inter Deum & cum populum perfectum erat, confirmabatur autem per sanguinem super altare & populum aspersum. Post hoc fœdus temporales continens pollicitationes, successit aliud Dei cum humano genere fœdus, aliaque erga homines dispositio per Christum apertè hominibus promulgata, qua Deus iam disposuit nō Iudæos tantùm, sed vniuersas etiam nationes terræ suscipere in suam gratiam, offerens per Christum omnibus hominibus peccatorum remissionem, ac largam spiritus sui impartitionem, ac tandem adeptionem vitæ beatæ & æternæ in regno cœlorum, sed vicissim ab hominibus, quò hæc consequi possint, requirens fidem in Christum, ac obseruationē mandatorum per Christum editorum. Quod quidem Dei fœdus spirituales & æternas cōtinens promissiones, respectu eius quod per Moysen est initum, nouum dicitur fędus, pactum & testamentum, quia illi iam antiquato & abrogato successerit quanquam huius fœderis etiam prisci sancti fuerint participes, sed non tam reuelatè & tam potenti spiritu, atque postea factus est mundus, per Christi aduentum, prædicationem & mortem. Huius noui fœderis sanguis Christi est confirmatus longè alia & perfectiori ratione, quàm sanguis ille vitulinus fuit cōfirmatiuus veteris fœderis, nimirum quod sanguis Christi meretur hominibus apud patrem promissam hoc fœdere peccatorum remissionem & felicitatem vitę ęternæ, gratiam item Spiritus sancti, quia quidem Dei mandata (quorum obseruationem hoc fœdere à nobis Deus exigit) adimpleamus. Rursum quia securos nos facit de stabilitate & immobilitate huius erga humanum genus fœderis & dispositionis diuinæ. *Sic enim*, inquit Paulus, *cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multò magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius.* Et, *qui etiam proprio filio suo non peperit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam omnia nobis cum illo donauit?* Hic autem nouo fœderi accedit etiam propria ratio testamenti, secundùm quam testamentum dicitur promissio vel depositio hæreditatis, per intermediam testatoris mortem obuenturæ his qui nuncupati sunt hæredes. Nouo hoc enim fœdere hæreditas vitæ æternæ à Christo electis promissa & disposita, obuenire eis cœpit per mortem ipsius, per quam clausa eatenus ianua regni cœlorum est aperta. Vnde ad hanc rationem testamentorum secundùm quam Latinis propriè dicitur aliquid testamentum, & Græcis, διαθήκη, alludens Diuus Paulus in

Exod. 24. Hebr. 9. Exod. 24. Rom. 5. Rom. 8.

Hebr. 9.

in epiſtola ad Hebr. 8. *Ideo*, inquit, *noui teſtamenti mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant ſub priori teſtamento, repromiſſionem accipiant qui vocati ſunt, æternæ hæreditatis.* Vbi enim teſtamentum eſt, mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris. Teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt: alioqui nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt. Sic & in epiſtola ad Galatas, Dei teſtamentum cum hominis propriè dicto teſtamento comparat. Proinde hoc loco dictio, *teſtamentum*, accipi etiam poteſt non ſimpliciter pro fœdere, ſed pro tali diſpoſitione, quæ ſecundum receptum vocabulorum vſum propriè dicitur Latinis teſtamentum, & Græcis διαθήκη. Huius autem noui teſtamenti ſecundum hanc rationem intellecti, ſanguis Chriſti etiam eſt confirmatiuus, quia vt Paulus declarat, per effuſum ſanguinem & mortem Chriſti teſtatoris, dimiſſis peccatis obuenit electis promiſſa olim hæreditas vitæ æternæ, quam adire ante illam mortem nemo poterat, ita vt vſque ad illam teſtamentum Chriſti necdum videretur ratum & efficax. Vtrouis autem modo accipiatur hic dictio, *teſtamentum*, ſanguini tribuitur eſſe confirmatiuum noui teſtamenti, non corpori, quia ſanguis mortis eſt ſymbolum, quia fœdus & teſtamentum propriè dictum, fit ratum & firmum. De hoc nouo fœdere & teſtamento multa prædixerunt Prophetæ, vt Iſaias cap. 54. 55. 59. 61. & apertiſſimè Iere. cap. 31. De ſanguine huius teſtamenti, de quo ſanguine hic loquitur Dominus, vaticinatur Zacharias, dicens, *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos de lacu in quo non eſt aqua.* Quomodo ſanguis Chriſti nouum hoc teſtamentum erat confirmaturus, prædixit Iſaias, *Si*, inquit, *poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur.* Cæterùm pro eo quod habent Matthæus & Marcus, *Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti*, Lucas (ſicut & Paulus) habet, *Hic eſt calix nouum teſtamentum in meo ſanguine.* In quibus verbis verbum, *eſt*, quod in Græcis non eſt, ſed ſubaudiendum relinquitur, non commodo ſatis loco poſitum eſt. Dicendum enim potiùs fuerat, *Hic calix eſt nouum teſtamentum*, vel vt legimus in Paulo, *Hic calix nouum teſtamentum eſt.* Male autem in quibuſdam libris legitur hoc loco, *Hic eſt calix noui teſtamenti*, ſicut & non rectè quidam illud, *nouum teſtamentum*, accipiunt quaſi ſit accuſatiui caſus, explicantes ſic. Hic eſt calix nouum teſtamentum, ſubaudi confirmans vel ſignans (ſic enim explicat Dionyſius Carthuſienſis) cùm Græcè ſit, τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη: id eſt, hic calix, vel hoc poculum, nouum teſtamentum, ſubaudi eſt. Porrò ex his verbis ſic apud Lucam & Paulũ poſitis & Lutherus & Oecolampadius aſſertionis ſuæ defenſionem venati ſunt. Et Lutherus quidem præter alia abſurda quæ hinc nititur ſtabilire, colligit hinc non eſſe opus ſuſcepturo Euchariſtiam ſeſe priùs per contritionem & confeſſionem de admiſſis purgare peccatis, ſed ſatis eſſe vt credat promiſſioni Chriſti de remiſſione peccatorum per Euchariſtiæ ſumptionem obtinẽdo. Sic autem argumentatur, Nouum teſtamentum eſt promiſſio remiſſionis peccatorum, ſed calix Chriſti & ſanguis eius, Luca & Paulo teſtibus eſt nouum teſtamentum. Eſt igitur calix Chriſti promiſſio remiſſionis peccatorum: quare conſequitur quod per eius cum fide ſuſceptionem obtineatur remiſſio peccatorum, proinde non eſt neceſſe ad dignam

Zach. 9.

Iſaie 53.

A Euchariſtiæ præceptionem, vbi priùs homini per contritionem & confeſſionem peccata ſint remiſſa, antequam ad eam ſuſpiciendam accedat. Sed dicendum eſt certum eſſe, hanc locutionem, *Hic calix nouum teſtamentum eſt*, non poſſe accipi in proprio ſenſu, ſed in eo quem clariora verba Matthæi & Marci indicant & exigunt. Siue enim calix dicatur accipi pro ipſo vaſculo potorio, de quo bibebant Apoſtoli, ſiue ſynecdochicè pro ſanguine in ipſo poculo contento, non poteſt conſiſtere vt ſit in illis verbis propria locutio. Nemo enim dixerit propria locutione vaſculum illud potorium fuiſſe teſtamentum nouum, quum incertum ſit an adhuc extet illud poculum, at nouum teſtamentum æternum eſſe omnes teſtantur ſcripturæ: ſed nec ſanguis in calice cõ-

B tentus poteſt propria locutione dici teſtamentum nouum, quia vnum tantum eſt nouum teſtamentũ, & non multa. At, Paulus in epiſtola ad Hebræos docet ex Ieremia, legem Euangelicam eſſe nouum teſtamentum: non eſt ergo ſanguis Chriſti propriè nouum teſtamentum. Deinde apud Matthæum & Marcum ſanguis dicitur eſſe noui teſtamenti ſanguis, nõ ergo nouum teſtamentum, non magis quam ſanguis vitulinus fuit teſtamentum vetus. Poſtremùm dictionem, *calix*, non poſſe hic accipi pro ſanguine contento in calice, patet ex eo quod additur, *in meo ſanguine*, quæ verba ineptè erunt adiuncta. Non enim concinna fuerit oratio, ſi dixeris, Hic ſanguis eſt nouum teſtamentum in meo ſanguine. Debet

C ergo calix propriè accipi pro ipſo vaſculo, quod certum eſt propria locutione non fuiſſe nouum teſtamentum. Quocirca neceſſariò fatendum eſt, verba hæc non in proprio ſenſu accipienda eſſe, ſed per tropum quendam. Proinde hic iam inſurgit Oecolampadius, aſſerens in hac locutione, quam certum eſt eſſe impropriam, aut, verbum, *eſt*, accipiendum pro ſignificat, aut *nouum teſtamentum* pro figura noui teſtamenti, atque ex eo colliges ſimilem etiam eſſe tropum in verbis Matthæi & Marci, *Hic eſt ſanguis meus*, & ex conſequenti etiam in illis, *Hoc eſt corpus meum.* Verum falſum eſt, aut verbum, *eſt*, hic accipi pro ſignificat, aut *nouum teſtamentum* pro figura noui teſtamenti. Neque enim ſenſus eſt, calix ſi-

D gnificat nouum teſtamentum, aut eſt figura noui teſtamẽti, ſed ſignificandum eſt id quod clarius ſignificatur apud Matthæum, & Marcũ nempe quod calix confirmet & ratificet nouum teſtamentum. Quia autem calix per ſeſe non confirmat illud, ſed per ſanguinem Chriſti qui in eo continetur, ideo additum eſt, *in meo ſanguine*, hoc eſt, per meum ſanguinem. Sẽſus ergo eſt: Hic calix confirmat nouum teſtamentum, idque per ſanguinem meum qui in eo cõtinetur. Proinde aduertere licet idem planè ſignificari verbis à Luca poſitis, quod ſignificatur verbis à Matthæo & Marco poſitis & vtrobiq; aſſeri veritatẽ ſanguinis Chriſti in calice, tantumq; abeſt, vt iſta locutionis varietas quicquam veritati obſit, vt ean-

E dem non parum confirmet. Nam quod apud Lucam nouum teſtamentũ non poſſit accipi pro figura noui teſtamenti, vt vult Oecolampadius, patet ex Matthæo & Marco, apud quos certum eſt ſic accipi non poſſe, cùm dubitare nemo poſſit quin nouũ teſtamentum eo modo accipi debeat apud Lucã & Paulum, quo apud Matthæum & Marcum. Similiter quod nomen, *ſanguis* apud Matthæum & Marcum non poſſit accipi pro figura ſanguinis, vt ille vult, patet ex Luca & Paulo, apud quos certum

eſt

est ablatiuum, *sanguine* pro vero accipi sanguine. Insani enim esset dicere nomen, *sanguis*, non apud omnes accipi eodem modo. Est autem, quod minùs miremur modum illum loquendi qui est apud Lucam & Paulum, non dissimilis modus loquendi & alibi in scripturis, cùm Genes. 17, circuncisio dicitur fœdus & pactum inter Deum & Abraham, semenque ipsius, quia, scilicet circuncisi repræsentabat & confirmabat illud fœdus: *Hoc est*, inquit, *pactum meum quod obseruabitis inter me & vos, & semem tuum post te: Circuncidetur ex vobis omne masculinum.* Et postea. *Eritque pactum meum in carne vestra in fœdus æternum*: Restat vt reliqua Christi verba tractemus, quibus specificatur quis sit de quo loquatur sanguis, & quæ eius efficacia, cùm dicitur, *Qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Qui pro vobis effundetur*, inquit Lucas, sicut de corpore dixit, *quod pro vobis datur, pro multis.* habent Matthæus & Marcus, vbi per multos quidam intelligunt significari omnes. Nam omnes homines multi sunt. Pro omnibus enim, teste Paulo, mortuus est Christus: quantum scilicet ex se erat, & quantum ad mortis eius sufficientiam, Quia tamen Lucas singulariter dictum scribit, *pro vobis*, rectiùs per multos videntur intelligi electi tantùm, pro quibus solis efficaciter sanguis Christi effusus est. Cæterùm quia dicitur, *in remissionem peccatorum*, hinc rursum Lutherus colligit argumentum, quo probet Eucharistiam sumi in remissionem peccatorum: & proinde non opus esse præuia pœnitentia, & peccatorum per pœnitentiam remissione. sed sufficere vt cum fiducia obtinendæ remissionis peccatorum per Eucharistiam, accedat. Verum aduertendum, Christum non dicere sanguinem suum bibi aut bibendum esse in remissionem peccatorum sed effundi aut effundendum. Non enim inquit, bibetur, *sed effundetur in remissionem peccatorum.* Promittit ergo remissionem per sanguinis effusionem, non per sanguinis bibitionem. Hæc enim vt dignè fiat, præsupponit iam obtentam peccatorum remissionem & purgationem siue per baptismum, siue per pœnitentiam, quemadmodum & scriptura docet, & Ecclesiastica traditio atque obseruatio, & recta denique ratio. Scriptura quidem, quia Paulus dicit, *Probet autem seipsum homo & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit.* Et rursum, *Quicunque ergo manducauerit panem: & biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Ex his enim Pauli verbis semper intellexit Ecclesia grauiter eum delinquere, qui cum conscientia alicuius admissi criminis ad Eucharistiam accedit, priusquam illud per pœnitentiam & confessionem purgauerit, quod præter alios plerosque patres, apertè testatur Diuus Cyprianus suo tempore quosdam id conquerens facere, quod palam iam docere plerosque longè iustius Cypriani verbis Ecclesia conqueri potest. Sic enim habet epistol. 14. libro 3. Dum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam isto tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesim veniant, & per manus impositionem Episcopi & cleri, ius communicationis accipiant: nunc crudo tempore persecutione adhuc perseuerante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communionem admittuntur, & offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia facta, nondum exomologesi finita, nondum manu eis ab Episcopo aut clero imposita, Eucharistia eis datur, cùm scriptum sit, Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Sed nunc illi rei non sunt, qui minùs scripturæ legem nouerunt, erunt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciāt omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Eadem habet & epist. 16. eiusdem libri. Sermone verò de lapsis prolixiùs agit de hoc abusu admittentium peccatores sine pœnitentia iusta ad Eucharistiæ perceptionem, seueriter in eos inuehens. Emersit, inquit, fratres dilectissimi, nouum genus cladis, & quasi parum persecutionis procella sæuierit, accessit ac cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens & blanda pernicies. Contra Euangelii vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis cōmunicatio. Irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. Non quærunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinā. Pœnitentia de peccatoribus exclusa est, grauissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiūtur morientium vulnera & plaga læthalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pene ructantes, exhalantibus etiamnum scelus suum faucibus, & cōtagia funesta redolētibus, Domini corpus inuadunt, cum occurrat scriptura diuina, & clamet, & dicat, Omnis mundus manducabit carnem: & anima quæcunque manducauerit ex carne salutaris sacrificii, quod est Domini, immunditia eius super ipsum, & peribit anima illa de populo suo. Apostolus item testetur & dicat, *Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum.* Idem contumacibus, & peruicacibus cōminetur & denūciet, dicens, Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè reus erit corporis & sanguinis Domini: Spretis his omnibus & contemptis, vis infertur corpori eius & sanguini eius. Plus modò in Dominum manibus & ore delinquunt, quàm cùm Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesim factā criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio, & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis, pacem putant esse, quam quidam verbis fallacibus venditant Non est pax illa, sed bellū. Hęc ille, multa spectantia eodem adiungens, ac varia miracula à se cōspecta adferens quibus declaratum est quàm offenderetur Deus quod ante expiationē criminum quidam ausi fuerint sese cōmunioni ingerere. Prolixum esset omnes aliorum patrum sentētias idem cum D. Cypriano docentes adferre, ex quibus patet & quomodo locum illum Pauli omnes intellexerunt, & quæ fuerit semper Ecclesiæ traditio & obseruatio circa Eucharistiæ præceptionem. Vnum tātùm addemus Chrysost. qui præter alia quàm plurima loca sic habet homil. 17. in epist. ad Hebræos, Plurimi ex hoc loco sacrificio semel accipiunt in toto anno, alii bis, alii sæpius. Quid ergo est? Quos magis acceptabimus? Eosne qui semel, an eos qui sępius, an illos qui rarò accipiunt. Neque illos qui semel, neque qui sæpius, neque qui rarò, sed eos qui cū munda conscientia, qui cum mundo corde, cum vita irreprehensibili. Isti semper accedant. Qui verò tales non sunt, neque semel, Quid ita? quia iudicium sibi

Gen. 17. | 1. Cor. 15. | 1. Cor. 11. | Ibidem. | 1. Cor. 10.

ſibi accipiunt, & damnationem, & ſupplicium. Et non mireris, Sicut enim cibus naturaliter nutritorius exiſtens, ſi in eum qui prauis cibis corruptus eſt incidat, omnia perdit, & corrumpit, & efficitur occaſio morbi: ſic etiam iſta quæ ad hæc terribilia pertinent ſacramenta. Hæc dicens, non ab vna in anno perceptione vos veto, ſed volo ſemper vos accedere: ſanctis hæc conceſſa ſunt. Hoc etiam diaconus inſonat in illa hora ſanctos vocans, & per hanc vocem veluti maculas inſpiciens. Sicut enim in grege vbi multæ quidẽ ſaluæ ſunt pecudes multæ autem ſcabie plenæ ſunt, neceſſe eſt vt hæ prohibeantur à ſanis: ſic etiam in Eccleſia, quoniam aliæ quidem ſunt ſaluæ pecudes, aliæ autem vitiatæ, per hanc vocem prohibentur hæ ab illis: penetrans vbique per vocem illam tremendam ſacerdos: ſanctos vocans & attrahens. Quando enim dicit, Sancta ſanctis, hoc dicit, Si quis non eſt ſanctus, non accedat. Hæc ille: multis tamen cauſa breuitatis omiſſis in medio. Cæterùm qualis ſemper fuerit obſeruatio Eccleſiæ circa Euchariſtiæ perceptionem, declarat celebre illud Ambroſii factum, qui Theodoſium imperatorem peccatis obnoxium, ab altaris prohibuit communione, quouſque iuſto tempore peccata ſua pœnitentia & ſatisfactione expiaſſet. Cui ſimile narrat Euſebius lib. 6. Eccleſ. hiſtoriæ cap. 25. de Philippo imperatore, ſic ſcribens, De hoc traditum nobis eſt, quod Chriſtianus fuerit: & in die Paſchæ, id eſt, in ipſis vigiliis, cùm intereſſe voluiſſet & communicare myſteris, ab Epiſcopo loci non prius eſſe permiſſum, niſi confiteretur peccata ſua, & inter pœnitentes ſtaret, vllo modo copiam ſibi myſteriorum futuram niſi priùs per pœnitentiam culpas, quæ de eo ferebantur plurimæ, diluiſſet. Ferunt igitur libenter eum quòd à ſacerdote impetratum fuerat ſuſcepiſſe, diuinum ſibi ineſſe metum, & fidem religionis pleniſſimam rebus atque operibus comprobando. Hæc ibi. Antiquã hanc Eccleſię obſeruationem demonſtrat etiam quod narratur libr. 8. hiſto. tripart. cap. 1. de Dioſcoro & Eulogio monachis Ægypti, ſacerdotibus ſanctiſſimis. *Dioſcorus*, inquit, *non amplius centum monachis præſidebat. Qui cùm preſbyter eſſet, ſacrificia faciens, omnem perfectionem adhibebat, examinando & diligenter diiudicando accedentes ad ſacra myſteria, ita vt expiarent mentem, & mali cuiuſpiam conſcientiam non haberent*, Et adiungitur de Eulogio, *Eulogius preſbyter fertur præſcientiam habuiſſe cogitationum quorumlibet ad ſe venientium, eorumque delicta palàm redarguebat, & quæcunque latenter cogitaſſent, ſibi reuelata manifeſtabat. Qui verò aliquid mali geſſiſſent, vel prauum conſilium habuiſſent, ab altari ſuſpendebat, manifeſtans eis peccatum quod egerant, & diligentia, purgatos rurſus ſuſcipiebat.* Hæc ibi Sozomenus. Iam & recta ratio multipliciter ſatis conuincit, dignam Euchariſtiæ ſumptionem prærequirere obtentam per ſacramentum pœnitentiæ peccatorum remiſſionem & purgationem. Primùm enim ſi ſacramentum Euchariſtiæ inſtitutum eſt ad obtinendam eius perceptione peccatorum remiſſionem, ſuperfluum ergo erit ſacramentum pœnitentiæ, quod ſecundam tabulam poſt naufragium rectè vocauit Diuus Hieronymus. Quorſum enim opus ſacramento pœnitentiæ, ſi peccatorum remiſſio, ad quam illud valet, faciliùs & certiùs poteſt obtineri per Euchariſtiæ perceptionem? Diuerſorum autem ſacramentorum diuerſos oportet eſſe fines & proprios affectus; proinde alius eſt neceſſariò finis

Sozom.

A & fructus perceptionis Euchariſtiæ, & alius pœnitẽtiæ. Rurſum quod Euchariſtiæ digna ſumptio prærequirat obtentam priùs peccatorum purgationem, agnoſcere licet ex ſimilitudine cibi corporalis. Hic enim non poteſt ſuſcipi niſi ab eo qui viuit corporaliter: ergo ſimiliter cibus Euchariſtiæ ſpiritualis non poteſt rectè ſuſcipi, niſi ab eo qui viuit ſpiritualiter: nec poteſt nutrire eum qui iam eſt mortuus illi vitæ ad quam nutriendum cibus iſte ſumitur. Non viuit autem, ſed mortuus eſt ſpiritualiter quiſquis criminibus, & mortalibus peccatis eſt adhuc obnoxius: non poteſt ergo talis hunc ſumere dignè cibum, qui in vitæ percipitur alimentum. Præterea, ſicut ſuprà argumentatus eſt Diuus Chryſoſtomus, cibus corporalis per ſeſe naturaliter exiſtens

B nutritorius, ſi ab eo ſumatur qui prauis corruptus eſt cibis, non nutrit, ſed magis perdit, & morbi fit occaſio: ergo ſimiliter & hic cibus ex ſua natura nutritiuus, ſi ab eo percipiatur cuius mens adhuc eſt eſca peccatorum vitiata, tantùm abeſt vt nutrire eũ poſſit, vt illius vitio, grauioris ſit illi futurus occaſio morbi & damnationis. Vnde dicit Diuus Auguſtinus libr. de Eccleſiaſticis dogmatibus, *Si mens eſt in affectu peccandi, grauatur magis Euchariſtiæ perceptione quàm purificetur.* Sunt quidem quędã patrum ſententiæ & precationes quæ in ſacrificio miſſę leguntur, quibus ſignificatur ad peccatorum remiſſionem & mentis purificationem valere Euchariſtiæ per-

C ceptionem: ſed ea intelligi debent de peccatis leuioribus, ſine quibus vita hæc etiam à iuſtis non ducitur, aut de purgatione reliquiarum quæ ex grauioribus peccatis remanent in mente, aut denique de purgatione occultorum peccatorum quæ conſcientiam effugerunt. Sicut enim nutrimentũ cibi corporalis eſt neceſſarium corpori ad reſtaurandum id quod quotidie deperditur ex calore naturali: ita & cib. iſte ſpiritualis ad hoc ex ſua valet natura, vt quod quotidie in vita deperditur ſpirituali, manente tamen vita recuperet & reſtituat. Deperditur autem quotidie aliquid in nobis ſpiritualiter ex calore concupiſcentiæ per peccata venialia. Ad horum ergo purgationem & remiſſionem, efficax eſt

D huius perceptio cibi. Purgantur enim & remittuntur venialia per feruorem charitatis, at hunc feruorem reuocat & accendit digna Euchariſtiæ ſuſceptio. Proinde Diuus Ambroſ. in remedium quotidianę infirmitatis hũc cibum valere teſtatur, dicens lib. 4, de ſacramentis cap. 6. Si quotieſcunq; effunditur ſanguis Chriſti, in remiſſionẽ peccatorũ funditur: debeo illum ſemper accipere, vt ſemper mihi peccata dimittantur. Qui ſemper pecco, ſemper debeo habere medicinam. Et idem Diuus Ambroſius lib. 6. cap. 5. Quotidie, inquit, accipito, vt quotidie debito tuo indulgentiam petas. Et in Commentariis ſuper epiſtolam ad Corint. Medicina, inquit, ſpiri-

E tualis eſt quæ cum reuerẽtia deguſtata purificat ſibi deuotum. Quæ omnia, manifeſtum eſt eum dixiſſe de purgatione & remiſſione peccatorum venialium. Cùm autem in quadam Collecta precamur vt hoc ſacramentum ſit ablutio ſcelerum, aut hæc communio nos purget à crimine, & ſimilia: intelligendum eſt, nos precari remiſſionem & purgationem criminum, quorum conſcientiam non habemus, aut purgationem reliquiarum quas relinquunt admiſſa crimina, aut etiam robur ad vitanda ſcelera. Sic intelligi poteſt, illud, *Hæc nos Domine communio purget à crimine*, ſcilicet committendo. Sanè

da

ad occultorum criminũ purgationem valere sacram communionem declarat illud quod de Dionysio Alexandrino scribitur Ecclesiasticæ historiæ libr. 7. cap. 8. Is enim fratrem quendam animo deiectum, quòd ab hæreticis olim baptisma suscepisset, cohortatur debere cõfidere communioni tam multi temporis, quàm in Ecclesia cõsecutus erat per hoc quod Eucharistiæ à catholicis recepisset donum. Et hæc quidem de Eucharistiæ sumptione, quomodo ad peccatorum valeat, vel non valeat purgationem. Cæterùm quod dicitur, *sangui effundetur in remissionem peccatorum*, communiter intelligitur de effusione facta in cruce, & rectè. Illa enim effusio facta est ad promerendam nobis remissionem peccatorum, & vt per eam fide & sacramentis nobis communicatam abluerentur peccata nostra. Duplici enim consideratione, effusus in cruce sanguis Christi peccatorum operatur remissionem, videlicet & ea ratione qua consideratur sanguis Christi meritorius fuisse nostræ purgationis, & ea qua consideratur esse veluti lauacrum, in quo per fidem & sacramenta baptismi & pœnitentiæ abluimur. Sciendum tamen Græca nõ habere futurum, *effundetur* vel *fundetur*, sed verbum præsentis temporis ἐκχυνόμενον, id est, qui effunditur: quod etsi communiter intelligatur positum pro futurò, & ideo dictum esse per verbum præsens effunditur, quia iamiam sanguis erat in cruce effundẽdus, aut quia iam cœpta erat Christi passio per proditionem Iudæ: tamẽ rectè videtur etiam eo verbo intelligi Dominum significasse sanguinem suum tum effundi in vltima cœna cum eum discipulis tradidit sumendum, nõ tamen sic vt intelligatur quemadmodum quidam Lutherani, Dominum asserere suum sanguinem tunc effundi ratione potationis (Hoc enim volunt, quò hinc iam rursum ostendant sanguinẽm sumi & bibi in remissionem peccatorum) quasi effundere idẽ sit quod infundere sed ratione oblationis, nimirum quia etiam tũc sanguinem suum Christus Deo patri obtulit in remissionem peccatorum, quemadmodũ eum fecisse intellexit Diuus Cyprianus, vt supra est dictum. In scripturis enim sanguinis effusio in remissionẽ, semper dicitur ratione oblationis sanguinis Deo factæ. Quòd autem de effusione sanguinis facta in cœna intelligi etiam debeat quod dicit Dominus, *qui effunditur*, manifestũ videtur ex Luca, apud quem relatiuum, *qui*, non potest referri ad sanguinem, sed debet referri ad calicem, ut manifestè patet ex Græcis, quæ habent τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Poculum autem non *dicitur effundi, nisi quia contentum in poculo Deo* libabatur: relatione tamen facta ad effusionem in *cruce faciendam, cuius libamen cœnæ fuit repræsentatiuum*. Certè D. Ambros. declarat se legisse in verbis consecrationis verbum præsentis temporis *effunditur*, illudque intellexisse de effusione quę quotidie fit in sacrificio, cùm in verbis priùs citatis dicit, *Si quotiescunque effunditur sanguis Christi, in remissionem peccatorum funditur, debeo illum semper accipere*, &c. Effunditur ergo quotidie sanguis Christi, idque ratione oblationis eius quæ fit in sacrificio missæ. Duplex est enim Eucharistiæ vsus, vt priùs est insinuatum, nempe offerre & sumere. Et quidem sumptio eius fit directè in vitæ spiritualis conseruationem & argumentum: in peccatorum remissionem non fit nisi indirectè, & modo priùs dicto. Oblatio verò eius fit etiam directè in remissionem peccatorum, sed quatenus ipsa est rememoratiua eius oblationis & effusionis sanguinis quæ facta est in cruce, quæ oblatio sola fons est omnis remissionis peccatorum. Vnde in quadam Secreta oramus, Hæc oblatio nos quæsumus Domine ab omnibus purget offensis, quæ, in ara crucis immolata, etiam totius mundi tulit offensam. Quod si quæratur quomodo magis dicatur Eucharistia offerri in remissionem peccatorum quam sumi in remissionem, cùm digna Eucharistiæ oblatio æquè prærequirat obtentam priùs remissionem peccatorum, atq; digna eius sumptio: dicendum quòd sacerdos pro suorum quidem peccatorum venialium remissione etiam quoad culpam, obtinenda, offert sacrificium, non autem pro peccatorum mortalium nisi oblitorum remissione quo ad culpam, sed tantùm pro eorum iam remissiorum quoad culpam pleniore remissione, videlicet etiam quoad pœnam, quæ remissa culpa adhuc frequenter manet persoluenda. Pro aliorum autem peccatis etiam mortalibus non solùm quoad pœnam, sed etiam quoad culpam remittendis offert, pro quorum peccatis remittendis certum est non proficere ipsius sumptionem: vnde in quadam pro fidelibus defunctis Secreta orat Ecclesia, *Annue nobis Domine, vt animæ famuli tui hæc prosit oblatio, quam immolando totius mundi tribuisti relaxari delicta*. Et suprà auditum est D. Cyprianum deplorare quod quidam criminibus polluti auderent sacram mensam accedere ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis. Et hactenus quidem quomodo sanguis Christi effusus est, & effundatur quotidie in remissionem peccatorum. Hortandum autem quòd hæc pars, *qui pro vobis & pro multis effundetur*, &c. distinguat sanguinem Christi à sanguine animalium veteris legis. Sanguis enim ille vitulinus, de quo dixit Moyses, *Hic est sanguis fœderis*, effundebatur in vindictæ, cui transgressores pacti fierent obnoxii, protestationem: Christi verò sanguis in vindictæ promeritę remissionem. Idem tamen ille vitulinus sanguis, vt apparet ex epist. ad Hebræos cap. 9. sicut & aliorum quæ offerebantur in lege sanguis animalium, effundebatur in populi expiationem, sed tantùm in expiationem corporalem, vt docet illo loco D. Paulus. Sanguis verò Christi in remissionem peccatorum, quam effusus in lege animalium sanguis adferre nõ potuit, vt docet cap. 10. eiusdem epist. Apostolus. Et hæc pro explicatione verborum Christi quæ ab eo in calicis traditione dicta Euangelistæ descripserũt. Neminem autem turbare debet, quod non eisdem omnino verbis nunc fiat consecratio calicis à sacerdotibus, quibus verbis Euangelistæ traditum à Domino calicem descripserunt: *non enim cura fuit Euangelistis tradere formam verborum quibus calicis consecratio esset peragenda, sed tantùm qualibuscunq; verbis rem à Domino significatam explicare*, quod patet, quia non eisdẽ omnes, sed idem tamen significantibus, traditum calicem significauerunt. De ea autẽ qua in consecratione calicis vtimur verborum præscripta forma, dicit Innocentius pontifex titulo *de celebratione missarũ*, ca. *Cum Martha*. Credimus q; formam verborũ sicut in canone reperitur & à Christo Apostoli, & ab ipsis eorũ acceperint successores. Sciendũ tamen, quòd Græci, vt patet in missa Basilii & Chrys. in consecratione calicis vtantur verbis à Matthæo perscriptis, nisi quod addant ex Luca *pro vobis*: vnde videtur eam qua Latini vtuntur formam, non esse à Christo traditam Apostolis, nec ab omnibus Apostolis traditam successoribus, (sic enim oportuisset illam apud omnes fuisse eandem)

sed

sed à quibusdam Apostolis, aut ab Apostolicis viris sic esse traditam, quibusdam dictionibus additis ob causas ex scripturis ad verba Matthæi. Dictio enim, *calix*, additur ex Luca & Paulo, idque non sine ratione, nimirum, vt intelligamus, sanguinem hic nobis proponi in potum, quod non significant verba Matthæi. Dicitur ergo, *Hic est enim calix sanguinis mei*, hoc est, calix continens sanguinem meum: sicut poculum vini dicitur quod vinum continet, quāquam aliqui malint hanc constructionem transitiuam intransitiuè accipere, vt sit sensus, Hic est calix qui est sanguis meus, vt dictio, calix, synecdochicè accipiatur pro cōtento in calice. Dictio, *æterni*, qua nouum testamentum distinguitur à veteri, ex epistola ad Hebræos, aliisque scripturæ locis, in quibus dicitur de æternitate noui testamenti, videtur desumpta. Additur etiam *mysterium fidei*, quo significatur calicē hunc ratione sanguinis in eo contenti, esse rem mysticam & sacram, quæ sola fide percipi possit, viderique potest hæc pars addita, tum vt fideles admonerentur non perscrutandum esse rem hanc sacram naturalibus rationibus, aliudque fide hic apprehendendum quàm sensus indicat: tum vt monerentur hanc rem non detegendam & aperiendam infidelibus, vt quæ esset mysterium fidei, & proinde solis communicanda fidelibus. Vnde D. August. in serm. quoniam aderant & ethnici auditores, cùm de sacramento corporis & sanguinis Domini verba facit, dicere solet. *Norunt fideles quid loquar.* Habetur hæc oratio & apud Paulum 1. Tim. cap. 3. ex quo loco videri potest desumpta, quando à diaconis præter alia requirit vt habeant mysterium fidei in conscientia pura: quo etiam videtur significasse Apostolus, diaconum, qui cum Episcopo ad mysteriorum fidei tractationem accedit, debere ea mysteria fidei apud se continere, nec temere ea apud quosuis efferre. Sicut autem verbis Christi descriptis ab Euāgelistis, quædam in canone adduntur verba, ita & factis eius. Dicitur enim, eleuatis oculis in cęlum ad te Deum patrem: cùm id nullus hoc loco scripserit Euangelistarum, sed desumptum id videtur ex descriptione miraculi multiplicatorum quinq; panum, vbi præter alia quæ nunc in cœna dicitur fecisse, etiam scribitur aspexisse in cœlum, nisi quis malit cum Innocentio existimare hanc partem desumptam ex Ioanne vbi Lazari describit resuscitationem. Nam & ibi Iesus gratias patri acturus sursum oculos leuasse scribitur. De calice dicitur in canone, *accipiens & hunc præclarum calicem.* Vbi additum adiectiuum, *præclarum*, desumptum est ex illo Psalmi, *Calix meus inebrians quam præclarus est.* Quod sequitur in Marco & Matthæo, de non bibendo vltra ex genimine, id est, generatione vitis, suprà in principio huius capitis est tractatum, vbi & indicata est ratio, quare Dominus istud subiecerit post tradita sacramenta corporis & sanguinis sui. Hoc tamen hìc addendum est, plerosque huius temporis hæreticos multum vrgere hæc

D. August.

Psalm. 21.

A Domini verba, quibus post porrectum sacrum calicem dixit, *non bibam de hoc genimine vitis*, volentes ex eo certum esse, manere post consecrationem vinum, imò in calice nihil esse præter vinū, quia Dominus demonstrando, illud vocat generationem vitis, hoc est, vinum. Quo loco ita gloriantur, vt in eo præcipuum & ferè vnicum ponant sui erroris fundamentum. Quorum argumento vt respondeant quidam catholici, asserunt hæc verba non esse dicta à Domino post calicem sacrum, sed post priorem illum calicem cuius meminit Lucas, quem volunt alium esse ab isto, vt superiùs dictum est, proinde dicūt ab Euangelistis Matthæo & Marco hæc per recapitulationem esse scripta. At istud non patitur ordo horum Euangelistarum. Cum enim nullius alterius calicis fecerint mentionem pręterquam sacri quando dicitur, *ex hoc genimine*, nullus alius calix intelligi potest ab eis demonstratus, quàm cuius meminerunt. Itaque alii his similia verba dicta putant à Domino, semel post calicem legalem, & rursum post calicem sacrum: sed notant illic dictum esse absolutè de genimine vitis, hic verò Matthæum dicentem Dominum retulisse, *de hoc genimine vitis*, vt quod in nouo biberat testamento, plurimum differre ostenderet à priore potu, quasi per hoc genimen vitis, non cuiuslibet vitis generatio demonstretur, sed illius quæ dicit, *Ego sum vitis vera*, vt interpretatur Origenes. Vide Dominū Ruardum in articulo de transsubstantiatione. Verū hęc annotatio non est magni ponderis cum Marcus post calicem non habeat, de hoc genimine, sed tantùm *de genimine*, sicut Lucas. Proinde simpliciter dicendum est, Dominum, cum dicit, *de hoc genimine vitis*, non demonstrare præcisè id quod fuit in calice sacro, sed in genere vinum quod fuerat in mensa, vnde & calix repletus fuit, quem etiam sub nomine vini comprehendit secundū scripturæ morem, quomodo Paulus Eucharistiam vocat panem quem frangimus, scilicet, ratione substantiæ quæ priùs fuit, & speciei quæ remanet. Vnde patet quam infirmum sit argumentum illud, quo quidam transsubstantiationem panis & vini, quæ fit verè in hoc sacramento, efficaciter probari posse putant, ex eo quòd Christus ante institutionem Eucharistiæ, vt ipsi volunt, dixit apud Lucam, *Non bibam de genimine vitis*, inferentes ex eo ipsum è calice sacro non bibisse de generatione vitis, ac proinde ibi vinum non fuisse, quòd alioqui non esset verum quod priùs dixit, *Non bibam de generatione vitis*. Primū enim vt demus hoc dictum esse ante consecrationem, quòd tamen minùs est probabile, tamen ex Matthæo & Marco omnino videtur etiam dictum post calicis consecrationem. Deinde ex incertis, & quæ facilè ac magis probabiliter reiici possunt, nullum dogma stabiliri potest, quin potiùs hæreticis occasio datur pertinaciùs retinendi suum errorem, cùm videant tam infirma argumenta contra se proferri.

B C D E

Ioan. 15.

1. Cor. 10.

PRÆDICITVR TRADITIO A DISCIPVLO FIENDA.

Matth. 26. Marci 14. Lucæ 22. Ioan. 13. CAPVT CXXXII.

C[d] *Vm hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu.* [m] *&* [b] *discumbentibus eis, &*† [e] *manducantibus* [a] *illis,* [d] *protestatus est,* [m] *& dixit* [b] *Iesus,* [e] *verumtamen, ecce manus tradentis me mecum est in mensa.* [m] *Amen,* [d] *amen* [m] *dico vobis, Quia vnus* ex vobis tradet me,* [b] *qui manducat mecum,* [d] *Aspiciebant ergo adinuicem discipuli, hæsitantes de quo diceret.* [b] *At illi cœperunt contristari, &* [a] *contristati valde, cœperunt singuli* [e] *dicere* [b] *et singulatim,* [e] *Nunquid ego* [a] *sum Domine? At ipse respondens* [e] *ait* [b] *illis,*

† α ο edentibus.
* α o vestrum me traditurus est.

illis, Vnus ex duodecim [c] *qui intingit mecum manum in* || *paropside* [a] *hic me tradet,* [h] *&* [l] *filius quidem hominis vadit* [c] *secundùm quod definitum est,*[&] [c] *sicut scriptum est de eo.* † [l] *Væ autem homini illi, per quem* [c] *filius hominis* △ [l] *tradetur:* [c] *bonum erat ei* || *si natus non fuisset homo ille.* [c] *Respondens autem Iudas, qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum Rabbi? Ait illi, Tu dixisti.* [c] *Et ipsi cœperunt quærere inter se, quis esset ex eis, qui hoc facturus esset.* [d] *Erat ergo recumbens vnus ex discipulis eius in sinu Iesu, què diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei. Quis est de quo dicit? Itaq; cùm recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est? Respondit Iesus, Ille est, cui ego intinctum panem porrexero. Et cùm intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ. Et post buccellam tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei Iesus, Quod facis fac citiùs. Hoc autem nemo sciuit discumbentium ad quid dixerit ei. Quidã enim putabant quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesu, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis vt aliquid daret. Cùm ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuò, Erat autem nox. Cùm ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est filius hominis, & Deus clarificatus est in eo. Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eum.*

u b. o. eati- no.
† c. verum tamen væ.
△ c. o. tradetur
|| h o si nō esset natus

CUM HÆC DIXISSET IESUS, TURBATUS EST SPIRITU, *m* ET *b* DISCUMBENTIBUS EIS.] Lucas post illud, *hic est calix nouum testamentum in meo sanguine qui pro vobis fundetur,* subiicit Dominum addidisse, *Verumtamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa.* Vnde cùm constet sermonem de proditore introductum post Eucharistiæ institutionem, constat etiam Iudam sacræ cœnæ interfuisse, & corpus & sanguinem Domini simul cum aliis sumpsisse, quemadmodum hinc colligit in multis locis Diuus Augustinus. Diuus Hilarius tamen quia non aduertit Lucæ narrationem, sed solius Matthæi, asseruit Iudam non sumpsisse corpus Domini, eo quòd ante institutionem Eucharistiæ Matthæus introducat prædictionem proditionis, & quia Dominus dixit post traditum calicem, *Non bibam de hoc genimine vitis, donec bibam vobiscum nouum in regno patris mei.* Eo enim significatur, eos quibus Dominus tunc loquebatur, postea rursum habituros cum ipso, quod non contigit Iudæ. Sic enim habet Diuus Hilarius scribens in Matthæum, *Post quæ Iudas proditor indicatur, sine quo Pascha accepto calice & fracto pane conficitur. Dignus enim æternorum sacramentorum communione non fuerat. Nam discessisse statim hinc intelligitur, quòd cum turbis reuersus ostenditur. Neque sanè bibere cum eo poterat qui non erat bibiturus in regno, cùm vniuersos tum bibentes ex vitis istius fructu, bibituros secum postea polliceretur.* Hæc ille. Verùm ea qua mouetur ratio, non efficaciter conuincit. Intelligendum enim sic hanc in duodecim illis Apostolis, ex quorum numero erat tunc Iudas, adimpletam promissionem, quomodo illa impleta est, *Sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël,* nimirum quia Dei præscientia non reputabatur Iudas inter duodecim, sed magis Matthias, & quia quantũ in Christo erat, Iudæ deputata fuit sedes regni cœlorum & consortium conuiuii cœlestis, sed ille se indignum his fecit. Dominus ergo sicut non est dedignatus sui proditoris abluere pedes, ita nec sacramenta sui corporis & sanguinis tradere, suo facto docens præpositos Ecclesiæ, non debere à communione fidelium & sacramentorum participatione arcere peccatores quamdiu adhuc occulti sunt, etsi sibi sint cogniti, & rursum demonstrans sacra hæc mysteria etiam ab indignis sumenda, nihil tamen eos hinc percepturos fructus, sed maiorem damnationem. Ac postremùm ostendens bonis non obesse quod in Ecclesia cum malis necdum excommunicatis sacramenta participent. Cùm ergo post exhibitam pedum lotionem, & tradita sui corporis & sanguinis mysteria, & notatam Iudæ impietatem, ille perseueraret in concepto scelere, Dominus in genere priùs notam impietatem, speciatim iam explicaturus: priùs *turbatus est spiritu,* partim præ dolore ob insuperabilem Iudæ impœnitentiam, & hinc secuturam eius perditionem, partim præ horrore & detestatione tanti sceleris, quod comparatum cum beneficiis Christi iam exhibitis, apparebat magis detestandum. Vnde hanc sceleris istius detestationem conceptam ex collatione eius cum exhibitis beneficiis, Lucas benè insinuauit, cum post traditum calicem dixisse Dominum refert, *Verumtamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa.* Quasi dicat, Etsi meum vobis sanguinem bibẽdum tradam, & iamiam sanguis is pro vobis sit effundendus, tamen ecce manus eius qui iamiam me est traditurus, imò qui animo suo iam me tradit, mecum est in mensa. Pro quo alii tres cum solita asseueratione Dominum dixisse narrant, *Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me.* Et addit Marcus, *qui manducat mecum.* In quibus, verbis, duplex est criminis exaggeratio, nempe & ratione Apostolicæ dignitatis, & ratione communionis mensæ, quæ etiam ethnici sacra esse solet. Sensus ergo est, Verè dico vobis, quantumuis id videbitur vobis absonum, & iure videbitur, *vnus ex vobis,* quo ex omnibus elegi, & multis semper beneficiis affeci, quia etiam nunc eadem mecum vescitur mensa, me hostibus meis est traditurus, à tanto scelere non abhorrens, neque per Apostolicum honorem quo à me affectus est, neque per arctissimam quam mecum habet familiaritatem. Cæterùm quòd post hanc Domini prædictionem & protestationem, hoc est, denunciationem & asseuerationem contigit, variè narratur ab Euangelistæ: at varia hæc narratio quomodo in ordinem aptum possit redigi, indicat ipsius Concordiæ contextus. Verisimile enim est discipulos cùm hanc Domini, quem sciebant non posse mentiri, audissent asseuerationem, primùm quidem, vt habet Ioannes, sese mutuò aspexisse, hæsitantes de quo diceret, & ex vultus mutatione deprehendere cupientes eum qui sibi malè esset conscius. Cumque hac ratione non possent quicquam deprehendere, quod impudenti constantia conceptum crimen Iudas dissimularet, tum verisimile est id accedisse quod narrant Matthæus & Marcus, nempe quòd *cõtristati discipuli,* ob amorem erga Dominum, & crimen detestandum, quo eorum collegium erat dehonestandum, *cœperunt singuli rogare Dominum dicendo, Nunquid ego sum Domine?* Idq; ideo, quia quanquam sibi bene essent conscii, tamen metuebant ne sibiipsis parùm essent cogniti, non audentes suæ fidere conscientiæ,

Matth. 19

ſed cupientes Domini iudicio à ſolicitudine liberari,& rurſum quia quiſque cupiebat Domini teſtimonio ſuam innocentiam aliis eſſe probatam, vt à criminis illius ſuſpicione eſſet liber. Dominus autem abſolutum proferens lenitatis exemplum, maluit ſuos ad tempus affici mœrore, quàm prodere proditorem, nihil non faciens vt ab impio conſilio reſipiſceret. Itaque non aliud reſpondet quàm priùs ſed tamen cum maiore emphaſi & exaggeratione. *Vnus*, inquit, *ex duodecim, qui intingit mecum manum in parop ſide, hic me tradet*. Cùm enim prius dixiſſet, *Vnus ex vobis*, nunc dicit quod magis pungit, *Vnus ex duodecim*. Et pro eo quod priùs dixit, *qui manducat mecum*, nunc dicit, quod etiam magis eſt exaggeratiuum, *qui intingit mecum manum in parop ſide*, hoc eſt, qui non ſolùm in eadem mecum veſcitur menſa, ſed etiam eandem lancem mecum habet communem, quod eſt arctiſſimæ indicium familiaritatis. Diuus Hieronymus intelligit Dominum his verbis proprie deſignaſſe Iudam, ſic ſcribens in Matthæum, *Primùm dixerat, Vnus veſtrũ me traditurus eſt. Perſeuerat proditor in malo: manifeſtiùs arguit, & tamen nomen propriè non deſignat. Iudas cæteris contriſtatis, & retrahẽtibus manum, & interdicentibus cibos ori ſuo, temeritate & impudentia qua proditurus erat, etiã manum cum magiſtro mittit in parop ſidem vt audacia bonam conſcientiam mentiretur*. Itaque intelligit ſolum Iudam tum cùm hæc Dominus diceret intinxiſſe manum, quia dicitur per tempus præſens, *Qui intingit*. At ſi ſolo Iuda intingente cum Domino manum, hæc dicta ſunt à Domino ad deſignandum Iudam, ergo certum & manifeſtum agnoſcendi proditoris datum fuit Apoſtolis, quos tamen vſque ad exitum Iudæ conſtat non agnouiſſe quem Dominus vellet notare. Notandum ergo Græca apud Matthæum habere tempus præteritum, ὁ ἐμβάψας hoc eſt, *qui intinxit*, quanquam apud Marcum ſit tempus præſens, ὁ ἐμβαπτόμενος, id eſt, *qui intinxit*, ſed quod circa exactam temporis rationem eſt accipiendum. Non enim indicare voluit Dominus quid tum ageret Iudas, ſed ad quantam familiaritatem admiſſus eſſet qui hoc crimen erat perpetraturus, pertinuitque illud, *Qui intingit mecum*, ad omnes Apoſtolos, ſicut & illud, *Qui manducat mecum*, nec dictum illud fuit pro ſigno agnoſcẽdi proditoris, ſed pro criminis exaggeratione. Videri autem poteſt Dominum cum emphaſi quadam manus intuliſſe mentionem, quod per manum fiat traditio, quaſi diceret, qui mecum manum iam immittit in patina, ac ſummam amicitiam præ ſe fert, hic mox eadem manu me tradet. Significant hanc exaggerationem magis verba illa Lucæ, *Ecce manus tradentis me, mecum eſt in menſa*. Cùm autem huiuſmodi exaggeratione ſceleris bis repetita non corrigeretur Iudas, ſubiicit Dominus de ipſius vltione vt quem pudor non vicerat, denunciata emendarent ſupplicia, & ſimul addit, quod ad ſuiipſius & aliorum Apoſtolorum faciat conſolationem. Ad ſui enim & bonorum Apoſtolorum facit conſolationem, quod dicit, *Filius hominis vadit*, ad mortem ſcilicet, *ſecundùm quod definitum eſt*, ab æterno ſcilicet, à patre, *ſicut ſcriptum eſt de eo* per Prophetas. Id enim & Chriſto & Apoſtolis erat ſolatio, quod recordabantur & aduertebant Dei ordinationem ſcripturis etiam expreſſam ita exigere vt in mortem traderetur filius. At ne ob huiuſmodi Dei patris ordinationem, à culpa & ſupplicio crederetur proditor eſſe immunis, mox ſubiecit, *veruntamen*

A *væ homini illi per quem tradetur*. Deus enim ſua ordinatione non impul[...] ad traditionem, ſed præuidens eius malitiam [...]uire poſſe gloriæ ſuæ, ordinauit ea vti ad gloriam ſuam. Cauſam autem reddit cur væ illi comminetur, dum adiicit: *Bonum erat ei, ſi natus non fuiſſet homo ille*. Quibus verbis Origeniacum quid ſignificari videtur, quaſi homo ille fuerit antequam naſceretur, quia nulli poteſt bene eſſe, niſi ei qui fuerit. Sed, vt annotauit Diuus Hieronymus, ſimpliciter accipiendum eſt ſignificari, multò melius eſſe non ſubſiſtere quã malè ſubſiſtere: vnde pro verbo, *erat*, rectiùs verteretur, eſſet, vt ſit, Bonum eſſet ei, ſi non fuiſſet natus homo ille. Sic enim non ſignificaretur fuiſſe antequã naſceretur. Senſus ergo eſt, Melius eſſet ei, non B fuiſſe natum omnino, quàm ſuſtinere eam, quæ ipſum manet, vltionem. Euthymius & Caietanus intelligunt hanc Domini ſententiam de natiuitate ex vtero, vt ſit ſenſus: Bonum erat vel fuiſſet ei, ſi cùm erat in vtero matris ſuæ omnino nõ fuiſſet editus in lucem, ſed mortuus tunc fuiſſet, & ſepulchrũ ipſius vterus matris extitiſſet. Si enim tunc mortuus fuiſſet, non incidiſſet tantam & talem condemnationẽ, quantam & qualem natus propter immẽſum proditionis ſcelus erat excepturus. Notandum autẽ, quod non ſimpliciter dicitur, Bonum eſſe vel fuiſſe, ſi nõ fuiſſet ille natus, ſed *bonũ*, inquit, *erat ei*. Diuinæ enim gloriæ illuſtrandæ, & noſtræ ſaluti procurandæ bonum erat natum fuiſſe illum: *ſed illi bonum non e*- C *rat*, ſi conſideretur pœnæ grauitas quam erat excepturus. Nam alioqui etiam ſimpliciter bonum erat ei natum eſſe, ſed illius pœnæ & condemnationis conſideratione bonum ei non erat, quod nihil eſt aliud quàm dicere, quemadmodum iam eſt dictum melius ei eſſe non ſub ſiſtere, quàm malè ſubſiſtere.

RESPONDENS AVTEM IVDAS QVI TRADIDIT EVM, DIXIT, NVNQVID, &c.] Mira Iudæ hic inſinuatur impudentia, vt qui inter alios non dubitauerit interrogare, num ipſe eſſet eũ proditurus, cùm ſatis aduerteret ex verbis Domini, non latere eum quis eſſet ſe traditurus. Sed quæſtio hic oritur, quomodo ex reſponſione Domini dicentis Iudæ, *Tu dixiſti*, non intellexerint Apoſtoli quem D Dominus notare voluiſſet. Non intellexiſſe enim patet ſatis ex Ioãnis narratione. Nam quod quidam dicũt Dominum obſcurius locutũ, & illud, *Tu dixiſti*, vera poſſe accipi, nec apertè ſignificaſſe Iudam eſſe eũ qui proditurus eſſet Dominum, firmum non videtur. Apparet enim ex Hebræa phraſi, illud, *Tu dixiſti*, fuiſſe affirmantis illud quod quærebatur. Nã poſtea pro eo quod Matthæus dicit Dominum Caiphę quærenti num ipſe eſſet Chriſtus, reſpondiſſe, *Tu dixiſti*, Marcus eum dixiſſe ſcribit, *Ego ſum*. Sic & Pilato Dominum interroganti nũ ipſe eſſet rex reſpondit Dominus, *tu dicis, quia ego ſum*. Vnde apparet ex recepta phraſi, illud quo modò reſpõdit Dominus Iudæ, *Tu dixiſti*, perinde valuiſſe ac ſi dixiſſet, Tu es. E Proinde dicendum videtur Dominũ iſtud ſic dixiſſe voce ſubmiſſa, vt turbati diſcipuli non aduerterẽt, nec intelligerent quid Dominus reſpõderit. Veriſimiliter enim credi poteſt Matthæum hanc de Iuda narrationem intuliſſe, & vt Iudæ admirandam indicaret impudentiam, & ſignificaret Dominum non tantùm cognouiſſe quòd vnus ex duodecim ſe eſſet traditurus, ſed etiam quis ille eſſet ex duodecim. Non enim eſt probabile, quòd, quemadmodum narratio Matthæi videtur inſinuare, Iudas

poſtquam

postquam alii omnes interrogassent, *Nuquid ego sum Domine*, & post deinde Dominus subiecisset, *qui intingit mecum manum*, tum demum velut à Domino notatus, etiam interrogauerit, *Nunquid ego sum*, sed magis crediderim Iudam inter reliquos etiam interrogasse: Matthæum verò huiusmodi narrationis seruasse ordinem, vt postquam Dominum dixit semel & iterum significasse se scire inter duodecim esse suum proditorem, deinde etiam subiiceret Dominum non ignorasse quis ille esset ex duodecim, sicque eius omni scientiam & mirabilem lenitatem congruo ordine nobis commendaret. Nam alioqui non video quomodo potuerint ignorare Apostoli quis à Domino futuræ notarent proditionis.

ET IPSI COEPERVNT QVÆRERE INTER SE, QVIS ESSET EX EIS, QVI HOC FACTVRVS ESSET.] Cùm primùm Apostoli, vt habet Ioannes, aspexissent sese mutuo, hæsitantes de quo Dominus loqueretur, & deinde, vt habet Matthæus & Marcus, singuli de se Dominum interrogassent, nec vtraque hac ratione deprehenderent tanti sceleris authorem, tum conuenienti ordine rectè intelliguntur tertiò inter sese disquirere cœpisse, quis esset is quem Dominus notabat, vt habet Lucas, si fortè per collationem mutuam, ex signis quibusdã & coniecturis intelligere possent proditionis authorem. Cùm hac ratione deprehenderetu author, vt erat minimè suspiciosus, & simplex Apostolorum animus, & studiosè tecta Iudæ hypocrisis, tum demum id accidit quod habet Ioannes, vt sibi recumbenti in sinu Iesu ob nimium dolorem conceptum ex prædictione mortis & proditionis Petrus innueret, & ad querelam de proditionis authore instigaret. Præ nimio enim erga Christum amore & zelo, Petrus tenebatur summo desiderio cognoscẽdi proditorem, insurrecturus in ipsum agnitum, & conatum eius prohibiturus: verebatur tamen per seipsum Dominum interpellare, metuens ne, vt aliquoties sibi acciderat, immodicum eius studium à Domino seuerè corriperetur: proinde per illum statuit Dominum interpellare, quem sciebat singulariter à Domino diligi, quemque iam videbat proximum Domino assidere, & ex magna familiaritatis fiducia etiam in sinu ipsius recumbere. *Innuit ergo huic Simon Petrus*, & ipso nutus signo, quodammodo *dixit ei, Quis est de quo dicit?* Non enim quod in nostra lectione dicitur, innuit & dixit, sic est accipiendum quasi priùs Petrus innuerit, & deinde etiam verbis illum sit allocutus, sed dixisse intelligendus est, quia ipsum nutus signum pro sermone & verbis illi fuit. Græca enim habent, Innuit ergo, huic Simon Petrus vt interrogaret quisnam esset de quo diceret. Cæterùm cùm omnes suos diligeret Dominus, Ioãnem tamen eximiè & singulariter inter omnes diligebat, ita vt singularis ei familiaritatis & dilectionis exhiberet signa, primùm ob singularem eius castitatem, cuius à puero dicitur, teste Euthymio, tantam habuisse curam, vt ne turpem quidem cogitationem vnquam in cor suum ascendere permiserit, ideo etiam virgo postmodum cognominatus est. Deinde propter eximiam animi eius modestiam & dulcedinem, quæ & castitatẽ eius ornabat, & Christo eum simillimum reddidit, qui de se dixit, *Discite à me quia mitis sum & humilis corde.* Postremum quia &, ipse Ioannes Christum singulari quodam prosequebatur amore. Certè vt illius nobis commendat castitatem, quòd illi postea Dominus suam virginem matrem commendauit: ita eiusdem erga Christum dilectionem singularem ostendit, quòd solus è discipulis in afflictionibus magistri permãserit donec spiritum emisisset. Eandem dilectionem, sicut & eiusdem mansuetudinem ac dulcedinem, spirant epistolæ ab eo scriptæ, plenæ dilectionis & omnis dulcedinis. Rursum ipsius modestiam & animi humilitatem declarat illud, quòd in suo Euangelio, vt hoc loco & alibi, magnifica quædam de se scripturus, suum nomen conticet, circumlocutiuè se notans, & non dicens, Discipulus qui diligebat Iesum, *sed quem diligebat Iesus.* Non enim iactantiæ tribuendum est, quòd cùm alii Euangelistæ prætermiserint hãc de ipsius recubitu in sinu Iesu & signo illi singulariter dato historiam, ipse eam de se scripserit: sed quoniam in aliis Euangelistis desiderari poterat, quomodo Iudas egressus sit è cœna & aliorum Apostolorum consortio, eaque post alios Euãgelistas scribere susceperat, quæ in eis desiderari videbãtur, necessariò in horum narrationem incidit. De offula enim Iudæ data postquam ille ingressus est, dicẽdum erat, ac proinde etiam de suo recubitu & interrogatione, quę occasio fuit datæ offulæ. Porrò quod dicitur Ioannes recubuisse in sinu Iesu, nõ sic est proculdubiò accipiendum, quasi accubuerit mensæ sedens in sinu Domini, nec sic rursum accipiendum videtur quomodo Faber voluit, qui quoniam rusticanum nimis fuisse indicat si in sinu Iesu discipulus grãdæuus incubuisset, quomodo dormiturientes puluino incumbunt, putat hoc recubitu nihil aliud significatum, quàm quòd propiùs multò quàm cæteri sese Domino acclinarit, vt propemodum pectori & sinui eius incumbere videretur, sicut solent qui narrantem aliquem audiunt attentiùs, aut aliquid rogare secretiùs ex altero desiderant. Hæc enim intelligentia coactior est, & à verborum significatione nimis recedens. Cùm autem pro eo quod hic dicitur discipulus recubuisse in sinu, postea dicatur recubuisse suprà pectus Iesu, aut, vt Græca habent, incidisse super pectus, intelligendum relinquitur Ioannem caput suum inclinasse super pectus Iesu, ibique quieuisse, Christo fortè altero suo brachio caput ipsius amplexante, atque ob id dicitur in sinu Domini recubuisse, quia pectus ad sinum pertinet, & alioqui cum caput Ioannis quiesceret super pectus Iesu, brachium ipsius fortè fuit in inferiori sinu ipsius Domini. Quod autem in sinu & supra pectus Ioannes recubuit, inquit Beda, non solũ fuit præsentis amoris indicium, sed etiam futuræ rei signum, quod scilicet inde vocem sumeret, quam postmodum cunctis seculis inauditam emitteret. Pectoris enim sinus, sapientiæ est secretum.

RESPONDIT IESVS, ILLE EST, CVI EGO INTINCTVM PANEM PORREXERO.] Proprium traditoris necdum exprimit nomen, sed charissimo discipulo panis intincti signo suum Dominus prodit proditorem, idque conuenienter. Hoc enim signo & Ioanni ostendebatur maxima proditoris impudentia ac ingratitudo, & Iudas rursum prouocabatur ad pœnitentiam priusquam potestas ei fieret perpetrandi sceleris, & aliis Apostolis occultum adhuc Iudæ crimen studiosè tegebatur. Quis enim crederet Dominum post notatum semel & iterum suum proditorem, idque cũ spiritus turbatione, rursum ei huiusmodi beneuolentiæ exhibiturum signum, vt intinctum à se panem porrigeret ipsi? Conuenienter etiã ob id hoc signo ostensus est à Domino proditor, quia hoc signo, quemadmodum suprà demonstrauit apud Ioannem Dominus,

Ioan. 21. — Matth. 11. 19.

Ioan. 13. Psalm 40.

nus, scriptura proditorem notauit, dicens, *Qui manducat meum panem, leuauit contra me calcaneum suum.* Saluator, inquit Diuus Cyrillus, nullum aliud signum dedit, quàm quod Propheta prædixerat, *Qui manducat panem meum, magnificauit super me supplätationem.* Tinctum enim panem dedit, vt ex hoc ostenderet illum esse qui aduersus calcaneum suum leuauerit. Hæc ille. Cæterùm tinctio panis bene etiam conueniebat ad significandum tinctam & infectam ipsius mentem Quòd autem post acceptam à Christo buccellam vel offulam, (Græcis enim est ψωμίον) *introiuit in eum satanas*, non fuit causa ipsa buccella, sed peruersitas accipientis. Quoniam enim hoc beneuolentiæ indicium debuisset Iudam à suo reuocare proposito, ille verò contrà obfirmato in malum animo, perfricta fronte contemnens Domini & conscientiam, & benignitatem, accipere ausus est de manu Domini signum amicitiæ: hinc iusto Dei iudicio iam factum est, vt totus permitteretur potestati satanæ, illeque in eo pleniorem acciperet potestatem, quod significatur per hoc quod dicitur intrasse in eum satanas. Nam priùs quidem Ioannes dixit tantùm, quòd *diabolus misisset in cor Iudæ vt traderet eum*, veluti suggerens ei traditionem: nunc verò dicit satanam in eum intrasse, quia perfectius iam illius occuparit animum & ex impio reddiderit insanabilem. Post acceptam ergo buccellam introiuit in eum satanas, ita vt introitum buccellæ in os & ventrem secutus sit statim introitus satanæ in cor, sed ex vitio ipsius Iudæ qui sic se habuit ac si diceret, Vtcunque velis me deterrere, & lenitate tua abstrahere ab hoc facto, manebo tamẽ in instituto meo, exequar quod proposui. Non fuit autem proculdubio, vt & Diuus Augustinus annotauit, panis iste intinctus Eucharistia, cùm hanc, vt ex Luca patet, omnes acceperint ante sermonem de proditore. Tamen ex eo quod in Iuda accidit, discimus quantum sit malum de mensa Domini sacrum accipere panem cùm conscientia adhuc sceleribus & proposito peccandi coinquinata. Et hunc enim panem de sua mẽsa Dominus porrigit in signum amicitiæ. Proinde qui fingens cum Domino amicitiam, inter fideles hunc accipit panem, non pascitur eo, nec viuificatur, sed diaboli magis mancipium efficitur, iudicium sibi manducãs secundùm Paulum.

1. Cor. 11.

Et dicit ei Iesus: Quod facis, fac citius. Hoc autem, &c.] Græca non habent, *Et dicit ei Iesus*, sed, Dicit ergo ei Iesus, quia scilicet iam satanas post buccellam intrasset in eum eumq; totum possidens impelleret & solicitaret ad facinus, ideo dixit ei, *Quod facis, fac citius.* Quod facis animo, fac citiùs etiam ipso opere. Quibus verbis significauit Dominus & potestatem nullam esse Iudæ vel diabolo contra se, nisi ex sua permissione, quia non priùs quod animo faciebat Iudas, opere facere potuit etiam iam à satana possessus, quàm illi Dominus dixit, *fac*: & desiderium item subeundæ pro nostra salute passionis, cùm dicit, *Citius*, significauit. Quòd autem dicit, *fac*, non adhortantis est, sed permittentis, quomodo & illud, *Soluite templum hoc.* Caietanus tamen subtiliter intelligit dictum præceptiuè, *Fac citius*, vt scilicet accipiatur Dominus præcipere non vt faceret Iudas quod faciebat, sed circunstantiam temporis significatam per aduerbium, *citius*, vt scilicet tempore illo à Deo decreto faceret, quod animo faciebat. Quamuis enim Deus non præceperit Iudæ vt faceret, præ-

A cepit tamen vt tali tempore faceret quod faciebat animo. Diuus Cyrillus autem intelligit hæc verba dicta non Iudæ, sed ipsi satanæ, qui dictus est intrasse in illum, eique dixisse Dominum, *fac citius*, veluti prouocantem ipsum ad pugnam in qua diabolum erat superaturus. Dictum est, inquit, modò ab ipso Euangelista, ingressum fuisse in cor Iudæ diabolum: cui nunc Christus, quia totum hominem possederat, dicit, *Quod facis, fac citiùs*, id est, tuum opus quod semper facere tibi cordi est, fac citiùs, ô diabole. Prophetas occidisti, Iudæorum animos ingressus, lapidibus eos petiisti, qui salutarem Iudæis doctrinam ministrabant, nemini qui à Deo esset missus pepercisti, magna in omnes atrocitate vsus fuisti: veni post illos ego, nec ignoro te nequaquam quiescere posse, quare quod solitus es facere, nunc quoque facito. His verbis cùm explicauerit illud, *Quod facies*, deinde explicans eam partem, *fac citius*: tandem sic habet, Minantis magis quàm hortantis hæc est oratio. Nam quemadmodum si vir fortis, aduersus quem fremens quispiam feratur, ipse verò viribus suis fretus, casurum illum non dubitet, magna voce minitans dicat, Quod facies, fac citiùs, vt meæ dexteræ vires experiaris, non properantis mori verba esse diceremus, sed præscientis potiùs quia cadet aduersarius: sic Dominus noster Iesus Christus velociùs currere diabolum ad ea quæ

C præparauit iubet, vt citiùs victus atque vinctus à tyrannide sua orbem dimittat. Hæc Diuus Cyrillus, subtiliter quidem, sed extra Euangelistæ intentionẽ. Nam ad Iudam hæc verba referenda esse patet ex eo quod subiicitur, *Hoc autem nemo sciuit discumbentium, ad quid dixerit ei*, &c. Itaque cùm Dominus videret destinatam Iudæ malitiam, eumque nec pudore, nec metu flecti posse, ac rursum animaduerteret illum non abesse à periculo, quòd iam penè Apostolis proditus esset, ablegat eũ sua hac siue permissione, siue iussione, à conuiuio & Apostolorum consortio, & patrandi facinoris potestatem facit, dicens, *Quod facis, fac citius.* Dubium autem quomodo Ioannes dicat, neminem discumbentium intellexisse cur id Dominus ei dixerit, cùm iam dixisset illũ esse suum

D proditorem cui intinctum porrigeret panem, ex quibus verbis facilè erat intelligere cur istud ei nunc diceretur. Sed dicendum, Dominum sicut à Ioanne recumbenti super pectus secretò fuit interrogatus, ita etiam secretò ei signum illud proditoris agnoscendi dedisse. Cùm autem subiicitur, *Hoc nemo sciuit discumbentium*, intelligi potest Ioannem sese voluisse excludi, sicut & Iudam excludendum esse, reliquit intelligendum. Is enim proculdubio vt erat sibi conscius, intellexit, cur id Dominus ei diceret: aut si etiam Ioannes non sciuit, ad quid Dominus illud diceret Iudæ, intelligendum est mentem Ioannis ita fuisse mœrore & diuina voluntate

E detentam, vt signum agnoscendi proditoris sibi datum secretò, tunc non satis aduerteret & intelligeret, aut, si intellexerit, non existimauerit tamen tũc instare, vt scelus illud perficeretur à Iuda. Alioqui enim quomodo non zelo accensus cõtra proditorem, Petro illum indicasset, & cum eo in illum insurrexisset? Certè sicut Matthæus supra dicens Dominum Iudæ quærenti num ipse esset, respondisse: *Tu dixisti*, tantùm significare voluit, Dominum etiam in indiuiduo præsciuisse proditionis authorem, eumque tunc expressisse, quanquam vt submisse loquebatur à turbatis Apostolis tunc nõ aduerteretur quid diceretur, cùm eius postea recordaretur: ita

ita credi probabiliter potest, Ioannem hac sua narratione significare voluisse, Dominum non in genere tantùm agnouisse proditorẽ, sed sibi eum in indiuiduo ostendisse: quanquam, quia ipse turbatus esset, & Dominus submissè loquebatur, non satis intelligeret Domini verba, quorum postea deposita turbatione recordatus sit. Cæterùm eo quod Apostoli verba Domini non intellexerint, sed ea in meliorem partem sint interpretati, declaratur & quãta fuerit Iudæ hypocrisis, & quæ fuerit Apostolorum simplicitas, & probitas minimè suspiciosa, & rursum quanta Christi semper erga Iudam benignitas. Per hæc enim factum est, vt suspicio proditionis non posset in cuiusquam descẽdere mentem. Cùm autem Ioannes non simpliciter subiiciat, Iudam post hæc exisse continuò, sed dicat, Cùm ergo accepisset buccellam, exiuit continuò, videri potest notare voluisse, perditi hominis nullis officiis superabilem crudelitatem & malitiam. Adiicit & temporis quo exiuit qualitatem, dicens, *Erat autem nox*, siue ad exaggerationem impietatis Iudæ, vt quem neque temporis intempestiuitas retraxit à suo impetu, vt vult D. Chrysostomus siue potiùs ad significandum tempus conueniens fuisse sceleri perpetrando, atque correspondisse dispositioni mentis Iudæ, vt quæ auaritiæ tenebris fuit obcæcata, seseq; iam exeundo à Christo subduxit à vera luce. *Nec frustra*, inquit Cyrillus, *dictum mihi videtur, continuò illum exiuisse. Magnas enim diabolus ad impetrandum eis quos omnino iam cepit, possidet vires, cogere videtur ad opus etiam nolentes. Timet (vt credo) diabolus, ne morando locus pœnitentiæ detur, & quasi à temulentia mentem suam rectiùs cogitãs homo eripiat, hac de causa festinat & impellit.* Hæc ille. Et hactenus de his quæ pertinẽt ad prædictionem proditoris, & demonstrationem proditoris. In quibus, quod ad morum ædificationem attinet, quędam obseruãda sunt in Apostolis, quædam in Christo, quædam postremùm in Iuda. In Apostolis monemur nõ facilè de aliis sinistrè suspicari, sed dubia in meliorẽ accipere partem: de nobisipsis timere, etiam si nobis non simus malè conscii, iuxta illud Pauli, *Tu fide stas, noli altum sapere, sed time.* Postremùm, quomodo & nos, si malus quispiam & nocens in nostra deprehendatur cõgregatione, perturbari & dolere oporteat, & quòd ille Deum offendit, & quòd sanctorum integritatem, quantum in se est, sua prauitate labefactat & dehonestat, ac corrumpit. Quod cùm Corinthii post habuissent, admissa à quodam fornicatione ea quæ nec inter gentes audiebatur, fuerunt vehementer à Paulo increpati: *Et vos*, inquit, *inflati estis, & non potiùs luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrûm qui hoc opus fecit.* In Christo monemur eius patientiæ & benignitatis, qua etiam inimicis nostris benefaciamus. Et rursum, vt peccatis occultis mederi quidem monendo studeamus, prodamus autem minimè. In Iuda verò discimus, quàm cæcum, impudentem, & obstinatum reddat auaritia eum, cuius semel animum occupauit. Et rursum, quàm verè dixerit Ecclesiastes, *Peruersi difficilè corriguntur.* &, *Nemo potest corrigere quem Deus despexerit.* Postremùm quomodo in diaboli incidant potestatem, qui Dei variis modis inuitãtis ad resipiscentiam, obstinato animo pergunt contemnere benignitatem & lenitatem.

Cyril.

Rom. 11.

1. Cor. 5.

Eccles. 1. & 7.

CVM ERGO EXISSET, DICIT IESVS, NVNC CLARIFICATVS EST, &c.] Clarificari hic & in sequenti toto Christi sermone accipitur pro glorificari. Est enim Græcis verbum δοξάζω Mirum autem quomodo nunc se dicat Dominus glorificatum, cùm iam eudum per miracula fuerit glorificatus, nunc verò instaret summa eius per crucem variasque ignominias humiliatio. D. Augustinus intelligit Dominum se dicere nunc glorificatum, quia nunc separatus fuit à bonorum consortio, reprobus discipulus, quod ad Christi cessit gloriam, & quia huiusmodi separatione significata fuit glorificatio ea quam habebit in nouissimo iudicii die, quando in eius congregatione nullus erit malorum, nec aliquis peribit bonorum, vt illud, Nunc clarificatus est filius hominis, hunc habeat sensum, Nunc significata est glorificatio filii hominis, quemadmodum secundùm Augustinum dictũ est, Petra erat Christus, pro eo quod est, Petra significabat Christum. Quia autem hæc filii glorificatio pendet ex eo quod Deus per filium est glorificatus, ideo subiectum intelligit, & Deus glorificatus est in eo, quia scilicet filius patris impleuit voluntatem etiam vsque ad mortem. Itaque iam ad declarationem & expositionem eius quod dictum est, putat additum. Si Deus clarificatus est in eo, id est, per filiũ, propterea quòd Dei in omnibus adimpleuit voluntatem, etiam Deus vicissim clarificabit eum per semetipsum, donando eum, scilicet, immortalitate, quæ claritas ne diu putetur differenda, ideo additur, Et continuò clarificabit eum in resurrectione, scilicet, quæ principium erit eius glorificationis quæ erit in nouissimo die, de qua supra dictum est secundùm Augustinum, *Nunc clarificatus est filius hominis.* In hunc ferè modum D. Augustin. hunc tractat locum, addens tamen illud, *Nunc clarificatus est filius hominis*, posse etiam intelligi de glorificatione resurrectionis, de qua dicitur, & cõtinuò glorificabit eum, vt quod ait, nunc, non ad imminẽtem passionem, sed advicinam resurrectionem pertinere credatur, tãquam fuerit factum, quod erat in proximo iam futurum. Quoniam autem de alia videtur Dominus loqui glorificatione sui, cùm dicit, Nunc clarificatus est, quàm cum dicit se glorificandum à patre, conuenientior est intelligentia quam indicãt D. Chrysostomus & Cyrillus, vt ratione passionis suæ, quæ iam, exeunte Iuda ad proditionem, incepta erat, intelligatur Dominus dixisse, se nunc clarificatum. Passio enim Christi, etsi hominum iudicio fuerit ipsius humiliatio, re vera tamen eius fuit glorificatio, quia per eam, mortem & diabolum superauit, & humanum genus in suum traxit dominium. Vnde supra dixit, *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Et Paulus, *Nos*, inquit, *prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scãdalum, gentibus verò stultitiam ipsis autem vocatis Iudæis atque gentibus Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Quoniam autem per passionem & glorificationem filii, etiam Deus pater est glorificatus, ideo subiecit, *Et Deus clarificatus est in eo*, hoc est, per eum, vt qui Deo patri vsque ad mortem obediens fuerit, Deique iustitiam, misericordiam, & sapientiam per mortem suam hominibus commendauerit. Si enim Deus glorificãdus erat in morte Petri, quemadmodum dicitur Ioannis vltimo, multò magis clarificatus est per mortem Christi. Iam quoniam Christus sicut per suam passionem clarificauit Deum, ita etiam meruit vicissim glorificari vlteriùs à Deo patre, ideo subiicitur, Si hoc est, quia autem Deus clarificatus est per filium, etiam Deus vicissim clarificabit eum, idque non per angelos aut archangelos, aut aliam aliquam virtutem, sed per semetipsum. Nec differet hanc filii clarificationem, sed continuò clarificabit eum. Quod implenentum est quando in morte ad filii innocentiam declarandam

Ioan 12.

1. Cor 1.

clarandam sol obscuratus est, petræ scissæ sunt, monumenta aperta sunt, velum templi scissum est in duas partes, quando rursum post triduum Deus filium resuscitauit à morte; donans corpus eius immortalitate & gloria, quando item post quadraginta dies assumpsit eum in suam dexteram], & misso in mundum Spiritu sancto, nomen eius fecit hominibus gloriosum supra omne nomen quod nominatur in cœlo & in terra. De claritate enim Christi, quæ hæc omnia comprehendit, rectè intelligitur dictum Deum clarificaturum filium continuò per semetipsum, de qua & suprà dixit, *Venit hora vt clarificetur filius hominis.* Cùm autem, Iuda præsente, Dominus de sua passione loquens, tristitiam præ se tulerit, turbatus spiritu, & cum mœrore proditionem sui frequenter inculcans, nunc, Iuda absente, ad consolandum Apostolorum animos ob instantem proditionem & mortem mœstos, passionem suam iam cœptam & iamiam complendam, glorificationem vocat, suiq; vberiorem glorificationem instare prædicit. *Nunc* inquit, *clarificatus est filius hominis*, quasi diceret, Quanquam iam ad proditionem Iudas exierit, meaque iam instet passio, imò cœpta sit, non est tamen quòd adeo tristemini, quin potiùs mecum gaudere debetis. Nūc enim clarificatus sum, & Deus

A in me, eò quòd iam potestate Iudæ data, me sponte tradidi ad mortem, meaq; iam cœpta sit passio, quæ mea patrisq; est glorificatio. Sibi autem Dominus tribuit glorificationem patris per suam obedientiam & mortem, patri verò tribuit sui glorificationem per resurrectionem, ascensionem, &c. quanquam & pater seipsum glorificauit per filii mortem, & filius seipsum per resurrectionem, eo quòd mors voluntaria Christi, vnde pater glorificatus est, infirmitatis fuit humanæ, resurrectio verò virtutis diuinæ. Et si enim, inquit Paulus, *mortuus est ex infirmitate, tamen viuit ex virtute Dei.* Porrò ad nostrā vtilitatem, ex priori illa sententia. *Nunc clarificatus est filius hominis, & , Deus clarificatus est in eo*, discamus afflictiones & mores iustorum, esse & Dei & ipsorum glorificationem, contrà quàm vulgus sentit. Ex posteriori verò sententia, Si Deus clarificatus est in eo, &c. discamus quòd si & nos glorificauerimus Deum, glorificabimur omnino ab eo. Quicunq; enim, inquit Dominus, honorificauerit me, glorificabo eū: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. Glorificatur autē in nobis & per nos Deus, non solùm cū pro illo afflictiones & mortē patimur, sed & cū sordibus peccati abiectis, illustrē virtutibus vitam viuimus. Hoc enim pacto ad gloriā Dei homines viuere dicuntur.

B — 1. Cor.

C

CONTENTIO DISCIPVLORVM PRO PRIMATV SEDATVR, & prædicitur eorum abnegatio. Matth. 26. Marci 14. Lucæ 22. Ioan. 13.

CAPVT CXXXIII.

F[e] *Acta est autem & contentio inter eos quis eorum videretur esse maior. Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum, & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic, sed qui maior est in vobis, sit sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator. Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat? nónne qui recumbit? Ego autem in medio vestrûm sum, sicut qui ministrat. Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnū, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos iudicantes duodecim tribus Israel, [d] filioli, adhuc modicum vobiscum sum, Quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire. Et vobis dico modò. Mandatum nouum do vobis, Vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem: in hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Dicit ei Simon Petrus: Domine, quò vadis? Respondit Iesus, Quò ego vado, nō potes me modò sequi, sequeris autem postea. Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam. Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? [c] Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce satanas expetiuit vos, vt cribaret sicut triticum: ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: & tu aliquando cōuersus confirma fratres tuos. [b] Et [a] tunc † [e] dicit illis' Iesus, Omnes [a] vos △ [e] scandalum patiemini' in me in ista nocte: ‖ scriptum est enim' percutiam pastorem, & dispergentur oues [a] gregis. † [e] Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam. △ [a] Respondens [c] autem [l] Petrus, ‖ ait illi' : [e] Et si omnes scandalizati fuerint [a] in te, † [b] sed [c] ego nunquam' [a] scandalizabor. [e] Domine, tecum paratus sum, & in carcerem, & in mortem ire. [h] Et △ [l] ait illi Iesus', [m] Amen [d] amen [p] dico tibi [c] Petre, [c] Quia [b] tu hodie [e] in nocte hac, ‖ priusquam' [c] gallus † vocem bis dederit,' ter me △ es negaturus,' [&] [k] non cantabit [c] hodie [k] gallus, donec ter † abneges' nosse me. [b] At ille ampliùs loquebatur [&] ait illi Petrus. ″ [c] Etiam' si oportuerit me † simul commori tibi', non te negabo, Similiter [b] autem [c] & omnes [a] discipuli △ dixerunt', [c] Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo, & pera, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil. Dixit ergo eis. Sed nunc qui habet sacculum, tollat similiter & peram, & qui non habet, vēdat tunicam suam, & emat gladium. Dico enim vobis, Quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent. At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hîc. At ille dixit eis, Satis est.*

† b o ait eis.
△ b o scandalizabimini.
‖ b quia scriptum est.
† b sed postquam.
△ b Petrus autem.
‖ c qui dixit ei.
† b non ego.
△ e ille dixit.
‖ a o antequam.
† a o negabis.
† d o neges me.
‖ b Et.
† a o mori tecum.
△ b dicebat.

FACTA EST AVTEM CONTENTIO.] Post ea quæ ex Ioanne posita sunt in fine capitis præcedentis, illa quæ apud Ioannem sequuntur vsq; ad finem c. 13. clauduntur prædictione negationis

D Petri ante hanc post prędictionem proditionis, Lucas interserit contentionem Apostolorum pro primatu. Hanc ergo oportebat ex Luca inserere inter verba Domini à Ioanne descripta. Itaq; cum dixisset

set Lucas Apostolos inter se quæsisse quis ex ipsis Dominum esset traditurus, subiicit, *Facta est autem & contentio inter eos*, hoc est, sicut fuerat inter eos quæstio quis ex eis Dominum esset proditurus, ita etiam facta est inter eos contentio & quæstio quis eorum videretur ipsi Domino maior esse. Huius contentionis cùm variam diuersi afferant occasionem, probabilius est eandem nunc fuisse causam, quæ fuit vt olim eadē quæstio inter Apostolos fuerit agitata, vt scribitur Matthæi 18. Marci 9 & Lucæ 9. in capite Concordiæ 70. Et rursum vt filii Zebedæi peterent in regno Christi primatum, propter quod cùm indignarentur reliqui discipuli, omnino similia omnibus Apostolis dixit Dominus ad reprimendum huiusmodi primatus ambitionem, qualia nunc dicta hic commemorat Lucas, qui illam de filiis Zebedæi historiam prætermiserat. Sicut ergo prædictio passionis & mortis Dominicæ, occasio fuerat Apostolis olim contentionis pro primatu, eademque fuit occasio postulationis filiorum Zebedæi: ita & modò quia audierunt Dominum tradendum & moriturum, inter sese disquirere cœperunt, quis eorum esset maior, qui scilicet post Dominum aliorū princeps esset, aut quis in regno eius quod statim à morte putabant auspicandum in terris, primum post Christum regem obtineret locum Dixerat enim etiam se mox clarificandum à Deo, vt est apud Ioannem in fine capitis præcedentis, ideóque vel illorum etiam verborum occasione, in hanc contentionem inciderūt. Vnde agnoscere etiam licet quam commodè hæc Lucæ narratio in Concordia sit posita post illa Christi ex Ioāne verba, de sua glorificatione imminente. Cæterùm quæ hic Dominus respondit Apostolis, suprà ex magna parte tractata sunt in cap. Concordiæ 104. circa similem locum ex Matthæo & Marco, proinde hic tantum quæ sunt huic loco peculiaria sunt tractanda. Inter quæ primum occurrit quod hic dicatur, qui potestatem habent super gentes, benefici vocātur. Quod vt intelligatur, aduertendum est Lucam dum dicit εὐεργέται, id est, benefici vocantur, explicuisse non tam vsum quàm vim & significationem dictionis Hebraicæ, qua hic verisimile est Dominum vsum. Probabile enim est Dominum hic vsum dictione Nedibim, quæ Hebræis principes significat, idque ratione liberalitatis, quæ decet principem. Vnde Septuaginta ferè eam vertunt per dictionem ἄρχων, vt Psalm. 112. *Vt collocet eum cum principibus, cum principibus populi sui*, & Psalm. 117. *Bonum est sperare in Domino, quàm sperare in principibus*. His enim locis, Hebræis est dictio Nedibim, Græcis verò ἄρχοντες. Itaque cùm dicitur, benefici vocantur, significatur eos affectare huiusmodi titulos & nomenclaturas quibus commendatur eorum munificentia & liberalitas, eosq; magis vocari huiusmodi nominibus quā esse quod vocantur. Iam cùm sequitur, *Sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior*, (iunior enim legendum est, non minor, cum Græcis sit νεώτερος) dictio, iunior, ad submissionē magis pertinet quàm ad ætatem. Sicut enim honoris causa quidam dicuntur presbyteri, hoc est, seniores: ita & contempti, iuniores, vnde est illud Psalm. *Adolescentulus sum ego & contemptus*. Nam Hebræis tsair sonat iuuenem & nullius authoritatis. Sensus ergo est, Qui in vobis est honoratior, sese gerat vt contemptior. Cùm autem sequitur, Et qui præcessor est, sicut ministrator, pro præcessor, Græcis est ὁ ἡγούμενος, quæ dictio etiam significat ducē & rectorem, cui magis conuenire videtur quod sequitur, sicut ministrator. Pugnant enim præsidem esse & ministrum esse. Interpres tamen ideo videtur vertisse præcessor, quod ministri sit sequi suum dominum. Cæterùm sensus semper eodem recidit, nimirum quòd qui primatū aliquem est adeptus & regendi munus sese, vt ministrum gerere debeat, liber scilicet ab omni fastu, & aliorum vtilitatibus inseruiens. Priore sententia gloriæ excludit appetitum, posteriore verò potestatis abusum, sicut & duabus quas de principibus ethnicis præmisit, sententiis notauit in eis & potestatis in subditos abusum, cum dixit, dominantur eorū & gloriæ appetitum, cùm dixit, benefici vocantur. Porrò sicut apud Matthæum & Marcum in prædicto loco Dominus in suis primatus appetitum corrigit, primùm proposito exemplo gentilium principum, quos, vt abominabantur, ita imitari non deberēt: & deinde proposito exemplo suiipsius, cuius vt erant discipuli, ita conueniebat esse sectatores: sic & hoc loco facit, sed paulò efficaciùs & diuersiùs hic sui proponit exemplum, dicens, Nam quis maior est, qui recumbit ad mensam, an qui recumbenti ministrat? Certè qui recumbit. Ego autē cùm re vera in vobis sim maior, vtpote Dominus vester & magister, non tamen me tanquam maiorem gero, ita vt accumbam vobis mihi ministrantibus, sed in medio vestrum id est inter vos sic sum sicut qui ministrat accumbenti. Quod ob id dicit, quia iā eorum pedes abluerat surgens à cœna, semperque in conuiuio cum Apostolis accumbens, panem & cibum illis frangere & dispensare solitus fuerat.

VOS AUTEM ESTIS QUI PERMANSISTIS MECUM IN TENTATIONIBUS.] Alia iam ratione Dominus affectū primatus in suis reprimit, nimirum quòd omnibus regnum & summus in regno suo locus & honor esset deputatus sed ad quem non nisi per tribulationes, quas iam secum cœperant perferre, essent peruenturi: sicut nec ipse ad regnum peruenturus esset, nisi per tribulationes Hoc est ergo quod dicit, Frustra contenditis inter vos, qui vestrum sit maior: Singuli enim eritis maximi. Nam cùm hactenus mecū perseueranter humilitatis viam triueritis, permanentes mecum in tentationibus meis, quas à Iudæis pertuli, ob quas plerique defecerunt à me, factusque etiam fratribus & amicis meis offendiculum, ideo quemadmodum pater veracissimus mihi disposuit & parauit regnum ita & ego, cui tutò credere potestis, dispono iam & addico vobis regnum, vt qui mecum in afflictionibus perseuerastis, mecum etiam perseueranter postea regnetis. Sicut enim pater per tribulationes disposuit mihi regnum, ita dispositum à me regnum vobis, non licet adire nisi per tribulationes, labores, & ærumnas; sed quas abundè vobis cōpensabo. Neque enim simpliciter dispono vobis regnū, sed regni mei plenum perfectumque cōsortium, nimirum vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, hoc est cunctis vitæ futuræ delitiis in summa gloria mecum pariter fruamini, ac insuper parem mecum quodammodo obtineatis cum summa gloria potestatem, ita vt sedeatis super thronos duodecim, iudicantes mecum in nouissimo die duodecim tribus Israel. Itaque cogitantes quanta vobis parata sit dignitas & præeminentia, ac rursum quòd ad eam non nisi per afflictiones sit paratus aditus, mittite hanc de primatu contentionē. Hic seruiendum est, & patiēdum, alibi regnabimus. Ex qua explicatione patet quā conueniens sit hęc ratio Domini

mini atque efficax, quodque duplici nomine cogitationem ambitionis deponẽdam esse doceat nempe & quia omnibus iam certò paratum esset regni consortium, & quia hic potiùs de afflictionibus est cogitandum quàm de honoribus: sicut & filios Zebedæi cùm primas sedes postularent Dominus ad cogitationem afflictionum reuocat, dicens, *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* Obseruandum autem quàm blandè ac leniter Dominus suorum ruditatem instruat, & toleret, cùm in eo peccarent quòd maximè suo regno aduersabatur, & cuius causa tam sæpe iam eos castigarat, peccarent item tempore alienissimo. Ipse enim abibat iam pro eis moriturus, proditionis ac mortis suæ effecerat mẽtionem, & illi contendebant inter se de principatu terreno: nec tamen seuerè eos increpat, sed blandis rationibus corrigere studet, suo exemplo nos docens, quanta lenitate aliorum imbecillitatem & ruditatẽ tolerare debeamus: quodq; pigere nos non debeat rudibus vnum & idem frequenter inculcare, donec proficiant ad perfectiora. In hoc enim exemplum Dominus passus est tamdiu in Apostolis tantã ruditatem & imperfectionẽ hærere, & simul ob id, vt in nobis efficaciùs eximeret humanos affectus quibus tunc discipuli erant obnoxii, vtque ruditatem Apostolorum & imperfectionem cõparantes cum eorũ perfectione, quam post acceptum Spiritum sanctũ mox consecuti sunt, cogamur mundi cõuersionem per eos factam, diuinæ asscribere virtuti, & diuinum agnoscere opus. Cæterùm quid sit sedere super sedes duodecim, & quomodo hæc Christi promissio sit impleta, quanquam Iudas exciderit, dictũ est in cap. Concordiæ 110. circa illud Matthæi, Vos qui secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim, &c.

FILIOLI ADHVC MODICVM VOBISCVM SVM QVÆRETIS ME, &c.] Prædictionem negationis Petri omnes quidem scribunt Euangelistæ, sed non omnes eodem loco, neq; ex eadem sermonis occasione ad eam cõmemorandam veniunt. Matthæus enim & Marcus postquam Dominus dicto hymno exiisse in montem oliuarum scripserunt subnectunt prædictam à Domino trinam Petri negationem, Lucas verò & Ioannes eam describunt priusquam Dominum domo exiisse commemorẽt. Nec videtur cõmodò dici posse aut illos duos recapitulando ea posuisse, aut istos præoccupando, quia Matthæus sic negationis prædictionem subiungit post exitum Domini, vt significare videatur se ordinem narrationis seruasse, cùm dicat, Tunc dixit illis Iesus: Ioannes verò hanc prędictionem factam ante exitum significat, eùm postea subiungit Dominum dixisse, *Surgite, eamus hinc.* Iam pręterquam quòd non eodem loco hanc prædictionem commemorẽt Matthæus & Marcus, quo Ioannes & Lucas, etiam diuersas à Ioanne & Luca præmittunt Domini sententias, quibus permotus Petrus illam protulit præsumptionem vel cum Domino, vel pro Domino moriendi, cuius occasione Dominus illi prædixit trinam sui negationem. Nec Matthæus tantum & Marcus diuersas à Ioanne & Luca præmittunt huiusmodi sententias, sed Lucas diuersas à Ioanne pręmittit, vt patet singulorum seorsùm legenti narrationem. Itaque ob has rationes sunt pleriq;, qui cum August. sentiũt ter Petrum expressisse præsumptionem suam diuersis locis sermonis Christi, & ter illi à Domino responsum, quod ante galli cantum ter cum esset negaturus, sicut ei post resurectionem ter respondenti quod Dominum amaret, ter à Domino vt oues eius pasceret mandatum est, vt alia sit prædictio negationis quæ est apud Ioannem, alia quæ apud Lucam: & postremùm alia quæ apud Matthæũ & Marcum. Sic autem Diuus Augustinus hanc sententiam putat esse probabiliorem, vt tamen nõ reiiciat eam rationem concordandi Euangelistas, si inueniri possit qua omnium commemorationes in vnum redigantur, & demonstretur semel Dominum prædixisse Petro præ aliis de se præsumenti, quòd eum ter esset negaturus. Talem autem rationem indicat Concordia, quæ ratio Euangelistas redigendi in vnum, vt est commoda, ita est plausibilior priori illa conciliandi Euangelistas ratione, quamuis illa videatur facilior. Si enim aduerterimus Euãgelistarum ingenium & morem frequenter deprehendere licebit, eos cùm idem vnumque sunt narraturi, diuersa occasione ad eius peruenire narrationem, diuersam tamen hanc narrationem redigi posse in vnum facilè, si quæ ab vno sunt prætermissa, ex aliis addantur, & interserantur dictis alterius. Sanè si secundùm aliorum sententiam, Dominus Petro ante exitum è domo prædixit negationem, semel, vt est apud Ioannem, & secundò, vt est apud Lucam, intoleranda planè fuerat Petri præsumptio, qui post tertiam illam negationis prædictionem, quæ est apud Matthæum & Marcum, & creditur facta post exitũ, ausus est dicere adhuc, *Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo.* Id enim eum dixisse Matthæus & Marcus commemorant. Plausibilior ergo est, siue spectemus Euangelistarum morem, siue Petri erga Dominnm reuerentiam ea ratio qua Euangelistarũ narrationes in vnum rediguntur, quam & Ammonius est secutus. Cùm autem à Ioanne satis constet prædictionem negationis factam in domo, cui & Lucæ concordat narratio, eaque negationis prædictio à Ioanne & Luca subiiciatur his quæ priùs sunt in Concordia ex Ioanne & Luca posita, necessarium fuit modò eam in Cõcordia ponere & Matthæi & Marci narrationem recapitulando positam iam suo loco cõiungere narrationi Ioãnis & Lucæ. Non enim quia postquam dixisset Matthæus, *Et hymno dicto exierunt in montem Oliueti,* subiicit, Tunc dixit illis Iesus, consequitur negationis prędictionem quam ibi prosequitur Matthæus, contigisse post exitum. Frequenter siquidem Matthæus aduerbium, tunc, sic ponit, vt non ordinem dicendorum cum iis quæ mox sunt dicta, significet, sed simpliciter sit idem quod, in illo tempore, ac temporis alicuius demonstret latitudinem. Sic & hoc loco dicens, Tunc dixit illis Iesus significare tantùm voluit quod in illo tempore, in vltima scilicet illa nocte, Dominus hæc dixerit discipulis: non autem quod post exitum dixerit, quæ ante exitum interea cum adhuc assiderent mensæ, dicta patet ex Ioanne. Et hactenus quidem de Concordiæ ratione. Superest vt ad verborum Christi explicationem deueniamus. Itaque cum iam abiisset Iudas proditionẽ perpetraturus, & iam instaret tẽpus passionis suæ, Dominus valediceret volens reliquis suis quos amabat discipulis, multa cœpit cum eis blandè loqui, significans iam adesse tempus quo ab eis separandus esset, ac modum præscribens quo se gerere inter se, ipso absente, deberent, eosque ob abitum suum mœstos consolans, atque aduersus imminentem armans tempestatem, ac tandem Deo patri eos oratione commendans. Qua in re imitatus est Dominus patris alicuius, filios suos quos syncerè amat per mortem relicturi affectũm. Hic enim solet pri-

primùm quidem exponere illis tempus iam venisse, quo separari debent qui eatenus simul familiariter vixerunt, ac deinde rationem vitæ præscribere quam post mortem inter se fratres seruare debeant, præterea, & mœstos consolari quibus potest rationibus, ac contra mala quæ præuidet illis obuenire posse eos munire, & postremum prece fusa illos Domino commendare. In primis ergo dicit, *Filioli adhuc modicum*, id est, modico tempore *vobiscum sum.* Modicum autem, hoc tempus quo se dicit cum illis futurum, accipi potest dupliciter vt indicat Diuus Augustinus. Aut scilicet pro tempore illo breuissimo, quo ante mortem & captiuitatẽ suam futurus erat cum Apostolis. Nam post resurrectionem suam non iam ampliùs cum eo solito more conuersabatur, vnde tunc dixit eis, vt est Lucæ vltimo, *Hæc locutus sum vobis, cùm adhuc essem vobiscum*, hoc est, cùm adhuc essem in mortali corpore, in quo & vos nunc adhuc estis. Aut potiùs non solùm pro hoc tempore, sed etiam simul pro toto illo tempore, quo post resurrectionem cum eis corporaliter erat conuersaturus vsque ad ascensionem suam, manducans & bibens cum eis per 40. dies, vt est Actor. 1. De eo enim modico tempore videtur istud accipiendum, post quod euenturum erat quod sequitur: *quæritis me*, secundùm corporalem scilicet meam præsentiã, quod post Domini in cœlos ascensionem contigit Apostolis, quando desiderabant & cupiebãt præsentiã Domini iam absentis. Quod autem sequitur, *& sicut dixi Iudæis*, &c. sic est distinguendum, vt illa verba, *& vobis dico modo:* sint secunda pars comparationis, respondens particulæ, *sicut*, vt sit sensus, *Et sicut dixi olim Iudæis, quò ego vado, vos non potestis venire*, ita etiam idem dico vobis modò, nempe quòd quò ego modo vado, hoc est, mox sum iturus, eo vos non potestis venire: Vado enim ad patrem per mortem, eo autem vos vestra opera & virtute omnino non potestis venire, aut saltem necdum potestis venire, siue quia per imperfectionem vestram necdum apti estis regno Dei, aut morti pro eius gloria tolerandæ, siue quia secundùm patris ordinationem adhuc aliquãdiu ad aliorum ædificationem manendum vobis est in mortali hoc corpore. Dixerat istud olim Iudæis Dominus, vt scribitur capit. 7. Ioannis in cap. Concordiæ 75. vbi tractatum est prolixè an in eodem sensu istud delictum sit Iudæis, quo nunc dicitur Apostolis: & quomodo etiam hic variè hæc verba possint accipi, sicut etiam nunc est indicatum, Posteriori explicationi, qua intelligitur Dominus tantùm significare voluisse quòd necdum possent eò venire quò ipse iam ibat, magis conuenit quod mox Dominus Petro quærenti quò iret respondit, *Quò ego vado, nõ potes me modo sequi, sequeris autem postea.* Cæterùm istud nunc Dominus dixit Apostolis secũdùm Diuum Chrysostomum, vt sui in eis excitaret & augeret desiderium. Cùm enim aliquem clarissimorum discedentem videmus & eum maximè cùm quo nobis non licet abire, maiorem in modum mouemur atque incendimur.

Ioan. 8.

MANDATVM NOVVM DO VOBIS VT DILIGATIS INVICEM, &c.] Cùm se iam abiturum dixisset, & eos adhuc hic esse relinquendos, restabat vt formam præscriberet vitæ, quàm inter se seruare deberent. Itaque monet, atque præcipit vt mutuò se diligant, vno hoc præcepto complexus omnia quæ pertinent ad hoc vt iustè & bene inter se viuant homines, & sine quo iustè & bene inter se viuere non possunt. Plenitudo enim legis est dilectio, & sine dilectione nihil rectè fit coram Deo, nec constanter fieri possũt quæ iusta cum hominibus requirit conuersatio. Quærendum tamen hic est, cur præceptum mutuæ dilectionis Dominus vocet, *nouum mandatum* cùm & vetus lex idem contineat mandatum, dicens, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Ad quod facilè & breuiter, sed non sufficienter fortasse respondet Diuus Augustinus, ideo dici, *nouum mandatum*, quia exuto vetere induit nos hominem nouum. Diuus Chrysostomus, Diuus Cyrillus, & alii plerique intelligunt, *mandatum nouum*, quod Christus hic dat, non esse simpliciter diligere inuicem, sed diligere eo modo qui significatur cum subditur, *sicut dilexi vos:* ita vt nouitas præcepti consistat in nouo dilectionis modo, quem suo Christus demonstrauit exemplo. Modus autem iste dilectionis primùm in eo consistit secundùm Diuum Chrysostomum, quòd sicut Christus gratuitò, & nec prouocatus nostris præcedentibus meritis, nec ob vtilitatem à nobis consequendam nos dilexit: ita & gratis nos inuicem diligamus, non ob acceptum aut accipiendum bonum. Secundò secundùm Cyrillum in eo consistit, quòd quemadmodum Christus nos dilexit plusquàm seipsum, ita & nos inuicem diligamus plusquàm nosipsos: quò facilè declaratur quomodo nouum sit dilectionis præceptum à Christo datum: Lex enim, inquit Diuus Cyrillus, fratrem diligendum esse ait, sicut seipsum. Christus autem magis nos quam seipsum amauit. Nouus atque inauditus huius dilectionis modus quo nos affici iubet nihil omnino dilectioni fratrũm anteponentes: non gloriam, non diuitias, non corporis huius mortem, si opus fuerit pro salute fratris mori, quod à beatis saluatoris discipulis factitatũ esse videmus. Hæc ille. Postremùm secundũ explicationem Caietani, modus, ratione cuius dilectio à Christo præcepta dicitur nouum præceptum, & differt à præcepto veteris legis, in eo consistit, vt, sicut Christus nos dilexit spiritualiter, & ad vitam æternam, ita nos inuicem spiritualiter diligamus, adnitentes vt ad vitam nos mutuò promoueamus æternam. Legis enim præceptum tantùm formam & modum naturalis dilectionis exigebat, vt sicut seipsum homo naturali diligit amore, ita & proximum suum diligeret. At lex Euangelica exigit spiritualem dilectionis modum, & supernaturalem. Itaque vt hæc tria simul comprehendamus, modus dilectionis, ratione cuius hoc præceptum plerique intelligunt hic dici nouum, est, vt ad exemplum Christi nos gratuitò diligamus, & ad salutem æternam, propter quam fratribus parandam, facultates, imò & proprium corpus parati sumus perdere. Verùm non apparet quòd ratione illius modi quem significent illa verba, *sicut delexi vos*, Christus mandatum hoc iam vocauerit nouum, quia & Ioannes Epistolæ 1. cap. 2. & in 2. Epistola cum hoc nouum mandatum repetit ex Christi doctrina tantùm dicit, *vt diligamus alterutrum*, nec addit & Christus dilexit nos, quod tamen addendum erat, si hoc loco illa verba *sicut dilexi vos*, pars sunt præcepti noui, quod modò se Christus suis dare dicit. Et Dominus ipse mox subiicit, *In hoc cognoscent, omnes qui discipuli mei estis, si dilectionem habueritis adinuicem*, nec addit, sicut dilexi vos. Vnde apparet quòd simpliciter illud, *vt diligatis inuicem*, debebat hic intelligi esse mandatum illud nouum quòd se suis dare Christus asserit, quamuis præceptum hoc non de quauis sit intelligendum dilectio-

Marc. 12.

dilectione, sed de Christiana. Proinde videndum cur hoc præceptum dicatur à Christo nouum. Et quidem si Ioannis in Epistolis loco obseruentur, videbimus ob id dici præceptum mutuæ dilectionis, præceptum nouum, quòd cùm iam moribus hominum esset antiquatum, & Iudæi illud nimis imperfectè intelligerent, Christus nouus magister illud renouauit, inculcauit, & absoluit, non tantum docendo, sed etiam ipso opere perfectissimè adimplendo, & suis per communicationem sui spiritus donando, vt & illud ipsi præstare perfectè valeant. Et rursum quia pro variis legis Mosaicæ præscriptis, & constitutionibus, quæ hoc mandato antiquantur, vnicè singulariter hoc mandatum Christus exigit. Ob hæc enim rectè mandatum hoc etsi vetus, & non solùm in lege datum veteri, sed etiam ab initio conditi hominis, nouum dicitur & lex Christi peculiariter, de qua dixit Paulus, *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi*, præceptum scilicet, dilectionis. Vnde Ioannes: *Charissimi*, inquit, *non mandatum nouum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio. Mandatum vetus, est verbum quod audistis. Iterum mandatum nouum scribo vobis, quod verum est in ipso & in vobis.* Non nouum dicit hoc mandatum, sed vetus, quia traditum ab initio: Nouum tamen rursum, quia in Christo mandati huius renouatore verum est. Nemo enim illud plenius vnquam impleuit, cùm animam suam posuerit pro nobis inimicis, & quia in ipso datur vt idem sit in nobis verum, hoc est, vrgeat in nobis minimè fucata, sed solida, officiosa, & ardens dilectio. Simili ergo modo mandatum hoc dicitur nouum quo lex Euangelica dicitur noua, & spiritus Euangelicus spiritus nouus, & testamentum Christi, dicitur nouum. Nam & testamentum hoc fuit ab initio, sed quia per Christum est promulgatum ac confirmatum post vetus testamentum, quod per illud antiquatur, ob id nouum dicitur. Sic enim & mandatum hoc, etsi semper ab initio fuerit traditum, tamen ante Christum nunquam ita celebratum est, neque tam ardẽter, passim & perfectè vnquam homines exercuerunt mutuam inter sese dilectionem Quòd autem sequitur in verbis Christi, *sicut dilexi vos*, additum est vt prouocatiuum ad obseruationem præceptæ mutuæ dilectonis, per propositum exemplum Christi. Si enim Christus nos dilexit, & nos multò magis debemus alterutrum diligere. In hoc tamen exemplo proposito etiam simul indicatur & modus præceptæ nobis mutuæ dilectionis, qui supra est indicatus, nimirum vt verè, efficaciter & spiritualiter nos diligamus mutuò, parati etiam animam pro fratrum ponere salute, si res poposcerit. Quòd verò subiungitur, *vt & vos diligatis inuicem*, dupliciter potest accipi. Altero modo, vt sit repetitio propositi mandati, qua illud firmiùs Dominus suorum mentibus inculcare voluerit, & sit sensus. Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos, vt, inquam, sic etiam vos diligatis inuicem præcipio vobis. Similis repetitio est & postea in oratione Christi ad patrem, cùm orat pro fidelium vnitate dicens. *Vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint.* Altero modo, verba illa coniungi possunt cum eo quod præcedit, *sicut dilexi vos*, vt significetur finis propter quem Christus se dicat illos dilexisse, & sit sensus, sicut dilexi vos, propterea vt & vos diligatis inuicem. Sic enim Diuus Augustinus se significat intellexisse, cùm tractans hæc verba habet,

Galat. 6.

1. Ioan. 2.

Ad hoc ergo nos dilexit, vt & nos diligamus inuicem, hoc nobis conferens diligendo nos, vt mutua dilectione cõstringamur inter nos.

IN HOC COGNOSCENT OMNES QVIA DISCIPVLI MEI ESTIS, SI DILECTIONEM.] Indicatur hic ratio quare singulariter dilectionis mutuæ mandatum eis tradat, ac se in ea singulariter imitandum velit, nimirum quòd ipse primus supremam hominibus exhibuerit charitatem, & in tota pro hominibus dispensatione vnicè & singulariter suam erga homines commendauerit charitatem, quam proinde imitari debeant qui eius volunt haberi discipuli. Discipulus enim in eo magistrum maximè debet imitari, quod magistro est proprium. Dicit ergo, *Si velitis haberi apud homines discipuli mei*, ex hac re maximè cognoscent omnes, vos esse discipulos meos, si vos mutuò viderint diligentes. Dilectionem enim mutuam ita propriè & eximiè ego primus verbo docui & exemplo, vt eam non ab alio didicisse & accepisse possitis videri quàm à me, & vt contrà non possitis videri mei discipuli, si ea distitutos viderint homines. Obseruanda autem diligenter nota, qua suos dicit Dominus agnoscendos discipulos. Ioannis enim discipuli ex ieiuniis & vitæ austeritate agnoscebantur, pharisæorum discipuli ex vestitus genere & cæremoniarum quarundam obseruatione, Philosophorum discipuli ex certa sententiæ cuiusdam opinione. At Christus mutuæ dilectionis signo suos dicit agnoscendos, quòd hanc ipse maximè & exemplo docuerit & verbo, atque solus suis possit dare sectatoribus. Itaque hac nota in primitiua Ecclesia, agniti sunt discipuli Christi cùm scilicet viderent eis esse cor vnum & animam vnam omniaque eis esse cõmunia, adeò vt ob id cæterorum nemo auderet se illis coniungere, vt dicitur in actis Apostolorum. Sic & Tertullianus suo tempore testatur agnitos Christianos, cùm in Apologetico capite trigesimonono explicans Christianorum disciplinam, totam eam constitisse declarat in dilectionis exhibitione, ita vt ob eam de eis dicerent Ethnici, Vide vt inuicem se diligant, & vt pro alterutro mori sint parati. Fratres sese mutuo etiam tunc vocasse Christianos testatur, eosque quòd animo animaque miscerẽtur, nihil de rei communicatione dubitasse, omnia indiscreta fuisse apud eos præter vxores, cœnam frequentasse, quæ ἀγάπη, Græca dictione, hoc est, dilectio diceretur, in qua inopes quique inuitarentur. Hæc nota quoniam iam passim destituuntur Christiani, fit vt apud incredulos malè audiat nomẽ Christianorum, nec pro Christi discipulis apud eos habeantur qui illius volunt videri & haberi discipuli, cùm audientes Christum suis charitatem maxime commẽdasse verbo & exemplo, cõspiciunt tamen apud Christianos principem cum principe, regnum cum regno, ciuitatem cum ciuitate iugibus conflictare bellis, ac inter priuatos insanissimas apud iudices tractati lites, & acres omnium inter se de qualibet friuola causa digladiationes. Erant alia quædã Christo propria & singularia, vt miracula, ac virtutes multæ: dedit suis certa quædam sacramenta quibus ab aliis distinguerentur. At his omnibus non dixit agnoscendos suos discipulos, sed sola dilectione mutua. Miracula enim non omnium erant futura discipulorum, sed nec tantùm eorum qui veri germanique ipsius futuri erant discipuli. Siquidẽ suprà quibusdam miraculorum operatoribus dixit se in nouissimo die dicturum, *Non noui vos*. Sic & sacramenta nõ tantùm

verò

verorum futura erant discipulorum, cùm ea cum Catholicis communia habeant hæretici: dilectio autem vt omnibus competit Christi discipulis, ita & solis, omnium aliarum virtutum caput & origo, in Christo singulariter elucens. Ideoque vera, propria, & certa hæc est verorum Christi discipulorum nota. Vnde doctè tractans hæc Domini verba scripsit Diuus Augustinus. Tanquam, inquit, diceret, Alia munera mea habent vobiscum non mei, non solùm naturam vitam, sensus, rationem, & eam salutem quæ hominibus, pecoribusque communis est, verùm etiam linguas, sacramenta, prophetiam, sciẽtiam, fidem distributionem rerum suarum pauperibus, & traditionem corporis sui vt ardeant: sed quoniam charitatem non habent, vt cymbalo concrepant, nihil sunt, nihil illis prodest. Non ergo in illis quamuis bonis muneribus meis, quæ habere possunt etiam non discipuli mei, *sed in hoc cognoscent omnes qui mei discipuli estis, si dilectionem habueritis adinuicem.* Hæc ille. Hac nota distinguitur discipulus Christi à discipulo Moysis, quia, vt inquit August. breuis differentia legis & Euangelii est timor & amor. Hac nota dignoscitur omnis hæreticus & scismaticus, vt qui sese à fraterna subtrahat dilectione. Hac cognoscitur non tantùm apertè malus Christianus, sed & omnis hypocrita, cum charitate careat, quantumuis exteriùs præ se ferat multam sanctitatem. Hac vt homines nos cognituros hic dicit Dominus, quòd simus ipsius discipuli, ita & Ioannes dicit nos cognoscere nosipsos, *Filioli*, inquit, *mei, non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate. In hoc cognoscimus quòd ex veritate sumus.* Proinde sicut optandum est vt hac nota Christianorum Ecclesia magis apud incredulos inclarescat ad gloriam nominis Christi, ita vnicuique curandum, vt per eam & sibi & aliis agnoscatur esse verus Christi discipulus.

DICIT EI SIMON PETRVS, DOMINI QVO.] Cùm audiret, Petrus Dominum dicentem. *Quo ego vado vos non potestis venire*, & præ feruido quodam erga Dominum amore, cuperet semper adesse ei, doleretque se ab illo separandum, alios præueniens Apostolos, qui ferè illi locum reliquerunt rogandi & respondendi omnium nomine rogat quò sit iturus Dominus, quasi omnino secuturus si sciret quò esset iturus. Cui Dominus necdum quidem aperit quò esset iturus, sed tantùm repetit quæ priùs omnibus dixerat, significans eum meritò illis contentum esse debere, nec de sua promptitudine nimis debere confidere. Addit tamẽ quod illius dolorem propter separationem mitiget & consoletur, cùm dicit, *Sequeris autem postea.* Cæterùm Diuus Cyrillus duplicem affert responsionis Domini sensum, quorum primus est vt significetur Petrum non potuisse tunc Christum ad cœlos euntem sequi, secuturum autem postea, cùm supernæ ciuitatis ciuis factus, cum aliis sanctis regnaturus esset cum Christo, vt sit sensus, vado ad cælos quò tu necdum potes conscendere. Alter sensus est, vado ad mortem, ad quàm sustinendam tu necdum me potes sequi, nempe quòd necdum indutus virtute ex alto, mortis posset pericula cõtemnere, & terrorem eius penitus superare, quem accepto spiritu facilè postea superauit. Vtrumque hunc sensum conuenit simul complecti hoc modo, vado per mortem ad patrem, tu verò necdum me potes eò sequi, tum quòd imbecillior sis quàm vt mortem possis contemnere, tum quòd necdum sit ordinatum à patre tempus impletum, quò ad ipsum recipiatis: *sequeris autem postea*, cũ Spiritu sancto corroboratus, tempore destinato per mortẽ pro Dei gloria etiam toleratam ad patrem quoque in cœlis assumeris. Proprie autem inter Apostolos Petro competit illud, *sequeris autem postea*, quod hic etiam simili mortis genere, nempe per crucem, sit receptus in cœlum. Vnde & post resurrectionem Dominus ad hoc significandum dixit peculiariter Petro, *Sequere me*, cùm iam parabolicè ei significasset quo genere mortis clarificaturus esset Deum, vt scribitur Ioannis vltimo. Porrò quanquam audiret Petrus se non semper separandum à Domino quem amabat, tamẽ moræ impatiens, & neque ad tempus sustinens ab eo diuelli, *Quare*, inquit, *non possum te sequi modo: Animam meam pro te ponam*, quasi dicat: Quid prohibere potest ne te sequar, cùm etiam pro te sim paratus mortẽ subire si res ita propofcerit? Putauit fortasse Petrus, vt habet Cyrillus Dominum ad alia Iudæorum loca vel ad alienigenas Christum esse profecturum, qui Iudæorum crudelitatem & furorem superaturi erant: atque ob id, quo ad sequelam ipsius possit admitti, paratum se pronunciat nõ solùm pericula quæuis & mala cum eo pati, sed etiam mortẽ pro ipso subire. Aut suspicabatur Christum, ita vt res erat, significare se per mortem iturum ad aliam vitam, ad quam cum Christo se sequi posse nũc putauit, quòd & ipse paratus esset pro ipso mori. Et quidem his verbis Petrus syncerè suã expressit voluntatem & propositum, virium suarum ignorans imbecillitatem, & pro nimio amore ac desiderio plus de se quàm poterat præsumens. Dominus autem inspiciẽs eius infirmitatem, & ob id non ignorans nimiæ præsumptionis esse huiusmodi sermonem, reprimit quidem eius præsumptionem, non tamen seuere illum incessit, vt qui sciret indiscretam hanc præsumptionem non profectam ex corde ficto, sed amore feruido & incircũspecto. *Animam*, inquit, *tuam pro me pones*? Circa quæ verba pulchrè sic philosophatur Diuus August. ex persona Christi *Itáne*, inquit, *facies pro me, quod ego nondũ feci pro te? Animam tuã pro me pones? Praire potes, qui sequi non potes?* Cæterùm post hæc verba, priusquam subiiciatur prædictio negationis quæ sequitur in Ioanne, iam rectè intelliguntur Petro dicta à Domino quæ Lucas refert, quibus non Petro tantùm, sed & aliis imminẽs ob eorum infirmitatem & diaboli tentationem periculum ostendit.

AIT AVTEM DOMINVS SIMONI: SIMON, ECCE SATANAS EXPETIVIT.] Subiunguntur hæc in Luca post sermonem quo Dominus Apostolorum pro primatu cõtentionem repressit, idque cõuenienti ordine. His enim Dominus Apostolos à primatus cogitatione reuocat ad imminentium sibi periculorum, cogitationem, vt humilientur, simulque insinuat quis eorum post se sit futurus caput: ne deinceps in eandem recidant contentionem. Dum enim singulariter Petro loquitur, ac pro illo se peculiariter rogasse dicit eique mandat, vt conuersus confirmet fratres suos, satis indicat hunc futurum reliquorum caput. Cæterùm Græca non habent datiuum, *Simoni*, sed geminatum habent nomen, *Simon, Simon*, quomodo & Beda refert in commentariis, & Diuus Hieronymus in Dialogis contra Pelagium, Diuus Ambrosius libro de vocatione Gentium primo, capite vltimo. Seruit autem hæc duplicatio affectui & attentioni excitandæ. Quasi dicat Dominus, Simon

Simon, Simon, magna de te præsumis sed audi aliud, *Ecce, satanas expetiuit vos*, &c. Pro, *expetiuit*, Græcis est ἐξῃτήσατο. Est autem Græcis, ἐξαιτῶ, propriè exposcere aliquem ad pœnam aut torturam, quod Latinis dicitur deposcere. Diuus Ambrosius loco prædicto, & Diuus Cyprianus epistola quarta libri quarti, & Tertullianus libro de Fuga in persecutione, habent postulauit. *Cribraret*, autem hic translatiuè positum est pro commoueret, concitaret, & tentationum impulsu agitaret, quemadmodum in cribro triticum agitatur & commouetur, cùm puluerem quis à tritico vult secernere. Vnde Diuus Cyprianus legit, vexaret, Diuus Ambrosius cerneret, Tertullianus discerneret. Sensus ergo est: quòd quemadmodum satanas, id est, aduersarius humani generis olim ad tentationes depoposcit Iob & impetrauit: ita etiam nunc flagitarit tentare, & tentationibus suis concutere & agitare Apostolos, quòd & impetrauit. Nunc qui hactenus, vt modò dixit Dominus permanserant cum Domino in tentationibus ipsius, nunc derelicto Domino dispersi fugerunt. Hinc autem discendum, diaboli potestatem ligatam esse non solum ad nocendum sed etiam ad tentandum, vnde & docemur à Christo Deum precari ne ipse nos inducat in tentationem, sed liberet nos à maligno. Porrò bene Dominus tentationem Apostolis inferendam comparat concussioni tritici in cribro, non solùm ad significandum tentationis grauitatem, sed etiam quia sicut triticum ex concussione cribri nihil læditur, sed purgatur à puluere, ita per tentationem Apostolorum collegio illatam, Iudas quidem tanquam puluis excidit & separatus est, reliqui verò tanquam triticum in cribro permanserunt in protectione gratiæ diuinæ, purgatiores facti per illam tentationem, nihil verò incommodi ex ea diu contrahentes. Cessit enim ex Dei prouidentia hæc tentatio ipsis contra satanę intentionem in bonum, quemadmodum & diuo Iob. Similis comparatio est & Amos capite 9. cum Iudæorum dispersionem Dominus prædixit: *Ecce*, inquit, *mandabo ego, & concutiam in omnibus gentibus domum Israël, sicut concutitur in cribro, & non cadet lapillus super terram.* Quo significatur, quod quemadmodum cùm lapilli simul cum puluere concutiuntur in cribro, puluis quidem excidit, remanent autem lapilli, ita per concussionem populi Iudaici, omnes quidem peccatores, qui instar pulueris, quem proiicit ventus à facie terræ leues sunt, perituri essent, seruandi autem iusti, qui instar lapillorum sunt graues virtute. Est & apud Ecclesiasticum capite vigesimo septimo comparatio desumpta à concussione tritici in cribro, sed ad longè alium finem accommodata. cùm dicitur, *Sicut in percussura cribri remanebit stercus, sic aporia hominis in cogitatu illius.* In qua sententia quidam libri malè habent pro, *percussura*, pertusura, cùm Græcis sit, ἐν σεισμῷ, id est, in concussione: malè item plerique habent puluis, *pro stercus*, cùm Græcis sit, κοπρία, quæ dictio propriè stercus significat, sed hic accipi debet pro quisquiliis, & reiectamentis, qualia sunt furfures & paleæ: & est sensus Quemadmodum in cribro concusso farina transeunte remanent furfures: sic aporia, id est, angustia hominis remanet in cogitatione illius, quia in afflictione constitutus finit menti suæ elabi bona quibus fruitur, nec ea attendit aut in memoriam reuocat, sed tantùm præ oculis habet mala quibus premitur, cognitione ea semper reuoluens. Sequitur

Eccles. 27.

A in verbis Christi, *Ego autem*, inquit, *rogaui pro te.* Et quidem pro omnibus rogauit Dominus. Nam postea in oratione apud Ioannem dicit, *Pater sancte, serua eos in nomine tuo.* Pro petro tamen singulariter se dicit rogasse, tum quod ille grauius erat tentandus & lapsurus, tum quòd ille aliorum erat à Christo constitutus caput, per quem alii erant confirmandi, vnde oratio pro illo redundabat etiam in alios. Rogasse autem se dicit pro Petro, non vt non concuteretur à satana, quemadmodum ille postulauerat. Id enim in bonum Petri, Apostolorum, & nostrum, satanæ Deus permissurus erat, *vt non deficiat*, inquit, *fides tua*, illa, scilicet ob quam te olim beatum pronunciaui, ob quam te petram appellaui, super quam B ædificaturus essem Ecclesiam meam, contra quam portæ inferi nunquam essent præualituræ. Vt, inquam, hæc tua fides, etsi tentationum procellis agitata vacillet, non tamen deficiat. Qua in parte Christus, quem pater semper audit, exauditus est pro sua reuerentia. Nam etsi ore Petrus Christum negauit, fidem tamen semper in corde seruauit: aut si ad tempus etiam fidem perdidit, non tamen ea defecit, quia mox eam recepit. Et quidem satanas non alia ratione postulauit tentare & concutere Apostolos, quam vt Petri aliorumque deficeret fides, eaque deficiente rueret Ecclesiæ ædificium, quod super Petrum & alios Christus erigere moliebatur: vt autem suam non assequeretur intentionem, Christi nobis impetrauit oratio, longè apud C patrem efficacior, quam possit esse postulatio satanæ, quantumuis iustis munita rationibus vt proinde eius pro nobis intercessioni magis confidere debeamus, quam satanæ contra nos accusationem formidare. Quò autem Petrus intelligeret orationem pro se factam etiam ad alios redundare, nec cæteri se à Domino neglectos arbitrarētur, subiecit, *Et tu aliquando conuersus*, vt scilicet orationis meæ pro te fusæ, *confirma*, vicissim, *fratres tuos*, in fide, & spe veniæ impetrandæ. Quibus verbis manifestè satis Christus Petrum cæteris præficit. Notandum tamen quòd non dicit, subditos suos, *fratres tuos*, officiumque Ecclesiastici propositi significat esse non D dominari, sed confirmare in bono imbecilliores, ac salutis eorum curam agere, cùm dicit, *Confirma.* Cùm autem Petro tanquam Apostolorum & Ecclesiæ totius capiti dictum sit, *Ego rogaui pro te, vt non deficiat fides tua*, huic plerique patres rectè intellexerunt hanc Christi orationem etiam pertinere ad totam Ecclesiam, atque particulariter etiam ad cathedram Petri, quæ nunc est in Ecclesia Romana, intelligentes virtute huius orationis, totam Christi Ecclesiam nunquam defecturam à fide, imò nec Ecclesiam illam particularem in qua est cathedra, Petri, & legitima Episcoporum à Petro successio, quæ nunc est in Ecclesia Romana. Quòd enim Petra dictum est, ad totam Ecclesiam non pertinet E nisi ratione cathedræ & Ecclesiæ petri, quæ in tota Ecclesia primatum obtinet. Sicut quod Petro supra dictum est. *Tibi dabo claues regni cœlorum*, in Petro toti etiam dictum est Ecclesiæ, quæ in Petro claues illas accepit, sed ratione Cathedræ Petri, quæ eas habet à Petro claues per successionem. Hinc Diuus Bernardus contra errores Petri Abilaiardi, in Epistola ad Innocentium Papam, Oportet, inquit, ad vestrũ Apostolatum referri pericula quæque & scandala in regno Dei, ea præsertim quæ de fide contingunt. Dignum namque arbitror ibi potissimùm resarciri damna fidei, vbi non possit sentire fides defe-

defectum. Cui enim alteri sedi aliquando dictũ est, *Ego pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua*? Hæc ille, cuius sentẽtiam in his Christi verbis longè antè intellexit & D. Cyprianus, epistola tertia libri 1. sic scribens Cornelio de hæreticis, *Nauigare audent, & ad Petri cathedram atque Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides, Apostolo prædicante laudata est, ad quos perfidia non possit habere accessum.* Item Hieronymus aduersus Ruffinum, *Romana fides Apostolico ore laudata, non recipit contra fidem vllas præstigias, etiamsi Angelus aliter annunciet quàm semel prædicatum est.* Patet ergo, patres intellexisse ex his Christi verbis, singulare priuilegium cathedræ Petri & Ecclesiæ Romanæ, pro qua quàm efficax hactenus fuerit Christi oratio, ipsa docet experientia cùm omnibus aliis Apostolicis Ecclesiis à fide dilapsis, hæc sola in fide quam ab Apostolis accepit, perseuerat. Vnde Lucius ille gloriosus martyr & pontifex ante annos mille & circiter trecentos, ad consulta occidentalium per Gallias & Hispanias Episcoporum ex authoritate sedis Apostolicæ respondens, post explicatam de omnibus eiusdem sedis sententiam, subiungit in hæc verba: *Hæc sancta & Apostolica mater omnium Ecclesiarum Christi Ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, à tramite Apostolicæ traditionis numquam errasse probatur, nec hæreticorum nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab authoribus suis, Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius Domini saluatoris nostri diuinam pollicitationem, qui discipulorum suorum principi in suis fatus est Euangeliis, Petre inquiens, ecce satanas expetiuit vt cribraret vos sicut qui cribrat triticum, ego autem pro te rogaui ne deficiat fides tua.* Hæc ille, post quem eadem habet & Agatho pontifex in epistola quam scribit cõtra Monothelicam hæresim ad Constantinum imperatorem, & Heracleum, ac Tiberium Augustos. Cùm autem quæ per Petrum ad Romanam pertinent Ecclesiam non pertineant ad eam nisi ratione eius qui in sede Petri legitimè succedit Petro, sicut claues regni cœlorum non habet Ecclesia Romana, nisi in eo qui Petro in ea succedit Ecclesia: hinc non inefficaciter quidam colligunt ex Christi verbis secundùm patrum intelligentiam acceptis, nunquã etiam à fide defecturum eum qui legitimus fuerit Petri in sede ipsius successor, vt cuius sit, secundùm Christi præceptum, fide in hominibus per hæreticorum doctrinam deficiente, confirmare fratres suos. De qua re qui exactam requirit disputationem, legat Albertum Pighium libr. 4. Ecclesiasticæ Hierarchiæ, vbi validè contra quorundam calumniam ostendit, nullum vnquam Romanum pontificem fuisse hæresiarcham aut hæreticum, & argumentum Canonistarum declarat esse inefficax, quo ex cap. Si papa, distinct. 40. colligunt pontificem posse errare in fide, quia in eo capite dicitur, quòd pontifex cunctos iudicaturus, à nemine est iudicandus, nisi fortè deprehendatur à fide deuius, cùm conditionalis nihil ponat, nec affirmet.

[ET *a* TVNC *c* DICIT ILLIS IESVS, OMNES *a* VOS *e* SCANDALVM PATIEMINI, &c.] Conuenienter prædictis Lucæ verbis subiiciuntur hæc ex Matthæo & Marco Domini verba. His enim iam apertè denunciat Dominus, Apostolorum fidem, propter diaboli tentationem, defecturam aut vacillaturam, quod superioribus verbis significare voluit. Cùm ergo dixisset diabolum petiisse & impetrasse tentationem Apostolorum, his nunc verbis declarat cur id dixerit, & qualis sit futura illa tentatio, ac quando: *Omnes*, inquit, *vos scandalum patiemini in me*, hoc est, propter ea quæ in me fieri videbitis, à fide deficietis, aut in ea vacillabitis, idque non longo post tempore, sed in hac nocte. Vt autem minùs discrederent, aut contradicerent huic prædictioni Apostoli, atque vt minùs propter istud turbarentur, hoc ipsum quòd euenturum erat, in scripturis prædictum esse ostendit. *Scriptum est enim*, inquit, *Percutiam pastorem, &c.* Desumptum est autem hoc testimonium ex Zachariæ 13. vbi sic legimus, *Phramea suscitare super pastorem meum, & super virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum. Percute pastorem, & dispergentur oues.* Pastor Domini bonus, Christus est, idem & vir cohærens Domino, aut, vt Hebræa habent, proximus illi est, quia ei consubstantialis & dilectus filius. Quòd autem gladio Dominus iubet vt super hunc excitetur, & eum percutiat, significat ex Dei voluntate persecutionem contra eum mouendam, in qua ipso detento & iam percusso, dispersi fuerunt pastoris huius oues, nempe Apostoli, qui omnes fugerunt, ipso solo inter hostium manus relicto. Itaque quoniam huiusmodi ad gladium facta iussione nihil aliud significatur, benè Dominus siue Euangelista sensum potiùs quàm verba referens, scriptum dicit ex persona Dei, *Percutiam pastorem, &c.* Ne autem dispersi Apostoli desperarent, & ob fugam putarent se non recipiendos rursum in Christi gratiam, promittit se post resurrectionem suam venturum ad illos. *Postquam, (inquit,) resurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Magna consolatio, quod se dicat præcessurum, quasi dicat, Antequam vos fugientes redeatis in Galilæam patriam vestram, ego illuc ibo videndus à vobis, vosque excepturus. In Galilæam autem se videndum prædicit, tum vt à timore Iudæorum liberati crederent ei quod dicebatur: tum quòd ibi plures quàm in Iudæa Dominus haberet discipulos, quibus se videndum palàm exhibere voluit, vt infrà dicetur. Obseruanda autem hic mira Domini lenitas. Moriturus ibat pro Apostolis, & tamen ob instantem eorum fugam non illos seuerè & amaro animo increpat, & insuper suam illis post fugã promittit benignitatem. Cæterùm Petrus ex magno erga Dominum amore, alienum planè à se putans, vt Christi periclitantis iam causa, offendiculum pateretur, *Et si*, inquit, *omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor*, triplici nomine per indiscretionem peccauit: quia, scilicet Domino contradixit, & quia aliis sese prætulit, & quia de se nimis præsumpsit, non attendens suam fragilitatem. Quoniam autem ex amore proficiscebatur huiusmodi assertio, non seuerè illum Dominus redarguit, quia tamen plus de se quàm de aliis præsumpsit, magis etiam aliis scandalizandus prædicitur. *Amen, inquit, dico tibi, quia tu hodie in nocte hac antequam gallus cantet, ter me negabis.* Circa quæ verba ex Marco oritur nonnulla difficultas. Cùm enim tres Euangelistæ asserant Dominum dixisse, Petrum se ter negaturum antequam gallus cantaret, Marcus dicit, antequam gallus bis vocem dederit, quod quomodo postea sit impletum, Marcus in sequentibus distinctè enarrauit, ex quo consequitur, Petrum non ter ante galli cantum Dominum negasse, vt dicunt tamen tres Euangelistæ. Diuus Augustinus hanc tractans difficultatem libr. 3. de consensu Euangel. sic eam putat dissoluendam, vt dicantur tres Euangelistæ dixisse trinam Petri negationem futuram ante galli

galli cantum, quia ante illam cœpta fuit, & in ipso etiam animo consummata, vt sic sit dictum, *ter me negabis*, quomodo si alicui diceretur. Antequam cãtet gallus, ad me scribes epistolam, in qua mihi ter conuiciaberis. Id enim verè quis dixerit, etiam si epistola non fuerit absoluta ante omnem cantũ galli, sed ante cãtum galli incœpta, post eum finiatur. Verùm hanc solutionem non esse conuenientem ex eo patet, quòd tres illi Euangelistæ, qui dicunt Dominum dixisse Petrum negaturũ se ter antequam gallus cãtaret, postea ostensuri impletam fuisse Domini prædictionem, omnes tres Petri negationes narrant ipso opere impletas, priusquam narrent gallum cecinisse: vnde patet eos in illo sensu accepisse quòd nunc dicunt Dominum dixisse Petrum ter se negaturum ante galli cantum, quia ante eum trina negatio erat incipienda, sed quia ante eum erat consummanda. Proinde omissis aliis rationibus quibus quidam student conciliare Euangelistas, dicendum est, tres Euangelistas de illo loqui cantu galli, qui ab hominibus maximè solet obseruari, à quo, scilicet, vltima noctis pars, quæ quarta olim dicebatur vigilia, dicitur gallicinum. Duabus enim potissimùm vicibus galli in nocte canere consueuerunt. Semel nõ diu post medium noctis, & secundò cùm iam adhuc duæ aut tres vel circiter noctis horæ supersunt, quãdo in cantu perseuerant vsque ad tempus quod conticinium dicitur, à quo secundo cantu quarta noctis vigilia dicitur gallicinium. Marcus itaque rei in Petro gestæ, vt ab ipso Petro audierat, accuratãq; præscribens historiam, vtriusque cantus galli meminit, cuius meminit & Iuuenalis satyra nona, dicens:

Quod tamen ad cantum galli facit ille secundi,
Proximus ante diem caupo sciet: per cantum galli secundi intelligens secundum cantum galli & per hoc describere volens tempus illud quod gallicinium dicitur. Reliqui verò tres Euangelistæ posterioris tantùm cantus galli meminerunt, vt qui sit præcipuus & à quo pars noctis dicatur gallicinium: proinde idem ab omnibus est significatum, nempe ter Petrum negaturum ante tempus illud noctis quod gallicinum dicitur, quod tempus secundùm communem quidem loquendi modum, simpliciter notatur per galli cantum: secundùm accuratiorem verò loquendi rationem, notatur per secundum cantum galli. Ex prædictis & ex sequenti narratione Marci patet, quòd cùm hic dicitur apud eum, *priusquam gallus bis vocem dederit*, illud, *bis*, accipiendum esse pro duabus diuersis vicibus & temporibus, non autem simpliciter, vt duplicatum significet sonum. Cum emphasi autem apud Marcum dicit Dominus Petro, *Tu hodie, Tu*, inquit, singulariter, qui præ aliis te singulariter putas constantiorem, non quidem post aliquot dies, sed, *hodie*, imò in nocte præsenti, idque etiam diu ante finem eius, nimirum ante gallicíniũ, præterquam quòd cum aliis me derelicto fugies, etiam negabis, idque non semel tãtùm, sed ter in tam breui temporis spatio. Quomodo autem Petrus Dominum erat negaturus, explicatur in Luca cum dicitur, *donec ter abneges nosse me*, id est, donec abneges quod tu noueris me. Dixit enim, *Non noui hominem.* Cæterùm vt bene Dominus nocti tribuit scandalum discipulorum, & Petri negationem, quòd nocti conueniant peccata & errores: ita bene finem negationum imponit in cantu galli, quòd per hunc lux annuncietur instare & homines à somno excitentur, vt, quo signo monetur homines surgere à somno, eodem & Petrus moneretur agnoscere suum errorem. Petrum autem præ aliis Dei prouidentia cadere grauius erat permissura, iusto quidem iudicio, nimirum quia de se nimis præsumendo aliis se prætulerat, sed tamen propter bonum aliquod, nempe vt disceret Petrus, & nos in illo, quantæ sit temeritatis hominem cõfidere in seipso, quamque necessarium sit Dei implorare gratiam, sine qua nostra dilectio & propositum non possit vel ad breue tempus perseuerare. Et rursus, vt qui aliis erat præferendus, haberet vnde magis humiliaretur, & ex seipso disceret alienæ compati & condescendere infirmitati. Cum autem Petrus authoritate sui Domini, cum solita sua asseueratione prædicentis trinam sui negationem, conturbari & humiliari debuisset, tamen testimonio suæ conscientiæ nimis confisus, vehementiùs etiam Domino contradicere perseuerauit, eiusque constantiam & alii sunt imitati discipuli, nolentes illo videri inferiores. Qua re factum est, vt deinceps de se modestiùs sentirent Apostoli, & à Dei magis penderent gratia, Christique in se benignitatem magis admirarentur & amarent. Mira enim hic Christi rursum eluxit lenitas, quod tam patienter Petrum & alios pertulerit contradicentes semel & iterum sibi, licet etiam scripturis & solita suã asseueratione (nempe, *Amen dico vobis*) confirmaret quod diceret, quodque post resurrectionem suã huiusmodi contradictores suos & contra fidem datam desertores tam benignè inuiserit & receperit. Ex cuius exemplo discendum nobis vt ne contra contradicentes nobis simus contentiosi, & vt aliorum infirmitatem benignè feramus.

Et dixit eis, quando misi vos sine sacculo et pera, &c.] Pergit Dominus Apostolis prædicere mala sibi & ipsis imminentia, aduersus ea volens illos esse munitos. Itaque significans alium fore iam rerum statum, quàm in quo hactenus secum vixissent, *Quando*, inquit, *misi vos* ad prædicandum *sine sacculo*, id est, loculis, in quibus reponeretis pecuniam, *& sine pera* in qua re condenderetis cibum, *& sine calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis* rerum necessariarum? *At illi dixerunt, Nihil.* Dei enim benignitate, omnium rerum affluentia eis vberrimè parabatur. Quod autem subiungitur à Domino responsum, habet multam obscuritatem, *Sed nunc qui habet sacculum, tollat, similiter & peram, &c.* Pro cuius loci vero sensu assequendo, primùm sciendum, malè quosdam in priori sententia verbum, *tollat*, coniungere cum sequentibus, vt sit sensus, qui habet sacculum, tollat præter sacculum etiam peram. Coniungendum enim est cum præcedenti in hũc sensum. Qui habet sacculum, tollat eũ, similiter & peram qui habet, tollat eam. Cæterùm ob ambiguitatem verbi, *tollat*, bifariam hic locus intelligitur. Quoniam enim in secũda sententia, cùm dicitur, *& qui non habet*, videntur repetendi accusatiuĩ, qui in priori sententia addebantur verbo, *habet*, hinc quidam intelligit hic præcipi, non vt sacculum & peram secum nunc ferant, sed vt tollant ea vendenda, quo eorum pretio ematur gladius. Quod si nihil horum adsit, vel tunicam potiùs pro parando gladio vendant. Verùm hæc acceptio verbi, *tollat*, non videtur cõueniens, quod ex ipso modo loquendi omnino videatur significari Dominum nunc suis ob temporis diuersitatem permittere aliquid quod priùs prohibuerat: dicit enim per aduersatiuam cõiunctionem, *Sed nunc qui habet*, quasi dicat, Tunc qui habebat, non poterat tollere: nunc verò qui habet, tollat, hoc est, secum ferat. Cui sensui cõuenit quod in

in missione Apostolorum supra eodem verbo Lucas vsus, dicens, μηδὲν αἴρετε, id est, *nihil tuleritis in via, neque peram, neque pecuniam*, &c. Secundum hunc autem sensum, quo tollere hic accipitur pro secum ferre, in secunda sententia ad verbum, *habet*, nō possunt repeti accusatiui, *sacculū & peram*, sed subaudiēdus est accusatiuus, *gladium*, qui postea per hyperbaton additur verbo, *emat*, vt sit sensus, Nunc qui habet loculos & peram, tollat ea secum: & qui non habet gladium, vendat tunicam suam, vel potiùs pallium suum, (est enim Græcis ἱμάτιον) & emat illum. Secundùm hanc loci huius constructionem, & acceptionem verbi, *tollat*, intelligitur communiter, Dominum priori sententia suis nunc permittere ob diuersitatem instantis temporis loculorum & peræ vsum priùs illis interdictum. Sed tum difficultas non parua exurgit, quomodo in posteriori sententia eis permittit vsum gladii. Nam quòd Lyra & alii quidem intelligunt Dominum voluisse significare licitam esse Apostolis defensionem moderatam tempore persecutionis, planè videtur non congruere Euangelicæ doctrinæ, qua supra docuit Dominus suos tam à vindicando aut defendendo se armis debere esse alienos, vt percutienti vnam maxillam potiùs debeant præbere alteram. Non congruit item ei, quòd postea Petrum gladio defensionem parātem seuerè Dominus corripuit, iubens recondi gladium in vaginam. Tolerabilior est venerabilis Bedæ intelligentia, qui intelligit Dominum suis præcepisse vt emerent gladium, non tam vt eo vterentur, quàm vt declararet paratam sibi esse contra Iudæos defensionē si ea vti voluisset: noluisse autem ea vti, vt ostēderet se voluntariè captum & passum, & ob id Dominum Apostolis dicentibus duos esse gladios respondisse, *satis est*, quòd duo gladii sufficerent ad testimoninum sponte passi saluatoris, eò quòd vnus Apostolis audaciam pro Domino certādi & Domino virtutem medicandi doceret inesse: alter, qui nequaquam vagina exemptus, ostenderet eos nec totum quod potuerunt pro eius defensione facere permissos. Quam intelligentiam verisimile est Bedam sumpsisse ex Diuo Ambrosio, qui sic habet, locum hunc tractans, & vario eum modo versans, *O Domine cur emere me iubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur haberi præcipis quem vetas promi? nisi fortè vt sit parata defensio & videaris potuisse vindicari, sed noluisse*, Cæterùm quoniam Euangelicæ perfectioni non conuenit vt intelligatur Dominus suis iam permittere moderatum gladii vsum, & frigidum nimis videtur in eum tantum vsum quem Beda intelligit, Dominum iam requisisse gladii emptionem, quidā priorem secutus verbi, *tollat*, acceptionem, intelligit Dominum hic loqui de gladio spirituali, qui est verbum Dei, vt significauerit Dominus nunc gladium Euangelicæ doctrinæ omnino parandum, diuenditis loculis & pera, imò etiam, si hæc desint, diuendito pallio. De gladio verbi Dei locum hunc posse accipi indicat etiam Diuus Ambrosius, simul etiam indicans accipi posse de gladio martyrii. *Est*, inquit, *gladius spiritualis, vt vendas patrimonium, emas verbum quo nuda mentis penetralia vestiuntur. Est etiam gladius passionis, vt exuas corpus, & immolatæ carnis exuuiis ematur tibi corona sacri martyrij, quod ex benedictionibus Dominicis colligere potes, qui summam omnium coronarum, si quis persecutionem patiatur pro iustitia, prædicauit*. De hoc posteriore gladio locum hunc accipiendum probat Ambrosius ex sequentibus Christi verbis, subiiciens hoc modo, Denique vt scias quia de passione locutus est, ne turbaret discipulorum animos, de se exemplum protulit, dicens, *quoniam hoc quod scriptum est oportet impleri in me, Quòd & cum iniquis deputatus est*. De gladio tamen verbi Dei potiùs accipiendùm alia colligit ratione, subiiciens. Mouet tamen adhuc quòd duos gladios discipuli protulerunt ne fortè vnum noui, alterum veteris testamenti, quibus aduersus diaboli armamur insidias. Denique Dominus, *Satis est*, quasi nihil desit ei quem vtriusque testamenti doctrina munierit. Hæc Diuus Ambrosius, inquirendo potiùs quàm quicquam asserendo, ex quo verisimile est quidem hausisse singularem illum suum de gladio spirituali intellectū, quem in Annotationibus in cuius iam meminimus prolixè nititur statuere. Sed præterquam quòd supra ostendimus verbum, *tollat*, non accipiendum vt hic sensus præsupponit, etiam aliis rationibus hic sensus non videtur conueniens, nempe quia huic sensui parum, conuenire videtur subiuncta à Domino ratio, *Dico enim vobis*, &c. & quia etiam priùs cùm mitteret eos Dominus sine sacculo & pera, ideo sacculum & peram abiici voluit, vt gladium doctrinæ haberent paratiorem, vnde non aliud significabitur iam faciendum quàm olim erat factum, cùm tamen verba Christi planè significent instantia tempora aliud requirere, quàm præcedentia. Diuus Basilius interrogatus, quo pacto nunc quidem portare sacculum & peram ad iter prohibet, nunc verò dicit, *Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium*, facilem indicat huius loci tractationem, sic respondens, vt est inter quæstiones compendio explicatas, quæstione 251. Hoc declarat idem Dominus, dum ait, *Oportet enim adhuc hoc perfici in me, Et cum iniquis deputatus est*. Statim enim postquam cōpleta fuit prophetia de gladio, dicit Petro, *Cōuerte gladium tuum in vaginam suam. Omnes enim qui gladium accipiunt, gladio peribūt* vt non sit præceptum, *Sed nūc qui habet sacculum, tollat*: aut tollet (sic enim multa exēplaria habent) sed prophetia prædicentis Domini, quod Apostoli obliti donorum & legis Domini, etiā gladio vti auderent. Quòd autē imperatiua sermonis specie pro prophetica sæpe vsa est scriptura, ex multis locis manifestū est, velut est illud, *Fiant filii eorū orphani: & diabolus stet à dexteris eius*. Et quæcunque talia. Hæc ille. cuius tamen explicatio non videtur etiam sufficere, quòd non constet, nec sit verisimile, discipulos id fecisse quod secundùm hunc intellectum Dominus predicit eos facturos, vēdita scilicet tunica gladios sibi emisse. Proinde simplicior, & intentioni Domini cōuenientior est, ea huius loci tractatio, quam satis indicat Diuus Chrysost. homi. 85. in Matt. & post eum Theoph. in Lucam, vt scilicet intelligatur Dominū dum nunc iubet sacculum, peram & gladiū tollere nihil aliud significare voluisse, quàm acerbissimam instare persecutionem, qua non solum rebus necessariis illos spoliare aduersarii essent conaturi, vt videri posset opus ipsis esse & sacculo, & pera, sed etiā eam vim intētaturi, qua tāta gladii necessitas videri posset, vt humano iudicio consultum videretur etiā vestibus distractis arma sibi cōparare. Theophylactus Chrysostomū secutus, addit hoc sermone Dominum significare etiam voluisse, tēpus tale instare, quod requireret vt nō, sicut hactenus toti penderēt à se, sed etiā proprio vterentur studio, sibiq; contra famem, nuditatem & persecutiones sua etiā cura & prouidentia munirent, quòd ipse qui hactenus eorū curā gesserat, iam esset abiturus. At simplicius fuerit

Ambr.

Psal. 108. Ibidem.

intelligere. Christum tantùm significasse, magnum adeò illis impendere periculum, vt si quis præsidiis humanis vti voluisset, nihilò consultiùs facere potuisset quàm tollere sacculum & peram, gladiumque sibi parare vel vendito pallio, vt hic sit sensus sermonis Christi, Antehac, cùm me præsentem habuistis, ita molliter & commodè per patris vixistis indulgentiam, vt nihil omnino vnquam vobis fuerit, non solùm cum lateri adhæreretis, sed & cùm sine omni viatico, destitutos armis & commeatu, ad prædicandum vos ablegaueram: post hac alia viuetis ratione, ei, scilicet obnoxii persecutioni, vt summam quis putet necessitatem & sacculum tollere & peram, imò & gladium, eumque si desit, parare vel vendito pallio. Auferar enim iam à vobis, & in me primò dirissima designari videbitis. Non ergo suis Dominus iam vel victus, vel defensionis curam restituere voluit, quam antè diligenter adeò docuerat patri committendam, sed figurato sermone, quali sæpe Dominus vtebatur, tantùm imminentia tum sibi, tum Apostolis mala voluit significare, quoad ea fortiter ferenda sese præpararent, & intelligerent postea Dominum sponte adiisse passionem, vt qui mala sibi imminentia præcognouit & prædixit. Simili modo loquitur Ieremias, *Contemplamini & vocate lamentatrices, vt veniant, & ad eas quæ sapientes sunt mittite, festinent, & assumant super nos lamentum.* Non enim his verbis Propheta vult aduocari illas mulieres, sed luctũ instare docet, ad quem excitandum tales adhiberi solent. Obscuriùs autem locutus est Dominus, permittens Apostolos aliquamdiu in eo detineri errore, vt putarent ipsum requirere gladios ad defensionem, vt dum hac ratione illi postea accenderentur ad defensionem, Dominus & ipsis & Iudæis efficaciùs declararet se sponte adire passionem, & è suorum animis eximeret certiùs omnem vlciscendi affectum, increpando seuerè Petrum accensum ad defensionem, & potenti sua benignitate sanando eum quià Petro læsus fuerat. Huic sensui probè conuenit subiuncta à Domino dictorum ratio, *Dico enim vobis, quia adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me. Et cum iniquis reputatus est.* Quod in Christo impletum est, quando tanquam facinorosus, captus est, vinctus, flagellatus variisque contumeliis affectus, sed maximè quando inter duos latrones medius in cruce pependit. Tunc enim Marcus postea dicit hanc impletam fuisse scripturam. Cùm autem discipuli non intelligentes quorsum Dominus gladios requireret duos adesse gladios dixissent, quos secundùm Diuum Chrysostomum tunc habebant Apostoli, quia illis vsi fuerant ad immolationem & diuisionem agni, respondit Dominus, *Satis est*, aut ironicè locutus, quasi dicat, quia duo sunt, multi sunt & omnino sufficiunt nobis contra multitudinem quæ veniet contra nos. Aut simpliciter amputans sermonis progressum, quòd videret eos non assequi intẽtum sensum, quem ob causas dictas necdum eis explicandum censuit, vt sic iam responderit Dominus, *Satis est.* Quomodo & nos, si quando cum quodam conuersantes, videmus eum non intellexisse quod dictum est, dicimus, Bene, dimitte. Vide Theophylactum. Sunt autem qui abstrusiore intelligentia intelligunt ideo dixisse Dominum, *Satis est*, quòd Ecclesiæ suæ duo sufficiant gladii, spiritualis, scilicet & corporalis.

Ierem. 9. — Isaiæ 53.

SERMO DOMINI POST COENAM. Ioan. 14.

CAPVT CXXXIIII.

Non turbetur cor vestrum: creditis in Deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Si quo minus, dixissem vobis, quia vado parare vobis locum. Et si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipsum, vt vbi sum ego, & vos sitis. Et quò ego vado scitis, & viam scitis. Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò vadis, & quomodo possumus viam scire? Dicit ei Iesus, Ego sum via, veritas, & vita: nemo venit ad patrem, nisi per me. Si cognouissetis me, & patrem meum vtique cognouissetis, & amodò cognoscitis eum, & vidistis eum. Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Dicit ei Iesus, Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistì me: Philippe, qui videt me, videt & patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis patrem. Non credis, quia ego in patre, & pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor. Pater autem in me manens ipse facit opera. Non creditis, quia ego in patre, & pater in me est: Alioquin propter opera ipsa credite. Amen, amen dico vobis, Qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet & maiora horum faciet, quia ad patrem vado, & quodcunque petieritis in nomine meo hoc faciam, vt glorificetur pater in filio. Si quid petieritis me in nomine meo hoc faciam, Si diligitis me, mandata mea seruate. Et ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum. Vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit. Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos. Adhuc modicum, & mundus me iam non videt. Vos autem videtis me, quia ego viuo, & vos viuetis. In illo die vos cognoscetis, quia ego sum in patre meo, & vos in me, & ego in vobis. Qui habet mandata mea & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me diligetur à patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum, Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est, quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo? Respondit Iesus, & dixit ei, Si quis diligit me sermonem meum seruabit, & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus. Qui non diligit me, sermones non seruat: & sermonem quem audistis, non est meus, sed eius qui misit me patris. Hæc locutus sum vobis apud vos manens Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis, pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat ego do vobis. Non turbetur cor vestrum, neque formidet.

formidet. Audistis, quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique, quia vado ad patrem, quia pater maior me est. Et nunc dixi vobis, priusquam fiat, vt cùm factum fuerit credatis. Iam non multa loquar vobiscum. Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam: sed vt cognoscat mundus quia diligo patrem, & sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio. Surgite, eamus hinc.

ET AIT DISCIPVLIS SVIS, NON TVRBETVR COR VESTRVM, &c.] Posteaquam suis Dominus suum prædixisset abitum, & formam vitæ inter sese mutuò seruandam præscripsisset, restabat tertio & quarto loco vt mœstos consolaretur, & cõtra imminentia eos muniret mala. Hæc ergo sunt in quibus ferè consistit sequens apud Ioannem tribus capitibus sermo. Variis enim eos consolatur rationibus, promissione scilicet paratarum in cœlo mansionum, promissione exaudiendarum orationum, promissione paracleti ad eos mittendi, ac sui ad eos reditus: quare hortatur vt mœrore, timore, ac turbatione depositis, in fide & dilectione nominis sui fortiter perdurent & perseuerent, quò possint earum promissionum fieri participes. Tum & de persecutionibus eis obuenturis disserit, atque ad eas ferendas ipsos præparat: variis item rationibus, exemplo scilicet sui, & quòd eas perpessuri essent propter nomẽ suum, pollicitatione item Spiritus paracleti, qui eos confirmaturus esset, promissione etiam gaudii, quod afflictiones est secuturum. Et quidem quę modò prolixè disseruit Dominus, non multùm profutura erant discipulis nocte illa, in qua omnium mox obliti terga dederunt, profutura tamen illis erant secuturis temporibus, nec illis tantùm, sed & omni posteritati. Valet enim multùm hic sermo ad fidei, spei & charitatis in nobis ædificationem & prouocationem, vt & nobis sit obseruandus tanquam non solis dictus Apostolis, sed & nobis. Imprimis ergo dicit suis Dominus, *Non turbetur cor vestrum.* Variæ enim erant Apostolis nunc turbationis occasiones, nimirum & quia audierunt suum Dominum abiturum, nec se tamen eum sequi posse, & quia audierũt Petro sibique omnibus prædici scandalum, quod mox in ipso essent passuri, & quia audierunt instare tempora periculosa & mala, quæ etiam gladios requirerent. Contra omnes has turbationis occasiones dicitur, *Non turbetur cor vestrum*, neque mœrore, scilicet, neque timore. Qua ratione autem turbatio pelli possit & superari, indicat cùm subiicit, *Creditis in Deum, & in me credite.* Circa quam sententiam notandum, quòd pro *creditis* & *credite*, Græcis est vtrobique vnum & idem verbum πιςεύετε, πιςεύετε, quod verbum anceps est, cùm possit esse indicatiui vel imperatiui modi. Proinde quadruplex hic posset esse sensus, potissimùm tamen duplex. Quidam enim vtrumque verbum accipiunt imperatiuè hoc modo, *Credite in Deum, & in me credite*, vt iubeantur & in Deum & in filium credere, quò per huiusmodi fidem vincant cordis turbationem. Sic enim accepit D. Cyrillus, quamuis in contextu legatur, *Creditis in Deum.* Habet enim in Commentario ad hunc modum. Sed illud apprimè considerandum. Iussit enim & in Deum credere, non quia ipse aliud à Deo vero sit, &c. Alii priùs verbum accipiunt indicatiuè, & secundum imperatiuè, vt habet noster interpres, quomodo & Augustinum intellexisse patet ex eius commentario, quamuis in contextu apud eum legatur, *Credite in Deum.* Habet enim sic, Consequẽs est enim, vt si in Deum creditis, & in me credere debeatis, quod non esset consequens, si Christus nõ esset Deus. Intelligit ergo Diuus Augustinus hac Domini sententia significari, consequens esse vt si credant in Deum, credere debeãt & in filium, quod non significatur nisi legatur indicatiuè, *Creditis in Deum.* Tunc enim sensus est, verè creditis in Deum, credite etiam in me, alioqui non verè creditis in Deum: quemadmodum Iudæi cùm non credant in me, nec verè credunt in Deum, quamuis id sibi persuadeant. Cùm autem fides in Deum significetur esse ratio credendi in Iesum: manifestè satis, quemadmodum colligit Diuus Augustinus, hic Dominus significauit se esse Deum. Alioqui enim non esset consequens, vt qui credit in Deum, credere debeat & in ipsum. Exigit autem Dominus cum fide in Deum, etiam fidem in se, tum vt sequentibus suis promissionibus, quibus eos consolari studet, fidem habeant, tanquam eius qui mentiri nequit: tum vt fiduciam suam in ipso collocent, sicut in Deo collocant, qua fiducia & fide omnem facilè animi turbationem omniaque mala superare possent, & participes fieri promissionum illius. Non enim cum fidem in se exigit, simpliciter eam fidem requirit, qua credatur esse Christus filius Dei, & verax in suis sermonibus, sed & qua fiducia in se collocetur, tanquam eo qui etsi secundùm corpus eos esset deserturus, sua tamen eos diuinitate nunquam esset derelicturus. Hæc est enim fides de qua Ioannes, *Hæc est*, inquit, *victoria quæ vincit mundum, fides nostra.* Hæc est fides quæ timorem & turbationem pellit à corde, iuxta illud Psalmistæ, *Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

Esaie 53. — *1. Ioan. 5.* — *Psal. 26.*

IN DOMO PATRIS MEI MANSIONES MVLTÆ SVNT, SI QVOMINVS, &c.] Cùm ad ponendum turbationem, & fidendum in se eos prouocasset, incipit modò aperire bona quæ per ipsum tutò expectare debeãt, propter quæ cordis turbatio sit deponenda. Itaque ne quoniam dixit, *quo ego vado, vos non potestis venire*, existimarent se nũquam eo peruenturos, aut solùm quidem Petrum eo peruẽturum, quia ei singulariter dictum est, *sequeris postea, In domo*, inquit, *patris mei, mansiones multæ sunt*, quasi dicat, Ne putetis vni mihi apud patrem paratam mansionem, aut Petrum solum me secuturum. Sunt enim in domo patris mei, hoc est, in cœlo, multa habitacula hominibus parata ab ipso patre meo. Cæterùm per multitudinem mansionum, Dominus humano more de cœlestibus loquens, significauit secundùm Cyrillum, & amplam cœli capacitatem, & gloriæ differentiam pro meritorum diuersitate, quorum vtrumque non parua hominum est consolatio. Locus autem qui sequitur vt est obscurus, ita varie intelligitur & distinguitur. In Græcis enim nõ est, Quia vado parare vobis locum, sed sine coniunctione, quia, *Vado parare vobis locum.* Proinde hæc verba quidam separant à præcedentibus, vt sit hic nouæ sententiæ initium: & illud, *si quo minus dixissem vobis*, perfecta sit sententia, hunc habens sensum, Si quo minus, id est, si ita non est vt dixi, dixissem id vtique vobis. Deinde nouo exordio sequatur, *Vado parare vobis locum*, ad significãdum se suo abitu effecturum vt illas in domo patris mansiones suo possint tempore adire. Verùm quoniam secundùm hanc distinctionem durè pendet cum præcedentibus illud, *Vado parare vobis locum*, & quia cùm mansiones

multas iam dixerit esse in cœlo, non conuenienter videtur subiicere se abire vt paret locum (non enim parandus erat locus, si multæ iam erant mansiones) ideo conuenientior est alia distinctio, quam omnes pene Latini & Græci sequuntur, secundùm quam illa verba, *Vado parare vobis locum*, coniunguntur cum verbo, *dixissem*, vt significetur ipsum dicturum quod abiret ad parandum locum, nisi iam essent multæ in cœlo paratæ mansiones. Propter quem sensum significandum, interpres noster addidit coniunctionem, quia pro quòd, quæ Græca phrasi præponi solet sententiæ quæ ab aliquo dicta vel dicenda profertur. Secundùm hanc tamen distinctionem nascitur difficultas ex sequenti sententia. Si enim Dominus significare voluit, non necesse esse vt dicat se abire ad parandum locum, quia multæ sunt in cœlo mansiones, quomodo subiicit, *Et si abiero, & præparauero vobis locum*, vel, vt habent Græca, *Et si abiero ad parandum vobis locum*, &c. Hic enim significat se abire ad parandum eis locum. Huius difficultatis facilis est solutio, secundùm Euthymium & Nonnum Græcos authores. Hi enim hanc sententiam intelligunt adhuc pendere cum superioribus, vt sint etiam verba quæ dicturus fuisset si aliter quam dixerat res se haberet, & sit sensus, Si non iam à patre meo vobis paratæ essent in domo ipsius mansiones dixissem vobis, vado paraturus vobis locum: dixissem etiam quòd cùm abiero & præparauero vobis locum, iterum veniam & accipiam vos ad meipsum. Diuus Augustinus, D. Cyrillus, & Theophylactus separant hanc sententiam à præcedentibus. Et Diuus Augustinus quidem intelligit Dominum priùs significare iam parata esse loca, quia parata erãt in prædestinatione: deinde verò dicere se abiturum ad parandum locum, quia parandus adhuc erat ipsa operatione, nempe quia ipsis mansionibus parandi erant per spiritus communicationem digni mansores. Cyrillus similiter intelligit paratas quidẽ in cœlo iam tum fuisse mãsiones, Dominum tamen dicere se abire ad parandum locum, quia abibat, vt vitam faceret, & inuiũ iter aperiret. Inaccessibile enim hominibus ante Christi ascensionem erat cœlum. Theophyl. verò indicat rationem qua apparens verborum Christi pugnantia tollatur, hoc scilicet modo. Si, nõ, vt dixi, multæ essent in cœlo paratæ iam mãsiones, dixissem vtique vobis me abire vt pararem vobis in cœlo locum. Nunc autem quoniam multæ sunt mansiones, paratæ, nõ est opus vt dicam me ea de causa abire. Et tamen si voluero dicere me abire vt parem vobis locum, quemadmodum verè dicere possum, etiam ob id oportet turbationem ponere, quia qui propterea abeo, non potero vos relinquere, *sed iterum venio* (pro veniam) *& accipiam vos ad meipsum, vt vbi ego sum, etiam vos sitis*. Significat ergo Dominus, Apostolis partim esse paratas mansiones, partim per abitum suum parãdas, vtrinque tamen oportere confidere, & non turbari, siue dicãtur paratæ, siue dicãtur parandę, quòd vtrinque securam esse ipsorum felicitatem significetur. Paratæ autẽ in Dei prędestinatione mansiones per Christi abitum id est mortem & ascensionem adhuc erãt parandæ, quia, vt dictum est, per eius mortem & ascensionem clausum eatenus cœlum, erat aperiendum reconciliatione cũ patre impetrata, & Spiritus sancti communicatio hominibus erat impetranda, per quem idonei fierent cœlestibus mansionibus. Quòd autem dicit, *iterum veniam, & accipiã vos ad meipsum*, ex parte quidẽ impletur in morte singulorum iustorum, quando animas eorum sibi coniungit, & felicitatis suæ facit esse consortes: perfectissimè autem in omnibus simul iustis implebitur in nouissimo die, quãdo omnes ex mortuis resuscitatos etiam secundùm corpus sibi coniungit in gloria.

Et qvo ego vado scitis, &c.] Istud adiecit Dominus, veluti alia iam ratione eos consolans. Ad eorum enim consolationem faciebat, quòd scirent & quò ipse iret, & viam qua illum eo sequi congruo tempore possent. Re vera tamen istud dixit, vt quoniam sciebat ipsos cupidos discendi & quo iret, & viam qua iret, quáque sequendum eis esset prouocaret eos his verbis ad interrogandum, & interrogantes pleniùs instrueret. Cùm autem Thomas omnium nomine dicat se nescire & quò iret, & viam, Dominus tamen vtrumque eos scire dicit, sicut & paulò post dicit eos cognouisse & vidisse patrem, cùm tamen Philippus contradiceret. Nec tamen Christus qui ipsa est veritas, in his mentitus est. De initio enim fidei hæc intelligenda sunt, per quam vtcunque cognouerunt & Christum ire ad patrem, & per Christum viam esse hominibus ad patrem, sed imperfectè adeò & obscurè, vt ipsi se nescirent scire quod sciebant. Sicut enim vtcunque intellexerunt quæ olim & quæ iam statim Dominus dixerat: ita etiam vtcunque sciuerunt & quo iret, & viam qua eum comitari possent. In his enim quæ mox dixit, satis significauit se ire ad patrem, & rursum quòd per fidem in se peruenire possent ad paratas in cœlo mansiones. Cæterùm in prætractatis iam Christi verbis intelligendum est & nos moneri, vt per fidem in Christum superemus omnẽ turbationem cordis, quam vel aduersitates huius sæculi ingerunt, vel admissorum peccatorum rememoratio, scientes & quò nos Christus præcesserit, & viam qua illum sequi possumus, fidelibusque paratas ab æterno mansiones in cœlo, quas Christus sua pro nobis ad patrem interpellatione, suique spiritus communicatione nobis parare nõ cessat, venturus suo tempore ad nos, & recepturus nos in æterna sua tabernacula. Horum enim cogitatio efficacissima est ad pellendam inutilem omnẽ cordis turbationem.

Dicit ei thomas, domine, nescimvs qvo vadis, et qvomodo, &c.] Putabat Thomas sensibilem aliquem in hoc mundo locum esse quò iret, & viam quoque esse similem, vnde cùm huiusmodi locum & viam ignoraret, vtcumque eorum quæ eos scire Dominus dixerat, cum reuerentia, omnium nomine se dicit ignorare, hac ipsa ignorantiæ professione Dominum modestè veluti cogens vt locum & viam planè denotaret, *Domine*, inquit, non ego solus, sed omnes nos *nescimus quò vadis*. Et Petrus enim mox te rogauit, *Domine quò vadis*, nec tamen interroganti locum aperuisti. Multò ergo magis nescimus viam qua te sequamur. Quomodo enim possumus scire viam ignorantes terminum, cùm à viæ termino pendeat cognitio viæ? Dominus ergo hanc suorum ruditatem, & carnalem intellectum benignè ferens, non dedignatus est aperire quod illi se ignorare profitebantur, imò & cõuincere eos quòd vtrumqne doctorem scirent, quamuis id se scire nescirent. Et primum quidem aperit quæ sit via de qua est locutus, dicens, *Ego sum via, veritas, & vita*. Quasi dicat, non est illa de qua sum locutus, terrena, vt vos suspicamini, sed ego ipse sum illa via, quem cum vel vobis fatentibus cognoscatis

scatis

scatis, scitis vtique & viam qua me sequamini. Via autem est Christus, & ratione suæ doctrinæ & ratione suæ exemplaris conuersationis, & ratione mortis, resurrectionis, & ascensionis suæ, per quæ nobis ascensum in cœlos meruit & parauit. Hac, via sicut Christus ascendit in cœlos, etiam nobis eò eundum est, obediẽdo eius doctrinę, imitando eius exempla, & credendo eum pro nobis mortuum. Cæterùm quòd non solùm se dixerit viam, sed etiam adiecerit se esse veritatem & vitam, simpliciter videri potest fecisse, ad significandum qualis ipse sit via. Est enim, vt dicit Sapiens, *via quæ videtur homini iusta, nouissima autem eius deducunt ad mortem.* Significat ergo se esse viam talem quæ non fallat, nec mittat in errorem, ac per errorem tandem in mortem, sed quæ ducat in omnem veritatem & doctrinæ, & iustitiæ, & per veritatem deducat ad vitam æternam, eamque suis sectatoribus largiatur. Vnde suprà dixit, *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ*, Significat tamen etiam additis his duabus dictionibus, se verè Deum esse, quia soli Deo competit esse ipsam veritatem, & vitam. Notandum autem apud Græcos singulis harum trium dictionem apponi articulum, ἡ ὁδὸς ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ, vt intelligimus non quamlibet viam, aut veritatem, aut vitam, sed veram illam & vnicam. Declarat autem se esse viam, cùm subiicit, *Nemo venit ad patrẽ nisi per me*, hoc est, nisi per meritum mortis meæ, cuius credendo fiat particeps, & per doctrinam meam cui obediat, & per conuersationem meam quam imitetur. Horum enim trium ratione iam diximus Christum dici viã. Cæterùm quemadmodum annotauit prolixè Diuus Cyrillus, duobus modis intelligi potest homines per Christum venire ad patrem, aut scilicet quia per cognitionem filii conscenditur ad cognitionem patris per fidem, ad quem nemo peruenire potest nisi per fidem in Christum, quia non potest pater cognosci sine filio, & vnigenitus filius ipse est qui incognitum hominibus patrem manifestauit. Aut quia per Christũ modo priùs dicto peruenitur ad consortiũ patris, & contemplationẽ vultus ipsius in æterna felicitate. Atque hic posterior intellectus magis cõuenit proposito. Declarare enim Dominus debuit se esse viam per quã sequi se possent homines iam ab patrẽ in cœlos abeuntem. Nõ tantum autem se viam esse ostendit hac sententia, sed etiam veritatẽ & vitã. Cùm enim dicat neminẽ venire ad patrem nisi per se significat etiam per se certò viã esse ad patrem, & proinde se huiusmodi esse viam quæ non fallat, sed vitam largiatur æternã, quæ est apud patrem. Rursum hac sententia apertè satis indicat & alterũ eorũ quæ se ignorare dicebat Thomas, nempe, quò iret, & quò eis sequendum esset. Significat enim se ad patrẽ ire, & ad illum post se & per se omnes oportere sequi. Vnde non dicit, Nemo vadit ad patrem, tanquam sine ipso, sed, *nemo venit*, tanquam comes ipsius, vt pater insinuetur cõmunis terminus quo vadit Iesus & quo post eum venit quicunque it ad vitam æternã. Porrò cum variè admodum in tribus illis quæ sibi hìc Christus tribuit, *via, veritas, vita*, philosophentur diuersi, conueniẽtissimè de his tractauit Cyrillus, in his tribus intelligens nobis commendari tres illas virtutes Theologicas, per quas cœlestes consequi possumus mansiones, charitatem scilicet quæ ipsa virtutum operatione declaratur, fidem, & spem. Illud, inquit, mihi quærendũ videtur, cuius rei gratia, cùm sapientia, virtus, aliisq; nominibus multis à scriptura nominetur, his modò tribus quasi electis solummodo se appellarit. Profunda res est, vt arbitror. Dicimus tamen quod gratia Dei nostro commiserit ingeniolo. Tribus igitur rebus superiores consequemur mansiones, per actionem virtutis variam, per fidem rectam, per spẽ vitæ, quorum omniũ nemo largitor est, nemo fons nemo causa, præter Dominũ nostrum Iesum Christũ. Ipse enim nobis mandata super legem dedit, ipse viam monstrauit, quàm probè actionem virtutis, & contemptum mundi propter Christum intelligere possumus. Ipse igitur via est. Sed ipse quoque veritas est id est, vera fidei rectitudo atque determinatio & rectissima regula, amussisque optima. Sed vita etiam ipse est. Nullus enim vitam, quam speramus absque interitu in sanctificatione atque beatitudine futuram nobis restituet, præter ipsum. Hæc ille. Via ergo est Christus, in qua per charitatem ambulare: veritas, cui per fidem inhærere: vita in quam per spem attolli debemus. Sic Leo põtifex serm. 22. de resurrectione: *Via*, inquit, *sanctæ conuersationis, veritas doctrinæ diuinæ, vita beatitudinis sempiterne.* Idem sane significans quod Cyrillus. Secundùm hanc istorum trium tractationem non alienam à Domini proposito, sequens sententia etiam accipi potest, vt omnia illa tria declaret hoc modo. Nemo venit ad patrem nisi per me viam veritatem & vitam, hoc est, nisi per charitatem ambulet in me, qui sum via: per fidem credat mihi, qui sum veritas, & per spem cõfidat in me, qui sum vita æterna. D. Bernardus sermo. 2. de ascensione Domini: *Sequamur*, inquit, *Domine, te, per te, quia tu es via, veritas & vita. Via in exemplo, veritas in promisse, vita in præmio.*

SI COGNOVISSETIS ME, ET PATREM MEVM, VTIQVE COGNOVISSETIS.] Græca etiam possunt verti per præteritum indicatiui, *Si cognouistis me, & patrem meum vtique cognouistis* quomodo legit Diuus Augustinus quomodo & Nonnus in sua paraphrasi indicat se Gręca intellexisse, videturque ea intelligentia conuenientior, quòd secũdùm nostram versionem significet Dominus Apostolos nec se, nec patrem nosse, cùm tamẽ se mox subiiciat eos cognoscere & vidisse patrem, ac pro re absurda Philippo obiiciat, *tanto tẽpore vobiscum sum, & nõ cognouisti me?* Secũdùm illam ergo lectionem August. intelligit hac sententia declarari præcedẽtem sententiam, *Nemo venit ad patrem, nisi per me*, quam certè declararet, si venire ad patrem per filium, accipiatur priori modo, vt scilicet sit perduci ad patris cognitionẽ per fidem. Sic enim per filium hominus venire ad patrem rectè declarat quod sequitur, *Si cognouistis me, & patrem meum vtique cognouistis.* Verùm cùm, vt supra dictum est, prædictæ sententiæ is non sit sensus à Domino præcipuè intentus, dicendum hanc sententiam ob id subiunctam, vt quia præcedenti sententia Dominus indicauerat quò iret, nempe ad patrem, iam significaret eos etiam patrem nosse, si modò, vt putabant, se noscerent, & proinde bene se dixisse, *& quò vado scitis, & vitam scitis.* Ne enim dicere possent se ignorare patrẽ, & proinde nescire quò iret subiicit, Si cognouistis me sicut putatis vos cognoscere, necesse est etiam noueritis patrem meum: quare consequens est vos non tantùm cognoscere viam, cum ego sim via, sed etiam quò vadam, quia vado ad patrem. Simili de causa intelligenda est subiuncta hæc sententia secundùm nostrã lectionẽ. Quoniam enim Apostoli audientes Dominum significare

gnificare ſe ire ad patrem, & patrem eſſe ad quem ipſis eſſet ſequendum, dicere poterant ſe non cognoſcere patrem, & proinde neſcire quò iret: primùm quidem ſignificat vnde eſt quòd patrem ſe nõ putent cognoſcere, ac deinde etiam aſſerit eos cognoſcere ipſum: *Si*, inquit, *cognouiſſetis me*, &c. quaſi dicat. Quòd patrem meum, ad quem mihi vobiſque veniendum dixi, forte putetis vos non cognoſcere hinc eſt quòd nec me ſatis cognoſcitis, quem tamen meritò cognoſcere deberetis, quemque vos cognoſcere putatis. Si enim me cognouiſſetis, etiam patrem meum vtique cognouiſſetis. Loquitur autem hìc Dominus proculdubiò non de cognitione nec viſione corporali, qua ſcilicet cognoſcebatur & videbatur ſecundùm corpus, nõ ſolum ab Apoſtolis, ſed & ab incredulis Iudæis, ſed de cognitione fidei, qua ex doctrina & operibus cognoſcitur Chriſti excellentia & dignitas. Etenim in vulgari ſermone dicitur quis hominem aliquem cognoſcere, nõ ſi eum de vultu cognoſcat, ſed potiùs ſi vel ex doctrina, vel ex factis interiorẽ animi eius cognoſcat diſpoſitionem, etiamſi de facie eum nunquam viderit. Huiuſmodi autem Chriſti cognitio infert etiã cognitionem patris. Doctrina enim Chriſti & opera ipſius declarant diuinam ei ineſſe authoritatem, ſapientiam, poteſtatem & benignitatem. Non enim ſic docuit aut operatus eſt, quemadmodum Prophetæ ſpiritu tantùm diuino afflati. Qui ergo ex Chriſti doctrina & operibus agnoſcit diuinam Chriſti naturam, agnoſcit & patrem Chriſti, quia eius vna eademque eſt natura cum filio ſecũdùm diuinitatem, ipſaque Chriſti verba & opera ſicut arguunt cuius ſit conditionis & naturæ filius, ita & demonſtrant cuius ſit naturæ & conditionis Deus pater, nempe quòd ſit naturę potentiſſimæ, benigniſſimæ, ſapientiſſimæ, & ab omnium creaturarũ conditone maximè diſcretæ. Non enim poteſt patris & filii diuerſa eſſe natura, nec poteſt diuina natura eſſe multiplex, cùm neceſſariò vnus tantùm ſit Deus: quare qui ex operibus & doctrina agnoſcit naturam filii, agnocit & cuius naturæ ſit pater, qui per filium loquitur & operatur. Proinde ex hoc loco, & ſequentibus Chriſti verbis efficaciſſimè refellitur Arrii hæreſis. Non enim Chriſti cognitio neceſſariò inferret cognitionem patris, nec qui videt filium, hoc ipſo videret & patrem, ſi non eadem omnino eſſet patris natura & filii. Et quidem Sabellius perſonarum in diuinitate negans pluralitatem, intellexit eum qui filium cognoſcit, & patrem cognoſcere, quòd diceret filium eſſe patrem. At hunc erroneum intellectum præter multa ſequentia Chriſti verba, refellit etiam quòd in hac ſententia non dicitur ſolùm, & patrem vtique cognouiſſetis, ſed, & patrem meum, Nemo enim ſibiipſi poteſt eſſe pater. Porrò cùm iam Dominus ſignificaſſet Apoſtolos parùm ſe cognouiſſe, & ob id & patrem non ſatis agnouiſſe: tamen quò oſtenderet ſe verè etiam dixiſſe, *quò vado ſcitis*, & vt diſcipulos ad rogandum de patre prouocaret, ſicque occaſionem haberet docendi eos quomodo ex ſe patrem cognoſcere deberẽt, ideo ſubiecit, *Et amodo*, hoc eſt, nunc, *cognoſcitis eum & vidiſtis eum*. Nec eſt in hac ſententia pugnantia cum præcedenti ſententia, qua ſignificauit eos nec ſe, nec patrem cognoſcere. Ibi enim ſignificauit eos non ſatis ſe cognoſcere, & proinde nec patrem, adeò vt nec illum ſe putarent cognoſcere. Nunc verò ſignificat eos vt obſcuram quandam habere ſui cogni-

A tionem, ita & patris. *Et nunc*, inquit, *cognoſcitis eum, & vidiſtis eum*, oculis ſcilicet fidei, quibus vt cumque me videtis & cognoſcitis. Cognoſcitis enim potiùs eſt legẽdum, quam cognoſcetis, cùm ſic præter Auguſtinum multa etiam noſtra habeant exemplaria, & Græca præſens habeant tempus: non futurum: quamquam Chryſoſtomus per futurum intellexerit præſens ſcilicet accipiens pro futuro, vt ſit ſenſus, *Amodo*, hoc eſt, nõ poſt multũ tẽporis, *cognoſcetis eum*, vt oportet, cũ ſcilicet ſuper vos Spiritus ſanctus deſcenderit. Et quid dico, cognoſcetis eum, cùm etiam iam videritis eum in me? Eſt autem etiam hic verbũ Gręcum, γινώσκετε, ambiguum ad indicatiuũ, cognoſcitis, aut imperatiuum, cognoſcite, vnde imperatiuum modum amplexus Caietanus hunc intelligit

B ſenſum. Quòd ſi hactenus non cognouiſtis patrem, ſaltem deinceps cognoſcite eum, quia vidiſtis eum, coniunctio &, accipiatur cauſaliter pro quia, quemadmodum aliquoties accipitur, maxime apud Ioãnem. Verum primus intellectus ſimplicior videtur, & propoſito Domini conuenientior. Oſtendendum enim erat verè dictum fuiſſe *Quo vado ſcitis*.

Dicit ei Philippvs, Domine, oſtende nobis patrem, et svfficit, &c.] Cùm Dominus diceret eos cognoſcere & vidiſſe patrem Philippus id craſſè intelligens de viſione corporali, quali patrẽ ſe nunquam vidiſſe cognouit, præ reuerentia quidem erga Dominum non apertè negat patrem à ſe viſum, ſed præ nimio videndi

C patrem, de quo frequenter Dominum loquentẽ audierat, deſiderio, modeſtè petit omnium nomine patrem ſibi exhibere vidẽdum oculis corporalibus: *Domine*, inquit, *oſtende nobis patrem, & ſufficit nobis*. Quibus verbis Spiritus ſanctus per os ipſius loquens ſignificauit patris viſionem omnium rerum afferre ſatietatem, atque in ea hominis conſiſtere felicitatẽ iuxta illud Pſalmi, *Adimplebis me lætitia cum vultu tuo*, &, *Satiabor cùm apparuerit gloria tua*. Hunc tamen ſenſum non habuit in his verbis Philippus, qui ſimpliciter dicere voluit, nihil ampliùs ipſos requiſituros, ſi daretur patrẽ conſpicere, quaſi dicat, Dominus, ais nobis viſum patrẽ, imò vtinam id nobis largiaris vt vel ſemel liceat cõſpicere patrem. Sic enim ſatisfa-

Pſal. 15. & 16.

D ctum eſſet abunde noſtro deſiderio, quo iam dudum illum videre frequẽter deſiderauimus, nec quicquã à te præterea deſideraremus. Quanquam autem ſic craſſè Philippus iſtud peteret, in eo tamen laudanda eſt eius deuotio, quòd viſionẽ patris cæteris omnibus rebus antepoſuerit, in eaque ſola omne ſuum poſuerit deſideriũ. Dominus autem Philippũ à carnali illo reuocare volens intellectu, atque ſignificare quomodo dixiſſet eos cognoſcere & vidiſſe patrem, reſpondit, dicens, *Tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſti me?* Cognouiſti enim legendũ eſt, & nõ, vt quidam habẽt libri, cognouiſtis. Nam Græcè eſt, ἔγνωκας, & cognouiſti legit & Hilarius lib. 7. de Tri-

E nitate, & Augu. item, vt patet ex eius commentario, quanquã in contextu habeatur, cognouiſtis. Cõiungit enim, ſicut & Chryſoſt. vocatiuum, *Philippe*, cum præcedentibus, non cum ſequentibus, & Philippo iſtud ſingulariter dictum ſcribit. Quanquam autem ſint qui hanc Domini ſententiam legant negatiuè, intelligẽtes Dominum affirmare quod Philippus ſe non cognoſceret: ſequentibus tamen & præcedentibus magis conuenit vt accipiatur interrogatiuè, in hunc ſenſum. Cùm iam tanto tempore vobiſcum fuerim, & ex tanti temporis conſuetudine me meritò

tito omnem cognoscere deberetis, an tu necdũ me cognouisti Philippe? Te enim necdum me cognoscere apparet, cùm tibi patrem ostendi postulas. Qui enim videt & cognoscit filium, is & patrem videt atque cognoscit. Quomodo ergo tu dicis, *ostende nobis patrem*, quasi necdum me videris, quem qui videt, videt & patrẽ? Dicit autem Dominus, *qui videt me, videt & patrem*, aut, vt Græca habent per præteritum sine coniunctione, *qui videt me, videt patrem* (quod magis conuenit præteritis præcedentibus, *vidistis eum, &c, non cognouistis me*) non quemadmodum intellexerunt Sabelliani, quòd ipse esset & filius & pater, sed eo ferè modo quo de duobus sibi valde similibus dicere solemus, qui vnum nouerit aut viderit, ambos nouerit aut viderit: quomodo de duabus cœmediis sibi valde similibus dicit Terentius, Qui vtramuis rectè norit, ambas nouerit. Non est tamen omnino simile inter receptum illud loquendi morem, cùm hac Christi locutione: *Qui videt me videt & patrem.* Non enim solùm ob similitudinem summam quæ sit inter se & patrem, hoc dixit: sed ob omnimodam naturæ idẽtitatem, quod patet cùm ad huius probationem subiicit, *Non credis quia ego in patre, & pater in me est?* His enim verbis & significatur personarum patris & filii diuersitas, ne possit cum Sabellio ob personæ identitatem intelligi dictum, *qui videt me, videt patrem*, & rursum significatur naturæ omnimoda identitas, ne possit intelligi cum Arrio solùm ob magnam similitudinem inter patrem & filium dictum, *qui videt me, videt & patrem.* Nam quòd pater dicitur esse in filio, & filius in patre, personarum arguit diuersitatem, & quod quis non rectè dicatur esse in seipso, & naturæ identitatem, eò quòd non possit propriè intelligi patrem esse in filio, & econtra, nisi ratione consubstantialitatis, vt dictum est in cap. Concord. 93. circa similem locum est Ioannis cap. 10. Probat autem Dominus & se esse in patre & patrem in se, ex verbis simul & operibus, cùm subiicit, *Verba quæ & ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera*, Quæ duæ sententiæ concisæ sunt, perficiendæ hoc modo, Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: similiter nec opera quæ facio, facio ex meipso, sed pater in me manens, ipse facit opera, & similiter loquitur & verba. In vtraque enim sententia subintelligendum relinquitur quod tacetur de operibus aut de verbis, quòd de vtrisque idem sit iudicium. Quomodo autem Christus verè dicat se non loqui à seipso, in superioribus frequenter dictum est, nempe quia ipse quatenus homo non finxit ex suo capite quę loquebatur: & secundùm diuinitatem suam, sicut à seipso non erat, ita nec loquebatur, aut faciebat quicquam. Verùm dubium hîc est, quomodo prædictis sententiis Dominus probet non tantùm patrem esse in se, sed etiam se esse in patre, patremque & se esse vnum natura. Nam & prophetæ dicere poterant, *Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor*: nec miracula quæ facio, à meipso facio, sed Deus in me manens, ipse & facit opera, & loquitur verba. Sciendum ergo, quòd argumentatio quàm Dominus hîc insinuat, talis sit, Doctrina mea & opera mea planè arguunt me non loqui nec operari à meipso, sed ex Deo. Nam huiusmodi doctrina & opera, non possunt videri nisi ab ipsa diuinitate profecta. Deus autem qui per me & loquitur & operatur, omnino declarat se non loqui & operari per me sicut per Prophetas, sed tamquam pater manens in filio suo connaturali, & consubstantiali, dum tanta cùm authoritate & potestate mihi dat & loqui & operari, quanta soli competit Deo. Verba ergo mea & opera testantur & patrem esse in me, & me esse in patre, hoc est patrem & me vnum esse natura. Itaque vis argumentationis in eo consistit quod dicit, *Pater in me manens*, non autem, Deus in me manens, significans Deum tamquam patrem in ipso manentem facere opera. In prophetis enim Deus loquebatur, & operabatur, sed tanquam Dominus per seruos, nõ tamquam pater in filiis. Sed nec propriè Prophetis competit illud, *in me manens.* In solo enim filio propriè pater manet, quia inseparabiliter & inuariabiliter illi inest & insuit semper, cùm spiritus Dei & aliquando ad tempus Prophetas desereret, & cùm inesset, vario illos modo afficeret pro temporum & locorum diuersitate. Vnde de Christo propriè dictum est, *Requiescet super eum spiritus Domini.* (*Isaia* 11.) Hac autem argumentatione sicut probat Dominus se & patrem vnum esse, ita etiam indicat de qua visione sui & patris sit locutus, & quomodo quis videre possit & cognoscere filium vt in illo videatur & cognoscatur etiam pater: nempe quòd visio hæc & cognitio non sit petenda ab exteriori vultus contemplatione, sed ab operum & doctrinæ consideratione, vt qualis hinc & quantus cognoscitur & videtur esse filius, talis ac tantus cognoscatur esse & pater. Cùm autẽ hactenus Philippo singulariter locutus esset Dominus, vt qui suam peculiariter ruditatem rogando demõstrauerat sermonem deinceps ad omnes conuertit eadem adhuc ruditate laborantes, inculcans eis quod modò vni dixerat Philippo. *An non creditis*, inquit, *quia ego in patre, & pater in me est?* Cæterùm Græca non habent, *non creditis*, sed, *Credite mihi.* Et cõuenit hæc lectio magis eis quod sequitur *Alioqui*, vt sit hic sensus, Credite mihi dicenti quòd ego in patre, & pater in me est: alioqui si mihi non creditis quia dico, cùm tamen mentiri nequeam: credite saltem mihi propter ipsa opera. Et est similis hic locus ei quod dicitur Ioan. 10. cap. *Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi: si autem facio, & si mihi non vultis credere, saltem operibus credite, vt cognoscatis & credatis quia pater in me est, & ego in patre.* In hunc ergo sensum etiam nostra lectio accipi debet, in qua dure hæret cum præcedenti interrogatione dictio. *Alioqui*, vt sit sensus, An nõn creditis mihi, qui toties id asseueraui vobis, quòd ego in patre, & pater in me est? Meritò sanè credere mihi vel tantum quia dico, deberetis, quia verba quæ ego loquor à meipso non loquor. Si tamen non creditis mihi quia dico, propter opera saltem ipsa credite, me esse vnum cum patre: & proinde eum qui me videt, videre & patrem. Vt autem per epilogum repetamus variam Domini argumentationem occasione interrogationis Philippi, sic ratiocinatur Dominus, Philippe, si non cognoscis, nec vidisti patrem, sicut præ te fers, ergo nec me (quem tamen cognoscere te putas, quemque meritò ob longi temporis familiaritatem cognoscere deberes) cognouisti. Qui enim videt me, videt & patrem. Nam pater & ego vnum sumus. Probant id verba mea, & efficacissimè opera mea. Cæterùm ex his quæ hactenus Dominus & Thomæ & Philippo respondit, discendum nobis quis sit Christus, & quid per illum, illumque solùm nobis sit expectandum, vt illi toti inhæreamus, fide, spe, & charitate: & quomodo ad eius in præsenti cognitionem, ac per ipsum ad patris cognitionem peruenire possimus,

simus, nempe ex operum ipsius doctrineq; eius studiosa expensione quàm qui negligunt, imperfectè admodum Christum, Christique patrem agnoscunt Doctrina enim eius summam diuinitatis æquitatem & perfectionem arguit: opera verò quæ in carne gessit pro hominum salute, ineffabilē eius erga humanum genus charitatem, & misericordiā, hac rursum potentiam in omnes creaturas maximam, necnon & iustitiam, in vindicandis hominum peccatis, ac sapiētiam mirabilem, quæ in humani generis redemptione mirè elucescunt.

AMEN AMEN, DICO VOBIS, QVI CREDIT IN ME OPERA QVÆ EGO, &c.] Cùm per opera à se facta diuinitatē suam Dominus agnosci posse dixisset, magis adhuc eam ex operibus per credentes in se faciendis agnoscendam insinuat, dum etiam illis se daturum pollicetur, vt ipsi eadem, imò maiora faciant, simulque hac pollicitatione suos ad credendum in se prouocat, & de suo abitu mœstos consolatur, quòd præstantiora ab ipso absente essent accepturi, quàm à presente accepissent. Itaque iam post digressionem, cuius occasio fuerat interpellatio Thomæ & Philippi, redit Dominus ad id vnde cœperat, occasione sumpta ex his quæ de suis mox dixerat operibus, Cœperat enim prouocare eos ad fidem in se qua cordis superarent turbationem, & mœstos promissis rerum lætarum consolari. Ad hæc ergo hìc modò redit, secundam adferens rationem, qua eos consoletur intelligentes ipsum suo bono abiturum. Ceterùm circa hanc Domini pollicitationem. *Qui credit in me, opera quæ ego facio & ipse facit, & maiora horum faciet*, duplex oritur quæstio. Primò enim quæ sunt illa maiora quæ credentes, in ipsum post eum fecerunt? imò quomodo maiora quam ipse fecerat, fieri possent. Quid enim maius esse potest, quam verbo pellere morbos & dæmones, mortuosque reuocare ad vitam? Deinde quomodo indefinitè dicit, *qui credit in me*, &c. cùm multi credentes in ipsum non faciant opera qualia fecit ipse? Ad quam secundam quæstionem dicendum est, idem esse de hoc loco quod de simili loco apud Marcum, vbi post resurrectionē prædicit qualia credentes signa sint operaturi. *Signa*, inquit, *eos qui crediderint hæc sequentur*, &c. Sicut enim illa promissio ad literā intellecta, sicut proprie debet intelligi, pertinet potissimùm ad credētes sæculo Apostolorum, in quo signis & prodigiis gloria Christi debuit illustrari: ita & hæc promissio. Deinde non voluit Dominus aut hoc aut illo loco significare, fideles vel illius sæculi, vel cuiuslibet alterius, semper & temerè ea signa & miracula operaturos, sed cùm ea peterent & rectè peterent, quę rectè non petuntur, nisi cùm pro Dei gloria illustrāda illa fuerint necessaria. Itaque sicut etiam in primitiua Ecclesia non singuli Christiani miracula operabātur, quòd non per singulos, sed præcipuos quosdam Dei gloria eo modo illustranda erat, quodque non semper occurreret occasio illustrandæ illo modo gloriæ Dei: ita non est mirum, si nunc vel nulli, vel pauci ea operentur miracula. cùm Euangelica doctrina iam satis in toto orbe sit confirmata: quæ tamen miracula & hodie fierent à fidelibus, si cum firma fiducia peterent ea à Deo, quòd viderent illa illustrandæ gloriæ Dei necessaria, Quòd ergo non fiant, aut est propter fidei imperfectionem, aut propter necessitatis cessationem. Quòd autem ab omnibus fidelibus non est factum, nec fit corporaliter, id ab omnibus cuiusuis sæculi semper factum est, & fit spiritualiter, cùm maiori salutis eorum profectu. Sicut enim Diuus Gregorius signa illa quæ apud Marcum promittuntur edenda à fidelibus, omnibus credentibus spiritualiter competere declarat: ita & præsentis loci promissionem spiritualiter intellectā, omnibus competere ostendit Diuus Augustinus. Quisquis enim credit in Christum, non dico talia facit opera qualia fecit Christus, sed eadem numero facit quæ Christus facit. Cooperatur enim suæ iustificationi quàm cum ipso & Christus facit, ita vt secūdùm spiritualem intellectum propriissime dictum sit, *opera quæ ego facio & ipse faciet*. Hic tamen non est proprius & primò intentus à Domino sensus. Loquitur enim ad litteram de suis quæ ediderat miraculis, vt patet ex eo quod additur, *& maiora horum faciet*. Itaque sensus est. Opera qualia ego iam hactenus feci, etiam ipse faciet. Ad priorem autem quæstionem circa verba illa, *& maiora horum* (pro his) *faciet*, primò quidem dici potest non necesse esse vt horum verborum occasione ostēdatur Apostolos aut alios maiora fecisse. Nam vt ex dictis potest intelligi, nō voluit absolutè significare Dominus, fideles maiora facturos, sed facturos si peterent, qui non poterant id rectè petere, nisi iusta se offerret occasio. Itaque si maiora non fecerunt, causa fuit, quòd maiora faciendi non fuit occasio. Sic enim & Luc. 17. Dominus promisit credentibus eradicationem mori, & transplantationem in mare, cùm ea nunquam facta legatur. Maiora tamē etiam fecisse Apostolos, aliosque fideles facilè potest ostendi, si intelligamus maiora non quidem natura, sed secundùm hominum reputationē: maiora item numero & efficacia. Secundùm hominū enim reputationem maius erat quòd Petrus vmbra sanabat, quam, quod Christus fimbria. Item transferre montes verbo maius videtur, quàm dæmones verbo pellere: vnde tamquam rem maiorem, credentibus Dominus montiū translationem promittit Matth. 17. At hanc numquam à Christo factam, quosdā fideles oratione impetrasse supra ostendimus. Maiora etiā & numero & efficacia ediderunt Apostoli miracula, quia plura operati sunt, quam Christus in carne operatus fuit, atque per ea latiùs fidem in Christum propagauerūt. Cùm enim paucos ex Iudæis post se Dominus per sua traxerit miracula, totum illi mundū ad Christum conuerterunt, à paterno idolorum cultu efficaciter homines abstrahentes. Quàm mundi conuersionē per Apostolos factam Augustinus inter maiora opera de quibus hic est sermo, maximè annumerandā existimat. Qui & ostendit quomodo secūdùm spiritualem intellectum, quisque etiam fidelium maiora faciat, quàm erant ea miracula corporalia quæ Christus fecit in carne, nimirum quia per fidem operatur suā iustificationem quàm non dubitat dicere maius esse opus, non solùm quàm erat pellere dæmones è corporibus aut mortuos suscitare ad vitam corporalem, sed etiam quàm creare cœlum & terrā. Porrò hac prædicta sentētia apertè se Deum esse Christus significauit. Alibi enim, vt superiùs est habitum, per fidem in Deū promittit suis posse eos facere quæuis quantumuis impossibilia & difficilia: nunc verò per fidem in se omnia huiusmodi eos posse testatur Magis verò suam insinuat diuinitatem in sequentibus, quibus rationem reddit eius quod modò dixit, credentes in se facturos eadem, imò & maiora, *Quia*, inquit, *ego ad patrem vado*. In quibus solis verbis non consistit tota ratio, sed pars rationis est & id quod sequitur, *quodcumque petieritis patrem in nomine meo*, hoc

Marc. vlt.

hoc faciam, ita vt ante coniunctionem, *&*, non sit perfectus punctus, sed sub vna sententia legi debeat etiam hæc pars cum præcedentibus, quemadmodum & Diuus Augustin. distinguit & Cyrillus. Significat enim ideò credentes in se facturos eadem imò & maiora, quòd ipse iam mundum relinquens vadat ad patrem, apud quem regnans gloriosè facturus sit per fideles quicquid illi peterent etiamsi maiora peterent quàm ipse fecisset. Quamdiu enim cum Apostolis in mortali corpore degebat, non multa Apostoli operabantur miracula, sed ea per sese Dominus ferè operabatur, nec tamen tanta & tot atque tam efficacia operabatur, quanta postea per Apostolos, cùm iam sederet in dextera patris, eò quòd tempus illud quod in carne vixit mortali: tempus erat humiliationis: quo non debuerat adeò inclarescere & glorificari atque post crucem. Cùm autem mundum reliquisset, tum in illius locũ Apostolos aliosque cõueniebat miracula operari, eaque maiora & plura, quòd per eos tunc nomen Christi esset illustrandum magis, ac tunc oportunum esset vt suam potentiam & gloriam quàm apud patrem haberet, magis toti orbi declararet. Ratio ergo quam Dominus significat, in rebus consistit, Primùm, in eo quod dicit, *Vado*: quia enim iam abibat aliorum erat post se facere quod eatenus ipse fecisset. Secundò, in eo quod dicit, *ad patrem*: quia enim ad patrem ibat qui hactenus humilis apparuerat, debebat potestatem suam & gloriam, quam à patre erat accepturus, magis etiam declarare. Tertiò, in eo quod dicit, *quicquid petieritis hoc faciam*, hinc enim sequitur, vt eadem & maiora facerent post Christum fideles. Vt autem intelligerent quomodo fideles eadem & maiora facturi essent, nec id putarent sibi impossibile, aut in eo sibi præ Christo placerent, bene dicit in reddita ratione, *quicquid petieritis, hoc faciam*, non autem, hoc facietis, significans eos non eo modo quo ipse fecisset, miracula edituros, virtute scilicet, propria, sed se per eos operaturum quicquid ipsi peterent & facerent. Quam eorum ministerialem tantùm potestatem etiam significat, cum dicit, *Quicquid petieritis*. Illo enim indicatur oratione eos indigere, & virtutis alienæ inuocatione ad miraculorum operationem. Cæterùm accusatiuus, *patrem*, in hac sententia, & accusatiuus, me in sententia hac mox repetita, vt non sunt in Græcis, ita nec apud Diuũ Augustinum, nec in antiquis multis scriptis exemplaribus. Ex tribus scriptis bibliis quæ erant ad manum, vnus codex neutrum habuit accusatiuum, reliqui duo non habebant accusatiuum, *me* quem nec legit Dionysius Carthusiensis. Itaque absolutè dicit, *quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam*, idemque mox repetit in confirmationẽ eius quod difficilè ab hominibus creditur. Est autem petere in nomine Christi, petere aliquid fieri per inuocationem nominis, hoc est, potentiæ & bonitatis, aut meritorum eius. Et sunt generales hæ sententiæ intelligendæ cum conditionibus quæ in similibus sententiis sunt subaudiendæ, vt dictum est circa illud Matth. 7. *Omnis enim qui petit accipit*, &c. in capit, Concord. 43. Si autem legatur accusatiuus, *patrem*, notandum quòd cùm dicatur, *quicquid petieritis patrem*, non tamen dicat, hoc faciet, sed, *hoc faciam*, vt significaret eandem sibi cum patre esse potestatem nec patrem quicquam facere sine se. Vtrouis modo legatur, apertissimè suam diuinitatem & æqualitatem cum patre significat, dum omnia se facturum promittit, quę peterentur in nomine ipsius. Id enim

A solius est Dei omnipotentis. Ne autem putaretur alius patris gloriam obscuraturus, suamque ipsum quærere gloriam, sed contra potiùs intelligerent ipsum in omnibus patris sui quærere gloriam, ac proinde & ipsos oportere non suam sed Dei spectare gloriam, dicit, *Hoc faciam, vt glorificetur pater in filio*, hoc est, per filium. Gloria enim patris, est filii omnipotentia: & per miracula filii, nomen patris illustre factum est in vniuerso mundo. Ex his autem nobis discendum, quæ sit vis fidei in Christum, per quam etsi nunc non ita operentur fideles miracula, quia ad ea petenda spiritus Dei eos non mouet, quòd non sint modò vt olim necessaria, tamen etiam nunc impetrant quæcumque rectè & salubriter petunt in nomine Christi: eaque non minoris, sed pluris facienda quàm miracula corporalia. Impetrant enim spiritus Dei communionem vitam æternam, peccatorum etiam repetitorum remissionem, atque in omnibus suis necessitatibus diuinam consolationem, Deique in omnibus actionibus directionem & adiutorium.

B

SI DILIGITIS ME, MANDATA MEA SERVATE ET EGO, &c.] Alia iam ratione suos Dominus à mœrore auocat, aliaque pollicitatione iam eos tertiò cõsolatur. Cũ enim præcipua Euangelicæ legis mandata iam eis præcepisset, mutuam scilicet inter ipsos charitatem & fidem in se, & illi de abitu ipsius dolerent, propterea quòd plurimùm diligerent ipsum, mouet vt argumentum amoris erga se exhibeant in mandatorum suorum obseruatione, potiùs quàm in mœrore & tristitia. *Si*, inquit vere, *me diligitis*, dilectionem hanc non ostendite dolendo de meo discessu, sed seruando & adimplendo mandata mea, ea scilicet quò modò traditi, mutuę erga vos dilectionis, & fidei in me. Hæc enim sunt Euangelicæ legis potiora mandata, iuxta illud, *Hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine filii eius Iesu Christi, & diligamus alterutrum*. Addit & tertiam pollicitationem, qua mœstos consoletur, & ad mandatorum suorum prouocet obseruationem, dicens, Si diligentes me, mandata mea seruaueritis, ego ad patrem iam profectus, *rogabo eum*, & pro me, *alium dabit vobis paracletum*, non vt ad tempus vobiscum, sicut ego fui, *sed vt maneat vobiscum in æternum*, toto scilicet vitæ vestræ tempore, atque ad consummationem vsque sæculi, imò & post mortem ac sæculi consummationem. Quis autem is sit, explicat subiungens, *spiritum veritatis*, quo significat hunc paracletum non corporeum esse, nec corporaliter ac visibiliter cum eis mansurum, sicut ipse cum eis conuersatus fuerat, sed spiritualiter & inuisibiliter: Hunc spiritum vocat alium à se paracletum, *alium*, inquam, non natura, sed subsistentia & persona. Satis enim significat Dominus hunc quem pro se dicit mittendum, non fore se inferiorem, cum id dicat ad suorum consolationem, quę inefficax esset, si pro ipso inferior mitteretur, cumq; idem eum præstiturum dicat quod ipse præstiterat. Itaque hoc loco contra Macedonianos ac Sabellianos & æqualitas Spiritus sancti cum filio significatur, dum & ille dicitur futurus paracletus sicut erat filius: & eiusdem rursum personalis à filio distinctio, dum dicitur, *alius paracletus*. Significat autem dictio Græca. *Paracletus*, consolatorem vel aduocatum, quia verbum, παρακαλέω, vnde illud nomen deriuatur, præter alia significat & consolari, & obsecrare, maximè pro alio, sicut faciunt aduocati & patroni. Et quidem quod ratione consolationis spiritus dicatur à

C

1. Ioan. 3.

D

E

Christo

Christo paracletus, vt sensus sit, Alium paracletum id est, consolatorem dabit vobis: apparet ex eo quòd ad consolationem mœstorum discipulorum Christus istud dixerit. Mœstis enim conuenienter promittitur consolator. Itaque significabatur quòd cùm Christus eatenus suis fuerat paracletus, id est, consolator, post eum Apostolis alius paracletus, id est, consolator esset mittendus. Quòd verò potiùs dictus sit paracletus, quia aduocatus & patronus, apparet primùm ex eo quòd Græcis dictio illa hoc magis significat, sicut & verbum, παρακαλέω, aduocare magis, adhortari & orare significat quàm consolari: deinde quia Christo hoc nomen à Ioanne tribuitur, quòd pro nobis ille sit aduocatus & patronus. Nam primæ epistolæ Ioannis secundo capite, vbi nos legimus, *Aduocatum habemus apud patrem, Iesum Christum.* pro, *aduocatum*, Græcis est, παράκλητον paracletum. Aduocatus autem noster est etiam Spiritus sanctus, quia, vt inquit Paulus, *ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Conuenientissimùm autem fuerit intelligere spiritum hic dici paracletum, non tantùm ratione consolationis, nec tantum ratione aduocationis & intercessionis pro nobis, sed & vtriusque horum ratione, & propter alia item quæ in hoc nomine continentur, quæ vna Latina dictione sufficienter exprimi non possunt, nisi fortè dictione, patronus. Patroni enim est surgerere clienti quæ sunt vtilia atque ad ea adhortari, consolari mœrentem, & intercedere pro eo apud alios. Horum ergo omnium simul ratione spiritus dictus est paracletus, vt exponit Euthymius, dicens: Alium, inquit paracletum tamquam me, hoc est, admonitorem ac præceptorem in certaminibus virtutis, solatium ac subsidium in afflictionibus. Cùm enim dicit Dominus, *Alium paracletum dabit vobis*, talem vtique videtur promittere, qui omnia discipulis præstaret quæ ipse in carne præsens eis præstiterat. Iam non solùm mœstos discipulos Dominus consolatione erexit, sed etiam in omnibus ad salutem erudiit, & ad grata Deo opera excitauit, eosque defendit, atque sua apud patrem intercessione iuuit, perfectum se illis patronum exhibens, cuius cùm clientes fuerunt, nihil eis defuit, nihil eos læsit. Cùm itaque hæc omnia meliùs & efficaciùs præstare debuerit spiritus promissus, (virtutem siquidē suam Dominus post mortem gloriosiùs exercere voluit) rectiùs intelligitur dictus, *paracletus*, quia patronus, quàm quia consolator aut aduocatus, cùm vtrumque hoc nomen sit angustiùs, quàm vt Spiritu sancto conuenit, cui Dominus multò plura quàm consolari tribuit. Itaque sensus est, Ego rogabo patrem, & is exoratus dabit vobis pro me alium patronum, qui pro me vestri curam in omnibus gerat, vt non debeat vobis videri durū, quòd ego auferar à vobis, Hunc autem paracletum nominat, *spiritum veritatis*, quia omnis veritatis est author, ac solus puræ & integræ veritatis largitor. Solus enim ipse veritatem docet sine omni falsitatis & erroris admixtione, solus etiam docet veritatem in quo hominum salus consistit. Proinde hac nomenclatura differt à spiritibus malis, qui dicuntur à Paulo spiritus erroris: atque à spiritu etiam hominis & huius mundi, de quo idem Paulus dicit, *Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est.* Mystica autem intelligentia, *spiritus veritatis*, dicitur, quia à veritate procedens diuina: & quia spiritus Christi, qui de se supra dixit, *Ego sum veritas.* Theophylactus intelligit hic dici spiri-

1.Ioan.2. — Rom.8. — 1.Tim.4. — 1.Cor.2. — Ioan.14.

A tum veritatis, ad dilectionem spiritus veteris testamenti, quòd figura erat & vmbra veritatis in Euangelio reuelandæ. Cæterùm Dominus se dicit rogaturum patrem, secundùm humanam suam naturam mira quadam dispensatione nunc de se tanquam homine, nunc tanquam Deo, loquens, vt vtriusque fidem in nobis confirmaret. Vt autem hic sic loqueretur conueniebat, quia missionem paracleti noui subintulit, ne quoniam iam dixerat, *ego ad patrem vado*, illinc turbarentur. Quia enim ad patrem se iturum dixerat, (quod ei secundùm humanitatem cōueniebat) congruum etiam erat vt illum ad quem ibat se diceret rogaturum pro eis, vt intelligerent suo commodo & bono Christum iturum ad patrem

B Ne tamē propterea minor patre existimaretur, cū in hoc sermone bis dixisset patrem missurum hunc paracletum, etiam postea dicit bis se missurū illum. Declarat autem Dominus cur dixerit singulariter, *dabit vobis, &c, vt maneat vobiscum*, & item insinuat paracletum non sic futurum apud Apostolos corporaliter, sicut ipse fuerat, quando subiicit, *Quem mundus non potest accipere*, id est, quem homines mundani, & mundi spiritum sortiri non possunt quamdiu tales sunt accipere, *quia non vident eum*, hoc est, non sciunt nec cognoscunt eum, quia mens eorum tota detinetur in rebus vanis huius mundi. *Vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit*, cognitionem sui vobis impartiens, & sua suggestione, & sua in vobis efficacia atque oratione. Vbi no-

C tandum, quòd cùm dixerit Dominus, *Mundus non potest illum accipere, quia non cognoscit eum*, quo significatur, suo vitio mundum non posse eum capere, & proinde dicēdum etiam similiter videretur, Vos autem illum accipietis quia cognoscitis, vel cognoscetis eum: contrario modo dicitur, *vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit*, ne putarent se suo illum merito accepturos ac cognitionem illius præcedere eius acceptionem, sed contra intelligerent ab eius gratia & præsentia pendere eius cognitionem. Ne autem existimaretur spiritus mansurus apud eos, sicut manet homo apud hominem extra eum existens, postquam dixisset, *apud vos manebit*, adiecit, *& in vobis erit*, quo & insinuata est diuinitas

D Spiritus sancti, quòd diuinæ naturę sit proprium esse in mentibus hominum, easque inhabitare. Porrò quòd dicitur mundus non cognoscere spiritum, de tali intelligendum est cognitione, de quali illud quod dicitur Ioan. 7. ad Iudæos, *non cognouistis Deum*, & 1. Ioan. 4. *Qui non diligit, non nouit Deum*, nempe de notitia persacta & affectiua. Habent quidem Græca, verba, præsentis temporis, *cognoscitis, &, manet*, sed hæc accipienda pro futuris phrasi Hebraïca, quę frequens est in Ioanne, satis patet ex futuro verbo, *erit*, quod sequitur.

NON RELINQVAM VOS ORPHANOS, VENIAM AD VOS ADHVC, &c.] Quartò

E iam alia eos consolatur ratione. Ne fortè enim non sufficeret eis promissio alterius paracleti, quem non satis cognouerunt: promittit eis etiam suum aduentum. Cæterùm hic aduentus videtur intelligendus in resurrectione completus, quia ratione illius etiam in sequentibus dicit se venturum ad eos, & videndum ab eis. Cyrillus tamen intelligit de spirituali Christi ad Apostolos aduentu, per aduentum Spiritus sancti in eos, per quem & Christus venit ad eos, habitans per fidem in cordibus eorum, vnde intelligit Dominum hic significare voluisse se nō esse alium natura à Spiritu sancto. Ne, inquit,

inquit, *quoniam alium dixit, de substantia naturaque spiritus id intelligeretur, vt liquidò monstraret in sola personali substantia à patre & filio spiritum alium esse (spiritus enim est, non pater, nec filius) quum venturum paracletum asserat, seipsum venturum pollicetur.* De hoc aduentu vt intelligatur, exigere videtur partim illud quod sequitur, *In illo die cognoscetis quia ego in patre,* &c.id enim accepto Spiritu sancto maximè cognouerunt: partim illud quod deinde etiam sequitur, *& manifestabo ei meipsum.* Nam id de spirituali manifestatione proculdubio est accipiendum. Proinde conueniens fuerit vtramque expositionem simul complecti, & locum hunc intelligere & de aduentu visibili post resurrectionem, & de aduentu spirituali per missionem Spiritus sancti, vt sit hic totius loci sensus, *Non relinquam vos orphanos,* id est, orbos mea præsentia, & veluti pupillos patre destitutos (se enim significat veluti patrem erga eos gessisse, vnde & filiolos eos priùs vocauit) *sed veniam rursum ad vos,* corporaliter quidem, cùm tertio die à morte resurrexero: spiritualiter verò, cùm post ascensionem in cœlos, Spiritum sanctum vobis misero. Quare autem peculiariter se ad eos venturum dicat, declarat in sequentibus, dicens, *Adhuc modicum,* supple, tempus est, *& post illud mundus iam me non videt,* id est, mundani homines me ampliùs non videbunt, nec corporalibus oculis, sicut modò vident, nec spiritualibus, quia non credunt in me. Post breue enim illud tempus, quod vsque ad sepulturam restabat, non est ampliùs à mũdo visus Christus, quia post resurrectionem non exhibuit se corporaliter mundo passim videndum, *Vos autem videtis,* id est, videbitis me, & corporalibus oculis, cùm resurrexero, & multò clariùs oculis fidei, cùm in cœlos ascendero, & spiritum veritatis à patre acceperitis. Ideo autem videbitis me *quia ego viuo,* id est, viuam resuscitatus à morte, sed *& vos viuetis.* Non possetis enim videre me, nisi & ego viuerem, & vos quoque viueretis. Ad consolationem autẽ eorum facit quod dicit eos victuros, ne putarent se etiam statim interficiendos. Aliter autem hæc pars accipi potest, vt significetur vita Christi fore causam vitæ discipulorum, vt sit sensus, Videbitis me, quia ego viuam: & quia ego viuam etiã vos viuetis, id est, lætabimini, & velut à morte reuiuiscetis in mea manifestatione. Sic enim exponit Theophylactus, addens & aliam interpretationem, qua intelligatur vita Christi fore causa æternæ vitæ discipulorum, ne mortem corporalem perhorrescerent. In illo die, cùm me videbitis resuscitatum, vos cognoscetis clarè quod modò obscurè cognoscitis, quòd ego sim in patre meo, hoc est, vnum sum cum eo, quodq; ad imaginem vnionis meæ cum patre etiam vos estis in me, & ego in vobis. Id enim clariùs cognoscere cœperunt, cùm in eius resurrectione Christi potentiam & gloriam magis agnouerunt, cumque Christus post resurrectionem aperiret illis sensum, vt intelligerent scripturas, sed maximè cùm Spiritum sanctum in die Pentecostes accepissent, qui eos deduxit in omnem veritatem, & Christum eis perfectè dedit cognoscere. Porrò quoniam dicitur, *Adhuc modicum, & munpus me iam non videt,* & mundus ipsum rursum visurus est in nouissimo die, D. Augustinus magis putat totum hunc locum referendum ad tempus secundi aduentus Christi, quam intelligẽtiam etiam prosequitur. Cyrillus, simul cum Augustino annotans non obstare huic intelligentiæ quòd modicum tempus dicat futurum vsque ad suam reuelationem, eò quòd mille anni coram Deo sint tanquam dies vna. Itaq; sensus erit. Vbi cœlos conscendero, & ad patrem concessero, non semper relinquam vos, sed rursum veniã ad vos in nouissimo die. Adhuc est modicum tempus, post quod me mundus amplius non videbit, quia non videbit ampliùs post consummatum iudicium, vos autem videbitis me in æternum, quia ego viuam, & vos mecum in æternum felici beataque vita viuetis mecum resuscitati. In illo die qui finem nesciet, perfectissimè cognoscetis me vnum esse cum patre. Alter autem sensus videtur esse germanior, si pleraq; similia considerentur quæ in hoc Christi sequuntur sermone. Nec obstat ea pars, *mũdus me iam non videt,* id est, ampliùs non videbit. Significare enim voluit mundum non visurum se durante hoc mundi statu. Cũ enim eum mundus rursum videbit, iam desinet hic mundi status. Cæterùm quanquam sicut se dicit esse in patre, ita & se in discipulis, & discipulos in se esse dicat, non tamen, vt hæretici Arriani volunt, hinc consequitur nõ perfectiùs aut aliter patrem esse in filio, filiumq; in patre, quam ipse sit in nobis, aut nos in illo. Quę enim filio propria sunt, conueniunt per eum etiam fidelibus, sed non nisi per quandam imitationem & similitudinem, sicut patet de nomine filii: vnde cõsequitur ea perfectiùs competere in filium quàm in fideles. Quomodo autem fideles sint in Christo, & Christus in ipsis, dictum est in cap. Concor. 59. circa illud Ioan. 6. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.* Duplicem autem vnionem dicit in illo die eos cognituros, vnionem patris cũ filio, quæ pertinet ad mysterium Trinitatis & vnionem ipsius cum fidelibus membris suis, quæ pertinet ad mysterium incarnationis, quam vnionẽ per missionem spiritus manifestatam esse ostendit Ioannes, dicens, *In hoc cognoscimus quòd in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de spiritu suo dedit nobis.* (*1. Ioan. 4.*)

QVI HABET MANDATA MEA, ET SERVAT EA, ILLE EST QVI DILIGIT ME, &c.] Repetit Dominus ostensionem dilectionis sui consistere in obseruatione mandatorum suorum, partim vt hac repetitione ab Apostolis de suo mœstis abitu tristitiam pelleret, dum significat ostensionẽ dilectionis sibi gratam non cõsistere in huiusmodi mœrore; partim vt qua ratione iam Apostolos prouocauit ad sui dilectionem, significans eos per illam dignos forè aduẽtu paracleti, & sui pleniore cognitione ac conspectu, eadem & omnes alios fideles ad eandem prouocaret. Promiserat enim Apostolis, si ipsum diligerent, paracletum alium venturum à patre ad eos, imò & se reuersurum ad eos, seque illis exhibiturum videndum. Similiter ergo & nunc promittit eis qui se rectè diligerent, patris fauorem & sui manifestationem. Quare cùm priùs in secunda locutus sit persona, nunc loquitur in tertia, dicens, Non ea ratione declaratur vera erga me dilectio, si, vt nunc vos, aliquis tristetur de meo abitu, sed *qui habet mandata mea,* edoctus, scilicet ea à me, & deinde quæ habet, quæque didicit etiam seruat, opera ea adimplendo, *ille est qui me diligit. Qui autem diligit me,* id fecerit cum magno salutis suæ commodo, *Diligetur* enim vicissim *à patre meo, sed & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum,* quia & per spiritum mei afflatum, mei cognitionem & contemplationem in animum ipsius insinuabo, & post hanc vitam me ei facie ad faciem videndum exhibebo.

Cæterùm dubium hic occurrit, quomodo hîc Dominus diligenti se promittat vicissim dilectionem patris, dicens, *qui diligit me, diligetur à patre meo*, quasi nostra dilectio præueniat dilectionem Dei, cùm ex Dei dilectione erga nos, detur nobis dilectio qua eum diligamus, & Ioannes dicat, *non quasi nos dilexerimus Deum, sed quia ipse prior dilexit nos.* Similem quæstionem mouet Diuus Augustinus circa illud quod suprà dicitur, *Si diligitis me, mandata mea seruate, & ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis.* Eo enim significatur, quòd per dilectionem & mandatorum obseruationem consecuturi essent Spiritum sanctum, cùm tamen dilectio & mandatorum obseruatio esse non possit, nisi ex Spiritu sancto, iuxta illud Pauli, *Charitas Dei effusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Respondet Diuus Augustinus, diligenti & mandata seruanti promitti Spiritum sanctum, quia eum largiùs est accepturus & copiosius, sicut Apostoli spiritum quem habebant largiùs acceperunt in die Pentecostes. Ita & ad præsentis loci quæstionem etiam dicendum est, quòd absolutè quidem priùs Deus nos diligit quàm nos illum: quoad autem quosdam effectus, priùs nos diligimus Iesum quàm Deus nos, nostra dilectione promerentes certos quosdam dilectionis diuinæ effectus, vt puta plenitudinem gratiæ, donum perseuerantiæ, intellectus illuminationem, aliaque quæ meremur. Ratione ergo huiusmodi effectuum promittit Dominus diligentibus se, dilectionem patris & suam. Tunc enim Deus noua ratione suam exhibet dilectionem, cùm nouo homines afficit beneficio. Vnde cùm dixisset Dominus, *& ego diligam eum*, nouum huius dilectionis effectum explicaturus, ratione cuius promittit se dilecturum talem, subiicit, *& ego manifestabo ei meipsum*, significans se pleniorem sui cognitionem illi impartiturum. Sic per Prophetam dicit Dominus, *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*, cùm tamen absolutè priùs Deus debeat conuerti ad nos, quàm possimus conuerti ad illum, ita vt dicat Ierem. *Conuerte me, & conuertar*, quia quoad effectum certum, nempe reconciliationem, nostra conuersio ad Deum præcedere debet Dei conuersionem ad nos. Ex his autem discendum nobis, & in qua consistat veræ dilectionis exhibitio, & quid per eam promereantur, nimirum abundantiorem spiritus participationem, ac pleniorem Christi cognitionem, quam qui dilectione illa sunt destituti non assequuntur etiamsi multo studio in scripturarum lectione & tractatione versentur. Vnde orat Paulus pro Ephesiis, *vt sint radicati & fundati in charitate, vt possint comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit longitudo, latitudo, & sublimitas, & profundum, scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Dei, vtque impleantur in omnem plenitudinem Dei.* Et in Psalmis Propheta Deum dicit promisisse manifestationem sui iis qui timent ipsum, hoc est, qui in hoc incumbunt, vt eius seruent mandata. *Firmamentum*, inquit, *est Dominus timentibus eum, & testamentum ipsius vt manifestetur illis.*

Rom. 5.
Zach. 1.
Ierem. 31.
Ephes. 3.
Psal. 24.

DICIT EI IVDAS, NON ILLE ISCARIOTES, DOMINE QVID FACTVM EST, &c.] Verisimile est Iudam istud nunc interrogasse, propterea quod cùm regnum Christi existimaret declarandum palàm toti mundo, & Christus solitus esset sua dona promittere communiter omnibus nunc in illis Domini verbis hæsitauerit, quibus dixit se illis duntaxat manifestaturum seipsum, mundum

A autem ampliùs se non visurum. Iudas ergo carnale adhuc Christi regnum somnians, & crassè Domini verba intelligens, sicut & Thomas & Philippus, *Domine*, inquit, *quid factum est*, id est, quid nunc accidit, aut quid causæ est, quod te nobis & non mundo es manifestaturus, cùm hactenus crediderimus te post resurrectionem palàm in toto regnaturum orbe, & restituturum regnum Israël? Dominus autem côtinuando sermonem, & inculcando quod priùs dixerat, etsi apertè non videatur quæstioni respondere, indicat tamen quo id pacto sit futurum, & quare, eoque nunc modo vsus est in hac responsione, quo & alibi erga Petrum, cùm interrogasset, num illas parabolas propter ipsos diceret, an etiam propter B omnes. Sic enim ob inculcationem cęptum sermonem continuat & repetit, vt etiam indicet non corporalem, sed spiritualem esse manifestationem sui de qua est locutus, & quare diligentibus se tantùm est manifestaturus, non autem mundo. *Si quis*, inquit, *diligit me, sermonem meum seruabit*, id est, opere adimplebit. Probatio enim dilectionis, exhibitio est operis. Et quia is qui me diligit, sermonem meum obseruabit, ideo vicissim pater meus diliget eum, & in signum dilectionis is simul & ego ad illum veniemus, & firmam apud eum habitationem faciemus. Quibus Dominus significat talem fore sui manifestationem quam suprà promisit, qualis est Dei ad homines aduentus, & mansio atque manifestatio, nimirum spiritualis, & non corporalis atq; visibilis. C Cùm autem suprà dixerit, mittendum eis spiritum veritatis vt maneat apud eos in æternum, nunc promittit etiam se cum patre venturum, & mansurum apud eos, significãs vnam esse patris & filii cum Spiritu sancto naturã, vtpote, per quem apud homines manentem etiam pater & filius maneant apud eos. Cùm autem dixisset, *& pater meus diliget eum*, subiungit, *& ad eum veniemus*, &c. loquens de se & patre ad similitudinem amicorum, qui inuisere gestiunt eos quos diligunt, & habitationem apud eos deligere. Huiuscemodi spiritualem habitationem apud homines frequẽter pollicetur Deus apud Prophetas. Cæterùm Dei patris simul & Christi filii eius habitatio in hominibus, promittitur his verbis, *Lauda & lætare filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominũ in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui, & scies quia Dominus exercituum misit me ad te.* Hęc enim verba, si omnia accipiantur dicta in persona Christi cui soli sine personę mutatione conuenire possunt, mentionem faciunt & habitationis patris, & habitationis filii. Quòd enim primo loco dicitur, *& habitabo in medio tui*, ad patrem est referendum, quia sequitur, *ait Dominus*: vnde quæ præcedunt dicuntur à Christo in persona patris. Quòd verò secundo loco dicitur, *& habitabo in medio tui*, ad filium est referendum, quia sequitur, *& scies quia Dominus exercituum misit me ad te*, quod filio conuenit, non patri. E Notandum autem, tria congruo ordine promitti diligentibus Christum, sic vt posterius semper priori sit maius, ac Dei erga homines benignitatem magis declaret. Primum enim magnum valde est, posse pertingere ad patris dilectionem. Si quis enim regis gratiam promereri potest, etiam si nullum hinc fructum consequatur, tamen non paruam hinc percipit consolationem, nec paruum reputat honorem, quòd ab eo diligatur. At hoc maius est, quòd secundo loco promittitur aduentus patris simul

Zach. 2.

simul

ſimul ac filii. Quoniã enim pro ſtatu huius vitæ ipſi ad Deum ire non poſſumus, & habitationem facere apud ipſum, pro ſua erga homines benignitate dignatur ipſe ad nos venire, noſq; inuiſere, quod quãtæ ſit dignationis, quiſque facilè aduertet, ſi Dei excellentiam cum humana comparet vilitate. Maximum autem omnium eſt, quòd nõ ſolùm promittitur aduentus Dei ad homines, ſed eius etiam apud eos manſio, firmaq; habitatio. Amicus enim amicitiæ cauſa amicum inuiſere ſolet frequenter, ſed poſt breue tempus rurſum ab eo diſceſſurus, ac ſuo abitu plus doloris amico relicturus, quam ſuo aduentu attulit gaudii: Chriſtus vero ſic ſe cum patre venturum pollicetur, vt etiam manſionem ſe facturum apud diligentes ſe promittat, nunquam, ſcilicet, relicturus eos, cuius præſentia & apud homines manſio non poteſt non afferre eis ſecuritatem ab omnibus malis, & bonorum omnium abundantiam, quẽadmodum bene multis locis indicat Pſalmiſta, *Si inquit, ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.* Et, *Prouidebam Dominum in cõſpectu meo ſemper, quoniam à dextris eſt mihi ne cõmouear. Propter hoc lætatum eſt cor meum & exultauit lingua mea, inſuper & caro mea requieſcet in ſpe,* &c. Et quidẽ, vt annotauit Diuus Gregorius, ad quoſdam venit Deus, & manſionem non facit, vt qui Dei viſitatione ad compũctionẽ commouentur, ſed in virtutis propoſito non perſeuerant: ad diligentes verò ſe ſic venit, vt manſionem apud eos faciat, nunquam eos derelinquens niſi ſi quando ex dilectione excidant. Sic autem in præſenti vita apud eos, quantum in ſe eſt, firmam facit manſionem vt & poſt hanc viã in ſuam eos transferat manſionem cœleſtem.

QVI NON DILIGIT ME, SERMONES MEOS NON SERVAT: ET SERMO, &c.] Cùm in precedentibus indicauerit cauſam ob quam dixerit ſe manifeſtandum diligentibus ſe, nimirum propter obſeruationem mãdatorum ſuorum: nunc indicat cauſam quare non ſit ſe manifeſtaturus mundo, nempe quòd cùm non diligat eum ſermonem eius non ſeruet. Ideoque non dicit, qui ſermones meos non ſeruat, is eſt qui nõ diligit me. Non enim hìc ſignum tradere voluit, quo agnoſceretur is qui ſe non diligeret, ſed indicare cauſam quare non diligentibus ſe, hoc eſt, mundo mundaniſque hominibus ſe non ſit manifeſtaturus: quare dicendum illi erat, *Qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat*, quo ſignificat ob neglectos ſuos ſermones eos qui non diligunt, viciſſim negligendos iuſte à ſe & patre. Et vt intelligatur quare qui ſuos ſeruat ſermones, à patre ſit diligendus, qui verò non ſeruat, nõ ſit diligendus: adiecit, *Et ſermonem* (pro & ſermo) *quem audiſtis, non eſt meus* originaliter, *ſed filius qui miſit me patris*, ſignificans non ſibi tãtùm, ſed & patri iniuriam inferri ab his qui non obſeruant ſua mandata: & contrà non ſe tantùm ſed & patrem honorari ab his qui ſeruant mandata, ac ea de cauſa hos quidem à patre diligi, illos verò negligi. Porrò cùm ſuperiori illa ſententia, *ſi quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit*, ſignificetur omnem eum qui Chriſtum diligit, ſermonem eius ſeruare, hac iam ſententia, *Qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat*, ſignificatur etiam ſolum eum qui Chriſtum diligit, ſermonem eius ſeruare: vt intelligamus nec dilectionem eſſe poſſe ſine obſeruatione mãdatorum, nec rurſum obſeruationem mandatorum Chriſti eſſe poſſe ſine dilectione vt ſint inter ſe conuertibilia, diligere Chriſtum, & mandata eius obſeruare: quare ſicut is qui ſe dicit & putat diligere Chriſtum, id debet comprobare obſeruatione mandatorum eius, ita qui cupit eius mãdata ſeruare anniti debet vt dilectionem ex ſpiritu Chriſti percipiat. Aliquãdo autem Dominus ſingulariter dicit, *ſermonem meum*, aliquando pluraliter, *ſermones meos.* Sermonem enim vocat totã ſuam Euangelicam doctrinam, ſermones verò, varia eius doctrinæ præcepta.

HÆC LOCVTVS SVM VOBIS APVD VOS MANENS, PARACLETVS, &c.] Declarauerunt ſe Apoſtolorum plerique, Petrus, ſcilicet, Thomas, Philippus, & Iudas non aſſequi profunditatem verborum Chriſti: quare ne eos cruciaret propria ruditas, & pergerent pleraque ſciſcitari quæ tunc capere non poterant, cùm iam eſſet veluti finem facturus ſui ad eos ſermonis, promittit eos per venturum ad ipſos de quo dixerat paracletum, & omnia intellecturos quæ iam aſſequi ſatis non poterant, & diſcituros omnia quæ poſſent requirere, & commonefaciẽdos omnium quæ ipſe eis dixiſſet. *Hæc*, inquit, pauca pro veſtro captu *locutus ſum vobis* mortali adhuc corpore vobiſcum degens, quæ etſi nondum planè intelligitis, aut ſi præter ea etiam alia adhuc cognoſcere deſideratis, aut etiam metuitis ne hæc vobis excidant, & me iam abeunte à vobis nõ habeatis monitorem & doctorem: ſcitote quòd *paracletus* ille de quo vobis mox dixi, *ſpiritus*, inquam, *ſanctus, quem* poſt meum diſceſſum *pater mittet in nomine meo*, hoc eſt, loco mei, & mihi vicarium, aut propter me, qui pro illo mittendo patrem rogabo, *ille vos docebit omnia* quæ erunt vobis cognitu neceſſaria, ita vt clarè ſitis per eum intellecturi quæ modò in verbis meis non ſatis poteſtis aſſequi, & præter ea etiam alia omnia ſitis diſcituri quæ requirere poteritis, quæq; modò propter veſtram incapacitatem pretereo. Idem ille etiam *ſurgeret vobis*, hoc eſt in memoriam reducet (Græce enim eſt ὑπομνήσει, id eſt, commonefaciet & recordari faciet) *quæcunque nunc dixero vobis*, pro, dixi vobis, Græcis enim eſt non futurum, ſed præteritum εἶπον. Ex qua explicatione patet dupliciter hic accipi poſſe eam orationem, *In nomine meo*, quæ in diuerſis locis pro materiæ exigẽtia diuerſis debet modis explicari. Patrẽ enim miſſurũ ſpiritum in ſuo nomine, aut quia eũ miſſurus erat in locum ſuum? dixit enim ſuperiùs, *Alium paracletum dabit vobis*: aut quia eum miſſurus erat in gratiam filii, qui pro ſpiritu hominibus impertiendo patrem erat rogaturus, Dixit enim, *Ego rogabo patrem*, &c. Duo autem dicit ſpiritum præſtiturum ad intelligentiam pertinẽtia, nempe & quòd in memoriam eſſet reuocaturus quæ à ſe iam audierant, & quòd omnia docturus eſſet, quæ, ſcilicet aut iam in verbis ſuis non intellexerũt, aut vlteriùs requirere poſſent: ex quorum primo ſequitur Apoſtolos ex obliuione non potuiſſe errare circa doctrinam Ieſu, & circa Euangelia ſcribenda aut approbanda: ex ſecundo verò ſequitur eos non erraſſe in aliquo quod docuerunt ad ſalutem eſſe neceſſarium. Duo autem hæc & nunc in fidelibus ſuo modo efficit. Spiritus ſanctus. Semper enim eos commonefacit ſui officii, ſuggerens quæ ex Chriſti doctrina accepimus quæ alioqui facilè mentibus noſtris elaberentur, & in omnibus occurrentibus dubiis docet quid faciẽdum, quídve credendum, ſi modò tamen non prætermittãtur ea media per quæ diuinitus ordinatum eſt vt ſpiritus ſuo doceat nunc homines afflatu, oratio,

tio,ſcilicet,ſcripturarum pia & ſedula lectio, & Eccleſiaſticæ doctrinæ quæ per concilia & conciones proponitur,auſcultatio.Per hæc enim exterioribus percepta ſenſibus docet interiori ſuo afflatu Spiritus ſanctus, ſine quo nihil profuerit aut ſcripturas legiſſe,aut conciones doctorum audiſſe, ita vt proprie in ſpiritum quadret quod hic tribuitur,docere omnina,adeò vt nec ſibi id tribuerit Dominus quatenus ſenſibiliter ſuis loquebatur. De ſe enim dicit *Hæc locutus ſum vobis*,de ſpiritu verò,*ipſe vos docebit omnia.* Proinde benedixit Deo Pſalmiſta, *Beatus homo quem tu erudieris Domine,& de lege tua docueris eum.* Et Diuus Gregorius,De ſpiritu, inquit, rectè promittitur,*Ipſe vos docebit omnia*,quia niſi idem ſpiritus cordi adſit audientis,otioſus eſt ſermo doctoris. Nemo ergo docenti tribuat homini, quod ex ore docentis intelligit, quia niſi intus ſit qui doceat,doctoris lingua exteriùs in vacuum laborat, &c. Cæterùm quemadmodum ex Chriſto doctrina primùm apertè mundo declaratum eſt in diuinitate ſubſiſtere patrem & filium in duabus perſonis, ita ex eiuſdem doctrina, & maximè in his quæ in hoc ſermone dicuntur de Spiritu ſancto,mundo apertè declaratum eſt,Spiritum Sanctum in diuinitate etiam ſubſiſtere diſtinctum perſonaliter à patre & filio. Hactenus enim neque Scriptura vetus, neque Chriſtus tam apertè Spiritus Sancti naturam & perſonalem in diuinitate diſtinctionem explicauit atque in hoc iam fecit ſermone. Sicut enim redemptionis humanæ myſterium per EuangelicamChriſti doctrinam primùm cœpit mundo clarè aperiri,ita & Chriſtus primus trinitatis myſterium apertè prædicauit idque ordine congruo ſeruato.Priùs enim duarum primarum in diuinitate perſonarum, patris ſcilicet,& filii diſtinctionem inſinuauit, quemadmodum patuit in multis ſermonibus à Ioanne ſuperiùs deſcriptis:deinde verò in hoc poſtremo ſermone,etiam à Ioanne ſolo(cui tanquam aquilæ reſeruata fuit explicatio myſterii trinitatis in diuinitate)deſcripto, Spiritus Sancti perſonalem in diuinitate à patre & filio diſtinctionem inſinuauit. Frequens quidem in veteri teſtamento fit mentio ſpiritus Dei,ſpiritus Domini & Spiritus Sancti, ſed ex illis ſcripturæ locis ante Chriſtum non clare intelligebatur perſonalis Spiritus Sácti diſtinctio à patre & filio ſed intelligebatur dici ſpiritus Dei,ſicut dicitur bonitas Dei, ſapiẽtia Dei: vt per ſpiritum Dei nihil aliud ſignificaretur,quàm ipſemetDeus,aut eius in hominibus afflatus & effectus.Sicut enim non conueniebat redemptionis humanæ myſteriũ clarè prædicari priuſquã illud perfectum eſſet,atque ob id primùm perChriſtum prædicari clarè conueniebat, vt qui illud erat perfecturus:ita ante Chriſtum trinitatis myſterium non cõueniebat aperte prædicari,tum ne Iudæi qui ad idololatriam erant proni, hinc exiſtimarent tres eſſe Deos:tum quod huius myſterii explicatio meritò debuit Chriſto reſeruari.Nã cùm Deum nemo vnquam viderit, vnigenitum filium qui eſt in ſinu patris,profundiſſimũ diuinitatis myſterium reſerare conueniebat. His accedit,quòd tunc quidem trinitatis myſterium aperiri debuit,cùm ſingulæ perſonę ſingulari quodam pro redemptione hominum effectu erant innoteſcendæ, quod factum eſt in aduentu Chriſti,quando pater innotuit mittendo filiũ filius innotuit redimendo genus humanum,ſpiritus innotuit totum mundum deſtructa idololatria ad Chriſtum trahendo.Itaque vetus teſtamẽtum apertè quidem docet & inculcat Deum eſſe vnum,eumq; rerum omnium eſt creatorem & gubernatorem: nouum verò preter hæc,Deum etiam eſſe trinum apertè docet,hominumque redemptorem ad æternam poſt hác vitam felicitatem obtinendam.Ne tamẽ videri poſſit noua hæc doctrina,ſpiritus diuinus ſicut in veteri teſtamento inſinuauit redemptionis humanæ myſterium,quãquam obſcuriùs: ita & trinitatis inſinuauit variis modis myſterium ita vt illud in ſcripturis etiam Rabbini quidam Iudæorum intellexerint ante Chriſtũ,edocti proculdubio aut ab afflatu diuino, aut à Prophetis illud viua voce tradentibus his qui eius myſterii erant capaces.Pluralitatem enim perſonarum in vna natura ſubſiſtẽtium ſpiritus in ſcriptura indicauit,primum dum nomen Dei, quod in ſcripturis primum occurrit & eſt frequentiſſimum,nempe Elohim,pluraliter ponit,addens tamen ei fere ſemper verbum vel adiectiuum ſingularis numeri. Cùm enim legimns, *In principio creauit Deus cœlum & terram*,pro DeusHebręis eſt nomen non ſingularis neque dualis numeri,ſed pluralis,Elohim,cui tamẽ additur verbum ſingularis numeri,נרא Bara, id eſt, creauit, vt intelligamus pluralitatem perſonarum,vnius tamen naturę & eſſentię, quarum perſonarum proprietates quidem intelligunt inſinuatas in verbo Bara.Conſtat enim ea dictio apud Hebræos ex tribus literis Beth, Reſch & Aleph, qnarum Beth principium eſt nominis filii, Ben enim filium illis ſignificat Aleph verò, prima eſt litera nominis patris, qui Hebræis dicitur,אב Ab, vel Caldaïcè אבא Abba: Reſch autem prima eſt litera nominis Spiritus ſancti.Spiritus enim Hebraicè dicitur רוה Rouahh. Pluralitatem item perſonarum in diuinitate indicat & alterum nomen Dei, nempe Adonai. Nam & illud eſt pluralis numeri, valens perinde ac ſi diceretur, Domine mi. Proprium verò Dei nomen, nomen inquam, tetragrammaton, etiam perſonarum trinitatem, ac naturæ earum ſimplicitatem & vnitatem ſimul repręſentat. Ipſum enim nomen cum ſit deriuatum à verbo Haïa, quod eſſe ſonat, ſignificat eſſentiam, prima autem litera, quæ eſt adiectitia & nominis proprii conſtituta, nempe Iod, ſignificat principium, tres verò ſequentes literæ radicales, He, vau, He, ſonant, hic & ille, quibus tribus ſignificantur tres perſonæ, pater & filius, ſignificati per duo He, quorum copula & amor eſt Spiritus ſanctus, ſignificatus per Vau coniunctionem copulatiuam. Significatur ergo eo nomine tres perſonas vnum eſſe omnium rerum principium, vnamque eſſentiam vnde non ſine grandi myſterio hoc Dei nomen in antiquis Hebræorum libris, atque in Caldaica adhuc tranſlatione ſcribitur per triplex Iod, vnico pũcto Kamets ſubſcripto in hunc modum ׳׳׳. Sic enim ſignificatum eſt tres eſſe qui vnum ſunt principium, eandem habentes eſſentiam & naturam. Iam & illud trinitatis in vnitate miſterium non parum commendat in lingua ſancta quòd in ea omnis dictio ex ſua natura trium & non plurium eſt literarum. Tres enim in vna dictione literæ trinitatem in vnitate repræſentant. Vt autem omittamus dictionem & nominum Hebraicarum obſeruationẽ, quæ quibuſdam curioſa nimis videtur, etiam variæ locutiones ſcripturæ pluralitatem perſonarum in vna diuinitate inſinuant: quales ſunt in quibus aut Deus de ſeipſo, aut ſcriptura de Deo loquitur pluraliter, aut Deus aliquid feciſſe à Deo, vel dixiſſe ad

Pſalm.93.

Digreſſio de myſterio Trinitatis.

Geneſ.1.

ad Deum scribitur. Inter quæ primò occurrit illud A quod scribitur dixisse Deus, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Hic enim non potest intelligi, vt volunt Iudæi, Deus locutus ad Angelos. Nam hi non fuerunt in creando homine Dei cooperatores, cùm de Deo solo dicatur, *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inspirauit ei spiraculum vitæ.* Pater ergo ad filium loquitur & Spiritum sanctum, quorum personalis pluralitas sicut significatur verbo pluralis numeri, *faciamus*, & pronomine, *nostram*: ita naturæ vnitas designatur, cùm singulariter dicitur, *ad imaginem & similitudinem.* Similis est locus Genes. 11. capit. cùm Deus videns ædificationem turris Babel, scribitur dixisse, *Venite igitur, descendamus & confundamus ibi linguam eorum,* cùm tamen mox subiiciatur, *Diuisit eos Dominus ex illo loco in vniuersas terras.* Sic & alibi de Deo scriptura loquitur pluraliter. Nam Iosue vlti. vbi nos legimus, *Non poteris seruire Domino, Deus enim sanctus & fortis æmulator est,* Hebræi ad verbum habent, si sic dicere liceat; quia dii sancti ipse. Et Ierem. 23. vbi nos legimus, *Peruertistis verba Dei viuentis, Domini exercituum Dei vestri*, Hebræis est ad verbum, Peruertistis verba deorum viuentium, Domini Dei vestri Pluralitatem personarum indicant & istæ locutiones, *Dominus pluit, à Domino ignem & sulphur de cœlo.* Genes. 19. capit. *Dixit Dominus ad Sathan. Increpet Dominus in te Sathan.* Zach. 3. cap. Et aliæ multæ similes, quas breuitatis causa omittimus. Iam trinitatem personarum in diuinitate indicant & illæ locutiones, in quibus nomen Dei ter repetitur, vt in illo Psalmi, *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus.* Et in illo Deuterono. 6. cap. vbi Dei vnitas ex instituto maxime commendatur, *Audi Israël, Dominus Deus noster, Dominus vnus est.* Quibus locis quare secundo loco dicatur Deus noster, superiùs est iudicatum. Et rursum ea Seraphim acclamatio, qua ter vni Deo acclamatur, *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth.* Patris autem & filii distinctas in diuinitate personas insinuat illud. Prouerbior. 30. *Non didici sapientiam & non noui scientiam sanctorum, Quod nomen est eius, & quod nomen filij eius si nosti?* Hic enim significatur, inter eos qui propriè dicuntur sancti, vnum esse patrem, & vnum filium. Spiritus verò etiam distinctam personam præter duas alias in diuinitate personas, manifestè satis insinuat illud Isaiæ, *Accedite ad me, & audite hæc, non à principio in abscondito locutus sum, ex tempore antequam fieret, ibi erant, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.* Quæ verba non esse dicta in persona Isaiæ, sed Christi, patet tum ex eo quod sequitur, *Hæc dicit Dominus, redemptor tuus sanctus Israël:* tum quia Isaiæ non conuenit, illud, *ex tempore antequam fieret ibi eram.* Non enim Isaias adfuit in datione legis, in qua is qui hic loquitur, significat se locutum non in abscondito, sed palàm. Commendat autem etiam personarum diuinarum non solùm trinitatem, sed etiam proprietates versus ille Psalmi, *Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum,* Cæterùm etiam antiquos Iudæorum ante Christum in scripturis intellexisse insinuatum trinitatis diuinæ mysterium, ostendit Galatinus prolixè libr. 2. contra Iudæos. In nomine enim Dei tetragrammaton intellexerunt insinuatā trinitatem diuinam: vnde cum esset ineffabile, illud exponebant per aliud nomen duodecim literarum, quod erat, Abben, verouahh haccados. Hoc enim nomen ex multis constans dictionibus, apud Hebræos 12. continet literas & valet idem quod pater, filius, & Spiritus sanctus, Et rursum Isaiæ 6. ternam nominis Sanctus repetitionem illi secuti & nos referebant ad patrem, filium, & Spiritum sanctum, sicut ostendit Galatinus per quendam Rabbi Simeonem, & alium Rabbi Ionathan, qui Chaldaicam fecit editionem. Iam verò etiā Gentiles Philosophos, maximè Platonicos, agnouisse trinitatis in diuinitate mysterium, indicat Diuus Augustinus lib. 10. de ciuit. Dei cap. 14., & prolixius Diuus Cyrillus lib. 8. cōtra Iulianum: post hos verò prolixissimè Diuus Augustinus. Steuchus lib. 2. de perenni philosophia, non quòd hoc mysterium assequi homo B possit naturali intellectus lumine, sed quòd siue ex oraculis Deorum, siue ex Chaldæorum Hebræorūque doctrina obscurè aliquid de trinitatis mysterio intellexerunt: Platonē enim & Pythagorā ab Ægyptiis, & hos à Caldæis pleraque didicisse certum est. Itaque de Mercurio illo qui Trismegistus dictus est sic scribit Suidas: Mercurius Trismegistus, id est, Termaximus, is fuit sapiens Ægyptius. Floruit autē ante Pharaonem. Appellatus est autē Termaximus, quoniam de trinitate edidit oraculum, dicens in trinitate, vnam esse diuinitatem his verbis, Erat lumen intellectuale ante lumen intellectuale. Et erat semper Mens mentis luminosa Et nihil aliud erat, quam C horum vnitas, & Spiritus omnia continens. Extra hunc non Deus, non angelus, nō substantia vlla alia. Omnium enim Dominus pater & Deus, & omnia sub ipso & in ipso sunt. Nam verbum eius perfectum existens, & fœcundum, & opifex, lapsum in fœcunda natura, & aqua fœcunda prolificam fecit aquam. Hæc Suidas de Trismegisto. Cuius Philosophiam secutus Plato tres in variis locis indicat diuinitatis gradus. In epistola enim ad Dionysium, qui eum de natura Dei percũctatus fuerat, sic respondet. De natura Primi loquendum est tecum per enigmata, vt si quid Epistola ponto vel terra perpessa fuerit, qui legerit non intelligat. Sic habet res circa omnium regem omnia sunt, & illius gratia existunt omnia, illeque est causa omnium bonorum, secūdum autem D circa secunda, & tertium circa tertia. Porphyrius autam Platonis interpres, in quarto libro historiæ Philosophi, vt testatur Cyrillus loco prædicto, scribit Platonem asserere, vsque ad tres hypostases siue subsistentias, Dei progredi essentiam & esse quidem dicit summè Deum Bonum, post illum autem secundum Conditorem, tertium autem mundi animam. Nam vsque ad animam diuinitatem progredi. Per animā autem mundi, Platoneum Poëtasq; intellexisse eum quem nos vocamus Spiritum sanctum, docet Calcidius super Timæum, & Cyrillus contra Iulianū, quod per hunc spiritum tanquam per animā vegetatur & regitur mūdus, Proinde Plotinus maxi- E mus Platonicus librum scripsit περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων, id est, de tribus principalibus subsistentiis, cuius libri & August. meminit loco prędicto, in quo libro summum Bonum ipsamq; excellētissimam vnitatem, ex priscorum philosophia facit primam hypostasim, secundam ipsam mentem, tertiam Animam mundi, animamque viuificatricem, amatricē omnis vitæ: nullum toto mundo esse animal, quod non acceperit ab ea vitā, ab hac omnē vim substantiamque omnem suppetere, multaque alia huic animæ tribuens, quæ scriptura sacra tribuit Spiritui sancto, vt latiùs videre licet apud Steuchū, Trinitatis

Margin notes: Gen. 11. — Iosue vlt. — Genes. 1. — Genes. 19. — Zach. 3. — Psal. 66. — Isaiæ 6. — Isaiæ 48. — Psal. 32. — Suidæ testimonium de Trismegisto.

tis insinuationem apud Ægyptios habuit, quod de illis scribit Damascius Platonicus, ter illos primo principio acclamare solitos. Primum, inquit, principium appellabant tenebras, super omnem cognitionem tenebras incognitas, ter illud acclamantes. Rursum trinitatis vtcunque cognitæ olim insinuationem habet quod Aristoteles libro 1. de cœlo & mundo scribit, Pythagoricos in tribus posuisse perfectionem rerum, velut principio, medio & fine, & in Deorum sacris hunc numerum solitum vsurpari, vnde putantur esse verba illa magæ apud Virgilium,

Terna tibi hæc primùm triplici diuersa colore
Lycia circundo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

His operæpretium est adiicere oraculum Serapidis, qui consulenti Thuli, qui in Ægypto regnauit bello Troiano, quisnam esset se beatior, fertur dixisse carmine, vt fere oracula carmine reddi consueuerunt,

Πρῶτα θεὸς, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς,
Σύμφυτα δὴ τρία, πάντα, καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus est, tum sermo, & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt, & tendentia in vnum.

Citat Ludouicus Viues in commentariis lib. 10. de ciuitate Dei. Quo oraculo magis adhuc admirandum est Apollinis oraculum, quod sub Christi decessum respondit etiam carmine, interrogatus de vera religione, vt refert Steuchus vltim. cap. lib. 2. qui & Græca sic vertit carmina, *Nec me vtinam supremum, infelix ipse sacerdos, Sciteris de sancto ac diuino genitore, Et chara sobole, rebus magni induperantis, Et flatu, qui mundum astrictum continet omnem, Montes, tellurem, fluuios, mare, tartara, & ignem, Aeráque: heu templis isme discedere ab istis coget, linquetur, quo edebam oracula, limen.* Et hæc quidem paucis attulisse sufficit, vt hinc intelligatis trinitatis mysterium & in scripturis veteris testamenti insinuatum fuisse, & à Iudæis etiam intellectum, nec ab his solùm, sed & à Philosophorum principibus, quod tamen vt à paucis retro fuit cognitum, & admodum imperfectè cognitum, & obscurè, per Christum fuerat palam prædicandum, & perfectiùs aperiendum, quod & Iudæos quosdam testatos esse, citatis eorum sententiis demonstrat prædicto loco Galatinus. Afferuntur autem à nostris naturales quædam rationes ad probandum personarum in diuinitate trinitatem, non quòd huiusmodi rationibus sufficienter id possit probari, sed quòd rationes illæ ostendant valdè congruere diuinitati personarum trinitatem & pluralitatem. Hinc ad probandum hanc pluralitatem, aliqui induxerunt rationem ex ratione infinitæ bonitatis diuinæ, quæ seipsam infinitè communicat in processione diuinarum personarum. Quidam verò per hoc, quòd nullius boni sine consortio potest esse iucunda possessio. Augustinus autem procedit ad manifestandum trinitatem personarum, ex processione verbi & amoris in mente nostra. Similiter alii ex processione luminis & caloris à luce solari. Sed vt redeamus eò vnde digressi sumus, Christus sicut iam superiùs frequenter apud Ioannem patris & filii distinctas personas in diuinitate insinuauit, etiam in hoc sermone tertiam personam, nempe Spiritus sancti, aperire primum cœpit diligentius. Quòd enim Spiritus sanctus distincta sit à patre & filio persona, manifestissimè præter alia quæ hoc sermone dicuntur, significatur per hoc

A quòd pater dicitur eum missurus in nomine filii. Hinc enim sequitur, eum nec patrem esse, nec filium. Quòd autem hæc à patre & filio distincta persona verus etiam sit Deus, vnius omnino cum patre & filio naturæ, ex infinitis ferè scripturarum patet locis, quibus ea tribuuntur Spiritui sancto, quæ Deo sunt propria, & Deo in scripturis tribuuntur, qualia sunt, esse vbique, esse & habitare in hominibus, replere homines, loqui per Prophetas, viuificare & sanctificare creaturas aliaque innumera, vt quod hoc loco Dominus illi tribuit dicens, *Ille vos docebit omnia.* Cùm enim Deus per Isaiam capite 54. promisisset vniuersos Ecclesiæ filios forè doctos à Domino, quod & supra cap. 6. Ioannis citauit Dominus, hic dicit Spiritum sanctum docturum eos omnia. Est ergo Spiritus sanctus etiam Dominus &

Genes. 1.

B Iehoua (nam apud Isaiam est hoc nomé tettagrammaton) & eiusdem cum patre naturæ, de quo patre suprà dixit Dominus, *Nemo venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. Et omnis qui audiuit à patre & didicit, venit ad me.* Quæ autem sit huius tertiæ personæ à patre & filio in diuinitate distinctæ personalis distinctio, etiam hic indicat Dominus, dum ad distinctionem ipsius à se, vocat eum Spiritum sanctum. Cùm enim nomen paracleti etiam sibi esset commune, ad distinctionem adiecit, *Spiritus sanctus.* Cæterùm vt cognoscatur quomodo hoc nomen, *Spiritus sanctus*, proprium sit tertiæ in diuinitate perso-

Ioan. 6.

C næ, cùm & pater sit Spiritus, & sanctus, ac similiter filius, sciendum quòd nomen, *spiritus*, sicuti & πνεῦμα Græca dictio, propriè significat ventum spirantem & flantem: quia autem ventus res est minimè corporea & inuisibilis, hinc vocabulum hoc metaphoricè dicitur de omnibus rebus incorporeis, vt de diuina natura, de angelis, de anima, quę & ipsa sic dicta est, quasi ἄνεμος, quod & ventus. Hac ergo ratione & pater est spiritus & filius, quorum vtrique cùm conueniat nomen, *sanctus*, vterque etiam, sicut & ipsa diuinitas, est Spiritus sanctus. Ea tamen ratione qua hoc nomen, *spiritus*, dicitur à spirando, nomen hoc, *spiritus*, appropriatum est tertiæ personæ, eo quòd hæc per modum spirationis procedit à patre & filio. Ab his enim personis procedit æterna

Nomē spiritus cur tertiæ personæ appropriatur.

D processione, sicut amor à mente intelligente, & verbo mentali, hoc est, cogitatione. Amor autem veluti spiratur, quia sicut ventus qui spiratur, impellit & mouet aërem & alias res, ita & amor impellit & mouet voluntatem amãtis in rem amatam. Et quoniam per modum spirationis à patre procedit & filio æterna sua processione, hinc ei in scripturis accommodantur illi diuinæ naturæ in creaturis effectus, qui afflatum quendam diuinitatis important: vt sunt viuificare, afficere mentes hominum, sanctificare, docere, illuminare, & id genus alia, vnde nomen spiritus ei non tantùm propriè conuenit ratione æternæ processionis suæ in modum spira-

E tionis, sed etiam ratione huiusmodi effectuum, qui ei in creaturis appropriãtur, eo quòd per huiusmodi effectus veluti spirat, mouet & afficit creaturas, & veluti animæ in corpore obit officia, producendo eas in esse, viuificando, continendo, mouendo, sanctificando, interiùs docendo, & afficiendo mentes hominum. Vnde Dominus hanc nobis rationem satis significauit, cùm daturus suis post resurrectionem Spiritum sanctum, priùs insufflauit in eis, ac tum dixit, *Accipite Spiritum sanctum*, cumque in die Pẽtecostes Spiritus sanctus ei rursum datus est cum sonitu

Ioan. 20.

sonitu spiritus, hoc est, venti vehementis. Ab huiusmodi effectibus statim in exordio mundi insinuatus est hic spiritus, vùm dicitur, *Et spiritus Domini ferebatur super aquas*, siue, vt habet Hebraïca veritas, fouebat, aut incubabat super aquas, instar scilicet gallinæ suo calore & afflatu oua incubantis, & viuificantis. In nouo verò testamento ab effectibus magis spiritualibus qui scilicet, hominem supra se eleuarent, & diuinæ facerent naturæ consortes, magis innotescere cœpit, dum noui diuinitatis effectus in modũ afflatus passim in toto orbe cum magna energia apparere cœperũt in hominibus, ob quos effectus meritò iam dicitur Spiritus sanctus, cùm in principio Genesis dicatur spiritus Domini, quanquam & nomen Spiritus sancti aliquoties occurrat in veteri testamento. In nouo tamen frequentius hoc reperitur ob effectus sanctificationis, quos in plenitudine tẽporum copiosius in hominibus operari cœpit. Dicitur ergo appropriate Spiritus sanctus, quia à patre & filio instar flatus ab æterno procedens suaque natura sanctus existens, imò ipsa sanctitas, afflatu suo diuino mirabiliter mentes hominum sanctificat. Et hæc quidem de Spiritu Sancto in præsenti sufficiãt loco, qui quomodo mitti & procedere dicitur, in sequentibus tractabitur.

Ioan. 6.

PACEM RELINQVO VOBIS, PACEM MEAM DO VOBIS, NON QVOMODO, &c.] Postquam Dominus præcedentibus respondisset interrogationi Iudæ, & alias Apostolorum exclusisset quæstiones, redit nunc ad propositam mœstorum Apostolorum consolationem, quamuis & in his quæ mox præcedunt quintam rationem consolationis indicauerit, cùm pollicetur spiritũ omnia eos docturum. Nunc ergo sexta eos consolatur ratione, dum pacem, idq; suam, eis se dicit relinquere & dare, quam rectè eis dat post promissum spiritum quòd hæc spiritus præsentiam sequatur *Fructus enim spiritus*, inquit Paulus, *est charitas gaudium, pax*, Etsi, inquit, abeam à vobis, tamen *pacem* quam hactenus habuistis in me, *relinquo vobis*, *pacem*, inquam, non quamlibet, sed *meam*, quæ sola est vera pax, *do vobis*, per quam fiet, vt non vos conturbent tumultus huius mundi, quos videbitis exoriri in me & contra vos. Hæc autem pax Christi tria in se includit, & primùm quidem reconciliationem hominis cum Deo: deinde verò quę ex agnitione huius gratiæ & amicitiæ, atque ex comunicatione Spiritus Sancti nascitur, tranquillitatem & securitatem mentis, nec non & omnium internorum motuum debitam cõpositionem: postremũ mutuam hominum inter se concordiam, quæ ex mẽtis illa tranquillitate, & passionum atque affectuum debito ordine nascitur. Includit ergo pax hæc pacem hominis cum Deo, pacem hominis in seipso, pacem hominis cum proximis, quorũ trium posterius semper nascitur ex præcedenti. Qui enim Dei erga se agnoscit in Christo exhibitam benignitatem, hinc colligit quandã animi securitatem, & accedente gratia Spiritus sancti consequitur affectuum suorum debitam cõpositionem, vt nõ solito more tumultuentur, & in diuersa mẽtem abripiant, sed spiritui & rectę rationi subiiciantur. Hanc autem mentis dispositionem sequitur facilè mutua hominum inter sese concordia. Discordia enim hominum inter se non ex alia nascitur, quàm ex mentis interna turbatione & affectuum tumultu atque seditione. Qui verò mentem habet bene ordinatam, & tranquillam, cum omnibus hominibus quantum in ipso est, pacem habet,

Gal. 5.

A vnde Iacobus, *Vnde*, inquit, *bella & lites in vobis? Nonne ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?* Hæc est illa pax quam in principio suarum Epistolarum semper imprecatur Apostolus, sed gratiam præponens, vt pote ex qua profluat pax. Hæc est cuius insigne encomium extulit ad Philippenses dicẽs *Pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra & intelligentias vestras in Christo Iesu.* Hæc est quam Isaias prędixit Messiam daturum nobis, sicut & modò fecit, *Domine*, inquit, *dabis pacem nobis*, quam idem impiis negatam asserit, dicens, *Creaui fructum labiorum pacem, pacem ei qui longe est, & qui prope, dixit Dominus. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum. Non est pax impijs, dicit Dominus Deus.* Hæc B pax fideles munit & conseruat contra huius mundi omnes aduersitates & tumultus. Per mentis enim serenitatem fiduciamque in Deo, ac mutuam eorum inter se concordiam fit vt fortiter ac sine turbatione exteriores ferant & superent tumultus, quemadmodum in Apostolis experientia bene docuit. Cæterùm quod additur, *Non quomodo mundus dat, ego do vobis*, dupliciter potest accipi. Altero modo vt simpliciter intelligatur Dominus indicare quare dixerit, *meam*, & sit sensus, Non quomodo mundus dat pacem, etiam ego do vobis pacem, hoc est, non talem pacem do vobis qualem mundus, hoc est, homines mundani. Hi enim C dant pacem temporalem & externã, & proinde nec veram, nec solidam: ego verò spiritualem & internam, & proinde æternam & veram Altero modo vt intelligatur Dominus significare differentiam in modo dandi pacem, quomodo intelligendum vult Caietanus, quia non dicitur, non qualem mundus dat, sed: *non quomodo mundus dat*, Differentia autem in modo hæc est secundùm Diuum Augustin. quòd mundi homines ea intentione dant pacem, vt sine molestia litium & bellorum non Deo sed amico suo mundo perfruantur: Christus verò suis dat pacem, vt Deo reconciliati, & animum adepti tranquillum, etiam in mediis malis lętentur. Rursum in hoc est differẽtia, quòd cùm homines sibi mutuò D pacem etiam temporalem non possint dare nisi imprecando, aut si etiam eam præstẽt, non possunt tamen præstare diurnam aut perpetuam, Christus sic dat suam pacem, vt eam verè efficiat, & perpetuam esse faciat, ita vt nemo eam possit tollere. Indicat Euthymius & alium horum verborum intellectum, quo intelligitur non comparari pacem Christi cum pace mundi, sed donum Christi cum dono mundi, vt sit sensus, Nõ eo modo do sicut mũdus dat. Mundus enim pecunias & possessiones suis largitur: ego verò pacem do longè præferendam omnibus mundi bonis. At primus intellectus vt videtur esse simplicior, ita & germanior, ad quem alluditur in Col-E lecta pro pace, dum precamur eam nobis dari pacẽ quam mundus dare non potest. Sic autem Christus abiturus pacem suis se dicit relinquere & dare, quomodo abiturus aut moriturus amicus legatum aliquod amicis relinquere & dare solet, vt meritò hæc Christi pax testamentum eius & legatum appellari possit, quod nihil potuisset fidelibus relinquere melius & obtabilius. Bene autẽ postquam dixisset, *Pacẽ relinquo vobis*, repetẽdo adiecit *pacem meam do vobis*, addens iã, *meam*, & pro verbo, *relinquo*, substituens verbũ *do*, vt explicaret de quali loqueretur pace, & significaret se authorẽ esse pacis, quam se dixit relinquere, ne putaretur relinquere rem non suam, sed alie-

Iacob. 4.

Philip. 4.

Isaia 26. & 57.

nam. Hæc autem pax Christi in hac quidem vita non perfectè habetur à fidelibus, quia in eis semper caro concupiscit aduersus spiritum, & contra: nec est inter eos adhuc plenà sentẽtiarum & affectuum consensio, tanto tamen perfectiùs modò ab eis habetur, quanto eorum quisque perfectiùs habet Spiritum sanctum, perfectissimè autem ab omnibus habebitur in patria, quando nulla erit in ipsorum membris repugnantia contra spiritum, nec aliqua animorum in sententiis aut desideriis diuersitas.

NON TVRBETVR COR VESTRVM, NEQVE FORMIDET, AVDISTIS QVIA.] Cùm iam variis, & potissimùm sex rationibus suos Dominus fuisset consolatus, repetit iam vnde cœperat, & propter quod persuadendum omnia hactenus dixerat, rhetorum & prædicatorum in hoc morem seruans, qui id quod probandum est aut suadẽdum & in principio proponunt, & rursus post argumenta allata resumunt, ob maiorem vim persuasionis & doctrinæ. Duo autem dicit, vt scilicet, non turbentur, neque formident, quia Apostoli nõ solùm turbabantur mœrore ob abitum Domini quem diligebant, sed etiam ob illum abitum sibi timebant, ne ab illo essent deserendi, & ne multa sibi mala essent obuentura. Repetit autem vnam ex præcipuis rationem, ob quam meritò non deberẽt turbari. *Audistis*, inquit, *quia ego dixi vobis, vado & venio ad vos*: quasi dicat: Quamuis dixerim me abire à vobis, non est tamen quòd turbemini, quia ego qui dixi me abire, dixi etiam me venturum ad vos. Cùm autem hac sententia iam excluserit ab eis rationem turbationis ex parte ipsorum, sequenti sententia excludit rationem turbationis ex parte sua. Quòd enim sibiipsis non deberent malè timere, ostendit dicẽs, vado quidem, sed rursum venio ad vos. Quòd verò non deberent turbari & dolere ex dilectione erga se iam abeuntem, ostendit modò dicens, *Si diligeretis me*, tantùm abest vt audientes me dicentem quòd ad patrem vadam, dolere deberetis, vt potiùs gaudere & congratulari mihi deberetis, quia ad maiorem me abeo, apud quem proinde magno sum afficiendus honore, qui modò apud homines viuo inglorius. Itaque priùs quidem Dominus variis promissis conatur turbationem cordis tollere, nunc verò causas turbationis euertit, rhetorum etiam in hoc morem seruans, quorum est priùs sua statuere, & deinde aliorum rationes subuertere. Cæterùm quod dicit Dominus, *Pater maior me est*, quibus verbis Arriani maximè suam tuebantur hæresim, tripliciter accipi potest in catholico sensu. Primò enim secundùm Augustinum intelligitur Christum asserere patrem se esse maiorem, secundùm humanam formam serui. Et omnino sic accipiendum ideo videtur, quia secundùm id videtur patrem se dicere maiorem secundùm quod ibat ad patrem. Ibat autem non secundùm diuinitatem, sed secundùm assumptam à se humanam naturam. Hunc sensum D. August. lib. 1. de Trin. cap. 7. ex alia confirmat scriptura, sic scribens, Illi quidem dicunt (Arriani scilicet) minorem filium esse quàm pater est, quia scriptum est, *Pater maior me est*. Veritas autem ostendit secundùm istum modum etiam seipso minorem filium. Quomodo enim non etiam seipso minor factus est, qui semetipsum exinaniuit, formã serui accipiẽs? Neque enim sic accepit formam serui, vt amitteret formam Dei, in qua æqualis erat patri. Si ergo ita accepta est forma serui, vt non amitteretur forma Dei, cùm & in forma serui & in forma Dei idem ipse sit vnigenitus filius Dei patris, in forma Dei æqualis patri, in forma serui mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, quis non intelligat quòd in forma Dei etiam seipso maior est, in forma autem serui etiam seipso minor est? Secundò, secundùm Chrysostomum Dominus patrem se dicit maiorem, non quia re vera maior erat, sed quia maior erat opinione Apostolorum. Aliquãdo enim Christus quędam simpliciter asserit secundùm aliorum existimationem & asseuerationem, vt cùm suprà dixit, *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum*. Et: *Me scitis, & vnde sim scitis.* Et hic sanè intellectus etiam probè conuenit proposito Domini. Nam ad ostendẽdum eos ob suum ad patrem abitum debere gaudere, conueniebat argumentum adferre ab eorum opinione & sententia, vt non tam à veritate quàm à propria reprimerentur sententia. Huiusmodi enim sunt efficacissima argumenta. Et hunc item sensum indicat D. Augustinus capite 9. libr. 1. de Trinitate, sic explicans verba Christi, Propterea me oportet ire ad patrem, quia dum me videtis, ex hoc quod videtis, existimatis quia minor sum patre, &c. Tertiò, intelligitur à quibusdam pater in veritate dici maior filio etiam secundùm diuinitatem, eo quòd filio sit principium generationis. Esse enim principium sonat aliquid excellẽtiæ & maioritatis, quia maius est dare quàm accipere. Sic Hilarius libro 9. de Trinitate. Sic & Gregorius Nazianzenus lib. 3. de Theologia.

Ioan. 8.
Ioan. 7.

ET NVNC DIXI VOBIS PRIVSQVAM &c.] Cum iam variis ostendisset rationibus non debere eos turbari & dolere quòd dixisset se ire ad patrem ostendit modò cur id eis prædixerit, ne quis dicere posset illud potiùs silentium ipsis fuisse si eos diligeret, vtpote quos sciret inde consolabiliter contristandos. *Et nunc*, inquit, *dixi vobis*, quòd scilicet vado ad patrem, *priusquam id fiat*, non quod gaudeam vestro dolore, sed propter vestram vtilitatem, *vt* scilicet, *cum factum fuerit*, quod modò dixi, *credatis*, firmiùs in me, dum videbitis mihi nihil fuisse incognitum, & in omnibus semper fuisse veracem. Cùm hactenus eos fuerit consolatus, & rationes doloris eorum euertisset, & causam prædictionis vnde dolorem illum conceperant attulisset, finem huic sermoni imponere volens, subiecit, *iam*, id est, deinceps, *Non multa loquar vobiscum. Venit enim*, id est, iamiam venturus est (est enim venit non præteriti temporis, sed præsentis pro futuro positi) *venit*, inquam, per suos satellites *princeps huius mundi* diabolus ad me comprehendendum & occidendum. Ne autem princeps iste quem venire dicit, fortior se esse putetur, & dominaturus sibi sicut aliis hominibus, adiecit, *Et in me non habet quicquam*, hoc est, nihil habet in me iuris, sicut habet in aliis ratione peccati: aut non habet in me quicquam quod suum est, quia non est in me peccatum, quod solum est diaboli, ac proinde non habet in me causam mortis cuius solum peccatum hominibus est causa. Diuus Ambrosius libr. de fuga sæculi cap. 4. duplicem affert huius loci lectionem & interpretationem. Altera lectio est, *Et in me inuenit nihil.* Quia intelligit significari diabolũ nihil inuenisse in Christo quod suum erat. Altera est, quam dicit reperiri in plerisq; libris, *Non inueniet in me nihil*, qua intelligit significari diabolum non inuenturum in Christo peccatum quia peccatum nihil est. Huius autem secundæ lectionis causa est, quòd Gręci duas habeãt negationes, ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν, sed duæ negationes Græco more

more positæ sunt ad fortiùs negandum: quare bene vertit noster interpres, *In me non habet quicquam.* Quoniam autem dicere quis poterat, Cur ergo venit cōtra te diabolus, si nō habet in te quicquam? cur morieris, si non habes peccatum cui debetur mortis supplicium? continuò subiungit, *Sed vt cognoscat mundus, &c.* In qua parte duplex est distinguendi modus. Quidam enim ea verba quæ in fine ponūtur, *Surgite, eamus hinc*, coniungunt sub vna sententia cum præcedentibus, vt sit sensus, Quanquam nihil in me habeat iuris diabolus, tamē vt cognoscat mundus quòd diligam patrem, & quod sic faciam sicut mandauit mihi pater, ideo surgite, & eamus hinc obuiā satellitibus eius. Sic distinguit D. August. & Nōnus, & habet hæc distinctio cōuenientissimum sensum. Ideo enim & postea hostibus suis occurrit Dominus dicens Apostolis, *Surgite eamus, ecce appropinquabit qui me tradet*, vt mundus intelligeret promptam Christi ad subeundam mortem, obedientiam secundùm patris voluntatem. Alii verò illa verba separant à præcedētibus, quēadmodum fit cùm in die Pentecostes hæc pars legitur in sacrificio missæ. Secundùm quam distinctionē, in illo, *vt cognoscat mundus*, &c. aut est subaudiendū, ideo cedam potestati satanæ venientis, vel simile aliquid: aut ea pars cōiungenda est cū eo quod precessit, *venit princeps mūdi huius*, vt sit sensus, sed ideo me permittente venit, vt cognoscat mundus, &c. Sequuntur hanc distinctionem Chrysost. & Cyrillus. Cæterùm quoniam iam Dominus dixit, *surgite eamus hinc*, intelligitur à plerisque Dominum cum suis mox post hæc verba exisse antequam subiungeret reliqua quæ apud Ioānem tribus sequuntur capitibus. Iuxta quā sententiam in concordia ponendum fuisset post hæc verba, ex Matt. & Marco, *Et hymno dicto exierunt.* Verùm huic sentētiæ multùm obstare videtur quod in principio cap. 18. dicat Ioannes, *Hæc cùm dixisset, egressus est trans torrentem Cedron.* Sunt quidem aliqui, qui secuti Chrysost. intelligunt Dominū illo quod dixit, *surgite eamus hinc*, prouocasse suos vt è loco in quo cœnauerant transirent ad alium locum tutiorē in quo omni deposito metu quo iā tenebantur Apostoli, tranquillo animo audirent quæ adhuc erat dicturus, quod magna audituri essent quę animum requirerent liberum: proinde quod postea dicit Ioan. Dominum cum suis egressum, intelligūt de egressu ex eo loco in quem illos trāstulerat, antequam cum eis transiret per torrentem Cedron in montem Oliuarum. Verùm magis est verisimile, Dominum cùm diceret, *surgite eamus hinc*, prouocasse suos ad eūdum in illum locum vbi erat capiendus, & occurrendum satellitibus diaboli. Sic enim etiā Cyrillus intelligit quanquam secundam huius partis distinctionem sequatur. Nam secūdùm priorem eius distinctionem, quæ conuenientior est certū est, illum esse eius partis sensum. Vnde Aug. *Eamus autem dixit, quò? nisi ad illum locum vnde fuerat tradendus ad mortem?* Caiet. vult reliquum Christi, qui apud Ioannē sequitur sermonem habitum in via priusquam Dominus transiret torrentē Cedron, vnde annotat Ioannem non absolutè dixisse. Hæc cū dixisset, egressus est, *sed egressus est trans torrentem*, hoc est, vt ipse intelligit, transiuit torrentē. At nec hic intellectus est cōueniens. Absurdè enim intelligitur egredi trans torrentem, idem esse quod transire torrentē: nec cōuenienter dicitur intēpesta nocte in plateis Hierusalem, & inter eundū tam celebrem sermonem Dominum habuisse, qui à duodecim secum ambulantibus ægre sic potuisset intelligi. Proinde magis est verisimile etiā reliquum sermonem habitum in domo in qua cœnatum fuit. Cùm enim Ioannem postea dicat egressum Dominum, non aliunde egressum reliquit intelligendum, quàm ex eo loco in quo priùs eum significauit fuisse: non significauit autem alium locum quàm eum in quo cœna facta est, & pedum ablutio. Ex illo ergo egressum reliquit intelligendum. Nam si postea verba, *Surgite eamus hinc*, voluisset nos intelligere, Dominum mox in alium abiisse locum ex quo egressus fuisset postquam quæ sequuntur dixisset, debuisset vtriq; locum aliquem talem indicasse, quò narratio eius posset constare. Nec quia dixit Dominus, *Surgite eamus hinc*, intelligendum est, Dominū mox abiisse sed cùm hactenus discumbens locutus fuisset, probabiliter creditur iam surrexisse, & stando nouum iam ad suos resumpsisse sermonē, idq; fortasse post dictum hymnum, cuius meminerunt Matthæus & Marcus. Nam qui hactenus est habitus sermo, integer est & absolutus, in hoc consistens, vt discipulos, eò quòd dixerat, *vado ad patrem*, męstos, consolaretur. Qui verò sequitur sermo, nouus est, quo non id tantùm agitur quòd præcedenti sermone, sed & alia pleraque. Certè Augu. lib. de consen. Euang. 3, ca. 3. declarat se intellexisse etiam sequentem orationem Christi ad patrem, cōtigisse in domo, dum omnium Euangelistarum narrationes in vnū contexens post omnia quæ scribit Ioannes à Domino dicta vsq; ad cap. 18. collocat ex Matthæo & Marco illud, *Et hymno dicto exierunt.* Hanc ergo sententiam tanquam probabiliorem in concordia secuti sumus.

Ioan. 8. Ioan. 7. D. Augu.

CONTINVATIO SERMONIS. Ioan. 15. & 16.

CAPVT CXXXV.

EGo sum vitis vera & pater meus agricola est. Omnem palmitem in me nō ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum purgabit eum, vt fructum plus adferat. Iam vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis, Manete in me, & ego in vobis, Sicut palmes non potest ferre fructum à semetipsô, nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in me manseritis. Ego sum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum, quia sine me nihil potestis facere. Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet. Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis. In hoc clarificatus est pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione. Hæc locutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur. Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam suam ponat quis pro amicis suis. Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego

præcipio vobis. Iam non dico vos seruos, quia seruus nescit quid faciat Dominus eius. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo nota feci vobis. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos & posui vos vt eatis, & fructum adferatis & fructus vester maneat, vt quodcunq; petieritis patrem in nomine meo, det vobis: hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit. Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis mei quem ego dixi vobis. Non est seruus maior domino suo. Si me prosequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt. Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia nesciunt eum qui me misit. Si non venissem & locutus fuissem eis, peccatum non haberent, nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, & patrem meum odit. Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderũt & oderunt & me & patrem meum, sed vt impleatur sermo qui in lege eorũ scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis. Cùm autem venerit paracletus quem ego mittam vobis à patre spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, & vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Hæc locutus sum vobis, vt non scandalizemini. Absque synagogis facient vos, sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo, & hæc facient vobis, quia non nouerunt patrem, neque me. Sed hæc locutus sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis, Hæc autem ab initio non dixi, quia vobiscum eram. Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis: sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrũ. Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam: si enim non abiero paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos. Et cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me. De iustitia verò, quia ad patrẽ vado, & iam non videbitis me. De iudicio autem quia princeps huius mundi iam iudicatus est. Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò. Cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem: non enim loquetur à semetipso, sed quæcunq; audiet loquetur, & quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet & annuntiabit vobis. Omnia quæcũque habet pater, mea sunt, propterea dixi, Quia de meo accipiet & annuntiabit vobis. Modicum & iam non videbitis, & iterum modicum & videbitis me, quia vado ad patrem. Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem. Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me & quia vado ad patrem? Dicebant ergo. Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur. Cognouit autem Iesus, quia volebant eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me. Amen amen dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit, vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium. Mulier cùm parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum. Et vos igitur nunc quidem tristitiam habetis, iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis. Et in illo die me non rogabitis quicquam. Amẽ, amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis. Vsque modò non petistis quicquam in nomine meo. Petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum. Hæc in prouerbiis locutus sum vobis. Venit hora cùm iam non in prouerbiis loquar vobis, sed palàm de patre annuntiabo vobis. In illo die in nomine meo petetis, & non dico vobis, quia ego rogabo patrem de vobis, ipse enim pater amat vos, quia vos me amastis & credistis quia ego à Deo exiui. Exiui à patre & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad patrem. Dicunt ei discipuli eius, Ecce nunc palàm loqueris, & prouerbium nullum dicis, nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi vt quis interroget. In hoc credimus, quia à Deo existi. Respondit ei Iesus, Modò creditis? Ecce venit hora & iam venit, vt dispergamini vnusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia pater mecum est. Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.

EGO SVM VITIS VERA, ET PATER MEVS AGRICOLA EST, OMNEM, &c.] Cùm superiori sermone quem sedendo habuit, videretur Dominus finem loquendi fecisse, & ad abeundum suos excitasset, quasi amplius non illic locuturus ad eos: tamẽ more amicorum, qui cum abitum parant, etiam postquam valedixerunt, nonnunquam nouam collocutionis occasionem aliunde desumunt, sermonem suum cum amicis protrahentes, quòd ab eis præ nimio amore ægrè diuellantur: etiam Dominus nunc nouum ad suos iam ad eundum paratos exorditur stando sermonem. Et quidem superiori sermone hoc vnicè agebat, vt de recessu suos mœstos consolaretur Apostolos: isto verò primùm quidem monet vt in se perseueranter

A maneant fide & dilectione: deinde verò & de tribulationibus quę ipsis superuenturæ erant pręmonet, ac postremùm per promissionem mittendi ad eos paracleti lenit tristitiam eorum de suo abitu, & metum obuenturarum tribulationum. In his enim tribus recto ordine sese consequentibus consistit totus Christi sermo, quem duobus Ioannes prosequitur capitibus. Ad primum ergo horum suos adhortaturus Dominus, assumit à corporalibus rebus metaphoram ad illud conuenientissimam, comparans sese viti, patrẽ agricolæ, fideles palmitibus: quò sensibili quodam exemplo significaret ita fideles à se

B pendere, sicut palmites à vite: & patrem ita se exhibiturum erga fideles, sicut se gerit vinitor erga palmites. Ad id autem quod significandum erat, potuisset

tuisset se alteri arbori comparasse maximè fructiferæ, sed conuenientissimè se viti comparat. Primùm, quia in illa omnium apertissimè animaduertitur quod erat hoc loco significandum de Deo patre & fidelibus, eò quòd circa vites colẽdas maior sit cura & studium agricolarum, quàm circa arbores. Deinde, quia vitis omnia ligna excedit in dulcedine fructus, cum alioqui sit omnium lignorum despectissimum: vt hinc intelligamus ipsum etsi mundo despectum, & super omnes maxima affectum in cruce ignominia, dulcissimos nobis protulisse fructus, atque adeò vinum quod lætificat Deum & homines fidelesque per ipsum, proferre fructus non quoslibet, sed instar vini gratissimos Deo patri. Secundùm quam considerationem, vlteriùs iam contemplari licet, quomodo hæc vitis in crucis ligno suum nobis vinum profudit, c[illegible]m sanguinem suum nobis effudit, quem iam i[illegible]tima cœna nobis sub specie vini sumendum instituerat, vt ab ipso genimine vitis cuius in mensa præsentis suprà fecit mentionem videri possit huius metaphoræ sumpsisse occasionẽ. Porrò quanquam intelligi possit, vt indicat Diuus Cyrillus: Christum se vocare vitem secundùm suam diuinitatem, eò quòd quemadmodum palmitibus præbetur qualitas & n[illegible]trimentum à radice vitis, sic spiritualium virtutum fructus à diuinitate Christi fidelibus concedatur: omne enim bonum à Deo tãquam radice prouenit: tamen quia vitis & palmites vnius sunt naturæ, magis conuenit intelligere illum se vocare vitem secundùm humanitatem secundùm quàm fideles cum eo eiusdem sunt naturæ, sicut secũdùm eum dicitur caput corporis, quod est Ecclesia. Sicut tamen Christus non est caput Ecclesiæ, secundùm quòd solùm cõsideratur vt homo, sed quatenus est homo Deus, & quatenus humanitas in eo coniuncta est diuinitati in vnitatem personæ (Hinc enim est quòd homo ille sicut caput in omnia mẽbra, influat suæ gratiæ plenitudinem in omnes fideles) ita similiter non est vitis quatenus tantùm consideratur vt homo, sed quatenus homo talis qui etiam est Deus. Hinc enim est quòd ipse fidelibus per vnitatem naturæ coniunctus, tanquam palmitibus influat suam qua ipse viuit vitam, ac suum, vt ita dicam, humorem, suorumque operum sanctificationem. Quoniam autem quidam volebant nulla ratione Christo quatenus homini cõpetere vitem esse eo quòd non sint fideles corpore Christo homini coniuncti [illegible]cut palmites in vite, Diuus Cyrillus ostendit nos [illegible]on tantùm fide & dilectione, sed etiam corpore vnũ esse cum Christo, ratione communionis Eucharistiæ, de qua dixit Dominus, *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.* Et Paulus, *Multi vnum corpus sumus in Christo, omnes qui de vno pane participamus?* Sic & Communionis huius ratione Diuus Irenæus ostendit Christum caput fidelium coniunctum eis corporaliter, fidelesque dici à Paulo esse de carne eius & de ossibus eius, & non tantùm ratione assumptæ nobiscum humanitatis cui fide & dilectione coniungamur, quanquam ea ratione sufficeret ad declarandum Christum esse vitem & caput. Quæri autem hìc potest, quomodo Christus se dicat veram vitem, cùm tantùm metaphoricè ei nomen vitis competat. *Sic enim* inquit Diuus Augustinus *dicitur vitis per similitudinem, non per proprietatem, quemadmodum dicitur ouis, agnus, leo, petra lapis angularis,* &c, huiusmodi. Quæ magis ipsa sunt vera, ex quibus istæ similitudines ducuntur, non proprietates. Itaque vult Diuus Augustinus Dominum se non vocare, veram vitem ad distinctionẽ vitis corporalis, vnde ista metaphora desumpta est, sed ad distinctionem eius vitis spiritualis, cui dicitur, *Quomodo conuersa es in amaritudinem vitis alienæ*: & *Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas.* Itaque verum hic accipietur vt opponatur falso, & sit sensus, Ego sum qui verè dici possum vitis, atque in quem conditiones vitis verè competunt, cùm Iudæorum populo non tam vitis quàm, labruscæ nomen conueniat, similiter & gentilis philosophiæ auctoribus. Potest tamen etiam intelligi Dominum se veram vocare vitem, ad distinctionem vitis corporalis, accipiendo verùm non vt opponitur falso, sed vt opponitur similitudinario & vmbratili, aut illi quod tantùm per participationem & non perfecta ratione est aliquale. De quibus acceptionibus dictionis, veri, dictum est in primo capite circa illud, *Erat lux vera.* Sicut enim omnia corporalia vmbræ quædam sunt & imagines rerum spiritualium: ita & vitis corporalis imaginem quandam præ se fert vitis spiritualis, quæ est Christus, cui tanquam veritati conditiones vitis longè perfectius conueniunt, quam ipsi viti corporali. Vnde Euthymius exponens quid hic sit vitis vera, Id est, inquit, eximia, incorruptibilis, spiritualis. Siquidem hæc frequenter significat nomen, ἀληθινόν. Et hæc interpretatio videtur esse germanior & simplicior, maximè si consideretur appositus Græcis articulus, ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή. Addit & aliam explicationem. Aliter quoque, inquit, dicitur Vitis vera, quia pro fructu profert veritatem. Hæc autem vitis plantata est à Deo patre in terra, cùm filium suum in vtero virginis humana induit natura: creuitque paulatim, cùm *puer Iesus crescebat ætate, sapientia, & gratia apud Deum & homines.* In palmites autem se spargere cœpit dum ex patris cultura Christo ex Iudæis Apostoli aliique quidam fideles adiuncti sunt, eique insiti, donec tandem, vt nunc cernere licet, extendit palmites suos vsque ad mare, vsque ad fines orbis terræ propagines suas, Toties autem nouum acquirit & profert palmitem, quoties ex Dei dono homo aliquis per baptismũ generatur & inseritur in Christo. Proinde bene subiicit, *Et pater meus agricola est.* Ipse enim est qui hanc vitem non tantum plantauit & rigauit, semperque excoluit, sed qui etiam ei semper dedit & dat suum incrementum. Patrem tamen se habere vt agricolam, respectu huius vitis, non declarat ex plantatione, aut aliis actibus viti impensis, sed magis ex eius circa vitis palmites officiis, quòd ita conueniret suo scopo, vnde adiecit, *Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollet eum*, & cætera. Hoc est quemadmodum vinitor infrugiferos v[illegible]is palmites amputat è vinea, frugiferos autem [illegible]urgat superflua resecando, vt sic plus fructus proferant: ita & pater meus instar agricolæ omnem eum, qui per fidem & baptismum ex me germinauit, & mihi tanquam palmes insitus est & inhæret, sed tamen fructum bonorum operum non profert, tollet, & extra communionem, quam mecum habuit, ponet: cõtra verò omnem eum qui in me fert fructum virtutum repurgabit, vt repurgatus plus, id est, copiosius afferat fructum. Hinc ergo discendum ex priori sententia, quosdam esse in Christo velut inutilia sarmẽta, nihilque prodesse homini quod sit in Christo, nisi in eo etiam fructum proferat Christo dignum, hoc est, non sufficere credidisse in Christum, & in

Margin notes: [..]9. — [..]ss. 1. — Ioan. 6. — 1. Cor. 10. — Ephes. 5. — Ierem. 2. & 5. — Isaiæ 5. — Ioan. 1. — Lucæ 2. — Psalm. 79.

& in eo baptizatum esse, si non etiam per charitatem proferantur fructus Euangelici. Tollit autem Deus à vite infrugiferos palmites, & dum in hac vita aut aperte aut occultè eos finit excidere à consortio Christi & communione spiritus ipsius, & dum per mortem eos separat à Christi sanctorumque consortio. Et quidem etiam Ecclesiæ est infrugiferos palmites gladio excommunicationis resecare, at solius Dei est omnes huiusmodi tollere, cùm Ecclesia multos debeat tolerare, sicut nec nouit omnes qui sunt infrugiferi. Ex posteriori autem sententia discendum, etiam eos qui in Christo sunt frugiferi, indigere vlteriùs purgatione a Deo perficienda. Semper enim iusti quamdiu sunt in hac vita, habent aliquid superfluum quod resecetur. Purgat autem eos Deus velut quodam gladio superflua resecans, dum siue interiori suo afflatu, siue externis afflictionibus eos agitando, tollit radices malarum cupiditatum & affectuum, & à commissis mundat peccatis. Qua purgatione fit vt plus virtutum proferant Deo, sibique maiorem meritorum colligant cumulum. De hac purgatione dicitur, *Sedebit conflans & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & argentum, & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.* (Malach. 3)

IAM VOS MVNDI ESTIS PROPTER SERMONEM QVEM LOCVTVS SVM VOBIS, &c.] Quoniam dixit patrem purgare palmites fructiferos, ideo vt significaret eos esse tales palmites, atque hinc procederet ad adhortandum eos vt in se perseueranter manerent, ad quod tendebat assumpta ab eo vitis similitudo, subiecit, *Iam vt mundi estis* & purgati, & sublato ex vobis Iuda proditore palmite infrugifero, nemo est in vobis iam immundus, sed omnes estis mundi idque *propter* & *per sermonem quem locutus sum vobis*, id est, doctrinam Euangelicam cui credidistis, & quæ animos vestros ad studium veræ pietatis inflammauit, à mundi vos fœditate separans, & vanas Pharisæorum obseruationes ex animo vestro eiiciens. Sermo ergo Euangelicus fuit illis velut gladius, quo in eis pater per filium amputauit mundanos Iudaicosque affectus, sic paratos eos efficiens vt qui fructum in Christo ferre cœperant, copiosiorem deinceps ferre possent. Vnde iam adhortando ad id propter quod similitudinem hanc assumpsit, subiecit, *Manete in me & ego in vobis.* Quod rectè intelligitur subiunctum illatiuè, vt sit sensus, Quandoquidem ergo vos tanquam palmites fructiferi in me existentes mundati estis à patre meo, curate perseueranter inhærere mihi per fidem & dilectionem. Quod autem additur, *& ego in vobis*, quamuis plerique intelligant esse promissionem, vt subintelligatur verbum, *manebo*, & sit sensus, Manete in me: & si manseritis, ego quoque manebo in vobis, rectius intelligitur etiam præceptiuè, vt subintelligatur verbum, maneam, & sit sensus Manete in me, & maneam ego in vobis, hoc est, curate vt & vos in me, & ego maneam in vobis. Sic enim magis intelligendum patebit ex illa quæ sequitur ad huius declarationem sententiæ. *Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.* Adfert autem rationem persuasiuam ad manendum in se, quasi dicat. *Manete in me*, quia *sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso nisi*, id est, sed tātùm si *manserit in vite: sic nec vos* fructum Deo gratum poteritis proferre, *nisi in me manseritis.* Ostendere autem volens quàm rectè ea sit vsus similitudine, subiecit, *Ego sum vitis, vos palmites.* Etsi enim

A priùs se vitem dixisset, nec dum tamen explicauerat eos esse palmites: proinde hic vtrumque rectè dixit ad probationem allatę similitudinis. Notandum autem Christum se non vocare radicē vitis, sed ipsam vitem, cuius ipsi palmites sunt partes & mēbra. Sic enim & Paulus Christum non tantùm vocat caput corporis Ecclesiastici, sed Ecclesiam simul cum suo capite Christo, dicit esse vnum corpus ipsius Christi quod corpus etiam vocat Christū, propter quod fideles, Christi dicuntur membra. Simili ergo modo etiam hic Christus dicit se vitem esse totam, quamuis in sua persona tātùm sit radix ipsius vitis & truncus. Et quoniam hæc vitis Christum comprehendit simul cum omnibus fidelibus, ideo aliquādo Ecclesia dicitur esse vitis Dei spiritualis sicut corpus Christi mysticum nunc dicitur Ecclesia, nunc ipse Christus. (B) Cùm autem Dominus iam attulerit rationem inductiuam ad manēdum in se: ex negatione fructus in his qui non manet in se, secundam iam subiicit rationem ad idem inductiuam ex promissione fructus proferendi ab his qui in se manent. *Qui*, inquit, *manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.* Quasi dicat, Qui non manet in me, non potest ferre aliquē fructum: contrà verò qui manet in me, & me habet manentem in se, hic non simpliciter fert fructum, sed fert fructum multum: vt ob id duplici nomine curandum vobis sit vt in me maneatis. Ex qua explanatione patet illud, *& ego in eo*, dictum pro, & in quo (C) ego sum vel maneo. Duo autem hęc coniunguntur, *qui manet in me, & ego in eo*, non quasi sint sic diuersa, vt vnum ab altero possit separari, sed quòd sint connexa & sese mutuò consequentia. Cumque satis esset dicere, *qui manet in me*, additur tamen, *& ego in eo*, vt intelligeretur vnde is qui manet in Christo habeat quòd ferat multum fructū, nempe ex eo quòd Christus maneat in eo, qui huiusmodi fructuum in ipso est author. Debet autem in hac sententia, pronomen, *hic*, accipi emphaticè, vt in eo subintelligatur dictio exclusiua, *solus*, & sit sensus, Hic solus & non alius fert fructum, quia alioqui nō rectè cohæreret quod pro ratione subiicitur, *quia sine me nihil potestis facere.* Hæc enim verba probāt solum eum posse ferre fructum qui manet in Christo. (D) Est autem hæc sententia absolutè vera, intelligendo eam de Christo, quatenus Deo. Sine ipso enim Deo vt non possumus esse: ita nihil omnino facere, etiam humanum. *Ipso enim viuimus, mouemur & sumus*, vt citat ex gentili poëta Paulus in Actis. Verùm secundùm scopum Christi qui hic de se loquitur tanquam vite, (vitis autem est quatenus homo, vt dictum est) sensus est, sine me nihil potestis facere fructus, nihil Deo gratum, nihilque meritorium ad vitam ęternam. Ex qua sententia discendum velut nihil reputari coram Deo, quod fit sine Christo, hoc est quod non fit ex spiritu Christi, qui est velut vitalis succus quem in palmites suos radix Christus diffundit ex sua plenitudine: quos succo repleti fideles fructum Deo suauissimum instar vini proferunt. (E) Secundò animaduertendum hac sententia, sicut ea quæ præcedit, *Sicut palmes non potest ferre fructum*, &c. efficaciter refelli errore Pelagianorum, sicut præter alia loca hîc diligenter annotauit Diuus Augustinus sic scribens, Magna gratiæ commendatio, fratres mei, corda instruit humilium, ora obstruit superborum. Ecce cui si audent respondeant, qui ignorantes Dei iustitiam, & suam volentes constituere, iustitię Dei non sunt subiecti. Ecce cui respondeant sibi placentes, & ad bona opera facienda Deum sibi necessarium non

non putantes. Nonne huic resistunt veritati homines mente corrupti, reprobi circa fidem, qui respõdent & loquuntur iniquitatem dicentes, A Deo habemus quòd homines sumus, à nobisipsis autẽ quod iusti sumus? Hæc sunt inania præsumptionis vestræ. Sed quid vos sequatur videte, & si est in vobis sensus horrete. Qui enim à semetipso se fructus existimat ferre, in vite non est: qui in vite nõ est, in Christo non est: qui in Christo non est, Christianus non est. Hæc ille.

Cor. 11.

SI QVIS IN ME NON MANSERIT, MITTETVR FORAS SICVT PALMES.] Cùm superius ad manendum in se induxisset, & negatione fructus in non manentibus, & promissione fructus in manentibus, efficacius nunc duplici rursum ratione ad idem inducit, ostẽdendo & mala quę obuenient non manentibus & bona quę cõsequentur manentes, vt si quẽ non moueat negatus & promissus fructus, hũc moueant aut malorum comminationes, aut bonorum promissiones. *Si quis*, inquit, *in me non manserit*, constanti fide & dilectione, hic nõ tantùm nullum proferet fructum, sed etiam ob suã sterilitatem *proiicietur foras* extra sanctorum consortium, *sicut* inutilis *palmes* eiicitur extra vineam, *&* eiectus *arescet*, perdens omnem quem ex radice & sanctorum consortio habuit gratiæ humorem. Quia autem aridus inuenietur, angeli *colligẽt eum* cum aliis qui inutilibus sunt similes sarmẽtis, & quemadmodum fieri solet de abscissis vineæ sarmentis cum exaruerint, *in ignem proiicient eum*, ignem, scilicet, gehennæ, in quo ardebit in æternum. His ergo verbis per quinque particulas sese ordine consequentes, quintuplex malum similitudine à sarmentis desumpta, comminatur Dominus non manentibus in se, nempe quòd eiicientur foras, & eiecti arescent: aridi autem facti non negligentur, sed colligentur cum impiis ab his quorum manus non poterunt effugere, collecti mittentur in ignem, missi in ignem ardebunt. Vbi notandum, quam rectè præter causas superiùs dictas, congruat huic loco assumpta à Domino vitis metaphora. Aliarum enim arborum abscissi rami plerumque non igni traduntur, sed aliquo alio modo hominum vsui inseruire possunt: sarmenta verò vitis ad nihil aliud valent quàm vt in ignem coniiciantur. Quibus proinde bene comparantur infructuosi fideles, vt intelligamus eos nulli vsui aptos coniiciendos in ignem. Ob hanc lignis vitis conditionem Ezechiel comparauit ligno vitis Hierusalem, cùm eius perditionem ab ipsius infructuositatem prædicit, *Fili*, inquit, *hominis quid fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum, quæ sunt inter ligna syluarum? Nunquid tolletur de ea lignum vt fiat opus, aut fabricabitur de ea paxillus, vt dependeat ex eo quodcunque vas?* Vnde Diuus Augustinus in Ioannem hoc loco. *Ligna*, inquit, *vitis tanto sunt contemptibiliora si in vite non manserint, quanto gloriosiora si manserint: denique sicut de his etiam per Ezechielem Prophetam Dominus dicit: præcisa nullis agricolarum vsibus prosunt, nullis fabrilibus operibus deputantur. Vnum de duobus palmiti congruit, aut vitis, aut ignis. Si in vite non est, in igne erit: vt ergo in igne non sit, in vite sit.* Hæc D. August. Cæterùm eiectio foras de qua hîc dicitur, non solùm videtur intelligenda fieri per mortem. Nam ipsa arefactio secundo loco posita est tanquam sequens eiectionem. Ariditas autem accidit etiam in hac vita, ergo & eiectio. Eiicitur ergo quis foras in hac vita, dum iusto Dei iudicio aut apertè per hæresim vel schisma permittitur excidere à corpore Christi quod est Ecclesia, aut etiamsi in Ecclesia maneat, occultè à Deo relinquitur sibiipsi, nec spiritu Christi cum aliis ampliùs viuificatur, quomodo iam dudum tunc eiectus fuerat foras Iudas, etsi intus visibiliter maneret. Huiusmodi eiectionem necessariò sequitur ariditas spiritus, ex destitutione gratiæ Dei. Simul tamen hæc eiectio etiam intelligi potest fieri in morte. Nam & post huiusmodi eiectionem arescit infructuosus fidelis: quia quamdiu in corpore Christi secundùm apparentiam manebat, viriditatem aliquam habere videbatur: cùm autem à sanctorum consortio per mortem est separatus, tunc eius apparet ariditas. Huic autem seuerissimę comminationi contra non manentes in se, subiungit Dominus è regione dulcissimã promissionem pro manẽtibus in se, dicens, Contrà, *Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint*, non solùm fructum multum proferetis, *sed quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.* Nihil enim indignum tunc velle aut petere poteritis, & quia Deo eritis charissimi, nihil petetis quod ille sit negaturus. Duplici enim ratione manentibus in Christo singulariter omnium precum axauditio promittitur, nempe, & quia tales non petunt nisi quod Deo placeat, & quia tales cum sint Deo grati, non possunt à Deo pati repulsam. Nihil autem maius promittere potuit Dominus manentibus in se. Nam quid maius potest, quàm appetitus satietas, & omnium quæ quis volet & optauerit consecutio? Addit autem Dominus, *& verba mea in vobis manserint*, vt indicet qua ratione possint in se manere nimirum si verba eius in ipsis maneant, quemadmodum postea explicare dicens, *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea.* Verba enim Christi manere in nobis, est eius doctrinam & præcepta manere in memoria nostra, & affectu, ita vt illa memoriæ non excidant, & bene illis simus semper affecti, memores semper mandatorum ipsius ad faciendum ea, iuxta illud elogium viri iusti, *In lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.* Sunt enim qui verba Christi audiunt quidem, sed audiunt tantùm, nec memoriæ infigunt: & sunt qui memoriæ suæ vtcunque infixerunt, eaque semper & legunt & aliis inculcant, sed non habent ea in sua voluntate & affectu, quia non bene eis afficiuntur, sed ipso opere ea negligere se declarant. Neutri autem horum verba Christi habent in se manentia, sed hi tantùm qui & mente ea versant, & voluntate, quales sunt qui soliciti sunt ad implendum Dei voluntatem, eamque pro viribus adimplent. Vnde tales Hebræa phrasi dicuntur seruare Dei mandata: quia & in memoria & in voluntate sua ea continent. Hinc Propheta regius cum dixisset iustitiam Dei ac misericordiam fore eis qui seruant testamentum eius, vt exponeret quos dicat seruare eius testamentum, subiicit, *Et memores sunt mandatorum ipsius ad faciendum ea.* Dominum imitatus Ioannes similiter dicit, *Scripsi vobis adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis.* Et superiùs capit. 5. Ioannis exprobrauit Iudæis Dominus, quòd verbũ Dei non haberent manens in seipsis. Diuus Cyrillus intelligit ideo post illud. *Si manseritis in me* additum, *& verba mea in vobis manserint*, quia fieri potest, vt quis in Christo maneat, in quo tamen non maneant verba Christi, intelligens id impleri in eo qui in fide quidem Christi perseuerat, sed sine charitate & operibus. Verùm magis apparet hîc secundùm Christi intentionem eos tantùm dici manere in Christo, qui non solùm fide, verùm etiam dilectione illi adhærent:

Ezech. 15. D. Augu. Psalm. 1. Psal. 102. 1. Ioan. 2. D. Cyril.

adhærent: & alioqui vt credentes, sed operibus carentes, vtcunque manent in Christo, ita & verba eius vtcunque in eis manent, quia doctrina fidei in eis perseuerat. Duo ergo illa non sunt posita tanquam quę ab inuicem possint separari sed tanquam sese mutuò consequentia, vt illa duo, *Qui manet in me, & ego in eo.* Alio autem modo dicuntur fideles manere in Christo, & alio Christus in eis, alio item verba eius manere in ipsis, quamuis hęc tria sint inter sese cõuertibilia. Fideles enim manent in Christo per perseuerantem in ipsum fidem & charitatẽ, Christus manet in eis, quia per suã gratiam in mentibus eorum habitat, verba autem eius manẽt in eis modo priùs dicto.

IN HOC CLARIFICATVS EST PATER MEVS, VT FRVCTVM, &c.] Cùm iam quatuor attulerit rationes inductiuas ad manendũ in se, causam iam indicat huius sui tanti desiderii, & quintam simul indicat rationem inductiuã ad manendum in se, nempe quòd ob gloriam sui patris tam studiose inculcet eis vt in se maneant, quodque ob eam etiam meritò debeant manere in se. Quis enim non cupiat Deum clarificare si ei bene sit affectus? Potest & alia ratione intelligi subiuncta hæc à Domino sententia, nempe in confirmationem eius quod proximè dixit manentes in se impetraturos quæcunque vellent, eò quòd per tales glorificetur Deus, qui ob id non poterit talium preces contemnere. Sic enim ferè intelligit D. Chrysostomus, *In hoc* inquit, *clarificatus est pater meus, vt fructum plurimum afferatis.* [D. Chrys.] Quòd nouè dictum est pro eo quod est, Hac re glorificatur pater meus, si fructum attuleritis. Præteritum enim, *clarificatus est*, positum est pro præsenti, clarificatur, aut futuro, clarificabitur: Et *vt adferatis*, dictum est pro, si attuleritis, vt indicant Theophylactus & Euthymius. [Theophyl. Euthym.] Duo autem dicit, *vt fructum plurimum afferatis, vt efficiamini mei discipuli*, quia suprà significauit proprium esse manẽtibus in se ferre multum fructum, & habere verba sua manentia in ipsis quæ tamen eodem redeunt. Ei ergo quod dixit, *& verba mea in vobis manserint*, respondet quod modò dicit, *& efficiamini mei discipuli*, opere scilicet, sicut estis professione & nomine. Posset autem pro *efficiamini*, Græca dictio γενήσεσθε etiam verti, sitis, vt sitis mei discipuli, perseueranter, scilicet, verba mea seruantes in vobis, quemadmodum decet discipulos. Glorificatur autem Deus pater si fideles proferant fructum bonorum operum, & ipso opere sint Christi discipuli, quia ex hac homines prouocantur ad laudandum Deum, & bene sentiendũ de ipso & filio ipsius, eò quod tales habeat ministros, in quibus gratia ipsius operetur tam efficaciter. Vnde & suprà dixit, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est.* [Matth. 5.] Cæterùm D. Cyrillus præteritum, *clarificatus est*, propriè hìc accipiens, & similiter coniunctionem, *vt*, hunc intelligit præsentis loci sensum. Ideo Deus pater gloriam suæ bonitatis modò hominibus ostendit, mittendi pro eorum redemptione & salute filium suum in mundum, vt vos fructum plurimum adferatis, quem adferre non possent homines nisi pater per illam suam mũdo exhibitam misericordiam esset clarificatus. Secundùm quem sensum videtur Cyrillus illud, *In hoc*, accepisse positum pro adhoc, vel propter hoc: quod tamen Græca minimè possunt conuenienter significare, cùm non sit εἰς τοῦτο, sed ἐν τούτῳ, id est, In isto, in hac re. Proinde prior sensus simplicior videtur, secundùm quem pronomẽ, *hoc*, refertur ad id quod sequitur, *vt fructum plurimum afferatis.* Bene autem annotauit idem Cyrillus non simpliciter dictum, vt fructũ afferatis, sed vt *fructum plurimum*, id est, multum afferatis. Plurimum, inquit, cõparatione legalis fructus appellat. Nihil enim lex perfecit, vt ait Paulus. Idcirco ad discipulos, imò verò ad omnes fideles dicebat *Nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Phariseorum, non intrabitis in regnum cœlorum*, &c. Plurimum sanè fructum protulerunt Apostoli, quia sua doctrina & exemplis totum mundum ad Christum traxerunt.

SICVT DILEXIT ME PATER, ET EGO DILEXI VOS: MANETE IN, &c.] Alia iam etiam ratione inuitat ad manendum in se, & ad obseruationem mandatorum suorum, nempe vt sic possint in dilectione ipsius & gratia persistere, quæ ipsis meritò plurimi sit facienda. Itaque vt insinuaret quanti sit ipsis facienda sua dilectio, præmittit, *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos.* Comparat enim suam erga Apostolos dilectionem dilectioni Patris erga se. Loquitur autem de ea Patris erga se dilectione qua Pater ipsum diligit tanquam hominem quemadmodum patet ex sequentibus, cùm dicit se per obseruationem mandatorum Patris manere in illius erga se dilectione. Non enim per mandatorum obseruationẽ Christus merebatur manere in naturali illa Patris dilectione, qua eum diligebat Pater tanquam filium sibi connaturalem, sed in illa, qua secundùm assumptam naturam diligebatur à Patre. Similitudo autẽ huius dilectionis cum Christi erga Apostolos dilectione in eo consistit, quòd quemadmodum Pater Christum hominem gratia sua præuenit, non est autem meritis ipsius præuentus ab eo, deditque ei varia edere signa, assistẽs ei in omnibus, atque illi gloriam super omnes in dextera sua præparauit: ita & Christus sua electione & gratia præuenit suos, variisque eos dedit inclarescere signis, dans eis potestatem super omnes dæmones & morbos, atque suæ in cœlestibus glorię consortiũ eis deputauit. Dilectionis ergo suæ magnitudine insinuata ex comparatione eius cum patris erga se dilectione, quæ miris iam modis Apostolis fuit declarata, subiungit, *Manete in dilectione mea*, quasi dicat, Ergo quandoquidem non simpliciter vos dilexi, sed eo modo quo me dilexit Pater, cuius qualis sit erga me dilectio, ex multis hactenus intelligere potuistis & magis adhuc intelligetis: ideo curate persistere in mea erga vos dilectione, quæ non poterit vobis nõ esse multorum, imò omnium causa bonorum. Dubium quidem est, maximè apud Græcos, an cùm dicit Dominus, *Manete in dilectione mea* loquatur de ea dilectione qua diligebat, an qua diligebatur sed quia istud subiungitur illi, *& ego dilexi vos*, magis videtur intelligendum de dilectione actiua, qua diligebat Christus suos, quemadmodum & August. colligit. Vnde bene vertit interpres, *In dilectione mea*, non autem, in dilectione mei. Quomodo autem manere possit in illa dilectione, ostendit, subiiciens, *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea*, quia vos cœpi diligere. Et ne dura videri possit hæc conditio se in exemplum proponit, significãs non alia ratione se manere in patris erga se dilectione, quam per mandatorum ipsius obseruationem. *Sicut*, inquit, *& ego patris mei præcepta* hactenus semper seruaui, obediens ei in omnibus quæ mihi mandauit vt facerem pro hominum salute, & hac ratione *permaneo in eius* erga me *dilectione.* Congruum est enim vt sicut talis

est mea

est mea erga vos dilectio, qualis est patris erga me, A etiam tali modo studeatis in mea perseuerare dilectione, quali ego perseuero in illius. Vt autem intelligerent discipuli, Dominum non ob propriam vtilitatem, sed propter illorum bonum tam studiosè, tamque variis rationibus eos inuitare ad manendum in se & seruandum mandata sua, subiecit, *Hæc locutus sum vobis vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.* In qua sententia, quod dicitur *gaudium meum*, variè intelligitur. Euthymius enim *gaudium meum*, exponit gaudium quod est de me, & quo de me hactenus estis gauisi: vt sit sensus, Hæc locutus sum vobis vt gaudium quo de me & in me gaudere cœpistis, non corrumpatur, sed perseueranter sit in vobis, & in vobis maneat. Nam maneat, habent Græca, & non, *sit*. Obstare autem huic intelligentiæ videtur, quòd secundùm eam idem est gaudium meum, & gaudium vestrum. Itaque Cyrillus post hanc à se etiam positam intelligentiam, subiicit aliam qua per gaudium Christi, intelligatur gaudium in rebus illis in quibus Christus gaudebat: gaudebat autem in adimpletione voluntatis paternæ & operatione salutis hominum. Sensus ergo est secundùm eum. Hæc locutus sum vobis, vt illis solummodo rebus gaudere velitis quibus ego gaudeo. D. Augustinus gaudium Christi intelligit gaudium quo ipse gaudebat de fidelibus. *Quid est*, inquit, *gaudium Christi, nisi quod dignatur habere de nobis, Et quid est gaudium nostrum quod dicit implendum, nisi eius habere consortium?* Itaq; sensus erit, Vt gaudium meum quo de vobis cœpi gaudere, sit perseueranter & maneat in vobis, & gaudium vestrũ quo in me cœpistis gaudere, impleatur. Sic & Paulus scribit Philip. *Implete gaudium meum*, quo scilicet, in vobis cœpi gaudere. Cæterùm si spectemus similem locum qui postea est in cap. Ioannis 17. vbi dicitur, *Hæc loquor in mundo vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis*, videtur præsentis loci hic esse sensus. Hæc locutus sum vobis, vt gaudium meum quo ego gaudeo in patris erga me dilectione, quodq; ex meo munere cœpit esse in vobis, sit in vobis perseueranter, & gaudium illud verum impleatur, vt gaudium Christi intelligatur tale gaudium quali gaudebat Christus, & quod solo eius munere hominibus cõtigit, sicut pax Christi dicitur quam ipse habuit, & aliis solus commũnicare potest. Qui sensus vt conuenit simili loco qui apud Ioannem sequitur, ita & his quæ hic præcedũt. Inuitauit enim suos vt qua ratione ipse maneret in patris dilectione, eadem & ipsi studerent manere in dilectione ipsius. Commodè ergo iam subiicit se hæc dixisse vt eo gaudio afficerentur quo ipse afficiebatur in patre. Optat autem non solùm vt gaudium suum in illis sit & maneat, sed etiam vt illud iam illorum factum impleatur, quod ex parte quidẽ impletum est in eis per resurrectionem & Spiritus sancti missionem, perfectissimè autem impletur in æterna felicitate. Hinc autem discendum vnde expectandum sit gaudium mentis spirituale, eiusque gaudii adimpletio, nempe ex obseruatione mandatorum Christi. Et quoniam ad mandatorũ suorum inuitauit Dominus obseruationem, & dicere quis posset quæ essent ea mandata, subiecit, *Hoc est*, peculiariter & propriè *præceptum meum*, in quo alia ferè continentur mea præcepta, *vt diligatis inuicem.* Quò autem ad mutuam hanc dilectionem magis prouocaret, rursum suæ dilectionis exemplum illis proponit, in quo & modus dilectionis indicatur, vt supra dictum est, *sicut*, inquit, *dilexi vos.* Bene autẽ suam dilectionem illis se in exemplum proponere significat sequenti sententia, nimirum quòd sua illa dilectione nulla sit maior, *Maiorem hac dilectionem nemo habet vt animam suam ponat quis pro amicis suis.* In qua sententia pro lectionis veritate notandum, malè in plerisq; legi codicibus, *quàm vt animam*, &c. Nam si addatur coniunctio *quàm*, significabitur vnam esse charitatem maiorẽ ea quam habuit Christus, nempe eam qua quis animam suam impendit amicis. Cæterùm coniunctionem, *quàm*, vt non habent Græci codices, ita nec Latini libri pleriq; scripti, sicut ego in quibusdam vidi: sed nec Dionysius Carthusiensis eam coniunctionem legit, & in Ecclesiastico officio de apostolis germana huius loci lectio seruatur in quadam antiphona, quæ sic habet, *Maiorem charitatem nemo habet, vt animam suam ponat quis pro amicis suis*, quamuis hic addi posset coniunctio, *quàm*, eò quòd non præcedat pronomen hac, quod additur hoc loco, & referendum est ad illud, *vt animam suam*, vt sit sensus. Hac dilectione nempe vt animam suam quis ponat, hoc est, ea dilectione qua quis animam suam ponit, aut ponere est paratus, nemo habet maiorem dilectionem. Occurrit autem hìc quæstio de veritate huius sententiæ, quia maior proculdubio est dilectio, si quis ponat animam suã pro inimicis, quàm si eam ponat pro amicis, vnde Paulus, *Commendat*, inquit, *Deus charitatem suam in nobis, quoniam cùm adhuc inimici essemus secundùm tempus, Christus pro nobis mortuus est.* Quidam ergo intelligunt Dominum hìc non significasse quæ sit simpliciter omnium maxima dilectio, sed quis sit inter homines maximus dilectionis gradus, vt sic insinuaret quanta sit sua dilectio, vt quæ superet eam dilectionem qua inter homines maior non potest reperiri, eo quòd qui pro inimico mortem velit suscipere, inter homines ex naturali amore non inueniatur, ipse verò animam suam positurus esset etiam pro inimicis. Sic Diuus Bernardus se significat accepisse, cùm in serm. feriæ 4. hebdomadæ sanctæ, post citatam hanc sententiam, subiicit, *Tu maiorem habuisti Domine, ponens eam etiam pro inimicis.* Verùm quòd Dominus hìc voluerit significare se ex dilectione positurum animam suam pro amicis suis, non autem pro inimicis, patet satis ex eo quòd subiicit, *Vos amici mei estis*, &c. Proinde dicendum amicos hìc dici non qui diligunt, sed qui diliguntur, quales possunt etiã esse inimici. Quamuis enim hi pro quibus quis ex dilectione ponit animam suam, possint ex parte sua esse ei inimici, hoc est, non amare, sed odire illum, non possunt tamen esse inimici ex parte eius qui ex dilectione ponit suam pro ipsis animam. Contradictionem enim includit, aliquem ex dilectione impendere suam vitam pro his quos odit. Sensus ergo est, Nemo habet maiorem charitatem, quàm sit ea qua quis vitam suam impendit pro his quos diligit. Talem significat Dominus suam esse erga discipulos charitatem, & proinde illam rectè ipsis in exemplum se proposuisse, dicendo, *vt diligatis inuicem sicut dilexi vos.* Potuisset vtique Dominus in commendationem suæ erga nòs charitatis dixisse, sicut Diuus Paulus ad Roman. se animam suam ex nimia dilectione etiam pro inimicis positurum, sed vt ita nunc diceret, præsenti loco non conueniebat. Nam quia dixit, *sicut dilexi vos*, ostendere debuit maximam esse suam erga Apostolos dilectionem. Non conueniebat autem vt Apostolos suos esse significaret inimicos,

Ioan. 17. | Augustinus | Philip. 2. | Roman. 5. | D. Bernar

cos, vt qui non solũ diligebantur, sed etiam diligebant. Si autem quæratur an non possit esse maior & intentior interna dilectio in eo qui pro his quos diligit non ponit animam suam, quam in eo qui ponit: dicendum, quòd etiam si posset esse maior, tamen non contrariatur id sententiæ Dominicæ secundum ipsius intentionem. Loquitur enim Dominus de magnitudine dilectionis quatenus sese exerit, & ostendit externis indiciis, & significat nõ posse maius dilectionis indicium exhiberi, quã si quis impendat aliis vitam suam. Et alioqui is qui non ex aliqua temeritate aut passione alia, sed ex sola dilectione, eaque ordinata, vitam suam pro aliis impendit, cùm occasio ita postulat, hoc ipso declarat efficaciter interiorem suam dilectionem maiorem esse & intensiorem dilectione eius qui vitam suam impendere pro illis recusat. Porrò quia de amicis facta est mentio, ex ipso vocabulo Dominus accipit occasionem rursum adhortandi eos ad mandatorum suorum obseruationẽ, in quo persuadendo hactenus hic Christi sermo consistit, *Vos*, inquit, *amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis*. In qua sententia, verbum estis pro eritis est positum, & est sensus, Vos eritis perseueranter amici mei, hoc est, à me perseueranter diligemini. Si enim vt *estis* exponatur, requirit verbum sequens, *feceritis*: Græcis tamen non est futurum, *feceritis*, sed præsens ποιῆτε, id est, facitis. Itaque secundùm eam lectionem non est necesse, *estis* exponere per eritis, sed sensus erit, Vos estis amici mei si facitis quæ ego præcipio, hoc est quamdiu facitis ea, tamdiu estis mei amici. Euthymius tamen Græcus vtrumque præsens exponit per futurum. Idem ergo hac significatur sententia, quod illa superiore, *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea*. Cùm autem ex vocabulo *amici* Apostolis attributo eos ad mandatorum adimpletionem prouocaueritis, ex eodem iam ostendit suam erga illos eximiæ dilectionis dignationem, vt sic ad redamandum vicissim magis illos prouocaret: vnde subiicit, *Iam non dico vos seruos*, &c. Quomodo ergo mox in sequentibus dicit, *Mementote sermonis mei quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo*: Ibi enim satis apertè eos vocat seruos. Sed sciendum est, Græca non habere futurum, *dicam*, sed præsens λέγω, id est, *dico*, vt intelligi possit, Dominum tantùm hic significare quare modò eos dixerit amicos, non autem vocauerit eos seruos. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur, *Vos autem dixi amicos*. Quod si præsens λέγω, accipiatur positum pro futuro, quia dictio ἔτι quam interpres vertit, iam, frequenter significat deinceps, aut ampliùs, vt sit sensus, Ampliùs non dicam vos seruos, iam notandum Dominum non asserere eos non esse seruos, sed volens suam erga illos insinuare dignationem, dicit se deinceps non vocaturum eos seruos, tales scilicet, quales aliquando cum toto fuerunt Iudaico populo, nimirum seruos meros, quique necdum sunt in amicitiam translati. De huiusmodi enim seruis Dominum loqui etiam subiuncta indicat ratio, *quia seruus nescit, quid faciat dominus eius*, hoc est, seruus scit tantùm quid sibi dominus faciendum imperet: nescit autem quid dominus facere intendat, nescit eius secreta concilia. Sic enim accipiendum est illud, *quid faciat*. Nam alioqui frequenter serui vident quid faciat dominus eorum. Est autem hæc Domini ratio à vulgaribus sumpta sententiis, quam proinde non est necesse vbique & in omnibus ve-

Ioan. 15.

A ram esse, sed satis est vt plurimum rem sic se apud homines habere, vt seruus ignoret concilia sui domini, quanquam vniuersaliter vera erit, si intelligatur, de seruis meris, qui, scilicet, non etiam sunt amici: aut accipiatur formaliter nempe quòd seruus, quatenus seruus, nescit sui domini secreta. Quia enim dominus sua secreta concilia quibusdam seruis quandoque aperit, hinc est quòd eos habet gratos & amicos. Ex hac autem vulgari & generali sententia, Dominus declarat quare suos non iam seruos, sed amicos vocauerit, cùm subiicit, *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo nota feci vobis*. Vbi cùm secundùm præcedentem illam generalem sententiam dicendum videretur, B vos autem dixi amicos, quia omnia quæ facturus sum, nota feci vobis, maluit, dicere, *omnia quæ audiui à patre meo*, vt ad pattem referre omnia sua verba & opera, & Apostoli magis gratiam sibi factam agnoscerent, dum audiunt se omnium secretorum Dei factos consortes. Loquitur autem Christus de se tanquam de fideli aliquo legato, qui omnia quæ accepit aliis dicenda, illis exponit, nihil per odium reticens: proinde quod dicit se omnia eis nota fecisse quæ audiuit à patre, intelligendum est non simpliciter de omnibus, sed de omnibus quæ audiuit à patre tanquam legatus, sed hoc est, de his quæ sic accepit à patre vt ea omnibus in carne passibili annunciaret. Nam alioqui multa à patre audita, eis C necdum fecerat nota, cùm mox postea dicat, *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*, Simili modo & Paulus maioribus natu Ecclesiæ Ephesinæ dicit, *Non subterfugi, quominus annunciarem vobis omne consilium Dei*. Cæterùm quò magis adhuc suæ erga discipulos dilectionis dignationem Dominus commendaret, subiecit, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos*, significans suam erga illos dilectionem non ab illorum cœpisse merito, sed à sua gratuita beneuolentia & beneplacito. Commendat autem hanc suam electionem ex ipsius fine & vtilitate quæ ipsis ex illa erat prouentura, idque ex vtilitate illa duplici, ob quam supra hortabatur eos vt in se manerent. Ad hoc enim eos supra hortabatur, D tum vt fructum proferre possent, tum vt quæcumque desiderarent, à patre impetrare possent. Ob vtramque ergo vtilitatem consequendam illos nũc dicit electos à se, significans se non ob suum, sed ob illorum bonum illos elegisse. *Ego*, inquit, *elegi vos in amicos meos & posui vos*, id est, constitui vos, *vt eatis*, id est, proficiatis & crescatis, aut, *vt eatis* ad prædicandum in vniuersum mundum, *& fructum afferatis*, quem suprà dixi afferre non posse nisi eum qui manet in me: afferatis autem non quemuis fructum, sed fructum perpetuum, quique in vobis semper maneat, & vt sic in me fructificantes, impetretis à patre quicquid petieritis inuocato meo nomine, quemadmodum euenturum vobis prædixi, si manseritis in me. Cùm autem ab illo, E *Iam non dicam vos seruos*, Dominus hactenus digressione quadam suæ erga Apostolos commendauerit dilectionis dignationem, redit iam ad declarandum illud quod dixit, *amici mei estis, si feceritis quæ præcipio vobis*. Sicut enim ad declarationem eius quod dixerat, *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea*, subiecit, *Hoc est præceptum meum vt diligatis inuicem*: ita nunc ad declarationem eius quod dixit, *si feceritis quæ præcipio vobis*, subiicit, *Hæc mando vobis vt diligatis inuicem*: frequenter idem aliis

Act. 20.

aliis verbis repetentes, vt inculcaret firmiùs proprium Euangelicæ doctrinæ præceptum mutuæ dilectionis. Ita coniunctio, *vt*, in hac sententia accipitur sicut in superiori illa, *Hoc est præceptum meum*, &c. non vt finem denotet, sed vt sit expositiuum pronominis demonstratiui, *hæc*. Est enim sensus. Hæc mando vobis, nempe vt diligetis inuicem. Quia tamen dura videtur hæc intelligentia, eo quòd pronomen plurale, *hæc*, per plura videtur exponendum, & non per vnum, sicut est diligere inuicem: hac de causa verisimile est quosdam coniunctionem, *vt*, hic accepisse vt denotet causam finalem. Sic enim eam accipit Diuus Chrysostomus & post eum Theophylact. & Euthymius, qui verbum ἐντέλλομαι, quod interpres vertit mando, accipiunt hoc loco pro annunciare & loqui, atque narrare, vt sit hic sensus, Hæc, quæ modò dixi de mea erga vos amicitia, nempe, quòd animam meam ponam pro vobis, quòd omnia patris mei vobis nota feci, quòd ego ad amicitiam vestram accurri, non narro vobis exprobrandi causa, sed propterea vt exemplo mei vos incitem ad mutuam inter vos dilectionem. Verùm verbum ἐντέλλομαι magis videtur hic positum pro præcipere, cùm in ea significatione, mox superiùs ponatur, & ea sit eius verbi propria significatio, Caietanus etiam coniunctionem, *vt*, accipiens causaliter, pronomen, *hæc*, refert ad sequentia, intelligens Dominum significare se ea quæ dicturus est de ferendis persecutionibus, præcipere ob id, vt afflictionibus purgati sese mutuò synceriùs diligerent. At hæc interpretatio nimis videtur coacta manifestè. Nec debet prima intelligendi ratio, secundùm quam coniunctio, *vt*, expositiuè accipitur, dura videri propter præcedens pronomen, *hæc*, pluralis numeri. Quia enim pluraliter dixerat, *si feceritis quæ ego præcipio vobis*, subiicit etiam pluraliter, *Hæc mando vobis*, tamen quò omnia sua præcepta vnico ferè præcepto comprehendi & concludi significaret, subiecit singulariter, *vt diligatis inuicem*, quasi dicat, Ne putetis & grauia & multa esse quæ præcipio vobis, ecce vnum aliquid est omnia quæ præcipio vobis, quod & paucissimis continetur verbis, & in sese est facillimum. Quid enim breuiùs dici potest, quàm vt diligatis inuicem? Et rursum quid suauiùs ac in hominis magis situm potestate quàm diligere? Emphasim ergo habet non paruam, quòd plurale illud, *Hæc mando vobis*, explicetur per vnum præceptum, & per tale præceptum.

SI MVNDVS VOS ODIT, SCITOTE QVIA ME PRIOREM VOBIS ODIO, &c.] Quæ hactenus in hoc sunt habita sermone, eò spectant vt suos Dominus ad mandatorum suorum, inter quæ primum est & potissimùm mutuæ dilectionis præceptum, inducat obseruationem: in sequentibus verò mala quæ à mundo ipsis erant obuentura prædicit, ac contra ea variis illos præmunit rationibus. Commodam autem ex præcedentibus sumpsit occasionem de his disserendi, conuenientique ordine priùs ad mutuam eos adhortatus est dilectionem quàm de mundi contra ipsos odio sermonem inferret. Quoniam enim mutua dilectione superare debebant odium mundi contra se, & contra illud fortes & insuperabiles perdurare, bene eos priùs admonet mutuæ dilectionis. Et quoniam à mundi odio periculum eis erat, ne illius exemplo à mutua exciderent charitate, bene post adhortationem ad mutuam dilectionem subiicit de mundi odio, opponens illud præceptæ à se illis mutuæ dilectioni. Contra mundi autem odium eos duabus potissimùm munit rationibus, quarum prior sumitur ex exemplo suiipsius, altera ex causa odii mundani. Quod ergo ad priorem attinet rationem, sic dicit, *Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.* Quasi dicat, Quamquam mundus vos odio habeat, non tamen propterea aut à mei aut à mutua dilectione excidatis, sed quò possitis contra illud odium persistere infracti, *scitote*, hoc est perpendite *quòd & me odio habuit*, vt ne quid nouum aut indignum vobis putetis obuenire vobis. Cæterùm pro illo, *priorem vobis*, Græcis est, πρῶτον ὑμῶν, quod dupliciter accipi potest. Potest enim superlatiuus πρῶτον intelligi esse aduerbium positum pro comparatiuo? vt sit sensus, priùs vobis, hoc est priusquam vos, quomodo communiter Græca intelliguntur, similiter & nostra versio, *priorem vobis*, intelligitur enim ferè à nostris, *priorem vobis*, dictum pro priusquam vos. Potest & superlatiuus πρῶτον intelligi esse accusatiuus, & erit sensus, me primum vestrum, hoc est, me qui inter vos sum primus & princeps. Qui sensus Caietano magis probatur, propterea quòd conueniat ei quod sequitur, *Mementote sermonis mei, Non est seruus maior domino suo*. Certè Diuus Cyrillus videri potest in hoc sensu accepisse præsentem locum, quia in Commentariis sic habet, *Quum mundi odium vobis opponitur, non turbabimini si mundi honores penitus contemnetis, si hoc mihiipsi, qui & dominus & magister sum, accidisse memoria tenebitis.* In hoc sensu & nostra versio optimè accipi potest, si accusatiuus *priorem*, referatur non ad tempus, sed ad dignitatem, quemadmodum in illo Ioannis accipitur secundùm multos, *Ante me factus est, quia prior me erat*, vbi etiam est superlatiuus πρῶτός μου, quod verti posset, primus meus, vel princeps meus. Itaque nostræ lectionis in præsenti loco hic erit sensus, Scitote quòd me qui vobis sum excellentior, dignior & maior, etiam odio habuit. Porrò pro *scitote* Græcis est γινώσκετε, verbum anceps ad imperatiuum, scitote, aut ad indicatiuum, scitis. Itaque quidam vertit, *scitis*, quod & Caietano magis arridet. Verùm quemadmodum mox in sequentibus hortatur meminisse, dicens per imperatiuum. *Mementote*: ita magis hìc conuenit imperatiuus, quò hortetur eos ad sciendum, hoc est, perpendendum & recogitandum, quemadmodum & Petrus monet superare tentationes satanæ, *Cui*, inquit, *resistite fortes in fide, scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri.*

D. Cyril.

Ioan 1.

1. Pet. 5.

SI DE MVNDO FVISSETIS, MVNDVS QVOD SVVM ERAT DILIGERET, QVIA VERÒ, &c.] Alia iam ratione eos contra odium mundanum munit, causam huius odii insinuans quæ sit plausibilis & salutaris. Vnde dicit, *Si de mundo* id est, de numero hominum mundana sapientium fuissetis, *mundus*, id est homines mundani, *quod suum erat diligeret*. Quia verò non estis mundana sapientes, *sed ego elegi vos* de numero mundanorum hominum, ideo odiunt vos qui mundus dicuntur, quia quę huius mundi sunt sapiunt. Significat ergo ita eos non debere dolere ob mundi odium, quomodo non est dolendum, quòd ad mundum non pertineant: sed contra potiùs ita gaudendum de mundi odio, sicut gaudendum est quòd è mundo sint electi. Odium enim huiusmodi declarare eorum non infelicitatem, sed felicitatem: & contrà mundi dilectionem declarare eorum qui diliguntur non felicitatem, sed infeli-

infelicitatem. Cæterùm in priori illâ sententia, *Si de mundo fuissetis*, &c. pro *fuissetis* & *erat*, meliùs verteretur, essetis & esset, vt sit, Si de mundo essetis, mundus quod suum esset diligeret. Ea enim versio magis conuenit sequenti sententiæ, & ipsi verbo, *diligeret*. Et alioqui illud *Si de mundo fuissetis*, videtur significare quod de mundo non fuerint, cùm vtique de mundo aliquando fuerint, de quo vt amplius nõ essent Christus eos elegit. Quomodo autem verum sit quod hîc dicit Dominus, mundum diligere quod suum est, cùm videamus à mundo puniri maleficos, & malos sese odio prosequi, dictum satis est circa similem locum Ioan. 7. in capit. Concor. 73. *Non potest mundus odisse vos, me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quod opera eius mala sunt.* Quamuis enim mundus ex aliqua sui parte quosdam odiat, malos tamẽ eosdem rursum ex magna sui parte diligit, nec sunt aliqui mali, quibus non mundus ex magna sui parte faueat, cùm mundus secundùm totam suam vniuersitatem odio prosequatur iustos, eo quod nõ sint de mũdo, sed sententia & moribus omnino sunt mundo contrarii. Porrò in posteriori sententia, bene Dominus postquam dixisset, *quia verò de mundo nõ estis*, subiecit, *sed ego elegi vos de mundo*, tum ne relinqueretur locus existimandi Apostolos secundùm suam originẽ non esse de mundo sicut reliquos homines (fuerunt enim hæretici, vt patet apud Irenæũ qui duplex hominum genus introduxerunt, vnum capax rerum diuinarum, alterum non capax) vt intelligerent Apostoli non suis meritis, aut sua opera è mundo se subductos, sed Christi electione, hoc est, vera gratia. Electio enim excludit electi merita, & indicat eius cum his, è quibus eligitur, consortium & similem conditionem. Iam & ideo hic oportune dicit se elegisse eos de mundo, vt aduertentes ipsius erga se beneplacitum, & intelligentes illud odii cõtra se mundani causam esse, magis discerent odium illud contemnere, q̃ adeo est contemnẽdum quãtum gaudendum est de gratuita illa & salutari Christi electione. Sanè & nos cõuenit diligenter & pressè considerare duas has rationes, quibus nunc suos armauit ad contemnendum mundi odium, ne dum idẽ nos pati contigerit, hinc turbemur & tristemur. Nõ enim afferri possunt rationes efficaciores ad persuadendum mundani odii contemptum atq; ad eum efficassissime inducunt. Quis enim non solũ non doleat, sed etiam summopere gaudeat, dum cogitat se dum à mundo odio habetur, hac in parte similẽ esse Christo, eaque ratione declarari se non pertinere ad mundũ, ad quem pertinere extremæ sit infelicitatis?

MEMENTOTE SERMONIS MEI QVEM EGO DIXI VOBIS, NON EST, &c.] Redit Dominus hîc ad priorem rationem, prouocans eos rursum ad considerationem proprii exempli: quo vt efficacius promoueantur vult eos memores esse vulgaris illius sententiæ, qua aliquoties Dominus ad suum vsus est propositum, *Non est seruus maior domino suo*. Paulò antè enim post lotionem pedum eã adhibuit, quamquã ad alium finem, quam in præsenti loco. Ibi enim per eam prouocare voluit suos vt ne dedignarentur facere quod suum dominum fecisse vidissent: hîc verò per eam prouocat vt ne grauentur pati quod suum dominum pertulisse vidissent. Ad quem finem simili sententia vsus est Matth. 10. dicens, *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super Dominum suum:* sufficit discipulo si sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. Et infert illo loco, *Si patremfamilias Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius?* Sic & præsenti loco infert, *Si me persecuti sunt & vos persequentur.* Vbi notandum quòd cùm priùs simpliciter dixerit vos odio habendos, nunc dicit persecutionem passuros. Sicut enim cùm de dilectione loquitur, de tali loquitur, quę operibus declaratur: ita & cùm de odio mũdi loquitur, de tali loquitur, quod externis erat declarandum persecutionibus. Addit autem, *Si sermonem meum* (id est, doctrinam meam) *seruauerunt, & vestrum seruabunt*, significans per contrarium sensum, quòd quemadmodum non seruauerunt suum sermonem, nec illorum sint seruaturi. His ergo duabus sententiis monet suo exemplo vt nec suam doctrinam à multis negligi & contemni, nec ob eam persecutiones sibi ab hominibus excitari moleste ferãt. Priore autem hac ratione, ex cõsideratione proprii exempli pertractata, redit Dominus ad secundam etiam rationem qua superiùs eos contra mundi odiũ præmuniuit, suggerens eis rursum plausibilem & salutarem odii & persecutionis mundi causam. *Sed hæc omnia*, inquit, quæ vobis ad exemplum mei euenient *homines facient vobis propter nomen meum*, quod scilicet in vobis odio prosequentur & persequentur. Superiùs quidem odii causam dixit, eo quòd non essent de mundo: nunc verò nomen suum quod professuri & prædicaturi erant, causam odii fere prædicit, quæ causa quãuis prior illa videatur, & sit plausibilior; tamen cum illa concidit. Ideo enim non erant de mundo, quia Christi fidem &, doctrinam amplexi erant: & ad hoc electi erant de mundo, vt Christi nomen profiterentur & prædicarent, ob quod nomen pati plausibile simul & salutare fuit Apostolis, vnde postea *Ibant gaudentes à conspectu concilij, quod digni habiti essent pro nomine Iesu contumeliam pati.* *Beati, enim*, inquit, *estis cùm male dixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter me*, &c. Porrò ne videri possent homines iustè persecuturi Apostolos propter nomen Christi, addit, *quia nesciunt eum qui me misit*, significans homines non iniusta de causa nomen suũ persecuturos, sed ex ignorantia Dei, cuius ignorantiam sæpe Dominus Iudæis tribuit, vt cùm dicit, *Vos dicitis, quia Deus vester est, & non cognouistis eum.* Si enim rectè Deum cognouissent, agnouissent sanè doctrinam & opera Christi, fuisse à Deo, & proinde illum missum fuisse à Deo: quòd si cognouissent non potuissent nomen Christi sic persequi in fidelibus. Sciendum tamen dupliciter accipi posse quod dicitur, *nesciunt eum qui me misit.* Altero modo, vt significetur eos habere ignorantiam Dei, qui miserat Christum. Altero modo, vt significetur eos ignorare quis miserit Christum, & nescire quòd Deus illum miserit. Atque hic sensus vt magis conuenit proposito, ita & Græcæ lectioni, quæ habet, οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με, id est non nouerunt mittentem me, vel quis me miserit. Ne autem isti videri possent excusabiles, quia per ignorantiam essent fideles persecuturi, ostendit eos omni carere venia & excusatione, idque dupliciter, nẽpe & ob suam doctrinam, & ob sua opera. Ideo autem tam diligenter ostendit hos inexcusabiles fore, & summa cum iniquitate persecuturos fideles, vt tanto magis libeat Apostolis propter nomen Christi odia hominum & persecutiones pati, quanto magis intelligũt eorum odium & persecutionem esse iniquã. Primùm ergo à sua doctrina ostẽdit eos inexcusabiles, dicens *Si non venissem*,

Ioan. 13.
Act. 5.
Matth. 5.
Ioan. 8.

venissem, & locutus non fuissem eis, non haberent peccatum, A ex eo, scilicet, quòd non credunt in me, sed odiunt nomen meum,& illud in vobis persequuntur. *Nunc autem* cùm venerim ad eos,& locutus eis fuerim doctrinam, quæ secundùm Prophetarum vaticinia declararit me esse Messiam, *non habent aliquam excusationem*, aut vt efficaciùs habent Græca, non habent prætextum *pro peccato suo,* peccato, scilicet, incredulitatis & odii in me,ac persecutionis vestræ propter nomen meum.De huiusmodi enim singulariter *peccato* Dominum hîc loqui patet ex præcedentibus, propter quæ hæc introducuntur. Nam alioqui non propterea nullum habuissent homines peccatum,si non venisset, & non locutus fuisset eis Christus. Ex B his autem quæ nunc dicit Dominus, patet eum superius dum de odio mundi Apostolis obuenturo loquebatur, locutum potissimùm de Iudæorum odio & persecutione. Ad hos enim venerat Christus, his fuerat locutus, ac coram eis fecit opera quæ nemo alius fecit, atque hi fuerunt qui & primi & omnium maximè persecuti sunt Apostolos aliosque fideles. Simili tamen ratione etiam gentiles,qui persecuti sunt fideles,facti sunt inexcusabiles,quia & hi audierunt Christum in suis loquentem, & viderunt eum in suis mirabilia operantem. Postquam autem ostendit Dominus ex sua doctrina inexcusabilitaté odii Iudeorum contra se,ostendit deinceps & quàm graue peccatum sit huiusmodi odium, eo quòd hu- C iusmodi odium redundet in odium Dei, *Qui*, inquit, *me odit*, hoc ipso etiam *patrem meum odit*, eo quòd vna sit mihi cũ illo natura, quodque eius sit ipsa doctrina propter quam me odiunt homines. Deinde & à suis operibus ostendit eos fore inexcusabiles, dicens, *Si opera non fecissem in eis*, id est, inter eos & ipsis videntibus, *quæ*, id est, qualia *nemo alius fecit ante me* (nemo enim fuit qui & tam multa & tali cum authoritate fecit miracula) *non haberent peccatum. Nunc autem & viderunt* me fecisse talia opera, qualia nemo fecit, ex quibus proinde meritò secundùm Prophetarum vaticinia intelligere debuissent me esse Messiam,& tamen *oderunt me*,& ex consequẽti etiam *patrem meum*, cuius sunt ea opera propter quæ me oderunt. Cæterùm quoniam iam quæri poterat cur tam iniquum D odium contra Christum ex Dei sit permissione excitatum, subiecit, *sed vt adimpleatur sermo, qui in lege eorũ scriptus est de me*, nempe, *Odio habuerunt me gratis*, id est, sine aliqua iusta causa, supple, ideo ex Dei permissione odium hoc contra me est excitatum. Est enim & hæc oratio imperfecta, similis illi quæ est apud Ioan. cap. 13. Est autem hoc testimonium scriptum Psal. 68. vbi legimus, *Multiplicati sunt super capillos capitis mei, qui oderunt me gratis.* Et rursum Psal. 34. vbi legimus, *Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi iniquè, qui oderunt me gratis, & annuunt oculis:* proinde nomen legis hic accipitur generaliter, pro toto veteri testamento, vt etiam Psalmos & Prophetas comprehen- E dat. Valet autem etiam huius testimonii citatio ad Apostolorum consolationem, dum odium nominis Christi intelligunt etiam à Prophetis prædictum, illudque odium pronunciatum fore iniustum.

[margin: Psal. 68. Psalm 34.]

CVM AVTEM VENERIT PARACLETVS, QVEM EGO MITTAM VOBIS, &c.] Odio Iudæorum cõtra se opponit testimonium spiritus de se, quo vltra testimonium doctrinæ suæ & operum magis adhuc declarãdum erat illorum odiũ iniustum esse & irrationabile. Itaque sensus est, Illi quidem post auditam meam doctrinam & cõspecta mea opera, me oderunt, & sibi videntur iustè ac meritò me odisse: *at cùm venerit paracletus* ille de quo vobis dixi, spiritus ille veritatis qui mentiri nequit, is abundè testificabitur de me, quis ego sim, & quàm iniquo odio me illi sint persecuti. Cæterùm dupliciter intelligi potest spiritus perhibuisse testimoniũ de Christo. Potest enim intelligi de testimonio spiritus in cordibus Apostolorum & omnium fidelium, docentis eos claritatem Christi. De quo testimonio etiam multi intelligunt quod postea dicit Dominus, *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annũciabit vobis.* Secundùm quem intellectum priùs dicitur de testimonio spiritus, & deinde subiicitur, *Et vos testimoniũ perhibebitis*, quia Apostoli accepto in cordibus suis testimonio spiritus de Christo, cœperũt & ipsi fiducialiter Christo viua voce testimonium perhibere. Potest etiam intelligi de testimonio spiritus per opera miraculorũ quæ in Apostolis & per Apostolos erat editurus ad gloriam nominis Christi. Illis enim operibus declarauit diuinam Christi excellentiã & claritatem. Testificabatur etiam spiritus per Apostolorum ora de Christo. Non enim ipsi erant qui loquebantur, sed spiritus patris qui erat in eis. At hoc testimonium viuæ vocis Dominus tribuit ipsis Apostolis, vt quòd dicitur spiritus perhibiturus testimonium, videatur solùm intelligendum aut de testimonio eius interiori per afflatum, aut de testimonio eius exteriori per miraculorum operationem. Non solùm, inquit, ille testimonium perhibebit de me, sed & vos illo accensi testimonium perhibebitis de me, qua ab initio prædicationis meæ & rerum à me gestarum mecũ fuistis, audientes quæcunque docui ac coram videntes, quæcunque gessi, quare idonei eritis qui testificemini de me. Est autem Græcis pro *testimonium perhibebitis*, verbum μαρτυρεῖτε, quod item ambiguum est, cùm possit esse indicatiui modi & imperatiui, vt sit, testimonium perhibetis, vel testimonium perhibete, quod posterius secutus est interpres Cyrilli, & magis placet Caietano. Si autem verbum illud accipiatur vt sit indicatiui modi, quẽadmodum magis placet quibusdam, præsens pro futuro videtur positum, vnde bene vertit interpres, *testimonium perhibebitis*, quomodo & Augustin. legit, quamuis antiqui quidam codices Latini habeant præsens, *testimonium perhibetis*: quod si pro futuro quis non putet accipiendum, sensus erit, Non solùm ille in posterum testificabitur de me quàm iniquè me oderunt, sed & vos nunc idem de me testari potestis, quia semper mecum estis. At magis conuenit tempus futurum sequentibus, in quibus prædicit suis quæ passuri essent ob testimonium nominis sui. Tales autem testes fuisse imprimis diligendos qui ab initio semper fuissent. Cum Christo, etiam Petrus dixit in electione Matthiæ: *Oportet*, inquit, *ex his viris, qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus, incipiens à baptismate Ioannis, vsque in diem qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis.* Circa illa autem verba, *Quem ego mittam vobis à patre, spiritum veritatis, quia à patre procedit*, primùm notandũ, Christum paucis Trinitatis mysterium complexum, dum spiritum dicit mittendum, se missurum, sed à patre. Deinde notandum, quemadmodum superius est dictũ, Christum iam dicere se missurum spiritum, cùm priùs patrem diceret missurum, vt hinc intelligamus æqualem eius cum patre potestatem & authoritatem. Dicit se missurum illum à patre, tum quia

[margin: Act. 1.]

ſpiritus primò eſt,& procedit à patre:tum quia ipſe filius à patre habet quòd ſpiritum mittat. Mitti autẽ dicitur aliqua perſona diuina, dũ alicubi incipit eſſe nouo modo quo ibi priùs non erat. Sic filius Dei miſſus eſt in mundum cùm eſſet vbique, quia per aſſumptam humanitatem cœpit nouo modo eſſe in mundo. Sic & Spiritus ſanctus dicitur mitti, cùm alioqui ſit vbique, quia per ſuam gratiam & efficaciam modo incipit eſſe in hominibus. Duplex autẽ eſt in ſcripturis miſſio Spiritus ſancti, viſibilis ſcilicet & inuiſibilis. De viſibili, qua ſcilicet ſub ſignis quibuſdam viſibilibus, ſicut in die Pẽtecoſtes, ſpiritus datus eſt, intelligendum eſt quando Dominus hic promittit patrem aut ſe miſſurum Apoſtolis ſpiritum. De inuiſibili loquitur Paulus cùm dicit, *Miſit Deus ſpiritum filij ſui in corda veſtra clamantem, Abba, pater*, Porrò paracletum vocat nunc rurſum Dominus *ſpiritum veritatis*, idque appoſite, vt quia illum dicit perhibiturum teſtimonium, oſtendat eum fide dignum, ad quod etiam valet quòd ſe dicit miſſurũ illum *à patre*, à quo ſcilicet omne bonum eſt, à quo nulla falſitas & error nullus dimanare poteſt. Eſt autem Græca dictio τὸ πνεῦμα, quam interpres vertit per accuſatiuum, *ſpiritum*, anceps ad accuſatiuum vel nominatiuum, eò quòd ſit neutri generis. Interpres intellexit eſſe accuſatiuum, referens eum ad verbum *mittam*, cùm magis conueniat nominatiuus caſus, vt referatur ad nominatiuum *paracletus*. Interpretatur enim quis ſit ille de quo dixit paracletus. nempe *ſpiritus veritatis*. Cæterùm quod ſequitur, *Qui à patre procedit*, magnam prębuit quibuſdam contentionis occaſionem. Huius enim occaſione ante cõcilium Florẽtinum Græci multis annis alienati fuerunt à Latinis, aſſerentes malè Latinos in ſymbolo confiteri ſpiritum procedere à patre & filio, cùm hic tãtùm dicatur, qui à patre procedit, nec vſquam in ſcripturis legatur procedere ſpiritum etiam à filio, ac ob id negantes ſpiritum procedere etiam à filio, aut ſaltem ita non eſſe dicendum aſſerentes, ſed potiùs ſpiritum procedere à patre per filium: quem locutionis modum veriſimile eſt eos deſumpſiſſe ex hoc loco nimirum quia hîc Dominus dicit, *ego mittam vobis à patre*. Illo enim ſignificatur filiũ ſe habere tanquam medium inter patrem & ſpiritum, & patrem mittere ſpiritum per filium Vnde Cyrillus in hunc ſcribens locum ſpiritum procedere à patre per filium. Diſputatio autem illa, quæ inter Græcos & Latinos horum verborum occaſione nata eſt de ſpiritus proceſſione, præſupponit locum hũc intelligendum de æterna ſpiritus ex patre proceſſione, hoc eſt, eius ex patre origine ab æterno. At ſi rectè perpenderimus, videbitur magis hic locus ſimpliciter accipiendus de temporali ſpiritus ad creaturas proceſſione, hoc eſt, de eius miſſione. Sicut enim nunc Dominus dicit ſpiritum procedere à patre, ita ſupra cap. 8. de ſe dixit *Ego ex Deo proceſſi*. Id autem magis de proceſſione Chriſti temporali quàm æterna accipiendum patet ex ſequentibus. Nam veluti exponere volens quid ſit quod dicit, proceſſi, ſubiicit, *Et veni*, & declarans quod dixit, *Ego ex Deo proceſſi, & veni*, ſubdit, *Neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit*. Sic & cap. Ioann. 6. cùm dicitur, *Exiui à patre, & veni in mundum, iterum relinquo mundum, & vado ad patrem*, magis intelligendum de exitu temporali illud, *Exiui à patre*, declarat illud quod ſequitur, *vado ad patrem*, à quo ſcilicet exiui veniendo in mundum. Ita & in propoſito videtur ſimpliciter locus hic intelligendus de temporali ſpiritus proceſſione quia illud, *qui à patre procedit*, adiectum videtur ad declarandum illud quod dixit ſe miſſurum illum à patre, quaſi diceret, Ideo illum dico me miſſurum à patre, quia ipſe à patre procedit & datur hominibus. Id enim multùm facit ad commendationem teſtimonii quod dicit ſpiritum perhibiturum. Certè Nonnus in ſua paraphraſi declarat ſe ſic intellexiſſe. Habet enim ſic, Poſtquam verò adueniens ſpiritus Dei, ab intelligenti patre demiſſus venerit, quem ſpiritum à patre ad vos ipſe mitto, me apud viros multum prædicauerit, &c. Sed & Bedam ſic intellexiſſe, apertius eſt ex his quæ ſcribit in homil. ſuper hoc Euangelium. Cùm (inquit) eiuſdem ſpiritus gratia datur homininibus, profectò mittitur ſpiritus à patre, mittitur & à filio: procedit à patre, procedit & à filio, quia eius miſſio ipſa eſt proceſſio, qua ex patre procedit & filio. Hęc ille. Huic intelligentiæ conuenit quod non dicatur ἐκ τοῦ πατρὸς, id eſt, ex patre, ſed, παρὰ τοῦ πατρός, id eſt, à patre procedit, tanquam à mittente ſcilicet is qui mittitur. Quòd ſi autem locus hic de proceſſione ſpiritus temporali ſit accipiendus, certum eſt non excludi proceſſionem ſpiritus à filio, quia tantùm dicitur, *qui à patre procedit*. Nam cum illa proceſſio non ſit aliud quàm miſſio paſſiua, ſicut ſpiritus mittitur à filio, ita & ab illo procedit. Antiquiſſimi tamen patres hoc loco intellexerunt ſignificatã æternam ſpiritus ex patris natura proceſſionem ſicut & filii æternam ex patris natura proceſſionem illis locis quibus de ſe dicit, *Ex Deo proceſſi, & exiui à patre*. Nec id abſque ratione. Siquidem in eo quod ſpiritus aut filius à patre dicitur procedere tẽporaliter, includitur eum etiam procedere ab æterno ex patris natura. Cũ enim filius & Spiritus ſanctus vnius eiuſdemque ſint cum patre naturæ, & proinde per omnia ſint illi æquales, ſi quando his duabus perſonis diuinis aliquid tribuitur reſpectu patris, quod minoritatem quandam à patre videtur ſignificare, vt cùm dicuntur mitti & procedere à patre, loqui ex patre & quæ ab illo audierunt, didicerunt, & acceperunt, non poſſunt hęc illis perſonis reſpectu patris illa ratione intelligi attribui, niſi ratione originis, ſecundum quam ſunt ab illo, & habent ab illo quæcunque habent. Ex quo conſequitur, ſpiritum ſicut ex patris ſubſtantia procedit ab æterno, ita & à filio procedere, cùm ab eo mittatur, & proinde etiam procedat temporaliter. Secundùm quam rationem efficaciſſimè probatur ſpiritum ab æterno procedere, & ſuum eſſe habere à filio, ex eo quod poſtea dicit Dominus, *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit vobis*. Sicut enim Chriſtus ſecundùm ſuam diuinitatem, nõ alia ratione à patre dicitur accepiſſe quę mundo annunciauit & loquutus eſt, quàm propter originem quam habet à patre ita nõ poteſt intelligi alia ratione ſpiritum accipere à filio quod hominibus annũciat, quàm quia ab illo habet ſuam naturam & eſſentiam, & proinde ex illius ſubſtantia procedit ab ęterno: cùm non ſit aliud eſſentialiter ab aliquo procedere, quam ab eo ſuum eſſe accipere. Secundùm hanc rationem Auguſt. in variis locis etiam ex illo probat ſpiritum procedere eſſentialiter à filio, quod poſt reſurrectionem ſuam Dominus diſcipulis ſuis inſufflando dixit, *Accipite Spiritum ſanctum*. Idem D. Auguſtin. & ex illo probat quod in ſcripturis Spiritus ſanctus dicatur ſpiritus filii, ſicut ſpiritus patris: *Miſit*, inquit, *Paulus* ſpiritum

Galat. 4.

Digreſſio de proceſſione Spiritus ſancti.

Ioan. 16.

Ioan. 20.

ſpiritum filij ſui corda veſtra. Si enim eſt ſpiritus filii ſicut patris, ſpiratur ergo, & proinde procedit à filio, Sicut à patre: quamquam has Auguſtini & Latinorum ex ſcripturis collectiones rideat Theophylactus, vt pote Græcus, ſcribens in tertium caput Ioannis, ſed inefficaciter eas ſoluens. Spiritum autem procedere ſubſtantialiter etiam ex filio non ſolùm ex prædictis ſcripturis, ſed etiã neceſſariis probari poteſt rationibus. Et primùm ex eo quòd (vt ait Boëtius in lib. de Trini.) exceptis relationibus oppoſitis, omnia quæ de vna dicuntur perſona dicuntur etiam de aliis. Cùm ergo ſpiratio actiua non opponatur filiationi, ſed tantùm ſpirationi paſſiuæ, quæ conuenit Spiritui ſancto, conſequens eſt quòd ſicut illa conuenit patri, ita & filio conueniat. Hac ſanè argumẽtatione poſtea Dominus oſtendit quare dixerit de ſpiritu, *ille de meo accipiet. Omnia* (inquit) *quæcumque habet pater, mea ſunt, propterea dixi, de meo accipiet, & annunciabit vobis.* Deinde ſi ſpiritus non procederet à filio, non diſtingueretur perſonaliter ab illo. Solæ enim relationes oppoſitæ perſonalem faciunt in diuinitate diſtinctionem: oportet ergo filium & Spiritum ſanctum habere relationes inter ſe oppoſitas. At in diuinis non poſſunt eſſe aliæ relationes oppoſitæ quàm relationes originis, vt oſtenditur in theologia ſpeculatiua. Conſequitur ergo ſpiritum habere ſuam originem à filio, & proinde procedere ab illo, quia appoſitæ relationes originis attenduntur ſecundùm hoc quòd vnum eſt alterius principium. Vnde etiam ipſi Græci ipſum ſpiritum in ſua origine aliquem ordinem ad filium habere intellexerunt, dicentes ipſum eſſe & procedere à patre per filium. Quæ tamen ipſorum loquutio ſi modò catholicè intelligatur, idem includit & ſignificat quod Latini apertiùs aſſerunt ſpiritum procedere à patre & filio. Non enim poteſt aliter intelligi ſpiritum procedere per filium à patre, quã quomodo dictum eſt, omnia facta per filium, aut patrem feciſſe ſæcula per filium. Verùm, vt dictum eſt circa illud Ioannis, *Omnia per ipſum facta ſunt*, per filium dicitur omnia feciſſe pater, quia omnia pater ſic fecit communiter cum filio, vt tamen virtutem efficiendi ſicut & eſſentiam filius acceperit à patre. Præpoſitio enim, *per*, tribuitur filio tantùm ob originem quam haberet à patre, ratione cuius ſe habet veluti medium quoddam inter patrem & creaturas. Ita ergo & in propoſito ſpiritus non poteſt dici procedere à patre per filium, niſi quia à patre communiter procedit & filio, ſic tamen vt filius à patre acceperit vt à ſe procedat ſubſtantialiter Spiritus ſanctus. Rationes autem ob quas Græci dicere noluerunt ſpiritum procedere à patre & filio, & à Latinis hoc aſſerentibus ſeſe ſeparauerunt, potiſſimæ fuerunt, vt ex actis concilii Florentini patet, iſtæ, Quia exiſtimabant huiuſmodi locutione introduci duo principia Spiritus ſancti patrem, ſcilicet, & filium. Deinde quia etiamſi verum eſſet quòd ſpiritus procederet à filio, putabant tamen illud ſaltem ſymbolo apponendum eſſe nequaquam, tum quòd in ſcripturis ſacris illud non legeretur, tum quòd in ſymbolo Nicæno & Conſtantinopolitano, tantùm diceretur ſpiritus à patre procedere, & in concilio vniuerſali 3. Epheſino, ſcilicet, ſtatutum eſſet ſub anathematis reatu, vt nulli de Trinitatis fide aliud docere quam in illo ſymbolo continebatur, aut illi aliquid addere liceret: vnde Latinos arguebant anathematis reos, quòd in ſymbolo illo addidiſſent, filioque, Verùm cum Latini in dicto concilio Florentino declararent ſe non aſſerere ſpiritum procedere ex patre & filio tamquam ex duobus principiis, ſed tamquam ex vno principio, ſicut tota Trinitas vnum eſt omnium creaturarum principium, oſtenderentque tum ex ſcripturis, tum ex patribus non ſolùm Latinis: ſed etiam Græcis, verum eſſe quòd ſpiritus procedat à filio, illamque additionem, ex filioque, non tam dicendam additionem quàm declarationem, & expoſitionem eius quod includebatur in eo quòd à patre dicitur ſpiritus procedere, atq; huiuſmodi additionem factam ab ipſis neceſſitate quadam, cauſa, ſcilicet, tollẽdi cuiuſdam ſchiſmatis: oſtenderent etiam, Romano pontifici licere ob cauſas quaſdam declarationis gratia addere ſymbolo fidei: tum demum poſt longam contentionem Græci in concordiam rediere cum Latinis, tanquam nihil peccantibus contra decretum concilii Epheſini, nec aliud aſſerentibus dicẽdo ſpiritum procedere à patre & filio, quàm ipſi aſſererent dicendo ſpiritum procedere à patre per filium: Ex his autem patet duplicem ex ſcripturis colligi in diuinis proceſſionem eſſentialem. Alteram, qua filius procedit à patre, quæ inſinuatur illo Ioan. 8. *Ego ex Deo proceſſi.* Alteram, qua ſpiritus procedit à patre & filio, quæ inſinuatur hoc loco, cum dicitur, *Qui à patre procedit.* Et filii quidem proceſſio ex ſcripturis cognoſcitur habere ſpeciale nomen, vt dicatur generatio. De ea enim dicitur, *Ex vtero ante luciferum genui te*: Spiritus ſancti verò proceſſio ex patre & filio non habet in ſcripturis ſpeciale nomen, niſi quod ex ipſo nomine ſpiritus, dici poſſit ſpiratio. Non enim illa proceſſio, quamuis ſit ex ſubſtantia patris & filii, dici poteſt generatio, quia ſic in diuinis perſonis duo eſſent filii, & ſpiritus duorum eſſet filius, quod eſt abſurdiſſimum, cùm filius duorum non ſit, niſi patris & matris. Quòd ſi igitur quis quærat quis ſit eius proceſſionis modus & qualitas, audiat Gregorium illum Nazianzenum libro quinto de theologia ſic reſpondẽtem curioſæ huiuſmodi quæſtioni. *Quin. inquit, tu mihi rationem ingeniti patris explicans, & ego viciſſim tibi & filij generationem velut naturæ eius interpres, expediam, & ſpiritus proceſsionem aperiam, vt ambo inſaniamus Dei ſecreta rimando.* Hæc ille ſignificans non vltra in huiuſmodi rerum inueſtigatione progrediendum, quàm ex ſcripturis datur intelligi. Ex doctrina tamen Diui Auguſtini, aliorumque patrum intellectus humanus vtcunque induci poteſt ad aliqualem cognitionem duplicis illius in diuinitate proceſſionis, & rationem percipere quare altera rectè dicatur generatio, altera verò non, quamuis vtraque ſit ex ſubſtantia, quemadmodum ſubtiliter deducit Diuus Thomas in prima parte Summæ, quæſtio. 27. Cùm enim modus diuinarum proceſſionum in ſe non poſſit à nobis cognoſci, oportet vt ad earum aliqualem cognitionem manu ducamur, à ſimilitudine quarundam in creaturis proceſſionum. Id autem non poteſt fieri conuenientiùs quàm à proceſſionibus quibuſdam quæ reperiuntur in creatura intellectuali, tum quòd hæc ſit creata ad imaginem & ſimilitudinẽ Dei, atque ob id in ſe habeat veſtigium quoddam Trinitatis diuinæ & proceſſionum diuinarum: tum quòd proceſſio in diuinis non poteſt attendi ſecundùm aliquam proceſſionem in creaturis quæ tendit in aliquod extrinſecum, ſed ſecundùm talem quæ manet in ipſo agente, eo quòd filius & ſpiritus ex patre non procedant extrinſecè, ſed maneãt in eo qui eos producit patre. Huiuſmodi autem proceſ-

Ioan. 1. | Pſal. 109. | D. Nazian.

processio immanens repetitur in creatura intellectuali, & reperitur in ea dupex, secundùm duplicem eius actionem, intellectus, scilicet & voluntatis. Ex mente enim procedit imprimis intelligentia & rei cóceptio, quæ est velut verbum mentale, & rursum ex ea simul & ex intelligentia atque rei conceptione procedit rei alicuius amor. Secúdùm processionem ergo conceptus & intelligentiæ ex mente consideranda est à nobis processio Filii à Patre, cuius Filius est λόγος & verbum: secundùm processionem verò amoris ex mente & ex intelligentia, consideranda est processio spiritus à Patre & Filio. Inter processionem autem intelligentiæ & processionem amoris à mente hoc interest, quòd in illa attendatur similitudo, in hac verò non. Producit enim mens in se alicuius rei conceptum tãquam illius rei similitudinem: vnde huius ratione res concepta dicitur esse in mente concipiente, amorem verò non producit in se tanquam similitudinem rei amatæ, sed tãquam inclinationem in rem amatam, vnde huius ratione mens dicitur esse in re amata. Cùm ergo generatio propriè dicta cõsistat in similitudine geniti cum generante, illa in diuinis processio quæ attenditur secundùm processionem conceptus à mente, dicitur generatio: illa verò quæ attenditur secundùm processionem amoris à mente, non dicitur generatio, sed spiratio, eò quòd amor veluti spiretur à mente propterea quòd illo moueamur & impellamur ad aliquid faciendum. Et hæc quidem de æterna in diuinis processione, occasione illius quòd hic Dominus dicit spiritum veritatis procedereà Patre. Ceterùm contra id quod supra diximus, ex eo quod spiritus mittitur à Filio, & procedit ab illo temporaliter, colligi & sequi eundem etiam procedere à Filio æternaliter, obiici potest quòd Isa. 48. Christus se dicat etiam esse missum à spiritu Dei, à quo certum est tamen ipsum non procedere æternaliter. *Et nunc* inquit, *Dominus Deus misit me, & spiritus eius.* Quæ verba dicta esse in persona Christi, ostensum est cap. præcedenti. At facilis hic est ex Diuo Hieronymo solutio. Is enim in Commentariis super Isaiam tractans hæc verba, intelligit Christum hic se dicere missum à spiritu, iuxta fragilitatem carnis assumptæ. Secundùm humanam enim Christi naturam certum est ipsum à spiritu fuisse missum ad prædicandum & docendum, iuxta illud Isaiæ, *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxit me, ad euangelizandum pauperibus misit me.* Secundùm Diuum Augustinum tamen potest etiam intelligi Christus missus à Spiritu sancto secundùm suam diuinitatem, secundùm quam dicitur missus ratione assumptæ humanitatis, si modò consideretur non ipsa, quæ dicitur mitti, persona, sed ipse effectus, ratione cuius dicitur mitti. Hac enim consideratione August. non tantùm spiritum dicit misisse Christum, sed etiam Christum misisse seipsum, & spiritum misisse seipsum, quia scilicet tota Trinitas causa est eius effectus, ratione cuius aliqua persona dicitur mitti. Verũ cùm in eo quòd aliquis dicitur mitti ab alio, propriè non solùm significetur missionem illam esse à mittente, sed etiã ipsum missum procedere à mittente, non satis propriè dicitur Christus secundùm suam diuinitatẽ missus à spiritu aut Christum vel spiritum mittere seipsum. Sed tẽpus postulat vt ad Euangelicorum verborum redeamus expositionem.

Isaiæ 48.

Isaiæ 61.

HÆC LOQVVTVS SVM VOBIS, VT NON SCANDALIZEMINI. ABSQVE, &c.] D. August. & Euthymius pronomen, *hæc*, referunt

A ad id quod proximè præcedit de spiritus aduentu & testimonio, per quem & Apostoli confirmati testimonium Christo erant perhibituri, vt sit sensus, Dixi vobis spiritum venturum, & testimonium de me in vobis & per vos perhibiturum, vt cùm videritis malos persequentes vos & iniuria afficientes, non offendamini, sed cognoscentes quod paracletus vobis auxilietur, bono sitis animo, ac viriliter agatis. Sic enim ferè habet Euthymius. In quem sensum & Diuus Augustinus se hunc locum accepisse declarat, cum sic scribit, *Meritò promisso Spiritu sancto quo in eis operãte fierent testes eius, subiunxit, Hæc loquutus sum vobis, vt non scandalizemini, Cùm enim charitas Dei diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus* B *est nobis, fit pax multa diligentibus legem Dei, vt non sit illis scandalum.* Hæc ille. Et sanè cùm hæc pars Euangelii legitur in officio Ecclesiastico Dominicæ ante Pentecostem, videtur pronomen demonstratiuum, *hæc*, referendum ad id quod mox præcedit de aduentu & testimonio spiritus, quia nihil aliud in Euangelio quod tunc legitur præcedit ante pronomen, *hæc*. Magis tamen hoc loco pronomen istud videtur referendũ ad ea quæ priùs dicta sunt de odiis & persecutionibus propter nomen Christi perferendis, vt intelligatur hic Dominus reddere causam quare tam tristia eis prædixerit. Ne enim videretur Dominus delectari in eorum mœrore, dum tam varia eis prædixit quæ merorem adferebant: *Hæc*, inquit, de odio mundi & persecutionibus vobis im- C minentibus *loquutus sum vobis*, non vt ingeram vobis timorem, aut augeam vestram tristitiam, *sed vt non scandalizemini* & offendamini cùm hæc vobis occurrerint mala. Scandalizaremini enim facile in me, & à fide in me popter illa excidere possetis, si non antè à me hæc vobis prædicta fuissent, propter inopinatum eorum occursum & quia existimare possetis, mihi hæc non fuisse præcognita, aut me tantum ad gratiam locutum & læta tantùm tristibus occultatis, vanè promisisse. Nunc verò horum prædicto muniet vos ne scandalizemini illis obuenientibus, tum quia à vobis erunt prǽuisa & præmeditata (minus enim lędunt mala præuisa) tum quia agnoscetis meam in omnibus verbis fidem, omniumq; rerum D præcognitionem. Secundùm hunc sensum, cùm in Euangelio prædictæ Dominicæ legitur ista pars, pronomen, *hæc*, quia non habet aliquid præcedens ad quod referatur, referendum est ad ea quæ sequũtur de obuẽturis persecutionibus, quemadmodum facit venerabilis Beda in homil. illius Euãgelii: quomodo etiã videtur intellexisse quisquis in nostris libris sic distinxit hunc Christi sermonem, vt ab hac sententia. *Hæc loquutus sum vobis*, nouum exorsus sit caput. Cum autem in præcedentibus Dominus in genere dixisset suos odia & persecutiones passuros, nunc species quasdam persecutionum explicat, easque duplices iuxta duplex malorum genus. Est enim E malum calumniæ & ignominiæ, & est malum pœnę atque supplicii. Ad calumniæ autem atque ignominiæ malum pertinet, quod primo loco dicitur, *Absque synagogis facient vos*, pro quo D. Augustinus clarius legit, Extra synagogas facient vos. Est autem Græcis pro, *absque synagogis*, vel extra synagogas, vnica dictio συναγώγους, aposynagogos, hoc est, alienos à synagoga, aut excommunicatos; quæ dictio & supra bis à Ioanne est posita, cap. scilicet nono, vbi legimus, *Iam enim conspirauerant Iudæi, vt si quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret*, & cadite vndecimo, vbi legimus, *Propter*

D. Aug.

Isai. [illegible]

Phari-

Phariſæos non confitebantur, vt de ſynagoga non eiicerentur. Hanc autem de ſynagoga eiectionem ad ſummam pertinuiſſe apud Iudæos ignominiam, patet ex eo quod ibi ſubiicitur, *Dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm Dei*, Senſus ergo noſtræ lectionis eſt, *Abſque ſynagogas facient vos*, hoc eſt, excludent vos à ſuis ſynagogis, interdicent vobis ſuis ſynagogis, vóſque excommunicabunt.

SED VENIT HORA, VT OMNIS QVI INTERFICIT VOS ARBITRETVR, &c.] Obſcuritatem aliquam adfert coniunctio aduerſatiua, *ſed*. Ea enim videtur hic ſignificari, Dominum ſubiicere aliquam conſolationem cõtra prædictam eiectionem è ſynagogis, cùm hæc ſententia nullam ſignificare videatur conſolationem, ſed potiùs exaggeratiua ſit obuentorum malorum, planeque ſignificet tribulationem venturam ſuper tribulationem. Proinde Diuus Auguſtinus videns non eſſe dictum, *Et venit hora*, verùm *ſed venit hora*, illudque ſonare quaſi aliquid boni poſt prædicta mala hic promitteretur, vim aduerſatiuæ coniunctionis ſic explicat, Extra ſynagogas facient vos, ſed nolite ſolitudinem formidare: ſeparati quippe à congregatione eorum, tam multos in nomine meo congregabitis, vt illi metuentes ne templum quod erat apud eos, & omnia legis veteris ſacramenta deſerantur, interficiant vos, ſic fundentes ſanguinem veſtrum, vt Deo ſe præſtare arbitrentur obſequium. Intelligit ergo per aduerſatiuam coniunctionem, *ſed*, ad Apoſtolorum conſolationem ſignificari: eos eiectos à Iudæis tam multos Chriſto acquiſituros, vt Iudæi ſint ad ipſorum cædem prouocandi. Simili modò, ſed minus coactè, Beda in homilia huius Euangelii, intelligit hic poſitam aduerſatiuam coniunctionem, *ſed*. Habet enim ſic, Prædictis ergo preſſuris aduerſantium, repente quaſi conſolans diſcipulos adiunxit, *Sed venit hora vt omnis, &c.* Ac ſi apertè dicat, Bella quidem tribulationum à contribulibus veſtris eſtis paſſuri, ſed eò tolerabilius hæc ſuſcipite, quò non tam odio veſtri quàm diuinæ legis æmulatione vobis ingerentur. Hæc ille. Verùm quoniam coactè ſecundùm vtramque prædictam rationem hæc ſententia intelligitur ſubiuncta ad conſolationem & mitigationem prædicti mali eiectionis è ſynagoga, cùm planè ad exaggerationem malorum videatur potiùs dicta: ideò ſciendum, quòd pro coniunctione, *ſed*, Græca dictio ἀλλὰ, etiam verti poteſt per imò, aut quinetiam. Nam & hoc inter alia ſignificat illa Græca coniunctio, quo modo ſenſus erit conuenientiſſimus, nimirum iſte, Excludent vos à ſynagogis ſuis, imò, quod amplius eſt, *venit hora*, id eſt, inſtat iam tempus, *vt omnis qui interficit vos arbitretur ſe Deo obſequium*, hoc eſt cultum *præſtare*, aut ſacrificium offerre. Eſt enim Græcis λατρείαν προσφέρειν, quod poteſt eſſe ſacrificium offerre. In hunc modum Cyrillus declarat ſe accepiſſe coniunctionem ἀλλὰ. Habet enim ſic interprete Trapezuntio: Sed non hæc inquit, aduerſus vos ſolummodo facient, verùm etiam ad tantùm atrocitatis prorumpent, vt ſacrificii vim in cæde veſtra poſitam putent. In noſtra ergo lectione coniunctio, *ſed*, accipienda eſt pro imò, vel pro ſed &. Dupliciter autem Dominus hac ſententia exaggerat vim perſecutionis. Primùm, quia non ſolùm è ſynagoga eiiciendos, ſed etiam interficiendos ipſos ſignificat. Secundò, quia ipſorum cædem homines non ſolùm non erant reputaturi iniuſtam eſſe, ſed etiam gratiſſimam Deo. Loquitur autem ſicut & in præcedentibus, de per-

A ſecutione fidelibus inferenda à Iudæis. In hos enim competit eiicere è ſynagoga. Hi & cultum ſe vero Deo præſtare putabant occidendo Chriſtianos, quemadmodum patuit in his qui Stephanum occiderunt, & in ipſo Paulo cùm adhuc eſſet perſecutor. De ſe enim dicit, quòd *cùm ſuprà modum perſequebatur Eccleſiam Dei abundantiùs æmulator exiſteret paternarum traditionum.* (Galat. 1.) Idem de Iudæis dicit, *Teſtimonium illis perhibeo quòd æmulationem quidem Dei habent, ſed non ſecundùm ſcientiam.* (Rom. 10.) Hac æmulatione quidam contra Paulum adeò ſunt accenſi vt, iurauerint ſe non comeſturos, neque bibituros, priuſquam eum interemiſſent, vt ſcribitur Act. 23. B Leuitis qui idololatras occiderant dixit Moyſes, *Conſecraſtis hodie manus veſtras Domino, vnuſquiſque in filio & in fratre ſuo, vt detur vobis benedictio.* (Exod. 32.) Vbi Chaldæus paraphraſtes habet, Obtuliſtis oblationes veſtras hodie coram Domino. Idem Moyſes præcipit pſeudoprophetas occidi ſine miſericordia. (Deut. 13.) His ergo & ſimilibus ſcripturæ locis moti Iudæi exiſtimauerunt ſe occidendo Chriſtum & Chriſtianos, rem facere Deo gratam, ac veluti ſacrificium illi offerre, qua ſua immedicabili cæcitate etiamnum audent dicere, ſe nulla alia culpa in horrendum hoc & perpetuum exilium eſſe miſſos, niſi quòd non omnes Chriſti diſcipulos occiderint, antequam eius Euangelium in vniuerſo mundo prædicarent. C Simili veſania etiam noſtris temporibus hæretici & maximè Anabaptiſtæ, perſequendo Eccleſiam, diripiendo eius bona, occidendo eius fideles, exiſtimarunt ſe cultum Deo exhibere gratiſſimum. Cæterùm quemadmodum maximum ignominiæ malum ſignificatur præcedenti ſententia, cùm dicitur, *abſque ſynagogis facient vos*, ita hac ſententia ſignificatur maximum ſupplicii & pœnæ malum: proinde ſub his duabus perſecutionis ſpeciebus omnia alia mala comprehenduntur. Ne autem Apoſtolos contriſtaret, quòd eorum cædes reputanda eſſet cultus Dei & ſacrificium, ſed intelligerent illam ſuorum perſecutorum exiſtimationem eſſe erroneam: bene ſubiecit Dominus, *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt patrem, neque me.* Patrem autem eos dicit non noſſe, D non ſolùm quia non nouerunt Deum ſub nomine patris, ſed etiam quia Dei non habuerunt rectam notitiam. Dei enim ignorantiam Dominus frequenter notat in Iudæis, qua quoniam caruerunt, nec ipſum Chriſtum agnoſcere potuerunt, vnde bene poſtquam dixit, *non nouerunt patrem*, ſubiicit, *neque me.*

SED HÆC LOQVVTVS SVM VOBIS, VT CVM VENERIT HORA EORVM, &c.] Aduerſatiua coniunctio, *ſed*, quæ & hic videtur durè poſita, refertur ad triſtitiam quæ in Apoſtolis cauſari poſſet ex audita imminentium malorum prædictione, ſignificatque non ob ingerendam triſtitiam E hæc illis Dominum loquutum. Vnde Cyrillus locum hunc ſic explicat, Non illa hac, ait, cauſa dixi vt vigor mentis veſtræ eneruaretur, & antequam pericula veniant formidetis, ſed vt recordati à me vobis prædicta fuiſſe, magis admiremini, & in illo tempore periculorum certior ab euentu rerum, ſtabiliorque in me fides efficiatur. Hæc ille. Cæterùm genitiuum, *eorum*, quidam cõiungunt cum ſubſtantiuo, *hora*, ſequuti Auguſtinum, qui ſic habet, *Hora eorum, hora tenebroſa, hora nocturna.* (D. Augu.) Verùm genitiuum illum referendum ad verbum, *reminiſcamini*, patet ex Græcis, apud quos genitiuus ille ponitur poſt verbũ, μνημονεύετε αὐτῶν, id eſt, reminiſcamini vel memores ſitis

sitis eorum, id est, earum rerum quas modo loquutus sum, *reminiscamini*, inquam, *quia*, id est, quòd *ego dixi vobis* illa. Additur autem dictioni, *hora*, apud Græcos articulus, qui denotat de illa se nunc loqui hora de qua priùs dixit, *Sed venit hora*, quo loco non ponebatur articulus. Est ergo sensus, vt cùm venerit hora, id est, tempus illud quod nunc dixi instare, tum reminiscamini eorum. Frequenter autem Dominus se illis ob necessariam causam tristia nūc prędicere inculcat, vt ne videretur eorum delectari mœrore, ac horum tristium prædictionem leniret, vtilitatis insinuatione. Et priùs quidem dixit se de imminentibus præloquutū persecutionibus, vt malum effugerent, videlicet, vt non scandalizarentur: nūc verò de illis se loquutum significat, vt hinc bonum quoddam consequerentur, nimirum vt recordantes hæc ab ipso prædicta non solùm non offenderentur, sed etiā in fide ipsius confirmarentur, agnoscētes nihil illi fuisse incognitum, nec ad gratiam ipsis loquutū. Vnde non dicit solum *vt reminiscamini* hæc vobis esse prædicta, sed *quòd illa dixi vobis*. Postquam autem causam dixit ob quam hæc illis iam est loquutus, subiicit & causam quare hęc ipsis nō priùs sit loquutus. *Hæc autem*, inquit, *vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram*, quia scilicet per meam præsentiā ab his malis liberi hactenus fuistis, & in me totum prælium vertebatur: proinde non erat necesse nec operæpretium de his tunc vos præmonere, sicut modò quando mea destituemini pręsentia, & de me testimonium perhibere debebitis mundo reclamāte. Quæstio tamen hic occuritquomodo Dominus dicat, *Hæc ab initio vobis non dixi*: cùm nō solum paulò antè hæc illis mala obuentura prædixerit, quando de signis subuersionis Hierusalem suique aduentus disseruit, vt supra est habitum in cap. Concordię 123. ex cap. Marci 13. & Lucæ 21. sed etiam longe ante in ipsa missione Apostolorum ad prædicandum, vt patet Matth. 10. Sanè Diuus Augustinus hac motus ratione putat pronomen demonstratiuum, *hæc*, non referendum hoc loco ad mala quæ Dominus prædixit obuentura, sed ea quæ dixit de aduentu Spiritus sancti, vt significetur Dominum de illius aduentu non dixisse quamdiu manebat cum suis: dicere autem de eo debuisse cùm ab eis iam esset abiturus. Verùm nimis apertum est, pronomen, *hæc*, ad illa referendum esse hoc loco, ad quæ refertur cùm dicitur in eo quod mox præcedit, *Hæc loquutus sum vobis, vt cum venerit hora*, &c. quo loco certum est referri ad mala de quibus dicitur in præcedentibus proinde dicendum est secundum Diuum Chrysost. Dominum dicere se hæc non ab initio dixisse eis: quia etsi dixit eis de obuenturis eis tribulationibus, nunquam tamen tam horribilia eos prædixit manere, atque nūc, cùm dixit mortem eorum reputandum Iudæis pro cultu & obsequio Dei, quod maximè poterat eos facere attonitos. Vel meliùs dicendum, ea quæ de persecutione leguntur dicta à Domino Matth. 10. non tunc à Domino dicta cùm Apostolos amandaret ad prædicandum, sed per anticipationē illa scripta esse à Matthæo illo loco propter loci oportunitatem, quemadmodum annotatum est in cap. Concordiæ 55.

ET NVNC VADO AD EVM QVI MISIT ME, ET NEMO EX VOBIS, &c.] Græca non habent, *Et nunc* νῦν δὲ id est nunc autem, quomodo legit & Diuus August. Adhuc enim pendet hæc pars cum præcedenti, & ratio indicatur quare quod ab initio non dixit modò eis dixerit, Sensus

A ergo est, Ab initio vobis hæc non dixi, quia vobiscum eram. Nunc autem vado ad eum qui misit me, atque ob id illa vobis modò oportunè & necessariò dixi. Cùm autem prædictione sui abitus & malorum quæ post illum erant obuentura, videret Dominus suorum animos nimia repletos mœstitia, ad consolationem conuertitur, in qua reliqua ferè sermonis pars cōsistit. Cæterùm dubium est quomodo dicat, *Nemo ex vobis interrogat me quò vadis?* cùm paulò antè Petrus interrogarit, *Domine quò vadis?* & Thomas idem scire desiderans, dixerit, *Domine, nescimus quò vadis, & quomodo possumus viam scire?* Proinde Diuus Augustinus istud referendum putat ad tempus ascensionis Christi, vt sit sensus, Vado ad

B eum qui me misit, ad quem cùm abiero, tum demum nemo vestrum me interrogabit sicut modò, quò vadam. Ipsi enim vestris contemplabimini oculis quò vadam. Verùm quoniam hæc coactior videtur intelligentia, aliter dicendum Dominum amicorum more, his verbis mœstos Apostolos prouocare ad familiares interrogationes, notans eos quòd præ nimia mœstitia iam cessarent penitus ab huiusmodi interrogationibus, quales deberent esse inter amicos, maximè iam ab inuicem separandos, ex quibus interrogationibus vtilitatem aliquā percipere possent, & à mœrore suo liberari. Cùm enim cœpissent interrogare quò iret, nec adhuc satis illud ab eo didicissent, debuissent, meritò eam

C repetiisse interrogationem, ac de futuro statu soliciti ùs interrogasse: verū quò minus illud aliaque iā interrogarent, obstitit cordis mœstitudo, omnem interrogationis & discendi diligentiam reprimens. Sensus itaque est, Auditis me dicentem de abitu, cumque solicitè amicus amicum soleat de multis interrogare abeuntem, vos iam mecum nulla miscetis colloquia, nihilque rogatis, ne hoc quidem quòd in principio rogare cœpistis, & necdum didicistis, nempe quo vadam. Tacetis, irrequieto tamen animo intus laborantes, vosque macerantes. Quia enim hæc loquutus sum vobis de meo abitu & malis post illum superuenturis, tristitia ita impleuit & penitus occupauit cor vestrum, vt non

D libeat quicquam interrogare. Verum quò mœstitiam hanc deponatis, audite: *ego* qui ipsa sum veritas, quique fallere nequeo, *veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego* abeam à vobis, & *vadam ad eum qui misit me. Si enim non abiero, paracletus* ille, de quo iam aliquoties dixi, & per quem multa vobis promisi, *non veniet ad vos. Si autem abiero* ad patrem, *mittam eum* à patre *ad vos*. Duplici autem de causa Spiritus sanctus non potuit venire ad Apostolos, nisi Christus abiret, quarum altera ex parte Christi, altera ex parte Apostolorum, quemadmodum est dictum circa illud Ioann. 7. *Nondum erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus*. Bene autem Dominus hæc verba sic temperauit, vt per ea & spiritum significaret se non esse inferiorem, & se non esse infe-

E riorem illo, ac proinde illum sibi esse æqualem. Cùm enim expedire dicit vt abeat, quo possint accipere paracletum, significantur satis excellentia spiritus, quemadmodum contra Macedonianos hic annotauit Diuus Chrysostomus. Si enim spiritus erat inferior Filio & minor, quomodo expediebat vt Filio abeunte acciperent spiritum? Ne tamen ex his verbis putaretur Paracletus Filio maior, dicit non iam patrem missurum illum, sed se: *Mittam*, inquit, *eum ad vos*. Ex his autem iam tractatis Christi verbis tria nobis moraliter, discenda. Pri-

Eccles 30.

1. Cor

da. Primùm anxietatem & tristitiam cordis impedire frequenter, ne quæramus eà discere quæ scire saluti nostræ expediant, atque ob id pulso procul huiusmodi mœrore, gnauiter inquirendum in scripturis quò Dominus abierit, & qua ratione illum eò sequi possimus, *Tristitiam*, inquit Sapiens, *longè expelle à te. Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in illa.* Secundò discendum, nos nobisipsis & proximis quos diligimus non ea debere præstare quæ sunt suauia, & humanæ grata voluntati, sed ea potiùs quæ sunt saluti magis conducibilia, quemadmodum Christus non tacuit suis de suo abitu, quamuis hinc sciret illos contristandos, nec suam illis præsentiam corporalem etsi summè ab eis cupitam concessit, quòd illis nō expediret. Postremò discendum, spiritus non esse capaces qui adhuc carnalibus & terrenis rebus mente inhærent. Si enim Apostolis obstitit carnalis Christi præsentia, quò minùs spiritum possent accipere, cùm illum tamen spirituali prosequerentur amore, quanto magis non possunt accipere spiritum qui adhuc carnalia sapiunt, & toti illis inhærent, aut qui carnali adhuc cogitationum affectu detinentur. Vnde Paulus, *Nos*, inquit, *ex hoc neminem nouimus secundùm carnem. Et si cognouimus secundùm carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.*

ET CVM VENERIT ILLE, ARGVET MVNDVM DE PECCATO, ET DE IVSTITIA, &c.] Ne dicant se malle ipsius præsentiam, quam spiritus pro ipso aduentum, ostendit ipsius paracleti officium & fructum. Cæterùm obscurus admodum est hic locus, qui dicitur de tribus spiritum redarguturum mundum, ita vt propter obscuritatem ipsius variè admodum à diuersis tractetur interpretibus, & vix quisquam satisfaciat studioso lectori. Obscuritas autem, vnde enarrationum varietas potissimùm nascitur, in duobus maximè consistit. Obscurum enim est quomodo de spiritu dicitur, *quòd arguet mundum de iustitia*, cùm de iustitia nemo sit arguendus, sed tantùm de iniustitia. Obscurum item de qua aut de cuius iustitia hic sit sermo. Nam id ex subiuncta ratione non ita cognosci facilè potest. Itaque quòd ad priorem obscuritatis pertinet rationem, sciendum verbum, *arguet*, dupliciter posse hic accipi, videlicet aut pro corripere, confutare, & redarguere, quod ferè verbum illud apud nos significat, aut pro certis argumentis demonstrare & conuincere. Nam & hoc significat Græca dictio ἐλέγχω, vnde ἔλεγχος, argumentum & indicium, sicut & arguere Latinis significat ostendere & probare. Et quidem si priori modo accipiatur, tunc in ablatiuis, *peccato, iustitia & iudicio*, subaudienda sunt adiectiua diuersa, hoc modo, arguet mundum de peccato admisso, & de iustitia spreta vel neglecta, & de iudicio item spreto vel neglecto. Aut, quod eodem redit, illud, *de peccato, de iustitia, & de iudicio*, sic est accipiendum, arguet & corripiet mundum ratione peccati, & ratione iustitiæ, & iudicii, quod scilicet peccatum admiserint, iustitiam verò & iudicium non sint amplexati. Sic enim explicatur præpositio, *de*, apud Nonnum. Aut denique quemadmodum intelligit D. August. dictum est, *arguet mundum de iustitia & iudicio*, pro eo quod est, redarguet & condemnabit mundum per iustitiam aliorum, & per iudicium diaboli. Si verò verbum, *arguet*, posteriori modo accipiatur, sensus erit facilis, certissimis argumētis cum ipsius mundi reprehensione conuincet eum de tribus illis, *peccato, iustitia, & iudicio.* Quod verò ad secundam obscuritatis pertinet rationem, sciendum D. Augustinum, similiter & Cyrillum, intelligere Dominum hìc loqui de iustitia credentium, quæ opponitur peccato non credentium. De hac autem iustitia accipiendum hunc locum colligit Augustin. ex subiuncta ratione, eò quòd sermone conuerso ad Apostolos dicatur, *quia ad patrem vado, & iam non videbitis me*, non autem, & iam non videbunt me. Hinc enim colligit Dominum loqui de iustitia Apostolorum, quæ est per fidem, consistens in eo quòd credant in eum qui iam abiit & non videtur. Fidelium enim beatitudo & iustitia in eo consistit, quòd credant in eum quem non vident, iuxta illud, *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Est ergo sensus, secundùm D. Augustinum, spiritus redarguet mundum de suo peccato, de iustitia verò fidelium credentium in me, hoc est, per illorum iustitiam cōparatam cum mundi peccato redarguet mundum. Ipsa enim inquit, fidelium comparatio, infidelium est vituperatio, nimirum quòd eam non sint imitati, sed spreuerint eam & riserint. Sic & redarguet mundum de iudicio & condemnatione diaboli, quia per illius condemnationem confutabit mundum, & reprehensibilem ostendet, vt qui adhuc condemnato adhereat, per cuius condemnationem & mundi demonstrata est condemnatio, quia si Deus peccantibus angelis non pepercit, multò minùs mundo parcet, sed vnà ipsum cum suo principe condemnationi inuoluet. Ad quem ferè modum hanc tertiam partem intelligit etiam Cyrillus: at is intelligit spiritum redarguturum mundum de iustitia fidelium, quia credentes in Christum, vt verè iustificatos defendet, eosque non iure, peccati crimine à mundo accusari ostendet, hoc est, quia redarguet mūdum tanquam iniuste accusantem fideles. Verùm preterquam quòd hæ interpretationes satis sint duræ, etiam aliis de causis magis videtur secundùm Chrysostomum & alios, Dominum hìc loqui de sua iustitia, quæ declaranda erat per ipsius ad patrem abitum. Secundùm quam intelligentiam, vt probè abstrusum huius loci assequamur sensum, animaduertendum triplicem hanc spiritus redargutionem conuenientissimum habere ordinem, & omnia summatim continere quæ Euāgelica comprehendit prædicatio. Primùm enim horum trium de quibus mundus dicitur arguendus, conuenit hominibus: secundum Christo: tertium diabolo. Et peccato quidē coniungitur iustitia, tanquam contrarium per quod alterum contrarium erat manifestandum. Vbi enim alicuius est peccatum ibi oportet alterius sit iustitia, per quam illius peccatum redarguatur & conuincatur. Iustitiæ verò coniungitur iudicium tanquam quod illi est connexum, iustitiamque declaret. Ex iustitia enim nascitur iudicium, iudiciumq; iustitiam declarat, vnde hæc duo in scripturis frequentissimè coniunguntur. Vt ergo ostendatur mundum peccare non credendo in Christum, oportet ostēdere ipsius Christi iustitiam. Hæc autem declarata est per hoc quòd ad Deum abierit, atque apud illum semper permaneat: hoc enim secundùm Chrysosto. significatur per illud, *& iam non videbitis me.* Quamdiu enim in carnis infirmitate mundus Christū vidit, habebat nonnihil quod suæ posset prætexere incredulitati: at cùm illum resurrexisse, atq; in cœlos ascendisse, ibiq; semper permanere viderunt, nihil erat incredulis reliquum excusationis. Neq; verò Christi in cœlos ascensus tantùm declarauit ipsum in se esse iustum, sed sic ei cōpetere iustitiam, vt per eum solum iustificari possint homines, eo quòd primus & solus ex hominibus

MMM potuerit

potuerit aſcendere ad Deum, ac proinde eo aſcenſu conuincuntur peccare quotquot non credunt in eũ. Huiuſmodi autem iuſtitiam Chriſti ſecutum eſt iudicium & condemnatio diaboli, per quam etiam illa Chriſti declarata eſt iuſtitia: vnde bene tertio loco dicitur mundum arguendum de iudicio, id eſt, condemnatione diaboli. Et omnino apparet hîc ſubindicari veluti proceſſum quendã iudicialem à diabolo inſtitutum contra humanum genus. Ille enim propter peccatum iure quodã vindicabit ſibi in humanum genus dominium & mortis imperium. At Chriſtus pro humano genere interueniens per abſolutam ſuam iuſtitiam, dum mortem ſibi à diabolo iniuſtè inflictam patienter pertulit, promeruit pro ſe & omnibus eius iuſtitiam per fidem acceptantibus & imitantibus, ſententiam vt diabolus condemnaretur & ſua poteſtate exueretur, ita tamen, vt qui Chriſto credere recuſarent, manerent ſub peccato, & tum ob priora ſua peccata, tum maximè quia non credunt in eum per quem ſolum à peccato liberari poterant, maneant ſub ira Dei & diaboli poteſtate. Dicit ergo Dominus, *Cum venerit paracletus*, ipſe per vos, *arguet*, hoc eſt, reprehendet, vel potiùs certis argumentis conuincet, *mundum de peccato*, *& de iuſtitia* quæ peccato opponitur, & per oppoſitionem manifeſtat illud, *& de iudicio* quod effectus eſt iuſtitiæ, & per effectum illam manifeſtat. *De peccato quidem* illum arguet, *quia non crediderunt in me*, vel, vt habent meliùs Græca, quia non credunt in me, quomodo & Auguſtinum legiſſe patet ex eius commentariis. Non enim ſignificare voluit Dominus mundum arguendum propterea quòd non crediſſet in illum cùm in mundo carne præſens eſſet, ſed magis quòd non crederet in illum iam in cœlos ſublatum. *De iuſtitia verò* illum conuincet, propterea *quia ego iam vado ad patrem, & poſthac non videbitis me*, in hac, ſcilicet, in qua modo me videtis, carnis infirmitate & contemptu. Hinc enim declarabitur mihi vnicè competere iuſtitiam, ac proinde peccare eos qui non credunt in me. *De iudicio autem* profluente ex ipſa iuſtitia mundum etiam conuincet, quia declarabit principem huius mundi iudicatum eſſe & condemnatum, cuius condemnationis declaratione, conuincet etiam mundum & de ſuo peccato, & de mea iuſtitia. Hæc eſt autem ſumma Euangelicæ prædicationis, docere eos peccare qui non credunt in Chriſtum, atque vt id oſtendatur, docere Chriſtum eſſe iuſtitiam, ac diabolum per ipſum iam eſſe condemnatum, hoc eſt, ſuo in homines dominio priuatum iuſto quodam iudicio, quemadmodum ſuprà declaratum eſt circa illud Ioan. 12. *Nunc iudicium eſt mundi, nunc princeps huius mundi eiicietur foras.* Arguit autem mundum ſpiritus de illis tribus, partim per Apoſtolorum aliorumq; doctorum, ad quam eos accendit potenti quadam energia auditorum mentes per eos perſtringens, partim per ſuam in hominibus efficacem operationem. Per hoc enim quòd ſpiritus poſt Chriſti aſcenſionem fidelibus tam mirabiliter & efficaciter datus eſt, quodq; per eum fideles tam mirabilia ſunt operati, morbos dæmoneſq; pellentes ac totũm à paterna religione ad Chriſti fidem trahentes, declaratum eſt mundo ipſa re, & peccatum non credentium in Chriſtum, & iuſtitia Chriſti, & iudicium condemnatioq; diaboli. Porrò de peccato infidelitatis peculiariter dicit Dominus mundum arguendum, cùm de aliis etiam peccatis per ſpiritum eſſet arguendus, tum quod propoſito conueniebat vt de illo peccato faceret mentionem, quia ſpiritum dicit venturum ad teſtimonium de ſe perhibendum: tum quia hoc peccatum eſt, quo manente alia omnia detinentur, & quo diſcedente cætera remittuntur, vt hic doctè admonuit D. Auguſtinus.

ADHVC MVLTA HABEO VOBIS DICERE, SED NON POTESTIS PORTARE, &c.] Cùm de ſubtilioribus quibuſdam fidei myſteriis in his quæ mox præcedunt diſſerere cœpiſſet, ſciretq; Apoſtolos pro illo tempore non eſſe capaces longioris de illis ſermonis, aut apertæ eorum explicationis, ſermonem amputans, omnium cognitionẽ eis promittit per aduentum promiſſi ſpiritus: quare cùm ſuperiùs aperuerit effectum ſpiritus reſpectu mundi, nunc etiam eiuſdem effectum reſpectu Apoſtolorum & omnium fidelium aperit, etiam ipſis aduentum illius vtilem fore oſtendens. *Adhuc multa*, inquit, *habeo*, hoc eſt, poſſum *vobis dicere*, tamen ab his dicendis abſtineo, non quòd eorum communicationem vobis inuideam, *ſed quia non poteſtis ea modò portare*, id eſt, quia nunc non eſtis eorum capaces. Verbum enim, *habeo*, accipi hic debet poſitum pro poſſum, phraſi Græca, quia verbum, ἔχω, id eſt, habeo, cum infinitiuo conſtructum ſignificat poſſe. Alioqui ſi Chriſtus habebat adhuc multa dicere, debuiſſet illa vtiq; ſuis dixiſſe: quare non rectè videtur quidam vertiſſe Græca, *Adhuc multa habeo quæ vobis dicam*. Cæterùm hæretici pleriq;, teſte Auguſtino, hac Domini ſententia abuſi ſunt ad erroneæ ſuæ doctrinæ cõmendationem. Cùm enim quidam, quales erant Gnoſtici, multa docerent à fide catholica aliena, & abominabilia quædam quę catholicorum aures ferre non poterant, dicebant illa ſua dogmata eſſe ea de quibus hic Dominus dixit, *Adhuc habeo multa vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò*. Itaque quo ſuos Auguſtinus muniret contra hæreticos hac ſententia abutentes, tribus ſermonibus hanc tractat ſententiam, docens imprimis non eſſe curioſè inquirendum quæ ſint illa quæ tunc Apoſtoli portare nequiuerunt, quòd id non ſit in ſcripturis expoſitum: deinde non poſſe conuenienter dici ea tunc non potuiſſe portare Apoſtolos quæ de inuiſibilibus & altiſſimis rebus inueniuntur in Apoſtolicis literis ſcriptis poſtea, eò quòd Apoſtoli non minùs illa tunc ferre potuiſſent, quam ea modo multi ferunt, qui tamen ea non intelligunt. Intelligit enim D. Auguſt. portare aut ferre non poſſe, idem eſſe quod æquo animo non habere: quare putat inter ea quę Apoſtoli tunc nequiuerant portare aut ferre, maximè cenſenda ea quæ Chriſtus dicere potuiſſet Apoſtolis de rebus cœleſtibus, eo modo quo ea dicit Angelis, qui ſemper vident faciem patris. Ea enim ſic dicta non potuiſſent Apoſtoli tunc pro mortali ferre infirmitate. Verùm cùm dicit Dominus, *non poteſtis portare modò*, non videtur ſenſus eſſe, non poteſtis ea ferre & tolerare, ſed potiùs, non eſtis eorum capaces, hoc eſt non poteſtis ea nunc intelligere, aut cum fructu audire, quia, vt Paulus dicit de quibuſdam, *imbecilles eſtis ad audiendum*. Itaque multa hæc de quibus dicit hic Dominus, *Adhuc habeo multa vobis dicere*, &c. rectè intelliguntur ea quæ per aduentum Spiritus ſancti didicerunt apertè & clarè de myſteriis Chriſtianæ fidei. Apertæ enim & claræ explicationis horum non erant tunc capaces Apoſtoli. Non ergo multa hæc, diuerſa quædam erant ab his quæ hactenus ipſos Dominus præſens docuerat, ſed eorundem plenior & clarior explicatio, ſicut cùm Paulus dicit Corinthiis, *Non potui vobis loqui, quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus: tanquam paruulis lac vobis potum dedi, non eſcam*

Hebr. 5.

1. Co. 3.

escam. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: non vult significare, sed alia docere perfectos quàm imperfectos, cùm vtrisque eandem prædicaret fidem, sed quòd suæ prædicationis & fidei mysteria perfectiùs aperiret perfectioribus, sermonemque suum aptaret audientium capacitati. Inter multa autem hæc quæ tunc non poterant portare Apostoli, etiam illa censeri possunt, quæ ad curam pastoralem, & regimen, ac dispositionem Ecclesiæ pertinebant. Hæc enim vt per aduentum spiritus didicerunt, ita tunc non poterant intelligere, cùm nec statum Ecclesiæ & regni Christi tunc possent intelligere. Potissimùm tamen de his multis loquitur Dominus, quibus potuisset tunc prolixiùs mysteria fidei Christianæ eis apertè explicuisse, quorum perfectiorem cognitionem suis Paulus precari solitus fuit, vt apud Ephes. 3. & ad Colossen. 1. Hæc ergo spiritum eos docturum promittit, dicens, *cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* In qua sententia distinctiunculam faciendam post pronomen, *ille*, patet ex Græcis, quia apud eos πνεῦμα, id est, spiritus, est neutrius generis, cùm demonstratiuum ἐκεῖνος, id est, ille, sit masculini, quod proinde non refertur ad spiritum, sed ad nomen paracleti, & est sensus, Cùm autem venerit ille de quo dixi paracletus, spiritus, scilicet veritatis. Dum spiritum eum vocat, innuit ipsos per illum fore spirituales, & proinde etiam capaces eorum, quæ tunc non poterant portare: cùm veritatis dicit spiritum, credibile magis facit quod sequitur, *docebit vos omnem veritatem*, pro quo Græca habent, *ducet vos in omnem veritatem.* Sed & Augustinus testatur quosdam libros habere, *deducet vos in omni veritate.* Cui simile est illud Psalm. 53. *Deduc me Domine in via tua, & egrediar in veritate tua.* Interpres autem sensum secutus est, non verba, quandoquidem non est aliud hoc loco spiritum deducere in veritate, quàm eum docere veritatem. Quem enim ille suo docet afflatu, eum & facit veritatem amplecti. *Omnis enim*, inquit Dominus, *qui audiuit & didicit à patre, venit ad me.* Est autem hic sermo non de quauis veritate, vt non de arithmetica, aut geometrica, sed de veritate fidei, atque ea in cuius cognitione hominum salus consistit. Qualem veritatem omnem fideles spiritus, isque solus, cognoscere facit, ex parte quidem in hac vita, perfectè autem in futura.

NON ENIM LOQVETVR A SEMETIPSO, SED QVÆCVNQVE AVDIET, LOQVETVR, &c.] His probat Dominus, spiritum docturum veritatem, & nullam falsitatem vel errorem. Dispensatorius est autem hic de spiritu sermo, similis illi quo frequenter Dominus apud Ioannem suum cum patre in omnibus cōsensum significauit. Loquitur enim hic Dominus de spiritu tamquam nuntio aliquo & legato, cuius fides in eo consistit, vt nihil ex sese dicat, sed tantùm quæ ei cōmissa sunt. Vt autem hæc dispensatiuè sint dicta, ita nobis cauendum est ne ex his verbis spiritum putemus minorem & inferiorem patre vel filio, sed reiectis à nostro intellectu his quæ videntur in istis verbis sonare minoritatem, omnia dignè Spiritu sancto sunt accipienda. Itaque dicitur non locuturus à semetipso, quia ab eo à quo est patre & filio sicut habet suum esse, ita & quæcunque loquitur & inspirat hominibus. Sic & dicitur locuturus quæ audiet, non quòd quædam de nouo discet quæ priùs ignorauit, sed quia ea est locuturus quæ à patre & filio accipiet nuncianda, & intelligit patrem & filium velle. Et quidem ab æterno omnia spiritus à patre & filio accepit, audiuit & intellexit, dicitur tamen per futurum tempus, auditurus, eò quòd de eo sit sermo tamquam nuntio, cuius est ea loqui, quæ tum audit à mittente cùm ab eo mittitur. Itaque his locutionibus significatur spiritum non esse, nec quicquam habere à seipso, vt tamen etiam significetur eiusdem omnimoda vnitas & consensus cum eo à quo est, quodque non separata quædam sit natura ab eo à quo est. Si enim esset separata natura, posset quædam loqui à semetipso, posset loqui etiam quæ non audiuit. Ex his autem de spiritu locutionibus patet iam quòd cùm similia de seipso suprà Dominus dixit, nempe, quòd à seipso non loqueretur, sed ea quæ audiuit, quæque pater ei mandauit & dixit, non solùm illa intelligenda sunt ipsi competere secundùm assumptam naturam, sed etiam secundùm diuinam. Non enim ratione alicuius assumptæ naturæ hæc modò tribuuntur Spiritui sancto. Cæterùm ad maiorem etiam Apostolorum consolationem promittit eis etiam futurorum per spiritum præcognitionem, quodque per ipsum non tantùm docti, sed & prophetæ constituuntur. *Et quæ ventura* (inquit) *sunt, annunciabit vobis.* Non dicit & omnia futura, sed indefinitè, *quæ ventura sunt*, quia non omnia futura eis prænunciauit, sed quædam, quæ scilicet, eos præscire vel ipsis vel etiam nobis expediebat. Donum prophetiæ multis datum in primitiua Ecclesia, patet ex priore ad Corinth. Epistola, & ad Ephesæos 4. De Agabo & aliis prophetis futura prædicentibus legitur in Actis. Petrus fatum sibi incumbens præuidit 2. Epist. cap. 1. Paulus præuidit futura, Actuum 20. 1. Timoth. 4. 2. Timoth. 3. Actor. 21. Apocalypsis Ioannis tota est futurorum vaticinium. Ne tamen conqueramur in nobis non impleri quod hic dicit Dominus, *& quæ ventura sunt, annunciabit vobis*, etiam nobis quæ ventura sunt annunciat, dum æternorum bonorum fidem & spem nobis suggerit, quæ nequaquam sine ipso credere & sperare possemus.

ILLE ME CLARIFICABIT, &c.] Hic iam tertius insinuatur fructus ex aduentu spiritus prouenturus, & ad ipsum Christum pertinens. Primus enim pertinuit ad mundum, secundus ad Apostolos, tertius ad Christum. *Ille* (inquit) *me clarificabit*, hoc est, clarum & gloriosum efficiet. Et quidem variis modis spiritus Christum clarum fecit, nimirum testimonium de ipso in mentibus Apostolorum perhibendo, & per eos longè lateque nomen Christi prædicando, ac opera admiranda in eis & per eos ad gloriam Christi faciendo, atque ex omnibus gentibus plerosque ad fidem Christi trahendo: verùm peculiaris quædam ratio & modus clarificandi hic designatur, cùm subditur, *quia de meo accipiet & annunciabit vobis. De meo accipiet*, hoc est, ex mea scientia & sensu accipiet, & à me audiet quod vobis annunciabit. Hinc ergo Christus erat clarificandus, quòd quæ spiritus erat locuturus, à filio erat accepturus, & tamquam spiritus Christi erat suggesturus. Per hoc enim quòd spiritus omnem docens veritatem discipulos, declarauit se omnia nosse etiam Christi declarauit omniscientiam, ex qua accepit quæcunque nouit. Vnde colligere licet quàm oportunè & necessariò Dominus nunc dicit hac ratione spiritum se clarificaturum. Quia enim dixit, spiritum docturum eos omnem veritatem

tem quam ipse eos non docuerat, videri posset spiritum in scientia & potentia perfectiorem esse ipso, & Christi proinde gloriam obscuraturum: huic ergo occurrens cogitationi, dicit tantùm abesse vt per illum sit obscurandus, vt etiam sit glorificandus, idque ob id quia spiritus accepturus esset ab ipso quęcunque docturus esset fideles. Sic autem intelligendum est quod dicitur, *De meo accipiet:* quomodo illud quod mox est dictum, *quæcunque audiet*, ab eo, scilicet qui mittet eum, *loquetur*. Cæterùm pronomē, *meum*, hìc non accipitur possessiuè, eo, scilicet, modo quo dicimus, hic ager est meus, sed essentialiter, quomodo dicimus, anima mea, essentia mea, natura mea. Hoc enim modo Dominus dicit, *De meo*, hoc est, de essentia mea, aut quod proposito conuenit, de sciētia mea. Dicit autem potiùs *de meo* quam de me vel à me, ne sibi vindicaret primam spiritus originē quæ conuenit patri, à quo filius habet quod ab ipso accipiat & spiritus quæcunque habet. Neque enim conueniebat vt nunc diceret, à me accipiet, cùm toties in superioribus dixerit se non loqui à seipso. *Verba*, inquit, *quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor*. Certè ob iam dictam causam Dominum dixisse, *de meo accipiet* potiùs quam de me, patet ex eo quod subiicit ad declarationem huius. Ne enim illud videretur contrarium illi quod toties dixit se non loqui à seipso, declarans quomodo verum sit, *de meo accipiet*, *Omnia*, inquit, *quæcunque habet pater, mea sunt, propterea dixi*, &c. significās patri competere primò spiritus originem per illum verò eandem competere sibi, quòd ab eo accepisset quæcunque ille haberet. Et hoc ergo loco dupliciter probatur efficacissimè, vt supra est ostensum, spiritum etiam procedere essentialiter à filio vel ex filio, nempe tum ex eo quod dicit Dominus, *de meo accipiet*, tum ex illo quod dicit, *Omnia, quæcunque habet pater, mea sunt*. Vnde & Cyrilus hoc loco apertè idem confitetur sic scribens, *Alio quodam modo seipsum eis pollicentur veritatis spiritum, id est, suum missurus. Non enim est alienus à substantia filij spiritus, sed ex naturaliter procedit*, &c. Didymus item tractans doctè & prolixe hunc locum libr. 2. de Spiritu sancto sic habet. *De spiritu veritatis qui à patre mittatur & sit paracletus saluator, qui & veritas, ait, Non enim loquetur à semetipso, hoc est, non sine me, & sine meo & patris arbitrio, quia inseparabilis est à mea & patris voluntate, quia non ex se est, sed ex patre & me est: hoc enim ipsum quod subsistit loquitur à patre & me illi est.* Idem post alia interposita tractans eam sententiam, *Omnia quæ habet pater, mea sunt*, duo docet, nempe quomodo intelligendum hic sit patrē habere aliqua, & quomodo ex ea sententia non sequatur filium etiam habere paternitatem, & esse patrem quemadmodum hinc colligebatur Sabelliani. Deinde, inquit, interpretationem inferens quomodo dixisset, *de meo accipiet*, protinus subiecit, *Omnia quæ habet pater*, &c. quodammodo loquens, Licet à patre procedat spiritus veritatis, & det Deus Spiritum sanctum petentibus se, tamen quia omnia quæ habet pater, mea sunt, & ipse spiritus patris meus est & de meo accipiet. Caue autem cùm ista dicuntur, ne in graue labaris intelligentiæ vitium, & putes rē aliquam esse & possessionem quæ à patre habeatur ac filio. Verùm quæ habet pater iuxta substantiam, id est, æternitatem, immutabilitatem, incorruptionem, immutabilem bonitatem de se & in se subsistentem, hæc eadem habet & filius. Et quæcunque sunt filii hæc eadem & pater habet. Procul hinc absint Dialecticorū tendiculę, & sophismata à veritate

Ioan. 14.

D. Cyril.

Dydim.

A pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia dicunt. Ergo & pater est filius, & filius pater. Si enim dixisset, omnia quæcunq; habet Deus, mea sunt, haberet impietas occasionem confingēdi, & verisimile videretur esse mendaciū. Cùm verò dixit, *Omnia quæ habet pater, mea sunt*, patris nomine filium declarauit, paternitatem qui filius erat non vsurpauit. Hæc ille, docens primū hanc sententiam non accipiendā de eo modo habendi quo dicimur habere res externas quas possidemus, quomodo de Deo dictum est, *Domini est terra & plenitudo eius:* sed de eo loquēdi modo, quo dicimur habere naturam & essentiam, & quæcunque per naturā sumus, quāquam etiam de priori modo intellecta hæc sententia vera sit, sed non seruit proposito. Secundò significat generalem hanc sententiam intelligendam B cum exclusione quadā implicite indicata, hoc modo, *omnia quæ habet pater* (excepta ipsa paternitate) *mea sunt*. Absolute tamen & sine exceptione, verum est quòd quęcunque habet pater, habet & filius. Personalis enim distinctio patris & filii non includit patrem habere aliquid quod non habet filius, & contrà: sed tantùm quod nō eodem modo habeat filius quæcunque habet pater. Pater enim ea habet nō vt accipiens, sed aliis dans: filius autem ea omnia habet, sed vt accipiens ab alio. Atque hunc tātum habendi modum & ordinem diuersum importāt paternitas & filiatio. Non sunt tamen paternitas & filiatio in diuinis relationes rationis, sed reales, quia C alioqui non esset per eas indiuinitate realis personarum distinctio, sed tantùm distinctio intelligētię, quod est hæresis Sabellianæ. Verùm quia relationes illæ sunt ipsa essentia diuina, & paternitas in patre, non est res alia ab essentia patris, & similiter filiatio in filio: ideo per diuersas istas & sibi oppositas relationes non est in patre aliqua res quam non habet filius, sed per eas tantùm aliter habet pater quæ habet quam filius. Quòd si quis iam hic obiiciat, Si relationis in diuinis idem sunt secundùm rem cum diuina essentia, ergo secundùm rem ab inuicem non distinguntur, quia, vt habet regula Dialecticorum, quæcunque sunt eadem vni tertio, sunt eadē inter D se. Vnde sic licebit argumentari in tertia figura, Diuina essentia est paternitas, & diuina essentia est filiatio: ergo paternitas est filiatio. Dicendum imprimis, quòd, vt mox relatum est ex Didymo, in hac materia procul abesse debent Dialecticorum tendiculæ, quorum regulæ cùm desumptæ sunt ab iis quę in creaturis eueniunt, non spectant ad ea quæ sunt diuinitatis. Deinde etiam secundùm philosophū ea regula quandoque in his quæ ad creaturas pertinēt exceptionē patitur. In tertio enim Physicorum dicit, quòd quæcunque sunt eadem vni & eidem, sunt eadem sibi inuicem, in his quę sunt idem re & ratione, non autem in his quę differūt ratione. Vnde illo E loco dicit, licet actio sit idem motui, similiter & passio, nō tamen sequi actionem & passionem esse idē, quia in actione importatur respectus, vt à quo est motus in mobili: in passione verò, vt qui est ab alio. Ita similiter licet paternitas sit idem secundùm rem cum essentia diuina, & similiter filiatio, tamen hæc duo in suis propriis rationibus importāt relationes oppositas, quare distinguuntur ab inuicem, Vide D. Thom. prima parte quæst. 28.

Psal. 23.

MODICVM ET IAM NON VIDEBITIS ME, ET ITERVM MODICVM, &c.] Post consolatoriam spiritus promissionem rursum sermo-

sermonem ingerit de suo discessu, aliamque cõsolationis rationem adfert, promittẽdo eis suum ad ipsos reditum. Identidem enim Dominus modò inculcauit eis de suo discessu, quamuis hinc sciret animos eorum dolore repleri, quò eos ad ferendũ fortiter suum discessum assuefaceret. Qui enim audiendo id animo assiduè volutabant, rem ipsam postmòdum æquiorem animo laturos credibile erat. Addit tamen etiam semper aliquam consolationis rationẽ easdẽ consolandi rationes frequenter repetendo, vt eorum mitigaret dolorem, & spem roboraret. Cęterùm dictio, *modicum*, bis hic posita dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt significari tempus quo futurum est quod sequitur *non videbitis & videbitis*, vt sit sensus, modicum tempus erit quo non videbitis me, triduum, scilicet, illud quo iacebo in sepulchro, & iterum erit modicum tempus quo videbitis me, 40. scilicet dies qui erunt inter resurrectionem & ascensionem. Cui intelligentiæ bene conuenit quod pro ratione subiicitur, *quia vado ad patrem*. Ideo enim non diu, sed modico tempore eum Apostoli post resurrectionem erant visuri, quia iturus erat ad patrem. Sunt qui aliter intelligunt significari tempus post quod futurum est quod sequitur, *non videbitis & videbitis*, vt sit sensus, Modicum tempus est, post quod non videbitis me, & post illud modicum tempus, erit rursum modicum tẽpus post quod videbitis me, hoc est post breue tempus non videbitis me, & iterum post breue tẽpus videbitis me, Breue enim restabat tempus ante mortem ipsius, per quam subtrahẽdus erat ab oculis eorum reconditus in sepulchro: sed rursum breue erat tẽpus, triduum, scilicet, post quod per resurrectionẽ eis erat reddendus. Atque in hunc modum accipiendum esse hunc locum patet in eo quòd in hunc sensum superiùs aliquoties posita est dictio, *modicum*, vt cùm dixit, *Adhuc modicũ, & mundus me iam non videt*. Non enim significatur mundum modico tempore non visurum illum, sed quod post modicum tempus non sit illum visurus amplius. Huic tamen intelligentiæ in præsenti loco obstare videtur quod sequitur pro ratione subiectũ *quia vado ad patrem*. Non enim conuenienter videtur dici, Ideo me post modicum rursum videbitis, quia vado ad patrem, cùm abitus ad patrẽ potiùs sit causa cur illum non sint visuri. Sed dicendum, partẽ hanc, *quia ad patrem vado*, referendam esse ad vtrumq; præcedens, *modicum & non videbitis: & iterum modicum & videbitis me*. In abitu enim ad patrem includitur & mysterium mortis & mysterium resurrectionis, quia ire ad patrem, erat per mortẽ transire ad immortalitatem. Quia ergo Christus tunc sic abibat ad patrẽ ideo post modicum illum non erant visuri, quia instabat eius mors: & rursum post modicum erant visuri, quia à morte instabat ipsius resurrectio. Itaque instare iam & adesse tẽpus significat Dominus, quo implebitur quod suprà aliquoties dixit apertè apud Matthæum & Lucam, de sua morte & secutura mox resurrectione: sed obscuriùs modò locutus est, tum vt mœstos satis discipulos minùs consternaret: tum vt eos præ mœstitia silentes ad interrogandum prouocaret. Sciendum tamẽ, quòd totus hic locus ab illo, *Modicum, & non videbitis me*, vsque ad illud, *Et in illo die me non interrogabitis quicquam*, dupliciter tractatur à Diuo August. & ab aliis. Altero modo, vt tempus quo se Christus dicit non videndum, & quo suos dicit contristãdos, mundum autem gauisurum, intelligatur tempus passionis, mortis & sepulturæ illius: tempus verò quo se dicit rursum videndum, & suorum tristitiam conuertẽdam in gaudium sempiternum intelligatur tempus à resurrectione ipsius. Secundùm quam intelligentiam totus hic locus proprie & solùm pertinet ad Apostolos, sicut & alia pleraque quę in hoc dicuntur sermone. Altero modo, tempus luctus, intelligatur totum tempus præsentis sæculi: tempus verò gaudii, tempus futuri sæculi, in quo ab oculis iustorum qui in hoc nunc lugent sæculo & affliguntur, Deus omnem absterget lacrymam. Secundùm quam intelligẽtiam totus hic locus non ad Apostolos tantũ, sed ad vniuersos pertinet fideles, proinde ea huius loci tractatio magis conuenit, cùm hic locus coram populo tractandus est, quando pro Euangelio legitur in officio Ecclesiastico Dominicæ tertiæ post Pascha. Existimat autẽ D. August. hanc posteriorem tractationem esse magis germanam, & verbis Domini magis conuenientem tum quia in fine dicitur, *In illo die me non interrogabitis quicquam*, quod non videtur quadrare in tempus resurrectionis quia in illo legũtur Apostoli quędam interrogasse Dominum: tũ quia hìc in principio dicitur, *Modicum, & iam non videbitis me*, vbi, *iam*, idem est quod amplius: vnde significatur Christum non ampliùs videndum ab Apostolis, quod maximè impletum & per ipsius ascensionem de qua subiicitur, *quia vado ad patrem*, quam partem proinde vult tantùm referendam esse ad illud, *Modicum & iam non videbitis me*, non autem ad illum quod proximè præcedit, *& iterum modicum, & videbitis me*. Eundo enim ad patrem facturus erat Dominus, vt eum amplius non viderent in terris Apostoli. Itaque hunc intelligit præsentis loco sensum, Post modicum tempus, illud, scilicet, quod restat ad meam ascensionem, nõ videbitis me ampliùs in terris, quia post modicum tempus ego vado ad patrem, & è terris ascendam in cœlos. Iterum tamen post modicum videbitis me, quando, scilicet, in fine sæculi veniens ad iudicium omnibus me videndum exhibebo, & quando vnicuique fidelium à morte apparebo: vt secundùm illud modicum intelligatur totum præsentis vitę vel sæculi spatium, quod coram Deo & in comparatione æternitatis minimum est. Verùm sicut coactè illa ratio, *quia vado ad patrem*, tantùm refertur ad illud, *modicum, & non videbitis me*, & non etiã ad illud, quod tamen immediate præcedit, *& iterum modicum, & videbitis me*: ita etiam per *modicum & iterum modicum* magis est probabile Dominum significasse breue illud tempus quod ante suam iam supererat mortem, & rursum breue illud tẽpus quod à morte restabat vsque ad resurrectionem, ac similiter magis est probabile sequentia magis intelligẽda de tristitia Apostolorum ob mortem sui Domini, & eorundẽ lætitia ob illius resurrectionem. Dicit enim, *Et vos igitur nunc quidem tristitiam habetis, iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum*. Itaque prior totius huius loci tractatio simplicior est, & præcipuæ aut primæ intentioni Domini conuenientior Ita tamen Dominus in sequentibus suum temperauit sermonem, vt quod dixit pro mitigatione pręsentis ob suam mortem tristitiæ in Apostolis, etiam ipsis omnibusq; fidelibus valeret pro mitigatione malorum omnium & afflictionum quę in hac vita erãt perpessuri, quorum malorum principium quoddam fuit, planctus ille & dolor quem Apostoli de Domini crucifixione & morte conceperunt: sicuti gaudii sempiterni, quod in cœlis manet iustos post huius mundi afflictiones,

ctiones, initium quoddam & typus fuit Apostolorum gaudium de Christi resurrectione conceptum: quare etiam posterior illa totius huius loci tractatio non est aliena ab intentione Domini, sed per accõmodationem intentioni ipsius conuenientem etiã illa hic rectè adhibetur fidelium ædificationem & instructionem, propter quod etiam eam in sequentibus secũdo loco prosequemur. Quomodo autem priori illi tractationi, quam diximus simpliciorem esse, non obstet ea quæ Augustinum mouit sentẽtia in fine subiuncta, *In illo die me non interrogabitis quicquam*, patebit in explicatione illius sententiæ. Non obstat etiam quod dicitur *Iam* (id est, ampliùs) *non videbitis me*, quia dictio, *Iam*, hoc loco nõ est in Græcis, sicut nec apud nos, cũ in sequentibus hæc Christi verba repetuntur, semel in persona Apostolorum, & secundò in persona Christi. Tantùm est, *modicum, & non videbitis me*, & omnino verisimile est dictionem, *Iam*, hoc loco ascriptam ex illo quod paulò antè præcessit, *De iustitia verò, quia ad patrem vado, & iam non videbitis me.* Omnibus tamen maturiùs perpensis, visa est mihi postea explicatio Diui Augustini esse probabilior, eò quòd cùm in hoc sermone alias Dominus dicit se non videndum, significet eam absentiam quę, post ascensionem futura erat: & cùm se videndum rursum dicit, eam visionem significet quæ in fine sæculi futura est, vt patet ex superioribus locis.

DIXERVNT ERGO EX DISCIPVLIS EIVS ADINVICEM, QVID EST HOC QVOD DICIT, &c.] Cùm superiùs Dominus aliquando mortem suam & resurrectionem Apostolis apertè & sine omni parabola prædixisset, *illi*, teste Luca, *nihil eorum intellexerunt:* nimirum itaq; esse non debet, eos etiam modò non intellexisse hæc quę de instãte sua morte & resurrectione dixit parabolicè. Cæterùm peculiaris etiã ratio cur hæc Domini verba non intellexerunt, fuit, vel quia non putauerunt tam vicinum esse tempus abitus Domini, vnde Euangelista dicit peculiariter hoc eos torsisse, quod Dominus dixit *modicum:* vel etiam quia verbis Domini contrarietas quædã videbatur inesse, eò quòd post modicum se diceret non videndum, & videndum, & quia se dicit videndum & tamẽ abire ad patrem, quasi dicerent, inquit Chrysost. (D. Chrys.) *Si te videbimus, quomodo abis? si autem abis, quomodo te videbimus?* Porrò vt Apostolorum arguit ruditatem, quòd ex his quæ frequenter Dominus eis dixerat de morte sua & resurrectione, non intellexerint præsentem sermonẽ, sed tolerandam planè ruditatem, pro illo tempore quo eos mœstitia totos occupauit, & rerum inopinatarum immanifestatio, necessariam attulit verborum obscuritatem: ita muta illorum de intelligentia sermonis inquisitio declarat quãtum in eis fuerit discendi studium, quantique apud eos præ reuerentia erga Dominum fuerit etiam non intellectus sermo. Non enim despondent animum, non abeunt indignabundi, non rident, non intellectum sermonem, sed nec eundem veluti otiosum aut intellectũ prætereunt: verùm credentes grande aliquod subesse mysterium, & ignorantiam suam confiteri non erubescentes, præ discendi auiditate inter se conferunt, disquirunt, disputant, quod sanè ingenuorũ discipulorum est ingenium. Contrà verò præ ignauia quidam verbum auditum nec satis intellectum vento tradunt. Alii præ fastu & superbia ea quæ nesciũt se scire simulant, ne ignari videantur. In quos dictũ est illud Satyricũ, *Turpe est, nescisse fateri.* Sunt insuper qui quicquid non intelligunt, aut quicquid eorum non respondet opinionibus, fortiter mox reiiciũt & irrident, quemadmodum sæpe Iudæi verba Domini audientes, vt illi qui dixerunt in Capharnaum, *Durus est hic sermo, & quis poterit eum audire?* (Ioan. 6.) At hi omnes vt ab ingenio discipulorum longè absunt, ita procul sunt è cœlestis sapientiæ participatione.

COGNOVIT AVTEM IESVS, QVIA VOLEBANT EVM INTERROGARE, &c.] Cùm ex discipulorum inter se collatione, sed magis suo spiritu cognosceret Dominus quod cuperent eũ interrogare, suo more interrogationẽ quam reuerentia aut verecundia retrahebat, præuenit præoccupatque: adeò est ad docendum promptus pastor & magister optimus. De sapientia enim dictum est, *Præoccupat eos qui se concupiscunt, vt prior se illis ostendat.* (Sap. 6.) Non tamen plane explicauit eorum, de quibus dubitabant discipuli, verborum intellectum, sed etiam hic suo more nouam subintulit adiectionem, qua quod dixit firmius asseuerauit, & ex qua intelligendum reliquit quod dixit, *non videbitis & videbitis.* Nam quod dixit, *modicum & iterum modicum*, nunc non explicat, quod res ipsa mox esset illa declaratura, cùm post aliquot horas ab illis esset separandus & occidendus, quando videntes impletum quod dixit, *modicum & non videbis me*, expectare etiam merito debebant implendum quod sequitur, *& iterum modicum, & videbitis me.* Nouit magister quæ & quantum discipulis commodè traderent, nec iam ei adeò fuit curę vt quæcunque diceret intelligerent, quam vt præsentem eorum tristitiam & crucis scandalum immineret. *Amen, amen*, inquit, *dico vobis*, &c. quasi dicat, Quod dixi verissimum est, & ex his quæ modò dicã vtcunque intelligere potestis, Ecce iam adest tempus *quo præ nimio mœrore vos plorabitis & flebitis*, ob adẽptam, scilicet, hanc meam vobiscum consuetudinem, & crucis ignominiam mihi irrogatam: contrà *mundus* me capto & occiso tanquam victor, suiq; voti compos effectus, *gaudebit*, gestiet, & exultabit, sed breui commutabuntur rerum vices: vestra enim tristitia vertetur in gaudiũ, cùm me videbitis à morte rediuiuum, & cõtra mũdi gaudium vertetur in mœrorem. Discruciabit enim eum & conturbabit mea resurrectio, sicuti vos gaudio afficiet. Apertè autem tantùm dicit, tristitia discipulorum vertendam in gaudium, non autem mundi gaudium vertendum in tristitiam, quia illud dicere sufficiebat ad cõsolationem discipulorum, ob quam hæc dicũtur. Implicitè tamen etiam significat mundi gaudium immutandum. Si enim discipulis plorantibus mũdus erat gauisurus, & id quod discipulis fuit mœroris causa, mundo futurum erat causa lætitiæ, necessario etiam econtrà, discipulorum mœrore mutato in gaudium, mundi gaudium in mœrorem erat vertendum. Cæterùm, vt priùs cœpimus dicere, sic Dominus hunc suum temperauit sermonem, vt per eum non tantùm Apostoli munirentur contra instantẽ ipsis tũc mœrorem, sed & ipsi & tota fidelium Ecclesia contra omnes præsentis vitæ afflictiones & angustias. Itaque hac sententia totum Ecclesię & omnium iustorum statum pulchrè delineauit Christus sapientia patris, nempe quòd eorum sit vt mũdanis hominibus gaudentibus de eorum oppressione, ac de bonis præsentis vitæ, ipsi lugeant, afflictiones ferant, se seque voluptatibus præsentibus subtrahant, hoc ipso se consolantes, quòd eorũ tristitia mox sit vertenda

da in gaudium, quòd non solùm fit post hanc vitam quando tamen id fit certissimè & perfectissimè, sed etiam frequenter in hac vita, in qua subinde Deus iustis concedit ab impiorum oppressione refrigerium, quemadmodum Ecclesiæ suæ frequenter post grauissimas tyrannorum & hæreticorum persecutiones concessit tranquillam pacem cum summo Ecclesiæ gaudio, summoque impiorum mœrore. Huc facit quod dicitur, *Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.* Et Isaias, *ad punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te*, Et, *Beatim qui lugent, quonia ipsi consolabuntur.*

MVLIER CVM PARIT, TRISTITIAM HABET, QVIA VENIT HORA EIVS: CVM AVTEM PEPERIT PVERVM, IAM NON MEMINIT PRESSVRÆ, &c.] Prædictum gaudii post mœrorem successum declarat per vulgare ac certissimum exemplum, quod tamen non simpliciter ad hoc valet, vt promissum successum gaudii post mœrorem ostendat & credibiliorem faciat, sed etiam ob alia optimè deseruit proposito. Et primùm ad designandum illud, quòd quemadmodum mulieris iam parientis magnus quidem, sed breuis est dolor, quique mox conuertit & in maximam lætitiam, & in solidam atque diuturnam: ita enim Apostolorum animi grauissimo dolore ob Domini sui mortem detinendi erant, sed dolore breui, & qui & in summam & in perpetuam mutandus esset lætitiam. Ob magnitudinem enim doloris in parturientibus, sæpissimè etiam Prophetæ huiusmodi vtuntur similitudine, vehementem alicuius dolorem, vel afflictionem significare volentes, cùm dicitur, *ibi dolores vt parturientis*, &, *Torsiones & dolores tenebunt eos, quasi parturiens dolebunt.* Itidem aliis locis scripturæ, Breuitatem autem doloris in parturientibus indicat Dominus, cùm dicit, *tristitiam habet, quoniam venit hora eius*, vt scilicet, pariat. Similiter magnitudinem gaudii, quod in eis succedit grauissimo dolori, indicat cùm dicit, *Iam non meminit pressuræ.* Magnam enim oportet esse voluptatem, quæ tantum & tam recentem dolorem non solùm mitiget, & tollat, sed etiam subitò eius tollat memoriam. Notat autem Augustinus dictum, *cùm pepererit puerũ*, quòd maior sit lætitia ex nato masculo quàm fœmella: sed Græcis est τὸ παιδίον, quod vtrique sexui est commune, sicut & Latinis frequenter nomen, *puer.* Secundò, & ob id similitudo illa proposito cõuenit, vt indicat Diuus Chrysostomus, quòd sicut illud ipsum quod est in parturiente doloris causa, adfert succedentis lætitiæ materiam: ita res illa vnde dolorem concepturi erant Apostoli, causa erat futura eius vnde postea erant gauisuri. Mors enim Christi causa fuit resurrectionis eius sicut partus causa est eius qui in lucem editur hominis. Iam ideo illud exemplum huic loco optimè quadrat, quòd Christus per mortem quasi per quendam vterum genitus & solutis doloribus mortis, natus sit nouus homo in mundum, propter quod *primogenitus* dicitur *ex mortuis*, & in resurrectione interpretatur Paulus impletum illud Psalmi. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Actorum decimo tertio. Significatur ergo mœrorem Apostolorum fore veluti de doloribus partus nouæ prolis, eorumque lætitiam fore de noua noui hominis generatione ac natiuitate: ideoque notat Diuus Chrysostomus dictum esse potiùs, *quia natus est homo in mundum*, quàm quia natus est sibi filius, quòd sic magis conueniret significando mysterio. Certè ob prædictas rationes primitiua Ecclesia ex Apostolorum potissimùm collecta collegio Apocalyps. 12. etiam vocatur mulier, *quæ in vtero habens clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret, & peperit filium masculum: qui raptus est ad Deum & ad thronum eius.* Illo enim loco partus filii masculi, qui proculdubio est Christus, magis videtur referendus ad resurrectionem Christi, quàm ad natiuitatem eius ex vtero virginis Mariæ, quia cum dolore & cruciatu suo & fidelium Apostolorum peruenit Christus ad resurrectionem, & post eam generationem mox raptus est ad Deum. Applicat autem Dominus allatum exemplum suo proposito simpliciter, dicens, *Et vos igitur nunc quidem* ob meum abitum & passionem, *tristitiam habetis*, verùm rursum, *ego vos mox videbo* resuscitatus, & tum mœrore omni pulso, *gaudebit cor vestrum* in me, & de me, nec gaudebit momentaneo & breui gaudio, sed perpetuo. Non enim, vt modò, vestrum in me gaudium tunc tolletur, sed *gaudium illud nemo tollet à vobis*, quòd certò eritis persuasi me semper in bonum vestrum viuere. *Christus* enim *resurgens à mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur.* Atque hæc quidem litteralis est huius loci tractatio. Cæterùm quatenus hic locus per accommodationem etiam ad vniuersos extenditur iustos & totam fidelium Ecclesiam, probè etiam huic loco conuenit exemplum parturientis mulieris. Singuli enim iusti & tota fidelium Ecclesia, similes sunt mulieri parturienti. In præsenti enim sæculo tempus est partus bonorum operum, tempus est vt Ecclesia multos Deo filios progignat. Cui partui dum insistunt iusti, graues patiuntur à carne & à mundo dolores & afflictiones, verùm non solùm post dolores istos momentaneos, sed etiam per illos succeder in vita æterna gaudium & maximum & sempiternum, quo vnusquisque se gaudebit per illos dolores natum in regnum cœlorum, aut etiam alios per ipsum natos in nouum illum mundum. Nec enim, inquit Beda, nouum debet videri, si natus dicatur qui ex hac vita migrauerit. Sicut enim consuetè nasci dicitur, cùm quis de vtero matris procedens in hanc lucem ingreditur, & particeps fit huius vitæ: ita potest natus appellari, qui solutus à vinculis carnis ad lucem æternam sublimatur, & cælestis fit particeps vitæ, vnde sanctorum solennia non funebria, sed natalitia vocãtur. Est autem sanctorum gaudium simile gaudio puerperæ: quæ non meminit ampliùs pressuræ quia nihil in eis remanet mœroris præsentis & malorum: qui ad cœlestem transferuntur felicitatem, non eos contristat malorum memoria, sed inde potius voluptatem concipiunt. Et illis ergo omnibus nunc dicitur, Vos quidem nunc tristamini, quoniam ablatus est à vobis sponsus, & ab illo in doloribus & laboribus multis derelicti. Iterum autem videbo vos in nouissimo die, & tunc ex cõtemplatione præsentiæ meæ gaudebit cor vestrum in æternum. *Adimplebis*, inquit Psalmista, *me lætitia cum vultu tuo, delectationes in dextera tua vsque in finem.* Dicit autem potius *iterum videbo vos*, quàm, iterum videbitis me, vt à suiipsius exhibitione & manifestatione intelligeretur pendere quòd eum rursum fideles essent visuri. Neque enim Apostoli post resurrectionem Christum potuissent videre, nisi se illis videndum exhibuisset: ac similiter est de iustis respectu futuræ visionis Christi. Iam & alia ratione illud, *videbo vos*, Christi insinuat benignitatem, ne putari posset ip-

ſum iam ad ſublimiorem tranſlatum conditionem, dedignaturum aſpicere ſuos, quemadmodum ferè in hominibus accidere ſolet. Reliquum eſt vt hinc diſcamus, tempus præſentis vitæ eſſe tempus luctus, ſed luctum hunc momentaneum eſſe, & fortiter nobis tolerandum, ſi conſideremus gaudium vitæ futuræ, quod proculdubio æternum & maximum obtinget lugẽtibus in præſenti ſæculo, quemadmodum id infinitæ docent ſcripturæ.

Et in illo die me non interrogabitis qvicqvam, &c.] Diuus Auguſtinus legit *rogabitis*, & notat verbum hoc ſignificare duo, petere ſcilicet,& interrogare, ſicut & verbum Græcum huic correſpondens ἐρωτάω. Nam hoc interpres poſtea vertit pro rogare,id eſt,poſtulare. *Non dico vobis quia ego rogabo patrem.* Præſenti autem loco magis conuenit verbũ illud accipi pro interrogare, quemadmodum vertit noſter interpres, quia Dominus iſtud videtur ſubieciſſe in conſolationem Apoſtolorum de quibus ſtatim dictum eſt quòd volebant eum interrogare. Ne ergo eos cruciaret quòd pleraque adhuc in verbis ipſius non intelligerent, ac pergerent interrogare quæ tunc intelligere non poterant, promittit venturum tempus quo omnia edocti & cognoſcentes non opus habebũt quicquam interrogare ipſum. Cæterùm ſiue legatur, *interrogabitis*, ſiue *rogabitis*, pro poſtulabitis, quæſtio ſemper eſt de veritate huius ſententiæ, ſi per hoc quod dicitũr, *In illo die*, intelligatur tempus à reſurrectione, quia in illo leguntur Apoſtoli quædam interrogaſſe Dominum, (Petrus enim de Ioanne interrogauit, *Domine hic autem quid?* & Apoſtoli omnes, *Domine*, inquiunt, *ſi in tempore hoc reſtitues regnum Iſraël*, & certum eſt eoſdem multa petiſſe à Domino iam in cœlos aſſumpto. Itaque hac motus ratione Diuus Auguſtinus vt priùs eſt dictũ, putat per illum diem hîc deſignari tempus futuræ vitæ,& in illo tempore implenda quæ præcedunt de triſtitia mutanda in gaudium per viſionem Domini: ſicut & quod in ca. Ioannis 14. Dominus dicit, *Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos*, &c. *In illo die cognoſcetis quia ego in patre*, putat potiùs referendum ad tempus vitæ futuræ, quàm ad tempus poſt reſurrectionem. Verùm intelligendo ea quæ præcedunt impleta in Apoſtolis poſt reſurrectionem qui eſt, vt diximus, ſimplicior intellectus, vt cum dicitur, *In illo die*, deſignetur tempus à reſurrectione, dicendum id quod hic dicit Dominus ex parte quidem impletum ante Domini aſcenſionem, perfectè vero poſt ſpiritus miſſionem, ſicut & illud, *In illo die cognoſcetis, quia ego in patre*, &c. Poſt reſurrectionem enim, quia Chriſtus aperuit eis ſenſum vt intelligerent ſcripturas, non ita habebunt opus de his interrogare ipſum, quæ modò nõ intellexerũt, & de quibus eum modò interrogauerunt, aut interrogare cupiuerunt. Poſt acceptum autem ſpiritum ita ab eo edocti ſunt omnem veritatem, vt corporalem Chriſti præſentiam ad diſcendum aliqua, non requirerent. Senſus eſt ergo, *In illo die*, hoc eſt, in illo tempore, cùm me vos reuiſente cor veſtrum gaudebit, & gaudium veſtrum per ſuperuenientem ſpiritum fuerit confirmatum, non vt modò interrogabitis me quicquã, edocti nimirum omnia partim à me, ſed pleniùs à ſpiritu de quo vobis dixi quòd docebit vos omnia,& deducet in omnem veritatem. Itaque cùm dicitur, *In illo die*, demonſtratur tempus à reſurrectione, ſed potiſſimùm illud quod fuit poſt acceptum ſpiritum: ſicut & cùm dicitur poſtea, *In illo die, in nomine meo petetis.*

Ioan. 21.
Act. 1.

Amen, amen dico vobis, si qvid petieritis patrem in nomine, &c.] Superiori ſententia ad conſolationem ſuorum Apoſtolorum promiſit eis omnium poſt ſuum reditum cognitionem: nunc verò etiam omnium quæ petent impetrationem, quòd iam quartò in ſermone apud Ioannem eis promittit, identidem in narratione malorum quæ Apoſtolis erant obuentura eadem inculcans, confirmandorum animorum gratia. Solita autem ſua aſſeueratione hanc promiſſionem ſuam confirmat, quòd vt maximè hæc promiſſio faciat ad fidelium conſolationem, ita ægrè diffidentia humanæ mentis induci poſſit vt ei credat. Cæterùm quoniam hæc Domini promiſſio videri poſſet in multis inefficax eſſe & inanis, eò quòd plerique multa petant patrem in nomine filii, nec tamen impetrent, primùm obſeruandum quibus iſtud ſit dictum, Apoſtolis nimirum,& in illis his qui illis eſſent ſimiles. De Apoſtolis autem poſtea dicit Dominus ideo eos à patre facilè quæ petent impetraturos, quia pater eos amaret, eo quòd ipſi filium amarent, & crederent in eum. Qui ergo hac in parte ſimiles ſunt Apoſtolis, ad eos hæc pertinet promiſſio, non autem ad eos qui Chriſtum auerſantur. Vnde Propheta: *Voluntatem*, inquit, *timentium ſe faciet,& deprecationem eorum exaudiet.* Secundo obſeruandum, quòd dicatur, *ſi petieritis*. Petere autem eſt deſiderare, & deſiderium actus eſt non oris, ſed animi,& voluntatis. Non orant ergo, nec petunt patrem qui ore tantùm preces pronuntiant, & non etiam ex animo id quod ore petunt, deſiderant, ſuum deſiderium eleuatione animi in Deum & ardore declarando. Quales ſimiles ſunt his de quibus dicit Dominus apud Iſaiam, *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè eſt à me.* Obſeruandum tertiò, quòd dicatur, *ſi petieritis in nomine meo.* Eſt autem petere in nomine Chriſti, vt priùs dictum eſt, petere cum inuocatione nominis Chriſti, hoc eſt, potentiæ & meritorum eius, hoc eſt, poſtulare aliquid ſibi concedi per ipſius potentiam aut propter ipſius merita. Et cùm Dominus dicit, *Si quid petieritis in nomine meo hoc faciam*, quod bis dixit in præcedenti apud Ioannem ſermone, petere in nomine Chriſti, videtur eſſe poſtulare aliquid inuocando potentiam & virtutem ipſius, quia ſequitur, *hoc faciam*, vt ſic dictum ſit, *ſi petieritis in nomine meo*, quomodo Propheta petiit in nomine Dei dicens, *Deus in nomine tuo ſaluum me fac, & in virtute tua iudica me.* Cùm verò dicit, *ſi petieritis patrem in nomine meo dabit vobis*, quod itidem bis dicit in hoc ſermone, petere in nomine Chriſti videtur eſſe, poſtulare aliquid propter ipſius merita, vt hoc ſit petere in nomine Chriſti, cùm dicimus cum Propheta, *Propter Dauid ſeruum tuum non auertas faciem Chriſti tui & protector noſter aſpice Deus, & reſpice in faciem Chriſti tui.* Quibus locis ſancti patres intelligunt nos poſtulare, vt propter Chriſtum & intuitu meritorum eius, pater nos exaudiat: quomodo & Sanctus ille Franciſcus, cùm ſacra Euchariſtia in tremendis illis myſteriis oſtendebatur, dicere ſolitus erat, *Domine Deus cœleſtis pater, reſpice in hanc glorioſam Chriſti tui faciem, & miſerere mei.* Sic enim qui regem aliquid orat in nomine alterius, precatur vt illius intuitu & propter illum ſibi gratum, concedat quod petitur. Sciendum tamen quòd Eccleſia nouum hoc loco precandi modum edocta, nempe in nomine Chriſti

Pſal. 144.
Iſaia 29.
Pſalm. 53.
Pſal. 131.
Pſalm. 83.

Christi in suis ad patrem precationibus adiungit in fine, per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum. Non dicit, propter Dominum nostrum, sed Per Dominum nostrum, idq; ob id rectè ne intelligeremus Christum in his quę à patre accipimus tantùm cõuertere, tanquam eum qui meruit, sed etiam tanquam eum per quem omnia pater præstat, sicut per eum fecit & sæcula, & omnia quæ sunt in mundo. Itaque cùm certum satis sit ex hoc loco modum illum precandi sumpsisse Ecclesiam, patet etiam qui secundùm Ecclesiæ intellectum sit, petere patrem in nomine Christi, nimirum postulare aliquid per illius merita, & per illius virtutem atque potentiam patri æqualem, aut, vt vno dicam verbo, postulare aliquid per illum tanquam mediatorem inter Deum & homines. Mediator enim non est, nisi quatenus Deus simul & homo. Plus est ergo postulare per Christum quàm propter Christum, cũ propter includatur in præpositione, per, non autem econtra. Sed vt ad propositum redeamus, ideo aliqui Deum inuocantes non exaudiuntur, quia non petunt in nomine Christi: quales sunt non solùm Turcæ & Iudæi, sed etiam qui in suis precationibus nituntur propriis meritis, & non potissimùm atque adeò solùm meritis Christi. Non tamen peccat hac in parte Ecclesia, dum propter sanctorum merita precatur exaudiri, quia illorũ merita scit esse nulla nisi propter merita Christi, scitque eorum merita, Christi esse merita cuius sunt membra: proinde etiam tunc orat in nomine Christi, cùm propter sanctorum merita precatur exaudiri, & quæ propter illorum merita precatur, orat sibi concedi per Christum, declarans se Christi meritis potissimùm niti, & sanctorum merita non esse efficacia nisi per Christum. Dicitur enim in canone, *quorum meritis precibúsque concedas, vt in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio, per Christum Dominum nostrum.* Quartò etiam illud dicendum pro absoluta huius promissionis veritate ostendenda, in hac promissione subaudiendum aliquid quod in omnibus similibus sententiis est intelligendum, nempe si rectè & debitè petieritis aliquid in nomine meo. Nam, vt dictum est, circa illud Matth. *Omnis qui petit accipit, &c.* sicut in sententiis quibus aliquid promittitur facientibus, quippiam, semper intelligitur, si modò id rectè fecerint. Vnde dicitur Sapien. sexto. *Qui custodierint iustitiam iustè, iustificabuntur,* ita in sententiis quibus promittitur orantibus exauditio, intelligendum, si rectè petant. Hanc enim conditionem intelligendam insinuauit Iacobus, dicens, *Petitis & non accipitis, eò quòd malè petatis.* Iam non rectè petunt, qui non pro magnitudine eius quem petunt, & rei quam petunt ardenter, instanter & reuerenter petunt, quique non cum firma petunt fiducia. Non rectè petunt in nomine Christi, qui indigna petunt nomine Christi, qui præsentia bona aut malorum præsentium depulsionem precantur absolutè, & non sub conditione ordinis ad Dei gloriam aut propriam salutem qui denique rectam in Christum fidem non habent. Cùm enim Christus saluator mundi sit à Deo datus, non rectè à Deo in illius petitur nomine, quicquid contra rationem petitur salutis: cumque nemo inuocare possit nomen Domini, teste Paulo, nisi credat in illum, nemo etiam rectè potest petere in nomine Domini, nisi rectè credat in illum. Imò secundùm Augustinum vtrique horum, qui, scilicet, aut petunt aliquid contra vel præter rationem salutis, aut non rectam habent in Christum fidem, absolutè non petunt in nomine Christi. Tractatu enim 73. circa illud, *Quodcumque petieritis in nomine meo hoc faciam: quodcumque,* inquit, *petimus aduersus vtilitatem salutis, non petimus in nomine saluatoris.* Tractatu vero 102. circa sententiam præsentis loci. *Qui,* inquit, *hoc sentit de Christo, quod non est de vnico Dei filio sentiendum, non petit in eius nomine, etiamsi non taceat in eo litteris ac syllabis Christum, quoniam in eius nomine petit, quem cogitat cùm petit.* Idem Augustinus notat, quòd cùm dicitur, *si quid petieritis,* rectè intelligi possit, vt hoc quod ait, *si quid,* non quodlibet intelligatur, sed aliquid quod in beatæ vitæ comparatione non sit nihil: quæ tamen annotatio parum conuenit Græcæ lectioni, quæ non habet hoc loco, *si quid petieritis,* sed, *quæcumque petieritis.* Iam & illud facit pro absoluta huius promissionis veritate ostendenda, quod Diuus Augustinus admonet illis verbis, *dabit vobis,* ea significata beneficia, quæ ad eos qui petunt propriè pertinet. Nam alioqui sancti pro aliis orantes, siue amicis, siue inimicis, non semper exaudiuntur, quia illi indigni sunt qui accipiant quod eis sancti precãtur. Exaudiuntur autem omnes sancti pro seipsis orantes, dum rectè quid sibi petunt in nomine Christi. Non est tamen verisimile Dominum hac sententia tantùm voluisse significare eas iustorum exaudiendas preces, quibus sibiipsis aliquid precarentur, qui hanc generalem sententiam suprà subiecit in confirmationem eius quod dixit, credentes in se etiam facturos ea opera quæ ipse faciebat, intelligens ad litteram opera miraculorum, quæ vtique non sunt beneficia pertinentia ad eos qui ea operantur, sed potiùs ad alios pro quibus ea petunt à Deo. Proinde per illud quod ait, *dabit vobis,* simpliciter videtur significari, Deum exauditurum eorum preces, siue quibus bene precantur aliis, siue quibus bene precantur sibi. Rex enim alicui pro alio licet roganti dicitur dare quod petit, dum preces illius exaudit, & illius nomine alteri dat quod petitur. Quòd autem iusti pro aliis orantes non semper illis impetrant quæ petunt, id nequaquam prouenit ex orationis inefficacia, sed ex incapacitate & indignitate eorum pro quibus precantur. Quantùm ergo est ex parte sua, Deus qui eorum orationem gratam habet & acceptat, paratusque est quantum in se est, dare, quæ rogantur, dat sanctis quæ precantur pro aliis. Et alioqui eorum pro aliis oratio, ipsis est salutaris & efficax. Redit enim fructus orationis ipsorum in sinum ipsorum. Vnde Apostolis mandans, vt ingressi domum pacem illi precarentur: *Et si,* inquit, *fuerit ibi filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur.* Quibus verbis satis docet quomodo Deus iustorum pro aliis preces semper exaudiat, & det eis quæ precantur. Iam & alia ratione declarari potest, nihil obstare huius promissionis veritati, quòd sancti pro aliis orantes non semper illis quæ petunt impetrent. Nam si sancti rectè orent, quæ aliis petunt, non eis petunt concedi, nisi sub implicita vel explicita conditione, quatenus, scilicet, eorum saluti expedit, aut diuina iustitia permittit. Magis obseruandum aliud, quod etiam circa hæc verba, *dabit vobis,* admonet Diuus Augustinus: Accipiet, inquit, quando debet accipere. Quædam enim non negantur, sed vt congruo dentur tempore differuntur. Dat ergo semper iustis Deus quę salubriter petunt, quãuis non semper det quando dari vellent. Et hæc quidem

Psal. 144. Matth. 7. Sap. 6. Iacob. 4. Rom. 10. Matth. 10 Luc. 10.

quidem dicta sufficiant, pro ostendenda generalis huius promissionis aut similium veritate.

VSQVE MODO NON PETISTIS QVICQVAM IN NOMINE MEO,] Ex his quæ circa præcedentem sententiam dixit D. Aug. notat hanc sententiam dupliciter posse intelligi. Primò, vt ideo dicatur non petisse quicquā in nomine Christi, quia nomen illud hactenus non cognouerunt, sicut cognoscendum erat. Altero modo, quia in comparatione rei quam petere debuissent, pro nihilo habendū erat quod petierant: alioqui enim multa videntur priùs petiisse Apostoli etiā in nomine Christi, quia in eius nomine dæmonia eiecerant, morbos curauerant. Simpliciùs tamen fuerit intelligere Dominum significasse absolute, Apostolis nihil eatenus petiisse patrē in nomine Christi. Etsi enim spiritus immundos eiecerant, & morbos curauerāt in nomine Christi, non tamen in nomine Christi tunc patrē rogabant, quē hoc nouo orandi modo precari necdum edocti erant. Docuit enim priùs suos orare patrem, sed tunc eis non tradidit hunc orādi modum qui tradendus ante istud tempus non fuerat, quando futururum mox erat, vt nomen Christi, eiusque apud patrem vis fidelibus iam manifestaretur.

PETITE ET ACCIPIETIS, VT GAVDIVM VESTRVM SIT PLENVM, &c.] D. Augustinus illud *vt gaudium vestrum sit plenum*, refert ad verbum, *petite*, & coniunctionem, *vt*, accipit expositiue, vt significetur hac parte quid velit Dominus nobis esse petendum, & sit sensus, *Hoc petite in nomine meo, vt gaudium vestrum sit plenum*, hoc est, petite gaudii vestri plenitudinem, quæ continget in vita futura: Hoc enim est quod ante omia & maximè est petendum in nomine Christi, & propter quod omnia alia sunt petenda, quæ rectè in illius petuntur nomine. Verùm secundùm alios rectiùs ea pars refertur ad verbum, *accipietis* vt coniunctio, *vt* finem denotet, sit sensus, Petite deinceps patrem in nomine meo, & accipietis ab eo quod sic petitis idque propterea, *vt gaudium vestrum*, quo in me & de me gaudere cœpistis, *sit plenum* & perfectum dum per me omnium vestrorum votorum efficiemini compotes, dumque intelligetis, omnipotētiam nominis mei, & proinde nō vanam esse fidem & spem quam in me collocastis. Secundū hunc ergo intellectum plenitudo gaudii, de qua hic est sermo, non solùm pertinet ad vitam futuram, in qua perfectissima erit gaudii plenitudo, quādo tantum erit gaudiū vt ei ampliùs non sit addendum: sed etiam & maximè ad vitam præsentem, in qua fidelium in Christo gaudium impletur & perficitur, dum per illum se vident à patre impetrare quæcunque petunt intelliguntque suæ fidei veritatem atque spei certitudinem. Impletur & alia ratione gaudium fidelium in Christo, dum accipiunt quæ illius petunt nomine, nimirum quia acccipietis Spiritum sanctum & eius dona, (hæc enim maximè in illius sunt petenda nomine) fortes efficiuntur contra vitia, & à conscientiæ accusatione liberantur, atque ob id spirituali replentur gaudio, quod fructus est Spiritus. Hanc rationem indicat Cyrillus, sic scribens, *Orandum igitur est in nomine saluatoris, si exaudiri à patre volumus, vt accipientes quæ petierimus, spirituali gratia repleti: & prudentiores per spiritum facti, aduersus sordidas possimus voluptates militare, & ita amore virtutis in dies ardentiores & fortiores ad opera sanctificationis facti, retributionis spe gaudeamus, & mæstitia conscientiæ criminum depulsa, gaudio Christi mentes nostras repleamus.* Subiicit autē idem de nouo isto orationis modo, quod & ipsum hic annotare visum est. *Hic*, inquit, *orandi modus priscis omnino fuit ignotus, constituitur autem modò à Christo, quando emendationis tempora effulserunt, & omne nobis bonum per ipsum absolute cōcessum est. Nā sicut nihil à lege consummatum fuit, sicut iustitia eius imperfecta: sic orandi modus mancus in ea inueniebatur.* Hæc ille, explicans his verbis illud, *Vsque modò non petistis quicquam in nomine meo.*

D. Cyril.

HÆC IN PROVERBIIS, &c.] Quemadmodum in superiori apud Ioannem sermone quem Dominus in domo habuit sedendo, cùm iam finem illi imponere vellet, sermonis obscuritatem mitigauit, pomittendo eis omnium postea per spiritum dandam cognitionem: ita & iam finem facturus huius sermonis, tollit ab Apostolis occasionem tristitiæ quā ex sermonis poterant obscuritate concipere significans præsenti tempori competere hanc obscuritatem, instare autem tempus quò omnia clariùs sit illos docturus, maximè de patre, cuius ignorantia singulariter torquebat Apostolos vt patuit in superioribus. Itaque cùm in his quæ mox præcedunt Apostolos Dominus cōsolatus sit, nomine patris promittendo ipsum omnia eis quæ in suo peterent nomine concessurum: nunc alia ratione etiam patris nomine eos consolatur, promittendo eis illius per se claram apertamque cognitionem. Cæterùm dictio, *prouerbium*, sicut & ea quæ Græcis est παροιμία, non accipitur hoc loco propriè, sicut Ioannis decimo, cùm dicitur. *Hoc prouerbium locutus est Iesus*, quemadmodum ibi est annotatum: sed & à Diuo Basilio scribente initium Prouerbiorum, vbi sic habet Iano interprete. Prouerbiorum vox, apud Græcos parœmia, extra scripturæ vsum de sermonibus vulgarioribus vsurpantur, & de iis quæ in viis plerunque dicuntur, œmos enim apud externos via nominatur. Vnde etiam parœmiam diffiniunt, verbum ad viam vulgi vsu tritum, & quòd à paucis ad plura similia transsumi potest. Apud nos autem, parœmia est sermo vtilis, cum moderata obscuritate editus: multā quidem per se vtilitatem complectens, multam verò etiam in profundo intelligentiam occultans. Vnde etiam Dominus: Hæc inquit, in parœmiis vobis dixi: venit tempus quando non ampliùs in parœmiis, sed libere loquar vobis: tanquam parœmiacus sermo liberum & apertum dicendi modum non habeat, sed obliquę suam sententiam acutioribus manifestet. Hæc ille. Sic & Diuus Cyrillus: Prouerbium (inquit) modò occultiorem adumbratum sermonem appellauit, qui cùm obscuritate tegatur, non facile ab audientibus capitur. Sensus ergo est, Hæc pro vestro captu & temporis exigentia locutus nunc sum vobis obscurius, ac veluti per prouerbia: at ne vos contristet sermonis obscuritas, *venit hora*, id est, instat tempus, *cùm iam*, id est, ampliùs *non loquar vobis in prouerbiis*, hoc est, obscuro sermone, *sed palam*, liberè & manifestè *annunciabo vobis de patre meo*, cuius videndi & cognoscendi maximo tenemini desiderio. Hanc autem promissionem quanquā perfectissimè Christus in sanctis adimpleat in futura vita, in qua gloriā patris dat conspicere facie ad faciem, & euacuata ea cognitione quæ est ex parte, & per speculum in ænigmate, succedit perfecta & clara Dei cognitio: oportet tamen hoc loco intelligere à Christo impletam in præsenti sæculo, partim quidem post resurrectionem, cùm aperiebat illis sensum vt intelligerent scripturas, & per quadraginta dies

dies apparebat eis,& docebat de regno Dei,vt dicitur Act. 1. perfectiùs verò post missionem Spiritus sancti,per quem eos Christus perfectiori & clariori donauit patris rerumq; diuinarum cognitione. Sequitur enim *In illo die in nomine meo petetis.* Cœperunt autem Apostoli petere patrem in nomine Christi, post eius ascensionem & spiritus missionem, Dicit ergo, *In illo die*, id est, in illo tempore, quo à me per spiritum meum perfectiore patris donati fueritis cognitione, ex qua & mei cognitionem perfectiorem accipietis, tunc in nomine meo petetis patrem quod modò non facitis, quod me non satis cognoscatis, nec patrē meum. Tunc etiam in nomine meo petetis, quia spiritus vobis suggeret orandi modum & fiduciam.

A

ET NON DICO VOBIS, QVIA EGO ROGABO PATREM DE VOBIS. IPSE ENIM PATER AMAT, &c.] Tertia iam ratione eos consolatur occasione accepta à patre, estque hæc ratio omnium efficacissima. Quid enim magis consolari poterat Apostolos, quam quòd intelligerent se adeò gratos patri, vt quasi intercessore opus apud illum non haberent, ille vltro sponte omnia rogantibus præbiturus esset. Non negat autem se rogaturum patrem *de*, id est, pro Apostolis & fidelibus. Id enim contrarium esset multis scripturis, atque ei quod in superiori dixit sermone, *Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis*: sed dicit se modò non dicere quod prius dixit, *Ego rogabo patrem*, significans non opus esse vt sic dicat, quasi pater parum erga eos propensus esset, & hac de causa intercessore apud eum indigerent: quemadmodum in hominibus, tum demum intercessorem aliquem quærimus apud eum à quo quid obtinere contendimus, cùm illum aut nobis offensum aut parùm amicum putamus, Orat autem Christus etiam num patrem pro nobis in cœlis, non eo modo, quo in terris prostratus pro nobis, sed potissimùm quia suum corpus suaque vulnera pro nobis repræsentat in conspectu Dei, iuxta illud Diui Pauli in epistola ad Hebræos, *introiuit in ipsum cœlum vt appareat nunc vultu Dei pro nobis.* Sed & Apostolus Ioannes dum postquam dixit, *Aduocatum habemus in cœlis apud Deum patrem Dominum nostrum Iesum Christum,* subiicit, *& ipse est propitiatio pro peccatis nostris*: significat ideo eum esse aduocatum, quia ipse est ipsa propitiatio. Propitiatio autem est ratione suæ pro nobis incarnationis, & passionis, quam conspectui Dei semper exhibet iam in cœlos translatus. Atque hanc eius pro nobis intercessionem necessariam nobis esse satis significat, dum docet in nomine suo petendum, atque patrem amare fideles non alia ratione quam quia ipsi filium amarent, & crederent in eum. Miro ergo modo & intercessionis suæ necessitatem significant, & tamen ab ea apertè prædicanda abstinet ad maiorem suorum consolationem & benignitatis paternæ declarationem. Quanquam inquit, verè dicere possem, vt aliquando dixi, quod ego patrem pro vobis sum rogaturus, id tamen modò non dico, ne hinc putetis patrem vobis parum bene affectum. *Ipse enim pater* vltrò & sponte *amat vos*, & proinde non poterit non vltro vobis tanquam amicis indulgere quæ petetis eum. Amat autem vos, propter me quem vnicè amat, nimirum *quia vos me amastis*, & credidistis, quòd à Deo exiuerim, Cæterùm quod dicit, *pater amat vos quia vos me amastis*, non sic est accipiendum, quasi nostra dilectione præueniamus absolutè omnem

B

Hebr. 9.

1. Ioan. 2.

patris erga nos dilectionem, eamque promereamur primi. Id enim Pelagianæ est hæresis: sed quòd dilectio nostra ratam faciat patris erga nos dilectionem, quodque nostram dilectionem sequatur dilectio patris quoad aliqua noua dilectionis indicia, vt pote ad exaudiendum semper nostras omnes preces, sicut dictum est suprà circa illud, *Qui diligit me, diligetur à patre meo.* Aut dicit, *pater amat vos, quia vos me amastis*, nimirum quia amat in vobis id quod in vobis fecit qui nihil in homine amare potest, nisi quod suum est. Sic enim hunc locum doctè tractat Diuus Augustinus, Amorem, inquit, nostrum pium quo colimus Deum, fecit Deus, & videt quia bonum est: ideo quippe amauit ipse quod fecit. Sed in nobis non faceret quod amaret, nisi antequam id faceret, nos amaret. Obseruandum autem Dominum asserere, patrem diligere eos non tantum ob fidem, sed etiam ob dilectionem, cōtra eos qui solam fidem sine charitate asserunt iustificare, aut ad salutē sufficere. Cùm autem dixisset, *credidistis quia à Deo exiui*, vt hanc ipsorum fidem confirmaret, & rectam approbaret, atque ex ea fide eos etiam proueheret ad fidē eius quod toties affirmauit, se ire ad patrem, subiectit, *Exiui à patre, & veni in mūdum, iterum relinquo mundū & vado ad patrem.* In qua sententia, *iterum*, denotat alterum iter, non alteram mundi relictionem Veluti primum enim iter fuit exisse à patre & venisse in mundum, secundum exisse è mundo, & iuisse ad patrem, vnde in duplici hoc itinere ipsorum terminorum ordo est inuersus, quia primum incepit à patre & terminabatur in mundum: secundum incepit à mundo, & terminabatur ad patrē: quare patet quod sicut illi, *veni in mundum*, respondet, *relinquo mundum*: ita illi, *exiui à patre*, respōdet, *vado ad patrem*, proinde illud, *Exiui à patre*, intelligendum est potissimum de exitu filii temporali, quo scilicet, dicitur missus à patre ratione incarnationis, non autem de exitu eius æterno, quo ratione æternæ generationis exiuit filius à patre: quanquam huiusmodi exitus etiam hîc satis includatur, quia in eo quod dicitur, ipsum cùm veniret per assumptionem humanitatis in mundū, exiuisse à patre, includitur ipsum prius fuisse apud patrem, apud quem cùm semper manserit, nec eum vnquam reliquerit, & eo non sit inferior, non potest ab eo intelligi temporaliter exisse, nisi naturalem suam ab eo accepisset originem, quemadmodum patet ex his quæ priùs sunt dicta.

C

D

DICVNT EI DISCIPVLI EIVS, ECCE NVNC PALAM LOQVERIS, ET PROVERBIVM, &c.] Discipuli cùm priùs abiecto animo obmutuissent, & inter sese anxie disquisissent quid esset quod Dominus diceret, *modicum & non videbitis me*, &c. nunc recreati postremis illis Christi verbis, tum quòd illis apertius iam significasset quomodo dixisset, *videbitis, & non videbitis, & vado ad patrem* tum quòd audirent bona multa sibi promitti, atque inter ea potissimùm quòd pater eos amaret, audirent etiam se commendari ob rectam in Dominum fidem, prorumpunt in verba, sibique persuadent id de quo priùs inter se conquirebant iam satis intellexisse, cùm tamen multum illis deesset veræ intelligentiæ. Dicunt ergo, Ecce quod in posterū te polliceris facturum, id iam nūc præstas. Cùm enim priùs obscurè diceres & ænigmaticè, *modicum & non videbitis me*, &c. nunc manifestè loqueris, & nihil obtectum dicis. Nunc ipsa re edocti scimus te scire omnia, etiam hominum arcanas cogitationes nec opus est tibi, vt quis te interroget de his, quæ

E

discere

discere à te voluerit, eò quòd absque omni facta interrogatione scias quæ à te quis discere cupiat, præueniensque dissoluas quod quæritur. Nam conquirentibus nobis, quid esset prouerbium illud, *Modicum, & non videbitis me*, &c. non interrogatus interpretatus es ea, & quiescere fecisti mentem nostram. Per hoc iam firmius certiusq; credimus quod semper de te credimus, exisse te à Deo. Dei enim solius est corda & cogitationes nosse mortalium. Ex qua explicatione patet, Apostolos postquam dixissent, *scis omnia*, bene subiunxisse, *& non est opus tibi vt quis te interroget*, cùm videri posset dicendum, & non est opus tibi vt aliquem interroges. Ad hoc enim dicunt eum scire omnia, quia arcana hominum nouit, & priusquam interrogaretur interrogatoris nouit volũtatem, cùm nobis sit opus interrogari ab his quos docere aliquid volumus, vt inquisitiones eorum quibus est respondendum nouerimus, *Tibi ergo*, inquiunt, *non est opus vt quis te interroget* ad hoc vt scias quid ille scire desideret, sicut hoc est opus aliis doctoribus. Tibi etiam non est opus, sicut nobis est opus, vt te interrogemus, quò quæ ignoramus discamus à te, qui omnia nosti.

RESPONDIT EIS IESVS, MODO CREDITIS? ECCE VENIT HORA, &c.] Quoniam discipuli iam sibi nonnihil placebãt, Dominus (cui mos erat vbique coercere si quid humanæ arrogantiæ aut fiduciæ sensisset oboriri in animis discipulorum suorum) quo plane discerent sibi diffidere, retulit eam arrogantiam, quòd cùm nondum intelligerẽt quid dixisset, cùm nondum perfectè & firmiter crederent, tamen sibi vendicarent & dictorum intelligentiam, & firmam in ipsum fidem Et ipsi quidem tanquam gratiam aliquam illi præstantes dixerunt. Ex hoc credimus quia à Deo existi quòd à Deo missus sis, & filius Dei sis: ipse verò imperfectam eorum fidem & infirmam aperit: *Modò* inquit, *creditis?* Quod dupliciter legi potest, affirmatiuè scilicet vel interrogatiuè. Et siquidem affirmatiuè legatur, sensus est, Nunc quidem vt dicitis verè creditis, sed ecce adest tempus quo declarabitur quam imbecilla sit hæc vestra in me fides. Si verò interrogatiuè legatur, vt magis est legendum, quòd sic sermo Domini sit efficacior, sensus est, Nunc vobis vendicatis firmam in me fidem. An modo perfectè in me creditis? Nec dum sanè, Arguet enim & conuincet vos tempus quod iam instat. *Ecce enim venit hora, & iam venit.* In quibus verbis, prius *venit*, est præsentis temporis secundum verò, præteriti, & est sensus, Ecce iam instat tempus, nec instat solum sed & iam adest, vt dispersamini vnusquisque in propria, id est, in sua, hoc est, vt non solùm omnes me relinquatis, sed etiam vos mutuò alius alios fugientes, in locum in quo se tutum fore quisque existimabit, ita vt ne consortio quidem mutuo vobis inuicem auxilio solatioque sitis futuri, dum sibi quisque timebit ne alterius indicio prodatur, aut in periculum veniat. Non ergo per propria intelligit proprias Apostolorũ domos, quas certũ est Apostolos, qui Galilæi erant, & in Galilæam non fugerant, non habuisse in Iudæa: sed appellatione propriorum significat latibula ad propriã cuiusque salutem quæsita. Alludit autem Dominus ad prophetiam à se supra citatam, *Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.* Cæterùm ne Dominus videretur conquerendo dixisse, me solum relinquetis, quasi indigeret eorum præsidio & solatio, subiungit, *Et non sum solus, quia pater mecum est*: quasi dicat quanquam destituendus sum hominum amicorum societate, & vos me solùm sitis relicturi, nunquam tamen sum solus, quia semper mecum est, qui vnus mihi pluris est quàm omnium hominum societas præsidium & solatium.

HÆC LOCVTVS SVM VOBIS, VT IN ME PACEM HABEATIS, &c.] His iam Dominus concludit sermonem hunc magnum & prolixum, quem à cœna habuit partim sedens, partim stans. *Hæc*, inquit, omnia quæ modò dixi *locutus sum vobis vt* credẽtes istis *habeatis pacem in me.* Ad hoc enim valent omnes prædictæ promissiones, consolationes & adhortationes, vt & inter sese mutuò pacem haberent in Christo, concordes in fide & dilectione Christiana, & in seipso quisque tranquillam haberet in Christo mentem, quam aduersitates & tẽtationes obuenturæ non perturbarent propter fidem & spem in Christum ex prædicto sermone conceptam. Vt autem intelligerent quare dicat; *pacem in me*, & non putarent per hanc pacem se liberos esse ab omni tumultu & malo, subiecit, *In mundo pressuram habebitis*, quasi dicat, Non dico absolutè vt habeatis pacem, sed vt habeatis pacem in me. In mundo enim nõ habebitis pacẽ, sed pressuram & afflictionem, non solùm nunc quando patiar, verumetiam quamdiu fueritis in mũdo. Ne autem hinc turbarentur, eos erigit, dicens, *sed confidite*, id est, bono sitis animo, *ego vici mundum*, vnde & vos si in me manseritis, facilè per me mundum deuinceetis, maxime cùm semel à me sit deuictus. Duplici ergo nomine per illud quod dicit, *ego vici mundum*, fouet discipulorum fiduciã. Primò, quia bona spes est prostratum semel hostem posse denuò superari: & regno aliquo superato ab exercitus principe, animosi redduntur milites ad debellandas eius aliquas partes. Secundò, quia cùm Christus sit suorũ caput, per ipsum etiam possunt facilè id quod ipse prior fecit quotquot fiduciam collocant in ipsum. Itaque à suæ victoriæ exemplo, & à suo in ipsis auxilio fidentiores eos facit. Dicit autem Dominus se vicisse mundũ, tũ quia eatenus contra omnes mundi machinationes fortiter dimicauit, dæmone cũ omnibus suis satellitibus, Iudæis infidelibus, nihil contra eum præualẽte, sed per opera & doctrinã ipsius superato & confutato: tum quia iãiam per passionem suam, mortem & resurrectionem, diaboli & omniũ mundanorum vires erat fracturus, vt non solum nihil ampliùs possent contra se, sed nec præualere omnibus qui ipsi firmiter fide & dilectione adhærerent. Dicit autem, *vici*, quanquam victoria hæc per passionem erat plenè consummanda, eò quòd passio iam erat inchoata, & iamiam victoria erat consummanda. Deinde quia post suam passionem in omnibus tentationibus quę fidelibus poterãt occurrere, voluit eos muniri ea cognitione qua cogitarent à suo Domino mundum victum, necessariò debuit dicere per præteritum, *Confidite, ego vici mundum.* In mundi autem nomine intelligitur diabolus cum omnibus qui ei adhærẽt, per quos sicuti Christum oppugnauit ita & omnes iustos oppugnare nõ cessat. Oppugnat autem duobus potissimùm modis nempe per voluptatum aliorumque huius mundi bonorum illecebras, quomodo oppugnante se diabolum Christus vicit in deserto post ieiunium quadragenariũ: & secundò per apertas persecutiones & afflictiones, quomodo deinde Christũ oppugnauit diabolus maximè in passione: quale oppugnationis genus hic indicatur, dum dicitur, *In mundo pressuram habe-*

1. Ioan. 4. 15.

habebitis. Hanc mundi victoriam, quam hic Dominus suis per se promittit, etiam Ioan. in epistola sua prima tribuit fidelibus per Christum. Nam capit. 4. dicit. *Vicistis eum, quoniam maior est qui in vobis est, quàm qui in mundo.* Et capite 5. *Omne,* inquit, *quod natum est ex Deo, vincit mundum, & hæc est victoria quæ vincit mundum fides nostra. Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quoniam Iesus est filius Dei?* Ex his autem Christi nouissimis verbis discendum nobis præter hoc quòd iustorum sit in mundo affligi, etiam illud, quo fine Christum in scripturis debeamus audire loquentem nobis, nempe vt quandoquidem in hoc mundo pacem habere nec possumus, nec expedit, in ipso pacem habeamus cordis, qua huius mundi mala & toleremus non molestè, & superemus fortiter, eius præsidio confisi & adiuti.

ORATIO IESV AD PATREM. Ioannis 17.

CAPVT CXXXVI.

HÆc locutus est Iesus, & subleuatis oculis in cœlum dixit, Pater venit hora, clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te, sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne quod dedisti ei det eis vitam æternam. Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui super terram, opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu pater apud temetipsum, claritate quam habui priusquam mundus esset apud te. Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerunt. Nunc cognouerunt quia omnia quæ dedisti mihi abs te sunt, quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis, & acceperunt & cognouerunt verè, quia à te exiui: & crediderunt quia tu me misisti. Ego pro eis rogo. Non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt. Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt, & clarificatus sum in eis. Et iam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnũ: sicut & nos. Cùm essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo. Quos dedisti mihi, custodiui, & nemo ex eis perijt, nisi filius perditionis, vt scriptura impleatur. Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mũdo vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis. Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo: non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à malo. De mundo non sunt, sicut & ego non sum de mundo. Sanctifica eos in veritate. Sermo tuus: veritas est, Sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum, Et pro eis ego sanctificabo meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate. Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me: vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus quia tu me misisti. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, vt sint vnum sicut & nos vnum sumus. Ego in eis, & tu in me, vt sint consummati in vnum, & cognoscat mundus, quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti. Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi sum ego, & illi sint mecum, vt videant claritatem meam, quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi. Pater iuste, mundus te non cognouit: ego autem te cognoui, & hi cognouerunt quia tu me misisti. Et notum eis nomen tuum & notum faciam, vt dilectio, qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.

HÆC LOCVTVS EST IESVS, &c.] Post adhortationem, præmonitionem & consolationem discipulorum, restabat vt abiturus Dominus, suosque relicturus, eos pro more boni patrisfamilias Deo commendaret, ad quem quamuis ipsi opus non esset oratione, nunc tamen, vt & alias, orationem eamque ardentem & prolixam habuit, vt & per eam discipulis testatam faceret suam erga ipsos dilectionem, curam, & prouidentiam, eorumque in se atque in Deum patrem fiduciam confirmaret, simul etiam vt suo exemplo omnes doceret prædicatores, & doctores, & consolatores, doctrinæ & consolationi exhibitæ subiicere preces ad Deum, quibus condiatur & efficax fiat exhibita doctrina & consolatio. Oraturus autem Dominus oculos subleuat in cœlum, vt & ipso corporis habitu ardens salutis suorum desiderium insinuaret, atq; suo item exemplo doceret quo habitu corporis nobis sit orandum, oculis, scilicet corporalibus in cœlum sublatis aliquando, vt hoc ipso mens moneatur, terrenis abstracta cogitationibus, tota ferri in Deum. Alibi verò Dominus, potissimùm dum solus orabat, *procidit in faciem,* suo nobis exemplo commẽdans, deiectionem animi & cordis contritionem tempore orationis seruandam, & in priuatis secretisque orationibus, etiam ipso corporis habitu exhibendam, ad fouendam cordis depressionem. Cæterùm præsens hæc Christi oratio tribus potissimùm constat partibus. Imprimis enim orat pro sua patrisque gloria & clarificatione, secundò pro discipulis, ac tertiò pro fidelibus cæteris qui per illos erant credituri, ordinem sanè seruans conuenientissimum. Nam, inquit Cyrillus, quemadmodum bene agere non ad nostram, sed ad Dei gloriam debemus sic quum orandi tempus adest, gloria primò Dei petenda est. Hoc enim pacto orare nos docuit, dum in orationis, quam discipulos docuit, initio dicere iussit, *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum.* Dicit ergo, *Pater venit hora,* id est, iam adest tempus à te prædefinitum pro filii tui glorificatione. *Clarifica ergo filium tuum.* Porrò pater qui filium iam hactenus clarificauerat per admiranda miraculorum opera quæ per illum ediderat, per suum in Iordane testimonium, aliisque modis, vlteriùs iam ipsum erat clarificaturus, imprimis per prodigia & admiranda signa quæ tempore passionis sunt edita, deinde per ipsius resurrectionem, postea per ascensionem, ac postremùm per missionem spiritus, qui toti orbi nomen Christi reddidit gloriosissimum. Quæ omnia includere clarificationem quam nunc Dominus precatur, sed maximè eam quæ erat per ascensionem & sessionem in dextera patris, patet ex eo quòd mox dicit, *Clarifica me tu pater apud temetipsum claritate quam habui priusquam mundus fieret.* Huiusmodi

modi enim Christi clarificatio cœpit quidē in morte ipsius & resurrectione, sed consummata est in ascensione, & quæ hanc secuta est, spiritus missione, omniumque gētium fide. Eam ergo sui clarificationem hic maximè precatus est, quā insinuauit suprà toties dicens Apostolis, *vado ad patrem, & ille me clarificabit.* Dupliciter autem pater filium clarificauit: primùm claritatem aliquam & gloriam ei addendo, quod fecit donando eum corporis immortalitate, atque humanam eius naturam in cœlos subleuando ad sessionem in dextera sua: secundò, claritatem ipsius per Apostolorum prædicationem & spiritus efficaciam hominibus manifestādo, quo solo posteriori modo Deus clarificatur aut glorificatur apud homines. Claritati enim Dei in sua natura nihil potest addi, sicut nec demi. Vt autem intelligeremus ipsum non petere suam gloriam, nisi propter gloriā patris, subiecit, *vt filius tuus clarificet te*, vbi Græcis additur cōiunctio non otiosa, *vt & filius tuus clarificet te.* Quod non sic est accipiendum, quasi vicissim pater filium, ac deinde filius patrem esset clarificaturus, sed quòd per gloriam filii etiam clarificandus esset pater, gloriæ eius author & consors. Si tamen Dominus cùm dicit, *clarifica filium tuum*, intelligatur tātùm precari eam claritatem quam pater ei contulit, resuscitando eum & sublimando eum in suam dexteram, iam rectè intelligitur Dominum precari suā claritatem, vt ipse clarificatus deinceps clarificet patrem. Postquam enim resurrexit & ascendit in cœlos, tum per missum Apostolis spiritum, nomen patris clarum fecit in vniuerso mundo. Sic sanè intellexit Diuus Augustinus scribens hoc modo in istum locum, *Si tantummodo mortuus fuisset filius, nec resurrexisset, proculdubio nec à patre clarificatus esset, nec patrem clarificasset: nunc autem resurrectione clarificatus à patre resurrectionis suæ prædicatione clarificat patrem. Hoc quippe aperit ordo ipse verborum, Clarifica, inquit, filium tuum, vt filius tuus clarificet te, tanquam diceret, Resuscita me, vt innotescas toti orbi per me.* Hæc ille.

D. August.

SICVT DEDISTI EI POTESTATEM OMNIS CARNIS, VT OMNE QVOD, &c.] Pars hæc satis est obscura cuius vt genuinam assequamur intelligentiam, sciendum imprimis, quòd in illo, *vt omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam,* (quam partem nouè admodum exponit Caietanus) relatiuum, *eis*, refertur relatione secundùm rem ad *omne quod dedisti ei*, quod ponitur absolutè & sine regente dictione, & est sensus, vt omnibus eis quos dedisti ei det vitam æternam. Est ergo in hac locutiōne phrasis quædam Hebraica, qualis est & in illo Psalmi, *Dominus in cœlo sedes eius*, pro, ipsius Domini sedes est in cœlo. Iam coniunctio, vt cùm dicitur, *vt omne quod dedisti ei*, &c. secundùm Cyrillum & alios quosdam refertur ad illud, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te*, vt sit sensus & ordo iste. *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te, vt sic omnibus illis quos dedisti ei, det vitam æternam, sicut dedisti ei potestatem omnis carnis.* Rectiùs tamen secundùm alios refertur ad, *sicut dedisti*, vt significetur finis propter quem pater filio dedit potestatem omnis carnis. Et est sciendum, quòd coniunctio, *sicut*, non est hic accipienda vt similitudinem denotet, sed potiùs vt denotet rationem ob quam filius debet patrem clarificare: vnde Euthymius admonet, *sicut*, positum pro quia. Græcis enim non est ὡς sed καθὼς, quod propriè est, iuxta quod, vel ea ratione qua. Sensus ergo est, Da vt filius tuus clarificet te, eò quod dederis ei potestatem omnis carnis, ad hoc vt det vitam æternam omnibus quos dedisti ei. Ad complexionem autem huius rationis oportet etiam adiungere quod Dominus subsumendo subiecit, *Hac est autem vita æterna, vt cognoscant te*, &c Hac enim sententia etiam adiuncta hic resultat sensus, Quandoquidem ô pater dedisti filio potestatem omnium hominum, ad hoc vt electis omnibus daret vitam æternam, & vita æterna consistit in tui cognitione, ideo da vt filius tuus clarificet te, hoc est, clarum te & cognitum faciat omnibus quos dedisti ei. Dictum est autem, *potestatem omnis carnis*, pro potestate in omnem carnem, hoc est, in omnes homines, aut in omne hominum genus. Caro enim synecdochicè ponitur, vt & aliàs, pro homine. Hanc autem potestatem pater filio dedit secundùm eius diuinitatem, generādo eum ab æterno: secundùm humanitatem verò eius, quod magis facit ad propositum, dedit ei, cum humanam naturam in ipso cōiunxit diuinitati. Tunc enim hominem illum constituit Dominum omnium hominum, in quos eatenus sibi diabolus imperium & potestatem vindicauerat, & ad hoc eū constituit Dominum, vt electis à morte & diaboli tyrannide ereptis daret vitam æternam. Hanc autem potestatem etsi Christus homo ab initio suæ natiuitatis accepit ad saluandum homines, tum primùm tamen eam exeruit, cùm sua prædicatione & miraculis quosdam ad se cœpit trahere, & perfectiùs, cū iam in cœlos assumptus, per spiritum à se missum totum ad se traxit mundum, diabolum sua spolians potestate, quam priùs habebat in homines: sicut & Dauid potestatem quidem & ius imperii in populū Dei accepit ab ea die qua in regem vnctus fuit à Samuele, suam tamen potestatem non ostendit, nec ea vsus est, nisi post mortem Saulis, & cùm primùm à tribu Iuda, ac deinde à reliquis tribubus in regem receptus esset, & pro rege habitus. Cæterùm per, omne quod pater dedit filio, significantur electi à patre & prædestinati ab æterno, quos in sequentibus aliquoties sibi datos dicit Dominus. Hi enim soli sic dati sunt filio, vt nullum in illos ius habiturus esset diabolus, sed transirent in regnum Christi, membra illius effecti, ac illi cohæredes & comparticipes vitæ æternæ. Hos autem significat per neutrum genus, dicens, *omne quod dedisti ei*, sicut & Ioannis sexto dixit de eis, *Omne quod dat mihi pater, ad me veniet*, vt generalior esset sermo, & comprehenderetur plenius omne hominum genus inter electos.

Psalm. 11.

D. Cyril.

HÆC EST AVTEM VITA ÆTERNA, VT COGNOSCANT TE SOLVM VERVM DEVM] Frequenter Dominus loquitur de vita æterna, non solùm secundùm eam rationē qua habetur in cœlis post hanc vitam, sed etiam secundùm eum modum quo ex parte habetur in hac vita, vt cum dicit, *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam.* &, *Qui credit in me habet vitam æternam.* Sic ergo & in proposito loquitur de vita æterna, vt communis est & huic & futuræ vitæ, vnde nō dicit, *hæc est vita æterna*, vt videant te, *sed vt cognoscant te.* Vita enim æterna inchoatiuè & imperfectè hic habetur cognoscēdo Deum per fidem: habetur autem in cœlis perfectè, cognoscendo Deum per visionem. Loquitur autem Dominus de tali proculdubio cognitione Dei, quæ viua sit, & Dei etiam dilectionem adiunctam habeat, vnde Ioānes, *Qui*, inquit, *dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & veritas in eo non est.* Et quoniam hoc loco in Dei cognitione vita æterna consistere dicitur, hinc colligit D. Thomas, beatitudinem hominis in patria essentialiter consi-

Ioan. 6. Ibidem.

Ioan. 2.

consistere in actu intellectus, & non in actu voluntatis, hoc est, in visione Dei, non autem in fruitione Dei aut delectatione ex præsentia Dei. Quod ex huiusmodi probat ratione, Beatitudo est consecutio vltimi finis & optimi boni, consequimur autem Deum per hoc quod fit præsens nobis per actum intellectus, in illo ergo essentialiter & primò consistit hominis beatitudo. Delectatio autẽ, qua volũtas in adepto vltimo bono iam quiescit, consecutiuè se habet ad visionem Dei, qua optimam bonum assequimur & apprehendimus: igitur in ea beatitudo consecutiue consistit, non autem essentialiter. Sanè Aristoteles naturali motus ratione 10. Ethicorum constituit beatitudinem hominis in speculatione optimi speculabilis. Per Hieremiam item loquens Dominus, idem quod hac sentẽtia significauit, felicitatem scilicet hominis in nullo alio consistere quam in Dei cognitione: *Non glorietur* (inquit) *sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur scire & nosse me.* Cæterùm quoniam de patre dicit Dominus, *vt cognoscant te solum verum Deum*, Arriani hinc colligebant filium non esse verum Deum, sed tantùm esse & dici Deum propter eximiam quandam diuinæ naturæ præ aliis omnibus creaturis participationem, contra tamen apertam scripturam 1. Ioan. 5. vbi etiam filius dicitur verus Deus: *Vt*, inquit, *simus in vero filio eius Iesu Christo. Hic est verus Deus, & vita æterna.* Sed & in præsenti loco satis significatur filium etiam esse verum Deum. Nã cùm in ipsius cognitione etiam dicatur consistere vita æterna, sicut in cognitione patris, & vita æterna necessariò solùm sit in summo bono & vero Deo consequitur etiam filium, verum esse Deum, vt qui æternæ vitæ sit largitor. Itaque Diuus Augustinus quò hunc locum eripiat Arrianis, hunc facit verborum istorum ordinem, scribens super Ioannem, *vt te & quem misisti Iesum Christum cognoscant solum verum Deum.* Verùm huc non est necesse confugere, sed dicendum dictionem *solum*, hic tantùm excludere ea quæ extra patris sunt naturam, & ab ipso sunt res diuersæ, additamque ad distinguendum patrem à falsis & solo nomine diis, non autem ad distinguendum ipsum à filio & Spiritu sancto. Quomodo enim excludi posset filius, cum filius sit in patre, & vnum sit cum eo? Non enim cùm dicimus solum hominem intelligere, excludimus animam hominis quæ in eo. Obseruanda igitur hæc Theologorum regula, quod dictio exclusiua addita alicui in diuinitate personæ, non excludit alias personas, dum sermo est de his quæ sunt Deo essentialia, eò quod omnibus personis vna sit eadémque natura. Sic de patre dicit Paulus, *Qui solus habet immortalitatem, &c. Regi seculorum immortali & inuisibili, soli Deo honor & gloria.* Secus est cùm sermo est de his quæ pertinent ad proprietatem alicuius personæ, vt cùm dicitur, Solus pater in diuinitate generat, solus filius generatur. Ibi enim dictio exclusiua addita est ad distinctionem aliarum personarum.

Hiere. 9. — 1. Ioan. 5. — D. Augu. — 1. Tim. 1.

EGO TE CLARIFICAVI SVPER TERRAM OPVS CONSVMMAVI, &c.] Petierat à patre clarificari, nunc ergo iustam esse suam declarat petitionem, meritoque se in eo quod postulauit exaudiendum, eò quod secundùm præceptum patris, ipsum iam priùs clarificasset. Clarificasse autem, hoc est, clarum & gloriosum effecisse se dicit patrem, quòd eum sua prædicatione, miraculis, & conuersatione hominibus clarum reddiderit. Vnde addit, *super terram.* Nam in cœlis clarificatus iam erat ab initio suis angelis. Apud homines autem etsi in Iudæa ex parte aliqua cognitus esset Deus, non tamen adeò clarè atque celebriter sicut per Christi in mundum aduentum, per quem factum est vt Dei bonitas, potentia atque natura magis innotesceret hominibus, agnosceretúrque in diuinitate esse aliquem qui pater esset, & aliquem qui filius. Hinc subiicit, *Opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam:* Loquitur autem non de omni opere à patre sibi iniuncto, (necdum enim omnia cõsummauerat, quia necdum compleuerat hominũ redemptionem per instantem mortem perficiendam) sed de opere eatenus sibi iniuncto, de opere scilicet prædicationis Euangelicæ, atque in genere de opere quouis quousque ad illud tempus per ipsum patris nomen erat glorificandum: & manifestãdum hominibus Diuus Augustin. tamen volens omnino vniuersaliter istud accipi dictum, aut de opere redemptionis istud peculiariter dictum, ad quod potissimùm fuit Dominus missus, putat prophetico more præteritum positum pro futuro, vt intelligatur se dicere cõsummasse, quia se breui illud consummaturum nouerat. Idẽ cùm dicitur, *Ego te clarificaui super terram*, præteritum pro futuro positũ existimat, hac ratione, quia alioqui significabitur clarificationem patris factam à filio super terram, præcedere clarificationem filii à patre efficiendam, cùm priùs significauerit Dominus clarificationem filii præcedere clarificationem patris, dicens, *Pater clarifica filium tuum vt filius tuus clarificet te.* Proinde vt idẽ hic significetur quod ibi, putat hunc esse sensum, Ego te clarificabo super terram, opus consummabo quod dedisti mihi, itaque vt id efficere possim, & ego te vicissim clarificem, clarifica me nunc ea claritate, &c. Verùm vt illud, *opus consummaui*, simpliciùs accipitur secundùm modum priùs dictum, ita nec ob illam Augustini rationem necesse est verbum, *clarificaui*, accipere pro futuro positum. Clarificauerat enim modo prædicto filius patrem, atque ob id à patre vicissim erat clarificandus: hæc autem filii clarificatio rursum in patris erat cessura clarificationem maiorem: vnde dixit, *vt filius tuus clarificet te.* Exposita itaque causa ob quam meruit petitam assequi clarificationem sui, infert rursum priorem petitionẽ, addens & desideratæ à se suæ clarificationis modum. *Et nunc:* inquit, hoc est, nunc ergo vicissim etiam tu *clarifica me apud te ea claritate, quam habui apud te priusquam mundus fieret.* Circa quæ verba occurrit quæstio quomodo Dominus petat clarificari nunc ea claritate quam olim habuit ante mundi constitutionem. Nam secundùm humanam naturam, secundùm quam adhuc erat clarificandus, non potuit habere eam claritatem quam secundùm diuinitatem habuit apud patrem ante mundi constitutionẽ. Secundùm diuinitatem autem semper habuit, nec vnquam amisit eam quam habuit claritatẽ ante mundi constitutionem. Itaque Diuus Augustinus intelligit Dominum hic loqui non de claritate & gloria, quam re ipsa habuerat ante mundi creationem, sed quam habuit in Dei prædestinatione: ratione cuius in Apocalypsi agnus dicitur occisus ab exordio mundi, & Paulus Deum nos *dicit elegisse in Christo ante mundi constitutionem.* Secundùm hunc ergo intellectum precatur Christus eam sibi homini gloriam à patre exhiberi re ipsa, quam apud patrem ante mundum conditum habuit in eius prædestinatione, hoc

Apoc. 5. — Ephes. 1.

est, ad quam olim cum pater prædestinauerat, ordinans se per meritum passionis humanam naturam à verbo assumptam subleuaturum super omnes angelos vsque in dexteram suam. Alii quidem, secundùm quod intellexisse videtur Diuus Hilarius lib. 3. de Trinitate, intelligunt Dominum precari sibi secundùm humanitatem dari eam claritatem, quam secundùm diuinitatem habuit etiam ante mũdum conditum non quòd eandem omnino aut æqualem humanitati suæ dari voluerit, sed quòd similem, vt sicut ab æterno, quatenus Deus, apud patrem immortalis fuit, & in dextera eius sedens: ita & secundùm hominem immortalis efficeretur, & ad dexteram Dei exaltaretur. Verùm simplicius fuerit intelligere Christum precari sibi homini omnino eandem dari claritatem & gloriam, quam, quatenus verbum, re ipsa habuit ante mundum: nõ quòd humanitas Christi eius gloriæ esset capax, sed quòd suæ personæ, quæ iam simul erat homo & Deus, vellet in humana etiam natura dari eam gloriam, quam eatenus tantùm habuit in diuina natura, hoc est, vt qui hactenus solùm, quatenus verbum, habuit gloriam diuinitatis: iam eandem etiam haberet quatenus verbum caro, aut quatenus homo Deus. Sic enim oportet intelligere quòd Paulus dicit Christo pro sua humiliatione & obedientia *datum nomen quod est super omne nomen, vt in nomine eius omne genu flectatur*, quod proculdubio est nomen & gloria diuinitatis. Tunc ergo persona Christi, quæ simul homo erat & Deus, in humana natura, quæ illo tempore erat adhuc in ignominia & crucifigenda, accepit illam claritatem quam in diuina natura habuit ab æterno, quando humana natura immortalitate donata est, & in cœlum sublata, & per coniunctionem sui cum diuina natura in vnitatem personæ, eiusdem cum illa gloriæ consors effecta, ita vt & ab angelis, & ab hominibus persona illa quæ homo erat, Deus agnosceretur, coleretur & adoraretur. Quanquam enim persona Christi quæ homo erat, ab initio incarnationis habuerit claritatem & gloriam diuinitatis, quia simul etiam fuit Deus, tamen per assensionem nouo quodam modo humana natura in Christo, aut Christus homo eã cœpit habere quando humana natura exuta mortalitate in tantam sublata est gloriam, qua re declaratum est ipsam in vnitatem personæ cum verbo & filio Dei coniunctam, sicque effectum vt ab angelis simul & hominibus homo ille Deus agnosceretur, & tanquam Deus adoraretur. Duo ergo includuntur in clarificatione illa, quam hic sibi à patre impendi filius postulat, Primò, quod per humanæ naturæ exaltationem declaretur homo ille verus etiam esse Deus. Secundo quod ea ratione efficiatur, vt eum angeli & homines tanquam Deum habeant, colãt, & adorent. Sic & intelligendum est quòd per ascensionem Christus dicitur sublatus in dexteram patris, quodque ei dicitur datum nomen quod est super omne nomen. Cæterùm cùm Christus dicit, *opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam*, verbum, *dedisti*, simpliciter potest accipi positum pro commisisti & iniunxisti, quomodo vulgariter dicere solemus ab aliquo datum alicui quippiam vt faciat, quod ei ab illo iniunctum est commissum. Diuus Augustinus tamen subtilius intelligit eo verbo significatam Dei gratiam operantem in homine quicquid homo boni facit. *Non ait*, inquit, *iussisti, sed dedisti, vbi commendatur euidens gratia. Quid enim habet quod non accepit, etiam in vnigenito humana natura. An non acceperit, vt nihil mali, sed bona faceret omnia quando in vnitatem personæ suscepta est à verbo, per quod facta sunt omnia?*

Phil. 2.

D. August.

A

MANIFESTAVI NOMEN TVVM HOMINIBVS QVOS DEDISTI MIHI, &c.] Exponit iam & declarat Dominus quid sit quod dixit, *Ego te clarificaui super terram*. Quod enim dixit, *Ego te clarificaui*, exponitur per illud: *Manifestaui nomen tuum*. Sic enim clarificatur Deus, cùm nomen eius, hoc est, bonitas eius, potentia, diuinitas, & alia quæ ei competunt, manifestantur. Quod verò dixit, *super terram*, declaratur per illud, *hominibus quos dedisti mihi de mundo*. Quoniam enim multi erant homines, qui claritatem & nomen Dei patris per Christi prædicationem & opera agnoscere noluerunt, cùm priùs dixerit generaliter se clarificasse patrẽ suum super terram, nũc restrictiùs dicit se manifestasse nomen eius hominibus non quibuslibet, sed sibi à patre datis de mundo, hoc est, è mundanorum hominum consortio & perditorum numero abstractis & electis, significans se proinde patris sui voluntatem adimpleuisse, eò quòd nomen eius illis manifestauerit quibus ille nomen suum voluit manifestari. Notat autem potissimum Apostolos, vt ex sequentibus patet, quos quare sibi datos dicat, declarat per sequentia, cùm dicit, *Tui erant*, non solùm ratione creationis (sic enim omnes homines illius erant) sed potissimùm ratione prædestinationis ab æterno, per quam illi non pertinebant ad mundum & perditorum hominum numerum, sed inter filios Dei erant ascripti: Hoc est ergo quod dicit, Ex tua prædestinatione ab æterno non erant de hoc mundo, sed erant tui, & quia erant tui, ideo vt per me salui fierent, eos à mundo segregatos mihi dedisti, cui commune esse voluisti quicquid tuum erat. Dedisti autem, dum tua æterna prædestinatione mihi eos deputasti, dumque tua vocatione & gratia eos ad me traxisti. Cæterùm vt ostenderet hos non frustra sibi datos à patre, siue, vt declararet verum esse quod dixit se nomen patris illis manifestum fecisse subiecit, *Et sermonem tuum seruauerunt*, hoc est, sermonem & doctrinam non tam meam quàm tuam, vtpote quam ex te & tuo nomine illis tradidi, non, vt alii, abiecerunt, sed receperunt, receptumque constanter tenuerunt. Id verum esse declarat per sequentia, cũ dicit, *Nunc cognouerunt, quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt*. Atque id rursum per sequentia manifestat dicens, quia verba quæ mihi homini dedisti aliis prædicanda, dedi eis, nihil extra præscriptum docens, & ipsi ea verba acceperunt tanquam abs te profecta, vnde *& verè cognouerunt quod* à me ipso non venerim, sed *quòd à te exiui*, hoc est, crediderunt quòd tu me miseris in mundum ad prædicandum. Vt enim significaret Dominus de quali cognitione locutus sit, cum dicit, *Cognouerunt verè quia à te exiui*, nempe quòd non de cognitione euidenti, sed de cognitione fidei, & vt etiam significaret quid sit, *à te exiui*, subiicit, *& crediderunt quia tu me misisti*.

B

C

D

E

EGO PRO EIS ROGO, NON PRO MVNDO, SED PRO HIS,] Post orationem pro se factam, & commẽdationem suorum subintroductam, oportunè iam etiam subiungit orationem pro suis, idque nõ quòd de patris sui dubitaret voluntate, sed verũ se hominem declarãs, & oratione sua mœstos discipulorum animos erigere & in fiducia cõfirmare volens: *Ego*, inquit, *pro eis rogo*, quasi dicat, Et quoniam hi quibus nomen tuum manifestaui, tam variis nomi-

minibus tibi meritò debēt esse commendati nempe quia tui erant, quia eos mihi de mundo dedisti, quia sermonem tuum receperunt & tenuerunt, credētes me à te missum, ideò etiam pro eis rogo: vnde subiicit, *Non pro mundo rogo* (hoc est, hominibus mundanis & perditis) *sed pro his quos dedisti mihi.* Quod autem sequitur, *quia tui sunt*, potest referri ad id quod proximè præcedit, *pro his quos dedisti mihi*, vt intelligatur reddi ratio quare pater illos filio dederit. Quia enim patris erant, & pater omnia sua filio facit communia, ideo illos filio dedit. Vel potiùs illud refertur ad illud, *Ego pro eis rogo*, vt reddatur ratio cur pro eis peculiariter oret, & non pro mundo. Triplicem enim causam videtur hic insinuare Dominus suæ pro illis ad patrem orationis. Primùm, quia patris erant. Secūdò, quia clarificatus erat in eis, propterea quòd magnam aliquam & eximiam de ipso habebāt existimationem, credentes ipsum esse filium Dei & Messiam, vnde idonei erāt per quos per vniuersum orbem etiam apud alios clarus fieret. Tertiò, quia cùm iam ipse mundum erat relicturus, & ad patrem iturus, illi adhuc in mundo erant permansuri, vnde non per seipsum, sed per illos clarificandus erat deinceps apud alios, nec per ipsius corporalem, vt hactenus, seruandi erant præsentiam, sed Dei spirituali indigebāt custodia & cura. Illud autem, *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt*, obiter inter rationes suæ pro Apostolis peculiaris orationis interiectum est, ad obuiandum, quæ obiici poterant, quæstionibus. Quoniam enim dixerat, eos qui sibi à patre dati erant, esse patris, quærere quis poterat, quomodo patris sunt si tibi ab illo sunt dati? Ideoque subiicit, *Et mea omnia tua sunt.* Et quoniam eos qui patris erant sibi à patre datos dixit, existimare quis poterat eos aliquando ab eius principatu fuisse alienos, & ex varia patris possessione hos singulariter ipsum à patre nuper suscepisse, ideoque addidit, *& tua mea sunt.* Hoc est ergo quod dicit Dominus, Non pro mundo, pater, sed pro his quos è mundo segregatos mihi dedisti, te peculiariter rogo idque variis nominibus. Primùm, quia tui sunt, vnde peculiarem illis curam debes. Neque verò mirari quis debet quod tuos adhuc esse dicam quos mihi à te datos confiteor, sicut nec suspicari quis debet quædam tua à te sic mihi data, vt nuper mea esse cœperint, aut vt quædam tibi propria seruaueris, eo quòd dicam hos tuos te mihi dedisse. *Omnia enim mea tua sunt*, quia sic à te omnia quæ habeo accepi, vt tamen à te illa non alienaueris: & rursum *omnia tua mea sunt*, vt nihil tibi proprium seruaueris, sed per naturæ communicationem omnia etiam tua mihi feceris communia. Iā & ideo pro illis peculiariter te oro, quia iā ex aliqua parte glorificatus sum in eis, eo quòd me Christum agnoscant, vnde ipsorum erat ad id adlaborare, quò & in aliis electis per orbem dispersis glorificet. Accedit his, quòd me iamiam hinc discessuro, eosque relicturo per quem protecti sunt & seruati, ipsi adhuc in mundo hoc maligno sunt permansuri, propter quòd tua illis protectione & custodia singulariter opus est, vt in eo quod esse cœperunt persistant, & munus quod illis post me incumbit, difficile sanè, obire rectè valeant. Dicit autem Dominus, *Iam non sum in mundo*, quia iamiam imminebat tempus vt transiret ex hoc mundo ad patrem, & iam passionem suam post exitum Iudæ auspicatus, veluti in itinere erat quo pergebat ad patrem, ad quem per crucem & passionem pergebat, vnde veluti exponens quomodo se dicat iam non esse in mundo, subiicit, *& ego ad te venio.*

PATER SANCTE SERVA EOS IN NOMINE TVO QVOS, &c.] Post causas peculiaris suæ pro illis orationis, aperit nunc quid eis petat. Et primùm, quoniam eos erat secundùm præsentiam relicturus corporalem, petit eorum custodiam & seruationem. Non simpliciter autem nunc patrem appellat, sed oportunè adiecit epithetum *sancte*, vt quoniam mox sanctificationem suorum erat postulaturus, omnis enim sanctitatis declararet autorem. *Serua*, inquit, *eos* ab omni malo, serua eos in bono quod amplexi sunt. *Serua*, inquam, *eos per nomen tuum*, hoc est, per tuam virtutem & bonitatem, *quos dedisti mihi.* Frequenter autem eos sibi datos dicit à patre, vt discant quòd patri placeant & curæ sint, quodque non vt alienus veniens eos seduxerit, & ad se traxerit, sed vt proprios acceperit. Hoc verò loco oportunè sibi rursum datos dicit, vt orationem suam pro illis patri commendatiorem faciat, aut, vt veriùs dicam, vt eam patri commendatam fore & gratam discipulis insinuet. Quorsum autem eos velit patris virtute seruari, & ad quem finem, aperit cùm subiicit, *Vt*, tua scilicet virtute seruati, *sint vnum* inter se & in nobis, *sicut & nos vnum sumus* inter nos. Sicut enim discipulis superiùs potissimùm mutuam mandauit seruare dilectionem, ita hic eis & omnibus electis postulat potissimùm vnitatem, fidei scilicet, & dilectionis, ita *vt sint* secundùm Diuum Paulum, *idipsum sentientes, & seruantes vnitatem spiritus in vinculo pacis.* Sicut autem in aliis fit locis vbi humana diuinis comparantur, ita & hoc loco coniunctio, *sicut*, non omnimodam denotat similitudinē, sed aliqualem. Non enim inter homines tanta potest esse vnitas, quanta est inter patrem & filium in diuinitate, inter quos vt est omnimoda naturæ & essentiæ vnitas, ita & voluntatis atque sententiæ: cùm inter homines sicut non est omnimoda naturæ identitas & vnitas, quia inter eos tantùm est identitas specifica, non autem indiuidualis: ita nec inter eos facile est reperire plenariam animorum vnitatem, sed in plerisque rebus, etiam in hominibus alioqui sibi bene consentientibus, verum est illud prouerbii, *Quot capita, tot sensus.* Cùm ergo optat suos vnum esse sicut cum patre ipse vnum erat, optat suos imitari vnitatem illam diuinam, vt vnitatis imitatione, diuinæ etiam perfectionis, quatenus capaces erant, fiant participes. Cùm autem ea adiectione, *sicut & nos*, exemplar significet vnitatis, quod eos imitari cupiat, simul etiam significat non quamlibet eis precari vnitatem. Est enim vnitas quædam etiam inter eos qui in malo coniuncti sunt, qui dicunt apud Sapientem, *Sortem mitte nobiscum, marsupium vnum sit omnium nostrum.* Est & vnitas quædam inter eos qui sese humano quodam etiam honesto diligunt amore. At Christus suis precatur perfectiorem vnitatem, diuinam scilicet, quæ eos vnius eiusdemque faciat voluntatis & sententiæ in rebus diuinis, in quibus eorum salus sit sita æterna: quæ fidelium vnitas quanta sit, ex Paulo discere licet, qui per fidem in Christum & mutuam dilectionem fideles docet tanquam diuersa membra sub Christo capite in vnum coaluisse corpus, quod Ecclesiam vocat, & corpus Christi. Hanc autem vnitatem vt in hac oratione Christus unice suis est precatus, vtpote extra quam nemini est salus, queq; ad superandum mundum maximè erat necessaria & efficax, ita & Paulus ad hanc vbique solicitè prouocat. Corinthiis enim scribens in principio dicit, *Obsecro vos fratres*

Ephes. 4.

Prou. 1.

Ephes. 1.

1 Cor. 1.

tres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia. Ita & Ephesios orat vt sint soliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis, ad quod vt magis eos prouocaret: subiicit, *Vnum corpus, vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestra. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium.*

Ephes. 4.

CVM ESSEM CVM EIS, &c.] Post propositam patri pro suis petitionem, necessitatem nunc aperit suę petitionis, idq; duplici causa declarat: primum ob suum discessum, secundò propter odium mundi. Ideo, inquit, nũc te necessariò oro vt eos qui sibi seruandis nõ sufficiunt sua virtute, tu serues tua virtute, quia quamdiu hactenus fui cum eis secundum præsentiam corporalem, ego per illam præsentiam, seruaui eos: at nunc ad te venio, vnde illis post hac mea præsentia destitutis, opus erit tua protectione atque custodia. Cæterùm, vt rectè admonuit Diuus Augustinus, non est hic locus tam carnaliter accipiendus, velut vicissim suos seruauerint pater & filius, & filius præsens Apostolis corporaliter eos seruauerit sine patre, eoque absente pater seruauerit sine filio, nec ad consolationem suorum discipulorum Dominus hæc humano more locutus est, vt qui per præsentiam Domini se hactenus seruatos experti fuerunt, ob illius abitum non fluctuarent animo, nec desperarent se seruãdos etiam illo absente. Quòd enim ipse filius sine patre suos non seruauerat cùm illis corporaliter præsens erat, sed eadem virtutè seruauerat qua eos se absente seruari postulat, significat apertè, cùm sicut priùs rogauerat vt pater eos seruaret in nomine suo, ita in eodem nomine se nunc dicit eos hactenus seruasse. Quodque dispensatoriè tantùm & ad suorum consolationem hæc sic locutus sit, apertè testatur, cùm dicit, *hæc loquor in mundo*, priusquã scilicet planè ab eis secundùm corpus ablatus sim, *vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis*, hoc est, vt gaudium quod de me habent, per meum abitum non diminuatur in eis, sed impleatur, augeatur & perficiatur, dum audiunt me semper eorum gerere curam, & per me eos non destituendos tua custodia, dum destituentur mea præsentia. Aut *vt gaudium meum*, hoc est, gaudium, tale quale ego habeo in Patris erga me dilectione, & quale ex meo munere cœpit esse in ipsis, non deficiat in ipsis, sed impleatur. Secundùm hãc enim expositionem propriè hic Christus dicit *gaudium meum*, cùm alioqui impropria erit locutio. Illud tamen, *in nomine tuo*, cùm dicitur *ego seruabam in nomine tuo*, quod iam positum est, sicut suprà cùm dicitur, *serua eos in nomine tuo*, posset etiam accipi vt sit sensus, ego seruabam eos tua causa, quia scilicet eos mihi credidisti, & præcepisti eos seruari. Illo enim modo partem illam se declarat intellexisse quidam, dum sic habet in Paraphrasibus, Studui illos seruare veluti tuos & abs te mihi concreditos. Verùm si istud significare voluisset Dominus, dicendum illi superiùs videbatur, Pater serua eos in nomine meo, vt sicut ego hactenus seruaui tua causa tuoque intuitu, ita post hac eos mea serues causa & propter me. Nisi etiam ibi, *Pater, serua eos in nomine tuo*, accipiamus illud, *in nomine tuo*, pro propter te, & tua causa, vt sit sensus, Sicut quandiu fui cum eis, ego eos propter te seruaui, quia scilicet mihi eos commisisti seruandos: ita te oro pater vt deinceps eos serues propter teipsum, nimirum quia tui sunt, tibique in eis est beneplacitum ex gratuita tua electione. Inde enim videri potest ibi additum *quos dedisti mihi*, veluti ratio ob quam suo nomine eos seruare meritò deberet: Secundum hunc intellectum, hac parte. *Cùm essem cum eis ego seruabam eos in nomine tuo*, non tantùm significatur necessitas petitæ iam à patre conseruationis suorum, sed etiam insinuatur ratio prouocatiua ad impetrãdum quod petebatur. Si enim filius nomine patris datos sibi ab illo seruauit, conueniebat vt & pater suo ipsius nomine eosdem deinceps seruaret. Huic intelligentiæ bene conuenit quod subiungit Dominus, *Quos dedisti mihi, ego custodiui.* Illa enim repetitione explicare videtur quod dixit, *ego seruabam eos in nomine tuo*, nimirum, quia ego ob id eos tam studiosè custodiui, eo quod tu eos mihi dedisti, & intellexi tuos esse, mihique ad saluandum concreditos. Sua ergo obedientia, suaque intuitu paternæ voluntatis diligentia, veluti prouocat patrem ad petitam suorum conseruationem. Seruauit autem suos Dominus tanquam homo cum illis præsens esset, partim doctrina sua & salutaribus monitis, partim exemplo & conuersatione vitę suæ atque operatione miraculorum, partim etiam corporalibus officiis, prospiciens eis ne quid deesset, ne quid noceret. Cæterum quoniam inter Apostolos vnus perierat Iudas, ne huius perditio sibi imputari posset, subiicit Dominus, *Et nemo ex illis periit, nisi filius perditionis*, hoc est, homo perditioni olim destinatus. Phrasis est enim Hebraica, sicut filius mortis, filius gehennæ. Significat ergo non sua illum periisse culpa aut negligentia, cùm perditioni iam olim ob sua merita fuerit deputatus, nec verè fuisse de suorum & filiorum Dei numero qui seruandi fuerant, cùm filius fuerit perditionis. Addit autẽ quod magis adhuc se à culpa liberat, *vt scriptura impleatur*, Dauidis scilicet, qui frequẽter eius prædicit perditionem, sed maximè Psal. 108. vt patet ex Petri explicatione Act. 1. Videtur autem coniunctio, *vt*, sicut & in aliis similibus locis, rursum accipi consecutiuè, & non propriè finem designare. Non enim ideo periit vt scriptura impleretur, sed quia periturus erat, scriptura illud prædixit: quanquam finaliter accipi possit, si accipiamus designati finem non propter quem absolutè periit, sed propter quem prædictam & præuisam eius perditionem Deus permiserit.

EGO DEDI EIS SERMONEM TVVM, &c.] Alteram nunc indicat causam, ob quam & necessaria eis erat custodia patris, & dignum atque iustum vt à patre seruarẽtur, nimirum quod odio haberentur à mundo, idque propter patrem, quia propter sermonem ipsius, *Ego*, inquit, *dedi eis sermonem tuum*, hoc est, doctrinam non meam, sed quam à te accepi, ego eis tradidi, & ob id mũdus eos odio habuit, habebitque semper: nam in præterito etiam futurum est intelligendum, qui per sermonem tuũ quem eis tradidi, & ipsi receperunt, non sunt iam ampliùs de mundo, hoc est, non sapiunt quæ mundi sunt, sed alio quàm mundani homines rapiuntur & aguntur spiritu, nec sunt amplius de numero mundanorum hominum atque ob id mundani homines tanquam sibi dissimiles & contrarios persequuntur & persequentur, sicut ego non sum de mundo & ob id mundi persecutiones patior. Necessarium est ergo simul & iustum, vt contra tam graue odium, quod tuo nomine patientur, tu eis adsis, seruans eos & protegens. Ne enim propterea quòd mundum dixit eos odisse, quodque de mundo non sunt, videretur desiderare vt secũ iam è mundo tolle-

tollerentur, aut ne sibi hoc iam ob illas causas desiderandum putarent discipuli, sed significaret se illa dixisse tamquam ratione desideratæ à se conseruationis illorum, subiecit, *Non rogo vt tollas eos de mundo*, quasi dicat, Non ob id dico quòd mundus eos odio habet, quodque de mundo non sunt, sicut nec ego, quòd cupiam vt eos modò mecum tollas secundùm corpus de mundo. Adhuc enim necesse est vt in mundo permaneant, tum vt aduersitatibus probentur, tum vt post me sermonem tuum à me illis traditum longè lateque aliis predicent. Sed id à te cupio, vt quoniam mundi odium perpeti necessario debebunt, contra quod per se fortes satis esse non poterunt, & quoniam in mundo eis viuendum erit in medio nationis prauæ & peruersæ, tu eos serues à malo, non vt nullum malum aut incommodum sentiant, sed vt ne per persecutiones & odia mundi abalienentur à tuo sermone, aut consortio prauorum contaminentur à nobis desciscentes. Id enim sine tuo præsidio vitare non poterunt, tot insultibus impetiti, & nunc quidem persecutionibus mundi pressi, nunc voluptatibus mundi illecti. Additur autem apud Græcos dictioni, πονηρός, id est, malo, articulus, τοῦ, sicut & cùm in oratiotione Dominica dicitur, *Sed libera nos à malo*, vnde quidam hic, sicut & ibi, intelligunt peculiariter designatum diabolum, vt precetur Christus suos seruari à malo illo mundi principe satana, ne vel persecutionum terriculamenta, vel per voluptatum illecebras in eius rursum veniant potestatem. Rursum autem repetit Dominus id quod mox semel dixit, *De mundo non sunt, sicut & ego non sum de mundo.* Nec est inutilis hæc repetitio. Hac enim repetitione secundùm Euthymium firmare voluit discipulorum animos contra odium mundi, ne turbarentur si odio haberentur, scientes omnino contrariam esse virtuti malitiam, atque huiusmodi laude ipsorum apud patrem, animos eorum erigebat. Magis tamen videtur istud Dominus repetiuisse, vt, quemadmodum indicat Augustinus, commodè subinferret illud quod sequitur, *Sanctifica eos in veritate.* Quoniam enim non est satis à malo seruari, nisi quis etiam sanctus efficiatur, virtutibusque ornetur: aut quoniam non potest quis seruari à malo & contagio huius seculi, nisi per diuinam veritatem sanctificetur: ideò postquam orauit vt à malo eos seruaret pater, subiecit orando vt eos per veritatem suam sanctificaret. Atque vt id commodè subiiceret, præmittit, *De mundo non sunt, sicut & ego non sum de mundo.* Itaque sensus est, Non sunt de mundo, sicut nec ego, proinde sicut ego tibi sanctus sum, quia de mundo non sum, ita & tu eos sanctos efficito, tibique addictos, idque per veritatem doctrinæ tuæ Euangelicæ. Sic enim eos seruaueris à malo & contagio huius mundi, à quo præseruantur quoquot doctrina tua imbuti fuerint, & in sanctitate confirmati. Sicut enim suprà dixit, suos esse mundos propter sermonem quem locutus erat illis: ita nunc dicit eos per sermonem illum, hoc est, doctrinam Euangelicam sanctificandos, hoc est, in sanctitate & puritate à contagio huius seculi perficiendos & confirmandos. Sic enim accipi debet quod precatur eos sanctificari, iuxta illud Apocalyps. *Qui sanctus est, sanctificetur adhuc.* Nam alioqui iam sancti erant Apostoli in veritate, quia non erant de mundo, & mundi erant propter sermonem quem illis locutus fuerat. Quòd autem per veritatem hoc loco doctrina Euangelica, quæ homines sanctificat, & sanctificando eos à malo seruat, sit intelligenda: manifestat Dominus cùm subiicit, *Sermo tuus veritas est.* Et bene quidem singulariter sermonem illum quem per filium pater locutus est, veritatem addit, ad distinctionem ipsius & à doctrina atque sapientia mundi, & à doctrina legis Mosaïcæ. Mundi enim sapientia plurimùm habet admixtum falsitatis: Mosaica lex rerum vmbris est inuoluta: ac sermo Euangelicus pura veritas est, non habens fucos, nec vmbrarum typos. Duplicem autem subiicit Dominus causam, ob quam meritò pater petitam sanctificationem Apostolis præstare debeat. Alteram, cùm dicit: *Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego eos misi in mũdum.* Hoc est, sicut tu me misisti in mundũ ad prędicandum veritatem tuam, ad arguendum mundum de suis sceleribus: ita & ego eadem de causa eos iam cœpi mittere in mundum: quoniam ergo in mundo & inter mundanos eis conuersandum erit, idque ad prædicandum Euangelii veritatem, opus illis est, vt per te sanctificentur in veritate tua, ne corrumpantur eorum consortio, inter quos erit viuendum, & immoti persistant contra exorituras in illos à mundo persecutiones, atque purè syncereque veritatem tuam doceant. Non enim facilè potest veritatem tuam mundo purè prædicare, qui ipse mundanis fuerit affectibus obnoxius. Alteram causam reddit, cùm dicit, *Et pro eis ego sanctifico meipsum*, hoc est, meipsum iamiam offeram tibi in sanctam hostiam, vt & ipsi à contagio prophani mundi magis magisque purgati sanctificentur ampliùs per veritatem tuam. Congruum est ergo vt oblationis meæ intuitu, eis quam peto veritatis sanctificationem præstes. Dicit autem Dominus se sanctificare seipsum, pro eo quod est immolare & offerre seipsum, quia cùm sanctum propriè dicatur quod Deo consecratum est & deputatum, atque à prophano vsu separatum, in veteri lege sanctificari dicebantur animalia, cùm deputabantur in hostias Deo offerendas, aut cùm Deo offerrentur.

NON PRO EIS AVTEM ROGO TANTVM, SED ET PRO EIS QVI CREDITVRI.] Postquam primùm pro se, deinde pro Apostolis, qui in suum locum erant post se successuri orauit, orat iam tertiò, & pro reliquis fidelibus; hac orationis parte non solùm magnam consolationis occasionem nobis relinquens, sed etiam ipsis Apostolis, dum significat eos multos habituros discipulos, nec sic mundum eos odio habiturum, quin ex mundo multi etiam eos sint secuturi. Hac autem orationis suæ parte pro omnibus orauit fidelibus, qui vsque ad finem mundi futuri sunt. Omnes enim ei, etsi non viderint nec audierint Apostolos docentes, tamen per verbum & doctrinam eorum hactenus crediderunt & credunt, quam ab Apostolis primò post Christum acceptam, Ecclesia hactenus conseruauit, tradetque posteris vsque ad finem sæculi. Quòd si de Paulo quis quærat sub qua orationis parte comprehendatur, eò quòd se dicat *non ab hominibus edoctum, sed per Iesum Christum*: dici potest secundùm Augustinum, etiam ipsum sub hac secunda orationis parte comprehensum, quia per illud idem verbum credidit, quod Apostoli prædicauerunt, etsi illud non acceperit ab Apostolis, sed immediatè à Iesu Christo: quamquam & ad priorem orationis partem intelligi possit pertinere, vt qui Apostolis annumerari meruit, & electus sit non vt per alios crederet, sed vt per ipsum à Domino edoctum alii crederét. Et quidem pro Apostolis, primis

D. August. — Apoc. 22. — Galat. 1.

fidei prædicatoribus Dominus plura explicite orauit, quàm modò pro reliquis fidelibus, eò quòd & imprimis orandum sit, & plura precanda pro his, quibus maiora negotia regni Dei committuntur. Non tamen pro reliquis fidelibus etiam idem illud orat, quòd priùs pro Apostolis orauit, & omnibus est maximè necessarium: Vt, inquit, omnes, scilicet & qui credituri sunt, & qui modò credunt, hi mei discipuli sint vnum. Et exemplar huius vnitatis rursum repetens, magisque explicans de quali loquatur vnitate, *Sicut*, inquit, *tu pater in me & ego in te*, per omnimodam naturæ & voluntatis vnitatem, vt sic etiam ipsi sint inter se vnum, sed in nobis. Hac enim adiectione non quamlibet se illis insinuat precari vnitatem, sed eam qua fideles consentiant in Deo, idem scilicet cum Deo & in Deo sentientes, volentes. Diuus Augustinus tamen illud, *in vobis*, intelligit positum pro, per nos & per gratiam nostram. Ideò, inquit: addidit quod dixit, *in nobis*, vt quod vnũ efficimur fidelissima charitate, gratiæ Dei nouerimus tribuendum esse, non nobis. Cæterùm dubitari potest circa illud quod sequitur, *vt credat mundus quia tu me misisti.* Prius enim mox dixit se non rogare pro mundo, nunc verò rogat pro illo. Ad quod respondit Diuus Augustinus, mundum hic non accipi sicut priùs. Superiùs enim mundum dici ratione reproborum, hic vero ratione eorum qui ex infidelitate ad fidem erant conuertendi. Ecce, inquit qui dixerat, *non pro mundo rogo*, pro mundo rogat vt credat, quoniam est mundus de quo scriptum est, *Ne cùm hoc mundo damnemur.* Pro isto mundo non rogat, neque enim quò sit prædestinatus ignorat. Et est mundus de quo scriptum est, *Non enim venit filius hominis vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum.* Pro isto mundo rogat dicens, *Vt credat mundus quia tu me misisti.* Hæc ille. Sed iam & alia oritur quæstio, quam mouet Diuus Augustinus. Orat enim Dominus vt omnes credituri vnum sint ad hoc vt mundus credat. Cùm ergo mundus quem vult credere sit de numero crediturorum quos vult esse vnum, quomodo optat omnes credituros vnum esse, ad hoc vt mundus credat? Omnibus enim credituris vnum existentibus, restabit vt mundus credat. Hanc difficultatem vt soluat Diuus Augustinus, putat hanc partem, *vt mundus credat*, non referendam ad id quod præcedit, *vt & ipsi in nobis vnum sint*, ita vt significetur mundi fidem, finem esse vnitatis & perfectionis petitæ, sed nouam esse orationem, atque repetendum semper verbum, *rogo*, ad coniunctionem, *vt*, hic ter positam, hoc modo, Rogo vt omnes vnum sint, rogo te vt & ipsi vnum sint in nobis, rogo te vt mundus credat, vt hac vltima parte significetur quomodo fieri possit vt quos dicit credituros, vnum fiant, nempe per communem fidem. Verùm non est necesse huc confugere. Quanquam enim mundus credens sit de numero crediturorum pro quibus Dominus orat vt sint vnum: credituri tamen omnes non eodem simul tẽpore erant credituri, sed quibusdam credentibus, alii eorum fide & vnitate permoti, ex infidelitate ad fidem erant & erunt semper pertrahendi. Bene autem Dominus orat vt fideles sint vnum, ad hoc vt mundus credat, & agnoscat se à patre missum. Ex vnitate enim & concordia fidei & doctrinæ fidelium inter se, maximè euadit manifestum Christi doctrinam à Deo perfectam, ipsumque venisse à Deo missum magistrum. Videndum autem num mundus hic accipi possit etiam sicut priùs

Ioan. 5.
1. Cor. 11.
Ioan. 5.

A pro reprobis, vt intelligatur Dominus loqui hic de fide non quæ per dilectionem operatur, sed quali credunt dæmones conuicti veritate: quali & plerique credunt homines nomine tenus Christiani. Hi enim vnitate & cõcordia virorum fidelium coguntur, & conuincuntur, vt vel inuiti credant & agnoscant Dominum à Deo profectum. *Innotescit enim*, teste Paulo, *Principibus & potestatibus in celestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei*, quod de dæmonibus dictum intelligunt plerique ad Ephes. 3.

Ephes. 3.

ET EGO CLARITATEM QVAM DEDISTI MIHI, DEDI EIS, VT SINT, &c.] Diuus Augustinus locum hunc intelligit de claritate & gloria immortalitatis vitę æternæ, eamque patrem dedisse filio, & filium fidelibus, ratione prędestinationis, quomodo suprà intellexit illud, *clarifica me claritate quam habui priusquam mundus fieret.* Diuus Chrysostomus, & qui eum sequuntur, Theophylactus & Euthymius, intelligũt de gloria signorum & miraculorum. Conuenientiùs tamen videtur intelligi de gloria filiationis diuinæ, & consortii, atque participationis diuinæ naturæ, vt significet Dominus, se qui à patre acceperat vt filius Dei esset per naturam, dedisse etiam Apostolis vt & ipsi atque omnes fideles filii Dei dicerentur & essent per gratiam, quæ maxima est & fidelibus omnibus communis claritas & gloria. De hac filii claritate dixit Ioannes supra capite suo primo. *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre.* Eandem claritatem pro capacitate ipsorum datam à Christo fidelibus significat eodem loco dicens, *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* De hac claritate si locus hic accipiatur, optimè subiungitur, *vt sint vnum sicut & nos vnum sumus.* Per hoc enim quòd per Christum fideles facti sunt filii Dei & diuinæ consortes naturæ, vnum facti sunt in Deo, sicut pater & filius in diuinitate vnum sunt per naturæ communionem. Huic sensui conuenit quod sequitur, *Ego in eis, & tu in me vt sint consummati, in vnum.* Sic enim hac parte explicabitur iam dicta sententia, quod omnino hic videtur voluisse Dominus. *Ego*, inquit, *in eis sum*, per gratiam meam & fidem eorum in me. Habitat enim secũdùm Paulum Christus per fidem in cordibus nostris, vnumque cum fidelibus efficitur. Dixit ergo, *ego in eis sum*, sicut tu pater es in me per naturæ communionem, sicq; dedi eis claritatem quàm tu dedisti mihi, ad hoc, *vt sint consummati, in vnum*, hoc est, perfecti in vnitate & concordia, non solùm in futura vita, quando perfectissima erit fidelium cõcordia, sed etiam in pręsenti, pro modo & statu huius vitæ. Non enim solùm loquitur Dominus de ea perfectione quæ erit post hãc vitam, sed etiam & maximè de ea quam fideles habent aut habere meritò deberent in hac vita, ita vt per omnia consentiant in his quæ sunt fidei & Dei. Ad hanc enim adhortatur Corinthios Paulus dicens. *Sitis perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia.* Rursum autem repetit Dominus fructũ, qui ex vnitate fidelium sit peruenturus ad mundũ, latiùs iam illum prosequens. *Et*, inquit, mundus vidẽs meorum vnitatẽ stabilem & planè diuinam, agnoscat & quod tu me, quẽ illi prædicabunt miseris, & quòd tu illos tali prosequaris dilectione quali me prosecutus es semper, eo quòd tuum spiritum per illos potenter exerueris sicut per me, atq; variis modis declaraueris illos tibi vnicè caros esse, & tanquam filios dilectos. Frequenter autem Dominus comparat vnitatem sui cum patre, & dilectionẽ patris erga se cum vnitate

D. Chrys.
Theophyl.
Euthym.

1. Cor. 1.

vnitate fidelium quam habent in Deo,& dilectione patris erga eos,quanquam huiusmodi similitudines valde sint inæquales,vt mentes Apostolorum magis attolleret & consolaretur dum audiunt sua diuinis componi,& assimilari.Quomodo enim non consolabitur fideles,quòd audiunt se in Deo vnum esse,sicut vnum sunt pater & filius, seque diligi à patre sicut filius ille charissimus ab eo diligebatur, in quo sibi fuit vnicè complacitum?

PATER QVOS DEDISTI MIHI, VOLO VT VBI SVM EGO, ET ILLI, &c.] Postquam precatus est suis Dominus id quod in præsenti eis erat necessarium vita, precatur eis modò & gloriæ atque fœlicitatis post hanc vitam consortium, magnam etiam hac ratione ipsis consolationem relinquens,quod hinc intelligerent se nō perpetuò ab ipso separandum, de cuius recessu non parum iam dolebant. Sicut enim superiori orationis parte dolorum de suo abitu mitigauit custodia patris quam significauit illis adfuturam: ita nunc eundem mitigat,significans eos aliquando sibi rursum coniungendos, idque non ampliùs in tentationibus ferendis, sed in gloriæ consortio. Docemur autē hac Christi oratione quæ quo ordine petenda nobis sint, imprimis, scilicet, pro præsenti vita gratiam Dei qua seruemur à malo in periculoso hoc mundo, & sanctificetur in veritate Dei, ac deinde pro futura vita gloriæ Christi consortium. *Gratiam* enim *& gloriam dabit Dominus*, inquit Psalmista.Cæterùm cùm dicit hic, *Quos dedisti mihi*, quanquam intelligi possit omnes his verbis complexus fideles, quia omnes ei dati erant ab æterno per prædestinationem : peculiariter tamen de Apostolis, ad quorum consolationem hæc tum loquebatur, istud dixisse videtur sicuti priùs semper. De his enim & mox iam locutus est dicens, *Ego in eis*, &c. & mox in sequentibus, cùm dicit, *& hi cognouerunt te.* Hi dati erant Christo iam non solum per prædestinationem, sed etiam per vocationem. Quod dicit, *volo*, quanquam aliqui non malè intelligant designare Christi apud patrem authoritatem,simplicius tamen fuerit secundùm phrasim Hebraicam, sicut sæpius, accipere positum pro cupio,desidero,opto. Cùm dicit, *vt vbi ego sum, & illi sint mecum*, cœlum designat, vbi non solùm breui futurus erat secundùm humanam naturam, sed iam verè etiam erat secundùm diuinam, vt non sit necesse verbum, *sum*, accipere pro futuro, ero. Si enim modò, dixit, *vbi ego sum*, sicut suprà dixit, *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis qui est in cœlo.* Nec dicit, Vbicunque ego sum, sed, *vbi ego sum*, nimirum in cœlo,vbi peculiari quodam modo Deus est tāquam in proprio suo loco, cùm sit alioqui vbique. Nisi enim huiusmodi restrictione indiffinitam hāc sententiam intelligamus, nec impleta erit hæc oratio in fidelibus, quia non sunt vbicumque est Christus, cùm sit ille vbique, &implebitur etiam in infidelibus,quia illi sunt vbi est Christus, cùm illud vbique existens etiam sit in inferno.Diuus Augustinus subtiliter annotauit non simpliciter dictum esse, *Et illi sint vbi sum ego*,quod hoc etiam impiis competat,sed, *illi sint mecum*, quòd impiis non competit. *Sicut*, inquit, *cæcus etiamsi ibi sit vbi lux est, non tamen ipse est cum luce sed absens est à præsente: ita infidelis ,atque impius, atque etiamsi fidelis & pius,nondum tamen ad intuendum lumen sapientiæ idoneus, etiamsi esse nusquam possit, vbi non sit & Christus, non est tamen ipse cum Christo dumtaxat per speciem.* Quorsum autem velit eos esse secum significat cum adiungit, *Vt videant*, &c. quo significat se non in suum bonum optare secum illorum præsentiam, sed in ipsorum: Non dicit,vt habeant claritatem meam, quia eius non possunt esse capaces. Loquitur enim non solùm de claritate corporis in cœlum sublati, sed & de claritate & gloria diuinitatis, *sed vt videant eam*: quo significatur in contemplatione gloriæ Dei sitam hominum fœlicitatem, vnde dicit Psalmista, *Satiabor cum apparuerit gloria tua.* De qua & Isai.26.dicitur,quòd impius eam non videbit. *In terra*, inquit, *sanctorum iniquè egit, & non videbit gloriam Domini.* Non dicit, quàm daturus es mihi, sed, *quàm dedisti mihi*, quia ipsi tanquam filio Dei gloria diuinitatis data fuit ab æterno gignendo, & tamquam filio hominis gloria immortalitatis data fuit in prædestinatione. Et ne iamdudum data putaretur,sed ab æterno data nosceretur, addidit, *quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* In hac autem parte si dilectio referatur ad Christum hominem,coniunctio,*qui*, causam denotat eius quod dixit, *dedisti mihi claritatem.* Sicut enim dilectio & prædestinatio Dei æternæ est causa gratiæ & gloriæ in nobis:sic etiam est causa claritatis humanitatis Christi. Si verò referatur, & quatenus refertur ad Christum quatenus Deus est:quia,non tam causam denotat quàm signū manifestatiuum. Non enim pater filio quatenus Deo dedit claritatem quia dilexit. Dedit enim gignendo, non genuit autem quia dilexit, sed dilexit, quia per omnia sibi genuit similem. Quòd tamen claritatem dederit,hinc licet intelligere, quia dilexit eum antè conditum mundum, hoc est, ante omnia sæcula, & proinde ab æterno. Nam ita solet significare scriptura æternitatem.

PATER IVSTE, MVNDVS TE NON COGNOVIT, EGO AVTEM, &c.] Postquam suis fœlicitatem secum communem precatus est, rationem subnectit ob quam conueniat eam illis communicari, non autem mundo, ideoque cùm priùs patrem sanctum vocauerit quando suis sanctificationem petiit: nunc eum iustum appellat, quòd petat suis retributionem, quasi dicat, Iustum est pater cùm iustus sis, vt felicitatem quam mundus capere non potest, meis præstes: mundus enim te non agnoscit, isti verò te cognoscunt, vti & ego te cognosco, à quo cùm debeant homines tui notitiam accipere *(nemo nouit patrem nisi filius, & cui voluerit filius reuelare)* ego eis nomen tuum notum iam feci ex parte, & ampliùs notum faciam, mittendo eis Spiritum sanctum, qui eos ducet in omnem veritatem, vt dilectio qua dilexisti me, sit in ipsis,hoc est,vt tali eos dilectione prosequaris, & te prosequi declares ipsis operibus, quali me dilexisti, & te diligere declarasti, & te eos diligente, atque dilectionem in eos declarante, ego quoque tecum in ipsis semper perseuerem, auctiusque persistam, quia perfectiore nominis tui cognitione donati, & ampliùs tuam in se sentient dilectionem, & me habebunt firmiùs in seipsis, manentem, sibique coniunctum. Theophylactus illud, *vt dilectio*, &c. sic intelligit, vt dilectio qua me dilexisti, sit in eis per cognitionem, vt est, hoc agnoscant quali quātaque me dilexeris claritate, nempe quòd tanquam filium germanum & vnigenitum, & sic ego in eis sim per fidem maiorem, vt pote perfectius eis notus. Et hactenus quidem pro breui orationis Christi feruentissimæ explicatione hæc annotata sufficiant, in qua oratione quæ obseruari conueniat, ex superioribus satis intelligi potest.

TER

Ephes. 3

D. Chrys. Theophyl. Euthym.

Psalm. 83.

D. Augu.

Psalm. 16.

Isa. 26.

TER ORANS DEPRECATVR MORTEM, ET CAPITVR.

MATTHÆI 26. MARCI 14. LVCÆ 22. IOANNIS 18.

CAPVT CXXXVII.

H[l]Æc cùm dixisset Iesus, & hymno dicto †[m] egressus est cùm discipulis suis [d] trans torrentem Cedron,[e] & egressus ibat secundùm consuetudinem[l] in montem △ Oliuarum. [c] Secuti sunt autem illũ & discipuli eius. [b] Et [a] tunc venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur, Gethsemani, [d] vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius. [l] Et [c] cùm peruenisset ad locum,†[l] dixit discipulis suis', [e] Sedete hîc donec [a] vadam illuc & [c] orem. [c] Orate, ne intretis in tentationem. [b] Et assumit Petrum, & Iacobum & Ioannem secum,[e] & [a] assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi,[e] cœpit contristari, [b] pauere [e] & △ mæstus esse'. [b] Et [a] tunc [e] ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem sustinete hîc & vigilate [a] mecum,[c] Et ipse auulsus est ab eis,[e] & ‖ progressus pusillum [c] quantum iactus est lapidis, & positis genibus, [e] procidit [b] super terram [a] in faciem suam,[b] & †[l] orabat, [b] vt si fieri posset transiret ab eo hora,[c] & △[l] dixit: [b] Abba [l] pater [a] mi, si possibile est, transeat à me calix iste: [b] omnia tibi possibilia sunt, [c] si vis,[h] transfer calicem hunc à me: †[l] verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat'. Et cùm surrexisset ab oratione, & △[l] venisset', [c] ad discipulos suos,*[l] inuenit eos dormientes [c] præ tristitia, & ait illis: Quid dormitis? [e] Et dixit Petro: [b] Simon, dormis? [a] Sic ‖ non potuisti vna hora vigilare [a] mecum? [c] Surgite,[e] vigilate, &[l] orate, † vt non' intretis in tentationem: [e] spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. [b] Et [e] iterum secundò △ [e] abijt, &' orauit [b] eũdem sermonem,[e] dicens: [a] Pater mi, si non potest hîc calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua. [e] Et [b] reuersus [a] venit, & [e] ‖ iterum inuenit eos dormientes, erant enim oculi eorum grauati, [b] & ignorabant quid responderent ei. [a] Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertiò eundem sermonem, dicens. Apparuit autem illi Angelus de cœlo confortans eum, & factus in agonia, prolixiùs orabat, & factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram. [b] Et [a] tunc [e] venit [b] tertiò [a] ad discipulos suos, & † dicit illis: Dormite iam & requiescite, [b] sufficit,[a] ecce appropinquauit hora, [a] & [b] ecce [e] filius hominis tradetur in manus peccatorum. Surgite eamus: ecce △ appropinquauit qui me tradet. [d] Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum, quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis. Iudas ergo cùm accepisset cohortem, & à pontificibus & Pharisæis ministros, venit illuc cùm laternis, & facibus, & armis. [b] Et[l] adhuc eo loquente, [f] ecce Iudas [b] Iscariotes [e] vnus de duodecim venit, & cum eo[l] turba [e] multa cum gladiis & † fustibus', [a] missi [e] à △ principibus sacerdotum', [b] & scribis, & senioribus [a] populi [e] ‖ Qui autem, tradidit eum, dedit illis signum dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum, [b] & ducite cautè. [c] Et qui vocabatur Iudas vnus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu, vt oscularetur eum. [e] Et [b] cùm venisset [e] statim accedens ad † Iesum dixit, Aue rabbi, & osculatus est eum [f] △ Iesus autem dixit illi, [a] Amice, ad quid venisti? [c] Iuda; osculo filium hominis tradis? [e] Iesus itaque sciens omnia quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis? Responderunt ei Iesum Nazarenum: Dixit eis Iesus. Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum cum ipsis. Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum. Respondit Iesus, Dixi vobis, quia ego sum, Si ergo me quæritis sinite hos abire, vt adimpleretur sermo, quem dixit, Quia quos dedisti mihi non perdidi ex eis quemquam. [b] At illi [a] tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum. [c] Videntes autem hi qui circa ipsum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus in gladio? [f] Et [a] ecce vnus [b] quidam de circunstantibus [f] ex † his' a qui erant cum Iesu, [d] Simon * Petrus habens gladium, a extendens manum △ [m] exemit gladium a suum, [d] & [o] percussit seruum [n] principis sacerdotum, [p] & a percutiens seruum principis sacerdotum † [p] amputauit b illi [p] auriculam [n] eius [k] dexteram. [d] Erat autem nomen seruo Malchus. [c] Respondens autem Iesus, ait, Sinite vsque huc: & quum tetigisset auriculam eius sanauit eum. △ [h] Dixit [d] ergo a tunc [g] Iesus Petro, † Conuerte gladium tuum a in locum suum e in vaginam. a Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. [d] Calicem quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? a An putas quia non possunt rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plusquam duodecim legiones Angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturæ, quia sic oportet fieri? b Et a in illa hora b respondens [l] Iesus dixit' e turbis [&] [c] ad eos, qui venerant ad se principes sacerdotum, & magistratus templi, & seniores, †[l] tanquã ad latronem existis cum gladiis & fustibus e comprehendere me. Quotidie b eram e apud vos: sedebam e in templo dicens, & [c] cùm quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me [&] e non me tenuistis, [c] sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum. a Hoc autem totum factum est * e vt adimplerentur scripturæ a Prophetarum. b Tunc discipuli b eius † e omnes relicto eo fugerunt. b Adolescens autem quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo, & tenuerunt eum. At ille reiecta sindone nudus, profugit ab eis.

† e exierunt. △ a Oliueti b veniunt in prædiũ cui nomen † b ait. e illis. † b o tadere. ‖ b o cùm processisset paululum. † a orans. △ f dicens. † a verum tamen nõ sicut ego volo sed sicut tu. b sed non quod ego volo, sed quod tu. △ e venit. * e & a. potuistis. † c one. △ b o. abiens. b o denuò. † b o ait. b venit. △ b o qui me tradet prope est. † c o lignis △ b. o sum mis sacerdotibus. ‖ b declarat autem traditor eis signum ‖ a o confestim. † o eũ, ait. △ a dixitque illi Iesus. † c illis. * a ergo. △ b educens gladium deduxit eum. ‖ b o summi sacerdotis. d o pontificis. † d. abscidit. △ a Tunc ait illi Iesus. † d Mitte b ait illis. † c dixit autẽ Iesus † c o Quasi. △ b o ligneis. † b sed. b o impleantur. † b o relinquentes eũ omnes fugerunt.

HÆC CVM DIXISSET [l] IESVS ET HYMNO DICTO [m] EGRESSVS EST. Cùm iam & fecisset & dixisset Dominus in vltima cœna, cuncta quæ ante passionem suam ipsum facere & dicere oportebat, tum se ad ipsam præparauit passionem. Cùm ergo quæ præcedunt dixisset partim ad Apostolos, partim ad patrem pro Apostolis: egressum eum dixit Ioannes, non quòd mox illis dictis exierit quia ex Matthæo & Marco patet ante egressum etiã dictum hymnum quendam, hoc est, laudẽ quandam & gratiarum actionem, quẽ pro perceptis Dei muneribus ex more dicere solitus fuit Dominus cum suis.

Non

Non enim per tristitiam aut mortis metum à solita cessauit Dominus gratiarum actione, docēs nos suo exemplo, & ante cibi perceptionem & post eam Deo sua munera ferre accepta, nec aliquam ob causam ab eius laude etiam pro tēporalibus bonis cessandum. Egressum autem omnes scribunt Euangelistæ, è domo, scilicet, in qua cœnauerat, ac ciuitate Hierusalem: tres verò primi in genere locum explicuerunt in quem est egressus, montem, scilicet, Oliuarum, qui est vt dicitur Act. 1. iuxta Hierusalem *sabbathi habens iter.* Horum duo priores peculiarem huius montis (qui varia in se loca complectebatur) partem in quam Christus sit egressus designauerūt, dicentes eum venisse, *in villam*, vt legimus in Matthæo, *aut in prædium*, vt legimus in Marco, (cùm Græcis tamen, vtrobique sit eadem dictio, nempe, χωρίον significans simpliciter locum vel agrum) *cui nomen Gethsemani.* De quo loco sic Diuus Hieronymus libro de locis Hebraicis, *Gethsemani, locus vbi Saluator ante passionem orauit. Est autem ad radices montis Oliueti, nunc Ecclesia desuper ædificata.* Quam Ecclesiam Brocardus monachus non longè esse scribit ab alia quæ etiam in pede montis eiusdem extructa fuit, circum sepulchrum deiparæ virginis. *Non longè,* inquit, *ab hoc loco ostenditur alia Ecclesia, vbi fuit hortus Gethsemani, quem Dominus oraturus ante passionem suam intrauit iuxta montem Olueti, cuidam rupi concauæ adhærens, sub qua discipuli sedisse memorantur, cùm ipse oraret ad patrem.* Hęc ille. Est autem, *Gethsemani*, si interpreteris idem quod vallis pinguis, siue vallis olei, quãuis pro hac significatione dici potiùs deberet Gesemani. Ge enim vallem, Semam pinguedinem & oleum significat. Cæterùm solus Lucas Dominum dicit in hunc locum egressum, *secundùm consuetudinē.* Dixerat enim superius ipsum diebus præcedentibus quibus in Bethania & Hierusalem versabatur, interdiu docuisse in templo, noctibus verò exiisse, & moratum in monte Olueti. Itaque sicut è Bethania post sumptam cœnam orationis causa ad hunc locum solitus fuerat exire: ita & nunc Hierusalem à cœna, ad eundem secessit, consuetudinem orandi pristinam per tristitiam & mortis metum non iam prætermittens. Ioannes autem locum quidem in quem Dominus exierat, quòd ab aliis satis esset explicatus, non expressit: locum tamen quendam medium, cuius cæteri non meminerunt, designat, dicens eum cum suis egressum, *trans torrentem Cedron*, cuius loci verisimile est Ioannem fecisse hic mentionem ob mysterium aliquod, nempe quia iam instabat tempus vt torrentem diuersarum passionum tanquàm aquarum multarū esset transiturus, & impleretur illud Psalmistæ: *De torrente in via bibit*, aut etiam vt significaret Christo quoque accidisse, quod Dauid, qui Christi in suis persecutionibus per omnia typum gessit, accidisse in scripturis legimus. De eo enim, cum fugeret à facie Absalon filii sui, scriptum est, quòd egressus cum suis è Hierusalem transgrediebatur torrentem Cedron: quemadmodum autem ille à proprio filio passus est persecutionem, ita Christus à proprio populo Iudæorum, atque à Iuda, quem instar filii semper fouerat & enutrierat. Cæterùm pro Cedron Græcis est, κέδρων: & additur articulus, τῶν, qui indicat dictionem illam esse genitiuum pluralem, nec esse nomen Hebraicum, sed Græcum vertendum per genitiuum cedrorum, vnde opinantur quidam hunc torrentem dictum esse Cedrorū, quòd & hinc haberet multas cedros, quemadmodum dictus est mons Oliuarum ab olearum multitudine. Esse tamen hanc dilectionem non Græcam, sed Hebraicam, satis patet ex illis locis veteris testamenti, in quibus huius torrētis fit mentio. Fit enim eius mentio loco prædicto, vbi Dauid fugisse Absalonem scribitur. Et rursum libro Reg. 3. capit. 15. cùm Asa Priapi simulachrum excussisse dicitur in torrente Cedron. Item libro Reg. 4. ca. 23. vbi Iosias rex prophanum locum in domo Domini excussisse narratur in conualle Cedron. Quibus locis aliisque apud Hebræos est kidron proinde verisimile est, quéadmodum non negat quidam, articulum, τῶν, apud Græcos additum fuisse hoc loco à quibusdam Græcè scientibus, Hebraïce nescientibus, quemadmodum & apud Septuaginta interpretes in prædictis locis. Nam & in illis aliquando idem additur articulus. Significat autem hæc dictio Hebræis non cedros, quæ illis dicuntur Azazim, sed obscuritatem, quare mysterio passionis & rei de qua hic agitur bene conuenit. Estque nomen hoc commune & torrenti & valli, quæ erat inter Hierusalem & montem Oliuarum, per quàm fluit torrens, vnde 4. Reg. 23. legitur de conualle Cedron, cuius meminit etiam Iosephus libr. de bello Iudaico 6. cap. 3. Præceptum inquit erat sexto ab Hierosolymis stadio castra ponere, qua in parte mons qui appellatur Elæōn, (id est Oliuarum) contra ciuitatem ab oriente situs est, altaque interiacente valle discernitur, cui nomen est Cedron. De torrente Cedron sic scribit, Brocardus terræ sanctæ diligens inspector. Infra agrum Hekeldemah contra orientem fluit torrens Cedron, colligunturque in ipsum omnes aquæ, quæ tempore pluuiarum in altiora quæque loca circumadiacentia abaëre descendunt. Non longè à sepulchro virginis auditur strepitus eius sub terra ad locum istum properantis, augescit quoque ex aquis quæ fluunt ex memoratis piscinis. Hæc ille. Sed ad rem. Non tantùm locum per quem Dominus, transiuit, indicauit Ioannes, sed & loci in quem transiuit oraturus conditionem ab aliis tacitam. *Vbi,* inquit, *erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.* Siquidem Brocardus testatur loca circa torrentem amœnissima fuisse, deliciis plena, viridariis & hortis consita, irrigante ea torrente Cedron. In hunc ergo locum relicto conuiuii loco ac ciuitate Hierusalem, egressus est Dominus, non vt lateret, & latendo declinaret mortem, (ne enim hac de causa egressus videri posset, abiit in locum proditori bene cognitum) sed orationis causa, ob quam ferè solitus fuit loca ab omni tumultu libera deligere, idque in nostrum exemplum & eruditionem. Cùm autem frequentissimè nocturno tempore Dominus orationi vacaret, & maximè noctibus præcedentibus, nunc in vltima nocte, qua se capiendum cognouit, voluit etiam sese precationi dedere, vt ea veluti homo contra ingruentem tempestatē muniretur, doceretq; nos ad orationis præsidiū etsi semper, tamen tunc potissimùm, confugiendū esse quoties mali alicuius metu detinemur, aut tempestatem aliquam imminere cognoscimus. Vnde Iacobus, *Tristatur,* inquit, *aliquis in vobis oret.* Et Dauid. *In tribulatione mea inuocaui Dominum, & ad Deum meum clamaui.* Quanquam autem orationis causa potissimùm Dominus secesserit, videri tamen potest etiam ob id exisse, vt non inueniretur à Iuda in loco in quo cum ipso cœnauerat, sicque occasionē pręberet desistendi à maligno proposito suo, doceretque suos, licere secessu persequentium declinare furorem & malitiam. Ne tamen, vt iam diximus, mortem fugere videri

Marginalia: Hieron. — Brocar. — Psal. 109. — 2. Reg. 15. — Iacob 1. — Psalm. 17. — Section letters: A, B, C, D, E.

videri posset, locum secessus deligit Iudæ non incognitum, vnde adiecit Ioannes, *Sciebat autem & Iudas locum, quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.* Et omnino conueniebat Christo pro salute hominum passuro, vt non in loco conuiuii, sed in loco orationis caperetur, ne tanquã splendibus conuiuator, sed vt deuotus precator ab inimicis suis raperetur ad supplicium, & ipse locus innocentiam ipsius, atque illorũ iniustitiam comprobaret. Conueniebat itẽ vt in horto, *Gethsemani*, hoc est, vallis pinguis, suam pro nobis auspicaretur passionem, quia in horto paradisi fœcundissimi & iucundissimi per Adam illum veterẽ nostræ cœpit causa perditionis.

l ET CVM PERVENISSET AD LOCVM, DIXIT DISCIPVLIS SVIS, *e* SEDETE, &c.] Oraturus Dominus non tantùm deligit locum à ciuitatis tumultu, semotum, sed & à suis separatur discipulis, erudiens nos in orationibus maximè seriis omnimodam quærere solitudinem. Primùm ergo quia indiuisibiliter sibi adhærebant, omnibus in genere discipulis iubet in loco quopiam sederent tantisper dum ipse suam ab eis abstractus profunderet ad patrem orationem. Quibus omnibus an etiam iusserit vt oratione se munirent cõtra instantem tentationem, quemadmodum certum est ipsum monuisse tres illos quos ex Apostolis assumpserat, incertum est. Lucas enim in genere id scribit discipulis dictum, sed de tribus ex omni numero selectis nihil commemorat vt intelligi possit illum scribere discipulis id dictum, quia tribus illis iam seorsum assumptis dictum fuit. Verisimile tamen est etiam omnibus præceptum fuisse vt vigilarent & orarent contra tentationem, quia omnibus imminebat etsi id diligentiùs inculcatum sit selectis illis tribus. Monet ergo omnes vt se orante, etiam ipsi orent pro seipsis, non quidem ne tententur, *sed ne intrent in tentationem*, hoc est, ne à superuentura tentatione superentur, eiusque nexibus ligati teneantur: quod quia ab ipsis factum non est, ad tempus tentatio eos vicit & irretitos detinuit. Notandum autem quòd cum hoc loco dicitur, *Orate ne intretis in tentationem*, non significatur quare sit orandum, sed quid sit orandum, hoc est, non significatur orandum ideò, ne si non orent, fiat vt intrent in tentationem: sed hoc ipsum orandum, ne intrent. Græcis enim est hic apud Lucã, προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν, id est, rogate hoc ipsum ne veniatis in tentationem. Itaque verisimile est etiam sic accipiẽdum postea cùm idem dicitur tribus. Quanquam sic etiam Græcis ibi dicatur, vt vterque sensus admitti possit. Assumit autem ex omnibus, tres illos quos præ cæteris habebat magis familiares, eisque suam tristitiam declarare voluit, vt quos fecerat in monte suæ gloriæ spectatores & testes, nunc haberet etiam spectatores & testes imbecillitatis suæ humanæ, in qua hi ob conspectam priùs gloriam, & pleniorem de ipso cognitionem, minus offendi poterant quàm cæteri. His ergo assumptis, *cœpit contristari, pauere & mœstus esse.* Non priùs cœpit contristari quam illos assumpsisset, vt intelligamus tum hoc in eo cœpisse cum voluit, & non priùs quàm voluit, & proinde ipsum non, vt in nobis accidit, subitò & præter voluntatem hæc esse passum. D. Hieronymus ideo putat dictum, *cœpit contristari*, vt intelligamus tristitiam in Christo non fuisse passionem, sed tantum propassionem. Inter, πάθος, autem & προπάθειαν, hoc est, inter passionem & propassionem hoc facit differẽtiæ, quòd passio sit affectio aliqua casualis, cui vo-

A luntas iam assentitur: propassio verò, cui necdum voluntas assentitur quæ consummatam passionem præcedit. Itaque quoniam hęc tristitia Christi tantùm fuit in parte sensitiua, nec dominabatur spiritui, propassionem tantum dicit fuisse in ipso, atque ob id dictum esse non quòd cõtristatus sit, sed quòd cœperit cõtristari. At simplicius est intelligere ideò dictum esse, *cœpit contristari*, quòd ante non ita contristaretur. De causa autem huius tristitiæ, pauoris atque tædii in Christo hic dubitari & quæri potest. Variis enim de causis non videtur dici posse contristatus ob imminentem sibi iam mortem. Primùm enim talis tristitia videtur derogare diuinitati ipsius. Deinde non videtur conuenire vt is qui tanto-B pere priùs mortem desiderauit, quique se in hoc venisse sciebat vt pateretur, & suos mortem contemnere toties docuerat, nunc ob instãtem mortẽ adeò timeat & contristetur. Maximè autem diminuere videtur eius charitatem, quam tamen certum est in eo fuisse maximam, cùm pleriq; martyrum per suam in Deum charitatem animis non solùm impauidis atque intrepidis, sed etiam alacribus quasique gestientibus grauissimos corporis pertulerint cruciatus, vt patuit in Andrea, Laurentio, aliisque quamplurimis. Certe D. Hilarius ob primã causam, nimirum quia Arriani ex hoc loco impugnabant Christi diuinitatem, causam tristitiæ ac metus Christi aliò referẽdam voluit quàm ad propriã ipsius mortem, noua ratione exponens ipsius precationem C qua in sequentibus orat vt transiret ab eo calix. Et post hunc Diuus Hieronymus: & quidam etiam nostro sæculo Diuum Hieronymũ secuti, ob posteriores rationes iam dictas negant Christum ob instantẽ suam mortem timuisse ac contristatum fuisse, sed ob alias causas non ad se, sed ad alios pertinentes. Itaque Diuus Hilarius putat ipsum contristatum propter scandalum Apostolorum imminẽs, ideoq; notat dictum esse quòd assumptis quibusdam Apostolis tunc cœperit contristari, eò quòd non de ipso orta esset mœstitudo, sed de his quos assumpserat. Pro his ergo intelligit Dominum postea orasse dum petit vt transiret ab eo calix, existimans ipsum his D verbis postulasse vt calix quem iam desideranter erat bibiturus, à se transiret etiam in Apostolos, hoc est, vt quemadmodum ab ipso biberetur, ita & ab illis biberetur sine spei diffidentiæ, sine sensu doloris, sine metu mortis. Diuus Hieronymus Hilarium secutus plures reddit tristitiæ Christi causas dicens, Contristabatur autem non timore patiendi, qui ad hoc venerat vt pateretur, & Petrum timiditatis arguerat: sed propter infelicissimum Iudam, & scandalum omnium Apostolorum, & reiectionem populi Iudæorum, & euersionem miseræ Hierusalem. Iam precatione Christi noua item ratione, sed aliter quam Hilarius exponit, intelli-E gens ea Dominum precatum ne à Iudæis calicem bibat. Postulat, inquit, non timore patiendi, sed misericordia prioris populi, ne ab illis bibat calicem propinatum. Vnde & signanter non dixit, transeat à me calix, *sed calix iste*, hoc est populi Iudæorum, qui excusationem ignorantiæ habere non potest si me occiderit, habens legem & Prophetas, qui me quotidie vaticinantur. Hæc ille. Similiis habet & D. Ambrosius, post variam huius loci tractationem tandem sic subiiciens, Tristis videbatur & tristis erat, non pro sua passione, sed pro nostra dispersione. Tristis erat, quia nos paruulos relinquebat. Cæterùm quàm constanter se morti obtulerit, conse-

D. Hieron.

D. Hilar.

consequentia declarant. quandoquidem quærentibus occurrit, turbatos cōfirmauit, trepidos prouocauit, proditorem osculi dignatione suscepit. Nec illud distat à verò, si tristis erat pro persecutoribus suis, quos sciebat immanis sacrilegii pœnas daturos. Et ideo dixit, *Transfer hunc calicem à me.* Non quia Deus Dei filius mortem timebat, sed quia nec malos pro se perire volebat. Denique ait, *Pater ne statuas illis hoc peccatum*, ne exitialis esset populo passio quæ omnibus esset salutaris. Hæc ille. Verùm salua tantorum virorum authoritate, coactam esse istam præsentis loci tractionem, nimis aperte arguunt omnia verba quibus hic vsi sunt Euangelistę, qui manifestè satis significant, Dominum pro infirmitate humanæ naturæ ab ipso susceptæ exhorruisse mortem, eamque deprecatum, quod & ex B Diui Hieronymi consequitur verbis. Si enim fuerunt tristitiæ Christi causæ quas Diuus Hieronymus enarrat, non opus fuit tristitiam illam dicere fuisse non passionem, sed tantùm propassionem, cùm nec passio fuerit, nec propassio, sed sancta piaque affectio ex syncera & summa charitate profecta. Deinde cùm tractans Diuus Hironymus precationem Christi, sic scribit, *Attamen reuertens in semetipsum, quod ex hominis persona trepidanter renuerat, ex Dei filiique confirmat, Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Non, inquit, hoc fiat quod humano affectu loquor, sed propter quod ad terras tua voluntate descendi.* Hæc, inquam, scribens apertè confitetur Christum per humanam infirmitatem mortem & horruisse & deprecatum, ita vt in suo Commentario C varius sit, ea coniungens quæ sibi videntur contraria, quod ob id accidit & hìc & alibi in commentariis Diuo Hieronymo, eo quòd illi in commentariis præcipuum studium fuit per diuersos authores vagari, & quæ apud diuersos inuenit consarcire, variisque sententiis differendis copiosam cogitandi materiam lectori subministrare. Idem in variis locis atque in præsenti loco accidit Diuo Ambrosio. Nam & is ante ea verba quæ ex ipso superiùs sunt posita, clarissimè fatetur Christum iuxta humanam infirmitatem contristatum, notans eos qui hinc offendiculum in Christo paterentur. *Hærent*, inquit, *plerique hoc loco, qui tristitiam saluatoris ad* D *argumentum insolitæ potiùs à principio quam susceptæ ad tempus infirmitatis inclinant, & naturalis sensum cupiunt retorquere sententiæ. Ego autem excusandum non puto, sed etiam nusquam magis pietatem eius maiestatemque demiror. Minus enim contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum*, & cætera quæ sequuntur. Nihil ergo dubitandum quin causa tristitię Christi prima & principalis nunc fuerit mors imminens, quam humana infirmitate abhorruerit. Nec hoc diuinitati eius derogat magis quàm ipsa mors, & aliæ pleræque infirmitates quas cum humana natura nostri causa in se suscepit: quales sunt esuries, sitis, & similes. Suscepit enim in se Dominus omnes nostros E defectus, qui in omnibus communiter inueniuntur ex peccato primi parentis, & non repugnabant perfectioni scientiæ & gratiæ, quos vocat Damascenus naturales & indetractabiles. Naturales quidem, quia consequuntur communiter totam naturam humanam: indetractabiles autem, quia non adferunt secum scientiæ & gratiæ imperfectionem.

Quid autem magis est homini naturale quam mortem iam præsentem & ob oculos positam reformidare? Cùm ergo mortis reformidatio sic humanæ conditioni adhæreat, vt cum nulla culpa sit con- A iuncta, non est cur formidemus Christo eam ascribere, non solùm perfecto homini, verum etiam omnibus quoad potuit malis nobis adæquato, *Debuit* enim, inquit Paulus, *per omnia fratribus assimilari tentatus per omnia pro similitudine absque peccato.* Nec derogat hæc reformidatio perfectioni charitatis, obedientiæ, atque doctrinæ ipsius. Quod enim ad doctrinam ipsius attinet, cùm à suis mortis metum excludit, præcipiens eis vt non timeant eos qui possunt occidere corpus, vt non vetat omnino naturalem mortis reformidationem, sed talem qua mēs abducatur à recto, & ad ea pertrahatur quæ diuinæ sint voluntati contraria. Itaque cùm in sua precatione Dominus suæ renuncians voluntati, diuinam illi semper prætulerit voluntatem, nec obediētiam illius metus iste mortis imminuit aut labefactauit, sed magis comprobauit, dum à tanto mortis metu detentus, tamen id prælegit quod patri gratius esset. Similiter & charitatis suæ erga nos magnitudinem hac ratione nobis maximè commendauit, tantum abest vt metus ille arguat charitatis imperfectionem & defectum. Dum enim tantopere mortem & crucem per naturale desiderium reformidauit, & tamen nihilominus lubens & vltroneus se morti crucis pro nobis subiecit, declarauit sanè se nostram salutem propriæ præposuisse, nosque magis quam seipsum dilexisse. Quòd autem summa Christi charitas non excluserit in ipso hanc reformidationem, ac pro ea promptissimam in corpore attulerit alacritatem, quemadmodum fecit in plerisque matyribus, ex eo prouenit, quod in nobis alia vis animæ redundat in aliam, & vt quæque est vehementior aut secus, ita aut obruit alias, aut cedit. In Christo verò nequaquam item: verùm vnaquæque vis, siue animi, siue corporis, nihil impediente vel diuersa, vel simili, suum naturale munus peragebat, vt neque gaudium vehementius leuioris gaudii sensum eriperet, neque dolor acrior leuioris doloris molestiam obrueret, neque summa voluptas summo dolori, neque dolor atrocissimus voluptati summæ obsisteret. Alioqui enim gaudiū illud quod ex diuina fruitione percepit maximum omnem supplicii pœnam eripuisset. Itaque quoniā naturaliter caro mortem refugit, atque supplicia, & Christus certissimò nouerat sibi iamiam imminere mortem, diraq; supplicia, quæ iam ita clarè contemplabatur, atque quæ maximè sunt præ oculis, caro eius pro sua conditione & natura ob hæc formidare cœpit atque tristari, & quantum in se erat, eorum depulsionem quærere. Nec est quòd hic contentiose quis disputet vtrum Christus necessariò his passionibus subiectus fuerit, an eas per dispensationem ad tempus assumpserit. Dicendum enim quod caro Christi & humana eius natura per se considerata necessariò illis subiecta fuerit sicuti & esuriei, frigori, ac morti: necessitas tamen hæc impediri potuit ab ipso per virtutem diuinitatis suæ, atque ob id humana natura nō patiebatur illa necessariò, nisi quatenus diuina voluntas pro suo beneplacito permittebat carni agere & pati quæ erāt ei propria, & quia non nisi cùm voluit, & quamdiu voluit, huiusmodi caro patiebatur, ob id per dispensationem ea dicitur assumpsisse ad tempus. Vnde etiam intelligi potest quid respondendum, sit ad argumentum quo quidam nituntur probare has passiones Christo non posse tribui, eò quòd illæ in nobis sint morbi, perturbationes, & ad peccatum inclinationes. Ex prædictis enim patet huiusmodi passiones aliter

Hieron.

D. Ambr.

Hebr. 2.

ter fuisse in Christo quam in nobis, idque triplici nomine. Primùm quia huiusmodi passiones frequenter in nobis feruntur ad illicita, in Christo vero nunquam. Non enim cùm ex metu mortis deprecaretur mortem ad illicitum ferebatur, quia nō deprecabatur eam absolutè, sed tantùm quatenus suæ naturæ humanæ malam, subiiciens etiam naturale suum desiderium diuinæ voluntati. Secundò, quia huiusmodi passiones in nobis frequenter præueniunt iudicium rationis, sed in Christo omnes motus appetitus sensitiui oriebantur secundùm rationis dispositionem. Vnde Augustinus dicit libro 14. de ciuitate Dei, capite 9. quod *hos motus, certissimæ dispensationis gratia, ita cùm voluit Christus suscepit animo humano, sicut cùm voluit factus est homo.* Tertiò, quia in nobis huiusmodi motus quandoque non sistunt in appetitu sensitiuo sed ad se trahunt rationem, quod in Christo non accidit, quia motus naturales humanæ carni conuenientes, sic ex eius dispositione in appetitu sensitiuo manebant, quod ratio ex his nullo modo impediebatur in suo officio: quare illos in Christo Diuus Hieronymus tantùm vocat propassiones. Suscepit autem nunc Christus has passiones in se ob varias causas, cùm potuisset variis modis illas à se depulisse. Primùm enim hac ratione se nobis declarauit verum esse hominem. Deinde, vt dictum est, eximiè & suam erga patrem obedientiam, & suam erga nos charitatem comprobauit, dum suscepit quod tantopere fugit natura. Tertiò, hac ratione declarauit (quod & ipsum ad obedientiæ & charitatis eius facit commendationem) pœnarum & supplicii imminentis acerbitatem: ne videri posset sine sensu doloris, vt plerique martyres, omnia supplicia pertulisse. Præterea hac ratione effectum est, vt ne mox in peccatum nobis deputandum existimaremus, si in nobis mortis horrorem sentiremus, nec desperaremus, si non tanta cum alacritate mortem exciperemus, cum quanta illam adierunt martyres, simulque disceremus quomodo mortis timorem vincere possemus, nimirum per orationis præsidium. Postremùm, & ob id has infirmitates nostras in se suscepit, vt minus essent in nobis, & liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant seruituti. Hinc enim in martyribus tanta fortitudo, quia in capite pro membris suscepta voluntariè tanta infirmitas. *Infirmatus*, inquit Diuus Ambrosius, *es Domine, sed propter peccata nostra, non quia illa tibi infirmitas erat ex patre assumpta, sed pro me suscepta, quia mihi proderat, vt eruditio pacis nostræ esset in te, & liuore tuo vulnera nostra sanares.* Notandum autem, quod apud Matthæum quidem legamus, *cœpit contristari & mœstus esse*: apud Marcum verò, *cœpit pauere & tædere*, tamen pro mœstus esse, & pro tædere Græcis est eadem dictio ἀδημονεῖν quæ nec propriè tædere, nec simpliciter mœrere significat, sed grauiter angi, peneque exanimari ac deficere præ mœrore, vt testatur quidam. Pro pauere autem Græcis est ἐκθαμβεῖσθαι quod etiam non simpliciter pauere significat, sed propriè est obstupescere, aut cum stupore quodam pauere. Intelligimus ergo Christum ob instantem mortem quæ ob oculos illius versabatur, & doluisse & reformidasse, nec simpliciter doluisse aut reformidasse, sed grauiter, ita vt dolor ac metus molestiam magnam ac stuporem adferret carni, quod non tantum externo corporis habitu, sed & verbis Dominus expressit, dum dixit, *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, hoc est, tanta tristitia & dolor animam meam occupat vt parum absit à morte: dolorem patitur anima mea dolori mortis simillimum, ac quasi in ipsa morte constituta sic angitur. Ita enim Euthymius exponit illud, *vsque ad mortem*, vt sit idem quod, sicut in morte. Diuus Hilarius, & post eum D. Hieronymus, vndique argumenta quærentes quibus ostendant Dominum non timuisse nec docuisse ob instantem mortem, annotant non esse dictum, tristis est anima mea propter mortem, sed *vsque ad mortem*, intelligentes Dominum significare tristitiam suam duraturam vsque ad mortem, donec, scilicet per eam Apostolos suos liberet, & scandalum eorum cesset, dum mox post mortem ex resurrectione eius potentiam erant agnituri. Est autem hic locus manifestè contrà hæreticos, negantes in Christo fuisse animam humanam. Ipse enim manifestè hîc, vt & alibi aliquando, animam se habere profitetur.

c ET IPSE AVVLSVS EST AB EIS, e ET PROGRESSVS PAVLVLVM, &c.] Oraturus non tantùm se separauit à reliquis Apostolis, sed & à tribus illis quos ex aliis assumpserat, vt eos suæ angustiæ faceret conscios, docens omnibus modis orationem secretam esse debere. Itaque declarata animi sui angustia, mox ad orationis confugit præsidium docens, in necessitatibus & angustiis animi nobis non ad mundi vanam consolationem, sed ad Dei refugiendum opem. Notatu autem non indignum, quòd Lucas dicat Dominum non recessisse à suis, sed auulsum. Hoc enim significat ipsum ægrè à suis recessisse, siue propter suum in illos amorem, qui facit vt cum difficultate amicus discedat ab amico, siue etiam ob animi mœrorem, per quem naturaliter fit vt adhæreamus amicis, à quorum consuetudine aliquid accipimus solatii. Hanc tamen naturalem colligationem superans Dominus, & vim naturæ quodammodo inferens, diuulsit se à charissimis suis, quò ad patris festinaret certiorem consolationem, docens quid & nobis in simili sit necessitate faciendum. Quanquam & aliter intelligi possit, & fortè simpliciùs & rectiùs, ipsum dici auulsum à suis, propter mœroris magnitudinem rapientem ipsum ad aliquod refugium, nec sinentem ipsum diutius adhærere suis. Solet enim mœroris magnitudo hominem rapere ad secretum, & diuellere etiam à valdè charis. Nō enim dicitur Christus sese diuulsisse ab eis, sed *auulsus ab eis*, quasi vim ab accidente aliquo passus. *Auulsus est* autem non longè, sed *pusillum*, vt habent Matthæus & Marcus, quod *pusillum* explicasse videtur Lucas, *quantum iactus est lapidis*. Non enim vel amor, vel potiùs mœror patiebatur eum longè diuelli, quin mox sese coram patre in oratione profunderet: & omnino ob id noluit longiùs discedere, quia suos voluit saltem à longè videre quid agerent, vt vel sic ad imitationem magis prouocarentur, & testes essent angustiæ eius. Digressus ergo à suis, primùm *positis in terram genibus*, vt habet Lucas: deinde etiam *pronus procidens super terram in faciem suam*, vt habent alii duo, *orabat*, ipso sui corporis habitu declarans maximam cordis sui contritionem & humiliationem, ac nos docens, in oratione animum profundè coram Deo submittendum: quod si fiat, etiā corporis consequetur submissio maximè in secretis orationibus, & valdè seriis. Quo Christi facto & exēplo vt arguuntur hi qui oraturi ipso habitu corporis declarant parùm debitam mentis demissionem: ita confutantur qui planè rident monasticas, vt vocant, inclinationes.

nes tanquam hypocritas & vanas, cum adhibeantur vt signa & excitamenta demissionis spiritus, atque ob debitum Deo corporis obsequium, cuius vt est & anima & corpus, ita vtrumque illi famulari & reuerentiam exhibere dicet. *Orabat autem*, inquit Marcus, *vt si fieri posset transiret ab eo hora*, hoc est, imminens passionis & mortis tempus, hoc est, supplicium imminens. Sinecdoche enim est, & sub nomine temporis significatur id quod in tempore erat euenturum, vt diximus in cap. Concordiæ III. circa illud Ioannis, *Pater, saluifica me ex hac hora*. Vnde Marcus cum aliis Christum in oratione sua dicit deprecatum calicem, nomine calicis passionem suam significans, sicut & supra cùm filiis Zebedæi dixit, *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* Circa quæ verba diximus rationem huius metaphoræ in scripturis. Dicit autem Marcus eum dixisse. *Abba pater*, quod est vnius & eiusdem duplicati non inutilis, sed emphasis aut etiam explicationis causa facta. *Abba* enim Hebraica aut potiùs Chaldaica dictio (nam Hebræi dicunt Ab) idem significat quod Græcis dictio πατήρ, à quibus Latini habent, vocem, Pater. Ita hæc duo nomina & Paulus coniunxit ad Rom. 7. & Galat. 4. Cæterùm hæc oratio Christi fuit tanquam veri hominis & naturaliter abhorrentis mortem, profecta non ab ipso spiritu, sed à desiderio carnis & partis inferioris: quo quidem desiderio caro in Christo non pugnabat cum spiritu & Dei voluntate. Primùm, quia non absolutè illud quod naturaliter desiderabat, postulauerit, sed si fieri posset, & si Deus pater vellet. Secundò, quia etiam caro in Christo diuinam voluntatem suo præposuit desiderio, illam præ hoc fieri deprecans, cùm dixerit, *veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat*, Non enim, vt quidam putant, hæc verba sunt Christi iam secundùm rectæ rationis dictamen loquentis, cùm priora fuerint eius iuxta carnis infirmitatem rogantis, quia Christus secundùm spiritum & rationem non habuit voluntatem diuersam à Dei voluntate, vt quatenus talis dicere potuerit, *non mea voluntas, sed tua fiat*, sed iuxta carnem, desiderium quoddam habuit diuersum à Dei voluntate. Quatenus ergo infirma carne circundatus dixit, *non mea voluntas*, hoc est, non meum desiderium, (voluntas enim hic pro desiderio ponitur) *fiat, sed tua*. Adeò in Christo etiam inferior pars subdita fuit spiritui & diuinæ voluntati. Hæc ergo Christi oratio quatenus deprecatur mortem, magis fuit declaratio desiderii naturalis, quam absoluta oratio: nec ob eam dici potest Christum non semper exauditum fuisse in suis orationibus, contra quàm dixit in resuscitatione Lazari, *ego sciebam quia semper me audis*. Non enim absolutè mortem deprecatus est, sed absolutè precatus est vt Dei fieret voluntas: quod cùm factum sit, etiam in hac oratione exauditus est. Quod vt & in nobis vsuueniat, iuxta hoc Christi exẽplum temporalia bona vel mala nobis precanda vel deprecanda non sunt, nisi quatenus congruis diuinæ voluntati & ordinationi, quam præ nostro desiderio etiã semper petere debemus fieri, iuxta quod in oratione Dominica dicimus, *Fiat voluntas tua*. Notandum & illud in Christi oratione maximè, vt à Marco describitur, ipsam incipi non solùm à blanda Dei inuocatione, cùm dicit, *Abba pater, & pater mi*, quæ inuocatio pium inuocantis signat affectum: sed etiã à laude Dei eiusque commendatione, cùm dicit, *Omnia tibi possibilia sunt*. Hoc enim docemur, vt oraturi non statim id proponamus quod petendum est, sed cùm pii affectus declaratione auspicemur à diuina laude, & commendatione potentię & & bonitatis ipsius.

Marc. 10. — Ioan. 12.

ET CVM SVRREXISSET AB ORATIONE, ET VENISSET AD DISCIPVLOS, &c.] Quanquã Dominus in magna esset animi angustia propter imminentia sibi mala, nõ tamen neglexit suorum agere curam, sed surgens ab oratione eos inuisit, vt videret quomodo se gererent, & an sese, iuxta quòd ipsis iniunctum erat, vigilia & oratione munirent contra periculum quod ipsos manere sciebat, suo facto docens pastores, non sic mœrori & orationi vacandum ipsis, vt suorum curam deponant, sed vicissim nunc orandũ, nunc oues inuisendas. Vt autem hac in parte suam pro Apostolis solicitudinem declarauit, ita similiter suam erga illos ineffabilem mansuetudinem, cum inueniens eos dormientes, & planè contrariũ quàm iussi erant facientes, non est tamen seuerè insectatus eos, nec acerbo animo exprobrauit eis aut suum pro ipsis laborem, aut ipsorum magnificas promissiones, sed mansuetè eos compellauit, tacitè tantum notans eorum in promittendo infidelitatem, & adhortans modestè ad id quod saluti ipsorũ conueniebat. Præ cæteris autem peculiariter Diuum Petrum alloquitur, vt qui præ cæteris maiora & ardentiùs pollicitus erat, & cui magis vigilandum erat tanquam cęterorum capiti & antesignano. Huic ergo dixit, secundum Marcum, *Simon dormis? Ita non potuisti vna hora vigilare mecum*. Qui tamen paulò antè pollicitus es te mecum & in carcerem & in mortem iturum? Tale enim quid significat tacitè aduerbio, *sic*. Et Matthæus item Petro Dominum locutum scribit, cùm tamen pluraliter eum scribat dixisse, *Sic non potuistis vna hora vigilare mecum*, quanquam ad omnes loqueretur, oculos tamen in Diuum Petrum magis direxit: aut quanquam ad solum Diuum Petrum hęc diceret tamen omnes item notare voluit, vt qui post Petrum eadem polliciti fuerant. Euthymius tamen vt habeat aliquid quod soli Petro dictum sit apud Matthæum, aduerbium, *sic*, seorsum per interrogationem legit à sequentibus separatum, vt sit sensus, Sic te modò exhibes Petre? siccine te promisisti facturum? Deinde ad omnes dictum sequatur: *nõ potuistis vna hora vigilare mecum? Potuistis* enim in Matthæo legendum esse, & non *potuisti*, Græca docent & Latina exemplaria correctiora. Reprehensa autem eorum somnolentia, eos rursum ad vigiliam & orationem prouocat, non sui, sed ipsorum & causa, *vt (inquit) non intretis in tentationem*. Et addidit causam ob quam id facere meritò debeant, nec sibi ipsius nimium confidere, sed metuere *quia (inquit) spiritus quidẽ promptus est, caro autem infirma*. Quasi dicat, Et ideo ne per carnis infirmitatem superetur promptitudo spiritus à tentatione superuentura, orandum vobis est, nec ob promptitudinem spiritus nimis vobis confidendum. Hac autem sententia vt causam reddit exactæ vigilantiæ & orationis, ita simul mitigat reprehensionem somnolentiæ ipsorum, significans se illos venia dignari, quòd non propter contemptum obdormierint, sed propter infirmitatem vt intelligit Theophylactus super Matthæum. Est ergo sensus, In vobis & plerisque hominibus spiritus quidem promptus est siue ad ferendas tentationes, siue ad præstandum quæ iussa sunt caro autẽ ad vtrumque est infirma. Et quidem sciebat Dominus se inuenturum suos dormientes, nec quiquam nunc profuturam eis suam frequentem monitionem, eos tamen

tamen ob id non prætermisit inuisere & admonere, vt intelligerent propriã infirmitatem & temerariam in pollicendo audaciam aliorumque postea discerent ferre infirmitates,atq; in ipsis posteri discerent non temere de se magna polliceri. Cæterùm quod ad Concordiæ rationem attinet, notandum quòdLucas qui non meminit, vt alii duo, trinæ orationis Christi, postquam dixisset Dominum in sua oratione ab angelo confortatum sanguinemq; sudasse, tum subiicit ipsum ad suos reuersum ad vigiliam & orationem illos excitasse. Ad id Matthęus & Marcus testantur factum post primam orationem cùm post secundam significent ipsum reuersum siluisse:post tertiam autem etiam somnum & quieté illis ad tempus permisisse. In prima autem Christi oratione,communiter creditur non accidisse quod Lucas scribit de angeli cõfortatione & sanguineo sudore, sed potiùs,in nouissima quod non videatur cõueniens vt post angeli cõfortationem Dominus semel & iterum eãdem carnis passus sit infirmitatem. Itaque coacti sumus in concordia ordinem scriptorum à Luca mutare,id quod post orationẽ accidisse commemorat,collocantes cum aliorum narratione post primam Christi orationem: quæ verò in Christi oratione contigisse scribit, in commemoratione tertiæ orationis ponentes.

ET ITERUM SECUNDO ABIIT, ET ORAVIT EUNDEM SERMONEM, DICENS.] Non semel tantùm, sed frequenter Dominus vnum idemq; repetit, carnis suæ infirmitatem, & maximum, mortis quod ad carnem attinet, horrorem, hac ratione efficaius astruens, & perseuerantiam in oratione suo nos exemplo docens. Ter ôrat, nam hic numerus ob sui perfectionem absolutæ perseuerantique conuenit orationi: vnde & Paulus ter se Dominum rogasse scribit pro amouendo carnis stimulo. Cum ergo sic assiduus & perseuerans esset in oratione, etsi non impetrabat mali imminentis translationem,non tamen caruit hæc eius oratio suo fructu, sed consecuta est diuinam consolationem. Vt enim olim in deserto diabolus in assumpta aliqua specie humana ei apparuit tentans eum:ita & nunc angelus de cœlo,in assumpta specie apparuit ei confortans eum, Tali enim cõsolatione & confortatione nunc indigebat humana eius natura sibi relicta,& non ab omni humano solatio solùm,sed & diuino, quo intrinsecus ab vnione diuinitatis prouenire poterat,destituta. Confortabat autem angelus ea verisimiliter ratione,quòd suggereret,quomodo patris cœlestis nomẽ per eius mortem esset illustrandum,quantusque fructus hinc & ipsi Christo,& toti humano generi,ipsisq; etiam angelis prouenturus esset. Hæc autem angeli apparitio & confortatio,si in tertia demum facta est oratione,fructum demonstrat perseuerantis orationis Credi tamen potest in singulis tribus facta orationibus, vt simpliciter hic intelligamus orationis fructum significatum, nimirum quòd etiamsi non semper impetremus quæ precantes petimus,consequi nos tamen semper à Deo ad ferenda mala consolationem & fortitudinem. Lucas enim trinam Christi orationẽ quasi vnam, eò quòd idem semper petebatur,complexus est: vnde dicit eum factum in agonia,prolixiùs orasse. Prolixiùs enim orasse dicens,tres illas orãdi vices qua sigillatim alii duo Euangelistæ prosecuti sunt simul complexus est: sicut & dicens eum factum in agonia, vno verbo complexus est eas tres passiones quas alii duo distinctè

A Christo tribuerunt,mœrorem scilicet, pauorem & angorem. Sunt qui quoniam Græca dictio, *agonia*, deducitur à vocabulo, ἀγών quod certamen significat & luctam, intelligunt Christum ob id dici factum in agonia,quod in ipso fuerit vehemens quędam lucta & resistentia carnis & spiritus, carne scilicet mortem recusante, spiritu verò eam summopere desiderante. At huiusmodi carnis & spiritus pugnam, qualis in nobis non est sine peccato, non crediderim fuisse in Christo, vel ob id quòd etiam caro,vt supra dictum est, fuerit in Christo subiecta spiritui & diuinæ voluntati, ita vt diceret, *non mea voluntas sed tua fiat*. Proinde simpliciter potiùs accipiendum est secundum propriam vocabuli, *agonia*, significationem, ideo Christum dici factum in B agonia, quod angore correptus fuerit, vt bene alii verterunt. Angorem enim & anxietatem animi dictio, *agonia*, significat. Quòd ergo Lucas dicit Dominum factũ in agonia, prolixius orasse: Matthæus & Marcus sua narratione expressiùs extulerunt. Prolixius enim orasse docent, quia ter eum orasse testantur: factum in agonia docent, quia scribunt eum cœpisse contristari, mœstum esse, pauere & tædere, tristemque fuisse animam eius vsq; ad mortẽ. Bene autem notandum quod dicit Lucas, *& factus in agonia, prolixius orabat*. Significat enim ideo Christum prolixe orasse, quòd angore magno correptus esset, vt hinc discamus, cùm anxietate aliqua premimur, eò magis ad orationis confugere præ- C sidia. Quanquam autem ea ratione conuenienter quidam verterint. *Et angore correptus*, quòd per hanc versionem excludatur quorundam falsa intelligentia: tamen alia ratione rectiùs verbum est à nostro interprete, *& factus in agonia*, si modo dictio, *agonia*, rectè accipiatur, quod hæc versio magis conueniat Christo, qui non nisi cùm voluit passionem angoris & mœroris in se habuit, cùm correptũ esse angore magis sonet violentiam extrinsecus aduenientem. Cæterùm cùm Matthæus & Marcus magnitudinem angoris Christi ipsius verbis testati sint eò quod dixerit tristem animam suã esse vsque ad mortem: Lucas eandem alia ratione etiam magis indicauit, cùm subiicit sudorem eius factum sicut D guttas sanguinis decurrẽtis in terram. Id enim præ angoris accidit magnitudine, qui sudorem solet exprimere, vt in morientibus patet. Non est autem hæc Lucæ sententia sic accipienda, quasi dicere voluerit Dominum emisisse sudorem similem guttis sanguinis, vt ipse tamen sanguis non fuerit. Ad quid namque sanguinis potiùs quàm aliarum rerũ liquidarum guttas meminisset? Cur item sanguinis meminisset in terram decurrentis, nisi significare voluisset, sudorem decurrisse sanguineis guttis, idq; adeo copiosè, vt in terram ab ipso defluerent, cum positis genibus patrem supplex oraret? Vocula siquidem ὡσεὶ, hoc est, quasi, vel sicut, non tantum si- E militudinem significat, sed etiã veri speciem vt Ioan. 1. *Vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre*. Et quanquam non sine stupendo quodam miraculo acciderit vt in Christo sanguineus sudor efflueret, in documentum ingentis cruciatus, atque in mysterium, tamen quo magis id credibile fiat & intelligatur, sciendum sic esse humani corporis naturam, vt sudoris vice sanguinem tenuem emittere possit: id enim medici scribunt accidere ictis à serpẽte, cui à fluxu sanguinis Hemorrohoos nomen est. Vnde & opinantur quidam hunc quem sudauit Christus, tenuiorem reliquo sanguine fuisse, & naturaliter ipsum

ipsum effluxisse. Sic enim de eo scribit Caietanus, Quamuis naturaliter accidere possit sudor sanguineus, & Aristoteles fateatur id accidisse, quia tamen indigesti sanguinis, & minus bonæ cõplexionis hoc accidens secundùm naturam est apud eundem, Iesus optimæ complexionis sanguineum sudorẽ emisit, sicut natura in parte generatiua deficiente semine ministrat sanguinem. Simili namque modo deficiente aquositate sanguinis, quæ est materia sudoris nonnihil quoq; sanguinis emisit. Erat enim corpus Iesu exhaustum, & magnitudo passionũ pellens violentem sudorem, pepulit simul aliquid sanguinis, deficiente sudoris materia. Hæc ille. Notandum tamen, quod Græcis sit dictio, θρόμβοι, quæ non propriè significat tenues guttas, sed quasi grumos & crassiores guttas, vnde dicitur de cõcreti sanguinis partibus. Ideoque quia incredibile videtur Christum sudando crassas sanguinis guttas & quasi grumos emisisse, Euthymius & Theophyl. intelligunt dictionem, *sicut*, hic tantùm designare similitudinem, aut hyperbolicῶς Christi sudorem guttis sanguineis cõparatum. Sic enim Euthymius, *Factus est sudor eius sicut θρόμβοι*, (interpres vertit, grumi) *sanguinis decurrentes in terram.* Grumi sanguinis, hoc est, crassissimæ sanguinis guttæ, significans non quod sanguinem sudauerit sed quod crassos deduxerit sudores. Theophylactus autem, vt nobis quidem versus est ab Oecolampadio, vix intelligi potest, quid senserit. Sic enim legimus, Quod ab humana natura fuerit orare, quæ iuxta permissionem patiebatur communem affectionem, qua amamus vitam, & non à diuinitate, sicut dicunt maledicti Arriani, manifestũ est ex hoc quod sudauit, idque cum tanta anxietate, vt planè hæc fuerit & parœmia, eò quod sanguinei riui ex eo ceciderint, Parœmia enim est in his qui valde laborant, ita vt sanguinem sudent, sicut & in his qui amare flent, dicimus quod sanguinem fleat. Hoc igitur volens manifestare Euangelista, quòd non tenuibus quibuscum indiciis, & ostentationis gratia apparentibus, sed fluentem fortiter sudorem stillauerit, & collegerit secum riuos sanguinis, &c. Clariùs Theophylacti sententia citatur à Diuo Thoma in Catena. Post enim positam eam sententiam, qua hic intelligitur communiter significari Christum verè sudasse sanguinem, sic ibi subiicitur ex nomine Theophylacti. *Vel hoc prouerbialiter dicitur de eo qui vehementer sudauit, quòd sudauit sanguinem. Volens igitur Euangelista innuere, quòd grossis sudorum guttis madebat, sumit guttas sanguinis ad exemplum.* Hæc ibi. Igitur hi authores non intelligunt Christum verè sanguinem sudasse, sed secundum Euthymium nuda est comparatio, secundùm Theophylactum prouerbialis hyperbole. Verùm ob priùs dictas rationes magis est verisimile iuxta receptam sententiam, Lucam significare voluisse Christum verè sanguineas guttas pro sudore emisisse. Itaq; cùm Græca dictio non patiatur vt tenues tãtum sanguinis guttas desudatas intelligamus, non naturali omnino causæ, sed miraculo potius tribuendum videtur, quod hic de Christi sudore refert Lucas. Dispensatione autem quadam id accidit, vt grossas etiam sanguinis guttas desudeſrat Dominus, priimùm vt hinc disceremus anxietatis eius magnitudinem, quod multis nobis nominibus vtile est cognoscere, & potissimùm ad intelligendum eximiam eius in nos charitatem, qua tantùm in se angorem dignatus est nostri causa perpeti, quaque mortem tantopere naturæ suæ contrariam, propter nos in se suscepit. Et sane si hunc Christi angorem & sudorem bene perpenderimus, est cur non minus hic Christi cõplectatur chariratem quàm in ipsa quam pro nobis pertulit morte, quia angor qui corripere solet contuentes animo mortem imminentem, solet esse grauior ipsa morte. Illum autem in Christo fuisse omnium maximum, rex ipsa declarauit. Nec mirari quis debet maiorem in Christo fuisse angorem quàm ferè in aliis esse solet. Clarissime enim iam velut ob oculos conspexit imminentis mortis & singulorum cruciatuum atrocitatem, certoque cognouit se nulla ratione ea mala effugere posse, cùm cæteri homines non ita clarè præcognoscere possint futurorum malorum acerbitatem, sperentque semper aut effugium, aut mitiora forè mala quàm animus suggerat. Vt ergo clariùs intelligamus causam tam noui & admirandi angoris Christi, operæpretium fuerit hic ostendere dolorem passionis eius, quæ præuisa huius angoris fuit causa omnium maximum extitisse, ita vt Christi personæ bene accommodari possit illud Threnorum, *Attendite & videte si est dolor sicut dolor meus.* Id autem verum esse ex quatuor intelligi potest. Primò quidem ex passionis, quæ doloris causa est, generalitate, passus est enim ab omni hominum genere, à gentibus & Iudæis, à masculis & fœminis, à principibus & popularibus, à familiaribus & notis. Passus est item in omnibus in quibus potest homo pati, in amicis ipsum deserentibus, in fama blasphemiis læsa & contumeliis, in anima tristitia & tædio vsque ad mortem affecta, in corpore vulneribus & flagellis subdito, in externis rebus, quia vestibus spoliatus. Passus itidem in omnibus corporis membris, omnibusque externis sensibus, vt de eo rectè dicatur, *A planta pedis vsque ad verticem capitis non est in eo sanitas.* Secundo, ex ipso passionis genere & qualitate, quia mors confixorum in cruce est, acerbissima, eò quòd configantur in locis neruosis, & maximè sensibilibus, vt sunt manus & pedes ipsumque pondus pendentis corporis continuè auget dolorem, qui non, vt in plerisque mortis generibus, breuis est, sed multo durat tempore. Tertiò, magnitudo doloris Christi potest intelligi ex nobilitate complexionis corporis Christi & viuacitate animæ ipsius. Quò enim corpus aliquod nobilioris & tenerioris fuerit constitutionis, hoc magis sentit quæ ipsi sunt mala: & quo anima in suis viribus & sensibus fuerit acrior & viuacior, eò magis apprehendit tristitiæ causas. Christi autem corpus optimæ fuisse constitutionis nemo dubitauerit facilè, cùm illud operatione Spiritus sancti sciamus formatum ex purissimo teneræ virginis corpore, sic nec animam eius quisquam dubitauerit fuisse nobilissimã, ac proinde secundũ omnes suas vires sensus accerrimi, quare si paribus numeris illius cruciatus alii cuipiam mortalium fuissent inflicti, multò minus doloris fuerant allaturi. Quartò, idem intelligi potest ex doloris puritate. In aliis enim variis modis inter patiẽdũ dolor mitigatur, & perceptibilitas tollitur per aliquam redundantiam aliquarum viriũ ad alias, nimirum aut per internum de aliqua re gaudium, aut per charitatem quæ stultis etiam amãtibus molestiam adimit aut per inuictum animo robur, quo etiam Ethnici ita sunt fortes, vt minus torqueantur prementibus malis, aut per communem illam & naturalem, quam vocant, redundantiã qua voluptati dolor cedicit, dolor obruit dolorẽ: qua fit vt non sentiat trioboli iacturã qui decem talẽta, lucrifecit,

Euthym. | Grauitas passionis Christi. | Thren. 1. | Isaia 1.

crifecit, vtque non sentiat aciculæ punctionem, cui eodem momento brachium fuste frangatur. Iam & illud nobis indulsit natura, vt in prægrandi malo ferè sensum nostri nobis eripiat, vt in naufragio, in ruina, in morbis immanibus. At nihil horum passus est Dominus sibi lenire sensum suorum malorum, sed eius anima ad omnium dolorum sensum integra vigebat vsque ad emigrationis momentum Ita perfectè vnumquenque corporis cruciatum, vnum, inquam, è mille sensit, ac si is solus fuisset. Ita vniuersam corporis molestiam persensit, tanquam nihil animo pateretur. Ita rursus omnes animi curas, tanquam nihil cruciaretur tempore. Ita tum animi, tum corporis pariter & singulos & vniuersos dolores sensit, vt summa illius charitas nihil de molestia detraheret, multam apponeret, permittens vnicunque virium agere quod erat ei propriū, vt habet Diuus Damascenus. His omnibus simul consideratis, satis patet, dolorem Christi fuisse omnium maximum, quemadmodum sanè côueniebat, eò quòd illius mors pro tot hominum mortibus dependebatur & ad totius orbis culpas eleuendas abundè atque ad spem hominum confirmandam, charitatemque excitandam suscepta erat. Quare nihil mirum si ex imminentis huius passionis clara certaque cognitione, nouo quodam & inaudito angore Dominus correptus fuerit ita vt & sanguinem sudarit. Hoc autem dispensatione quadam rectè etiam dixerimus factum in mysterium, nempe in signum quod suum sanguinem simul cum aqua mox effusurus esset in terram, in purgationem terrenorum hominum. Vnde Beda: *Per hoc*, inquit, *nobis declaratum est, quòd effectum iam suæ precis obtineret, vt scilicet fidem discipulorum, quam terrena adhuc fragilitas arguebat, suo sanguine purgaret.* D. August. in libro qui dicitur sententiarum Prosperi: *Orans*, inquit, *cum sudore sanguineo Dominus, significabat de corpore suo toto, quod est Ecclesia, manatura martyria.* D. Bernar. serm. 3. de Dominica in ramis Palmarum: *Non solis* inquit, *oculis, sed quasi omnibus membris fleuisse videtur, vt totum corpus eius, quod est Ecclesia, totius lacrymis corporis purgaretur.* Cæterùm in his omnibus, quæ hic Dominum pertulisse legimus, monemur primū, vt de ipso omnia nobis polliceamur, vt qui tanta nostri causa sit perpessus, tum vt nos mēbra eius qui ad gloriam eius adspiramus, libenter etiā similia patiamur, denique, vt in timore Dei solicitissimè viuamus, ne indulgēdo cupiditatibus nos in mortem rursum præcipitemus, à qua tantis nos Dominus cruciatibus adseruit: quæ tria quidem per singula quæ Domnus passus est nobis sunt perpendenda, vt ita in Deum fides, erga proximum dilectio, & erga proprium corpus continentia, hoc est, absoluta pietas in nobis incrementum sumat. Notandum autem & Diuum Hilarium libr. 10. de Trintate, & Diuum Hieronymum lib. 2. contra Pelag. indicare in plerisque Grçcorum & Latinorum codicibus nō inueniri neque de Angelo confortante, neque de sudore sanguineo. Verùm hæc èrasa videntur à quidusdam qui verebātur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta.

ET TVNC VENIT TERTIO AD DISCIPVLOS, ET DICIT ILLIS: DORMITE, &c.] In secundo suo ad discipulos reditu non minorē Dominus exhibuit benignitatem quàm in primo, eò quòd iā sæpius vigilare iussos, cum secundò dormientes inuenit, non est tamē adhuc insectatus acriter, sed eorum infirmitatē patienter ferens, silens ab eis discessit, verecundiæ ipsorum cōsulens, In tertio verò reditu pro solita sua bonitate somnū primò eis prohibitū, & secundò toleratum, iā etiam concedit, dicens. *Dormite iam & requiescite.* Quaudiu enim anxiebatur, Apostolos secum vigilare & orare voluit: cùm verò per orationem perseuerantem ab angore suo liberatus fuit, somnum illis deinceps permittit, & quietem. Sunt quidem qui illud, *Dormite iam & requiescite*, per ironiam quandam dictum putant & irrisionem somnolentiæ eorum quo modo vt accipiatur multùm inuitat narratio Matthæi. Mox enim is subiicit, *Ecce appropinquauit hora*, quasi dicere Dominus voluerit Ecce appropinquauit proditor, & si placet vobis & ita tempus permittit, dormite quantum vultis. Sic enim intelligūt Theophylactus & Euthymius. Verùm quod in hunc sensum illud non sit accipiendum, colligit valde probabiliter Diuus Augustinus ex Marco, lib. de consensu Euang. 3. cap. 4. eò quod post illa verba. *Dormite iam & requiescite*, apud Marcum subiiciatur, *sufficit*. Hinc enim colligit Dominum post illa verba siluisse aliquandiu, vt hoc fieret quod permiserat, & tunc intulisse, *Ecce appropinquauit hora.* Quanquam etiam secùndum priorem sententiam accipi potest, verbo *sufficit*, Dominum explicuisse ironiam, quæ erat in præcedentibus verbis, vt sit sensus, Si libet dormite iam, & quiescite: at vt verum fatear, sufficit hactenus etiam me pro hibente somno vacasse: Ecce enim adest tempus quod vobis facilè somnolētiam excutiet. Notandum autem quod pro, *sufficit*, Græcis est, ἀπέχει, quod longe aliter accipit Euthymius. Cùm enim sit à verbo ἀπέχω, quod significat accipere aut abesse, dupliciter verbum hoc exponit in hunc modum, ἀπέχει, hoc est, accipit, aduersus me diabolus potestatem. Vel abscedunt quæ de me sunt, siue finem habent, Cui nouissimæ explicationi côuenit quod quidem libri, vt testatur quidā, habent, ἀπέχει τέλος. Vt vt est, in Domino erga discipulos obseruare licet miram quandam benignitatem, in discipulis verò magnam infirmitatem hominum, quamdiu abest efficacia spiritus. Quòd si quis quærat, vnde didicerint Euangelistæ quid Christus inter orandum sit precatus, & quæ de angelo sudoreque ipsius sanguineo referuntur, cùm omnes discipuli tum dormierint, respondet Euthymius, *Mihi*, inquit, *sanè apparet, quòd post resurrectionem præceptor ipse etiam hæc discipulis dixerit, quando per dies quadraginta, eis apparuit, sicut refert Actorum liber.* Cæterùm vt iam Dominus infirmitatem humanæ naturæ dispensatione quadam assumptam declarauit, mortem horrendo & deprecando: ita mox & suam diuinitatem, & ad patiēdum promptitudinem ostendit. Diuinitatem quidem, prædicendo horam in qua tradendus erat, iam aduenisse, & traditorem suum adesse: promptitudinem verò, cùm ad occurrendum suis hostibus Apostolos secum excitat, dicens, *Surgite eamus*, quæ duo in sequentibus etiam magis declarantur.

d SCIEBAT AVTEM ET IVDAS QVI TRADEBAT EVM LOCVM QVIA, &c.] Locum in quē secesserat Dominus Iudæ cognitum fuisse commemorat Ioannes, tum ob id quod apud ipsum præcedit de secessu Domini, ne scilicet, vt dictum est, videri posset Dominum latere voluisse: tum ob ea quæ sequuntur. videlicet vt intelligatur quomodo factum sit vt illuc veniret Iudas cum suis. Itaque subiicit, *Iudas ergo*, hoc est, *quia sciebat quod frequenter Iesus conuenerat illuc*, ideo venit illuc, postquam

postquam, vt est verisimile, eum requisiuisset in loco cœnæ. Venit autem insigni hominum manu comitatus, quam sibi opera pontificum & seniorum comparauerat, partim ex militibus Romanis, qui per cohortem significantur, partim ex ministris pontificum & Pharisæorum. Nec tantùm in hoc exercitu aderant milites & serui, sed cum ipsis Romanis militibus aderat & tribunus, vt patet ex Ioanne: cum seruis pontificum & Pharisæorum aderant etiam quidam principes sacerdotum, magistratus téli & seniores, vt patet ex Luca. Nec solùm tanta taliique multitudine instructus venit Iudas, sed eadem contra nocturnas tenebras & insidias laternis & facibus, contra apertos incursus siue Apostolorum, siue omnium fauentium Iesu, armis variis, gladiis scilicet & fustibus, vel lignis bene munita. Hic autẽ tantus apparatus Dei dispensatione non parùm promouit gloriam Christi & passionis eius. Primùm enim iudicio fuit Christi virtutem & potentiam Iudæis fuisse formidabilem: deinde declarauit multitudinem & furorem hostium ipsius, quod ad passionis eius facit incrementum: & postremùm occasionem dedit Christo insigniter ostendendi suam virtutem, quia effugere potuisset eorum violentiam ac proinde etiam suam ad patiendum promptitudinem. Hæc enim insigniter ostendit, dum tantam tamque instructam multitudinem verbo prostrauit. Cæterùm Iudæ facinus Euangelistæ sua narratione egregiè exaggerant, describẽtes illud tanquam rem stupendam & nouam. *Ecce* enim inquiunt, *Iudas ille qui vnus fuit* è selectioribus Christi discipulis nempe *è duodecim venit cum turba multa*, dux factus & antesignanus impietatis, qui electus fuerat in ducem virtutis. Hic autem non se tantum manifestis hostilitatis iudiciis armauit ad promissum facinus perpetrandum, sed etiam subdolo pacis signo. Ne enim per noctis tenebras decepti manus iniicerent in aliquem Apostolorum, pro Christo, aut, vt vult D. Hieronymus post Origenem, ne Christus seipsum transformando elaberetur è manibus Iudæorum, signum dat quo ipsum agnoscere possint, & signum pacis, quale maximè est osculum. Verisimile enim est Apostolos Christum accedentes salutare eum solitos cum osculo pro more regionis, vnde est illud apud Paulum, *Salutate inuicem in osculo sancto.* Dixit ergo, *Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum.* Cumque hac ratione satisfacere posset factæ à se promissioni, his tamen non contentus, hostibus sui magistri consilium suggerit, quomodo iam captum possint captiuum detinere. *Et*, inquit, *ducite cautè*, hoc est, circumspectè & prouidè. Metuebat enim ne qua ratione, vt aliquando, elaberetur ex eorum manibus, & ipse promissa frustraretur mercede. Cauerant enim sacerdotes, ne Iudæ numeraretur pecunia, ni Iesus esset in manibus. *Promiserunt enim*, dicitur superiùs, *ei pecuniam se daturos*, necdum autem tunc dederunt. Et Iudas sic venit contra Dominum instructus, partim vi, partim fraude: Dominus autem nec fraudem eius, nec vim quicquam cõtra se valere declarauit, dum fraudem eius sub osculo latentem detexit, & exercitum eius in terram prostrauit. Dubium tamen est vtrum horum priùs acciderit, an scilicet quod Ioannes solus narrat de prostratis in terram hostibus, an, quod alii narrant, de osculo dato à Iuda Domino. Sunt enim qui istud putant secundo loco factum, & Ioannis narrationem priori loco, eò quod Iesum dicat hostibus suis obuiàm processisse, & tum Iudam stetisse cũ illis, quod

1.Cor.16. 1.Cor.13.

A non videtur contigisse post illud quód Lucas scribit Iudam antecessisse alios, & appropinquasse Iesu vt oscularetur eum. Diuersam tamen post August. secuti sumus in Concordia sententiam quod posteaquam se Dominus ipse suis prodidisset hostibus, nihil opus fuisset signo illo Iudæ. Secundùm quàm sententiam intelligendum Iudam imprimis ad spatium aliquod antecessisse, vt Lucas habet, sicque simulasse, quasi non fuerit ex parte eorum qui sequerentur, ac tum post osculum datum retrocessisse ad suos, ita vt Iesu procedente in occursum suorum hostium Iudas iam cum illis staret. Quam sententiam multùm confirmat quod dicunt Matthæus & Marcus, Iudam, cum venisset, statim accessisse ad Iesum, B osculumque porrexisse. Iudas ergo omni pudore atque timore propter auaritiam posthabito. Dominum quem ob varia ab ipso accepta beneficia reuereri, quemque ob expertam in ipso omni scientia timere debuerat, inuerecundè & interpide accedẽs amicitiam verbis & facto simulauit, dicens, *Aue rabbi*, osculumque adiiciens, securus hac in parte eum qui in typum ipsius præcessit in veteri testamento Ioab filium Saruiæ, qui vt scribitur 2. Reg. 20. inuidia stimulatus contra Amasam, quem sibi in ducem exercitus Dauid constituerat, quò sub specie amicitiæ falleret, salutans eum verbis pacificis, dicendo, *Salue mi frater*, atque osculum addens latenter gladio percussit in latere, ita vt mox occumberet ex C vulnere. Iudæ sectatores sunt quotquot sub prætextu beneuolentiæ & pietatis, alios fallere conantur, & imprimis Pseudoprophetæ atque hæretici, qui veniunt in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Dominus autem necdum suam erga Iudam deponens benignitatem, & curam lucrifaciendi, etsi illius non ignoraret versutiam, tamen & ad solitum admittit osculum & blãdis compellat verbis, proprio ipsum non dedignatus nomine, & insuper amici tribuens appellationem, quem sciebat sibi capitalem inimicum. *Amice*, inquit, *ad quid venisti?* Amicum vocat, non quod ab ipso diligeretur, sed quòd ipsum diligeret, eique bene vellet, & de eius perditione doleret, aut etiam quod D hactenus secum tanquam amicus vixisset, atque etiam nunc velut amicus, & salutaret, & osculum præberet, vnde etiam in Psalmis de eo dicitur, *Si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem vtique: & si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu verò homo vnanimis, dux meus & notus meus.* Hac ergo appellatione Dominus illius cõscientiam concutiebat, admonens quàm indignum facinus perpetraret. Dicit autem, *ad quid venisti?* non quasi ignorans, sed admiratiuè, quasi dicat, Si venisti vt amicus amicitiæ signa amico exhiberes, sicut verbis & osculo præ te fers, quorsum tecum habes hostilem hunc exercitũ? Si venisti vt inimicus inimicis me traderes, quorsum amica hæc salutatio & osculum pacis symbolum? Cæterùm Euthymius E id quod Græcis habetur ἐφ' ᾧ, accipit non interrogatiuè, sed enunciatiuè, dictionem ᾧ intelligens relatiuè positam, vt sit sensus, *Amice, ad quod venisti.* & sit oratio imperfecta, perficienda hoc modo. Id propter quod aduenisti, operare, etiam relicto subdolo tui conaminis velamento, sermone scilicet blando & osculo. In hunc sensum etiam Remigius citatur in Catena accepisse hæc Christi verba. At prior intelligentia est conuenientior, magisque quadrat his quæ Lucas, Dominum dixisse refert, *Iuda, osculo filium hominis tradis?* Quibus verbis

Psalm. 54.

Euthym.

Dominus iam declarat sibi non fuisse incognitam fraudem Iudæ sub osculo latentem, ne quærens, *ad quid venisti*, videri posset causam aduentus ignorasse. Sunt autem etiam hæc verba admiratiuè dicta, & cum emphasi, quæ est in dictione, *osculo*. Mirandum enim quòd osculo, pacis symbolo, abuteretur ad proditionis facinus patrandum. Infelix sanè Iudas, qui per pacem didicit facere bellum. Itaque in eo ostensum est verum esse quod dicitur, *Meliora sunt vulnera diligentis, quàm fraudulenta oscula odientis.* [Prou. 27.] Infelicior verò eo fuit nomine, quòd etiam nunc emolliri non potuit nec Christi benignitate, nec eius omni scientia, sed nec eius terribili potentia quam mox declarauit.

IESVS ITAQVE SCIENS OMNIA QVÆ VENTVRA ERANT SVPER SE, PROCESSIT, &c.] Postquam declarauit Dominus dolum Iudæ sibi non esse incognitum declarat etiam illo opus non fuisse, vt qui paratus esset seipsum prodere & tradere in manus inimicorum suorum, & postquam ostendit fraudem eius contra se nihil valere posse nisi vellet, iam etiam ostendit & vim hostilis exercitus sibi præualere non posse nisi vellet. *Iesus ergo*, inquit Ioannes, non quia ignorabat quid euenturum sibi esset, sed certò *sciens omnia quæ ventura erant super se, processit* obuiam hostibus suis, *& dixit eis, Quem quæritis?* non quod ignoraret quem quærerent, sed vt data ab eis responsione conuenientem haberet sese prodendi occasionem, & palàm faceret illos multum licet luminis afferentes, tamen se etiam præsentem & cum ipsis loquentem ne agnoscere quidem posse, multò minùs comprehendere, nisi vellet agnosci & comprehendi. Non enim conueniebat vt in principio se esse diceret quem quærebant, ne temerariè se periculis & malis ingerere videretur, & dum interrogati quem quærerent, non responderunt, teipsum quærimus, sed in tertia persona, *Iesum Nazarenum*, declaratum est illorum oculos sic diuinitus fuisse detentos, vt etiam præsentem secumque loquentem non agnoscerent, ne ipse quidem etiam Iudas, qui cum eis stetisse ob id dicitur. Fortè autem & Spiritus sanctus per hanc ipsorum responsionem significare nobis voluit, & eius qui ad mortem quærebatur innocentiam, & Iesum Nazarenum solùm fuisse, qui sua morte adferre posset hominibus, ac proinde imprimis illum quærendum ab iis qui salutis sunt auidi, sed alio animo quàm isti quæsiuerunt. Vt enim nomen Nazareni, innocentiam Domini declarat, quia significat floridum & germinantem in virtutibus: ita nomen *Iesus* significat ipsum esse hominum saluatorem. Cùm autem Christus se esse responderet quem quærebant & nominabant, mox mirabilis secutus est effectus. Veluti enim à vehementi vento ex aduerso flante, ita à voce Christi venientis ex aduerso retroacti *ceciderunt in terram* supini vnà cum suo duce Iuda, non valentes in conspectu eius consistere, impletumque est in eis quod apud Prophetam dicitur in persona Christi, *Conuertantur retrorsum, & confundantur, cogitantes mihi mala. Fiant tanquam puluis ante faciem venti.* [Psalm. 34.] Hac ergo ratione Dominus diuinam suam declarauit potentiam, qua poterat si voluisset effugere suorum hostium quãtumuis multorum & bene armatorum vim, vt intelligeremus sponte ipsum mortem suscepisse, vtque quantum in se erat, à facinore concepto Iudæorum animos reuocaret, aut saltem inexcusabiles eos esse declararet, nec ignorantiam iustè prætendere posse. Et bene ad illa verba, *Ego sum*, nouus ille effectus secutus est. Cùm enim ad ea verba quibus suam præsentiam Dominus significabat, effectus ille sequeretur, ostensum est ipsum tam esse formidabilem & potentem, vt ipso agnito non valeant coram ipso hostes ipsius consistere. Deinde cùm ad ea verba affectus talis secutus est, ostensa est Christi diuinitas, cui soli vere competit dicere, *Ego sum*, iuxta illud quod in Exodo dicit Deus nomen suum proprium Moysi indicaturus, *Ego sum qui sum.* [Exod. 3.] Effectus enim is satis demonstrauit, illud, *Ego sum*, in Christum competere tamquam verè Deum, ante cuius oculos Psalmista pronunciat iniustos non permansuros. [Psalm. 1.] *Quod si*, inquit Diuus Augustinus, [D. August.] *iudicandus hoc fecit Dominus, quid iudicaturus faciet? quàm erit eius efficax vox, qua in iudicio etiam præcipiet iniustis vt à se recedant, dicens, Discedite à me maledicti in ignem æternum, quando tam efficax fuit vox, quæ tantùm præsentiæ ipsius fuit significatiua?* [Matt. 25.] Cæterùm conuenienter non in faciem proni corruerunt hostes Christi, sed retrorsum in tergum. In faciem enim iacere pronum, supplicum est & orantium, vnde & Christus paulò ante in sua oratione *procedit super terram in faciem suam*: [Psal. 21.] retrorsum autem cadere eorum est qui à fortiore contra se veniente deiiciuntur & superantur. [Psal. 16.] Et alioqui non sine mysterio id accidit, sed significatum est Iudæos retrorsum à Deo iam alienatos fuisse, sicut de eis Dominus conqueritur Isaiæ 1. & propterea quod præsentem Dominum agnoscere noluerunt, magis magisque retrorsum casuros, iusta illud Isaiæ, *Vt vadant & cadant retrorsum, & illaqueentur & capiantur.* [Isaiæ 28.] Frequenter enim in scripturis retrorsum cadere tribuitur impiis: cadere in faciem, electis: cuius mysticam rationem pulchrè explicauit D. Gregor. homil. 9. in Ezech. sic scribens, quærendum nobis est cur Ezechiel & Paulus in faciem cadunt, & de ascensore equi, id est, de eo qui in huius mundi gloria clarus est, dicitur, *Vt cadat ascensor eius retro.* [Genes. 49.] Rursúmq; de persecutoribus Domini scriptum est, *Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.* Quid est hoc quod electi in faciem, & reprobi retrorsum cadunt, nisi quòd omnis qui post se cadit, ibi proculdubio cadit vbi non videt: qui verò ante se ceciderit, ibi cadit vbi videt? Iniqui ergo, quia in inuisibilibus cadunt, post se cadere dicũtur, quia ibi corruunt, vbi quid eos tunc sequatur modò videre nõ possunt. Iusti verò, quia in istis visibilibus semetipsos sponte deiiciunt, vt in inuisibilibus erigantur, quasi in faciem cadunt, quia timore compũcti videntes humiliantur. Similia habet li. 31. Moral. cap. 18. In faciem, inquit, cadere, est in hac vita suas vnumquemque culpas agnoscere, easq; pœnitendo deflere. Retro verò quo non videtur cadere, est ex hac vita repentè decedere, & ad quæ supplicia ducatur ignorare: Hæc ille: Sed ad historiam. Cùm hostes Christi qui ad tempus prostrati iacebant, sese eius permissione erexissent, iterum interrogauit eos quem quærerent, vt illis necdum ad pœnitentiam commotis, sed maligno proposito perseuerantibus sese proderet & traderet, incorrigibili eorum malitia vsurus ad electorum salutem. Adiecit autẽ quod rursum suam pro ipsis curam, & contra hostes potentiam declarauit, cum dixit, *Si ergo me quæritis, sinite hos abire*, non quidem deprecatiuè id dicens, sed imperatiuè. Fuitq; eius imperium adeò efficax, vt quãquam inimici essent quibus imperabat, qui non statuerant ei in aliquo gratificari, & facinorosi soleant simul cum suis comprehendi sectatoribus: illi tamẽ facerent quod iussum erat, sinentes abire quos iste illæsos

illæsos abire voluit. Causam autem huius solicitudinis Christi pro suis, reddit Euangelista, subiicens, *Vt sermo impleretur quē dixit*, in oratione, scilicet, ad patrē, *Quos dedisti mihi, non perdidit ex eis quenquam*. Dixerat enim ibi, *Quos dedistis mihi ego custodiui, & nemo ex eis perijt.* Implicitè ergo dixit se non perdidisse quenquā eorum, quod nihil aliud est quā sua culpa & negligentia neminem illorum periisse. Id quanquam potissimùm dictum esset de perditione spirituali, Ioannes hîc accommodat ad perditionem corporis. Nam & de illa ibi Dominus locutus est. Sed & hîc de animæ perditione accipi posset. In eam enim Apostoli cecidissent, si cū Christo deprehēsi fuissent, vnde ne quo modo ea perditio sibi imputari posse videretur quādiu adhuc cum eis erat, curat ne in eam incidāt.

b AT ILLI *a* TVNC ACCESSERVNT ET *c* MANVS INIECERVNT IN IESVM, &c.] Potestate Iudęis à Christo facta, tum demum quod auidè concupierunt adimpleuerunt, manus crudeliter iniicientes in innocentem Iesum, & violenter tenentes eum, impletumque est in Christo illud Psalmi: *Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me.* Et illud, *Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam. Discipuli autem* qui circa ipsum erant, & à parte ipsius erāt, *videntes quod futurum erat*, nempe quòd etiam vincula Domino essent iniecturi, quodque vinctum adducturi erant ad supplicium, cùm priùs siluissent, Domino suam potestatem insigniter exerente, nunc Domino Iudæis permittente, zelo concitati ad vindictam & defensionem, *dixerunt ei, Domine si percutimus in gladio*, hoc est, nū vis vt percutiamus gladio? Si enim interrogatiuè positū est, & pro percutimus, Gręcè est futurum πατάξομεν, percutiemus. Memores enim erant Dominum paulò antè de emēdo gladio monuisse, putabant ergo ob hoc tempus ad defensionem de illo monuisse. Et tamen rursum sciebāt vindictam à Christi moribus & doctrina discrepare. Itaque dubii rogant num in defensionem gladiis vti deberent, quos tum fortè ad manū habebant, idque vt est verisimile, ex recenti agni paschalis immolatione, in qua illis vsi fuerant. Qua in re suum pro Domino ad ardentem zelum, suamque de Domino confidentiam conceptam ex recēti prostrationis facto declarauerunt dum putauerunt, Domino annuente, paucis gladiis se tantæ multitudini resistere posse. *Petrus autem*, vt & alias, præ cæteris ardētior, non expectato Domini responso, *cum haberet gladium* (siquidem ipse vnus erat ex duobus qui ad parandum agnum paschalem missi fuerant) *educto illo mox percussit seruum principis sacerdotum*, quod scilicet is fortè aut primus aut ferociùs manus iniiceret in Iesum, videlicet Domini sui sæuitiam referens. Tantoque cum adore in hunc Petrus insurrexit vt auriculam illi amputaret, quod manifestum fuit indiciū illum quæsisse ei medium findere caput, atque illud euēturum fuisse, nisi diuinitus fuisset ictus moderatus. Dextram autem fuisse aurē quæ amputata fuit, expresserunt Lucas & Ioānes, idque ad maiorem historiæ certitudinem, ob quam Ioannes etiam nomē serui expressit, dicens, *Erat autem nomen seruo Malchus*, quanquā & ob mysterium hæc ab Euangelistis commemorata rectè dixerimus. In seruo autē principis sacerdotum, cui nomen Malchus, quod significat regem, designabatur populus Iudaicus, qui gloriabatur quidem magnificis titulis, dicebaturq; genus regale, at re vera seruus erat, quia seruili timore sub lege detinebatur, variisq; seruiebat vitiis. Huic, propterea quod Christum iam præsentē agnoscere noluit, amputata est auris dextra gladio Petri, quia Petro cum aliis prædicante & defendente gratiam Euangelicam, Iudæa surda facta est ad audiendum quæ erant salutaria, aurem tantùm habēs sinistram, quia tantum audiens litteram legis insuauem & ad saluādum inefficacem. Dominus autem primùm quidem respondet ad interrogationem discipulorum, reprimens eorū conatum, ac dicens, *Sinite vsque huc*, quorum verborum quis sit sensus, satis est obscurum. D. Aug. existimans hæc verba à Domino dicta nō post factum Petri, sed in ipso facto, mox post interrogationem discipulorum, vult hunc esse sensum, *Sinite vsque huc*, hoc est, permittite eos hucusque progredi vt me apprehendant, & impleantur quæ de me sunt scripta. Euthymius tamen sentit Dominum hæc dixisse post Petri percussionem, sicut & narratio Lucæ videtur significare satis, videturque intellexisse Dominum his verbis significasse, post illā serui percussionē dispensatiuè permissam, vlteriùs non esse Apostolis resistēdum hostibus, vt sensus sit, vlteriùs desinite, in hoc cessate, nec vltra ad vindictā progrediamini. Dicit enim, *Videns autem Iesus quod factum erat, dixit, Sinite hucusque, tactaque illius auricula sanauit eum*, Dicens itaq; Christus, *Sinite huc vsque*, ostendit quod iuxta dispēsationem ablata sit seruo principis sacerdotum auricula, &c. Ex quibus verbis videri potest ipsum cum dicitur ἕως τούτου pronomē τούτου accepisse in masculino genere, vt cæsum seruū demonstrarit. Caietanus intelligit hūc sensum, *Sinite vsque huc*, hoc est, permittite eos in me sæuire vsq; in hanc horam eorū, hoc est, quamdiu durat eorum hora, hæc enim est hora eorum & potestas tenebrarum. Ita vt appositum tēpus significauerit rationem non impediendi esse, quia hæc est hora eorum, non autem quod postea eos non essent permissuri, sed illis restituri. Et hæc de verborum horum intelligentia, post quæ Dominus mox contingens resectam auriculam, sanauit eum, nobis quidem exemplum relinquēs benefaciēdi hostibus nostris, ac docens rursum per declaratam suam potentiam spontaneè mortem adire: ipsis verò hostibus occasionem præbens, qua à proposito facinore auocari debuerant, atque calumniæ occasionem & sæuitiæ eorum prætextum eripiens, ne, scilicet, causam haberent in se sæuiendi ob læsionem illatā à discipulo, ne vt dicere possent iustitiæ ministros temerè annuente Domino fuisse læsos. Et quidem prius suam hostibus terribiliter ostēdit potentiam, nunc verò eandem ostēdit cum summa benignitate: at illi pleni furore, secundùm similitudinē serpentis & carnis efferati, neutra ratione vinci potuerunt. Adeò erant traditi in reprobū sensum, Deo pro nobis aliquid melius prouidente. Cohibitis discipulis, sanatoq; læso, ad Petrum conuersus Dominus, eum ne progrederetur comprimit, factum eius triplici redarguens ratione. Primùm, quia contra legem erat à Deo institutam. Secundò, quia cōtra specialem erat Dei patris ordinationem. Tertiò, quia huiusmodi defensione non indigebat. Quod ergo ad primum attinet, postquam dixisset Petro, *Conuerte gladium tuum in locum suum*, subintulit pro ratione, *Omnes enim qui gladium acceperint, gladio peribunt*. Quam sententiā Dominus, vt alias multas, ex prouerbialibus & vulgò iactatis sententiis desumpsisse videtur, estque mutuata ex eo quòd Dominus sanguinem eius fundēdum præceperit, qui alterius fuderit sanguinem, vt dicitur Genes. 9. vnde & Apoc. 13. dici-

Gen. 9. Apoc. 13. 13. dicitur, *Qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi.* Sensum ergo Dominicæ sententiæ satis constat esse hūc. Omnes qui gladium acceperint, digni sunt qui similiter gladio pereant, merenturq; gladio perire: ac proinde cessant hìc quæstiones de veritate huius sententiæ, quomodo scilicet vera sit, cùm multi homicidæ non vicissim etiam gladio pereant. Non enim hac sententia quid certo futurum sit significare voluit Dominus, sed quid fieri iustitia exigat. Oportet tamen eam intelligere non generaliter de omnibus quomodolibet gladium accipientibus, sed de his qui propria authoritate & voluntate, ac quasi à seipsis illum accipiunt ad vindicandum, quales propriè dicuntur accipere gladium. Principes enim & iudices non ex seipsis accipiunt, sed concesso sibi à Deo gladio vtuntur. Verùm iam hìc dubitari potest quomodo hęc sententia seruiat proposito Domini. A comminata enim & decreta per hanc sententiam pœna liberi esse creduntur, qui sese contra inuasores gladio defendunt, cùm sese fuga aut alia ratione non possunt ab eorū vi eximere, quia non accipiunt propria voluntate gladium, sed coguntur ab inuasorum aggressione vti illo ad sui defensionem. Vnde & contra Petri factū non videtur hęc sententia quicquam valere, quia iustam videtur habuisse causam insurgendi contra illos, quorum in dominum suum erat manifesta iniquitas. Dicendum ergo, quòd quāquam iusta quadam commoueretur causa Petrus, ea tamen non omnino à reprehensione factum eius liberum reddidit, sed erat illud duplici nomine reprehensibile. Primò, quia præter Domini requisiti permissionem, imò & contra Domini sui voluntatem. Nosse enim debebat ex multis auditis & visis spontaneam magistri sui ad patiendum voluntatem, eoq; requisito, num percutiendum esset, non debebat ante respōsionem percutere. Hac ergo causa reprehensibile fuisse eius factum indicat Dominus, cùm subiicit, *Calicem quem dedit mihi pater non vis vt bibam illum?* Secundò, quia factum eius magis habuit speciē vindictæ, quam defensionis. Contra tantam enim tamq; instructam turbam vana erit Petri defensio, & potiùs nocitura quàm profutura, vt quæ hostium animos magis irritare poterat, & occasionem dare iusto titulo sæuiendi in Dominum, tanquam qui cōtra ministros iustitiæ armis se conatus fuerit defendere. Quare illa percussio magis ad vindictam tendere videbatur, vt faciunt hi qui etsi non possunt euadere, volunt tamen antequam capiantur qualemqualem facere vindictam. Ex hac causa Petri factum Dominus satis indicat reprehensibile esse, cùm subiicit, *An putas quia nō possum rogare, &c.* Significat enim Dominus ibi satis ipsius defensionem sibi esse inutilem, sufficientem autem se habere posse si eam vellet. Verba ergo Domini non extra propositum allata sunt pro ratione recondendi gladii à Petro extracti, quia factum eius reprehensibile erat: tum quia non tam defensionis quā vindictæ speciem habuit, quæ priuatis personis est illicita: tum quiá præter & contra Dei voluntatē gladio vsus est, quo duplici nomine inter eos cōtinebatur de quibus dicitur, *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Quæri autem hìc posset, an Christianus à nocentibus & malis hominibus armis præter meritum petitus, à quibus verisimile sit se liberaturum si se armis defendat, neque pateat locus fugæ, vti possit armis circa Dei offensam. Ad quod vt in genere responderi potest, secundùm theologorum communem definitionem,

Petri factū cur reprehendendū.

Matth. 5.

A licitum id esse: ita qui Christi sunt, monendi sunt vt se totos eius emittāt spiritui, & ante oculos semper habeant se oues occisioni destinatas, sed numeratos tamen pilos suos, angelosque in custodiam ipsorum excubare. Sciant quoque adeò omne vltionis à se desiderium oportere alienum esse, vt percussi in maxillam dexteram, citiùs obuertant sinistram, quā vt de vltione cogitent. Sic comparatos indubiè ducet spiritus in omnibus, dabitque in eiusmodi periculo constitutis, sicut & aliàs, vt nihil se indignum admittant, sique Deo visum fuerit, vt iam mortem oppetant ad meliora migraturi, immittet mentem quæ mortem non grauatim suscipiat: si verò velit eis diutiùs hic ad proximorum vti salutem, seruabit eos B à periculo, siue per miraculum, siue per fugam, cuius copiam facere potest etiā conclusis ab hostibus, siue denique etiam per defensionem quam Dominus faciat priuatum vice publica suscipere, seq; reipublicę ciuem seruare. Semper autem aberit animus nocēdi proximo. Casus huiusmodi rari sunt & singulares, rarò igitur & singulari opus est in eis concilio spiritus. Et hæc quidem circa primam rationē qua Petri factum Dominus reprobat. Secundò autem idem reprobat, ostendens, vt dictum est, illud esse contra specialem Dei patris ordinationem & voluntatem, cùm dicit, *Calicem quem dedit mihi pater, non bibam illū?* Habent quidem libri plerique Latinorum, *num vis vt bibam illum*, at Græci simul & Latini emendatiores tantum habent, *non bibam illum?* quanquam idem fit C sensus: significatur enim Petrum suo facto videri voluisse prohibere ne biberet Dominus calicem quem ei pater propinauerat. Hunc autem se propter obedientiam patri debitam lubenter bibere velle, adeò vt absurdum iudicet quòd ab hac obedientia ipsum quisquam auocare vellet, significat efficaciter, dum per interrogationem dicit, *non bibam illum & non oportet me bibere eum?* Tertiò denique, vt dictum est, Petri factum reprehendit, ob id quod illius defensione quæ sibi inutilis erat, non indigeret, sufficiētem autem habere posset, si vellet: Dicit enim, *An putas quia non possum rogare patrem meū, & exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones angelorum*, pro, scilicet, duodecim Apostolis, qui contra hanc tantam turbam hoD stium meorum non potestis sufficere, sicut illi angeli sufficerent, ex quibus vel vnus sufficeret? Nam, vt legitur 4. Reg. 19. vnus castris Sennacherib. occidit vna nocte centum octoginta quinque millia hominum. Est autem legio, agmen militare maximi numeri, secundùm D. Hieronymum quidem & Theophylactum sex milium, secundùm alios verò etiam plurium. Cùm ergo nomen hoc angelis hic tribuatur, & duodecim angelicarum legionum hic fiat mentio, insinuatur maximam angelorum esse multitudinem, iuxta illud Danielis, *Milia milium ministrabant ei, & decies milies centena milia assistebant ei,* E simulque significatur angelos velut milites pugnare pro iustis contra angelos & homines malos. Angelorum multitudinem iustis adesse ad pugnandum pro eis in Elizeo demonstratum est, ad cuius orationem puer eius vidit montem plenum equorum & curruum igneorum in circuitu Elizei, ob quod Propheta dixerat, *Noli timere, plures enim nobiscum sunt quàm cum illis.* Et Dauid dicit, *Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos*, vbi pro *immittet.* Hebræis est castra metabitur angelus Domini. Quibus perpensis, minus mirandum quòd filius Dei dicit se impetrare posse, plusquam 12. legiones Angelo-

Dan. 7.

4. Reg. 6. Psalm. 33.

Angelorum. Hac autem sententia rursus significat A se spontaneè capi & mori, quia sufficientem quam habere poterat defensionem non requireret. Addit autem rationem quare illam non requireret, cùm subdit, *quomodo ergo implebuntur scripturæ?* dicentes, scilicet, quòd sic oportet fieri? Apertissime enim hoc dicit præter alias scriptura Isaiæ cap. 53. per totum. Et quidem hic ratio quarta accipi potest, qua Dominus Petri conatum represserit, quāquam hæc non multum sit diuersa à secunda. His ergo omnibus rationibus Petrus monetur non progredi in incepto: in qua monitione altiori sensu intelligendū omnes spirituales qui Petri locum tenent, moneri ne gladio corporali ad vindictam vtantur, sed eum reconditum in vagina teneant, potestati sæculari eius vsum relinquentes: gladio verò spirituali, quod B est verbum Dei, fortiter contra aëreas potestas pro fidei stabilitate depugnantes.

b ET *a* IN ILLA HORA *b* RESPONDENS IESVS DIXIT TVRBIS, ET AD EOS, &c.] Postquam Petro verbis & ratione ostendit se spontaneæ capi & mortem adire, idem nunc verbis & ratione ostendit turbis, & his potissimùm qui cum illis venerant, *principibus sacerdotum & senioribus*, quorum malitiæ insipientia militum & ministrorum seruiebat, quibus hoc ipsum priùs satis facta & potentiæ suæ declaratione ostenderat: *Tanquam ad latronem (*inquit*) existis cum gladiis & fustibus comprehendere me.* Quæ sententia à quibusdam legitur pronunciatiuè, à quibusdam verò interrogati- C uè, vt sit sensus, Quid accidit, quòd nunc armati gladiis & fustibus egressi noctu ciuitatem huc accurritis, veluti latronem violentum & armatum expugnaturi? Non enim semel tantùm & iterum, *sed quotidie sedi apud vos docens in templo*, expositus omnibus inermis, *& tamen nemo vestrum misit manum in me.* Magis tamen placet vt pronunciatiuè accipiatur, & sit hic sensus, Nunc quidem ad me comprehendendum existis cum gladiis & fustibus tanquam latronem comprehensuri, at ego iam aliquot diebus semper & per integros dies fui apud vos, omnibusque expositus, *docens*, scilicet, in publico loco, vbi vos conueniebatis, & tamen cum idem esset qui D modò animus vester in me, non misistis tunc manus in me. Quare hoc? quia sanè tunc vobis nequaquam permissa fuit potestas, in me, *sed hæc est hora vestra*, qua vobis permittitur in me quodlibet agere, eaque potestas quæ vobis in me permittitur, *potestas est tenebrarum*, hoc est malignorum spirituum qui cū hactenus semper per vos me perdere conati sunt, nunc tandem sinuntur quod diu concupierunt perficere per vos qui illorum estis ministri, in eisdem cum illis ignorantiæ & malitiæ tenebris degentes. Itaque Dominus se ab ipsis velut facinorosissimum omnium ostendit se habitum, dum se latroni comparat: contrà verò se longè alium erga illos gessisse E insinuat, dum in templo conuersatum assiduè asserit, ibique rei maximè spirituali, doctrinæ scilicet, vacasse, qui locus, quodque opus à loco & opere latronis maximè sunt diuersa, cum latro latebras quęrat, & perdere quærat homines, non saluare. Cumq; illi gladiis suis & fustibus fidentes violenter se modò Dominum cepisse putarent, contrà Dominus insinuat se ab illorum violentia non superatum, cùm priùs inermis, tam diu palam apud eos agēs ab ipsis etsi capere ipsum desiderantibus, non sit detentus. Et rursum significat se non modò tāquam malè sibi consciū fecessisse extra ciuitatem, & nocturnas quęsisse pro latebris tenebras, cùm priùs se toties palàm illis obtulerit, vnde pulchre D. Hiero. explicat vim verborum Christi in hunc modum: *Stultum est*, ait, *cū gladiis & fustibus quærere eum, qui vltro se tradit vestris manibus, & in nocte quasi latitantem, & à vestris oculis declinātem per proditorem inuestigare, qui quotidie docebat in templo, sed ideo aduersus me in tenebris congregabimini, quia potestas vestra in tenebris est.* Adiicit autem Euangelista Matthęus quod in aliis aliquot locis adiicere est solitus, *Hoc autem totum factum est, vt adimplerentur scripturæ Prophetarum*, quale Marcus etiam Dominum dixisse ad turbas testatur scribens, *sed vt impleantur scripturæ*, subaudi, ideo nunc vobis permittitur quòd priùs non permittebatur, aut aliud simile. His autem sic circa Dominum gestis, & à Domino dictis, discipuli eius videntes illum se sponte tradere suis hostibus, nec esse spem euasionis, *omnes* ad vnum vsque *relicto eo fugerunt*, impletumq; est quod dixerat Dominus, omnes eos scādalizandos in se in ipsa nocte. Omnibus autem discipulis fugientibus, *adolescens quidam*, vt refert solus Marcus, *sequebatur eum amictus sindone*, hoc est, subtili lineo vestimento, *super nudo*, subaudi corpore. Hunc autem adolescentem quidam putāt fuisse vnum ex 12. discipulis, & quidam quidem Iacobum minorem fuisse existimant, vt refert Theophyl. alii verò Ioannem Euangelistam. Ita enim sentit D. Greg. 14. Moral cap. 23. At Caietanus in Ientaculis probat rationibus aliquot non inefficacibus nullum fuisse Apostolorum. Et primò quidē ex ætate. Non enim Ioannes tunc erat adolescens, quia tū transierat tricesimum annum, vt patet, computādo annos quibus postea vixit ad nonagesimum nonum vsque ætatis suæ annū. Obiit siquidem anno à passione Domini sexagesimo septimo vel octauo, imperante Traiano, quibus annis si addatur quod superest, vsq; ad nonagesimum nonum ætatis suæ annum, patet manifeste, quod iā erat 30. ad minus annorum tēpore passionis Christi, ac proinde non erat adolescens. Cumq; Ioannes credatur iunior fuisse reliquis Apostolis, consequitur nullum alium Apostolorum fuisse illum adolescentem, idq; eo magis, quòd non sit verisimile Dominum adolescentes delegisse in Apostolos, & misisse ad prædicandum. Secundò idem ostendit ex perpensa Marci narratione. Cùm enim dixisset quod omnes discipuli fugerūt tanquam è regione cōmemorans adolescentem subdit, *Adolescens autem quidam sequebatur eum.* Hinc namq; insinuat, quòd omnibus Apostolis fugientibus adolescens quidam secutus sit Christū, & proinde non fuit è numero Apostolorum. Tertiò, idē probat ex modo vestitus. Non videtur enim verisimile quod Apostolus aliquis sola sindonę super nudo corpore tectus cū Christo cœnauerit & ambulauerit, cùm circū tegi vno linteo, nō sit ordinarius modus vestiēdi, sed accidētarius his qui surgūt ex lecto, vt hinc æstimari possit, adolescentem illum rumore transeūtium excitum à lecto surrexisse, & studio discendi quid ageretur secutum turbā ducentiū Christum. His accedit quod Græcis sit diminutiuum νεανίσκος, id est, adolescentulus. Theoph. existimat hunc fuisse è domo in qua Dominus pascha manducauerat. At parum refert quis fuerit, magis vidēdum quorsum de hoc adolescente Marcus scripserit. Itaque in hoc videtur istud ab eo narratum, vt ostēderet quanta fuerit tum circa Dominum trepidatio, & quam nemo sustinuerit apud ipsum consistere. Impleri enim scripturas oportebat, quæ prędixerūt fore vt ab omnibus desereretur, & nō esset qui auxiliaretur

D. Hieron.

liaretur aut consolaretur. Declarat & illud hæc narratio quomodo Apostolos tractassent & hostes, nisi illi fugam iniissent, & Domini iussu coacti fuissent sinere eos abire. Cæterū in huius adolescentis facto rectè intelligimus nos mysticè doceri, vt si dū Christum sequi conamur, hostes virtutis & veritatis nos simul cum Christo perdere quærant, & in suo numero captiuos tenere, fugiamus ab illis, ac vestis iactura, animæ vitam redimamus, est autem vestis, ipsum corpus quo animus hominis tegitur, aut etiam ipsa externa bona, quæ homini extrinsecus instar

A vestis adiacent. Hęc ergo negligenda, & hostibus relinquēda potiùs quàm per eos anima in periculum veniat & sui perditionem, atque hæc relinquendo, fugiendum est ab eis. Sicut & Ioseph relicto pallio de manibus impudicæ fœminæ aufugit. Pro quo mystico sensu conuenit obseruare, quòd hic adolescens non dicitur fugisse à Christo, sed ab hostibus Christi. *Nudus*, inquit, *profugit ab eis*, quod annotauit & Beda. Græca quædam habent, & tenuerunt eum, νεανίσκοι, id est, adolescentuli, vt iuuenem iuuenes ceperint. Sed Syriacum Euangelium habet vt nos.

Genes. 39.

*† a At illi tenentes Iesum. Δ c comprehendētes autem eum. ‖ b Adauxerunt. † b o summum sacerdotem. † f Petrus autem sequebatur eum. b. Petrus verò longè secutus est Δ b c summi sacerdotis. * autem. † b o summi verò sacerdotes. Δ b o aduersus. ‖ nec inueniebant. † a b dicentes. Δ a o surgens princeps sacerdotum. ‖ a ait. † a nihil respondes. Δ b ille. ‖ a o principe sacerdotum. † a ait ille † a Dicit illi Iesus. * b & † b cum. Δ b summus autē sacerdos scindēs vestimenta sua ait. ‖ a o egemus testibus. † h Qui. Δ b cœperunt quidam conspuere in eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cædere. ‖ b & dicere.*

IVDICATVR ET ILLVDITVR IN DOMO CAIPHÆ.

MATTHÆI 26. MARCI 14. LVCÆ 22. IOANNIS 18.

CAPVT CXXXVIII.

† g COhors autem & tribunus & ministri Iudæorum Δ n comprehenderunt Iesum, d & ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primùm. Erat enim socer Caiphæ, qui erat pontifex anni illius. b Et ‖ i duxerunt b Iesum c ad domum principis sacerdotum, c ad a Caipham † e principem sacerdotum a vbi scribæ & seniores conuenerant. d Erat autem Caiphas qui consilium dederat Iudæis, quia expedit vnum hominem mori pro populo. Et conuenerunt omnes sacerdotes, & scribæ, & seniores. † p Sequebatur autem Iesum d Simon p Petrus l à longè d & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium pontificis. Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus alius qui erat notus pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum c vsque b intrò c in atrium Δ principis sacerdotum. a Et ingressus intrò, c accenso igne in medio atrij, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum, b & e sedebat cū ministris b ad ignem, & calefaciebat se, a vt videret finem. d Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis, & de doctrina eius. Respondit ei Iesus, Ego palam locutus sum mundo ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt & in occulto locutus sum nihil, quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid locutus sum ipsis, ecce hi sciunt quæ dixerim ego. Hæc autem cùm dixisset, vnus assistens ministrorum, dedit alapam Iesu, dicens. Sic respondes pontifici? Respondit ei Iesus. Si malè locutus sum, testimonium perhibe de malo: si autem bene, quid me cædis: Et misit eum Annas ligatum ad Caipham pontificem, † c Princeps autem sacerdotum, & omne concilium quærebant a falsum testimonium Δ contra Iesum, vt eum morti traderent, | & non inuenerunt: a cùm multi falsi testes accessissent. b Multi enim testimonium falsum dicebant aduersum eum, & conuenientia testimonia non erant. a Nouissimè autem venerunt duo falsi testes, b & quidam surgentes falsum testimonium ferebant aduersum eum, † c dixerunt, b Quoniam a hic dixit, b Nos audiuimus eum dicentem, a possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud. b Ego dissoluam templum hoc manufactum, & post triduum aliud non manufactum ædificabo. Et non erat conueniens testimonium illorum. c Et Δ exurgens summus sacerdos, b in medium interrogauit Iesum ‖ c dicens a illi, † c Non respondes quicquam ad ea b quæ tibi obijciuntur ab his, [&] a quæ isti aduersum te testificantur? Δ c Iesus autem tacebat, b & nihil respondit. a Et b rursum c summus sacerdos b interrogabat eum, & † c dixit ei, b Tu es Christus filius Dei benedicti? a Adiuro te per Deum viuum vt dicas nobis, si tu es Christus filius Dei. † c Iesus autem dixit illi, a Tu dixisti, b Ego sum. a Veruntamen dico vobis, Amodo* c videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis a Dei, c & venietem† in nubibus cæli. Δ a Tunc c princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, a Blasphemauit c quid adhuc desideramus testes a Ecce nunc c audistis blasphemiam: quid vobis videtur? † At illi b omnes condemnauerunt eum esse reum mortis. [Et] a respondentes dixerunt, Reus est mortis, c Et a tunc c viri qui tenebant illum illudebant ei, cædentes. b Et Δ c expuerunt in faciem eius, s & velauerunt eum, a & colaphis eum cæciderunt, a alij autem palmas in faciem eius dederunt, c & percutiebant faciem eius, & interrogabant eum ‖ l dicentes b ei, l Prophetiza a nobis Christe, f quis est qui te percussit? Et alia multa blasphemantes dicebant in eum. b Et ministri alapis eum cædebant.*

COHORS AVTEM, ET TRIBVNVS, &c.] Ioannes Iudæos & milites non solùm iniecisse manus Iesu testatur, sed etiam ligasse eum, quod maioris erat ignominiæ, & apertum iudicium, quòd, quemadmodum suprà dixit Dominus tamquam ad latronem accipiendum exierint. Sanè non contingit Domino vt de eo cani posset quod in commendationem & honorem mortis cecinit de Abner Dauid rex; dicens. *Nequaquam vt mori solent ignaui mortuus est Abner. Manus tuæ ligatæ non sunt, & pedes tui non sunt compedibus agrauati.* Hæc tamen vincula Chri-

2. Reg. 3.

B sti multò minùs eum constrinxissent, nisi voluisset, quam non constrinxerant fortem Samsonem septem & nouem funes Dalilæ. Sed cum cæteris plerisque ignominiæ generibus, ad maiorem suæ passionis cumulum maiusque charitatis argumentum, & iam hoc dedecoris genus dignatus est in se admittere Dominus, vt manus illas quibus varia morborum genera apud Iudæos sanauerat, quibus & tum recenter resectam sanauit auriculam, sineret quasi infirmus ligari, & impleretur in ipso illud Prophetæ, *Funes peccatorum circumplexi sunt me, &*

Iudic. 6.

Psal. 118.

tamen

tamen legem tuam non sum oblitus. Liberè nimis vsus erat Adam suis manibus, extendens eas cum vxore ad arborem vetitam. Dominus ergo contrà recompensaturus eius delictum, manus suas constringi permisit. Per peccatum Adæ & singulorum peccata superaddita humanum genus captiuũ iacebat, & vinculis peccatorum irretitum: Dominus ergo vt capi voluit, quo antiquam nostram captiuitatem solueret, eamque solutam infeliciorem commutaret, nimirum qua sub eius imperio sponte detinemur: ita vinciri dignatus est, vt vincula nostra solueret eisque solutis, sua nobis feliciter iniiceret, iuxta illud Ieremiæ, *Erit in die illa, dicit Dominus exercituum, conteram iugum eius de collo tuo, & vincula eius disrumpam, & non dominabuntur ei amplius alieni, sed seruient Domino Deo suo, & Dauid regi suo, quem suscitabo eis.* Et Oseæ 11. de suis vinculis quibus nos ad se trahit, & sub se detinet, dicit Dominus, *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis, & ero eis quasi exultans iugum super maxillas eorum.* Hæc est ergo secunda præcipua pars passionis Dominicæ, quam in septem præcipuas partes ostendemus commodè diuidi posse. Prima enim illa est, quæ ipsius in horto continet tristitiam, pauorem & angorem tum diuturnum, tum vehementem, adeò vt sudorem expresserit sanguineum. Secunda complectitur ipsius per osculum discipuli proditionem, captiuitatem, vincula, omniumque amicorum defectionem. Captum Dominum & ligatum solus Ioannes testatur imprimis deductum ad Annam, & causam adiicit, nempe quia *socer erat Caiphæ, qui erat pontifex anni illius.* Ei ergo honoris gratia tãquam patri Caiphæ & seniori eum primùm præsentant, scientes se ei rem facturos gratissimam, quòd captiuum eum ostenderent. Fortè autem & ideo illum Annæ primùm pręsentant, quia oportebat domum illius præterire, priusquam ad Caipham perueniret. Cæterùm quæ apud Ioannem sequuntur vsque ad illud vbi legimus Annam misisse Dominum ligatum ad Caipham, creduntur communiter gesta in domo Annæ, vnde nomine pontificis, qui Christum interrogauit de doctrina & discipulis eius, intelligitur Annas, quem & Iudas pontificem vocat cap. 4. *Sub pontificibus*, inquit, *Anna & Caipha.* Verùm secundùm hanc sententiam grauis nascitur difficultas, Euangelistarum concernens concordantiam, de domo in qua Petri tres acciderunt negationes. Secundùm hanc enim sententiam ex Ioannis narratione necessarium est fateri primam saltem Petri negationem factam in domo Annæ, cùm in domo pontificis eam commemorat factam. priusquam pontificem dicat interrogasse de doctrina Christi, & priusquam scribat Annam misisse Dominum ad Caipham pontificem. Ex aliorum verò Euãgelistarum descriptione nimis videtur apertum omnes negationes cõtigisse in domo Caiphę. Quod enim princeps sacerdotum, in cuius atrium etiam Marcus & Lucas Petrum commemorãt ingressum, ibique negasse Dominum, fuerit Caiphas, patet ex Matth. qui apertè dicit. *Duxerunt Iesum ad Caipham principem sacerdotum.* Omissis autẽ variis diuersorum circa hanc difficultatem opinionibus & sententiis, si Ioannis narratio diligenter cum aliorum narratione conferatur, deprehendemus nullum esse huic difficultati locum, sed quæcunque in domo pontificis gesta scribit Ioannes, de Caipha intelligenda esse. Primùm enim satis constare debet per principem sacerdotum, summum sacerdotem aut pontificem (pro quibus nominibus Græcis semper est eadem dictio, nempe ἀρχιερεύς) dum singulariter dicitur, tantùm significari eum qui verè omnium erat primus sacerdos, nempe Caipham. Nam si etiam alius quispiam eo nomine tunc in singulari numero dictus fuisset princeps sacerdotum, aut pontifex, Marcus sanè & Lucas tollendæ ambiguitatis causa debuissent addidisse proprium nomen suo principi sacerdotum. Nunc verò cùm absolutè dicant Iesum adductum ad principem sacerdotum, & Petrum ingressum intro in atrium principis sacerdotum, satis intelligi datur vnum solum tunc dictum singulariter principem sacerdotũ, quem tunc fuisse Caipham expressit Matthæus. Igitur & quicquid Ioannes scribit de Pontifice, de Caipha est accipiendũ, cui semper nomen illud tribuit, nunquam autem Annæ. Deinde cùm similiter Ioannes Petrum scribat secutum Dominum vsq; in atrium pontificis, sicut Matthæus cum aliis, quanquam Ioannes id latiùs prosequatur, & ex Matthæo constet Petrum ingressum post Iesum in atrium principis sacerdotum Caiphę, patet etiam de eiusdem atrio locutum Ioannem. Intelligendum ergo Ioannem cùm ad Caipham sermone delapsus esset, narrare simul quæ apud illum gesta sunt priusquam meminisset Dominum ad ipsum perductum. Post aliqua autem quæ gesta apud Caipham memorauit, interiecit illud, *Et misit eũ Annas ligatum ad Caipham pontificem*, vt quod priùs prætermiserat iam indicaret quomodo factum sit vt apud pontificem ea acciderint quæ memorauit, cùm priùs eum dixerit adductum ad Annam pontificis socerum. Id quod ex Græcis euadit manifestiùs, quę non habent per coniunctionem, *Et misit eum Annas*, sed sine cõiunctione, ἀπέστειλεν αὐτὸν ἄννας, *Misit eum Annas*, aut, vt etiam verti potest, *Miserat eum Annas.* Id enim magis insinuat rationem rei prætermissæ. Porrò ex Cyrillo omnis dubitatio apertè cessat, & manifesta fit sententia iam dicta. Is enim inter hęc verba, *Erat enim socer Caiphæ, qui erat pontifex anni illius*, Et illa, *Erat autem Caiphas qui consilium dederat*, legit, *Miserunt autem eum ad Caipham pontificem*, quæ verba ab aliquo fortè scriba prætermissa, propterea quòd de missione Domini ad Caipham postea rursum subiiciatur, fecerunt prædictæ difficultati locum. Itaque quod subiicitur postea, *Et misit eum Annas*, non ordinis est persecutio, sed subiectio prætermissi, vt dictum est, aut reuocatio narrationis, vt id quod cœperat de negatione Petri, perficeret, id quod & Cyrillus admonuit scribens super illa verba: *Quasi*, inquit, *currentem equum narrandi progressum Euangelista vtiliter reuocat, & ad priora rursum orationem reducit. Quare sic? quia negationem Petri tertiò factam exponere voluit: repetit ergo breuiter, & missum ab Anna Iesum ad Caipham iterum dicit, Petrumque interrogatum exponit.* Vnde non legit, *Et misit eum Annas*, sed *misit igitur eum Annas.* Nihil ergo est quod ex Euangelistis intelligamus factum ab Anna circa Dominum, nisi quod cùm eum vidisset, miserit eum ad Caipham, vt erat ligatum, declarans hac ratione satis se illum non absoluere, sed tanquam nocentem & reum transmittere, vt rectè intelligamus hunc fuisse primum iudicem Christi, qui tamen ab aliis est prætermissus, quòd nihil singulare gesserit circa Dominum.

b ET DVXERVNT *b* IESVM *c* AD DOMVM PRINCIPIS SACERDOTVM, &c.] Cũ obiter & in transitu Iesum Annæ pręsentassent, eiusdem iussu mox ipsum deduxerunt ad Caipham, apud quem

Ier. 30. Ose. 11. D. Cyril.

tanquam summum eo tempore sacerdotem cõuentus erat scribarum & seniorum expectãtium Iesum, ibique inter sese quærere volentium siue ex verbis Domini, siue aliunde rationes, quibus eum apud præsidem accusare possent. Hunc Caipham rursum dicit Ioannes consilium dedisse Iudæis, quòd expediret vnum hominem mori pro populo, nimirum salutare illud dictum volens mentibus nostris infigere, & significare illum qui suo consilio author fuit capiendi Dominum, etiam omnium maximè consilii illius promouisse effectũ. Cæterùm Petrus è fuga quam cum aliis inierat, retractus amore quodã, quo ergaDominum præ aliis ardentiùs afficiebatur, nonnihil adhuc fidens virtuti suæ, aut latere sperans, quò cognosceret euentus rei, *sequebatur Iesum, sed à longè, & cum eo alius quidam discipulus.* Is autem communiter creditur fuisse ipse Ioannes hæc scribens, tum quòd is seipsum nominare non soleat, tum quòd is ferè inuenitur coniunctus Petro. Quidam tamen nõ improbabilibus argumentis existimant ipsum nõ fuisse Ioannem, nec quenquam ex duodecim Apostolis, sed ciuem aliquem Hierosolymitanum familiarem pontifici, occultum Christi discipulum, qualis erat & Ioseph ab Arimathea, vt intelligatur Petrum ex fuga dilapsum ad huius domum, & hinc cum ipso secutum Dominum. Quomodo enim probabile esse potest, Ioanni vili piscatori & Galilæo familiaritatem fuisse cum Hierosolymitano Caipha, pontifice superbo, & summæ apud Iudæos authoritatis? vt omittam, Ioannem non minùs manifestum fuisse Christi discipulũ quàm erat Petrus ac proinde idem illi obiiciendum fuisse à ministris quod Petro. At parum refert scire quis demum fuerit hic alius discipulus. Is quisquis fuit, ob familiaritatem quam habuit cum põtifice, ausus est post Iesum & ministros ingredi in atrium pontificis. Petrus verò partim timore, partim verecũdia prohibitus sterit ad ostium foris. Alius ergo discipulus intelligens Petrum præ verecundia foris manere, quem tamen sciebat cupidum cognoscẽdi exitus, regressus ex atrio egit cum ancilla ostiaria, vt Petrum introduceret, qua id faciẽte Petrus etiam in atrium pontificis ingressus est ministris se permiscens. Hac narratione Ioannes ostendit quomodo factum sit vt, quod alii omnes tradiderunt Euangelistæ, Petrus in atrium peruenerit põtificis. Cæterùm Ioannes postquam dixisset ostiariam introduxisse Petrum, mox subiicit Petrum ancilla interrogante nũ ex discipulis esset, negasse Dominum, quod tamen non sic accipiendum esse quasi in ipso introitu acciderit, patet ex aliis Euangelistis, qui narrant primam negationem accidisse, cùm vna ex ancillis pontificis vidisset Petrum in atrio se calefacientem, & sedentem ad lumen. Cùm autem omnes Euangelistæ quatuor Petri tres commemorent negationes, non tamen eodem omnes narrant loco. Matthæus enim & Marcus eas simul describũt post gesta põtificis & ministrorum eius circa Dominum: Lucas verò ante ea: Ioannes vnam quidem commemorat ante pontificis interrogationem: alias verò duas post eam. Itaque quoniam non licuit omnium ordinem cõmodè sequi, visum est in Concordia ordinem à duobus seruatum sequi, Matthęo, scilicet, & Marco, ita vt in vnum caput ex omniũ quatuor narratione redegerimus omnes tres Petri negationes.

PONTIFEX ERGO INTERROGAVIT IESVM DE DISCIPVLIS EIVS, &c.] Perducto ad pontificem Domino, variis modis põtifex & qui cum eo erant, quæsierunt inuenire crimẽ aliquod quod ei coram iudice obiicerent, hac in parte, sicut & in aliis, longè deficientes ab æquitate sacerdotali. Proditionem enim innoxii pecunia redemerunt, per conductam armatorum manum inermem ceperunt, non reluctantẽ, sed tantùm specimen virtutis suæ edentem si vti voluisset, spontè se præbentem alligarunt, ducũt non ad iudicem, sed ad hostẽ, veluti prædam ostentantes, atque ibi demum crimẽ obiiciendum quæritur, quum etiam prophanarum legum æquitas nemini manũ iniiciat, nisi priùs vehemẽs criminis suspicio aliquem grauet. Imprimis ergo Caiphas pontifex (verisimile est enim primùm cõtigisse quod Ioannes narrat) vt ex Christi responsis aliquid excerperet, quod illi criminis vice posset impingi, speciem præbens iudicii legitimi, interrogauit Iesum de discipulis eius, & de doctrina ipsius. De discipulis quidem quales scilicet, essent, & in quem vsum eos sibi adiũxisset, nimirum notare volens eum seditionis & affectati regni, quod per adiunctos sibi discipulos inuadere contra Romanos velle videretur. De doctrina verò, qualis esset, an cũ lege consentiens Mosaïca, an ab ea discrepans, notans, scilicet eum etiam hac in parte suspectum haberi. Itaque cupiebat ostendere ipsum esse nouatorem ac seditiosum, contrariumq; tum Romanis, tum Deo. Iesus autem etsi sciret eum non æqui iudicis animo percunctari, quò verum cognosceret, sed fraudulenter venari quod criminaretur, non tamen conuitiis fallacem est insectatus, sed summa cum prudentia pontifici respondit, fidenter quidem & fortiter, ostẽdens se etsi ab omnibus desertus & ligatus, atque multis vallatus inimicis, coram superbo magnæq; authoritatis pontifice consisteret, non tamen fracto esse animo, vt meticulosis accidere solet, aut causæ suæ malè fidentibus, ac docẽs interim, pro veritate nonnunquã fortiter quidem, sed absque conuitio respondendum esse. Sic autem respõdit appositè, vt & pontificem taxaret ignauiæ ac malæ interrogationis, & se ab omni nouationis ac seditionis studio alienum esse insinuaret. Et de discipulis quidẽ nihil tunc Dominus apertè respondit, sed tãtùm de doctrina, siue quòd causa discipulorũ talis tunc non fuerit, vt gloriosa de eis prædicare posset: siue quòd responsio de doctrina etiã ipsam de discipulis abundè expedit quęstionem. Dum enim doctrinam suam à suspicione liberat, insinuat etiã satis vitio sibi dari nõ posse, quòd discipulos sibi adiũxerit. Hoc est ergo quod dicit Dominus, Doctrina mea de qua rogas non fuit vt tu vis videri, seditiosa, moliensque iniquã aliquam rerum innouationem, qualis esse solet eorũ doctrina, qui in occulto sua clam spargunt venena. Ego enim palàm locutus sum mundo. Nam indesinenter docui, per omnes ciuitates in synagogis earum, atque in ipsa Hierusalem docui in templo, quò ex omnibus partibus Iudæi cõueniunt, & in occulto nihil locutus sum quod non idẽ palàm docuerim quódve occultum haberi voluerim. Quod cùm ita sit, quid me interrogas de mea doctrina, cui tanquã reo non sis habiturus fidem, si de doctrina mea magnificè loqui velim? Si ipse, vt meritò debuisti, publicam meam non audisti doctrinã, interroga eos qui audierunt, non tãtùm discipulos meos, sed quosuis. *Interroga*, inquam, *eos quid locutus sim ipsis. Sciunt enim hi quæ dixerim ego*, & proinde requisiti poterunt tibi cõuenientiùs de doctrina mea proferre testimoniũ. Itaque vt priùs dixi, in his verbis Dominus pontificem

cem taxat ignauiæ & acediæ, quod publicam doctrinam nō audisset is cuius erat prospicere quid doceretur: Magnates enim siue per superbiam, siue per alias occupationes auocati, rarò verbo Dei audiendo vacant. Sic & Herodes, quanquam Christi videndi desiderio teneretur, tamen ad illum vidēdum exire dedignabatur. Taxat itē de mala interrogatione iudiciaria, quod de re publica prętеritis quos ad manū habere poterat testibus multis, interrogauerat eum qui tanquam reus astabat, cùm in iudicio reo de se loquenti non habeatur fides. Animum sibi bene cōscium, & ab omni seditionis studio liberum declarat, partim ipsa respondendi libertate æquitati & nō cōuitiis nixa: partim ipsius suæ doctrinæ libera propalatione, quodq; quorumuis auditorum, etiam hostium se audeat committere testimonio Id enim erat indicium conscientiæ bene fidentis in dictorū veritate. Ex superiori autem verborum Christi paraphrasi patet quomodo sit accipiēdum illud, *Ego semper docui in synagoga & in templo,* nempe non quòd alibi nunquam docuerit. Docuit enim aliquādo in deserto, in naui, atque in priuatis ædibus, sed quòd ab initio prædicationis vsque ad illud tempus nunquā declinauerit publica illa doctrinæ loca sed ea assiduè suis temporibus frequentauerit. Patet & quomodo illud sit accipiendum, *In occulto locutus sum nihil,* Multa enim in occulto priuatim suis dixit discipulis, sed nihil diuersum ab his quæ palā docuit, nihil quod nō palàm dici voluit: vnde Apostolis dixit, *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis in cubiculis, prædicabitur in tectis.* Impletum ostēdit in se Dominus illud quod in persona Dei dicitur, *Non in abscondito locutus sum in loco terræ tenebroso.* Cęterùm cū ob animi bene cōscii fiduciam, atq; responsionis æquitatem Dominus admirandus esset contra tamē pro verbis oportunè prolatis verbera ei reddūtur summa cum ignominia. *Hæc enim cùm dixisset, vnus ministrorum,* immemor declaratæ priùs à Domino cōtra hostes suos potentię, immemor & benignitatis tum in conseruum ab ipso exhibitę, quò rem gratā faceret pōtifici, indignans quòd libere adeo responderet, per adulationem *dedit alapam Iesu.* Quæ ignominia vt in se est maxima, ita erat & iniustissima, nō solùm quòd præter meritum inflicta, sed etiam quod contra omnem iudicii æquitatem. Vincto enim qui sese vlcisci non poterat, parcendum erat etiam peccāti. Et in iudicio permittitur reo liberè pro se loqui habetq; hoc etiam apud gentes iudicalis æquitas, vt facinorosus iam comprehensus & vinctus, nulla, iniuria aut pœna afficiatur. nisi sententia secundùm leges à iudicibus iuratis lata. Addidit autem percussor conuitium, & se famulo & magistro pontifice dignū *Sic,* inquit, *respondes pontifici?* Quasi verò pontifici nō sit liberè & cum ratione respondēdum. Sic & hodie nulli peiùs audiunt apud magnates quosdam quam qui libere loquuntur, quantumuis cum æquitate loquātur, in quibus adhuc Christus alapis cæditur, cū ob liberam prædicationem aut admonitionem persecutiones & ignominię illis irrogantur. Porrò Dominus cum verbo posset hunc impactorem alapæ cum suo perdere pontifice, tamen insigne patientię & mansuetudinis nobis exemplum relinquēs, nihil tale fecit, sed tantùm verbo & ratione euidenti illū confutat, liberè quidem rursum loquens, sed mansuetissime. Non enim conueniebat, vt tacitus hanc alapā perferret, ne videretur agnoscere se vt criminabatur, indecēter pontifici respondisse. *Respōdit autem* dilemmate ac syllogismo cornuto, vt vtram partē elegerit, conuincatur percussor: *Si* (inquit) *malè locutus sum, testimonium perhibe de malo,* hoc est, doce & ostende ratione quid malè dixerim (sic enim sæpe accipitur in scripturis, vt sic docere, admonere & exhortari.) *Si autem bene locutus sum, cur me cædis?* quasi dicat, An malè locutus sum, aut bene, Si malè, tuū non est mox vindicare, sed testari & ostendere quòd malè locutus sum, maximè cùm tu ipse iudex non sis, sed ante iudicem consistam. Si autem bene, tantùm abest vt me cædere debueris, vt potiùs laudandus tibi sim, & admirādus. Huius figura pręcessit in Michęa, qui etiam ob veritatem cæsus est in maxilla à Sedechia ministro Achab regis. Nō obuertit autem Dominus alteram maxillam cùm pręceperit percutienti vnam maxillam, præbere & alteram, quia ad literam id nunc fieri non fuisset conueniens, nec vtilitatem aliquam attulisset, sicque demonstrauit suum illud præceptum, & alia similia, non ostentatione corporis, sed cordis præparatione fienda, nimirum vt alteram potiùs iniuriam parati simus ferre quam de vindicta cogitemus, quomodo Christū fuisse tūc affectum ipse declarauit, cùm quem facillime potuit non vltus est & corpus suū cruci præbuit figendum. Sic & Paulus se ratione defendit, cum in simili causa etiam in iudicio alapis percuteretur Ananiæ pontificis iussu. Nonnunquam enim faciēdum quod dicitur. *Responde stulto secundùm stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur.*

Matt. 10. — Esaia 45. — 3 Reg. 22. — Luca 6. — Act. 23. — Prou. 26.

PRINCIPES AVTEM SACERDOTVM ET OMNE CONSILIVM QVÆREBANT FALSVM, &c.] Cùm ex Domini verbis nihil excipere posset pontifex, quod eum condemnabilem ostenderet, alia via tentarunt ij qui conuenerāt aliquid inuenire quod in accusationem ipsius possent coram iudice Pilato proferre. Cessantes ergo ab ipsius interrogatione, interrogare cœperūt, sicut Dominus iurasset, qui ipsum audierāt, speciem quidem legitimi iudicii & inquisitionis exhibentes, dum testibus contra ipsum egere videbantur, sed tamen veram iudicii & fori formam non seruantes: tum quia nocturnum tempus iudicio non conueniebat: tum quia deficientibus veris testimoniis, falsa contra Iesum exquisierint testimonia, omni timore Dei sic postposito, vt nihil facerent, veritaténe an falsitate innocentem grauarent, modò sub specie æquitatis effici possent sui voti compotes. At insigniter & hoc Christi declarauit innocētiam quòd multis licet falsis testibus accedentibus, non tamen inuenerint testimonium etiam falsum quale quærebant, quia, vt inquit Marcus, *testimonia eorum non erant conuenientia,* siue quia nihil tale proferebant vnde ad mortē coram Pilato posset accusari, siue etiam quia inter sese non consentiebant, sed ipsa sese refellebant. Tanta ergo fuit Iesu innocentia, vt difficile fuerit sic de illo mentiri, vt mendacia veri haberent faciem. Impletū est nunc illud Prophetæ, *Scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio.* Et illud, *Insurrexerunt in me testes iniqui, & mentita est iniquitas sibi.* Falso testimonio etiam in concilio oppressus fuit Naboth, grauata & Susanna, atque in nouo Testamento Stephanus lapidibus obrutus. Post multa autem falsa testimonia, tandem surrexerūt duo, quorum falsum testimoniū Euangelistæ commemorādum duxerunt, siue quòd apertam & ridiculam illud contineret falsitatem, vt ex vno reliqua æstimaremus: siue quòd illud mysterium mortis Christi de qua nūc agitur, in sese complectatur.

Psalm. 63. — Psalm. 26 — 3. Reg. 21. — Dan. 13. — Act. 7.

plectatur. Hi ergo dixerunt se audisse cùm diceret se posse destruere templum Dei, & post triduum illud reædificare. Marcus verò eos grauius & inuidiosius testatos cõtra Dominum scribit. Asserunt enim apud eum Dominum dixisse non solùm quòd posset destruere & ædificare, sed quòd id esset facturus. Et rursum asserunt eum adiecisse de templo manufacto & non manufacto. Huius mendacii occasionem sumpserant ex verbis Christi, qui (vt refert cap. 2. Ioannes valde vtiliter pro loci huius intellectu) dixerat. *Soluite templum hoc, & in triduo suscitabo illud.* Ea verba male intellecta testes, vt facere solent maligni etiam deprauabant, quò res esset odiosior. Nõ enim dixit, possum destruere, aut dissoluam, sed *soluite vos* nec dixerat de templo manufacto aut alio non manufacto, sed simpliciter de templo hoc: nec dixerat se reędificaturum, sed suscitaturum alludens ad corpus suum exanimãdum & reuiuicturum. Sec & hoc testimonium non est principibus visum conueniẽs, vt refert Marcus, siue quia non eodem modo & cõcorditer referebant, sed vnus forte, sicut habet Matthæus, & alter, vt Marcus: siue potius quia vibebant illud nihil habiturum ponderis apud Pilatum, ad iudicium mortis proferendum, quod verba illa tantùm inanem quandam præ se ferebant iactantiam, citra aliquam iniuriam. Quam enim iniuriam committeret qui templum à se destructum in triduo idẽ reædificaret? Cùm ergo nec per quæsita testimonia viderent se quicquam posse contra Iesum, rursum summus sacerdos veluti ex prȩsidentis in concilio authoritate interrogare aggreditur Dominũ, si fortè ex eius verbis quicquam audire possent quod cõtra ipsum proferrent. Non autem iam pro iudicis modestia manet sedens, sed ira ipsum rapiente excutitur è solio, vesaniam mentis motu corporis demonstrans, vnde dicitur, *Et surgens princeps sacerdotum in medium, interrogauit Iesum, dicens, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur?* Iudicauit quidem apud se conuenientia non esse illorum testimonia, fortiter tamen illud dissimulauit, & velut vrgentia, valde atque metuenda, ita de his interrogat Dominum. *Dominus autem tacebat, & nihil respondit.* Et meritò atque prudenter. Sciebat enim etiam illorum iudicio non esse conuenientia testimonia contra se prolata, rursum sciebat in calumniam rapiendum quicquid responderet, illumque nonnisi calumniæ inueniendæ causa interrogare, ac totum concilium ira atque inuidia cõtra se commotum magis responsione sua irritandum quam silentio. Iam enim expertus erat libera sua responsione & iudicii loco conuenientissima ob verborum rationabilitatem, quã nihil profecerat. Et omnino iam tempus non erat vt qui se sponte in mortem tradidit, tanquam nocens pro nocentibus moriturus, sese sua qua potuisset sapientia & eloquentia purgaret ab intentatis criminibus, sed implendũ in eo erat illud Prophetę regij, *Qui inquirebant mala mihi locuti sunt vanitates, & dolos tota die meditabantur. Ego autem tanquam surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum. Et factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutiones:* Et illud, *Cùm consisteret peccator aduersum me, obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis.* Siluit enim à bonis, dum innocentiæ suæ gloriam non quæsiuit, Deo acceptas iniurias committens. Docet autem nos suo facto Dominus, ita patienter hominum ferendas calumnias, vt ne quidem responsione dignemur qui nos

Psalm 37.

Psalm 38.

mendaciis apertis impetunt, cùm tales satis refellat propria cõscientia, & defensio magis irritet & prouocet, vt oleum camino ardenti addatur, cùm quis crabronibus illiusmodi respondere tentat. Cæterum cùm silentio Christi, conatum suum pontifex videret frustrari, noua iam ratione silentium illi conantur eripere, simulque extorquere de quo ipsum coram iudice accusare possent. Adiurando enim eum per Deum, pro pontificis authoritate, exigit vt dicat si sit Christus filius Deo, necne, vt si quidem taceret, ostenderet se pontificiam contemnere authoritatem, & reuerentiæ Dei debitæ non cedere: si verò cedens loqueretur, vtramuis quæstionis partem eligeret, accusationi præberet occasionem. Si enim se Christum, Deique filium cõfiteretur, accusaretur, & contra Romanos regni affectator, & contra Deum, diuinæ dignitatis vsurpator: si verò negaret se esse, accusaretur vt qui illos titulos prius sibi falsò vsurpauerit, ac seditiosè ante aliquot dies permiserit acclamari, *Benedictus qui venit in nomine Domini rex Israel*, nolens, etiam cùm admoneretur, turbam ab ea compescere acclamatione. Quid autem sit adiurare per Deum, dictum est in cap. Concordiæ circa illud Marci, *Adiuro te ne me torqueas.* Adiurandi ritus celebris fuit in veteri lege, vt patet Numeri 5. Iosue 2. aliisque locis: ac sicut iuramento non est temere vtendum, ita nec adiuratione, cùm vtrobique nomen Dei assumatur, quod nunquam in vanum sumendum est: vnde adiuratione contra Christum abusus est hic Caiphas, sicut & pater eius diabolus Christum immeritò adiurauit, cùm se frequẽter satis Christum esse declarauerit, & ille huius confessioni stare non decreuerit. Dominus tamen quò se declararet Dei authoritati cedere: & pontificis, etsi scelesti, authoritatem non contemnere, & vt Iudæis omnem suæ infidelitatis prætextum amputaret, quia alioqui dicere poterant se credituros si ille rogatus & adiuratus dicere voluisset, quis esset, etsi sciret quã male ob veritatem esset tractandus respondit apertè, quòd alias raro fecit, se esse Christum, *Tu (inquit) dixisti*, hoc est, vt habet Marcus. *Ego sum.* Illud enim phrasi Hebraica significatur per illud, *Tu dixisti*, vt annotauimus in cap. Concordiæ 132. Non simpliciter autem se esse Christum asseruit, sed adiecit etiam efficacissimum argumẽtum quo suo tempore omnibus fit declarãdus esse Christus filius Dei, etiam his qui tum illum agnoscere noluerunt, quando scilicet omnes eum videbunt sedentem à dextris Dei, & venientem in nubibus cœli, quod implebitur in nouissimo die, quando venturus est ad iudicandum omnes viuos & mortuos. Tunc enim omnes eum videbunt, etiam increduli, in gloria sua regnantem, & venientem ad iudicium. Intelligunt tamen quidam illud quod dicitur, *videbitis filium hominis sedentem à dextris Dei*, impletum mox post Christi ascensionem, eò quòd dicat *amodò*, quasi statim sint visuri, intelliguntque illud impletum in Iudæis ratione eorum qui ex eis crediderunt. Sic D. Augustinus intelligit epist. 80. quæ est ad Hesychium, intelligitque quod dicitur, *venientem in nubibus*, de illis mysticis nubibus de quibus dictum est per prophetam, *Mandabo nubibus, ne pluant super eam*, Christumq; venire in nubibus, quia per Ecclesiam vsque in finem sæculi non cessat venire. *In suis enim*, inquit, *veniens agnoscitur, dum eius quotidie membra nascuntur.* At prior intelligentia est simplicior. Nec obstat illud, *Amodo.* Tantùm enim significare

Matt. 21.

Marc. 5.

D. August.

Isaia 5.

ficare voluit Dominus, quòd post tempus istud suæ humilitatis visuri essent aliquando illum in alio quã se modò exhibuerat statu. Non est autem nouum in scripturis, Christi aduentum prædici, tanquam iamiam venturum, eò quòd iam nouissima sit hora, & quia mille anni coram Deo sint velut dies vna. Porrò apposite nunc Dominus hoc argumentum suæ protulit excellentiæ, quia hoc aptum erat & ad incutiendum terrorem se tunc iudicantibus, & ad dissolutionem argumentorum & rationum ob quas despiciebatur, & nihil minus quàm Christus credebatur. Quod autem in argumentum eius quòd se Christum esse dixerit, hæc adiecerit, satis patet ex Marco, qui habet, *Ego sum, & videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis.* Et similiter ex Luca, qui Dominum rogatum num esset Christus, illud imprimis Dominum respondisse scribit, *Ex hoc erit filius hominis sedens à dextris virtutis Dei*, atque ex illo Iudæos intulisse, Tu es ergo filius Dei? Proinde dictio, *veruntamen*, videtur hic accipienda apud Matthæum non aduersatiuè, sed pro imò, vel, Et sanè, sicut sæpe accipienda est in Psal. Nam & hoc significat dictio Græca πλὴν, hic & in Psalmis posita. Sensus ergo verborum Christi est, Tu dixisti id quod res est. Ego enim non mihi vsurpo quod tu dixisti, sed re vera sum. Id etsi vobis ob carnis humilitatem videatur modò incredibile, suo tamen tempore, imò paulò pòst vel inuiti agnoscere cogemini, quando hunc, qui nunc tantùm videtur filius hominis, vobisque ob id contemptibilis est, videbitis sedentem à dextris virtutis Dei, consortem effectum gloriæ & potentiæ eius, quando & eum qui nunc astat à vobis iudicandus, videbitis secundùm scripturas venientẽ in nubibus cœli ad iudicandum omnes. Alludit enim hìc Dominus ad scripturas eas quas de Christo dictas esse etiam Iudæi tum agnouerunt, ostendens ex eis sibi competere nomen Christi & filii Dei. Et in priore quidem parte alludit ad illud Psalmi, *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis*: in secunda verò parte qua dicitur filius hominis venturus in nubibus cœli, alluditur ad illud Danielis, *Ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit*, &c. Cùm autem ad dicendam veritatem pontifex per reuerentiam Deo debitam Dominum adegisset, tamen iam audita veritate indignationem non vulgarem ostẽdit, idque quasi zelo gloriæ diuinæ commotus, dum scidit vestimenta sua, exclamans eum blasphemasse. Erat autem scissio vestimẽtorum, celebris mos apud Hebræos in signum deplorandæ alicuius rei, vt patet Num. 14. Iosue 7. Iudic. 11. 2. Reg. 1. & aliis multis locis. Vt autem gloria Domini præ omnibus maximè est optanda, ita blasphemię crimen, res est omnium maximè deploranda & execranda. Vnde & Ezechias rex auditis blasphemiis Rabsacis, scidisse legitur vestimenta sua. Cæterùm cùm hoc signo indignationem suam pontifex declararet, tamẽ è contrariò verbis satis significauit suum ob exortam confessionem eius vnde illum accusare possent, gaudium, cùm subiecit. *Quid adhuc desideramus testes? ecce nunc audistis blasphemiam.* Illa enim vox est gaudentis se post longam expectationem iam voti sui compotem effectum. Hoc ingenio & hodie quosdam est inuenire, qui cùm se ob alicuius maleficium quod contra Dei sit gloriam, tristes ostendant, gaudeant tamen quod habeant vnde aliquem criminari possint. Vt autem impius hic pontifex adiurando peccauit, quia maligno animo, & non discendæ veritatis studio Dominum adiurauit, vtque peccauit scindendo vestes suas, quia facto pro Dei gloria zelo, & non vero dolore vestimenta sua discidit, ita tertiò in suo ad præsentes sermone peccauit, quòd tanquam iudex præsidens iudicis officiũ peruertit. Cùm enim iudicis officium sit, audito & probato ab astantibus accusatoribus crimine, de supplicii merito pronunciare: hic contrà, accusatores partes agit, dicens, *Blasphemauit, & ecce nunc audistis blasphemiam*, iudicis partes astantibus defert, dicens, *Quid vobis videtur?* Nec cunctantur illi mox post intentatum crimen, sine omni discussione iudicariam proferre sententiam, vno ore dicentes eum reum esse mortis. Adeò nulla est synceritas, nulla ratio, nullus ordo, vbi regnat impietas, sed omnia plena fictione & confusione. Et quidem hac ipsa sententia sese Iudæi planè tunc condemnauerunt. Si enim Dominus ob blasphemiam secundùm legem reus erat mortis, ergo lapidibus à Iudæis erat obruendus, quemadmodum fecerunt in Stephano. Illud enim mortis genus & non crux præscribitur blasphemis, Leuit. 24. Perpendat hìc Christianus animus ignominiam & iniuriam hactenus Domino in domo Caiphæ illatam, dum & rationabili sermone, & patienti silentio offendit, adeò vt ob rationabilem sermonem facies eius, de quo dictum est, *Speciosus forma præ filiis hominum*, ministri nequissimi palma cædatur, atq; hoc patiens silentium ad loquendum religionis prętextu compellatur, dumq; ob veritatem non inaniter, sed religionis intuitu manifestatam blasphemus pronunciatur ab his qui verè in ipsum erant blasphemi, dum rursus is qui vita erat omnium, morte dignus pronunciatur ab his qui mille mortibus erant digni, nec vitam habebant nisi ab eo quem mortis reum condemnabant. Sed magis adhuc magnitudo ignominię Christi in sequentibus fit manifesta.

ET TVNC VIRI QVI TENEBANT IESVM, ILLVDEBANT, &c.] Cùm omnium voce reus mortis pronunciatus esset, tum viri qui eum tenebant, (non enim tantùm vinctus in concilio astabat, sed multorum adhuc ministrorum manibus detinebatur) cœperunt ei tanquam iure condemnato variis modis illudere, omni planè se destitutos esse humanitatis affectu, & beluina quadam prędito rabie declarantes, dum in moriturum sæuiunt, eique insultant. Variis autem modis iam illusum est Domino, & potissimùm quinque iniuriarum species ex Euangelistis licet aduertere. Primò enim conspuerunt in faciem eius, Eius, inquam, faciem, de quo dixit Propheta, *Ostende nobis Domine faciem tuam, & salui erimus* Conspuitionem autem fuisse Iudaicam consuetudinem, & pro maxima habitam ignominia, patet ex Num. 12. vbi dicitur, *Si pater eius spuisset in faciem illius nónne debuisset saltem septem diebus rubore suffundi?* Et ex Deut. 25. vbi statuitur vt in faciem eius, qui fratris sui vxorem sine liberis relictam non vult ducere, mulier spuat, & dicat, *Sic fiet homini qui non ædificat domum fratris sui.* Secundò, faciem eandem venerandam & speciosam, hoc est, oculos eius de quo dicitur, *Omnia videt oculus illius*, velauerunt, quò audaciùs & inuerecundiùs omnes iniuriarum species ei inferrent. Tertiò, iam velata eius facie percutiebant eam, & quidam quidem colaphis, hoc est, pugnis eum occiderunt, clausis manibus eius faciem aliasque corporis partes pulsantes: vt hinc facilè intelligi possit faciem eius intumuisse, liuidamq; effectam.

Marc. 14. Luc. 22. Psal. 109. Dan. 7. Isaia 39. & 4. Reg. 19. Actor. 7. Psalm. 44. Psalm. 84. Num. 12. Deut. 25. Eccles. 23.

Alii autem alapas, hoc est, palmas in eius faciem dederunt apertis manibus eam ferientes, quæ res in vitiis maximè ducitur ignominiæ. Atque hic quidem Dominus qui priùs percutienti sibi in faciem respondit, etiam ad litteram seruauit id quod aliquando dixerat, *Si quis te percusserit in vnam maxillam, præbe ei alteram.* Hæc ergo est quarta ignominiæ & iniuriæ species. Postremò, duris verberibus durissima & opprobriis conuitiisque plena addiderunt verba, dicentes, *Prophetiza*, hoc est, diuina, *nobis Christe, quis est qui te percußit?* Christum eum vocant conuitiosè, tanquam qui inaniter nomen illud sibi vēdicauerit: prophetæ etiam nomen conuitiosè ingerunt, quòd talis à populo sit habitus. Nec hoc contenti conuitio, *alia multa*, vt habet Lucas, *blasphemantes*, hoc est, conuitiantes *dicebant in eum.* Horrore hæc omnia sunt plena, ita, vt nulla mens capere, nulla facūdia horrorem huius culpæ exprimere possit. Horrendum dictu & cogitatu est, talia homini quantumuis reo fieri: innocentem talia pati ab his quos beneficio affecit, longè horribilissimum. Deum verò ipsum talibus affici sputi, verberum, verborumq; iniuriis, adeò est execrandum, vt humanę aures non sustineant audire. Impletum est nunc in Christo illud quod de se Iob dicit, *Aperuerunt super me ora sua, exprobrantes percusserunt maxillam meam, satiati sunt pœnis meis.* Et illud quod est in Psal. *Ego autem sum vermis & non homo, opprobrium hominum & abiectio plebis.* Et illud Threnorum, *Dabit percutienti se maxillam, satiabitur opprobriis.* Et quod dixit Isaias, *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus, faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus*, vel, vt habent Hebræa, ab ignominiis & sputo. Ex qua prophetia patet præter prædictas quinq; iniuriarum species, etiam aliam Domino hic aut certè in simili illusione facta in domo Pilati à militibus, fuisse irrogatam, in genarum, scilicet, eius impia conuulsione. Sic illuditur non ab alienigenis Philisthæis, sed à suo Deique populo, verus ille noster Samson, veri Israëlis assertor. Perpendat in his animus Christianus Christi indicibilem patientiam, eiusque eximiam erga nos charitatem, suaque peccata agnoscens fuisse causam sputorum, subsannationum, execrationum, & plagarum eius, caueat ne etiam nunc cum Iudæis hæc denuò Christo inferat. Sicut enim nostris peccatis secundùm Paulum Christus rursum crucifigitur, ita secundùm eundem illis ostentui habetur, irridetur, & vapulat. Quoties ob Euāgelicum sermonem quis afficitur contumeliis, malisque affligitur, Christus in eo subsannatur, in faciem cæditur & verberatur: Quoties veritas aliquibus fucis aut vi occultatur, facies Christi obuelatur, imò quoties iniuria etiam minimus quispiam fideliū afficitur, Christus in illo patitur. Perpendat quoque Christianus Christi passionem in duabus rebus sitam fuisse, non tātùm, scilicet, in insignibus pœnis & suppliciorū generibus perferendis, sed etiam in insignibus ignominiarum omnigenarum speciebus, quæ ipsa morte plerumq; sunt crudeliores & intolerabiliores. Quanquam enim nullum suppliciū sit sine ignominia, nec ignominia sine pœna. tamen alicubi magis attenditur pœna, alicubi ignominia. Hoc duplici modo Christum pati conueniebat vt tolerantia pœnarum satisfaceret pro delectatione quæ est in peccatis, & tolerantia ignominiarum satisfaceret pro inhonoratione & ignominia quam hominum peccata, quantum in se est, Deo inferunt. Cæterùm quæ nunc Christo intulerunt Iudæi, reciderūt in caput ipsorum. Sicut enim pontifex in vituperium Christi scidit vestimēta sua: ita mox cum gentis Iudaicæ ignominia scissa est & sublata pontificalis eorum dignitas in vestitu externo egregiè relucens, quod illa scissio significabat & merebatur. Sicut tum obuelabant faciē Christi, ita nunc velamen positum est ipsorum iusto demerito super cor eorum, vt non possint cum fidelibus reuelata facie gloriam Domini contemplari, & adimpletum est illud Prophetæ, *Obscurentur oculi eorū ne videant.* Sicut tunc omne ignominiarum genus factis & verbis Domino irrogauerūt, ita nunc omnibus sunt in derisum & in improperiū, vt dicere possint illud Dauidis, *Facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio & illusio his qui in circuitu nostro sunt.* Et impletum est in eis quod de ipsis dixit Dominus apud Ieremiam, *Dabo vexationem afflictionemq; omnibus regnis terræ, in opprobrium, & in parabolam, & in prouerbium, & in maledictionem in vniuersis locis ad quæ eieci eos.*

(Marginal references: Matth. 5. — Luca 6. — Iob 16. — Psalm. 21. — Thren. 3. — Isaiæ 50. — Psal. 68. — Psal. 30. — Ierem. 24.)

TER PETRVS NEGAT DOMINVM. Matthæi 26. Marci 14. Lucæ 21. Ioannis 18. CAPVT CXXXIX.

[a] *Petrus autem sedebat foris in atrio.* [e] *Et* [b] *cùm esset Petrus in atrio deorsum,* † [e] *accessit'* [a] *ad eum* [e] *vna* [r] *ancilla,* [a] *ex ancillis summi sacerdotis: &* Δ [h] *cùm vidisset Petrum'* [b] *calefacientem se [&* [c] *sedentem ad lumen, &* ‖ [h] *eum fuisset intuita',* † [c] *dixit,* [c] *Et hic cum illo erat.* [d] *Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Nūquid & tu ex discipulis es hominis istius?* [c] *Et tu cum Iesu* † *Nazareno eras.* [l] *At ille negauit* [c] *eum* [a] *coram omnibus* Δ [p] *dicens',* [d] *Non sum.* [c] *Mulier non noui illum.* ‖ [c] *Neque scio* [b] *neque noui* [e] *quid dicas* [d] *Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. Erant autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.* [b] *Et exijt foris ante atrium, & gallus cantauit.* [a] *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla,* [b] *rursus* cùm vidisset eum ancilla,* † [e] *cœpit dicere'* [b] *circunstantibus,* [a] *his qui erant ibi,* [b] *Quia* [a] *& hic* Δ *erat cum Iesu Nazareno'.* [a] *Erat autem Simon Petrus stans & calefaciens se.* [e] *Et post pusillum alius videns eum, dixit, Et tu de illis es,* [d] *Dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es?* [e] *Petrus* [h] *verò iterum* [m] *negauit** [a] *cum iuramento, Quia non noui hominem,* [d] *&* [k] *dixit,* [c] *O homo* [k] *non sum.* [l] *Et* [e] *post pusillum* [b] *rursus* [c] *interuallo facto quasi horæ vnius, alius quidam affirmabat dicens, Verè & hic cum illo erat, nam & Galilæus est. [Et]* [a] *accesserunt* [e] *qui* ‖ *astabant'* [a] *& dixerunt' Petro, Verè* [e] *& tu* [e] *ex illis es, nam* [b] *& Galilæus es,* [a] *& loquela tua manifestum te facit.* [d] *Dicit ei vnus ex seruis pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum illo? Iterum ergo negauit,* [c] *& ait*

[k] *Petrus,*

(Marginal variants: † b venit — Δ c Quem cùm vidisset ancilla quædam — ‖ b aspiciēs illum — † a dicens — a ait — † a Galilæo — Δ d dicit ille — ‖ a Nescio quid dicis — * b autem — † a ait — Δ b ex illis est — * d ille — ‖ a stabāt — † b dicebant)

[k] *Petrus,* [c] *Homo, neſcio quid dicis.* [b] *Ille autem* [a] *tunc* [c] *cœpit*† *deteſtari, & iurare, quia* △ *neſcio hominem'* [b] *iſtum, quem dicitis.* [b] *Et ſtatim'* [e] *adhuc illo loquente,* ꝑ *gallus iterum* ꝑ *cantauit.* [c] *Et conuerſus Dominus reſpexit Petrum.* [l] *Et recordatus eſt Petrus verbi* [c] *Domini* [a] *Ieſu,* † [l] *quod dixerat'* [b] *ei,* [c] *Quia* [l] *priuſquam gallus cantet* [b] *bis* [l] *ter me negabis. Et* [f] *egreſſus foras Petrus,* △ [l] *fleuit amare'.*

† *b. anathematizare.* △ *a. non nouiſſet hominem. ll f. o. continuò.* † *b. quod dixerat ei Ieſus. c. ſicut dixerat.* △ *b. cœpit flere.*

PETRVS AVTEM SEDEBAT FORIS IN ATRIO, ET CVM ESSET PETRVS, &c.] In hoc capite congeſſimus ex omnibus quatuor Euangeliſtis omnes tres Petri negationes ob cauſam ſuperiùs poſitam. Quas etſi Euangeliſtæ valde varie videantur narrare, nihil tamen eſſe inter ipſos diſſonantiæ, nec ob variam eorum narrationem neceſſe eſſe, vt (quemadmodum quidam volunt) Petrus pluries quàm ter dicatur Dominum negaſſe, ipſius Concordiæ contextus ſatis inſinuat, & in ſequenti hiſtoriæ enarratione apertiùs demonſtrabitur. Itaque cùm Dominus à principibus ſacerdotũ interrogaretur, & à miniſtris illuderetur, interea Petrus in atrio erat inter miniſtros ſeſe calefacientes, cum quibus & ipſe ſe calefaciebat, quia frigus erat. Principiũ negationum Petri fuit, quòd aulam pontificis impii eſt ingreſſus, & impiorum ſe immiſcuerit conſortio, à quibus ſi cum aliis Apoſtolis abſtinuiſſet, non tam grauiter prę illis lapſus fuiſſet. Non ſine myſterio autem frigus fuiſſe dicitur: Frigus enim hoc corporale, frigoris mentis Petri & aliorum diſcipulorum typum prę ſe fert. Omnis hic ſuis conſentiunt myſteriis. Tenebrarum poteſtas in tenebrarum nocte incœpit. Sic & in tempore algoris Petri ardor cœpit tepeſcere. Æquinoctium enim erat vernale, quãdo nox & dies humidi & frigidi eſſe ſolẽt: noctes verò natura ſemper diebus ſunt humidiores, vt mirum non ſit hoc tempore ob frigus ignem pro miniſtris accenſum in medio atrii. Inter hos ergo iam reipſa ſe Chriſti diſſimulans diſcipulum *ſedebat Petrus,* vt habet Matthæus, *foris in atrio,* Non diſcordat autem quòd Ioãnes Petrum ad prunas ſtetiſſe dicit cum miniſtris. Intelligendum enim Petrum & miniſtros, vt fit, nunc ſtetiſſe, nunc ſediſſe. Et quod dicitur foris ſediſſe, non repugnat ei quod Matthæus & Marcus dicunt, eum ingreſſum in atrium ſummi ſacerdotis. Intro enim ingreſſus eſt, quia non permanſit ante fores domus, ſed vſque in atrium, quæ prima magnarum domuum pars eſt, peruenit. Foris ſedit in atrio, &, vt habet Marcus, *in atrio deorſum,* reſpectu eius loci in quem ante pontificem Chriſtus deductus fuit. Intelligendum enim pontificem cum concilio ſeniorum non egiſſe cum Chriſto quæ dicta ſunt, in ipſo atrio, vbi inter promiſcuam miniſtrorum multitudinem erat & Petrus ſed in atrio aut cubiculo aliquo interiori, ad quod ex atrio primò fuerit per gradus aliquot aſcenſus, vt eius comparatione Petrus foris ſediſſe dicatur, & deorſum. Hic ergo ſedente Petro, ancilla quædam domeſtica, quam oſtiariam fuiſſe Ioannes inſinuat, videns Petrum ſe calefacientem, & per lumen ignis aut candelarum eum agnoſcẽs, & vel admirans eius audaciam, vel petulantia quadã puellari inſoleſcẽs, ne non reſponderet ingenio ſui domini, ſuorumque conſeruorum, primum quidem aſtãtibus dixit quod habet Lucas, *Et hic cum illo erat,* deinde verò etiam ipſum aggreſſa audacter Petrum, dixit quod habet Ioannes, *Nunquid & tu ex diſcipulis es hominis iſtius?* aut, quod habent Matthæus & Marcus, *Et tu cum Ieſu Galilæo, vel Nazareno, eras.* Id enim idem eſt cum interrogatione Ioannis, quanquam fieri poteſt vt vtrumque dixerit, quodq; priùs interrogauerit num eſſet, deinde aſſeruerit eum eſſe. Tum Petrus, qui tam glorioſè priùs Domino promiſerat ſe nõ negaturum etiamſi moriẽdum eſſet, ancillulæ vilis commotus voce, mox negat ſe eſſe vnum ex diſcipulis, imò ne noſſe quidem aut ſcire ſe eum qui nominabatur, aſſerebat. Qui ante pugnam ſibi vendicauit victoriam, hic trepidat ante tubam. Non in tormẽtis & in eculeo exiſtens, ſed mulierculæ tantum voce pulſatus Chriſtum negat, quem priùs confeſſus fuerat filium eſſe Dei viui. Stricto enſi iugulum dediſſet, ſed ecce linguam mulierculæ pauit. Ita fragilis eſt humana natura ſibi relicta, ita fragilitatẽ eius declarari cõueniebat, qui de ſe iactanter nimis præſumpſerat. Nec prętereundum eſt quod à muliercularum aggreſſu & ſuggeſtione Petri cœperunt negationes. A muliere enim primi peccati cępit origo, quod humanum genus à ſtatu deiecit innocentiæ. Ita & mulier prima fuit occaſio, vt ſolidiſſima illa fidei noſtræ petra à ſua excideret firmitate. Et alioqui ſic euidentiùs hominis ſibi relicti oſtenſa eſt fragilitas, quando à tam fragili ſexu is qui à ſoliditate Petrus dictus eſt Domino, quique ſibi tam fortis eſt viſus, adeò ſubitò deiectus eſt, Fortè autem & illud diuina nobis diſpoſitio ſignificare voluit, prælatis, paſtoribus, omnibusque Eccleſiaſticis à nullo magis ſibi metuendum quam à mulieribus: nihil magis vitandum, quàm illarum conſortium, & voluptatis quæ per mulierẽ ſignificatur vſum. Quid enim hodiæ effœminatos facit Eccleſiaſticos, niſi voluptas, & hoc genus mollicieì? Cęterùm Marcus ſicut priùs ſolus dixit Dominũ prædixiſſe bis gallum cantaturum: ita nunc ſolus dicit poſt primam negationem Petri gallum cecinîſſe, cùm iam egreſſus eſſet foras, vt oſtenderet veram fuiſſe Domini prædictionem, & vt ſignificaret Petrum nec primo quidem gallicinio admonitũ prędictionis Domini, vt eius memor reſipiſceret, cùm tamen gallicinium illud audierit, eoq; audito ſecedere cõmodè potuiſſet. Ad id enim ſignificandum valet, quòd antequam gallum cãtaſſe dicat, Petrum ſcribat exiſſe foras, facilius quam in tumultu miniſtrorum galliciniũ audire potuit. Porrò cùm nos legimus in Marco, *exijt foras ante atrium,* pro, *ante atrium,* Græcis eſt εἰς προαύλιον, hoc eſt, in veſtibulum atrii. Sic & cùm legimus in Matthæo, *Exeunte autem illo ianuam,* pro *ianuam.* Græcis eſt εἰς πυλῶνα, hoc eſt, in veſtibulum, vt intelligendum ſit Petrum non exiiſſe domum, ſed in priorẽ atrii partẽ exiiſſe: vnde quod de ianua legimus in Matthæo, accipiendum eſt de ea ianua, qua ex atrio ibatur in veſtibulum, non autem de ea qua exibatur è domo: & quod legimus in Marco, *exiit foras ante atrium* accipiendum de exitu in veſtibulum, quod fuit extra & ante atrium, Non ergo penitus ſe Petrus è malorum nunc ſubduxit conſortio, nec ſic egreſſus eſt foras, vt poſt tertiam negationem, cum de eo dicitur, *Et egreſſus foras fleuit amarè,* quod ſi feciſſet, in ſequentes non incidiſſet negationes: ſed forte metuens ne propter ſuum diſceſſum de ipſo miniſtri malè ſuſpicarentur, aut etiam audiens poſt ſe quoſdam murmurantes, & ob id metuens ne ipſum perſequerentur abeuntem, quaſi bene ſibi conſcius reuerſus eſt in priſtinum conſortium. Cùm enim

enim ille ex ire inciperet & sese subducere pararet, vidit eum alia (vt habet Matthæus) ancilla, eaque respondens ingenio sui magistri & ancillæ prioris, sicut prior, etiam dixit circunstantibus, *Et hic erat cum Iesu Nazareno.* Obseruauerat enim ipsum aliquoties in Christi sequela proximum ipsi adhærere. Videre hic licet totam pontificis familiam eorūdem esse morum & ingenii, ac, vt est in prouerbio similes habere labra lactucas. *Qualis enim dominus, tales & serui.* Dominus Dominum, ministri discipulum persequuntur. Et bene etiam mulieres suum in passione Domini obtinēt locum, vt vterque sexus in nece Domini peccans humiliaretur, eiusque passione redimeretur. Post hanc ergo secundæ ancillæ suggestionem non ita mox secuta est Petri secunda negatio, quanquam ea Matthæus & Marcus statim subiiciant, sed reuersus Petrus rursum stetit, vt habet Ioannes, calefaciens se cum aliis. Ac tum non diu post primam negationem alius quidam, vt habet Lucas, commotus, vt est verisimile, suggestione ancillæ cuius meminerunt Matthæus & Marcus, videns eum iam reuersum dixit, *Et tu de illis es.* Ioannis autem dicit pluraliter, *Dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es?* Verisimile enim est cum illo cuius meminit Lucas, plures Diuum Petrum appellasse quāquam vnus fuerit principalis, nisi velimus synecdochicē pluralem numerū positum pro singulari, maximē cùm in tam vnanimi malorum cōsortio, quicquid vnus ageret aut diceret, omnium fieret nomine. Tum ergo Petrus non ab vna tantum, vt in prima negatione, sed à pluribus interpellatus, atque ob id magis sibi metuens, non solum negauit, vt priùs, sed iureiurando confirmauit se ne nosse quidem hominem, nec esse ex eius discipulis. Verùm asseruit & iurauit, quanquam præter eius intentionem. Neque enim satis nouit tum hominem illum quem ob infirmitatem non potuit iam credere verum esse Deum: neque ex discipulis iam eius erat, à quo iam defecerat. Et hactenus quidem de duabus Petri primis negationibus. Tertiā verò pusillo post secundam tempore factam Matthæus & Marcus commemorant Pusillum tamen illud tempus maius fuisse quàm fuerit inter primam & secundam, quam Lucas etiam scribit post pusillum contigisse, satis est manifestum. Nam inter primam & secundam non fuisse quasi horæ interuallum, satis patuit ex Matthæo & Marco. Inter secundam autem & tertiam pusillum tempus quod scribunt Matthæus & Marcus, Lucas exprimit fuisse quasi interuallum horæ vnius, quod bene conuenit cum eo quod supra diximus de duplici galli cantu, circa illud Marci *priusquam gallus bis vocem dederit.* Inter primum enim & secundum galli cantum spatium intercedit vnius ad minus horæ, aut amplius: Tum ergo, vt habet Lucas, alius quidam ab eo de quo dixit in secunda negatione, dixit non quidem Petro, sed astantibus, ipsum esse ex discipulis Iesu, signo quopiam iam confirmans, nimirum quod Galilæus esset, qualem eū esse ex vestitu aut potius ex loquela animaduertit, non quod alia lingua loquerentur Galilæi quàm Iudæi, sed quòd etiam in eodem idiomate singuli haberēt linguæ proprietates quibus dignosci poterant, vt in omnibus fit idiomatibus. Verisimile autem Petrum, quò magis suspicionem de se tolleret libere cum ministris fabulari cœpisse. Verbis eius de quo Lucas, commoti astantes, accesserunt, vt habent Matthæus & Marcus, simul cum illo dixerunt Petro, *Verè & tu ex illis es, nam & Galilæus es, & loquela tua manifestum te facit.* Felix certè cuius loquela declarat ipsum discipulum esse Iesu, & Galilæum esse hoc est, transmigratum, è mundana, scilicet, ad cœlestem conuersationem. *Ex abundantia enim cordis os loquitur: Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala.* Signo iam dicto quo Petrus vrgebatur, accessit aliud quo etiam magis vrgebatur, & in vehemens adducebatur periculum. Nam, vt habet Ioannes, *vnus ex seruis pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, dixit ei, Nonne ego te vidi in horto cum illo?* Huius igitur voce non solùm venit in periculum vt recenti aliquo indicio ex discipulis Christi agnosceretur & haberetur, sed vt etiam pro iniuria conseruo & cognato illata grauiter vindicaretur. Horti enim commemoratione à tali facta, ingerebatur ei memoria vltionis in horto factæ. Itaque cùm iam non solum multitudine, vt in secunda negatione sed etiam signis euidentibus premeretur & coarctaretur, magis etiam vt par erat sibi metuens, non solum cum iureiurando, vt tum fecerat, negauit Dominum, sed etiam cum anathematizatione, hoc est, detestatione & deuotione suiipsius. Talis erat in malorum permanenti consortio, crescente periculorum metu, etiam criminū progressus. Ita trino criminum incremēto debebat sibi innotescere, qui trina vice de se semper præsumptuosiùs promiserat se negaturum. Nam, vt patet ex Concordia superius posita in capite 133. *Animam meam pro te ponam:* tum, *Etsi omes scandalizati fuerint, sed non ego:* Postremùm, *Etiamsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo*, vbi progressum quendam in asserendo licet obseruare, sicut hìc in negando. Cæterùm, vt annotauit Diuus Hieronymus quidam ex pio erga Apostolum Diuum Petrum affectu sic Petri interpretati sunt negationes, vt dicerent eum non Deum negasse sed hominem, & sensum esse, Nescio hominem quem scio Deum. Et omnino est verisimile Diuum Hieronymum notare voluisse Diuum Hilarium atque Ambrosium, quanquam illorum reuerentiæ causa supprimat nomina, vt alias. Sic enim habet Diuus Hilarius, Diligenter autem contuendum est qua conditione Petrus negauerit. Nam primò ait, non se intelligere quid diceret: sequenti, nō se ei adhæsisse: tertio vero, se hominem non nosse. Et veræ prope iam sine piaculo hominem negabat, quem Dei filium primus agnouerat. Diuus Ambrosius verò Diui Hilarii in multis imitator prolixè ostendit quomodo omnia Petri verba à singulis hic commemorata Euangelistis in omnibus tribus negationibus, à mendacio fuerint libera, inter multa dicens, Bene negauit hominem quem sciebat Deum ad quæ verba videtur respexisse Diui Hieronymi annotatio, qui deinceps eam sententiam confutat sic scribens, Hoc quam friuolum sit prudens lector intelligit, si defendunt Apostolum vt Deum mēdacii reum faciant. Si enim iste non negauit, ergo mētitus est Dominus, qui dixerat, *Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.* Cerne quid dicat me negabis, non hominem. Hæc ille. Non tamen verisimile est Diuum Hilarium & Ambrosium existimasse D. Petrum in eo sensu negasse quo verba eius exponi posse significant, sed pietate quadam tantùm ostendere voluisse verba eius sic diuinitus tēperata, vt veritas in eis inueniri possit. Vnde Hilarius nō sine piaculo ipsum negasse hominē, sed

prope

prope sine piaculo scribit. Et Diuus Ambrosius, *Sed nos*, inquit, *excusamus, Dominus ipse non excusauit.* Oportuna tamen fuit Diui Hieronymi annotatio, ne quis ex illorum commentariis falleretur. Et hactenus de Petri negationibus ad literam, ex quibus patet quomodo inter se omnium Euangelistarum narrationes hac in parte satis variæ, optimè inter se consentiant. Omnibus quidem curæ fuit, tanti viri lapsus accuratè perscribere, in exemplum tum metus, tum fiduciæ, vt, scilicet, huius exemplo quilibet metuens lapsum de se non nimis præsumat, & iam in peccatum prolapsus, non desperet de venia. Varietas autem narrationis ex eo maximè prouenit, quòd cùm ante singulas negationes priùs aliquis de Petro suggessit astantibus, & deinde idem, vel alius, vel multi simul Petrum sunt egressi, quidam Euangelistarum tantùm meminerint eius quòd priùs accidit, alii verò eius tantùm quod deinceps, vt patet ex Concordia. Iam nec illud aliquam arguit discordiam, quia non eisdem verbis commemorent Petrum negasse. Ter enim Dominum negauit, quia ternis vicibus, post certa temporis interualla, in quibus tamen tribus temporibus sæpius Dominum negare potuit, hoc est, multis diuersisq; verbis & deierationibus. Quod autem ad mysticum attinet sensum, bene notandum vbi Petrus negat Christum, Non, inquit D. Ambrosius, in monte, non in templo, non in sua domo, sed in prætorio Iudæorum, in domo principis sacerdotum. Ibi negat, vbi veritas non est. Ibi negat, vbi Christus captus, vbi ligatus est. Quomodo enim non erraret, quem intromisit ostiaria, & interrogauit ostiaria, & ostiaria Iudæorum? Hæc ille. Significatur ergo Christi confessionem, cuius Petrus fuit princeps, non posse teneri ab eo qui duce litera legis inter Iudæos atque in eorum synagoga detinetur, vbi Christus blasphematur & illuditur, captiuusque atque ligatus tenetur, quia Christum quidē sub littera legis latentem habent, sed per litterales coactasq; interpretationes ne agnosci possit impediunt. Terna autem Petri cum incremento negatio, trinum illum invitiis progressum eorum qui à Christo defecerunt, & malorum se coniunxerunt cōsortio, significat, quem Dauid Propheta in principio Psalmorum significauit, dicens, *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestilentiæ non sedit.* Primùm enim peccator à leui aliqua concupiscentia, veluti ab ancilla ostiaria tentatus, in leue incidit peccatum, eoque admisso, conscientiæ stimulis admonetur exire atrium & cōsortium peccatorum. Cui admonitioni si non paret, sed ad idem redit consortium grauiùs tentatus, grauiùs Christum negabit, in maius incidens peccatū, ita vt iam nec de recedendo cogitet: quòd si moram ibi diuturniorem fecerit, nō cessabit donec ad summum veniat malitiæ. Sic demum in Petri negationibus philosophari suffecerit, in quibus si quis subtiliora desideret, legat in Catena Thomæ Remigium, Origenem & Augustinum. Sed qui Petri audiuimus lapsus quos frequenter imitatur, audiamus & Petri pœnitentiam, vt & eam imitetur. Huius principium fuit secundus galli cantus, qui accidit secundùm Lucam, *adhuc illo loquente*, in maiorem confirmationem veridicæ prædictionis Christi. Nec tamen hoc signo Petrus ad se rediit, nec rediturus erat, nisi Dominus efficaci suo cōtuitu reddidisset illum sibi. Vnde subiicit Lucas, Et conuersus Dominus, respexit Petrum. Quod de spirituali & non de corporali conuersione & respectu Domini ad Petrum intelligendum esse, patere potest ex præcedentibus, in quibus ostensum est Christum intro fuisse inter sacerdotes & seniores: Petrum verò foris in atrio inter ministros, nisi fortè concilio seniorum dissoluto, Christus cùm hæc circa Petrum in gallicinio agerentur, deductus fuit ex interiori ædium parte in atrium. Sic enim intelligi posset, Dominum ad Petrum corpore cōuersum respexisse illum oculis corporalibus, nisi quòd huiusmodi respectus plus ad Petri fecisset proditionē quam liberationem. Mirè autem hic commendatur Domini benignitas, necnon & eius diuinitas. Benignitas quidem, quòd in tanta constitutus despectione, Petri qui iam in ipsum tam grauiter deliquerat, curam suscepit, postquam eum ad tempus sibi reliquerat. Diuinitas verò, quòd absens à Petro, & oculis velatis, ad Petrum cōuersus sit, eumq; respexerit. Spirituali ergo Domini cōtuitu efficaciter cōmotus Petrus, post secundum galli cantum, recordatus est verbi Domini quod ei prædixerat, eiusque memor, tacito diuini respectus afflatu prouocatus ad pœnitentiā, mox egressus est foras, egressusque fleuit non leuiter, sed amarè, nimirum se grauiter deliquisse agnoscens in Dominū suum: tum quòd tam præsumptuosè etiam contra illius prædictionem sese extulisset: tum quòd tam sæpe & turpiter contra suam promissionem ipsum negasset. In quem quàm magnam iam rursum habuerit fidem, ipsæ lacrymæ testantur amaræ. Non enim amarè fleuisset, si nō præclarè de illo sensisset, etiā tunc cùm illius in Caiphæ domo infirmitatem expertus fuisset. Cæterū omnia hic mysteriis plena sunt, quòd Petrus qui in nocte negauit, in gallicinio penituit: quod secundus galli cantus ei principium fuerit pœnitentiæ post tertiā negationem, qui post primam ad primum galli cantum non est cōmotus ad pœnitentiam: quod secundus galli cantus non sine Dominico respectu ad pœnitentiam adduxerit eum & recordationem prædictorū verborum: quod non cæpit pœnitere & flere nisi iam egressus foras. In nocte enim & ignorantiæ tenebris est qui peccat, nec potest pœnitere & resipiscere, nisi lumine cœlestis solis ei appropinquante & illucescente: quod imprimis ei gallus excitator mentium, hoc est, prædicator Euangelicus sua voce annūciare debet adesse: verùm is frustra id inculcat nisi deinde accedat respectus Domini, qui in memoriam diuinorum verborum nos inducens, & nos nobis reddens, ad anteactæ vitæ inducit pœnitentiā quæ tamen agi non potest, nisi ab eo nos separemus consortio, quod lapsuum nobis fuit causa & origo. Et frequenter accidit, vt qui in principio sui erroris ad prædicatorum vocem non resipiscunt, postea cū in profundum venerint malitiæ, ad illorum vocem Domino simul cooperante, resurgant, idque longè alacriùs & firmiùs, quam si post primum peccatum resipuissent, ita vt insigniora pœnitentiæ edant indicia, & deinceps contra peccatum sint cautiores, quod præterquam in Petro, etiam in Magdalena manifestatum est. Sed & illud notatu dignum est, quòd Petri lacrymas legamus priùs quàm confessionem aut deprecationem veniæ, quod, vt annotauit D. Ambrosius, post admissa peccata ex pia verecundia, antè flendum sit quàm precandum. De Petri enim pœnitentia & lacrymis sic pulchrè scripsit D. Ambrosius, *Petrus doluit & fleuit, quia errauit vt homo. Non inuenio quid dixerit, inuenio quòd fleuerit. Lacrymas eius lego, satisfactionem non lego. Sed quod defendi non potest, ablui potest. Lauent lacrymæ delictū, quod voce pudor est cōfiteri. Et veniæ fletus consulit, & verecūdæ lacrymæ sine horrore culpam*

Psalm. 1. | D. Ambr.

culpam loquuntur. Lacrymæ crimen sine offensione verecundiæ confitentur. Lacrymæ veniam non postulant, sed merentur. Inueni cur tacuit Petrus, ne tam citò veniæ petitio plus offenderet. Antè flendum, sic precandum. Bonæ lacrymæ quæ lauant culpam. Denique quos Iesus respicit, plorant delictum. Negauit primò Petrus, & non fleuit, quia non respexerat Dominus. Negauit secundò, non fleuit, quia adhuc non respexerat Dominus. Negauit & tertiò, respexit Iesus, & ille amarissimè fleuit. Respice Domine Iesu, vt sciamus nostrum deflere peccatum, lauare delictum. Hæc ille, cuius verbis quidam hodie nimis temerè abutuntur contra oris confessionem sacerdoti faciendam, & satisfactionem sacramentalem, cùm de neutra loquatur Diuus Ambrosius. Nam dicens lacrymas lego, satisfactionem non lego, per satisfactionem intelligit defensionem peccati. Sequitur enim, Sed quod defendi non potest, ablui potest. Alioqui ipsæ lacrymæ pars sunt magnæ satisfactionis. Et dicens, Lacrymæ lauent delictum, quod voce pudor est confiteri, de confessione oris loquitur Deo facienda, ante quam etiam vult lacrymas præcedere, asserens has confessionis locum obtinere, & ante eas audacter nimis veniam postulari à Deo. Notandum & illud circa Petri pœnitentiam, quòd per eam & antiqua Nouatianorum refellatur hæresis, negantium eos recipiendos per pœnitentiam, qui post baptisma peccassent: & nouella nostri temporis pseudoeuangelicorum, qui negant pœnitentiam amaritudine fletus & doloris incipiendam, sed gaudio. Petrus enim post susceptum baptisma, atque ipsam quoque Eucharistiam, negans Christum non solùm receptus est inter Apostolos per pœnitentiã, sed & promissus ei priùs primatus confirmatus est & datus. Dominique resurrectio ei primùm iussa est annunciari. Quod autem de eo scriptum est, propter nos vtique scriptum est, vt & nos si quando lapsi fuerimus, possimus ad eius exemplum per pœnitentiam corrigi. Porrò eius pœnitentiam, quam ex scripturis intelligimus quantopere Deo fuerit grata, non à gaudio, sed à lacrymis eisque amaris cœpisse Euangelia testantur, contra nouos nostros & delicatos pœnitentiarios. Amaritudinem & magnitudinem fletus Petri non tantùm Matthæus significauit, sed & Marcus, qui pro illo, *Et cœpit flere*, vt nos legimus, sic habent Græcè, κὴ ἐπιβαλὼν, ἔκλαιε. Quod cùm sit obscurum, Theophylactus dupliciter interpretatur. Quoniam enim ἐπιβάλλω significat propriè iniicere, primò exponit, *Et quum iniecisset fleuit*, hoc est cùm caput obuelasset. Quoniam verò idem verbum etiam significat incipere & aggredi, ad quod respexit noster interpres, ideo adiecit deinceps Theophylactus, vel pro eo quòd cœpit magna vehementia. Vnde quidam in Annotationibus suis sensum esse dicit. *Erumpens*, siue subitò, *fleuit*, aut, *prorupit in fletum*: quanquam in sua versione nobiscum habet, *cœpitq; flere*. Alius vertit, *& exorsus fleuit*. Omnium autem optimè Ioannes Entenius, qui vertit in Euthymio. *Et adjiciens fleuit.*

DVCITVR AD PILATVM, ET IVDAS SE LAQVEO SVSPENDIT.

MATTHÆI 27. MARCI 15. LVCÆ 22. & 23. CAPVT CXL.

† e Et vt factus est dies.
Δ coplebis.

M† f *Ane autem facto*, e *conuenerunt* [*&*] a *consilium inierunt omnes* f *principes sacerdotum, & seniores* Δ *populi*, c *& scribæ* a *aduersus Iesum, vt eum morti traderent*, c *& duxerunt illum in concilium suum, dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi: si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neq; dimittetis. Ex hoc autem erit filius hominis sedens à dextris virtutis Dei. Dixerunt autem omnes, Tu ergo es filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum. At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium: ipsi enim audiuimus de ore eius.* l *Et* b *confestim mane concilium facientes summi sacerdotes cum senioribus & scribis, & vniuerso concilio*, c *& surgens omnis multitudo eorum*, b *vincientes Iesum* a *vinctum* i *adduxerunt* f *eum* c *ad Pilatum*, e *& tradiderunt* a *Pontio* c *Pilato* a *præsidi. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, & senioribus, dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At* a *illi dixerunt. Quid ad nos? tu videris. Et proiectis argenteis in templo recessit, & abiens laqueo se suspendit. Princeps autem sacerdotum acceptis argenteis dixerunt, Non licet eos mittere in corbonam, quia pretium sanguinis est. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Propter hoc vocatus est ager ille Haceldema, hoc est, ager sanguinis, vsque in hodiernum diem. Tunc impletum est quod dictum est per Hieremiam Prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.*

Cor. 23.

MANE AVTEM FACTO, c CONVENERVNT, ET a CONSILIVM INIERVNT OMNES, &c.] Matthæus & Marcus suprà dixerunt sacerdotes, scribas & seniores congregatos fuisse in domo Caiphę, cum nocturno tempore Dominus captiuus eò adduceretur. Cum ergo Lucas nunc dicat, *Et vt factus est dies, conuenerunt principes sacerdotũ & seniores plebis & scribæ*, intelligendum relinquitur priorem illam congregationẽ ante noctis finem dissolutam fuisse, vt facto iam die rursum fuerint congregati, quanquam non longè ante finem noctis videantur illi priùs congregati discessisse, & concilium soluisse, ex eo quòd vsque ad gallicinium Petrus fuerit inter ministros, vt videret finẽ, vt hinc intelligere liceat tota hac nocte nullam fuisse Domino quietem, sed priores quidem eius partes partim doctrina, partim oratione transactas: posteriores verò, captiuitate, inquisitione obiiciendorum criminum, ac variis illusionum generibus, in quibus credibile est, etiam in concilio dissoluto, ministros vsq; ad finem noctis perseuerasse, *Cùm ergo factus esset dies*, rursum conuenerunt plebis capita, & congregati, rursum inter se consultauerunt contra Iesum, *vt eum morti*, cuius iam reum ipsum condemnauerunt, *traderent*, quærentes, scilicet, quid potissimùm contra ipsum obiicerent coram Pilato, quem sciebant parum curaturum si tantùm quæstiones quasdam & querelas ad legem ipsorum pertinentes contra

contra ipsum proponerent. Marcus dicit confestim eos mane consilium fecisse. Feruidi enim erant Iudæi, quibus dictum est, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* Igitur iam rursum congregati & inter se consultantes, duci rursum iubent Iesum in concilium suum, dicentes, vt habet Lucas, *Si tu es Christus, dic nobis.* Hanc quæstionem diuersam esse ab ea, qua Matthæus & Marcus pontificem cum adiuratione dicunt requisisse num esset Christus, vt suprà est habitum, euidenter satis probari potest, non quidem ex eo quòd ibi pontifex dicitur requisiuisse, hic verò pluraliter omnes congregati. Dici enim posset hic per synecdochen locutum Euangelistam, & omnibus tribuisse quod præcipuus inter eos omnium nomine dixit. Nec rursum ex eo quod pontificis interrogationem. Matthæus & Marcus commemorauerunt antequam describant ea quæ mane gesta sunt, cùm dici posset per anticipationẽ eos hoc vt alia pleraque commemorasse. Sic enim quidam asserere non dubitant, volentes hanc Lucæ narrationem nõ esse aliam à Matthæi & Marci narratione. Sed aliam esse ex eo satis patet, quòd omnes tres Euangelistæ illusionem Christi describant quasi nocte factam: & eam factam postquam Dominus rogatus se Christum dixisset, patet tum ex eo quod Matthæus dicat, *tunc expuerunt in faciem eius, &c.* nimirum cùm ob blasphemiam omnes eum condemnassent reum mortis: tum quòd exprobrando illi obiecerint nomen Christi, dicentes, *Prophetiza nobis Christe,* nempe quod illud sibi nomen mox vendicassent. Itaque cùm nocturno tempore semel audissent eum confitentem se esse Christum, in matutina congregatione rursum de eodem rogãt, vt si rursum illud sibi nomen vsurparet, confidentius ipsum tanquam pertinacem accusarent coram Pilato: si verò negaret, conuinceretur seipsum condemnare: vt qui sibi esset contrarius & aliquando se Christum professus fuisset: Cæterùm Dominus prudenter admodum & artificiosè respondit eis, taxans eorum obstinationem, quodque non dicendi sed calumniandi animo rogarent: *Si,* inquit, *vobis dixero* qui sim, *non creditis mihi: si autem etiam interrogauero vos* de his, per quæ ex scripturis me Christum esse agnoscere & credere deberetis *non respondebitis* mihi ex amore: & licet nihil sitis habituri quod contra respondeatis, *non tamen me dimittetis.* His ostendit Dominus indignos illos esse, qui audiant ex ipso quod quærebant, vt qui nec discere nec docere parati essent, neque rogarent, vt quemadmodum in iudiciis fieri consueuit, cognita veritate aut absoluant innoxium, aut condemnent nocentem: sed vt quod facere decreuerunt, iustitiæ titulo facere viderentur. Expertus autem dicit, *Non creditis mihi.* Priùs enim cùm audissent, dixerunt eum blasphemum. Et alias dicebant, *Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.* Expertus etiam dicit, *non respondebitis mihi.* Non enim quod sentiebant responderũt superius super quæstionem de baptismate Ioannis, & super quæstionem de loco illo Psalmi, *Dixit Dominus Domino meo, &c.* & super quæstionem de muliere contracta, & aliis quibusdam. Cumque frequenter eos ita redarguisset & conuicisset, vt non haberent quod contradicerent, non tamen omiserunt eum persequi. Quanquam autem his satis ostendisset se meritò illis posse non dicere quod rogabant, tamen quoniam, vt postea dicit Pilato, ad hoc venit in mundum, vt testimonium perhiberet veritati: & ne quia

Esa. 13 (?) · Ioan. 8. · Psal. 109.

A dixit, *non credetis neque dimittetis* videretur metu mortis veritatem reticere, quasi dicturus eam, si speraret illos credituros & se dimissuros: confitetur rursum se esse Christum, sed summa cum modestia & prudentia. Non enim aperte id dicit, sed signo quodam insinuat ex ipsorum desumpto scripturis, quo illorum animi meritò commoueri timore debuerant. *Ex hoc,* inquit, *tempore, erit filius iste hominis,* hoc est, homo iste, quem ob infirmitatem modo contemnitis, *sedens à dextris virtutis Dei,* tanquam verus eius filius, consors gloriæ & potentiæ ipsius. Scribæ ergo & seniores qui conuenerant, quoniam persuasum habebant & bene, de Messia dictum esse illud Psalmi, *Sede à dextris meis, &c.* intellexerunt Dominum his verbis insinuare se esse Christum, vnde intulerunt, *Tu ergo es filius Dei?* Cùm B priùs rogauerint num esset Christus, nunc inferunt & rogant num sit filius Dei, quia intellexerunt ex scripturis Christum singulari quadam & eximia ratione futurum Dei filium. Respondit Dominus modò apertiùs, sed tamen solita modestia, *Vos dicitis, quia ego sum,* quæ verba dupliciter accipi possunt, quanquam eodem semper recidat sensus. Nam coniunctio, *quia,* aut potest accipi causaliter, vt sit sensus, Vos dicitis id quod est, quia re vera ego sum Christus filius Dei: aut potest accipi pro quòd, vt sit sensus, Vos dicitis quod ego sum, hoc est, vos dicitis me esse: quasi dicat, Non opus est vt ego id dicam, vos ipsi dicitis me esse quod sum. Hac phrasi C Dominus solitus est modeste veritatem interrogatam, quoties inuidiosum esset, eam aperte confiteri, subindicare, significare volens totidem verbis affirmari posse quod veluti dubium interrogatur, si quis tantùm pronũciationem mutet, sicut nos togati solemus dicere, *Ghy hebbet al ghesejt.* Illi autẽ ipso opere declarantes quo animo rogassent, audita Domini donfessione dixerunt. *Quid adhuc desideramus testimonium* contra ipsum de vẽdicato sibi nomine Messiæ: & filii Dei? *Ipsi enim audiuimus de ore eius* ita vt ipsi testes cõtra eum coram iudice esse possimus. Cùm ergo idoneam se putassent reperisse causam accusationis, confestim surgentes cum tota sua multitudine, vinctum Iesum adduxerunt ad Pontium Pilatum, præsidem tunc in Iudæa agentem, D vt ab ipso morti crucis adiudicaretur. Ademerant enim Romani Iudæis potestatem mortis, potissimũ quæ per crucem esset (quo genere mortis ob maiorem ignominiam eum principes Iudæorum affici voluerunt) inferendæ, vnde postea dicunt Pilato, *Nobis non licet interficere quenquam.* Et sanè non sine diuina dispensatione factum est, vt qui priùs à principibus Iudæorum fuit condemnatus, & ab eorum ministris illusus, deinde etiam condemnaretur à præside gentili, qui locum tenebat eius qui totius populi gentilis & totius orbis caput erat, atque ab eius militibus illuderetur ac crucifigeretur, vt vterque populus ac proinde totus orbis cogeretur E agnoscere se reum esse mortis Christo illatæ, nec alter populus contra alterum gloriari posset: aut ob suam in morte Christi innocentiam, gratiam quæ per Christum est sibi vendicare, sed ob communem reatum, communiter Dei gratiam & charitatem eò maiorem agnoscere, quòd per Christi mortem salus offeratur his qui in ipsius dereliquerunt morte. Occiderunt enim Christum Hierosolyma & Roma, præcipue totius orbis ciuitate. Cæterùm quod in Marco legitur, *vincientes Iesum, adduxerunt & tradiderunt Pilato,* non sic accipiendum quasi

quasi tum primùm eum ligauerint, cùm ad Pilatum ipsum essent ducturi. Nam Ioannes supra in captiuitate ipsa ligatum fuisse Dominum testatus est, & vinctum deductum ad Annam & Caipham. Intelligendum ergo quod de vinculis Christi Marcus & Matthæus hic dicunt per recapitulationẽ ab eis dictum esse, ita vt quòd priùs omiserant: iam commemorent: vnde sciẽdum Græcis non esse participium præsentis temporis, *vincientes*, sed præteriti δήσαντες, id est, cũ ligassent, quod in Matthæo rectè vertit interpres, *vinctum adduxerunt eum.* Quanquam fieri etiã potuerit vt vincula Christo semel iniecta, ad horã fuerint in domo Caiphe relaxata, ac deinde rursum ei iniecta, cùm ad Pilatum deducendus esset. Vinctum autem eum Pilato adduxerunt, tanquam insigniter facinorosum ipsa externa vinculorũ specie eum demonstrantes. Nec puduit Euangelistas ea quæ vidẽtur probrosissima diligenter exponere, quod scirent gloriam nostram maximam esse dominatorem orbis terrarum pro nobis talia sustinere. Hæc igitur legamus continuè, hæc nostræ menti inscribamus, & in his gloriemur.

TVNC VIDENS IVDAS QVI EVM TRADIDIT, QVOD DAMNATVS ESSET, &c.] Quanquam aduerbium, *tunc*, apud Matthęum non semper designet illud præcisè temporis momentum, de quo in præcedẽtibus fit mentio, hic tamẽ illud designare tempus quo Christus ducebatur aut ductus fuit ad Pilatum, omnino videtur ex eo quod dicitur, *Tunc videns Iudas quod damnatus esset*, vbi Euangelistam loqui de damnatione non sequenti, sed præcedẽti, qua scilicet Dominus à principibus sacerdotum damnatus fuit, cùm eum ad crucifigendum Pilato tradiderunt, nemo negare potest. Cùm ergo ea damnatio causa fuerit eius quòd Iudas retulit triginta argenteos, &c. satis patet illud eodem factum tempore. Nec obstat quòd eo tempore videantur principes sacerdotum & Scribę non potuisse inuenti fuisse in templo, vbi tamen coram eis Iudas argenteos retulit eo quòd principes sacerdotum cum senioribus & Scribis coram Pilato astiterint Christum accusantes: quanquam hæc ratio quosdã mouit, vt putarent quæ hic de Iuda narrantur, non illo, sed postero contigisse tempore. Facile enim intelligitur matutino tempore quosdã ex principibus sacerdotum & senioribus Christum deduxisse ad pilatum accusaturi illum: quosdam verò ex eis templũ adiisse, sacerdotalia perfuncturos munia, & religionem curaturos. Non tamen necesse est omnia quæ de Iuda sequuntur, mox illo tempore ante Christi mortem perfecta fuisse. Nam vt alia omnia facile credimus ante Christi mortem accidisse, quanquam quidam contrarium opinentur, quod tamen dicitur de empto agro in sepulturam peregrinorum, verisimile est postea cùm commodum esset accidisse. *Videns ergo Iudas*, *quòd* à principibus Iudæorum Dominus *damnatus esset*, hoc est, quòd ab illis esset addictus morti, dum reum mortis pronunciassent, quodque certò iam statuissent non cessare priusquã à Pilato sententiam crucis extorsissent, tum demum pœnitentia ductus est. Priùs enim forte putauit Dominum sese è manibus eorum, vt alias fecerat liberaturum, aut rationibus eos confutaturum & placaturum. Aut vt iam pœnitentia duceretur, ipse diabolus effecit qui totum eum possederat. Solet enim diabolus eorum quos ad varia perpetranda flagitia excæcauit, tandem oculos aperire, vt scelerum suorum videant atrocitatem, vt ea cõsiderata in desperationem præcipitentur, ac sic æternæ damnationi fiant obnoxii. Sic & modò sceleris sui magnitudinem ac confusionem quæ per illud ipsum manebat expendens Iudas, cùm priùs auaritia excæcatus illa non expendisset, *pœnitentia ductus est*, atque vt patratum scelus corrigeret, aut saltem ab eius se reatu alleuiaret *retulit triginta argenteos*, principibus sacerdotum & senioribus, à quibus nocte præcedẽti eos acceperat, dicens, *Peccaui tradens* (hoc est, eò quòd tradiderim) *sanguinem iustum*, quasi dicat, Cupio vt receptis quos dedistis argenteis vestris, liberum dimittatis, quem innocentem confiteor, atque in quo prodendo me peccasse agnosco. Cùm Dominus ante suam passionem semper doctrinæ synceritate & vitæ integritate, miraculis etiam claram suam declararit innocentiam, in passione etiam sua varia habuit vbique innocentiæ eiusdem testimonia & indicia, quæ diligenter vbique Euangelistæ commemorant, idque in maiorem & euidentiorem condẽnationem impietatis Iudaicæ, quæ à suo proposito flecti non potuit tam multis vbique concurrentibus simul innocentiæ Iesu testimoniis. Inter varia autem huiusmodi testimonia, clarum fuit testimonium hoc Iudæ, tum restitutio, tum confessio, ita vt eo meritò debuissent Iudæorum cõmoueri animi. Habebant enim magnum suę impietatis prętextum quòd à discipulo intimo Christus eis esset proditus, qui videri poterat ob certa quædam occulta facinora sibi magis quàm vulgo cognita, à suo magistro defecisse, eumque tanquam noxium prodidisse: at nunc omnis eius prætextus & accusatio sublata est, quando is se eis confessus est peccasse, illumque esse innoxium, reddita etiam pecunia, quam cùm tanto priùs ambierit studio, paucis tantum horis possederat. Illi verò nihil eius præsentia & testimonio commoti, imprudenter nimis responderunt, *Quid ad nos* (hoc est, quid nostra refert, nocentem prodideris an innocentem?) *Tu videris.* An nihil eorum interat, qui eiusdem erant facinoris cooperatores, imò & authores, qui & ob id quòd populi erant pastores, rationem reddere Deo debebant omnium quæ agebantur? Certe vt Iudæ confessione, ita & hac sua responsione condemnati sunt impietatis in Christum, cùm significent se non curare iustẽne an iniustè sit proditus à discipulo. Sed his verbis significauerunt se nolle in seipsis suscipere cum reddita pecunia, criminis, si quod commissum esset reatum: vnde ipsis hoc recusantibus, Iudas conscientia non sinente vt iniustè partam retineret mercedem (quod rursum auxit testimonium innocentiæ Christi) proiecit in templo argenteos ante pedes sacerdotum & seniorum, eisque abiectis recessit. Et quidem omnes tres, quæ dicuntur, pœnitentiæ partes attigit, contritionem, confessionem & satisfactionem. Nam & interiori conpungebatur cordis dolore, & ore sacerdotibus suum peccatum libere confessus est, & iniustam mercedem restituit, quod non minima satisfactionis est portio. Verùm nihil horum rectè fecit. Neque enim confessionem & satisfactionem eis fecit, qui bus erat facienda, nimirum quibus dictum sciebat, *quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlis:* (Matt. 10.) neque tristitiam cordis temperabat contemplatione misericordiæ diuinæ, ad quam considerandam erigi potuisset, si quibus debuisset, confessionem sui fecisset facinoris. Itaque abundantia tristitiori absorptus & cùm Caiu dicens in corde suo, *Maior est iniquitas mea quàm vt veniam merear*, (Genes. 4.) *abiens.*

laqueo

laqueo se suspendit: eò quòd non ferret carnificinam A conscientiæ suæ, aut etiam quia recordans verborum Domini quibus suam prædixerat passionem & resurrectionem, metuebat sibi malè futurum post illius resurrectionem. Simili enim de causa etiam Achitophel, qui in multis Iudæ fuit typus, sibiipsi vitam simili eripuit supplicio, nempe quia cùm consilium eius non reciperetur, credens Dauidem aliquando in regnum suum reuersurum, malè sibi ab ipso metuendum putauit. Fuit autem Achitophel typus Iudæ, primùm in eo quod cùm filius Dauidis insurgeret in patrem, cùm priùs fuisset patri familiarissimus: deficiens à patre, filio adhæsit. Sic enim & Iudas, deficiens à Domino vero Dauide, cui priùs fuerat intimus, Iudaico se coniunxit populo, cum B in Christum verum suum patrem insurgeret, eiusque necem meditaretur: vnde quod Dauid in Psalmis de suo dixit Achitophel, Christus in iuda impletum dixit, vt notatum est in cap. 130. Fuit secundò eiusdem typus in eo quòd filio contra patrem consilium suggessit quo ille opprimeretur, offerens seipsum in ducem exercitus qui persequeretur latentem Dauidem. Sic enim & Iudas Iudæis consultot fuit, cùm diceret, *quem osculatus fuero, ipse est, tenete eum, & ducite cautè*, &, vt habet Petrus in Actis, *dux fuit eorum qui comprehenderunt Iesum.* Fuit & in illo typus, quòd, vt dictum est, simili cum illo supplicio, simili de causa vitam finiuit, quodque vt in ipse suo mortis genere, indicio fuit quo genere mortis periturus esset Absalon, ita & Iudæ exitu declaratum C est quis finis excepturus esset Iudæos. Certè, quod in genere dictum est in psalmis de Iudæis, *Fiat habitatio eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea. Et episcopatum eius accipiat alter.* Petrus in Actis Iudæ accommodat, quòd in eo declaratum sit quid euenturum esset Iudæis, nempe quòd malè perituri essent, terra eorum desolata, & præeminentia eorum ad alios translata. Addit eo loco Diuus Petrus, *quòd suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius.* Id autem Theophylactus & Euthymius existimant non in ipso contigisse suspendio, sed postea per præcipitium. Scias, inquit Theophylactus quòd posuit quidem collum suum in laqueum, & quum penderet ab arbore, arbore inclinata superuixit, Deo vo- D lente ipsum vel in pœnitentiam conseruare, vel in traductionem & confusionem. Dicunt enim quòd morbo hydropico laborarit, ita quod transire non potuerit orbitam, & deinde cecidisse pronum, & crepuisse medium, hoc est, disruptum esse, vt dicit Lucas in Actis. Sic & Euthymius: Non inquit, continuò mortem esse assecutus, pro vt cupiebat. Agnitus enim à quibusdam, depositus est ne præfocaretur: deinde postquam in secreto quodam loco, modico vixisset tempore, præceps factus siue præcipitatus, inflatus, diruptus ac diffisus est medius: & effusa sunt omnia viscera eius, sicut ait liber Actor. Hæc illi, quorum sentẽtia originem sumpsit & pro- E babilitatem ex eo quod Act. vbi nos legimus, *& suspensus crepuit*, pro *suspensus*, Grçcis est, πρηνὴς γε ὁμϱ́ν⊗, hoc est, pronus factus, siue prçceps factus. Diuus Augustinus lib. 1. contra Felicem Manic. cap. 4. legit, *Et collum sibi alligauit, & deiectus in faciem diruptus est medius.* Vnde & Syriacum Euangelium habet, *& cecidit in faciem suam super terram.* Communis tamen sententia habet, Iudam in ipso suspendio crepuisse medium, ita vt effunderentur omnia eius viscera. Non enim Petrus dictione πρηνὴς, præcipitium Iudæ significare

Reg. 17. — Act. 1. — Psalm. 68. Psal. 108. — D. August.

voluit, sed, vt annotauit quidam expressit gestum & habitum laqueo præfocati: nempe quòd capite in terram propenderit. Aut quòd præcipitatus in terram ex laqueo, tum disruptus sit medius. Quo nouo & miraculoso mortis genere ipsa diuinitas significauit facinoris Iudæ enormitatẽ, ac proinde & Christi innocentiam. Impletum sanè in Iuda illud Psalmi, vnde Petrus desumpsit illud, *Et episcopatum eius accipiat alter. Et induit maledictionem sicut vestimentum, & intrauit sicut aqua interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius.* Meritò suspendio periit, ita vt penderet inter cœlum & terram, quia nec cœlo dignus erat, nec terra. Meritò corpore disrupto viscera eius effusa sunt, quia nulla habuit misericordiæ viscera. *Pro eo*, inquit Propheta, *quod non est recordatus facere misericordiam, Et persecutus est hominem inopem & mendicum.* Eleganter Diuus Leo vltionis, quam de seipso sumpsit Iudas æquitatem indicat, sic in sermone tertio de passione Domini alloquens Iudam, Cordis tui secutus es rabiem, & stante diabolo à dextris tuis, iniquitatem quam in sanctorum omnium armaueras caput, in tuum verticem retorsisti, vt quia facinus tuum omnem mensuram vltionis excesserat, te haberet impietas tua iudicẽ, te pateretur tua pœna carnificem. Bene autem contra auaritiam obseruandum quis fuerit exitus Iudæ. Nam & pecuniam amisit, & scelus admisit, & animam perdidit, & præsenti & futura cariturus felicitate. Hic enim agnoscere licet verum esse quod habet D. Paulus, *Qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.*

Ibidem. — 1. Tim. 6.

PRINCIPES AVTEM SACERDOTVM ACCEPTIS ARGENTEIS DIXERVNT, &c.] Semper sui similes sunt principes sacerdotum, hypocritæ, culicem vbique colantes, camelum verò deglutientes, sicut Dominus eis improperauit, pretium sanguinis *in corbonam*, hoc est, gazophilacium mittere religionis causa verentur qui non verebantur ipsum sanguinem effundere, quem reddito pretii declarauit esse innoxium. At diuina ita accidit dispositione, vt in corbonam non iudicarent hanc pecuniam mittendam, quò sic vel suo ipsorum condemnarentur facto & sermone. Si enim pretium sanguinis, perinde atque pretium meretricis, erat indignum corbona: malè ergo illud & accepit Iudas, & illi obtulerunt. Cùm ergo putarent non posse in corbonam mitti, vt in diuinum expenderetur seruitium, consilio inito, in alium pium vsum illud expenderunt: in commodum, scilicet pauperum, ementes eo agrum pauperis cuiusdam figuli, in sepulturam peregrinorum affatim cõfluentium Hierosolymam, nec habentium proprium sepulturæ locum, sicut incolæ omnes proprium habebant. Et bene pretium illud sic expenderunt, pretium enim sanguinis conueniebat in mortuos impendi. Et hoc ipso quo pretium hoc illi putabant prophanatum, eo re vera erat sanctificatum: vnde in reiecti iam sacerdotii vsum cedere non debuit, sed in sanctiorem vsum pauperum. Hoc autẽ Iudæorum factum per Spiritus sancti, qui etiam in malis operabatur, sicut priùs in Caipha prophetabat dispositionem, & in Iudæorum ignominiam, & in Christi profecit gloriam. Per illud enim Iudæorum facinus celebre factum est, cùm nomen agro à re impositum, non

sineret eorum factum deleri facile è memoria hominum. Vnde Petrus id insinuans dicit in Actis, *Et notum factum est omnibus habitātibus Hierusalem, ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Haceldemach, hoc est ager sanguinis.* Et rursum factum illud non carebat mysterio ad gloriam Christi faciente. Per hoc enim quo eodem pretio quo Dominus fuit venditus, emptus est ager pro sepultura peregrinorum, significatū est, morte Christi comparatam veram quietem iis qui hìc velut aduenæ & peregrini degunt, ius ciuitatis supernæ Hierusalem consecuti. Deinde quod pretium illud tanquam profanum à Iudæis æstimatum, non cessit in sacerdotij & templi Iudaïci vsum, sed magis ad vsum pauperū & peregrinorum, significauit sanguinem Christi potissimum peregrinis & aduenis gentibus profuturum, pereuntibus in sua impietate propter incredulitatem Iudæis. Cæterū dictio *Haceldemach*, (quam hoc loco verisimile est ex Actis Apostolorum desumptam, & insertam nostrę Latinæ lectioni, cùm non sit hic apud Græcos, sicut nec in Euangelio Syriaco) vox est cōposita ex Hakal, quod agrum significat, & Demah, quod sanguinem significat. Est autem magis Chaldaica dictio quàm Hebraïca. Nam Hebræi sanguinem Dam vocant: Chaldæi Dema, vel Dama.

Act. 1.

TVNC IMPLETVM EST QVOD DICTVM EST PER IEREMIAM PROPHETAM, &c.] Insignibus factis frequenter Matthæus adiicit aliquod scripturæ veteris testimonium, quò per illud magis ad fidem adducat lectorem. Vnde & modò ostendit per prophetam prædictū id quod modò narratum est, de pretio quo priùs fuit emptus ipse Dominus, & postea ager figuli. Non parum enim ad confirmationem fidei nostræ valet, etiam hæc quæ minima videntur, tam distinctè fuisse præuisa. Et rursum huiusmodi prædictione monemur non oscitanter & transitorie etiam hæc quæ minima videntur, legere, sed diligenter illis attendere, eaque expendere, tanquam quæ habeant aliquid plus in recessu quam foris pateat. Dubium autē hic est quomodo Euangelista per Ieremiam prophetam istud dictum scribat, cùm in toto non reperiatur Ieremia sed potiùs in Zacharia, apud quem etsi non ad verbum, tamen secundum sensum istud reperitur. Sic enim apud eum legimus, *Et dixi ad eos, Si bonum est in oculis vestris, adferte mercedem meam: & si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, proiice illud ad statuarium decorum pretium quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci eas in domo Domini ad statuarium.* Difficultas hæc variis modis dissoluitur. Quidam enim volunt testimonium hoc desumptum ex apocrypho aliquo Ieremiæ libro. Nam sic expediri posse hanc quęstionem putat Origenes, & sequitur eum Euthymius. Diuus Hieronymus fatetur se legisse in Hebraico quodam volumine, quòd Nazaræę sectæ quidam Hebræus ei obtulerat Ieremiæ apocryphum in quo hoc testimonium ad verbum repererit scriptum. Magis tamē vt videtur è Zacharia Matthæum istud sumpsisse, & non ex aliquo apocrypho, nec immeritò cùm adducatur non monendi, arguendi, aut hortandi causa, quas ad res nōnunquam & ethnicorum testimoniis vtitur Paulus: sed vt serium oraculum, quo sit passionis explicatum mysterium, Diuus Augustinus libro tertio de consensu Euangelico tractans hac quæstionem, existimat fieri potuisse vt animo Matthæi hęc scribens pro Zacharia Ieremias

Zach. 11.

A occurreret eumque etiam admonitum postea noluisse quod semel scriptū erat corrigere, quod cogitaret Spiritu sancto ita volente accidisse, vt aliud pro alio nomē Prophetæ eius occurreret memoriæ, ad insinuandum ita omnes Prophetas vno spiritu fuisse locutos, vt quęcunque per eos Spiritus sanctus dixit, & singula sint omnium, & omnia singulorum. At simplicius videtur & vero proximius, si dicatur scribæ culpa commutatum nomen Zachariæ in nomen Hieremiæ, pręsertim cùm inter eas voces nonnulla sit affinitas. Sic enim etiam Origenes putat difficultatem hanc solui posse. Aut, quod magis placet, Euāgelistam tātùm scripsisse per prophetam, omisso omni prophetæ nomine: deinde verò quendam voluisse prophetæ nomen indicare, adiecisse in B margine Ieremiæ nomen, quod postea in contextū sit redactum. Sic enim & in cap. 13. cum Matthæus tantùm scripsisset, per prophetam, in quibusdam libris teste Hieronymo legitur, per Isaiam prophetam. Et Diuus Augustinus testatur non omnes codices Euangeliorum habere hoc loco, per Ieremiam prophetam, sed tantummodo, per prophetam, quomodo legit Rupertus, quanquam Augustino hæc defensio non placeat, quòd putet nomen prophetæ sublatum ab aliquo non inueniente hoc testimonium in Ieremia cùm plures codices & antiquiores habeant Ieremiæ nomen, Vt tamen, salua Diui Augustini reuerētia, magis putemus additum, primùm nos mouet, quòd nec Euangelium Syriacum nomen C Ieremiæ habeat, sed tantùm, per prophetam: deinde quòd cùm in variis locis Matthæus citet prophetarum testimonia, fere semper non expresso nomine prophetæ dicit, *Tunc impletum est quod dictum est per prophetam.* Aut, *Hoc autem factum est vt impleretur quod dictum est per prophetam.* vt videre licet semel in capit. 1. ter in cap. 2. in capit. 13. 21. & postea hoc cap. 27. Deinde & illud mouet, quo facilè reddi possit causa cur quis putauerit aut nomē Zachariæ mutandum in nomen Ieremiæ, aut nomen Ieremię ascribēdum cùm nullius prophetę nomen expressum esset, nempe quia secundùm translationem Septuaginta, qua sola ante Diui Hieronymi tēpora vtebatur & Græcorum atque Latinorum Ecclesia, non videbatur D in Zacharia hoc testimonium reperiri posse, quia pro eo quod nos secundùm Hebraicam veritatem legimus in Zacharia, vt suprà citatum est, sic habent Septuaginta, interprete Diuo Hieronymo, Et dicā ad eos, Si bonum est in conspectu vestro, date statuentes mercedem meam, aut renuite. Et statuerunt mercedem meam triginta agenteos. Et dixit Dominus ad me, Depone eos in conflatorium, & recogita si probatum est sicut probatus sum pro eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium. Hic nihil est quod cum citato ab Euangelista testimonio conueniat, nisi illud, Et statuerunt mercedem meam triginta argenteos. Vnde illud, *pretium appretiati quem appretiauerunt à filiis Israel, E & dederunt eos in agrum figuli constituit mihi Dominus.* Diuus Augustinus existimat nec apud Zachariam, nec apud Hieremiam reperiri, ac proinde accipiendum ex persona Euangelistæ dictum. At Euangelista testimonium quod citat adducit non tantum vt ostendat pretium Christi fuisse prędictum, sed magis vt ostendat prædictum esse eo pretio à Iudæis agrum figuli emendum. Hæc ergo causa fuit, vt Græci & qui Septuaginta translatione vtebantur, ægrè se hìc expedirent, atque ad apocrypha confugerent,

quemad-

quemadmodum & in illo quod Paulus citat, *Oculus non vidit: & in cor hominis non ascendit*, cùm illud in Hebraica veritate apertè reperiatur in Isaia. Vt autem nomen Ieremiæ asscriberetur, in causa facilè esse potuit, quòd apud eum cap. 32. de agro à se empto ex præcepto Domini legatur, quod secundum Augustinum mysticè in Domino impletum fuisse significare hic voluit Euangelista. Sunt qui putēt ex Græcis testimonium hoc aliquando in Ieremia fuisse scriptum, sed dolo ac malitia Iudæorum fuisse sublatum. Verùm id non est verisimile, cùm multa sint alia in Prophetis, quæ magis faciant contra Iudæos. Verisimiliùs illi dicunt, quamuis non sit firmum, Zachariam fuisse binominem, & etiam Ieremiam fuisse dictum sicut pater alterius cuiusdam Zachariæ, de quo supra, binominis fuit, quia & Barachias dictus, & Ioiadas. Sed quicquid sit de nomine Ieremiæ, quod hic in omnibus reperitur libris, certum satis ex Zacharia præsens testimonium desumptum, vulgato tamen Euangelistarum & Apostolorum more, quo verborum ordine prætermisso, sensus tantùm de veteri testamento proferunt exemplum. Videndum ergo quomodo Matthæi citatio cum Prophetę conueniebat testimonio. Itaque Dominus apud Prophetam variis in populum suum exhibitis beneficiis petit sibi dari ab eis mercedem suam, eamque tam vilem fuisse conqueritur, vt triginta tantùm argenteis illum emendum sibi iudicauerint: vnde ironicè illud vocat decorum pretium quo ab eis sit appretiatus. Hos iubet vt Propheta proiiciat ad statuarium, aut, vt magis sonat dictio Hebraica, & magis conuenit præsenti loco, ad figulum. (Est enim Iotser à verbo Iatsar, quod formare & fingere ex luto significat) quod & se fecisse Propheta testatur, adiungēs se eos proiecisse in domum Domini. Hac autem Domini iussione & Prophetæ executione recepto apud Prophetas more nihil aliud significatur, quàm Dei ordinatione certò id euenturum fuisse, vt triginta illi argentei, quibus indignè nimis Dominus emptus fuit, proiicerentur à Iudæis in domo Domini, & pauperi figulo traderentur in emptionem agelli ipsius. Cùm enim Dominus præcipit vt ipse Propheta proiiciat, significatur Dominum præcipere vt proiiciendos prædicat: & cùm se proiecisse dicit propheta, significat se quod prædicendum erat prædixisse, aut quod prædictum est, à suo populo aliquando implendum. Matthæus ergo sensum Prophetę obscurum malens explicare quam verba reddere, posuit, *Et acceperunt triginta argenteos, & dederunt eos in agrum figuli*, pro eo quod Hebræa habent, *Proiice eos ad figulum, & tuli triginta argenteos, & proieci eos in domum Domini ad figulum*: vnde ex persona Prophetæ adiecit, sicut constituit mihi Dominus, quia, scilicet, Prophetæ præcipitur vt proiiciat ad figulum. *Illud autem, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israël*, quod sic videtur ordinandum, vt illud, *à filiis Israël*, coniungatur cum participio *appretiati*, & sit sensus, pretium, Domini appretiati, hoc est, æstimati à filiis Israël, quem æstimatum iam vili appretiauerunt & æstimauerunt. Illud, inquam, respondet illis Prophetæ verbis, *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos, &c. Decorum pretium quo appretiatus sum ab eis.* Pene ergo Euangelista mutatis Prophetæ verbis verborumque ordine, sensum eius reddidit, sicut suo conueniebat proposito. Cæterùm mysterium huius facti quod suprà paucis attigimus. Diuus Ambrosius secutus Hilarium sic eleganter prosecutus est prolixius, *Euidenter dum pretium sanguinis à Iudæorum gazophylaciis separatur, & ager figuli ea qua venditur Christus comparatur pecunia, dum is locus humandis peregrinorum reliquiis dicatur, & Prophetiæ impletur oraculum, & surgentis Ecclesiæ mysterium reuelatur. Ager enim secundùm diuina præcepta mundus hic omnis est. Figulus autem ille, qui nos formauit de limo, de quo habes in veteri testamento, Quia finxit Deus hominem de limo terræ, formandi per naturam, reformandi per gratiam, habens pro suo arbitrio potestatem. Nam etsi propriis vitiis corruamus, per illius tamen misericordiam resumpto mentis spiritu, secundùm Ieremiæ oracula reformamur. Pretium quoque sanguinis, est pretium Dominicæ passionis. Ergo pretio sanguinis emitur mundus à Christo. Venit enim vt saluetur mundus per ipsum, in quo iuxta opus authoris & ius est. Venit ergo vt consepultos per baptismum & commortuos Christo, ad perpetuitatis gratiam reseruaret. Sed non passim omnibus ad sepeliendum est locus. Nam & si omnes mundus includat, non omnes reseruat. Et si communis habitatio, tamen legitima sepultura est, eorum scilicet qui tunc sunt per fidem domestici Dei, sed fuerunt in lege peregrini. Qui sunt illi nisi de quibus dicitur, Memores estote, quòd aliquando vos gentes, qui eratis in carne, alienati à conuersatione Israël, & peregrini promissionis testamentorum? Sed hi nunc iam non sunt aduenæ atque peregrini, quoniam ciues sanctorum esse fidei iure meruerunt.* Hæc ille. Porrò ager sanguinis, qui dicitur Hebraicè Haceldemach, est, teste Diuo Hieronymo, libr. de locis Hebraicis, ad australem plagam montis Sion, idque vt testatur Brocardus, iuxta piscinam superiorem & natatoriam Silohe, quem agrum Diuus Petrus in actis dicit Iudam *possedisse de mercede iniquitatis*, eò quòd emptus fuerat eius pecunia quam acceperat pro iniqua proditione, vt ob id eius possessio ager ille rectè dici possit. Eiusdem agri ratione secundum intellectum D. Chrysostomi, Petrus citat de Iuda illud Psalmi, *Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea.* Nihil enim desertius sepulchro: quanquam alii putent id à Petro citatum de Iuda, eò quod locum Apostolatus sic amiserit, vt nullus ex suis illum post se susceperit.

Marginalia: 1. Cor. 2. Esai. 64. — Zach. 11. Ibidem. — D. Ambr. D. Hilar. — Genes. 2. — Ephes. 2. — Act. 1.

ACCVSATVR CORAM PILATO, ET AB EO MITTITVR AD HERODEM. MATTH. 27. MARCI 15. LVCÆ 23. IOAN. 18.

CAPVT CXLI.

A[d] *Dducunt ergo Iesum à Caipha in prætorium. Erat autem mane, & ipsi non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit. Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc? Responderunt, & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum. Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundùm legem vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquam. Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.* [c] *Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc inuenimus*

† e Pilatus autem interrogauit eum.
Δ f dicens
† d respondit.
Δ a dicit.
‖ c ait autem.
† d eis.
Δ d nullā inuenio in eo causam.
‖ a dicit illi Pilatus.
† a & non respondit.

nimus subuertentem gentē nostram, †prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse. [d] *Introiuit ergo iterum in prætorium Pilatus, & vocauit Iesum.* [a] *Iesus autem stetit ante præsidem, †* [l] *& interrogauit eum* [a] *præses* [h] *Pilatus,* Δ [n] *& dixit'* [d] *illi,* [p] *Tu es rex Iudæorum?* [d] *Respondit Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me? Respondit Pilatus, Nunquid ego Iudæus sum? gens tua & pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti? Respondit Iesus, Regnum meum non est de hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei vtique decertarēt, vt non traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit itaque ei Pilatus, ergo rex es tu?* [h] *At ille* † [o] *respondens* Δ [l] *ait illi* [o] *Iesus,* [p] *Tu dicis* [d] *quia rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit vocem meam. Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et cùm hoc dixisset, iterum exiuit ad Iudæos:* ‖ [k] *dicit'* [c] *Pilatus* † *ad principes sacerdotum, & turbas,* [k] *Ego* Δ *nihil inuenio causæ in hoc homine'.* [b] *Et accusabant eum summi sacerdotes in multis. Et cùm accusaretur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit. Tunc* ‖ [c] *Pilatus* [b] *rursum interrogauit eum,* [e] *dicens illi,* [a] *Non audis quanta aduersum te dicunt testimonia?* [b] *Non respondes quicquam? Vide in quantis accusant te, Iesus autem ampliùs* † *nihil respondit ei ad vllum verbum,* [e] *ita vt miraretur præses* [a] *vehementer* [c] *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum docens per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc. Pilatus autem audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset. Et vt cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat illis diebus. Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde, erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eò quòd audiret multa de eo, & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermonibus. At ipse nihil illi respondebat. Stabant autem principes sacerdotum & scribæ constanter accusantes eum. Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum. Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die, nam antea inimici erant adinuicem.*

ADDVCVNT ERGO IESVM A CAIPHA IN PRÆTORIVM. ERAT AVTEM, &c.] Continetur hoc capite quarta Dominicæ passionis pars, cōplectens iniurias Christo irrogatas à Iudęis coram Pilato & Herode per falsas eorum accusationes, ac ignominiam ab Herode ipsi illatam. Tertia enim pars complectitur quæ Dominus iniustè passus est in domo Annæ, & Caiphæ, vbi & falsis grauatus est testimoniis, & ob rationabilem respōsionem ac veritatis professionem acriter reprehensus est condemnatus, ac tandem variis ignominiæ illusus generibus. Cùm ergo qui in domo Caiphæ conuenerant Iudęorum primores, satis se instructos putarent ad accusandum ipsum coram Pilato de criminibus, ob quæ tanquam reus læsæ maiestatis cruci adiudicaretur, *adducunt Iesum à Caipha*, hoc est, à domo Caiphæ *in prætorium*, hoc est, domum prætoris ac præsidis Pilati. *Erat autem*, inquit Ioannes, *mane* cum hoc agerent, quo significatum est eos admodum sanguinis Christi fuisse sitibundos, vt qui maturè adeo coram tribunali ipsum constituerint iudicandum. Metuebant sanè ne mora aliqua intercedēte Dominus ipsis eriperetur, aut à populo tumultus aliquis contra eos concitaretur. Metuebant ne non liceret sibi agnum paschalem quieta mente, & religiosè sumere, si ante illius esum non esset satisfactum ipsorum voto. Eadem de causa *ipsi non introierunt*, vt dicit Euangelista, *prætorium* vtpote gentilis hominis domum ne ingressu huiusmodi domus *contaminarentur*, & contaminati nō possent edere *pascha*, hoc est, agnum paschalē, quem, vt superiùs est dictū Iudæi in vespera parasceues illo tempore erant comesturi. Mundos autem esse oportebat eos qui illum comesturi erant, vt patet ex cap. Num. 6, At hic rursum videre est præposteram religiosorum istorū hominum religionem qui metuebant coinquinari ingressu domus prophani hominis, nec metuebant contaminari effusione sanguinis innocentis, à quo cùm gentilis homo inquinari timeret, illi sanguinem illum super se & super filios accipere non sunt cunctati. Metuebant inquinari ingressu domus, & non timebant prophani hominis pollui consortio, cùm domus non pollueret nisi propter eum cuius erat. Sed quod metuebant impii, euenit eis. Pascha enim Deo gratum edere non potuerunt, postquam verum pascha in cruce immolauerunt, cuius oblatione veruecinum pascha abolitum est. Et quidem suum ingenium ac mores hac ratione Iudæi declarauerunt. *Pilatus verò* etsi gentilis, longe illis & æquior & humanior cùm illorum morem contemptum sui interpretari potuisset, & ob id dedignari exire ad illos, tamen condescendens illorum religioni *exiuit ad eos foras*, relicto intus in prætorio Iesu, in quod à militibus ipsum à Iudæis recipientibus deductus fuit. Cumque Iudæi Dominum tanquam maleficum, sicut vincula præ se ferebant, mox condemnatum vellent: ille pro iudiciaria æquitate priùs de intentatis sciscitatur sceleribus, dicens, *Quā accusationem affertis aduersus hominem hunc?* Hic illi superbè nimis & impiè, suam prætendunt authoritatē & religionem, volentes per hæc iudiciariam premere inquisitionem. quasi iudici sufficere deberet aduersariorum authoritas & religio: *Si* (inquiunt) *non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum*, quasi dicāt, Ea nostra religio, eaque tibi de nobis ob religionem & authoritatem deberet esse persuasio, quòd nisi certò hic esset maleficus, eum tibi non eramus udituri condemnandum. Hac responsione, pręterquam quòd superbiam suam & impietatem satis declarauerunt, etiam satis significauerunt se in accusationibus iustis deficere, vt qui ad eas inuiti deuenirent. Superba eorum responsione non nihil offensus Pilatus respondit eis, *Accipite eum vos, & secundùm legem vestram iudicate eum*, hoc est, Quandoquidem superbe satis accusationes contra hunc proferre renuitis: ego quidem cui hunc iudicandum tradidistis, eum iudicare nolo, eo quòd lex nostra hoc non permittat: sed si ita vobis videtur & lubet, accipite eum vosipsi, & cùm habeatis legem vobis peculiarem, secundùm illam iudicate. His ergo verbis Pilatus videtur, nonnihil insultare Iudæis, tanquam quibus adempta esset per Romanos iudicandi secūdùm legem suam reos: quāquam possit & aliter intelligi, quædam supplicii mortisque genera permissa Iudæis inferri secundùm ipsorum legem, solum autem crucis genus Romanis reseruatum. Quod si verum

verum est, simpliciter accipi potest dixisse Pilatum, *accipite eum vos*, &c. in hunc sensum, Si crimina contra hunc proferre coram me recusatis, ego eius iudicium mihi vendicare nolo, vos potiùs eum iudicate secundum legem vestram, infligentes ei secundùm illius præscriptũ commeritum supplicium. Ita & dupliciter accipi potest subiecta à Iudæis responsio, *Nobis non licet interficere quenquam*. Aut enim intelligi potest eos significare absolute omnem mortis inferendæ potestatem sibi ademptã per Romanos, quemadmodum verba per se apertè significant: aut tantùm significare supplicium crucis, quali eum affici volebant ob maiorem ignominiam, sibi nequaquã permissum. Priori sensui obesse & posteriori fauere videtur, dum quòd Iudæi Stephanum absque præsidis sententia lapidibus obruerunt secundùm legem tanquam blasphemum: tum quod subiicit Ioannes, *Vt sermo Iesu impleretur, significans qua morte esset moriturus*. Significauit enim Dominus mortis suæ genus fore crucem. Sunt tamen qui priorem secuti intelligentiam, intelligunt per illud quod dicunt Iudæi, *Nobis non licet interficere quenquam*, implendum quod Dominus prædixit, se non à Iudæis, sed à gentibus occidendum, vt sit sensus, *significans qua morte esset moriturus*, nempe quòd à gentibus esset occidendus. De Stephano dicere possent, illum contra Romanorum statutum à populo furente lapidatum, vt solet frequenter furens populus principum negligere leges. Posterior tamen intelligentia probabilior est, non solùm quòd magis conueniat cum verbis Euangelistæ & facto Iudæorum, qui & Stephanum lapidibus obruerunt, & idem in Domino sæpe facere tentauerunt: sed etiam quòd secundùm legem Moysi nulli crimini deputetur pœna mortis per crucifixionem inferenda, vnde non solum propter Romanorum prohibitionem, sed etiam propter propriam legem dixisse ipsos videtur intelligendum, *Nobis non licet interficere quenquam*, quia scilicet secundùm suam legem non eis licebat taliter quenquam interficere quomodo hunc interfectum volebant & quomodo Romani seditiosos & facinorosos interficere soliti erant. Post hanc Iudæorum responsionem, Ioannes Euangelista mox subiicit, Pilatum ingressum in prętorium rogasse Iesum ad se vocatum, num esset rex Iudæorum, quæ tamen narratio durè videtur cohærere cum superioribus, propterea quòd non cõmemorat aliaquam accusationem factam à Iudæis, vt deinde Iesum de obiectorum veritate interrogatum à Pilato commodè subiiceret. Durior etiam est narratio Matthæi & Marci qui mox vt Dominum Pilato traditum descripserunt narrant Pilatum rogasse num esset rex Iudæorum nullis commemoratis Iudæorum verbis. Hunc Euangelistarum in narrationibus suis defectũ, supplet Lucæ narratio, ita vt hic admirari liceat admirabilem in Euangeliis describẽdis Spiritus sancti directionem, qua factum est vt variæ Euangelistarum narrationes non solùm non dissentiant, sed etiam adinuicem collatę sese mutuo adiuuent, & quorundam narrationes, nisi aliorum adiuuentur & illustrentur narratione, hiulcæ videãtur & defectiuæ. Ex Luca ergo patet quod cœperint coram Pilato illum accusare, quod intelligẽdum est accidisse post ea quæ ex Ioanne iam habuimus, cum scilicet viderent Pilatum nihil effecturũ, nisi audita contra ipsum accusatione. De tribus autem Dominum accusant, idque his quæ apud ethnicum iudicem & Romanorum iura tuentem putabãt habitura multùm momenti, ideoque omittunt ea proferre quæ ad propriam legem pertinebãt, vt quòd sabbathum soluerit, contra templum sit locutus, & patrum traditiones neglexerit, & alia his similia. Tria autem de quibus Dominum accusant, eo proponũt ordine, vt posterius obiectum semper præcedens confirmet & comprobat. *Hunc* (inquiunt) *inuenimus subuertentem gentem nostram*, praua scilicet sua doctrina & suggestione, *& prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse*. Ad subuersionem enim gentis, eiusque contra Romanos commotionem & seditionem pertinuisset tributorũ prohibitio, & regii tituli vsurpatio secũdùm intellectum Pilati facile cõfirmabat quod tributorum prohibitione obiiciebatur. Non simpliciter autem accusant, dicendo, *Hic subuertit gentem nostram*, &c. sed *hunc*, inquiunt *inuenimus*, quasi significare volentes se non odio aut inuidia contra ipsum concitatos, sed rei compertæ veritate, neque à Pilato curiosam de obiectis criminibus inquisitionem faciendam, quòd ea ipsi non temerè proponerent, sed ea in ipso deprehendissent post diligentem inuestigationem illi qui tales erant, vt ipsis meritò fuerit habenda fides. At hic mihi vide impudentissimam pontificum Pharisæorumque impietatem, qua non verebantur etiã contra agnitam veritatem innoxium falsissimo onerare mendacio. Non solùm enim Dominus ipse didrachma soluit quotannis, sed ante duos tantùm dies rogatus à Pharisæorum discipulis ad hoc subornatis, num liceret eis tributum dare Cæsari, apertè respondit, *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari*. (*Luca 20.*) Et tamen impudentissimo suo ore non verentur asserere ipsum prohibuisse tributa dari Cæsari. Iam quomodo accusant eum tanquam qui subuerterit ipsorum gentem, cum eam semper salutaribus monitis ad pœnitentiam omnemque virtutem prouocauerit, infinitosque eius languidos diuina curauerit virtute? Quomodo vsurpatum nomen Messiæ criminantur, cùm magis opera testarentur ipsum verè esse Messiam, quàm id ore proprio fateretur adeò vt præceperit discipulis ne cui dicerent ipsum esse Christum? Regium etiam nomen vt contra Romanos erat, ita effugit, vt cùm aliquando cognouisset quosdam venturos vt facerent eum regem, fugerit in montem, vt dicitur Ioan. 6. Cumque adiuratus se Christum confessus esset nocte præcedente adiecit eos visuros filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli, quo aperte significauit se non regem esse terrenum, qui Romanorum contrarius esset imperio, sed regem planè cœlestem, vnde omnibus modis falsitas & impietas eorum in accusando conuincitur. Pro his autem falsissimis simul & impiissimis criminationibus, digne iam & meritò eorum gens vere subuersa est, atque vbique sub tributo degunt, veroque suo Messia orbati frustra semper & vane aliũ expectant. Cæterùm cùm Pilatus audisset has illorum accusationes, introiuit rursum in prætorium suum vnde ad Iudæos foras exierant, vt Iesum intus existentem circa obiecta percontaretur. Itaque illum ad se vocatum & adductum interrogauit, vt omnes concorditer narrant Euangelistę, num esset rex Iudæorum, ille inquam, quem iamdudum & tum expectauerant Iudæi. De hoc solo obiecto rogat, reliquis prætermissis, quòd istud omnium esset obiectorum præcipuũ, quo confesso, reliqua facilè cognoscerentur & crederentur esse vera. Dominus, qui nõ audierat Iudæorum contra se criminationes, dissimulãs se scire quid illi obiecissent, rogauit Pilatum vnde id roga-

ret, num à seipso id faceret, suspicione scilicet aliqua ab ipso ex quibusdam indiciis accepta: an id faceret ex aliorum suggestione. Qua interrogatione Dominus significauit alienum se adeo fuisse ab affectatione regni qualis Pilatus cogitauit, terreni scilicet, vt absurdum duceret tale quic de se suspicari. Sic enim rogare solemus eos qui de crimine aliquo nos percontantur, cùm videri volumus ab eius suspicione liberos nos esse debere. Eadem interrogatione, secundùm Euthymium, Dominus nonnihil notauit Pilatum, quòd accusatores non faceret simul esse præsentes, neque cogeret eos vt defectionis signa exhiberent. Pilatus autem significās se quidem nihil tale de eo suspicari, sed à Iudæis accepisse quod rogauit, dixit, *Nunquid ego Iudæus sum?* quasi diceret, Cùm, vt notum est, Iudæus non sim, sed Romanus, rerum Iudaicarum ignarus sum, nesciens quid sit de rege quem expectare dicuntur, vnde ex me nequaquam profecta videri potest mea de rege Iudæorum interrogatio, sed ex ipsa tua gente. Hæc ipsa & pontifices eius tradiderunt te mihi, & hi te huius accusant, *quid ergo fecisti?* Hæc quoniam Pilatus simpliciter sciscitabatur, vt veritatem indagaret, Dominus dignatus est veritatem ei aperire, significans à se nihil periculi metuendum ei regno cui Pilatus ministrabat, cùm hoc nomine tamen Iudæi ipsum accusarent. Confitetur enim regnum suū non esse terrenum, ac proinde cœleste esse, seque cœlorum esse regem innuit: quemadmodum & cùm coram pontificibus & Pharisæis confitebatur se Christum regem esse, sed tunc quidē scripturæ argumento insinuauit qualis esset rex, quòd cùm illis negotiū sibi esset, qui in scripturis versati erant: nunc verò cum gentili homine agens, ratione ostēdit regnum suum non esse *de hoc mundo*, hoc est, non esse mundanum & terrenum, constans humanis legibus, & humanis præsidiis: *Si* (inquit) *ex hoc mundo esset regnum meum*, haberem & ipse more cæterorum regum armatum satellitium, haberem laterones & stipatores: hi sane decertarent armis pro me, ne in manus traderer Iudæorum. Nunc autem vel ex ipso modo quo me in hoc mundo gero, cognoscere licet regnum meum nō esse terrenum, atque ob hoc ipsum quia hinc non est regnum meum, ideo mihi nunquam hic comparaui armatos ministros. Non dicit aperte vnde sit regnum suum, contentus nimirum criminis obiecti inuidiam, & suspicionē à se depellere, nolens autem se quis esset ostentare tum in exemplum modestiæ, tum quòd nec tempus esset idoneum, nec persona capax vt de cœlesti suo regno tunc Dominus dissereret. Significat tamen cœleste esse suum regnum. Nam si non est de terra, necesse vtique est vt sit de cœlo. Et cùm dicit, *Ministri mei vtique decertarēt*, significat se ministros habere, sed quorum non erat pro terreno regno decertare, nempe angelos cœlestes. Pilatus ex Christi verbis regnum aliquod sibi arrogantis, colligens ipsum etsi regnum terrenum sibi non vindicaret, tamen nihilominus regem esse dicebat, *Ergo rex es tu?* hoc est, Ergone verum est te regem esse quodcunque sit illud regni genus? Hic Iesus seriò rogatus à iudice, num aliquo modo esset rex: modeste respondit, *Tu dicis me esse regem*, totidem verbis veritatem posse confirmari significans, quod rogabatur de ea, mutata tantùm pronunciatione, vt priùs circa similem annotatum est orationem. Addidit autem Dominus causam cur fateretur de se, quod gloriosum videbatur de se testari, nempe quòd ad hoc natus esset, venissetque in

A mundum, vt testimonium ferret veritati, qui proinde contra suum ageret officium, si veritatem rogatus aut inficiaretur, aut subticeret. At quoniam electorum tantùm est credere, ideo adiecit, *Omnis qui est ex veritate* (hoc est, qui veritatem sectatur & amat, liber à cupiditatibus & opinionibus mundanis hominem obcæcantibus, quiq; non pertinet ad principem tenebrarum, sed ex Deo est qui ipsa est veritas) *audite vocem meam.* Quo significat non ex testimonij sermonisque sui improbabilitate accidere quòd non omnes ipsi fidem habeant, sed ex hominum incapacitate & indispositione, idē nunc dicens quod alias Ioannis 8. *Qui ex Deo est, verba Dei audit, propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.* Pilatus itaque

B hoc sermone audito rogat quid esset veritas de qua loqueretur, & propter quam testificandam se dixit natum, missumque in mundum. At obiter nimis & leuiter id rogat, vt fere facere solent principes cùm de ea re sermo incidit, quæ ipsi cordi non est, & quam ad suam cognitionem non putant pertinere. Mox enim non expectato responso egressus est rursus ad Iudæos, secum ducens Iesum, vt satis patet ex sequentibus: & quia ex verbis Domini etsi non per omnia intellectis, satis intellexit ipsum nequaquam reum esse læsæ maiestatis imperatoriæ cui ipse seruiebat, eius quoque innocentiam aduertens tum ex sermonis rationabilitate atque modestia, tum ex vultus totiusque habitus grauitate: innocentiæ eius perhibet ad Iudæos testimonium, vo-

C lēs hac ratione se ab eius iudicio absoluere, & Christum tanquam innoxium dimittere. *Ego*, inquit, post diligentem examinationem & inuestigationem *nihil causæ inuenio in hoc homine*, ob quam scilicet à me sit condemnandus. *Tum verò summi sacerdotes & seniores*, metuentes ne per conceptam à Pilato bonam de Iesu opinionem, Dominus Iesus elaberetur, *accusabant eum in multis*, vt habet Marcus. Non enim testimonio innocentiæ Christi placabantur, sed magis irritabantur crabronum instar, qui flagello irritari possunt, non sedari. Et quidem cùm ne vnum quidem haberēt de quo eum meritò accusare possent, in multis tamen accusabant, vt multitudine

D verborum iudicis animum inclinarent, & ex multis aliquod saltem esset quod ipsum moueret: hac certè ratione satis declarantes causæ suæ infirmitatem & iniquitatem, eò quòd nihil certum proponerent constanter, sed varia, quodque clamoribus suis & multitudini verborum magis confiderent quàm veritati. Solent enim quos veritas destituit, ad clamores confugere, & varia vndequaque collecta sine ordine conglomerare. Dominus autem rursus in se adimplens, quæ in ipsius coram Caipha silento suprà diximus adimpleta esse, ad omnes illorum accusationes nihil respondit Pilato, licet vt responderet requirēti, qui sciebat ipsum facilè posse illorum

E diluere calumnias, si vellet. Et quidem meritò nihil respondit, quia Pilato quidem superiori responsione satisfactum erat, ita vt eius testimonio innocens declaratus fuerit: Iudæos verò sciebat nulla satisfactione & responsione placandos, sed potiùs magis magisque prouocandos, vt qui efferati essent, & ad eius necem vehementer insanirent. Adde quòd suo silentio nobis & exemplum præbere voluit patiētię imitandæ à nobis dum iniustis grauamur criminationibus & iudicium mortis spontaneò subitæ, quā videri potuisset effugere cupiuisse, si quibus facilè potuisset, se vbique defendisset rationibus. Mirabili ergo prudentia nunc loquitur, nunc silet. Loquitur aliquan-

aliquando, ne videatur nihil habere quò se defendat, & accusatores iudicesque sui ignorantiam suo sceleri prætexere possint. Tacet, ne videatur mortis quærere effugium. Domino autem tacente, & neq; Pilato neque Iudæis respondente, iudex admiratus est, idque vehementer. Admirabatur enim tantam eius contra accusatores mansuetudinem, & quòd cùm respondere eis posset, eosque confundere, taceret, nemine illi liberam respondendi facultatem negante: sed contra potiùs iudice ipsum ad hoc frequenter prouocante, & iudice tali, qui erga ipsum propensus videretur. Hinc enim intellexit non solùm priùs à se nunquam visam mansuetudinem, sed etiam mortis contemptum, atq; ob hæc duo admiratus est vehementer. Hic autem rursum obseruare licet longè humaniorem & æquiorē fuisse Pilatum ipsis quos humanissimos & æquissimos esse oportebat principibus sacerdotum. Et priùs enim æquis audiuit auribus Christum loquentem, quæ tamen non intellexit satis, & nunc patienter suffert eundē tacentem etiam cùm à se ad loquendum admonitus esset: & neque priùs enim contempsit regis nomen agnoscentem, neq; modò indignatur tacenti, nec se ab eo contemni interpretatur. Cōtrà pontifex Caiphas, & rationabiliter loquentem indignè cædi permisit, & patienter tacentem, præ nimia indignatione adiurando, loqui compulit. Ita impietas Iudaica à gentili humanitate vbique condemnata est. Ad quem modò & hodie, proh dolor, quandoque inferiores videre est esse sacerdotes & Episcopos ipsis laicis iudicibus, in æquitatis & humanitatis exhibitione. Cæterùm cùm Iudæi & audirent, & viderent Pilatum bene propensum erga Iesum, ita vt illius nec offenderetur silentio, nec in suspicionem agnitionis criminum pertraheretur, cœperunt validioribus etiam vocibus, vt Lucas testatur, Christi causam apud iudicem grauare, dicentes, *Commouit*, aut, vt habent Gręca, *Commouet* vel *concitat* (est enim pręsens tempus, ita vt totam eius accusent vitam ac doctrinam velut seditiosam) *populum*, hoc est, facit eum seditiosum, idq; sua doctrina, quam non in vna tantùm spargit ciuitate, sed per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa, & perueniens vsque huc, ita vt nec Metropolim vereretur Iudææ & Galilææ sua seditiosa aspergere doctrina. His ergo verbis probabile & grauè studebant efficere seditionis periculum, quòd eius doctrina tam longè lateque sparsa esset, & tempus significabant esse vt metuendę seditioni occurreretur, quòd eius doctrina iam ad ipsam metropolim peruenisset, vbi nisi tempestiuè prospiceretur, periculum esset ne seditio præualeret. Nec simpliciter, vt vult Theophylactus, Galilææ meminerunt, sed ad terrorem Pilato augendum, & seditionis suspicionem magis ingerendam. Nam Galilæi frequenter reperti sunt seditiosi, rerumque nouatores fuisse, qualis fuit Iudas Galilæus, quales fuerunt & hi quorum sanguinem Pilatus miscuisse cum sacrificiis scribitur Lucæ 13. quorum Galilæorum caput fuisse autumant quidam Theudam illum de quo in Actis. Dicit enim ibi Gamaliel. *Ante hos dies extitit Theudas quidam*, vt verisimile sit tempore Pilati hoc contigisse quanquam Iosephus libr. Antiquit. 20. Theudam fuisse diu post tempora Pilati sub Fado præside, atque ab eo interfectum testatur, quod tamen non videtur vllo modo consistere posse cum eo quòd dicitur Act. 5. Nam quæ ibi narrantur, mox post Christi ascensionem contigerunt, post quam adhuc multis annis præfuit Pilatus, vt indicauimus in capit. Concordiæ 8. Verùm vt errauit Iosephus, sicut in eodem capite annotatum est, in tempore quo facta est descriptio orbis sub Cyrenio præside, quo tempore extitit Iudas Galilæus: ita & in tempore Theudæ Pseudoprophetæ errare potuit, nisi fortè alius est de quo Lucas in Actis, & de quo Iosephus. Itaque (vt ad rem redeamus) per Galilææ mētionem veluti sic Pilato suggerebant Iudæi. Cogita præses Iudam Galilæum, qui multùm Romanis fecit negotii: cogita Galilæos, quorum sanguinem nuper miscuisti cum sacrificiis eorum, ac talem omnino & hunc esse existima, & proinde subitò tollendum è medio. Cæterùm Pilatus audito nomine Galilææ, interrogauit num homo hic esset Galilæus. Nomen enim, Galilæus, non est cōiungendum cum homine, sed separandum propter articulum apud Græcos additum dictioni, homo, ὁ ἄνθρωπος. Cùm enim Christum signet, tamen velut ignotum sibi nomine, hominem vocat. Cùm autem cognouisset eum Galilæum esse, non tamen ob id in odium eius commouetur, sed occasionem se inuenisse gaudens extricandi se, vt sperabat, ab eius iudicio, *misit eum ad Herodem* Galilææ tetrarcham, tanquam ad eius ditionem pertinentem, *qui etiam ipse erat Hierosolymis illis diebus*, ob celebrandam paschæ solennitatem. Hunc autem Herodem fuisse illum tetrarcham Galilææ, de quo Lucæ tertio, qui Ioannem interemit, & Antipas dictus est, filius Herodis Ascalonitæ qui pueros occidit, dubium esse non potest. Ab hoc alius fuit is qui in actis Iacobum interemisse dicitur, & Agrippa dictus est, filius Aristobuli filii Herodis maioris. Tres enim Herodes nouit scriptura noui testamenti, omnes iustorum & innocentum interfectores, & Christi persecutores, qui hoc versu memoriæ causa comprehenduntur.

Ascalonita necat pueros, Antipa Ioannem
Agrippa Iacobum, claudensque in carcere Petrum.

Cæterùm Pilatus cùm euadendi periculi occasionem quęreret, mittendo Dominum ad Herodem tamen iam primùm se discrimini implicauit ter maximo. Primò, quòd eum quem innocentem reperit, non liberauit pro suo officio. Secundò, quòd manifesto tyranno, quem etiam contra Romanas leges sciebat fratris detinuisse vxorem, innocentem ligatum misit postremùm, quòd hoc facto iniquissimo Iudæis suppeditauit maiorem insaniendi occasionem. Diuina tamen dispositione in gloriam Christi, & passionis eius meritum cessit, quòd etiam Herodi iudicandus præsentatus est, vt eo plus mereretur nobis, quo à pluribus indigne tractatus esset, & eo maius innocentia ad maiorem Iudæorum & gētium condemnationem declararetur quo à pluribus examinatus iudicibus: nihil tamen deprehensus esset facinoris admisisse, quinimo haberet multos innocentiæ suæ testimonium perhibentes. Vide autē & illud, quòd sicut quatuor Dominus habuit iudices à quibus indignè est tractatus, & quorum duo fuere sacerdotes, alii duo profanum gerentes magistratum: ita postea quatuor habuit Euangelistas, qui eius gloriam longè lateque per vniuersum suis scriptis disseminauerunt orbem, quorum duo erant ex præcipuis Apostolis, alii duo præcipuorum Apostolorum discipuli. *Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde*, non solum ob honorem sibi à Pilato delatum, cùm esset ambitiosus valde, sed etiam, idque multò magis, quòd à multo tempore cupidus fuisset videndi eum, quem tam multa audiuit admiranda patrare, cùm Ioannes nullum edidisset miraculum.

lum. Sperabat ergo Christum siue in honorem sui, siue ob propriam liberationē miraculum aliquod editurum, quod ipsius pasceret & delectaret oculos. Ioculatoribus enim & mirandorum operatoribus curiosa principum aula delectari solet. At Dominus non solùm non est dignatus illum aliquo miraculo, sed nec aliquo responso, cùm tamen ille eum variis interrogaret sermonibus. Idq; nō solùm ob causam prędictam, ne scilicet videretur ambire mortis euasionem, sed etiam ne videri posset regii honoris admirator, & quia ille tum miraculo, tum responso indignus esset, idq; duplici nomine, nempe & quia eius crudelitas non merebatur videre audiréve diuina, & quia tantùm ex curiositate signum quærebat, & responsum. Non enim ad gloriam Dei signū quęrebat, ob quam solam Christus miracula operabatur, nec discendi animo Christum de variis rogabat. Fortè autem rogauit num ipse is esset propter quem aliquando eius pater plurimos in Bethlehem occidit infantes, aut num ipse esset Ioannes quem paulò ante in carcere decollari iusserat. Verùm ad omnia Dominus obticuit, etiā cùm principes sacerdotum & scribæ astarent constanter accusantes eum: quæ res silentium Christi magis fecit admirandum, cùm nec tanti principis authoritas, nec aduersariorum tam constantes criminationes sermonem ab eo elicere potuerunt. Vnde meritò Dominus Herodi debuisset fuisse admirandus, quemadmodum Pilato fuit ob silentium admirandus, at qui ob pleniorem Dei veri cognitionem debuisset Pilato fuisse ęquior & humanior, inuentus est illo iniquior in Dominum. Æquior tamen inuentus est in illum quā pontifices & scribæ, quia nequaquam illorum criminationibus sic est persuasus, vt accusatum, & obmutescentem ad obiecta crimina damnaret morte, sed satis habuit contemnere eum à quo videbatur contemni eique illudere tanquam abiectissimo homini, cui nihil inesset prudentiæ, qui fatua quadam simplicitate potiùs quàm superba audacia regium nomen sibi vendicasset, quare irridendam potiùs quàm seuerè vindicandam regii nominis vsurpationem insinuans, indutum veste alba (nam id erat regum ac Cæsarum) remisit ad Pilatū. Paucis quidem verbis Euangelista complexus est quæ Dominus ab Herode eiusq; exercitu est passus: nobis tamen cōtemplandi reliquit campum, & eum satis amplum. Cogitandum enim quomodo hìc ipsa Dei patris sapientia velut fatua contemnitur, atque è sublimi ridetur: quomodo is qui rex regum erat, & Dominus dominantium, tanquam vanus rex & ridendus, veste alba suspenditur naso. Cogitandum quomodo milites Herodis pro se quisque strenuè sui domini cōtemptum vindicare studuerint, certatim Christo illudēdo variis modis. Neq; enim quia nos legimus, *& illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum*, putandum est Herodem Christo tantùm illusisse per indumentum vestis albæ. Græca enim habent, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ πιλάτῳ: hoc est, Et cùm illusisset, induissetque ipsum vestem albam, remisit eum Pilato, vt intelligēdum videatur, priùs variis modis Domino Herodē cum suis illusisse, scomata scilicet in eum iaciendo, & talibus omnino ignominiis afficiendo eum quibus affectus fuit apud Caipham, ac nouissimè inter cætera vestem albam eum induisse, sicque remisisse Pilato. Porrò his omnibus irrisionibus pontificum ac scribarum impietas condemnata est, quia illis manifestè satis testatum est, eum pro seditioso ac rebelli nequaquam habendum. Nam si talis fuisset, neutiquam ludibriis cum illo agendum putassent, sed seuerioribus suppliciis & magis seriis. Has irrisiones perferendo, Dominus & sibi meruit vt super omnes reges exaltaretur, & nobis vt vera sapiētia donaremur, atque per eum verè reges efficeremur, & vestibus albis immortalitatis induamur, quas ipse fidelibus promittit, Apoc. 3. Herodiana vesania bene vti nouit diuina sapientia. Candor enim significationem habet innocētiæ. Nigredo contra facinorosi operis notam habet. Alba itaque vestis, Christi innocentiæ perpetuum est nobis monumētum, inuito etiam Herode & Herodianis. Alba veste indui olim regum erat & principum. Hac ergo dum per iocum & irrisionem ab Herode induitur Christus, insinuatum est ipsum verè quidem regem esse, sed talem quem mundus non agnoscat, sed rideat. Notandum tamen dictionem Græcam non significare propriè albam, sed splendidam & elegantem. Non est enim λευκὴν, sed λαμπρὰν, eadē scilicet dictio quæ est apud Iacobum cap. 2. vbi nos legimus *Si introierit in conuentum vestrum vir in veste candida*. Vbi non significatur vestis albi coloris, sed resplendens, illustris, & elegans, qualis est diuitum & regum. Sequitur apud Lucam, *Et facti sunt amici Pilatus & Herodes in ipsa* (hoc est in eadem) *die. Nam antea inimici erant adinuicem*, id est, inter sese. Cùm reconciliationis causa, vt hìc significatur, fuerit quòd Pilatus Herodi detulerit iudicium Christi tanquam Galilæi, omnino verisimile est simultatis quę inter eos intercesserat, causam fuisse, quòd Pilatus se ingesserit aliquibus negotiis ad cognitionem Herodis pertinentibus, & fortasse quòd Galilæorum quorundam sanguinem miscuerit cum sacrificiis eorum, vt suprà habitum est Lucæ 13. Cæterùm huius recōciliationis non temerè Lucas facit mentionem, sed mysterii alicuius causa, quod hìc duplex intelligi potest. Primò enim hac ratione demonstratum est, impios, etsi alioqui inter sese dissidentes, conuenire inter se in eo vt veritatem & iustitiā insectentur, impletumque esse nunc illud Psalmi secundi, *Principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersum Christum eius*, quod de Pilato & Herode dictum interpretatur Apostoli Act. 4. Sic & tyrannis & hæreticis in hoc conuenit semper vt Ecclesiam Christi oppugnarent. Secundò etiā contrario modo accipi potest, hanc reconciliationem quæ inter Pilatum gentilem & Herodem Iudæum per Christum est perfecta, typum quendam prætulisse eius concordiæ quæ per ipsum inter gentilem & Iudaicum populos erat concilianda, iuxta illud Pauli, *Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, &c.* Accepit autem hic Herodes iustum pro meritis suis supplicium, sicut & alii necis Christi authores. Quia enim Herodiadis instinctu iniustè Ioannem interemit, & quia regiam Christi dignitatem irrisit, ideo commeruit vt eiusdem Herodiadis instinctu ad propriam cooperaretur perditionem, & regiam, illa instigante, ambiendo dignitatem, quem habebat principatum amitteret, relegatus à Caio in exilium Lugdunum Galliæ ciuitatem, vt author est Iosephus lib. 18. Iudaicarum antiquitatum, cap. 14. Similem exitum & Pilatus habuit, qui sicut falsas contra Christum accusationes admisit, nec innocentem liberauit: ita vt patet ex Iosepho cap. 7. lib. 18. antiquit. Iudaic. falsis Iudæorum criminationibus priuatus est suo quo abusus erat principatu, Romamque profectus vt se obiectis purgaret criminibus, exilio etiam plexus est, missus Viennam.

Psalm. 2.

Ephes. 2.

BAR-

BARABBA DIMISSO, FLAGELLATVS ET CORONATVS CHRISTVS TRADITVR CRVCIFIGENDVS. Matth. 27. Marci 15. Lucæ 23. Ioan. 18. & 19.

CAPVT CXLII.

P[c]Ilatus autem conuocatis principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, & plebe, dixit ad
illos, Obtuliſtis mihi nunc hominem, quaſi auertentem populum, & ecce ego coram vobis
interrogans, nullam cauſam inuenio in homine iſto, ex his in quibus eum accuſatis, ſed
neque Herodes: nam remiſi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actum eſt ei: emẽ-
datum ergo illum dimittam.[l] Per diem autem† ſolennem' Δ [e] conſueuerat' [&] [c] neceſſe
**habebat [a] præſes || [l] populo dimittere' vnum† [e] ex vinctis, quemcunque petiſſent, habe-*
bat autem' [a] tunc vinctum inſignem, [e] qui dicebatur Barabbas, [b] qui cum ſeditioſis erat vinctus qui in ſedi-
tione fecerat homicidium. Et cùm aſcendiſſet turba, cœpit rogare, ſicut ſemper faciebat illis. [a] Congregatis
ergo illis, [e] Pilatus [b] reſpondit eis, & [e] dixit, [d] Eſt autem conſuetudo vobis, vt vnum dimittam vobis in*
Paſcha.[l] Vultis [d] ergo [i] dimittam vobis regem Iudæorum? [a] Quem vultis? Dimittam vobis Barabbam, an
Ieſum, qui dicitur Chriſtus? [e] Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eum [b] ſummi ſacerdotes. [a] Se-
dente autem illo pro tribunali, miſit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi & iuſto illi, multa enim paſſa ſum
hodie per viſum propter eum. [e] Principes ſacerdotum, [a] & ſeniores [b] concitauerunt turbam, [&] [a] perſuaſe-
runt populis, [e] vt [b] magis Δ [e] peterent Barabbam, [a] Ieſum verò perderent. Reſpondens autem præſes, ait illis,
Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi [k] clamauerunt [d] rurſum [k] omnes [c] ſimul † [n] dicentes', [d] Non
hunc, ſed [c] tolle hunc, & dimitte nobis [n] Barabbam. [d] Erat autem Barabbas latro, [c] qui erat propter ſeditio-
nem quandam factam in ciuitate, & homicidijs miſſus in carcerem. [c] Iterum autem Pilatus locutus eſt ad
eos, volens dimittere Ieſum, [e] Pilatus [b] autem iterum reſpondens Δ [e] ait' illis, Quid || ergo [b] vultis [a] faciam†
[a] de Ieſu, qui dicitur Chriſtus'? [h] At illi [b] iterum Δ [h] ſucclamabant' || [e] dicentes' [a] omnes, Crucifigatur, [c] cru-
cifige, [h] crucifige eum. † Pilatus verò' [c] tertiò Δ [l] dixit ad illos', Quid enim mali fecit [c] iſte? nullam cauſam
mortis inuenio in eo. Corripiam ergo illum, & dimittam. At illi [c] inſtabant vocibus magnis poſtulantes vt
crucifigeretur, & inualeſcebant voces eorum, [&] [c] magis clamabant, [a] dicentes, Crucifigatur, [b] Crucifige
eum. [d] Tunc ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagellauit. Et [a] tunc [m] milites [a] præſidis ſuſcipientes Ieſum Δ
in prætorio, [b] duxerunt eum in atrium prætorij, & † [e] congregauerunt [a] ad eum Δ [e] vniuerſam' cohortem, &
[a] exuentes eum, '' [m] chlamidem coccineam' circundederunt ei, & † [a] plectentes coronam de ſpinis' Δ poſuerũt
ſuper caput eius', [a] & arundinem in dextera eius, [d] Et veniebant ad eum, [a] & genu flexo ante eum illude-
bant ei, [b] & cœperunt ſalutare eum, † [g] & dicebant, [m] Aue rex Iudæorum. [b] Et conſpuebant eum. [a] Et ex-
puentes in eum, acceperunt arundinem, [e] & percutiebant caput eius [b] arundine, [d] & dabant ei alapas, [b] &
ponentes genua adorabant eum. [d] Exiuit ergo iterum Pilatus, & dicit eis, Ecce adduco vobis eum foras, vt
cognoſcatis, quia in eo nullam inuenio cauſam. Exiuit ergo Ieſus foras portans coronam ſpineam, & purpu-
reum veſtimentum. Et dixit eis, Ecce homo. Cùm ergo vidiſſent eum pontifices, & miniſtri, clamabant, di-
centes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite, ego enim non inuenio
in eo cauſam. Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & ſecundùm legem debet mori, quia filium Dei
ſe fecit. Cùm ergo audiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit. Et ingreſſus eſt prætorium iterum, & dicit
ad Ieſum, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum non dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis
quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te? Reſpondit Ieſus, Non haberes po-
teſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatum
habet. Et exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant dicentes, Si hunc dimittis, non
es amicus Cæſaris: omnis enim qui ſe regem facit, contradicit Cæſari. Pilatus autem quum audiſſet hos ſer-
mones, adducit foras Ieſum, & ſedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithoſtrotos, Hebraicè autem Gabba-
tha. Erat autem paraſceue paſchæ hora quaſi ſexta, & dicit Iudæis, Ecce rex veſter. Illi autem clamabant,
tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? reſponderunt pontifices, Non habe-
mus regem niſi Cæſarem. [a] Videns autem Pilatus quia nihil proficeret ſed magis tumultus fieret, accepta a-
qua lauit manus coram populo, dicens, Innocens ego ſum à ſanguine iuſti huius, vos videritis. Et reſpondens
vniuerſus populus, dixit, Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. † [b] Pilatus autem' [a] tunc [b] volens po-
pulo ſatisfacere, [c] adiudicauit fieri petitionem eorum. [l] Dimiſit [e] autem [l] illis [e] eum qui propter homicidium
& ſeditionem miſſus erat in carcerem, quem petebant, [e] Barabbam, Δ [c] Ieſum verò [a] flagellatum [l] tradidit'
[a] eum [c] voluntati eorum. [d] Tunc ergo tradidit eis illum, [m] vt crucifigeretur.

† b feſtum
Δ b ſolebat
* c autem
|| b dimittere illis.
† a vinctũ quem voluiſſent.
Erat autẽ
* b autem
Δ b Barabbam dimitteret eis.
|| c Exclamauit autem: ſimul vniuerſa turba dicens.
† a dixerunt.
Δ a dicit.
|| b o igitur
† b regi Iudæorum
Δ b clamauerunt.
|| a dicunt
† c ille autem.
Δ a ait illis præſes.
b dicebat illis.
† b conuocant.
Δ b e totã
|| b induũt cum purpura
d veſte purpurea.
† b imponunt ei plectentes ſpineam coronam.
Δ d impoſuerunt capiti eius.
† a dicentes.
† c o Et Pilatus.
Δ b & tradidit Ieſum flagellis cæſum.

PILATVS AVTEM CONVOCATIS PRINCIPIBVS SACERDOTVM, &c.] Continetur hoc capite quinta Dominicæ paſſionis pars, varia complectens paſſionum & ignominiarum genera, nempe Barabbæ prælationem, rabidam Iudæorum conclamationem, duram flagellationem, ac præter alias iniurias ignominioſam coronationem, ac poſtremùm iniuſtiſſimam eius con- A demnationem. At vt varia hæc complectitur iniuriarum genera, ita & multa habet innocentiæ Dominicæ teſtimonia, ſicut & alia omnia capita. Imprimis enim Pilatus reducto ſibi Domino, & ſuo & Herodis iudicio pronunciat innocentem eſſe quem Iudæi ad crucem petebant. Nam cùm mittendo Dominum ad Herodem non liberaretur Pilatus ſicut ſperabat ab eius iudicio, aliis viis conatus eſt,

omnia

omnia tentans, elabi à condemnatione eius quem innocentem cognouit. Et primùm ratione placare Iudæorum studet animos, dicens, *Obtulistis mihi hunc hominem quasi auertentem populum* (id enim fuit præcipuum accusationis, in quo reliqua continebantur, vt suprà dictum est) *& ecce ego interrogans eum etiam coram vobis, nullam causam* (mortis scilicet) *inuenio in eo. Sed neque Herodes. Nam remisi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actum est ei.* Quasi dicat, tantùm circa eum acta sunt, quæ arguunt hunc potiùs per contemnendam & ridendam peccasse imprudentiam, quam dignum morte admisisse crimen. Igitur & ego pro his, quæ insipienter potiùs quàm malignè aut perniciosè egit eum castigans, sic eum dimittam. Dictio enim, *emendatum*, pro castigatum posita est, cùm Græcis sit παιδεύσας quæ eadem dictio etiam postea ponitur, vbi legimus, *Corripiam ego eum, & dimittam:* ne quis putet aliud hic Pilatum significare voluisse quàm postea. Nam sunt qui hic locutum putent de correptione quæ est per verba, postea verò de castigatione quæ est per verbera, cũ vtrobiq; sit παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω, hoc est, castigatum vel correptum ergo illum dimittam. Cæterùm cùm Pilatus iam proposuisset Domium castigare, sicque placatis, vt superabat, Iudæorum animis, ipsum dimittere, priusquam id faceret, aliud ei venit in mentem quo magis sperabat se posse illum liberare. Pro recepta enim consuetudine *necessario debuit per diem festum*, hoc est, in die festo *dimittere populo vnum ex vinctis, quemcumque petissent.* Quod non videtur intelligendum de omni Iudæorum solennitate, sed tantùm de solennitate paschali, quæ eorum præcipua fuit festiuitas. Apud Ioannem enim dicit Pilatus, *Est consuetudo vobis, vt vnum dimittam vobis in Pascha*, vnde cùm absolutè dicitur apud alios Euangelistas, *per diem solennem*, intelligendum eos loqui de solennitate tali qualis ea erat quæ tũ agebatur nempe paschæ, quæ antonomaticè vocabitur ἑορτή, hoc est, dies festus, vt apparet ex Ioannis 5. capite In hoc festo receptum erat vnum ex vinctis dimittere, siue simpliciter ob festi reuerentiam & lætitiam: siue etiam in memoriam Ægyptiacę liberationis quę ea festiuitate recolebatur: quanquam Theophylactus post Origenem existimet hunc morem sumptum ex Ionathæ filii Saul liberatione, qua eum populus iam patris sententia morti addictum asseruit, vt legitur 1. Regum 14. Verisimile autem hunc morem ab antiquis temporibus obtinuisse apud Iudæos, eundemque in gratiam populi à Romanis, cùm iam rerum apud eos potirentur, confirmatum, sicut & in aliis permittebant eis iuxta sua legitima & consueta viuere. De hac consuetudine apparet ex Ioanne, ipsum Pilatum primùm suggessisse Iudæis, quia apud eum inducitur dixisse Pilatus *Est consuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in pascha.* Verùm ex Marco, maxime secundùm Græcorum lectionem, magis videntur Iudæi primùm suggessisse Pilato de hac consuetudine. Nam vbi nos legimus, *Et cùm ascendisset turba, cepit rogare*, &c. Græci habent, *Et cùm acclamasset turba.* Non enim est apud eos ἀναβήσας, quemadmodum videtur legisse interpres, sed ἀναβοήσας, quo significatur secundùm interpretationem Euthymii, turbam eo tempore quo Pilatus circa Dominum propter accusationem sacerdotum & seniorum erat occupatus, cœpisse cum acclamatione petere, vt faceret ei Pilatus pro more recepto. Suppositum enim verbi, *cœpit*, cùm dicitur, *cœpit rogare*, vel *petere*, est non, Pilatus, sed turba, vt ex Græcis est euidens. Vnde addendum aliquid necessariò est ad orationis perfectionem hoc modo turba cœpit rogare, vel petere, scilicet vt faceret vel vt fieret sicut semper faciebat eis. Non enim idem est suppositum verbi, *faciebat*, quod est verbi, *cœpit.* Intelligendum ergo quod cùm turba ascendisset, vt habet nostra lectio, ad tribunal Pilati, pro more scilicet recepto seruando rogatura, atque ea peteret vt pro more vnus ex vinctis dimitteretur: tum Pilatus hanc occasionem reperit pro liberatione innocentis è manibus principum, & seniorum, duos proponens populo, è quibus omnino sperabat alterum nequaquam à populo præponendum Iesu. Vnde apparet morem fuisse, vt præsens ex reis quosdam quos vellet proponeret populo, ex quibus dimittere debebat quemcunque petisset populus, & non fuisse in potestate populi, vt ex omnibus omnino vinctis quemcunque voluissent, dimitteret Præses. Alioqui dicere poterat populus se nec Iesum, nec Barabbam dimitti velle, sed alium quempiam. Habebat ergo inter multos alios vinctos mortisque reos, *vnum vinctum qui dicebatur Barabbas, qui ob seditionem excitatam in ciuitate, & homicidium seditione commissum*, cum suis complicibus, *missus fuit in carcerem*, inter quos seditiosos ipsum fuisse præcipuum antesignanum indicat satis Matthæus, dicens eum fuisse insignem, hoc est, insigniter malum, & notæ apud omnes improbitatis: quẽ etiam latronem ob commissum homicidium vocauit Ioannes. Hunc communem ciuitatis hostem, ac eorum scelerum manifestum authorem, quæ maximè sunt reipublicæ inimica, seditionis scilicet non simplicis, sed cruentæ, componens cum Iesu seditionis quidem etiam accusato, sed quæ nullo effectu comprobari potuit, petiit vtrum è duobus vellent dimitti, constringens eorum electionem ad alterum horum, nihil addubitans quin pro suo in Barabbam odio, & iusta ob accepta mala indignatione illi præponerent Iesum, à quo nunquam læsi fuerunt, & quem non patiebantur dimitti tanquam innocentem, saltem vt damnatum sinerent donari festo, satis habentes id ignominiæ ipsi irrogatum, quòd tanquam reus & damnatus dimissus esset. *Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes*, vnde tanta cum diligentia adlaborauit ipsum absoluere, nihil intentatum relinquens. Cæterùm hac ipsis optione proposita, cùm populus hæreret, & satis propenderet, vt est verisimile, ad electionem Iesu, principes sacerdotum & seniores agitauerunt turbam, apud quam multum valebant, eique persuaserunt tandem vt magis Barabbam peterent. Cùm ergo hæc agerentur inter principes sacerdotum & turbam, præside interim expectante quid responsuri essent: tum, vt verisimile est, accessit etiam aliud innocentiæ Christi testimonium, quod scilicet, perhibuit de Iesu vxor Pilati in maiorem Iudæorum ac Pilati condemnationem, maioremque Christi ac nostram gloriam. Illud enim Matthæus refert veluti inter consultationem Iudæorum de electione facienda gestum, dicens, *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius dicens, Nihil tibi & Iusto illi*, hoc est, nihil tibi sit cum illo Iusto, *multa enim passa sum hodie* hoc est, hac nocte, *per visum*, hoc est, in somniis, *propter eum.* Quid viderit, quidvè audierit Euangelista non exprimit vnde nihil certi de eo proferre possumus, nisi quòd grauiter fuerit afflicta *Multa enim*, inquit, *passa sum.* Porrò afflictionẽ hãc per ostensa, vt

est

est verisimile, terriculamenta, non est putandum à dæmonibus profectam, tanquam iam sentire incipientibus efficaciam passionis Christi ex patrũ gaudio, ac ob id impedire Christi passionem quærentibus, vt quidam volunt. Si enim id verum esset idem sanè egissent in Iudæis, quos tamen non destituerũt ad conceptum vrgere scelus. A Deo ergo potiùs immissam ipsam cum Theophylacto credendum est, qui eam vxori potiùs quàm Pilato immisit, tum vt ab vtroque simul sexu suæ innocentiæ Christus haberet testimonium: tum quod non creditum fuisset Pilato, qui videri potuisset ad gratiam loqui. Conuenienti autem suo epitheto coniux Pilati Christum iustum vocat, sicut & postea Pilatus. Hoc enim & Isaias eum vocat, dicens *Iustificabit ipse iustus seruus meus multos.* Cùm autem deliberationem suam inter sese Iudæi absoluissent. *rursum eos rogauit Pilatus, vtrum ex duobus propositis sibi vellent dimitti.* At illi longe contra expectationem Pilati, vna omnes voce postulauerunt non dimitti Iesum, sed eum tolli, & dimitti Barabbam. Non enim satis habebant Barabbam præponere Iesu, sed hunc neque cum Barabba volebant in gratiam festi dimitti. Qua in re & summam ignominiam Christo pro nobis illatam, & summam iniustitiam à Iudæis commissam aduertere licet, dũ homicidam & seditiosum præponere non dubitauerunt ei, qui apud eos multis fuerat auctor vitæ, quique venerat omnes Deo reconciliaturus. Vnde hanc illis exprobrans intolerandam iniquitatem Petrus, ait, *Vos autem iustum & sanctum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis, auctorem verò vitæ interemistis.* Cæterùm diuina dispositione hoc Iudæorum factum & ipsis Iudæis fuit omen suę quam hoc facto merebantur infœlicitatis, & nobis fidelibus fuit salutare efficacię passionis Christi argumentum atque mysterium. Nam Iudæi quidem hac sua electione meruerunt, vt pro Christo quidem quem diu expectauerunt, diabolum haberent principem, qui homicida seditionis author fuit ab initio inter angelos simul & homines, atque vt felicitate quam eis Christus offerebat excidentes, omnium rapinis & iniuriis fierent obnoxii. Significatum item, quòd qui nõ passi sunt, verum Christum esse suum Dominum, & audire recusauerunt eum qui venit in nomine patris cœlestis: audituri sint Antichristum, qui veniet in proprio suo nomine. Homicidæ homicidã præeligunt saluatori, declarantes se ex patre esse diabolo, sicut Christus eis improperauit. Vnde bene Barabbas dictus est quem elegerunt. Barabbas enim interpretatur filius patris. Itaque dum hunc elegerunt, significatum est ipsos fratres esse homicidæ, & diabolum ipsorum esse patrem. Quod verò ad nos attinet, per hoc Iudæorum factum salutari mysterio significatum est, innocẽtem Christum pro nocentibus mortem subiisse, exoluendo quę non rapuerat, suaque morte nocentes à morte quam meruerãt liberasse. Non debebat in gratiam festi paschalis dimitti, cui conueniebat vt tanquam verus agnus paschalis in paschate immolaretur. Quum ergo pręter expectationem præsidis accidisset vt Barabbas præeligeretur, non tamen destitit opitulari Iesu, vnde dixit, *Quid ergo vultis faciam de Iesu qui dicitur Christus?* bene quidem in eo faciens quòd cuperet Dominũ liberare, sed male in eo quòd ob gratiam pontificum & populi non strenuè se pro officio opponeret in iustitia persequentium iustum. Dicit enim, *quid vultis faciam*, quasi iudicis sit facere accusato pro voluntate accusantium, & in illorum constituere potestate quo sit reus mulctandus supplicio. Quòd autem Iesum semper fere regem vocat Iudæorum, incertum est quo fecerit animo, an vt hoc nomine auocaret animos Iudæorum à concepto scelere, quasi quod in ipsorum vergeret dedecus: an (quod magis crediderim) vt hoc nomine illos prouocaret ad obstringendum sese Cæsari, vt qui non sustinerent tam humilem hominem regem suum appellari, sicut etiam postea euenit. Non enim eum videtur regem appellasse Iudęorum, quòd sic de eo verè sentiret, sed per ironiam, vt sic irritatos Iudæorum animos adstrictos faceret Cæsari, suumque contra innocentem iudicium faceret quendam habere iustitiæ prætextum. Itaque cum rogati essent quid vellent fieri de suo Christo, illi non sustinentes illud nomẽ, vt clamauerunt priùs in petendo Barabbam, ita nunc rursum clamauerunt, postulantes Iesum crucifigi. Tum Pilatus tertiò testimonium innocentiæ Christi perhibuit, dicens se nullam causam morte dignam inuenire in eo: atque ad id quod priùs proposuerat, sed quod per oblatam occasionem, qua sperabat Christum liberandum, intermissum erat, rediens, castigaturum se dicit eum, sicque dimissurum. Quæ res in magnam Christi cedit gloriam, dum ab impio iudice toties innocentiæ tulit testimonium, dumque tanta cum conscientiæ discrutiatione nunc ad illa confugit liberationis præsidia. Expendunt autem quidam illud quod dicit Pilatus, *Ego nullam causam mortis inuenio in eo.* Erat enim, inquiunt, in eo causa mortis, quia pater posuit in eo iniquitates omnium nostrum, sed hanc non potuit inuenire in Christo Pilatus, qui passionis eius ignorauit mysterium. Inueniunt fideles, eamq; venerantur. Sciendum tamen pro dictione, *causam*, posse hoc loco & in aliis locis similibus præcedentibus & sequentibus, verti, & forte meliùs, *crimen*, vt sit sensus, Ego non inuenio in eo crimen mortis, hoc est, mortiferum, morteq; plectendum. Græca enim dictio, *αἰτία*, vtrumque significat, causam & crimen.

Tvnc ergo apprehendit, &c.] Lucas Pilatum inducit dicentem se correpturum Iesum, sicque dimissurum: at nullam subiicit correptionem à Pilato adhibitam quæ ad dimissionem Christi pertineret, sed mox subiicit Pilatum clamoribus superatum adiudicasse Christum petitioni eorum. Ioannes ergo post Lucam scribens, oportunè post electum Barabbam indicat qualis fuerit ea correptio, commemorans Pilatum flagelasse Iesum, atque milites variis ei illusisse modis, & per hæc Pilatum conatum dimittere Iesum. Meminerunt & alii duo Euangelistæ, Matthæus, & Marcus flagellationis Iesu, sed non sic vt ex eorum narratione videri posset Pilatum adhibuisse flagellationem, tanquam medium per quod sperabat satiandos & placandos Iudæorum animos, atque sic Iesum dimittendum: verùm vt videri posset eam tantùm adhibitam tanquam præambulabam ad decretam iam crucifixionis sententiam exequendam. Romanorum enim ritu, qui crucifigendi erant, priùs flagellis discindebantur, sicut & Diuus Hieronymus testatur, dicens, *Romanis legibus sancitum est, vt qui crucifigitur, priùs flagellis verberetur.* Hunc ob morem Christum flagellatum insinuare videntur Matthæus & Marcus, cùm dicunt, *Et tradidit Iesum flagellis cæsum vt crucifigeretur.* Proinde non desunt qui Christum bis putent iussu Pilati flagellatum, primùm, vt scribit Ioannes,

Isaie 53.

Act. 3.

D. Hieron.

nes, ante pronunciatam crucis senteᷓtiam, cùm Pilatus miserabili specie Iesu sperabat Iudæos commouendos, illum dimitti æquiore ferrent animo. Secūdò, cùm, vt insinuare videntur Matthęus & Marcus: iam morti addictus à Pilato, secundùm morem Romanorum flagellaretur crucifigēdus. Sic & bis Christo à militibus putant illusum imposita spinea corona, & circuniecta chlamyde purpurea, vt alia sit Ioannis à reliquorum duorum narratione, eò quòd Matthæus & Marcus postquam dixerunt Pilatum tradidisse Iesum flagellis cæsum ad crucifigendum, subiiciant de spinea corona, aliisq; ignominiis Domino illatis, inter quos Matthæus veluti etiam ordinem significare volens, dicit, *Tunc milites præsidis suscipientes Iesum*, &c. At quoniam hæc sentētia, vt est, nōua, parum est probabilis, conuenientiùs dixerimus cum D. Augustino, Matthęum & Marcum per recapitulationem, vt alias sæpe, narrasse quod commemorant de militum illusione, eosdemque breuiati studentes flagellationis tantùm obiter meminisse, quatenus secundùm Romanum morem, præcedere solita fuit crucifixionem, cùm etiam alia ratione, vt Ioannes insinuat, tunc à Pilato fuerit adhibita. Et alioqui apertè satis significant etiam Matthæus & Marcus Pilatum flagellasse Iesum, priusquam eum adiudicaret morti, & traderet ad crucifigendum. Sic enim habent Græca, τὸν ἰησοῦν φραγελλώσας, παρέδωκεν ἵνα σαυρωθῇ, hoc est, postquam flagellasset Iesum, tradidit vt crucifigeretur: id quomodo factum sit, Ioannes prolixè est persecutus. Ioannes ergo post omnes scribens Euangelistas, correptionem, quidē cuius meminit Lucas, nec tamen expressit qualis fuerit, exposuit: flagellationis verò causam à Matthæo & Marco non satis expositam, sed ex parte tātùm insinuatam, prolixe est prosecutus, Euangelicam historiam hac ratione mira Spiritus sancti dispositione perficiens & elucidans. Sed ad rem. Itaque Pilatus postquam semel & iterum sua spe frustratus esset, videns sibi magnam imminere necessitatem crucifigendi Iesum, necdum tamen planè desperans sese posse euadere necessitatem, *apprehendit Iesum, & flagellauit*, partim quidem tanquam cui crux verisimiliter imminebat: partim verò vt hac castigatione placati Iudęorum animi Iesum dimitti sinerent. Vnde coniectare satis licet non leuiter Pilatum flagellasse Iesum, sed tanta cum crudelitate, quātam putabat placere posse tam efferatos Iudæorum animos. Nec flagellatio hæc virgis simpliciter fiebat, vt apud nos. Nam, vt habet Euthymius, φραγέλλιον, (quod nos flagellum dicimus) verber erat è funiculis aut loris contextum, quo dorsa condemnatorum verberabant. Impletum est nunc in Christo illud Psalmi, *Quoniam ego in flagella paratus sum.* Et, *aduersum me lætati sunt & conuenerunt, congregata sunt super me flagella.* Post hanc diram & ignominiosam Christi flagellationem, Euangelistę commemorant nouem iniuriarum generibus Christum in aula Pontiana affectum, fuisse à militibus, incertùm an Pilati iussu, an militibus vltro tam profusæ insaniæ licentiam sibi sumentibus, vt declararent iustè eum pro vsurpato regno à se dire flagellatum, vt more sui domini Iudæis gratificarentur, sicut existimat Theophylactus. Primò totam conuocant cohortem, tanquam ludicrum aliquod spectaculum, quo quisque vel oculos suos pascat, vel se quoque actorem ingerat foret exhibendum. Secundò, conflatis sannionibus & sycophantis Christum denudant. Exuisse Iesum tunicam inconsutilem & stolam ait Origines. Quantum doloris talis denudatio coram tanta multitudine attulerit Christo, pudici animi homo apud seipsum facilè æstimauerit. Licet enim Christus non habuerit carnem pudendam, vtpote totam obedientem spiritui, habuit tamen similitudinem carnis peccati & pudendæ. De similitudine autem apparēti, ita oritur pudor vt de veritate. In vituperio enim hominum nō differunt esse & apparere, vt bene scriptum reliquit eruditissimus Theologus Ioannes Hessels. Tertiò induerunt eum chlamydem coccineam, vt habet Matthæus, aut, vt habent Marcus & Ioānes, vestem purpuream. Et quidem aliud est purpura quam coccus, proprie acceptis vocabulis: sed tamen quia coccineus color simillimus est purpureo, vt testatur Baifius in libro de re vestiaria, etiam ille purpureus aliquando dicitur. Nam nomen purpuræ latè patet. Purpura autem Christum indutum dicunt Euāgelistæ, quamuis, vera non esset purpura, sed coccinea vestis, quia in irrisionem vsurpati regii nominis ea veste Christum induerunt: purpura enim regum & principum erat indumentum. Vnde Baltasar purpuram promisit ei qui scripturam sibi ostensam posset exponere, vt est Danielis 5. Et qui Ionathæ amicitiam ambierunt reges, purpuram ei miserunt, aut indui permiserunt, vt legitur 1. Machab. 10. & 11. Cæterùm Matthæus non tantùm vestis colorem expressit, sed etiam genus, dicens, eum indutum chlamydem. Erat autem chlamys, quæ & paludamētum dicebatur apud Romanos, amictus imperatorū, regum, & militū, quo super armis induebantur. Chlamyde. Numa primus Romanorum regum vsus est, & eadem coccinea vsum Alexandrum imperatorē testatur Lampridius. Quartò, etiam in ludibrium regii nominis nectunt spineam coronā, eam denique capiti eius sacrosancto imponunt, non tantùm ignominia iam illum afficientes, dum pro auro lignum, pro gēmis spinas afferunt sed etiam pœna, quā infixæ acutissimæ spinæ capiti inferebant tenero. Non enim sine læsione simpliciter super caput Domini spineam posuerunt coronam, sed vt erant omni carentes misericordia, ac planè insana quadā petulantia licenter efferati, verisimile est eos coronam capiti fortiter impressisse, vnde notant quidam dictum à Marco & Ioanne, quòd imposuerint capiti coronam, quasi significare voluerint, coronam capiti intimè infixam. Quintò, arundinem ei itidem ironicè tradiderunt in dextra, tanquam sceptrum regium. Sexto: ironicōs etiam tanquam regi geniculantur, adorantes eum, voce item ironica sacras vulnerant aures, dicentes, *Aue rex Iudæorum*, eodem docti spiritu quo Iudæi dixerunt, *prophetiza nobis Christe.* Septimò, faciem eam qua cœli gaudent, sputorum & saliuarum asperginibus defœdarunt, vt & priùs Iudæi in sua fecerant illusione. Octauo item, vt illi, alapis decentissimas eius maxillas diuerberauerunt, quod sæpissime ab eis factum ex multitudine militum colligere licet, vnde vel iam maxime impletum fuit in Domino illud Isaiæ, *Non est species ei, neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus, despectum & nouissimum virorum, virum dolorum & scientem infirmitatem, quasi absconditus vultus eius & despectus, vnde nec reputauimus eum.* Nonò, caput eius instar vasis quod vietores identidem pungunt, arundine è manu eius accepta percusserunt, coronæ spinas sic capiti fortiùs imprimentes,

Psalm. 37 & 34.

Isaia 53.

Et

Et illi quidem his modis Christo variè illuserunt, suam explentes libidinem: ac per diuinam dispositionem nobis per hæc illis nesciētibus magna sunt mysteria perfecta, quæ tamen partes, quisque pro suo dono, varie in his intellexerunt. Flagellatus est enim Dominus, vt per sua flagella à nobis tolleret iræ diuinæ flagella quæ nostris commerueramus peccatis. Nam vt dicit Isaias, *ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, & attritus est propter scelera nostra.* Indumento coccino quo indutus est postquam luis exutus esset vestibus, significatum est, ipsum cùm in forma esset Dei, exinaniuisse seipsum ita vt habitu inueniretur vt homo, atque nostra peccata quæ rubra erant, vt coccinum & vermiculus, in se recepisse, & in suo sacrosancto corpore nostros sanguines expiasse. Significatum item ipsum per sanguinis sui effusionem, quo corporis eius indumentum velut purpura pretiosissima est imbutum, de hostibus suis triumphaturum, tanquam regem præpotentem, sicut id vaticinatus est Isaias, dicens, *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra, iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcaui solus*, &c. Vnde Ioannes dicit filium Dei à se visum *vestitum veste aspersa sanguine.* Sicut ergo in veste alba, qua Dominum induit Herodes, innocentia eius insinuata est: ita in purpurea qua postea indutus est, ipsius gloriosum martyrium, & per martyrium triumphus. In spinea corona rectè etiam significatum intellexerimus, ipsum spinas peccatorum nostrorum in se suscepisse, quas maledicta terra cordis nostri protulit, iuxta illud Genes. *Spinas & tribulos germinabit tibi.* His spinis verè pungebatur, atque harum spinarum punctiones feredo, sibi nobisque meruit auream immortalitatis coronam. In arundine Christi crucem significatam intelligo, quæ res quidem infirma videbatur & impotens: sed tamen per eam tanquam per sceptrum fortissimum omnes & suos & nostros potenter confregit inimicos iuxta illud Psalmi, *Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes eos.* Iam vt per tria hæc, vestem coronam, atq; arundineum sceptrum, significatum est nobis Iesum verum esse regem, sed diuersum à mundi huius regibus, ac mundo ridiculum: ita idē significatum per ipsius adorationem & salutationē, meruitque hæc ferendo Dominus etiā inuito mundo, haberi, adorari & salutari tanquam verus verorum Iudæorum Rex. Non multò aliter, vt alios prætercam qui coactiùs videntur hæc tractasse, philosophatus est in his Theophylactus, sic scribens in Matthæum, Omnia, inquit, quæ illi faciebant, per irrisionem faciebant. Tu tamen intellige ea quæ maioris sunt mysterii. Chlamys enim coccinea nostram naturam significat, quam cùm sanguinaria esset & cædis rea, suscepit, & induens sanctificauit. Corona autem ex spinis, peccata sunt quæ consumit sua deitate Christus: præsignatur enim per caput deitas. Calamus, nostræ infirmæ carnis symbolum est, quam suscepit Dominus, sicut & Dauid dicit, *Dextera Domini exaltauit me.* Auribus autem suscipiendo ignominias sanauit serpentis sibilum per aures Euæ ingressum. Hæc ille. De spinea Christi corona sic Tertullianus libro de corona militis: Christus, inquit, Iesus quale, oro te, sertum pro vtroque sexu subiit? Ex spinis opinor, & tribulis, in figuram delictorum quæ nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis omnes aculeos mortis in Dominici capitis tolerantia obtundens. Certè præter figuram contumelia in promptu est, & turpitudo, & dedecoratio, & his implexa sæuitia, quæ tunc Domini tempora & fœdauerunt & lancinauerunt, &c. In quibus verbis præter mysticum spineæ coronæ intellectum, etiam obseruandum quòd author tam verus tamque vicinus Apostolorum temporibus, tempora Christi dicat lancinata spinis coronæ, ne quis tantùm superpositam leuiter, ludibrii gratia, coronam fuisse æstimet.

[Margin: Isa. 53. — Isa. 63. — Apoc. 19. — Gen. 3. — Psal. 2. — Psalm. 17]

EXIVIT ITERVM PILATVS, ET DICIT EIS, ECCE ADDVCO, &c.] Postquam milites iussu aut permissu Pilati variis modis Dominum illusissent, quo per adhibitam castigationem placaret Iudæos, exiuit è prætorio sursum ad eos secum deducens Iesum, *& dixit eis*, *Ecce adduco ad vos eum foras* egregiè castigatum, *vt cognoscatis me* etiam post acrē examinationem flagellis in eo tentatam, *nullam inuenire in ipso causam* crucifigendi. Cumque his verbis Iudæorum animos præpararet ad commiserationem, *exiuit Iesus* è prætorio miseranda forma, *portans* scilicet *spineam coronam & purpureum vestimentum*, totoque corpore laniatus flagellis, & vt per contemplationem miseriæ & abiectionis eius qui præsens astabat, illos iam excitaret ad miserandum, dicit eis, *Ecce homo*, hoc est, videte hominem hunc, videte eius castigationem, videte deiectionem, videte eum nihil minus esse quam regem, nihil aliud esse quàm miserum hominem: quare si inuidetis regi, iam parcite, quia deiectum videtis. In hunc enim sensum accipiendum illud, *Ecce homo*, quanquam sint qui dictionem, *homo*, non ad Iesum, sed ad astantes referant, vt sit hic sensus, Tu quisquis es homo, vide quomodo sit iste habitus, & si quid in te est humanitatis, placare ac miserere hominem miserum. Verùm magis est verisimile sic Pilatum dixisse, *Ecce homo*, sicut postea dicit, *Ecce rex vester.* Sperabat ergo Pilatus, Iudæorum odium hac hominis afflictione placandum. Solet enim populi furor, si fuerit aliquousque debacchatus in eum quem fertur, subitò conquiescere, præsertim si ludibrium additum calamitati, pro inuidioso reddat miserabilem eum qui passus est. Et quidem nunc fortè sic apud Iudæos euenisset, nisi obstitisset inexplebile odium pontificum & ministrorum qui suis magistris subscribebant. Hi enim vt viderunt eum, tantùm abfuit vt placarentur, & ad miserationem commouerentur, vt etiam magis irritarentur, & inter canum ac ferarum quæ gustata carne magis ad eam deuorandum anhelant, ex conspecto eius sanguine ampliùs etiam sitirent sanguinis eius effusionem. Metuebant etiam hi, ne si iam Iesus dimitteretur, populus aliquando ad illum conuersus, ob iniquam eius castigationem in ipsos tanquam sceleris authores insurgerent. Hi ergo succlamitant vt cœperant, *Crucifige, crucifige eum*, quasi dicant, Bene incepisti, perge, perge. Conuenit flagellatio crucifigendo, quia crucifixioni præuia esse solet. Pilatus intelligens etiam hunc suum frustratum conatum, & ex captata misericordia nihil esse spei, metu tentat illorum coërcere furorem, dicens cum indignatione & ira, *Accipite eum vos*, & si ita vobis videtur & libet, *crucifigite: ego enim non inuenio in eo causam* crucifigendi: proinde non possum ego eum crucifigere, qui secundùm Romanas leges non possum crucifigere nisi facinorosos. Iam ergo quintò Pilatus Christo innocentiæ perhibuit testimonium,

monium, in apertionem sui ipsius condemnationẽ, & Christi nostramque gloriam. Iudæi autem cum audirent Pilatum tanto studio patrocinantem Iesu, nec omnino committendum ducerent vt aliquo pacto elaberetur è manibus eorum, testimonio eius opponunt suam legem, quasi ex eius ignorantia procedat falsa Pilati de Iesu existimatio. *Nos,* (inquiunt) *legem habemus, & secundùm legem nostram debet mori, quia filium Dei se fecit.* Quasi dicant, Quanquam Pilate secundùm legem Romanorum, secundùm quam tu iudicas, non inuenias in eo causam mortis, tamen nos habemus legem secũdùm quam debet mori. Hanc te nobis inuiolatam custodire necesse est, vt qui constitutus ad hoc sis nobis iudex & præses. Leu. 24. Cæterùm lex secundùm quam dicunt Iesum mori debere, ea est quæ blasphemos præcipit interfici. Ad eam tandem necessitate compulsi confugiunt. Nam primùm quidem ea proferebant per quæ læsæ Cæsareæ maiestatis reus & seditiosus videri posset, quòd hæc iudicarent magis commotura animum Pilati. Vbi verò Pilatum has accusationes viderent non recipere, nec iudicare Iesum quicquã [illegible]n leges peccasse Romanorum, suam proferunt legem, clamantes Iesum in eam per blasphemiæ crimen peccasse, seque hoc modo declarantes non tam odio personæ quam zœlo legis ipsum persequi. Verùm hac ipsa noua accusatione seipsos nescii condemnauerunt. Primùm enim si propter legem ipsorum Iesus ratione blasphemiæ mori debuit, non ergo ab ipsis ad crucem petendus erat, sed lapidibus obruendus. Deinde quisquis se filium Dei facit & dicit, secundùm legem mori debet, secundùm eam [illegible] verus Messias mori debet, qui secundùm eam filius Dei futurus & dicendus prædicatur. Iam & in illo veritatem contra seipsos proferunt, quòd dicunt, *filium Dei se fecit.* Nam quanquam secundùm sensum ab ipsis conceptum his verbis Christo crimen intentabatur (intelligebant enim ipsum cum filius Dei non esset, se pro filio Dei gessisse, atque hoc nominis sibi vsurpasse) tamen ignorantes per dilectionem spiritus, non crimen, sed laudem Iesu proferebant. Non enim dicunt, filium Dei se vocauit, sed *fecit.* Dicere enim se filium Dei vsurpationem diuinæ declarat excellentiæ: at facere se filium Dei hoc est, re ipsa se exhibere atque declarare filiũ Dei, non pœnam & mortem meretur, sed laudem & venerationem. Et tamen etiam in eo veritatem inscii dixerunt, quòd secũdùm legem ipsorum mori debebat, quia filium Dei se, vt erat, fecit. Scriptura enim vetus prædixit. Messiam filium Dei moriturum pro hominum redemptione. Porrò Pilatus hac noua declaratione audita perculsus est, magisq; sibi timere [illegible]pit, metuens ne forte non solũ in hominem inn[illegible]entem, sed & in Dei filium peccasset, atque ob id deos sibi iratus sentiret. Viderat enim admirandam quandam in Christo in ferendis malis mansuetudinem, & patientiam, quæ hominum morem superabat, audierat ipsius in respondendo grauitatem cum modestia coniunctam: Secũ item reputabat mira quæ de illo sæpe audierat. Et apud ethnicos poëtarum fabulis fuit proditum & vulgò credebatur, quosdam ex Deo & homine natos semideos haberi & deorũ filios. Ex his ergo metuere cœpit ne forte vere in illum competeret quod illi criminis loco obiiciebant, sicut de regis nomine sibi criminis nomine obiectio priùs didicerat. *Ingressus ergo prætorium* vt cum Iesu seorsum loqueretur, *rogauit eum vnde esset*, vt cognita eius origine, sciret,

A verúmne an falsum esset quod illi obiiciebatur. *Iesus autem rursum nullum dedit ei responsum:* partim quidem quoniam suprà satis suam illi notam fecerat innocentiam, cui etiam ipse toties testimonium perhibuerat, & quoniam etiam iam propositæ quæstionis veritatem satis insinuauerat, de se dixit, venisse in mundum, & regnum suum non esse de hoc mundo, sed multò magis ne videretur conatus vt elaberetur, & nolens mortem subiisse, & quia sciebat secundùm Dei dispositionem futurum vt omnibus tẽtatis obstinato Iudæorũ furori cederet Pilatus. Cùm ergo nihil ille responderet, Pilatus indignatus suam & authoritatem & diligentiam contemni: *Mihi,* inquit, *non loqueris* qui tantæ sum authoritatis vir, & tam studiose pro tua adlaboraui B salute? *An ignoras me habere potestatem crucifigendi te, & dimittendi te?* Quibus verbis arroganter nimis prolatis sese plane Pilatus condemnauit. Si enim hanc habuit potestatem, cur, qui toties innoxium est testatus, non dimisit? Aut si pro suo arbitrio & voluntate potuit aut crucifigere, aut dimittere, quemadmodum sibi his verbis videtur arrogare, cur qui gratificari voluit Iudæis, non sine causæ examinatione Iesum crucifigẽdum tradidit in gratiam Iudæorum? Non enim habuit potestatem vtrumlibet faciendi, qui non pro sua poterat voluntate, sed pro causæ debuit exigentia iudicare. Et vt per vsurpationem & abusum hanc habuerit in alios potestatem, in Christum certè non habuit qui longè erat omni hũ C mana superior potestate & vi. Itaque qui ad omnes suas siluit patienter obiectas criminationes, hanc non ferens tam intollerandam arrogantiam, aperuit modò os suum, idque non solum quò ostenderet quàm odiat omnem superbiam, sed etiam quia hæc arrogantia eleuabat gloriam & causam passionis suæ quæ non in Pilati arbitrio, sed in Dei pendebat dispositione, ordinantis eam ad hominum salutem. Dicit ergo, *Non haberes aduersus me vllam potestatem, nisi tibi datum esset desuper. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet,* In quibus Domini verbis obscuritatem non paruam facit coniunctio rationalis, *propterea*, quia non videtur quomodo id D quod præcedit causa sit & ratio eius quod sequitur. Sunt quidem qui illud, *desuper,* referunt ad imperatoris Romani potestatem, à qua tanquam superiore Pilatus suam habuit potestatem, secũdùm quã acceptionem facilis & cõmodò intelligi potest inter dictas sententias, connexio in hunc modum, Non est Pilate cur de tua in me potestate multum arroganter intumescas. Nam in me nullam haberes, nisi à potestate superiore, imperatoris scilicet cui subes, tibi esset datum. & propterea, quia potestatem scilicet habes superiorem quã times offendere, ideo fit vt tua in me potestate abutendo pecces: tamen grauius te peccant qui me tibi tradiderunt, quia tu quidem quodam humano metu contrahendę offen- E sæ peccas, illi verò mera in me iniuria & obstinata malitia. Verum dictio, *desuper,* magis videtur posita pro è supernis atque à cœlo. Est enim Græcis ἄνωθεν, quã hoc loco sic omnes accipiunt Grçci. At secundùm hanc acceptionem difficilior videtur sententiarũ cõnnexio, ita vt ob id plerique aut aliquid addãt per quod constet connexio, aut dissimulent cõiunctionem, *propterea*, quemadmodum fecit Theophylactus. Si tamen diligenter quis attendat, inueniet conuenientissimum in verbis Domini sensum. Quoniam enim Pilatus & arroganter de se contra Dominum locutus fuit, & magno perculsus timore per

per nouam Iudæorum accusationem, Dominus primùm quidem eius reprimit arrogantiam, & deinde ad id respondet quod illius cruciabat animum & quæ illi fuit causa interrogandi vnde esset. Quod ergo ad primum attinet, dicit, *Non haberes potestatem aduersum me vllam, nisi tibi datum esset desuper*, hoc est, concessum esset aut permissum cœlitus, significare volens se moriturum & peti ex dispositione diuina, non autem quia ille ex suo officio aut authoritate potestatem in se haberet. Nec aliud his verbis significare voluit Pilato Dominus quàm quod comprehendentibus se significauit dicens, *quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus: cùm quotidie vobiscum fuerim docens in templo, non extendistis manus in me. sed hæc erit hora vestra, & potestas tenebrarum.* Ibi enim ne insolescerent Iudæi quasi sua vi superiores Christo facti, significat se non detineri captiuum ab eis, nisi quia eis tunc cœlitus hoc concessum esset. Ex eo autem quod dixit, Pilatum non habere aduersum se potestatem nisi permissiuam, deinde infert quod ad cruciatum animi eius pertinebat, dicens, *propterea*, hoc est, quia ex tuo officio & authoritate qua fungeris nullam habes in me potestatem, sed tantùm ex diuina permissione, ideo etsi tu pecces qui tanquam ex authoritate aduersus me potestatem exerces, tamen *qui me tradidit tibi* populus, *maius peccatum habet* quàm tu, quia ex odio me immerentem, tuæque potestati nequaquam subditum tibi tradidit, author existens omnis quod in me committitur sceleris, teque vel inuitum cogens, vt quasi ex authoritate in me sæuias. Hæc videtur germana verborum Christi intelligentia, secundùm quam patet imprimis Dominum priori sententia non hoc significare voluisse quod dixit Paulus, *Non est potestas à Deo, quæ autem sunt à Deo, ordinata sunt.* Non enim hic significat Dominus, Pilatum potestatem suam authoritatiuam & iudiciariam qua apud Iudęos tum fungebatur, accepisse à Deo, quanquam id secundùm Diui Pauli doctrinam verum esset. Si enim in hoc sensu Dominus dixisset, *non haberes potestatem aduersus me vllam*, &c. itidem de quouis alio dicere poterat, & omnino in genere, *Non haberes potestatem vllam aduersus aliquem, nisi tibi datum esset desuper*, cùm speciale aliquid de se Dominus significare voluerit, dicens, *Non haberes potestatem aduersus me vllam*, &c. Itaque significat Dei permissione nunc potestatem quàm priùs non habebat, factam illi contra se, sed potestatem malam, diabolicam & tenebrarum, de qua dixerat Iudæis, *hæc est hora vestra & potestas tenebrarum*, & qua vtens contra se grauiter peccaret, licet minus quàm illi qui se tradidissent. Proinde ex hoc loco non est quòd quidam improbent Ecclesiasticos debere laicæ potestati esse subiectos, quēadmodum id aliqui hinc astruere sunt conati, quasi hic Christus significauerit se diuina ordinatione, de quali loquitur Diuus Paulus, subiectum fuisse Pilato. Patet secundò ex superiori explicatione verborum Christi ipsum nō solùm ob innocentiam suam asserere Pilatum non habere potestatem aduersum se, cùm sola crimina faciant iudicem habere potestatem aduersus aliquem, sed multò magis quòd superior esset & fortior omni humana potestate. Obseruandum autem in posteriori sententia ex priori illata, quomodo Dominus obliquè tantùm Pilatum peccati notet, timorem quidem eius quem ex noua conceperat Iudæorum declaratione sic confirmans tanquam iustum, vt eundem tamen comparatione peccati aliorum minueret, mansuetudinem suam simul & in iudicando æquitatem hac ratione declarans, cùm tam mitem protulit sententiam contra eum cuius iussu tam dirè immeritò iamiam fuerat tractatus, cùm recens iniuria hominum animos exacerbare soleat contra inferentes iniuriam. Maluit item Dominus peccati in se commissi grauitatem in Iudæos reiicere quàm in Pilatum, eiusque timorem minuere magis voluit quàm augere, grauiter eum terrendo, ne videri posset ambire liberationem, sed sua aliquali excusatione quemadmodum in id quod à Deo decretum erat Pilatum instigans, voluntariè passus agnosceretur. Cæterùm in illo, *qui me tradidit tibi*, aut est synecdoche, vt sit numerus singularis pro plurali positus, aut intelligitur populus, vt sit sensus, Populus qui me tradidit tibi, Iudaicus scilicet, iuxta illud quod dixit suprà Pilatus, *gens tua & pontifices tradiderunt te mihi.* Patet autem ex secunda Domini sententia falsitas assertionis Stoïcorum & quorundam apud nos hæreticorum, qui vetus illud reuocant Stoïcorum paradoxon, dicentes omnia peccata esse paria. Dominus enim dicit Iudæos maius habere peccatum quàm Pilatum, non sunt ergo omnia inter se peccata paria, sed vnum est altero maius. Sequitur apud Ioannem, *Exinde quærebat Pilatus dimittere eum.* Cùm autem etiam priùs Pilatus quæsierit variis modis dimittere Iesum, Diuus Augustinus illud, *exinde*, putat hic non positum pro eo quòd est ex eo tempore, sed pro ex ea causa, ne scilicet haberet peccatum, occidendo innocentem sibi traditum, quamuis minùs peccans quàm Iudæi qui eum illi tradiderant occidendum. *Exinde ergo*, inquit, id est, ideo ne hoc peccatum faceret, non nunc primùm, sed ab initio *quærebat eum dimittere.* Verùm cùm Græcè sit ἐκ τούτου, id est, ex eo, atque in illo subintelligi soleat, tempore, potiùs sic intelligendum est, ex eo tempore magis quærebat omnibus modis absoluere Iesum. Cum enim moneretur obliquè sui peccati, & intelligeret Iesu modestiam & innocentiam, Iudæorumque malitiam, & suam æquitatem non esse reo ignotam, fauens etiam ei eò magis quòd videret ipsum mortis periculo non commoueri, tentabat iam magis quàm priùs omnibus modis, vt aliquo pacto Iesum dimitteret. Id sentientes Iudæi quoniam videbant præsidem negligere crimen iamiam ex lege intentatum, ad priùs crimen redeunt, non simpliciter iam illud proferentes, sed cum in tentatione inimicitiæ Cæsaris, qua maximè sciebant commouendum Pilati animum. Si, inquiunt, hunc absoluis, declaras te non esse amicum Cæsaris Romani, eò quòd non punias pro merito hostes illius. *Omnis enim qui se regem facit, contrarium se ostendit Cæsari. Itaque cum Pilatus audisset hos sermones*, atque ex eis intelligeret periculum sibi esse ne per Iudæorum dilationem Cæsaris amicitiam perdens, sua priuaretur functione, mox mutato suo pro Iesu liberando studio, decreuit Iudæorum odio seruire. Perspexit enim implacabile sacerdotum odium in Iesum, ac mirum populi cum eis consensum, simulque videbat Iesum etsi innocentem, humilem tamen esse & tenuem, sibique deesse vt ab eius nece nihil periculi expectandum esset: cogitabat interim & illud, apud Cęsares multo falsi licet criminis inuidia fuisse periclitatos, iamque sibi videbatur satis adnixus aduersus conspiratos totius gentis primores ac populum, ad vnius hominis humilis tuendam innocentiam.

Proinde vnius hominis vita existimabat lucrifaciendam seditionem tumultus popularis,ac totius gentis & Cæsaris gratiam, dicens in corde suo cum Caipha: Expedit vnum hominem mori pro populo, ne tota gens tumultuetur, & in me insurgat. Qua in re plerique etiam hodie, proh dolor, Pilatum referunt, qui etsi non adeò mali sint, vt statim pro impiorum voluntate iustitiam peruertant, tamen quoniam non firmiter in animum suum induxerunt, non seruire gratiam, sed sic volunt administrare iniustitiam, vt tamē hominum velint retinere ad gratiam, tanquam recto excidunt. Discamus ergo hic auaritiæ quantum sit malum, quæ vt Iudam ad proditionem, ita & ad condemnationem innocentis Pilatum adduxit. Sed rursum videamus quomodo iusto Dei iudicio etiam hic iuxta scripturas impio aduenerit id quod verebatur. Pilatus enim, qui dilationibus Iudæorum falsis meruit excidere ab imperatoris gratia, suoque principatu, meruit occidendo innocentem, talibus dilationibus priuari eo quem conseruare studuit principatu, vt prius diximus ex Iosepho. *Sedit ergo*, inquit Ioannes, *pro tribunali*, locum etiam designans suis nominibus, non tantùm certitudinis historiæ causa, sed etiam quò intelligeremus, quàm conuenienti loco Iesu condemnatio sit lata. Dicebatur autem is locus Græco nomine *lithostrotus*, non, vt quidam corruptè legunt, licostrotus, Hebraicè verò *gabbatha*, non quòd gabbatha idem significet quod lithostrotus, sed quòd idem locus in diuersis linguis diuersa haberet nomina, alia & alia ratione. *Lithostrotus* enim dicebatur, quòd lapide stratus esset. λίτος enim lapidem significat, στρωτὸς autem à verbo στρωννύω, quod est sterno, significat stratum. *Gabbatha* verò dicebatur, eo quod editus esset & altus. Significat enim ea dictio id quod est altum, estque magis Chaldaica quàm Hebraica, quia Hebraicè diceretur Gab. Hic ergo locus conueniebat condemnationi Iesu, vt ea solennis esset & publica, nec quenquam lateret eius innocentia. Quoniam autem nunc primùm Ioannes commemorat Pilatum sedisse pro tribunali, existimat quidam cum Diuo Augustino Matthæum per anticipationē narrasse id quod scripsit de vxore Pilati, quia eam ad maritum misisse scripsit sedente eo pro tribunali. Ad hoc tamen non videtur necessariò confugiendum quia etiam priùs verisimile est Pilatum pro tribunali sedisse, cùm Iudæorum audiret accusationes, & ad eos pro Iesu loqueretur. Cæterùm non satis habuit Ioannes locum diligenter designare, quo Iesu condemnatio facta est, sed & tempus expressit dicens, *Erat autem parasceue pascha hora quasi sexta.* Dicebatur autem apud Iudæos *parasceue*, non solùm is dies qui pascha proximè præcessit, in cuius scilicet vespera edebatur agnus paschalis, sed etiam omni feria sexta cuiusque hebdomadæ, quem nos gentili ritu diem veneris dicimus, eo quod ea die parabantur quæ in die sabbathi ipsi essent ad esum necessaria. *Parasceue* enim Latinis præparatio dicitur. Quod verum esse patet ex eo quod postea dicit Marcus, *quia erat parasceue, quod est ante sabbathum.* Et Lucas, *dies erat parasceues, & sabbathum illucescebat.* Ex eo tamen quod hic dicit Ioannes, *Erat autem parasceue paschæ*, apparet etiam eam diem quæ proximè præcessit pascha, dictam parasceuē, à præparatione agni paschalis quæ tum fiebat, ita vt ea dies, qua Dominus passus est, duplici ratione parasceue dicta sit, quia fuit parasceue paschæ, & parasceue sabbathi. Quare etiam Ioannes potiùs dixit, *parasceue Pascha* quā parasceue sabbathi, mox dicetur. Verùm quæstio est non parua, quomodo Ioannes dicat fuisse horam fermè sextam, quando Pilatus sedit pro tribunali iudicaturus Dominum, cùm Marcus postea dicat fuisse horam tertiam quando crucifixerunt eum. *Erat*, inquit, *hora tertia, & crucifixerunt eum.* In qua quæstione soluenda multùm à diuersis laboratum est. Diuus Augustinus enim duas indicat rationes soluendæ difficultatis, quarum prior est, vt intelligatur Marcus locutus de hora qua Iudæi Dominū crucifixerunt lingua, dicentes, *Crucifige, crucifige eum.* Posterior, vt Ioānes accipiatur locutus non de hora parasceues Iudæorum, sed de hora parasceues Christianorum, qua scilicet verum pascha parabatur, eam parasceuen incipiendo ab hora noctis nona, qua fieri potuit vt in domo Caiphæ Iudæi clamauerint, *Reus est mortis.* Parasceues enim sic inceptæ hora sexta coincidit cū hora diei tertia. Theophylactus in Ioannem scribēs affert aliam rationem expediendæ quæstionis, dicens quosdam eam sic soluere, vt putent apud Ioannem pro litera, γ, quæ tertium significat numerum, errore scriptoris descriptum characterē episemi, ς, qui sextum designat numerum. Literis enim Græci suos numeros designant. Addit & aliam rationem non dissimilem multum à priori ratione ab Diuo Augustino indicata. Euthymius vult id quod apud Marcum dicitur. *Erat autem hora tertia*, non trahendum ad id quod additur, *Et crucifixerunt eum*, sed referendum ad prrincipium eorum quæ passus est à militibus Pilati Saluator. Verùm cùm omnes hæ rationes coactæ nimis videantur, & parum firmæ, simplicior & firmior quærenda est. Sciendum est quod sicut apud Iudæos nox quatuor vigilias, ita dies in quatuor horas seu stationes diuidebatur, quarum prima incipiens à diluculo, durauit vsque ad horam diei tertiam. Secunda incipiens à tertia durauit vsque ad horam diei sextam, dicebaturque hora tertia, eo quòd tertia initium sumpsit. Tertia verò pars incipiens à sexta durauit vsque ad nonam dicebaturque similiter à suo principio hora sexta. Quarta autem incipiens à nona durauit vsque ad solis occasum, dicebaturque hora nona vel vespera. Ad hunc enim modum diem diuidi solitum à Iudæis, & passim eorum literæ, & Parabola quæ de patrefamilias conducente operarios in vineam suā, quæ est Matthæi 20. clarissimè indicat. Illuc enim operarii conducti dicuntur diluculo, hora tertia, hora sexta, hora nona, & item vndecima. Itaque iam pulchrè consentiunt Euangelistæ qui priùs dissentire videbantur. Quòd enim Ioannes ait fuisse ferme horam sextam, cùm Pilatus sedere pro tribunali, satis indicat nondum fuisse horam sextam. Fuit igitur adhuc tertia hora, seu statio secunda, hoc est, ea pars diei quæ est inter horam tertiam & sextam. Nihil igitur mirum, si tum cùm Christus crucifigeretur, nondum fuerit hora sexta, præsertim cùm aliquandiu in cruce pependerit antequam hora sexta fieret, tenebræ orirentur, vt in sequentibus patebit. Re igitur vera Christus à militibus hora tertia crucifixus fuit, quia sexta nondum aduenerat. Et reuera Pilatus hora fermè sexta sedit pro tribunali, quia tertia iam tum maiore ex parte fuerat elapsa. Hanc sententiam etiam passionis historia confirmat, quia in ea nominatim diluculi, tertiæ

D. Augu. lib. 3 de consen. Euang.

tiæ, sextæ & nonæ horarum fit mentio, cùm de reliquis inter illas labentibus omnino taceatur. Quòd autem Ioannes horam dixerit fuisse fermè sextam, & nō potiùs dixerit fuisse tertiam, cum tertia adhuc ad horam aut ampliùs durauerit, in causa est, quia significare voluit tempus illud quo vetus pascha immolari & parari solebat, vt intelligeremus eodem illo tempore aut circiter illud, verum agnum etiam ad cædem paratum, atque veritatem cum suo conuenire typo, ob quam etiam causam videtur potiùs dixisse eam diem fuisse parasceuen paschæ, quàm parasceuen sabbathi. Vt enim priùs indicauimus, variis locis insinuat Ioānes Christum fuisse verum agnum paschalem, atque veritatem cum sua vmbra probè cōuenisse. Cùm ergo tempus appeteret vt iuxta diei festi rationem agnus paschalis immolaretur, Pilatus & Iudæi, diuinæ dispensationi per ignorantiam subseruientes, verum agnum ad necem destinarunt, ille quidem iudicando, isti verò clamoribus suis vrgendo. Cùm autem Pilatus iam videret se necessitate constringi ad condemnandum Iesum, si saluam sibi vellet populi ac Cæsaris gratiam, sedereque pro tribunali ad sententiam pronunciandam, producto foras Iesu, dixit Iudęis, *Ecce rex vester*. Quod plerique eum accipiunt dixisse, irridendo eorum vanam accusationem, vt sit sensus, Ecce eum quem vos dicitis regnum apud vos sibi vendicasse, videte quàm nihil regium præ se ferat, quem contenditis se regem vestrum fecisse. Potest & aliter accipi, ipsum, vt priùs dictū est, voluisse irritare animos Iudæorum, vt abnegato rege se fortiùs obstringerent Cæsari, & ipsis constantiùs illum ad crucem petentibus magis à scelere videretur immunis, vt sit sensus, Ecce eum qui se regem vestrum dixit, & ab aliis dici pertulit. Illi ergo non ferentes illum vocari suum regem, iam tertiò, secundum Ioannem valido clamore petiuerunt ipsum sustolli in crucem, quando & intelligendum accidisse quòd Lucas scribit eos institisse vocibus magnis, postulantes vt crucifigeretur, & inualuisse voces eorum. Tum Pilatus, *Regem*, inquit, *vestrum crucifigam*? siue irridens eos, siue ad negandum ipsum, & extorquendum inuisæ seruitutis publicam professionem prouocans. Itaque sicut ille ambiuit, euenit. Pontifices enim qui præ aliis pertinaci contra Iesum ferebantur odio quò Pilati animum in suas partes inclinarent, responderunt, *Non habemus regem nisi Cæsarem*, Messiam suum, hoc est, regem à Prophetis promissum, multis seculis expectauerant: Cæsaris regnum quo premebantur, miserè oderant, tamen odiis efferati publicè Messiam suum abnegant, & Cæsarem Dominum profitentur. Tanta erat vlciscendi libido, vt sese vltro in inuisam addicerent seruitutem, quò Iesum libertatis autorem extinguerent. Hæc est inuidiæ natura, vt sese in mala multa vltro iniiciat, modò possit desideratæ de alio vindictæ fieri compos. Et sanè iam eis secundùm propriam vocem meritò accidit, vt regem suum quem diu expectauerunt non habeant, sed sub imperatoribus, regibusque atque tyrannis aliarum gentium viuere cogantur tributarii per vniuersum terrarum orbem. His gestis, cùm Pilatus videret se per tam multa & varia nihil proficere, sed quòd quò magis niteretur Iesum liberare, & populum placare, eò magis tumultus fieret in populo, satisfacturus eorum petitioni, priùs tamē rursum aperto testimonio & signi & verbi declarare voluit Christi toties testatam innocentiam, atq; iniusti supplicii crimen & vltionem à se in Iudæos deuoluere. Accepta enim aqua de manu ministri fundentis, abluit manus suas in conspectu omnium, rationem sui facti indicans, dicendo, *Innocens ego sum à sanguine iusti huius*, quasi dicat, Hac ipsa manuum mearum ablutione testatum vobis volo, me non esse authorē mortis & effusionis sanguinis hominis istius iusti, sed innoxium esse & purum à sanguine ipsius, ac proinde sanguinis eius vltionem nolim venire super me & domum meam: vos videritis, qui mortis estis authores, in quorum proinde caput recidet vltio sanguinis innoxii. Hac voce non solùm nō sunt deterriti infelices Iudæi, sed potiùs accensi. Vt enim animum adderent timido præsidi, celeriusque perficeretur negotium, præ nimia cupiditate non aduertentes quid dicerent aut agerent, omnes vna voce clamabant, *Veniat sanguis eius super nos & super filios nostros*. Non negant iusti sanguinem esse de quo Pilatus loquebatur, sed simpliciter sanguinē eius, hoc est, vltionem sanguinis sibi suisq; imprecantur, non sibi tantùm malè precantes, sed & posteris suis: vnde & iusto Dei iudicio sicut Pilati gentilis deprecatione ablata est vltio sanguinis Christi à populo Gentili, ita Iudæorum imprecatione recidit illa in populum Iudaicum. Perseuerat enim vsque in præsentem diem hęc imprecatio super Iudęorum filios & sanguis Domini nō aufertur ab eis. Verumtamen sicut Pilatus vltionis deprecatione, non penitus à se sanguinem Domini auertit (nam & ipse iusto Dei iudicio dignam pertulit vltionem, quia à sanguine Domini non erat, vt videri volebat, innoxius) ita Dei misericordia, quæ clementior fuit in Iudæos quàm ipsi fuerunt in sese, effectum est vt illorum imprecatio non in omnes firmaretur. Multi enim ex eis eorumq; filiis postea per pœnitentiam conuersi sunt ad Dominum. Securitate hac & cautione à Iudæis accepta, Pilatus tandem Iesum, hoc est, Saluatorem, tradidit voluntati eorum. Qua narratione Euangelista indicauit, non legitimè à iudice condemnatum Dominum, sed furori ac gratię populari seruiisse. Iudicis enim non est adiudicare & tradere reum voluntati postulantium, sed pro meritorum causis sententiam supplicii pronunciare. Diligenter autem Euangelistæ non tantùm pœnas & ignominias Christi prosecuti sunt, sed & testimonia innocentiæ eius, quæ à variis accepit, vt magis intelligeremus nobis impendisse quicquid passus est.

DVCITVR AD CRVCEM ET CRVCIFIGITVR.

Matth. 27. Marci 15. Lucæ 23. Ioan. 19. CAPVT CXLIII.

S[d]*Vsceperunt autem Iesum*, [c] *& postquam illuserunt ei, exuerunt eum* † *chlamydem*, *& induerunt eum vestimentis* Δ *eius*, [m] *&* [n] *eduxerunt eum* [c] *vt crucifigerent* [h] *eum*. [d] *Et baiulans sibi crucem, exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè autem Golgotha*. [a] *Exeuntes autem*, [c] *& cùm ducerent eum*, [a] *inuenerunt*, [c] *apprehenderunt*, [b] *& angariauerunt* [b] *prætereuntem* [h] *quempiam* [a] *hominem Cyrenæum*, [a] *nomine* [l] *Simonem*, [b] *venientem de villa*, [b] *patrē Alexandri & Rufi*: [a] *hunc angariauerunt*, [c] *vt tol-*

† *b purpura.* Δ *b o suis* *n a o duxerunt eū b educunt eum.* † *b Simonem.*

[e] vt tolleret crucem eius, [c] & imposuerunt illi crucem portare post Iesum. Sequebatur autem illũ multa turba populi, & mulierum, quæ plangebant & lamentabantur eum. Conuersus autem ad illas Iesus, dixit, Filiæ Hierusalem, nolite flere super me, sed super vosipsas flete, & super filios vestros, quoniam ecce venient dies in quibus dicent, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt: tunc incipiẽt dicere montibus, Cadite super nos, & collibus, Operite nos. Quia si in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? Ducebantur autem & alij duo nequam cum eo, vt interficerentur. [b] Et perducunt illum, [a] & venerunt [c] in locum [a] qui dicitur [e] Golgotha, quod est [b] interpretatum Caluariæ locus, † & dederunt ei vinum [b] myrrhatum [e] bibere' [a] cum felle mistum. Et cùm gustasset, noluit bibere, [b] & non accepit. [c] Et postquam venerũt in locum, qui vocatur Caluariæ, △ [k] ibi' crucifixerunt eum: [o] & [a] tunc [b] crucifigunt [m] cum eo [d] alios [m] duos [p] latrones [d] hinc & hinc, † [l] vnum à dextris & △ alterum' à sinistris [b] eius, [d] medium autem Iesum. [h] Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est. [d] Scripsit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem. [a] Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam. [o] Et erat [h] titulus [b] causæ eius [o] inscriptus' [c] super eum litteris Græcis, & Latinis, & Hebraicis, [f] Hic est [g] Iesus [d] Nazarenus, [p] Rex Iudæorum. [d] Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt, quia prope ciuitatẽ erat locus vbi crucifixus est Iesus. Et erat scriptum Hebraicè, Græcè, & Latinè. Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum, Noli scribere, Rex Iudæorum: sed quia ipse dixit, Rex sum Iudæorum. Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi. [c] Iesus autem dicebat, Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt. Milites ergo † cum crucifixissent eum, [d] acceperunt vestimenta eius (& fecerunt quatuor partes, vnicuiq; militi partem) & tunicam. △ [l] Diuidentes verò vestimenta eius miserunt sortes [b] super eis, quis quid tolleret. [d] Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Dixerunt ergo adinuicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit. † [g] Vt scriptura impleretur, dicens'. [a] per Prophetam dicentem, △ [g] Partiti sunt vestimenta mea sibi: & in vestem meã miserunt sortem. [d] Et milites quidem hæc fecerunt. [a] Et sedentes seruabant eum. [b] Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eũ. † [e] Prætereuntes autem' blasphemabant eum mouentes capita sua, & dicentes, Vah, qui destruis tẽplum Dei, & in △ tribus diebus' [a] illud [e] reædificas, saluum fac' temetipsum, [b] descendens de cruce, [a] si filius Dei es, descẽde de cruce. [c] Et stabat populus expectans. Et deridebant eũ principes cum eis. [e] Similiter [enim] & † principes sacerdotum' [b] illudentes ad alterutrum [c] cum scribis [a] senioribus [l] △ dicebãt, [e] Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. [a] Si [b] Christus [c] Rex Israël [a] est, [c] descendat nunc de cruce, [b] vt videamus & credamus [a] & credemus ei: [e] se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus [b]. Confidit in Deo, liberet nũc eum si vult. Dixit enim, Quia filius Dei sum. [c] Illudebant autem ei & milites accedentes, & acetum offerẽtes ei dicentes, Si tu es Rex Iudæorum saluum te fac. [a] Idipsum autem & [a] latrones [e] qui crucifixi erant cum eo † improperabant' ei [c]. Vnus △ [enim'] de his qui pendebãt latronibus, blasphemabat eũ, dicens, Si tu es Christus, saluum fac teipsum, & nos. Respondens autem alter, increpabat eum dicẽs, Neque tu times Deum quòd in eadem damnatione es? Et nos quidem iustè nam digna factis recipimus, hic verò nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum, Domine memento mei cum veneris in regnum tuum. Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, Hodie mecum eris in paradiso. [d] Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ & Maria Magdalene. Cùm vidisset ergo Iesus matrem, & discipulum stantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus, Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua, Et ex illa hora accepit eam discipulus in suam. [e] Erat autem ferè hora sexta, [h] & [e] facta hora sexta' tenebræ factæ sunt † super vniuersam' terram, vsque △ in' horam nonam. [c] Et obscuratus est Sol, [e] Et circa horam nonam' † exclamauit' Iesus voce magna dicens, △ Eli, Eli' lamma sabachtani, quod est' [b] interpretatum, [e] Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? † Quidam autẽ illic stantes, & audientes dicebant, [b] Ecce [e] Eliam vocat [a] iste, [d] Postea sciens Iesus quia omnia iam consummata sunt, vt consummaretur scriptura, dicit, Sitio. Vas ergo erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto, hysopo circumponentes, obtulerunt ori eius, † [a] Continuò [enim] [c] currens * vnus [a] ex eis acceptam △ [e] spongiã impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere', [b] dicẽs, Sinite, videamus si veniat Elias ad deponendum eum. [e] Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias liberans eum. [d] Cùm ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est. [l] Iesus autem [a] iterum [f] clamans' voce magna [c] ait, Pater in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens, [b] emissa voce magna, [d] & inclinato capite † [p] tradidit spiritum'. [l] Et [a] ecce, [l] velum templi scissum est [c] mediũ △ [e] in duas partes' à summo vsq; deorsum, a & terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerũt in sanctam ciuitatem & apparuerunt multis. [h] Videns [l] autem Centurio' [b] qui ex aduerso stabat; [c] quod factũ fuerat, [b] quia sic clamans expirasset, [c] glorificauit Deum, † [h] dicens', [c] Verè hic homo iustus erat, verè hic homo filius Dei erat. a Et qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terræ motu & his quæ fiebant timuerũt valde, dicentes, Verè filius Dei erat iste. [c] Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua, reuertebantur. [e] Erant autem a ibi [b] & [e] mulieres a multæ [c] de longè b aspicientes, a quæ secutæ erant Iesum à Galilæa ministrantes ei, [e] inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi b minoris, c & Ioseph mater, & a mater filiorum Zebedæi, b Salome, quæ cùm esset in Galilæa sequebantur eum, & ministrabant ei, & aliæ multæ, quæ simul cum eo ascenderant Hierosolymam. [c] Stabant autem omnes noti eius à longè, & mulieres quæ secutæ eum erant à Galilæa hæc videntes.

Cyreneum e Simonem Cyrenensem.
† b & dabant ei bibere vinũ
△ d vbi a crucifixi sunt eum eo duo latrones.
† a vnus & vnus.
△ b o aliũ
e Erat autem & o. superscriptio scripta.
d erat autem scriptum.
† a postquã autẽ crucifixerunt eum.
b & crucifigentes eũ
△ e diuiserunt vestimẽta eius, mittentes sortem.
† a impleretur quod dictum est
△ o diuiserunt sibi o. super.
† b & prætereuntes.
△ a o. triduo.
ll a o salua
† b o summi sacerdotes.
△ c dicentes.
† b o conuitiabantur.
△ autem
ll o. a sexta autem hora.
† b per totam.
c. in vniuersam.
△ a o ad b hora nona.
† c. clamauit.
△ b Eloi Eloi.
ll a hoc est
† b Et quidam de circunstantibus.
† a Et continuo.
* b autem
△ b & impleuit spongiam aceto circumponensque ca

lamo, potũ dabant ei.
ll b Et clamans Iesus.
† a emisit spiritum.
b expirauit.
△ b o in duo
ll a Centurio autem
† b Ait.

SUSCEPERUNT AUTEM IESUM, & ET POSTQUAM ILLUSERUNT EI EXIVERUNT, &c.] Continentur hoc capite duæ nouissimæ passionis Christi partes. Sexta enim complectitur ignominiosam Christi ad crucem eductionẽ, crucis baiulationem, præter alia myrrhati vini oblationem. Septima veri eiusdem crucifixionem & quæcunque in cruce pendenti acciderunt. Itaque cùm Pilatus adiudicasset fieri petitionem Iudæorũ, milites ipsius susceperunt Iesum antequam sibi traditum (verbum enim, *susceperunt*, referendum est non ad Iudæos, sed ad milites Pilati, qui, vt patet in sequentibus, crucifixerunt Dominum) & primùm exuentes eum chlamydem, ad maiorem ignominiã induerunt eum vestimentis, quò ab omnibus in via meliùs agnosceretur. Coronam capiti non dicuntur ademisse, vt intelligi possit eam ad maiorẽ item ignominiam relictam in capite, quam verisimile est altiùs impressam fuisse quàm vt eximi cõmode potuerit. Hinc sic indutum suis vestibus, educunt ad crucifigendum. Reuocandum hic in memoriam quàm frequenter Dominus post nouissimam cœnã de loco ad locum profectus sit, quámque miserabiliter huc illucque circunductus sit atque pertractus. Inuenire enim licet secundùm numerum septem partium passionis eius, septem etiam eius itinera & profectiones. Primo enim è domo vbi cœna paschalis peracta fuit, profectus est ad locum orationis per torrentem Cedron, secundùm animam tristitia repletus & angore. Secundò, captus & ligatus pertractus est ad domum Annę. Hinc ad domum Caiphæ, à quo ad Pilati prætorium deducitur, vnde ad Herodem mittitur, qui eum rursum Pilato remisit, è cuius nouissimè domo crucifigendus ducitur ad montem Caluariæ. Verisimile autem inter ducendum huc illucque, varia Dominum verbera præter multa sannarum genera accepisse, atque tot quot ad occidendum quemlibet hominem possent sufficere. Ad augmentum non tantùm ignominiæ, sed etiam pœnæ Christi fecit, quòd ei ad crucifixionem exeunti propriam imposuerunt crucem. Hanc enim ferre militibus non libuit, Iudæis verò execrandum etiam erat eam attingere, ob maledictionem crucifixorum, quæ est Deuteronom. 21. Imponunt ergo eam humeris Domini ad maiorem eius ignominiam, sicut hodie furibus suspendio addictis funis quo sunt suspendendi circa collum iniicitur. Itaque vt habet Ioannes, *baiulans sibi crucem*, quã lubenter nostri causa in se suscepit, *exiuit in eum, qui dicitur, Caluariæ locum. Grande* (inquit Diuus Augustinus) *spectaculum, sed si spectet impietas, grande ludibrium, si pietas, grande mysterium. Si spectet impietas, grande ignominiæ documentum, si pietas, grande fidei munimentum.* Si spectet impietas, ridet regem pro virga regni, lignum sui portare supplicii, si pietas, videt regem baiulantem lignum ad semetipsum figendum, quod fixurus fuerat etiam in frontibus regum, in eo spernendus oculis impiorum, in quo erant gloriatura corda sanctorum. Portauit crucem quia Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, vnde *languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.* Portauit crucem tanquam virgam regiam, qua percussurus deuicturus esset humani generis hostem, impletumque in eo illud Isaiæ, *Factus est principatus super humerum eius.* Præcessit huius typus in veteri testamento, dum Isaac vnigenitus Abrahę ex Sara filius portauit suis humeris ligna in oblationem suiipsius, pergens secundùm voluntatem patris ad montem à Deo ad hoc electum, vt est Genesis vigesimo secundo. Impletum est modo quod prædixit Isaias, *Sicut ouis ad occisionem ducetur.* Et illud, *Ego quasi agnus mansuetus qui portatur ad victimam.* Non est autem ei quod Ioannes dicit Christum baiulasse sibi crucem, contrarium quod alii tres referunt Euangelistæ, crucem impositam Simoni cuidam Cyrenensi portantem post Iesum. Vtrumque enim intelligẽdum est factum successiue. Nec dubitandum vter prior crucem portarit, Christus, an Simon. Nam ex Euangelistarum narratione manifestè patet, Dominum eam prius gestasse ac deinde in via ipsam impositam Simoni. Ioannes enim dicit, *baiulans sibi crucem exiuit.* In ipso ergo egressu crucem gestauit. Lucas verò dicit, *Cùm ducerent eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem venientem de villa, & imposuerunt ei crucem portare post Iesum*: vnde patet, in via nunc inuentum, ac tum crucem ab humeris Iesu impositam illi. Nam ex illis etiam verbis satis manifestum est, Simonem non simul gestasse cum Christo, quemadmodum tamen nostri pictores frequenter expimũt, quia dicitur, *imposuerunt ei crucem.* Vt autem crucem à Iesu ablatam imponerent homini illi obiter inuento, in causa verisimiliter fuit, quod viderent Iesum iam debiliorem esse, quàm vt ligno molem portare posset, maximè cùm Iudæi vrgerent ad accelerandam eius crucifixionem. Imposuerunt ergo eum homini vili & extraneo obiter in via inuento, quoniam eam pro Iesu nemo dignabatur portare. At hæc omnia diuina dispositione illis nescientibus cum grandi gesta sunt mysterio, ob quod innuendum, dubium est tam accurate Euangelistas hæc commemorasse. Quòd enim priùs Dominus, & deinde post ipsum alius crucem portet, significat crucem Domini etiam ab aliis post Dominum portandam, neque in illius tantum humeros crucem qua salui fiamus reiiciendam, sed seruandum nobis illud quod prius toties dixit, *Qui vult venire post me, tollat crucem suam, & sequatur me.* Non Iudæus est qui crucem portat, sed alienigena & peregrinus, Cyrenensis nimirum. Id significat crucem Domini à gentili potissimùm populo suscipiendam & portãdam. Iudæis satis dira quidem cruce imposita, sed non Christi, hoc est, quæ esset saluti. Simon dicebatur cui crux Domini imposita fuit, quod si interpretetur, sonat obedientem, quia gentilis populus & fideles quique per obedientiam Christi crucem suscipiunt ferendam: ignominiam saluatoris suam ducentes gloriam & salutem. Quòd autem de villa egrediens Simon crucem portat post Iesum, significat gentilem populum paganis & agrestibus ritibus derelictis, vestigia Dominicæ passionis lubenter amplexurum. Quòd milites militari insolentia ipsum *angariauerunt*, hoc est, adegerunt & coëgerunt portare crucem, recte intelligimus significare fideles crucem Domini naturali quadam auersione abhorrere, eam tamen ipsos vim sibi facientes obediendo Deo suscipere. Aut quòd persecutores Christi vim essent fidelibus illaturi, ac planè coacturi vt crucem ac passionem quam prædicabãt imitarentur. Dicitur autem à Marco hic Simon pater fuisse Alexandri & Rufi non tantum ob certitudinem historię, sed multò magis ob gloriam horum filiorum, quos verisimile est fuisse discipulos Christi satis fidelibus notos, quibus magna hæc fuit

Christi septem itinera. · *D. August.* · *Isaia 53.* · *Isaia 9.* · *Isaiæ 53.* · *Ierem. 11.* · *Matth. 8.*

fuit apud fideles gloria, quòd eorum pater Dominicam suis humeris gestauerat crucem, quamtumuis id infidelibus videbatur ignominiosum. Sed & patrem hunc verisimile est Christum, saltem post ea, in domum suam per fidem recepisse, atque ob id in gloriam eius tam studiosè Euangelistas nomen eius expressisse, qui violentia militum, salutis & gloriæ fuerat occasio. Quosdam enim necessitas adigit ad amplectendam crucem Iesu, verùm hæc est felix necessitas quæ ad salutem propellit. Non autem solùm Simonis huius sequela mystica fuit, sed & turbæ mulierumque, quibus subiicit Lucas dicens, *Sequebatur autem illum multa turba populi ac mulierum, quæ plangebant & lamentabantur eum.* Insinuabat enim hoc secundùm Theophylactum quòd magna multitudo etiam Iudæorum post crucem creditura esset in Christum, sed potissimũ ex vulgo, principibus Iudæorum constanter ipsum persequentibus. Sequebatur autem Dominum multa turba populi ac mulierum, lamentantium non solùm pro humano affectu, quo quoslibet male affectos deploramus (non enim dicuntur mulieres lamentatæ latrones duos qui simul ducebantur cum Iesu) sed multò magis quòd grato quodam affectu commoueretur hæc turba tam lugubri spectaculo eius, cuius non tantùm innocentiam, sed etiam beneficentiam toties erant experti: vnde hæc lamentatio turbæ accessit ad alia superius habita innocentiæ Iesu testimonia, tãquam testimonium omnium maximum ad maiorem principum Iudæorum condemnationem. *Conuersus autem ad illas Iesus, dixit, Nolite flere super me,* non quod fletum earum planè damnauerit, cùm is ex pio profectus esset affectu, qui & propriam matrem iuxta crucem ad fletum impulit, cùm iuxta Simonis vaticinium gladius doloris illius pertrãsiuit animam, sed quòd fletus ille ex ignorantia causæ passionis Iesu proficisceretur. Putabant enim eum cùm esset innocens, pati ex infirmitate & impotentia, quasi non posset se à violentis militum subtrahere manibus, nesciebant illum voluntariè pro hominum salute mortem subire. Itaque se, tanquam infirmum & impotentem non vult defleri, sed nec tãquam planè miserum, vt cui temporalis illa miseria cessura mox esset in magnum lucrum & gloriam. Illas vult super seipsas flere ob summam eis imminentem, propter iniustam hanc necem, miseriam, quam effugere nequaquam possent: vnde dicit, *sed super vosipsas flete, & super filios vestros,* super quos scilicet ventura est secundùm vestram imprecationem sanguinis mei vltio. Deinde his verbis non absolutè hanc deplorationem mulierem super se prohibere voluit Dominus, sed tantùm quod maiorem haberent deplorandi super seipsas causam significare, vt sit sensus, Nolite tam propter me, quam propter vosipsas deflere iniustam mortem meam, vt quæ vobis extremum exterminium, mihi verò summam paritura sit gloriam. Malè ergo ex hoc loco quidam colligunt, fidelibus Christi mortem non esse lugendam contra receptum ab Apostolorum temporibus morem, quo & quotannis semel vna ante pascha hebdomada, & per singulas hebdomadas, vno die, quem Veneris dicimus, memoriam Dominicæ passionis lugubriter fideles renouant, qui hoc suo luctu secundùm naturalis pietatis exigentiam suo redemptori condolent, atque secundùm rectæ rationis dictamen deplorant peccata hominum fuisse causam tam diræ mortis Christi, & secundùm Christi præceptum conformantur Domino pro ipsis passo, vt decet membra conformari suo capiti. Quare non immeritò à quibusdam damnatum est quod hoc loco quidam in paraphrasibus non discretè satis scripsit in hunc modum, Iesus autem qui suam mortem non lugubrem, sed gloriosam esse voluit, nec eam deplorari voluit, sed adorari, vt quæ sponte pro salute totius mundi suscipiebatur, compescuit illarum indecoram lamentationem. Magis ex hoc loco colligendum, fidelibus mortem Christi magis esse deplorandam propter infideles & impios, quibus ea mors maioris erit occasio condẽnationis, quàm propter ipsum Christum, cui mors sua feliciter cessit. Exprimit autem Dominus causam cur super seipsas potiùs flere deberent filiæ Hierusalem, vatem etiam se exhibens in mediis calamitatibus & doctorem. *Quia* inquit, *ecce venient dies, in quibus* contrarium *dicent* homines quàm modò consueuerunt dicere. Nunc enim dicunt maledictas steriles, maledictos ventres qui non genuerunt: tunc verò dicent *beatas steriles, & quæ nunquam genuerunt,* siue quia tunc matres cocturæ sint per magnam inopiam filios suos, vt, felicius sit non habere filios, quam habere: siue potiùs quia materna viscera grauius cruciantur in malis liberorum, quam in propriis, & filiorum calamitas augmentum erit calamitatis maternæ: aut etiam quia per filios impedientur matres sibi fuga consulere. Ideo enim suprà dixit Dominus, cùm de hac Iudæorum loqueretur etiam calamitate, *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.* Quò autem magnitudinem calamitatis Iudæis obuenturæ significaret Dominus, subiecit ex Osea, *Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, & collibus, operite nos,* qui significatur, Iudæos præ calamitatis magnitudine ac ineuitabilitate & quæsituros abditissima terræ loca in quibus lateant, & desideraturos mortem quæ ab eis fugiet. Simili modo & Ioannes ex Osea citat istud in Apocalyp. capite 6. significare volens calamitatem superuenturam impiis in nouissimo die. Certè Iosephus testatur, Iudæos insistentibus sibi Romanis, certatim cauernas montium, colliumque petiisse speluncas. Addit Dominus confirmationem prædictæ calamitatis Iudaicæ pulchra vsus parabola, quæ argumento à maiore ad minus rem confirmat. *Quia,* inquit, *si in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?* Vbi suppositum verbi, *faciunt,* aut est simpliciter, homines, vt sit generalis hic sensus, Si in viridi ligno hæc fiunt, diriora Dei permissione & iussu fient in arido. Aut suppositum est, milites Romani, vt significet ipsos milites in Iudaico populo grauiter seuituros qui in se innocentem tantopere sæuiebant. Lignum viride & humidum se vocat, quòd diuina gratia plenus semper vireret, & fructum salutaris doctrinæ bonorumque operum proferret, iuxta id quod dicitur Psal. 1. Lignum aridum Iudaïcum vocit populum, propterea quòd diuina gratia destitutus, velut sterilis esset arbor & palmes infœcundus, nulli rei vtilis quàm igni ad combustionẽ, vnde in eius typum ante aliquot dies maledicta arbor exaruerat. Timenda autem nobis meritò hæc sententia, cogitandumque quanta sit de impiis ob eorum peccata sumenda vltio, quando ob hominum peccata tam dira vnicum suum filium Deus pati voluit. Simili sententia & Petrus terret ex Prouerbiis dicẽs, *Si iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt?*

Osea 10. 1. Pet. 4

Sequun-

Sequuntur apud Euangelistas adhuc tria ad ignominiam & passionem Christi pertinentia, quæ ante crucifixionem ei sunt irrogata. Primùm est, quod vt habet Lucas, *ducebantur cum eo etiam alij duo nequam, vt interficerentur.* Itaque non solùm in ipsa crucifixione sed & in ipsa ductione ad crucem impleta est scriptura Isaiæ quàm postea citat Marcus, *Et cum iniquis putatus est.* Verisimile autem morem fuisse vt pridie paschæ, aut circa paschæ, aliásve festiuitates, cùm multa ex omnibus locis Hierosolymam confluxisset hominum congregatio malefici insigniores in crucem subleuarentur, vt essent exempli causa multis spectaculo: quemadmodum apud nos in plerisque ciuitatibus fieri solet, cùm ob causam aliquam conuentus exterorum ibi fiunt: atque hac de causa nunc factum, vt cum Domino crucifigerentur & ad crucem ducerentur hi duo nequam: quamquam etiam istud videri possit accidisse ex petitione Iudæorum, quibus gratificari iam statuerat Pilatus, vt nomen Iesu magis denigraretur, omniumque animi ab eo magis alienarentur. Secundum est, quòd perductus sit Dominus crucifigendus in locum maleficis crucifigendis deputatum, qui dictus est Hebraicè, hoc est, lingua qua tum Hebræi, hoc est, Iudæi vtebantur, *Golgotha*, quod significat cranium, siue caluariam, ob eius volubilem rotunditatem, à verbo Galal, quod voluere significat & circumire. Non est autem ea dictio purè Hebraica, sed Chaldaica magis, aut Syriaca, vt etiam D. Hieronymus testatur in interpretatione nominum Hebraicorum in Matthæum. Nam secundùm veram Hebræorum linguam dicitur Gulgoleth: verum Iudæi desierunt pura Hebræa lingua vti, postquam in Babylonem trãslati sunt, vnde redeuntes, Chaldaismum secum detulerunt, quo tamen vtentes idiomate Hebraicè loqui dicebãtur, quoniam ea tunc Hebræorum erat lingua, nec multum à puto diuersa Hebraismo. Mendosè tamen in Græcis & Latinis codicibus legi videtur Golgotha, per simplex l, cùm legendum potiùs sit per duplex l, Golgotha. Nam sic caluariam Chaldaica vocat lingua, atque sic in vetustis exemplaribus Latinis se inuenisse testatur quidam. Caluariam autem quidam putant hunc locum dictum, ob sepultum ibi Adamum, eiusque caluariam ibi repertam. Sic enim post Origenem habet Theophylact. Traditio Ecclesiastica est, quia prior Iudæa, postquam eiectus fuit homo ex paradiso, domicilium ibi habuit in solatium bonorum quæ in paradiso, terra ei data illa quæ omnium aliarum esset optima & pinguissima. Homines igitur qui tunc habuerunt pro miraculo caluariam mortui depilatam, in loco illo habitantes inde eum nominauerunt, & post diluuium fama hæc à Noë in omnes diuulgata est. Vnde & Dominus vbi fons mortis, illic moritur vt illum siccet. Sequitur hanc sententiam D. Hieronymus ex aliorum tamen magis opinione quàm sua. Sic enim habet in epist. Paulæ ad Marcellam, In hac vrbe (nempe Hierusalem) imò in hoc loco & habitasse dicitur & mortuus esse Adam. Vnde & locus in quo crucifixus est Dominus noster, Caluaria appellatur, scilicet, quòd ibi sit anti[illegible] hominis Caluaria condita: vt secundus Adam[illegible] sanguis Christi de cruce stillans, primi Adam & iacentis protoplasti peccata dilueret, & tunc ille sermo Apostoli compleretur, *Excitare qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.* Meminit huius & in hunc Apostoli locum scribens in epistol. ad Ephesios. Epiphanius quoque prolixiùs hanc tradit sententiam libr. 3. contra hæreticos in fine. Hanc tamen traditionem tanquam fabulam, mulcẽdis auribus populi excogitatam iure reiicit idem Diuus Hieronymus hic scribens in Matthæum, aliam reddens rationem veriorem huius nomenclaturæ, nempe quòd sicut apud nos, ita & extra vrbem & foras portam loca erant in quibus truncabantur capita damnatorum, quæ ob id Caluariæ sumpsere nomen. Nam, vt ille inquit, si quispiam contendere velit ideo ibi Dominum crucifixum, vt sanguis ipsius super Adæ tumulum distillaret, interrogemus eum, quare & hi duo latrones crucifixi sunt cum illo. Adam verò sepultum putat iuxta Hebron, quia Iosue 14. legimus, *Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* Locum ergo hoc suo nomine tam accuratè expresserũt Euangelistæ, vt intelligamus ignominiam quam Iudæi etiam hac in parte Domino intulerunt, quámque Dominus nostri causa in se suscipere dignatus est, reputatus etiam hac parte cum iniquis. Vt autem fidelibus cætera omnia ignominiæ Christi mysterium in se continent & gloriam, ita & quæ modò dicta sunt, quòd cum latronibus ductus est ad crucem, quodque ad locum maleficorum deductus est. Ideò enim tanquam nocens cum nocentibus ad nocentium locum ductus est crucifigendus, vt nos nocentes liberaret, veniens in similitudinem carnis peccati, vt de peccato damnaret peccatum in carne. Ideò in maledicto terræ loco crucifigi voluit, vt maledictam terram in opere Adami primi suo sanctificaret sanguine. In Hierusalem occidi non conueniebat, sed extra portam, ne videretur seipsum tantùm pro Iudæis sacrificium obtulisse, pro quibus ibi in templo quotidie sacrificabatur, imò quò significaretur sui corporis sacrificium non prodesse iis qui adhuc à legalibus penderent sacrificiis. Hoc enim mysterium Diuus Paulus intelligit in eo quòd extra portam passus fuit Dominus, addens & figuram veteris testamenti, qua id fuit delineatũ: Sic enim scribit ad Hebræos, *Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Quo significat Dominum ob id extra portam Hierusalem passum, quò insinuaretur ipsius sacrificium alterius esse generis quàm ea quæ intra portas Hierusalem offerebantur, neque posse legis obseruatores huius noui sacrificii esse participes, atque id per ea sacrificia præfiguratum fuisse, quæ maximè veri sacrificii typus fuerunt. Tertium ignominiæ genus Christo ante crucem illatum, fuit quòd ei dederunt potandum, *vinum myrratum*, vt habet Marcus, aut, vt habet Matthæus, *vinum cum felle mixtum*, apud quem pro vino Græci ferè habent acetum. Sed probabile est, scriptorem aliquem pro, οἶνον, quod vinum significat, scripsisse, ὄξος, quod significat acetum, cùm inter eas dictiones magna sit affinitas, idque fecisse siue quòd postea aceti oblati Domino in cruce pendenti fiat mentio, siue quòd prophetia quàm hac sua narratione verisimile est Matthæum voluisse innuere impletam nunc fuisse, aceti faciat mentionem & fellis, non autem vini. Dicitur enim apud Prophetam, *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Vinum apud Matthæum legunt omnes Latini. Cæterùm quòd Marcus quidem dicit

Marc. 15. Ephes. 5. Iosu. 14. Hebr. vlt. Psalm. 68.

Euthym. Theophyl. dicit, *vinum myrrhatum.* Matthæus verò, *vinum cum felle mixtum,* variè soluitur. Euthymius enim, sicut & Theophyl. existimat vtrumque à diuersis oblatum *Cùm enim* (inquit Theophyla. in Marcum) *nulla apud illos disciplina fuerit, alii alia offerbeant, & alius quidem acetum & fel, alius autem vinum myrrhatum* D. Augu. Diuus Augustinus duos alios conciliandi Euangelistas indicat modos. Dicit enim fieri potuisse vt vinum Christo oblatum & myrrha & felle fuerit mixtum quò esset amarius. Aut Matthæum fel posuisse pro amaritudine, vt ob id myrrhatum vinum, cùm sit amarissimum, dici possit vinum felle mixtum. Quam Theophyl. posteriorem rationem etiam Theophyla. non tacuit. *Fortasse,* inquit, *& vinum acetosum erat, & amara myrrha: & hinc conueniunt quod dicit ille myrratum vinum alius dicat acetum cum felle.* Nam & vinum acetum dici potest, quia acetosum, & myrrha fel, quia amara. Hanc rationem ob id crediderim probabiliorem esse, quòd videri possit Matthæum fellis fecisse mẽtionem, quò significaret, impletam eam quæ modò posita est prophetiam, quæ fellis meminit. Notandum ergo Domino datum potum in loco Caluariæ, vt patet ex Matthæo & Marco, qui vtriusque sigillatim meminerunt, videturque plane ex eis non eundem vtrobique fuisse potum. Datus enim ei fuit potus, cùm iam venisset in Caluariæ locum, antequam crucifigeretur, isque dicitur ab Euangelistis his fuisse vinum amarum myrrha vel felle mixtum. Datus rursum ei iam in cruce pendenti, cùm clamasset, *Eli, Eli, &c,* &, *Sitio,* isque dicitur non ab his tantum, sed & Ioanne ac Luca fuisse simpliciter acetum. Itaque priori loco impleta est prior prophetiæ pars, quæ habet, *Dederunt in escam meam fel:* posteriore verò loco posterior pars, quæ habet, *Et in siti mea potauerunt me aceto.* Priori loco obtulerunt ei vinum ex more qui & h[illegible] seru[illegible]ur, quo morituris vinum proponitur, vt animus illis addatur, iuxta consilium Sapientis, Proue. vl. *Date sicheram merentibus, & vinum his qui amaro sunt animo.* Sed ex insolentia militum, aut potiùs ex malitia Iudæorum vinum hoc felle, hoc est, amara myrrha mixtum fuit & corruptum, ita vt conquerendo dicere potuerit Dominus non tantùm illud quod ex Dauide positum est, *Dederunt in escam meam fel,* sed & illud, *Ego te plantaui vineam electam, quomodo ergo conuersa es mihi in prauum vitis aliena?* Ierem. 2. Et illud ex cantico Moysi, Deut. 33. *De vinea Sodomorum vinea eorum, & de suburbanis Gomorrhæ: Vua eorum, vua fellis, & botrus amarißimus. Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile.* Quòd autem Matthæus quidem dicit, *cùm gustasset noluit bibere.* Marcus verò, *& non accepit:* id quidam in argumentum trahunt quò probent aliud fuisse vinum de quo Marcus, & aliud de quo Matthæus: & hoc quidem Dominum gustasse, illud verò non. At secundùm Theophyla. & D. August. magis dicendum quod Marcus dicit, *& non accepit,* nihil aliud significare voluerit quàm quod dicit Matthæus, *noluit bibere.* Gustauit enim, sed non bibit, nec accepit, sic vt intra se illud mitteret. Quæ res etiã ipsa non caruit mysterio. Significatum est enim, secundùm Diuum Hieronymum quòd gustauerit quidem pro nobis mortis amaritudinem sibi à Iudæis propinatam, sed quòd ab ea non fuerit detentus resurgens tertia die. Significatum item, quod deinceps odíturus esset vinum Iudaïcum, quod illis productura esset synagogæ vitis, à qua cum *expectaret dulces vuas, fecit labruscas,* vt est Isaiæ 5. Isaia 5. Iam cùm discipulis biberat de dulci calice noui testamenti, seque non bibiturum de fructu vitis asseruit, donec illud biberet nouum in regno Dei. Meritò ergo amarum Iudæorum recusat vinum, nos suo facto docens, post perceptam Euangelicæ gloriæ dulcedinem, non bibendum amarum carnalis legis aut huius mundi vinum: Psalm. 6[illegible] etiamsi illud gustare nonnunquam cogamur, vt cum ipsi aliquando nouum vinum possimus bibere in regno Dei.

ET POSTQVAM VENERVNT IN LOCVM QVI VOCATVR CAL, &c. Sequitur iam septima, eaque nouissim[a] ac præcipua Dominicæ passionis pars, vt quæ ei[us] crucifixionem ac mortem ignominiosam simul & amarissimam continet, & pleraque opprobria atque conuitia. *Postquã ergo venerunt in Caluariæ locum, vbi crucifixerunt eum,* manus scilicet & pedes clauis affigentes ligno. Vbi Christianæ menti expendendum relinquitur quantam nunc & ignominiam & pœnam Dominus pro nobis pertulerit, quãdo vestibus spoliatus, nudus super lignum crucis iniectus est, & in tam tenero corpore tam diras manuum pedumque (in quibus vt est neruorum maximus concursus, vtque sensus tactus maxime viget ita maximus est pœnæ sensus) confixiones perpessus est non sine omnium membrorum & neruorum crudeli acerbaque extensione, ita vt bene apud prophetam dicat, pœnæ suæ acerbitatem pulchrè insinuans, *Foderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea.* Psalm. 21. Et quidem Iudæi instanter ipsum crucifigi voluerunt, nec alio genere mortis mori voluerunt quàm in cruce, eo quòd illud mortis genus erat omnium ignominiosissimũ, quo afficiebantur tantùm hi qui valde erant facinorosi, eratque id & gentibus & Iudæis summe execrandum eò quòd in lege maledictus diceretur omnis qui in ligno pẽderet. Itaque sperabant hoc mortis genere bonam Iesu mem[oria]m apud omnes abolendam, omniumque anim[os] ab eo alienandos. Vnde in eorum persona dicitur, *Morte turpißima condemnemus eum:* &, *Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium, & nomen eius non memoretur amplius.* Sapient. 2. Ierem. 11. Quo loco per panem Tertullianus & alii veteres intelligunt corpus Domini, quod ipse in Euangelio vocat panem, vt significetur illis verbis lignum crucis iniiciendum corpori eius. Vnde Tertul. libr. aduersus Iudæos. Verùm aliud spectauit in hoc mortis genere diuina sapientia, quæ hoc genere pro salute hominũ Christum mori ab initio prudenter valde & salubriter decreuerat, Iudæorum peruerso animo mirè vtens ad perfectionem salutaris sui decreti. Primò enim hoc genus mortis [no]stræ redemptioni ideò erat accommodum, [quia] conueniebat vt sicut per lignum venerat peccatum ita & per lignum veniret redemptio, & qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur. Cur conueniebat Christum crucifigi. Vnde canit Ecclesia in quodam hymno, *Hoc opus nostræ salutis ordo depoposcerat, multiformis proditoris ars vt artem falleret & medelam ferret inde hostis vnde læserat.* Et ipse sponsus hanc insinuans in Canticis rationem, dicit suę sponsæ, *Sub arbore malo suscitaui te ibi corrupta est mater tua, ibi violata est genitrix tuo.* Cant. 8. Itaque sicut fructu promi vetiti quem ab arbore decerpsit Adam, perditum est genus humanum: ita fructu benedicto vteri virginalis, quem ab arbore crucis per fidem decerpimus, & per sacramenta, reparatum est genus humanum, satisfactumque ex hac ratione iustitiæ diuinæ, dum quod ab arbore inique sustulit

primus

primus Adam, secundus Adam in arbore restituit, A sinendo se affigi ligno, ita vt & hoc nomine dicere possit illud Psalmi, *Quæ non rapui tunc exoluebam.* (Psalm. 68) Secundò, hoc mortis genus erat conueniens, vt tanto esset copiosior satisfactio & propitiatio, quãto ipsum mortis genus erat & ignominiosius & acerbius, vt sic & charitas Dei ac Christi insignissimè erga homines commendaretur, & hominum in Deum fiducia confirmaretur perseueranter. Cùm enim videmus ignominiosissimum simul & acerbissimum supplicium pro nobis, ex patris voluntate filium Dei pertulisse, intelligimus maximam esse Dei patris & Christi erga nos charitatem, quódque de eius benignitate nobis non sit diffidendum, etiam post multa repetitis vicibus commissa pec- B cata. Hinc canit Propheta, *Propter legem tuam sustinui te Domine, apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio.* (Psal. 129.) Adde his quòd ex ipsa supplicii acerbitate non tantùm intelligimus misericordiæ diuinæ ac propitiationis Christi abundantiam, sed & iustitiæ diuinæ seueritatem, quæ talem pro peccatis hominum exegit satisfactionem, vt id intelligentes magis peccatum detestemur, magisque illud fugere discamus. Tertiò, conueniens fuit hoc mortis genus, vt quò fuit Christi mors ignominiosior secundùm mundum, eò magis virtus Dei & efficacia mortis eius mundo innotesceret, dum qui tam ignominiosam pertulit mortem, totum ad se tamen orbem, mundo licet omnibus modis reclamante, C pertraxit. Quàm rationem insinuans Paulus, ait, *Quoniam Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes.* (1. Cor. 1.) Et mox postea. *Quòd infirmum est Dei fortius est hominibus, & quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.* (Ibidem.) Itaque hac ratione Iudæorum conatus & expectatio frustrata est, dum per hoc quo se nomen Christi maximè putabant obscuraturos, Deus illud maxime fecit illustre. Conuenientissima ergo fuit hæc mors & diabolo superando & fidelibus erigendis, & Iudæis confutandis. Prima harum trium rationum, Dei nobis contra diabolum callidam prudentiam: secunda, eius erga peccatores misericordirm, & contra peccatum iustitiam: terra illius cõtra mundum Christi gloriæ obsistentem declarat D potentiam. Sunt præterea & aliæ rationes quibus ostendere licet cõuenientiam huius supplicii etiam ex scripturis. Conueniebat enim ipsum tali mortis genere mori, quæ cum sanguinis fieret effusione, quia illius sanguis nobis erat in peccatorum ablutionem & viuificum animæ potum necessarius: nec tamen conueniebat vt caput ei amputaretur sicut Ioanni, aut vt medius secaretur, sicut Isaiæ: sed corpus eius integrum & indiuisum seruãdum erat, tum quòd sic eius congruebat integritati, tum ob resurrectionis eius fidem meliùs astruendam, & itẽ ne fieret occasio volentibus Ecclesiam diuidere, quæ vnum est cum Christo corpus. Conueniebat E ergo crucis supplicium, in quo sic eius sanguis totus est effusus, vt tamen nulla fieret corporis sectio atque diuisio in diuersas partes. Conueniebat item eius in crucem subleuatio, sacrificio quod in cruce est peractum: quæ enim Deo offeruntur, sursum attolluntur. Rursum quoniam in cruce subleuatus fuit à terra Dominus, docuit affectus nostros ad se a terra tollendos, quoniam expansis pependit manibus, significauit se paratam ad suscipiendum & amplexandum omnes ad se confugientes, vnde has rationes insinuans Dominus, *Ego*, inquit, *cùm exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* (Ioan. 6.) Rursum dum in cruce vnus pependit, confixus clauis, docuit nos sic sibi commori debere, vt ita mortali isto corpore viuentes, configamus carnem nostram clauis timoris diuini, ita vt non obediamus concupiscentiis eius. Vnde mysterium hoc in cruce Christi intelligens Diuus Paulus: *Qui*, inquit, *sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis eius.* (Galat. 5.) Itaque supplicium crucis non solùm accommodissimum erat debitæ satisfactioni peragendæ, sed etiam exemplo relinquendo nobis ad conformãdum nos Christo. Idem Diuus Paulus ad Galatas & aliam indicat crucis susceptæ rationem: *Christus*, inquit, *nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum (quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno) vt benedictio Abrahæ fieret in gentibus.* (Galat. 3.) Postremò, conueniebat redemptori nostro crucis supplicium, quia ipsa crux conueniens est vniuersali mortis Christi efficaciæ designandæ. Ipsa enim transuersalis crucis latitudine significatum est, mortis eius efficaciam latissimè se atque per totum extendere mundum. Ipsa verò in altum porrecta longitudine terram contingente, cœlosque respiciente, significatum est mortis eius efficaciam non in terram tantùm pertingere, sed & in cœlos, quoniam per ipsum, vt habet Paulus, instaurata sunt omnia quæ in cœlis sunt & quæ in terra. *Complacuit*, inquit, *Deo per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt.* (Coloss. 1.) Omitto quod per quadruplicem mensuram quæ in Domini inuenitur cruce, variæ nobis virtutes sint commendatæ, vt annotauit aliquot locis Diuus Augustinus qui libro de gratia veteris & noui testamenti sic habet, Non frustra tale genus mortis eligit, vt latitudinis, & altitudinis, & longitudinis, & profunditatis, de quibus Apostolus Paulus loquitur magister existeret, Nam latitudo est in eo ligno quod transuersum desuper figitur: hoc ad bona opera pertinet, quia ibi extenduntur manus. Longitudo in eo quod ab ipso ligno vsque ad terram conspicuum est. Ibi enim quodammodo statur, hoc est, persistitur & perseueratur quod longanimitati attribuitur. Altitudo in ea ligni parte quæ ab illa quæ transuersa figitur, sursum versus relinquitur, hoc est, ad caput crucifixi, quia bene sperantium superna expectatio est. Iam verò illuc ex ligno quod fixum occultatur, vnde totum illud exurgit, signat profunditatem gratuitæ gratiæ. Hæc ille. Quoniam itaque supplicium crucis tam variis modis conueniens fuit nostræ redemptioni, variis etiam in veteri testamento est præfiguratum typis. Præfigurauit enim salutiferum crucis lignum, arca illa lignea, per quam in diluuio Noë cum suis seruatus est, cæteris omnibus qui extra eam erant pereuntibus. (Gen. 6.) Rursum virga illa Moysi, per quam post varia in Ægypto patrata miracula Israelitæ liberati sunt, diuiso per eam mari rubro, per quod transeuntes saluati sunt. (Exod. 4.) Item lignum illud, quod cùm à Deo sibi ostensum Moyses misisset in aquas amaras, versæ sunt in dulcedinem, vt legitur Exod. 15. Crucis autem figuram & situm adumbrauit signum sanguinis agni paschalis positi in postibus domus & superliminari, per quod signum ab Angelo percutiẽte saluati sunt Israelitæ. (Exod. 12.) Item expansio manuum Moysi, quando Iosue pugnauit contra Amalec. (Exod. 17.) Omnium autem apertissimè crucis typum prætulit serpentis ænei super lignum exaltatio in deserto, per cuius aspectum sanati sunt quotquot à viuis percussi (Num. 21.)

Leuit. 14. percussi fuerant serpentibus: Eiusdem item nō prætermittēda figura fuit lignum cedrinum cum hysopo coccoque bis tincto, quibus intinctis in sanguine animalis immolati aspergebantur qui mundandi erant in veteri lege. Lignum enim cedrinum, lignum crucis figurabat, Hysopus Christi corpus, coccusque bis tinctus quo hysopus alligata fuit ligno cedrino Christi charitatem, quæ ipsum fixit in cruce. Vnde mysterium illius vmbræ intelligens propheta regius, & in ipsam veritatem respiciens. *Asperges*, inquit, *me Domine hysopo, & mundabor.* Psalm. 50. Intelligunt quoque vetustissimi patres crucem Dominicam rectè in quibusdam scripturæ locis indicatam, vt cùm dicitur in Cantico Abacuc, *Cornua in manibus eius.* Abac. 3. Et in Psalmis, *Salua me de ore leonis, & à cordibus vnicornium humilitatem meam.* Psalm. 21. Per cornua enim has aliisque quibusdam locis Tertul. lib. aduersus Iudæos, intelligit apices crucis, per quam dæmones ventilauit Dominus, sibique subegit vniuersum mundum. Crucem item significatam intelligunt patres per signum Thau, quo signati non sunt, iubentur occidi: signati verò seruari præcipiuntur. Antiquis enim Hebræorum literis, teste D. Hieronym. quo, vt item ait, Samaritani suo tempore adhuc vtebantur, extrema Thau litera, crucis habet similitudinem, sicut eam habet nunc apud Græcos litera T, quæ & ipsa eis Thau dicitur. Vnde & Apocal. 7. & 9. præcipitur Angelis ne noceant signatis signo Dei in frontibus suis, quibus locis verisimile est Ioannem imitatum Ezechielis locum, Ezech. 9. & respexisse in signum crucis quo se in frontibus suis notare consueuerunt à temporibus Apostolorum Christiani. De ligno crucis sic scribit Nissenus in sermone de sancto baptismate. *Lignum crucis omnibus hominibus salutare est, cùm sit pars, vt audio, arboris vilis, contemptiorisq́; quam aliæ multæ sint.*

TVNC CRVCIFIGVNT CVM EO DVOS ALIOS LATRONES, HINC, &c.] Matthæus & Marcus post crucifixum Dominum commemorant primùm vestimenta diuisa, tum titulum scriptum, deinde latrones crucifixos. Lucas autem primùm latrones, postea vestes, tertiò titulum narrat. Ioannes verò primùm latrones, deinde tituli inscriptionem, ac postremùm vestium describit diuisionem. Itaque quoniam non licuit in Concordia omnium sequi ordinem in trium istorum cōmemoratione, eum secuti sumus quem in Ioanne deprehendimus, non solùm quia postremus scripsisse, & de aliorum scriptis iudicasse fertur, sed etiam qui & aliàs fere debitum seruat ordinē, & ordo ab eo hic seruatus rerum naturæ est maximè consentaneus. Primùm ergo ad maiorem ignominiam Christi, *crucifixi sunt cum eo duo illi latrones*, qui cum eo educti fuerant, sic tamen, vt medium Iesum inter illos penderent, quò non solùm cum facinorosis reputaretur, sed inter eos maximè facinorosus haberetur. Verùm contra intentionem & voluntatem Iudæorum res hæc ad maiorem Christi cessit gloriā, primùm quia hac ratione impletum est quod de eo dixit Isaias, Isaia 53. *Cùm iniquis reputatus est.* Reputatus autem cum iniquis qui iniquus non erat, meruit iniquos in se credentes, ipsorum liberare, iniquitate. Secundò, quia hac ratione magis claruit innocentia Christi, & virtus crucis eius, quàm si solus fuisset crucifixus, dum is qui cum aliis tam ignominiosè fuit crucifixus, solus tamen per vniuersum orbem clarificatus est. Postremum, dum inter duos maleficos medius pendet innocens Christus, designatum est omnem hu-

A mani generis vniuersitatem ad participandam passionis eius efficaciā vocatam esse, ipsumque ad hoc venisse in medio hominum, qui omnes peccato erant obnoxii, vt sua innocentia omnes sanctificaret discretionem tamen ipsum facturum inter fidelem populum qui cum latrone qui à dextris erat, Christi gratiam implorat, & infidelem qui cum altero à sinistris existente Christum blasphemat, & hunc quidem à sinistris, illum verò à dextris collocaturum. Vnde Diuus Leo in sermone de passione Domini: D. Leo. *Duo*, inquit, *latrones, vnus ad dexteram, & alius ad sinistram crucifiguntur, vt in ipsa patibuli specie monstraretur illa quæ in iudicio ipsius omnium hominum est fienda discretio.* Ita semper quod in Christo impiis est ignominia, piis est mysterium & gloria, quemadmod[um] B & in eo quod sequitur de titulo scripto à Pila[to li]cet considerare. Ludibrii enim causa videtur Pilatus titulum, hunc, hoc est, inscriptionem causæ ob quam crucifixus, erat, capiti eius affixisse, exprobrans, scilicet ei affectationem regni apud Iudæos, atque significans ob hanc illum a se crucifixū. Quare & Cæsaris erga se ambiuit beneuolentiam, vt cuius imperium apud Iudæos contra vsurpatores tueretur, & Iudæorum vltus est contra se instantiam & comminationem, qua significabant se illum delaturos apud Cæsarem, tanquam illius partes non satis defendentem si Iesum dimisisset. Dum enim cum scripsit Regem Iudæorum, nec scripturam hāc C mutare voluit ad pontificum preces, videri potest hoc nomine ignominia quadam Iudæos aspergere voluisse, qui hoc nomine ipsum ad innocentis cædem coegerant. Ignominia enim Iudaïci nominis erat regem Iudæorum pendere in cruce, quasi vana esset eorum de suo rege prædicatio & expectatio. Et hæc quidem videtur fuisse Pilati intentio. Cæterùm diuina dispositione, etiam hæc res per Pilatum gesta ad Christi pertinuit gloriam, passionisque eius mysterium. Hac enim ratione, rursum Deus per impium veritati testimonium perhibuit veramq́; causam insinuauit crucifixionis Iesu. Non enim ea erat causa quam videri & scribi volebant Iudæi, nempe quia ipse dixerat se regem esse Iudæorum, D cùm verè non esset, sed quia, vt scripsit Pilatus, rex erat Iudæorum. Quia enim is verè erat, ideò secundùm scripturas mori debuit in cruce, vt hoste humani generis per mortem superato, regnare inciperet super eos qui verè sunt Iudæi, hoc est, qui per fidem confiterentur ipsum. Iudæi enim nomen sanat confitentem. Itaque titulus est Pilati iudicio ignominiosus, piis est gloriosus, à quibus agnoscitur titulus triumphalis, magis exornans caput Iesu veri pontificis, quam lamina illa aurea, habens in se scriptum ineffabile nomen Dei, ornabat caput pontificis veteris legis. Quem titulum crucis Christi non corrumpendum sicut Iudæi desiderauerunt plerique patres intelligunt prędictum, cùm in titulo quorundam Psalmorum dicitur, Ne disperdas in E tituli inscriptione. Vnde bene Deo disponēte, cùm Iudæi instarent pro mutanda inscriptione, respondit Pilatus, *Quod scripsi, scripsi*: hoc est, quod scripsi, scriptum haberi volo nec immutabo. Qua in re etiam aliud iam tegebatur mysterium. Dum enim Pilatus gentilis Iesum regem scripsit Iudæorum, quem pro rege Iudæi agnoscere recusauerunt, illud iam tum etsi imprudens præludebat futurum, vt saluti feri nominis professio, quàm falsò dicti Iudæi abnegarent, ad gentes credulas, hoc est, ad veros Iudæos demigraret. *Scripsit autem titulum Pilatus,*

tribus

tribus linguis, *Hebraicè, Græcè, & Latinè*, vt causa crucifixionis Iesu ab omnibus qui tum Hierusalem cõuenerant posset agnosci. Cõuenerant enim ibi tum non solùm Hebræi, sed & Græci plerique & Latini proselytæ. Diuinitus verò hac ratione significatum est, omnium interesse vt cognoscant Iesum Nazarenum regem Iudæorum crucifixum esse, ipsumque tanquam totius orbis regem, ab omnibus prędicandum regem Iudęorum, iuxta illud Pauli, *Omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.* Tres enim illæ linguæ, præcipuæ sunt totius orbis linguæ, maximè receptæ, maximeque excultæ, & quibus vera sapientia maximè est in literis prodita: quæ linguæ præter naturalem suum ornatum & excellentiam etiam hinc non parum acceperunt decoris, quòd solæ omnium sint in cruce Domini dedicatæ, vt ob id meritò his tribus maximè vtatur Ecclesia in scripturis sanctis legendis & conseruandis, vt quæ ad has sint aptiores, & præ aliis in cruce sanctificatæ. His tribus linguis putat Onuphrius Euangelia descripta esse, qui sicut cum aliis multis Matthæum putat Hebraicè scripsisse, ita Marcum asserit Romæ scripsisse Latinè, Lucam autem & Ioannem in Græcia Græcè. Vtitur & ob id etiam Latina Ecclesia inter canendum omnibus his tribus linguis, potissimùm in officio sacræ missæ quæ Dominicæ passionis est realis repræsentatio. Nam ex Hebræa lingua habet Amen, Alleluia & Osanna: ex Græca, Kyrie eleyson, & Christe eleison. Inscriptionem tituli Euangelistæ non eisdem commemorant verbis. Marcus enim tantùm habet, *Rex Iudæorum*: Lucas, *Hic est rex Iudæorum*: Matthæus, *Hic est Iesus rex Iudæorum.* Ioannes: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum.* Ioannem autem, qui postremus scripsit, & crucifixioni Dominicę interfuit, ita scripsisse, sicut à Pilato scriptum fuit, titulus ille ostendit qui cum parte crucis Domini Romæ seruatur. Proinde dicendum alios Euangelistas non verba descripta annumerare, sed tantùm sensum exprimere voluisse, atque illud in quo cardo inscriptionis causæ consistit, appellationem scilicet regis Iudæorum. Bene autem sunt tituli huius expendenda verba. Prima enim dictio, quæ proprium est Christi nomen, cùm significet saluatorem, triumphi eius totam in se includit rationem: reliquæ verò dictiones indicant ipsum verè esse, quod dicitur, nempe saluatorem, & quare, nimirum quia *Nazarenus*, hoc est, floridus & germinans, & quia *rex Iudæorum.* Per integritatem enim suam & regalem potestatem est, *Iesus*, hoc est, saluator mundi.

Philip. 2.

IESVS AVTEM DICEBAT, PATER DIMITTE ILLIS: NON ENIM, &c.] Illi quidem ipsum crucifigebant, Iesus verò, absolutissimum patientiæ & charitatis exemplar, pro crucifixoribus suis orauit, declarans se magis illorum causa dolere quàm sua, illorumq; malum magis ipsum angere quàm suum. Adimpleuit nunc quod de eo vaticinatus est Isaias dicens, *Et pro transgressoribus rogauit*, Iam in ara crucis sacrificium offerens patri verum egit pontificem cuius est, vt habet Paulus, *orare pro populi sui ignorantia.* Iam significauit propter quid crucifigi voluit, nimirum ad deprecandum & impetrandum peccatoribus veniam. Iam ipso opere insigniter pręstitit, nobisque faciendum suo facto docuit, quod priùs sermone docuerat, dicens, *Orate pro persequentibus vos. Pater*, inquit, *dimitte illis.* Causamque addit cur dimittere conueniat. *Non enim sciunt quid faciunt.* Nesciunt se Dei crucifigere filium, verumq; Iudæorum regem. *Si enim*, inquit Paulus, *cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Et Petrus, *Scio*, inquit, *quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.* Nesciebant etiam quid facerent, quia ignorantes Dei perfecerunt prędestinationem, hominumq; cooperabantur saluti, Ignorantia hæc de qua Dominus loquitur, cùm fuerit crassa & culpabilis, peccatum quidem illorum non in totum sustulit, sed tamen ex magna parte diminuit, & veniale fecit, cùm alioqui si sciẽtes filium Dei crucifixissent, peccatum eorum, vtpote in Spiritum sanctum commissum, irremissibile fuisset. Cæterùm quanquam hæc Domini oratio nõ in omnibus fuit Iudæis efficax, eo quòd plerique per suam obstinationem remissione se fecerint indignos, quæ non potest nisi à pœnitẽtibus obtineri, fuit tamen in multis efficax. Eius enim virtute credẽdum post ascensionem Domini ad vnam & alteram Petri prædicationem tam multa Iudæorũ millia conuersa ad Dominum, & consecuta suorum remissionem peccatorum. Eius item virtute Deus pater tanto tempore vindictam distulit Iudæorum, expectans interim eos ad pœnitentiam. Imitatus est Christi exemplum & Stephanus, qui & ipse cùm lapidibus Iudæorum obrueretur, positis genibus orauit, dicens, *Domine ne statuas illis hoc peccatum.* Imitatus est & Iacobus frater Domini, qui referente D. Hieronymo in lib. de script. eccle. cùm præcipitatus de pinna templi, confractis cruribus, adhuc semiuiuus, tendens ad cœlum manus dicebat, *Domine ignosce illis, quod enim faciunt, nesciunt.* Nec dubium quin hoc Domini facto plerique etiam alii commoti sint semper omnibus sæculis ad faciendum quod præceptum est de orãdo pro inimicis, vt hinc agnoscere liceat duplicem fructum huius orationis Christi.

Isaia 53. Hebr. 9. Luc. 6. 1 Cor. 2. Act. 3. Act. 7.

MILITES ERGO CVM CRVCIFIXISSENT EVM, ACCEPERVNT, &c.] Tertia hîc describitur ignominiæ species, quæ Domino post crucifixionem est irrogata. Magna enim fuit ignominia, vestibus omnibus detractis, Dominum nudum pẽdere in cruce coram tanta multitudine, eundemque coram videre vestes suas diuidi, atque super eas mitti sortes, & à militibus vendicari, quasi nulla esset vlterioris vitæ reliqua spes. Quod ipsum verisimile est milites non solùm per inexplebilem auaritiam, quę in talibus esse solet, fecisse, sed etiam per ludibrium quoddam & per lasciuiam, subsannantes quasi preciosa essent regis vestimenta, vt habent Theophylactus & Euthymius. At rursum vt istud impiis est ignominia & ludibriũ, ita in hoc pii agnoscunt Christi gloriam, suamque salutem ac fidei mysterium. Ad Christi enim hoc pertinuit gloriam, quoniam hac ratione perfectum est illis ignorantibus quod de eo prædixit scriptura, ad cuius etiam gloriã facit quod nec hæc quidem, quæ minuta videntur, de eo siluit scriptura. Hac ergo de causa omnes Euangelistæ factum hoc commemorauerunt. Et cùm reliqui Euãgelistæ simpliciter illud & indistinctè narrauerint, tantùm dicentes quòd vestimenta sint diuisa, quodque sortem miserint, Ioannes qui post alios scripsit, manifestiùs & distinctiùs de hac re scripsit, quò scripturæ testimonium indicaret clarissimè huic facto quadrare. Dicit ergo sic milites diuisisse vestimenta, vt fecerint quatuor partes, vnicuique militi vnam assignãtes partem, vnde intelligere primò licet quatuor fuisse milites qui Dominum crucifixerunt. Intelligere licet secundò, diuisionem vestimentorum non sic factam, vt vnicuique militi vna sit data vestis quem-

quemadmodum videntur intellexisse, qui hinc colligunt quinque fuisse Domino vestimenta, quatuor scilicet militibus quatuor diuisa, & quintum tunicam inconsutilem. Dicit enim Ioannes explicans vestimentorum diuisionem, milites fecisse quatuor partes, vt intelligendum sit vnũ vestem in quatuor diuisam partes, cùm Iudæorum vestes quatuor necessariò habuerint partes, vt nostræ fere habent. Præcipitur enim Deut. 22. vt Iudæi assuant fimbrias per quatuor angulos palliorum. Dicit præterea Ioãnes tunicam quandam eos accepisse, quæ inconsutilis fuerit, desuper contexta per totum. Vbi pro, desuper Græci habent, ἐν τῶν ἄνωθεν, hoc est ex summo aut ex superioribus, vt significetur eam è superiori parte textilem fuisse per vniuersum vsque deorsum, hoc est totam fuisse textam, nec aliqua ex parte fuisse consutam. De hac ergo dicit milites dixisse, *Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit*, sicque impletum aperte & distinctè ostẽdit quod dicitur, *Partiti sunt vestimenta mea sibi, & in vestem meam miserunt sortem*: priori militum facto insinuans impletã priorem prophetiæ partem, posteriori verò posteriorem. Ex Marco tamen apparet milites misisse etiam sortes super vestimentorum diuisorum partibus, vt per sortes agnoscerẽt quam quis partem tollere deberet. Dicit enim, *Diuidentes verò vestimenta eius, miserunt sortes super eis, quis quid tolleret*. Pertinuit & ad nostram salutem atque redemptionis mysterium, hæc vestimentorum Christi ablatio atque partitio. Nudus enim in cruce bene pependit, quia nudus in paradiso peccauit Adam: nudusque in cruce pendẽs sicut nudus in paradiso peccauit Adam: sua ignominiosa nuditate, abstulit ab Adam eiusque posteritate ignominiam nuditatis, in quam per peccatum genus humanum inciderat: suorumque vestimentorum amissione, amissas nobis innocẽtiæ & immortalitatis acquisiuit vestes. Nudus in cruce pendens, atque sic hostem nostrum deuincens: docuit nos sic demum [illegible]timè hostẽ nostrum superaturos, si omnibus re[illegible]ctis superuacaneis rebus per huiusmodi nuditatẽ, expeditos nos redderemus ad congrediendum cum illo. Quadripartita vestium diuisio, quadripartitam significat Ecclesiam, hoc est, Ecclesiam quatuor mundi terminos replentem. Inconsutilis verò & indiuisa, refert Ecclesiæ eiusdẽ vniuersalitatem & vnitatem, quam frustra semper scindere conati sunt hæretici, à cuius etiam forte excluduntur hæretici, quia forte prouenit, vt eam vnus possideret. De tunica autem hac sic scribit Euthymius, *Hanc tunicam à traditione patrum accepimus, opus fuisse Dei matris, à superioribus partibus contextam, veluti sunt apud nos capitis aut pedum hyemalia operimenta. Vnde commode de ea loquuntur allegoricè, qui dicunt, solum id quod à matre Domini sumptum est corpus, desuper fuisse contextum, hoc est, à cœlo coaptatam sibi habuisse diuinitatẽ, vel à Deo fuisse in rerum natura productum, & non à semine humano*. Hęc ille. Idem reiecta illorum sententia, qui colligunt quinque fuisse Domino vestes, non improbabiliter coniectando dicit, tria fuisse vniuersa eius vestimẽta, atque vnum fuisse tunicam copori applicatam in modum subuculæ, illudque fuisse tunicam inconsutilem: alterum autem, quo super primum vestiebatur, & tertium, exterius indumentum. Præter tunicam enim illam textilẽ fuisse Christo plura vestimenta, satis patet ex Ioanne, qui pluraliter dicit vestimẽta Christi à militibus diuisam partes, tunica incõsutili seruata indiuisa. Nec est quòd quis miretur quomodo Christus plures iam inueniatur possidere tunicas, cùm Apostolis legem dederit ne duas possiderent tunicas. Nam, vt ibi dictum est, nõ prohibuit Dominus plures habere vestes, sed plures vnius generis, vt plures tunicas eiusdẽ generis, plura pallia, quæ mutare possint pro tempore. Porrò Matthæus etiam aliud militum circa Dominum factum narrat, dicens eos sedentes seruasse Dominũ, ne scilicet quis tolleret eum, quod & ipsum in Christi cessit gloriam: tum quia illud arguit ipsorum metũ ex conscientiæ remorsu profectũ: tum quia illa ratione subtracta est Iudæis ansa calũniandi prædicationem resurrectionis Christi, quem alioqui dicere potuissent viuum è cruce sublatum à discipulis.

Psalm. 21. | Euthym.

PRÆTEREVNTES AVTEM, BLASPHEMABANT EVM, MOVENTES, &c.] Quartum deinceps describitur ignominiæ genus, quod crucifixo Domino sannis & irrisionibus variis est illatum, quibus passio Domini mirè est aucta [illegible] exacerbata, ac Iudæorum impietas insigniter d[illegible]latata. Grauissimum enim est & intolerandum [illegible]iam improperies & subsannationũ verba audire, cùm quis magnis aliquibus afficitur malis: estque extremę inhumanitatis, ei qui etiã iuste affligitur, aliam superaddere per subsannationes & conuitia afflictionem. Itaque in Christo iam completum est illud Psalmi, *Quem tu percussisti persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*. Cæterùm à quatuor hominũ generibus irrisiones & improperia modo pertulit Dominus. Pertulit enim ea imprimis à Iudæis prætereuntibus, qui, vt habent Euangelistæ *blasphemabãt eum*, hoc est, maledicebant & cõuitiabantur ei, in signum lætitiæ & irrisionis *mouentes capita sua, & dicentes, Vah qui destruis templum Dei, & in tribus diebus illud reædificas, salua teipsum [illegible] de cruce. Si filius Dei es, descende de cruce*. In quibus verbis obseruãdum quam sibi semper similis diabolus, quamque semper ad casum solicitet. Si quidem vt priùs in deserto dixerat *Si filius Dei es, mitte te deorsum*, ita nunc per Iudæorum ora dixit, *Si filius Dei es, descende de cruce*. Verùm maligna & peruersa hæc erat suggestio, sicut illa. Non enim quia filius Dei erat, descendere debuit de cruce, sed contà potiùs ob id in cruce manere vsque ad mortem, vt sua morte mortem nostram superaret, impleretque quod dictum est apud Oseam, *Ero mors tua, ô mors*. Nec descensu è cruce declarare debuit se filium Dei, sed ascensu è sepulcro, qui magis Dei cõuenit filio, maioremque declarat potestatẽ. Obseruandum item quam diligenter hæc omnia Prophetæ prædixerint, quamque conuenienter Euangelistę sua narratione insinuauerint hæc gesta cũ prophetarum consentire prædictionibus. Motionem enim capitis sæpe prædicit Psalmista, simul & irrisionem Christi. In eius enim persona dicit, *Ego factus sum opprobrium illis, viderunt me, mouerunt capita sua*. Irrisionem per interiectionem *Vah*, inquit Psalmista dicẽs, *Dilatauerunt super me os suum, dixerunt, Euge, euge, viderunt oculi nostri*: vbi pro euge, Hebræi habent Heah, pro quo Latini dicunt *Vah*. Rursum in persona Domini dicitur, *Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominũ & abiectio plebis. Omnes videntes me, deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput*. Quo loco verba quę subiiciuntur dicta à derisoribus, inueniuntur in sequentibus secundùm narrationem Matthæi, dicta à principibus sacerdotum, scribis & senioribus. Sequitur enim, *Sperauit in Domino, eripiat eum, saluum faciat eum, quoniam vult eum*. Matthæus autem scribit

Psalm. 68. | Matth. 4. | Oseæ 13. | Psal. 108. | Psalm 34. | Psal. 21.

eos

eos dixisse, *Confidit in Deo, liberet nunc eum, si vult.* Vbi notandum Græcis non tantum esse, *si vult*, sed εἰ θέλει αὐτὸν, id est, si vult eum, sicut in Psalmo, cuius vaticinium his suis verbis nescii impleuerunt. Et est his locis verbum, velle, positum, vt sæpe in scripturis ex phrasi Hebræa, pro diligere, ita vt sensus sit, liberet nunc eum, si diligit eum. Alioqui secundùm nostram lectionem, conuitium videbatur non in Christum modò, sed & in Deum recidere quasi exprobrare Deo voluerint impotentiam saluandi. Secundi ergo generis irrisores fuerunt principes sacerdotum cum scribis & senioribus, qui non ad Christū, sed ad alterutrum, hoc est, de sese mutuò referuntur locuti de illo, qui impotentiam saluandi seipsum exprobrant Domino, non simpliciter sed cum comparatione potentiæ ipsius in saluando alios. Maius B enim vituperium est, si quis alios saluauit, se non possit saluare. *Alios ergo, inquiunt, saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.* At his ipsis seipsos egregie cōfutant verbis. Si enim alios saluos fecit, non debuit ergo tanquam malefactor puniri, sed tanquam benefactor laudari. Si alios saluos fecit, potuit vtique & seipsum facere saluum, sed seipsum saluum non fecit quomodo illi volebant, non quia non potuit, sed quia non voluit. Non voluit autem, vt & se & alios verè saluos faceret. Nobis ergo contra Iudæos dicendum, Alios saluos facere voluit, & idem seipsum non voluit facere saluum. Adiiciunt & exprobrationem regalis nominis, in illius comprobatio- C nem descensum è cruce postulantes, ac sic fidem se illi habituros promittentes, *Si*, inquiunt, *Christus est, & rex Israël, descendat nunc de cruce, vt videamus, & credamus ei.* In quibus verbis rursum dupliciter inueniuntur reprehensione digni. Primùm enim nunquam audierant, nusquam didicerant descensurum è cruce ostendere Christum & regem Israel. Vnde Diuus Leo papa in sermone quodam de passione Domini eleganter sic insultat Iudæis: de quo erroris fonte Iudæi talium blasphemiarum venena potastis? Quis vobis magister tradidit, quæ doctrina persuasit, quò illum regem Israel, illum Dei filium credere deberetis, qui se aut crucifigi non sineret, aut à crucifixione clauorum liberum corpus excuteret? Non hoc D vobis legis testimonia, non Prophetarum ora cecinerunt. Nunquid legistis Dominus descēdit de cruce: sed legistis, Dominus regnauit à ligno. Secundò, falsò arguuntur fidem promittere descendenti de cruce, cùm credere noluerint ei, quod illo lōge erat maius, & filio Dei atque Messiæ conuenientius, exhibenti, cùm à morte resurrexit. Quid enim, inquit Hieronymus, plus est, de cruce adhuc viuentem descēdere, an de sepulcro mortuum resurgere? Resurrexit, & non credidistis, ergo etiam si de cruce descēderet, non crederetis. Duplici exprobrationi prædictæ adiiciunt tertiā exprobrationē Iudæi in Deum, quasi illa vana fuerit & præsumpta. *Cōfidit*, inquit, *in Deo, liberet nunc eum si diligit eum* (quemadmodum ipse E de se asseruit.) *Dixit enim, filius Dei sum.* In qua exprobratione rursum dupliciter sunt reprǣhēdendi. Primò, quia illud exprobrare videntur, vnde quisque maximè est laudandus, ita vt in eos quadret illud Psalmistæ, *Consilium inopis confudistis, quoniam Dominus spes eius est.* Secundò, quòd liberationem è malis volunt necessariò consequi rectā in Deo fiduciam, & Dei erga afflictos dilectionem, cùm prophetæ & iusti plerique permissi sint à Deo violenta ab impiis affici morte. Vnde Diuus Chrysostomus, O, inquit,

Psalm. 13

insani scelestique homines, an prophetæ non erant Prophetę & iusti quos occidistis iusti nō erant, quoniam eos Deus à periculis non eripuit? imò verò erant etiam si à vobis iniuria vexabātur. Quid igitur huic amentiæ vestræ excogitari potest æquale? Nam si existimatis, quod illorum apud vos propter pericula nomen periit, sed erant prophetæ quamuis torquerentur, multo magis non debebatis in hoc scādalizari, qui & rebus semper & verbis falsam hanc repulit opinionem. Hęc ille. Impiè ergo simul & insipienter hic inueniuntur locuti, sed sic. Spiritus Sāctus impleri voluit quod in persona Christi prædixerat Dauid, & designare principes sacerdotum esse de quibus propheta in prædicto Psal, 21. locutus est. In quorum persona etiam dicitur, *Gloriatur se patrem habere Deum, Videamus ergo si sermones illius veri sunt & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt nouissima illius. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit illum de manu contrariorum.* Impletum modo etiam illud quod hic dicitur, *Videamus si sermones illius veri sunt*, ostendit Lucas. Et dicens, *Et stabat populus expectans*, aut, vt potius legendum est, *spectans*, Sic enim legendum & Græca docent, quæ habent θεωρῶν, & exemplaria emendatoria antiqua. Sed & D. Thomas in Catena legit *spectans.* Itaque impletum est quod in Psalm. dicit Dominus. *Ipsi verò considerauerunt me, & inspexerunt*, obseruantes scilicet quis esset futurus finis. Tertii generis illusores fuerunt milites, qui & ipsi ad titulum à Pilato scriptum illudentes dixerunt, vt habet Lucas, *Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac* hoc est. Si tu is es qui tanquam rex Iudæos esses saluaturus, saluum teipsum modo fac. Quòd autē hos acetū Iesu per ludibrium obtulisse dicit, id reliqui Euangelistæ explicant qua ratione & quando factū sit, nempe postquam dixisset, *Eli, Eli, &c, Sitio.* Postremùm etiam à latronibus qui cum eo erant crucifixi Domino exprobratum testantur Matthæus & Marcus, qui etsi pluraliter latrones dicant conuitiatos illi, tamen per synecdochen accipiendum pluralem numerum pro singulari satis patet ex Luca, qui singulariter vnum latronum blasphemasse dicit, atque alterum illum blasphematorem increpasse quanquā sint qui putent vtrumque primo plasphemasse, ac postea vno in sua persistente blasphemia, alterum resipuisse. At altera sententia est probabilior, vt per synecdochen, aut, vt Diuus Augustinus habet, per enallagen, vt Diuus Hieronymus vero per syllepsim, numerus multitudinis pro singulari sit positus & pro vno latrone, pluraliter latrones dicantur blasphemasse. Sicut & Lucas pluraliter dicit milites obtulisse acetum, cum ex aliis constet vnum ex eis id fecisse. Vnus ergo de his qui pendebant latronibus (qui creditur fuisse is qui à sinistris erat) blasphemabat eum, id est, conuitiabatur ei, dicens, *Si tu es Christus, saluum fac teipsum & nos.* Quibus verbis blasphemabat & conuitiabatur, quia improperabat ei vanam vsurpationem regii nominis. Sensus enim est, Si tu es Christus, vt videri voluisti, salutem & tibi & nobis adfer. Alter vero, qui à dextris erat, non solum non prorupit in similem blasphemiam. aut tam multiplici exemplo prouocatus, aut pœnarum asperitate exacerbatus, sed etiam velut immemor factus suarum pœnarum, & magis læsus iniuriis Christi, quam propriis pœnis, reliquis omnibus aut blasphemantibus ipsum, aut tacentibus solus ipsius defensor efficitur & prædicator, quem videbat per nimiam mansuetudinem seipsum non

Sapient. 2.

 defendere,

defendere, non metuens ne sua defensione & prædicatione blaſphemantium contra ſe prouocaret inſaniam. Dicit ergo ad alterum latronem, nolens iam cum ipſo, vt hactenus fecerat, ſocius eſſe criminis, ſed ad pœnitentiam iam ſecum reuocare ſtudens, cum quo participarat in crimine, *Neque*, inquit, *tu times Deum, quia in eadem damnatione es?* Hoc eſt, vt non timeant Deum hi qui circunſtant non Iudæi, an nō ſaltem tu times Deum, qui quoniã in eadem es cum iſto damnatione mortis, meritò ſic Deum timere deberes, vt tibi ab hac blaſphemia temperares: tam quia ſupplicii ſocietas te ſentire facit miſerandam potiùs quam inſectandam huius calamitatem: tum quia ipſum tuum ſupplicium mox te hinc rapiet ad tribunal Dei, vbi conuitii huius tui rationem reddere cogeris. Ex qua explanatione patet emphaſim eſſe in pronomine, *tu*. Componit enim ipſum cum Iudæis. Patet item quomodo illud, *In eadem damnatione es*, cauſam includat ob quam ille Deum timere ſingulariter præ aliis deberet. Habent enim Græca & Latini codices emendatiores, *quia in eadem damnatione es*, non vt plerique legunt, *qui in eadem damnatione es*, quanquam etiam ſi ſic legatur, idem ſit ſenſus. Nam relatiuum, *qui*, frequenter cauſaliter ponitur, & rationem ac cauſam deſignat. Clarius quidem ſic Græca vertunt. *Ne tu quidem times Deum, cùm in eadem ſis damnatione?* Cæterùm ne quia dixit, *In eadem damnatione*, videri poſſet Ieſum etiam eodem inuoluere reatu, ſubiunxit, *Et nos quidem iuſte*, ſubaudi, in hac ſumus damnatione. *Nam digna factis recipimus, hic verò nihil mali geſſit*, ſignificans etiam aliam ob cauſam, illum à blaſphemia Ieſu meritò temperare debere motu Dei, nempè ob ipſius innocentiam. Bis enim inhumanum ac impium eſt, & calamitoſo maledicere, & innocenti maxime ſi ab eo fiat, qui & per communem calamitatem ſentit miſeriæ grauitatem, & iam per inſtantem mortem vocatur ad Dei tribunal. Hoc teſtimonium innocentiæ Ieſu à latrone acceſſit ad alia ſuperiùs à diuerſis perhibita teſtimonia, vt vndequaque & vbique teſtata eſſet ipſius innocentia, quam ſane inſigni & proprio iam Spiritus ſanctus extulit elogio. In ſolum enim Ieſum competit dicere, *Hic nihil mali geſſit*, de quo dixit propheta, *Peccatum non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius.* (Iſaiæ 53.) Hac inſigni defenſione, cùm ſibi viam paraſſet ad gratiam Chriſti obtinendam, conuerſus ad illum, clarius iam ſuæ virtutis edidit argumentum, dicens *Domine, memento mei cùm veneris in regnum tuum*, mira certè fides latronis. Dominum vocat, quem tanquam maleficum vidit pendentem in cruce, atque hunc non dubitat regem agnoſcere, ſalutemque ab eo velut à rege petere, quem in cruce morientem vidit, moriturus & ipſe, cuiuſque regnum ab omnibus audiuit irrideri circunſtantibus. Declarauit ſanè ſe credere vitam etiam eſſe poſt hanc vitam, eamque ſibi magis eſſe curæ quàm hanc temporalem, dum non cum altero latrone ſalutem in cruce poſtulat, ſed poſt crucem. Declarauit item ſe agnoſcere id quod corã Pilato Dominus teſtatus fuit, regnum Ieſu non eſſe de hoc mundo, ſed ſupra mũdanum & cœleſte, atque in illud Ieſum innocentem venturum per crucem, inſigniorem certè de Chriſto eiusq; regno habens notitiam, quam Apoſtoli, qui cùm Ieſum agnoſcerent eſſe Chriſtum, tamen temporale aliquod & mundanum ſomniabant regnum, atque à regni eius expectatione exciderunt poſtquam Ieſum traditum & crucifixum viderunt.

A Vt autem ad talem de Domino exiſtimationem & fidem veriſimile eſt latronem hunc nonnihil commotum per famam miraculorum & innocentiæ eius, atque per inauditam ipſius tum in ferendis malis conſuetudinem, tum erga hoſtes ſuos benignitatem, quemadmodum iam coram cernebat: ita magis fatendum opus iſtud fuiſſe Spiritus ſancti, trahentis illuminantis cor huius, vt ei etiam Dominus dicere potuerit, *Beatus es, quia caro & ſanguis non reuelauit tibi, ſed pater meus qui eſt in cœlis.* (Matt. 16.) Nec tantum in iſto admiranda fidei magnitudo, ſed etiam modeſtia peccatore digna. Non enim audet petere regni conſortium, vt diceret, Domine recipe me in regnum tuum cùm veneris in illud, ſed tantum, *Memento*, inquit, *mei, cum veneris in regnum tuum*, vt B ſcilicet tunc pro regali beneficentia tua & potentia mihi vel in aliquo benefacias, & ſaltem cum catellis participem facias micarum quæ cadunt de menſa tua. Obſeruare licet in iſto omnes pœnitentiæ partes, ac neceſſarias pœnitenti conditiones. Nam & confitetur anteactæ vitæ delicta, dum digna ſe factis recipere prædicat, & in ſignum odii vitiorum ac contritionis redarguit eum qui etiam in articulo poſitus mortis impœnitens perſeuerabat, quod dum fecit, fructus fecit pœnitentia dignos, ſatisfactionisque expleuit partes, quas & in illo expleuit, (Theoph.) quòd crucem tanquam iuſtam pro peccatis pœnam lubenter perpeſſus eſt. His adiecit & fidem purifi- C cantem corda, atque ex fide fiduciam impetrandæ gratiæ diuinæ, ornatam humilitate atque modeſtia, cùm petiit vt eius memor eſſet Ieſus in regno ſuo. Neque enim id oraſſet, niſi cum fide etiam eximiam habuiſſet in Ieſum fiduciam. Factus eſt ergo ex latrone prædicator, ex magiſtro ſcelerum magiſter virtutũ, ex malefico martyr. Martyrem enim hunc fuiſſe, atque baptiſmo ſanguinis ablutum, teſtatur Diuus Auguſtinus ex ſententia item Diui Cypriani ſic ſcribens, cap. 9. lib. 1. de anima & eius origine, Latro, inquit, ille non ante curcem Domini ſectator, ſed in cruce confeſſor, de quo nonnunquam præiudicium captatur ſiue tentatur contra baptiſmatis ſacramentum, à Cypriano ſancto inter mar- D tyres computatur, qui ſuo ſanguine baptizantur. Tanto nunquam pondere appenſum eſt, tantumque valuit apud eum qui hoc nouit appendere quòd confeſſus eſt Dominum crucifixũ, quantum ſi fuiſſet pro Domino crucifixus. Tunc enim fides eius de ligno floruit, quando diſcipulorum marcuit, niſi cuius mortis timore marcuerat. eius reſurrectione reuireſceret. Illi enim deſperauerunt de moriente, ille ſperauit in commorientem. Doluerunt illi tanquam hominis mortem, credidit illi regnaturũ poſt mortem. Et cætera quæ ſequuntur. Quoniam ergo tanta fuit eius virtus, vt ſimilem non inuenerit Dominus in Iſrael, imò forte nec in vniuerſo orbe, ſi ſpectemus fidem, Dominus qui mutus erat ac ſur- E dus ad omnia conuitia, non fuit mutus ac ſurdus cum fiducia poſtulanti, ſed viciſſim tali eum dignũ iudicauit promiſſione, quali necdum quenquam honorauerat, non ſimpliciter illi promittens, ſed cum ſolita aſſeueratione dicens, *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo.* Notauit hic Diuus Ambroſius, (D. Ambr.) Dominum ſemper plus tribuere, quàm rogatur. Rogauit ille vt Chriſtus memor eſſet aliquando ſui cùm veniſſet in regnum ſuum: Dominus autem non poſt aliquot dies id ſe facturum pollicetur, ſed, *hodie*, inquit, nec memorem ſe dicit illius fore,

fore, sed quod maius est, illum vt erat secum in cruce, ita secum futurum in paradiso, hoc est, liberatum ab omnibus malis participem fore fœlicitatis suæ & gloriæ. Non dicit, *hodie mecum eris* in regno meo, sed *in paradiso*, cùm tamen ille dixisset, *memento mei in regno tuo*: idque valde conuenienter, nimirum vt significaret se per mortem homines reducere in paradisum, vnde per peccatum Adæ adiecti erant. Fortè & ob id, quia ascensio propriè fuit Christo introitus in regnum ipsius. quãdo sublatus est in dexteram patris, nouo modo regnare cum illo incipiens. Obseruanda hic imprimis Domini benignitas erga peccatores, in eo quòd tam citò ignoscit serò pœnitenti, & tam perfectè ignoscit, vberiorem etiam offerens gratiam, quàm petebatur: obseruanda item eius in cruce potentia, qui cùm priùs tamquam homo precaretur patrem pro peccatoribus veniam, nunc tanquam Deus peccata condonat, ac paradisum donat. Non dedignatur gloriæ suæ ac regni latronem non solùm facere consortem, sed etiam primum designare possessorem, imò hanc primam ducebat crucis suæ gloriam. *Sicut* enim, inquit Theophylactus, *rex quidam, trophæa eu victoria referens spolia opima secum abducit: ita & Dominus fortiùs vas diaboli diripuit, secumque abduxit, & reduxit ad primam hominis patriam, nempe paradisum.* Sic docuit Dominus pœnitentiæ quanta sit vis, neminemque abominandum aut reiiciendum qui pœnitẽtiam egerit, quantumuis sceleratam priùs egerit vitam, nullius pœnitentiam nimis esse seram, modò sit seria, eos qui circa vndecimam diei horam veniunt in vineã, posse cum aliis promereri denarium diurnum. Spem dedit peccatoribus magnam, quando latronem primum fecit secum paradisi possessorem. Obseruandum præterea, his verbis Christi confutari quorundam errorem, qui non verentur asserere animas sanctorum ante nouissimi iudicii diem non regnare cum Christo, nec esse cum illo in regno cœlorum, qui scripturis quibusdam perperam intellectis in hanc abducti sunt sententiam. Et maximè quidem eo mouentur loco, qui est apud Paulum ad Hebr. *Hi*, inquit, *omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquod prouidente, vt non sine nobis consummarentur.* Mouentur & loco quodam in Apoc. vbi animis interfectorum desiderantibus vindictam sanguinis sui scribitur dictum, *vt requiescerent modicum tempus, donec complerentur conserui & confratres eorum.* Hinc enim colligũt animas necdum esse in regno cœlorum, sed esse in loco aliquo quieti earum deputato. Verùm his locis nihil aliud significatur, quàm sanctorum animas necdum accepisse consummatam perfectamque felicitatem, quæ esse non potest, quamdiu non resumpserunt corpus in terram depositum. Loquitur ergo Paulus de repromissione perfectæ beatitudinis, qua, scilicet totus homo fit beatus, & anima hominis omnis sui desiderii fit compos effecta, vnde adiicit, *vt non sine nobis consummarentur.* Et apud Ioannem dicitur singulis datas stolas albas, quia scilicet beatitudine animæ sunt sancti, sed quæ perficienda sit in corporum resumptione, quando secundam stolam sunt accepturi, fœlicitatem scilicet corporis. Sanctos enim esse iam cum Christo in regno Dei hic locus satis arguit, cum dicat Dominus latroni, *Hodie mecum eris in paradiso.* Qui enim illa ipsa die erat cum Christo in paradiso, indiuulsus certè permansit cum Christo, & in paradiso, & in regno ipsius. Quid enim ei alioqui profuisset ad tempus fuisse cum Christo? Conati sunt qui erroneam illam iam dictam sequuntur sententiam, variis modis hunc locum torquere, vt patet ex Theophylacto, qui prolixè hunc locum tractat, inter varias torquendi loci rationes referens quosdam aduerbium, *hodie*, separare à sequentibus & coniungere cum præcedentibus, vt sit hæc distinctio, *Amen dico tibi hodie*, deinde subiungatur, *mecum eris in paradiso.* Euthymius qui & ipse tanquam Græcus sententiam illam erroneam, vt quæ Græcorũ dogma esset, secutus est, hæc Christi verba adeò non putauit illi repugnare sententiæ, vt hinc etiam illam confirmauerit, existimans ideo dictum esse, *mecum eris hodie in paradiso*, non autem, mecum eris in regno, cùm latro tamen regni meminisset, quia sancti ante tempus nouissimi iudicii non sint cum Christo in regno Dei, & fruitione æternorum bonorum, sed in paradiso, vnde Adam eiectus fuit, atque ibi eos dici esse cum Christo, quia cùm is tamquam Deus sit vbique, & in paradiso est, & in cœlo. Itaque hinc colligere licet quid autor ille dicturus esset ad locum Diui Pauli dicentis, *Cupio dissolui, & esse cum Christo*, quibus verbis apertè significat se post dissolutionem statim coniungendum Christo. Intelligeret enim ille Diuum Paulum iam esse cum Christo, sed in paradiso, non autem in regno Dei. Ad hunc intellectum atque sententiam præterquam quod Catholicæ Ecclesiæ traditio & doctrina confutet etiam scriptura & ratio. Dicit enim scriptura, quòd *ascendens Christus in altum, captiuam duxerit captiuitatem*, secum ergo subuexit in cœlum quos à diabolo captiuos abduxerat. Et cùm Apocalip. 6. dicatur animis sanctorum singulas datas stolas albas: capite sequenti, dicitur eos qui amicti erant stolis albis, stare ante thronum Dei, & seruire ei die ac nocte. Contemplantur ergo vultum Dei in quo consistit vita beata. Iam si cum Christo latro & alii sancti ideo nunc dicuntur esse in paradiso, quia Christus tanquam Deus est vbique, fuit & ante dissolutionem Diuus Paulus cum Christo, vt dicere non debuerit, *Cupio dissolui, & esse cum Christo.* Paradisum autem in his Domini verbis non accipi pro terrestri illo paradiso, de quo legitur in principio, patet, quia loci illius amœnitate, cum sit corporalis, non possunt capi spiritus bonorum hominum, vt omittam non tantùm incertum esse vbi sit iam terrestris ille paradisus, sed etiam probabilius valdè rationibus plerosque ostendere, & astruere paradisum illum nusquam iam extare, vt qui semel cum vniuersa terra cuius erat pars, maledictioni sit factus obnoxius ob peccatum Adæ quod ibi contigit, atque diluuio etiam cum tota terra obductus perierit, ita vt paradisi fœlicitas simul cum nomine à terra migrauerit ad cœlestia, immortalitatis dono quo in paradiso homo frui potuisset, in cœlos à terra translato. Quod conuenientissimè intelligitur Mosen tropico sermone significasse, cùm dicit capit. 3. Deum eiecisse Adam è paradiso, & collocasse ante paradisum voluptatis Cherubim & flammeum gladium, atque versatilem ad custodiendum viam ligni vitæ. Figuratus enim videtur hic sermo, significans idem quod, firmissimè muniuit paradisum contra homines, hoc est, facultatem ac spem omnem ademit fœliciter ac perpetuò viuendi, ac mortem euadendi in hoc sæculo. Aut immortalitatis donum ad cœlos recepit, vitam perpetuam mundo eripiens, interposita maceria illi igneę zonæ,

Theophyl. Hebr. 11. Apoc. 6.

zonæ, quam veteres quoque ceu limitem quendam fecerunt rerum caducarum & variabilium, vt locus immortalis non amplius terrenus, sed cœlestis, à nostro orbe latissime separatus existat. Hinc Tertullianus in Apologetico contra gentes, paradisum interpretatur locum diuinæ amœnitatis, recipiẽdis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneæ illius zonæ à notitia vrbis communis segregatum. Certe paradisum iam esse cælum in quo sancti Deum vident, patet ex Paulo, qui cum se dixisset raptum in tertium cælum, postea mox dicit me raptum in paradisum, atque ibi audisse *arcana verba quæ non licet homini loqui*. Et hoc ergo loco paradisus accipitur pro fruitione cœlestium bonorum, ad quã cum Christo admissus est latro antequam cum illo in cœlum conscenderet. Quid sentiendum sit de nomine paradisi, in quem Enoch Eccles. 44. translatus dicitur, non est huius loci accuratiùs inquirere, nisi quòd id obiter annotare liceat, Græca non habere, vt nos legimus, Enoch placuit Deo, & tanslatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitẽtiam sed tantùm, Enoch placuit Deo, & trãslatus est in exemplum pœnitentiæ generationibus, vt illud, in paradisum, videri possit additum ab aliquo, sicut pleraque in eo libro leguntur addita quæ non reperiuntur in Græcis.

Eccli. 44.

STABANT AVTEM IVXTA CRVCEM IESV, MATER EIVS ET SOROR, &c.] Qui crucifigentium se curam gessit orans pro illis patrem, & secum crucifixum latronem consolatus fuit promittens ei paradisi cõsortium, meritò deinde & matris suæ curam gessit, eamque consolatus est, quæ iam insigniter suam pietatem atque præclaram de Iesu existimationem declarauit. Nam neque erubuit, neque timuit inter tam multos filios insultantes, cruci eius astare, quod non fecisset, nisi talia in ipsa fuissent maternæ pietatis viscera, vt non posset etiã in tanta filii ignominia ab eo diuelli, & talem de filio habuisset opinionem, vt sciret illum immeritò hæc pati, & ob id non ad ignominiam eius hæc sibi reputanda. Declarauit sane se non excidisse à fide eorum quæ dixerat angelus, nempe quòd saluaturus esset populum à peccatis eorum, quòd accepturus esset sedem Dauid patris sui. Ab hac enim fide si excidisset ob frustratam suam expectationem confusa, domi se continuisset. Bene ergo stetisse eam dicit Euangelista *iuxta crucem*, quoniam non solum corporaliter, sed etiam per fidei firmitatẽ, & animi fortitudinem nequaquã pericula metuẽs cruci astitit erecta. Quanquam autem non vacillaret in fide, tamen nihil dubium quin pro eximia sua erga talem filium pietate & charitate maximo cor eius repletum fuerit dolore, quem piũ hominis cor potiùs assequatur quam verba aut scripta explicent. Doloris enim in ipsa magnitudinem vaticinãdo significauit Simeon ille iustus, cùm dixit, *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*. Nihil tamen indecorum illam per mœstitiam gessisse, eiulando, aut genas crinésve vellendo, satis insinuauit Euangelista, cùm eam tantùm stetisse dicit. Illo enim prẹter alia etiam notauit eius modestiam, atque in sinu cordis conclusam tristitiam, & decorum ab ea seruatum, vt dignum erat, virginitate eius & fide. Huius exemplo etiã nos docet cruci Dominicæ astare, sic vt Christo patiẽti piè condoleamus. Christi improperium propter ipsum simul portemus, omnium salutis nostræ fiduciam in illius cruce firmiter & perseueranter collocemus, atque ad exemplum crucifixi Iesu carnem etiam nostram crucifigamus cum vitiis & concupiscentiis eius. Huius exemplum plerique hodie sequi recusant, cùm sint non solùm qui abhorreant ab his quę dura sint perferendis, sed etiã qui religiosum putant in rosa degere, hoc est, vitam viuere Epicuræam: Christi verò cruci velle consortem fieri, Papisticum commentum esse censentes, subsannãtes etiam eos, qui Christi passionem piis lacrymis & planctu religioso prosequuntur. Cæterùm quòd Ioannes dicit matrem Domini cum aliis mulieribus stetisse *iuxta crucem Iesu*, nequaquam videri debet contrarium ei quod alii dicunt mulieres illas stetisse à longè. Nam, vt habet Augustinus, aut intelligi potest in tanto illas fuisse interuallo, vt & iuxta dici possent, quia in conspectu eius aderant præstò: & à longè, propter turbam propinquius circunstantem cum cẽturione & militibus. Aut priùs quidem illas propriùs cum matre astitisse, postea verò è densitate turbæ se subtraxisse, & à longè stetisse. Porrò de muliere illa quã Ioannes vocat sororẽ matris Domini, nomine Mariam Cleophæ, variè multũ sentitur. At valdè probabile (vt non dicã certum) est, hanc esse eam quam reliqui Euangelistæ vocant Mariam Iacobi, quemadmodum, primùm ex eo colligi potest, quòd sicut eam hic Ioannes coniungit cum Maria Magdalena, ita Mariam Iacobi reliqui Euangelistæ coniungunt cum illa circa crucem Iesu, & in accessu ad sepulcrum. Nec potest probabiliter dici præter Mariam Iacobi, etiam fuisse circa crucem Domini & sepulcrum aliam quæ dicta sit Maria Cleophæ, quia Matthæus dicit postea, *Vespere sabbathi venit Maria Magdalena & altera Maria*, satis significans inter illas mulieres non fuisse cum Magdalena (præter matrem Domini, de qua tres Euangelistæ tacent) nisi vnam nomine Mariam, quam priùs vocauerat Mariam Iacobi. Eadem ergo est mulier, quæ Maria Cleophæ dicitur, aut, vt habent Græci, Clopæ) non est enim hic illud nomen quod apud Lucam dicitur esse nomen vnius ex duobus discipulis euntibus in Emaus, cum hic sit κλῶπας, ibi verò κλέοπας) & Maria Iacobi: Cleophæ quidem, quia eius vxor, Iacobi verò quia eius mater: Mariam autem Iacobi fuisse sororem matris Iesu patet ex eo, quod Matth. 13. & Marc 6. Iacobus, Ioseph, Iudas & Simon, qui fuerunt filii illius Mariæ, dicuntur fratres Iesu ob cognationem vt hinc altero argumento colligere liceat, Mariam Iacobi eandem esse quam Ioãnes Mariam Cleophæ appellat matrem sororis Domini. Cùm autem Iacobus iste Matthæi cap. 10. & alias locis vocetur Iacobus Alphæi, quia Alphæi filius, consequens est maritum istius Mariæ binominem fuisse, & Alphæum simul & Cleopham siue Clopam vocatũ fuisse: vnde Simon ille vnus ex duodecim Apostolis frater Iacobi & filius Mariæ Iacobi, vocatur ab Eusebio lib. 3. cap. 23. ex authoritate Hegesippi filius Cleophæ, vt hinc certissimo cõstet Mariam Iacobi esse Mariã Cleophæ, sicut etiam D. Hieronymus probat prolixè libro contra Heluidiũ. Superest inquirere quomodo hæc soror fuerit matris Domini. Et quidem vulgari apud nos sentẽtia receptum est eam verè & proprie fuisse sororẽ matris Domini, ex eadem cum ipsa progenitam matre, Anna scilicet de alio patre, quẽ volunt Cleophã dictũ esse, vt Maria Iacobi dicatur Maria Cleophæ, quia eius filia. Verũ vt vulgarem hanc sententiam patet ex præcedẽtibus falsam esse ex ea parte quia Maria Iacobi dicitur vocata Maria

ria Cleophæ, quia eius filia; ita & ex altera parte A qua dicitur fuisse verè soror deiparæ & filia Annæ, non est verisimilis, tum quod parum conueniat dignitati sanctissimæ matronæ Annæ plures ei asscribere maritos ab illa successiuè acceptos, etiam post prolem ex priori marito susceptam: tum quòd moris non sit eiusdem parentis proles eodem appellare nomine. Quibus argumentis vt etiam probabiliter destruitur quod vulgò asseritur de tertia Annæ filia quæ Maria Salomone sit dicta, quia Salome filia, ita hoc ipsum postea certissimo reprobabitur argumento. Probabilior ergo est antiquiorum sententia, qua asseritur Maria Cleophæ ideo dicta soror deiparæ quod Cleophas fuerit frater Ioseph mariti deiparæ. Sic enim non tantum Euthymius habet, B qui non dubitauit Mariam deiparam asserere vnigenitam fuisse filiam, sed & Eusebius, ex authoritate Hegesippi, dicens libro tertio, capite vndecimo de Simeone Cleophæ filio, Consobrinus is secundùm carnem saluatoris fuisse dicebatur, quia Cleopha fratrem fuisse Ioseph Hegesippus contestatus est. Sicut autem quod Maria Cleophæ dicitur fuisse soror deiparæ, occasionem dedit vulgaris apud nos sentẽtiæ de tribus Mariis sororibus, Annæ filiabus; ita & quod Matthæi decimotertio, & Marci sexto, Iacobus, Ioseph, Iudas & Simon (qui filii fuerunt Mariæ Cleophæ) dicuntur fuisse fratres Iesu, occasionem dedit alterius magis falsæ sententiæ, quam Theophylactus vbique secutus est. Is enim putat il- C los fuisse filios Ioseph ex priori vxore, & ideo dictos fratres Iesu, quasi eundem habentes patrem, quod Ioseph etiam putaretur pater Iesu: quare & Mariam quæ dicitur Maria Iacobi, putat fuisse deiparam virginem, sicque dictam, quia Iacobi fratrumque eius mater fuisset nouerca. At ea sententia vt aliis multis posset ex scripturis refelli, ita eò satis refellitur quod Euangelistæ tres Mariam Iacobi semper nominant post Mariam Magdalenam, non facturi, si Maria Iacobi ipsa fuisset mater Iesu. Et hactenus pro scripturarum intelligentia de Maria Cleophæ & Iacobi sorore matris Domini, quantum ex scripturis certisque authoribus veritatem astruere sufficit. Restat vt ad historiæ textum conuertamur, in quo illud notandum occurrit, quod imbecillior sexus D tunc firmior apparuit, quandoquidem fugientibus Apostolis mulieres pleræque quæ Dominum è Galilæa secutæ fuerant, circa crucem inuentæ sunt. Cum eis tamen affuit vnus ex Apostolis, qui vt præ cæteris à Iesu singulariter dilectus erat, ita & ipse iam singularem suam erga Dominum dilectionem declarauerit, cum iuxta crucem cum matre Domini astare nec erubuit, nec reformidauit, cæteris fortè omnibus præ confusione aut metu latitantibus. Itaque *cùm vidisset Iesus matrem & discipulum stantem quem diligebat*, matris quidem pro filiali pietate curam egit, discipulum verò pro sua in illum, illiusque in se dilectione insigniter honorauit. *Dixit* enim *matri* E *suæ, Mulier, ecce filius tuus*, Ioannem insinuans, quasi dicat, Ecce tibi eum, qui post hac tibi filii loco erit, qui post hac pro me tui curam geret, te mei ne nimis discruciet carentia. Docuit sanè suo exemplo Dominus filios parentum suorum curam gerere, atque morituros quosque suis prospicere debere: Bene autem virgo filius moriturus virgini matri vnicè dilectæ deputat in filium, discipulum virginem, eundemque sibi dilectissimum. Conueniebat enim vt qui per castitatem ipsi erat assimilis, & per dilectionem mutuam erat alter ipse, in ipsius substitueretur locum, & Maria virgo pro virgine filio virginem reciperet filium, & in signum eximiæ dilectionis filii erga se acciperet à filio quod is post illam charissimum habuit in terris pignus. Mulierem vocat matrem suam, nec dixit, Mater, sed *mulier*, sicut & aliàs fecit quòd maior multò esset, quàm ipsa eum genuisset, siue quòd iam patris sui cœlestis negotium agebat, cuius intuitu aliquando docuit, patrem non vocandum nobis super terram: siue etiam quòd sciret appellatione matris materna viscera nimis commouenda. Post matrem etiam discipulum alloquitur, discens, *Ecce mater tua*, hoc est, ecce tibi eam quã tibi pro me velut matrem tuam curæ esse volo, in quam te volo tuam erga me dilectionem transfundere & declarare. Discendum hinc quantam apud Iesum obtineat prærogatiuam, virginem esse, iuxtaque crucem Iesu assistere. Per hæc enim meruit Ioãnes deiparam matrem in suam accipere matrem, insigni certè hac ratione decoratus honore, nec vilipendit hunc honorem Ioannes, nec contempsit Domini sui, etsi iam tanquam infirmi pendentis in cruce, imperium, sed promptus ad obsequium, vnicumque illud amici testamentum exequens fidelissimè, pro sua in illum dilectione & reuerentia, mox *ex illa hora accepit eam in suam*. Sic enim legendum est, & non, vt communiter legitur, in suam, quod intelligitur in suam matrem, vel in suam curam. Nam Græcè est, εἰς τὰ ἴδια, id est, in propria vel in sua, hoc est, in ius suum. Et *sua* legunt Diuus Ambrosius in libro ad virgines, & Augustinus in commentariis super Ioannem, sic scribens, Sed in quæ sua Ioannes matrem Domini accepit? Neque enim non ex eis erat qui dixerant ei, *Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.* Suscepit ergo eam non in sua prædia, quæ nulla propria possidebat, sed officia, quæ propria dispensatione exequenda curabat.

D. Amb. *D. Augu.* *Lucæ 18.*

ERAT AUTEM FERE HORA SEXTA, ET FACTA HORA SEXTA, &c.] Post varias iniurias & contumelias Domino irrogatas, secuta est multiplex eius glorificatio per mirãda quædam eius nomine accidentia signa, quorum illud imprimis commemorant Euangelistæ, quòd à sexta hora vsque ad nonam factæ sint contra naturam tenebræ super vniuersam terram, idque per obscurationem solis retrahentis in meridie radios suos, cùm maximè lucet naturaliter. Quod ita diuinitus accidit in signum iræ Dei, in abominationem execrabilis sceleris Iudaici, in testimonium gloriæ eius quem agnoscere non voluerunt Iudæi, atque in signum cæcitatis Iudaicæ. Solent enim prophetæ cùm iram Dei super homines significare volunt, designare illam per solis ac lunæ obscurationem & tenebras, quòd, Deo gentem aliquam grauiter vindicante hominibus propter mœrorem nihil sit lætum, sed omnia videatur tristes tenebræ. At nunc etiam verè per tenebras suam Deus declarauit iram & indignationem, ita vt ad litteram nunc impletum sit illud Amos, *Et erit in die illa, dicit Dominus Deus, occidet sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis.* Designatum est his tenebris, tam detestandum fuisse hoc Iudæorum factum, vt sol illud aspicere nollet, indignosque ostenderet qui sua luce fruerentur. Designatum item, creaturarum authorem iam pati, ac creaturas inanimatas illum agnoscere & prædicare quem Iudæi agnoscere recusauerunt, & variis insectati sunt contumeliis, easque compati suo creatori, quem tam variis affecere homines mente præditi ludibriis. Designatum, iam illum occidere solem

Amos 8.

verum, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, ac mentes Iudaicas vera luce destitutas, atque adhuc magis suo demerito destituendas, sicut & cæcitas animi Ægyptiorum, externis tenebris crassissimis & ostensa est & vindicata. Tenebras has à sexta hora factas scribit Matthæus: vnde patet ante sextam Dominum aliquandiu in cruce pependisse, & plus quàm tribus horis in cruce pepẽdisse viuum, vt bene dixerit Marcus, fuisse tertiam horam cùm crucifigeretur Dominus. Nam ante tenebras omnino verisimile est accidisse omnia illa improperii genera quæ Euangelistæ etiam commemorauerunt ante tenebras, quia nõ est verisimile, Iudæos visis tenebris potuisse sic Christum contumeliosis insectari verbis. Lucas dicit fuisse ferè sextam cùm inciperent tenebræ, at quòd dicit ferè fuisse sextam, non potest sic accipi sicut quòd Ioannes dicit fuisse ferè horam sextam, cùm Christus ad diceretur à Pilato cruci. Nam Ioannes ferè sextam dicit, cùm adhuc plusquam horam abesset sexta, quia tertia vltra dimidium transierat. Lucas verò, quia iam non diu sexta facta esset, ita vt circa eam dici posset. Nam Marcus facta sexta hora tenebras ortas scribit. Has tenebras non naturaliter accidisse per naturalem solis eclipsim certissimum est, tum quod naturalis solis eclipsis in nouilunio fiat, cùm tunc fuerit plenilunii tempus, luna, scilicet quintadecima, tum quod solis eclipsis non sit generalis in vniuersa terra, sed tantùm in parte orbis terræ, cùm nunc tenebræ factæ dicantur super vniuersam terram. Non enim illud tantùm intelligendum de vniuersa terra Iudaica, patet ex Dionysio Areopagita, qui has tenebras à se cum aliis philosophis visas in Græcia confitetur, ex quo plura de his tenebris discere licet, quàm Euangelistæ explicauerunt, nempe quod sol sit obscuratus, & eclipsim passus per interpositionem lunæ inter ipsum & terram, sed modo innaturali & admirando Sic enim scribit in Epistola ad Polycarpum contra Apollop hanem philosophum, Age sic illum aggredere. Quid de illo, qui tempore crucis Dominicæ factus est, solis defectum dicturus es? Eramus tunc ambo (se notat & Apollophanem) apud Heliopolim, amboque simul incidentem mirabiliter soli lunæ globum notabamus (non enim eiusce cõiunctionis tunc aderat tempus) ipsamque rursum ab hora nona ad vesperam ad solis diametrum supra naturæ vires restitutam. In memoriam autem illius reuoca & aliud quippiam. Nempe enim (vt ipse non ignorat) eam lunæ incidentiam ab oriente cœpisse & vsque ad solaris corporis finem peruenisse, ac tum demum resiliisse notauimus. Neque verò eadem ex parte vt assolet, & incidentia illa & repurgatio facta est, sed ex aduerso diametri. Et post pauca, Denique tunc nescio quo afflatus spiritu, ad diuinationem quoque prorupit Apollophanes, atque ad me conuersus, Hæ, inquit, ó præclare Dionysi, diuinarum sunt vicissitudines rerum. Eadem habet prolixius in epistola ad ipsum Apollophanem iam ad Christum cõuersum: In Heliopoli, inquit, tu quidem penè mihi coæuus, & ego quinque & viginti ferè annorum tempus euoluens, vna morantes cõstiteramus, cum feria quadam sexta & hora etiam pene sexta sol horribilibus subitò est obsitus tenebris, luna ipsum intercurrente, quia non Deus, sed creatura Dei, in ipsius veræ lucis occubitu lucere non potuit. Quærebam enim tunc apud te qui mihi sapientissimus videbaris, vt quid ipse inde sentires agnoscerẽ. Tu verò mirabili prudentia subintulisti, quod vsque adeò penetralibus mentis meæ alte inhæsit, vt nulla obliuione deleri, nullaque vnquam valeat mortis imagine deteri. Offusi enim tenebris ipsi eramus, orbẽ solis vndequaque & ex æquo occupante caligine, & posteaquam repurgatio restitutioq; facta est, luna ad solis diametrum conuersa aufugit. Et tũc quoque regulam Philippi Aridæi assumpsimus, cumque reperissemus (quod & erat notissimum) eo tempore solẽ eclipsis molestias, laboremque minimè perpeti debuisse, ac nihilominus lunam ab oriente solarem splendorẽ pullis nigrantibusq; velis obduxisse, cùm soleat ex occidua parte solem ingredi: tũc autem opifices lucis thesauros, caliginibus (quas ipsa genuerat) ad occiduos vsq; solis fines peruagata (vt ipsi putauimus) occultauit, cùm tamẽ & lunæ id tempus deesset, neque coitus tempus vicinum esse cognosceretur. Aio ad te neque enim adhuc mysterii tantæ rei conscius eram) O ingentis prudẽtię promptuarium, quid inquam, ó doctrinæ speculum Apollophanes, his secretis ascribis. Ad quę nescio quo pacto diuino quodam afflatu, & nõ humani sensus sermone subintulisti: Hæ, ó bone Dionysi, diuinarum sunt vicissitudines rerum. Denique verò annotatum diligenter feriæ diem & annum, annuntiationi quam sacer Paulus nostris attentis auribus infudit, consentientibus signis conspirare & cõcordare expertus, manus veritati submisi, & falsitatis nexibus sum absolutus. Hęc prolixè ex Dionysio, vt ex his testimoniis discamus clariùs quomodo hæ tenebræ sint factæ, & quã fuerint admirandæ, quarum & Philegõ teste Origene meminit in suis Chronicis sub Tiberio Cæsare. Post commemoratas tenebras & solis obscurationem, subiicit Lucas & aliud mirabile quod tunc gestum est, nempe veli scissionem: at id in Concordia postea redactum est in eum locum vbi illud Matthæus & Marcus narrauerunt, cum aliis quibusdam miraculis quæ post traditum à Domino spiritum accidisse videntur.

Job 3. 13.

Et circa horam nonam exclamavit Iesus voce, &c,] A sexta hora à qua cœperunt prædictæ tenebræ, vsq; circa nonam nihil dictum legimus, aut à Domino in cruce pendẽte, aut a Iudæis cruci astantibus, sed hi quidẽ in istis triũ horarum tenebris, vt est verisimile, stupefacti obticuerunt, iuxta illud quod dicitur in cantico Annæ, *Impij in tenebris conticescent*, quemadmodum & magnũ fuit apud Ægyptios silentium in triduanis illis tenebris quæ harum tenebrarum quidam fuerunt typus: Dominus verò, vt est probabile, patrẽ pro se & nobis orauit, verum apud Deum patrem pro nobis sacerdotem agẽs. At cùm iam instaret tempus quo spiritũ suum traditurus esset, ne putaretur iam mortuus sed agnosceretur adhuc viuus, exclamauit voce magna. Hæc enim vna videri rectè potest causa huius clamoris Dominici, præter quam tamen est & alia, quæ non solũ indicat cur magna nunc voce clamauerit, sed etiam cur clamauerit conquerendo se derelictum. Videri enim poterat Dominus sine pœna aut sine magna pœna, crucis subiisse passionem, tum quia in sua passione tantã exhibuit & patientiam, & mansuetudinem, vt non solùm nihil quereretur, sed etiã pro crucifixoribus suis precaretur: tũ qui omnia summa cum trãquillitate & sine turbatione agebat, hostibus veniã orans, latroni paradisũ aperiens, matris curam gerens. Itaq; quò & veritatẽ assumptę à se infirmæ humanæ naturæ astrueret, & pœnarũ acerbitatẽ à se susceptã declararet, quemadmodũ fecerat

1. Reg 2.

in hor-

in horto, laborando, sudando, & calicem deprecando: voce magna in signum magni doloris, iam morti vicinus, exclamando conqueritur se à Deo derelictum. Sic enim accipiendum est quod interrogatiuè dicit, *quare me dereliquisti?* vt pro humano more ex infirmitate assumptæ carnis hac interrogatione tantùm queratur se derelictum, & non vt ex deliberata ratione causam aliquam discere aut audire cupierit, ob quam fuerit derelictus, cùm eam nequaquam ignoraret. Sic conquerendo dicit Iob: *Quare non in vulua mortuus sum?* Et: *Cur faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum?* Hac ergo de causa Euangelistæ Dominum dixisse scribunt: *Eli Eli lamma sabachtani*: Hebraicè Christi verba retulerunt nunc necessariò, quia alioqui non potuissent subiicere quòd quidam illic stantes putauerũt Dominum inuocasse Eliam. Eius enim occasio fuit quòd Dominus dixerat, *Eli Eli*. Sunt autem hæc Domini verba principium Psal. 21. Nam quanquam nos legamus, secundùm Septuaginta trãslationem, *Deus Deus meus respice in me, quare me dereliquisti?* Hebræa tamen habent, vt modò Dominum protulisse Euangelistæ referunt, *Deus meus, Deus meus quare dereliquisti me?* Septuaginta enim omiserunt semel pronomen, *meus*, & inseruerunt in medio illud, *respice in me*. Huius Psalmi principio bene iam vsus est Dominus, quò insinuaret Psalmum hunc totum de se dictum esse, in quo pleraque passionis eius apertissimè decantantur, vt præter alia illud, *Omnes videntes me deriserunt me*: &, *Foderunt manus meas*: &, *Diuiserunt sibi vestimenta mea*, &c. Non habent tamen Hebræa, *sabachtani*, sed *Azabtani*, vnde quidam putauere Græcorum Latinorumque codices in huius dictionis descriptione mendosos esse. Verùm sciendum est Chaldaica lingua dici *Sabachtani*, quod pura Hebraica lingua dicitur *Azabtani*: cumque à ritu è Babilonica captiuitate vsque ad Christum, Hebræi Chaldaica lingua vsi sint, non pura illa quæ in Bibliis inuenitur Hebraica, & Christum certum sit vulgari receptoque vsum idiomate, magis credendum est Dominum dixisse, *Sabachtani* quàm *Azabtani*, vt & alias Chaldaicis vocibus vsus legitur. Proinde deprauatè legitur in plerisque libris *Lamazabatani*, cum legendum sit, *sabachtani* quemadmodum se incorruptam dictionem Chaldaicam repetisse in vetustis exemplaribus Latinis simul & Græcis testatur quidam. Sunt autem in verbis Christi quatuor dictiones. Prima est *Eli*, hoc est, Deus meus. Nam *El* Deus, *I*, pronomen affixum, *meus*. Secunda item est *Eli*, hoc est, Deus meus, quæ geminatio ad intensionem facit desiderii. Tertia est *Lamma*, hoc est, *quare*. Quarta est *Sabachtani*, hoc est, *dereliquisti me*. In Marco legitur *Eloi, Eloi*, quod plerique putant vitio factum scriptorum, vt facilè à Græcis & Latinis Hebrææ voces tamquam peregrinæ vitiantur, & Euangelistam scripsisse, vt habet Matthæus, *Eli Eli*, sicut scriptorum vitio accidit, vt in interpretatione apud Marcum semel tantùm legatur pronomen, *meus*, cùm certum sit scripsisse, *Deus meus, Deus meus*, alioqui malè interpretatum Hebræa. At ego magis crediderim, Marcum scripsisse *Eloi*, illudque singulare esse ab *Elohim*, quamquam singulare eius rarò reperiatur. Reperitur enim Abac. 1. Ab Elohim enim in singulari numero dicitur Eloi, aut potius Elohi, & sonat idem quod Eli, hoc est, Deus meus. Nec est curiosè inquirendum vtrum dixerit Dominus Eli an Elohi, cùm Euangelistis tantum fuerit curæ indicare ex Christi sermone occasionem sumptam à quibusdam existimandi illum inuocasse Eliam, quòd ex vtrauis voce accidere potuit. Derelictum autem se conqueritur Dominus, tum quòd à Deo non erueretur malis quibus affligebatur: tum quòd diuinitas subtrahebat ab hum[ani]tate Christi consolationis riuulos, relinquens eam pati quæ naturaliter erant afflictiua. Iuxta priorem rationem frequenter se propheta Dauid derelictum conqueritur, quia humana infirmitas se tum derelictam à Deo existimat, quando desideratam à Deo non impetrat opem: iuxta posteriorem verò propria quadam ratione Christus se der[el]ictum à Deo suo conqueri potuit, qui cùm vnitam sibi haberet diuinitatem, eius tamen consolationem in carne non sensit diffusam. Emphasim autem habet non paruam, quòd Dominus eum qui suus peculiariter Deus erat, se dicat dereliquisse, quasi dicat, O Deus qui cùm omnium sis Deus, meus tamen es peculiari quadam ratione & propria, vt quem vnicè amo & colo, vt [qu]id adeò me vnic[u]m dereliquisti, qui soles ade[ss]e omnibus te inu[ocan]tibus atque colentibus, & humana omni ope atque consolatione destitutis? *Quidam ergo illic stantes & audientes dicebant ipsum inuocare Eliam*, cuius apud Iudæos magna erat fama & existimatio. Hos Hieronymus arbitratur fuisse milites Romanos, qui quoniam non intellexerunt Hebraici sermonis proprietatem, eò quòd dixit *Eli Eli*, putabant Eliam ab eo inuocatum. Id eò magis est probabile, quòd acetum ab vno horum qui istud dicebant porrectum, Lucas milites obtulisse dicat. Si autem quis voluerit Iudæos intelligere istud dixisse, putat Diuus Hieronymus illos hoc more sibi solito fecisse, vt Dominum imbecillitatis infamarent, qui Eliæ auxilium deprecetur. Cæterùm cùm Matthæus dicat circa horam nonam Dominum sic exclamasse, Marcus dicit, hora nona, nec tamen quicquam hic est contrarietatis. Quod enim circa nonam fit rectè dicitur recepto more loquendi fieri hora nona, propterea quòd in tempore præcisè designando non debeamus esse nimis anxii. Et quòd hora nona iam peracta, sed non diu factum est, rectè dicitur circa nonam fieri. Cùm autem hæc gesta sint hora nona, aut circa nonam, & post hanc vocem adhuc ter Dominum constet locutum: constat etiam post nonam Dominum aliquandiu in cruce viuum pependisse, sicut & ante sextam aliquamdiu in cruce viuus pependit, quamuis non cõstet quamdiu post nonam in cruce vixerit sicut non constat quamdiu ante sextam in cruce pependerit: vnde vtrobique constat plusquam tribus horis Dominum in cruce pependisse, quod aduertere operæ pretium fuerit, vt sic Dominicæ passionis acerbitatem magis intelligamus, eamque magis intelligentes, magis etiam prouocemur ad fidendum illi, & redamandum illum.

d POSTEA SCIENS IESVS, QVIA OMNIA CONSVMMATA SVNT, VT CONSVM. &c.] Prouida Spiritus sancti dispositione factum est, vt Ioannes qui post alios Euangelistas nouissimus scripsit, hęc narraret de siti Iesu, quia alioqui non satis intelligi potuisset ratio narrationis Matthæi & Marci, cur, scilicet, quidam postquam Dominum putabãt inuocasse Eliam, obtulerunt ei bibẽdum acetum. Ex Ioanne enim patet id factum ob significatã à Domino sitim. *Sciens*, inquit, *Iesus, quòd omnia*, quę scilicet ad passionẽ eius pertinebãt, *consummata essent* (quo significatur Dominum nihil

nihil temerè, sed omnia prouidè & passum fuisse & fecisse (*vt cum aliis etiam consummaretur scriptura* quæ adhuc restabat implenda, ea scilicet, quæ dicit, *In siti mea potauerunt me aceto*, dicit, *Sitio.* Et verè quidem secundùm corpus sitiebat, nec mirum. Nam cùm crucifixi soleant vehementer discruciari siti, tum ob nimium in tollerandis pœnis laborem, tum ob sanguinem per corporis vulnera exhaustum, accessit & hoc Christo, quòd à cœna diei præcedentis nullum liquorem biberit, variisque afflictionibus, perpetua vigilia, & frequenti huc illucque deductione attenuatus & exsiccatus fuerit. Sed cùm sitim hanc vt alia multa grauiora, dissimulare fortiter potuerit, voluit eam significare, vt post alia omnia etiam hoc impleretur quod scriptura prædixit, eum in siti potandum aceto, atque sua siti declararet humanæ naturæ & supplicii non simulari veritatem. *Vas ergo erat positum aceto plenum*, idque ad hoc vt eo potarentur in sua siti crucifixi, atque aceto potati citiùs morerentur. Creditur enim acetum vulneratis potatum ob eius penetrandi vim, accelerare mortem. Id quod & Diuus Hieronymus indicat obiter, edisserens hunc locum, cùm ait, *vt eum consopiant.* Vnde & apud Plutarchum legitur in vita Marci Antonii, vinum Antonio datum, quò celerius exvulnere moreretur, quòd & illud ob similem cum aceto penetrandi vim acceleret mortem, vt quidam annotauit hoc loco. Verùm ex more non vinum, sed acetum, quod penetrabilius est, in hunc finem paratum erat crucifixis, Deo vt prouidente propter scripturæ adimpletionem, malitiæ Iudaicæ declarationem, atque vt Dominus qui iam toto exterius corpore affl[illegible]us fu[illegible] etiam in lingua & fauce aceto exacerb[illegible] pro nobis pateretur, sicque dilueret in ligno quod in ligno per indebitam pomi vetiti delectationem primi deliquerunt parentes. Itaque cùm sitim suam testatus fuisset Dominus: mox currens vnus ex astantibus vt habēt Matthæus & Marcus, *acceptam spongiam impleuit aceto, & imponens eam calamo, dabat sic ei potum.* Nam ob altitudinem pendentis non licebat potum dare è vasculo. Itaque spongiam ad hoc habebant paratam, vt si quis pendentium potum desideraret, oblata spongia exugere posset. Ioannes per synecdochen dicit pluraliter illos spongiam impletam aceto obtulisse ori eius, vt minùs mirandum sit, quod suprà diximus, synecdochicōs Matthæum & Marcum scripsisse, latrones blasphemasse Dominum cùm Lucas de vno id referat. Verùm nonnulla potest esse quæstio, quomodo Marcus quidem & Matthæus spongiam dicant impositam arundini vel calamo, Ioannes verò hyssopo. Quidam vertit (si modò libri non sint mendosi.) *Illi verò impleuerunt spongiam aceto & hyssopo, & impositam obtulerunt ori eius:* vnde quidam intelligunt succum qui fuit in spongia, fuisse acetum cum hyssopo, ipsam vero spongiam non fuisse impositam hyssopo. At sic non posse intelligi manifestum est ex Græcis, quæ habent, οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, vbi patet dictionem ὑσσώπῳ, non construi cum participio πλήσαντες, sed cum περιθέντες, sicut cum eodem participio construitur apud alios Euangelistas datiuus καλάμῳ. Vnde satis patet Ioannem per dictionem *hyssopo*, significasse genus calami cui spongiam imposuerūt, nempe quòd fuerit calamus hyssopi, quem ibi fortè ad manum repererunt, vt interpretatur Euthymius. Verisimile enim est, hyssopi calamum in illis regionibus altiorem esse & fortiorem quàm apud nos, & alioqui

A non est putandum altitudinem crucis fuisse tantam vt opus fuerit longa altitudine. Theophylactus tamen videtur sensisse etiam hyssopum datum Christo in potum, quanquam & posterioris etiam meminerit sententiæ. Aceto, inquit, eum potant, id quod condemnatis faciebāt, quia & hyssopum propter hoc aderat, vt lethale. Quidam autem hyssopum dicunt calamum, talis enim est summitas calami. Hæc ille. Cæterùm maior est in eo quod sequitur quæstio de Cōcordia narrationis inter Matthæum & Marcum. Matthæus enim dicit cæteros ei qui acetum obtulit dixisse, *Sine, videamus an veniat Elias liberans eum.* Marcus verò eum qui obtulit dixisse scribit, *Sinite videamus si veniat Elias ad deponendum eum.* Ad quod primò cum Diuo Augustino & Euthymio dici potest vtrumque factum, & illos, scilicet, & hunc similia dixisse: & illos quidem prohibere voluisse ne acetum offerretur, ne per aceti potationem accelerata mors præueniret aduentum Eliæ, vt verbum, *sine*, positum sit pro desine & cessa: hunc verò exegisse ne prohiberetur acetum offerre, vt ne per sitim accelerata morte, Christus eriperetur subuentioni Eliæ, quam facilè credere potuerunt adfuturam propter tenebrarum visum miraculum. Itaque in huius verbis, *Sinite*, accipiendum est pro permittere, & nolite prohibere. Verū dum quędam diligenter perpendo, facilè induci possum vt credam locum hunc apud Marcum deprauatum. Cùm enim historiam Dominicæ passionis, non solùm eodem cum Matthæo seruato ordine, sed etiam eisdem penè semper verbis descripserit: verisimile est & hic ipsum idem fecisse, vt & hic scripserit sicut habet Matth. οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον ἄφες: cumque fortè deessent illa verba, οἱ δὲ λοιποί, scriptor ἔλεγον mutauit in λέγων & ἄφες in ἄφετε. Quomodo enim oblator aceti voluisset non prohiberi ab oblatione, vt videri posset num venturus esset Elias ad liberandum eum, cùm aceti potatio ad mortis faceret accelerationem, non autem dilationem? Quomodo item Marcus dixisset hunc exiisse, *Sinite*, hoc est, permitte, cùm nō inducat eum prohibitum ab aliquo? Hæc autem dicta sint citra alicuius melioris sententiæ præiudicio. Porrò vt in aliis omnibus quæ Christus passus est, mysterium aliquod [illegible] esse intelligitur: ita & in hac aceti oblatione n[illegible] fuerit superuacaneū, ad exemplum patrum mysticum quid significatum accipere. Et primò quidem hic rectè intelligimus insinuatum, quod cùm Christus Iudæorum sitierit salutem, qua siti magis laborabat quam corporali, illi Christo pro vino bonorum operum quo refici potuisset. nihil aliud obtulerūt quam acetum variarum pœnarum quibus eum affecerunt: acet[illegible] item inuidiæ & odii, quod in corde suo quasi in spōgia cauernosa & tortuosa gerebāt occultatum. Hæc spongia cordis fraudulenti imposita fuit arundini, quæ vento agitatur in omnem partem, & cui quis ob infirmitatem tutò fidere & inniti non possit, vanis, scilicet Iudæis, fallacibus, & qui quouis impetu suarum passionum rapiebātur. Iucundè & fructuosè secundùm moralem sensum philosophatur Origenes, in vino felle mixto quòd priùs Domino fuit oblatum, & in aceto, quod postea fuit exhibitum. *Forsitan* (inquit) *quicunque secundùm doctrinam Ecclesiasticam sapiunt, viuunt autem malè, dant ei vinum bibere felle permixtum. Qui autem alienas à veritate sententias applicant Christo, quasi eas dicendi hi spongiam aceto implentes imponunt calamo scripturæ, & offerunt ori eius.* Hæc ille. Iam cùm in singulisquę dominus passus est, etiam intelligendum

Psalm.

Origen.

gendum sit mysticum aliquid quod ad nostram pertineat redemptionem, à Christo promeritum, sicut vinculis suis promeruit nobis liberationem à vinculis nostris, & ita in aliis: sic & sua siti intelligendum ipsum promeruisse nostræ restrinctionē sitis, quæ pro aceto acerbo restringuitur dulcissimo vino sanguinis Dominici, quod pro Iudaïca fraudulenti cordis spongia exugitur è corpore Domini. Id enim velut spongia inebriata, plenū fuit succo gratiarum Spiritus sancti: verùm huius plenitudo non apparuit, nec exundauit in nos, nisi posteaquam, velut spongia, pressum fuisset in cruce, cui tanquam calamo, & calamo hyssopi, spongia hæc sacrosancta fuit imposita. Crediderim enim vel ob id hyssopi Ioannem specialem fecisse mentionem, cùm alii tantùm arundinem expresserint, quòd hyssopus in lustrationibus veteris legis adhiberi solita fuerit, non sine significatione passionis Dominicæ, ita vt ob id dixerit propheta: *Asperges me Domine hyssopo, & mundabor.* Psalm. 50. Et hæc de mystica potationis Christi intelligentia. *Cùm ergo accepisset Iesus acetum*, vt significaret quare se sitire professus esset, quodque non præter expectationem acetum accepisset, dixit sextum verbum, *Consummatum est*, id est, scilicet quod adhuc implendum restabat, & quod adhuc secundùm prophetiæ prædictionem sciui consummandum, quicquid ante mortem meam implendum fuit. Verbū hoc, breue licet, verbum est consolationis plenum, quod qui probè intellexerit, à laqueis desperationis securus erit. Si enim consummatum est quicquid vbique erat propheticorum oraculorum de mysterio passionis, consummatum ergo est opus redemptionis humanæ: quod qui credit, neutiquam desperauerit.

l IESVS AVTEM ITERVM *f* CLAMANS VOCE MAGNA, AIT: PATER, &c.] Clamauerat semel in cruce Dominus voce magna, cùm scilicet diceret ex Psalmis, *Deus meus, Deus meus, vt quid me dereliquisti?* Iterum autem voce magna clamauit iamiam traditurus spiritum. Quæ autem fuerit hæc vox aperuit Lucas, nimirum illud etiam ex Psalmis desumptum, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Cùm enim vehementia passionis naturam humanam ad vitæ periodum propemodum adigeret, & omnia impleta essent quæ implenda erant: animam suam vltro ponere voluit, sic vt eam se propediem resumpturum significaret. Priùs enim non conueniebat ipsum animam ponere, ne non implerentur omnia quæ spiritus prædixerat, & ne verè mortuus non crederetur, si ante mortuus fuisset, quàm passionis vehementia videri probabiliter poterat ipsum ad vitæ finem adduxisse. Cùm iam ergo conueniens mortis aduenisset tempus, mortuus quidem est, sed sic animam suam vltrò se ponere, & eandem se recepturum significaret. Variis enim modis significauit se vltrò animam ponere: primò quia (vt habet Matthæus) *clamans voce magna emisit spiritum*, quod tamen non sic est accipiendum, quasi simul & clamauerit, & emiserit spiritum, atque inter clamandum expirauerit. Græcis enim pro participio præsentis temporis *clamans*, est participium præteriti tēporis, κράξας, id est, cùm clamasset, vt significetur post clamorem mox emisisse spiritum. Quod ipsum mirum valde fuit, & parum ex communi hominum, maximè crucifixorum, more vt mox à clamore moreretur. Vnde Centurio admiratus dicitur apud Marcum quòd sic clamans expirasset, vbi pro *clamans*, rursum participium est præteritum κράξας, hoc est, quòd sic e-

A missso clamore expirasset. Deinde quòd mortuus est ante alios latrones, & ante tempus quo mori solebant crucifixi, ita vt Pilatus miraretur etiam postea quòd mortuus diceretur. Præterea quia mortuus statim est postquam dixisset, *Consummatum est*, vt significat Ioannes. Id enim est argumento quòd mori noluerit priusquam omnia consummata essent, voluerit autem post omnium consummationem. Postremum idem significauit dicendo, *In manus tuas commendo spiritum meum.* Quod enim in manus alicuius commendamus, vltrò apud eum deponimus, resumpturi ab eo vbi visum fuerit. Vnde his verbis etiam significatur, quòd positam vltrò animam rursus esset recepturus iuxta illud quod priùs dixit, *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo tollit eam à me: sed ego pono eam à meipso.* B Est enim hic pro, *commendo*, verbum παραθῆναι, quod sic commendare, significat veluti commendatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore, cùm propriè significet, apud aliquem pono. Et sciendum, Græcis non esse verbum præsentis temporis, *commendo*, sed futuri, παραθήσομαι, hoc est, commendabo, siue deponam, quomodo & Hebraica veritas & translatio Septuaginta habet in Psalmo 30. vnde hæc verba à Christo desumpta sunt. Et optimè conuenit futurum tempus, quia sic prædixit se moriturum antequam moriatur, & est sensus, Pater, quoniam iam omnia impleta sunt quæ impleri voluisti, ego C iamiam in tuas manus commendabo atque deponam spiritum meum. Itaque quod se facturum his verbis prædixit, id mox præstitit, cùm his dictis mox *inclinato capite tradidit spiritum*, vt habet Ioannes, aut, vt habet Matthæus, *emisit spiritum.* Quibus verbis etiam satis Euangelistæ insinuauerunt vltroneam Christi mortem. Nam, vt annotauit Theophylactus, in nobis fit contrarium, quia primùm expiramus, & deinde inclinatur caput. Dominus autem priùs inclinauit caput, deinde expirauit, manifestans quòd Dominus fuerit mortis, & omnia secundùm potestatem fecerit. Propterea cùm de aliis dici soleat quòd dormierint aut obdormierint: D de Christo dicitur, quòd tradiderit & emiserit spiritum, vt cui id propriè conuenit. Tradimus enim & emittimus quod in nostra est potestate, si modò propriè sit loquendum. Non tradimus autem nec emittimus quod à nobis vi tollitur, & eripitur. Commodum est fideles è viuis excedentes verba hæc itidem dicere (*Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Sed vt hæc verè & salubriter dicere possint: Christum imitando, filios etiam se patris exhibeant, quandoquidem cauillum est, cùm cuius mores ac voluntatem auerseris, te patrem appellare. Ex prædictis tamen intelligi facilè potest, aliter nos animas nostras commendare patri cœlesti, quàm hoc fecit Christus. Hic enim animam suam patri commēdauit, tanquam depositum quoddam, quod E vltrò apud eum posuit, mox resumpturus. Nos verò Christi merito fidentes, patris nos præsidio committimus, & benignitati, cupientes vt animam nostram non finat venire in manus hostis nostri, sed eam in suam tutelam & gratiam suscipiat: vnde bene Stephanus moriturus dixit, *Domine Iesu accipe spiritum meum.* Act. 7. Non dixi, Do tibi aut commendo tibi, sed *accipe*, tamquam quod non in sua, sed in illius esset potestate, quodque illius egeret benignitate: quanquā & nos in simili, quo Christus, sensu dicere possimus ex fiducia resurrectionis, Pater in ma-

in manus tuas, hoc est, apud te, & in tuam custodiam deponam iam lubens spiritum meum, ita vt per spem resumendi illum aliquando: in pace cum Christo dormiam & requiescam. Adhortatur & Petrus fideles ad commendandum animas suas Deo, dicens, *Qui patiuntur secundùm voluntatem Dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis*, vbi, pro commendent, etiam est verbum προςίτιμι, vnde significat eos qui malè afficiuntur, debere per opera pietatis animas suas commendare & deponere apud Deum, easque illi committere, qui cùm sit fidelis, suo tempore sit redditurus expectatam fœlicitatem. Cæterùm salutare admodum & efficax nobis fuit, quòd nunc Christus in manus patris spiritum suum commendauit. Antè enim spiritus hominum, etiam iustorum, in manus Dei patris deponi non potuerunt, sed à manu inferni & mortis violenter detinebantur captiui: at postquam venit is qui mortis nequaquam reus, ab inferno teneri non potuit, & ob id in manus patris cœlestis spiritum suum deponere potuit: per ipsum libertatem consequuti sunt ab inferno, & in manus patris ascendunt quotquot fidunt in illum. Notandum & illud quàm conuenientia hæc verba fuerint ei qui seipsum iam in cruce obtulit Deo sacrificium. Sacrificantis enim est, manibus Dei aliquid offerre quod ab eo recipiatur & acceptetur. Itaque Dominus patri affert acceptandum spiritum suam, quale sacrificium phropheta Deo gratum significauit, dicens: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Iam & obseruandum conueniens tempus à Christo delectum suo sacrificio. Hora nona enim, aut mox post eam, hoc est, vespera quæ à nona incepit apud Iudæos, tum tradidit spiritum, quando & immolare iussi erant agnum paschalem, & quotidianum sacrificium in templo immolabant, ita ob id hora nona diceretur hora orationis (vt patet Act. 3. Itaque in Domino impletum est illud Psalmistæ, *Eleuatio manuum mearum, sacrificium vespertinum.*

1. Pet. 3.

Psalm. 50.

Psalm. 40

l ET *a* ECCE *l* VELVM TEMPLI SCISSVM EST *c* MEDIVM *e* IN DVAS PARTES, &c.] Post ignominiam mortis secuta sunt varia quæ crucifixi demonstrauerunt virtutem & dignitatem, quæq; ad eius pertinuerunt gloriam, iuxta illud Iob, *Qui humiliatus fuerit, erit in gloria.* Quæ enim modò sequuntur, contigisse post mortem videntur, propterea quòd Matthæus postquam dixisset Dominum emisisse spiritum, subiiciat cũ aduerbio demonstrandi, *Et ecce velum templi scissum est*, quasi significare volens quid deinde factum sit, vt colligit Diuus Augustinus. Et quidem Christo adhuc in cruce viuente, prodigia magna sunt facta, quæ ad illius faciebant gloriam, quia tenebræ factæ sunt super terram, & sol mirabiliter est obscuratus. At ea signa ideo ad Christi faciebant solùm aut potissimũ gloriam quia declarabant facti Iudaici detestationem. Hæc verò quæ facta scribuntur post mortem non ideo solùm ad Christi faciunt gloriam, quia detestabile Iudæorum declarant factum; sed & quia efficaciam virtutemq́ue passionis ac mortis Christi insinuant. Sunt autem quatuor miracula, quorum primum tres simul commemorant Euãgelistæ, tria verò alia solus Matthæus describit. Est ergo primũ, quòd velum templi scissum est medium in duas partes à summo vsque deorsum. Cuius prodigii variæ rationes conuenienter assignari possunt. Et imprimis quatenus hæc signa, sicut tenebræ, declarare intelliguntur detestabile Iudæorũ facinus: scissionis veli, hæc est ratio, vt indicauit Theophyl. quòd sicut mos erat Iudæis in blasphemiis contra Deum scindere vestes, ita nunc quoque diuinum templum quasi ægre ferens Christi mortem, disrupit suam vestem, hoc est velum. Quatenus verò hæc signa mortis Christi efficaciã designant, ad quòd potissimùm videntur diuinitus adhibita, scissum veli templum significat primùm quòd templum inaccessum priùs & nunquam visum, cuius intima velum secludebat, morte Christi prophanaretur & solueretur, & proinde quòd carnalis lux cum suis sacrificiis omnibus iam finem acciperet, iuxta vaticniium Danielis, *In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium, & erit in templo abominatio desolationis.* Vnde Paulus *mortificatos nos dicit legi per corpus Christi.* Significat secũdò quòd iam reuelanda erant omnia legalia, quæ priùs litera vt velamento quodam erant cooperta, & quæ prius obscura erant, & ænigmatibus plena, manifestanda nunc essent, in Christo impleta: ita vt ethnici possint oculos mentis in legis arcana intendere. Significat tertiò, viam ad videndum *sancta sanctorum* (hoc est, cœlestia) quæ, vt habet Paulus, ad Hebræos, ipso velo significabatur nondum esse propalata, quamdiu prius tabernaculum suum haberet statum) iam esse aperta morte Christi, sublato velamento peccati, quod humanum genus separauit à Deo, & faciem Dei nobis abscondit, iuxta illud Isaiæ, *Ecce iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis.* Cæterùm duo vela fuisse in templo dixit Origenes: vnum, scilicet, in egressu templi, alterum intus coram propitiatorio, atque illud quidem priùs intelligit scissum fuisse, alterum verò interius integrum permansisse, in signum quòd per aduentum Domini & mortem eius, conscisso velamine legis, mysteria legis publicentur, quæ vsque ad eius aduentum fuerant, occultata, sed quòd necdum nos hic penitiora Dei arcana videamus & cognoscamus. *Cùm autem venerit quod perfectum est*, tunc aufferetur (inquit) etiam secundùm velum, vt videamus etiam quæ interius sunt occulta, veram, scilicet arcam testamenti, & sicut ipsa se habet natura, videamus Cherubin & alia. Verùm quanquam hæc mystica tractatio non sit iniucunda, tamen fundamentum eius est debile & improbabile. Non enim in templo Salomonis videntur fuisse duo vela, sicut in tabernaculo, sed vnum tantùm, quòd, scililet, erat coram propitiatorio, quia pro priori erant ostia & portæ templi. Quod si fuissent plura templi vela non debuissent Euangelistæ tam indistinctè dicere, *Et velum templi scissum est*, sed in specie explicuisse de quo loquerentur. Nunc autem dicentes. *Et velum templi scissum est*, significant satis vnum fuisse de quo, quod dicũt intelligi debeat. Porrò Diuus Hieronymus in Euangelio Nazaræorum etiam aliud prodigium simile huic in tẽplo gestum describi commemorat, nempe quod superluminare templi infinitæ magnitudinis fractum sit atque diuisum. Secundum prodigium ab Euangelista Matthæo narratum, est terræ motus, qui & ipse, sicut & quod sequitur de scissione petrarum, insinuabat detestabile Iudæorum factum & quòd creaturæ Domino suo patienti condolerent, atque quodammodo indignarentur Iudæis. Solet enim in scripturis terrę motus, Dei indignationem & iram nonnunquam designare. Itaq; impletum iam est in Christo illud Psalmi, *Circumdederunt me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me. Dolores inferni circumdederunt me, præoccupauerunt.*

Iob 22.

Dan. 9.

Rom. 7.

Heb. 9.

Isaie 59.

1. Cor. 13.

Psal. 17.

runt me laquei mortis. In tribulatione mea inuocaui Dominum & ad Deum meum clamaui. Et exaudiuit de tẽplo sancto vocem meam, & clamor meus in conspectu eius introiuit in aures eius. Commota est & contremuit terra: & fundamẽta montium conturbata sunt & commota sunt, quoniam iratus est eis. Quatenus verò hæc signa Dominicæ passionis efficaciam designabãt, primùm hic terræ motus significabat orbis innouationem, & nouum mundi statum ex Christi morte prouẽturum. *Scriptura enim* (inquit Theophylactus) *terræ motum in rerum alteratione posuit.* Sic in traditione legis veteris, *mota* dicitur *terra à facie Domini.* Deinde significabat, terrenos homines in prædicatione mortis Christi cõmouendos ad pœnitentiam & admirationem stupendæ benignitatis. Sic & petrarum scissio, quæ tertium est signum, portẽdebat lapidea gentium corda, emollita sanguine Christi, diuidenda, & suscep tura semen veritatis. Vnde hic terræ motus atque petrarum scissio etiam confutauit obstinationem Iudæorum, vt qui creaturis cõmotis, & gentibus ad pœnitentiam conuersis, obstinati perseuerauerunt in sua impietate, tanquam duriora petris corda habentes. Quartum prodigium omnium maximũ fuit, quod monumenta aperta sunt, atq; ex eis multa corpora sanctorum, hoc est, fidelium qui dormierant, surrexerũt. Et quidem monumenta aperta sunt in ipsa morte Domini: cæterum in ipsa primum resurrectione Domini videtur corpora illa sanctorum ex monumentis surrexisse, quia Mat. dicit quòd *exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem.* Non enim conueniebat vt ante Christum resurgerent, & apparerent, quia Christus *primitiæ est dormientium, & primogenitus ex mortuis.* Factum est autem istud prodigium tum in confirmationẽ resurrectionis Christi, tum ad significandam virtutem mortis Christi, quod scilicet per eam sancti qui in inferno detinebantur captiui, libertatem assequerentur, & qui in peccatis suis mortui iacebant ad vitam gratiæ, reuocandi essent, quodq; omnes tandẽ sancti è sepulcris exeuntes, felici cum Christo donandi essent corporum resuscitatione. Dubium autem est vtrũ isti qui iam resurrexisse dicuntur, resurrexerint ad vitã immortalẽ sicut Christus, an resurrexerint sicut Lazarus, rursum morituri. Veteres ferè sentiunt eos rursum obdormisse, postquã testimonium resuscitato Domino perhibuissent multis illis quibus apparuisse dicũtur. Recentiores verò ferè existimãt eos sicut Christum ad immortalem vitam resurrexisse, quod alioqui nõ videantur fuisse certi & firmi testes resurrectionis Christi, quodq; alioqui non fuisset illis beneficiũ ipsorũ resurrectio, quia maius illis fuisset tormentum, si iterum fuisset ipsis moriendũ, quàm si non resurrexissent. Hanc sententiam iuuare non parum videtur, quod non quibuslibet, sed multis apparuisse dicantur, *vt hi,* inquit Hier. *viderent qui cernere merebãtur.* Vnde videtur eorum resurrectio fuisse talis qualis fuit Christi, de quo dicit Petrus, quòd *Deus dedit eum manifestum fieri non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo.* Alioqui enim si resurrexerunt sicut Lazarus ad vitam mortalem, passim quibuslibet apparuissent sine discrimine, sicut Lazarus. Dicuntur autem isti ex monumentis exeũtes venisse in sanctam ciuitatem, nempe Hierusalem, quia monumenta apud Iudæos omnia erant extra ciuitates.

Theophyl. Psal. 113. 1. Cor. 15. Coloss. 1. D. Hieron Act. 10.

b VIDENS l AVTEM CENTVRIO, QVI EXAD. &c.] Christi mortẽ non tantùm mox secuta est glorificatio à creaturis ratione carentibus, sed per eas deinde secuta est & glorificatio à creaturis rationalibus, hominibus scilicet idq; ab vtroq; populo, gẽtili simul & Iudaïco. In quo vtroq; populo non tantùm fuerunt signa illa prędicta efficacia ad inherendum illis cognitionem sceleris in Christum admissi, sed etiam impleri cœptum est quod signa illa portẽdebant. Iam enim terra cordis hominum etiã cœpit moueri, & lapidea hominum corda scissa sunt, & qui verè in anima mortui erant, surgere cęperunt per agnitionem sceleris, & rectæ in Iesum fidei cõfessionem. Centurio enim homo gentilis, qui è regione crucifixi stabat, seruãs illum cum suis, *videns* (inquit Lucas) *quod factum fuerat,* hoc est vidẽs, vt habet Marcus, quod magna emissa voce expirasset, viso etiam terræ motu, vt habet Mat. & aliis prodigiis quæ tum fiebant, gloriam dedit Deo, veritatem confitendo, dicẽs, vt habet Lucas, *Verè hic homo iustus erat.* Nec hoc tantùm dixit, sed & quod amplius erat, *Verè hic homo filius Dei erat,* vt habet Marcus. Itaq; & humanitatem eius, eamq; innoxiam, & iustam confessus est diuinitatem. Nec ipse tantùm, sed & milites qui sub ipso & cum ipso erant custodientes Iesum, vt habet Matthæus. In his ergo pręludium iam fuit secuturæ fidei gentium, ac insinuatum gentes deinde Iesum & verè iustum hominem, & verè Dei filium, synagoga tacente, liberè prædicaturas. Et tamen etiam in Iudæis hæc signa fuẽre efficacia: quia, vt refert Lucas, omnis turba eorum qui aderant simul ad spectaculum istud, & videbant, quę fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur. Percutiebant autem pectora sua dolentes de admisso scelere, partim quidem cum vera pœnitentia & facti detestatione, partim verò ex metu vltionis alicuius grauis secuturæ, Itaque hîc Iudæorum dolor præludium fuit veræ pœnitentiæ quæ in die Pentecostes in plerisque est perfecta, quando audita Petri concione compuncti sunt corde, vt est Act. 2. Annotauit autem Beda, quòd gentiles Deum timentes aperta confessionis voce Deum glorificauerunt: Iudęi verò percutientes tantùm pectora silentes domum reuersi sunt. In quo designatum est, in gentibus plus inueniendum bonæ mentis & perfectionis quàm in Iudæis, qui sibi præ cæteris sanctimoniæ laudem vendicabant: & gentes de morte Domini gauisuras, Iudæos verò ob eam planc turos, vt modò faciunt. Cæterùm pręter duplex hoc hominum genus vnde mortuus Dominus glorificatus est, qui ab vtroque pendens in cruce viuus fuit blasphematus, commemorant Euangelistę tertium hominum genus circa crucem adfuisse, quod & viuo, & mortuo semper bene fuit affectum, mulieres scilicet quæ ipsum secutæ erant è Galilæa. Hæ vt priùs singularem erga Dominum declarauerunt affectum sequendo illum assiduè etiam Galilæam exeuntem & ministrando illi suis obsequiis & facultatibus: ita & nunc declarauerunt, dum fugientibus Apostolis circa crucem non verẽtur astare. Is enim singularis fuit in Iesum affectus, quanquam huic affectui metus aliquis coniunctus fuit, propter quem dicuntur ab Euangelistis stetisse à longè, quod ideo verisimile est Euangelistas tam distinctè explicuisse, vt insinuarent iam impletas quasdam scripturas, quæ simile quod prædixerant, vt illud Psalmi, *Amici mei & proximi mei aduersum me appropinquauerunt, & steterunt, & qui iuxta me erant de longè steterunt.* Porrò quòd ea mulier, quam Matth. vocat matrem filiorum Zebedæi, ipsa sit quam Marcus vocat Salomone, supra ostensum est in cap. 104. consentientibus omnibus veteribus Latinis & Græcis.

Psalm. 37

APERITVR EIVS LATVS, ET SEPELITVR HONORIFICE

Matth. 27. Marci 14. Lucæ 23. Ioan. 19. CAP. CXLIIII.

I[d] Vdæi ergo (quoniam parasceue erat) vt non remanerent in cruce corpora sabbatho (erat enim magnus dies ille sabbathi) Rogauerunt Pilatum, vt frangerentur eorum crura, & tollerentur. Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura & alterius qui crucifixus est cum eo. Ad Iesum autem cùm venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua. Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius. Et ille scit, quia vera dicit, vt credatis: facta sunt enim hæc vt scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo. Et iterum alia scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt. Post hæc autem † [c] cùm [b] iam [a] serò factum esset ([b] quia erat parasceue, quod est ante sabbathum) [c] & ecce [c] venit Δ [f] homo' [a] quidam diues [l] ab Arimathea' ciuitate Iudææ [f], nomine [l] Ioseph, [c] qui erat [b] nobilis [h] decurio, [c] vir bonus & iustus, [a] qui & ipse discipulus erat Iesu, [c] hic non consenserat consilio, & actibus eorum, ‖ [h] qui expectabat & ipse' regnum Dei. [l] Hic [b] audacter † [l] introiuit ad Pilatum, [e] & rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathea (eo quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum) [l] & petijt, [d] vt tolleret ꝑ corpus Iesu. [b] Pilatus autem mirabatur, si iam obijsset. Et accersito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset. Et cùm cognouisset à Centurione, [a] tunc Pilatus [b] donauit corpus Ioseph, [d] & permisit Pilatus [&] [a] iussit reddi corpus. [b] Ioseph autem mercatus sindonem, [d] venit & tulit corpus Iesu, [l] & [b] deponens eum, a accepto corpore Ioseph [l] inuoluit a illud [c] depositum a in [l] sindone a munda, [l] & posuit † illud in monumento a suo nouo, Δ [l] quod exciderat' [c] in quo nondum quisquam positus fuerat. [d] Venit autem & Nicodemus, qui venerat ad Iesum nocte primùm, ferens mixturam myrrhæ, & aloes, quasi libras centum. Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire. Erat autem in loco, vbi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus erat. Ibi ergo propter parasceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum. [e] Et aduoluit [Ioseph ‖ saxum a magnum [e] ad ostium monumenti, a & abijt. Erant autem ibi Maria Magdalenæ, & altera Maria, sedentes contra sepulcrum. [b] Maria autem Magdalenæ, & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur. [c] Et dies erat parasceues & sabbathum illucebat. Subsecutæ autem mulieres, quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus eius. Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta, & sabbatho quidem siluerunt secundùm mandatum. a Altera autem die, quæ est post parasceuen, conuenerunt principes sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum, dicentes, Domine recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc viuens, Post tres dies resurgam. Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium, ne fortè veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi. Surrexit à mortuis, & erit nouissimus error peior priore, Ait illis Pilatus, Habetis custodiam, ite, custodite sicut scitis. Illi autem abeuntes, munierunt sepulchrum, signantes lapidem cum custodibus.*

Marginal notes: † b Et cum iam sero a cùm autem sero ‖ b qui & ipse erat expectans † facessit. * ergo † b. eum Δ c exciso. b quod erat excisũ de ‖ b c lapidum.

IVDÆI ERGO, QVONIAM PARASCEVE ERAT, VT NON REMANERENT.] Præter prædicta etiam aliis modis variis secuta est Christum iam mortuum gloria. In hoc enim capite tria commemorantur, quæ insigniter ad Christi fecerunt gloriam, lateris scilicet apertio, Iudæorum facta procuratione, honorifica eius sepultura, atque solicita sepulcri munitio. Quod ergo ad primum attinet, dicit Ioannes Iudæos rogasse Pilatum, vt crucifixorum frangerentur crura, quò sic citiùs mortui tolli possent à cruce quamdiu esset parasceue. Id autem eos fecisse dicit propter religionem & honorem sabbathi instantis, vt ne in sabbatho, & sabbatho tali, quod ob incidentem simul paschæ solemnitatem iam duplex erat festum, remanerent in cruce corpora sceleratorum, quasi per ea festi celebritas honestanda esset, eaque conspectu sui diem festum funestarent. Qua in re rursum videre licet & præposteram & simulatam eorum religionem. Præposteram quidem, quia cùm innoxium, bene meritum non dubitauerint impiis modis adigere ad crucem, nihil deterriti à tam immani scelere festi religione, de tollendis è cruce corporibus anxiè religionis gratia laborabant, camelum vbique glutientes, culicem autem colantes. Simulatam verò, quia id eos non ex diligenti legis cura fecisse, hinc patet quòd sabbathi instantis prætexebant festiuitatem, cùm secundùm legem, etiam sabbathi dies non institisset, corpora crucifixorum ante solis occasum deponenda fuerint. Dicitur enim Deuteronomii 21. *Quando peccauerit homo quod more plectendum est, & adiudicatus morti appensus fuit in patibulo: non permanebit cadauer eius in ligno, sed in eadem die sepelietur, quia maledictus à Deo qui pendet in ligno, & nequaquam contaminabis terram tuam.* Sed bene hanc legem non præferunt suæ petitioni, Deo ita disponente, quia secundùm veritatem lex illa ad Christum non pertinuit, quoniam non peccauit quod morte plectendum erat. Quatenus autem secundùm existimationem hominum lex etiam ad ipsum pertinuit, secundum quam Diuus Paulus illud, *Maledictus qui pendet in ligno*, applicat Christo, conueniebat vt inscii & aliud agentes implerent quod in ea dicitur, *Non permanebit cadauer eius in ligno, sed in eodem die sepelietur.* Vt ergo non ex vero legis tuendæ studio certum est eos Pilatum rogasse corporum à cruce sublationem, ita probabile est metu potiùs & pudore ad hoc petendum commotos fuisse, quam syncero religionis studio, nimirum quia prodigiis apparentibus conturbati sibi malè metuerunt à populo, & in conscientia sua pudefacti non pertulerunt corpus Iesu diutius oculis hominum esse conspicuum. Itaque qui priùs ira & inuidia accensi Pilatum rogarunt vt Christum tolleret ex oculis hominum crucifigendo clamantes, *Tolle, tolle crucifige eum*, eidem pudore suffusi eundem rogant

Marginal notes: A B C; Deut. 21. Galat. 3.

gant vt illum tollat ex oculis hominum, cruci auferendo, ignoranter operantes per diuinam in eis operationem, ad promouẽdam Christi gloriam. Primùm enim per hanc Iudæorum solicitationem effectum est, vt scripturæ quędam quæ erant de Christo singulari & eximio modo adimplerentur, & adimpletæ agnoscerentur à fidelibus. Secundò per eam factum est, vt in lateris apertione & insigne miraculum & salutare ederetur mysterium, quo efficacia passionis Christi fidelibus innotesceret. Itaque cùm Pilatus Iudæorum annuisset petitioni, milites ex præcepto Pilati venerunt parati ad omnem inclementiam, *& primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cum illo. Ad Iesum autem cùm venissent & vidissent eum iam mortuum, non fregerunt eius crura*: *sed vnus militum* insolentia quadam militari, *lancea latus eius aperuit*, quò certior esset mors Iesu, & ecce statim è latere profluxit aqua & sanguis, Deo militarem petulantiam conuertente in grande miraculum & insigne mysterium. Miraculum enim magnum fuit, sanguinem è corpore mortuo profluxisse: & quoniam quis dicere posset, vitalem adhuc aliquam virtutem fuisse in corpore, omnem controuersiam de miraculo tollit aqua simul cũ sanguine sic profluens vt à sanguine distinctè agnosci posset. Miraculum autem hoc nunc ob salutare aliquod mysterium insinuandum fidelibus, est diuinitus editum. Et primò istud factum est in testimonium verè humanitatis à Christo susceptæ. Sic enim intelligitur quòd idem Ioannes dicit, *tria esse quæ testimonium dant in terra, spiritum, aquam & sanguinem*, nempe quod anima Christi cùm clamore magno emissa, & aqua cũ sanguine profluens è latere iam demortui, testimonium perhibeant humanitati eius: sicut tres sunt in cœlo qui testimonium perhibent diuinitati eius, pater, verbum, & Spiritus sanctus. Spiritus enim à Christo traditus declarauit eum habere animam sicut reliquos homines. Aqua verò cum sanguine profluens ostendit ipsum verum habere corpus, non fantasticum aut aëreum, sed compositũ ex quatuor elementis, quorum vnum est aqua, & cõpositum ex quatuor humoribus, quorum vnus est sanguis. Sic enim mysterium hoc tractat D. Thom. par. 3. q. 74. art. 7. Secundò, fluxus ille aquæ & sanguinis indicio fuit efficaciæ passionis Christi, idque dupliciter. Primò enim designatũ est, quòd mors eius efficaciter valeat ad abluenda & purganda hominum peccata. Aqua enim ad ablutiones valet, sed quia aqua sola ad abluendas hominum mentes inefficax est, aquæ sanguis adiunctus est, quo fiebat in veteri lege peccatorum expiatio, vt intelligamus in aqua baptismali ad ablutiones mentium cooperari sanguinem Christi, vnde baptismus suam habet efficaciam. Hoc sanè mysterium hic designatum insinuare videtur ipse Ioannes, dicens loco prædicto de Christo, *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Iesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine.* Quo significare videtur è latere Christi ideo aquam fluxisse & sanguinem, quò intelligeremus ipsum non venisse sicut venerat Ioannes baptizans tantum in aqua, sed in aqua baptismatis suo nos sanguine efficaciter mundare à peccatis. Secundò, hoc duplici fluxu designata sunt duo præcipua Ecclesiæ sacramenta, quæ à morte Christi suam habent & virtutem & originem, & per quæ Ecclesia & fit, & consistit, baptismus scilicet & eucharistia, quorum altero quidem renascimur, altero verò nutrimur, & pascimur. Baptismus enim in aqua designatus est, eucharistia verò in sanguine,

1. Ioan 5.

qui in ea percipitur ad vitam animæ nutriendam. Vita enim hominis in sanguine est, vita ergo spiritualis in sanguine spirituali, qui est Christi. Huic miraculo conueniunt aliquot typi veteris testamenti. Sicut enim è latere primi Adæ dormientis formata est sponsa eius Eua: ita è latere secundi Adæ dormientis in cruce per mortem formata est sponsa eius Ecclesia. Per aquam enim efficiuntur fideles Ecclesiæ membra, per sanguinem nutriuntur. Rursum secundùm D. Augustinum hoc præfigurabat, quod Noë in arcæ latere ostium facere iussus est, quod intrarent animalia quæ non erant diluuio peritura. Apertiùs autem hoc prænũciabat aquæ è petra virga percussa fluxus, quam petram significasse Christum Paulus testis est, dicens. *Bibebant de spirituali consequente eos petra, petra autem erat Christus*, Tanquam è petra enim iam fluxit nouo miraculo aqua, quando Christus per mortem rigidus, & aridus, petræ siccæ similis est factus. Iam impletum est illud Zachariæ, *In die illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Hierusalem, in ablutionem peccatoris & menstruatæ.* In fontes qui nunc manauerunt è latere Christi respiciens Isaias dixit fidelibus, *Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.* Vnde D. Chrysostomus admonet, vt quoniam hinc suscipiunt principiũ sacra mysteria, num quis accesserit ad tremendum calicem, ita accedat quasi ab ipsa bibiturus Christi costa D. Aug. annotauit Euangelistam visum verbo conuenienti mysterio significato, quia non dixit, Latus eius percussit aut vulnerauit, sed aperuit, vt intelligens hinc vitæ ostium & fontes apertos, quia hinc Ecclesiæ manauerunt sacramenta. Græcis tamen non est ἤνοιξε, quod est, aperuit, quomodo videtur legisse interpres sed ἔνυξε, quod est, pupugit, vulnerauit, à νύττω. Et hactenus quidem paucis de miraculi huius mystica tractatione secundùm Ecclesiasticam traditionem. Cæterùm quò Euangelista Ioannes, qui post alios hæc solus scripsit, firmius confirmaret & lateris apertionem pro ossifragio, ad ostendendum scripturas quasdam in Christo completas, & miraculum aquæ cum sanguine fluentis è corpore mortuo, ad commendandum fidelibus sacramentorũ mysteria, subiecit, *Et qui vidit, testimonium perhibuit.* Videri enim poterant alioqui hæc fabulosa, quoniam aliorum Euangelistarum nemo meminit horum, cùm sint mirabilia valdè. Dicit ergo, Non audiuit tantùm qui testimonium de his perhibet, sed ipse suis vidit oculis: vnde nequaquam fallax est testimonium eius, sed verum atq; firmum. Et hic ipse testis scit se vera dicere, vt qui ea tunc coram viderit, quod ob id nũc dicit, vt & vos testi oculato fidem habentes credatis in Iesum. Et causam adfert cur propter hęc ad fidem Christi commoueri debeant, nempe quoniam hæc non acciderunt temere & casu, sed propter scripturas quasdam quas in his agnoscere licet impletas. *Facta sunt enim hæc*, inquit (nam enim, legendum est, nõ, autem) *vt scriptura impleretur*, &c. Tria autem facta narrauit circa Iesum gesta, nempe quòd *non fregerunt eius crura*, quod *lancea latus eius apertum est, effluxit sanguis & aqua.* In primo impletum dicit illud Exodi, *Os non comminuetis ex eo.* Quod cùm ad literam dictum sit de agno paschali, & nunc Euangelista in Iesu impletum dicit: significat illum verum fuisse agnum paschalem, & per legalem illum præfiguratum, nec de legali illud præceptum fuisse, nisi propter Christum cuius erat vmbra. Et sanè insigniter hic licet aduertere præceptum hoc Dei in Christo impletum. Voluntas enim Iudæorum erat vt omnium

1. Cor. 10.

Zacha. 13.

Isaia 12.

Exod. 12.

crucifixorum crura frangerentur, idque magis propter Iesum petierunt quam propter alios. Cum ergo contra illorum voluntatem in aliis tantum factũ est & non in Iesu quod maxime in Iesu illi cupierãt factum, satis intelligere datum est ex diuina illud factum dispositione, sicut & id fieri conueniebat ob integritatem & dignitatẽ Christi, & fidem resurrectionis eius melius astruendam. Si enim non rogassent Iudæi vt frangerentur eorum crura, sed expectassent quousque omnes naturaliter mortui fuissent, non agnitum fuisset illud peculiariter in Christo impletum. Idem etiam agnitum non fuisset si post rogationem Iudæorũ alii inuenti etiam fuissent mortui: vt etiam eorum crura non fuisset frangere opus. Sicut autem ex Ioanne discimus, Iudæos inscios impleuisse in Iesu illud quod dictum erat de agno paschali, *Os non comminuetis ex eo*, ita similiter intelligere licet per hoc quod petiuerunt tolli corpus Dominicum, antequam veniret sabbathum, eos implesse & aliud quod etiam circa agnum paschalem iussi erant seruare, illud scilicet, *Non remanebit ex eo quicquam vsque mane.* Sic & alia omnia quæ de agno paschali dicta sunt, Christo applicanda, ex hac Euangelistæ insinuatione colligere oportet. In eo quod secundo loco dixit, lancea latus Dominicum apertum, dicit impletam scripturam quæ est Zachariæ cap. 12: *Videbunt in quẽ transfixerunt*, pro quo nos legimus illo loco, *Aspiciens ad me quem confixerunt* Hoc autem testimonium Græci nusquam reperire potuerunt, eo quod in Septuaginta translatione nõ reperiatur, vt ob id necessaria fuerit Ecclesiæ versio Diuo Hieronymo sicut & ob alia quædam quæ ex eius versione inueniuntur in scripturis apud Hebr. cum non inueniãtur ex versione Septuaginta. Nam Septuaginta hoc loco apud Zachariam habent, *Aspicient ad me pro eo quod insultauerunt*, Cuius versionis occasionem fuisse ostendit Diuum Hieronymum similitudinem elementorum D & R, quæ paruo tantùm apice apud Hebr. distinguuntur, Si enim legatur, Dakerou, sonat, ἐξεκέντησαν, id est, compunxerunt: si autem contrario ordine literis commutatis legatur Rakedou, sonat ὠρχήσαντο, hoc est, saltauerunt. Itaque Ioannes neque respexit quid vertissent Septuaginta, sed Hebrȩa secutus est, neque ad verbum Hebræam veritatem curauit citare sed sensum satis habuit appẽdere, vt & alias semper fere Apostoli. Cæterùm quod Ioannes implendum dicit in Iudæis illud, *Videbunt in quem transfixerunt*, quanquam possit intelligi de visione fidei, vt iam impletum sit illud in multis Iudæis, tamẽ idem Ioannes in Apocalypsi significat illud implendum in Iudæis infidelibus, quando in nouissimo die omnibus veniet Dominus Iesus conspicuus. Sic enim habet, *Ecce venit cum nubibus, & videbit eam omnis oculus, & qui eum pupugerunt*, vbi pro, *pupugerunt*, Græcis est idem verbum, quod hoc loco, ἐξεκέντησαν, hoc est, compuxerunt, aut transfixerunt. Et subiicietur idem quod sequitur apud Zachariam, *Et plangent se super eũ omnes tribus terræ* Vnde hic certò intelligi datur, Dominum vẽturum ad iudicium, cum vulnerum, quæ in cruce accepit, signis, ad maiorem confusionem & condemnationem impiorum, quorum illi quidem videbunt in quem, & qualem, quantumque sit crudeliter sæuierunt, vt etiam latus mortui lancea transfigerent: alii verò videbũt quanta charitate excelsus ille homines complexus sit, & quanta pro hominibus passus sit quem hic agnoscere & amare contempserũt. Porrò quòd Ioannes tertio loco dixit è latere aperto effluxisse aquam & sanguinem, per sese magnum erat miraculum, & quatenus fuit miraculum oculari testimonio satis erat comprobasse, nec opus erat aliter commendare: quatenus verò erat mysterium, non erat explicandum in Euangeliis, quæ passim fidelibus & infidelibus legenda proponebantur, cùm mysteriorum ratio tantùm fidelibus viua voce tradenda sit.

Ioan. 19. · Apoc. 1. · Zach. 12.

a POST HÆC AVTEM *c* CVM *b* IAM *e* SERO FACTVM, &c.] Sequitur secunda huius capitis pars quæ Christi honorificam continet sepulturam iuxta vaticinium Isaiæ dicentis capite 11. *Et erit sepulcrum eius gloriosum*, vel vt habent Hebræa, Et erit requies eius gloria. Sepulturæ enim traditus est Dominus, & ab honorificis magnisque personis, & sumptu modoque honorifico. Personæ autem sepelientes duo fuerunt, ambo principes Iudæorum, magniq; apud Iudæos nominis. Prior Ioseph dictus est, idẽ scilicet nomẽ sortitus quod habuit is qui pia patris sui Iacob sepultura non parum sibi splendoris conciliauit: & quod habuit is cui cura pueri Iesu commissa est. Ab Arimathea ciuitate eũ omnes Euangelistæ scribunt fuisse, quam ciuitatem D. Hieron. lib. de locis Hebraicis in litera A, vocat Armatha Sophim, quȩ fuit ciuitas Elcanæ & Samuelis in regione Tãnitica iuxta Diospolim, quæ lib. Reg. 1. c. 1. vocatur Haramathaiim Sophim, vel, vt nos legimus, Ramathim Sophim. Idem in litera R, eam vocat Ruma. Ruma, inquit, quæ & Aarima, vbi sedit Abimelech, sicut in libro Iudicum scriptum est, quæ nunc appellatur Remphtis. Est autẽ in finibus Diospoleos, & à plerisque Arimathea nunc dicitur. Vir ergo iste ad magnum vocatus à Deo officium, præclarorum virorũ sortitus est & nomẽ & ciuitatem, quæ si quis nomina interpretur inueniet & eorum interpretationem illi cõuenire. Ioseph enim interpretatur augens vel augmentum, & Ruma significat excelsam. Huius viri conditiones multas, easque duplicis generis describunt Euangelistæ, quarum quædam ei conueniebat vt posset habere facultatem sepeliẽdi Iesum: aliæ verò, vt sepeliẽdo Iesu aptus esset, & dignus tali ministerio, omnes verò faciebant ad gloriam sepulturæ Dominicæ. Talem enim esse decebat qui corpus Domini sepeliret, qui & facultatem posset obtinere ministrãdi, & tali dignus esset ministerio. Prioris generis conditiones sunt, quod, vt habet Matth. diues fuerit, quodque, vt habet Lucas fuerit decurio, & nobilis decurio vt habet Marcus. Est autem pro dictione, *Decurio*, Græcis, βουλευτής, hoc est, consiliarius aut senator, atque hinc est quòd D. Hieronymus in Matth. scribens dicit in alio Euangelio istum Ioseph appellari βουλευτής, id est, consiliarium. Non est ergo nomen, *Decurio*, hoc loco nomen officii militaris, sed nomen dignitatis municipalis. Qui enim Romæ dicebatur senator, in municipiis dicebatur Decurio, vt hinc intelligere liceat hunc Ioseph senatorem fuisse vrbis Hierusalem. Nam eũ fuisse incolam ciuitatis Hierusalem, quanquam oriundus esset ab Arimathea, ciuitate Iudææ, satis testari videtur sepulcrum quod sibi exciderat extra muros Hierusalem in suo horto. Per diuitias ergo & nobilitatem potẽtiæ sæcularis, idoneus fuit qui petere posset & impetrare corpus Iesu à Pilato, atque hac de causa vult Diuus Hieronymus Euangelistas has viri conditiones cõmemorasse. Pauperes enim & ignoti nõ fuissent ausi ad Pilatum præsidem Romanæ potestatis accedere, & crucifixi corpus impetrare. Posterioris generis conditiones sunt, quòd

vt

vt habet Lucas, *vir bonus fuerit & iustus*: quodque vt habet Matthæus, *& ipse discipulus*, hoc est, auditor *erat Iesu, licet occultus, propter metum Iudæorum*, vt habet Ioannes. Quod non diuersum est ab eo quod Marcus & Lucas dicunt etiam eum expectasse regnum Dei. Quia enim discipulus erat Iesu, expectabat regnum Dei quod Iesus prædicabat appropinquasse. Huius generis etiam est quod Lucas dicit hunc non consensisse consilio & actibus Iudæorum. Hinc est quod Diuus Hieronymus super Matt. dicit quosdã putare de ipso primum Psalmum fuisse compositum *Beatus qui non abiit in concilio impiorum.* Certè quanquã de eo propriè Psalmus ille non est compositus, quadrat tamen in eum ea pars optime sicut & cætera Psalmi. Per iustitiam ergo meritorum regniq; cœlestis expectationem atque innocentiam dignus fuit qui corpus Dominicum sepeliret. Itaque his ornatus conditionibus, qui prius metu Iudęorum dissimulabat se Iesu esse discipulum, nunc postposito metu & pudore (quod virtutem crucifixi declarat & gloriam) *audacter accessit Pilatum, petens sibi donari corpus Iesu. Pilatus autem mirabatur an iam obiisset*, quod multis aliquando nõ solum horis, sed etiam diebus crucifixi soleant in cruce viuere. Cæterùm vbi ex Centurione, cui custodiendos crucifixos cõmiserat, intellexisset mortem Iesu, tum demum donauit corpus Iesu ipsi Ioseph, Deo ita negotium disponente, vt omibus constaret mors Iesu, quo clarior esset & certior resurrectionis gloria. Ioseph ergo donato sibi corpore, primò quidem illud deposuit de cruce, quam alii Iudæi tanquã execratam & maledictã ne tangere quidem voluissent, nec putauit se à tali morticinio polluendum, ita vt non posset edere agnum paschalem, sed potius sanctificandum, deinde depositum inuoluit non quouis velamento, sed sindone, eaque munda quam ad hoc mercatus fuerat: tum illud inuolutum posuit in monumento quod sibi ipsi recenter parauerat idque magno sumptu, nimirum quod excisum fuerat ex petra. Quibus tribus officiis à Ioseph corpori Dominico impensis, insigniter claruit quãti fecit tam pretiosum Domini corpus. Adiunctus est Iosepho, teste Ioanne & alter, similibus cùm Iosepho præditus cõditionibus, per quas & ipse dignus fuit Dominica sepultura, & Dominica sepultura illustrata est, Nicodemus scilicet, cuius conditiones similes his quas habuit Ioseph, supra indicauit Ioannes. Nam principem eũ vocauit Iudæorum, vt intelligere liceat eum non solùm etiam fuisse diuitem, sed & decurionem hoc est, senatorem aut consiliarium. Non consensisse etiam ipsum actibus & consilio Iudæorum, satis indicauit cap. 7. vbi illius pro Christo contra Pharisæos defensionem recenset. Discipulum etiam fuisse Iesu, occultum licet, propter metum Iudæorum, & expectasse regnum Dei, satis insinuauit, cùm tertio capite illum cõmemorat nocte Iesum adiisse vt ab eo disceret mysteria regni Dei. Itaque plenè dignus cõsortio Iosephi venit & ipse ad sepeliendũ Iesum, similia cũ Iosepho pietatis exhibens officia. Vt enim ille sindonẽ, ita hic attulit mixturã myrrhæ & aloës, vnguentum scilicet magni pretij, idq; in multo pondere, ad libras scilicet fermé centum, vt intelligere hinc liceat corpus Domini non leuiter perunctum fuisse vnguento sed illo fuisse sepultum, penitusque immersum. Accipiens autem & ipse corpus Domini, ac linteis illud ligans cum suis aromatibus pro more Iudaico posuit sic ligatũ & vnctum in sepulcro cum Iosepho. Quod autem Iudęi corpora mortua lineis obuoluta, & aromatibus peruncta sepelirent, omnino verisimile est eos fecisse ob spem resurrectionis, ob quam & honore ea corpora afficienda iudicauerunt, & sine corruptione, atque in bono odore ea diu asseruare studuerunt. Itaque & hunc morem in Christi corpore sepeliendo seruauerunt, putantes adhuc eum purum esse hominem, magnum tamen Prophetam & honorandum. Ex quorum exemplo monemur pium defunctis officiũ exhibere, iuxta illud Ecclesiastici, *Mortuo non prohibeas gratiam*, nec reprehendendum esse quicquid iuxta regionis morem in mortuorum exequiis impenditur, maximè si tale sit, vt fiat ex fide resurrectionis. Circa hanc autem Domini sepulturam obseruandum imprimis, quomodo Dominus etiam mortuus summam suam paupertatem testatam esse voluit, vt qui in alieno sepulchro, sindone & aromatibus ab aliis donatus, sepultus est, quò minùs pigeat pauperes suæ sortis, omnesque discant terrenis opibus animum nequaquam apponere. Obseruandum secundò quomodo à morte statim Christus honorari cœpit, ita vt qui viuus impiis se pulsandum & conspuendum permiserat, iam mortuus tractari noluerit nisi ab honestis viris ac piis. Hac ratione efficaciam suæ mortis insinuans, iuxta illud quod dixit, *Cum exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipsum*, ac nos docens, afflictiones mortemque præclaram comitari gloriam atque in hac vita virtutis gloriam non esse quærendam. Obseruandum tertiò, quã prouida & circunspecta fuerit Dei dispositio in sepulchro Christi deligẽdo, & sepulturæ modo disponendo. Quoniã enim ob instans sabbathum non licuisset corpus Dominicum longius transferre, iuxta passionis locũ, dudum sepulcrum quoddam illi diuinitus erat paratum, quod eas habuit conditiones, quę eius dignitati, & resurrectionis astruẽdę fidei maxime congruebant. Quod enim monumentum illud nouum erat, sic vt in illo nondum quisquã positus fuerat, quodque excisum fuerat è petra vt eius congruebat dignati, ita & ad resurrectionem cõfirmandam non parum faciebat. Quia enim nouum erat non poterãt dicere Iudæi alium quempiam ibi sepultum resurrexisse. Quia excisum fuit è petra, nõ poterant dicere corpus è terra per cuniculos effossum, atque sic raptum à discipulis. Conueniebant autem hæ conditiones etiam ad designandum vterum virginalem, ex quo primò Dominus natus prodiit in mundum, sicut è sepulchro per resurrectionẽ renatus, secundò prodiit in mundum. Intactus enim fuit is vterus ac plane veluti è petra excisus, quia nequaquam vt terra humore carnalis concupiscentiæ madefactus, atq; in virginitatis proposito firmiter instar petræ solidatus, ita vt dicere posset, *virum non cognosco.* Et quidem etiam vterus ille Iosepho cuidam videbatur per dispositionem paratus, sed per præoccupationem Spiritus sancti factus est vterus Christi: ita & sepulcrum hoc alteri Iosepho paratũ, diuina dispositione factum est Christi impletaque est scriptura quædam quæ est iuxta Hebraicam veritatem Isaiæ. 53. Nam quod nos legimus, *Dabit impios pro sepultura, & diuites pro morte sua*, rectiùs sic verti potest, Dedit cum impiis sepulchrum eius, & cum diuite in mortibus suis. Cum impiis enim fuit sepulchrum eius, quia iuxta Caluariæ locum cum latronibus sepultus est: fuit & cum diuite sepulchrum eius, quia sepultus est in sepulcrò diuitis hominis cui nomen Ioseph. Et bene quidem monumentum hoc in horto fuit, & in horto qui crucifixionis loco fuit

Margin notes: Psalm. 1. — Eccles. 7. — Isa. 53.

fuit vicinus, vt ſicut in horto Dominica paſſio cœpit, ita & in horto terminaretur per quam peccatum remitteretur quod in horto paradiſi commiſſum fuit. Conueniunt autem prædictæ ſepulcri & ſepulturæ conditiones, etiam ad inſtruendũ nos quomodo Chriſti corpus in cordis noſtri ſepulcro ſuſcipere debeamus. Nam & non veluti in ſepulcro Chriſti corpus ſuſcipimus in Euchariſtia, quia in memoriam mortis eius illud velut mortuum, & ab effuſo ſanguine ſeparatum ſuſcipimus. Oportet ergo illud ſindone munda inuoluere, hoc eſt, ſimplici pluraq; fide complecti: oportet & aromatibus myrrhæ & aloës condire, hoc eſt adferre contritionem, & pœnitudinem anteactæ vitæ quæ ſuauis odoris eſt Deo ſacrificium, & ſua amaritudine vitiorum reprimit & conſumit corruptiones: tum parandum illi eſt pro ſepulcro in quo recipiatur dignè cor innouatum per nouitatem vitæ, & cor è petra exciſum per firmitatem noui propoſiti. Et bene ſecundum hoc myſterium morale, iuxta locum crucifixionis, ſepulcrum fuit Chriſti, quia oportet cum memoria paſſionis Chriſti corpus ſuſcipere, iuxta illud, *Quotieſcunque manducabitis panem hunc, & calicem Domini bibetis, mortem Domini annunciabitis.* Sane ad exemplum facti Ioſephi ſtatutum eſt à beato Sylueſtro Papa, & ab omni Eccleſia obſeruatum, vt Chriſti corpus in Euchariſtia non auro, non gemmis, non panno tincto, nec ſerico, ſed linteamine puro obuoluatur, vt minus mirandum ſit ſi conditiones ſepulchri & ſepulturæ Chriſti accommodentur perceptioni euchariſtię. Cui & conuenit extremum officium Ioſeph, de quo dicitur quòd poſtremò *aduoluit ſaxum magnum ad oſtium monumenti*, Deo ita diſponente, vt ne quis ſæuire poſſet in cadauer, aut furtim illud tollere. Hoc ergo docemur poſt ſuſceptum ſemel intra nos Chriſtum, claudendum aliis oſtium cordis noſtri, vt præter eum nihil penetret in pectora noſtra. Et hactenus de officio circa ſepulturam Chriſti à viris exhibito. Sequitur de officio quod in ſepultura Chriſti conſideranda præſtiterunt mulieres quædam.

Morale.

1. Cor. 11.

ERAT AUTEM IBI MARIE MAGDALENE, ET ALTERA MARIA, &c.] Duas tantùm nominauit Matthæus & Marcus religioſas mulieres quæ ſepulturæ Dominicæ interfuerunt: at cum his etiam alias fuiſſe vt ne putemus duas illas ſolas reliquis recedentibus remanſiſſe, patet ſatis ex Luca, qui dicit generaliter mulieres quæ cũ eo venerant, de Galilæa vidiſſe monumentum, quas in repetito ipſa reſurrectionis die ſepulchro, multas fuiſſe commemorat, cùm rurſus Matthæus tantùm duas has nominet. Ideo ergo duæ hæ exprimuntur ſpeciatim quòd inter omnes præcipuæ eſſent & inſigniores. Itaque cum Ioſephus & Nicodemus in funebri cura ſepeliendi corporis Dominici occupati eſſent, mulieres illæ quæ à cruce auelli non potuerunt, etiã ipſi interfuerunt ſepulturæ, & ſubſecutæ ipſos viros cùm ſeſe viris illis præclaris immiſcere vererentur, ſedentes è regione ſepulcrum aſpiciebant, vbi poneretur ab eis corpus Dominicum, vt ſuo tempore reuerſæ vnctionis officium illi ſolicitè impenderẽt, quod iam ob inſtantis ſabbathi religionem impendere prohibebantur. Aſpiciebant item quomodo poſitum erat corpus eius, non quod ipſum ingreſſæ eſſent monumentum, cuius oſtiũ iam clauſerat Ioſeph aduoluto lapide grandi, ſed quod è loco vbi ſedebant, viderent quomodo corpus Domini lapidis obiectu munitũ eſſet. Significare autem volens

A Lucas tempus quo hæc geſta ſunt, & quare non & ipſæ mulieres tunc Dominum vngere feſtinauerint: *Dies* inquit, *erat paraſceues, & ſabbathum illuceſcebat* Vbi meritò quis dubitauerit quomodo & quare Euangeliſta poſtquam dixit, *dies erat paraſceues*, ſubiunxerit, *& ſabbathum illuceſcebat*, Nam lux ſabbathi non ſtatim ſucceſſit ipſi diei paraſceues, quæ in veſpera ſabbathi terminabatur. ſed interceſſit inter lucem ſabbathi & diem paraſceues tota vna nox. Deinde quæ hic narrantur à Luca, non ſunt geſta cùm iam ſabbathum illuxiſſet, ſed circa veſperam ſabbathi: quorſum ergo dicit, *& ſabbathum illuceſcebat*, cum illuceſcere ſit lucem fieri poſt tenebras? Videtur ergo quod hic dicitur, *ſabbathum illuceſcebat*, B nouo modo poſitum pro eo quod eſt, ſabbathi dies incipiebat adeſſe, Cùm enim ſabbathi dies à veſpera apud Iudæos inceperit, iuxta illud, *A veſpera vſque in veſperam celebrabitis ſabbatha veſtra*, dies aliqua illuceſcere dicatur, cum illa incipiat, ſabbathum illuceſcere dicebant, cum ſabbathum inciperet, quanquam nõ à luce, ſed à tenebris inciperet. Quod quò magis verum eſſe cognoſcatur, ſciendum apud Hebræos dictionem אור, quæ mane ſignificat & lucem, ſignificare non tantum principium diei quod mane dicimus & diluculũ ſed etiam principium noctis quod dicitur crepuſculum, & Latinis etiam prima fax vocatur. Vnde in principio libri Thalmudici, qui Peſachim, hoc eſt, paſcharum inſcribitur, ſic C legitur, Luce decimiquarti inquirunt fermentum ad lumen lucernæ, quo ſignificatur Iudæos in initio noctis quæ ſequitur lunam decimãquartam, inquirere lucernæ lumine fermentum quod tunc eiici debuit è domibus eorum, quò cum azymis comederent paſcha. Iſtud obſeruatum non parum faciet ad intelligendum obſcurum illum Matthæi locum, *Veſpere autem ſabbathi, quæ luceſcit prima ſabbathi* Itaque poſtquam dixiſſet, *dies erant paraſceues*, ſubiecit Lucas, *& ſabbathum illuceſcebat*, vt ſignificaret ſabbathi diem tum aduentaſſe, & eam fuiſſe cauſam, quod nõ & ipſæ mulieres vnxerint tum Dominum. Reuertentes enim parauerunt aromata atque vnguenta, D quamdiu adhuc illud agere licebat: verum ab vngẽdo ſiluerunt, hoc eſt, quieuerunt, ipſo ſabbatho, propter legem omne opus vetantem in ſabbatho, Siluerunt enim hic poſitum eſt à noſtro interprete, pro quieuerunt, cùm Græcis ſit ἡσύχασαν, quod & ſilere ſignificat, & quieſcere. Notandum autem eſt hic myſterium quod eſt in tribus diebus iſtis, quorum primo Dominus paſſus eſt, ſecundo quieuit in ſepulcro, tertio reſurrexerit. Sicut enim ſexta die homo formatus eſt, ſeptima autem die conditor ab omni opere ſuo requieuit, quæ ob id ſabbathum dicta eſt: ita ſaluator ſexta die crucifixus eſt, humanę reſtaurationis implens arcanum: ſabbatho autem, E hoc eſt, in die quietis, in ſepulcro quieuit, liberatus iam ab omni labore pro redimendis nobis ſuſcepto. Octaua verò reſurgens nouus homo, ſua reſurrectione mundum innouauit, vetuſtate peccati & mortis conſumpta. Quo & ipſo myſterio nos moraliter docemur, in hac quidem nouiſſima mundi ætate, tanquam ſexta die qua homo reformatus eſt, nos mundo crucifigi debere in ſeptima verò die, hoc eſt, cum mortis quis debitum ſoluerit, corpora quidem in tumulis, animas autem ſecreta in pace cum Domino poſt bona opera quieſcere, donec octaua ætate etiam corpora ipſa reſurrectione glorifica cum animabus incorruptionem accipiant. Sic ferè Beda.

Iſaia 57.

Iob 15.

Leuit. 23.

ALTERA

ALTERA AVTEM DIE QVÆ EST POST PARASCEVEN, CONVENERVNT, &c.] Irrequieta res & meticulosa est ipsa malitia, ita vt ob id rectè dictum sit, *Impij quasi mare feruens, quod quiescere non potest & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax impiis.* Et Iob decimoquinto de impio dicitur, *Sonitus terroris semper auribus illius, & cum pax sit, ille insidias suspicatur.* Itaque priùs putabant voto suo satisfactum iri, siquidem persequebantur, ad mortem crucis perducere possent, hac in parte voti sui compotes affecti, necdum tamen quiescunt, sed iam magis sibi metuentes soliciti sunt quomodo & resurrectionis eius gloriam supprimant, Deo mirabiliter etiam nunc eorum conatibus vanis vtente in suam Christiq; sui gloriam, ac Iudæorum confutationem. Primò enim hac meticulosa principum solicitudine declarata est potétia & virtus Christi, vt qui etiam mortuus illis erat formidini. Deinde hac ipsorum procuratione factum est, vt resurrectionis opinio & expectatio latè spargerentur apud Iudæos, sicque postea fieret credibilior Christi resurrectio iam facta. Quod enim priùs expectatum est, & suspicioni subiectum, faciliùs assequitur apud homines fidem cum impletum est, quàm id cuius nulla priùs fuit expectatio. Præterea hac ratione factum est & aliter, vt veritatem resurrectionis, quam supprimere conabantur, contrà potiùs confirmarent, quia occasio subtracta est dicendi furtim corpus Dominicum sublatum è monumento, Christique resurrectio certissimum ab hostibus suis accepit testimonium. Ita semper impietas contra seipsam pugnat, ac seipsam expugnat. Postremùm hac ratione, apertiùs quàm vsquam alibi declarata est & confutata impietas pontificum & Pharisæorum, non solùm per hoc quòd sabbathi religionem iam deprehenduntur violasse, sed & per hoc quòd certissimum & ab omni suspicione liberum testimonium resurrectionis Christi, ex certa scientia peruertere studuerunt. In aliis enim omnibus videri poterant ex ignorantia quadam peccasse in Christum: hìc verò apertè inueniuntur scienter peccare, & agnitam certamque veritatem oppugnare, ac proinde peccare in Spiritum sanctum, & planè esse inexcusabiles. Conueniunt ergo ad Pilatum dicentes, *Domine recordati sumus quod seductor ille dixit adhuc viuens, Post tres dies resurgam. Iube ergo custodiri sepulcrum vsque in diem tertium, ne fortè veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis, & erit nouissimus error peior priore.* Seductorem vocant pro venenato suo in illum corde, cùm reuera seductor non esset, sed verus ad veram salutem dux & magister. Cæterùm philosophantur quidam in nomine, *seductor*, intelligentes Iudæos modò veritatem dixisse inscios, sicut & cùm Caiphas diceret, *Expedit vnum hominem mori pro populo.* Nam seductor, inquiunt, fuit Christus, non à veritate in errorem mittens, sed à falsitate in veritatem, à vitiis ad virtutes, à morte ad vitam ducens. At præterquam quòd nomen, *seductor*, apud Latinos semper accipitur in malam partem, Græcis est πλάνος, quod impostorem significat & deceptorem, vt illi annotationi non [illegible] hic locus. Quòd autem asserunt se intellexisse de resurrectione tertio die futura, cùm tamen Dominus apertè solis duodecim Apostolis dixit, *Tertia die resurgam*, verisimile est eos accepisse ex eo quod scribis & Pharisæis signum quærentibus Dominus dixisset, *Signum non dabitur nisi signum Ionæ Prophetæ, Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti, ita erit & filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.* Nisi fortè Iudas non tantùm magistri sui fuit proditor, sed & secretorum eius quæ seorsum ab eo de morte & resurrectione audiuit, ita vt ea pontificibus & Pharisæis detexerit. In eo quod dicunt eum dixisse, *post tres dies resurgam*, illud, *post tres dies*, recepta in scripturis phrasi positum est pro tertio die, aut postquam tertius dies aduenisset: vnde non dicunt, Iube custodiri vsque post diem tertium, sed *vsque in diem tertium.* Itaque quòd dicit, *post tres dies resurgam*, idem est cum eo quod Dominus dixit suprà Apostolis, tertia die resurget. Cùm dicunt, *erit nouissimus error peior priore*, errorem vocant opinionem de Iesu, quòd Christus esset filius Dei. Hanc opinionem iam in nouissimo dicunt futuram peiorem quàm erat priùs, quia firmior futura erat & credibilior, atque ob id sibi atque Romanis putabant fore perniciosiorem & periculosiorem. Libet autem hic expendere & insectari vanitatem pontificum & Pharisæorum, quòd metuant ne discipuli furentur mortuum corpus, eoq; facto non solùm dicant, sed etiam persuadeant plebi illum surrexisse à mortuis. Quo enim fine ipsum essent furto sublaturi? Nisi enim tertio die resurrexerit, sicut eis promisit, consequens potiùs esset vt deceptos se inuenientes auersarentur eum, & odio haberent tanquam impostorem, & proinde non habet probabilitatem quòd vellent eum furari. Et vt id velle potuissent, quomodo populo persuadere potuissent quòd à mortuis resurrexisset, nisi manifesta vitæ [illegible]s testimonia & argumenta edere possent? Cui enim inniterentur? an vehementiæ sermonum? Atqui illiterati sunt. An fortè abundantiæ rerum? Atqui sunt omnium pauperrimi. Generis fortassis claritati? Verùm ignobiles sunt, & ab ignobilibus parentibus & locis progeniti. Vtrùm sui ipsorum multitudini? At non plures sunt quàm duodecim. Patet ergo quòd vanè suspicabantur hunc furto auferendum à discipulis, multoq; vaniùs, illo facto posse ab illis resurrectionem plebi persuaderi. Sed ita suam semper prodit insipientiam & vanitatem superba & impia iniquorum hominum prudentia. Pilatus vt priùs, ita & modò obsecundans postulationi Iudæorum, *Habetis*, inquit (aut, vt Græca etiam verti possunt, & fortè conuenientiùs, habete, hoc est, accipite) *custodiam, & ite, custodite sicut scitis.* Accipitur autem hic dictio, *custodia*, pro grege ac turba custodum, qua dictione Latina Euangelista etiam in Græco textu vsus est. Iam enim Græci ea voce Latina, vt & aliis quibusdam vtebantur, atq; ex eo colligere licet custodiam fuisse ordinem quendam militum Romanorum, quem putat quidem eiusmodi fermè hominum genus, cuiusmodi sunt Parisiis quadringenti ad publicam ciuitatis custodiam designati. Iudæi ergo facultate à præside obtenta, sine qua custodibus illis imperare non potuissent abeuntes munierunt sepulcrũ duobus modis. Nam & adhibuerunt circa illud custodes, & lapidem qui claudebat os sepulcri obsignauerunt & sigillauerunt. (Est enim Græcè σφραγίσαντες) ne quid fraud[illegible] esse posset vel in custodibus. Ita dum resurrecturo conantur exitum occludere, auxerunt miraculum & fidem resurrectionis.

Esai. 57. Iob 15. Ioan. 18. Matt. 16. Lucæ 11.

RESVRGIT CHRISTVS, ET ANGELI APPARENT MVLIERIBVS.

MATTHÆI 28. MARCI 16. LVCÆ 24. IOAN. 20.

CAPVT CXLV.

V[a]Espere autem sabbathi, quæ lucescit in prima sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulcrum. [b] Et cùm transisset sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Iesum. † [o] Vna autem sabbathi valde diluculo [d] cùm adhuc tenebræ essent, [o] venerunt ad monumentum, [b] orto iam sole, [c] portantes quæ parauerãt aromata. [a] Ecce terræ motus factus est magnus, angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum, Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimenta eius sicut nix. Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui. [b] Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? Et [b] respicientes† [i] viderunt', [e] & inuenerunt [o] lapidem Δ reuolutum' [k] à monumento, [b] erat quippe magnus valde. Et introeuntes in monumentum, viderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida, & obstupuerunt. [a] Respondens autem [e] angelus dixit' [b] illis [a] mulieribus, [e] Nolite† expauescere' [a] vos: scio enim quod Δ [e] Iesum [b] Nazarenum, [e] qui crucifixus est, quæritis, non est hic, surrexit' [a] enim, sicut dixit: Venite ‖ & [e] videte locum, vbi positus erat Dominus. [b] Sed ite, [a] & citò euntes [e] dicite discipulis eius, [a] [b] Petro, † [c] quod [a] surrexit, & ecce præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis, [b] sicut dixit vobis. [a] Ecce prædixi vobis. [e] Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu. Et factum est, dum mente cõsternatæ essent de isto, ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti. Cùm timerent autem, & declinarent vultũ in terrã, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis? Non est hîc, sed surrexit recordamini qualiter locutus est vobis, cùm adhuc in Galilæa esset, dicens, Quia oportet filium hominis tradi in manus peccatorum, & crucifigi, & tertia die resurgere. Et recordatæ sunt verborum eius. [b] At illæ † [e] exeuntes' [a] citò [b] fugerunt de monumento [a] cum timore, & gaudio magno currẽtes nunciare discipulis eius. [b] Inuaserat enim eas tremor, & pauor, & nemini quicquam dixerunt, timebant enim. [c] Et regressæ à monumento nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus. Erat autem Maria Magdalene, & Ioanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc. Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderunt illis. [d] Cucurrit ergo [Maria Magdalene] & venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum quem amabat Iesus, & dixit illis, Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum. [c] Petrus autem surgens cucurrit ad monumentũ. [d] Exijt ergo Petrus' & ille alius discipulus, & venerunt ad monumẽtum. Currebant autem duo simul, & ille alius discipulus præcucurrit citiùs Petro & venit primus ad monumentum. Et cùm se inclinasset, videt posita linteamina, non tamen introiuit. Venit ergo Simon Petrus sequens eum & introiuit in monumentum, [k] & [c] procumbens [k] vidit linteamina [e] sola [k] posita, [d] & sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positum, sed separatim inuolutum in vnum locum. Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit & credidit, nondum enim sciebant scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere. Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos, [c] & abijt [Petrus] secum mirans quod factum fuerat. [d] Maria autem stabat ad monumẽtum foris plorans. Dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum, & vidit duos angelos in albis sedentes, vnum ad caput, vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu. Dicunt ei illi, Mulier quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt Dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum. Hæc cùm dixisset conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem, & non sciebat quia Iesus est. Dicit ei Iesus, mulier quid ploras? quem quæris? illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum: & ego eum tollam, Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni (quod dicitur magister. Dicit ei Iesus, Noli me tangere (nondum enim ascendi ad patrem meum) Vade autem ad fratres meos & dic eis, Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. [b] Surgens autem [Iesus] mane prima sabbathi apparuit primo Mariæ Magdalenæ de qua eiecerat septem dæmonia. Illa vadens [a] & ecce Iesus occurrit illis', dicens, Auete. Illæ autem accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Tunc ait illis Iesus, nolite timere, ite, nuntiate fratribus meis, vt eant in Galilæam, ibi me videbunt. Quæ cùm abijssent‖, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem & nuntiauerunt principibus sacerdotum omnia quæ facta fuerant. Et congregati cum senioribus consilio accepto pecuniam copiosam dederunt militibus dicentes, Dicite, quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus. Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus. At illi accepta pecunia, fecerunt, sicut erant edocti. Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos, vsque in hodiernum diem. [d] Venit Maria Magdalene † [i] annuntians [b] his qui cum eo fuerant lugentibus & flentibus, [d] discipulis, quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi. [b] Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt.

† b Et valde mane vna sabbathorum. d Vna autem sabbathi Maria Magdalene.
† d vidit
Δ d sublatum
b qui dicit
† a timere
Δ b Iesum quæritis Nazarenũ crucifixũ, surrexit, non est hic
‖ b ecce locus vbi posuerunt eũ
† a quia
† Et exierunt.
† b nuntiauit.

VAESPERE AVTEM SABBATHI QVÆ LVCESCIT IN PRIMA SABBATHI, &c.] Superest postrema Euangelicæ historiæ pars, ea scilicet quæ Christi resurrectionem ac resurrectionis manifestationem, simul & eius in cælos ascensionem continet, quæ vt est postrema, ita coA lophon est, & consummatio Euangelicæ historiæ, vt sine qua nihil profuisset Christum mori, & per quam nostra redemptio, & salus perfecta est. Verùm cùm in hac parte perfecta demũ fides in Christum sita sit, tamen vix quiquam Christi aliud visi sunt Euangelistæ magis variè narrare, Deo id ita

ita disponente ad exercendam nostram tum fidem, tum diligentiam. Quoniam enim de tempore accessus mulierum ad sepulchrum idque apparitionibus angelorum, quæ factæ sunt mulieribus, diuersimodè scripserunt Euangelistæ, maximam præbuerunt non aduertentibus difficultatem. Et plerique, cùm dicta Euangelistarum, in his conciliare non possent multos, teste etiam Euthymio, effuderunt de his rebus vanos sermones, quorum quidam quatuor ad monumentum accessus diuersis temporibus factos esse dicentes, non easdem fuisse mulieres aiunt, quarum meminerunt quatuor Euangelistæ, sed alias & alias similium inter sese nominum. Aliis verò de quatuor aut saltem de multis accessionibus conformiter dicentes tamen ab eisdem factas mulieribus, asseuerant. Verùm vt hæc sunt improbabilia, facileque confutabilia, ita ad hæc confugere non erit necesse, si diligenter quis Euangelistarum aduertat narrationes, & semper mente retineat non ob id contrarios esse Euangelistas, quòd vario modo suas instituant narrationes, ob id quod vnus cõmemoret quædam quæ alii prætermiserunt. Imò si qui Concordiæ nostræ contextum simul cum eius, quàm hic reddemus ratione, probe perspexerit, deprehendet non solum Euangelistas nulla in re hic dissentire, sed maximè consentire, & nusquam alias magis sese iuuare, vt ipsorum in narrando varietas, quæ tamen inuenitur optimè sibi constare, fidem magis augeat quam infirmet, dum agnoscuntur non ex pacto inter se inito eadem scripsisse atque in varia illa narratione non destituti Spiritus sancti directione deprehenduntur. Itaque & nos illis confisi directioni Euangelistarum dicta concordare nitemur, ac manifestè ostendere eandem apud omnes esse consonantiam, fortasse felicius quam id plerique ante nos conati sunt. Imprimis autem tractandus locus Matthæi, qui multos non immeritò torsit, *Vespere sabbathi quæ lucescit in prima sabbathi, venit Maria Magdalene, & altera Maria videre sepulchrum.* Hic enim locus videtur & contrarius esse aliorum narrationi, & in seipso maximam includere absurditatem. Quomodo enim Matthæus dicit in vespera sabbathi muleres venisse ad videndum sepulchrum, cùm reliqui testentur summo diluculo primæ sabbathi mulieres sepulcrum adiisse? Deinde quomodo vesperam dicit lucescere, cum vespera obtenebrescat, non lucescat? Est enim lucescere, lucem fieri post tenebras, quod vespere non conuenit, sed planè contrarium. Diuum Augustinum hanc tractãs difficultatem lib. 3. de consensu Euang. vult à principio noctis quod est vespera, ipsam noctem synecdochicè significatam à Matthæo, cuius noctis fine mulieres venerunt ad monumentum, ideoque ab ea parte noctis significatam noctem, quoniam ab ea mulieribus licere cœpit vt facerent quæcunque per sabbathum facere impediebantur. Sicut itaque dictum vult, *Vespere sabbathi*, ac si diceretur, nocte sabbathi, hoc est, nocte quæ sequebantur diem sabbathi, atque ad id significandum Matthęum dicit adiecisse, *quæ lucescit in prima sabbathi, quoniam (inquit) id fieri non potest si tantum primam noctis particulam, hoc est, solum initiũ noctis intellexerimus dictio ne vespere significatum. Non enim ipsum initium noctis lucescit in prima sabbathi, sed ipsa nox quæ in luce incipit terminari.* Hæc ille subtiliter quidem & diligenter, at non ita sufficienter, vt studioso satisfaciant. Primùm enim vespera sabbathi non erat propriè pars noctis sequentis sabbathum, sed ipsius sabbathi pars cuius erat finis, vnde vespera sabbathi dicitur, quasi adhuc ad sabbathum pertinens. Deinde vt demus per sinecdochen vesperam accipi posse pro nocte tamen non videtur quomodo ratione huius figuræ dici aptè possit vesperam lucescere, cùm potiùs contrarium verbum ei conueniat. Iam quo tropo dicatur aptè aliquid fieri vespere alicuius diei, quod fit mane alterius diei? Euthymius alia ratione difficultatem hanc soluere conatur, sed vt id intelligatur, sciendum Græcis non esse singulariter, vespere sabbathi, sed *vespera sabbathorum.* Sic ergo habet. *Hebræi sabbathum honorantes, septimum videlicet hebdomadæ diem, etiam sex dies ipsum præcedentes in honorem eius sabbatha appellabant, nominantes diem Dominicum vnum siue primum sabbathorum, secundum autem & tertium sabbathorum, secundùm & tertium septimanæ diem, & similiter alios sequentes: Dicens ergo Matthæus vesperam sabbathorum finem significauit omnium sabbathorum, siue septem hebdomadæ dierum. Nam & nos vesperam aut serum diei dicentes, siue serum noctis, vltima eorum significamus.* Hæc ille. Intelligi ergo per *vesperam sabbathorum* significari finem totius hebdomadæ eumque finem putat fuisse finem noctis postquam sequebatur dies qui nobis dicitur dies Dominicus, atque vt illum finem intelligeremus significatum, ideo vult additum à Matthæo, *quæ lucescit*, hoc est apparente iam die, prospectante, & oriente. Vnde & Theophylactus, vespera, inquit, sabbathorum eadem est cum profundo diluculo apud Lucam, & valde mane apud Marcum. Verùm vt horum sententia videri potest probabilior & tolerabilior, quam altera illa D. August. ita tamen non videtur satis consistere, quia cum secundùm legem à vespera vsque in vesperam sabbatha celebranda essent, non erat nox aut finis noctis, finis præcedentis sabbathi, aut hebdomadæ, sed prior pars diei aut hebdomadæ sequentis. Proinde per vesperam sabbathi aut sabbathorum, omnino videtur intelligenda ipsa extrema sabbathi pars quæ initium fuit noctis sequentis, quandò iam sabbatho transacto operari Iudæis licebat. Hanc vesperam lucescere dicit Matthæus in prima sabbathi, aut vt Græca habent melius, in primam sabbathorum, vocabulo lucescere accepto sicut prius ostendimus accipi cum Lucas dixit, *Sabbathum illucescebat.* Nam & hic eadem est dictio. Sicut enim sabbathum illuxisse dicitur cum dies sabbathi incepit, quanquam à nocte aut à vespera incepit, ita vespera vnius diei illuxisse dicitur in alium diem, quia scilicet alterius sequentis diei erat initium, quomodo si apud nos receptum esset dicere tunc diescere, quando dies aliqua incepit, quæ apud nos incipit de medio noctis cum adhuc profundæ sunt tenebræ. Hunc esse verum sensum etiam ex eo probari potest, quòd non dicat Matthæus, *quæ lucescit in prima*, sed vt Græca diximus habere, per accusatiuum casum, *in primam*, quod significatur illucescentiam illam terminari ad primam sabbathi, quia scilicet eius fuit initium. Prima autem sabbathi, sicut verum & propriè dictum sabbathum, non cœpit à diluculo & matutino tempore, sed à vespertino diei præcedentis. Alioqui nox quæ propriè dictum sabbathum sequebatur, nullius fuisset diei, cum neque ad pręcedentem, neque ad sequentem pertinuisset diem. Vespera autẽ sabbathi Matth. dicit mulieres venisse ad videndum sepulchrũ, non quod tunc exierint ad sepulchrum, sed quod tunc

tunc conuenerint inter sese, se seque ac sua parauerint ad egrediẽdum, & videndum sepulcrum, atque vngendnm Dominum. Quod Marcus post Mathæũ scribens ita explicauit apertius, *Et cùm transisset sabbathum Maria Magdalena & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Iesum.* In vespera ergo sabbathi conuenerunt mulieres ad id perficiendum quod per religionem prohibitæ fuerant facere in sabbatho, emeruntque aromata, & ea nocte illa parauerunt, vt quam primùm illuc summo scilicet diluculo egrederentur ad vngendum Dominum. Matthæus autem breuitati studens, cùm tempus notasset quod primùm mulieres conuenerant eo animo vt viderent sepulcrum, sicut prætermisit quid illa vespera fecerint, quod Marcus expressit ita prætermisit illud explicare tempus quod mulieres sunt ad sepulcrum egressæ, quod alii diligenter expresserunt, subiiciens mox quæ contigerunt cùm ad videndum egrederentur sepulchrum, quasi illa ipsa vespera sabbathi contigerint, cùm matutino tempore alteriùs diei acciderint. Et hæc quidem de Matthæi loco dicta sufficiant sine alicuius sententiæ præiudicio. Cæterùm cùm Marcus dicat mulieres emisse aromata cùm transisset sabbathum videtur quod priùs dixit Lucas, illas reuersas à monumento parasse aromata & vnguenta, dictum per præoccupationem, quod attinet ad præpositionem aromatum & vnguentorum, nisi velimus intelligere eas in die parasceues quamdiu habebant adhuc aliquod tempus ad operandum, emisse & parasse aromata: cùm transisset autem sabbathum, tum vlteriùs plura emisse: & parasse quæ minus parauerãt. Ex Matthæo ergo & Marco discimus quando mulieres conuenerit, seseque parauerint ad vngendum Dominum, Quo autem tempore exierint ad monumentum, concorditer expresserunt Marcus, Lucas & Ioannes. Marcus enim dicit, *valde mane:* Lucas, *valde diluculo*, vel, vt habent Græca, *profundo diluculo.* Ioannes, *mane cum adhuc tenebræ essent*, quæ omnia satis manifestè idem significant, nisi quod ex Luca & Ioanne patet illlud quod dicit Marcus, *valde mane*, non sic accipiendum quasi significetur matutinum tempus iam multum processisse, sed contra potiùs quod valde tempestiue venerint. Nam, vt indicauit Diuus Augustinus dupliciter dicimus *valde manè*, nẽpe & quando matutinum tempus vix dum incepit, & quando iamdiu incepit, ita vt incipiat se sol ostẽdere super terras. Priori modo hic accipiendum patet ex Luca & Ioanne: posteriori tamen magis modo accipiendum videri posset, ex eo quòd Marcus subiicit, *orto iam sole.* Id enim contrarium videtur ei quod dicit Marcus, *valde mane*, si ita illud accipiendum est, quomodo ex Luca & Ioanne manifestum est accipere. At illud, *orto iam sole*, non sic est accipiendum, quasi sol iam tum visus esset super terram, sed quod radios suos & splendorem suum in terram spargere cœperit. Diluculum enim non fit nisi aduenientis solis fulgore. Nam eius fulgor est qui auroræ nomine vocari solet. At cùm diluculum adhuc est & profundum diluculum, quanquam solis splendor mitti cœperit in terram, tamen adhuc tenebræ aliquæ, licet non profundæ, sunt super terram, vt verum sit & quod Marcus dicit ortum solem fuisse, & quod Lucas dicit fuisse valde diluculum, & quod Ioãnes dicit adhuc tenebras fuisse. Vnde Theophylactus: *Solem*, inquit, *intelligere hoc loco debemus matutinos solis radios*, Et Euthymius, *Si*, inquit, *valde mane erat, quomodo dixit, orto sole? Quia tunc propriè sol oritur, etsi nobis nondum appareat demoratus adhuc circa profundissimas extremasque orientis partes, & paulatim emergens, cuius testimonium est gallicinium. Nam galli primi inter omnia animantia sentientes illius calorem, repente clamant, eiusque præsentiam hominibus prænunciant.* Hęc ille. Minor est difficultas secundùm lectionem Diui Augustini, qui legit, *oriente iam sole*, & exponit, id est, ortu suo iam cęlum illuminare incipiente. Est enim Græcis non præteritum perfectum, sed aoristus, ἀνατείλαντος, qui quandoque non dissimilem à præterito imperfecto habet significationem. Et quidem iuxta tres dictos authores ostenditur quomodo illud, *orto iam sole* idem accipi possit significare tempus quod illud, *valde mane*. Alii tamen intelligunt diuersum significatum tempus, & per illud, *valde mane*, significatum tẽpus quo exierint mulieres ad sepulcrũ: per illud verò, *orto iam sole*, tempus quo iam vicinæ factæ sunt sepulcro, vt sic & alio modo possint Euãgelistarum dicta inter se conciliari, nec cogamur ob apparentem varietatem, asserere Euangelistas loqui aut de diuersis mulieribus, aut de diuersis accessibus. Vt vt autem est, magis videndum cur tam accurate Euangelistæ tempus notauerint. Itaque Euangelistæ, dicentes, *vale mane, valde diluculo, & mane cùm adhuc tenebræ essent*, mulieres venisse, significare voluerunt mulierum sedulitatem & ardorem, ad vngendum Dominum eas intempestiuè satis vrgentem. Marcus verò dicens *orto iam sole*, significauit incommodum fuisse tempus eundi ad sepulchrum ad quod tenebris profundis adhuc durantibus non fuisset accedere commodum: aut indicare voluit tale fuisse tempus quo fuerunt iuxta sepulchrum, vt quæ ibi agebantur rectè vidisse & retulisse credi possent, ne quis diceret eas tenebras delusas fuisse, & spectra pro veris amplexas rebus, Cæterum diem quo hæc gesta sunt, omnes Euangelistæ vocauerunt, nam sabbathi, aut vt habent Græci, vnam sabbathorum, quomodo & nos habemus in Marco, In qua locutione, *vnum*, phrasi Hebraica positum est pro primo, sicut & Genesis primo, *Factum est vespere & mane dies vnus*: vnde rectè noster interpres in Matthæo vertit, *primam sabbathi.* Perinde autem est, & eodem recidit, siue dicatur prima sabbathi, siue prima sabbathorum, nisi quòd cùm singulariter dicitur vna vel prima sabbathi, dictio sabbathum accipitur pro hebdomada: cùm verò pluraliter vna vel prima sabbathorum, sabbatha dicuntur omnes hebdomadæ dies, vt sit sensus, prima dies inter sabbatha septem. Cùm autem dicitur apud Matthæum singulariter & absolutè, vespera sabbathi, dictio sabbathum propriè accipitur pro septima hebdomadæ die. Porrò de variis dictionis sabbathi significationibus dictum est circa cap. 37. Et hæc quidem de tempore quo Euangelistæ significarunt mulieres vel sese ad eundum parasse, vel adiisse sepulcrum, vel ad illud peruenisse. Quando verò surrexerit Christus, nullus eorum indicauit: solus enim hoc nouit, qui solus vt surrexit nouit. Certum est quod prima sabbathi resurrexit, quià tertia die resurrexit, sicut prædixerat: certum item quod resurrexit antequam ad sepulchrum peruenirent mulieres, & angelus descenderet qui dixit mulieribus, *Surrexit, non est hic*: sed quanto tempore ante resurrexerit, non patet ex Euangelistis. Sunt autem qui putant Dominum resurrexisse cùm fieret ille terræ motus,

Theophyl. Euthym. Gen. 1.

motus, cuius meminit Matthæus. Et Diuus Augustinus libro 4. de Trinitate sentit Dominũ surrexisse in ipso diluculo: cui sententiæ aperte videtur cõuenire quod dicit postea Marcus, *Surgens autem Iesus mane prima sabbathi, apparuit primo Mariæ Magdalenæ.* At Diuus Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiã, similiter & Theophylactus atque Euthymius volunt illa verba. *mane prima sabbathi,* separanda à præcedentibus, & iungenda cum sequentibus: Non enim, inquit Theophylactus, surrexit mane. Qui enim vidit quando surrexit? sed apparuit mane prima sabbathi. Omnes autem, inquit Euthymius vnanimiter sancti patres & doctores tempus resurrectionis eius fuisse dicunt circa primum gallicinium, quod iam Dominicæ diei lucem præferebat. Ideo quoque post sextam noctis horam virtutis sectatores soluto ieiunio lætitiam auspicantur. Est enim primum gallicinium non ita diu post medium noctis, hoc est, sextam noctis horam. Et Diuus Hieronymus loco prędicto significat Dominũ surrexisse tempore mediæ noctis ante gallorum cantus. Confirmat hanc sententiam typus resurrectionis Dominicæ qui in Samsone præcessit, vt interpretatur D. Gregorius in homilia paschali. Cùm enim Samson Gazam ciuitatem Philistinorum fuisset ingressus, Philistæi ingressu eius cognito, ciuitatem repente obsidionibus circundederunt, custodesque deputauerunt, fortissimum Samsonem se iam comprehendisse putantes. At is media nocte portas ciuitatis abstulit & verticem montis ascendit. Quo facto redemptorem nostrum Diuus Gregorius cum aliis designatum intelligit, qui cùm secundùm animam infernum, secundùm corpus sepulchrum esset ingressus, Iudæi custodes ilico deputauerunt, eumque in inferni ac sepulcri claustris retentum, quasi Samsonem in Gaza se comprehendisse lætati sunt. Samson verò media nocte non solum exiit, sed etiam portas tulit, quia videlicet redemptor noster ante lucẽ resurgens, non solũ liber de inferno exiit, sed & ipsa etiam inferni claustra destruxit. Portas tulit, & montis verticem subiit, quia resurgendo claustra inferni abstulit, & ascendendo cœlorum regna penetrauit. Sic fere Diuus Gregorius, in quo tamen obseruandum, quod quamuis Dominum Samsoni comparet, non tamen dicit eum media nocte surrexisse, sed tantùm quòd ante lucem surrexerit. Nõ enim necesse est exactè veritatem typo respondere. Ex his patet incertum esse quo pręcisè tempore Dominus surrexerit, omninum tamen sententia Dominum surrexisse post mediam noctem & ante lucem constat, quod sanè tempus resurgenti maximè conueniebat. Sicut enim sole iam vergente ad occasum, mortuus est tanquam verus sol: ita sole ad ortum properante surrexit è sepulcro verus iustitiæ sol, nouum sua resurrectione lumen mœstis Apostolis, totique mundo adferens, fugatis procul mœroris ignorantiæ tenebris. Conuenit & hoc tempus eius natiuitati, vt sicut ante solis ortum natus est ex vtero virginis, ita & ante solis ortum procederet è sepulchro, vt ratione vtriusque intelligi possit dictum de Christo, *Ex vtero ante luciferum genui te.* (Psal. 109.) Nam eius resurrectio veluti secunda fuit generatio, vnde resurrectionem scriptura vocat regenerationem. & Paulus Act. 13. illud Psalmi. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* in Christi resurrectione interpretatur impletum. Christus ergo ante luciferum prodiens & ex vtero virginis, & ex claustris sepulcri, declarauit se nouum esse solem, & veriorem vulgari sole, vt cuius ortum suo ortu præuenit, nouum adferens mundo diem, nouamque lucem. propter quod non sine mysterio in prima sabbathi resurrexit, vt sicut in mundi creatione prima die formata est lux, ita in prima hebdomadę die noua lux mundo est resuscitata, qua mundus est restitutus & renouatus, ob quam mundi innouationem Christi resurrectione perfectam in prima sabbathi, religione sabbathi ab Apostolis translata in hunc diem, cœpit ipsa vocari Dominicus dies, cuius meminit Ioannes Apocalyp. 1. Conueniebat autem etiam tempus resurrectionis prædictum Christo, non solùm tanquam vero nouoque soli, sed etiam ad declarandum diuinitatis eius potentiam & dignitatem. Non enim conueniebat vt statim à morte sua resurgeret, ne negaretur verè mortuus, ac proinde nec verè resuscitatus. Itaque vsque in tertium diem differri debuit eius resurrectio, quando scilicet nemo negare potuit eum vere mortuum. Sicut autem vltra tertium diem propter eius dignitatem & potentiã non conueniebat resurrectionem differri, quæ tantùm differebatur ob veritatem mortis confirmandum: ita etiam conueniebat vt non differretur vsque in finẽ diei tertiæ, sed fieret mox ab incepta die tertia, aut saltem antequam medium eius transisset, quia eius tum dignitati tũ potentiæ congruebat, vt non diutius in morte detineretur quàm erat necesse. Dilata est ergo eius resurrectio ob confirmandam mortis eius veritatem, accelerata ad declarandam eius potentiam. Debuit etiam ante diluculum & ortum solis resurgere, ne inueniretur adhuc mortuus in sepulcro à mulieribus de quarum vna prędixit quòd præuenisset vngere corpus suum in sepulturã. Noluit enim iam secundò à mulieribus vngi, quia in morte non erat (vt illæ sua vnctione se putasse declarabant) permansurus. Sed & ob id conuenienter tempus illud suæ delegit resurrectioni, vt nos suo facto doceret post præcedentis vitæ noctem, è peccati somno surgendum esse tempestiuè, priusquam veniat dies illa nouissima, quam suo ortu faciet sol iustitiæ Christus Dominus, atque ad opera pietatis ante solis vulgaris ortum properandum esse, vt cũ Propheta dicere possimus, *Præuenerunt oculi mei ad te diluculo: &, Præueni in maturitate.* (Psal. 118.) Nam vt canit Prudentius in hymno ad galli cantum, *Post solis ortum fulgidi, Serum est cubile spernere, Ni parte noctis addita, Tempus labori adieceris.*

ET ECCE TERRÆ MOTVS FACTVS EST MAGNVS: ANGELVS ENIM, &c. Sicut moriente in cruce Domino, ita & resurrectionis eius die factus est terræ motus, & is magnus, idque tum ad declarandum potentiam resurgentis Christi, qui ex infernis, portis inferni confractis, infernoque spoliato, cum magna inferorum commotione potenter ascendit, commoturus etiam vniuersum orbem suæ resurrectionis prædicatione: tum vt ad Angeli è cœlis descensum magis attenti fierent & custodes & mulieres: & illi quidem magis pauore concuterentur, istæ verò magis ad fidem ducerentur. Per terræ motum enim Deus aliquando suam aut angelorum præsentiam insinuare voluit, vnde in datione legis facta, per angelos, *A facie Domini,* inquit propheta, *mota est terra, à facie Dei Iacob.* (Psal. 113.) Quod enim & nunc propter Angeli descensum terræ motus factus est, satis significauit Euangelista, subiiciens per coniunctionem causalem, *Angelus enim Domini descendit de cœlo,* & addit hinc perturbatos fuisse custodes, vt intelligendum satis

ſatis relinquatur ob metum cuſtodibus iniiciẽdum factum diuinitus hunc terræ motum. Ideo enim inquit, *terræ motus factus eſt magnus, quia angelus Domini deſcendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem*, non vt ingreſſuro Domino ianuam panderet, ſed vt egreſſus eius iã facti hominibus præſtaret indicium, auditũque in ſepulchrum mulieribus aperiret. Qui enim mortalis clauſo virginis vtero potuit naſcẽdo ingredi in mundum, ipſe iam factus immoralis, clauſo ſepulchro potuit reſurgendo exire in mundũ. In cuius confirmationẽ poſt reſurrectionem ingreſſus eſt ad diſcipulos ſuos ianuis clauſis. Sedit autem ſuper lapidem velut expectans mulieres, ſeſeque oſtendens authorem fuiſſe reuoluti lapidis, paratumque ſe exhibens ad reſiſtendum cuſtodibus ſi quid contra auderet. Sedit etiam, tanquam qui venerat teſtis quietis Chriſti, ad quam morte deuicta peruenit reſurgendo. Præterquam autem quod inopinato atque terrifico ſuo deſcenſu, & fortitudinis audaciæq; declaratione ſe cuſtodibus terribilem exhibuit, etiã ſui corporis habitu ac forma ſe talem illis præbuit. *Erat enim*, inquit Matthæus, *aſpectus eius ſicut fulgur, & veſtimenta eius ſicut nix.* Quod enim talis apparuit ob timorem cuſtodibus incutiendum, patet ex eo quod ſequitur, *timore autem eius exterriti ſunt cuſtodes, & facti ſunt velut mortui*, quanquam & aliæ item ſint rationes ob quas taliter illum apparere conueniebat, nempe ad commendandam cœleſtem eius dignitatem & originem, atque ob reſurrectionis Chriſti, cuius venerat teſtimonium perhibiturus, gloriam & claritatem. Hic ergo angelus ſuo facto pias fœminas liberauit ab ea qua torquebantur ſolicitudine. Si quidẽ in via iam exiſtentibus ſubiit memoria lapidis aduoluti ad oſtium monumenti, cuius priùs non meminerant præ ingenti deſiderio Domini, & intentione animi penitus abſorpta circa emptionem & preparationes aromatum. Non torquebantur timore cuſtodũ, quia veriſimile eſt eas neſciſſe de cuſtodia ſepulcro adhibita & ſigillo affixo, vt quæ ſe domi in ſilentio continuerint ipſo ſabbatho. Dicebãt ergo ad inuicem, *Quis reuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti? Erat enim magnus valde*, ita vt fœmineis viribus amoueri non poſſet facilè. At vt verſus monumentum reſpexerunt, *viderunt lapidem reuolutum.* Ita Dominus ſemper eos qui ſibi inſeruire deſiderant, iuuat, bonumque propoſitum promouet. Non caret autem myſtica ſignificatione hæc lapidis ſepulcralis reuolutio angelorum facta miniſterio. Significatur enim quòd à die reſurrectionis reſerari cœperint myſteria Chriſti, quæ litera legis priùs tanquam lapide quodam tegebantur. Lex enim cum in talibus ſcripta fuerit lapideis, per lapidem nõ incongruè deſignata eſt. Hac ergo quatenus carnalis erat, ſublata modò & reuoluta cœleſti gratia, non autem humana opera, clara & certa facta ſunt omnia, vt cum Mariis ingredi liceat ad contemplanda maxima & obſtupeſcenda Dei magnalia. Carnalis litera veluti mortuum ſub ſe Chriſtum continebat: at illa ſublata, viuere Chriſtus prædicatur inuita licet, & reclamante ſynagoga per cuſtodes deſignata.

b ET INTROEVNTES IN MONVMENTVM VIDERVNT IVVENEM, &c.] Alia hic naſcitur difficultas circa concordiam Euangeliſtarum, propter iuuenem hunc quem mulieres vidiſſe Marcus teſtatur. Omnino enim videtur hic iuuenis fuiſſe angelus ille, quem Matthæus è cœlo deſcendiſſe dicit, & reuoluiſſe lapidem. Vterque enim ſediſſe dicitur, A & eiſdem vterq; verbis mulieres allocutus deſcribitur. Sed obſtare multum videtur quod Matthæus ſuum angelum ſediſſe dicit ſuper lapidem reuolutũ à monumento, vnde intelligi datur illum à mulieribus viſum extra monumentum. Marcus verò dicit mulieres introeuntes vel ingreſſas in monumentum vidiſſe iuuenem ſedentem in dextris. Itaque hoc argumento moti quidam exiſtimant diuerſos fuiſſe angelos, de quibus Matthæus & Marcus, & alterum quidem extra monumẽtum viſum, & inuitaſſe mulieres ad ingrediendum dicendo, *venite*: alterum intrà viſum, & allocutum mulieres iã ingreſſas ſimilibus verbis. At cum identitas verborum & aliæ circunſtantiæ magis arguant eundem fuiſſe angelum Matthæi cum angelo Marci, qui ferè eadem B cum Matthæo narrare ſolet, quærenda ratio aliqua qua apparens illa diſſonantia tolli poſſit. Id autem fieri poteſt dupliciter. Primò, ſi dicatur angelum illum, vt Theophylactus indicat, priùs ſediſſe ſupra lapidẽ extra monumentũ, veluti expectantẽ mulieres: deinde verò ante illas intraſſe, ibiq; ipſum ab illis iam ingreſſis viſum, & cum eis locutum. Huic tamen non purum obſtat quod Matthæus dicit eũ dixiſſe, *Venite*. Illo enim videtur ad ingreſſum eas prouocare, & proinde extra monumentum cum eis locutus. Secundo ergo intelligi poteſt illud Marci, *introeuntes in monumentum*, nõ ſignificare quod iam per oſtium monumenti quod lapide clauſum fuerat ingreſſæ fuerint, ſed, vt indicat D. Auguſtinus quod C intra ſepta maceriæ ingreſſæ fuerunt, qua cõmunitum tunc fuiſſe locum monumenti veriſimile eſt. Quòd ſi intelligendum quis putet Marcum locutũ de ingreſſu per oſtiũ monumenti, eò quòd poſtquã dixiſſet mulieres de lapide ab oſtio monumenti tollendo ſolicitas fuiſſe, ac mox vidiſſe lapidem ſublatum, ſubiecit, *& introeuntes in monumentum*, &c. & tamen angelum hunc de quo Matthæus & Marcus, velit extra monumentum allocutum mulieres ſicut omnino apparet ex Matthæo: iam dicẽdum id quod Marcus dicit de ingreſſu in monumentum ſcriptũ ab eo per anticipationem, vt non ſit ſenſus, *Et introeuntes*, vel vt habent Græca, *& ingreſſæ in monumentum viderunt* hoc eſt, cùm vel poſtquam ingreſſæ eſſent D in monumentum, viderunt, ſed illæ ipſæ quæ ingreſſæ erant viderunt iuuenem, non poſtquam ingreſſæ eſſent, ſed antè. Qui intellectus etſi durus videatur & coactus, præ cæteris tamen magis placet. Non enim curæ fuit Marco ſignificare eas vidiſſe angelum poſt ingreſſum. Quid enim hoc ad fidem reſurrectionis? Sed ſatis ei fuit quouis modò ſignificare mulieres ab angeli auditu didiciſſe, Chriſtum reſurrexiſſe, & ingreſſas monumentum oculis vidiſſe ſepulcrum vacuum. Sed de his diligentiùs poſtea in deſcriptione ſepulcri Dominici: nunc magis ea expendenda in quibus plus eſt momenti. Itaq; in iuuenili ætate apparuit angelus, ſicut & angelus E Tobiæ Raphael quia ſic eum apparere conueniebat ob floridam & nũquam marceſcentem immortalitatem angelicæ naturæ & Chriſti, cuius reſurrectionem ad vitam immortalem iam venerat teſtificaturus. Porrò quid eius ſeſſio, ac ſtola candida qua indutus fuit ſignificauerit ſuprà dictum eſt. Sedit autem à dextris monumẽti, ſicut & Gabriel apparuit Zachariæ ſtans à dextris altaris non ſolùm quia angelica natura ab omnibus malis libera, ſumma fruatur felicitate, ſed etiam quia per reſurrectionem ſuam Chriſtus è malis huius vitæ tranſlatus eſſet ad felicis vitæ immortalitatem. Dextera enim

Tobiæ 5.

Lucæ 1.

enim in scripturis bonum portendit & felicitatem, sicut contra sinistra aduersitates designat & mala, vel præsentem vitam. Sicut autem custodes ad inopinatum angeli fulgentis aspectum terrore repleti sunt, & facti, velut mortui, ita & mulieres præ nimio terrore obstupuerunt. Non enim potest fulgorem diuinum sine horrore & stupore humana natum excipere. Sed illos quidem à suo non liberauit angelus timore, ad quos perterrefaciendos missus fuerat: has verò mox à metu liberare studuit quas non venerat perterrefacturus, sed consolaturus & instructurus sicut earum pium officium meruerat. Dicit ergo, *Nolite expauescere vos.* Ac si dicat, Meritò exanimantur hi custodes qui gloriam resurrectionis Domini mei conantur supprimere, vos autem nolite timere, quæ pio officio vestram cupitis erga meum Dominum declarare dilectionem, *scio enim quòd Iesum Nazarenum iam crucifixum quæritis* ad vngedum eum. *Paueant*, ait Diuus Gregorius, *illi qui non amant aduentum supernorum ciuium, pertimescant qui carnalibus desideriis pressi ad eorum societatem pertingere se posse desperant, vos autem cur pertimescitis qui vestros conciues videtis?* Datum est hic specimen quoddam nouissimi aduentus Domini, qui & ipse fiet cum terræ motu, iuxta illud Psalmi, *Terra tremuit, & quieuit cùm exurgeret in iudicium Deus.* Nam & tunc gloria maiestatis aduenientis iudicis, impiis quidem æternum incutiet timorem, pios verò securos esse iubebit. Notandum autem in verbis angeli, quòd non satis habuit Iesum vocare Nazarenum, ad distinctionem aliorum, qui etiam tunc nomine Iesus fortè appellabantur, sed etiam addidit, *crucifixum.* Non enim confunditur dominum suum dicere crucifixum, quia his quidem qui ante ipsum crucifixi fuerant, crux erat ignominia, cum argumentum esset maleficii eorum: huic vero, gloria, vt per quam & charitas eius erga homines, & potestas contra dæmones & mortem est declarata. Ideo etiam *crucifixum* nominat, vt sicut prædictam ab ipso crucifixionem iam videbant impletam, crederent prædictam etiam resurrectionem iam factam, vnde de ea subiicit, *Non est hic, surrexit enim sicut dixit.* Postquam enim eas à timore liberauit, significauit se conscium esse propositi ipsarum: deinde de resurrectione differens, significauit illarum studium & conatum esse superuacaneum. Resurrectionem autem eius dupliciter eis comprobat, primò à prædictione eius, dicens, *surrexit sicut dixit.* Secundò ostensione vacui sepulcri, dicens, *venite & videte locum vbi positus erat Dominus.* Dicendum hic cur per angelum testificari & prædicari imprimis conueniebat Christi resurrectionem, & non potiùs Christum se hominibus statim viuum exhibere. Itaque per angelos imprimis resurrectio eius nunciari debuit hominibus quia conueniebat vt priusquam se Dominus videndum exhiberet, per aliquos testes ad fidem corda hominum præpararentur, sicut ante ipsum missus fuit Ioannes ad parandum Domino plebem perfectam. Angelos autem resurrectionis Domini primos esse testes conueniebat, non solùm ad gloriam Christi, & vitæ ad quam resurrexit immortalitatem, sed etiam quia illius resurrectio vt pote plenè diuina supra captum esset hominum. Sic & conceptio eius atque natiuitas primò ab angelis est prædicata, eiusque ascensio in cœlum per eos est annunciata, per quos demum & nouissimus eius aduentus manifestabitur. Quoniam, vt habet Paulus, *ipse Dominus in iussu & voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo.* Mulieribus autem primùm resurrectio est ab angelis nunciata, quòd hoc illæ pia sua sedulitate meruerant: sicut pastoribus Christi natiuitas est primùm annunciata, vt qui sua simplicitate & vigilia eo priuilegio digni facti essent. Sicque factum est, vt sicut per fœmineum sexum mors peruenit ad virum, ita per eundem viris nunciaretur vita resurgens. Vnde sequitur, *Sed ite, dicite discipulis eius & Petro, quòd surrexit.* Petrum speciatim nominant, tum ob inter Apostolos eminentiam, tum ne ob negationem Petrus se reiectum existimaret. Hic ergo vt præ cæteris peccauerat, ita peculiari indiguit consolatione, qua & se dignum reddidit, quòd vt præ cæteris grauiùs peccauit, ita vehementiùs doluit, & fleuit amariùs. Declaratum hic verùm esse quod dicit ad Romanos Paulus, *Vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia.* Cæterùm angelus non tantùm resurectionem mulieribus à se nunciatam, discipulis annunciari iubet, sed & promissionem addit, qua & mulierum, & discipulorum fidem confirmet, promittens illum ipsis videndum, idque eo loco, quo id ipsum Dominus priùs discipulis prædixerat futurum. *Ecce*, inquit, *præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis, sicut dixit vobis.* Dupliciter ergo his verbis fidem resurrectionis Christi excitat, nimirum & per promissionem visionis, & per repetitionem promissionis & verborum Christi quibus olim sui visionem pollicitus fuerat. Nisi enim audiuissent se illum aliquando visuras, vanam existimare potuissent resurrectionis annunciationem, dumque idem audiunt iam sibi promitti ab angelo quod olim audiuerunt à Domino cuius promissionem eis etiam angelus in memoriam reuocat, meritò debebant per huiusmodi verborum consonantiam ad fidem perduci. Dixerat enim Dominus, *Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Dicendo autem, *præcedam* vos aut præcedit vos, iubetur vt discipuli in Galilæam suam regionem redeant, visuri ibi Dominum, vnde postea Dominus ipse dicit mulieribus, *Nunciate fratibus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbunt.* Cæterum hoc quod Dominus non secuturus, sed præcessurus suos dicitur in Galilæam, etiam facit ad erigendum ipsorum animos, & festinandum in Galilæam, vt qui non expectaturi, sed expectati. In Galilæa autem se videndum discipulis Galilæis promittit, quamuis ante ab eis videndus esset in Iudæa, ad literam quidem propterea, quòd ibi ab omni Iudæorum metu liberi securè Dominum videre possent, quodque patriam suam honorare vellet, & potissimùm quòd in Galilæa plures haberet discipulos; à quibus in magna multitudine ibi visus est, vt post dicetur. Secundùm spiritualem verò & mysticam rationem, ad designandum quod Iudæis in sua incredulitate ex magna parte persistentibus, Christus à gentibus maximè videndus esset per fidem. Terra enim Zabulon & Nepthalim, in qua Christus maximè prædicauit, dicebatur Galilæa gentium: vnde per hanc regionem gentes mysticè sæpe designantur, ad quas se transmigraturum Dominus hac promissione significauit: cui mysterio bene quadrat significatio nominis Galilæa, significat enim transmigrationem. Obseruandum hic quomodo resurrectionis manifestatio respondet initio prædicationis Christi. Primùm enim Christus in

VVV Iudæa

Marginalia: D. Greg. — Psalm. 75. — 1. Thess. 4. — Rom. 5. — Isaia 9.

Iudæa manifestari cœpit, docendo & prædicando, sed ita vt paucis esset cognitus. At Ioanne in carcerem tradito, in Galilæa palam omnibus cœpit declarari, ita vt hinc suam prædicationem tres priores Euangelistæ Dominum dicant exorsum nulla facta mentione prædicationis factæ in Iudæa. Ita & resuscitatus Dominus, primùm quidem in Iudæa discipulis visus est, sed tectè latenter, & in domo: at in Galilæa primum multis palam in monte visus est, ita vt hanc solam visionem angelus & dominus promittat, eamque solam Matthæus commemorat, ob quam rursus dicere licet impletum quod Matthæus in principio prædicationis Christi tanquam auspicatæ palam in Galilæa impletum testatur, *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam.* Vtrobique autem mysticè, designatum est, Iudæis quidem primùm Christum prædicandum, atque à paucis recipiendum, & per fidem videndum: gentibus verò ipsum magis prædicandum, & ab ipsis clariùs agnoscendum, magisque recipiendum. Addi & hoc rectè potest prædictis, quòd si sequamur prædictam dictionis, Galilæa, significationem, bene etiam ob nouam resurgentis conditionem in Galilæa, hoc est in transmigratione videndus promittitur. Transmigrauerat enim iam dominus à morte ad vitā, à mortalitate ad immortalitatem. Seruit & hic locus secũdùm dictam nominis significationem morali instructione, vt hinc discamus, quod resurrectionis eius gloriam iam per fidem, & post facie ad faciem læti videbimus, si modò in Galilæam concesserimus hoc est à vitiis ad virtutum celsitudinem transmigrauerimus, vt in homilia paschali pie philosophatur Diuus Gregorius.

Isa. 9.

Ibidem.

c Et ingressæ non invenerunt corpus Domini Iesu, &c.] Optime iam narratio Lucæ sequitur narrationem Matthæi & Marci quam Lucas prætermisit, sicut & hanc Lucæ omiserunt. Cum enim angelus de quo Matthæus & Marcus, mulieres vocasset ad ingrediendum, & videndum vbi positus fuerat Dominus, *illæ ingressæ sunt* vt habet Lucas, *nec inuenerunt corpus Domini Iesu.* Cæterum vt intelligatur quomodo mulieres ingressæ fuerint monumentum, & quale fuerit ostium monumenti quod lapide magno claudebatur oportet scire aliam fuisse rationem & modum monumentorum apud Iudæos quam est apud nos, vt annotatum est satis circa caput Concordiæ 31. Erant enim monumenta apud eos speluncæ, quæ multos homines, etiam stantes capere possent. Describit autem Brocardus monachus speluncam Dominici sepulcri, vt à se est visa, in hunc modum, Ecclesia sepulcri Dominici rotunda est, habetque in medio aperturam rotundam, sub qua sepulchrum Dominicum sub dio consistit, nullo tectum imbricamento. Spelunca sepulchrum Domini continens, habet in longum aliquot pedes, foris quidem marmore tecta, intus verò adhuc nuda conspicitur, sicut tempore passionis fuit. Ostium quod ducit in hanc speluncam, ponitur ab oriente, & est valde paruum. Et quum ingressus fueris speluncam, sepulchrum ponitur ad dextram, hoc est, ad parietem speluncæ septentrionalem, factum de marmore grisei coloris, habens in longitudine octo pedes, sicut & spelunca ipsa, nec est in crypta illa lumen aliquod cœleste, sed lampades aliquæ accensæ reddunt eam illustrem. Et, nota, quod ante speluncam Dominica sepulchri est alia crypta eiusdem

Descriptio sepulchri Dominici.

A magnitudinis & figuræ, solo pariete intermedio à priori segregata, & ad hanc primò descenditur: deinde per ostium intermedii parietis venitur in speluncam Dominici sepulchri, & ostium illud fuit clausum, quando mulieres tempore resurrectionis Dominicæ dicebant, *Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* Hæc ille, ex quibus iam clarè patet quomodo intelligi possit quod dicit Marcus, mulieres ingressas in monumentum, cum angelus sedens super reuolutum lapidem, vt habet Matthæus, eas alloqueretur. Intelligi enim posset eas ingressas in anteriorem monumenti speluncam, quod supra admonuissemus, si tum Brocardum consuluissemus Lucam autem locutum de ingressu in interiorem B speluncæ partem patet, quia dicit eas non inuenisse corpus Iesu quanquam magis verisimile sit etiam Marcum de eodem in speluncam ingressu locutum fuisse. Vide autem & apud Bedam descriptionem sepulchri Dominici libr. 5. historiæ Anglorum cap. 17. & expositionem eiusdem in Marci capi. vltimum vbi bene explicat ingressum in monumentum, & quomodo angelus sederit à dextris. Cùm ergo ob non inuentum corpus Iesu animo essent consternatæ, admirantes quid de corpore factum esset quod necdum crediderunt surrexisse: ecce tum duo angeli in specie virili steterunt iuxta illas in C veste fulgenti, vt qui vnius non crediderunt testimonio, duorum commouerentur, iuxta illud, *In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum.* Cumque mulieres nouo miraculo expauefactæ, vultum & oculos declinarent in terram, non audentes contra tueri maiestatem visionis humana natura sublimioris, aut quicquam ab angelis astantibus interrogare, illi eas alloquuntur, blandè quidem satis, sed tamen paulò duriùs, quam fecerat primus angelus, quod ei non credidissent. *Quid*, inquiunt, *quæritis viuentem cum mortuis*? hoc est, quid quæritis inter mortuos, & in sepulchris mortuorum eum qui viuit? *Non est hic quem quæritis, sed surrexit.* Atq; vt id credant, in memoriam reuocant eis verba Do-D mini, quibus olim in Galilæa antequā Iudæorum vim & persecutionem pateretur, prædixit suam mortem & resurrectionem, vt sicut viderant prædictam accidisse mortem, crederent & prædictam iam resurrectionem completam. Itaque priùs per mœrorem & animi perturbationem in obliuionē verborum Domini venerant, iam ex admonitione angelica recordatæ sunt verborum eius, & timore pariter & gaudio correptæ propriè egressæ sunt è monumento, currentes ad nunciandum Apostolis hæc. Duplex enim mentes mulierum tenebat affectus timoris & gaudii: quorum alter nascebatur ex admirandis quæ viderāt, alter ex læto nuncio quod audierant, vterque autem fæmineum cōcitabat gra-E dum, vt habet Matthæus, alter verò, nempe timoris silentium etiam eis imposuit, vt habet Marcus, ita vt nemini in via occurrentium quicquam dicerent. Sic enim intelligendum quod dicit, Nemini quicquam dixerunt, ne sit contrarium ei quod Lucas dicit illas nunciasse hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus. Nemini autem in via occurrentium quicquam, dixerunt, quia timebant Iudæos ne ipsas occiderent, audito quod Christi prædicarent resurrectionem. Cæterùm mulierum quæ summo diluculo sepulchrum Domini adierunt, vnam tantùm nominat Ioannes, nempe Mariam Magdalenam, Matthæus duas tantùm, nempe Mariam Magdalenam,

Deut. 17.

lenam, & alteram Mariam, scilicet Iacobi matrem, Marcus tres. Adiungit enim duabus illis ipsam Salome, quæ fuit mater filiorum Zebedæi, Lucas verò non expressa Salome, aliis duabus adiungit Iohannam, quam suprà capite suo octauo dixit fuisse vxorem Chusæ procuratoris Herodis: scribens item sine nominum expressione alias quoque aliquot tribus illis iunctas fuisse cum dicit, & cæteræ quæ cum eis erant. Itaque præter quatuor fœminas, quarum nomina exprimuntur apud Euangelistas, constat aliquot sepulchrum Dominicum adiisse. Nec est quòd quis putet ideo diuersos Euangelistas, de diuersis locutos mulieribus, aut de earundem diuersis accessibus, quia non omnes æquè multas nominant. Non enim aut Ioannes vnam tantùm aut Matthæus duas tantùm, aut Marcus tres tantùm fuisse scribit: sed ille quidem omnium præcipuam solam commemorauit, de qua narrare instituit, quomodo sola primò Dominum videre meruit: alii verò vnam aut alteram ex præcipuis ei coniunxerunt, omissis reliquis quæ eis adhærebant: omnes autem satis insinuauerunt Christi resurrectionem, primò quidem ab angelis nunciatam mulieribus, deinde verò à mulieribus nunciatam Apostolis. *His autem*, teste Luca, *visa sunt verba mulierum sicut deliramentum, & non crediderunt eis.* Putabant enim sexum muliebrem infirmiorem deceptum vanis aliquibus spectris, quos sicut & mulieres ideo Dominus passus est tardiores esse ad credendum, vt pluribus argumentis confirmaretur Dominicæ resurrectionis fides, sicque eorum infirmitas nostra facta est firmitas. Ipsa enim resurrectio illis dubitantibus per multa argumenta monstrata est, quæ dum nos legentes agnoscimus, de eorum dubitatione solidamur. Porrò sicut non ob id asserendum est Euangelistas diuersa narrare, quia vnus plures, alius pauciores, nominat mulieres: ita nec ob id putandum Ioannem contraria aut diuersa à Luca commemorare, quòd Mariam Magdalenam venisse dicat ad Petrum & dilectum discipulum, cùm Lucas dicit eam cum aliis venisse ad vndecim, eisque narrasse quæ audierant, & viderant. Sicut enim non sola venit ad Apostolos Magdalena, quamquam hanc solam Ioannes nominet, quòd inter omnes esset præcipua: ita non solùm ad duos venit Apostolos, quanquam hos solos exprimat, quòd his præcipuè Magdalena locuta sit, quodque hi pro singulari suo erga Dominum affectu auidius audiuerunt, & diligentiùs scrutati sunt mulierum sermones. Sic nec contrarietatis notari possunt, nec diuersa narrare putandi sunt Lucas & Ioannes, quòd ille solum Petrum narret cucurrisse ad monumentum, hic verò simul cum Petro etiam Ioannem. Nam, vt iam sæpe dictum est, nulla ideo contrarietas est aut diuersitas, quòd vnus plus dicat, quàm alius, supplens quod ab alio minus est dictum. Certe quòd non sola Magdalena sepulcrum adierit, & ad Petrum & dilectum discipulum venerit, quamquam eam solam nominet Ioannes, patet ex ipsius Ioannis verbis. Dicit enim eam dixisse pluraliter, *Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum.* Dum enim non dicit, Nescio, sed *Nescimus*, significat satis secum alias etiam Dominum quæsiuisse, Hic tamen videri possit aliquid contrarietatis esse inter Ioannem & Lucam, quòd Ioannes scribat Mariam tantùm dixisse quòd abstulerint Dominum de monumento, cùm Lucas dicat mulieres dixisse Apostolis quæ viderant & audierant. Si enim dixerunt se vidisse angelos qui dicerent Dominum viuere, quomodo Magdalena dicit, *Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum?* Sed facilè intelligendum relinquitur, mulieres etiam post visionem angelorum necdum credidisse firmiter Dominum surrexisse, & ob id nunc narrasse quæ audierant ab angelis, nunc suam dixisse sententiam qua putauerunt ab illis quos in monumento repererant, aut ab aliis, Domini corpus aliò translatum. Itaque quoniam de prima apparitione angelorum à tribus Euangelistis satis perscripta nihil commemorauit Ioannes, ea tantùm Magdalenæ verba descripsit, quibus suam explicauit sententiam. Diligenter enim obseruandum in Euangelistis, vt & alias monuimus, ipsos cùm aliquid omittunt ab aliis narratum, sic tamen suam continuare & prosequi narrationem quasi nihil sit omissum. Quem morem qui non satis aduertunt, putant frequenter diuersa esse quæ diuersa non sunt. Diuus Augustinus enim quoniam Magdalena apud Ioannem tantùm dicit sublatum à monumento Dominum, putat illam cum aliis in primo accessu ad sepulchrum non vidisse angelos, sed mox vt vidisset sublatum lapidem, recurrisse, & nunciasse Petro & Ioanni sublatum corpus Dominicum, ac tum hos etiam adiisse sepulchrum, & inuentis tantùm linteis, credidisse verum esse quod Magdalena dixerat sublatum corpus: deinde verò mulieres reuersas vidisse angelos, eisque visis renunciasse Apostolis quæ audierunt ab Angelis. At hæc sententia, præterquam quod parum conuenit narrationi Matthæi & Marci, nimis videtur contraria descriptioni Lucæ. Is enim postquam mulieres dixit Apostolis renunciasse quæ viderant, & ab Angelis audierant, & illos non credidisse eis, subiicit de Diuo Petro, *Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum*, significās satis Diuum Petrum accessisse sepulchrum post annunciatam angelorum apparitionem, quam referentibus mulieribus Apostoli non crediderunt. Idem apertiùs etiam significauit, dum refert postea verba Cleophæ ad Dominum dicentis, *Mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius, venerunt dicentes se etiam angelorum visionem vidisse, qui dicunt eum viuere. Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum, & ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non inuenerunt.* In quibus verbis etiam illud obseruandum, quòd quamuis Lucas hic tantùm Diui Petri meminit, dicens eum cucurrisse ad monumētum, ibi tamen pluraliter scribit Cleopham dixisse, *Abierunt quidam ex nostris*, vt constet non solum Diuum Petrum adiisse sepulchrum, satisque etiam constet Lucam hic de eodem locutum Petri ad sepulchrum accessu, de quo Ioannes, contra plerosque, qui de diuerso Diui Petri accessu Lucam & Ioannem putant scripsisse ob dictam illam varietatem annunciationis mulierum, postquam vterque Diuum Petrum commemorat cucurrisse ad monumentum.

EXIIT ERGO PETRVS, ET ILLE ALIVS DISCIPVLVS, ET VENERVNT, &c.] Illi ex discipulis præ cæteris cucurrerunt, qui præ cæteris amauerunt, quanquam etiam fieri possit vt hi duo ab aliis ordinati fuerint, & omnium nomine sepulchrum adierint, visuri num corpus non

inueniretur in monumento, Deo ita disponente, vt duo Apostolorum præcipui testes essent eorum quibus Domini confirmanda erat resurrectio. *Currebant ergo simul*, qui simili erant ardore præditi, *at discipulus ille Iesu dilectus*, (sic enim Ioannes seipsum designat) *vicit Petrum cursu*, vt erat illo agilior per ætatem, & venit prior ad monumentum. *Et inclinato corpore* prospiciens per ostium in monumentum, *vidit posita linteamina* quibus corpus fuerat obuolutum & proinde intellexit ibi non esse corpus, *non tamen introiuit*, siue quòd quodam timore cohiberetur, quoniam audierat à mulieribus ibi apparuisse angelos, siue quòd seniori & se vellet primatum introïtus deferre. *Venit ergo mox post eum Petrus, qui & ipse*, vt habet Lucas, *cùm se inclinasset, vidit per ostium linteamina posita sola*, hoc est, sine corpore. Verùm non contentus prospexisse in monnmentum, sed vt erat cursu superatus à Ioanne, ita vicissim eum superans audacia & vestigandi curiositate, etiam ingressus est. Ingressusque non tantùm vidit posita linteamina, sed etiam *sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positum, sed separatim inuolutum in vnum locum*. Hunc ergo consecutus est & alter ille discipulus, qui solus aut primus noluit ingredi, & ipse quoque vidit quod Petrus. Et quidem ea quæ viderant erãt certissima resurrectionis signa & argumenta. Nam si quis eum transposuisset, non certe denudasset: neque si furatus fuisset, curam habuisset, vt & sudarium inuolueret, poneretque in vnum locum, à linteaminibus separatum, sed ita vt [illegible]tum erat corpus, aut transposuisset, aut furatus fuisset, non ob pretium sindonis & vnguentorum, tum ob id quod veritus fuisset superfluum tempus in negotio illo consumere, nec tantum habuisset otii ad lintea detrahenda corpori tenacius quouis visco adhærentia propter vnguenta, & suo quæque loco digerenda. Propterea ergo à Domino sic linteamina erant posita & sudarium seorsum inuolutum, vt discerent quòd cum authoritate, omnique securitate surrexerat. Non tamen in his signis credebant eum surrexisse, sed id tantum credebant esse verum quod dixerat Maria, corpus sublatum à monumento. De ea enim fide intelligendum quod dicit de se Ioannes, vidit & credidit, non autem de fide resurrectionis, quia sequitur, *Nondum enim sciebant scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere*. Euthym. tamen intelligit eos visis signis illis resurrectionis indubitatis, credidisse ipsum resurrexisse, & intelligit per illud quod sequitur, *Nondum enim, sciebant scripturam, &c.* causam reddi cur priùs non crediderunt mulieribus, quæ eis resurrectionem annunciauerant ab angelis missæ, sed viderentur coram ipsis tanquam deliramentum verba illarum. Verùm quod de ea causa Ioannes illud non dixerit, patet, quia non meminit priùs illius annunciationis factæ Apostolis: sed tantùm dixit Mariam suggessisse corpus sublatum. Obseruanda ergo hic & admiranda Apostolorum in credendo resurrectionem tarditas, quæ nobis dupliciter Dei commendat bonitatem, nempe & in tolerando illam, & disponendo illam, ad confirmandum resurrectionis fidem. Audierant toties Dominum cui bene credebant, prædicentem se tertia die post mortem crucis resurrecturum, & iam à mulieribus fide dignis audierant angelos resurrectionem Domini testificatos: viderant postremò infallibilia resurrectionis indicia, & tamen quasi immemores verborum Christi, quasi nullis om- A nino fidem habentes, nec hominibus, nec angelis, quasi ad certa signa cœci, hoc est, quasi & mente & sensibus capti, non credunt post prædictam mortem à se visam, veram esse crucifixi quam prædixerat resurrectionem. Ita factum est vt dupliciter eorum incredulitas & tarditas cõfirmaret resurrectionis fidem.

Primùm, quia, vt dictum est, ea occasione per multa argumenta resurrectio Christi demonstrata est, Secundò, quia si declaratum est veram fuisse Apostolorum fidem & prædicationem, qua postea crediderunt & prædicauerunt Christi resurrectionem, vt qui eam tardè receperunt fidem, nec B ad eam temerè adducti sunt. Non enim facilè habetur fides iis qui facile aliquid credunt, maximè si de eis aliquid prædicent gloriosum quos impensè diligunt. Creduntur enim amoris decepti magnitudine ad credendum nimis fuisse faciles. Et hæc quidem circa literam annotasse sufficiat. Cæterùm cùm tam diligenter & exactè historia hæc de Petro & Ioanne perscripta sit etiam hic mysterium aliquod rectè intellexerimus insinuatum. In Petro enim & Ioanne, qui & alias inueniuntur coniuncti, vt in præparatione cœnæ nouissimæ, in sequela post captum Dominum, & aliquoties in actis, rectè intelligimus duo vitæ genera, actiuam & contemplatiuam. Petrus enim vbique inuenitur feruidus C & actiuus. Ioannes verò contemplatiuus, vt qui è pectore Domini, super quod in cœna recubuit, hausit mysteria diuinitatis Christi, quæ in suo eructauit postea Euangelio. Secundùm hanc ergo considerationem hic insinuatum est, quòd sæpius contemplatiuus cognitione & ingenio præuenit, practicus autem inferior est: attamẽ feruore suo & studio illius vincit alacritatem, & videt prior diuinum quoddam mysterium practicus. Sic Theophylactus, aliter Diuus Gregorius, qui in duobus his discipulis intelligit significatam Ecclesiam & synagogam: & synagogam quidem in Ioanne designatam, priorem mysteria Christi velut à longe prospexisse, Ecclesiam verò super Petrum ædificatam, & proinde in Petro rectè designatam, ante synagogam ad D exactam mysteriorum Christi admissam cognitionem, ad quam tamen post eam etiam est admittenda Iudæorum synagoga. Qui plures volet, legat Diuum Gregorium in homilia.

Luc. 22. Ioan. 18. Act. 3.

MARIA AVTEM STABAT AD MONVMENTVM FORIS, &c.] Post ea quæ dicta sunt, *discipuli abierunt ad semetipsos*, hoc est, ad suum diuersorium & ad locum vnde venerant. Sic enim dictum est, *abierunt ad semetipsos*, sicut supra dixit Marcus cap. suo 5. *veniunt ab archisynagogo*, pro eo quod est, veniunt à domo archisynagogi. Cæterùm vt ex Ioanne certum est Magdalenam cum Petro & Ioanne aut post eos rediisse ad monumentum, E (alioqui enim non posset eius consistere narratio quæ sequitur de illa) ita ex Matthæo constat satis cum Magdalena etiam alias mulieres ad monumentum reuersas, quia alioqui non posset cõsistere Matthæi narratio, qua dicit Dominum occurrisse mulieribus à monumento recedentibus, easque salutasse, quia id in primo earum à monumento recessu non potest intelligi contigisse, cum ex Ioanne & Marco manifestum sit Dominum primò apparuisse Magdalenæ idque ad monumentum, non autem in via. Cæteras autem mulieres verisimile est post Petrum & Ioannem etiam recessisse à monumento, relicta

to, relicta circa illud sola Magdalena. Sic enim intelligi poterit quomodo secundùm narrationem Ioannis & Marci Dominus primò apparuerit Magdalenæ ad monumentum, & secundùm narrationem Matthæi apparuerit in via mulieribus, quæ iam à monumento recederant, nempe quia primò apparuit soli Magdalenę iuxta sepulchrum, & deinde illi post alias reuersę simul cum illis apparuit in via: Reliquis ergo & viris, & mulieribus à sepulchro recedentibus, sola ab illo diuelli non potuit Magdalena, præ amoris magnitudine. *Stabat autem ad monumentum foris*, aut quòd superfluum indicaret ingredi in quod & ipsa priùs & postea Apostoli corpus non esse deprehenderunt, aut quòd religione quadam & metu ab ingressu reuocaretur, eò quod illinc priùs & angelorum visione conturbata recesserat. Plorabat, quòd nec memoria tanti sui magistri remanserat, quodque nec mortuo pietatis impendere posset officium. *Dum ergo fleret, inclinato corpore prospexit in monumentum*, circumspectans si qua spes affulgeret inueniendi corporis, pro more eorum qui quod impensè diligunt quærunt etiam ibi vbi illud priùs non inuenerunt, & vel ex conspectu loco vbi positus erat Dominus consolationem capiens quamuis ibi Dominum inuenire non licuit. Solent enim amantes lubenter inspicere amicorum saltem loca & mansiones. Itaque ob hoc tam magnum erga Iesum desiderium, maiorem meretur visionem quàm discipuli, Imprimis enim *vidit duos angelos albis vestitos, sedentes vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu.* Hi autem videntur apparuisse non vt voce testimonium perhiberent resurrectionis Christi. Nam tale non dederunt testimonium. Sed vt sua apparitione declararent illam frustra quærere ibi mortuum, vbi tantum inuenirentur viui: aut frustra existimare Domini corpus sublatum, cùm sepulchrum vigiles haberet angelos custodes: aut certe vt sua apparitione primam Domini apparitionem cohonestarent, atque ad illam præpararent Magdalenam. Cum enim illa prima angelos alloqui vereretur, illi *dicunt ei, Mulier quid ploras?* non quod ignorarent ploratus causam sed vt eam aperiens Magdalena conuenienti deinde ordine se illi ostenderet Dominus. Cùm enim illa causam fletus ęstumque animi sui aperuisset mox *conuersa retrosum*, siue quia ex angelorum vultibus, aut ex strepitu intellexit aliquem astare à tergo, siue quia vt anxia erat in quærendo corpus Domini, continuò respectabat, non expectato angelorum responso, *vidit Iesum stantem, nec tamen cognouit quòd Iesus esset*, Necdum enim sic se Dominus illi exhibuit, vt ab ea agnosci posset, qui in manu sua habebat se cùm voluit oculis hominum subtrahere, & sicut voluit oculis hominum se insinuare. *Existimans ergo illum esse hortulanum*, hoc est, horti eius in quo erat monumentum (vt supra dixit Ioannes) cultorem & custodem, Domino similiter cum angelis interrogante cur ploraret, & quem quæreret, respondit, *Domine si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum & ego eum tollam.* Putabat enim ab hortunano fortè transpositum corpus in tutiorem aliquem locum, ne etiam in mortuum corpus sæuirent Iudæi. Dominum vocat quem hortulanum putabat, non quomodo Christum Dominum vocabat, sed more vulgari tantum reuerentiæ causa. Obseruandum autem in verbis illis, amoris magnitudinem quæ fuit in Magdalena, dupliciter indicatam.

A Primùm, quia ei quem hortulanum credidit quærenti quem quæreret, non expressit quem quæreret, sed dixit, *Si tu sustulisti eum.* Amoris enim vis hoc agere solet in animo, vt quem ille semper cogitat nullum alium credat ignorare. Deinde, quia sine loci alicuius exceptione dicit, *dicito mihi, vbi posuisti eum & ego eum tollam*, quasi quouis loco parata eum tollere, etiamsi vitæ discrimen obeundum esset. Itaque Iesus delectatus tanto mulieris desiderio, diutius se illi non putauit cælandum, sed voce nota & familiari eam compellando, se illi voluit innotescere. Itaque proprio eam appellans nomine dixit, *Maria*, quasi dicens, Recognosce eum à quo recognosceris. Ad hanc vocem notam subitò conuersa mulier, (iam enim se reflexerat ad angelos, adeò subi-

B tis affectibus huc & illuc impellebatur) subitoque gaudio rapta, solito titulo vicissim compellat discipula præceptorem, dicens, *Rabboni*, quod Syris dicitur magister aut magister mi. Hæc autem dicens, cùm solito more Dominum complecti vellet, dixit ei Iesus, *Noli me tangere, nondum enim ascendi ad patrem meum.* Vbi quærendum occurrit, primò quare Dominus modò se tangi noluit à Magdalena, cùm se mox à mulieribus tangi, permisit cùm illis occurreret in via, deinde Apostolis se tangendum obtulerit, dicens, *Palpate & videte, quoniam spiritus carnem & ossa non habent.* Præterea qualis est illa ratio, *Nondum enim ascendi ad patrem meum?* Videtur enim ea significari non posse se contingi priusquam ad

C patrem ascenderet, vbi autem ascendisset, tum demum se contingendum. Dicendum ergo Dominum modò noluisse tangi à Magdalena, quòd illa solita familiaritate ipsum contingere vellet, ignara quòd iam corpus gestaret immortale, maiore quam olim veneratione tractandum, vnde illud impiis nunquam exhibuit Dominus, videndum aut attrectandum. Et fortasse Magdalena, non, vt postea mulieres, tantùm tenere & osculari pedes Domini, voluit, sed etiam præ nimio amore & gaudio amplecti, quemadmodum videri potest ex caruncula illa quæ in fronte capitis Magdalenæ apud Massilienses conspici dicitur, atque ex contactu immortalis manus Domini eam à suo contactu repellentis

D creditur. Cæterùm subiunctam à Domino rationem prohibiti cõtactus sui sic intelligit Diuus Augustinus, *Noli me tangere, quia necdum* in corde tuo *ascendi ad patrem meum*, hoc est, necdum de me dignam habes opinionem, necdum agnoscis me patri æqualem, necdum credis me diuinam assecutum secundùm corpus vitam. Verùm huic intelligentiæ non conuenit quòd mox iubet Dominus Apostolis nunciari, se ascendere ad patrem, non autem se iam ascendisse, significans se necdum verè ascendisse ad patrem secundùm corpus: & non solùm non ascendisse in corde Magdalenæ. Coactus est quod quidam in paraphrasibus intelligit hac parte. Necdum enim ascendi ad patrem meum, reddi ratio-

E nem quare Magdalena adhuc carnalem habuerit existimationem, & necdum spiritualem, qualem accipere non posset nisi postquam Dominus ascendisset in cœlum, corporis sui præsentia terris subtrahens, & spiritum mittens qui suos duceret in omnem veritatem. Non enim illius hic reddenda erat ratio, sed prohibiti contactus. Simplicius ergo fuerit cum Diuo Chrysostomo intelligere Dominum significasse per subiunctam rationem, se tã longè diuinioris esse secundùm corpus vitæ quàm erat

olim, atque ob id non se solita attrectandum familiaritate. Hanc autem rationem non significat solum per hæc verba, *Necdum enim ascendi ad patrem meum*, sed per hæc simul cum sequentibus quibus iubet renunciari fratribus suis ascendere iam, hoc est, iamiam ascensurum. Hic ergo est sensus, Noli me tangere, secundùm pristinam corporalem consuetudinem. Iam enim excellentioris sum conditionis quam olim. Nam quanquam necdum ascenderim ad patrem meum, sed adhuc in terris degam, tamen iamiam ascensurus sum ad illum, id quod te volo fratribus meis renunciare. Per suam ergo ascẽcensionem, immortalitatem ad quam resurrexit insinuauit, quam non solum Magdalenæ, sed etiam Apostolis cognitam voluit, vt animos eorum è carnalibus ad cœlestia proueheret, & iam in prima apparitione significaret causam, ob quam non vt olim cum ipsis & cum omnibus continuam haberet conuersationem. Bene autem notandum, quod Dominus iam post resurrectionem Apostolos fratres suos vocat, quos prius vocauit amicos. Etsi enim gloriosior iam factus esset, non tamen illos contemptius habuit, sed humiliùs sese deiecit, seque illis accommodauit, vt ne nimis eos resurrectionis claritas & ascensionis mentio conturbaret, sed quantum illa ad reuerentiam maiorem prouocabat, tantum fraterni nominis appellatio confidentiam adderet. Ob eiusdem confidentiæ argumentum, & ab ipsorum consolationem maiorem, ad illud quod dicit, *ad patrem meum & Deum meum*, adiecit, *& patrem vestrum & Deum vestrum*, significans iam verè illos sibi esse fratres, vt qui secum vnum haberent communem patrem atque Deum. Conueniebat quidem vt diceret, *Ascendo ad patrem meum & Deum meum*, vt significaret ascensionis sibi debitæ rationem. Ideo enim in cœlos ipsum ascendere conueniebat, quia ibi proprium habuit patrem & Deum. Bene autem adiecit etiam, *& patrem vestrum & Deum vestrum*, vt spem ipsis daret aliquando etiam illuc ipsos ascensuros, sicut priùs illis promiserat: dicens autem, *ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*, & non, patrem nostrum & Deum nostrum significat aliquam inter se & Apostolos differentiam quo ad Deum, vt qui ipsius solius pater esset per naturam, aliorum per adoptionem: ipsius quatenus hominis, Deus sine medio: aliorum verò per mediatorẽ Christum. Patrem enim suum vocat secundùm diuinitatem, Deum suum secundùm humanitatem.

b SVRGENS AVTEM IESVS MANE PRIMA SABBATHI, APPARVIT PRIMO MARIÆ MAGDALENÆ, &c.] Historiam quam de prima Domini apparitione Magdalenæ facta Ioannes latè descripsit, Marcus paucis complexus est, sicut & historiam de duobus discipulis qui Dominum viderunt in Emaus, quam postea Lucas latè prosecutus est, Sciendum tamen quòd, vt Diuus Hieronymus annotauit in quæstionibus ad Hedibiam, & Euthymius in commentariis id quod ab hoc loco vsque ad finem capitis legimus in Marco, in quibusdam Græcorum codicibus non inueniri, atque à quibusdam putari à Marco non esse scriptum, sed recenter ab aliquo additum. Quod si verum esset, certe valde imperfecta fuisset conclusio & finis narrationis Marci, vt vel ob id nõ sit verisimile istud adiectitium esse. Cæterùm, vt priùs est annotatum, secundum Hieronymum, Theophylactum & Euthymium, illud, *mane prima sabbathi*, non est coniungendum cum participio, *surgens*, sed cum verbo sequenti, *apparuit*. Quòd si tamen cum participio præcedenti iungatur, vt magis videtur iungendum, non tamẽ sequetur resurrectionem Christi factam in matutino tempore & non ante, quia Græcis non est participium præsentis temporis, *surgens*, sed, præteritum ἀναστάς, id est, cum surrexisset. Verùm autem erat Christum surrexisse in matutino tempore, etiãsi eius resurrectio priùs facta fuerat. Nihil enim aliud significare voluit Euangelista, quam Dominũ tunc resurrexisse, cùm ad sepulchrum venirent mulieres. Bene autem notandũ, quòd mulieribus, & inter eas ipsi Magdalenæ primò Dominus apparuerit, quæ olim fuerat insignis in ciuitate peccatrix, & dęmoniorum habitaculum. Sic enim factum est, vt vbi abũdauit delictũ, ibi superabũdaret & gratia & sexus fœmineus primò videret vitam, quæ primò gustauit mortem, sicque perpetui reatus opprobrium apud viros effugeret. Itaque bene ad commendandum Christi gratiam adiecit Marcus, *de qua eiecerat septem dæmonia*. Non enim hoc additum est, vt quidam volunt, ad distinctionẽ huius Magdalenæ ab alia, quæ etiam dicta sit Maria Magdalena. Nam vnam eandemque esse Magdalenam, de qua loquuntur Euangelia, satis patet ex Euangeliorum collatione. Quomodo autem intelligendum sit quod de eiectione dæmonum hic dicitur, dictum est circa caput Concordiæ 57. Porrò quãquam Dominus primò dicatur apparuisse Magdalenæ, pietas tamen non parum suadet vt credamus Dominum priùs apparuisse dilectissimæ suæ matri, licet eam prætermiserint Euangelistæ, quòd ad confirmandam filii resurrectionem inefficax esset matris testimonium. Id si verum est, primò dicitur Magdalenæ visus Dominus, quòd inter omnes discipulos illa prima fuerit quæ Dominum viderit. Quanquam etiam videri possit Dominum ideo nõ apparuisse subitò matri quòd illam in fide resurrectionis sciret nõ vacillare, propter quod non ita cum reliquis sepulchrum adiit, sicut cum reliquis astitit cruci.

a ET ECCE IESVS OCCVRRIT ILLIS DICENS, AVETE ILLÆ, &c.] Cùm Magdalena viso Domino, iuxta sepulchrum, cucurrisset ad nunciandum Dominicam apparitionem discipulis, atque mulieres reliquas quæ præcesserãt assequuta, de Dominica apparitione cum illis loqueretur, Dominus ipse adimplés iam quod olim dixerat, *Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum*, de se loquentibus, sese videndum obtulit, occurrens illis, priorque illas allocutus est *dicens*, *Auete*, aut gaudete. Græcis est χαίρετε. Bene gaudium illis imprecatur & annunciat, quia iam victa morte, & omni sublato passionis dolore per suam resurrectionem, spem nobis dedit immortalitatis. Bene item post Mariam, cui dixit angelus, *Aue gratia plena*, iam etiam mulieres primæ merentes audire, Auete, vt maledictum Euæ mulieris, cui dictum erat, *In dolore paries filium*, solueretur in mulieribus, gaudio eis denunciato. Mulieres autem viso & agnito Domino audierũt, & quoniam ex verbis Magdalenæ dictis intellexerant ipsum vulgari & solito more non amplexandum, summa cum reuerentia procidentes in terram, eumque adorantes amplexatæ sunt pedes eius. Rursum ergo Iesus quo omnem eis pauorem adimeret, ait illis eadem quæ ad illas angelus priùs locutus fuerat, vt ex concordi sermone

Matt. 18.

Genes. 3.

ſermone magis firmarentur in fide, intelligerentque illius fuiſſe angelos, & ab illo miſſos quos priùs viderant & audierant, *Nolite*, inquit, *timere, ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galileam, ibi me videbunt.*

a QVÆ CVM ABIISSENT, ECCE QVIDAM DE CVSTODIBVS, &c.] Neceſſario iam tandem Matthæus narrat quid factum ſit de cuſtodibus, quorum ſolus ipſe mentionem fecit. In qua narratione iam alterum reſurrectionis Chriſti profert teſtimonium, quod ſcilicet ab inimicis redditum eſt, ſimulque aperit quomodo illud à Iudæis iniquè ſimul & ſtultè atque ridiculè ſit corruptum. *Cùm*, inquit, *abiiſſent mulieres quidam de cuſtodibus*, vel vt habent Græca, τινὲς τῆς κουστωδίας, hoc eſt, quidam ipſius cuſtodiæ, illi ſcilicet, inquit Euthymius, qui relicti erant cuſtodes ſepulchri, vel qui ex eis erant inſigniores, *venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus ſacerdotum omnia quæ facta fuerant*, quomodo ſcilicet in terræ motu angelus e cœlo deſcenderit, lapidemque obſignatum reuoluerit, ac mulieribus oſtenderit vacuum ſepulchrum, dicens Ieſum crucifixum ſurrexiſſe, iuxta quod prædixerat. Hic autem iam videre licet inexcuſabilem principum Iudaicorum peruerſitatem. Cùm enim cuſtodum teſtimonium planè eſſet irrefragabile, & ab omni alienum ſuſpicione, non tamen ab eo ſunt ſuperati, ſed pro ſua contra Chriſtum inuidia, & proprii nominis gloria, veritatem contra ſuam conſcientiam non ſolum occultare, ſed etiam peruertere, idque cum magno pecuniarum diſpendio, & omnis periculi in ſe ſuſceptione, ſtuduerunt, *Accepto enim conſilio cum ſenioribus pecuniam*, non paucam, ſed *copioſam dederunt militibus*, vt dicerent, ipſis dormientibus diſcipulos corpus Ieſu ſurripuiſſe nocte. Itaque ſui ſemper ſimiles, qui vitam Ieſu pecunia emerant ſibi tradendam, reſurrectionem quoque eius pecunia emerunt ſilendam & peruertendam. Proinde hic in ipſis quidem ſacerdotibus agnoſcere licet quantum malum ſit inuidentia alieni nominis, & proprij nominis gloria: in ipſis verò militibus quam potens ſit malum auaritia, cùm per hæc vtrique veritatem certò agnitam non dubitauerunt in tam apertum conuertere mendacium. At vt ſemper ipſa ſeſe prodit falſitas & impietas, ita & hìc apud ratione vtentes. Valdè enim abſurdus apud eos eſt ſermo militum. Quomodo enim in tanto periculo auſi fuiſſent viri adeò timidi corpus ſuffurari, quorum is qui præcipuus erat, mulierculæ metu præceptorem negauit, cæteri verò cum vidiſſent quod ligatus eſſet, aufugerunt? Quomodo etiam quum prima nocte abſque periculo furari eum potuiſſent, quando nullus ſeruabat ſepulchrum, elegerunt potiùs ſecunda nocte magno cum periculo ipſum furari præſentibus iam cuſtodibus? Deinde ſi cuſtodes dormierunt, quomodo furtum viderunt? Si autem non viderunt, quomodo teſtes fuerunt? Quo etiam lucro erant ipſum furto ſublaturi mortuum, ſi non poſſent certis argumentis oſtendere ipſum viuere. Sed vide quomodo aduerſus ſeipſos diligentiam adhibuerunt vanè ſapientes Iudæi, vt etiam ſuperiùs indicauimus. Niſi enim cuſtodes appoſuiſſent, aliquid de furto dicere potuiſſent: nunc autem apud æquos iudices nihil mutire poſſunt, vndique impoſito eis ſilentio. Mirari tamen quiſpiam poſſet, quomodo non veriti fuerint dicere ipſum furto ſublatum, & non metuerint ne viuus ſe ſolito more offerret omnium hominum oculis. At videri poteſt ideo illud ipſos non metuiſſe, quòd cùm audiſſent angelos eius reſurrectionem nunciaſſe, non tamen viderant cuſtodes eum reſurrexiſſe, intelligentes proinde eum non ad communem, ſed ad nouam reuixiſſe vitam, in qua ſolito more cum hominibus non conuerſaretur. Aut quia didicerant angelum dixiſſe illum videndum à diſcipulis in Galilæa, ſperabant ſe Iudæis perſuadere poſſe, quempiam per omnia Ieſu ſecundùm faciem ſimilem obtruſum Galilæis à diſcipulis. Cæterùm quantumuis abſurdus eſſet militum ſermo, obtinuit tamen apud Iudæos pleroſque fidem, nimirum quod traditi eſſent in reprobum ſenſum, excæcante eos malitia eorum. Diuulgatum enim eſt, inquit Matthæus, verbum iſtud apud Iudæos, vſque in hodiernum diem. Porrò quòd Euangeliſta dicit, poſt abitum mulierum, cuſtodes veniſſe in ciuitatem, videtur intelligendum non de ſecúndo illo abitu, in quo Dominus mulieribus occurrit in via, (Sic enim cuſtodes adhuc fuiſſent, iuxta ſepulchrum cùm illud adiit Diuus Petrus cum Ioanne, & cùm iuxta illud Magdalenæ ſe Dominus oſtendit) ſed de primo abitu quamquam poſt ea quæ in ſecundo abitu contigerunt, Euangeliſta de cuſtodibus ſcribat, nimirum quòd duos mulierum abitus non diſcreuerit.

VENIT MARIA MAGDALENE, ANNVNCIANS HIS QVI CVM, &c.] Quoniam iuſſa erat Maria nunciare Apoſtolis quæ audiſſet & vidiſſet, illa ex duplici Domini viſione gaudio plena, venit, proculdubio cum aliis quæ etiam ſemel Dominum viderant, nuncians his qui cum Domino olim fuerant conuerſati, nempe diſcipulis iam lugentibus & flentibus ob Domini & magiſtri ſui chariſſimi mortem. At illi vt priùs non crediderunt angelos ab ea viſos, ita nec modò crediderunt viſum ab ea Dominum, non ſine magno fidei noſtræ profectu, quæ per Apoſtolorum tarditatem multis eſt argumentis confirmata & cōſtabilita.

APPARVIT DOMINVS DVOBVS DISCIPVLIS EVNTIBVS IN EMAVS. MARCI 16. LVCÆ 24.

CAPVT CXLVI.

P [b] *Oſt autem hæc duobus ex his ambulantibus oſtenſus eſt in alia effigie, euntibus in villam & illi euntes nunciauerunt cæteris.* [c] *Et ecce duo ex illis ibant ipſa die in caſtellum, quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Hieruſalem, nomine Emaus, & ipſi loquebantur ad inuicem de his omnibus quæ acciderant. Et factum eſt, dum fabularentur & ſecum quærerent, & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis, oculi autem eorum tenebātur, ne eum agnoſcerent. Et ait ad illos. Qui ſunt hi ſermones quos confertis ad inuicem ambulan-*

ambulantes, & estis tristes? Et respondens vnus cui nomen Cleophas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Hierusalem, & non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus? Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt, De Iesu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo. Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum: nos autem sperabamus, quia ipse esset redempturus Israël, & nunc super hæc omnia tertia dies est hodie, quòd hæc facta sunt. Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius, venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere. Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum, ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non inuenerunt. Et ipse dixit ad eos, O stulti, & tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt Prophetæ. Nónne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam? Et incipiens à Moyse & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant. Et appropinquauerunt castello quo ibant, & ipse se finxit longiùs ire. Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum Domine, quoniam aduesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis. Et factum est, dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit, ac fregit & porrigebat illis. Et aperti sunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum, & dixerunt ad inuicem, Nónne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Et surgentes eadem hora, regressi sunt in Hierusalem, & inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum illis erant, dicentes, Quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni. Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis, [b] *nec illis crediderunt.*

POSTHÆC AVTEM DVOBVS EX HIS AMBVLANTIBVS OSTENSVS, &c.] Postquam paucis Marcus descripsit apparitionem Domini primam Magdalenæ factam, quam post eũ descripsit Ioannes, subiecit alteram Christi apparitionem factam duobus discipulis quam post eum prosecutus est latissimè Euangelista Lucas. Quidam tamen, inter quos Euthymius, putant duos illos quibus Marcus Dominum ostensum scribit, alios esse ab illis de quibus narrauit Lucas, quòd Marcus suis duobus, cum renunciassent, dicat non habitam fidem: illi verò quos Lucas commemorat, dicantur ab eo non incredulis, nec ignaris sed iam antea sciẽtibus Christum resurrexisse, & apparuisse Simoni Petro, exposuisse quid eis in itinere contigisset. At vt aliæ multæ circunstãtiæ satis arguunt eosdem esse discipulos de quibus Marcus & Lucas, ita illa eorum ratio parum est efficax. Facilè enim intelligi potest inter Apostolos & discipulos fuisse quosdam, qui etiam post apparitionem Petro factam non crediderunt, & si quidam crediderint. Id quod ex Marco satis patet, qui dicit Dominum cùm nouissimè appareret ipsis vndecim, exprobrasse illis incredulitatem eorum. Sed & Matthæus dicit ex discipulis quosdam credidisse, quosdam dubitasse cum se illis Dominus videndum exhiberet in Galilæa, id quod vtique cõtigit post aliquot Christi apparitiones. Sanè qui vel paululum in scripturis sunt versati, norũt societati & communitati tribui quod & pauci & multi ex ea fecerint. Itaque præsupponendo eosdem fuisse discipulos de quibus Marcus & Lucas, videndum quomodo per omnia non discrepent, sed consentiant. Et Marcus quidem post apparitionem factam Magdalenæ, eiusdem renunciationem factam discipulis, dicit duobus ex discipulis, ostensum Dominum. Ex Luca verò videtur intelligendum duos illos non adfuisse, vbi reliquis discipulis Magdalena apparitionem sibi factam nuntiauit. Nam in verbis ad Dominum habitis discipuli isti commemorant mulieres quasdam fuisse ante lucem ad monumentum, & non inuento corpore Domini rediisse, dicẽtes se Angelos vidisse, qui eum dicerent viuere: non commemorant autem mulieres retulisse se etiam Dominum vidisse, quod maximè fuerat commemorãdum. Videntur ergo primam audiuisse mulierum renuntiationem, non autem secundam: quamuis post secundam Dominus ipsis sese videndum exhibuerit. Iam quod Marcus dicit Dominum his ostensum *in alia effigie*, illud est quod Lucas dicit, *Oculi autẽ eorum tenebantur ne eum agnoscerent*. Quæ duo quomodo inter se concordent, postea dicetur. Pro eo quòd Marcus dicit hos discipulos iuisse *in villam*, aut vt habent Græca, εἰς ἀγρὸν, in agrum, Lucas clariùs habet, eos iuisse *in castellum*, hoc est, in pagum aut vicum. Est enim rursum hic Græcis κώμη, quod interpres sæpe vertit, *castellum*, sicut pro agro sæpe vertit villam. Cęterùm duorum horum discipulorum, quorum vnius nomen postea dicitur fuisse *Cleophas*, alterum, teste Theophylacto, quidam putant fuisse Lucam, atque ob id proprium nomen suum abscondisse Euangelistam. At id verum non esse satis illud arguit quòd in procemio sui Euangelii testetur se scribere historiã, sicut ipsi tradiderant quia ab initio ipsi viderunt dicturus alioqui se scripturum quemadmodum ex magna parte ipsemet vidisset. D. Ambrosius alterum horum vocat Ammaon, nomine scilicet non dissimili loco, in quem discipuli à Luca dicuntur iuisse. Eum enim dicit appellatum Emaus, cuius loci fit & 1. Machab. 3. mentio. De hoc loco D. Hieron. libro de locis Hebraicis dicit fuisse ipsum Cleopham, cuius hic meminit Euangelista ac suo tempore dictum Nicopolim, insignem Palesthinæ ciuitatem. Id enim nomen Romani post deuictam Iudæam loco indiderunt, à victoria Nicopolim appellantes. Plin. lib. 5 Emaum inter Iudææ toparchias recenset. Dictus est idem locus etiã, aquæ calidæ. Distat hic locus à Hierusalem, teste Luca, *sexaginta stadijs*, quæ faciunt septem miliaria Italica cum dimidio. Nam stadium octaua pars est miliarii: itaq; cum discipuli isti duo in hunc locum pergerẽt ipsa die resurrectionis Dominicæ *ipsi loquebantur ad inuicem de his omnibus, quæ* proximè *acciderant circa Iesum*. Hæc enim animos eorum penitus occupauerunt, vt de aliis rebus loqui non liberet. Amabant enim Iesum vt virum insignem ac beneficum: & quanquam magnifica illa spes de restituendo regno Israelitico propemodum exciderat animo, tamen iuuabat etiamnum defuncti memoriam mutua cõfabulatione refricare. Illis ergo multa inter sese de Iesu commentantibus, & vltro citroque differentibus, ecce lupus quod dici solet, in fabula. Iesus enim qui aliquãdo promiserat sese futurum in medio vbicunq; duos cõperisset de se colloquen-

quentes, rursum etiam iuxta corporis præsentiam exhibuit, quod iuxta spiritum nunquam desinit facere. Tamquam viator eos à tergo assecutus, adiunxit se illis, & itineris socium præbuit, sed sic vt ab eis non agnosceretur, quod quomodo factum est meritò quis dubitauerit. Nam vt habet Diuus Augustinus lib. Epist. Epistola. 59. in solutione octauæ quæstionis, quæri solet, vtrum in corpore Christi an potiùs in oculis discipulorum aliquid factum sit quo non potuit agnosci. Cùm enim legitur apud Lucam *Tenebantur oculi eorum, ne eum agnoscerent*, impedimentum quoddam agnoscendi videtur factum in luminibus cernentium: cùm verò à Marco dicitur, *apparuit eis in alia effigie*, vtique in ipso corpore cuius alia erat effigies aliquid factum fuisse videtur, quo ipse impedimento tenerentur oculi eorum. Et quidem Theophylactus intelligit ex mutatione lineamentorum corporis factum, vt non agnoscerent eum discipuli. Dicit enim: ex lineamentis corporis in quibus tunc apparebat, non permittebantur agnoscere illum. Nam, vt Marcus inquit, in alia forma apparuit, & in aliis lineamentis: non vltrà enim naturalibus legibus tegebat corpus, sed spiritualiter & supra naturam, vnde oculi eorum tenebantur ne agnoscerent eum. Hæc ille. Cæterùm ne ex formæ mutatione aliqui colligerent Christum non iam in eodem surrexisse corpore quod deposuerat, Augustinus loco prædicto ostendit quomodo hæc formę mutatio fieri potuit in Christo citra corporis mutationem. Ego, inquit, miror cùm duo sint in corpore, quibus cuiusque species agnoscatur lineamenta & color, cur ante resurrectionem quod in monte ita transfiguratus est vt fieret vultus eius splendidus sicut sol, neminem mouet eum vsque ad tantam excellentiam fulgoris & lucis colorem sui corporis mutare potuisse, & post resurrectionem mouet aliquatenus lineamenta mutata esse vt non posset agnosci, & rursum eadem potentiæ facultate, sicut tunc pristinum colorem, sic & post resurrectionem pristina lineamenta reuocasse. Nam & illi tres discipuli, ante quorum oculos in monte transfiguratus est, non eum agnoscerent, si ad eos talis aliunde venisset, sed quia cum ipso erant, illum esse certissimè retinebant. At enim corpus ipsum erat in quo resurrexit. Quid hoc ad rem? Nam illud vtique ipsum corpus erat in quo in monte transfiguratus est, & ipsum erat iuuenis in quo natus est, & tamen si quis eum repente iuuenem vidisset, qui non nisi infantulum nollet, non vtique agnosceret. An verò ad lineamenta mutanda non potest celeriter Dei potestas, quod potest per annorum moras hominis ætas? Hæc ille, ex quibus videri posset eiusdem fuisse cum Theophylacto sententiæ, ita vt ex mutatione lineamentorum corporis Christi putet factum, quòd Christus non est agnitus à suis. Libro tamen de consensu Euangeli. 3. capite 25. contrariam sequitur sententiam, ob verba Lucæ quæ apertè nimis significant, aliquid fuisse in oculis discipulorum, quo impediti fuerunt ne Dominum agnoscerent. Sic enim habet, Quod ait Marcus *in alia effigie* Dominum eis apparuisse, hoc Lucas dicit, *quod eorum oculi tenebantur ne agnoscerent eum*. Oculis quippe eorum acciderat aliquid, quod ita manere permissum est vsque ad fractionem panis, certi mysterii causa, vt eis in illo alia ostenderetur effigies; & sic eum non nisi in fractione panis agnoscerent. Et post pauca, apertos dicit fuisse oculos eorum in fractione panis, remoto impedimento quo tenebantur ne eum agnoscerent: Neque enim, inquit, clausis oculis ambulabant, sed inerat aliquid quo non sinerentur agnoscere quod videbant, quod scilicet & aliquis humor efficere solet. Non quia Dominus non poterat carnem suam trásformare, vt alia re vera esset effigies quam solebant illi contueri: quádoquidem & ante passionem suam transformatus est in monte vt facies eius claresceret sicut sol. Quale vult enim admirabile corpus de qualicunque corpore, verum de vero facit, qui de aqua vera, verum vinum fecit. Sed non ita fecerat, cùm apparuit illis duobus in alia effigie. Non enim aliter quàm erat, sed sicut erat, apparuit eis quorum oculi tenebantur ne agnoscerét eum. Non autem incongruenter accipimus hoc impedimentum in oculis eorum à satana factum fuisse ne agnosceretur Iesus, sed tamen à Christo est facta permissio vsque ad sacramentum panis. Hactenus Diuus Augustinus. Secundùm cuius sententiam verbis Lucæ magis congruentem, id quod Marcus dicit in alia effigie Dominum apparuisse, intelligendum de effigie alia secundùm ipsorum discipulorum existimationem: non autem alia secundum rei veritatem: quo modo etiam intelligendum est secundùm sententiam Caietani, qui, quod dicit Lucas oculi eorum tenebantur de oculis internis putat intelligendum quia de illis oculis secundùm eum necessariò intelligitur quod sequitur oculos eorum fuisse apertos. Constat autem, inquit, internos eorum oculos fuisse apertos, non exteriores, quia non ibant oculis clausis. Quæ tamen ratio non multum cogit, quandoquidem ex Augustino satis patet quomodo intelligi possit quod dicitur oculos eorum fuisse apertos: quanquam in Augustini sententia non video cur necessariò recipi debeat quod dicit impedimentum oculorum à satana fuisse factum. Nihil enim vetat quin & à Deo factum dicatur. Imò nec necesse est dicere quòd oculi eorum exteriores tenebantur per impedimentum in eis factum, sed dici potest conuenientiùs id factum per subtractionem immutationis oculorum secundùm omnem dispositionem corporis Christi, sicut idem corpus gloriosum nō immutauit oculos corporeos discipulorum quatenus erat lucidum. Vide Caietanus Ientaculo 7. quæstione 1. Videndum autem quare siue Deo faciente, siue Deo permittente oculi eorum tenebantur, sic vt Iesum non agnoscerent. Et imprimis quidem id ita factum est, quia sic eorum interior dispositio mala promeruit. *Hoc enim*, inquit Gregorius, *egit Dominus foris in oculis corporis, quòd apud ipsos agebatur intus in oculis cordis. Ipsi namque apud semetipsos intus & amabant, & dubitabant. Eis autem Dominus foris & præsens aderat, & quis esset non ostendebat. De se ergo loquentibus præsentiam exhibuit, de se dubitantibus, cognitionis suæ speciem abscondit*. Hæc ille. Secundò, etiam ideo factum est, vt sicut habet Theophylactus ambiguam suam sententiam reuelarent, & vlcus suum detegentes pharmacum susciperent, vtque dulcior eis post multam esset conuersationem & vt cognoscerent quòd corpus suum vltra non sit tale, quale solet ab hominibus videri, quamuis illud ipsum esset quod surrexit. Illud etiam ex eo lucri faciunt, vt non vltra dubitarent, quare non vltrà in mediis populis conuersetur vt olim, nempe quòd conuersatio post resurrectionem longè alia sit & non communis, sed diuinior.

Theophyl. D. August. D. Greg.

ET

ET AIT AD ILLOS, QVI SVNT HI SERMONES, QVOS CONFERTIS ADINVICEM AMBVLANTES, &c.] Sicut ob causas prædictas in alia specie se Dominus discipulis exhibuit, ita ob easdem velut ignorantem se exhibet, rogans quid inter sese colloquerentur, vt commoda oportunitate accepta mederetur illorum incredulitati, nostramque fidem confirmaret. Quinam sunt, inquiunt, sermones isti quos inter eundum inter vos confertis, vultu interim ac quærimonia tristitiam & mœrorem animi significantes Hac ratione eos prouocat ad effundendum in alterius sinum quod dolebat, & vulnus suum quod curandum erat retegendum. Habet autem hoc humanus affectus, vt quod cuique valde est cordi, putet nemini ignotum esse, nemini non esse curæ. Ex hoc affectu *respondit vnus è discipulis cui nomen Cleophas, Tu solus peregrinus es in Hierusalem, non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus?* Quæ verba nonnihil habent obscuritatis. Vnde enim putare potuerunt hunc solum peregrinum fuisse in Hierusalem? quomodo item conuenit, vt quem peregrinum reputabant, admirentur non cognoscere quæ facta erant in Hierusalem? Sciendum ergo, quod pro illo, *peregrinus es*, Græcis sit παροικεῖς, quod propriè non est peregrinum esse, sed aduenam esse, aut simpliciter alicubi inhabitare. Posteriorem significationem secutus est Euthymius, sic hunc locum explanans, Cognito ex voce & habitu, quod & ipse Iudæus esset, improperant non quòd solus ipse diuersaretur Hierosolymis, sed quòd solus ignoraret quæ omnibus ibi diuersantibus nota erant, & increpando dicunt, Tu solus ex omnibus qui Hierosolymis habitant diuersaris in Hierusalem, ignorans quæ in ea facta sunt his diebus? Ex qua explanatione præterquam quòd patet ipsum aliter hic accepisse verbum παροικεῖς, quam accepit noster interpres, patet etiam dictionem exclusiuam, *solus*, pertinere ad secundam interrogationis partem magis quam ad primam, & Hebraica phrasi dictum esse, Tu solus diuersaris in Hierusalem & non cognouisti, pro eo quod est, Tu solus habitas in Hierusalem non cognoscens, aut, Tu solus habitans in Hierusalem non cognouisti quæ in ea facta sunt? In hunc modum explanat & Theophylactus, hoc est, inquit, Tu solus ex his qui habitant in Hierusalem ignoras quæ facta sunt in ea? In eandem phrasim accipienda est hæc interrogatio secundùm nostram lectionem, vt sit hic sensus, An tu solus hospes es Hierosolymitanus, ignorans ea quæ nemo nescit quamtumuis aduena? aut, Tu solus ex aduenis non nosti quæ facta sunt in Hierusalem? quasi dicat, Res de qua loquimur omnibus est notissima quicunque versantur Hierosolymis, ex ea ciuitate cum tu quoque venias, sicut & nos qui fieri potest vt tu solus veluti nouus hospes hæc ignores, quæ nullus etiam peregrinus & aduena ignorat? Patet ergo frustra ex his verbis quosdam colligere Christum apparuisse modò in forma peregrini, cùm secundùm neutram explicationem id ex prædictis verbis consequatur, sed potiùs contraium. Cæterùm cum nonnihil haberet amaritudinis & increpationis hæc interrogatio, Dominus tamen nihil offensus, mansuete rursum rogat, quæ illa essent quæ facta essent, quæque inter se conferrent ambulantes, non quidem negans se illa nosse, sed dissimulans se scire, & veluti discere cupiens cùm venisset docturus. Illi itaque

A simpliciter velut hospiti, & rerum gestarum ignaro, summam negotii exponunt, declarantes quòd non sentirent de Iesu prout dignum eius erat maiestate: quanquam magnifice de illo sentirent, quodque resurrectionis fidē & spem pene omnem abiecissent. *De Iesu*, inquiunt, *Nazareno* commentabamur, *qui fuit* non vulgaris homo, sed *vir eximius, propheta* scilicet, nec vulgaris propheta, sed *potens opere simul & sermone, coram Deo & omni populo.* Magna sanè & decenter expressa commendatio Iesu etsi longè inferior eius dignitate. Conuenit enim vt propheta & doctor potens sit opere simul & sermone, sed primum opus, deinde sermo. Nullus enim sermo doctoris firmus est, inquit, Theophylactus, nisi priùs docens, se factorem declaret. Conuenienter etiam dictum est, *potens coram Deo & omni populo.* B Priùs enim placere debemus Deo, deinde danda opera, vt & coram hominibus sine macula viuamus. Huic commendationi Christi subiiciunt quid illi contra suum meritum acciderit à summis sacerdotibus & principibus Iudæorum, sine tamen (quæ illorum fuit modestia) graui ordinis illius insectatione. *Et*, inquiunt, narrabamus *quomodo eum summi sacerdotes & principes nostri tradiderunt in damnationem mortis, & crucifixerunt eum*, suis scilicet accusationibus, & clamoribus à præside Pilato eius damnationem & crucifixionem extorquentes: Per ea vero quæ subiiciunt, declarant conceptam olim de Iesu spem depositam esse ob inopinatam eius mortem, & expectatæ resurrectionis dilationem: *Nos* C *autem*, inquiunt, *sperabamus quod ipse esset redempturus populum Israeliticum*: persuasi hunc esse Messiam à Prophetis olim promissum, Sed mors certa & ignominiosa nobis hanc spem ademit. Quin erat & spes nonnulla iniecta futurum, vt reuiuisceret post triduum, sed postea quam damnatus est, crucifixus & sepultus, hic hodie dies illuxit tertius, ex quo hæc contigerunt, neque quicquam affulget certioris spei, nisi quòd mulieres quædam è nostro sodalitio, nos nouo & inaudito nuntio attonitos reddiderunt, quæ ante lucem profectæ ad monumentū negant se inuenisse corpus, addentes sibi apparuisse angelos, qui dicerent eum viuere. Itaque hoc D nūtio commoti quidam ex nostris, abierunt ad monumentum, periculū facturi quid veri haberet muliercularum narratio. Et de monumento compererunt, ita rem habere, quemadmodum mulieres narrarant. Repererunt enim apertum ac vacuum, linteamina, reliquasque cadaueris exuuias in monumento repositas. Cæterùm ipsum non inuenerunt nec viderunt, vt ob id non habeamus quid de illo sentiamus: qui si surrexisset, vtique, vt priùs videretur & agnosceretur à suis. Et hæc paraphrastica est explicatio verborum Cleophæ, in quibus quod ad literam attinet notandum est, pro eo quod nos E habemus, *terruerunt nos*, Græcis esse ἐξέστησαν ἡμᾶς, quod magis est, attonitos nos reddiderunt & stupefactos, vt habet quidam.

ET IPSE DIXIT AD EOS, Ó STVLTI ET TARDI CORDE, &c.] Quum hac narratione discipuli simpliciter declarassent quàm vacillarent animo, quam exigua essent spe de promissis Domini, tum Iesus nondum quidem patitur agnosci sese, sed veluti doctior quispiam in lege, obiurgat illorum tarditatem, & castigat incredulitatem. Duriùs eis loquitur, vt sic magis ad ea quæ dicturus erat cum ratione, attentos faceret.

Non

Non patitur se agnosci etiam ob id præter prædictas causas, vt magis apud eos fidem haberet quæ de seipso erat demonstraturus ex scripturis, nec inter enarrandum scripturas mentem eorum aut ab attentione distraheret agniti Domini amor, aut à fide auocaret ipsius de se testificantis enarratio. Stultos eos vocat, aut vt est Græcis ἀνοήτους, hoc est, insensatos, quòd parùm dociles essent ad intelligendas scripturas: tardos vocat, quòd difficiles essent ad credendum in omnibus, hoc est, ad credendum omnibus vel omnia quæ locuti sunt Prophetæ. Hebręa enim phrasi rursum hîc dictum est, credere in omnibus, pro credere omnibus vel omnia. Dicit autem, *ad credendum in omnibus*, quia facilè adducebantur, vt crederent his quę de gloria & maiestate Messiæ prædixerunt Prophetæ; difficiles autem erant & insipientes ad credendum & intelligendum quæ de eius prædixerunt humilitate & passione. Subiicit autem causam quare eos sic redarguat: *Nónne*, inquit, *hæc*, quæ modò dixistis Iesum passum, *oportuit*, secundùm Prophetarum vaticinia, *pati Christum, & intrare in gloriam suam*, hoc est, gloriam quæ ei propria est, & debetur secundùm Prophetarum prædictionem, & Dei patris prædestinationem, quasi dicat, Tantùm abest vt ob prædictas passiones & ignominias debeatis diffidere Iesum esse Christum illum in scripturis promissum, vt ob eas magis debeatis ex scripturis eiusdem agnoscere, ipsum fuisse & esse verè Christum. Diligenter obseruanda prædicta illa Christi sententia. Ea enim ostendit alia ratione & via Christum ad suam gloriam peruenire debuisse, quàm in suum perueniunt reges huius mundi, qui equis, ferratis copiis, incendiis cæde & sanguine regnum sibi mundanum occupant: quod à nobis obseruatum admonere etiam nos debet, vt si post ipsum etiam nos in ipsius gloriam, quam nobis communem esse cupit, intrare velimus, ea qua ille via, incedendum nos sciamus, iuxta illud, *Per varias tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Quanquam autem Dominus his verbis duriùs suos compellasset, non tamen indignabundus eorum tarditatem & incredulitatem ita contempsit, vt eam docere recusaret, sed postquam illa obiurgatiuncula reddidisset eorum animos attentiores, eorum incredulitati volens mederi, scripturas de quibus locutus fuit cœpit eis latissimè & planissimè explicare. Itaque à scripturarum exordio incipiens à Moyse, scilicet, hoc est, Mosaicis libris, ac deinde omnes percurrens prophetas, interpretabatur illis in omnibus scripturis illa quæ de ipso erant. Relatiuum enim, *quæ*, cùm dicitur, *quæ de ipso erant*, non est referendum ad substantiuum, scripturis, sed ad subaudiendum pronomen, *illa*, aut simile: quandoquidem Græcis est, τὰ περὶ ἑαυτοῦ, hoc est, ea quæ de ipso erant. Fœlices sane illi, qui meruerunt cœlestem doctorem audire enarrantem ea quę priùs per prophetas ipsius afflatos spiritu prodiderat. Ante id non ita fecerat, quòd prophetiæ nunquam commodiùs explanari & meliùs intelligi possint, quàm cùm iam impletæ sunt: quando quæ gesta sunt, cum his quæ dicta sunt possunt conferri. Intelligendum autem hic relinquitur Dominum non tantùm eas enarrasse & attigisse scripturas quæ de ipso ad litteram loquuntur, qualis est illa, *Prophetam suscitabit vobis Dominus de fratribus vestris, &c.* sed etiam eas quæ ad ipsum secundùm allegoricum & mysticum pertinent sensum, qualis est ea quæ de Isaac immolatione est, & serpentis in deserto exaltatione. Hæc scripturarum explicatio, quàm mox Dominus in Hierusalem coram omnibus repetiit Apostolis, verissima est Cabala, quam nobis post ipsum Apostoli partim viua voce, partim Epistolis suis tradiderunt, ex quibusdam explicatis scripturis, alias simili ratione & iudicio etiam intelligendas relinquentes, vt ne planè infelices nos iudicemus, quod cum Apostolis Christum scripturas enarrantem non audiuerimus. Itaque iucunda & salutari hac confabulatione iter suum absoluentes, *appropinquauerunt castello quo ibant. Iesus autem finxit longiùs ire.* Quod factum quomodo Christo conuenerit viuendum est. Videtur enim Christo qui veritas est, non conuenisse fictionem aut simulationem, cùm hæc ad duplicitatem & mendacium pertineat. Certè, vt patet ex Diuo Augustino libro contra mendacium ad Consentium, ex hoc loco quidam mendacii defensionem susceperunt, asserentes non omne mendacium esse peccatum. Itaque & illo loco, libro secundo quæstionum Euangelicarum in fine docet quomodo hęc Christi fictio non pertineat ad mendacium & fallaciam, idque docet ex fictione parabolarum quibus Dominus inter docendum frequenter vsus est. Sicut enim sine mendacio eas Dominus finxit parabolas, quanquam non ita se res habebat plerumque sicut per eas proponebatur? eò quòd significandæ alicuius veritatis gratia assumptæ erant: ita & hanc Domini fictionem in facto consistentem vult ob id mendacio caruisse, quòd ad aliquid significandum facta sit, vultque eam ad id significandum factam, quòd longiùs postea profectus super omnes cœlos, non tamen deseruit discipulos suos: quodque cùm longiùs recessurus esset ascendendo in cœlum, per hospitalitatem tamen quodammodo retineretur in terra. Cæterùm quanquam rectè quis dixerit, istud aut aliud aliquid hac Domini significatum fictione, quale est quod dicit Gregorius, quod quia adhuc in eorum corde peregrinus erat, à fide ire se longiùs finxit: non tamen est huc necessariò confugiendum, quò ostendatur fictionem hanc non pertinuisse ad mendacium aut fallaciam. Est enim mendacium secundùm Augustini finitionem falsa significatio cum voluntate fallendi. Itaque sicut non est mendacium nec fallacia, cùm quis quid dicit quod in sensu quem concepit verum est, falsum tamen est in sensu quem alius concipiet, modò ambigua illa verba non proferat intentione fallendi alium, sed tantum causa occultandi ei vtiliter veritatem aliquam: ita fictio & simulatio illa in factis vitiosa non est, sed vtilis & salutaris, qua quis aliquid facit, ex quo alium falsam existimationem concepturum nouit, modò non faciat hoc ad ingerendam huiusmodi existimationem, sed propter alium vtilem finem. Verbi gratia, Paulus simulauit quodammodo se legis obseruatorem cùm Timothæum circumcidit, cùm *factus est Iudæis, tamquam Iudæus, & iis qui sub lege erant tamquam sub lege esset*: & vtique sciuit seruando legalia Iudæos existimaturos ipsum legi subditum esse, non tamen eos fefellit, quia non ea de causa legalia seruauit, sed vt suam illis ad tempus occultans sententiam, Iudæos lucraretur, & à Christo non alienaret. Ita & modo Dominus *finxit se longiùs ire*, componendo gestus atque motus suos tamquam iturus longiùs, quod faciens sciuit discipulos existimaturos ipsum longiùs ire statuisse

Act. 14.
Deut. 18.
Act. 16.
1. Cor 9.

tuisse: hac de causa non sic composuit gestus & motus suos, sed vt hac ratione excitaret discipulorum erga se amorem & hospitalitatis virtutem, atque tali merito apti fierent & digni quorum oculi aperirentur ad cognoscendum ipsum. Probandi, inquit, Diuus Gregorius, erant, si hi qui eum etsi nec dum vt Deum diligerent, saltem vt peregrinum amare potuissent. Est autem Græcis pro, finxit, προσεποιῆτο quod honestius & conuenientius hic verti potest, præ se ferebat, quemadmodum vertit quidam. Porrò cùm Dominus præ se ferret quasi vellet longiùs proficisci, discipuli nequaquam indignantes quòd ab ignoto arguerentur tarditatis & docerentur, sed propter veritatis studiũ huius sermonibus delectati, quoniam auelli non poterant à tam facundo comite, rogant, obsecrant, obtestantur, denique precibus improbis & iniecta pallio manu recusantem compellunt, vt eam noctem apud illos diuersaretur rationem assignantes hospitalitati conuenientem: *Mane*, inquiunt, *nobiscum quoniam aduesperascit, & inclinata est iam dies*, hoc est, vergit ad occasum. Additur in quibusdam libris, Domine, vt sit, Mane nobiscum Domine: at ea dicto nec in Græcis habetur nec in Latinis emendatioribus, ne in Catena quidem Diui Thomæ: Si tamen eum appellauerunt Dominũ non id fecerunt quòd cognoscerent ipsum esse Iesum, neque solùm vulgari more apud Iudæos recepto, sed quod ex admirabili confabulatione satis coniicerent illum non esse vulgarem viatorem. Et quidẽ verisimile est aliquot adhuc horas abfuisse è vespera & occasu solis, vt qui eadem vespera post agnitum Iesum adhuc reuersi sunt Hierusalem per sexaginta stadia, & tamen quia longè erat supra meridiem, & quia valde cupidi erant retinendi Iesum, causam manendi afferunt ipsam aduenientem vesperam. Itaque eorum desiderio delectatus Dominus, ingressus est cum eis, nec grauatus est illorum vti hospitio, qui amat rogari, vt id faciat quod facit lubenter, vt det promerentibus & dignis Hic autem iam res accidit noua & obseruatione digna. Cùm enim recumberet cum eis, ipse pro more sibi familiari & proprio acceptum panem benedixit, fregit, ac porrigebat illis. Cumque id fieret oculi eorum qui tenebantur in aspectu eius & auditione sermonum eius, iam sunt aperti, ita vt cognoscerent eum. Id quod ex duplici processit capite, Primùm ex eo quia sciebant hunc morem Christo esse peculiarem, vt accepto in manibus pane gratias ageret patri, deinde suis manibus fractum partiretur in discipulos. Secundò quia Christus iam permisit & voluit vt ex more hoc sibi proprio discipuli ipsum agnoscerent, idque duabus potissimum de causis. Primùm ad demonstrandum hospitalitatis meritum. Sicut enim per hanc meruerunt quidam latenter angelos hospitio recipere, vt habet Paulus, ita per hanc iam meruerunt agnoscere Iesum, quia loquentem non agnouerũt. Ecce, inquit Diuus Gregorius, Dominus non est cognitus cùm loqueretur & dignatus est cognosci dum pascitur. Et Diuus Augustinus: Quia, inquit, hospitalitatem sectati sunt, eum quem in ipsa scripturarum expositione non cognouerunt, in panis fractione cognoscunt. *Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.* Secundò, id iam in discipulis permisit, ad commendandam fidelibus Eucharistię mysterium quòd in panis benedictione & fractione consistit. Sunt quidam qui existimant Dominum hic

Hebr.13. *Rom.2.*

A iam discipulis his duobus sub specie panis suum porrexisse corpus, quemadmodum Apostolis in vltima cœna, eò quòd idem hic Christus dicatur fecisse quod in vltima cœna cùm Eucharistiam institueret: atque hinc certum desumunt argumentum, quo ostendant licere Eucharistiæ sacramentum sub vna tantùm specie suscipi & tradi. At quanquam ea sententia non est certa, imò nec multum verisimilis, tamen vt omnia Christi facta mysticum aliquid cõtinebant & abstrusum, ita hæc Christi actio proculdubio sacri aliquid significabat. Nihil autem aliud conuenientiùs intelligi potest significasse quam sacri eius corporis dispensationem, quam sub specie panis, simili, qua modo vsus est actione, Apostolis B paulò ante commendauerat, quam & in multiplicatione panum simili actione olim mysticè suis commendauit. Itaque effectu hic subsecuto commendare fidelibus Dominus voluit vim Eucharistiæ digne susceptæ, nempe, quòd per eam oculi hominum illuminentur ad cognitionem Iesu. Vnde Theophyl. Insinuatur, inquit, & aliud quiddam, nempe quòd oculi eorum qui benedictum panem assumunt, aperiuntur vt agnoscant illum. Magnum enim & indicibilem vim habet caro Domini. Diuus Augustinus in hæreticos istud torquẽs, intelligit Dei permissione istud sic factum mysticè ne quisquam Christum agnouisse arbitretur, si eius corporis particeps non est, hoc est, Ecclesiæ, cuius vnitatem in sacramento panis commendat Apostolus dicens, *Vnus panis, vnum corpus multi sumus.* C Hæc enim sunt eius verba libro tertio de consen. Euang. capite 21. vbi & sic habet, Non incongruenter accipimus impedimentum in oculis eorum à satana factum fuisse ne agnosceretur Iesus, tamen à Christo facta est permissio vsque ad sacramentum panis, vt vnitate corporis eius participata remoueri intelligatur impedimentum inimici vt Christus possit agnosci. Ex quibus Theophylacti & Diui Augustini sententiis apparet multis illos sensisse Dominum iam impertiisse suis Eucharistiæ sacramentum: verum magis intelligendum eos huius sacramenti mentionem fecisse, quòd illud hic à Domino mysticè fuerit commendatum & insinuatum. Quanquam D autem probabilius esse putemus Christum modò suis non impertiuisse Eucharistiam, quia discipuli qui dicuntur simpliciter in fractione panis Dominum agnouisse, non interfuerunt vltimæ cœnæ, vt illa singularis fractio quæ instituta erat in cœna vltima, non potuerit discipulis his esse cognita: tamen etsi non omnino efficax, probabile saltem hinc sumitur argumentum, quo defendatur receptus iam Ecclesiæ vsus communicandi laicis sacramentum Eucharistiæ sub vna specie, tum quod hic locus ab antiquis catholicis de sacramento Eucharistiæ sit intellectus, vnde patet illos intellexisse sacramentum istud sub sola panis specie conferri posse, cùm E sicut calicis non fit mentio, ita etiam eum non fuisse porrectum constet ex eo quòd mox euanuisse dicitur ex oculis eorum: tum quòd hoc sacramentum cum sua efficacia, hic saltem fuerit insinuatum, etiamsi vere non fuerit iam datum. Cæterùm quod dicitur, *aperti sunt oculi eorum*, si de oculis internis intelligatur, hoc est de mente, facilem habet sensum. Illi enim oculi aperiri dicuntur, dum agnoscere incipit homo quod priùs ignorauit. Si verò de oculis externis intelligatur, de quibus omnino videtur accipiendũ quod priùs dictum est, *oculi*

eorum

eorum tenebantur, &c. iam intelligendum est oculos illos fuisse apertos non simpliciter, sed quoad visionem veræ figuræ Christi ex qua eum agnoscere potuerunt, idque per remotionem impedimenti quod priùs fuit in oculis istis, quemadmodum intelligit Diuus Augustinus: aut per integralem diffusionem dispositionis corporis Christi in oculos discipulorum. Similis modus loquendi est, quanquam alia ratione, Genesis 3. cùm post peccatum dicuntur aperti oculi primorum parentum, ita vt cognoscerent verecundam esse suam nuditatem. Porrò cùm agnito Iesu subitus quidam stupor corripuit, vt par erat, animos discipulorum, Iesus mox euanuit ex illorum conspectu. Parcè enim sui corporis copiam fecit à morte, vel quòd imbecillitas humana non ferret rediuiui corporis maiestatem, vel vt sensim assuescerent carere corporis conspectu, quod mox esset abducendum, atque amare illum discerent iuxta spiritum. Iam verò etiam ob id se mox subduxit, vt sic excitarentur ad recurrendum & nunciandum Apostolis quod acciderat, ibique congregatis confirmaret Dominus rursum sua præsentia vtriusque partis narrationes.

Et dixervnt adinvicem, nonne cor nostrvm ardens, &c.] Post mirabilem Iesu discessum non desinunt inter sese confabulari de Iesu, dicentes, *Nónne cor nostrum ardens erat*, &c. Quasi dicant, secundùm paraphrasim cuiusdam. Qui factum est vt tam serò agnosceremus Dominum? Somnus quidam habebat animos nostros, benedictio, fractus ac porrectus panis primum exexcussere somnum: sed nisi dormitassemus, poteramus vel ex illius pariter colloquio coniicere ipsum esse Iesum, qui nobis de Iesu tam multa tam mirabiliter disserebat. Nónne cùm nobis familiari colloquio per viam exponeret de scripturis figurarum & Prophetarum ænigmata, sensimus admirabilem quendam ardorem animi, qualem non solet gignere in auditorum animis scribarum & Pharisæorum oratio? Sed talis solet esse oratio Domini Iesu his qui simpliciter audiebant. Pungebat, afficiebat, rapiebat, vrebat, inflammabat, relinquebat scintillas & aculeos quosdam in animis auditorum, & omnino experiebamur quòd, vt olim semper, in potestate esset sermo eius, quodque secundùm Prophetam, ignitum esset eloquium eius vehementer. Cum ergo vterque alteri fassus esset se pariter affectum fuisse, nec iam dubitarent quin ille esset Iesus à morte rediuiuus, non in alterum diem distulerunt reditum, sed præ nimio gaudio, cuius reliquos quoque discipulos reddere cupiebant participes, continuò eadem hora surgentes reliquerunt Emauntem, tametsi iam vrgente die, magnaque celeritate redierunt Hierosolymam. Lenti erant cùm relinquerent Hierosolymam, quia facundus itineris comes Iesus & fallebat viæ tædium, & eximebat hospitii desiderium. Sed auiditas & renunciandi quæ contigerant, & cognoscēdi vicissim quid aliis accidisset, redeuntium pedibus addidit alas, ita vt eadem die redirent Hierusalem, breuissimo tempore sexaginta stadiorum spatium, hoc est, septem miliaria cum dimidio percurrentes. Vbi ventum est eo, offenderunt vndecim Apostolos (iam enim Iudas exciderat numero duodecim) congregatos, aderant autem cum his & alii complures discipuli, qui non expectata narratione duorum, vltro gaudio gestientes indicabant illis, quòd post incertam spem, quam mulieres omnium primæ fecerant de Domini resurrectione, compertum esset eum verè resurrexisse, eo quòd apparuisset & Simoni Petro. Omnium autem virorum huic primo apparuisse videtur Dominus tū ex hoc loco, tum ex Diuo Paulo, quod conuenienter à Domino factum est. Primò, ob Petri inter omnes Apostolos excellentiam, cui ea prærogatiua debebatur. Deinde, quòd sciret ob ipsius apud alios authoritatem, testimonium ipsius apud alios multùm habiturum ponderis, sicuti putauit hoc loco. Apparitionem enim Petro factam recēsent potiùs quàm eam quæ mulieribus facta fuit, quia Petri oratio plus habuit apud discipulos fidei quàm sermo muliebris. Non enim statim simul omnibus se manifestare debuit, sed primùm vni atque alteri, & processu temporis pluribus ac pluribus vt paulatim fidei semina sereret, & sermo ab vno atque altero prodiens aliorum præpararet animos. Præterea & ad Petri & in Petro omnium pœnitentiam peccatorum consolationem, suæque gratiæ commendationem, primùm Petro visus est, vt superabundaret gratia, vbi abundauit delictum: sicut & ob hanc causam Petro singulariter iussæ sunt mulieres Iesu renunciare resurrectionem: & inter omnes mulieres primò visus est mulieri peccatrici, Magdalenæ scilicet. Postremùm, verisimile est, Petrum hanc prærogatiuam obtinuisse suo erga Dominum peculiari amore, quomodo illam obtinuit Magdalena. Illum enim declarauit, quando cum Ioanne cucurrit ad monumentum, & ante Ioannem ingressus est monumentum. Sicut enim audito mulierum nuntio de apparitione angelorum illis facta, solus cum Ioanne monumentum adiit auidus cognoscendæ veritatis: ita audito earundem mulierum nuntio de facta illis apparitione Christi, verisimile est æstuasse animo, & summopere desiderasse conspectum Iesu. Ex his quæ ex Euangelio secundùm Hæbræos D. Hieronymus refert de Iacobo qui dictus est frater Domini, apparet Dominum etiam Iacobo apparuisse ipsa resurrectionis die antequam in vespera apparuit vndecim. In illo enim Euangelio sic dicit haberi, *Dominus autem cùm dedisset sindonem seruo sacerdotis, iuit ad Iacobum & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus se non comesturum panem ab illa hora qua biberat calicem Domini, donec videret eum resurgentem à mortuis.* Rursumque post paululum: *afferte*, ait Dominus, *mensam & panem.* Statimque additur. *Tulit panem, ac benedixit, ac fregit, & dedit Iacobo iusto, & dixit, ei, Frater mi, comede panem tuum, quia resurrexit filius hominis à dormientibus.* Hæc Diuus Hieronymus D. Paulus 1. Epist. ad Corint. cap. 15. meminit apparitionis factæ singulariter Iacobo, sed hanc dicit factā postquam D. Petro se Dominus ostendit & vndecim, vt non videatur ea esse de qua in dicto Euangelio. Cæterùm dubitatur hoc loco quomodo Lucas hic dicat duos istos discipulos inuenisse congregatos vndecim, cùm ex Ioanne cōstet, Thomam non adfuisse cętui Apostolorum, cùm Dominus ipsa resurrectionis die sese Apostolis in vespera ostendisset. Et sunt qui volunt Thomam exiisse aliqua vrgente causa post duorum aduentum, antequam Dominus ianuis clausis ingressus esset ad Apostolos. Alii, inter quos Euthymius, putant iam à Luca inter vndecim connumeratum Matthiam, quod is in locum Iudæ postea electus sit & suffectus. At probabiliùs dicitur Lucam per synecdochen dixisse, illos inuenisse congregatos vndecim, quia collegium & societas Apostolorū hoc numero nuncupabatur, antequam Matthias in locum Iudæ surrogaretur, quod collegium, vno licet absente, rectè ibi dicitur fuisse congregatum.

D. Hieron.

tum. Sed ad rem: Læti ergo Apostolorum nuntio duo discipuli, vicissim & ipsi narrauerunt quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis, hoc est, per fractionem aut ex fractio- A ne panis, aut inter frangendum panem. Sic Dominus cupit sua munera propagari inter homines, vt mutuis officiis & gliscat inter ipsos charitas, & crescant merita quæ remuneretur Deus.

BIS APPARET DOMINVS CONGREGATIS IN DOMO DISCIPVLIS. Marci 16. Lucæ 24. Ioannis 20. CAPVT CXLVII.

*autem. †d hac.

N[b] Ouissimè autem, [c] dum loquuntur [b] recumbentibus illis vndecim apparuit Iesus. [d] cum ergo serò esset die illo vna sabbathorum, & fores essent clausæ, vbi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Iesus, & [k] stetit [c] Iesus [k] in medio [e] eorum, [k] & dicit eis, Pax vobis [c], ego sum, nolite timere. Conturbati verò & conterriti, existimabāt se spiritum videre. Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas & pedes, quia ego ipse sum: palpate, & videte quia spiritus carnem, & ossa non habet, sicut me videtis habere. [k] Et cum† hoc dixisset, ostendit eis manus [e] & pedes, [d] & latus. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino. [c] Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus præ gaudio dixit, Habetis hic aliquid quod manducetur? At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & fauum mellis. Et cùm manducasset coram illis, sumens reliquias dedit eis: [b] Et exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiam cordis, quia his qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt. [d] Dicit eis iterum, Pax vobis. Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cùm dixisset insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt. Thomas autem vnus ex duodecim qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus. Dixerunt ergo ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam. Et post dies octo, iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: Venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio & dixit, Pax vobis. Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus. Dixit ei Iesus. Quia vidisti me Thoma, credidisti: Beati qui non viderunt, & crediderunt. Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autem scripta sunt, vt credatis, quia Iesus est Christus filius Dei, & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.*

N b OVISSIME AVTEM c DVM HÆC LOQVVNTVR, b RECVMBENTIBVS, &c.] Ante omnia hìc quædam annotanda sunt, pro constitutione capitum Concordiæ sequentium. In hoc enim cap. 147. cum ea narratione qua Lucas & Ioãnes narrant Dominum discipulis congregatis apparuisse ipsa resurrectionis die cõiunximus hæc Marci verba, *Nouissime autem recumbentibus vndecim discipulis, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulitatem eorum & duritiam cordis, quia his qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt:* nihil addubitantes quin Marcus eãdem hic cum Luca & Ioanne describat apparitionem, & non eam quæ facta sit vltima die qua Dominus fuit in terris; quanquam post longam disputationem D. Augustinus cõtrariam magis putet sequendam sententiam, sed motus argumentis quæ facilè fuerit soluere. Primùm enim cùm Marcus hunc seruet in narrando ordinem, vt Christum dicat primò apparuisse Mariæ Magdalenæ, ac postea duobus euntibus in villam, nouissimè verò aut deinde congregatis discipulis, & iam recumbentibus, quid aliud relinquitur intelligendum, quàm eum locutum de ea apparitione qua discipulis primò apparuit, quæque mox secuta est eam quam præmisit apparitionem factam duobus euntibus in villam? Quod præterea etiam illud satis comprobat, quòd cùm priùs dixerit discipulos non credidisse nec Magdalenæ, nec illis duobus qui post eam Christi resurrectionem nunciabant, nunc dicat Dominum exprobrasse eorum incredulitatem & duritiã cordis. Id enim verisimile est Dominm tunc fecisse, cùm iam recenter incredulitatem suam demonstrassent, non autem ipsa ascensionis die, cùm iam ex multa conuersatione omnes B certò persuasi essent Dominum verè resurrexisse. Nec obstat huic sententiæ dictio *Nouissime*, quasi ob eã cogatur intelligere Marcum loqui de nouissima apparitione Domini. *Nouissimè* enim hic positum est pro tandem, cùm Græcè sit ὕστερον, hoc est, deinde, siue postea, quomodo si vertisset interpres, nemo facilè ad diem ascensionis Dominicæ hanc Marci narrationem retulisset, sed potiùs ad diem resurrectionis. Nec rursum obstat quòd Marcus iam dicat vndecim fuisse cõgregatos & recubuisse, cum Ioannes dicat Thomam vnum ex vndecim defuisse. Vndecim enim dicit congregatos fuisse, eò quòd tunc C eo numero staret Apostolorum ordo & chorus, qui pro maiori parte ibi tum erat collectus, quomodo mox dicimus circa Lucam dicentem duos illos qui ex Emaunte redierunt, reperisse congregatos vndecim & eos qui cum ipsis erant. Simili locutione etiam Paulus dicit Dominum postquam apparuisset Cephæ, visum etiam vndecim, vbi Græci codices legunt duodecim, atque eo modo magis putat legendum Diuus Augustinus, nodum ita explicans, vt dicat in maiore numero reddendo, non haberi rationem alicuius minutæ particulæ, & numerum illum duodenarium à Christo consecratum etiam in vndecim mansisse, præsertim mox in Iudæ locum sufficiendo Matthia. Postremùm nec illum quod D subiungit Marcus, *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum*, cogit nos intelligere ipsum priùs locutum de apparitione quæ in die ascensionis facta est. Nam, vt etiam annotauit Augustinus, non dixit, Postquam hæc locutus est eis, sed absolutè, *Postquam locutus est eis.* Frequenter enim Euangelistæ ea coniungunt quæ ex alijs

1. Cor. 15.

alijs

aliis constat non coniunctim gesta esse, sed quibusdam intermediis. Vnde Euthymius, qui iam dictæ omnino subscribit sententiæ circa illud Marci, *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis*, Postquam (inquit) locutus est, non hæc solum, sed & omnia verba quotquot eis locutus est à die resurrectionis suæ, donec completi sunt quadraginta dies. Iam quod Marcus subjicit, postquam dixisset Dominum exprobrasse discipulis incredulitatem, *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ*, &c. alio reposuimus loco, nempe vbi Matthæus similia de prædicatione & baptismo Apostolorum dicta commemorat in monte Galilææ, in capite Concordiæ 149. Et quod Lucas subiicit post descriptam primam illam Domini apparitionem factam discipulis ipsa resurrectionis die, *Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ locutus sum ad vos*, &c. quibus verbis promittit eis Spiritum sanctum, & prædicit eos testes fore suos, reposuimus vltimo Concordiæ capite, tanquam hæc dicta sint ipsa ascensionis die, propterea quòd eadem, aliis licet verbis, dicta Apostolis illa die idem testetur Lucas sicut & hic mox subiicit Christi ascensionem. In Actis enim postquam eadem illa Christum dixisse retulisset, *Et cùm hæc dixisset* (inquit) *videntibus illis eleuatus est*. His sic constitutis, ad explanationem eorum quę hoc capite continentur accingamur. Itaque cùm discipuli sanctis de resurrectione Dominica colloquiis se vicissim consolarentur & exhilararent, & quibusdam credentibus quidam non crederent, vt ex Marco patet, subitò Dominus adfuit in medio confabulantium de se, omnibus modis & rationibus resurrectionem suam illis approbans. Ingressus est autem foribus clausis, quò suam potentiam & resurrectionis gloriam declararet, atque insinuaret quomodo è clauso prodire potuerit sepulchro. Nec visus est aduenire, sed subitò substitit inter eos, ad eum modum ei præsens factus, quomodo apparere solent Angeli, qui dum volunt sunt conspicui, rursum subitò dum libet euanescunt: quare hac ratione declaratum est ipsum ad spiritualem & diuinam reuixisse vitam. Ne tamen propterea spiritus aut spectrum esse putaretur, variis modis se eundem esse, qui priùs declarauit. Et primò quidem, tum solita pacis imprecatione, tum vocali asseueratione veræ præsentiæ, dicendo, *Pax vobis, ego sum, nolite timere.* Et bene nunc eis pacem imprecatur, vt qui tum morte Domini sui, tum metu Iudæorum erant perculsi & turbati, illius recrearentur resurrectione & præsentia, scirentque nunc demum veram hominibus pacem per illius mortem & resurrectionem esse redditam. Cùm autem hac ratione non satis in fide animi eorum confirmarentur, sed propter inopinatum eius nocturno tempore aduentum, & ingressum sine ostii apertione conturbarentur, existimantes se videre spiritum aliquem, & non verum corpus, alia tum ratione Dominus eorum turbationem sedare, & fidem erigere studuit, diuinitatis suæ indicia præbendo, dum cogitationum se declarat agnitorem, & corporis quoque veri certa exhibendo argumenta, dum illud videndum, palpandum, & ex certis signis agnoscendum obtulit, dicens, *Quid turbati estis*, & ex turbatione *cogitationes* variæ *ascendunt in corda vestra*, dubitantes an spiritum videatis, an verum corpus? Conspicitis formam vobis notam, auditis vocem vobis non ignotam, sed familiarem. Sed quoniam his rationibus vobis non satis sit, *videte manus meas & pedes*, atque ex vulnerum cicatricibus cognoscite quòd ego ipse sum: nec videre tantùm, sed etiam contrectate me, & cognoscite, *quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.* His verbis cùm Iesus ademisset illis pauorem, & animos addidisset: exhibuit eis inspiciendas & palpandas manus, pedes & latus. Vulnerum enim quæ in manibus, pedibus, & latere pendens in cruce accepit, vestigia seruauit Dominus, non vt calumniantur gentiles, quòd non voluerit ea curare, sed per dispensationem quandam vt his argumentis apud suos assereret assumpti corporis veritatem: atque nunc sedens in dextera patris, piis fiduciæ maioris præberet occasionem, quòd vultui patris se pro nobis exhibens, atque pro nobis patri supplicans, quale genus mortis pro nobis subierit, semper ostendat, simulque olim in extremo die Iudæorum confutaret impietatem, quando iuxta prophetiam. *Videbunt in quem transfixerunt*, & omnium impiorum iustam denuntiaret condemnationem, per ostentionem eorum quæ pro omnibus passus est. Beatus Augustinus epist. 49. ad Deo gratias in solutione primæ quæstionis, pulchrè respondet pagani cuiusdam calumniis, qui hinc calumniabatur futuram nostram resurrectionem. Sciat, inquit, qui has proposuit quæstiones, Christum post resurrectionem cicatrices non vulnera demonstrasse dubitantibus, propter quos etiam cibum ac potum sumere voluit, non semel, sed sæpius, ne illud non corpus, sed spiritum esse arbitrarentur, & sibi non solidè, sed imaginaliter apparere. &c. Cæterùm quanquam discipuli viso Domino gauderent, tamē quoniam adhuc erant qui nondum planè credebant esse idem corpus quod viderant mortuum, eò quòd stupor ac ebrietas quædam lætitiæ tenebat eorum animos, vt nec oculis, nec auribus, nec manibus satis fiderent (timemus enim nonnunquam credere, quod miserè optamus esse verum, metuētes ne nos ipsos in falsum coniiciamus gaudium quo mox fimus spoliandi) non dedignatus est Iesus etiam tertia ratione eorum fidem confirmare, nobis etiam in ipsis consulens Apostolis, ne quid in nobis resideret diffidentiæ. Itaque cibum sibi petit exhiberi, non quòd cibo opus haberet, sed vt discipulis suis pro tempore probaret, assumpti corporis veritatem. Nullum enim certiùs argumētum homini viui, quā cibum capere. Et ideo Dominus Iesus puellæ reuocatæ in vitam iussit dari cibum. Sic autem nunc dispensatoriè comedit, sicut dispensatoriè vulnerum seruauit cicatrices, vt ne quis putet hic datum exemplum naturę resuscitatę ad immortalitatem. *Nullus siquidem alius*, inquit Euthymius, *post corporis immortalitatem, aut cicatrices habebit, aut cibum sumet.* Sicut autem supernaturaliter comedit, ita supernaturaliter quæ comederat digessit. Aliter tamen nunc manducabit Christus, & aliter Angelus Tobiæ Raphaël in assumpto à se ad tempus corpore. Nam quia corpus ab Angelo assumptum non erat viuum corpus vel animatum, non erat etiam vera eius comestio, quamquam erat vera cibi contritio & traiectio in interiorem partem corporis assumpti. Vnde Angelus dixit Tobiæ, *Cùm essem vobiscum videbar quidem vobiscum manducare & bibere.* Sed quia corpus Christi verè fuit animarū, vera fuit eius comestio. Vt enim Diuus Augustinus dicit lib. 13. de ciuit. Dei cap. 22. Non potestas, sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus (immortalibus scilicet) auferetur. Et episto-

Act. 1. Ioan. 19. Marc. 6. Euthym. Tob. 12.

epistola 49. Futuræ, inquit, resurrectionis corpus imperfectæ felicitatis erit, si cibus sumere non poterit: imperfectæ felicitatis, si cibi eguerit. Sed aliter obsorbet terra aquam sitiens, aliter solis radius candens. Illa indigentia, iste potentia. Cùm ergo cibum sibi exhiberi petisset, discipuli quod habuerunt obtulerunt, partem scilicet piscis assi & fauum mellis, cibum scilicet humilem, & discipulorũ paupertatem & frugalitatem testantem, sed in quo mysticum quid rectè acceperimus significatum. Significat enim secundùm Theophylactum, quòd naturam nostram quæ in salsuginoso hoc mari natat, igni suæ deitatis assarit, & exsiccarit omnem humorem quem ex profundis fluctibus habebat, vt fieret diuinus cibus, & quæ priùs erat abominabilis, fieret nunc dulcis Deo, vt fauus mellis. Veritate corporis sui constituta & comprobata variis modis, tum verisimile est accidisse quod refert Marcus, nempe quod *exprobrauit incredulitatem eorum & duritiam cordis, eo quod his qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.* Quod fecit vt mentibus eorum firmius resurrectionis infigeret fidem. Verisimile item ipsum deinceps iuxta eam quæ apud Lucam sequitur narrationem ad scripturarum venisse explanationem, vt & hac ratione tum resurrectionis suæ fidem faceret discipulis, sed ob causam superius redditam vltimo capite eam reposuimus narrationem. Quod autem dicitur in Marco, *his qui viderant eum resurrexisse,* Diuus Bernardus serm. 1. de ascensione putat intelligendum de angelis, quibus testimonium perhibentibus resurrectionis Dominicæ Apostolorum pusillanimitas hæsitauit. Idque ob id, quia nullus mortalium creditur vidisse Dominum resurgentem, sed solis angelis id videre concessum fuit. Verùm Euangelista non dicit, His qui viderant eum resurgentem, sed *resurrexisse.* Viderunt autem eum resurrexisse, qui cùm priùs scirent mortuum viderunt eum viuere. Et Græcis est, *qui viderant eum resuscitatum.* Porrò circa prædicta quæri possunt tria. Primò, an naturaliter corpus gloriosum possit ingredi domum ianuis clausis. Secundò, an Christi corpus gloriosum fuerit naturaliter palpabile, cùm Diuus Gregorius dicat in homil. Paschali, *corrumpi necesse est quod palpatur, & palpari non potest quod non corrumpitur,* Tertiò, an Christus sufficientibus argumentis nunc manifestauerit veritatem resuscitati sui corporis. Quarum quæstionum solutiones hic causa breuitatis omitto quod ex Scholasticis eas quis facile consequi possit & potissimùm ex Diuo Thoma. Pro prima enim videre eum licet in additione 3. partis quæst. 83. artic. 2. Pro secunda, quæstione eadem artic. 6. Pro tertia, in tertia parte quæst. 55. artic. 6.

D. Greg.

d DIXIT ERGO EIS ITERVM, PAX VOBIS, SICVT, &c.] Postquam Dominus variis modis confirmasset suis veritatem suæ resurrectionis, deinde illis functionem & officium, quod post se iam abiturum ad patrem obituri erant, tradidit, sed ante illis rursum pacem imprecatur, velut ad ea quæ dicturus erat attentos illos faceret. Dicit ergo, *Pax vobis:* tum subiicit, *Sicut misit me pater, ita etiam ego mitto vos.* Quasi dicat, Quandoquidem ego perfunctus mea legatione, repeto patrem à quo missus sum, sicut ille me misit in mundum: ita & ego mitto vos nimirum vt vestra prædicatione & vita gloriam nominis mei, & patris, & hominum salutem promoueatis, sicut ego bona fide glorificaui nomen

A patris mei, hominumque salutem quæsiui. His autem verbis sicut suam insinuat Dominus diuinitatem & authoritatem, dum se patri æquat in mittendo: ita & Apostolorum indicat excellentiam, dum illos in delegato sibi officio pares facit, & vicarios traditæ sibi olim functionis. Quam functionem, non simpliciter eis iam tradidit, sed cum plena sibique propria potestate, quæ ad illam functionem Christi nomine obeundam erat necessaria, potestate scilicet remittendi & retinendi peccata: perinde atque reges legatis suis plenam potestatem cõmittere solent, promittentes se ratum habituros, quicquid illi agerent rationabiliter. Sed quoniam hæc potestas hominibus competere non potest nisi ex dono Spiritus sancti, cùm sit spiritualis potestas & gratia, priusquam hanc donet, Spiritum

B sanctum illis impertitur, idque sensibili signo spiritu conueniente, nimirum in sufflatione & inspiratione, quò illos huiusmodi signo certiores faceret aduenientis spiritus. Dixerat supra Ioannes, *Nondum erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus.* Itaque gloriam ex resurrectione adeptus Dominus Iesus mox cepit spiritum suis impertiri sensibiliter, abundantius illum & efficacius ipsis largiturus, cùm perfectam per ascensionem & sessionem in dextera patris consecutus esset gloriam. Dixerat quidem Dominus, *Nisi abiero, paracletus non veniet ad vos,* sed de ea loquebatur Spiritus sancti abun-

Ioan.

Ioan. 6.

C dantia & efficacia, quam in die Pentecostes Apostoli sunt consecuti: nunc verò Spiritum sanctum eis donat, sed tantum quoad gratiam quandam spiritualem, remittendi scilicet & retinendi peccata, quæ etiam esse possit in his qui vera charitate sunt destituti, nec habent gratiam gratum facientem, per quam solam salubriter habetur Spiritus sanctus. Dando autem nunc spiritum, & dando per insufflationem, veluti arabonem dedit promissionis implendæ post ascensionem, quando cum sonitu aduenientis spiritus vehementis datus est Spiritus sanctus: simulque declarauit se eum esse qui olim formato primo homine inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Sacerdotalem iam in

D eis absoluit ordinem & potestatem, in duobus potissimum consistentem, nempe in Eucharistiæ cõsecratione, quæ eis commissa est in vltima cœna, & in peccatorum remissione, quam modò eis contradit. Dixerat quidem & ante passionem Dominus, vt est Matthæi 18. *Quæcunque ligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo,* sed secundùm Euthymium tunc hoc illis promisit, nunc verò tribuit, sicut & quod Diuo Petro promisit ante passionem, *tibi dabo claues regni cœlorum,* post quod sequitur, *Et quodcunque ligaueris super terram,* &c. post passionem præstitit, cùm, vt sequitur, ei dixit: *Pasce oues meas,* Et alioqui quod dicitur Matthæi 18. *Quæcunque*

E *ligaueritis,* &c. maximè pertinet ad forum Ecclesiasticum exterius, vt ibi dictum est. Hic verò locus magis pertinet ad forum interius, quod est forum conscientiæ, quia non de vinculo excommunicationis aut iniiciendo aut soluendo hic agitur, sed de peccati reatu tollendo aut retinendo. Vnde cum illo loco fundetur Ecclesiastica excommunicatio, hic fundatur maximè confessio sacramentalis sacerdoti facienda. Quæ tamen quomodo hoc loco fundetur videndum est. Sunt enim qui vt eam ex hoc loco ostendant necessariam esse,

verbum

verbum, *retinere*, exponunt negatiuè, pro eo quod est non remittere, deinde sic colligentes, Si quorum non remiserint sacerdotes peccata, eis non sunt remissa à Deo, oportet ergo vt ab eis remissionem obtineant qui remissionem optant, sed ab eis remissionem obtinere nequeunt, nisi sua illis reuelent peccata, vt sciant num remittere debeant, an non oportet ergo vt peccata sua sacerdoti confiteantur. Sed hæc collectio firma satis non est. Primùm enim verisimile non est verbum *retinere*, idem esse quod non remittere, cùm retinere positiuum aliquid designet, sicut cùm dicitur, *Quæcunque solueritis super terram*, &c. ligare non est idem quod non soluere. Deinde absolutè falsum est peccatores nunquam posse à sacerdotibus obtinere peccatorum remissionem, nisi sua illis reuelent peccata per singularium peccatorum enumerationem. Nam & per sacramentum baptismi remittunt peccata, nec tamen ibi requiritur peccatorum specialis confessio. Remittere enim & retinere peccata, erit, inquit Cyrillus scribens in hunc locum, per sacerdotes duobus vt arbitror modis, primùm baptismo, deinde pœnitentia. Nam aut credentes & vitæ sanctimonia probatos homines ad baptismum inducunt, & indignos inde diligenter expellunt: aut Ecclesiæ filios peccantes quidem increpant, pœnitentibus autem indulgent. Hæc ille. Itaque quoniam remissio peccatorum impendi potest sine præuia confessione illa speciali, ex eo quòd sacerdotibus hoc loco potestas est collata remittendi aut retinendi peccata, non mox consequitur specialem peccatorum confessionem esse necessariam. Consequitur tamen illud ex hoc loco iuxta intentionem Christi, quam in tradita sibi his verbis potestate remittendi aut retinendi peccata, intellexerunt per Spiritus sancti instructionem Apostoli, & ab Apostolis Ecclesia. Scientes enim Apostoli se nõ temerè, sed cum iudicio & ratione debere vti hac potestate, diuinitus edocti intellexerunt à baptizandis quidem se non debere singularem peccatorum confessionem exigere, sicut nec satisfactionem, sed tantùm vitæ prioris detestationem & mutationem ac fidem: à relapsis verò post baptismum non tantùm detestinationem admissorum peccatorum, sed etiam actionem pœnitentiæ, quam satisfactionem vocamus, exigendam ac proinde etiam apertam & nudam peccatorum confessionem, quæ satisfactionis magna pars est, & sine qua actio pœnitentiæ ritè præscribi non posset. Non enim conueniebat vt tanta cum facilitate & impunitate peccatores, post baptismum reciperentur, quãta ad baptismum admittebantur: sed tum pro exigentia diuinæ iustitiæ, tum pro vitiorum repressione conueniebat relapsis pœnitentibus actionem pœnitentiæ pro qualitate delictorum præscribi. Hunc morem ab Apostolis edocta Ecclesia, diligenter ab initio, vt ex patribus patet, semper seruauit, & ex parte etiam nunc seruat: quo tempore etsi vt in cæteris, ita & in actione pœnitentiæ, disciplina Ecclesiastica refrixit & emarcuit, ita vt nulla propemodum confitentibus pœnitẽtia imponatur, siue pastorum negligentia, siue propter fidelium infirmitatem, tamen confessio nihilominus necessaria est & vtilis ob alias etiam multas causas, nempe vt per eam humilientur superba hominum corda, vitiorumque inuerecundus progressus reprimatur, & doceatur quorundam insipientia insulsissima. Cæterùm hic obseruandum quanta sit potestas collata hoc loco sacerdotibus, cùm eis iam collatum est quod verè solius Dei est. Itaque doctè D. Chrysostomus libro de digni. sacerd. 3. eam potestatem extollit sic scribens, Etenim qui terram incolunt atque in ea versantur, iis commissum est vt ea quæ in cœlis sunt dispensent, iis datum est vt potestatem habeant, quam Deus optimus neque angelis, neque archangelis datam esse voluit. Neque enim ad illos dictum est, Quæcumque alligaueritis in terra, erũt alligata & in cœlo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta & in cœlo. Habent quidem & terrestres principes vinculi potestatem, verùm corporum solùm. Id autem quòd dico, sacerdotum vinculum ipsam etiam animam contingit, atque ad cœlos vsque peruadit, vsque adeò vt quæcunque infernè sacerdotes confecerint, illa eadem Deus supernè rata habeat, ac seruorum sententiam Dominus confirmet. Etenim quidnam hoc aliud esse dicas, nisi omnem rerum cœlestium potestatem illis à Deo concessam? Quorumcunque enim (ait) peccata retinueritis, retenta sunt. Quænam, obsecro, potestas hac vna maior esse queat? Pater omnifariam filio potestatem dedit: cæterùm video ipsam eandem omnifariam potestatem à filio illis traditam. Nam quasi iam in cœlum translati, ac suprà humanam naturam positi, atque à nostris affectibus exempti, sic illi ad principatum istum perducti sunt. Et post pauca: Corporis (inquit) lepram purgare, seu, vt veriùs dicam, haud purgare quidem, sed purgatos probare, Iudæorum sacerdotibus solis licebat: neque nescis quanta cum ambitione, quanto cum studio ac concertatione sacerdotalis id temporis acquireretur. At verò nostris sacerdotibus non corporis lepram, verùm animæ sordes, non dico purgatas probare, sed purgare prorsus concessum est. Hæc ille, ostendens his verbis eleganter sacerdotum noui testamenti potestatem maiorem esse potestate & sacerdotum legalium & sæcularium principum, & angelorum cœlestium. Quæri autem hic potest quomodo vera sit hæc sententia in sacerdotibus, quibus in ordinatione ab Episcopo eisdem verbis dicitur, *Quorum remiseritis*, &c. cùm tamen verè non remittant, nisi præterea etiam illis tradatur potestas iurisdictionis. An ergo hæc verba non eodem sensu eis dicuntur quo dicta sunt Apostolis, quibus post hæc verba absolutè competebat potestas quosuis absoluendi? an verò restrictiùs sunt accipienda cùm ab Episcopo eis dicuntur quàm quo dicta fuerunt à Christo Apostolis? Dicendum, Christum ante hæc verba præmisisse, *Sicut misit me viuens pater, & ego mitto vos*, quibus verbis constituuntur legati ad omnes gentes, daturque eis potestas iurisdictionis in omnes, vnde cùm sequitur, *Quorum remiseritis*, sensus est, inter eos ad quos vos mitto quorum remiseritis, &c. Sacerdotibus autem non dicuntur ea verba, *& ego mitto vos*, vnde quæ sequuntur, etsi eodem sensu ad eos pertineant quo ad Apostolos, tamen eorum verborum virtute non possunt absoluere, nisi missi fuerint, hoc est aliquibus Christi ouibus præfecti.

THOMAS AVTEM VNVS EX DVODECIM, QVI, &c.] Aliam iam occasionem alterius apparitionis Christi pergit commemorare Euangelista Ioannes, quæ non parum ad confirmationem & consolationem pertinet fidelium, Deo ad salutem nostam mirabiliter negotium disponente. Plus enim nobis infidelitas Thomæ ad fidem, quàm

fides credentium discipulorum profuit: quia dum ille ad fidem palpando reducitur, mens nostra omni dubitatione postposita in fide solidatur. Itaque cùm ex Apostolorum numero per aliquam occasionem abesset Thomas, (qui Græco nomine idem significante quod nomen Hebræum Thomas, dicebatur Didymus, hoc est Latinè geminus) quando se Dominus primùm Apostolis videndum exhibuit: cæteri discipuli gaudio gestientes renũciant illi iam reuerso quòd vidissent Dominum. Ille autem, vt & alias, ita & modò suam tarditatem declarauit reprehensibilem, & nomini suo correspondentem. Quemadmodum enim vulgi more ac temere credere, leuitatis est, iuxta illud, *Qui cito credit, leuis est mente*: ita nimis curiosè indagare, & fide dignis nolle acquiescere, crassæ mentis est. Fide digni enim erant condiscipuli, tum ob eorum numerum, tum quod rem de qua testimonium perhibebant, variis modis se compertam habere narrabant (nam verisimile est eos non simpliciter dixisse se vidisse Dominum, sed etiam manus eius perforatas & latus apertum vidisse, & expertos ipsum manducasse) tum quod eorum synceritas ipsi perspecta esset & cognita. Tam multis tamen talibusque testibus non credidit, sed suspicans illos ludificatos aliquo phantasmate fuisse negauit se crediturum, nisi oculis suis & Dominum & vestigia clauorum, quæ se illi vidisse commemorabant, ipse quoque videret: neque hic substitit curiositas, sed & mittere quærit digitum in loca clauorum, & manum totã in latus, ne fortè phantasma esset. Cùm enim à condiscipulis audisset quòd manus & latus eis ostendisset Dominus, tangere etiam hæc voluit, tactum aspectu fide digniorem reputans. Itaque Dominus ne vnius quidem salutem negligens (cuius incredulitas etsi ob dictas causas reprehensibilis erat, tamen non ex malitia profecta erat, sicut Pharisæorum, sed ex imbecillitate humana) post octo dies, cùm rursum præsente etiam Thoma congregati essent simul discipuli, venit vt suorum vulnerum ostensione vulnus infidelitatis in Thoma sanaret. Non autem statim ei apparuit postquam prædicta requisiuit sed dies octo, tum vt interea à condiscipulis instructus, facilius ad fidem posset induci: tum vt magis Domini patesceret clementia: qui talem in discipulo tanto tempore pertulit incredulitatem, quę quò maior erat & diuturnior, eò magis subitò in magnam mutata fidem, resurrectionis in nobis confirmat credulitatem. Decorata item hac ratione est prima dies sabbathorũ, quæ à resurrectione Christi suam accipiens celebritatem & nomenclaturam, Dominica dies vocari cœpta est, & instituta ab Apostolis. *Venit ergo Iesus*, sed planè vt priùs, *ianuis clausis scilicet & stans in medio*, ac pro more pacem eis imprecans, eadem scilicet omnia faciens quæ absente Thoma fecerat, deinde insinuans ob quam causam venisset maxime, ac Thomę declarans nihil sibi latere, sed quòd præsens fuerat & audierat quæcunque ille priùs dixisset, anticipat eius sermonem, eisdem iam vtens verbis quibus ille priùs vsus fuerat. Videre enim ille voluit fixuram clauorum in manibus, mittere digitum in locum clauorum, & manum in vulnus lateris. Dicit ergo ei, *Infer digitum tuum huc*, in vestigia clauorum scilicet *& vide manus meas, & affer manum tuam mittens eam in latus meum*, & voti tui compos effectus, *noli* deinceps *esse incredulus, sed fidelis* Hic iam credi potest, Thomã, etsi à Domino admonitum vt id faceret, quod desiderauerat, à contrectando tamen ipsum & loca vulnerum abstinuisse, quòd agnita domini facies & vox ei satisfacerent, & præ reuerentia non auderet illum tangere, quia Dominus postea tantum dicit *Quia vidisti me Thoma, credidisti*: nec dicit, Quia vidisti & tetigisti. Certè in hac sententia est Euthymius. Sic enim scribit, *Videns in manibus eius vestigium clauorum, & latus ipsius apertum, continuò credidit, non expectans dum contrectasset.* Potest tamen in verbo videndi intelligi hic etiam comprehendi tactus, quia, vt hic annotauit Diuus Augustinus generalis quodammodo est sensus visus, & per quatuor etiam alios sensus nominatur, vt cùm dicitur, Audi, & vide quam bene sonet, &c. quo modo videre accipitur pro cognoscere. Cæterùm siue Thomas tantùm viderit Dominum, siue etiam contrectauerit, mirabile certè est quòd mox tantam fidem conceperit, quantam protestatus est dicens, *Dominus meus & Deus meus.* Quemadmodum enim ad credendum fuerat difficilior, ita nemo clariùs diuinitatem eius professus est. Duo autem profitetur, quorum alterum ex aspectu & contactu intellexerit, alterum ex eius omnipotentia & omniscientia. Ex aspectu enim & contactu agnouit illum qui præsens erat, esse Dominum illum suum quem priùs secutus fuerat, quem appellare solitus fuerat Dominum & magistrum: ex potentia verò, in resurgendo & ingressu per ianuas clausas declarata: ex cognitone item occultorum, agnouit Dominum illum suum etiam esse Deũ suum. Hanc autem eius confessionem Dominus nõ reprehendit, nec reiicit, sed amplexus est & laudauit: vnde certum est argumentum Iesum Deum esse, idque verum, quemadmodum ostendit Diuus Cyrillus ex adiecto hic articulo, ὁ θεός μȣ. Porrò quanquam magnifica esset fides & cõfessio Thomæ non tamen ipsum ob eam beatificat, sicut olim Petrum beatum pronunciauit profitentem ipsum esse Christum filium Dei viui. Ob tarditatem enim fidei & experimentum sensuum non ita modò beatificari dignus fuit, sed in comparatione eius magis beatificantur qui sine experientia sensuum crediderunt aut credunt idque ad magnam posterorũ confirmationem & consolationem. Nõ enim ignorauit Dominus facile futuros nonnullos qui resurrectionem mortuorum non faterentur, quique videre se velle dicerent, palpareq; non aliter quàm Thomas, recteque se ita facere contenderent, quoniam discipulum saluatoris imitarẽtur. Et rursum nouit quosdam se iudicaturos infelices, quò non fuerint illis temporibus quibus Dominum in carne miracula facientem videri potuissent. His ergo omnibus occurrit dicens, *Quia vidisti me Thoma, credidisti: beati qui non viderunt & crediderunt.* Non quidem Thomam à beatitudine excludere volens, sed beatiorem fidem pronuncians eorũ qui non viderunt. Contra tamen quod obiici posset quòd Matth. decimotertio, & Luc. 10. beatos dicit oculos Apostolorum præ oculis Prophetarum, quod videre eis datum sit quæ illi desiderauerunt videre, nec viderunt tamen. Sed dicendum, Apostolos qui Christum in carne viderũt, aliqua in parte beatiores fuisse fidelibus qui ante & post eos fuerunt, alia verò ratione hos illis beatiores esse. Beatiores enim fuerunt Apostoli, quod eis datum fuit videre in carne illum quem iusti omnes videre optauerunt. Cùm enim illum coram videre magnum fuerit donum, ij quibus id fuit datum feliciores hac ratione fuerunt illis quibus non fuit datum.

Eccl. 19.

Euthym.

datum. Qui verò Christum non viderunt, & tamen in eum crediderunt, beatiores Apostolis fuerunt ratione fidei quæ cæteris partibus magis fuit, & est in illis apud Deum meritoria & grata. De beatitudine autem quæ est ratione fidei hîc loquitur Dominus, quasi dicat, Tu quidem Thoma quia vidisti me, credidisti in me. At fides quæ sic nata est, non ita magnopere laudanda, nec multum beatos facit homines. Beati magis illi qui cum non viderint me, crediderunt tamen in me, quia eorum fides magis est apud patrem meritoria, & maius est Dei donum. His autem verbis secundùm Theophylact. & Euthymium beatiores Thoma significauit Dominus discipulos illos, qui antequam vidissent Dominum, crediderunt eum resurrexisse, de quorum numero fuerunt qui discipulis duobus redeūtibus ex Emaus dixerunt, *Surrexit Dominus vere, & apparuit Simoni.* Possunt quoque intelligi hac sententia beatificati Patriarchæ, Prophetæ, & iusti quiq; veteris testamenti. Omnium tamen maximè hanc sententiam verisimile est dixisse Dominum propter posteros qui in ipsum credituri erant. Quanquam enim Dominus præteriti temporis verbis vsus sit, bene tamen hæc ad eos non post futuros includit, quia beatitudo hæc ad eos non potest pertinere, nisi cùm iam de eis dici potest, non viderunt & crediderunt. Præteriti etiam temporis vsus est verbis, secundùm Augustinum, tanquam ille qui id quod erat futurum in sua nouerat prædestinatione iam factum.

MVLTA QVIDEM ET ALIA SIGNA FECIT IESVS IN CON. &c.] Diuus Chrysostomus existimat Euangelistam Ioannem de illis tantùm locutum signis & indiciis, quæ post resurrectionem sunt facta, eò quòd adiiciatur, *in conspectu discipulorum suorum.* Nam post resurrectionem tantùm discipulis se exhibuit. Verùm magis est verisimile sermonem esse communem, & de his quæ ante resurrectionem, atque de his quæ post eam facta sunt. Omnino enim apparet hęc Ioannem subiecisse tanquam finem descripti à se Euangelij, postea verò etiam addidisse quæ vltimo sui Euangelij habentur capite, quòd inter multa à se & ab aliis prætermissa, ea memoriæ postea occurrerent, iudicaretque operæpretium ea posteritati literis tradere, non tantùm ob confirmandam fidem resurrectionis Christi, sed multò magis ob historiam quæ est de Petro, de quo conueniebat omnes scire ouium Christi generalem curam ei commissam esse, iuxta promissionem illi olim factam apud Matthæum capite 16. quæ non, nisi hac subsequenti narratione Ioannis, cognosceretur impleta fuisse. Dicit autem Euangelista, quæ non sunt scripta in libro hoc, aut, vt est Græcis, ἐν βιβλίῳ, hoc est, in libello, quòd quædam alia signa descripta essent ab aliis Euangelistis, quædam verò etiam ab omnibus prætermissa. Post hanc vtilem protestationem subiungit & causam quare hæc scripserit, non scilicet ob ambitionem, & magistri gloriam tantùm, *sed vt (inquit) credatis, quia Iesus est Christus filius Dei*, ad quod credendum præcedentia sufficere possunt. Et vt sciant lectores, ipsum hanc ab eis desiderare fidem non propter proprium commodum aut gloriam, subiicit, *& vt credentes vitam habeatis in nomine eius*, hoc est, per nomen eius.

APPARET DISCIPVLIS DOMINVS AD MARE GALILÆÆ. IOAN. 21. CAPVT CXLVIII.

Postea manifestauit se iterum Iesus ad mare Tyberiadis. Manifestauit autem sic. Erant simul Simon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana Galilæa, & filij Zebedai, & alij ex discipulis eius duo. Dicit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim, & illa nocte nihil prendiderunt. Mane autem iam facto, stetit Iesus in littore, non tamen cognouerūt discipuli, quia Iesus est. Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non. Dixit eis, Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium. Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon Petrus cum audisset, quia Dominus est, tunica succinxit se (erat enim nudus) & emisit se in mare. Alij autem discipuli nauigio venerunt (non enim longè erāt à terra, sed quasi cubitis ducentis) trahentes rete piscium. Vt ergo descenderunt in terram viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem. Dicit eis Iesus, Afferte de piscibus quos prendidistis nunc. Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus. Et cùm tanti essent, non est scissum rete. Dicit eis Iesus, Venite, prandete, & nemo audebat discentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est. Et venit Iesus, & accepit panem, & dabat eis, & piscem similiter. Hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis cùm resurrexisset à mortuis. Cùm ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis diligis me plus his? Dicit ei, Etiā Domine, tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos. Dicit ei iterum, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine, tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos. Dicit ei tertiò: Simon Iohannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertiò, Amas me? & dixit ei. Domine tu omnia scis, tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce oues meas. Amen, amen dico tibi, Cùm esses iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: cùm autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò tu non vis. Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et cùm hoc dixisset, dicit ei, Sequere me. Conuersus Petrus vidit illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine quis est qui tradet te? Hunc ergo cùm vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid? Dicit ei Iesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere. Exiuit ergo sermo iste inter fratres, quia discipulus ille non moritur. Et non dixit ei Iesus, non moritur, sed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc, & scimus quia verum est testimonium eius.

POSTEA MANIFESTAVIT SE ITERUM IESUS AD MARE. &c.] Post apparitionem illam Domini secundam, factam discipulis post octo resurrectionis dies, à solo descriptam Ioanne, omnino videbatur in Concordiæ cõtextu subiicieda illa apparitio, quam deinceps narrat Ioannes contigisse in Galilæa ad mare Tyberiadis, priusquam ex Matthæo collocaretur ea quæ in monte facta est Galilææ, eò quòd Ioannes illam, etiam à se solo descriptam, tertiam fuisse scribat, quæ tertia non erit, si ante eam facta est illa quam Matthæus describit. Itaque cum iam peracta paschali festiuitate, quæ septem durabat dies. Apostoli ex iussu Christi rediissent in Galilæam regionem suam, ante solennem illam & promissam à Domino manifestationem, quæ in monte Galilææ, coram magna hominum frequentia facta est, manifestauit se Dominus Iesus iterum ad mare Tyberiadis multis discipulis simul congregatis. Manifestauit autem se noua & miraculosa ratione, quæque non parum in se continet mysterii, & adiunctam habet narrationem de Petro cognitu necessariam, vt ob hæc mirum non sit Ioannem post impositum semen suo Euangelio finem, rursum commotum vt hæc adiiceret. Hæc manifestatio in hunc accidit modum. Quodam tempore cùm essent septem discipuli, Petro piscari volenti reliqui se comites obtulerunt. Quoniam enim cum eis saluator non semper erat, non adhuc promissus aduenerat paracletus, neque adhuc perfectè eis commissa erat prædicatio, cùm nihil esset quod agerent, & neminem grauare vellent, piscationi vacare visum est vt priorem exercentes artem iustissimam, otium fugerent, & suæ aliorumque penuriæ subuenient. Iam enim Domini præsidio fuerant destituti, per quem ali consueuerant amicorum vltronea benignitate. Itaque licet priùs relictis retibus & naui secuti essent Dominum, non tamen iam ad piscationem reuertentes, ad quam non est verisimile eos ante Christi reuersos resurrectionem, videri debent retro respexisse contra illud Christi, *Nemo mittens manum suam ad aratrum, aptus est regno Dei, si respiciat retro.* (Luca 9.) Non enim ex desperatione aliqua id fecerunt, aut ex pœnitudine cœptæ vitæ, sed vt & tempus bene collocarent, & suæ consulerent inopiæ per artem licitam, sicut & Paulus manibus laborabat etiam cùm iam prædicationi intentus erat. (2.Thess 3. Act. 20.) Non enim Apostoli prohibiti fuerunt arte licita victum necessarium quærere, sui Apostolatus integritate seruata, si quando quod agerent aut vnde viuerent, non habebant, aut si per hoc prædicatio non impediebatur. Exierunt ergo ad piscandum Apostoli nocturno licet tempore, quod piscationi magis est accommodum, & illa nocte tota nihil prédiderunt Deo ita negotium disponente, tum quo locus daretur miraculo, tum ob significandum mysterium, quod postea explicabitur. Vbi verò diluxisset, Iesus qui lubenter adest, & succurrit laborantibus, *stetit in littore, non tamen agnouerunt eum discipuli*, partim ob interuallum longius, partim ob lucem adhuc ancipitem, sed omnium maximè, quia noluit statim agnosci Dominus, quò per miraculum ad sui cognitionem Apostolos adduceret. Et bene discipulis in mari laborantibus iam in littore Dominus stetit, non autem vt olim, in fluctibus maris ambulauit, nec nauim in mari ingressus est, quia iam corruptionem carnis exutus nequaquam cum mortalibus discipulis, fluctibus mortalis vitæ inerat,

A sed ad stabilitatem immortalis vitæ translatus erat. Cùm ergo non agnosceretur Dominus à suis, velut ignotus, & quasi volens aliquid ab eis emere, eos à littore alloquutus est, dicens, *Pueri, nunquid pulmentarium habetis?* Pueros, aut, vt habent Græca, παιδία, diminutiuum, eos vocauit iuxta consuetudinem. Moris enim, ait Euthymius, erat ita operarios appellare propter illorum robur, ac strenuitatem ad labores. Cæterùm pulmentarium hic positum est pro obsonio, eoque quod pani additur. Id enim propriè sonat dictio Græca hic posita προσφάγιον. Cùm autem illi nec voce agnoscerent Dominum, sed suspicarentur alium quempiam esse, qui venisset ad lacum mercaturus pisces, responderũt se nihil habere. Tum Iesus vt paulatim declararet quis esset, *Mittite*, inquit, *rete in dexteram nauigij, & inuenietis*, quod hactenus non potuistis. Ad certam nauigii partem expresse præcepit iacere rete, ne fortuita videretur captura. Dexteram autem elegit, quia illa felicitati & euentus & status immortalitatis eius conueniebat. Dextera enim prosperitatem & felicitatem designat. Cæterùm nec adhuc cognouerunt eum esse Iesum, quod tamen eos intelligere oportebat. Nam quomodo vulgaris homo id nosse potuisset, quòd iacentes in dexteram nauigii partem inuenturi essent? Quanquam autem illum non nossent, tamen aut quia arbitrabãtur signo quopiam illum nosce pisces aliquos ibi natare, aut simpliciter quia tædium sumpti laboris, & auiditas capiendi spem addebant, paruerunt iubenti. Itaque quia tam simpliciciter nihil obmurmurantes, obtemperauerunt, diuina voluntate tanta iam piscium multitudo conclusa est, vt præ nimietate trahere vix possent ad scapham. Ex nouitate rei & prospero euentu secuto ad vocem iubentis, ad instar miraculi quod in principio vocationis quatuor discipulorum accidit etiam in piscatione, *discipulus ille quem diligebat Iesus* (sic enim frequenter seipsum Ioannes designat) factus attentior submonet Petrum, qui verisimiliter totus erat in attrahendo reti, quòd Dominus esset is qui è littore stans iussisset rete mitti. Et quidem etiam hìc Ioannes Petro aliisque perspicacior erat, ob puritatis magnitudinem: Petrus verò sui non dissimilis, feruentior inuentus est hic ob vehementiam amoris Agnoscit enim Dominum Ioannes ante petrum, sed Petrus ante Ioannem egreditur ad Dominum. Nam cùm tantùm audisset esse Dominum, mox id credens, & hoc eò facilius quòd memor forte esset primæ piscationis, proiectis iis quæ in manibus erant, oblitusque retis & piscium aliud non cogitabat quam celebriter Domino coniungi. Itaque primùm præ reuerentia erga Dominum, tunica succinxit se, hoc est, indumentum quoddam sibi superiniecit & induit, quoniam antea nudus erat, vt ad piscationem expeditior esset: deinde impatiens moræ, nec sustinens vt nauigio ad eum perueniret, sese in mare coniecit, vt ad Dominum citiùs accederet. Quòd autem hic dicitur nudus fuisse Petrus, non sic verisimile est intelligendum, quasi omnino nudus fuerit, sed quòd ad cõparationem cæterorum vestimentorum, quibus vti solebat, nudus fuerit, non per omnia membra decenter tectus, sed pro more piscantium in multis nudus, simplicique piscantium vestimento indutus, Pro dictione enim, *tunica*, Græcis est ἐπενδύτης, quæ ex sua deriuatione manifestè significat vestis genus quod supernè induitur, vt est pallium

lium aut penula, cùm tunica vestis sit interior. Vnde Theophylactus: Et ait, ἐπενδύτης, linteum quoddam, quo Phœnices & Syri piscatores se amiciebant, siue nudi essent, siue vestiti, hoc superimponentes. Idem succingere, aut vt est Græcis, διεζώσατο, interpretatur simpliciter positum pro induit. Proinde pro eo quod nos habemus, tunica succinxit se, id quod est Græcis, τὸ ἐπενδύτην διεζώσατο, rectiùs videtur sic vertendum, superindumentum aut pallium indutus est, aut superindumento circumuolutus & circumcinctus est. Non est Græcis pronomen, *se*, & ablatiuus, *tunica*. Euthymius tamen ἐπενδύτην, tuniculam quandam fuisse dicit manicis carentem, quæ corpus ad genua vsque contegebat, hacque vsos qui in mari degebant, quòd eis & agilitatem tribueret, & inter aquas ornatum. Hac veste putat Petrum indutum fuisse cùm adhuc piscaretur, atque ob id dictum ipsum fuisse nudum, quòd hac sola indutus erat: verùm quoniam ea discincta fuerat, Petrum illam ob reuerentiam Domini succinxisse, & cingulo quodam cohibuisse eius laxam dissolutionem. Secundùm quàm intelligentiam Græca etiam verti non debebant, *tunica succinxit se*, quanquam sic verterit eius interpres, sed tunicam succinxit, hoc est, tunicam suam, qua priùs indutus erat discincta, iam succinxit. Sed prior intelligentia quàm indicauit Theophylactus, simplicior est & conuenientior. Vtut autem est, Petrus honeste & decenter quantum tempus & locus patiebantur, se componens, per aquam, siue natando, siue pedibus propriis transuadando, quia erant prope terram, primus peruenit ad Iesum. *Cæteri verò nauigio venerunt trahentes secum rete piscium. Non enim longe aberant à terra, sed circiter ducentis cubitis*, hoc est, pedibus trecentis aut passibus sexaginta. Nam cubitus est sesquipes, & passus quinque pedum mensura est. Vt ergo descenderunt è naui in terram, ecce tum aliud non solùm potentiæ, sed & benignitatis Iesu indicium eis oblatum est. Videbant enim prunas positas, piscémque eis super positum: videbant & panem seorsum positum, quæ Dominus ad hoc parauerat, tum vt pro sua erga illos beneuolentia per cibum eos à labore refocillaret: tum vt suam ostenderet potentiam, qua ex his quæ non erant, illa parauerat, & creauerat, sicque etiam declararet se non ob indigentiam de obsonio quæsisse aut præcepisse vt in dexteram nauigii iacerent rete, suaque voluntate factum vt rete tota nocte frustratum impleretur piscibus. Cæterùm quamquam iam panem & piscem parata haberet, iubet tamen etiam adferri de piscibus quos comprehenderant, tum vt ostenderet non esse phantasma quod factum erat, tum vt videntes piscium multitudinem ac magnitudinem, & quòd non esset scissum rete, magis etiam admirarentur. Itaque Petrus vbique primus & cæteris feruentior, & tamquam artis piscatoriæ peritior ascendim in nauim, traxitque in terram rete plenum piscibus & magnis, & multis, vt pote numero centum quinquaginta tribus. Et quod his accedit tertium miraculum, *cùm tanti essent*, hoc est, tam multi & tam magni, *non est tamen scissum rete*. Non enim id accidit ob fortitudinem retis, sed quod Dominus etiam illud fortificaret. Porrò pro, *tanti*, Græcis est, τοσούτων, quod & tantùm significat & tot, vt simul ad magnitudinem & multitudinem referri possit piscium. His gestis cùm à labore ad prandium paratum suos Dominus vocaret, vt & nunc, sicut aliàs, manducando cum eis veritatem sui corporis eis comprobaret, nullus exquirebat, neque audebat interrogare quisnam esset. Videbant quidem speciem Domini augustiorem, vultumque non parum immutatum, voluissentque de figura hac aliena nonnihil interrogare: sed quia maiestas corporis iam immortalis, & raritas consuetudinis ademerat eis solitam loquendi & interrogandi fiduciam, & potissimùm quia ex re triplicique præcedente miraculo scirent ipsum esse Dominum, nec quicquam dubitarent, non audebant interrogare quis esset. Itaque nihil hæsitantes accedunt inuitati ad paratum prandium, venitque Iesus, & pro suo more acceptum panem & piscem frangens suis manibus, distribuit discumbentibus, solitam eis non dedignatus exhibere familiaritatem, licet ad meliorem translatus vitæ statum. Legimus quidem ferè in nostris libris, *Et nemo audebat discumbentium*, verùm legendum esse, *discentium*, hoc est, discipulorum, vt correcta pleraque habent Biblia, Græca apertè indicant, quæ habent, μαθητῶν. Verisimile enim scriptorem aliquem, quoniam nouum est participium, *discentium*, ponere pro nomine, discipulorum, mutasse, *discentium*, in, *discumbentium*: sicut Lucæ 19. participium, *discentium*, mutatum est in, *descendentium*. Si enim ordinem obseruauerimus quem tenuit Euangelista Ioannes, videbimus eum non voluisse significare, quòd ex discumbentibus nemo eum ausus fuerit rogare, sed quòd vocati ad prandium, priusquam accumberent, non ausi fuerint propter certitudinem eum interrogare, sed certi ipsum esse Dominum, accumbere non dubitauerint. Cæterùm Diuus Chrysostomus annotauit, Dominum accepto pane non iam vt ante resurrectionem in cœlum suspexisse, vt ostenderet se humana illa dispensatoriè fecisse, nunc autem tempus esse diuinitatem suam & potestatem ostendendi. Et hactenus quidem ad litteram de tertia hac apparitione Domini pluribus simul facta discipulis. Sic enim accipiendum quod dicit Euangelista, *Hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis*, quòd iam tertiò pluribus discipulis simul collectis sit manifestatus. In hunc sanè modum intelligit Euthymius. Quidam tamen illud, *tertiò*, referunt non ad vices seu numerum manifestationum, sed ad numerum dierum, quibus per interualla se Dominus manifestauit discipulis, quorum primus fuit, ipse resurrectionis dies, secundus, octauus à resurrectione, tertius, quando apparuit hîc iuxta mare. Præter tres enim illas manifestationes quas descripsit Ioannes, & ante eas, manifestatus erat Petro & duobus discipulis euntibus in Emaus. Sicut autem in illa Petri aliorumque discipulorum piscatione, quæ in principio prædicationis Christi facta est in hoc eodem mari, cum miraculo iussu Domini secuto, vt scribit Lucas capite quinto, certum est Dominum præfigurare & deliniare voluisse spiritualem hominum piscationem, quæ deinde per Apostolos futura erat, quoniam subiecit dicens Petro, *Noli timere, ex hoc iam homines eris capiens*: ita nihil dubitandum quin hæc Petri aliorumque piscatio, imago fuerit piscationis hominum, quæ Apostolica erat fienda deinceps prædicatione. In hac ergo piscatione, sicut & in illa de qua apud

apud Lucam, Petrus primus præcipuusque fuit piscator, in signum quod Euangelicæ prædicationis negotium primò & præcipuè Petro commissum esset, qui primus factus est Apostolorum, vnde sicut ibi Petro peculiariter dictum fuit, *Ex hoc iam homines eris capiens*: ita & nunc mox ei peculiariter dictum est, *Pasce oues meas*. Hic sicut & ibi per noctem laborantes, & sine iussu Christi retia iacientes, nihil cœperunt: facta autem die, ad præsentiam & iussum Christi rete mittentes in mari, comprehenderunt immensam piscium multitudinem, vt hac ratione velut ænigmate significaretur, inanem esse operam Euangelistæ, nisi Christus hominis conatum bene fortunet, & bona spes daretur Apostolis futurum per eos, vt (quanquam prædicatione priscorum pauci adeò persuasi sint Deo omnino adhærere, vt eos frustra laborasse dicere possimus, idque ideo quia adhuc nox ignorãtiæ vbique nimis obtinuit) plerique ex omnibus nationibus reti prædicationis colligerentur iam ad Christum, postquam per illius doctrinam, & per eius resurrectionem, tenebris fugatis, mane illuxit orbi, & ad iussum Christi Apostoli in omnem se spargerent orbem, quibus post resurrectionem à Christo iam in littore immortalitatis stante dictum est, *Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ.* Sed in altera illa piscatione non exprimitur in vtram partem nauis rete eiici debeat: hic verò præcipitur vt in dexteram nauigii eiiciatur, quia in illa significabatur collectio fidelium, qui nunc in Ecclesia permixti sunt ex bonis & malis, hic verò significata est tantum collectio fidelium bonorum, qui completa resurrectione bonorum ad Christum è mari huius turbulenti seculi adducentur, vnde illa facta est ante Christi resurrectionem, quando cùm discipulis in nauim ascendens erat in mari: hæc verò post resurrectionem, quando stabat in littore. In illa ergo piscatione non mittuntur retia ad dexteram ne solos significaret bonos, nec in sinistram, ne solos malos, sed indifferenter. Hic autem in dexteram iubentur mittere rete, vt significaret eos qui stabunt ad dexteram, solos bonos. Illi non exprimitur numerus captorum piscium, qui tantus fuit, vt duas implerent nauiculas: hic minor est numerus & expressus, quia maior est numerus eorum quos iam comprehendit Ecclesia, quam sit eorum qui Christo adducentur post resurrectionem: & ille quidem numerus indefinitus est, hic verò certus & definitus, singulorum habens nomina descripta in libro vitæ. Illic rete rumpitur, propter significanda schismata quæ nunc sunt in Ecclesia, propter permixtionem malorum cum bonis: hìc verò non est scissum rete, quoniam in illa sanctorum collectione quæ erit post resurrectionem, nulla erunt schismata, vbi summa omnium erit, pax animorumque consensio. Postquam autem hic rete ad litus tractum fuit, ad prandendum suos Dominus inuitauit, quo significatur quod post multos labores quos in colligendis fidelibus prædicatores modò subeunt, tandem vocati cum Domino recumbent, spirituali cibo ipsis proposito, qui mentem ac rationem excedit humanæ naturæ tuncque implebitur in eis illud Psalmi, *Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.* (Psal. 127.) Nec ipsi capiunt quod manducent, sed Christus eis distribuitur, vt hinc quoque figuratum intelligamus inquit Diuus Cyrillus, Christum etiam in futuro sæculo gratiarum nobis largitorem futurum. Et hæc sufficere puto pro mystici sensus explicatione. Qui verò volet exactius philosophari in numero centum quinquaginta trium piscium, & pisce asso ac pane legat Diuum Augustinum & Gregorium quanquam Diuus Cyrillus simplicius in numero sit philosophatus, centenario numero gentium plenitudinem significatam intelligens quoniam is numerus plenissimus est, decem decadibus cõstans: quinquagenario verò numero, paucos eos qui ex Iudæis crediderunt, credituríque sunt, quoniam hic numerus subduplus est ad centenarium, & longè abest à plenitudine: ternarium autem, qui relinquitur, sanctissimæ Trinitatis habere significationem in quam credunt fideles, & ad cuius gloriam fidelium vita dirigitur.

CVM ERGO PRANDISSENT, DICIT SIMONI PETRO IESVS, &c.] Postquam Petrus mystica illa piscatione primùm se & præcipuum gessisset, & Dominus fructum ac mercedẽ laboris Apostolici ipso facto declarasset, figuram præcedentem etiam re explicans, Petrum vniuerso suo gregi præficit, atque in piscatione spirituali primùm facit. Cùm enim capite superiori in prima apparitione Apostolis omnibus parem contulisset potestatem, dicens, *Sicut misit me pater, & ego mitto vos*, &c. nunc ad tollendum schisma, & vt Ecclesia vna monstraretur, vnus omnibus præficitur, impletque Dominus in Petro quod ante resurrectionem ei promiserat, dicens, *Tibi dabo claues regni cœlorum*, (Matth. 16) quia, vt ibi dictum est, verbis illis promittebatur Petro summa in Ecclesia potestas & authoritas, quæ hic illi traditur, cùm ei peculiariter regimen & cura pastoralis ouium Christi committitur. Hanc autem potestatem ei peculiariter commissurus Dominus, priùs ab eo rogat num se diligat, & plus diligat quam cæteri qui aderant Apostoli, non tanquam ignorans, cùm tanquam Deus omnia sciret, & tanquam homo didicisset iam ipso facto excellentem præ aliis Petri dilectionem, quia aliis nauigio venientibus ipse impatientia desiderii se in mare miserat, vt ad Iesum perueniret: sed rogat, vt Petro confitente suum erga ipsum amorem, occasionem haberet oportunam committendi illi suarum curam ouium, omnesque doceret & eximium suum erga oues suas amorem, & Petro peculiariter hanc curam commissam ob peculiarem eius erga se amorem, ac proinde neminem idoneum esse, qui gregis Domini curam suscipiat, nisi qui singularem aliquem erga Christum gerat dilectionem, & ex hac illam suscipiat curam. Bene autem notandum, quòd Dominus Petrum non tantùm rogat num diligenter, sed etiam num plus diligeret quàm cæteri, non solum vt intelligamus eximiam & singularem dilectionem requiri in præficiendo ouibus Christi, sed etiam vt hinc intelligamus ad solùm Petrum pertinere, quod ei dictum est, *Pasce oues meas*, & non etiam aliis hoc dictum in Petro, vt quidam volunt, quòd Petrus tanquam os Apostolorum omnium nomine respondere soleret. Sicut enim est ei dictum omnium nomine, *Diligis me plus his*, nec omnium nomine dixit, *Tu scis quia amo te*: ita etiam non est ei omnium nomine dictum, *Pasce oues meas*, quamquam etiam omnibus alias cum Petro eadem cura commissa fuit, & post capite sequenti committeretur. Notandum rursum, quòd priùs quidem Petro ob singularem

gularem eius de Iesu opinionem & confessionem fidei longè excellentem aliorum hominum opinionem, promissæ sunt claues regni cœlorum: nunc verò eędem claues ei traduntur, ob singularem eius erga Iesum dilectionem excellentem aliorum amorem, vt intelligamus pastorem singularis debere esse & fidei, & dilectionis, nec fidem sufficere eximiam, nisi secundùm fidei excellentiam adsit etiam charitatis præeminentia. Cæterùm etsi Dominus Petrum rogaret, num se diligeret plus quam alii, tamen præ modestia respondet tantùm se diligere Dominum, eiusque dilectionis Dominum ipsum testem facit, nec se iam audet aliis præferre, vt priùs fecerat, cum dixit, *Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.* Lapsus enim eius adhuc recens modestiorem illum reddiderat, & circunspectiorem. Itaque de aliorum amore nihil dicens quorum animos exploratos non habebat, de sua tantum conscientia respondet, dicens, *Etiam Domine*, hoc est, vere Domine ego te diligo, nec id ignarus interrogas: tu enim scis quod amem te. Tum Iesus, *Pasce* (inquit) *agnos meos.* Quasi dicat, Si me amas, vt profiteris, amorem hunc in me tuum declara in agnos meos, & oues meas, quæ mihi sunt charissimæ adeò vt pro illis vitam meam impenderim. Harum te ad exemplum meum pastorem & curatorem exhibe vice & nomine meo, vt qui cùm hactenus illarum me præstiti bonum pastorem, iam ab eis tollor in cœlum, ascendens ad patrem meum vnde veneram. Harum te præ aliis peculiariter, sicut aliquando promisi, pastorem constituo, ob peculiarem tuam præ aliis in me dilectionem. Cùm ergo amorem profitenti Dominus curam pastoralem ouium suarum iniungit, significauit quanti faciat oues suas, vt in quas tanquam sibi vnice delectas, & propria vita chariores cupiat transfundi omnem quæ erga se habetur dilectionem, & proinde amorem quem quisque habet erga Christum, in proximis Christi nomine exhibendum, qui sibi factum reputat, quicquid suis impenditur. Hanc suam erga oues suas curam & dilectionem magis adhuc declarauit Dominus, cùm non semel tantùm, sed terna etiam vice Petrum interrogauit, idẽque ei iussit: quanquam & alia sit ratio ter repetitæ iam à Domino interrogationis, nimirum vt Petrus trina confessione trinam recompensaret negationem, sicque lapsum qui verbo factus fuit, etiam verbo curaret. In secunda tamen & tertia interrogatione, non quærit Dominus, num se plus diligeret Petrus quam cæteri, sed simpliciter num se diligeret, quòd videret Petrum præ modestia aliis se nolle præferre, vt aliquando temere & infeliciter fecerat. Ex hac autem terna Domini interrogatione, qua declarauit rem sibi valde fuisse cordi, inoleuit consuetudo teste Diuo Cyrillo & Theophylacto, vt ter confiteantur qui veniunt ad baptismum. Proprio autem nomine eum semper compellat Dominus vocando eum Simonem filium Ioannis, ob familiaritatis & amoris indicium, & quia ad ipsum proprie sermo dirigabatur. Porro pro, *Ioannis*, Græcis est ἰωαννᾶ, in plerisque tamen Græcis, nominatim apud Euthymium, etiam hîc est ἰωνᾶ, sicut Ioannis 1. capit. & apud Matthæum capit. 16. vt videri possit verum & proprium nomen patris Petri fuisse Iona, quod columbam significat, non Ioanna, quod gratiam significat, quanquam mystica horum nominum interpretatio eodẽ recidat. Quòd enim Simon filius fuit Iona, vel Ioanna, significat ipsum ideo fuisse Deo obedientem, (id enim Simon significat) quia filius fuit Spiritus sancti, qui in columbæ specie descendit in Christum. Cæterùm quòd Dominus in prima & secunda interrogatione posuit verbum, diligere, Petrus verò respondisse dicitur se amare Dominum, non est in huiusmodi varietate (quæ etiam est apud Græcos) philosophandum, quasi aliquod subsit mysterium: sed citra discrimen vsus est his verbis Euangelista, quod ex eo patet, vt annotauit Diuus Augustinus libro de ciuitate Dei 14. capit. 7. quia in tertia interrogatione etiam ipse Iesus non scribitur dixisse, diligis me, sed *amas me*, secutusque Euangelista ait, *Contristatus est Petrus, qui dixit ei tertio, amas me*, cùm Dominum non tertiò, sed semel scripserit dixisse, *amas me*, bis autem dixisse, *diligis me.* Sic quærendum non est mysterium in eo quod in prima interrogatione dixeris, *agnos meos*, in secunda verò & tertia, *oues meas.* Rursum, quòd in prima & in tertia sit Græcis βόσκε, in secunda ποίμαινε. Non enim significationis alicuius gratia, sed tantum elegantiæ causæ verisimile est hac variatione vsum Euangelistam, vnde bene semper vertit interpres, *Pasce* quanquam ποίμαινε magis sit regere, sed sic vt pastor regit gregem, quod aptè dicitur pascere. In pascere enim includuntur hic omnia viri bonique pastoris officia ouibus debita, qualia sunt prouidere eis de cibo, defendere eos à lupis, errantes reducere, quod infirmum est consolidare, cæteraque quæ innuuntur Ezech. 34. In genere autem dicit & absolutè, *oues meas*, vt intelligamus, Petrum pastorem cõstitutum omnium ouium Christi, & proinde etiam discipulorum & Apostolorum, imò Euthymius per oues Christi hic speciatim discipulos designatos intelligit, quorum curam supra Petro Dominus commisit, dicens, *Tu aliquando conuersus confirma fratres tuos.* Vnde Diuus Bernardus libr. 2. de confide. ad Eugenium: Tu, inquit, es cui claues traditæ, cui oues commissæ. Sunt quidem & alii cœli ianitores & gregum pastores, sed tu tanto gloriosius, quanto & differentius vtrumque præ cæteris nomen hæreditasti. Habent illi sibi assignatos greges, singuli singulos, tibi vniuersi crediti sunt, vni vnus. Nec modò ouium, sed & pastorum tu vnus omnium pastor. Vnde id probem quæris? Ex verbo Domini. Cui enim, non dico Episcoporum, sed & Apostolorum, sic absolute & indiscretè totæ commissæ sunt oues? Si me amas Petre, pasce oues meas. Quas? Illius vel illius populos ciuitatis, aut regionis, aut certè regni? Oues meas, inquit. Cui non planum non designasse aliquas, sed assignasse omnes. Nihil excipitur, vbi, distinguitur nihil, &c. Bene autem in verbis Christi toties repetitis notandæ duæ illæ dictiones, *Pasce*, & *meas.* Verbum, *Pasce*, monet iis qui in Ecclesia præsunt curam commissam esse, & laborem, non otium: deinde curam talem, qua commissarum ouium bonum quærant, non autem proprium, ne sint de numero eorum de quibus dicitur Ezech. 34. *Væ pastoribus qui pascebant semetipsos*, Pronomen, *meas*, indicat Ecclesiæ pastores non debere sibi commissos habere veluti suos quibus tanquam domini præsint, sed tanquam alieni domini, qui eos sibi emit proprio sanguine, cui pastores aliquando sint de commissis ouibus rationem reddituri. Vnde hanc formam sibi præscriptam prope intelligens Petrus, eandem explicatiùs aliis tradit pastoribus, sic

Ezech. 34.

1. Per. 5. sic scribens, *Pascite qui in vobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontanee, neque turpis lucri gratia, sed voluntarie: neque dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.* Cæterùm præter causas literales superiùs dictas quare ter Dominus dixerit, *pasce*, quidam etiam mysterii cuiusdam causa hoc Dominum fecisse putant, nempe ad designandum pastores tribus modis debere commissas pascere oues quod sic tractat Diuus Bernardus ser. 2. de resur. D. Bernar. *Pasce*, ait, *mente, pasce ore, pasce opere.* Pasce animi oratione, verbi exhortatione, exempli exhibitione. Alii sic, Pasce pabulo doctrinæ, exemplo piæ vitæ, & opum subsidio, si res ita poposcerit. Licet & in hunc modum, Pasce doctrina, sacramentis, & vitæ exemplo.

AMEN, AMEN DICO TIBI, CVM ESSES IVNIOR, CINGEBAS TE, &c.] Cùm iam Petrus ter confessus esset suum erga Dominum amorem, & Dominus ei ter oues pascendas commisisset, oportune Dominus ei iam etiam prædicit mortis genus quod ad imitationem Domini subiturus esset pro ouibus sibi commissis, & quò vere declaratus erat suum amorem quem iam confessus fuerat, ne putaret delicatam fore eam prouinciam quæ iam ei delegata fuit, & dilectionem quam iam professus fuit. Verè vere, ait, dico tibi. Petre cùm esses iunior, & iuxta corporis vires malorum tolerantior, mollius habebaris. Nam ipse tibi cingulum tuo arbitratu soluebas, aut addebas, ac liber ambulabas quocunque lubitum esset. Verùm vbi senueris iam iuxta corporis vires imbecillior, & quando pro ætate liberior esse deberes, durius tractaberis. *Extendens enim manus tuas, & alius te cinget*, ductus quo naturali volũtate nolis. His autem, ait Ioannes, significauit Dominus rectè *qua morte clarificaturus esset Deum*, nempe morte crucis, quã iam pro ouibus suis pastor ille bonus, in cuius locũ successit Petrus, subierat. Hanc enim significauit per extensionem manuũ quæ fit in cruce. Proinde quod sequitur, *& alius te cinget*, non post extensionem manuum intelligendum est, sed ante eam: vt priùs dixerit Dominus, quid fieret, deinde quomodo fieret, & sit sensus, Extendes manus tuas in cruce, & vt ad hoc venias, alius cinget te, vincula tibi iniiciens & sic vinctum ducet quo nolis secundùm naturale desiderium. De huiusmodi enim naturali voluntate accipiendum est quod dicitur, *quo non vis*, quã superaturus erat amor Christi & ouium eius. Bene autem Euangelista non dixit, qua morte esset moriturus, *sed qua morte clarificaturus esset Deum*, honesta scilicet noméclatura mortem illam condecorans, quia mors pro Christo, gloria magna est Dei, vt qui probatur tam fidelem habere discipulum & seruum, qui pro veritate doctrinæ ac spe promissorum eius non dubitat mortem oppetere.

ET CVM HOC DIXISSET, DICIT EI, SEQVERE ME. CONVERSVS.] Cùm Dominus verbo commendasset Petro ouium rationalium curam, eique verbo tectè & parabolicè prædixisset mortis, quæ eum manebat, genus: nunc eadem hæc ipso facto etiam parabolicè & tectè agit. Itaque surgens à conuiuii loco, & ad eundum aut ambulandum se præparans inuitat Petrum ad sequẽdum se corporaliter, ipsa corporali sequela monere illum volens ad sequendum se in his quæ dixit, nempe in cura ouium pastorali, & supplicio crucis perferendo. Cum ergo Petrus post Iesum am-

A bulare pergens respexisset, & vidisset discipulum quem diligebat Iesus etiam sequentem, quanquam iussus non esset sequi, rogauit Dominus quid is facturus esset, aut passurus pro ipso. Audiuit Dominum ob confessum amorem sibi committere oues suas, atque consortium gloriosæ mortis promittere: cogitauit quomodo & Ioannes singularem erga Dominum gereret amorem, vicissim ab eo intimè diligeretur: vidit illum etsi non iussum, etiam sequi Dominum, tanquam à quo præ amore diuelli non posset: reputauit secum quòd & ille cupidus esset audiendi mortis suæ genus, & quia hunc vnicè diligebat, etiam ipse quid de illo futurum esset cupiuit cognoscere. Itaque iam ex familiari Christi collo-B quio audacior factus, partim ex amore quo Ioanné prosequebatur, quem modestię causa indicauit non ausum de se rogare, cùm alioqui ipsa sequela satis indicaret se cupidum rogandi de se, partim ex curiositate ad quam amor eum pertraxit, de Ioanne rogat, dicens, *Domine, hic autem quid?* supple, facturus est aut passurus? Num & ipse te sequetur? Num & ipse eadem nobiscum mortis via, gradietur, qui eadem mecum te diligit dilectione? Cùm ergo Petrus in vltima cœna per se non auderet rogare Dominum quis ipsum esset traditurus, sed ad hoc dilecti discipuli Ioannis vsus fuerat opera: nunc audentior factus, de dilecti statu nomine ipsius confidenter interrogat, quem indicauit nunc ausum non C esse de se interrogare. At quæ ad significandum hanc Petri libertatem quam modò adeptus fuit, intelligit Euthymius Euangelistam nunc in memoriã reducere recubitum supra pectus Domini, & interrogationem tunc à se factam: quanqnam simpliciùs dixerimus, factum illum in memoriam reuocatum, in signum specialis & eximiæ dilectionis quæ fuerit inter Christum & Ioannem, vt cui soli datum fuit recumbere supra pectus Iesu, quique solus ausus fuit de traditore eum percunctari, atque ob hanc eximiam dilectionem commotum Petrum, vt de Ioanne interrogaret, postquam audisset quid sibi Dominus euenturum prædixerat post amoris erga ipsum professionem. Cæterùm hanc superuacuam Petri à Ioanne curam corrigens Do-D minus, & ad id, quod ad se pertinebat, considerandum excitans respondet, *Si eum volo manere donec veniam, quid ad te, tu me sequere.* Legendum enim esse, *si*, & non, *sic*, vt multi tamen libri corruptè habent, meritò adeò certum esse debet vt de eo contendere proterui videatur, qui inueteratum errorem agnoscere nolit, aut agnitum corrigere. Primùm enim Græci codices omnes habent, *si*, & non, *sic*, & interpretes omnes Græci suis commentariis testantur se legisse coniunctionem conditionalem, *si*, quæ nihil affirmat, nec aliqua est apud Græcos similitudo inter ἐὰν hoc est, *si*, & οὕτως, hoc est, *sic*, vt hac occasione lapsus posset videri E interpres: vnde nemini dubium esse debet quin errore librarii coniunctio, *si*, mutata sit in aduerbium *sic*, cum apud nos facilis prolapsus sit à *si*, in *sic*, ob vocum affinitatem. Idem deinde arguit, quod non in omnibus Latinis codicibus habeatur, *sic*, sed in plerisque etiam legatur, *si*. Ita enim reperitur in codicibus nonnullis antiquissimis manu descriptis, vt indicarunt nonnulli, ita legisse constat Diuum Hieronymum libr. 1. contra Iouinianum. Præterea non posse legi aduerbium, *sic*, ipse sermonis contextus palàm satis arguit. Cum enim retulisset

retulisset Ioannis, occasione horum verborum Domini exiisse sermonem inter fratres, quòd discipulus ille non moreretur, tanquam corrigere volens hanc ex verbis Domini cōceptam opinionem, subiecit, *Et non dixit Iesus, non moritur*, &c. Si autem legatur, *Sic eum volo manere*, plane dixit eum non moriturum, quod Ioannes negat à Domino dictum. Fuerunt sane qui non obstante hac monitione Ioannis, similem cum Apostolis habuerunt de Ioanne opinionem, occasione horum verborum Christi asserentes Ioannem mortuum non esse, quorum quidam dixerunt eum viuum translatum in paradisum cum Enoch & Elia, & circa aduentum Domini venturum cum illis ad prædicandum Christum, at tum cum illis occidendum sub Antichristo. Nec obstare quòd monumentū eius ostendatur in Epheso, eò quòd vt viuus illud subierat, ita etiam putent viuū illinc translatum, assumentes pro argumento, quòd in monumento eius corporis reliquiæ non sunt vnquam repertæ. Alii vero, teste Diuo Augustino, putant eum in sepulchro suo adhuc viuum iacere, ibique dormire vsque ad nouissimum diem, assumentes in argumentum quod illic terra sensim scatere, & quasi ebullire perhibeatur, atque id eius anhelitu fieri asserentes. His sententiis valde conuenit recepta illa lectio, *Sic eum volo manere donec veniā*, eoque lubentius quidam eam lectionem secuti sunt Quibus cùm obiicitur Ioannem, vt falsum verborum Domini intellectum resecaret, subiecisse, *Et non dixit Iesus non moritur*, &c. hi qui prioris sunt sentētiæ, dicunt se non cum Apostolis asserere Ioannem non moriturum omnino, sed non moriturum donec veniat Dominus ad iudicium. Tunc autem moriturum pro Christo cum Enoch & Elia, atque ob id Dominum dixisse, *Sic eum volo manere donec veniam*. Qui verò posterioris sunt sententiæ, dicunt vt indicat Diuus Augustinus, verum esse quod ait Ioannes, Dominum non dixisse quod discipulus ille non moreretur, quia hoc apertis verbis non dixit, sed tamen significauit eis verbis quæ eum dixisse narrat. Verum sicut hæ opiniones graues non habent authores, sed tantùm obscuros, ita vtrasque has opiniones non fuerit difficile refellere. Primum enim quòd cum Enoch & Elia Ioannes non sit venturus ad prædicandum contra Antichristum occidendus ab eo, satis patet ex ipsius Ioannis Apocal. in qua de duobus tantùm testibus dicitur qui occidendi sint ab Antichristo propter testimonium veritatis. Deinde, quòd verè adhuc dormiens non iam iaceat in sepulchro, argumentatur Diuus Augustinus ex dilectione Christi erga Ioannem. Quomodo enim discipulo quem diligebat Iesus præ cæteris, in tantùm vt super pectus eius discumbere mereretur, pro magno munere longum donasset in corpore somnum, cum beatum Petrum per ingentem martyrii gloriam, ab onere ipsius corporis soluerit, eique concesserit, quod Apostolus Paulus se concupisse dixit & scripsit, dissolui & esse cum Christo? (Philip. 1.) Et sane ridiculum satis est, Ioannem ideo scripsisse Dominum non dixisse, quòd dicipulus ille non moreretur, quia quamuis illud Dominus significauerit verbis à se dictis, non tamen apertè dixerit, ita vt diceret hæc verba, *Non moritur*, aut, *non morietur*. Nemo enim rectè negauerit quempiam dixisse aliquid, si illud verbis licet aliis significare voluerit. Omnino ergo credendum ideo Ioannem scripsisse, non dixisse Dominum, *non moritur*, ne illis verbis quæ dixit, hoc voluisse intelligi putaretur, sed putaretur potiùs & ipse iuxta commune debitum naturæ humanæ mortem subiturus, quam iam eum subiisse vniuersa per orbem Ecclesia satis se declarat credere, dum per singulos annos depositionis eius diem celebrat, meritorum & orationum eius suffragio implorans. Testati sunt & qui post ipsum apud Ephesios episcopatu functi sunt. Nam, vt refertur ab Eusebio in Ecclesiastica historia libr. 3. cap. 31. Polycrates Ephesiorum Episcopus Victori Episcopo Romano sic de eo scripsit, Ioannes ille qui supra pectus. Domini recumbebat, qui fuit sacerdos Dei, pontificale πέταλον gestans, & martyr, & doctor optimus apud Ephesum dormiuit. Quòd autem reliquiæ corporis eius neque in sepulcro, neque alibi vnquam sunt repertæ, piè creditur post mortem, sicut & Mariam, ob singulare priuilegium charitatis ipsum mox resuscitatum, corpore immortali translatum in cœlos, vt ad instar dilecti Beniamin duplicem acceperit præ aliis portionem. Diuus Gregorius tamen Trapezuntius libello quodam super hoc loco edito ad Papam, omnino contendit legendum esse, *sic*, & interpretem eo modo rectè vertisse, quod dictio Græca ἐὰν cui correspondet nostra coniunctio, si, affirmatiuè sit accipienda & assertiue, quando coniungitur verbo indicatiui modi, quemadmodum & coniunctio, si, vt ipsi videtur: conditionaliter verò quando coniungitur verbo coniunctiuo. Itaque tum ex hoc loco, tum ex aliis aliquot tum argumentis, tum, scripturis conatur ostendere Ioannem necdum esse mortuum, sed cum Enoch & Elia viuentem, venturum cum eis ante iudicium. Verùm vt rationes illius non concludunt, ita iam dicta sententia magis concordat cum Ecclesiæ traditione. Cæterùm sicut omnino improbabiles & falsæ sunt iam dictæ opiniones, quibus bene conuenit illa lectio, *Sic eum volo manere*, &c. ita secundùm veram Ecclesiæ de Ioannis morte sententiam, nullus aptus adferri potest sensus illius receptæ apud Latinos lectiónis. D. Augustinus enim qui manifestè legit, *Sic*, deceptus nimirum mendo codicis, post longam intelligentiæ verborum Christi inquisitionem ad mysticum confugit intellectum, intelligens Dominum significasse, se velle vitam contemplatiuam, cuius Ioannes typum gessit, manere sic vt nunc est imperfectam, donec ipse venturus sit, quando illam in vita beata est perfecturus, cùm vita actiua, cuius Petrus typum tulit, imperfecta non sic manere debeat vt est, nec expectare suam post aduentum Domini perfectionem sed hic ad perfectionem tēdere debeat: vultq; idem Diuus Augustinus verbum, *manere*, hic positum esse non pro remanere aut permanere, sed pro expectare, (nam & hoc ea dictio significat, vt significetur vitam per Ioannem designatam, expectare debere suā perfectionem vsque ad Domini aduentum, quando vitæ actiuæ operatio cessabit, contemplatio verò perficietur. Verùm salua tanti viri reuerentia, quis non videat coactam nimis esse hanc interpretationem, & literali intentioni Domini non conuenire? Vt enim alia omittamus, certum est, *manere*, dictum esse pro permanere & non mori, alioqui enim Apostoli ex his verbis Domini occasionem non habuissent putandi discipulum illum non moriturum. Itaque alii quò aliquem literæ conuenientem reddant sensum, intelligunt cùm dicitur, *donec veniam*. Dominum non locutum de nouissimo suo

donec veniam. Dominum non locutum de nouissimo suo aduentu, sed de aduentu suo contra Iudæos, ad percutiendum eos per Romanos, sub Tito & Vespasiano, atque significasse Ioannem vsque ad illa tempora victurum, sicut & re vera vixisse constat. Sed & hoc coactius est, vt de illo aduentu intelligatur Dominus hic locutus, cùm alias semper in tali locutione loqui soleat de nouissimo ad iudicium aduentu, vt omittamus, Ioannem non tãtùm vixisse vsque ad illa tempora, sed longe vltra. Peruenit enim, vt ex historiis fide dignis constat, vsque ad Traiani tempora, moriens sexagesimo octauo post passionem Domini anno, hoc est, triginta propemodum annis post Hierosolymorum excidium: Igitur Venerabilis Beda, & post eum plerique sic hanc lectionem exponunt, *Sic eum volo manere donec veniam*, hoc est, Non eum per passionem martyrii volo consommari, sed absque violentia persecutoris diem expectare nouissimum, quando ipse veniens eum in æternæ beatitudinis mansione recipiam placidè sine dolore violentæ mortis. Nec potest sane conuenientior eius lectionis afferri sensus: sed quando & is variis modis valde coactus est, restat vt ea lectione mutata, quæ nullum aut verum aut conuenientem habet sensum, eam potiùs recipiamus quam certum est omnes habere concorditer Græcos codices, quamque valde verisimile est etiam interpretem primùm fideliter Latinis reddidisse, sicut in Latinis plerisque incorrupta inuenta est semper. Quam germanam esse, etiam ex ipsis verbis, ipsaque intentione Domini facilè potest ostendi. Per hoc enim quod Petro roganti de Ioanne Dominus respondendo dixit, *Quid ad te?* patet Dominum notare voluisse superfluam Petri curiositatem: proinde non conueniebat vt illius curiositati satis faceret, cui tamen satisfecit, si dixit, *Sic eum volo manere donec veniam.* Cui affirmationi iam non satis cohæret subsequens reprehensio, *Quid ad te? tu me sequere.* Sed nec conueniebat vt Ioannes cùm fratrum falsum intellectum refellere vellet, subiiceret, *Et non dixit Iesus, non moritur, sed sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?* omittendum erat, *quid ad te?* sicut omisit, *tu me sequere*, quia illud ad perfectionem sententiæ qua videri poterat Dominus significasse Ioannem non moriturum, pertinebat. Cæterùm deprauatio huius loci per librarios videri potest ex eo nata, quòd quia, *si*, positum erat cum verbo indicandi, *volo*, non animaduerterint illud positum pro an aut, quid si, aut quia: alioqui non videbatur quare Apostoli ex illis verbis intellexissent discipulum illum non moriturum: aut demum propter opiniones illas de Ioanne non morituro vsque ad iudicii diem, quas qui sequebantur, lectionem illam induxerunt, aut inuentam alicubi vbique inculcauerunt. Nec hoc loco tantùm hæc deprauatio in coniunctione, *si*, accidit per mutationem eius in aduerbium, *sic*. Eadem enim etiam accidit Psalm. 62. vbi cùm Latini iam passim legant, *Sic memor fui tui super stratum meum*, &c. Græca & Hebræa constanter habent, *si*, quomodo Diuus Augustinus & Diuus Hieronymus legit in commentariis. Contrarium accidit Sapientiæ 9. Ibi enim corruptè legitur, si, pro sic, cum in fine legimus, *Et si correctæ sunt semitæ eorum.* Græca enim habent οὕτως, id est, *sic*, quomodo & reperi scriptum in duobus scriptis bibliis antiquis, quæ mihi in restituendo libro Sapientiæ alioqui corruptissimo, obtulit Mecœnas meus abbas Tongherlensis. Non fuisset hic deprauationi locus, si interpres pro indicandi verbo, *volo*, vertisset velim vel vellem, vt sit, Si eum velim vel vellem manere donec veniam quid ad te? Quam lectionem bene explicauit Diuus Cyrillus, sic scribens, Quoniam curiosa magis quàm vtilis rerum alienarum inquisitio est respondet quidem, sed ita vt rogantis animum abducat ad alia, nec mortis expertem futurum Ioannem ait, sed, *si eum volo manere donec venio, quid ad te?* id est, audisti Petre quæ ad te pertinent, cur aliena quæris? cur diuinæ iustitiæ secreta rimaris? Nam si etiam vellem minimè istum mori quid tu vnquam emolumenti, aut quid consolationis consequereris? Non erit ergo prudens curiosus, si quid passurus, sit vtrum etiam alii eadem subibunt, an non, cùm aliorum calamitate pericula sua non mitigentur. Quamuis communiter insitum esse hominibus videatur, vt optent si quid periculi sint subituri, non esse solos, sed cæteros etiam aut videri similia pati, aut saltem audire perpessos fuisse, aut omnino idem passuros. Hæc ille. Quòd si quis pertinaciter velit legere ob inolitum errorem aduerbium, *sic*, quomodo iamdudum in Ecclesiis est cantatum, quò originalis & genuinæ lectionis sensum retineat intelligat illud, *Sic eum volo manere donec veniam*, dictum non omnino affirmatiuè, sed concessiue, Dominumque locutum vulgari more, quo ad retundendam curiosam alicuius quæstionem nonnunquam aliquid affirmatiue pronunciamus, non quòd sic sit quomodo dicitur, sed quod hoc ei donemus, &, vt vulgò dicitur, causam ponamus, vt sit sensus, Sit sic quòd sic eum velim manere donec veniam, & vt hoc tibi dem, quid iam id ad te? non ob id tu à prædicta liberaris morte, nec eò minùs tibi curandum vt quod tibi iniunctum est exequaris. Certà non solus Diuus Augustinus inter veteres legit hunc locum per aduerbium *sic*, vt putant quidam: sed & Diuus Ambrosius aliquoties sic citant, vt in commentariis super Psalm. 45. & super primum versum octonarii 20. Psalmi 118. Quibus etiam locis ex præcedentibus & sequentibus apparet eum magis legisse, *sic*, quàm *si*. Priori enim loco coniungit eum cum Enoch, qui raptus est ne malitia seculi turbaretur. Posteriori loco dicit, ita Dominum dilexisse Ioannem, vt de eo diceret ad Petrum, *Sic eum volo manere, quid ad te? tu me sequere.* Et subiicit, *De morte eius aliqui dubitauerunt, de transitu per ignem dubitare non possumus, quia in paradiso est, nec separatur à Christo.* Cæterùm si verùm est, vt vult Theophylactus Ioannem scripsisse suum Euangelium, cum in Pathmos insula exularet, aut, vt alii volunt, post reditum ab exilio, constat Ioannem hæc de Petri suaque morte scripsisse post mortem Petri quam sub Nerone perpessus fuerat in cruce. Itaque hoc de Petro tum scripsit, quò ostenderet prædictionem Domini fuisse verissimam, De se verò hæc scripsit, forte quoniam ob vitæ eius longæuitatem existimare quidam cœperint post Apostolos, ipsum nõ moriturum, qui omnibus penè superuixit Apostolis.

Psal. 62.

Sap. 9.

HIC EST DISCIPVLVS ILLE QVI TESTIMONIVM PERHIBERET, &c.] Videri posset hæc sententia subscripta à maioribus Ecclesiæ, qui cùm Ioannes hæc scriberet, his verbis notificauerint quis esset discipulus ille quem Euãgelista non expressit, eiusq; Euangelium comprobauerint. Nihil tamẽ obest quò minus credamus etiam ipsum

Ioannem hæc ſcripſiſſe de ſeipſo, quò concluſurus iam ſuum Euangelium, indicaret quis is eſſet quem toties rectè deſignauit, & authoritatem daret ſcriptis à ſe, per ſuam authoritatem vbique tum à fidelibus receptam. Bene autem dicit, *ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius*, quia vt dicit in A prima ſuarum Epiſtolarum, *Quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt, annunciauimus vobis.* Pluraliter dicit, *ſcimus*, modeſtiæ cauſa, & quia multi alii ſecum hoc intelligebant, in quorum perſona iſtud dicit.

1. Ioan. 1.

APPARET DOMINVS DISCIPVLIS IN MONTE GALILÆÆ.

MATTHÆI 28. MARCI 16. CAPVT CXLIX.

V [a] *Ndecim autem diſcipuli abierunt in Galilæam, in montem vbi conſtituerat illis Ieſus. Et videntes eum adorauerunt, quidam autem dubitauerunt. Et* [a] *accedens Ieſus locutus eſt* [c] *eis,* † *dicens,* [a] *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra.* [c] *Euntes* [a] *ergo* [b] *in mundum vniuerſum* [a] *docete omnes gentes,* [&] [b] *prædicate Euangelium omni creaturæ:* [a] *baptizantes eos in nomine Patris & filij, & Spiritus ſancti, docentes eos ſeruare omnia quæcunque mandaui vobis.* [b] *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit: qui verò non crediderit condemnabitur. Signa autem eos qui crediderint, hæc ſequentur, In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur nouis ſerpentes tollent. Et ſi mortiferum quid biberint, non eis nocebit. Super ægros manus imponent, & bene habebunt.* [a] *Et ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus, vſque ad conſummationem ſæculi.*

† b dixit eis.

VNDECIM AVTEM DISCIPVLI ABIERVNT IN GALILÆAM IN MONTEM, &c.] Ratio ordinis quam in apparitione hac à Matthæo deſcripta diſponendam obſeruauimus, reddita eſt capite ſuperiori. Cæterùm hæc apparitio non improbabiliter creditur eſſe ea de qua dicit Paulus, *Viſus eſt pluſquam quingentis fratribus ſimul:* quanquam Matthæus tantùm vndecim diſcipulorum hìc meminerit, quòd illi præcipui fuerint, & ad illos propriè pertineant quæ Dominus nunc dixiſſe memoratur. Atque hæc rectè videri poteſt cauſa cur Dominus & ante reſurrectionem, & poſt eam ſe prædixerit in Galilæa videndum, non quòd in ea primùm Apoſtolis videndus eſſet, ſed quòd in ea quamplurimis ſimul videri vellet vbi quãplurimos habebat credentes in ſe. Alioqui mirum eſt ſolennem illam apparitionem Domini, cuius meminit Petrus, à nullo attactam Euangeliſtarum, cùm alias minùs ſolennes accuratè deſcripſerint. Sunt quidem qui putant, Chriſtum, quemadmodum, non manifeſtauit ſe ante ſuam Aſcenſionem Paulo necdum credenti, cùm tamen Paulus ibi dicat, *viſus eſt, & mihi:* ita neque manifeſtaſſe ſe quingentis fratribus ſimul ante ſuam Aſcenſionem, quòd putent necdum tunc extitiſſe tantum numerum fratrum, quia Actuum primo dicitur, *Erat turba hominum ferè centum & viginti*, cum Apoſtolis, ſcilicet, à die Aſcenſionis vſque in diẽ Pentecoſtes in oratione vnanimiter perſeuerantium. Sunt qui etiam alia ſentiant de illa quingentis fratribus facta apparitione. Sed his nimis obſtat ſeries textus Apoſtolici, qui habet, *Viſus eſt pluſquam quingentis fratribus ſimul, deinde viſus eſt Iacobo, deinde Apoſtolis omnibus.* Iacobo enim & Apoſtolis omnibus viſus eſt ante Aſcenſionem, ergo & quingentis fratribus ſimul viſus eſt ante Aſcenſionem, quia poſt eam viſionem recitat deinde viſum Iacobo: proinde dicendum quòd etſi poſt Aſcenſionem non erant in Hieruſalem diſcipuli ſuprà centum & viginti collecti cum Apoſtolis, multi tamen alii erant in Galilæa & aliis locis, quibus ſimul collectis Chriſtus potuit ante ſuam apparere Aſcenſionem. Probabiliter ergo videtur dici poſſe, quòd Apoſtoli ex iuſſu Domini abeuntes in Galilæam, etiam ex eiuſdem iuſſu indicauerint pleriſque quos in ea regione nouerant

1. Cor. 15.

Act. 5.

B Domino bene affectos, reſurrectionem eius collegerintque eos ad montem quempiam, quem vt hic ſcribit Euãgeliſta, *conſtituerat illis Dominus.* Sicut enim hìc dicuntur abiiſſe in montem quem conſtituit illis Ieſus, quanquam priùs non legamus Dominum illis conſtituiſſe de monte, nimirum quia Euangeliſtæ plurima prętermiſerunt à Domino dicta: ita fieri poteſt vt illis conſtituerit Ieſus colligere omnes credentes in ſe, etſi id à Domino Euangeliſtæ non narrauerint iuſſum nec conſtitutum. Quis autem fuerit iſte mons non exprimitur, ſicut nec ſcire neceſſe eſt: veriſimiliter tamen credi poteſt fuiſſe ille in quo ante paſſionem ſuam Dominus toties conuerſatus legitur, & in quo transfiguratus fuit, qui creditur fuiſ- C ſe mons Thabor, quem ob gloriam Chriſti in transfiguratione ibi oſtenſam, aliaſque ſacras eius actiones ibi geſtas, Petrus vocat *montem ſanctum.* Porrò quòd ſequitur apud Matthæum, *Et videntes eum adorauerunt, quidam autem dubitauerunt*, dubitationem nõ nullam infert. Quandoquidem enim conſtat hanc vt minimum quartam fuiſſe apparitionem factam diſcipulis, quomodo ex vndecim Apoſtolis quidam iam adhuc dubitauerunt, cùm certis adeò argumentis omnes priùs ad fidem adducti fuerint, vt nihil ampliùs etiam dubitauerit Thomas, qui nouiſſimus inter Apoſtolos non credidit? Dicendum ergo videtur, quòd cùm Matthæus dicit quoſdam viſo Domino dubitaſſe, referri illud debeat non ad tempus D quo in Galilææ monte Dominus apparuit, ſed ad tempus quo primò illis apparuit in Hieruſalem. Quoniam enim Matthæus ante hanc apparitionem nullam commemorat diſcipulis factam, ſed veluti primam commemorat, fieri poteſt quòd in hac deſcribenda quædam coniunxerit quæ non in hac, ſed in prima contigerunt. Aut quod illi quos dicit dubitaſſe, non fuerint ex vndecim, ſed ex quingentis illis fratribus collectis per ipſos vndecim: quanquam nihil vetat credere, Apoſtolos quoſdam etſi tum dubitarent quin Dominus piſorum reſurrexiſſet, dubitaſſe tamen an ipſe eſſet, qui tunc eis apparebat. Vnde ſequitur, *Et accedens locutus eſt eis*, quaſi ſignificetur quòd ad omnem dubitationem E tollendam, Dominus non tantùm ſe à longè conſpiciendum prębuit, ſed ſe etiam vicinum illis obtulerit,

2. Pet. 5.

lerit, notaque voce locutus sit. Cæterùm ea Dominum Apostolis locutum commemorat Matthæus, quæ maximè nostra intererat scire: & primùm quidem commemorat præceptum & potestatem eis datam prædicandi Euangelium toti mundo, ante cuius præcepti & potestatis traditionem commodè præmittit Dominus de plenaria & omnimoda potestate sibi data in cœlo & in terra, vt de hac potestate confisi, delegatam sibi functionem incunctanter & fidenter aggrederentur, quæ ex illa potestate suã accepit originem & causam. *Data est*, inquit, *mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Nunc, scilicet, postquam de morte triumphaui resurgendo. Quoniam enim omnem humanæ naturæ infirmitatem, omne etiam contumeliarum genus, mortem denique opprobrosissimam sponte tolerauit Dominus, is qui priùs infra infimos deiectus fuit homines, & valde infirmus habitus accepit à patre post resurrectionẽ plenum in omnia dominium omnia suæ potestati subiecta habens, in cęlestia simul & terrestria, exuto sua quam priùs in mundo habebat, potestate, principe tenebrarum. Habebat quidem priùs tanquam Deus datam sibi omnem potestatem ab æterno, verùm iam resuscitato data est etiam tanquam homini omnium rerum potestas, quoniam humanitas eius iam immortalitate donata, noua ratione consors facta est gloriæ & potestatis diuinæ, & diabolo superato ac eiecto è suo dominiũ accepit & ius in totum humanum genus, quod sibi redemit. Hãc ergo datam potestatem pro fundamento iniungendæ Apostolis functionis assumens Dominus, subiicit. *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos*, &c. quasi, Quoniam talis mihi iam potestas data est, quæ se ad omnia extendit, vos in hac potestate confisi ite non iam ad oues tantùm quæ perierũt domus Israel, sed ad omnes totius mundi nationes, hoc agentes vt quoniam omnes nationes mei iam iuris sunt, omnes etiã vestra doctrina meæ ditioni sponte subiiciatis, & salutis, quam omnibus peperi, consortes efficiatis. Eandem hanc functionem docendi & baptizandi omnes etiam Marcus commemorat iniunctam Apostolis, sed postquam paucis commemorasset Domini apparitionem factam ipsa die Resurrectionis in Hierusalẽ, quasi eadem illa die hæc functio eis fuerit commissa. Verum cùm non sic commemorauerit eam Marcus, vt cogamur intelligere eadem illa die hæc Apostolis Dominum dixisse, magis visum est in Concordia Marci verba coniungere cum verbis Matthæi auctorem secuti Euthymium, qui in Marcum scribens sic habent, Dixit autem illis hunc sermonem, non nunc sanè (ipsa, scilicet resurrectionis die) sed postmodum cùm profecti sunt in Galilæam, in montem in quo constituit illis Iesus, veluti circa finem Euangelii secundum Matthæum scriptum est. Tria autem apud Matthæum iniunguntur Apostolis, quæ euntes in vniuersum mundum facere debeant, & habent inter se hæc connexionem & ordinem conuenientissimum. Primum est, vt doceant omnes gentes, ea, scilicet, quæ credere debeant de Deo vno & trino, deque dispensatione assumptæ à filio Dei humanitatis, & reliquis quæ ad fidem pertinent. Hic enim verbo docendi iniungitur eis traditio dogmatum fidei, vnde pro eo quod Matthæus habet, *docete*, Marcus habet, *prædicate Euangelium*: & subiungit, *qui crediderit*, &, *qui verò non crediderit.* Pro eo autem quod Matthæus dicit, *omnes gentes*, Marcus habet,

A *omni creaturæ*, qua varietate vterque alterum explanat. Quòd enim apud Marcum per omnem creaturam, omnis natio gentium debet intelligi, patet ex Matthæo: & quòd apud Matthæum sub nomine gentium etiam Iudæi debeant accipi, patet ex Marco. Secundùm est, vt post doctrinam fidei, si eam receperint, baptizent eos in nomine Patris & Flii & Spiritus Sancti. Baptismum enim in locum circuncisionis instituit Dominus, vt esset signum quo veluti tessera quadam militari nouus populus coalesceret in vnum & agnosceretur: quo item gratia Spiritus Sancti à peccatis emundans efficaciter mentibus hominum infunderetur, & certò infundi agnosceretur. Quod sane signum quàm sit ad salutem & necessarium & efficax, satis arguit, B quòd apud Marcum salus non promittitur tantùm credenti, sed credenti & baptizato. Item quod à Paulo dicitur, *Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus Sancti.* Hinc enim patet, baptismum non nudum esse signum, sed signum efficax, & tale per quod tanquam quoddam instrumentum, gratiam suam ac spiritũ hominibus Deus impartitur. Cæterùm quibus verbis baptismus Christianus conferri debeat, ab Apostolis atque ab vniuersa Ecclesia intellectum semper est ex his verbis quibus iubet credentes baptizari in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Hinc enim intellectum semper est, baptizantem verbo exprimere debere baptizationis actum à se fieri in nomine Patris & Filiii & Spiritus Sancti, ita vt dicat, quomodo apud Latinos receptum est, *Ego te baptizo in nomine Patris*, &c. aut quomodo apud Græcos, Baptizetur seruus Christi in nomine Patris, &c. Non quòd verba hæc Christi ex se significent baptismum cum huiusmodi verborum prolatione conferendum. Qui enim iubet aliquid fieri in nomine huius vel illius, non significat illum debere hoc facere cum certa verborum prolatione. Sed quod Apostoli ex doctrina spiritus intellexerũt hanc fuisse Domini in prædictis verbis intentionem: proinde fallũtur qui contra formam baptizandi hic à Domino secundùm Ecclesiæ intellectum præscriptam, putant aliquando in primitiua Ecclesia inter baptizandum solum nomen Christi expressum, ita vt diceretur, Ego te baptizo in nomine Christi, decepti malo intellectu quorundam locorum in Actis Apostolorum, & quarundam sententiarum Ambrosii libr. 3. de Spiritu sancto. Cùm enim dicuntur aliqui in Actis Apostolicis baptizati in nomine Iesu Christi, non significatur in batizandis illis expressum tantùm nomen Iesu Christi, sed eos in fide Christi, aut in merito eius & efficacia passionis eius baptizatos: quomodo Paulus in suis Epistolis dicit nos omnes baptizatos in Christo Iesu. Porrò præscripta hic baptizandi forma omnium maxime & apertissimè trinitatem personarum & E vnitatem naturæ in diuinitate nobis significat. Trinitatem quidem, cùm tam expresse trium personarum nomina propria per cõiunctionem quæ diuersa copulat, hic omnium primò coniunguntur: vnitatem verò, cum dicitur, *in nomine*, hoc est, in virtute, authoritate & efficacia. Cùm enim vna sit virtus & authoritas Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, vna etiam sit necesse est trium horum natura. Proinde his verbis refellitur & Arrius negans vnam trium horum naturam: & Sabellius cõfundens personarum pluralitatem. Tertiũ est, vt post doctrinam

Tit. 3.

C D

fidei & baptiſmum, doceant fideles ſeruare omnia quæ ipſis erant præcepta Apoſtolis: quod quidem pertinet ad vitæ conſeruationem, quæ ſequi debet fidei baptiſmique ſuſceptionem. Non enim ad ſalutem ſufficiunt dogmata fidei & baptiſmus, niſi etiam Deo digna accedat cõuerſatio. Et quidem priùs Euangeliſta poſuit verbum μαθητεύσατε, quod bene conuenit dogmatibus: hîc verò participium διδάσκοντες, quod bene conuenit præceptis conuerſationis, διδάσκαλος, præceptor, & διδάσκειν, præcipere etiam deſignat.

QVI CREDIDERIT ET BAPTIZATVS FVERIT, SALVVS ERIT.] Matthæus quidem accuratè deſcripſit Apoſtolicæ functionis officia omnibus exhibenda nationibus. Marcus verò expreſſit promiſſiones bonorum factas credentibus, quas prætermiſit Matthæus. Eæ autem ſunt duplices. Primùm enim eis promittitur ſalus vitæ æternæ, cùm dicitur, *Qui crediderit & baptizatus fuerit, ſaluus erit.* Ex qua ſententia duæ diuerſæ hæreſes deſumpſerunt occaſionem. Quidam enim ex hac aliiſque ſcripturis fidei ſalutem promittentibus, aſſeruerunt omnem eum qui credit & baptizatus eſt, fore ſaluum, etiamſi poſt baptiſma perſeueret in vita ſcelerata: contra quos doctè diſputat Diuus Auguſtinus cùm aliis locis, tum maximè libro de fide & operibus. Quidam verò hoc noſtro infelici ſæculo, ex hac ſententia docere cœperunt, neminem baptizandum, niſi qui ante crediderit, quia hic dicit, *Qui crediderit & baptizatus fuerit*, & proinde paruulos non eſſe baptizandos, quia fidei actualis necdum ſunt capaces: quare paruulorum baptiſmum pro nihilo ducentes, rebaptizandos eos volunt cùm ad ætatem diſcretionis venerint, qui & Diui Hieronymi abutuntur ad ſuæ ſententiæ confirmationem authoritate, ſic ſcribentis in vltimum caput Matthæi. Primùm docent omnes gentes, deinde doctas intingunt aqua. Non enim poteſt fieri vt corpus baptiſmi recipiat ſacramentum, niſi ante anima fidei ſuſceperit veritatem. Hæc ille. Priorem hæreſim confutant infinitæ ſcripturæ, quæ aſſerunt, Deum redditurum vnicuique ſecundùm opera eius: poſteriorem Eccleſiaſticus vſus, ſecundùm quẽ à temporibus Apoſtolorum ſemper paruuli baptizati ſunt vt patet ex Dionyſio Areopagita, Cypriano, Diuo Auguſtino, aliiſque omnibus catholicis ſcriptoribus. Contra prioris ergo erroris fautores dicendum in primis, omnes eas ſcripturas quæ de fide adeò loquuntur magnificè, vt ei tribuant hominis ſalutem & vitam æternam, loqui de quauis fide, ſed de ea de qua Apoſtolus Paulus ad Galatas cap. 5. *In Chriſto Ieſu neque circuncíſio aliquid valet, neque præputium, ſed fides quæ per dilectionem operatur.* Deinde generales illæ ſcripturarum ſententiæ, vt alibi indicatum eſt, intelligendæ ſunt cum ea ſubintellectione niſi aliunde impedimentum præſtetur. Vnde Euthymius in hunc ſcribens locum: Qui, inquit, crediderit & baptizatus fuerit, ſaluus erit modò fidem ac baptiſmum impolluta conſeruauerit, aut poſt contractas ſordes emundauerit ac purificauerit. Dicit enim Apoſtolus Paulus ad Romanos cap. 10. *Omnis qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.* Et tamen Dominus dicit apud Matthæum cap. 27. *Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum, ſed qui facit voluntatem patris mei, ipſe intrabit in regnum cœlorum.* Contra poſterioris hæreſis authores in primis dicendum hanc ſententiam & ſequentem tantùm pertinere ad adultos, & rationes capaces: quod ex eo clariſſime patet, quia præmittitur de prædicando Euangelio omni creaturæ ac deinde ſubiicitur, *qui crediderit, &, qui verò non crediderit*, Euangelio, ſcilicet ſibi prædicato. Itaque ad eos tantum hic locus pertinet quibus competit prædicatum adire & intelligere Euangelium. Sic & locum Diui Hieronymi de his tantum intelligendum patet, quia præmittit, Primum docent omnes gentes, deinde doctas intingunt aqua. Deinde ſecundum doctrinam Diui Auguſtini in variis locis etiam hæ ſententiæ ſuo modo pertinent ad infantes, quia illi antequam baptizentur, per ora & corda geſtantium illos ad baptiſmum, & pro illis reſpondentium, dicuntur renunciare diabolo, & credere in Deum, quibus, ſi hoc fidei ſacramentum non recipiunt, etiam contingit quod ſequitur, *Qui non crediderit, condemnabitur.* Quoniam enim baptiſmus fidei & ſacramentum, & vnus eſt, ideo quantum fieri potuit, vno eodemque modo is ex Apoſtolica traditione paruuli vt cõferretur, inſtitutus eſt quo adultis, nempe cum abrenunciatione diaboli, & fidei Chriſtianæ proteſtatione: quam quoniam per ſe infantes proferre non potuerunt, ſtatutum vt alii in perſona parentum aut Eccleſiæ, eorum nomine loquerentur: qua ratione conuenienter factum eſt, vt qui aliena voluntate & facto peccauerũt, & in damnationem inciderunt, aliena etiam voluntate & facto crederent, iuſtificarentur, & ſaluarentur, quam aliorum voluntatem & proteſtationem meritò illi ratam habere debent, cum ad annos peruenerint diſcretionis, cũ ad ipſorum bonum & profectum pertineat: ſicut tutorum acta non poſſunt non rata habere, cùm illa non vergunt in ipſorum diſpendium, ſed commodum. Per hanc ergo fidei proteſtationem ab aliis ipſorum nomine factam, adeo cenſentur credere, vt ob eam in numero fidelium computentur, ac proinde rectè pertinere dicuntur ad hanc ſententiam Domini, *qui, crediderit. & baptizatus fuerit, ſaluus erit.* Et hæc quidem breuiter contra errores prædictos. Cæterùm vt ex ſententia iſta quidam ſuos errores confirmare ſunt annifi, ita ex eadem, Eccleſia catholica refellit aſſertionem eorum qui fidei ſoli omnem hominis iuſtificationem tribuentes, nullam ſacramentis tribuunt virtutem iuſtificandi. Dicitur, *Qui crediderit & baptizatus fuerit, ſaluus erit.* Salus ergo hominis non ſoli fidei, ſed fidei & baptiſmo ſimul eſt tribuenda. *Non dixit*, inquit Euthymius *Qui ſolum crediderit, neque, Qui baptizatus fuerit tantum, ſed vtrumque coniunxit: alterum enim ſine altero non ſaluum facit hominem,*

SIGNA AVTEM EOS QVI CREDIDERINT, HÆC SEQVENTVR: IN NOMINE MEO DÆMONIA EIICIENT, LINGVIS LOQVENT. &c.] Poſt promiſſionem ſalutis, quę ad futuram pertinet vitam, promittitur fidelibus etiam glorioſa miraculorũ operatio pertinens ad vitam præſentem, ad fidei confirmationem & propagationem, quam tamen promiſſionem non tam ſubiungit Dominus ad excitãdam fidem in audituris Euangelicam prædicationem quam ad promouendum ſtudium eorum qui Euangelium erant prædicaturi, vt quorum prædicatio miraculis erat confirmanda ſi fide non carerent vnde mox poſtea dicit, Apoſtolorum prædicationem confirmatã ſequentibus ſignis. Nõ vult autem Dominus hæc quę

Gal. 5.
Rom. 10.
Matt. 27.
Euthym.

subiicit fore signa quibus credentes à non credentibus possent dignosci sed signa dicit miracula & prodigia, quæ secutura dicit credentes, quia illa per fidem essent operaturi, nõ quidem omnes semper & vbique, sed vbi res ipsa & profectus Euangelii exposceret miraculum, vnde hæc promissio secundũ literam maxime pertinet ad Ecclesiam primitiuam, quando fides nutrienda & promouenda erat miraculis, quanquam ob id infeliciores nos reputare nõ debeamus, quod talia iam non edamus miracula, cùm secundùm mysticum horum signorum intellectum, etiam nobis illa competunt, tantò gloriosius quanto spiritualius, quemadmodum pulchre docet Diuus Gregorius in homilia habita in ascensione Domini: Sancta (ait) Ecclesia quotidie spiritualiter facit, quod tũc per Apostolos corporaliter faciebat. Nam sacerdotes eius cum per exorcismi gratiã manum credentibus imponunt, & habitare malignos spiritus in eorum mente cõtradicunt, quid aliud faciunt, nisi dæmones eiiciunt? Et fideles quique, qui iam vitæ veteris sæcularia verba derelinquunt, sancta autem mysteria insonant, cõditoris sui laudes & potentiam quantum præualent, narrant, quid aliud faciunt, nisi nouis linguis loquuntur? Qui dum suis bonis exhortationibus malitiam de alienis cordibus auferunt, serpentes tollunt. Et dum pestiferas suasiones audiunt, sed tamen ad operationem prauam maxime pertrahuntur, mortiferum quidem est quod bibunt, sed non eis nocebit. Qui quoties proximos suos in bono opere infirmari conspiciunt, dũ eis tota virtute concurrant, & exemplo suæ operationis illorum vitam roborant, qui in propria actione titubant, quid aliud faciunt, nisi super ægros manus imponunt vt bene habeant? Quæ nimirum miracula tanto maiora sunt, quanto spiritualia: tanto maiora sunt, quãto per hæc non corpora, sed animæ suscitantur. Hæc ille. D. Bernar. sermone 1. de ascensione Domini non dissimiliter sed paulò subtiliùs, hæc quinq; signa in vno eodemque homine intelligit adimpleri ordine quo hic recensentur Nec difficile ait, arbitror nosse quemadmodum intelligi signa possint præsentia, vt sint indubitata signa credulitatis, ac per hoc salutis. Primùm enim opus fidei per dilectionem operantis, cordis compunctio est, in qua fine dubio eiiciuntur dæmonia, cùm eradicantur è corde peccata. Exinde qui in Christũ credunt, linguis loquuntur nouis, cùm iam recedunt vetera de ore eorum, nec de cætero vetusta protoparentum lingua loquuntur, ad excusandas excusationes in peccatis. Vbi verò compũctione cordis, & oris confessione priora sunt deleta peccata, ne recidiuum patiantur, serpentes tollant necesse est id est vt venenatas suggestiones extinguant. Quid tamen agendum, si qua fortè radix pullulat, quæ tam velociter nequeat extirpari, sed stimulat animum concupiscentia carnis? Profectò si mortiferum quid biberint, non eis nocebit, quoniam iuxta Saluatoris exemplum cùm gustauerint nolent bibere, id est, cùm senserint, nolent consentire. Sic enim non eis nocebit. Quid tamen? Molestia certe & periculosa, & sic corruptæ & infirmæ affectionis lucta: sed qui crediderint, super ægros manus imponent, & bene habebunt, id est, ægras affectiones bonis operibus operient, & hoc remedio curabuntur. Hæc ille.

a ET ECCE EGO VOBISCVM SVM OMNIBVS DIEBVS VSQVE AD, &c.] Post iniũctam docendi omnes gentes prouinciam, A oportunè istud Dominus subiecit. Quoniam enim tanquam abiturus corpore, eam prouinciam Apostolis iniunxit, iussitque eos etiam ab inuicem separatos spargi per vniuersum mundum prædicationis gratia, & mundus hoc illis agentibus contra eos exoriturus erat, consolatur eos promissione suæ præsentiæ continuæ, vt abitum eius corporalem, ac suam ab inuicem separationem æquiùs ferrent, eiusque præsentia in omnibus malis scirent se fore tutos, omniaque mala superaturos, necnon & in omnibus quæ acturi erant adiuuando, sicut hactenus eius præsentia tuti fuerant, consolati & adiuti. Cùm autem Apostolis promittit suam præsentiam, B in ipsis Apostolis loquitur omnibus fidelibus, quemadmodum ostendit illud, *vsque ad consummationem sæculi.* Non enim Apostoli vsque ad sæculi consummationem permansuri erant in mundo, sed mediantibus illis qui tunc erant, etiam illis qui postmodum futuri essent, hanc promisit gratiam, tanquam vni corpori, fidelibus loquens omnibus, proinde ex hac sententia intelligitur vsque in finem sæculi non defuturos fideles. Cum his semper est, eritque Dominus secundùm suam diuinitatem, non quomodo cum omnibus est qui vbique est, sed speciali modo, per gratiam scilicet suam, & spiritum suum quem apud Ioannem Dominus promittit cum fidelibus permansurum in æternum, ad C consolandum, docendum, dirigendum, adiuuandum & liberandum eos in omnibus. Est & alius modus quo fidelibus semper adest, & aderit Dominus, nempe per veritatem corporis & sanguinis in sacramento, inuisibiliter licet, subsistentis. Ratione cuius etiam videri recte potest Dominum hic dixisse se cum suis futurum semper, maximè cùm & hoc sacramentum institutum sit in memoriale interminabilis charitatis Christi erga nos, & viaticum nostræ peregrinationis atque munimentum contra omnia huius mundi aduersa. Non multum intercesserat temporis, à qua die sacramentum corporis & sanguinis Apostolis commendauerat, illudque frequentandum vsque ad suum aduentum quandiu absens esset, iusserat. Commode ergo nunc D cum aduerbio demonstrandi, *ecce*, dicit, *Et ecce ego vobiscum sum.* Quasi dicit, adhuc meminisse potestis quod recenter à me audiuistis, vnde intelligere potestis, *me*, etsi visibiliter absentem, inuisibiliter tamen etiam secundùm corpus vobis præsentem fore ad vestram consolationem & subleuationem. Cæterùm cùm dicitur hic, *vsque ad consummationem seculi*, certum est illud, *vsque ad*, non designare tempus quando cessabit esse præsens, sed certum illud, consummationis scilicet sæculi, tempus expressum est, ad comprehendendum omne illud tempus, quo videri poterat Dominus non futurus cum fidelibus, iuxta quam rationem sæ- E pius in scripturis certum aliquod tempus exprimitur per, *vsque ad, donec*, & similes dictiones. Quòd enim post consummationem seculi futurus esset cum fidelibus, dubium esse non poterat, cùm tunc corporaliter & visibiliter rediturus esset, & cum eis sic in æternum permansurus. Et quidem conuenienter horum verborum Christi narratione, suum concludit Euangelium Matthæus. Cùm enim non statuisset, nisi ea narratione quę à Domino gesta sunt ante ascensionem, aptè ibi finem facit narrandi, vbi Apostolis prædicandi omnibus post Christum iniunctum est officium, & promissio facta perpetuæ

præ-

præſentiæ Chriſti, quaſi hæc fuerint eius nouiſſima verba. Poſtquam enim intellectum erat ex eius narratione, veniſſe iam tempus quo Chriſtus à prædicatione ceſſaret, atque ad nouam tranſlatus eſſet vitam quæ à communi conſuetudine eſſet ſeparata, A ſupererat vt intelligeretur prædicationis functionem aliis poſt ipſum delegatam etiam ad omnes gentes, eumque ſic ad nouam inuiſibilemque tranſlatum vitam, vt tamen nunquam deeſſet fidelibus vſque ad ipſius viſibilem reditum.

PROMITTIT SPIRITVM SANCTVM ET ASCENDIT IN COELVM. Marci 16. Lucæ 24. Ioaanis 21.

CAPVT CL.

ET dixit ad eos, Hæc ſunt verba quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum, quoniam neceſſe eſt impleri omnia quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum, vt intelligerent ſcripturas, & dixit eis, Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remiſsionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hieroſolyma. Vos autem teſtes eſtis horum. Et ego mitto promiſſum patris mei in vos, vos autem ſedete in ciuitate, quoadúſque induamini virtute ex alto. Eduxit autem eos foras in Bethaniam. [h] *Et* [b] *Dominus quidem Ieſus poſtquam locutus eſt eis,* [c] *eleuatis manibus ſuis benedixit eis. Et factum eſt, dum benediceret illis, receſsit ab eis, &* † [h] *ferebatur in cælum,* [b] *& ſedit à dextris Dei.* [c] *Et ipſi adorantes regreſsi ſunt in Hieruſalem cum gaudio magno, & erant ſemper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.* [b] *Illi autem profecti, prædicauerunt vbique, Domino cooperante, & ſermonem confirmante ſequentibus ſignis.* [d] *Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros.*

† *b aſſumptus eſt.*

ET DIXIT AD EOS, HÆC SVNT VERBA QVÆ LOCVTVS SVM, &c.] Continet hoc caput Domini in cœlos aſcenſionem, ex Marco & Luca, & promiſſionem mittendi Apoſtolis Spiritum ſanctum ex Luca, quam promiſſionem factam diſcipulis ipſa die aſcenſionis conſtat ex eiuſdem Lucæ narratione Actuum 1. Scribit enim eo loco in hunc modum dixiſſe Dominum Apoſtolis, *Accipietis virtutem ſuperuenientis Spiritus ſancti in vos, & eritis mihi teſtes in Hieruſalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vſque ad vltimum terræ.* Cum ſubiicit, *Et cùm hæc dixiſſet, videntibus illis, eleuatus eſt,* &c. Ita in fine ſui Euangelii mox ante deſcriptionem aſcenſionis Dominicæ narrat Dominum promiſiſſe ſuis Spiritum ſanctum, & teſtes ipſos ſuos deſignaſſe: *Vos (ait) teſtes eſtis horum, & ego mittam promiſſum patris mei in vos.* Quæ verba dicta eſſe ipſa aſcenſionis die, & non ipſa reſurrectionis, qua ea contigit apparitio quæ ante hæc verba ſtatim præmittitur, patet etiam ex eo quòd poſt hæc verba ſequitur, *Vos autem ſedete in ciuitate, quoadúſque induamini virtute ex alto.* Id enim certum eſt non præcipiſſe Dominum ſuis ipſa reſurrectionis die, aut octauo die poſtea, quia tunc eis præcepit vt in Galilæam ſecederent viſuri ibi ipſum. Die autem aſcenſionis vt dicitur in Actis, *conueſcens præcepit eis ab Hieroſolymis ne diſcederent, ſed expectarent promiſsionem patris, implendam non poſt multos dies.* Itaque quoniam illa verba iam ex fine Euangelii ſecundùm Lucam citata non potuerunt ſeparari commodè ab aliis Chriſti verbis, quæ idem Lucas narrat à Domino dicta poſt deſcriptam apparitionem Dominicã factam reſurrectionis die, omnia illa Chriſti verba continuè ab Euangeliſta poſita hoc loco iudicauimus neceſſariò reponenda in Concordia, quanquam fieri poteſt quòd priora ſint dicta & geſta ipſa reſurrectionis die, vt quod dixit: *Hæc ſunt*

Act. 1.

B (inquit) *verba quæ loquutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum, &c.* &, *tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent, ſcripturas, &c.* Mox enim narrauit Lucas quomodo illa die duobus diſcipulis in via ſcripturas explanauit, docens quòd oportuit pati Chriſtum. Vt vt eſt, parum refert vtra die hæc acciderint, tantùm hæc dicta ſunt pro oſtendenda conuenientia ordinis in Concordia ſeruati. Ex collatione ergo Euangeliſtarum adinuicem conſtat Dominum primùm ſuis apparuiſſe in Hieruſalem, deinde illis ſecundùm eius iuſſionem ſecedentibus in Galilæam, ibi apertiùs & pluribus apparuiſſe, vbi & veriſimile eſt etiam poſt reſurrectionem diutius cum ſuis conuerſatum: poſtea verò patet ex hoc capite, Apoſtolos C rurſum iuſſos è Galilæa redire in Hieruſalem, atque ibi & in Bethania ab eis rurſum Dominum viſum ipſo aſcenſionis die. Qui Domini cum Apoſtolis è Galilæa in Hieruſalem reditus correſpondet fini prædicationis Dominicæ, quæ cùm cœpta eſſet in Iudæa, & deinde publicata ac diuulgata in Galilæa conſummata rurſum eſt in Iudæa & Hieruſalem. Sicut ergo vtroque Domini è Iudæa in Galilæam ſeceſſu, & in principio, ſcilicet, prædicationis, & mox poſt reſurrectionem ſignificatum eſt, vt priùs eſt dictum, poſt Iudæos gentibus Chriſtum prædicandum, & ab eis magis agnoſcendum: ita vtroque Domini à Galilæa in Iudæam reditu ſignificandum eſt D Euangelicam prædicationem rurſum in fine ſæculi à gentibus redituram ad Iudæos à quibus ad gentes proceſſit, & tum etiam Iſraëlem ſaluandum cùm plenitudo gentium intrauerit, vt habet D. Paulus. Hanc nouiſſimam Domini in Iudæa ante aſcenſionem apparitionem continet caput iſtud Concordię nouiſſimum, quam tamen in duas apparitiones ſecat D. Auguſtinus, colligens ex Euangeliis decem Domini apparitiones ab Euangeliſtis commemoratas: quarum prima facta eſt Magdalenæ ad monu-

mentum: secunda mulieribus à monumento regredientibus in itinere: tertia Diuo Petro: quarta duobus euntibus in Emaus: quinta pluribus in Hierusalem absente Thoma: sexta eisdem præsente Thoma: septima discipulis ad mare Tyberiadis: octaua vndecim in monte Galilææ: nona eisdem in Hierusalem, quando ascensurus præcepit eis ab Hierosolymis ne discederent, eduxitque eos foras in Bethaniam: decima eisdem in Bethania aut monte Oliuarum: vnde eum viderunt ascendentem in cœlum. Siue ergo hac ascensionis die, siue alia quauis Dominus, quò minus mirarentur Apostoli ea quæ facta fuerant, suggerit eis se omnia quæ acciderant priùs prædixisse de seipso, nec se tantùm, sed & omnem scripturam, duplici hac ratione ad fidem eos informans, nimirum quia nihil circa ipsum accidisset inexpectatum, sed quod priùs & ipse & scripturæ prædixerant. *Hæc sunt* (inquit) *verba quæ locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum*, familiariter scilicet in mortali carne conuersans vobiscum, quasi dicat, meminisse potestis me iam dudum hæc verba vobis dixisse. Quæ? Nempe quod necesse esset impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me, & proinde nihil improuisum & inexpectatum mihi accidit, cum omnia à me vobis prædicta fuerint, nec à me tantùm, sed & à scripturis, non quibusdam tantùm, sed omnibus. Omnes enim scripturas Christus conuenienter in legem, prophetas & Psalmos partitus est, quomodo & Hebræi authore Diuo Hieronymo eas fere diuidunt. Nam diuidunt eas in Thora, hoc est, legem, & Nebiim, hoc est, prophetas & Cathubim, hagiographa, inter quæ & Psalmi Dauid numerantur. Alibi tamen Dominus vniuersam veteris testamēti scripturam complexus est sub nomine legis & prophetarum, vt Matthæi septimo, vndecimo & vigesimo secundo, quòd sub prophetis etiam Psalmi rectè comprehendantur, quorum tamen hic specialis facta est mentio, ob id fortè maximè, quòd illi omnium maximè expressas & multas ad Christum pertinentes continerent scripturas. Cæterùm cùm iam in memoriam suis Dominus reduxisset dictum aliquādo à se, quod necesse esset impleri omnia quæ scripta essent de se, conueniens erat vt post illorum ex magna parte impletionem, iam scripturas quæ de se erant adduceret & explicaret: verùm quoniam eas nemo intelligere potest, nisi ipse mentem hominum aperiat, ad quas intelligendas, ideo præmittitur, *Tunc aperuit illis sensum vt intelligerent scripturas.* Notandum enim quod illud, *aperuit illis sensum*, non de sensu & intelligentia scripturæ sed de sensu, hoc est, mente hominis sit accipiendum, cùm Græcis sit διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, hoc est, aperuit illorum mentem. Nisi enim ad intelligendas sacras scripturas mentem illorum Dominus sua gratia aperuisset, nequaquam earum intelligentiam capere valuissent. Pleraque enim imo omnia pene, quæ de Christo sunt in scripturis, rectè & sub vmbris dicta sunt, sicque se habent, vt & in alios aliquatenus tum dicta videantur, tum etiam quadrent aut aliò facilè torqueri valeant: proinde nisi is mentem hominis aperiat, qui habet clauem Dauid, qui claudit & nemo aperit, aperit & nemo claudit, propter velamen scripturarum & tenebras mentis humanæ nequaquam intelligere valet quæ de Christo sunt, scripturas. Vnde, vt habet Diuus

A Paulus, vsque in hodiernum, velamen in lectione veteris testamenti manet in Iudæis non reuelatum (quod in Christo euacuatur) sed vsque in hodiernum diem, cùm legitur, *Moyses velamen positum est super cor eorum.* (2. Cor. 3.) Cùm ergo iam aperuisset illorum mentem, tum adduxit eis scripturas, quibus ostendit ex Dei ordinatione necesse fuisse Christum pati sic, nempe per crucem, & resurgere à mortuis tertia die, & deinde prædicari non solùm apud Iudæos, sed apud omnes gentes in nomine Christi pœnitentiam, & per pœnitentiam in nomine eius factam remissionem peccatorum, Apostolis prædicationem incipientibus ab Hierosolyma. Incipientibus enim vertit noster interpres, quoniam B verisimile est ipsum legisse genitiuum ἀρξαμένων, cùm Græci codices constanter habeant ἀρξάμενον, quæ dictio videtur posita absolutè pro genitiuo absoluto, vt apud Græcos fieri solet in participiis impersonalium, vt sit sensus, Incipiendo ab Hierosolymis. Nam quò minus ad Christum referri non possit, vt vult quidam, obstat passiuum verbum κηρυχθῆναι, quod non potest verti, prædicare, sed prædicari. Quatuor ergo dicit Dominus scripta esse de Christo, quòd pati deberet per crucem, quòd resurgere tertia die, quòd in nomine eius prædicanda esset omnibus pœnitentia & remissio peccatorum, quod hæc prædicatio à Hierusalem exordium sumere deberet. Primùm C illud præter alia loca, Isaiæ caput 53. apertè satis docet: secundum typus ille Ionæ insignis: tertium varia præter alios prophetas, Isaiæ loca, inter quæ est illud, *Pro eo quòd laborauit anima eius, videbit & saturabitur. In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit.* (Isaiæ 53.) Et, *Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israël conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.* (Ibid. 49.) Hæc enim duo loca coniuncta declarant in nomine Christi prædicandam omnibus gentibus remissionem peccatorum, quæ non potest esse pœnitentia. Hanc autem prædicationem exordiendam D à Hierusalem prophetauit Isaias capite secundo, & post eum Michæas capite quarto, dicens, *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem.* (Isa. 2. Mich. 4.) Ab ea enim ciuitate conueniebat Euangelicam ordiri prædicationem, in qua gesta erant quæ eius erant prædicationis materia, quæque metropolis erat eius populi ad quem Euangelicæ promissiones primum erant factæ, & ad quem maximè pertinere videbantur, vt vbi maxime legebatur veteris testamenti scriptura, ibi primum prædicaretur Euangelica gratia, quæ in lege fuerat prænunciata.

VOS AVTEM TESTES ESTIS HO- E RVM, ET EGO MITTAM PROMISSVM, &c.] Postquam ostendit ex scripturis quid fieri debuit & prædicari, designat iam illorum testes & prædicatores. *Vos*, inquit, qui meam vidistis passionem & resurrectionem, *testes estis*, hoc est, eritis *horum*, scilicet passionis & resurrectionis meæ, quæ sunt fundamenta prædicationis pœnitentiæ & remissionis peccatorum in nomine meo. Præsens enim *estis*, hic videtur positum pro futuro, eritis, secundum receptam in scripturis phrasim, sicut & mox in eo quod sequitur præsens pro futuro positum est. Nam pro eo quod nos legimus, *Ego mittam*. Græcis est, ego mitto. Et Actuum 1. dicitur per futurum,

tum, *Et eritis mihi testes in Hierusalem*, &c. Cæterùm ne turbarentur intra se Apostoli, & cogitarent, quomodo testificabimur hæc, qui priuati sumus homines, idiotæ & imbecilles? ideo subiicit Dominus, *Et ego mitto*, (vel mittam) *in vos promissum* (hoc est, promissionem) *patris mei*, quam scilicet fecit olim per Ioëlem, dicens; *Effundam de spiritu meo super omnem carnem*, &c. vt scilicet hac promissione impleta in vobis possitis apti & idonei esse horum testes, proinde antequam testimonium vestrum de me auspicemini, *sedete*, hoc est, quieti degatis in ciuitate Hierusalem, vnde prædicatio est exordienda, *quoad vsq; ex excelso* cęlorum *induamini* per acceptum spiritum *virtute*, hoc est fortitudine, qua fiat vt & nullas timeatis mundi minas aut vim, & fortes sitis ad resistendum omni sapientiæ mundanæ. Spiritum ergo & gratiam eius hic vocat virtutem, sicut & Gabriel, dicens virgini Deiparæ, *Virtus altissimi obumbrabit tibi.* Et Actuum primo, *Accipietis virtutem superuenientis in vos Spiritus sancti.* Bene autem dicit, *Induamini*, & non accipiatis, vt significet eos vndique & omnino virtute spiritus implendos, eaque veluti spirituali armatura cõtra omnes Euangelii hostes muniendos.

Luc. 1.

EDVXIT AVTEM EOS FORAS IN BETHANIAM, ET DOMINVS, &c.] Posteaquam per dies quadraginta, vt habet Lucas, in Actis per varia argumenta suis Dominus comprobasset veritatem suæ resurrectionis, & quod post se facere & exspectare deberent, eis aperuisset, tandem die quadragesimo ascensurus ab eis in cœlum, locum scilicet immortalitati conuenientem, eduxit eos foras in Bethaniam, vt vnde perrexit ad passionem, inde & pergeret ad patrem, locumque sibi ob Magdalenam, Martham, & Lazarum charissimum sua honoraret ascensione, ac designaret ad quem locum descensurus sit: cùm venturus est ad iudicandum viuos & mortuos. Is enim locus videtur ex Ioelis tertio futurus vallis Iosaphat, qui est in pede montis Oliueti, cui & adiacet atque coniuncta est Bethania: vnde è monte Oliueti in Actis Lucas Dominum indicat ascendisse, cùm Apostolos post ascensionem narrat è monte Oliueti reuersos Hierosolymam. Hinc ergo ascensurus ad patrem, *benedixit suis*, hoc est, bene illis precatus est, idque *eleuatis manibus suis*, vt eo signo benedictionis verba penitus discipulorum cordibus insiderent, ac benedictionis gratia ipsis veluti impartiretur & infunderetur, qui ritus & in veteri Ecclesia vsitatus fuit. Siquidem de Aaron dicitur Leuit. 9. quòd expleto sacrificio extendens manum ad populum, *benedixit ei.* Vnde & Christiana Ecclesia hunc ritum desumpsit, vt benedictionibus sacerdos manum eleuet, signum crucis formans, vnde omnis pendet benedictionis efficacia. Benedicens autem suos Dominus cùm ab eis recessurus esset, imitatus est hac in parte patriarchas, qui hoc ipsum fecisse leguntur, docuitque nos suo facto, vt quoties recedimus, benedictionibus subditos Deo commendemus. Porrò interea dum bene precaretur suis, subitò recessit ab eis, & in conspectu omnium ferebatur in cœlum, *suscepitque eum nubes ab oculis eorum*, vt habet Actuum liber. Ferebatur autem in cœlum, &, vt habet Marcus, *assumptus est*, non ab externo aliquo ministerio, sicut Elias curru igneo, sed ab vnica secum diuinitate: vnde in Actis dicuntur discipuli vidisse eum euntem in cœlum, Et Angeli qui eis astiterunt dixerunt, *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum*, quæ significant ipsum propria virtute ascendisse in cœlum. Non ferebatur autem tantùm in cœlum æthereum, sicut Elias, sed in ipsa veri cœli penetralia, imò *suprà omnes cœlos*, vt habet Diuus Paulus, quod & significat satis Marcus dicens, *Et sedet à dextris Dei*: quo significat ipsum æqualis cùm patre honoris, gloriæ & potentiæ consortem effectum, iuxta prophetiam Dauidis, *dixit Dominus Domino meo: sede à dextris meis.* Antonius Nebrissensis in libello annotationum in 50. sacræ scripturæ locos, inquirens vnde factum sit vt cùm apud omnes nationes vsitatissima sit consuetudo, vt qui sedet siue incedit ad dexteram alicuius obtineat locum priorem, Christus in variis scripturæ locis dicatur sedere ad dexteram patris, cùm quatenus filius, & homo est, cedere debeat patri primam sedem. Item cùm in Psalmo centesimo nono, iubeatur Christus sedere ad dexteram patris, tamen in eodem etiam Dominus dicitur esse à dextris Christi. Item cùm honorificentius sit sedere ad dexteram, quomodo Salomon iam tamquam rex sedens super thronum suum, iussit matri thronum poni ad dextram suam, est 3. Reg. 2. Rursùm quomodo dicitur Psalmo quadragesimo quarto, *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato*, cùm priorem locum non debeat filius matri iam publico fungens magistratu, aut sponsus sponsæ suæ. Itaque accurratè hæc secum reputans & inquirens, ostendit antiquis temporibus alium fuisse ordinem, quàm qui est iam apud nos receptus, nempe vt qui sedet ad sinistram, fuerit potior eo qui sedebat ad dexteram. Antiquitus enim qui potentiores assectabantur, siue armati, siue inermes, tum satellites, tum stipatores, tum laterones, siue latrones dicti fuerunt, iidemque apud authores dicebantur tegere latus, aut cingere latus, aut claudere latus. Latus quoque intectum siue nudum dicebatur illius quem nemo comitabatur. Vnde Diuus Ambrosius in sermone de obitu fratris, Quòd si quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares. Is præterea qui alium comitabatur, dictus erat ire exterior, cui verò præstaretur comitatus, ire interior. Vnde Ouidius libro quinto, Fastorum, loquens de sene, cui debetur honos à iuuenibus,

Et medius iuuenum, non indignantibus ipsis,
Ibat, & interior, si comes vnus erat.

Quod autem is qui exterior dicebatur, ad dexteram erat alterius, & interior, qui ad sinistram: ex variis ostendit, & inter alia ex illo Virgilii quinto Æneidos, *Radit iter læuum interior*, vbi Seruius interior exponit pro sinisterior. Hinc factum putat vt in diplomatis Pontificum sigillo munitus Paulus semper sit Petro dexter, quemadmodum & pictores ferè obseruant in illorum imaginibus disponendis. Itaque iuxta hanc antiquitatem respondet tandem, quòd & pater tamquam sedens in throno maiestatis suæ, iubet filium sibi sedere à dextris, hoc est secundo loco sedere, & idem tamquam se præstans filio quasi stipatorem & protectorem, dicitur illi esse à dextris vnde subditur, *Confregit in die iræ suæ reges.* Et Propheta dicit, *Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.* Cæterùm neminem turbare debet, quòd cùm hic sedere dicatur Iesus à dextris Dei alibi stare dicatur à dextris, aut stare vultui Dei pro nobis. Stephanus enim in agone constitutus: *Ecce*, inquit, *video cœlos apertos, & filium hominis stantem*

Ephes. 4.
Psal. 109.
Psal. 109.
Psal. 15.
Act. 7.

tem à dextris Dei. Et Paulus ad Hebræos 9. introisse dicit in cœlum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis. Hæc enim de ipso dicuntur pro materiæ exigentia. Sedere enim dicitur non ratione corporalis positionis, sed ad significandã eius postvictoriam quietem, & iudiciariam aut dominantem super omnia potestatẽ. Stare visus est Stephano tanquam paratus certantem adiuuare, & superantem suscipere. Apparere & astare dicitur vultui Dei pro nobis, ad designandum ipsum esse apud patrem nostrum aduocatum & patronum.

ET IPSI ADORANTES REGRESSI SVNT IN HIERVSALEM CVM GAVDIO, &c.] Participium præsentis temporis, *adorantes* positum hic est pro præterito, vt frequenter id factum est in scripturis. Est enim Græcis προσκυνήσαντες hoc est, cùm adorassent & inclinassent se in terram. Non enim adorando ingressi sunt, sed post adorationem. Ante quam tamen verisimile est accidisse, quod Lucas narrat in Actis duos viros in vestibus albis astitisse iuxta Apostolos, cùm intuerentur in cœlum euntem illum, qui & dixerunt, *Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum?* Si enim tum stabant aspicientes, necdum adorabant: quandoquidem adorare, vt supra ostensum est, est reuerentiæ causa procumbere, seseque inclinare in terram. Cùm ergo tum ex Christi ascensione, tum ex angelorum sermone intelligerent Christi maiestatem, adorauerunt eum iam sublimem, & in dextera patris confidentem, auspicantes iam eam venerationem quæ Christum sublimatum consecutura erat ex patris ordinatione, iuxta illud Pauli: *Exaltauit illum Deus, & dedit ei nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum.* Facta adoratione *regressi sunt* à monte Oliueti *in Hierusalem*, non cum mœrore & tristitia, *sed cum gaudio magno*, tum quia congratulabantur gloriæ sui quem amabant Domini: tum quia iam firmius intellexerunt certitudinem suæ de Iesu fidei, & promissionum sibi factarum de paracleto & aliis. Nec transitorium aut momentaneum fuit hoc gaudium, sed præ gaudii magnitudine erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum: quanquam videri possit & non improbabiliter, hanc partem referendam non ad tempus quod erat inter ascensionem & spiritus missionem, sed ad tempus post spiritus missionem. Post hanc enim Lucas Actuum secundò, & aliis aliquot capitibus, dicit Apostolos quotidie perdurasse in templo vnanimiter collaudantes Deũ, & Euangelizantes Iesum Christum, cùm post ascensionem eos dicat reuersos ascendisse in cœnaculum, ibique mansisse perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu. Quod autem dicitur, *erant semper in templo*, intelligendum est omni die, & temporibus diei oportunis, quomodo & Paulus iubet semper orare. Cæterùm hac clausula Euangelista Lucas conuenienter suum terminat Euangelium, quòd ea breuiter totam ac præcipuam in Hierusalem conuersationem post Dominicam ascensionem complectatur, & correspondet Euangelii eius initio. Euangelium enim suum à ministerio templi per sacerdotium Zachariæ cœptum in templi deuotione compleuit: sed quod cœpit à sacrificio legali, compleuit in immolatione victimarum Euangelicarum, in laude, scilicet & benedictione Dei, de qua sub persona Ecclesiæ dicitur, *Laudabo nomen Dei in cantico, & magnificabo eum in laude. Et placebit Deo super vitulum nouellum.* Quoniam autem ad laudem & benedictionem Dei succinitur, Amen adiicitur in fine apud Lucam, *Amen*, quamquam apud Euthymium non addatur, vt à scriptore aliquo adiectum videri possit. Marcus autem paucis etiam commemorans Domini ascensionem, claudit suum Euangelium conuenienter clausula, qua breuiter complexus est Apostolorum vitam extra Hierusalem post digressionem & dispersionem ipsorum, vnde ea sententia rectè in Concordia subiicitur fini Euangelii à Luca descripti. *Illi autem*, inquit, *profecti*, vt scilicet iussi erant, *prædicauerunt vbique*, hoc est, non in Iudæa tantùm, sed in Samaria, & in omnibus gentibus, omnibusque locis, nullum locum declinantes, sed sine exceptione vbiuis gentium prædicantes. Sic enim intelligendum quod dicit, *prædicauerunt vbique*, cùm alioqui eorum prædicatio tunc necdum ad omnia peruenisset loca, sed *vbique prædicauerunt*, quia in omnibus præcipuis & tunc notis mundi partibus prædicauerunt, nec aliquem locum studiose declinauerunt. Vt autem sic vbique prædicarent, non illorum virtute factum est, sed per cooperationem Domini, quia vbique eis aperuit ostium sermonis, & dedit eis os & sapientiam, cui non poterant efficaciter resistere omnes Euangelii hostes, vimque suam per spiritum suum exeruit in Apostolis, & denique sermonem eorum, hoc est prædicationem confirmauit, per signa sequentia, quæ per eos, sicut promiserat, operabatur. His enim modis Dominus eis cooperabatur, vnde Paulus gloriatur prædicationem suam non fuisse in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis. Marcus ergo, vt annotauit Beda, quo Euangelium suum inchoauit tardius, eò in longinquiora tempora scribendo porrexit, conuenientem etiam principio finem Euangelio suo imponens. Cùm enim ab initio Euangelicæ prædicationis quod à Ioanne Baptista factum est, cœpisset, ad illud vsque tempus peruenit, quo Apostoli idem Euangelii verbum per totum orbem seminauerunt. Cæterùm Ioannes tali suum conclusit Euangelium sententia, quæ non sui tantùm Euangelii, sed & omnium aliorum trium post quos scripsit, conueniens & aptus est finis. Semel enim protestatus multa alia esse quæ fecit Iesus, nec scripta essent in suo libro, nunc quàm sint illa multa & inenarrabilia insinuans, subiicit concludendo Euangelicam historiam, *Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros.* Quam sententiam per hyperbolen accipiendam omnes constanter testãtur Græci interpretes, Diuus Chrysostomus, Diuus Cyrillus, Theophylactus & Euthymius. Quid & Diuus Augustinus quanquam in primis exponat illud quod dicitur, *mundum capere non posse*, non de spatio locorum, sed de capacitate legentium, tamen postea fatetur hoc loco hyperbolen esse, sicut & in aliis nonnullis scripturæ locis. Hyperbolen autem esse dicit, cùm salua rerum fide, verba excedere videntur fidem: quod nõ fit, inquit, quando aliquid quod erat obscurum vel dubium exponitur, sed quando id quod apertum est augetur vel extenuatur, nec tamen à tramite significandæ veritatis erratur, quoniam sic verba rem quæ indicatur excedũt, vt voluntas loquentis nec fallẽtis appareat. Certe, hyperbolice se loqui satis insinuauit hic

Act. 1. Philip. 2. 1. Thess. 5. Psalm 86. 1. Cor. 2.

uit hic Euangelista, cùm interposuit, *arbitror.* Eo e- A nim suadibile fecit quod incredibile videbatur, significans quòd ob maximam eorum multitudinem & inenarrabilitatem ita dixerit pro recepto loquẽtium & scribentium more, quando rei alicuius magnitudinem ostendere decreuerunt. Quod enim istud non sit dictum de incapacitate legentium, patet tum ex eo quòd verbum χωρῆσαι, hoc est, capere, propriè pertineat ad spatiũ loci, tum ex eo quòd etiam vnam scripturæ sacræ paginam mundus intelligentia nõ possit satis capere & assequi. Hac autẽ conclusione Ioannes resecauit quorundã curiosita- B tẽ, qui alioqui potuissent omnia Christi dicta factaq; voluisse per omnia prosequi aut assequi, quia significat illud impossibile esse, & proinde id propemodũ hic agit, quod Ecclesiastes, qui curiosum quorundam discendi scribendiq; studium retundẽs in fine dicit, *His amplius ne requiras, faciendi plures libros nullus est finis.* Scripserat enim post alios tres Euangelistas, Ioãnes, & ea ferè scripsit quæ alii prætermiserunt, qua- C re ne vel quis existimaret eum omnia suppleuisse, vel post ipsum tentaret reliqua omnia supplere, opportunè hanc subiecit concludendo sententiam. Scripserunt autem ea maximè ex multis Euangelistæ, quæ ad religionem ac fidem & mores vtiliora erant, magisq; necessaria, quibus qui non credit, neq; pluribus fidem habiturus esset: qui verò credit, alia ei non sunt necessaria, proinde & nos his contenti diligenter his quæ ab ipsis scripta sunt attendamus, gratias agentes Deo, qui per hos quatuor istorum ad nos cognitionem deriuari fecit, & per sanctos, eosdemque doctos viros, quos in his nostris Commentariis secuti sumus, illorum explanationem nobis aperuit. Cumque ex fine Euangelii secundùm Matthæum sciamus illum quem in fine Marcus dicit in cœlos assumptum sedere à dextris Dei, esse, tamen nobiscum semper vsq; ad consummationẽ sæculi; impartiendo nobis suum spiritum, ac sua nos benignitate assiduè prosequendo, etiam ipsi cum Apostolis, vt habet in suo fine Lucas. Gaudeamus gaudio magno, laudantes assiduè in Ecclesia & inter fideles, & benedicẽtes Deum super inenarrabili eius erga nos benignitate. Nec id tantùm, sed etiam cum Apostolis, vt habet rursum Marcus, studeamus vbique nomen Christi prædicare, fidemque ac vitam Deo dignam propagare, talia coram hominibus exhibentes opera tanquam veræ fidei signa, quæ nostram confirment prædicationem, cooperante Domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre & Spiritu sancto viuit & regnat gloriosus in sæcula. AMEN.

FINIS.

CENSVRA.

Commentarios Reuerendißimi Domini, D. CORNELII IANSENII, Gandensium Episcopi, in suam Concordiam Euangelicam, magna tum pietate, tum eruditione, ac iudicio maturo propria manu scriptos, edi & typis publicari vtilißimum Reipub. erit. Louanij, Maij 2. Anno 1570.

Thomas Gozeus à Bellomonte, Sacræ Theologiæ Louanij
Professor, & librorum Visitator.

Commentarios Reuerendißimi CORNELII IANSENII, Episcopi Gandauensis, in suam Concordiam & Historiam Euangelicam, iam denuò ab eodem summa diligentia castigatos & auctos, propter singularem pietatem & eruditionem, Republicæ Christianæ vtilißimos esse, commune est doctorum virorum iudicium. Augusti III. Anno LXXVI.

Ioannes Molanus, censor Apostolicus,
& Regius per Belgiam.

Commentarios hos in Quattuor Euangelia, eorumque concordiam, studio & labore Reuerendißimi in Christo Patris CORNELII IANSENII, Gandauensium Antistitis pridem concinnatos, ac typis frequenter mandatos, nunc verò examußim repurgatos, & indice S. Scripturæ auctos: quòd præter solidam eruditionem, & expositionem S. Patrum auctoritati conformam, multa quæ ad Euangelicæ historiæ veritatem & connexionem, atque ad mores etiam formandos conducunt, tradant, maximo totius Reipub. Christianæ, ac verbi diuini prædicatorum potißimùm commodo, recudi posse atque oportere censeo. Actum Antuerp. xvj. Martij, M.DC.XII.

Laurentius Beyerlinck, S. Theol. Licent.,
Canon. & Censor Antuerpien.